PATROLOGIÆ
CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;
DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA;
INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA;
CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;
OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;
DUOBUS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.
EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD PHOTIUM.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA. LATINA, JAM PENITUS EXARATA, VIGINTI-QUINQUE ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, AC QUINQUE-VIGINTI-CENTUM ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALI AMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM HANC VERSIONEM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS LXXX.

THEODORETUS, CYRENSIS EPISCOPUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MOENIA PARISINA.

1860

PATROLOGIÆ
CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD PHOTIUM.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA. LATINA, JAM PENITUS EXARATA, VIGINTI-QUINQUE ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, AC QUINQUE-VIGINTI-CENTUM ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALI AMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM HANC VERSIONEM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS LXXX.

THEODORETUS, CYRENSIS EPISCOPUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1860

PATROLOGIÆ
CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD PHOTIUM.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA. LATINA, JAM PENITUS EXARATA, VIGINTI-QUINQUE ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, AC QUINQUE-VIGINTI-CENTUM ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALI AMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM HANC VERSIONEM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS LXXX.

THEODORETUS, CYRENSIS EPISCOPUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MOENIA PARISINA.

1860

SÆCULUM V, ANNUS 458.

ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΟΥ,

ΑΠΑΝΤΑ.

THEODORETI,

CYRENSIS EPISCOPI,

OPERA OMNIA:

POST RECENSIONEM JACOBI SIRMONDI,

EDIDIT, GRÆCA E CODICIBUS LOCUPLETAVIT, ANTIQUIORES EDITIONES ADHIBUIT, VERSIONEM LATINAM RECOGNOVIT, LECTIONUM VARIETATEM, AMPLISSIMOS INDICES ADJECIT

JOAN. LUDOV. SCHULZE

GR. ET OO. LL. IN ACAD. FRIDER. P. P. O.

(Halæ 1769 et ann. seqq.):

ACCESSIT AUCTARIUM THEODORETI QUOD OLIM ADORNAVIT JOAN. GARNERIUS:

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS PRIMUS.

VENEUNT QUINQUE VOLUMINA 60 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1860

SÆCULUM V, ANNUS 458.

ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΟΥ,

ΑΠΑΝΤΑ.

THEODORETI,

CYRENSIS EPISCOPI,

OPERA OMNIA:

POST RECENSIONEM JACOBI SIRMONDI,

EDIDIT, GRÆCA E CODICIBUS LOCUPLETAVIT, ANTIQUIORES EDITIONES ADHIBUIT, VERSIONEM LATINAM RECOGNOVIT, LECTIONUM VARIETATEM, AMPLISSIMOS INDICES ADJECIT

JOAN. LUDOV. SCHULZE

GR. ET OO. LL. IN ACAD. FRIDER. P. P. O.

(Halæ 1769 et ann. seqq.):

ACCESSIT AUCTARIUM THEODORETI QUOD OLIM ADORNAVIT JOAN. GARNERIUS:

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS PRIMUS.

VENEUNT QUINQUE VOLUMINA 60 FRANCIS GALLICIS.

—

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1860

SÆCULUM V, ANNUS 458.

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO LXXX CONTINENTUR.

THEODORETUS, CYRENSIS EPISCOPUS.

Parisiis. — Ex typis L. MIGNE.

NOTITIA HISTORICA

ET LITTERARIA*.

—

Fontes. — Theodoreti ipsius opera, præsertim epistolæ : S. Leonis Magni epistolæ; Acta concilii Ephesini (Mansi t. IV et V) et Chalcedonensis (Mansi t. VI et VII). Synodicon Cassinense (Opp. Theod. t. IV). — Subsidia : J. Garnerii Historia Theodoreti et Dissertatio II de libris Theodoreti in Auctario Theodoreti seu Opp. t. V. Paris. 1684, fol. p. 189-258 ; J. V. Schulze Dissertatio de vita et scriptis Theodoreti in hujus Opp. (ed. Schulze Halae 1769) t. I, p. 1-32; Dupin t. IV, p. 81-118; Tillemont t. XV : *Theodoret Evesque de Cyr*, p. 207-340 (cum notis p. 868-78) ; Ceillier t. XIV, chap. 4, (p. 32-267) ; Cas. Oudin t. I, col. 1051-1134 ; G. Cave vol. I, p. 405-9; J. A. Fabricii Biblioth. Græc. vol. VIII, p. 277-309, et vol. VII, p. 429-32.

Theodoretus, matri sterili ob pias monachi cujusdam celebrati preces a Deo donatus, Antiochiæ c. a. 386 (vel 393) natus, et ab infantia Deo consecratus, mature disciplinas liberales et sanam fidem edoctus atque in sacris Litteris imbutus, præcepta simul et exempla sanctioris vitæ inter monachos hausit (*a*). Postquam non exiguo tempore in monasterio conversatus (*b*) atque lectoris et diaconi munere perfunctus esset, invitus ordinatus est episcopus Cyri in Syria (a. 423 vel 420 (*c*).

In munere episcopali præclaris virtutibus eminuit, voluntaria paupertate, studio pacis, zelo fidei et operibus charitatis. Etenim non solum bona omnia, quæ post parentum obitum sibi contigerant, pauperibus distribuit, verum etiam reditus omnes ecclesiasticos in bonum publicum impendit, victu parco et habitu vili contentus; pacem adeo coluit, ut intra viginti annos nec ipse, nec ullus ex ejus clero coram judice litis causa appareret; captivos, profugos et oppressos tam pecunia, quam patrocinio benignissime juvit (*d*). Sed maxime rectæ fidei tam in sua diœcesi, quam in aliis Orientis regionibus sedulam gessit curam ; etenim cum diœcesin suam variis hæresibus, Marcionitarum præcipue et Arianorum, infectam reperisset, studio diligenti, nec labores, nec pericula veritus, cunctos erroris retibus liberatos in semitam veritatis reduxit, ita ut nullum pravæ doctrinæ germen in tota Cyrestica remaneret (*e*) ; Antiochiæ etiam frequenter pro vera fide sacras conciones habuit uberrimo cum fructu (*f*)

Gravissimis autem procellis jactatus est Theodoretus, dum lites Nestorianæ et Eutychianæ ferverent. Quamvis enim fidem orthodoxam integre custodiret ac impigre defenderet, Joanni tamen Antiocheno ipsique Nestorio vetusta amicitia junctus, sinistris rumoribus de Cyrillo vulgatis fidem incaute adhibuit. Hinc scripta ejusdem contra Nestorium animo præoccupato legens, errores Apollinarii in iis deprehendere sibi visus est, atque Nestorio injuriam fieri ratus, amici causam non facile deseruit, ortoque funesto schismate, ex parte Orientalium stetit. Ita contigit, ut ante Ephesinum concilium, mandante Joanne Antiocheno, Cyrilli anathematismos, et postea ipsum quoque concilium Ephesinum scriptis editis vehementer impugnaret (*g*). Ast meliora edoctus post aliquot an-

(*a*) Vid. Theodoreti *Histor. religios.*, c. 13, 9 et 12 ; epist. 81, 88, et præfat. Commentar. in Daniel (Opp. t. II.) Cf. Garnerii Historia Theodoreti c. 1 et 2; Tillemont l. c., art. I-IV (p. 207-216) cum nota 1 et 2 (p. 868-70).

(*b*) Monasterium suum, quod prope Apameam situm, 75 milliaribus ab Antiochia distabat, ipse Theodoretus aliquoties memorat ; vid. epist. 119 et Synodicon Cassin. c. 66 (etiam in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V). Cf. Tillemont l. c. Art. IV (p. 216).

(*c*) Theodoreti epist. 80 et 81. Cyrus autem civitas erat Syriæ, caput Cyrrhesticæ regionis, in provincia Euphratensi. Diœcesis Cyrensis adeo ampla erat, ut octingentas numeraret parochias subjectas (Theodoreti epist. 113) ; ipse autem Cyrensis episcopus *Hierapolim* pro sua Ecclesia metropolitana agnoscebat, Cf. Tillemont art. V (p. 217-18) et not. 2 (p. 869-70) ; item Garnerii Historia Theodoreti c. 2, n. 11.

(*d*) Vid. Theodoreti epist. 113, 79, 80, 81, 29-36 et 70, 23, 42-47, 52, 53, 114, 115 ; *Histor. religios.* c. 20. Cf. Garnerii Historia Theodoreti c. 3; item Tillemont l. c., art. IV (p. 216), art. VII - VIII (p. 219-24) et art. XXII-III (p. 258-263).

(*e*) Vid. Theodoreti ep. 81, 113, 145 ; *Histor. religios.* c. 21 (Opp. t. III) Cf. Tillemont l. c. art. XIII (p. 236-239).

(*f*) Vid. Theodoreti ep. 83 et 147, ad Joannem Germaniciæ episcopum (Opp. t. IV. 1275). Cf. Tillemont l. c. art. XIV (p. 240-41).

(*g*) Vid. Theodoreti epist. 151, ad monachos Euphratesiæ, etc. (ed. Schulze) et 162, ad Andream Samosat. (ed. Schulze), Relatio ad Alexandrum Hierapolit. (in concil. Ephes. act. v, ap. Mansi t. IV, col. 1407-8) ; fragmenta homiliarum Theodoreti, quas ut Orientalium legatus Chalcedone habuit (l. c. col. 1408-10, et in concil. Constantinopolit. II, a. 553, collat. v, ap. Mansi t. IX, col. 292-93 ; item in Garnerii Auctario p. 34-39, et in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 104-114) ; denique ejusdem epist. ad populum Constantinopolitanum, et ad Candidianum comitem in Synodico Cassin. c. 40, 42, 47 (ap. Schulze t. V). De *Pentalogio*, quod contra synodum Ephesinam œcumenicam scripsisse perhibetur Theodoretus, cf. Garnerius in Opp. Marii Mercatoris p. II, p. 265 —

* Ex D. Josephi Fessler *Institutionibus Patrologiæ*. OEniponte 1851. Tom. II, p. 688.

nos tandem cum Cyrillo pacem atque communionem iniit, licet Nestorii, quem orthodoxum judicabat, damnationi non statim consentiret, et Cyrilli anathematismos, quos hæreticos censebat, per novam ejus formulam fidei retractatos assereret (*h*). Labes tamen Nestorianismi semel ipsi inhærens omnino deleri non potuit, præsertim cum Theodorum Mopsuestenum, Nestorianismi sontem, contra Cyrillum defendere institueret (*i*). Hinc ubi primum opposita Eutychianorum hæresis pullulare cœpit, Dioscorus patriarcha Alexandrinus, cum novam hæresin foveret acrioremque ejus adversarium sciret neminem, quam Theodoretum, machinas omnes in eum convertit per immissos primum calumniatores, qui illum in Oriente ut hæreticum Nestoriique fautorem infamarent; hujus enim nominis invidia catholicos percellere solebant Eutychiani (*j*). Deinde cum pseudo-synodus Ephesina jam pararetur, Dioscorus, quo Theodoretum absentem ipsamque veritatem facilius opprimeret, apud imperatorem egit, ne Theodoretus illuc veniret, sed domi consistere juberetur (*k*). Itaque absens et inauditus in pseudo-synodo Ephesina episcopatu spoliatus ac in exsilium pulsus est (*l*). Sed Leo pontifex, quem injuste depositus appellaverat (*m*), eum absolutum sedi propriæ restituit (*n*), eumdemque mox synodus Chalcedonensis retractato judicio in cœtum suum ut orthodoxum admisit (*o*). Post illud concilium otio et pace ipsi frui licuit usque ad finem vitæ a. 458 (*p*).

THEODORETI OPERA.

Theodoretus varii generis scripta reliquit, I. *exegetica*, II. *historica*, III. *dogmatica*, et IV. *epistolas*.

I. OPERA EXEGETICA.

I. Primam eamque maximam horum librorum partem efficiunt *Commentarii*, quos *in S. Scripturam tum Veteris tum Novi Testamenti* exaravit. Huc pertinent :

1. *Quæstiones* (εἰς τὰ ἄπορα τῆς θείας Γραφῆς κατ' ἐκλογήν) *in Octateuchum* sive in V libros Mosis, in librum Josue, Judicum et Ruth; item

2. *Quæstiones in libros Regum et Paralipomenon* (t. I). Utrumque hoc opus dilect cuidam juveni inscribitur, cujus precibus exoratus ultimis vitæ suæ annis tantum laborem, medullam veluti intelligentiæ S. Scripturæ brevi compendio exhibens, susceperat. Opera hæc non commentarium continuum, sed obscuriorum solummodo locorum interpretationem complectuntur, quem in finem proponit quæstiones earumque solutione subjungit, ea scilicet explanandi forma usus, quæ sibi videretur utilior et exemplo Christi similior, demum quæ fastidii minus tædiique haberet. In priori opere afferuntur quædam Origenis, Diodori ac Theodori Mopsuesteni testimonia, quæ utrum Theodoretus ipse, a alius quispiam adjecerit, inter eruditos non satis constat (*q*).

3. *Interpretatio in* 150 *Psalmos* (t. I) exarata est, non multo post concilium Ephesinum. Opus hoc *præstantissimum* in gratiam præsertim clericorum et monachorum, *qu dies noctesque Davidicos versus in ore habent*, conscripsit, ut, quod canunt, intelligerent

72., ubi etiam *Fragmenta librorum quinque Pentalogii* inveniuntur, et Galland. Biblioth. t. IX, Prolegom. c. 13, n. 2-4 ; ejusdem operis alia quædam fragmenta Gr. et Lat. in Garnerii Auctario p. 40-50, ac in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 115-132; denique alia Latine tantum in Galland. t. IX, p. 418-22. Cf. etiam Tillemont l. c. art. XVII-VIII (p. 246-49); Chr. Lupi scholion in Synod. Cassin. c. 20, et Garnerii Historia Theodoreti c. 4 et 5.

(*h*) Vid. Theodoreti epist. 83. Cf. ep. 112. Huc pertinent complures Theodoreti epistolæ, quæ in Synodico Cassin. continentur c. 45, 60, 61, 66, 70, 71, 72, 81, 87, 88, 95, 97, 99, 110, 120, 128, 133, 138, 139, 146, 148, 151, 160, 161, 162, 166, 168, 170, 172. Cf. Tillemont l. c., art. XVIII-XX (p. 249-56) et C. Baron. Annal. ad a. 436, n. 10-11.

(*i*) Vid. concil. Constantinopolit. II (a. 553), Collat. V (Mansi t. IX, col. 252-54), et S. Cyrilli Alexandr. epist. ad Joannem Antioch. in Garnerii Auctario p. 97-98 (etiam in Theodoreti Opp. ed. Schulze epist. 179). Cf. Tillemont l. c. art. XXI (p. 256-58).

(*j*) « Quia Christi Domini *duas naturas* confitemur, ideo *filios duos* nos affirmare aiunt » Theodoreti ep. 145.

(*k*) Huc spectant Theodoreti epist. 79-112, epist. 16 et 145. Cf. Tillemont l. c. art. XXV-XXXIV (p. 266-89).

(*l*) Vid. Theodoreti epist. 9. Pariter huc pertinent epist. 114-135 et 136. Cf. Tillemont l. c. art. XXXIV-VIII (p. 289-301). Haudquaquam ver certum est, omnes Theodoreti epistolas, quæ ha et præcedenti nota indicantur, ad causam Eutychia nam et persecutionem Dioscori pertinere, sed fortas sis quædam ex iis conscriptæ sunt, cum Theodore tus post pacem inter S. Cyrillum et Joannem An tiochenum initam adhuc in schismate perseveraret Cf. Chr. Lupus Opp. t. VII, p. 293; Tillemon l. c. art. XXXVIII (p. 301).

(*m*) Theodoreti epist. 113. Cf. ep. 116.

(*n*) Vid. Theodoreti epist. 137-146. Cf. Tille mont l. c. art. XXXIX-XL (p. 301-6).

(*o*) Concil. Chalcedon. act. I et VIII (Mansi t. V col. 589-92, et t. VII, col. 187-92) Justinia imp. epistola adv. defensores trium capitul. (Man t. IX, col. 637-40). Cf. Tillemont l. c. art. XL III (p. 306-12).

(*p*) Vid. Theodoreti epist. 146; Gennad. *De scri ptor. eccles.*, c. 89. Cf. Tillemont l. c. not. 13 (875-76); Garnerii Historia Theodoreti, c. 13 (148-50), et Schulze Dissert. cit. p. 26-27.

(*q*) Vid. Additamenta et lectiones varias ad utrun que opus in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, 1175-1233 (*quæ omnia ad tom. I revocavimu* ED. PATR.) Cæterum de utroque opere cf. Sirmon præfat. ad Lectorem, Garnerii Dissert. II, c. 3, § (p. 181-83); Schulze Dissert. cit. p. 30-3 et t. V, Præfat. p. VI-VII; Tillemont l. c., art. L (p. 336-38); Dupin t. IV, p. 86-88; Ceilli l. c. art II, § I-II (p. 46-61) et J. A. Fabri *Biblioth. Græc.* vol. VIII, p. 179-83.

In ea brevitati non minus quam perspicuitati studuit, sensui litterali ita inhærens, ut in allegoriam nullibi deflecteret atque locos propheticos de Christo et Ecclesia diligenter exponeret (*r*).

4. *Interpretatio in Cantica canticorum* (t. II) librum adeo difficilem et sublimem simplici et perspicua ratione ita declarat, ut sponsi et sponsæ nomine Christum et Ecclesiam ubique intelligat (*s*).

5. *Commentarii in omnes prophetas majores et minores* (t. II) (*t*) simili ratione præclarum in modum conscripti sunt, quorum singulis argumenti nomine brevissimam introductionem præmittit.

6. *Interpretatio XIV Epistolarum sancti Pauli* (t. III) integra et continua brevissime in se complectitur, quidquid eleganter et apposite ad litteralem horum librorum sensum explicandum dici potuit, brevi pariter introductione (argumento) singulis Pauli Epistolis præmissa, ut revera commentarius iste reliquos omnes Theodoreti superare videatur (*u*).

Theodoretus in explananda S. Scriptura eumdem secutus est modum, quem Patres antiquiores, celeberrimi Scripturæ interpretes, olim tenuerant. Etenim auxilium gratiæ divinæ enixe precatus, Patrumque vestigia diligenter secutus, purissima intentione amicis rogantibus volumina sacra explicavit (*v*). Persuasum quippe habens, cuivis a Deo singulare donum esse concessum et quemlibet obligari, ut dono cœlitus sibi commisso quam optime utatur, officii sui duxit, desiderio atque indigentiæ studiosorum S. Scripturæ pro viribus satisfacere (*x*). Ac revera munere isto egregie defunctus est, cum ab allegorico interpretandi genere alienus et interpretationi morali haud nimis indulgens sensum litteralem quam brevissime simul et clarissime reddere studeret, quem in finem iis omnibus præsidiis, quæ sacrarum Litterarum interpretem juvant, cognitione linguarum, usu variarum antiquarum versionum et expositionibus primorum Patrum abunde munitus erat: præ omnibus tamen sanctum Chrysostomum sibi imitandum proposuit. Quapropter nullo non tempore iis annumeratus est, qui præcipuum locum inter S. Scripturæ interpretes jure suo obtinent (*y*); unde summopere commendandus est omnibus qui amant Scripturas divinas earumque germanum sensum diligenter scrutantur.

II. THEODORETI OPERA HISTORICA. III. DOGMATICA. IV. EPISTOLÆ.

II. *Opera historica*, quibus pariter magnam sibi laudem conciliavit, hæc sunt:

1. *Historiæ Ecclesiasticæ Libri V* (t. III) præsertim fata hæresis Arianæ et res in patriarchatu Antiocheno gestas ab ejusdem hæresis ortu usque ad a. 429 enarrant (*z*), pluri-

(*r*) *Prœmium* (quo continentur varia de Psalterio ejusque auctore Davide, necnon de versionibus Græcis) et *Fragmenta Commentariorum in Psalmos* sub nomine Theodoreti, cui tamen ista nonnisi ex parte tribui possunt, habentur in Garnerii Auctario p. 1-20 (et cum Admonit. ac notis in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 71-82, 1234-40). Cf. Garner. Dissert. II, c. 3, § 2 (p. 183-84); Schulze Dissert. cit. p. 32-34; Tillemont l. c. art. XLV (p. 320-21); Dupin t. IV, p. 88-90, et Ceillier l. c. art. II, § 3, n. 1-3 (p. 62-64).

(*s*) Hæc explanatio, quam nonnulli ex rationibus parum solidis Theodoreto abjudicandam putabant, ex codd. mss. et veterum, imo ipsius Theodoreti auctoritate, necnon ex communi fere eruditorum consensu eidem recte tribuitur, cf. Garnerii dissert. II, c. 3, § 3 (p. 184-87); Schulze Dissert. cit. p. 34-37, et t. II, Præfat. p. VII; Tillemont l. c. art. XLV (p. 318-19) Dupin t. IV, p. 90-93; Ceillier l. c. art. II, § III, n. 4-5 (p. 64-71), et J. A. Fabricii *Biblioth. Græc.* vol. VIII, p. 283-84.

(*t*) Valde dolendum est Commentarios in Isaiam hodie integros non reperiri, sed qui in editione Opp. Theodoreti exhibentur, Sirmondi tantum studio et diligentia ex catenis Græcis collectos esse, unde haud adeo certum est singula, quæ ibi Theodoreti nomine proferuntur, ab ipso vere profecta esse. Cf. Sirmondi Præfat. ad Lectorem in fronte t. I, et Schulze Præfat. ad Lectorem in fronte t. I, et Schulze Præfat. t. II, p. VII - XI. De omnibus his in prophetas Commentariis, cf. Garnerii Dissert. II, c. 4; (p. 187-89), Schulze Dissert. cit. p. 37-38 et t. II, Præfat.; item Tillemont l. c. art. XLV (p. 319-21), et Ceillier l. c. art. II, § 4, n. 1-6 (p. 71-74).

(*u*) Cf. Garnerii Dissert. II, c. 5, §. 1 (p. 189-90); Schulze Dissert. cit., p. 38-40; Tillemont l. c., art. XLVII (p. 326); Dupin t. IV, p. 93-94; Ceillier l. c., art. II, § 4, n. 7 (p. 75-77).

(*v*) Ita ipse Theodoretus in omnibus fere Præfationibus Commentariorum suorum. Vid. ex. Gr. Præfat. Quæst. in Genes. (t. I, p. 1-2), Præf. Quæst. in libros Regnorum (t. I, p. 229), Præfat. et Conclusio interpretationis Psalm. (t. I, p. 394 et 982), Præfat. explanationis Cant. cantic. (t. I, 983-84); Præfat. interpretationis in Jerem. (t. II, p. 145), Præfat. interpretationis in Ezech. (t. II, p. 302), Præfat. interpretationis epist. S. Pauli (t. III, p. 1-2). Cf. Tillemont l. c., art. XLIV (p. 315-18.)

(*x*) Præfat. interpretationis in Danielem (t. II, p. 541-43).

(*y*) Photii cod. 203 et 204 (p. 271-72); Rich. Simon. *Histoire critique du Vieux Testament* l. III, chap. 10 (Rotterdam 1685, in-4, p. 408), qui Theodoreti Quæstiones et Commentarios omnibus altiorem S. Scripturæ cognitionem anhelantibus præprimis commendat; item Schulze in Opp. Theodoreti t. II Præfat. p. IV, et Noesselt in eadem Schulzii edit. Opp. Theodoreti t. III, Præfat. p. IV.

(*z*) Vid. Theodoreti *Histor. eccles.* lib. V, c. 40 (ed. Sirmondi c. 39). Historiam hanc Garnerius eo consilio scriptam fuisse putat, ut ostenderentur fontes, ex quibus Theodoreto viderentur orti errores, quos affingebat Catholicis et maxime Cyrillo; eam suspicionem ingeniosius fortasse, quam verius ex ipsa Theodoreti historia enucleata confirmare studet. Cf. Garnerii Dissert. II, c. 5, § 2 (p. 190-96), et Schulze Dissert. cit. p. 40-43; Tillemont l. c. art. XLIX (p. 308-33); Dupin t. IV, p. 94, 95 Ceillier l. c. art. II, § 5 (p. 77-92). Melior hujus historiæ editio, in qua capita singulorum librorum ratione a Sirmondiana nonnihil discrepante dividuntur ac numerantur, adornata est per H. Valesium

mis epistolis synodicis aliisque publicis testimoniis insertis, quæ brevibus narrationibus connectuntur. In ea tamen jure desideres diligentiorem temporum distinctionem rerumque ordinem; nimiæ quoque Theodori Mopsuesteni laudes, quem usque ad finem vitæ magnum Doctorem fuisse perhibet, in causa fuere, ut eam *historiam sedes apostolica accipere recuset* (*a*).

2. *Historia religiosa* (φιλόθεος ἱστορία, t. III) continet vitas et elogia triginta sanctissimorum ascetarum, qui partim in Oriente, partim in locis vicinis admirabilem vitam duxerunt, quorum agones spirituales Theodoretus vel ipse vidit, vel a testibus fide dignissimis accepit (*b*); unde quamvis nonnulla valde miranda ibi referantur, fidem tamen ejus narrationi detrahere minime licet, sed potius virtutem gratiæ Dei in hominibus juste cooperantibus admirari convenit. Hujus operis partem extremam constituit *Oratio de charitate* (*c*), luculenter exhibens causam, qua impulsi admirabiles isti homines ad certamina humanam naturam excedentia prodiere; in ista proin operis conclusione charitatis naturam, præstantiam, effectus et causas copiose exponit.

3. *Hæreticarum fabularum compendium* (t. IV), post concilium Chalcedonense roganti Sporacio consulari scriptum, quinque libris absolvitur. In primis quatuor libris omnes hæreses inde a tempore apostolorum variosque singularum errores paucis describit; quibus libro V *summam fidei catholicæ* (θείων δογμάτων ἐπιτομή) subjunxit, quo unusquisque veluti norma rectæ fidei inter multiplices errorum scopulos uti possit (*d*).

III. *Opera dogmatica.*

1. *Eranistes* seu *Polymorphus* (t. IV) (*e*) contra Eutychianos c. a. 447 scriptus (*f*) libris quatuor continetur, quorum tres priores *Dialogi* formam habent, quartus inscribitur *Demonstratio per syllogismos*. Singulis istis Dialogis singulare nomen ab argumento inditum; primus inscribitur Ἄτρεπτος sive *Immutabilis* (lib. I), quia ibi probatur, immutabilem esse unigeniti Filii divinitatem; secundus Ἀσύγχυτος, *Inconfusus* (lib. II), in quo scilicet demonstratur, non permistam sive inconfusam in Christo Domino esse divinitatis et humanitatis unionem; tertius Ἀπαθής, *Impatibilis* (lib. III), ubi ostenditur, a passionibus liberam fuisse Salvatoris nostri divinitatem: atque hæc dogmata præcipue ex auctoritate SS. Patrum totius orbis catholici firmantur. Demum libro IV quæ in Dialogis fusius et oratorio modo disputaverat, in syllogismos contrahit, ut argumentorum vis apertior sit et efficacior. — Operi huic perquam erudito opusculum aliud jungi convenit inscriptum: *Quod et post humanitatis assumptionem unicus Filius sit Dominus noster Jesus Christus* (*g*), in quo Theodoretus fidem suam de incarnatione Filii Dei optime ac dilucide exponit, ex S. Scriptura et SS. Patrum consensu firmat, contra Nestorium et Eutychem defendit.

2. *De Providentia orationes X* (t. IV), Antiochiæ probabiliter dictæ, mira eloquentiæ

Gr. et Lat. cum notis Parisiis 1673, recus. Moguntiæ 1679 fol. et inter Scriptores Historiæ Eccles. Græc. t. III, ed. G. Reading. Cantabrigiæ 1720; iterumque Augustæ Taurin. 1748, fol.

(*a*) Theodoreti *Hist. eccles.* lib. V, c. 40 (ed. Sirmondi c. 39); S. Gregorii M. lib. VII, ep. 34, ed. Maur., ubi tamen perperam Sozomenus pro Theodoreto legitur. Cf. de Theodoreti fide historica C. Baron. *Annal.* ad a. 378, n. 40-43.

(*b*) Cf. Garnerii Dissert. II, c. 5, § 3 (p. 196-204); Tillemont l. c. art. XLVIII (p. 327-30); Dupin t. IV, p. 95-101, et Ceillier l. c. art. II, § 6 (p. 92-120).

(*c*) Exstat in Opp. Theodoreti t. IV, Append., p. 680-95 (ed. Schulze t. III, p. 1296-1319). Cf. Garnerii Dissert. II, c. 5, § 4 (p. 204-5); Dupin t. IV, p. 109; Tillemont l. c., art. XLVIII (p. 329-30); Ceillier l. c., art. II, § 11, n. 1 (p. 186-87), et J. A. Fabricii *Biblioth. Græc.*, vol. VIII, p. 287 et 294.

(*d*) Cf. Garnerii Dissert. II, c. 6, § 2 (p. 244-46); Tillemont l. c., art. L. (p. 333-36); Dupin t. IV, p. 103-7; Ceillier l. c., art. IV II, § 9 (p. 156-67); Schulze Dissert. cit. p. 47-49. Cæterum libri IV caput 12, in quo hæresis Nestorii proponitur, a Garnerio (Dissert. II, c. 8, § 2, p. 251-53) ex rationibus internis Theodoreto abjudicatur, qua in opinione Garnerium secuti sunt Cas. Oudin (t. I, col. 1104-8) et G. Cave (vol. I, p. 407.); alii tamen, ut Tillemont (vid. præsertim not. 17, p. 877-78), Dupin, Ceillier, Schulze locis supra cit. caput istud recte pro genuino agnoverunt. — *Epistola*, quæ inscribitur *ad Sporacium* (al. *ad Sporadium* vel etiam *liber contra Nestorium*) in Opp. Theodoreti t. IV, p. 1041-53, duabus revera constat partibus, quarum prior istud ipsum caput 12 libri IV *Hæret. Fabularum* iisdem verbis repetit, altera fidem de incarnationis mysterio exponens et B. Virgini Mariæ titulum Deiparæ asserens, Nestorium directe alloquitur et impugnat, hinc a quodam Theodoreti studioso nescio unde huc translata videtur. Cf. C. Baron. *Annal.* ad a. 449, n. 141-42; Tillemont l. c., art. L (p. 335); Dupin t. IV, p. 109 et 105; Ceillier l. c., art. II, § 11, n. 2 (p. 187); item Garnerii Dissert. II, c. 8, § 2 (p. 251-54) et c. 3, § 5, n. 9 (p. 205).

(*e*) *Eranistes* vel *Polymorphus* (ἐρανιστής, i. e. *mendicus*, πολύμορφος, i. e. *multiformis*) ideo inscribitur hoc opus, quia Eutychiani « a multis impiis hominibus (Simone Mago, Cerdone, Marcione, Valentino, Bardesane, Apollinari, Ario) infausta sua dogmata *emendicantes*, varium hoc et *multiforme* commentum proferunt » (Theodoreti Præfat.) Quapropter etiam hæreticus in Dialogis istis nomine *Eranistes* loquens inducitur. Hujus operis ipse Theodoretus meminit epist. 16, 83, 130; Phot. cod. 46 (p. 15) et Niceph. *Hist. eccles.* lib. XIV, c. 54.

(*f*) Solus fere Garnerius putat opus hoc eo maligno consilio conscriptum fuisse a Theodoreto, ut Cyrillum et Catholicos tecto nomine quasi Apollinaristas impugnaret, imo Nestorii doctrinam demonstratione firmaret (Theodoreti Auctar. p. 132, 240, 244, et in Opp. Marii Mercatoris parte II, p. 277). Sed hæc iniqua Garnerii suspicio haud immerito ab omnibus explosa (Tillemont l. c., art. XXVII, p. 270-78; Ceillier l. c., art. II, § 8, p. 149-56; Schultze Dissert. cit., p. 45-47) vel inde satis refellitur, quod in ipsis Dialogis S. Cyrillum inter præcipuos Ecclesiæ doctores retulerit (Dialog. II, p. 110-111).

(*g*) Opusculum hoc Gr. et Lat. habetur in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. IV, p. 1307-13; Galland. *Biblioth.* t. IX, p. 412-15; Mansi t. V, col. 1039-46. Cf. Galland. l. c. Prolegom. c. 13, n. 1-2.

virtute et argumentorum copia nobile hoc thema pertractant, ita ut nemo alius antiquæ Græciæ scriptorum hac in re ipsi par aut superior dici possit (*h*). Priores quinque complectuntur quæcunque ad probandam divinam providentiam faciunt, sive mundi hujus admirabilis structura, sive corporis nostri fabrica, sive rerum omnium sapientissima gubernatio spectetur. Posteriores quinque eamdem providentiam in rebus præsertim humanis earumque varia conditione, in divitiis et paupertate (or. VI) in dominatione et servitute (or. VII et VIII), tandem in sorte piorum præsenti atque futura, et maxime in mysterio redemptionis generis humani conspicuam reddunt (or. IX et X).

I. *Græcarum affectionum curatio* (t. IV), duodecim libris absoluta, elegantissima atque eruditissima est apologia religionis Christianæ (*i*). Etenim cum gentiles frequenter Christianos deriderent, quasi solam fidem commendarent, insuper et martyres, homines misere defunctos, stulta præsumptione venerarentur, Theodoretus religionem nostram defendendam suscepit. In præclaris hisce sermonibus fidem Christianorum defendit et scientiæ defectum in apostolis excusat (I), tum ex adverso ponit gentilium et Christianorum doctrinas de principio Universi (II), de creaturis spiritualibus (III), de mundi creatione (IV), de natura hominis (V), et de providentia (VI), sacrificia gentilium et Judæorum (VII), venerationem martyrum et cultum heroum (VIII), apostolos et gentium legislatores (IX), vaticinia prophetarum et oracula gentilium (X), doctrinam de fine mundi et judicio extremo (XI), denique præcepta morum in Evangelio et in libris philosophorum contenta ac vitam Christianorum et philosophorum (XII).

I. *Reprehensio 12 capitum seu anathematismorum Cyrilli* (t. V, p. 1-68), scripta c. a. 430, animum Cyrillo valde infensum prodit, unde et sententias ejus in partem deteriorem accepit et justo acrius in S. Patrem invehitur.

IV. *Epistolæ* fere 200 (*j*) partim sunt *dogmaticæ* (ep. 21, 83, 84, 85, 109, 125, 130, 143, 144, 145, 146), partim *consolatoriæ* (ep. 7, 8, 12, 14, 15 17, 18, 27, 65, 69, 120, 132, 136), partim *heortasticæ* (ep. 4, 5, 6, 25, 26, 38-41, 53-56, 63, 64, 72, 74), seu in dies festos mitti solitæ; reliquæ varios vitæ ipsius eventus spectant, aut *familiares* sunt, commendatitiæ vel gratulatoriæ. Nihil eo in genere scribendi perfectius; nam quæ sunt epistolarum virtutes, brevitas, perspicuitas, elegantia, urbanitas, modestia, observantia decori, et ingeniosa prudensque ac erudita simplicitas, in epistolis Theodoreti admirabiliter ita eluceent, ut scribentibus exemplo esse possint (*k*).

Theodoreti scripta, quibus Nestorium ac Theodorum Mopsuestenum defendebat, sanctum Cyrillum et synodum Ephesinam impugnabat, ab Ecclesia catholica solemni sententia reprobata sunt (*l*). Inter opera ejus damnata, quæ hodiedum supersunt, pertinet reprehensio anathematismorum sancti Cyrilli et complures epistolæ, præsertim epistola ad monachos Euphratesiæ etc. (*m*). Is post Theodorum Mopsuestenum primus inter Græcos fuisse videtur, qui in ista reprehensione anathematismorum Cyrilli processionem Spiritus sancti ex

(*h*) Argumentum totius operis ipse Theodoretus exhibet orat. 9 (p. 424-25). Cf. J. Garnerii Dissert. II, c. 6, § 3 (p. 246); Dupin t. IV, p. 107-8; Tillemont l. c., art. XLVI (p. 323-24) et Ceillier l. c., art. II, § 10, n. 1-5 (p. 167-70).

(*i*) Argumentum hujus operis ipse Theodoretus accurate proponit in prologo ejusdem. Cf. J. Garnerii Dissert. II, c. 6, § 4 (p. 246-49); Dupin t. IV, p. 108-9; Tillemont l. c. art. XLVI (322-23) et Ceillier l. c., art. II, § 10, n. 4-16 (p. 170-86).

(*j*) Nicephorus Callistus (*Histor. eccles.* lib. XIV, c. 54) supra quingentas Theodoreti epistolas legit, ex quibus fortasse quispiam Theodoreti studiosus pulcherrimas 147 selegit, quæ hodie una collectione habentur. Theodoreti epistolæ 146 in ejus Opp. t. III reperiuntur, quibus accedit ep. 147, ad Joannem Germaniciæ episcopum (de qua vid. Justiniani imp. epistolam adv. defensores trium capitul. ap. Mansi t. IX, col. 637-40.). His adjungendæ complures epistolæ Theodoret in Garnerii Auctario p. 51-107, et quæ exstant Latine tantum in Synodico Cassin. (supra in Vita Theodoreti relatæ). In edit. Schulziana omnes Theodoreti epistolæ, præter eas quas exhibet Synodicon Cassin., serie continua reperiuntur t. IV, parte II.

(*k*) Ita de epistolis Theodoreti judicat Garnerius, alias censor Theodoreti valde iniquus, in Dissert. II, c. 5, § 5, n. 10 (p. 205). Idem Garnerius l. c., § 5 (p. 205—38) de singulis 147 epistolis tractat earumque tempus singillatim determinat; epistolis vero in Auctario positis notas fusiores subjecit, quemadmodum et Chr. Lupus epistolis in Synodico Cassin. contentis ejusmodi scholia adnexuit. Cf. Dupin t. IV, p. 111-17, et Ceillier l. c., art. II, § 7 (p. 120-49), item § 12, n. 6-9 (p. 193-99), et n. 11 (p. 201-2).

(*l*) « Condemnamus et anathematizamus, quæ impie Theodoretus conscripsit contra rectam fidem et contra duodecim capitula S. Cyrilli et contra Ephesinam primam synodum, et quæ ad defensionem Theodori et Nestorii ab eo scripta sunt, » (concil. Constantinopolit. II, collat. VIII, et can. 13, ap. Mansi t. IX, col. 375-76, et 385-86; item P. Vigilii epistola decretalis pro confirmatione V synodi œcumenicæ ibid. col. 417-18). « Neque Theodoreti omnia scripta damnamus, sed sola quæ contra duodecim Cyrilli capitula, sola, quæ contra rectam fidem aliquando scripsisse monstratur, quæ tamen et ipse damnasse cognoscitur, qui in sancta Chalcedonensi synodo vera confessus invenitur...... Sola ejus hæretica scripta respuentes, alia scripta illius non solum recipimus, sed eis etiam contra adversarios utimur. » P. Pelagii II, epist. ad Eliam Aquilei, c. 20. (Mansi t. IX, col. 450-52.). — Cæterum de Theodoreti fide admodum fuse et erudite agit J. Garnerius in Dissert. III. (Auctar. p. 457-92). iterum edita cum notis in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 446-511.

(*m*) Epistola hæc, apud Sirmondum desiderata, apud Garnerium (in Auctar. p. 62-63) ex parte tantum Latine exstans, integra Gr. et Lat. reperitur in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. IV, p. 1291-1306; Galland. t. IX, p. 405-12; Mansi t. V, col. 1023-38.

Filio negavit (*n*). Stylus ipsius admodum facilis, perspicuus et copiosus vere Atticam gratiam redolet, quæ et lectorem sine fastidio tenet, et perspicuitati brevitate non officit (*o*).

Nota I. Haud pauca Theodoreti *opera* modo *deperdita* sunt, ut ex ipsius epistolis liquet (vid. ep. 82. 113, 116, 145). Ex his præcipue memoratu digni sunt: *Liber mysticus* 12 sermones complectens (ep. 82, et *Hæret. Fabul.* lib. v. c. 18. Cf. Garnerii dissert. II, c. 9, § 1); *Libri seu Sermones de virginitate* (vid. ejus commentar. in I Corinth. VII, 34; Opp. t. III, p. 155); *Sermones quinque in S. Joannem Chrysostomum* (vid. fragmenta in Photii cod. 273, p. 827-30; Garnerii Auctar. p. 30-34, et Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 98-103. Cf. Ceillier l. c. art. II, § 12, n. 3, p. 190-91); tum *libri contra Judæos, contra Marcionem, contra Arianos et Macedonianos, contra Apollinaristas* (Cf. Garnerii Dissert. II, c. 9, § 2-4. Fragmenta quædam *Theodoreti de Trinitate, contra Sabellium* et *contra Arium* exhibet Galland. Biblioth. t. IX, p. 416-17. Cf. ibid. Prolegom. c. 13, n. 4); denique Πενταλόγιον περὶ ἐνανθρωπήσεως seu *Libri quinque de Incarnatione* et *Apologia Theodori Mopsuesteni* (Fragmenta in concil. Constantinopolit. II, Collat. V, ap. Mansi t. IX, col. 252-54.). Cf. etiam J. A. Fabricii *Biblioth. Græc.*, vol. VIII, p. 306-7.

Nota II. Dubius est *Sermo* seu *Encomium in nativitatem Joannis Baptistæ* (Gr. et Lat. in Garnerii Auctario p. 21-30, et in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 84-97), Theodoreto haud indignus (Tillemont l. c., art. LI, p. 338; Ceillier l. c., art. II, § 12, n. 3, p. 190), potiori tamen jure Theodoro Daphnopatæ juniori ascribitur, Cf. J. A. Fabricii *Biblioth. Græc.* vol. VIII, p. 296-97, et vol. X, p. 258.

Nota III. *Opera valde dubia*, seu potius *supposititia* hæc sunt:

a) *Sermones* 17 adversus S. Cyrilli et Catholicorum aliquot sententias (*adversus varias propositiones*) cum epistola præfationis loco iisdem præfixa (Gr. et Lat. in Garnerii Auctario p. 683-726. et in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 1113-74; item in Opp. S. Athanasii t. II, p. 491-514.), qui *Eutherium Tyanensem*, Nestorii atque Theodoreti amicum, Mario Mercatore teste, auctorem habere videntur, licet Photius cod. 46 (p. 14-15) eas Theodoreto ascribat; Cf. Garnerius et Schulze l. c. Montfaucon in Opp. S. Athanasii t. II, p. 472-73; Cas. Oudin t. I, col. 1131-32; Ceillier l. c. art. II § 11, n. 4 (p. 188) et J. A. Fabricii Biblioth. Græc., vol. VIII, p. 304-5.

b) *Dialogi VII adversus Anomœos, Macedonianos et Apollinaristas* (Gr. et Lat. in Garnerii Auctario p. 273-406, et in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 915-1112; item in Opp. S. Athanasii t. II, p. 407-491, et minus plene sub titulo: *Athanasii Dialogi V de S. Trinitate ed. Th. Beza. Paris.* 1570 in-8), quos Theodoreto vindicare studuit Garnerius Dissert. II, Append. (Auctar. p. 259-72), antiqui, sed incerti auctoris sunt, forte S. Maximi Confessoris, Cf. Montfaucon Monit. in opp. S. Athanasii t. II, p. 406-7 et 472; Schulze in Opp. Theodoreti t. V. p. 420; Tillemont l. c. art. XLVII (p. 324); Ceillier l. c. art II, § 12, n. 10 (199-201), et J. A. Fabricii Biblioth. Græc. vol. VIII, p. 299. De aliis quibusdam operibus Theodoreto suppositis vid. Garnerii Dissert. II, c. 8. (Auctar. p. 249-55).

Editiones: Theodoreti episcopi Cyri Opera omnia Gr. et Lat. ed. Jac. Sirmondus S. J. Paris. 1642. tomi IV fol., quibus adjungendum est *Auctarium Theodoreti, Cyrensis episcopi* seu Operum tomus V, ed. J. Garnerius (et Harduinus) Paris. 1684, fol. — Editionem hanc integram (ordine in tomis posterioribus paululum immutato, textu aliquoties emendato. præfationibus, observationibus, notis, indicibus et glossario adjectis) denuo recensuit J. L. Schulze Halæ 1769-74. V Tomi in 8°. (Singuli Tomi hujus editionis binis constant partibus). — Theodoreti Opera Græce edita ab Eugenio, diacono Bulgariæ. Halæ Sax. 1768-75. V Tomi in-4.

(*n*) Ita enim Theodoretus in reprehens. anathematismi IX: « Proprium Spiritum Filii, siquidem ut ejusdem cum eo naturæ et ex Patre procedentem dixit, simul confitebimur et tanquam piam suscipiemus vocem. Si vero tanquam *ex Filio aut per Filium* exsistentiam habeat, hoc ut *blasphemum* et impium rejiciemus. ». (Opp. S. Cyrilli t. VI, p. 228; Opp. Theodoreti t. IV, p. 718.). His affinia protulit Theodoretus in epist. 151, ed. Schulze t. IV, p. 1293, et in epist. ad Joannem Antioch. (Synodicon Cassin. c. 95. Cf. ibid. scholion Chr. Lupi Opp. t. VII, p. 253-54). Præterea Cf. J. Garnerius in Dissert. III, c. 1 (Auctar. p. 458-61) et J. A. Fabricii *Biblioth. Græc.* vol. VIII, p. 279.

(*o*) Vid. Nicephori Callisti *Histor. eccles.* lib. XIV, c. 54. Ita et Photius cod. 31 (p. 8), cod. 46 (p. 15), cod. 56 (p. 22) et cod. 203 (p. 271); Tillemont l. c., art. IV (p. 215-16) et Ceillier l. c., art. IV, n. 1 (p. 261-64).

BEATI THEODORETI

EPISCOPI CYRI

OPERA QUÆ REPERIRI POTUERUNT OMNIA.

POST. RECENSIONEM JACOBI SIRMONDI

DENUO EDIDIT

JOAN. LUDOVICUS SCHULZE.

SERENISSIMO PRINCIPI AC DOMINO, DOMINO
FRIDERICO
PRINCIPI REGIO, GLORIOSISSIMI STEMMATIS BRITANNICI CELSISSIMO DUCI GLOCESTRIÆ, LUNEBURGI, ETC.
ET
REVERENDISSIMO EPISCOPO
ECCLESIÆ CATHEDRALIS OSNABRUGENSIS, PIO AC FELICI
DOMINO MEO INDULGENTISSIMO
NECNON
EJUSDEM CATHEDRALIS ECCLESIÆ MAXIME REVERENDIS, ILLUSTRIBUS
AC GENEROSISSIMIS DOMINIS
CÆTERISQUE REVERENDISSIMI CAPITULI MEMBRIS, DOMINIS MEIS GRATIOSISSIMIS.

Serenissime Princeps,
Episcope reverendissime,
Viri maxime reverendi, perillustres ac generosissimi,

Haud e longinquo petendæ sunt rationes, quæ tantum apud me valuerunt, ut celsissimo nomine tuo, Reverendissime Episcope ac Princeps serenissime, huic operi quod episcopi gravissimi Scripta complectitur, perenne decus et adeo singulare ornamentum conciliare, simulque Vobis, Viri maxime reverendi ac perillustres, hunc librum, tanquam devotissimæ mentis testem ac pignus offerre auderem. Beati Theodoreti hæc sunt scripta, Cyri quondam episcopi, de Ecclesia omnique adeo re sacra multis nominibus meriti, purioris doctrinæ sanctissimæque fidei propugnatoris maxime strenui, paganismi autem et hæreticarum fabularum adversarii acerrimi; viri denique, in quo omnes illæ virtutes, quæ episcopum decent, amico erant conjunctæ vinculo. Hinc spes enata est quam certissima, fore ut episcopi de Ecclesia adeo meriti Opera indulgentissimo aspectu tuo, Revendissime Episcope ac Princeps Serenissime, haud careant, vobisque, viri maxime reverendi ac perillustres, haud omnino displiceant. Ita quidem ut augurari liceat, facit tua in pietatis studio assidua exercitatio, suadet etiam illa qua Ecclesiæ vestræ commodo invigilatis, cura indefessa, et in Scripta, quæ ad sanctissima doctrinæ capita pertinent, prona voluntas.

Dignam episcopali munere imaginem, Reverendissime Episcope ac Princeps Serenissime, in his beati Theodoreti Scriptis delineatam vides, quam in te aliquando expressam et illustriorem esse futuram, quis est qui dubitet? De splendidissimis dotibus a summo Numine tibi concessis, omnes qui invictissimi potentissimique magnæ Britanniæ regis sceptro subjecti sunt, teque in spem sæculi adolescere vident, merito lætantur: te quoque exteri admirantur, oculosque in te tanquam in virtutis exemplum sublimi in loco positum, conjiciunt. Faxit Deus T. O. M. ut sacratissimam episcopi personam tuearis quam diutissime; ut cum annorum tuorum incremento tuæ quoque Ecclesiæ salus stabiliatur, teque præside maneat inconcussa; utque cum totius celsissimæ regiæ domus Britannicæ salute ac incolumitate, tua quoque sit omni ære perennior.

Vosque, Viri maxime reverendi ac perillustres, in quibus vivit, novasque in dies vires acquirit Ecclesia vestro moderamine nixa, date, quæso, pietati in vos meæ, quæ esse debet maxima, ut hæc in Theodoreto refingendo posita studia vobis probari cupiam quam maxime. Hoc si, non dicam sperare, sed omnino persuasum habere liceat, erit de quo læter

mihique magnopere gratuler. Deum autem T. O. M. supplex rogo, ut vos, Viri maxime reverendi ac perillustres, in Ecclesiæ vestræ salutem, omnisque rei sacræ præsidium ac insigne ornamentum quam diutissime superstites esse jubeat, vestrisque conatibus Ecclesiæ saluberrimis in posterum quoque annuat quam clementissime.

Ita precatur, Deumque rogat, Serenissime Princeps ac reverendissime Episcope, Viri maxime reverendi, perillustres, illustres ac generosissimi, summorum nominum vestrorum humillimus et devotissimus cultor

JOAN. LUDOV. SCHULZE.

Dab. Halæ in Acad. Frideric. VI Kal. Octobris A. R. S. MDCCLXVIII.

PRÆFATIO AD LECTOREM.

[XIII] Alter jam agitur annus, ex quo nostrum de paranda nova Theodoreti Operum editione consilium cum Eruditis communicavimus; quod cum probaretur bonis omnibus, alacri animo hunc laborem suscepimus, ejus nec diuturnitatem nec magnitudinem magnopere metuentes. Quod Deus itaque faustum et felix esse jubeat! primus nunc in lucem emittitur editionis nostræ tomus, quem haud adeo longas traxisse moras putabunt, quotquot intelligunt, quantum operæ et temporis comparationi quatuor manuscriptorum codd. aliisque subsidiis ad hunc tomum locupletandum adhibitis, impendi debuerit. Quid præstitum sit a nobis, paucis nunc recensebimus, ita tamen ut æquis ac peritis lectoribus relinquamus judicium, quos magnopere rogamus, ut in rei litterariæ publicamque adeo utilitatem sua conferant consilia, si quid vel emendandum vel rectius disponendum esse videatur.

[XIV] Ordinem librorum eumdem tenuimus, quem olim secutus est Jac. Sirmondus, cujus editioni nostram esse cupimus quam simillimam. Complectitur itaque hic tomus *Commentarios* Theodoreti *in historicos V. T. libros*, scilicet in Octateuchum, in quatuor libros Regum et Paralipomena, necnon *Interpretationem Psalmorum* uberrimam. Ulterius progredi jam non licuit, ne mole suà laboraret liber, si justos excederet limites. Hinc factum est ut Commentarii in Canticum canticorum ad proximum tomum remitti debuerint, atque a priori nostro consilio, Garnerii aliquot Dissertationes cum necessaria Epicrisi huic tomo præmittere, abstinendum esse putaverimus. Magnopere quidem placuit illud Oudini *De Script. eccles.* t. I, p. 1134, monitum, primam, secundam ac tertiam Dissertationem ex Garnerii Auctario præmittendam esse novæ, si unquam pararetur, Operum Theodoreti editioni; imo e re nostra esse videbatur scriptorem nostrum contra Garnerii cavillationes in ipso quasi Operis introitu defendere: tamen cum plura non caperet hic primus editionis nostræ tomus, et eruditis quibusdam, quorum magna debet esse auctoritas, aptum videretur, Dissertationes istas ultimo novæ editionis tomo comprehendere, mutavimus consilium. Ne vero bonæ Theodoreti causæ, quam post Sirmondi tempora male egit Garnerius, quidquam inhæreret maculæ, Dissertatio præmittenda fuit, quæ de Vita et Scriptis viri de Ecclesia meritissimi ita exponeret, ut lectoribus patere possit, quanta sit scriptoris nostri dignitas, et quam iniquum judicem egerit Garnerius. Et hoc quidem labore eo magis opus esse videbatur, quia Vita Theodoreti, quam olim Sirmondus editioni suæ præmisit, adeo brevitate laborabat, ut sitim excitare quidem, sed non restinguere putaretur.

In adornanda autem editione nova operam imprimis dedimus, ut textum Græcum emendatiorem, et quantum fieri posset locupletiorem, exhiberemus. Multam quidem Sirmondus adhibuit diligentiam, ut Græca, quæ plurimis Theodoreti scriptis antea Latine tantum editis, primus e codicibus adjecit, quam castigatissima prodirent, nonnulla tamen sive supplenda, sive emendanda nobis reliquit. Cum enim Pici, Carafæ, Herveti aliorumque interpretationes Latinas [XV] in editionem suam receperit, hisque antiquioribus versionibus textum Græcum adjecerit, factum est ut hic illis non ubique responderet. Nunc enim plura, nunc pauciora, nunc vero longe alia in textu quam in versione erant expressa: imo lacuna quatuor linearum obvia erat in Commentario ad Psal. XVIII, 6, 7, tomo I, p. 467 edit. Sirmondianæ. Quæ cum ita essent, facile cognovimus parum utilem fore novam hujus scriptoris editionem, nisi textus ad msc. codicum fidem iterum revocaretur, et Latina versio ita emendaretur, ut textui Græco responderet quam exactissime. Hæc cum meditaremur, et auxilia circumspiceremus, quæ obtinendo huic fini essent satis apta, providam summi Numinis curam, quam pio gratoque animo celebrare juvat, experti sumus. Brevi enim tempore factum est, ut summorum virorum, qui studiis nostris faverent, auxilio adjuti, plura quam sperari potuerant, obtineremus præsidia. Nec sumptibus in librum rei sacræ inter nos promovendæ apprime utilem, erogandis, parcendum esse putarunt venerandi illi viri, quorum insigni de bono publico bene merendi studio factum est, ut bibliopolium Orphanotrophei ne hoc quidem tempore, quo consilium de scriptore quodam ecclesiastico prelis iterum subjiciendo multis minus opportunum videri potuisset, hæc studia nostra a se aliena putaret.

Quæ e codicibus ad ornandum hunc tómum accesserunt, multa sane et non spernenda, et fere omnia debentur amplissimæ in commodum litterarium voluntati illustrium inclytæ urbis Augustæ Vindelicorum procerum, qui avitam istam cum summa laude tuentes gloriam, nostris, ut olim multorum, eximie faverunt studiis. Hanc litteris promovendis valde utilem bonisque omnibus charam mentem, ut silentio præterire nefas esset, ita committere non possumus ut publicum hoc pietatis nostræ animique tanta beneficiorum magnitudine magnopere affecti desideretur monumentum. Debemus illud illustrium bibliothecæ Augustanæ curatorum munificentiæ, qua usum manuscriptorum quæ locupletando scriptori nostro inservire poterant, liberalissime nobis concedere haud dubitarunt. E numero illorum satis magno, hoc loco quatuor illi codices commemorandi erunt, quibus ad exornandum hunc tomum usi sumus. In horum autem descriptione, ut breviores simus, a laudibus nobis temperabimus, utpote quia Ebingeri, Hœschelii et Reiseri Indices mss. bibliothecæ Augustanæ, codices istos jam dudum inter eruditos commendarunt. Is quem primum adhibuimus, cum Theodoreti Commentarius in Octateuchum prelo parandus esset, est chartaceus, sæculo XI, ut videtur, scriptus in fol. Complectitur Quæstiones in quinque libros Mosis, in librum Josuæ, et maximam omnino partem libri Judicum, usque ad initium Quæstionis vicesimæ. In eodem codice exstant carmina Sibyllina, quæ ex illo olim edita sunt a Xysto Betuleio, cujus esse putantur notulæ ad marginem passim ascriptæ. Tres alii codices spectant ad Commentarium in Psalmos. Primum inter illos tenet is quem in editione nostra *primum* diximus, quia præstantior est reliquis duobus, quos etiam antiquitate superat. Quantum enim duce Montfauconio, cujus in hunc finem consuluimus Palæographiam Græcam, in re plerumque satis incerta assequi potuimus, eum ad sæculum X referendum esse putamus. Est membranaceus in 4, et ob minutum characterem ac singularia scribendi compendia lectu omnino difficilis. Comprehendit vero unius Theodoreti integrum in Psalmos Commentarium, et partem Præfationis, cujus initium incidit in verba illa ὀλοφύρεται συμφορὰς quæ exstant pag. 604 edit. nostræ. Præmissa sunt octo folia, quorum quatuor priora, quæ recentiorem manum aliumque scriptorem produnt, inscripta sunt, Προοίμιον εἰς τὸν ψαλτῆρα καὶ ἐγκώμιον εἰς τὸν Δαβίδ, quatuor autem postrema adeo sunt vetustate detrita, ut litterarum characteres admodum exiles vix possint agnosci. Hæc sequitur Commentarius in Psalmos, quem, ut jam diximus, integrum, deinde excipit Expositio variorum auctorum in Canticum Mosis, satis male quidem, paululo tamen recentius scripta, quam qui proximum tenet locum, Index Sermonum Chrysostomi. Finem codicis faciunt folia quædam admodum vetustate corrupta, quæ ad Gregorii Nysseni librum *De anima* pertinere videntur. Codex, quem *secundum* in editione nostra diximus, est chartaceus in 4, recentiori manu ab antiquiori quodam, ut putamus, descriptus, qui desinit in medio Commentarii ad psalmum nonagesimum quartum. In fine subjuncta est eadem, etsi in verbis paululum diversa, variorum auctorum Expositio Cantici Mosis, de qua jam diximus. Is denique codex quem *tertium* in Scholiis nostris dicere consuevimus, est membranaceus, in folio ut aiunt, sæculo X vel XI satis nitide scriptus, [XVII] et bene servatus. Complectitur Catenam in Psalmos ex Asterio, Basilio M., Cyrillo, Didymo, Eusebio et Nostro collectam, quæ incipit a psal. IX, 16, et progreditur usque ad finem psalmi quinquagesimi.

Præter hos quatuor codices Augustanos, quorum exactissimam cum textu Sirmondiano instituimus comparationem, aliis quoque ad hunc tomum uti licuit subsidiis. Ad primam ejus partem, seu ad Commentarios in Octateuchum utiliter adhiberi potuit ac debuit editio mere Græca, quæ studio Joannis Pici Parisiis anno 1558 in 4 prodiit. Cum vero in hac editione Pici, æque ac in codice Augustano antea commemorato, nonnullæ Quæstiones in librum Judicum et Commentarii in librum Ruth deessent, hunc defectum aliquo modo suppleri posse putavimus ex illis quæ Dav. Hœschelius suis ad Photium Notis pag. 53 seq. e codice quodam Bavarico inserenda curavit. Ad libros Paralipomenon, post pag. 600, accesserunt variæ lectiones e præstantissimo codice Coislin. VIII collectæ. His ut frui nobis liceret, debemus illustri Schlægero, qui ut eruditionis fama multorum in Gallia et Italia eruditorum meruit amicitiam, ita quoque horum auxilio egregie conatibus nostris profuit, imo vel solo hoc nomine de nobis summopere meritus est, quod codicis istius Coisliniani a Montfauconio Biblioth. Coisl. p. 50, dignis laudibus ornati, Excerptorum copiam nobis fecerit per eruditum, quem Argentorati habet amicum. Præterea quoque ex amplissimo bibliothecæ Mediceæ Laurentianæ thesauro quædam ad hunc tomum condecorandum accesserunt, operam nobis præstante Cl. Bandinio bibliothecæ præfecto. Hæc maxima ex parte desumpta sunt ex præstantissimo illo sæc. X, vel XI codice, quem ampl. Bandinius Catalogi codicum mss. jam dictæ bibliothecæ, pag. 87 seq., descripsit. Ad illum enim pertinent omnia ista quæ ad psal. V—XXIV, in editione nostra relata sunt. Quæ vero ad psalmum LXXVII, pag. 1148, schol. 6, inserenda curavimus, descripta sunt e cod. XIV, cujus descriptio exstat l. c., pag. 34 seq., ad quem etiam pertinent, quæ pag. 1409 editionis nostræ allata sunt ad psal. CXII, 9.

Hactenus de codicibus Augustanis, Coislinianis ac Florentinis dictum est. Possent etiam hoc loco alia commemorari, quæ ad [XVIII] locupletandos proximos tomos, sive ex iisdem sive ex aliis celeberrimis bibliothecis collecta et fidei nostræ liberalissime concessa sunt. Ne autem justo prolixiores simus, aut ambitiosius de nobis prædicare videamur, non nisi illis quæ ad hunc tomum pertinent, inhærebimus; alio enim tempore de iis quæ ad reliquos spectant, dicendi erit opportunior locus. Paucis itaque adhuc commemoramus, suo loco sive scholiis inserta, sive, ubi textus Sirmondianus eadem habebat, brevissime indicata esse ea, quæ Garnerius Auctarii pag. 7-20., e codice Vat. 247, ad locupletandum Commentarium in Psal-

mos attulit. E Catena seu Expositione Patrum Græcorum in Psalmos, quam Balth. Corde rius S. J. Antv. 1643-1646 edidit, multa potuissent in textum inferri, quæ tamen consult omisimus, tum quia dubia plerumque est Catenarum fides, tum quia librum istum faciliu quam codices, quisquis adire potest. Satis itaque esse putavimus, si locorum quæ ad aliur auctorem a Corderio relata sunt, vel tribus verbis mentio fieret.

Hæc fuerunt præsidia, quibus muniti accessimus ad textum Græcum, ubi opus esset, re stituendum ac locupletandum. In hoc negotio peragendo egregiam utilitatem nobis præsti terunt codices Augustani, quorum ope supplevimus quæ in textu Sirmondiano desidera bantur. Multis jam non opus erit testimoniis, quæ ex Scholiis nostris facile colligi possent tamen, ut dictis fidem faciamus, unum alterumve adducere operæ erit pretium. Ita psa LVI, 1, pag. 977 edit. nostræ e cod. Aug. I., inserenda fuerunt verba ista, ὁ μέγας Δαβὶδ ut textus Græcus responderet versioni Latinæ Carafæ, qui eadem legit, ut observatum es l. c. in schol. Sic quoque psal. CXVIII, 139, pag. 1473 edit. novæ, ante nomen Stephani e eodem codice supplevimus ὁ καλλίνικος, quod Carafa quidem, non autem Sirmondus in codic suo legerat. Sæpius quoque in versione Latina suppleri debebant, quæ non modo in text Sirmondiano, sed nostris quoque codicibus exstabant. Hujus emendationis vel unicum multis exemplum attulisse sufficiat, quod exstat psal. CXVIII, 152, pag. 1476, ubi in Carafa interpretatione desiderabantur verba ista: *Descendens*, inquit, *contestare eos per cœlum q terram*. Sed de his satis. Magis lætati sumus de auxilio quod egregii isti codices nobis at tulerunt, ut lacuna illa, de qua jam diximus, feliciter expleri posset, psal. XVIII, 6, 7. Mult etiam, eaque nonnunquam satis prolixa loca in Commentario ad Psalmos [XIX] ex his codicibu accesserunt, quæ signo illo (») a textu Sirmondiano distinguere visum est. Sed non omnes ist accessiones in textum recipi vel potuerunt vel debuerunt: magnam potius earum partem a marginem remisimus, si vel nexus cum illis quæ præcedebant, erat minus aptus, vel apu Montfauconium in Collectione nova Patrum, apud Corderium, imo quoque in Chrysostom aliorumque scriptis, eadem sub aliorum auctorum nomine expressa vidimus, vel deniqu aliæ dubitandi rationes adfuerunt. Speramus etiam, æquos harum rerum judices hoc nostrun consilium esse probaturos. Maluimus enim in re satis gravi timidiores quam audaciores vi deri, et a culpa ista immunes esse, quam illi sibi contraxerunt, qui ut scriptorem quemdan egregie locupletasse putarentur, obvia quæque minus caute arripuerunt.

Nunc paucis reddendæ erunt rationes, cur in Scholiis textui, parca licet manu, adjectis tum receptam LXX Interpretum lectionem, tum Fragmenta reliquorum interpretum Græco rum, tum denique ipsius Græcæ versionis ab Hebraica veritate dissensum, passim attinger visum sit. Ad primum quod attinet, lectionibus versionis Græcæ restituendis admodum pro ficuum esse putamus, si in scriptis Patrum Græcorum lectiones illæ non negliguntur, qua a recepta LXX Interpretum lectione recedunt. Ita enim haud raro genuinam et primitivan horum Interpretum lectionem deprehendimus, in qua vel omnes vel plurimi commentatore Græci consentiunt. Sic II Reg. XX, 18, recepta lectio versionis Græcæ est ἔθεντο; Theodoretu autem, ut ad locum istum observavimus, legit διέθεντο. Jam cum hæc posterior lectio i Commentariis Græcis tantum non omnibus obvia sit, specie haud caret conjectura, eam ess genuinam et primitivam, ex qua emendari possit recepta lectio. Alia hujus generis exem pla in eodem libro exstant cap. XXI, 2, et cap. XXIV, 1. Observavimus autem, Theodore lectiones plerumque consentire cum codice Alexandrino et Oxoniensi, sicque cum edition Aldina, et, si fides debetur Bosii Excerptis, etiam cum Complutensi. Ad alterum quod at tinet, antiquiorum interpretum Fragmenta adhibenda esse putavimus, ubi Theodoretus mi nus rectam LXX Interpretum versionem secutus erat, quod tamen rarius accidit, ut quæst VI in librum Judicum. De reliquo laudandum est criticum Nostri studium, utpote qui hau raro falsas LXX Interpretum explicationes [XX] melioribus Symmachi aliorumque postposui ubi opus erat, reliquorum interpretationes recensuit. Multum itaque adjuvit Montfauconi et Drusii operam in colligendis antiquorum interpretum Græcorum Fragmentis positam etsi in Scholiis passim a nobis indicata sint, quæ in Montfauconii Hexaplis desiderantu Quod denique reliquum est, diversitas, quæ inter textum Hebraicum et versionem Græcar haud raro intercedit, et in Psalmis præcipue frequens est, vel ideo paucis indicanda fui ut cavere sibi discant alii, ne sensu alieno in S. Scripturam illato, ad alia quævis delaban tur. Hoc enim Patribus Græcis sæpius accidisse, docet versionis Græcæ, quam sequi solen cum Hebraica veritate comparatio.

Reliquum est, ut moneamus, ad initium paginarum editionis Sirmondianæ se referre aste riscos ad marginem in textu editionis nostræ appositos, ipsi autem Operi Indicem harmon cum, ut dicunt, paginarum utriusque editionis præmissum esse, quo in rem suam commod uti poterunt, qui locum ex editione Sirmondiana allegatum, in nostra quærunt. Nec inutil visum est, ad finem Commentarii in Psalmos Græcum subjungere Indicem, secundu prima cujusvis psalmi verba, alphabetico ut aiunt ordine compositum. Loca etiam biblica i hoc Opere citata, non solo capitis numero, ut in priori editione, sed addito versiculoru numero exprimenda esse duximus. Laudandum quoque est studium cl. Bertrami A. M. q omnem dedit operam, ut hæc nova editio, quantum fieri posset, ab erroribus typothet rum esset immunis.

Deum rogamus, ut hos et reliquos conatus nostros in nominis sui gloriam et aliorui utilitatem cedere jubeat clementissime. Dab. Halæ in Acad. Frideric. VI Cal. Octobr. A. R. S MDCCLXVIII.

SIRMONDI PRÆFATIO.

—

[XI] Qui non abs re fortasse poteram præfatione ista supersedere, atque in hac Theodoreti editione nostra quid præstitum sit, oculis tuis potius, lector, et observationi relinquere: de paucis tamen quibusdam, in quibus errare te posse sentiebam, non ingratum fore visum est si breviter indicarem. Primum omnium de Quæstionibus in Octateuchum, quæ sunt in principio tomi primi, cum harum exemplar in Bibliotheca regia Joannes Picus interpres nullum ætate sua fuisse narret, optimum vetustissimumque in ea nunc esse, quod nobis non solum Theodoreti præfationem hactenus non editam, cum iis quæ in Pici codice sub finem desiderabantur, exhibuit, sed et alia passim multa vel pleniora vulgatis vel emendatiora subministravit, perturbationemque illam discussit, quæ suspensos legentium animos in quæstione 20 morabatur. [XII] Ubi cum de imagine Dei, quemadmodum accipienda sit, veterum aliquot scriptorum opiniones protulisset ac rejecisset Theodoretus, easdem ipsas quas improbarat, postmodum asserere et confirmare videbatur, errore ut apparet hinc nato, quod, cum ex antiquis Catenis, quas vocant, excerptas Theodoreti Quæstiones istas constet, qui codicem, quo usus est Picus, descripsit, cum Theodoretianis sententiis, Origenis quoque ac Diodori et Theodori sententias illas quas rejecerat, prætermissis auctorum nominibus per imprudentiam subjunxit. Quo prorsus mendo caruit codex regius, qui quod Theodoreti non sit hoc loco nihil habet. Hunc itaque nos secuti, ea quæ subjiciebantur sic retinuimus, ut Origenis, Diodori et Theodori præfixis vocabulis, non Theodoreti, sed aliorum esse ostenderemus. Quin et hoc exemplo, non modo alia id genus aliorum auctorum commatia, quæ aliis in locis occurrebant, et proprium nomen retinebant, non sustulimus, sed et ipsi nova quædam interdum, quæ ad Theodoretum facerent, eodem ex fonte petita, e re tua futurum id sperantes, indidimus: in secundo deinde tomo, qui prophetarum explanationes continet, ut Isaiæ Commentariorum, qui nusquam reperiuntur, jacturam aliqua ex parte resarciremus, ex iisdem Catenis ea delibavimus, quæ Theodoreti nomen præferebant, quæ quidem cum medullam haud dubie omnium quæ in Isaiam scripserat, succumque complectantur, subsidio interim erunt, dum integrum opus emergat. Quanquam hujus potiundi spes jam dudum, ni fallor, apud Græcos ipsos interiit: quippe qui ad jacturæ solatium Excerpta quoque istiusmodi aggressi sint, quorum exemplaria et Romæ et Parisiis videre nos meminimus, sed quæ ultra XV Isaiæ caput non procedebant. In tertio lucem nunc primum vident Theodoreti Epistolæ CXLVII, paucæ videlicet, si cum iis conferantur, quas Nicephorus abs se lectas commemorat numero quingentas. In his Vaticanum codicem exhibuimus, quo usus est cardinalis Baronius in Annalibus. Postea Neapolitanum alterum nacti, varias ex eo lectiones Vaticano apographo castigatiores selegimus, suoque loco edendas [XIII] curavimus. In quarto nihil est admonendum quod Græce Latineque antehac excusum non sit, cum in cæteris Græce plurima nunc primum proferantur: in primo nimirum, Quæstiones in libris Regum, et Paralipomena, itemque Psalmorum interpretatio et Cantici canticorum: in secundo universa, hoc est prophetarum omnium, tum majorum præter Isaiam, tum minorum duodecim explanatio: in tertio denique, Expositio Epistolarum beati Pauli, religiosa eremitarum historia, et Theodoreti quas diximus Epistolæ. De versionibus Latinis hoc quoque admonendus es, lector, quoniam in Græco-Latina editione id præcipue spectandum videbatur, ut Latina Græcis, quoad ejus fieri posset, paribus spatiis responderent, brevitati autem Theodoreti laciniosa quorumdam interpretum oratio minime congruebat, faciendum necessario fuisse, ut huic incommodo mederemur. Quod nunc parcius, nunc liberius aliqua interpolando dum facimus, reprehensionem vereremur, nisi conscii nobis essemus, quanti omnium, qui in hac arena versati sunt, doctrinam facundiamque faceremus. Quorum etiam beneficii memoria ne interiret, singulorum Epistolas, quid quisque primus in lucem protulerit explicantes, sed in aliis deinceps editionibus prætermissas, in hac nostra restituendas duximus. Ante omnia vero, Theodoreti quoque ipsius Vitam ex ejus potissimum Epistolis concinnatam adjecimus. Tu æqui omnia consule, et vale.

VETERUM ALIQUOT SCRIPTORUM

DE THEODORETO TESTIMONIA.

—

Sancti Leonis papæ in Epistola ad Theodoretum ipsum, quæ integra exstat in Appendice sub finem tomi IV editionis Sirmond.

Dilectissimo fratri Theodorito episcopo, Leo episcopus.

Remeantibus ad nos fratribus et consacerdotibus nostris, quos ad sanctum concilium Sedes B. Petri

direxit, agnovimus dilectionem tuam superno adjutorio nobiscum tam Nestorianæ impietatis quam Eut chianæ vesaniæ exstitisse victricem. *Et post alia.* Sed benedictus Deus noster, cujus invincibilis veritas omni hæreseos macula mundum te secundum sedis apostolicæ judicia demonstravit. Cui dignam retribu pro tot laboribus gratiam, si talem te, qualem probavimus ac probamus, pro universalis Ecclesiæ defensio servaveris. Nam quod Deus omnium calumniosorum fallacias solvit, maximam beatissimi Petri cura pro nobis cunctis agnoscimus, qui postquam suæ sedis judicium in fidei defensione firmavit, nec cir cujusquam vestrum, qui nobiscum pro catholica fide laborastis, personam quidquam reprobum videri pe misit : quia nec poterat Spiritu sancto judicante quisquam ex eis non victor exsistere, quorum jam vicer fides.

—

Gennadii presbyteri, in libro De viris illustribus, cap. 89.

Theodoretus episcopus Cyri civitatis (a Cyro enim rege Persarum condita servat hodieque apud Syria nomen auctoris), scripsisse dicitur multa : ad meam tamen notitiam ista sunt quæ venerunt. De incarn tione Domini adversus Eutychem presbyterum, et Dioscorum Alexandriæ episcopum, qui humanam i Christo carnem fuisse negant, scripta fortia, per quæ confirmat et ratione et testimoniis Scripturarum, il illum veram maternæ substantiæ carnem habuisse, quam ex matre Virgine sumpserat, sicut et vera Deitatem, quam æterna nascibilitate a Deo Patre gignente ipse nascendo suscepit. Et decem *Historiæ ec clesiasticæ* libri, quos imitatus Eusebium Cæsariensem scripsit, incipiens a fine librorum Eusebii, usqu ad suum tempus, id est, a Vicennalibus Constantini usque ad imperium Leonis senioris, sub quo et mo tuus est.

—

Theodori abbatis et philosophi in Argumento synodi Ephesinæ.

Εὑρέθη δὲ μετὰ Ἰωάννου Θεοδώρητός τις, ἐλλογιμώτατος Κύῤῥου ἐπίσκοπος πόλεως ἀνατολικῆς. Οὗτος κατὰ Κυρίλλου λέγων, ἐπελαμβάνετο καὶ τῶν δώδεκα κεφαλαίων, ὧν ἔγραψεν ἐν τῇ τρίτῃ ἐπιστολῇ τῇ πρὸς Νεστόριον. Καὶ ἀνέτρεπεν αὐτά, λέγων ὅτι Ἀρειανός ἐστιν ὁ ἅγιος Κύριλλος, καὶ τὰ Εὐνομίου καὶ Ἀπολιναρίου φρονεῖ. Ὁ γὰρ Κύριλλος Νεστορίῳ ἀπομαχόμενος τῷ διαιροῦντι τὴν οἰκονομίαν,, τῆς ἑνώσεως μᾶλλον φροντίδα πεποίηται· ὅθεν καὶ ἐδόκει πως τῷ Θεοδωρήτῳ ὡς μίαν φύσιν δοξάζων, ὡς οἱ Ἀρειανοὶ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀπολινάριον. Πλὴν οὔτε Θεοδώρητος φαίνεται πώποτε τὸν Νεστόριον ὑπερμαχόμενος, ἀλλὰ μόνον τὸν Κύριλλον ἀπομεμφόμενος διὰ τὴν συμβᾶσαν εἰς Ἰωάννην ἀτιμίαν. Εἰ δὲ βούλεταί τις γνῶναι, ὅτι Θεοδώρητος καὶ λίαν ἐμίσει Νεστόριον, ἀναγνῷ τὸ περὶ τῶν αἱρέσεων αὐτῷ Θεοδωρήτῳ γεγραμμένον βιβλίον.

Cum Joanne adfuit Theodoretus eloquentissimu episcopus Cyri civitatis orientalis. Hic contra Cy rillum agens, duodecim ejus capitula reprehendeba quæ in tertia ad Nestorium epistola conscripsit; re fellebatque illa, dicens Arianum esse sanctum Cy rillum, et cum Eunomio et Apollinari sentire Cyrillus quippe Nestorio resistens incarnationen dividenti, majorem unionis curam præ se tulit : und et Theodoreto unicam naturam docere videbatur sicut Ariani et Apollinaris. Sed neque Theodoretu Nestorium defendere unquam visus est, sed Cyril lum duntaxat accusare ob illatam Joanni contume liam. Quod si quis nosse velit exosum vehemente Theodoreto fuisse Nestorium, librum legat quen Theodoretus ipse *Adversus hæreses* composuit.

—

Joannis Euchaitæ in Elogiis scriptorum ecclesiasticorum.

Ἐνιστορήσας τοὺς σοφοὺς διδασκάλους
Καὶ τὸν Θεοδώρητον αὐτοῖς ἐγγράφω,
Ὡς ἄνδρα θεῖον, ὡς διδάσκαλον μέγαν,
Ὡς ἀκράδαντον ὀρθοδοξίας στύλον.
Ἂν δ' ἐκλονήθη μικρὸν ἔκ τινος τύχης,
Ἄνθρωπος ἦν, ἄνθρωπε, μὴ κατακρίνῃς·
Οὐ γὰρ τοσοῦτον δυσσεβὴς ἦν ὁ κλόνος,
Ὅσον μετεῖχε τῆς ἐριστικῆς βίας.
Τί γάρ ; Κύριλλον πανταχοῦ νικᾷν ἔδει,
Καὶ δογματιστὴν ὄντα, καὶ λογογράφον.
Ὅμως δὲ τούτῳ καὶ διώρθωται πάλιν.
Τὰ δ' ἄλλα πάντα τῶν μεγίστων ποιμένων
Βλέπων τὸν ἄνδρα μηδενὸς λελειμμένον·
Ἐνταῦθα τούτοις εἰκότως συνεγγράφω.

Doctos magistros litteris dum prosequor,
Jure Theodoretus inter hos censendus est,
Divinus ut vir, ut magister optimus,
Fidei orthodoxæ ceu columna immobilis.
Quodsi parumper forte quadam motus est,
Homo erat, qui homo es, ne crimen inferas, cave.
Non tam sinistræ motus hic sententiæ,
Quam pertinacis impetus pugnæ fuit.
Quid enim? Cyrillum ubique vincere par erat,
Summæ virum doctrinæ et eloquentiæ,
Sed postea hoc ipsum ipse correxit tamen
Hunc ergo cernens cæteris in omnibus
Non imparem esse maximis pastoribus,
Merito inter illos hoc loco recensui.

—

(*) Τῆς εὐεπείας καὶ λόγων εὐγλωττίας
Καὶ ῥητορικῆς δεινότητος καὶ τέχνης
Ὡς ἠγάμαί σε καὶ τέθηπά σε πλέον,
Ὦ συγγραφεῦ ἄριστε καλλίστων λόγων.
Ὄντως διαυγεῖς καὶ φαεινοὶ λυχνῖται.
Καὶ μάργαροι στίλβοντες οἱ σοὶ δὴ λόγοι
Καὶ πρόξενοι μὲν ἀρετῆς τῆς ἐνθέου,
Τῆς ἀθέου δὲ στηλιτευταὶ κακίας.

Artis bene ac concinne dicendi
Et rhetoricæ vis ac peritiæ exemplum,
Quantopere amo te, imo cum stupore admiror
Te qui præstantissimorum Auctor es Operum!
Vere sunt limpida et instar lucernæ emittunt lucem,
Et gemmæ splendorem imitantur verba tua.
Ad divinam quoque nos adducunt virtutem,
Impietatis autem et improbitatis nefanda produnt [crimina.

Claudii de Sainctes, episcopi postea Ebroicensis, de Theodoreto Hexastichon.

Sacrorum interpres nemo sine numine divum:
Si apte, si breviter, munera dupla putant.
Nemo inter Græcos brevius, nemo aptius isto
Scripturas aperit, hæreticosque premit.
Certe illi faciunt divina charismata nomen,
Ad sacra perque Deum est sarta tuenda datus.

(*) In hac nova editione desiderari noluimus elegantissimum hoc Anonymi epigramma, quod ex veteri codice olim descripsit Henricus Savilius.

TESTIMONIA QUÆDAM

De Theodoreti commentariis in Octateuchum, in libros Regum ac Paralipomenon.

Theodoretus ipse in Præfatione ad libros Regum singula commemorat.

Ἐπειδὴ τῆς θείας χάριτος ἀπολαύσαντες Μωϋσέως τοῦ νομοθέτου τὰς βίβλους, καὶ Ἰησοῦ τοῦ προφήτου, καὶ τῶν Κριτῶν, καὶ τῆς Ῥοὺθ ἡρμηνεύσαμεν· φέρε πάλιν τοῦδε τοῦ φωτὸς τὴν αἴγλην λαβεῖν ἱκετεύσαντες, τὰς τῶν Βασιλειῶν ἀναπτύξωμεν ἱστορίας.

Quoniam divina freti gratia interpretati sumus libros Mosis legislatoris, et Josuæ prophetæ, et Judicum, et Ruth, age splendorem hujus lucis ut accipiamus iterum implorantes, explicemus Regnorum historias,

Idem in I Paralipomenon pag. 561.

Τὴν δὲ τῶν μουσικῶν ὀργάνων διαφορὰν ἐν ταῖς Βασιλείαις εἰρήκαμεν.

Musicorum autem instrumentorum differentiam diximus in libris Regum.

Photius in Bibliotheca, codice CCIV.

Ἀνεγνώσθη τοῦ αὐτοῦ θεσπεσίου ἀνδρὸς, τοῦ μακαρίου Θεοδωρίτου, ἐξήγησις εἰς τὴν ὀκτάτευχον· ἐπιγραφὴν δ' ἔλαχε συμβαίνουσαν τῷ ἔργῳ. Εἰς τὰ ἄπορα γὰρ χρηματίζει τῆς Γραφῆς, ἐν οἷς ἐστι καὶ εἰς τὰ τῶν Βασιλειῶν, καὶ εἰς τὰ Παραλειπόμενα. Χρήσιμον δὲ εἰς τὰ μάλιστα τὸ βιβλίον.

Legi ejusdem divini viri B. Theodoreti Explanationem in Octateuchum, quæ inscriptionem nacta est Operi congruentem, in obscura et abstrusa Scripturæ loca, in quibus sunt et ad libros Regum, et in Paralipomena. Utilissimum autem in primis hoc opus.

Theodoretus ipse in epistola 82, ad Eusebium episcopum Ancyranum.

Διὰ γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν, καὶ τοὺς προφήτας ἅπαντας ἡρμηνεύσαμεν, καὶ τὸ Ψαλτήριον, καὶ τὸν Ἀπόστολον.

Quæ divina est gratia, et prophetas omnes commentariis exposui, et Psalterium, et Apostolum.

Idem in librum II Regum, quæst. XLIII, de hymno loquens, seu cantico Davidis ob victoriam.

Consonat autem psalmo xvii, vel potius idem est, paucas habens nominum mutationes. Ego autem cum aliis Psalmis hunc quoque interpretatus, supervacaneum existimavi secundam componere interpretationem.

Ἔστι δὲ σύμφωνος τῷ ιζ' ψαλμῷ, μᾶλλον δὲ αὐτός ἐστιν, ὀλίγας ἔχων ὀνομάτων ἐναλλαγάς. Ἐγὼ δὲ μετὰ τῶν ἄλλων Ψαλμῶν καὶ τοῦτον ἑρμηνεύσας, περιττὸν ὑπέλαβον δευτέραν ἑρμηνείαν ποιήσασθαι.

Nicephorus lib. xiv, *cap.* 54, *Theodoreti opera enumerans.*

Similiter et in Psaltem aliud opus reliquit.

Ὡσαύτως καὶ εἰς τὸν Ψαλτῆρα ἕτερον σύγγραμμα κατέλιπεν.

DISSERTATIO

DE VITA ET SCRIPTIS THEODORETI.

[3] Dignissima est quæ enarretur Vita Theodoreti, sive multiplicem viri doctrinam, sive variam ejus fortunam spectemus. Illa, ut admirationem omni jure mereretur, ita quoque multam nos ad imitationem excitandi vim habet; hæc vero, etsi tanto Viro minus digna videri possit, tamen magnam nobis præstat utilitatem. Illustri enim exemplo suo nos docuit Theodoretus, tum quæ nobis ingredienda sit via, si de cœtu Christiano bene mereri volumus, tum quanta opus sit circumspectione, ne vitæ cum laude actæ et nominis gloriæ vel levis aspergatur macula. Norunt, quotquot sæculi v et vi ac synodorum, quarum memoria in hæc tempora incidit, historiam consuluerunt, quam variam fortunam expertus sit Theodoretus, cujus eadem, quæ olim Eusebii Cæsariensis, sors fuit. Quem enim plurimi summis exornarunt laudibus, eumdem alii de fide suspectum habuerunt, sua communione vix dignum putarunt, et quæ eorum temporum fuit iniquitas, anathemate ferierunt. Haud multo [4] æquiores nostro etiam tempore quosdam invenit judices, contra quos difficile est Apologiam non scribere. His omnino accensendum esse putamus Garnerium, qui passim in Dissertationibus quas Auctario suo complexus est, acerbum adversus scriptorem nostrum egit judicem, cui tamen potius quam Theodoreto accidisse existimamus, quod l. c. p. 113, de Nostro dicit, « Id passus est, quod solent oculi vehementer affecti: visus est nempe sibi videre totam re ipsa hæresin, ubicunque vel minima species umbraque occurreret. » Fuerunt autem omni tempore, qui causam Theodoreti defendentes ipsi veritati patrocinati sunt, etsi Cousinus, qui in Præfatione ad interpretationem Gallicam *Historiæ eccles.* Theodoreti magno cum ardore pro illo pugnavit, et forsitan nonnulli alii haud immerito nimiæ in illum voluntatis rei habeantur.

A Quæ cum ita sint, auream mediocritatem servare studebimus, ne vel iniquis accusationibus Viro optimo partem laudis detrahere, vel nimio laudandi, aut si quid humani passus est Noster, dissimulandi studio, a veritate aliena tradere videamur.

Ne ordine careat hæc omnis Disputatio, tres constituemus partes Vitæ Theodoreti. Prima narrabit ejus primordia, successus ac studia usque ad annum istum quo ad episcopalem dignitatem evectus est. Secunda exponet de rebus gestis ejus usque ad concilium Chalcedonense, seu œcumenicum quartum. Tertia denique recensebit ultima ejus fata et motus post obitum illius ortos, quibus finem si non fecit, facere saltem debuit concilium Constan-
B tinopolitanum seu œcumenicum quintum.

Quam nascendi sortem habuerit Theodoretus, ignoraremus, nisi ipse (*Hist. relig.* cap. 13) pauca attigisset, e quibus colligitur, eum Antiochiæ circa A. C. 386, in lucem editum esse, etsi [5] Fabricius (*Biblioth. Gr.* vol. VII, p. 430) natales ejus ad A. C. 393 referre maluerit. Non immorabimur miraculis recensendis quæ ipse loco jam citato de Macedonio Asceta refert, cujus precibus suam nativitatem tribuit. Hæc ideo tantum attigimus, ut appareat, eum dictum fuisse Θεοδώρητον, quia parentibus a Deo quasi donatus erat. Non falluntur itaque qui nomen ejus Græce per η scribere jubent, quod in codicibus etiam fieri observavimus
C postquam primus hoc nos docuit Joa. Picus in Præf. ad Theodoreti Quæstiones in Octateuchum, quas Græce edidit Paris. a. 1558. Idem quoque defendere videtur Suidas, qui Θεοδώριτος quidem nomen proprium esse observat, alteram vero scribendi rationem meliorem esse haud obscure indicat, verbis istis quæ proxima sunt, Θεοδώρητος δὲ διὰ τοῦ η ἡ δωρεὰ τοῦ Θεοῦ. Nolumus tamen illis

magnopere adversari, qui nomen illud per ι scribere malunt, quia sic quoque in codicibus frequenter scribitur, imprimis in Acrostichide Canonis catanyctici ad Servatorem, apud Lambec. lib. v, p. 963. Sed mittimus hæc, et ad historiam, a qua paulo ante digressi eramus, revertimur. Liberali, ut tempora ferebant, institutione frui licuit Theodoreto. A prima enim juventute vitam egit in monasterio Euprepii prope Antiochiam, ubi prima eruditionis posuit fundamenta, adjutus favore Porphyrii, qui eo tempore Ecclesiæ Antiochenæ præerat. Monasticæ vitæ a parentibus inde a nativitate consecratus, per triginta ad minimum annos in monasterio illo versatus est, nec inde discedere voluit, cum jam lectoris et diaconi honores in eum collati essent. Haud male vero ab illo collocatum fuisse tempus quod ibi transegit, testantur egregia illa ingenii fere divini et subacti judicii specimina, quæ deinde, cum ad munus episcopale evectus esset, edidit. Libris [6] istis, qui magno numero supersunt, elaborandis, gravissimisque illis negotiis quæ postea subiit, se, cum in hoc lateret monasterio, idoneum reddidit. Nec miramur, tantos illum in sacrarum Litterarum studio fecisse progressus, cum licuerit illi exoptatissima Joannis Chrysostomi disciplina et institutione uti. Quam sint felices, quibus contingit, probis innotescere viris, ab eorum ore pendere, suamque ad illorum exemplum componere vitam, nisi omnium temporum doceret historia, hoc unico exemplo abunde posset comprobari. Concedimus quidem, ad summum illud in arte bene dicendi fastigium, quod inter rhetores sacros unus fere tenuit Chrysostomus, non assurrexisse Theodoretum, id tamen asserere non dubitamus, in scientia ista theologo apprime digna, quæ spectat ad interpretationem sacrarum Litterarum, non mysticam illam, sed planam, perspicuam et uniuscujusque captui accommodatam, vix esse quemquam qui Chrysostomo sit similior. In hoc imitando adeo felix fuit Theodoretus, ut si Commentarios ejus in sacros libros Novi potissimum Testamenti consulimus, haud raro ipsum Chrysostomum legere putemus. Sed non unicum hunc habuit artis suæ magistrum. Habuit etiam Theodorum, quem Mopsuestenum dicunt, de quo nescimus an satis recte judicent, qui cum Patribus synodi quintæ omnem ejus damnant memoriam. Paucissima illius ad nos venerunt scripta, Græco idiomate consignata, plura vero, ut bene contra Dupinium monuit Rich. Simon *Crit.* tom. I, p. 107, inter Syros quærenda sunt. Ex paucis illis, quæ sive temporis sive adversariorum ejus iniquitate nobis relicta sunt, vix satis judicare licet, quæ fuerit viri illius sic dicta improbitas. Summam tamen ejus in toto Oriente fuisse auctoritatem novimus, et si ex Fragmentis, quæ in Catenis passim obvia sunt, de [7] hoc Scriptore judicium ferre licuerit, laude potius quam vituperatione dignus videbitur. Ipse Garnerius Auctarii, p. 184, fateri cogitur, talia subinde in Catenis legi ex Theodoro isto in Psalmos, quæ ostendant, ab ipso litteralem sensum feliciter expositum fuisse. Hæc licet haud adeo multum ad tuendam Theodori causam facere videantur, tamen, quia ab adversario eoque alias satis iniquo proficiscuntur, majorem ad eum commendandum vim habebunt, quam quæ Facundus multis complexus est libris. Quidquid vero sit, parum proficua fuit Theodoreto familiaritas, quam cum illo contraxerat. Uterque enim, postquam satis diu funesta de tribus Capitulis agitata erat lis, in synodo v Constantinopolitana A. C. 553, damnatus est. De Nestorio autem quid dicamus? Optandum sane esset, nullam Nostro cum illo intercessisse consuetudinem. Magna autem pietatis species, quam eo tempore, quo Theodoretus in monasterio versabatur, præ se ferebat Nestorius effecit, ut arctissima inter utrumque contraheretur amicitia, quæ maximis adversitatibus ægre dissolvi potuit. Theodoretus enim amicorum suorum erat studiosissimus et in defendendis illis constantissimus. Multorum hæc ipsi fuit causa malorum, de quibus in proxima hujus Dissertationis parte aptior erit dicendi locus. Hoc unicum nunc adjiciendum erit, errores viri, cujus personam colebat, magnopere detestatum esse Theodoretum, ut scripta ejus et Acta concilii Chalcedonensis testantur.

Quæ fuerint scriptoris nostri primordia, quo delectatus sit studiorum genere, quos habuerit præceptores, quosque coluerit amicos, hactenus vidimus. Verendum autem est, ne, ut justo diutius illum in cœnobio Sancti Euprepii delituisse nonnulli putant, ita quoque nos jam satis diu his vitæ ejus initiis immoratos esse existiment. [8] Comitemur itaque nunc Theodoretum ex angustis monasterii illius cancellis in ampliorem et tanto viro digniorem scenam prodeuntem. Videamus, quam deinde personam egerit, et quæ fuerit ejus in administrando munere episcopali rara assiduitas. Publicum Ecclesiæ doctorem jam agere cœperat, cum ab Alexandro Antiochiæ hoc tempore episcopo diaconus constitutus esset. Hoc munere, etsi e monasterio suo nondum egressus, summa cum laude functus est, cum in sermonibus, quos coram cœtu sacro recitabat, Apollinaristarum, Arianorum aliorumque errores acriter perstringeret. Sacris hisce, si ita dicere fas sit, præliis, gravioribus quæ postea subiit, certaminibus quasi præludere visus est, tantamque de se spem fecit, ut cum Cyri, Syriæ Euphratesiæ urbis, quam alii Chyrrum dicunt, episcopus vita defunctus esset, Theodotus eo tempore Antiochiæ præsul, Nostrum dignissimum putaret, qui sedi huic episcopali admoveretur. Factum hoc esse putant Baronius et Tillemont A. C. 423. Sententiæ suæ fundamentum petunt ex Theodoreti ad Leonem episcopum Romanum epistola, quæ est centesima decima tertia. In illa enim dicit, se sex et viginti annis a Deo sibi commissæ Ecclesiæ præfuisse. Eumdem episcopalis muneris

annum ponit in epist. 116, quæ Renato presbytero inscripta est. Jam vero utraque hæc epistola non potuit scribi ante A. C. 449, in quam incidit synodus ληστρικὴ, de qua in his litteris jure queritur. Recte itaque se habet calculus, si summæ annorum 449 detrahuntur 26 anni. Aliam tamen computandi rationem sequuntur, qui annum ponunt 420. Huic sententiæ nos etiam subscribimus, tum quia confirmari videtur per epistolam 83 quæ scripta est ad Dioscorum episcopum Alexandriæ, tum quia alio duplici scriptoris nostri testimonio satis [9] munitur. Ad Eutrechium enim scribens (Epistola est octogesima numero) Pontificem se nominat qui episcopatum per 25 annos gesserit. Eumdem numerum ponit in litteris quas ad Nomum consulem dedit (epistola est 81). Jam vero Nomus consul fuit ann. 445. Si itaque demas annos 25, incidit initium dignitatis episcopalis Theodoreti in ann. C. 420. In eadem ad Nomum epistola testatur, se invitum ordinatum esse. Quod ne miretur quisquam, duo commemoranda erunt, quæ in causa fuisse videntur, cur invitus hanc provinciam in se susceperit. Regio Cyrestica, licet octingentos vicos comprehenderet, ut ex epistola ad Leonem data (quæ est 113) patet, soli tamen sterilitate magnopere premebatur, montibusque, ut Noster ad Constantium præfectum scribit (epist. 42), inclusa erat multis et magnis, partim plane nudis, partim infructuosis arboribus consitis. Miseram quoque eam vocat regionem in litteris ad Pulcheriam Augustam datis (epist. 43). Magis autem deterrere eum poterat Marcionitarum Arianorumque nefanda hæresis, quæ tam altas ibi egerat radices, ut non sine summis difficultatibus exstirpari potuerit. Sed quæ per extrema pericula et summas calamitates illustrior apparet, divina gratia, præsto fuit B. Theodoreto, animumque illi addidit, ut abjecto omni timore adiret provinciam, quæ, si ulla alia, fido et perito opus habebat antistite. Nec successu caruerunt conatus ejus, quibus eo major debetur laus, quo majores superandæ fuerunt difficultates. Has ipsius præstantissimi viri verbis ex epist. 81 desumptis Latino sermone recensere juvabit. « Octo, inquit, vicos Marciani hæresi infectos, æque ac locos vicinos, ad veritatem volentes perduxi. Vicum alium Eunomianis, alium Arianis refertum, ad divinæ cognitionis lucem adduxi, nullumque [10] apud nos, Dei beneficio, hæreticorum reliquum est lolium. Non sine periculis autem hæc præstiti, sed effuso sæpius sanguine meo, haud raro lapidibus ab ipsis petitus, et quasi ad ipsas inferni portas delatus. » His respondent, quæ idem Leoni episcopo Romano scribit (epist. 113), « Divina mihi succurrente gratia supra mille animas a Marcionis morbo liberavi, multasque alias quæ Arii et Eunomii partibus adhæserant ad Christum Dominum perduxi. Et octingentarum ecclesiarum pastor constitutus sum (tot enim Cyrus habet parochias) in quibus lolium nullum relictum est, sed omnibus hæretico-

A rum erroribus grex noster ereptus est. Novit qu omnia videt, quot lapides a nefandis hæreticis i me conjectos exceperim, quam multis in urbibu Orientis certamina mihi subeunda fuerint adve sus gentiles, adversus Judæos et adversus omne hæreticorum errores. » Hæc autem ne quis just ambitiosius a Nostro dicta esse putet, monendu erit, acerba viri multis calamitatibus eo tempor oppressi fata hanc vitæ quasi imaginem et defensio nem efflagitasse. Alias enim in laudibus suis prædi candis, quod modestis proprium esse solet, est admo dum parcus. Ecquis itaque est, qui non perspicia summo studio Nostrum in eo laborasse, ut pu riorem suis traderet doctrinam, eamque contr quosvis errores mascule defenderet? Et quis no
B mirabitur assiduitatem et indefessum studium viri qui cum octingentas curæ suæ commissas habere Ecclesias, aliorum quoque multorum saluti pro spexit? Hoc sibi datum esse negotium putavi Theodoretus, ut non Cyresticæ modo provinciæ sed Antiochenis quoque, Berrhœensibus aliisque plu ribus cœlestis doctrinæ veritates occasione ena proponeret. Nec laude caret liberalitas, qua egen tibus distribuit bona, quæ a parentibus acceperat omnia, et reditus suos publicæ utilitati [11] conse cravit. Quibus ut fidem faciamus, verba ipsius e Epistola ad Leonem Romanorum episcopum appo nimus. « Episcopatu inquit, tot annis gesto no domum acquisivi, non agrum, non obolum, no
C sepulcrum, sed sponte paupertatem amplexus sum et ea, quæ a parentibus acceperam, post illorun mortem statim distribui, ut sciunt omnes qui ha bitant in Oriente. » Eadem fere sunt quæ ad No mum consulem scribit, quæ ne longiores simu jam omittimus, et ista tantum ex hac epistol (quæ est octogesima prima) in rei fidem adduci mus, quæ providam ejus de salute urbis su curam testantur. « Publicas, inquit, porticus, redditibus ecclesiasticis erexi, pontes duos maxi mos exstruxi, balneorum communium curam gessi cumque ex alluente fluvio aquam in urbem nostran deferri invenirem, aquæductum parari curavi, e urbem aqua carentem aquis replevi. » Hæc insigni in cives urbis Cyri collata beneficia commemora
D quoque in epistola ad Anatolium patricium (quæ es septuagesima nona numero) data. Mirentur, qu hæc legunt, raram Nostri in opibus disponendi collocandisque moderationem, quantum abfuerit lucri cupidine immoderatoque bonorum sæcula rium usu, et quam dignum persona episcoj putaverit, non modo curam animarum gerere sed saluti quoque externæ suorum, eorumque ne cessitatibus invigilare. Studii hujus quod lauder sane meretur, et in quo vix sibi parem habuit Theo doretus, unum alterumve adhuc commemorare li ceat testimonium. Euphratesiam ejusque primai urbem Cyrum, ingressus, cum opus esse vide medicis, omnem dedit operam, ut artis salutari exercendæ peritos ad hanc provinciam incolenda

precibus adduceret, quorum unum magnopere commendavit Apellæ in epistola quæ est 115 numero. Nec [12] minus paternum, quo suos fovebat, amorem testatus est, cum Cyrestica terra oneribus publicis magnopere premeretur. Adeo ipsum angebat earum quos curæ suæ commissos habebat miseria, ut pro levandis oneribus istis apud Pulcheriam Augustam et Constantium præfectum intercederet: quæ utraque epistola (42 et 43), ut argumento, sic quoque numero est cognata. Nec silentio prætereunda est eximia illa munificentia, qua post expugnatam a Vandalis et direptam Carthaginem haud paucos, qui cum extrema paupertate conflictabantur, liberaliter hospitio excepit, et propria sua cura dignatus est, in primis Celestiacum, quem postea amicis suis (epist. 29-36) de meliori commendavit. Hactenus in recensendis Theodoreti virtutibus, ut par erat, occupati fuimus, quæ omnes, si conjunctæ spectantur, amabilem veri dignique antistitis exhibent imaginem. Huic quid adjungi possit vel debeat, non videmus. Num, quæso, qui hæc omnia legerit, fidem nostram dubiam reddet, si dixerimus, eum qui de omnibus bene mereri, et non suis modo, sed exteris etiam benignum, liberalem ac munificum se exhibere studuit, pacem quoque coluisse, ita ut nec de vi aperta ulli illata, nec de dolo aliis structo unquam accusari, sive in jus vocari potuerit? Ita omni jure de Nostro statuendum, nec ullo amplius opus esse putamus testimonio. Tamen, ne vel levis suspicioni relinquatur locus, testem excitabimus epistolam quam dedit ad Nomum consulem. In hac (quæ ordine est 81) scribit: « Annos viginti quinque ita vixi, ut neque in jus vocatus sim a quoquam, neque ipse quemquam accusaverim. Totidem annis nullus religiosissimorum clericorum, quibus præeram, tribunalia frequentavit. Non obolum, non vestem a quoquam sumpsi: ne unicum quidem panem, aut ovum [13] ullus domesticorum meorum accepit unquam. Præter panniculos quibus amictus sum, nihil possidere volui. » Ita quoque ad Eutrechium præfectum, eodem, ut jam ante notavimus, tempore, scribens (epist. 80) testatur, se nec forum judiciale interpellasse unquam, nec ab ullo criminis reum esse actum. Quis itaque de viri lenitate, æquitate et erga alios justitia jure dubitaverit? Magnopere itaque miramur, Oudino verba ista potuisse excidere, quæ exstant tomo I de *script. eccles.*, p. 1056. « Cum exercuerit tam graves inimicitias adversus Cyrillum Alex. et ante synodum Ephesinam, quæ anno 431 facta est, et post synodum, amarulentis in eam conscriptis libris: miror, qua ratione Theodoretus glorietur, atque potissimum de mititate abblandiatur in epistola 81 ad Nomum. » Hæc satis aperte produnt interpretationem a sensu scriptoris alienissimam. Cum enim Noster ad Nomum et Eutrechium scribit, nec se nec suorum quemquam frequentasse δικαστήριον, de criminibus intelligi voluit, quibus in foro civili pœnæ statuuntur, non autem de controversiis quæ de capitibus fidei agitantur, quales ipsi cum Cyrillo intercesserunt. Longiori contra Oudinum non opus erit disputatione, quam, ne scriptoris nostri causam deserere videremur, omittere quidem non potuimus, protrahere tamen nolumus, quia de controversia, quæ inter Nostrum atque Cyrillum agitata est, in proxima hujus Dissertationis parte, ad quam progredimur, sermo nunc instituetur.

Viginti et quod excurrit annorum historia texenda est nobis, cum in altera Vitæ hujus parte de rebus gestis Theodoreti usque ad concilium Chalcedonense exponere constitutum sit. Rerum dicendarum ordo jubet, ut initium faciamus ab illis quæ concilium [14] Ephesinum prius, quod in ann. 431 C. incidit, præcesserunt. Lites nunc enarrandæ sunt funestissimæ, quæ in causa Nestorii, impii hominis, non sine maxima animorum contentione, in Orientali et Occidentali Ecclesia eo tempore agitari cœperunt. His enim litibus adeo involuta est Theodoreti vita, ut, qui hanc describere aggreditur, illas attingat necesse sit. Ne autem quibusdam lectorum obscurum sit, unde orta fuerit acrior illa inter Cyrillum et Theodoretum disputatio, paulo altius repetendæ erunt ejus origines. Notissimum omnibus esse debet, minus recte de divina Christi natura et de incarnatione sensisse Nestorium, qui eo tempore Constantinopolitanæ Ecclesiæ erat præfectus. Per discipulos, ut fieri solet, impia spargebat dogmata sua, in primis per Anastasium, quem habebat presbyterum, qui pro concione aliquando dixerat, Deiparam Virginem Θεοτόκον dici non posse. Accusatus a clero Constantinopolitano, defensus autem est a Nestorio. Hinc illæ lacrymæ. Ignis, qui primum in urbe regia gliscere videbatur, mox in flammas erumpebat, et non modo totum Orientem pervadebat, sed Romam quoque deferebatur. Cœlestinus, Ecclesiæ Romanæ hoc tempore antistes, a Cyrillo in subsidium vocatus, primis mali hujus initiis, ne mora diuturnitatem attraheret, obviam eundum esse putavit, igni vero oleum affundere visus est. Severiorem enim istam tulit sententiam, qua Nestorio injungebatur, intra decimum a publicata sententia diem, erroribus suis vale dicere, et duodecim capitulis sive Anathematismis a Cyrillo compositis subscribere, addita, ut si secus faceret, episcopali sede ejiceretur, comminatione. Alia autem medendi ratione, et majori inprimis lenitate opus fuisset. Nestorius enim, sive ingenii quo pollebat acumine, et eloquentia qua multos suo [15] tempore superabat, fretus, sive aulicorum quos in urbe regia habebat fautores, amicitia, eaque qua in Oriente conspicuus erat auctoritate, sive denique aliorum quorumdam episcoporum assensu, audacior factus, sprevit Cœlestini minas. Sic res delata est ad concilium Ephesinum prius, seu œcumenicum tertium, cui præsedit Cyrillus, qui, priusquam haberetur concilium illud, litteras

Cœlestini misit ad episcopos Antiochiæ et Hierosolymæ, ut hos a societate cum Nestorio incunda deterreret. His litteris commotus Joannes Antiochiæ episcopus scripsit ad Nestorium, quem admonuit, ut ad saniorem fidem rediret, motusque in Ecclesia excitatos sedaret. Hanc epistolam bonæ mentis testem charitatisque plenam nonnulli Theodoreto nostro tribuunt, quam sententiam non sine multa fiducia proponit Garnerius Auct. p. 59 et p. 119, in dubio autem positam esse dicit ibid. p. 469 et p. 474. Quidquid sit, sciente et suadente Nostro composita esse videtur epistola illa, quæ obtinendo fini suo omnino erat aptissima, si mens non læva fuisset Nestorio. Hic vero, ut solent qui pertinacius adhærent consiliis suis, locum non dedit amicorum adhortationi, sed horum abusus judicio rogavit Joannem, ut refutandorum duodecim Cyrilli Anathematismorum operam, periculi tunc temporis plenam, deferret viris peritis. Sors ista Andreæ Samosateno, et, quod dolemus, Theodoreto obtigit. Ita factum est, ut qui ad ea usque tempora bene apud omnes audiverat, male apud multos audiret, et litibus sese ingereret, quas declinasse melius omnino fuisset. At vero multa sunt, quæ tuendæ Theodoreti causæ inserviunt. Hæc Garnerii potius quam nostro nomine recensere juvabit, ut appareat, vel ipsis adeo adversariis patuisse, virum præstantissimum, etsi humani aliquid passus [16] sit, tamen non sine laude pugnam cum Cyrillo inivisse. Ita autem Garnerius Auct. p. 120 : « Ingerebat sese occasio optatissima conserendæ pugnæ cum Cyrillo multarum palmarum duce, eoque totius fere orbis doctissimo, et tamen *opportuno vulneribus*, ut ipsi quidem videbatur. Audendi causa non tantum *honesta*, amico laboranti opem ferre ; sed etiam *religiosa, obsistere homini partes Apollinarii in speciem tuenti*. Pulchrum erat auxiliari Nestorio urbis regiæ antistiti, aulæ gratioso, et simul oppugnare Cyrillum, cujus potentia, quo major ab Occidentis favore, eo invidiosior Orienti atque ipsis imperatoribus formidabilior : urgebat præsulis mandatum, cui parere pium, obsistere intutum. Anathematismos arguere, quid aliud..... videretur, quam lacessere pugnam, quæ orbe toto spectante peragenda esset..... Quid multa? illecebrosum erat, dici ubique terrarum, quod solebat Antiochiæ, eloquentiæ miraculum et doctrinæ prodigium. » Multa his insunt, quæ recte et præclare dixit Garnerius ; sunt vero etiam, quæ infensam erga Theodoretum mentem testantur.

Signis utrinque datis quasi concurrebant acies. Ne vero dispar esset pugnæ ratio, quisquis dimicantium operam dabat ut quam plurimos ad partes suas alliceret. Hac mente Cyrillus epistolam ad monachos Ægypti scripsit, eosque hortatus est, ne Nestorii fallaciis insidias sibi strui paterentur. Litteris hisce, ne successu carerent, adjunxit duodecim capitula, suisque effecit artibus, ut in ipsa adeo urbe regia multis metum incuteret. Ex altera autem parte Theodoretus litteras contra Cyrillun dedit ad monachos Euphratesiæ, Syriæ, Phœnice et Ciliciæ, quas integras Græce et Latine suo tem pore, si Deus vitam [17] viresque concesserit, ex hibebimus. Inter ἀνέκδοτα huc usque locum tenui Epistola illa, cujus exiguam tantum partem e Actis synodi v dedit Garnerius, Auct. p. 62, se tantum Latine, quia apographo epistolæ quæ i cod. quodam Augustæ bibliothecæ Vindob. exstai caruit, quo nobis jam frui licuit.

Rebus ita dispositis indictum est imperante Thec dosio concilium Ephesi congregandum. Convene runt magno numero Patres, primas tenuit Cyrillu qui absente, seu, ut nonnullis visum est, consult moras trahente Joanne Antiochiæ episcopo, feralei contra Nestorium dixit sententiam. Sed animis jai concitatis multæ obortæ sunt turbæ. Joannes eni Antiochenus cum advenisset, Cyrillo, Memno Ephesi episcopo, et toti concilio magnopere succe suit, aliisque in societatem suam ascitis Cyrillu exauctoravit, graviterque in omnes animadvert qui ab illius partibus steterant. Majora rei sacı metuenda fuissent mala, nisi imperator Theodosiu de perturbato Ecclesiæ statu certior factus, prov disset, ne quid ab utraque parte ageretur, don causa esset cognita. Variis tamen artibus, comitur que, quibus rei cognoscendæ cura ab imperato commissa erat, consiliis effectum est, ut tande dimissis Patribus fere cuncta in pristino statu r manerent, confirmata tamen sententia contra N storium pronuntiata. Proximo post hoc conciliu tempore odium, quod nondum sopitum erat, nov quasi recepit vires, et occasionem dedit celebrati simis illis quinque libris, quos Theodoretus cont Cyrillum et concilium Ephesinum composuisse (citur. Hi magnopere displicuerunt Cyrilli sectatoı bus, et Mario Mercatori adeo exsecrabiles visi sui ut scribere non erubuerit (Operum t. II, ed. Gar p. 265) Nostrum instigante diabolo illos exaras Nec minus Garnerius ob libros [18] istos succens Theodoreto : erravit autem, cum Auct. p. 125 sc bit, illos jussu Theodosii imperatoris combus esse, quod tamen p. 239, Dialogis istis qui *Eranis* seu *Polymorphus* inscripti sunt, accidisse perhib notatus ideo ab Oudino I, p. 1101.

Cyrillus, qui in synodo Ephesina ex arbitrio omnia disponere cœperat, adversam autem fortun deinde expertus erat, mutata rerum facie pacis a tabat consilia. Parum enim proficua ipsi fue controversia ista cum Orientalibus, et gravissi premebatur scriptis a Nostro compositis. I Joannes Antiochiæ episcopus e re sua esse ducel litibus hisce diutius inhærere, cum nulla spes reliqua esset, fore ut quæ contra Nestorium Epl decreta erant, rescinderentur. Ita præparatis ani ex voto accessit imperatoris mandatum, ut Cyri omnes inimicitias deponeret et eorum quæ Epl expertus fuerat memoriam abjiceret, Joannes au sententiæ contra Nestorium latæ subscriberet. F

his conditionibus restituta, otium quoque Theodoreto redditum esse videbatur. Ab eo enim tempore amicitiam cum Cyrillo coluit, ut litteræ adhuc superstites testantur, quas vel accepit vel ad illum dedit. Fuerunt quidem, qui ex Epistolis quas hoc tempore ad Himerium et Andream Samosatenum misit, colligere voluerunt, simulatam fuisse Theodoreti amicitiam; sed hi non cogitarunt, hanc fuisse scriptoris nostri sortem, ut ab omnibus qui eo tempore male cupiebant Cyrillo, fides ejus tentaretur. Fieri itaque non potuit, quin ad castra e quibus egressus erat, nonnullis rediisse videretur. Ea autem fuit viri moderatio, ut post pacem Ecclesiæ redditam nihil novi moliretur, etsi a multis sollicitatus amicis suis libere animi sensus exprometret. B Idcirco tamen est, quod contra sinceritatem initæ inter utrumque [19] amicitiæ non sine specie moveri posset. Scilicet, cum impia Nestorii scripta vindicibus flammis jussu imperatoris tradita essent, in locum eorum substituta sunt Excerpta e libris Theodori Mopsuesteni et Diodori Tarsensis, quæ cum multis displicerent, refutata sunt a Cyrillo, defensa a Theodoreto. Ita in varias partes iterum abire visi sunt, qui vix in gratiam rediisse putabantur. Incertum autem est, num Cyrillo contradicendi studium, an potius veneratio quam utrique scriptori deberi existimavit, apud Nostrum, quem scimus in amicis defendendis constantissimum fuisse, plus valuerit. Quidquid sit, querelas suas ad Joannem Antiochenum detulit Cyrillus, C cujus hac de re epistolam e cod. Vatic. editam, Conciliis synodi Ephes., etc., p. 141, inseruit Leo Allatius, necnon Garner. Auct. p. 97. Valde iniquum autem erga Theodoretum se exhibuit Liberatus, qui in Breviario suo, cap. 9, statuit, novam factionem Theodoreto auctore ortam, Acephalorum nomen accepisse, quia nec Cyrillo nec Joanni adhæserit. Cum Liberato, ut solet, facit Garnerius, qui in Auctario suo passim hujus sic dictæ factionis meminit. At vero jamdudum a Cotelerio, Dupinio aliisque explosa est fabula de hac Acephalorum classe et origine, cum notum sit, post hæc demum tempora Eutychianis nonnullis nomen illud fuisse impositum. Nec fides ulla debetur epistolis illis, quæ sub Theodoreti ac Nestorii nomine circumfe- D runtur. Has enim omnes a Nestorianis suppositas esse, ut synodo Ephesinæ maculam aspergerent, jam observatum est a Leontio in libro *De sectis* (Biblioth. PP. t. I, p. 509), Allatio (l. c. p. 131) et aliis. Eadem est ratio epistolæ illius, quæ a Nostro statim post obitum Cyrilli scripta dicitur ad Joannem Antiochenum, cujus [20] hoc est initium: « Sero tandem et vix malus homo defunctus est. » Miramur, Garnerium his spurcissimis litteris ex Actis synodi v desumptis non modo locum concessisse Auct. p. 98, sed etiam defensionem eorum qui Nostro illas præpostero studio vindicant, in se suscepisse, cum jam Baronius, *Annal.* t. VI, p. 23 seqq., docuerit, quam aperta habeant νοθείας indicia. Idem quoque viderunt Possevinus, Lupus, Allatius, Aubertus Miræus, et quotquot acutioribus oculis præditi erant. Quis enim crederet, quæso, genuinas esse litteras istas, cum notissimum et extra omne dubium positum sit, aliquot annis ante Cyrillum fatis jam defunctum esse Joannem Antiochenum? Sed ea fuit Garnerii, imo quoque Oudini (*De script. eccl.* t. I, p. 1056), qui illum cæco impetu in plerisque sequitur, iniquitas, ut in favorem malæ causæ, errorem in epistolæ hujus inscriptione latere statuerint, quasi pro Joannis nomine ponendum sit nomen *Domni, quem successorem habuit. Opportune autem huic levi defensioni posset opponi, quod apud ipsum Garnerium loco quodam ubi contra Cousinum acerbius, ut solet, disputat, me legere memini, « Aut sic aut non debebat pugnari. » Quasi vero nondum satis injurius in boni viri memoriam fuerit Garnerius, protulit quoque Auct. p. 38, fragmentum ex Sermone quem Theodoretus Antiochiæ post Cyrilli mortem coram Domno habuisse dicitur. Hoc, ut alia ejusdem generis, desumpsit ex Actis synodi v, et sola Marii Mercatoris minus firma auctoritate nixus, pro genuino venditavit. Quo minus autem credulum viri, alioquin, si a Theodoreti historia discesseris, acutissimi, animum multis accusemus, impedit diligentia et integritas Cousini, contra quem pugnavit quidem Garnerius in Notis [21] suis l. c., sed levissimis armis, quæ novum sane sustinere non possent impetum. Cum in eo jam elaboraverimus, ut varias maculas, quæ præstantissimi viri memoriæ ac nomini injectæ erant, abstergeremus, haud a re nostra alienum esse videtur, hanc Dissertationis nostræ partem loco isto notatu dignissimo finire, quem Leo Allatius, l. c. p. 131, ex Cyrilli ad Valerianum epistola exhibet. Verba ita se habent: Ἐὰν τοίνυν καταψευδόμενοί τινες λέγωσιν ἕτερά τινα παρὰ ταῦτα φρονεῖν αὐτούς, μὴ πιστευέσθωσαν, ἀλλ' ὡς ἀπατεῶνες καὶ ψεῦσται κατὰ τὸν αὐτῶν πατέρα τὸν διάβολον ἀποπεμπέσθωσαν, ἵνα μὴ ταράττωσι τοὺς ἐθέλοντας ὀρθοποδεῖν. Ἐὰν δὲ καὶ ἐπιστολὰς ἑαυτοῖς συντιθέντες τινὲς περιφέρωσιν, ὡς ἐκ προσώπου γραφείσας ἀνδρῶν ἐπιφανεστέρων, οὐκ ὀφείλουσι θαρσεῖσθαι. Οἱ γὰρ ἅπαξ ἐγγράφως ὁμολογήσαντες τὴν πίστιν, πῶς ἕτερα γράφειν δύνανται, καθάπερ ἐκ μετανοίας εἰς τὸ μηκέτι βούλεσθαι φρονεῖν ὀρθῶς παρενηνεγμένοι; *Si qui igitur sint, qui illos* (Orientales scilicet) *ab his diversa sentire falso affirmaverint, nulla eorum dictis fides adhibeatur, sed ut impostores et mendaces instar patris sui diaboli, amandentur, ne illos qui recte incedere cupiunt, conturbent. Quod si autem fuerint, qui epistolas a se concinnatas circumferunt, tanquam quæ a viris spectatis editæ sint, eorum audacia nullo modo est admittenda. Qui enim semel fidem suam per scriptum aliquod professi sunt, qui fieri potest, ut jam contraria scribant, quasi pœnitentia ducti eo jam prolapsi sint, et recta sapere diutius nolint?* Si licuisset Cyrillo ea videre quæ post fata ejus ab impudentis-

mos attulit. E Catena seu Expositione Patrum Græcorum in Psalmos, quam Balth. Corderius S. J. Antv. 1643-1646 edidit, multa potuissent in textum inferri, quæ tamen consulto omisimus, tum quia dubia plerumque est Catenarum fides, tum quia librum istum facilius quam codices, quisquis adire potest. Satis itaque esse putavimus, si locorum quæ ad alium auctorem a Corderio relata sunt, vel tribus verbis mentio fieret.

Hæc fuerunt præsidia, quibus muniti accessimus ad textum Græcum, ubi opus esset, restituendum ac locupletandum. In hoc negotio peragendo egregiam utilitatem nobis præstiterunt codices Augustani, quorum ope supplevimus quæ in textu Sirmondiano desiderabantur. Multis jam non opus erit testimoniis, quæ ex Scholiis nostris facile colligi possent: tamen, ut dictis fidem faciamus, unum alterumve adducere operæ erit pretium. Ita psal. LVI, 1, pag. 977 edit. nostræ e cod. Aug. I., inserenda fuerunt verba ista, ὁ μέγας Δαβὶδ, ut textus Græcus responderet versioni Latinæ Carafæ, qui eadem legit, ut observatum est l. c. in schol. Sic quoque psal. CXVIII, 139, pag. 1473 edit. novæ, ante nomen Stephani ex eodem codice supplevimus ὁ καλλίνικος, quod Carafa quidem, non autem Sirmondus in codice suo legerat. Sæpius quoque in versione Latina suppleri debebant, quæ non modo in textu Sirmondiano, sed nostris quoque codicibus exstabant. Hujus emendationis vel unicum e multis exemplum attulisse sufficiat, quod exstat psal. CXVIII, 152, pag. 1476, ubi in Carafæ interpretatione desiderabantur verba ista: *Descendens*, inquit, *contestare eos per cœlum ac terram*. Sed de his satis. Magis lætati sumus de auxilio quod egregii isti codices nobis attulerunt, ut lacuna illa, de qua jam diximus, feliciter expleri posset, psal. XVIII, 6, 7. Multa etiam, eaque nonnunquam satis prolixa loca in Commentario ad Psalmos [XIX] ex his codicibus accesserunt, quæ signo illo (») a textu Sirmondiano distinguere visum est. Sed non omnes istæ accessiones in textum recipi vel potuerunt vel debuerunt: magnam potius earum partem ad marginem remisimus, si vel nexus cum illis quæ præcedebant, erat minus aptus, vel apud Montfauconium in Collectione nova Patrum, apud Corderium, imo quoque in Chrysostomi aliorumque scriptis, eadem sub aliorum auctorum nomine expressa vidimus, vel denique aliæ dubitandi rationes adfuerunt. Speramus etiam, æquos harum rerum judices hoc nostrum consilium esse probaturos. Maluimus enim in re satis gravi timidiores quam audaciores videri, et a culpa ista immunes esse, quam illi sibi contraxerunt, qui ut scriptorem quemdam egregie locupletasse putarentur, obvia quæque minus caute arripuerunt.

Nunc paucis reddendæ erunt rationes, cur in Scholiis textui, parca licet manu, adjectis, tum receptam LXX Interpretum lectionem, tum Fragmenta reliquorum interpretum Græcorum, tum denique ipsius Græcæ versionis ab Hebraica veritate dissensum, passim attingere visum sit. Ad primum quod attinet, lectionibus versionis Græcæ restituendis admodum proficuum esse putamus, si in scriptis Patrum Græcorum lectiones illæ non negliguntur, quæ a recepta LXX Interpretum lectione recedunt. Ita enim haud raro genuinam et primitivam horum Interpretum lectionem deprehendimus, in qua vel omnes vel plurimi commentatores Græci consentiunt. Sic II Reg. XX, 18, recepta lectio versionis Græcæ est ἔθεντο; Theodoretus autem, ut ad locum istum observavimus, legit διέθεντο. Jam cum hæc posterior lectio in Commentariis Græcis tantum non omnibus obvia sit, specie haud caret conjectura, eam esse genuinam et primitivam, ex qua emendari possit recepta lectio. Alia hujus generis exempla in eodem libro exstant cap. XXI, 2, et cap. XXIV, 1. Observavimus autem, Theodoreti lectiones plerumque consentire cum codice Alexandrino et Oxoniensi, sicque cum editione Aldina, et, si fides debetur Bosii Excerptis, etiam cum Complutensi. Ad alterum quod attinet, antiquiorum interpretum Fragmenta adhibenda esse putavimus, ubi Theodoretus minus rectam LXX Interpretum versionem secutus erat, quod tamen rarius accidit, ut quæst. VI in librum Judicum. De reliquo laudandum est criticum Nostri studium, utpote qui haud raro falsas LXX Interpretum explicationes [XX] melioribus Symmachi aliorumque postposuit, ubi opus erat, reliquorum interpretationes recensuit. Multum itaque adjuvit Montfauconii et Drusii operam in colligendis antiquorum interpretum Græcorum Fragmentis positam; etsi in Scholiis passim a nobis indicata sint, quæ in Montfauconii Hexaplis desiderantur. Quod denique reliquum est, diversitas, quæ inter textum Hebraicum et versionem Græcam haud raro intercedit, et in Psalmis præcipue frequens est, vel ideo paucis indicanda fuit, ut cavere sibi discant alii, ne sensu alieno in S. Scripturam illato, ad alia quævis delabantur. Hoc enim Patribus Græcis sæpius accidisse, docet versionis Græcæ, quam sequi solent, cum Hebraica veritate comparatio.

Reliquum est, ut moneamus, ad initium paginarum editionis Sirmondianæ se referre asteriscos ad marginem in textu editionis nostræ appositos, ipsi autem Operi Indicem harmonicum, ut dicunt, paginarum utriusque editionis præmissum esse, quo in rem suam commode uti poterunt, qui locum ex editione Sirmondiana allegatum, in nostra quærunt. Nec inutile visum est, ad finem Commentarii in Psalmos Græcum subjungere Indicem, secundum prima cujusvis psalmi verba, alphabetico ut aiunt ordine compositum. Loca etiam biblica in hoc Opere citata, non solo capitis numero, ut in priori editione, sed addito versiculorum numero exprimenda esse duximus. Laudandum quoque est studium cl. Bertrami A. M. qui omnem dedit operam, ut hæc nova editio, quantum fieri posset, ab erroribus typothetarum esset immunis.

Deum rogamus, ut hos et reliquos conatus nostros in nominis sui gloriam et aliorum utilitatem cedere jubeat clementissime. Dab. Halæ in Acad. Frideric. VI Cal. Octobr. A. R. S. MDCCLXVIII.

SIRMONDI PRÆFATIO.

[XXI] *Etsi non abs re fortasse poteram præfatione ista supersedere, atque in hac Theodoreti editione nostra quid præstitum sit, oculis tuis potius, lector, et observationi relinquere : de paucis tamen quibusdam, in quibus hærere te posse sentiebam, non ingratum fore visum est si breviter indicarem. Primum omnium de Quæstionibus in Octateuchum, quæ sunt in principio tomi primi, cum harum exemplar in Bibliotheca regia Joannes Picus interpres nullum ætate sua fuisse narret, optimum vetustissimumque in ea nunc esse, quod nobis non solum Theodoreti præfationem hactenus non editam, cum iis quæ in Pici codice sub finem desiderabantur, exhibuit, sed et alia passim multa vel pleniora vulgatis vel emendatiora subministravit, perturbationemque illam discussit, quæ suspensos legentium animos in quæstione 20 morabatur.* [XXII] *Ubi cum de imagine Dei, quemadmodum accipienda sit, veterum aliquot scriptorum opiniones protulisset ac rejecisset Theodoretus, easdem ipsas quas improbarat, postmodum asserere et confirmare videbatur, errore ut apparet hinc nato, quod, cum ex antiquis Catenis, quas vocant, excerptas Theodoreti Quæstiones istas constet, qui codicem, quo usus est Picus, descripsit, cum Theodoretianis sententiis, Origenis quoque ac Diodori et Theodori sententias illas quas rejecerat, prætermissis auctorum nominibus per imprudentiam subjunxit. Quo prorsus mendo caruit codex regius, qui quod Theodoreti non sit hoc loco nihil habet. Hunc itaque nos secuti, ea quæ subsequebantur sic retinuimus, ut Origenis, Diodori et Theodori præfixis vocabulis, non Theodoreti, sed aliorum esse ostenderemus. Quin et hoc exemplo, non modo alia id genus aliorum auctorum commatia, quæ aliis in locis occurrebant, et proprium nomen retinebant, non sustulimus, sed et ipsi nova quædam interdum, quæ ad Theodoretum facerent, eodem ex fonte petita, e re tua futurum id sperantes, indidimus : in secundo deinde tomo, qui prophetarum explanationes continet, ut Isaiæ Commentariorum, qui nusquam reperiuntur, jacturam aliqua ex parte resarciremus, ex iisdem Catenis ea delibavimus, quæ Theodoreti nomen præferebant, quæ quidem cum medullam haud dubie omnium quæ in Isaiam scripserat, succumque complectantur, subsidia interim erunt, dum integrum opus emergat. Quanquam hujus potiundi spes jam dudum, ni fallor, apud Græcos ipsos interiit : quippe qui ad jacturæ solatium Excerpta quoque istiusmodi aggressi sint, quorum exemplaria et Romæ et Parisiis videre nos meminimus, sed quæ ultra* xv *Isaiæ caput non procedebant. In tertio lucem nunc primum vident Theodoreti Epistolæ CXLVII, paucæ videlicet, si cum iis conferantur, quas Nicephorus abs se lectas commemorat numero quingentas. In his Vaticanum codicem exhibuimus, quo etiam usus est cardinalis Baronius in Annalibus. Postea Neapolitanum alterum nacti, varias ex eo lectiones Vaticano apographo castigatiores selegimus, suoque loco edendas* [XXIII] *curavimus. In quarto nihil est admodum quod Græce Latineque antehac excusum non sit, cum in cæteris Græce plurima nunc primum proferantur : in primo nimirum, Quæstiones in libris Regum, et Paralipomena, itemque Psalmorum interpretatio et Cantici canticorum : in secundo universa, hoc est prophetarum omnium, tum majorum præter Isaiam, tum minorum duodecim explanatio : in tertio denique, Expositio Epistolarum beati Pauli, religiosa eremitarum Historia, et Theodoreti quas diximus Epistolæ. De versionibus Latinis hoc quoque admonendus es, lector, quoniam in Græco-Latina editione id præcipue spectandum videbatur, ut Latina Græcis, quoad ejus fieri posset, paribus spatiis responderent, brevitati autem Theodoreti laciniosa quorumdam interpretum oratio minime congruebat, faciendum necessario fuisse, ut huic incommodo mederemur. Quod nunc parcius, nunc liberius aliqua interpolando dum facimus, reprehensionem vereremur, nisi conscii nobis essemus, quanti omnium, qui in hac arena versati sunt, doctrinam facundiamque faceremus. Quorum etiam beneficii memoria ne interiret, singulorum Epistolas, quid quisque primus in lucem protulerit explicantes, sed in aliis deinceps editionibus prætermissas, in hac nostra restituendas duximus. Ante omnia vero, Theodoreti quoque ipsius Vitam ex ejus potissimum Epistolis concinnatam adjecimus. Tu æqui omnia consule, et vale.*

VETERUM ALIQUOT SCRIPTORUM

DE THEODORETO TESTIMONIA.

Sancti Leonis papæ in Epistola ad Theodoretum ipsum, quæ integra exstat in Appendice sub finem tomi IV editionis Sirmond.

Dilectissimo fratri Theodorito episcopo, Leo episcopus.

Remeantibus ad nos fratribus et consacerdotibus nostris, quos ad sanctum concilium Sedes B. Petri

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO LXXX CONTINENTUR.

THEODORETUS, CYRENSIS EPISCOPUS.

Parisiis. — Ex typis L. MIGNE.

NOTITIA HISTORICA

ET LITTERARIA*.

—

Fontes. — Theodoreti ipsius opera, præsertim epistolæ : S. Leonis Magni epistolæ; Acta concilii Ephesini (Mansi t. IV et V) et Chalcedonensis (Mansi t. VI et VII). Synodicon Cassinense (Opp. Theod. t. IV).— Subsidia : J. Garnerii Historia Theodoreti et Dissertatio II de libris Theodoreti in Auctario Theodoreti seu Opp. t. V. Paris. 1684, fol., p. 109-258 ; J V. Schulze Dissertatio de vita et scriptis Theodoreti in hujus Opp. (ed. Schulze Halae 1769) t. I, p. 1-52; Dupin t. IV, p. 81-118; Tillemont t. XV : *Theodoret Evesque de Cyr*, p. 207-340 (cum notis p. 868-78); Ceillier t. XIV, chap. 4, (p. 32-267); Cas. Oudin t. I, col. 1051-1154; G. Cave vol. I, p. 405-9; J. A. Fabricii Biblioth. Græc. vol. VIII, p. 277-309, et vol. VII, p. 429-32.

Theodoretus, matri sterili ob pias monachi cujusdam celebrati preces a Deo donatus, Antiochiæ c. a. 386 (vel 393) natus, et ab infantia Deo consecratus, mature disciplinas liberales et sanam fidem edoctus atque in sacris Litteris imbutus, præcepta simul et exempla sanctioris vitæ inter monachos hausit (*a*). Postquam non exiguo tempore in monasterio conversatus (*b*) atque lectoris et diaconi munere perfunctus esset, invitus ordinatus est episcopus Cyri in Syria (a. 423 vel 420 (*c*).

In munere episcopali præclaris virtutibus eminuit, voluntaria paupertate, studio pacis, zelo fidei et operibus charitatis. Etenim non solum bona omnia, quæ post parentum obitum sibi contigerant, pauperibus distribuit, verum etiam reditus omnes ecclesiasticos in bonum publicum impendit, victu parco et habitu vili contentus; pacem adeo coluit, ut intra viginti annos nec ipse, nec ullus ex ejus clero coram judice litis causa appareret; captivos, profugos et oppressos tam pecunia, quam patrocinio benignissime juvit (*d*). Sed maxime rectæ fidei tam in sua diœcesi, quam in aliis Orientis regionibus sedulam gessit curam; etenim cum diœcesin suam variis hæresibus, Marcionitarum præcipue et Arianorum, infectam reperisset, studio diligenti, nec labores, nec pericula veritus, cunctos erroris retibus liberatos in semitam veritatis reduxit, ita ut nullum pravæ doctrinæ germen in tota Cyrestica remaneret (*e*); Antiochiæ etiam frequenter pro vera fide sacras conciones habuit uberrimo cum fructu (*f*)

Gravissimis autem procellis jactatus est Theodoretus, dum lites Nestorianæ et Eutychianæ ferverent. Quamvis enim fidem orthodoxam integre custodiret ac impigre defenderet, Joanni tamen Antiocheno ipsique Nestorio vetusta amicitia junctus, sinistris rumoribus de Cyrillo vulgatis fidem incaute adhibuit. Hinc scripta ejusdem contra Nestorium animo præoccupato legens, errores Apollinarii in iis deprehendere sibi visus est, atque Nestorio injuriam fieri ratus, amici causam non facile deseruit, ortoque funesto schismate, ex parte Orientalium stetit. Ita contigit, ut ante Ephesinum concilium, mandante Joanne Antiocheno, Cyrilli anathematismos, et postea ipsum quoque concilium Ephesinum scriptis editis vehementer impugnaret (*g*). Ast meliora edoctus post aliquot an-

(*a*) Vid. Theodoreti *Histor. religios.*, c. 13, 9 et 12; epist. 81, 88, et præfat. Commentar. in Daniel (Opp. t. II.) Cf. Garnerii Historia Theodoreti c. 1 et 2; Tillemont l. c., art. I-IV (p. 207-216) cum nota 1 et 2 (p. 868-70).

(*b*) Monasterium suum, quod prope Apameam situm, 75 milliaribus ab Antiochia distabat, ipse Theodoretus aliquoties memorat; vid. epist. 119 et Synodicon Cassin. c. 66 (etiam in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V). Cf. Tillemont l. c. Art. IV (p. 216).

(*c*) Theodoreti epist. 80 et 81. Cyrus autem civitas erat Syriæ, caput Cyrrhesticæ regionis, in provincia Euphratensi. Diœcesis Cyrensis adeo ampla erat, ut octingentas numeraret parochias subjectas Theodoreti epist. 113); ipse autem Cyrensis episcopus Hierapolim pro sua Ecclesia metropolitana agnoscebat. Cf. Tillemont art. V (p. 217-18) et not. 2 (p. 869-70); item Garnerii Historia Theodoreti c. 2, n. 11.

(*d*) Vid. Theodoreti epist. 113, 79, 80, 81, 29-36 et 70, 23, 42-47, 52, 53, 114, 115; *Histor. religios.* c. 20. Cf. Garnerii Historia Theodoreti c. 3; item Tillemont l. c., art. IV (p. 216), art. VII - VIII (p. 219-24) et art. XXII-III (p. 258-263).

(*e*) Vid. Theodoreti ep. 81, 113, 145; *Histor. religios.* c. 21 (Opp. t. III) Cf. Tillemont l. c. art. XIII (p. 236-239).

(*f*) Vid. Theodoreti ep. 83 et 147, ad Joannem Germaniciæ episcopum (Opp. t. IV. 1275). Cf. Tillemont l. c. art. XIV (p. 240-41).

(*g*) Vid. Theodoreti epist. 151, ad monachos Euphratesiæ, etc. (ed. Schulze) et 162, ad Andream Samosat. (ed. Schulze), Relatio ad Alexandrum Hierapolit. (in concil. Ephes. act. v, ap. Mansi t. IV, col. 1407-8); fragmenta homiliarum Theodoreti, quas ut Orientalium legatus Chalcedone habuit (l. c. col. 1408-10, et in concil. Constantinopolit. II, a. 553, collat. v, ap. Mansi t. IX. col. 292-93; item in Garnerii Auctario p. 34-39, et in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 104-114); denique ejusdem epist. ad populum Constantinopolitanum, et ad Candidianum comitem in Synodico Cassin. c. 40, 42, 47 (ap. Schulze t. V). De *Pentalogio*, quod contra synodum Ephesinam œcumenicam scripsisse perhibetur Theodoretus, cf. Garnerius in Opp. Marii Mercatoris p II, p. 265 —

* Ex D. Josephi Fessler *Institutionibus Patrologiæ*. OEniponte 1851. Tom. II, p. 688.

nos tandem cum Cyrillo pacem atque communionem iniit, licet Nestorii, quem orthodoxum judicabat, damnationi non statim consentiret, et Cyrilli anathematismos, quos hæreticos censebat, per novam ejus formulam fidei retractatos assereret (*h*). Labes tamen Nestorianismi semel ipsi inhærens omnino deleri non potuit, præsertim cum Theodorum Mopsuestenum, Nestorianismi sontem, contra Cyrillum defendere institueret (*i*). Hinc ubi primum opposita Eutychianorum hæresis pullulare cœpit, Dioscorus patriarcha Alexandrinus, cum novam hæresin foveret acrioremque ejus adversarium sciret neminem, quam Theodoretum, machinas omnes in eum convertit per immissos primum calumniatores, qui illum in Oriente ut hæreticum Nestoriique fautorem infamarent; hujus enim nominis invidia catholicos percellere solebant Eutychiani (*j*). Deinde cum pseudosynodus Ephesina jam pararetur, Dioscorus, quo Theodoretum absentem ipsamque veritatem facilius opprimeret, apud imperatorem egit, ne Theodoretus illuc veniret, sed domi consistere juberetur (*k*). Itaque absens et inauditus in pseudo-synodo Ephesina episcopatu spoliatus ac in exsilium pulsus est (*l*). Sed Leo pontifex, quem injuste depositus appellaverat (*m*), eum absolutum sedi propriæ restituit (*n*), eumdemque mox synodus Chalcedonensis retractato judicio in cœtum suum ut orthodoxum admisit (*o*). Post illud concilium otio et pace ipsi frui licuit usque ad finem vitæ a. 458 (*p*).

THEODORETI OPERA.

Theodoretus varii generis scripta reliquit, I. *exegetica*, II. *historica*, III. *dogmatica*, et IV. *epistolas*.

I. OPERA EXEGETICA.

I. Primam eamque maximam horum librorum partem efficiunt *Commentarii*, quos *in S. Scripturam tum Veteris tum Novi Testamenti* exaravit. Huc pertinent :

1. *Quæstiones* (εἰς τὰ ἄπορα τῆς θείας Γραφῆς κατ' ἐκλογήν) *in Octateuchum* sive in V libros Mosis, in librum Josue, Judicum et Ruth ; item

2. *Quæstiones in libros Regum et Paralipomenon* (t. I). Utrumque hoc opus dilecto cuidam juveni inscribitur, cujus precibus exoratus ultimis vitæ suæ annis tantum laborem, medullam veluti intelligentiæ S. Scripturæ brevi compendio exhibens, susceperat. Opera hæc non commentarium continuum, sed obscuriorum solummodo locorum interpretationem complectuntur, quem in finem proponit quæstiones earumque solutiones subjungit, ea scilicet explanandi forma usus, quæ sibi videretur utilior et exemplo Christi similior, demum quæ fastidii minus tædiique haberet. In priori opere afferuntur quædam Origenis, Diodori ac Theodori Mopsuesteni testimonia, quæ utrum Theodoretus ipse, an alius quispiam adjecerit, inter eruditos non satis constat (*q*).

3. *Interpretatio in* 150 *Psalmos* (t. I) exarata est, non multo post concilium Ephesinum. Opus hoc *præstantissimum* in gratiam præsertim clericorum et monachorum, *qui dies noctesque Davidicos versus in ore habent*, conscripsit, ut, quod canunt, intelligerent.

72., ubi etiam *Fragmenta librorum quinque Pentalogii* inveniuntur, et Galland. Biblioth. t. IX, Prolegom. c. 13, n. 2-4 ; ejusdem operis alia quædam fragmenta Gr. et Lat. in Garnerii Auctario p. 40-50, ac in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 115-132; denique alia Latine tantum in Galland. t. IX, p. 418-22. Cf. etiam Tillemont l. c. art. XVII-VIII (p. 246-49) ; Chr. Lupi scholion in Synod. Cassin. c. 20, et Garnerii Historia Theodoreti c. 4 et 5.

(*h*) Vid. Theodoreti epist. 83. Cf. ep. 112. Huc pertinent complures Theodoreti epistolæ, quæ in Synodico Cassin. continentur c. 45, 60, 61, 66, 70, 71, 72, 81, 87, 88, 95, 97, 99, 110, 120, 128, 133, 138, 139, 146, 148, 151, 160, 161, 162, 166, 168, 170, 172. Cf. Tillemont l. c., art. XVIII-XX (p. 249-56) et C. Baron. Annal. ad a. 436, n. 10-11.

(*i*) Vid. concil. Constantinopolit. II (a. 553), Collat. V (Mansi t. IX, col. 252-54), et S. Cyrilli Alexandr. epist. ad Joannem Antioch. in Garnerii Auctario p. 97-98 (etiam in Theodoreti Opp. ed. Schulze epist. 179). Cf. Tillemont l. c. art. XXI (p. 256-58).

(*j*) « Quia Christi Domini *duas naturas* confitemur, ideo *filios duos* nos affirmare aiunt » Theodoreti ep. 145.

(*k*) Huc spectant Theodoreti epist. 79-112, epist. 16 et 145. Cf. Tillemont l. c. art. XXV-XXXIV (p. 266-89).

(*l*) Vid. Theodoreti epist. 9. Pariter huc pertinent epist. 114-135 et 136. Cf. Tillemont l. c. art. XXXIV-VIII (p. 289-301). Haudquaquam vero certum est, omnes Theodoreti epistolas, quæ hac et præcedenti nota indicantur, ad causam Eutychianam et persecutionem Dioscori pertinere, sed fortassis quædam ex iis conscriptæ sunt, cum Theodoretus post pacem inter S. Cyrillum et Joannem Antiochenum initam adhuc in schismate perseveraret. Cf. Chr. Lupus Opp. t. VII, p. 293; Tillemont l. c. art. XXXVIII (p. 301).

(*m*) Theodoreti epist. 113. Cf. ep. 116.

(*n*) Vid. Theodoreti epist. 137-146. Cf. Tillemont l. c. art. XXXIX-XL (p. 301-6).

(*o*) Concil. Chalcedon. act. I et VIII (Mansi t. VI, col. 589-92, et t. VII, col. 187-92) Justiniani imp. epistola adv. defensores trium capitul. (Mansi t. IX, col. 637-40). Cf. Tillemont l. c. art. XLI-III (p. 306-12).

(*p*) Vid. Theodoreti epist. 146; Gennad. *De script. eccles.*, c. 89. Cf. Tillemont l. c. not. 13 (p. 875-76); Garnerii Historia Theodoreti, c. 13 (p. 148-50), et Schulze Dissert. cit. p. 26-27.

(*q*) Vid. Additamenta et lectiones varias ad utrumque opus in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 1175-1233 (*quæ omnia ad tom. I revocavimus.* ED. PATR.) Cæterum de utroque opere cf. Sirmondi præfat. ad Lectorem, Garnerii Dissert. II, c. 3, § 1 (p. 181-83) ; Schulze Dissert. cit. p. 30-32, et t. V, Præfat. p. VI -VII ; Tillemont l. c., art. LI (p. 336-38) ; Dupin t. IV, p. 86-88; Ceillier l. c. art II, § 1-II (p. 46-61) et J. A. Fabrici *Biblioth. Græc.* vol. VIII, p. 179-83.

In ea brevitati non minus quam perspicuitati studuit, sensui litterali ita inhærens, ut in allegoriam nullibi deflecteret atque locos propheticos de Christo et Ecclesia diligenter exponeret (*r*).

4. ***Interpretatio in Cantica canticorum*** (t. II) librum adeo difficilem et sublimem simplici et perspicua ratione ita declarat, ut sponsi et sponsæ nomine Christum et Ecclesiam ubique intelligat (*s*).

5. ***Commentarii in omnes prophetas majores et minores*** (t. II) (*t*) simili ratione præclarum in modum conscripti sunt, quorum singulis argumenti nomine brevissimam introductionem præmittit.

6. ***Interpretatio XIV Epistolarum sancti Pauli*** (t. III) integra et continua brevissime in se complectitur, quidquid eleganter et apposite ad litteralem horum librorum sensum explicandum dici potuit, brevi pariter introductione (argumento) singulis Pauli Epistolis præmissa, ut revera commentarius iste reliquos omnes Theodoreti superare videatur (*u*).

Theodoretus in explananda S. Scriptura eumdem secutus est modum, quem Patres antiquiores, celeberrimi Scripturæ interpretes, olim tenuerant. Etenim auxilium gratiæ divinæ enixe precatus, Patrumque vestigia diligenter secutus, purissima intentione amicis rogantibus volumina sacra explicavit (*v*). Persuasum quippe habens, cuivis a Deo singulare donum esse concessum et quemlibet obligari, ut dono cœlitus sibi commisso quam optime utatur, officii sui duxit, desiderio atque indigentiæ studiosorum S. Scripturæ pro viribus satisfacere (*x*). Ac revera munere isto egregie defunctus est, cum ab allegorico interpretandi genere alienus et interpretationi morali haud nimis indulgens sensum litteralem quam brevissime simul et clarissime reddere studeret, quem in finem iis omnibus præsidiis, quæ sacrarum Litterarum interpretem juvant, cognitione linguarum, usu variarum antiquarum versionum et expositionibus primorum Patrum abunde munitus erat: præ omnibus tamen sanctum Chrysostomum sibi imitandum proposuit. Quapropter nullo non tempore iis annumeratus est, qui præcipuum locum inter S. Scripturæ interpretes jure suo obtinent (*y*); unde summopere commendandus est omnibus qui amant Scripturas divinas earumque germanum sensum diligenter scrutantur.

II. THEODORETI OPERA HISTORICA. III. DOGMATICA. IV. EPISTOLÆ.

II. *Opera historica*, quibus pariter magnam sibi laudem conciliavit, hæc sunt:

1. ***Historiæ Ecclesiasticæ Libri V*** (t. III) præsertim fata hæresis Arianæ et res in patriarchatu Antiocheno gestas ab ejusdem hæresis ortu usque ad a. 429 enarrant (*z*), pluri-

(*r*) ***Procemium*** (quo continentur varia de Psalterio ejusque auctore Davide, necnon de versionibus Græcis) et *Fragmenta Commentariorum in Psalmos* sub nomine Theodoreti, cui tamen ista nonnisi ex parte tribui possunt, habentur in Garnerii Auctario p. 1-20 (et cum Admonit. ac notis in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 71-82, 1234-40). Cf. Garner. Dissert. II, c. 3, § 2 (p. 185-84); Schulze Dissert. cit. p. 32-34; Tillemont l. c. art. XLV (p. 320-21); Dupin t. IV, p. 88-90, et Ceillier l. c. art. II, § 3, n. 1-3 (p. 62-64).

(*s*) Hæc explanatio, quam nonnulli ex rationibus parum solidis Theodoreto abjudicandam putabant, ex codd. mss. et veterum, imo ipsius Theodoreti auctoritate, necnon ex communi fere eruditorum consensu eidem recte tribuitur, cf. Garnerii dissert. II, c. 3, § 3 (p. 184-87); Schulze Dissert. cit. p. 34-37, et t. II, Præfat. p. VII; Tillemont l. c. art. XLV (p. 318-19) Dupin t. IV, p. 90-93; Ceillier l. c. art. II, § III, n. 4-5 (p. 64-71), et J. A. Fabricii *Biblioth. Græc.* vol. VIII, p. 283-84.

(*t*) Valde dolendum est Commentarios in Isaiam hodie integros non reperiri, sed qui in editione Opp. Theodoreti exhibentur, Sirmondi tantum studio et diligentia ex catenis Græcis collectos esse, unde baud adeo certum est singula, quæ ibi Theodoreti nomine proferuntur, ab ipso vere profecta esse. Cf. Sirmondi Præfat. ad Lectorem in fronte t. I, et Schulze Præfat. ad Lectorem in fronte t. I, et Schulze Præfat. t. II, p. VII - XI. De omnibus his in prophetas Commentariis, cf. Garnerii Dissert. II, c. 4; (p. 187-89), Schulze Dissert. cit. p. 37-38 et t. II, Præfat.; item Tillemont l. c. art. XLV (p. 319-21), et Ceillier l. c. art. II, § 4, n. 1-6 (p. 71-74).

(*u*) Cf. Garnerii Dissert. II, c. 5, § 1 (p. 189-90); Schulze Dissert. cit., p. 38-40; Tillemont l. c., art. XLVII (p. 326); Dupin t. IV, p. 93-94; Ceillier l. c., art. II, § 4, n. 7 (p. 75-77).

(*v*) Ita ipse Theodoretus in omnibus fere Præfationibus Commentariorum suorum. Vid. ex. Gr. Præfat. Quæst. in Genes. (t. I, p. 1-2), Præf. Quæst. in libros Regnorum (t. I, p. 229), Præfat. et Conclusio interpretationis Psalm. (t. I, p. 394 et 982), Præfat. explanationis Cant. cantic. (t. I, 983-84); Præfat. interpretationis in Jerem. (t. II, p. 145), Præfat. interpretationis in Ezech. (t. II, p. 302), Præfat. interpretationis epist. S. Pauli (t. III, p. 1-2). Cf. Tillemont l. c., art. XLIV (p. 315-18.)

(*x*) Præfat. interpretationis in Danielem (t. II, p. 541-43).

(*y*) Photii cod. 203 et 204 (p. 271-72); Rich. Simon. *Histoire critique du Vieux Testament* l. III, chap. 10 (Rotterdam 1685, in-4, p. 408), qui Theodoreti Quæstiones et Commentarios omnibus altiorem S. Scripturæ cognitionem anhelantibus præprimis commendat; item Schulze in Opp. Theodoreti t. II Præfat. p. IV, et Noesselt in eadem Schulzii edit. Opp. Theodoreti t. III, Præfat. p. IV.

(*z*) Vid. Theodoreti *Histor. eccles.* lib. V, c. 40 (ed. Sirmondi c. 39). Historiam hanc Garnerius eo consilio scriptam fuisse putat, ut ostenderentur fontes, ex quibus Theodoreto viderentur orti errores, quos affingebat Catholicis et maxime Cyrillo; eam suspicionem ingeniosius fortasse, quam verius ex ipsa Theodoreti historia enucleata confirmare studet. Cf. Garnerii Dissert. II, c. 5, § 2 (p. 190-96), et Schulze Dissert. cit. p. 40-43; Tillemont l. c. art. XLIX (p. 308-33); Dupin t. IV, p. 94, 95 Ceillier l. c. art. II, § 5 (p. 77-92). Melior hujus historiæ editio, in qua capita singulorum librorum ratione a Sirmondiana nonnihil discrepante dividuntur ac numerantur, adornata est per H. Valesium

mis epistolis synodicis aliisque publicis testimoniis insertis, quæ brevibus narrationibus connectuntur. In ea tamen jure desideres diligentiorem temporum distinctionem rerumque ordinem; nimiæ quoque Theodori Mopsuesteni laudes, quem usque ad finem vitæ magnum Doctorem fuisse perhibet, in causa fuere, ut eam *historiam sedes apostolica accipere recuset* (*a*).

2. *Historia religiosa* (φιλόθεος ἱστορία, t. III) continet vitas et elogia triginta sanctissimorum ascetarum, qui partim in Oriente, partim in locis vicinis admirabilem vitam duxerunt, quorum agones spirituales Theodoretus vel ipse vidit, vel a testibus fide dignissimis accepit (*b*); unde quamvis nonnulla valde miranda ibi referantur, fidem tamen ejus narrationi detrahere minime licet, sed potius virtutem gratiæ Dei in hominibus juste cooperantibus admirari convenit. Hujus operis partem extremam constituit *Oratio de charitate* (*c*), luculenter exhibens causam, qua impulsi admirabiles isti homines ad certamina humanam naturam excedentia prodiere ; in ista proin operis conclusione charitatis naturam, præstantiam, effectus et causas copiose exponit.

3. *Hæreticarum fabularum compendium* (t. IV), post concilium Chalcedonense roganti Sporacio consulari scriptum, quinque libris absolvitur. In primis quatuor libris omnes hæreses inde a tempore apostolorum variosque singularum errores paucis describit ; quibus libro v *summam fidei catholicæ* (θείων δογμάτων ἐπιτομή) subjunxit, quo unusquisque veluti norma rectæ fidei inter multiplices errorum scopulos uti possit (*d*).

III. *Opera dogmatica.*

1. *Eranistes* seu *Polymorphus* (t. IV) (*e*) contra Eutychianos c. a. 447 scriptus (*f*) libris quatuor continetur, quorum tres priores *Dialogi* formam habent, quartus inscribitur *Demonstratio per syllogismos*. Singulis istis Dialogis singulare nomen ab argumento inditum ; primus inscribitur Ἄτρεπτος sive *Immutabilis* (lib. I), quia ibi probatur, immutabilem esse unigeniti Filii divinitatem ; secundus Ἀσύγχυτος, *Inconfusus* (lib. II), in quo scilicet demonstratur, non permistam sive inconfusam in Christo Domino esse divinitatis et humanitatis unionem ; tertius Ἀπαθής, *Impatibilis* (lib. III), ubi ostenditur, a passionibus liberam fuisse Salvatoris nostri divinitatem : atque hæc dogmata præcipue ex auctoritate SS. Patrum totius orbis catholici firmantur. Demum libro IV quæ in Dialogis fusius et oratorio modo disputaverat, in syllogismos contrahit, ut argumentorum vis apertior sit et efficacior. — Operi huic perquam erudito opusculum aliud jungi convenit inscriptum : *Quod et post humanitatis assumptionem unicus Filius sit Dominus noster Jesus Christus* (*g*), in quo Theodoretus fidem suam de incarnatione Filii Dei optime ac dilucide exponit, ex S. Scriptura et SS. Patrum consensu firmat, contra Nestorium et Eutychem defendit.

2. *De Providentia orationes X* (t. IV), Antiochiæ probabiliter dictæ, mira eloquentiæ

Gr. et Lat. cum notis Parisiis 1673, recus. Moguntiæ 1679 fol. et inter Scriptores Historiæ Eccles. Græc. t. III, ed. G. Reading. Cantabrigiæ 1720 ; iterumque Augustæ Taurin. 1748, fol.

(*a*) Theodoreti *Hist. eccles.* lib. v, c. 40 (ed. Sirmondi c. 39) ; S. Gregorii M. lib. VII, ep. 34, ed. Maur., ubi tamen perperam Sozomenus pro Theodoreto legitur. Cf. de Theodoreti fide historica C. Baron. *Annal.* ad a. 378, n. 40-43.

(*b*) Cf. Garnerii Dissert. II, c. 5, § 3 (p. 196-204) ; Tillemont l. c. art. XLVIII (p. 327-30) ; Dupin t. IV, p. 95-101, et Ceillier l. c. art. II, § 6 (p. 92-120).

(*c*) Exstat in Opp. Theodoreti t. IV, Append., p. 680-95 (ed. Schulze t. III, p. 1296-1319). Cf. Garnerii Dissert. II, c. 5, § 4 (p. 204-5) ; Dupin t. IV, p. 109 ; Tillemont l. c., art. XLVIII (p. 329-30) ; Ceillier l. c., art. II, § 11, n. 1 (p. 186-87), et J. A. Fabricii *Biblioth. Græc.*, vol. VIII, p. 287 et 294.

(*d*) Cf. Garnerii Dissert. II, c. 6, § 2 (p. 244-46) ; Tillemont l. c., art. L. (p. 333-36) ; Dupin t. IV, p. 103-7 ; Ceillier l. c., art. IV II, § 9 (p. 156-67) ; Schulze Dissert. cit. p. 47-49. Cæterum libri IV caput 12, in quo hæresis Nestorii proponitur, a Garnerio (Dissert. II, c. 8, § 2, p. 251-53) ex rationibus internis Theodoreto abjudicatur, qua in opinione Garnerium secuti sunt Cas. Oudin (t. I, col. 1104-8) et G. Cave (vol. I, p. 407.) ; alii tamen, ut Tillemont (vid. præsertim not. 17, p. 877-78), Dupin, Ceillier, Schulze locis supra cit. caput istud recte pro genuino agnoverunt. — *Epistola*, quæ inscribitur *ad Sporacium* (al. *ad Sporadium* vel etiam *liber contra Nestorium*) in Opp. Theodoreti t. IV, p. 1041-53, duabus revera constat partibus, quarum prior istud ipsum caput 12 libri IV *Hæret. Fabularum* iisdem verbis repetit, altera fidem de incarnationis mysterio exponens et B. Virgini Mariæ titulum Deiparæ asserens, Nestorium directe alloquitur et impugnat, hinc a quodam Theodoreti studioso nescio unde huc translata videtur. Cf. C. Baron. *Annal.* ad a. 449, n. 141-42 ; Tillemont l. c., art. L (p. 335) ; Dupin t. IV, p. 109 et 105 ; Ceillier l. c., art. II, § 11, n. 2 (p. 187) ; item Garnerii Dissert. II, c. 8, § 2 (p. 251-54) et c. 5, § 5, n. 9 (p. 205).

(*e*) *Eranistes* vel *Polymorphus* (ἐρανιστής, i. e. *mendicus*, πολύμορφος, i. e. *multiformis*) ideo inscribitur hoc opus, quia Eutychiani « a multis impiis hominibus (Simone Mago, Cerdone, Marcione, Valentino, Bardesane, Apollinari, Ario) infausta sua dogmata *emendicantes*, varium hoc et *multiforme* commentum proferunt » (Theodoreti Præfat.) Quapropter etiam hæreticus in Dialogis istis nomine *Eranistes* loquens inducitur. Hujus operis ipse Theodoretus meminit epist. 16, 83, 130 ; Phot. cod. 46 (p. 15) et Nicephor. *Hist. eccles.* lib. XIV, c. 54.

(*f*) Solus fere Garnerius putat opus hoc eo maligno consilio conscriptum fuisse a Theodoreto, ut Cyrillum et Catholicos tecto nomine quasi Apollinaristas impugnaret, imo Nestorii doctrinam demonstratione firmaret (Theodoreti Auctar. p. 132, 240, 244, et in Opp. Marii Mercatoris parte II, p. 277). Sed hæc iniqua Garnerii suspicio haud immerito ab omnibus explosa (Tillemont l. c., art. XXVII, p. 270-78 ; Ceillier l. c., art. II, § 8, p. 149-56 ; Schultze Dissert. cit., p. 45-47) vel inde satis refellitur, quod in ipsis Dialogis S. Cyrillum inter præcipuos Ecclesiæ doctores retulerit (Dialog. II, p. 110-111).

(*g*) Opusculum hoc Gr. et Lat. habetur in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. IV, p. 1307-13 ; Galland. *Biblioth.* t. IX, p. 412-15 ; Mansi t. V, col. 1039-46. Cf. Galland. l. c. Prolegom. c. 13, n. 1-2.

virtute et argumentorum copia nobile hoc thema pertractant, ita ut nemo alius antiquæ Græciæ scriptorum hac in re ipsi par aut superior dici possit (*h*). Priores quinque complectuntur quæcunque ad probandam divinam providentiam faciunt, sive mundi hujus admirabilis structura, sive corporis nostri fabrica, sive rerum omnium sapientissima gubernatio spectetur. Posteriores quinque eamdem providentiam in rebus præsertim humanis earumque varia conditione, in divitiis et paupertate (or. VI) in dominatione et servitute (or. VII et VIII), tandem in sorte piorum præsenti atque futura, et maxime in mysterio Redemptionis generis humani conspicuam reddunt (or. IX et X).

3. *Græcarum affectionum curatio* (t. IV), duodecim libris absoluta, elegantissima atque eruditissima est apologia religionis Christianæ (*i*). Etenim cum gentiles frequenter Christianos deriderent, quasi solam fidem commendarent, insuper et martyres, homines misere defunctos, stulta præsumptione venerarentur, Theodoretus religionem nostram defendendam suscepit. In præclaris hisce sermonibus fidem Christianorum defendit et scientiæ defectum in apostolis excusat (I), tum ex adverso ponit gentilium et Christianorum doctrinas de principio Universi (II), de creaturis spiritualibus (III), de mundi creatione (IV), de natura hominis (V), et de providentia (VI), sacrificia gentilium et Judæorum (VII), venerationem martyrum et cultum heroum (VIII), apostolos et gentium legislatores (IX), vaticinia prophetarum et oracula gentilium (X), doctrinam de fine mundi et judicio extremo (XI), denique præcepta morum in Evangelio et in libris philosophorum contenta ac vitam Christianorum et philosophorum (XII).

4. *Reprehensio 12 capitum seu anathematismorum Cyrilli* (t. V, p. 1-68), scripta c. a. 430, animum Cyrillo valde infensum prodit, unde et sententias ejus in partem deteriorem accipit et justo acrius in S. Patrem invehitur.

IV. *Epistolæ* fere 200 (*j*) partim sunt *dogmaticæ* (ep. 21, 83, 84, 85, 109, 125, 130, 143, 144, 145, 146), partim *consolatoriæ* (ep. 7, 8, 12, 14, 15 17, 18, 27, 65, 69, 120, 132, 136), partim *heortasticæ* (ep. 4, 5, 6, 25, 26, 38-41, 53-56, 63, 64, 72, 74), seu in dies festos mitti solitæ; reliquæ varios vitæ ipsius eventus spectant, aut *familiares* sunt, commendatitiæ vel gratulatoriæ. Nihil eo in genere scribendi perfectius; nam quæ sunt epistolarum virtutes, brevitas, perspicuitas, elegantia, urbanitas, modestia, observantia decori, et ingeniosa prudensque ac erudita simplicitas, in epistolis Theodoreti admirabiliter ita elucent, ut scribentibus exemplo esse possint (*k*).

Theodoreti scripta, quibus Nestorium ac Theodorum Mopsuestenum defendebat, sanctum Cyrillum et synodum Ephesinam impugnabat, ab Ecclesia catholica solemni sententia reprobata sunt (*l*). Inter opera ejus damnata, quæ hodiedum supersunt, pertinet reprehensio anathematismorum sancti Cyrilli et complures epistolæ, præsertim epistola ad monachos Euphratesiæ etc. (*m*). Is post Theodorum Mopsuestenum primus inter Græcos fuisse videtur, qui in ista reprehensione anathematismorum Cyrilli processionem Spiritus sancti ex

(*h*) Argumentum totius operis ipse Theodoretus exhibet orat. 9 (p. 424-25). Cf. J. Garnerii Dissert. II. c. 6, § 3 (p. 246); Dupin t. IV, p. 107-8; Tillemont l. c., art. XLVI (p. 323-24) et Ceillier l. c., art. II, § 10, n. 1-5 (p. 167-70).

(*i*) Argumentum hujus operis ipse Theodoretus accurate proponit in prologo ejusdem. Cf. J. Garnerii Dissert. II, c. 6, § 4 (p. 246-49); Dupin t. IV, p. 108-9; Tillemont l. c. art. XLVI (322-23) et Ceillier l. c., art. II, § 10, n. 4-16 (p. 170-86).

(*j*) Nicephorus Callistus (*Histor. eccles.* lib. XIV, c. 54) supra quingentas Theodoreti epistolas legit, ex quibus fortasse quispiam Theodoreti studiosus pulcherrimas 147 selegit, quæ hodie una collectione habentur. Theodoreti epistolæ 146 in ejus Opp. t. III reperiuntur, quibus accedit ep. 147, ad Joannem Germaniciæ episcopum (de qua vid. Justiniani imp. epistolam adv. defensores trium capitul. ap. Mansi t. IX, col. 637-40.). His adjungendæ complures epistolæ Theodoret in Garnerii Auctario p. 51-107, et quæ exstant Latine tantum in Synodico Cassin. (supra in Vita Theodoreti relatæ). In edit. Schulziana omnes Theodoreti epistolæ, præter eas quas exhibet Synodicon Cassin., serie continua reperiuntur t. IV, parte II.

(*k*) Ita de epistolis Theodoreti judicat Garnerius, alias censor Theodoreti valde iniquus, in Dissert. II, c. 5, § 5, n. 10 (p. 205). Idem Garnerius l. c., § 5 (p. 205—38) de singulis 147 epistolis tractat earumque tempus singillatim determinat; epistolis vero in Auctario positis notas fusiores subjecit, quemadmodum et Chr. Lupus epistolis in Synodico Cassin. contentis ejusmodi scholia adnexuit. Cf: Dupin t. IV, p. 111-17, et Ceillier l. c., art. II, §. 7 (p. 120-49), item § 12, n. 6-9 (p. 193-99), et n. 11 (p. 201-2).

(*l*) « Condemnamus et anathematizamus, quæ impie Theodoretus conscripsit contra rectam fidem et contra duodecim capitula S. Cyrilli et contra Ephesinam primam synodum, et quæ ad defensionem Theodori et Nestorii ab eo scripta sunt, » (concil. Constantinopolit. II, collat. VIII, et can. 13, ap. Mansi t. IX, col. 375-76, et 385-86; item P. Vigilii epistola decretalis pro confirmatione V synodi œcumenicæ ibid. col. 417-18). « Neque Theodoreti omnia scripta damnamus, sed sola quæ contra duodecim Cyrilli capitula, sola, quæ contra rectam fidem aliquando scripsisse monstratur, quæ tamen et ipse damnasse cognoscitur, qui in sancta Chalcedonensi synodo vera confessus invenitur...... Sola ejus hæretica scripta respuentes, alia scripta illius non solum recipimus, sed eis etiam contra adversarios utimur. » P. Pelagii II, epist. ad Eliam Aquilei, c. 20. (Mansi t. IX, col. 450-52.). — Cæterum de Theodoreti fide admodum fuse et erudite agit J. Garnerius in Dissert. III. (Auctar. p. 457-92). iterum edita cum notis in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 446-511.

(*m*) Epistola hæc, apud Sirmondum desiderata, apud Garnerium (in Auctar. p. 62-63) ex parte tantum Latine exstans, integra Gr. et Lat. reperitur in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. IV, p. 1291-1306; Galland. t. IX, p. 405-12; Mansi t. V, col. 1023-38.

Filio negavit (*n*). Stylus ipsius admodum facilis, perspicuus et copiosus vere Atticam gratiam redolet, quæ et lectorem sine fastidio tenet, et perspicuitati brevitate non officit (*o*).

NOTA I. Haud pauca Theodoreti *opera* modo *deperdita* sunt, ut ex ipsius epistolis liquet (vid. ep. 82. 113, 116, 145). Ex his præcipue memoratu digni sunt: *Liber mysticus* 12 sermones complectens (ep. 82, et *Hæret. Fabul.* lib. v. c. 18. Cf. Garnerii dissert. II, c. 9, § 1); *Libri seu Sermones de virginitate* (vid. ejus commentar. in I Corinth. VII, 34; Opp. t. III, p. 155); *Sermones quinque in S. Joannem Chrysostomum* (vid. fragmenta in Photii cod. 273, p. 827-30; Garnerii Auctar. p. 30-34, et Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 98-103. Cf. Ceillier l. c. art. II, § 12, n. 3, p. 190-91); tum *libri contra Judæos, contra Marcionem, contra Arianos et Macedonianos, contra Apollinaristas* (Cf. Garnerii Dissert. II, c. 9, § 2-4. Fragmenta quædam *Theodoreti de Trinitate, contra Sabellium et contra Arium* exhibet Galland. Biblioth. t. IX, p. 416-17. Cf. ibid. Prolegom. c. 13, n. 4); denique Πενταλόγιον περὶ ἐνανθρωπήσεως seu *Libri quinque de Incarnatione* et *Apologia Theodori Mopsuesteni* (Fragmenta in concil. Constantinopolit. II, Collat. v, ap. Mansi t. IX, col. 252-54.). Cf. etiam J. A. Fabricii *Biblioth. Græc.*, vol. VIII, p. 306-7.

NOTA II. Dubius est *Sermo* seu *Encomium in nativitatem Joannis Baptistæ* (Gr. et Lat. in Garnerii Auctario p. 21-30, et in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 84-97), Theodoreto haud indignus (Tillemont l. c., art. LI, p. 338; Ceillier l. c., art. II, § 12, n. 3, p. 190), potiori tamen jure Theodoro Daphnopatæ juniori ascribitur, Cf. J. A. Fabricii *Biblioth. Græc.* vol. VIII, p. 296-97, et vol. X, p. 258.

NOTA III. *Opera valde dubia*, seu potius *supposititia* hæc sunt:

a) *Sermones* 17 adversus S. Cyrilli et Catholicorum aliquot sententias (*adversus varias propositiones*) cum epistola præfationis loco iisdem præfixa (Gr. et Lat. in Garnerii Auctario p. 683-726. et in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 1113-74; item in Opp. S. Athanasii t. II, p. 491-514.), qui *Eutherium Tyanensem*, Nestorii atque Theodoreti amicum, Mario Mercatore teste, auctorem habere videntur, licet Photius cod. 46 (p. 14-15) eas Theodoreto ascribat; Cf. Garnerius et Schulze l. c. Montfaucon in Opp. S. Athanasii t. II, p. 472-73; Cas. Oudin t. I, col. 1131-32; Ceillier l. c. art. II § 11, n. 4 (p. 188) et J. A. Fabricii Biblioth. Græc., vol. VIII, p. 304-5.

b) *Dialogi VII adversus Anomœos, Macedonianos et Apollinaristas* (Gr. et Lat. in Garnerii Auctario p. 273-406, et in Opp. Theodoreti ed. Schulze t. V, p. 915-1112; item in Opp. S. Athanasii t. II, p. 407-491, et minus plene sub titulo: *Athanasii Dialogi V de S. Trinitate ed. Th. Beza. Paris.* 1570 in-8), quos Theodoreto vindicare studuit Garnerius Dissert. II, Append. (Auctar. p. 259-72), antiqui, sed incerti auctoris sunt, forte S. Maximi Confessoris, Cf. Montfaucon Monit. in opp. S. Athanasii t. II, p. 406-7 et 472; Schulze in Opp. Theodoreti t. V, p. 420; Tillemont l. c. art. XLVII (p. 324); Ceillier l. c. art II, § 12, n. 10 (199-201), et J. A. Fabricii Biblioth. Græc. vol. VIII, p. 299. De aliis quibusdam operibus Theodoreto suppositis vid. Garnerii Dissert. II, c. 8. (Auctar. p. 249-55).

EDITIONES: Theodoreti episcopi Cyri Opera omnia Gr. et Lat. ed. Jac. Sirmondus S. J. Paris. 1642. tomi IV fol., quibus adjungendum est *Auctarium Theodoreti, Cyrensis episcopi* seu Operum tomus V, ed. J. Garnerius (et Harduinus) Paris. 1684, fol. — Editionem hanc integram (ordine in tomis posterioribus paululum immutato, textu aliquoties emendato. præfationibus, observationibus, notis, indicibus et glossario adjectis) denuo recensuit J. L. Schulze Halæ 1769-74. V Tomi in 8°. (Singuli Tomi hujus editionis binis constant partibus). — Theodoreti Opera Græce edita ab Eugenio, diacono Bulgariæ. Halæ Sax. 1768-75. V Tomi in-4.

(*n*) Ita enim Theodoretus in reprehens. anathematismi IX: « Proprium Spiritum Filii, siquidem ut ejusdem cum eo naturæ et ex Patre procedentem dixit, simul confitebimur et tanquam piam suscipiemus vocem. Si vero tanquam *ex Filio aut per Filium* exsistentiam habeat, hoc ut *blasphemum* et impium rejiciemus. » (Opp. S. Cyrilli t. VI, p. 228; Opp. Theodoreti t. IV, p. 718.). His affinia protulit Theodoretus in epist. 151, ed. Schulze t. IV, p. 1293, et in epist. ad Joannem Antioch. (Synodicon Cassin. c. 95. Cf. ibid. scholion Chr. Lupi Opp. t. VII, p. 253-54). Præterea Cf. J. Garnerius in Dissert. III, c. 1 (Auctar. p. 458-61) et J. A. Fabricii *Biblioth. Græc.* vol. VIII, p. 279.

(*o*) Vid. Nicephori Callisti *Histor. eccles.* lib. XIV, c. 54. Ita et Photius cod. 31 (p. 8), cod. 46 (p. 15), cod. 56 (p. 22) et cod. 203 (p. 271); Tillemont l. c., art. IV (p. 215-16) et Ceillier l. c., art. IV, n. 1 (p. 261-64).

BEATI THEODORETI

EPISCOPI CYRI

OPERA QUÆ REPERIRI POTUERUNT OMNIA.

POST. RECENSIONEM JACOBI SIRMONDI

DENUO EDIDIT

JOAN. LUDOVICUS SCHULZE.

SERENISSIMO PRINCIPI AC DOMINO, DOMINO
FRIDERICO
PRINCIPI REGIO, GLORIOSISSIMI STEMMATIS BRITANNICI CELSISSIMO DUCI GLOCESTRIÆ, LUNEBURGI, ETC.
ET
REVERENDISSIMO EPISCOPO
ECCLESIÆ CATHEDRALIS OSNABRUGENSIS, PIO AC FELICI
DOMINO MEO INDULGENTISSIMO
NECNON
EJUSDEM CATHEDRALIS ECCLESIÆ MAXIME REVERENDIS, ILLUSTRIBUS
AC GENEROSISSIMIS DOMINIS
CÆTERISQUE REVERENDISSIMI CAPITULI MEMBRIS, DOMINIS MEIS GRATIOSISSIMIS.

Serenissime Princeps,
Episcope reverendissime,
Viri maxime reverendi, perillustres ac generosissimi,

Haud e longinquo petendæ sunt rationes, quæ tantum apud me valuerunt, ut celsissimo nomine tuo, Reverendissime Episcope ac Princeps serenissime, huic operi quod episcopi gravissimi Scripta complectitur, perenne decus et adeo singulare ornamentum conciliare, simulque Vobis, Viri maxime reverendi ac perillustres, hunc librum, tanquam devotissimæ mentis testem ac pignus offerre auderem. Beati Theodoreti hæc sunt scripta, Cyri quondam episcopi, de Ecclesia omnique adeo re sacra multis nominibus meriti, purioris doctrinæ sanctissimæque fidei propugnatoris maxime strenui, paganismi autem et hæreticarum fabularum adversarii acerrimi; viri denique, in quo omnes illæ virtutes, quæ episcopum decent, amico erant conjunctæ vinculo. Hinc spes enata est quam certissima, fore ut episcopi de Ecclesia adeo meriti Opera indulgentissimo aspectu tuo, Revendissime Episcope ac Princeps Serenissime, haud careant, vobisque, viri maxime reverendi ac perillustres, haud omnino displiceant. Ita quidem ut augurari liceat, facit tua in pietatis studio assidua exercitatio, suadet etiam illa qua Ecclesiæ vestræ commodo invigilatis, cura indefessa, et in Scripta, quæ ad sanctissima doctrinæ capita pertinent, prona voluntas.

Dignam episcopali munere imaginem, Reverendissime Episcope ac Princeps Serenissime, in his beati Theodoreti Scriptis delineatam vides, quam in te aliquando expressam et illustriorem esse futuram, quis est qui dubitet? De splendidissimis dotibus a summo Numine tibi concessis, omnes qui invictissimi potentissimique magnæ Britanniæ regis sceptro subjecti sunt, teque in spem sæculi adolescere vident, merito lætantur: te quoque exteri admirantur, oculosque in te tanquam in virtutis exemplum sublimi in loco positum, conjiciunt. Faxit Deus T. O. M. ut sacratissimam episcopi personam tuearis quam diutissime; ut cum annorum tuorum incremento tuæ quoque Ecclesiæ salus stabiliatur, teque præside maneat inconcussa; utque cum totius celsissimæ regiæ domus Britannicæ salute ac incolumitate, tua quoque sit omni ære perennior.

Vosque, Viri maxime reverendi ac perillustres, in quibus vivit, novasque in dies vires acquirit Ecclesia vestro moderamine nixa, date, quæso, pietati in vos meæ, quæ esse debet maxima, ut hæc in Theodoreto refingendo posita studia vobis probari cupiam quam maxime. Hoc si, non dicam sperare, sed omnino persuasum habere liceat, erit de quo læter

mihique magnopere gratuler. Deum autem T. O. M. supplex rogo, ut vos, Viri maxime reverendi ac perillustres, in Ecclesiæ vestræ salutem, omnisque rei sacræ præsidium ac insigne ornamentum quam diutissime superstites esse jubeat, vestrisque conatibus Ecclesiæ saluberrimis in posterum quoque annuat quam clementissime.

Ita precatur, Deumque rogat, Serenissime Princeps ac reverendissime Episcope, Viri maxime reverendi, perillustres, illustres ac generosissimi, summorum nominum vestrorum humillimus et devotissimus cultor

JOAN. LUDOV. SCHULZE.

Dab. Halæ in Acad. Frideric. VI Kal. Octobris A. R. S. MDCCLXVIII.

PRÆFATIO AD LECTOREM.

[XIII] Alter jam agitur annus, ex quo nostrum de paranda nova Theodoreti Operum editione consilium cum Eruditis communicavimus; quod cum probaretur bonis omnibus, alacri animo hunc laborem suscepimus, ejus nec diuturnitatem nec magnitudinem magnopere metuentes. Quod Deus itaque faustum et felix esse jubeat! primus nunc in lucem emittitur editionis nostræ tomus, quem haud adeo longas traxisse moras putabunt, quotquot intelligunt, quantum operæ et temporis comparationi quatuor manuscriptorum codd. aliisque subsidiis ad hunc tomum locupletandum adhibitis, impendi debuerit. Quid præstitum sit a nobis, paucis nunc recensebimus, ita tamen ut æquis ac peritis lectoribus relinquamus judicium, quos magnopere rogamus, ut in rei litterariæ publicamque adeo utilitatem sua conferant consilia, si quid vel emendandum vel rectius disponendum esse videatur.

[XIV] Ordinem librorum eumdem tenuimus, quem olim secutus est Jac. Sirmondus, cujus editioni nostram esse cupimus quam simillimam. Complectitur itaque hic tomus *Commentarios* Theodoreti *in historicos V. T. libros*, scilicet in Octateuchum, in quatuor libros Regum et Paralipomena, necnon *Interpretationem Psalmorum* uberrimam. Ulterius progredi jam non licuit, ne mole sua laboraret liber, si justos excederet limites. Hinc factum est ut Commentarii in Canticum canticorum ad proximum tomum remitti debuerint, utque a priori nostro consilio, Garnerii aliquot Dissertationes cum necessaria Epicrisi huic tomo præmittere, abstinendum esse putaverimus. Magnopere quidem placuit illud Oudini *De Script. eccles.* t. I, p. 1134, monitum, primam, secundam ac tertiam Dissertationem ex Garnerii Auctario præmittendam esse novæ, si unquam pararetur, Operum Theodoreti editioni; imo e re nostra esse videbatur scriptorem nostrum contra Garnerii cavillationes in ipso quasi Operis introitu defendere: tamen cum plura non caperet hic primus editionis nostræ tomus, et eruditis quibusdam, quorum magna debet esse auctoritas, aptum videretur, Dissertationes istas ultimo novæ editionis tomo comprehendere, mutavimus consilium. Ne vero bonæ Theodoreti causæ, quam post Sirmondi tempora male egit Garnerius, quidquam inhæreret maculæ, Dissertatio præmittenda fuit, quæ de Vita et Scriptis viri de Ecclesia meritissimi ita exponeret, ut lectoribus patere possit, quanta sit scriptoris nostri dignitas, et quam iniquum judicem egerit Garnerius. Et hoc quidem labore eo magis opus esse videbatur, quia Vita Theodoreti, quam olim Sirmondus editioni suæ præmisit, adeo brevitate laborabat, ut sitim excitare quidem, sed non restinguere putaretur.

In adornanda autem editione nova operam imprimis dedimus, ut textum Græcum emendatiorem, et quantum fieri posset locupletiorem, exhiberemus. Multam quidem Sirmondus adhibuit diligentiam, ut Græca, quæ plurimis Theodoreti scriptis antea Latine tantum editis, primus e codicibus adjecit, quam castigatissima prodirent, nonnulla tamen sive supplenda, sive emendanda nobis reliquit. Cum enim Pici, Carafæ, Herveti aliorumque interpretationes Latinas [XV] in editionem suam receperit, hisque antiquioribus versionibus textum Græcum adjecerit, factum est ut hic illis non ubique responderet. Nunc enim plura, nunc pauciora, nunc vero longe alia in textu quam in versione erant expressa: imo lacuna quatuor linearum obvia erat in Commentario ad Psal. XVIII, 6, 7, tomo I, p. 467 edit. Sirmondianæ. Quæ cum ita essent, facile cognovimus parum utilem fore novam hujus scriptoris editionem, nisi textus ad msc. codicum fidem iterum revocaretur, et Latina versio ita emendaretur, ut textui Græco responderet quam exactissime. Hæc cum meditaremur, et auxilia circumspiceremus, quæ obtinendo huic fini essent satis apta, providam summi Numinis curam, quam pio gratoque animo celebrare juvat, experti sumus. Brevi enim tempore factum est, ut summorum virorum, qui studiis nostris faverent, auxilio adjuti, plura quam sperari potuerant, obtineremus præsidia. Nec sumptibus in librum rei sacræ inter nos promovendæ apprime utilem, erogandis, parcendum esse putarunt venerandi illi viri, quorum insigni de bono publico bene merendi studio factum est, ut bibliopolium Orphanotrophei ne hoc quidem tempore, quo consilium de scriptore quodam ecclesiastico prelis iterum subjiciendo multis minus opportunum videri potuisset, hæc studia nostra a se aliena putaret.

Quæ e codicibus ad ornandum hunc tómum accesserunt, multa sane et non spernenda, ea fere omnia debentur amplissimæ in commodum litterarium voluntati illustrium inclytæ urbis Augustæ Vindelicorum procerum, qui avitam istam cum summa laude tuentes gloriam, nostris, ut olim multorum, eximie faverunt studiis. Hanc litteris promovendis valde utilem bonisque omnibus charam mentem, ut silentio præterire nefas esset, ita committere non possumus ut publicum hoc pietatis nostræ animique tanta beneficiorum magnitudine magnopere affecti desideretur monumentum. Debemus illud illustrium bibliothecæ Augustanæ curatorum munificentiæ, qua usum manuscriptorum quæ locupletando scriptori nostro inservire poterant, liberalissime nobis concedere haud dubitarunt. E numero illorum satis magno, hoc loco quatuor illi codices commemorandi erunt, quibus ad exornandum hunc tomum usi sumus. In horum autem descriptione, ut breviores simus, a laudibus nobis temperabimus, [XVI] quia Ehingeri, Hœschelii et Reiseri Indices mss. bibliothecæ Augustanæ, codices istos jam satis inter eruditos commendarunt. Is quem primum adhibuimus, cum Theodoreti Commentarius in Octateuchum prelo parandus esset, est chartaceus, sæculo XI, ut videtur, scriptus in fol. Complectitur Quæstiones in quinque libros Mosis, in librum Josuæ, et maximam omnino partem libri Judicum, usque ad initium Quæstionis vicesimæ. In eodem codice exstant carmina Sibyllina, quæ ex illo olim edita sunt a Xysto Betuleio, cujus esse putantur notulæ ad marginem passim ascriptæ. Tres alii codices spectant ad Commentarium in Psalmos. Primas inter illos tenet is quem in editione nostra *primum* diximus, quia præstantior est reliquis duobus, quos etiam antiquitate superat. Quantum enim duce Montfauconio, cujus in hunc finem consuluimus Palæographiam Græcam, in re plerumque satis incerta assequi potuimus, eum ad sæculum X referendum esse putamus. Est membranaceus in 4, et ob minutum characterem ac singularia scribendi compendia lectu omnino difficilis. Comprehendit vero unius Theodoreti integrum in Psalmos Commentarium, et partem Præfationis, cujus initium incidit in verba illa ὀλοφύρεται συμφορὰς quæ exstant pag. 604 edit. nostræ. Præmissa sunt octo folia, quorum quatuor priora, quæ recentiorem manum aliumque scriptorem produnt, inscripta sunt, Προοίμιον εἰς τὸν ψαλτῆρα καὶ ἐγκώμιον εἰς τὸν Δαβίδ, quatuor autem postrema adeo sunt vetustate detrita, ut litterarum characteres admodum exiles vix possint dignosci. Hæc sequitur Commentarius in Psalmos, quem, ut jam diximus, integrum, deinde excipit Expositio variorum auctorum in Canticum Mosis, satis male quidem, paululo tamen melius scripta, quam qui proximum tenet locum, Index Sermonum Chrysostomi. Finem codicis faciunt folia quædam admodum vetustate corrupta, quæ ad Gregorii Nysseni librum *De anima* pertinere videntur. Codex, quem *secundum* in editione nostra diximus, est chartaceus in 4, recentiori manu ab antiquiori quodam, ut putamus, descriptus, qui desinit in medio Commentarii ad psalmum nonagesimum quartum. In fine subjuncta est eadem, etsi in verbis paululum diversa, variorum auctorum Expositio Cantici Mosis, de qua jam diximus. Is denique codex quem *tertium* in Scholiis nostris dicere consuevimus, est membranaceus, in folio ut aiunt, sæculo X vel XI satis nitide scriptus, [XVII] et bene servatus. Complectitur Catenam in Psalmos ex Asterio, Basilio M., Cyrillo, Didymo, Eusebio et Nostro collectam, quæ incipit a psal. IX, 16, et progreditur usque ad finem psalmi quinquagesimi.

Præter hos quatuor codices Augustanos, quorum exactissimam cum textu Sirmondiano instituimus comparationem, aliis quoque ad hunc tomum uti licuit subsidiis. Ad primam ejus partem, seu ad Commentarios in Octateuchum utiliter adhiberi potuit ac debuit editio mere Græca, quæ studio Joannis Pici Parisiis anno 1558 in 4 prodiit. Cum vero in hac editione Pici, æque ac in codice Augustano antea commemorato, nonnullæ Quæstiones in librum Judicum et Commentarii in librum Ruth deessent, hunc defectum aliquo modo suppleri posse putavimus ex illis quæ Dav. Hœschelius suis ad Photium Notis pag. 53 seq. e codice quodam Bavarico inserenda curavit. Ad libros Paralipomenon, post pag. 600, accesserunt variæ lectiones e præstantissimo codice Coislin. VIII collectæ. His ut frui nobis liceret, debemus illustri Schlægero, qui ut eruditionis fama multorum in Gallia et Italia eruditorum meruit amicitiam, ita quoque horum auxilio egregie conatibus nostris profuit, imo vel solo hoc nomine de nobis summopere meritus est, quod codicis istius Coisliniani a Montfauconio Biblioth. Coisl. p. 50, dignis laudibus ornati, Excerptorum copiam nobis fecerit per eruditum, quem Argentorati habet amicum. Præterea quoque ex amplissimo bibliothecæ Mediceæ Laurentianæ thesauro quædam ad hunc tomum condecorandum accesserunt, operam nobis præstante Cl. Bandinio bibliothecæ præfecto. Hæc maxima ex parte desumpta sunt ex præstantissimo illo sæc. X, vel XI codice, quem ampl. Bandinius Catalogi codicum mss. jam dictæ bibliothecæ, pag. 87 seq., descripsit. Ad illum enim pertinent omnia ista quæ ad psal. V—XXXV, in editione nostra relata sunt. Quæ vero ad psalmum LXXVII, pag. 1148, schol. 6, inserenda curavimus, descripta sunt e cod. XIV, cujus descriptio exstat l. c., pag. 34 seq., ad quem etiam pertinent, quæ pag. 1409 editionis nostræ allata sunt ad psal. CXII, 9.

Hactenus de codicibus Augustanis, Coislinianis ac Florentinis dictum est. Possent etiam hoc loco alia commemorari, quæ ad [XVIII] locupletandos proximos tomos, sive ex iisdem sive ex aliis celeberrimis bibliothecis collecta et fidei nostræ liberalissime concessa sunt. Ne autem justo prolixiores simus, aut ambitiosius de nobis prædicare videamur, non nisi illis quæ ad hunc tomum pertinent, inhærebimus; alio enim tempore de iis quæ ad reliquos spectant, dicendi erit opportunior locus. Paucis itaque adhuc commemoramus, suo loco sive scholiis inserta, sive, ubi textus Sirmondianus eadem habebat, brevissime indicata esse ea, quæ Garnerius Auctarii pag. 7-20., e codice Vat. 247, ad locupletandum Commentarium in Psal-

mos attulit. E Catena seu Expositione Patrum Græcorum in Psalmos, quam Balth. Corderius S. J. Antv. 1643-1646 edidit, multa potuissent in textum inferri, quæ tamen consulto omisimus, tum quia dubia plerumque est Catenarum fides, tum quia librum istum facilius quam codices, quisquis adire potest. Satis itaque esse putavimus, si locorum quæ ad alium auctorem a Corderio relata sunt, vel tribus verbis mentio fieret.

Hæc fuerunt præsidia, quibus muniti accessimus ad textum Græcum, ubi opus esset, restituendum ac locupletandum. In hoc negotio peragendo egregiam utilitatem nobis præstiterunt codices Augustani, quorum ope supplevimus quæ in textu Sirmondiano desiderabantur. Multis jam non opus erit testimoniis, quæ ex Scholiis nostris facile colligi possent : tamen, ut dictis fidem faciamus, unum alterumve adducere operæ erit pretium. Ita psal. LVI, 1, pag. 977 edit. nostræ e cod. Aug. I., inserenda fuerunt verba ista, ὁ μέγας Δαβὶδ, ut textus Græcus responderet versioni Latinæ Carafæ, qui eadem legit, ut observatum est l. c. in schol. Sic quoque psal. CXVIII, 139, pag. 1473 edit. novæ, ante nomen Stephani ex eodem codice supplevimus ὁ καλλίνικος, quod Carafa quidem, non autem Sirmondus in codice suo legerat. Sæpius quoque in versione Latina suppleri debebant, quæ non modo in textu Sirmondiano, sed nostris quoque codicibus exstabant. Hujus emendationis vel unicum e multis exemplum attulisse sufficiat, quod exstat psal. CXVIII, 152, pag. 1476, ubi in Carafæ interpretatione desiderabantur verba ista : *Descendens*, inquit, *contestare eos per cœlum ac terram*. Sed de his satis. Magis lætati sumus de auxilio quod egregii isti codices nobis attulerunt, ut lacuna illa, de qua jam diximus, feliciter expleri posset, psal. XVIII, 6, 7. Multa etiam, eaque nonnunquam satis prolixa loca in Commentario ad Psalmos [XIX] ex his codicibus accesserunt, quæ signo illo (») a textu Sirmondiano distinguere visum est. Sed non omnes istæ accessiones in textum recipi vel potuerunt vel debuerunt : magnam potius earum partem ad marginem remisimus, si vel nexus cum illis quæ præcedebant, erat minus aptus, vel apud Montfauconium in Collectione nova Patrum, apud Corderium, imo quoque in Chrysostomi aliorumque scriptis, eadem sub aliorum auctorum nomine expressa vidimus, vel denique aliæ dubitandi rationes adfuerunt. Speramus etiam, æquos harum rerum judices hoc nostrum consilium esse probaturos. Maluimus enim in re satis gravi timidiores quam audaciores videri, et a culpa ista immunes esse, quam illi sibi contraxerunt, qui ut scriptorem quemdam egregie locupletasse putarentur, obvia quæque minus caute arripuerunt.

Nunc paucis reddendæ erunt rationes, cur in Scholiis textui, parca licet manu, adjectis, tum receptam LXX Interpretum lectionem, tum Fragmenta reliquorum interpretum Græcorum, tum denique ipsius Græcæ versionis ab Hebraica veritate dissensum, passim attingere visum sit. Ad primum quod attinet, lectionibus versionis Græcæ restituendis admodum proficuum esse putamus, si in scriptis Patrum Græcorum lectiones illæ non negliguntur, quæ a recepta LXX Interpretum lectione recedunt. Ita enim haud raro genuinam et primitivam horum Interpretum lectionem deprehendimus, in qua vel omnes vel plurimi commentatores Græci consentiunt. Sic II Reg. XX, 18, recepta lectio versionis Græcæ est ἔθεντο ; Theodoretus autem, ut ad locum istum observavimus, legit διέθεντο. Jam cum hæc posterior lectio in Commentariis Græcis tantum non omnibus obvia sit, specie haud caret conjectura, eam esse genuinam et primitivam, ex qua emendari possit recepta lectio. Alia hujus generis exempla in eodem libro exstant cap. XXI, 2, et cap. XXIV, 1. Observavimus autem, Theodoreti lectiones plerumque consentire cum codice Alexandrino et Oxoniensi, sicque cum editione Aldina, et, si fides debetur Bosii Excerptis, etiam cum Complutensi. Ad alterum quod attinet, antiquiorum interpretum Fragmenta adhibenda esse putavimus, ubi Theodoretus minus rectam LXX Interpretum versionem secutus erat, quod tamen rarius accidit, ut quæst. VI in librum Judicum. De reliquo laudandum est criticum Nostri studium, utpote qui haud raro falsas LXX Interpretum explicationes [XX] melioribus Symmachi aliorumque postposuit, ubi opus erat, reliquorum interpretationes recensuit. Multum itaque adjuvit Montfauconii et Drusii operam in colligendis antiquorum interpretum Græcorum Fragmentis positam ; etsi in Scholiis passim a nobis indicata sint, quæ in Montfauconii Hexaplis desiderantur. Quod denique reliquum est, diversitas, quæ inter textum Hebraicum et versionem Græcam haud raro intercedit, et in Psalmis præcipue frequens est, vel ideo paucis indicanda fuit, ut cavere sibi discant alii, ne sensu alieno in S. Scripturam illato, ad alia quævis delabantur. Hoc enim Patribus Græcis sæpius accidisse, docet versionis Græcæ, quam sequi solent, cum Hebraica veritate comparatio.

Reliquum est, ut moneamus, ad initium paginarum editionis Sirmondianæ se referre asteriscos ad marginem in textu editionis nostræ appositos, ipsi autem Operi Indicem harmonicum, ut dicunt, paginarum utriusque editionis præmissum esse, quo in rem suam commode uti poterunt, qui locum ex editione Sirmondiana allegatum, in nostra quærunt. Nec inutile visum est, ad finem Commentarii in Psalmos Græcum subjungere Indicem, secundum prima cujusvis psalmi verba, alphabetico ut aiunt ordine compositum. Loca etiam biblica in hoc Opere citata, non solo capitis numero, ut in priori editione, sed addito versiculorum numero exprimenda esse duximus. Laudandum quoque est studium cl. Bertrami A. M. qui omnem dedit operam, ut hæc nova editio, quantum fieri posset, ab erroribus typothetarum esset immunis.

Deum rogamus, ut hos et reliquos conatus nostros in nominis sui gloriam et aliorum utilitatem cedere jubeat clementissime. Dab. Halæ in Acad. Frideric. VI Cal. Octobr. A. R. S. MDCCLXVIII.

SIRMONDI PRÆFATIO.

[XXI] *Etsi non abs re fortasse poteram præfatione ista supersedere, atque in hac Theodoreti editione nostra quid præstitum sit, oculis tuis potius, lector, et observationi relinquere : de paucis tamen quibusdam, in quibus hærere te posse sentiebam, non ingratum fore visum est si breviter indicarem. Primum omnium de Quæstionibus in Octateuchum, quæ sunt in principio tomi primi, cum harum exemplar in Bibliotheca regia Joannes Picus interpres nullum ætate sua fuisse narret, optimum vetustissimumque in ea nunc esse, quod nobis non solum Theodoreti præfationem hactenus non editam, cum iis quæ in Pici codice sub finem desiderabantur, exhibuit, sed et alia passim multa vel pleniora vulgatis vel emendatiora subministravit, perturbationemque illam discussit, quæ suspensos legentium animos in quæstione 20 morabatur. [XXII] Ubi cum de imagine Dei, quemadmodum accipienda sit, veterum aliquot scriptorum opiniones protulisset ac rejecisset Theodoretus, easdem ipsas quas improbarat, postmodum asserere et confirmare videbatur, errore ut apparet hinc nato, quod, cum ex antiquis Catenis, quas vocant, excerptas Theodoreti Quæstiones istas constet, qui codicem, quo usus est Picus, descripsit, cum Theodoretianis sententiis, Origenis quoque ac Diodori et Theodori sententias illas quas rejecerat, prætermissis auctorum nominibus per imprudentiam subjunxit. Quo prorsus mendo caruit codex regius, qui quod Theodoreti non sit hoc loco nihil habet. Hunc itaque nos secuti, ea quæ subsequebantur sic retinuimus, ut Origenis, Diodori et Theodori præfixis vocabulis, non Theodoreti, sed aliorum esse ostenderemus. Quin et hoc exemplo, non modo alia id genus aliorum auctorum commatia, quæ aliis in locis occurrebant, et proprium nomen retinebant, non sustulimus, sed et ipsi nova quædam interdum, quæ ad Theodoretum facerent, eodem ex fonte petita, e re tua futurum id sperantes, indidimus : in secundo deinde tomo, qui prophetarum explanationes continet, ut Isaiæ Commentariorum, qui nusquam reperiuntur, jacturam aliqua ex parte resarciremus, ex iisdem Catenis ea delibavimus, quæ Theodoreti nomen præferebant, quæ quidem cum medullam haud dubie omnium quæ in Isaiam scripserat, succumque complectantur, subsidia interim erunt, dum integrum opus emergat. Quanquam hujus potiundi spes jam dudum, ni fallor, apud Græcos ipsos interiit : quippe qui ad jacturæ solatium Excerpta quoque istiusmodi aggressi sint, quorum exemplaria et Romæ et Parisiis videre nos meminimus, sed quæ ultra XV Isaiæ caput non procedebant. In tertio lucem nunc primum vident Theodoreti Epistolæ CXLVII, paucæ videlicet, si cum iis conferantur, quas Nicephorus abs se lectas commemorat numero quingentas. In his Vaticanum codicem exhibuimus, quo etiam usus est cardinalis Baronius in Annalibus. Postea Neapolitanum alterum nacti, varias ex eo lectiones Vaticano apographo castigatiores selegimus, suoque loco edendas [XXIII] curavimus. In quarto nihil est admodum quod Græce Latineque antehac excusum non sit, cum in cæteris Græce plurima nunc primum proferantur : in primo nimirum, Quæstiones in libris Regum, et Paralipomena, itemque Psalmorum interpretatio et Cantici canticorum : in secundo universa, hoc est prophetarum omnium, tum majorum præter Isaiam, tum minorum duodecim explanatio : in tertio denique, Expositio Epistolarum beati Pauli, religiosa eremitarum Historia, et Theodoreti quas diximus Epistolæ. De versionibus Latinis hoc quoque admonendus es, lector, quoniam in Græco-Latina editione id præcipue spectandum videbatur, ut Latina Græcis, quoad ejus fieri posset, paribus spatiis responderent, brevitati autem Theodoreti laciniosa quorumdam interpretum oratio minime congruebat, faciendum necessario fuisse, ut huic incommodo mederemur. Quod nunc parcius, nunc liberius aliqua interpolando dum facimus, reprehensionem vereremur, nisi conscii nobis essemus, quanti omnium, qui in hac arena versati sunt, doctrinam facundiamque faceremus. Quorum etiam beneficii memoria ne interiret, singulorum Epistolas, quid quisque primus in lucem protulerit explicantes, sed in aliis deinceps editionibus prætermissas, in hac nostra restituendas duximus. Ante omnia vero, Theodoreti quoque ipsius Vitam ex ejus potissimum Epistolis concinnatam adjecimus. Tu æqui omnia consule, et vale.*

VETERUM ALIQUOT SCRIPTORUM

DE THEODORETO TESTIMONIA.

Sancti Leonis papæ in Epistola ad Theodoretum ipsum, quæ integra exstat in Appendice sub finem tomi IV editionis Sirmond.

Dilectissimo fratri Theodorito episcopo, Leo episcopus.

Remeantibus ad nos fratribus et consacerdotibus nostris, quos ad sanctum concilium Sedes B. Petri

direxit, agnovimus dilectionem tuam superno adjutorio nobiscum tam Nestorianæ impietatis quam Eutychianæ vesaniæ exstitisse victricem. *Et post alia.* Sed benedictus Deus noster, cujus invincibilis veritas ab omni hæreseos macula mundum te secundum sedis apostolicæ judicia demonstravit. Cui dignam retribues pro tot laboribus gratiam, si talem te, qualem probavimus ac probamus, pro universalis Ecclesiæ defensione servaveris. Nam quod Deus omnium calumniosorum fallacias solvit, maximam beatissimi Petri curam pro nobis cunctis agnoscimus, qui postquam suæ sedis judicium in fidei defensione firmavit, nec circa cujusquam vestrum, qui nobiscum pro catholica fide laborastis, personam quidquam reprobum videri permisit : quia nec poterat Spiritu sancto judicante quisquam ex eis non victor exsistere, quorum jam vicerit fides.

—

Gennadii presbyteri, in libro De viris illustribus, cap. 89.

Theodoretus episcopus Cyri civitatis (a Cyro enim rege Persarum condita servat hodieque apud Syriam nomen auctoris), scripsisse dicitur multa : ad meam tamen notitiam ista sunt quæ venerunt. De incarnatione Domini adversus Eutychem presbyterum, et Dioscorum Alexandriæ episcopum, qui humanam in Christo carnem fuisse negant, scripta fortia, per quæ confirmat et ratione et testimoniis Scripturarum, ita illum veram maternæ substantiæ carnem habuisse, quam ex matre Virgine sumpserat, sicut et veram Deitatem, quam æterna nascibilitate a Deo Patre gignente ipse nascendo suscepit. Et decem *Historiæ ecclesiasticæ* libri, quos imitatus Eusebium Cæsariensem scripsit, incipiens a fine librorum Eusebii, usque ad suum tempus, id est, a Vicennalibus Constantini usque ad imperium Leonis senioris, sub quo et mortuus est.

—

Theodori abbatis et philosophi in Argumento synodi Ephesinæ.

Εὑρέθη δὲ μετὰ Ἰωάννου Θεοδώρητός τις, ἐλλογιμώτατος Κύῤῥου ἐπίσκοπος πόλεως ἀνατολικῆς. Οὗτος κατὰ Κυρίλλου λέγων, ἐπελαμβάνετο καὶ τῶν δώδεκα κεφαλαίων, ὧν ἔγραψεν ἐν τῇ τρίτῃ ἐπιστολῇ τῇ πρὸς Νεστόριον. Καὶ ἀνέτρεπεν αὐτὰ, λέγων ὅτι Ἀρειανός ἐστιν ὁ ἅγιος Κύριλλος, καὶ τὰ Εὐνομίου καὶ Ἀπολιναρίου φρονεῖ. Ὁ γὰρ Κύριλλος Νεστορίῳ ἀπομαχόμενος τῷ διαιροῦντι τὴν οἰκονομίαν, τῆς ἑνώσεως μᾶλλον φροντίδα πεποίηται· ὅθεν καὶ ἐδόκει πως τῷ Θεοδωρήτῳ ὡς μίαν φύσιν δοξάζων, ὡς οἱ Ἀρειανοὶ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀπολινάριον. Πλὴν οὔτε Θεοδώρητος φαίνεται πώποτε τὸν Νεστόριον ὑπερμαχόμενος, ἀλλὰ μόνον τὸν Κύριλλον ἀπομεμφόμενος διὰ τὴν συμβᾶσαν εἰς Ἰωάννην ἀτιμίαν. Εἰ δὲ βούλεταί τις γνῶναι, ὅτι Θεοδώρητος καὶ λίαν ἐμίσει Νεστόριον, ἀναγνῷ τὸ περὶ τῶν αἱρέσεων αὐτῷ Θεοδωρήτῳ γεγραμμένον βιβλίον.

Cum Joanne adfuit Theodoretus eloquentissimus episcopus Cyri civitatis orientalis. Hic contra Cyrillum agens, duodecim ejus capitula reprehendebat, quæ in tertia ad Nestorium epistola conscripsit; refellebatque illa, dicens Arianum esse sanctum Cyrillum, et cum Eunomio et Apollinari sentire. Cyrillus quippe Nestorio resistens incarnationem dividenti, majorem unionis curam præ se tulit : unde et Theodoreto unicam naturam docere videbatur, sicut Ariani et Apollinaris. Sed neque Theodoretus Nestorium defendere unquam visus est, sed Cyrillum duntaxat accusare ob illatam Joanni contumeliam. Quod si quis nosse velit exosum vehementer Theodoreto fuisse Nestorium, librum legat quem Theodoretus ipse *Adversus hæreses* composuit.

—

Joannis Euchaitæ in Elogiis scriptorum ecclesiasticorum.

Ἐνιστορήσας τοὺς σοφοὺς διδασκάλους
Καὶ τὸν Θεοδώρητον αὐτοῖς ἐγγράφω,
Ὡς ἄνδρα θεῖον, ὡς διδάσκαλον μέγαν,
Ὡς ἀκράδαντον ὀρθοδοξίας στύλον.
Ἂν δ' ἐκλονήθη μικρὸν ἔκ τινος τύχης,
Ἄνθρωπος ἦν, ἄνθρωπε, μὴ κατακρίνῃς·
Οὐ γὰρ τοσοῦτον δυσσεβὴς ἦν ὁ κλόνος,
Ὅσον μετεῖχε τῆς ἐριστικῆς βίας.
Τί γάρ; Κύριλλον πανταχοῦ νικᾷν ἔδει,
Καὶ δογματιστὴν ὄντα, καὶ λογογράφον.
Ὅμως δὲ τούτῳ καὶ διώρθωται πάλιν.
Τὰ δ' ἄλλα πάντα τῶν μεγίστων ποιμένων
Βλέπων τὸν ἄνδρα μηδενὸς λελειμμένον·
Ἐνταῦθα τούτοις εἰκότως συνεγγράφω.

Doctos magistros litteris dum prosequor,
Jure Theodoretus inter hos censendus est,
Divinus ut vir, ut magister optimus,
Fidei orthodoxæ ceu columna immobilis.
Quodsi parumper forte quadam motus est,
Homo erat, qui homo es, ne crimen inferas, cave.
Non tam sinistræ motus hic sententiæ,
Quam pertinacis impetus pugnæ fuit.
Quid enim? Cyrillum ubique vincere par erat,
Summæ virum doctrinæ et eloquentiæ,
Sed postea hoc ipsum ipse correxit tamen
Hunc ergo cernens cæteris in omnibus
Non imparem esse maximis pastoribus,
Merito inter illos hoc loco recensui.

—

(*) Τῆς εὐεπείας καὶ λόγων εὐγλωττίας
Καὶ ῥητορικῆς δεινότητος καὶ τέχνης
Ὡς ἄγαμαί σε καὶ τέθηπά σε πλέον,
Ὦ συγγραφεῦ ἄριστε καλλίστων λόγων.
Ὄντως διαυγεῖς καὶ φαεινοὶ λυχνῖται.
Καὶ μάργαροι στίλβοντες οἱ σοὶ δὴ λόγοι
Καὶ πρόξενοι μὲν ἀρετῆς τῆς ἐνθέου,
Τῆς ἀθέου δὲ στηλιτευταὶ κακίας.

Artis bene ac concinne dicendi
Et rhetoricæ vis ac peritiæ exemplum,
Quantopere amo te, imo cum stupore admiror
Te qui præstantissimorum Auctor es Operum!
Vere sunt limpida et instar lucernæ emittunt lucem,
Et gemmæ splendorem imitantur verba tua.
Ad divinam quoque nos adducunt virtutem,
Impietatis autem et improbitatis nefanda produnt [crimina.

—

Claudii de Sainctes, episcopi postea Ebroicensis, de Theodoreto Hexastichon.

Sacrorum interpres nemo sine numine divum:
Si apte, si breviter, munera dupla putant.
Nemo inter Græcos brevius, nemo aptius isto
Scripturas aperit, hæreticosque premit.
Certe illi faciunt divina charismata nomen,
Ad sacra perque Deum est sarta tuenda datus.

(*) In hac nova editione desiderari noluimus elegantissimum hoc Anonymi epigramma, quod ex veteri codice olim descripsit Henricus Savilius.

TESTIMONIA QUÆDAM

De Theodoreti commentariis in Octateuchum, in libros Regum ac Paralipomenon.

—

Theodoretus ipse in Præfatione ad libros Regum singula commemorat.

Ἐπειδὴ τῆς θείας χάριτος ἀπολαύσαντες Μωϋσέως τοῦ νομοθέτου τὰς βίβλους, καὶ Ἰησοῦ τοῦ προφήτου, καὶ τῶν Κριτῶν, καὶ τῆς Ῥοὺθ ἡρμηνεύσαμεν· φέρε πάλιν τοῦδε τοῦ φωτὸς τὴν αἴγλην λαβεῖν ἱκετεύσαντες, τὰς τῶν Βασιλειῶν ἀναπτύξωμεν ἱστορίας.

Quoniam divina freti gratia interpretati sumus libros Mosis legislatoris, et Josuæ prophetæ, et Judicum, et Ruth, age splendorem hujus lucis ut accipiamus iterum implorantes, explicemus Regnorum historias,

—

Idem in I Paralipomenon pag. 561.

Τὴν δὲ τῶν μουσικῶν ὀργάνων διαφορὰν ἐν ταῖς Βασιλείαις εἰρήκαμεν.

Musicorum autem instrumentorum differentiam diximus in libris Regum.

—

Photius in Bibliotheca, codice CCIV.

Ἀνεγνώσθη τοῦ αὐτοῦ θεσπεσίου ἀνδρὸς, τοῦ μακαρίου Θεοδωρίτου, ἐξήγησις εἰς τὴν ὀκτάτευχον· ἐπιγραφὴν δ' ἔλαχε συμβαίνουσαν τῷ ἔργῳ. Εἰς τὰ ἄπορα γὰρ χρηματίζει τῆς Γραφῆς, ἐν οἷς ἐστὶ καὶ εἰς τὰ τῶν Βασιλειῶν, καὶ εἰς τὰ Παραλειπόμενα. Χρήσιμον δὲ εἰς τὰ μάλιστα τὸ βιβλίον.

Legi ejusdem divini viri B. Theodoreti Explanationem in Octateuchum, quæ inscriptionem nacta est Operi congruentem, in obscura et abstrusa Scripturæ loca, in quibus sunt et ad libros Regum, et in Paralipomena. Utilissimum autem in primis hoc opus.

—

Theodoretus ipse in epistola 82, ad Eusebium episcopum Ancyranum.

Διὰ γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν, καὶ τοὺς προφήτας ἅπαντας ἡρμηνεύσαμεν, καὶ τὸ Ψαλτήριον, καὶ τὸν Ἀπόστολον.

Quæ divina est gratia, et prophetas omnes commentariis exposui, et Psalterium, et Apostolum.

Idem in librum II Regum, quæst. XLIII, de hymno loquens, seu cantico Davidis ob victoriam.

Consonat autem psalmo XVII, vel potius idem est, paucas habens nominum mutationes. Ego autem cum aliis Psalmis hunc quoque interpretatus, supervacaneum existimavi secundam componere interpretationem.

Ἔστι δὲ σύμφωνος τῷ ιζ' ψαλμῷ, μᾶλλον δὲ αὐτός ἐστιν, ὀλίγας ἔχων ὀνομάτων ἐναλλαγάς. Ἐγὼ δὲ μετὰ τῶν ἄλλων Ψαλμῶν καὶ τοῦτον ἑρμηνεύσας, περιττὸν ὑπέλαβον δευτέραν ἑρμηνείαν ποιήσασθαι.

Nicephorus lib. XIV, *cap.* 54, *Theodoreti opera enumerans.*

Similiter et in Psaltem aliud opus reliquit.

Ὡσαύτως καὶ εἰς τὸν Ψαλτῆρα ἕτερον σύγγραμμα κατέλιπεν.

DISSERTATIO

DE VITA ET SCRIPTIS THEODORETI.

[3] Dignissima est quæ enarretur Vita Theodoreti, sive multiplicem viri doctrinam, sive variam ejus fortunam spectemus. Illa, ut admirationem omni jure mereretur, ita quoque multam nos ad imitationem excitandi vim habet; hæc vero, etsi tanto Viro minus digna videri possit, tamen magnam nobis præstat utilitatem. Illustri enim exemplo suo nos docuit Theodoretus, tum quæ nobis ingredienda sit via, si de cœtu Christiano bene mereri volumus, tum quanta opus sit circumspectione, ne vitæ cum laude actæ et nominis gloriæ vel levis aspergatur macula. Norunt, quotquot sæculi V et VI ac synodorum, quarum memoria in hæc tempora incidit, historiam consuluerunt, quam variam fortunam expertus sit Theodoretus, cujus eadem, quæ olim Eusebii Cæsariensis, sors fuit. Quem enim plurimi summis exornarunt laudibus, eumdem alii de fide suspectum habuerunt, sua communione vix dignum putarunt, et quæ eorum temporum fuit iniquitas, anathemate ferierunt. Haud multo [4] æquiores nostro etiam tempore quosdam invenit judices, contra quos difficile est Apologiam non scribere. His omnino accensendum esse putamus Garnerium, qui passim in Dissertationibus quas Auctario suo complexus est, acerbum adversus scriptorem nostrum egit judicem, cui tamen potius quam Theodoreto accidisse existimamus, quod l. c. p. 113, de Nostro dicit, « Id passus est, quod solent oculi vehementer affecti: visus est nempe sibi videre totam re ipsa hæresin, ubicunque vel minima species umbraque occurreret. » Fuerunt autem omni tempore, qui causam Theodoreti defendentes ipsi veritati patrocinati sunt, etsi Cousinus, qui in Præfatione ad interpretationem Gallicam *Historiæ eccles.* Theodoreti magno cum ardore pro illo pugnavit, et forsitan nonnulli alii haud immerito nimiæ in illum voluntatis rei habeantur.

A Quæ cum ita sint, auream mediocritatem servare studebimus, ne vel iniquis accusationibus Viro optimo partem laudis detrahere, vel nimio laudandi, aut si quid humani passus est Noster, dissimulandi studio, a veritate aliena tradere videamur.

Ne ordine careat hæc omnis Disputatio, tres constituemus partes Vitæ Theodoreti. Prima narrabit ejus primordia, successus ac studia usque ad annum istum quo ad episcopalem dignitatem evectus est. Secunda exponet de rebus gestis ejus usque ad concilium Chalcedonense, seu œcumenicum quartum. Tertia denique recensebit ultima ejus fata et motus post obitum illius ortos, quibus finem si non fecit, facere saltem debuit concilium Constan- B tinopolitanum seu œcumenicum quintum.

Quam nascendi sortem habuerit Theodoretus, ignoraremus, nisi ipse (*Hist. relig.* cap. 13) pauca attigisset, e quibus colligitur, eum Antiochiæ circa A. C. 386, in lucem editum esse, etsi [5] Fabricius (*Biblioth. Gr.* vol. VII, p. 430) natales ejus ad A. C. 393 referre maluerit. Non immorabimur miraculis recensendis quæ ipse loco jam citato de Macedonio Asceta refert, cujus precibus suam nativitatem tribuit. Hæc ideo tantum attigimus, ut appareat, eum dictum fuisse Θεοδώρητον, quia parentibus a Deo quasi donatus erat. Non falluntur itaque qui nomen ejus Græce per η scribere jubent, quod in codicibus etiam fieri observavimus C postquam primus hoc nos docuit Joa. Picus in Præf. ad Theodoreti Quæstiones in Octateuchum, quas Græce edidit Paris. a. 1558. Idem quoque defendere videtur Suidas, qui Θεοδώριτος quidem nomen proprium esse observat, alteram vero scribendi rationem meliorem esse haud obscure indicat, verbis istis quæ proxima sunt, Θεοδώρητος δὲ διὰ τοῦ η ἡ δωρεὰ τοῦ Θεοῦ. Nolumus tamen illis

magnopere adversari, qui nomen illud per ι scribere A malunt, quia sic quoque in codicibus frequenter scribitur, imprimis in Acrostichide Canonis catanyctici ad Servatorem, apud Lambec. lib. v, p. 268. Sed mittimus hæc, et ad historiam, a qua paululum digressi eramus, revertimur. Liberali, ut tempora ferebant, institutione frui licuit Theodoreto. A prima enim juventute vitam egit in monasterio Euprepii prope Antiochiam, ubi prima eruditionis posuit fundamenta, adjutus favore Porphyrii, qui eo tempore Ecclesiæ Antiochenæ præerat. Monasticæ vitæ a parentibus inde a nativitate consecratus, per triginta ad minimum annos in monasterio illo versatus est, nec inde discedere voluit, cum jam lectoris et diaconi honores in eum collati essent. Haud male vero ab illo collocatum fuisse B tempus quod ibi transegit, testantur egregia illa ingenii fere divini et subacti judicii specimina, quæ deinde, cum ad munus episcopale evectus esset, edidit. Libris [6] istis, qui magno numero supersunt, elaborandis, gravissimisque illis negotiis quæ postea subiit, se, cum in hoc lateret monasterio, idoneum reddidit. Nec miramur, tantos illum in sacrarum Litterarum studio fecisse progressus, cum licuerit illi exoptatissima Joannis Chrysostomi disciplina et institutione uti. Quam sint felices, quibus contingit, probis innotescere viris, ab eorum ore pendere, suamque ad illorum exemplum componere vitam, nisi omnium temporum doceret historia, hoc unico exemplo abunde C posset comprobari. Concedimus quidem, ad summum illud in arte bene dicendi fastigium, quod inter rhetores sacros unus fere tenuit Chrysostomus, non assurrexisse Theodoretum, id tamen asserere non dubitamus, in scientia ista theologo apprime digna, quæ spectat ad interpretationem sacrarum Litterarum, non mysticam illam, sed planam, perspicuam et uniuscujusque captui accommodatam, vix esse quemquam qui Chrysostomo sit similior. In hoc imitando adeo felix fuit Theodoretus, ut si Commentarios ejus in sacros libros Novi potissimum Testamenti consulimus, haud raro ipsum Chrysostomum legere putemus. Sed non unicum hunc habuit artis suæ magistrum. Habuit etiam Theodorum, quem Mopsuestenum dicunt, D de quo nescimus an satis recte judicent, qui cum Patribus synodi quintæ omnem ejus damnant memoriam. Paucissima illius ad nos venerunt scripta, Græco idiomate consignata, plura vero, ut bene contra Dupinium monuit Rich. Simon *Crit.* tom. I, p. 107, inter Syros quærenda sunt. Ex paucis illis, quæ sive temporis sive adversariorum ejus iniquitate nobis relicta sunt, vix satis judicare licet, quæ fuerit viri illius sic dicta improbitas. Summam tamen ejus in toto Oriente fuisse auctoritatem novimus, et si ex Fragmentis, quæ in Catenis passim obvia sunt, de [7] hoc Scriptore judicium ferre licuerit, laude potius quam vituperatione dignus videbitur. Ipse Garnerius Auctarii, p. 184, fateri cogitur, talia subinde in Catenis legi ex Theodoro isto in Psalmos, quæ ostendant, ab ipso litteralem sensum feliciter expositum fuisse. Hæc licet haud adeo multum ad tuendam Theodori causam facere videantur, tamen, quia ab adversario eoque alias satis iniquo proficiscuntur, majorem ad eum commendandum vim habebunt, quam quæ Facundus multis complexus est libris. Quidquid vero sit, parum proficua fuit Theodoreto familiaritas, quam cum illo contraxerat. Uterque enim, postquam satis diu funesta de tribus Capitulis agitata erat lis, in synodo v Constantinopolitana A. C. 553, damnatus est. De Nestorio autem quid dicamus? Optandum sane esset, nullam Nostro cum illo intercessisse consuetudinem. Magna autem pietatis species, quam eo tempore, quo Theodoretus in monasterio versabatur, præ se ferebat Nestorius effecit, ut arctissima inter utrumque contraheretur amicitia, quæ maximis adversitatibus ægre dissolvi potuit. Theodoretus enim amicorum suorum erat studiosissimus et in defendendis illis constantissimus. Multorum hæc ipsi fuit causa malorum, de quibus in proxima hujus Dissertationis parte aptior erit dicendi locus. Hoc unicum nunc adjiciendum erit, errores viri, cujus personam colebat, magnopere detestatum esse Theodoretum, ut scripta ejus et Acta concilii Chalcedonensis testantur.

Quæ fuerint scriptoris nostri primordia, quo delectatus sit studiorum genere, quos habuerit præceptores, quosque coluerit amicos, hactenus vidimus. Verendum autem est, ne, ut justo diutius illum in cœnobio Sancti Euprepii delituisse nonnulli putant, ita quoque nos jam satis diu his vitæ ejus initiis immoratos esse existiment. [8] Comitemur itaque nunc Theodoretum ex angustis monasterii illius cancellis in ampliorem et tanto viro digniorem scenam prodeuntem. Videamus, quam deinde personam egerit, et quæ fuerit ejus in administrando munere episcopali rara assiduitas. Publicum Ecclesiæ doctorem jam agere cœperat, cum ab Alexandro Antiochiæ hoc tempore episcopo diaconus constitutus esset. Hoc munere, etsi e monasterio suo nondum egressus, summa cum laude functus est, cum in sermonibus, quos coram cœtu sacro recitabat, Apollinaristarum, Arianorum aliorumque errores acriter perstringeret. Sacris hisce, si ita dicere fas sit, præliis, gravioribus quæ postea subiit, certaminibus quasi præludere visus est, tantamque de se spem fecit, ut cum Cyri, Syriæ Euphratesiæ urbis, quam alii Chyrrum dicunt, episcopus vita defunctus esset, Theodotus eo tempore Antiochiæ præsul, Nostrum dignissimum putaret, qui sedi huic episcopali admoveretur. Factum hoc esse putant Baronius et Tillemont A. C. 423. Sententiæ suæ fundamentum petunt ex Theodoreti ad Leonem episcopum Romanum epistola, quæ est centesima decima tertia. In illa enim dicit, se sex et viginti annis a Deo sibi commissæ Ecclesiæ præfuisse. Eumdem episcopalis muneris

annum ponit in epist. 116, quæ Renato presbytero A inscripta est. Jam vero utraque hæc epistola non potuit scribi ante A. C. 449, in quam incidit synodus λῃστρικὴ, de qua in his litteris jure queritur. Recte itaque se habet calculus, si summæ annorum 449 detrahuntur 26 anni. Aliam tamen computandi rationem sequuntur, qui annum ponunt 420. Huic sententiæ nos etiam subscribimus, tum quia confirmari videtur per epistolam 83 quæ scripta est ad Dioscorum episcopum Alexandriæ, tum quia alio duplici scriptoris nostri testimonio satis [9] munitur. Ad Eutrechium enim scribens (Epistola est octogesima numero) Pontificem se nominat qui episcopatum per 25 annos gesserit. Eumdem numerum ponit in litteris quas ad Nomum consulem dedit (epistola est 81). Jam vero B Nomus consul fuit ann. 445. Si itaque demas annos 25, incidit initium dignitatis episcopalis Theodoreti in ann. C. 420. In eadem ad Nomum epistola testatur, se invitum ordinatum esse. Quod ne miretur quisquam, duo commemoranda erunt, quæ in causa fuisse videntur, cur invitus hanc provinciam in se susceperit. Regio Cyrestica, licet octingentos vicos comprehenderet, ut ex epistola ad Leonem data (quæ est 113) patet, soli tamen sterilitate magnopere premebatur, montibusque, ut Noster ad Constantium præfectum scribit (epist. 42), inclusa erat multis et magnis, partim plane nudis, partim infructuosis arboribus consitis. Miseram quoque eam vocat regionem in litteris ad Pulcheriam Augustam C datis (epist. 43). Magis autem deterrere eum poterat Marcionitarum Arianorumque nefanda hæresis, quæ tam altas ibi egerat radices, ut non sine summis difficultatibus exstirpari potuerit. Sed quæ per extrema pericula et summas calamitates illustrior apparet, divina gratia, præsto fuit B. Theodoreto, animumque illi addidit, ut abjecto omni timore adiret provinciam, quæ, si ulla alia, fido et perito opus habebat antistite. Nec successu caruerunt conatus ejus, quibus eo major debetur laus, quo majores superandæ fuerunt difficultates. Has ipsius præstantissimi viri verbis ex epist. 81 desumptis Latino sermone recensere juvabit. « Octo, inquit, vicos Marciani hæresi infectos, æque ac locos vicinos, ad veritatem volentes perduxi. Vicum D alium Eunomianis, alium Arianis refertum, ad divinæ cognitionis lucem adduxi, nullumque [10] apud nos, Dei beneficio, hæreticorum reliquum est lolium. Non sine periculis autem hæc præstiti, sed effuso sæpius sanguine meo, haud raro lapidibus ab ipsis petitus, et quasi ad ipsas inferni portas delatus. » His respondent, quæ idem Leoni episcopo Romano scribit (epist. 113), « Divina mihi succurrente gratia supra mille animas a Marcionis morbo liberavi, multasque alias quæ Arii et Eunomii partibus adhæserant ad Christum Dominum perduxi. Et octingentarum ecclesiarum pastor constitutus sum (tot enim Cyrus habet parochias) in quibus lolium nullum relictum est, sed omnibus hæreticorum erroribus grex noster ereptus est. Novit qui omnia videt, quot lapides a nefandis hæreticis in me conjectos exceperim, quam multis in urbibus Orientis certamina mihi subeunda fuerint adversus gentiles, adversus Judæos et adversus omnes hæreticorum errores. » Hæc autem ne quis justo ambitiosius a Nostro dicta esse putet, monendum erit, acerba viri multis calamitatibus eo tempore oppressi fata hanc vitæ quasi imaginem et defensionem efflagitasse. Alias enim in laudibus suis prædicandis, quod modestis proprium esse solet, est admodum parcus. Ecquis itaque est, qui non perspiciat, summo studio Nostrum in eo laborasse, ut puriorem suis traderet doctrinam, eamque contra quosvis errores mascule defenderet? Et quis non mirabitur assiduitatem et indefessum studium viri, qui cum octingentas curæ suæ commissas haberet Ecclesias, aliorum quoque multorum saluti prospexit? Hoc sibi datum esse negotium putavit Theodoretus, ut non Cyresticæ modo provinciæ, sed Antiochenis quoque, Berrhœensibus aliisque pluribus cœlestis doctrinæ veritates occasione enata proponeret. Nec laude caret liberalitas, qua egentibus distribuit bona, quæ a parentibus acceperat, omnia, et reditus suos publicæ utilitati [11] consecravit. Quibus ut fidem faciamus, verba ipsius ex Epistola ad Leonem Romanorum episcopum apponimus. « Episcopatu inquit, tot annis gesto non domum acquisivi, non agrum, non obolum, non sepulcrum, sed sponte paupertatem amplexus sum, et ea, quæ a parentibus acceperam, post illorum mortem statim distribui, ut sciunt omnes qui habitant in Oriente. » Eadem fere sunt quæ ad Nomum consulem scribit, quæ ne longiores simus jam omittimus, et ista tantum ex hac epistola (quæ est octogesima prima) in rei fidem adducimus, quæ providam ejus de salute urbis suæ curam testantur. « Publicas, inquit, porticus, e redditibus ecclesiasticis erexi, pontes duos maximos exstruxi, balneorum communium curam gessi, cumque ex alluente fluvio aquam in urbem nostram deferri invenirem, aquæductum parari curavi, et urbem aqua carentem aquis replevi. » Hæc insignia in cives urbis Cyri collata beneficia commemorat quoque in epistola ad Anatolium patricium (quæ est septuagesima nona numero) data. Mirentur, qui hæc legunt, raram Nostri in opibus disponendis collocandisque moderationem, quantum abfuerit a lucri cupidine immoderatoque bonorum sæcularium usu, et quam dignum persona episcopi putaverit, non modo curam animarum gerere, sed saluti quoque externæ suorum, eorumque necessitatibus invigilare. Studii hujus quod laudem sane meretur, et in quo vix sibi parem habuit Theodoretus, unum alterumve adhuc commemorare liceat testimonium. Euphratesiam ejusque primam urbem Cyrum, ingressus, cum opus esse videret medicis, omnem dedit operam, ut artis salutaris exercendæ peritos ad hanc provinciam incolendam

precibus adduceret, quorum unum magnopere commendavit Apellæ in epistola quæ est 115 numero. Nec [12] minus paternum, quo suos fovebat, amorem testatus est, cum Cyrestica terra oneribus publicis magnopere premeretur. Adeo ipsum angebat eorum quos curæ suæ commissos habebat miseria, ut pro levandis oneribus istis apud Pulcheriam Augustam et Constantium præfectum intercederet: quæ utraque epistola (42 et 43), ut argumento, sic quoque numero est cognata. Nec silentio prætereunda est eximia illa munificentia, qua post expugnatam a Vandalis et direptam Carthaginem haud paucos, qui cum extrema paupertate colluctabantur, liberaliter hospitio excepit, et provida sua cura dignatus est, in primis Celestiacum, quem postea amicis suis (epist. 29-36) de meliori commendavit. Hactenus in recensendis Theodoreti virtutibus, ut par erat, occupati fuimus, quæ omnes, si conjunctæ spectantur, amabilem veri dignique antistitis exhibent imaginem. Huic quid adjungi possit vel debeat, non videmus. Num, quæso, qui hæc omnia legerit, fidem nostram dubiam reddet, si dixerimus, eum qui de omnibus bene mereri, et non suis modo, sed exteris etiam benignum, liberalem ac munificum se exhibere studuit, pacem quoque coluisse, ita ut nec de vi aperta ulli illata, nec de dolo aliis structo unquam accusari, sive in jus vocari potuerit? Ita omni jure de Nostro statuendum, nec ullo amplius opus esse putamus testimonio. Tamen, ne vel levis suspicioni relinquatur locus, testem excitabimus epistolam quam dedit ad Nomum consulem. In hac (quæ ordine est 81) scribit: « Annos viginti quinque ita vixi, ut neque in jus vocatus sim a quoquam, neque ipse quemquam accusaverim. Totidem annis nullus religiosissimorum clericorum, quibus præeram, tribunalia frequentavit. Non obolum, non vestem a quoquam sumpsi: ne unicum quidem panem, aut ovum [13] ullus domesticorum meorum accepit unquam. Præter panniculos quibus amictus sum, nihil possidere volui. » Ita quoque ad Eutrechium præfectum, eodem, ut jam alibi notavimus, tempore, scribens (epist. 80) testatur, se nec forum judiciale interpellasse unquam, nec ab ullo criminis reum esse actum. Quis itaque de viri lenitate, æquitate et erga alios justitia jure dubitaverit? Magnopere itaque miramur, Oudino verba ista potuisse excidere, quæ exstant tomo I *De script. eccles.*, p. 1056. « Cum exercuerit tam grandes inimicitias adversus Cyrillum Alex. et ante synodum Ephesinam, quæ anno 431 facta est, et post synodum, amarulentis in eam conscriptis libris: miror, qua ratione Theodoretus glorietur, sibique potissimum de mititate abblandiatur in epistola 81 ad Nomum. » Hæc satis aperte produnt interpretationem a sensu scriptoris alienissimam. Cum enim Noster ad Nomum et Eutrechium scribit, nec se nec suorum quemquam frequentasse δικαστήριον, de criminibus intelligi voluit, quibus in

A foro civili pœnæ statuuntur, non autem de controversiis quæ de capitibus fidei agitantur, quales ipsi cum Cyrillo intercesserunt. Longiori contra Oudinum non opus erit disputatione, quam, ne scriptoris nostri causam deserere videremur, omittere quidem non potuimus, protrahere tamen nolumus, quia de controversia, quæ inter Nostrum atque Cyrillum agitata est, in proxima hujus Dissertationis parte, ad quam progredimur, sermo nunc instituetur.

Viginti et quod excurrit annorum historia texenda est nobis, cum in altera Vitæ hujus parte de rebus gestis Theodoreti usque ad concilium Chalcedonense exponere constitutum sit. Rerum dicendarum ordo jubet, ut initium faciamus ab illis quæ B concilium [14] Ephesinum prius, quod in ann. 431 C. incidit, præcesserunt. Lites nunc enarrandæ sunt funestissimæ, quæ in causa Nestorii, impii hominis, non sine maxima animorum contentione, in Orientali et Occidentali Ecclesia eo tempore agitari cœperunt. His enim litibus adeo involuta est Theodoreti vita, ut, qui hanc describere aggreditur, illas attingat necesse sit. Ne autem quibusdam lectorum obscurum sit, unde orta fuerit acrior illa inter Cyrillum et Theodoretum disputatio, paulo altius repetendæ erunt ejus origines. Notissimum omnibus esse debet, minus recte de divina Christi natura et de incarnatione sensisse Nestorium, qui eo tempore Constantinopolitanæ Ecclesiæ erat præfectus. Per discipulos, ut fieri solet, impia spargebat C dogmata sua, in primis per Anastasium, quem habebat presbyterum, qui pro concione aliquando dixerat, Deiparam Virginem Θεοτόκον dici non posse. Accusatus a clero Constantinopolitano, defensus autem est a Nestorio. Hinc illæ lacrymæ. Ignis, qui primum in urbe regia gliscere videbatur, mox in flammas erumpebat, et non modo totum Orientem pervadebat, sed Romam quoque deferebatur. Cœlestinus, Ecclesiæ Romanæ hoc tempore antistes, a Cyrillo in subsidium vocatus, primis mali hujus initiis, ne mora diuturnitatem attraheret, obviam eundum esse putavit, igni vero oleum affundere visus est. Severiorem enim istam tulit sententiam, qua Nestorio injungebatur, intra deci-D mum a publicata sententia diem, erroribus suis vale dicere, et duodecim capitulis sive Anathematismis a Cyrillo compositis subscribere, addita, ut si secus faceret, episcopali sede ejiceretur, comminatione. Alia autem medendi ratione, et majori inprimis lenitate opus fuisset. Nestorius enim, sive ingenii quo pollebat acumine, et eloquentia qua multos suo [15] tempore superabat, fretus, sive aulicorum quos in urbe regia habebat fautores, amicitia, eaque qua in Oriente conspicuus erat auctoritate, sive denique aliorum quorumdam episcoporum assensu, audacior factus, sprevit Cœlestini minas. Sic res delata est ad concilium Ephesinum prius, seu œcumenicum tertium, cui præsedit Cyrillus, qui, priusquam haberetur concilium illud, litteras

Cœlestini misit ad episcopos Antiochiæ et Hierosolymæ, ut hos a societate cum Nestorio ineunda deterreret. His litteris commotus Joannes Antiochiæ episcopus scripsit ad Nestorium, quem admonuit, ut ad saniorem fidem rediret, motusque in Ecclesia excitatos sedaret. Hanc epistolam bonæ mentis testem charitatisque plenam nonnulli Theodoreto nostro tribuunt, quam sententiam non sine multa fiducia proponit Garnerius Auct. p. 59 et p. 119, in dubio autem positam esse dicit ibid. p. 469 et p. 474. Quidquid sit, sciente et suadente Nostro composita esse videtur epistola illa, quæ obtinendo fini suo omnino erat aptissima, si mens non læva fuisset Nestorio. Hic vero, ut solent qui pertinacius adhærent consiliis suis, locum non dedit amicorum adhortationi, sed horum abusus judicio rogavit Joannem, ut refutandorum duodecim Cyrilli Anathematismorum operam, periculi tunc temporis plenam, deferret viris peritis. Sors ista Andreæ Samosateno, et, quod dolemus, Theodoreto obtigit. Ita factum est, ut qui ad ea usque tempora bene apud omnes audiverat, male apud multos audiret, et litibus sese ingereret, quas declinasse melius omnino fuisset. At vero multa sunt, quæ tuendæ Theodoreti causæ inserviunt. Hæc Garnerii potius quam nostro nomine recensere juvabit, ut appareat, vel ipsis adeo adversariis patuisse, virum præstantissimum, etsi humani aliquid passus [16] sit, tamen non sine laude pugnam cum Cyrillo inivisse. Ita autem Garnerius Auct. p. 120 : « Ingerebat sese occasio optatissima conserendæ pugnæ cum Cyrillo multarum palmarum duce, eoque totius fere orbis doctissimo, et tamen *opportuno vulneribus*, ut ipsi quidem videbatur. Audendi causa non tantum *honesta*; amico laboranti opem ferre ; sed etiam *religiosa, obsistere homini partes Apollinarii in speciem tuenti*. Pulchrum erat auxiliari Nestorio urbis regiæ antistiti, aulæ gratioso, et simul oppugnare Cyrillum, cujus potentia, quo major ab Occidentis favore, eo invidiosior Orienti atque ipsis imperatoribus formidabilior : urgebat præsulis mandatum, cui parere pium, obsistere intutum. Anathematismos arguere, quid aliud..... videretur, quam lacessere pugnam, quæ orbe toto spectante peragenda esset..... Quid multa? illecebrosum erat, dici ubique terrarum, quod solebat Antiochiæ, eloquentiæ miraculum et doctrinæ prodigium. » Multa his insunt, quæ recte et præclare dixit Garnerius; sunt vero etiam, quæ infensam erga Theodoretum mentem testantur.

Signis utrinque datis quasi concurrebant acies. Ne vero dispar esset pugnæ ratio, quisquis dimicantium operam dabat ut quam plurimos ad partes suas alliceret. Hac mente Cyrillus epistolam ad monachos Ægypti scripsit, eosque hortatus est, ne Nestorii fallaciis insidias sibi strui paterentur. Litteris hisce, ne successu carerent, adjunxit duodecim capitula, suisque effecit artibus, ut in ipsa adeo urbe regia multis metum incuteret. Ex altera A autem parte Theodoretus litteras contra Cyrillum dedit ad monachos Euphratesiæ, Syriæ, Phœnices et Ciliciæ, quas integras Græce et Latine suo tempore, si Deus vitam [17] viresque concesserit, exhibebimus. Inter ἀνέκδοτα huc usque locum tenuit Epistola illa, cujus exiguam tantum partem ex Actis synodi v dedit Garnerius, Auct. p. 62, sed tantum Latine, quia apographo epistolæ quæ in cod. quodam Augustæ bibliothecæ Vindob. exstat, caruit, quo nobis jam frui licuit.

Rebus ita dispositis indictum est imperante Theodosio concilium Ephesi congregandum. Convenerunt magno numero Patres, primas tenuit Cyrillus, qui absente, seu, ut nonnullis visum est, consulto moras trahente Joanne Antiochiæ episcopo, feralem
B contra Nestorium dixit sententiam. Sed animis jam concitatis multæ obortæ sunt turbæ. Joannes enim Antiochenus cum advenisset, Cyrillo, Memnoni Ephesi episcopo, et toti concilio magnopere succensuit, aliisque in societatem suam ascitis Cyrillum exauctoravit, graviterque in omnes animadvertit qui ab illius partibus steterant. Majora rei sacræ metuenda fuissent mala, nisi imperator Theodosius, de perturbato Ecclesiæ statu certior factus, providisset, ne quid ab utraque parte ageretur, donec causa esset cognita. Variis tamen artibus, comitumque, quibus rei cognoscendæ cura ab imperatore commissa erat, consiliis effectum est, ut tandem dimissis Patribus fere cuncta in pristino statu re-
C manerent, confirmata tamen sententia contra Nestorium pronuntiata. Proximo post hoc concilium tempore odium, quod nondum sopitum erat, novas quasi recepit vires, et occasionem dedit celebratissimis illis quinque libris, quos Theodoretus contra Cyrillum et concilium Ephesinum composuisse dicitur. Hi magnopere displicuerunt Cyrilli sectatoribus, et Mario Mercatori adeo exsecrabiles visi sunt, ut scribere non erubuerit (Operum t. II, ed. Garn. p. 265) Nostrum instigante diabolo illos exarasse. Nec minus Garnerius ob libros [18] istos succensuit Theodoreto : erravit autem, cum Auct. p. 125 scribit, illos jussu Theodosii imperatoris combustos esse, quod tamen p. 239, Dialogis istis qui *Eranistes* seu *Polymorphus* inscripti sunt, accidisse perhibet,
D notatus ideo ab Oudino I, p. 1101.

Cyrillus, qui in synodo Ephesina ex arbitrio suo omnia disponere cœperat, adversam autem fortunam deinde expertus erat, mutata rerum facie pacis agitabat consilia. Parum enim proficua ipsi fuerat controversia ista cum Orientalibus, et gravissime premebatur scriptis a Nostro compositis. Nec Joannes Antiochiæ episcopus e re sua esse ducebat, litibus hisce diutius inhærere, cum nulla spes illi reliqua esset, fore ut quæ contra Nestorium Ephesi decreta erant, rescinderentur. Ita præparatis animis ex voto accessit imperatoris mandatum, ut Cyrillus omnes inimicitias deponeret et eorum quæ Ephesi expertus fuerat memoriam abjiceret, Joannes autem sententiæ contra Nestorium latæ subscriberet. Pace

his conditionibus restituta, otium quoque Theodoreto redditum esse videbatur. Ab eo enim tempore amicitiam cum Cyrillo coluit, ut litteræ adhuc superstites testantur, quas vel accepit vel ad illum dedit. Fuerunt quidem, qui ex Epistolis quas hoc tempore ad Himerium et Andream Samosatenum misit, colligere voluerunt, simulatam fuisse Theodoreti amicitiam; sed hi non cogitarunt, hanc fuisse scriptoris nostri sortem, ut ab omnibus qui eo tempore male cupiebant Cyrillo, fides ejus tentaretur. Fieri itaque non potuit, quin ad castra e quibus egressus erat, nonnullis rediisse videretur. Ea autem fuit viri moderatio, ut post pacem Ecclesiæ redditam nihil novi moliretur, etsi a multis sollicitatus amicis suis libere animi sensus exprromeret. Unicum tamen est, quod contra sinceritatem initæ inter utrumque [19] amicitiæ non sine specie moveri posset. Scilicet, cum impia Nestorii scripta vindicibus flammis jussu imperatoris tradita essent, in locum eorum substituta sunt Excerpta e libris Theodori Mopsuesteni et Diodori Tarsensis, quæ cum multis displicerent, refutata sunt a Cyrillo, defensa a Theodoreto. Ita in varias partes iterum abire visi sunt, qui vix in gratiam rediisse putabantur. Incertum autem est, num Cyrillo contradicendi studium, an potius veneratio quam utrique illi scriptori deberi existimavit, apud Nostrum, quem scimus in amicis defendendis constantissimum fuisse, plus valuerit. Quidquid sit, querelas suas ad Joannem Antiochenum detulit Cyrillus, cujus hac de re epistolam e cod. Vatic. editam, Vindiciis synodi Ephes., etc., p. 141, inseruit Leo Allatius, necnon Garner. Auct. p. 97. Valde iniquum autem erga Theodoretum se exhibuit Liberatus, qui in Breviario suo, cap. 9, statuit, novam factionem Theodoreto auctore ortam, Acephalorum nomen accepisse, quia nec Cyrillo nec Joanni adhæserit. Cum Liberato, ut solet, facit Garnerius, qui in Auctario suo passim hujus sic dictæ factionis meminit. At vero jamdudum a Cotelerio, Dupinio aliisque explosa est fabula de hac Acephalorum classe et origine, cum notum sit, post hæc demum tempora Eutychianis nonnullis nomen illud fuisse impositum. Nec fides ulla debetur epistolis illis, quæ sub Theodoreti ac Nestorii nomine circumferuntur. Has enim omnes a Nestorianis suppositas esse, ut synodo Ephesinæ maculam aspergerent, jam observatum est a Leontio in libro *De sectis* (Biblioth. PP. t. I, p. 509), Allatio (l. c. p. 131) et aliis. Eadem est ratio epistolæ illius, quæ a Nostro statim post obitum Cyrilli scripta dicitur ad Joannem Antiochenum, cujus [20] hoc est initium: « Sero tandem et vix malus homo defunctus est. » Miramur, Garnerium his spurcissimis litteris ex Actis synodi v desumptis non modo locum concessisse Auct. p. 98, sed etiam defensionem eorum qui Nostro illas præpostero studio vindicant, in se suscepisse, cum jam Baronius, *Annal.* t. VI, p. 23 seqq., docuerit, quam aperta habeant νοθείας indicia. Idem quoque viderunt Possevinus, Lupus, Allatius, Aubertus Miræus, et quotquot acutioribus oculis præditi erant. Quis enim crederet, quæso, genuinas esse litteras istas, cum notissimum et extra omne dubium positum sit, aliquot annis ante Cyrillum fatis jam defunctum esse Joannem Antiochenum? Sed ea fuit Garnerii, imo quoque Oudini (*De script. eccl.* t. I, p. 1056), qui illum cæco impetu in plerisque sequitur, iniquitas, ut in favorem malæ causæ, errorem in epistolæ hujus inscriptione latere statuerint, quasi pro Joannis nomine ponendum sit nomen Domni, quem successorem habuit. Opportune autem huic levi defensioni posset opponi, quod apud ipsum Garnerium loco quodam ubi contra Cousinum acerbius, ut solet, disputat, me legere memini, « Aut sic aut non debebat pugnari. » Quasi vero nondum satis injurius in boni viri memoriam fuerit Garnerius, protulit quoque Auct. p. 38, fragmentum ex Sermone quem Theodoretus Antiochiæ post Cyrilli mortem coram Domno habuisse dicitur. Hoc, ut alia ejusdem generis, desumpsit ex Actis synodi v, et sola Marii Mercatoris minus firma auctoritate nixus, pro genuino venditavit. Quo minus autem credulum viri, alioquin, si a Theodoreti historia discesseris, acutissimi, animum multis accusemus, impedit diligentia et integritas Cousini, contra quem pugnavit quidem Garnerius in Notis [21] suis l. c., sed levissimis armis, quæ novum sane sustinere non possent impetum. Cum in eo jam elaboraverimus, ut varias maculas, quæ præstantissimi viri memoriæ ac nomini injectæ erant, abstergeremus, haud a re nostra alienum esse videtur, hanc Dissertationis nostræ partem loco isto notatu dignissimo finire, quem Leo Allatius, l. c. p. 131, ex Cyrilli ad Valerianum epistola exhibet. Verba ita se habent: Ἐὰν τοίνυν καταψευδόμενοί τινες λέγωσιν ἑτερά τινα παρὰ ταῦτα φρονεῖν αὐτοὺς, μὴ πιστευέσθωσαν, ἀλλ' ὡς ἀπατεῶνες καὶ ψεῦσται κατὰ τὸν αὐτῶν πατέρα τὸν διάβολον ἀποπεμπέσθωσαν, ἵνα μὴ ταράττωσι τοὺς ἐθέλοντας ὀρθοποδεῖν. Ἐὰν δὲ καὶ ἐπιστολὰς ἑαυτοῖς συντιθέντες τινὲς περιφέρωσιν, ὡς ἐκ προσώπου γραφείσας ἀνδρῶν ἐπιφανεστέρων, οὐκ ὀφείλουσι θαρσεῖσθαι. Οἱ γὰρ ἅπαξ ἐγγράφως ὁμολογήσαντες τὴν πίστιν, πῶς ἕτερα γράφειν δύνανται, καθάπερ ἐκ μετανοίας εἰς τὸ μηκέτι βούλεσθαι φρονεῖν ὀρθῶς παρενηνεγμένοι; *Si qui igitur sint, qui illos* (Orientales scilicet) *ab his diversa sentire falso affirmaverint, nulla eorum dictis fides adhibeatur, sed ut impostores et mendaces instar patris sui diaboli, amandentur, ne illos qui recte incedere cupiunt, conturbent. Quod si autem fuerint, qui epistolas a se concinnatas circumferunt, tanquam quæ a viris spectatis editæ sint, eorum audacia nullo modo est admittenda. Qui enim semel fidem suam per scriptum aliquod professi sunt, qui fieri potest, ut jam contraria scribant, quasi pœnitentia ducti eo jam prolapsi sint, et recta sapere diutius nolint?* Si licuisset Cyrillo ea videre quæ post fata ejus ab impudentis-

simis hominibus sub Theodoreti nomine ficta sunt, A quales, quæso, illos reputaturus fuisset, quibus fraus non primo intuitu patet?

[22] Acerbiora erant fata, quæ Theodoretus deinde expertus est. Cyrillo in sede Alexandrina successit Dioscorus, vix dignus in quem tanti honores conferrentur. Ambitio ejus, ne de propensa illius in Eutychianos voluntate nunc quidquam dicamus, nullis continebatur limitibus, adeo ut in aliena quoque diœcesi jus exercere auderet, ut e sequentibus apparebit. Theodoreto nostro in primis multarum calamitatum auctor fuit, non quasi de fidei capitibus cum eo decertasset, id enim honorificum videri poterat, sed quia Nostrum adversarium habuerat, cum de primatu inter Proclum et Cyrillum, B seu potius hunc ipsum Dioscorum, Ecclesiæ Alexandrinæ eo tempore apocrisiarium, lis orta esset. Episcopatui admotus arripiebat occasionem quam sibi datam esse putabat, ut calamitates quibus Theodoretus hoc tempore premebatur, acerbiores redderet. Accusatus enim erat ille apud imperatorem Theodosium, ac si frequentes synodos prope Antiochiam congregasset, et in concionibus coram populo recitatis nefanda dogmata proposuisset. Tantum apud imperatorem valuerant hæ iniquæ accusationes, ut Commonitorio ipsius Theodosii manu scripto Noster prohiberetur, urbe Cyro egredi. Rem exponit in suis ad Eutrechium præfectum, Anatolium patricium et Eusebium Ancyræ episcopum litteris (epist. 78, 80, 82), et jure de tu- C multuario hoc judicio ac injuria sibi facta queritur. Notatu in primis digna et illustrandæ historiæ apta sunt verba ista ex epistola ad Eutrechium. « Injuria, inquit, procul dubio me affecerunt, qui ambas aures calumniatoribus dederunt, nec alteram nobis servarunt. Nam et homicidis ac adulteris defensionis locus conceditur : nec prius sententia contra illos dicitur, quam præsentes convicti fuerint, vel confessi, veram [23] esse accusationem. At pontifex calumniæ factus est ludibrium, ne id quidem quod sepulcrorum effractores solent, consecutus, ut interrogaretur, an vera sint, de quibus insimulatur. » Hanc parum æquam agendi rationem tenuit quoque Dioscorus. Cum enim Theodoretum hoc tempore honesto carceri quasi inclusum sciret, statim post D accusationem a clericis Osroenis institutam anathemate Nostrum aggressus est, etsi nullum in alienæ regionis antistitem jus illi competeret, et Theodoretus contra injustas criminationes se in Epistola, quæ numero est octogesima tertia, egregie defendisset. Ita magnum impedimentum remotum esse putabat Dioscorus, quod promovendo Eutychis errori, cui ipse magnopere favebat, obsistere potuisset. Damnatus quidem et ab officio sacerdotali depulsus est Eutyches in concilio Constantinopolitano, quod brevi post hæc tempore ann. C. 488, auctoritate Flaviani urbis regiæ episcopi frequentatum est, sed Eudoxiæ Augustæ et Chrysaphii Eunuchi artibus effecit Dioscorus, ut proximo anno nova convocaretur synodus, in qua egit præsidem, Eutychisque causam armata manu adeo defendit, ut iste pro insonte declaratus in pristinam dignitatem restitueretur. Ab hac synodo Ephesina posteriori, quam ob nefanda in Flavianum aliosque purioris doctrinæ defensores commissa facinora, ληστρικὴν dicunt, mandato imperatoris Theodosii abesse jussus est Theodoretus. Mala sibi imminentia prævidebat, ut ex epistola (112) quam ad Domnum Antiochiæ episcopum dedit, colligimus. Nec vanus erat metus : nam cum multis aliis, quos laudis potius quam malorum socios fuisse dixeris, sede episcopali dejectus est. Sed gloriosum omnino tunc erat, iis adnumerari qui non sederunt in concilio impiorum. Adeo enim illi proterva audacia macularunt famam suam, qui a Dioscori partibus in hac synodo steterunt, ut turpius [24] fuerit immitti quam ejici. Acta autem hujus synodi rescissa sunt omnia, auctoritate concilii Chalcedonensis seu œcumenici quarti, quod precibus suis ab imperatore Marciano impetravit Leo M. Romanorum episcopus. Celebratum fuit concilium illud ann. C. 451, præsidem agente per quinque legatos Leone M. Præclara multa peregerunt Patres Chalcedone congregati, quorum frequentia insignem concilio illi dedit splendorem. Nos autem missis reliquis, illis tantum quæ ad scriptorem nostrum spectant, immorabimur. Sunt, qui putant, Theodoretum nonnisi octava sessione, in qua præter causam ejus fere nihil agitabatur, fuisse admissum. Facundus autem, quem alii sequuntur, ex Actis concilii evictum dedit, eum a primo inde initio interfuisse synodo, frustra renitentibus Ægyptiis aliisque multis. Quid actum sit sessione octava in causa Theodoreti, et quibus conditionibus sedi suæ restitutus sit, haud melius quam ex ipsis Actis hujus concilii recenseri poterit. Hæc autem ita se habent apud Harduinum in Collect. concil. t. II, p. 498 seq.

« Residentibus omnibus ante cancellos sanctissimi altaris reverendissimi episcopi clamaverunt : Theodoretus modo anathematizet Nestorium.

« Theodoretus reverendissimus episcopus transiens in medium dixit : Et preces obtuli divinissimo ac piissimo imperatori et libellos obtuli reverendissimis episcopis agentibus locum reverendissimi archiepiscopi Leonis; et si vobis videtur, legantur coram vobis, ut sicut sapio, cognoscatis.

« Reverendissimi episcopi clamaverunt : Nihil relegi volumus; modo anathematiza Nestorium.

« Theodoretus reverendissimus episcopus dixit : Ego per Dei gratiam ab orthodoxis sum nutritus, et orthodoxe sum edoctus et orthodoxe prædicavi; et non solum Nestorium et [25] Eutychem, sed et omnem hominem, qui recte non sapit, aversor, et alienum existimo

« Et dum diceret hæc, reverendissimi episcopi clamaverunt : Clare dic anathema Nestorio et dogmatibus ejus; anathema Nestorio et amantibus eum.

« Theodoretus reverendissimus episcopus dixit :

Vere non dico, nisi quomodo novi Deo placere. Prius satisfacio vobis, quia neque te civitate cogito, neque honore opus habeo, neque ob hoc adveni; sed quia calumniam passus sum, veni satisfacere, me esse orthodoxum; et omnem hæreticum qui converti noluerit, anathematizo, et Nestorium et Eutychem, et omnem hominem dicentem vel opinantem duos filios, anathematizo.

« Et cum diceret, reverendissimi episcopi clamaverunt : Dic aperte anathema Nestorio et iis, qui ea quæ ejus sunt, sapiunt.

« Theodoretus reverendissimus episcopus dixit : Ego nisi exposuero quomodo credo, non dico. Credo autem. . . . . .

« Et cum diceret, reverendissimi episcopi clamaverunt : Iste hæreticus est, iste Nestorianus est, hæreticum foras mitte.

« Theodoretus reverendissimus episcopus dixit : Anathema Nestorio et ei qui non dicit Dei Genitricem Virginem Mariam, et qui in duos filios partitur unum Filium unigenitum. Ego autem et fidei definitioni subscripsi, et epistolæ sanctissimi et Deo amantissimi archiepiscopi domini Leonis, et sic sapio. Et post omnia hæc dixit, Salvete.

« Gloriosissimi judices dixerunt : Omnis jam dubitatio de Theodoreto reverendissimo episcopo est soluta; quippe et Nestorium coram vobis anathematizavit, et a sanctissimo et Dei amantissimo senioris urbis Romæ Leone susceptus est, et definitionem fidei a religiositate vestra prolatam libenter suscepit, [26] et insuper epistolæ memorati sanctissimi archiepiscopi Leonis subscripsit. Deest igitur, ut sententia proferatur a reverentia vestra, ut Ecclesiam suam recipiat, sicut et sanctissimus Leo episcopus judicavit.

« Omnes reverendissimi episcopi clamaverunt : Theodoretus dignus est sede, Ecclesia pastorem recipiat : orthodoxum doctorem Ecclesia recipiat, Theodoretus dignus est sede : archiepiscopo Leoni multos annos. Post Deum Leo judicavit : populus orthodoxum recipiat dignum sua sede. Theodoreto catholico doctori reddatur Ecclesia. »

Ad tertiam Vitæ hujus partem accedimus, quæ ultima Nostri fata, et motus post mortem ejus ortos exponet, sicque progredietur usque ad tempora synodi quintæ. Post concilium Chalcedonense plurimum quidem temporis spatium in monasterio prope Cyrum posito consumpsit Theodoretus, ita tamen ut Ecclesiæ suæ saluti summa cura invigilaret. Exoptatissimam fuisse hanc postremam vitæ ejus partem, colligimus ex epistola ad Joannem Œconomum data (146), in qua testatur, se delectari quiete et vita a curis libera. Ex eadem autem epistola perspicitur, novos eo tempore motus ortos esse culpa Aetii archidiaconi, qui consuetam orationum et precum clausulam, *quia te decet gloria et Christum tuum et sanctum tuum Spiritum* (seu, ut alii dicere solebant, *gratia et benignitas Christi tui, cum quo te decet gloria cum sancto tuo Spiritu*) ad-

A mittere nolebat, sed mandaverat, non oportere Christum dicere sed Unigenitum glorificare. Ut his temporibus magnæ de verbis agitari solebant lites, ita quoque sub hac verborum nimia distinctione hæretici aliquid latere putabant aliqui, nec absque ratione verebatur Theodoretus, ne idem quod ipse olim expertus erat, accideret Aetio, ut scilicet duos in filios dividere [27] putaretur unum Dominum nostrum Jesum Christum, et Unigenitum quidem legitimum credere filium ac naturalem, Christum vero adoptivum ac nothum, sicque glorificatione indignum. Ita rei statum depingit Noster in Epistola quam modo allegavimus, ipse vero quod prudentis erat moderatoris, multo cum studio peregit, cum non modo in hac Epistola locum istum de incarna-
B tione, de quo tunc temporis cum magna animorum contentione disputabatur, accurate exponeret, sed peculiarem quoque de hoc argumento librum componeret, cujus autem non nisi Fragmenta quædam ætatem tulerunt. Plures sine dubio scripsit libros, cum jucundo hoc otio abundaret. Sunt enim inter multos illos quos reliquit, nonnulli, de quibus satis certo constat, eos non ante concilii Chalcedonensis tempora, seu, quod idem est, ante pacem et quietem Nostro tandem restitutam, esse compositos. Falluntur itaque Baronius et Sirmondus, qui putarunt, Theodoretum brevi post concilium illud tempore ann. C. 453 fatis functum esse. Contra hos pugnat in primis Gennadius, qui testatur, Nostrum in vita adhuc superstitem fuisse cum regnum capes-
C seret Leo imperator, sicque ann. C. 457. Argumentum quod ex Chronico Marcellini duxit Labbeus, minus tutum esse videtur, quia in Chronico isto temporis nota haud satis determinata est. Multo minus insistendum esse videtur illis quæ e Theodori Lectoris Collectaneis Garnerius Auct. p. 148, attulit, ut probaret, Nostrum ann. C. 458 ex hac vita discessisse : quæ enim de Jacobo Thaumaturgo ann. C. 458 adhuc superstite narrantur, vago Evagrii testimonio nituntur. Tutissimum itaque esse putamus, obitum Theodoreti ann. C. 457 referre cum Tillemontio et aliis.

Hoc, ut putamus, anno, in pace Ecclesiæ obdormivit, et charam sui memoriam reliquit omnibus,
D qui libero a præjudiciis animo dignum [28] meritis statuebant pretium. Eamdem tamen post fata etiam expertus est sortem, quam dum viveret, habuit valde iniquam. Ultima quidem rerum linea mors dicitur, et de mortuis non nisi bene dicendum esse sapienter præceperunt majores, sed Nostro non licuit esse adeo felici, ut illæsa post mortem frueretur fama. Redeundum itaque nobis est ad historiam cujus finem jam attigisse videbamur. Quam fieri potest, paucissimis adhuc enarrandi sunt motus, qui per integrum et quod excurrit sæculum turbarunt Orientem. Quæ solet esse magnorum virorum conditio, ut si vita excesserunt, piis eorum manibus haud raro insultent illi, quibus ora et linguas solvisse videtur defuncti obitus, eadem

quoque fuit sors Theodoreti. Vix enim e vita discesserat, cum Eutychiani, qui ægre ferebant non Eutychis tantum sed Dioscori quoque jacturam, acerbissimis calumniis viri optimi, imo totius synodi, Chalcedonensis memoriam male ad posteros commendare anniterentur. Si Victori Tunonensi et Evagrio, quem utrumque tamen parum fidum esse novimus, credendum sit, Anastasio imperante duæ congregatæ sunt synodi, Constantinopoli una, Sidone in Palæstina altera, in quibus damnata est Nostri memoria. Sed cum satis obscura sit utriusque synodi istius historia, utilius operam nostram collocabimus, si illis potissimum inhæremus, quæ ad invidiosam de tribus Capitulis controversiam pertinent. Turbarum quas Eutychiani excitaverant pertæsus Justinianus imperator, qui fidei suo tempore acerrimus erat propugnator, pacem Ecclesiæ reddere voluit scripto contra Acephalos sive Eutychianos directo. Hoc cum meditaretur, a Theodoro Cæsareæ hoc tempore episcopo, sibi persuaderi passus est, ut calamum potius contra sic dicta tria capitula, hoc est, contra Theodori Mopsuesteni, Theodoreti nostri, [29] et Ibæ Edesseni scripta, verteret. Ita enim se effecturum esse sperabat, ut Eutychiani ad Ecclesiam catholicam redirent, et synodum Chalcedonensem amplecterentur. Imperator, etsi magnopere huic concilio faveret, tamen, quia non alio modo pacem Ecclesiæ reddi posse existimabat, promulgavit decretum, quo tria ista Capitula ut impia et blasphema damnabantur. Votorum se compotes factos esse lætati sunt Eutychiani, et Theodora Augusta quæ illis nimium favebat. Quo minus tamen ex votis cederet consilium, obstitit Occidentalium et præcipue Vigilii, Romanorum tunc episcopi, dissensus. Et dolendum sane est, Vigilium justam tandem deseruisse causam, quam tueri omnino potuisset. Inconstantiam ejus, de qua legenda est Dissertatio theologica, quæ haud ita pridem Præs. S. V. Schuberto ann. 1766 Gryphiswaldiæ prodiit, satis testatur Historia sic dictæ synodi quintæ, seu concilii œcumenici quinti, quod in hac præcipue causa Constantinopoli convocatum est. Etsi Vigilius de bona causa quam defendendam habebat, ipsemet convictus, et ab Afris, Sardis, Illyricisque magnopere rogatus esset, ne in trium Capitulorum damnationem consentiret, tamen famoso illo, ut dicitur, *Judicato* assensum professus est. Nec Orientalibus nec Occidentalibus hoc indignum se approbare potuit facinus, quod imprimis Illyricorum, Afrorumque contra Vigilium excitavit odia, ne de Facundi justissima ira quidquam dicamus. Utinam omnem rei memoriam delere potuisset *Constituto*, quod deinde edidit, ex quo hæc pauca tantum hoc loco inserenda sunt verba, quæ ad Nostrum se referunt, et ita se habent : « Statuimus atque decernimus, nihil in injuriam atque obtrectationem probatissimi in Chalcedonensi synodo viri, h. e. Theodoreti episcopi Cyri, sub taxatione nominis ejus a quoquam fieri vel proferri. » Sed

A quis non miretur summam viri inconstantiam, quæ tanta fuit, ut brevi post editum *Constitutum* tempore hoc iterum revocaret, non erga illos tantum quorum causa agebatur, sed erga seipsum quoque et famam suam maxime injurius. Testem hujus rei habemus epistolam quam ipse dedit ad Eutychium urbis regiæ episcopum, quæ exstat in Actis synodi Constantinopol. apud Harduinum, tom. III, p. 213 seqq. Garnerio autem adeo displicuit illa, ut in suis ad quintam synodum observationibus Liberati Breviario subjunctis, [30] magno quidem sed irrito conatu, ejus νοθείαν nobis persuadere tentaverit. Vita ann. C. 555 defunctus Vigilius litem istam successoribus prosequendam reliquit, de horum autem

B successibus jam dicere nihil attinet.

Reliquum est, ut de scriptis, quæ Theodoretus magno numero reliquit, generatim dicamus : in quibus recensendis eumdem tenebimus ordinem, quo tum in Sirmondiana, tum in nostra editione se excipiunt. Primam eamque maximam horum librorum partem constituunt Commentarii, quos in sacram Scripturam tum Veteris tum novi Testamenti exaravit. In hoc litterarum genere magnopere excelluit Noster, quippe qui, judice Photio, at quanto viro ! (cod. 203) palmam præripuit Hippolyto aliisque plurimis, sive ad dictionem ejus respexeris, quæ puris et significantibus vocibus abdita quæque revelat et jucunditate delectat, sive methodum ejus spectaveris, cujus hæc est præcipua laus, ut

C sine omnibus ambagibus ea quæ scire attinet, perspicue et ornate proponat, iis tamen non prætermissis quæ ad lectorem informandum facere possint. Ita fere judicat Photius, l. c., ubi Nostri Commentarios in Danielem iis exornat laudibus, quæ ad omnes ejusdem generis libros ab hoc auctore conscriptos merito applicari debeant. [31] Primum inter illos locum occupant *Quæstiones in Octateuchum* sive in V libros Mosis, in librum Josuæ, Judicum et Ruth. His statim adjungimus *Quæstiones*, quæ proximum tenent locum, *in libros Regum* (notum, in Bibliis Græcis libros Samuelis accenseri libris Regum) *ac Paralipomenon* : hæ enim cum illis conjunctæ olim fuisse videntur, a Photio saltem

D in uno codice (205) lectæ sunt. Quæstiones priori loco commemoratas inscripsit εἰς τὰ ἄπορα τῆς θείας Γραφῆς, quem titulum ut operi egregie congruentem laudat Photius. Eumdem quoque cum modo loquendi hujus scriptoris convenire, ostendi potest e quæst. 28 in librum Judicum, ubi πόρον εὑρίσκειν ἐν ἀπόροις Nostro idem est quod *in re dubia exitum invenire.* Docet itaque primo intuitu inscriptio, has Quæstiones non ad universos hosce libros, sed ad obscuriora duntaxat loca pertinere. Et in hoc quidem positum est discrimen, quod inter hos et reliquos Theodoreti Commentarios sacros intercedit. Illi enim qui sequuntur, continuum in universos libros sive Vet. sive N. T. exhibent Commentarium, hi priores autem non nisi obscuriorum locorum interpretationem complectuntur.

Singularis vero et quæ non omnibus se approbavit, est methodus, quam in hisce libris adhibuit auctor, per quæstiones earumque solutiones lectorem instruens. Sed rationem ejus in Prologis aperuisse videtur, ubi Hypatium, cui uterque liber inscriptus est, nunc παίδων φίλτατον, nunc vero ἐρασμιώτατον vocat, utpote quo familiariter utebatur, quemque ultimis vitæ suæ annis, in quos æra horum librorum incidit, lateri suo adhærentem, et in munere episcopali laborum socium habebat. Senem quoque, et assiduo in scrutandis sacris Litteris posito studio exercitatissimum doctorem decebat ista methodus. Ultimos autem hos esse librorum a Nostro [32] elaboratorum haud vana, ut putamus, conjectura statuitur, quia nec in ullo alio, nec in epistolis suis, illorum mentionem fecit, quod tamen in Epistola, quam ad Leonem Romanorum episcopum ann. C. 449, ut supra evictum dedimus, scripsit, imo etiam in ea quæ ad Eusebium Ancyranum directa est, ad sui defensionem facere potuisset. Quod reliquum est, in his ut in aliis Theodoreti libris quædam occurrunt, quæ Theodorum Mopsuestenum auctorem habent, alia quæ ad Origenem, alia quæ ad Diodorum Tarsensem jure referri debent. Haud raro enim culpa eorum qui Catenas e scriptis horum Patrum congesserunt, accidit, ut quæ unius sunt, alteri tribuantur, quod in primis de illo quem priori loco nominavimus, necnon de Theodoro Heracleota valet, ut jam observatum est a Montfauconio Palæogr. Gr. p. 347.

Commentarii in Psalmos nulla quidem apud Photium fit mentio : tamen, quia plura sunt Theodoreti scripta, quorum ille non meminit, hujusque præstantissimi operis in aliis libris quos ipse Photius commemorat, diserte injicitur mentio, non dubitandum est, quin ad Nostrum jure pertineat, cui etiam a Nicephoro *Hist. eccles.* lib. XIV tribuitur. Ipse auctor pro suo agnoscit hunc librum in epist. 82 quæ ad Eusebium Ancyranum scripta est, necnon quæstione 43 in librum secundum Regum. In Prooemio docet, qua interpretandi ratione usus sit, ut censuram effugeret, quam alii meruerant. Tria in primis ab eo notantur vitia, suppressis tamen, ne modestiam [33] læderet, scriptorum nominibus. Primo reprehendit nimium allegoriæ studium, quod in Apollinarium dictum esse putant Dupinius ac Garnerius. Deinde impugnat eos qui omnia vaticinia ad Judæos referunt, quam quidem accusationem ad Theodorum Mopsuestenum spectare satis aperte loquuntur ea quæ in actis synodi V, collat. 5, ex Hesychio Hierosol. leguntur apud Hard. l. c. tom. III, p. 104. Denique nimiam aliorum prolixitatem arguit, ad Chrysostomum sine dubio respiciens, quem in hoc, ut in plerisque aliis libris præ reliquis secutus est, ita tamen ut brevitati quam maxime studeret. Hac via ingressus felici successu labore hoc defunctus est, simulque hanc laudem meruit, ut critica diligentia alios sui temporis interpretes superaverit. Adhibuit enim Aquilæ, Symmachi et Theodotionis versiones, quarum multa fragmenta ex hoc in primis Commentario petiit Montfauconius, qui etiam pag. 10 Prælim. ad Collectionem novam Patrum observat, Nostrum, etsi ab Eusebiania Psalmorum interpretatione plerumque deflectat, tamen subinde illam fere ab verbum exprimere, etsi breviori, ut plurimum, stilo. Idem Nostro quoad Chrysostomum objecit Garnerius Auct. p. 184. Sed utrumque non adeo miramur, cum satis constet quanta in Catenis facta sit nominum permutatio, quæ eo facilius locum invenire potuit, quo magis, teste Nicephoro l. c., Theodoretus stilum suum ad Chrysostomi exemplum formare studuit; quo factum est, ut si in codicibus passim nomen auctoris loco quodam neglectum esset, ne peritissimi quidem librarii satis certi fuerint, sitne ad hunc an ad illum referendus. Et quod in primis ad locum psal. L, 7, a Garnerio prolatum attinet, verum quidem est, pene eadem legi apud Chrysostomum (edit Savilii t. I, p. 709 seq.): noluimus tamen in Variantibus textui subjectis quidquam de hoc loco monere, quia in codice Augustano quem tertium dicere consuevimus, et qui Catenam in Psalmos, ut in Præfatione pluribus indicatum est, continet, non Chrysostomi sed Nostri nomen ascriptum vidimus. [34] His tantum adjicimus, ex epistola 82 ad Eusebium scripta recte colligi posse, hunc librum inchoatum esse ann. C. 435

Ordine proximus est *Commentarius in Canticum canticorum*. Talem a se scriptum esse, ipse quidem Theodoretus in Prologo quem Psalmis præmisit, testatur; num vero is quo nunc utimur, jure ad illum pertineat, multis disputatum est. Recensebimus itaque paucis argumenta, quæ ab utraque parte in scenam producta sunt. Qui genuinum hunc fetum esse negant, objicere solent, auctorem in Prooemio de Chrysostomo ut vivo loqui, in Theodorum Mopsuestenum gravius invehi, de se ut de homine civilibus ac militaribus negotiis admodum distracto loqui, et de Manasse quædam tradere, de quibus ne γρὺ quidem apud Nostrum exstet. His addunt tum prolixitatem in dicendo, tum Nostri de hoc opere silentium, ubi de scriptis loquitur in quibus suam de incarnatione fidem testatus est, tum denique Catenarum auctoritatem. Ita paucis complectimur quidquid contra hunc librum dictum esse novimus. Hæc argumenta, etsi minus firma sint, tamen apud Caveum ac Garnerium tantum valuerunt, ut suum illis adjecerint calculum. Imo parum abfuit, quin Garnerius in locum hujus libri alium substitueret fetum, quem Auctario suo inserere promisit, pag. 258; verum his promissis non stetit, vel stare noluit, qui operis perficiendi curam post Garnerii obitum in se suscepit. Videamus autem, qua ratione omnis ista argumentatio refutari, et genuina libri indoles defendi possit. De Chrysostomo, etsi vita jam defunctus esset, jure dici poterat, ὁ τοῖς ῥεύμασι τῆς διδασκαλίας μέχρι καὶ

τήμερον πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἀρδεύων· vivebat enim in scriptis suis quorum fama tunc universum [55] orbem impleverat. Si verum est alterum, quod in Theodorum Mopsuestenum, quem alioquin magni faciebat, invehatur, hoc sane veritatis amorem et a partium studio liberum testatur animum : idem enim, ut jam vidimus, fecit in suo ad Psalmos Prooemio. Sed nondum satis liquet rei veritas. Nititur scilicet tota accusatio auctoritate Pelagii II, aut potius Gregorii M., qui in epistola tertia ad Eliam Aquileiensem et episcopos Istriæ scribit. « Cum Theodorus (Mopsuestenus) Canticum canticorum vellet exponere, Salomonem per hunc librum Æthiopissæ reginæ blanditum esse professus est : quod Theodoretus reprehendens nomen quidem Theodori suppressit, sed tamen vesaniam patefecit. » Tale autem apud Theodoretum l. c. non legimus. In eos tantum invehitur, qui vel putarunt, Salomonem de se ipso et Pharaonis filia in hoc libro loqui, vel pro Pharaonis filia Abisai Sunamitidem substituerunt. Nihil itaque de Æthiopissa regina hoc loco dictum deprehendimus ; quæ tamen opinio, si illa Theodori sit, sub generali *fabularum anilium* nomine, quo Noster h. l. utitur, comprehendi potuit. Sunt enim omnino anilia et Christiano doctore indigna, quæ ex Theodori illius in hunc librum Commentariis exstant Fragmenta, apud Harduinum l. c. p. 88 seq. Sed ad ea progrediamur, quæ tertio loco objiciuntur. Si auctor horum Commentariorum multis non modo ecclesiasticis, sed civilibus quoque ac militaribus curis se distrahi questus est, non mirabuntur, qui e litteris Theodoreti jam supra allegatis noverint, quantos labores quantaque pericula sustinuerit, ut perditos mores eorum emendaret, quorum curam sibi demandatam habuit. Gravius itaque sibi, quam militum ducibus, impositum onus ægre ferebat : omni enim adhibita diligentia vix petulantiam [36] hominum istorum coercere poterat. Ita rem expedire, et, si opus esset, tropicam quamdam dicendi rationem in his auctoris nostri verbis admittere mallemus, quam absque historiæ fide cum nonnullis asserere, Cyresticam regionem eo tempore præsidiariorum militum effusa licentia misere turbatam fuisse. Porro, quod Manasses, rex impius, magnam sacrorum Librorum partem combusserit, ut in Prooemio ad hunc Commentarium dicitur, nullo quidem in loco a Nostro alibi asseritur, sed num omnia uno eodemque loco dicere necesse erat? Multa in suis ad libros Paralipomenon Commentariis supplevit, quæ in illis ad libros Regum eodem jure dicere potuisset, si necessitas hanc legem illi imposuisset. Quod prolixius in hoc quam forsitan in aliis libris meditationes suas exposuerit, dandum est non argumenti tantum, quod multum difficultatis habebat, conditioni, sed tempori etiam quo scripsit. Haud male enim ex ipso hoc paululum diffuso dicendi genere colligitur, hunc librum esse unum ex primis quos Noster composuit. Usu enim, ut fieri solet, acqui-

A ritur peritia, multa paucis dicendi. Quod vero hujus libri nullam fecerit mentionem, ubi opus esse videbatur ad defendendam suam de incarnatione doctrinam, parum efficiet. Sive enim eo tempore Theodoro parcendum, sive hoc fidei suæ documento haud opus esse existimaverit, libera illi omnino fuit optio locorum quibus fides defendenda esset. Catenarum denique adeo nos non movet auctoritas, ut parum ab hoc argumento metuendum sit causæ nostræ. Parvus est Catenarum in Canticum canticorum numerus, nec inter illas est quædam cujus memoria sit adeo obscura, quam ejus, quæ a Garnerio adducitur, et Neophyto cuidam tribuitur. Dantur tamen quædam, in quibus frequenter sunt Origenis aliorumque cum quibus Nostrum
B [37] sæpius permutatum esse novimus, citationes, ut in illa quam Meursius edidit Lugd. Bat. a 1617. Facillime itaque potuit fieri, ut in hisce Catenis, quarum parvus est numerus, Nostri desideretur memoria, sive temporis hoc factum sit injuria sive librariorum negligentia. Hæc omnia itaque nos non impedient, quominus hunc Commentarium Nostro vindicemus. Ita enim jubet auctoritas codicum, quibus olim jam usi sunt Zinus ac Sirmondus, et magna quæ inter hunc aliosque Theodoreti libros intercedit affinitas. Illustre ejus exemplum dat locus ille Ezechielis, qui in Prooemio ad hunc librum eodem modo, ut in Nostri ad hunc prophetam Commentario explicatur.

C Proximum locum tenent *Interpretationes sedecim prophetarum*, Isaiæ scilicet, Jeremiæ (cui subjuncti sunt Threni et liber Baruch), Ezechielis, Danielis et duodecim prophetarum quos minores dicunt. Non eodem ordine scripti sunt Commentarii isti quo se excipiunt. Danielem primum fuisse quem Theodoretus interpretatus est, ipse in Præfatione ad librum illum monuit, causamque optionis suæ a Judæorum erga hunc prophetam odio petiit. Proximus fuisse videtur Ezechiel, de quo saltem ex Præfatione ad Jeremiam constat, in eum prius commentatum esse Nostrum quam ad Jeremiam illustrandum se accingeret. Quo ordine ad reliquos progressus sit, haud satis liquet : hoc tamen ex ipso auctoris testimonio perspectum habemus, ultimum
D horum laborum fuisse Commentarium in Threnos, cui his verbis finem fecit auctor : « Hanc etiam aliis propheticis libris adjicimus interpretationem, adeo ut per Dei gratiam nullam prophetiam interpretationis expertem reliquerimus. » Magnopere dolendum est, haud integrum [38] ad nos pervenisse Commentarium in Isaiam, cujus non nisi lacinias habemus. Quæ Sirmondus e Catenis congessit, non omnia ad Nostrum pertinent, sed magna ex parte ad Theodorum Mopsuestenum, et, nostra adhuc est conjectura, ad Eusebium Cæsariensem referenda esse videntur. Antequam ad reliquos libros progrediamur, paucis monendum erit, errasse Garnerium, si Auct. p. 188, exeunte capite quarto refert, Nostrum in Commentario ad extrema verba Jeremiæ

prolixe adversus Apollinarii errores chiliasticos A disputasse. Sed disputatio ista non hoc loco, sed in fine Commentarii ad Ezechielem exstat, cui adjungenda sunt illa quæ ad finem Commentarii in Aggæum leguntur.

Utiles in primis sunt *Commentarii in XIV Epistolas sancti Pauli*, a Nostro tanta cum laude compositi, ut magnopere dolendum sit, reliquos Novi Fœderis libros non eumdem nactos esse interpretem. Exstant autem nonnisi pauca Commentariorum in quatuor Evangelia fragmenta, quæ recensuit Montfauconius in Bibliotheca Coislin. Horum duo commemorat in Matthæum, p. 75 et 247, e Cod. Coisl. 24 et 195. Nonnulla in Lucam p. 251, e Cod. Coisl. 201, et p. 376 seq.; nonnisi unicum vero in Joannem, p. 68, e Cod. 23. In Matthæum quædam e Nostro congessit Petr. Possinus in Catena B Patrum Græcorum in sanctum Matthæum edita Tolosæ a. 1646. Exstant etiam nonnulla Theodoreti, sed Latine tantum, in Corderii Catena in sanctum Lucam Antuerpiæ ann. 1628 edita. Plura autem in Bibliothecis regis Galliæ superesse haud incertis indiciis novimus. Qui vero inter nos superstites sunt in Epistolas sancti Pauli Commentarii, integram et continuam exhibent interpretationem, quæ unica in se complectitur, quidquid eleganter et apposite ad litteralem horum librorum sensum explicandum dici debuit. Nec alia a Nostro exspectari potuerunt, [39] cum præceptore usus sit Chrysostomo, et Theodoro Mopsuesteno, qui posterior in C explicandis N. T. libris felicior fuisse dicitur quam in scrutando sensu librorum V. T. Ad utrumque pertinere videntur, quæ Noster in limine Prooemii haud minus modeste quam honorifice monuit, verendum esse, ne sint, a quibus temeritatis accusetur, quod post *hunc et illum qui totius orbis sint lumina*, audeat ad apostolicorum scriptorum interpretationem accedere. E veteribus solus est Nicephorus, qui l. c. egregii hujus scripti mentionem injecit: ipse vero auctor tum in Epistolis suis passim, tum quæstione prima in Leviticum ejus meminit. Dubitari itaque non potest, librum istum jure ad Nostrum referri: quo autem anno scriptus sit, minus certum videtur. Dolendum est, utramque D illam epistolam, quæ inter reliquas Scriptoris nostri litteras agmen ducit, non satis distinctam habere temporis notam, quæ si nobis suppeteret, nullus controversiæ relinqueretur locus. Misit enim amico illi, ad quem directa est epistola prima, hos suos in apostolicas epistolas Commentarios, rogans, ut mentem de istis libere aperiret. Præterea in suis ad Eusebium Ancyranum et Leonem Romanorum episcopum litteris (epist. 82 et 113) hujus æque ac aliorum, qui eo tempore jam exstabant, librorum meminit quidem, sed nimis vage: recenset enim scripta omnia quæ tum ante synodum Ephesinam, tum primis post illam duodecim annis composuerat. In primis in posteriori loco obscura est temporis nota, quia generaliori librorum indici verba ista præmittit: « Sunt quæ partim ante annos viginti, partim ante octodecim, partim ante quindecim, partim ante duodecim scripsi. » Incertum itaque esse debet, sintne libri qui deinde commemorantur, duodecimo vel vicesimo anno ante datas hasce litteras, vel intra hosce annos scripti? [40] Hoc tamen ex ista ad Leonem Romanum Epistola, quæ, ut jam dictum est, ad A. C. 449 pertinet, certo colligitur jam ante synodum λῃστρικὴν scriptos fuisse hos Commentarios. Garnerius existimat, æram illorum referendam esse ad eam annorum seriem, quæ inter concilium Ephesinum (prius) et ann. C. 433 intercessit. Argumenta ejus attentione quidem digna sunt, alio autem loco aptior de illis disputandi erit occasio. Hoc tamen jam silentio præterire non possumus, male erga Nostrum affecti animi insigne specimen esse, quod idem prodit l. c. p. 190, ubi lectoribus suis persuadere conatur, Theodoretum in toto hoc libro quamcunque occasionem Cyrillum carpendi avide arripuisse, quia post synodum Ephesinam pacemque restitutam ipsi non licuerit publice contra adversarium suum pugnare. Meminerint autem lectores eorum quæ jam ineunte hac Dissertatione diximus, scilicet retorquendum esse in Garnerium, quod is Nostro perperam objecit; nam hæresin totam videre sibi visus est, ubi vel minima species umbraque occurreret. Meminerint, rogamus, et vel judicent, vel suspendant judicium, donec novo iniquitatis indicio magis motam esse bilem sentiant. Sed cum ad alia nunc properandum sit, hoc unicum addimus, Græcum hujus libri textum Sirmondo deberi, qui primus illum e Codicibus orbi litterato dedit, addita quidem Latina Herveti versione, sed minus caute adhibita, quod bene monuit Rich. Simon. l. c. p. 186.

Historiæ ecclesiasticæ libri sunt quinque, quos Theodoretus non minori cum laude quam elegantia eo consilio composuit, ut Eusebii Cæsariensis suppleret Historiam. Initium itaque fecit ab illis temporibus, quæ ultimam constituunt Historiæ Eusebianæ periodum, et progressus est usque ad finem imperii Theodosii Junioris. [41] Æmulos habuit Socratem atque Sozomenum, qui eodem consilio tunc temporis ad Historiam ecclesiasticam componendam animum adjecerunt, multa tamen Nostro, quæ sive suppleret sive corrigeret, reliqua fecerunt. Ita quidem statuit Photius (cod. 31) qui non modo dicendi genus historiæ aptissimum, sed etiam ubertatem rerum a Nostro enarratarum dignis extollit laudibus, eumque Socrati, Sozomeno ac Evagrio longe anteponendum esse judicat. Non potuit tamen peritissimi in his rebus arbitri oculos effugere nimia illa in metaphoris audacia, quæ etsi non omnino defendi, tamen genio populi et regionis in qua vixit, excusari quodammodo poterit. Alii vero, ne quid dissimulare videamur, sunt nævi hujus libri, quos vel recensuerunt vel emendaverunt Baronius, Dupinius, Valesius, et centuria-

tores Magdeburgici, ne quid de Garnerii nimia in scriptore nostro castigando diligentia nunc dicamus. De numero horum *Historiæ ecclesiasticæ* librorum dubitationem nonnullis injecit Gennadius, qui c. 89 libri *De viris illustribus* refert, Nostrum decem hujus argumenti libros composuisse. Unicus qui huic narrationi favere videtur, est Gerh. Vossius, qui, cum de historicis Græcis dissereret, lectoribus persuadere voluit, duplicem olim exstitisse *Historiæ ecclesiasticæ* Theodoreti editionem, unam quæ non nisi sex priores, alteram vero quæ quinque posteriores complexa sit libros, quibus Historiam usque ad Leonis imperatoris tempora suppleverit. Sed nulla omnino fides debetur huic fabulæ, cui non modo Photii, Nicephori, Cassiodori et Evagrii obstat auctoritas, sed ipsius quoque Theodoreti nostri testimonium, quod exstat in fine libri ultimi seu quinti. « Ego vero, inquit, historiæ [42] finem hic faciens, lectores rogo, ut precibus suis laborem nostrum compensent. Quinque autem et centum annorum tempus hæc Historia complectitur, ab Arii vesania incipiens, et cum obitu laude dignorum virorum Theodori (sc. Mopsuesteni) et Theodoti (Antiocheni) desinens. » Et si vel maxime filum Historiæ voluisset prosequi, tamen summa viri prudentia ac modestia, quam ut par est admirati sunt Valesius et Beausobre *Hist. Manich.* t. I, p. 226, non permisisset, ut tempora ista attingeret, in quæ incidit invidiosa Nestorianæ controversiæ historia. Magnopere enim erraret, qui e silentio, quo Theodoretus lites istas premere voluit, inferret, eum ante synodi Ephesinæ tempora ad Historiam hanc scribendam accessisse. Quo minus enim hæc conjectura se tueri possit, impediunt quæ a Nostro de reliquiis sancti Chrysostomi Constantinopolim delatis, et de pietate Theodosii ac sororum ejus narrantur lib. v, c. 36. Jam, cum e Socratis Historia appareat, Chrysostomi corpus decimo sexto Theodosii consulatu, sicque ann. C. 438, in urbem regiam delatum esse, dubium non est, Nostrum Historiam suam longo post concilium Ephesinum intervallo composuisse. Sola itaque viri moderatio effecit, ut de litibus sileret, quibus enarrandis maxime idoneus fuisset, si sine aliorum offensione fieri potuisset. Quæ cum ita sint, quis non videt, iniquum Nostri judicem esse Garnerium, cujus hæc sunt verba p. 192, seq. Auctarii. « Opinor, primum, hoc opus Theodoreti aliud nihil esse præter historiam Arianæ hæreseos (eadem fere ibid. p. 194 exstant), sive in seipsa sive in propagine. Deinde, ipsam eo consilio scriptam fuisse, ut ostenderentur fontes, ex quibus Theodoreto viderentur orti errores, quos affingebat Catholicis. Tertio, in Arianis, [43] unionis hypostaticæ defensores; in Eusebio Nicomediensi, Cyrillum; in Athanasio atque etiam in Chrysostomo, Nestorium; alios Nestorii amicos in aliis adumbratos esse. Quarto denique Cyrillum et Proclum in iis, qui Diodorum Tarsensem et Theodorum Mopsuestenum velut hæreticos scriptis factisque traduxissent, tacite nunc refelli, cum uterque velut fidei defensor inducitur. » Itane ingenio abutendum erat, ut, quacunque fieri posset ratione, suspecta redderetur viri boni integritas? Sed quid multa? Ex superioribus jam satis constare arbitramur, quam injurius in Theodoretum sit Garnerius. Plura qui cupit, legat Ittigium de Bibliothecis et Catenis Patrum, p. 729, et ejusdem Præfationem ad *Historiæ ecclesiasticæ* sæculi II capita, p. 8 seq. Parum æquiorem se præbuit Garnerius erudito Cousino qui *Historiam ecclesiasticam* Theodoreti in Gallicam linguam transtulit, nec minus eximiæ laudis viro, Henr. Valesio, qui multis nominibus de Nostro æque ac de aliis Historiæ ecclesiasticæ scriptoribus conjunctim editis, meruit, cujus novissima editio Augustæ Taurinorum ann. 1748, prodiit, multis eruditorum observationibus et variantibus lectionibus editioni Cantabrigiensi Guil. Reading aspersis, locupletata.

Breviores erimus in recensenda *Historia religiosa*, quæ inscribitur φιλόθεος ἱστορία ἢ ἀσκητικὴ πολιτεία. Minor est utilitas, quæ e lectione hujus libri percipitur, utpote qui præter Ascetarum vitas nihil continet (*a*), sicque curiosos magis quam discendi cupidos lectores poscit. Singularia quidem sunt, quæ in hoc libro narrantur; nollemus tamen dicere, censura adeo dignum esse Theodoretum, ut Frid. Spanhemio aliisque visum est. Etsi enim inter nos fidem vix invenirent hujus generis homines, temporum tamen habenda [44] est ratio. Hujus operis partem quamdam constituit Oratio sive Dissertatio de charitate, quam Sirmondus Appendici inseruit, Hervetus autem in versione sua Latina rectius huic libro subjunxit.

Multo majorem utilitatem nobis præstant Epistolæ Theodoreti, quæ proximum inter Opera illius locum tenent, eoque chariores nobis esse debent, quo majorem historiæ scriptoris nostri lucem accendunt. Numero sunt centum et quadraginta septem, una autem quæ scripta est ad Joannem episcopum Germaniciæ, apud Sirmondum, tomo III, desideratur, cum locum nacta sit in Appendice, t. IV, p. 702. Supra quingentas Nostri epistolas legit olim Nicephorus, cujus fide si niti liceat, dolendum omnino est, tantam earum partem periisse. Hanc jacturam aliquo modo resarcire voluit Garnerius tum Epistolis illis quas ad locupletandum tomum tertium editionis Sirmondianæ ab initio Auctarii sui exhibuit, tum dissertatione 5, ibidem inserta, quæ inscribitur *De Theodoreti et Orientalium causa*. Hæc tota dissertatio, quæ exspectationem multorum fefellit, nihil præter va-

(*a*) Ex hac tamen historia (cap. 13), et non aliunde, ea paucissima habemus quæ de seipso tradidit Theodoretus. Edit. Patr.

riorum Patrum epistolas continet, primum a Christ. Lupo, postea a Steph. Baluzio in nova Collectione conciliorum sub nomine Synodici adversus Tragœdiam Irenæi, editas. Jure autem dubitatur, num genuinæ sint istæ epistolæ, quas Garnerius Nostro vindicare voluit. Adeo enim fervore suo abreptus est, ut etiam illis fidem dederit, quæ apertissima νοθείας habent indicia, qualis est illa quam de obitu Cyrilli ad Joannem Antiochenum scripsisse dicitur, de qua jam alio loco disputavimus. Nec multis urgendum erit, quod jam ex Leontio et Allatio in superioribus evictum dedimus, multas sub Nostri nomine ab illis qui [45] Nestorii partibus addicti erant, fictas esse litteras. Quanta autem fuit Garnerii facilitas in admittendis illis epistolis, quas ad rem suam facere putavit, tanta ejus fuit morositas, si de illis agitanda erat quæstio, quæ mentem Theodoreti ab impiis Nestorii doctrinis alienam testantur. Hinc pro genuina non habuit Epistolam ad Sporacium, quæ a Sirmondo in Appendicem est relata, non quia spuriam putavit illam, ut Garnerius asserit, sed quia argumentum illius fere idem est cum capite 12 libri quarti *Hæreticarum fabularum*, sicque inter epistolas vix locum obtinere posse videtur. Quod reliquum est, varias harum epistolarum classes constituerunt Dupinius et Garnerius, sed parum certis fundamentis totum illud artificium nititur, quia de multis harum litterarum non satis constat, quo scriptæ sint tempore.

Dogmatici, vel polemici, ut videri posset, argumenti est *Eranistes* seu *Polymorphus*, liber apprime utilis ad redarguendos Eutychianos, quorum erroribus oppositus, ab imperatore Theodosio autem, vel potius ab illis quorum artibus regebatur, adeo male exceptus est, ut jussu imperatoris flammis dignus haberetur. Hoc iniquo fato non imminuta quidem est libri dignitas; tamen, ne quid malæ notæ hæreret, cautum est a Marciano, qui istam Theodosii sanctionem rescindendam esse sapienter statuit. Tres Dialogos liber iste complectitur, quorum unusquisque nomen ab argumento nactus est. Primus inscribitur Ἄτρεπτος, secundus Ἀσύγχυτος, tertius Ἀπαθής. In primo docet, immutabilem esse unigeniti Filii divinitatem; in secundo, non permistam sive inconfusam fuisse in Christo Domino divinitatis et humanitatis unionem; [46] in tertio denique, a passionibus liberam fuisse Salvatoris nostri divinitatem. His subjunguntur Ἀποδείξεις διὰ συλλογισμῶν, ubi validis ratiociniis impugnat errores, contra quos in hoc libro disputat. Genuinum hoc esse Theodoreti scriptum vix dubitari poterit, cum non modo Photius, cod. 46, ejus mentionem fecerit, sed etiam Nicephorus, qui loco jam aliquoties citato hunc librum nomine isto Λόγοι τρεῖς περὶ θείων δογμάτων διαλογιστικῶς συνταχθέντες indigitavit. Ipse quoque auctor illius meminit, tum in epistola (16) ad Irenæum episcopum, tum in illa (83) quam ad Dioscorum Alexandriæ

A episcopum dedit, quæ posterior haud obscurum suppeditat temporis indicium, ex quo colligere possumus, hunc librum jam ante synodum ληστρικὴν fuisse compositum. His denique adjungimus aliud testimonium, quod ex epistola (130) ad Timotheum episcopum scripta, petimus. Miramur itaque Baraterio, præcocis ingenii juveni et temporis sui ornamento, in mentem venire potuisse, hos Dialogos non Theodoreto nostro, sed forsitan juniori hujus nominis scriptori tribuendos esse, ei scilicet, cui nonnulli cum Garnerio libros illos Historiæ ecclesiasticæ ascribunt, quos Gennadius, ut supra diximus, Nostro absque ullo satis gravi causæ suæ fundamento tribuit. Tamen hanc sententiam non ut probabilem tantum proposuit in Appendice ad Anti-Artemo-
B nium Norimb. a 1735, editum, sed pertinacius quoque contra scriptores Memoriarum, ut dicuntur, *Trivultinarum* defendere voluit singulari libello, qui insertus est Bibliothecæ Germanicæ (Gallico idiomate, ut notum scriptæ) vol. XLVIII, p. 50 seq. Sed ea fuit juvenilis audacia, quæ non [47] omni laude caret. Et ipsa juvenis, qui ultra ætatem sapere visus est, disputatio habet nonnulla quæ ulteriori discussione non indigna essent, ea vero alii loco et tempori jam erunt relinquenda. Ad reliquos Scriptoris nostri libros progredimur, si paucis antea lectores de novo Garnerii lapsu monuerimus. Vix amplius quidquam addere opus erit. Latentem in herba anguem videbit, quisquis attente legerit
C ea quæ præcesserunt. Idem quod antea jam aliquoties dictum est contigit Garnerio, cum hunc librum legeret; in Cyrillum enim omnia dicta esse quis nisi ille somniasset? ut fidem faciamus verbis nostris, vel pauca hæc apponemus, quæ Auct. p. 132 exstant, et parum mutatis verbis recurrunt p. 240: « In hoc, inquit, opere, mira quadam arte consilium dissimulat: nam cum per dialogismum in Apollinaristas disputare se fingit, Cyrillum revera et Catholicos impugnat, imo doctrinam Nestorii demonstratione, ut ipse quidem loquitur, confirmare nititur. Laudat quidem Cyrillum in Dialogo secundo, sed maligna laude, cæt. » Quidni hæc postrema sic imitari liceat, invehitur Garnerius in Theodoretum, sed odio maligno?

D Multiplicem Scriptoris nostri doctrinam testantur etiam *Hæreticarum fabularum libri quatuor*, in quibus hæreses tantum non omnes recenset, quæ inde a Simonis Magi diebus usque ad tempora Nestorii et Eutychis innotuerant: quibus omnibus expositis libro quinto subjunxit divinorum dogmatum Epitomen, ut ostenderet, quomodo inter se differant lux et tenebræ, quæ ipsius sunt verba ineunte libro ultimo. Hic sine dubio est liber ille cujus Nicephorus sub nomine ψεύδους καὶ ἀληθείας διάγνωσις meminit, [48] quo titulo etiam insignitur apud Possevinum Appar. sacri tom. II, p. 457, ubi inter libros a Nostro compositos commemoratur volumen quod *Mendacii et veritatis discrimen* inscribitur. Post concilium Chalcedonense hunc li-

tores Magdeburgici, ne quid de Garnerii nimia in scriptore nostro castigando diligentia nunc dicamus. De numero horum *Historiæ ecclesiasticæ* librorum dubitationem nonnullis injecit Gennadius, qui c. 89 libri *De viris illustribus* refert, Nostrum decem hujus argumenti libros composuisse. Unicus qui huic narrationi favere videtur, est Gerh. Vossius, qui, cum de historicis Græcis dissereret, lectoribus persuadere voluit, duplicem olim exstitisse *Historiæ ecclesiasticæ* Theodoreti editionem, unam quæ non nisi sex priores, alteram vero quæ quinque posteriores complexa sit libros, quibus Historiam usque ad Leonis imperatoris tempora suppleverit. Sed nulla omnino fides debetur huic fabulæ, cui non modo Photii, Nicephori, Cassiodori et Evagrii obstat auctoritas, sed ipsius quoque Theodoreti nostri testimonium, quod exstat in fine libri ultimi seu quinti. « Ego vero, inquit, historiæ [42] finem hic faciens, lectores rogo, ut precibus suis laborem nostrum compensent. Quinque autem et centum annorum tempus hæc Historia complectitur, ab Arii vesania incipiens, et cum obitu laude dignorum virorum Theodori (sc. Mopsuesteni) et Theodoti (Antiocheni) desinens. » Et si vel maxime filum Historiæ voluisset prosequi, tamen summa viri prudentia ac modestia, quam ut par est admirati sunt Valesius et Beausobre *Hist. Manich.* t. I, p. 226, non permisisset, ut tempora ista attingeret, in quæ incidit invidiosa Nestorianæ controversiæ historia. Magnopere enim erraret, qui e silentio, quo Theodoretus lites istas premere voluit, inferret, eum ante synodi Ephesinæ tempora ad Historiam hanc scribendam accessisse. Quo minus enim hæc conjectura se tueri possit, impediunt quæ a Nostro de reliquiis sancti Chrysostomi Constantinopolim delatis, et de pietate Theodosii ac sororum ejus narrantur lib. v, c. 36. Jam, cum e Socratis Historia appareat, Chrysostomi corpus decimo sexto Theodosii consulatu, sicque ann. C. 438, in urbem regiam delatum esse, dubium non est, Nostrum Historiam suam longo post concilium Ephesinum intervallo composuisse. Sola itaque viri moderatio effecit, ut de litibus sileret, quibus enarrandis maxime idoneus fuisset, si sine aliorum offensione fieri potuisset. Quæ cum ita sint, quis non videt, iniquum Nostri judicem esse Garnerium, cujus hæc sunt verba p. 192, seq. Auctarii. « Opinor, primum, hoc opus Theodoreti aliud nihil esse præter historiam Arianæ hæreseos (eadem fere ibid. p. 194 exstant), sive in seipsa sive in propagine. Deinde, ipsam eo consilio scriptam fuisse, ut ostenderentur fontes, ex quibus Theodoreto viderentur orti errores, quos affingebat Catholicis. Tertio, in Arianis, [43] unionis hypostaticæ defensores; in Eusebio Nicomediensi, Cyrillum; in Athanasio atque etiam in Chrysostomo,

A Nestorium; alios Nestorii amicos in aliis adumbratos esse. Quarto denique Cyrillum et Proclum in iis, qui Diodorum Tarsensem et Theodorum Mopsuestenum velut hæreticos scriptis factisque traduxissent, tacite nunc refelli, cum uterque velut fidei defensor inducitur. » Itane ingenio abutendum erat, ut, quacunque fieri posset ratione, suspecta redderetur viri boni integritas? Sed quid multa? Ex superioribus jam satis constare arbitramur, quam injurius in Theodoretum sit Garnerius. Plura qui cupit, legat Ittigium de Bibliothecis et Catenis Patrum, p. 729, et ejusdem Præfationem ad *Historiæ ecclesiasticæ* sæculi II capita, p. 8 seq. Parum æquiorem se præbuit Garnerius erudito Cousino qui *Historiam ecclesiasticam* Theo-
B doreti in Gallicam linguam transtulit, nec minus eximiæ laudis viro, Henr. Valesio, qui multis nominibus de Nostro æque ac de aliis Historiæ ecclesiasticæ scriptoribus conjunctim editis, meruit, cujus novissima editio Augustæ Taurinorum ann. 1748, prodiit, multis eruditorum observationibus et variantibus lectionibus editioni Cantabrigiensi Guil. Reading aspersis, locupletata.

Breviores erimus in recensenda *Historia religiosa*, quæ inscribitur φιλόθεος ἱστορία ἢ ἀσκητικὴ πολιτεία. Minor est utilitas, quæ e lectione hujus libri percipitur, utpote qui præter Ascetarum vitas nihil continet (*a*), sicque curiosos magis quam discendi cupidos lectores poscit. Singularia quidem sunt,
C quæ in hoc libro narrantur; nollemus tamen dicere, censura adeo dignum esse Theodoretum, ut Frid. Spanhemio aliisque visum est. Etsi enim inter nos fidem vix invenirent hujus generis homines, temporum tamen habenda [44] est ratio. Hujus operis partem quamdam constituit Oratio sive Dissertatio de charitate, quam Sirmondus Appendici inseruit, Hervetus autem in versione sua Latina rectius huic libro subjunxit.

Multo majorem utilitatem nobis præstant Epistolæ Theodoreti, quæ proximum inter Opera illius locum tenent, eoque chariores nobis esse debent, quo majorem historiæ scriptoris nostri lucem accendunt. Numero sunt centum et quadraginta septem, una autem quæ scripta est ad Joannem
D episcopum Germaniciæ, apud Sirmondum, tomo III, desideratur, cum locum nacta sit in Appendice, t. IV, p. 702. Supra quingentas Nostri epistolas legit olim Nicephorus, cujus fide si niti liceat, dolendum omnino est, tantam earum partem periisse. Hanc jacturam aliquo modo resarcire voluit Garnerius tum Epistolis illis quas ad locupletandum tomum tertium editionis Sirmondianæ ab initio Auctarii sui exhibuit, tum dissertatione 5, ibidem inserta, quæ inscribitur *De Theodoreti et Orientalium causa*. Hæc tota dissertatio, quæ exspectationem multorum fefellit, nihil præter va-

(*a*) Ex hac tamen historia (cap. 13), et non aliunde, ea paucissima habemus quæ de seipso tradidit Theodoretus. Edit. Patr.

riorum Patrum epistolas continet, primum a Christ. Lupo, postea a Steph. Baluzio in nova Collectione conciliorum sub nomine Synodici adversus Tragœdiam Irenæi, editas. Jure autem dubitatur, num genuinæ sint istæ epistolæ, quas Garnerius Nostro vindicare voluit. Adeo enim fervore suo abreptus est, ut etiam illis fidem dederit, quæ apertissima νοθείας habent indicia, qualis est illa quam de obitu Cyrilli ad Joannem Antiochenum scripsisse dicitur, de qua jam alio loco disputavimus. Nec multis urgendum erit, quod jam ex Leontio et Allatio in superioribus evictum dedimus, multas sub Nostri nomine ab illis qui [45] Nestorii partibus addicti erant, fictas esse litteras. Quanta autem fuit Garnerii facilitas in admittendis illis epistolis, quas ad rem suam facere putavit, tanta ejus fuit morositas, si de illis agitanda erat quæstio, quæ mentem Theodoreti ab impiis Nestorii doctrinis alienam testantur. Hinc pro genuina non habuit Epistolam ad Sporacium, quæ a Sirmondo in Appendicem est relata, non quia spuriam putavit illam, ut Garnerius asserit, sed quia argumentum illius fere idem est cum capite 12 libri quarti *Hæreticarum fabularum*, sicque inter epistolas vix locum obtinere posse videtur. Quod reliquum est, varias harum epistolarum classes constituerunt Dupinius et Garnerius, sed parum certis fundamentis totum illud artificium nititur, quia de multis harum litterarum non satis constat, quo scriptæ sint tempore.

Dogmatici, vel polemici, ut videri posset, argumenti est *Eranistes* seu *Polymorphus*, liber apprime utilis ad redarguendos Eutychianos, quorum erroribus oppositus, ab imperatore Theodosio autem, vel potius ab illis quorum artibus regebatur, adeo male exceptus est, ut jussu imperatoris flammis dignus haberetur. Hoc iniquo fato non imminuta quidem est libri dignitas; tamen, ne quid malæ notæ hæreret, cautum est a Marciano, qui istam Theodosii sanctionem rescindendam esse sapienter statuit. Tres Dialogos liber iste complectitur, quorum unusquisque nomen ab argumento nactus est. Primus inscribitur Ἄτρεπτος, secundus Ἀσύγχυτος, tertius Ἀπαθής. In primo docet, immutabilem esse unigeniti Filii divinitatem; in secundo, non permistam sive inconfusam fuisse in Christo Domino divinitatis et humanitatis unionem; [46] in tertio denique, a passionibus liberam fuisse Salvatoris nostri divinitatem. His subjunguntur Ἀποδείξεις διὰ συλλογισμῶν, ubi validis ratiociniis impugnat errores, contra quos in hoc libro disputat. Genuinum hoc esse Theodoreti scriptum vix dubitari poterit, cum non modo Photius, cod. 46, ejus mentionem fecerit, sed etiam Nicephorus, qui loco jam aliquoties citato hunc librum nomine isto Λόγοι τρεῖς περὶ θείων δογμάτων διαλογιστικῶς συνταχθέντες indigitavit. Ipse quoque auctor illius meminit, tum in epistola (16) ad Irenæum episcopum, tum in illa (83) quam ad Dioscorum Alexandriæ A episcopum dedit, quæ posterior haud obscurum suppeditat temporis indicium, ex quo colligere possumus, hunc librum jam ante synodum ληστρικὴν fuisse compositum. His denique adjungimus aliud testimonium, quod ex epistola (130) ad Timotheum episcopum scripta, petimus. Miramur itaque Barterio, præcocis ingenii juveni et temporis sui ornamento, in mentem venire potuisse, hos Dialogos non Theodoreto nostro, sed forsitan juniori hujus nominis scriptori tribuendos esse, ei scilicet, cui nonnulli cum Garnerio libros illos Historiæ ecclesiasticæ ascribunt, quos Gennadius, ut supra diximus, Nostro absque ullo satis gravi causæ suæ fundamento tribuit. Tamen hanc sententiam non ut probabilem tantum proposuit in Appendice ad Anti-Artemo- B nium Norimb. a 1735, editum, sed pertinacius quoque contra scriptores Memoriarum, ut dicuntur, *Trivultinarum* defendere voluit singulari libello, qui insertus est Bibliothecæ Germanicæ (Gallico idiomate, ut notum scriptæ) vol. XLVIII, p. 50 seq. Sed ea fuit juvenilis audacia, quæ non [47] omni laude caret. Et ipsa juvenis, qui ultra ætatem sapere visus est, disputatio habet nonnulla quæ ulteriori discussione non indigna essent, ea vero alii loco et tempori jam erunt relinquenda. Ad reliquos Scriptoris nostri libros progredimur, si paucis antea lectores de novo Garnerii lapsu monuerimus. Vix amplius quidquam addere opus erit. Latentem in herba anguem videbit, quisquis attente legerit C ea quæ præcesserunt. Idem quod antea jam aliquoties dictum est contigit Garnerio, cum hunc librum legeret; in Cyrillum enim omnia dicta esse quis nisi ille somniasset? ut fidem faciamus verbis nostris, vel pauca hæc apponemus, quæ Auct. p. 132 exstant, et parum mutatis verbis recurrunt p. 240 : « In hoc, inquit, opere, mira quadam arte consilium dissimulat : nam cum per dialogismum in Apollinaristas disputare se fingit, Cyrillum revera et Catholicos impugnat, imo doctrinam Nestorii demonstratione, ut ipse quidem loquitur, confirmare nititur. Laudat quidem Cyrillum in Dialogo secundo, sed maligna laude, cæt. » Quidni hæc postrema sic imitari liceat, invehitur Garnerius in Theodoretum, sed odio maligno?

D Multiplicem Scriptoris nostri doctrinam testantur etiam *Hæreticarum fabularum libri quatuor*, in quibus hæreses tantum non omnes recenset, quæ inde a Simonis Magi diebus usque ad tempora Nestorii et Eutychis innotuerant : quibus omnibus expositis libro quinto subjunxit divinorum dogmatum Epitomen, ut ostenderet, quomodo inter se differant lux et tenebræ, quæ ipsius sunt verba ineunte libro ultimo. Hic sine dubio est liber ille cujus Nicephorus sub nomine ψεύδους καὶ ἀληθείας διάγνωσις meminit, [48] quo titulo etiam insignitur apud Possevinum Appar. sacri tom. II, p. 457, ubi inter libros a Nostro compositos commemoratur volumen quod *Mendacii et veritatis discrimen* inscribitur. Post concilium Chalcedonense hunc li-

tores Magdeburgici, ne quid de Garnerii nimia in scriptore nostro castigando diligentia nunc dicamus. De numero horum *Historiæ ecclesiasticæ* librorum dubitationem nonnullis injecit Gennadius, qui c. 89 libri *De viris illustribus* refert, Nostrum decem hujus argumenti libros composuisse. Unicus qui huic narrationi favere videtur, est Gerh. Vossius, qui, cum de historicis Græcis dissereret, lectoribus persuadere voluit, duplicem olim exstitisse *Historiæ ecclesiasticæ* Theodoreti editionem, unam quæ non nisi sex priores, alteram vero quæ quinque posteriores complexa sit libros, quibus Historiam usque ad Leonis imperatoris tempora suppleverit. Sed nulla omnino fides debetur huic fabulæ, cui non modo Photii, Nicephori, Cassiodori et Evagrii obstat auctoritas, sed ipsius quoque Theodoreti nostri testimonium, quod exstat in fine libri ultimi seu quinti. « Ego vero, inquit, historiæ [42] finem hic faciens, lectores rogo, ut precibus suis laborem nostrum compensent. Quinque autem et centum annorum tempus hæc Historia complectitur, ab Arii vesania incipiens, et cum obitu laude dignorum virorum Theodori (sc. Mopsuesteni) et Theodoti (Antiocheni) desinens. » Et si vel maxime filum Historiæ voluisset prosequi, tamen summa viri prudentia ac modestia, quam ut par est admirati sunt Valesius et Beausobre *Hist. Manich.* t. I, p. 226, non permisisset, ut tempora ista attingeret, in quæ incidit invidiosa Nestorianæ controversiæ historia. Magnopere enim erraret, qui e silentio, quo Theodoretus lites istas premere voluit, inferret, eum ante synodi Ephesinæ tempora ad Historiam hanc scribendam accessisse. Quo minus enim hæc conjectura se tueri possit, impediunt quæ a Nostro de reliquiis sancti Chrysostomi Constantinopolim delatis, et de pietate Theodosii ac sororum ejus narrantur lib. v, c. 36. Jam, cum e Socratis Historia appareat, Chrysostomi corpus decimo sexto Theodosii consulatu, sicque ann. C. 438, in urbem regiam delatum esse, dubium non est, Nostrum Historiam suam longo post concilium Ephesinum intervallo composuisse. Sola itaque viri moderatio effecit, ut de litibus sileret, quibus enarrandis maxime idoneus fuisset, si sine aliorum offensione fieri potuisset. Quæ cum ita sint, quis non videt, iniquum Nostri judicem esse Garnerium, cujus hæc sunt verba p. 192, seq. Auctarii. « Opinor, primum, hoc opus Theodoreti aliud nihil esse præter historiam Arianæ hæreseos (eadem fere ibid. p. 194 exstant), sive in seipsa sive in propagine. Deinde, ipsam eo consilio scriptam fuisse, ut ostenderentur fontes, ex quibus Theodoreto viderentur orti errores, quos affingebat Catholicis. Tertio, in Arianis, [43] unionis hypostaticæ defensores; in Eusebio Nicomediensi, Cyrillum · in Athanasio atque etiam in Chrysostomo,

A Nestorium; alios Nestorii amicos in aliis adumbratos esse. Quarto denique Cyrillum et Proclum in iis, qui Diodorum Tarsensem et Theodorum Mopsuestenum velut hæreticos scriptis factisque traduxissent, tacite nunc refelli, cum uterque velut fidei defensor inducitur. » Itane ingenio abutendum erat, ut, quacunque fieri posset ratione, suspecta redderetur viri boni integritas? Sed quid multa? Ex superioribus jam satis constare arbitramur, quam injurius in Theodoretum sit Garnerius. Plura qui cupit, legat Ittigium de Bibliothecis et Catenis Patrum, p. 729, et ejusdem Præfationem ad *Historiæ ecclesiasticæ* sæculi II capita, p. 8 seq. Parum æquiorem se præbuit Garnerius erudito Cousino qui *Historiam ecclesiasticam* Theo-
B doreti in Gallicam linguam transtulit, nec minus eximiæ laudis viro, Henr. Valesio, qui multis nominibus de Nostro æque ac de aliis Historiæ ecclesiasticæ scriptoribus conjunctim editis, meruit, cujus novissima editio Augustæ Taurinorum ann. 1748, prodiit, multis eruditorum observationibus et variantibus lectionibus editioni Cantabrigiensi Guil. Reading aspersis, locupletata.

Breviores erimus in recensenda *Historia religiosa*, quæ inscribitur φιλόθεος ἱστορία ἢ ἀσκητικὴ πολιτεία. Minor est utilitas, quæ e lectione hujus libri percipitur, utpote qui præter Ascetarum vitas nihil continet (*a*), sicque curiosos magis quam discendi cupidos lectores poscit. Singularia quidem sunt,
C quæ in hoc libro narrantur; nollemus tamen dicere, censura adeo dignum esse Theodoretum, ut Frid. Spanhemio aliisque visum est. Etsi enim inter nos fidem vix invenirent hujus generis homines, temporum tamen habenda [44] est ratio. Hujus operis partem quamdam constituit Oratio sive Dissertatio de charitate, quam Sirmondus Appendici inseruit, Hervetus autem in versione sua Latina rectius huic libro subjunxit.

Multo majorem utilitatem nobis præstant Epistolæ Theodoreti, quæ proximum inter Opera illius locum tenent, eoque chariores nobis esse debent, quo majorem historiæ scriptoris nostri lucem accendunt. Numero sunt centum et quadraginta septem, una autem quæ scripta est ad Joannem
D episcopum Germaniciæ, apud Sirmondum, tomo III, desideratur, cum locum nacta sit in Appendice, t. IV, p. 702. Supra quingentas Nostri epistolas legit olim Nicephorus, cujus fide si niti liceat, dolendum omnino est, tantam earum partem periisse. Hanc jacturam aliquo modo resarcire voluit Garnerius tum Epistolis illis quas ad locupletandum tomum tertium editionis Sirmondianæ ab initio Auctarii sui exhibuit, tum dissertatione 5, ibidem inserta, quæ inscribitur *De Theodoreti et Orientalium causa*. Hæc tota dissertatio, quæ exspectationem multorum fefellit, nihil præter va-

(*a*) Ex hac tamen historia (cap. 13), et non aliunde, ea paucissima habemus quæ de seipso tradidit Theodoretus. EDIT. PATR.

riorum Patrum epistolas continet, primum a Christ. Lupo, postea a Steph. Baluzio in nova Collectione conciliorum sub nomine Synodici adversus Tragœdiam Irenæi, editas. Jure autem dubitatur, num genuinæ sint istæ epistolæ, quas Garnerius Nostro vindicare voluit. Adeo enim fervore suo abreptus est, ut etiam illis fidem dederit, quæ apertissima νοθείας habent indicia, qualis est illa quam de obitu Cyrilli ad Joannem Antiochenum scripsisse dicitur, de qua jam alio loco disputavimus. Nec multis urgendum erit, quod jam ex Leontio et Allatio in superioribus evictum dedimus, multas sub Nostri nomine ab illis qui [45] Nestorii partibus addicti erant, fictas esse litteras. Quanta autem fuit Garnerii facilitas in admittendis illis epistolis, quas ad rem suam facere putavit, tanta ejus fuit morositas, si de illis agitanda erat quæstio, quæ mentem Theodoreti ab impiis Nestorii doctrinis alienam testantur. Hinc pro genuina non habuit Epistolam ad Sporacium, quæ a Sirmondo in Appendicem est relata, non quia spuriam putavit illam, ut Garnerius asserit, sed quia argumentum illius fere idem est cum capite 12 libri quarti *Hæreticarum fabularum*, sicque inter epistolas vix locum obtinere posse videtur. Quod reliquum est, varias harum epistolarum classes constituerunt Dupinius et Garnerius, sed parum certis fundamentis totum illud artificium nititur, quia de multis harum litterarum non satis constat, quo scriptæ sint tempore.

Dogmatici, vel polemici, ut videri posset, argumenti est *Eranistes* seu *Polymorphus*, liber apprime utilis ad redarguendos Eutychianos, quorum erroribus oppositus, ab imperatore Theodosio autem, vel potius ab illis quorum artibus regebatur, adeo male exceptus est, ut jussu imperatoris flammis dignus haberetur. Hoc iniquo fato non imminuta quidem est libri dignitas; tamen, ne quid malæ notæ hæreret, cautum est a Marciano, qui istam Theodosii sanctionem rescindendam esse sapienter statuit. Tres Dialogos liber iste complectitur, quorum unusquisque nomen ab argumento nactus est. Primus inscribitur Ἄτρεπτος, secundus Ἀσύγχυτος, tertius Ἀπαθής. In primo docet, immutabilem esse unigeniti Filii divinitatem; in secundo, non permistam sive inconfusam fuisse in Christo Domino divinitatis et humanitatis unionem; [46] in tertio denique, a passionibus liberam fuisse Salvatoris nostri divinitatem. His subjunguntur Ἀποδείξεις διὰ συλλογισμῶν, ubi validis ratiociniis impugnat errores, contra quos in hoc libro disputat. Genuinum hoc esse Theodoreti scriptum vix dubitari poterit, cum non modo Photius, cod. 46, ejus mentionem fecerit, sed etiam Nicephorus, qui loco jam aliquoties citato hunc librum nomine isto Λόγοι τρεῖς περὶ θείων δογμάτων διαλογιστικῶς συνταχθέντες indigitavit. Ipse quoque auctor illius meminit, tum in epistola (16) ad Irenæum episcopum, tum in illa (83) quam ad Dioscorum Alexandriæ episcopum dedit, quæ posterior haud obscurum suppeditat temporis indicium, ex quo colligere possumus, hunc librum jam ante synodum λῃστρικὴν fuisse compositum. His denique adjungimus aliud testimonium, quod ex epistola (130) ad Timotheum episcopum scripta, petimus. Miramur itaque Baraterio, præcocis ingenii juveni et temporis sui ornamento, in mentem venire potuisse, hos Dialogos non Theodoreto nostro, sed forsitan juniori hujus nominis scriptori tribuendos esse, ei scilicet, cui nonnulli cum Garnerio libros illos Historiæ ecclesiasticæ ascribunt, quos Gennadius, ut supra diximus, Nostro absque ullo satis gravi causæ suæ fundamento tribuit. Tamen hanc sententiam non ut probabilem tantum proposuit in Appendice ad Anti-Artemonium Norimb. a 1735, editum, sed pertinacius quoque contra scriptores Memoriarum, ut dicuntur, *Trivultinarum* defendere voluit singulari libello, qui insertus est Bibliothecæ Germanicæ (Gallico idiomate, ut notum scriptæ) vol. XLVIII, p. 50 seq. Sed ea fuit juvenilis audacia, quæ non [47] omni laude caret. Et ipsa juvenis, qui ultra ætatem sapere visus est, disputatio habet nonnulla quæ ulteriori discussione non indigna essent, ea vero alii loco et tempori jam erunt relinquenda. Ad reliquos Scriptoris nostri libros progredimur, si paucis antea lectores de novo Garnerii lapsu monuerimus. Vix amplius quidquam addere opus erit. Latentem in herba anguem videbit, quisquis attente legerit ea quæ præcesserunt. Idem quod antea jam aliquoties dictum est contigit Garnerio, cum hunc librum legeret; in Cyrillum enim omnia dicta esse quis nisi ille somniasset? ut fidem faciamus verbis nostris, vel pauca hæc apponemus, quæ Auct. p. 132 exstant, et parum mutatis verbis recurrunt p. 240 : « In hoc, inquit, opere, mira quadam arte consilium dissimulat : nam cum per dialogismum in Apollinaristas disputare se fingit, Cyrillum revera et Catholicos impugnat, imo doctrinam Nestorii demonstratione, ut ipse quidem loquitur, confirmare nititur. Laudat quidem Cyrillum in Dialogo secundo, sed maligna laude, cæt. » Quidni hæc postrema sic imitari liceat, invehitur Garnerius in Theodoretum, sed odio maligno?

Multiplicem Scriptoris nostri doctrinam testantur etiam *Hæreticarum fabularum libri quatuor*, in quibus hæreses tantum non omnes recenset, quæ inde a Simonis Magi diebus usque ad tempora Nestorii et Eutychis innotuerant : quibus omnibus expositis libro quinto subjunxit divinorum dogmatum Epitomen, ut ostenderet, quomodo inter se differant lux et tenebræ, quæ ipsius sunt verba ineunte libro ultimo. Hic sine dubio est liber ille cujus Nicephorus sub nomine ψεύδους καὶ ἀληθείας διάγνωσις meminit, [48] quo titulo etiam insignitur apud Possevinum Appar. sacri tom. II, p. 457, ubi inter libros a Nostro compositos commemoratur volumen quod *Mendacii et veritatis discrimen* inscribitur. Post concilium Chalcedonense hunc li-

brum a Nostro compositum esse haud obscuris indiciis prodit epistola, quæ præmittitur, ad Sporacium, cujus consilio et instituto laborem istum suscepit. Hac temporis nota magnopere premuntur, qui cum Garnerio, Caveo, Oudino aliisque caput duodecimum libri quarti suppositum esse putant, quia in illo Nestorius atris, ut par erat, coloribus depingitur. Specie quidem non carere videntur argumenta, quibus usus est Garnerius, ut sententiam suam tueretur, satis autem ad ea omnia respondit Dupinius *Biblioth. scriptorum eccles.* t. III. Unius Theodori abbatis, ne de Photio jam dicamus, testimonium, omnibus exceptionibus diluendis sufficiet. Hæc enim sunt verba ejus in argumento synodi Ephesinæ : Εἰ δὲ βούλεταί τις γνῶναι, ὅτι Θεοδώρητος καὶ λίαν ἐμίσει Νεστόριον, ἀναγνῷ τὸ περὶ τῶν αἱρέσεων αὐτῷ Θεοδωρήτῳ γεγραμμένον βιβλίον. *Si quis nosse velit, valde exosum Theodoreto fuisse Nestorium, legat librum De hæresibus ab ipso Theodoreto scriptum.* Num ad alium quam hunc, librum, ejusque aliam partem, quam quæ exstat l. IV, cap. 12, hæc trahi possunt, nisi vis inferenda sit verbis? Adeo autem in ipsa veritatis luce cæcutire visus est Garnerius, ut non hanc modo libri quarti particulam Nostro denegandam esse, sed totum quoque de hæresibus librum Nestorio favere, Cyrillo autem adversari putaverit. Quod ne quis acerbius quam verius a nobis dictum esse putet, ipsa ejus verba ascribere haud piget. [49] Ita vero ille, Auct. p. 145 : « Laboriosum, inquit, atque artificiosum dixi opus. Quantus enim labor ponendus fuit in evolvendis scriptoribus, qui in illum usque diem catholicæ fidei causam contra hæreses defenderant? sed quantæ artis erat, quamque callidæ, ita de singulis scribere, ut qui legeret, sensim sine sensu per se ipse invidia consensionis cum hæreticis oneraret unius naturæ Verbi incarnatæ defensores, liberaret duarum propugnatores ; id est, ut erant tempora, aut certe opinio vulgi, accusaret Cyrillum, absolveret Nestorium. » Haud dissimilia sunt, quæ p. 245 l. c. leguntur, quæ tamen recitasse est refutasse. Adeat, cui placuerit, Ittigii Dissertationem de hæresiarchis apostolicæ ætatis, p. 13.

Sequuntur Orationes sive Homiliæ decem de Providentia, in quibus exhausisse videtur, quidquid de nobili hoc argumento dici potest. Priores quinque complectuntur ea quæ ad probandam Providentiam divinam faciunt ; sive mundi hujus admirabilem structuram, sive corporis nostri fabricam, sive res creatas omnes earumque sapientissimam gubernationem spectaveris : sexta et duæ proximæ versantur in diluendis objectionibus, quæ ab iniqua multorum hominum sorte peti possent. Duæ postremæ magnam ad virtutis studium incitandi vim habent. Docent enim, Providentiæ divinæ illustria non inter Judæos modo, sed inter omnes homines exstare monumenta, pietatisque certissime exspe-A ctandos esse fructus, etsi in hac vita nonnul[li] parum utilis videri posset. Homilias istas Anti[o]chiæ olim a Nostro esse recitatas, multorum [e]st conjectura, [50] specie haud carens. Æram ill[a]rum ad ann. C. 433 refert Dupinius Garnerii autem ad ann. C. 430 vel 431.

Idem argumentum illustrandum sibi sumpsit elegantissimo illo opere, cui titulum fecit, *Curat[io] Græcarum affectionum*, cujus liber sextus agit [de] Providentia divina. Plura autem in isto simul præstitit : totam enim gentilium religionem, seu potius superstitionem, libris duodecim ita evertit, ut sa[n]ctioris fidei puritatem ac honorem egregie defend[e]rit. Ingeniosior forsitan quam verior est Garner[ii] B conjectura, hunc librum a Theodoreto scriptu[m] esse contra imperatorem Julianum. Quidquid autem sit, non hujus tantum, sed omnium qui eo tempore ingenii et nominis fama inclaruerant, gentilium scripta, indefesso excussit studio, ut in primis observatum est a Sylburgio, cui Græco-Latinam eximii hujus operis editionem Heidelbergæ, ann. 1592, in lucem emissam, eamque præstantissimam, debemus. Silent quidem de hoc opere Photius et Nicephorus, meminit autem ejus Tzetze[s] Chil. IX, et ipse Theodoretus in epist. 113, a[d] Leonem Romanum, et in ea (116,) ad Renatum necnon Quæstione prima in Leviticum. Magnoper[e] itaque falluntur Rivetus et Cocus, qui hunc librum alius scriptoris esse putarunt. Ad istum in primi[s] C librum spectant duo epigrammata, quæ ut minu[s] nota hoc loco inserere ab instituto nostro haud alienum esse putamus. [51] Primum ex codice quodam *Augustano* descriptum exstat apud Possevinum Appar. sacri tom. II, p. 457, et ita se habet :

Ὡς Νεῖλος ἄλλος πλημμυρῶν τοῖς σοῖς λόγοις
Θεοδώρητε τῶν Ἀχαιῶν τὴν πλάνην
Πνίγων, τῆς καλὸν πίστεως αὔξεις σπόρον.

Alterum legitur in codice quodam Bibliothecæ Augustæ Vindob. (apud Lambec. lib. IV, p. 179) qui a Petro Patricio ex alio quodam pervetusto codice descriptus, et imperatori Leoni hoc Epigrammate dicatus est. Quia autem prolixior est locus, pri-D mos tantum hos apponimus στίχους, qui ad Nostrum spectant :

Καὶ τοῦτο τῆς σῆς ἄξιον μουσουργίας,
Αὐτοκράτορ μέγιστε, βιβλίον, Λέον.
Φέρει γὰρ ἔνδον τῶν πρὶν Ἑλλήνων, ἄναξ,
Τὰς (*b*) σεμνοκομψοψευδομυθοπλαστίας
Ἀνατραπείσας ἐκ σοφοῦ διδασκάλου
Καὶ μὴν γε χρησμοὺς δεικνύει τοῦ Λοξίου
Νόθους, βεβήλους, ἀγκύλους, λαοπλάνους·
Ἐξ ὧνπερ οἱ πρὶν ἐζοφοῦντο τῇ πλάνῃ
Ἀποσφαλέντες πάντες εὐθείας τρίβου.
Ἁπλῶς τε κοινῶς τῶν ἐκείνων δογμάτων
Τρανῶς ἐλέγχει τοῦτο τὴν γλωσσαλγίαν.

(*b*) Lambec. in margine hanc notulam adjecit : *Notabile vocabulum undecim syllabarum.*

Genuinis Theodoreti libris, quibus recensendis B hactenus operam dedimus, adjungendæ etiam sunt Reprehensiones duodecim capitum seu anathematismorum Cyrilli, quæ partem Appendicis ad tomum IV editionis Sirmondianæ constituunt. Quale sit argumentum hujus libelli, et quo tempore exaratus sit, ipsa docet inscriptio, ita ut de utroque prolixam disputationem instituere superfluum esset. Orationis de charitate, Epistolæ ad Sporacium, necnon alterius quæ ad Joannem [52] episcopum Germaniciæ data est, jam mentionem fecimus. Reliquum itaque est, ut de *Argumentis librorum* XXVII *adversus varias propositiones* (*Eutychianas*) paucis agatur, quorum incertus est auctor. Sirmondus non ipsos libros, sed solam eorum recensionem e Photii cod. 46 petitam exhibuit. Ipsi B itaque libri, de quibus ne verbulum quidem a Sirmondo dictum est, alibi sunt quærendi. Sed ubi? De hoc diversæ sunt eruditorum sententiæ. Priores sex vel septem e quorumdam sententia perierunt; alii vero Fragmenta eorum superesse credunt in iis quæ reliqua nobis sunt de Pentalogio Theodoreti, seu quinque libris de incarnatione. Reliqui horum viginti et septem librorum a multis Athanasio olim ascripti sunt, sed Joan. Dallæus ex auctoritate Photii eos Theodoreto nostro vindicavit, Combefisius autem Maximo, Marius Mercator denique et Garnerius, Eutherio Tyanensi. Hæc quæstio, cum altioris sit indaginis, prelis nunc ferventibus, alio tempore pluribus, si Deus voluerit, exponetur, cum de scriptis Theodoreti sive ineditis sive fictis, ad Garnerii Auctarium dubia quædam modeste proponendi occasio exorta fuerit.

Paginæ editionis Sirmondianæ et novæ juxta hunc indicem sibi respondent.

Not. Ubi *sic* apponitur, latet error in paginis editionis Sirmondianæ.

Ed. Sirm. t. I.	Ed. Nov. t. I.	Ed. Sirm. t. I.	Ed. Nov. t. I.	Ed. Sirm. t. I.	Ed. Nov. t. I.
Pag. 1	Pag. 1	46	69	91	140
2	2	47	71	92	142
3	3	48	73	93	143
4	4	49	74	94	145
5	6	50	76	95	146
6	7	51	78	96	148
7	9	52	79	97	149
8	11	53	81	98	151
9	13	54	82	99	152
10	14	55	84	100	154
11	16	56	85	101	155
12	17	57	87	102	157
13	19	58	88	103	158
14	20	59	90	104	160
15	22	60	91	105	161
16	23	61	93	106	163
17	25	62	94	107	164
18	26	63	96	108	166
19	28	64	98	109	167
20	29	65	99	110	169
21	31	66	101	111	170
22	32	67	103	112	172
23	34	68	104	113	173
24	37	69	106	114	175
25	38	70	107	115	176
26	40	71	109	116	177
27	41	72	110	117	179
28	43	73	112	118	181
29	44	74	114	119	182
30	46	75	115	120	184
31	47	76	117	121	185
32	48	77	119	122	187
33	50	78	120	123	188
34	51	79	121	124	190
35	53	80	123	125	191
36	54	81	124	126	193
37	56	82	126	127	194
38	57	83	128	128	196
39	59	84	129	129	197
40	60	85	131	130	199
41	62	86	133	131	200
42	63	87	134	132	202
43	65	88	136	133	204
44	66	89	137	134	205
45	68	90	139	135	207

Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.
— 136	— 209	— 212	— 326	— 28[illegible]	— 441
— 137	— 210	— 213	— 328	— 2×9	— 443
— 138	— 212	— 214	— 330	— 290	— 444
— 139	— 213	— 215	— 331	— 291	— 446
— 140	— 215	— 216	— 333	— 292	— 447
— 141	— 217	— 217	— 335	— 293	— 449
— 142	— 218	— 218	— 336	— 294	— 450
— 143	— 219	— 219	— 337	— 295	— 452
— 144	— 221	— 220	— 330	— 296	— 453
— 145	— 223	— 221	— 341	— 297	— 455
— 146	— 224	— 222	— 342	— 298	— 456
— 147	— 226	— 223	— 344	— 299	— 458
— 148	— 227	— 224	— 345	— 300	— 459
— 149	— 229	— 225	— 346	— 301	— 461
— 150	— 230	— 226	— 348	— 302	— 462
— 151	— 232	— 227	— 350	— 303	— 464
— 152	— 234	— 228	— 351	— 304	— 465
— 153	— 235	— 229	— 353	— 305	— 467
— 154	— 237	— 230	— 354	— 306	— 469
— 155	— 238	— 231	— 355	— 307	— 470
— 156	— 240	— 232	— 356	— 308	— 472
— 157	— 241	— 233	— 357	— 309	— 473
— 158	— 243	— 234	— 359	— 310	— 475
— 159	— 244	— 235	— 360	— 311	— 47[illegible]
— 160	— 246	— 236	— 362	— 312	— 47[illegible]
— 161	— 247	— 237	— 363	— 313	— 48[illegible]
— 162	— 249	— 258	— 365	— 314	— 48[illegible]
— 163	— 250	— 239	— 367	— 315	— 48[illegible]
— 164	— 252	— 240	— 368	— 316	— 48[illegible]
— 165	— 254	— 241	— 370	— 317	— 48[illegible]
— 166	— 255	— 242	— 371	— 318	— 48[illegible]
— 167	— 257	— 243	— 373	— 319	— 48[illegible]
— 168	— 258	— 244	— 374	— 320	— 49[illegible]
— 169	— 260	— 245	— 376	— 321	— 49[illegible]
— 170	— 263	— 246	— 377	— 322	— 49[illegible]
— 171	— 264	— 247	— 379	— 323	— 49[illegible]
— 172	— 264	— 248	— 380	— 324	— 49[illegible]
— 173	— 266	— 249	— 382	— 325	— 49[illegible]
— 174	— 268	— 250	— 383	— 326	— 49[illegible]
— 175	— 269	— 251	— 385	— 327	— 50[illegible]
— 176	— 271	— 252	— 386	— 328	— 50[illegible]
— 177	— 273	— 253	— 388	— 329	— 50[illegible]
— 178	— 274	— 254	— 389	— 330	— 50[illegible]
— 179	— 275	— 255	— 391	— 331	— 50[illegible]
— 180	— 277	— 256	— 392	— 332	— 50[illegible]
— 181	— 278	— 257	— 394	— 333	— 51[illegible]
— 182	— 280	— 258	— 396	— 334	— 51[illegible]
— 183	— 281	— 259	— 397	— 335	— 51[illegible]
— 184	— 283	— 260	— 399	— 336	— 31[illegible]
— 185	— 284	— 261	— 400	— 337	— 51[illegible]
— 186	— 286	— 262	— 402	— 338	— 51[illegible]
— 187	— 288	— 263	— 404	— 339	— 51[illegible]
— 188	— 289	— 264	— 405	— 340	— 52[illegible]
— 189	— 291	— 265	— 406	— 341	— 5[illegible]
— 190	— 292	— 266	— 408	— 342	— 52[illegible]
— 191	— 294	— 267	— 409	— 343	— 52[illegible]
— 192	— 295	— 268	— 411	— 344	— 52[illegible]
— 193	— 297	— 269	— 412	— 345	— 52[illegible]
— 194	— 299	— 270	— 413	— 346	— 52[illegible]
— 195	— 300	— 271	— 415	— 347	— 53[illegible]
— 196	— 301	— 272	— 416	— 348	— 53[illegible]
— 197	— 303	— 273	— 418	— 349	— 53[illegible]
— 198	— 305	— 274	— 419	— 350	— 53[illegible]
— 199	— 306	— 275	— 421	— 351	— 53[illegible]
— 200	— 308	— 276	— 423	— 352	— 53[illegible]
— 201	— 309	— 277	— 424	— 353	— 54[illegible]
— 202	— 310	— 278	— 426	— 354	— 54[illegible]
— 203	— 312	— 279	— 427	— 355	— 54[illegible]
— 204	— 314	— 280	— 429	— 356	— 54[illegible]
— 205	— 315	— 281	— 431	— 357	— 54[illegible]
— 206	— 317	— 282	— 432	— 358	— 54[illegible]
— 207	— 318	— 283	— 434	— 359	— 54[illegible]
— 208	— 320	— 284	— 436	— 360	— 55[illegible]
— 209	— 321	— 285	— 437	— 361	— 55[illegible]
— 210	— 323	— 286	— 438	— 362	— 55[illegible]
— 211	— 325	— 287	— 440	— 363	— 55[illegible]

Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I
— 364	— 556	— 440	— 675	— 516	— 804
— 365	— 558	— 441	— 677	— 517	— 806
— 366	— 560	— 442	— 678	— 518	— 808
— 367	— 561	— 443	— 681	— 519	— 809
— 368	— 563	— 444	— 684	— 520	— 811
— 369	— 564	— 445	— 686	— 521	— 812
— 370	— 566	— 446	— 687	— 522	— 814
— 371	— 567	— 437	— 689	— 523	— 815
— 372	— 569	— 448	— 691	— 524	— 817
— 373	— 570	— 449	— 692	— 525	— 818
— 374	— 571	— 450	— 694	— 526	— 820
— 375	— 573	— 451	— 696	— 527	— 821
— 376	— 574	— 452	— 697	— 528	— 823
— 377	— 576	— 453	— 699	— 529	— 825
— 378	— 577	— 454	— 701	— 530	— 827
— 379	— 579	— 455	— 702	— 531	— 828
— 380	— 580	— 456	— 704	— 532	— 830
— 381	— 582	— 457	— 706	— 535	— 832
— 382	— 583	— 458	— 707	— 534	— 833
— 383	— 585	— 459	— 709	— 535	— 835
— 384	— 587	— 460	— 710	— 536	— 836
— 385	— 588	— 461	— 712	— 337	— 838
— 386	— 590	— 462	— 714	— 538	— 839
— 387	— 591	— 463	— 715	— 539	— 841
— 388	— 593	— 466 (sic)	— 717	— 540	— 842
— 389	— 595	— 467	— 719	— 341	— 844
— 390	— 596	— 468	— 721	— 542	— 845
— 391	— 598	— 469	— 722	— 543	— 847
— 392	— 399	— 470	— 724	— 544	— 849
— 393	— 601	— 471	— 726	— 545	— 850
— 394	— 602	— 472	— 727	— 546	— 852
— 395	— 603	— 473	— 729	— 547	— 854
— 396	— 605	— 474	— 731	— 548	— 855
— 397	— 607	— 475	— 732	— 549	— 857
— 398	— 609	— 476	— 734	— 550	— 858
— 399	— 610	— 477	— 736	— 551	— 860
— 400	— 611	— 476 (sic)	— 738	— 552	— 862
— 401	— 613	— 477	— 739	— 553	— 863
— 402	— 615	— 478	— 741	— 554	— 865
— 403	— 617	— 479	— 743	— 355	— 866
— 404	— 618	— 480	— 745	— 556	— 868
— 406	— 620	— 481	— 746	— 557	— 870
— 405	— 621	— 482	— 748	— 558	— 871
— 407	— 623	— 483	— 750	— 559	— 873
— 408	— 625	— 484	— 751	— 560	— 875
— 409	— 626	— 485	— 753	— 561	— 876
— 410	— 628	— 486	— 755	— 562	— 878
— 411	— 629	— 487	— 756	— 563	— 879
— 412	— 631	— 488	— 758	— 364	— 881
— 413	— 633	— 489	— 760	— 565	— 883
— 414	— 634	— 490	— 762	— 566	— 885
— 415	— 635	— 491	— 763	— 567	— 886
— 416	— 637	— 492	— 765	— 568	— 888
— 417	— 639	— 493	— 766	— 569	— 889
— 418	— 640	— 494	— 768	— 570	— 891
— 419	— 641	— 495	— 769	— 571	— 892
— 420	— 643	— 496	— 771	— 572	— 894
— 421	— 645	— 497	— 772	— 573	— 896
— 422	— 646	— 498	— 774	— 574	— 897
— 423	— 648	— 499	— 776	— 575	— 899
— 424	— 649	— 500	— 777	— 576	— 901
— 425	— 651	— 501	— 779	— 577	— 903
— 426	— 652	— 502	— 781	— 578	— 904
— 427	— 654	— 503	— 783	— 579	— 906
— 428	— 655	— 504	— 784	— 580	— 907
— 429	— 657	— 505	— 786	— 581	— 909
— 430	— 658	— 506	— 788	— 582	— 911
— 431	— 660	— 507	— 789	— 583	— 913
— 432	— 662	— 508	— 791	— 584	— 914
— 433	— 663	— 509	— 792	— 585	— 917
— 434	— 665	— 510	— 794	— 586	— 919
— 435	— 666	— 511	— 796	— 587	— 921
— 436	— 669	— 512	— 798	— 588	— 923
— 437	— 670	— 513	— 799	— 389	— 924
— 438	— 672	— 514	— 801	— 590	— 926
— 439	— 673	— 515	— 802	— 591	— 927

Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom.
— 592	— 929	— 668	— 1084	— 744	— 121
— 593	— 931	— 669	— 1086	— 745	— 122
— 394	— 933	— 670	— 1087	— 746	— 122
— 595	— 934	— 671	— 1090	— 747	— 122
— 596	— 936	— 672	— 1092	— 748	— 122
— 597	— 938	— 673	— 1094	— 749	— 122
— 598	— 940	— 674	— 1096	— 750	— 123
— 599	— 941	— 675	— 1097	— 751	— 123
— 600	— 943	— 676	— 1099	— 752	— 123
— 601	— 945	— 677	— 1101	— 753	— 123
— 802	— 947	— 678	— 1103	— 754	— 123
— 603	— 950	— 679	— 1105	— 755	— 123
— 604	— 952	— 680	— 1107	— 756	— 124
— 605	— 954	— 681	— 1108	— 757	— 124
— 606	— 956	— 682	— 1110	— 758	— 124
— 607	— 958	— 683	— 1112	— 759	— 124
— 608	— 960	— 684	— 1114	— 760	— 124
— 609	— 962	— 685	— 1116	— 761	— 125
— 610	— 965	— 686	— 1117	— 762	— 125
— 611	— 968	— 687	— 1119	— 763	— 125
— 612	— 970	— 688	— 1121	— 764	— 125
— 613	— 973	— 689	— 1123	— 765	— 125
— 614	— 975	— 690	— 1124	— 766	— 126
— 615	— 977	— 691	— 1126	— 767	— 126
— 616	— 979	— 692	— 1128	— 768	— 126
— 617	— 981	— 693	— 1130	— 769	— 126
— 618	— 983	— 694	— 1132	— 770	— 126
— 619	— 986	— 695	— 1134	— 771	— 126
— 620	— 988	— 696	— 1136	— 772	— 127
— 621	— 990	— 697	— 1138	— 773	— 127
— 622	— 992	— 698	— 1139	— 774	— 127
— 623	— 994	— 699	— 1141	— 775	— 127
— 624	— 996	— 700	— 1142	— 776	— 127
— 625	— 998	— 701	— 1144	— 777	— 128
— 626	— 999	— 702	— 1145	— 778	— 128
— 627	— 1001	— 703	— 1147	— 779	— 128
— 628	— 1003	— 704	— 1149	— 780	— 128
— 629	— 1005	— 705	— 1150	— 781	— 128
— 630	— 1007	— 706	— 1152	— 782	— 128
— 631	— 1008	— 707	— 1153	— 783	— 129
— 632	— 1012	— 708	— 1154	— 784	— 129
— 633	— 1013	— 709	— 1156	— 785	— 129
— 634	— 1016	— 710	— 1158	— 786	— 129
— 635	— 1017	— 711	— 1159	— 787	— 129
— 636	— 1020	— 712	— 1161	— 788	— 130
— 637	— 1022	— 713	— 1162	— 789	— 130
— 638	— 1023	— 714	— 1164	— 790	— 130
— 639	— 1025	— 715	— 1165	— 791	— 130
— 640	— 1027	— 716	— 1167	— 792	— 130
— 641	— 1030	— 717	— 1168	— 793	— 130
— 642	— 1034	— 718	— 1170	— 794	— 130
— 643	— 1037	— 719	— 1171	— 795	— 131
— 644	— 1040	— 720	— 1173	— 796	— 131
— 645	— 1042	— 721	— 1175	— 797	— 131
— 646	— 1044	— 722	— 1177	— 798	— 131
— 647	— 1047	— 723	— 1179	— 799	— 131
— 648	— 1049	— 724	— 1181	— 800	— 131
— 649	— 1051	— 725	— 1183	— 801	— 132
— 650	— 1052	— 726	— 1184	— 802	— 132
— 651	— 1054	— 727	— 1186	— 803	— 132
— 652	— 1056	— 728	— 1188	— 804	— 132
— 653	— 1058	— 729	— 1189	— 805	— 132
— 654	— 1060	— 730	— 1191	— 806	— 132
— 655	— 1062	— 731	— 1193	— 807	— 132
— 656	— 1063	— 732	— 1195	— 808	— 133
— 657	— 1065	— 733	— 1196	— 809	— 133
— 658	— 1067	— 734	— 1198	— 810	— 133
— 659	— 1069	— 735	— 1200	— 811	— 133
— 660	— 1071	— 736	— 1202	— 812	— 133
— 661	— 1073	— 737	— 1204	— 813	— 133
— 662	— 1075	— 738	— 1206	— 814	— 133
— 663	— 1077	— 739	— 1209	— 815	— 134
— 664	— 1078	— 740	— 1210	— 816	— 134
— 665	— 1080	— 741	— 1212	— 817	— 134
— 666	— 1081	— 742	— 1214	— 818	— 134
— 667	— 1083	— 743	— 1216	— 8.9	— 134

Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.
820	1348	875	1431	930	1510
821	1349	876	1432	931	1511
822	1351	877	1433	932	1512
823	1352	878	1435	933	1514
824	1354	879	1437	934	1515
825	1355	880	1438	935	1517
826	1357	881	1440	936	1518
827	1358	882	1441	937	1519
828	1360	883	1442	938	1520
829	1361	884	1444	939	1522
830	1363	885	1445	940	1523
831	1364	886	1447	941	1524
832	1366	887	1448	942	1526
833	1367	890 (sic)	1449	943	1527
834	1369	891	1451	944	1529
835	1370	892	1452	945	1530
836	1372	893	1454	946	1532
837	1373	894	1455	947	1533
838	1374	895	1457	948	1534
839	1376	894 (sic)	1458	949	1536
840	1377	895	1460	950	1538
841	1379	896	1461	951	1539
842	1380	897	1462	952	1541
843	1382	898	1464	953	1542
844	1383	899	1465	954	1544
845	1385	900	1467	955	1545
846	1386	901	1468	956	1547
847	1388	902	1470	957	1548
848	1389	903	1471	958	1549
849	1391	904	1473	959	1551
850	1392	905	1474	960	1552
851	1394	906	1475	961	1554
852	1395	907	1477	962	1555
853	1397	908	1478	963	1557
854	1399	909	1480	964	1558
855	1400	910	1481	965	1559
856	1401	911	1483	966	1561
857	1403	912	1484	967	1562
858	1404	913	1485	968	1564
859	1406	914	1487	969	1565
860	1407	915	1488	970	1567
861	1409	916	1490	971	1568
862	1411	917	1491	972	1570
863	1413	918	1492	973	1571
864	1415	919	1494	974	1573
865	1416	920	1495	975	1574
866	1417	921	1497	976	1575
867	1419	922	1498	977	1577
868	1420	923	1499	978	1578
869	1422	924	1501	970	1580
870	1423	925	1502	980	1581
871	1425	926	1504	981	1583
872	1426	927	1505	982	1585
873	1428	928	1507		
874	1429	929	1508		

quoque fuit sors Theodoreti. Vix enim e vita discesserat, cum Eutychiani, qui ægre ferebant non Eutychis tantum sed Dioscori quoque jacturam, acerbissimis calumniis viri optimi, imo totius synodi, Chalcedonensis memoriam male ad posteros commendare anniterentur. Si Victori Tunonensi et Evagrio, quem utrumque tamen parum fidum esse novimus, credendum sit, Anastasio imperante duæ congregatæ sunt synodi, Constantinopoli una, Sidone in Palæstina altera, in quibus damnata est Nostri memoria. Sed cum satis obscura sit utriusque synodi istius historia, utilius operam nostram collocabimus, si illis potissimum inhæremus, quæ ad invidiosam de tribus Capitulis controversiam pertinent. Turbarum quas Eutychiani excitaverant pertæsus Justinianus imperator, qui fidei suo tempore acerrimus erat propugnator, pacem Ecclesiæ reddere voluit scripto contra Acephalos sive Eutychianos directo. Hoc cum meditaretur, a Theodoro Cæsareæ hoc tempore episcopo, sibi persuaderi passus est, ut calamum potius contra sic dicta tria capitula, hoc est, contra Theodori Mopsuesteni, Theodoreti nostri, [29] et Ibæ Edesseni scripta, verteret. Ita enim se effecturum esse sperabat, ut Eutychiani ad Ecclesiam catholicam redirent, et synodum Chalcedonensem amplecterentur. Imperator, etsi magnopere huic concilio faveret, tamen, quia non alio modo pacem Ecclesiæ reddi posse existimabat, promulgavit decretum, quo tria ista Capitula ut impia et blasphema damnabantur. Votorum se compotes factos esse lætati sunt Eutychiani, et Theodora Augusta quæ illis nimium favebat. Quo minus tamen ex votis cederet consilium, obstitit Occidentalium et præcipue Vigilii, Romanorum tunc episcopi, dissensus. Et dolendum sane est, Vigilium justam tandem deseruisse causam, quam tueri omnino potuisset. Inconstantiam ejus, de qua legenda est Dissertatio theologica, quæ haud ita pridem Præs. S. V. Schuberto ann. 1766 Gryphiswaldiæ prodiit, satis testatur Historia sic dictæ synodi quintæ, seu concilii œcumenici quinti, quod in hac præcipue causa Constantinopoli convocatum est. Etsi Vigilius de bona causa quam defendendam habebat, ipsemet convictus, et ab Afris, Sardis, Illyricisque magnopere rogatus esset, ne in trium Capitulorum damnationem consentiret, tamen famoso illo, ut dicitur, *Judicato* assensum professus est. Nec Orientalibus nec Occidentalibus hoc indignum se approbare potuit facinus, quod imprimis Illyricorum, Afrorumque contra Vigilium excitavit odia, ne de Facundi justissima ira quidquam dicamus. Utinam omnem rei memoriam delere potuisset *Constituto*, quod deinde edidit, ex quo hæc pauca tantum hoc loco inserenda sunt verba, quæ ad Nostrum se referunt, et ita se habent : « Statuimus atque decernimus, nihil in injuriam atque obtrectationem probatissimi in Chalcedonensi synodo viri, h. e. Theodoreti episcopi Cyri, sub taxatione nominis ejus a quoquam fieri vel proferri. » Sed quis non miretur summam viri inconstantiam, quæ tanta fuit, ut brevi post editum *Constitutum* tempore hoc iterum revocaret, non erga illos tantum quorum causa agebatur, sed erga seipsum quoque et famam suam maxime injurius. Testem hujus rei habemus epistolam quam ipse dedit ad Eutychium urbis regiæ episcopum, quæ exstat in Actis synodi Constantinopol. apud Harduinum, tom. III, p. 213 seqq. Garnerio autem adeo displicuit illa, ut in suis ad quintam synodum observationibus Liberati Breviario subjunctis, [30] magno quidem sed irrito conatu, ejus νοθείαν nobis persuadere tentaverit. Vita ann. C. 555 defunctus Vigilius litem istam successoribus prosequendam reliquit, de horum autem successibus jam dicere nihil attinet.

Reliquum est, ut de scriptis, quæ Theodoretus magno numero reliquit, generatim dicamus : in quibus recensendis eumdem tenebimus ordinem, quo tum in Sirmondiana, tum in nostra editione se excipiunt. Primam eamque maximam horum librorum partem constituunt Commentarii, quos in sacram Scripturam tum Veteris tum novi Testamenti exaravit. In hoc litterarum genere magnopere excelluit Noster, quippe qui, judice Photio, at quanto viro ! (cod. 203) palmam præripuit Hippolyto aliisque plurimis, sive ad dictionem ejus respexeris, quæ puris et significantibus vocibus abdita quæque revelat et jucunditate delectat, sive methodum ejus spectaveris, cujus hæc est præcipua laus, ut sine omnibus ambagibus ea quæ scire attinet, perspicue et ornate proponat, iis tamen non prætermissis quæ ad lectorem informandum facere possint. Ita fere judicat Photius, l. c., ubi Nostri Commentarios in Danielem iis exornat laudibus, quæ ad omnes ejusdem generis libros ab hoc auctore conscriptos merito applicari debeant. [31] Primum inter illos locum occupant *Quæstiones in Octateuchum* sive in V libros Mosis, in librum Josuæ, Judicum et Ruth. His statim adjungimus *Quæstiones*, quæ proximum tenent locum, *in libros Regum* (notum, in Bibliis Græcis libros Samuelis accenseri libris Regum) *ac Paralipomenon :* hæ enim cum illis conjunctæ olim fuisse videntur, a Photio saltem in uno codice (205) lectæ sunt. Quæstiones priori loco commemoratas inscripsit εἰς τὰ ἄπορα τῆς θείας Γραφῆς, quem titulum ut operi egregie congruentem laudat Photius. Eumdem quoque cum modo loquendi hujus scriptoris convenire, ostendi potest e quæst. 28 in librum Judicum, ubi πόρον εὑρίσκειν ἐν ἀπόροις Nostro idem est quod *in re dubia exitum invenire.* Docet itaque primo intuitu inscriptio, has Quæstiones non ad universos hosce libros, sed ad obscuriora duntaxat loca pertinere. Et in hoc quidem positum est discrimen, quod inter hos et reliquos Theodoreti Commentarios sacros intercedit. Illi enim qui sequuntur, continuum in universos libros sive Vet. sive N. T. exhibent Commentarium, hi priores autem non nisi obscuriorum locorum interpretationem complectuntur.

Singularis vero et quæ non omnibus se approbavit, est methodus, quam in hisce libris adhibuit auctor, per quæstiones earumque solutiones lectorem instruens. Sed rationem ejus in Prologis aperuisse videtur, ubi Hypatium, cui uterque liber inscriptus est, nunc παίδων φίλτατον, nunc vero ἐρασμιώτατον vocat, utpote quo familiariter utebatur, quemque ultimis vitæ suæ annis, in quos æra horum librorum incidit, lateri suo adhærentem, et in munere episcopali laborum socium habebat. Senem quoque, et assiduo in scrutandis sacris Litteris posito studio exercitatissimum doctorem decebat ista methodus. Ultimos autem hos esse librorum a Nostro [32] elaboratorum haud vana, ut putamus, conjectura statuitur, quia nec in ullo alio, nec in epistolis suis, illorum mentionem fecit, quod tamen in Epistola, quam ad Leonem Romanorum episcopum ann. C. 449, ut supra evictum dedimus, scripsit, imo etiam in ea quæ ad Eusebium Ancyranum directa est, ad sui defensionem facere potuisset. Quod reliquum est, in his ut in aliis Theodoreti libris quædam occurrunt, quæ Theodorum Mopsuestenum auctorem habent, alia quæ ad Origenem, alia quæ ad Diodorum Tarsensem jure referri debent. Haud raro enim culpa eorum qui Catenas e scriptis horum Patrum congesserunt, accidit, ut quæ unius sunt, alteri tribuantur, quod in primis de illo quem priori loco nominavimus, necnon de Theodoro Heracleota valet, ut jam observatum est a Montfauconio Palæogr. Gr. p. 347.

Commentarii in Psalmos nulla quidem apud Photium fit mentio : tamen, quia plura sunt Theodoreti scripta, quorum ille non meminit, hujusque præstantissimi operis in aliis libris quos ipse Photius commemorat, diserte injicitur mentio, non dubitandum est, quin ad Nostrum jure pertineat, cui etiam a Nicephoro *Hist. eccles.* lib. XIV tribuitur. Ipse auctor pro suo agnoscit hunc librum in epist. 82 quæ ad Eusebium Ancyranum scripta est, necnon quæstione 43 in librum secundum Regum. In Procemio docet, qua interpretandi ratione usus sit, ut censuram effugeret, quam alii meruerant. Tria in primis ab eo notantur vitia, suppressis tamen, ne modestiam [33] læderet, scriptorum nominibus. Primo reprehendit nimium allegoriæ studium, quod in Apollinarium dictum esse putant Dupinius ac Garnerius. Deinde impugnat eos qui omnia vaticinia ad Judæos referunt, quam quidem accusationem ad Theodorum Mopsuestenum spectare satis aperte loquuntur ea quæ in actis synodi V, collat. 5, ex Hesychio Hierosol. leguntur apud Hard. l. c. tom. III, p. 104. Denique nimiam aliorum prolixitatem arguit, ad Chrysostomum sine dubio respiciens, quem in hoc, ut in plerisque aliis libris præ reliquis secutus est, ita tamen ut brevitati quam maxime studeret. Hac via ingressus felici successu labore hoc defunctus est, simulque hanc laudem meruit, ut critica diligentia alios sui temporis interpretes superaverit. Adhibuit enim Aquilæ, Symmachi et Theodotionis versiones, quarum multa fragmenta ex hoc in primis Commentario petiit Montfauconius, qui etiam pag. 10 Prælim. ad Collectionem novam Patrum observat, Nostrum, etsi ab Eusebiania Psalmorum interpretatione plerumque deflectat, tamen subinde illam fere ab verbum exprimere, etsi breviori, ut plurimum, stilo. Idem Nostro quoad Chrysostomum objecit Garnerius Auct. p. 184. Sed utrumque non adeo miramur, cum satis constet quanta in Catenis facta sit nominum permutatio, quæ eo facilius locum invenire potuit, quo magis, teste Nicephoro l. c., Theodoretus stilum suum ad Chrysostomi exemplum formare studuit; quo factum est, ut si in codicibus passim nomen auctoris loco quodam neglectum esset, ne peritissimi quidem librarii satis certi fuerint, sitne ad hunc an ad illum referendus. Et quod in primis ad locum psal. L, 7, a Garnerio prolatum attinet, verum quidem est, pene eadem legi apud Chrysostomum (edit Savilii t. 1, p. 709 seq.): noluimus tamen in Variantibus textui subjectis quidquam de hoc loco monere, quia in codice Augustano quem tertium dicere consuevimus, et qui Catenam in Psalmos, ut in Præfatione pluribus indicatum est, continet, non Chrysostomi sed Nostri nomen ascriptum vidimus. [34] His tantum adjicimus, ex epistola 82 ad Eusebium scripta recte colligi posse, hunc librum inchoatum esse ann. C. 435

Ordine proximus est *Commentarius in Canticum canticorum*. Talem a se scriptum esse, ipse quidem Theodoretus in Prologo quem Psalmis præmisit, testatur; num vero is quo nunc utimur, jure ad illum pertineat, multis disputatum est. Recensebimus itaque paucis argumenta, quæ ab utraque parte in scenam producta sunt. Qui genuinum hunc fetum esse negant, objicere solent, auctorem in Procemio de Chrysostomo ut vivo loqui, in Theodorum Mopsuestenum gravius invehi, de se ut de homine civilibus ac militaribus negotiis admodum distracto loqui, et de Manasse quædam tradere, de quibus ne γρὺ quidem apud Nostrum exstet. His addunt tum prolixitatem in dicendo, tum Nostri de hoc opere silentium, ubi de scriptis loquitur in quibus suam de incarnatione fidem testatus est, tum denique Catenarum auctoritatem. Ita paucis complectimur quidquid contra hunc librum dictum esse novimus. Hæc argumenta, etsi minus firma sint, tamen apud Caveum ac Garnerium tantum valuerunt, ut suum illis adjecerint calculum. Imo parum abfuit, quin Garnerius in locum hujus libri alium substitueret fetum, quem Auctario suo inserere promisit, pag. 258; verum his promissis non stetit, vel stare noluit, qui operis perficiendi curam post Garnerii obitum in se suscepit. Videamus autem, qua ratione omnis ista argumentatio refutari, et genuina libri indoles defendi possit. De Chrysostomo, etsi vita jam defunctus esset, jure dici poterat, ὁ τοῖς ῥεύμασι τῆς διδασκαλίας μέχρι καὶ

τήμερον πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἀρδεύων· vivebat enim in scriptis suis quorum fama tunc universum [35] orbem impleverat. Si verum est alterum, quod in Theodorum Mopsuestenum, quem alioquin magni faciebat, invehatur, hoc sane veritatis amorem et a partium studio liberum testatur animum : idem enim, ut jam vidimus, fecit in suo ad Psalmos Procemio. Sed nondum satis liquet rei veritas. Nititur scilicet tota accusatio auctoritate Pelagii II, aut potius Gregorii M., qui in epistola tertia ad Eliam Aquileiensem et episcopos Istriæ scribit. « Cum Theodorus (Mopsuestenus) Canticum canticorum vellet exponere, Salomonem per hunc librum Æthiopissæ reginæ blanditum esse professus est : quod Theodoretus reprehendens nomen quidem Theodori suppressit, sed tamen vesaniam patefecit. » Tale autem apud Theodoretum l. c. non legimus. In eos tantum invehitur, qui vel putarunt, Salomonem de se ipso et Pharaonis filia in hoc libro loqui, vel pro Pharaonis filia Abisai Sunamitidem substituerunt. Nihil itaque de Æthiopissa regina hoc loco dictum deprehendimus ; quæ tamen opinio, si illa Theodori sit, sub generali *fabularum anilium* nomine, quo Noster h. l. utitur, comprehendi potuit. Sunt enim omnino anilia et Christiano doctore indigna, quæ ex Theodori illius in hunc librum Commentariis exstant Fragmenta, apud Harduinum l. c. p. 88 seq. Sed ad ea progrediamur, quæ tertio loco objiciuntur. Si auctor horum Commentariorum multis non modo ecclesiasticis, sed civilibus quoque ac militaribus curis se distrahi questus est, non mirabuntur, qui e litteris Theodoreti jam supra allegatis noverint, quantos labores quantaque pericula sustinuerit, ut perditos mores eorum emendaret, quorum curam sibi demandatam habuit. Gravius itaque sibi, quam militum ducibus, impositum onus ægre ferebat : omni enim adhibita diligentia vix petulantiam [36] hominum istorum coercere poterat. Ita rem expedire, et, si opus esset, tropicam quamdam dicendi rationem in his auctoris nostri verbis admittere mallemus, quam absque historiæ fide cum nonnullis asserere, Cyresticam regionem eo tempore præsidiariorum militum effusa licentia misere turbatam fuisse. Porro, quod Manasses, rex impius, magnam sacrorum Librorum partem combusserit, ut in Procemio ad hunc Commentarium dicitur, nullo quidem in loco a Nostro alibi asseritur, sed num omnia uno eodemque loco dicere necesse erat? Multa in suis ad libros Paralipomenon Commentariis supplevit, quæ in illis ad libros Regum eodem jure dicere potuisset, si necessitas hanc legem illi imposuisset. Quod prolixius in hoc quam forsitan in aliis libris meditationes suas exposuerit, dandum est non argumenti tantum, quod multum difficultatis habebat, conditioni, sed tempori etiam quo scripsit. Haud male enim ex ipso hoc paululum diffuso dicendi genere colligitur, hunc librum esse unum ex primis quos Noster composuit. Usu enim, ut fieri solet, acquiritur peritia, multa paucis dicendi. Quod vero hujus libri nullam fecerit mentionem, ubi opus esse videbatur ad defendendam suam de incarnatione doctrinam, parum efficiet. Sive enim eo tempore Theodoro parcendum, sive hoc fidei suæ documento haud opus esse existimaverit, libera illi omnino fuit optio locorum quibus fides defendenda esset. Catenarum denique adeo nos non movet auctoritas, ut parum ab hoc argumento metuendum sit causæ nostræ. Parvus est Catenarum in Canticum canticorum numerus, nec inter illas est quædam cujus memoria sit adeo obscura, quam ejus, quæ a Garnerio adducitur, et Neophyto cuidam tribuitur. Dantur tamen quædam, in quibus frequenter sunt Origenis aliorumque cum quibus Nostrum [37] sæpius permutatum esse novimus, citationes, ut in illa quam Meursius edidit Lugd. Bat. a 1617. Facillime itaque potuit fieri, ut in hisce Catenis, quarum parvus est numerus, Nostri desideretur memoria, sive temporis hoc factum sit injuria sive librariorum negligentia. Hæc omnia itaque nos non impedient, quominus hunc Commentarium Nostro vindicemus. Ita enim jubet auctoritas codicum, quibus olim jam usi sunt Zinus ac Sirmondus, et magna quæ inter hunc aliosque Theodoreti libros intercedit affinitas. Illustre ejus exemplum dat locus ille Ezechielis, qui in Procemio ad hunc librum eodem modo, ut in Nostri ad hunc prophetam Commentario explicatur.

Proximum locum tenent *Interpretationes sedecim prophetarum*, Isaiæ scilicet, Jeremiæ (cui subjuncti sunt Threni et liber Baruch), Ezechielis, Danielis et duodecim prophetarum quos minores dicunt. Non eodem ordine scripti sunt Commentarii isti quo se excipiunt. Danielem primum fuisse quem Theodoretus interpretatus est, ipse in Præfatione ad librum illum monuit, causamque optionis suæ a Judæorum erga hunc prophetam odio petiit. Proximus fuisse videtur Ezechiel, de quo saltem ex Præfatione ad Jeremiam constat, in eum prius commentatum esse Nostrum quam ad Jeremiam illustrandum se accingeret. Quo ordine ad reliquos progressus sit, haud satis liquet : hoc tamen ex ipso auctoris testimonio perspectum habemus, ultimum horum laborum fuisse Commentarium in Threnos, cui his verbis finem fecit auctor : « Hanc etiam aliis propheticis libris adjicimus interpretationem, adeo ut per Dei gratiam nullam prophetiam interpretationis expertem reliquerimus. » Magnopere dolendum est, haud integrum [38] ad nos pervenisse Commentarium in Isaiam, cujus non nisi lacinias habemus. Quæ Sirmondus e Catenis congessit, non omnia ad Nostrum pertinent, sed magna ex parte ad Theodorum Mopsuestenum, et, nostra adhuc est conjectura, ad Eusebium Cæsariensem referenda esse videntur. Antequam ad reliquos libros progrediamur, paucis monendum erit, errasse Garnerium, si Auct. p. 188, exeunte capite quarto refert, Nostrum in Commentario ad extrema verba Jeremiæ

prolixe adversus Apollinarii errores chiliasticos disputasse. Sed disputatio ista non hoc loco, sed in fine Commentarii ad Ezechielem exstat, cui adjungenda sunt illa quæ ad finem Commentarii in Aggæum leguntur.

Utiles in primis sunt *Commentarii in XIV Epistolas sancti Pauli*, a Nostro tanta cum laude compositi, ut magnopere dolendum sit, reliquos Novi Fœderis libros non eumdem nactos esse interpretem. Exstant autem nonnisi pauca Commentariorum in quatuor Evangelia fragmenta, quæ recensuit Montfauconius in Bibliotheca Coislin. Horum duo commemorat in Matthæum, p. 75 et 247, e Cod. Coisl. 24 et 195. Nonnulla in Lucam p. 251, e Cod. Coisl. 201, et p. 376 seq.; nonnisi unicum vero in Joannem, p. 68, e Cod. 23. In Matthæum quædam e Nostro congessit Petr. Possinus in Catena Patrum Græcorum in sanctum Matthæum edita Tolosæ a. 1646. Exstant etiam nonnulla Theodoreti, sed Latine tantum, in Corderii Catena in sanctum Lucam Antuerpiæ ann. 1628 edita. Plura autem in Bibliothecis regis Galliæ superesse haud incertis indiciis novimus. Qui vero inter nos superstites sunt in Epistolas sancti Pauli Commentarii, integram et continuam exhibent interpretationem, quæ unica in se complectitur, quidquid eleganter et apposite ad litteralem horum librorum sensum explicandum dici debuit. Nec alia a Nostro exspectari potuerunt, [39] cum præceptore usus sit Chrysostomo, et Theodoro Mopsuesteno, qui posterior in explicandis N. T. libris felicior fuisse dicitur quam in scrutando sensu librorum V. T. Ad utrumque pertinere videntur, quæ Noster in limine Procemii haud minus modeste quam honorifice monuit, verendum esse, ne sint, a quibus temeritatis accusetur, quod post *hunc et illum qui totius orbis sint lumina*, audeat ad apostolicorum scriptorum interpretationem accedere. E veteribus solus est Nicephorus, qui l. c. egregii hujus scripti mentionem injecit: ipse vero auctor tum in Epistolis suis passim, tum quæstione prima in Leviticum ejus meminit. Dubitari itaque non potest, librum istum jure ad Nostrum referri: quo autem anno scriptus sit, minus certum videtur. Dolendum est, utramque illam epistolam, quæ inter reliquas Scriptoris nostri litteras agmen ducit, non satis distinctam habere temporis notam, quæ si nobis suppeteret, nullos controversiæ relinqueretur locus. Misit enim amico illi, ad quem directa est epistola prima, hos suos in apostolicas epistolas Commentarios, rogans, ut mentem de istis libere aperiret. Præterea in suis ad Eusebium Ancyranum et Leonem Romanorum episcopum litteris (epist. 82 et 113) hujus æque ac aliorum, qui eo tempore jam exstabant, librorum meminit quidem, sed nimis vage: recenset enim scripta omnia quæ tum ante synodum Ephesinam, tum primis post illam duodecim annis composuerat. In primis in posteriori loco obscura est temporis nota, quia generaliori librorum indici

A verba ista præmittit: « Sunt quæ partim ante annos viginti, partim ante octodecim, partim ante quindecim, partim ante duodecim scripsi. » Incertum itaque esse debet, sintne libri qui deinde commemorantur, duodecimo vel vicesimo anno ante datas hasce litteras, vel intra hosce annos scripti? [40] Hoc tamen ex ista ad Leonem Romanum Epistola, quæ, ut jam dictum est, ad A. C. 449 pertinet, certo colligitur jam ante synodum λῃστρικὴν scriptos fuisse hos Commentarios. Garnerius existimat, æram illorum referendam esse ad eam annorum seriem, quæ inter concilium Ephesinum (prius) et ann. C. 433 intercessit. Argumenta ejus attentione quidem digna sunt, alio autem loco aptior de illis disputandi erit occasio. Hoc tamen jam

B silentio præterire non possumus, male erga Nostrum affecti animi insigne specimen esse, quod idem prodit l. c. p. 190, ubi lectoribus suis persuadere conatur, Theodoretum in toto hoc libro quamcunque occasionem Cyrillum carpendi avide arripuisse, quia post synodum Ephesinam pacemque restitutam ipsi non licuerit publice contra adversarium suum pugnare. Meminerint autem lectores eorum quæ jam ineunte hac Dissertatione diximus, scilicet retorquendum esse in Garnerium, quod is Nostro perperam objecit; nam hæresin totam videre sibi visus est, ubi vel minima species umbraque occurreret. Meminerint, rogamus, et vel judicent, vel suspendant judicium, donec novo iniqui-

C tatis indicio magis motam esse bilem sentiant. Sed cum ad alia nunc properandum sit, hoc unicum addimus, Græcum hujus libri textum Sirmondo deberi, qui primus illum e Codicibus orbi litterato dedit, addita quidem Latina Herveti versione, sed minus caute adhibita, quod bene monuit Rich. Simon. l. c. p. 186.

Historiæ ecclesiasticæ libri sunt quinque, quos Theodoretus non minori cum laude quam elegantia eo consilio composuit, ut Eusebii Cæsariensis suppleret Historiam. Initium itaque fecit ab illis temporibus, quæ ultimam constituunt Historiæ Eusebianæ periodum, et progressus est usque ad finem imperii Theodosii Junioris. [41] Æmulos habuit Socratem atque Sozomenum, qui eodem

D consilio tunc temporis ad Historiam ecclesiasticam componendam animum adjecerunt, multa tamen Nostro, quæ sive suppleret sive corrigeret, reliqua fecerunt. Ita quidem statuit Photius (cod. 31) qui non modo dicendi genus historiæ aptissimum, sed etiam ubertatem rerum a Nostro enarratarum dignis extollit laudibus, eumque Socrati, Sozomeno ac Evagrio longe anteponendum esse judicat. Non potuit tamen peritissimi in his rebus arbitri oculos effugere nimia illa in metaphoris audacia, quæ etsi non omnino defendi, tamen genio populi et regionis in qua vixit, excusari quodammodo poterit. Alii vero, ne quid dissimulare videamur, sunt nævi hujus libri, quos vel recensuerunt vel emendaverunt Baronius, Dupinius, Valesius, et centuria-

tores Magdeburgici, ne quid de Garnerii nimia in scriptore nostro castigando diligentia nunc dicamus. De numero horum *Historiæ ecclesiasticæ* librorum dubitationem nonnullis injecit Gennadius, qui c. 89 libri *De viris illustribus* refert, Nostrum decem hujus argumenti libros composuisse. Unicus qui huic narrationi favere videtur, est Gerh. Vossius, qui, cum de historicis Græcis dissereret, lectoribus persuadere voluit, duplicem olim exstitisse *Historiæ ecclesiasticæ* Theodoreti editionem, unam quæ non nisi sex priores, alteram vero quæ quinque posteriores complexa sit libros, quibus Historiam usque ad Leonis imperatoris tempora suppleverit. Sed nulla omnino fides debetur huic fabulæ, cui non modo Photii, Nicephori, Cassiodori et Evagrii obstat auctoritas, sed ipsius quoque Theodoreti nostri testimonium, quod exstat in fine libri ultimi seu quinti. « Ego vero, inquit, historiæ [42] finem hic faciens, lectores rogo, ut precibus suis laborem nostrum compensent. Quinque autem et centum annorum tempus hæc Historia complectitur, ab Arii vesania incipiens, et cum obitu laude dignorum virorum Theodori (sc. Mopsuesteni) et Theodoti (Antiocheni) desinens. » Et si vel maxime filum Historiæ voluisset prosequi, tamen summa viri prudentia ac modestia, quam ut par est admirati sunt Valesius et Beausobre *Hist. Manich.* t. I, p. 226, non permisisset, ut tempora ista attingeret, in quæ incidit invidiosa Nestorianæ controversiæ historia. Magnopere enim erraret, qui e silentio, quo Theodoretus lites istas premere voluit, inferret, eum ante synodi Ephesinæ tempora ad Historiam hanc scribendam accessisse. Quo minus enim hæc conjectura se tueri possit, impediunt quæ a Nostro de reliquiis sancti Chrysostomi Constantinopolim delatis, et de pietate Theodosii ac sororum ejus narrantur lib. v, c. 36. Jam, cum e Socratis Historia appareat, Chrysostomi corpus decimo sexto Theodosii consulatu, sicque ann. C. 438, in urbem regiam delatum esse, dubium non est, Nostrum Historiam suam longo post concilium Ephesinum intervallo composuisse. Sola itaque viri moderatio effecit, ut de litibus sileret, quibus enarrandis maxime idoneus fuisset, si sine aliorum offensione fieri potuisset. Quæ cum ita sint, quis non videt, iniquum Nostri judicem esse Garnerium, cujus hæc sunt verba p. 192, seq. Auctarii. « Opinor, primum, hoc opus Theodoreti aliud nihil esse præter historiam Arianæ hæreseos (eadem fere ibid. p. 194 exstant), sive in seipsa sive in propagine. Deinde, ipsam eo consilio scriptam fuisse, ut ostenderentur fontes, ex quibus Theodoreto viderentur orti errores, quos affingebat Catholicis. Tertio, in Arianis, [43] unionis hypostaticæ defensores; in Eusebio Nicomediensi, Cyrillum; in Athanasio atque etiam in Chrysostomo, Nestorium; alios Nestorii amicos in aliis adumbratos esse. Quarto denique Cyrillum et Proclum in iis, qui Diodorum Tarsensem et Theodorum Mopsuestenum velut hæreticos scriptis factisque traduxissent, tacite nunc refelli, cum uterque velut fidei defensor inducitur. » Itane ingenio abutendum erat, ut, quacunque fieri posset ratione, suspecta redderetur viri boni integritas? Sed quid multa? Ex superioribus jam satis constare arbitramur, quam injurius in Theodoretum sit Garnerius. Plura qui cupit, legat Ittigium de Bibliothecis et Catenis Patrum, p. 729, et ejusdem Præfationem ad *Historiæ ecclesiasticæ* sæculi II capita, p. 8 seq. Parum æquiorem se præbuit Garnerius erudito Cousino qui *Historiam ecclesiasticam* Theodoreti in Gallicam linguam transtulit, nec minus eximiæ laudis viro, Henr. Valesio, qui multis nominibus de Nostro æque ac de aliis Historiæ ecclesiasticæ scriptoribus conjunctim editis, meruit, cujus novissima editio Augustæ Taurinorum ann. 1748, prodiit, multis eruditorum observationibus et variantibus lectionibus editioni Cantabrigiensi Guil. Reading aspersis, locupletata.

Breviores erimus in recensenda *Historia religiosa*, quæ inscribitur φιλόθεος ἱστορία ἢ ἀσκητικὴ πολιτεία. Minor est utilitas, quæ e lectione hujus libri percipitur, utpote qui præter Ascetarum vitas nihil continet (*a*), sicque curiosos magis quam discendi cupidos lectores poscit. Singularia quidem sunt, quæ in hoc libro narrantur; nollemus tamen dicere censura adeo dignum esse Theodoretum, ut Frid. Spanhemio aliisque visum est. Etsi enim inter nos fidem vix invenirent hujus generis homines, temporum tamen habenda [44] est ratio. Hujus operis partem quamdam constituit Oratio sive Dissertatio de charitate, quam Sirmondus Appendici inseruit, Hervetus autem in versione sua Latina rectius huic libro subjunxit.

Multo majorem utilitatem nobis præstant Epistolæ Theodoreti, quæ proximum inter Opera illius locum tenent, eoque chariores nobis esse debent, quo majorem historiæ scriptoris nostri lucem accendunt. Numero sunt centum et quadraginta septem, una autem quæ scripta est ad Joannem episcopum Germaniciæ, apud Sirmondum, tomo III, desideratur, cum locum nacta sit in Appendice t. IV, p. 702. Supra quingentas Nostri epistolas legit olim Nicephorus, cujus fide si niti liceat dolendum omnino est, tantam earum partem periisse. Hanc jacturam aliquo modo resarcire voluit Garnerius tum Epistolis illis quas ad locupletandum tomum tertium editionis Sirmondianæ ab initio Auctarii sui exhibuit, tum dissertatione 5 ibidem inserta, quæ inscribitur *De Theodoreti et Orientalium causa*. Hæc tota dissertatio, quæ exspectationem multorum fefellit, nihil præter va-

(*a*) Ex hac tamen historia (cap. 13), et non aliunde, ea paucissima habemus quæ de seipso tradidit Theodoretus. EDIT. PATR.

riorum Patrum epistolas continet, primum a Christ. Lupo, postea a Steph. Baluzio in nova Collectione conciliorum sub nomine Synodici adversus Tragœdiam Irenæi, editas. Jure autem dubitatur, num genuinæ sint istæ epistolæ, quas Garnerius Nostro vindicare voluit. Adeo enim fervore suo abreptus est, ut etiam illis fidem dederit, quæ apertissima νοθείας habent indicia, qualis est illa quam de obitu Cyrilli ad Joannem Antiochenum scripsisse dicitur, de qua jam alio loco disputavimus. Nec multis urgendum erit, quod jam ex Leontio et Athatio in superioribus evictum dedimus, multas sub Nostri nomine ab illis qui [45] Nestorii partibus addicti erant, fictas esse litteras. Quanta autem fuit Garnerii facilitas in admittendis illis epistolis, quas ad rem suam facere putavit, tanta ejus fuit morositas, si de illis agitanda erat quæstio, quæ mentem Theodoreti ab impiis Nestorii doctrinis alienam testantur. Hinc pro genuina non habuit Epistolam ad Sporacium, quæ a Sirmondo in Appendicem est relata, non quia spuriam putavit illam, ut Garnerius asserit, sed quia argumentum illius fere idem est cum capite 12 libri quarti *Hæreticarum fabularum*, sicque inter epistolas vix locum obtinere posse videtur. Quod reliquum est, varias harum epistolarum classes constituerunt Dupinius et Garnerius, sed parum certis fundamentis totum illud artificium nititur, quia de multis harum litterarum non satis constat, quo scriptæ sint tempore.

Dogmatici, vel polemici, ut videri posset, argumenti est *Eranistes* seu *Polymorphus*, liber apprime utilis ad redarguendos Eutychianos, quorum erroribus oppositus, ab imperatore Theodosio autem, vel potius ab illis quorum artibus regebatur, adeo male exceptus est, ut jussu imperatoris flammis dignus haberetur. Hoc iniquo fato non imminuta quidem est libri dignitas; tamen, ne quid malæ notæ hæreret, cautum est a Marciano, qui istam Theodosii sanctionem rescindendam esse sapienter statuit. Tres Dialogos liber iste complectitur, quorum unusquisque nomen ab argumento nactus est. Primus inscribitur Ἄτρεπτος, secundus Ἀσύγχυτος, tertius Ἀπαθής. In primo docet, immutabilem esse unigeniti Filii divinitatem; in secundo, non permistam sive inconfusam fuisse in Christo Domino divinitatis et humanitatis unionem; [46] in tertio denique, a passionibus liberam fuisse Salvatoris nostri divinitatem. His subjunguntur Ἀποδείξεις διὰ συλλογισμῶν, ubi validis ratiociniis impugnat errores, contra quos in hoc libro disputat. Genuinum hoc esse Theodoreti scriptum vix dubitari poterit, cum non modo Photius, cod. 46, ejus mentionem fecerit, sed etiam Nicephorus, qui loco jam aliquoties citato hunc librum nomine isto Λόγοι τρεῖς περὶ θείων δογμάτων διαλογιστικῶς συνταχθέντες indigitavit. Ipse quoque auctor illius meminit, tum in epistola (16) ad Irenæum episcopum, tum in illa (83) quam ad Dioscorum Alexandriæ

A episcopum dedit, quæ posterior haud obscurum suppeditat temporis indicium, ex quo colligere possumus, hunc librum jam ante synodum ληστρικὴν fuisse compositum. His denique adjungimus aliud testimonium, quod ex epistola (130) ad Timotheum episcopum scripta, petimus. Miramur itaque Baraterio, præcocis ingenii juveni et temporis sui ornamento, in mentem venire potuisse, hos Dialogos non Theodoreto nostro, sed forsitan juniori hujus nominis scriptori tribuendos esse, ei scilicet, cui nonnulli cum Garnerio libros illos Historiæ ecclesiasticæ ascribunt, quos Gennadius, ut supra diximus, Nostro absque ullo satis gravi causæ suæ fundamento tribuit. Tamen hanc sententiam non ut probabilem tantum proposuit in Appendice ad Anti-Artemo-
B nium Norimb. a 1735, editum, sed pertinacius quoque contra scriptores Memoriarum, ut dicuntur, *Trivultinarum* defendere voluit singulari libello, qui insertus est Bibliothecæ Germanicæ (Gallico idiomate, ut notum scriptæ) vol. XLVIII, p. 50 seq. Sed ea fuit juvenilis audacia, quæ non [47] omni laude caret. Et ipsa juvenis, qui ultra ætatem sapere visus est, disputatio habet nonnulla quæ ulteriori discussione non indigna essent, ea vero alii loco et tempori jam erunt relinquenda. Ad reliquos Scriptoris nostri libros progredimur, si paucis antea lectores de novo Garnerii lapsu monuerimus. Vix amplius quidquam addere opus erit. Latentem in herba anguem videbit, quisquis attente legerit
C ea quæ præcesserunt. Idem quod antea jam aliquoties dictum est contigit Garnerio, cum hunc librum legeret; in Cyrillum enim omnia dicta esse quis nisi ille somniasset? ut fidem faciamus verbis nostris, vel pauca hæc apponemus, quæ Auct. p. 132 exstant, et parum mutatis verbis recurrunt p. 240: « In hoc, inquit, opere, mira quadam arte consilium dissimulat: nam cum per dialogismum in Apollinaristas disputare se fingit, Cyrillum revera et Catholicos impugnat, imo doctrinam Nestorii demonstratione, ut ipse quidem loquitur, confirmare nititur. Laudat quidem Cyrillum in Dialogo secundo, sed maligna laude, cæt. » Quidni hæc postrema sic imitari liceat, invehitur Garnerius in Theodoretum, sed odio maligno?

D Multiplicem Scriptoris nostri doctrinam testantur etiam *Hæreticarum fabularum libri quatuor*, in quibus hæreses tantum non omnes recenset, quæ inde a Simonis Magi diebus usque ad tempora Nestorii et Eutychis innotuerant: quibus omnibus expositis libro quinto subjunxit divinorum dogmatum Epitomen, ut ostenderet, quomodo inter se differant lux et tenebræ, quæ ipsius sunt verba ineunte libro ultimo. Hic sine dubio est liber ille cujus Nicephorus sub nomine ψεύδους καὶ ἀληθείας διάγνωσις meminit, [48] quo titulo etiam insignitur apud Possevinum Appar. sacri tom. II, p. 457, ubi inter libros a Nostro compositos commemoratur volumen quod *Mendacii et veritatis discrimen* inscribitur. Post concilium Chalcedonense hunc li-

brum a Nostro compositum esse haud obscuris indiciis prodit epistola, quæ præmittitur, ad Sporacium, cujus consilio et instituto laborem istum suscepit. Hac temporis nota magnopere premuntur, qui cum Garnerio, Caveo, Oudino aliisque caput duodecimum libri quarti suppositum esse putant, quia in illo Nestorius atris, ut par erat, coloribus depingitur. Specie quidem non carere videntur argumenta, quibus usus est Garnerius, ut sententiam suam tueretur, satis autem ad ea omnia respondit Dupinius *Biblioth. scriptorum eccles.* t. III. Unius Theodori abbatis, ne de Photio jam dicamus, testimonium, omnibus exceptionibus diluendis sufficiet. Hæc enim sunt verba ejus in argumento synodi Ephesinæ : Εἰ δὲ βούλεταί τις γνῶναι, ὅτι Θεοδώρητος καὶ λίαν ἐμίσει Νεστόριον, ἀναγνῷ τὸ περὶ τῶν αἱρέσεων αὐτῷ Θεοδωρήτῳ γεγραμμένον βιβλίον. *Si quis nosse velit, valde exosum Theodoreto fuisse Nestorium, legat librum De hæresibus ab ipso Theodoreto scriptum.* Num ad alium quam hunc, librum, ejusque aliam partem, quam quæ exstat l. IV, cap. 12, hæc trahi possunt, nisi vis inferenda sit verbis? Adeo autem in ipsa veritatis luce cæcutire visus est Garnerius, ut non hanc modo libri quarti particulam Nostro denegandam esse, sed totum quoque de hæresibus librum Nestorio favere, Cyrillo autem adversari putaverit. Quod ne quis acerbius quam verius a nobis dictum esse putet, ipsa ejus verba ascribere haud piget. [49] Ita vero ille, Auct. p. 145 : « Laboriosum, inquit, atque artificiosum dixi opus. Quantus enim labor ponendus fuit in evolvendis scriptoribus, qui in illum usque diem catholicæ fidei causam contra hæreses defenderant? sed quantæ artis erat, quamque callidæ, ita de singulis scribere, ut qui legeret, sensim sine sensu per se ipse invidia consensionis cum hæreticis oneraret unius naturæ Verbi incarnatæ defensores, liberaret duarum propugnatores; id est, ut erant tempora, aut certe opinio vulgi, accusaret Cyrillum, absolveret Nestorium. » Haud dissimilia sunt, quæ p. 245 l. c. leguntur, quæ tamen recitasse est refutasse. Adeat, cui placuerit, Ittigii Dissertationem de hæresiarchis apostolicæ ætatis, p. 13.

Sequuntur Orationes sive Homiliæ decem de Providentia, in quibus exhausisse videtur, quidquid de nobili hoc argumento dici potest. Priores quinque complectuntur ea quæ ad probandam Providentiam divinam faciunt; sive mundi hujus admirabilem structuram, sive corporis nostri fabricam, sive res creatas omnes earumque sapientissimam gubernationem spectaveris : sexta et duæ proximæ versantur in diluendis objectionibus, quæ ab iniqua multorum hominum sorte peti possent. Duæ postremæ magnam ad virtutis studium incitandi vim habent. Docent enim, Providentiæ divinæ illustria non inter Judæos modo, sed inter omnes homines exstare monumenta, pietatisque certissime exspectandos esse fructus, etsi in hac vita nonnullis parum utilis videri posset. Homilias istas Antiochiæ olim a Nostro esse recitatas, multorum est conjectura, [50] specie haud carens. Æram illarum ad ann. C. 433 refert Dupinius Garnerius autem ad ann. C. 430 vel 431.

Idem argumentum illustrandum sibi sumpsit in elegantissimo illo opere, cui titulum fecit, *Curatio Græcarum affectionum*, cujus liber sextus agit de Providentia divina. Plura autem in isto simul præstitit : totam enim gentilium religionem, seu potius superstitionem, libris duodecim ita evertit, ut sanctioris fidei puritatem ac honorem egregie defenderit. Ingeniosior forsitan quam verior est Garnerii conjectura, hunc librum a Theodoreto scriptum esse contra imperatorem Julianum. Quidquid autem sit, non hujus tantum, sed omnium qui eo tempore ingenii et nominis fama inclaruerant, gentilium scripta, indefesso excussit studio, ut in primis observatum est a Sylburgio, cui Græco-Latinam eximii hujus operis editionem Heidelbergæ, ann. 1592, in lucem emissam, eamque præstantissimam, debemus. Silent quidem de hoc opere Photius et Nicephorus, meminit autem ejus Tzetzes Chil. IX, et ipse Theodoretus in epist. 113, ad Leonem Romanum, et in ea (116,) ad Renatum : necnon Quæstione prima in Leviticum. Magnopere itaque falluntur Rivetus et Cocus, qui hunc librum alius scriptoris esse putarunt. Ad istum in primis librum spectant duo epigrammata, quæ ut minus nota hoc loco inserere ab instituto nostro haud alienum esse putamus. [51] Primum ex codice quodam *Augustano* descriptum exstat apud Possevinum Appar. sacri tom. II, p. 457, et ita se habet :

Ὡς Νεῖλος ἄλλος πλημμυρῶν τοῖς σοῖς λόγοις
Θεοδώρητε τῶν Ἀχαιῶν τὴν πλάνην
Πνίγων, τῆς καλὸν πίστεως αὔξεις σπόρον.

Alterum legitur in codice quodam Bibliothecæ Augustæ Vindob. (apud Lambec. lib. IV, p. 179) qui a Petro Patricio ex alio quodam pervetusto codice descriptus, et imperatori Leoni hoc Epigrammate dicatus est. Quia autem prolixior est locus, primos tantum hos apponimus στίχους, qui ad Nostrum spectant :

Καὶ τοῦτο τῆς σῆς ἄξιον μουσουργίας,
Αὐτοκράτορ μέγιστε, βιβλίον, Λέον.
Φέρει γὰρ ἔνδον τῶν πρὶν Ἑλλήνων, ἄναξ,
Τὰς (b) σεμνοκομψοψευδομυθοπλαστίας
Ἀνατραπείσας ἐκ σοφοῦ διδασκάλου
Καὶ μὴν γε χρησμοὺς δεικνύει τοῦ Λοξίου
Νόθους, βεβήλους, ἀγκύλους, λαοπλάνους·
Ἐξ ὧνπερ οἱ πρὶν ἐζοφοῦντο τῇ πλάνῃ
Ἀποσφαλέντες πάντες εὐθείας τρίβου.
Ἁπλῶς τε κοινῶς τῶν ἐκείνων δογμάτων
Τρανῶς ἐλέγχει τοῦτο τὴν γλωσσαλγίαν.

(b) Lambec. in margine hanc notulam adjecit : *Notabile vocabulum undecim syllabarum.*

Genuinis Theodoreti libris, quibus recensendis hactenus operam dedimus, adjungendæ etiam sunt Reprehensiones duodecim capitum seu anathematismorum Cyrilli, quæ partem Appendicis ad tomum IV editionis Sirmondianæ constituunt. Quale sit argumentum hujus libelli, et quo tempore exaratus sit, ipsa docet inscriptio, ita ut de utroque prolixam disputationem instituere superfluum esset. Orationis de charitate, Epistolæ ad Sporacium, necnon alterius quæ ad Joannem [52] episcopum Germaniciæ data est, jam mentionem fecimus. Reliquum itaque est, ut de *Argumentis librorum XXVII adversus varias propositiones* (*Eutychianas*) pauca agatur, quorum incertus est auctor. Sirmondus non ipsos libros, sed solam eorum recensionem e Photii cod. 46 petitam exhibuit. Ipsi itaque libri, de quibus ne verbulum quidem a

B Sirmondo dictum est, alibi sunt quærendi. Sed ubi? De hoc diversæ sunt eruditorum sententiæ. Priores sex vel septem e quorumdam sententia perierunt; alii vero Fragmenta eorum superesse credunt in iis quæ reliqua nobis sunt de Pentalogio Theodoreti, seu quinque libris de incarnatione. Reliqui horum viginti et septem librorum a multis Athanasio olim ascripti sunt, sed Joan. Dallæus ex auctoritate Photii eos Theodoreto nostro vindicavit, Combefisius autem Maximo, Marius Mercator denique et Garnerius, Eutherio Tyanensi. Hæc quæstio, cum altioris sit indaginis, prelis nunc ferventibus, alio tempore pluribus, si Deus voluerit, exponetur, cum de scriptis Theodoreti sive ineditis

B sive fictis, ad Garnerii Auctarium dubia quædam modeste proponendi occasio exorta fuerit.

Paginæ editionis Sirmondianæ et novæ juxta hunc indicem sibi respondent.

Not. Ubi sic apponitur, latet error in paginis editionis Sirmondianæ.

Ed. Sirm. t. I.	Ed. Nov. t. I.	Ed. Sirm. t. I.	Ed. Nov. t. I.	Ed. Sirm. t. I.	Ed. Nov. t. I.
Pag. 1	Pag. 1	46	69	91	140
2	2	47	71	92	142
3	3	48	73	93	143
4	4	49	74	94	145
5	6	50	76	95	146
6	7	51	78	96	148
7	9	52	79	97	149
8	11	53	81	98	151
9	13	54	82	99	152
10	14	55	84	100	154
11	16	56	85	101	155
12	17	57	87	102	157
13	19	58	88	103	158
14	20	59	90	104	160
15	22	60	91	105	161
16	23	61	93	106	163
17	25	62	94	107	164
18	26	63	96	108	166
19	28	64	98	109	167
20	29	65	99	110	169
21	31	66	101	111	170
22	32	67	103	112	172
23	34	68	104	113	173
24	37	69	106	114	175
25	38	70	107	115	176
26	40	71	109	116	177
27	41	72	110	117	179
28	43	73	112	118	181
29	44	74	114	119	182
30	46	75	115	120	184
31	47	76	117	121	185
32	48	77	119	122	187
33	50	78	120	123	188
34	51	79	121	124	190
35	53	80	123	125	191
36	54	81	124	126	193
37	56	82	126	127	194
38	57	83	128	128	196
39	59	84	129	129	197
40	60	85	131	130	199
41	62	86	133	131	200
42	63	87	134	132	202
43	65	88	136	133	204
44	66	89	137	134	205
45	68	90	139	135	207

Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.
— 136	— 209	— 212	— 326	— 288	— 441
— 137	— 210	— 213	— 328	— 289	— 443
— 138	— 212	— 214	— 330	— 290	— 444
— 139	— 213	— 215	— 331	— 291	— 446
— 140	— 215	— 216	— 333	— 292	— 447
— 141	— 217	— 217	— 335	— 293	— 449
— 142	— 218	— 218	— 336	— 294	— 450
— 143	— 219	— 219	— 337	— 295	— 452
— 144	— 221	— 220	— 330	— 296	— 453
— 145	— 223	— 221	— 341	— 297	— 455
— 146	— 224	— 222	— 342	— 298	— 456
— 147	— 226	— 223	— 344	— 299	— 458
— 148	— 227	— 224	— 345	— 300	— 459
— 149	— 229	— 225	— 346	— 301	— 461
— 150	— 230	— 226	— 348	— 302	— 462
— 151	— 252	— 227	— 350	— 303	— 464
— 152	— 234	— 228	— 351	— 304	— 465
— 153	— 235	— 229	— 353	— 305	— 467
— 154	— 237	— 230	— 354	— 306	— 469
— 155	— 238	— 231	— 355	— 307	— 470
— 156	— 240	— 232	— 356	— 308	— 472
— 157	— 241	— 233	— 357	— 309	— 473
— 158	— 243	— 234	— 359	— 310	— 475
— 159	— 244	— 235	— 360	— 311	— 477
— 160	— 246	— 236	— 362	— 312	— 478
— 161	— 247	— 237	— 363	— 313	— 480
— 162	— 249	— 258	— 365	— 314	— 481
— 163	— 250	— 239	— 367	— 315	— 483
— 164	— 252	— 240	— 368	— 316	— 484
— 165	— 254	— 241	— 370	— 317	— 486
— 166	— 255	— 242	— 371	— 318	— 487
— 167	— 257	— 243	— 373	— 319	— 489
— 168	— 258	— 244	— 374	— 320	— 490
— 169	— 260	— 245	— 376	— 321	— 492
— 170	— 263	— 246	— 377	— 322	— 493
— 171	— 264	— 247	— 379	— 323	— 495
— 172	— 264	— 248	— 380	— 324	— 496
— 173	— 266	— 249	— 382	— 325	— 498
— 174	— 268	— 250	— 383	— 326	— 499
— 175	— 269	— 251	— 385	— 327	— 501
— 176	— 271	— 252	— 386	— 328	— 502
— 177	— 273	— 253	— 388	— 329	— 504
— 178	— 274	— 254	— 389	— 330	— 505
— 179	— 275	— 255	— 391	— 331	— 507
— 180	— 277	— 256	— 392	— 332	— 509
— 181	— 278	— 257	— 394	— 333	— 510
— 182	— 280	— 258	— 396	— 334	— 511
— 183	— 281	— 259	— 397	— 335	— 513
— 184	— 283	— 260	— 399	— 336	— 314
— 185	— 284	— 261	— 400	— 337	— 515
— 186	— 286	— 262	— 402	— 338	— 517
— 187	— 288	— 263	— 404	— 339	— 518
— 188	— 289	— 264	— 405	— 340	— 520
— 189	— 291	— 265	— 406	— 341	— 521
— 190	— 292	— 266	— 408	— 342	— 523
— 191	— 294	— 267	— 409	— 343	— 524
— 192	— 295	— 268	— 411	— 344	— 526
— 193	— 297	— 269	— 412	— 345	— 527
— 194	— 299	— 270	— 413	— 346	— 529
— 195	— 300	— 271	— 415	— 347	— 531
— 196	— 301	— 272	— 416	— 348	— 532
— 197	— 303	— 273	— 418	— 349	— 534
— 198	— 305	— 274	— 419	— 350	— 536
— 199	— 306	— 275	— 421	— 351	— 537
— 200	— 308	— 276	— 423	— 352	— 539
— 201	— 309	— 277	— 424	— 353	— 540
— 202	— 310	— 278	— 426	— 354	— 542
— 203	— 312	— 279	— 427	— 355	— 544
— 204	— 314	— 280	— 429	— 356	— 545
— 205	— 315	— 281	— 431	— 357	— 547
— 206	— 317	— 282	— 432	— 358	— 548
— 207	— 318	— 283	— 434	— 359	— 549
— 208	— 320	— 284	— 436	— 360	— 551
— 209	— 321	— 285	— 437	— 361	— 553
— 210	— 323	— 286	— 438	— 362	— 554
— 211	— 325	— 287	— 440	— 363	— 555

Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.
364	556	440	675	516	804
365	558	441	677	517	806
366	560	442	678	518	808
367	561	443	681	519	809
368	563	444	684	520	811
369	564	445	686	521	812
370	566	446	687	522	814
371	567	437	689	523	815
372	569	448	691	524	817
373	570	449	692	525	818
374	571	450	694	526	820
375	573	451	696	527	821
376	574	452	697	528	823
377	576	453	699	529	825
378	577	454	701	530	827
379	579	455	702	531	828
380	580	456	704	532	830
381	582	457	706	533	832
382	583	458	707	534	833
383	585	459	709	535	835
384	587	460	710	536	836
385	588	461	712	337	838
386	590	462	714	538	839
387	591	463	715	539	841
388	593	466 (sic)	717	540	842
389	595	467	719	341	844
390	596	468	721	542	845
391	598	469	722	543	847
392	399	470	724	544	849
393	601	471	726	545	850
394	602	472	727	546	852
395	603	473	729	547	854
396	605	474	731	548	855
397	607	475	732	549	857
398	609	476	734	550	858
399	610	477	736	551	860
400	611	476 (sic)	738	552	862
401	613	477	739	553	863
402	615	478	741	554	865
403	617	479	743	355	866
404	618	480	745	556	868
406	620	481	746	557	870
405	621	482	748	558	871
407	623	483	750	539	873
408	625	484	751	560	875
409	626	485	753	561	876
410	628	486	755	562	878
411	629	487	756	563	879
412	631	488	758	364	881
413	633	489	760	565	883
414	634	490	762	566	885
415	635	491	763	567	886
416	637	492	765	568	888
417	639	493	766	569	889
418	640	494	768	570	891
419	641	495	769	571	892
420	643	496	771	572	894
421	645	497	772	573	896
422	646	498	774	574	897
423	648	499	776	575	899
424	649	500	777	576	901
425	651	501	779	577	903
426	652	502	781	578	904
427	654	503	783	579	906
428	655	504	784	580	907
429	657	505	786	581	909
430	658	506	788	582	911
431	660	507	789	583	913
432	662	508	791	584	914
433	663	509	792	585	917
434	665	510	794	586	919
435	666	511	796	587	921
436	669	512	798	588	923
437	670	513	799	389	924
438	672	514	801	590	926
439	673	515	802	591	927

Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.	Ed. Sirm. tom. I.	Ed. Nov. tom. I.
— 592	— 929	— 668	— 1084	— 744	— 1218
— 593	— 931	— 669	— 1086	— 745	— 1220
— 394	— 933	— 670	— 1087	— 746	— 1222
— 595	— 934	— 671	— 1090	— 747	— 1224
— 596	— 936	— 672	— 1092	— 748	— 1226
— 597	— 938	— 673	— 1094	— 749	— 1228
— 598	— 940	— 674	— 1096	— 750	— 1230
— 599	— 941	— 675	— 1097	— 751	— 1232
— 600	— 943	— 676	— 1099	— 752	— 1233
— 601	— 945	— 677	— 1101	— 753	— 1235
— 802	— 947	— 678	— 1103	— 754	— 1237
— 603	— 950	— 679	— 1105	— 755	— 1239
— 604	— 952	— 680	— 1107	— 756	— 1242
— 605	— 954	— 681	— 1108	— 757	— 1243
— 606	— 956	— 682	— 1110	— 758	— 1245
— 607	— 958	— 683	— 1112	— 759	— 1247
— 608	— 960	— 684	— 1114	— 760	— 1248
— 609	— 962	— 685	— 1116	— 761	— 1250
— 610	— 965	— 686	— 1117	— 762	— 1252
— 611	— 968	— 687	— 1119	— 763	— 1254
— 612	— 970	— 688	— 1121	— 764	— 1255
— 613	— 973	— 689	— 1123	— 765	— 1258
— 614	— 975	— 690	— 1124	— 766	— 1260
— 615	— 977	— 691	— 1126	— 767	— 1261
— 616	— 979	— 692	— 1128	— 768	— 1263
— 617	— 981	— 693	— 1130	— 769	— 1263
— 618	— 983	— 694	— 1132	— 770	— 1267
— 619	— 986	— 695	— 1134	— 771	— 1269
— 620	— 988	— 696	— 1136	— 772	— 1271
— 621	— 990	— 697	— 1138	— 773	— 1273
— 622	— 992	— 698	— 1139	— 774	— 1275
— 623	— 994	— 699	— 1141	— 775	— 1277
— 624	— 996	— 700	— 1142	— 776	— 1278
— 625	— 998	— 701	— 1144	— 777	— 1280
— 626	— 999	— 702	— 1145	— 778	— 1282
— 627	— 1001	— 703	— 1147	— 779	— 1284
— 628	— 1003	— 704	— 1149	— 780	— 1286
— 629	— 1005	— 705	— 1150	— 781	— 1288
— 630	— 1007	— 706	— 1152	— 782	— 1289
— 631	— 1008	— 707	— 1153	— 783	— 1291
— 632	— 1012	— 708	— 1154	— 784	— 1293
— 633	— 1013	— 709	— 1156	— 785	— 1295
— 634	— 1016	— 710	— 1158	— 786	— 1296
— 635	— 1017	— 711	— 1159	— 787	— 1298
— 636	— 1020	— 712	— 1161	— 788	— 1300
— 637	— 1022	— 713	— 1162	— 789	— 1301
— 638	— 1023	— 714	— 1164	— 790	— 1303
— 639	— 1025	— 715	— 1165	— 791	— 1305
— 640	— 1027	— 716	— 1167	— 792	— 1306
— 641	— 1030	— 717	— 1168	— 793	— 1308
— 642	— 1034	— 718	— 1170	— 794	— 1309
— 643	— 1037	— 719	— 1171	— 795	— 1311
— 644	— 1040	— 720	— 1173	— 796	— 1312
— 645	— 1042	— 721	— 1175	— 797	— 1314
— 646	— 1044	— 722	— 1177	— 798	— 1316
— 647	— 1047	— 723	— 1179	— 799	— 1318
— 648	— 1049	— 724	— 1181	— 800	— 1319
— 649	— 1051	— 725	— 1183	— 801	— 1320
— 650	— 1052	— 726	— 1184	— 802	— 1322
— 651	— 1054	— 727	— 1186	— 803	— 1323
— 652	— 1056	— 728	— 1188	— 804	— 1325
— 653	— 1058	— 729	— 1189	— 805	— 1327
— 654	— 1060	— 730	— 1191	— 806	— 1328
— 655	— 1062	— 731	— 1193	— 807	— 1329
— 656	— 1063	— 732	— 1195	— 808	— 1331
— 657	— 1065	— 733	— 1196	— 809	— 133[illegible]
— 658	— 1067	— 734	— 1198	— 810	— 1334
— 659	— 1069	— 735	— 1200	— 811	— 1335
— 660	— 1071	— 736	— 1202	— 812	— 1337
— 661	— 1073	— 737	— 1204	— 813	— 1338
— 662	— 1075	— 738	— 1206	— 814	— 133[illegible]
— 663	— 1077	— 739	— 1209	— 815	— 1341
— 664	— 1078	— 740	— 1210	— 816	— 134[illegible]
— 665	— 1080	— 741	— 1212	— 817	— 134[illegible]
— 666	— 1081	— 742	— 1214	— 818	— 134[illegible]
— 667	— 1083	— 743	— 1216	— 8.9	— 134[illegible]

Ed. Sirm.	tom. I.	Ed. Nov.	tom. I.
—	820	—	1348
—	821	—	1349
—	822	—	1351
—	823	—	1352
—	824	—	1354
—	825	—	1355
—	826	—	1357
—	827	—	1358
—	828	—	1360
—	829	—	1361
—	830	—	1363
—	831	—	1364
—	832	—	1366
—	833	—	1367
—	834	—	1369
—	835	—	1370
—	836	—	1372
—	837	—	1373
—	838	—	1374
—	839	—	1376
—	840	—	1377
—	841	—	1379
—	842	—	1380
—	843	—	1382
—	844	—	1383
—	845	—	1385
—	846	—	1386
—	847	—	1388
—	848	—	1389
—	849	—	1391
—	850	—	1392
—	851	—	1394
—	852	—	1395
—	853	—	1397
—	854	—	1399
—	855	—	1400
—	856	—	1401
—	857	—	1403
—	858	—	1404
—	859	—	1406
—	860	—	1407
—	861	—	1409
—	862	—	1411
—	863	—	1413
—	864	—	1415
—	865	—	1416
—	866	—	1417
—	867	—	1419
—	868	—	1420
—	869	—	1422
—	870	—	1423
—	871	—	1425
—	872	—	1426
—	873	—	1428
—	874	—	1429
—	875	—	1431
—	876	—	1432
—	877	—	1433
—	878	—	1435
—	879	—	1437
—	880	—	1438
—	881	—	1440
—	882	—	1441
—	883	—	1442
—	884	—	1444
—	885	—	1445
—	886	—	1447
—	887	—	1448
—	890 (sic)	—	1449
—	891	—	1451
—	892	—	1452
—	893	—	1454
—	894	—	1455
—	895	—	1457
—	894 (sic)	—	1458
—	895	—	1460
—	896	—	1461
—	897	—	1462
—	898	—	1464
—	899	—	1465
—	900	—	1467
—	901	—	1468
—	902	—	1470
—	903	—	1471
—	904	—	1473
—	905	—	1474
—	906	—	1475
—	907	—	1477
—	908	—	1478
—	909	—	1480
—	910	—	1481
—	911	—	1483
—	912	—	1484
—	913	—	1485
—	914	—	1487
—	915	—	1488
—	916	—	1490
—	917	—	1491
—	918	—	1492
—	919	—	1494
—	920	—	1495
—	921	—	1497
—	922	—	1498
—	923	—	1499
—	924	—	1501
—	925	—	1502
—	926	—	1504
—	927	—	1505
—	928	—	1507
—	929	—	1508
—	930	—	1510
—	931	—	1511
—	932	—	1512
—	933	—	1514
—	934	—	1515
—	935	—	1517
—	936	—	1518
—	937	—	1519
—	938	—	1520
—	939	—	1522
—	940	—	1523
—	941	—	1524
—	942	—	1526
—	943	—	1527
—	944	—	1529
—	945	—	1530
—	946	—	1532
—	947	—	1533
—	948	—	1534
—	949	—	1536
—	950	—	1538
—	951	—	1539
—	952	—	1541
—	953	—	1542
—	954	—	1544
—	955	—	1545
—	956	—	1547
—	957	—	1548
—	958	—	1549
—	959	—	1551
—	960	—	1552
—	961	—	1554
—	962	—	1555
—	963	—	1557
—	964	—	1558
—	965	—	1559
—	966	—	1561
—	967	—	1562
—	968	—	1564
—	969	—	1565
—	970	—	1567
—	971	—	1568
—	972	—	1570
—	973	—	1571
—	974	—	1573
—	975	—	1574
—	976	—	1575
—	977	—	1577
—	978	—	1578
—	979	—	1580
—	980	—	1581
—	981	—	1583
—	982	—	1585

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΟΥ,

ΕΙΣ

ΤΑ ΑΠΟΡΑ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ

ΚΑΤ' ΕΚΛΟΓΗΝ.

BEATI THEODORETI

EPISCOPI CYRENSIS,

IN LOCA DIFFICILIA SCRIPTURÆ SACRÆ

QUÆSTIONES SELECTÆ

Joanne Pico præside classium inquisitoriarum Senatus Parisiensis interprete

---

1 PRÆFATIO.

Ambiguas divinæ Scripturæ quæstiones et alii quidem studiosi viri enodandas susceperunt, ut in his vel sensum aperirent, vel causas ostenderent, omnia demum perspicua redderent, quæ vulgo abstrusiora viderentur. Tu vero me præ cæteris, filiorum charissime Hypati, ut hoc præstarem magnopere hortatus es, utile 2 multis hoc etiam opus futurum omnino affirmans. Quamobrem licet infirma essem valetudine, laborem hunc non recusavi : haud mihi sane confidens, sed illi qui hæc ita conscribi jussit. Ipsius enim est, latentem in littera sententiam demonstrare. Nam et in sacris Evangeliis per parabolas docebat, et eorum quæ obscurius dicta fuerant interpretationem proferebat. Ab eo igitur intelligentiæ radium implorans, Spiritus sancti adyta penetrare conabor. Sciendum autem est ante omnia, non eumdem omnibus inquirendi scopum ac finem esse. Sunt enim qui impie sciscitantur, divinam Scripturam nunc tanquam non recta præcipientem, nunc veluti contraria docentem redarguere studentes : alii vero discendi studio quærunt, et invenire cupiunt quod quæritur. Nos ergo et blasphema illorum ora Deo favente obstruemus, divinæ Scripturæ ostendentes tum consonantem, tum optimam esse doctrinam; et istis, quoad consequi licebit, dubiarum quæstionum explanationem promemus. Principium autem ducemus ab ipso creationis principio. Hæc enim divinitus inspiratæ Scripturæ principium est et exordium.

A

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (*a*).

Καὶ ἄλλοι μὲν φιλομαθεῖς ἄνδρες ἐπηγγείλαντο διαλῦσαι τῆς θείας Γραφῆς τὰ δοκοῦντα εἶναι ζητήματα· καὶ τῶν μὲν ἀναπτύξαι τὸν νοῦν· τῶν δὲ τὰς αἰτίας δηλῶσαι· καὶ ἁπαξαπλῶς ἀποφῆναι σαφῆ τὰ τοῖς πολλοῖς οὐ τοιαῦτα φαινόμενα. Σὺ δὲ διαφερόντως, φίλτατε παίδων Ὑπάτιε, τοῦτό με πρᾶξαι παρώτρυνας· πολλοῖς ὠφέλιμον ἔσεσθαι καὶ τόδε τὸ σύγγραμμα λίαν ἰσχυρισάμενος. Οὗ δὴ ἕνεκα, καίτοι τοῦ σώματος οὐκ εὖ μοι διακειμένου, τόνδε προειλόμην τὸν πόνον· οὐκ ἐμαυτῷ γε θαῤῥῶν, ἀλλὰ τῷ ταῦθ' οὕτω συγγραφῆναι προστεταχότι. Αὐτοῦ γάρ ἐστιν ἐπιδεῖξαι τὴν ἐν τῷ γράμματι κεκρυμμένην διάνοιαν. Αὐτὸς γὰρ κἀν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις, καὶ παραβολικῶς τὴν διδασκαλίαν προσέφερε· καὶ τῶν
B αἰνιγματωδῶς εἰρημένων ἐποιεῖτο τὴν ἑρμηνείαν. Παρ' αὐτοῦ τοίνυν τῆς νοερᾶς ἀκτῖνος ἀντιβολήσας τυχεῖν, τῶν τοῦ παναγίου Πνεύματος ἀδύτων κατατολμῆσαι πειράσομαι. Ἰστέον δὲ πρὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων, ὡς οὐχ ἅπαντες σύμφωνον ἔχουσι τῆς ἐρωτήσεως τὸν σκοπόν. Ἀλλ' οἱ μὲν δυσσεβῶς ἐρωτῶσι, διελέγχειν οἰόμενοι τὴν θείαν Γραφήν· νῦν μὲν, ὡς οὐκ ὀρθὰ παιδεύουσαν· νῦν δὲ, ὡς ἐναντία διδάσκουσαν. Οἱ δὲ φιλομαθῶς ζητοῦσι, καὶ ποθοῦσιν εὑρεῖν τὸ ζητούμενον. Κἀκείνων τοίνυν ἐμφράξομεν, σὺν Θεῷ φάναι, τὰ βλάσφημα στόματα, τῆς θείας ἐπιδεικνύντες Γραφῆς καὶ τὴν συμφωνίαν, καὶ τὴν ἀρίστην διδασκαλίαν· καὶ τούτοις ὡς οἷόν τε τῶν ἐπαπορουμένων τὴν λύσιν προσοίσομεν. Ἀρχὴν δὲ τούτων ποιήσομαι τῆς κτίσεως τὴν ἀρχήν. Αὕτη γὰρ ἀρχὴ καὶ προοίμιον τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς.

(*a*) Abest a codice Augustano, qui inscribitur, *Τοῦ μακαρίου Θεοδωρήτου εἰς τὰ ἄπορα τῆς θείας Γραφῆς κατ' ἐκλογήν*. Incipit hic codex, cujus variantes lectiones notatu digniores margini subjiciendas esse duximus, a quæstione secunda in Genesin.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΓΕΝΕΣΙΝ

IN GENESIN.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Α'. A

Τί δή ποτε μὴ προτέταχε τῆς τῶν ὅλων δημιουργίας θεολογίαν ὁ συγγραφεύς;

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Μετρεῖν εἴωθε τοῖς (1) παιδευομένοις ἡ θεία Γραφὴ τὰ μαθήματα· καὶ τοῖς μὲν τελείοις προσφέρειν τὰ τέλεια, τοῖς ἀτελέσι δὲ τὰ στοιχειώδη, καὶ τῇ σφῶν δυνάμει συμβαίνοντα. Ἐπειδὴ τοίνυν Αἰγύπτιοι τὴν ὁρωμένην κτίσιν ἐθεοποιοῦντο, τούτοις δὲ συνδιάγων ἐπὶ πλεῖστον ὁ Ἰσραὴλ ταύτης τῆς δυσσεβείας μετέλαχεν, ἀναγκαίως τὰ περὶ τῆς κτίσεως αὐτοῖς προσφέρει μαθήματα, καὶ διδάσκει διαῤῥήδην, ὅτι καὶ ἀρχὴν ἔσχε τοῦ εἶναι, καὶ ὅτι ποιητὴν ἔχει τὸν τῶν ὅλων Θεόν. Οὐ μὴν οὐδὲ τὸν τῆς θεολογίας παραλέλοιπε λόγον. Τὸ γὰρ φάναι, τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν B γῆν, καὶ τὰ ἄλλα τῆς κτίσεως μόρια γεγονέναι, καὶ δεῖξαι τούτων δημιουργὸν τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, ἀρκοῦσαν τοῖς τότε θεολογίαν ἐπήνεγκε. Τῶν μὲν γὰρ ἐδήλωσε τὴν ἀρχήν· τοῦ δὲ εὑρεῖν οὐκ ἴσχυσε τὴν ἀρχήν. Καὶ ἀΐδιον τοίνυν ἐγνωκὼς τὸν Θεὸν, καὶ ποιητὴν τοῦ παντὸς ὀνομάσας, καὶ ἀγαθὸν ποιητὴν, τῷ φυσιολογικῷ τὸ θεολογικὸν μάλα σοφῶς[1] συνήρμοσεν. Ἄλλως δὲ προμεμαθήκεσαν οἱ ταῦτα διδασκόμενοι τοῦ Θεοῦ τὸ ἀΐδιον. Ἀποσταλεὶς γὰρ εἰς Αἴγυπτον παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ὁ θεσπέσιος Μωϋσῆς, προσετάχθη τοῖς ὁμοφύλοις εἰπεῖν, « Ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς. » Τὸ δὲ « Ὁ ὢν, » τοῦ ἀϊδίου δηλωτικόν ἐστι. Δῆλον δὲ τοῖς φιλομαθέσιν, ὡς ἐκεῖνα πρὸ τούτων ἐῤῥέθη. Ἐκείνην γὰρ αὐτοῖς τὴν διδασκαλίαν ἔτι τὴν Αἴγυπτον οἰκοῦσι προσήνεγκε· ταῦτα δὲ ἐν τῇ C ἐρήμῳ συνέγραφε.

3 INTERROGATIO I.

Quam ob causam ante rerum omnium opificium scriptor narrationem de Deo non instituit?

RESPONSIO.

Scriptura sacra res docendas metiri consuevit ex discipulis : ac perfectis perfecta proponere, rudibus autem elementa, eorumque facultati convenientia. Cum ergo Ægyptii creaturam, quæ conspicitur, Deum constituerent, Israel autem cum illis diutissime conversatus impietatem hanc imbibisset, necessario quæ de creatura scire expediat illis proponit, ac diserte docet illam habuisse initium, et ab universorum Deo creatam esse. Nec tamen theologicum sermonem prætermisit. Dum enim dixit cœlum, terram, et alias naturæ partes creatas esse, horumque opificem esse Deum universorum demonstravit, theologiam iis, qui tunc erant, sufficientem proposuit. 4 Nam illorum declaravit originem : at hujus reperire nequivit initium. Ideoque cum Deum norit æternum, quem universi creatorem appellavit, et creatorem bonum, sapientissima concordia quod theologicum est cum physiologico copulavit. Jam autem qui hæc docebantur, alias didicerant Deum esse æternum. Divinus enim Moses a Deo omnium missus in Ægyptum, jussus est dicere tribulibus suis, « Qui est, misit me ad vos *. » Istud autem, « Qui est, » æternitatem significat. Constat porro studiosis, illa prius quam hæc esse dicta. Illam enim disciplinam eis Ægyptum adhuc incolentibus exhibuit, hæc autem componebat in deserto

ΕΡΩΤ. Β'.

Τί δή ποτε τῆς τῶν ἀγγέλων οὐκ ἐμνήσθη δημιουργίας;

Οὐδὲν στεῤῥὸν (2) εἶχον οὐδὲ βέβαιον οἱ νομοθετούμενοι· αὐτίκα γοῦν μετὰ τὰ πολλὰ καὶ ἄφραστα

INTERR. II

Quamobrem non meminit creationis angelorum?

Qui lege regebantur, solidæ vel constantis virtutis nihil habebant. Mox enim post plura et ineffa-

* Exod. III, 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI *.

[1] Cat. p. 1. σαφῶς.

NOTÆ.

(1) In Codice quodam bibliothecæ Cæsareæ Vindobonensis legitur πεπαιδευμένοις, monente Lambecio Commentar. de Biblioth. Cæsar. Vindobonens. lib. IV, p. 161, n. 164.

(2) *Στεῤῥόν*. Ita quoque codex Augustanus. In D cod. 165 Bibliothecæ Cæs. Vindob. legitur ἕτερον, (teste Lambecio lib. IV, p. 165) ex oscitantia, ut videtur, librarii, vocem CΤЄΡΡΟΝ legentis ἕτερον, cui errori similitudo, quæ est inter *Sigma* veterum et E ψιλὸν, ansam dare potuit.

* « Operæ pretium fuit ex præstantissima in Octateuchum et libros Regum catena, recens (an. 1772) Lipsiæ edita, de qua in præfatione (ad tom. V) dicimus, eas sive accessiones, sive lectionis varietates quæ notatu digniores essent subjungere. His, cum ad libros Regum venerimus, adjiciemus varietatem lectionis e duobus codicibus olim Coislinianis desumptam. » Hæc Schulzius in Admonitione ad lectorem *Addendis* præmissa. Omnia, ut moris est nostri, textui subjicimus. Edit.

bilia miracula, imaginem vituli Deum salutaverunt. A Quod si tam facile sibi Deos finxerunt e jumentorum simulacris, quid non perpetraturi fuissent, invisibilis naturæ notitiam assecuti? Hujusce rei gratia Deus universitatis conditor neminem veterum allocutus est per angelum, usque ad tempora integerrimi Abrahæ. Primum enim tempore Agar divinus Moses meminit angeli, idque justissima de causa. Nam Agar typum gerebat veteris testamenti, secundum divinum Apostolum: « Agar enim, inquit, Sina mons est **5** in Arabia, conjunctus ei quæ nunc est Jerusalem [b]. » Cum igitur per angelos data sit lex, « Disposita enim, ait, per angelos manu Mediatoris [c]; et iterum: « Si qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus [d], » aptissime profecto Deus omnium per angelum et servitutis meminit, B et quæ ad puerum procreandum pertinebant effatus est. Quod autem naturam creatam habeant angeli atque archangeli, et si quid aliud est incorporeum, excepta sancta Trinitate, Scriptura divina nos docet aperte. Siquidem hos etiam ad laudandum hortatur David propheta: « Laudate, inquit, eum, omnes angeli ejus [e], » et causam docens adjecit: « Quia ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt [f], « et rursus in alio psalmo: « Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis [g]. » Et beati tres pueri divinum hymnum texentes in fornace, post præclarum et congruentissimum illud exordium: « Benedicite, omnia opera Domini, Domino, » mox addunt: « Benedicite, angeli Domini, Domino, omnes potestates C Domini, Domino » benedicite. Sed de his plura loqui supervacaneum existimo, cum hujus doctrinæ plena sit divinitus inspirata Scriptura universa

θαύματα, τὴν εἰκόνα τοῦ μόσχου Θεὸν ἀνηγόρευσαν· οἱ δὲ τὰ τῶν κτηνῶν ἰνδάλματα ῥᾳδίως οὕτως θεοποιήσαντες, τί οὐκ ἂν ἔδρασαν, εἰ τῶν ἀοράτων φύσεων τὴν γνῶσιν ἐδέξαντο; Τούτου χάριν μέχρι τῆς τοῦ Ἀβραὰμ τελειότητος, οὐδενὶ τῶν πάλαι ἀνθρώπων δι' ἀγγέλου ὁ τῶν ὅλων διελέχθη Θεός· ἐπὶ δὲ τῆς Ἄγαρ πρῶτον ἀγγέλου μνήμην ὁ θεσπέσιος ἐποιήσατο Μωϋσῆς· καὶ μάλα εἰκότως· τύπος γὰρ ἡ Ἄγαρ τῆς παλαιᾶς διαθήκης κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον. « Τὸ γὰρ Ἄγαρ, φησὶ, Σινᾶ (3) ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ. » Ἐπειδὴ τοίνυν δι' ἀγγέλων ὁ νόμος ἐδόθη· « Διαταγεὶς γὰρ, φησὶ, δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου· » καὶ πάλιν, « Εἰ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος· » καὶ μάλα προσφόρως ὁ τῶν ὅλων Θεὸς δι' ἀγγέλου [1] καὶ τῆς δουλείας ἀνέμνησε, καὶ τὰ περὶ τοῦ τεχθησομένου παιδὸς προηγόρευσεν. Ὅτι δὲ κτιστὴν ἔχουσι φύσιν καὶ ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι, καὶ εἴ τι ἕτερόν ἐστιν ἀσώματον, πλὴν τῆς ἁγίας Τριάδος, ἡ θεία σαφῶς ἡμᾶς διδάσκει Γραφή. Ὑμνεῖν γὰρ καὶ τούτοις Δαβὶδ παρακελεύεται ὁ προφήτης (4)· « Αἰνεῖτε γὰρ αὐτὸν, φησὶ, πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ· αἰνεῖτε αὐτὸν πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. » Καὶ τὴν αἰτίαν διδάσκων ἐπήγαγεν (5)· « Ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν (6), αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ, « Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. » Καὶ οἱ τρεῖς μακάριοι παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ τὸν θεῖον ὕμνον ὑφαίνοντες, καὶ τὸ πανάριστον ἐκεῖνο καὶ λίαν ἁρμόδιον εἰρηκότες προοίμιον· « Εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα Κυρίου τὸν Κύριον, » Εὐθὺς ἐπήγαγον, « Εὐλογεῖτε ἄγγελοι Κυρίου τὸν Κύριον [2], πᾶσαι αἱ δυνάμεις Κυρίου τὸν Κύριον. » Ἀλλὰ γὰρ παρέλκον οἶμαι περὶ τούτων μακρηγορεῖν· πᾶσα γὰρ [3] ἡ θεόπνευστος Γραφὴ τῆσδε τῆς διδασκαλίας ἀνάπλεως.

INTERR. III.

Præceduntne angeli creationem cœli et terræ, an una cum eis creati sunt?

Superfluas equidem hujusmodi quæstiones existimavi. **6** Nam quid juvabit nosse quando conditi sint angeli? Novi etiam, quod divinus Apostolus præcipiat admirando Timotheo, « denuntiare quibusdam, ne aliter doceant, neque intendant fabulis et genealogiis interminatis [h]. » Dicam tamen, quod divinæ Scripturæ instituto consentaneum arbitror. Incircumscriptam solam esse divinam naturam didi- D

ΕΡΩΤ. Γ'.

Προϋπάρχουσιν οὐρανοῦ καὶ γῆς ἄγγελοι, ἢ σὺν αὐτοῖς (7) ἐγένοντο.

Περιττὰς μὲν ἐγὼ τὰς τοιαύτας ζητήσεις ὑπείληφα. Τίς γὰρ ὄνησις προσγενήσεται τοῖς ἐγνωκόσι τὸν τῆς τῶν ἀγγέλων δημιουργίας καιρόν; Οἶδα δὲ καὶ τὸν θεῖον Ἀπόστολον τῷ θαυμασίῳ Τιμοθέῳ παρεγγυῶντα· « Παραγγεῖλαι [4] (8-9) τισι, μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν, μηδὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις. » Ἐρῶ δὲ ὅμως ὅπερ συμβαίνειν ὑπείληφα τῷ σκοπῷ τῆς θείας Γραφῆς. Ἀπερίγραφον μόνην

[b] Galat. IV, 25. [c] Galat. III, 19. [d] Hebr. II, 2. [e] Psal. CXLVIII, 2. [f] ibid. 5. [g] Psal. CIII, 4. [h] I Tim. I, 3, 4.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[1] Cat. p. 2. δι' ἀγγέλων. [2] εὐθὺς — τὸν Κύριον des. [3] παρέλκον — πᾶσα γάρ. [4] Cat. p. 3 παράγγελλε.

NOTÆ.

(3) *Σινᾶ* abest a Cod. August.
(4) *ὑμνεῖν — προφήτης*. Desunt.
(5) *καὶ τὴν — ἐπήγαγεν*. Des.
(6) *Καὶ ἐγενήθησαν*. Hæc finem hujus responsionis constituunt in codice nostro, et in editione Græca, quæ cura Joannis Pici Paris. a. 1558, 4, prodiit.
(7) Cod. τούτους.
(8-9) Cod. παράγγελλε.

ἐδιδάχθημεν εἶναι τὴν θείαν φυσιν· ἅτε δὴ ἄκτιστον A οὖσαν, καὶ ἄναρχον, καὶ ἀΐδιον· τὰ δέ γε ἀρξάμενα τοῦ εἶναι περιγεγραμμένον ἔχει δηλονότι τὸ εἶναι. Οὐκοῦν καὶ ἀσώματον λέγοντες εἶναι τῶν ἀγγέλων τὴν φύσιν, περιγεγράφθαι [6] φαμὲν αὐτῶν τὴν ὑπόστασιν. Πῶς γὰρ ἄν τις νοήσαι χιλίας χιλιάδας καὶ μυρίας μυριάδας, κατὰ τὸν θεῖον Δανιὴλ, μὴ ἕκαστον λογιζόμενος ἐν ἰδίᾳ εἶναι περιγραφῇ; Ἀλλ' ὅτι μὲν περιγεγραμμένην ἔχουσιν οἱ ἄγγελοι τὴν οὐσίαν, οὐδένα ἀντερεῖν οἶμαι. Καὶ γὰρ τῶν ἀνθρώπων ἑκάστῳ ὑφ' ἑνὸς ἔφη τετάχθαι κηδεμονίαν [7] ὁ Δεσπότης Χριστός (11). « Ὁρᾶτε (12) γὰρ, φησὶ, μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν ἐλαχίστων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ· ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν διαπαντὸς τὸ πρόσωπον ὁρῶσι τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. » Καὶ ἑκάστῳ δὲ ἔθνει ἄγγε- B λον ἐφεστάναι φησὶν ἡ θεία Γραφή. Ὁ γὰρ (13) τῷ προφήτῃ Δανιὴλ συνδιαλεγόμενος ἄγγελος, καὶ ἄρχοντα Περσῶν εἴρηκε, καὶ ἄρχοντα Ἑλλήνων, καὶ Μιχαὴλ ἄρχοντα τῶν Ἰουδαίων. Καὶ Μωσῆς δὲ ὁ μέγας ἐν τῇ ᾠδῇ φησιν (14)· « Ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδὰμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. » Εἰ τοίνυν ὁ μὲν τούτων, ὁ δὲ ἐκείνων ἄρχειν [8] ἐτάχθη, ἕκαστος δὲ τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τὴν ἑνὸς (15) φροντίδα τελεῖ, εὔδηλον ὡς περιγεγραμμένην ἔχουσι τὴν οὐσίαν. Εἰ δὲ τοῦτο γοῦν ἀληθὲς, ὥσπερ καὶ ἀληθὲς [9], τόπου ἄρα προσδέονται. Μόνον γὰρ τὸ θεῖον, ὡς ἀπερίγραφον, οὐκ ἐν τόπῳ. Εἰ δὲ τὸ περιγεγραμμένον ἐν τόπῳ, πῶς οἷόν τε [10] προϋπάρχειν οὐρανοῦ καὶ γῆς τοὺς ἀγγέλους; Οὐ γὰρ ὄντος τοῦ φέροντος, πῶς ἔνεστι τὸ φε- C ρόμενον εἶναι;

ΕΡΩΤ. Δ'.

Ἀλλὰ, φασί τινες, χρῆναι λέγειν προϋπάρχειν οὐρανοῦ καὶ γῆς τοὺς ἀγγέλους. Ἀγγέλων γὰρ, φασὶν, οὐκ ὄντων πῶς ὁ τῶν ὅλων ὑμνεῖτο Θεός;

Ἀλλ' οἱ ταῦτα λέγοντες, ἀγνοοῦσιν ὡς καὶ ἀνάρχους αὐτοὺς (16) καὶ ἀϊδίους οὗτος ὁ λόγος ποιεῖ. Εἰ γὰρ ἐδεῖτο τῶν ὑμνούντων ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ἀεὶ δὲ τούτους εἶχεν ὑμνοῦντας, συναΐδιοι ἄρα οἱ ἄγγελοι τῷ τῶν ὅλων Θεῷ. Εἰ δὲ οὐκ ἀεὶ, ἀλλ' ὅτε περ ἠβουλήθη τούτους ἐδημιούργησεν, ἦν ἄρα τις αἰὼν, ἐν ᾧπερ τοὺς ὑμνοῦντας οὐκ εἶχεν ὁ τῶν ὅλων Θεός. D

cimus, quippe quæ increata sit, et principii expers, et æterna. Quæ enim esse cœperunt, habent illa prorsus [6] circumscriptam substantiam. Quare licet expertem corporum fateamur angelorum esse naturam, circumscriptam tamen illorum substantiam dicimus. Quomodo enim millia millium et decies centena millia, juxta divinum Danielem, intelligere quisquam possit, nisi unumquemque in propria circumscriptione concipiat? Quod autem angeli substantiam habeant circumscriptam, nemo, ut arbitror, repugnabit: cum Christus Dominus dixerit singulos homines subesse singulorum angelorum procurationi. « Videte enim, inquit, ne contemnatis unum ex his minimis, qui in me credunt: quia angeli eorum vident semper faciem Patris mei, qui in cœlis est [i]. » Quinetiam cuique genti proprium angelum præesse affirmat Scriptura. Qui enim cum Daniele propheta colloquitur angelus, et principem Persarum nominat, et principem Græcorum, et Michaelem principem Judæorum. Et magnus Moyses in cantico: « Quando dividebat, inquit, Altissimus gentes: quando separabat filios Adam, statuit 7 terminos gentium pro numero angelorum Dei [j]. » Si igitur hic istis, ille vero illis præfectus est, singuli vero homines sub unius cura degunt, certum est angelos circumscriptæ esse substantiæ. Quod si verum est illud, sicuti profecto est, loco utique opus habebunt. Nam sola divinitas, veluti minime circumscripta, non est in loco. At si, quod circumscriptum est, in loco est, quomodo potuissent angeli ante cœlum et terram exsistere? Nam si non sit in rerum natura quod ferat, quomodo esse possit quod feratur?

INTERR. IV.

Sed aiunt quidam, necessario dicendum, prius angelos exstitisse quam cœlum et terram. Si enim angeli, inquiunt, non exsistebant, quomodo Deus omnium laudabatur?

Verum qui hæc dicunt, non animadvertunt quod hoc sermone angelos carere principio et æternos esse astruunt. Nam si Deus omnium laudatoribus indigebat, et hos semper habebat laudatores, coæterni igitur erant angeli cum Deo omnium. Quod si non semper erant, sed Deus eos condidit, quando id voluit, erat igitur sæculum quoddam, quo Deus

[i] Matth. xviii, 10. [j] Deut. xxxii, 8.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[6] περιγράφεσθαι. [7] τούτων κηδ. [8] Cat. p. 7. ἄρχων [9] ὥσπερ καὶ ἀληθές des. [10] οἴονται pro οἷόν τε.

NOTÆ.

(10) *ἐρῶ δὲ — περιγραφῇ*. Desunt in cod. et in edit. Pici.

(11) *Χριστός* Deest.

(12) *ὁρᾶτε — οὐρανοῖς*. Hæc nonnihil a recepta lectione recedunt, maximaque ex parte lectionem codicis Cantabrigiensis, quo Beza usus est, exprimunt.

(13) *ὁ γὰρ — υἱοὺς Ἀδάμ*. Desid. in cod. et apud Picum.

(14) Theodoretus secutus est versionem LXX interpretum, hoc loco, ut sæpius, a veritate Hebraica aberrantem, ad quam propius accedunt versiones Symmachi, Theodotionis et Samarit., quas exhibet Montf. Hexapl. Orig. tom. I, p. 192.

(15) In cod. vocem ἑνὸς hæc paucula excipiunt, ἤγουν ἀγγέλου, quæ glossemati, ut videtur, originem debent.

(16) *αὐτοὺς καὶ ἀϊδίους* desunt.

universorum illos prædicatores non habebat. Non indiget ergo Dominus Deus laudatoribus, quippe qui natura nullius indiget : sed sola bonitate ductus, angelis, archangelis, et universæ creaturæ largitus est ut essent. At vero quo ministerio fungebantur angeli, qui creationem præcedebant, cum nullus esset, qui indigeret eorum opera ? Quod enim ad ministerium hominum Deo universorum **8** inserviant, idoneus rei testis est divinus Apostolus, clamans : « Nonne omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis [k] ? » Constat igitur quod nos quidem illorum opera indigemus, Deus vero nullius indiget : cum autem sit bonitatis abyssus, voluit iis qui omnino non erant, elargiri facultatem ut essent. Cæterum qui angelos præcedere cœlum et terram astruunt, pro firmo et invicto fundamento nobis proponunt illud, quod ipsi Job Deus omnium conditor dixit : « Quando creabam astra, laudabant me omnes angeli mei [l]. » Et non advertunt, die quarta una cum sole et luna Deum omnium astra produxisse. Verisimile autem est angelos una cum cœlo et terra creatos esse, ut lucem de nihilo factam contuentes, et firmamentum in medio aquæ compactum, et humidam substantiam ja terra discretam, ac terram solo Dei verbo generum omnium germinibus exornatam, aliaque omnia Dei nutu perfecta, seipsos pariter ex iis quæ cernebant intelligerent creatam habere naturam, et a Deo exsistentiam accepisse. Nam et divinus Apostolus mundo illos adjungit dicens : « Spectaculum facti sumus mundo et angelis et hominibus [m]. » Cæterum hæc ego non asseveranter dico : temerarium enim puto de iis pronuntiare, de quibus sacra Scriptura aperte nihil tradit ; sed quod piis sensibus **9** congruere visum est, exposui. Illud porro scire necesse est, omnia quæcunque exstant, excepta sancta Trinitate, naturam habere creatam. Hoc autem concesso, si quis angelorum turbas ante cœlum et terram conditas esse dixerit, non offendet verbum pietatis. At verbosis contentionibus insistere, « Quæ ad nihil aliud prosunt, quam ad subversionem audientium [n], » expresse prohibet divinus Apostolus.

A Οὐκοῦν οὐ δεῖται τῶν ὑμνούντων ὁ Δεσπότης Θεός· ἀνενδεῆ γὰρ ἔχει τὴν φύσιν. Δι' ἀγαθότητα δὲ μόνην καὶ ἀγγέλοις, καὶ ἀρχαγγέλοις, καὶ πάσῃ τῇ κτίσει τὸ εἶναι δεδώρηται· ποίαν δὲ καὶ λειτουργίαν εἶχον πρὸ τῆς κτίσεως ὄντες, οὐδενὸς ὄντος τοῦ τῆς τούτων ὠφελείας προσδεομένου; Ὅτι γὰρ εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων κηδεμονίαν ὑπουργοῦσι τῷ τῶν ὅλων Θεῷ, μάρτυς ὁ θεῖος Ἀπόστολος βοῶν· « Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν; » Οὐκοῦν εὔδηλον, ὡς ἡμεῖς μὲν τῆς ἐκείνων ἐπικουρίας δεόμεθα· ὁ δὲ Θεὸς ἥκιστα μέν τινος ἐνδεής· ἄβυσσος δὲ ὢν ἀγαθότητος, ἠβουλήθη καὶ τοῖς μηδαμῇ (17) μηδαμῶς οὖσι μεταδοῦναι τοῦ εἶναι. Ἀλλὰ γὰρ οἱ προϋπάρχειν οὐρανοῦ καὶ γῆς B τοὺς ἀγγέλους ἰσχυριζόμενοι, ὡς ἰσχυρὸν ἡμῖν καὶ ἄμαχον (18) προβάλλονται (19) ἐκεῖνο τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων πρὸς τὸν Ἰὼβ εἰρημένον· « Ὅτε ἐποίουν (20) ἄστρα, ᾔνεσάν με πάντες (21) ἄγγελοί μου. » Καὶ οὐ συνορῶσιν, ὡς τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ σὺν τῷ ἡλίῳ καὶ τῇ σελήνῃ τὰ ἄστρα παρήγαγεν ὁ τῶν ὅλων Θεός. Εἰκὸς (22) δὲ τοὺς ἀγγέλους σὺν οὐρανῷ δημιουργηθῆναι καὶ γῇ, ἵνα καὶ τὸ φῶς ὁρῶντες ἐξ οὐδενὸς ὑποκειμένου δημιουργούμενον, καὶ τὸ στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος συμπηγνύμενον, καὶ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν χωριζομένην τῆς γῆς, καὶ τὴν γῆν ἅμα τῷ θείῳ λόγῳ παντοδαπῶς διακοσμουμένην βλαστήμασι, καὶ τὰ ἄλλα πάντα πρὸς τὸ θεῖον γινόμενα βούλημα, γνῶσι δι' ὧν ὁρῶσιν, ὅτι καὶ αὐτοὶ κτιστὴν ἔχουσι τὴν φύσιν παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι C δεξάμενοι. Καὶ γὰρ ὁ θεῖος Ἀπόστολος τῷ κόσμῳ αὐτοὺς συζεύγνυσι, λέγων, ὅτι « Θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις. » Ἐγὼ δὲ ταῦτα οὐκ ἀποφαινόμενος λέγω· τολμηρὸν γὰρ ἀποφαντικῶς οἶμαι λέγειν, περὶ ὧν ἡ θεία διαῤῥήδην οὐ λέγει Γραφή· ἀλλ' ὅπερ τοῖς εὐσεβέσι λογισμοῖς ἁρμόττειν ὑπέλαβον, εἴρηκα. Ἐκεῖνο μέντοι ἀναγκαῖον εἰδέναι, ὡς πάντα τὰ ὄντα, πλὴν τῆς ἁγίας Τριάδος, κτιστὴν ἔχει τὴν φύσιν. Συνομολογουμένου δὲ τούτου, τῷ τῆς εὐσεβείας οὐ λυμαίνεται λόγῳ, τὸ πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς γεγενῆσθαι λέγειν τῶν ἀγγέλων τοὺς δήμους. Τὸ δὲ λογομαχεῖν « εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων, » ἀπαγορεύει διαῤῥήδην ὁ θεῖος Ἀπόστολος.

INTERR. V

Si terra erat, quomodo creata est? Ait enim scriptor: « Terra autem erat. »

Levis nimium et stolida quæstio. Nam qui dixit :

D

ΕΡΩΤ. Ε'.

Εἰ ἦν ἡ γῆ, πῶς ἐγένετο; Λέγει γὰρ ὁ συγγραφεύς. « Ἡ δὲ γῆ ἦν. »

Ἠλίθιον ἄγαν καὶ ἀνόητον (23) τὸ ἐρώτημα. Ὁ

[k] Hebr. I, 14. [l] Job XXXVIII, 7. [m] I Cor. IV, 9. [n] II Tim. II, 14.

NOTÆ.

(17) *Μηδαμῇ*, deest.
(18) Cod. ἀμήχανον.
(19) Cod. προβαλοῦνται.
(20) Pro ἐποίουν in versione Græca alias legitur vel ἐγενήθη vel ἐγενήθησαν. Utrumque ab Hebraico textu alienum. Pro πάντες ἄγγελοί μου, apud Aquilam et Theodotionem rectius legitur ἅμα υἱοὶ Θεοῦ.
(21) *Πάντες*. Deest.
(22) *Εἰκὸς — ὑπέλαβον, εἴρηκα*. Desunt in cod. nostro et apud Picum.
(23) Cod. et Pic., καὶ ἄγαν ἀνόητον.

γὰρ εἰπών· « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, » οὐκ ἀΐδιον ἔφη τὴν γῆν, ἀλλὰ μετὰ τὸν οὐρανὸν, ἢ σὺν τῷ οὐρανῷ δεξαμένην τὸ εἶναι. Ἄλλως τε οὐδὲ ἀπολύτως εἶπεν ὁ συγγραφεὺς, « Ἡ δὲ γῆ ἦν, » ἀλλὰ τὸ ἑξῆς συναρμόσας, « ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, » τοῦτ' ἔστιν, ἐγένετο μὲν ὑπὸ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ· ἔτι δὲ ἀόρατος ἦν ἐπικειμένου τοῦ ὕδατος, καὶ ἀκατασκεύαστος, μηδέπω κοσμηθεῖσα τῇ βλάστῃ, μηδὲ ἀνθήσασα λειμῶνας, καὶ ἄλση καὶ λήϊα.

A « In principio creavit Deus cœlum et terram [o], » non æternam dixit esse terram, sed post cœlum aut cum cœlo creatam esse. Alioqui nec absolute dixit scriptor, « Terra autem erat: » sed quod sequitur subjunxit, « terra autem erat invisibilis et incomposita, » hoc est, creata quidem est a Deo universorum: sed adhuc invisibilis erat, aquis nempe circumdata: et incomposita, eo quod nondum ornata erat germinibus, neque consita pratis, nemoribus et segetibus.

ΕΡΩΤ. Ϛ'.

Οὐκ ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Μωϋσῆς, ὅτι καὶ τὰ ὕδατα ἐδημιούργησεν ὁ Θεός.

Καὶ μὴν εἰρηκὼς, « Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, » ἔδειξε μετὰ τῆς γῆς δημιουργηθεῖσαν τῶν ὑδάτων τὴν φύσιν [11]. Καὶ περὶ τοῦ Σαββάτου δὲ νομοθετῶν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς οὕτως ἔφη, « Ἓξ ἡμέραις ἐργᾷ, τῇ δὲ ἑβδόμῃ Σάββατον, ἀνάπαυσις Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου. Ἐν γὰρ ἓξ ἡμέραις ἐποίησε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. » Ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι πᾶν ὁτιοῦν ἐν τούτοις ὂν, ἢ ὁρατὸν, ἢ ἀόρατον, ἢ αἰσθητὸν ἢ νοητὸν, πλὴν τῆς θείας οὐσίας, κτιστὴν ἔχει τὴν φύσιν. Καὶ ὁ θειότατος δὲ Δαβὶδ εἰρηκώς· « Μακάριος, οὗ ὁ Θεὸς Ἰακὼβ βοηθὸς αὐτοῦ, ἡ ἐλπὶς αὐτοῦ ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ, τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· « ἐπήγαγε, » τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς (24). »

INTERR. VI.

Non docuit nos Moses, Deum creasse aquas.

Atqui cum dixerit: « Terra autem erat invisibilis B et incomposita, et tenebræ erant super abyssum [p], » demonstravit cum terra creatam simul esse aquæ naturam. Et Deus omnium, cum de Sabbato legem ferret, sic ait: « Sex diebus operaberis, septima vero Sabbatum et requies Domino Deo **10** tuo. Sex enim diebus creavit Dominus Deus cœlum et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt [q]. » Ita ut sit in aperto, quod quidquid in eis est, visibile sit aut invisibile, sensu aut intellectu comprehendatur, excepta divina substantia, naturam habet creatam. Item perdivinus ille David, cum dixisset, « Beatus, cujus Deus Jacob adjutor, cujus spes in Domino Deo ipsius, qui fecit cœlum et terram; » subjunxit, « mare, et omnia quæ in eis sunt [r]. »

ΕΡΩΤΗΣΙΣ (25).

Ποῖον τοίνυν [12] φωτὸς ἄμοιρος αἰφνιδίως ὁ ἐν τῷ κόσμῳ τόπος εὑρέθη, ὥστε τὸ σκότος ἐπάνω εἶναι τοῦ ὕδατος;

Λογιζόμεθα, ὅτι εἴπερ τι ἦν πρὸ τούτου τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἐν φωτὶ ἂν ἦν δηλονότι. Οὔτε γὰρ αἱ τῶν ἀγγέλων ἀξίαι οὔτε πᾶσαι αἱ ἐπουράνιοι στρατιαὶ ἐν σκότει διῆγον· Ἀλλ' ἐν φωτὶ καὶ πάσῃ εὐφροσύνῃ πνευματικῇ. Καὶ τούτοις οὐδεὶς ἀντερεῖ, ὅστις τὸ ὑπερουράνιον φῶς ἐν ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίαις ἐκδέχεται, περὶ οὗ Σολομών φησι· « Φῶς δικαίοις διαπαντός. » Καὶ ὁ Ἀπόστολος· « Εὐχαριστοῦντες τῷ Πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς ἐν τῇ μερίδι (26) τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί. » Ἐπεὶ οὖν ἐγένετο ὁ οὐρανὸς προστάγματι Θεοῦ ἀθρόως περιταθεὶς τοῖς ἐντὸς ὑπὸ τῆς οἰκείας αὐτοῦ περιφερείας ἀπειλημμένοις, σῶμα ἔχων δὲ συνεχὲς, ἱκανὸν τῶν ἔνδον διαστῆσαι τὰ ἔξω· ἀναγκαίως τὸν ἐναπολειφθέντα τόπον αὐτῷ ἀφεγγῆ κατέστησε τὴν

C INTERROGATIO.

Cujusnam igitur luminis statim expers inventus est locus ille, qui erat in mundo, ut tenebræ essent super aquam?

Existimamus, si quid ante hunc, quem sensu nostro percipimus, mundum, exstiterit, illud omnino in lumine fuisse: neque enim angelorum ordines, nec omnes cœlestes exercitus in tenebris degebant, sed in lumine et in omni spirituali gaudio. Hisque nemo repugnabit, qui lumen supercœleste inter bona promissa recipit, de quo lumine Salomo dicit: « Lumen perpetuum est justis. » Et Apostolus: « Gratias agentes Patri, qui nos idoneos fecit parte sortis sanctorum in lumine [s]. » Cum itaque cœlum jussu Dei creatum, super omnia, quæ D intra ejus ambitum continentur, expansum sit, corpus autem habeat continuum, quod possit ea, quæ intra se comprehendit, ab exterioribus separare, necesse est, ut locum, quem complectitur,

[o] Gen. I, 1. [p] Gen. I, 2. [q] Exod. XX, 9-11. [r] Psal. CXLV, 5, 6. [s] Coloss. I, 12.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI

[11] ἐδίδαξε μετὰ τῆς δημιουργίας τὴν τῶν ὑδάτων φύσιν. [12] Sectio illa in catena p. 14 Basilio tribuitur.

NOTÆ.

(24) Cod. ἐν αὐτῇ.

(25) Hanc sectionem a Sirmondo omissam fide codicis Augustani inserendam curavimus, imitati exemplum Joannis Pici, in cujus editione Græca hæc, p. 4, leguntur.

(26) *ἐν τῇ μερίδι.* Hæc a communi lectione, εἰς τὴν μερίδα, recedunt.

tenebrosum reddat, externum lumen excludens. A Tria enim concurrant ad **11** umbram necesse est: lumen, corpus, et locus luce carens. Tenebræ itaque, quæ sunt in mundo, una cùm umbra corporis cœlestis exstiterunt.

INTERR. VII.

Si Deus lumen creavit, quomodo tenebras idem fecit, cum hæc invicem adversentur?

Sunt quidem inter se contraria, sed hominibus ambo necessaria. Lux enim hominum operibus et laboribus confert, et apparere facit ea quæ conspiciuntur, et quasi præparat nos, ut collaudemus horum auctorem. Tenebræ vero quiescere faciunt et renovant hominem, soluta lassitudine, quam ex B labore contraxit. Similiter homines domum cogunt, bestiis vero præbent securitatem pabuli. Et hoc aperte nos docet divinus David: « Posuisti, inquit, tenebras, et facta est nox. In ipsa pertransibunt omnes bestiæ agri: catuli leonum rugientes ut rapiant, et quærant a Deo escam sibi. Exortus est sol, et congregati sunt, et in cubilibus suis collocabuntur. Exibit homo ad opus suum, et ad operationem suam usque ad vesperam [t]. » Et his ita dictis admiratur magnificentiam Creatoris, inquiens: « Quam magnificata sunt opera tua, Domine! Omnia in sapientia fecisti [u]. » Didicimus igitur aperte tenebras esse necessarias. Quod autem non sint substantia, sed res quædam accidentalis, facile est intelligere: sunt enim cœli et terræ C adumbratio. Quamobrem oriente lumine evanescunt tenebræ. **12** Lumen autem substantia est et subsistit: et cum occiderit, rursum oritur: et cum abierit, revertitur. Quemadmodum enim corpus nostrum est substantia, umbra vero, quam facit, accidens est, non substantia: ita cœlum et terra, quæ maxima sunt corpora, substantiæ sunt diversæ: quæ vero ab his manat umbra, lumine non apparente, vocantur tenebræ. Lumen autem emergens tenebras delet. Hoc et aliter cognoscere licet. Domus enim fenestris carens tenebris plena est: eadem, si illata lampas fuerit, illustratur, non tenebris alio migrantibus (neque enim subsistunt, cum substantiæ sint expertes), sed luminis adventu pereuntibus. Quippe umbra sunt, quam tectum D solumque et parietes conflant, luminis deinde splendor dissolvit. Quod ipsum fieri quotidie cernimus. Nam recedente lumine, cœli et terræ umbra tenebras producit: quæ oriente lumine rursum dissolvuntur. Non sunt igitur tenebræ substantia quædam increata, neque etiam substantia creata: sed usus quidam necessarius, ab his quæ facta sunt prove-

ἔξωθεν αὐγὴν διακόψας. Τρία γὰρ δεῖ συνδραμεῖν ἐπὶ τῆς σκιᾶς, τὸ φῶς, τὸ σῶμα, τὸν ἀλαμπῆ τόπον. Τὸ τοίνυν ἐγκόσμιον σκότος τῇ σκιᾷ τοῦ οὐρανίου σώματος παρυπέστη.

ΕΡΩΤ. Ζ'.

Εἰ τὸ φῶς ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε, πῶς αὐτὸς (27) τὸ σκότος ἐποίησεν; ἐναντία γὰρ ταῦτα ἀλλήλοις.

Ἐναντία μὲν ἀλλήλοις, ἀλλ' ἀναγκαῖα τοῖς ἀνθρώποις ἀμφότερα. Τὸ μὲν γὰρ πρὸς ἐργασίαν τε καὶ φιλοπονίαν συνεργεῖ τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ὑποδείκνυσι τὰ ὁρώμενα, καὶ τὸν τούτων ποιητὴν ὑμνεῖσθαι παρασκευάζει. Τὸ δὲ διαπαύει (28) καὶ νεουργεῖ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὸν ἐκ τῆς ἐργασίας ἐγγινόμενον διαλύει πόνον. Καὶ τοὺς ἀνθρώπους μὲν οἴκαδε συναγείρει, τοῖς δέ γε θηρίοις ἄδειαν παρέχει νομῆς. Καὶ τοῦτο σαφῶς ἡμᾶς ὁ θεῖος διδάσκει Δαβίδ. « Ἔθου γάρ, φησί, σκότος, καὶ ἐγένετο νύξ, ἐν αὐτῇ διελεύσονται πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ. Σκύμνοι ὠρυόμενοι τοῦ ἁρπάσαι, καὶ ζητῆσαι παρὰ τῷ Θεῷ βρῶσιν αὐτοῖς. Ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος, καὶ συνήχθησαν, καὶ εἰς τὰς μάνδρας αὐτῶν κοιτασθήσονται. Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐπὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ ἕως ἑσπέρας. Οὕτως ταῦτα εἰπὼν τὴν τοῦ ποιητοῦ θαυμάζει μεγαλουργίαν, καί φησιν, « Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας. » Ὅτι μὲν οὖν ἀναγκαῖον τὸ σκότος, ἀκριβῶς μεμαθήκαμεν. Ὅτι δὲ οὐκ οὐσία τίς ἐστιν, ἀλλὰ πρᾶγμα συμβεβηκός, καταμαθεῖν εὐπετές. Οὐρανοῦ γὰρ καὶ γῆς ἐστιν ἀποσκίασμα· διά τοι τοῦτο φροῦδον γίνεται τοῦ φωτὸς ἀνίσχοντος. Τὸ δὲ φῶς οὐσία ἐστὶ καὶ ὑφέστηκε· καὶ δυόμενον ἀνίσχει, καὶ ἀπιὸν ἐπανέρχεται. Ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα τὸ ἡμέτερον οὐσία τίς ἐστιν, ἡ δὲ διὰ τούτου ἀποτελουμένη σκιὰ συμβεβηκός ἐστιν, οὐκ οὐσία· οὕτως ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, τὰ μέγιστα σώματα, οὐσίαι εἰσὶ διάφοροι· ἡ δὲ ἐκ τούτων ἀποτελουμένη σκιά, τοῦ φωτὸς οὐ παρόντος, ὀνομάζεται σκότος· εἰσελθὸν δὲ τὸ φῶς ἀφανίζει τὸ σκότος. Τοῦτο (29) δὲ γνοίη τις ἂν καὶ ἑτέρωθεν. Οἶκος γὰρ οὐκ ἔχων φωταγωγοὺς σκότους ἐστὶν ἀνάπλεως. Εἰσκομισθείσης δὲ λαμπάδος φωτίζεται· οὐ τοῦ σκότους ἄλλοσε μεταβαίνοντος· οὐ γὰρ ὑφέστηκεν, ἀνυπόστατον δὲ χρῆμά ἐστιν· ἀλλὰ πάμπαν διολλυμένου τῇ τοῦ φωτὸς παρουσίᾳ. Σκιὰ γάρ ἐστι διὰ τῆς ὀροφῆς, καὶ τοῦ ἐδάφους, καὶ τῶν τοίχων συνισταμένη, εἶτα ταῖς τοῦ φωτὸς διαλυομένη μαρμαρυγαῖς. Τοῦτο καθ' ἑκάστην ἡμέραν ὁρῶμεν ἐπιτελούμενον. Ὑποχωροῦντος γὰρ τοῦ φωτός, οὐρανοῦ καὶ γῆς ἡ σκιὰ τὸ σκότος ἀποτελεῖ· ἀνίσχοντος δὲ πάλιν, διαλύεται τοῦτο. Οὐ τοίνυν ἀγένητος οὐσία τὸ σκότος, οὔτε μὴν γενητή τις ὑπόστα-

[t] Psal. CIII, 20-23 [u] ibid. 24.

NOTÆ.

(27) Cod. αὐτῷ.
(28) Cod. διαναπαύει.

(29) *τοῦτο δὲ γνοίη — ὑποχωροῦντος γὰρ τοῦ φωτός*. Desunt.

σις· ἀλλ' ἐκ τῶν γενητῶν συνισταμένη χρῆσις ἀναγκαία, καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν σοφίαν κηρύττουσα. Αὐτίκα γοῦν ὁ προφήτης τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ ἐντεῦθεν ὑμνεῖ. « Ὁ ποιήσας γάρ, φησί, φῶς, καὶ κατασκευάσας σκότος. » Ἁρμοδίως δὲ ἄγαν ἑκάτερα τέθεικεν· τὸ μὲν ποιήσας ἐπὶ τοῦ φωτός, τὸ δὲ κατασκευάσας ἐπὶ τοῦ σκότους· συμβεβηκὸς γάρ ἐστι, συνιστάμενον καὶ διαλυόμενον. Καὶ οἱ τρεῖς (30) δὲ μακάριοι παῖδες πᾶσαν τὴν κτίσιν εἰς ὑμνῳδίαν καλέσαντες, τῇ ἡμέρᾳ τὴν νύκτα συνέζευξαν, καὶ τῷ φωτὶ τὸ σκότος συνήρμοσαν. Ἐπὶ (31) δὲ ταῖς τούτων διαδοχαῖς, καὶ ὁ χρόνος μετρεῖται, καὶ ὁ τῶν ἀνθρώπων συνίσταται βίος.

A niens, et sapientiam Dei prædicans. Ecce enim propheta Deum universorum etiam ab his laudat « Qui facio, ait, lumen, et præparo tenebras [v]. » Aptissime autem utrumque posuit, faciendi verbum adaptans lumini, et dictione præparandi utens circa tenebras. Sunt enim accidens quoddam, quod et consistit et dissolvitur. Proinde tres beati illi pueri creaturam omnem provocantes ad laudes divinas, diei noctem conjunxerunt, et lumini tenebras addiderunt. Nam horum successionibus **13** tempus mensuratur, et hominum vita subsistit.

ΕΡΩΤ. Η'.

Ποῖον πνεῦμα ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος;

Τισὶ δοκεῖ τὸ πανάγιον (32) Πνεῦμα ζωογονοῦν τῶν ὑδάτων τὴν φύσιν, καὶ διαγράφον τὴν τοῦ βαπτίσματος χάριν. Ἀληθέστερον μέντοι ἐκεῖνον οἶμαι τὸν λόγον, ὅτι τὸ πνεῦμα ἐνταῦθα τὸν ἀέρα καλεῖ. Εἰπὼν γάρ, ὅτι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐποίησε, καὶ τῶν ὑδάτων διὰ τῆς ἀβύσσου μνησθείς, ἀναγκαίως καὶ τοῦ ἀέρος ἐμνήσθη, ἐκ τῆς τοῦ ὕδατος ἐπιφανείας μέχρι τοῦ οὐρανοῦ διήκοντος. Ἀέρος γὰρ φύσις, τὸ τοῖς κάτω κειμένοις ἐπιφέρεσθαι σώμασι. Μάλα δὲ ἁρμοδίως τὸ *ἐπεφέρετο*, καὶ οὐκ (33) *ἐπέκειτο* εἴρηκε· τὸ γὰρ *ἐπεφέρετο* τὴν κινητικὴν τοῦ ἀέρος οὐσίαν παρεδήλου. Εἰ δέ τις τοῦτον οὐ προσίεται τὸν λόγον, ἐπειδὴ γέγραπται· « Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος, » ἀκουέτω τοῦ μακαρίου Δαβὶδ λέγοντος περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων· « Πνεύσει τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ῥυήσεται ὕδατα. » Ὅτι δὲ τὸν ἄνεμον οὕτως ἐκάλεσε, δῆλόν ἐστι κἂν μὴ λέγω· Εὔρου γὰρ ἢ Νότου πνέοντος, τὸ πεπηγὸς ὕδωρ διαλύεσθαι πέφυκεν.

INTERR. VIII.

B *Qualisnam spiritus ferebatur super aquam?*

Quibusdam videtur fuisse Spiritus sanctus, qui vivificabat et fecundabat aquarum naturam, designans quodam modo gratiam baptismi. Verius autem putaverim, quod hic aerem vocet spiritum. Nam cum dixisset Deum creasse cœlum et terram, et aquarum meminisset sub nomine abyssi, necessario et aeris mentionem fecit, a superficie aquæ ad cœlum usque permeantis. Aeris enim natura est, ut circa inferiora corpora feratur et agitetur. Aptissime autem non dixit *incumbebat*, sed *ferebatur*, quia verbum istud *ferebatur* substantiam aeris mobilem indicat. Quod si quis huic orationi non assentitur, propterea quod scriptum est: « Spiritus Dei ferebatur super aquam [x], » audiat beatum
C David dicentem de Deo omnium conditore: « Flabit spiritus ejus, et fluent aquæ [y]. » Quod vero ventum ita vocaverit, etiam me tacente manifestum est. Siquidem Euro aut Noto flante, aqua congelata dissolvi solet et liquefieri.

ΕΡΩΤ. Θ'.

Τίνι λέγει ὁ Θεός· « Γενηθήτω φῶς, » καί, « γενηθήτω στερέωμα; »

Οὐκ ἄλλῳ τινὶ κελεύει δημιουργεῖν, ἀλλὰ τὰ μὴ ὄντα καλεῖ· ἐνταῦθα δὲ πρόσταγμα τὸ βούλημα. « Πάντα γάρ, φησίν, ὅσα ἠθέλησεν, ὁ Θεὸς ἐποίησεν. » Εἰ δὲ καὶ φωνῇ τινι ἐχρήσατο[13], δῆλον ὡς οὐ τῶν ἀψύχων ἕνεκα στοιχείων, ἀλλὰ τῶν ἀοράτων χάριν δυνάμεων· ἵνα γνῶσιν, ὡς αὐτοῦ κελεύοντος τὰ μὴ ὄντα συνίσταται.

INTERR. IX.

Cuinam dixit Deus: « Fiat lux, » et « Fiat firmamentum? »

Non præcepit Deus alteri cuidam creare: sed quæ non sunt vocat, ita ut hic præceptum sit ipsa voluntas. « Omnia enim, ait, quæcunque voluit, Deus fecit [z]. » Quod si creando voce quadam usus est, certum est, hoc non elementorum inanimatorum **14** causa, sed invisibilium virtutum gratia
D factum esse: ut sciant quod, ipso jubente, ea quæ non sunt subsistunt.

ΕΡΩΤ. Ι'.

Διατί τέθεικεν ὁ συγγραφεὺς τὸ « Εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν; »

Ἵνα πείσῃ τοὺς ἀχαρίστους μὴ ψέγειν ἅπερ ἡ θεία ψῆφος ὀνομάζει καλά.

INTERR. X.

Quamobrem auctor hoc addidit, « Et vidit Deus quod bonum erat? »

Ut persuadeat ingratis, non damnare quæ sententia divina vocat bona.

[v] Isa. XLV, 7. [x] Gen. I, 2. [y] Psal. CXLVII, 7. [z] Psal. CXIII 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[13] Cat. D. 18. δημιουργῶν ἐχρήσατο.

NOTÆ.

(30) Cod. οἱ τρισμακάριοι δέ.
(31) Cod. ἐπειδὴ γὰρ ταῖς τούτων.
(32) Cod. ἅγιον.
(33) *Καὶ οὐκ — ἐπεφέρετο* desunt.

INTERR. XI.

Estne unum cœlum, an duo?

Cum Scriptura divina doceat, in principio Deum creasse cœlum et terram, deinde post lucis creationem secunda die dicat firmamentum factum esse, inscitiæ plena videtur esse hujusmodi quæstio. Oportebat enim ex temporis ratione, et ipso creationis modo, cœlorum diversitatem nosse, et unum luce prius, alterum vero post lucem, et illud quidem non ex aliqua alia materia, hoc autem ex aquis creatum esse. Nam inquit: « Fiat firmamentum in medio aquæ, et sit discernens inter aquam et aquam [a]. » Deinde cum dixisset quod verbum res secuta est, hoc enim illa significant: « Et factum est ita, » tum postea docet quomodo facta sit. « Et fecit, inquit, Deus firmamentum, divisitque aquas quæ erant sub firmamento, ab his quæ erant super firmamentum. Vocavitque Deus firmamentum cœlum [b]. » At prius cœlum non est appellatum firmamentum, sed cœlum ab initio vocatum est. Hoc enim ab ipsa re sortitum est appellationem. Siquidem cum ex aquarum fluida substantia compositum sit, et natura fluida condensata et consolidata fuerit, firmamentum nominatum est. Deinde quia sursum **15** collocatum est, prioris cœli usum commodo nostro perficiens, cœli nomen sortitum est. Bifariam autem Deus omnium divisit aquarum naturam: et quasdam sursum supra firmamentum collocavit, quasdam deorsum reliquit: ut superiores illæ sua humiditate atque frigiditate non sinerent corrumpi firmamentum ab igne luminarium, reliquæ vero quæ deorsum remanserunt, suis vaporibus aerem foveant exustum et exsiccatum ab igne superiore. Qui igitur non credit secundum esse cœlum, extra semitam rectam incedit: qui vero plures numerare conatur, adhæret fabulis, postposita divini Spiritus doctrina. Pluraliter autem divina Scriptura cœlos nuncupat, dicens: « Cœli cœlorum: » quoniam Hebraica lingua neque cœlum, neque aquam singulari numero novit appellare. Reperire autem est similia multa inter dictiones Græcas. Nullus enim civitatem Athenam singulari numero vocitare solet, sed pluraliter Athenas. Similiter et Delphum civitatem nemo vocat, sed, numero plurali, Delphos. Non ergo tanquam plures sint cœli, plurali numero locuta est Scriptura: sed Hebraicæ linguæ servato idiomate. Quod quidem in alio psalmo manifestius nos docet, illius linguæ prætermisso idiomate, dum inquit: « Cœlum cœli Domino [c]. » Ita ut satis constet quod, quemadmodum cœlum istud nobis est pro tecto, terra vero pro pavimento: ita cœlum quod videmus, pro tecto superpositum cœlum habet.

ΕΡΩΤ. ΙΑ'.

Εἷς οὐρανὸς, ἢ δύο εἰσίν;

Τῆς θείας διδασκούσης Γραφῆς, ὡς ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, εἶτα μετὰ τὴν τοῦ φωτὸς δημιουργίαν ἐν τῇ δευτέρᾳ λεγούσης ἡμέρᾳ τὸ στερέωμα γεγενῆσθαι, πολλὴν ἡ ἐρώτησις τῶν πυνθανομένων ἐμφαίνει τὴν ἄνοιαν. Ἔδει γὰρ καὶ ἐκ τοῦ καιροῦ, καὶ μέντοι καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς δημιουργίας, τὸ διάφορον γνῶναι. Ὁ μὲν γὰρ πρὸ τοῦ φωτὸς, ὁ δὲ μετὰ τὸ φῶς. Καὶ ὁ μὲν οὐκ ἔκ τινος· ὁ δὲ ἐξ ὑδάτων. « Γενηθήτω γὰρ, φησὶ, στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. » Εἶτα εἰπὼν (34) ὡς ὁ λόγος ἔργον ἐγένετο· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ « Καὶ ἐγένετο οὕτως· » διδάσκει καὶ πῶς ἐγένετο. « Ἐποίησε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα· καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανόν. » Ὁ δὲ πρότερος οὐρανὸς οὐκ ἐκλήθη στερέωμα, ἀλλ' οὐρανὸς ἐξ ἀρχῆς ὠνομάσθη. Οὗτος γὰρ ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος τὴν προσηγορίαν ἐδέξατο. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκ τῆς ῥοώδους τῶν ὑδάτων οὐσίας συνέστη, καὶ ἡ ῥυτὴ φύσις στεγανωτάτη γέγονε καὶ στερέμνιος, προσηγορεύθη στερέωμα. Εἶτα ὡς ἄνωθεν ἐπικείμενος, καὶ προτέρου οὐρανοῦ τὴν χρείαν ἡμῖν πληρῶν, οὐρανὸς προσωνομάσθη. Διχῇ δὲ διεῖλε τῶν ὑδάτων τὴν φύσιν ὁ τῶν ὅλων Θεός· καὶ τὰ μὲν ἄνωθεν ἐπιτέθεικε τῷ στερεώματι, τὰ δὲ κάτω καταλέλοιπεν· ἵνα τὰ μὲν ἄνωθεν ἐπικείμενα τῇ τε ὑγρότητι καὶ ψυχρότητι μὴ συγχωρῇ τῷ πυρὶ τῶν φωστήρων λωβᾶσθαι τὸ στερέωμα· τὰ δὲ κάτω μεμενηκότα διατρέφῃ τοῖς ἀτμοῖς τὸν ἀέρα διαυαινόμενον, καὶ ξηραινόμενον ὑπὸ τοῦ ἄνωθεν ἐπικειμένου πυρός. Τοιγαροῦν καὶ ὁ τῷ δευτέρῳ διαπιστῶν οὐρανῷ ἔξω βαίνει τῆς εὐθείας ὁδοῦ· καὶ ὁ πλείους πειρώμενος ἀριθμεῖν μύθοις ἕπεται, τῆς τοῦ θείου Πνεύματος διδασκαλίας καταφρονῶν. Πληθυντικῶς δὲ ἡ θεία Γραφὴ τοὺς οὐρανοὺς ὀνομάζει, λέγουσα· « Οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν· » ἐπειδὴ τῶν Ἑβραίων ἡ γλῶττα οὔτε τὸν οὐρανὸν, οὔτε τὸ ὕδωρ οἶδεν ἑνικῶς ὀνομάσαι. Εὕροι δ' ἄν τις τοιαῦτα πολλὰ καὶ παρὰ τῇ Ἑλλάδι φωνῇ. Ἀθήναν γὰρ τὴν πόλιν οὐδεὶς ἑνικῶς ὀνομάζει, ἀλλ' Ἀθήνας πληθυντικῶς. Καὶ Δελφῶν πάλιν τὴν πόλιν οὐδεὶς Δελφὸν, ἀλλὰ Δελφοὺς πληθυντικῶς. Οὐ τοίνυν ὡς πολλῶν ὄντων οὐρανῶν ἡ θεία πληθυντικῶς (35) εἶπε Γραφή· ἀλλὰ τὸ ἰδίωμα φυλάξασα τῆς Ἑβραΐδος φωνῆς. Ἐπεὶ ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ σαφέστερον ἡμᾶς τοῦτο διδάσκουσα, καὶ παραλιποῦσα τὸ τῆς γλώττης ἐκείνης ἰδίωμα, οὕτως ἔφη· « Ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ. » Ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι καθάπερ οὗτος ὁ οὐρανὸς ἡμῖν ἐστιν ὄροφος, ἡ δὲ γῆ ἔδαφος, οὕτως ὁ ὁρώμενος οὐρανὸς ὄροφον ἔχει τὸν ὑπερκείμενον οὐρανόν.

[a] Gen. I, 6. [b] ibid. 7, 8. [c] Psal. CXIII, 24.

NOTÆ.

(34) *Εἶτα εἰπὼν — ὠνομάσθη*. Desunt.

(35) *Πληθυντικῶς εἶπε*. Desid.

ΕΡΩΤ. ΙΒ'.

A

Τί δή ποτε μίαν εἰκὼν τὴν τῶν ὑδάτων συναγωγὴν, πολλὰς μετὰ ταῦτα δηλοῖ; « Συναχθήτω (36) γάρ, φησί, τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν. »

Μία μέν ἐστι τῶν ὑδάτων συναγωγή· τὰ πελάγη γὰρ ἀλλήλοις συνήρμοσται· τὰ μὲν κάτωθεν διά τινων ὑπογείων πόρων· τὰ δὲ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐπιφάνειαν. Πληθυντικῶς δὲ πάλιν τὰς *συναγωγὰς* ὠνόμασεν· ἐπειδὴ ἄλλο μὲν τὸ Ἰνδικὸν πέλαγος, ἄλλο δὲ τὸ Ποντικὸν, καὶ τὸ Τυῤῥηνικὸν ἕτερον. Καὶ ἄλλη μὲν ἡ Προποντὶς, ἄλλος δὲ ὁ Ἑλλήσποντος. Καὶ ὁ Αἰγαῖος ἕτερος, καὶ ἄλλος πάλιν ὁ Ἰώνιος κόλπος. Ἔξωθεν δὲ πάλιν ἐπίκειται τὸ μέγιστον πέλαγος, ὃ τινες μὲν Ἀτλαντικὸν, τινὲς δὲ Ὠκεανὸν ὀνομάζουσι. Τούτου χάριν, ὡς μὲν συνημμένην, « συναγωγὴν B μίαν » ὠνόμασεν· ὡς δὲ διῃρημένας, *συναγωγάς*.

ΕΡΩΤ. ΙΓ'.

Τί δή ποτε τὰς οὐκ ἐδωδίμους βοτάνας βλαστῆσαι προσέταξεν ὁ Θεός;

Πολλὰ τῶν ἀλόγων ζώων τὰ γένη· τὰ μὲν θηρία, τὰ δὲ κτήνη προσαγορευόμενα· καὶ τὰ μὲν ἑρπετὰ, τὰ δὲ πτηνά. Τούτοις ἅπασι τροφὴν προηυτρέπισεν ὁ Θεὸς, καὶ ταῦτα δὲ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἕνεκα πεποίηκε χρείας. Αὐτίκα γοῦν καὶ δι' ἡμᾶς αὐτά φησι (37) διατρέφεσθαι. « Τῷ ἐξανατέλλοντι γάρ, φησὶ, χόρτον τοῖς κτήνεσι, καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων. » Τὸ τοίνυν τούτῳ ἄχρηστον, ἐκείνῳ χρήσιμον, καὶ τὰ τοῖς ἀνθρώποις οὐκ ἀναγκαῖα (38), C τοῖς δι' ἄνθρωπον[14] γεγενημένοις ἁρμόδια. Πρὸς δὲ τούτοις, προορῶν ὁ Κύριος, ὅτι καὶ πάθη προσγενήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἅ τε δὴ διὰ τὴν ἁμαρτίαν δεξαμένοις τοῦ θανάτου τὸν ὅρον, οὐ μόνον ἐδωδίμους, ἀλλὰ καὶ ἀλεξικάκους τῶν παθημάτων βοτάνας βλαστῆσαι τῇ γῇ προσέταξε. Καὶ τοῦτο μάθοι τις ἂν ἀκριβέστερον παρὰ τῶν τὴν ἰατρικὴν ἠσκημένων τέχνην· ὅτι καὶ τὰ δοκοῦντα εἶναι δηλητήρια, παθῶν ἐστιν ἰατήρια· κεραννύμενα γὰρ ἑτέραις βοτάναις ἀλεξίκακα γίνεται, καὶ ὑγείας παρεκτικά[15].

ΕΡΩΤ. ΙΔ'.

Τῶν φωστήρων δημιουργηθέντων, τί γέγονε τὸ πρότερον φῶς;

D Ὁ Δεσπότης Θεὸς καὶ ἐκ μὴ ὄντων ποιεῖ, καὶ ἐξ ὄντων δημιουργεῖ· τὸν μὲν γὰρ πρότερον οὐρανὸν ἐκ μὴ ὄντων ἐδημιούργησε· τὸν δὲ δεύτερον ἐξ ὑδάτων ἐποίησεν. Οὕτω τὴν γῆν μὴ οὖσαν παρήγαγεν· τὰ γένη δὲ τῶν δένδρων καὶ τῶν σπερμάτων αὐτῇ (39)

16 INTERR. XII.

Cur unam cum dixerit congregationem aquarum, multas postmodum designat? « Congregetur enim, inquit, aqua quæ sub cælo est, in congregationes suas. »

Una quidem est aquarum congregatio, quoniam inter se maria conveniunt, quædam deorsum per meatus subterraneos decurrentia, alia secundum ipsam superficiem terræ. Sed plurali numero *congregationes* dixit, quoniam aliud est mare Indicum, aliud Ponticum, et aliud Tyrrhenum. Item aliud est Propontis, aliud Hellespontus. Similiter alius est Ægæus sinus, alius Ionius. Extra vero rursus adjacet maximum mare, quod nonnulli vocant mare Atlanticum, quidam vero Oceanum appellant. Hac de causa Scriptura sacra « congregationem unam aquarum, » veluti coadunatam appellavit: *congregationes* vero, tanquam distinctas.

INTERR. XIII.

Qua de causa Deus herbas non esculentas jussit germinare?

Multa sunt animalium irrationalium genera, quædam feræ, alia jumenta appellata: et nonnulla reptilia, alia volatilia. His igitur omnibus animalibus escam præparavit Deus, quæ etiam in hominum usum condidit. Unde et eis propter nos pabulum dari dicit: « Qui producit, inquit, fenum jumentis, et herbam commodo hominum [d]. » Quod igitur huic inutile est, alteri maxime congruit, et quæ non sunt hominibus necessaria, iis quæ propter hominem creata sunt conveniunt. 17 Ad hæc prævidens Dominus, futurum ut homines in morbos prolaberentur, utpote qui sententiam mortis propter peccatum receperant, jussit terram herbas producere, non tantum esui, sed etiam morbis depellendis aptas. Et hoc diligentius quis nosse poterit ab his qui medicinæ artem exercuerunt, quod hæ quæ videntur esse venenosæ, morborum remedia continent. Permistæ enim aliis herbis morbis propellendis inserviunt, et sanitatem procurant.

INTERR. XIV.

Luminaribus creatis, quid factum est priori luci?

Dominus Deus tum ex nihilo, tum ex his quæ sunt, creare solet. Nam prius cœlum ex nihilo creavit, posterius autem ex aqua fecit. Sic et terram, quæ prius non erat, produxit: genera vero arborum et seminum germinare illam jussit. Igi-

[d] Gen. I, 9. [e] Psal. CIII, 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[14] Cat. p. 28. δι' αὐτούς· [15] Nova quidem esse, et locum inter quæst. 13 et 14 sibi vindicare videntur, quæ in catena p. 29, ad Gen. I, 12, legimus, addito Theodoreti nomine: Τὸ δὲ σπεῖρον σπέρμα, τουτέστι τὸ σπερμαῖνον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοιότητα, ὃν τρόπον καὶ Ἀκύλας ἡρμήνευσε. Sed his fere gemina exstant infra p. 65, ad finem quæst. 51, ubi ista desunt in catena.

NOTÆ.

(36) Cod. συνήχθη.
(37) *Φησί.* Deest.
(38) *Οὐκ ἀναγκαῖα — γεγενημένοις.* Desunt.
(39) Αὐτῇ. Deest.

tur et lucem creavit, quemadmodum ei libuit. Sicuti vero firmamento distinxit aquarum naturam, et quasdam sursum collocavit, reliquas deorsum reliquit: sic lucem illam distinguens pro arbitrio suo, luminaria magna et parva condidit.

A βλαστῆσαι προσέταξεν. Καὶ τὸ φῶς τοίνυν ἐδημιούργησεν ὡς ἠθέλησεν. Ὥσπερ δὲ τῷ στερεώματι διεῖλε τῶν ὑδάτων τὴν φύσιν, καὶ τὰ μὲν ἐπιτέθεικεν ἄνωθεν, τὰ δὲ κάτωθεν καταλέλοιπεν· οὕτως ἐκεῖνο τὸ φῶς διελὼν ὡς ἠθέλησεν, τοὺς φωστῆρας τοὺς μεγάλους καὶ τοὺς μικροὺς κατεσκεύασεν.

INTERR. XV.

Quid hoc est : « In signa, et in tempora, et in annos, et in dies [f] *? »*

Sol ortu suo atque occasu dies facit: cum autem percurrerit australes atque aquilonares partes, annalem circulum perficit. Idemque solstitia efficit, quæ tempora Scriptura divina nominat. Transiens enim ab æquinoctio **18** ad aquilonem, ver facit: et inde rediens ad eosdem terminos, æstivale solstitium producit: procedente autem eo inde ad meridiem, autumnus nascitur: et inde revertens, hiemem producit. Ex cursu autem lunæ mensium numerum discimus. Nam cursu triginta dierum, demptis sex horis, suum cursum absolvit. Quam nempe ob causam tot dierum numerum mensem appellamus: siquidem et lunam vocant μήνην, *menen*. Quod autem dicitur, *in signa*, non intelligimus secundum opinionem quorumdam stultorum. Siquidem vanam illam de cujusque nativitate disceptationem, nec Pythagoras, nec Socrates, nec Plato, nec Stoici receperunt. Quod si qui in fabulis educati sunt, hujus fabulæ impietatem exsecrantur, quis divinis sermonibus credens hæc non modo impia, sed valde etiam fatua recipiat? *Signa* igitur vocat Scriptura divina, quibus cognoscamus tempus opportunum seminandi, plantandi, purgandi, et ligna cædendi ad navium et domuum constructionem idonea. Inde etiam nautæ didicerunt, quando opportune navem subducere vel impellere conveniat, et quando vela pandere aut contrahere oporteat. Experientia enim ipsos docuit astrorum ortus et occasus. Sæpe etiam nos quoque hac ratione cometam, aut barbatam stellam, aut trabem videntes, incursus hostium novimus, aut locustæ irruptionem, aut jumentorum vel hominum cladem futuram. Hæc igitur *signa* vocavit Scriptura, non illa plane dementiæ atque impietatis plena.

ΕΡΩΤ. ΙΕ.

Τί ἐστι τὸ « Εἰς σημεῖα, καὶ εἰς καιροὺς, καὶ εἰς ἐνιαυτοὺς, καὶ εἰς ἡμέρας· »

Ὁ ἥλιος ἀνίσχων μὲν καὶ δυόμενος τὰς ἡμέρας ποιεῖ· εἰς δὲ τὰ νότια καὶ τὰ βόρεια μέρη διατρέχων, τὸν ἐνιαύσιον κύκλον ἀποτελεῖ. Οὗτος καὶ τὰς τροπὰς ἐργάζεται, ἃς καιροὺς ὠνόμασεν ἡ θεία Γραφή. Ἀπὸ γὰρ τοῦ ἰσημερινοῦ τόπου πρὸς τὰ βόρεια μεταβαίνων, τὸ ἔαρ ποιεῖ· εἶτα ἐκεῖθεν ἐπανιὼν μέχρι τούτων τῶν ὅρων, τὴν θερινὴν κατασκευάζει τροπήν· προϊόντος δὲ αὐτοῦ ἐντεῦθεν ἐπὶ τὰ νότια, τὸ μετόπωρον γίνεται· ἐπανιὼν δὲ αὖθις, τὸν χειμῶνα ποιεῖ. Ἐκ δὲ τοῦ δρόμου τῆς σελήνης τὸν τῶν μηνῶν μανθάνομεν ἀριθμόν. Διὰ τριάκοντα γὰρ ἡμερῶν, ἐξ (40) ὡρῶν δεουσῶν, τὸν οἰκεῖον δρόμον πληροῖ. Οὗ δὴ χάριν τὸν τῶν τοσούτων ἡμερῶν ἀριθμὸν μῆνα προσαγορεύομεν. Ἐπειδὴ καὶ τὴν σελήνην ὀνομάζουσι μήνην. Τὸ δὲ *εἰς σημεῖα*, οὐ κατὰ τοὺς ἀνοήτους νοοῦμεν ἡμεῖς. Τῆς γὰρ γενεθλιαλογίας τὴν ματαιολογίαν, οὐδὲ Πυθαγόρας, οὐδὲ Σωκράτης, οὐδὲ Πλάτων, οὐδὲ οἱ Στωϊκοὶ προσεδέξαντο. Εἰ δὲ οἱ τοῖς μύθοις ἐντεθραμμένοι τοῦδε τοῦ μύθου τὸ ἀσεβὲς ἐβδελύξαντο· τίς ἂν τοῖς θείοις πιστεύων λογίοις, τῶν οὐ δυσσεβῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ λίαν ἀνοήτων ἀνάσχοιτο λόγων; *Σημεῖα* τοίνυν ἡ θεία καλεῖ Γραφὴ, τὸ εἰδέναι σπόρου καιρὸν, τοῦ φυτεῦσαι, τοῦ καθᾶραι, τοῦ ξύλα τεμεῖν εἰς ναυπηγίαν καὶ οἰκοδομίαν ἐπιτήδεια. Ἐντεῦθεν (41) καὶ οἱ ναυτιλίᾳ χρώμενοι μεμαθήκασι, πότε μὲν ἀπᾶραι, πότε δὲ καθορμίσαι τὸ σκάφος προσήκει· καὶ πότε μὲν πετάσαι δεῖ τὸ ἱστίον, πότε δὲ καθελεῖν. Ἡ πεῖρα γὰρ αὐτοὺς ἐξεπαίδευσε τὰς τῶν ἀστέρων ἀνατολάς τε καὶ δύσεις· πολλάκις δὲ καὶ ἡμεῖς κομήτην, ἢ πωγωνίτην, ἢ δοκίδην (42) ἰδόντες, ἢ πολεμίων ἔγνωμεν προσβολὴν, ἢ ἀκρίδος ἐμβολὴν, ἢ κτηνῶν ἢ ἀνθρώπων φθοράν. Ταῦτα τοίνυν *σημεῖα* ἐκάλεσεν, οὐκ ἐκεῖνα τὰ πάσης ἀνοίας καὶ δυσσεβείας μεστά.

B

C

D

19 INTERR. XVI.

Quare Deus creavit plantas ante luminaria, post illa vero condidit animalia?

Oculos habent animalia, nec lucis excessum ferre potuissent. Lux vero distributa in parva et magna luminaria convenientem oculis animalium splendorem reddit. Plantarum autem natura sensus prorsus est expers.

ΕΡΩΤ. ΙϚ'.

Τί δή ποτε τὰ μὲν φυτὰ πρὸ τῶν φωστήρων ἐποίησε, τὰ δὲ ζῶα μετὰ τούτους;

Ὀφθαλμοὺς ἔχει τὰ ζῶα, καὶ τοῦ φωτὸς τὴν ὑπερβολὴν οὐκ ἂν ἤνεγκε. Τοῦτο δὲ διανεμηθὲν εἰς τοὺς μικροὺς καὶ μεγάλους φωστῆρας σύμμετρον τῇ ὄψει τῶν ζώων ἀφίησιν αἴγλην. Τῶν δὲ φυτῶν ἡ φύσις αἰσθήσεως ἄμοιρος.

[f] Gen. I, 14.

NOTÆ.

(40) *Ἐξ ὡρῶν — ἀριθμὸν* desunt

(41) Cod. et Pic. ἐνταῦθα.

(42) Cod. et Pic. pro ἢ δοκίδην ἰδόντες, habent, εἰ δοκεῖ δὲ καὶ ἡμεῖς. Sed minus bene.

A

ΕΡΩΤ. ΙΖ'.

Τίνος χάριν τὰ μὲν φυτὰ οὐκ ηὐλόγησε, τοῖς δὲ ζώοις ἔφη· « Αὐξάνεσθε, » καὶ τὰ ἑξῆς;

Τῶν λειμώνων, καὶ τῶν λῃΐων, καὶ παντοδαπῶν βοτανῶν καὶ δένδρων εὐθὺς ἐθελήσας τὴν γῆν ἐπλήρωσεν ἅπασαν· τὰ δέ γε ἄλογα (43) ζῶα ἀνὰ δύο παρήγαγεν. Εἰκότως τοίνυν αὐτοῖς τὴν εὐλογίαν προσήνεγκεν· ἵνα διὰ τῆς πολυγονίας τὰ μὲν πελάγη, καὶ λίμνας, καὶ ποταμούς, τὰ δὲ τὸν ἀέρα, τὰ δὲ πληρώσῃ τὴν γῆν.

ΕΡΩΤ. ΙΗ'.

Διὰ τί τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ πεποίηκεν ὁ Θεός;

B Δεῖται τὰ παιδία καὶ μορμολυκείων, καὶ ἱμάντων, καὶ ῥάβδων· καὶ τοῖς μὲν αὐτὰ δεδιττόμεθα, τοῖς δὲ καὶ παιδεύομεν· ἑκάτερα (44) δὲ δρῶμεν, πᾶσαν αὐτοῖς εὐταξίαν πραγματευόμενοι. Ἐπειδὴ τοίνυν προῄδει ἡμᾶς ὁ Δεσπότης Θεὸς εἰς ῥᾳθυμίαν ἐκκλινοῦντας, οἷον ἱμάντας τινὰς καὶ μορμολυκεῖα προκατεσκεύασε τὰ θηρία· ἵνα τούτοις ἡμᾶς δεδιττόμενος, πρὸς ἑαυτὸν ἕλκῃ, καὶ καλεῖν εἰς συμμαχίαν παρασκευάζῃ. Ἀλλ' ὥσπερ οἱ τέλειοι καὶ τῶν μορμολυκείων, καὶ τῶν ἱμάντων καταφρονοῦσιν, οὕτως οἱ τῆς ἀρετῆς τρόφιμοι τὰς τῶν θηρίων οὐ δειμαίνουσι προσβολάς. Καὶ γὰρ τῷ Ἀδὰμ πρὸ τῆς ἁμαρτίας παρεστήκει τὰ θηρία τὴν δουλείαν ὁμολογοῦντα, καὶ τῷ Νῶε πάλιν εἰς τὴν κιβωτὸν εἰσιόντι, δίκην προβάτων καὶ λέων ἠκολούθει, καὶ πάρδαλις, καὶ τῶν ἑρπετῶν τὰ πικρότατα· καὶ τῷ Δανιὴλ C παρεστήκεισαν οἱ λέοντες, ὀρεγόμενοι μὲν τροφῆς, πελάσαι δὲ μὴ τολμῶντες. Τοὺς γὰρ θεοειδεῖς τῆς θείας εἰκόνος ἑώρων ἐν αὐτῷ χαρακτῆρας· οὕτως ἔχις τῇ τοῦ Ἀποστόλου χειρὶ τοὺς ὀδόντας[18] ἐμβαλοῦσα, καὶ τῆς ἁμαρτίας τὸ χαῦνον καὶ χαλαρὸν οὐχ εὑροῦσα, ἀπεπήδησε παραυτίκα, καὶ κατὰ τῆς πυρᾶς ἥλατο, ὥσπερ δίκας ἑαυτὴν εἰσπραττομένη, ὅτι τῷ μηδαμόθεν προσήκοντι προσεβάλετο σώματι. Ἡμεῖς δὲ τὰ θηρία δεδοίκαμεν, ἐπειδὴ τῆς ἀρετῆς τὴν πολιτείαν οὐκ ἔχομεν. Καὶ οὕτω δὲ ῥᾳθυμούντων κηδόμενος ὁ Θεός, τοὺς ἐρημοτέρους ἐκείνοις ἀπεκλήρωσε τόπους, καὶ τὸν τῆς νυκτὸς αὐτοῖς καιρὸν ἀπένειμεν εἰς διατροφήν· « Ἐν αὐτῇ γάρ, φησί, διελεύσονται πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ. » Τοῖς D ἑρπετοῖς δέ, τοὺς (45) ἐν τῇ γῇ δέδωκε χηραμούς, ὅπως ἐν ἐκείνοις ἐγκρυπτόμενα μὴ λυμαίνωσι τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος. Ἵνα δὲ μὴ παντάπασιν ἀλώβητοι διαμένοντες καταφρονῶμεν αὐτῶν, ὡς βλάπτειν ἥκιστα δυναμένων· ἔστιν ὅτε συγχωρεῖ δύο τινὰς ἢ τρεῖς ἐκ πολλῶν μυριάδων, ὁ (46) σοφῶς τὰ καθ' ἡμᾶς πρυτανεύων, ἢ ὑπὸ σκορπίων κεντᾶσθαι, ἢ

INTERR. XVII.

Cur Deus non benedixit plantis, animalibus autem dixit : « Crescite, et multiplicamini [g], » et quæ sequuntur?

Deus pro nutu suo statim universam terram replevit pratis, segetibus *, et aliis omnis generis herbis et arboribus : bruta vero animalia bina creavit. Unde merito benedictionem eis largitus est, ut per multiplicationem quædam replerent maria, lacus et fluvios, quædam aerem, nonnulla vero terram.

INTERR. XVIII.

Ad quid Deus creavit bestias et reptilia?

Pueri tum terriculamentis tum etiam loris et virgis indigent. Et per illa quidem ipsos terremus, per hæc autem erudimus, utraque vero facimus, honestatem omnem eis procurantes. Cum igitur Dominus Deus animadvertisset nos ad ignaviam proclives, bestias et reptilia prius condidit, veluti lora quædam et terriculamenta : ut per ea nos terrens ad se traheret, nosque, ut ejus auxilium imploraremus, adduceret. At quemadmodum qui perfectam ætatem attigerunt, terriculamenta hujusmodi et lora contemnunt : sic qui in virtute educati sunt, bestiarum incursus haud formidant. Siquidem Adamo, **20** prius quam peccasset, assistebant bestiæ obsequium deferentes. Et rursum, ipsum Noe ingredientem arcam, leo, pardus, et reptilium atrocissima quæque ovium more sequebantur. Et Danieli aderant leones, qui alioqui famelici accedere tamen ad eum non audebant, eo quod in illo specimen quoddam divinam imaginem præ se ferens conspicerent. Itidem vipera, quæ dentes injecerat in manum Apostoli [h], cum peccati nihil infirmum aut molle in eo reperisset, mox resiliit, et in ignem se conjecit, supplicium quodammodo de se ipsa sumens, quod corpus sibi nullatenus conveniens adorta esset. Nos autem ideo bestias formidamus, quia virtute præditis moribus non sumus. Et ob id Deus socordium etiam hominum curam agens, eas in remotiora loca relegavit, et iis nocturnum tempus ad escam quærendam largitus est. « In ipsa enim (nocte) ait, transibunt omnes bestiæ silvæ [i]. » Reptilibus vero antra terræ præbuit, ut in eis latentia humano generi non noceant. At ne bestias, velut ab his prorsus illæsi, contemnamus, quasi nobis minime nocere possint, nonnunquam duos aut tres e multis millibus vel a scorpionibus pungi, aut a serpentibus morderi permittit is qui sapienter res nostras gubernat; ut nos veriti, ne quid

[g] Gen. I, 22. [h] Act. XXVIII, 3. [i] Psal. CIII, 20.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[18] Cat. p. 38 τοὺς ὀδόντας om.

NOTÆ.

(43) Ἄλογα. Cod. et Pic. ἄλλα.
(44) Ἑκάτερα δὲ δρῶμεν desunt.
(45) Cod. τοῖς.
(46) Ὁ Cod. et Pic. ὡς.

simile patiamur, Deum creatorem * in auxilium invocemus, obsecrantes ut ille omnium malorum depultrice providentia nos tueatur. Præterea et ad alia bestiæ non sunt nobis inutiles. Nam ex eis medici pharmaca non pauca componunt ad **21** morbos propulsandos. Nemo igitur bestiis per se consideratis de Creatore conqueratur, sed utilitatem investiget. Siquidem ipsum etiam corpus humanum, quamvis formosum, temperatum, et varia partium utilitate præditum, mucco tamen, et sputo, ac fetido stercore, quod excernit, non caret. Nullus tamen sanæ mentis ex his animal vituperat. Neque enim absque his agere vitam potest, sed per hæc firmum est et vegetum. Siquidem eget pituita, sanguine, et utraque bile. At quemadmodum per hæc consistit, sic per eadem dilabitur. Unius enim horum excessu aut defectu enecatur animal. Sic rursus digitorum articulum unum si quis abscindat, illum prorsus inutilem esse deprehendet. At conjunctus maximam corpori utilitatem præbet. Sic igitur et nos agere convenit, ut non singulas per se naturæ partes consideremus, sed earum in universo utilitatem spectemus. Nam et ignis adurendi vim habet, nec tantum corpora consumit, sed domos etiam incendit, et naves, et segetes. Et tamen unum est ex quatuor elementis, ex quibus omnia constant, et sine hoc vivere mortalium natura non potest. Et aqua similiter terram inundat, domos destruit, navigantium plurimos exhaurit, nocet etiam iis qui intempestive vel immodice bibere non verentur. Nemo tamen, nisi demens, perniciosam aquam appellarit. Hæc enim et terram irrigat, et plantas alit, et bruta animalia, ipsamque hominum naturam. Ad hunc ergo modum et aliorum unumquodque examinamus, non ipsum per se considerantes, noxiumne sit, **22** an commodum: sed an aliquam universo utilitatem conferat. Nam et feræ hominem reverentur propter attributam illi ab initio in ipsas potestatem. Interdum tamen illum velut divinæ legis prævaricatorem contemnunt: quemadmodum improbi servi despicere illos solent, qui eos regere a dominis jussi sunt, si eos viderint admissis criminibus auctoritatem amisisse.

A ὑπὸ ὄφεων δάκνεσθαι· ἵν' ἡμεῖς, ὡς δεδιότες μή τι παραπλήσιον πάθοιμεν, εἰς ἐπικουρίαν καλῶμεν τὸν πεποιηκότα Θεὸν, καὶ ὑπὸ τῆς παναλκοῦς ἐκείνης προμηθείας φρουρεῖσθαι παρακαλῶμεν. Ἄλλως τε οὐδὲ ἐν τοῖς ἄλλοις ἡμῖν ἄχρηστα τὰ θηρία. Πολλὰ γὰρ καὶ ἐκ τούτων ἀλεξίκακα ἰατρῶν παῖδες κατασκευάζουσι φάρμακα. Μηδεὶς τοίνυν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ θηρίον ἐξετάζων ἐπιμεμφέσθω τῷ ποιητῇ, ἀλλὰ τὴν χρείαν ἐπιζητείτω. Ἐπεὶ καὶ τὸ σῶμα τὸ ἀνθρώπινον πολλὴν ἔχει καὶ ὥραν, καὶ ἁρμονίαν, καὶ τῶν μορίων τὴν χρείαν· ἀλλ' ἔχει καὶ κόρυζαν (47), καὶ πτύελον, καὶ δυσώδη κόπρον ἐκκρινομένην. Ἀλλ' οὐδεὶς εὖ φρονῶν ἀπὸ τούτων διαβάλλει τὸ ζῶον. Δίχα γὰρ τούτων βιῶναι τῶν ἀδυνάτων· διὰ γὰρ τούτων ἀρδευόμενον τέθηλεν. Χρῄζει γὰρ καὶ φλέγματος, καὶ B αἵματος καὶ χολῆς ἑκατέρας. Ἀλλ' ὥσπερ διὰ τούτων συνέστηκεν, οὕτως καὶ διὰ τούτων διόλλυται. Ἑνὸς γὰρ τῶν εἰρημένων ἢ πλεονασμὸς, ἢ ἔνδεια, διόλλυσι τὸ ζῶον. Οὕτω (48) πάλιν εἴ τις μίαν τῶν δακτύλων ἐκτέμῃ σκυταλίδα, ὄψεται παντελῶς αὐτὴν ἄχρηστον· ἀλλὰ συνημμένη πλείστην παρέχει τῷ σώματι τὴν χρείαν. Οὕτω τοίνυν καὶ ἡμᾶς προσήκει ποιεῖν· μὴ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἕκαστον μέρος ἐξετάζειν τῆς κτίσεως· ἀλλὰ ζητεῖν εἰ τῷ παντὶ χρήσιμον. Ἐπεὶ καὶ τὸ πῦρ καυστικόν ἐστι· καὶ οὐ μόνον σώματα διαφθείρει, ἀλλὰ καὶ οἴκους ἐμπίπρησι, καὶ πλοῖα, καὶ λήϊα. Ἀλλ' ὅμως ἕν ἐστι τῶν τεσσάρων στοιχείων, δι' ὧν τὰ πάντα συνήρμοσται· καὶ δίχα τούτου τὴν θνητὴν φύσιν διαβιῶναι τῶν C ἀδυνάτων. Καὶ ὕδωρ ὡσαύτως ἐπικλύζει τὴν γῆν, οἰκίας καταλύει, παμπόλλους τῶν ναυτιλλομένων διόλλυσι. Λυμαίνεται δὲ καὶ τοὺς ἀκαίρως καὶ ἀμέτρως πίνειν ἀνεχομένους. Ἀλλ' οὐδεὶς μὴ κομιδῇ παραπαίων ὀλέθριον τὸ ὕδωρ ὠνόμασε. Τοῦτο γὰρ καὶ τὴν γῆν ἄρδει, καὶ τὰ φυτὰ τρέφει, καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν. Οὕτω τοίνυν καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον ἐξετάζομεν, μὴ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ βασανίζοντες, εἴ τε λυμαντικόν ἐστιν, εἴ τε ὠφέλιμον· ἀλλ' εἰ τῷ κοινῷ συντελεῖ τινα χρείαν. Καὶ θηρία γὰρ αἰδεῖται μὲν τὸν ἄνθρωπον διὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς δοθεῖσαν αὐτῷ κατ' αὐτῶν ἐξουσίαν· ὡς παραβεβηκότος δὲ τὸν θεῖον νόμον, ἔστιν ὅτε καταφρονεῖ· καὶ D γὰρ καὶ οἱ πονηροὶ δοῦλοι διαπτύειν εἰώθασι τοὺς ἰθύνειν αὐτοὺς παρὰ τῶν δεσποτῶν κεκελευσμένους, ὅταν ἴδωσι διὰ πλημμελήματα παῤῥησίας ἐστερημένους.

* INTERR. XIX.

Cuinam dixit Deus: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram? »

Exsecrandi quidam hæretici dixerunt Deum hæc locutum esse angelis et improbis dæmonibus: non intelligentes stupidi homines hujusmodi, quid sibi velit illud: « Ad imaginem nostram. » Substantia enim Dei et angelorum non est una, neque imago est eadem. Ille enim æternam habet naturam, hi

ΕΡΩΤ. ΙΘ'.

Τίνι ὁ Θεὸς εἴρηκε, « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν; »

Τινὲς μὲν τῶν δυσωνύμων αἱρετικῶν πρὸς τοὺς ἀγγέλους αὐτὸν εἰρηκέναι, καὶ τοὺς πονηροὺς δαίμονας ἔφασαν· οὐ συνιέντες οἱ ἐμβρόντητοι τὸ « Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. » Θεοῦ γὰρ οὐσία καὶ ἀγγέλων οὐ μία (49), οὔτε εἰκὼν ἡ αὐτή· ὁ μὲν γὰρ ἀΐδιον ἔχει τὴν φύσιν· οἱ δὲ αὐτὸν ἔχουσι ποιητὴν καὶ δημιουρ-

NOTÆ.

(47) Cod. *κόνυζαν*.

(48) *Οὕτω — ὥσπερ*. Des. in cod. et apud Pic.

(49) *Καὶ — μία*. Des

γὸν, παρ' αὐτοῦ δεδεγμένοι τὸ εἶναι, οἱ δὲ δαίμονες καὶ εἰς πονηρίαν ἑκόντες ἐτράπησαν. Ἀνοίας τοίνυν ἐσχάτης, τὸ μίαν ὑπολαβεῖν εἰκόνα τῶν πονηρῶν δαιμόνων, καὶ τοῦ πελάγους τῆς ἀγαθότητος. Ἰουδαῖοι δὲ εἰς ἑτέραν ἐξώκειλαν παραφροσύνην. Φασὶ γὰρ πρὸς ἑαυτὸν εἰρηκέναι τὸν τῶν ὅλων Θεὸν τὸ « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον, » κατά τινα μίμησιν τῶν τὰς μεγάλας πεπιστευμένων ἀρχάς. Καὶ γὰρ ὕπαρχοι (50) καὶ στρατηγοὶ πληθυντικῶς εἰώθασι λέγειν τό· Κελεύομεν, καὶ γράφομεν, καὶ προστάττομεν, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Καὶ οὐ συνεῖδον οἱ παραπλῆγες, ὡς ἑνικῶς τὰ πλεῖστα ὁ τῶν ὅλων λέγει Θεός. « Καιρὸς γάρ, φησί, παντὸς ἀνθρώπου ἥκει ἐναντίον μου, » Καὶ « Ἐνεθυμήθην ὅτι ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον, » καὶ « Ἀπαλείψω τὸν ἄνθρωπον. » Καί, « Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, » καί, « Ἰδοὺ ἐγὼ ποιῶ καινά, ἃ νῦν ἀνατέλλει, » καί, « Ἀνοίξω ἐπὶ τῶν ὀρέων πηγάς, καὶ ἐπὶ τῶν βουνῶν ποταμούς. » Καὶ ἐν πάσῃ δὲ ὡς ἐπίπαν τῇ θείᾳ Γραφῇ ἑνικῶς ἔστιν ἀκοῦσαι τοῦ τῶν ὅλων διαλεγομένου Θεοῦ. Ὀλιγάκις δὲ πληθυντικῶς τὴν διάλεξιν σχηματίζει, τῶν τῆς Τριάδος προσώπων ἐμφαίνων τὸν ἀριθμόν. Καὶ γὰρ ἡνίκα τὰς γλώσσας συνέχεεν, οὐχ ἑνικῶς εἶπε, « Καταβήσομαι, καὶ (51) συγχεῶ τὰς γλώσσας· » ἀλλά, « Δεῦτε, καταβάντες συγχέωμεν αὐτῶν τὰς γλώσσας [17]. » Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν, ἐπειδὴ τὸ λογικὸν διέπλαττε ζῶον, ὃ μετὰ πολλὰς ἀνακαινίζειν ἤμελλε γενεάς· ταῖς τῆς ἁγίας Τριάδος ἐπικλήσεσι τελεσιουργῶν τὸ πανάγιον βάπτισμα· μέλλων δημιουργεῖν τὴν ἐκεῖνα παραληψομένην τὰ μυστήρια φύσιν· αἰνιγματωδῶς καὶ τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας, καὶ τὸν τῶν προσώπων παρεδήλωσεν ἀριθμόν. Τῷ φάναι μὲν γάρ, « εἶπεν ὁ Θεός, » τὸ κοινὸν τῆς θείας ἐδήλωσε φύσεως· ἐπαγαγὼν δὲ τὸ *ποιήσωμεν*, ἐνέφηνε τῶν προσώπων τὸν ἀριθμόν. Οὕτω πάλιν ἑνικῶς μὲν εἰπὼν *τὴν εἰκόνα*, τὸ ταυτὸν τῆς φύσεως ἔδειξεν. Οὐ γὰρ εἶπε κατ' εἰκόνας, ἀλλὰ « Κατ' εἰκόνα. » *Ἡμετέραν* δὲ εἰρηκώς, τὸν τῶν ὑποστάσεων δεδήλωκεν ἀριθμόν. Ἅπαντα γὰρ προορῶν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς ἤδη (52) γεγενημένα [18] τὰ μήπω γενόμενα, καὶ προθεωρῶν τὴν τοῦ Μονογενοῦς σάρκωσίν τε καὶ ἐνανθρώπησιν, καὶ ὡς ταύτην τὴν φύσιν ἐκ Παρθένου λήψεται, καὶ οὕτως ἑαυτῷ συνάψει τε καὶ ἑνώσει, ὡς ἓν (53) πρόσωπον Θεοῦ τε καὶ ἀνθρώπου νοεῖσθαι, καὶ μίαν αὐτῷ προσκύνησιν παρὰ τῆς κτίσεως ἁπάσης προσφέρεσθαι· μάλα εἰκότως καὶ αὐτὴν τοῦ γένους τὴν κρηπῖδα τιμῆς μεγίστης ἠξίωσε. Καὶ πρῶτον βουλὴν τῆς δημιουργίας προτάξας (54), ἵνα τοῦ δημιουργουμένου (55) τὸ λογικὸν προσημάνῃ· ἵνα τῶν προσώπων παραδηλώσας τὸν ἀριθμόν, ἵνα τοὺς ὕμνους ὁ μέλλων προσφέρειν

A vero opificem et creatorem habent ipsum, a quo acceperunt ut essent. Dæmones autem etiam sponte conversi sunt ad malitiam. Extremæ igitur dementiæ est fateri unam imaginem esse dæmonum improborum et immensæ bonitatis. Judæi vero ad aliam se converterunt insaniam. Aiunt enim Deum universorum sibi ipsi dixisse, « Faciamus hominem, » eorum more quibus imperia summa credita sunt. Nam et præfecti, et magistri militum, plurali numero consueverunt dicere : Jubemus, scribimus et mandamus, et quæ sunt hujusmodi. At insani non animadverterunt, quod plurima Deus omnium effari soleat singulari numero. « Tempus enim, inquit, omnis hominis venit coram me [j], » et : « Pœnitet me fecisse **23** hominem [k], » et, « Delebo hominem. » Item : « Non erunt tibi dii alii præter
B me [l] ; » et : « Ecce ego facio nova, quæ nunc orientur [m] ; » et : « Aperiam in montibus fontes, et in collibus flumina [n]. » Et in universa plane Scriptura divina licet audire Deum omnium singulari numero loquentem. Raro autem pluraliter sermonem format, nisi cum innuit numerum personarum Trinitatis. Etenim cum linguas confunderet, non dixit singulariter : « Descendam et confundam linguas, » sed : « Venite, descendentes confundamus ipsorum linguas [o]. » Et hoc igitur loco, quoniam Deus animal rationale formabat, quod postea renovaturus erat post multas generationes, sanctæ Trinitatis invocationibus sacrosanctum baptisma instituens,
C cum fabricaturus esset naturam cui hæc mysteria crederentur, subobscure identitatem substantiæ et personarum numerum aperuit. Dum enim inquit, « dixit Deus, » communionem divinæ naturæ indicavit : subjungens autem illud, *faciamus*, expressit numerum personarum. Similiter cum iterum singulari numero dixit *imaginem*, eamdem esse naturam ostendit. Non enim dixit, ad imagines, sed, « Ad imaginem. » Cum autem dixit *nostram*, numerum hypostaseon manifestavit. Deus enim, qui prænoscit omnia, quæ nondum facta sunt, tanquam jam facta, et qui prævidebat fore ut Unigenitus carnem et humanam naturam assumeret, utque ex Virgine hanc naturam sumpturus esset, quam sibi coaptaret et uniret sic, ut una persona Dei et ho-
D minis intelligatur, et una eademque illi **24** adoratio ab universa creatura deferatur : justa de causa et ipsam, velut generis fundamentum, summo honore dignatus est; atque in primis creationi consilium anteposuit, ut quod in creatura rationale erat præmonstraret ; deinde personarum numerum

[j] Gen. vi, 13. [k] ibid. 7. [l] Exod. xx, 3. [m] Isa. xliii, 19. [n] Isa. xli, 18. [o] Gen. xi, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[17] Cat. p. 41. τὰς γλώσσας αὐτῶν. [18] Cat. p. 41. ὡς ἤδη γεγεν.

NOTÆ

(50) Pic. ἵππαρχοι.
(51) *καὶ — γλώσσας* des.
(52) *ἤδη*. Cod. ὡς ἤδη.
(53) *ὡς ἕν*. cod. et Pic. εἰς ἕν.
(54) Cod. et Pic. προστάξας.
(55) Cod. et Pic. τοῦ δημιουργοῦ τὸν λογικόν.

insinuavit, ut qui laudes et hymnos oblaturus erat super terram, theologiæ ænigmata comprehenderet: et tanquam auctor hujusmodi creationis, majorem erga creaturam humanitatem patefecit. Hoc ipsum et strenuus ille Job, ipsum alloquens, clamat: « Manus tuæ fecerunt me, et formaverunt me [p]. » His quoque verbis usus est David [q], hoc ipsum etiam sane novit, qui sancto baptismate dignus habitus est: nempe quod is qui formavit salvavit, et qui salvavit formavit. Ad hæc et ipse Creator per Jeremiam et Isaiam ait: « Quoniam nos lutum, ipse vero est qui formavit nos [r]. » Atqui divinam naturam neque manus habere, neque consilio aut præmeditatione egere profitemur, ut ex Platonicis fabulis secundum eam quam conceperit ideam opus construat: sed unumquodque horum majorem Dei sollicitudinem erga animal hujusmodi demonstrat.

A ἐπὶ τῆς γῆς, λάβῃ θεολογίας αἰνίγματα· καὶ οἱονεὶ αὐτουργὸς τῆς διαπλάσεως γενόμενος, ἔδειξε τὴν πλείονα περὶ τὸ πλάσμα φιλοστοργίαν. Τοῦτο καὶ Ἰὼβ ὁ γενναῖος πρὸς αὐτὸν βοᾷ λέγων, « Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἔπλασάν με. » Τούτοις ἐχρήσατο τοῖς λόγοις καὶ ὁ θεῖος Δαβὶδ, καὶ τοῦτο καὶ ὁ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἀξιούμενος γινώσκει σαφῶς, ὡς ὁ πλάσας διέσωσε, καὶ ὁ σώσας διέπλασε. Πρὸς δὲ τούτοις, καὶ αὐτὸς ὁ Δημιουργὸς, καὶ διὰ Ἱερεμίου, καὶ διὰ Ἡσαΐου φησὶν, « Ὅτι ἡμεῖς πηλὸς, αὐτὸς δὲ πλάστης ἡμῶν. » Ἀλλ' οὔτε χεῖρας ἔχειν τὸ θεῖον οὔτε δεῖσθαι βουλῆς τινος καὶ προθεωρίας φαμὲν, ἵνα κατὰ τοὺς Πλάτωνος μύθους, πρὸς τὴν τῆς ἐνθυμήσεως ἰδέαν κατασκευάσῃ τὸ ποίημα· ἀλλὰ τούτων ἕκαστον τὴν πλείονα τοῦ Θεοῦ περὶ τόδε τὸ ζῶον κηδεμονίαν δηλοῖ.

INTERR. XX.

B

Quid illud est, « ad imaginem? »

Quidam vocaverunt « imaginem Dei » id quod est in anima invisibile. Sed non recte dixerunt. Si enim invisibile animæ imago Dei esset, multo magis angeli, archangeli, et universæ naturæ sanctæ et incorporeæ, utpote a corporibus **25** prorsus liberæ, et impermistam invisibilem naturam possidentes, vocarentur imagines Dei. Quidam nimium simplices corpus humanum aiunt factum esse « ad imaginem Dei: » quoniam audiunt vocem divinam dicentem: « Aperi oculos tuos, et vide, et inclina aurem tuam, et audi [s]; » et: « Olfecit Dominus odorem suavitatis [t]; » et illud: « Os Domini locutum est ista [u]; « et: » In manu ejus sunt fines terræ [v], » et similia. In quo stolidi non animadverterunt, Dominum Deum per homines hominibus loquentem, audientium infirmitati sermones accommodare. Et quoniam oculis non videmus, virtutem ejus per quam videt Scriptura vocat oculos: et rursum audiendi facultatem vocat aures, quoniam hisce partibus audimus: et mandatum Dei, os. Verum oportebat eos non solum supra dicta verba audivisse, sed etiam ea quæ docent Deum esse incircumscriptum. « Quo enim, inquit, ibo a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam? Si ascendero in cœlum, tu ibi es: si descendero ad infernum, ades [x], » et quæ sequuntur. Et Samaritanæ Dominus dixit: « Deus spiritus est, et oportet eos qui adorant ipsum, in spiritu et veritate adorare [y]. » Si autem Deus spiritus est, simplex igitur, incompositus, et figuram non recipiens. Atqui supervacuum est istum in longum producere sermonem. Satis enim patet horum insania. Hunc igitur locum: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, » aliqui doctores ita intellexerunt: nempe Deum omnium, cum creaturam sensitivam et intellectivam creasset, hominem postremo formasse, veluti sui quamdam imaginem,

ΕΡΩΤ. Κ'.

Τί ἐστι τὸ « κατ' εἰκόνα; »

Τινὲς τὸ ἀόρατον τῆς ψυχῆς « εἰκόνα Θεοῦ κεκλήκασιν· ἀλλὰ οὐκ ἀληθῶς εἰρήκασιν. Εἰ γὰρ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τῆς ψυχῆς τὸ ἀόρατον, μᾶλλον εἰκόνες τοῦ Θεοῦ κληθεῖεν ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι, καὶ πᾶσαι αἱ ἀσώματοι καὶ ἅγιαι φύσεις· ἅτε δὲ παντάπασι σωμάτων ἀπηλλαγμέναι, καὶ ἀμιγὲς τὸ ἀόρατον ἔχουσαι. Τινὲς δὲ ὑπὸ πολλῆς εὐηθείας τὸ σῶμα τὸ ἀνθρώπινον « κατ' εἰκόνα Θεοῦ » γεγενῆσθαί φασιν· ἐπειδὴ τῆς θείας λεγούσης ἐπακούουσι φωνῆς· « Ἄνοιξον τοὺς ὀφθαλμούς σου, καὶ ἴδε, καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἄκουσον· » καὶ, Ὠσφράνθη Κύριος ὀσμὴν εὐωδίας· » καὶ, « Τὸ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα, » καὶ, « Ἐν τῇ C χειρὶ αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Καὶ οὐ συνεῖδον οἱ ἄγαν ἠλίθιοι, ὡς ἀνθρώποις δι' ἀνθρώπων διαλεγόμενος ὁ Δεσπότης Θεὸς, τῇ τῶν ἀκουόντων ἀσθενείᾳ τοὺς λόγους μετρεῖ. Καὶ ἐπειδὴ δι' ὀφθαλμῶν ὁρῶμεν ἡμεῖς, τὴν ὀπτικὴν αὐτοῦ δύναμιν ὀφθαλμοὺς ὀνομάζει· καὶ αὖ πάλιν τὴν ἀκουστικὴν, ὦτα, ἐπειδὴ διὰ τούτων τῶν μορίων ἀκούομεν· καὶ τὸ πρόσταγμα, στόμα. Ἔδει δὲ αὐτοὺς μὴ τούτων μόνον ἀκούειν τῶν λόγων, ἀλλὰ καὶ τῶν τὸ ἀπερίγραφον τοῦ Θεοῦ διδασκόντων. « Ποῦ γὰρ, φησὶ, πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανὸν, σὺ ἐκεῖ εἶ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ᾅδην, πάρει· » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ τῇ Σαμαρείτιδι ὁ Κύριος ἔφη, « Πνεῦμα ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι D καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. Εἰ δὲ πνεῦμα ὁ Θεὸς, ἁπλοῦς ἄρα, καὶ ἀσύνθετος, καὶ ἀσχημάτιστος. Ἀλλὰ γὰρ περιττὸν τοῦτον μηκύνειν τὸν λόγον· δήλη γὰρ τούτων ἡ ἄνοια. Τὸ τοίνυν, « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, » τινὲς τῶν διδασκάλων οὕτως ἐνόησαν· ὅτι τὴν κτίσιν τὴν αἰσθητήν τε καὶ νοητὴν πεποιηκὼς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, τὸν ἄνθρωπον διέπλασεν ἔσχατον, οἷόν τινα εἰκόνα ἑαυτοῦ ἐν μέσῳ τεθεικὼς τῶν ἀψύχων τε καὶ ἐμψύχων, καὶ αἰσθητῶν καὶ νοητῶν· ἵνα τὰ μὲν ἄψυχά

[p] Job x, 8. [q] Psal. CXVIII, 73. [r] Isa. LXIV, 8. [s] IV Reg. XIX, 16. [t] Gen. VIII, 21. [u] Isa. I, 20. [v] Psal. XCIV, 4. [x] Psal. CXXXVIII, 78. [y] Joan. IV, 24.

τε καὶ ἔμψυχα τούτῳ προσφέρῃ, ὥσπερ τινὰ φόρον, τὴν χρείαν· αἱ δὲ νοηταὶ φύσεις, ἐν τῇ περὶ τοῦτον κηδεμονίᾳ τὴν περὶ τὸν πεποιηκότα δεικνύωσιν εὔνοιαν. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἔφη· «Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;» Καὶ ὁ Κύριος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, «Ὁρᾶτε (56) μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν καθ' ἡμέραν ὁρῶσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.» Τινὲς δὲ, «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» κατὰ τὸ ἀρχικὸν γεγενῆσθαι τὸν ἄνθρωπον ἔφασαν, σαφεστάτῳ κεχρημένοι τεκμηρίῳ, τῷ τὸν Ποιητὴν ἐπαγαγεῖν, «Καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν κτηνῶν, καὶ πάσης τῆς γῆς, καὶ πάντων τῶν ἑρπετῶν τῶν ἑρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς.» Ὥσπερ γὰρ αὐτὸς τῶν ὅλων ἔχει τὴν δεσποτείαν· οὕτω δέδωκε τῷ ἀνθρώπῳ τῶν ἀλόγων ζώων τὴν ἐξουσίαν. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα εὑρεῖν ὡς ἀρχετύπου μιμήματα. Δημιουργεῖ γὰρ καὶ ὁ ἄνθρωπος, κατὰ μίμησιν τοῦ πεποιηκότος Θεοῦ, καὶ οἰκίας, καὶ τείχη, καὶ πόλεις, καὶ λιμένας, καὶ ναῦς, καὶ νεώρια, καὶ ἅρματα, καὶ ἕτερα μυρία· οἷον οὐρανοῦ ἐκτυπώματα, καὶ ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἀστέρων, καὶ ἀνθρώπων ἰνδάλματα, καὶ ζώων ἀλόγων εἰκόνας· ἀλλ' ἄπειρον τὸ τῆς δημιουργίας διάφορον. Ὁ μὲν γὰρ τῶν ὅλων Θεὸς καὶ ἐξ ὄντων καὶ ἐκ μὴ ὄντων δημιουργεῖ, καὶ δίχα πόνου καὶ χρόνου· ἅμα γὰρ τῷ βουληθῆναι παράγει τὸ δόξαν· ἄνθρωπος δὲ δεῖται μὲν ὕλης, δεῖται δὲ καὶ ὀργάνων, καὶ βουλῆς, καὶ ἐνθυμήσεων, καὶ χρόνου, καὶ πόνου, καὶ τεχνῶν ἑτέρων (57) εἰς τὴν τοῦ γενομένου κατασκευήν. Ὁ γὰρ οἰκοδόμος δεῖται χαλκέως, καὶ ὁ χαλκεὺς μεταλλέως (58) καὶ ἀνθρακέως· καὶ πάντες ὁμοῦ τῶν ὑλοτόμων (59), καὶ οἱ ὑλοτόμοι τῶν φυτουργῶν τε καὶ γεωργῶν· καὶ οὕτως ἑκάστη τέχνη παρὰ τῶν ἄλλων τεχνῶν τὴν οἰκείαν ἐρανίζεται (60) χρείαν. Ἀλλὰ καὶ οὕτω δημιουργῶν ὁ ἄνθρωπος μιμεῖται ἀμηγέπη τὸν Ποιητὴν, ὡς εἰκὼν τὸ ἀρχέτυπον· καὶ γὰρ ἡ εἰκὼν ἔχει τὰ τοῦ ἀρχετύπου ἰνδάλματα. Ἀλλὰ τὸ μὲν τῶν μορίων εἶδος ἔχει, τὰς δὲ ἐνεργείας οὐκ ἔχει· ἐστέρηται γὰρ ψυχῆς, δι' ἧς κινεῖται τὸ σῶμα. Οὕτω πάλιν καὶ βασιλεύει ὁ ἄνθρωπος, καὶ κρίνει κατὰ μίμησιν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ. Ἀλλ' ὁ μὲν Θεὸς οὐ κατηγόρων, οὐ μαρτύρων [19] δεῖται δικάζων· οὕτω γὰρ καὶ τὸν Κάϊν κατέκρινεν, ὡς αὐτόπτης τοῦ μύσους γεγενημένος. Ὁ δὲ ἄνθρωπος κρίνων καὶ μαρτύρων δεῖται, καὶ κατηγόρων· ἀγνοεῖ γὰρ τὰ γεγενημένα. Οὕτω καὶ Θεὸς ὁ ἄνθρωπος ὠνομάσθη, ἐπειδὴ εἰκὼν προσηγορεύθη Θεοῦ· «Ἀνὴρ γὰρ, φησὶν, οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν

A medium illum ponendo inter animata et inanimata, sensitiva et intellectiva: ut **26** utraque quidem, tam animata, quam inanimata, usum illi veluti tributum quoddam præberent: naturæ vero intellectivæ, dum hominis curam gerunt, benevolentiam erga Creatorem demonstrarent. Hoc enim etiam divinus Apostolus dixit: «Nonne omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capient salutis [z]?» Et Dominus in Evangeliis: «Videte, ne contemnatis unum ex pusillis istis minimis. Amen dico vobis, quod angeli eorum quotidie vident faciem Patris mei, qui in cœlis est [a].» Nonnulli dixerunt, «ad imaginem Dei» creatum esse hominem, secundum facultatem dominandi, argumento clarissimo usi, B ex eo quod Creator subjunxit: «Et dominentur piscibus maris, et volatilibus cœli, et bestiis, et universæ terræ, et omnibus reptilibus repentibus super terram [b].» Quemadmodum enim ipse omnium tenet imperium: ita dedit homini dominium animalium irrationalium. Facillime autem reperiuntur et alia, in quibus exemplar imitatur. Siquidem ad imitationem Dei Creatoris homo condit et fabricatur domos, parietes, civitates, portus, naves, navalia, currus, et alia infinita: veluti imagines et figuras * cœli, solis, lunæ et stellarum, item hominum et animalium irrationalium formas. Infinita tamen est in ratione condendi diversitas. Nam Deus omnium ex iis quæ sunt et non sunt creat, idque sine labore C et tempore: quia simul atque voluerit, producit quod ei placuerit. Homo **27** vero materia opus habet, indiget instrumentis, consilio et cogitatione, tempore et labore, ac cæteris artibus ad opus construendum. Siquidem architectus indiget fabro ærario, faber autem ærarius metallico et carbonario: et omnes simul iis qui ligna cædunt, et qui ligna cædunt, iis qui plantas aut terram excolunt. Atque hoc pacto ars unaquæque ab aliis artibus quod opus habet mutuatur. Verumtamen homo, dum ita quidpiam construit, imitatur quodammodo Creatorem, velut imago archetypum. Imago enim archetypi figuram habet. Verum cum membrorum speciem habeat, actiones tamen non habet: caret enim anima, per quam movetur corpus. D Rursum ad instar Dei omnium Conditoris regnat homo et judicat. Verum Deus accusatoribus aut testibus minime indiget, quando judicat. Sic enim Cain condemnavit, tanquam sceleris ejus testis oculatus. Homo vero judicando testibus opus habet et accusatoribus, cum ignoret quæ perpetrata sunt. Et sic homo vocatus est Deus, quia

[z] Hebr. I, 14. [a] Matth. XVIII, 10. [b] Gen. I, 26.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[19]. Cat. p. 43 οὐ μαρτύρων om.

NOTÆ.

(56) *ὁρᾶτε — ἐν οὐρανοῖς*. Aliter se habent hæc verba, quam supra p. 6.

(57) *ἑτέρων*. Cod. et Pic. στεῤῥῶν.

(58) Cod. et Pic. μετάλλων καὶ ἀνθράκων.

(59) *τῶν ὑλ. καὶ οἱ*. Desunt.

(60) Cod. et Pic. ἐνάρξεται.

imago Dei appellatus est: « Vir enim, ait, non debet velare caput, cum sit imago et gloria Dei [c]. » At Deus omnium conditor naturam habet divinam, non appellationem nudam: homo autem, velut imago, tantum nomen habet, cum ipsa re careat. Sic et incircumscriptum esse, vere et proprie pertinet ad Deum omnium: imitatur autem id quodammodo mens humana, in momento perlustrans orientem et occidentem, aquilonem et meridiem, cœlestia et subterranea, non revera, **28** sed sola rationis imaginatione. Deus autem secundum substantiam suam et sapientiam et virtutem minime circumscribitur. Invenire etiam poterit quispiam imitationem aliam aptiorem et convenientiorem in anima humana. Habet enim ipsa facultatem rationalem et vitalem in se. Et mens quidem producit sermonem, procedit autem cum sermone spiritus, non generatus quidem, quemadmodum sermo, sed perpetuo consequens sermonem, et cum eo, dum editur, procedens. Sed hujusmodi 'adsunt homini tanquam imagini: quamobrem nec sermo, nec spiritus per se subsistit. At in sancta Trinitate tres intelligimus hypostases, easque sine confusione unitas, et per se subsistentes. Nam ante sæcula genitus est a Patre Deus Verbum: inseparabilis autem est a Genitore, et procedit a Deo et Patre Spiritus sanctus, qui et intelligitur in propria hypostasi. « Omnia enim operatur, inquit, unus et idem Spiritus, dividens sigillatim unicuique prout vult [d]. » Verum de his non debet prolixius dici, quod hujus rei infinitas demonstrationes reperire licet in sancta Scriptura.

DIODORI. Quidam ad imaginem Dei hominem creatum esse arbitrati sunt, secundum potentiam animæ invisibilem: non intelligentes, quod et angelus invisibilis est, similiter et dæmon. Quibus respondendum est id modo, quod inter homines masculus et femina secundum corpus et animam eamdem sortiti sint naturam. Cur igitur **29** Paulus virum quidem imaginem Dei dixit, non etiam mulierem, si secundum partem animæ rationalem homo est imago Dei? Inquit enim: « Vir quidem, cum sit imago et gloria Dei, non debet velare caput: mulier autem gloria viri est [e]. » Si ergo qui non debet velare caput, imago Dei est, profecto quæ velatur, non est imago Dei, quamvis ejusdem animæ sit particeps. Quomodo ergo homo est imago Dei? Secundum imperium et potestatem. Quod perhibere videtur etiam vox divina, quæ dicit: « Faciamus

A κεφαλὴν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων. » Ἀλλὰ πάλιν ὁ μὲν τῶν ὅλων Θεὸς φύσιν ἔχει θείαν, οὐ προσηγορίαν ψιλήν· ὁ δὲ ἄνθρωπος, ὡς εἰκὼν, τοὔνομα ἔχει μόνον, ἐστερημένος [20] τοῦ πράγματος. Οὕτω καὶ τὸ ἀπερίγραφον ἀληθῶς μὲν καὶ κυρίως ἐστὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ. Μιμεῖται δὲ οὕτω πως αὐτὸ καὶ ὁ νοῦς ὁ ἀνθρώπινος· ἐν ἀκαρεῖ γὰρ περινοστεῖ καὶ τὰ ἑῷα, καὶ τὰ ἑσπέρια, καὶ τὰ βόρεια, καὶ τὰ νότια, καὶ τὰ ἐπουράνια, καὶ τὰ ὑποχθόνια· ἀλλ' οὐ τῇ οὐσίᾳ, μόνῃ δὲ τῇ τοῦ λογισμοῦ φαντασίᾳ. Ὁ δέ γε Θεὸς καὶ τῇ οὐσίᾳ καὶ τῇ σοφίᾳ [21], καὶ τῇ δυνάμει τὸ ἀπερίγραφον ἔχει. Εὕροι δ' ἄν τις καὶ ἑτέραν μίμησιν ἀκριβεστέραν ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου πάλιν ψυχῇ. Ἔχει γὰρ αὐτὴ καὶ τὸ λογικὸν, καὶ τὸ ζωτικὸν ἐν ἑαυτῇ. Καὶ γεννᾷ μὲν ὁ νοῦς τὸν λόγον, συμπρόεισι B δὲ τῷ λόγῳ πνεῦμα, οὐ γεννώμενον καθάπερ ὁ λόγος· συμπαρομαρτοῦν δὲ ἀεὶ τῷ λόγῳ, καὶ συμπροϊὸν γεννωμένῳ. Ἀλλὰ ταῦτα ὡς ἐν εἰκόνι πρόσεστι τῷ ἀνθρώπῳ· οὗ δὴ χάριν καὶ ἀνυπόστατος ὁ λόγος ἐστὶ, καὶ τὸ πνεῦμα. Ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας Τριάδος τρεῖς νοοῦμεν τὰς ὑποστάσεις, καὶ ἀσυγχύτως (61) ἡνωμένας, καὶ καθ' ἑαυτὰς ὑφεστώσας. Γεγέννηται μὲν γὰρ πρὸ τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Θεὸς Λόγος· ἀχώριστος δέ ἐστι τοῦ γεννήσαντος· καὶ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ πανάγιον Πνεῦμα· νοεῖται δὲ καὶ ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει. « Πάντα γὰρ ἐνεργεῖ, φησὶ, τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς βούλεται. » Ἀλλὰ περὶ τούτων μηκύνειν τὸν λόγον οὐ δεῖ· μυρίας γὰρ ἔστιν εὑρεῖν ἀποδείξεις τούτου παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ.

C (62) ΔΙΟΔΩΡΟΥ. Τινὲς [22] κατ' εἰκόνα Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον ἐνόμισαν κατὰ τὸ τῆς ψυχῆς ἀόρατον· καὶ οὐ συνῆκαν ὅτι καὶ ἄγγελος ἀόρατος, καὶ δαίμων ἀόρατος. Πρὸς οὓς ἀναγκαῖον εἰπεῖν τοσοῦτον, ὅτι καὶ τὸ ἄῤῥεν ἐν ἀνθρώποις, καὶ τὸ θῆλυ, κατά τε τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, τῆς αὐτῆς εἴληχε φύσεως. Τί δήποτε οὖν ὁ Παῦλος τὸν μὲν ἄνδρα εἰκόνα Θεοῦ λέγει, οὐκέτι δὲ καὶ τὴν γυναῖκα, εἴπερ κατὰ τὸν τῆς ψυχῆς λόγον εἰκὼν Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος; Λέγει γὰρ, « Ἀνὴρ μὲν γὰρ, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων, οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλήν· γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστιν. » Εἰ τοίνυν εἰκὼν Θεοῦ ὁ μὴ ὀφείλων καλύπτεσθαι τὴν κεφαλὴν, δῆλον, ὅτι ἡ καλυπτομένη οὐκ εἰκὼν Θεοῦ, τῆς αὐτῆς ψυχῆς μετέχουσα [23]. Πῶς οὖν Θεοῦ εἰκὼν ὁ ἄνθρωπος; Κατὰ D τὸ ἀρχικὸν, κατὰ τὸ ἐξουσιαστικόν. Καὶ μάρτυς αὐτὴ τοῦ Θεοῦ φωνὴ ἡ λέγουσα, « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον

[c] I Cor. XI, 7. [d] I Cor. XII, 11. [e] I Cor. II, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[20] ἐστερημένον. [21] καὶ τῇ σοφίᾳ om. [22] Quæ hic Diodori nomen præ se ferunt, in catena p. 47 Theodoreto vindicantur. [23] Cat. p. 47. τῆς αὐτ. ψυχ. ὑπάρχουσα.

NOTÆ.

(61) *ἀσυγχύτως*. Cod. et Pic. repetunt νοοῦμεν, post ἀσυγχ.

(62) Nomen Diodori in cod. non ascriptum est. Aliorum etiam, quorum interpretationes in sequentibus exhibentur, nomina, in codice et apud Picum desiderantur. Sunt qui putant, ea quæ hoc loco et passim in sequentibus e Diodoro aliisque scriptoribus inseruntur, non a Theodoreto, sed ab alio quodam esse addita. Vid. Oudin, *De scriptor. eccles.* t. I, p. 1068.

κατ' εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ καθ' ὁμοίωσιν. » Καὶ τὸν τρόπον ἐπάγουσα, « Καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν θηρίων τῆς γῆς, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ὥσπερ οὖν ὁ Θεὸς τῶν ὅλων, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος τῶν ἐπὶ τῆς γῆς [24] βασιλεύει. Τί οὖν; οὐκ ἄρχει καὶ ἡ γυνὴ τῶν προειρημένων; Ἀλλὰ κεφαλὴν ἔχει τὸν ἄνδρα, κρατοῦσα τῶν ἄλλων· ἀνὴρ δὲ οὐχ ὑποτέτακται τῇ γυναικί. Διὸ δὴ καλῶς ὁ μακάριος Παῦλος τὸν ἄνδρα μόνον εἰκόνα Θεοῦ φησι εἶναι καὶ δόξαν, τὴν δὲ γυναῖκα τοῦ ἀνδρὸς δόξαν.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ. Ὥσπερ (63) εἴ τις βασιλεὺς πόλιν τινα μεγίστην κατασκευάσας, πολλοῖς τε αὐτὴν καὶ ποικίλοις διακοσμήσας ἔργοις, μετὰ τὴν ἁπάντων ἐκπλήρωσιν, κελεύσειεν εἰκόνα αὐτοῦ γενομένην μεγίστην τινὰ καὶ εὐπρεπεστάτην, ἐν μέσῳ πάσης B ἱστάναι τῆς πόλεως, εἰς ἔλεγχον τοῦ τῆς πόλεως αἰτίου, ἣν ἀνάγκη καὶ ὡς εἰκόνα τοῦ πεποιηκότος τὴν πόλιν βασιλέως παρὰ τῶν κατὰ τὴν πόλιν θεραπεύεσθαι πάντων, χάριν ὁμολογούντων διὰ τοῦτο τῷ κτίστῃ τῆς πόλεως, ὅτιπερ αὐτοῖς ἐνδιαίτημα δέδωκε τοιοῦτον. Οὕτω καὶ ὁ τῆς κτίσεως Δημιουργὸς πεποίηκε μὲν πάντα τὸν κόσμον, διαφόροις τε καὶ ποικίλοις καλλωπίσας τοῖς ἔργοις· τελευταῖον δὲ τὸν ἄνθρωπον ἐν τάξει παρήγαγεν εἰκόνος οἰκείας· ὡς ἂν ἅπασα ἡ κτίσις τῇ τοῦ ἀνθρώπου χρείᾳ φαίνηται συνδουμένη [25]· εἴ γε ἐξ ἀέρος, καὶ γῆς, καὶ ὕδατος, καὶ φωστήρων, οὓς ὁ οὐρανὸς φέρει ἐφ' ἑαυτοῦ, ἡ τῶν καρπῶν σύστασις ἀποτελεῖται· ἡ δὲ τούτων ἀπόλαυσις πᾶσι μέν ἐστιν ἀνθρώποις ἀναγκαία· C βραχεῖα δέ τις αὐτῶν τοῖς ἀλόγοις νενέμηται μοῖρα πρὸς ὑπηρεσίαν τεταγμένοις ἀνθρώπων. Αἵ τε ἀόρατοι δυνάμεις, ὅτι πᾶσαι τοῖς θείοις βουλήμασιν ὑπηρετοῦνται πρὸς τὸ ἡμῖν λυσιτελοῦν, Παῦλος ὁ μακάριος διδάσκει λέγων· « Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν; » Πρόδηλον τοίνυν, ὅτι ἕνα κόσμον ἀποτελέσαι τὸ σύμπαν βουληθεὶς ὁ Θεὸς, καὶ πᾶσαν τὴν κτίσιν ἐκ διαφόρων φύσεων συστᾶσαν, θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, λογικῶν τε καὶ ἀλόγων, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, εἰς ἕν τι συναγαγεῖν ἐθελήσας, σύνδεσμον ἁπάντων τὸν ἄνθρωπον κατεσκεύασεν· οὕτω πάντα πρὸς αὐτὸν συναγαγὼν τῇ χρείᾳ, ὥστε συνῆφθαί τε τὴν σύμπασαν κτίσιν ἐν αὐτῷ, καὶ φιλίας αὐτὸν ἐνέχυρον ἐναργὲς εἶναι τῇ D πάσῃ. Δέδωκε γοῦν αὐτῷ ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα· τὸ μὲν ὁρατὸν, τοῖς ὁρατοῖς οἰκεῖον, ἐκ γῆς τε καὶ ἀέρος, καὶ ὕδατος, καὶ πυρὸς συνεστὼς, καὶ τοῖς ἐκ τούτων ἀποτελουμένοις καρποῖς τρεφόμενον, τὴν δὲ νοεράν τε καὶ ἀθάνατον

A hominem ad imaginem et similitudinem nostram [f]. » Et modum subjungens ait: « Et dominentur piscibus maris, et volatilibus cœli, et bestiis terræ, » et reliqua. Quemadmodum igitur Deus omnibus imperat, sic homo iis quæ sunt super terram. Quid ergo mulier non dominatur prædictis? At virum habet pro capite, quæ tamen reliqua sub potestate tenet: vir autem non subjectus est mulieri. Unde recte beatus Paulus ait, solum virum imaginem et gloriam Dei esse, mulierem vero gloriam viri.

THEODORI. Quemadmodum si rex quispiam, exstructa civitate amplissima, multisque et variis operibus exornata, omnibus absolutis, suam ipsius imaginem maximam et pulcherrimam in media ci- B vitate collocari jubeat, indicio futuram quod ab eo civitas sit condita, quam proinde necesse sit, tanquam regis conditoris imaginem, ab incolis omnibus observari, gratiam hoc modo urbis auctori habentibus, quod tale ipsis domicilium largitus 30 sit. Sic rerum Opifex mundum quidem universum condidit, diversisque et variis operibus decoravit: ultimo vero loco, suæ imaginis vice hominem creavit, ut creaturam omnem ad utilitatem hominis conspirare appareat. Quoniam ex aere et terra, et aqua, cœlique luminaribus, exsistere fructus ac perfici constat: horum autem usum plane hominibus esse necessarium, brutis vero ad hominum famulatum natis exiguam illorum partem attributam. Quæ C autem sub oculos non cadunt virtutes, quod ad utilitatem quoque nostram divinæ voluntati obtemperent, beatus Paulus docet dicens: « Nunquid omnes administratorii sunt spiritus in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis [g]? » Patet igitur Deum, cum ex hoc universo mundum unum efficere vellet, omnemque creaturam diversis ex naturis constantem, mortalium et immortalium, rationis participum et expertium, visibilium et invisibilium, in unum quidpiam concludere statueret, vinculum omnium hominem constituisse: in quem omnia utilitate ita congessit, ut in ipso cohæreant creaturæ universæ, et certum amicitiæ pignus ipse sit universis. Hac igitur de causa et animam illi tribuit et corpus; hoc qui- D dem aspectabile, propriumque eorum quæ sub aspectum cadunt, quodque ex terra, aere, aqua et igne concretum est, et fructibus alitur, qui ex illis nascuntur, illam vero intelligentia præditam, immortalem, et rationis compotem, invisibilibus et rationabilibus similem substantiis, ut non utilitate

[f] Gen. I, 26. [g] Hebr. I, 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[24] ὁ ἄνθρ. τῶν ἐπιγείων. [25] Cat. p. 48 plenius, ὡς ἂν ἅπασα ἡ κτίσις ἐν τῇ περὶ τούτων σπουδῇ τε καὶ θεραπείᾳ τὴν προσήκουσαν ἀναφέρει τιμὴν τῷ Θεῷ. Οὐ γὰρ ἄδηλον, ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις τῇ τοῦ ἀνθρώπου χρείᾳ φαίνεται συνδουμένη.

NOTÆ.

(63) *Ὥσπερ — εἰσφέροντα χρείαν.* Des. in cod. et in edit. Pici.

sola cohæreant in ipso creaturæ, sed ipsa etiam A cognatione naturæ: imo vero ut propter **31** naturæ cognationem ad illius utilitatem omnia concurrant, pro eo qui genere conjunctus cognatusque sit laborem suum libenter utilitatemque conferentia. *Et post alia.* Mihi vero vehementer admirari subit eos, qui assequi ista non potuerunt: sed hominem ad imaginem Dei creatum esse dixerunt, partim quidem propter imperium et potestatem, partim vero secundum ratiocinandi vim, partim autem secundum intellectivam, risu plena manifeste proferentes; cum eos animadvertisse oporteret, quod solus homo dicatur imago Dei esse. Siquidem in ejus creatione sic ait: « Faciamus hominem ad imaginem nostram [h]. » Et rursum in historia Noe dicitur, quod « ad imaginem Dei fecit hominem [i]. » B Et beatus Paulus ait: « Vir non debet velari, cum sit imago et gloria Dei [j]. » Quod si solus homo ex omnibus creaturis imago Dei est, plane cum is solus sic appelletur, peculiarem quamdam rationem hujusce denominationis esse oportuit, non solum ob facultatem intellectivam aut rationalem, quarum participes esse virtutes invisibiles dicimus: imo neque ob facultatem dominandi, quam etiam competere virtutibus invisibilibus cernimus, sicut beatus Paulus ait: « Quoniam in ipso creata sunt omnia, quæ in cœlis sunt et super terram, visibilia et invisibilia, sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, seu Potestates [k]. » Et alio loco: « Ut innotescat nunc Principatibus et Potestatibus C in cœlestibus [l]. » Unde et contrarias potestates ita vocat, tanquam quæ ceciderint ex illis ordinibus. « Non enim, inquit, est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus Principatus et **32** Potestates, et adversus mundi rectores tenebrarum hujus sæculi [m]. » Sic et angeli vocantur: « Et Michael, ait, princeps vester, et princeps Persidis [n]. » Dictum est autem et de luminaribus: « Luminare majus in dominium diei, et luminare minus in dominium noctis [o]. » Quod David potestatem appellavit, dicens: « Solem in potestatem diei, lunam et stellas in potestatem noctis [p]. » Quomodo igitur fieri poterat, ut homo diceretur imago Dei secundum quidpiam eorum quæ sunt communia multis creaturis, cum tamen ipse solus ad imagi- D nem factus dicatur? Itaque perspicuum nobis est, certam quamdam causam esse oportere, cur ita so-

A καὶ λογικὴν, ταῖς ἀοράτοις καὶ λογικαῖς ἐοικυῖαν οὐσίαις, ἵνα μὴ τῇ χρείᾳ μόνον ἐπ' αὐτὸν ἡ κτίσις συνάπτηται, ἀλλὰ γὰρ καὶ τῇ τῆς φύσεως οἰκειότητι· μᾶλλον δὲ, ἵνα ἐκ τῆς κατὰ τὴν φύσιν οἰκειότητος καὶ πρὸς τὴν χρείαν τὴν αὐτοῦ πάντα συνάπτηται· ἡδέως ὑπὲρ τοῦ συγγενοῦς καὶ οἰκείου πονοῦντά τε καὶ τὴν ἐκείνην εἰσφέροντα χρείαν [26] *Καὶ μεθ' ἕτερα*· Σφόδρα δέ μοι θαυμάζειν ἐπελήλυθε τῶν ταύτῃ μὲν συνιδεῖν οὐχ οἵων τε γεγονότων, κατ' εἰκόνα δὲ τὸν ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι, (64). πῇ μὲν κατὰ τὸ ἀρχικὸν εἰπόντων, πῇ δὲ κατὰ τὸ λογικόν [27], πῇ δὲ κατὰ τὸ νοερὸν, γέλωτος μεστὰ σαφῶς ἀποφθεγγομένων, δέον αὐτοὺς συνιδεῖν, ὅτι εἰκὼν Θεοῦ μόνος ὁ ἄνθρωπος λέγεται γεγενῆσθαι. Ἐν μὲν γὰρ τῇ ποιήσει, φησὶ, « Ποιήσωμεν ἄνθρω- B πον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. » Ἐπὶ δὲ τοῦ Νῶε, ὅτι « ἐν εἰκόνι Θεοῦ ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον. » Ὁ δὲ μακάριος Παῦλος· « Ἀνὴρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων. » Εἰ δὲ μόνος ὁ ἄνθρωπος ἐν τοῖς γεγονόσιν εἰκὼν, πρόδηλον, ὡς τούτου μόνου τοῦτο προσειρημένου, ἰδίαν τινὰ τῆς προσηγορίας προσῆκεν εἶναι τὴν αἰτίαν· ἀλλ' οὔτε τὸ νοερὸν μόνον, οὔτε λογικόν· τοιαύτας γὰρ εἶναι καὶ τὰς ἀοράτους φαμὲν δυνάμεις. Οὐ μὴν οὐδὲ τὸ ἀρχικόν· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο ταῖς ἀοράτοις προσὸν ὁρῶμεν δυνάμεσιν, ὡς ὁ μακάριος Παῦλος ποτὲ μὲν λέγει, « Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ, καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε Θρόνοι, εἴτε Κυριότητες, εἴτε Ἀρχαὶ, εἴτε C Ἐξουσίαι· » ποτὲ δὲ, « Ἵνα γνωσθῇ (65) νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. » Ὅθεν καὶ τὰς ἐναντίας οὕτω καλεῖ δυνάμεις, ὡς ἂν ἐξ ἐκείνων ἐκπεπτωκυίας τῶν ταγμάτων. « Οὐκ ἔστι γὰρ, φησὶν, ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου [28]. » Οὕτω καὶ ἄγγελοι καλοῦνται· « Καὶ Μιχαὴλ, φησὶν, ὁ ἄρχων ὑμῶν, καὶ ἄρχων Περσίδος (66). » Εἴρηται δὲ καὶ περὶ τῶν φωστήρων, « Τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσω εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός. » Ὅπερ Δαβὶδ ἐξουσίαν ἐκάλεσεν, εἰπών· « Τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας, καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτός. » Πῶς οὖν οἷόν τε ἦν κατά τι τούτων λέγε- D σθαι εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον, ὧν δὴ μέτεστι πολλοῖς τῶν γεγονότων, μόνου γε αὐτοῦ κατ' εἰκόνα (67) γεγενῆσθαι λεγομένου Θεοῦ; Ἀφ' οὗ δῆλον ἡμῖν, ὅτι

[h] Gen. I, 26. [i] Gen. IX, 6. [j] I Cor. XI, 7. [k] Col. I, 16. [l] Ephes. III, 10. [m] Ephes. VI, 12. [n] Dan. X, 21. [o] Gen. I, 16. [p] Psal. CXXXV, 8, 9.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[26] καὶ τὴν οἰκείαν εισφ. χρ. [27] πῇ δὲ κατὰ τὸ λογικὸν om. [28] τοῦ αἰῶνος τούτου om.

NOTÆ.

(64) *Κατ' εἰκ. — γεγεν.* Cod. et Pic. κατ' εἰκόνα δὲ τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι τὸν ἄνθρωπον.

(65) *Γνωσθῇ.* Cod et Pic. γνωρισθῇ, quæ est lectio recepta in hoc Epistolæ ad Ephes. loco.

(66) *Καὶ ἀρχ. Περσ.* Absunt a cod. et edit Pici. Nec ad hunc locum pertinent, sed e Dan. x. 20, ut videtur, sunt desumpta.

(67) *Κατ' εἰκ.* Desid. ἁγίοις. Cod. et Pic. ὁμοίως.

μίαν τινὰ προσῆκε τὴν αἰτίαν εἶναι, καθ' ἣν οὗτος A οὕτω προσηγόρευται μόνος, ἧς οὐδὲν μετέχει τῶν γεγονότων, ἅτε μηδὲ τῆς προσηγορίας μετέχον ταύτης. Ἔστι δὲ, ἣν ἔφθην εἰπών.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ. Προδιαληπτέον πρότερον, ποῦ συνίσταται τὸ, « Κατ' εἰκόνα, » ἐν σώματι, ἢ ἐν ψυχῇ; Ἴδωμεν δὲ πρότερον οἷς χρῶνται οἱ τὸ πρῶτον λέγοντες· ὧν ἐστι καὶ Μελίτων, συγγράμματα καταλελοιπὼς περὶ τοῦ ἐνσώματον εἶναι τὸν Θεόν. Μέλη γὰρ Θεοῦ ὀνομαζόμενα εὑρίσκοντες ὀφθαλμοὺς Θεοῦ ἐπιβλέποντας τὴν οἰκουμένην, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἶναι εἰς δέησιν δικαίων ἐπινενευκότα, καὶ, « Ὠσφράνθη Κύριος ὀσμὴν εὐωδίας, » καὶ, « Τὸ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα, » καὶ βραχίονα Θεοῦ, καὶ χεῖρας, καὶ πόδας, καὶ δακτύλους, ἄντικρυς φάσκουσι ταῦτα οὐχ ἕτερόν τι διδάσκειν, ἢ τὴν μορφὴν τοῦ Θεοῦ. Πῶς B δὲ, φασὶ, καὶ ὤφθη ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, καὶ Μωσῇ, καὶ τοῖς ἁγίοις, μὴ μεμορφωμένος; μεμορφωμένος δὲ, κατὰ ποῖον χαρακτῆρα, ἢ τὸν ἀνθρώπινον; Καὶ συνάγουσι μυρία ῥητὰ, μέλη ὀνομάζοντα Θεοῦ. Πρὸς οὓς ἀγωνιστέον πρῶτον ἀπὸ τῆς λέξεως· ἀντιπαρακαλοῦμεν δὲ ῥητὰ, τοῖς πλέον τοῦ γράμματος μηδὲν ἐπισταμένοις, ἐναντιούμενα αὐτῶν τῇ ὑπολήψει· ἐκ μὲν τοῦ Ζαχαρίου, ὅτι « Ἑπτὰ ὀφθαλμοὶ Κυρίου οἱ ἐπιβλέποντες ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Εἰ δὲ ἑπτὰ ἔχει ὀφθαλμοὺς ὁ Θεὸς, ἡμεῖς δὲ δύο, οὐ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ γεγόναμεν. Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς μὲν οὐκ ἐπτερυγώμεθα, περὶ δὲ Θεοῦ λέγει ἐν ἐννενηκοστῷ ψαλμῷ, ὅτι « Ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ἐλπιεῖς. » Εἰ δὲ ἐκεῖνος μὲν πτέρυγας ἔχει, ἡμεῖς δέ ἐσμεν ζῶον C ἄπτερον, οὐ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γέγονεν ὁ ἄνθρωπος. Πῶς δὲ ὁ σφαιροειδὴς οὐρανὸς, καὶ ἀεὶ κινούμενος, θρόνος εἶναι δύναται, ὡς ὑπολαμβάνουσι, τοῦ Θεοῦ; Ἀλλὰ καὶ ἡ γῆ πῶς ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ; Ἀπαγγελλέτωσαν ἡμῖν. Ἆρα γὰρ τὸ ἀπὸ γονάτων μέχρι τῶν βάσεων σῶμα τοῦ μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς περιέχοντος, ἐν μέσῳ δὲ οὔσης τῆς γῆς τοῦ παντὸς κόσμου, καὶ περιεχομένης ὑπ' αὐτοῦ, ὡς γραμμικαῖς ἀποδείξεσι παρίσταται, παρ' ἡμῖν εἰσιν αἱ βάσεις τοῦ Θεοῦ, ἢ παρὰ τοῖς ἀντίχθοσι; καὶ ὅλην τὴν οἰκουμένην ἡμῶν πεπληρώκασιν, ἢ καὶ πλέον τι ἐπιλαμβάνουσιν, ἢ ἔλαττόν τι; διεστήκασιν οἱ πόδες αὐτοῦ διὰ τὰς θαλάσσας καὶ τοὺς ποταμοὺς, ἢ καὶ τοῖς ὕδασιν ἐπιβαίνουσι; πῶς δὲ οὐ ὁ τηλικοῦτος οὐρανὸς θρόνος, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν, ἐν D μόνῳ (68) τῷ παραδείσῳ εὑρίσκεται περιπατῶν, ἢ ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ Σινᾶ φαίνεται τῷ Μωσῇ; Καὶ πῶς ταῦτά τις περὶ Θεοῦ δοξάζων οὐ μωρὸς λεχθήσεται; Εἶτα πολλὰ πρὸς ἀνατροπὴν εἰπὼν τῆς τοιαύτης δόξης ἐπάγει. Ὁ δὲ φάσκων τὸ, « Κατ' εἰκόνα, » μὴ ἐν σώματι εἶναι, ἐν δὲ τῇ λογικῇ ψυχῇ, παραστήσει οὐκ εὐκαταφρόνητον δόγμα, καταλαβὼν, τίνες δυνάμεις εἰσὶν αὐτῆς. Ἡ γὰρ γνωστικὴ δύναμις ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, κριτική τε καὶ εὐποιητικὴ, δικαιοπρα-

lus appelletur, cujus nulla reliquarum creaturarum sit particeps, ut quibus talis appellatio minime conveniat. Est autem illa, quam ante dixi.

ORIGENIS. Prius discutiendum est, ubi consistat illud, « ad imaginem » in corpore, an in anima. Et in primis videamus, quibus utantur, qui prius asserunt: e quorum numero est Melito, qui scripta reliquit, quibus asserit Deum corporeum esse. Membra enim Dei appellata cum reperiunt, oculos Dei respicientes * terram, et aures ejus intentas esse ad preces justorum; et, « Olfecit Dominus odorem suavitatis; » et, « Os Domini locutum est ista, » et brachium Dei, et manus, et pedes, et digitos; statim inferunt, hæc nihil aliud docere, quam formam Dei. Quomodo vero, aiunt, visus est Deus Abrahæ, Mosi, et sanctis, formam non habens? Si autem formam habet, **33** qualem formam, si non humanam? Et coacervant mille loca, quibus membra Dei appellantur. Adversus quos certandum est primum ex dictione Scripturæ. Et ex adverso opponimus his, qui præter litteram nihil norunt, Scripturæ verba eorum opinioni contraria: ex Zacharia dicente: « Septem oculi Domini respiciunt super universam terram [q]. » Quod si Deus septem oculos habet, nos autem duos tantum, non ad similitudinem ejus creati sumus. Sed neque nos præditi sumus alis, cum tamen de Deo dicatur in nonagesimo psalmo, « sub alis ejus sperabis [r]. » Quod si Deus alas habet, nos autem sumus animalia minime pennata, non factus est homo ad imaginem Dei. At quomodo cœlum, cum sit sphæricum et semper volvatur, thronus Dei esse potest, ut ipsi existimant? Imo etiam terra quomodo scabellum pedum ejus? Respondeant nobis. Nunquid enim, cum corpus illud quod a genibus usque ad plantas protenditur, comprehendat hoc spatium, quod intercedit inter cœlum et terram, cum terra sit in medio totius mundi, et contineatur ab ipso, ut demonstrationibus linearibus constat, apud nos sunt plantæ Dei, an apud antichthonas? et an universam terram nostram replent, aut etiam plus comprehendunt, minusve? distantne pedes ejus propter maria et flumina, aut etiam in aquis insistunt? Sed quomodo is, cujus tantum cœlum thronus est, ac terra pedum scabellum, invenitur deambulare in solo paradiso, aut apparet Mosi in vertice montis Sina? Et quomodo ille, qui talia de Deo existimaverit, non stultus dicetur? Deinde post multa, quæ disserit ad eversionem ejusmodi opinionis, subjicit. **34** Qui vero asseret illud, « ad imaginem, » non in corpore consistere, sed in anima rationali, dogma statuet non contemnendum, comprehendens quæ facultates sint ipsius. Nam quæ in homine est

[q] Zachar. IV, 10 [r] vers. 4.

NOTÆ.

(68) Μόνῳ. abest.

facultas cognoscendi, judicandi, bene merendi, agendi quæ justa sunt, fortitudinis *, et, ut semel dicam, omnis boni effectrix, a Deo ipsi creata est ad imaginem. Quod autem non forma corporis, sed actiones repræsentent nobis imaginem Dei, aperte Apostolus in Epistola ad Corinthios dicit: « Quemadmodum portavimus imaginem terreni hominis, ita portemus et imaginem cœlestis [s]. » Et imaginem quidem terrenam portat, qui secundum carnem vivit, et perficit opera carnis: imaginem vero cœlestis, qui spiritu actus carnis mortificat. Et in alia Epistola vitæ præcepta tradens inter alia præcipit, « ut sitis secundum imaginem ejus qui creavit [t]. » Deus longanimis est: ita homo longanimis habet se ad imaginem Dei. Justus et sanctus est Dominus, miserator et misericors: qui igitur amat justitiam et sanctitatem, et peragit atque observat præceptum istud Salvatoris: » Estote misericordes, quemadmodum Pater vester misericors est [u]; et: « Estote perfecti, sicut Pater vester cœlestis perfectus est [v], » fit imago Dei per omnia. **35** « Et dominentur, inquit, piscibus maris et volucribus cœli, et pecoribus, atque universæ terræ et omnibus reptilibus repentibus in terra [x]. » Observandum est, quod silentio prætermittitur, non omnia animalia propter hominem creata esse, sed ea tantum, quibus dominari dicitur, scilicet pisces maris, volucres cœli, et pecudes terræ; fortasse etiam reptilia terræ, ob summe necessarios usus medicamentorum, quæ ex illis conficiuntur. Non tamen propter hominem sunt ceti illi magni feræque terrestres. Alioquin si in hæc etiam animalia data esset homini potestas, eorum quoque nomina addita fuissent: non invenimus autem in Scriptura serpentis genus inter reptilia positum, sed inter bestias. « Serpens enim, inquit, callidior erat omnibus bestiis [y]. » Et in Actis apostolorum: « Vipera, quæ momorderat Paulum, pendebat ab ejus manu. » Et addit: « Videntes autem barbari pendentem bestiam [z]. » In Levitico autem vide, inter quæ ponat reptilia, quomodo illa non annumeret iis quæ nunc ita vocari solent. « Hoc, inquit, edite ex omni reptili volucri, quod ambulat quatuor pedibus, quod habet crura supra pedes suos, quibus saliat super terram. Ex illis comedite hæc: bruchum et ei similia, locustam et ei similia, attacum et ei similia, ophiomachum et ei similia. Omne reptile e volatilibus quatuor pedes

A κτική τε καὶ ἐῤῥωμένη, καὶ ἁπαξαπλῶς παντὸς καλοῦ ἐπιτελεστική, κατ' εἰκόνα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγόνασιν αὐτῷ (69). Ὅτι δὲ τὸ κατ' εἰκόνα αἱ πράξεις χαρακτηρίζουσι, καὶ οὐχὶ ἡ τοῦ σώματος μορφὴ, σαφῶς ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους φησί· « Καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, οὕτως φορέσωμεν (70) καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου. » Εἰκόνα μὲν γὰρ φορεῖ χοϊκὴν ὁ κατὰ σάρκα ζῶν, καὶ ποιῶν τὰ ἔργα τῆς σαρκός· εἰκόνα δὲ τοῦ ἐπουρανίου ὁ πνεύματι τὰς πράξεις τῆς σαρκὸς (71) θανατῶν. Καὶ ἐν ἑτέρᾳ δὲ Ἐπιστολῇ διδάσκων ὡς δεῖ βιοῦν, ἐπιφέρει ταῖς ἐντολαῖς τὸ, « Ἵνα γένησθε κατ' εἰκόνα τοῦ Κτίσαντος (72). Κύριος μακρόθυμος, καὶ ὁ μακρόθυμος ἄνθρωπος ἔχει τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Δίκαιος καὶ ὅσιος ὁ Κύριος, καὶ οἰκτίρ-
B μων καὶ ἐλεήμων ὁ Κύριος. Οὐκοῦν ὁ ἀγαπῶν δικαιοσύνην καὶ ὁσιότητα, καὶ πράττων καὶ τηρῶν τὴν ἐντολὴν τοῦ Σωτῆρος, τὴν, « Γίνεσθε οἰκτίρμονες, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί· » καὶ, « Γίνεσθε (73) τέλειοι, ὡς ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστιν, » εἰκὼν γίνεται κατὰ πάντα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀρχέτωσαν [29], φησὶ, τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν κτηνῶν, καὶ πάσης τῆς γῆς, καὶ πάντων τῶν ἑρπετῶν τῶν ἑρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. » Τηρητέον, ὅτι σεσιώπηται, μὴ τὰ ζῶα πάντα διὰ τὸν ἄνθρωπον γεγονέναι· ἀλλὰ ταῦτα ὧν [30] ἄρχειν λέγεται, ἰχθύας θαλάσσης, καὶ πετεινὰ οὐρανοῦ, καὶ κτήνη τῆς γῆς· τάχα δὲ καὶ ἑρπετὰ τῆς γῆς, διὰ τὰς ἀναγκαιοτάτας τῶν φαρμάκων χρείας ἀπ' αὐτῶν τελουμένας. Οὐ μέντοι γε διὰ τὸν
C ἄνθρωπον τὰ κήτη τὰ μεγάλα καὶ τὰ θηρία τῆς γῆς. Ἦ γὰρ ἂν προσετέθη τῇ δεδομένῃ ἐξουσίᾳ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ τούτων ὀνομασία, οὐχ εὑρίσκομεν δὲ ἐν τῇ Γραφῇ τὸ τῶν ὄφεων γένος ἐν ἑρπετοῖς τεταγμένον, ἀλλ' ἐν θηρίοις· « Ὁ γὰρ ὄφις, φησὶ, ἦν φρονιμώτατος πάντων τῶν θηρίων. » Καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι, « Ἔχιδνα δακοῦσα τὸν Παῦλον ἐκρέματο κατὰ τῆς χειρὸς αὐτοῦ. » Καὶ ἐπιφέρει· « Ἰδόντες δὲ οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον. » Ἐν δὲ τῷ Λευϊτικῷ, ὅρα ἐπὶ τίνων τάσσει τὸ ἑρπετὸν, ὡς οὐδαμῶς ἐπὶ τῶν νῦν ἐν τῇ συνηθείᾳ καλουμένων. « Ταῦτα φάγεσθε, φησὶ, ἀπὸ τῶν ἑρπετῶν τῶν πετεινῶν, ἃ πορεύεται ἐπὶ τῶν τεσσάρων, ἃ ἔχει σκέλη ἀνώτερον τῶν ποδῶν αὐτοῦ, πηδᾷν ἐν αὐτοῖς ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ
D ταῦτα φάγεσθε ἀπ' αὐτῶν, τὸν βροῦχον καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ· καὶ τὴν ἀκρίδα, καὶ τὰ ὅμοια αὐτῇ· καὶ τὴν

[s] I Cor. xv, 49. [t] Coloss. iii, 10. [u] Luc. vi, 36. [v] Matth. v, 48. [x] Gen. i, 26. [y] Gen. iii, 1. [z] Act. xxviii, 3, 4.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[29] Καὶ ἀρχέτωσαν, etc. Hæc post alia interposita sequuntur in cat. p. 52, addito Origenis nomine; frequentissima est sectionis unius in duas vel plures partitio; cujus hoc primum in catena illa exemplum.
[30] Cat. p. 52, ὅτι σεσιώπηται τὸ τῶν κητῶν γένος, καὶ τὸ τῶν θηρίων. Καὶ ἐπίστησον, εἰ δυνατὸν, διὰ τὸ σεσιωπῆσθαι μὴ πάντα τὰ ζῶα διὰ τῶν ἀνθρώπων γέγονεν, ἀλλὰ ταῦτα ὧν, etc.

NOTÆ.

(69) Αὐτῷ. Deest.
(70) Οὕτ. φορεσ. Recepta lectio est φορέσομεν. Præstat autem lectio φορέσωμεν, quam multi quoque codices a Millio aliisque in subsidium vocati, tuentur. Particula οὕτως h. l. bene additur.
(71) Τὰς πρ. τ. σαρκ. Cod. et Pic. τὰς πράξεις τοῦ σώματος. Alludit Theodoretus ad locum Paulinum Rom. viii, 13, ubi recepta lectio est τὰς πράξεις τοῦ σώματος.
(72) Καὶ ἐν ἑτ. — κτίσαντος. Des. in cod. et Pici edit.
(73) Alia est lectio recepta hujus loci.

A ἀττάκην καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ· καὶ τὸν ὀφιομάχην καὶ τὰ ὅμοια αὐτῷ [31]. Πᾶν ἑρπετὸν ἀπὸ τῶν πετεινῶν, οἷς εἰσι τέσσαρες πόδες, βδέλυγμα (74) ὑμῖν ἐστι· καὶ ἐν τούτοις μιανθήσεσθε. » Οὐκ ἄρχει τοίνυν ὁ ἄνθρωπος οὔτε τῶν κτηνῶν τῶν μεγάλων [32], οὔτε τῶν θηρίων, τάχα τὴν ἀρχὴν οὔτε δι' αὐτὸν γεγεννημένων. Τὸ δὲ ὅμοιον τοῖς ἐνθάδε ἀναγεγραμμένοις ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ὀγδόῳ ψαλμῷ λέγεται· « Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ, πρόβατα καὶ βόας ἁπάσας, ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης, τὰ διαπορευόμενα τρίβους θαλασσῶν. » Κἀνταῦθα (75) γὰρ τὰ κήτη καὶ τὰ θηρία σεσιώπηται (76).

habens abominabile est vobis, et illis polluemini [a]. »
36 Non dominatur itaque homo bestiis illis magnis neque feris, quæ fortasse ab initio non propter illum creatæ sunt. Et simile quid his, quæ hic describuntur, ut hominis dominio subjecta, in octavo psalmo dicitur: « Omnia subjecisti pedibus ejus, oves et armenta cuncta, insuper quoque pecora campi, volucres cœli et pisces maris, qui ambulant in semitis maris [b]. » Hoc etiam in loco ceti et feræ silentio prætermittuntur

B

ΕΡΩΤ. ΚΑ'.

Τί δή ποτε διαφερόντως τὴν ἑβδόμην ἡμέραν εὐλόγησεν ὁ Θεός;

Ἑκάστη τῶν ἄλλων ἡμερῶν ἰδίαν τινὰ δημιουργίαν ἐδέξατο. Ἐπειδὴ τοίνυν μέχρι ταύτης σύμπασαν τὴν κτίσιν ἐδημιούργησε, δέδωκεν ἀντὶ δημιουργίας τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ τὴν εὐλογίαν· ἵνα μὴ μόνη παρὰ τὰς ἄλλας ἀγέραστος διαμείνῃ. Τὸ μέντοι, « Ἡγίασεν αὐτὴν, » ἀντὶ τοῦ *ἀφώρισεν* τέθεικε. Πολλαχοῦ γὰρ οὕτω τοῦτο νοούμενον ἔστιν εὑρεῖν παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ. Καὶ γὰρ περὶ τῶν Μήδων φησὶν, « Ἡγιασμένοι εἰσὶ, καὶ ἐγὼ ἄγω αὐτούς· » τουτέστιν, εἰς τοῦτο ἀφωρισμένοι. Ἄλλως τε καὶ Ἰουδαίοις ταῦτα γράφων, ἀναγκαίως τὸ, « Ἡγίασεν αὐτὴν, » τέθεικεν, ἵνα πλεῖον σέβας ἀπονείμωσι τῷ Σαββάτῳ. Τοῦτο γὰρ καὶ νομοθετῶν ἔφη, ὅτι, « Ἐν ἓξ (77) ἡμέραις ἐποίησε Κύριος ὁ Θεός σου τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν· τῇ δὲ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ ὧν ἐποίησεν, καὶ ἡγίασεν αὐτήν. » ΘΕΟΔΩΡΟΥ. « Καὶ συνετέλεσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ (78) τὰ ἔργα αὐτοῦ ἃ ἐποίησε, καὶ κατέπαυσεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ, » καὶ τὰ ἑξῆς· δεικνὺς ὅτι ἐπὶ μὲν τῆς ἕκτης συμπεπλήρωκε πάντα, ἅτε μηδὲν αὐτοῖς προστιθέναι μέλλων καινὸν, ἐπειδὴ μηδὲ λείπειν τι αὐτοῖς ἡγεῖτο, ἐπαύσατο δὲ τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ τοῦ ποιεῖν· τούτου γε ἕνεκεν τὴν ἡμέραν ταύτην προστέθεικεν (79) ἄπρακτον οὖσαν, καὶ ἐν ᾗ καθάπαξ πεποίηκεν οὐδέν· ὡς ἂν τῇ κατὰ τὴν ἡμέραν ἀργίᾳ δηλώσειεν, ὅτι πάντα ἔχει πέρας αὐτῷ. Ὁ γὰρ καὶ τῇ πρώτῃ, καὶ τῇ δευτέρᾳ, καὶ τῇ τρίτῃ, καὶ τῇ τετάρτῃ, καὶ τῇ πέμπτῃ, καὶ τῇ ἕκτῃ, ἀεί τι καινὸν πεποιηκὼς, ὃ λείπειν ἡγεῖτο (80) τῇ κτίσει (81), εὔδηλον ὅτι διὰ τοῦτο ἐπὶ τῇ ἑβδόμῃ τοῦ

INTERR. XXI.

Quamobrem supra cæteros septimo diei benedixit Deus?

Unusquisque dierum reliquorum peculiarem quamdam creationem sortitus est. Cum igitur usque ad diem septimum Deus creaturam omnem consummasset, diei septimo in creationis locum largitus est benedictionem, ne solus ille dies præ cæteris honore careret. Posuit autem istud: « Sanctificavit eum, » pro *segregavit*. Sæpe enim hoc ita intellectum reperitur in Scriptura divina. Nam et de Medis ait: « Sanctificati sunt, et ego duco eos, » hoc est, ad hoc segregati. Maxime autem Judæis ista scribens, necessario posuit hoc: « Sanctificavit eam: » ut majore cultu prosequantur Sabbatum.
C Hoc enim in legibus quoque sanciendis ait: « Sex diebus creavit Dominus Deus tuus cœlum et terram, septimo autem die requievit ab omnibus operibus quæ patravit, et sanctificavit ipsum [c]. » 37
THEODORI. « Et consummavit Deus die sexto opera sua, quæ fecerat, et requievit die septimo [d], » et quæ sequuntur. Demonstrans quod sexto quidem die peregerat omnia, nempe nihil ejus novi adjecturus, siquidem in eis nihil desiderari putabat, cessavit ab opere, die septimo. Hac autem de causa diem hunc feriatum addidit, in quo nihil plane creavit, ut otio illo diurno certum esset ab eo omnia esse perfecta. Qui enim primo, secundo, tertio, quarto, quinto, et sexto die semper novi
D quidpiam creaverat, quod in creaturis desiderari putabat, manifestum est idcirco die septimo ab agendo cessasse, ut otio septimi diei creationem perfectam esse declararet. Unde et septem diebus

[a] Levit. XI, 21-24. [b] Psal. VIII, 7-9. [c] Exod. XX, 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[31] καὶ τὸν — ὅμοια αὐτῷ om. [32] Cat. p. 55. τῶν κητῶν τῶν μεγ.

NOTÆ.

(74) Cod. οὐ βδέλυγμα, et paucis interjectis, οὐ μιανθήσεσθε, sed perperam, utroque enim loco particula οὐ est a verbis sacri scriptoris aliena.

(75) Cod. καὶ ταῦτα. In textum autem recipienda fuit lectio Pici.

(76) *Καὶ ἀρχέτωσαν — τὰ θηρία σεσιώπηται.* Hæc e codice nostro supplenda fuerunt, cum in edit. Sirmond. desiderarentur. Eadem fere sunt, quæ Picus, p. 17 sq. exhibuit.

(77) *Ἐν ἓξ — ἡγίασεν αὐτήν.* Hæc partim e loco Exod. XX, 11, partim e Gen. II, 2 desumpta sunt.

(78) *Ἕκτῃ.* Cod. ἑβδόμῃ.

(79) *Προστέθεικεν.* Cod. et Pic. προστεθεικώς.

(80) *Ὃ λείπ. ἡγ.* Cod. et Pic. οὐ λείπειν ἡγεῖτο.

(81) *Τῇ κτίσει — ἀργίᾳ.* Des. in cod.

circulum omnem dierum conclusit, cum hoc tamen ipsum sex diebus facere potuisset, quibus creationem consummaverat: ut sex quidem dies significatio sint eorum quæ creata sunt, septimus vero, omnia perfecta esse, et in eis nihil desiderari. Deinde ne quis existimaret septimum diem inutilem et superfluum esse, quod in eo Deus nullum opus fecerit, et ne detestandus omnibus putaretur, aut qui divinam operationem nullam promeruisset, facile nimirum suspicante aliquo, Deum velut die minus fortasse idoneo, nihil in eo faciendum censuisse, quemadmodum nonnulli feriatos dies deteriores censere solent: ne quid tale de septimo die existimaretur, subjecit: « Et benedixit Deus diei septimo, et sanctificavit eum [e]. » In quo demonstravit, **38** quod illum diem non inutilem putabat ad creandum, sed ad quietem accommodatum statuit. Itaque benedixit etiam ei: utpote qui reliquos quidem dies, aliquid in eis creando, summo honore prosecutus est: septimum autem, quod index sit opus creationis absolutum esse. Ob id « et sanctificavit eum » dixit, pro eo quod est, segregavit ad hoc, ut illius diei cessatione creationem adeptam esse finem demonstraret.

INTERR. XXII.

Quid est, « Fons autem ascendebat a terra, et irrigabat universam faciem terræ [f]? »

Summatim iterum Moses quæ pertinebant ad creationem recensuit, et docuit, Deum elementa quæ non erant, produxisse, eaque ab invicem separasse, et unumquodque horum exornasse pro arbitrio, et quod terra, nullo eam colente, neque nubibus ullis pluviam effundentibus, germinavit quemadmodum Creatori libuit, irrigata videlicet ab humore et vapore, qui supererat a separatione aquarum. Sic enim Aquila interpretatus est, et ebullitio ascendebat e terra, et irrigabat universam faciem terræ.

DIODORI. Hoc dicere voluit, quod terra incomposita creata est. Neque enim quidquam produxerat ex iis, quæ Deus postea produci jussit. Utpote cum nec exstaret homo, qui terram coleret, nec etiam plueret, cum hoc Deus jubere nondum cœpisset. Unde et rationem subjungens ait: « Fons autem ascendebat e terra, » **39** et reliqua. Ait enim

A ποιεῖν ἀπεπαύσατο, ὡς ἂν τῇ ἀργίᾳ τῇ ἐν αὐτῇ δείξειε τὸ πέρας εἰληφέναι τὴν κτίσιν. Ὅθεν καὶ ἐν ἑπτὰ ἡμέραις τὸν πάντα κύκλον τῶν ἡμερῶν περιέγραψε, δυνάμενος καὶ ἐν ταῖς ἓξ τοῦτο ποιῆσαι, ἐν αἷς συνεπλήρωσε τὴν κτίσιν· ἵνα αἱ μὲν ἓξ δήλωσις ὦσι τῶν γεγονότων, ἡ δὲ ἑβδόμη τοῦ πάντα εἰληφέναι πέρας, καὶ μηδὲν αὐτοῖς λείπειν ἔτι. Εἶτα ὡς μὴ [33] ἄχρηστος εἶναί τις καὶ περιττὴ νομίζοιτο ἡ ἑβδόμη οὐδὲν ἔργον δεξαμένη Θεοῦ, καὶ ὡς (82) μὴ βδελυκτή τις ὑπολαμβάνοιτο τοῖς πᾶσιν εἶναι, καὶ οὐκ ἠξιωμένη θείας τινὸς ἐργασίας, εὐκόλως ἂν τινος ὑποπτεύσαντος, ὅτι ὡς ἀνεπιτηδείᾳ τάχα ἡμέρᾳ οὐδὲ ποιῆσαί τι εἵλετο ἐν αὐτῇ, καθὼς ἔθος ἐνίοις τὰς φαυλοτέρας ἀπράκτους νομίζειν· ὡς ἂν μή τι τοιοῦτο καὶ περὶ τῆς ἑβδόμης ὑπολαμβάνοιτο, ἐπήγαγε· « Καὶ B εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην, καὶ ἡγίασεν αὐτήν. » Ἔδειξε γὰρ, ὅτι οὐκ ἄχρηστον τὴν ἡμέραν πρὸς τὸ ποιεῖν ἡγήσατο· ἀλλ' ἁρμόδιον ἔθετο εἰς ἀνάπαυσιν. Εὐλόγησεν οὖν καὶ αὐτήν· ἅτε τὰς μὲν λοιπὰς τῷ τὶ ποιῆσαι ἐν αὐταῖς τιμήσας, ταύτην δὲ τῷ ἔλεγχον εἶναι τοῦ πεπληρῶσθαι τὴν κτίσιν. Διὰ τοῦτο, « καὶ ἡγίασεν αὐτήν, » εἶπεν, ἀντὶ τοῦ, ἀφώρισε πρὸς τοῦτο, ὡς τῇ ἐπ' αὐτῆς ἀργίᾳ δεικνύηται (83) τὸ τῆς κτίσεως πέρας.

ΕΡΩΤ. ΚΒ'.

Τί ἐστι, « Πηγὴ (84) δὲ ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς, καὶ ἐπότιζε πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς; »

Ἐν κεφαλαίῳ πάλιν ὁ συγγραφεὺς τὰ περὶ τῆς κτίσεως διηγήσατο· καὶ ἐδίδαξεν, ὅτι μὴ ὄντα τὰ C στοιχεῖα παρήγαγεν ὁ Θεὸς, καὶ ὅτι ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων διεχώρισε, καὶ ὅτι ἕκαστον τούτων διεκόσμησεν ὡς ἠθέλησε, καὶ ὅτι μήτε τοῦ ἀνθρώπου γεωργοῦντος τὴν γῆν, μήτε τῶν νεφῶν τὸν ὑετὸν ὠδινούντων [34], βεβλάστηκεν ὡς ὁ δημιουργήσας ἠθέλησεν, ἀρδείαν ἔχουσα τὴν μετὰ τὸν χωρισμὸν τῶν ὑδάτων ἐναπομείνασαν αὐτῇ νοτίδα τε καὶ ἰκμάδα· οὕτω γὰρ καὶ Ἀκύλας ἡρμήνευσε, καὶ ἐπιβλυσμὸς (85) ἀνέβη ἐκ τῆς γῆς, καὶ ἐπότισε πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς χθονός.

ΔΙΟΔΩΡΟΥ. Τοῦτο εἰπεῖν ἠβουλήθη, ὅτι ἀδιακόσμητος γέγονεν ἡ γῆ· οὔτε γὰρ ἐκδέδοτό τι ἐξ αὐτῆς, ὧν ὕστερον διέταξε γίνεσθαι ὁ Θεός. Ἐπεὶ μήτε ἐργαζόμενος ἄνθρωπος ἦν, μήτε ὑετὸς κατενήνεκτο ἅτε μήπω τῆς διατάξεως ταύτης λαβούσης D ἀρχήν. Ὅθεν καὶ τὴν αἰτίαν ἐπάγων λέγει, « Πηγὴ δὲ ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς, » καὶ τὰ ἑξῆς. Λέγει μὲν

[d] Gen. II, 2. [e] ibid. 3. [f] ibid. 6.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[33] Hæc quidem in cat. aliis interpositis (et omisso εἶτα) sequuntur pag. 58; eorum autem loco hæc legimus p. 57, ex Theodoro: Εὔδηλον γὰρ, ὡς οὐδὲν οὐκ ἔτι καινὸν μετὰ τὴν ἕκτην ἐγένετο, γινομένων μὲν ἀεὶ καὶ φυτῶν, καὶ σπερμάτων, καὶ ζώων· οὐ καινῶν δὲ, ἀλλ' οἷάπερ ἦν τὰ πρότερον γεγονότα κατ' ἐκεῖνον τὸν ὅρον, καὶ τὴν ἐπ' αὐτοῖς ἀπόφασίν τε καὶ εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ, πάντων καθ' ἑκάστην ἐπιδιδόντων τὴν ἡμέραν. [34] Cat. p. 59. τῶν νεφῶν ὑόντων. Sequitur ἀρδείαν εἶχε, omissis illis βεβλάστηκεν — ἠθέλησεν.

NOTÆ.

(82) *Καὶ ὡς — ἐν αὐτῇ*. Des.

(83) Cod. et Pic. δεικνύς.

(84) *Πηγή*. Ita quidem vox Hebr. אד a LXX interpretibus exprimitur, præstat autem versio Aquilæ cujus deinde mentio injicitur.

(85) Cod. et Pic. ἐπιφλυγμός. Utramque lectionem notarunt Montf. Hexapl. Orig. tom. I, p. 15, seq. et Drusius Fragm. interpr. vet., p. 5.

γὰρ (86) ὅτι ἐκαλύπτετο πᾶσα ὑπὸ τῶν ὑδάτων· εἴρηκε δὲ αὐτὸ οὕτω πως, ὡς ἂν ἐξ αὐτῆς τῆς γῆς βλύζοντά τε καὶ πηγάζοντα (87) τὰ ὕδατα, καὶ ἐξ ἁπάσης αὐτῆς φερόμενα, οὕτω πᾶσαν αὐτὴν συνεκάλυπτον.

ΕΡΩΤ. ΚΓ'.

Εἰ ἐκ τοῦ θείου ἐμφυσήματος γέγονεν ἡ ψυχὴ, ἐκ τῆς οὐσίας ἄρα τοῦ Θεοῦ ἐστιν ἡ ψυχή;

Ἀσεβείας ἐσχάτης καὶ βλασφημίας ἡ τοιαύτη ἔννοια. Τῆς γὰρ δημιουργίας τὴν εὐκολίαν ἔδειξε διὰ τούτου ἡ θεία Γραφή. Πρὸς δὲ τούτῳ, καὶ τῆς ψυχῆς τὴν φύσιν αἰνίττεται, ὅτι πνεῦμά ἐστι κτιστὸν, ἀόρατόν τε καὶ νοερὸν, τῆς τῶν σωμάτων ἀπηλλαγμένον παχύτητος. Κἀκεῖνο δὲ χρὴ συνιδεῖν, ὅτι δεῖ πρότερον νοῆσαι πνεύμονα, καὶ τοὺς ἀποθλίβοντας τοῦτον μῦς, καὶ συστέλλοντας, καὶ τὴν συμπεφυκυῖαν ἀρτηρίαν τῷ πνεύμονι, καὶ ὑπερῴαν, καὶ στόμα, εἶθ' οὕτως δέξασθαι τὸ ἐμφύσημα. Εἰ δὲ τὸ Θεῖον ἀσώματον, θεοπρεπῶς ἄρα καὶ τὸ ἐμφύσημα νοητέον (88).

ΕΡΩΤ. ΚΔ'.

Τί δήποτε τὸν παράδεισον ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς μέλλων ἐκεῖθεν τὸν Ἀδὰμ διὰ τὴν ἁμαρτίαν εὐθὺς ἐξορίζειν;

Πρῶτον οὐκ ἀνέχεται ἐκ προγνώσεως κατακρῖναι ὁ δεσπότης Θεός. Διὸ καὶ τὴν παράβασιν προορῶν, τῶν ἀγαθῶν αὐτῷ μεταδέδωκεν. Ἔπειτα καὶ γνῶναι αὐτὸν τὰς θείας δωρεὰς ἠβουλήθη· ἵνα τούτων στερηθεὶς μισήσῃ τὴν ἁμαρτίαν, ὡς τοσούτων αὐτὸν γυμνώσασαν ἀγαθῶν. Πρὸς δὲ τούτοις, ἔδει τὸν δίκαιον ἀγωνοθέτην τοῖς τῆς ἀρετῆς ἀθληταῖς προθεῖναι τῆς νίκης τὰ ἆθλα. Οὗ δὴ χάριν καὶ περὶ τῆς βασιλείας ἔφη· « Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. »

ΕΡΩΤ. ΚΕ'.

Τινὲς ἐν οὐρανῷ φασι τὸν παράδεισον εἶναι.

Τῆς θείας λεγούσης Γραφῆς· « Ἐξανέτειλεν ἔτι ὁ Θεὸς ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὡραῖον εἰς ὅρασιν, καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν· » τολμηρὸν ἄγαν τὸ τοῖς οἰκείοις ἀκολουθεῖν λογισμοῖς, καταλιπόντας τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πνεύματος. ΔΙΟΔΩΡΟΥ. « Καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολάς (89). » Ἐδὲμ οἱ μὲν τὸν *παράδεισον* αὐτὸν λέγεσθαί φασιν [aa]· οἱ δὲ τὸν τόπον πάντα, ἐν ᾧ καὶ ὁ παράδεισος ἦν, ὅθεν καὶ ὁ Ἀδὰμ ἐπλάσθη, καὶ Ἀδὰμ ἐκ τοῦ ἀπὸ τῆς γῆς, ἐν Ἐδὲμ γεγενῆσθαι προσηγορεύθη. Ἐδὼμ γὰρ τὸ

A totam illam ab aquis fuisse contectam: ac si diceret, ex ipsa terra scaturiebant et exundabant aquæ quæ per eam fluebant, et ita universam terram tegebant.

INTERR. XXIII.

Si ex insufflatione Dei creata est anima, erit utique anima ex substantia Dei [g]?

Extremæ impietatis est et blasphemiæ sententia hujusmodi. Nam per hoc Scriptura divina facilitatem creandi demonstravit. Præterea etiam ipsius animæ naturam obscure indicat: nempe ipsam esse spiritum creabilem, invisibilem, et intellectivum, expertem crassitudinis corporeæ. Hoc autem
B animadvertendum est, intelligere prius oportere pulmonem, et musculos eum comprimentes et constringentes, et palatum, et os, et innatam pulmoni arteriam, deinde hoc modo insufflationem accipere. Quod si Deus incorporeus est, prout Deo convenit, intelligenda est insufflatio.

INTERR. XXIV.

Qua de causa Deus plantavit paradisum, statim expulsurus inde Adamum propter peccatum?

In primis Dominus Deus non solet condemnare ex præscientia. Quapropter transgressionem Adami prævidens, bona illi concessit. Deinde voluit illum cognoscere beneficia divina, ut iis privatus odio
C prosequeretur peccatum, per quod tantis bonis careret. Præterea conveniebat justum agonothetam athletis virtutis proponere præmia victoriæ. Quare et de regno ait: « Venite, **40** benedicti Patris mei, possidete regnum vobis paratum a constitutione mundi [h]. »

INTERR. XXV.

Quidam in cœlo paradisum esse dicunt.

Cum divina Scriptura dicat: « Produxit etiam Deus e terra omne lignum visu pulchrum, et bonum ad vescendum [i], » nimis est improbum, relicta Spiritus doctrina, propriis opinionibus adhærere. DIODORI. « Et plantavit Deus paradisum in
D Edem ad orientem [j]. » Quidam *paradisum* ipsum dici putant Edem: alii vero locum universum, in quo etiam paradisus erat: unde et Adam formatus est: et denominatus est Adam, ex eo quod ortus sit a terra illa quæ est in Edem. Edom enim ru-

[g] Gen. II, 7. [h] Matth. XXV, 34. [i] Gen. II, 9. [j] ibid. II, 8.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[aa] Cat. p. 64. παράδεισον εἶναί φασιν.

NOTÆ.

(86) *Μὲν γὰρ — πῶς, ὡς.* Desid.
(87) *Τε καὶ πηγάζοντα.* Des.
(88) *Νοητέον.* Des.

(89) *Καὶ ἐφύτευσεν — ἀνατολάς.* Hæc in cod. novam interrogationem constituunt. Responsio incipit ab illis, Ἐδὲμ οἱ μὲν κ. τ. λ.

fum significat: quemadmodum et Esau, qui pro lenticula rufa vendidit jura primogenituræ suæ, appellationem sortitus est; quod verius est.

INTERR. XXVI.

An lignum vitæ, et lignum scientiæ boni et mali, secundum intellectum accipienda sunt, an secundum sensum corporeum?

E terra orta esse hujusmodi ligna, perhibet Scriptura: non igitur alterius sunt naturæ quam reliquæ plantæ. Quemadmodum enim lignum crucis lignum est, et salutare appellatur, propter salutem nascentem ex fide quæ de eo est: sic et ista ligna sunt quidem plantæ e terra natæ, sed propter divinam sententiam, alterum ex iis « lignum vitæ » nominatum est, alterum vero, quia per ipsum sentiri **41** cœpit peccatum, appellatum est « lignum scientiæ boni et mali. » Et circa hoc quidem ipsi Adamo certamen indictum est. Lignum autem vitæ veluti quoddam præmium propositum erat observanti mandatum. Ita etiam patriarchæ et locis et puteis cognomina dederunt; et illum quidem vocaverunt puteum visionis [k], non quod videndi facultatem conferret, sed quod apud eum apparuerit Dominus omnium. Item puteum latitudinis, quoniam sæpenumero, qui erant ex Geraris, dimicaverant pro aliis puteis, at propter hunc non interpellaverunt eos qui illum construxerunt [l]. Sic et puteum juramenti [m], quod apud illum juramenta præstita sunt. Sic et *Luza* appellata est *Bethel* [n], hoc est *domus Dei*, quia apparuit Jacobo in illo loco Creator omnium. Et collis dictus est testis, non quod ille animatus esset, sed quod apud illum locum inter se fœdera inierunt. Similiter aqua viva vocatur baptisma, non quod aqua baptismatis aliam habeat naturam, sed quia per illam aquam divina gratia donat vitam æternam. Ita « lignum vitæ » divina sententia vocatum est, et « lignum scientiæ, » eo quod inde cœpit esse sensus peccati. Cum enim peccati periculum necdum fecissent, ac deinde vetitum fructum gustassent, tanquam præcepti transgressores, conscientiæ stimulos senserunt.

42 INTERR. XXVII.

Ergo notitiam non habebant boni et mali, antequam prohibitum fructum attigissent?

Quomodo fieri poterat ut ii qui ratione ornati, et ad imaginem divinam creati erant, discretionem boni et mali non haberent? Quomodo vero de-

A πυῤῥόν, ὥς που καὶ ὁ Ἡσαῦ πυῤῥᾶς φακῆς πεπρακὼς αὐτοῦ τὰ πρωτοτόκια τὴν προσηγορίαν εἴληφε· καὶ τοῦτο μᾶλλον ἀληθές.

ΕΡΩΤ. ΚϚ'.

Τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ (90), *νοητὰ χρὴ λέγειν, ἢ αἰσθητά;*

Ἐκ τῆς γῆς καὶ ταῦτα βεβλαστηκέναι εἶπεν ἡ θεία Γραφή· οὐ τοίνυν ἑτέραν τινὰ φύσιν ἔχει παρὰ τὰ ἄλλα φυτά. Ὥσπερ γὰρ τὸ τοῦ σταυροῦ ξύλον ξύλον ἐστὶ, καὶ σωτήριον ὀνομάζεται, διὰ (91) τὴν ἐκ τῆς περὶ αὐτὸ πίστεως σωτηρίαν προσγινομένην· οὕτω καὶ ταῦτα φυτὰ μέν ἐστιν ἐκ τῆς γῆς βεβλαστηκότα· διὰ δὲ τὸν θεῖον ὅρον, θάτερον (92) αὐτῶν « ξύλον ζωῆς » ὠνομάσθη· τὸ δὲ ἕτερον, διὰ τὸ περὶ B αὐτὸ γενέσθαι τῆς ἁμαρτίας τὴν αἴσθησιν, ξύλον ἐκλήθη « γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ. » Καὶ περὶ τούτου μὲν προετέθη ὁ ἀγὼν τῷ Ἀδάμ· τὸ δὲ τῆς ζωῆς (93), οἷόν τι ἔπαθλον προὔκειτο τετηρηκότι τὴν ἐντολήν. Οὕτω καὶ οἱ πατριάρχαι, καὶ χωρίοις καὶ φρέασι τὰς ἐπωνυμίας ἐπέθηκαν. Καὶ τὸ μὲν ἐκάλεσαν φρέαρ ὁράσεως· οὐκ ἐπειδὴ ὁρατικὴν δύναμιν ἐχαρίζετο, ἀλλ' ἐπειδὴ ὤφθη παρ' αὐτῷ τῶν ὅλων ὁ Κύριος. Καὶ φρέαρ εὐρυχωρίας· ἐπειδὴ περὶ τῶν ἄλλων φρεάτων πολλάκις οἱ ἀπὸ Γεράρων διαμαχεσάμενοι, οὐκ ἠνώχλησαν τοῖς τοῦτο κατεσκευακόσι τὸ φρέαρ. Οὕτω φρέαρ ὅρκου, διὰ τὸ παρ' αὐτῷ γεγενῆσθαι τοὺς ὅρκους. Οὕτως ἡ *Λουζὰ Βαιθὴλ* (94) ὠνομάσθη, τουτέστιν *οἶκος Θεοῦ*· ἐπειδὴ ὤφθη τῷ Ἰακὼβ ἐν ἐκείνῳ γε τῷ χωρίῳ ὁ τῶν ὅλων Ποιητής. C Καὶ βουνὸς μάρτυς· οὐκ ἐπειδὴ ἔμψυχος ἦν ὁ βουνὸς, ἀλλ' ὅτι ἐν ἐκείνῳ τῷ χωρίῳ πρὸς ἀλλήλους ἐπεποίηντο τὰς συνθήκας· οὕτως ὕδωρ ζῶν καλεῖται τὸ βάπτισμα· οὐκ ἐπειδὴ φύσιν ἑτέραν ἔχει τοῦ βαπτίσματος ὕδωρ, ἀλλ' ὅτι δι' ἐκείνου τοῦ ὕδατος ἡ θεία χάρις τὴν αἰώνιον δωρεῖται ζωήν. Οὕτω καὶ « ξύλον ζωῆς » διὰ τὸν θεῖον ὅρον ἐκλήθη· καὶ « ξύλον γνώσεως (95), » διὰ τὴν περὶ τοῦτο γεγενημένην αἴσθησιν τῆς ἁμαρτίας. Οὐδέπω γὰρ πεῖραν εἰληφότες τῆς ἁμαρτίας (96), εἶτα τοῦ ἀπειρημένου μετειληχότες καρποῦ, ὡς παραβεβηκότες τὴν ἐντολὴν, τὰς τοῦ συνειδότος (97) ἀκίδας ἐδέξαντο.

ΕΡΩΤ. ΚΖ'.

Οὐκ οὖν εἶχον τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ D *κακοῦ, πρὸ τῆς τοῦ ἀπειρημένου καρποῦ μεταλήψεως;*

Καὶ πῶς οἷόν τε ἦν, τοὺς λόγῳ τετιμημένους, καὶ κατ' εἰκόνα θείαν γεγενημένους, οὐκ ἔχειν διάκρισιν (98) ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ; Πῶς δ' ἂν αὐτοῖς ἐπε-

[k] Gen. xvi, 14. [l] Gen. xxvi, 22, 23. [m] Gen. xxi, 32. [n] Gen. xxii, 19.

NOTÆ.

(90) *Καλοῦ καὶ πονηροῦ*. Cod. et Pic. καλὸν καὶ πονηρόν.

(91) *Ξύλον ξύλον — διά*. Desid. Pro σωτήριον in cod. quodam Vindob. leg. σταυρός, teste Lambecio, lib. iv, p. 165.

(92) *Θάτερον*. Desid. in cod. et pro αὐτῶν leg. αὐτό.

(93) *Τὸ δὲ τῆς ζωῆς*. His verbis in cod. et apud Pic. bene additur, ξύλον τῆς ζωῆς.

(94) Cod. Λιουζὰ Βεθήλ.

(95) *Γνώσεως*. Cod. et Pic. ζωῆς.

(96) *Οὐδέπω — ἁμαρτίας*. Des.

(97) *Ἀκίδας*. Cod. et Pic. κακίας.

(98) *Οὐκ ἔχειν διάκρισιν*. Cod. οὐ καὶ χρεία, διάκρισιν. Pic. οὐ καὶ χρεία διάκρισιν.

δείκει νόμον τῆς δικαιοσύνης ἡ ἄβυσσος, ταύτην A οὐκ ἔχουσιν ἐν τῇ φύσει τὴν γνῶσιν· μηδὲ γινώσκουσιν ὡς ἀγαθὸν μὲν τὸ φυλάξαι τὴν ἐντολὴν, ὀλέθριον δὲ τὸ παραβῆναι; Εἶχον οὖν ἄρα τὴν γνῶσιν· τὴν δὲ πεῖραν προσέλαβον ὕστερον.

ΕΡΩΤ. ΚΗ'.

Πῶς οὖν[36] *μετὰ τὴν βρῶσιν ἔγνωσαν ὅτι γυμνοὶ ἦσαν· πρὸ γὰρ τῆς βρώσεως ταύτην οὐκ εἶχον τὴν αἴσθησιν;*

Οὐδὲ τὰ κομιδῆ νέα παιδία ἐρυθριᾷν πέφυκε τῆς ἐσθῆτος γεγυμνωμένα· κατὰ βραχὺ δὲ τοῦ σώματος αὐξανομένου, καὶ τοῦ νοῦ λοιπὸν ἀρχομένου τὴν οἰκείαν φύσιν ἐπιδεικνύναι, οὐκέτι λοιπὸν φορητὴ τοῖς μειρακίοις ἡ γύμνωσις, ἀλλ' ἐρυθριῶσι, καὶ περιβάλλονται, κἂν τις ἀφέληται τὴν ἐσθῆτα, ταῖς χερσὶ τὰ παιδογόνα καλύπτουσι μόρια. Πολλῶν (99) B δὲ καὶ τὸ ἔθος ἀφαιρεῖται ταύτην τὴν αἰσχύνην. Καὶ γὰρ οἱ ναῦται γυμνοὶ πλέοντες, καὶ οἱ λουόμενοι γυμνοὶ ὑπ' ἀλλήλων ὁρώμενοι, ταύτην ἐνταῦθα τὴν αἰσχύνην οὐκ ἔχουσιν. Ἐὰν δέ τις ἔξω τῶν βαλανείων γυμνὸς ᾖ, λίαν ἐρυθριᾷ· οὕτω καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀδὰμ, εὐθὺς μὲν διαπλασθέντες, οἷα δὴ νήπιοι, καὶ εὐθυγενεῖς (1), καὶ τῆς ἁμαρτίας ἀμύητοι, οὐκ ᾐσχύνοντο δίχα περιβολαίων διάγοντες. Μετὰ δὲ τὴν πεῖραν, τοῖς φύλλοις ἔνια τοῦ σώματος συνεκάλυψαν μόρια.

[37] ΘΕΟΔΩΡΟΥ. Ἐπειδὴ ῥάπτοντες ἔτι τὰ φύλλα, ἤκουσαν τῆς φωνῆς τοῦ Θεοῦ περιπατοῦντος, ὑπὸ τὸ ξύλον ἐκρύβησαν· οὐκ ἄλλο δηλονότι, ἀλλ' ἢ οὗπερ ἔῤῥαπτον τὰ φύλλα. Τοῦτο δὲ ἦν (2) ἐφ' ᾧ τὴν ἐντολὴν εἰλήφεισαν. Ὡς ὁ προφήτης γάρ φησιν, « Ἐκρύ- C βησαν ἐν μέσῳ τοῦ ξύλου τοῦ παραδείσου. » Ἀπ' αὐτοῦ δὲ καὶ βεβρωκότες, τὰ φύλλα ἔῤῥαπτον, διὰ τὴν γενομένην αὐτοῖς αἰσχύνην ἐπὶ τῇ γυμνώσει. Ταῦτα (3) δὲ ἦν φύλλα συκῆς. Ἀναντιῤῥήτως ἄρα συκῆ τὸ δένδρον ἦν, ἐφ' ᾧ παρειλήφεισαν τὴν ἐντολήν. Ἀλλ' οὐ προσίενται τοῦτό τινες, διὰ πολλὴν εὐήθειαν, ἐμοὶ δοκεῖ, οἰόμενοι χρῆναι καινόν τι εἶναι τὸ ξύλον· καὶ οὐ λογιζόμενοι, ὅτι μὴ τῇ ποιότητι τοῦ ξύλου, μηδὲ τῇ καινότητι τῆς βρώσεως τὰ ἁμαρτήματα κρίνεται· ἀλλὰ τῇ δόσει τῆς ἐντολῆς, ἣν ἐφ' ὅτου δήποτε παραβῆναι ἴσην ἔχει τὴν μέμψιν.

ΕΡΩΤ. ΚΘ'.

Πῶς ἐκ τοῦ παραδείσου φησὶν ὁ Μωϋσῆς τὸν Τίγριν ἐξιέναι, καὶ τὸν Εὐφράτην, οὕς φασί D *τινες ἐκ τῶν ὀρῶν ἀναβλύζειν τῆς Ἀρμενίας;*

Ἔστιν ἰδεῖν καὶ ἄλλους ποταμοὺς ἑτέρωθεν μὲν ἐξιόντας· ἔπειτα δὲ εἰς τὴν γῆν διά τινων καταδύσεων χωροῦντας, καὶ πάλιν ἄνωθεν ἀναβλύζοντας. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τούτων γεγένηται τῶν ποταμῶν. Ἐξίασι μὲν

---

disset legem abyssus ille justitiæ, iis qui notitiam hujusmodi a natura non haberent, neque intelligerent bonum esse servare præceptum, perniciosum vero transgredi? Habebant igitur sine dubio notitiam: sed experimentum postea ceperunt.

INTERR. XXVIII.

Quomodo igitur post esum agnoverunt quod nudi essent, qui ante esum nihil tale senserant?

Pueri juniores veste nudati erubescere natura non solent: paulatim autem crescente corpore, cum mens postea propriam naturam exserere cœperit, adulti jam non patienter ferunt se nudari, sed erubescunt, et conteguntur. Quod si quis vestem eis abstulerit, genitalia membra manibus abscondunt. Multos autem juvat, ad abolendum hunc pudorem, consuetudo vivendi. Siquidem nautæ nudi navigantes, et qui lavantur, dum se nudos mutuo conspiciunt, hoc pudore ibi non ducuntur. At si quis nudus sit extra balneas, vehementer erubescit. Ita de Adamo et ejus uxore sentiendum est: qui statim ubi formati sunt, velut infantes et recens nati, nullaque peccati macula polluti non afficiebantur verecundia sine amictu agentes. At periculo facto, quasdam partes corporis foliis occultaverunt.

43 THEODORI. Quoniam dum adhuc consuerent folia, audierunt vocem Dei deambulantis, sub arbore latitarunt, non alia videlicet, quam unde folia decerpserant. Hæc autem erat, de qua præceptum acceperant. Nam, ut propheta inquit, « absconditi sunt in medio ligni paradisi. » De eo autem cum manducassent, etiam folia texebant, propterea quod suæ nuditatis eos puderet. Hæc autem erant folia ficus. Ergo sine controversia arbor illa erat ficus, de qua præceptum acceperant. Sed non assentiuntur quidam, præ nimia, ut mihi videtur, simplicitate: qui putant oportere novum quoddam esse lignum, non attendentes, quod non ligni qualitate, neque novitate cibi, peccata censentur, sed ex præcepto dato: cujus transgressio quantulacunque pari reprehensione digna est.

INTERR. XXIX.

Qui fit, ut Moses asserat, Tigrim et Euphratem e paradiso fluere [o]*, quos aiunt nonnulli e montibus Armeniæ scaturire?*

Videre licet et alia flumina aliunde quidem egredi, deinde in terram quibusdam ductibus fluentia, iterum sursum scaturire; quod et his fluminibus accidit. Exeunt enim illinc, ut ait Scriptura divina;

[o] Gen. II, 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[36] Hæc ad Gen. III, 8, leg. in cat. pag. 83. [37] Hæc exstant in cat. pag. 88, ad vers. 9.

NOTÆ.

(99) *Πολλῶν*. Cod. et Pic. πολλήν.
(1) Cod. et Pic. εὐγενεῖς.
(2) *Τοῦτο δὲ ἦν*. Cod. et Pic. ἀλλὰ τοῦτο γε ἦν.
(3) *Ταῦτα*. Cod. et Pic. πάντα.

postea per quosdam meatus subterraneos transeuntia, hic originem aliam sumunt. Quod quidem non frustra omnium Deus ita dispensavit, sed ut amputaret superfluam hominum curiositatem. Nam si paterent eorum omnes meatus, quidam utique conarentur, eorum ripas prosecuti, locum paradisi **44** perlustrare; sed frustrarentur optatis, et longitudine itineris fessi, atque necessariorum penuria laborantes, modo in aspera loca incidentes, modo in deserta, interdum in manus crudelium et barbarorum hominum devenirent. Hæc igitur prævidens misericors Deus, ignotos illorum meatus reddidit.

INTERR. XXX.

Cur ex latere Adami mulierem formavit [p]?

Volebat Creator naturæ ad concordiam adducere unumquodque genus. Hac de causa Adamum quidem e terra formavit, ex Adamo vero mulierem: ut et eamdem in illis esse naturam demonstraret, et naturalem quamdam benevolentiam mutuam in illis insereret. Si enim rebus sic se habentibus, viri cum mulieribus contendunt, et mulieres cum viris, quid non admisissent, si aliunde mulierem formasset? Sapienter igitur eos distinxit, et rursum copulavit. Nuptiæ enim in unum conciliant sexus diversos: « Erunt enim, inquit, duo in carnem unam [q]. » Atque hoc verum esse testatur id quod inde nascitur. Siquidem per conversationem nuptialem fructus unus ex ambobus oritur, ab hoc quidem seminatus, ab illa vero enutritus, consummatus autem ab Opifice naturæ.

INTERR. XXXI.

Si prudens erat serpens, ob id laudandus erat, cum prudentia sit pars virtutis.

Multa nomina dicuntur æquivoce; nam et idola gentium deos vocaverunt. Hoc vero magis proprie dictum est de dæmone, qui per illum operabatur. Stolidi autem imperite eos **45** etiam qui fabulis studuerunt, sapientes appellarunt. Sic et Scriptura divina dicit: « Stulta hujus mundi elegit Deus, ut confundat sapientes [r]. » Et rursum: « Ubi sapiens [s]? » et per prophetam: « Sapientes sunt ad male agendum [t]. » Et hic sane serpentem prudentem nominavit, ut callidum et versutum. Sic enim et Aquila interpretatus est: « Et serpens erat versutus præ omnibus animalibus agri, quæ a Domino Deo creata sunt. »

A γὰρ ἐκεῖθεν, ὥς φησιν ἡ θεία Γραφή· εἶτα διά τινων ὑπογείων διιόντες πόρων, ἑτέρας ἀρχὰς ἐνταῦθα λαμβάνουσι. Τοῦτο δὲ οὐ μάτην οὕτως ᾠκονόμησεν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ἀλλὰ τὴν περιττὴν τῶν ἀνθρώπων πολυπραγμοσύνην ἐκκόπτων (4). Εἰ γὰρ δῆλος ἦν αὐτῶν ἅπας ὁ πόρος ἐπειράθησαν μὲν ἄν τινες, παρὰ τὰς τούτων ὄχθας ὁδεύοντες, τὸ τοῦ παραδείσου κατοπτεῦσαι χωρίον. Διημάρτανον δὲ τοῦ ποθουμένου (5), καὶ τῷ μήκει τῆς ὁδοιπορίας κοπτόμενοι, καὶ τῇ σπάνει τῶν ἀναγκαίων διαφθειρόμενοι· καὶ νῦν μὲν εἰς δυσχωρίας, νῦν δὲ εἰς ἐρημίας ἐμπίπτοντες· ἔστι δὲ ὅτε καὶ ἀπηνέσι καὶ βαρβάροις ἀνθρώποις (6) περιπίπτοντες. Καὶ τούτων τοίνυν προμηθούμενος ὁ φιλοικτίρμων Θεὸς, ἀδήλους αὐτῶν τοὺς πόρους ἀπέφηνεν.

B

ΕΡΩΤ. Λ'.

Τί δή ποτε ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀδὰμ τὴν γυναῖκα διέπλασεν;

Εἰς ὁμόνοιαν ἠβουλήθη τὰ γένη συναγαγεῖν ὁ τῆς φύσεως Ποιητής. Τούτου χάριν τὸν μὲν Ἀδὰμ ἀπὸ τῆς γῆς διέπλασεν, ἐκ δὲ τοῦ Ἀδὰμ τὴν γυναῖκα· ἵνα καὶ τὸ ταυτὸν ἐπιδείξῃ τῆς φύσεως· καὶ φυσικήν τινα φιλοστοργίαν αὐτοῖς περὶ ἀλλήλους ἐμφύσῃ. Εἰ γὰρ καὶ τούτων οὕτω γεγενημένων, καὶ ἄνδρες γυναιξὶ διαμάχονται, καὶ γυναῖκες ἀνδράσιν, τί οὐκ ἂν ἔδρασαν, εἰ ἑτέρωθέν ποθεν τὴν γυναῖκα διέπλασε; Σοφῶς οὖν ἄρα καὶ διεῖλε, καὶ πάλιν συνήρμοσεν. Ὁ γὰρ γάμος εἰς ἓν συνάγει τὰ γένη· « Ἔσονται γὰρ, φησὶν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. » Καὶ C ὅτι τοῦτο ἀληθὲς, μαρτυρεῖ (7) τὸ γενόμενον. Διὰ γὰρ τῆς γαμικῆς ὁμιλίας εἷς ἐξ ἀμφοῖν βλαστάνει καρπὸς, ἐκ μὲν τούτου σπειρόμενος, ἐκ δὲ ταύτης τρεφόμενος, τελεσιουργούμενος δὲ ὑπὸ τοῦ τῆς φύσεως Δημιουργοῦ.

ΕΡΩΤ. ΛΑ'.

Εἰ φρόνιμος ὁ ὄφις, καὶ ἐπαινούμενος· μόριον γὰρ ἡ φρόνησις ἀρετῆς.

Πολλὰ τῶν ὀνομάτων ὁμωνύμως προφέρεται· καὶ γὰρ τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν θεοὺς ὠνομάκασι. Τοῦτο δέ γε ἀκριβέστερον περὶ τοῦ ἐν ἐκείνῳ ἐνεργήσαντος εἴρηται δαίμονος. Ἀμαθῶς δὲ οἱ ἀνόητοι καὶ τοὺς περὶ τοὺς μύθους ἐσχολακότας, σοφοὺς προσηγόρευσαν. Οὕτω καὶ ἡ θεία Γραφὴ λέγει, « Ἐξελέξατο ὁ Θεὸς τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς D σοφούς. » Καὶ πάλιν· « Ποῦ σοφός; » καὶ διὰ τοῦ προφήτου· « Σοφοί εἰσι τοῦ κακοποιῆσαι. » Τοιγάρτοι κἀνταῦθα φρόνιμον τὸν ὄφιν ὠνόμασεν, ὡς πανοῦργον. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν· « Καὶ ὁ ὄφις ἦν πανοῦργος ἀπὸ παντὸς ζώου τῆς χώρας, οὗ ἐποίησεν Κύριος ὁ Θεός. »

[p] Gen. II, 21. [q] ibid. II, 24; Matth. XIX, 5; Marc. X, 8; I Cor. VI, 16; Ephes. V, 31. [r] I Cor. I, 27. [s] ibid. 20. [t] Jerem. IV, 22.

NOTÆ.

(4) *Ἐκκόπτων*. Cod. ἐγκόπτων.
(5) *Ποθουμένου*. Cod. πειθομένου.
(6) *Ἀνθρώποις*. Deest.
(7) *Μάρτυς*. Cod. μαρτυρεῖ.

[38] ΕΡΩΤ. ΛΒ'.

Ἄλογος ὢν ὁ ὄφις πῶς διελέχθη τῇ Εὔᾳ;

Ὄργανον ἦν αὐτὸς τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθροῦ. Καὶ τοῦτο δεδήλωκεν ὁ Κύριος ἐν τοῖς θείοις Εὐαγγελίοις. Εἰρηκὼς γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις· « Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ διαβόλου ἐστὲ, » ἐπήγαγεν· « Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς. » Οὗτος τοίνυν διὰ τοῦ ὄφεως διελέχθη τῇ Εὔᾳ. Ἐπειδὴ γὰρ τῶν ἀλόγων ἁπάντων παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων τὴν ἡγεμονίαν εἰλήφεισαν, δι' ἑνὸς αὐτῇ τῶν ὑπηκόων τὴν παγίδα προσήνεγκε, πιθανωτέραν οὕτω τὴν ἀπάτην κατασκευάζων. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὸν τὸν διὰ τοῦ ὄφεως ἐνεργήσαντα, ὄφιν ἡ θεία προσαγορεύει Γραφὴ, μάρτυς Ἡσαΐας ὁ προφήτης (8) βοῶν, « Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ (9) ἐπάξει ὁ Θεὸς τὴν μάχαιραν αὐτοῦ τὴν ἁγίαν, τὴν μεγάλην, καὶ τὴν ἰσχυρὰν, ἐπὶ τὸν δράκοντα τὸν ὄφιν, τὸν σκολιὸν καὶ ἰσχυρόν· ἐπὶ τὸν δράκοντα τὸν ὄφιν (10), τὸν φεύγοντα, τὸν ἐν τῇ θαλάσσῃ (11). » Καὶ ὁ Κύριος δὲ τοῖς ἱεροῖς εἴρηκε μαθηταῖς· « Ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν (12) τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων, καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ. »

A INTERR. XXXII.

Cum serpens facultate loquendi careat, quomodo allocutus est Evam?

Serpens erat organum inimici veritatis. Et hoc declaravit Dominus in Evangeliis divinis. Cum dixisset enim Judæis: « Vos ex patre diabolo estis, » subjunxit: « Ille homicida erat ab initio [u]. » Diabolus igitur per serpentem allocutus est Evam. Cum enim a Deo omnium accepissent imperium in universa irrationalia, diabolus ministerio unius animalium subditorum laqueum illi tetendit, hoc pacto suasu faciliores componens insidias. Quod autem diabolum, ministerio serpentis operantem, Scriptura divina serpentem appellet, testatur Isaias propheta, clamans: « In die illo vibrabit B Deus gladium suum sanctum, magnum et fortem, adversus draconem serpentem, tortuosum et validum, adversus draconem serpentem fugientem, qui est in mari [v]. » Dominus quoque sacris discipulis dixit: « Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici [x]. »

ΕΡΩΤ. ΛΓ'.

Τί ἐστι « Διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δύο; »

Ὅτι καὶ πρὸ τῆς βρώσεως οὐ μεμυκότας εἶχον τοὺς ὀφθαλμοὺς, δῆλον τοῖς προσέχειν ἐθέλουσι. Πῶς γὰρ εἶδεν ἡ γυνὴ τὸ ξύλον, ὅτι καλὸν εἰς βρῶσιν, καὶ ἀρεστὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν, καὶ ὡραῖόν ἐστι τοῦ κατανοῆσαι, εἰ μὴ ἀνεῳγότας εἶχον τοὺς ὀφθαλμούς; Οὐκοῦν τὴν μετὰ ἁμαρτίαν αἴσθησιν οὕτω κέκληκεν ἡ θεία Γραφή. Εὐθὺς γὰρ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν κεντᾶται τὸ συνειδός [39].

46 INTERR. XXXIII.

Quidnam est hoc, « Aperti sunt oculi amborum [y]? »

Quod etiam ante esum non habebant oculos clausos, satis constat iis qui volunt attendere. Quomodo enim mulier lignum vidisset, et bonum ad escam, et oculis gratum ad videndum, et speciosum C ad intelligendum, si non habuissent oculos apertos? Vocavit igitur divina Scriptura sic sensum illum, qui peccatum secutus est. Mox enim post admissum peccatum stimulatur conscientia.

ΕΡΩΤ. ΛΔ'.

Τί δή ποτε τοῦ διαβόλου τὴν ἀπάτην προσενεγκόντος ὁ ὄφις κολάζεται;

Κυρίως μὲν τὴν ἀρὰν τῷ ἐνεργήσαντι προσενήνοχεν ὁ Θεός. Ὄφις γὰρ κἀκεῖνος ὠνόμασται· οὐ ταύτην παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων τὴν φύσιν δεξάμενος· ἀγαθὸς γὰρ ἐκτίσθη, καὶ τοῖς ἀσωμάτοις συνεδημιουργήθη δυνάμεσιν· ἐπειδὴ δὲ ἑκὼν εἰς πονηρίαν ἀπέκλινε, καὶ τῆς τιμῆς ἧς ἐξ ἀρχῆς ἔλαχεν ἐστερήθη, καὶ εἰς τὴν γῆν ἀπεῤῥίφη. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ζῶον εἰς ὄνησιν τῶν ἀνθρώπων (13) ἐδέξατο τὴν ἀράν. Ὁρῶντες γὰρ τὸν ὄφιν ἐπὶ τῆς γῆς συρό-

INTERR. XXXIV.

Quamobrem punitur serpens, cum sit diabolus qui decepit?

Maledictionem Deus proprie intulit ei, qui malum perpetravit. Nam et ille serpens quoque appellatus est: non qui talem a Deo omnium conditore naturam acceperit, bonus enim creatus est, et una cum incorporeis virtutibus conditus; at ubi sponte in nequitiam declinavit, tum honore privatus est, quem ab initio sortitus erat, et in terram D projectus est. Sed et ipsum animal quoque ad hominum utilitatem maledictionem recepit. Itaque

[u] Joan. VIII, 42. [v] Isa. XXVII, 1. [x] Luc. X, 19. [y] Gen. III, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[38] Quæstio 32 Diodoro tribuitur in cat. p. 80. [39] Inter quæst. 33 et 34 hæc sub Theodoreti nomine legimus in cat. p. 90, ad Gen. III, 13: Ἀλλ' οὐχ' ἐπὶ τοῦτο ἔφη ὁ Θεὸς τὴν γυναῖκα δέδωκα, ἵνα σοι κελεύῃ καὶ ἡγῆται τῶν πρακτέων. Σὲ τοίνυν ἡγεῖσθαι προσῆκον ἦν, ἕπεσθαι δὲ ἐκείνην. *Καὶ μετ' ὀλίγα.* Ἔθος τοῖς ἀπατωμένοις μετὰ τὴν ἔκβασιν ἐπαισθάνεσθαι τοῦ κακοῦ. Κατὰ γὰρ τὴν ἀρχὴν, τῆς ἡδονῆς ἐπικρυπτούσης τὴν αἴσθησιν, οὐ γίνεται ἐπίγνωσις.

NOTÆ.

(8) *Ὁ προφήτης.* Abest.
(9) *Ἐκείνῃ.* Deest.
(10) *Τὸν σκολιὸν — ὄφιν.* Desunt.
(11) *Τῇ ἡμέρᾳ — θαλάσσῃ.* Hæc e memoria, uti videtur, ita expressa sunt.
(12) *Τὴν ἐξουσίαν.* Cod. et Pic. addunt κατὰ πνευμάτων.
(13) *Καὶ αὐτὸ — ἀνθρώπων.* Des.

postea per quosdam meatus subterraneos transeuntia, hic originem aliam sumunt. Quod quidem non frustra omnium Deus ita dispensavit, sed ut amputaret superfluam hominum curiositatem. Nam si paterent eorum omnes meatus, quidam utique conarentur, eorum ripas prosecuti, locum paradisi **44** perlustrare; sed frustrarentur optatis, et longitudine itineris fessi, atque necessariorum penuria laborantes, modo in aspera loca incidentes, modo in deserta, interdum in manus crudelium et barbarorum hominum devenirent. Hæc igitur prævidens misericors Deus, ignotos illorum meatus reddidit.

INTERR. XXX.

Cur ex latere Adami mulierem formavit [p]?

Volebat Creator naturæ ad concordiam adducere unumquodque genus. Hac de causa Adamum quidem e terra formavit, ex Adamo vero mulierem: ut et eamdem in illis esse naturam demonstraret, et naturalem quamdam benevolentiam mutuam in illis insereret. Si enim rebus sic se habentibus, viri cum mulieribus contendunt, et mulieres cum viris, quid non admisissent, si aliunde mulierem formasset? Sapienter igitur eos distinxit, et rursum copulavit. Nuptiæ enim in unum conciliant sexus diversos: « Erunt enim, inquit, duo in carnem unam [q]. » Atque hoc verum esse testatur id quod inde nascitur. Siquidem per conversationem nuptialem fructus unus ex ambobus oritur, ab hoc quidem seminatus, ab illa vero enutritus, consummatus autem ab Opifice naturæ.

INTERR. XXXI.

Si prudens erat serpens, ob id laudandus erat, cum prudentia sit pars virtutis.

Multa nomina dicuntur æquivoce; nam et idola gentium deos vocaverunt. Hoc vero magis proprie dictum est de dæmone, qui per illum operabatur. Stolidi autem imperite eos **45** etiam qui fabulis studuerunt, sapientes appellarunt. Sic et Scriptura divina dicit: « Stulta hujus mundi elegit Deus, ut confundat sapientes [r]. » Et rursum: « Ubi sapiens [s]? » et per prophetam: « Sapientes sunt ad male agendum [t]. » Et hic sane serpentem prudentem nominavit, ut callidum et versutum. Sic enim et Aquila interpretatus est: « Et serpens erat versutus præ omnibus animalibus agri, quæ a Domino Deo creata sunt. »

A γὰρ ἐκεῖθεν, ὥς φησιν ἡ θεία Γραφή· εἶτα διά τινων ὑπογείων διιόντες πόρων, ἑτέρας ἀρχὰς ἐνταῦθα λαμβάνουσι. Τοῦτο δὲ οὐ μάτην οὕτως ᾠκονόμησεν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ἀλλὰ τὴν περιττὴν τῶν ἀνθρώπων πολυπραγμοσύνην ἐκκόπτων (4). Εἰ γὰρ δῆλος ἦν αὐτῶν ἅπας ὁ πόρος ἐπειράθησαν μὲν ἄν τινες, παρὰ τὰς τούτων ὄχθας ὁδεύοντες, τὸ τοῦ παραδείσου κατοπτεῦσαι χωρίον. Διημάρτανον δὲ τοῦ ποθουμένου (5), καὶ τῷ μήκει τῆς ὁδοιπορίας κοπτόμενοι, καὶ τῇ σπάνει τῶν ἀναγκαίων διαφθειρόμενοι· καὶ νῦν μὲν εἰς δυσχωρίας, νῦν δὲ εἰς ἐρημίας ἐμπίπτοντες· ἔστι δὲ ὅτε καὶ ἀπηνέσι καὶ βαρβάροις ἀνθρώποις (6) περιπίπτοντες. Καὶ τούτων τοίνυν προμηθούμενος ὁ φιλοικτίρμων Θεὸς, ἀδήλους αὐτῶν τοὺς πόρους ἀπέφηνεν.

B

ΕΡΩΤ. Λ'.

Τί δή ποτε ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀδὰμ τὴν γυναῖκα διέπλασεν;

Εἰς ὁμόνοιαν ἠβουλήθη τὰ γένη συναγαγεῖν ὁ τῆς φύσεως Ποιητής. Τούτου χάριν τὸν μὲν Ἀδὰμ ἀπὸ τῆς γῆς διέπλασεν, ἐκ δὲ τοῦ Ἀδὰμ τὴν γυναῖκα· ἵνα καὶ τὸ ταυτὸν ἐπιδείξῃ τῆς φύσεως· καὶ φυσικήν τινα φιλοστοργίαν αὐτοῖς περὶ ἀλλήλους ἐμφύσῃ. Εἰ γὰρ καὶ τούτων οὕτω γεγενημένων, καὶ ἄνδρες γυναιξὶ διαμάχονται, καὶ γυναῖκες ἀνδράσιν, τί οὐκ ἂν ἔδρασαν, εἰ ἑτέρωθέν ποθεν τὴν γυναῖκα διέπλασε; Σοφῶς οὖν ἄρα καὶ διεῖλε, καὶ πάλιν συνήρμοσεν. Ὁ γὰρ γάμος εἰς ἓν συνάγει τὰ γένη· « Ἔσονται γὰρ, φησὶν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. » Καὶ C ὅτι τοῦτο ἀληθὲς, μαρτυρεῖ (7) τὸ γενόμενον. Διὰ γὰρ τῆς γαμικῆς ὁμιλίας εἷς ἐξ ἀμφοῖν βλαστάνει καρπὸς, ἐκ μὲν τούτου σπειρόμενος, ἐκ δὲ ταύτης τρεφόμενος, τελεσιουργούμενος δὲ ὑπὸ τοῦ τῆς φύσεως Δημιουργοῦ.

ΕΡΩΤ. ΛΑ'.

Εἰ φρόνιμος ὁ ὄφις, καὶ ἐπαινούμενος· μόριον γὰρ ἡ φρόνησις ἀρετῆς.

Πολλὰ τῶν ὀνομάτων ὁμωνύμως προφέρεται· καὶ γὰρ τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν θεοὺς ὠνομάκασι. Τοῦτο δέ γε ἀκριβέστερον περὶ τοῦ ἐν ἐκείνῳ ἐνεργήσαντος εἴρηται δαίμονος. Ἀμαθῶς δὲ οἱ ἀνόητοι καὶ τοὺς περὶ τοὺς μύθους ἐσχολακότας, σοφοὺς προσηγόρευσαν. Οὕτω καὶ ἡ θεία Γραφὴ λέγει, « Ἐξελέξατο ὁ Θεὸς τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφούς. » Καὶ πάλιν· « Ποῦ σοφός; » καὶ διὰ τοῦ D προφήτου· « Σοφοί εἰσι τοῦ κακοποιῆσαι. » Τοιγάρτοι κἀνταῦθα φρόνιμον τὸν ὄφιν ὠνόμασεν, ὡς πανοῦργον. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν· « Καὶ ὁ ὄφις ἦν πανοῦργος ἀπὸ παντὸς ζώου τῆς χώρας, οὗ ἐποίησεν Κύριος ὁ Θεός. »

[p] Gen. II, 21. [q] ibid. II, 24; Matth. XIX, 5; Marc. X, 8; I Cor. VI, 16; Ephes. V, 31. [r] I Cor. I, 27. [s] ibid. 20. [t] Jerem. IV, 22.

NOTÆ.

(4) *Ἐκκόπτων*. Cod. ἐγκόπτων.
(5) *Ποθουμένου*. Cod. πειθομένου.
(6) *Ἀνθρώποις*. Deest.
(7) *Μάρτυς*. Cod. μαρτυρεῖ.

[28] ΕΡΩΤ. ΛΒ'.

Ἄλογος ὢν ὁ ὄφις πῶς διελέχθη τῇ Εὔᾳ;

Ὄργανον ἦν αὐτὸς τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθροῦ. Καὶ τοῦτο δεδήλωκεν ὁ Κύριος ἐν τοῖς θείοις Εὐαγγελίοις. Εἰρηκὼς γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις· « Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ διαβόλου ἐστὲ, » ἐπήγαγεν· « Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς. » Οὗτος τοίνυν διὰ τοῦ ὄφεως διελέχθη τῇ Εὔᾳ. Ἐπειδὴ γὰρ τῶν ἀλόγων ἁπάντων παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων τὴν ἡγεμονίαν εἰλήφεισαν, δι' ἑνὸς αὐτῇ τῶν ὑπηκόων τὴν παγίδα προσήνεγκε, πιθανωτέραν οὕτω τὴν ἀπάτην κατασκευάζων. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὸν τὸν διὰ τοῦ ὄφεως ἐνεργήσαντα, ὄφιν ἡ θεία προσαγορεύει Γραφὴ, μάρτυς Ἡσαΐας ὁ προφήτης (8) βοῶν, « Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ (9) ἐπάξει ὁ Θεὸς τὴν μάχαιραν αὐτοῦ τὴν B ἁγίαν, τὴν μεγάλην, καὶ τὴν ἰσχυρὰν, ἐπὶ τὸν δράκοντα τὸν ὄφιν, τὸν σκολιὸν καὶ ἰσχυρόν· ἐπὶ τὸν δράκοντα τὸν ὄφιν (10), τὸν φεύγοντα, τὸν ἐν τῇ θαλάσσῃ (11). » Καὶ ὁ Κύριος δὲ τοῖς ἱεροῖς εἴρηκε μαθηταῖς· « Ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν (12) τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων, καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ. »

ΕΡΩΤ. ΛΓ'.

Τί ἐστι « Διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δύο; »

Ὅτι καὶ πρὸ τῆς βρώσεως οὐ μεμυκότας εἶχον τοὺς ὀφθαλμοὺς, δῆλον τοῖς προσέχειν ἐθέλουσι. Πῶς γὰρ εἶδεν ἡ γυνὴ τὸ ξύλον, ὅτι καλὸν εἰς βρῶσιν, καὶ ἀρεστὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν, καὶ ὡραῖόν ἐστι τοῦ κατανοῆσαι, εἰ μὴ ἀνεῳγότας εἶχον τοὺς C ὀφθαλμούς; Οὐκοῦν τὴν μετὰ ἁμαρτίαν αἴσθησιν οὕτω κέκληκεν ἡ θεία Γραφή. Εὐθὺς γὰρ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν κεντᾶται τὸ συνειδός [29].

ΕΡΩΤ. ΛΔ'.

Τί δή ποτε τοῦ διαβόλου τὴν ἀπάτην προσενεγκόντος ὁ ὄφις κολάζεται;

Κυρίως μὲν τὴν ἀρὰν τῷ ἐνεργήσαντι προσενήνοχεν ὁ Θεός. Ὄφις γὰρ κἀκεῖνος ὠνόμασται· οὐ ταύτην παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων τὴν φύσιν δεξάμενος· ἀγαθὸς γὰρ ἐκτίσθη, καὶ ταῖς ἀσωμάτοις συνεδημιουργήθη δυνάμεσιν· ἐπειδὴ δὲ ἑκὼν εἰς πονηρίαν ἀπέκλινε, καὶ τῆς τιμῆς ἧς ἐξ ἀρχῆς ἔλαχεν ἐστερήθη, καὶ εἰς τὴν γῆν ἀπερρίφη. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ζῶον εἰς ὄνησιν τῶν ἀνθρώπων (13) ἐδέξατο τὴν D ἀράν. Ὁρῶντες γὰρ τὸν ὄφιν ἐπὶ τῆς γῆς συρό-

A

INTERR. XXXII.

Cum serpens facultate loquendi careat, quomodo allocutus est Evam?

Serpens erat organum inimici veritatis. Et hoc declaravit Dominus in Evangeliis divinis. Cum dixisset enim Judæis : « Vos ex patre diabolo estis, » subjunxit : « Ille homicida erat ab initio [u]. » Diabolus igitur per serpentem allocutus est Evam. Cum enim a Deo omnium accepissent imperium in universa irrationalia, diabolus ministerio unius animalium subditorum laqueum illi tetendit, hoc pacto suasu faciliores componens insidias. Quod autem diabolum, ministerio serpentis operantem, Scriptura divina serpentem appellet, testatur Isaias propheta, clamans : « In die illo vibrabit Deus gladium suum sanctum, magnum et fortem, adversus draconem serpentem, tortuosum et validum, adversus draconem serpentem fugientem, qui est in mari [v]. » Dominus quoque sacris discipulis dixit : « Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici [x]. »

46 INTERR. XXXIII.

Quidnam est hoc, « Aperti sunt oculi amborum [y]? »

Quod etiam ante esum non habebant oculos clausos, satis constat iis qui volunt attendere. Quomodo enim mulier lignum vidisset, et bonum ad escam, et oculis gratum ad videndum, et speciosum ad intelligendum, si non habuissent oculos apertos? Vocavit igitur divina Scriptura sic sensum illum, qui peccatum secutus est. Mox enim post admissum peccatum stimulatur conscientia.

INTERR. XXXIV.

Quamobrem punitur serpens, cum sit diabolus qui decepit?

Maledictionem Deus proprie intulit ei, qui malum perpetravit. Nam et ille serpens quoque appellatus est : non qui talem a Deo omnium conditore naturam acceperit, bonus enim creatus est, et una cum incorporeis virtutibus conditus ; at ubi sponte in nequitiam declinavit, tum honore privatus est, quem ab initio sortitus erat, et in terram projectus est. Sed et ipsum animal quoque ad hominum utilitatem maledictionem recepit. Itaque

[u] Joan. VIII, 42. [v] Isa. XXVII, 1. [x] Luc. X, 19. [y] Gen. III, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[28] Quæstio 32 Diodoro tribuitur in cat. p. 80. [29] Inter quæst. 33 et 34 hæc sub Theodoreti nomine legimus in cat. p. 90, ad Gen. III, 13 : Ἀλλ' οὐχ ἐπὶ τοῦτο ἔφη ὁ Θεὸς τὴν γυναῖκα δέδωκα, ἵνα σοι κελεύῃ καὶ ἡγῆται τῶν πρακτέων. Σὲ τοίνυν ἡγεῖσθαι προσῆκον ἦν, ἕπεσθαι δὲ ἐκείνην. *Καὶ μετ' ὀλίγα.* Ἔθος τοῖς ἀπατωμένοις μετὰ τὴν ἔκβασιν ἐπαισθάνεσθαι τοῦ κακοῦ. Κατὰ γὰρ τὴν ἀρχὴν, τῆς ἡδονῆς ἐπικρυπτούσης τὴν αἴσθησιν, οὐ γίνεται ἐπίγνωσις.

NOTÆ.

(8) *Ὁ προφήτης.* Abest.
(9) *Ἐκείνῃ.* Deest.
(10) *Τὸν σκολιὸν — ὄφιν.* Desunt.
(11) *Τῇ ἡμέρᾳ — θαλάσσῃ.* Hæc e memoria, uti videtur, ita expressa sunt.
(12) *Τὴν ἐξουσίαν.* Cod. et Pic. addunt κατὰ πνευμάτων.
(13) *Καὶ αὐτὸ — ἀνθρώπων.* Des.

videntes serpentem repere, et volutari super terram, maledictionis antiquæ recordamur : et discimus, quanta mala peccatum accersat, non solum his qui illud admittunt, sed et illis qui subserviunt. At ipse quidem serpens nullum inde damnum accepit, cum ita gradi natus sit: hanc enim habet a natura motus speciem; nihil autem naturale molestum videtur esse. Homo vero multum inde commodi consequitur.

47 INTERR. XXXV.

Quare Deus serpentem creavit, cum prænosset illum futurum organum nequitiæ?

Hoc ipsum et de homine quispiam dicere possit. Præviderat enim Deus quod ille præceptum transgressurus esset. Cæterum diabolo perfacile erat, alterius bestiæ ministerio fallere.

INTERR. XXXVI.

Cur Deus creavit diabolum, cum sciret illum talem futurum?

Deus universam naturam incorporeorum creavit, rationalem eam et immortalem efficiens. Rationalis autem proprium est, libero arbitrio potiri. Horum autem alii benevolentiam erga Creatorem conservaverunt, reliqui vero declinaverunt in malitiam. Quod et inter homines reperire licet. Nam alii sunt virtutis amatores, alii vero nequitiam exercent. Si quis igitur de improborum creatione conqueratur, privat utique virtutis athletas præmiis victoriæ. Si enim in electione voluntatis non haberent desiderium virtutis, sed natura immutabiles essent, ignoti essent egregii pietatis athletæ. At cum voluntas habeat optionem bonorum et malorum, hi merito victoriæ coronam consequuntur, illi vero pœnas luunt pro iis quæ volentes admiserunt.

INTERR. XXXVII.

Cum Deum vocetis bonum, cur tantam severitatem illi tribuitis? Crudelitatis enim est et sævitiæ, modicum ob cibum tantum supplicium inferre, non solum his qui deliquerunt, sed etiam his qui ex illis orti sunt.

In primis hoc sibi persuasum habere debent, qui pie vivere statuerunt, omne id quod ab omnium 48 Deo fit aut præcipitur, sanctum et justum esse, et bonum, et ad hominum utilitatem institutum. Si enim confitemur ipsum hæc omnia habere, procul dubio quæ ab ipso dispensantur aut jubentur, talia esse existimanda sunt. Deinde sciendum

A μενόν τε καὶ ἰλυσσώμενον, τῆς ἀρχαίας ἀρᾶς ἀναμιμνησκόμεθα· καὶ μανθάνομεν ὡς ἡλίκων πρόξενος ἡ ἁμαρτία κακῶν, οὐ μόνον τοῖς ταύτην ἐνεργοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ὑπουργοῦσι. Καὶ αὐτὸς μὲν ὁ ὄφις οὐδεμίαν ἐντεῦθεν δέχεται βλάβην, οὕτω βαδίζειν (14) πεφυκώς· ἐν τῇ φύσει γὰρ ἔχει τὸ τοιόνδε τῆς κινήσεως εἶδος· οὐδὲν δὲ τῶν φυσικῶν φορτικὸν εἶναι δοκεῖ. Ὁ δὲ ἄνθρωπος πολλὴν ἐντεῦθεν ὠφέλειαν καρποῦται.

ΕΡΩΤ. ΛΕ'[40].

Διὰ τί δὲ τὸν ὄφιν ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς, ὄργανον αὐτὸν προειδὼς τῆς πονηρίας ἐσόμενον;

Τοῦτο ἄν τις εἴποι καὶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· προῄδει γὰρ ὡς καὶ οὗτος τὴν ἐντολὴν παραβήσεται. B Ἄλλως τε ῥᾴδιον ἦν τῷ διαβόλῳ, καὶ δι' ἑτέρου θηρίου τὴν ἀπάτην προσενεγκεῖν.

ΕΡΩΤ. ΛϚ'.

Διὰ τί δὲ τὸν διάβολον ἐποίησεν, εἰδὼς τοιοῦτον ἐσόμενον;

Ὁ Θεὸς πᾶσαν τῶν ἀσωμάτων τὴν φύσιν ἐδημιούργησε, λογικὴν αὐτὴν καὶ ἀθάνατον ἀποφήνας· τοῦ λογικοῦ δὲ τὸ αὐτεξούσιον ἴδιον. Τούτων δὲ οἱ μὲν τὴν περὶ τὸν ποιητὴν ἐφύλαξαν εὔνοιαν, οἱ δὲ εἰς πονηρίαν ἀπέκλιναν. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἔστιν εὑρεῖν. Οἱ μὲν γάρ εἰσι τῆς ἀρετῆς ἐρασταί, οἱ δὲ τῆς κακίας ἐργάται. Εἰ τοίνυν μέμφεταί τις τῇ τῶν πονηρῶν δημιουργίᾳ, ἀποστερεῖ C ἄρα τῶν τῆς νίκης βραβείων τοὺς τῆς ἀρετῆς ἀθλητάς[41]. Εἰ γὰρ μὴ ἐν τῇ αἱρέσει τῆς γνώμης εἶχον τὸν πόθον τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ ἐμπεφυκὸς τὸ ἄτρεπτον, ἔλαθον ἂν οἱ ἀξιόνικοι τῆς εὐσεβείας ἀγωνισταί· ἐπειδὴ δὲ τὴν αἵρεσιν τῶν ἀγαθῶν, καὶ τῶν ἐναντίων, ἔχει ἡ γνώμη, δικαίως καὶ οὗτοι τυγχάνουσι τῶν νικηφόρων στεφάνων, κἀκεῖνοι δίκας τιννύουσιν ὑπὲρ ὧν κατὰ γνώμην ἐξήμαρτον.

ΕΡΩΤ. ΛΖ'.

Ἀγαθὸν τὸν Θεὸν ὀνομάζοντες, πῶς αὐτῷ περιάπτετε τοσαύτην ἀποτομίαν; Ὠμότητος γὰρ καὶ ἀπηνίας, τὸ διὰ βρῶσιν ὀλίγην τοσαύτην ἐπενεγκεῖν τιμωρίαν, οὐ τοῖς ἡμαρτηκόσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐξ ἐκείνων βεβλαστηκόσι.

D Πρῶτον πεπεῖσθαι προσήκει τοὺς εὐσεβεῖν προαιρουμένους, ὡς πᾶν ὁτιοῦν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων γινόμενον ἢ κελευόμενον, καὶ ὅσιον, καὶ δίκαιον, καὶ ἀγαθὸν, καὶ φιλάνθρωπον. Εἰ γὰρ ταῦτα πάντα ἔχειν αὐτὸν ὁμολογοῦμεν· καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ οἰκονομούμενά τε καὶ προσταττόμενα χρὴ τοιαῦτα εἶναι νομίζειν. Ἔπειτα εἰδέναι δεῖ, ὡς πᾶς νόμος, κἂν περὶ σμικρῶν

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[40] Quæst. 35 et 36 in cat. præmittuntur trigesimæ quartæ, secundum versiculorum ordinem. [41] Cat. p. 91. ἀποστερεῖ τῶν στεφάνων τοὺς τῆς ἀρετῆς ἐραστάς.

NOTÆ.

(14) *Οὕτω βαδίζειν* cod. et Pic. ὡς τὸ βαδίζειν.

τινων διαγορεύῃ, τὴν ἴσην ἔχει δύναμιν τῷ τὰ μέγιστα κελεύοντι ποιεῖν, ἢ ἀπαγορεύοντι δρᾷν· καὶ διαφερόντως (15) πᾶς θεῖος νόμος. Αὐτίκα γοῦν ὁ περιτέμνεσθαι κελεύων, οὐδεμίαν παραβαινόμενος τῷ πέλας ἐργάζεται βλάβην. Ἀλλ' ὅμως ὁ νομοθέτης φησὶν, ὅτι « Πᾶς ἀπερίτμητος ἄρσην, ὃς οὐ περιτμηθήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ, ἐξολοθρευθήσεται. » Καὶ ἣν ὥρισε τοῖς ἀνδροφόνοις καὶ τοῖς μοιχοῖς τιμωρίαν, ταύτην καὶ τούτῳ ἐκλήρωσεν. Ἐπειδὴ δὲ εἰκὸς τοὺς δυσωνύμους αἱρετικοὺς, ἄντικρυς τῇ παλαιᾷ πολεμοῦντας Γραφῇ, καὶ τοῦδε κατηγορῆσαι τοῦ νόμου· ἐκ τῆς εὐαγγελικῆς νομοθεσίας τὰς ἀποδείξεις ποιήσομαι. Εὑρίσκομεν γὰρ ἐν ἐκείνοις τοῖς νόμοις, τὸν λάγνως ὁρῶντα γύναιον μοιχείας κρινόμενον· καὶ τὸν εἰκῇ ὀργιζόμενον, ἔνοχον ὄντα τῇ κρίσει· τὸν δὲ ῥακὰ τὸν ἀδελφὸν ὀνομάζοντα, γραφῆς πάλιν ὑπεύθυνον· τὸν δὲ μωρὸν ἀποκαλοῦντα, τῆς γεέννης ἄξιον· καὶ τὸν ὀμνύντα, κἂν ἀληθεύων ὀμνύῃ, τῆς διαβολικῆς ὄντα συμμορίας. Τί δή ποτε τοίνυν τοῦτον μὲν ἀγαθὸν ὀνομάζουσιν, ἀπηνῆ δὲ τὸν τῆς παλαιᾶς νομοθέτην; ταῦτα γὰρ ἐκείνων κατὰ τὸν τούτων ὅρον ὠμότερα. Ἀλλὰ τῆς ἐκείνων ταῦτα βλασφημίας τολμᾷν. Ἡμεῖς δὲ κἀκείνους καὶ τούτους τοὺς νόμους ἑνὸς ἴσμεν Θεοῦ· τὸ δὲ διάφορον ἡ τῶν νομοθετουμένων ποιότης εἰργάσατο. Οἷα γὰρ σοφὸς διδάσκαλος, τοῖς μὲν ἀτελέσι τὰ ἀτελῆ, τοῖς δὲ τελείοις τὰ τέλεια προσενήνοχε. Πρὸς δὲ τούτοις σκοπητέον καὶ τοῦτο, ὡς τοῖς πρώτοις (16) παραβαίνουσι τοὺς νόμους ἐπιφέρονται δίχα συγγνώμης τιμωρίαι· ὥστε τοὺς ἄλλους ὁρῶντας τὴν κόλασιν, μὴ τολμᾷν τὴν παράβασιν. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Σαββάτου νομοθεσίας ἐγένετο· τὸν γὰρ ἐν Σαββάτῳ τὰ ξύλα συλλέξαι τετολμηκότα, καὶ πρῶτον τὸν περὶ τούτου παραβεβηκότα νόμον, ἅπας κατέλευσεν ὁ λαός· τοῦ Θεοῦ τοῦτο προστεταχότος, ἵνα αὐτουργοὶ τῆς τιμωρίας γενόμενοι, φρίττωσι τὴν παρανομίαν, ὡς τὴν τιμωρίαν ἐπάγουσαν. Χρόνῳ δὲ ὕστερον, πολλῶν τὸν περὶ τοῦ Σαββάτου παραβεβηκότων νόμον, μακροθύμως ὁ νομοθέτης ἤνεγκε τὴν παράβασιν. Οὕτω τὸν Κάϊν πρῶτον πεφονευκότα ταῖς ἀνηκέστοις ὑπέβαλε τιμωρίαις· ἵνα τοὺς ἐπ' ἐκείνου, καὶ μετ' ἐκεῖνον γεγενημένους, δεδίξηται τὰ παραπλήσια μὴ τολμᾷν. Πολλῶν δὲ ὕστερον ἀνδροφόνων γεγενημένων, οὐ παραυτίκα τὰς τιμωρίας ἐπήγαγεν. Ἔδει τοίνυν καὶ τὸν Ἀδὰμ, πρῶτον δεξάμενον νόμον, καὶ νόμον κουφότατον· τῶν παντοδαπῶν γὰρ αὐτῷ καρπῶν δεδώκει τὴν ἀφθονίαν, ἑνὸς δὲ μόνου τὴν ἐδωδὴν ἀπηγορεύκει (17)· δοῦναι δίκην τοῦ πλημμελήματος εἰς ὠφέλειαν τοῦ γένους. Εἰ δὲ δυσόργητος ὢν, ὡς ὁ δυσώνυμος ἔφη Μαρκίων, διὰ βρῶσιν ὀλίγην τὴν τοῦ θανάτου τιμωρίαν ἐπήνεγκε, πῶς ἀνθρώπων ἁπάντων εἰς ἀσέβειαν καὶ παρανομίαν ἐξωκειλάντων, ἐσχάτην οὐ πανωλεθρίαν ἐπήνεγκεν· ἀλλὰ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ δέδωκε, καὶ τὴν διὰ σταυροῦ καὶ πάθους ἐδω-

A est, omnem legem, licet de minimis quibusdam statuat quid agendum sit, parem habere vim cum ea quæ maxima præcipit aut prohibet: sed præcipue legem omnem divinam. Verbi gratia, qui transgreditur legem quæ circumcisionem jubet, proximo nullum damnum infert. Nihilominus legislator ait: « Omnis masculus incircumcisus, et qui non fuerit circumcisus octavo die, interimetur [1]. » Et qualem homicidis et adulteris pœnam statuit, talem huic indicit. At quoniam verisimile est, infames hæreticos, palam Scripturæ veteris adversarios, hanc legem suggillaturos, ex evangelica legislatione eam demonstrabo. Reperimus enim in illis legibus [2], eum qui lascive mulierem aspexerit, fornicationis reum esse : et qui temere irascitur, reum
B esse judicio: qui vero fratrem appellaverit, raca, accusatione teneri : qui vero stultum, gehenna dignum esse: et qui juraverit, licet verum dicat, diaboli socium fieri. Cur igitur hunc legis evangelicæ latorem bonum appellant, immitem vero antiquæ legis auctorem? Nam hæc, illorum sententia, sunt illis crudeliora præceptis. Verum quod isti audeant, illorum blasphemiæ est. Nos autem et has et illas leges ab uno Deo latas esse didicimus : sed diversitatem effecit eorum quæ lege jubentur qualitas. Velut enim præceptor sapiens, imperfectis imperfecta, et perfectis perfecta proposuit. **49** Præterea vero considerandum est, quod primis legum transgressoribus sine venia supplicia infliguntur, ut alii punitione conspecta transgredi non audeant. Quod
C et factum est circa legem de Sabbato latam. Eum enim, qui die Sabbati ligna colligere ausus erat, et ita primus legem transgredi, populus universus lapidavit. Id enim Deus præceperat, ut qui suis manibus de nocente supplicium sumpserant, deinceps legem transgredi reformidarent, tanquam supplicii causam. Longo vero post tempore, cum permulti legem de Sabbato latam violassent, transgressionem legislator patienter tulit. Sic et Cain, qui fuit primus homicida, inexpiabili affecit supplicio: ut tam hi qui tunc temporis erant, quam qui postea nati sunt, talia perpetrare non auderent. Posterioribus tamen temporibus, licet homicidæ multi fuerint, non protinus pœnas inflixit. Con-
D veniebat igitur Adamum, qui primus legem acceperat, et eam quidem levissimam (omnis enim generis fructuum Deus illi dederat copiam, unius tantum esu interdixerat), luere pœnas delicti, ad utilitatem generis humani. Quod si præ multa iracundia Deus, ut ait exsecrandus ille Marcion, pauculam ob escam supplicio mortis affecit, quomodo omnibus hominibus ad impietatem et transgressionem extremam delapsis extrema supplicia non inflixit, sed Filium suum dedit, et per crucem et

[1] Gen. xvii, 14. [2] Matth. v, 22 seqq.

NOTÆ.

(15) Cod. et Pic. διαφερόντων.
(16) Τοῖς πρώτοις. In cod. et apud Pic. sequitur ἄλλαι.
(17) Cod. et Pic. ἀπηγόρευσεν.

passionem salutem concessit? Hæc autem dico adversus eos, qui arbitrantur Deum universorum ira quadam permotum ista perpetrasse, ignorantes mysterium dispensationis. Certum enim esse puto iis qui doctrinam divinam didicerunt, **50** Deum universorum per pœnitentiam nihil agere solere: quoniam affectus hic proprius est eorum qui mutabilem habent naturam, et nunc quidem his, nunc vero illis delectantur, et quæ futura sunt penitus ignorant. At universorum Deus immutabilis est naturæ: quæ vero nondum facta sunt, perinde novit, ac si jam facta essent. Quapropter prævidens et præsciens futurum ut Adam mortalis fieret ob violatum mandatum, talem ejus naturam jam ante composuit; et in masculum et femineum corpus formavit. Hæc siquidem est corporum mortalium, et procreatione liberorum indigentium ad conservationem generis, constructio. Nam immortalis natura non opus habet femineo sexu. Hac de causa creator incorporearum creaturarum numerum simul produxit: mortalia vero animalia bina cujusque speciei creavit, masculum et femellam, quibus postea incrementi benedictionem donavit: « Crescite enim, inquit, et multiplicamini[b]. » Sic et hominem formavit masculum et feminam, eamdemque benedictionem illis dedit: « Crescite, et multiplicamini, et replete terram, et in eam imperium habete[c]. » Hoc igitur prævidens Deus omnium, non solum eos ita formavit, sed etiam de edendo legem eis dedit. « Ecce enim, inquit, dedi vobis omnem herbam seminalem, seminans semen, quod est super universam terram: et omne lignum, quod habet fructum seminis seminalem, vobis erit in cibum, et omnibus bestiis terræ, et omnibus volatilibus cœli, et omni reptili repenti super terram, quod habet in seipso animam vitæ. Et omnem herbam viridem dedi vobis in escam[d]. » **51** Hæc enim dixit Deus Adamo ante præceptum. Mortali autem creaturæ necessarius est cibus: nam immortalis natura cibo non indiget. Id quod Dominus docens ait: « Post resurrectionem nuptiis non tradunt, neque traduntur, sed sunt sicut angeli in cœlis[e]. » Igitur minime procedit ab ira tale supplicium, sed dispensatio est summæ sapientiæ. Nempe Deus sapientissimus post mandati transgressionem fert mortis sententiam, ut humanum genus prosequatur odio peccatum, quippe quod fuerit

A ρήσατο σωτηρίαν; Καὶ ταῦτα λέγω πρὸς τοὺς οἰομένους ὀργῇ τινι ταῦτα δεδρακέναι τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, καὶ ἀγνοοῦντας τὸ τῆς οἰκονομίας μυστήριον· δῆλον γὰρ οἶμαι (18) τοῖς τὰ θεῖα πεπαιδευμένοις, ὡς οὐδὲν ἐκ μεταμελείας εἴωθε ποιεῖν ὁ τῶν ὅλων Θεός· τοῦτο γὰρ δὴ τὸ πάθος ἴδιον τῶν τρεπτὴν ἐχόντων τὴν φύσιν, καὶ νῦν (19) μὲν τούτοις, νῦν δὲ ἐκείνοις ἀρεσκομένων, καὶ τὸ μέλλον ἔσεσθαι παντάπασιν ἀγνοούντων. Ὁ δὲ τῶν ὅλων Θεὸς ἄτρεπτον μὲν ἔχει τὴν φύσιν· οἶδε δὲ, ὡς ἤδη γεγενημένα, τὰ μήπω γεγενημένα. Αὐτίκα γοῦν καὶ τὰ κατὰ τὸν Ἀδὰμ προορῶν, καὶ προγινώσκων ὡς θνητὸς γενήσεται τὴν ἐντολὴν παραβὰς, τοιαύτην αὐτοῦ καὶ τὴν φύσιν προκατεσκεύασεν· εἰς ἄῤῥεν γὰρ καὶ θῆλυ τοῦ σώματος ἐσχημάτισε τὴν διάπλασιν· τῶν
B δὲ θνητῶν, καὶ παιδοποιίας δεομένων εἰς τὴν τοῦ γένους διαμονὴν, ἡ τοιαύτη τῶν σωμάτων κατασκευή. Ἡ γὰρ ἀθάνατος φύσις οὐ δεῖται τοῦ θήλεος· τούτου χάριν ὁ ποιητὴς ὁμοῦ τὸν τῶν ἀσωμάτων παρήγαγεν ἀριθμόν [42]. Τῶν δὲ θνητῶν ζώων ἀνὰ δύο καθ' ἕκαστον ἐδημιούργησε γένος, ἄρσεν καὶ θῆλυ· καὶ τῆς αὐξήσεως αὐτοῖς τὴν εὐλογίαν ἐπήνεγκεν. « Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς. » Ταῦτα τοίνυν προορῶν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, οὐ μόνον αὐτοὺς οὕτω διέπλασεν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐπὶ τῆς βρώσεως αὐτοῖς δέδωκε νόμον. « Ἰδοὺ γὰρ, φησὶ, δέδωκα ὑμῖν πάντα χόρτον σπόριμον σπεῖρον σπέρμα, ὅ ἐστιν ἐπάνω τῆς γῆς· καὶ πᾶν ξύλον, ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ καρπὸν σπέρματος σπόριμον [43], ὑμῖν ἔσται εἰς βρῶσιν, καὶ πᾶσι τοῖς θη-
C ρίοις τῆς γῆς [44], καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ παντὶ ἑρπετῷ ἕρποντι ἐπὶ τῆς γῆς, ὃ ἔχει ἐν αὐτῷ ψυχὴν ζωῆς· καὶ πάντα χόρτον χλωρὸν ὑμῖν δέδωκα εἰς βρῶσιν. « Ταῦτα γὰρ πρὸ τῆς ἐντολῆς πρὸς τὸν Ἀδὰμ ὁ τῶν ὅλων ἔφη Θεός. Θνητῶν (20) δὲ ἡ βρῶσις· ἀθάνατος γὰρ φύσις οὐ δεῖται τροφῆς. Καὶ τοῦτο διδάσκων ὁ Κύριος ἔφη, ὅτι « Μετὰ τὴν ἀνάστασιν οὔτε γαμοῦσιν (21), οὔτε γαμίσκονται, ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι ἐν τοῖς οὐρανοῖς (22). » Οὐ τοίνυν ὀργῆς ἡ τιμωρία, ἀλλ' οἰκονομία σοφίας μεγίστης [45]. Ἵνα γὰρ μισῇ τὴν ἁμαρτίαν τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος, ὡς αἰτίαν θανάτου γεγενημένην, μετὰ τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς ἐπιφέρει τοῦ θανάτου τὴν ψῆφον ὁ πάνσοφος. Τούτῳ μὲν τὸ περὶ τὴν ἁμαρτίαν μηχανώμενος μῖσος, προ-
D ευτρεπίζων δὲ τῷ γένει τῆς σωτηρίας τὸ φάρμακον, τὸ διὰ τῆς (23) τοῦ Μονογενοῦς ἐνανθρωπήσεως, τὴν

[b] Gen. I, 28. [c] ibid. [d] ibid. 29, 30. [e] Matth. XXII, 30.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[42] Cat. p. 97 παρήγ. ὁρμαθόν. [43] σπέρματος σπορίμου. [44] post τῆς γῆς sequitur in cat. p. 97, καὶ πᾶν ξύλον ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ καρπόν. [45] σοφίας μεστή.

NOTÆ.

(18) Cod. et Pic. δῆλον γὰρ εἶναι οἶμαι.
(19) *Καὶ νῦν μὲν—τὴν φύσιν*. Desunt.
(20) *Θνητῶν*. Cod. et Pic. θνητῷ.
(21) *Οὔτε γαμοῦσιν*. Desunt.
(22) *Μετὰ — οὐρανοῖς*. Hæc a communi lectione recedunt.
(23) *Τὸ διὰ τῆς κ. λ.* Cod. et Pic. τὸ δὲ τῆς κ. λ.

ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, καὶ τὴν ἀθανασίαν πραγματευσάμενον[46]. Τί δὲ ἀπηνὲς ἡ ἀπόφασις ἔχει, « Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ; » Ἀπὸ γῆς σε, φησὶν, ἔπλασα, καὶ εἰς ἀμείνω πολλῷ μετεσκεύασα (24) φύσιν. Ἐπειδὴ δὲ φυλάξαι μου τὴν ἐντολὴν οὐκ ἠθέλησας, πρὸς τὴν προτέραν ἐπάνελθε φύσιν. Ἀνθ' ὅτου δὲ σμικρὸν εἶναι δοκεῖ τὸ ἁμάρτημα; Πάντων αὐτῷ τῶν φυτῶν ἐδεδώκει τὴν ἐξουσίαν· ἑνὸς δὲ μόνου τὴν ἐδωδὴν ἀπηγορεύκει. Ὁ δὲ τὰ ἄλλα πάντα καταλιπὼν, τοῦτον καὶ πρῶτον καὶ μόνον ἐτρύγησε τὸν καρπόν. Τοῦτο γὰρ αὐτῷ καὶ ὁ Δεσπότης Θεὸς ἐμέμψατο· « Τίς γὰρ, φησὶν, ἀνήγγειλέ σοι ὅτι γυμνὸς εἶ, εἰ μὴ ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετειλάμην σοι τούτου μόνου μὴ φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες; » Δεδήλωκε δὲ τοῦτο καὶ ὁ διάβολος δι' ὧν ἔφη τῇ Εὔᾳ· B « Τί ὅτι εἶπεν ὁ Θεὸς, οὐ μὴ φάγητε ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ; » Εἰ δὲ εἶδεν ἐδηδοκότας, οὐκ ἂν ᾠήθη περὶ πάντων αὐτοὺς τῶν δένδρων εἰληφέναι τὴν ἐντολήν. Οὐ σμικρὰ τοιγαροῦν ἡ παράβασις. Πρώτου γὰρ μετέλαβον, οὗ μόνου μὴ μετασχεῖν ἐκελεύσθησαν.

A mortis causa. hoc pacto procurans illi odium adversus peccatum, et præparans ei salutis remedium, quod per humanæ naturæ assumptionem ab Unigenito factam, per resurrectionem a mortuis, et per immortalitatem ei peperit. Quid igitur severitatis habet hæc sententia: « Terra es, et in terram reverteris[f]? » E terra, inquit, formavi te, et ad multo meliorem naturam te provexi: at postquam servare præceptum meum noluisti, in priorem revertere naturam. Num leve tibi videtur esse peccatum? Dederat ei plantarum omnium potestatem, unius solius manducationem prohibuerat: ille vero reliquis omnibus* prætermissis, ex hac prima et sola arbore fructum decerpsit. Hoc enim et Dominus Deus illi objicit: « Quis enim, inquit, tibi indicavit, quod nudus esses, nisi quia de ligno comedisti, de quo solo præceperam ne comederes[g]? » Declaravit etiam hoc diabolus, per hæc quæ dixit Evæ: « Quare Deus dixit, ne comederetis de omni ligno, quod est in paradiso[h]? » Quod si scivisset illos comedisse, nunquam **52** existimasset eos præceptum accepisse de omnibus arboribus. Non igitur modica est hæc transgressio. Primum enim de eo sumpserunt, de quo solo sumere prohibiti erant.

ΕΡΩΤ. ΛΗ'.

Τίνος ἕνεκα, τοῦ Θεοῦ εἰρηκότος, ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγῃ ἀπὸ τοῦ ξύλου, θανάτῳ ἀποθανῇ, οὐκ εὐθὺς ἀπέθανε τὴν ἐντολὴν παραβάς[47];

Ἐναντία αὕτη κατηγορία. Πρὸ βραχέος γὰρ ἀπηνῆ C τὸν Θεὸν ἀποκαλοῦντες, νῦν αὐτοῦ φιλανθρωπίαν κατηγορεῖτε. Ὑμνεῖν δὲ μᾶλλον ἐχρῆν, ἀλλ' οὐ κατηγορεῖν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ. Εἴωθε γὰρ μείζονα μὲν ἀπειλεῖν, ἐλάττους δὲ τῶν ἀπειλῶν τὰς τιμωρίας ἐπάγειν. Καὶ τοῦτο πολλαχῇ ἔστιν εὑρεῖν παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ. Ἐνταῦθα μέντοι τὸν τῆς θνητότητος ὅρον ὠνόμασε θάνατον· οὕτω γὰρ καὶ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν· « Ἧ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγῃ ἀπὸ τοῦ ξύλου, θνητὸς ἔσῃ. » Μετὰ γὰρ δὴ τὴν θείαν ἀπόφασιν, καθ' ἑκάστην, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡμέραν τὸν θάνατον προσεδέχετο· οὕτως οἱ πεπιστευκότες τῷ Δεσπότῃ Χριστῷ, καὶ σφαττόμενοι ζῶσι, προσμένοντες τὴν ἀνάστασιν, καὶ τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν. « Τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν. »

INTERR. XXXVIII.

Quamobrem, cum Deus dixisset: « Quacunque die comederis ex hoc ligno, morte morieris, » non confestim mortuus est, ubi transgressus est mandatum?

Contraria est hæc accusatio. Nam paulo ante Deum crudelem vocabatis, nunc autem ipsum clementiæ et humanitatis accusatis. Atqui conveniebat eum laudare potius ob ejus bonitatem, quam accusare. Solet enim duriora minari, sed pœnas minis leviores infligere. Quod quidem sæpius reperire licet in Scriptura divina. Cæterum hic sententiam mortalitatis appellavit mortem: sic enim interpretatus est Symmachus. « Quacunque die comederis de ligno hoc, mortalis eris. » Siquidem post sententiam divinam, per singulos propemodum dies mortem exspectabat. Sic qui crediderunt Christo Domino, etiam occisi vivunt, exspectantes resurrectionem, et regnum cœlorum. « Spe enim salvi facti sumus[i]. »

ΕΡΩΤ. ΛΘ'.

D

Τοὺς χιτῶνας τοὺς δερματίνους τί νοητέον;

Οἱ μὲν ἀλληγορηταὶ τὴν θνητὴν σάρκα φασὶ τὰ δέρματα· ἄλλοι δέ τινες ἀπὸ φλοιῶν δένδρων τούτους κατεσκευάσθαι εἰρήκασιν. Ἐγὼ δέ γε οὐδέτερον τούτων προσίεμαι. Τὸ μὲν γὰρ περίεργον, τὸ δὲ ἄγαν μυθῶδες. Τῆς γὰρ θείας Γραφῆς καὶ πρὸ τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα διαπεπλάσθαι φησάσης, πῶς οὐ μυθῶδες τὸ

INTERR. XXXIX.

Quid per vestes pelliceas intelligendum est?

Qui allegorias persequuntur, pelles aiunt esse carnem mortalem. Quidam vero alii e corticibus arborum eas comparatas fuisse dixerunt. Ego vero neutrum horum approbo: hoc enim nimis curiosum, illud vero valde fabulosum. Cum enim Scriptura divina dixerit corpus formatum esse ante

[f] Gen. III, 19. [g] ibid., 11. [h] ibid., 1. [i] Rom. VIII, 24.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[46] τὴν ἀφθαρσίαν πραγματ. [47] Cat. p. 99, τὴν ἐντ. παραβάς om.

NOTÆ.

(24) *Μετεσκεύασα*, Cod. μὲ κατεσκεύασα. Picus, σὲ κατεσκεύασα.

animam, quomodo fabulosum non est dicere, accepisse illos carnem mortalem post transgressionem mandati? **53** Verum curiose inquirere, unde pelles Deus habuerit, et ob id novam amictus speciem excogitare, superfluum esse mihi videtur. Sunt igitur amplectenda, quæ scripta sunt, et sciendum, quod omnium Creatori nihil difficile aut impeditum est. Sed admirari oportet perennem ejus bonitatem, quippe qui etiam delinquentium curam gerat, nec vestimentis necessariis carere nudos permittat.

THEODORI. Quæsitum est, quæ sint vestes pelliceæ? Nam si ex animalibus occisis facta sunt indumenta, perspicuum est quod occisorum animalium genus defecerit, cum Deus paulo ante masculum et feminam creasset, nec adhuc ulli partus exstitissent. Præterea nemo existimare potest Deum animalia jugulari præcepisse, quando nondum esus carnium erat permissus hominibus. Multo minus decet nos arbitrari Deum vestes quæ non erant, produxisse: qui homine creato desiit quidquam creare, quod non esset, quasi in ipso creationem universi mundi concludens. Constat igitur Deum pelliceas vestes non creasse ex nihilo. Sed fortasse ignorabant, ut verisimile est, qui talia quærunt, quod pelles non solum illæ dicuntur, quæ ab animalibus auferuntur, sed etiam quæ ab arboribus, quas cortices appellare vulgus consuevit. Igitur Adam indumenta confecit ex arboribus habentibus cortices aptas ad vestimenta componenda, Deo menti illius suggerente, quomodo id fieri deberet.

ORIGENIS. Quid existimare debemus esse vestes illas pelliceas? Valde quidem stolidum est, et anile, Deoque minime dignum, arbitrari Deum pelles animalium jugulatorum, **54** aut aliter mortuorum accepisse, et inde pelles illas consuendo, coriarii more, in vestimenti formam redegisse. Rursum, ut vitetur hæc absurditas, dicere, vestes illas pelliceas nihil aliud esse quam corpora, probabile quidem est, et ad assensionem eliciendam efficax: at non evidens quod sit verum. Si enim pelliceæ vestes sunt carnes et ossa, quomodo antea dixit Adam: « Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea [j]? » His igitur ambiguitatibus obruti nonnulli, asseruerunt vestes pelliceas esse mortalitatem

[j] Gen. II, 23.

A λέγειν μετὰ τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς σάρκα αὐτοὺς εἰληφέναι θνητήν; Τὸ δέ γε πολυπραγμονεῖν, πόθεν τῷ Θεῷ δέρματα, καὶ διὰ τοῦτο καινὸν εἶδος περιβολαίων ἐπινοεῖν, περιττὸν εἶναί μοι δοκεῖ. Χρὴ τοίνυν στέργειν τὰ γεγραμμένα, καὶ εἰδέναι ὡς οὐδὲν ἄπορον τῷ τῶν ὅλων Δημιουργῷ, καὶ θαυμάζειν αὐτοῦ τὴν ἄπειρον (25) ἀγαθότητα· ὅτι καὶ παραβεβηκότων ἐπιμελεῖται· καὶ δεηθέντων περιβολαίου (26), οὐ περιεῖδε γυμνούς [48].

ΘΕΟΔΩΡΟΥ. Ἐζήτηται, τί ἐστι χιτῶνας δερματίνους· ἀλλ' εἰ μὲν ζώων σφαγέντων ἐξ αὐτῶν ἐγένοντο τὰ ἐνδύματα, εὔδηλον, ὅτι ἐπέλιπε τὸ γένος τῶν σφαγέντων· ἄρτι μὲν τοῦ Θεοῦ ἄῤῥεν τε καὶ
B θῆλυ πεποιηκότος, οὔπω δὲ οὐδενὸς (27) τετογμένου [49], πρὸς τῷ κἀκεῖνο μὴ ἐνδέχεσθαι νομίζειν, ὅτι ζῶα σφάττεσθαι ἐκέλευσεν ὁ Θεὸς, ὅτε μήπω κρεοφαγία ἦν ἐπιτετραμμένη τοῖς ἀνθρώποις· τοὺς μὴ ὄντας δὲ χιτῶνας ἔτι πλέον ἀπρεπὲς νομίζειν ὅτι παρήγαγεν ὁ Θεὸς, ὃς ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου ποιήσει τοῦ ποιεῖν τι μὴ ὂν (28) ἀπεπαύσατο, ὡς ἐν τούτῳ τοῦ κόσμου παντὸς συμπεράνας τὴν ποίησιν. Εὔδηλον οὖν, ὡς οὐδ' ἂν χιτῶνας δερματίνους ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παρήγαγεν. Ἀλλὰ γὰρ ἠγνόησαν, ὡς ἔοικεν, οἱ περὶ τούτων ζητοῦντες, ὅτι δέρματα οὐ μόνον τὰ ἐκ τῶν ζώων ἀφαιρούμενα λέγεται, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῶν δένδρων, ἃ καὶ φλοιοὺς ὀνομάζειν ἔθος τοῖς πολλοῖς. Ἐκ δένδρων τοίνυν ἐπιτηδείους πως
C φλοιοὺς ἐχόντων εἰς ἐνδυμάτων κατασκευὴν, ἐποίησαν οἱ περὶ τὸν Ἀδὰμ τὰ ἐνδύματα, τοῦ Θεοῦ [50] κατ' ἔννοιαν αὐτοῖς ὑποθεμένου, πῶς χρὴ τοῦτο ποιῆσαι.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ. Τί δεῖ νοεῖν τοὺς δερματίνους χιτῶνας; Σφόδρα μὲν οὖν ἠλίθιον, καὶ γραῶδες, καὶ ἀνάξιον τοῦ Θεοῦ, τὸ οἴεσθαι ζώων τινῶν περιελόντα δέρματα τὸν Θεὸν, ἀναιρεθέντων, ἢ ἄλλως πως ἀποθανόντων, πεποιηκέναι σχήματα χιτώνων, καταῤῥάψαντα δέρματα δίκην σκυτοτόμου. Πάλιν τε φυγόντα τὸ οὕτως ἄτοπον, λέγειν τοὺς δερματίνους χιτῶνας οὐχ ἄλλους εἶναι, ἢ τὰ σώματα (29), πιθανὸν μὲν, καὶ εἰς συγκατάθεσιν ἐπισπάσασθαι δυνάμενον· οὐ μὴν σαφὲς ὡς ἀληθές. Εἰ γὰρ οἱ δερμάτινοι χιτῶνες σάρκες καὶ ὀστέα εἰσὶ, πῶς πρὸ τούτων φη-
D σὶν ὁ Ἀδὰμ, « Τοῦτο νῦν ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστῶν μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου; » Ταύτας οὖν τὰς ἀπορίας περιϊστάμενοί τινες, δερματίνους χιτῶνας, τὴν

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[48] Cat. p. 100. τὴν ἄῤῥητον ἀγαθότητα· ὅτι καὶ παραβεβηκότων οὐχ ὑπερεῖδε, καὶ δεηθεντων περιβολαίων ἐπιμελεῖται μὴ εἶναι αὐτοὺς γυμνούς. [49] Cat. p. 102. οὐδενὸς τεταγμένου. [50] εἰς ἐνδυμ. κατασκ. οἱ περὶ τὸν Ἀδὰμ ἧκον, τοῦ Θεοῦ, etc.

NOTÆ.

(25) *Ἄπειρον*. Cod. et Pic. ἀπόῤῥητον.
(26) Cod. et Pic. περιβολαίων.
(27) Cod. et Pic. τεταγμένου.
(28) *Τί μὴ ὄν*. Cod. et Pic. τίμιον.
(29) *Οὐχ — σώματα*. Cod. et Pic. οὐκ ἄλλο (in cod. ἄλλος, perperam) εἶναι τοῦ σώματος.

νέκρωσιν, ἣν ἀμφιέννυται ὁ Ἀδὰμ, καὶ ἡ Εὔα, διὰ τὴν ἁμαρτίαν θανατωθέντες, ἀπεφήναντο τυγχάνειν. Οὐ πάνυ τι οὐδὲ αὐτοὶ εὐχερῶς δυνάμενοι (30) παραστῆσαι, πῶς ὁ Θεὸς, καὶ οὐχὶ ἁμαρτία, νέκρωσιν ἐμποιεῖ τῷ παραβεβηκότι. Πρὸς τούτοις, ἀνάγκην ἔχουσι λέγειν σάρκα καὶ ὀστέα τῷ ἰδίῳ λόγῳ μὴ εἶναι φθαρτὰ, εἴ γε ὕστερον τὴν νέκρωσιν οἱ πατέρες ἡμῶν διὰ τὴν ἁμαρτίαν εἰλήφασιν. Ἀλλ' εἰ (31) καὶ ὁ παράδεισος θεῖόν τι χωρίον ἐστὶ, λεγέτωσαν πῶς ἕκαστον ἐκεῖ τῶν μελῶν μὴ μάτην δεδημιουργημένον τὴν οἰκείαν ἐνέργειαν ἐνήργει (32). Περὶ μὲν οὖν τοῦ μυκτῆρα λέγεσθαι παρὰ τῷ Ἀκύλᾳ καὶ Συμμάχῳ, ἢ πρόσωπον παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα τοῦ πεπλασμένου, εἰς ὃ ἐνεφύσησεν ὁ Θεὸς πνοὴν ζωῆς· λεκτέον (33), ὅτι οὐ δεῖ περιέχεσθαι τοῦ γράμματος τῆς Γραφῆς ὡς ἀληθοῦς· τὸν δὲ κεκρυμμένον θησαυρὸν ἐν τῷ γράμματι ζητεῖν [81].

illam, qua circumdati sunt Adam et Eva, morti propter peccatum addicti. Sed isti non facile probare possunt, quomodo Deus, et non multo magis peccatum, mortalitatem pariat transgressori. Præterea necesse est eos dicere carnem et ossa propria ratione non esse corruptibilia, cum postea patres nostri propter peccatum mortalitatis conditionem acceperint. Cæterum, si paradisus est locus quidam divinus, exprimant, quomodo illic unumquodque membrum, non frustra creatum, propriam vim exercebat. Ac de eo quidem quod nasus dicitur apud Aquilam et Symmachum, apud Septuaginta vero facies, ea pars formati hominis, in quam Deus insufflavit spiritum vitæ; dicendum est non oportere adhærere nudæ litteræ Scripturæ, tanquam veræ: sed thesaurum in littera latentem quærere

ΕΡΩΤ. Μ'.

Τί ἐστι τὸ, « Ἰδοὺ γέγονεν Ἀδὰμ ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν (34); »

Ἐπειδὴ ὁ διάβολος εἶπεν, « Ἔσεσθε ὡς θεοὶ (35), γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρὸν, » ἐδέξατο δὲ τοῦ θανάτου τὸν ὅρον τὴν ἐντολὴν παραβὰς, εἰρωνικῶς τοῦτο εἴρηκεν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, δεικνὺς τῆς διαβολικῆς ἐπαγγελίας τὸ ψεῦδος [82]. Μεταλαβεῖν δὲ αὐτὸν τοῦ καρποῦ (36) τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς διεκώλυσεν· οὐ φθονῶν αὐτῷ τῆς ἀθανάτου ζωῆς, ἀλλὰ τῆς ἁμαρτίας ἐπέχων τὸν δρόμον. Ἰατρεία τοίνυν ὁ θάνατος, οὐ τιμωρία (37) ἐστίν. Ἐπέχει γὰρ τῆς ἁμαρτίας τὴν ὁρμήν. « Ὁ γὰρ ἀποθανὼν, φησὶ, δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. » Καταντικρὺ δὲ τοῦ παραδείσου διάγειν αὐτὸν προσέταξεν· ἵνα τῆς ἀλύπου βιοτῆς εἰς μνήμην ἐρχόμενος, μισῇ τὴν ἁμαρτίαν, ὡς πρόξενον τῆς ἐπιπόνου ζωῆς.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ. Οὐχ ἀοράτους τινὰς δυνάμεις λέγει τὰ *Χερουβὶμ*, ὥς τινες οἴονται· ἐπεὶ μηδὲ συνετέλει τι ἀόρατος φύσις ἐκεῖ, αἰσθητῆς ὄψεως ὀφειλούσης εἶναι τῆς τὸν Ἀδὰμ παιδευούσης. Οὔτε οὖν ἡ φλογίνη ῥομφαία φύσις ἦν πυρὸς, ἀλλ' ὄψις τοιαύτη· οὔτε τὰ Χερουβὶμ ζῶα, ἀλλ' ὄψις τοιαύτη. Ἐπεὶ καὶ Ἰεζεκιὴλ τετραπρόσωπα τὰ Χερουβὶμ ὁρᾷ· τετραπρόσωπος δὲ ἀοράτου φύσις οὐκ ἔστιν [83]. Ἀλλὰ Χερουβὶμ καλεῖ πᾶν τὸ δυνατόν. Οὕτως λέγει, « Ὁ

55 INTERR. XL.

Quid illud est : « Ecce, Adam factus est ut unus ex nobis[k]? »

Cum diabolus dixisset : « Eritis sicut dii, cognoscentes bonum et malum [l], » Adamus vero suscepisset sententiam mortis, quia transgressus erat mandatum, Deus omnium hoc per ironiam dixit, demonstrans promissionis diabolicæ mendacium. Prohibuerat autem ipsi Deus, ne acciperet de ligno vitæ, non quod invideret homini vitam æternam : sed ut peccati cursum cohiberet. Medicina igitur mors est, non pœna. Reprimit enim peccati impetum. Nam « mortuus justificatus est, ait, a peccato [m]. » Jussit autem Deus Adamum e regione Paradisi agere, ut pristinam vitam dolore carentem revocans in memoriam, odio prosequeretur peccatum, tanquam auctorem laboriosæ et ærumnosæ vitæ.

THEODORI. *Cherubim* dicit non virtutes quasdam invisibiles, ut quidam existimant; quoniam invisibilis natura nihil illic contulisset; cum visio sensibilis esse deberet, quæ Adamum institueret. Neque igitur gladius ille flammeus natura ignis erat, sed visu talis : neque Cherubim erant animalia, sed talia videbantur. Siquidem et Ezechiel Cherubim videt habentes quatuor facies : cum tamen invisibilis natura quadruplicem faciem non habeat.

[k] Gen. III, 22. [l] ibid. 5. [m] Rom. VI, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[81] περὶ μὲν — ἐν τῷ γρ. ζητεῖν. Hæc in cat. leguntur p. 60, ad Gen. II, 7; sed πεπλανηκότος leg. pro πεπλασμένου, minus recte. [82] Illa, μεταλαβεῖν — δέδιχ. ἀπὸ τ. ἁμαρτίας exstant in cat. p. 103. Reliqua, Καταντικρὺ — ἐπιπόνου ζωῆς vero, ibid. p. 104. [83] Cat. p. 104. τετραπρόσωπα δὲ ἀόρατος φύσις οὐκ ἔστιν.

NOTÆ.

(30) Cod. et Pic. δυναμούμενοι.
(31) Cod. et Pic. ἀλλὰ καὶ εἰ ὁ.
(32) Cod. et Pic. ἐνεργεῖ.
(33) *Λεκτέον ὅτι*. Des.
(34) In cod. August. hæc adjiciuntur : Ὅτι ψευδὲς λέγει τὸ γράμμα τῆς θείας γραφῆς.
(35) *Ὡς*. Deest.
(36) *Τοῦ καρποῦ*. Cod. et Pic. τοῦ ξύλου.
(37) *Ὁ θάνατος οὐ τιμωρία*. Cod. et Pic. οὐ θάνατος ἡ τιμωρία.

animam, quomodo fabulosum non est dicere, accepisse illos carnem mortalem post transgressionem mandati? **53** Verum curiose inquirere, unde pelles Deus habuerit, et ob id novam amictus speciem excogitare, superfluum esse mihi videtur. Sunt igitur amplectenda, quæ scripta sunt, et sciendum, quod omnium Creatori nihil difficile aut impeditum est. Sed admirari oportet perennem ejus bonitatem, quippe qui etiam delinquentium curam gerat, nec vestimentis necessariis carere nudos permittat.

THEODORI. Quæsitum est, quæ sint vestes pelliceæ? Nam si ex animalibus occisis facta sunt indumenta, perspicuum est quod occisorum animalium genus defecerit, cum Deus paulo ante masculum et feminam creasset, nec adhuc ulli partus exstitissent. Præterea nemo existimare potest Deum animalia jugulari præcepisse, quando nondum esus carnium erat permissus hominibus. Multo minus decet nos arbitrari Deum vestes quæ non erant, produxisse: qui homine creato desiit quidquam creare, quod non esset, quasi in ipso creationem universi mundi concludens. Constat igitur Deum pelliceas vestes non creasse ex nihilo. Sed fortasse ignorabant, ut verisimile est, qui talia quærunt, quod pelles non solum illæ dicuntur, quæ ab animalibus auferuntur, sed etiam quæ ab arboribus, quas cortices appellare vulgus consuevit. Igitur Adam indumenta confecit ex arboribus habentibus cortices aptas ad vestimenta componenda, Deo menti illius suggerente, quomodo id fieri deberet.

ORIGENIS. Quid existimare debemus esse vestes illas pelliceas? Valde quidem stolidum est, et anile, Deoque minime dignum, arbitrari Deum pelles animalium jugulatorum, **54** aut aliter mortuorum accepisse, et inde pelles illas consuendo, coriarii more, in vestimenti formam redegisse. Rursum, ut vitetur hæc absurditas, dicere, vestes illas pelliceas nihil aliud esse quam corpora, probabile quidem est, et ad assensionem eliciendam efficax: at non evidens quod sit verum. Si enim pelliceæ vestes sunt carnes et ossa, quomodo antea dixit Adam: « Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea [j]? » His igitur ambiguitatibus obruti nonnulli, asseruerunt vestes pelliceas esse mortalitatem

A λέγειν μετὰ τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς σάρκα αὐτοὺς εἰληφέναι θνητήν; Τὸ δέ γε πολυπραγμονεῖν, πόθεν τῷ Θεῷ δέρματα, καὶ διὰ τοῦτο καινὸν εἶδος περιβολαίων ἐπινοεῖν, περιττὸν εἶναί μοι δοκεῖ. Χρὴ τοίνυν στέργειν τὰ γεγραμμένα, καὶ εἰδέναι ὡς οὐδὲν ἄπορον τῷ τῶν ὅλων Δημιουργῷ, καὶ θαυμάζειν αὐτοῦ τὴν ἄπειρον (25) ἀγαθότητα· ὅτι καὶ παραβεβηκότων ἐπιμελεῖται· καὶ δεηθέντων περιβολαίου (26), οὐ περιεῖδε γυμνούς [48].

ΘΕΟΔΩΡΟΥ. Ἐζήτηται, τί ἐστι χιτῶνας δερματίνους· ἀλλ' εἰ μὲν ζώων σφαγέντων ἐξ αὐτῶν ἐγένοντο τὰ ἐνδύματα, εὔδηλον, ὅτι ἐπέλιπε τὸ γένος τῶν σφαγέντων· ἄρτι μὲν τοῦ Θεοῦ ἄῤῥεν τε καὶ B θῆλυ πεποιηκότος, οὔπω δὲ οὐδενὸς (27) τετογμένου [49], πρὸς τῷ κἀκεῖνο μὴ ἐνδέχεσθαι νομίζειν, ὅτι ζῶα σφάττεσθαι ἐκέλευσεν ὁ Θεὸς, ὅτε μήπω κρεοφαγία ἦν ἐπιτετραμμένη τοῖς ἀνθρώποις· τοὺς μὴ ὄντας δὲ χιτῶνας ἔτι πλέον ἀπρεπὲς νομίζειν ὅτι παρήγαγεν ὁ Θεὸς, ὃς ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου ποιήσει τοῦ ποιεῖν τι μὴ ὂν (28) ἀπεπαύσατο, ὡς ἐν τούτῳ τοῦ κόσμου παντὸς συμπεράνας τὴν ποίησιν. Εὔδηλον οὖν, ὡς οὐδ' ἂν χιτῶνας δερματίνους ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παρήγαγεν. Ἀλλὰ γὰρ ἠγνόησαν, ὡς ἔοικεν, οἱ περὶ τούτων ζητοῦντες, ὅτι δέρματα οὐ μόνον τὰ ἐκ τῶν ζώων ἀφαιρούμενα λέγεται, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῶν δένδρων, ἃ καὶ φλοιοὺς ὀνομάζειν ἔθος τοῖς πολλοῖς. Ἐκ δένδρων τοίνυν ἐπιτηδείους πως C φλοιοὺς ἐχόντων εἰς ἐνδυμάτων κατασκευὴν, ἐποίησαν οἱ περὶ τὸν Ἀδὰμ τὰ ἐνδύματα, τοῦ Θεοῦ [50] κατ' ἔννοιαν αὐτοῖς ὑποθεμένου, πῶς χρὴ τοῦτο ποιῆσαι.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ. Τί δεῖ νοεῖν τοὺς δερματίνους χιτῶνας; Σφόδρα μὲν οὖν ἠλίθιον, καὶ γραῶδες, καὶ ἀνάξιον τοῦ Θεοῦ, τὸ οἴεσθαι ζώων τινῶν περιελόντα δέρματα τὸν Θεὸν, ἀναιρεθέντων, ἢ ἄλλως πως ἀποθανόντων, πεποιηκέναι σχήματα χιτώνων, καταῤῥάψαντα δέρματα δίκην σκυτοτόμου. Πάλιν τε φυγόντα τὸ οὕτως ἄτοπον, λέγειν τοὺς δερματίνους χιτῶνας οὐκ ἄλλους εἶναι, ἢ τὰ σώματα (29), πιθανὸν μὲν, καὶ εἰς συγκατάθεσιν ἐπισπάσασθαι δυνάμενον· οὐ μὴν σαφὲς ὡς ἀληθές. Εἰ γὰρ οἱ δερμάτινοι χιτῶνες σάρκες καὶ ὀστέα εἰσὶ, πῶς πρὸ τούτων φη- D σὶν ὁ Ἀδὰμ, « Τοῦτο νῦν ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστῶν μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου; » Ταύτας οὖν τὰς ἀπορίας περιϊστάμενοί τινες, δερματίνους χιτῶνας, τὴν

[j] Gen. II, 23.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[48] Cat. p. 100. τὴν ἄῤῥητον ἀγαθότητα· ὅτι καὶ παραβεβηκότων οὐχ ὑπερεῖδε, καὶ δεηθεντων περιβολαίων ἐπιμελεῖται μὴ εἶναι αὐτοὺς γυμνούς. [49] Cat. p. 102. οὐδενὸς τεταγμένου. [50] εἰς ἐνδυμ. κατασκ. οἱ περὶ τὸν Ἀδὰμ ἦχον, τοῦ Θεοῦ, etc.

NOTÆ.

(25) *Ἄπειρον.* Cod. et Pic. ἀπόῤῥητον.
(26) Cod. et Pic. περιβολαίων.
(27) Cod. et Pic. τεταγμένου.
(28) *Τί μὴ ὄν.* Cod. et Pic. τίμιον.
(29) *Οὐκ — σώματα.* Cod. et Pic. οὐκ ἄλλο (in cod. ἄλλος, perperam) εἶναι τοῦ σώματος.

νέκρωσιν, ἣν ἀμφιέννυται ὁ Ἀδὰμ, καὶ ἡ Εὔα, διὰ A τὴν ἁμαρτίαν θανατωθέντες, ἀπεφήναντο τυγχάνειν. Οὐ πάνυ τι οὐδὲ αὐτοὶ εὐχερῶς δυνάμενοι (30) παραστῆσαι, πῶς ὁ Θεὸς, καὶ οὐχὶ ἁμαρτία, νέκρωσιν ἐμποιεῖ τῷ παραβεβηκότι. Πρὸς τούτοις, ἀνάγκην ἔχουσι λέγειν σάρκα καὶ ὀστέα τῷ ἰδίῳ λόγῳ μὴ εἶναι φθαρτὰ, εἴ γε ὕστερον τὴν νέκρωσιν οἱ πατέρες ἡμῶν διὰ τὴν ἁμαρτίαν εἰλήφασιν. Ἀλλ' εἰ (31) καὶ ὁ παράδεισος θεῖόν τι χωρίον ἐστὶ, λεγέτωσαν πῶς ἕκαστον ἐκεῖ τῶν μελῶν μὴ μάτην δεδημιουργημένον τὴν οἰκείαν ἐνέργειαν ἐνήργει (32). Περὶ μὲν οὖν τοῦ μυκτῆρα λέγεσθαι παρὰ τῷ Ἀκύλᾳ καὶ Συμμάχῳ, ἢ πρόσωπον παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα τοῦ πεπλασμένου, εἰς ὃ ἐνεφύσησεν ὁ Θεὸς πνοὴν ζωῆς· λεκτέον (33), ὅτι οὐ δεῖ περιέχεσθαι τοῦ γράμματος τῆς Γραφῆς ὡς ἀληθοῦς· τὸν δὲ κεκρυμμένον θησαυ- B ρὸν ἐν τῷ γράμματι ζητεῖν [51].

illam, qua circumdati sunt Adam et Eva, morti propter peccatum addicti. Sed isti non facile probare possunt, quomodo Deus, et non multo magis peccatum, mortalitatem pariat transgressori. Præterea necesse est eos dicere carnem et ossa propria ratione non esse corruptibilia, *cum postea patres nostri propter peccatum mortalitatis conditionem acceperint. Cæterum, si paradisus est locus quidam divinus, exprimant, quomodo illic unumquodque membrum, non frustra creatum, propriam vim exercebat. Ac de eo quidem quod nasus dicitur apud Aquilam et Symmachum, apud Septuaginta vero facies, ea pars formati hominis, in quam Deus insufflavit spiritum vitæ; dicendum est non oportere adhærere nudæ litteræ Scripturæ, tanquam veræ: sed thesaurum in littera latentem quærere.

ΕΡΩΤ. Μʹ.

Τί ἐστι τὸ, « Ἰδοὺ γέγονεν Ἀδὰμ ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν (34); »

Ἐπειδὴ ὁ διάβολος εἶπεν, « Ἔσεσθε ὡς θεοὶ (35), γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρὸν, » ἐδέξατο δὲ τοῦ θανάτου τὸν ὅρον τὴν ἐντολὴν παραβὰς, εἰρωνικῶς τοῦτο εἴρηκεν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, δεικνὺς τῆς διαβολικῆς ἐπαγγελίας τὸ ψεῦδος [52]. Μεταλαβεῖν δὲ αὐτὸν τοῦ καρποῦ (36) τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς διεκώλυσεν· οὐ φθονῶν αὐτῷ τῆς ἀθανάτου ζωῆς, ἀλλὰ τῆς ἁμαρτίας ἐπέχων τὸν δρόμον. Ἰατρεία τοίνυν ὁ θάνατος, οὐ τιμωρία (37) ἐστίν. Ἐπέχει γὰρ τῆς ἁμαρτίας τὴν ὁρμήν. « Ὁ γὰρ ἀποθανὼν, φησὶ, δεδικαίωται ἀπὸ C τῆς ἁμαρτίας. » Καταντικρὺ δὲ τοῦ παραδείσου διάγειν αὐτὸν προσέταξεν· ἵνα τῆς ἀλύπου βιοτῆς εἰς μνήμην ἐρχόμενος, μισῇ τὴν ἁμαρτίαν, ὡς πρόξενον τῆς ἐπιπόνου ζωῆς.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ. Οὐχ ἀοράτους τινὰς δυνάμεις λέγει τὰ *Χερουβὶμ*, ὥς τινες οἴονται· ἐπεὶ μηδὲ συνετέλει τι ἀόρατος φύσις ἐκεῖ, αἰσθητῆς ὄψεως ὀφειλούσης εἶναι τῆς τὸν Ἀδὰμ παιδευούσης. Οὔτε οὖν ἡ φλογίνη ῥομφαία φύσις ἦν πυρὸς, ἀλλ' ὄψις τοιαύτη· οὔτε τὰ Χερουβὶμ ζῶα, ἀλλ' ὄψις τοιαύτη. Ἐπεὶ καὶ Ἰεζεκιὴλ τετραπρόσωπα τὰ Χερουβὶμ ὁρᾷ· τετραπρόσωπος δὲ ἀοράτου φύσις οὐκ ἔστιν [53]. Ἀλλὰ Χερουβὶμ καλεῖ πᾶν τὸ δυνατόν. Οὕτως λέγει, « Ὁ

55 INTERR. XL.

Quid illud est : « Ecce, Adam factus est ut unus ex nobis [k]? »

Cum diabolus dixisset : « Eritis sicut dii, cognoscentes bonum et malum [l], » Adamus vero suscepisset sententiam mortis, quia transgressus erat mandatum, Deus omnium hoc per ironiam dixit, demonstrans promissionis diabolicæ mendacium. Prohibuerat autem ipsi Deus, ne acciperet de ligno vitæ, non quod invideret homini vitam æternam : sed ut peccati cursum cohiberet. Medicina igitur mors est, non pœna. Reprimit enim peccati impetum. Nam « mortuus justificatus est, ait, a peccato [m]. » Jussit autem Deus Adamum e regione Paradisi agere, ut pristinam vitam dolore carentem revocans in memoriam, odio prosequeretur peccatum, tanquam auctorem laboriosæ et ærumnosæ vitæ.

THEODORI. *Cherubim* dicit non virtutes quasdam invisibiles, ut quidam existimant; quoniam invisibilis natura nihil illic contulisset; cum visio sensibilis esse deberet, quæ Adamum institueret. Neque igitur gladius ille flammeus natura ignis erat, sed visu talis : neque Cherubim erant animalia, sed talia videbantur. Siquidem et Ezechiel Cherubim videt habentes quatuor facies : cum tamen invisibilis natura quadruplicem faciem non habeat.

[k] Gen. III, 22. [l] ibid. 5. [m] Rom. VI, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[51] περὶ μὲν — ἐν τῷ γρ. ζητεῖν. Hæc in cat. leguntur p. 60, ad Gen. II, 7; sed πεπλανηκότος leg. pro πεπλασμένου, minus recte. [52] Illa, μεταλαβεῖν — δέδιχ. ἀπὸ τ. ἁμαρτίας exstant in cat. p. 103. Reliqua, Καταντικρὺ — ἐπιπόνου ζωῆς vero, ibid. p. 104. [53] Cat. p. 104. τετραπρόσωπα δὲ ἀόρατος φύσις οὐκ ἔστιν.

NOTÆ.

(30) Cod. et Pic. δυναμούμενοι.
(31) Cod. et Pic. ἀλλὰ καὶ εἰ ὁ.
(32) Cod. et Pic. ἐνεργεῖ.
(33) *Λεκτέον ὅτι*. Des.
(34) In cod. August. hæc adjiciuntur : Ὅτι ψευδὲς λέγει τὸ γράμμα τῆς θείας γραφῆς.
(35) *Ὡς*. Deest.
(36) *Τοῦ καρποῦ*. Cod. et Pic. τοῦ ξύλου.
(37) *Ὁ θάνατος οὐ τιμωρία*. Cod. et Pic. οὐ θάνατος ἡ τιμωρία.

Sed Cherubim vocat illud omne, quod potentia præditum est. Sic dicit: « Qui sedet super Cherubim [n], » hoc est, qui potenter regnat; et: « Ascendit super Cherubim, et volavit [o], » hoc est, advenit cum multa virtute. Illud igitur: « Et statuit Cherubim [p], » dixit, ut indicet potentem quamdam et terribilem visionem et **56** formam, quasi quorumdam animalium collocatum esse in ingressu Paradisi, quibus inde Adamus arceretur.

A καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ, » ἀντὶ τοῦ, ὁ δυνατῶς βασιλεύων [54] · καὶ, « Ἐπέβη ἐπὶ Χερουβὶμ καὶ ἐπετάσθη, » ἀντὶ τοῦ, μετὰ πολλῆς παρεγένετο τῆς δυνάμεως. Τὸ οὖν, « Ἔταξε τὰ Χερουβὶμ, » ἵνα εἴπῃ δυνατήν τινα καὶ φοβερὰν ὄψιν καὶ μορφὴν, ὡσανεί τινων ζώων, ἐπέστησε τῇ εἰσόδῳ τοῦ παραδείσου, ὥστε ἀπείργειν τὸν Ἀδάμ.

INTERR. XLI.

Si tristatus est Cain non susceptis ejus oblationibus, ergo pœnitentiam egit. Nam pœnitentium est tristitia.

Angebat illum non peccatum ipsius, sed fratris prosperitas. Ad hoc enim Aquila alludit, dicens hunc in modum: « Et iracundia fuit Caino vehementer, et concidit vultus ejus. Et dixit Dominus ad Cain: Ad quid iracundia tibi? »

ΕΡΩΤ. ΜΑ'.

Εἰ ἐλυπήθη Κάϊν μὴ δεχθέντων τῶν παρ' αὐτοῦ προσενεχθέντων· δῆλον ὅτι μετεμελήθη· τῶν γὰρ μεταμελουμένων ἡ λύπη.

Ἠνίασεν αὐτὸν οὐχ ἡ αὐτοῦ πλημμέλεια, ἀλλ' ἡ τοῦ ἀδελφοῦ εὐπραξία. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ Ἀκύλας
B ᾐνίξατο· ἔφη δὲ οὕτως, « Καὶ ὀργίλον τῷ Κάϊν (38) σφόδρα, καὶ ἔπεσε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Κάϊν, Εἰς τί τὸ ὀργίλον σοι [55]; »

INTERR. XLII.

Quod signum Deus apposuit Caino.

Ipsa Dei sententia, quæ prohibebat illum occidi, signum erat: et ipsa membrorum concussio, notum manifestumque eum reddebat.

ΕΡΩΤ. ΜΒ'.

Ποῖον σημεῖον ἔθετο τῷ Κάϊν ὁ Θεός;

Αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ ὅρος σημεῖον ἦν, κωλύων αὐτὸν ἀναιρεθῆναι· καὶ αὐτὸς δὲ τῶν μελῶν ὁ κλόνος ἐπίσημον αὐτὸν καὶ δῆλον εἰργάζετο.

INTERR. XLIII.

Quam uxorem habuit Cain?

Certum est sororem duxisse in uxorem: hoc enim tunc temporis non damnabatur, cum nulla lex esset, quæ istud prohiberet. Erat alioqui impossibile aliter augeri genus humanum. Voluit autem Deus ex uno viro et una muliere subsistere universas hominum gentes. Primum quidem, ut eamdem esse naturam cognoscerent, ex uno pari prognati: deinde ut in concordiam coirent, tanquam ex una radice effloruissent. Nam si, cum **57** Deus universorum hæc omnia ita ordinaverit, multæ tamen

ΕΡΩΤ. ΜΓ'.

Τίνα ὁ Κάϊν ἔσχε γυναῖκα;

Δῆλον ὅτι τὴν ἀδελφήν· οὐχ ἦν δὲ τοῦτο τηνικαῦτα κατηγορία, οὐδενὸς ἀπαγορεύοντος νόμου. Ἄλλως τε οὐδὲ οἷόν τε ἦν ἄλλως αὐξηθῆναι τὸ γένος. Ἠβουλήθη δὲ ὁ Θεὸς, ἐξ ἑνὸς ἀνδρὸς καὶ ἐκ μιᾶς γυναικὸς
C ἅπαντα συστῆσαι τῶν ἀνθρώπων τὰ ἔθνη· πρῶτον ἵνα τὸ ταυτὸν τῆς φύσεως γινώσκωσιν, ὡς ἐξ ἑνὸς ζεύγους (39) βεβλαστηκότες· ἔπειτα καὶ εἰς ὁμόνοιαν συνάπτωνται (40), ὡς ἐκ μιᾶς ῥίζης ἠνθηκότες. Εἰ γὰρ καὶ τούτων παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων πρυτανευθέντων μυρίαι τολμῶνται σφαγαὶ, τί οὐκ ἂν ἐτόλ-

[n] Psal. xcviii, 1. [o] Psal. xvii, 11. [p] Gen. iii, 24.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[54] Cat. p. 104, l. 34. ὁ δυνατὸς βασιλεὺς ὤν. [55] Inter quæst. 41 et 42 hæc ad Gen. iv, 15, sub Theodoreti nomine exstant in cat. p. 113: Ποῖά εἰσι τὰ ἑπτὰ ἐκδικούμενα; τουτέστι διὰ τὸ ἑπτὰ ἐκδικήσεις ζητητέον. Καὶ διατί ἑπτὰ ἐκδικήσεις ζητητέον, καὶ διατί ἑπτὰ ὑπὲρ ἑνὸς φόνου. Ὅτι καὶ τὰ ἁμαρτήματα τοσαῦτα ἦν· τὰ γὰρ ἀπὸ γῆς προσάγων τῷ Θεῷ, ὕβρισεν ὅτι μὴ διέκρινε, δέον τὰ ἐκλεκτὰ προσαγαγεῖν· ἐλυπήθη, ὅτι οὕτως ὑβρίσας τὸν Θεὸν, μὴ ἐδέχθη· ἡσυχάσαι προσταχθεὶς παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, οὐχ ἠρέμησεν· ἐβάσκηνε τὸν ἀδελφὸν ὡς ἀδελφὸν, ὅτι πιστευθεὶς ἐξαγαγὼν εἰς τὸ πεδίον ἀνεῖλε· ψεύδεται τῷ Θεῷ ἐρωτώμενος, « Ποῦ ἐστιν Ἄβελ ὁ ἀδελφός σου; » Ἐλύπησε τοὺς γεγεννηκότας, ἀνελὼν τὸν ἀδελφόν. Εἰκότως ἄρα τῶν ἑπτὰ ἁμαρτημάτων τοσαύτας τιμωρίας ἀντιλαμβάνει. Πρώτην, τὸ τῆς ἐπικαταράτου γῆς, ἐπικατάρατον γενέσθαι· ἡ μὲν γὰρ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὁ δὲ δι' ἑαυτὸν ἐδέξατο τὴν κατάραν· δευτέραν, τὸ μὴ τῶν πόνων κατ' ἀξίαν τὴν τῶν ἀπὸ γῆς προσφορὰν δέχεσθαι· τὸ μὲν γὰρ « Ἐργᾷ τὴν γῆν, » καὶ τῷ πατρὶ δέδοτο, τὸ δὲ « Οὐ προσθήσει δοῦναί σοι τὴν ἰσχὺν αὐτῆς, » τῷ Κάϊν· τρίτην, τὸ στένειν· τετάρτην, τὸ τρέμειν, ἢ κατὰ ἄλλους ἑρμηνευτὰς ἀκαταστατεῖν, τουτέστι τὸ πλανᾶσθαι ἐπὶ τῆς γῆς· πέμπτην τὴν ἁπάντων χαλεπωτέραν, τὸ τῆς τοῦ Θεοῦ οἰκειώσεως ἀλλοτριωθῆναι· ὡσαύτως ὁ Κάϊν, « Εἰ ἐκβάλλεις με ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου κρυβήσομαι· » ἕκτην, τὸ ταύτας τὰς τιμωρίας ὑπέχειν ἕως μακροῦ γήρως, ὧν ἂν ηὔξατο πολλάκις θανάτῳ ἀπαλλαγῆναι· ἑβδόμην τὸ σημεῖον, ὅπερ εἴληφεν, ὥστε μὴ ἀναιρεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ἦν δὲ καὶ τοῦτο οὐκ ἀνεκτὴ κόλασις αὐτῷ, γνωριζομένῳ δι' αὐτοῦ, καὶ ὅτι οἷα μαστιγίας δοῦλος ἐπὶ κακοῖς ἁλοὺς τὰ στίγματα περιέφερεν ἐν πάσῃ τῇ γῇ.

NOTÆ.

(38) *Τῷ Κάϊν*. Cod. et Pic. τὸν Κάϊν. Ita quoque Aquilæ lectionem exprimit Drusius Fragm. vet. interpr. Gr. p. 12, recte tamen monet legi debere τῷ Κάϊν, quam lectionem etiam schedæ Combefisianæ confirmant, observante Montfauc. Hexapl. Orig. tom. I, p. 20.

(39) *Ζεύγους*. Cod. γένους. Ita enim (uti etiam Picus habet) legendum est pro γένος.

(40) Cod. et Pic. συνάπτων.

μησαν, εἰ ἐκ διαφόρων βεβλαστηκέναι πατέρων ψή- A θησαν; Τούτου χάριν ἕνα μὲν ἐκ τῆς γῆς διέπλασεν ἄνδρα· ἐκ δὲ τούτου μίαν ἐδημιούργησε γυναῖκα· ἐκ δὲ τούτων πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τοῦ γένους ἐπλήρωσε. Διά τήνδε τοίνυν τὴν αἰτίαν, συνεχώρησεν ἐν ἀρχῇ τῶν ἀδελφῶν τὴν ἐπιμιξίαν· ἐπειδὴ δὲ ηὐξήθη τὸ γένος, ὡς παράνομον τοῦτον ἀπαγορεύει τὸν γάμον. Διά τοι τοῦτο σὺν τῷ Νῶε καὶ τοῖς υἱέσι, καὶ τὰς ἐκείνων γυναῖκας διέσωσεν ἐν τῇ κιβωτῷ, ἵνα ταῖς ἀνεψιαῖς οἱ ἐκείνων (41) συναφθῶσι παῖδες.

ΕΡΩΤ. ΜΔ'.

Τίνας ἀνεῖλεν ὁ Λάμεχ;

Οὐ δύο, καθά τινες ὑπειλήφασιν· οὐδὲ τὸν Κάϊν, ὡς ἕτεροι μεμυθολογήκασιν· ἀλλ' ἕνα, καὶ τοῦτον B νέον. « Ἄνδρα γάρ, φησὶν, ἀπέκτεινα εἰς τραῦμα ἐμοὶ, καὶ νεανίσκον εἰς μώλωπα ἐμοί· » τουτέστιν, ἄνδρα νέαν ἄγοντα τὴν ἡλικίαν. Διέφυγε μέντοι τὴν τιμωρίαν, διὰ τὴν τῆς ἁμαρτίας ὁμολογίαν· καὶ καθ' ἑαυτοῦ (42) τὴν ψῆφον ἐξενεγκὼν, τὴν θείαν διεκώλυσε ψῆφον.

ΕΡΩΤ. ΜΕ'.

Ποῦ μετέθηκεν (43) *ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τὸν Ἐνώχ;*

Οὐ δεῖ ζητεῖν τὰ σεσιγημένα· στέργειν δὲ προσήκει τὰ γεγραμμένα. Ἐγὼ δὲ οἶμαι τοῦτο πεποιηκέναι τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, εἰς ψυχαγωγίαν τῶν τῆς ἀρετῆς ἀθλητῶν. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Ἄβελ, πρῶτος γεγονὼς τῆς δικαιοσύνης καρπὸς, πρόωρός τε καὶ πρόῤῥιζος ἐξεκόπη· ἐλπὶς δὲ τῆς ἀναστάσεως οὐδέπω C τοὺς ἀνθρώπους ἐψυχαγώγει, μετέθηκεν εὐαρεστήσαντα τὸν Ἐνὼχ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, καὶ τῆς τῶν θνητῶν ἐχώρισε βιοτῆς· ἵνα ἕκαστος τῶν εὐσεβεῖν προαιρουμένων λογίζηται, οἷα δὴ λόγῳ τετιμημένος, ὡς ὁ τοῦτον τετιμηκὼς, ἀγέραστον οὐκ ἐάσει τὸν Ἄβελ, ἅτε δὴ δίκαιος ὢν, καὶ δικαίως ἰθύνων τὰ σύμπαντα. Τούτου δὴ χάριν, τὸν μὲν παρεῖδεν ἀναιρούμενον, τὸν δὲ μετέθηκεν· ἵνα τῇ ἀναῤῥήσει τῇ τούτου μηνύσῃ τὴν ἐσομένην ἀνάστασιν. Ὁ γὰρ κατὰ τόνδε τὸν βίον τῶν τῆς ἀρετῆς μὴ τετυχηκὼς ἀντιδόσεων, δῆλον ὡς ἐν ἑτέρῳ τούτων ἀπολαύσεται βίῳ.

ΕΡΩΤ. ΜϚ' [26].

Τί δὴ τοῦ Ἀδὰμ ἡμαρτηκότος Ἄβελ ὁ δίκαιος ἐτελεύτησε πρῶτος; D

Σαθρὸν ἠβουλήθη ὁ Θεὸς γενέσθαι τὸν τοῦ θανάτου θεμέλιον. Εἰ γὰρ Ἀδὰμ πρότερος ἐτελεύτησεν, ἔσχεν ἂν ἐκεῖνος ἰσχυρὰν τὴν κρηπῖδα, πρῶτον νεκρὸν τὸν ἡμαρτηκότα δεξάμενος. Ἐπειδὴ δὲ τὸν ἀδί-

A cædes admittuntur, quid non perpetrassent, si e diversis patribus ortos se esse existimassent? Hujus rei gratia unum quidem virum e terra formavit, et ex eo unam creavit mulierem, et ex eorum genere replevit universam terram. Hanc igitur ob causam Deus ab initio permisit fratrum commistionem: at postquam creavit humanum genus, hujusmodi nuptias, tanquam iniquas, prohibuit. Et ob id una cum Noe ei filiis ejus, Deus conservavit eorum uxores in arca, ut eorum liberi consobrinis copularentur.

INTERR. XLIV.

Quosnam interfecit Lamech?

Non duos, ut quidam putaverunt, neque ipsum B Cain, ut alii fabulati sunt: sed unum, et hunc juvenem. « Virum enim, inquit, occidi in vulnus meum et adolescentulum in livorem meum [q]; » hoc est, virum agentem juvenilem ætatem. Pœnam tamen evasit, propter peccati confessionem: et contra se ferens sententiam, evitavit sententiam divinam.

INTERR. XLV.

Quem in locum Deus omnium transtulit Enochum?

Non inquirenda sunt, quæ silentio sunt tradita, sed veneranda quæ scripta sunt. Ego vero puto Deum omnium hoc fecisse, ad consolandos virtutis athletas. Cum enim Abel primus justitiæ fructus, immaturus adhuc radicitus abscissus esset, et non- C dum resurrectionis spes homines **58** consolaretur, transtulit omnium Deus ipsum Enoch sibi gratissimum, eumque sejunxit a mortalium vita: ut quicunque pie vivere statuerit, ita ratiocinetur, utpote ratione præditus, cum Deus omnium, qui justus est, et juste gubernat universa, Enochum honore prosecutus sit, eum Abelem quoque ornamento carere non permissurum. Hac de causa illum quidem occidi permisit, Enochum autem transtulit: ut hujus prædicatione futuram indicaret resurrectionem. Qui enim in hac vita virtutis remunerationem non fuerit adeptus, illam in altera vita certo consequetur.

INTERR. XLVI.

Quare, cum Adam peccasset, justus Abel primus mortuus est? D

Debile voluit Deus esse mortis fundamentum. Si enim Adam prior obiisset, firmiore fundamento mors niteretur, primum mortuum excipiens peccatorem. Quia vero primum recepit eum, qui in-

[q] Gen. iv, 23.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[26] Quæstio 46 alio ordine ponitur in cat. v. 110.

NOTÆ.

(41) *Οἱ ἐκείνων*. Abest a cod. et edit. Pici.

(42) Cod. et Pic. κατ' αὐτοῦ.

(43) Cod. et Pic. μετατέθεικε.

juste occisus erat, dubium fundamentum habet.

INTERR. XLVII.

Quosnam Moses vocavit filios Dei?

Quidam nimis stupidi et stolidi existimarunt eos angelos esse, putantes suæ forsan intemperantiæ patrocinium se habituros, si angelos ejusdem criminis reos tenerent. Oportebat autem eos audisse Deum omnium ita dicentem: « Non permanebit Spiritus meus in hominibus illis in æternum, quia carnes sunt. Erunt autem dies illorum centum viginti anni [r]; » et inde perspicere naturam incorpoream carnes non habere, neque angelos vitam habere tempore definitam: immortales enim creati sunt. Et quæ sequuntur, sub eamdem **59** sententiam cadunt: « Videns enim, inquit, Dominus Deus: quod completæ essent* nequitiæ hominum super terram, et quod unusquisque omni tempore in corde suo intentus esset ad mala, pœnituit Deum, quod fecisset hominem super terram. Et dixit Deus: Delebo hominem quem feci, a facie terræ, ab homine usque ad pecus, et a reptilibus usque ad volatilia cœli, quia pœnitet me, quod fecerim ipsos [r*]. » Et ipsi Noe dixit iterum: « Finis universæ carnis venit coram me. Quia repleta est terra iniquitate ipsorum, ecce disperdo eos, et terram [s]. » Hæc utique omnia indicant homines esse qui vitam iniquam amplexi sunt. Quod si angeli filiabus hominum permisti essent, homines ab angelis essent injuria affecti, quia vi horum filias corrupissent. Injuriam quoque passi essent a Deo creatore, eo quod pro angelis, qui libidinosi fuerant, ipsi puniti essent. Verum hæc, ut arbitror, ne pater quidem mendacii dicere auderet. Multis enim docuit sacra Scriptura tum homines deliquisse, tum adversus eos divinam sententiam esse latam. Cæterum plerique idcirco in ignorantiam incidunt, quod Scripturam divinam oscitanter legant. Nam cum narrasset Moses, quomodo Seth ex Adamo natus esset, ex Seth autem Enos, subjunxit: « Ille speravit invocare **60** nomen Domini Dei [t]. » Quod quidem Aquila interpretatus est sic. « Tunc cœptum est vocari nomine Domini. » Subindicat autem sermo ille, quod propter pietatem primus hic divinam appellationem sortitus est, et a cognatis vocatus est Deus: unde et qui ex eo nati sunt, vocati sunt *filii Dei*:

A χως ἀνῃρημένον ἐδέξατο πρῶτον, σφαλερὸν τὸ θεμέλιον ἔχει.

ΕΡΩΤ. ΜΖ'.

Τίνας υἱοὺς τοῦ Θεοῦ κέκληκεν ὁ Μωσῆς;

Ἐμβρόντητοί τινες καὶ ἄγαν ἠλίθιοι, ἀγγέλους τούτους ὑπέλαβον, τῆς οἰκείας ἴσως ἀκολασίας ἀπολογίαν σχήσειν ἡγούμενοι, εἰ τῶν ἀγγέλων τοιαῦτα κατηγοροῖεν [87]. Ἔδει δὲ αὐτοὺς ἀκοῦσαι τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων λέγοντος· « Οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις εἰς τὸν αἰῶνα, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας· ἔσονται δὲ αἱ ἡμέραι αὐτῶν ἔτη ἑκατὸν εἴκοσι· » καὶ συνιδεῖν ἐντεῦθεν, ὡς οὔτε σάρκας ἔχει τῶν ἀσωμάτων ἡ φύσις, οὔτε χρόνῳ ῥητῷ περιωρισμένην ἔχουσι τὴν ζωήν· ἀθάνατοι γὰρ ἐκτίσθησαν. Καὶ τὰ ἑξῆς δὲ τὴν αὐτὴν ἔχει διάνοιαν· « Ἰδὼν γάρ, φησί, Κύριος ὁ Θεός, ὅτι ἐπληθύνθησαν αἱ κακίαι τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πᾶς τις διανοεῖται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἐπιμελῶς ἐπὶ τὰ πονηρὰ πάσας τὰς ἡμέρας (44), καὶ ἐνεθυμήθη ὁ Θεός, ὅτι ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός, ἀπαλείψω τὸν ἄνθρωπον ὃν ἐποίησα ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, ἀπὸ ἀνθρώπου ἕως κτήνους, καὶ ἀπὸ ἑρπετῶν ἕως πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι ἐνεθυμήθην (45) ὅτι ἐποίησα αὐτούς. » Καὶ τῷ Νῶε μὴν ἔφη· « Καιρὸς παντὸς ἀνθρώπου ἥκει ἐναντίον μου· ὅτι ἐπλήσθη ἡ γῆ ἀδικίας ἀπ' αὐτῶν· καὶ ἰδοὺ καταφθείρω αὐτούς, καὶ τὴν γῆν. » Ταῦτα δὲ πάντα ἀνθρώπους εἶναι δηλοῖ, τοὺς τὸν παράνομον βίον ἠγαπηκότας. Εἰ δὲ ἄγγελοι ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐπεμίγησαν θυγατράσιν, ἠδίκηνται οἱ ἄνθρωποι παρὰ τῶν ἀγγέλων· βίᾳ γὰρ δηλονότι τὰς τούτων θυγατέρας διέφθειραν· ἠδίκηνται δὲ καὶ παρὰ τοῦ πεποιηκότος Θεοῦ, ὑπὲρ ἀγγέλων λελαγνευκότων αὐτοὶ (46) κολαζόμενοι. Ἀλλὰ ταῦτα οὐδὲ αὐτὸν (47) οἶμαι φάναι τολμῆσαι τὸν τοῦ ψεύδους πατέρα. Διὰ πολλῶν γὰρ ἐδίδαξεν ἡ θεία Γραφή, καὶ ἀνθρώπους ἡμαρτηκέναι, καὶ κατ' ἀνθρώπων τὴν θείαν ἐξενηνέχθαι ψῆφον. Ποιεῖ δὲ τοῖς πολλοῖς τὴν ἄγνοιαν τὸ παρέργως ἀναγινώσκειν τὴν θείαν Γραφήν. Εἰρηκὼς γὰρ ὁ συγγραφεύς, ὅπως ἐκ μὲν τοῦ Ἀδὰμ ὁ Σὴθ ἐγεννήθη, ἐκ δὲ τοῦ Σὴθ ὁ Ἐνώς, προσέθηκεν, « Οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ (48). » Ὁ δὲ Ἀκύλας οὕτως τοῦτο ἡρμήνευσεν, « Τότε ἤρχθη τοῦ καλεῖσθαι τῷ ὀνόματι (49) Κυρίου· » αἰνίττεται δὲ ὁ λόγος, ὡς διὰ τὴν εὐσέβειαν οὗτος πρῶτος τῆς θείας προσηγορίας τετύχηκε, καὶ ὑπὸ τῶν συγγενῶν ὠνο-

[r] Gen. VI, 3. [r*] ibid., 5-7. [s] ibid., 13. [t] Gen. IV, 26.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[87] Cat. p. 127, εἰ τῶν — κατηγοροῖεν om.

NOTÆ.

(44) *Ἡμέρας*. Cod. ἁμαρτίας. Minus bene.

(45) *Ἐνεθυμήθην*. Secundum lectionem codicis Vaticani; Alexandrinus autem habet, ἐθυμώθην.

(46) *Λελαγν. αὐτοί*. Cod. λελατρευκότων αὐτοί. Pic. λελατρευκότων αὐτῷ.

(47) *Οὐδὲ αὐτόν*. Cod. et Pic. οὐδέν.

(48) *Οὗτος — τοῦ Θεοῦ*. Multos fefellit falsa LXX interpretum versio, cui omnino h. l. præferenda est Aquilæ interpretatio. הוחל enim non descendit a יחל *speravit*, sed a *solvit*, חלל *incepit*. Vid. Drusius l. c. p. 91.

(49) *Τοῦ καλεῖσθαι τῷ ὀνόματι*. Cod. et Pic. τοῦ καλεῖν ἐν ὀνόματι. Ita quoque Drusius l. c. pag. 14, legit. Cum Sirmondiana lectione convenit ea quam Montfauc. l. c. p. 20, exhibet, ubi tamen legitur ἐν ὀνόματι.

μάσθη Θεός· ὅθεν οἱ ἐκ τούτου φύντες υἱοὶ Θεοῦ ἐχρημάτιζον· ὥσπερ δὴ καὶ ἡμεῖς ἐκ τῆς τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ προσηγορίας Χριστιανοὶ καλούμεθα. Εἰ δέ τις ταύτην οὐ δέχεται τὴν διάνοιαν, διὰ τὸ τὸν Ἀκύλαν οὕτως ἡρμηνευκέναι, ἀκουσάτω τοῦ Θεοῦ διὰ Δαβὶδ τοῦ προφήτου λέγοντος· « Ἐγὼ εἶπα, Θεοί ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. » Καί, « Ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν, ἐν μέσῳ δὲ θεοὺς διακρινεῖ. » Οὕτω δὲ ὀνομάζει τοὺς ἄρχοντας, ὡς δηλοῖ τὰ ἑξῆς, « Ἕως πότε κρίνετε ἀδικίαν, καὶ πρόσωπα ἁμαρτωλῶν λαμβάνετε; Κρίνετε ὀρφανῷ καὶ πτωχῷ, ταπεινὸν καὶ πένητα δικαιώσατε, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ αὖθις, « Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν. » Τούτων αὐτῶν δηλονότι τῶν χάριτι τῆς προσηγορίας ταύτης ἠξιωμένων. Οὕτω καὶ ὁ νομοθέτης φησί, « Θεοὺς οὐ κακολογήσεις, καὶ ἄρχοντας (50) τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς. » Κἀκεῖνοι τοίνυν ὡς εὐσεβεῖς ὠνομάσθησαν υἱοὶ τοῦ Θεοῦ. Ἐκεχώριστο γὰρ τοῦ Σὴθ τὸ γένος, καὶ οὐκ ἐπεμίγνυτο τοῖς ἐκ τοῦ Κάϊν, διὰ τὴν ἐπενεχθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἀράν. Ἀλλὰ χρόνου συχνοῦ διελθόντος· (μετὰ πλείονα γὰρ ἢ δισχίλια ἔτη τὸν κατακλυσμὸν ἐπήγαγεν ὁ Θεός), εὐειδεῖς θεασάμενοι τῆς τοῦ Κάϊν συγγενείας τὰς θυγατέρας, καὶ καταθελχθέντες, ὡς εἰκός, τοῖς παρ' αὐτῶν ἐπινοηθεῖσι μουσικοῖς ὀργάνοις (ὁ γὰρ Ἰουβὰλ ἐξ αὐτῶν ἀνθήσας, ψαλτήριον καὶ κιθάραν κατέδειξεν), ἐπεμίγησαν αὐταῖς, καὶ διέφθειραν τὴν οἰκείαν εὐγένειαν· καὶ τὰ αὐτὰ τοῖς Ἰσραηλίταις ὑπέμειναν, οἱ ταῖς τῶν Μαδιανιτῶν θυγατράσι μιγέντες, καὶ τῆς ἐκείνων δυσσεβείας μετέσχον, καὶ θεήλατον τιμωρίαν ἐδέξαντο. Περὶ τούτων καὶ ὁ θεῖος ἔφη Δαβίδ, « Καὶ ἐμίγησαν ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἔμαθον τὰ ἔργα αὐτῶν, καὶ ἐδούλευσαν τοῖς γλυπτοῖς αὐτῶν. » Οὕτως οἱ ἐκ τοῦ Σὴθ τὸ γένος κατάγοντες, πάλαι μὲν ὡς ἀρετῆς ἐπιμελούμενοι υἱοὶ Θεοῦ ἐχρημάτιζον· ὑπὸ δὲ τῆς ὥρας τῶν ἀνοσίων γυναικῶν δελεασθέντες, συνέχειαν μὲν διακεκριμένα τὰ γένη· καρπὸν (51) δὲ κληρονομίας τὴν πανωλεθρίαν ἐδέξαντο. Ἐκεῖνο μέντοι [88] ἐπισημήνασθαι χρή, ὡς οὐχ ἁπλῶς αὐτῶν ἁμαρτίαν ὁ θεῖος λόγος κατηγορεῖ· ἀλλὰ τὴν μετ' ἐπιμελείας καὶ σπουδῆς παρανομίαν. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τό, « Πᾶς τις διανοεῖται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἐπιμελῶς ἐπὶ τὰ πονηρὰ πάσας τὰς ἡμέρας. » Οἱ μὲν γὰρ δυσχεραίνοντες τῆς ἁμαρτίας τὴν προσβολήν, ἡττώμενοι δὲ διὰ τὴν τοῦ νοῦ ῥᾳθυμίαν τῇ πονηρίᾳ, εἶθ' ὕστερον ἀλγοῦντες καὶ στένοντες, ἔχουσί τινα μετρίαν ἀμηγέπη παραίτησιν· οἱ δὲ εἰς ἀκολασίαν καὶ πονηρίαν παντάπασιν ἀποκλίνοντες, καὶ δοῦλον τῶν παθῶν τὸν λογισμὸν

A quemadmodum et nos quoque ex nomine Christi Domini nuncupamur Christiani. Quod si quis hunc intellectum non recipit, propterea quod hæc interpretatio ab Aquila profecta est, Deum audiat dicentem per prophetam David: « Ego dixi : Dii estis, et filii Excelsi omnes [u]. » Et : « Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos dijudicet [v]. » Sic enim appellat principes et magistratus, ut sequentia declarant : « Quousque judicatis iniquitatem, et facies peccatorum sumitis? Judicate orphano et egeno, humilem et pauperem justificate [x], » et quæ sequuntur. Et iterum : « Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram [y]. » Illorum nempe, qui digni habiti sunt hac appellationis gratia. Sic et legislator ait : « Diis non detrahes, et principibus populi tui non maledices [z]. » Illi igitur B etiam, tanquam pii et boni, cognominati sunt filii Dei. Separatum enim erat genus Seth, et non permiscebatur cum cognatione Cain, propter illatam ab omnium Deo maledictionem. Multo autem post tempore (nam post annos plus bis mille diluvium induxit Deus), videntes filias cognationis Cain speciosas, et illecti, ut verisimile **61** est, instrumentis musicis ab eis excogitatis (Jubal enim ex ipsis prognatus psalterium et citharam invenerat), permisti sunt illis, et contaminarunt suam nobilitatem : et eadem perpessi sunt, quæ Israelitæ, qui Madianitarum filiabus permisti, et impietatis eorum participes facti sunt, et divinam ultionem pertulerunt. De his divinus David inquit : « Permisti sunt inter C gentes, et didicerunt opera eorum, et servierunt sculptilibus eorum [a]. » Sic et hi qui ex Setho genus duxerunt, olim quidem, ut virtutum studiosi, vocabantur filii Dei. Verum impurarum mulierum pulchritudine capti confuderunt familias alioqui distinctas, et pro fructu hæreditario commune exitium receperunt. Hoc tamen animadvertendum est, quod divinus Sermo non simpliciter peccatum eorum damnat, sed cura et studio quæsitam iniquitatem reprehendit. Hoc enim significat, quod ait : « Unusquisque meditatur in corde suo studiose ad mala peragenda omnibus diebus [b]. » Qui enim ægre ferunt oblatam sibi peccandi occasionem, a nequitia tamen victi per mentis ignaviam, postea dolent et lugent, mediocrem quamdam aliquatenus D habent excusationem. Qui vero declinant prorsus ad intemperantiam et malitiam, subservire facientes affectionibus rationem, ut etiam excogitent alias nequitiæ species, et hoc non semel aut bis, sed per

[u] Psal. LXXXI, 6. [v] ibid., 1. [x] ibid., 2, 3. [y] Psal. XLIX, 1. [z] Exod. XXII, 28. [a] Psal. CV, 35, 36. [b] Gen. VI, 5.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[88] ἐκεῖνο μέντοι et quæ reliqua sunt ex hac sectione, exstant in cap. p. 133.

NOTÆ.

(50) Recepta lectio cod. Vaticani æque ac Alex. est ἄρχοντα.
(51) Cod. et Pic. παρὰ καρπόν.

totam vitam, qua venia digni sunt? quod supplicium illis non leve, qui ita seipsos exitio devoverint?

62 INTERR. XLVIII.

Quos vocat Scriptura divina gigantes?

Aiunt quidam eos esse, qui multos annos vixerunt. Nonnulli vero dicunt esse Dei osores, et Dei adversarios homines. Qui hæc sic intellexerunt, non dicunt illos grandiora cæteris hominibus habuisse corpora. Ego vero, cum audio Scripturam divinam dicentem de Enac [e], quod « a gigantibus oriundus erat; » et de Og [d]: quod « cubile ipsius ferreum erat, habens longitudinem novem cubitorum, et latitudinem quatuor cubitorum, » et quod iste « reliquus factus est de Raphaim; » item cum audio exploratores narrantes [e], quod « eramus in conspectu eorum tanquam locustæ, » et Deum confirmantem hos sermones, et dicentem [f]; « Tradidi tibi Amorrhæum, cujus altitudo erat tanquam cedri, et robustus erat ut quercus; » et de Goliad [g]: quod « longitudinem habebat quatuor cubitorum et palmi; » arbitror fuisse quosdam prægrandes homines. Deo hoc etiam sapienter dispensante, ut cognoscant Creatorem non infirmum tantam hominibus attribuisse mensuram: perfacile enim erat ei etiam majores homines creare, sed ut superbiæ tumorem reprimeret, et arrogantiam cohiberet, non dedit hominibus maxima corpora. Nam si exiguis corporibus præditi non contra se modo, sed contra Deum creatorem attolluntur, quid non commisissent, si maxima corpora sortiti essent?

63 INTERR. XLIX.

Quare longo tempore vivebant antiqui?

Ut longiore temporis spatio augeri numero possent. Nam propter hoc etiam plures uxores ducebant. Itaque etiam post diluvium, usque ad tempora patriarcharum, longævi erant. Posteaquam autem terram repleverunt, diminutus est deinceps annorum numerus.

INTERR. L.

Cur diluvio multitudinem hominum delevit?

Delere sobolem Cain voluit: et quia piorum tribus illi permista erat, ob id supplicii particeps fuit. Volens enim Deus principium quoddam novæ vitæ facere, conservavit ipsum Noe et liberos ejus cum uxoribus: Noe, inquam, virum pium et justum, et

A ἀποφαίνοντες, ὥστε καὶ προσεπινοεῖν ἑτέρας κακίας ἰδέας, καὶ τοῦτο οὐχ ἅπαξ ἢ δὶς, ἀλλὰ παρὰ πάντα τὸν βίον, ποίας ἄξιοι συγγνώμης; ποία δὲ κόλασις οὐ σμικρὰ τοῖς οὕτω σφᾶς αὐτοὺς ἐκδεδωκόσιν εἰς ὄλεθρον;

ΕΡΩΤ. ΜΗ'.

Τίνας καλεῖ γίγαντας ἡ θεία Γραφή;

Τινές φασι τοὺς ἔτη πολλὰ βεβιωκότας· τινὲς δὲ τοὺς θεομισεῖς καὶ ἀντιθέους ἀνθρώπους. Οἱ ταῦτα οὕτω νενοηκότες, οὔ φασι τούτους μείζονα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων σώματα ἐσχηκέναι. Ἐγὼ δὲ ὅταν ἀκούσω τῆς θείας Γραφῆς λεγούσης περὶ τοῦ Ἐνὰκ, ὅτι « ἀπόγονος ἦν τῶν γιγάντων » (52)· καὶ περὶ τοῦ Ὤγ, ὅτι « ἡ κλίνη αὐτοῦ σιδηρᾶ ἦν, ἐννέα πηχῶν τὸ B μῆκος, καὶ τεσσάρων πήχεων τὸ εὖρος· » καὶ ὅτι οὗτος « ἐκ τῶν Ῥαφαῒν ὑπελείφθη. » Καὶ τῶν κατασκόπων διηγουμένων, ὅτι « ἦμεν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ ἀκρίδες· » καὶ τοῦ Θεοῦ βεβαιοῦντος τοὺς λόγους, καὶ λέγοντος, ὅτι « Παραδέδωκά σοι τὸν Ἀμοῤῥαῖον, οὗ τὸ ὕψος ἦν ὡς κέδρου, καὶ ἰσχυρὸς ἦν ὡς δρῦς· » καὶ περὶ τοῦ Γολιὰδ, ὅτι « τεσσάρων (53) πήχεων καὶ σπιθαμῆς τὸ μῆκος εἶχεν· » ἡγοῦμαι γεγενῆσθαι τινὰς παμμεγέθεις ἀνθρώπους. Τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦτο σοφῶς (54) πρυτανεύσαντος, ἵνα γνῶσιν ὡς οὐχ ἀσθενῶν ὁ Δημιουργὸς τοσοῦτον τοῖς ἀνθρώποις ἀπένειμε μέτρον· ῥᾴδιον γὰρ ἦν αὐτῷ καὶ μείζους δημιουργῆσαι· ἀλλὰ τὸν τῦφον ἐκκόπτων, καὶ τὴν ἀλαζονείαν κωλύων, μέγιστα τοῖς ἀνθρώποις οὐκ ἔδωκε σώματα. Εἰ γὰρ ἐν σμικροῖς σώμασιν οὐ C κατ' ἀλλήλων, ἀλλὰ κατ' αὐτοῦ μεγαλαυχοῦσι τοῦ ποιητοῦ, τί οὐκ ἂν ἔδρασαν εἰ μεγίστων σωμάτων μετέλαχον;

ΕΡΩΤ. ΜΘ' [59].

Διατί πολὺν χρόνον ἔζων οἱ παλαιοί;

Ὥστε αὐξηθῆναι τῷ πλείονι χρόνῳ· διὰ τοῦτο καὶ πολλαῖς συνήπτοντο (55) γυναιξίν. Αὐτίκα γοῦν καὶ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν μέχρι τῶν πατριαρχῶν μακρόβιοι ἦσαν· ἐπειδὴ δὲ τὴν οἰκουμένην ἐπλήρωσαν, ἠλαττώθη λοιπὸν ὁ τῶν ἐτῶν ἀριθμός.

ΕΡΩΤ. Ν'.

Τί δήποτε τῷ κατακλυσμῷ τὰ τῶν ἀνθρώπων πλήθη διέφθειρεν;

D Ἐξαλεῖψαι τοῦ Κάϊν τὸ γένος ἠθέλησεν· ἀνεμίγη δὲ αὐτῷ καὶ τῶν εὐσεβῶν ἡ φυλή· διὸ καὶ τῆς τιμωρίας μετέσχηκεν. Ἀρχὴν δέ τινα καινοῦ βίου ποιήσασθαι βουληθεὶς, τὸν Νῶε καὶ τοὺς ἐκείνου παῖδας σὺν ταῖς γυναιξὶ διετήρησεν, εὐσεβῆ τε ὄντα

[e] Num. XIII, 34. [d] Deut. III, 2. [e] Num. XIII, 34. [f] Amos II, 9. [g] I Reg. XVII, 4.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[59] Quæst. 49 in cat. p. 131 ponitur ante quæst. quæ exstat ibid.

NOTÆ.

(52) Ὅτι — γιγάντων. Hæc referunt sese ad verba illa Num. XIII, 34: Υἱοὺς Ἐνὰκ ἐκ τῶν γιγάντων, quæ in versione LXX interpretum desunt, a Grabio autem et Breitingero asterisco addito inserta sunt.

(53) τεσσάρων. Secundum lectionem cod. Vatic., sed codex Alex. habet. ἓξ πήχεων.

(54) Cod. et Pic. σαφῶς.

(55) Πολλαῖς συνήπτοντο. Cod. et Pic. πλείοσι συνάπτοντο.

καὶ δίκαιον, ἐκ τῆς τῶν εὐσεβῶν συγγενείας βλαστήσαντα, καὶ τὴν τῆς παρανομίας ἐπιμιξίαν μισήσαντα. Οὐ μὴν, ὥς τινές φασιν, ὀργῇ τινι, καὶ μεταμελείᾳ ταῦτα πεποίηκε. Ταῦτα γάρ τοι ἀνθρώπινα πάθη· ἡ δὲ θεία φύσις ἐλευθέρα παθῶν. Ἄλλως τε ἡ μεταμέλεια τοῖς μετὰ τὴν πεῖραν μανθάνουσι τῶν πραγμάτων τὴν φύσιν κατάλληλος· ἀγνοοῦντες γὰρ τὸ ἐσόμενον, προβουλεύονται· εἶτα τῇ πείρᾳ μανθάνοντες, ὡς οὐκ ὀρθῶς ἐβουλεύσαντο, μεταμέλονται. Ὁ δὲ Θεὸς οὕτως ὁρᾷ τὰ μετὰ πολλὰς ἐσόμενα γενεὰς, ὡς ἤδη γεγενημένα. Ὡς προορῶν τοίνυν καὶ προγινώσκων, οὕτως ἅπαντα πρυτανεύει. Τί δήποτε τοίνυν μεταμελεῖται, ἅπαντα πρὸς τὴν πρόγνωσιν τὴν οἰκείαν οἰκονομῶν; οὐκοῦν ἐπὶ Θεοῦ (56) μεταμέλεια οἰκονομίας ἐστὶ μεταβολή. « Μεταμεμέλημαι (57) γὰρ, φησὶν, ὅτι κέχρικα (58) τὸν Σαοὺλ εἰς βασιλέα, » ἀντὶ τοῦ, Ἐδοκίμασα μὲν παῦσαι τοῦτον, ἕτερον δὲ χειροτονῆσαι. Οὕτω κἀνταῦθα, ἐνεθυμήθην ὅτι ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον, ἐδοκίμασα διολέσαι τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος· ἀλλὰ φιλάνθρωπος ὢν σπέρμα τὸν Νῶε τῇ φύσει (59) τετήρηκεν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τῶν ἀλόγων τὰ γένη τῆς τῶν ἀνθρώπων ἕνεκα δεδημιούργηται χρείας, καὶ ταῦτα τοῖς ἀνθρώποις συνδιεφθάρη, πλὴν τῶν ἐν τῇ κιβωτῷ σὺν τῷ Νῶε διασωθέντων [60]. Ἐκέλευσε [61] γὰρ ὁ Δεσπότης Θεὸς ἀνὰ δύο μὲν ἐξ ἑκάστου γένους τῶν δοκούντων ἀκαθάρτων διασωθῆναι, ἀνὰ ἑπτὰ δὲ τῶν καθαρῶν. Ἐπειδὴ γὰρ ἤμελλε συγχωρεῖν τοῖς ἀνθρώποις μεταλαμβάνειν κρεῶν, ἤμελλον δὲ καὶ θυσίας αὐτῷ προσφέρειν τῆς εὐσεβείας οἱ τρόφιμοι, πλείονα τὰ καθαρὰ φυλαχθῆναι προσέταξε· τὰς μὲν τρεῖς συζυγίας εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ γένους· τὸ δὲ ἓν τὸ περιττὸν εἰς θυσίαν. Εὐθὺς γὰρ ὁ Νῶε, μετὰ τὴν παῦλαν τῆς τιμωρίας, θυσίαν τῷ Θεῷ χαριστήριον προσενήνοχεν· ἀπὸ πάντων, φησὶ, τῶν κτηνῶν τῶν καθαρῶν, καὶ ἀπὸ πάντων τῶν πετεινῶν τῶν καθαρῶν. Ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι τούτου γε χάριν ἀνὰ ἑπτὰ προσέταξεν ἐξ ἑκάστου γένους τῶν καθαρῶν εἰς τὴν κιβωτὸν εἰσαχθῆναι, ἵνα τὸ ἓν ζῶον ἐξ ἑκάστου γένους ὁ Νῶε προσφέρων μὴ διαφθείρῃ τὰς συζυγίας.

A e piorum familia ortum, et qui permistionem iniquitatis summo odio habebat. Non autem, ut ferunt quidam, ira quadam et pœnitentia ductus Deus hæc egit. Hæ sunt enim humanæ passiones, a quibus natura divina prorsus est libera. Maxime cum pœnitentia conveniat eis, qui periculo facto rerum conditionem didicerunt. Ignorantes enim quod futurum est, antea consultant: tum periculo facto discentes quod non recte deliberaverint, pœnitentia ducuntur. Deus autem perinde videt ea quæ multas post generationes futura sunt, ac si jam evenissent. Hinc fit ut tanquam prævidens et præsciens omnia dispenset. Quomodo ergo * pœnitentia cadat in eum, qui sua præscientia regit universa: quare pœnitentia Dei nihil aliud est, quam mutatio dispensatio- B nis ejus: « Pœnitet me, **64** inquit, quod constituerim Saul regem [h], pro eo quod est, statui illum deponere, et alterum creare. Sic et in hoc loco, « Pœnitet me fecisse hominem, » hoc est, decrevi perdere hominum genus. Verum, cum benignus et clemens esset, semen totius generis, ipsum Noe naturæ humanæ conservavit. Et quoniam animalium irrationalium genera in usum hominum creata erant, etiam hæc cum hominibus deleta sunt, exceptis his, quæ in arca cum Noe servata sunt. Mandavit enim Dominus Deus bina ex unaquaque specie animalium, quæ habebantur immunda, servari, et mundorum animalium septena. Nam cum hominibus esset permissurus manducare carnes, et ho- C mines pii sacrificaturi essent illi, majorem numerum mundorum animalium custodiri jussit; nempe sex connubio juncta, ad augmentationem generis, unum vero animal reliquum, ad sacrificandum. Statim enim ubi cessavit ultio, Noe sacrificium obtulit Deo, gratiarum actioni conveniens: « Ex omnibus, inquit, pecoribus mundis, et ex omnibus volatilibus mundis [i]. » Ita ut certum sit hac de causa Deum jussisse ex unaquaque specie mundorum animalium septena in arcam introduci, ut Noe unum animal offerens, ex unaquaque specie, non tolleret quæ connubio juncta erant.

ΕΡΩΤ. ΝΑ'.

Τί ἤσθιεν ἐν τῇ κιβωτῷ τὰ θηρία;

Δῆλον ὅτι χιλόν τε καὶ σπέρματα. Ἔφη γὰρ πρὸς αὐτὸν ὁ Θεός· « Σὺ δὲ λήψῃ σεαυτῷ ἀπὸ πάντων

INTERR. LI.

Quid manducabant in arca bestiæ?

D Constat fenum et semina manducasse. Dixit enim Deus ad Noe: « Tu vero sumes tibi ex om-

[h] I Reg. xv, 11. [i] Gen. viii, 20.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[60] Cat. p. 135. σὺν τῷ N. διαφυλαχθέντων. [61] Quæ in ed. nostra sequuntur, ἐκέλευσε, etc., exstant in cat. p. 143, ad c. vii, 2. Præcedit autem in cat. p. 143 quæstio 51.

NOTÆ.

(56) *Ἐπὶ Θεοῦ*. Cod. et Pic. μετὰ Θεοῦ.

(57) *Μεταμεμέλημαι*. Ita legitur etiam, ut Lamb. Bos testatur, in edit. Complut. Cod. Alex. et Vatic. habent παρακέκλημαι.

(58) *Κέχρικα*. Recepta lectio est, ἐβασίλευσα. Alii legunt Ἔχρισα.

(59) *Τῇ φύσει*. Cod. et Pic. ἔτι φύσει.

nibus cibis quos comeditis, et coacervabis apud teipsum: et erunt tibi et illis esui [j]. » **65** Hoc autem ipsum etiam hominibus edere lege præcepit: « Ecce enim dedi vobis omnem herbam seminalem, seminans semen, quod est super universam terram, et omne lignum habens in se fructum seminis seminalem erit vobis in cibum et universis bestiis terræ, et omnibus volatilibus cœli, et universo reptili repenti super terram, quod in se habet animam vitæ: et omnem herbam viridem dedi vobis in escam [k]. » Ita ut manifestum sit, quod et homines et animalia ab esu carnium abstinebant: pro alimento vero, fructibus e terra nascentibus utebantur. Illud * autem, « seminans semen, » Aquila interpretatus est, « producens semen. »

A τῶν βρωμάτων ὧν ἔδεσθε, καὶ συνάξεις πρὸς ἑαυτὸν, καὶ ἔσται σοὶ καὶ ἐκείνοις φαγεῖν. » Ταυτὸ δὲ καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἐσθίειν ἐνομοθέτησεν· « Ἰδοὺ γὰρ, φησὶ, δέδωκα ὑμῖν πάντα χόρτον σπόριμον σπεῖρον σπέρμα ὅ ἐστιν ἐπάνω πάσης τῆς γῆς· καὶ πᾶν ξύλον, ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ καρπὸν σπέρματος σπόριμον, ὑμῖν ἔσται εἰς βρῶσιν, καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τῆς γῆς, καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἑρπετῷ ἕρποντι ἐπὶ τῆς γῆς, ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ ψυχὴν ζωῆς, καὶ πάντα χόρτον χλωρὸν εἰς βρῶσιν. » Ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι καὶ οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ζῶα κρεωφαγίας ἀπείχοντο, τροφὴν δὲ εἶχον τοὺς ἀπὸ γῆς φυομένους καρπούς. Τὸ δὲ « σπεῖρον σπέρμα, » « σπερμαῖνον σπέρμα (60) » ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν.

B

INTERR. LII.

Quomodo intelligendum est illud: « Et recordatus est Dominus Noe? »

Scriptura divina loquitur, prout hominibus expedit, et pro captu auditorum varias habet loquendi formas. Quemadmodum ergo pœnitentia in Deo est administrationis adversitas: « Pœnitet enim me quod unxerim Saul in regem [l], » pro eo quod est, decrevi alium in ejus locum constituere: sic et hic: « Pœnitet me quod feci hominem [m], » pro eo quod est, statui hominibus inferre exitium. Hoc igitur: « Recordatus est Dominus Noe [n], » non priorem fuisse oblivionem designat, sed maximam ipsius humanitatem denotat; quod summo erga eum amore jusserit infinitam illam et immensam copiam aquarum quam citissime **66** exhauriri. Atque ut immensæ suæ bonitatis significationem præberet, addidit: « Quod etiam recordatus sit omnium pecorum et universorum volatilium et reptilium, quæ erant cum illo in arca [o]. » Nostra autem causa etiam his consulere dignatus est: quod et magnus ille David clamat: « Qui producit fenum jumentis, et herbam servituti hominum [p]. » Et iterum: « Homines et jumenta salvabis, Domine [q]. » Propter nos enim etiam nostra curat.

ΕΡΩΤ. ΝΒ'.

Πῶς νοητέον τὸ, « Ἐμνήσθη Κύριος τοῦ Νῶε; »

Προσφόρως τοῖς ἀνθρώποις ἡ θεία Γραφὴ διαλέγεται· καὶ ὡς ἀκούειν δύνανται μετασχηματίζει τοὺς λόγους. Ὥσπερ τοίνυν ἐπὶ Θεοῦ ἡ μεταμέλεια οἰκονομίας ἐστὶ διαφορά· « Μεταμεμέλημαι γὰρ ὅτι κέχρικα τὸν Σαοὺλ εἰς βασιλέα, » ἀντὶ τοῦ, Ἐδοκίμασα ἄλλον ἀντ' αὐτοῦ καταστῆσαι· οὕτω καὶ ἐνταῦθα νοητέον, « Ἐνεθυμήθην ὅτι ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον, » ἀντὶ τοῦ, Ἐδοκίμασα εἰς αὐτοὺς πανωλεθρίαν ἐπαγαγεῖν. Καὶ τοῦτο τοίνυν τὸ, « Ἐμνήσθη ὁ Θεὸς τοῦ Νῶε, » οὐ προτέραν λήθην αἰνίττεται, ἀλλὰ τὴν ἄῤῥητον αὐτοῦ φιλανθρωπίαν δηλοῖ· ὅτι διὰ τὴν περὶ C ἐκεῖνον φιλοστοργίαν προσέταξεν ὡς τάχιστα καταποθῆναι τὸ ἄπειρον ἐκεῖνο καὶ ἀμέτρητον ὕδωρ. Δήλην δὲ αὐτοῦ ποιῶν τὴν ἄφραστον ἀγαθότητα, προσέθηκεν, ὅτι « Καὶ πάντων τῶν κτηνῶν, καὶ πάντων τῶν πετεινῶν, καὶ πάντων τῶν ἑρπετῶν, ὅσα ἦν μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ κιβωτῷ. » Ἡμῶν δὲ χάριν καὶ ταῦτα προμηθείας ἠξίωσεν. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ μέγας Δαβὶδ βοᾷ· « Ὁ ἐξανατέλλων χόρτον τοῖς κτήνεσι, καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων. » Καὶ πάλιν· « Ἀνθρώπους καὶ κτήνη σώσεις, Κύριε [61]. » Δι' ἡμᾶς γὰρ καὶ τῶν ἡμετέρων ἐπιμελεῖται.

INTERR. LIII.

Quid est: « Olfecit Deus odorem suavitatis? »

Suscepit ipsius Noe promptitudinem animi, non quidem hoc nidore delectatus, nihil enim pejus olet, quam ossa exusta, sed offerentis animum laudans. Non enim partes corporeas habet Deus, ut illi pares etiam tribuere possimus. Nam per nares

ΕΡΩΤ. ΝΓ'.

Τί ἐστιν, « Ὠσφράνθη Κύριος [62] ὀσμὴν εὐωδίας; »

Ὑπεδέξατο τοῦ Νῶε τὸ εὐγνωμον, οὐ τῇ κνίσσῃ D τερφθείς· ὀστῶν γὰρ καιομένων οὐδὲν δυσωδέστερον· ἀλλὰ τὴν τοῦ προσενηνοχότος ἐπαινέσας γνώμην. Οὐ γὰρ σωματικὰ ἔχει μόρια, ἵνα καὶ ῥῖνας αὐτῷ περιθῶμεν· διὰ ῥινῶν γὰρ ἡ ὄσφρησις. Ἀμεί-

[j] Gen. vi, 21. [k] Gen. i, 29, 30. [l] I Reg. xv, 11. [m] Gen. vi, 7. [n] Gen. viii, 1. [o] ibid. 1. [p] Psal. ciii, 14. [q] Psal. xxxv, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[61] Cat. p. 148, post Κύριε sequitur ὡς ἐπλήθυνας τὸ ἔλεός σου ἐφ' ἡμᾶς. [62] Cat. p. 153. ὠσφρ. Κύριος ὁ Θεός.

NOTÆ.

(60) *Σπερμαῖνον σπέρμα.* Cod. σπαρμένον σπέρμα. Picus, ἐσπαρμένον σπέρμα, et sic quoque Drusius, l. c. p. 4, hanc Aquilæ versionem e Theodoreto nostro protulit, qui tamen in Addendis p. 83, perperam substituit lectionem corruptam σπειρόμεν. Haud satis constat, quæ hoc loco sit vera Aquilæ interpretatio. Pici lectionem habet Montf. l. c. p. 15, sed p. 12, in ipso textu Græco longe alia est versio, quam Aquilæ tribuit.

ἔσται οὖν αὐτὸν τῇ εὐλογίᾳ· καὶ ἐπειδὴ σπέρμα τοῦ γένους ἦν, καὶ ῥίζα τῆς φύσεως, καὶ δεύτερος Ἀδάμ, δίδωσιν αὐτῷ τὴν εὐλογίαν, ἧς ἐκεῖνος εὐθὺς διαπλασθεὶς ἀπολελαύκει· « Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς [64]· καὶ ὁ φόβος ὑμῶν καὶ ὁ τρόμος ὑμῶν ἔσται ἐπὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τῆς γῆς, καὶ [65] ἐπὶ πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐπὶ πάντα τὰ κινούμενα ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης, ἃ ὑπὸ χεῖρα ὑμῖν δέδωκα. » Καὶ ὁ λόγος ἔργον γέγονε· δέδιε γὰρ ἅπαντα καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ ἀνθρώπου σκιάν, καὶ τὰ νηκτά, καὶ τὰ χερσαῖα, καὶ τὰ πτηνά. Εἶτα τὸν περὶ τῆς κρεωφαγίας αὐτῷ δέδωκε νόμον, ὡς λαχάνων τῶν κρεῶν ἀπολαύειν κελεύσας.

A fit olfactus. Remunerat igitur illum benedictione: et cum esset semen generis, et radix naturæ, atque secundus Adam, largitur ipsi benedictionem, quam consecutus erat ille statim, ubi formatus est. « Crescite, et multiplicamini, et replete terram, et domini sitis ejus [r]. — Et timor ac tremor vestri erit super omnes bestias terræ, et super omnia volatilia cœli, et super omnia quæ moventur super terram, et super omnes pisces maris: quæ sub manu vobis dedi [s]. » Et evenit, ut dictum est. Reformidant enim universa animalia vel ipsam hominis umbram, sive natatilia, sive terrestria, sive volatilia. * Postmodum dedit illi legem edendæ carnis, præcipiens carnibus vesci, quemadmodum et oleribus.

B

ΕΡΩΤ. ΝΔʹ [66].

Τίνος χάριν ἀπαγορεύει τοῦ αἵματος τὴν μετάληψιν (61);

Σαφέστερον ἐδίδαξεν ἐν τῷ νόμῳ· « Ὅπερ γάρ ἐστι, φησίν, ἀνθρώπῳ ψυχή, τοῦτο τοῖς ἀλόγοις τὸ αἷμα. » Δίχα τοίνυν τοῦ αἵματος τῶν κρεῶν μεταλαμβάνων, ὡς λαχάνων δήπουθεν μεταλήψῃ· ἄψυχον γὰρ τὸ λάχανον. Εἰ δὲ μετὰ τοῦ αἵματος μεταλάβοις, ψυχὴν ἐσθίεις. Διὸ δὴ καὶ ἐνταῦθα ἔφη, « Πλὴν κρέας ἐν αἵματι ψυχῆς οὐκ ἔδεσθε. Καὶ γὰρ ὑμέτερον αἷμα τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἐκζητήσω (62)· ἐκ χειρὸς πάντων τῶν θηρίων ἐκζητήσω αὐτό [67]· ἐκ χειρὸς ἀνθρώπου ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐκζητήσω τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. » Ἐνταῦθα αἰνίττεται τὴν ἀνάστασιν· οὐχ ὡς τὰ θηρία παράξων εἰς τὸ κριτήριον, καὶ δίκας τῆς ἀνθρωποφαγίας εἰσπραξάμενος· ἀλλ' ὡς τὰ ὑπὸ τούτων καταναλωθέντα σώματα συνάξων τε καὶ συναναστήσων. « Ἐν γὰρ τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς· » καὶ ῥᾴδιον αὐτῷ πάντοθεν συναγαγεῖν τὸ ἡμέτερον σῶμα· ἐνταῦθα μὲν αἰνιγματωδῶς τοῦτο δεδήλωκε· διὰ δὲ Ἰεζεκιὴλ σαφέστερον ἐκήρυξε τὴν ἀνάστασιν.

67 INTERR. LIV.

Quamobrem ne sanguinem degustarent prohibuit?

Apertius docuit in lege: « Quod enim homini est anima, inquit, hoc animalibus irrationalibus est sanguis [t]. » Itaque si sumas sine sanguine carnes, utique tanquam olus manducabis: olus etiam anima caret. Quod si cum sanguine sumpseris, animam manducas. Propterea et hoc loco dixit: « Verumtamen carnem in sanguine animæ non comedetis. Etenim sanguinem animarum vestrarum requiram: de manu omnium bestiarum requiram illum, et de manu hominis fratris sui requiram animam ejus [u]. » Hic insinuat resurrectionem: non quod bestias vocaturus sit in judicium, et de his supplicium sumpturus, eo quod homines devorarint: sed ut congregaturus corpora ab ipsis consumpta, et illa suscitaturus. « In manu enim ejus sunt omnes fines terræ [v], » et est illi facile undecunque corpus nostrum congregare. Et hic quidem istud indicat subobscure: per Ezechielem autem clarius resurrectionem prædicavit.

C

ΕΡΩΤ. ΝΕʹ.

Διατί δὲ ὅλως τὴν κρεωφαγίαν ἐνομοθέτησεν;

Εὐθὺς δημιουργήσας τὸν ἄνθρωπον, τῆς γῆς αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐδωρήσατο, ἀπὸ σπερμάτων καὶ δένδρων βιοτεύειν κελεύσας· μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμόν, πλείονι τοῦτον φιλοτιμεῖται τρυφῇ (63), καὶ πετεινὰ καὶ νηκτὰ (64) καὶ χερσαῖα ζῶα θύειν τε καὶ ἐσθίειν κελεύσας· πάθει πάθος ἐξελαύνων, καὶ τῷ ἐλάττονι θεραπεύων τὸ μεῖζον. Προορῶν γὰρ ὁ Θεός, ὅτι ταῦτα πάντα [68] θεοποιήσουσιν οἱ εἰς ἐσχά-

INTERR. LV.

Cur plane de carnibus edendis legem tulit?

Mox ubi creasset hominem, dedit illi terræ fructus, jubens illum vesci fructu seminum et arborum: post diluvium autem majores illi delicias munifice largitur, jubens occidere et comedere volatilia, et natatilia, et terrestria 68 animalia, affectum affectu repellens, et leviori curans graviorem.

D Prævidens enim Deus homines in extremam dementiam lapsos, hæc omnia pro diis habituros, per-

[r] Gen. VIII, 17. [s] Gen. IX, 2, 3. [t] Levit. VII, 26; XVII, 14. [u] Gen. IX, 4, 5. [v] Psal. XCIV, 4.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[64] καὶ ἐπειδὴ — κατακυρ. αὐτῆς in cat. p. 155, ad Gen. IX, 1; reliqua autem, καὶ ὁ φόβος — ἀπολ. κελεύσας, ibid. ad vers. 2 exstant. [65] Cat. p. 155, ἐπὶ π. τ. θηρ. τ. γῆς καί om. [66] Quæst. 54 in cat. p. 156. post quæst. 55 ponitur in duas sectiones divisa, quarum posterior exstat p. 157, ad Gen. IX, 5. [67] ἐκ χειρὸς — ἐκζητήσω αὐτό om. [68] Cat. p. 155. πάντα om.

NOTÆ.

(61) Cod. μεταβολήν. Ita quoque legit Picus, qui tamen in margine hanc apposuit notulam: « Legendum videtur τὸ μεταλαβεῖν, ut sensus constet. »

(62) Ἐκζητήσω. In cod. additur, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ.

(63) Πλείονι — τρυφῇ. Cod. πλείονα φιλοτιμεῖται τροφήν. Apud Picum deest πλείονα, reliqua cum codice consentiunt.

(64) Καὶ νηκτά. Desid. in cod.

misit illorum esum, ut impietatem illam cohiberet. Summa enim est insania, adorare quod comeditur. Propterea vero animalia quædam immunda dixit, alia vero munda: ut illa quidem tanquam immunda exhorrentes, non deificent; hæc vero, quæ comeduntur, non adorent.

INTERR. LVI.

Qui fit, ut Noe non sit redargutus, quod se inebriarit?

Ab imperitia proficiscebatur hæc passio. non ab intemperantia. Nam ille primus ex hominibus compresso vitis fructu, ignorans non solum quantum esset bibendum, sed etiam quomodo sumendum, nempe quod prius temperari debeat, et sic potari, incidit in ebrietatem. Quod vero nudatus est, nihil novi pertulit. Etenim etiam nunc quidam dormientes nudantur, somno sensum eripiente. Cum vero somno etiam accedit ebrietas, multo probabiliorem nuditatis excusationem reddit.

INTERR. LVII.

Cum nondum ulla esset lata lex, quæ juberet honorare patrem et matrem, quomodo Cham ut reus parricidii damnatur?

Leges necessarias per naturam sancivit Creator: et ita Cainum condemnavit, quoniam ipsum natura docebat cædem esse contra legem. Unde ille, usus dolo, fratrem a parentibus procul abductum interfecit. Deo autem interrogante: **69** « Ubi est Abel frater tuus [x]? » negavit. Sciens procul dubio malum id esse, quod fecerat, pernegavit illud se facinus admisisse: convictus autem a justo judice, confessus est se gravius peccasse, quam ut veniam mereretur: « Major est enim, inquit, iniquitas mea, quam ut mihi condonetur [y]. » Verum Adam quoque cum divinam præsentiam sensisset, latere conatus est, quasi cognoscens furari malum esse. Ita et Cham parricidii reus habitus est, tanquam transgressus legem naturæ. Nam quod natura ipsa doceret venerari et colere parentes oportere, testificantur fratres ipsius Cham: a quo cum intellexissent, quod patri acciderat, multo cum pudore retro gradientes patrem operuerunt, ut minime viderent unde erant prognati. Itaque merito benedictionem a patre acceperunt.

ORIGENIS [71]. Cur Scriptura, cum dixisset: « Et erant filii Noe, qui ab arca egressi sunt, Sem, Cham et Japhet, » addidit: « Et Cham ipse est pater Cha-

A την ἀλογίαν ἐκπεπτωκότες, συγχωρεῖ τὴν βρῶσιν, ἵνα τὴν ἀσέβειαν παύσῃ. Ἀβελτηρίας γὰρ ἐσχάτης, τὸ ἐσθιόμενον προσκυνεῖν. Διά τοι τοῦτο, τὰ μὲν ἀκάθαρτα τῶν ζώων λέγει, τὰ δὲ καθαρά· ἵνα τὰ μὲν ὡς ἀκάθαρτα βδελυττόμενοι μὴ θεοποιῶσι, τὰ δὲ μὴ προσκυνῶσιν ἐσθιόμενα [69].

ΕΡΩΤ. ΝϚʹ.

Τί δήποτε οὐκ ἐμέμφθη Νῶε μέθῃ περιπεσών,

Ἀπειρίας ἦν οὐκ ἀκρασίας τὸ πάθος. Πρῶτος γὰρ ἀνθρώπων ἀποθλίψας τὸν τῆς ἀμπέλου καρπὸν, καὶ ἀγνοῶν οὐ μόνον τὸ ποσὸν τῆς πόσεως, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τῆς μεταλήψεως, ὅτι δεῖ κεράσαι πρότερον, εἶθ' οὕτω πιεῖν, τὸν κάρον ὑπέμεινε. Καινὸν δὲ οὐδὲν πέπονθε γυμνωθείς. Καὶ γὰρ καὶ νῦν τινες γυμνοῦνται καθεύδοντες, ἀφαιρουμένου τοῦ ὕπνου τὴν αἴσθη-
B σιν· τῷ ὕπνῳ δὲ ἡ μέθη προσγινομένη, πιθανωτέραν τῆς γυμνώσεως (65) τὴν ἀπολογίαν ποιεῖ.

ΕΡΩΤ. ΝΖʹ.

Τοῦ νόμου μηδέπω τεθέντος, ὃς διαγορεύει τιμᾶν τὸν πατέρα, καὶ τὴν μητέρα, διὰ τί ὁ Χὰμ ὡς πατραλοίας κρίνεται;

Τῇ φύσει τοὺς ἀναγκαίους τέθεικε νόμους ὁ (66) ποιητής. Οὕτω τὸν Κάϊν κατέκρινεν, ἐπειδήπερ αὐτὸν ἡ φύσις ἐδίδασκεν, ὡς ὁ φόνος παράνομος. Αὐτίκα γοῦν δόλῳ χρησάμενος συνεργῷ, πόῤῥω τῶν γεγεννηκότων ἀπαγαγὼν, ἀνεῖλε τὸν ἀδελφὸν, καὶ τοῦ Θεοῦ πυνθανομένου, « Ποῦ Ἄβελ ὁ ἀδελφός σου; » ἠρνήθη. Δῆλον δὲ ὡς ἐπιστάμενος ὅτι κακὸν τὸ γεγενημένον, ἠρνήσατο (67) τὸ τολμηθέν. Ἐλεγ-
C χθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ δικαίου κριτοῦ [70], ὡμολόγησεν ὑπὲρ συγγνώμην ἡμαρτηκέναι. « Μείζων γὰρ, φησὶν, ἡ ἁμαρτία μου τοῦ ἀφεθῆναί με. » Καὶ μέντοι καὶ ὁ Ἀδὰμ τῆς θείας ἐπιφανείας αἰσθόμενος ἐπειράθη λαθεῖν, ὡς εἰδὼς ὅτι δὴ τὸ κλέπτειν κακόν· οὕτω καὶ ὁ Χὰμ τὴν τοῦ πατραλοίου κατηγορίαν ἐδέξατο, ὡς παραβὰς τὸν τῆς φύσεως νόμον. Ὅτι γὰρ καὶ τὸ γεραίρειν τοὺς γεγεννηκότας ἡ φύσις ἐδίδασκε, μαρτυροῦσιν οἱ τοῦ Χὰμ ἀδελφοὶ, οἳ παρ' ἐκείνου τὸ πάθος μεμαθηκότες τοῦ πατρὸς, μετὰ πολλῆς αἰδοῦς εἰς τοὐπίσω βαδίζοντες συνεκάλυψαν τὸν πατέρα, ὡς ἂν ἥκιστα ἴδοιεν ὅθεν σπαρέντες ἐβλάστησαν. Τοιγάρτοι καὶ μάλα εἰκότως καὶ τοῦ πατρὸς τὴν εὐλογίαν ἐδρέψαντο (68).

D ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ. Τί δή ποτε εἰποῦσα ἡ Γραφὴ, « Καὶ ἦσαν οἱ υἱοὶ Νῶε ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς κιβωτοῦ, Σὴμ, Χὰμ, Ἰάφεθ, » προσέθηκε, « Καὶ Χὰμ οὗτος πατὴρ

[x] Gen. IV, 9. [y] ibid. 13

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[69] Cat. p. 156. ὡς ἐσθιόμενα. [70] Cat. p. 164. ὑπὸ τοῦ δικαιοκρίτου. [71] Hic locus præmittitur in cat. p. 161 quæstioni 56 et 57.

NOTÆ.

(65) *Γυμνώσεως*. Cod. γνώσεως. Picus autem legit πιθανωτέραν τῆς γνώσεως τὴν αἰτίαν φθείρει.
(66) Cod. et Pic. ὡς.

(67) *Ἠρνήσατο*. Cod. ἠρνηση. apud Picum desid. τὸ γεγενημένον ἠρνήσατο.
(68) Cod. et Pic. ἐδέξαντο.

A Χαναάν; » Εἰ γὰρ ἐχρῆν μνημονεῦσαι τῶν υἱῶν, ἔδει πάντων, καὶ μὴ μόνου Χαναάν. Ὁ Χαναὰν καὶ αὐτὸς ἀσεβὴς ἐγένετο, ὡς ἡ ἱστορία δηλοῖ. Βουλόμενον οὖν τὸ πνεῦμα δεῖξαι τὴν οἰκειότητα (69) τοῦ πατρὸς[72] πρὸς τὸν υἱὸν, τρόπον τινὰ ἀπαλλοτριοῖ τῆς τῶν ἀδελφῶν εὐσεβείας, προσθήκῃ τοῦ, « Χὰμ ἦν (70) πατὴρ Χαναάν. » Υἱοὶ μὲν γὰρ πάντες τοῦ Νῶε τῷ γένει· μόνος δὲ οὗτος οὐχ υἱὸς τῷ τρόπῳ· ἀλλὰ τοῦ ὁμοίου παιδὸς πατήρ. Διόπερ ἐμφαντικῶς κεῖται, « Αὐτὸς πατὴρ Χαναάν. » Ἔφερε δὲ ὁ Ἑβραῖος ὁ ταῦτα εἰπὼν καὶ παράδοσιν τοιαύτην, ἐπενεγκὼν ἀπόδειξιν τῇ παραδόσει· ὡς ἄρα ὁ Χαναὰν πρότερος εἶδε τὴν ἀσχημοσύνην τοῦ πάππου, καὶ ἀνήγγειλεν αὐτοῦ τῷ πατρὶ μόνῳ, καταμωκώμενος ὥσπερ τοῦ γέροντος. Ὁ δὲ Χὰμ δέων, ὁμοίως (71) τοῖς ἀδελφοῖς μὴ προσελθεῖν τῷ πατρὶ ἀσεβῶς, ἀλλὰ B καὶ ἐπιπλῆξαι τῷ πρώτῳ θεασαμένῳ καὶ διαβάλλοντι, αὐτὸς δὲ καὶ πέπεισται, καὶ εἰσῆλθε, καὶ εἶδε, καὶ ἀνήνεγκε τοῖς ἀδελφοῖς. Καὶ ταῦτα δὲ δοκεῖ μῦθος εἶναι, εἰ μὴ τὸ τῆς ἀποδείξεως ἦν ἰσχυρόν. « Καὶ ἐξυπνίσθη γάρ, φησι, Νῶε ἐκ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ, καὶ ἔγνω ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ νεώτερος. » Μικρότερος (72) μὲν γὰρ υἱὸς αὐτοῦ ὁ Χὰμ οὐκ ἦν, ἀλλὰ δεύτερος. « Σὴμ γάρ, φησὶ, καὶ Χὰμ, καὶ Ἰάφεθ. » Καὶ εἰ τὸν μικρὸν ἤθελε δεῖξαι, τὸν Ἰάφεθ ἂν ἔλεγεν. Ἐπειδὴ δὲ τοὺς ἐκγόνους (73) υἱοὺς ἀεὶ λέγουσιν οἱ πάπποι, καὶ τοὺς μακρόθεν ἀπογόνους, τὸν βραχύτατον τῶν ἐκγόνων (74) τὸν Χαναὰν, εἴρηκεν ἡ Γραφὴ ἐγνῶσθαι παρὰ τοῦ Νῶε, ὅτι αὐτὸς ἐποίησε ταῦτα. Καὶ ὅτι τοῦτο οὕτως ἔχει, C εὐθὺς ἐπάγει τὸ θεῖον λόγιον, καὶ εἶπεν. « Ἐπικατάρατος Χαναὰν, δοῦλος δούλων (75) ἔσται τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Εἰ δέ τις θαυμάζοι, τί δήποτε ὁ Χὰμ, καὶ αὐτὸς ἀσεβὴς ὤν, τὴν αὐτὴν κατάραν οὐκ ἔσχε τῷ υἱῷ, ἐπιγνώτω ὡς εἰ ἦν λελεγμένον τῷ Χὰμ, « Δοῦλος δούλων ἔσται, » τῆς δουλείας μετέσχον ἂν καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, ὡς οἱ τοῦ Χαναὰν ἀδελφοὶ δοῦλοι ἐγένοντο κατὰ τὴν κατάραν, ὧν δοῦλος ἀπεφάνθη Χαναάν.

naan [z]? » Nam si opus erat mentionem facere filiorum, omnium utique oportebat, et non solius Chanaan. Chanaan ipse etiam erat impius, ut historia declarat. Volens igitur spiritus divinus ostendere similitudinem patris et filii, eum quodammodo a suorum fratrum pietate distinguit, adjiciens : « Ipse Cham pater est Chanaan. » Genere siquidem erant omnes filii Noe : solus autem iste moribus non erat filius, sed sui similis filii pater. Quamobrem ad majorem demonstrationem positum est istud : « Ipse pater est Chanaan. » Qui vero * hæc dixit Hebræus, hanc etiam traditionem afferebat, et traditionem ratione **70** confirmabat. Primum Chanaan verenda avi sui vidisse suoque solum patri narrasse tanquam senem irridentem. Cham vero, cum similiter ac fratres non deberet impie ad patrem accedere, sed objurgare eum qui primus viderat, et illudebat; ipse quoque persuasus, et accessit, et vidit, fratribusque renuntiavit. Sed hæc viderentur esse fabulosa, nisi hoc quod sequitur demonstrationis vim haberet : « Et suscitatus est a somno suo, inquit, et cognovit quæcunque fecerat ei filius suus junior [a]. » Cham autem non erat ejus filius junior, sed secundus. « Sem enim, inquit, et Cham, et Japhet [b]. » Quod si filium minimum demonstrare volebat, Japhet nominasset. Quoniam vero avi nepotes, ac eos etiam qui ab his longa serie nascuntur, solent filios appellare, Chanaan nepotum minimum dicit Scriptura cognitum fuisse a Noe, sceleris hujus auctorem exstitisse. Et quod hoc ita se habeat, subjungit statim divinus Sermo, et ait : « Maledictus Chanaan, servus servorum erit fratribus suis [c]. » Quod si quis miretur, quamobrem Cham, cum ipse quoque esset impius, eamdem cum filio maledictionem non sit sortitus, cognoscat, quod si hanc sortitus esset, videlicet « servus servorum erit, » servitutis etiam participes fuissent fratres ejus. Nam ex maledictione fratres quoque Chanaan servi fuerunt eorum, quorum servus declaratus est Chanaan.

ΕΡΩΤ. ΝΗ'.

Τί δήποτε τοῦ Χὰμ ἐπταικότος, ὁ ἐκείνου παῖς ἐδέξατο τὴν ἀράν;

Κοινῇ πάντες μετὰ τὴν τοῦ κατακλυσμοῦ παῦλαν τῆς θείας μετέλαχον εὐλογίας. Τολμηρὸν τοίνυν D ὑπέλαβεν ὁ Νῶε, ἐπαγαγεῖν ἀρὰν τῷ τῆς θείας εὐλογίας μετειληχότι· τούτου χάριν τῷ ἐκείνου παιδὶ

71 INTERR. LVIII.

Quare, cum Cham deliquisset, filius ejus maledictionem suscepit?

Cessante diluvio omnes pariter benedictionis divinæ participes facti sunt. Temerarium igitur existimavit Noe maledictionem illi inferre, qui benedictionem divinam consecutus erat : quamobrem

[z] Gen. IX, 18. [a] ibid., 24. [b] ibid. 18. [c] ibid. 25.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[72] Cat. p. 161. τὴν ὁμοιότητα τοῦ Πατρός.

NOTÆ.

(69) *Οἰκειότητα*. Cod. et Pic. ὁμοιότητα.

(70) *Ἦν*. Cod. et Pic. αὐτός.

(71) *Δέων ὁμοίως*. Cod. et Pic. εἰ ὅμοιος ἦν. Ad marginem itaque notavit Picus : « Deest ἔδει aut simile. »

(72) Cod. et Pic. μικρός.

(73) Cod. et Pic. ἐγγόνους.

(74) Cod. et Pic. ἐγγόνων.

(75) *Δοῦλος δούλων*. His verbis utitur Aquila. οἱ Ο' habent παῖς οἰκέτης, quos alio loco sequitur Theodoretus. Vid. infra interrog. 12 in Josuam.

ejus filio maledictionem intulit. Est autem supplicium justum. Quia enim, cum filius esset, in patrem deliquit, ob id per filii maledictionem pœnas luit. Ad hæc considerandum est illud, quod si ipse Cham maledictionem suscepisset, in totum genus maledictio ea pervagata fuisset. Verum, minimum filium ejusmodi castigatione increpavit. Hoc autem sciendum, quod verba justi, non maledictio, sed prophetia sunt. Nam cum Israel ex Sem genus ducens, Palæstinam * occupaturus esset, quam olim incoluerant, qui ex Chanaan descenderant, in maledictionis formam prophetiam effert; prædicens quidem futura, deterrens autem posteros, ne peccent in parentes. Id quod nos aperte docet benedictio Sem : « Benedictus, inquit, Dominus Deus Sem, et erit Chanaan servus ejus [d]. » Non enim duobus hunc subjecit, sed soli Sem. Et Japheth quidem multiplicem progeniem prædixit, Sem vero pietatem. Nam Deum prophetavit habitaturum in tentoriis Sem : habitavit autem apud patriarchas, qui ex Sem orti sunt : et apud prophetas, qui ex illis descenderunt : et prius in tabernaculo, posterius Hierosolymis. Et hæc prophetia certissimum finem habuit, mysterium dispensationis : **72** quando Deus verbum, Dei et Patris Filius unigenitus, carnem assumpsit et homo factus est, et carnem, quam accepit ex semine David et Abraham, templum suum nominavit. Nam ex Sem hi quoque originem duxerunt : at servitus Chanaan in Gabaonitis finem cepit.

A περιτέθεικε τὴν ἀράν. Ἔχει δὲ καὶ ἡ τιμωρία τὸ δίκαιον. Ἐπειδὴ γὰρ υἱὸς ὢν ἐξήμαρτεν εἰς πατέρα, διὰ τῆς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ ἀρᾶς δέχεται τὴν τιμωρίαν. Πρὸς δὲ τούτοις σκοπητέον κἀκεῖνο, ὡς εἰ αὐτὸς ὁ Χὰμ ἐδέξατο τὴν ἀράν, εἰς ὅλον ἂν διέβη τὸ γένος ἡ τιμωρία· εἰς δὲ τὸν νεώτατον υἱὸν τὴν παιδείαν παρέπεμψε [73], καὶ τοῦτο δὲ δεῖ εἰδέναι, ὡς πρόῤῥησίς ἐστιν, οὐκ ἀρά, τοῦ δικαίου τὰ ῥήματα· ἐπειδὴ γὰρ ἤμελλεν ὁ Ἰσραὴλ ἐκ τοῦ Σὴμ κατάγων τὸ γένος, τῆς Παλαιστίνης παραλαμβάνειν τὴν δεσποτείαν· ταύτην δὲ πάλαι ᾤκουν οἱ ἐκ τοῦ Χαναὰν βεβλαστηκότες· εἰς ἀρὰν σχηματίζει τὴν πρόῤῥησιν, προαγορεύων μὲν τὰ ἐσόμενα, δεδιττόμενος δὲ τοὺς ὕστερον ἐσομένους, μὴ πλημμελεῖν εἰς γονέας. Καὶ τοῦτο σαφῶς ἡμᾶς ἡ τοῦ Σὴμ εὐλογία διδάσκει.
B « Εὐλογητὸς γάρ, φησί, Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Σὴμ· » καὶ ἔσται Χαναὰν παῖς αὐτοῦ. » Οὐ γὰρ τοῖς δύο τοῦτον ὑπέταξεν (76) ἀλλὰ μόνῳ τῷ Σήμ. Καὶ τοῦ μὲν Ἰάφεθ τὴν πολυγονίαν προείρηκε,· τοῦ δὲ Σὴμ τὴν εὐσέβειαν· τὸν γὰρ Θεὸν ἐν τοῖς σκηνώμασι τοῦ Σὴμ κατοικήσειν προείρηκε. Κατῴκησε δὲ ἐν τοῖς ἐκ τοῦ Σὴμ πατριάρχαις, καὶ ἐν τοῖς ἐκ τούτων βεβλαστηκόσι προφήταις· καὶ ἐν τῇ σκηνῇ πρότερον· καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ὕστερον. Ἀκριβὲς δὲ τέλος ἔσχεν ἡ προφητεία τὸ τῆς οἰκονομίας μυστήριον· ὅτε αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς Υἱὸς μονογενής, ἐσαρκώθη καὶ ἐνηνθρώπησε καὶ ναὸν ἑαυτοῦ προσηγόρευσεν, ἣν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ καὶ Ἀβραὰμ ἔλαβε σάρκα. Ἐκ τοῦ Σὴμ γὰρ καὶ οὗτοι
C κατῆγον τὸ γένος. Ἡ δὲ τοῦ Χαναὰν δουλεία ἐν τοῖς Γαβαωνίταις τὸ τέλος ἐδέξατο.

INTERR. LIX.

Dixerunt quidam ex magistris bitumen esse calcem vivum.

Ignorantes, ut verisimile est, fontes in Assyria exsistentes, putaverunt ex calce viva turrim ædificatam esse. Ego vero diligenter didici ab iis qui illinc veniunt, esse fontes, qui hanc materiam cum aqua effundunt : et quod ædificiis construendis illam adaptantes, coctilem cum ea laterem componunt, atque hoc pacto turrim ædificatam esse aiunt. Et oculati testes affirmant se effregisse particulam aliquam, et probe novisse bitumen esse coctilibus lateribus substratum : asserentes alioqui penuriam esse lapidum in Assyria, et ob eam rem lateribus uti pro lapidibus. Atqui sine lapidibus quomodo calx viva confici possit ?

ΕΡΩΤ. ΝΘ'. [74]

Τὴν ἄσφαλτόν τινες τῶν διδασκάλων (77) ἔφασαν ἄσβεστον εἶναι.

Οἱ ἀγνοοῦντες, ὡς εἰκός, τὰς ἐν τῇ Ἀσσυρίᾳ πηγάς, ᾠήθησαν ἀσβέστῳ τὸν πύργον ᾠκοδομεῖσθαι. Ἀκριβῶς δὲ παρὰ τῶν ἐκεῖθεν ἀφικομένων μεμάθηκα, ὡς εἰσὶ πηγαὶ ταύτην ἀναβλύζουσαι τὴν ὕλην μεθ' ὕδατος· καὶ ὅτι ταύτην ταῖς οἰκοδομίαις (78) συνυφαίνοντες, ἐπὶ ταύτης τὴν ὠπτημένην συνετίθεσαν πλίνθον. Οὕτω καὶ τὸν πύργον ᾠκοδομῆσθαί φασι, καὶ οἱ αὐτόπται τούτου διαῤῥῆξαί τι μέρος [75] ἰσχυρίσαντο, καὶ ἀκριβῶς διαγνῶναι, ὡς ἄσφαλτος
D ταῖς ὠπτημέναις ὑπέστρωται πλίνθοις. Ἄλλως τε καὶ λίθων εἶναι σπάνιν ἐν τῇ Ἀσσυρίᾳ φασί, καὶ διὰ τοῦτο ταῖς πλίνθοις ἀντὶ λίθων κεχρῆσθαι· λίθων δὲ δίχα πῶς ἂν γένοιτο ἄσβεστος;

[d] Gen. IX, 26.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[73] Cat. p. 165. τὴν παιδ. διὰ τοῦτο παρέπεμψε. [74] Quæst. 59 in cat. p. 175 ponitur post quæst. 60 et 61. [75] Cat. p. 175. καὶ διορύξαι τι μέρος.

NOTÆ.

(76) Cod. et Pic. ὑπέδειξεν.

(77) *Τινὲς τῶν διδασκάλων*. Hebræus scilicet, ut Syrus interpres, ut e Diodoro liquet. Vide Montf. Hexapl. Orig. p. 27. In editione Græca 1 Pici hæc interrogatio est pars præcedentis, in margine autem hanc notulam apposuit Picus : « Hic videtur ponenda alia quæstio, τί ἐστι ἄσφαλτος. »

(78) *Ταῖς οἰκοδ*. Cod. ταῖς ἐν ὕδασιν οἰκοδομίαις, Pic. τὰς ἐν ὕδασιν οἰκοδομίας.

A

ΕΡΩΤ. Ξʹ.

Ποία γλῶσσα ἀρχαιοτέρα,

Δηλοῖ τὰ ὀνόματα. Ἀδὰμ γὰρ, καὶ Κάϊν, καὶ Ἄβελ, καὶ Νῶε, τῆς Σύρων ἴδια γλώττης. Ἀδαμθὰ γὰρ τὴν ἐρυθρὰν γῆν ἔθος τοῖς Σύροις καλεῖν. Ἀδὰμ τοίνυν, ἢ ὁ *γήϊνος*, ἢ ὁ *χοϊκὸς* ἑρμηνεύεται. Καὶ Κάϊν *κτῆσις*, τοῦτο δὲ Ἀδὰμ ὑμνῶν Θεὸν εἴρηκεν. « Ἐκτησάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ. » Καὶ Ἄβελ *πένθος*· πρῶτος γὰρ οὗτος ὤφθη νεκρός. Καὶ πρῶτος τοῖς γεγεννηκόσι προὐξένησε πένθος· καὶ Νῶε, *ἀνάπαυσις*.

ΕΡΩΤ. ΞΑʹ.

Ἡ οὖν Ἑβραία πόθεν ἤρξατο;

Οἶμαι αὐτὴν ἱερὰν εἶναι φωνήν. Ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς ναοῖς ἴδιοί τινες ἦσαν χαρακτῆρες B γραμμάτων, οὓς ἱερατικοὺς προσηγόρευον (79), οὕτω διὰ τοῦ Μωσέως ὁ τῶν ὅλων Θεὸς ταύτην ἔδωκε τὴν γλῶτταν, διδακτὴν οὖσαν, οὐ φυσικήν. Τοιγάρτοι τῶν ἄλλων ἁπάντων κατὰ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐν οἷς ἂν γεννηθῶσι φθεγγομένων φωνὴν καὶ τῶν μὲν ἐν Ἰταλίᾳ τικτομένων, τῇ Ἰταλῶν κεχρημένων· τῶν δὲ ἐν τῇ Ἑλλάδι τῇ Ἑλλήνων· καὶ τῶν ἐν Περσίδι τῇ Περσῶν, καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ τῇ Αἰγυπτίων· τὰ Ἑβραίων παιδία οὐ τῇ Ἑβραίων ἔστιν εὑρεῖν εὐθὺς κεχρημένα φωνῇ, ἀλλὰ τῇ ἐκείνων παρ' οἷς ἐγεννήθησαν· εἶτα μειράκια γενόμενα, διδάσκεται τῶν γραμμάτων τοὺς χαρακτῆρας· μανθάνει δὲ διὰ τῶν γραμμάτων τὴν θείαν Γραφὴν, τῇ Ἑβραΐδι γεγραμμένην φωνῇ. Οἶμαι δὲ τοῦτο αἰνίττεσθαι καὶ τὸν μακάριον Δαβὶδ ἐν τῷ ὀγδοηκοστῷ C ψαλμῷ· « Γλῶσσαν ἣν οὐκ ἔγνω ἤκουσεν. » Ἀλλά τινές φασιν ἀπὸ τοῦ Ἕβερ Ἑβραίαν κεκλῆσθαι τὴν γλῶσσαν. Ἐκεῖνον γὰρ μόνον ἐν τῇ προτέρᾳ μεῖναι φωνῇ, καὶ ἐκεῖθεν Ἑβραίους ὀνομασθῆναι (80). Ἐγὼ δὲ οἶμαι Ἑβραίους ὀνομασθῆναι ἐκ τοῦ τὸν πατριάρχην Ἀβραὰμ ἀπὸ τῆς Χαλδαίων χώρας εἰς τὴν Παλαιστίνην ἐλθεῖν τὸν Εὐφράτην ποταμὸν διαβάντα. Ἑβρᾶ γὰρ | τῇ Σύρων φωνῇ ὁ *περάτης* (81) ὀνομάζεται. Εἰ δὲ ἐκ τοῦ Ἕβερ Ἑβραῖοι καλοῦνται, οὐ μόνους ἐχρῆν [76]

INTERR. LX.

Quænam lingua est antiquior?

Nomina ipsa indicant. Adam enim, et Cain, et Abel, et Noe, propria sunt linguæ Syriacæ. Syrorum enim mos est, terram rubram appellare *adamtha*. Exponitur ergo Adam, aut *terrenus*, aut *pulverosus*; et Cain, *possessio*. Hoc enim **73** Adam laudans Deum dixit: « Possedi hominem per Deum [e]. » Et Abel idem est, quod *luctus*. Primus enim ille conspectus est mortuus, et primus parentibus luctum attulit. Noe vero idem, quod *requies*.

INTERR. LXI.

Unde cœpit igitur Hebraica lingua?

Eam arbitror vocem esse sacram. Quemadmodum enim in templis Græcorum quidam erant litterarum characteres peculiares, quos sacros appellabant: sic Deus omnium per Mosen donavit hanc linguam, non naturalem, sed doctrina et arte comparatam. Siquidem cum reliqui omnes loquantur lingua gentis, in qua nati fuerint, et nati in Italia Italorum utantur voce, qui in Græcia, voce Græcorum, qui in Perside, Persarum, et qui in Ægypto, lingua Ægyptiorum loquantur: pueros Hebræorum nullos reperire est, qui statim Hebraica lingua utantur, sed eorum apud quos nati sunt. Deinde cum parum adoleverint, docentur litterarum charactere, et discunt ex litteris Scripturam divinam Hebraica voce scriptam. Quod puto beatum Davidem indicasse octogesimo Psalmo: « Linguam, quam non noverat, audivit [f]. » Sed quidam dicunt ab Heber Hebraicam linguam appellatam esse. Illum enim solum in pristina lingua permansisse, indeque Hebræos esse dictos. Ego vero puto appellatos esse Hebræos, ex eo quod Abraham patriarcha, cum e regione Chaldæorum veniret in Palæstinam, fluvium Euphratem pertransiit. **74** Hebra enim Syrorum lingua dicitur *trajiciens fretum*. Quod si Hebræi denominarentur ab Heber, non solum illos oportebat sic appellatos esse. Permultæ enim nationes ab Heber originem ducunt. Et ut reliquas omnes præ-

[e] Gen. IV, 1. [f] Psal. LXXX, 6.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI

[76] Cat. p. 174. οὐ μόνον ἐχρῆν. Inter quæst. 61 et 62 hæc sub Theodoreti nomine leg. in cat. p. 183 sq., ad Gen. XII, 4: Εἰ εἰρηκὼς ὁ Μωϋσῆς, « Καὶ ἔζησε Θάῤῥα ἔτη ἑβδομήκοντα, καὶ ἐγέννησε τὸν Ἄβραμ καὶ τὸν Ναχὼρ, καὶ τὸν Ἀῤῥάν· » εἶτα μετ' ὀλίγα γεγραφὼς, « καὶ ἐγένοντο πᾶσαι αἱ ἡμέραι Θάῤῥα ἔτη σεʹ, καὶ ἀπέθανε Θάῤῥα ἐν Χαῤῥὰν, » μετὰ βραχέα φησὶν, « Ἀβραὰμ δὲ ἦν ἐτῶν οεʹ, ὅτε ἐξῆλθεν ἐκ Χαῤῥάν. » Καὶ πῶς, εἰ ὁ Θάῤῥα ἑβδομηκονταετὴς γεγονὼς, ἔσχε τὸν Ἀβραὰμ καὶ τὸν Ναχὼρ, καὶ τὸν Ἀῤῥὰν, τῷ σʹ δὲ ἔτει καὶ εʹ ἀπέθανε, μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐξῆλθεν ἐκ Χαῤῥὰν ὁ Ἀβραὰμ ἑβδομηκονταπέντε ἐτῶν, δέον αὐτὸν ἐκ τῆς ἀκολουθίας ρλεʹ ἐτῶν εἶναι; Ζήτημα οὖν τὸ ῥηθὲν τοῖς μὴ παρέργως ἀναγινώσκουσι. Νοεῖται γὰρ οὕτω τὸ Μωσαϊκὸν ῥητόν. Τριῶν μνημονεύει, τὴν ποσότητα δεικνύς· καὶ γὰρ τὸν Νῶε πεντακοσιοστῷ ἔτει, φησὶ, γεγεννηκέναι τρεῖς υἱοὺς, οὐδὲ τούτους τριδύμους· ἀλλ' ὁμοῦ τίθησιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοὺς κατὰ διαφόρους χρόνους αὐτῷ τεχθέντας. Ἴσμεν δὲ, ὅτι πολλοῖς ἀρτιγάμοις μὲν ὁ πρωτότοκος τίκτεται· γηρῶσι δὲ ὁ νεώτατος· καὶ ἔσθ' ὅτε τάχιστα τὴν ἀρχὴν τινες παιδοποιήσαντες, βραδύτατα δεύτερον ἐσχήκασι τέκνον. Ἀμέλει καὶ ὁ Ἀῤῥὰν οὕτω πρεσβύτερος τοῦ Ναχὼρ, ὡς τὴν Σάῤῥα, θυγατέρα αὐτοῦ, γενέσθαι τῷ

NOTÆ.

(79) Cod. et Pic. προσηγόρευσεν.

(80) *Ἀλλὰ — ὀνομασθῆναι*. Hæc in cod. August. novam quæstionem faciunt, ascripta, ut solet, vocula, Ἐρώτησις. Responsio ad hanc quæstionem incipit a verbis Ἐγὼ δὲ οἶμαι κ. τ. λ. In Pici codice hæc etiam ad quæst. 61 relata sunt.

(81) *Ὁ περάτης*. Pic. ὅπερ Εὐφράτης. Perperam, ut jam monuit Drusius l. c. p. 25.

termittam, ex eo orti sunt Ismaelitæ, et qui ex Chettura, Idumæi, Amalecitæ, Moabitæ, atque Ammonitæ, et qui Carras habitant, ex Nachor et Laban genus trahentes. Nullus tamen illorum Hebraica lingua usus est. Sic vero et ipse Abraham vocabatur, ut testis est divina Scriptura. Nam post captivitatem Lot, adveniens, ait [g], quispiam denuntiavit Abrahamo, qui trajecerat fretum. Ego autem istud reperi in Hebræo sermone positum Hebri. Hebri autem Græca lingua formatum fit Hebræus. Nam et in illo loco, ubi Ægyptia de Joseph dixit: « Introduxisti nobis puerum Hebræum, ut illuderet nobis [h], » in Hebræo sermone ponitur Hebri. Sed de hoc contendere * superfluum est. Nullum enim ex eo pietatis rationibus detrimentum accedit, sive hoc, sive illud recipiamus.

A τούτους οὕτω προσαγορεύεσθαι. Πολλὰ γὰρ ἔθνη ἐκ τοῦ Ἕβερ κατάγει τὸ γένος· καὶ ἵνα τοὺς ἄλλους πάντας παρῶ, ἐκ τούτου εἰσὶν Ἰσμαηλῖται, καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Χεττούρας, καὶ Ἰδουμαῖοι, καὶ Ἀμαληκῖται, καὶ Μωαβῖται, καὶ Ἀμμανῖται, καὶ οἱ τὰς Κάῤῥας οἰκοῦντες· ἐκ τοῦ γὰρ Ναχὼρ καὶ τοῦ Λάβαν τὸ γένος κατάγουσιν. Ἀλλ' οὐδεὶς τούτων τῇ Ἑβραΐδι κέχρηται φωνῇ. Οὕτω δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀβραὰμ ἐκαλεῖτο. Καὶ μάρτυς ἡ θεία Γραφή. Μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Λὼτ αἰχμαλωσίαν, ἐλθών τις, φησὶν, ἀνήγγειλε τῷ Ἀβραὰμ τῷ περάτῃ. Τοῦτο δὲ παρὰ τῷ Ἑβραίῳ κείμενον εὗρον Ἑβρεΐ. Τὸ δὲ Ἑβρεῒ ἐξελληνιζόμενον, Ἑβραῖος γίνεται. Καὶ γὰρ ἐν ἐκείνῳ τῷ χωρίῳ, ἔνθα ἡ Αἰγυπτία περὶ τοῦ Ἰωσὴφ ἔφη· « Εἰσήγαγες ἡμῖν παῖδα Ἑβραῖον ἐμπαίζειν ἡμῖν· »
B παρὰ τῷ Ἑβραίῳ Ἑβρεῒ κεῖται. Ἀλλὰ περὶ τούτου ζυγομαχεῖν περιττόν. Οὐδὲν γὰρ τῷ λόγῳ τῆς εὐσεβείας λυμαίνεται, κἄν τε τοῦτο, κἄν τε ἐκεῖνο δεξώμεθα.

INTERR. LXII.

Quidam ferunt Pharaonem rem habuisse cum Sara.

Quantæ igitur curæ fuit Abraham omnium Deo, si ejus uxorem adulterio stupratam neglexit? Cur vero afflictionibus magnis et sævis Pharaonem et totam domum ejus afflixit, si noluit cohibere congressum illum iniquum? Sed et ipse Pharao ignorationem pro defensione proponit, et **75** expostulat cum Abrahamo, quod uxorem suam vocavisset sororem: et ostendit, quod non eam acceperit, ut ea contumeliose uteretur, sed ut in uxorem haberet: « Quid hoc enim fecisti mihi, inquit, quia uxor tua est? Cur dixisti, soror mea est, et sumpsi eam mihi in uxorem? Et ecce nunc uxor tua coram te, accipe eam et abi [i]. » Et non solum dixit, sed etiam opere complevit, et omnimoda sollicitudine dignum æstimavit. « Præcepit enim, inquit, Pharao viris de Abrahamo, ut deducerent illum, et uxorem ejus, et omnia quæcunque possidebat [i]. » Constat ergo, quod rapta Sara statim rector universorum Pharaonem obstrinxit morbo, qui libidinem ejus fregit:

ΕΡΩΤ. ΞΒ'.

Τινές φασι τῇ Σάῤῥᾳ μιγῆναι τὸν Φαραώ [77].

Ποίας οὖν κηδεμονίας ἀπήλαυσεν (82) Ἀβραὰμ παρὰ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, εἰ περιεῖδεν (83) αὐτοῦ μοιχευομένην τὴν γαμετήν; τί δήποτε δὲ καὶ ἤτασεν ἐτασμοῖς μεγάλοις καὶ φοβεροῖς [78] τὸν Φαραὼ, καὶ ἅπαντα τὸν οἶκον αὐτοῦ, εἰ μὴ κωλῦσαι τὴν παράνομον ἠβούλετο συναφήν; Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Φαραὼ τὴν ἄγνοιαν εἰς ἀπολογίαν προβάλλεται· καὶ μέμφεται τῷ Ἀβραὰμ ἀδελφὴν κεκληκότι τὴν γαμετήν· καὶ διδάσκει ὡς οὐχ ὑβρίσαι αὐτὴν, ἀλλὰ γῆμαι βουλόμενος ἔλαβε. « Τί τοῦτο γὰρ, φησὶν, ἐποίησάς μοι, ὅτι γυνή σού ἐστιν; Ἵνα τί εἶπας,
C Ἀδελφή μού ἐστι, καὶ ἔλαβον αὐτὴν ἐμαυτῷ εἰς γυναῖκα (84); καὶ νῦν ἰδοὺ ἡ γυνή σου, ἐναντίον σου, λαβὼν ἀπότρεχε. Καὶ οὐ μόνον εἶπεν, ἀλλὰ καὶ ἔπραξε, καὶ παντοδαπῆς (85) κηδεμονίας ἠξίωσεν. « Ἐνετείλατο γὰρ, φησὶ, Φαραὼ ἀνδράσι περὶ τοῦ Ἀβραὰμ συμπροπέμψαι αὐτὸν, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ πάντα ὅσα ἦν αὐτῷ. » Δῆλον τοίνυν, ὡς εὐθὺς ἁρπασθείσης τῆς Σάῤῥας, ἐπέδησε τῇ νόσῳ

[g] Gen. xiv, 13. [h] Gen. xxxix, 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

ἀδελφῷ αὐτοῦ γυναῖκα. Καὶ μή τις οἰέσθω τότε πολὺ νεωτέρας εἶναι τῶν ἀνδρῶν τὰς γυναῖκας. Ἀκουέτω γὰρ τοῦ Μωσέως λέγοντος· « Καὶ ἔπεσεν Ἀβραὰμ ἐπὶ πρόσωπον, καὶ ἐλάλησε, καὶ εἶπεν ἐν τῇ διανοίᾳ, λέγων, Εἰ τῷ ἑκατονταετεῖ παῖς γεννήσεται, καὶ Σάῤῥα ἐννενήκοντα ἐτῶν οὖσα τέξεται. » Εὑρίσκεται τοίνυν Ἀῤῥὰν, οὗ μέμνηται τελευταῖον Μωσῆς, ὅτε τοὺς τεχθέντας τῷ Θάῤῥᾳ ἠρίθμει, τοσοῦτον τοῦ Ναχὼρ μείζων, ὡς τὴν θυγατέρα αὐτοῦ γενέσθαι γυναῖκα τῷ Ναχώρ. Εἰ δὲ τοῦ μείζονος οὐ μέμνηται πρότερον, δῆλον ὅτι τὸν Ἀβραὰμ, οἷα τελειότατον, πρῶτον τίθησιν, ἐπειδὴ καὶ δι' αὐτὸν αὐτῷ τὸ τῆς ἱστορίας ἀναγκαιότερον ἦν. Τὸν δὲ Ναχὼρ, μέσον, καὶ τὴν ἡλικίαν μέσον ὄντα· ἔνθα μὲν γὰρ βούλεται δεῖξαι τίς ὁ πρωτότοκος, τῇ τάξει τῶν ἡλικιῶν ἐξ ἀνάγκης ἀκολουθεῖ· ὅπου δὲ μὴ εἴη τούτου χρεία, τὸν τιμιώτερον προτίθησι, κἂν τελευταῖος ᾖ. Ὡς δὲ λόγος καὶ ἡ Σάῤῥα θυγάτηρ ἑνὸς τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἀβραὰμ ἐτύγχανεν, ὡς αὐτός φησι, « Καὶ γὰρ ἀληθῶς ἀδελφή μού ἐστιν, ἀλλ' ἐκ πατρὸς, οὐκ ἐκ μητρός. » Ὥς που καὶ τὸν Λὼτ υἱὸν ὄντα τοῦ ἀδελφοῦ, ἀδελφὸν ἀποκαλεῖ. Εἰκὸς δὲ Ἀῤῥὰν τοῦ ἀδελφοῦ κατοιχομένου, τοὺς ἀδελφοὺς τὰς θυγατέρας ἀγαγέσθαι· οὔτε τοῦ Θάῤῥα οὔτε αὐτῶν ἀνεχομένων καταλιπεῖν αὐτὰς τῇ Χαλδαίᾳ, ὅτε εἰς τὴν Χάῤῥαν ἐξῄεσαν. [77] Cat. p. 189. τὴν Σάῤῥαν μιγῆναι τῷ Φαραῷ. [78] μεγ. καὶ πονηροῖς.

NOTÆ.

(82) Ἀπήλαυσεν. Cod. et Pic. ἀπέλαβεν.
(83) Εἰ περιεῖδεν. Cod. et Pic. εἴπερ εἶδεν.
(84) Καὶ — γυναῖκα. Des. in cod. et apud Pic.
(85) Cod. παντοδαπῶς.

τὸν Φαραὼ τῶν ὅλων ὁ Πρύτανις· ἡ δὲ νόσος τὴν A ὄρεξιν ἤμβλυνεν· καὶ τῶν δικτύων εἴσω τὴν θήραν ἔχων ὁ θηρευτὴς, οὐκ ἀπήλαυσε (86) τῆς ἄγρας· ἡ γὰρ νόσος ἐκώλυσε.

ΕΡΩΤ. ΞΓ'.

Καὶ τίνος ἕνεκεν ἐνταῦθα μὲν ἐσίγησεν ἡ Γραφὴ τὸ φυλαχθῆναι τὴν Σάῤῥαν ἀλώβητον, ἐν δὲ τῷ κατὰ τὸν Ἀβιμέλεχ διηγήματι, σαφῶς τοῦτο δεδήλωκε;

Ἔμελλεν ἡ Σάῤῥα τηνικαῦτα τίκτειν τὸν Ἰσαάκ. Ἵνα τοίνυν μὴ ὕποπτον γένηται τὸ σπέρμα τοῦ Ἀβραὰμ, σαφῶς ἐκεῖ δεδήλωκεν ἡ θεία Γραφὴ, ὅτι οὐχ ἥψατο αὐτῆς Ἀβιμέλεχ. Καὶ ἐντεῦθεν μέντοι κἀκεῖθεν ἰστέον, ὡς καὶ τοὺς Βαρβάρους ἡ φύσις (87) ἐδίδαξεν, ὅτι πονηρὸν ἡ μοιχεία, καὶ τιμωρίας ἄξιον. Καὶ γὰρ ὁ Φαραὼ τοῦτο δεδήλωκεν ἐπιμεμψάμενος τῷ Ἀβραάμ· καὶ ὁ Ἀβιμέλεχ πρὸς τὸν B τῶν ὅλων ἔφη Θεόν· « Κύριε, ἔθνος ἀγνοοῦν καὶ δίκαιον ἀποκτενεῖς; Οὐχ αὐτός μοι εἶπεν, ὅτι Ἀδελφή μού ἐστι, καὶ αὐτή μοι εἶπεν, ὅτι Ἀδελφός μού ἐστιν; Ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ χειρῶν ἐποίησα τοῦτο. » Τέθεικε δὲ ὁ συγγραφεὺς καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν ἀπόκρισιν. « Εἶπε γάρ, φησὶν, ὁ Θεὸς τῷ Ἀβιμέλεχ καθ' ὕπνον. Κἀγὼ ἔγνων ὅτι ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ ἐποίησας τοῦτό, καὶ ἐφεισάμην σου τοῦ μὴ ἅψασθαι αὐτῆς (88) τοῦ μὴ ἁμαρτεῖν εἰς ἐμέ· ἕνεκεν τούτου οὐκ ἀφῆκά σε ἅψασθαι αὐτῆς. Νῦν οὖν ἀπόδος τὴν γυναῖκα τῷ ἀνθρώπῳ, ὅτι προφήτης ἐστὶ, καὶ προσεύξεται περὶ σοῦ, καὶ σωθήσῃ, σὺ, καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου (89). Εἰ δὲ μὴ ἀποδίδως, γνῶθι ὅτι ἀποθανῇ σύ. » Διδάσκει δὲ ἡμᾶς ὁ θεῖος λόγος, ὅτι τῆς C δικαιοσύνης τοὺς ἐραστὰς πλημμελεῖν ἐξ ἀγνοίας μέλλοντας οὐκ ἐᾷ. Δῆλον τοίνυν, ὡς καὶ τὸν Φαραὼ κεκώλυκεν ἁμαρτεῖν, ὡς ἀδελφὴν τοῦ Ἀβραὰμ νόμῳ γάμου εἰληφότα (90). Ἐπειδὴ δὲ κρείττων ἦν, ὡς εἰκὸς, ὁ Ἀβιμέλεχ τοῦ Φαραὼ, ἐκεῖνον μὲν διὰ παιδείας τῆς παρανομίας ἀπεῖρξεν (91)· τούτῳ δὲ καὶ τῆς αἰτίας καὶ τοῦ πλημμελήματος οὐκ ἔδωκεν αὐτὸς τὴν συγχώρησιν· ἀλλὰ τὸν ἠδικημένον αἰτῆσαι ταύτην ἀνέμεινεν· ἐπιφανείας τε ἡμέρως (92) ἠξίωσε, καὶ λόγοις ἠπίοις ἐπέδειξε τὴν τετολμημένην παρανομίαν. « Εἶπε (93) δὲ [79] Ἀβιμέλεχ τῷ Ἄβραμ· Τί ἐνιδὼν ἐποίησας (94) τὸ ῥῆμα τοῦτο; Εἶπε δὲ Ἄβραμ· Εἶπον γὰρ, μήποτε (95), οὐκ ἔστιν θεοσέβεια ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἐμέ τε ἀποκτενοῦσιν ἕνεκεν τῆς γυναικός μου. Καὶ γὰρ ἀληθῶς ἀδελφή μού ἐστιν D ἐκ πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ μητρός. Καὶ γὰρ (96) ἀληθῶς ἀδελφή μου, θυγάτηρ πατρός μού ἐστιν, πλὴν οὐ θυγάτηρ μητρός μου. »

A et venator habens intra retia prædam, capta frui non potuit, quia morbus non permisit.

INTERR. LXIII.

Et qua de causa hoc loco Scriptura silentio prætermisit, Saram illæsum esse servatam, in historia vero Abimelech hoc aperte declaravit?

Sara tunc erat paritura Isaac. Ne igitur semen Abrahæ suspectum esset, illic manifeste declaravit Scriptura divina, quod Abimelech illam non attigisset. Hinc tamen et illinc sciendum est naturam etiam Barbaros docuisse, adulterium esse pravum et ultione dignum. Quod Pharao quoque patefacit, B qui objurgavit Abraham; et Abimelech Deum omnium sic allocutus est: « Domine, gentem insciam et justam interficies? Nonne mihi ipse dixit, soror mea est? **76** et ipsa dixit mihi, frater meus est? Cum corde puro et justitia manuum hoc feci [k]. » Addidit etiam scriptor responsionem Dei: « Dixit enim, inquit, Deus ad Abimelech per somnium: Et ego scio quod corde puro hoc fecisti: et peperci tibi, ut non attingeres illam, ne peccares in me. Hac de causa non permisi te illam * tangere. Nunc igitur redde viro uxorem, quia propheta est, et orabit pro te, et salvaberis tu, et universa domus tua. Quod si non reddideris, scito, quod morieris tu [l]. » Docet quoque nos divinus sermo, quod amatores justitiæ, qui per ignorantiam peccaturi erant, Deus C peccare non permittit. Liquet igitur eum etiam Pharaonem peccare prohibuisse, qui tanquam sororem Abrahæ legitimam uxorem sibi junxerat. Quia vero probior erat Abimelech, ut verisimile est, Pharaone, illum castigatione cohibuit ne peccaret: huic vero contumeliæ et delicti non dedit ipse veniam; sed exspectavit ut ab eo qui injuria affectus erat, illam peteret. Apparitione etiam benigna illum prosecutus est, et blandis sermonibus admissam iniquitatem indicavit. « Dixit autem Abimelech quid vidisti, ut hoc faceres [79]? Dixit autem Abraham: cogitavi enim, forsitan ibi non erit pietas, sicque me interficient ob uxorem meam. Etenim vere soror mea est ex **77** patre, non autem ex matre. Vere enim soror mea est, quippe filia D patris mei est, at vero non est filia matris meæ [m]. »

[i] Gen. XII, 18, 19. [j] ibid. 20. [k] Gen. XX, 4, 5. [l] ibid. 6, 7. [m] ibid. 11-12.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[79] εἶπε δὲ, etc. Hæc et quæ reliqua sunt, desiderantur.

NOTÆ.

(86) Cod. et Pic. ἀπέλαυσε.

(87) Ἡ φύσις. Abest a cod. et edit. Pici.

(88) *Τοῦ — αὐτῆς.* Hæc a Theodoreto addita sunt, et versu 4, ut videtur, desumpta.

(89) *Σωθήσῃ — οἶκός σου.* Pro ζήσῃ, ut habet versio Græca.

(90) *Κεκώλυκεν — εἰληφότα.* Desid. in cod. et apud Pic.

(91) *Τῆς — ἀπεῖρξεν.* Cod. τὴν παρανομίαν ἐδίδαξαν. Pic. τὴν παρανομίαν ἐδίδαξεν, quod melius.

(92) Cod. et Pic. ἡμέρας.

(93) Reliqua e codice Augustano supplevimus, quæ etiam in Pici editione Græca iisdem fere verbis leguntur.

(94) Ita Hebr. מָה רָאִיתָ exprimunt οἱ O'. Theodotio vertit, τί ἑώρακας.

(95) Pic. μή ποτέ ἐστι.

(96) *Γάρ.* Deest apud Pic.

INTERR. LXIV.

Unde Melchisedech genus traxit ?

Cum divinus ille Paulus dicat : « sine patre, sine matre, et sine genealogia [n], » quis veritatem hujus rei nosse potest ? Verisimile est autem illum esse ex illis gentibus, quæ Palæstinam incolebant. Nam illarum tum rex, tum sacerdos erat : sacerdos autem Dei omnium. « Erat enim, inquit, sacerdos Dei altissimi [o]. » Unde etiam Abraham patriarcha obtulit ei spoliorum decimas, et cum justus esset, et amicus Dei, ab illo benedictionem percepit. Typum enim gerebat sacerdotii Dominici. Ideoque et Abrahæ panes et vinum vicissim dedit, ut qui fortasse solitus erat Deo omnium talia offerre. Oportebat enim et in hoc typum patefieri.

A

ΕΡΩΤ. ΞΔ'.

Ὁ Μελχισεδὲκ πόθεν κατῆγε τὸ γένος ;

Τοῦ θεσπεσίου λέγοντος Παύλου, « Ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, » τίς ἂν γνοίη τὸ ἀληθές ; Εἰκὸς δὲ αὐτὸν ἐκ τῶν ἐθνῶν ἐκείνων εἶναι τῶν τὴν Παλαιστίνην οἰκούντων. Ἐκείνων γὰρ (97) καὶ βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς ἐτύγχανεν ὤν, ἱερεὺς δὲ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ. « Ἦν γάρ, φησίν, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ [80] τοῦ ὑψίστου. » Ὅθεν αὐτῷ καὶ Ἀβραὰμ ὁ πατριάρχης προσενήνοχε τὰς τῶν λαφύρων δεκάτας. Καὶ δίκαιος ὤν, καὶ τοῦ Θεοῦ φίλος, παρ' ἐκείνου τὴν εὐλογίαν καρποῦται. Τῆς γὰρ Δεσποτικῆς εἶχεν ἱερωσύνης τὸν τύπον. Διὸ δὴ καὶ ἄρτους τῷ Ἀβραάμ, καὶ οἶνον (98) ἀντέδωκεν· ὡς τοιαῦτα τυχὸν (99) προσφέρειν, εἰωθὼς τῷ τῶν ὅλων Θεῷ. Ἔδει (1) γὰρ
B κἂν τούτῳ δειχθῆναι, τὸν τύπον [81].

INTERR. LXV.

Quomodo fidelis appellatur Abraham, cum dixerit Deo, Ex quo cognoscam hoc, quod possessurus sim eam?

Istud : « Ex quo cognoscam hoc [p], » non diffidentis est, sed modum possidendi scire desiderantis. Cum enim videret multa hominum millia Palæstinam incolentium, discere volebat, quo pacto dominium illius terræ accepturus esset : num jure belli, an sine armis : et an viventibus illis, an sublatis, aut prorsus ejectis. Hac de causa **78** sacrificio finito Deus omnium dixit : « Cognoscens cognosces, quod semen tuum incola erit in terra non sua ; et servituti subjicient eos, et affligent illos, atque humiliabunt quadringentos annos. Gentem vero, cui servierint, judicabo ego. Postea vero egredientur huc cum apparatu multo. Tu vero decedes ad patres tuos in pace, nutritus in senectute bona. Quarta autem generatione revertentur huc. Nondum enim completæ sunt iniquitates Amorrhæorum usque nunc [q]. » Ex responsione divina formam interrogationis cognoscere licet. Nam postquam dixit : « Ex quo cognoscam, quod possessurus sim eam [r] ? » didicit, quantum temporis incolæ futuri essent, et quam misere tractandi, et quanta tandem providentia Dei excipiendi, tum supplicio sumendo de his, qui illis bellum inferre vellent, tum eorum bonis fruendo : et quod Abraham nulla horum experientia accepta, in pace e vita discessurus esset. Docuit pariter rationem dilationis, ne quis suspicaretur, ob numerosam incolarum multitudinem Dominum Deum non potuisse illis tradere domi-

ΕΡΩΤ. ΞΕ'.

Πῶς Ἀβραὰμ πιστὸς ὀνομάζεται εἰρηκὼς τῷ Θεῷ, Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο, ὅτι κληρονομήσω αὐτήν ;

Τό, « Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο, » οὐκ ἀπιστοῦντός ἐστιν, ἀλλὰ μαθεῖν ποθοῦντος τῆς κληρονομίας τὸν τρόπον. Ἐπειδὴ γὰρ ἑώρα πλήθη μυρία τὴν Παλαιστίνην οἰκοῦντα, μαθεῖν ἠβούλετο τίνι τρόπῳ παραλήψεται τῆς γῆς ἐκείνης τὴν δεσποτείαν· πολέμου νόμῳ, ἢ δίχα πολέμου· ζώντων ἐκείνων, ἢ ἀναιρουμένων (2), ἢ ἐξελαυνομένων [82]. Τούτου χάριν μετὰ τὴν θυσίαν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς ἔφη· « Γινώσκων γνώσῃ, ὅτι πάροικον ἔσται τὸ σπέρμα σου ἐν τῇ
C γῇ (3) οὐκ ἰδίᾳ· καὶ δουλώσουσιν αὐτούς, καὶ κακώσουσιν αὐτούς, καὶ ταπεινώσουσιν ἔτη τετρακόσια. Τὸ δὲ ἔθνος, ᾧ ἐὰν δουλεύσωσι, κρινῶ ἐγώ. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐξελεύσονται ὧδε μετὰ ἀποσκευῆς πολλῆς· σὺ δὲ ἀπελεύσει πρὸς τοὺς πατέρας σου ἐν εἰρήνῃ, τραφεὶς ἐν γήρει καλῷ. Τετάρτῃ δὲ γενεᾷ στραφήσονται ὧδε· οὔπω γὰρ ἀναπεπλήρωνται αἱ ἁμαρτίαι τῶν Ἀμοῤῥαίων ἕως τοῦ νῦν. » Ἐκ τῆς θείας ἀποκρίσεως ἔστι γνῶναι (4) τὸν τρόπον τῆς ἐρωτήσεως. Ἐπειδὴ εἶπε, « Κατὰ τί γνώσομαι ὅτι κληρονομήσω αὐτήν, » ἐδιδάχθη ὅσον μὲν παροικήσουσι χρόνον, καὶ ὅπως ταλαιπωρήσουσιν, ὅσης τε ἀξιωθήσονται προμηθείας, τῶν μὲν πολεμήσειν ἐθελόντων αὐτοῖς κολασθησομένων, τούτων δὲ τὰ ἐκείνων καρπωσαμένων· καὶ ὅτι τούτων αὐτὸς οὐδεμίαν πεῖ-
D ραν λαβών, ἐν εἰρήνῃ καταλύσει τὸν βίον. Ἐδίδαξε δὲ καὶ τῆς ἀναβολῆς τὴν αἰτίαν, ἵνα μή τις τοπάσῃ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐνοικούντων μὴ δυνηθῆναι τὸν Δεσπότην Θεὸν τῆς γῆς ἐκείνην αὐτοῖς παραδοῦναι

[n] Hebr. VII, 3. [o] Gen. XIV, 18. [p] Gen. XV, 8. [q] Gen. XV, 13-16. [r] Gen. XV, 8.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[80] Cat. p. 198. τοῦ Θεοῦ om. [81] δειχθ. τὸν τρόπον. [82] Cat. p. 204. ἢ ἐξελαυνομένων om.

NOTÆ.

(97) Cod. et Pic. ἐκεῖνος.
(98) *Καὶ οἶνον*. Cod. et Pic. addunt, καὶ στέαρ.
(99) *Τυχόν*. In cod. et apud Pic. sequitur τινά.
(1) *Ἔδει*. Cod. et Pic. εἶδεν.
(2) *Ἀναιρουμένων*. Cod. et Pic. ἐλαυνομένων.
(3) *Ἐν τῇ γῇ*. Cod. et Pic. addunt, ἀλλοτρίᾳ.
(4) Cod. et Pic. ἐπιγνῶναι. Minus bene. Picus supplere voluit ἔξεστι, aut simile.

A τὴν δεσποτείαν. Ἔφη δὲ οὕτως· « Οὔπω γὰρ ἀναπεπλήρωνται αἱ ἁμαρτίαι τῶν Ἀμοῤῥαίων ἕως τοῦ νῦν. » Οὐδέπω, φησὶν, ἄξια πανωλεθρίας πεπράχασιν· οὐ χρὴ δὲ πρὸ τῆς ἁμαρτίας ἐκ προγνώσεως ἐπενεχθῆναι τὴν τιμωρίαν. Ὅτι δὲ ὑπῆρχον (5) κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν εὐσεβεῖς, δῆλον ἐκ τοῦ Μελχισεδὲκ, καὶ τοῦ Ἀβιμέλεχ, καὶ τῶν τὴν Χεβρὼν οἰκούντων. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι πολλῆς τὸν πατριάρχην θεραπείας ἠξίωσαν· καὶ ἔστιν ἀκοῦσαι αὐτῶν βοώντων· « Βασιλεὺς εἶ σὺ παρὰ Θεοῦ ἐν ἡμῖν. Ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς μνημείοις ἡμῶν θάψον τὸν νεκρόν σου. »

ΕΡΩΤ. ΞϚ'.

Διατί δὲ τυθῆναι προσέταξε δάμαλιν τριετίζουσαν, καὶ κριὸν τριετίζοντα, καὶ τὰ ἑξῆς;

B Αἰνίγματα ταῦτα ἦν τῶν τῷ γένει συμβησομένων. Τοιγάρτοι μετὰ τὰς θυσίας ἐπήγαγε· « Γινώσκων γνώσῃ [83] ὅτι πάροικον ἔσται τὸ σπέρμα σου ἐν γῇ οὐκ ἰδίᾳ. » Καὶ προσέθηκε· « Τετάρτῃ δὲ γενεᾷ ἀποστραφήσονται ὧδε. » Διὰ τοῦτο τρία τῶν καθαρῶν τετραπόδων, καὶ ἕκαστον τριετὲς (6) τυθῆναι προσέταξε, τῶν τριῶν γενεῶν εἰς δήλωσιν, αἳ παροικοῦσαι διατελέσουσιν· ἡ δὲ τρυγὼν τὴν γενεὰν ἐκείνην ἐνέφηνε, τὴν οἱονεὶ ἀποπτᾶσαν μὲν καὶ ἐξελθοῦσαν ἐξ Αἰγύπτου, ἐν δὲ τῇ ἐρήμῳ κατασκηνώσασαν· φιλέρημον γὰρ τόδε τὸ ὄρνεον. Ἡ δὲ περιστερὰ τὴν ἄλλην γενεὰν παρεδήλου, ἣ τὴν ἐπηγγελμένην ἀπελάμβανε γῆν· ἥμερον γὰρ τὸ ζῶον, καὶ ταῖς οἰκίαις ἐμφιλοχωροῦν. Διά τοι τοῦτο, τὰ μὲν οὐ διεῖλεν, ὡς τὴν τῆς δουλείας ἀπαλλαγὴν αἰνιττόμενα. Τὰ δὲ τετράποδα διεῖλεν, ἐπεὶ τὴν ἐν Αἰγύπτῳ κακουχίαν C ἐσήμαινε. Τά δέ γε ἐφιπτάμενα τοῖς διχοτομήμασιν ὄρνεα, ἅπερ ὁ πατριάρχης ἐκ τῶν ἱερείων ἐξήλαυνε, τὴν φονικὴν τῶν Αἰγυπτίων προηνίττετο γνώμην· ἣν ἄπρακτον ἀπέφηνεν ὁ Δεσπότης Θεὸς, τὰς πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ἐμπεδῶν ὑποσχέσεις· ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ τύπῳ τοὺς σαρκοβόρους ὄρνεις ἐξήλαυνεν Ἀβραὰμ, οὕτως ἡ τιμὴ τοῦ Ἀβραὰμ τοὺς Αἰγυπτίους ἐκόλασε. Τὸ δὲ περὶ ἡλίου δυσμὰς ὀφθῆναι τὸν καπνιζόμενον κλίβανον, καὶ τὰς τοῦ πυρὸς λαμπάδας, ἐδήλου μὲν καὶ τὸ δεχθῆναι τὰ θύματα· προεσήμαινε δὲ καὶ τὴν παρὰ τὸ τέλος τοῦ προῤῥηθέντος χρόνου ἐσομένην ἐπιφάνειαν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ. Διὰ πυρὸς γὰρ ἐφάνη [84] καὶ Μωσῇ τῷ νομοθέτῃ, καὶ μετὰ ταῦτα παντὶ τῷ λαῷ. D Ἐδίδασκε δὲ πρὸς τούτοις, καὶ ὅτι ταῦτα ὕστερον νομοθετήσει τὰ ζῶα προσφέρεσθαι. Τινὲς δέ φασιν, ὅτι βεβαίαν [85] δεῖξαι βουλόμενος ὁ Θεὸς τὴν ὑπόσχεσιν, κατὰ τὸ κρατοῦν ἔθος ἐποιήσατο τὰς συνθήκας. Εἰώθασι γὰρ, ὥς φασι, διχῇ τὰ ἱερεῖα διαιροῦντες, οὕτω ποιεῖσθαι τοὺς ὅρκους. Ἐγὼ δὲ

nium illius terræ. Dixit autem sic: « Nondum completæ sunt iniquitates Amorrhæorum usque nunc [s]. » Nondum, inquit, communi exitio digna perpetrarunt. Non decet autem ante peccatum ex præscientia pœnam infligere. Quod autem illis temporibus essent viri pii, constat ex Melchisedeco et Abimelecho, et his, qui incolebant terram Chebron. Illi enim patriarcham magnopere venerati sunt. Audiuntur itaque clamantes, « Rex es tu a Deo apud nos. In **79** electis monumentis nostris sepeli mortuum tuum [t]. »

INTERR. LXVI.

Quare Deus præcepit, sacrificari sibi vaccam triennem et hædum triennem? et reliqua.

Hæc erant illorum ænigmata, quæ posteris erant obventura. Siquidem sacrificio peracto, subjunxit: « Cognoscens cognosces, quod semen tuum peregrinum erit in terra non sua. » Et addidit: « Quarta vero generatione revertentur huc [u]. » Propterea ex quadrupedibus mundis tria, et unumquodque eorum trimum sacrificari præcepit, ad significandas tres generationes, quæ in incolatu permansuræ erant. Turtur autem generationem illam denotabat, quæ ex Ægypto egressa velut avolavit, et habitavit in deserto. Hujusmodi enim avis est amans deserti. Columba autem generationem aliam innuebat, quæ terram promissam accepit. Mansuetum enim est hoc animal et domesticum. Quam ob causam, hæc quidem minime divisit, ut liberationem a servitute significantia. Quadrupedes autem partitus est, eo quod indicarent quam male tractandi erant in Ægypto. Aves autem illæ, quæ supra portiones divisas volitabant, quas quidem patriarcha a sacrificiis abigebat, sententiam Ægyptiorum significabant, qua omnes cædere decreverant: quam tamen irritam Dominus Deus reddidit, volens ea firma rataque esse, quæ Abrahamo promiserat. Sicut enim in figura aves illas prædatrices expellebat Abraham: sic Abrahami honor repressit Ægyptios. Quod autem dicitur, visum esse circa solis occasum clibanum fumantem, et lampades ignis, significabat, suscepta esse sacrificia: **80** et præterea, Deum omnium fore conspicuum circa finem prædicti temporis. Nam in igne visus est Mosi legislatori, deinde universo populo. Docebat etiam, quod posthac animalia hujusmodi per legem erant offerenda. At quidam ferunt, quod Deus volens demonstrare, promissionem suam firmam esse, de more, qui tum obtinebat, pactiones iniverit. Solebant enim, ut

[s] Gen. xv, 16. [t] Gen. xxiii, 6. [u] Gen. xv, 13.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[83] Cat. p. 206. γινώσκων γνώσει. [84] Cat. p. 206. ἐπεφάνη. [85] βεβαίως.

NOTÆ.

(5) Cod. et Pic. εἶχον.

(6) *Τριετές*. Cod. τραπές. Ex errore, ut videtur, librarii. Apud Picum nullum hujus vocis est vestigium.

aiunt, victimas bipartito dividentes sic pactiones juramento firmatas contrahere. Ego vero utrumque posui, ut quisque recipiat, quod sibi verius videbitur.

A καὶ ταῦτα κἀκεῖνα τέθεικα, ἵνα τὸ δοκοῦν ἀληθέστερον οἱ ἐντυγχάνοντες δέξωνται [86].

INTERR. LXVII.

Permulti intemperantes inde suæ lasciviæ sumunt occasionem, quod patriarcha Abraham pellicem habuerit.

Unumquodque opus judicatur ex facientium intentione. Sic igitur et ea, quæ ad Agarem spectant, contemplemur. Si enim attendamus patriarcham concupiscentiæ inservientem, rem reprehensione dignam vocabimus. Si vero uxor naturæ suæ infirmitatem declarans, et a Creatore sterilem sibi factum esse uterum dicens, exponensque quanto liberorum desiderio teneatur, rogavit ea de causa Abrahamum, ut cum Agar congrederetur, quo ipsa liberos inde susciperet, quid peccavit Abraham? Maxime, cum neque natura, neque lex ulla tum scripta, plures ducere uxores prohiberet : ipsa vero conjux sterilis obsecraret, virum ancillæ permisceri : non ut voluptati inserviret, sed ut ille quidem natura, ipsa vero adoptione vocarentur genitores. Nam fœda voluptate superiorem **81** fuisse virum illum divinum, non hæc tantum, verum etiam quæ secuta sunt, fidem faciunt. Cum enim Agar gravida esset, superbiendi occasionem inde accepit, et in dominam suam magna procacitate utebatur : quod ægre ferens Sara, apud patriarcham non recte conquesta est. Ille vero valde patienter ferens petulantiam, neque exspectans donec ancilla peperisset puerum quem in utero gestabat, tradidit illam uxori puniendam. « Ecce, inquit, ancilla tua in manibus tuis : utere ea prout tibi placuerit [v]. »

ΕΡΩΤ. ΞΖ'.

Πολλοὶ τῶν ἀκολάστων ἀφορμὴν εἰς λαγνείαν λαμβάνουσι τὸν πατριάρχην Ἀβραὰμ παλλακὴν ἐσχηκότα.

Ἕκαστον τῶν πραττομένων ἐκ τοῦ σκοποῦ κρίνεται τῶν διαπραττομένων. Οὕτω τοίνυν καὶ τὰ κατὰ τὴν Ἄγαρ σκοπήσωμεν. Κἂν ἐπιθυμίᾳ δεδουλευκότα τὸν πατριάρχην ἴδωμεν, νεμεσητὸν πρᾶγμα καλέσωμεν. Εἰ δὲ τῆς ὁμοζύγου τῆς φύσεως ἐπιδειξάσης τὸ πάθος, καὶ τὸν ποιητὴν ἄγονον δεδημιουργηκέναι τὴν μήτραν εἰρηκυίας, καὶ τῆς παι- B δοποιίας δηλωσάσης τὸν πόθον, καὶ τούτου χάριν ἱκετευσάσης ὁμιλῆσαι τῇ Ἄγαρ, ἵνα αὐτῇ ἐκεῖθεν παιδίον ἐπινοήσῃ (7), τί ἐξήμαρτεν Ἀβραάμ, οὔτε τῆς φύσεως, οὔτε νόμου τινὸς ἐγγράφου τηνικαῦτα τὴν πολυγαμίαν κωλύοντος, τῆς δὲ ὁμοζύγου στείρας (8) μὲν οὔσης, λιπαρησάσης δὲ τὸν ἄνδρα τῇ παιδίσκῃ μιγῆναι, οὐχ ἵνα ἡδυπαθείᾳ δουλεύσῃ, ἀλλ' ὅπως αὐτὸς μὲν φύσει, αὐτὴ δὲ θέσει [87], κληθῶσι (9) γεννήτορες ; Ὅτι γὰρ κρείττων ἦν αἰσχρᾶς ἡδονῆς ὁ θεῖος ἐκεῖνος ἀνήρ, οὐ μόνον ταῦτα (10), ἀλλὰ καὶ τὰ ἑξῆς μαρτυρεῖ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐγκύμων ἡ Ἄγαρ γενομένη μεγαλαυχίας πρόφασιν ἔσχε τὴν κύησιν, καὶ κατὰ τῆς δεσποίνης ἐλύττησεν, ἐδυσχέραινε μὲν ἡ Σάῤῥα, καὶ τοῦ πατριάρχου κατεβόησεν οὐκ ὀρθῶς · ὁ δὲ μάλα C ἠπίως τὴν παροινίαν δεξάμενος, ἐξέδωκεν αὐτῇ τὴν παιδίσκην εἰς τιμωρίαν, οὐδὲ τεχθῆναι προσμείνας τὸ κυοφορούμενον βρέφος · « Ἰδοὺ γάρ, φησίν, ἡ παιδίσκη σου ἐν ταῖς χερσί σου, χρῶ αὐτῇ ὡς ἄν σοι ἀρεστὸν ᾖ. »

[v] Gen. xvi 6.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[86] Post δέξωνται ad eumdem locum Gen. xiv, 9—11, hæc ex Theodoreto sequuntur in cat. p. 206 : Ἐδηλοῦντο μὲν ἄρα διὰ τῶν εὐτρεπισθέντων ζώων αἱ γενεαί · διὰ δὲ τοῦ τριετοῦς αὐτῶν, τὸ νεάζον ἔτι τοῦ λαοῦ, καὶ ἐν ἀκμῇ καθεστός. Καὶ ἡ μὲν δάμαλις πρώτη ληφθεῖσα, τὴν πρώτην εἰκότως ἐσήμαινε γενεάν · ὡς γὰρ ἡ δάμαλις ἀδάμαστός ἐστιν, ἄπειρος οὖσα ζυγοῦ, οὕτω καὶ ἡ τοῦ εἰς Αἴγυπτον κατελθόντος λαοῦ πρώτη φορὰ τῆς Αἰγυπτιακῆς σκληραγωγίας ἐλευθέρα διεφυλάχθη · ἡ δὲ αἶξ δευτέρα παρελήφθη μετὰ τὴν δάμαλιν, διὰ τὸ τὴν δευτέραν γενεὰν προαινίττεσθαι. Ὥσπερ γὰρ ἡ αἶξ βραχεῖαν μὲν τοῖς δεσπόταις παρέχει τὴν πρόσοδον, παρέχει δ' ὅμως, οὕτως καὶ ἡ τοῦ λαοῦ δευτέρα φορὰ δουλείαν τοῖς Αἰγυπτίοις, εἰ καὶ μὴ πολλήν, ἀλλ' ὅμως παρείχετο. Τρίτος δὲ ὁ κριὸς προσαχθείς, τὴν τρίτην ἄντικρυς προεμήνυεν · ὅ τε γὰρ κριὸς πλείονα δίδωσιν ἐξ αὐτοῦ τῷ δεσπότῃ τὸν πόρον · ὁμοίως δὲ καὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐπεκαρπώσαντο μάλιστα τὴν τρίτην γενεὰν οἱ Αἰγύπτιοι. Ἥ γε μὴν τρυγὼν μετὰ τῆς περιστερᾶς τοὺς ἐξελθόντας ἐξ Αἰγύπτου δηλοῖ · καὶ ἡ μὲν τρυγών, ὡς φιλέρημος ὄρνις, τὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ διαγενόμενον γνωρίζει λαόν · ἡ περιστερὰ δέ, ὡς ἥμερος καὶ ἀνθρώποις ἅμα κατοικοῦσα καὶ αὐλιζομένη, τὸν ἐν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας κατοικισθέντα λαόν. Τούτου γοῦν ἕνεκεν τήν τε δάμαλιν καὶ τὴν αἶγα, καὶ τὸν κριὸν ἐν μέσῳ διεῖλε, καὶ τέθεικεν αὐτὰ ἀντιπρόσωπα. Διὰ μὲν τῆς τομῆς τὴν ἐν τῇ παροικήσει θλῖψιν αὐτῶν καὶ τὴν συντριβὴν ὑπεμφαίνων · διὰ δὲ τῆς θέσεως τῆς ἀντιπροσώπου, τὸ τῆς δουλείας ἀλλήλοις αὐτοὺς συμμετεσχηκέναι δηλῶν. Τὴν μέντοι τρυγόνα καὶ τὴν περιστερὰν ἐφύλαξεν ἀδιαίρετον, ὡς τῶν ἐξελθόντων τὴν Αἴγυπτον, τῆς Αἰγυπτιακῆς ἀπαλλαγέντων ταλαιπωρίας. Ἡ δὲ ἐπὶ τὰ διχοτομήματα τῶν ὀρνέων κατάπτησις, τὴν κατὰ τοῦ λαοῦ τῶν Αἰγυπτίων ὁρμὴν προεμήνυσε. Τὸ δὲ συγκαθεσθῆναι αὐτοῖς ἀποσοβοῦντα τὸν Ἄβραμ, ἐδείκνυ τοῦ Θεοῦ τὴν περὶ τὸν λαὸν πρόνοιαν ἐσομένην διὰ τὰς πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ὑποσχέσεις. Deinde ad versic. 12 cat. p. 208 : Περὶ δὲ ἡλίου, φησί, δυσμάς · ἡ τῆς ἡμέρας συμπλήρωσις, τὴν συμπλήρωσιν τῶν χρόνων δηλοῖ. Ἔκστασις δὲ ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν Ἄβραμ, καὶ ἰδοὺ μέγας φόβος καὶ σκοτεινὸς ἐπιπίπτει αὐτῷ, πρὸς τὸ ἀμετεώριστον αὐτόν, οἶμαι, γενέσθαι, καὶ συντεταμένον εἰς τὴν τῶν λεγομένων ἀκρόασιν. [87] Cat. p. 214. θέσει παίδων.

NOTÆ.

(7) Cod. ἐπινοῆσαι. Pic. ἐπιγεννῆσαι.
(8) *Στείρας*. Cod. στεριφῆς. Pic. στερίφης.
(9) *Κληθῶσι*. In codice præcedit παίδων.
(10) *Ὅτι — ταῦτα*. Desid. in cod. et apud Picum.

ΕΡΩΤ. ΞΗ'.

Τί δήποτε περιτμηθῆναι αὐτὸν προσέταξεν ὁ Θεός;

Προειπὼν τὴν παροικίαν, φυλακήν τινα μηχανᾶται τῇ εὐσεβείᾳ, ἵνα τοῖς δυσσεβέσιν ἀνθρώποις ἀναμιγέντες, μὴ διαφθείρωσι τὴν εὐγένειαν, ἀλλὰ εἰς τὸ σημεῖον ὁρῶντες, ἄσβεστον τοῦ δεδωκότος τοῦτο τὴν μνήμην φυλάττωσι. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν ἀληθὲς, ἡ ἔρημος μάρτυς (11). Τεσσαράκοντα γὰρ χρόνους (12) ἐν αὐτῇ διατρίψαντες, περιττὴν ἐνόμιζον τὴν περιτομὴν, τῶν ἐθνῶν κεχωρισμένοι, καὶ καθ' ἑαυτοὺς πολιτευόμενοι. Ἡνίκα δὲ λοιπὸν εἰς τὴν ἐπηγγελμένην εἰσήγοντο γῆν, τηνικαῦτα πάλιν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ προσέταξε περιτεμεῖν ἅπαντας· καὶ οὕτω τῆς γῆς παραδοῦναι τὴν δεσποτείαν. Ἔμελλον (13) γὰρ ἔθνεσιν ἀλλοφύλοις προσπελάζειν· οὗ δὴ χάριν ἀναγκαίως τῆς σφραγῖδος ἐδέοντο, τῆς ἀπὸ τῶν ἀλλογενῶν αὐτοὺς χωριζούσης ἐθνῶν. Εἰ δὲ μέγα φρονοῦσιν ἐπὶ τῇ περιτομῇ Ἰουδαῖοι, μαθέτωσαν ὅτι (14) οὐ μόνος [88] ὁ πατριάρχης περιετμήθη, ἀλλὰ καὶ Ἰσμαὴλ ὁ ἡμίδουλος, καὶ οἱ οἰκογενεῖς οἰκέται, καὶ οἱ ἀργυρώνητοι, καὶ οἱ Ἰδουμαῖοι, καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Χεττούρας. Ἔμαθον δὲ ἐκ τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ Αἰγύπτιοι περιτέμνεσθαι. Οὐ τοίνυν ἡ περιτομὴ δικαίους ἐργάζεται. Οὗτοι γὰρ ἅπαντες, ὡς δυσσεβεῖς, ὑπὸ τῆς θείας κατηγοροῦνται Γραφῆς. Οὐκοῦν οὐδὲ τὸν Ἀβραὰμ ἡ περιτομὴ ἐδικαίωσεν, ἀλλ' ἡ μὲν πίστις ἀπέφηνε δίκαιον· λαμπρότερον δὲ ἡ ἀρετὴ κατεσκεύασεν. Ἡ δὲ περιτομὴ σημεῖον ἐδόθη τῆς πίστεως [89].

INTERR. LXVIII.

Quare Deus jussit ipsum circumcidi?

Cum Deus prædixisset incolatum, pietatis custodiam excogitavit: ne hominibus impiis permisti, macularent nobilitatem, sed in signum intuentes, indelebilem memoriam ejus, qui dedit illud, conservarent. Atque hoc esse verum, testatur desertum. Nam cum in eo degerent quadraginta annos, superfluam existimabant circumcisionem: nempe a cæteris gentibus segregati, et quod secum inter se versarentur. Quando vero postea ingressi sunt terram promissam, tunc iterum Deus omnium præcepit Josuæ filio Nave, circumcidere omnes, et ita dominium terræ tradere. Erant enim futuri proximi populis alienigenis: quamobrem indigebant necessario signo quodam, quod illos distingueret ab alienigenis nationibus. Quod si Judæi glorientur de circumcisione, discant quod non solus patriarcha circumcisus fuerit, **82** sed etiam Ismael semiservus, et vernæ, et pretio empti servi, et Idumæi, et qui ex Chetura orti sunt. Quin et Ægyptii quoque didicerunt ab Israelitis circumcidi. Non igitur circumcisio justos reddit. Isti enim omnes, tanquam impii, a divina Scriptura notantur. Ergo neque Abrahamum circumcisio justificavit, sed fides illum justum declaravit, et illustriorem reddidit virtus. Circumcisio autem data est veluti signum fidei.

[90] ΕΡΩΤ. ΞΘ'.

Ἡ θεία Γραφὴ λέγει, ὅτι ἔφαγον οἱ ἄγγελοι ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ Ἀβραάμ.

Καὶ ἡ αὐτὴ λέγει Γραφὴ, ὅτι ἄνδρας εἶδεν Ἀβραάμ. Εἰ τοίνυν γυμνῷ προσεκτέον τῷ γράμματι, ἄνδρες, οὐκ ἄγγελοι ἔφαγον· εἰ δὲ τὸν νοῦν ἀναπτύσσωμεν, ὡς ὤφθησαν ἔφαγον. Ὥσπερ γὰρ ἀσώματον ἔχοντες (15) φύσιν, καὶ αὐτοὶ, καὶ ὁ τούτων Δεσπότης, σώματα ἔχειν ἔδοξαν, οὕτως γὰρ ἑωράθησαν· οὕτως ἐσθίοντες ὤφθησαν, οὐ στόματι καὶ γαστρὶ τὴν τροφὴν προσενεγκόντες· οὔτε γὰρ εἶχον σώματα· ἀναλώσαντες δὲ αὐτὴν ὡς ἠθέλησαν. Ἀνοίας (16) γὰρ ἐσχάτης τὸ πολυπραγμονεῖσθαι (17) τῶν ἀῤῥήτων τὸν τρόπον.

INTERR. LXIX.

Scriptura divina perhibet angelos comedisse in tentorio Abrahami.

Eadem quoque Scriptura asserit Abrahamum viros vidisse. Si ergo litteram nudam attendamus, viri, non angeli comederunt: si vero mentem explicemus, visi sunt comedere. Quemadmodum enim illi, naturæ cum sint incorporeæ, tamen et ipsi et eorum Dominus visi sunt habere corpora, ita enim apparuerunt: sic visi sunt edere, non cibum inferentes in os et ventrem, neque enim corpora habebant; sed consumentes cibum prout illis placuit. Extremæ enim dementiæ est, rationem ac modum arcanorum curiose indagare.

ΕΡΩΤ. Ο'.

Διατί ὁ Λὼτ οὐκ ἐνεκλήθη ταῖς θυγατράσι μιγείς;

Ἐπειδὴ τοῖς ἐξ ἀγνοίας πλημμελουμένοις καὶ οἱ

INTERR. LXX.

Cur Lot non est accusatus, quod filiabus se miscuerit?

Quia homines quoque solent illis ignoscere, qui

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[88] Cat. p. 224. ὡς οὐ μόνον. [89] Sequitur, ἵνα διὰ τῆς περιτομῆς γνώριμοι ὦσιν οἱ τοῦ πιστοῦ Ἀβραάμ. [90] Quæst. 69 abest.

NOTÆ.

(11) *Μάρτυς*. Cod. μαρτυρεῖ.
(12) *Τεσσαράκοντα γὰρ χρόνους*. Cod. τεσσαρακοστοῦ τινος γὰρ χρόνου. Pic. τεσσαράκοντα ἔτη γὰρ χρόνον.
(13) Cod. ἤμελλον.
(14) *Ὅτι*. Cod. et Pic. ὡς.
(15) Cod. ἔχουσιν.
(16) Cod. ἀγνοίας.
(17) Cod. πολυπραγμονῆσαι.

per ignorantiam delinquunt. Nemo itaque merito Lotum reprehenderit ob illam mistionem. Nesciebat enim quid ageret. Ebrietas vero illa quamdam habet reprehensionem venia temperatam: Siquidem anxius valde, ac mœrens, utpote omnibus simul bonis et uxore etiam sua spoliatus, permisit, ut filiæ 83 vinum largius affunderent, et quod struebatur ignorans, ad leniendam mitigandamque tristitiam id fieri suspicabatur. Illæ vero prorsus a crimine sunt immunes; quia, cum vidissent quatuor civitates et universos pagos ignea pluvia exarsisse, habitatores autem Segor, terræ hiatu absorptos (nomen enim ipsum id significat, quia Segor vertitur absorptio), arbitrabantur universam prorsus naturam hominum interiisse. Cumque præsentem solitudinem attenderent, et præviderent senectutis imbecillitatem, humano simul generi semen excogitare voluerunt, et sibi ipsis consolationem aliquam. Hac ratione ductæ, non ut libidini inservirent, auxilio vini usæ sunt : cumque patri sensum majore copia vini ademissent, illum seminis auctorem reddiderunt.

A ἄνθρωποι συγγινώσκειν εἰώθασιν· οὐ τοίνυν οὐδὲ τῷ Λὼτ ἐπεμέμψαιτο ἄν τις δικαίως τῆς μίξεως ἕνεκα. Ἠγνόει γὰρ τὸ πραττόμενον. Τὸ δὲ τῆς μέθης ἔχει τινὰ μέμψιν κεχραμένην συγγνώμῃ. Ἀδημονῶν γὰρ κομιδῇ καὶ ἀλύων, ὡς πάντων ὁμοῦ τῶν ὄντων γεγυμνωμένος, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἅπασι, καὶ αὐτῆς τῆς ὁμοζύγου, ἠνέσχετο τῶν θυγατέρων τὸν οἶνον προσφερουσῶν περαιτέρω τῆς χρείας· ἅτε δὴ τὸ μὲν κατασκευαζόμενον ἀγνοῶν, ψυχαγωγίαν δὲ καὶ παραμυθίαν τὸ δρώμενον ὑποπτεύων. Ἐκεῖναι δὲ παντάπασίν εἰσι κατηγορίας ἀθῶοι· θεασάμεναι γὰρ τὰς μὲν τέσσαρας πόλεις, καὶ τὰς κώμας ἁπάσας ἐμπρησθείσας τῷ ὑετῷ τοῦ πυρὸς, τοὺς δὲ τὴν Σηγὼρ οἰκοῦντας καταποθέντας (τοῦτο γὰρ σημαίνει καὶ τοὔνομα· *κατάποσις* γὰρ ἡ Σηγὼρ ἑρμηνεύεται (18)), ὑτόπασαν
B πᾶσαν ἄρδην ἀπολωλέναι τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν· καὶ τὴν κατέχουσαν ἐρημίαν ὁρῶσαι, καὶ τοῦ γήρως προθεωρήσασαι τὴν ἀσθένειαν, ἠβουλήθησαν ἐπινοῆσαι καὶ σπέρμα τῷ γένει, καὶ ἑαυταῖς ψυχαγωγίαν τινά. Τούτῳ χρησάμεναι τῷ λογισμῷ, καὶ οὐχ ἐπιθυμίᾳ δουλεύσασαι, τὸν μὲν οἶνον ἔλαβον συνεργὸν, ἔκλεψαν δὲ τῇ πλείονι πόσει τοῦ γεγεννηκότος τὴν αἴσθησιν, ἀπέφηναν δὲ τὸν πατέρα σπορέα.

INTERR. LXXI.

Quare Deus illegitimam commistionem non prohibuit?

Prævidebat impietatem generis humani. Moabitæ enim colebant Chamos, Ammanitæ Melchol. Ne igitur Israelitæ cum illis, ut cognatis, impietatis essent participes, non prohibuit illegitimas nuptias; ut hoc pacto exsecrandos illos et abominabiles Judæis redderet. Hoc autem Deus omnium declarat, præcipiens per 84 Mosen legislatorem : « Ammonita et Moabita non ingredientur Ecclesiam Domini, usque ad decimam generationem, et usque in sæculum [x]. »

ΕΡΩΤ. ΟΑ'.

Τί δήποτε ὁ Θεὸς οὐκ ἐκώλυσε τὴν παράνομον μίξιν;

Προεώρα τὴν τοῦ γένους ἀσέβειαν. Μωαβῖται μὲν γὰρ ἐδούλευον τῷ Χαμὼς, τῷ δὲ Μελχὼλ Ἀμμανῖται (19). Ἵνα οὖν (20) μὴ ὡς συγγενέσιν [91] οἱ
C Ἰσραηλῖται μετάσχωσι τῆς ἀσεβείας, οὐκ ἐκώλυσε τὸν παράνομον γάμον· ὅπως ταύτῃ γοῦν μυσαροὺς αὐτοὺς ἀποφήνῃ καὶ βδελυκτοὺς Ἰουδαίοις. Δηλοῖ δὲ τοῦτο καὶ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς διὰ Μωσέως τοῦ νομοθέτου διαγορεύων· « Ἀμμανίτης καὶ Μωαβίτης οὐκ εἰσελεύσονται (21) εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου ἕως δεκάτης γενεᾶς, καὶ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα. »

INTERR. LXXII.

Admodum crudele videtur, quod Ismael adhuc tenellus e domo paterna sit ejectus, cum matre sola, et utre aquæ.

Hoc ipsum potius virtutem Abrahami demonstrat. Nam cum Sara dixisset : « Ejice ancillam et filium ejus [y], » morem illi non gessit. Ubi vero

ΕΡΩΤ. ΟΒ'.

[92] *Ὠμὸν ἄγαν εἶναι δοκεῖ τὸ νέον ὄντα τὸν Ἰσμαὴλ ἐξελαθῆναι (22) τῆς πατρικῆς οἰκίας, μετὰ μόνης τῆς μητρὸς, καὶ τοῦ ἀσκοῦ τοῦ ὕδατος.*

Καὶ τοῦτο ἄντικρυς δείκνυσι τὴν τοῦ Ἀβραὰμ ἀρετήν. Τῆς μὲν γὰρ Σάῤῥας εἰρηκυίας, « Ἔκβαλε
D τὴν παιδίσκην, καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς, » οὐχ ὑπήκουσε·

[x] Deut. xxiii, 3. [y] Gen. xxi, 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[91] Cat. p. 256. συγγενέσι. Sequitur ἐπιμιγνύμενοι τούτοις. [92] Ὠμὸν — τοῦ ὕδατος. παec, et quæ sequuntur Καὶ τοῦτο — πεπλήρωκε, in cat. p. 270 ascriptum habent Ἀδήλου. Illa ἅμα — πλήρες exstant in cat. p. 271 sub vago nomine Ἀδήλου. Quæ sequuntur ὅτι — ἔρημος πλήρης desunt in cat. Reliqua ὅ μέντοι, κ. τ. λ. exstant in cat. p. 274.

NOTÆ.

(18) *Τοὺς δὲ — ἑρμηνεύεται.* His illustrandis apprime inserviunt duo loca, quæ Montfauc. Hexapl. Orig. p. 33 e Catenis mss. Bibliothecæ Paris. in medium protulit, e quibus apparet, inter primos Ecclesiæ doctores fuisse quosdam, qui statuerint, incolas urbis Zoar (quæ a LXX interpretibus Σηγὼρ dicitur) non subversos sed *absorptos* fuisse, ideoque hanc urbem nomen *Bala* seu *Bela* nactam esse. Falluntur itaque, qui Σηγὼρ idem esse putant cum Græco κατάποσις, hæc enim interpretatio meliori jure ad nomen בֶּלַע transfertur. In cod. August. pro κατάποσις leg. κατάπτωσις.

(19) Cod. Μελχώμ. Pic. Μελχῷ.

(20) *Οὖν.* Cod. et Pic. τοίνυν.

(21) Cod. et Pic. εἰσελεύσεται.

(22) Cod. et Pic. ἐξελθεῖν.

τοῦ Θεοῦ δὲ κελεύσαντος, εὐθὺς τῷ λόγῳ τὸ ἔργον A ἐπέθηκε (23)· καὶ ταῦτα φιλοστόργως περὶ τὸν Ἰσμαὴλ διακείμενος. Καὶ γὰρ ἡνίκα τὴν ἐκ τῆς Σάῤῥας παιδοποιίαν ὁ Θεὸς ἐπηγγείλατο, αὐτὸς ἔφη· « Ἰσμαὴλ οὗτος ζήτω ἐναντίον σου. » Ἀλλ' ὅμως καὶ στέργων κομιδῇ τὸ παιδίον, πεποίηκεν ὅπερ ὁ Δεσπότης προσέταξεν. Οὕτω δὲ ταῖς θείαις ἐπαγγελίαις ἐπίστευσεν· ὅτι οὐ παῖδας, οὐ παιδίσκας, οὐ χρυσὸν, οὐκ ἄργυρον δεδωκὼς, ἀπέλυσε τῆς οἰκίας τὸ παιδίον· ἀλλ' ἄρτους ὀλίγους, καὶ ἀσκὸν ὕδατος, καὶ τὴν μητέρα. Ἤδει γὰρ ὡς ἀψευδὴς ἡ τοῦ προστεταχότος ὑπόσχεσις. Ὑπέσχετο δὲ αὐτῷ (24) ὁ Θεὸς εἰς ἔθνος μέγα ποιήσειν αὐτὸν, ἅτε δὴ τῆς αὐτοῦ γεωργίας ἠξιωμένον. Ὃ δὴ καὶ πεπλήρωκεν. Ἅμα γὰρ ἔκλαυσε τὸ παιδίον πόματος ἐφιέμενον, καὶ ἄγγελος θεόθεν ἀποσταλεὶς φρέαρ ὑπέδειξε B ποτίμου ὕδατος πλῆρες. Ὅτι δὲ καὶ τῆς παιδοποιίας τὸ πλῆθος δέδωκεν ὡς ὑπέσχετο, μαρτυρεῖ τὰ ὁρώμενα. Ἀπὸ γὰρ τῶν ὅρων Αἰγύπτου μέχρι Βαβυλῶνος, τοῦδε τοῦ γένους ἡ ἔρημος πλήρης. Ὁ μέντοι Ἀβραὰμ καὶ τοῖς τόποις ἐκ τῆς εὐσεβείας ἐπιτέθεικε τὰ ὀνόματα. Φυτεύσας γὰρ ἄρουραν ἐπὶ τῷ φρέατι τοῦ ὅρκου, ἐπεκαλέσατο τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου (25), Θεὸς αἰώνιος.

jussit Deus statim verbis opus adjecit: et quidem benevolentia singulari prosequens Ismaelem. Cum enim Deus prolem ex Sara promisisset, dixit: « Ismael iste vivat in conspectu tuo [a]. » Verumtamen etsi valde diligebat puerum, fecit tamen, quod Dominus præcepit: et sic promissionibus divinis credidit, ut non datis illi servis, ancillis, auro vel argento, e domo jusserit abire puerum: sed matre sola cum panibus paucis et utre aquæ. Sciebat enim, certam esse promissionem illius, qui præceperat. Promiserat autem ei Deus, se facturum esse puerum gentem magnam, ut quem videlicet cura sua dignum habuerat. Quod etiam adimplevit. Nam simul atque flevit puer, potum desiderans, angelus a Domino missus puteum ostendit plenum aqua potabili. Quod autem prolem numerosam dederit, ut pollicitus erat, testificantur ea, quæ sunt ante oculos. A finibus enim Ægypti usque ad Babylonem hujus progenie desertum abundat. Cæterum Abraham etiam **85** locis ex religione indidit nomina, et agro plantato juxta puteum juramenti, nomen imposuit, Deus æternus.

ΕΡΩΤ. ΟΓ'.

Εἰ πάντα ὁ Θεὸς προγινώσκει, τίνος ἕνεκα τὸν Ἀβραὰμ ἐπείρασε;

Οὐχ ἵνα αὐτὸς ἅπερ ἠπίστατο μάθῃ· ἀλλ' ἵνα τοὺς ἀγνοοῦντας διδάξῃ, ὡς μάλα δικαίως τὸν πατριάρχην ἠγάπησε. Τούτου χάριν ἐν τρισὶν ἡμέραις καὶ C τοσαύταις νυξὶ τὸν θεῖον ἐβασάνιζε πόθον. Μέσος γὰρ ὢν ὁ πατριάρχης φύσεώς τε καὶ πίστεως, καὶ νυττόμενος ἑκατέρωθεν, ἔδωκε τῇ πίστει τὰ νικητήρια. Ὁ δὲ Θεὸς δείξας αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν, τὴν θυσίαν ἐκώλυσεν· ὁ γὰρ καὶ τὰς τῶν ἀλόγων ἀπαγορεύων θυσίας, πῶς ἂν τοιαύτης ἱερουργίας ἠνέσχετο; Τοῦτο γὰρ Ἰουδαίων κατηγορῶν διετέλεσε, καὶ διὰ μὲν Δαβὶδ τοῦ προφήτου βοᾷ· « Ἔθυσαν τοὺς υἱοὺς αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν τοῖς δαιμονίοις, καὶ ἐξέχεαν αἷμα ἀθῷον, αἷμα υἱῶν αὐτῶν καὶ θυγατέρων, ὧν ἔθυσαν τοῖς γλυπτοῖς Χαναάν. » Διὰ δὲ τοῦ Ἰεζεκιήλ· « Καὶ ἔλαβες τοὺς υἱούς σου, καὶ τὰς θυγατέρας σου, οὓς ἐγέννησάς μοι, καὶ προσήνεγκας αὐτοὺς τοῖς ἐρασταῖς σου. » D Εἶτα δεικνὺς τὴν τῆς ἀτοπίας ὑπερβολὴν, ἐπήγαγε τοῦτο· « Παρὰ πᾶσαν τὴν πορνείαν σου. » Ὁ τοίνυν τῶν ταῦτα τολμώντων κατηγορῶν, πῶς ἂν αὐτὸς ἠνέσχετο δέξασθαι παῖδα μονογενῆ παρὰ πατρὸς προσφερόμενον; Ἀλλὰ γὰρ ταῦτα σκιὰ ἦν ὑπὲρ ἡμῶν γεγενημένης οἰκονομίας. Ὑπὲρ γὰρ τῆς οἰκουμένης τὸν ἀγαπητὸν Υἱὸν ὁ Πατὴρ προσενή-

INTERR. LXXIII.

Quare Deus tentavit Abrahamum, cum omnia prænoscat?

Non ut disceret ipse quæ sciebat, sed ut ignorantes doceret, quam justa de causa patriarcham diligeret. Hac de causa tres dies et totidem noctes amoris divini periculum in eo fecit. Nam patriarcha medius inter naturam constitutus et fidem, cum utrinque stimularetur, fidei dedit palmam victoriæ. Deus autem patefaciens ejus pietatem, sacrificium cohibuit. Qui enim prohibet sacrificari sibi animalia irrationalia, quomodo sacrificium tale pertulisset? Siquidem hanc ob rem Judæos sine intermissione notat: et clamat per prophetam David: « Sacrificaverunt filios suos et filias suas dæmoniis: et effuderunt sanguinem innocentem, sanguinem filiorum suorum et filiarum suarum, quos immolaverunt sculptilibus Chanaan [a]. » Itidem et per Ezechielem: « Accepisti filios tuos et filias tuas, quas genuisti mihi, et obtulisti eos amatoribus tuis [b]. » Deinde demonstrans absurditatis excessum, subjunxit istud: « Supra fornicationem tuam universam. » Quomodo ergo is, qui damnat eos, qui talia perpetrant, filium unigenitum a patre sibi sacrificio oblatum pertulisset? Verum hæc erant umbra dispensationis pro nobis factæ. Siquidem Pater Filium dilectum obtulit pro mundo. Isaac

[a] Gen. XVII, 18. [a] Psal. CV, 37, 38. [b] Ezech. XVI, 20, 21.

NOTÆ.

(23) *Τῷ λόγῳ — ἐπέθηκε.* Cod. τῶν λόγων τὸ ἔργον ἀπέθηκεν. Picus, τῶν λόγων τὸ ἔργον ἐπέθηκε.

(24) Cod. et Pic. αὐτῶν.

(25) *Ἐπεκαλέσατο — ἐκείνου.* Cod. et Pic. ἐπεκαλέσατο ἐκεῖ τὸ ὄνομα Κυρίου. Deinde sequitur, Θεὸς αἰώνιος.

enim typus erat divinitatis, aries autem humanitatis. **86** Tempus autem ipsum æquale, quia tres dies et tres noctes et hic et illic.

INTERR. LXXIV.

Quid hoc est: « Pone manum tuam super femur meum [c] *? »*

Connubii contrahendi causa mittebat servorum præfectum, sciens, progeniem Chanaan maledictam esse, suam vero cognationem adeptam esse benedictionem. Cum ergo in semine suo tum benedictionem tum promissionem bonorum suscepisset, illic servum apponere manum jussit, ubi fidei signum recepit. Credens enim promissionibus divinis, accepit signaculum circumcisionis. Illic autem manum adhibere jussit, ut et promissionis divinæ et circumcisionis memor, matrimonio cum alienigena contracto nobilitatem Dominicam non inficeret. Advertendum est autem quod manus ad femur apposita, at jusjurandum per Deum omnium conditorem præstitum est: « Adjuro te, inquit, per Deum cœli et terræ, ut non accipias uxorem filio meo Isaac de filiabus Chananæorum, cum quibus ego habito [d], » et quæ sequuntur. Prudentissima vero fuit servi interrogatio: qui reveritus jusjurandum, sibi clara volebat esse nuptiarum mandata: « Si enim, inquit, puella desponsata nolit huc venire, sed jubeat sponsum ad illam accedere, jubesne filium tuum ad gentem illam reverti [e]? » Verum Abraham patriarcha, qui probe noverat, se vocatione divina illinc eductum fuisse, **87** verum de nuptiis legem a Deo non accepisse, cum esset in religione pie educatus, voluit filio ex propria cognatione uxorem desponsari: illudque prohibet fieri, quod divina lege potissimum erat inhibitum: hoc autem divinæ permittit Providentiæ, qua confisus servus profectus est. At vero non dubitando protulit orationem illam, ut quidam nimium simplices existimant: sed cum Deum illius desponsationis adjutorem accepisset, signa quædam sibi monstrari postulabat, per quæ scire posset, an desponsatio Deo placeret. Signum autem erat non pulchritudo corporis, non generis nobilitas, neque quidquam aliud ex iis quæ splendida putantur: sed hospitalitas, affabilitas, et animi mansuetudo.

A νοχε (26). Τύπος γὰρ (27) τῆς μὲν θεότητος ὁ Ἰσαάκ· τῆς δὲ ἀνθρωπότητος ὁ κριός. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ χρόνος ἰσάριθμος. Τρεῖς γὰρ ἡμέραι καὶ νύκτες τρεῖς, καὶ ἐνταῦθα κἀκεῖ (28).

ΕΡΩΤ. ΟΔ'.

Τί ἐστι, « Θὲς τὴν χεῖρά σου ἐπὶ τὸν μηρόν μου; »

Ἐπὶ γάμον ἀπέστελλεν τῶν οἰκετῶν τὸν ἡγούμενον· ἐπάρατον μὲν ἐπιστάμενος τοῦ Χαναὰν τὸ γένος, εὐλογίας δὲ ἠξιωμένην τὴν οἰκείαν συγγένειαν. Ἐπειδὴ τοίνυν ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ (29) καὶ τὴν εὐλογίαν, καὶ τὴν τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίαν ἐδέξατο, ἐκεῖ θεῖναι τὸν παῖδα τὴν χεῖρα προσέταξεν, ἔνθα καὶ τῆς πίστεως τὸ σημεῖον ἐδέξατο. Πιστεύσας γὰρ ταῖς θείαις ἐπαγ-
B γελίαις ἔλαβε τῆς περιτομῆς τὴν σφραγῖδα. Ἐκεῖ δὲ θεῖναι τὴν χεῖρα προσέταξεν, ἵνα καὶ τῆς θείας ἐπαγγελίας καὶ τῆς περιτομῆς μεμνημένος, ἀλλοφύλῳ γάμῳ τὴν Δεσποτικὴν εὐγένειαν μὴ λωβήσηται. Ἰστέον [93] δὲ ὡς ἡ μὲν χεὶρ ὑπὸ τὸν μηρὸν ἐτέθη, ὁ δὲ ὅρκος κατὰ (30) τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἐγένετο· « Ὁρκίζω σε (31), γάρ, ἔφη, Κύριον τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ἵνα μὴ λάβῃς γυναῖκα τῷ υἱῷ μου Ἰσαὰκ ἀπὸ τῶν θυγατέρων τῶν Χαναναίων, μεθ' ὧν ἐγὼ οἰκῶ ἐν αὐτοῖς, » καὶ τὰ ἑξῆς. Σοφωτάτη [94] δὲ ἄγαν καὶ τοῦ παιδὸς ἡ ἐρώτησις· δείσας γὰρ τὸν ὅρκον, δήλους αὐτῷ γενέσθαι παρεκάλει τοῦ γάμου τοὺς ὅρους. « Εἰ γὰρ (32), φησί, μὴ ἔλοιτο ἐνταῦθα ἐλθεῖν ἡ μνηστευομένη κόρη, ἀλλὰ πρὸς αὐτὴν ἀπελθεῖν τὸν μνηστῆρα κελεύει, προστάττεις τὸν υἱὸν εἰς ἐκεῖνο
C τὸ ἔθνος (33) ἀνελθεῖν; » Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Ἀβραὰμ εἰδώς, ὡς ἐκεῖθεν μὲν αὐτὸν ἡ θεία κλῆσις (34) ἐξήγαγε, περὶ δὲ τοῦ γάμου νόμον οὐκ ἐδέξατο θεῖον· αὐτὸς δὲ ὡς εὐσεβείᾳ συντεθραμμένος, ἠθέλησεν ἐκ τῆς συγγενικῆς οἰκίας τῷ παιδὶ κατεγγυῆσαι γυναῖκα· ἐκεῖνο μὲν ἀπαγορεύει γενέσθαι, ἅτε δὴ θείῳ νόμῳ κεκωλυμένον· τοῦτο δὲ θείᾳ ἐγχειρίζει κηδεμονίᾳ. Ταύτῃ θαῤῥήσας ὁ παῖς ἐξεδήμησεν. Ἐκείνην δὲ τὴν εὐχὴν οὐ συμβολικῶς προσενήνοχεν, ὥς τινες τῶν ἄγαν ἠλιθίων ὑπέλαβον· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸν Θεὸν συνεργὸν ἔλαβε τῆς μνηστείας σημεῖά τινα αὐτῷ δειχθῆναι ἱκέτευε (35) δι' ὧν ἠβούλετο γνῶναι, εἰ ἀρέσκει (36) τῷ Θεῷ ἡ μνηστεία. Τὸ δὲ σημεῖον ἦν, οὐχ ὥρα σώματος, οὐδὲ περιφάνεια γένους, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν δοκούντων λαμπρῶν, ἀλλὰ φιλοξενία,
D καὶ φιλοφροσύνη, καὶ ἠπιότης φρονήματος. « Ἔσται

[c] Gen. XXIV, 2. [d] ibid. 3. [e] ibid. 5.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[93] Ἰστέον — οἰκῶ ἐν αὐτοῖς. Hæc in cat. vid. p. 291. [94] Illa σοφωτάτη — ἐξεδήμησεν vid. in cat. p. 293. Reliqua, ἐκείνην — εὐώδ. τ. ὁδόν μου sequuntur p. 294, ad Gen. XXIV, 11-14.

NOTÆ.

(26) Cod. et Pic. προσήνεγκεν.
(27) *Γάρ*. Cod. et Pic. δέ.
(28) Cod. et Pic. κἀκεῖ καὶ ἐνταῦθα.
(29) *Αὐτοῦ*. Deest.
(30) *Κατά*. Cod. ὑπό. Pic. ἀπό.
(31) Cod. et Pic. ἐξορκίζω.
(32) *Εἰ γὰρ — ἀνελθεῖν*. Hæc e memoria allegata esse videntur; recedunt enim a lectionibus exemplarium, quæ nota sunt, omnium.
(33) Cod. et Pic. ἐπανελθεῖν.
(34) *Κλῆσις*. Cod. et Pic. ψῆφος.
(35) *Ἱκέτευε*. Cod. et Pic. παρεκάλει.
(36) Cod. et Pic. ἀρέσκουσα.

γάρ, φησίν, ἡ παρθένος, ᾗ ἂν ἐγὼ εἴπω, Ἐπίκλινόν A μοι τὴν ὑδρίαν σου ἵνα πίω, καὶ εἴπῃ μοι, Πίε, κύριε, καὶ τὰς καμήλους σου ποτιῶ ἕως ἂν παύσωνται πιεῖν (37), ταύτην ἡτοίμασας τῷ παιδί σου Ἰσαάκ· καὶ ἐν τούτῳ γνώσομαι, ὅτι ἐποίησας ἔλεον μετὰ τοῦ κυρίου μου Ἀβραάμ. » Ἐπειδὴ γὰρ τούτοις ἐκοσμεῖτο τοῖς πλεονεκτήμασι διαφερόντως ὁ πατριάρχης, ἠβουλήθη καὶ τὴν νύμφην συμβαίνειν τῷ τρόπῳ τοῦ κηδεστοῦ, ἵνα μὴ ἔριν τινὰ καὶ φιλονεικίαν ὁ σκοπὸς (38) ἐργάσηται. Ὅτι δὲ οὐ συμβολικὰ ταῦτα ἦν, ἀλλὰ πίστεως καὶ εὐσεβείας δηλωτικά, πρῶτον διδάσκει τὸ σπουδαῖον τῆς προσευχῆς· ἔπειτα τὸ προσμένειν αὐτὸν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ· τοῦτο γὰρ ἡ θεία διδάσκει Γραφή· « Ὁ δὲ ἄνθρωπος κατεμάνθανεν αὐτήν, καὶ παρεσιώπα τοῦ γνῶναι εἰ εὐόδωκε Κύριος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, ἢ οὔ. » Ἐκείνης B γὰρ τὸ ὕδωρ ἀρυομένης, καὶ ταῖς καμήλοις προσφερούσης τὸ νᾶμα, ἀνέμενεν οὗτος ἰδεῖν εἰ πάσαις παράσχῃ (39) τὴν χρείαν κατὰ τὴν αἴτησιν. Ποτισθέντων δὲ τῶν καμήλων, εὐθὺς προσενήνοχε τῆς μνηστείας τὰ σύμβολα (40). Γνοὺς δὲ τὸ γένος, καὶ τὴν δεσποτικὴν συγγένειαν, εὐδοκήσας, φησίν, ὁ ἄνθρωπος προσεκύνησε τῷ Κυρίῳ, καὶ εἶπεν· « Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ κυρίου μου Ἀβραάμ, ὃς οὐκ ἐγκατέλιπε τὴν δικαιοσύνην (41) αὐτοῦ, καὶ τὸν ἔλεον (42) αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κυρίου μου. Κἀμὲ (43) ἐν ὁδῷ ἤγαγε (44) κύριος εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ κυρίου μου. » Καὶ πᾶσα δὲ αὐτοῦ ἡ διάλεξις, τὸ εὐσεβὲς κηρύττει τῆς γνώμης. Καὶ μέντοι καὶ μετὰ τὴν διάλεξιν, τὸν αὐτὸν σημαίνει σκοπόν. Συνθεμένων C γὰρ τῶν τὴν κόρην γεγεννηκότων τὸν γάμον [95], εὐθὺς αὐτὸς « Προσεκύνησε, φησίν, ἐπὶ τὴν γῆν (45) τῷ Κυρίῳ. » Καὶ τὰ ἑξῆς δὲ τῆς αὐτῆς ἔχεται διανοίας· « Μὴ κατέχετε γάρ με, φησί, καὶ Κύριος εὐώδωσε τὴν ὁδόν μου. »

« Erit enim, inquit, virgo illa, cui cum dixero, Inclina mihi tuam hydriam, ut bibam: et dixerit mihi, Bibe, domine, et camelos tuos potare faciam, donec bibere desinant, hanc præparasti puero tuo Isaac: et in hoc cognoscam, quod feceris misericordiam cum domino meo Abrahamo [f]. » Cum enim tam insignibus ornamentis cumulatus esset patriarcha, volebat et sponsam congruere moribus soceri, ne contentionem aliquam aut controversiam parerent mores contrarii. Quod autem hæc conjectitia non essent, sed fidei et religionis argumenta primum demonstrat accurata compositio deprecationis, deinde exspectatio voluntatis divinæ. Hoc enim docet divina Scriptura: « Vir autem observabat illam, et tacebat, ut sciret, an Dominus prosperasset viam suam, an non [g]. » Cumque illa **88** hausisset aquam, et camelis præbuisset fluentum, exspectabat ille, ut videret, an omnibus præberet, quantum opus erat, quemadmodum postulaverat. Adaquatis autem camelis, statim protulit desponsationis symbola. Cum autem agnovisset genus et cognationem domini sui, gratissimo animo vir ille, inquit, adoravit Dominum, et dixit: « Benedictus Dominus Deus domini mei Abrahami, qui non dereliquit justitiam suam et misericordiam suam a domino meo: et me deduxit in domum fratris domini mei [h]. » Universa autem hæc ipsius collocutio pietatem animi declarat. Similiter et quæ post illam collocutionem sequuntur, eamdem denotant intentionem. Contractis enim nuptiis per parentes puellæ, ipse mox: « Procidens, inquit, in terram adoravit Dominum [i]. » Et quæ sequuntur, ejusdem sunt sententiæ: « Ne retineatis, inquit, me. Dominus enim prosperavit viam meam [j]. »

ΕΡΩΤ. ΟΕ' [96].

Διατί τῶν πατριαρχῶν αἱ γυναῖκες στεῖραι; Καὶ γὰρ Σάῤῥα στεῖρα, καὶ ἡ Ῥεβέκκα ὡσαύτως [97], καὶ ἡ Ῥαχὴλ μέντοι, καὶ ἡ Λεία. « Ἰδὼν γάρ, φησί, Κύριος, ὅτι μισεῖται ἡ Λεία, ἀνέῳξε (46) αὐτῆς τὴν μήτραν.

Τὸ Ἰσραηλιτικὸν συστῆσαι γένος βουληθεὶς ὁ Θεός, δείκνυσιν οὐ κατὰ φύσεως ἀκολουθίαν [98], ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς χάριτος φιλοτιμίαν τὴν πολυγονίαν δεξάμενον. Ταύτης δὲ τῆς κηδεμονίας ἐκεῖνο τὸ γένος τετύχηκεν, ἐπειδήπερ ὁ Δεσπότης Χριστός, ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Υἱός [99], ἐκεῖθεν ἔμελλε τὸ κατὰ σάρκα D βλαστήσειν.

*INTERR. LXXV.

Quamobrem uxores patriarcharum erant steriles? Nam Sara sterilis erat, et Rebecca, similiter et Rachel atque Lea. « Videns enim, inquit, Dominus, quod despiceretur Lea, aperuit ejus uterum [k]. »

Volens Deus commendare genus Israeliticum, ostendit illud non naturali successione, sed gratia et favore fecunditatem liberorum adeptum esse. Hanc autem providentiam obtinuit **89** genus illud quia Christus Dominus unigenitus Dei Filius inde secundum carnem nasci debebat.

[f] Gen. xxiv, 14. [g] ibid. 21. [h] ibid. 27. [i] ibid. 26. [j] ibid. 56. [k] Gen. xxix, 31.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[95] Cat. p. 295. τῷ γάμῳ. [96] Qu. 75 exstat in cat. p. 362, ad Gen. xxix, 31. [97] Cat. p. 362. ὡσαύτως om. [98] φυσικὴν ἀκολουθ. [99] Cat. p. 362. ὁ μονογ. τ. Θ. Υἱός om.

NOTÆ.

(37) Cod. et Pic. πίνουσαι, quæ est communis lectio hujus loci.

(38) *Ὁ σκοπός*. Cod. addit ἐναντίος. Picus habet ὁ τρόπος ὁ ἐναντίος.

(39) Cod. et Pic. παρέχει.

(40) Cod. et Pic. τὸ σύμβολον.

(41) *Δικαιοσύνην*. Cod. et Pic. διαθήκην. Lectionem Sirmond. tuentur Cod. Alex. et Vaticanus.

(42) *Τὸν ἔλεον*. Recepta lectio est, τὴν ἀλήθειαν.

(43) *Κυρίου μου*. Cod. et Pic. addunt, Ἀβραάμ.

(44) *Κἀμὲ — ἤγαγε*. Codex Alex. habet ἐμὲ εὐώδωκε, Vaticanus, ἐμέ τ' εὐώδωκε.

(45) *Φησὶν ἐπὶ τὴν γῆν*. Desid.

(46) Cod. ἤνοιξε, Pic. ἤνοιγε.

INTERR. LXXVI. A

A quo Rebecca scire voluit sortes infantium, quos in utero gerebat?

Quidam aiunt, ipsam abiisse ad Melchisedec, summum quippe sacerdotem Dei altissimi, et pietate insignem et valde illustrem. Sed cum solerent patriarchæ altaria Deo, quibus in locis habitabant, construere, verisimile est, illam ad unum ex his profectam supplicasse Deo omnium, et quæ futura erant, cognovisse.

ΕΡΩΤ ΟϚ' [1].

Διὰ τίνος μαθεῖν ἠθέλησεν ἡ Ῥεβέκκα τὰ περὶ τῶν κυοφορουμένων παιδίων;

Τινές φασι πρὸς τὸν Μελχισεδὲκ αὐτὴν ἀπεληλυθέναι, ἅτε δὴ καὶ ἀρχιερέα ὄντα τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, καὶ ἐπίσημον ἐν εὐσεβείᾳ, καὶ λίαν περιφανῆ. Ἐπειδὴ δὲ εἰώθεισαν οἱ πατριάρχαι καὶ θυσιαστήρια τῷ Θεῷ κατασκευάζειν ἐν οἷς ἐσκήνουν χωρίοις, εἰκὸς παρ' ἓν (47) τούτων ἀπελθοῦσαν αὐτὴν ἱκετεῦσαι τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, καὶ γνωρίσαι (48) τὰ συμβησόμενα.

INTERR. LXXVII.

Quare Deus prohibet Isaaco proficisci in Ægyptum, fame præsertim ad hoc cogente?

Dominns Deus per omnia demonstrat sapientiam B suam atque providentiam. Etenim permisit patriarcham Abrahamum abire in Ægyptum, non, quod eum alere non posset in Palæstina: sed ut Ægyptiis patefaceret viri pietatem et religionem, et provocaret illos ad imitandam patriarchæ virtutem. Isaac autem illic manere jussit, eique rerum necessariarum copiam suppeditavit: demonstrans, quod hæc etiam patri largiri poterat, quæ filio abunde præbuit. Cum enim omnes in summa inopia et necessariorum penuria constituti essent, et terra sterilis facta esset, ipse jacto semine multiplicem fructum collegit.

ΕΡΩΤ. ΟΖ'.

Διατί κωλύει τὸν Ἰσαὰκ ὁ Θεὸς εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀποδημῆσαι (49), τοῦ λιμοῦ τοῦτο πρᾶξαι καταναγκάζοντος [2];

Τὴν οἰκείαν σοφίαν τε καὶ κηδεμονίαν διὰ πάντων δηλοῖ ὁ Δεσπότης Θεός· καὶ γὰρ τὸν πατριάρχην Ἀβραὰμ, οὐχ ὡς ἀπορῶν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ διαθρέψαι, συνεχώρησεν εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀπελθεῖν (50)· ἀλλ' ἵνα καὶ τοῖς Αἰγυπτίοις ἐπιδείξῃ (51) τοῦ ἀνδρὸς τὴν εὐσέβειαν, καὶ ζηλῶσαι προτρέψῃ τοῦ πατριάρχου τὴν ἀρετήν. Τὸν δὲ Ἰσαὰκ αὐτοῦ (52) μεῖναι προσέταξε, καὶ τῇ τῶν ἀναγκαίων αὐτὸν περιέκλυσεν ἀφθονίᾳ, δεικνὺς ὡς καὶ τῷ πατρὶ ταῦτα παρασχεῖν οἷός τε ἦν, ἃ καὶ αὐτῷ ἔδωκε φιλοτίμως. Πάντων γὰρ ἐν ἐνδείᾳ ὄντων καὶ σπάνει τῶν ἀναγκαίων, καὶ τῆς γῆς ἀγόνου γεγενημένης, αὐτὸς σπείρας πολύχουν ἔλαβε τὸν καρπόν.

90 INTERR. LXXVIII.

Qua de causa volebat Isaac dare benedictionem Esauo? C

Hoc volebat secundum legem naturæ. Esau enim primogenitus erat: primogeniti vero et primam et duplicem portionem accipiebant. Auxit etiam amoris vim obsequium: « Venatio enim illius, [l] inquit, erat illi pro cibo. » Obsequium autem potest etiam crudelissimos quosque mitigare: maxime patrem, patrem inquam liberorum amantissimum. Cæterum reperimus, etiam divinum Apostolum copiosis benedictionibus remunerasse eos qui illi obsequium præstitissent.

ΕΡΩΤ. ΟΗ'.

Τίνος ἕνεκεν ὁ Ἰσαὰκ τῷ Ἡσαῦ δοῦναι τὴν εὐλογίαν ἠβούλετο;

Κατὰ τὸν νόμον τῆς φύσεως· πρωτότοκος γὰρ ἦν. Οἱ δὲ πρωτότοκοι καὶ πρῶτοι, καὶ διπλῆν ἐλάμβανον μοῖραν. Ηὔξησε δὲ καὶ ἡ θεραπεία τὸ φίλτρον· « Ἡ γὰρ θήρα αὐτοῦ βρῶσις αὐτῷ. » Ἦν (53) ἱκανὴ δὲ ἡ θεραπεία καὶ τοὺς ὠμοτάτους ἐκμειλίξασθαι (54), μήτι γε (55) δὴ πατέρα, καὶ πατέρα φιλόστοργον. Εὕροι δ' ἄν τις, καὶ τὸν θεῖον Ἀπόστολον πλείσταις δόσαις εὐλογίαις τοὺς τεθεραπευκότας αὐτὸν ἀμειψάμενον.

INTERR. LXXIX.

Unde Rebecca certior facta est, Jacobum consecuturum esse benedictionem, ejusque rei tantam habuit fiduciam, ut dixerit: « Super me sit maledictio tua, fili mi: tantum audi vocem meam [m]. »

Prænoverat ex Deo omnium auctore, quod major I servi turus esset minori [n]. Unde confidens illi prophetiæ, omnem movit lapidem, ut Jacob benedictionem paternam consequeretur.

ΕΡΩΤ. ΟΘ'.

Πόθεν ἡ Ῥεβέκκα τεθάῤῥηκεν, ὅτι δὴ τεύξεται τῆς εὐλογίας ὁ Ἰακώβ· καὶ οὕτω τεθάῤῥηκεν, ὡς εἰπεῖν, « Ἐπ' ἐμὲ ἡ κατάρα σου, τέκνον, μόνον ὑπάκουσον τῆς φωνῆς μου; »

Προεγνώκει καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων, ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι. Ἐκείνῃ τῇ προῤῥήσει πιστεύουσα, πάντα ἐκίνησεν πόρον, ὡς τὸν Ἰακὼβ τὴν πατρικὴν εὐλογίαν λαβεῖν.

[l] Gen. xxv, 28. [m] Gen. xxvii, 13. [n] Gen. xxv, 13.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[1] Quæst. 76 vide in cat. p. 311; proximam autem, quæ Theodoro tribuitur p. 318. [2] τ. λιμ. τοῦτον καταναγκάζοντος.

NOTÆ.

(47) *Παρ ἕν*. Cod. et Pic. εἰς ἕν.
(48) Cod. et Pic. γνῶναι.
(49) Cod. et Pic. ἐκδημῆσαι.
(50) Cod. et Pic. εἰσελθεῖν.
(51) Cod. et Pic. ἐπιδείξηται.
(52) *Τὸν δὲ Ἰσαὰκ αὐτοῦ*. Cod. et Pic. τὸν δὲ τούτου υἱόν.
(53) *Ἦν*. Desid. in cod. et apud Pic.
(54) Cod. et Pic. μειλίξασθαι.
(55) *Μήτι γε*. Cod. et Pic. εἴπου γε δή.

ΕΡΩΤ. Π'.

Τί δήποτε τῷ Ἰσαὰκ τὸ βούλημα τὸ οἰκεῖον οὐκ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεός;

Ἵνα ἐναργὴς γένηται ἡ τοῦ Θεοῦ περὶ τὸν Ἰακὼβ κηδεμονία. Δείκνυσι δὲ τοῦτο, τὸ τὸν μὲν Ἰσαὰκ ἐσπουδακέναι τὸν Ἡσαῦ εὐλογῆσαι· τὴν δὲ θείαν χάριν, καὶ παρὰ γνώμην τοῦ Ἰσαὰκ, ἐπὶ τὸν Ἰακὼβ ἑλκῦσαι τὴν εὐλογίαν. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς συνῆκεν ὁ Ἰσαάκ. Ὡς γὰρ πάντα πόρον ἐκίνησε, καὶ ἀπέστειλε τὸν Ἡσαῦ ἐπὶ τὴν θήραν, καὶ τοῦ Ἰακὼβ τὴν τροφὴν προσενηνοχότος, πολλάκις ἤρετο εἰ αὐτὸς εἴη Ἡσαῦ ὁ πρωτότοκος (56)· καὶ οὐ μόνον ἤρετο, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας τῷ σώματι προσενήνοχεν. Εἶτα τοῦ Ἡσαῦ εἰσεληλυθότος, τὸ γεγενημένον καταπλαγεὶς (57), οὐκ ἐχαλέπηνεν ὡς παρὰ παιδὸς ἐξαπατηθεὶς, ἀλλὰ τὸν θεῖον ἔγνω σκοπὸν, καὶ ἣν ἔδωκεν ἐβεβαίωσεν εὐλογίαν.

ΕΡΩΤ. ΠΑ'[3].

Εἶτα οὐ δοκεῖ ἐψεῦσθαι (58) ὁ Ἰακὼβ εἰπὼν, Ἐγώ εἰμι Ἡσαῦ ὁ πρωτότοκός σου;

Πριάμενος ἦν τὰ τῶν πρωτοτοκίων πρεσβεῖας[4]. Ἀληθεύων τοιγαροῦν ἑαυτὸν ἀπεκάλει πρωτότοκον[5].

ΕΡΩΤ. ΠΒ'.

Τίς δὲ τῆς εὐλογίας ἡ ἑρμηνεία;

Ἔμελλεν ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα βλαστήσειν ὁ Δεσπότης Χριστὸς, ἡ τῶν ἐθνῶν προσδοκία, ὁ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης καὶ Σωτὴρ καὶ Δεσπότης. Ταῦτα προορῶν (59) ὁ πατριάρχης, φησίν· « Ἰδοὺ ὀσμὴ τοῦ υἱοῦ μου, ὡς ὀσμὴ ἀγροῦ πλήρους, ὃν εὐλόγησε Κύριος. » Ὅτι δὲ πολλάκις ἀγρὸν τὸν κόσμον ἡ θεία καλεῖ Γραφὴ, μάρτυς ὁ Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις[6] τὴν παραβολὴν ἑρμηνεύων· « Ἀγρὸς γὰρ, φησὶν, ἔστιν ὁ κόσμος. Ὁ δὲ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. » Ὅρα τοιγαροῦν ἐν τῷ Ἰακὼβ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης τὴν σωτηρίαν. Διὸ ἐπεύχεται αὐτῷ τοῦ οὐρανοῦ τὴν δρόσον, καὶ τῆς γῆς τὴν πιότητα. Ἃ κατὰ μὲν τὸ πρόχειρον καὶ ἐπιπόλαιον τοῦ γράμματος νόημα, δηλοῖ τὴν ἄνωθεν χάριν, καὶ τῶν ἀπὸ γῆς ἀγαθῶν τὴν ἀφθονίαν· κατὰ δὲ τὴν τοῦ ἀγροῦ ἑρμηνείαν, αἰνίττεται τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ, διὰ τῆς δρόσου μὲν τὴν θεότητα, διὰ δὲ τῆς πιότητος τῆς γῆς τὴν ἐξ ἡμῶν ἀνθρωπότητα. Καὶ γὰρ ὁ μακάριος Δαβὶδ ταῦτα προαγορεύων ἔφη· « Καταβήσεται ὡς ὑετὸς ἐπὶ πόκον, καὶ ὡσεὶ σταγόνες στάζουσαι ἐπὶ τὴν γῆν (60). » Ὥσπερ γὰρ ἡ δρόσος ἀοράτως μὲν κάτεισι, κάτω δὲ συνισταμένη γίνεται

A

INTERR. LXXX.

Quare Deus non revelavit Isaaco voluntatem suam?

Ut pateferet providentia Dei erga Jacobum. Quod satis constat ex eo, quod Isaac modis omnibus conabatur benedicere Esauo: sed gratia Dei contra quam volebat Isaac, transtulit benedictionem super Jacobum. Quod etiam intellexit ipse Isaac. Nam cum operam omnem dedisset, et misisset Esauum venatum, et Jacob illi cibum offerret, sæpius **91** interrogasset: « Esne tu Esau primogenitus meus?[o] » nec solum rogasset, sed etiam manus corpori admovisset: postea Esauo ingresso stupefactus, ob id quod factum erat, non est indignatus, quasi a filio deceptus esset: sed
B intentionem divinam agnovit, et quam dederat benedictionem, confirmavit.

INTERR. LXXXI.

An non videtur Jacob esse mentitus, cum dixit: « Ego sum Esau, primogenitus tuus[p]? »

Emerat privilegia primogenituræ; vere igitur seipsum appellabat primogenitum.

INTERR. LXXXII.

Sed quænam est benedictionis interpretatio?

Ex ipso secundum carnem nasci debebat Christus Dominus, qui erat exspectatio gentium, et totius mundi Salvator et Dominus. Hoc prævidens patriarcha dixit: « Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus[q]. » Quod autem
C sæpenumero Scriptura divina mundum appellet agrum, testis est Dominus in sacris Evangeliis, cum parabolam interpretatur: « Ager enim, inquit, est mundus: qui autem seminat bonum semen, est Filius hominis[r]. » Observa igitur in Jacobo salutem universi orbis. Quamobrem precatur illi rorem cœli, et pinguedinem terræ: quæ quidem facili et superficiario litteræ sensu denotant supernam gratiam, et bonorum e terra nascentium abundantiam: sed secundum interpretationem agri, indicant Domini Christi, per rorem quidem, divinitatem, per pinguedinem autem terræ, **92** humanitatem a nobis acceptam. Etenim beatus David hæc prædicens, inquit: « Descendet ut pluvia in vellus,
D et sicut guttæ stillantes super terram[s]. » Quemadmodum enim ros invisibiliter quidem descendit, deorsum autem consistens manifesto apparet: sic

[o] Gen. XXVII, 24. [p] ibid. 19. [q] ibid. 27. [r] Matth. XIII, 37, 38. [s] Psal. LXXI, 6.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[3] Quæst. 81 in cat. p 333. ponitur ante qu. 80. [4] Cat. p. 333. τὰ τῶν πρωτοτόκων. [5] ἀληθ. τοιγ. ἀποκαλεῖ πρωτότοκον. Quæstioni 82 hæc præmittuntur in cat. p. 336, ad Gen. XXVII, addito Theodoreti nomine: Διατί οὐχ ὥσπερ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ, καὶ Ἰακὼβ τινὰς τῶν υἱῶν εὐλόγησεν, οὕτω καὶ ὁ Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαάκ; Ἴσως ἐπειδὴ προσήχθη ἱερεῖον τῷ Θεῷ, καὶ γέγονεν αὐτῷ κειμήλιον· περὶ οὗ ἐλέγετο, ὅτι Ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα, τὸ τῆς διαδοχῆς δηλονότι· οὐ χρείαν ἔσχεν εὐλογίας ἔτι. Deinde ad l. c. hæc subjiciuntur: Ὁ Σύρος ἀντὶ τοῦ ἀγροῦ, ἀρούρας ἔχει· τὸ δὲ πλήρης, πεπληρωμένας βλαστημάτων εὐωδεστάτων. [6] Cat. p. 337. ἐν τοῖς θείοις καὶ ἱεροῖς Εὐαγγ.

NOTÆ.

(56) *Πρωτότοκος*. Cod. et Pic. addunt μου.
(57) Cod. et Pic. ἐκπλαγείς.
(58) Cod. et Pic. rectius, ψεύδεσθαι.
(59) *Προορῶν*. Deest in Cod. et apud Pic.
(60) Cod. et Pic. τῆς γῆς.

Deus, cum sit invisibilis, per carnem visus est in terra, et cum hominibus conversatus est, et apparuit in carne, secundum divinum Apostolum[t]. Frumentum autem et vinum sunt ænigma divinorum mysteriorum. Et huic interpretationi consentiunt, quæ sequuntur: « Et servient tibi gentes [u].— Omnes enim gentes servient illi, » ut ait divinus David [v], « Et adorabunt te principes. Reges enim, inquit, Tharsis et insulæ munera offerent. Reges Arabum et Sabæ dona adducent, et adorabunt eum omnes reges terræ. » Hanc quoque benedictionem confirmavit, quando misit eum in Mesopotamiam. « Fias enim, inquit, congregationes populorum, et det tibi Dominus benedictionem Abrahami patris tui [x]. » Quænam autem esset benedictio, facile est discere volenti. Abrahamo enim dixit Deus omnium: « In semine tuo benedicentur omnes gentes terræ [y]. »

INTERR. LXXXIII.

Cur Jacob tantas benedictiones adeptus, fratrem fugit, et solus, rebus necessariis carens, abit peregre?

Providentia divina manifestius declaratur in rebus, quæ videntur adversæ. Nam quibus omnia prospere cedunt, non **93** perinde intelligunt quantis bonis fruantur. Hac de causa Jacob aufugit, et solus peregrinatur, ut locupletissimus rediens et ipse experiatur quanta sit Dei omnium providentia, et alios doceat. Hanc sollicitudinem suam apparitione confestim declaravit. Ostendit enim ei scalam ad cœlum ipsum usque pertingentem, et sanctos angelos ascendentes et descendentes. Ipse vero Dominus sursum consistens confirmabat eum, et metum expellebat. Declarabant autem angeli ministerium divinum, de quibus beatus Paulus inquit: « Nonne sunt omnes administratorii spiritus, ad ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capient salutis [z]? » Horum autem unumquodque poterat securum reddere patriarcham. Docetur enim nihil negligenter et sine cura ab omnium Deo administrari: sed ipsum omnia dispensare, sanctorum angelorum utentem ministerio. Ei quoque largitus est benedictionem, quam et patri et avo præbuerat, tum de multiplicando semine, tum de ortu Domini totius mundi: « Benedicentur enim, inquit [a], in semine tuo omnes tribus terræ. » Postea illi pollicetur in præsentibus quoque rebus curam et auxilium. « Ecce enim, inquit [b], tecum sum, custodiens te in via, qua ambulaveris. Et reducam te in terram hanc, quia non te derelinquam,

A δήλη· οὕτως ἀόρατος ὢν ὁ Θεὸς Λόγος (61) διὰ τῆς σαρκὸς ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη, καὶ ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον. Καὶ ὁ σῖτος δὲ καὶ ὁ οἶνος τῶν θείων ἐστὶ μυστηρίων αἴνιγμα· τούτῳ συμφωνεῖ τῷ λόγῳ καὶ τὰ ἑξῆς· « Καὶ δουλευσάτωσάν σοι ἔθνη. Πάντα γὰρ τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ, » φησὶν (62) ὁ θεῖος Δαβίδ. « Καὶ προσκυνήσουσιν οἱ ἄρχοντες. Βασιλεῖς γὰρ, φησὶ, Θαρσεῖς (63) καὶ νῆσοι δῶρα προσοίσουσι. Βασιλεῖς Ἀράβων καὶ Σαβὰ δῶρα προσάξουσι, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς. » Ταύτην ἐκράτυνε τὴν εὐλογίαν, καὶ ἡνίκα αὐτὸν εἰς τὴν Μεσοποταμίαν ἐξέπεμψεν. « Ἔσῃ γὰρ, φησὶν, εἰς συναγωγὰς ἐθνῶν, καὶ δῴη σοι Κύριος τὴν εὐλογίαν Ἀβραὰμ τοῦ πατρός σου (64). » Τίς δὲ ἡ εὐλογία, B ῥᾴδιον τῷ βουλομένῳ καταμαθεῖν. Τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ὁ τῶν ὅλων ἔφη Θεός· « Ἐν τῷ σπέρματί σου εὐλογηθήσεται πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. »

ΕΡΩΤ. ΠΓ'.

Τί δήποτε τοσαύτας εὐλογίας λαβὼν ὁ Ἰακὼβ ἀποδιδράσκει τὸν ἀδελφὸν, καὶ μόνος ἀποδημεῖ τῶν ἀναγκαίων ἐστερημένος;

Ἐναργέστερον ἐν ταῖς δοκούσαις κακοπραγίαις ἡ τοῦ Θεοῦ κηδεμονία δηλοῦται. Οἱ γὰρ ἐν εὐκληρίᾳ ὄντες οὐχ οὕτως ἴσασιν ὅσων ἀγαθῶν ἀπολαύουσι. Τούτου χάριν ἀποδιδράσκει, καὶ μόνος ἀποδημεῖ, ἵνα μετὰ πολλῆς (65) τῆς περιουσίας ἐπανελθὼν, καὶ αὐτὸς γνῷ, ὅση τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἡ προμήθεια, καὶ τοὺς ἄλλους διδάξῃ. Ταύτην αὐτοῦ τὴν κηδεμονίαν παραυτίκα (66) διὰ τῆς ἐπιφανείας ἐδήλωσεν. Ἐπέδειξε C μὲν γὰρ αὐτῷ κλίμακα μέχρις αὐτοῦ διικνουμένην τοῦ οὐρανοῦ· τοὺς δὲ ἁγίους ἀγγέλους ἀνιόντας καὶ κατιόντας. Αὐτὸς δὲ ἄνωθεν ἐφεστὼς παρεθάῤῥυνέ τε καὶ τὸ δέος ἐξήλαυνεν (67). Ἐδήλουν δὲ οἱ ἄγγελοι τὴν θείαν διακονίαν. Περὶ τούτων γὰρ καὶ ὁ μακάριος ἔφη Παῦλος, « Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν; » Τούτων δὲ ἕκαστον ἱκανὸν ἦν θάρσος ἐνθεῖναι (68) τῷ πατριάρχῃ· διδάσκεται γὰρ, ὡς οὐδὲν ἀτημέλητον, οὐδὲ ἀκηδεμόνευτον παρὰ τῷ τῶν ὅλων Θεῷ· ἀλλ' αὐτὸς ἅπαντα πρυτανεύει, διακόνοις χρώμενος τοῖς ἁγίοις ἀγγέλοις. Ἔδωκε δὲ αὐτῷ καὶ τὴν εὐλογίαν, ἣν καὶ τῷ πατρὶ καὶ τῷ προπάτορι ἐδεδώκει, περί τε τῆς τοῦ D σπέρματος πολυγονίας, καὶ περὶ τοῦ τῆς οἰκουμένης Δεσπότου. « Ἐνευλογηθήσονται γὰρ, φησὶν, ἐν τῷ σπέρματί σου πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Εἶτα ὑπισχνεῖται αὐτῷ, καὶ τὴν ἐν τοῖς προκειμένοις κηδεμονίαν. « Ἰδοὺ γὰρ, φησὶ, μετὰ σοῦ εἰμι διαφυλάσσων σε ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἐὰν πορευθῇς, καὶ ἀποστρέψω σε

[t] I Tim. III, 16. [u] Gen. XXVII, 29. [v] Psal. LXXI, 10. [x] Gen. XXVIII, 3, 4. [y] Gen. XXII, 18. [z] Hebr. I, 14. [a] Gen. XXVIII, 14. [b] ibid. 15.

NOTÆ.

(61) *Λόγος*. Des. in cod. et Pic.

(62) *Φησίν*. Picus, ᾗ φησιν. Bene.

(63) *Θαρσεῖς*. Abest a cod. et edit. Pici. Sed legendum est Θαρσίς, auctoritate codicis Alex. et Vatic.

(64) *Σου*. Cod. et Pic. μου.

(65) *Πολλῆς*. Cod. et Pic. παμπολλῆς.

(66) *Κηδεμονίαν*. In cod. et apud Pic. sequitur ἦν.

(67) Cod. et Pic. ἐξήλασεν.

(68) Cod. et Pic. ἐπιθεῖναι.

εἰς τὴν γῆν ταύτην, ὅτι οὐ μή σε ἐγκαταλείψω ἕως A τοῦ ποιῆσαί με πάντα ὅσα ἐλάλησα.»

ΕΡΩΤ. ΠΔ'.

Διατί τὸν λίθον ἀλείφει ὁ Ἰακώβ;

Οἷς εἶχε τὸν μεγαλόδωρον ἠμείψατο Κύριον. Ὀρθώσας γὰρ τὸν λίθον, ὃν ὑπέθηκε τῇ κεφαλῇ [7], κατέχεεν αὐτοῦ ἔλαιον. Τοῦτο δὲ καὶ νῦν ἔστιν εὑρεῖν παρὰ πολλῶν γυναίων (69) τῶν τῷ Κυρίῳ πεπιστευκότων γινόμενον. Εἰώθασι γὰρ ἐν τοῖς θείοις σηκοῖς ἐλαίῳ χρίειν τὰς τῶν ἀνακτόρων κιγκλίδας, καὶ τῶν ἁγίων μαρτύρων τὰς θήκας. Δηλοῖ δὲ τοῦτο τῆς ψυχῆς τὴν εὐγένειαν (70). Δέχεται δὲ καὶ τὰ σμικρὰ ὁ φιλάνθρωπος Κύριος, ἀποδεχόμενος τὸν τοῦ γινομένου σκοπόν.

ΕΡΩΤ. ΠΕ'. B

Πολλοὶ πρόφασιν ἀκολασίας [8] ποιοῦνται τὸ τέτταρας ἐσχηκέναι γυναῖκας τὸν Ἰακώβ.

Τὸν σκοπὸν ἑκάστου τῶν γινομένων ἐξετάζειν προσήκει. Οὕτω γὰρ κρίνοντες εὑρήσομεν καὶ Ἰακὼβ τὸν πατριάρχην, τὴν μὲν Ῥαχὴλ μνηστευσάμενον μόνην, παρὰ γνώμην δὲ συναφθέντα τῇ Λείᾳ. Παραυτίκα [9] γοῦν τῆς ἀπάτης αἰσθόμενος καὶ ἐδυσχέρα[ι]νε, καὶ τοῦ κηδεστοῦ κατεβόησε. Τῇ δὲ Βαλλᾷ (71) οὐ διὰ φιληδονίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν τῆς ὁμοζύγου παραμυθίαν ἐμίγη. Τῆς γὰρ Ῥαχὴλ διὰ τὴν ἀπαιδίαν ἀνιωμένης, καὶ ἀλογίστως (72) λεγούσης· «Δός μοι τέκνα (73), εἰ δὲ μή γε, ἀποθανοῦμαι·» ἐπέπληξε μὲν εὐσεβῶς ὁ πατριάρχης, καὶ ἔδειξε τὸν τῆς φύσεως ποιητὴν, καὶ ὅτι οὐχ ὁ γάμος ἐστὶ παίδων C δημιουργὸς, ἀλλὰ ὁ τοῦ γάμου νομοθέτης Θεός. Ἔφη γὰρ πρὸς αὐτήν· «Μὴ ἀντὶ Θεοῦ σοί εἰμι ἐγὼ, ὃς ἐστέρησέ σε καρπὸν κοιλίας;» Ψυχαγωγῶν δὲ ὅμως αὐτὴν, ἠνέσχετο τῆς αἰτήσεως, ᾔτησε δὲ αὐτὸν τῇ παιδίσκῃ μιγῆναι, ἵνα τὸ ἐξ αὐτῆς φυόμενον οἰκεῖον ἀποκαλέσῃ παιδίον. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς Ζέλφας (74) ἐγένετο. Πάλιν γὰρ ἡ Λεία παυσαμένη τοῦ τίκτειν, ἠντιβόλησεν αὐτὸν εἰς ἐκείνην σπεῖραι τὴν ἄρουραν. Ταῦτα (75) φιληδονίαν μὲν οὐδεμίαν αἰνίττεται, τὴν δὲ τοῦ ἀνδρὸς ἐπιείκειαν δείκνυσι, καὶ ὅπως τὰς γυναῖκας ἐσπούδαζε θεραπεύειν. Πρὸς δὲ τούτῳ κἀκεῖνο σκοπητέον, ὅτι νόμος οὐδεὶς τηνικαῦτα ἦν τὴν πολυγαμίαν κωλύων. Καὶ ὡς τρισολβίους ὑπελάμβανον τότε τοὺς πολλῶν παίδων γιγνομένους πατέρας. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν ἀληθὲς, αἱ θεῖαι μαρτυροῦσιν D ἐπαγγελίαι. Τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ὁ τῶν ὅλων ἔφη Θεός· «Ἀνάβλεψον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἴδε τοὺς ἀστέρας,

donec complevero omnia quæcunque locutus sum.»

94 INTERR. LXXXIV.

Quamobrem Jacob inungit lapidem?

Quibus potuit donis, munificentissimum Dominum remuneratus est. Nam cum erexisset lapidem, quem capiti supposuerat, perfudit eum oleo. Quod etiam nunc fieri solere comperimus a permultis mulierculis, quæ Domino crediderunt. Nam consueverunt in templis divinis oleo ungere adytorum cancellos, et sanctorum martyrum thecas. Id vero demonstrat animi pietatem. Non respuit autem etiam minima benignissimus Dominus, gratam habens operis intentionem.

INTERR. LXXXV.

Multi sibi prætexunt occasionem lasciviæ quod quatuor uxores Jacob habuerit.

Uniuscujusque facti scopus inquirendus est. Sic enim judicantes, reperiemus quidem patriarcham Jacobum sibi Rachelem amore impulsum desponsasse, et præter animi voluntatem Leam attigisse. Mox igitur, ut dolum sensit, ægre tulit, et cum socero questus est. Balæ vero permistus est, non voluptatis gratia, sed ut conjugem solaretur. Nam cum Rachel angeretur, quod liberis careret, stolideque diceret: «Da mihi liberos, alioqui moriar [c];» pie quidem objurgavit illam patriarcha, et docuit, quisnam esset naturæ Creator: et quod nuptiæ non darent liberos, sed qui nuptiis legem dedit, Deus. Dixit enim ad illam: «Nunquid ego sum tibi pro Deo, qui te fructu ventris privavit [d]?» Attamen 95 illam placare volens, postulationi annuit. Petierat enim ab eo, ut ancillæ misceretur, ut puerum, qui ex illa nasceretur, suum vocaret. Idem et in Zelpha contigit. Rursum enim Lea, cum parere desiisset, rogavit eum ut in agrum illum semen immitteret: quod quidem nullam libidinem denotat, sed viri mansuetudinem, qui uxoribus inservire studebat. Ad hæc etiam illud advertendum est, tunc temporis nondum fuisse ullam legem, quæ multiplices nuptias prohiberet, et quod felicissimi tunc existimabantur, qui multorum liberorum patres erant. Et quod hoc verum sit, divinæ testificantur promissiones. Nam Abrahamo dixit Deus omnium: «Respice in cœlum, et intuere stellas, num poteris eas numerare [e].» Et subjun-

[c] Gen. xxx, 1. [d] ibid. comm. 2. [e] Gen. xv, 5.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[7] Cat. p. 351. ὃν ὑπέθηκεν ἐν τῇ κεφ. [8] Quæst. 85 in cat. p. 366 ponitur post qu. 86. [9] Cat. p. 366. τ. πατρ. μνηστευσάμενον μίαν, ἀπατηθέντα δέ. Ὃς καὶ παραυτίκα, etc.

NOTÆ.

(69) Cod. et Pic. γυναικῶν.
(70) Cod. et Pic. εὐσέβειαν.
(71) *Βαλλᾷ*. Nomen ancillæ Rahelis, quæ Gen. xxix, dicitur בִּלְהָה.
(72) *Ἀλογίστως*. Cod. et Pic. ἀνοήτως.
(73) *Τέκνα*. Cod. et Pic. παιδία.
(74) *Ζέλφας*. Cod. ἀδελφᾶς. Pic. Δελφᾶς. Minus bene. Præstat h. l. lectio Sirmondiana. Ancilla enim Leæ, quæ Gen. xxix זִלְפָּה dicitur, a LXX, interpretibus vocantur Ζελφά. Legendum videtur Ζελφᾶς.
(75) *Ταῦτα*. Deest.

xit: « Sic erit semen tuum[f]. » Et iterum : « Efficiam semen tuum ut arenam, quæ est in littore maris, quæ non potest numerari præ multitudine[g]. » Nihil autem tale illi promisisset, nisi copiosam sobolem maximum bonum esse existimasset.

INTERR. LXXXVI.

Cur uxores mutua zelotypia tenebantur?

Imperfectæ erant, et hominis impii filiæ : nempe qui simulacra deos nominabat. Hac de causa Deus, cum leges conderet, tales nuptias prohibuit : « Non accipies, inquit, uxorem super sororem ejus æmulam ejus[h]. »

96 INTERR. LXXXVII.

Quare Scriptura meminit fortunæ[i]?

Propria sunt sacræ Scripturæ, eloquia Spiritus sancti, divina præcepta, piorum hominum verba : reliqua autem historico more proferuntur. Non solum igitur sermo ipse spectandus est, sed etiam quæ loquitur persona. Porro verbum prosperæ fortunæ non est verbum Jacobi, sed uxoris ejus Leæ : quæ, ut dixi, in impietate fuerat educata, et parum in divinis instituta. Sic et pater ejus dixit : « Auguratus sum[j]. » At divina lex prohibet auguriis uti[k]. Quare nemo putet, hujusmodi sermones esse Scripturæ divinæ. Siquidem auctor, ut qui historiam scribat, verba inserit, quæ ab impiis prolata sunt. Ita divinissimus Moses verba ponit Pharaonis blasphemiæ plena : « Non novi Dominum, et Israel non dimitto[l]. » At non est divini Spiritus hic sermo, sed regis impii. Eodem modo rursum audimus Sennacherib dicentem : « Ne te decipiat Deus tuus, in quo confidisti dicens : Liberabit Dominus Jerusalem de manu mea[m]. » Cæterum non discimus inde blasphemare, sed potius blasphemiam damnare.

INTERR. LXXXVIII.

Atqui Jacob ipse dixit ad Labanem : « Benedixit tibi Dominus ob pedem meum[n]. »

Clara est hujus dicti sententia. Pedem enim vocavit adventum : perinde ac si dixisset, **97** Propter adventum meum, et sollicitudinem meam, Deus tibi bona impertivit. Ille enim animadvertens pietatem meam, omnimoda benedictione prosecutus est ea, quæ abs te mihi commissa sunt.

A εἰ δυνήσῃ ἐξαριθμῆσαι αὐτούς, » καὶ ἐπήγαγεν· «Οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου.» Καὶ πάλιν· « Ποιήσω τὸ σπέρμα σου, ὡς ἡ ἄμμος (76) ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης, ἥτις οὐκ ἐξαριθμηθήσεται ἀπὸ τοῦ πλήθους. » Οὐκ ἂν δὲ αὐτῷ ταύτην ἔδωκε τὴν ὑπόσχεσιν, εἰ μὴ τὴν πολυγονίαν μέγιστον ἐνόμιζεν εἶναι (77) ἀγαθόν.

ΕΡΩΤ. ΠϚ'.

Τίνος χάριν αἱ γυναῖκες ἐζηλοτύπουν ἀλλήλας;

Ἀτελεῖς ἦσαν, καὶ δυσσεβοῦς ἀνδρὸς θυγατέρες, τὰ ξόανα θεοὺς ὀνομάζοντος. Τούτου ἕνεκεν νομοθετῶν ὁ Θεὸς τὸν τοιοῦτον ἀπαγορεύει γάμον· « Οὐ λήψῃ γάρ, φησί, γυναῖκα ἐπ' ἀδελφῇ αὐτῆς ἀντίζηλον αὐτῆς. »

ΕΡΩΤ. ΠΖ'.

B *Διατί ἡ Γραφὴ μέμνηται τύχης;*

Ἴδια (78) τῆς Γραφῆς, τὰ τοῦ πνεύματος λόγια, αἱ θεῖαι διατάξεις, τῶν εὐσεβῶν ἀνθρώπων τὰ ῥήματα· τὰ δὲ ἄλλα ἱστορικῶς λέγει. Χρὴ τοίνυν μὴ μόνον προσέχειν τῷ λόγῳ, ἀλλὰ καὶ τῷ προσώπῳ τοῦ λέγοντος. Τὸ τοίνυν εὐτύχημα (79), οὐ τοῦ Ἰακὼβ ἐστι ῥῆμα, ἀλλὰ τῆς Λείας γυναικός, ὡς ἔφην, ἐν δυσσεβείᾳ τραφείσης, καὶ κατὰ βραχὺ τὰ θεῖα παιδευομένης. Οὕτω καὶ ὁ ταύτης πατὴρ ἔφη τό, « Οἰωνισάμην. » Ἀλλ' ὁ θεῖος ἀπαγορεύει νόμος τοῖς οἰωνοῖς κεχρῆσθαι. Μηδεὶς οὖν (80) τοὺς τοιούτους λόγους τῆς θείας νομιζέτω (81) Γραφῆς. Τὰ γὰρ παρὰ τῶν οὐκ εὐσεβῶν εἰρημένα τίθησιν ὁ συγγραφεύς, ἅτε δὴ ἱστορίαν συγγράφων[10]· οὕτω τέθεικεν ὁ θειότατος Μωσῆς καὶ τοῦ Φαραὼ τὸν βλάσφημον λόγον· C « Οὐκ οἶδα τὸν Κύριον, καὶ τὸν Ἰσραὴλ οὐκ ἐξαποστέλλω (82). » Ἀλλ' οὐ τοῦ θείου Πνεύματος οὗτος ὁ λόγος, ἀλλὰ τοῦ δυσσεβοῦς βασιλέως. Οὕτω πάλιν ἀκούομεν τοῦ Σεναχηρεὶμ λέγοντος· « Μή σε ἀπατάτω ὁ Θεός σου ἐφ' ᾧ σὺ πέποιθας ἐπ' αὐτῷ, λέγων ὅτι Ῥύσεται Κύριος τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐκ χειρός μου. » Ἀλλ' οὐ βλασφημεῖν ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ἀλλὰ βλασφημίας κατηγορεῖν.

ΕΡΩΤ. ΠΗ'.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἰακὼβ ἔφη τῷ Λάβαν· «Εὐλόγησέ σε Κύριος ἐπὶ τῷ ποδί μου. »

Δήλη τοῦ ῥητοῦ ἡ διάνοια. Πόδα γὰρ τὴν παρουσίαν ἐκάλεσεν· ἀντὶ τοῦ, διὰ τῆς ἐμῆς παρουσίας, καὶ τῆς ἐμῆς κηδεμονίας, τῶν θεοσδότων ἀπήλαυσας ἀγαθῶν. Εἰς γὰρ τὴν ἐμὴν εὐσέβειαν ἀφορῶν ὁ Θεός, D τὰ ἐγχειρισθέντα μοι παρὰ σοῦ πάσης εὐλογίας ἠξίωσεν.

[f] Gen. XXXII, 12. [g] Gen. XXII, 17. [h] Levit. XVIII, 18. [i] Gen. XXX, 11. [j] Gen. XXX, 27. [k] Levit. XIX, 31. [l] Exod. V, 2. [m] IV Reg. XVIII, 30 seqq. [n] Gen. XXX, 30.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[10] Cat. p. 368. τὰ — συγγράφων om.

NOTÆ.

(76) Cod. et Pic. τὴν ἄμμον, τήν.
(77) *Εἶναι*. Desid.
(78) *Ἴδια*. Cod. et Pic. διά, ex errore, ut videtur, librarii.
(79) *Εὐτύχημα*. Ita quoque legit Picus p. 55. Codex autem habet εὐτύχημα, quæ etiam est lectio mss. Oxoniensis et edit. Complut. in loco isto Gen. XXX, 11, ut Lamb. Bos in var. lect. ad h. l. monuit. In versione τῶν Ο' exstant verba ἐν τύχῃ, unde illustrantur verba hujus Quæstionis, διατί — τύχης.
(80) *Οὖν*. Cod. et Pic. τοίνυν.
(81) *Νομιζέτω*. Cod. et Pic. præmittunt εἶναι.
(82) Cod. et Pic. ἐξαποστελῶ.

ΕΡΩΤ. ΠΘ'.

Τίνος ἕνεκεν τὰς ῥάβδους λεπίσας πίνουσιν ἔθηκε τοῖς προβάτοις;

Ὥσπερ ἠγάγετο (83) μὲν γυναῖκας παιδοποιῆσαι ποθῶν, οὐκ ἐν τῷ γάμῳ δὲ εἶχε τὴν ἐλπίδα τῆς παιδοποιίας, ἀλλ' ἐν τῷ τοῦ γάμου νομοθέτῃ Θεῷ· οὕτω καὶ τὰς ῥάβδους ἐλέπισεν, οὐ ταύταις θαῤῥῶν, ἀλλὰ τὴν θείαν ἐπικουρίαν προσμένων. Ὅθεν καὶ τῆς θείας ἐπιφανείας τετύχηκε, καὶ λέγοντος ἤκουσεν· « Ἀνάβλεψον τοῖς ὀφθαλμοῖς σου, καὶ ἴδε τοὺς τράγους, καὶ τοὺς κριοὺς ἀναβαίνοντας ἐπὶ τὰς αἶγας, διαλεύκους καὶ ποικίλους, καὶ σποδοειδεῖς ῥαντούς. Ἑώρακα γὰρ, ὅσα (84) σοι Λάβαν ποιεῖ. Ἐγώ (85) εἰμι ὁ Θεός σου ὁ ὀφθείς σοι ἐν τόπῳ Θεοῦ, οὗ ἤλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ηὔξω μοι εὐχήν (86). » B Ἐπειδὴ γὰρ τὰ φαιὰ καὶ τὰ ποικίλα τοῖς υἱέσι τοῦ Λάβαν ἐνεχειρίσθη, καὶ τριῶν ἡμερῶν ὁδὸν ἀφεστήκεσαν ἐκεῖναι τούτων αἱ ποίμναι· δείκνυσιν αὐτῷ τῶν ἀδικουμένων ὁ πρόμαχος ποικίλους κριοὺς καὶ τράγους ὀχεύοντας, ἵνα τῇ πείρᾳ μάθῃ ὅσης ἀπολαύουσι προμηθείας οἱ τεθαῤῥηκότες τῷ τῶν ὅλων Θεῷ. Ἐπισημήνασθαι δὲ [11] προσήκει, ὡς ἄγγελον εἰρηκὼς τὸν ἄνω ὀφθέντα, ἔδειξεν τὸν αὐτὸν καὶ Θεόν· « Ἐγὼ γάρ εἰμι, φησὶν ὁ Θεὸς [12], ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ. » Εἶδε δὲ ἀγγέλους μὲν ἀνιόντας καὶ κατιόντας διὰ τῆς κλίμακος, τὸν δὲ Κύριον ἄνω ἐστηριγμένον· τοῦτον ἐνταῦθα καὶ ἄγγελον ὠνόμασε, καὶ Θεόν· Θεὸν μὲν, τοῦτο [13] τὴν φύσιν ὄντα (87), Ἄγγελον δὲ, ἵνα γνῶμεν ὡς οὐχ ὁ Πατήρ ἐστιν ὁ ὀφθεὶς, ἀλλ' ὁ μονογενὴς Υἱός. Τίνος γὰρ ἄγγελος ὁ Πατήρ; Ὁ δὲ Υἱὸς, καὶ Θεὸς, καὶ μεγάλης βουλῆς C ἄγγελος. Αὐτὸς γὰρ ἡμῖν ἀπήγγειλε τοῦ Πατρὸς τὰ μυστήρια. « Ἃ γὰρ ἤκουσα, φησὶ, παρὰ τοῦ Πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν. » Οὕτω καὶ τὸν κεκληκότα τὸν Ἀβραὰμ (88), καὶ ἄγγελον ὠνόμασε, καὶ Θεόν.

INTERR. LXXXIX.

*Qua de causa virgas decorticatas bibentibus *ovibus apposuit?*

Quemadmodum uxores quidem duxit, liberos procreare cupiens, spem autem sobolis non posuit in nuptiis, sed in Deo qui nuptias sancivit: sic et virgis corticem detraxit, non illis quidem confidens, sed opem divinam exspectans. Unde factum est, ut divinam apparitionem adeptus sit, et audierit dicentem: « Intuere oculis tuis, et vide hircos et arietes ascendentes super capras, et eos quidem albos et varios, cinericios et sparsos. Vidi enim, quæ facit tibi Laban. Ego enim sum Deus tuus, qui apparui tibi in loco Dei, ubi unxisti mihi tumulum, et votum illic mihi vovisti [o]. » Cum enim animalia fusca et varia filiis Laban commissa essent, et greges illi ab istis trium dierum itinere distarent, Deus, qui certat pro injuriam passis, ostendit illi variegatos arietes et hircos coeuntes cum femellis: ut cognosceret per experientiam, quanta providentia fruuntur, qui confidunt in Deo omnium auctore. Notandum est autem, quod cum angelum dixerit eum, qui ante apparuit, eumdem etiam Deum esse demonstrat. « Ego enim, inquit, sum Deus, qui apparui tibi in via. » Viderat autem angelos quidem ascendentes et descendentes per scalam, Dominum **98** vero *cacumini ejus infixum: quem heic et angelum nominavit, et Deum. Deum, inquam, quod natura talis sit; angelum vero, ut sciamus, non esse Deum Patrem, qui apparuit, sed unigenitum Filium. Siquidem Pater cujusnam angelus esse possit? Filius autem tum Deus, tum magni consilii est angelus. Nam ipse nobis annuntiavit mysteria Patris: « Quæ enim, inquit, audivi a Patre meo, nota feci vobis [p]. » Sed etiam eum, qui Abrahamum vocaverat, et angelum nominavit, et Deum.

ΕΡΩΤ. Ϟ'.

Τίς σκοπὸς τῆς τῶν εἰδώλων κλοπῆς;

Τινὲς ἔφασαν, ἔτι διακειμένην περὶ αὐτὰ τὴν Ῥαχὴλ κεκλοφέναι αὐτά· ἐγὼ δὲ τοὐναντίον ὑπολαμβάνω, ὅτι καὶ τὸν πατέρα τῆς δεισιδαιμονίας ἐλευθερῶσαι βουλομένη σεσύληκεν αὐτά. Τὸ γὰρ εὐσεβὲς αὐτῆς ἡ θεία διδάσκει Γραφή· « Ἐμνήσθη γάρ, φησὶν, ὁ Θεὸς, Ῥαχὴλ, καὶ ἐπήκουσεν αὐτῆς ὁ Θεὸς, D καὶ ἀνέῳξεν αὐτῆς τὴν μήτραν. » Ἀκούσασα γὰρ παρὰ τοῦ Ἰακὼβ, « Μὴ ἀντὶ Θεοῦ σοι ἐγώ εἰμι, ὃς ἐστέ-

INTERR. XC.

Quis idolorum subreptorum scopus?

Quidam dixerunt, Rachelem subripuisse idola, propter animi studium, quo adhuc amplectebatur illa. Ego vero contrarium puto, quod ea furto abstulerit, quia volebat patrem liberare ab impio dæmonum cultu. Pietatem enim ejus satis docet Scriptura divina. « Recordatus est enim, inquit [q], Deus Rachelis, et exaudivit eam, et aperuit uterum ejus. » Cum enim audivisset a Jacobo: « Nunquid ego tibi

[o] Gen. XXXI, 12 seqq. [p] Joan. XV, 15. [q] Gen. XXX, 22.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[11] ἐπισημ. δέ, etc. Hæc et quæ reliqua sunt, exstant in cat. p. 381, ad Gen. XXXI, 13. [12] ὁ Θεός σου. [13] ὡς τοῦτο.

NOTÆ.

(83) Ἠγάγετο μὲν γυν. Cod. et Pic. ἤγαγε τὸ μέν. Sequitur παιδοποιῆσαι ποθῶν.

(84) Ὅσα. Cod. et Pic. οἷα.

(85) Ἐγώ. Cod. et Pic. addunt γάρ.

(86) Ηὔξω μοι. Cod. et Pic. addunt ἐκεῖ. Sic quoque in versione τῶν Ο' legitur.

(87) Τοῦτο — ὄντα. Cod. ὡς τοῦτο τῇ φύσει ὄντα. Pic. ὡς τοιοῦτον φύσει ὄντα.

(88) Ἀβραάμ. Cod. et Pic. Ἰακώβ.

sum pro Deo, qui te privavit fructu ventris [r]? » vehementiores Deo preces obtulit, et adepta est quod poscebat. Atque etiam post partum pietatem suam demonstravit. « Dixit, inquit enim [s], Rachel: Abstulit a me Deus opprobrium, et vocavit nomen illius Joseph, dicens: Addat mihi Deus alterum filium. » Quomodo igitur hoc in Deum affectu prædita, idolis, quæ non sunt dii, inservire potuisset? Verum arbitror, et aliud per hæc significari. Typum enim Dei omnium gerebat Jacob. Nam **99** duos populos Deus habuit: seniorem quidem habentem super cor velamen, juniorem vero decore fidei exornatum. Ita Jacob duas uxores habebat, Leam videlicet, quæ oculos habebat infirmos, et Rachelem, specie pulchram et visu valde formosam: et seniorem liberis abundantem, juniorem vero sterilem. Nam ex gentibus congregata Ecclesia sterilis erat quondam, sed postea liberis fecunda facta est. Inquit enim: « Lætare, sterilis quæ non paris. Erumpe, et clama, quæ non parturis, quoniam plures erunt filii desertæ, quam ejus quæ virum habet [t]. » Quoniam igitur Ecclesia, quæ Deo Salvatori credidit, majorum suorum errorem radicitus exstirpavit, hujus autem typus erat Rachel, furata est idola patris, ut in eo quoque veritatem adumbraret.

A φησίν σε καρπὸν κοιλίας; » δηλονότι (89) σπουδαιοτέραν τῷ Θεῷ προσενήνοχε προσευχὴν, καὶ τετύχηκε (90) τῆς αἰτήσεως. Καὶ μέντοι καὶ τεκοῦσα δεδήλωκε τὴν εὐσέβειαν· « Εἶπε γάρ, φησί, Ῥαχὴλ [14]· Ἀφεῖλέ μου, ὁ Θεὸς, τὸ ὄνειδος· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωσὴφ, λέγουσα· Προσθήτω (91) μοι ὁ Θεὸς υἱὸν ἕτερον. » Πῶς τοίνυν ταύτην ἔχουσα περὶ τὸν Θεὸν τὴν διάθεσιν, τοῖς οὐκ οὖσι θεοῖς δουλεύειν ἠνέσχετο; Ἐγὼ δὲ οἶμαι καὶ ἕτερον ἐντεῦθεν προδηλοῦσθαι. Τύπον γὰρ εἶχεν ὁ Ἰακὼβ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ. Δύο γὰρ καὶ ὁ Θεὸς ἔσχε λαούς· τὸν μὲν πρεσβύτερον, κάλυμμα ἔχοντα ἐπὶ τὴν καρδίαν· τὸν δὲ νεώτερον, τὸ τῆς πίστεως περικείμενον κάλλος. Καὶ ὁ Ἰακὼβ δύο γυναῖκας· τὴν μὲν Λείαν ἀσθενεῖς ἔχουσαν ὀφθαλμοὺς, τὴν δὲ Ῥαχὴλ καλὴν τῷ B εἴδει, καὶ ὡραίαν τῇ ὄψει σφόδρα· καὶ πολύπαιδα μὲν τὴν πρεσβυτέραν, στερίφην δὲ τὴν νεωτέραν. Καὶ γὰρ ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία στεῖρα ἦν πάλαι· ἀλλ' ἐγένετο μετὰ ταῦτα πολύπαις. « Εὐφράνθητι γάρ, φησί, στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Ἐπειδὴ τοίνυν ἡ Ἐκκλησία τῷ Σωτῆρι πεπιστευκυῖα Θεῷ, τὴν προγονικὴν πρόῤῥιζον ἀνέσπασε πλάνην, τύπος δὲ ταύτης ἐτύγχανεν οὖσα ἡ Ῥαχὴλ, κέκλοφε τὰ εἴδωλα τοῦ πατρὸς, ἵνα τὴν ἀλήθειαν κἀν τούτῳ σκιαγραφήσῃ.

INTERR. XCI.

Quid est hoc: « Juravit Jacob per timorem patris sui Isaac [u]? »

Timorem Isaaci vocavit pietatem ipsius, hoc est Deum, cujus ille timorem in animo suo gestabat.

ΕΡΩΤ. ϞΑ'.

C *Τί ἐστιν, « Ὤμοσεν Ἰακὼβ κατὰ τοῦ φόβου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἰσαάκ; »*

Φόβον τοῦ Ἰσαὰκ τὴν εὐσέβειαν ἐκάλεσε, τουτέστι τὸν Θεὸν, οὗ τὸν φόβον ἐν τῇ ψυχῇ περιέφερεν (92).

INTERR. XCII.

Quamobrem luctatur angelus cum Jacobo?

Illum fiducia roborat, qui fratrem metuebat. Quapropter etiam illi victoriam concessit, hoc propemodum dicens: Me vicisti, et hominem times? Ne vero superbiret, quod sibi Deum superasse videretur, tactu femoris se volentem victum esse indicavit. Tactu enim torporem induxit. At cum sensisset Jacob virtutem ejus qui apparuerat, postulavit ab eo benedictionem: **100** qui et dedit illi quod petierat, et nomen immutavit. « Non enim amplius, inquit [v], vocabitur nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum. Quia fortis fuisti cum Deo, cum hominibus potens eris. » Indicavit etiam causam victoriæ. Ne timueris enim, ait, hominem,

ΕΡΩΤ. ϞΒ'.

Τίνος ἕνεκεν παλαίει τῷ Ἰακὼβ ὁ ἄγγελος;

Διδότι τὸν ἀδελφὸν θάρσος ἐντίθησι· διά τοι τοῦτο καὶ τῆς νίκης αὐτῷ παρεχώρησε, λέγων μονονουχί (93), Ἐμὲ νενίκηκας, καὶ ἄνθρωπον δέδοικας; Ἵνα δὲ μὴ μέγα φρονῇ [15] δόξας νενικηκέναι Θεὸν, τῇ ἀφῇ τοῦ μηροῦ τὸ ἐθελούσιον τῆς ἥττης ἐδήλωσε. Τῇ γὰρ ἀφῇ τὴν νάρκην εἰργάσατο. Γνοὺς δὲ τοῦ ἐπιφανέντος τὴν δύναμιν, τὴν εὐλογίαν αἰτεῖ· ὁ δὲ καὶ τὴν αἴτησιν δίδωσι. Καὶ τὴν προσηγορίαν ἀμεί- D βει· « Οὐκέτι γάρ, φησί, κληθήσεται τὸ ὄνομά σου Ἰακὼβ, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατὸς ἔσῃ (94). » Ἔδειξε δὲ καὶ τὴν αἰτίαν τῆς νίκης. Μὴ δείσῃς γάρ, φησίν, ἄνθρωπον ἐμοῦ σοι τῆς νίκης

[r] Gen. xxx, 2. [s] Gen. xxx, 23, 24. Isa. LIV, 1. [u] Gen. xxxi, 53. [v] Gen. xxxii, 28.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[14] Cat. p. 383. ἐκάλεσε Ῥαχὴλ. [15] Cat. p. 396. ὑψηλοφρονῇ.

NOTÆ.

(89) Cod. δῆλον ὅτι.
(90) Cod. et Pic. ἐπετύχηκει.
(91) Cod. et Pic. προσέθετο.
(92) Ita quoque vox φόβος tum hoc in loco, tum *Hist. eccles.* lib. IV, cap. 9, explicatur a Cotelerio in notis ad tom. I *Monum. Eccl. Gr.* p. 719.
(93) *Μονονουχί*. Pic. οὐχὶ μόνον.
(94) *Ἔσῃ*. Hoc additur in cod. Vatic., deest in Alex.

παραχωρήσαντος. Διέμεινε δὲ καὶ μετὰ τὴν ἐγρήγορσιν ὁ μηρὸς ναρκῶν τε καὶ ὑποσκάζων, ἵνα μὴ φαντασίαν ὑπολάβῃ τὴν ὄψιν, ἀλλ' ἀκριβέστερον γνῷ τοῦ ἐνυπνίου (95) τὸ ἀληθές. Διὰ τοῦτο καὶ ἐρωτήσας τίνα προσηγορίαν εἶχεν, οὐ μόνον διαμαρτάνει τῆς αἰτήσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπιπλήττεται, ὡς ὑπερβὰς τὰ μέτρα τῆς φύσεως. « Ἵνα τί γὰρ ἐρωτᾷς, φησὶ, τὸ ὄνομά μου; καὶ τοῦτό ἐστι θαυμαστόν (96). » Ἐπισημαντέον δὲ κἀνταῦθα, ὡς τὸν αὐτὸν καὶ ἄνθρωπον ἐκάλεσε, καὶ Θεόν. « Ἐνίσχυσας γὰρ, ἔφη, μετὰ Θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων ἔσῃ δυνατός. Καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου Εἶδος Θεοῦ (97). Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή. » Καὶ πάλιν· « Ἀνέτειλεν δὲ αὐτῷ ὁ ἥλιος, ἡνίκα παρῆλθε τὸ Εἶδος τοῦ Θεοῦ [16]. » Διὰ τούτων δὲ πάντων μανθάνομεν, ὡς ὁ μονογενὴς Υἱὸς Θεοῦ καὶ (98) Θεὸς ἐπεφάνη κἀνταῦθα τῷ Ἰακώβ.

A cum ego tibi victoriam concesserim. Cum vero expergefactus esset, femur remansit languidum, et claudicabat : ne putaret, id quod viderat, esse imaginationem nudam, sed exactius nosset insomnii veritatem. Ob id etiam cum quæsivisset ab angelo quomodo vocaretur, non solum postulato frustratus est, sed etiam objurgatur, tanquam excedens metas naturæ : « Ad quid enim quæris, ait [x], nomen meum ? et hoc est admirabile. » Notandum est etiam hic, quod eumdem et hominem et Deum vocavit. « Fortis enim fuisti, ait [y], cum Deo, et cum hominibus potens eris. Et vocavit nomen loci illius Species Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea : » et mox : « Ortus est ei statim sol, postquam transgressus est Speciem B Dei [z]. » Per hæc autem omnia docemur, unigenitum Filium Dei et Deum hoc loco apparuisse ipsi Jacobo.

Τί [17] *ἐστιν, « οὗτός ἐστιν ὁ* (99) *Ἀϊναὸς* (sic) (1) *εὗρεν τὸν Ἰαμὴν* (sic) (2) *ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὅτε ἔνεμεν τὰ ὑποζύγια Σεβεγὼν τοῦ πατρός ; »*

Ὁ Σύρος λέγει, πληγὴν (sic) (3) αὐτὸν εὑρηκέναι· ἡ γὰρ πληγὴ (sic) Ἀϊνᾶ (sic) (4) καλεῖται τῇ Σύρων φωνῇ.

101 *Quid est illud : « hic est Aina, qui invenit Jamin (mulos) in deserto, cum pasceret jumenta Sebegonis patris [a] ? »*

Syrus dicit eum invenisse fontem; fons enim in Syrorum lingua Aina vocatur.

ΕΡΩΤ. ϞΓ' [18].

Ὁ Ἰὼβ πόθεν κατάγει τὸ γένος ;

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαῦ. Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ κατ' αὐτὸν ἱστορία διδάσκει. « Ἄνθρωπος γὰρ ἦν, φησὶν, ἐν χώρᾳ τῇ Αὐσίτιδι. » Δεδήλωκε δὲ τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Μωσῆς· τῶν γὰρ ἐκ τοῦ Ἡσαῦ βεβασιλευκότων τὰς διαδοχὰς συγγράφων, οὕτως ἔφη· « Ἀπέθανε

INTERR. XCIII.

Unde Jobus originem traxit ?

Ab Esau. Hoc enim docet, quæ de eo scripta est historia, « Vir enim erat, inquit [b], in regione Ausitide. » Hoc itidem demonstravit et beatus Moses, C qui describens successiones eorum qui regnaverunt ab Esau, sic ait : « Mortuus est Balac, et regnavit

[x] Gen. XXXII, 29. [y] ibid. 28, 30. [z] ibid. 31. [a] Gen. XXXVI, 24. [b] Job I, 1.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[16] εἶδον — εἶδος τοῦ Θεοῦ om. [17] Hæc in cat. p. 418, sub Diodori nomine (sed minus recte, ut ex scholio ibid. adjecto constat) ita legimus : Τί ἐστιν, οὗτός ἐστιν ὁ Ἀνὰν, ὃς εὗρε τὸν Ἰαμεὶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὅτε ἔνεμε τὰ ὑποζύγια Σεβαιγὼν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ; Ὁ Σύρος λέγει πηγὴν αὐτὸν εὑρηκέναι. Ἡ γὰρ πηγὴ Αἰνὰν καλεῖται τῇ Σύρων φωνῇ. [18] Quæst. 93 vid. in cat. p. 420, ad Gen. XXXVI, 33.

NOTÆ.

(95) *Ἐνυπνίου.* Cod. et Pic. μυστηρίου.

(96) *Καὶ — θαυμαστόν.* Hæc glossematis speciem præ se ferunt, cum in textu Hebraico, Gen. XXXII, 29, desint. Nec in Alex. nec in Vatic. codice hic quidquam exstat, sed in Aldina editione post ὄνομά μου sequitur, ὅ ἐστι θαυμαστόν.

(97) *Εἶδος Θεοῦ.* Ita a LXX interpr. exprimitur Hebr. פְּנִיאֵל Gen. XXXII, 31, quod Aquila vertit, D πρόσωπον ἰσχυροῦ, Symmachus autem, quem etiam Vulg. sequitur, Φανουήλ.

(98) *Υἱὸς Θεοῦ καί.* Des. in cod. et apud Picum.

(99) Nec Picus nec Sirmondus hanc quæstionem in lucem protulerunt, quæ in codice Augustano medium inter quæst. 92 et 93 locum occupat et ad Gen. XXXVI, 24 se refert. Maluimus ipsa codicis verba, etsi hoc loco librarii culpa admodum corrupta, exhibere, quam lectiones in ipso textu Græco immutare, sicque lectores fallere. In versione tamen, ubi opus erat, veram lectionem sequi debuimus, ut sanus constaret sensus. Dubitatur autem, sintne hæc Theodoreti, an potius Diodori.

(1) *Ἀϊναός.* Perperam legendum Ἀϊνὰ ὃς, cum sermo sit de filio Zibeonis, cui nomen fuit עֲנָה, quod a Theodotione et Symmacho Græce exprimitur Αἰνὰν, ab Aquila Αἰνάς, a LXX int. autem secundum cod. Vatic. Ἀνὰ, et in cod. Alex. Ὠνάν.

(2) *Ἰαμήν.* Scribendum Ἰάμειν, auctoritate cod. Alex. et Vatic. De sensu hujus vocis, quæ Hebraicum יֵמִם exprimit, multis olim disputatum est, teste Hieronymo, cujus verba ad hunc locum illustrandum attulit Montf. Hexapl. Orig. tom. I, p. 44. Nec mirum in varias sententias abiisse hos interpretes, cum etiam hodie nonnulli hanc vocem de *gigantibus*, alii de *aquis calidis*, alii vero rectius de *mulis* explicent.

(3) Legendum omnino πηγὴν, et sic quoque paucis interjectis, πηγή. Ita jubet contextus, idem etiam vult scholion illud, quod Montf. l. c. e Catenis regiis et Schedis Combefis. in medium protulit. Ὁ Σύρος καὶ ὁ Ἑβραῖος τὸν Ἰαμεὶν ὕδωρ βούλονται λέγειν, ἀντὶ τοῦ, εὗρε πηγὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ, κ. τ. λ. Hoc scholion Diodoro tribuit Lamb. Bos in Notis ad h. l. Versionis τῶν Ο', sed apud Monf. l. c. post verba jam allata sequitur alterum scholion, quod Diodori esse dicitur, et cum verbis supra a nobis in textu Græco expressis idem est.

(4) *Ἀϊνά.* Αἰνᾶν scribitur in scholio tertio apud Montf. l. c.

pro eo Jobab, filius * Zaræ de Bosora [c]; » quæ omnia consentiunt cum historia Jobi.

A δὲ Βαλὰκ (5), καὶ ἐβασίλευσεν ἀντ' αὐτοῦ Ἰωβάβ, υἱὸς Ζαρὰ ἐκ Βοσόρας· » συμφωνεῖ δὲ ταῦτα τῇ τοῦ Ἰὼβ ἱστορίᾳ.

102 INTERR. XCIV.

Quare fratres Josephi inviderunt ei?

Joseph diligebatur a patre, tum quod sero natus, tum quod filius Rachelis, et virtute præstans esset. Invidebant ergo fratres, quia videbant eum anteferri. Et in primis quidem tentaverunt ei conflare odium paternum, multis adversus eum conviciis utentes: sed cum intentione sua frustrati essent, eum interficere voluerunt: postremo consilio inito vendiderunt. Manipulorum autem somnium denotat futuram frumenti causa adorationem. Siquidem frumenti recipiendi gratia in Ægyptum profecti fratres secundum prophetiam eum adoraverunt.

ΕΡΩΤ. ϞΔ'.

Διατί ἐφθόνησαν τῷ Ἰωσὴφ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ;

Ἠγαπᾶτο παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ὡς ὀψίγονος, καὶ ὡς τῆς Ῥαχὴλ υἱὸς, καὶ ὡς ἀρετῇ διαπρέπων· ἐβάσκαινον τοίνυν ὁρῶντες αὐτὸν προτιμώμενον. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπειράθησαν κακῶς αὐτὸν (6) παρὰ τῷ πατρὶ διαθεῖναι, πολλαῖς κατ' αὐτοῦ λοιδορίαις χρώμενοι (7)· τοῦ σκοποῦ δὲ διαμαρτόντες, ἀνελεῖν ἠβουλήθησαν. Εἶτα συμβουλευθέντες ἀπέδοντο. Τὸ δὲ [19] τῶν δραγμάτων ὄναρ προσημαίνει τὴν διὰ τῶν πυρῶν γεγενημένην προσκύνησιν· σιτοδοχίας (8) B γὰρ χάριν εἰς τὴν Αἴγυπτον εἰσελθόντες, κατὰ τὴν πρόῤῥησιν προσεκύνησαν [20].

INTERR. XCV.

Quare Thamar ornata meretricio habitu socerum decepit?

Illustre nimium evaserat genus Abrahami, propter eam quam colebat pietatem. Quod probe sciens Thamar, dabat operam, ut ex ea progenie liberos procrearet. Cum igitur socer eam non desponsasset filio suo postremo, metuens ne decederet, quemadmodum et fratres ejus; coacta est illa furari procreandæ sobolis occasiones, eo quod illas palam sumere prohiberetur. Præterea redarguit illa socerum suum, qui cum minime temperans esset, eam tamen temperantiam servare cogeret. Quod etiam ille judicans patefecit: nam cum illam gravidam deprehensam morti addixisset, posteaquam novit, unde prægnans esset, illam innocentem] declaravit, seipsum vero condemnavit. « Justior enim 103 est, inquit, Thamar, quam ego, propterea [quod non tradidi illam filio meo Selom [d]. » Indicant autem, quæ secuta sunt, sobolis causa, non voluptatis, hoc commentam esse Thamar. Neque enim postea Judæ, aut alicui alteri copulata est: sed contenta fuit vocari mater eorum, qui ex illo semine nascerentur.

ΕΡΩΤ. ϞΕ'.

Τί δήποτε ἡ Θάμαρ ἑταιρικὸν σχῆμα περιθεμένη τὸν κηδεστὴν ἐξηπάτησεν;

Περιφανὲς ἄγαν ἐγεγόνει τοῦ Ἀβραὰμ τὸ γένος, δι' ἣν εἶχεν (9) εὐσέβειαν. Τοῦτο ἡ Θάμαρ εἰδυῖα, σπουδὴν ἔσχεν (10) ἐξ ἐκείνου παιδοποιῆσαι τοῦ γένους. Ἐπειδὴ τοίνυν αὐτὴν ὁ κηδεστὴς οὐ κατηγγύησε τῷ νεωτάτῳ (11) παιδὶ, δείσας μὴ τοῖς ἀδελφοῖς καὶ αὐτὸς παραπλησίως τελευτήσῃ, ἠναγκάσθη κλέψαι τῆς παιδοποιΐας τὰς ἀφορμὰς, ἐπειδὴ προφανῶς λαβεῖν αὐτὰς ἐκωλύετο. Πρὸς δὲ τούτῳ καὶ ἐλέγχει τὸν κηδεστὴν, ὡς αὐτὸν μὲν οὐ σωφρονοῦντα, αὐτὴν δὲ σωφρονεῖν ἀναγκάζοντα. Τοῦτο δὲ κἀκεῖνος κρίνων C ἐδήλωσε· κύουσαν μὲν γὰρ αὐτὴν μεμαθηκὼς, κατεψηφίσατο θάνατον· γνοὺς δὲ ὅθεν ἐκύησε, τὴν μὲν ἀθῷον ἀπέφηνεν, ἑαυτὸν δὲ κατέκρινε. « Δεδικαίωται γὰρ, ἔφη, Θάμαρ ἢ ἐγὼ, οὗ ἕνεκεν οὐ δέδωκα αὐτὴν Σηλὼμ (12) τῷ υἱῷ μου. » Ὅτι δὲ παιδοποιΐας χάριν, καὶ οὐ φιληδονίας, τοῦτο ἡ Θάμαρ ἐμηχανήσατο, τὰ μετὰ ταῦτα δηλοῖ. Οὐχ ἔτι γὰρ, οὔτε τῷ Ἰούδᾳ, οὔτε ἄλλῳ συνήφθη τινὶ, ἠρκέσθη δὲ μήτηρ (13) κληθῆναι τῶν ἐξ ἐκείνου βεβλαστηκότων τοῦ σπέρματος.

INTERR. XCVI.

Quid indicabant, quæ circa Zaram et Phares acciderunt?

Denotabant duos populos, Phares videlicet populum Judaicum, Zara vero eos, qui ex gentibus * crediderunt. Nam etiam ante legem erant multi pietatis alumni, secundum fidem, non secundum

ΕΡΩΤ. ϞϚ'.

Τίνος ἦν μήνυμα τὰ κατὰ (14) τὸν Ζαρὰ καὶ τὸν Φαρές;

D Τῶν δύο λαῶν, ὁ Φαρὲς τῶν Ἰουδαίων, καὶ ὁ Ζαρὰ τῶν ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότων. Καὶ γὰρ πρὸ τοῦ νόμου ἦσαν πολλοὶ τῆς εὐσεβείας οἱ τρόφιμοι, κατὰ πίστιν, οὐ κατὰ νόμον πολιτευόμενοι. Διὰ τοῦτο ὁ

[c] Gen. XXXVI, 33. [d] Gen. XXXVIII, 26.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[19] τὸ δὲ, etc. Exstant illa in cat. p. 426, ad Gen. XXXVII, 6. [20] προσεκ. τῷ Ἰωσήφ.

NOTÆ.

(5) *Βαλὰκ καὶ ἐβασιλ.* Cod. Βαλαάμ. Pic. Βαλαάμ. Uterque addit, καὶ βασιλεύει.
(6) Cod. et Pic. αὐτῷ.
(7) Cod. et Pic. χρησάμενοι.
(8) Cod. et Pic. σιτοδίας pro σιτοδείας,
(9) Cod. et Pic. ἔσχεν.
(10) Cod. et Pic. εἶχεν.
(11) Cod. et Pic. τῶν νεωτάτων.
(12) Cod. et Pic. Σιλώμ.
(13) *Μήτηρ κληθῆναι.* Cod. τὸ μηρῶν (leg. μήτηρ) κληθῆναι. Pic. τὸ μήτηρ κληθῆναι.
(14) *Τά.* Cod. et Pic. τό.

Ζαρὰ προεξήνεγκε (15) τὴν χεῖρα, τὴν πρὸ τοῦ νόμου πολιτείαν, δεικνύς· εὐσεβεῖς γὰρ καὶ ἐνάρετοι γεγόνασι καὶ πρὸ νόμου πολλοί[21]. Τὸ δὲ κόκκινον σπαρτίον μήνυμα ἦν τῶν παλαιῶν θυσιῶν. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι θυσίαις τὸν Θεὸν ἐξιλεοῦντο (16), καὶ Ἄβελ, καὶ Ἐνὼχ, καὶ Νῶε, καὶ Μελχισεδὲκ, καὶ Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ. Εἶτα ἐκείνου τὴν χεῖρα συστείλαντος, ἐξῆλθεν ὁ Φαρές· μέσος γὰρ (17) ὁ νόμος τῶν πρὸ νόμου, καὶ μετὰ νόμον. Διὸ καὶ ὁ μακάριος λέγει Παῦλος· « Νόμος δὲ παρεισῆλθε· » διδάσκων, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ νόμου κατὰ πίστιν ἐδικαιοῦντο, καὶ μετὰ τὸν νόμον ἡ χάρις διέλαμψε. Καὶ ὁ Κύριος δὲ κατὰ σάρκα ἐκ τοῦ Φαρὲς ἐβλάστησεν. « Ὧν γὰρ, φησὶν, οἱ πατέρες (18), καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός. » Καὶ ἐν τῇ[22] πρὸς Ἑβραίους· « Πρόδηλον γὰρ ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέθαλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. » Τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Ματθαῖος τὴν γενεαλογίαν συγγράφων ἐδίδαξε. Τοῦτο μέντοι τὸ διήγημα τέθεικεν ὁ μακάριος Μωσῆς (19), διδάσκων Ἰουδαίους[23], ὡς τοῦ Δαβὶδ τὸ πολυθρύλλητον γένος ἐκ γυναικῶν ἀλλοφύλων συνέστη· ἵνα μὴ κατὰ τῶν ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότων ἀλαζονεύωνται, ὡς ἀκήρατον φυλάξαντες τὴν εὐγένειαν.

A legem viventes. Quocirca Zara, tempus quod legem præcessit, demonstrans, manum prius porrexit. Permulti enim fuerunt ante legem pii ac virtute præditi. Funiculus autem coccineus antiquorum sacrificia denotabat. Etenim etiam illi sacrificiis Deum placabant, ut Abel, Enoch, Noe, et Melchisedec, Abraham etiam, Isaac, et Jacob. Deinde cum ille manum subtraxisset, egressus est Phares. Lex enim media erat inter eos, qui ante legem fuerunt et qui post legem. Propterea beatus Paulus ait: « Lex autem subintravit [e]; » docens, quod etiam ante legem secundum fidem justificabantur, et post legem gratia resplenduit. Sed et Dominus secundum carnem ex Phares natus est. « Quorum enim, inquit [f], patres, ex quibus est Christus B secundum carnem, qui est super omnia Deus. » Et ad Hebræos: « Manifestum est, quod ex Juda ortus sit Dominus noster Jesus Christus [g]. » Quod
104 etiam beatus Matthæus [h], genealogiam ejus conscribens, docuit. Hanc autem enarrationem texuit beatus Moses, ut doceat Judæos, famosissimam illam progeniem Davidis ex mulieribus alienigenis constare: ne extollantur adversus eos, qui ex gentibus crediderunt, quasi nobilitatem integram servarint.

ΕΡΩΤ. ϞΖ'.

***Θῶμεν** (20), τὴν Λείαν, ὡς ἀτελῆ κατὰ τὴν εὐσέβειαν, εἰρηκέναι τό· « Ηὐτύχηκα (21), » πῶς ὁ ἱστοριογράφος τὰ κατὰ τὸν Ἰωσὴφ συγγράφων εἶπε τὸ, « Ἦν ἀνὴρ ἐπιτυγχάνων; »*

Ἀνάγνωθι τὸ προτεταγμένον ῥητὸν, καὶ εὑρήσεις τὴν λύσιν· εἰπὼν γὰρ, « Ἦν Κύριος μετὰ Ἰωσὴφ, » ἐπήγαγε, « Καὶ ἦν ἀνὴρ ἐπιτυγχάνων· » καὶ προστέθεικε, « Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ οἴκῳ παρὰ τῷ κυρίῳ τῷ Αἰγυπτίῳ. Ἤδει δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ, ὅτι Κύριος μετ' αὐτοῦ, καὶ ὅσα ἂν ποιεῖ Κύριος εὐοδοῖ. » Οὐκοῦν εἰς ἅπαντα ἐπετύγχανεν, ἐπεὶ Κύριος ἦν μετ' αὐτοῦ· αὐτὸς γὰρ εὐώδου τὰ παρ' αὐτοῦ γιγνόμενα. Τοῦτο καὶ τὰ κατὰ δεσμωτήριον διηγούμενος ἔφη· « Πάντα γὰρ ἦν, φησὶ, διὰ χειρὸς Ἰωσὴφ, διὰ τὸ τὸν Κύριον μετ' αὐτοῦ εἶναι, καὶ ὅσα αὐτὸς ἐποίει (22), Κύριος εὐώδου ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ. »

INTERR. XCVII.

Demus, Leam velut in cultu pietatis adhuc imperfectam dixisse: « Prospera fortuna usa sum; » quomodo describens historiographus ea, quæ C pertinent ad Josephum, dixit: « Vir erat bene fortunatus? »

Lege verba quæ præcesserunt, et reperies solutionem. Nam cum dixisset: « Dominus erat cum Josepho, intulit, et erat vir bene fortunatus [i]: » postea subjunxit: « Et erat in domo apud dominum Ægyptium. Sciebat autem dominus ejus, quod Dominus erat cum eo, et quod Dominus dirigebat quæcunque ille agebat [j]. » Per omnia igitur bene fortunatus erat, quia Dominus erat cum illo. Ipse enim faciebat, ut prospere succederent. Hoc ipsum etiam, enarrans quæ illi in carcere acciderant, dixit: « Omnia, inquit [k], administrabantur per manum Josephi, quia Dominus erat cum eo, et quæcunque faciebat, Dominus dirigebat in manibus D ejus. »

ΕΡΩΤ. ϞΗ'[24].

Πῶς εὐνοῦχος ὢν (23) ὁ ἀρχιμάγειρος γυναῖκα εἶχεν;

Μάλιστα μὲν οὖν καὶ τοὺς εὐνούχους καὶ τοὺς ἐκ-

INTERR. XCVIII.

Quomodo præfectus coquorum, cum esset eunuchus, uxorem habebat?

Ut plurimum quidem eunuchos et excisos sub

[e] Rom. v, 20. [f] Rom. ix, 5. [g] Hebr. vii, 14. [h] Matth. i, 3. [i] Gen. xxxix, 2. [j] ibid. 3, 4. [k] ibid. 23.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[21] Cat. p. 445. εὐσεβεῖς — νόμ. πολλοὶ om. [22] καὶ εἰς τήν. [23] Ἰουδαίων. [24] Quæst. 98 vid. in cat. p. 445, ante qu. 97.

NOTÆ.

(15) *Προεξήνεγκε — δεικνύς*. Cod. et Pic. πολιτείαν δεικνὺς καὶ τὴν χεῖρα προήγαγεν.
(16) Cod. et Pic. ἱλεοῦντο.
(17) Cod. καί.
(18) *Οἱ πατέρες*. Des.
(19) *Μωσῆς*. Deest.
(20) *Θῶμεν*. Pic. τῷ μέν.
(21) *Ηὐτύχηκα*. Conf. quæst. 87.
(22) *Ὅσα αὐτὸς ἐποίει*. Cod. et Pic. ὅσα ἂν ποιεῖ.
(23) *Ὢν* Des. in cod.

eodem nomine vocant; absurdum tamen non est etiam eunuchum mulierem habere, quæ domi rem familiarem curet.

105 INTERR. XCIX.

Qua de causa, tanto tempore elapso, nec Joseph certiorem fecit patrem de servitute, neque Deus illam revelatione patefecit ipsi Jacobo?

Oportebat ut, quemadmodum Abrahamo prædictum erat, Jacob descenderet in Ægyptum una cum filiis et nepotibus. Qui, si scivisset, quæ filio suo Josepho acciderant, procul dubio illum misso redemptionis pretio reduxisset. Hac de causa Deus non magnopere curavit quod lugeret, quo dispensationem adimpleret, et eum in gratiore vitæ ratione postea constitueret. Nam ipse etiam Joseph docet fratres dispensationem Dei: « Ut viveretis, inquit, misit me Deus ante vos, ut nutrirem populum multum [l]. » Quod etiam David non tacuit: « Et advocavit famem super terram, et omne firmamentum panis contrivit. Misit ante eos virum, in servum venundatus est Joseph [m], » et reliqua. Atqui si patriarcha filii servitutem novisset, illum utique redemisset, redemptus autem carcerem nunquam intrasset: atque ita minime interpretatus esset servis illis somnia: hæc autem, nisi interpretatus esset, minime innotuisset Pharaoni: incognitus autem per somnia prophetiam non aperuisset: hoc autem non facto, regimen Ægypti nunquam illi fuisset creditum: quod nisi accepisset, minime patriarcham una cum familia introduxisset in Ægyptum. Igitur a postremo eventu dispensationis divinæ scopus declaratur.

106 INTERR. C.

Nequaquam igitur peccaverunt fratres, quoniam inservierunt dispensationi divinæ.

Opus illorum æmulatione et invidia plenum erat: Deus autem, cum sit sapiens, nequitia illorum usus est in contrarium finem. Quibus enim artibus illi conati sunt impedire somniorum eventum, iisdem Deus somniis consummationem imposuit.

INTERR. CI.

Cur statim visis fratribus se duriorem præbuit?

Memor Joseph eorum, quæ in illum commiserant, cum Benjaminem non videret, suspicatus est eos tale quidpiam etiam in illum perpetrasse. At ubi

A τομίας ὁμωνύμως καλοῦσιν. Οὐδὲν δὲ ἦν ἀπεικὸς, καὶ εὐνοῦχον ὄντα γυναῖκα ἔχειν ἐν τῇ οἰκίᾳ, τῶν ἔνδον ἐπιμελουμένην πραγμάτων.

ΕΡΩΤ. ϞΘʹ.

Τίνος ἕνεκεν, χρόνου τοσούτου παρεληλυθότος (24), οὔτε Ἰωσὴφ τῷ πατρὶ τὴν δουλείαν ἐγνώρισεν [25], οὔτε ὁ Θεὸς δι' ἀποκαλύψεως ἐδήλωσε τοῦτο τῷ Ἰακώβ;

Ἔδει (25) κατὰ τὴν πρόῤῥησιν, τὴν πρὸς τὸν Ἀβραὰμ γεγενημένην, τὸν Ἰακὼβ μετὰ τῶν παίδων, καὶ τῶν ἐκγόνων (26), εἰς τὴν Αἴγυπτον κατελθεῖν. Εἰ δὲ τὰ κατὰ τὸν Ἰωσὴφ ἐγνώκει, πάντως ἂν αὐτὸν λύτρα πεπομφὼς ἐπανήγαγε. Τούτου χάριν αὐτὸν ἀθυμοῦντα παρεῖδεν, ἵνα καὶ τὴν οἰκονομίαν πληρώσῃ, καὶ θυμηρεστέραν αὐτῷ μετὰ ταῦτα τὴν B ζωὴν καταστήσῃ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἰωσὴφ τοῦ Θεοῦ τὴν οἰκονομίαν διδάσκει τοὺς ἀδελφούς· « Εἰς γὰρ ζωὴν, φησὶν, ἀπέσταλκέ με ὁ Θεὸς ἔμπροσθεν ὑμῶν, τοῦ διαθρέψαι λαὸν πολύν. » Καὶ ὁ Δαβὶδ ταῦτά φησι· « Καὶ ἐκάλεσε λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν, πᾶν στήριγμα ἄρτου συνέτριψεν, ἀπέστειλεν ἔμπροσθεν αὐτῶν ἄνθρωπον, εἰς δοῦλον ἐπράθη Ἰωσὴφ, » καὶ τὰ ἑξῆς. Εἰ δὲ ὁ πατριάρχης τοῦ παιδὸς τὴν δουλείαν ἐγνώκει, πάντως ἂν αὐτὸν ἐλυτρώσατο· λυτρωθεὶς δὲ οὐκ ἂν τὸ δεσμωτήριον ᾤκει. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο ἐγεγόνει, οὐκ ἂν τοὺς ὀνείρους τοῖς οἰκέταις ἐκείνοις ἡρμήνευσεν· μὴ ἑρμηνεύσας δὲ, γνώριμος οὐκ ἂν ἐγεγόνει τῷ Φαραώ· γνώριμος δὲ μὴ γενόμενος, οὐκ ἂν τὴν διὰ τῶν ὀνείρων (27) ἐσαφήνισε πρόῤῥησιν. Τοῦτο δὲ μὴ δεδρακὼς, οὐκ ἂν ἐπιστεύθη τῆς Αἰγύπτου C τὰς ἡνίας. Τῆς Αἰγύπτου δὲ μὴ παραλαβὼν τὴν ἀρχὴν [26], οὐκ ἂν τὸν πατριάρχην μετὰ τοῦ γένους εἰσήγαγεν (28) εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐκ τοῦ τέλους δὴ οὖν (29) γίνεται δῆλος τῆς θείας οἰκονομίας ὁ σκοπός.

ΕΡΩΤ. Ρʹ.

Οὐκοῦν οὐκ ἐξήμαρτον οἱ ἀδελφοὶ οἰκονομίᾳ (30) ὑπουργήσαντες θείᾳ.

Τὸ μὲν ἐκείνων ἔργον βασκανίας καὶ φθόνου [27], σοφὸς δὲ ὢν ὁ Θεὸς, τῇ πονηρίᾳ (31) τῇ ἐκείνων εἰς τοὐναντίον ἐχρήσατο. Δι' ὧν γὰρ ἐπειράθησαν κωλῦσαι τῶν ὀνείρων τὴν ἔκβασιν, διὰ τούτων ἐπιτέθεικε τοῖς ὀνείροις τὸ τέλος.

ΕΡΩΤ. ΡΑʹ.

D *Τίνος χάριν εὐθὺς ὀφθεῖσι τοῖς ἀδελφοῖς ὠμότερον προσηνέχθη;*

Μεμνημένος τῶν εἰς αὐτὸν γεγενημένων, καὶ τὸν Βενιαμὶν οὐκ ἰδὼν, ὑπετόπασε κἀκεῖνον ταὐτὰ (32)

[l] Gen. XLV, 5. [m] Psal. CIV, 16, 17.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[25] Cat. p. 466. ἐγνώρισε τῷ Ἰακώβ. [26] τὴν ἀρχὴν om. [27] βασκανία καὶ φθόνος.

NOTÆ.

(24) Cod. et Pic. διεληλυθότος.
(25) *Ἔδει*. Cod. et Pic. ἐπειδή.
(26) Cod. et Pic. ἐγγόνων.
(27) *Ὀνείρων*. Cod. addit, ἐκείνων.
(28) *Εἰσήγαγεν*. Cod. et Pic. ἤγαγεν.
(29) *Δὴ οὖν*. Cod. et Pic. τοίνυν.
(30) *Οἰκον. ὑπουργ*. Cod. et Pic. οἰκονομίᾳ γὰρ ὑπούργησαν.
(31) *Τῇ πονηρίᾳ*. Cod. et Pic. τὴν πονηριαν.
(32) *Ταὐτά*. Cod. et Pic. ταῦτα.

παρ' αὐτῶν πεπονθέναι. Ἐπειδὴ δὲ ζῶντα τὸν ἀδελφὸν εἶδε, καὶ συγγνώμης, καὶ παντοδαποῦς κηδεμονίας ἠξίωσε.

A superstitem fratrem vidit, tum venia, tum cura omnimoda illos excepit.

ΕΡΩΤ. ΡΒ'[29].

Τίνα ἑρμηνείαν ἔχει, τὸ « Ψομιθὸμ (33) φαμνὲχ[30]; »

Τῶν ἀποῤῥήτων ἑρμηνευτὴν αὐτὸν κέκληκεν, ὡς τοὺς ὀνείρους διασαφήσαντα.

INTERR. CII.

Quam interpretationem habent hæc, « Psomithom phamnech? »

Arcanorum interpretem ipsum appellavit, ut qui somnia exposuisset.

ΕΡΩΤ. ΡΓ'.

Τίνος ἕνεκεν τὸν δεύτερον, καὶ οὐ τὸν πρῶτον, τῶν ἀδελφῶν καθειρχθῆναι προσέταξεν;

Ἐγνώκει τοῦ Ῥουβὴν τὸν σκοπὸν (34), καὶ ᾔδει σαφῶς ὁπόσους ὑπὲρ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς ἐποιήσατο λόγους, καὶ ὅσην (35) ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ σωτηρίας εἰσενηνόχει (36) σπουδήν. Ἐπειδὴ τοίνυν οὐ B συνήργησεν ὁ Συμεὼν τῷ Ῥουβὴν, μάλα δικαίως αὐτὸν καθειρχθῆναι προσέταξεν· ἀλλ' ἐκδεδημηκότων τῶν ἀδελφῶν, πάσης αὐτὸν θεραπείας ἠξίωσε. Τούτων μέντοι γινομένων, ἡσυχίαν ἄγειν τὸ συνειδὸς οὐκ ἠνείχετο, ἀλλὰ τῆς γεγενημένης εἰς τὸν ἀδελφὸν παρανομίας ἀνέμνησεν. « Εἶπε γὰρ, φησὶν, ἕκαστος πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· Ναὶ, ἐν ἁμαρτίαις γάρ ἐσμεν περὶ τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν, ὅτι ὑπερείδομεν τὴν θλῖψιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ὅτε κατεδέετο ἡμῶν, καὶ οὐκ εἰσηκούσαμεν αὐτοῦ. Ἕνεκεν τούτου ἐπῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς πᾶσα ἡ θλῖψις αὕτη. » Καὶ ὁ Ῥουβὴν δὲ εἰς καιρὸν ἐπάγει τὸν ἔλεγχον (37). « Εἶπε γὰρ, φησὶν, αὐτοῖς, Οὐκ ἐλάλησα ὑμῖν, λέγων, Μὴ ἀδικήσητε τὸ παιδάριον, καὶ οὐκ εἰσηκούσατέ μου; Καὶ ἰδοὺ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκζητεῖται. » Ἐντεῦθεν ἔστι γνῶναι σαφῶς τὸ C ἀκλινὲς τοῦ συνειδότος[31] κριτήριον. Τῆς γὰρ πρὸ δύο καὶ εἴκοσι ἐτῶν γεγενημένης ἀναμιμνήσκει παρανομίας.

INTERR. CIII.

Qua de causa secundum e fratribus, et non primogenitum, vinculis includi mandavit?

Noverat intentionem Rubenis, et probe sciebat quanta defensione pro eo usus esset apud fratres, et quantum laborasset pro ejus salute. **107** Quia vero Simeon ipsum Ruben non juvit, jure præcepit eum vinculis includi. Nihilominus profectis fratribus illum omni studio curavit. Interea vero, dum hæc agerentur, conscientia illorum non sinebat illos quiescere: sed in memoriam revocabat nequitiam in fratrem admissam. « Dicebat enim, ait [n], quisque eorum fratri suo: certe, in peccatis sumus pro fratre nostro: quia contempsimus afflictionem animæ ejus, quando deprecabatur nos, et non exaudivimus eum. Propterea venit in nos hæc universa tribulatio. » Opportune vero Ruben redarguebat eos. « Dicebat enim, ait [o], illis, nonne locutus sum vobis dicens, ne noceritis puero: et non audivistis me? Ecce nunc sanguis ejus repetitur. » Inde constare potest aperte, conscientiæ judicium esse inevitabile. Refricat enim memoriam sceleris ante duos et viginti annos admissi.

ΕΡΩΤ. ΡΔ'.

Διατί τῷ Ῥουβὴν οὐκ ἐθάῤῥησε δοῦναι (38) τὸν Βενιαμὶν ὁ πατήρ;

Ὕποπτος ἦν αὐτῷ διὰ τὴν παράνομον συνουσίαν, καὶ τῆς εὐνῆς παροινίαν[32]· ἠγνόει δὲ καὶ ὅσην ὑπὲρ τοῦ Ἰωσὴφ εἰσενηνόχει σπουδήν.

INTERR. CIV.

Quare pater noluit committere Beniaminem ipsi Rubeni?

Suspectus illi erat propter illegitimum congressum, et petulantiam in cubile patris commissam. Ignorabat autem quantum laborasset pro conservando Josepho.

ΕΡΩΤ. ΡΕ'[33].

Τί ἐστιν, « *Οἰωνισμῷ οἰωνίζεται ἐν αὐτῷ;* »

Αὐξῆσαι τῆς δοκούσης κλοπῆς τὸ ἔγκλημα βουληθέντες, μαντείας ὄργανον τὸ ποτήριον ὀνομάζουσι. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ἔφη ὁ Ἰωσήφ· « Οὐκ οἴδατε ὅτι D

INTERR. CV.

Quid hoc est, « Augurio auguratur in eo? »

Qui volunt augere crimen furti, vaticinii instrumentum poculum appellant, quod etiam ipse Joseph dixit: « An nesciebatis, quod augurio auguratur homo, qualis ego [p]? » **108** Hæc autem dicebat

[n] Gen. XLI, 45. [o] Gen. XLII, 21, 22. [p] Gen. XLIV, 15.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[29] Quæst. 102 in cat. p. 462 ante qu. 99, 100 et 101 ponitur. [30] Cat. p. 462. Ψομθομφανήχ. [31] Cat., p. 469. τὸ ἀληθὲς τοῦ συνειδ. [32] Cat. p. 472. εὐν. τὴν παρανομίαν. [33] Qu. 105 in cat. p. 479 ponitur post qu. 106.

NOTÆ.

(33) *Ψομιθὸμ φαμνέχ*. Cod. Ψομθὸμ φανέχ. Pic. Ψομθὸμ φανεχί. Eodem fere modo legunt οἱ Ο'. Ψονθομφανήχ. Hoc Ægyptium nomen Hieronymus ad h. l. sic exponit: « Salvator mundi, eo quod orbem terræ ab imminente famis excidio liberarit. » Alias interpretationes dant Montf. in Hexapl. et Lam. Bos ad h. l. vers. τῶν Ο'. Vid. quoque Celeb. Jo. Simonis Onomast. V. T. p. 601.

(34) Cod. et Pic. Ῥουβίν. Ita quoque in sequentibus.

(35) *Ὅσην*. Cod. et Pic. ὁπόσην.

(36) *Εἰσενηνόχει*. Cod. ἐνενηνόχει.

(37) *Ἔλεγχον*. Cod. et Pic. ἐλεγμόν.

(38) *Δοῦναι*. Abest a cod. et ab editione Pici.

non quod vaticinio aut auguriis uteretur, sed sermonem effingens secundum materiam subjectam. Convenit autem admirari exquisitam ejus loquendi rationem. Neque enim dissimulando apud fratres augurandi peritiam sibi tribui passus est, sed cuipiam alteri cui par imperii commissa potestas esset. Non enim dixit, *auguror*, sed, « augurio auguratur homo qualis ego. »

INTERR. CVI.

Cur id quod de scypho narratur, fieri jussit?

Joseph experiri volens animum fratrum, et liquido nosse, an Benjaminem calumniam passum defenderent, ob id in ejus saccum scyphum abscondit. At ubi non tantum patrocinari, sed et pro eo certare illos perspexit, persona ejus qui imperaret deposita, fraternum vultum exhibuit, fratresque trepidantes, et tantum non terram sibi dehiscere exoptantes, ipse bono animo esse jussit dicens: « Nunc igitur nolite mœsti esse, neque durum vobis videatur, quod vendidistis me huc. Nam ut viveretis, misit me Deus huc ante vos[q]. » Urbane autem admodum dimittens illos hortatus est: « Ne irascimini, inquit, in via[r]; » quasi diceret, ne talia perpetretis, qualia in me ausi estis committere.

INTERR. CVII.

Cur Ægyptiorum pecora et terram regi Pharaoni comparavit?

Inopia frumenti laborantes neque nutrire pecora valebant, nec **109** agros seminare. Hæc igitur accepta tempore famis, postea reddidit, lege lata, ut annui reditus quinta pars regi persolveretur: ut tempore famis reposita haberent, unde viverent. Solam vero terram sacerdotum ad regis obsequium immunem ab ea præstatione reliquit (at vero sacerdotes ejus qui vere Deus et non gaudent hac immunitate). Tantopere venerabantur homines impii eos qui non erant dii.

INTERR. CVIII.

Quare Jacob sepeliri mandavit corpus suum in Chebron?

Non quod de sepultura valde sollicitus esset, ut quidam putarunt: sed ut familiam suam consolaretur, et doceret Dominum Deum traducturum illos omnes ex Ægypto; et daturum illis terram promis-

A οἰωνισμῷ οἰωνίζεται ἄνθρωπος [33] οἷος ἐγώ; » Ταῦτα δὲ ἔλεγεν, οὐ μαντείᾳ καὶ οἰωνοῖς κεχρημένος, ἀλλὰ πρὸς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν σχηματίζων τοὺς λόγους. Ἄξιον δὲ αὐτοῦ θαυμάσαι τῶν λόγων τὸ ἀκριβές. Οὐδὲ ἀδελφοὺς (39) γὰρ ὑποκρινόμενος ἠνέσχετο ἑαυτῷ τὸν οἰωνισμὸν περιθεῖναι, ἀλλ' ἄλλῳ τινὶ τὴν αὐτὴν πεπιστευμένῳ ἀρχήν. Οὐ γὰρ εἶπεν, « οἰωνίζομαι, » ἀλλ', « οἰωνισμῷ οἰωνίζεται (40) ὁ ἄνθρωπος οἷος ἐγώ. »

ΕΡΩΤ. ΡϚ'.

Τί δήποτε τὸ κατὰ τὸ κόνδυ κατεσκεύασε δρᾶμα;

Βασανίσαι τῶν ἀδελφῶν ἠβουλήθη τὴν γνώμην, καὶ γνῶναι σαφῶς, εἰ τῷ Βενιαμὶν συκοφαντουμένῳ συναγωνίζονται· διά τοι τοῦτο καὶ εἰς τὸν ἐκείνου σάκκον τὸ κόνδυ κατέκρυψεν. B Ἐπειδὴ δὲ οὐχ ἁπλῶς συνηγοροῦντας, ἀλλὰ καὶ ὑπερμαχοῦντας ἐθεάσατο, ῥίψας τὸ προσωπεῖον τὸ ἀρχικὸν, τὸ ἀδελφικὸν ἐπέδειξε πρόσωπον. Ἐκείνων δὲ καταπτηξάντων, καὶ μονονουχὶ χάναι (41) αὐτοῖς βουληθέντων τὴν γῆν, αὐτὸς παραθαῤῥύνει λέγων· « Νῦν οὖν [34] μὴ λυπεῖσθε (42), μηδὲ σκληρὸν ὑμῖν φανήτω [35] ὅτι ἀπέδοσθέ με ὧδε (43). Εἰς γὰρ ζωὴν ἀπέσταλκέ με ὁ Θεὸς ἔμπροσθεν (44) ὑμῶν. » Μάλα δὲ [36] χαριέντως καὶ προπέμπων αὐτοὺς παρῄνεσεν. « Μὴ ὀργίζεσθε γὰρ, φησὶν, ἐν τῇ ὁδῷ, » ἀντὶ τοῦ, Μὴ τοιαῦτα δράσητε, οἷα εἰς ἐμὲ τετολμήκατε.

ΕΡΩΤ. ΡΖ.

Τί δήποτε καὶ τὴν γῆν [37] τῶν Αἰγυπτίων, καὶ τὰ κτήνη προσεπόρισε τῷ βασιλεῖ;

C Οὔτε τὰ κτήνη θρέψαι οἷοί τε ἦσαν ἐν σιτοδείᾳ καὶ σπανοσιτίᾳ [38], οὔτε σπεῖραι τὴν γῆν. Ταῦτα τοίνυν λαβὼν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ λιμοῦ ὕστερον ἀποδέδωκε, τῆς προσόδου τὸ πέμπτον εἰσφέρειν νομοθετήσας, ἵνα ἐν ταῖς ἐνδείαις ἀποκειμένας ἔχωσι τὰς τῆς ζωῆς ἀφορμάς. Εἰς θεραπείαν [39] δὲ τοῦ βασιλέως τὴν ἱερατικὴν γῆν ἀτελῆ καταλέλοιπε μόνην. Ταύτης δὲ τῆς τιμῆς οἱ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὄντος (45) οὐκ ἀπολαύουσιν [40] ἱερεῖς. Τοσοῦτον οἱ δυσσεβεῖς τοῖς οὐκ οὖσι θεοῖς ἀπένεμον σέβας.

ΕΡΩΤ. ΡΗ'.

Διατί ὁ Ἰακὼβ τὸ σῶμα αὐτοῦ εἰς τὴν Χεβρὼν ταφῆναι κελεύει;

Οὐ τάφου φροντίζων, ὥς τινες ὑπειλήφασιν, ἀλλὰ D τὸ γένος ψυχαγωγῶν, καὶ διδάσκων ὡς ἅπαντας αὐτοὺς ὁ Δεσπότης Θεὸς μεταστήσει τῆς Αἰγύπτου, καὶ τὴν ἐπηγγελμένην αὐτοῖς ἀποδώσει γῆν. Τοῦτον δὲ

[q] Gen. XLV, 5. [r] ibid. 24.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[33] οἰωνιεῖται ἄνθρ. Sicque in fine quæstionis οἰωνεῖσθαι ἀλλ' οἰωνισμῷ οἰωνεῖται. [34] Cat. p. 478. νῦν οὖν om. [35] ὑμῖν φαινέσθω. [36] μάλα — τετολμήκατε, vid. cat. p. 485, ad Gen. XLV, 23, 24, ubi leg. παρῄνει, et μηδενὶ pro μή. [37] Cat. p. 496, ad Gen. XLVII, 20. Ἰωσὴφ καὶ τ. γῆν. [38] καὶ σπάνει σιτίων. [39] εἰς θεραπ. — σέβας. Vid. cat. p. 497, ad Gen. XLVII, 22. [40] ἀπολάβουσιν.

NOTÆ.

(39) *Ἀδελφούς*. Abest a cod. et edit. Pici.
(40) Cod. οἰωνιεῖται, quæ etiam est lectio cod. Alex. et Vatic. Gen. 44, 15.
(41) *χάναι*. Cod. χῆναι. Pic. σχῆναι.
(42) *Λυπεῖσθε*. Cod. et Pic. φοβεῖσθε.
(43) *Ὧδε*. Deest.
(44) *Ὁ Θεός*. Hoc loco codex et Pic. addunt ὧδε.
(45) *Ὄντος*. Cod. et Pic. ζῶντος.

σαφέστερον τὸν λόγον ὁ Ἰωσὴφ ἀπέφηνε· τελευτῶν A γὰρ οὕτως ἔφη· « Ἐγὼ ἀποθνήσκω, ἐπισκοπῇ δὲ ἐπισκέψεται ὑμᾶς ὁ Θεὸς, καὶ ἀνάξει ὑμᾶς ἐκ τῆς γῆς ταύτης εἰς τὴν γῆν, ἣν ὤμοσεν ὁ Θεὸς τοῖς πατράσιν ἡμῶν, τῷ Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ. » Καὶ ὥρκισεν Ἰωσὴφ τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ λέγων· « Ἐν τῇ ἐπισκοπῇ, ᾗ ἐπισκέψεται ὑμᾶς ὁ Θεὸς, καὶ συνανοίσετε τὰ ὀστᾶ μου ἐντεῦθεν μεθ' ὑμῶν, » ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι κἀκεῖνος, καὶ οὗτος, τὴν ἐπάνοδον προαγορεύοντες (46) τὰ περὶ τῆς ταφῆς ἐνετείλαντο

ΕΡΩΤ. ΡΘ'.

Τί ἐστι· « Προσεκύνησεν Ἰσραὴλ ἐπὶ (47) τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ; »

Καὶ πρεσβύτης ὢν, καὶ ἀσθενῶς διακείμενος, ἐπὶ τῆς κλίνης κατέκειτο. Γνοὺς δὲ τοῦ παιδὸς τὴν παρ- B ουσίαν, ἐξαναστὰς ἐκαθέσθη· βακτηρίᾳ δὲ κεχρημένος ἐπεστηρίζετο αὐτῇ, τοῦ μὲν ἄκρου ταύτης ἐπειλημμένος τῇ δεξιᾷ, ἐπικείμενον δὲ τὸ πρόσωπον ἔχων. Ἡσθεὶς τοίνυν ἐπ' αὐτῷ, καὶ τῇ τῆς ταφῆς ἐπαγγελίᾳ, προσεκύνησεν ἐπικλίνας τῇ ῥάβδῳ τὴν κεφαλήν. Καὶ πρῶτον μὲν τὸ τοῦ Ἰωσὴφ ἐνύπνιον τὸ πέρας ἐδέξατο· « Εἶδε γὰρ τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ ἕνδεκα ἀστέρας προσκυνοῦντας αὐτῷ (48). » Πρὸς δὲ τούτοις, προαγορεύει καὶ τῆς (49) Ἐφραῒμ φυλῆς τὴν βασιλείαν, καὶ τῶν δέκα φυλῶν τὴν ὑποταγήν. Ταῦτα (50) γὰρ καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἔφη· « Πίστει Ἰακὼβ ἕκαστον τῶν υἱῶν Ἰωσὴφ εὐλόγησε, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. » Δέδωκε[41] δὲ αὐτῷ καὶ κλῆρον διπλοῦν. « Ἐφραῒμ γὰρ, φησὶ, καὶ Μανασσῆς (51), ὡς Ῥου- C βεὶμ (52) καὶ Συμεὼν ἔσονταί μοι. » Προφητικῶς δὲ (53) προέταξε[42] τοῦ Μανασσῆ τὸν Ἐφραΐμ. Καὶ γὰρ τοῦ Ἰωσὴφ, ὡς πρωτοτόκῳ τῷ Μανασσῇ τὰ πρεσβεῖα φυλάξαντος, καὶ κατὰ τάξιν ἑκάτερον στήσαντος, ἐναλλάξας ὁ πατριάρχης τὰς χεῖρας ἐπιτέθεικε, τῷ νεωτέρῳ τὴν δεξιὰν, τὴν εὐώνυμον δὲ τῷ πρεσβυτέρῳ. Εἶτα νομίσας ὁ Ἰωσὴφ ἐξ ἀγνοίας δεδρακέναι τοῦτο τὸν Ἰακὼβ[43], καὶ τοπάσας τοῦ πάθους εἶναι τῶν ὀφθαλμῶν τὴν αἰτίαν, καὶ εἰρηκώς· « Οὐχ οὕτως, πάτερ, οὗτος γάρ ἐστιν ὁ πρεσβύτερος· » ἤκουσεν· « Οἶδα, τέκνον, οἶδα· καὶ οὗτος ἔσται εἰς λαὸν[44], καὶ οὗτος ὑψωθήσεται, ἀλλ' ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁ νεώτερος μείζων αὐτοῦ ἔσται. » Ἐπισημαντέον δὲ ὅτι πανταχοῦ τῶν πρωτοτόκων οἱ μετ' αὐτοὺς προτιμῶνται· καὶ γὰρ τοῦ Κάϊν προεκρίθη D ὁ Ἄβελ, καὶ τοῦ Ἰάφεθ ὁ Σὴμ δεύτερος ὤν· « Ἀδελφὸς γὰρ, φησὶν, Ἰάφεθ τοῦ μείζονος. » Καὶ

sam. Eumdem autem sermonem Joseph clarius expressit, qui moriens sic ait: « Ecce ego morior: sed visitatione visitabit vos Deus, et reducet vos e terra ista in terram, de qua Deus juravit patribus nostris, Abrahamo, Isaaco et Jacobo. » Et jurejurando Joseph astrinxit filios Israel, dicens: « Cum visitatione visitabit vos Deus, efferetis etiam hinc ossa mea vobiscum [s]. » Ita ut certum sit, et illum et hunc prænuntiantes reditum hæc præcepisse de sepultura.

INTERR. CIX.

Quid est hoc: « Et adoravit Israel ad summitatem baculi ejus? »

Israel, cum esset senex et infirmus, decumbebat in lecto: **110** sed ubi filium advenire audivit, surgens sedit, et baculo innitebatur, dextra apprehendens summitatem ejus, innixum autem vultum habens. Delectatus igitur ejus conspectu, et promissione de sepultura facta, adoravit, inclinans caput ad baculum. Ac primum quidem somnium Josephi completum est: « Vidit enim solem et lunam et undecim stellas adorantes illum. » Præterea prædicit et tribus Ephraim regnum, et decem tribuum subjectionem. Quod et divinus Apostolus dixit: « Fide Jacob unicuique filiorum Josephi benedixit, et adoravit ad summitatem baculi ejus [t]. » Dedit autem illi duplicem sortem. Nam dixit prophetizans: « Ephraim et Manasses ut Ruben et Simeon erunt mihi [u]. » Prophetice autem præposuit Ephraim Manassæ. Nam cum Joseph Manassæ, tanquam primogenito, jus primigenium servasset, et utrumque statuisse secundum ordinem: permutato ordine patriarcha manus imposuit, nempe dexteram super juniorem et sinistram super seniorem. Cumque Joseph arbitraretur Jacobum ignoranter hoc facere propter imbecillitatem oculorum, et diceret: « Non ita pater. Iste enim est senior; » audivit: « Scio, fili, scio: et hic erit in populum, et exaltabitur: sed frater ejus junior major erit illo [v]. » Animadvertendum est autem fere ubique primogenitis præferri natu posteriores. **111** Etenim Caino præpositus est Abel, et Japheto anteppositus est Sem, cum esset posterior. « Frater enim, inquit, Japheth majoris [x]. » Et Ismaeli prælatus est Isaac, et Esavo prælatus est Jacob: et Joseph antepositus est Rubeni et Judæ, et Ephraim Manassæ. Itidem et de reliquis, qui postea secuti sunt. Nam et Aaroni præpositus est

[s] Gen. L, 24, 25. [t] Hebr. XI, 21. [u] Gen. XLVIII, 5. [v] ibid. 19. [x] Gen. X, 21.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[41] δέδωκε — καὶ Συμεών. Vid. cat. p. 501, ad Gen. XLVIII, 5, ubi des. ἔσονταί μοι. Reliqua, προφητικῶς — τῶν πατέρων ἡμῶν vid. in cat. p. 503, ad Gen. XLVIII, 14. [42] προτέταχε. [43] τοῦτο δεδρ. τὸν πατέρα. [44] καὶ οὗτ. ἐστ. εἰς λαόν om.

NOTÆ.

(46) Cod. et Pic. προσαγορεύοντες.

(47) Ἐπὶ — αὐτοῦ. Secundum lectionem τῶν O', quos etiam sequitur Paulus ad Hebr. XI, 21. Symmachus et Aquila ambiguum illud nomen מִטָּה per κλίνη interpretari maluerunt.

(48) Cod. et Pic. αὐτόν.

(49) Καὶ τῆς — βασιλείαν. Des. in cod. et Pic.

(50) Cod. et Pic. τοῦτο.

(51) Cod. et Pic. Μανασσῆ.

(52) Ῥουβεὶμ, contra lectionem in superioribus receptam, quæ erat Ῥουβήν. Cod. et Pic. Ῥουβίν.

(53) Προέταξε. Cod. et Pic. προτετίμηκε.

Moses, et David septem fatribus suis, licet omnium natu postremus esset. Cæterum patriarcha Jacob per prophetiam docuit sepulturæ causam: « Ecce enim, inquit, ego morior, et Deus erit vobiscum, et reducet vos in terram patrum nostrorum [y]. »

A τοῦ Ἰσμαὴλ ὁ Ἰσαὰκ, καὶ τοῦ Ἡσαῦ ὁ Ἰακὼβ, καὶ τοῦ Ῥουβὴν καὶ Ἰούδα ὁ Ἰωσὴφ (54), καὶ τοῦ Μανασσῆ ὁ Ἐφραΐμ. Τοῦτο καὶ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα εὕροι τις ἄν. Καὶ γὰρ τοῦ Ἀαρὼν ὁ Μωσῆς προσετάχθη, καὶ Δαβὶδ ὁ νεώτατος ὢν τῶν ἑπτὰ ἀδελφῶν. Ὁ μέντοι πατριάρχης Ἰακὼβ ἐδίδαξε διὰ τῆς προῤῥήσεως τῆς ταφῆς τὴν αἰτίαν. « Ἰδοὺ γὰρ, ἔφην (55), ἐγὼ ἀποθνήσκω, καὶ ἔσται ὁ Θεὸς μεθ' ὑμῶν, καὶ ἀποστρέψει ὑμᾶς [45] εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων ἡμῶν. »

INTERR. CX.

Quomodo Jacob dicitur filiis benedixisse, cum nonnullis maledixerit?

Postrema verba patriarchæ neque sunt maledictiones, neque benedictiones, sed prophetiæ. Inquit enim: « Congregamini ut annuntiem vobis, id quod fiet vobis in extremis diebus [z]. » Commemorat etiam quæ a nonnullis erant commissa: non ut filii puniantur ob scelera paterna, sed sermonem effingens in formam maledictionis et benedictionis ad communem quorumcunque utilitatem. Et primum Rubeni exprobrat petulantiam, et audaciam, et in cubile paternum insolentiam. Cujus rei causa, posteros ejus perpaucos fore prædicit. Hoc enim significat quod sequitur: « Tanquam aqua non fervesces[a]; » perinde ac si dixisset, non calefies ad procreandum multos. Increpans autem Symeonem et Levi, **112** ac ægre ferens Sichimitarum injustum interitum, deprecatur, ne sit particeps nequitiæ illius. Maledicit autem non ipsis, sed eorum pravis affectibus, iræ videlicet et furori. Iram autem vocavit desiderium, quoniam ab hoc etymologiam habet ira. Nam qui irascitur, desiderat ulcisci de inimico. Et hoc supplicium, prophetia erat; « Dividam enim, inquit, eos in Jacob, et disseminabo eos in Israel [b]. » Atqui tribus Levitica propter summum honorem dispersa est, ita ut in unaquaque tribu essent Levitæ et sacerdotes, et ab eis fructum caperent. Qui propriam sortem non acceperunt; sed in qualibet tribu quædam civitates illis attributæ sunt, et definitus numerus cubitorum terræ ante urbes sitæ. Tribus autem Symeon sor-

ΕΡΩΤ. ΡΙ'[46].

Πῶς εὐλογῆσαι λέγεται τοὺς παῖδας ὁ Ἰακὼβ ἐνίοις ἐπαρασάμενος;

Οὔτε ἀραί εἰσιν, οὔτε εὐλογίαι, ἀλλὰ προῤῥήσεις οἱ τελευταῖοι τοῦ πατριάρχου λόγοι. « Συνάχθητε γὰρ, φησὶν, ἵνα ἀπαγγείλω (56) ὑμῖν τί ἀπαντήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτων (57) τῶν ἡμερῶν. » Ἐμνήσθη δὲ καὶ B τῶν παρ' ἐνίων γεγενημένων· οὐκ ἐπειδὴ δίκας οἱ παῖδες εἰσεπράττοντο τῶν πατρικῶν ἁμαρτημάτων, ἀλλὰ σχηματίζων εἰς ἀρὰν καὶ εὐλογίαν τοὺς λόγους, εἰς κοινὴν τῶν ἐντευξομένων ὠφέλειαν. Καὶ τῷ μὲν Ῥουβὴν αὐθάδειαν ἐπιμέμφεται καὶ θρασύτητα, καὶ τὴν εἰς τὴν πατρῴαν εὐνὴν παροινίαν (58)· οὗ δὴ χάριν ὀλίγους αὐτοῦ γεγενῆσθαι τοὺς ἀπογόνους προλέγει. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, « Ὡς ὕδωρ μὴ ἐκζέσῃς, » ἀντὶ τοῦ, μὴ πληθυνθείης (59) εἰς πολυγονίαν (60). Νεμεσᾷ (61) δὲ καὶ τῷ Συμεὼν, καὶ τῷ Λευῒ, τῶν Σικιμιτῶν ἄδικον τὸν ὄλεθρον ὀδυρόμενος, καὶ εὔχεται μηδεμίαν κοινωνίαν εἰς τὴν παρανομίαν ἔχειν ἐκείνην. Ἐπαρᾶται μέντοι οὐκ αὐτοῖς, ἀλλὰ τοῖς πονηροῖς αὐτῶν πάθεσι, τῇ ὀργῇ, τῇ μήνιδι. Ἐπιθυμίαν δὲ τὴν ὀργὴν ἐκάλεσεν· ἐκ ταύτης γὰρ C καὶ ἡ ὀργὴ τὴν ἐτυμολογίαν ἔχει· ὀρέγεται γὰρ ὁ ὀργιζόμενος ἀμύνασθαι τὸν ἐχθρόν. Καὶ αὕτη δὲ ἡ τιμωρία πρόῤῥησις ἦν· « Διαμεριῶ γὰρ αὐτοὺς, φησὶν, ἐν Ἰακὼβ, καὶ διασπερῶ αὐτοὺς ἐν Ἰσραήλ. » Ἀλλ' ἡ τοῦ Λευῒ φυλὴ διὰ τὴν ἄκραν διεσπάρη τιμὴν, ὡς (62) ἑκάστῃ φυλῇ συνεῖναι Λευΐτας καὶ ἱερέας, καὶ τὴν παρ' αὐτῶν ὠφέλειαν καρποῦσθαι. Οὐκ ἔλαβον ἴδιον κλῆρον, ἀλλ' ἐν ἑκάστῃ φυλῇ τινες αὐτοῖς ἀπενεμήθησαν πόλεις, καὶ τῆς προαστείου γῆς ὡρισμένος[47] πήχεων ἀριθμός. Καὶ ἡ τοῦ Συμεὼν δὲ

[y] Gen. XLVIII, 21. [z] Gen. XLIX, 1. [a] ibid. 4. [b] ibid. 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[45] ὑμᾶς ὁ Θεός. [46] Prolixa qu. 110 in cat. dispescitur in 14 sectiones. 1.) Initium usque ad τῶν ἐντευξ. ὠφέλειαν vid. p. 545, ad Gen. XLIX, 28. 2,) καὶ τῷ—εἰς πολυγονίαν, vid. ib. p. 509, ad vers 4. 3.) νεμεσᾷ ed. n. p. 111, l. ult. usque ad διεσπάρη φυλῶν p. 112 vid. ib. p. 513, ad vers. 7. 4.) τοῦ δὲ Ἰούδα — ἐγερῶ αὐτὸν, p. 113, vid. ib. p. 516, ad vers. 9. 5.) προαγορεύει — προσδοκία ἐθνῶν, p. 114, vid. ib. p. 519 ad vers. 10. 6.) εἶτα δεικνὺς — τῆς ὄνου αὐτοῦ, p. 115, vid. ib. p. 522, ad vers. 11. 7.) εἶτα καὶ — στολὴν αὐτοῦ, p. 116, vid. ib. p. 525, ad l. c. 8.) εἶτα δείκνυσι — εὐλ. τὸν Ἰούδαν, p. 116, vid. ib. p. 527, ad vers. 12. 9.) τοῦ δὲ Ζαβουλὼν — ἡ σωτηρία, p. 117, vid. ib. p. 532, ad vers. 17, 18. 10.) προλέγει — κάλλος, p. 118, vid. ib. p. 535, ad vers. 19. 11.) εἶτα τοῦ Ἰωσὴφ — ὑπεξ. τ. βίον, p. 118, vid. ib. p. 540, ad vers. 23, 24. 12.) εἶτα ἐπεύχεται — περιφανέστατον, p. 119, vid. ib. p. 541, ad vers. 26. 13.) τὸν δὲ Βενιαμ. — διέδωκε, vid. ib. p. 545, ad vers. 28. 14.) ταῦτα et reliqua vid. ib. p. 547. [47] Cat. p. 514. ὡρισμένων.

NOTÆ.

(54) *Καὶ — Ἰωσήφ*. Cod. et Pic. ὁ Ἰούδας καὶ ὁ Ἰωσήφ.

(55) *Ἔφην*. Cod. et Pic. φησίν.

(56) Cod. et Pic. ἀναγγελῶ. Sic quoque οἱ Ο'.

(57) Cod. ἐσχάτου. Ita quoque in edit. Complut. legitur Gen. XLIX, 1.

(58) Cod. et Pic. παρανομίαν.

(59) *Πληθυνθείης*. Cod et Pic. θερμανθείης. Ita quoque a Sirmondo vertitur, *calefies*.

(60) Cod. πολιγορίαν. Minus bene.

(61) Cod. νομέσας. Pic. νεμέσας, cum notula in marginè; νεμεσήσας vel νεμεσίσας videtur legendum.

(62) Ὡς. Cod. et Pic. ὥστε γάρ.

φυλὴ οὐκ εἶχε κλῆρον κεχωρισμένον, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ πατριάρχου πρόῤῥησιν, μεταξὺ τῶν ἄλλων διεσπάρη φυλῶν (63). Τοῦ δὲ Ἰούδα πολλοὺς ἐπαίνους διέξεισιν· « Ἰούδα, σὲ αἰνέσειαν (64) οἱ ἀδελφοί σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν[48] σου. Προσκυνήσουσί σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρός σου. Σκύμνος λέοντος Ἰούδα. Ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης, ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » Ἀλλὰ τούτων οὐδὲν τῷ Ἰούδα ἁρμόττει, ἀλλ' ἡ τῇ ἐκ τούτου βλαστησάσῃ φυλῇ. Βασιλικὴ γὰρ ἦν αὕτη, πρώτου μὲν τοῦ Δαβὶδ βασιλεύσαντος, εἶτα τῶν ἐξ ἐκείνου· καὶ πασῶν δὲ τῶν ἄλλων φυλῶν ἦν δυνατωτάτη. Καὶ γὰρ ἡνίκα Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἀριθμηθῆναι προσέταξε τὸν λαὸν, τετρακοσίας τοῦ Ἰούδα χιλιάδας εὗρε, τῶν δὲ ἄλλων φυλῶν ἐνναχοσίας. Καὶ μέντοι κἀν τῇ ἐρήμῳ διαριθμηθέντες πλείους ὤφθησαν τῶν ἄλλων φυλῶν. Ἀλλὰ τὸ ἀκριβὲς τῆς προῤῥήσεως τὴν ἔκβασιν ἔλαβεν ἐπὶ τοῦ δεσπότου Χριστοῦ, ὃς ἐκ βλαστοῦ ἀνέτειλε, κατὰ τὸν πατριάρχην Ἰακὼβ, καὶ κατὰ τὸν προφήτην Ἡσαΐαν· « Ἐξῆλθε ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀνέβη. » Αὐτῷ δὲ καὶ τό· « Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθη ὡς λέων, ἁρμόττει, καὶ ὡς σκύμνος λέοντος. » Ὥσπερ γὰρ ὁ λέων καὶ (65) καθεύδων ἐστὶ φοβερὸς, οὕτως ὁ δεσποτικὸς θάνατος φοβερὸς καὶ τῷ θανάτῳ καὶ τῷ διαβόλῳ γεγένηται. *Λέοντα* δὲ (66) αὐτὸν καὶ *σκύμνον* κέκληκε *λέοντος*, ὡς βασιλέα καὶ βασιλέως υἱὸν, καὶ Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱόν· καὶ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον (67) γὰρ ἐκ τοῦ Δαβὶδ ἐβλάστησε, καὶ ὡς Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐγεννήθη. Καὶ τὸ, « Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » τὴν ἄφατον αὐτοῦ δείκνυσι δύναμιν. Αὐτὸς γὰρ ἑαυτὸν (68) ἀνέστησε, κατὰ τὴν αὐτοῦ πρόῤῥησιν. « Λύσατε[49] τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ (69) ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » Προαγορεύει καὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ τὸν καιρόν· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ (70) ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Τοῦτο τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας σημεῖον σαφέστατον. Ἐξέλιπον γὰρ τῶν Ἰουδαίων οὐχ οἱ βασιλεῖς μόνον[50], ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς[51], καὶ οἱ προφῆται, ὥστε δειχθῆναι τὸ τῆς προῤῥήσεως τέλος. Τοῦ γὰρ Σωτῆρος ἡμῶν τίκτεσθαι μέλλοντος, ἀλλόφυλοι αὐτῶν ἐκράτησαν βασιλεῖς, ἵνα ὁ αἰώνιος δειχθῇ βασιλεὺς, ἡ τῶν ἐθνῶν προσδοκία, κατὰ τὴν δοθεῖσαν παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων τοῖς πατριάρχαις ἐπαγγελίαν. Καὶ γὰρ καὶ

A tem distinctam non habuit, sed secundum prophetiam patriarchæ erat inter alias tribus dispersa. Judæ vero multas laudes persequitur: « Juda, laudent te fratres tui. Manus tua super dorsum inimicorum tuorum. Adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis est Juda. Ex germine, fili mi, ascendisti, decumbens dormisti ut leo, et velut catulus leonis. Quis excitabit illum[c]. » Sed horum nullum ipsi Judæ convenit, verum tribui ab illo exortæ. Regia enim hæc erat: cum in ea primus David regnaverit, deinde qui ex ipso descenderunt. Et aliarum omnium tribuum erat potentissima. Etenim quando rex David jussit numerari populum, quadringenta millia reperit in tribu Juda, in aliis vero tribubus **113** tantum nongenta. Atque etiam in deserto B numerati plures inventi sunt, quam in cæteris tribubus. Verumtamen prophetia exacte completa est in Christo Domino, qui e germine hoc ortus est, secundum patriarcham Jacobum, et secundum Isaiam prophetam: « Egressa est virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendit[d]. » Illi etiam quadrat, quod dicitur: « Decumbens dormisti ut leo, et velut catulus leonis[e]. » Quemadmodum enim leo etiam dormiens terribilis est: sic mors Domini formidabilis fuit et morti et diabolo. *Leonem* porro *et catulum leonis* ipsum vocavit, tanquam regem et regis filium, et tanquam Deum et Dei Filium. Nam et secundum humanitatem ex Davide ortus est, et tanquam Deus ante sæcula ex Deo C Patre genitus est. Hoc autem: « Quis excitabit illum? » ineffabilem ejus potentiam declarat. Ipse enim se suscitavit, secundum prædictionem suam: « Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud[f]. » Prænuntiat etiam tempus adventus illius: « Non deficiet princeps ex Juda, et dux de femore ejus, donec veniat cui repositum est: et ipse est exspectatio gentium[g]. » Hoc adventus Domini indicium est clarissimum. Nam ut prophetiæ finis ostenderetur, defecerunt non tantum Judæorum reges, sed principes sacerdotum, et prophetæ. Siquidem cum Salvatoris nostri nativitas appropinquaret, exteri reges imperabant illis, ut æternus rex declararetur, qui erat gentium exspectatio, secundum promissionem ab omnium Deo **114** patriarchis D factam. Etenim Deus omnium promiserat Abrahamo, Isaaco, et Jacobo, in semine ipsorum se bene-

[c] Gen. XLIX, 8, 9. [d] Isa. XI, 1. [e] Gen. XLIX, 9. [f] Joan. II, 19. [g] Gen. XLIX, 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[48] Cat. p. 516. ἐπὶ νώτων τ. ἐχθρ. [49] Cat. p. 517. λύσατε γάρ, φησί. [50] Cat. p. 519. βασ. μόνοι. [51] οἱ ἱερεῖς.

NOTÆ.

(63) *Διεσπάρη φυλῶν*. Cod. φυλῶν διεσπαρμένων. Pic. φυλῶν διεσπαρμένων.

(64) Cod. αἰνέσασαν, ut videtur, pro αἰνέσαισαν, quæ est lectio cod. Alex. et Vatic. Gen. XLIX, 8. Pic. ᾔνεσαν.

(65) *Καί*. Deest.

(66) *Δέ*. Cod. et Pic. γάρ.

(67) Cod. et Pic. ἀνθρώπειον.

(68) *Γάρ*. Cod. καί.

(69) *Καί*. Cod. et Pic. κἀγώ.

(70) *Ὧ* Cod. et Pic. ὅ. Ita quoque pag. seq.

dicturum omnibus gentibus terræ. Quod et hoc loco A patriarcha Jacobus benedicens Judæ patefecit. « Non deficiet enim, inquit, princeps ex Juda, et dux de femore ejus, donec veniat cui repositum est : et ipse est exspectatio gentium. » Deinde demonstrans populum ex gentibus et Judæis compositum : « Alligans, inquit, ad vitem pullum suum, et pampino vitis pullum asinæ suæ [h]. » Quod autem Israel dicatur vitis, omnes prophetæ docent. Etenim David dixit : « Vineam ex Ægypto transtulisti [i], » et cætera. Et Isaias : « Vinea facta est dilecto in cornu, in loco pingui. » Et per Jeremiam dixit omnium Deus : « Ego autem plantavi te vineam frugiferam, totam veram [k] ; » et per Mosen : « De vinea Sodomorum vinea eorum [l]. » Et Dominus in B sacris Evangeliis : « Homo quidam plantavit vineam, et locavit illam agricolis, et peregre profectus est [m]. » Pullum autem appellat populum gentilem, tanquam indomitum, et rectore carentem. Hoc enim etiam Dominus obscure dixit, præcipiens apostolis ; « Ut abirent in vicum e regione situm, et solverent asinam alligatam, et pullum ejus, super quem nullus hominum sedit [n]. » Neque enim patriarcha, neque legislator, neque propheta, sollicitus fuit de salute gentium. At divini apostoli, jussi docere gentes, et **115** baptizare in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti [o], solverunt asinam, hoc est, humanam naturam, vinctam catenis peccati : solverunt etiam pullum, nempe populum ex illa natum : et imponentes illi vestimenta sua, C hoc est, gratiam quam erant consecuti. « Quicunque enim in Christo baptizati sunt, Christum induerunt [p], » mansuetum reddiderunt pullum antea indomitum, et super eum sedere fecerunt Dominum, et alligaverunt eum viti, hoc est sibi ipsis. Ex Judæis enim erant apostoli. Nec illi tantum, sed et septuaginta discipuli, et ter mille, quos uno eodemque tempore piscatus est primus apostolorum, et quinquies mille, et multæ myriades, de quibus Jacobus ter beatus cum Paulo divinissimo loquitur. Non tantum igitur apostolis adhæserunt qui crediderunt, sed et apostolorum discipulis. Quod prævidens patriarcha dixit : « Alligans ad vitem, et pampino vitis pullum asinæ suæ [q]. » Deinceps quoque prædicit passionem : « Lavabit in vino D stolam suam, et in sanguine uvæ amictum suum. Gratiosi oculi ejus super vinum, et candidi dentes ejus quasi lac [r]. » Et corpus quidem ejus stolam appellat, sanguinem vero vinum : quandoquidem

A τῷ (71) Ἀβραὰμ, καὶ τῷ Ἰσαὰκ, καὶ τῷ Ἰακὼβ ὑπέσχετο ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ἐν τῷ σπέρματι αὐτῶν εὐλογήσειν πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. Τοῦτο καὶ ἐνταῦθα παρεδήλωσε τὸν Ἰούδαν εὐλογῶν ὁ Ἰακὼβ ὁ πατριάρχης. « Οὐκ ἐκλείψει γὰρ, φησὶν, ἄρχων (72) ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Εἶτα δεικνὺς τὸν ἐξ ἐθνῶν καὶ Ἰουδαίων συστάντα λαόν· « Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν ὄνον (73) αὐτοῦ, καὶ τῇ ἕλικι τῆς ἀμπέλου τὸν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ. » Ὅτι δὲ ἄμπελος ὁ Ἰσραὴλ ὠνομάζετο, ἅπαντες οἱ προφῆται διδάσκουσι. Καὶ γὰρ Δαβὶδ φησιν· « Ἄμπελον ἐξ Αἰγύπτου μετῆρας, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ ὁ Ἡσαΐας· « Ἀμπελὼν ἐγενήθη τῷ ἠγαπημένῳ ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ (74) πίονι. » Καὶ διὰ B τοῦ Ἱερεμίου ὁ τῶν ὅλων ἔφη Θεός· « Ἐγὼ δὲ ἐφύτευσά σε ἄμπελον καρποφόρον, πᾶσαν ἀληθινήν. » Καὶ διὰ τοῦ νομοθέτου· « Ἐκ γὰρ ἀμπέλου Σοδόμων ἡ ἄμπελος αὐτῶν. » Καὶ ὁ Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις· « Ἄνθρωπός τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν. » Πῶλον δὲ τὸν ἐξ ἐθνῶν ὀνομάζει λαὸν, ὡς ἀδάμαστον ὄντα, καὶ πωλοδάμνην οὐκ ἐσχηκότα. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ Κύριος ᾐνίξατο τοῖς ἀποστόλοις προστεταχώς· « Εἰς τὴν κατέναντι κώμην [82] ἀπελθεῖν, καὶ λῦσαι τὴν ὄνον τὴν δεδεμένην, καὶ τὸν ταύτης πῶλον, ἐφ' ὃν φησιν οὐδεὶς ἀνθρώπων ἐκάθισεν. » Οὔτε γὰρ πατριάρχης, οὔτε νομοθέτης, οὔτε προφήτης, τῆς τῶν ἐθνῶν ἐφρόντισε σωτηρίας. Οἱ δὲ θεῖοι ἀπόστολοι C προσταχθέντες μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη, καὶ βαπτίσαι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἔλυσαν μὲν τὴν ὄνον, τουτέστι τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν, τὴν δεδεμένην ταῖς τῆς ἁμαρτίας σειραῖς· ἔλυσαν δὲ καὶ τὸν πῶλον, τὸν ἐκ ταύτης βεβλαστηκότα λαόν· καὶ ἐπιθέντες αὐτῷ τὰ ἱμάτια τὰ ἑαυτῶν, τουτέστι τὴν χάριν ἧς ἔτυχον· « Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθησαν, Χριστὸν ἐνεδύσαντο· » καὶ εὐήνιον ἀπέφησαν τὸν ἀδάμαστον πῶλον, καὶ ἐπεκάθισαν αὐτῷ τὸν Δεσπότην, καὶ προσέδησαν αὐτὸν τῇ ἀμπέλῳ, τουτέστιν ἑαυτοῖς. Ἐξ Ἰουδαίων γὰρ οἱ ἀπόστολοι· καὶ οὐ μόνον αὐτοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἑβδομήκοντα μαθηταὶ, καὶ οἱ τρισχίλιοι, οὓς κατὰ (75) ταὐτὸν ἐσαγήνευσε τῶν ἀποστόλων ὁ πρῶτος, καὶ οἱ πεντακισχίλιοι, καὶ αἱ πολ- D λαὶ μυριάδες, περὶ ὧν ὁ τρισμακάριος Ἰάκωβος τῷ θειοτάτῳ διελέχθη Παύλῳ. Οὐ μόνον τοίνυν τοῖς ἀποστόλοις συνήφθησαν οἱ πεπιστευκότες, ἀλλὰ καὶ τοῖς τῶν ἀποστόλων μαθηταῖς· καὶ τοῦτο προορῶν ὁ πατριάρχης ἔφη· « Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν (76)

[h] Gen. XLIX, 11. [i] Psal. LXXIX, 8. [j] Isa. V, 1. [k] Jerem. II, 21. [l] Deut. XXXII, 32. [m] Luc. XX, 9. [n] Marc. II, 2. [o] Matth. XXVIII, 19. [p] Galat. III, 27. [q] Gen. XLIX, 11. [r] ibid. 11, 12.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[82] εἰς τ. κατεν. πόλιν.

NOTÆ.

(71) *Καὶ γὰρ καὶ τῷ*. Cod. καὶ γὰρ ἐν τῷ. Pic. καὶ γὰρ τῷ.

(72) *Οὐκ — ἄρχων*. Des. in cod.

(73) *Τὴν ὄνον*. Cod. τὸν πῶλον. Ita quoque Sirmondus infra in hac ipsa sectione pag. seq. legit.

(74) *Ἐν τόπῳ*. Cod. ἐν ὄρει. Pic. ἐν ἐλαίῳ.

(75) Cod. et Pic. κατ' αὐτόν.

(76) *Τὸν πῶλον*. Hoc loco cod. et Pic. habent τὴν ὄνον.

πῶλον αὐτοῦ, καὶ τῇ ἕλικι τῆς ἀμπέλου τὸν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ. » Εἶτα καὶ τὸ πάθος προλέγει· « Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ, χαροποιοὶ (77) οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου, καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα. » Καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῦ στολὴν ὀνομάζει, τὸ δὲ αἷμα οἶνον· ἐπειδὴ καὶ τὸν μυστικὸν οἶνον αἷμα κέκληκεν ὁ Δεσπότης. Ἀκούομεν δὲ καὶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου διδάσκοντος, ὡς τοῦ στρατιώτου νύξαντος αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ. Οὗτοι δὲ οἱ κρουνοὶ διὰ τοῦ σώματος κατεῤῥύησαν. Διὰ τοῦτό φησιν ὁ πατριάρχης· « Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ [53]. » Εἶτα (78) δείκνυσι [54] τὴν ἀπὸ τοῦ πάθους γενησομένην εὐφροσύνην [55]· « Χαροποιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου. » Εὐφροσύνη γὰρ τῆς οἰκουμένης, τὸ σωτήριον πάθος. Ὅτι δὲ οὕτω τὸ πάθος ἐκάλεσε, μάρτυς αὐτὸς ὁ Κύριος λέγων· « Πάτερ, εἰ δυνατὸν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ. » Οὕτω καὶ τοῖς υἱοῖς ἔφη Ζεβεδαίου· « Δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πιεῖν (79); » Τὸ τοίνυν χαροποιὸν τῶν ὀφθαλμῶν τὴν μετὰ τὸ πάθος εὐφροσύνην δηλοῖ. Μετὰ γὰρ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν, εἰς πᾶσαν ἀπεστάλησαν τὴν οἰκουμένην οἱ μαθηταὶ, τὴν σωτηρίαν προσφέροντες τοῖς πιστεύουσι. Τῆς δέ γε διδασκαλίας τὸ διειδὲς, καὶ τὸ διαφανὲς, λευκοτάτοις ὀδοῦσιν ἀπείκασεν· « Λευκοὶ γὰρ, φησὶν, οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα. » Τοσαῦτα προείρηκεν ὁ πατριάρχης εὐλογῶν τὸν Ἰούδαν· τοῦ δὲ Ζαβουλὼν προεῖπε (80) τὴν παράλιον οἴκησιν· τοῦ δὲ Ἰσσάχαρ τὴν γηπονίαν· τοῦ δὲ Δὰν, κατὰ μέν τινας, τὰ ὑπὸ τοῦ Σαμψὼν γεγενημένα. Ἐκ ταύτης γὰρ ἦν τῆς φυλῆς· συνηρίθμηται δὲ καὶ τοῖς κριταῖς· καὶ διὰ τοῦτό φησιν· « Δὰν κρινεῖ τὸν ἑαυτοῦ λαὸν, ὡσεὶ καὶ μία φυλὴ [56] ἐν Ἰσραήλ. » Ἔνιοι δέ φασι, τὰ κατὰ τὴν Λάϊσαν τὴν νῦν Πανεάδα καλουμένην προαγορεῦσαι. Ἐξαπίνης γάρ τινες ἀπὸ ταύτης ὁρμώμενοι τῆς φυλῆς ταύτῃ προσβαλόντες τῇ πόλει, εἷλόν τε κατακράτος, καὶ ᾤκησαν, καὶ τὴν οἰκείαν αὐτῇ προσηγορίαν ἐπέθηκαν (81)· Δὰν γὰρ αὐτὴν ἐκάλεσαν. Ἐγὼ δὲ οἶμαι, τὸ θεῖον Πνεῦμα τὰ κατὰ τὸν Σωτῆρα τὸν ἡμέτερον διὰ τοῦ πατριάρχου προθεσπίσαν, καὶ τὰ κατὰ τὸν Ἀντίχριστον διὰ ταύτης εἰπεῖν τῆς προῤῥήσεως. Σφόδρα δὲ αὐτῷ καὶ τὰ γεγραμμένα ἁρμόττει. « Δὰν γὰρ, φησὶ, κρινεῖ τὸν ἑαυτοῦ λαὸν, ὡσεὶ καὶ μία φυλὴ ἐν Ἰσραήλ. » Ὥσπερ γὰρ, φησὶν, ἐκ τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν βλαστήσας διασώσει (82) τὴν οἰκουμένην, οὕτως ἐκ τῆς τοῦ Δὰν φυλῆς ὄφις ὀλέθριος

A mysticum etiam vinum sanguinem vocavit Dominus. Sed et Joannem evangelistam audimus docentem, cum miles latus ipsius sauciasset, sanguinem et aquam exiisse. Hi vero fontes per corpus effusi sunt. Idcirco dixit patriarcha : « Lavabit in vino stolam **116** suam. » Postea demonstrat lætitiam ex passione procedentem : « Oculi ejus gratiosi super vinum. » Siquidem passio salutaris, lætitia est totius orbis. Quod autem passionem sic appellaverit, testis est ipse Dominus dicens : « Pater, si possibile est, transeat a me calix iste [s]. » Itidem et filiis Zebedæi dixit : « Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum [t]? » Gratia igitur illa oculorum lætitiam, quæ secuta est passionem
B et resurrectionem, indicat. Nam post passionem et resurrectionem missi sunt in universum orbem discipuli, salutem afferentes credentibus. Doctrinæ vero decorem atque splendorem candidissimis dentibus comparavit. « Candidi enim, inquit, dentes ejus plus quam lac. » Hæc universa patriarcha prædixit, dum Judæ benediceret. Adhæc Zabuloni habitationem prædixit maritimam. Issacharo autem agriculturam. De Dan, quorumdam opinione, prædixit quæ gesta sunt a Samsone. Ex hac enim erat tribu, et connumeratus est inter judices. Et propterea dicit : « Dan judicabit populum suum, tanquam una tribus in Israel [u]. » Nonnulli vero dicunt prædixisse, quæ pertinent ad Laisam, modo Paneada vocatam. Repente enim quidam erumpentes ex hac
C tribu urbem hanc aggressi, vi ceperunt, et inhabitarunt, et suam illi denominationem indiderunt vocarunt enim Dan [v]. Ego vero arbitror, Spiritum divinum, cum per patriarcham vaticinatus esset, quæ spectabant ad Salvatorem nostrum, hac prophetia locutum etiam esse, de Antichristo. Nam illi valde conveniunt quæ scripta **117** sunt. « Dan enim, inquit, judicabit populum suum, sicut et una tribus in Israel [x]. » Quemadmodum enim, ait, Salvator et Dominus noster ortus e tribu Juda, salvaturus est orbem : ita serpens perniciosus egredietur ex tribu Dan. Hoc enim dicit : « Fiat Dan serpens in via, sedens in semita, mordens calcaneum equi. Et cadet eques retrorsum, exspectans salutem Domini [y]. » Ob id enim
D quod omnimodis circumventionibus utens conatur prædari deceptos in exitium, assimilat ipsum serpenti cuidam juxta semitam latenti, et transeuntes inficienti. * Puto autem illum vocare corpus equum

[s] Matth. XXVI, 39. [t] Matth. XX, 22. [u] Gen. XLIX, 16. [v] Judic. XVIII, 27. [x] ibid. 29. [y] Gen. XLIX 17.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[53] στολ. αὐτοῦ. Sequitur in cat. p. 525. καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ. [54] εἶτα δεικνύς [55] Cat. p. 527. γενησ. εὐθυμίαν. [56] μιᾷ φυλῇ. Sic quoque p. 117.

NOTÆ.

(77) *Χαροποιοὶ — στολὴν αὐτοῦ.* Desunt.

(78) Cod. et Pic. δεικνύς.

(79) *Πιεῖν*. Cod. πίνειν. Sic quoque legitur apud Matth. l. c.

(80) Cod. et Pic. προείρηκε.

(81) Cod. et Pic. ἐπέθεσαν.

(82) Cod. et Pic. διασώζει.

sessorem vero animam. Retrorsum vero cadere, hoc est, supinum jacere, denotat mortem, solet enim esse ejusmodi morientium figura. Per calcaneum autem dolum innuit. Ex eo enim, quod quosdam decipit, alios vehementer affligit, per equum corpus indicavit, quo morsu affecto et labefactato statim mors sequitur, quæ spei fructum affert exspectantibus : cujus spei fructus est salus. Prænuntiat etiam Gado futuras ab incursionibus latronum insidias. Hoc enim dicit : « Piratarum turma prædabitur ipsum [z]. » Prædicit autem et futuram ipsius victoriam. « Et ipse enim, inquit, prædabitur eum ad pedes [a]. Similiter et frugiferam regionem Aser prædicit, et Nephthalim in multitudinem augendum. Hoc enim dixit : « Virgultum **118** resolutum augens in procreandi ratione venustatem [b]. » Postea, cum ostendisset invidiam in Josephum, et varias insidias, providentiam divinam laudat, per quam adversarios vicit. « Contrita sunt enim, inquit, cum potentia ipsorum jacula, et dissoluti sunt nervi brachiorum et manuum ipsorum, per manum potentis Jacobi. Illinc est, qui corroboravit te Israel, a Deo patris tui. Et auxiliatus est tibi Deus meus, et benedixit tibi benedictione cœli desuper, et benedictione terræ omnia producentis. Propter benedictionem uberum et uteri, et benedictionem patris tui et matris tuæ, prævaluisti supra benedictionem montium stabilium, et supra desiderium collium æternorum. Erunt in capite Josephi et in vertice fratrum, quorum dux fuit [c]. » Per hæc omnia Deum suum extulit, qui illum superiorem declaravit, fratre illi bellum inferente ; et inexpugnabilem filium demonstravit, tot fratrum insidiis oppugnatum. Hanc, ait, providentiam consecutus es, recipiens mercedem obsequii tui erga parentes. Hoc enim dicit : « Propter benedictionem uberum et uteri, benedictionem patris tui et matris tuæ. » Studiosus enim erat curator senectutis paternæ. Quæ autem patri facta sunt, illi matrique communia dixit. Ejusdem enim et ipsa obsequii fructum consecuta esset, si non e vita decessisset. Tandem precatur illi splendorem et claritatem, ut ipse sit apud omnes illustris. **119** « Prævalebis enim, inquit, supra benedictionem montium stabilium, et supra desiderium collium æternorum. Erunt in capite Josephi et in vertice fratrum, quorum dux fuit. » Quod autem dicimus θῖνας, id Aquila interpretatus est βουνούς,

A ἐξελεύσεται. Τοῦτο γὰρ λέγει· « Καὶ γενηθήτω Δὰν ὄφις ἐφ' ὁδοῦ, ἐγκαθήμενος ἐπὶ τρίβου, δάκνων πτέρναν ἵππου, καὶ πεσεῖται ὁ ἱππεὺς εἰς τὰ ὀπίσω (83), τὴν σωτηρίαν περιμένων Κυρίου. » Ἐπειδὴ γὰρ ἀπάταις παντοδαπαῖς κεχρημένος, πειρᾶται τοὺς φεναχιζομένους ἀγρεύειν εἰς ὄλεθρον [87], ὄφει τινὶ αὐτὸν ἀπεικάζει παρά τινα τρίβον φωλεύοντι, καὶ τοῖς παριοῦσι λυμαινομένῳ· ἵππον δὲ οἶμαι καλεῖν αὐτὸν τὸ σῶμα, ἐπιβάτην δὲ τὴν ψυχήν· τὸ δὲ εἰς τοὐπίσω πεσεῖν, τουτέστιν ὕπτιον κεῖσθαι, τὸν θάνατον παραδηλοῖ. Τοιοῦτο γὰρ τῶν τεθνεώτων τὸ σχῆμα. Διὰ δὲ τῆς πτέρνης τὴν ἀπάτην ᾐνίξατο. Ἐπειδὴ γὰρ τοὺς μὲν ἐξαπατᾷ (84), τοῖς δὲ παγχαλέπας ἐπιφέρει κολάσεις, διὰ τοῦ ἵππου τὸ σῶμα δεδήλωκεν, οὗ δακνομένου καὶ διαφθειρομένου ὁ θάνατος γίνεται, τοὺς τῆς ἐλπίδος τοῖς ὑπομένουσι κομίζων καρπούς· καρπὸς δὲ τῆς τοιαύτης ἐλπίδος ἡ σωτηρία. Προλέγει καὶ τῷ Γὰδ τὰς ἐσομένας αὐτῷ παρὰ τῶν ληστρικῶν ἐφόδων ἐπιβουλάς. Τοῦτο γὰρ λέγει, « Πειρατήριον πειρατεύσει αὐτόν. » Προαγορεύει δὲ καὶ τὴν ἐσομένην αὐτοῦ νίκην. « Καὶ αὐτὸς γάρ, φησὶ πειρατεύσει αὐτὸν κατὰ πόδας (85). » Ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ Ἀσὴρ τὴν σιτοφόρον χώραν, καὶ τοῦ Νεφθαλεὶμ τὴν εἰς πλῆθος ἐπίδοσιν. Τοῦτο γὰρ ἔφη· « Στέλεχος ἀνειμένον ἐπιδιδοὺς ἐν τῷ γεννήματι κάλλος. » Εἶτα τοῦ Ἰωσὴφ τὸν φθόνον καὶ τὰς παντοδαπὰς ἐπιδείξας ἐπιβουλάς, τὴν θείαν ὑμνεῖ κηδεμονίαν, δι' ἧς τοὺς πεπολεμηκότας νενίκηκε. « Συνετρίβη γάρ, φησί, μετὰ κράτους τὰ τόξα αὐτῶν, C καὶ ἐξελύθη νεῦρα βραχιόνων χειρῶν αὐτῶν διὰ χεῖρα (86) δυνατοῦ [88] Ἰακώβ. Ἐκεῖθεν ὁ κατισχύσας (87) Ἰσραὴλ παρὰ Θεοῦ τοῦ πατρός σου. Καὶ ἐβοήθησέ σοι ὁ Θεὸς ὁ ἐμός, καὶ εὐλόγησέ σε εὐλογίαν οὐρανοῦ ἄνωθεν, καὶ εὐλογίαν γῆς ἐχούσης πάντα. Ἕνεκεν εὐλογίας μασθῶν καὶ μήτρας, εὐλογίας πατρός σου, καὶ μητρός σου, ὑπερίσχυσας (88) ὑπὲρ εὐλογίας ὀρέων μονίμων, καὶ ἐπιθυμίας (89) θινῶν αἰωνίων (90), ἔσονται ἐπὶ κεφαλῆς Ἰωσήφ, καὶ ἐπὶ κορυφῆς ὧν ἡγήσατο ἀδελφῶν. » Διὰ πάντων δὲ τούτων ὕμνησε τὸν οἰκεῖον Θεόν, ὃς καὶ αὐτὸν κρείττονα τοῦ πεπολεμηκότος ἀπέφηνεν ἀδελφοῦ, καὶ τὸν υἱὸν ἄμαχον ἔδειξεν παρὰ τοσούτων ἀδελφῶν ἐπιβουλευθέντα. Ταύτης δέ φησι τῆς κηδεμονίας τετύχηκας, τῆς εἰς τοὺς γεγεννηκότας θεραπείας D μισθὸν κομισάμενος. Τοῦτο γὰρ λέγει· « Ἕνεκεν εὐλογίας μασθῶν καὶ μήτρας, εὐλογίας πατρός σου καὶ μητρός σου. » Γηροκόμος γὰρ σπουδαῖος ἐγεγόνει

[z] Gen. XLIX, 19. [a] ibid. [b] ibid. 21. [c] ibid. 24-26.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[87] Cat. p. 532. ἀγρεῦσαι εἰς θάνατον. [88] δυνάστου.

NOTÆ.

(83) *Εἰς τὰ ὀπίσω*. Des. in cod. Picus legit εἰς τὰ ὀπίσθια.

(84) Cod. et Pic. ἀπατᾷ.

(85) *Κατὰ πόδας*. Secundum versionem τῶν Οʹ, qui verum sensum non assecuti sunt. עָקֵב enim h. l. idem est quod *tandem*.

(86) *Δυνατοῦ*. Cod. et Pic. δυνάστου, quæ est lectio cod. Alex. et Vatic.

(87) *Κατισχύσας*. Cod. et Pic. addunt σέ. Ita quoque in cod. Alex.

(88) *Ὑπερίσχυσας*. Hæc est lectio ms. Oxon. ut monet Lamb. Bos ad hunc locum versionis τῶν Οʹ. Communis lectio est, ὑπερίσχυσεν.

(89) *Ἐπιθυμίας*. Recepta lectio Gen. XLIX, 26. est, ἐπ' εὐλογίαις.

(90) *Αἰωνίων*. Ita quoque leg. in edit. Aldina et Complut. Communis lectio est ἀεννάων.

τοῦ πατρός. Τὰ δὲ εἰς αὐτὸν γεγενημένα κοινὰ αὐτοῦ τε καὶ τῆς μητρὸς εἶναί φησιν. Τῆς γὰρ αὐτῆς ἂν (91) κἀκείνη τῆς κηδεμονίας ἀπήλαυσεν, εἰ μὴ θᾶττον ὑπεξῆλθε (92) τὸν βίον. Εἶτα ἐπεύχεται αὐτῷ περιφάνειαν, ὥστε γενέσθαι αὐτὸν παρὰ πᾶσιν ἐπίσημον. « Ὑπερίσχυσας γάρ, φησίν, ὑπὲρ εὐλογίας ὀρέων μονίμων, καὶ ἐπιθυμίας θινῶν αἰωνίων. Ἔσονται ἐπὶ κεφαλῆς Ἰωσήφ, καὶ ἐπὶ κορυφῆς [10] ὧν ἡγήσατο ἀδελφῶν. » Τοὺς δὴ θῖνας ὁ Ἀκύλας *βουνοὺς* ἡρμήνευσεν. Ἐπειδὴ τοίνυν πόῤῥωθεν ὁρῶνται καὶ οἱ βουνοί, καὶ τὰ ὄρη, τούτοις παραπλησίως εὔχεται γνώριμον αὐτὸν γενέσθαι, καὶ πάντων περιφανέστατον. Τὸν δὲ Βενιαμὶν λύκον ἅρπαγα κέκληκε, διὰ τὸ συμβεβηκὸς πάθος τῇ τούτου φυλῇ. Διὸ ἐπήγαγε· Τὸ πρωϊνὸν ἔδεται, καὶ εἰς τὸ ἑσπέρας διαδώσει τροφήν. » Ἐν γὰρ τῇ πρώτῃ καὶ τῇ δευτέρᾳ συμπλοκῇ νενικηκότες, ὕστερον ἄρδην ἀπώλοντο, πλὴν ὀλίγων τινῶν ἄγαν εὐαριθμήτων, οὓς οἱ νενικηκότες οἰκτείραντες, δοῦναι μὲν αὐτοῖς γυναῖκας διὰ τὸν ὅρκον ὑπείδοντο, ἑτέρως δὲ αὐτοῖς τὸν γάμον ἐμηχανήσαντο. Εἰδέναι δὲ χρή, ὥς τινες εἰς τὸν θεσπέσιον Παῦλον τήνδε τὴν πρόῤῥησιν εἵλκυσαν· λύκου γὰρ δίκην ἐλυμαίνετο τὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος· ὕστερον δὲ τὴν πνευματικὴν τροφὴν τῇ οἰκουμένῃ διέδωκε. Ταῦτα τοῦ Ἰακὼβ εἰρηκότος, καὶ τὴν οἰκείαν τελευτὴν μεμηνυκότος, ὁ συγγραφεὺς ἔφη· « Καὶ ἐξάρας τοὺς πόδας ἐπὶ τὴν κλίνην ἐξέλιπε, καὶ προσετέθη πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ· » διὰ δὲ τούτων τῶν λόγων ᾐνίξατο τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως. Εἰ γὰρ παντάπασι διεφθείροντο, καὶ μὴ εἰς ἕτερον μετέβαινον βίον, οὐκ ἂν εἶπε, « Προσετέθη πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ. » Τοῦτο δὲ καὶ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς ἔφη· « Σὺ δὲ ἀπελεύσῃ πρὸς τοὺς πατέρας σου ἐν εἰρήνῃ τραφεὶς ἐν γήρει καλῷ. » Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὁ Κύριος τὴν τῶν Σαδδουκαίων ἀπιστίαν διήλεγξεν, εἰρηκώς· « Ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροί, οὐκ ἀνέγνωτε· Ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς (93) Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων (94). »

A Et quia colles et montes procul videntur, horum instar precatur ipsum Josephum innotescere, et supra omnes conspicuum esse. Vocavit autem Benjaminem lupum rapacem, propter illum casum qui accidit ejus tribui. Quare subjunxit : « Mane comedet, et vespere dividet cibum [d]. » Nam in primo et secundo conflictu qui vicerant, postea prorsus perierunt, exceptis quibusdam admodum paucis, quos victores miserati, dare quidem illis uxores propter jusjurandum verebantur, sed alia ratione præparaverunt illis nuptias. Sciendum est autem nonnullos hanc prophetiam divino Paulo aptasse; qui instar lupi vastabat Ecclesiam, ingrediens domos; postea vero spiritualem cibum orbi tradidit. Cum hæc Jacobus dixisset et propriam mortem indicasset, scriptor subjecit : « Et extollens pedes super cubile, defecit : et appositus est ad populum suum [e], » his nempe verbis insinuans spem resurrectionis. Si enim homines prorsus interirent, et non transirent ad aliam vitam, minime dixisset : « Appositus est ad populum suum. » Hoc autem ipsum Deus etiam universorum dixit Abrahamo : « Tu autem ibis ad patres tuos in pace nutritus in senectute bona [f]. » Hinc porro et Dominus reprehendit Sadducæorum incredulitatem, dicens : « Quod autem resurgant mortui, non legistis, Ego Deus Abrahami, et Deus Isaaci, et Deus Jacobi? Deus non est Deus mortuorum, sed viventium [g]. »

[d] Gen. XLIX, 27. [e] ibid. 33. [f] Gen. XV, 15. [g] Matth. XXII, 31, 32.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[10] Cat. p. 541. ἐπὶ κεφαλῆς.

NOTÆ.

(91) *Τῆς — ἄν*. Cod. et Pic. ταύτης γὰρ ἄν. Utroque loco deest κἀκείνη.

(92) Cod. et Pic. ἐξῆλθεν.

(93) *Ὁ Θεός*. Hoc loco et ante Ἰακώβ, deest. in cod. et apud Picum.

(94) *Ἀλλὰ ζώντων*. Cod. et Pic. addunt, αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΞΟΔΟΝ

IN EXODUM.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Α'.

Πῶς νοητέον τό· « Χυδαῖοι ἐγένοντο; »

C Οὐχ ὥς τινες νενοήκασιν ὑβριστικῶς αὐτὸ τέθεικεν, ἀλλὰ τὸ πλῆθος [h] ἐδήλωκεν. Οὕτως γάρ, φησίν,

1120 INTERROGATIO I.

Quomodo intelligendum est istud, « Effusi facti sunt [h] ? »

Non contumeliose hoc posuit, ut quidam putarunt; sed numerosam multitudinem declaravit.

[h] Exod. I, 7.

Sic enim, inquit, creverunt, ut per universam illam terram sparsi essent. Sic etiam Aquila interpretatus est. Quod et per subsequentia innuitur: « Multiplicabat enim, inquit, ipsos terra [h]. » Et paulo post : « Quanto vero magis eos humiliabant, tanto plures nascebantur, et invalescebant valde, valde [i]. »

INTERR. II.

Quid est hoc : « Quoniam obstetrices metuebant Deum, fecerunt sibi domos [j] *? »*

Cum Pharao præcepisset obstetricibus perdere masculos, illæ, quia Deum reverebantur, legi de interficiendis pueris obsequi noluerunt. Hac de causa Deus illas remunerans, copiam bonorum eis largitus est.

INTERR. III

Unde sciebat filia Pharaonis, puerulum esse Hebræum?

Ex circumcisione cognovit illud. Unde constat quod Ægyptii temporibus illis nondum circumcidebantur : postea vero **121** Hebræos imitati circumcisionis legem amplexi sunt. Unde et Deus omnium per Jeremiam ait : « Visitabo super omnes circumcisos in præputio suo, super Ægyptum, et super filios Edom [k], » et quæ sequuntur.

INTERR. IV.

Quamobrem Moses uxorem alienigenam duxit?

Typus erat Christi Domini : qui cum ex Judæis secundum carnem natus esset, Ecclesiam gentium appellavit sponsam suam.

INTERR. V.

Quidam ferunt angelum apparuisse Mosi in rubo.

Hujus loci lectio declarat, quis sit qui visus est : « Apparuit enim, inquit, ipsi angelus Domini in flamma ignis e rubo [l]. » Et paulo post : « Ut autem vidit Dominus, quod accederet ad videndum, vocavit illum e rubo [m]. » Et iterum post pauca : « Et dixit illi, Ego sum Deus Abrahami, Deus Isaaci, et Deus Jacobi [n]. » Et mox addidit : « Avertit autem Moses vultum suum. Metuebat enim intueri coram Deo. » Et subjunxit : « Videns vidi afflictio-

A ηὐξήθησαν, ὡς κατὰ πάσης ἐκείνης ἐκχεθῆναι τῆς γῆς. Οὕτω καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀκύλαν ἡρμήνευσαν (1). Τοῦτο δὲ καὶ τὰ ἑξῆς δηλοῖ· « Ἐπλήθυνε γάρ, φησίν, ἡ γῆ αὐτούς. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καθότι δὲ αὐτοὺς ἐταπείνουν, τοσοῦτον πλείους ἐγίνοντο, καὶ ἴσχυον σφόδρα, σφόδρα (2).

ΕΡΩΤ. Β'.

Τί ἐστιν, « Ἐπειδὴ ἐφοβοῦντο αἱ μαῖαι τὸν Θεόν, ἐποίησαν (3) *ἑαυταῖς οἰκίας ; »*

Τοῦ Φαραὼ κελεύσαντος διαφθείρειν τὰ ἄῤῥενα, ἐκεῖναι δι' εὐλάβειαν ὑπουργῆσαι τῷ τῆς παιδοκτονίας οὐχ ἠνέσχοντο νόμῳ. Οὗ δὴ χάριν ὁ Θεὸς αὐτὰς ἀμειδόμενος, ἀφθονίαν αὐταῖς ἀγαθῶν ἐδωρήσατο.

B

ΕΡΩΤ. Γ'.

Πόθεν ἔγνω ἡ θυγάτηρ τοῦ Φαραὼ, ὅτι Ἑβραῖον ἦν τὸ παιδίον ;

Ἡ περιτομὴ τοῦτο δεδήλωκεν. Ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς Αἰγύπτιοι κατ' ἐκεῖνον οὔπω περιετέμνοντο τὸν καιρόν (4)· ὕστερον δὲ τοὺς Ἑβραίους ζηλώσαντες τὸν τῆς περιτομῆς ἠσπάσαντο νόμον [60]. Ὅθεν καὶ διὰ Ἱερεμίου ὁ τῶν ὅλων ἔφη Θεός· « Ἐπισκέψομαι ἐπὶ πάντας περιτετμημένους ἀκροβυστίας αὐτῶν [61], ἐπ' Αἴγυπτον, καὶ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς Ἐδὼμ, » καὶ τὰ ἑξῆς.

ΕΡΩΤ. Δ'.

Διατί ἀλλόφυλον γυναῖκα ἔγημεν ὁ Μωσῆς (5) ;

C Τύπος ἦν τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ, ὃς ἐξ Ἰουδαίων κατὰ σάρκα βεβλαστηκὼς, τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν νύμφην ἑαυτοῦ προσηγόρευσεν.

ΕΡΩΤ. Ε' [62].

Τινές φασιν ἄγγελον ὀφθῆναι τῷ Μωσῇ ἐν τῷ (6) *βάτῳ.*

Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ χωρίου τὸν ὀφθέντα δηλοῖ. « Ὤφθη γάρ, φησιν, αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς ἐκ τοῦ (7) βάτου. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ὡς δὲ εἶδε Κύριος ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτὸν Κύριος ἐκ τοῦ βάτου. » Καὶ πάλιν μετὰ βραχέα· « Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. » Καὶ εὐθὺς ἐπήγαγεν· « Ἀπέστρεψε δὲ Μωσῆς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ· ηὐλαβεῖτο γὰρ καταβλέψαι (8) ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. « Καὶ ἐπισυν-

D

[h] Exod. I, 12. [i] ibid. 21. [k] Jer. IX, 25, 26. [l] Exod. II, 2. [m] ibid. 4. [n] ibid. 6.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[60] Cat. p. 562. ἐποιήσατο νόμον. [61] τοὺς περιτεμνομένους ἀκροβυστίαν αὐτῶν. [62] Quæst. 5 abest a catena.

NOTÆ.

(1) Aquila et Theodotio usi sunt verbo ἐξήρποσαν, aut, ut legere mallem, ἐξήρπυσαν, *proreptarunt*, seu, more reptilium multiplicati sunt. Sic quoque Symmachus vertit ἐξῆρψαν, eadem usus Metaphora. Aliam autem explicationem dedit Procopius, cujus Scholion ad h. l. attulit Montf. l. c. t. I, p. 58.

(2) *Σφόδρα.* Abest postremo loco.

(3) *Ἐποίησαν ἑαυταῖς.* Secundum communem τῶν Ο'. Aqu. et Symm. lectionem. Rectius vero a Theodot. exprimitur ἐποίησεν αὐταῖς.

(4) *Κατ' — καιρόν.* Cod. et Pic. κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν οὐ περιετέμνοντο.

(5) *Μωσῆς.* Cod. et Pic. semper, Μωϋσῆς.

(6) *Τῷ.* Cod. et Pic. τῇ.

(7) *Ἐκ τῆς.* Des. in cod. et apud Pic.

(8) Cod. κατεμβλέψαι.

ἦγεν· « Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν A
Αἰγύπτῳ, καὶ τῆς κραυγῆς αὐτῶν ἤκουσα· » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ αὖθις » · Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. Τάδε ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ· Ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς.» Καὶ ὅλον δὲ τὸ χωρίον δείκνυσι Θεὸν ὄντα τὸν ὀφθέντα. Κέκληκε δὲ αὐτὸν καὶ ἄγγελον, ἵνα γνῶμεν ὡς ὁ ὀφθεὶς οὐχ ἔστιν ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ· τίνος γὰρ ἄγγελος ὁ Πατήρ; ἀλλ' ὁ μονογενὴς Υἱὸς, ὁ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος· ὁ τοῖς ἱεροῖς μαθηταῖς εἰρηκώς· « Πάντα ὅσα ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρός μου, δεδήλωκα ὑμῖν. » Ὥσπερ δὲ τὸ *ἄγγελος* ὄνομα τέθεικεν, οὐχ ὑπουργίαν τινὰ σημαίνων, ἀλλὰ τοῦ Μονογενοῦς ἐμφαίνων τὸ πρόσωπον· οὕτω πάλιν αὐτοῦ καὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐξουσίαν κηρύττει, λέγων αὐτὸν εἰρηκέναι, « Ἐγώ εἰμι ὁ ὢν, καὶ ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸς Ἰακώβ· τοῦτό μοι ὄνομα B
αἰώνιον· καὶ μνημόσυνον γενεῶν. » Ταῦτα δὲ καὶ τὴν θείαν οὐσίαν δηλοῖ, καὶ τὸ αἰώνιον καὶ τὸ ἀΐδιον δείκνυσιν.

nem populi mei, qui est in Ægypto, et clamorem eorum audisti [o], » et reliqua. Et iterum : « Ego sum, qui sum. Hæc dices filiis Israelis, qui est misit me ad vos [p]. » Universus ille locus demonstrat Deum esse eum qui apparuit. Vocavit autem illum angelum, ut cognoscamus, quod is qui visus est, non sit Deus Pater (cujus enim angelus esset Pater?), sed unigenitus Filius, qui magni consilii est * Angelus : qui sacris **122** discipulis dixit : « Omnia quæcunque audivi a Patre meo, nota feci vobis [q]. » Quemadmodum autem *angeli* nomen posuit, non ministerium quodpiam innuens, sed personam Unigeniti demonstrans : sic iterum ipsius tum naturam tum potentiam prædicat, dum ait ipsum dixisse : « Ego sum qui sum ; » et : « Ego Deus Abrahami, Deus Isaaci, et Deus Jacobi, hoc mihi nomen æternum, et memoriale per omnes generationes [r]. » Hæc autem et substantiam divinam indicant, et æternitatem, atque perpetuitatem demonstrant.

ΕΡΩΤ. Ϛ'.

Τί δηλοῖ τὸ, τὸν βάτον καίεσθαι, καὶ μὴ κατακαίεσθαι [63];

Τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν καὶ φιλανθρωπίαν κηρύττει, ὅτι δὴ φρυγανώδη οὖσαν (9) τὸ ἄσβεστον οὐκ ἀνήλισκε πῦρ [64], οἶμαι δὲ καὶ ἕτερα διὰ τούτου παραδηλοῦσθαι. Καὶ ὅτι ὁ Ἰσραὴλ ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἐπιβουλευόμενος οὐκ ἀναλωθήσεται, ἀλλὰ κρείττων ἔσται τῶν πολεμούντων. Καὶ ὡς ὁ Μονογενὴς ἐνανθρωπήσας, καὶ παρθενικὴν οἰκήσας νηδὺν, φυλάξει C
τὴν παρθενίαν ἀκήρατον. Φασὶ δέ τινες, ἐν βάτῳ φανῆναι τὸν Θεὸν, καὶ οὐκ ἐν ἄλλῳ φυτῷ, διὰ τὸ μὴ δύνασθαί τινα ἐκ βάτου γλύψαι Θεόν. Εἰκὸς γὰρ ἦν Ἰουδαίους καὶ τοῦτο τολμῆσαι, εἴπερ ἐν ἄλλῳ ὤφθη φυτῷ.

INTERR. VI.

Quid sibi vult, ardere rubum, et non exuri [s]?

Dei virtutem atque humanitatem prædicat, quod ignis inexstinguibilis rubum aridum non consumebat. Ego vero arbitror etiam alia significari, nempe Israelem Ægyptiorum insidiis appetitum, non esse subjugandum, sed adversariis superiorem futurum. Item, Unigenitum humanitatem assumentem, et virginalem uterum inhabitantem, immaculatam servaturum esse virginitatem. Cæterum nonnulli dicunt, Deum in rubo, et non in alia planta apparuisse, quod nemo posset ex rubo Deum effingere. Erat enim verisimile, Judæos hoc ausuros esse, si in alia planta apparuisset.

ΕΡΩΤ. Ζ'.

Διατί προσετάχθη ὁ Μωσῆς τὸ ὑπόδημα λῦσαι;

Τινές φασιν, ἵνα τὰς βιωτικὰς ἀποῤῥίψῃ μερίμνας, τὰς τῷ θνητῷ βίῳ συνεζευγμένας. Νεκρὰ γὰρ τῶν ὑποδημάτων τὰ δέρματα. Τινὲς δὲ, ἵνα γυμνοῖς, φασὶ, τοῖς ποσὶν ἁγιάσῃ τὴν γῆν. Ἐγὼ δὲ οὐδέτερον τούτων προσίεμαι. Πρῶτον μὲν γὰρ, οὐδέπω οὔτε ἀρχιερεὺς, οὔτε προφήτης ἐκεχειροτόνητο. Ἔπειτα D
δὲ, τοῦ Θεοῦ τὸν τόπον καθιερώσαντος, καὶ τούτου χάριν ἅγιον ὀνομάσαντος [65], περιττὸν οἶμαι λέγειν Μωσέα (10) τοῖς ποσὶν ἁγιάσαι τὸν τόπον. Δύο τοίνυν ἡγοῦμαι διὰ τούτου δηλοῦσθαι. Πρῶτον μὲν γὰρ εὐλαβέστερον αὐτὸν τῷδε τῷ λόγῳ καθίστησιν, ὥστε

INTERR. VII.

Quare jussus est Moses calceamentum solvere [t]?

Dicunt nonnulli, ut sollicitudines sæculares abjiceret, huic mortali vitæ adhærentes. Nam pelles calceamentorum vita carent. Alii vero dicunt, ut nudis pedibus sanctificaret terram. Sed **123** neutram ego sententiam amplector. Primum quidem, quia nondum neque pontifex, neque propheta constitutus fuerat : deinde vero, cum Deus locum illum sanctificasset, et proinde sanctum appellasset, supervacaneum puto dicere Mosen pedibus locum sanctificasse. Duo igitur arbitror per hoc significari. Primum enim religiosiorem hac ratione

[o] Exod. II, 6. [p] ibid. 14. [q] Joan. XV, 15. [r] Exod. III, 6, 15. [s] ibid. III, 2. [t] ibid. III, 5.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[63] μὴ καταφλέγεσθαι. [64] ὅτι φρυγανώδη ὄντα τὸν βάθον οὐ καταναλίσκεται πῦρ. [65] καὶ τοῦτον ἅγιον ὀνομ.

NOTÆ.

(9) *Οὖσαν*. Cod. et Pic. ὄντα.

(10) Cod. Μωϋσῆς. Pic. Μωυσέα.

illum reddit, ut cum metu audiat quæ imperantur: deinde prædocetur, qua ratione oporteat sacerdotes in tabernaculo deservire. Nudis enim pedibus illi ministeria divina peragebant, et sacrificia.

INTERR. VIII.

Cum Deus prænosset contumaciam Pharaonis, cur ab initio non punivit illum?

Satis aperuit, quod prænoverat. « Scio enim, inquit, quod non dimittet vos Pharao rex Ægypti ut eatis, nisi per manum validam, extendamque manum meam, et percutiam Ægyptios [u]. » Verum cum Deus bonus sit et humanus, non vult punire ex sola præscientia, sed exspectat operum finem: et ita omnibus ostendit, quam juste puniat. Alioqui etiam longe æquius est, Pharaonis malitiam et nequitiam patefieri, quam Deum crudelem existimari. Nam si punivisset antequam redargueret, crudelis utique visus esset et iniquus: nunc autem perspicitur Dei longanimitas, et Pharaonis impietas atque feritas convincitur.

124 INTERR. IX.

Quare Deus primum signum dedit virgæ mutationem in serpentem [v]?

Quia Pharao, etsi naturæ compos rationalis, crudelitate usus est contra Hebræos, et quod in ipso divinum erat, belluinum reddidit: ideo præcepit Deus virgam, qua illum flagellaverat, in serpentem mutari, ad convincendam illius feritatem, et malevolentiam aperiendam. Siquidem maledictioni serpentis hoc quoque adjunctum est: « Inimicitias ponam inter te et mulierem [x], » et cætera.

INTERR. X.

Quid significat, quod manus reddita est leprosa [y]?

Familia Jacobi in pietate educata profecta est in Ægyptum, sed illic impietatem Ægyptiorum didicit: liberata vero ab illorum servitute, Deum omnium agnovit. Indicat ergo per manus alterationem, illorum spurcitiam et lepram, et vicissim emundationem. Deinde Dominus Deus aliud etiam dispensabat. Nam cum de leprarum generibus legem laturus esset, et leprosos vocaturus immundos, nihil autem sit immundum, quod non est voluntarium: alia per hæc dispensans, his usus est legibus. Hæc, Deo volente, cum eo loci pervenerimus, demonstrabimus. Legislatoris manum infecit lepra, docens eos qui plenius instructi sunt, horum nihil esse immundum. Nam dextera, quæ

A μετὰ δέους τῶν προσταττομένων ἀκοῦσαι· Ἔπειτα προπαιδεύεται (11), πῶς χρὴ τοὺς ἱερέας ἐν τῇ σκηνῇ λειτουργεῖν. Γυμνοῖς γὰρ κἀκεῖνοι ποσὶ τὰς λειτουργίας ἐπετέλουν, καὶ τὰς θυσίας (12).

ΕΡΩΤ. Η'.

Προειδὼς ὁ Θεὸς τοῦ Φαραὼ τὸ δυσπειθὲς, τί δήποτε μὴ ἐξαρχῆς (13) αὐτὸν ἐκόλασεν;

Ὅτι προῄδει δεδήλωκεν. « Οἶδα γὰρ, φησὶν, ὅτι οὐ προήσεται (14) ὑμᾶς Φαραὼ βασιλεὺς Αἰγύπτου, εἰ μὴ μετὰ χειρὸς κραταιᾶς. Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, πατάξω τοὺς Αἰγυπτίους· » Ἀλλ' ὅμως ἀγαθὸς ὢν καὶ φιλάνθρωπος κολάζειν ἐκ μόνης προγνώσεως οὐκ ἀνέχεται· ἀλλὰ ἀναμένει τῶν πραγμάτων τὸ τέλος, καὶ δείκνυσιν ἅπασι τῆς τιμωρίας τὸ δίκαιον. Ἄλλως B τε καὶ πολλῷ δικαιότερον, τὸ τὴν ἐκείνου γυμνωθῆναι κακίαν (15) καὶ πονηρίαν, τοῦ τὸν Θεὸν ἀπηνῆ νομισθῆναι. Εἰ γὰρ πρὸ τῶν ἐλέγχων ἐκόλασεν, ἔδοξεν ἂν καὶ ὠμὸς εἶναι καὶ ἄδικος· νῦν δὲ καὶ τοῦ Θεοῦ τὸ μακρόθυμον (16), δέδεκται, κἀκείνου τὸ δυσσεβὲς καὶ θηριῶδες ἐλήλεγκται.

ΕΡΩΤ. Θ'.

Διατί πρῶτον σημεῖον δέδωκε τῆς ῥάβδου τὴν εἰς ὄφιν μεταβολήν;

Ἐπειδὴ λογικῆς ὁ Φαραὼ φύσεως ὢν ὠμότητι κατὰ τῶν Ἑβραίων ἐχρήσατο, καὶ τὸ θεοειδὲς θηριῶδες ἀπέφηνε, τὴν ῥάβδον δι' ἧς αὐτὸν ἐμαστίγωσεν, εἰς ὄφιν μεταβληθῆναι προσέταξεν· εἰς ἔλεγχον μὲν τῆς ἐκείνου θηριωδίας, ἔμφασιν δὲ τῆς C δυσμενείας. Καὶ γὰρ τῇ τοῦ ὄφεως ἀρᾷ καὶ τοῦτο (17) προστέθεικεν· « Ἔχθραν θήσω ἀναμέσον σοῦ καὶ ἀναμέσον τῆς γυναικὸς, » καὶ τὰ ἑξῆς.

ΕΡΩΤ. Ι'.

Ἡ λέπρωσις τῆς χειρὸς τί δηλοῖ;

Ἐν εὐσεβείᾳ τραφὲν τὸ γένος τοῦ Ἰακὼβ εἰς τὴν Αἴγυπτον εἰσελήλυθεν· ἀλλ' ἐκεῖ τῶν Αἰγυπτίων μετέμαθε τὴν ἀσέβειαν· τῆς ἐκείνων δὲ δουλείας ἀπαλλαγὲν, τὸν τῶν ὅλων ἐπέγνω Θεόν. Δεδήλωκε τοίνυν διὰ τῆς ἀλλοιώσεως τῆς χειρὸς τὴν λέπρωσιν αὐτῶν, καὶ τὴν κατὰ (18) τοῦτο κάθαρσιν. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἕτερον ὁ Δεσπότης ᾠκονόμει Θεός. Ἐπειδὴ γὰρ ἤμελλε τὸν περὶ τῶν λεπρῶν τιθέναι D νόμον, καὶ ἀκαθάρτους τούτους προσαγορεύειν· οὐδὲν δὲ τῶν ἀκουσίων ἀκάθαρτον· ἕτερα (19) διὰ τούτων οἰκονομῶν, τούτοις ἐχρήσατο τοῖς νόμοις· ἅπερ ἐν ἐκείνοις γενόμενοι τοῖς χωρίοις σὺν Θεῷ φάνει δηλώσομεν. Ἐλέπρωσε τοῦ νομοθέτου τὴν χεῖρα, τοὺς τὰ τέλεια πεπαιδευμένους διδάσκων, ὡς

[u] Exod. III, 19, 20. [v] Exod. IV, 3. [x] Gen. III, 15. [y] Exod. IV, 6.

NOTÆ.

(11) Cod. et Pic. προπαιδεῦσαι.
(12) *Θυσίας*. Cod. et Pic. θείας.
(13) Cod. ἐξαυτῆς.
(14) Cod. et Pic. προΐεσται.
(15) *Κακίαν καί*. Des. in cod. et apud Pic.
(16) *Τὸ μακρόθυμον*. In cod. legitur quidem τὸ μακάριον, in margine autem eadem manu adscripta est lectio τὸ μακρόθυμον.
(17) *Τοῦτο*. Cod. ταῦτα.
(18) *Κατὰ τοῦτο*. Des. in cod. et apud Pic.
(19) *Ἕτερα*. Cod. et Pic. addunt δέ.

οὐδὲν των τοιούτων ἀκάθαρτον. Ἡ γὰρ τὰ θαύματα ἐκεῖνα ἐργασαμένη δεξιὰ, λεπρὰ πρότερον γενομένη ταῖς θεοσημείαις ὑπούργησε, καὶ τὰ στοιχεῖα μετέβαλεν (20). Ἐκ τούτου (21) δὲ καὶ τὸν νομοθέτην ἐπαίδευε (22) μὴ μέγα φρονεῖν, ἀλλ' εἰδέναι τὴν φύσιν τῆς λεπρωθείσης ἀναμιμνησκόμενον δεξιᾶς.

A admiranda illa perpetravit, cum prius fuisset leprosa, signis divinis inservivit, et elementa mutavit. Quæ res **125** Mosen etiam admonebat non superbire, sed agnoscere naturam, ex recordatione dextræ lepra infectæ.

ΕΡΩΤ. ΙΑ'.

Ὑπουργῷ κεχρημένος τῷ Μωσῇ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς (23) τί δήποτε ἰσχνόφωνον αὐτὸν διέπλασε καὶ βραδύγλωσσον;

Ἐπειδὴ τοῦτο μᾶλλον τὴν δύναμιν ἐδείκνυ τὴν θείαν. Ὥσπερ γὰρ ἁλιέας, καὶ τελώνας, καὶ σκυτοτόμους, κήρυκας ἀληθείας καὶ διδασκάλους εὐσεβείας ἐχειροτόνησεν, οὕτω διὰ φωνῆς ἀσθενοῦς, καὶ γλώσσης βραδείας, κατῄσχυνε τοὺς Αἰγυπτίους B σοφούς.

INTERR. XI.

Cum omnium Deus Mosis ministerio sit usus, cur exilis vocis et tardioris linguæ fecit illum [a]?

Quoniam istud potentiam divinam magis illustrabat. Quemadmodum enim piscatores, publicanos, et coriarios, veritatis prædicatores et doctores pietatis creavit: sic per vocem infirmam et linguam tardam confudit sapientes Ægypti.

ΕΡΩΤ. ΙΒ'[66].

Τὸ, « Ἐγὼ σκληρυνῶ τὴν καρδίαν Φαραὼ,» πῶς νοητέον;

Μάλα ῥᾴδιον ἦν τῷ Θεῷ[67], μετὰ τὴν πρώτην ἀπείθειαν πανωλεθρίαν ἐπαγαγεῖν· ἀλλὰ ἀφράστῳ κεχρημένος μακροθυμίᾳ μετρίας αὐτῷ παιδείας ἐπήγαγε. Ταῦτα δὲ ἀντίτυπον ἐποίει τὴν ἐκείνου καρδίαν· οἰόμενος γὰρ μὴ δύνασθαι τὸν Θεὸν μείζοσι χρήσασθαι τιμωρίαις, τῶν μετρίων κατεφρόνει μαστίγων. Καὶ ὅτι τοῦθ' (24) οὕτως ἔχει, ἡ ἱστορία διδάσκει. Πρῶτον μὲν γὰρ τῶν θείων ἐκείνων (25) ἐπακούσας (26) ῥημάτων, « Ἐξαπόστειλον τὸν λαόν μου, ἵνα μοι λατρεύσωσιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, » ὑπολαβὼν C ἔφη· « Τίς ἐστι Κύριος οὗ (27) εἰσακούσομαι τῆς φωνῆς αὐτοῦ; οὐκ οἶδα τὸν Κύριον, καὶ τὸν Ἰσραὴλ οὐκ ἐξαποστελῶ.» Ἔπειτα δὲ τῆς ῥάβδου μεταβληθείσης εἰς ὄφιν, φησὶν ἡ θεία Γραφή· « Καὶ κατίσχυσεν ἡ καρδία Φαραὼ, καὶ οὐκ εἰσήκουσεν αὐτῶν, καθάπερ ἐλάλησεν αὐτοῖς Κύριος.» Καὶ εὐθὺς ἐπάγει. « Εἶπε δὲ Κύριος πρὸς Μωσῆν· Βεβάρηται ἡ καρδία Φαραὼ τοῦ μὴ ἐξαποστεῖλαι τὸν λαόν. Ἀμφότερα δὲ σημαίνει τὸ τῆς γνώμης αὐθαίρετον, καὶ τὸ, « Κατίσχυσεν ἡ καρδία Φαραὼ, » καὶ τὸ, « Βεβάρηται ἡ καρδία Φαραὼ· » βαρύνεται μὲν γὰρ καρδία ὑπὸ πονηρίας καθελκομένη. Καὶ τοῦτο σαφῶς ἡμᾶς ὁ μακάριος διδάσκει Δαβίδ· « Αἱ ἀνομίαι μου ὑπερῆραν τὴν κεφαλήν μου, ὡσεὶ (28) φορτίον βαρὺ ἐβαρύνθησαν ἐπ' ἐμέ. » Καὶ ὁ Ζαχχαρίας (29) τὴν ἀνομίαν ἐθεάσατο μολίβδου τάλαντον ἐν τῷ στόματι

INTERR. XII.

Quomodo illud intelligendum: « Ego indurabo cor Pharaonis [a]*? »*

Deo perfacile erat, post primam contumaciam illum tradere exitio: sed Deus utens ineffabili longanimitate, moderatas illi castigationes inflixit; hæ vero renitens cor ejus reddiderunt. Existimans enim Pharao Deum non posse gravioribus illum afficere suppliciis, mediocria flagella contempsit. Atque id ita se habere, docet historia. Nam ubi primum audisset divina verba: « Dimitte populum meum, ut mihi serviant in deserto [b], » suscipiens dixit: « Quis est Dominus, ut audiam vocem ejus? Non novi Dominum, et Israel non dimittam [c]. » Postmodum virga in serpentem mutata, divina sic ait Scriptura: « Et invaluit cor Pharaonis, et non audivit eos, quemadmodum locutus erat eis Dominus [d].» Et mox addit: **126** « Dixit autem Dominus ad Mosen: Aggravatum est cor Pharaonis, ut non dimittat populum [e]. » Utraque vero ista, nempe, « Et invaluit cor Pharaonis; » et, « Aggravatum est cor Pharaonis, » denotant liberam animi voluntatem. Aggravatur enim cor, quando a nequitia pertrahitur. Quod nos aperte docet beatus David: « Iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, et sicut onus grave gravatæ sunt super me [f]. » Et Zacharias [g] conspexit iniquitatem plumbi D talentum in ore ferentem. Cor autem contumaciter se gerens, obfirmari dicitur, quasi reluctans

[a] Exod. IV, 10. [a] ibid. 21. [b] Exod. V, 1. [c] ibid. 2. [d] Exod. VII, 13. [e] ibid. 14. [f] Psal. XXXVII, 4. [g] Zach. V, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[66] Satis prolixa quidem est quæstio 12; una vero serie illam exhibet catena p. 603 sqq. [67] Cat. p. 603, τὸν Θεόν.

NOTÆ.

(20) Cod. μετέλαβεν.
(21) *Ἐκ τούτου*. Cod. et Pic. τοῦτο.
(22) Cod. et Pic. ἐπαίδευσεν.
(23) *Ὁ — Θεός*. Cod. et Pic. τῶν ὅλων ὁ Κύριος.
(24) *Τοῦθ'*. Cod. ταῦθ'.
(25) *Ἐκείνων*. Abest.
(26) Cod. et Pic. ἀκούσας.
(27) *Οὗ*. Cod. et Pic. οὐκ.
(28) *Ὡσεί*. Cod. ὡς εἰ. Sic quoque paucis interpositis, οἷον εἰ pro οἱονεί.
(29) Cod. et Pic. Ζαχαρίας.

Domino Deo, et juvenili petulantia enitens, ejus virtutem superare. Cor enim pium cedit et subjicitur, quemadmodum admonet Propheta ' dicens: « Subditus esto Domino, et ora eum [h]. » Cor autem resistens et quasi lapideum, induratur. Unde Deus omnium per prophetam Ezechielem de Judæis dixit: « Et auferam ab illis cor lapideum [i]. » Propter hoc quoque beatus Moses, dum victoriæ caneret canticum de Pharaone et Ægyptiis, ait: « Descenderunt in profundum quasi lapis [j]. » Et iterum: « Submersi sunt quasi plumbum in aquis vehementibus [k]. » Et quoniam aggravarunt cor suum, submersi sunt quasi plumbum: quia vero indurarunt, descenderunt in profundum quasi lapis. Quod autem reluctatio cordis atque durities a nobis ipsis procedat, testatur divinus Apostolus, dicens: « Ignorans, quod benignitas Dei ad pœnitentiam te adducat: secundum duritiem autem tuam et impœnitens cor, thesauri instar reponis tibi iram in **127** die iræ et revelationis, et justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus [l]. » Ad hæc illud quoque animadvertendum est, quod, si Pharao natura malus fuisset, nunquam animum mutasset. Nunc autem videmus ipsum castigatione quidem emollitum, longanimitate vero divina induratum. Nam castigatus obsecrabat Mosen: « Orate, inquiens, pro me [m]. » Et rursum, « Dominus est justus: ego et populus meus impii [n]. » Cessante vero supplicio aggravabatur, et mandatis divinis contradicebat. Et illata quidem plaga muscarum caninarum, in Ægypto sacrificare Deo jussit; cumque Moses divinus diceret se non posse hoc facere propter Ægyptios: « Sacrificabimus enim, inquit, ea quæ ab illis pro diis coluntur, et hoc facto lapidibus obruent nos, atque interficient [o], » tandem permisit eos in desertum abire, et sacrificare. Postea cum orasset propheta, et muscam caninam evanidam reddidisset: « Aggravavit, inquit, cor suum etiam in hoc tempore, et noluit dimittere populum [p]. » Idemque accidit pecoribus peste morientibus. « Scivit enim, inquit, Pharao, quod ex omnibus pecoribus filiorum Israelis ne unum quidem animal periisset. Et aggravatum est cor Pharaonis, et non dimisit populum [q]: » demonstrans per hæc omnia, se ex libera voluntate agere. Atque etiam cum docuisset, quomodo illatus sit ipsis pustularum morbus, qui etiam incantato-

A φέρουσαν. Ἡ δέ γε ἀπονοίᾳ (30) χρωμένη καρδία (31) κατισχύειν λέγεται, ὡς ἀνθισταμένη τῷ Δεσπότῃ Θεῷ (32), καὶ νικᾷν αὐτοῦ νεανιευομένη τὴν δύναμιν. Ἡ γὰρ εὐσεβὴς ὑποτάττεται κατὰ τὴν προφητικὴν παραίνεσιν, τὴν λέγουσαν, « Ὑποτάγηθι τῷ Κυρίῳ, καὶ ἱκέτευσον αὐτόν. » Ἡ δέ γε ἀντίτυπος καὶ οἱονεὶ λιθίνη σκληρύνεται. Ὅθεν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἰεζεκιὴλ περὶ τῶν Ἰουδαίων ἔφη· « Καὶ ἐκσπάσω τὴν καρδίαν τὴν λιθίνην ἐξ αὐτῶν. » Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Μωσῆς, τὴν ἐπινίκιον ᾄδων ᾠδὴν περὶ τοῦ Φαραὼ καὶ τῶν Αἰγυπτίων, εἴρηκε· « Κατέδυσαν εἰς βυθὸν ὡσεὶ λίθος. » Καὶ πάλιν· « Ἔδυσαν ὡσεὶ μόλιβδος ἐν ὕδατι σφοδρῷ. » Ἐπειδὴ γὰρ ἐβάρυναν (33) ἑαυτῶν τὴν καρδίαν, ἔδυσαν ὡσεὶ μόλιβδος· ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐσκλήρυναν (34), B κατέδυσαν εἰς βυθὸν ὡσεὶ λίθος. Ὅτι δὲ ἡ ἀντιτυπία τῆς καρδίας, καὶ ἡ σκληρότης [68], ὑφ' ἡμῶν αὐτῶν γίγνεται, μάρτυς ὁ θεῖος Ἀπόστολος λέγων· « Ἀγνοῶν [69] ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει· κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου, καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως, καὶ δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. » Πρὸς δὲ τούτοις κἀκεῖνο σκοπητέον [70], ὡς εἰ φύσει πονηρὸς ἦν ὁ Φαραὼ, οὐκ ἂν αὐτοῦ τὴν γνώμην ἐνήλλαξε· νῦν δὲ ὁρῶμεν ὑπὸ μὲν τῆς παιδείας αὐτὸν μαλαττόμενον, ὑπὸ δὲ τῆς μακροθυμίας σκληρυνόμενον. Παιδευόμενος γὰρ ἠντιβόλει τὸν νομοθέτην, « Προσεύξασθε περὶ ἐμοῦ, » λέγων· καὶ πάλιν, « Ὁ Κύ- C ριος δίκαιος, ἐγὼ καὶ ὁ λαός μου ἀσεβής (35). » Τῆς δὲ τιμωρίας παυομένης ἐβαρύνετο [71], καὶ τοῖς προστάγμασι τοῖς θείοις ἀντέλεγε· καὶ τῆς μὲν κυνομυίας ἐπενεχθείσης, ἐν Αἰγύπτῳ θῦσαι προσέταξε τῷ Θεῷ· τοῦ θειοτάτου δὲ Μωσέως εἰρηκότος μὴ δύνασθαι τοῦτο δρᾶσαι διὰ τοὺς Αἰγυπτίους· « Τὰ γὰρ ὑπ' ἐκείνων, φησὶ, θεοποιούμενα θύσομεν, καὶ καταλεύοντες (36) ἡμᾶς ἀποκτενοῦσιν· » ἐπέτρεψεν εἰς τὴν ἔρημον ἀπελθεῖν, καὶ τὰς θυσίας ἐπιτελέσαι. Ἐπὶ τούτοις τοῦ προφήτου προσευξαμένου, καὶ τὴν κυνόμυιαν ἀποφήναντος φροῦδον, « Ἐβάρυνε, φησὶ, τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τούτου τοῦ καιροῦ, καὶ οὐκ ἠθέλησεν ἐξαποστεῖλαι τὸν λαόν. » Τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ λοιμοῦ γεγένηται τῶν κτηνῶν· « Εἶδε γὰρ, φησὶ, Φαραὼ, ὅτι οὐκ ἐτελεύτησεν ἀπὸ D πάντων τῶν κτηνῶν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ οὐδὲν (37), καὶ ἐβαρύνθη ἡ καρδία Φαραὼ, καὶ οὐκ ἐξαπέστειλε τὸν λαόν· » ἐν τούτοις ἅπασι δείξας τὸ τῆς γνώμης

[h] Psal. xxxvi, 7. [i] Ezech. ii, 19. [j] Exod. xv, 5, 10. [k] ibid. [l] Rom. ii, 4-6. [m] Exod. viii, 8. [n] Exod. ix, 27. [o] Exod. viii, 26. [p] ibid. 32. [q] Exod. ix, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[68] Cat. p. 604. καὶ σκληρότης τιμωριαν επάγει, μάρτυς, etc. [69] ἀγνοῶν om [70] σκόπει. [71] ἐβαρύνετο καὶ ἐσκληρύνετο.

NOTÆ.

(30) Cod. et Pic. ἀπόνοια.
(31) *Καρδία*. Desid. in cod. et apud Pic.
(32) *Θεῷ*. Cod. et Pic. Χριστῷ.
(33) Cod. et Pic. ἐβάρυνεν.
(34) Cod. et Pic. ἐσκλήρυνεν.
(35) *Ἀσεβής*. Cod. δυσσεβής.
(36) Cod. et Pic. καταλεύσοντες.
(37) *Οὐδέν*. Cod. οὐδὲ ἕν.

αὐθαίρετον. Καὶ διδάξας (38) ὅπως αὐτοῖς ἐπηνέχθη τῶν φλυκταινῶν (39) τὸ πάθος, καὶ ὅτι καὶ τοῖς φαρμακοῖς ἡ νόσος ἐπέσκηψε, καὶ οὐχ ἠδύναντο οἱ φαρμακοὶ στῆναι ἐναντίον Μωσῆ διὰ τὰ ἕλκη· ᾐσχύνοντο γὰρ καθηλκωμένοι, καὶ σφίσιν αὐτοῖς ἐπαμῦναι μὴ δυνάμενοι, ἐπήγαγε· «Καὶ ἐσκλήρυνε Κύριος τὴν καρδίαν Φαραὼ, καὶ οὐκ εἰσήκουσεν αὐτῶν, καθὰ συνέταξεν αὐτοῖς Κύριος.» Καὶ μετ' ὀλίγα πρὸς αὐτὸν ἔφη τὸν Φαραώ· «Ἕνεκεν τούτου διετηρήθης, ἵνα ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν ἰσχύν (40) μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ.» Καὶ αὖθις μετ' ὀλίγα, καὶ ταῦτα ἔφη· Ἰδὼν γάρ, φησί, Φαραὼ ὅτι πέπαυται ὁ ὑετὸς, καὶ ἡ χάλαζα, καὶ αἱ φωναὶ, καὶ προσέθετο Φαραὼ τοῦ ἁμαρτάνειν· καὶ ἐβάρυνε τὴν καρδίαν αὐτοῦ, καὶ τῶν θεραπόντων αὐτοῦ· καὶ ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν (41) Φαραὼ[72], καὶ οὐκ ἐξαπέστειλε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ, καθάπερ ἐλάλησε Κύριος τῷ Μωσῇ.» Τὸ δὲ, *καθάπερ ἐλάλησε*, τὴν πρόγνωσιν τοῦ Θεοῦ δηλοῖ, ἀντὶ τοῦ, Οὐδὲν τούτων ἠγνόησεν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ἀλλ' ἐξαρχῆς προείρηκε. Ταῦτα δὲ πάντα διεξῆλθον, δεῖξαι βουλόμενος, ὡς οὔτε φύσεως ἦν ὁ Φαραὼ πονηρᾶς, οὔτε ὁ Δεσπότης Θεὸς σκληρὰν αὐτοῦ καὶ ἀντίτυπον τὴν γνώμην εἰργάσατο· ὁ γὰρ νῦν μὲν εἰς τοῦτο ῥέπων, νῦν δὲ εἰς ἐκεῖνο, δείκνυσι τὸ τῆς γνώμης αὐθαίρετον. Ἵνα δὲ καὶ ἔκ τινος εἰκόνος (42) τὸ ἀμφιβαλλόμενον διαλύσωμεν· ὁ ἥλιος τῇ τῆς θέρμης ἐνεργείᾳ τὸν μὲν κηρὸν ὑγραίνει, τὸν δὲ πηλὸν ξηραίνει, καὶ τὸν μὲν μαλάττει, τὸν δὲ σκληρύνει. Ὥσπερ τοίνυν οὗτος (43) τῇ ἐνεργείᾳ τῇ μιᾷ τὰ ἐναντία ποιεῖ, οὕτω τῇ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων μακροθυμίᾳ, οἱ μὲν ὠφέλειαν, οἱ δὲ βλάβην καρποῦνται· καὶ οἱ μὲν μαλάττονται, οἱ δὲ σκληρύνονται. Τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις δεδήλωκεν. «Εἰς κρῖμα γάρ, φησὶν, ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες τυφλοὶ γένωνται.» Τοῦτο δὲ οὐ τοῦ Δεσπότου δηλοῖ τὸν σκοπόν. οὐδὲ γὰρ τούτου χάριν ἐλήλυθεν, ἵνα τυφλοὺς ἀποφήνῃ τοὺς βλέποντας· ἀλλὰ τὸ γεγενημένον δεδήλωκεν. «Αὐτὸς (44) μὲν γὰρ βούλεται πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.» Ἐπειδὴ δὲ τὸ αὐθαίρετον ἔχει τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, οἱ μὲν πεπιστευκότες σωτηρίας ἀπήλαυσαν, οἱ δὲ ἀπιστήσαντες πρόξενοι ἑαυτοῖς (45) τῆς γεέννης γεγένηνται. Οὕτως ὁ Ἰούδας βλέπων (ἀπόστολος γὰρ ἦν), ὕστερον ἐτυφλώθη· ὁ δὲ θεσπέσιος Παῦλος τυφλὸς ὢν πρότερον, ἀνέβλεψεν ὕστερον. Οὕτω διὰ τῆς τοῦ

A res invaserat, ita ut non possent stare in conspectu Mosis propter ulcera (pudebat enim eos ulcerum, **128** et quod sibi ipsis non possent succurrere), subjunxit: «Et induravit Dominus cor Pharaonis, et non audivit eos, quemadmodum statuerat eis Dominus[r].» Et paulo post dixit ad Pharaonem: «Hunc in finem conservatus es, ut ostendam in te virtutem meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra[s].» Et iterum post pauca dixit etiam quæ sequuntur: «Videns Pharao, quod cessasset pluvia, grando et tonitrua, denuo peccavit Pharao, et aggravavit cor suum, et servorum suorum: et induravit cor Pharao, et non dimisit filios Israelis, sicuti dixerat Dominus Mosi[t].» Hæc autem verba, *sicuti dixerat*, præ-
B scientiam Dei indicant, quasi diceret: Nihil horum Deus omnium ignoravit, sed ab initio prædixit. Hæc autem universa recensui, docere volens, neque Pharaonem fuisse naturæ pravæ, neque Dominum Deum animum ejus durum et reluctantem fecisse. Nam qui modo in hanc, modo in illam partem inclinat, demonstrat liberam animi voluntatem. Cæterum, ut aliqua adducta similitudine controversiam dissolvamus, sol vi caloris sui ceram quidem liquefacit, lutum vero exsiccat: et illam quidem emollit, hoc autem indurat. Quemadmodum ergo sol iste una et eadem virtute contraria operatur: sic ex longanimitate Dei omnium nonnulli capiunt utilitatem, alii vero damnum: et illi emolliuntur, isti vero indurantur. Quod et Domi-
C nus declaravit in sacris Evangeliis: «Ad judicium enim, inquit, ego in hunc **129** mundum veni, ut qui non vident, videant: et qui vident, cæci fiant[u].» Non quod per hoc declaretur talem fuisse Domini scopum: neque enim hujus rei gratia venit, ut reddat eos qui vident cæcos; sed id quod factum est indicavit: «Ipse enim vult omnes homines salvos fieri, et ad cognitionem veritatis venire[v].» Sed cum humana natura arbitrii habeat libertatem qui crediderunt, salutem sunt consecuti: qui vero non crediderunt, gehennæ sibi facti sunt auctores. Sic et Judas vidit, siquidem apostolus erat, postea vero excæcatus est: divinus autem Paulus, cum antea cæcus esset, postea visum recepit. Sic per
D adventum Salvatoris Judæorum plurimi excæcati sunt, gentes autem visum receperunt. Non tamen ob id, quod quidam non erant credituri, oportebat dispensationem Salvatoris nostri secundum carnem

[r] Exod. IX, 12. [s] ibid. 16. [t] Exod. IX, 34, 35. [u] Joan. IX, 39. [v] I Tim. II, 4.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[72] Cat. p. 605. ἐσκλ. ἡ καρδία Φαρ.

(38) *Διδάξας*. Cod. et Pic. δείξας.

(39) Cod. et Pic. φλυκτενῶν. Interpretes Græci usi sunt voce φλυκτίδες.

(40) *Ἰσχύν*. Cod. et Pic. δύναμιν, quæ est lectio cod. Alex. Exod. IX, 16. Ita quoque legitur in Epist. B. Pauli ad Rom. IX, 17.

(41) Cod. ἐσκλήρυνεν ἡ καρδία.

(42) *Εἰκόνος*. Des. in cod. et apud Pic.

(43) Cod. οὕτως.

(44) *Αὐτός*. Cod. οὕτως. Pic. οὗτος.

(45) *Ἑαυτοῖς*. Cod. et Pic. σφίσι.

non fieri: hoc enim privasset orbem salute. Sic et perdivinus Simeon dixit: « Ecce positus est hic in · lapsum et resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradicetur [x]. » Verumtamen hoc scire oportet, quod Deus omnium præsentem vitam stadium hominibus esse constituit, ut qui certant in eo, proprium scopum declarent: in futuro vero sæculo juste judicans, illos ut victores athletas coronet, hos vero puniat ceu eos qui nequitiæ se dederunt. Et quia non omnes vitam futuram credunt, Deus omnium etiam in hac vita quosdam sapientissime punit flagitiose viventes, **130** et vicissim alios prædicat religionis studiosos non mediocriter. Quapropter divinus Apostolus quosdam iræ vasa, nonnullos vasa misericordiæ nominavit [y]: quia per illos declaratur juste puniens Dominus Deus; per hos autem virtutis studiosos omni cura et providentia prosequens. Medicos autem, qui corpora curant, videre est cauteriis et incisionibus uti, ac abditos humores, qui morbum acerbiorem reddunt, educere et amovere, et latentes affectiones manifestare. Sic et Deus universi cogitationes improbas castigationibus revelat. Idque Israeli dixit in Deuteronomio: « Et recordaberis totius viæ, per quam adduxit te Dominus Deus tuus quadraginta annis per desertum, ut affligeret te, atque tentaret te, et nota fierent, quæ in tuo animo versabantur utrum custodires mandata illius, an non. Afflixit itaque te, et fame te maceravit [z], » et reliqua. Sicut ergo medici rursum multis præsentibus eos qui morbo laborant insanabili, secant, non tam ut iis succurrant, sciunt enim illorum morbum esse incurabilem, quam ut doceant discipulos rationem medendi: ita Deus Pharaonem crudelissimo et ferino animo indulgentem omnigenis suppliciis subjecit, plane docens omnes homines, quod ipse creaturam regat, qui juste ulciscatur injuriam passos, et nocentes juste puniat. Quod et Pharaoni **131** dixit: « Ideo conservatus es, ut ostendam in te potentiam meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra [a]. » Quod autem passim evulgata sit gestorum memoria, testatur Raab meretrix, quæ exploratoribus dixit: « Terror vester et tremor vestri cecidit super nos. Audivimus enim, quod Dominus Deus vester exsiccaverit mare Rubrum ante faciem vestram [b]. » Testantur etiam id alienigenæ, qui procul arcam intuentes, vociferabantur: « Væ nobis, hic est Deus, qui percussit Ægyptum [c]. »

A Σωτῆρος ἐπιφανείας, ἐτυφλώθησαν μὲν τῶν Ἰουδαίων οἱ πλεῖστοι, ἀνέβλεψαν (46) δὲ τὰ ἔθνη. Οὐ μὴν, ἐπειδή τινες ἔμελλον ἀπιστήσειν, ἐχρῆν μὴ γενέσθαι τὴν κατὰ σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οἰκονομίαν· τοῦτο γὰρ ἀπεστέρει τὴν οἰκουμένην τῆς σωτηρίας. Οὕτω καὶ ὁ θειότατος ἔφη Συμεών· « Ἰδοὺ οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον. » Κἀκεῖνο μέντοι εἰδέναι χρὴ, ὡς τὸν παρόντα βίον ὁ τῶν ὅλων Θεὸς στάδιον τοῖς ἀνθρώποις ἀπέφηνεν, ἵν' ἐν τούτῳ ἀγωνιζόμενοι, δηλώσωσι τὸν οἰκεῖον σκοπόν· ἐν δέ γε τῷ μέλλοντι τὴν δικαίαν ποιούμενος κρίσιν, τοὺς μὲν ὡς νικηφόρους ἀγωνιστὰς στεφανώσῃ, τοὺς δὲ κολάσῃ ὡς τῆς κακίας ἐργάτας γεγενημένους. Ἐπειδὴ δὲ οὐχ ἅπαντες τῷ μέλλοντι πιστεύουσι βίῳ, μάλα B σοφῶς (47) ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καὶ κολάζει τινὰς ἐν τῷδε τῷ βίῳ πονηρίᾳ συνεζηκότας, καὶ αὖ πάλιν (48) ἄλλους ἀνακηρύττει εὐσεβείας πεφροντικότας ὡς μάλιστα. Τούτου χάριν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, τινὰς μὲν σκεύη ὀργῆς, τινὰς δὲ σκεύη ἐλέους ὠνόμασεν, ἐπειδὴ δι' ἐκείνων [73] μὲν δῆλος γίνεται κολάζων ἐνδίκως (49) ὁ Δεσπότης Θεός· διὰ δὲ τούτων ἐπιμελείας παντοδαπῆς ἀξιῶν καὶ προμηθείας τοὺς τῆς ἀρετῆς ἀθλητάς. Ἴδοι δ' ἄν τις καὶ τῶν σωμάτων τοὺς ἰατροὺς τομαῖς καὶ καυτῆρσι (50), χρωμένους, καὶ τοὺς κεκρυμμένους χυμοὺς καὶ χαλεπὴν τὴν νόσον ἐργαζομένους, ἀναμοχλεύοντας (51) καὶ ἐξάγοντας, καὶ τὰ λανθάνοντα πάθη δῆλα ποιοῦντας. Οὕτως καὶ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τῶν λογισμῶν τὴν πονηρίαν C ταῖς παιδείαις γυμνοῖ. Τοῦτο γὰρ καὶ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ ἔφη· « Καὶ μνησθήσῃ πᾶσαν τὴν ὁδὸν, ἣν ἤγαγέ σε Κύριος ὁ Θεός σου τεσσαρακοστὸν ἔτος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὅπως κακώσῃ σε καὶ πειράσῃ σε, καὶ διαγνωσθῇ τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, εἰ φυλάξῃ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἢ οὔ. Καὶ ἐκάκωσέ σε, καὶ ἐλιμαγχόνησέ σε, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καθάπερ δὲ πάλιν οἱ ἰατροὶ τοὺς ἀνηκέστως διακειμένους πολλῶν παρόντων τέμνουσιν, οὐκ ἐκείνοις τοσοῦτον ἐπικουροῦντες (ἴσασι γὰρ αὐτῶν τὴν νόσον ἀνίατον), ἀλλὰ τοὺς φοιτητὰς τὸν τῆς ἰατρείας διδάσκοντες τρόπον· οὕτω καὶ τὸν Φαραὼ ὠμοτάτῃ καὶ θηριώδει χρησάμενον γνώμῃ ταῖς παντοδαπαῖς τιμωρίαις ὑπέβαλεν ὁ Θεὸς, πάντας ὡς ἔπιπαν διδάσκων ἀνθρώπους, ὡς αὐτὸς ἰθύνει τὴν κτίσιν, D καὶ τοῖς μὲν ἀδικουμένοις ἐπαμύνει δικαίως, κολάζει δὲ τοὺς ἀδικοῦντας ἐνδίκως (52). Τοῦτο γὰρ καὶ πρὸς αὐτὸν ἔφη τὸν Φαραὼ, « Ἕνεκεν τούτου διετηρήθης, ἵνα ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν ἰσχύν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ. » Ὅτι δὲ

[x] Luc. II, 34. [y] Rom. IX. 22, 23. [z] Deut. VIII, 2, 3. [a] Exod. IX, 16; Rom. IX, 17. [b] Josue II, 9, 10. [c] I Reg. IV, 8.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[73] Cat. p. 606. δι' ἐκείνους.

NOTÆ.

(46) Cod. et Pic. ἀνέβλεψε.
(47) *Σοφῶς*. Cod. et Pic. σαφῶς.
(48) *Καὶ αὖ πάλιν*. Cod. ὡς μάλιστα.
(49) *Ἐνδίκως*. Cod. et Pic. μὲν δικαίως ὡς.
(50) *Καυτῆρσι — χυμούς*. Cod. et Pic. καυτῆρσιν κατὰ τοὺς κεκρυμμένους χρωμένους χυμούς.
(51) *Ἀναμοχλεύοντας*. Cod. præmittit τὰ τούτων. Pic. καὶ τὰ τούτων.
(52) *Ἐνδίκως*. Cod. et Pic. ἐν δίκῃ.

κίντοσε διέδραμε [74] τῶν πεπραγμένων ἡ μνήμη, μάρτυς ἡ Ῥαὰβ ἡ πόρνη εἰποῦσα τοῖς κατασκόποις, ὅτι « Ὁ φόβος ὑμῶν καὶ (53) ὁ τρόμος ὑμῶν ἐπέπεσεν ἐφ' ἡμᾶς · ἠκούσαμεν γὰρ ὅτι (54) κατεξήρανε Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν πρὸ προσώπου ὑμῶν · » μαρτυροῦσι δὲ καὶ οἱ ἀλλόφυλοι πόῤῥωθεν τὴν κιβωτὸν θεασάμενοι, καὶ βοήσαντες, « Οὐαὶ ἡμῖν (55), οὗτος ὁ Θεὸς ὁ πατάξας τὴν Αἴγυπτον. »

ΕΡΩΤ. ΙΓ' [75]. A

Διατί δὲ συνεχώρησεν ὁ Θεὸς ταῦτα παθεῖν τὸν λαόν;

Ἵνα μὴ μόνον τοὺς Αἰγυπτίους, ἀλλὰ (56) καὶ τοὺς ἐκείνων μισήσωσι θεοὺς, ὡς τοιαῦτα παρ' αὐτῶν πεπονθότες · καὶ ἵνα συντόμως ὑπακούσωσιν [76] ἐξελθεῖν (57) κελευόμενοι. Εἰ γὰρ καὶ τούτων οὕτω (58) γεγενημένων ἀνεμιμνήσκοντο τῆς ἐν Αἰγύπτῳ τρυφῆς [77], καὶ πολλάκις ἐπειράθησαν ἀναστρέψαι, τίς ἂν αὐτοὺς ἔπεισε καταλιπεῖν τὴν Αἴγυπτον μηδὲν παρ' αὐτῶν (59) πεπονθότας δεινόν;

ΕΡΩΤ. ΙΔ'.

Διατί ἠβουλήθη ὁ ἄγγελος ἀνελεῖν τὸν Μωσῆν;

Ἡ γυνὴ μὲν ἐτόπασε διὰ τὸ θάτερον τῶν παιδίων μὴ περιτμηθῆναι κατὰ τὸν τῶν Ἑβραίων νόμον · B παραυτίκα γοῦν αὐτῷ τὴν περιτομὴν προσενήνοχε. Τινὲς δέ φασιν, ἐπειδὴ πεμφθεὶς ἐπ' ἐλευθερίᾳ τῶν ὁμοφύλων κοινωνὸν εἶχε τῆς ὁδοῦ τὴν ὁμόζυγον (60). Οὓς ἐχρῆν συνιδεῖν, ὅτι πρὸς τὸ (61) πεῖσαι τὸν κηδεστὴν (62), ὡς οὐ καταφρονήσει τῆς γυναικὸς, οὐδὲ ἑτέραν αὐτῆς προτιμήσει, λαβεῖν αὐτὴν ἠναγκάσθη, ἀλλ' οὐ καταφρονητικῶς διακονῶν τῷ θείῳ προστάγματι. Αὐτίκα γοῦν λαβὼν τὴν ἀφορμὴν τοῦ ἀγγέλου, τὴν γυναῖκα πρὸς τοὺς οἰκείους ἀναστρέψαι προσέταξε. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν ἀληθὲς, ἡ ἱστορία διδάσκει. Μετὰ γὰρ τὴν ἔξοδον τὴν ἐξ Αἰγύπτου, διαβάντων αὐτῶν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, καὶ εἰς τὸ Σίναιον παραγενομένων (63) ὄρος, ἀφίκετο σὺν τῇ γυναικὶ πρὸς αὐτὸν ὁ κηδεστής. Λέγει δὲ οὕτως ἡ ἱστορία · « Ἔλαβε δὲ Ἰοθὼρ ὁ (64) πενθερὸς [78] Μωσῆ C Σεπφώραν (65) τὴν γυναῖκα Μωσῆ, μετὰ τὴν ἄφεσιν αὐτῆς, καὶ τοὺς δύο υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ ἦλθε πρὸς τὸν Μωσῆν εἰς τὴν ἔρημον. » Τοιγάρτοι ἄλλο τι κατασκευάζων ὁ ἄγγελος ἔδειξε τὴν ῥομφαίαν γυμνήν. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ μέγας Μωσῆς ἐδεδίει τὸν Φαραὼ, καὶ πολλάκις τοῦτο τὸ δέος ἐδήλωσε, νῦν μὲν λέγων, « Τίς εἰμι ἐγὼ, ὅτι πορεύσομαι πρὸς Φαραὼ βασιλέα Αἰγύπτου; » νῦν, « Προχείρισαι ἄλλον δυνάμενον ὃν ἐξαποστελεῖς · » καὶ πάλιν, « Ἰσχνόφωνος καὶ βραδύγλωσσος ἐγώ εἰμι · » ἀπειλεῖ αὐτῷ τιμωρίαν ὁ

INTERR. XIII.

Quare Deus Israeliticum populum hæc pati permisit?

Ut odio prosequerentur non tantum Ægyptios, sed et illorum deos, a quibus talia passi erant: et ut egredi jussi confestim parerent. Nam si his ita se habentibus, nihilominus recordabantur deliciarum Ægypti, et sæpenumero illuc redire conabantur, quis illis, si nullam ab eis molestiam passi essent, persuadere potuisset ut Ægyptum relinquerent?

INTERR. XIV.

Cur angelus voluit interficere Mosen [d]?

Uxor Mosis arbitrabatur ob id factum esse, quia puerorum alter non esset circumcisus secundum legem Hebræorum: unde protinus eum circumcidit. Quidam autem aiunt id in causa fuisse, quod Moses missus ad liberandos **132** gentiles suos, conjugem itineris sociam habere voluit. Quos utique animadvertere oportebat, quod Moses, ut persuaderet socero suo, uxorem se non contempturum, neque illi alteram prælaturum illam assumere coactus est, non quasi perfunctorie præceptum divinum exsequens: mox enim occasionem nactus ab angelo, jussit uxorem ad suos familiares reverti. Atque hoc ita esse, docet historia. Nam statim ab egressu Ægypti, cum pertransissent mare Rubrum, et pervenissent ad montem Sina, accessit ad eum socer cum uxore. Sic itaque narrat historia: « Accepit autem Jethro, socer Mosis, Sepphoram uxorem Mosis, post dimissionem ejus, et duos filios ejus: et venit ad Mosen in desertum [e]. » Verumtamen aliud quidpiam moliebatur angelus, dum gladium evaginatum ostentabat. Quoniam enim Moses magnus metuebat Pharaonem, quem metum sæpius manifestavit, modo dicens: « Quis sum ego, ut eam ad Pharaonem regem Ægypti [f]? » modo autem: « Elige alium qui possit, quem mittes [g]; » et rursum: « Exilis vocis, et tardæ linguæ sum ego [h]; » minabatur

[d] Exod. IV, 24. [e] Exod. XVIII, 2 seqq. [f] Exod. III, 11. [g] Exod. IV, 13. [h] ibid. 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[74] ἐπὶ παντὸς διέδρ. [75] Quæstio 13 in cat. post qu. 14 ponitur p. 620, ad Exod. v, 9-14. [76] ἀκούσωσιν. [77] τροφῆς. [78] Ἰοθ · ὁ γαμβρός.

NOTÆ.

(53) *Καὶ — ὑμῶν*. Des. in cod. et apud. Pic.
(54) *Ὅτι*. Cod. ὅπως.
(55) *Οὐαὶ ἡμῖν*. Cod. addit ἀλλόφυλοι.
(56) *Ἀλλά*. Abest a cod. et edit. Pici.
(57) *Ἐξελθεῖν*. Des. in cod. et apud Pic.
(58) *Οὕτω*. Des.
(59) *Παρ' αὐτῶν*. Des. in cod. et apud Pic.
(60) Cod. et Pic. τὸν ὁμόζυγα.
(61) *Πρὸς τό*. Des. in cod. et apud Pic.
(62) *Κηδεστήν*. Codex et Pic. addunt βουλόμενος.
(63) Cod. παραγενέσθαι. Pic. παραγίνεσθαι.
(64) *Πενθερός*. Cod. et Pic. γαμβρός. Ita quoque οἱ Ο'.
(65) Cod. et Pic. Σεπφόραν.

illi pœnas angelus, metum metu repellens, majore A videlicet minorem; perinde ac si per hunc ensem nudatum diceret: Si Pharaonem times, me multo magis time, qui modo invisibili possum te vulnerare.

133 INTERR. XV.

Quidnam hoc est: « Et nomen meum Dominus non indicavi illis [i]?

Ostendit quanto honore, quantaque benevolentia sit eum prosecutus. Quod enim patriarchas celaverat nomen, hoc ipsi aperuit. Dixit enim illi: « *Ego sum qui sum* [j]. » Hoc autem apud Hebræos dicitur inenarrabile: prohibitum enim est eis hoc lingua pronuntiare. Scribitur autem quatuor litteris, et ob id appellant illud quadrilaterum. Inscriptum etiam fuit illud laminæ aureæ, quæ vittæ B capitis alligata pendebat ad frontem pontificis. Samaritani porro vocant illud *Jabe*, Judæi vero *Aia*.

INTERR. XVI.

Qua de causa non tantum patrem uxoris Aaronis, sed etiam fratrem nobis indicavit [k]?

Tribum regiam cum sacerdotali mistam fuisse docet. Naasson enim filius erat Aminadab, Aminadab autem filius Arami, Aram autem filius Esromi, Esrom autem filius erat Phares, Phares autem filius Judæ. Naasson vero princeps erat tribus Judæ. Ex horum cognatione natus est Dominus secundum C carnem. Non igitur frustra commistionem docuit sacerdotalis tribus cum regia; sed patefaciens, quod Christus Dominus ex utraque tribu natus sit, qui et secundum humanitatem rex et sacerdos fuit.

134 INTERR. XVII.

Quomodo Moses fuit deus Aaronis [l]?

Quemadmodum Deus imperabat Mosi, ita Moses ipsi Aaroni. Quamobrem etiam Aaron vocatus est propheta Mosis.

NTERR. XVIII.

Cur permisit Deus incantatoribus eadem facere, quæ Moses [m]?

Reperiuntur etiam nunc impii quidam, qui dicere audent, divinum Mosen admiranda illa fecisse arte D

[i] Exod. vi, 3. [j] Exod. iii, 14. [k] Exod. vi, 21.

ἄγγελος, φόβῳ φόβον ἐξελαύνων, τῷ μείζονι τὸν ἐλάττονα· μονονουχὶ λέγων διὰ τῆς γεγυμνωμένης ῥομφαίας, Εἰ τὸν Φαραὼ δέδοικας, μᾶλλον δεῖσον ἐμὲ τὸν καὶ ἀοράτως σοι τὴν πληγὴν ἐπενεγκεῖν (66) δυνάμενον.

ΕΡΩΤ. ΙΕ'.

Τί ἐστι, « Καὶ τὸ ὄνομά μου Κύριος οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς; »

Διδάσκει πόσης αὐτὸν καὶ τιμῆς καὶ εὐμενείας ἠξίωσεν. Ὃ γὰρ τοῖς πατριάρχαις οὐκ ἐδήλωσεν ὄνομα, τοῦτο αὐτῷ δῆλον ἐποίησεν· ἔφη γὰρ πρὸς αὐτὸν, « Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. » Τοῦτο δὲ παρ' Ἑβραίοις ἄφραστον ὀνομάζεται· ἀπείρηται γὰρ αὐτοῖς τοῦτο διὰ τῆς γλώττης προφέρειν. Γράφεται δὲ διὰ τῶν (67) τεσσάρων στοιχείων· διὸ καὶ τετράγραμμον αὐτὸ λέγουσι. Τοῦτο δὲ καὶ τῷ πετάλῳ ἐπεγέγραπτο τῷ χρυσῷ, ὃ τῷ μετώπῳ τοῦ ἀρχιερέως ἐπετίθετο τῇ ταινίᾳ (68) τῆς κεφαλῆς προσδεσμούμενον. Καλοῦσι δὲ αὐτὸ Σαμαρεῖται μὲν *Ἰαβὲ*, Ἰουδαῖοι δὲ *Ἀϊά* (69).

ΕΡΩΤ. Ις'.

Τί δήποτε τῆς τοῦ Ἀαρὼν γυναικὸς, οὐ τὸν πατέρα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀδελφὸν (70) δῆλον ἡμῖν πεποίηκεν [79];

Τῆς βασιλικῆς καὶ τῆς ἱερατικῆς φυλῆς τὴν ἐπιμιξίαν διδάσκει. Ὁ γὰρ Ναασσῶν υἱὸς τοῦ Ἀμιναδάβ· ὁ δὲ Ἀμιναδὰβ (71) τοῦ Ἀράμ· ὁ δὲ Ἀρὰμ τοῦ Ἐσρὼν (72)· ὁ δὲ Ἐσρὼν τοῦ Φαρές· ὁ δὲ Φαρὲς (73) τοῦ Ἰούδα. Αὐτὸς δὲ ὁ Ναασσῶν φύλαρχος ἦν τοῦ Ἰούδα. Ἐκ τῆς τούτων συγγενείας ὁ Κύριος (74) κατὰ σάρκα γεγέννηται. Οὐ μάτην τοίνυν τῆς βασιλικῆς καὶ τῆς ἱερατικῆς φυλῆς τὴν ἐπιμιξίαν ἐδίδαξεν· ἀλλὰ δεικνὺς ὡς ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐξ ἀμφοτέρων ἐβλάστησεν, ὁ βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς (75) κατὰ τὸ ἀνθρώπινον χρηματίσας.

ΕΡΩΤ. ΙΖ'.

Πῶς ἐγένετο (76) τοῦ Ἀαρὼν [80] θεὸς ὁ Μωσῆς;

Ὥσπερ ὁ Θεὸς προσέταττε τῷ Μωσῇ, οὕτως [81] ὁ Μωσῆς τῷ Ἀαρών· διὸ δὴ καὶ προφήτης ὁ Ἀαρὼν προσηγορεύθη τοῦ Μωσέως.

ΕΡΩΤ. ΙΗ'.

Τί δήποτε συνεχώρησεν ὁ Θεὸς τοῖς φαρμακοῖς ταὐτὰ δρᾶσαι τῷ Μωσῇ;

Εἰσί τινες καὶ νῦν τῶν δυσσεβείᾳ συζώντων, οἵ φασι γοητείᾳ τεθαυματουργηκέναι τὸν θεσπέσιον (77)

[l] Exod. vii, 1. [m] ibid. 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[79] Cat. p. 624. πεποίηκεν. Sequitur: Ἔλαβε δὲ Ἀαρὼν τὴν Ἐλισάβετ θυγατέρα Ἀμιναδὰβ ἀδελφὴν Ναασσὼν γυναῖκα· καὶ ἔτεκεν αὐτῷ τόν τε Ναδὰβ, καὶ Ἀβιοὺδ, καὶ Ἐλεάζαρ, καὶ Ἰθάμαρ. [80] Cat. p. 625. τοῦ Φαραώ. Lectionem meliorem τοῦ Φαραὼ secutus est Noster in comment. ad ps. cxii, 7, 8. Alibi expressit lectionem τῷ Φαραῷ. Vid. t. IV, p. 85. [81] οὕτω πάλιν et deinde ἀνηγορεύθη.

NOTÆ.

(66) *Ἐπενεγκεῖν*. Cod. et Pic. δοῦναι.
(67) *Δὲ διὰ τῶν*. Cod. γὰρ αὐτοῖς τῶν.
(68) Cod. et Pic. τενείᾳ.
(69) *Ἀϊά*. Cod. et Pic. Ἰά.
(70) Pic. τὴν ἀδελφήν. Minus bene.
(71) *Ὁ δὲ Ἀμιναδάβ*. Des.
(72) *Τοῦ — Ἐσρών*. Des.
(73) *Ὁ δὲ Φαρές*. Des.
(74) *Ὁ Κύριος — γεγέννηται*. Des.
(75) *Ἱερεύς*. Coc. et Pic ἀρχιερεύς.
(76) *Τοῦ Ἀαρών*. Ita quoque Picus. Codex autem habet τοῦ Φαραώ, quæ lectio propius ad textum hebr. accedit, et consensu omnium interpretum græcorum munitur. Vid. Montf. l. c. p. 1, p. 64.
(77) *Θεσπέσιον*. Cod. et Pic. θαυμάσιον.

Μωσῆν. Τούτου χάριν ὁ Θεὸς ἐνδέδωκε τοῖς φαρμακοῖς ἔνια δρᾶσαι, ἵνα δειχθῇ τὸ διάφορον. Μετέβαλον μὲν γὰρ καὶ αὐτοὶ τὰς ῥάβδους εἰς ὄφεις· ἀλλ' ἡ Μωσέως ῥάβδος τὰς ἐκείνων κατέπιεν, καὶ μετέβαλον κἀκεῖνοι εἰς αἷμα τὸ ὕδωρ, ἀλλ' εἰς τὴν προτέραν ἐπαναγαγεῖν τὸ ὕδωρ οὐκ ἴσχυσαν φύσιν. Καὶ τοὺς βατράχους ἐξήγαγον, οὐ μὴν καὶ ἀπαλλάξαι αὐτῶν τὰς τῶν Αἰγυπτίων ἠδυνήθησαν οἰκίας. Καὶ εἰς μὲν τὸ παιδεύειν τοὺς Αἰγυπτίους, καὶ τοῖς φαρμακοῖς ἐνεργεῖν ἐνεδίδου· εἰς δὲ τὸ παύειν τὴν τιμωρίαν οὐκέτι. Ἐπειδὴ γὰρ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κολαζόμενος τῶν Αἰγυπτίων ὁ βασιλεὺς, οὐκ ἤρκεῖτο ταῖς θεηλάτοις πληγαῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς φαρμακοῖς αὔξειν τὴν τιμωρίαν ἐκέλευεν· καὶ διὰ τούτων αὐτὸν ἐκόλαζεν ὁ Θεὸς, μονονουχὶ (78) λέγων, Ἐπειδὴ τέρπῃ κολαζόμενος, καὶ διὰ τῶν ἐμῶν (79) θεραπόντων παιδεύω, καὶ διὰ τῶν σῶν σε κολάζω· ἰδὼν δὲ πλέον αὐτὸν σκληρυνόμενον, ἐκώλυσε τὴν ἐνέργειαν ἐκείνων· καὶ οἱ (80) τὸ μεῖζον ζῶον ἐξαγαγόντες τὸν βάτραχον, τὸν σκνῖπα τὸν σμικρότατον ἐξαγαγεῖν οὐκ ἴσχυσαν, ἀλλὰ δάκτυλον Θεοῦ τὴν πληγὴν προσηγόρευσαν. Τὰς μέντοι (81) φλυκταίνας [82] καὶ τοῖς ἐκείνων ἐπήνεγκε (82) σώμασιν, ἵνα καὶ αὐτοὶ μάθωσι, καὶ ὁ ἀνόητος αὐτῶν βασιλεὺς, ὡς οὐ μόνον ἐπέχειν οὐ δύνανται τὰς θεηλάτους πληγὰς [83], ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ συντιμωροῦνται τοῖς ἄλλοις. Ἀναιδείας τοίνυν τὸ λέγειν μαγγανείᾳ τινὶ τεθαυματουργηκέναι τὸν Μωσῆν, τῶν μάγων βοώντων ὅτι θείας ἦν δυνάμεως τὰ σημεῖα. Εἰ γὰρ φαντασία ἦν τὸ παρ' αὐτοῦ δρώμενον, ἔδει κἀκείνους φαντάσαι, καὶ τὸν ὁμότεχνον διελέγξαι· νῦν δὲ διαῤῥήδην βοῶσι· Δάκτυλος Θεοῦ ἐστι τοῦτο [84].

A magica. Quare Deus concessit incantatoribus, ut quædam facerent: ut pateficret discrimen. Etenim mutarunt illi etiam virgas in serpentes, sed virga Mosis illorum virgas devoravit. Mutarunt * etiam aquam in sanguinem, sed aquam in pristinam naturam reducere non potuerunt. Ranas quoque produxerunt, non tamen ab illis potuerunt liberare domos Ægyptiorum. Concessit itaque incantatoribus, ut hæc facere possent, ut Ægyptios castigaret: non tamen ut pœnam cohiberent. Nam quoniam Ægyptiorum rex, cum a Deo puniretur, non fuit contentus plagis a Deo illatis, sed præcepit incantatoribus ultionem augere; etiam per eos Deus illum affligebat. Quasi diceret: Quia plecti te delectat, et servorum meorum opera te castigabo, et
B per tuos te plectam. Cum autem illum vehementius indurari videret, hariolorum illorum facultatem cohibuit: ut qui majora animalia, nempe ranas, antea produxerant, **135** sciniphen minutulum producere non possent, sed plagam illam esse digitum Dei confiterentur. Verum illorum corpora pustulis etiam afflixit, ut discerent ipsi, et fatuus eorum rex, quod non tantum plagas a Deo immissas auferre non possent, sed etiam ipsi cum reliquis plecterentur. Impudentissimum igitur est dicere, Mosen magice miranda illa perpetrasse, cum clamarent magi, signa virtutis esse divinæ. Si enim erat imaginarium, quod per Mosen gerebatur, illos quoque similiter effingere oportebat, et artificii socium con-
C vincere. Nunc vero diserte confitentur hoc esse digitum Dei.

ΕΡΩΤ. ΙΘ'.

Τί δήποτε πρώτην αὐτοῖς (83) τὴν τοῦ ὕδατος ἐπήγαγε πληγήν;

Πρῶτον ἐπειδὴ μέγα ἐφρόνουν ἐπὶ τῷ ποταμῷ, καὶ Θεὸν τοῦτον ἐνόμιζον, τὴν τῶν νεφῶν αὐτοῖς παρέχοντα χρείαν· ἔπειτα καὶ διὰ τὰ βρέφη τῶν Ἰουδαίων εἰς τοῦτον παραπεμφθέντα· μεταβληθεὶς γὰρ εἰς αἷμα, τῆς γεγενημένης κατηγορεῖ παιδοκτονίας. Τούτου χάριν καὶ τοὺς βατράχους ἀνέβλυσε τὰ ὕδατα, ἀντὶ τῶν ἐν ἐκείνοις ἀποπνιγέντων ἀναδοθέντας παιδίων. Μιμεῖται γάρ πως τὰ βρέφη τοὺς βατράχους βαδίζοντα· μηδέπω γὰρ τοῖς ποσὶ μόνοις κεχρῆσθαι δυνάμενα, ταῖς χερσὶν ἐπαμύνει τῇ τῶν ποδῶν ἀσθενείᾳ. Προσώζεσε δὲ ἐκ τῶν βατράχων ἡ γῆ· ἐπειδὴ προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν τῶν Αἰγυπτίων οἱ μώλωπες ἐκ τῆς παμπόλλης πονηρίας.

INTERR. XIX.

Cur primam aquæ plagam ipsis intulit Deus [a]?

In primis, quia gloriabantur Ægyptii de fluvio suo, et hunc pro Deo habebant: ut qui parem usum illis præberet, quem nubes. Deinde, propter pueros Judæorum in illum demersos. Fluvius enim ille mutatus in sanguinem accusabat de cæde puerorum per eos commissa. Hac etiam de causa aquæ ebullierunt ranas, pro pueris in illas demersis. Nam pueri incessu ranas quodammodo imitantur: et quia nondum solis pedibus niti possunt, mani-
D bus supplent pedum imbecillitatem. Computruit autem terra ex ranis, siquidem putruerunt et corruptæ sunt Ægyptiorum cicatrices præ multiplici nequitia.

[a] Exod. VII, 19.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[82] Cat. p. 629. τὰς μέντοι φλυκτίδας. [83] θεηλ. ὀργάς. [84] δάκτυλον τοῦ Θεοῦ τοῦτο.

NOTÆ.

(78) Cod. μόνον οὐχί.
(79) Ἐμῶν. Cod. et Pic. σου.
(80) Οἱ. Des.
(81) Cod. et Pic. φλυκτίνας.
(82) Cod. ὑπήνεγκεν.
(83) Αὐτοῖς. Cod. et Pic. αὐτήν.

136 INTERR. XX.

Si universa aqua mutata est in sanguinem, quomodo Ægyptiorum incantatores suis maleficiis eadem fecerunt, quæ Moses o?

Erat illis mare proximum: aqua vero potui apta conversa erat in sanguinem sola. Poterant ergo aquam e mari inferre in domum regiam et in colorem sanguineum convertere: Deo nempe id illis concedente, propter jam dictas causas. Sed hoc notandum est Mosen produxisse ex aquis ranas, et sciniphes e pulvere, muscas autem caninas unde voluit, ut discerent Ægyptii Deo esse perfacile, etiam sine terra et aquis, producere quæ libuerit. Hac de causa prædicit etiam supplicia, ne casu fortuito arbitrentur illa contingere: sed intelligant esse plagas a Deo illatas.

ΕΡΩΤ. Κ'.

Εἰ (84) *ὅλον τὸ ὕδωρ εἰς αἷμα μετεβλήθη, πῶς ἐποίησαν οἱ ἐπαοιδοὶ τῶν Αἰγυπτίων ταῖς φαρμακείαις αὐτῶν ὡσαύτως;*

Ἐπέλαζεν αὐτοῖς καὶ ἡ θάλαττα, τὸ δὲ πότιμον (85) ὕδωρ εἰς αἷμα μετεβλήθη μόνον (86). Ἠδύναντο τοίνυν μετακομίσαι θαλάττιον ὕδωρ εἰς τὰ βασίλεια, καὶ μεταβαλεῖν εἰς τὴν τοῦ αἵματος χροιάν (87). Τοῦ Θεοῦ δηλονότι συγχωροῦντος αὐτοῖς ἐνεργεῖν δι' ἃς εἰρήκαμεν αἰτίας (88). Ἐπισημήνασθαι μέντοι καὶ τοῦτο δεῖ, ὡς τοὺς μὲν βατράχους ἐκ τῶν ὑδάτων ἐξήγαγε, τοὺς δὲ σκνῖπας ἐκ τοῦ χώματος, τὴν δὲ κυνόμυιαν ὅθεν ἠθέλησεν, ἵνα μάθωσιν, ὡς ῥᾴδιον ἦν τῷ Θεῷ, καὶ δίχα γῆς, καὶ δίχα ὑδάτων, παραγαγεῖν (89) ἃ βούλεται. Τούτου χάριν καὶ προλέγει τὰς τιμωρίας, ἵνα μὴ ἀπὸ ταυτομάτου ταῦτα συμβαίνειν τοπάσωσιν, ἀλλὰ γνῶσι θεηλάτους εἶναι πληγάς.

INTERR. XXI.

Quare grandinem illaturus denuntiavit illis, ut pecora domum cogerent?

Dominus cum sit humanissimus, misericordia temperat supplicia. Alioqui etiam noverat quosdam esse venia dignos quod nos docet Scriptura divina: « Qui enim, ait, ex servis Pharaonis timuit verbum Domini, pecora sua domum coegit. Qui vero verbum Domini neglexit, pecora reliquit in agris p. » Grandinem autem et fulgura immisit illis, ostendens quod ipse sit Dominus omnium elementorum. Etenim quia tam Ægyptii, quam Græci **137** existimabant, quosdam deos esse cœlestes, alios terrenos, alios subterraneos; et hos quidem imperare terræ, illos vero mari; et alios in montes, alios in agros imperium habere; quapropter etiam Syri dicebant: Deus montium est Deus Israelis, et non Deus convallium: ob id merito Deus omnium non solum per fluvium et terram, sed etiam per aerem et mare castigavit illos; et fulmina cœlitus illis immisit, docens quod ipse sit omnium creator et Dominus. Quod et beatus Moses illi dixit: « Ut cognoscas, quod Domini sit terra, et tu, et servi tui q. »

ΕΡΩΤ. ΚΑ'.

Τί δήποτε μέλλων ἐπιφέρειν τὴν χάλαζαν παρηγγύησεν αὐτοῖς εἰς τοὺς οἴκους τὰ κτήνη συναγαγεῖν;

Φιλάνθρωπος ὢν ὁ Δεσπότης, ἐλέῳ τὰς τιμωρίας κεράννυσιν. Ἄλλως τε καὶ ᾔδει τινὰς ἀξίους φειδοῦς· τοῦτο γὰρ, καὶ ἡ θεία διδάσκει Γραφή· « Ὁ φοβούμενος γὰρ, φησὶ, τὸ ῥῆμα Κυρίου τῶν θεραπόντων Φαραὼ, συνήγαγε τὰ κτήνη αὐτοῦ εἰς τοὺς οἴκους· ὃς δὲ οὐ προσέσχε τῇ διανοίᾳ εἰς τὸ ῥῆμα Κυρίου, ἀφῆκε τὰ κτήνη ἐν τοῖς πεδίοις. » Τὴν δὲ χάλαζαν καὶ τοὺς σκηπτοὺς αὐτοῖς ἐπενήνοχε, δεικνὺς, ὡς αὐτός ἐστι τῶν στοιχείων ἁπάντων Δεσπότης. Ἐπειδὴ γὰρ καὶ Αἰγύπτιοι, καὶ Ἕλληνες, ἐνόμιζον τοὺς μὲν οὐρανίους, τοὺς δὲ ἐπιγείους, τοὺς δὲ ὑποχθονίους εἶναι θεούς· καὶ τοὺς μὲν τῆς γῆς, τοὺς δὲ τῆς θαλάσσης δεσπόζειν· καὶ τοὺς μὲν τῶν ὀρέων, τοὺς δὲ τῶν πεδίων ἔχειν τὴν ἐξουσίαν (διὸ καὶ οἱ Σύροι (90) ἔλεγον, Θεὸς ὀρέων ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, καὶ οὐ (91) Θεὸς κοιλάδων)· ἀναγκαίως ἄγαν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς οὐ μόνον αὐτοὺς διὰ τοῦ ποταμοῦ καὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ἀέρος καὶ τῆς θαλάσσης ἐπαίδευσε· καὶ οὐρανόθεν αὐτοῖς κεραυνοὺς ἐπαφῆκε, διδάσκων ὡς αὐτός ἐστι τῶν ὅλων ποιητὴς καὶ Δεσπότης. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ μακάριος εἴρηκε Μωσῆς πρὸς αὐτόν (92)· « Ἵνα γνῷς ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ γῆ, καὶ σὺ, καὶ οἱ θεράποντές σου.

INTERR. XXII.

Cur interfecit primogenita Ægypti?

Propterea quod Israelem, primogenitum Dei, Pharao nimis duræ subjecerat servituti. hoc enim

ΕΡΩΤ. ΚΒ' [85].

Διατί τὰ τῶν Αἰγυπτίων ἀνεῖλε πρωτότοκα [86];

Ἐπειδὴ πρωτόγονον ὄντα τοῦ Θεοῦ τὸν Ἰσραὴλ ἄγαν σκληρῶς ἐκεῖνος ἐδουλαγώγει· τοῦτο γὰρ καὶ

o Exod. VII, 20, 22. p Exod. IX, 20, 21. q Exod. IX, 29, 30.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[85] Quæstio 22 ad Exod. XII, 29, refertur in cat. p. 690. Sequens qu. 23 exstat ib. p. 698, ad Exod. III, 22. [86] Cat. p. 690. τῶν Αἰγ. ἀνεῖλε τὰ πρωτ.

NOTÆ.

(84) *Εἰ*. Cod. et Pic. τί.
(85) Cod. et Pic. ποτάμιον.
(86) *Μόνον*. Cod. et Pic. ὅλον.
(87) Cod. et Pic. χρόαν.
(88) *Αἰτίας*. Cod. et Pic. χρείας.
(89) Cod. et Pic. παράγειν.
(90) Cod. et Pic. ὁ Σύρος.
(91) *Οὐ*. Des. in cod. et apud Pic.
(92) *Πρὸς αὐτόν*. Des. in cod. et apud Pic.

αὐτὸς εἴρηκεν ὁ Δεσπότης Θεός· « Υἱὸς πρωτότοκός μου Ἰσραήλ· » μάλα δικαίως τὰ τῶν Αἰγυπτίων πρωτότοκα θανάτῳ παρέπεμψεν. Ἰστέον μέντοι, ὡς ὁ πρωτόγονος καὶ ἀδελφοὺς ἔχει. Ὁ γὰρ πρωτόγονος, ἢ πρωτότοκος, πολλῶν (93) ἐστι πρῶτος. Γινωσκέτω τοίνυν ὁ Ἰσραὴλ, ὡς πρῶτος μὲν τοῦ Θεοῦ λαὸς ἐχρημάτισε. Πεπιστευκότα δὲ τὰ ἔθνη οὐ μόνον τῆς σωτηρίας τετύχηκεν, ἀλλὰ καὶ τῶν πρωτοτοκίων ἀπήλαυσε· « Λαὸς γὰρ, φησὶ, λαοῦ ὑπερέξει· καὶ ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι. »

A etiam ipse Dominus Deus dixit: « Filius meus primogenitus Israel [r]; » jure procul dubio primogenita Ægypti morti tradidit. Non est tamen ignorandum, quod primogenitus fratres etiam habeat. Primogenitus enim est, e multis primus. Cognoscat ergo Israel, quod primus quidem Dei populus appellatus est: gentes autem, quæ Deo crediderunt, non tantum salutem consecutæ sunt, sed etiam obtinuerunt jura primogenituræ: « Populus enim, inquit, populum superabit, et major serviet minori [s]. »

ΕΡΩΤ. ΚΓ'.

Τί αἰτιῶνταί τινες, τὸ προστεταχέναι τὸν Θεὸν τοῖς Ἑβραίοις αἰτῆσαι τοὺς Αἰγυπτίους σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, καὶ ἐσθῆτα (94), καὶ σκυλεῦσαι (95) τοὺς Αἰγυπτίους; οὕτω (96) γὰρ ὁ Σύμμαχος τὸ « σκευάσασθαι » ἡρμήνευσεν.

Πολὺν ἐν Αἰγύπτῳ χρόνον (97) ὑπέμεινεν ὁ λαὸς πλινθουργῶν, καὶ τειχοποιῶν, καὶ πόλεις οἰκοδομῶν. Ἠβουλήθη τοίνυν [87] μισθὸν αὐτοὺς τῶν πόνων λαβεῖν ὁ Δεσπότης Θεός. Διὸ δὴ καὶ ταῦτα δρᾶσαι (98) προσέταξε. Καὶ μηδεὶς ἄδικον νομιζέτω, τοῦ Φαραὼ τὸν λαὸν ἠδικηκότος, τοὺς Αἰγυπτίους τὸν μισθὸν εἰσπραχθῆναι. Ἐκοινώνουν γὰρ κἀκεῖνοι τῆς ἀδικίας, μιμούμενοι τὴν τοῦ βασιλέως ὠμότητα.

138 INTERR. XXIII.

Quid conqueruntur nonnulli, Deum Hebræis præcepisse, ut peterent ab Ægyptiis vasa aurea, et argentea, et vestes, et eos spoliarent? Sic enim Symmachus interpretatus est: τὸ σκευάσασθαι [t]. B

Diutissime laboravit in Ægypto populus Israeliticus, conficiendis lateribus, et construendis parietibus ac civitatibus. Quamobrem voluit Dominus Deus illos laborum mercedem recipere: proinde ista fieri præcepit. Et nemo putet iniquum esse ab Ægyptiis mercedem reposcere, cum Pharao populum Israeliticum injuria affecerit. Nam Ægyptii quoque ejusdem iniquitatis erant socii, sævitiam regis æmulantes.

ΕΡΩΤ. ΚΔ' [88].

Διατί φεύγουσιν ἐπιτελέσαι προσέταξε τὴν τοῦ Πάσχα ἑορτήν;

Ἀείμνηστον ἠβουλήθη φυλαχθῆναι τῆς σωτηρίας τὴν μνήμην. Διάτοι τοῦτο καὶ νομοθετῶν ἔλεγεν· « Ἐὰν ἐρωτήσῃ σε ὁ Υἱός σου λέγων, Τί ἐστιν τὸ Πάσχα; ἐρεῖς, ὅτι Ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ἐξήγαγε τοὺς πατέρας ἡμῶν Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῆς γῆς Αἰγύπτου· καὶ ἐῤῥύσατο [89] τὰ πρωτότοκα ἡμῶν, ἡνίκα ὁ ὀλοθρεύων ἐπάταξε τὰ πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων. » Τούτου χάριν παρακελεύεται ταύτην ἐπιτελοῦντας τὴν ἑορτὴν τῆς ὁδοιπορίας περικεῖσθαι τὸ σχῆμα. « Ἔστωσαν γὰρ, φησὶν, αἱ ὀσφύες ὑμῶν περιεζω-

INTERR. XXIV.

Quare præcepit Hebræis ad fugam præparatis celebrare festum Paschæ?

C Perpetuam servari voluit salutis memoriam. Propterea legem condens ait: « Cum interrogaverit filius: Quid est pascha? respondebis, quod hodierno die Dominus Deus eduxit patres nostros ex Ægypto, et redemit primogenitos nostros, quando exterminator percussit primogenitos Ægyptiorum [u]. » Hac de causa præcepit festum hoc celebrantes habitu indui viatorum. « Sint, inquit, renes vestri ac cincti, et calceamenta vestra in pedibus vestris, et baculi vestri in manibus vestris, 139

[r] Exod. IV, 21. [s] Gen. XXV, 23. [t] Exod. XII, 36, coll. c. 3, 22. [u] Deut. VI, 20 seq.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[87] ἠβουλήθη—Δεσπ. Θεός. His fere gemina sunt quæ sub Theodoreti nomine in Cat. p. 692, ad Exod. XII, 35, legimus, quæque in editis desunt: Τῆς βιαίας ἐργασίας δίκαιον ἀπαιτοῦντες μισθόν. [88] Quæstio. 24 his quasi disjectis 15 membris constat: 2.) Ἀείμνηστον — προδιαγρ. τ. τύπον, p, 139, vid. in cat. p. 682, ad c. II, 11.. 3. κελεύει — τὸν ἔριφον, vid. ib. p. 666, ad c. XII, 5. 3.) παρεγγυᾷ — τοῖς Ἰουδαίοις, vid. ib. p. 666, ad vers. 6. 4.) μετὰ πικρίδων — καὶ Φαρισαίων, p. 140, vid. ib. p. 674, ad vers. 8. 5.) ἐκέλευσε — κοινων. τ. ἑορτῆς, vid. ib. p. 668, ad vers. 4. 6.) ταῦτα δὲ ἐπιθυμητικόν, vid. ib. p. 671, ad vers. 7. 7.) ἁρμόττει — Πν. χάριτι, vid. ib. p. 674, ad vers. 9. 8.) τὸ δὲ ,μὴ — τὰ πράγματα, p. 141, vid. ib. p. 676, ad vers. 10. 9.) τὰ δὲ ὀστᾶ — ἀσέβειαν, vid. ib. p. 677, ad eumdem vers. 10.) τὸ δὲ μὴ — διέτρεψε, vid. ib. p. 668, ad vers. 5. 11.) καὶ ἡμῖν — μεθιστ. βίον, vid. ib. p. 679, ad vers. 11. 12.) διὰ τοῦτο — καὶ ἀληθείας, p. 142, vid. ib. p. 685, ad vers. 14, 15. 13.) ἄνωθεν — αὐτόχθων τ. γῆς, vid. ibid. p. 687, ad vers. 19. 14.) καὶ τὸ ἐν οἰκίᾳ — βδελυττόμενοι, vid. ibid. p. 692, ad vers. 46. 15.) τὰ μέντοι πρωτότοκα, et reliqua vid. ibid. p. 699, ad Exod. XIII, 10-12. [89] Cat. p. 682. καὶ ἐῤῥύσατο — τῶν Αἰγυπτίων om.

NOTÆ.

(93) *Ὁ γὰρ — πολλῶν*. Cod. ὁ γὰρ πρωτότοκος πρωτόγονος πολλῶν. Pic. ὁ γὰρ πρωτόγονος πολλῶν.

(94) Cod. et Pic. ἐσθητά.

(95) *Σκυλεῦσαι*. Pic. συνλεῦσαι, pro συλεῦσαι, ut jam a Drusio observatum est, l. c. p. 130.

(96) *Οὕτω — ἡρμήνευσεν*. Lectio Symmachi, quam Montf. l. c. p. 60 et Drusius exhibent, est συλεύσετε. Usus est itaque verbo συλεύω, non σκυλεύω. Sed utrumque idem est.

(97) *Χρόνον*. Cod. et Pic. πόνον.

(98) *Δρᾶσαι*. Desid. in cod. et apud. Pic.

et comedetis illud cum velocitate. Pascha enim Domini est [v]. » Pascha vero Philo interpretatus est διαβατήρια, id est, sacrificia quæ pro transitu fiunt: Josephus autem ὑπέρβασιν, id est *transgressionem*: Symmachus vero ὑπερβάσεις, id est, *transgressiones*: Theodotion φασέχ, Hebraica voce non mutata. Significat autem nomen Hebraicum, * *salutem primogenitorum*. Jusserat enim [x] accepto hyssopi fasciculo, sanguine mactatæ pecudis tincto, postes et limen ungere: ut cum ingressus esset exterminator ad perdenda primogenita Ægyptiorum, aspecto sanguine præteriret domos Hebræorum. Non quod incorporea natura hujusmodi signis egeret, sed quia conveniebat, ut per symbolum intelligerent illi providentiam divinam: et nos, qui agnum immaculatum sacrificamus, cognosceremus typum ante descriptum. Mandat igitur illis, ut accipiant non tantum ex ovibus agnos anniculos, sed etiam ex capris hædos: non ut simul utrumque immolent, sed ut is qui ovem haberet, agnum immolet; qui ove careret, hædum. Præcipit autem, ut hunc accipiant decimo primi mensis, ut præparent ante festum, et sacrificent decimo quarto die sub vesperam. Sub hanc enim vesperam etiam Christus Dominus traditus est Judæis. Et cum lactucis agrestibus ipsum manducari jussit, **140** in memoriam durissimæ servitutis et acerbissimæ vitæ in Ægypto transactæ. Per azyma vero indicat, non tantum festinationem profectionis, et cibi tumultuarium apparatum, sed etiam quod nullum Ægyptiacæ vitæ vestigium inferre conveniebat. Sic enim Dominus in Evangeliis interpretatus est: « Cavete, inquiens, a fermento Scribarum et Pharisæorum [y]. » Præcepit quoque numero sufficientes ad esum agni simul immolare pascha, docens eos fraternam charitatem, et erga pauperes misericordiam. Idcirco admonet ut reliquiæ carnium comburantur, nec serventur in posterum diem: hoc pacto compellens illos accersere egenos ad festum communiter celebrandum. Hæc autem universa mysteriorum nostrorum sunt ænigmata. Nam et nos ungimus agni nostri sanguine non tantum limen, sed utrumque etiam postem, purgantes et sanctificantes exterius linguam et labra, interius autem et secundum intellectum, pro limine ratio-

σμέναι, καὶ τὰ ὑποδήματα ὑμῶν ἐν τοῖς ποσὶν ὑμῶν, καὶ αἱ βακτηρίαι ὑμῶν [90] ἐν ταῖς χερσὶν ὑμῶν, καὶ ἔδεσθε αὐτὸ μετὰ σπουδῆς. Πάσχα γάρ ἐστι Κυρίου. » Τὸ δὲ πάσχα μὲν Φίλων ἡρμήνευσε *διαβατήρια*· ὁ δὲ Ἰώσηπος *ὑπέρβασιν* [91]· ὁ δὲ Σύμμαχος *ὑπερβάσεις*· ὁ δὲ Θεοδοτίων *φασέχ*, αὐτὴν τὴν Ἑβραίων τεθεικὼς φωνήν (99). Σημαίνει δὲ τὸ ὄνομα τῶν Ἑβραίων, *πρωτοτόκων* (1) *τὴν σωτηρίαν*. Παρεκελεύσατο γὰρ δέσμην ὑσσώπου λαβεῖν, καὶ τῷ αἵματι τοῦ θυομένου προβάτου ἐμβάψαντας τοὺς σταθμοὺς ἐπιχρίσαι καὶ τὴν φλιάν, ἵν' ὅταν εἰσέλθῃ (2) ὁ ὀλοθρεύων πατάξαι τὰ πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων, ἰδὼν τὸ αἷμα ὑπερβῇ τῶν Ἑβραίων τὰς οἰκίας. Οὐχ ἐπειδὴ τοιούτων ἐδεῖτο σημείων ἡ ἀσώματος φύσις, ἀλλ' ὅτι διὰ τοῦ συμβόλου κἀκείνους ἔδει μαθεῖν τὴν τοῦ Θεοῦ κηδεμονίαν· καὶ ἡμᾶς τοὺς τὸν (3) ἄμωμον ἀμνὸν θύοντας γνῶναι προδιαγραφέντα τὸν τύπον. Κελεύει τοίνυν αὐτοῖς [92] λαβεῖν οὐ μόνον ἐκ τῶν προβάτων ἄρνας ἐνιαυσίους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν αἰγῶν ἐρίφους· οὐχ ἵνα κατὰ ταυτὸν τοῦτον (4) κἀκεῖνον θύσωσιν· ἀλλ' ἵνα ὁ μὲν πρόβατον ἔχων, θύσῃ τοῦτο· ὁ δὲ σπανίζων προβάτου, τὸν ἔριφον. Παρεγγυᾷ δὲ τοῦτο λαβεῖν τῇ δεκάτῃ τοῦ πρώτου μηνός, ἵν' εὐτρεπίσῃ πρὸ τῆς ἑορτῆς· τῇ δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ πρὸς ἑσπέραν τυθῆναι. Κατὰ ταύτην γὰρ τὴν ἑσπέραν καὶ ὁ Δεσπότης Χριστὸς παρεδόθη τοῖς Ἰουδαίοις. Μετὰ πικρίδων δὲ αὐτὸ βρωθῆναι προσέταξεν, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ πικροτάτης ζωῆς, καὶ τῆς χαλεπωτάτης [93] δουλείας. Διὰ δὲ τῶν ἀζύμων ἐμφαίνει οὐ μόνον τῆς ὁδοιπορίας τὸ σύντονον, καὶ τὸ τῆς τροφῆς αὐτοσχέδιον, ἀλλὰ καὶ ὅτι προσήκει μηδὲ (5) ἴχνος τῆς Αἰγυπτιακῆς ἐπιφέρεσθαι πολιτείας. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Κύριος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις [94] (6) ἡρμήνευσε, « Προσέχετε, λέγων, ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων. » Ἐκέλευσε δὲ καὶ τοὺς ἀρκοῦντας εἰς ἐδωδὴν προβάτου κατὰ ταυτὸν θῦσαι τὸ πάσχα, φιλαδελφίαν αὐτοὺς ἐκπαιδεύων, καὶ τὸν εἰς τοὺς πένητας ἔλεον. Διὰ τοῦτο παρακελεύεται καὶ τὰ περιττεύοντα τῶν κρεῶν κατακαίεσθαι, καὶ εἰς τὴν ὑστεραίαν μὴ φυλάττεσθαι· ταύτῃ καταναγκάζων αὐτοὺς καλεῖν τοὺς δεομένους εἰς κοινωνίαν τῆς ἑορτῆς. Ταῦτα δὲ πάντα τῶν ἡμετέρων ἐστὶ μυστηρίων αἰνίγματα. Χρίομεν γὰρ καὶ ἡμεῖς τῷ αἵματι τοῦ ἡμετέρου ἀμνοῦ, οὐ μόνον τὴν φλιάν, ἀλλὰ καὶ τοὺς δύο σταθμούς· κατὰ μὲν τὸ

[v] Exod. XII, 11. [x] ibid. 22, 23. [y] Matth. XVI, 6; Marc. VIII, 15; Luc. XII, 1.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[90] ὑμῶν om. [91] ὑπερβασία. [92] Cat. p. 668. αὐτούς. [93] Cat. p. 674. ζωῆς — χαλεπωτάτης. [94] ἱεροῖς Εὐαγγελίοις.

NOTÆ.

(99) *Τὸ δὲ πάσχα — τεθεικὼς φωνήν*. Hæc verba in edit. Romana vers. τῶν Ο', et in Notis, quas Lamb. Bos suæ editioni adjecit, allegantur, ubi tamen pro ὑπέρβασιν legitur ὑπερβασία, pro ὑπερβάσεις vero ὑπέρβασις, et pro φασέχ est φασέκ. Codex August. in hoc tantum a lectionibus Sirmondi recedit, ut pro Ἑβραίων habeat Ἑβραίαν. Miratur Montfaucon l. c. p. 70, versionem Aquilæ a Theodoreto omissam esse. Existimat itaque, verba ea quæ medium locum tenent, ita esse legenda: Ἰώσηπος ὑπέρβασιν· Σύμμαχος ὑπερμάχησιν· Ἀκύλας ὑπέρβασιν. Sed auctoritas codicum desideratur.

(1) *Πρωτοτόκων*. Cod. præmittit τεθεικώς.

(2) *Εἰσέλθῃ*. Cod. et Pic. ἐπιστῇ.

(3) *Τοὺς τόν*. Cod. et Pic. τοῦτον.

(4) *Τοῦτον*. Abest a cod. et edit. Pici.

(5) *Μηδέ*. Cod. et Pic. μηδέν.

(6) *Ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις*. Desid.

ὁρώμενον, τὴν γλῶτταν καὶ τὰ χείλη καθαίροντές τε καὶ ἁγιάζοντες· κατὰ δὲ τὸ νοούμενον, ἀντὶ μὲν φλιᾶς τὸ λογικὸν, ἀντὶ δὲ τῶν δύο σταθμῶν τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν. Ἁρμόττει δὲ ἡμῖν καὶ τὸ μήτε ὠμὰ μήτε ἑψημένα ἐσθίειν, ἀλλὰ ὀπτὰ πυρί. Οὔτε γὰρ μόνον τῷ γράμματι προσβλέπομεν, ἀλλὰ τὴν διάνοιαν ἐρευνῶμεν. Οὔτε μὴν ἀνθρωπίνους (7) λογισμοὺς τοῖς θείοις ἐπεισάγομεν λογίοις (8)· τοῦτο γὰρ καὶ Ἠσαΐας τινῶν κατηγόρησεν, ὡς ἀναμιγνύντων ὕδατι τὸν οἶνον. Ἀλλὰ μόνον χρώμεθα τῷ θείῳ πυρὶ, τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτι. Τὸ δὲ μὴ καταλιπεῖν τι (9) τῶν κρεῶν εἰς τὴν ὑστεραίαν, οὕτω νοοῦμεν, ὅτι ὁ μέλλων βίος τῶν συμβόλων οὐ δεῖται· αὐτὰ γὰρ ὁρῶμεν ἐν ἐκείνῳ τὰ πράγματα. Τὰ δὲ ὀστᾶ τοῦ προβάτου συντρίβουσιν οἱ κακῶς τὰ θεῖα νοοῦντες λόγια, καὶ εἰς τὴν οἰκείαν αὐτὰ [93] πειρώμενοι μεταφέρειν ἀσέβειαν. Τὸ δὲ μὴ μόνον ἐκ προβάτων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐρίφων λαμβάνειν, τὴν θείαν πάλιν κηρύττει φιλανθρωπίαν. Οὐ γὰρ μόνον ὑπὲρ δικαίων, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν ὁ Δεσπότης Χριστὸς τὸ σωτήριον ὑπομεμένηκε πάθος. Οὕτω δὲ νοεῖν αὐτὸς ἡμᾶς ἐξεπαίδευσεν. Ἀμνοῖς μὲν γὰρ τὸν τῶν ἁγίων ἀπείκασε σύλλογον· τὸ δὲ σύστημα τῶν ἁμαρτωλῶν (10) ἐρίφοις· ἔριφον γὰρ ὑπὲρ ἁμαρτίας ὁ νόμος προσφέρειν [94] ἐκέλευσε. Καὶ τῶν θείων δὲ μυστηρίων οἱ μεταλαμβάνοντες, οἱ μὲν ὡς προβάτου μεταλαμβάνουσιν, ἅτε δὴ τελείαν τὴν ἀρετὴν κεκτημένοι· οἱ δὲ ὡς ἐρίφου, διὰ μετανοίας ἐξαλείφοντες τὰς τῶν ἁμαρτημάτων κηλῖδας. Οὕτω καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, οὐκ ἐκ σιτίνων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ κριθίνων ἄρτων τοὺς συνεληλυθότας διέθρεψε. Καὶ ἡμῖν δὲ ὁ Δεσπότης ἐκέλευσεν ἔχειν τὰς ὀσφύας περιεζωσμένας, καὶ τοὺς πόδας ὑποδεδεμένους, καὶ τοὺς λύχνους καιομένους, ὡς οἰκέτας δεσπότην προσμένοντας. Ἀλλ' Ἑβραῖοι μὲν, ὡς Αἰγυπτίων ἀπαλλαττόμενοι, καὶ εἰς τὴν Χαναναίαν γῆν εἰσαγόμενοι, τοῦτο εἶχον τὸ σχῆμα· ἡμεῖς δὲ, ὡς ἐντεῦθεν εἰς ἕτερον μεθιστάμενοι βίον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡμῖν ὁ θεῖος παρακελεύεται Παῦλος, βοῶν, « Ἐκκαθάρατε τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθώς ἐστε ἄζυμοι. » Καὶ ἐπήγαγε· « Καὶ γὰρ καὶ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός. » Καὶ προστέθεικεν· « Ὥστε ἑορτάζωμεν, μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας. » Ἄνωθεν δὲ προμεμήνυκε τὴν τῶν ἐθνῶν σωτηρίαν ὁ τῶν ὅλων Θεός. Καὶ γὰρ τοὺς προσηλύτους μεταλαγχάνειν τοῦ πάσχα προσέταξε. Γειώραν (11) γὰρ τὸν προσήλυτον ἐκάλεσε (12), καὶ ἰσονομίας αὐ-

A naleın partem, et pro utroque poste facultatem irascendi et concupiscendi. Decet autem nos etiam comedere non cruda aut elixa, sed igne assata. Neque enim litteram tantum attendimus, sed sensum scrutamur. Neque divinis sermonibus humanam interpretationem superinducimus; nam hac de causa Isaias quosdam notavit [z], velut permiscentes aquam vino: sed igne tantum divino, hoc est, gratia sanctissimi Spiritus utimur. Quod autem vetat carnium quidpiam relinqui in crastinum, sic intelligimus quod futura vita **141** symbolis non indigeat. Ipsas enim res tunc intuebimur. Ossa vero conterunt agni, qui male intelligunt eloquia divina, et ad suam impietatem illa detorquere conantur. B Quod vero non tantum ex ovibus, sed etiam ex hædis sumere jubeat, divinam rursus benevolentiam declarat. Nam non tantum pro justis, sed etiam pro peccatoribus Christus Dominus salutarem subiit passionem. Et ita nos intelligere debere ipse docuit. Assimilavit enim congregationem sanctorum agnis, peccatorum autem cœtum hædis: hædum quippe lex jussit offerre pro peccato. Ex his porro qui divinorum mysteriorum sunt participes, nonnulli tanquam ovem degustant, qui videlicet perfectam virtutem obtinent: alii vero tanquam hædum, qui per pœnitentiam peccatorum maculas delent. Sic et Salvator noster non triticeis tantum panibus, sed et hordeaceis pavit eos qui convenerant. Nobis quoque Dominus præcepit habere lumbos C præcinctos, et pedes calceatos, et lucernas ardentes, more servorum exspectantium dominum suum. Ac Hebræi quidem, velut ab Ægyptiis liberati, et in terram Chananæorum introducti, hunc habitum prætulerunt: nos autem, tanquam ex hac vita in alteram translati. Quapropter adhortatur nos divinus Paulus, clamans: « Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova massa, sicut estis azymi [a]. » Et subjunxit: « Etenim pascha nostrum pro nobis immolatus est Christus [b]. » Et addidit: « Itaque festum celebremus non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ et nequitiæ: sed in azymis sinceritatis **142** et veritatis [c]. » In superioribus autem indicavit omnium Deus salvandas esse gentes. Nam et proselytos jussit esse participes D paschæ. Advenam enim appellavit proselytum, et eum pari jure donavit. Ait enim: « Sit quasi indigena terræ [d]. » Quod autem præcipitur, ut agnus ille in una domo manducetur, observant fideles,

[z] Isa. I, 22. [a] I Cor. v, 7. [b] ibid. 7 [c] ibid. 8. [d] Levit. XIX, 34.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[93] αὐτῶν. [94] Cat. p. 668. ὁ νόμος προσέφερε.

NOTÆ.

(7) *Ἀνθρωπίνους*. Cod. et Pic. præmittunt ὡς.
(8) Cod. et Pic. λόγοις.
(9) *Τι*. Deest.
(10) *Τὸ — ἁμαρτωλῶν*. Cod. et Pic. τῶν δὲ τῶν τοιούτων. Utroque loco legendum esse videtur τῶν δὲ μὴ τοιούτων.
(11) Cod. et Pic. γιοράν.
(12) *Ἐκάλεσε*. Alii προσηγόρευσε. Ita legitur in Scholio, quod Lamb. Bos ad Exod. XII, 19, et Montf. l. c. p. 70, attulerunt.

qui in sola Ecclesia divina sumunt mysteria, exsecrationi habentes hæreticorum cœtus *. Cæterum primogenita boum et ovium Dominus Deus lege jussit offerri [e], in memoriam revocans primogenitorum ipsorum salvationem : cum ipse alioqui victimis non egeret, sed Hebræorum commodum procuraret; quemadmodum et lex ipsa innuit : « Cum interrogaverit te filius tuus, dicens : Quid est hoc ? respondebis ei : Manu forti eduxit nos Dominus e terra Ægypti, e domo servitutis. Nam cum induratus esset Pharao, et nolet nos dimittere, occidit Dominus omne primogenitum in terra Ægypti, a primogenitis hominum usque ad primogenita jumentorum. Idcirco ego immolo Domino omne quod aperit uterum, masculini sexus : et omnia primogenita filiorum meorum redimam. Erit igitur quasi signum in manu tua, et monimentum perpetuum ante oculos tuos. Manu enim forti eduxit te Dominus ex Ægypto [f]. » Itaque unumquodque istorum in gratiam et commodum populi fiebat, non autem quod iis Deus indigeret.

A τῷ μεταδέδωκεν· « Ἔσται γὰρ, φησὶν, ὡς ὁ αὐτόχθων τῆς γῆς. » Καὶ τὸ, « Ἐν οἰκίᾳ μιᾷ βρωθήσεται, » φυλάττουσιν οἱ πιστοὶ, ἐν μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ (13) ἐκκλησίᾳ τῶν θείων μεταλαμβάνοντες μυστηρίων, τὰς δὲ τῶν αἱρετικῶν συναγωγὰς βδελυττόμενοι. Τὰ μέντοι πρωτότοκα καὶ τῶν βοῶν καὶ τῶν προβάτων προσφέρεσθαι νενομοθέτηκεν ὁ Δεσπότης Θεὸς, τῆς τῶν πρωτοτόκων αὐτῶν σωτηρίας ἀναμιμνήσκων· οὐδὲ γὰρ αὐτὸς τῶν θυμάτων ἐδεῖτο, ἀλλὰ τὴν ἐκείνων ὠφέλειαν ἐπραγματεύετο. Τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ νόμος δηλοῖ. « Ἐὰν ἐρωτήσῃ σε ὁ υἱός σου· (14) Τί ἐστι τοῦτο; καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτὸν, ὅτι Ἐν χειρὶ κραταιᾷ ἐξήγαγεν ἡμᾶς Κύριος ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας. Ἡνίκα δὲ ἐσκλήρυνε Φαραὼ [97] ἐξαποστεῖλαι ἡμᾶς, ἀπέκτεινε (15) Κύριος πᾶν πρω-
B τότοκον ἐν γῇ Αἰγύπτῳ ἀπὸ πρωτοτόκου ἀνθρώπων, ἕως πρωτοτόκου κτηνῶν. Διὰ τοῦτο ἐγὼ θύω τῷ Κυρίῳ πᾶν διανοῖγον μήτραν, τὰ ἀρσενικά· καὶ πᾶν πρωτότοκον τῶν υἱῶν μου λυτρώσομαι. Καὶ ἔσται εἰς σημεῖον ἐπὶ τῆς χειρός σου, καὶ ἀσάλευτον πρὸ ὀφθαλμῶν σου. Ἐν γὰρ χειρὶ κραταιᾷ ἐξήγαγέ σε Κύριος ἐξ Αἰγύπτου. » Τοιγάρτοι τούτων ἕκαστον οὐ τῆς τοῦ Θεοῦ χρείας ἕνεκεν, ἀλλὰ τῆς τοῦ λαοῦ ἐγίνετο ὠφελείας.

143 INTERR. XXV.

Quidam ferunt divisum fuisse mare Rubrum duodecim sectionibus, et unamquamque tribum seorsum transiisse : idque putant beatum David his verbis dixisse : « Qui divisit mare Rubrum in divisiones [g]. »

Ego vero existimo bifariam tantum fuisse mare divisum, quemadmodum Scriptura divina docet, dicens : « Aqua autem erat illis murus a dextris, et murus a sinistris [h]; » latamque viam fuisse, et numero transeuntium convenientem : « Duxit enim, inquit, eos in abysso, sicut in deserto [i]; » quod videtur indicare amplitudinem viæ patentis. Non tamen ille prior intellectus rationibus pietatis adversatur. Utrumque enim est opus divinum et admirandum : sequi tamen debemus sacræ Scripturæ veritatem. Tradidit autem justissimus judex exitio per aquas illas Pharaonem cum toto exercitu, quia per aquam interemerat infantes Hebræorum.

ΕΡΩΤ. ΚΕ'.

Τινές φασιν, εἰς δώδεκα διαιρέσεις διαιρεθῆναι τὴν θάλασσαν, καὶ ἑκάστην φυλὴν καθ' ἑαυτὴν διαβῆναι· καὶ τοῦτο νομίζουσι τὸν μακάριον εἰρηκέναι Δαβὶδ, « Τῷ καταδιελόντι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν εἰς διαιρέσεις. »

Ἐγὼ δὲ διχῇ νομίζω τμηθῆναι [98] τὸ πέλαγος· τοῦτο γὰρ καὶ ἡ θεία διδάσκει Γραφή· « Τὸ δὲ ὕδωρ αὐ-
C τοῖς τεῖχος ἐκ δεξιῶν, καὶ τεῖχος ἐξ εὐωνύμων. » Τὴν δὲ ὁδὸν εὐρεῖαν γενέσθαι, σύμμετρον τῷ πλήθει τῶν παριόντων. « Ὡδήγησε γὰρ, φησὶν, αὐτοὺς ἐν ἀβύσσῳ, ὡς ἐν ἐρήμῳ. » Τοῦτο δὲ τῆς ὁδοῦ τὴν εὐρυχωρίαν δηλοῖ. » Οὐδὲ ἐκεῖνος μέντοι ὁ λόγος τῷ τῆς εὐσεβείας λυμαίνεται λόγῳ. Κἀκεῖνο γὰρ καὶ τοῦτο τῆς θείας ἔργον θαυματουργίας· χρὴ μέντοι ἀκολουθεῖν τῇ τῆς θείας Γραφῆς ἀληθείᾳ. Τῇ δὲ δι' (16) ὕδατος πανωλεθρίᾳ τὸν Φαραὼ πανστρατὶ (17) παρέδωκεν [99] ὁ δικαιότατος δικαστὴς, ἐπειδήπερ δι' ὕδατος ἀνεῖλε τὰ τῶν Ἑβραίων βρέφη.

INTERR. XXVI.

Quale erat lignum, quod aquam dulcem reddidit in Merrha?

Superfluum atque inutile est quærere, quæ silentio tradita sunt. Nobis autem sufficit cognoscere aquam, quæ prius erat amara, per lignum in dulcem mutatam esse saporem. Quæ res salvationem * nostram præfigurat. Crucis enim salutare lignum mare gentium amarum dulce reddidit.

ΕΡΩΤ. ΚϚ'.

Ποῖον ἦν (18) τὸ ξύλον, τὸ γλυκᾶναν ἐν τῇ Μερρᾷ τὸ ὕδωρ;

D Περιττὸν καὶ ἀνόνητον τὸ τὰ σεσιγημένα ζητεῖν. Ἀρκεῖ δὲ ἡμῖν μαθεῖν, ὡς διὰ τοῦ ξύλου τὸ πικρὸν ὕδωρ εἰς γλυκεῖαν μετεβλήθη ποιότητα. Καὶ τοῦτο γὰρ τὴν ἡμετέραν προδηλοῖ σωτηρίαν. Τὸ γὰρ σωτήριον τοῦ σταυροῦ ξύλον τὴν πικρὰν τῶν ἐθνῶν ἐγλύκανε θάλατταν.

[e] Exod. XIII, 2. [f] Exod. XIII, 14-16. [g] Psal. CXXXV, 13. [h] Exod. XIV, 22. [i] Psal. CV, 9.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[97] Cat. p. 699. ἐσκληρύνθη Φαραώ. [98] Cat. p. 711. νομίζω διαιρεθῆναι. [99] τῇ δὲ τοῦ ὕδατος πανωλ. τὸν Φαρ. πανστρατιᾷ παραδέδωκεν. Deinde post τὰ βρέφη hæc subjiciuntur, ut Theodoreti, ad eumdem locum c. XIV, 22 : Ἐπειδὴ ἴχνη τοῦ τότε γεγενημένου θαύματος εἰς ἔτι καὶ νῦν δείκνυται, τῆς Ἐρυθρᾶς ἀμπωτιζούσης

NOTÆ.

(13) *Τοῦ Θεοῦ*. Des. in cod. et apud Pic.
(14) *Ὁ Υἱός σου*. Cod. addit λέγων.
(15) *Ἀπέκτεινε*. In cod. præcedit καί.
(16) *Δι'*. Abest a cod. et edit. Pici.
(17) Cod. et Pic. πανστρατιᾷ.
(18) *Ἦν*. Abest a cod. et edit Pici.

ΕΡΩΤ. ΚΖ'[1].

A *Πῶς νοητέον τὸ ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου εἰρημένον, « Πάντες εἰς τὸν Μωσῆν ἐβαπτίσθησαν ἐν τῇ νεφέλῃ, καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα [2] πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον· ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός; »*

Τύπος ην τῶν νέων τὰ παλαιά· καὶ σκιὰ (19) μὲν ὁ νόμος Μωσέως, σῶμα (20) δὲ ἡ χάρις. Ἐπειδὴ τοίνυν ἐδίωκον τοὺς Ἑβραίους οἱ Αἰγύπτιοι, διαβάντες δὲ τὴν Ἐρυθρὰν θάλατταν οἱ Ἑβραῖοι τῆς πικρᾶς τῶν Αἰγυπτίων ἀπηλλάγησαν δεσποτείας· τύπον ἔχει τῆς κολυμβήθρας ἡ θάλαττα· ἡ δὲ νεφέλη, τοῦ πνεύματος· ὁ δὲ Μωσῆς, τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ· τοῦ σταυροῦ δὲ, ἡ ῥάβδος· τοῦ διαβόλου, ὁ Φαραώ· τῶν δαιμόνων, οἱ Αἰγύπτιοι· τὸ δὲ μάννα, τῆς θείας B τροφῆς (21) τὸ δὲ τῆς πέτρας ὕδωρ, τοῦ σωτηρίου αἵματος. Ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνοι μετὰ τὸ διαβῆναι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν [3], καὶ τῆς ξένης τροφῆς, καὶ τοῦ παραδόξου ἀπήλαυσαν νάματος· οὕτως ἡμεῖς μετὰ τὸ σωτήριον βάπτισμα τῶν θείων μεταλαμβάνομεν (22) μυστηρίων.

INTERR. XXVII.

Quomodo intelligendum est illud, quod ab Apostolo dictum est : « Omnes in Mosen baptizati sunt, in nube et in mari : et omnes eamdem escam spiritualem **144** *manducaverunt, et omnes eumdem potum spiritualem biberunt; bibebant autem de spirituali sequente eos petra; petra autem erat Christus* [i]*?* »

Vetera typum gerebant recentium, et umbra erat lex Mosis, corpus vero gratia. Quoniam igitur Ægyptii persequebantur Hebræos, mare autem Rubrum transeuntes Hebræi, ab Ægyptiorum permolesto dominio vindicati sunt, mare præ se fert typum lavacri, nubes autem spiritus. Moses item Christi Salvatoris, crucis autem virga. Et Pharao diaboli typum gerit, Ægyptii dæmonum, manna vero cibi cœlestis: aqua autem, quæ de petra egressa est, sanguinis salutaris. Quemadmodum enim illi, ubi mare Rubrum transierunt, cibo peregrino et aqua inopinata potiti sunt : ita nos post salutarem baptismum participes sumus divinorum mysteriorum.

ΕΡΩΤ. ΚΗ'.

Διατί ἡ πέτρα Χριστὸς ὠνομάσθη;

Ὡς τύπος γενομένη τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ. Οὕτω καὶ ἡ θάλαττα βάπτισμα προσηγορεύθη, καίτοι οὐδενὸς ἐν αὐτῇ βαπτισθέντος· κεκονιαμένος γὰρ μᾶλλον αὐτὴν, ἢ διάβροχος, διῆλθεν Ἰσραήλ [4].

INTERR. XXVIII.

Quamobrem petra vocata est Christus?

Quia typus erat Christi Domini. Sic et mare dictum est baptisma, quamvis nullus in eo sit baptizatus. Nam populus Israeliticus pulvere potius aspersus, quam aqua, pertransiit illud.

ΕΡΩΤ. ΚΘ'.

C *Διατί ἄρτον ἀγγέλων τὸ μάννα προσηγόρευσεν ὁ προφήτης [5];*

Ὡς ἀγγέλων τῇ τούτου δωρεᾷ (23) διακεχονηκότων [6]. Ἡ γὰρ ἀσώματος φύσις οὐ δεῖται τροφῆς. Οὕτως ἄρτος οὐρανοῦ (24) προσηγορεύθη, ἐπειδὴ ἄνωθεν κατηνέχθη· οὐχ ἐξ αὐτοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀέρος. Οὕτω καὶ πετεινὰ οὐρανοῦ προσηγόρευται τὰ τὸν ἀέρα διαπερῶντα.

INTERR. XXIX.

Cur propheta vocavit manna panem angelorum [k]*?*

Propterea quod angelorum ministerio datum est. Nam incorporea natura cibo non indiget. Sic etiam appellatum est panis cœli, quia **145** desuper veniebat, non ex ipso cœlo, sed ex aere. Quo pacto et volucres cœli dictæ sunt, quæ per aerem volant.

[i] 1 Cor. x, 2-4. [k] Psal. LXXVII, 95. [l] Exod. XVI, 15.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

καὶ της ὑπηργμένης παρὰ τοῦ Θεοῦ δωρεᾶς τοῖς Ἑβραίοις ἀνάμνησιν παρεχούσης Ἕλληνες τὸ γινόμενον πρόφασιν λαμβάνουσιν ἀσεβείας, ἐν πλείοσι τῆς θαλάσσης τόποις δεικνύντες ἀμπωτισμοὺς, φύσεως ἔργον, οὐ θείου θαύματος. Ἡμεῖς δὲ συγχωρήσαντες αὐτοῖς ἃ βούλονται νοεῖν, καὶ τῆς φύσεως εἶναι τὸν ἀμπωτισμὸν τῆς Ἐρυθρᾶς κατὰ τοὺς τόπους, ἐν οἷς ἀπώλοντο μὲν οἱ Αἰγύπτιοι, διεσώθησαν δὲ οἱ Ἑβραῖοι, δόντες, πειθόμεθα αὐτοῖς (ad marg. ἴσ. πυθόμεθα αὐτῶν), εἴπου τῆς θαλάσσης ἀμπωτισμὸς μέσον τέμνει καὶ κόλπον· καὶ τοῦ τον σχοινοτῶς, ὥστε γυμνοῦν τὸν κρυπτόμενον αὐτοῖς τόπον, καὶ ποιεῖν ὁδὸν πλατεῖαν, μᾶλλον δὲ ὁδοὺς εὐθείας, ὅπερ τοῖς Ἰσραηλίταις παρέσχε Θεὸς κατὰ τὸν Δαβὶδ, λέγοντα (Psal. CXXXV, 13)· τῷ καταδιελόντι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν εἰς διαιρέσεις. Καὶ εἰ τὸ θαλάττιον ὕδωρ σχισθὲν ἐκ δεξιῶν τε καὶ ἐξ εὐωνύμων, φύσιν ἔχει στῆναι, δίκην τειχῶν, ἀῤῥαγές. Ὅπερ ἐπὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν γέγονεν, ὁδῷ τοῖς θαλαττίοις τόποις χρωμένων. Εἰ δὲ ἀπιστεῖεν, ὅτι ταῦτά ποτε γέγονε, διατί μὴ τὰς κατὰ μέρος ἀντιλογίας ἀφέντες, αὐτὸ τοῦτο ζητοῦσι πρὸς ἡμᾶς διδασκάλῳ χρώμενοι τῇ ἀληθείᾳ, μᾶλλον δὲ τὴν ἀλήθειαν ἐκ τῶν ἀποδεικνυμένων πραγμάτων διδασκόμενοι; Ἐγχωρεῖ τὴν Ἐρυθρὰν ἀμπωτίζειν, πῇ μὲν ἐπιτρέχουσαν, πῇ δὲ ἀναχωροῦσαν· ἀλλ' ἐπὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν οὐχ ἦν ἀμπωτισμός. Πῶς γὰρ τὸ σχισθῆναι τὴν θάλασσαν καὶ παγῆναι εἰς τείχων στάσιν, εἴη ἂν ἀμπωτισμός; [1] Quæst. 27 et 28 in cat. p. 744, ad Exod. XVII, 6, ponuntur, longo post quæstiones in textu nostro sequente, ordine. [2] Cat. p, 744. βρῶμα — καὶ πάντες τὸ αὐτό om. [3] θάλασσαν om. [4] παρῆλθεν ὁ Ἰσραήλ. [5] Cat. p. 734. ὁ προφ. Δαβίδ. [6] διηκονηκότων.

NOTÆ.

(19) *Σκιὰ — Μωσέως.* Cod. et Pic. σκιᾷ μὲν ὁ νόμος ἐῴκει.
(20) Cod. et Pic. σώματι.
(21) *Τροφῆς.* Cod. γραφῆς.
(22) Cod. et Pic. μεταλαγχάνομεν.
(23) *Δωρεᾷ.* Abest a cod.
(24) *Οὐρανοῦ.* Cod. ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

INTERR. XXX.

Quare vocatum est Manna?

Cum primum Israelitæ viderunt illud, a se mutuo quærebant, « *Quid est hoc* [1]? » Unde talem appellationem [*] indiderunt, « Quid hoc? » Id enim significat manna. Et ita docet historia : « Videntes enim, inquit, filii Israel, dixerunt alter ad alterum: Quid est? Ignorabant enim quid esset [m]. » Unde in nomen versa est interrogatio. Illud autem, veluti placenta melle permista, sic interpretatus est Symmachus, velut bellarium mellitum. Gomor autem mensura erat Hebraica, quæ, ut docet legislator, « Decima pars erat trium mensurarum [n]. » Secundum vero Josephum, continet tres cotylas Atticas cum dimidia.

INTERR. XXXI.

Cur manna servatum in crastinum diem corrumpebatur [o]?

Propterea quod in legem committebatur. Nam docere volens eos vitæ rationem a curis liberam, pollicitus est illis se suppeditaturum singulis diebus escam necessariam : illi vero diffidentes, portionem aliquam ejus quod collegerant, in posterum diem servaverunt, quæ propterea computruit. Quod enim non mannæ vitio id acciderit, fidem facit Sabbatum, in quo integrum servabatur, quod pridie collectum esset. Illud item, quod multis sæculis in arca conservatum est incorruptum.

146 INTERR. XXXII.

Quare diebus Sabbati non dedit manna [p]?

Cum illis solis lege præcepisset quiescere die Sabbati, docuit illos ipso facto servare præceptum. Non tamen cursum naturæ sistere voluit. Oritur enim sol et luna, itidem et nubes pluviam fundunt, flant quoque venti, mulieres pariunt, et brutorum animalium genera.

INTERR. XXXIII.

Quibus armis utebantur, cum pugnarent adversus Amalec?

Cum Ægyptii demersi essent, eorum corpora una cum armis in littus sunt depulsa : quæ illi spoliantes, ad bellicos usus sumpserunt.

INTERR. XXXIV.

Quomodo fiebat, ut extensis manibus Mosis Israel vinceret : remissis autem illis vinceretur [q]?

Dum extendebat manus, typum gerebat ejus qui

A

ΕΡΩΤ. Λ'.

Διατί μάννα ἐκλήθη;

Εὐθὺς αὐτὸ θεασάμενοι ἀλλήλους ἠρώτων, « Τί τοῦτο; » Ἐπέθεσαν τοίνυν αὐτῷ προσηγορίαν, « Τί τοῦτο; » τοῦτο γὰρ ἑρμηνεύει τὸ μάννα. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει. « Ἰδόντες γάρ, φησὶν υἱοὶ Ἰσραὴλ εἶπον ἕτερος τῷ ἑτέρῳ, Τί ἐστι τοῦτο; Οὐ γὰρ ᾔδεσαν τί ἦν. » Ἐγένετο τοίνυν ἡ ἐρώτησις ὄνομα. Τὸ δέ, « ὡς ἔγκρις (25) ἐν μέλιτι, » ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν, « ὡς ἄμυλος ἐν μέλιτι. » Τὸ δὲ γόμορ (26), μέτρον ἦν Ἑβραϊκόν. Διδάσκει δὲ ὁ νομοθέτης, ὅτι « τὸ δέκατον ἦν τῶν τριῶν μέτρων · » ὡς δὲ Ἰώσηπος ἔφη, τρεῖς ἥμισυ κοτύλας Ἀττικὰς ἔχει [8] (27).

B

ΕΡΩΤ. ΛΑ'.

Διατί τὸ καταλειφθὲν εἰς τὴν ὑστεραίαν τοῦ μάννα διεφθάρη;

Ἐπειδὴ νόμου παράβασις ἦν. Διδάσκων γὰρ αὐτοὺς τῶν φροντίδων ἐλεύθερον βίον, ὑπέσχετο καθ' ἑκάστην αὐτοῖς ἡμέραν παρέχειν τὴν ἀναγκαίαν [9] τροφήν · ἐκεῖνοι δὲ ἀπιστήσαντες, μέρος τι τοῦ συλλεγέντος εἰς τὴν ὑστεραίαν ἐφύλαξαν · διὰ τοῦτο ἐπώζεσεν. Ὅτι γὰρ οὐ τῆς τοῦ μάννα φύσεως ἦν τὸ πάθος, μαρτυρεῖ τὸ Σάββατον, ἐν ᾧ ἀλώβητον διετηρήθη τὸ τῇ παρασκευῇ συλλεγέν. Μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ ἐν τῇ κιβωτῷ ἐπὶ πολλαῖς διαφυλαχθὲν γενεαῖς.

ΕΡΩΤ. ΛΒ'.

C *Διατί ἐν τοῖς Σάββασιν οὐ παρεῖχε* (28) *τὸ μάννα;*

Ἐπειδὴ μόνοις αὐτοῖς (29) τοῦ Σαββάτου τὴν ἀργίαν ἐνομοθέτησεν, ἔργῳ αὐτοὺς ἐδίδασκε φυλάττειν τὴν ἐντολήν. Τὸν δὲ τῆς φύσεως οὐκ ἐκώλυσε δρόμον. Ἀνίσχει γὰρ ἥλιος καὶ σελήνη, ὡσαύτως καὶ τὰ νέφη τὸν ὑετὸν ὠδίνει, καὶ ἄνεμοι πνέουσι, καὶ γυναῖκες τίκτουσι, καὶ τῶν ἀλόγων τὰ γένη.

ΕΡΩΤ. ΛΓ'.

Ποίοις ὅπλοις ἐχρῶντο τῷ Ἀμαλὴκ πολεμοῦντες [10];

Τῶν Αἰγυπτίων ὑποβρυχίων γεγενημένων, ἐξεβράσθη αὐτῶν εἰς τὴν ἠϊόνα (30) μετὰ τῶν ὅπλων τὰ σώματα · ταῦτα σκυλεύσαντες, ἐχρῶντο τούτοις ἐν τοῖς πολέμοις.

D

ΕΡΩΤ. ΛΔ'.

Διατί τῶν Μωσέως (31) *χειρῶν ἐκτεταμένων ἐνίκα ὁ Ἰσραήλ, καθιεμένων δὲ ἡττᾶτο;*

Τοῦ σταυρωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν ἐπλήρου τὸν τύπον

[m] Exod. xv, 15. [n] ibid. 36. [o] ibid. 20. [p] Exod. xvi, 25, 26. [q] Exod. xvii, 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[7] Quæstionis 30 prior particula Εὐθὺς — ἐν μέλιτι in cat. p. 740; posterior, τὸ δὲ γομόρ, etc., pr. 742 exstat. [8] κοτύλας ἐχώρει. [9] ἀναγκ. αὐτοῖς. [10] Cat. p. 749. πολεμ. οἱ υἱοὶ Ἰσραήλ.

NOTÆ.

(25) *Ἔγκρις*. Ita quoque Cod. et Pic. Editiones autem Bibliorum Græcorum habet ἐγκρίς.

(26) Cod. et Pic. Γομόρ.

(27) Conferenda sunt, quæ Theodoretus ad Ezech. xlv observavit.

(28) Cod. et Pic. παρέσχεν.

(29) *Αὐτοῖς*. Abest a cod. et ab edit. Pici.

(30) Cod. ἰόνα.

(31) Cod. Μωυσῆ. Pic. Μωϋσέως.

ἐκτείνων τὰς χεῖρας. Ἐδείχθη τοίνυν καὶ ἐν τῷ A τύπῳ τῆς ἀληθείας ἡ δύναμις. Ὥσπερ γὰρ τοῦ θεράποντος τὰς χεῖρας ἐκτείνοντος ἔπεσεν Ἀμαλὴκ· οὕτως τοῦ Δεσπότου τὰς χεῖρας ἐκτείνοντος, κατελύθη τοῦ διαβόλου τὸ στῖφος. Καὶ ἐν ἐκείνῳ δὲ τῷ πολέμῳ ὁ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὁμώνυμος τὸ τρόπαιον ἔστησε (32) τότε ταύτην τὴν προσηγορίαν λαβὼν, καὶ τοῖς λογάσι χρησάμενος συνεργοῖς, ὡς ὁ Δεσπότης Χριστὸς ὑπουργοῖς τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις.

crucifixus est pro nobis. Declarata est igitur sub illa * figura vis veritatis. Quemadmodum enim servo manus extendente cecidit Amalec : ita cum Dominus manus extendit, dissoluta est acies diaboli. In illo vero bello is qui Salvatori nostro cognominis erat tropæum erexit : hanc appellationem tum adeptus, ususque opera delectorum virorum, sicuti Christus Dominus sacrorum apostolorum usus est ministerio.

ΕΡΩΤ. ΛΕʹ.

Τί ἐστιν, « Ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος (33) *ἀπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν· ἐμὴ γάρ ἐστι πᾶσα ἡ γῆ;»*

Πάντων εἰμὶ, φησὶ, ποιητὴς καὶ Δεσπότης, καὶ πάντων ὡς ποιητὴς προμηθοῦμαι· ὑμᾶς δὲ οἱόν τινα B λαὸν ἐξαίρετον ἐμαυτῷ ἀφιέρωσα. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν· « Ὑμεῖς δὲ ἔσεσθέ μοι εἰς (34) βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον. » Ὥσπερ γὰρ (35) τοὺς Λευΐτας, Ἰσραηλίτας ὄντας, τῶν ἄλλων φυλῶν προτετίμηκε, καὶ εἰς τὴν θείαν ἀφιέρωσε λειτουργίαν [11]· οὐ τῶν ἄλλων ἀμελῶν, ἀλλὰ διὰ τούτων τὴν ἐκείνων ποιούμενος ἐπιμέλειαν· οὕτω τὸ τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, ἐξελέξατο σπέρμα· πρῶτον ἐπειδὴ ἐξ αὐτῶν ἤμελλε κατὰ σάρκα βλαστάνειν ὁ Δεσπότης Χριστός· ἔπειτα διὰ τῶν εἰς τούτους γινομένων (36) τὴν οἰκείαν ἐπιδεικνὺς δύναμιν, καὶ πάντας ἀνθρώπους διδάσκων τὴν τῆς θεογνωσίας ὁδόν. Τούτων μέντοι εἰρημένων· « Ἀπεκρίθη πᾶς ὁ λαὸς, καὶ εἶπε· Πάντα ὅσα εἶπεν ὁ Θεὸς ποιήσομεν [12], C καὶ ἀκουσόμεθα. » Αὕτη δὲ τοῦ λαοῦ ἡ συνθήκη ὑπογραφῇ τινι ἔοικε γραμματίου· ὅθεν τὴν οἰκείαν παραβάντες (37) ὁμολογίαν, ταῖς τῆς νομοθεσίας ἀραῖς ὑπεβλήθησαν, ὧν τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἠλευθέρωσε. « Χριστὸς γὰρ, φησὶν, ἐξηγόρασεν ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα. » Τὸ μέντοι *περιούσιος*, *ἐξαίρετος* ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν.

147 INTERR. XXXV.

Quid illud est : « Eritis mihi populus peculiaris præ gentibus omnibus. Mea enim est universa terra [r] ? »

Creator, inquit, omnium et Dominus ego sum, et tanquam creator omnium curam habeo : vos veluti populum quemdam electum mihi consecravi. Hoc enim subjunxit : « Vos autem eritis mihi regale sacerdotium, gens sancta [s]. » Quemadmodum enim Levitas, qui etiam erant Israelitæ, reliquis tribubus prætulit, et ad officium divinum consecravit, non quod reliquas tribus negligeret, sed ut per hos illarum curam gereret : sic et semen Abrahami, Isaaci et Jacobi elegit, primum quod ex illis secundum carnem Christus Dominus oriturus erat, deinde ut per ea quæ illorum gratia fiebant suam potentiam patefaceret, et edoceret omnes homines cognoscendi Dei viam et rationem. Cum hæc ergo dixisset : « Omnis populus respondit, et dixit : Cuncta quæ dixit Deus faciemus, et audiemus [t]. » Hoc vero pactum populi subscriptioni cuidam instrumenti simile est. Proinde contra conventionem propriam committentes, maledictionibus in lege contentis obnoxii facti sunt : a quibus Christus Dominus vindicavit credentes in ipsum : « Christus enim, inquit, redemit nos de maledictione legis, factus pro nobis maledictio [u]. » Pro *peculiaris*, Symmachus interpretatus est *electus*.

ΕΡΩΤ. Λϛʹ.

Τί δήποτε οὐ μόνον ἁγνισθῆναι, ἀλλὰ καὶ πλῦναι τὰ ἱμάτια προσετάχθησαν, ἡνίκα τὸν νόμον ἐδέχοντο;

Διὰ τῶν σωματικῶν αὐτοὺς ἐπὶ τὰ πνευματικὰ ποδηγεῖ, καὶ δέος ἐντίθησι, καὶ εὐλαβεστέρους ποιεῖ. Ἐλογίζοντο γὰρ ἐκ τούτων, ὡς πολλῷ μᾶλλον τὴν D διάνοιαν καθαρεύειν προσήκει. Διά τοι τοῦτο καὶ σαλπίγγων φωναὶ, καὶ κτύποι βροντῶν, καὶ γνόφος,

148 INTERR. XXXVI.

Qua de causa non sanctificari tantum, sed et lavare vestimenta jussi sunt, quando legem acceperunt [v] ?

Manu ducit eos ad spiritualia per ea quæ corporea sunt, et timorem illis ingerit, religiosioresque reddit illos. Ex his enim colligebant longe magis expurgandum esse animum. Propterea tubarum voces, et soni tonitruum, et caligo, et procella, et ignis * in

[r] Exod. XIX, 5. [s] ibid. 6. [t] ibid. 8. [u] Galat. III, 13. [v] Exod. XIX, 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[11] Cat. p. 755. ἀφώρισε λειτουργ. [12] εἶπεν ὁ Θεὸς ποιεῖν.

NOTÆ.

(32) *Ἔστησε*. Cod. et Pic. ἐτήρησεν.
(33) *Περιούσιος*. Hæc vera est lectio Theodoreti, cui tamen Montf. l. c. tom. I, p. 76, tribuit lectionem Symmachi, ἐξαίρετος.
(34) *Εἰς*. Abest a cod. et edit. Pici.
(35) *Γάρ*. Cod. et Pic. καί.
(36) *Διὰ — γινομένων*. Cod. et Pic. διὰ τούτων εἰς τοὺς ἐκ τούτων γινομένους.
(37) Cod. et Pic. παραβάντων.

vertice montis, et fumus ingens emissus: ut per hæc omnia cor illorum lapideum emolliret. Etenim quia plagas quidem Ægyptiis illatas conspexerant, ipsi vero castigationis specimen nullum senserant, ideo per hæc terret illos, ut pueros: ut non solum eum diligant propter immensa ejus beneficia, sed timeant etiam suppliciorum metu. Qua de causa de sacerdotibus etiam dixit: « Sacerdotes qui appropinquant Domino Deo, sanctificentur: ne forte recedat ab illis Dominus [x]. » Cum enim par esset illos Deo confidere, ut quibus commissum esset officium divinum, ostendit, quo pacto sublimiores terrenis illos præcipue esse conveniat, quibus divinum munus creditum est.

INTERR. XXXVII.

Quomodo intelligendum est istud: « Non erunt tibi dii alieni, præter me [y]? »

Qui Trinitatis unam substantiam confitentur, divinæ vocis legem observant. Nihil enim aliud pro Deo coli permittunt, præter divinam naturam. Qui vero labe infecti sunt Arii atque Eunomii, manifeste in legem divinam committunt: **149** confitentes quidem Deum Filium, sed creatum asserentes, et a divina substantia alienum. Nam cum Deus dicat: « Non erunt tibi dii alii præter me, » isti Deum alium introducunt.

INTERR. XXXVIII.

Quomodo differunt idolum et similitudo [z]?

Idolum nullo modo subsistit: similitudo vero, est alicujus imago et effigies. Quia ergo Græci formas minime subsistentes effingunt, veluti Sphingas, Tritonas, et Centauros, Ægyptii vero Cynoprosopos, et Bucephalos, tales rerum non subsistentium fictiones, idola vocat: similitudines autem, rerum subsistentium imagines, veluti solis, lunæ, stellarum, hominum, belluarum, reptilium, et his similium. Quæ omnia vetat adorare, aut colere. Non temere autem utrumque prohibuit: sed quia sæpe contingit quosdam humano metu perterritos, adorare quidem, non tamen animo colere, propterea docuit utrumque esse impium.

* INTERR. XXXIX.

Quid sibi vult, Deus est zelotes [a]?

Lex sustinet personam viri, populus autem per-

A καὶ θύελλα, καὶ πῦρ ἐν τῇ τοῦ ὄρους ἀκρωρείᾳ [13], καὶ καπνὸς ἄφατος ἐκπεμπόμενος· ἵνα διὰ τούτων ἁπάντων τὴν λιθίνην αὐτῶν καταμαλάξῃ καρδίαν. Ἐπειδὴ γὰρ τὰς μὲν τοῖς Αἰγυπτίοις ἐπενεχθείσας ἐθεάσαντο τιμωρίας, αὐτοὶ δὲ πεῖραν τῆς παιδείας οὐκ ἔλαβον, διὰ τούτων δεδίττεται, οἷα δὴ παῖδας· ὥστε μὴ μόνον ἀγαπᾷν διὰ τὰς ἀῤῥήτους εὐεργεσίας, ἀλλὰ καὶ δεδιέναι διὰ τὰς τιμωρίας. Τούτου χάριν καὶ περὶ τῶν ἱερέων ἔφη· « Οἱ ἱερεῖς οἱ ἐγγίζοντες Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἁγιασθήτωσαν, μή ποτε ἀπαλλάξῃ ἀπ' αὐτῶν Κύριος. » Ἐπειδὴ γὰρ εἰκὸς ἦν αὐτοὺς θαῤῥεῖν, ἅτε δὴ τὴν θείαν λειτουργίαν πεπιστευμένους, διδάσκει ὡς διαφερόντως τοὺς λειτουργεῖν Θεῷ πεπιστευμένους [14] ὑπερτέρους εἶναι τῶν γηΐνων προσήκει.

B

ΕΡΩΤ. ΛΖ'.

Πῶς νοητέον τὸ, « Οὐκ ἔσονταί σοι (38) θεοὶ [15] πλὴν ἐμοῦ; »

Οἱ μίαν οὐσίαν τῆς Τριάδος ὁμολογοῦντες φυλάττουσι τὸν νόμον τῆς θείας φωνῆς. Ἄλλο γάρ τι παρὰ τὴν θείαν φύσιν θεοποιεῖν οὐκ ἀνέχονται. Οἱ δὲ τὴν Ἀρείου καὶ Εὐνομίου περικείμενοι λώβην, τὸν θεῖον νόμον ἄντικρυς παραβαίνουσιν· Θεὸν (39) μὲν τὸν Υἱὸν [16] ὁμολογοῦντες, κτιστὸν δὲ ἀποκαλοῦντες, καὶ τῆς θείας οὐσίας ἀλλότριον. Τοῦ γὰρ Θεοῦ λέγοντος, « Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, » οὗτοι Θεὸν ἕτερον ἐπεισάγουσιν.

ΕΡΩΤ. ΛΗ'.

C

Εἴδωλον καὶ ὁμοίωμα ποίαν ἔχει διαφοράν;

Τὸ εἴδωλον οὐδεμίαν ὑπόστασιν ἔχει· τὸ δὲ ὁμοίωμα, τινός ἐστιν ἴνδαλμα καὶ ἀπείκασμα. Ἐπειδὴ τοίνυν (40) Ἕλληνες ἀναπλάττουσι τὰς οὐχ ὑφεστώσας Μορφὰς, Σφίγγας, καὶ Τρίτωνας, καὶ Κενταύρους· καὶ Αἰγύπτιοι Κυνοπροσώπους, καὶ Βουκεφάλους· εἴδωλα καλεῖ τὰ τῶν οὐχ ὑφεστώτων μιμήματα· ὁμοιώματα δὲ τὰ τῶν ὑφεστώτων εἰκάσματα [17], οἷον ἡλίου καὶ σελήνης, ἀστέρων, ἀνθρώπων, θηρίων, ἑρπετῶν, καὶ τῶν τούτοις παραπλησίων. Τούτοις (41) κελεύει μήτε προσκυνεῖν, μήτε λατρεύειν. Οὐχ ἁπλῶς δὲ ἀπαγορεύει ἀμφότερα· ἀλλ' ἐπειδὴ συμβαίνει τινὰς προσκυνῆσαι (42) μὲν διὰ φόβον ἀνθρώπινον, οὐ μὴν καὶ λατρεῦσαι κατὰ ψυχὴν, ἐδίδαξεν ὡς ἑκάτερον ἀσεβές.

D

ΕΡΩΤ. ΛΘ'.

Τί τὸ, ὁ Θεὸς ζηλωτής ἐστι [18];

Ὁ νόμος τάξιν ἐπέχει ἀνδρὸς, ὁ δὲ λαὸς γυναικός.

[x] Exod. XIX, 22. [y] Exod. XX, 3. [z] ibid. 4. [a] ibid. 5.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[13] Cat. p. 757. τοῦ ὄρους ἀκρονυχίᾳ. [14] τοὺς λειτ. Θ. προστεταγμένους. [15] Cat. p. 767. θεοὶ ἕτεροι. [16] Θεὸν μὲν τὸν Κύριον. [17] Cat. p. 768, τὰ τῶν ὑφεστ. εἰκάσματα om. [18] Qu. 39 in cat. p. 769 inscribitur: Τὸ, Θεὸς ζηλωτὴς, τί σημαίνει;

NOTÆ.

(38) *Θεοί.* Pic. addit ἀλλότριοι. Codex autem, ἕτεροι, quam postremam lectionem ipse Theodor. in iis quæ sequuntur, amplexus est. Ita quoque legitur in versione τῶν Ο'.

(39) *Θεόν.* Cod. et Pic. ἕνα.

(40) *Τοίνυν.* Cod. et Pic. τίνες.

(41) Eodem fere modo rem expedit Origenes in Scholio quod Montf. l. c. t. I, p. 77, e Catenis mss. in lucem protulit.

(42) *Προσκυνῆσαι μέν.* Cod. et Pic. addunt ἀμφότερα.

Καὶ τοῦτο ἡμᾶς ἐδίδαξεν ὁ Δεσπότης Θεὸς διὰ μὲν Ἡσαΐου λέγων· « Ποῖον τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν; » Διὰ δὲ Ἱερεμίου· « Καθὼς ἀθετεῖ γυνὴ εἰς τὸν συνόντα αὐτῇ, οὕτως ἠθέτησεν εἰς ἐμὲ ὁ οἶκος Ἰσραὴλ, καὶ ὁ οἶκος Ἰούδα, λέγει Κύριος. » Καὶ πάλιν· « Ἐὰν ἀποστείλῃ ἀνὴρ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ πορευθεῖσα γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ, μὴ ἀνακάμπτουσα ἀνακάμψει πρὸς αὐτὸν ἔτι; οὐ μιαινομένη μιανθήσεται ἡ γυνὴ ἐκείνη; Σὺ δὲ ἐξεπόρνευσας εἰς ποιμένας πολλοὺς, καὶ ἀνέκαμπτες (43) πρός με, λέγει Κύριος. » Καὶ ὁ Ἀπόστολος δέ φησιν, ὅτι « Ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ. Ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρὸς, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ. Οὕτως καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι. » Τούτου χάριν Θεὸν (44) ζηλωτὴν ὀνομάζει ἑαυτόν· τοῖς ἀνθρωπίνοις μὲν κεχρημένος ὀνόμασι, δεδιττόμενος δὲ αὐτοὺς, καὶ σωφρονεῖν ἀναγκάζων, ὥσπερ ἀνὴρ ῥᾴθυμον ἔχων γυναῖκα παραινῶν αὐτῇ λέγει· Ζηλότυπός εἰμι, οὐ δύναμαι βλέπειν σε ἄλλῳ προσδιαλεγομένην ἀνδρί· οὕτως ὁ Δεσπότης Θεὸς τῆς δεισιδαιμονίας αὐτοὺς ἀπαλλάξαι βουλόμενος, οὐ μόνον ζηλωτὴν ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ πῦρ καταναλίσκον ἐκάλεσεν. Ὅτι δὲ φιλοστοργίας ὁ τοσοῦτος ζῆλος, αὐτὸς τοῦτο δεδήλωκεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἰεζεκιὴλ εἰπών· « Διὰ τοῦτο ἀποστήσεται ὁ ζῆλός μου ἀπὸ σοῦ· » τουτέστιν, ὅτε ἠγάπων, ἐχρώμην τῷ ζήλῳ· ἀπωσάμενος δέ σε, καὶ τὸν ζῆλον ἔσβεσα. Τοῦτο καὶ δι' ἑτέρου προφήτου δεδήλωκεν[19]· « Οὐκ ἐπισκέψομαι ἐπὶ τὰς θυγατέρας ὑμῶν ὅταν πορνεύσωσι, καὶ ἐπὶ τὰς νύμφας ὑμῶν ὅταν μοιχεύσωσιν. » Ἀγάπης τοίνυν ὁ ζῆλος δηλωτικός.

ΕΡΩΤ. Μ'.

Πῶς τὸ δίκαιον σώζεται, τῶν παίδων ὑπὲρ τῶν πατέρων κολαζομένων;

Μείζους αἱ ἀπειλαὶ τῶν κολάσεων παρὰ τῷ Δεσπότῃ Θεῷ. Καὶ τοῦτο ῥᾴδιον μαθεῖν παρὰ τῆς θείας Γραφῆς· « Πᾶς γὰρ, φησὶν, ἀπερίτμητος ἄρσην, ὃς οὐ περιτμηθήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ, ἐξολοθρευθήσεται. » Ἀλλ' ἔστιν εὑρεῖν τοὺς μὲν περιτετμημένους ἐν τῇ ἐρήμῳ διαφόρως ἀναιρεθέντας· τοὺς δὲ ἀπεριτμήτους μεμενηκότας τῆς τῶν προγόνων ἐπαγγελίας τετυχηκότας (45)· τούτους γὰρ ἐν Γαλγάλοις Ἰησοῦς περιέτεμεν. Οὕτω ταῖς ἐχούσαις ζύμην οἰκίαις πανωλεθρίαν ἠπείλησεν· ἀλλ' οὐκ ἐπήγαγε τὴν τιμωρίαν κατὰ τὴν ἀπειλήν. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν ὡς

A sonam uxoris. Quod nos Dominus Deus etiam docuit, per Isaiam dicens : « Quisnam iste est liber repudii matris vestræ [b]? » Et per Jeremiam : « Quemadmodum mulier contemnit virum suum : sic contempsit me domus Israel, et domus Juda[c], dicit Dominus. » Et rursum : « Si dimiserit vir uxorem **150** suam, et abierit illa ad alterum virum, nunquid revertens ad eum revertetur ultra? anne polluendo polluetur mulier illa? Tu autem fornicata es cum pastoribus multis : et revertebaris ad me, dicit Dominus [d]. » Apostolus autem ait : « Lex dominatur homini, quandiu vivit. Quæ enim sub viro est mulier, vivente viro alligata est legi. Si autem mortuus fuerit vir ejus, soluta est a lege viri : ita ut non sit adultera, si fuerit alius viri. Sic
B et vos mortificati estis legi per corpus Christi : ita ut sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit [e]. » Quam ob rem Deus seipsum appellat zelotam, humano more loquens, ut terreat homines, et illos sapere cogat. Sicut enim vir ignavam habens uxorem, admonere solet illam his verbis : Zelotypus sum, videre non possum te cum altero viro loquentem ; ita Dominus Deus volens a cultu dæmonum illos abalienare, non tantum seipsum zelotam appellavit, sed et ignem consumentem. Quod autem magni amoris sit tam ardens zelus, Deus ipsemet demonstravit, per Ezechielem dicens : « Propterea auferetur zelus meus a te [f], » hoc est, cum te diligerem, utebar zelo; ubi vero te repuli, zelum
C exstinxi. Idem et per alium prophetam declaravit : « Non visitabo super filias vestras, cum fornicatæ fuerint : et super sponsas vestras, cum adulterium commiserint [g]. » Est igitur zelus amoris index.

151 INTERR. XL.

Quomodo jus servatur illæsum, cum filii plectuntur pro patribus?

Apud Dominum Deum majores sunt comminationes quam pœnæ : quod ex Scriptura divina facile perspicitur. « Omnis enim, inquit, masculus incircumcisus, qui non fuerit circumcisus octavo die, delebitur [h]. » Reperimus tamen, multos circumcisos variis modis in deserto periisse : qui vero
D incircumcisi remanserant, servatos esse, et promissiones majoribus factas esse consecutos : hos enim Josua Gilgale circumcidit. Sic et familiis fermentum habentibus interitum minatus est, non tamen pro modo minarum supplicium intulit. Hoc

[b] Isa. L, 1. [c] Jerem. III, 20. [d] ibid. 1. [e] Rom. VII, 1-4. [f] Ezech. XVI, 42. [g] Osee IV, 14. [h] Gen. XVII, 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[19] Cat. p. 769: δεδήλωκεν εἰπών.

NOTÆ.

(43) Cod. et Pic. ἀνέκαμπες.
(44) Θεόν. Cod. Χριστόν. Pic. Θεός.
(45) *Τῆς — τετυχηκότας*. Dee. in cod.

igitur loco terret illos minis, qui filios diligunt, et eorum curam habent, et ait : « Reddens peccata patrum in filios usque ad tertiam et quartam generationem, his qui oderunt me [i]. » Quod autem nudam litteram attendere non sit religioni consentaneum, Deus ipse demonstrat, res contrarias lege imperans : « Non morientur enim, inquit, filii pro patribus, nec patres pro filiis : sed unusquisque pro peccato suo morietur [j]. » Et per Ezechielem prophetam ait ; « Quæ est parabola vestra, quam dicitis, Patres comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupuerunt? Vivo ego, dicit Dominus, non amplius erit hæc parabola : sed obstupescent dentes eorum qui comederunt uvam acerbam. Quoniam meæ sunt omnes animæ [k]. » Et quæ sequuntur ejusdem sunt sententiæ. Ego autem existimo potius clementiam divinam **152** comminationibus declarari. Adjectum est enim istud : « His qui oderunt me [l] : » hoc est, patientia utor erga patres qui deliquerunt, itidem et erga filios. Si vero nepotes et posteri patrum et majorum nequitiam secuti fuerint, supplicium sumam : majorum vero pietas longe lateque salutem posteris conciliabit : « Faciens, inquit, misericordiam in millia et myriades, his qui diligunt me, et observant mandata mea [m]. » Reperiet autem quispiam in ipsa historia divinorum eloquiorum veritatem. Quinta enim generatione, inquit, filii Israelis ascenderunt ex Ægypto : nihilominus non luerunt pœnas, qui in Ægypto coluerant deos Ægyptiorum, neque patres illorum, neque avi illorum : isti vero qui majorum illorum secuti sunt impietatem, supplicium passi sunt : quia post tanta beneficia accepta, et tam multa miracula edita, non abjecerunt impietatem. Horum autem filii, qui Deum Salvatorem dilexerunt, promissa facta majoribus obtinuerunt. Et cernimus ipsi veritatem promissionis factæ patriarchis, quod gentes per semen Abrahami consecutæ sunt benedictionem. Minatur ergo illis supplicium quia vitulum erant adoraturi.

A φιλόπαιδας καὶ φιλοπαιδίας πεφροντικότας [30] δεδίττεται ταῖς ἀπειλαῖς, καί φησιν· « Ἀποδιδοὺς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεὰν τοῖς μισοῦσί με. » Ὅτι γὰρ τὸ γυμνῷ προσέχειν τῷ γράμματι δυσσεβὲς, αὐτὸς ὁ Θεὸς διδάσκει τἀναντία νομοθετῶν· « Οὐκ ἀποθανοῦνται γὰρ, φησὶ, παῖδες ὑπὲρ πατέρων, οὐδὲ πατέρες ὑπὲρ παίδων· ἀλλ' ἕκαστος ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ αὐτοῦ ἀποθανεῖται. » Καὶ διὰ τοῦ προφήτου Ἰεζεκιὴλ φησι· « Τίς ὑμῖν ἡ παραβολὴ αὕτη λεγόντων· Οἱ πατέρες ἔφαγον ὄμφακα, καὶ οἱ ὀδόντες τῶν τέκνων ᾐμωδίασαν (46), Ζῶ γὰρ ἐγὼ, λέγει Κύριος, εἰ ἔσται ἡ παραβολὴ αὕτη, ἀλλὰ τῶν φαγόντων τὸν ὄμφακα αἱμωδιάσουσιν (47) οἱ ὀδόντες· ὅτι πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐμαί εἰσι. » Καὶ τὰ ἑξῆς δὲ τὴν αὐτὴν ἔχει διάνοιαν. B Ἐγὼ δὲ οἶμαι μᾶλλον τὴν θείαν φιλανθρωπίαν ἐμφαίνειν τὴν ἀπειλήν. Πρόσκειται γάρ· « Τοῖς μισοῦσί με· » τουτέστι, μακροθυμῶ τοῖς πατράσιν ἡμαρτηκόσι· μακροθυμῶ καὶ παισίν. Εἰ δὲ οἱ ἔκγονοι (48), καὶ οἱ ἀπέκγονοι (49), τὴν τῶν πατέρων καὶ προγόνων ζηλώσαιεν πονηρίαν, ἐπάξω τὴν τιμωρίαν· ἡ δὲ τῶν προγόνων εὐσέβεια μέχρι πολλοῦ τῷ γένει προξενήσει τὴν σωτηρίαν (50)· « Ποιῶν γὰρ, φησὶν, ἔλεον εἰς χιλιάδας καὶ μυριάδας τοῖς ἀγαπῶσί με, καὶ τοῖς φυλάττουσι τὰ προστάγματά μου. » Εὕροι δ' ἄν τις κἀν τῇ ἱστορίᾳ τὴν τῶν θείων λογίων ἀλήθειαν Πέμπτῃ γὰρ γενεᾷ, φησὶν, ἀνέβησαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου. Ἀλλὰ τοῖς τῶν Αἰγυπτίων ἐν Αἰγύπτῳ δεδουλευκότες θεοῖς, οὐκ ἔτισαν δίκας οὔτε οἱ πατέρες αὐτῶν, C οὔτε οἱ προπάτορες αὐτῶν· αὐτοὶ δὲ ζηλώσαντες τὴν ἐκείνων ἀσέβειαν ἐκολάσθησαν· ὡς μετὰ τοσαύτην εὐεργεσίαν, καὶ τὰ μυρία θαύματα τὴν ἀσέβειαν οὐκ ἐκπτύσαντες. Οἱ δὲ τούτων παῖδες, τὸν Σωτῆρα Θεὸν ἠγαπηκότες, τῆς προγονικῆς ἀπήλαυσαν ὑποσχέσεως. Καὶ ὁρῶμεν τὸ ἀψευδὲς τῆς πρὸς τοὺς πατριάρχας (51) γεγενημένης ἐπαγγελίας τὰ γὰρ ἔθνη διὰ τοῦ σπέρματος Ἀβραὰμ τῆς εὐλογίας τετύχηκεν. Ἐπειδὴ τοίνυν τὸν μόσχον ἤμελλον προσκυνεῖν, τὴν τιμωρίαν προσαπειλεῖ.

INTERR. XLI.

Quid sibi vult : « Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum [n-o] ? »

Quidam prohiberi dicunt, ne quis res vanas, hoc est idola, nomine Dei vocet : alii, ne quis jurando mentiatur. Ego autem puto, divinam legem statuere, ne quis nomen Dei pronuntiet sine aliqua ratione aut docendi, aut orandi, aut **153** necessariæ cujuspiam occasionis. Solent enim nonnulli, etiam

ΕΡΩΤ. ΜΑ'.

Τί ἐστιν· « Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ ; »

Τινές φασιν ἀπαγορεύειν τὸ ἐπιθεῖναι τοῖς ματαίοις, τουτέστι τοῖς εἰδώλοις, τὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν D τινὲς δὲ τὸ ὀμωμοκότα ψεύσασθαι. Ἐγὼ δὲ οἶμαι, τὸν θεῖον παρακελεύεσθαι νόμον, δίχα (52) διδασκαλίας, ἢ προσευχῆς, ἢ ἀναγκαίας τινὸς χρείας, τὴν θείαν μὴ προφέρειν (53) προσηγορίαν. Καὶ γὰρ εἰώ-

[i] Exod. xx, 5. [j] Deut. xxiv, 16 ; Ezech. xviii, 20. [k] Ezech. xviii, 2-4. [l] Exod. xx, 5. [m] ibid. 6
[n-o] ibid. 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[30] Cat. p. 769. ὡς φιλοπαιδείας πεφροντ.

NOTÆ.

(46) *Ἠμωδίασαν*. Cod. ὠμοδίασαν, Pic. αἱμωδίασαν.
(47) *Αἱμωδιάσουσιν*. Ita quoque Picus. Cod. ὠμοδιάσουσιν.
(48) *Ἔκγονοι*. Cod. et Pic. ἔγγονοι.
(49) *Ἀπέκγονοι* Cod. et Pic. ἀπόγονοι
(50) *Ἡ δὲ σωτηρίαν*. Des. in cod. et apud Pic
(51) Cod. et Pic. πατέρας.
(52) *Δίχα*. Cod. et Pic. addunt γάρ.
(53) *Προφέρειν*. Cod. et Pic. προσφέρειν. Ita quoque paucis interpositis.

φασί τινες, καὶ παίζοντες, καὶ γελῶντες, προφέρειν ὡς ἔτυχε διὰ τῆς γλώττης τὸ σεβάσμιον ὄνομα. Τοῦτο οἶμαι τὸν θεῖον νόμον ἀπαγορεύειν. Εἰ γὰρ τὴν πολυτελεστέραν ἐσθῆτα ταῖς ἑορταῖς φυλάττειν εἰώθασιν οἱ πολλοὶ, πολλῷ μᾶλλον τὸ θεῖον ὄνομα προσευχαῖς καὶ διδασκαλίαις ἀφιεροῦν δίκαιον.

ΕΡΩΤ. ΜΒ'.

Διατί τὸ Σάββατον τῇ ἀργίᾳ τετίμηκεν;

Φιλανθρωπίαν τὸν λαὸν ἐξεπαίδευσεν. Ἐπήγαγε γάρ· « Ἵνα ἀναπαύσηται ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, ὁ βοῦς σου, καὶ τὸ ὑποζύγιόν σου, καὶ πᾶν κτῆνός σου, καὶ ὁ προσήλυτος ὁ παροικῶν ἐν σοί. »

ΕΡΩΤ. ΜΓ'.

Καὶ διατί μὴ ἐν ἄλλῃ ἡμέρᾳ τοῦτο γενέσθαι προσέταξεν;

Τοῦτο ἄν τις εἴπε καὶ περὶ ἄλλης ἡμέρας, τί δήποτε ταύτην ἐξελέξατο, καὶ οὐχ ἑτέραν. Εἶχε δὲ ὅμως αὕτη λόγον τινὰ πεῖσαι δυνάμενον τὴν Ἰουδαίων ὠμότητα, τῷ (54) τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἐν ἓξ ἡμέραις τὰ πάντα δημιουργῆσαι, ἐν δὲ τῇ ἑβδόμῃ μηδὲν ποιῆσαι, εὐλογίᾳ δὲ ταύτην τιμῆσαι. Τοῦτο γὰρ ἔφη Μωσῆς (55), ὅτι « Ἐν ἓξ ἡμέραις ἐποίησε (56) Κύριος ὁ Θεός σου τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς· καὶ κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ, καὶ ἡγίασεν αὐτήν.

ΕΡΩΤ ΜΔ'.

Τί ἐστιν· « Ἐὰν δὲ θυσιαστήριον ἐκ λίθων ποιῇς (57) μοι, οὐκ οἰκοδομήσεις (58) αὐτοὺς τμητούς. Τὸ γὰρ ἐγχειρίδιόν σου ἐπιβέβληκας ἐπ' αὐτὸ (59), καὶ μεμίανται; »

Ὅτι σιδήρῳ ἐχρῶντο, καὶ οἱ τὰ ξύλα τῆς σκηνῆς τεκτηνάμενοι (60), καὶ οἱ τὸν χρυσὸν, καὶ τὸν ἄργυρον, καὶ τὸν χαλκὸν ἐργασάμενοι, οὐδένα ἀντερεῖν οἶμαι. Ὅτι δὲ καὶ οἱ ἱερεῖς ταῖς μαχαίραις ἱεράτευον (61) τὰς θυσίας, καὶ ἀπέδερον, καὶ ἔτεμνον, ἀναμφίλεκτον εἶναι οἶμαι καὶ τοῦτο. Ζητητέον τοίνυν, πῶς ταῦτα μὲν ὁ σίδηρος οὐκ ἐμίαινε (62), τοὺς δὲ τμητοὺς ἐμίαινε λίθους. Τοιγάρτοι δῆλόν ἐστιν ὡς ἄλλα δι' ἄλλων κατασκευάζει. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ τεσσαράκοντα διετέλεσαν ἔτη, συνεχῶς ἀπαίροντες, καὶ τοὺς τόπους ἀμείβοντες, ἀπαγορεύει ἐκ λίθων [21] εἰργασμένων (63) θυσιαστήρια οἰκοδομεῖσθαι, ἵνα μὴ τούτων τὴν γῆν τὴν ἐπηγγελμένην ἀπειληφότων, ἐν τοῖς θυσιαστηρίοις τούτοις οἱ πλησιόχωροι τὰς τῶν δαιμόνων θυσίας ἐπιτελέσωσι. Διὰ τοῦτο προσέταξεν, ἢ ἐκ γῆς, ἢ ἐξ αὐτοφυῶν

A ludentes et ridentes, ut inciderit, reverendum nomen Dei lingua proferre. Hoc arbitror divina lege prohiberi. Si enim consueverunt multi pretiosiorem vestem diebus festis reservare, multo magis divinum nomen precibus atque docendi officio æquum est consecrare.

INTERR. XLII.

Quare Sabbatum quiete honoravit?

Ad humanitatem populum instruxit. Subjunxit enim: « Ut requiescat servus tuus, et ancilla tua, bos tuus, et subjugale tuum, et omne jumentum tuum, et advena qui peregrinatur apud te [p]. »

INTERR. XLIII.

Sed cur non alio die id fieri jussit?

B Hoc ipsum et de alio die quispiam quærere posset, quare Deus illum elegisset, et non alium. Res tamen ratione non caret, etiam idonea ad fidem faciendam Judæis, alioquin incredulis. Nempe, quod Deus omnium sex diebus universa creavit, septimo vero die nihil fecit, sed hunc diem benedictione honoravit, quemadmodum ait Moses: « Sex diebus Dominus Deus tuus creavit cœlum et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt. Et requievit die septimo, et sanctificavit illum [q]. »

154 INTERR. XLIV.

Quid illud est: « Si mihi construxeris altare ex lapidibus, non ex sectis lapidibus ædificabis illud. Cultrum enim tuum injecisti super illud, et inquinati sunt [r]? »

C Nemo, credo, negabit, quin uterentur ferro qui ligna tabernaculi concinnabant, itidem qui aurum, argentum, aut æs fabrefaciebant. Quod autem et sacerdotes gladiorum * auxilio victimas immolabant, excoriabant et dividebant, hoc quoque arbitror extra controversiam esse. Quærendum ergo nunc est, quo pacto ferrum non polluebat hæc universa, lapides autem sectos polluebat. Certum quidem est, quod alia ex aliis astruat. Etenim, quia Israelitæ quadraginta annos permanserunt in deserto, continenter abeuntes et loca mutantes, ideo vetat e lapidibus fabrefactis altaria construi: ne, cum hi terram promissam obtinuissent, in aris illis vicini dæmonum sacrificia celebrarent. Idcirco præcepit ex D terra, aut e lapidibus, quales natura produxit, altaria construi. Nam utrumque facile dissolvitur.

[p] Exod. x 10. [q] ibid. 11. [r] Exod. xx.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[21] Cat. p. 785. ἀπάγει ἐκ λίθων.

NOTÆ

(54) Τῷ. Placet lectio cod. et Pici, τό.
(55) Ἔφη Μωσῆς. Cod. et Pic. καὶ ἐπήγαγεν
(56) Ἐποίησε. Cod. præmittit τὰ πάντα.
(57) Pic. ποιήσεις.
(58) Cod. et Pic. οἰκοδομήσετε.
(59) Cod. et Pic. αὐτῷ.
(60) Cod. et Pic. τεκταινόμενοι.
(61) Cod. et Pic. ἱέρευον
(62) Cod. et Pic. ἐμίανε.
(63) Cod. et Pic. ἐργασαμένων

Porro lex ipsa docet, post ædificatum templum non licuisse alibi sacrificare. Si vero lex sacrificare vetabat extra templum, eadem ratione, altare construi prohibebat. Unde ad convincendos impios, cum Elias ille magnus in monte Carmelo sacrificare coactus esset, lapides nativos composuit totidem numero, quot erant tribus, et super his victimam obtulit : ut quam citissime dissolvi posset ædificium **155** illud, et nemo alius in eo loco sacrificium offerret.

INTERRR. XLV.

Quamobrem perforari jussit aurem Hebræi servi, libertatem recusantis [s] ?

Docet illos rebus omnibus anteponere libertatem. Eum ergo, qui postposita libertate servitutem amplectitur, signum hoc ad ignominiam accipere jussit. Ad hæc signum illud et obedientiam per auditum significat, et quod extra ostium egredi non liceat injussu domini.

INTERR. XLVI.

Cur adjectum est : « Et serviet illi in sæculum, cum determinata sit humana vita [t] ? »

Constat inde, quod sæculum non semper tempus infinitum significat : sed quandoque definitum. Ita etiam beatus David ait : « Sæculum nostrum in illuminatione vultus tui [u]. » Itaque sic appellavit humanæ vitæ spatium.

INTERR. XLVII.

Qua de causa jussit eum fugere, qui præter voluntatem homicidium commisisset [v] ?

Mederi volens eorum animis ad cædes propensis, et instruens illos, quod si cædes præter voluntatem admissa supplicii reum constituit, multo magis ille supplicio dignus sit, qui dedita opera cædem admiserit. Præterea prudentiores illos reddit, qui ligna secant, aut qui ejaculantur lapides, et illos etiam instruit, qui aliud **156** quodvis opus tale exercent, ut reformident et timeant, ne vel præter animi voluntatem quempiam procul aut cominus stantem lædant. Fuga quoque ejus qui interfecit, occisi cognatorum iram frenat.

INTERR. XLVIII.

Quid est effigiatum [x] ?

Ferunt, cum corpus in utero perfecte formatum

A λίθων ταῦτα κατασκευάζεσθαι· ἐπειδήπερ ἑκάτερον εὐδιάλυτον. Ὅτι δὲ μετὰ τὴν τοῦ ναοῦ κατασκευὴν οὐκ ἐξῆν ἑτέρωθι (64) θύειν, αὐτὸς ὁ νόμος διδάσκει. Εἰ δὲ θύειν ἔξω τοῦ ναοῦ ὁ νόμος ἀπεῖργε, καὶ τὸ θυσιαστήριον οἰκοδομεῖν (65) ὡσαύτως ἐκώλυσεν· αὐτίκα γοῦν εἰς ἔλεγχον τῶν ἀσεβούντων, Ἠλίας ὁ πάνυ προσενεγκεῖν ἐν τῷ Καρμήλῳ θυσίαν ἀναγκασθεὶς, ἰσαρίθμους τῶν φυλῶν αὐτοφυεῖς συνέθηκε λίθους, καὶ ἐπὶ τούτων τὴν θυσίαν προσήνεγκεν, ὥστε τὴν οἰκοδομίαν εὐθὺς διαλυθῆναι, καὶ μηδένα ἕτερον ἐν ἐκείνῳ τῷ χωρίῳ θυσίαν προσενεγκεῖν.

ΕΡΩΤ. ΜΕ'.

Διατί τοῦ Ἑβραίου, τοῦ τὴν ἐλευθερίαν δέξασθαι μὴ βουλομένου, διατρηθῆναι τὸ ὠτίον προσέταξεν ;

B Πάντων αὐτοὺς προτιμᾷν τὴν ἐλευθερίαν διδάσκει. Τὸν τοίνυν ταύτης οὐκ ἀντεχόμενον, ἀλλὰ τὴν δουλείαν ἀσπαζόμενον, εἰς αἰσχύνην τοῦτο λαβεῖν τὸ σημεῖον παρακελεύεται. Πρὸς δὲ τούτῳ, καὶ τὴν ὑπακοὴν διὰ τῆς ἀκοῆς τὸ σημεῖον ἐμφαίνει, καὶ τὸ παρὰ τὴν θύραν τὸ (66) μὴ ἐξεῖναι προβαίνειν οὐκ ἐπιτρέποντος τοῦ δεσπότου.

ΕΡΩΤ. ΜϚ'.

Διατί πρόσκειται (67), « Καὶ δουλεύσει (68) αὐτῷ εἰς τὸν αἰῶνα, δήλης οὔσης τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ; »

Ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς οὐ πανταχοῦ ὁ αἰὼν τοῦ ἀπείρου δηλωτικὸς, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ ὡρισμένου χρόνου σημαντικός. Οὕτω καὶ ὁ μακάριος λέγει Δαβίδ· « Ὁ αἰὼν ἡμῶν εἰς φωτισμὸν τοῦ προσώπου σου. » Τὸν δὲ
C ἀνθρώπινον οὕτως ὠνόμασε βίον

ΕΡΩΤ. ΜΖ'

Τὸν ἀκουσίως πεφονευκότα, διὰ τί φεύγειν παρακελεύεται [22].

Τὴν φονικὴν αὐτῶν ἰατρεύων γνώμην, καὶ (69) διδάσκων, ὡς εἰ τὸ παρὰ γνώμην ἀνελεῖν (70) ἔνοχον τῇ τιμωρίᾳ (71) ποιεῖ, πολλῷ μᾶλλον τὸ γνώμῃ φονεύειν κολάσεως ἄξιον. Πρὸς δὲ τούτῳ, καὶ τοὺς τέμνοντας ξύλα [23], καὶ τοὺς ἀκοντίζοντας λίθους [24], προμηθεστέρους ἐργάζεται, καὶ μέντοι καὶ τοὺς ἄλλο τι τοιοῦτο δρῶντας παρασκευάζει δεδιέναι καὶ τρέμειν, ἵνα μὴ παρὰ γνώμην τινὰ τῶν πελαζόντων ἢ πόρρωθεν ὄντων πημαίνωσι. Χαλινοῖ δὲ καὶ τὸν τῶν συγγενῶν τοῦ πεφονευμένου (72) θυμὸν τῇ τοῦ πεφονευκό-
D τος φυγῇ.

ΕΡΩΤ. ΜΗ'.

Τί ἐστιν ἐξεικονισμένον ;

Φασὶ τοῦ σώματος ἐν τῇ μήτρᾳ τελείου διαπλα-

[s] Exod. XXI, 6. [t] ibid. [u] Psal. LXXX, 8. [v] Exod. XXI. 13. [x] Exod. XXI, 22.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[22] Cat. p. 791. φεύγειν προτρέπεται. [23] τοὺς παίοντας ξύλῳ. [24] ἀκοντ. λίθοις.

NOTÆ.

(64) *Ἑτέρωθι.* Cod. et Pic. ἐν ἑτέρῳ.
(65) *Οἰκοδομεῖν.* Des. in cod. et apud. Picum.
(66) *Τὸ.* Abundare videtur h. l.
(67) Cod. πρόκειται.
(68) Cod. et Pic. δουλεύει.
(69) *Καί.* Des. in cod. et apud Pic. et ad præcedentem vocem apponitur Colon.
(70) *Ἀνελεῖν.* Cod. et Pic. ὄν.
(71) Cod. et Pic. τιμωρίας.
(72) Cod. et Pic. φονευομένου.

θέντος, τότε ἐμψυχοῦσθαι (73) τὸ ἔμβρυον. Καὶ γὰρ τοῦ Ἀδὰμ τὸ σῶμα πρότερον ὁ ποιητὴς διαπλάσας, τότε ἐνεφύσησε τὴν ψυχήν. Κελεύει τοίνυν ὁ νομοθέτης, γυναικὸς ἐγκύμονος ἀμβλωσάσης ἐν μάχῃ, εἰ μὲν ἐξεικονισμένον ἐξέλθοι τὸ βρέφος, τουτέστι μεμορφωμένον, φόνον τὸ πρᾶγμα καλεῖσθαι, καὶ τὴν ἴσην ὑπέχειν τιμωρίαν τὸν δεδρακότα· εἰ δὲ μὴ ἐξέλθοι μεμορφωμένον, μὴ λογίζεσθαι φόνον, ἐπειδήπερ οὐδέπω ψυχωθὲν ἐξημβλώθη· ἀλλὰ ζημίαν τιννύειν (74) τὸν αἴτιον.

ΕΡΩΤ. ΜΘ'.

Διατί τὸν κερατιστὴν ταῦρον ἀναιρεῖσθαι κελεύει;

Καὶ (75) διὰ τῶν ἀλόγων παιδεύων τοὺς λογικοὺς ἡλίκον ὁ φόνος κακόν (76).

ΕΡΩΤ. Ν'.

Διατί ὁ μόσχον κεκλοφὼς πενταπλάσια ἀπαιτεῖσθαι (77) *κελεύεται, ὁ δὲ πρόβατον τετραπλάσια;*

Ὅτι τὰ μείζονα τῶν ἁμαρτημάτων μειζόνων ἄξια τιμημάτων· οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἐδίδαξεν· « Ὧ μὲν γάρ, φησί, πολὺ δοθήσεται, πολὺ καὶ ἀπαιτήσουσι παρ' αὐτοῦ. »

ΕΡΩΤ. ΝΑ'.

Πῶς νοητέον τὸ « Θεοὺς οὐ κακολογήσεις; »

Τοὺς κριτὰς ὀνομάζει θεούς, ὡς κατὰ μίμησιν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ κρίνειν πεπιστευμένους. Καὶ τοῦτο σαφέστερον ἐδίδαξεν ὁ προφήτης Δαβίδ· εἰπὼν γάρ, « Ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν, ἐν μέσῳ δὲ θεοὺς διακρίνει (78)· » ἐπήγαγεν· « Ἕως πότε κρίνετε ἀδικίαν, καὶ πρόσωπα ἁμαρτωλῶν λαμβάνετε; Κρίνατε ὀρφανῷ καὶ πτωχῷ, ταπεινὸν καὶ πένητα δικαιώσατε. Ἐξέλεσθε πένητα καὶ πτωχόν· ἐκ χειρὸς ἁμαρτωλοῦ ῥύσασθε αὐτόν (79). » Εἶτα κατηγορῶν προστέθεικεν· « Οὐκ ἔγνωσαν, οὐδὲ συνῆκαν, ἐν σκότει διαπορεύονται. » Ἐπιδείκνυσι δὲ καὶ τὴν οἰκείαν φιλοτιμίαν. « Ἐγὼ γάρ, φησίν, εἶπον θεοί ἐστε, καὶ (80) υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. Ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε, καὶ ὡς εἷς τῶν ἀρχόντων πίπτετε. » Οὕτω καὶ ἐνταῦθα, « θεοὺς οὐ κακολογήσεις, καὶ ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς. »

ΕΡΩΤ. ΝΒ'.

Τίνος ἕνεκεν θηριάλωτα (81) *κρέα ἐσθίειν ἀπαγορεύει;*

Λογικωτέραν αὐτοὺς διδάσκει ζωήν, καὶ μηδὲν ἔχειν παρεγγυᾷ (82) θηριῶδες. Τὰ γὰρ θηρία οὐ θύει πρότερον, εἶθ' οὕτως ἐσθίει (83). Διὰ τοῦτο μετ' ὀλίγα

A fuerit, tunc fœtum animari. Etenim Creator prius formavit corpus Adami, tum illi animum insufflavit. Statuit ergo legislator, quod si mulier gravida abortum fecerit in rixa, si effigiatus infans egrediatur, hoc est formatus, factum illud homicidium vocandum, auctoremque sceleris pœnas homicidii luere debere. Si vero partus egrediatur informis, homicidium non censendum, quia nondum animatum erat abortivum · reum tamen de damno teneri.

INTERR. XLIX.

Quare iubet occidi taurum cornupetam [y]?

Ut ex animalibus irrationalibus doceat homines rationales, quantum malum sit homicidium.

B INTERR. L.

Cur is qui vitulum subripuit, quintuplum solvere jubetur: qui vero ovem, quadruplum [z]?

Quia graviora delicta graviore supplicio sunt plectenda; et ita Dominus docuit: « Cui enim, inquit, multum datum est, multum exigent ab eo [a]. »

157 INTERR. LI.

Quomodo intelligendum est illud: « Diis non detrahes [b]?

Judices appellat deos, ut quibus ad imitationem Dei omnium commissum est judicandi munus. Et hoc clarius docuit propheta David. Cum enim dixisset: « Deus stetit in synagoga deorum, in medio C autem deos dijudicat [c], » adjecit: « Usquequo judicatis iniquitatem, et facies peccatorum sumitis? Judicate egeno et pupillo: humilem et pauperem justificate. Eripite pauperem et egenum, de manu peccatoris liberate illum [d]. » Deinde accusans illos subjunxit: « Nescierunt, neque intellexerunt, in tenebris ambulant [e]. » Ostendit autem et propriam magnificentiam. « Ego dixi, inquit, dii estis, et filii Excelsi omnes. Vos autem sicut homines moriemini: et sicut unus de principibus cadetis [f]. » Sic et hoc loco: « Diis non detrahes, et principi populi tui non maledices. »

INTERR. LII.

Quare vetat edere carnes a bestiis captas [g]?

D Docet illos mansuetiorem agere vitam, et ab omni feritate abhorrere hortatur. Siquidem bestiæ antequam comedant non interficiunt. Quapropter paulo

[y] Exod. XXI, 29. [z] Exod. XXII, 1. [a] Luc. XII, 48. [b] Exod. XXII, 28. [c] Psal. LXXXI, 1. [d] ibid. 2-4. [e] ibid. 5. [f] ibid. 6, 7. [g] Exod. XXII 31.

NOTÆ.

(73) Cod. et Pic. ψυχοῦσθαι.
(74) *Τιννύειν.* Cod. et Pic. τίνειν.
(75) *Καί.* Des.
(76) *Κακόν.* Des.
(77) Ἀπαιτεῖσθαι κελεύεται. Cod. et Pic. ἐκτίνειν ἐκελεύσθη.
(78) *Διακρινεῖ.* Cod. et Pic. διακρίνει. Utroque loco desid. ἐπήγαγεν.
(79) *Ἕως πότε — ῥύσασθε αὐτόν.* Hæc in cod. apud Picum ad pauca ista rediguntur, ἕως ἐκ χειρὸς ἁμαρτωλοῦ ῥύσασθε αὐτόν.
(80) *Καὶ υἱοὶ — πίπτετε.* Hæc itidem contrahuntur in cod. et in edit. Pici, ubi legitur, καὶ ἕως πίπτετε.
(81) Cod. et Pic. θηριάλωτον.
(82) Cod. et Pic. θηριῶδες παρεγγυᾶται.
(83) *Τὰ γὰρ θηρία — θύει — ἐσθίει.* Cod. et Pic. καὶ θηρία — θύειν — ἐσθίειν.

post jubet, etiam inimicorum curam habere, et A inimici bovem errantem non præterire, sed reducere domum ejus: et jumentum inimici, quod ceciderit, levare: et ejusmodi beneficiis amicitiam **158** conciliare. Per hæc autem docet, quod idem sit Veteris et Novi Testamenti legislator: et quod is qui legem hanc condidit, evangelicam quoque donaverit.

INTERR. LIII.

Quid sibi vult illud: « Non apparebis in conspectu Domini Dei tui vacuus [h] *? »*

Accedens ad Dominum Deum adorandum, pro tua facultate offer munera. Quibus verbis instruimur, si locupletes sumus, eleemosyna pauperibus præstita Deum orare: si vero pauperem vitam elegerimus, animam bonis minime vacuam, sed copia B virtutum locupletatam gerere

INTERR. LIV.

Quale est festum messis primarum frugum, et quod nam festum consummationis sub finem anni [i]*?*

Primorum fructuum festum appellat Pentecosten, et festum consummationis in exitu anni, festum Scenopegiæ. Quod docens, addit: « Tribus temporibus anni apparebit omnis masculus inter te in conspectu Domini Dei tui [j]; » hoc est, in festo Paschæ, Pentecostes, et Scenopegiæ. Cæterum Pascha revocat in memoriam exitum ex Ægypto, et præstitam liberationem: Pentecoste vero, ingressum in terram promissionis. Illic enim qui semi- C naverant, primitias frugum obtulerunt. Nam in deserto edebant panem non cultum, nec seminatum. Scenopegia vero, transactam in deserto vitam repræsentat. In tentoriis enim continenter **159** habitaverunt quadraginta annos. Itidem præcepit diebus illis festis convenire in templo divino, ut beneficiorum divinorum memoriam renovarent, et concordiam atque amicitiam conciliarent: et cum festorum peramantes essent, sacris et delubris dæmonum non delectarentur, sed in templo Creatoris, et bona suppeditantis, festivis fruerentur epulis.

INTERR. LV.

Quid significat: « Non immolabis super fermento sanguinem sacrificii mei [k] *? »*

Panes non fermentatos, id est azymos, altari D offerebant, fermentatos autem offerre prohibet: ea sensibilibus docens nos ea quæ pertinent ad intellectum. Cum enim panis azymus quasi inelaboratus fiat, fermentatus autem habeat aliquid fer-

καὶ τῶν ἐχθρῶν ἐπιμελεῖσθαι κελεύει, καὶ τοῦ δυσμενῶς διακειμένου τὸν βοῦν πλανώμενον μὴ παρορᾷν, ἀλλ' ἐπιστρέφειν εἰς τὴν τοῦ δυσμενοῦς οἰκίαν, καὶ τὸ ὑποζύγιον τὸ πεπτωκὸς ἀνιστάναι· καὶ ταῖς τοιαύταις εὐεργεσίαις τὰς καταλλαγὰς μηχανᾶσθαι. Διδάσκει δὲ διὰ τούτων, ὡς εἷς (84) Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης νομοθέτης, καὶ ὁ τοῦτον (85) δεδωκὼς τὸν νόμον, καὶ τὸν εὐαγγελικὸν ἐδωρήσατο.

ΕΡΩΤ. ΝΓ'.

Τί ἐστιν· « Οὐκ ὀφθήσῃ ἐνώπιον Κυρίου Θεοῦ σου κενός; »

Ἀπιὼν προσκυνῆσαι τῷ Δεσπότῃ Θεῷ, τὰ δυνατά σοι πρόσφερε δῶρα. Ἡμᾶς δὲ ὁ λόγος διδάσκει, εἰ μὲν χρήματα ἔχοιμεν, μετὰ τῆς τῶν πενήτων θεραπείας προσεύχεσθαι τῷ Θεῷ· εἰ δὲ τὸν ἀκτήμονα προαιρούμεθα βίον, μὴ κενὴν ἔχειν τῶν ἀγαθῶν τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ἔχουσαν τὸν πλοῦτον τῆς ἀρετῆς.

ΕΡΩΤ. ΝΔ'.

[25] *Ποία ἐστὶν ἑορτὴ ἡ τοῦ θερισμοῦ τῶν πρωτογενημάτων, καὶ ποία ἑορτὴ συντελείας ἐπ' ἐξόδῳ τοῦ ἐνιαυτοῦ;*

Ἑορτὴν πρωτογενημάτων τὴν Πεντηκοστὴν καλεῖ· ἑορτὴν δὲ συντελείας ἐπ' ἐξόδῳ τοῦ ἐνιαυτοῦ, τὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Καὶ τοῦτο διδάσκων ἐπήγαγε· « Τρεῖς καιροὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀφθήσεται πᾶν ἀρσενικόν σου ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου· » τουτέστι τῇ ἑορτῇ (86) τοῦ Πάσχα, καὶ τῇ Πεντηκοστῇ (87), καὶ τῇ Σκηνοπηγίᾳ (88). Ἀναμιμνήσκει δὲ τὸ μὲν Πάσχα, τῆς ἐξόδου τῆς ἐξ Αἰγύπτου, καὶ τῆς παρασχεθείσης ἐλευθερίας· ἡ δὲ Πεντηκοστὴ, τῆς εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας εἰσόδου. Ἐκεῖ γὰρ σπείροντες, τὰς ἀπαρχὰς τῶν γενημάτων προσέφερον. Ἐν γὰρ τῇ ἐρήμῳ τὸν ἄσπορον καὶ ἀνήροτον ἤσθιον ἄρτον. Ἡ δὲ σκηνοπηγία τὴν ἐν ἐρήμῳ διαγωγὴν ὑπογράφει. Ἐν σκηναῖς γὰρ οἰκοῦντες τεσσαράκοντα διετέλεσαν ἔτη. Ἐν ταύταις ταῖς ἑορταῖς συντρέχειν εἰς τὸν θεῖον νεὼ παρεγγύησεν· ἵνα καὶ τῶν θείων ἀναμιμνήσκωνται δωρεῶν, καὶ εἰς ὁμόνοιαν καὶ φιλίαν συνάπτωνται· καὶ φιλεορτασταὶ ὄντες, μὴ περὶ τὰ τεμένη τῶν δαιμόνων τρυφῶσιν, ἀλλ' ἐν τῷ ναῷ τοῦ πεποιηκότος, καὶ τὰ ἀγαθὰ χορηγοῦντος, τῆς ἑορταστικῆς ἀπολαύωσιν (89) εὐωχίας.

ΕΡΩΤ. ΝΕ'.

Τί ἐστιν· « Οὐ θύσεις ἐπὶ ζύμῃ αἷμα θυσιάσματός [26] *μου; »*

Ἀζύμους ἄρτους τῷ θυσιαστηρίῳ προσέφερον· ζυμίτας δὲ ἀπαγορεύει προσφέρειν· διὰ τῶν αἰσθητῶν διδάσκων τὰ νοητά. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ ἄζυμος ἄρτος αὐτοσχέδιός ἐστιν· ὁ δὲ ζυμίτης ἔχει τι (90) τῆς ζύμης τῆς παλαιᾶς· ἀπαγορεύει ὁ νόμος, μηδὲν τοῖς

[h] Exod. XXIII, 15. [i] ibid. 16. [j] ibid. 17. [k] Exod. XXIII, 18.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[25] Qu. 54 in cat. p. 814 inscribitur: Ποία ἐστὶν ἑορτὴ ὁ θερισμὸς τῶν πρωτογεννημάτων, καὶ ποία ἐστὶ τῆς συντ. ἐπ' ἐξόδῳ τοῦ ἐνιαυτοῦ; [26] Cat. p. 816. αἷμα θυμιάματος.

NOTÆ.

(84) Cod. et Pic. ὡς ὁ τῆς.

(85) *Καὶ ὁ τοῦτον*. Cod. et Pic. τῆς δὲ καὶ ὁ τούτων.

(86) Cod. et Pic. τὴν ἑορτήν.

(87) Cod. et Pic. τὴν Πεντηκοστήν.

(88) Cod. et Pic. τὴν σκηνοπηγίαν

(89) Cod. et Pic. Ἀπολαύουσιν.

(90) *Τί*. Abest a cod. et edit. Pici.

θείοις τῆς Αἰγυπτιακῆς ἀναμιγνῦναι διδασκαλίας. A Οὕτω καὶ ὁ Κύριος τοῖς ἱεροῖς λέγει μαθηταῖς· «Προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων (91).»

ΕΡΩΤ. ΝϚʹ.

Πῶς νοητέον τό, «Οὐχ ἑψήσεις ἄρνα ἐν γάλακτι μητρὸς αὐτοῦ;»

Πολλάκις ἔφην, ὅτι διὰ πάντων αὐτοὺς φιλανθρωπίαν διδάσκει. Τινὲς οὖν φασιν ἀπαγορεύειν τὸν νόμον τὸ εὐθυγενὲς ἐσθίειν· τινὲς δὲ τῷ μητρῴῳ γάλακτι μὴ συνεψεῖν· τρόπον γάρ τινα καὶ τὴν μητέρα συνεψεῖ. Ἀπαγορεύει δὲ καὶ τὸ τῷ Θεῷ προσφέρειν κατὰ ταυτὸν μητέρα, καὶ τὸ τεχθὲν ἐξ αὐτῆς. Καὶ αὐτοῖς δὲ παρεκελεύσατο στρουθῶν εὑρηκόσι τὴν νεοττίαν, μὴ συνθηρεύειν τοῖς νεοττοῖς τὴν μητέρα· τοῦτο γάρ ἐστιν ἐξαλεῖψαι τῶν ὀρνέων τὸ γέ- B νος.

ΕΡΩΤ. ΝΖʹ.

Πῶς νοητέον, «Τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν [27] σου ἀναπληρώσω;»

Τὴν ὡρισμένην φησὶ τοῖς ἀνθρώποις ζωήν· τουτέστιν, εἰς γῆρας μακρὸν ἐλθεῖν σε παρασκευάσω.

ΕΡΩΤ. ΝΗʹ.

Τί ἐστιν, «Ἀποστελῶ τὰς σφηκίας προτέρας σου;»

Ὡς τοῖς Αἰγυπτίοις βατράχους, καὶ σκνῖπας, καὶ κυνόμυιαν ἔπεμψεν, οὕτω τοῖς Χαναναίοις, καὶ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι, τὰς σφηκίας. Τοῦτο δὲ δηλοῖ τὴν ὑπερβάλλουσαν δύναμιν τοῦ Θεοῦ· ὅτι καὶ διὰ τῶν σμικρῶν ζωϋφίων, καὶ τοῖς οἰκείοις ἐπικουρεῖ, καὶ τοῖς C ἐναντίοις ἐπάγει τὸν ὄλεθρον. Τοῦτο καὶ διὰ τοῦ μακαρίου λέγει Δαβίδ· «Εἰ ὁ λαός μου ἤκουσέ μου, Ἰσραὴλ ταῖς ὁδοῖς μου εἰ ἐπορεύθη, ἐν τῷ μηδενὶ ἂν τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν ἐταπείνωσα·» ἀντὶ τοῦ, εὐπετῶς ἂν μάλα καὶ ῥᾳδίως τοὺς πολεμοῦντας αὐτοὺς ἐξωλόθρευσα [28].

ΕΡΩΤ. ΝΘʹ.

Πῶς ἐπαγγειλάμενος ὁ Θεὸς μέχρι τοῦ Εὐφράτου τοῦ ποταμοῦ παραδώσειν αὐτοῖς τὴν γῆν, οὐκ ἐπλήρωσε τὴν ὑπόσχεσιν;

Διὰ Ἱερεμίου (92) τοῦ προφήτου τουτο σαφεστερον πεποίηκεν (93) ὁ Θεός· «Πέρας γάρ, φησί, λαλήσω ἐπὶ ἔθνος καὶ βασιλείαν, τοῦ οἰκοδομεῖν καὶ καταφυτεύειν· καὶ ἔσται, ἐὰν στραφὲν [29] τὸ ἔθνος ἐκεῖνο ποιήσῃ πονηρά, οὐ μὴ ἐπαγάγω ἐπ' αὐτῷ πάντα τὰ D ἀγαθὰ ὅσα ἐλάλησα,» καὶ τὰ ἑξῆς. Εἰσήγαγε τοίνυν

menti veteris, prohibet lex, ne quid Ægyptiacæ doctrinæ rebus divinis admisceatur: quemadmodum et Dominus sacris discipulis dixit: «Cavete a fermento Scribarum et Pharisæorum[l].»

INTERR. LVI.

Quomodo est intelligendum illud: «Non coques agnum in lacte matris suæ [m]?»

Sæpius admonui, quod per omnia doceat illos humanitatem. Quidam ergo aiunt, legem vetare ne quis animal nuper natum edat: alii vero, ne cum lacte materno coquatur. Nam hac ratione videtur quodam modo matrem etiam coquere. Prohibet autem ne quis offerat Deo simul matrem, et quod natum est ex ea. Statuit etiam, cum quis nidum avicularum invenerit, ne matrem cum pullis deprædetur, eo quod istud sit delere genus avium.

160 INTERR. LVII

Quem habet intellectum: «Numerum annorum tuorum complebo [n]?»

Determinatam dicit hominibus vitam: hoc est, faciam ut ad longam senectutem pervenias.

INTERR. LVIII.

Quid sibi vult: «Mittam ante te vespas [o]?»

Quemadmodum Ægyptiis immisit ranas, scinifes, et caninas muscas: ita Chananæis et reliquis gentibus vespas. In quo declaratur immensa potentia Dei: qui minutorum animalculorum ministerio, et succurrit suis, et eorum adversarios perdit. Quod etiam a beato Davide dicitur: «Si populus meus audivisset me, Israel si in viis meis ambulavisset: pro nihilo forsitan inimicos eorum humiliassem [p];» hoc est, quam facillime delevissem eos qui bellum illis inferebant.

INTERR. LIX.

Quomodo fit, ut Deus non steterit promissioni, quæ pollicitus erat se daturum illis terram usque ad fluvium Euphratem [q]?

Clarius hoc Deus elocutus est per Jeremiam prophetam: «In momento quidem, ait, loquar super gentem et regnum, ad ædificandum et plantandum: erit autem, si conversa gens illa fecerit mala, non adducam super eam cuncta bona quæ locutus sum[r],» et reliqua. Introduxit igitur illos **161**

[l] Matth. XVI, 6. [m] Exod. XXIII, 19. [n] Exod. XXIII, 26. [o] ibid. 28. [p] Psal. LXXX, 13, 14. [q] Exod. XXIII, 31; Deut. I, 7, 8. [r] Jerem. XVIII, 9.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI

[27] Cat. p. 820. ἀρ. τ. ἡμερῶν. [28] Cat. p. 822. αὐτοῖς ἐξωλόθρευσα. Additur: Ἐν τῷ μηδενὶ τοὺς ἐχθροὺς τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐκβαλεῖν ἐπαγγέλλεται. Οὐ γὰρ τὸ ζῶον νῦν τὴν σφηκίαν λέγει, τῷ δὲ ὀνόματι τοῦ ζώου διὰ βραχείας προφάσεως μεγάλην παρέξειν ὑπισχνεῖται τὴν βοήθειαν. [29] Cat. p. 824. ἐὰν στραφῇ, et deinde ποιῆσαι.

NOTÆ.

(91) Cod. Φαρισίων. Pic. Φαρισείων.

(92) *Ἱερεμίου*. Cod. et Pic. Ἰεζεκιήλ. Utraque lectio potest defendi. Propius quidem ad Jerem. XVIII, 9, spectant verba in textu allata, possunt autem æque bene ad Ezechiel. c. XVIII, vel XXXIII. referri. E memoria enim, ut videtur, allegata sunt.

(93) *Πεποίηκεν*. Cod. et Pic. δεδήλωκεν.

Deus in terram promissam; posteaquam vero noluerunt servare legem divinam, non præstitit illis universam, sed reliquit quosdam, qui cum illis assidue pugnarent, ut oppugnati divinum auxilium implorarent. Et hoc diserte narrat historia Judicum. Hos tamen subjecit regi David. Nam alienigenæ solverunt illi tributa, et Syria Damasci, et Syria Saba. Salomon quoque, quandiu pie vixit, eo potitus est imperio: ubi vero declinavit ad impietatem, privatus est imperio. His autem se daturum promisit, qui præcepta et legem observaturi essent.

INTERR. LX.

Quare jussit construi tabernaculum?

Rationem reddidit ipse Dominus Deus, dicens: « Et conficies mihi sanctuarium, et apparebo inter vos. Faciesque juxta omnia quæ ego monstro tibi in monte, juxta similitudinem tabernaculi, et juxta similitudinem omnium vasorum ipsius [s]. » Cum enim dedisset legem in monte Sinai verisimileque esset, quosdam existimaturos divinum numen loco circumscribi, jussit sibi construi tabernaculum, ut in hoc loco, ubi apparere solebat, doceret populum cultum pietatis. Sicut enim data eis terra promissionis templum ædificari sibi jussit, legemque dedit celebrandorum ibi divinorum officiorum, ne arbitrium **162** suum secuti in his peragendis, prolaberentur in erroneum cultum dæmonum: ita peregrinantibus illis, ac desertum transeuntibus, tabernaculum ædificari præcepit, quod facile transferri posset, in quo preces et sacrificia offerrent. Et hæc eorum gratia gesta sunt. Quia enim, cum magnus ille Moses per multos dies in monte moraretur, Aaronem ita sunt allocuti: « Fac nobis deos, qui præcedent nos [t]; » et imagine vituli conflata, ducentes choreas clamarunt: « Hi sunt dii tui, Israel, qui eduxerunt te de terra Ægypti [u]; » Tabernaculum hoc fieri mandavit Deus, et proficiscentibus illis præire jussit, et stationem habentibus

[s] Exod. xxv, 8, 9. [t] Exod. xxxii, 1. [u] ibid. 4.

τοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἣν ἐπηγγείλατο γῆν. Ἐπειδὴ δὲ φυλάξαι τὸν θεῖον οὐκ ἠβουλήθησαν νόμον, οὐ πᾶσαν (94) αὐτοῖς παρέδωκεν, ἀλλ' εἴασέ τινας διηνεκῶς αὐτοῖς πολεμοῦντας, ἵνα πολεμούμενοι τὴν θείαν αἰτῶσι βοήθειαν. Καὶ τοῦτο διαφερόντως ἡ τῶν Κριτῶν ἱστορία διδάσκει. Δαβὶδ μέντοι τῷ βασιλεῖ καὶ τούτους ὑπέταξε. Καὶ γὰρ οἱ ἀλλόφυλοι φόρους ἐδίδοσαν· καὶ Συρία Δαμασκοῦ, καὶ Συρία (95) Σουβᾶ. Καὶ Σολομῶν δὲ, ἕως ηὐσέβει, ταύτην (96) εἶχε τὴν δυναστείαν· ἀποκλίνας δὲ εἰς ἀσέβειαν, τῆς ἐξουσίας ἐξέπεσε. Καὶ τούτοις δὲ δώσειν ἐπηγγείλατο, τὰς ἐντολὰς καὶ τὸν νόμον φυλάττουσιν.

(97) ΕΡΩΤ. Ξ' [30].

Τὴν σκηνὴν τί δήποτε προσέταξεν ὁ Θεὸς (98) γενέσθαι;

Αὐτὸς ὁ Δεσπότης Θεὸς τὴν αἰτίαν δεδήλωκεν· ἔφη δὲ οὕτω (99)· « Καὶ ποιήσεις μοι ἁγίασμα, καὶ ὀφθήσομαι ἐν ὑμῖν. Καὶ ποιήσεις κατὰ πάντα ὅσα ἐγὼ δείκνυμί σοι ἐν τῷ ὄρει, τὸ παράδειγμα τῆς σκηνῆς, καὶ τὸ παράδειγμα πάντων [31] τῶν σκευῶν αὐτῆς. » Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει τὸν νόμον ἐδεδώκει, εἰκὸς δὲ ἦν τινας ὑποτοπῆσαι περιγεγράφθαι τὸ θεῖον, ἐκέλευσε γενέσθαι σκηνήν· ἵν' ἐκεῖθεν τὴν οἰκείαν ποιούμενος ἐπιφάνειαν, ἐκπαιδεύῃ τὸν λαὸν τὴν εὐσέβειαν (1). Ὥσπερ γὰρ τὴν ἐπηγγελμένην αὐτῶν ἀπειληφότων γῆν, τὸν νεὼν γενέσθαι προσέταξε, καὶ τὰς θείας ἐκεῖ (2) γίνεσθαι λειτουργίας ἐνομοθέτησεν· ἵνα μὴ ἀδεῶς τοῦτο δρῶντες, τῇ τῶν ἀλιτηρίων δαιμόνων περιπέσωσι πλάνῃ· οὕτως ὁδοιποροῦσι, καὶ τὴν ἔρημον διαβαίνουσι, σκηνὴν ποιῆσαι προσέταξε, μεταβῆναι καὶ αὐτὴν δυναμένην· ἵνα καὶ τὰς προσευχὰς, καὶ τὰς ἱερουργίας ἐν ταύτῃ προσφέρωσι. Καὶ ταῦτα δὲ τῆς αὐτῶν ἕνεκα γεγένηται χρείας. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῷ ὄρει τοῦ μεγάλου Μωσέως (3) πλείους διατρίψαντος ἡμέρας, πρὸς τὸν Ἀαρὼν ἔφασαν· « Ποίησον ἡμῖν θεοὺς, οἳ προπορεύσονται ἡμῶν· » καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ μόσχου κατασκευάσαντες, ἐβόων χορεύοντες· « Οὗτοι οἱ θεοί σου Ἰσραὴλ, οἱ ἐξαγαγόντες σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Τὴν σκηνὴν ταύτην γενέσθαι (4) προσέταξεν ὁ Θεὸς,

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[30] Qu. 60 in 15 sectiones dispescitur in catena. 1.) Initium usque ad τὰς θυσίας ἐπιτελεῖν, vid. in cat. p. 835, ad Exod. xxv, 9. 2.) εἶχε δὲ — τάξιν Μελχισεδὲκ, p. 163, vid. ib. p. 854, ad cap. xxvi, 33. 3.) οὐκοῦν — δεδωρ. καρπῶν, p. 164, vid. ib. p. 856, ad vers. 34, 35. 4.) πρὸ δὲ — ἱερουργίαν vid. ib. p. 864, ad cap. xxvii, 21. 5.) ὅτι δὲ — ἐδέχοντο, p. 165, vid. ib. p. 852, ad cap. xxvi, 20-25. 6.) ἐκ μέντοι — προσκυνῶσι vid. ib. p. 862, ad cap. xxvi, 16. 7.) δρυφάκτῳ — ἤλειμ. χρυσῷ, vid. ib. p. 853, ad cap. xxvi, 20-25. 8 τὸν δὲ ὄροφον — φύεσθαι λέγεται, vid. ib. p. 854, ad vers. 30-32. 9.) καὶ δέῤῥεις — φλογμὸν, vid. ib. p. 849, ad cap. xxvi, 6, 7. 10.) καὶ τοῖς ἱερεῦσι — περιτιθέναι, vid. ib. p. 867, ad cap. xxvii, 4. 1.) ὑποδύτην — τῶν ποδῶν, p. 166, vid. ib. p. 879, ad cap. xxviii, 33. 12.) ἀπήρτησε — μετγένηται vid. ib. p. 881, ad cap. xxviii, 34, 35. 13.) ἐπέκειτο — ἁγίασμα Κυρίου vid. ib. p. 883, ad vers. 38. 14.) ἐκέλευσε — ἐγγεγραμμένας vid. ib. p. 868, ad cap. xxviii, 6. 15.) ἐπὶ τῷ et reliqua vid. ib. p. 876, ad cap. xxviii, 32. [31] Cat. p. 835. πάντων om.

NOTÆ.

(94) *Πᾶσαν*. Cod. πᾶσιν.

(95) *Συρία Σουβᾶ*. Ita in vers. τῶν ο'. vocatur ea pars Syriæ, quæ alias Κοίλη Συρία, Hebr. ארם צובא dici solet. Conf. II Reg. x, 6, 8; II Esdr. ii, 2, 24,27

(96) *Ταύτην*. Desid.

(97) Hæc quæstio ad caput xxv et tria proxima capita pertinet.

(98) *Ὁ Θεός*. Abest a cod. et edit. Pici.

(99) Cod. οὗτος.

(1) *Εὐσέβειαν*. Cod. ἀσέβειαν. Minus bene.

(2) Cod. et Pic. ἐκεῖθεν.

(3) Cod. et Pic. Μωϋσῆ.

(4) *Γενέσθαι*. Des. in cod. et apud. Pic.

καὶ ἀπαιρόντων ἡγεῖσθαι νενομοθέτηκε, καὶ αὐλιζομένων ἵστασθαι· ὥστε καὶ τοὺς ἱερέας ἐν αὐτῇ τὰς θυσίας ἐπιτελεῖν· εἶχε δὲ αὐτὴ τῆς κτίσεως τὴν εἰκόνα. Ὥσπερ γὰρ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ὁ Δεσπότης δημιουργήσας Θεὸς, μέσον πάλιν ἐξέτεινε τὸ στερέωμα, καὶ διώρισε τὰ ὑπερῷα τῶν κάτω· οὕτω (5) μίαν μὲν προσέταξε γενέσθαι τὴν σκηνὴν, τριάκοντα μὲν πήχεων τὸ μῆκος, δέκα δὲ τὸ εὖρος ἔχουσαν· ἐν μέσῳ δὲ τὸ καταπέτασμα (6) διατείνας, ἐν τύπῳ τοῦ στερεώματος, διχῇ διεῖλεν αὐτὴν, καὶ τὸ μὲν παρὰ τὴν θύραν μέρος ἐκάλεσεν Ἅγια, τὸ δὲ τοῦ καταπετάσματος ἔνδον, Ἅγια ἁγίων ὠνόμασε. Καὶ ὥσπερ λέγει Δαβίδ· «Ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ, τὴν δὲ γῆν ἔδωκε τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων·» οὕτως ἔξω μὲν τοῦ καταπετάσματος εἰσιτητὸς (7) ἦν τοῖς ἱερεῦσι· τὸ δὲ ἔνδον ἄψαυστα ἦν [32], καὶ ἄδυτα, καὶ ἀνάκτορα. Τὸν ἀρχιερέα γὰρ μόνον [33] ἅπαξ τοῦ ἔτους νόμος ἦν εἰσιέναι. Ἦν δὲ ἐκεῖ τὰ τῶν Χερουβὶμ εἰκάσματα, τύπον τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων ἔχοντα· ἐν μέσῳ δὲ τούτων ἡ κιβωτὸς ἔκειτο, τὰς πλάκας ἔχουσα τοῦ νόμου, καὶ τὴν στάμνον τοῦ μάννα, καὶ τὴν ῥάβδον Ἀαρὼν τὴν βλαστήσασαν. Ἐπέκειτο δὲ ταύτῃ τὸ ἱλαστήριον, ταῖς πτέρυξι τῶν Χερουβὶμ σκιαζόμενον· ἐν τούτῳ δὲ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τὴν οἰκείαν ἐπιφάνειαν ἐποιεῖτο. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ θεία φύσις (8) ἀνείδεός τε καὶ ἀσχημάτιστος, ἀόρατός τε καὶ ἀπερίληπτος, καὶ τῆς τοιαύτης οὐσίας εἰκόνα τεκτήνασθαι παντάπασι τῶν ἀδυνάτων, τὰ σύμβολα τῶν μεγίστων αὐτοῦ δωρεῶν ἔνδον κεῖσθαι προσέταξεν. Αἱ μὲν γὰρ πλάκες τὴν νομοθεσίαν ἐδήλουν, τὴν ἱερωσύνην ἡ ῥάβδος, τὸ δὲ μάννα τὴν ἐν ἐρήμῳ τροφὴν καὶ τὸν ἀχειροποίητον ἄρτον· τὸ δέ γε ἱλαστήριον τῆς προφητείας σύμβολον ἦν· ἐκεῖθεν γὰρ αἱ προρρήσεις ἐγίνοντο. Ὥσπερ γὰρ ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς αὐτῶν θεωρεῖται, οὕτω διὰ τούτων ὁ μεγαλόδωρος ἐγνωρίζετο. Τὰ μὲν οὖν ἔνδον τῆς σκηνῆς τῶν ἐπουρανίων εἶχε τὸν τύπον [34], διὸ καὶ Ἅγια τῶν ἁγίων ὠνόμαστο. Καὶ ὅτι τοῦτο ἀληθὲς, μάρτυς ὁ θεῖος Ἀπόστολος οὑτωσὶ λέγων· «Οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα Ἅγια εἰσῆλθεν ὁ Χριστὸς, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν· ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν.» Καὶ πάλιν, περὶ τῆς θείας ἐλπίδος διαλεγόμενος καὶ ταῦτα προστέθεικεν· «Ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν ἀσφαλῆ τε καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος, ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς, γενόμενος ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.» Οὐκοῦν τὰ μὲν ἔνδον τοῦ καταπετάσματος (9) τὴν τῶν ἐπουρανίων [35] εἶχεν εἰκόνα· τὰ δὲ

A subsistere: quo sacerdotes in eo sacrificia peragere possent. Illud autem præ se ferebat creationis imaginem. Sicut enim Dominus Deus, cœlo terraque creatis, medium expandit firmamentum, et superiora distinxit ab inferioribus: ita tabernaculum quidem unum exstrui præcepit, quod triginta cubitorum longitudinem, decem vero latitudinem, haberet: in medio autem velum extendens, instar firmamenti, in duas partes illud distinxit: et partem quidem quæ erat ostium versus, vocavit sancta: partem vero, quæ erat intra velamen, appellavit Sancta sanctorum. Et sicut David dicit: «Cœlum cœli est Domini, terram autem dedit filiis hominum[v]:» sic pars quæ erat extra velamen, sacerdotibus erat pervia: quæ vero intra erat, B neque attingi debebat, nec adiri. Soli enim in eam pontifici semel in anno licebat ingredi. Erantque ibi effigies Cherubim[x], **163** virtutes incorporeas repræsentantes: in quorum medio posita erat arca, tabulas legis continens, et urnam manna refertam, et virgam Aaronis, quæ fronduerat. Huic autem impositum erat propitiatorium, alis Cherubinorum obumbratum: et in eo apparere solebat Deus omnium. Nam cum natura divina sine forma sit et figura, invisibilis et incircumscripta, atque hujusmodi substantiæ imagines effingere sit prorsus impossibile, symbola liberalitatis ejus immensæ intro recondi jussit. Nam tabulæ legem datam indicabant, virga vero sacerdotium, manna autem cibum quo C in deserto usi sunt, et panem non manufactum: propitiatorium vero prophetiæ symbolum erat, nam inde oracula reddebantur. Quemadmodum enim ex magnitudine et pulchritudine creaturarum, proportione quadam creator ipsarum cognoscitur[y]: ita per hæc declarabatur munificus largitor. Pars igitur interior tabernaculi cœlestia referebat: unde vocata est Sancta sanctorum. Quod verum esse testatur divinus Apostolus, ita dicens: «Non enim in manufacta Sancta Christus introivit, exemplaria verorum: sed in ipsum cœlum, ut appareat nunc coram vultu Dei pro nobis[z].» Et iterum, dum de spe divina disputat, ista subjunxit: «Quam sicut anchoram habemus tutam ac firmam, et introeuntem usque ad interiora velaminis, ubi præcursor pro D nobis introivit Jesus, factus sacerdos secundum ordinem Melchisedech[a].» Itaque pars illa intra velum præ se **164** ferebat imaginem cœlestium, altera vero extra velum terrestrium: ideoque in eam sacerdotes continenter ingrediebantur. Erat autem in ea, versus partem quidem meridionalem,

[v] Psal. cxiii, 16. [x] Exod. xxvi, 31. [y] Sap. xiii, 5. [z] Hebr. ix, 24. [a] Hebr. vi, 19, 20.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[32] Cat. p. 854. ἄψαυστα ἦν εἰσιέναι. [33] μόνον om. [34] Cat. p. 855. τόπον. [35] Cat. p. 856. οὐρανῶν.

NOTÆ.

(5) *Οὕτω*. Abest a cod.
(6) Cod. et Pic. *παραπέτασμα*.
(7) *Εἰσιτητὸν — ἄδυτα*. Des. apud Pic.
(8) *Φύσις*. Cod. γραφή.

(9) *Ὅπου — ἔνδον τοῦ καταπετάσματος*. Picus hæc pauca, omissis reliquis, habet, καὶ τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος τὴν τῶν κ. τ. λ.

lucerna septifida, septem quoque habens lychnos, numerum dierum septimanæ denotantes. A parte autem septentrionis, mensa aurea, super quam apponi jussit duodecim panes, et phialas aureas thure plenas et sale. In medio vero lucernæ et mensæ, positum erat thuribulum aureum. Hæc autem significabant terræ fruges hominibus datas. Pro foribus autem tabernaculi altare fuit æneum, quod excipiebat oblata sacrificia. Porro hoc indicat ista fuisse superflua, Deoque omnium minime grata. Unde illa permisit celebrari, propter Judæorum infirmitatem: sed extra tabernaculum sacrificia fieri jussit, quasi iis qui intus erant non necessaria. Nos autem sacrificium interiori parti attributum peragimus. Offerimus enim Deo incensum cum lumine lucernarum, et mysticum sanctæ mensæ sacrificium. Cæterum facile est cognoscere, quod longitudo tabernaculi triginta cubitorum esset, latitudo vero decem. Pars enim australis viginti tabulis erat constructa, totidemque pars aquilonaris [b]: tabulas enim columnas interpretes alii vocaverunt. Cum autem unaquæque tabula sesquicubitalis esset, profecto viginti tabulæ triginta cubitos implebant. Similiter et pars occidentalis sex tabulis ejusdem mensuræ constructa erat, et duabus in angulis. E duodecim ergo cubitis **165** inde confectis, decem interiorem latitudinem perficiebant, duo vero alii utrinque latera copulabant. A parte vero orientis ostium construi præcepit, ut sol etiam ipse oriens quodam modo adorationem exhiberet vestibulo tabernaculi, radios suos illuc confestim dirigens: ii vero, quibus solum Deum adorare mandatum erat, a tergo solem haberent, ad tabernaculum conversi: et ita non solem, sed hujus creatorem adorarent. Tabernaculum igitur erat tabulato simile, tabulas habens omni ex parte inter se connexas: quæ quidem habebant bases argenteas, et capitella similiter, utraque autem erant deaurata intus et foris. Tegebanturque variis texturis, diversis tinctis coloribus: quarum aliæ purpureo, aliæ rosaceo, vel cocco tincto, aliæ hyacinthino tinctæ erant, byssus autem colore erat candido. His porro quatuor elementa significabantur. Nam hyacinthus aeris similitudinem refert, rosaceus autem color, seu cocco tinctus, ignis: purpureus autem mare denotat, quod concham alit, unde color ejusmodi sumitur: byssus autem terram, unde nasci dicitur. Habuit et pelles cilicinas impositas, ac stragula varia, quæ arcerent tam pluviam, quam ardorem. Nec minus sacerdotes varie exornatos esse voluit [c], ut populo

A ἐκτὸς, τῶν ἐπιγείων· οἱο καὶ τοῖς ἱερεῦσι διηνεκῶς ἦν βατά. Εἶχε δὲ ταῦτα λυχνίαν μὲν ἐν τῷ νοτίῳ μέρει κειμένην ἑπτάκαυλον, ἰσαρίθμους (10) ἔχουσα [a] λύχνους ἐπικειμένους. Ἐδήλουν δὲ οὗτοι τῶν ἡμερῶν τῆς ἑβδομάδος τὸν ἀριθμόν. Τράπεζαν δὲ ἐν τῷ βορείῳ χρυσῆν, ἐφ' ἧς ἄρτους προκεῖσθαι προσέταξε δυοκαίδεκα, καὶ φιάλας χρυσᾶς, πλήρεις λιβανωτοῦ καὶ ἁλῶν. Ἐν δὲ τῷ μέσῳ τῆς τε λυχνίας καὶ τῆς τραπέζης, χρυσοῦν ἔκειτο θυμιατήριον. Ταῦτα δὲ ἦν αἰνίγματα τῶν ἀπὸ γῆς τοῖς ἀνθρώποις δεδωρημένων καρπῶν. Πρὸ δὲ τῆς σκηνῆς ἔξω τὸ χαλκοῦν ἦν (11) θυσιαστήριον, τὸ τὰ προσφερόμενα δεχόμενον θύματα. Δηλοῖ δὲ τοῦτο, περιττὰ εἶναι ταῦτα, καὶ μὴ ἀρεστὰ τῷ τῶν ὅλων Θεῷ. Ὅθεν ἐπιτελεῖσθαι αὐτὰ συνεχώρησε, διὰ τὴν τῶν Ἰου-
B δαίων ἀσθένειαν· ἔξω δὲ τῆς σκηνῆς ἱερουργεῖσθαι προσέταξεν, ὡς τοῖς ἔνδον οὐκ ἀναγκαῖα. Ἡμεῖς δὲ τὴν τοῖς ἔνδον ἀπονεμηθεῖσαν λειτουργίαν ἐπιτελοῦμεν. Θυμίαμα γὰρ καὶ λυχναῖον φῶς προσφέρομεν τῷ Θεῷ, καὶ τὴν μυστικὴν τῆς ἁγίας τραπέζης ἱερουργίαν. Ὅτι δὲ τριάκοντα πήχεων ἦν τὸ μῆκος τῆς σκηνῆς, καὶ δέκα τὸ εὖρος, καταμαθεῖν εὐπετές. Εἴκοσι γὰρ σανίδας εἶχε τὸ νότιον μέρος, καὶ τοσαύτας τὸ βόρειον. Σανίδας γὰρ τοὺς στύλους ὠνόμασαν οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταί. Ἑκάστης δὲ σανίδος πῆχυν ἐχούσης καὶ ἥμισυ πήχεως, τριάκοντα πήχεις αἱ εἴκοσι σανίδες ἐπλήρουν. Οὕτω πάλιν τὸ πρὸς δυσμὰς ἀποβλέπον ἓξ εἶχε σανίδας τὸ αὐτὸ μέτρον ἐχούσας, καὶ δύο ἐν ταῖς γωνίαις (12). Δώδεκα
C οὖν (13) πήχεις οἱ (14) ἐκ τούτων συναγόμενοι, οἱ μὲν δέκα τὸ ἔνδον εὖρος ἐπλήρουν, οἱ δὲ ἄλλοι δύο, τῶν ἑκατέρωθεν πλευρῶν τὰς ἁρμονίας ἐδέχοντο. Ἐκ μέντοι τοῦ ἑῴου μέρους τὴν θύραν γενέσθαι προσέταξεν, ἵνα καὶ αὐτὸς ἀνίσχων ὁ ἥλιος οἷόν τινα προσκύνησιν προσφέροι τοῖς προπυλαίοις εὐθὺς ἐκεῖσε τὰς ἀκτῖνας ἐκπέμπων· καὶ οἱ τῷ Θεῷ μόνῳ λατρεύειν προστεταγμένοι ὄπισθεν τὸν ἥλιον ἔχωσι πρὸς τὴν σκηνὴν τετραμμένοι, καὶ μὴ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν τούτου ποιητὴν προσκυνῶσι. Δρυφάκτῳ τοίνυν ἡ σκηνὴ προσεῴκει, σανίδας ἔχουσα πάντοθεν συνηρμοσμένας ἀλλήλαις. Εἶχον δὲ καὶ τὰς βάσεις ἀργυρᾶς, καὶ τὰς κεφαλίδας ὡσαύτως· καὶ αὗται δὲ καὶ ἔνδοθεν καὶ ἔξωθεν ἦσαν ἠλειμμέναι χρυσῷ· τὸν δὲ ὄροφον εἶχον ἐξ ὑφασμάτων ποικίλων, ἐκ διαφόρων
D κατεσκευασμένων χρωμάτων. Τὸ μὲν γὰρ ἦν ἁλουργικὸν, τὸ δὲ ῥοδοειδὲς, ἢ κοκκοβαφὲς, τὸ δὲ ὑακίνθῳ προσεοικός· ἡ δὲ βύσσος τὴν λευκὴν εἶχε χροιάν. Καὶ ταῦτα δὲ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἦν αἰνίγματα. Ὁ μὲν γὰρ ὑάκινθος τῷ ἀέρι προσέοικε· τὸ δὲ (15) ῥοδοειδὲς ἢ κοκκοβαφὲς τῷ πυρί· τὸ δὲ ἁλουργικὸν

[b] Exod. XXVII, 10 seqq. [c] Exod. XXXIII, 1 seqq.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[a] ἔχουσαν.

NOTÆ.

(10) Cod. ἔχουσαν.
(11) *Θυμιατήριον — χαλκοῦν ἦν*. Des. in cod. et apud Pic.
(12) *Ἐν ταῖς γωνίαις*. Cod. et Pic. γωνίας.
(13) *Οὖν*. Cod. et Pic. δέ.
(14) *Οἱ*. Des.
(15) *Τὸ δὲ — πυρί*. Des. in cod.

μηνύει τὴν θάλατταν· ἐκείνη γὰρ τρέφει τὸν (16) A κόχλον, ἐξ οὗ [37] τὸ τοιοῦτον γίνεται χρῶμα· ἡ δὲ βύσσος, τὴν γῆν· ἐκ ταύτης γὰρ φύεσθαι λέγεται. Καὶ δέῤῥεις δὲ εἶχε τριχίνας ἐπικειμένας, καὶ μέντοι καὶ διφθέρας ποικίλας, ὥστε καὶ τὸν ὑετὸν ἀπείργειν, καὶ τὸν φλογμόν. Καὶ τοῖς ἱερεῦσι δὲ παντοδαπὸν περιτέθεικε κόσμον· τὸν μὲν λαὸν καταπλήττοντα τῷ διαφόρῳ τοῦ σχήματος, αὐτοὺς δὲ τοὺς ἱερέας διδάσκοντα ὅπως χρὴ τὴν ψυχὴν ὡραΐζειν, καὶ τὸν τῆς ἀρετῆς αὐτῇ κόσμον περιτιθέναι. *Ὑποδύτην* δὲ καλεῖ τὸν ἐνδότερον χιτωνίσκον· *ἐπενδύτην* δὲ, τὸν χιτῶνα τὸν ἔξωθεν, ὑακίνθινον δὲ τοῦτον γενέσθαι προσέταξε, καὶ *ποδήρη* (17) προσηγόρευσεν, ὡς μέχρις ἄκρων διήκοντα τῶν ποδῶν. Ἀπήρτησε δὲ τούτου καὶ κώδωνας χρυσοῦς, καὶ ῥοΐσκους· ἵνα (18) εἰς τὸ ἄδυτον καὶ ἀνάκτορον τῆς B σκηνῆς εἰσιὼν, καὶ τὴν ἐκ τούτων ἀποτελουμένην ἠχὴν (19) εἰσδεχόμενος (20), μετὰ δέους (21) τὴν λειτουργίαν ἐπιτελῇ (22), εἰς μνήμην λαμβάνων τὸν ταῦτα προστεταχότα, καὶ τὴν προσφερομένην ἱερουργίαν δεχόμενον. Διά τοι τοῦτο γὰρ (23) τοῦ ἀέρος ὁ ποδήρης εἶχε τὸ χρῶμα· ὑάκινθος δὲ ἦν, ὡς ἂν καὶ εἰς τοῦτο ἀφορῶν μετάρσιος γένηται. Ἐπέκειτο δὲ τῇ κεφαλῇ κίδαρις τὸν οὐρανὸν μιμουμένη. Ἐκάλυπτε δὲ καὶ ταινία τὸ μέτωπον, ἣν *μίτραν* εἶπον οἱ Ἑβδομήκοντα. Εἶχε δὲ ἐν μέσῳ πέταλον αὕτη χρυσοῦν, ἐγγεγραμμένον ἔχον τοῦ Θεοῦ τὸ ἄφραστον ὄνομα, ὃ καλοῦσιν Ἑβραῖοι *τετράγραμμον* (24). Εὐλάβειαν δὲ τὸν λαὸν ἐκπαιδεύων ὁ Δεσπότης Θεὸς, δι' αἰνίγματος τοῦτο δεδήλωκεν· « Ἐπιγράψεις αὐτὸ (25), φησὶν, ἁγίασμα Κυρίου. » C Ἐκέλευσε δὲ αὐτῷ καὶ ἐφεστρίδα γενέσθαι, ἣν οἱ Ἑβδομήκοντα *ἐπωμίδα* ἐκάλεσαν· ἐν δὲ ταῖς Βασιλείαις εὑρίσκομεν (26) *ἐφοὺδ* αὐτὴν κατὰ τὴν τῶν Ἑβραίων γλῶτταν ὠνομασμένην. Αὕτη (27) εἶχεν ἐφ' ἑκατέρου μὲν ὤμου δύο λίθους πολυτελεῖς, ἔχοντας τῶν φυλῶν τὰς προσηγορίας ἐγγεγραμμένας. Ἐπὶ τῷ στήθει τὸ καλούμενον *λόγιον* (28), τὴν λογικὴν συγκαλύπτον καρδίαν. Εἶχε δὲ καὶ τοῦτο δυοκαίδεκα λίθους προσηρμοσμένους διάφορον (29) ἔχοντας χροιὰν (30) διὰ δὲ τούτων ἐδηλοῦτο (31) πολέμου συγκροτηθέντος ἡ νίκη, ἡ ἧττα· καὶ τοῦτο

essent admirationi, propter varietatem figurarum: et instruerentur ipsi sacerdotes, quomodo oporteat animam decorare, et illam ornamento virtutis circumdare. Appellat autem ὑποδύτην tunicam interiorem: **166** ἐπενδύτην vero, vestem exteriorem, quam hyacinthinam esse jussit, et ποδήρη appellavit, eo quod ad imos usque pedes porrigeretur. Huic autem appendit et tintinnabula aurea, et corymbos instar mali punici, ut ingressurus adytum et secretiorem partem tabernaculi, et sonitum ex illis excitatum audiens, cum timore sacra munera obiret, memoria recolens eum qui ista mandaverat, et oblatum ejusmodi sacrificium suscipiebat [d]. Propterea et aeris colorem referebat vestis illa talaris: quæ ob id erat hyacinthina, ut sursum verteret animum illam intuens. Capiti vero imponebatur tiara, quæ cœlum repræsentabat. Et frontem tegebat tænia, quam Septuaginta *mitram* appellaverunt. Huic annexa erat in medio lamina aurea, cui insculptum erat inenarrabile nomen Dei, quod Hebræi vocant *quadriliterum*. Ut autem ad reverentiam populum incitaret Dominus Deus, hoc obscure significavit dicens: « Inscribes illam, inquit, sanctificatio Domini [e]. » Jussit quoque ipsi fieri vestem exteriorem, quam Septuaginta vocaverunt *superhumerale*: in libro autem Regnorum Hebraica lingua *ephod* vocatam reperimus. Hæc habebat ab utroque humero duos lapides valde pretiosos, quibus erant inscripta tribuum nomina. Supra pectus autem erat quod *rationale* vocabatur, tegens **167** cor, partem rationalem. Quod ipsum quoque duodecim lapides habebat aptatos, diversis coloribus distinctos: atque ex his belli tempore cognoscebatur, victoriane an clades immineret: ut perspicuum est ex historia Regnorum. Nam cum alienigenæ coacto exercitu invaderent populum Israel, ante confligere Saul non est ausus, quam victoriæ indicia perspexisset: « Applica, inquit, Ephod [f]. » Deinde cum victoriam futuram animadvertisset, addidit, « Contrahe Ephod, » et ita populum armari jussit. Propterea cum dixisset Deus omnium: « Et impones rationale judicii supra pectus Aaronis, et aptabis illud

[d] Exod. XXVIII, 31. [e] Exod. XXVIII, 36. [f] I Reg. XIV, 18, 19.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[37] Cat. p. 854. τὴν κόχλον ἐξ ἧς.

NOTÆ.

(16) *Τὸν — οὗ.* Cod. τὴν κόχλον ἐξ ἧς.
(17) *Ποδήρη.* Exod. XXVIII, 31; edit. Grabii (in edit. Rom. est vers. 27), hoc nomen datur tunicæ interiori ὑποδύτης dictæ.
(18) *Ἵνα.* Abest a cod. et edit. Pici.
(19) *Ἠχήν.* Pic. ἰσχύν.
(20) Cod. et Pic. εἰσδεχόμενον.
(21) *Δέους.* Cod. et Pic. addunt δέ.
(22) Cod. et Pic. ἐπιτελεῖν.
(23) *Γάρ.* Cod. et Pic. καί.
(24) *Τετράγραμμον.* Cod. et Pic. præmittunt τήν.
(25) *Αὐτό.* Cod. et Pic. γάρ.
(26) *Εὑρίσκομεν.* Cod. et Pic. præmittunt ὡς. Picus autem hanc notulam apposuit: « Videtur vacare. »
(27) Non modo in libris Regum sed alibi etiam voce Ἐφοὺδ utuntur οἱ Ο'. Conf. Judic. VIII, 27.
(28) In Bibliis Græcis legitur λογεῖον. Aquila et Symmachus habent λόγιον.
(29) *Διάφορον — ἐδηλοῦτο.* Des. in edit. Pici.
(30) Cod. χρόαν.
(31) Cod. ἐδήλου τό.

superhumerali, « subjunxit, » et impones illi demonstrationem et veritatem [g]. » Ac demonstrationem quidem appellavit indicia quæ inde petebantur: veritatem vero ipsam indiciorum certitudinem. Cæterum non est ignorandum, Dominum sapientissimum per signa corporea studuisse commodo eorum, qui crassioris adhuc erant ingenii, nec percipere ea quæ intellectualia sunt, poterant. Nos autem per rationale quidem intelligimus contemplationem intellectualium, per superhumerale vero operationem virtutis: conjunctionemque per * copulationem rationalis cum superhumerali, concordiam fidei et bonæ operationis. Ex eo vero quod prius imponebatur superhumerale, postea rationale huic aptabatur, intelligimus, **168** operationem bonam gradum facere ad contemplationem.

A τῶν Βασιλειῶν ἡ ἱστορία διδάσκει. Ἐπιστρατευσάντων γὰρ τῶν ἀλλοφύλων τῷ Ἰσραὴλ, οὐ πρότερον ἐτόλμησεν ὁ Σαοὺλ παρατάξασθαι (32), ἕως εἶδε τὰ τῆς νίκης μηνύματα. « Προσάγαγε γὰρ, φησὶ, τὸ Ἐφούδ. » Εἶτα τὴν νίκην μαθὼν, ἐπήγαγε· « Συνάγαγε (33) τὸ Ἐφούδ· » καὶ οὕτως ἐξώπλισε τὸν λαόν. Διὰ τοῦτο εἰρηκὼς ὁ τῶν ὅλων Θεός· « Καὶ ἐπιθήσεις τὸ λόγιον τῆς κρίσεως ἐπὶ τὸ στῆθος Ἀαρὼν, καὶ συνάψεις αὐτὸ πρὸς τὴν ἐπωμίδα, ἐπήγαγε· « καὶ ἐπιθήσεις αὐτῷ (34) τὴν δήλωσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν. » Καὶ δήλωσιν μὲν ἐκάλεσε τὰ ἐκεῖθεν μηνύματα· ἀλήθειαν δὲ τῶν μηνυμάτων τὸ ἀψευδές.

Ἰστέον μέντοι, ὡς παχυτέροις οὖσι τοῖς τηνικαῦτα, καὶ τῶν νοητῶν ἐφικέσθαι μὴ δυναμένοις, διὰ τῶν σωματικῶν συμβόλων τὴν ὠφέλειαν ὁ πάνσοφος Δεσπότης ἐπραγματεύετο. B Ἡμεῖς δὲ νοοῦμεν διὰ μὲν τοῦ λογίου, τὴν θεωρίαν τῶν νοητῶν· διὰ δὲ τῆς ἐπωμίδος, τὴν ἐργασίαν τῆς ἀρετῆς, καὶ τὴν τοῦ λογίου καὶ τῆς ἐπωμίδος ἁρμονίαν τε καὶ συνάφειαν (35) εἰς τὴν τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγαθῆς πράξεως λαμβάνομεν συμφωνίαν. Τὸ δὲ πρώτην ἐπιτίθεσθαι τὴν ἐπωμίδα, εἶθ' οὕτω ταύτῃ τὸ λόγιον συνάπτεσθαι, τὸ τὴν ἀγαθὴν πρᾶξιν ὑποβάθραν (36) εἶναι τῆς θεωρίας.

INTERR. LXI.

Qua de causa sacerdotes victimis manus imponentes sic sacrificabant [i]?

Non omnibus victimis manum imponebant, sed illis quæ pro ipsis offerebantur, et maxime pro peccato. Cæteris autem victimis hi qui offerebant manus imponebant. Hoc autem ipsum indicabat, hostiam illam in ejus locum, qui eam offerebat, sufficí, ut quæ pro ipso moreretur. Notandum est autem, quod vitulus offerebatur pro pontifice, similiter et pro universo populo rursus vitulus: pro principe vero hircus, et pro unoquoque homine capra. Est enim res conveniens principi, masculus, subdito vero femina: quoniam ab initio mulierem Adamo Deus subjecit. Cæterum vitulus, qui pro peccato immolabatur, exurebatur extra castra. « Qua de causa etiam Christus Dominus, ut divinus Apostolus ait, extra portam passus est [j] », et figuræ veritatem adjecit. Offerebatur autem ad altare omentum. Hoc enim dicit: « Adeps super ventrem, et renes duo, et adeps super eos, et extrema pars jecoris [k]: » quod quidem alii interpretes superfluum nominaverunt. Sunt autem hæc ænigmata passionum nostrarum. Nam adeps ventriculum tegens morbum gulæ significat: renes autem, voluptates sub ventre latentes: extrema vero pars

ΕΡΩΤ. ΞΑ'[38].

Διατί οἱ ἱερεῖς τοῖς ἱερείοις τὰς χεῖρας ἐπιτιθέντες οὕτως ἱέρευον;

Οὐ πᾶσι τοῖς ἱερείοις, ἀλλὰ τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν προσφερομένοις, καὶ μάλιστα τοῖς ὑπὲρ ἁμαρτίας. Τοῖς δὲ ἄλλοις αὐτοὶ τὰς χεῖρας ἐπετίθεσαν οἱ προσφέροντες. Ἦν δὲ τοῦτο σύμβολον τοῦ τὸ ἱερεῖον τὸν τόπον πληροῦν τοῦ προσφέροντος τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ δεχόμενον σφαγήν [39]. Ἐπισημήνασθαι δὲ προσήκει, C ὡς ὑπὲρ τοῦ ἀρχιερέως προσεφέρετο μόσχος· ὑπὲρ δὲ παντὸς τοῦ λαοῦ πάλιν μόσχος· ὑπὲρ δὲ τοῦ ἄρχοντος χίμαρος· ὑπὲρ ἑκάστου δὲ ἀνδρὸς χίμαιρα. Πρόσφορον (37) γὰρ τῷ μὲν ἄρχοντι τὸ ἄῤῥεν, τῷ δὲ ἀρχομένῳ τὸ θῆλυ. Ἐπειδὴ καὶ τὴν γυναῖκα τῷ Ἀδὰμ ἐξ ἀρχῆς ὑπέταξεν ὁ Θεός. Ὁ δὲ μόσχος ὁ περὶ ἁμαρτίας θυόμενος ἔξω τῆς παρεμβολῆς κατεκαίετο. « Τούτου χάριν καὶ ὁ Δεσπότης Χριστὸς, ᾗ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ἔξω τῆς πύλης ἔπαθε, » καὶ τῷ τύπῳ τὴν ἀλήθειαν ἐπιτέθεικε. Τῷ δὲ θυσιαστηρίῳ προσεφέρετο τὸ ἐπίπλουν (38). Τοῦτο γὰρ λέγει, « Τὸ στέαρ τὸ ἐπὶ τῆς κοιλίας, καὶ οἱ δύο (39) νεφροὶ, καὶ στέαρ τὸ ἐπ' αὐτῶν, καὶ ὁ τοῦ ἥπατος λοβός· » ὅπερ οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ περιττὸν προσηγόρευσαν. D Αἰνίγματα δὲ ταῦτα τῶν ἐν ἡμῖν παθημάτων. Τὸ μὲν γὰρ στέαρ τὸ τὴν κοιλίαν καλύπτον, σημαίνει τῆς γαστριμαργίας τὴν νόσον· οἱ δὲ νε-

[g] Exod. xxviii, 12. [h] ibid. 26. [i] Exod. xxix, 10. [j] Hebr. xiii, 12. [k] Exod. xxix 13.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[38] Quæst. 61 quatuor sectiones complectitur. 1.) Initium vid. in cat. p. 888. 2.) τῷ δὲ θυσιαστ. — πονηρᾶς ἐνεργ. p. 169, vid. ib. p. 889, ad c. xxix, 12, 13. 3.) τοῦ δὲ — κελεύων, vid. ib. p. 892, ad vers. 21, 22. 4.) ὁ δὲ ἄρτος et reliqua vid. ib. ad vers. 23. [39] Cat. p. 888. δεχ. ὀργήν.

NOTÆ.

(32) Cod. et Pic. πατάξασθαι.

(33) *Τὸ Ἐφούδ*. In versione τῶν O' legitur συνάγαγε τὰς χεῖράς σου. Minus bene hi interpretes vers. 18, usi sunt voce Ἐφούδ, in textu enim Hebr. I Sam. xiv, 18, legitur ארון האלהים.

(34) Τὴν — ἀλήθειαν. Ita oi O' exprimunt, quod in fonte Exod. xxviii, 30, dicitur אורים et תמים. Reliqui interpretes habent τοὺς φωτισμοὺς καὶ τὰς τελειότητας.

(35) *Συνάφειαν*. Cod. et Pic. συμφωνίαν.

(36) Cod. ὑποβαράθρον, pro ὑπόβαθρον, ut videtur.

(37) Cod. et Pic. προσέφερον.

(38) Cod. et Pic. ἔπιπλον, pro ἐπίπλοον, ut videtur.

(39) Cod. et Pic. τοὺς δύο νεφρούς.

φροὶ τὰς ὑπογαστρίους ἡδονάς· ὁ δὲ λοβὸς τοῦ ἥπατος τὸ θυμοειδές. Ἐκείνῳ γὰρ συνῆπται τὸ χοληδόχον (40) ἀγγεῖον. Ταῦτα δὲ καθιεροῦν κελεύει, καὶ οἱονεὶ νεκρὰς αὐτῶν ἀποφαίνειν τὰς πονηρὰς ἐνεργείας. Τοῦ δὲ τῆς τελειώσεως κριοῦ τὸν βραχίονα τὸν δεξιὸν προσενεγκεῖν διηγόρευσε [40], τὴν πρακτικὴν ἀρετὴν δεξιὰν οὖσαν, καὶ ἀρεστὴν (41) τῷ Θεῷ προσφέρειν κελεύων. Ὁ δὲ ἄρτος, καὶ τὸ λάγανον, καὶ ἡ τοῦ οἴνου σπονδὴ, τοὺς ἀπὸ γῆς φυομένους δηλοῦσι καρποὺς, ὧν τὰς ἀπαρχὰς προσφέρειν ὅσιον τῷ Θεῷ.

ΕΡΩΤ. ΞΒ'.

Τί ἐστιν, « εἰς ὀσμὴν εὐωδίας κάρπωμά ἐστι τῷ Κυρίῳ ; »

Διὰ τῶν ἀνθρωπίνων τὰ θεῖα διδάσκει. Ἐπειδὴ γὰρ ἡμεῖς ταῖς (42) εὐοσμίαις [41] τερπόμεθα, τὴν κατὰ νόμον γενομένην ἱερουργίαν ὀσμὴν εὐωδίας ὠνόμασεν. Ὅτι γὰρ οὐ δεῖ γυμνῷ προσέχειν τῷ γράμματι, καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις διδάσκει· ἀσώματος γάρ· καὶ ἡ δυσοσμία τῶν καιομένων ὀστῶν. Τί γὰρ ἐκείνων ἐστὶ δυσωδέστερον; Οἱ μέντοι ἄλλοι ἑρμηνευταὶ *εὐαρεστήσεως* ἀντὶ εὐωδίας τεθείκασιν.

ΕΡΩΤ. ΞΓ'.

Τίνος χάριν ἐξ ἑκάστης θυσίας ὑπὲρ σωτηρίας προσφερομένης τὸν ἱερέα λαμβάνειν τὸν βραχίονα τὸν δεξιὸν, καὶ τὸ στηθύνιον προσέταξε (43);

Διὰ τοῦ στηθυνίου τὸ λογικὸν καὶ τὸ θεωρητικὸν ἀπαιτεῖ τὸν ἱερέα· κάλυμμα γὰρ τὸ στηθύνιον τῆς καρδίας. Διὰ δὲ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος, τὴν πρᾶξιν τὴν δεξιάν. Οὐκ ἀρκεῖ γὰρ ἡ πίστις εἰς σωτηρίαν, ἀλλὰ δεῖται τῶν ἔργων εἰς τελειότητα

ΕΡΩΤ. ΞΔ'.

Τί ἐστι τὸ εἶν (44) ;

Μέτρον Ἑβραϊκὸν οἴνου καὶ ἐλαίου. Δέχεται δὲ, ὥς φησιν Ἰώσηπος, δύο χοᾶς Ἀττικούς. Πιστευτέον (45) δὲ ἐν τούτοις αὐτῷ, ἀκριβῶς τοῦ ἔθνους τὰ μέτρα ἐπισταμένῳ.

ΕΡΩΤ. ΞΕ'.

Περὶ τῶν Σαββάτων νομοθετῶν ἔφη· « Ἔστι γὰρ σημεῖον ἐμοὶ [42] καὶ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ (46) εἰς τὰς γενεὰς ὑμῶν· πῶς οὖν τοῦτο νοήσομεν ; »

Ὥσπερ τῷ Ἀβραὰμ τὴν περιτομὴν διδοὺς ἔφη· « Καὶ ἔσται εἰς σημεῖον ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν· » οὕτω καὶ περὶ Σαββάτου νομοθετῶν ἔφη· « Ἔστι γὰρ σημεῖον ἐμοὶ (47) καὶ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ εἰς τὰς γενεὰς ὑμῶν. » Τὸ γὰρ καινὸν τῆς πολιτείας ἀεὶ τοῦ νομοθέτου τὴν μνήμην ἀνθεῖν παρεσκεύαζε, καὶ τῶν

A jecoris, facultatem irascendi denotat, huic enim adhæret receptaculum bilis. Quæ omnia sacrificare jubet, et morti **169** quasi traditas ostendere eorum improbas vires. Statuit quoque armum dextrum arietis impletionum offerre, virtutem activam, tanquam dextram et Deo acceptabilem offerri jubens. Panis autem, et laganum, ac libamen vini, fructus e terra nascentes indicant, quorum primitias offerre Deo sanctum est.

INTERR. LXII.

Quid sibi vult : « In odorem suavitatis est oblatio Domino [l] ? »

Per humana docet quæ sunt divina. Nam cum B bonis odoribus delectemur, sacrificium secundum * legem factum appellavit odorem suavitatis. Quod enim littera nuda non sit attendenda, et natura divina demonstrat, quæ incorporea est, et gravis odor ossium combustorum. Quid enim pejus olet, quam illa ? Interpretes alii pro suavitatis odore, *acceptationis* dixerunt.

INTERR. LXIII.

Quamobrem statuit ex unaquaque victima pro salute oblata, sacerdotem sumere dextrum armum atque pectusculum [m] ?

Per pectusculum exigit a sacerdote facultatem rationalem et contemplativam. Tegitur enim cor a pectusculo. Et per armum dextrum requirit in eo dexteras actiones. Non enim sufficit sola fides C ad salutem, sed operibus indiget ad perfectionem.

INTERR. LXIV

Quid est hin [n] ?

Genus est mensuræ vini et olei apud Hebræos. Continet autem, ut ait Josephus, duos **170** choas Atticos. Illi autem credendum est in his rebus, ut qui gentis illius mensuras probe norat.

INTERR. LXV.

Quomodo intelligimus illud, quod legem condens de Sabbatis dixit : « Est enim signum inter me et filios Israel in generationibus vestris [o] ? »

Quemadmodum cum daret Abrahamo circumcisionem dixit : « Et erit signum inter me et vos [p], » sic Sabbati legem ferens, ait : « Est signum inter D me et filios Israelis in generationibus vestris. » Novum enim genus politiæ efficiebat, ut legislatoris perpetuam memoriam conservarent, et a cæteris

[l] Exod. XXIX, 25. [m] ibid. 26. [n] ibid. 40. [o] Exod. XXXI, 13. [p] Gen. XVII, 11

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[40] προηγόρευσε. [41] Cat. p. 893. ταῖς εὐωδίαις. [42] Cat. p. 905. ἐν ἐμοί.

NOTÆ.

(40) Cod. χολοδόχον.
(41) Cod. et Pic. ἀρίστην.
(42) Cod. εὐωδίαις.
(43) *Προσέταξε*. Cod. et Pic. διηγόρευσεν.
(44) *Εἶν*. Cod. et Pic. Ἶν.
(45) Aliam de hac mensura sententiam profert infra ad Ezech. IV, et XLV. Totum hoc scholion ad Exod. XXIV, 40, idem est cum eo, quod Montf. l. c. t. I, p. 89, e Schedis Combefis. ad illustrandum hunc locum attulit ; ubi tamen pro Εἶν legitur Ἀΐν.
(46) *Ἐμοὶ — υἱοῖς*. Cod. et Pic. ἀναμέσον ἐμοῦ καὶ τῶν υἱῶν.
(47) *Ἐμοί*. Cod. et Pic. ἐν ἐμοί.

gentibus separabat eos. Quemadmodum enim notæ greges et pecora designant, sic leges eximiæ in Hebræorum republica ab aliis eos segregabant, et legislatori adhærere docebant.

ἐθνῶν τῶν ἄλλων ἐχώριζε (48). Καθάπερ γὰρ τὰς ποίμνας καὶ τὰς ἀγέλας αἱ σφραγῖδες δηλοῦσι· οὕτω τὰ τῆς τῶν Ἑβραίων πολιτείας ἐξαίρετα, καὶ τῶν ἄλλων (49) αὐτοὺς διεῖργε, καὶ τὸν νομοθέτην προσεδρεύειν ἐδίδασκεν.

INTERR. LXVI.

Cur Aaron effinxit populo vitulum [q]?

Intentio facti potissimum est inquirenda. Sic enim re discussa, Aaronem venia non prorsus alienum reperiemus. Nam cum frater ejus quadraginta dierum moram traxisset in vertice montis, insaniente populo, et in Ægyptum redire volente: primum quidem eorum impetum verbis * reprimere tentavit. Ut autem vidit eos nulla ratione adduci posse, postulavit a **171** mulieribus ornamenta aurea, affectum affectui opponens, cupiditatem scilicet pecuniæ et ornamentorum insano superstitionum amori. Sed neque inventum istud rabiem illorum exstinxit: unde compulsus est vitulum effingere. Hanc autem intentionem cum habuisset, clementia tamen divina, ne pœnas daret, indiguit, quod divinus Moses in Deuteronomio patefecit: « Deprecatus sum enim, inquit, Dominum Deum meum pro Aarone fratre meo et non est mortuus [r]. »

ΕΡΩΤ. ΞϚ'

Τί δήποτε ὁ Ἀαρὼν τῷ λαῷ τὸν μόσχον διέγλυψεν;

Τὸν σκοπὸν τοῦ γινομένου προσήκει ζητεῖν. Οὕτω γὰρ ἐξετάζοντες, εὑρήσομεν αὐτὸν οὐ παντάπασι συγγνώμης ἐστερημένον. Τοῦ γὰρ ἀδελφοῦ τεσσαράκοντα ἡμέρας διατρίψαντος ἐν τῇ τοῦ ὄρους ἀκρονυχίᾳ, καὶ τοῦ λαοῦ λυττήσαντος, καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀναστρέψαι ὁρμήσαντος. Πρῶτον μὲν ἐπειράθη λόγοις αὐτῶν τὴν ὁρμὴν χαλινῶσαι. Ἐπειδὴ δὲ ἀπειθοῦντας εἶδεν, ᾔτησε τῶν γυναικῶν (50) τὰ χρυσία, πάθει πάθος ἀντιστρατεύσας, τὸ φιλόκοσμον καὶ φιλοχρήματον τῇ τῆς δεισιδαιμονίας μανίᾳ. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο τὸ μηχάνημα τὴν ἐκείνων ἔσβεσε λύτταν. Ὅθεν ἠναγκάσθη διαγλύψαι τὸν μόσχον. Καὶ τοιούτῳ δὲ σκοπῷ χρησάμενος, τῆς θείας ἐδεήθη φιλανθρωπίας, ὥστε τὴν τιμωρίαν διαφυγεῖν. Καὶ τοῦτο Μωσῆς ὁ θειότατος ἐν τῷ Δευτερονομίῳ δεδήλωκεν· « Ἐδεήθην γάρ, φησὶ, τοῦ Κυρίου τοῦ Θεοῦ [43] μου (51) περὶ Ἀαρὼν τοῦ ἀδελφοῦ μου, καὶ οὐκ ἀπέθανεν. »

INTERR. LXVII.

Quomodo intelligendum illud: « Et nunc dimitte me, et indignatus ira contra eos, atteram eos faciamque te gentem magnam [s]? »

Verba hujusmodi Deum nulli passioni obnoxium esse demonstrant, sed benignum. Nam qui ad aliquid agendum ira ducitur, iis etiam indignatur qui illum admonent. Deus autem dixit: « Dimitte me, et indignatus ira in eos atteram eos. » Atqui nemo exspectat monentem, ut irascatur, sed ut mitigetur potius. Hæc igitur verba: « Dimitte me, » dixit, pro eo quod est, cohibe me. Quia cum eximius ille Moses ignorabat iniquitatem populi, hanc Deus illi patefecit, atque ut pro eo intercederet excitavit. Verba autem hæc « faciam te in gentem magnam, » prædicunt quæ ad nos pertinent. Quod enim tunc non est factum, post adventum Salvatoris nostri completum est. Verum legislator, quamvis Deus dixisset, eum parem esse legationi pro populo obeundæ, non tamen se sufficientem existimavit ad placandam iram Dei: sed precum vice patriarcharum **172** no-

ΕΡΩΤ. ΞΖ'.

Πῶς νοητέον τό· « Καὶ νῦν ἔασόν με, καὶ θυμωθεὶς ὀργῇ εἰς αὐτοὺς, ἐκτρίψω αὐτοὺς, καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα; »

Καὶ τὸ ἀπαθὲς τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ φιλάνθρωπον [44] ὁ λόγος δηλοῖ. Ὁ γὰρ θυμῷ τι πράττων, καὶ τοὺς παρακαλοῦντας δυσχεραίνει· ὁ δὲ Θεὸς ἔφη· « Ἔασόν με, καὶ θυμωθεὶς ὀργῇ εἰς αὐτοὺς, ἐκτρίψω αὐτούς. » Οὐδεὶς δὲ ἀναμένει τοὺς παρακαλοῦντας, ἵνα ὀργισθῇ, ἀλλ' ἵνα παρακληθῇ. Τὸ οὖν· « Ἔασόν με, » ἀντὶ τοῦ, κώλυσόν με, εἴρηκεν. Ἐπειδὴ γὰρ ἠγνόει Μωσῆς ὁ μέγας τὴν τοῦ λαοῦ παρανομίαν, καὶ ταύτην αὐτῷ δεδήλωκεν ὁ Θεὸς, καὶ εἰς πρεσβείαν διήγειρε· τὸ δέ· « Ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα, » τὰ ἡμέτερα προσημαίνει. Ὅπερ γὰρ τότε οὐ γέγονε, μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφάνειαν γέγονεν. Ὁ μέντοι νομοθέτης, καὶ ταῦτα τοῦ Θεοῦ ἀρκεῖν αὐτὸν εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ πρεσβείαν εἰρηκότος, οὐχ ὑπέλαβεν ἱκανὸς εἶναι παῦσαι τοῦ Θεοῦ τὴν ὀργήν· ὅθεν τῶν πατριαρχῶν τὰς προσηγορίας ἀνθ' ἱκετηρίας προσήγαγε (52), καὶ τῶν πρὸς ἐκείνους ὅρκων (53) ὑπέμνη-

[q] Exod. XXXII, 4. [r] Deut. IX, 20. [s] Exod. XXXII, 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[43] Cat. p. 909. τοῦ Θεοῦ om. [44] Cat. p. 914. καὶ ἀμετάθετον.

NOTÆ.

(48) *Καὶ — ἐχώριζε.* Des. in Cod. et edit. Pici

(49) *Ἄλλων.* Cod. et Pic. κακῶν.

(50) Cod. τὴν γυναῖκα.

(51) *Τοῦ Θεοῦ μου* Des. in cod. et apud Pic.

(52) *Ὅθεν — προσήγαγε.* Cod. et Pic. ἕως ἐν τῇ τῶν πατριαρχῶν προσηγορίᾳ καὶ ἱκετηρίας προσήνεγκεν.

(53) *Τῶν — ὅρκων.* Pic. τὸν — ὅρκον.

σε (54), καὶ τὰς γεγενημένας (55) συνθήκας ἐμπεδωθῆναι (56) ἱκέτευσεν.

ΕΡΩΤ. ΞΗ'.

Διατί τὰς πλάκας συνέτριψεν;

Ἀνάξιον κρίνας τὸν λαὸν τῆς θείας νομοθεσίας. Ἐπειδὴ γὰρ προικῴων γραμματείων τύπον εἶχον αἱ πλάκες, ἡ δὲ νύμφη πρὸ τῆς παστάδος εἰς μοιχείαν ἀπέκλινε, μάλα εἰκότως τὸ προικῷον διέῤῥηξε γραμματεῖον. Ἐπισημήνασθαι δὲ προσήκει, ὡς τότε μὲν δεξάμενος τὴν ἱκετείαν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ἀνεβάλετο τὴν τιμωρίαν. Προστέθεικε δὲ, « Ἧ δ' ἂν ἡμέρᾳ ἐπισκέπτωμαι, ἐπάξω ἐπ' αὐτοὺς πᾶσαν τὴν ἁμαρτίαν αὐτῶν. » Ἔοικε δὲ τοῦτο τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου εἰρημένοις· « Ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει· κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου, καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, καὶ ἀποκαλύψεως, καὶ δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. » Ὁ μέντοι νομοθέτης ἀκούσας, ὡς οὐκ ἀνέξεται συνεῖναι αὐτοῖς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς διὰ τὸ σκληρὸν αὐτῶν καὶ ἀντίτυπον, ἀλλ' ἄγγελον αὐτοῖς ἐπιστήσει· ᾔτησε μὲν γνῶναι, τίς ὁ τὴν κηδεμονίαν αὐτῶν πιστευθείς· ἠντιβόλησε δὲ μὴ δοῦναι αὐτοῖς ὁμόδουλον ἡγεμόνα, ἀλλ' αὐτὸν αὐτῶν ἡγήσασθαι τὸν Δεσπότην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ταύτην ὑπέσχετο δώσειν αὐτῷ [45] τὴν χάριν ὁ ἀγαθὸς Θεὸς, ἔρωτι μεθύων ἐπαινουμένῳ, τῶν (57) ὑπὲρ ἄνθρωπον ἠράσθη, καὶ τὴν ἀθέατον φύσιν ἰδεῖν (58) ἐπεθύμησεν· ἀλλὰ μεμάθηκεν, ὡς ἐκείνην ἰδεῖν τὴν οὐσίαν ἀδύνατον. « Τὸν Θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε, » κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν· τὰς δὲ θείας οἰκονομίας τε καὶ ἐνεργείας· οὕτω γὰρ προσήκει νοεῖν τοῦ Θεοῦ τὰ ὀπίσθια· θεωρῆσαι δυνατὸν τοῖς κατὰ Μωσέα τελείοις τὴν ἀρετήν· καὶ οὐδὲ τούτοις ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' εἰς τὴν πέτραν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τεθειμένοις (59). Σημαίνει δὲ αὕτη τῆς πίστεως τὸ στεῤῥὸν καὶ ἀκράδαντον· καὶ διὰ τῆς ὀπῆς τῆς πέτρας· δηλοῖ δὲ αὕτη τὸν τῆς πίστεως ὀφθαλμὸν θεωροῦντα τὰ τοῖς αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς ἀνέφικτα καὶ ἀθέατα [46].

ΕΡΩΤ. ΞΘ'.

Τί σημαίνει τὸ κάλυμμα τὸ ἐπιτεθὲν τῷ προσώπῳ τοῦ νομοθέτου;

Ἔχομεν τοῦ Ἀποστόλου τὴν ἑρμηνείαν· « Μέχρι γὰρ, φησὶ, τῆς σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκηται Μωσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται μὴ ἀνα

A mina protulit, et mentionem fecit jurisjurandi illis præstiti: et ut pacta conventa firmarentur, supplicavit.

INTERR. LXVIII.

Quare contrivit tabulas [t]?

Existimavit populum non esse dignum legislatione divina. Cum enim tabulæ ejusmodi dotalium instrumentorum formam haberent, sponsa vero ante ingressum thalami nuptialis in adulterium declinaverit, jure profecto dotales litteras effregit. Hoc tamen advertendum est, omnium Deum, qui supplicationem exaudierat, supplicium tunc distulisse. Quapropter addidit: « Quo autem die visitabo illos, adducam super eos omnem hanc iniquitatem eorum [u]. » Quod affine est verbis Apostoli: « Ignorans, quod benignitas Dei ad pœnitentiam te adducat: sed secundum duritiam tuam, et impœnitens cor, thesauri instar reponis tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus [v]. » Cæterum cum legislator audisset, quod Deus omnium nollet amplius conversari cum illis, propter eorum duritiam et pervicaciam, sed angelum illis præfecturus esset, scire voluit, cuinam demandata esset illorum cura. Obsecravit autem Deum, ne conservus pro duce daretur illis, sed Dominus ipse dux eorum esset. Cum autem Deus optimus hanc quoque illi gratiam se facturum promisisset, **173** Moses, veluti amore quodam probo inebriatus, desideravit quod humanum captum superabat, et naturam divinam, alioqui invisibilem, videre concupivit: sed didicit, illam essentiam minimo cerni posse. « Deum enim nemo vidit unquam, » quemadmodum Dominus ait [x]. Divinas tamen dispensationes atque effectus (hæc enim sunt, quæ quasi a tergo Dei posita dicuntur) intueri licet iis, qui ut Moses virtute perfecti sunt. Et hoc non quomodocunque, sed ubi collocati fuerint ab ipso Deo in petra, quæ soliditatem et constantiam fidei significat, et per foramen petræ, quod quidem foramen denotat oculum fidei, contemplantem ea, quæ sensibilibus oculis sunt inaccessa et invisibilia

INTERR. LXIX.

Quid denotat velamen impositum super faciem Mosis [y]?

D Habemus interpretationem Apostoli: « Nam usque in hodiernum diem, ait, cum legitur Moses, velamen positum est super cor eorum, non reve-

[t] Exod. XXXII, 19. [u] ibid. 34. [v] Rom. II, 4, 6. [x] Joan. I, 18. [y] Exod. XXXIV, 33.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[45] αὐτῷ om. [46] Inter quæst. 68 et 69 hæc legimus in cat. p. 926, ad Exod. XXXIII, 21: Τόπον, τὴν ἀγαθότητα καλεῖ, δι' ἣν ἀχώριστος ὢν τῇ φύσει, ὡς δυνατὸν τοῖς ἀξίοις χωρητός.

NOTÆ.

(54) *Ὑπέμνησε.* Cod. et Pic. ἀνέμνησε.
(55) *Γεγενημένας.* Abest a cod. et edit. Pici.
(56) *Ἐμπεδωθῆναι.* Picus in margine notavit: « Videtur esse negative legendum per οὐκ. » Sed si conjecturæ locus est, potius pag. præc. (C 6), pro τοῦ κώλυσον videretur negative legendum esse, οὐ κώλυσον.
(57) *Τῶν.* Pic. τόν.
(58) *Ἰδεῖν.* Cod. et Pic. addunt τὴν οὐσίαν. In Pici edit. desunt quæ sequuntur, ἐπεθύμησεν — ἰδεῖν.
(59) Cod. et Pic. τιθεμένοις.

latum, siquidem in Christo aboletur. Quando vero conversus fuerit ad Dominum, auferetur velamen [z]. » Quemadmodum enim legislatoris facies tunc impleta est gloria divina, et splendor inde procedens fulgure clarior non sinebat obvios adversum intueri, sed compellebat aut vultum avertere, aut claudere oculos, et ea de causa velamine semper utebatur, cum populum alloqueretur, cum autem se converteret ad Deum, nuda facie erat: sic Judæi attendentes nudæ litteræ legis, gloriam minime vident, **174** sed solum velamen cernunt. Qui autem accedunt ad gratiam sancti Spiritus, liberantur a velamine, et speculantur gloriam, qua Moses impletus est. Hoc ipsum etiam dicit beatus Paulus: « Nos vero omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur a gloria in gloriam, tanquam a Domini Spiritu [a]. » Sicut enim specula nitida inspicientium formas repræsentant: ita corda munda Dei gloriam suscipiunt. Quapropter etiam Dominus dixit: « Beati qui sunt mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt [b]. » Et quo pacto Judas, cum diabolum admisisset, in seipso nequitiam illius expressit: ita qui accedit ad gratiam divinam, splendoribus inde manantibus relucet. Ita quoque sicut is qui in tenebris sedet, tenebrosus efficitur, qui vero in sole, similis soli et lucidus; similiter qui Deo adhæret, Dei similes characteres recipit.

A καλυπτόμενον, ὅ τι ἐν Χριστῷ καταργεῖται (60)· Ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα. » Ὥσπερ γὰρ τότε θείας ἐνεπλήσθη δόξης τοῦ νομοθέτου τὸ πρόσωπον, καὶ τὸ σέλας ἐκεῖθεν [47] ὑπὲρ ἀστραπὴν ἐκπεμπόμενον, ἀντιβλέπειν οὐκ εἴα τοὺς ἐντυγχάνοντας, ἀλλ' ἢ ἑτέρωσε τὰ πρόσωπα τρέπειν, ἢ τοὺς ὀφθαλμοὺς μύσιν ἠνάγκαζε. Καὶ τούτου χάριν ἀεὶ [48] ἐχρῆτο τῷ προκαλύμματι τῷ λαῷ διαλεγόμενος· πρὸς δὲ τὸν Θεὸν ἐπιστρέφων, γυμνὸν εἶχε τὸ πρόσωπον· οὕτως Ἰουδαῖοι τῷ τοῦ νόμου προσέχοντες γράμματι, τὴν μὲν δόξαν οὐχ ὁρῶσι, μόνον δὲ τὸ κάλυμμα βλέπουσι. Τῇ δὲ τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτι προσιόντες, ἀπαλλάσσονται μὲν τοῦ προκαλύμματος, θεωροῦσι δὲ τὴν δόξαν, ἧς Μωσῆς ἐνεπλήσθη. Τοῦτο καὶ ὁ μακάριος λέγει B Παῦλος· « Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου (61) κατοπτριζόμενοι, εἰς (62) τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα (63) ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν [49], καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος [50]. » Ὥσπερ γὰρ τὰ διειδῆ κάτοπτρα τῶν εἰσορώντων τοὺς τύπους ἐκμάττεται, οὕτως αἱ καθαραὶ καρδίαι τοῦ Θεοῦ τὴν δόξαν εἰσδέχονται. Διὸ δὴ καὶ ὁ Κύριος ἔφη· « Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. » Καὶ ὥσπερ Ἰούδας τὸν διάβολον εἰσδεξάμενος, τὴν ἐκείνου πονηρίαν (64) ἐνετύπωσεν ἐν ἑαυτῷ· οὕτως ὁ τῇ θείᾳ χάριτι προσιὼν, ταῖς ἐκεῖθεν φερομέναις μαρμαρυγαῖς καταυγάζεται. Καὶ ὥσπερ (65) ὁ ἐν σκότει καθήμενος σκοτοειδὴς γίνεται, ὁ δὲ ἐν ἡλίῳ, ἡλιοειδὴς καὶ φωτοειδής· οὕτως ὁ τῷ Θεῷ προσεδρεύων θεοειδεῖς δέχεται χαρακτῆρας.

C

INTERR. LXX.

Undenam habuerunt ligna imputribilia [c]?

Erant tabulæ denum cubitorum: quas verisimile est ditiores ex Ægypto transportasse, quando inde egressi sunt. Pretiosos autem lapides, aurum, argentum, et æs ab Ægyptiis acceperunt, cum essent recessuri. Nam ex mandato divino « petiit mulier a vicina sua, et a contubernali sua, vasa argentea et aurea, ac vestimenta: et spoliaverunt Ægyptios [d]. » Quapropter ea quæ offerebantur Deus omnium appellavit primitias, tanquam primitias spoliorum.

ΕΡΩΤ. Ο'.

Πόθεν εἶχον τὰ ξύλα τὰ ἄσηπτα;

Σανίδες ἦσαν δεκαπήχεις· εἰκὸς τοίνυν ταύτας ἐσχηκέναι τοὺς εὐπορωτέρους ἐξ Αἰγύπτου μετενεγκόντας, ἡνίκα ἐκεῖθεν ἐξῆλθον. Τοὺς δὲ πολυτιμήτους λίθους, καὶ τὸν χρυσὸν, καὶ τὸν ἄργυρον, καὶ τὸν χαλκὸν, παρ' Αἰγυπτίων λαβόντες, ἀπῆραν· κατὰ γὰρ τὴν θείαν ἐντολὴν « Ἤτησε γυνὴ παρὰ γείτονος καὶ συσκήνου αὐτῆς σκεύη ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ, καὶ ἱματισμὸν, καὶ ἐσκύλευσαν (66) τοὺς Αἰγυπτίους. » Διὸ δὴ καὶ τὰ προσφερόμενα ἀπαρχὰς προσηγόρευσεν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ὡς ἀκροθίνια σκύλων.

175 INTERR. LXXI.

Quod gratiæ donum consecutus est Beseleel [e]?

Donum peritiæ ædificandi. Quædam enim est D peritia texendi, alia colendi agros, alia medendi. Unaquæque tamen harum donum Dei est, ad usum hominum concessum.

ΕΡΩΤ. ΟΑ'.

Ποίου χαρίσματος οἱ περὶ τὸν Βεσελεὴλ ἔτυχον;

Σοφίας ἀρχιτεκτονικῆς. Ἔστι γὰρ σοφία ὑφαντικὴ, καὶ σοφία γεωργικὴ, καὶ σοφία ἰατρική. Ἕκαστον δὲ τούτων δῶρον Θεοῦ, εἰς χρῆσιν τοῖς ἀνθρώποις δεδωρημένον.

[z] II Cor. III, 15, 16. [a] II Cor. III 18. [b] Matth. v. 8. [c] Exod. xxxv, 24. [d] Exod III, 22; XII, 36. [e] Exod. xxxv, 31.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[47] Cat. p. 934. τὸ ἐκεῖθεν. [48] Ib. l. 34. ἀεί om. [49] τὴν αὐτὴν δόξαν, omisso εἰς. [50] Κυρίου Πατρός.

NOTÆ.

(60) *Μὴ — καταργεῖται.* Hæc e vers. 14, hoc loco inserta sunt.

(61) *Κυρίου.* Cod. Θεοῦ.

(62) *Εἰς.* Abest a cod.

(63) Cod. μεμορφώμεθα

(64) *Πονηρίαν ἐνετύπωσεν.* Cod. et Pic. τιμωρίαν ἐτύπωσεν.

(65) *Καὶ ὥσπερ.* Cod. et Pic. οὕτως.

(66) *Ἐσκύλευσαν.* Eamdem lectionem h. l. amplexus est Theodor. quam supra p. 138 sequitur.

ΕΡΩΤ. ΟΒ

Διατί τῇ νουμηνίᾳ τοῦ πρώτου μηνὸς στῆσαι τὴν σκηνὴν προσέταξεν ὁ Θεὸς τῷ Μωσῇ (67);

Ἐπειδὴ κατὰ τοῦτον τὸν (68) καιρὸν τὴν κτίσιν ἐδημιούργησε. Καὶ μαρτυρεῖ τῷδε (69) τῷ λόγῳ τῶν δένδρων ἡ βλάστησις [51]· « Βλαστησάτω γάρ, φησὶν, ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπεῖρον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοιότητα, καὶ ξύλον κάρπιμον ποιοῦν καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ εἰς ὁμοιότητα [52] κατὰ γένος ἐπὶ τῆς γῆς. » Ἀρχομένου δὲ τοῦ ἔαρος (70), καὶ οἱ λειμῶνες ἀνθοῦσι, καὶ κυμαίνει τὰ λήϊα, καὶ τὰ δένδρα φύει καρπόν. Διά τοι τοῦτο καὶ τὸν Ἰσραὴλ κατὰ τουτονὶ τὸν καιρὸν ἠλευθέρωσε τῆς Αἰγυπτίων δουλείας· καὶ τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ Γαβριὴλ ὁ ἀρχάγγελος [53] ἐκόμισε τῶν παραδόξων ὠδίνων τὰ εὐαγγέλια. Κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν καὶ ὁ Δεσπότης Χριστὸς τὸ σωτήριον ὑπέμεινε (71) πάθος. Μάλα τοίνυν εἰκότως τῇ μιᾷ τοῦ πρώτου μηνὸς στῆναι τὴν σκηνὴν ὁ τῶν ὅλων (72) Δεσπότης [54] Θεὸς προσέταξε· καὶ ὅτι τοῦ κόσμου παντὸς ἐκτύπωμα ἦν· καὶ ἵνα εὐτρεπίσῃ πρὸς τὴν τοῦ Πάσχα ἑορτὴν [55], ἣν πρώτην ἐπιτελεῖν νόμος ἦν Ἰουδαίοις. Τότε δὲ καὶ πρῶτον ταύτην ἔμελλον ἑορτάζειν τὴν ἑορτὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ. Δεύτερον γὰρ ἦν ἔτος μετὰ τὴν τῆς δουλείας ἀπαλλαγήν.

A INTERR. LXXII.

Quamobrem primo die primi mensis Deus Mosi jussit erigi tabernaculum [f] ?

Propterea quod eodem tempore Deus creaturas condidit. Cujus rei fidem facit arborum germinatio. « Germinet, inquit, terra herbam virentem, seminans semen secundum genus et similitudinem suam : et lignum fructiferum, faciens fructum, cujus semen in ipso sit, ad similitudinem, juxta genus suum super terram [g]. » Incipiente autem vere, et prata florent, et segetes fluctuant, et arbores fructum emittunt. Ea de causa Deus et sub idem tempus liberavit populum Israel a servitute Ægyptiorum, et Gabriel archangelus sanctæ virgini Mariæ lætum nuntium admirandi partus attulit. Eodem quoque tempore Christus Dominus salutarem pertulit passionem. Non immerito ergo Dominus omnium primo die primi mensis tabernaculum erigi jussit, tum quod totius mundi figuram referebat, tum ut populus se præpararet ad festum Paschæ, quod primum celebrare lex præcipiebat Judæis. B Tunc autem primum hoc festum erant celebraturi in deserto. Nam secundus agebatur annus, ex quo vindicati erant a servitute.

[f] Exod. XL, 2. [g] Gen. I, 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[51] Cat. p. 949. τῶν λόγων ἡ δήλωσις. [52] εἰς ὁμοιοτητα om. [53] ὁ ἄγγελος. [54] δεσπότης. [55] τὴν ἑορτήν.

NOTÆ.

(67) *Τῷ Μωσῇ*. Abest a cod. et ab edit. Pici.
(68) Cod. et Pic. τοῦτον.
(69) *Τῷδε*. Des. in cod.
(70) *Ἔαρος*. Abest a cod., relicto tamen spatio vacuo.
(71) Cod. ὑπέμενε.
(72) *Δεσπότης*. Des. in cod. Apud Picum deest vox sequens Θεός.

ΕΙΣ ΤΟ ΛΕΥΙΤΙΚΟΝ.

IN LEVITICUM.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Α'.

Τίνος ἕνεκεν τὰς θυσίας προσφέρεσθαι προσέταξεν ὁ Θεός;

[56] Πολλαχοῦ μὲν ἡμῖν εἴρηται περὶ τούτων, κἀν τοῖς πρὸς Ἕλληνας συγγεγραμμένοις, κἀν τοῖς πρὸς τὰς αἱρέσεις, καὶ μέντοι κἀν τοῖς πρὸς τοὺς μάγους (1)·

C 176 INTERROGATIO I.

Qua de causa Deus offerri sibi sacrificia præcepit?

De his diximus multis in locis, tum in his quæ contra Græcos scripsimus, et adversus hæreses, tum in iis quæ adversus magos : præterea in enar-

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[56] Quæst. 1 bis 13 absolvitur partibus. 1.) Initium usque ad ἐρίφοις ἀπεικάσας, p. 180, exstat in cat. p. 953 sq., ad Lev. I, 1, 2. 2.) προσεφέρετο — τὴν τροφήν. vid. ib. p. 963, ad cap. I, 16. 3.) ἐπισημήνασθαι — τὸ ἄψυχον, p. 181, vid. ib. p. 965, ad cap. 21. 4.) ἀπαγορεύει — φάγονται vid. ib. p. 966, ad vers. 8-12. 5.) τοὺς δὲ ἅλας — ἀλισθήσεται, p. 182, vid. ib. p. 967, ad vers. 13. 6.) ἀσινῆ — ἀπεν. χρείᾳ. vid. ib. p. 971, ad cap. III, 5-7. 7.) τοῖς μέντοι — προσευχάς, vid. ib. p. 972, ad vers. 9-11. 8.) ἐπετίθει — προσέφερεν et 9.) αἵματος — δικαιότατον, p. 183, vid. ib. p. 972, ad Lev. III, 12 et 15. 10.) τὸν δὲ ἀρχιερ. — τέθεικε τοῦ λαοῦ, vid. ib. p. 974, ad cap. 4, 3. 11.) τὸν δὲ ἄρχοντα — πεπιστ. ἀρχήν, vid. ib. p. 977, ad vers. 22, 23. 12.) τὸν δὲ μήτε — εἰρήκαμεν, vid. ib. p. 978, ab vers. 26-28. 13.) τὸν δέ γε ἢ ἀκαθ. et reliqua, vid. ib. p. 980, ad cap. V, 2.

NOTÆ.

(1) *Μάγους*. Cod. et Pic. γάμους. Sed præferenda omnino lectio Sirmond.

rationibus prophetarum, et in Epistolarum apostolicarum commentariis. Nihilominus hoc quoque loco dicam in summa. Deum nulla re indigere, nec valde amentes, opinor, repugnabunt. Quod autem hujusmodi sacrificia non expetat, ipse per multos prophetas docuit. Cæterum quia populus, diutissime in Ægypto versatus, dæmonibus sacrificare didicerat, permisit sacrificia, ut illum a dæmonum cultu vindicaret. Quod enim bis magnopere delectaretur, testantur quæ circa vitulum acciderunt. Hoc autem ipsum et per Ezechielem prophetam patefecit : « Vidi te sanguine tuo perfusam, et dixi tibi : In sanguine tuo vita : multiplicare [h]. » Dicit itaque, ubi animadverti te lætari sanguine sacrificiorum, permisi ut hoc fruaris desiderio. Præterea hoc modo aliud quoque salutare illis medicamentum comparavit. Nam ea sibi sacrificari jussit, quæ pro diis coluntur ab Ægyptiis : de numero quidem quadrupedum, vitulum, et hircum, et ovem : e volatilibus autem, turturem **177** et pullos columbarum. Nec ignoramus alia multa pro diis habuisse Ægyptios : sed ex his quæ pro diis colebant mansuetiora sacrificiis addixit; reliqua vero appellavit immunda, ut hæc quidem exsecrati tanquam impura, in deorum numero non ponerent : illa vero, ut quæ ipsi sacrificarent, pro diis non haberent, sed eum solum adorarent, cui convenit hæc offerri. Quia vero nonnulli eorum locupletes erant, alii vero inopes : illis quidem vitulum, vel agnum, aut capram offerre præcepit; his vero par turturum, aut duos pullos columbarum : pauperrimis autem similam exiguam oleo perfusam. Aptam enim cujusque facultati condens legem, horum quædam appellavit dona, quæ pio erga Deum animo, et non ex necessitate legis offerrentur ; alia vero sacrificia salutis, quod nomen indicat liberationem ab ægritudine, vel aliis quibusdam molestiis. Porro offerebantur sacrificia et pro peccato, pro delicto, ac pro ignorantia. Peccatum autem, legis alicujus transgressionem spontaneam significat : delictum, iniquitatem ex aliquo casu contingentem. Accidebat enim, ut quispiam præter opinionem appropinquaret ad leprosum, vel ad mortuum, aut seminifluum. Ignorantia vero manifestam habet interpretationem : quia non omnes sciunt omnes leges. Nam animæ peccata natura docebat : hæc vero, quæ soli Judæis conveniebant, opus habebant magistris. Atque harum quidem victimarum aliæ penitus com-

A πρὸς δὲ τούτοις κἀν ταῖς τῶν προφητῶν ἑρμηνείαις, καὶ τοῖς τῶν ἀποστολικῶν Ἐπιστολῶν (2) ὑπομνήμασιν. Ἐρῶ δὲ ὅμως κἀνταῦθα ἐν κεφαλαίῳ, ὅτι μὲν ἀνενδεὴς ὁ Θεὸς, οὐχ οἶμαι οὐδὲ τοὺς ἄγαν ἀντερεῖν ἀνοήτους. Ὅτι δὲ καὶ τὰς τοιαύτας οὐ προσίεται θυσίας, διὰ τῶν πλείστων ἐδίδαξε προφητῶν. Ἐπειδὴ δὲ χρόνον συχνὸν ἐν Αἰγύπτῳ διατετελεκὼς ὁ λαὸς θύειν δαίμοσιν ἐδιδάχθη, συνεχώρησε τὰς θυσίας, ἵνα τῆς δεισιδαιμονίας ἐλευθερώσῃ. Ὅτι γὰρ ταύταις ἔχαιρον, μαρτυρεῖ τὰ περὶ τὸν μόσχον γεγενημένα. Τοῦτο καὶ διὰ Ἰεζεκιὴλ τοῦ προφήτου δεδήλωκεν. « Εἶδον γάρ σε, φησὶ, πεφυρμένην ἐν τῷ αἵματί σου, καὶ εἶπόν σοι· Ἐν τῷ αἵματί σου (3) ζωὴ, πληθύνου. » Λέγει δὲ ὅτι θεασάμενός σε τῷ τῶν θυσιῶν αἵματι χαίρουσαν, συνεχώρησά σοι τῆς τοιαύτης

B ἀπολαύειν ἐπιθυμίας. Πρὸς δὲ τούτοις, καὶ ἕτερον αὐτοῖς ἀλεξίκακον διὰ τούτου κατεσκεύασε φάρμακον. Θύεσθαι γὰρ αὐτῷ προσέταξε τὰ παρ' Αἰγυπτίων θεοποιούμενα· ἀπὸ μὲν τῶν τετραπόδων, μόσχον καὶ τράγον, καὶ πρόβατον· ἀπὸ δὲ τῶν πτηνῶν, τρυγόνα καὶ περιστερῶν νεοττούς. Οὐκ ἀγνοοῦμεν οὖν, ὅτι καὶ ἄλλα πολλὰ (4) ἐθεοποίουν Αἰγύπτιοι· ἀλλὰ τῶν θεοποιουμένων τὰ ἡμερώτερα ταῖς θυσίαις ἀπένειμε· τὰ ἄλλα δὲ ἀκάθαρτα προσηγόρευσεν· ἵνα τὰ μὲν ὡς ἀκάθαρτα βδελυττόμενοι μὴ θεοποιήσωσι· τὰ δὲ ὡς θύοντες μὴ θεοὺς ὑπολάβωσιν· ἀλλὰ μόνον προσκυνῶσι τὸν ᾧ ταῦτα προσφέρεσθαι [87] χρή. Ἐπειδὴ δὲ οἱ μὲν αὐτῶν (5) ἦσαν ἐν εὐπορίᾳ χρημάτων, οἱ δὲ πενίᾳ συνέζων [88], τοῖς μὲν μόσχον προσφέ-

C ρειν, ἢ ἀρνίον (6), ἢ αἶγα προσέταξε, τοῖς δὲ δύο τρυγόνας, ἢ δύο νεοττοὺς περιστερῶν· τοῖς δέ γε, πενεστάτοις, σεμίδαλιν ὀλίγην ἀναμεμιγμένην ἐλαίῳ [89]. Σύμμετρα (7) γὰρ τῇ δυνάμει νομοθετῶν (8), τούτων τὰ μὲν δῶρα προσηγόρευσεν, ὡς οὐκ ἐκ νομικῆς ἀνάγκης, ἀλλὰ ἐκ φιλοθέου προσφερόμενα γνώμης· τὰς δὲ θυσίας σωτηρίου· δηλοῖ δὲ καὶ τοὔνομα ἀῤῥωστίας, ἢ χαλεπῶν τινων ἑτέρων (9) ἀπαλλαγήν. Προσεφέροντο δὲ καὶ ὑπὲρ ἁμαρτίας, καὶ πλημμελείας, καὶ ἀγνοίας ἱερουργίαι. Δηλοῖ δὲ ἡ μὲν ἁμαρτία νόμου τινὸς παράβασιν ἐθελούσιον· ἡ δὲ πλημμέλεια, τὴν ἐκ περιστάσεώς τινος γεγενημένην παρανομίαν. Συνέβαινε γάρ τινα παρὰ γνώμην, ἢ λεπρῷ πελάσαι, ἢ νεκρῷ, ἢ γονοῤῥυεῖ. Ἡ δὲ

D ἄγνοια σαφῆ τὴν ἑρμηνείαν ἔχει· οὐ γὰρ πάντες ἅπαντας (10) τοὺς νόμους ἠπίσταντο. Τὰ μὲν γὰρ τῆς ψυχῆς ἁμαρτήματα καὶ ἡ φύσις ἐδίδασκε. Ταῦτα δέ γε, ἃ μόνοις ἥρμοττεν Ἰουδαίοις, διδασκάλων ἐδεῖτο. Καὶ (11) τούτων δὲ τῶν θυμάτων, τὰ μὲν

[h] Ezech. xvi, 6.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[87] Cat. p. 955, ᾧ ταῦτα προσφέρεται. [88] συζῶντες. [89] Punctum non ad ἐλαίῳ, sed ad νομοθετῶν positum, omisso γὰρ post σύμμετρα

NOTÆ

(2) *Τῶν ἀποστολικῶν Ἐπιστολῶν*. Cod. et Pic. τῶν ἀποστόλων.
(3) *Καὶ εἶπον — αἵματί σου*. Des. in cod. et apud Pic.
(4) *Πολλά*. Cod. et Pic. πάμπολλα.
(5) *Αὐτῶν*. Des. in cod. et apud Pic.
(6) Cod. et Pic. ἀρνόν.
(7) Cod. et Pic. συμμέτρως.
(8) Cod. et Pic. νομοθετεῖ.
(9) *Ἑτέρων*. Des.
(10) *Ἅπαντας*. Des. in cod. et apud Pic.
(11) *Καὶ — κατεκαίετο*. Des. apud Picum.

ὁλοτελῆ κατεκαίετο· τῶν δὲ σμικρά τινα μόρια, ὁ A τῆς κοιλίας ἐπίπλους, καὶ οἱ νεφροὶ, καὶ τὸ ἐπικείμενον αὐτοῖς στέαρ, καὶ τοῦ ἥπατος ὁ λοβός. Εἴρηται δὲ ἡμῖν τίνων ταῦτα δηλωτικά. Ἡ δὲ ὑπὲρ ἁμαρτίας προσφερομένη θυσία, δίχα ἐλαίου καὶ λιβανωτοῦ προσεφέρετο. Οὐ γὰρ ἔχουσι τοῦ φωτὸς τὴν τροφὴν οἱ ἐν τῷ σκότῳ τῆς ἁμαρτίας καθήμενοι· οὐδὲ τὸ ἱλαρὸν, οἱ στένειν ὀφείλοντες· κατὰ γὰρ τὸν προφήτην, « Τὸ πρόσωπον ἱλαρύνει τὸ ἔλαιον· » οὐδὲ τὸ εὐῶδες, οἱ τῆς πονηρίας μὴ (12) ἀφιέντες τὴν δυσοσμίαν. Ἐπεὶ δὲ σκιὰν εἶχε τῶν μελλόντων ὁ νόμος, καὶ οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, καὶ ὡς ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ τῶν ἐπουρανίων λατρεύειν (13) ἔδει [60] τοὺς ἐν τῷ νόμῳ· οὐκ ἀπὸ τρόπου νομίζω τι δρᾷν, ταῖς τῶν ἀλόγων ἱερείων διαφοραῖς ἐοικέναι λέγων τοὺς B ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ προσφέροντας. Οἱ μὲν γὰρ τὸν ἀκτήμονα καὶ φροντίδων ἐλεύθερον (14) ἀσπαζόμενοι βίον, ὅλους ἑαυτοὺς ἀφιεροῦσι τῷ τῶν ὅλων Θεῷ, καὶ σφᾶς αὐτοὺς ἀποφαίνουσιν ὁλοκαύτωμά τε καὶ ὁλοκάρπωμα [61]· οὐδὲν τῷ παρόντι καταλείποντες βίῳ, ἀλλ' εἰς τὴν ἀγήρω πάντα μετατιθέντες ζωὴν [62]. Οἱ δὲ τούτων ἐλάττους, τὰ μὲν τῷ θυσιαστηρίῳ, τὰ δὲ τοῖς ἱερεῦσι, τὰ δὲ λοιπὰ τῇ τοῦ σώματος ἀπονέμουσι χρείᾳ. Καὶ οἱ μὲν προσφέρουσι τῶν προβάτων τὴν ἐπιείκειαν· οἱ δὲ τοῖς εὐπειθέσι μόσχοις παραπλησίως, φέρουσιν ἀσπασίως [63] τὸν χρηστὸν τοῦ Κυρίου ζυγόν· ἄλλοι δέ τινες τὰς αἶγας μιμούμενοι, οἷόν τι γάλα, τοῖς δεομένοις παρέχουσι τῆς χρείας τὰ περιττὰ, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν νομοθεσίαν τὴν λέγουσαν· « Τὸ ὑμῶν περίσσευμα εἰς τὸ C ἐκείνων ὑστέρημα. » Οἱ δὲ προσκομίζουσι τῶν τρυγόνων τὸ σῶφρον, καὶ φεύγουσιν ὡσαύτως τοῦ δευτέρου γάμου τὴν ζεύγλην· οἱ δὲ ἁπλότητι (15) καὶ ἀκακίᾳ κοσμοῦσι τὴν γνώμην, μιμούμενοι τοὺς τῶν περιστερῶν νεοττούς. Οὐδὲ γὰρ τελείας (16) θύεσθαι ταύτας ἐνομοθέτησεν· ἐπειδὴ τόδε τὸ ζῶον περὶ τὰς μίξεις θερμότατον· ἀλλὰ τούτων τοὺς νεοττοὺς, ἀκακίᾳ μὲν χρωμένους, συμπλοκῆς (17) δὲ οὐ γεγευμένους. Τὰ μέντοι πτηνὰ οὔτε ὁ πατριάρχης διεῖλεν, οὔτε ὁ νομοθέτης διαιρεθῆναι κελεύει. Οἱ γὰρ πτηνοὶ τὴν διάνοιαν, ἐξ ὅλης καρδίας ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν, οὐ διαιροῦσιν αὐτὴν εἰς τὰ γήϊνα καὶ οὐράνια, ἀλλ' ὅλην ἀναπέμπουσιν ἄνω. Οὕτω τὰ περὶ τῶν θυσιῶν νοοῦντες, εὑρήσομεν καὶ τῇ τῶν Ἰουδαίων ἀσθενείᾳ τὸν περὶ τούτων (18) νόμον ἁρμόδιον· καὶ τῇ εὐαγ- D γελικῇ τελειότητι τὴν τοιαύτην νομοθεσίαν οὐ περιττήν. Οὕτω δὲ ταῦτα (19) νοεῖν καὶ ὁ θεῖος ἡμᾶς

A burebantur, aliarum vero exiguæ quædam particulæ, veluti omentum ventris, renes, **178** et adjacens illis adeps, atque extrema pars hepatis. Quid vero ista significent, jam diximus. Cæterum sacrificium, quod offerri solebat pro peccato, sine thure et oleo offerebatur. Carent enim alimento lucis, qui sedent in tenebris peccati : et qui lugere debent, expertes sunt lætitiæ; siquidem juxta Prophetam : « Oleum exhilarat faciem [i]. » Carent etiam odore bono, qui nequitiæ fetorem non reliquerunt. Cum autem lex contineret umbram futurorum, et non ipsam imaginem rerum, secundum divinum Apostolum, eosque, qui vivebant sub lege, oporteret exemplari et umbræ cœlestium deservire : nihil abs re me facturum arbitror, si dixero eos, qui se Deo offerunt, B diversis hostiarum irrationalium generibus respondere. Nam qui vitam inopem et curis vacuam amplectuntur, se totos consecrant omnium Deo, et seipsos exhibent in holocaustum et hostiam integram, nihil huic vitæ reliquum facientes, sed omnia referentes ad vitam æternam. Qui vero sunt his inferiores, partem tribuunt altari, partem sacerdotibus, reliqua corporis necessitati. Quidam itaque ovium mansuetudinem offerunt : alii vitulorum facile obedientium more, alacriter ferunt suave jugum Domini : alii capras imitati, quod ex usu quotidiano redundat, veluti lac quoddam, egentibus præbent, juxta præceptum Apostoli quo dicitur : « Ut copia vestra illorum inopiam suppleat [j]. » Nonnulli continentiam turturum offerunt, et perinde C **179** fugiunt secundarum nuptiarum copulam. Alii pullos columbarum æmulantes, simplicitate et innocentia exornant animum. Neque enim jam adultas mactari has constituit, quod animal sit ad coitum calidissimum : sed harum pullos, simplicitatem retinentes, et copulam nondum expertos. Volatilia porro nec patriarcha divisit, nec legislator dividi jubet. Nam qui mente sunt volucres, Deum ex toto corde diligentes, non partiuntur illam in terrena et cœlestia, sed totam sursum ferunt. Hoc itaque modo sacrificia si intelligamus, legem reperiemus et infirmitati Judæorum valde congruam, * et evangelicæ perfectioni non inutilem. Hæc autem ita intelligenda esse divinus Paulus nos edocuit, qui, citata lege de bobus data, quæ bovi trituranti D colligari os vetat, subjunxit : « Nunquid de bobus cura est Deo? Propter nos utique dicit : propter nos enim scriptum est, quod qui arat, in spe de-

[i] Psal. CIII, 15. [j] II Cor. VIII, 13.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[60] Cat. p. 955. λατρεύειν ἔφη. [61] ὁλοκαυτώματά τε καὶ ὁλοκαρπώματα. [62] Cat. p. 956. κατατεθέντες ζωήν. [63] διαφέρουσιν ἀσπαζόμενοι.

NOTÆ.

(12) *Μή*. Abest a cod.

(13) *Ἔδει*. Cod. et Pic. ἔφη.

(14) *Φροντίδων ἐλεύθερον*. Cod. et Pic. ἀφρόντιδα.

(15) *Ἁπλότητι*. Cod. et Pic. πραότητι.

(16) Pic. τελείας. Satis apposite autem ad marginem notavit Picus : « Fortasse τελείας. »

(17) Cod. et Pic. συμπλοκήν.

(18) *Περὶ τούτων*. Des. in cod. et apud Picum.

(19) *Ταῦτα*. Cod. et Pic. καὶ ταῦτα.

-beat arare: et qui triturat, spei suæ participare in pace [k]. » Quod igitur in lege sensibile est atque superficiarium, quadrat in Judæos: quod autem est spirituale, convenit iis, qui vitam evangelicam sunt amplexi. Neque debemus ignorare ea, quæ cedebant in holocaustum, mascula fuisse, virorum enim est perfectio: quæ vero pro peccato mactabantur, feminea. Nam si quæ **180** in nobis est princeps animi facultas debilitata fuerit, imperant affectiones. Hoc quoque notandum est, quod pro peccato non offerebantur agni, sed hirci: quod in sacris Evangeliis indicat etiam Christus Dominus, qui justos quidem agnis assimilat, hædis autem peccatores. Offerebantur etiam e volatilibus holocausta: quia possunt etiam inopes perfectam atque philosophicam agere vitam. Sicut autem nec pellis, nec fimus quadrupedum offerebantur Deo: sic etiam volatilium vesicula gutturis et pennæ procul ab ambitu castrorum mittebantur. Nec tamen hæc temere projiciebantur, sed mittebantur in quemdam locum mundum, in quem et cineres altaris reponi solebant [l]. Vesiculam gutturis autem Theodotion appellavit folliculum, Aquila vero interpretatus est alimentariam partem, quæ quidem cibum recipit, et reliquis partibus corporis suppeditat: unde et Septuaginta prolobum ipsam vocitaverunt, quod nempe cibum assumat. Sed notandum est quod similam offerri solitam, et panes in clibano coctos, et coctos in foco, et frixa in sartagine lagana sacrificium nominavit [m], pauperes nomine consolans, ne ferrent iniquo animo quod animalibus carerent. Nec minus hoc est adnotandum, quod eum, qui offert animal, hominem vocat: « Homo, inquit, ex vobis, qui obtulerit donum Domino, ex jumentis, bobus, aut ovibus offeret illi [n]. » Illum autem, qui similam affert, vocat animam. « Si enim anima, inquit, offerat donum **181** sacrificii Domino, simila erit donum ejus [o]. » Rationalis enim offert irrationale, et anima * inanimatum. Prohibet [p] autem offerri panes fermentatos, ob causam quam dixi: nihil enim habere convenit, quod Ægyptiacam conversationem sapiat. Prohibet quoque offerri mel ad altare, eo quod apis, ut quidam volunt, in locis impuris sedeat, et undecunque conficiendi mellis materiam coacervet. Nonnulli vero dixerunt inde nos instrui, ex propriis laboribus persolvenda esse sacrificia, ex consilio Salomonis, quo dicitur:

A ἐξεπαίδευσε Παῦλος· τεθεικὼς γὰρ τὸν περὶ τῶν βοῶν νόμον, ὃς ἀπαγορεύει τοὺς βοῦς ἀλοῶντας (20) κημοῦν (21), ἐπήγαγε· « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; δι' ἡμᾶς [64] πάντως λέγει· δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾷ (22), καὶ ὁ ἀλοῶν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχει (23) ἐν εἰρήνῃ [65]. » Οὐκοῦν τοῦ νόμου τὸ μὲν αἰσθητὸν καὶ ἐπιπόλαιον, Ἰουδαίοις κατάλληλον, τὸ δὲ πνευματικὸν τοῖς τὴν εὐαγγελικὴν πολιτείαν ἀσπαζομένοις. Ἰστέον δὲ καὶ τοῦτο, ὡς τὰ μὲν ὁλοκαυτούμενα ἄρσενα ἦν· ἀνδρῶν γὰρ ἡ τελειότης· τὰ δὲ περὶ ἁμαρτίας θυόμενα, θήλεα· ἀσθενοῦντος γὰρ τοῦ ἐν ἡμῖν ἡγεμονικοῦ, τὰ πάθη κρατεῖ. Ἐπισημήνασθαι δὲ καὶ τοῦτο δεῖ, ὡς ὑπὲρ ἁμαρτίας οὐκ ἀμνοὶ, ἀλλὰ χίμαροι προσεφέροντο. Δηλοῖ δὲ τοῦτο καὶ ὁ B Δεσπότης Χριστὸς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις (24), τοὺς μὲν δικαίους ἀμνοῖς, τοὺς δὲ ἁμαρτωλοὺς ἐρίφοις ἀπεικάσας. Προσεφέρετο δὲ καὶ ἀπὸ τῶν πτηνῶν ὁλοκαυτώματα. Πρόκειται (25) γὰρ καὶ τοῖς πενομένοις ὁ τέλειος καὶ φιλόσοφος βίος. Ὥσπερ δὲ τῶν τετραπόδων οὔτε τὸ δέρμα, οὔτε ἡ κόπρος τῷ Θεῷ προσεφέρετο· οὕτω καὶ τῶν πτηνῶν ὁ πρόλοβος [66], καὶ τὰ πτίλα, πόῤῥω τῆς παρεμβολῆς ἐξεβάλλετο· καὶ οὐδὲ ταῦτα ὡς ἔτυχεν ἐῤῥίπτετο, ἀλλ' ἐν καθαρῷ τινι χωρίῳ, ᾧ καὶ τοῦ βωμοῦ τὴν κόνιν ἐνέβαλλον. Πρόλοβον δὲ ὁ Θεοδοτίων (26) τὴν φῦσαν ἐκάλεσεν· Ἀκύλας δὲ τὴν σιτίζουσαν. Ἐκείνη γὰρ τὴν τροφὴν δεχομένη τῷ λοιπῷ σώματι χορηγεῖ· ὅθεν καὶ οἱ Ἑβδομήκοντα πρόλοβον αὐτὴν προσηγόρευσαν, ἅτε C δὴ προϋποδεχομένην (27) τὴν τροφὴν (28). Ἐπισημήνασθαι δὲ προσήκει, ὡς καὶ τὴν προσφερομένην σεμίδαλιν, καὶ τοὺς κλιβανίτας ἄρτους, καὶ τοὺς ἐσχαρίτας, καὶ τὰ ἀπὸ τηγάνου λάγανα, θυσίαν καλεῖ, ψυχαγωγῶν τῷ ὀνόματι τοὺς πενίᾳ συζῶντας, ἵνα μὴ δυσχεραίνωσιν ὡς ζώων σπανίζοντες. Ἐπισημαντέον δὲ καὶ τοῦτο [66], ὡς τὸν προσφέροντα ζῶον, ἄνθρωπον ὀνομάζει· « Ἄνθρωπος γὰρ, φησὶν, ἐξ ὑμῶν, ὃς ἐὰν προσφέρῃ δῶρον τῷ Κυρίῳ, ἀπὸ τῶν κτηνῶν, ἀπὸ τῶν βοῶν, ἢ ἀπὸ τῶν προβάτων, προσοίσεται αὐτῷ. » Τὸν δὲ σεμίδαλιν προσκομίζοντα ψυχὴν καλεῖ· « Ἐὰν γὰρ ἡ ψυχὴ, φησὶ, προσφέρῃ δῶρον (29) θυσίας [67] τῷ Κυρίῳ, σεμίδαλις ἔσται τὸ δῶρον αὐτοῦ. » Ὁ λογικὸς γὰρ τὸ ἄλογον προσφέρει· ἡ δὲ ψυχὴ τὸ ἄψυχον. Ἀπαγο- D ρεύει δὲ ζυμίτας ἄρτους προσφέρεσθαι, δι' ἣν ἔφην αἰτίαν. Οὐδὲν γὰρ ἔχειν δεῖ τῆς Αἰγυπτιακῆς πολιτείας. Ἀπαγορεύει καὶ μέλι προσφέρεσθαι τῷ

k I Cor. IX, 10. l Levit. I, 16. m Levit. II, 1-8. n Levit. I, 2. o Levit. II, 1. p Levit. II, 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

64 ἢ δι' ὑμᾶς. 65 ἐν εἰρήνῃ om. 66 ὁ πρόβολος. 66 αὐτό. 67 θυσίαν.

NOTÆ.

(20) *Ἀλοῶντας*. Des. in cod. et apud Pic.

(21) *Κημοῦν*. Idem quod φιμοῦν, quo utuntur Græci interpretes, quos Paulus l. c. secutus est.

(22) *Ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾷ*. Cod. et Pic. ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾷν. Ita quoque I Cor. IX, 10, legitur.

(23) *Μετέχει ἐν εἰρήνῃ*. Rectius in cod. et apud Pic. leg. μετέχειν ἐπ' ἐλπίδι. Ita quoque in N. Test. l. c.

(24) *Εὐαγγελίοις*. Cod. et Pic. præmittunt ἱεροῖς.

(25) *Πρόκειται*. Cod. et Pic. πρόσκειται.

(26) *Ὁ Θεοδοτίων*. Ita quoque vertit Symmachus.

(27) *Προϋποδεχομένην*. Cod. et Pic. προσλαμβάνουσαν.

(28) *Τροφήν*. Cod. addit, δεχομένη τῷ λοιπῷ σώματι χορηγεῖν.

(29) Cod. θυσίαν.

βωμῷ [68]· καί τινες μέν φασιν, ὡς τῆς μελίττης (A) καὶ ἀκαθάρτοις τόποις ἐφιζανούσης, καὶ πάντοθεν ἀθροιζούσης τῆς μελιτουργίας τὰς ἀφορμάς· τινὲς δὲ διδάσκεσθαι ἡμᾶς εἰρήκασιν, ἐξ οἰκείων πόνων τὰς θυσίας ἐπιτελεῖν, κατὰ τὴν τοῦ Σολομῶντος παραίνεσιν, τὴν λέγουσαν· « Τίμα τὸν Κύριον ἀπὸ σῶν δικαίων πόνων, καὶ ἀπάρχου αὐτῷ ἀπὸ σῶν καρπῶν δικαιοσύνης. » Ὁ δὲ τῆς μελίττης καρπὸς, οὐχ ἡμέτερος, φασὶ, πόνος. Ἀλλ' οὗτος ὁ λόγος οὐκ ἔχει τὸ ἀκριβές. Καὶ γὰρ ἡ μελιτουργία τῶν ἀνθρώπων φιλοπονία [69]. Οἱ μὲν γὰρ γηπονίας, οἱ δὲ προβατείας φροντίζουσι· καὶ οἱ μὲν ἐμπορίας, οἱ δὲ μελιτουργίας. Οἶμαι τοίνυν, διὰ μὲν τῆς ζύμης, τὴν παλαιότητα τῆς πονηρίας αἰνίττεσθαι· διὰ δὲ τοῦ μέλιτος, τὴν ἡδονὴν ἀπαγορεύεσθαι. Τοῖς μέντοι (B) ἱερεῦσι καὶ τὰς τούτων ἐκέλευσε προσφέρειν ἀπαρχάς· οὗτοι γὰρ τὰς ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων πρεσβείας προσφέρουσιν· ὅθεν διὰ τοῦ προφήτου ἔφη περὶ αὐτῶν· « Ἁμαρτίας λαοῦ μου φάγονται. » Τοὺς δὲ ἅλας ἐπιβάλλεσθαι τοῖς ἱερείοις κελεύει, τὸ διακριτικὸν τῆς ψυχῆς διὰ τούτων σημαίνων. Τούτου ἐστέρητο (30) ἡ τοῦ Κάϊν θυσία· διὸ ἤκουσε παρὰ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ· « Οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς. » Καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος νομοθετεῖ λέγων· « Ὁ λόγος ὑμῶν ἔστω πάντοτε ἅλατι ἠρτυμένος. » Καὶ ὁ Κύριος τοῖς ἀποστόλοις ἔφη· « Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; » Ἀσινῆ δὲ καὶ ἄμωμα προσφέρειν ἅπαντα κελεύει τὰ θύματα· καίτοι διάφορα ὄντα, καὶ κατὰ διαφόρους προσφερόμενα τρόπους. (C) Διδάσκει δὲ διὰ τούτων τοὺς ἑκάστῃ πολιτείᾳ, τὸ ἄμωμον ἔχειν. Καὶ τοὺς παρθενίαν ἀσπαζομένους κατὰ τοὺς ταύτης πολιτεύεσθαι νόμους· τοὺς τοῦ γάμου τὸν ζυγὸν αἱρουμένους, τῇ πρὸς ἀλλήλους κοινωνίᾳ μὴ διαφθεῖραι τούτου τὴν ζεύγλην· τοὺς τὴν ἀσκητικὴν βιοτὴν προτιμῶντας, τὸν τῆς τελειότητος διαφυλάττειν κανόνα. Καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, τοὺς ἐν πλούτῳ, τοὺς ἐν πενίᾳ, τοὺς ἐν δουλείᾳ, τοὺς ἐν δυναστείᾳ, ἐν τοῖς οἰκείοις τάγμασι τὸ ἀλώβητον ἔχειν καὶ ἄμωμον. Τῶν δὲ θυομένων, πλὴν τῶν ὁλοκαυτωμάτων, τὰ μὲν τῷ βωμῷ προσεφέρετο, τὰ δὲ τοῖς ἱερεῦσιν ἐδίδοτο· διὸ συμμερίζεσθαι αὐτοὺς τῷ θυσιαστηρίῳ ὁ θεῖος εἶπεν Ἀπόστολος. Τὰ δὲ λοιπὰ τῶν κρεῶν τῇ τῶν προσφερόντων ἀπενέμετο (31) χρείᾳ. (D) Τοῖς μέντοι ὁλοκαυτώμασιν ἐπετίθετο τὰ μερικῶς προσφερόμενα, οἷον οἱ νεφροὶ, καὶ ἡ πιμελὴ, καὶ ὁ τοῦ ἥπατος λοβός· ἐξ ἐνίων δὲ ἱερείων καὶ ἡ ὀσφὺς, ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους ἑρμηνευτὰς ἡ κέρκος. Ἐπειδὴ τοῖς ἐν ἀρετῇ τελείοις οἱ ἀτελεῖς χρώμεθα πρεσβευταῖς καὶ δι' ἐκείνων

« Honora Dominum ex justis laboribus, et præbe primitias illi de tuis fructibus justitiæ [q]; » at fructus apis a labore nostro non procedit. Quæ quidem temere dicta esse videntur. Siquidem mellis confectio non caret hominum industria. Quidam enim colendæ terræ dant operam, nonnulli curant oves, alii mercaturæ student, alii vero melli conficiendo incumbunt. Quamobrem sub nomine quidem fermenti vetustatem nequitiæ significari puto: mellis autem nomine voluptatem prohiberi. Jubet insuper horum primitias offerre sacerdotibus, quoniam pro peccatis nostris preces ipsi offerunt: unde per prophetam de illis ait: « Peccata populi mei comedunt [r]. » Mandat etiam [s] sacrificia sale conspergi, per hoc animæ dijudicandi facultatem innuens. Quo sale carebat sacrificium Caini: propterea audivit ab universorum Deo: « Nonne si recte obtuleris, recte autem non diviseris [t]? » Et divinus Apostolus præcepit dicens: « Sermo vester semper sale sit conditus [u]. » Et Dominus apostolis **182** ait: « Vos estis sal terræ. Quod si sal infatuatum fuerit, cum quo salietur [v]? » Præcipit autem [x] victimas omnes a noxa notaque immunes offerri, licet sint diversæ, et diversis modis offerantur. Ex quibus docet in omni vitæ genere vitio carere oportere. Nempe illos, qui virginitatem amplexi sunt, secundum leges virginitatis conversari debere; qui vero jugum nuptiarum elegerint, propter mutuam societatem illarum conjugationem non maculare; qui vitam asceticam prætulerint, regulam perfectionis observare. Et, ut in summa dicam, et divites, et inopes, et servos, et dominos, in suis quosque ordinibus incorruptam atque irreprehensibilem vitam tenere. Verum ex iis quæ mactabantur, demptis holocaustis, partes nonnullæ offerebantur ad altare, nonnullæ sacerdotibus tradebantur, quos idcirco cum altari participare divinus dixit Apostolus [y]. Reliquæ vero carnium portiones in usum offerentium cedebant. Holocaustis sane imponebantur ea quæ particulatim offerebantur, veluti renes, adeps, ac hepatis pars extrema, ex quibusdam [z] autem hostiis etiam lumbus, aut secundum alios interpretes cauda; quoniam qui imperfectiores sumus, perfecta virtute præditis utimur intercessoribus, illorumque opera preces nostras offerimus. Qui vero victimam offerebat, imponebat super caput ejus manus, tanquam suas ipsius actiones (manus enim actiones denotant), pro quibus nimirum hostiam offerebat. Præcipit autem a sanguine et adipe abstinere, sed

[q] Prov. III, 9. [r] Osee IV, 8. [s] Levit. II, 31. [t] Gen. IV, 7. [u] Coloss. IV, 6. [v] Matth. V, 13. [x] Levit. III 6; IV, 3. [y] I Cor. IX, 13. [z] Levit. III, 9, 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[68] Cat. p. 960. προσφ. τῷ Θεῷ. [69] ἐστὶ φιλοπ.

NOTÆ.

(30) Ἐστέρητο. Cod. addit καί.

(31) Cod. ἀπενείμετο.

offerenda significat utraque altari, eo quod ille vitæ causa sit, hic vero virtutem innuat, **183** amboque Deo dedicare sit justissimum. Sacerdotem porro, qui in legem aliquam commiserit, vitulum immaculatum sacrificare jubet [a], offerreque ad altare ea quæ ante diximus : carnes autem et pellem, cum fimo, extra castra cremare : quod quidem indicat peccatum a sacris septis alienum esse. Quod si populus universus tale aliquod crimen admiserit, similem hostiam offerri statuit : docens [b] quanta sit sacerdotii dignitas, quam universo populo parem fecit. Principem autem, qui prætergressus fuerit legem aliquam, non vitulum, sed hircum, id est hædum anniculum offerre jussit [c]. Tam procul abest a sacerdotali dignitate is, cui corporeum imperium commissum est. Si autem qui peccavit, nec sacerdos sit, nec princeps, capram mactare constituit [d]. Principi enim conveniens oblatio masculus est, subdito vero femina, ut in superioribus diximus. At illum qui aliquod immundum ex his quæ prohibita sunt tetigerit, aut qui quempiam jurantem cum audierit, jusjurandum fallentem non coarguerit, aut qui ipse cum jurejurando adhibito se quidpiam facturum aut oblaturum Deo promiserit, re non præstitit quod verbo pollicitus erat, primum jubet [e] peccatum confiteri, tum agnam aut capram offerre, atque ita Deum sibi propitium reddere. Quod si fuerit pauper, præcipit offerre par turturum, aut duo pullos columbarum. Si vero ne hæc quidem illi suppetant, **184** exiguam similam sine oleo et thure afferre. Oleum enim lætitiam indicat, thus autem suavem odorem : quorum utroque privatum est peccatum. Cæterum commodissime hæc duo conjunxit, immundum tangere, et celare eum qui juravit, et jusjurandum fefellit. Nam et qui purus est, si tangat quidpiam immundum, polluitur : et qui non juravit peccati pejerantis est particeps, si non corripit illius mendacium. At convenit admirari bonitatem Domini, qui eum qui promisit se quidpiam oblaturum, promissionemque jurejurando firmavit, nec tamen opere adimplevit, non ut ingratum nec tanquam pejeratorem plectit, sed illum sanat modica multa.

τὰς ἡμετέρας προσφέρομεν προσευχάς. Ἐπετίθει δὲ ὁ προσφέρων τῷ ἱερείῳ τὰς χεῖρας, οἱονεὶ τὰς ἑαυτοῦ πράξεις· τῶν γὰρ πράξεων αἱ χεῖρες δηλωτικαί· ὑπὲρ δὲ τούτων τὸ θῦμα προσέφερεν. Αἵματος δὲ καὶ στέατος ἀπέχεσθαι κελεύει, καὶ ἀμφότερα τῷ θυσιαστηρίῳ διαγορεύει (32) προσφέρεσθαι. Τὸ μὲν γὰρ ζωῆς αἴτιον· τὸ δὲ ἀρετῆς δηλωτικόν· ἀμφότερα δὲ ἀνατιθέναι τῷ Θεῷ δικαιότατον. Τὸν δὲ ἀρχιερέα νόμον τινὰ παραβεβηκότα, μόσχον ἄμωμον ἱερευειν κελεύει· καὶ τῷ μὲν θυσιαστηρίῳ προσφέρειν ἃ προειρήκαμεν· τὰ δὲ κρέα, καὶ τὸ δέρμα, σὺν τῇ κόπρῳ [70], ἔξω τῆς παρεμβολῆς κατακαίειν. Τοῦτο δὲ δηλοῖ τὸ την ἁμαρτίαν ἀλλοτρίαν εἶναι τῶν ἱερῶν περιβόλων. Καὶ παντὸς δὲ τοῦ λαοῦ τοιαύτην τινὰ παρανομίαν τετολμηκότος, τὴν ἴσην προσενεχθῆναι θυσίαν νενομοθέτηκε· διδάσκων ἡλίκον τῆς ἱερωσύνης τὸ γέρας· ἀντίῤῥοπον γὰρ (33) αὐτὸ παντὸς τέθεικε τοῦ λαοῦ. Τὸν δὲ ἄρχοντα παραβάντα (34) τινὰ νόμον, οὐ μόσχον, ἀλλὰ χίμαρον, τουτέστιν (35) ἔριφον ἐνιαυσιαῖον (36) προσενεγκεῖν διηγόρευσε. Τοσοῦτον ἀποδεῖ τῆς ἀρχιερατικῆς ἀξίας ὁ τὴν σωματικὴν πεπιστευμένος ἀρχήν. Τὸν δὲ μήτε ἱερέα ὄντα, μήτε ἄρχοντα, ἡμαρτηκότα δὲ, χίμαιραν θῦσαι προσέταξε. Πρόσφορον γὰρ τῷ μὲν ἄρχοντι τὸ ἄῤῥεν, τῷ δὲ ἀρχομένῳ τὸ θῆλυ, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἰρήκαμεν. Τὸν δέ γε ἢ ἀκαθάρτου τινὸς τῶν ἀπειρημένων ἀψάμενον, ἢ τινος ὀμωμοκότος ἀκούσαντα, καὶ τὸν παραβεβηκότα τὸν ὅρκον μὴ διελέγξαντα (37) ἢ αὐτὸν ὑποσχόμενον τὶ πράξειν, ἢ τῷ Θεῷ προσοίσειν τὶ (38), καὶ ὅρκῳ τὴν ὑπόσχεσιν βεβαιώσαντα, τὸ δὲ ἔργον μὴ ἐπιθέντα τῷ λόγῳ· πρῶτον ἐξαγορεῦσαι τὴν ἁμαρτίαν κελεύει, ἔπειτα προσενεγκεῖν ἢ ἀμνάδα, ἢ χίμαιραν, καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ τὸν Θεὸν ἱλεώσασθαι. Εἰ δὲ πένης ᾖ, ἢ δύο τρυγόνας κελεύει προσενεγκεῖν, ἢ δύο νεοττοὺς περιστερῶν. Εἰ δὲ μηδὲ (39) τούτων [71] εὐποροίη, μικρὰν σεμίδαλιν ἐλαίου δίχα καὶ λιβανωτου προσκομίσαι. Τὸ γὰρ ἔλαιον ἱλαρότητος δηλωτικόν· ὁ δὲ λιβανωτὸς (40) εὐωδίας· ἀμφοτέρων δὲ ἡ ἁμαρτία γεγύμνωται. Μάλα δὲ ἁρμοδίως τὸ ἅψασθαι ἀκαθάρτου, καὶ τὸ κρύψαι τοῦ ὀμωμοκότος καὶ ψευσαμένου τὴν ἁμαρτίαν συνέζευξεν. Καὶ γὰρ ὁ καθαρὸς ἁπτόμενος τῶν ἀκαθάρτων μολύνεται· καὶ ὁ μὴ ὀμόσας (41) ψευσαμένῳ [72] κοινωνεῖ τῆς ἁμαρτίας μὴ διελέγχων τὸ ψεῦδος· ἄξιον δὲ θαυμάσαι τοῦ Δεσπότου τὴν ἀγαθότητα, ὅτι τὸν ἐπαγγειλάμενόν τι προσενεγκεῖν, καὶ ὅρκῳ τὴν ἐπαγγελίαν κυρώσαντα, τῷ ἔργῳ δὲ μὴ (42) πληρώσαντα [73], οὔτε ὡς ἀχάριστον, οὔτε ὡς ἐπίορκον τιμωρεῖται. ἀλλὰ μικρᾷ θεραπεύει ζημίᾳ.

[a] Levit. IV, 3 seqq. [b] ibid. 13 seqq. [c] ibid. 22 seqq. [d] ibid. 27 seqq. [e] Levit. V, 1 seqq.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[70] Cat. p. 974. κρέα σὺν τῷ δέρματι καὶ τ. κοπρῳ. [71] Cat. 980. τούτου. [72] ὁ μὴ ὀμωμοκὼς τῷ ψευσ. [73] ἐπαγγ. βεβαιώσαντα, τὸ δὲ ἔργον μὴ πληρ.

NOTÆ.

(32) Ἀμφότερα — διαγορεύει. Desunt id edit. Pici. Cod. leg. ἀμφότερον
(33) Γάρ. Cod. καί.
(34) Cod. et Pic. παραβαίνοντα.
(35) Τουτέστιν. Des. in cod. et apud Pic.
(36) Cod et Pic. ἐνιαύσιον.
(37) Cod. et Pic. ἐλέγξαντα.
(38) Τί. Des.
(39) Cod. et Pic. τοῦτο.
(40) Cod. λίβανος.
(41) Ὁ μὴ ὀμόσας. Pic. ὀμωμοκότι. Eadem videtur esse lectio cod. August. qui habet ὀμωμοκ...
(42) Τῷ — πληρώσαντα. Des. in cod. et apud Pic.

ΕΡΩΤ. Β'.

Τί ἐστι, « Ψυχὴ ἐὰν (43) λάθῃ αὐτὴν λήθη (44), καὶ ἁμάρτῃ ἀκουσίως ἀπὸ τῶν ἁγίων Κυρίου [74]; »

Συνέβαινε πολλάκις ἀσχολίᾳ τινὰ περιπεσόντα μὴ προσενεγκεῖν εἰς καιρὸν τὰ τῷ Θεῷ ἀφιερωμένα, οἷον τὰ πρωτότοκα, ἢ τὰς ἀπαρχάς, ἢ τὰς ἐπαγγελίας. Τὸν ταύτῃ τοίνυν περιπεπτωκότα τῇ πλημμελείᾳ μείζονι ὑποβάλλει ζημίᾳ. Κελεύει γὰρ αὐτὸν πρότερον ἐκτίσαι τὸ θεῖον ὄφλημα, τῆς ἀξίας τιμῆς τὸ πέμπτον προστεθεικότα· εἶθ' οὕτως ὑπὲρ τῆς πλημμελείας κριὸν πεντήκοντα σίκλων ἄξιον προσενεγκεῖν εἰς ἱερουργίαν, καὶ οὕτως λαβεῖν τῆς ἁμαρτίας τὴν ἄφεσιν. Ταῦτα καὶ τὰ τούτοις ὅμοια περὶ τῶν ἀκουσίως ἡμαρτηκότων νομοθετήσας, κελεύει καὶ τοὺς ἑκόντας ἡμαρτηκότας, καὶ ἢ παρακαταθήκην δεξαμένους καὶ ψευσαμένους, ἢ ἀδικίᾳ τινὶ χρησαμένους, καὶ ὅρκῳ ψευδεῖ τὴν ἁμαρτίαν [75] αὐξήσαντας, πρῶτον ἀποδοῦναι τοῖς ἠδικημένοις ἃ παρανόμως ἀφεῖλον (45), καὶ προσθεῖναι τῷ κεφαλαίῳ τὸ πέμπτον· εἶθ' οὕτω κριὸν προσενεγκεῖν, καὶ τὸν Θεὸν ἱλεώσασθαι. Τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Ζακχαῖος πεποίηκεν. Ἀπέδωκε γὰρ ἅπερ ἠδίκησε τετραπλάσια· εἶθ' οὕτως τὰ ἡμίση (46) τῶν οἰκείων τοῖς πενομένοις (47) δέδωκε [76].

INTERR. II.

Quid est hoc : « Si quem fefellerit oblivio, et peccaverit non sponte, (detrahens aliquid), de sanctis Domini [f] ? »

Sæpenumero contingebat quempiam aliis occupatum suo tempore non offerre quæ Deo sunt consecrata, veluti primogenita, primitias, promissa. Hunc ergo qui sic deliquerit, graviore multa punit. Primum enim jubet illum exsolvere quod Deo debetur, addita justi pretii quinta parte : tum pro delicto arietem in sacrificium offerre quinquaginta siclos valentem, et ita peccati remissionem consequi. Hæc itaque et horum similia cum statuisset de iis qui non sponte **185** peccarunt, præcipit etiam eos qui sponte peccaverint, aut depositum acceptum denegaverint, aut injuria quapiam utentes perjurio peccatum atrocius reddiderint, in primis restituere his qui passi sunt injuriam ea quæ inique abstulerunt, et præter debitum quintam ejus partem : et sic postea arietem offerre, ac Deum sibi propitium reddere. Quod quidem beatus Zacchæus præstitit. Reddidit enim quæ rapuerat inique, quadrupla : deinde bonorum suorum dimidium dedit pauperibus.

ΕΡΩΤ. Γ'.

Διατί τοῦ ἱερέως τὴν θυσίαν ὁλοκαυτοῦσθαι προσέταξεν ;

Τέλειον εἶναι διδάσκων τὸν ἱερέα, καὶ μὴ μερικῶς, ἀλλ' ὅλον ἑαυτὸν ἀναθεῖναι τῷ τῶν ὅλων Θεῷ.

INTERR. III.

Quare victimam, quæ pro sacerdote offertur, prorsus cremari præcepit [g] ?

Ut perfectum sacerdotem esse demonstraret, qui non aliquatenus, sed totum plane se dedicaverit Deo universorum.

ΕΡΩΤ. Δ'.

Διατί ἐν τῷ τόπῳ τῶν ὁλοκαυτωμάτων, καὶ τὰς περὶ ἁμαρτίας θυσίας ἱέρευον ;

Εἰς ψυχαγωγίαν τῶν προσφερόντων· ἵνα γνῶσιν ὡς (48) οὐκ εἰσὶ τῶν ἁγίων ἀλλότριοι διὰ μετανοίας ἰατρευόμενοι. Διὰ τοῦτο καὶ Ἅγια ἁγίων αὐτὰ προσηγόρευσεν.

INTERR. IV.

Quamobrem in holocaustorum loco victimas quoque sacrificabant, quæ pro peccato solebant offerri [h] ?

Ad consolationem offerentium, ut cognoscant se non esse alienos a sanctis, cum per pœnitentiam sanantur. Ideo vocavit ea sanctissima.

ΕΡΩΤ. Ε'.

Τί ἐστι, « Πᾶς (49) ὁ ἁπτόμενος τῶν κρεῶν αὐτῆς (50) ἁγιασθήσεται ; »

Εὐλάβειαν αὐτοὺς διδάσκει, καὶ μετὰ δέους τοῖς θείοις προσιέναι κελεύει, καὶ πόῤῥω τῶν ἱερῶν ἑστάναι διαγορεύει (51)· τὸν δὲ πελάζειν τολμῶντα, εἶτα τοῦ αἵματος ῥανίδα δεχόμενον (52), τῷ ναῷ

INTERR. V.

Quid illud est : « Qui tetigerit carnes ejus, sanctificabitur [i] ? »

Reverentiam illos docet, ac jubet rebus divinis assistere cum timore, et procul a sacris stare imperat. Eum autem qui ausus fuerit appropinquare, et guttam sanguinis receperit, præcipit templo as-

[f] Levit. v, 15. [g] Levit. vi, 23. [h] ibid. 25. [i] ibid. 27.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[74] Cat. p. 985. ἀπὸ τ. ἁγ. Κυρίου om. [75] ὅρκῳ τινὶ τὴν ἁμαρτ. [76] τ. πενομ. διένειμε.

NOTÆ.

(43) Ἐάν. Cod. et Pic. ἢ ἐάν.
(44) Cod. λάθη, ex errore, ut videtur librarii. Pic. λήθῃ. Lectio Sirmond. melius defendi posset, si pro λάθῃ quod præcedit, leg. λάθῃ.
(45) Cod. et Pic. ἀφείλαντο.
(46) Cod. et Pic. ἡμίσεα.
(47) Δέδωκε. Cod. et Pic. διέδωκε.
(48) Ὡς. Cod. et Pic. ὅτι.
(49) Πᾶς. Abest a cod. et Pic.
(50) Cod. et Pic. αὐτῶν.
(51) Διαγορεύει. Des.
(52) Cod. ῥανίδας ἐχόμενον. Pic. ῥανίδας δεχόμενον.

sidere, quasi sui dominus **186** amplius non sit. Assidere, inquam, non ut sacra faciat, sed ut aliquo alio ministerio fungatur. Propterea vestimenta, quæ guttis hujusmodi sanguinis respersa fuerint, lavari jubentur: vasa vero, si fuerint ænea, abstergi diligenter: si fictilia, conteri.

INTERR. VI.

Cur prohibet edere victimas servatas in tertium diem, pœnamque infligit transgredienti legem asserens irritum esse sacrificium illud [j]?

Vult eos non solos epulari, sed etiam egenis de carnibus largiri. Idcirco primo quidem et secundo die de carnibus illis sumere jubet, quæ autem supersunt, igni mandari: ut ista necessitate compulsi, pauperes convivii sui socios habeant.

INTERR. VII.

Qua de causa prohibet eum qui tetigerit seminifluum, leprosum, morticinium, aut aliquid aliud eorum quæ immunda vocantur, vesci carnibus sacrificii [k]?

Per hæc levia graviores curat affectiones. Si enim ex lege naturalia polluunt, multo magis ea quæ procedunt a voluntate, quæ proprie dicuntur contra legem facta. Hæc autem ita se habere, testificantur subsequentia. Nam cum præcepisset adipem omnem offerri ad altare, adipem morticiniorum et a bestiis captorum segregavit in usum hominum. Erat igitur immundus ille, qui talem adipem attigerat. Unde clarum est, quod alia de aliis lex statuat.

***187** INTERR. VIII.

Ad quid dexteram sacerdotis aurem, ac dextram, manum et pedem similiter ungebat sanguine et oleo [l]?

Hæc bonorum nostrorum typum gerebant: nempe sanguis, sanguinis salutaris, oleum autem, sacrosancti chrismatis. Auris vero dextera probatæ obedientiæ signum erat: manus et pes, probarum actionum. Hac itaque de causa dextera manus et pes dexter ungebantur. Sunt enim et sinistræ actiones, et obedientia damnosa.

INTERR. IX.

Quomodo intelligi debet ignis alienus [m]?

Historia nos docuit, dum primo sacrificium celebraretur, igne divino victimas absumptas fuisse. Quem quidem ignem inexstinctum Dominus Deus præceperat conservari, et illi noctu ac interdiu li-

A προσεδρεύειν κελεύει, ὡς οὐκέτι ἑαυτοῦ κύριον ὄντα. Προσεδρεύειν δὲ, οὐχ ἱερουργοῦντα, ἀλλὰ τὴν ἄλλην λειτουργίαν ἐπιτελοῦντα. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἱμάτια τὰ τοῦ αἵματος ἐκείνου τὰς ῥανίδας δεχόμενα πλύνεσθαι κελεύει· τὰ δὲ σκεύη, εἰ μὲν χαλκᾶ εἴη, ἐπιμελῶς ἀποσμήχεσθαι· εἰ δὲ κεράμεα, συντρίβεσθαι.

ΕΡΩΤ. Ϛʹ.

Διατί μετὰ τὴν τρίτην ἡμέραν οὐ κελεύει τῶν ἱερείων (53) *ἐσθίειν, τῷ δὲ παραβαίνοντι τὸν νόμον ἐπιφέρει ζημίαν, ἄθυτον εἶναι λέγων τὴν θυσίαν ἐκείνην;*

Βούλεται μὴ μόνους αὐτοὺς εὐωχεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐνδεέσι τῶν κρεῶν μεταδιδόναι. Τούτου χάριν τῇ πρώτῃ, καὶ τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ, τῶν κρεῶν ἐκείνων μεταλαμβάνειν κελεύει· τὰ δὲ περιττεύοντα B ἀποκαίεσθαι· ἵνα ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ταύτης ὠθούμενοι, κοινωνοὺς ἔχωσι τοὺς πένητας τῆς εὐωχίας.

ΕΡΩΤ. Ζʹ.

Διατί τὸν γονοῤῥυοῦς, ἢ λεπροῦ, ἢ θνησιμαίου, ἢ ἄλλου τινὸς ἁψάμενον (54) *τῶν καλουμένων ἀκαθάρτων, ἀπαγορεύει τῶν τῆς θυσίας μεταλαμβάνειν κρεῶν;*

Διὰ τῶν σμικρῶν τούτων τὰ μεγάλα θεραπεύει παθήματα. Εἰ γὰρ τὰ φυσικὰ μιαίνει κατὰ τὸν νόμον, πολλῷ μᾶλλον (55) τὰ γνωμικὰ, ἃ κυρίως καλεῖται παράνομα. Ὅτι δὲ ταῦτα τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, τὰ ἑξῆς μαρτυρεῖ. Κελεύσας γὰρ (56) πᾶν στέαρ τῷ θυσιαστηρίῳ προσφέρεσθαι, τῇ τῶν ἀνθρώπων χρείᾳ τὸ τῶν θνησιμαίων καὶ θηριαλώτων C ἀφώρισε στέαρ (57). Ἀκάθαρτος οὖν ἄρα ἦν καὶ ὁ τοιούτου γε ἁπτόμενος (58). Δῆλον τοίνυν κἀντεῦθεν, ὡς ἄλλα δι' ἄλλων νομοθετεῖ.

ΕΡΩΤ. Ηʹ.

Διατί αἵματι καὶ ἐλαίῳ καὶ τὴν ἀκοὴν τοῦ ἱερέως τὴν δεξιὰν ἔχρισε, καὶ τὴν χεῖρα τὴν δεξιὰν, καὶ τὸν πόδα ὡσαύτως;

Τύπος ταῦτα τῶν ἡμετέρων ἀγαθῶν· τὸ μὲν αἷμα τοῦ σωτηρίου αἵματος, τὸ δὲ ἔλαιον τοῦ παναγίου χρίσματος. Ἡ δὲ δεξιὰ ἀκοὴ σύμβολον τῆς ἐπαινουμένης ὑπακοῆς· ἡ δὲ χεὶρ καὶ ὁ ποὺς, τῶν ἀγαθῶν πράξεων. Διὰ γάρ τοι τοῦτο χεὶρ ἡ δεξιὰ, καὶ ποὺς ὁ δεξιὸς ἐχρίσθη. Εἰσὶ γὰρ καὶ εὐώνυμοι πράξεις, καὶ ὑπακοὴ βλαβερά.

ΕΡΩΤ. Θʹ.

Πῶς νοητέον τὸ πῦρ τὸ ἀλλότριον;

D Ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἡ ἱστορία, ὡς τῆς πρώτης ἐπιτελουμένης θυσίας, τῷ θείῳ πυρὶ κατηναλώθη [77] τὰ ἱερεῖα. Τοῦτο ἄσβεστον διαφυλαχθῆναι προσέταξεν ὁ Δεσπότης Θεὸς [78], καὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν

[j] Levit. VII, 17 seqq. [k] Ibid. 20. [l] Levit. VIII, 23. [m] Levit. X, 1.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[77] Cat. p. 1008. θυσίας, τὸ πῦρ ὃ καταναλώθη, posito commate ad ἱερεῖα. [78] διατηρηθῆναι προσέταξεν ὁ Θεός.

NOTÆ.

(53) Cod. et Pic. ἱερῶν.

(54) Ἁψάμενον. Cod. præmittit τῶν καλ. ἀκαθ. quæ in edit. Firm. sequuntur.

(55) Πολλῷ μᾶλλον. Hæc in cod. et apud Pic. sequuntur post τὰ γνωμικά. Utroque loco deest ἃ.

(56) Γάρ. Cod. καί.

(57) Ἀφώρισε στέαρ. Cod. addit ἀκάθαρτα δὲ τὰ τοιαῦτα ὠνόμασεν.

(58) Ἁπτόμενος. Cod. et Pic. addunt στέατος.

ξύλα τῷ πυρὶ χορηγεῖσθαι· ἵνα μὴ χειροποίητον πῦρ ἀναμιγῇ τῷ θείῳ πυρί. Ἐπειδὴ τοίνυν τοῦτον παρέβησαν τὸν νόμον Ναδὰβ καὶ Ἀβιοὺδ, τοῦ Ἀαρὼν οἱ παῖδες, καὶ πῦρ εἰσήνεγκαν χειροποίητον, τὸ θεῖον αὐτοὺς κατηνάλωσε πῦρ. Ἡμεῖς δὲ παιδευόμεθα διὰ τούτων, μὴ σβεννύναι τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἀναζωπυρεῖν (59) ἣν ἐλάβομεν χάριν· καὶ μηδὲν ἀλλότριον ἐπεισάγειν τῇ θείᾳ Γραφῇ, ἀλλ' ἀρκεῖσθαι τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος, καὶ μυσάττεσθαι τὰς αἱρέσεις, ὧν οἱ μὲν μύθους τοῖς θείοις λογίοις προσέθεσαν· οἱ δὲ τοὺς δυσσεβεῖς αὐτῶν λογισμοὺς τῆς Γραφικῆς προετίμησαν (60) διανοίας.

A gna suppeditari, ne manufactus ignis admisceretur igni divino. Quando ergo Nadab et Abiud, filii Aaronis legem hanc transgressi sunt, et ignem manufactum intulerunt, ignis divinus consumpsit eos. Ex quibus docemur nos non exstinguere Spiritum, sed exsuscitare gratiam quam accepimus, extraneumque nihil in sacram Scripturam inferre, sed contenti esse doctrina Spiritus, et abominari hæreses, quarum nonnullæ divinis eloquiis fabulas addiderunt, aliæ impias suas commentationes sententiæ Scripturæ prætulerunt

ΕΡΩΤ. Ι'[79].

Διατί τοὺς ἱερέας οἶνον κωλύει μεταλαμβάνειν;

Οὐ παντάπασιν ἀπηγόρευσε τοῦτο, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆς λειτουργίας καιρόν· κατὰ γὰρ διαδοχὰς ἐλειτούργουν, οἱ μὲν ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις, οἱ δὲ ἐν ἄλλαις. Νηφάλαιον δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος τὸν ἱερέα εἶναι κελεύει, καὶ τοὺς διακόνους μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας. Καὶ τῷ Τιμοθέῳ γράφων, οἴνῳ ὀλίγῳ κεχρῆσθαι προσέταξε διὰ τὰς συχνὰς (61) ἀσθενείας. Τέλειον γὰρ εἶναι τὸν ἱερέα προσήκει, ὡς τὴν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ πρεσβείαν πεπιστευμένον. Αὐτίκα γοῦν Μωσῆς ὁ νομοθέτης, θεασάμενος τὸν ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας[80] προσενεχθέντα χίμαρον ὁλοκαυτωθέντα παρὰ τὸν[81] θεῖον νόμον (62), ὠργίσθη τῷ τε Ἐλεάζαρ καὶ τῷ Ἰθάμαρ λέγων· « Διατί οὐκ ἐφάγετε τὰ περὶ τῆς ἁμαρτίας ἐν τόπῳ ἁγίῳ, ὅτι γὰρ Ἅγια ἁγίων (63) ἐστίν; οὐ (64) τοῦτο ἔδωκεν ὑμῖν[82] Κύριος φαγεῖν, ἵνα ἀφέλητε τὴν ἁμαρτίαν τῆς συναγωγῆς, καὶ ἐξιλάσησθε [περὶ] αὐτῶν ἔναντι (65) Κυρίου[83]; » Διδασκόμεθα δὲ πάλιν ἐντεῦθεν, ὡς τὰ παρὰ τοῦ λαοῦ προσφερόμενα ἐσθίοντες, καὶ μὴ ἐννόμως ζῶντες, μηδὲ σπουδαίως τὰς (66) ὑπὲρ τούτων προσφέροντες προσευχὰς, δίκας ὑπέχομεν τῷ Θεῷ. Τοῦτο αἰνιττόμενος ὁ Δεσπότης Θεὸς, διὰ τοῦ προφήτου ἔφη· « Ἁμαρτίας λαοῦ μου φάγονται. »

188 INTERR. X.

Quare sacerdotibus interdicit vinum [n]?

B Non prorsus hoc interdixit, sed eo solum tempore, quo ministrabant: per vices enim fungebantur munere, alii quidem his diebus, alii vero aliis. At sacerdotem Apostolus [o] sobrium esse præcipit, et diaconos non multo vino deditos. Et scribens ad Timotheum [p], jubet uti modico vino propter crebras infirmitates. Nam esse debet sacerdos perfectus, ut cui creditum est munus supplicandi pro populo. Hinc legislator Moses, statim ut vidit oblatum pro peccato caprum concrematum esse præter legem Dei, succensuit Eleazari et Ithamari, dicens: « Cur non comedistis hostias pro peccato in loco sancto, quoniam Sancta sanctorum sunt? Nonne Dominus hoc vobis dedit ad edendum, ut auferatis peccatum Synagogæ, et pro eis rogetis in conC spectu Domini [q]? » Hinc rursum docemur nos, qui edimus ea quæ offeruntur a populo, et non secundum legem vivimus, nec pro illis diligenter Domino supplicamus, supplicium esse laturos a Deo. Quod obscure significans Dominus Deus per prophetam ait: « Peccata populi mei comedunt [r]. »

ΕΡΩΤ. ΙΑ'.

Τί σημαίνει τὸ διχηλοῦν καὶ μηρυκώμενον;

Τὸ μὲν διχηλοῦν οἶμαι δηλοῦν τὴν τῶν ἀγαθῶν πράξεων, καὶ τὴν τῶν ἐναντίων[84] διάκρισιν· πρὸς δὲ τούτῳ, τὸ μὴ μόνον τῷ παρόντι βίῳ ζῆν, ἀλλὰ καὶ τῷ μέλλοντι· καὶ τούτῳ μὲν ἀπονέμειν τὰ ἀναγκαῖα, ἐκείνῳ δὲ πάντα, τουτέστι καὶ τὴν ψυχὴν, καὶ τὸ σῶμα, καὶ τὰ περὶ τὸ σῶμα. Τὸ δὲ μηρυκώ-

INTERR. XI.

Quid sibi vult dividens ungulam et ruminans [s]?

Arbitror ungulæ divisionem significare bonarum actionum et contrariarum discretionem: **189** præterea vivendum esse non tantum præsenti vitæ, sed etiam futuræ: et illi quidem attribuenda, quæ sunt necessaria: huic autem omnia, id est, et aniD mam et corpus, et quæ spectant ad corpus. Rumi-

[n] Levit. x, 9. [o] I Tim. III, 3, 8. [p] I Tim. v, 23. [q] Levit. x, 17. [r] Ose. IV, 8. [s] Levit. XI, 3.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[79] Quæstionis 10 initium usque ad πεπιστευμένον exstat in cat. p. 1011 ad Lev. x, 7-9. Reliqua vid. ibid. p. 1014, ad vers. 16-18. [80] Cat. p. 1014. περὶ τ. ἁμαρτ. [81] θεῖον. [82] ὅτι γὰρ ἅγ. ἁγ. ἐστὶ, τοῦτο δέδωκεν ὑμῖν et reliqua, omisso signo interrogandi post ἐστί. [83] ἐναντίον Κυρίου. [84] τὴν τῶν ἀναιτίων.

NOTÆ.

(59) Cod. et Pic. ἀεὶ ζωπυρεῖν.
(60) Cod. et Pic. προτετίμηκεν.
(61) *Συχνάς*. Recepta lectio l. c. est πυκνάς.
(62) *Νόμον*. Cod. et Pic. ναόν.
(63) *Ὅτι — ἐστίν*. Cod. ὅτι ἁγίασμα ἁγίων ἐστίν.
(64) *Οὐ*. Abest a versione τῶν Ο', in qua desideratur etiam signum interr. ad præcedentem vocem appositum.
(65) Cod. ἐναντίον.
(66) *Μηδὲ — τάς*. Cod. et Pic. μη δὲ τῷ Δεσπότῃ ἀδεῶς τὰς κ. λ.

nans autem, divinorum eloquiorum meditationem designat. Quemadmodum enim ovis, et similia, cibum assidue ruminant : sic impiger et qui Deum diligit, ad Deum universum clamat : « Quomodo dilexi legem tuam, Domine! tota die meditatio mea est [t]. » Sicut enim animalia quædam et ungulas divisas habent, et cibum repetunt; quædam neutrum horum agunt, velut asinus, mulus, equus et feræ : alia bisulca quidem sunt, at non ruminant, veluti sus; nonnulla ruminant quidem, sed non dividunt ungulam, ut camelus et lepus : sic et inter homines quosdam reperire licet perfectos, qui et divinorum eloquiorum meditationem amplectuntur, et virtutem colunt diligenter; quosdam autem imperfectos, qui divina quidem eloquia voce tenus pronuntiant, sed cameli more ungulam dividere nequeunt. Nonnullos reperimus pietati nondum initiatos, qui eloquia divina non attigerunt, bonorum tamen operum sunt studiosi; alios denique, qui tum fidei, tum operationis bonæ, sunt prorsus expertes. Porro aquatilium illa vocat munda, quæ squamis et pinnis prædita sunt : hæc enim aquis supernatant, quæ vero non sunt ejusmodi, deorsum et in luto volutantur. Mundi sunt igitur ex illis, qui ratione præditi sunt, quotquot animum ad terrena **190** non affigunt, sed pennis fidei præditi, virtutis præsidio muniuntur. Quod enim piscibus est squama, hoc hominibus est fides. His nos circumtegit beatus Paulus, pennas gratiæ et arma spiritus appellans. De volucribus autem illas asserit esse immundas, quæ sunt rapaces, quæve cadaveribus, et quæ tenebris gaudent : docens nos abstinere ab avaritia, putidumque peccati cibum aversari, et tenebras odio prosequi. Quod hæc autem non abs re sic intellexerimus, Actorum testificatur historia. « Vidit enim, inquit, beatus Petrus sindonem quatuor extremitatibus demissam, in qua erant omnia quadrupedia terræ et volatilia : audivitque vocem dicentem, Surge, Petre, occide, et manduca. » Deinde cum ille dixisset : « Nequaquam, Domine, quia nihil unquam comedi quod esset commune aut immundum; » ait Dominus Deus : « Quæ Deus purificavit, ne communia dixeris [u]. » At hæc dicta esse gratia Cornelii, qui, cum esset gentilis, salvari cupiebat, subsequentia demonstrant. Dominus quoque dixit apostolis. « Multi venient ad vos in vestimentis ovium, intus autem sunt lupi rapaces [v]. » Et Judæis :

A μενον τὴν τῶν θείων λογίων σημαίνει μελέτην. Ὥσπερ γὰρ τὸ πρόβατον, καὶ τὰ τούτῳ προσόμοια, διηνεκῶς ἀναπεμπάζεται τὴν τροφήν· οὕτως ὁ ἐμμελὴς καὶ φιλόθεος πρὸς τὸν τῶν ὅλων βοᾷ Θεόν· « Ὡς ἠγάπησα τὸν νόμον σου, Κύριε, ὅλην τὴν ἡμέραν μελέτη μού ἐστιν. » Καθάπερ γὰρ [85] τῶν ζώων τὰ μὲν διχηλεῖ, καὶ τὴν τροφὴν ἀναπεμπάζεται· τὰ δὲ οὐδέτερον αὐτῶν ποιεῖ· ὡς ὄνος, καὶ ἡμίονος, καὶ ἵππος, καὶ τὰ θηρία· ἄλλα δὲ διχηλεῖ μὲν, οὐχ (67) ἀναπεμπάζεται δὲ τὴν τροφὴν, ὥσπερ, ὗς (68)· ἕτερα δὲ μηρυκᾶται μὲν, οὐ διχηλεῖ δὲ, ὡς κάμηλος καὶ λαγωός (69)· οὕτως ἔστι καὶ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις εὑρεῖν, τοὺς μὲν τελείους, καὶ τῶν θείων λογίων τὴν μελέτην ἀσπαζομένους, καὶ τὴν ἀρετὴν ἐπιμελῶς μετιόντας· τοὺς δὲ ἀτελεῖς, καὶ τὰ μὲν θεῖα λόγια διὰ B τῆς γλώττης προσφέροντας, διχηλεῖν δὲ οὐκ ἀνεχομένους, καὶ τῇ καμήλῳ προσεοικότας· τινὰς δὲ τῆς (70) εὐσεβείας οὐδέπω γεγευμένους, τὰ μὲν θεῖα λόγια μὴ προσιεμένους, ἔργων δὲ ἀξιεπαίνων (71) φροντίζοντας· ἄλλους δὲ καὶ πίστεως ἐρήμους [86], καὶ πράξεως ἀγαθῆς παντελῶς γεγυμνωμένους. Τῶν δὲ ἐνύδρων καθαρὰ εἶναι λέγει τὰ λεπίδας ἔχοντα, καὶ πτερύγια· ταῦτα γὰρ ἄνω τοῖς ὕδασιν ἐπινήχεται. Τὰ γὰρ οὐ τοιαῦτα κάτω περὶ τὴν ἰλὺν ἐγκαλινδεῖται [87]. Καθαροὶ τοίνυν κἀν (72) τοῖς λογικοῖς, οἱ μὴ τοῖς γηΐνοις προστετηκότες, ἀλλὰ τὰ πτερὰ τῆς πίστεως ἔχοντες, καὶ τῇ τῆς ἀρετῆς πεφραγμένοι σκέπῃ (73). Ὅπερ γάρ ἐστιν ἡ λεπὶς τοῖς ἰχθύσι, τοῦτο τοῖς ἀνθρώποις ἡ [88] (74) πίστις. Ταῦτα δὲ ἡμῖν C ὁ μακάριος περιτίθησι Παῦλος, τὰ πτερὰ λέγων τῆς χάριτος, καὶ τὰ ὅπλα τοῦ πνεύματος [89]. Τῶν δὲ πτηνῶν ἀκάθαρτα εἶναί φησι τὰ ἁρπακτικὰ καὶ νεκροβόρα, καὶ τὰ τῷ σκότει χαίροντα· διδάσκων ἡμᾶς, καὶ πλεονεξίας ἀπέχεσθαι, καὶ τὴν δυσώδη τῆς ἁμαρτίας τροφὴν ἀποστρέφεσθαι, καὶ τὸ σκότος μισεῖν. Ὅτι δὲ οὐκ ἀπὸ τρόπου ταῦθ' οὕτως ἔχειν (75) νενοήκαμεν, μαρτυρεῖ τῶν Πράξεων ἡ ἱστορία· « Εἶδε γάρ, φησὶν, ὁ μακάριος (76) Πέτρος σινδόνα (77) τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην, ἐν ᾗ ἦν πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ἤκουσε φωνῆς λεγούσης (78)· Ἀναστὰς, Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε. » Εἶτα εἰρηκότος ἐκείνου, « Μηδαμῶς, Κύριε, ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον· » ἔφη ὁ Δεσπότης Θεός· « Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαD θάρισε, σὺ μὴ κοίνου. » Ὅτι δὲ τοῦ Κορνηλίου χάριν ταῦτα ἐῤῥήθη, ἐθνικοῦ γε ὄντος (79) καὶ σωτηρίας ἐφιεμένου, δηλοῖ τὰ ἑξῆς. Καὶ ὁ Κύριος δὲ

[t] Psal. CXVIII, 97. [u] Act. X, 11-15. [v] Matth. VII, 15.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[85] καθάπερ δέ. [86] ἄλλους δὲ καὶ πράξεων ἀμελοῦντας, καὶ πίστεως ἐρήμους. [87] τὴν ὕλην ἐγκαλ. [88] ἐστὶν ἡ πίστις. [89] τὰ ὅπλα τῆς πίστεως.

NOTÆ.

(67) *Οὐκ*. Cod. et Pic. καί.
(68) *Ὗς*. Cod. et Pic. βοῦς.
(69) Cod. et Pic. λαγός.
(70) *Τῆς*. Cod. præmittit τῶν.
(71) Cod. et Pic. ἄξια ἐπαίνων.
(72) *Κἄν*. Cod. et Pic. καί.
(73) *Σκέπῃ*. Cod. et Pic. σκευῇ.
(74) *Τοῦτο — ἡ πίστις*. Cod. τοῦτο τοῖς ἀνθρώποις ἡ τῆς ἀρετῆς πανοπλία· καὶ ὅπερ ἐκείνοις τὰ πτερύγια, τοῦτο τοῖς ἀνθρώποις ἡ πίστις.
(75) *Οὕτως ἔχειν*. Cod. et Pic. οὕτω.
(76) *Μακάριος*. Cod. et Pic. μέγας.
(77) Cod. et Pic. σινδόνην.
(78) Uterque φωνὴν λέγουσαν.
(79) *Γε ὄντος*. Uterque γεγονότος.

τοῖς ἀποστόλοις ἔφη· « Πολλοὶ ἐλεύσονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες. » Καὶ τοῖς Ἰουδαίοις· « Γεννήματα (80) ἐχιδνῶν. » Καὶ ὁ Ἀπόστολος· « Βλέπετε τοὺς κύνας. » Καὶ τοῖς Ἐφεσίων πρεσβυτέροις· « Οἶδα ὅτι μετὰ τὴν ἄφιξίν μου εἰσελεύσονται λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου (81). » Καὶ οἱ προφῆται, τοὺς μὲν ἵππους θηλυμανεῖς ὀνομάζουσι, τοὺς δὲ ὄφεις καὶ ἔκγονα ἀσπίδων πετομένων. Καὶ πάλιν ὁ Κύριος· « Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐκ παντὸς γένους ἰχθύων συναγαγούσῃ (82). » Καί, « Ὅπου τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί. » Συνᾴδει τοίνυν ἡ ἑρμηνεία τῇ τῆς θείας Γραφῆς διανοίᾳ. Ἡμεῖς μὲν οὖν ταύτην λαμβάνομεν ἐκ τούτων τὴν ὄνησιν. Ἰουδαίοις γὰρ (83) διὰ τούτων αὐτῶν ἕτερον ὠφελείας προσενήνοχεν εἶδος. Διχῇ γὰρ διελὼν καὶ τὰ χερσαῖα ζῶα, καὶ τὰ πτηνά, καὶ τὰ ἔνυδρα· καὶ τὰ μὲν ἀκάθαρτα, τὰ δὲ καθαρὰ προσειπών, πείθει μηδὲν τούτων ἡγεῖσθαι Θεόν. Πῶς γὰρ ἄν τις σωφρονῶν, ἢ τὸ ἀκάθαρτον ὀνομάσοι Θεόν, ὃ μυσαττόμενος ἀποστρέφεται, ἢ τὸ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ προσφερόμενον, καὶ παρ' αὐτοῦ ἐσθιόμενον;

A « Genimina viperarum [x]. » Apostolus autem : « Videte canes [y]. » Et presbyteris Ephesiorum : « Scio post discessum meum ingressuros ad vos lupos graves, non parcentes gregi [z]. » Et prophetæ quosdam nominant equos furentes in **191** feminas [a], alios vero serpentes, et genimina aspidum volantium. Rursum Dominus : « Simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare, et ex omni genere piscium congreganti [b]. » Item : « Ubi cadaver, ibi congregabuntur et aquilæ [c]. » Quare consonat interpretatio sententiæ Scripturæ divinæ. Nos ergo talem ex his fructum percipimus : Judæis enim ex iisdem aliud utilitatis genus allatum est. Cæterum dum animalia terrena, volatilia atque aquatilia bi- B fariam partitus est, munda quædam et alia nominans immunda, suadet nobis ne quidquam horum esse Deum putemus. Quo enim modo sanæ quisquam mentis Deum nuncuparit id, quod aut tanquam immundum odio aversatur, aut quod vero Deo oblatum tandem ipse comedit?

ΕΡΩΤ. ΙΒ'.

Τί δήποτε ἐὰν μὲν εἰς ὀστράκινον σκεῦος ἐμπέσῃ τι τῶν ἀκαθάρτων, συντρίβεσθαι τοῦτο κελεύει· ἂν δὲ εἰς χαλκοῦν, ἢ ξύλινον, ἢ σάκκον [90], ἢ ἱμάτιον, ὕδατι πλύνεσθαι;

Καὶ ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς οὐδὲν φύσει ἀκάθαρτον, ἀλλὰ διά τινα αἰτίαν, τὰ μὲν εἶπεν ἀκάθαρτα, τὰ δὲ καθαρά· εἰ δὲ φύσει ἀκάθαρτα ἦν, ἔδει καὶ τὰ χαλκᾶ συντρίβεσθαι, καὶ τὰ ξύλινα. Ἀλλ' ἐπειδὴ δι' ἑτέραν αἰτίαν ἀκάθαρτα αὐτὰ προσηγόρευσε, τὰ μὲν πλείονος ἄξια ὄντα τιμῆς, πλύνεσθαι κελεύει, τὰ εὔωνα δὲ συντρίβεσθαι· ταύτῃ μὲν τὸν περὶ τοῦ ἀκαθάρτου νόμον κρατύνων· ἐκείνῃ δὲ παραδηλῶν τὸν τοῦ νόμου σκοπόν. Διά τοι τοῦτο καὶ κλιβάνους καὶ χυτρόποδας καθαιρεῖσθαι κελεύει, εἴ τι τούτων ἐμπέσοι αὐτοῖς τῶν ζώων· καὶ τὸ ἐν τοῖς ἀγγείοις ὕδωρ ἀκάθαρτον ὀνομάζει ἐμπεσόντος αὐτοῖς θνησιμαίου [91]. Τὸ δὲ πηγαῖον ὕδωρ οὐκέτι, οὐδὲ τὸ λάκκιον· μικραῖς γὰρ ζημίαις τὰ τοιαῦτα περιορίζει. Μανθάνομεν δὲ πάλιν ἡμεῖς, ἡλίκον ἡ ἁμαρτία κακόν· τὸν γὰρ ἀληθῆ μολυσμὸν ἐκεῖνο προστρίβεται.

INTERR. XII.

Quare si quidpiam immundum ceciderit in vas testaceum, jubet illud conteri : sin ceciderit in vas æneum, aut ligneum, aut super saccum, aut vestem, ea præcipit aqua lavari [d]?

Hinc etiam constat, natura nihil esse immundum, sed certam ob * causam immunda quædam, et alia C munda dici. Quod si natura essent impura, tam ænea, quam lignea conteri conveniret. At quoniam alia de causa ipsa vocavit immunda, lavari præcipit quæ sunt magis pretiosa, quæ viliora, conteri : hinc quidem legem immunditiæ confirmans, inde legis intentionem prodens. Eam ob rem etiam clibanos et ollas pedibus nixas destrui jubet, si quod ex hujusmodi animalibus in ea lapsum fuerit; et aquam quæ in vasis est, immundam asserit, si **192** cadaver aliquod in ea ceciderit; aquam vero fontis, aut lacus, non item; exiguis enim damnis talia circumscribit. Discimus itaque, quantum malum sit peccatum, cum veram immunditiam illud conciliet.

ΕΡΩΤ. ΙΓ'.

Διατί, ἂν μὲν δίχα ὕδατος σπέρματι ἐμπέσῃ θνησιμαῖον, οὐ μιαίνει, ἂν δὲ μετὰ ὕδατος, ἀκάθαρτον ἀποφαίνει;

Ἐπειδὴ ἡ ὑγρότης τοῦ ἰχῶρος μεταλαμβάνειν παρασκευάζει τὸ σπέρμα. Διαφερόντως δὲ τὰ ἐπὶ τῆς κοιλίας ἰλυσπώμενα ἀκάθαρτα εἶναί φησιν· ἀρχέκακος γὰρ ὁ ὄφις, καὶ τῆς διαβολικῆς ἐπιβουλῆς (84) ὑπουργός.

INTERR. XIII

D *Quamobrem si super sementem sine aqua ceciderit cadaver, non polluit : si vero cum aqua, reddit eam immundam [e]?*

Quoniam liquefactus cruor promptius invadit sementem. Præcipue autem ea dicit immunda, quæ super ventrem volutantur : auctor enim mali serpens, et diabolicæ fraudis minister.

[x] Matth. XXIII, 33. [y] Philipp. III, 2. [z] Act. XX, 29. [a] Jerem. V, 8. [b] Matth. XIII, 47. [c] Matth. XXIV, 28. [d] Levit. XI, 32, 33. [e] ibid. 37, 38.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[90] Cat. p. 1024. σακκίον. [91] εἰ ἐμπέσῃ τι τούτοις θνησιμαῖον.

NOTÆ.

(80) Cod. γέννημα.
(81) *Μὴ — ποιμνίου.* Des. in cod. et edit. Pici.
(82) Cod. et Pic. συναγούσῃ.
(83) *Γάρ.* Uterque δέ.
(84) *Τῆς διαβολικῆς ἐπιβουλῆς.* Cod. et Pic. τοῦ διαβόλου.

INTERR. XIV.

Cur eam quæ marem peperit, quadraginta dies impuram esse dixit, quæ vero peperit feminam, bis totidem [f]?

Attendendum est ad scopum legis. Nam frequenter alia pro aliis docet, quod et ex hoc loco facile perspicitur. Si enim quæ peperit est immunda: utique etiam gravida impura est. Arbitror igitur legem jubere illam requiescere, ut quæ admodum laboraverit, et acerbos dolores pertulerit. Quod si lex hisce verbis simpliciter fuisset concepta, nunquam libidinem continuissent viri: at immundam illam esse audientes, communicationem vitant, ne contrahant immunditiam. Lex igitur impuritatis mentione appetitionem exstinguit. Discrimen autem illud dierum quidam sic interpretati sunt, quod gravius laborent mulieres, dum feminam pariunt: propterea legem duplo majus ad quietem tempus illis indulsisse.

193 INTERR. XV.

Quid sibi vult lex lata de lepra [g]?

Per affectiones corporeas indicat morbos animæ: et per ea quæ non * sponte committuntur, arguit spontanea. Si enim naturalia quodammodo videntur esse impura, multo magis ea quæ pendent a voluntate. Porro varias lepræ species exponit, quia sunt etiam peccatorum discrimina: et lepræ quædam est origo, quoniam et origo peccati. Quemadmodum itaque sacerdos lepram discernit [h], ita peccatorum animæ judicem ipsum esse oportet. Leprosum autem dicitur quod varietatem habet coloris: sic animam occupans vitium, leprosam ipsam efficit.

INTERR. XVI.

Cur prorsus leprosum appellat mundum [i]?

Hæc quoque lex plena est humanitatis. Sicut enim asseruit esse vas impurum, in quod cadaver cecidisset, non ita si lapsum esset in fontem, aut lacum: sic illum qui vario colore respersus est, ab aliis separat, ut qui spem purificationis habeat; qui vero penitus albus est, hunc cum cæteris conversari jubet, ne per totam vitam ab aliis hominibus segregatus degat. Et hoc porro continet figuram spiritualium. Siquidem lex divina ne edere quidem cum peccantibus permittit fidelibus: cum infidelibus autem ad convivium invitantibus manducare non prohibet. Sic itaque divinus Apostolus ait: « Si quis infidelium vocat vos, et vultis ire, omne quod vobis appositum fuerit edite, **194** nihil discernentes [j], » et

A ΕΡΩΤ. ΙΔ'.

Διατί τὴν τεκοῦσαν ἄῤῥεν τεσσαράκοντα (85) *ἡμέρας ἀκάθαρτον εἶναί φησι, τὴν δὲ θῆλυ δὶς τοσαύτας;*

Δεῖ τοῦ νόμου τὸν σκοπὸν ἐξετάζειν. Πολλάκις γὰρ ἕτερα ἀνθ' ἑτέρων [**] διδάσκει, καὶ τοῦτο ῥᾴδιον ἐντεῦθεν καταμαθεῖν. Εἰ γὰρ ἡ τεκοῦσα ἀκάθαρτος, καὶ ἡ ἐγκύμων ἀκάθαρτος. Οἶμαι τοίνυν τὸν νόμον διαναπαύεσθαι κελεύειν αὐτήν, ὡς σφόδρα πεπονηκυῖαν, καὶ τῶν πικρῶν ὠδίνων ἀνασχομένην. Ἀλλ' εἰ τοῦτο ἁπλῶς οὕτως διηγόρευσεν, οὐκ ἂν ἐκράτησαν τῆς ἐπιθυμίας οἱ ἄνδρες· ἀκάθαρτον δὲ αὐτὴν διδασκόμενοι, φεύγουσι τὴν κοινωνίαν, ἵνα μὴ τῆς ἀκαθαρσίας μετάσχωσιν. Οὐκοῦν ὁ νόμος τῷ τῆς ἀκαθαρσίας λόγῳ τὴν ὄρεξιν σβέννυσι. Τὴν δὲ δια-
B φορὰν τῶν ἡμερῶν τινὲς οὕτως ἡρμήνευσαν, ὅτι πλείονα πόνον ὑπομένουσιν αἱ γυναῖκες γεννῶσαι τὰ θήλεα· διὸ διπλάσιον αὐταῖς εἰς ἀνάπαυλαν ἀπένειμε χρόνον.

ΕΡΩΤ. ΙΕ'.

Τί βούλεται ὁ περὶ τῆς λέπρας νόμος;

Διὰ τῶν σωματικῶν παθημάτων τῆς ψυχῆς ἐπιδείκνυσι τὰ νοσήματα· καὶ διὰ τῶν ἀκουσίων τῶν ἑκουσίων κατηγορεῖ. Εἰ γὰρ τὰ φυσικὰ δοκεῖ πως εἶναι ἀκάθαρτα, πολλῷ μᾶλλον τὰ γνωμικά (86). Λέγει δὲ καὶ λέπρας διαφοράν· ἐπειδὴ καὶ ἁμαρτημάτων ἐστὶ διαφορά· καὶ ἀρχὴ λέπρας, ἐπειδὴ καὶ ἀρχὴ ἁμαρτίας. Ἀλλ' ὥσπερ τὴν λέπραν ὁ ἱερεὺς διακρίνει, οὕτως χρὴ καὶ τῶν τῆς ψυχῆς ἁμαρτη-
C μάτων αὐτὸν εἶναι κριτήν. Λεπρὸν δὲ καλεῖται τὸ ποικίλον τοῦ χρώματος· οὕτω κακία προσγενομένη ψυχῇ, λεπρὰν αὐτὴν ἀπεργάζεται.

ΕΡΩΤ. ΙϚ'.

Διατί τὸν ὅλον λεπρὸν γενόμενον καθαρὸν ὀνομάζει;

Φιλανθρωπίας καὶ οὗτος ὁ νόμος μεστός. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τοῦ θνησιμαίου διηγόρευσεν, εἰ μὲν εἰς ἀγγεῖον ἐμπέσοι, ἀκάθαρτον εἶναι· εἰ δὲ εἰς πηγὴν, ἢ λάκκον, οὐκέτι· οὕτω τὸν ποικίλον δεξάμενον χρῶμα τῶν ἄλλων ἀποκρίνει, ὡς ἐλπίδα καθάρσεως ἔχοντα· τὸν δὲ ὁλόλευκον γενόμενον, ἀναμίγνυσθαι κελεύει τοῖς ἄλλοις, ἵνα μὴ παρὰ πάντα τὸν βίον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων κεχωρισμένος διάγῃ. Καὶ τοῦτο δὲ τῶν πνευματικῶν ἐστι τύπος. Τοῖς μὲν γὰρ πιστοῖς ἁμαρ-
D τάνουσιν οὐδὲ συνεσθίειν ὁ θεῖος κελεύει νόμος· τοῖς δέ γε ἀπίστοις εἰς ἑστίασιν καλοῦσιν (87) οὐ κωλύει συνεστιᾶσθαι. Λέγει δὲ οὕτως ὁ θεῖος Ἀπόστολος· « Ἐάν τις καλῇ (88) ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες, » καὶ τὰ ἑξῆς. Περὶ δὲ τῶν ἁμαρτα-

[f] Levit. XII, 2-5. [g] Levit. XIII et XIV. [h] ibid. 2 seqq. [i] ibid. 13. [j] I Cor. X, 27.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[**] Cat. p. 1028. ἕτερα δι' ἑτέρων.

NOTÆ.

(85) *Τεσσαράκοντα.* Levit. XII, 2, legimus *ἑπτά*. His autem *septem* diebus annumerantur h. l. dies 33, quorum mentio fit ibid. c. XII, 4.

(86) *Διὰ — γνωμικά.* Confer ad h. l. interrog. 7, supra, p. 186.

(87) Cod. et Pic. συγκαλοῦσιν.

(88) Uterque καλεῖ.

νόντων πιστῶν ουτως ἔφη· « Ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος[88], ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ μέθυσος, ἢ λοίδορος, ἢ ἅρπαξ (89), τῷ τοιούτῳ μὴ συνεσθίειν. » Καὶ πάλιν· « Στέλλεσθε ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος. » Οὗτος τοίνυν ἔοικε τῷ ἐκ μέρους λεπρῷ· ὁ δὲ ἄπιστος τῷ πᾶσαν τὴν φυσικὴν ἀπολέσαντι χρόαν[84]. Ἀλλὰ τούτοις καὶ προσδιαλεγόμεθα, καὶ συναναστρεφόμεθα· ἐκείνοις δὲ οὐκέτι. Καὶ τούτου μάρτυς ὁ θεῖος Ἀπόστολος· « Ἔγραψα γὰρ ὑμῖν, φησὶ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις· καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, ἢ τοῖς πλεονέκταις, ἢ ἅρπαξιν, ἢ εἰδωλολάτραις (90), ἀλλ' ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καθαρὸν μέντοι κέκληκε τὸν ὅλον (91) γενόμενον[85] λευκὸν, οὐχ ὡς ὑγιὲς ἔχοντα τὸ σῶμα, ἀλλ' ὡς μηκέτι τοὺς πελάζοντας κατὰ τὸν νόμον μολύνοντα.

ΕΡΩΤ. ΙΖ'.

Διατί τοῦ λεπροῦ ἀκάλυπτον[86] εἶναι κελεύει τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰ ἱμάτια παραλελυμένα (92);

Ἵνα γνώριμος ᾖ, καὶ μὴ μεταλαγχάνωσι τῆς ἀκαθαρσίας οἱ πελάζοντες[87]. Οὕτως ὁ Ἀπόστολος περ. τῶν ἁμαρτανόντων ἔφη· « Στέλλεσθε ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν, ἣν παρελάβετε (93) παρ' ἡμῶν. » Καί· « Ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ μέθυσος, ἢ λοίδορος, ἢ ἅρπαξ (94), τῷ τοιούτῳ μὴ συνεσθίειν.

ΕΡΩΤ. ΙΗ'.

Πῶς νοητέον ἱματίοις λέπραν (95) *ἐγγενέσθαι*[88];

Πολλὰς ὁ Θεὸς αὐτοῖς τοιαύτας παιδείας ἐπήγαγεν (96)· αὐτίκα γοῦν καὶ περὶ λεπρῶν οἴκων (97) οὕτως ἔφη· « Ὡς ἂν εἰσέλθητε εἰς τὴν γῆν τῶν Χαναναίων, ἣν ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν, καὶ δώσω ἀφὴν λέπρας ἐν ταῖς οἰκίαις τῆς γῆς τῆς ἐγκτήτου ὑμῶν, » καὶ τὰ ἑξῆς. Διδάσκει δὲ διὰ τούτων, ὅτι θεήλατοι ἦσαν πληγαὶ, ποτὲ μὲν κατὰ ἱματίων (98) ποτὲ δὲ κατὰ οἰκιῶν φερόμεναι. Ταῦτα δὲ τὴν ἄφατον φιλαν-

A quæ sequuntur. De fidelibus autem peccantibus sic ait: « Si quispiam qui frater nominatur, fuerit fornicator, aut avarus, aut idololatra, aut ebriosus, aut maledicus, aut rapax, cum tali non edite[k]. » Et iterum: « Subducite vos ab omni fratre inordinate ambulante[l]. » Talis igitur ei similis est, qui aliquatenus est leprosus: infidelis autem ei qui colorem omnem naturalem perdidit. Atqui cum talibus et colloquimur et conversamur: cum illis vero nequaquam. Cujus rei testis est divinus Apostolus: « Scripsi enim vobis, inquit, ne commisceamini fornicariis: et non omnino fornicariis mundi hujus, aut avaris, aut rapacibus, aut idololatris: sed si is qui frater nominatur[m], » et quæ sequuntur. Mundum nihilominus eum dixit, qui totus
B evasit albus: non quod sano sit corpore, sed quod secundum legem inquinare non possit accedentem ad se.

* INTERR. XVII.

Quare leprosum esse jubet aperto capite, et vestes dissutas habere[n]?

Ut notus sit, et ne fiant impuritatis participes qui accedunt ad illum. Ita de peccantibus Apostolus dixit: « Subducite vos ab omni fratre inordinate ambulante, et non secundum traditionem quam accepistis a nobis[o]. » Et: « Si is qui frater nominatur, aut fornicator, aut avarus, **195** aut idololatra sit, aut ebriosus, aut maledicus, aut rapax, cum hujusmodi non edere[p]. »

C

INTERR. XVIII.

Quomodo intelligendum est, vestimentis inesse lepram[q]?

Tales multas illis Deus præbuit instructiones. Nam et de leprosis domibus sic ait: « Cum ingressi fueritis in terram Chananæorum, quam ego do vobis, et dedero colorem lepræ in domibus terræ possessæ a vobis[r], » et quæ sequuntur. His autem docet, plagas fuisse a Deo missas interdum in vestimenta, interdum in domos, quæ quidem inenarrabilem Dei benevolentiam demonstrant.

[k] I Cor. v, 11. [l] II Thess. III, 6. [m] I Cor. v, 9-11. [n] Levit. XIII, 45. [o] II Thess. III, 6. [p] I Cor. v, 11. [q] Levit. XIII, 47 seqq. [r] Levit. XIV, 34

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[83] Cat. p. 1035. ἢ πόρνος. Sic quoque l. ult. p. 194 et cat. p. 1041. [84] χροιάν. [85] γεγενημένον. [86] Cat. p. 1041. ἀκατακάλυπτον. [87] προσπελάζοντες. [88] Cat. p. 1042. ἐγγίνεσθαι.

NOTÆ.

(89) *Ἢ πλεονέκτης — ἅρπαξ.* Cod. et Pic. hæc omittuntur, et facto vocum compendio post πόρνος addunt, ἕως τῷ τοιούτῳ. κ. λ.

(90) *Καὶ οὐ — εἰδωλολάτραις.* In cod. August. hæc etiam compendii causa omittuntur. Picus h. l. corruptam lectionem in codice suo invenit, quam scholio in margine addito emendare aggressus est, sed minus feliciter.

(91) Cod. et Pic. γεγενημένον.

(92) *Καὶ — παραλελυμένα* des. in cod. et apud Pic.

(93) *Παρελάβετε.* Recepta lectio l. c. est παρέλαβε.

(94) *Ἢ πόρνος — ἅρπαξ.* Hæc iterum omissa sunt, facto per particulam ἕως compendio.

(95) *Πῶς — ἐγγενέσθαι;* Cod. et Pic. Πῶς ἐν τοῖς ἱματίοις λέπρα ἐγένετο;

(96) *Πολλὰς — ἐπήγαγεν.* Cod. Πολλὰς αὐτοῖς παιδείας ὁ Θεὸς τοιαύτας ἐπήγαγεν. Idem verborum ordo est in edit. Pici, ubi tamen τοιαύτας deest.

(97) Cod. et Pic. οἰκιῶν.

(98) Cod. ἱμάτιον.

Si enim peccabant homines, vestimentis aut domibus plagas infligebat, hoc pacto sanitatem conferens possessoribus illarum. Cæterum domui leprosæ similis est domus Israel: de qua qui peccaverant, tanquam infecti lepra lapides, sublati sunt, aliquando per Assyrios, aliquando per Babylonios, interdum per Macedones. Et quia adhærente lepra laborabant, illorum domum dirui funditus jussit legislator. Impuri sunt ergo qui introeunt in synagogas illorum, quasi leprosam in domum ingrediantur.

INTERR. XIX.

Quid significant duo passeres, qui in purificatione leprosi offerebantur [a]?

Salutaris passionis typum continent. Nam quemadmodum ex passeribus **196** illis alter mactabatur, alter sanguine mactati tinctus dimittebatur: ita Dominus Christus pro humanitate lepra inquinata crucifixus est, carne quidem perferente mortem, divinitate vero passionem humanitatis sibi vindicante. Jam vero sicut leprosus reddebatur splendidus et purus, cum aspersus fuisset sanguine passeris [5] immolati misto aqua pura cum ligno cedrino, hyssopo, et coccino contorto: ita qui credit Christo Salvatori, sacrosancti baptismatis aqua lustratus, peccatorum maculis abstergitur. Porro lignum cedrinum, quod corruptioni minime est obnoxium, repræsentat divinitatem passionis expertem: coccinum vero contortum, humanitatem ex anima et corpore constantem: hyssopus autem calorem et suavem odorem sancti Spiritus. Per hæc enim qui baptizantur ab animæ lepra liberantur. Hemina vero olei significat unguentum spirituale. Oleum autem, quo inungebantur auris dextera, et dextera manus, et pes dexter, innuit, auditum quidem dedicandum esse dextris sermonibus, manum autem et pedem dextris operationibus. Immissum vero capiti, consecrationem mentis indicat. Porro qui leprosus perdurabat, extra castra degebat, quemadmodum is qui sine pœnitentia delinquit, expellitur extra Ecclesiam

INTERR. XX.

Quamobrem seminifluum dicit immundum [1]?

Jam dixi naturalia nos instruere de vitiis animi,

A θρωπίαν τοῦ Θεοῦ δηλοῖ[99]. Τῶν γὰρ ἀνθρώπων ἁμαρτανόντων ἱματίοις καὶ οἰκίαις ἐπέφερε[1] τὰς πληγὰς, διὰ τούτων τοῖς ταῦτα κεκτημένοις τὴν θεραπείαν προσφέρων. Ἔοικε δὲ τῷ λεπρῶντι οἴκῳ ὁ οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, οὗ πολλάκις μὲν ἐξῃρέθησαν, καθάπερ λίθοι τινὲς λεπρῶντες, οἱ πλημμελήσαντες, ποτὲ μὲν δι' Ἀσσυρίων, ποτὲ δὲ διὰ Βαβυλωνίων, ἄλλοτε δὲ διὰ Μακεδόνων. Ἐπειδὴ δὲ παγίαν ἔσχον τὴν λέπραν, ἄρδην καταλυθῆναι τὴν οἰκίαν ὁ νομοθέτης ἐκέλευσεν. Ἀκάθαρτοι οὖν (99) εἰσιν οἱ εἰς τὰς τούτων συναγωγὰς εἰσιόντες[2], ὡς εἰς λεπρῶσαν οἰκίαν[3] εἰσιόντες.

ΕΡΩΤ. ΙΘ' [4].

Τί σημαίνει, τὰ δύο ὀρνίθια τὰ ὑπὲρ τοῦ καθαριζομένου λεπροῦ (1) προσφερόμενα;

B Τοῦ σωτηρίου πάθους περιέχει τὸν τύπον. Ὥσπερ γὰρ τούτων τὸ μὲν ἐθύετο (2), τὸ δὲ εἰς τὸ τοῦ τυθέντος αἷμα βαπτόμενον[5] ἀπελύετο, οὕτως ὑπὲρ τῆς λεπρώσης ἀνθρωπότητος ὁ Δεσπότης ἐσταυρώθη Χριστὸς, τῆς μὲν σαρκὸς δεξαμένης τὸν θάνατον, τῆς δὲ θεότητος οἰκειωσαμένης τὸ τῆς ἀνθρωπότητος πάθος. Καὶ καθάπερ ὕδατι καθαρῷ τοῦ σφαγέντος ὀρνιθίου τὸ αἷμα μιγνύμενον διὰ κεδρίνου ξύλου καὶ ὑσσώπου, καὶ κοκκίνου κεκλωσμένου περιραινόμενος ὁ λεπρὸς (3) λαμπρός τε καὶ καθαρὸς ἀπεδείκνυτο (4)· οὕτως ὁ τῷ Σωτῆρι πιστεύων Χριστῷ, καὶ τῷ τοῦ παναγίου βαπτίσματος ὕδατι καθαιρόμενος, τὰς τῶν ἁμαρτημάτων ἀποβάλλει κηλῖδας. Σύμβολον δὲ τὸ μὲν κέδρινον ξύλον τῆς ἀπαθοῦς θεότητος. ἄσηπτον C γὰρ τόδε τὸ (5) ξύλον[6]· τὸ δὲ κόκκινον τὸ κλωστὸν, τῆς ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ἀνθρωπότητος· τὸ δὲ ὕσσωπον, τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος θερμότητός τε καὶ εὐοσμίας. Διὰ τούτων γὰρ οἱ βαπτιζόμενοι τῆς ψυχικῆς ἀπαλλάττονται λέπρας. Καὶ ἡ κοτύλη δὲ τοῦ ἐλαίου, τοῦ πνευματικοῦ μύρου σημαντική. Δηλοῖ δὲ τὸ ἐπιχριόμενον ἔλαιον τῷ ὠτίῳ τῷ δεξιῷ, καὶ τῇ δεξιᾷ χειρὶ, καὶ τῷ δεξιῷ ποδὶ, τὸ τὴν μὲν ἀκοὴν τοῖς δεξιοῖς ἀφορίζεσθαι (6) λόγοις, τὴν δὲ χεῖρα καὶ τὸν πόδα ταῖς δεξιαῖς πράξεσιν· ἐπιβαλλόμενον δὲ καὶ τῇ κεφαλῇ, δηλοῖ τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ λογικοῦ. Ὁ μέντοι διαμείνας λεπρὸς, ἔξω διῆγε τῆς παρεμβολῆς· ὡς ὁ ἀμεταμέλητα πταίων (7) τῆς Ἐκκλησίας ἐκβάλλεται

ΕΡΩΤ. Κ'.

D *Διατί τὸν γονοῤῥυῆ ἀκάθαρτον ὀνομάζει;*

Καὶ ἤδη ἔφην, ὅτι διὰ τῶν φυσικῶν παιδεύει τὰ

[a] Levit. XIV, 51 seqq. [1] Levit. XV, 3.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[99] τοῦ Θεοῦ μακροθυμίαν δηλοῖ. [1] προσέφερε. [2] εἰσιόντες om. [3] λεπρώσας οἰκίας. [4] Qu. 19 duabus constat partibus. Prior exstat in cat. p. 1045, ad Lev. XIV, 4; posterior, καὶ ἡ κοτύλη et reliqua, p. 1050, ad vers. 15-18. [5] Cat. p. 1045. βαπτιζόμενον. [6] ξύλον. Sequitur, ὡς ξύλον.

NOTÆ.

(99) *Οὖν*. Cod. et Pic. τοίνυν.
(1) *Λεπροῦ*. Abest a cod. et edit. Pici.
(2) Cod. θύεται.
(3) *Ὁ λεπρός*. Cod. et Pic. præmittunt καθαριζόμενος.
(4) Cod. et Pic. ἀποδείκνυται.
(5) *Τῆς — ξύλον*. Des. in cod.
(6) Cod. et Pic. ἀφοριεῖσθαι.
(7) *Διῆγε — πταίων*. Des. in cod. et apud Pic.

γνωμικά, καὶ διδάσκει διὰ τούτων, ὅπως ἐκεῖνα παγχάλεπα. Εἰ γὰρ ἡ κατὰ φύσιν γινομένη ῥύσις ἀκάθαρτος, πολλῷ μᾶλλον ἡ λαγνεία παράνομος [7]. Διδάσκει δὲ πάλιν ἡμᾶς φεύγειν τῶν τοιούτων τὰς συνουσίας (8). Ἔφη γὰρ ἀκάθαρτον εἶναι τὸν τῷ γονοῤῥυεῖ προσπελάζοντα. Ὅτι δὲ τῶν κατὰ φύσιν γιγνομένων οὐδὲν ἀληθῶς ἀκάθαρτον, αὐτὸς (9) ὁ νόμος δηλοῖ. Εἰ γὰρ ὀστρακίνου σκεύους ἅψαιτο ὁ γονοῤῥυής, συντρίβεσθαι τοῦτο κελεύει· εἰ δὲ χαλκοῦ, ἢ ξυλίνου, ὕδατι ἀποσμήχεσθαι. Ἔδει δὲ καὶ ταῦτα παραπλησίως τοῖς ὀστρακίνοις συντρίβεσθαι, εἴπερ ἄρα τῷ ὄντι ἀκάθαρτος ἦν, ᾧ τόδε τὸ πάθος συνέβαινεν. Οὕτω καὶ τὸν ὀνειρώττοντα (10) ἀκάθαρτον εἶναί φησι, καὶ τοὺς νόμῳ [8] γάμου συναπτομένους· καίτοι αὐτοῦ τὸν περὶ τοῦ γάμου τεθεικότος νόμον, καὶ πρῶτον νόμον (11). « Ἀντὶ τούτου γάρ, ἔφη, καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. » Πῶς οὖν ἀκάθαρτον καλεῖ τὸν κατὰ τὸν νόμον μιγνύμενον; Ἀλλὰ δῆλόν ἐστιν, ὡς καὶ τῆς κατὰ νόμον μίξεως (12) τὴν συμμετρίαν διδάσκει, καὶ παιδεύει παιδογονίας χάριν, ἀλλ' οὐ φιληδονίας γίνεσθαι τὴν συνάφειαν. Διὰ τοῦτο τοὺς μιγνυμένους ἀκαθάρτους καλεῖ· καὶ κελεύει καθαίρεσθαι (13), ἵνα κωλύῃ τῆς συνουσίας τὸ συνεχὲς ἡ περὶ τὴν κάθαρσιν ἀσχολία. Ὁ δὲ θεῖος Ἀπόστολος τοῖς τελείοις γράφων [9] (14)· « Τίμιος ὁ γάμος (15), καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός. »

ΕΡΩΤ. ΚΑ'.

Διατί τὴν τὸ περιττὸν τοῦ αἵματος κατὰ φύσιν [10] ἐκκρίνουσαν ἀκάθαρτον ὀνομάζει;

Ἃ περὶ τοῦ γονοῤῥυοῦς εἰρήκαμεν, ταῦτα καὶ περὶ ταύτης φαμέν. Πρὸς δὲ τούτοις, ἵνα μηδεὶς ταῖς τοιαύταις συνάπτηται. Φασὶ γάρ τινες ἐκ τῆς τοιαύτης συναφείας καὶ λώβην καὶ λέπραν ἀπογεννᾶσθαι, τοῦ περιττώματος ἐκείνου τὰ διαπλαττόμενα πημαίνοντος σώματα. Τούτου χάριν ἀκάθαρτον εἶναί φησι τὸν τῇ τοιαύτῃ συναπτόμενον. Συντόμως δὲ τῶν τοιούτων νόμων τὰς αἰτίας ἐδίδαξεν, εἰρηκώς· « Καὶ εὐλαβεῖς (16) ποιήσετε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἀπὸ τῶν ἀκαθαρσιῶν αὐτῶν, καὶ οὐχ ἀποθανοῦνται διὰ τὴν ἀκαθαρσίαν αὐτῶν (17), ἐν τῷ μιαίνειν αὐτοὺς τὴν σκηνήν μου τὴν ἐν αὐτοῖς. » Εἰ δὲ τὰ ἀκούσια μιαίνειν [11] ἔφη, δῆλον, ὅτι πολλῷ μᾶλλον ἐναγῆ τὰ ἑκούσια (18). Καὶ ταῦτα δὲ μάλα ἥρμοττεν ἐκείνοις

A et ex illis **197** nos doceri quam hæc sint atrocia. Nam si fluxus naturalis impurus est, multo magis contraria est legi lascivia. Docet nos quoque, talium esse vitandos congressus. Dixit enim immundum esse, qui ad seminifluum accesserit. Quod vero nullum ex his quæ naturaliter eveniunt, revera immundum sit, lex ipsa ostendit. Siquidem ubi seminifluus fictile vas tetigerit, illud conteri jubet: sin æneum aut ligneum, aqua defricari. Atqui si vere immundus erat qui sic erat affectus, oportebat etiam hæc una cum fictilibus conteri. Sic etiam qui in somno semen emiserit, impurum esse ait, similiter eos qui lege nuptiarum se contingunt, cum tamen ipse de nuptiis legem eamque primam tulerit: « Propter hoc, inquit, relinquet homo patrem B et matrem; et adhærebit uxori suæ: et erunt duo caro una [u]. » Quo igitur modo eum asserit impurum, qui secundum legem permiscetur? Sed constat, illum mistionis quæ secundum legem fit, moderationem docere, et jubere, ut liberorum procreandorum causa, non voluptatis gratia, hujusmodi copulatio fiat. Hanc ob rem eos qui permiscentur impuros appellat, et purgari præcipit, ut assiduitatem congrediendi cohibeat purificationis occupatio. Divinus autem Apostolus scribens ad perfectos ait: « Honorabile connubium, et torus immaculatus: fornicatores autem et adulteros judicabit Deus [v]. »

C **198** INTERR. XXI.

Qua de causa dicit eam esse immundam, quæ sanguinis superfluitatem naturaliter excernit [x]?

Quæ diximus de seminifluo, eadem de ista dicimus: ad hæc ne quis cum talibus commisceatur. Ferunt enim quidam ex eo congressu gigni damnum et lepram, hac superfluitate lædente formata corpora. Propterea dicit illum immundum, qui talem mulierem attigerit. Paucis autem harum legum causas patefecit, dum ait: « Et curabitis ut abstineant filii Israelis ab impuritate sua, et non moriantur propter immunditiam suam, cum polluerint tabernaculum meum, quod est inter eos [y]. » Quod si ea quæ non sponte committuntur asserit polluere, patet multo magis detestanda esse voluntaria. Et hæc quidem valde D congruebant illis, utpote maxime lascivis, et nequiter libidinosis.

[u] Gen. II, 25. [v] Hebr. XIII, 4. [x] Levit. XV, 25. [y] ibid. 31.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[7] Cat. p. 1057. ἀκάθαρτος καὶ παράνομος. [8] ἐν νόμῳ. [9] γράφει. [10] Cat. p. 1062. κατὰ ῥύσιν. [11] μιαίνει, omissis illis, ἔφη, δῆλον ὅτι.

NOTÆ.

(8) *Συνουσίας*. Cod. et Pic. θυσίας.
(9) Cod. et Pic. αὐτοῖς.
(10) Pic. ὀνειρώττοντα.
(11) *Καὶ πρῶτον νόμον* des. in cod. et apud Pic.
(12) *Μίξεως*. Cod. φύσεως. Pic. μηγνύμενον φύσεως.
(13) Cod. καθαίρεσιν.
(14) Cod. γράφει.
(15) *Ὁ γάμος*. Cod. addit ἐμπάσι pro ἐν πᾶσι, ut legitur Hebr. XIII, 4.
(16) Cod. εὐλαβεῖν.
(17) *Καὶ οὐχ — αὐτῶν* deerant in cod. quo usus est Picus.
(18) *Ἑκούσια*. Cod. ἀκούσια. Minus bene.

Nam quod leve erat dum prætermittitur, observatum paratiores efficiebat ad potiora.

INTERR. XXII.

Quando summus sacerdos ingrediebatur in Sancta sanctorum?

Propitiationis die, quem celebrari statuit Deus decimo die septimi mensis. « Dixit enim, inquit, Dominus ad Mosen : Loquere ad Aaron fratrem tuum, ne omni hora ingrediatur sanctuarium, quod est intra velum, ad faciem propitiatorii, quod est super arca testimonii, et non morietur: quia in **199** nube apparebo super propitiatorio [z]. » Constat ex hoc loco, Deum peculiarem sui præsentiam exhibuisse in propitiatorio : suam enim bonitatem demonstrans non in caligine, ac fumo et igne, sicut populo Israel, sed in nube perlucida conspiciebatur. Docuit quoque ritum sacrificiorum, quibus uteretur pontifex ingressurus adyta. Jussit enim vitulum sacrificare pro peccato, et arietem in holocaustum : et hæc quidem pro se offerre, pro universo autem populo duos hircos pro peccato sumere, et arietem unum in holocaustum. Præcepit quoque hircos sorte distingui : et unum quidem sacrificari, alterum autem in solitudinem mitti. Quod quidam non recte intelligentes, dæmonem quemdam emissarium arbitrati sunt, quia dixit : « Unum Domino, et unum emissario. » Sed hoc pro nimia stoliditate putaverunt. Quomodo enim fieri posset, eum qui dixit : « Non erunt tibi alii dii præter me ; » et : « Non adorabis, neque servies alteri deo præter me [a], » dæmoni cuidam parem dari jussisse victimam ? Atqui conveniebat illos advertere animum, et cognoscere Deum hircum etiam illum qui dimittitur offerri sibi jussisse. « Sumes enim, inquit, hircum vivum coram Domino, ad expiandum super eum, et ut emittatur in solitudinem [b]. » Hoc autem satis innuit, quod hircus ipse dictus sit emissarius, ut qui emittatur in desertum. Hoc enim ipsum denotant quæ sequuntur : « Et assumet hircus super se iniquitates ipsorum in desertum [c]. » Symmachus porro emissarium interpretatur, *In* **200** *hircum abscedentem ita ut emittatur in emissionem;* Aquila autem *in hircum qui dimittitur in solitudinem.* Non igitur deo cuipiam aut dæmoni mittebatur : sed ambo quidem offerebantur Deo,

A λαγνιστάτοις οὖσι καὶ κακομάχλοις (19). Τό τε γὰρ παραβαινόμενον οὐ μέγα, καὶ τηρούμενον ἐπιτηδειοτέρους εἰργάζετο πρὸς τὰ τέλεια.

ΕΡΩΤ. ΚΒʹ [12].

Πότε ὁ ἀρχιερεὺς εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων εἰσῄει;

Ἐν τῇ τοῦ ἱλασμοῦ ἡμέρᾳ, ἣν ἐπιτελεῖσθαι προσέταξεν ὁ Θεὸς τῇ δεκάτῃ τοῦ ἑβδόμου μηνός· « Εἶπε γάρ, φησὶ, Κύριος πρὸς Μωσῆν· Λάλησον πρὸς Ἀαρὼν τὸν ἀδελφόν σου, καὶ μὴ εἰσπορευέσθω πᾶσαν [13] ὥραν εἰς τὸ ἅγιον ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος, εἰς πρόσωπον τοῦ ἱλαστηρίου, ὅ ἐστιν ἐπὶ τῆς κιβωτοῦ τοῦ μαρτυρίου, καὶ οὐκ ἀποθανεῖται· ἐν γὰρ νεφέλῃ ὀφθήσομαι ἐπὶ τοῦ ἱλαστηρίου. » Ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς ἐν τῷ ἱλαστηρίῳ τὴν οἰκείαν B ἐπιφάνειαν ὁ Δεσπότης ἐποιεῖτο Θεός· καὶ τὴν οἰκείαν ἐμφαίνων ἀγαθότητα, οὐκ ἐν γνόφῳ καὶ καπνῷ, καὶ πυρὶ, καθάπερ τῷ Ἰσραὴλ, ἀλλ' ἐν νεφέλῃ φωτοειδεῖ ἑωρᾶτο. Ἐδίδαξε δὲ καὶ τῶν θυσιῶν τὸν τρόπον, αἷς ἔδει τὸν ἀρχιερέα χρησάμενον τῶν ἀδύτων κατατολμῆσαι. Ἐκέλευσε γὰρ μόσχον μὲν ἱερεῦσαι περὶ ἁμαρτίας, κριὸν δὲ ὁλοκαυτῶσαι· καὶ ταῦτα μὲν ὑπὲρ ἑαυτοῦ προσενεγκεῖν, ὑπὲρ δὲ παντὸς τοῦ λαοῦ δύο τράγους περὶ ἁμαρτίας λαβεῖν, καὶ ἕνα κριὸν εἰς ὁλοκαύτωμα. Προσέταξε δὲ καὶ κλήρῳ (20) διελεῖν τοὺς τράγους, καὶ τὸν μὲν ἱερεῦσαι, τὸν δὲ εἰς τὴν ἔρημον ἀποστεῖλαι. Τοῦτο δέ τινες ἀνοήτως νενοηκότες δαίμονά τινα ἀποπομπαῖον ἐνόμισαν, ἐπειδὴ ἔφη· « Ἕνα τῷ Κυρίῳ, καὶ ἕνα τῷ ἀποπομ- C παίῳ. » Τοῦτο δέ γε ἐκ πολλῆς ὑπέλαβον εὐηθείας. Πῶς γὰρ οἷόν τε ἦν τὸν εἰρηκότα· « Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, καὶ οὐ προσκυνήσεις οὐδὲ λατρεύσεις Θεῷ ἑτέρῳ πλὴν ἐμοῦ (21), » δαίμονί τινι τὴν ἴσην ἀπονεῖμαι κελεῦσαι (22) θυσίαν; Ἔδει δὲ αὐτοὺς ἐπιστῆσαι τὸν νοῦν, ὅτι καὶ τὸν ἀπολυόμενον τράγον ἑαυτῷ προσενεχθῆναι προσέταξε. « Λήψῃ γάρ, φησὶ, τὸν τράγον τὸν ζῶντα ἔναντι Κυρίου, τοῦ ἐξιλάσασθαι ἐπ' αὐτοῦ, τοῦ ἐξαποστεῖλαι αὐτὸν εἰς τὴν ἀποπομπὴν εἰς τὴν ἔρημον. » Τοῦτο δὲ δηλοῖ, ὡς αὐτὸς ὁ τράγος ἀποπομπαῖος ἐκλήθη, ὡς ἀποπεμπόμενος εἰς τὴν ἔρημον. Τοῦτο γὰρ καὶ τὰ ἑξῆς δηλοῖ· « Καὶ λήψεται ὁ τράγος ἐφ' ἑαυτῷ τὰς ἀνομίας αὐτῶν εἰς τὴν ἄβατον. » Καὶ ὁ Σύμμαχος δὲ τὸν ἀποπομπαῖον οὕτως ἡρμήνευσεν, *Εἰς τράγον* D *ἀπερχόμενον*, *ὥστε ἀποστεῖλαι αὐτὸν εἰς τὴν ἀποπομπήν*· ὁ δὲ Ἀκύλας, *Εἰς τράγον ἀπολυό-*

[z] Levit. XVI, 2. [a] Exod. XX, 3-5. [b] Levit. XVI, 10. [c] ibid. 21.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[12] Qu. 22 his octo partibus constat. 1.) Initium usque ad ἐν νεφ. φωτ. ἑωρᾶτο, p. 199, exstat in cat p. 1063, ad Lev. XVI, 1, 2. 2.) ἐδίδαξε — εἰς ὁλοκαύτωμα vid. ib. p. 1064, ad vers. 3. 3.) προσέταξε — εἰσεληλύθασι γῆν, p. 201, vid. ib. p. 1065, ad vers. 5-10. 4.) οὕτω — τὸν ἑαυτοῦ vid. ib. p. 1069, ad vers. 12, 13. 6.) ἐκέλευσε — τῆς λειτουργίας, p. 203, vid. ib. p. 1070, ad vers. 14-17. 7.) λέγει — τ. νηστ. ὠνόμασεν, vid. ib. p. 1072, ad vers. 25-31. 8. εἶτα ἐπάνει et reliqua vid. ib. p. 1074, ad vers. 32-34. [13] Cat. p. 1063. κατὰ πᾶσαν.

NOTÆ.

(19) *Κακομάχλοις*. Cod. et Pic. κομιδῇ μαχίμοις.

(20) Cod. et Pic. κλῆρον.

(21) *Πλὴν ἐμοῦ* abest a cod.

(22) *Κελεῦσαι* des. in cod. et apud Pic.

μενον (23) εἰς τὴν ἔρημον. Οὐ τοίνυν Θεῷ τινι, A ἢ δαίμονι ἀπεστέλλετο, ἀλλ' ἀμφότεροι μὲν τῷ Θεῷ προσεφέροντο· τοῦ δὲ ἑνὸς θυομένου, ὁ ἕτερος τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ ἀναλαμβάνων (24) εἰς τὴν ἔρημον ἀπεπέμπετο. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τοῦ καθαιρομένου λεπροῦ, τοῦ ἑνὸς ὀρνιθίου θυομένου, τὸ ἕτερον εἰς τὸ τούτου αἷμα βαπτόμενον ἀπελύετο· οὕτως ὑπὲρ τῶν τοῦ λαοῦ ἁμαρτημάτων δύο τράγων προσφερομένων, ὁ μὲν ἐθύετο, ὁ δὲ ἀπεπέμπετο. Τύποι δὲ ταῦτα πάλιν τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ· τῶν δύο τούτων ζώων οὐκ εἰς δύο πρόσωπα, ἀλλ' εἰς δύο φύσεις λαμβανομένων. Ἐπειδὴ γὰρ οὐχ οἷόν τε ἦν ἐν ἑνὶ τράγῳ σκιογραφηθῆναι καὶ τὸ θνητὸν, καὶ τὸ ἀθάνατον τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ (θνητὸς γὰρ μόνον ὁ τράγος), ἀναγκαίως δύο προσαχθῆναι (25) προσέταξεν· ἵνα ὁ μὲν θυόμενος, τῆς σαρκὸς τὸ παθητὸν B προτυπώσῃ· ὁ δὲ ἀπολυόμενος δηλώσῃ τὸ ἀπαθὲς τῆς θεότητος. Οὕτως καὶ ὁ μακάριος Δαβὶδ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἀνάστασιν, καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάβασιν προθεσπίζων ἔφη· « Ὁ Θεὸς, ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαί σε ἐνώπιον τοῦ λαοῦ σου, ἐν τῷ διαβαίνειν σε ἐν τῇ ἐρήμῳ γῆ ἐσείσθη· καὶ γὰρ οἱ οὐρανοὶ ἔσταξαν. Ἐδιδάχθημεν (26) δὲ ὡς τοῦ Δεσπότου σταυρουμένου Χριστοῦ, καὶ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐῤῥάγησαν, ὁ δὲ οὐρανὸς διὰ τοῦ σκοτισθέντος ἡλίου ἐμήνυσε τὴν τῆς ἀσεβείας ὑπερβολήν. Ἡ δέ γε ἔρημος τοῦ θανάτου τύπος[13]. Τούτου γὰρ χάριν ἔφη· « Ἐν τῷ διαβαίνειν σε ἐν τῇ ἐρήμῳ. » Ἀλλὰ μηδεὶς ἀνάρμοστον ὑπολάβοι τὸ τράγους[14] προτυποῦν τοῦ Σωτῆρος τὸ πάθος, ἐπειδήπερ ἀμνὸν C αὐτὸν ὁ μέγας προσηγόρευσεν Ἰωάννης· σκοπησάτω δὲ, ὡς οὐ μόνον ὑπὲρ δικαίων, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν (27) ἑαυτὸν προσενήνοχεν. Ἐρίφοις δὲ τὴν τῶν ἁμαρτωλῶν συμμορίαν αὐτὸς ἀπείκασεν ὁ Δεσπότης[17]· « Στήσει γὰρ, ἔφη (28), τοὺς μὲν[18] ἀμνοὺς ἐκ δεξιῶν, τοὺς δὲ ἐρίφους ἐξ εὐωνύμων. » Καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ περὶ ἁμαρτίας ἔριφος προσεφέρετο. Αὐτὸς δέ γε ὁ Κύριος τὸν χαλκοῦν ὄφιν τύπον ἑαυτοῦ κέκληκεν· « Καθὼς γὰρ, φησὶ, Μωσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον. » Εἰ τοίνυν ἀνάρμοστος τῶν τράγων ὁ τύπος, πολλῷ μᾶλλον ὁ τοῦ ὄφεως. Ταῦτα μὲν οὖν προεδίδασκε (29) τῆς οἰκουμένης τὴν σωτηρίαν. Ἰουδαίους δὲ οἷα δὴ νηπίους ἐψυχαγώγει, τὸ τὸν τράγον εἰς τὴν ἔρημον ἀπάγειν τὴν ἁμαρτίαν (30). D Ἀνεμίμνησκε γὰρ αὐτοὺς τῆς πολλάκις τολμηθείσης

A at unus mactabatur, alter autem assumptis peccatis populi in solitudinem emittebatur. Quemadmodum enim in purificatione leprosi, uno passere mactato, alter illius sanguine tinctus dimittebatur: ita duobus hircis oblatis pro peccatis populi, unus sacrificabatur, alter emittebatur. Hæc vero typum gerebant Christi Domini, ita ut hæc duo animalia non pro duabus personis accipiantur, sed pro duabus naturis. Cum enim per unum hircum adumbrari commode non possent mortalitas simul et immortalitas Christi Domini (nam hircus mortalis est solum), necessario duos offerri jussit: ut ille qui mactabatur, carnis passibilem naturam figuraret: qui vero solvebatur, divinitatis indicaret naturam impassibilem. In hunc quoque modum B beatus David prædicens Christi Domini passionem, resurrectionem, et ad cœlos ascensionem, ait: « Deus, cum egredereris in conspectu populi tui, cum transires per desertum, terra commota est: etenim cœli stillaverunt [d]. » Atqui cum Christus crucifigeretur, novimus terram ' esse commotam, et petras confractas, cœlum autem per solis obtenebrationem declarasse impietatis excessum. Desertum vero mortis erat figura. Ob id enim dixit: « Cum transires per desertum. » **201** Porro nemo existimet ineptum, hircos præfigurare passionem Christi, cum ipsum magnus Joannes appellaverit agnum [e]: sed perpendat potius, quod non pro justis tantum, sed etiam pro peccatoribus C seipsum obtulerit. Hædis autem Dominus comparavit cœtum peccatorum. « Statuet enim, ait, agnos a dextris, hædos autem a sinistris [f]. » Et in lege pro peccato offerebatur hædus, ac Dominus ipse æneum serpentem sui ipsius esse figuram dixit: « Sicut enim Moses, ait, exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis: ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam [g]. » Quamobrem si non quadrat hircorum typus, multo minus serpentis. Hæc ergo prænuntiabant terræ salutem. Judæos vero tanquam infantes delectabat, quod hircus peccata in desertum auferret: quia reducebat illis in mentem scelus in deserto sæpius admissum, et inenarrabilem Do- D mini benevolentiam, per quam justis suppliciis evitatis in terram promissam ingressi sunt. Hæc ita fieri cum jussisset, docet etiam quo pacto pontificem ingredi conveniat in Sancta sanctorum. « Ad-

[d] Psal. LXVII, 7, 8. [e] Joan. I, 29. [f] Matth. XXV, 33. [g] Joan. III, 14, 15.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[13] τύπος ἐστί. Deinde, τούτου χάριν ἔφησεν. [14] τοὺς τράγους. [17] ἀπεκάλεσεν ὁ Δεσπ. [18] μὲν om.

NOTÆ.

(23) Ἀπολυόμενον. Hanc lectionem tuentur codex et editio Pici. Alii vero Aquilæ tribuunt lectionem ἀπολελυμένον. Vid. Montf. l. c. t. I, p. 130.
(24) Cod. et Pic. λαμβάνων.
(25) Προσαχθῆναι. Abest a cod. et Pico.
(26) Cod. ἐδιδάχθησαν.
(27) Cod. ἁμαρτίας.
(28) Ἔφη. Abest a cod.
(29) Cod. et Pic. προλέγει.
(30) Uterque ἀπαγαγεῖν.

ducet enim, inquit, Aaron vitulum pro peccato suo: et expiabit pro seipso et domo sua, et jugulabit vitulum pro peccato suo, accipietque thuribulum plenum prunis ignis ab altari quod est in conspectu Domini, et implebit manus **202** suffitu subtiliter composito. Et intrabit intra velum: et suffitu super ignem posito in conspectu Domini, vapor suffitus operiet propitiatorium quod est supra arcam testimonii: et non morietur [h]. » Ex hoc loco manifestum est extra velum situm fuisse altare suffitus: neque enim, si intra illud fuisset, prunas in thuribulo accipere jussus esset, et hunc intra velum inferre suffitum. Quod quidem nos etiam docuit beatus Lucas [i], enarrans gesta Zachariæ patris Joannis Baptistæ. Illo enim tempore ingressus fuerat et ipse Sancta sanctorum, et angelica visione affectus. Adhæc mandavit sanguinem vituli et hirci aspergere digito e regione propitiatorii septies. Quia enim septem diebus vita revolvitur, et quotidie, ut verbo dicam, modicum aut graviter delinquimus, pro peccatis illis diebus commissis, sanguinis aspersio numero par offerebatur. Statuitque non eos tantum, sed etiam tabernaculum expiari. « Expiabit enim, inquit, sanctuarium ab immunditiis filiorum Israel, a prævaricationibus eorum, et cunctis peccatis ipsorum. Juxta hunc ritum faciet in tabernaculo testimonii, quod ædificatum est inter eos in medio impuritatis ipsorum [j]. » Prohibuit vero quemquam adesse, dum pontifex **203** munus illud peragebat. Notat etiam tempus, quo isthæc celebrari deceat: « Decimo, ait, die mensis affligetis animas vestras, nullumque opus faciétis, sive indigena, sive advena, qui appositus est vobis. Hoc enim die expiabit pro vobis, ut mundet vos ab omnibus peccatis vestris coram Domino, et mundabimini. Sabbatum Sabbatorum requies erit vobis, et affligetis animas vestras lege perpetua [k]. » Sabbata porro Sabbatorum dixit, quemadmodum Sancta sanctorum: nam hoc festum longe celebrius est Sabbato. Jejunium vero afflictionem appellavit. Deinde subjungit: « Semel in anno fiet juxta ritum quem constituit Dominus Mosi [l]. » Cæterum hoc quoque præfigurat dispensationem Salvatoris nostri secundum carnem. Sicut enim semel in anno pontifex ingrediens in san-

A ἐν τῇ ἐρήμῳ παρανομίας· καὶ τῆς ἀῤῥήτου τοῦ Δεσπότου φιλανθρωπίας, δι' ἣν τὰς ἐνδίκους τιμωρίας διαφυγόντες, εἰς τὴν ἐπηγγελμένην εἰσεληλύθασι γῆν. Οὕτω ταῦτα γενέσθαι κελεύσας, διδάσκει καὶ ὅπως εἰσελθεῖν εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων τὸν ἀρχιερέα προσήκει. « Προσάξει γὰρ, φησὶν, Ἀαρὼν τὸν μόσχον τὸν περὶ ἁμαρτίας τὸν περὶ ἑαυτοῦ (31), καὶ ἐξιλάσεται περὶ ἑαυτοῦ, καὶ τοῦ οἴκου αὐτοῦ· καὶ σφάξει τὸν μόσχον τὸν περὶ ἁμαρτίας τὸν ἑαυτοῦ (32)· καὶ λήψεται πλῆρες τὸ πυρεῖον ἀνθράκων πυρὸς ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ ἀπέναντι Κυρίου, καὶ πλήσει τὰς χεῖρας αὐτοῦ θυμιάματος συνθέσεως λεπτῆς, καὶ εἰσοίσει ἐσώτερον (33) τοῦ καταπετάσματος (34)· καὶ ἐπιθήσει τὸ θυμίαμα ἐπὶ τὸ πῦρ ἔναντι Κυρίου· καὶ καλύψει ἡ ἀτμὶς τοῦ θυμιάματος τὸ ἱλαστήριον τὸ B ἐπὶ τῶν μαρτυρίων, καὶ οὐκ ἀποθανεῖται. » Δῆλον ἐντεῦθεν, ὡς ἐκτὸς τοῦ καταπετάσματος τὸ θυσιαστήριον τοῦ θυμιάματος ἔκειτο. Οὐ γὰρ ἂν, εἴπερ ἔνδον ἦν, εἰς τὸ πυρεῖον τοὺς ἄνθρακας λαβεῖν ἐκελεύσθη, καὶ τοῦτο εἴσω τοῦ καταπετάσματος (35) ἐμβαλεῖν τὸ θυμίαμα. Ἐδίδαξε δὲ τοῦτο ἡμᾶς καὶ ὁ μακάριος Λουκᾶς, τὰ κατὰ τὸν Ζαχαρίαν διηγούμενος, τὸν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ πατέρα. Κατὰ τοῦτον γὰρ κἀκεῖνος τὸν καιρὸν εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων εἰσελήλυθε (36), καὶ τῆς ἀγγελικῆς ὀπτασίας ἀπήλαυσε (37). Ἐκέλευσε (38) δὲ καὶ διαῤῥᾶναι [19] τῷ δακτύλῳ ἑπτάκις πρὸ τοῦ ἱλαστηρίου τοῦ αἵματος τοῦ τε μόσχου καὶ τοῦ τράγου. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν ἑπτὰ ἡμέραις ὁ βίος ἀνακυκλεῖται, καθ' ἑκάστην δὲ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡμέραν, ἢ σμικρὰ, ἢ μεγάλα πλημμεC λοῦμεν, ἰσάριθμος προσεφέρετο ταῖς ἡμέραις ὁ τοῦ αἵματος ῥαντισμὸς ὑπὲρ τῶν ἐν ταύταις γιγνομένων πλημμελημάτων. Λέγει δὲ τοῦτο, μὴ μόνον αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ τὴν σκηνὴν καθαίρειν. « Ἐξιλάσεται γὰρ, φησὶ, περὶ τῶν ἁγίων (39) ἀπὸ τῶν ἀκαθαρσιῶν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἀπὸ τῶν ἀδικημάτων αὐτῶν περὶ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν· καὶ οὕτω ποιήσει (40) τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου τῇ ἐκτισμένῃ ἐν αὐτοῖς ἐν μέσῳ τῆς ἀκαθαρσίας αὐτῶν. » Ἐκέλευσε δὲ μηδένα παρεῖναι ταύτης ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως γινομένης τῆς λειτουργίας. Λέγει δὲ καὶ τὸν καιρὸν, καθ' ὃν προσήκει καὶ ταῦτα γενέσθαι. « Δεκάτῃ γὰρ, φησὶ, τοῦ μηνὸς κακώσετε (41) τὰς ψυχὰς ὑμῶν· καὶ πᾶν ἔργον οὐ ποιήσετε, ὁ αὐτόχθων, καὶ ὁ προσήλυτος ὁ προσκείD μενος ἐν ὑμῖν. Ἐν γὰρ τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἐξιλάσεται

[h] Levit. xvi, 11-13. [i] Luc. i, 9. [j] Levit. xvi, 16. [k] Levit. xvi, 29-31. [l] ibid. 34.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[19] Cat. p. 1070. ἐκελεύσθη δὲ διαῤῥάναι.

NOTÆ.

(31) *Τὸν περὶ ἑαυτοῦ*. Cod. τὸν ἑαυτόν. Pic. τὸν ἑαυτοῦ.

(32) *Καὶ τὸν ἑαυτοῦ*. Des. in cod. et apud Pic.

(33) Cod. et Pic. ἐνδότερον.

(34) *Καταπετάσματος*. Cod. addit τὸ ἱλαστήριον.

(35) *Τὸ θυσιαστήριον — καταπετάσματος*. Hæc ob ὁμοιοτέλευτα, ut videtur, e codice quo Picus usus fuit, exciderant. Notulam itaque in margine editionis suæ, p. 120, ad vocem ἐμβαλεῖν apposuit « Deest οὐ δεῖ. » Sed ne sic quidem constaret sensus.

(36) Cod. et Pic. εἰσεληλύθει.

(37) Cod. et Pic. ἀπελελαύκει.

(38) Cod. ἐκελεύσθη. Bene.

(39) *Περὶ τῶν ἁγίων*. Præstat lectio τὸ ἅγιον, quam Levit. l. c. habent codices plurimi.

(40) Cod. ποιήσεις.

(41) *Κακώσετε*. Nonnulli codices habent ταπεινώσετε.

περὶ ὑμῶν καθαρίσαι ὑμᾶς ἀπὸ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν ἔναντι Κυρίου, καὶ καθαρισθήσεσθε. Σάββατα Σαββάτων ἀνάπαυσις αὕτη ἔσται ὑμῖν, καὶ κακώσετε τὰς ψυχὰς ὑμῶν νόμιμον αἰώνιον. » Σάββατα δὲ Σαββάτων, ὡς Ἅγια ἁγίων, ἐκάλεσε· πολλῷ γὰρ τοῦ Σαββάτου αὕτη σεβασμιωτέρα ἡ ἑορτή. Κάκωσιν δὲ τὴν νηστείαν ὠνόμασεν. Εἶτα ἐπάγει· « Ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ποιηθήσεται (42), καθάπερ συνέταξε Κύριος τῷ Μωσῇ. » Καὶ τοῦτο δὲ προτυποῖ τὴν κατὰ σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οἰκονομίαν. Ὥσπερ γὰρ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ὁ ἀρχιερεὺς εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων εἰσιὼν ταύτην ἐπετέλει τὴν λειτουργίαν, οὕτως ὁ Δεσπότης Χριστὸς, ἅπαξ τὸ σωτήριον πάθος ὑπομείνας, εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνελήλυθεν, αἰωνίαν λύτρωσιν εὑράμενος, ᾗ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος.

cta sanctorum sacrificium istud peragebat: ita Dominus Christus, postquam semel passionem salutarem pertulit, ascendit in cœlum, æterna redemptione inventa, ut perhibet divinus Apostolus m.

ΕΡΩΤ. ΚΓ' [20].

Διατί ἀπαγορεύει πόῤῥω τῆς σκηνῆς θύεσθαι τὰ ἐσθιόμενα θρέμματα;

Ἤδει τὴν ἐνίων ἀσέβειαν, καὶ ὅτι τοῖς δαίμοσι θυσίας προσοίσουσι. Προσέταξε τοίνυν πάντα θῦσαι [21] βουλόμενον ἢ μόσχον, ἢ πρόβατον, ἢ αἶγα, παρὰ τὴν θύραν τῆς σκηνῆς ἀγαγεῖν, καὶ τὸ αἷμα ἐκχέαι, καὶ μεταλαβεῖν οἴκαδε τῶν κρεῶν· τὸν δὲ τοῦτο μὴ δρῶντα, ὡς φόνου ἔνοχον κατηγορεῖσθαι ἐκέλευσεν. « Αἷμα γὰρ, φησὶ, λογισθήσεται τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ· αἷμα ἐξέχεεν, ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτῆς. » Καὶ ὅτι τοῦτον ἔχει τὸν σκοπὸν ὃν ἔφην [22] ὁ νόμος, διδάξει τὰ ἑξῆς· « Ἀνοίσει γὰρ, φησὶν, ὁ ἱερεὺς τὸ στέαρ εἰς ὀσμὴν εὐωδίας τῷ Κυρίῳ. Καὶ οὐ θύσουσιν ἔτι τὰς θυσίας αὐτῶν τοῖς ματαίοις, ὧν (43) αὐτοὶ ἐκπορνεύουσιν ὀπίσω αὐτῶν. Νόμιμον αἰώνιον ἔσται ὑμῖν εἰς τὰς γενεὰς ὑμῶν. » Οὗτος ὁ νόμος μέχρι τοῦ παρόντος παρὰ Ἰουδαίοις κρατεῖ. Ὁ γὰρ ἱερεὺς θύει τὰ ἐσθιόμενα ζῶα. Ἀπηγόρευσε δὲ καὶ τὸ ἐσθίειν αἷμα, καὶ τὴν αἰτίαν ἐδίδαξεν· « Ἡ γὰρ ψυχὴ, φησὶ, πάσης σαρκὸς αἷμα αὐτοῦ ἐστιν, καὶ ἐγὼ δέδωκα ὑμῖν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου ἐξιλάσκεσθαι περὶ τῶν ψυχῶν ὑμῶν· τὸ γὰρ αἷμα αὐτοῦ ἀντὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἐξιλάσεται. Διὰ τοῦτο εἴρηκα τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ· Πᾶσα ψυχὴ ἐξ ὑμῶν οὐ φάγεται αἷμα (44), καὶ ὁ προσήλυτος ὁ προσκείμενος ὑμῖν οὐ φάγεται αἷμα (45). » Ὥσπερ, φησὶ, σὺ ψυχὴν ἀθάνατον ἔχεις, οὕτω τὸ ἄλογον ζῶον ἀντὶ ψυχῆς ἔχει τὸ αἷμα. Οὗ δὴ χάριν κελεύει [23] τὴν τοῦ ἀλόγου ψυχὴν, τουτέστι τὸ αἷμα, ἀντὶ τῆς σῆς προσενεχθῆναι ψυχῆς τῆς ἀθανάτου καὶ λογικῆς. Ἐὰν δὲ τοῦτο φάγῃς, ψυχὴν ἐσθίεις· λογικῆς γὰρ ψυχῆς τοῦτο τάξιν πληροῖ. Διὸ καὶ φόνον τὴν βρῶσιν ὠνόμασε. Τούτου ἕνεκεν καὶ τὰ τεθνηκότα τῶν ζώων ἀπαγορεύει ἐσθίειν, ὡς τοῦ αἵματος μὴ χωρισθέντος τοῦ σώματος (46).

INTERR. XXIII.

Quare prohibet pecudes quæ comeduntur immolari procul a tabernaculo n?

Noverat quorumdam impietatem, et quod dæmonibus essent victimas oblaturi. Propterea constituit ut quicunque vellet immolare vitulum, ovem, aut capram, adduceret ad fores tabernaculi, et sanguinem effunderet, et domi de carnibus sumeret: qui vero hoc non fecisset, tanquam cædis reum accusari præcepit. « Sanguis enim, ait, reputabitur homini illi: sanguinem effudit, delebitur anima illius de populo ipsius o. » Quod autem **204** legis ea sit intentio quam dixi, sequentia docent: « Offeret enim sacerdos, ait, adipem in odorem suavitatis Domino. Et nequaquam ultra immolabunt hostias suas vanis, quos fornicando secuti sunt. Statutum sempiternum erit vobis in generationes vestras p. » Ista lex in hunc usque diem viget apud Judæos. Nam sacerdos ipse mactat animalia quæ comeduntur. Prohibuit etiam edere sanguinem, et rationem subjecit: « Anima enim, inquit, omnis carnis sanguis illius est: et ego dedi vobis illum, ad expiandum super altare pro animabus vestris: sanguis enim pro ejus anima illius expiationem faciet. Propterea dixi filiis Israel: Nullus vestrum sanguinem edet: ne advena quidem, qui appositus est vobis, edet sanguinem q. » Sicut enim tu, inquit, immortali anima præditus es: sic animal irrationale sanguinem habet loco animæ. Hanc utique ob causam præcipit ratione carentem animam, hoc est sanguinem, offerri pro tua anima rationali et immortali. Hunc autem si edis, animam comedisti: rationalis enim animæ locum ille obtinet. Idcirco talem esum cædem appellavit. Eamdem ob causam arcet ab edendis animalibus mortuis, eo quod sanguis non fuerit separatus a corpore.

m Hebr. IX, 12. n Levit. XVII, 3-6. o ibid. 4. p ibid. 7, 8. q ibid. 11, 12.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[20] Qu. 23 duabus absolvitur partibus. Prior exstat in cat. p. 1074, ad cap XVII, 1-4; posterior, ἀπηγόρευσε et reliqua p. 1075, ad vers. 5-11. [21] Cat. p. 1074. τὸν θῦσαι. [22] ὃν ἔφην om. [23] Cat. p. 1075, κελεύω.

NOTÆ.

(42) Cod. et Pic. ποιήσετε.
(43) Ὧν. Recepta lectio hujus loci est, οἷς.
(44) Αἷμα. Des. in cod.
(45) Αἷμα. Hoc loco des. in cod. et apud Pic.
(46) Σώματος. Cod. et Pic. ζώου.

INTERR. XXIV.

Quidam arguunt leges latas de nuptiis, aiuntque illa a Deo esse interdicta, quæ nusquam unquam acciduni. Quis enim committat ut matri suæ permisceatur, aut coeat cum pecore?

Nunquam Deus interdixit quod a nemine tentatum est : et quod **205** ita se res habeat, testatur hujus legis prooemium. Sic enim ait : « Secundum instituta terræ Ægypti, in qua habitastis, non facietis : et secundum instituta regionis Chanaan, ad quam ego introduco vos, non agetis : nec in legibus eorum ambulabitis [r]. » Hæc ubi dixit, docet quæ perpetrata sunt ab eis, et talia prohibet agere. Quod autem similia permulta perpetrentur, testes sunt etiam Persæ in hunc usque diem, qui non sororibus solum, sed etiam matribus ac filiabus nuptiarum lege permiscentur, et alia quoque scelera plures admittunt.

INTERR. XXV.

Quid hoc est : « Non dabis de semine tuo, ut serviat principi, nec pollues nomen meum sanctum : ego Dominus [s]?

Hebraica littera habet Moloch : quod reliqui etiam interpretes posuerunt. Hoc autem erat idolum. Propterea Deus per prophetam ait : « Nunquid victimas et hostias obtulistis mihi in deserto quadraginta annis, filii Israel? Et tamen recepistis tabernaculum Moloch, et sidus dei vestri Rephan, figuras quas fecistis ut adoraretis eas [t]. » Prohibet ergo ne filios suos offerant idolorum ministros : vel, ut quidam aiunt, ne dent pueros suos alienis principibus, ut sint illorum **206** servi, vel armigeri : ne participes fiant impietatis eorum.

INTERR. XXVI.

Quidnam illud est : « Ne vos exhorrescat terra cum eam pollueritis, sicut exhorruit gentes quæ vos præcesserunt [u]? »

Ne vos exsecretur, quemadmodum exsecrata est Chananæos : pro eo ac si dicat, sicut eos funditus delevi propter multa scelera, tradidique vobis terram illorum, ita vos plectam, si similia perpetraveritis.

A ΕΡΩΤ. ΚΔ'.

Τινὲς μέμφονται ταῖς περὶ τῶν γάμων νομοθεσίαις, λέγοντες ἀπαγορεῦσαι τὸν Θεὸν τὰ μηδαμῇ μηδαμῶς γινόμενα [24] (47). Τίς γὰρ, φησὶν, ἠνέσχετο τῇ ἑαυτοῦ μιγῆναι μητρί; ἢ τίς πώποτε συνεγένετο κτήνει;

Οὐκ ἂν ὁ Θεὸς τὸ παρ' οὐδενὸς τολμηθὲν ἀπηγόρευσε· καὶ ὅτι ταῦθ' οὕτως ἔχει, μαρτυρεῖ τὸ τοῦδε τοῦ νόμου προοίμιον. Ἔφη γὰρ οὕτως· « Κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα τῆς Αἰγύπτου ἐν ᾗ παρῳκήσατε ἐν αὐτῇ, οὐ ποιήσετε, καὶ κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα τῆς γῆς (48) Χαναὰν, εἰς ἣν ἐγὼ εἰσάγω ὑμᾶς, οὐ ποιήσετε, καὶ τοῖς νόμοις αὐτῶν [25] οὐ πορεύσεσθε. » Οὕτω ταῦτα εἰπὼν, διδάσκει τὰ ὑπ' ἐκείνων τολμηθέντα, καὶ τὴν τοιαύτην ἀπαγορεύει πρᾶξιν. Ὅτι δὲ πολλὰ τοιαῦτα τολμᾶται, μαρτυροῦσι καὶ Πέρσαι μέχρι τοῦ παρόντος, οὐ μόνον ἀδελφαῖς, ἀλλὰ καὶ μητράσι καὶ θυγατράσι νόμῳ γάμου μιγνύμενοι· καὶ τὰς ἄλλας δὲ παρανομίας τολμῶσι πολλοί.

ΕΡΩΤ. ΚΕ'.

Τί ἐστιν· « Ἀπὸ τοῦ σπέρματός σου οὐ δώσεις λατρεύειν ἄρχοντι, καὶ οὐ βεβηλώσεις τὸ ὄνομά μου τὸ ἅγιον· ἐγὼ Κύριος; »

(49) Τὸ Ἑβραϊκὸν τὸ Μολὸχ ἔχει, καὶ οἱ λοιποὶ δὲ ἑρμηνευταὶ τοῦτο τεθείκασιν. Εἴδωλον δὲ τοῦτο ἦν. Διὸ καὶ διὰ τοῦ προφήτου φησὶν (50) ὁ Θεός· « Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα, υἱοὶ Ἰσραήλ; Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ (51), καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν (52) Ῥεφὰν [26], τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε C προσκυνεῖν αὐτοῖς (53). » Ἀπαγορεύει τοίνυν τὸ τοὺς παῖδας ἱεροδούλους τοῖς εἰδώλοις (54) προσφέρειν· ὡς δέ τινές φασι, τὸ τοῖς ἀλλοφύλοις (55) ἄρχουσι μὴ διδόναι τοὺς παῖδας, ὥστε εἶναι αὐτῶν οἰκέτας, ἢ δορυφόρους, ἵνα μὴ τῆς ἐκείνων μεταλάχωσιν (56) ἀσεβείας [27].

ΕΡΩΤ. ΚϚ'.

Τί ἐστιν· « Ἵνα μὴ προσοχθίσῃ ὑμῖν ἡ γῆ ἐν τῷ μιαίνειν ὑμᾶς αὐτὴν, ὃν τρόπον προσώχθισε τοῖς ἔθνεσι τοῖς πρὸ ὑμῶν; »

Μὴ βδελύξηται ὑμᾶς, φησὶν, ὡς ἐβδελύξατο τοὺς Χαναναίους· ἀντὶ τοῦ, Ὥσπερ ἐκείνους διὰ τὰς πολλὰς αὐτῶν παρανομίας πανωλεθρίᾳ (57) παραδοὺς, ὑμῖν τὴν γῆν παραδέδωκα, οὕτως ὑμᾶς τὰ ὅμοια δράσαντας τιμωρήσομαι.

[r] Levit. XVIII, 3. [s] ibid. 21. [t] Amos V, 25. [u] Levit. XVIII, 28.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[24] Cat. p. 1079. γεγενημένα. [25] νομίμοις αὐτῶν. [26] Cat. p. 1082. Ῥαφὰν. [27] μετάσχωσιν ἀσεβ.

NOTÆ.

(47) Cod. et Pie γεγενημένα.

(48) *Γῆς*. Des. in cod. et apud Pic.

(49) *Τὸ — ἀσεβείας*. Integrum hunc locum e catenis Regiis attulit Montf. l. c. t. I, p. 133, ad Levit. XVIII, 21, non addito Theodoreti nomine.

(50) *Φησὶν*· Apud Montf. præmittitur τοῦτο.

(51) *Μολόχ*. Loco cit. præcedit Θεοῦ.

(52) *Ῥεφάν*. Hanc lectionem infra quoque ad Am. v, 25, sequitur Theod. Apud Montf. est *Ῥαφάν*.

(53) *Προσκυνεῖν αὐτοῖς*. Ita non modo apud Montf., sed etiam in N. T. legitur Act. VII, 43. Sed Am. v, 25, in Græca versione deest προσκυνεῖν, et pro αὐτοῖς plurimi cod. habent ἑαυτοῖς.

(54) Apud Montf. τῶν εἰδώλων.

(55) Apud Montf. ἄλλοις

(56) Apud Montf. μετάσχωσιν

(57) Cod. πανωθρίᾳ ex errore librarii, ut videtur.

ΕΡΩΤ. ΚΖ'.

Πῶς νοητέον· « Τὰ κτήνη σου οὐ κατοχεύσεις ἑτέρῳ ζυγῷ (58), καὶ τὸν ἀμπελῶνά σου οὐ κατασπερεῖς διάφορον ; » Καὶ, « Ἱμάτιον ἐκ δύο ὑφασμένον κίβδηλον οὐκ ἐπιβαλεῖς σεαυτῷ ; »

Πολλάκις ἔφην, ὅτι διὰ τῶν αἰσθητῶν διδάσκει τὰ νοητά. Ἀπαγορεύει τοίνυν τῶν ἑτερογενῶν τὴν ὀχείαν· οἷον (59) ἵππου καὶ ὄνου· ἵνα μὴ διαβῇ ἀπὸ τῶν ἀλόγων εἰς τοὺς λογικοὺς ἡ παράνομος μίξις. Τούτου χάριν καὶ τὸ ἐξ ἐρίου καὶ λίνου ὑφασμένον ἱμάτιον κίβδηλον ὀνομάζει· διδάσκων πράξεις ἐναντίας (60) μηδαμῶς ἐπιτηδεύειν. Ὅτι γὰρ οὐ τὸ ἱμάτιον κίβδηλον λέγει, ἀλλὰ τὴν πρᾶξιν διὰ τούτου δηλοῖ, μαρτυρεῖ τῆς σκηνῆς τὰ καλύμματα ἐκ διαφόρων κατασκευασθέντα νημάτων. Οὕτω νοητέον καὶ τὰ περὶ τοῦ ἀμπελῶνος. Καὶ ὁ Ἀπόστολος δὲ τὴν πρὸς τοὺς ἀπίστους κοινωνίαν ἀπαγορεύει λέγων· « Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις. »

ΕΡΩΤ. ΚΗ'.

Τί ἐστιν· « Οὐ ποιήσετε σισόην (61) ἐκ τῆς κόμης τῆς κεφαλῆς ὑμῶν, οὐδὲ φθερεῖτε (62) τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνος ὑμῶν, καὶ ἐντομίδας (63) ἐπὶ ψυχῇ οὐ ποιήσετε τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ γράμματα στικτὰ οὐ ποιήσετε ἐν ὑμῖν ; »

Τινὲς τὸ σισόην[28] τὰς ἐξ ἐπιτηδεύσεως οὔλας γινομένας τρίχας (64) ἡρμήνευσαν. Ἐγὼ δὲ οἶμαι (65) τὸν νόμον ἀπαγορεύειν ἄλλο. Εἰώθασιν Ἕλληνες μὴ ἀποκείρειν τῶν παιδίων (66) τὰς κορυφὰς, ἀλλὰ μαλλοὺς ἐᾷν (67), καὶ τούτους μετὰ χρόνον ἀνατιθέναι τοῖς δαίμοσιν (68). Εἰώθασι δὲ καὶ τὰ γένεια ξυρᾶσθαι ἡνίκα ἐπένθουν, καὶ τέμνεσθαι τὰς παρειὰς εἰς τὴν τῶν τετελευτηκότων τιμήν. Καί τινα δὲ τοῦ σώματος μόρια βελόναις ἐκέντουν, καὶ μέλαν ἐπέβαλλον, εἰς θεραπείαν τῶν δαιμόνων. Ταῦτα οὖν[29] ὁ θεῖος νόμος ἀπαγορεύει.

ΕΡΩΤ. ΚΘ'.

Τί ἐστιν ἐγγαστρίμυθος ;

Τινὲς ὑπὸ δαιμόνων (69) ἐνεργούμενοι[30] (70), ἐξηπάτων πολλοὺς τῶν ἀνοήτων, ὡς δῆθεν προαγορεύοντες (71)· οὓς ἐντερομάντεις[31] οἱ Ἕλληνες προσηγόρευον (72), ὡς ἔνδοθεν δοκοῦντος τοῦ δαίμονος φθέγγεσθαι.

A

INTERR. XXVII

Quomodo intelligendum : « Jumenta tua non facies coire cum alterius generis animantibus ; nec seres vineam tuam diverso semine ; » et, « Veste e duobus texta adulterata non indueris [v] ? »

Frequenter admonui, per sensibilia doceri quæ spectant ad animum. Prohibet ergo diversorum generum coitum, veluti equi et asini : ne ab irrationalibus animalibus ad ratione præditos transeat illegitima permistio. Eamdem ob causam vestem ex lana et lino contextam vocat adulteram, docens contrarias operationes non exercere. Et quod his verbis non vestem, sed operationem adulteram innuat, probant velamenta tabernaculi ex variis filis contexta. Sic etiam intelligendum est quod dicitur de vinea. Apostolus autem contrahere socie-
B
tatem cum infidelibus prohibet, dum ait : « Nolite consociare vos infidelibus [x]. »

207 INTERR. XXVIII.

Quid est : « Non facietis sisoen ex coma capitis vestri, neque corrumpetis faciem barbæ vestræ, neque facietis ob animam incisiones in corpore vestro, neque facietis litteras impressas in vobis [y] ? »

Sisoen quidam interpretati sunt *capillos* de industria crispos factos. Ego vero existimo lege aliud interdici. Nam moris est apud Græcos capita puerorum non attondere, sed sinere capillos promitti, et hos postea dæmonibus dedicare. Consueverant etiam radere barbam cum aliquem lugerent, et genas incidere in honorem defunctorum. Aliquas
C
etiam corporis partes acubus compungebant, et atramentum immittebant in reverentiam dæmonum. Hæc igitur divina lex interdicit.

INTERR. XXIX.

Quidnam est engastrimythus [z] ?

Quidam a dæmonibus agitati, simplices multos deceperunt, quasi prædicerent : quos Græci enteromantas appellarunt : tanquam ex interioribus dæmon videatur vocem emittere.

[v] Levit. XIX, 19. [x] II Cor. VI, 14. [y] Levit. XIX, 27, 28. [z] ibid., 31 ; XX, 6.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[28] Cat. p. 1092. τὸν σισόην. [29] οὖν om. [30] Cat. p. 1093. ὑπὸ δαιμ. ἐγγαστρούμενοι. [31] στερνομάντεις.

NOTÆ.

(58) *Ἑτέρῳ ζυγῷ*. Recepta lectio l. c. in vers. Gr. est ἑτεροζύγῳ.

(59) *Οἷον*. Abest a cod. et Pico.

(60) *Ἐναντίας*. Cod. præmittit καὶ εἰς. Minus bene.

(61) *Σισόην*. Ita οἱ Ο'. exprimunt Hebr. פאת, quod Aquila vertit κλίμα (alii legunt κλῆμα), Symm. ὄψιν, vel ut Montf. e cod. Basil. emendavit, πρόσοψιν. Vid. Montf. ad h. l. p. 137.

(62) *Οὐδὲ φθερ*. Cod. φθειρεῖτε, omissa particula οὐδέ. Minus bene.

(63) *Ἐντομίδας*. Emendandum scholion in edit. Vers. τῶν Ο'. Lamb. Bosii, ubi ad hanc vocem Levit. XIX, 28, obviam, notatur : « Theodoret. leg. ἐκτομίδας. »

(64) *Τρίχας*. Abest apud Bosium l. c.

(65) οἶμαι. Bosius præmittit ἄλλο, quod deinde sequitur.

(66) Cod. et Pic. παίδων.

(67) *Μαλλοὺς ἐᾷν*. Prius abest a cod. nostro. Pic. μᾶλλον ἐᾷν τοὺς μαλλούς. Bosius l. c. ἐᾷν τοὺς μαλλούς.

(68) *Τινὲς — δαίμοσιν*. Hæc ad Levit. l. c. attulit Bosius, sed non prorsus eadem sunt.

(69) *Δαιμόνων*. Cod. et Pic. addunt τινῶν. Sic quoque legit Bosius, qui hæc verba ad Levit. XIX, 31, attulit.

(70) Bos. l. c. ἐγγαστρούμενοι

(71) Cod. et Pic. προσαγορεύοντες.

(72) Pic. et Bos. προσαγορεύουσιν.

208 INTERR. XXX.

Quare sacerdotibus potissimum leges de nuptiis præscribit [a]?

Temperantiæ typum sacerdotem esse oportebat : et ut sincerum genus permaneret, nullam contumeliæ præbere occasionem conviciari volentibus. Propterea divinus Apostolus jubet Dei ministrum testimonium habere bonum etiam ab extraneis ; « Ut non in opprobrium, inquit, incidat, et in laqueum diaboli [b]. » Hac de causa scortum Israeliticum interfici jubet, filiam autem sacerdotis consimilis sceleris ream flammis exuri [c]. Imo propter querulam Judæorum naturam, neque ullum, qui maculam aliquam habebat in corpore, permisit ministerio fungi : per affectiones non sponte susceptas prohibens eas quæ procedunt a voluntate. Oculorum quippe obcæcatio cognitionis inopiam significat ; auris amputatio, inobedientiam ; naris autem ablatio, discretionis privationem ; manus abscissio, in agendo socordiam ; eodemque modo reliqua sunt intelligenda. Idcirco victimas omnibus membris integras offerre jubet : per ea quæ offeruntur instruens offerentes, ut habeant sinceras animæ operationes. Inter cætera vero abesse jubet [d] eum cui genitalia abscissa sunt aut contusa : fecundum enim bonis esse illum oportet, qui curat divinum ministerium.

INTERR. XXXI.

Cur primogenita pecorum post octavum diem offerri jussit [e]?

209 Noverat quosdam impios esse, ac gulæ vitio laborare : quodque forsan intuentes primogenitum opimum esse ac speciosum, illud essent retenturi, et alterum oblaturi : propterea primo natum offerri præcepit.

INTERR. XXXII.

Quid est illud : « Non comedetis spicas novas tostas, donec vos obtuleritis dona Deo vestro [f]*?*

Terra Palæstinæ cum sit calidior, fructus fert præcoces. Idcirco mandat ne quis antea spicas novas audeat torrere, assare atque edere, quam ex iis Deo manipulum obtulerint. Jubet autem hunc offerri die Paschæ : tum ex eo die septem hebdomadas numerare, et festum Pentecostes celebrare. Sic enim ait : « Et numerabitis vobis a cra-

A

ΕΡΩΤ. Λ' [32].

Τίνος χάριν τοῖς ἱερεῦσι περὶ τῶν γάμων διαφερόντως νομοθετεῖ;

Ἔδει (72*) τύπον εἶναι τὸν ἱερέα σωφροσύνης, καὶ ἵνα τὸ γένος ἀκραιφνὲς διαμείνῃ, μηδεμίαν ὕβρεως [33] ἀφορμὴν τοῖς λοιδορεῖσθαι βουλομένοις παρέχον. Διὸ καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἀγαθὴν ἔχειν μαρτυρίαν καὶ παρὰ τῶν ἔξωθεν τὸν τῷ Θεῷ λειτουργοῦντα διαγορεύει· « Ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ (73), καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου. » Τούτου χάριν τὴν μὲν Ἰσραηλῖτιν πορνεύουσαν (74) ἀναιρεῖσθαι κελεύει. Τὴν δὲ τοῦ ἱερέως θυγατέρα παραπλήσια τολμῶσαν ἐμπιπρᾶσθαι [34]. Διὰ δὲ τὸ Ἰουδαίων μεμψίμοιρον, οὐδὲ τοὺς ἔχοντάς τινα μῶμον σωματικὸν λειτουργεῖν συγχωρεῖ, διὰ τῶν ἀκουσίων παθημάτων ἀπαγορεύων
B τὰ γνωμικά. Τυφλότης μὲν γὰρ ὀφθαλμῶν τὴν τῆς γνώσεως [35] αἰνίττεται στέρησιν· ἐκτομὴ δὲ ὠτὸς, τὴν παρακοήν· ῥινὸς δὲ ἀφαίρεσις, τοῦ διακριτικοῦ τὴν ἀφαίρεσιν· ἀποκοπὴ δὲ χειρὸς, τὴν ἀργίαν τοῦ πρακτικοῦ· οὕτω καὶ τὰ ἄλλα νοητέον. Τούτου χάριν ἀρτιμελῆ κελεύει καὶ τὰ ἱερεῖα προσφέρειν, τοὺς προσφέροντας διὰ τῶν προσφερομένων παιδεύων ὑγιεῖς ἔχειν [36] τὰς τῆς ψυχῆς ἐνεργείας. Ἀπαγορεύει δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὸν ἐκτομίαν, καὶ τὸν θλαδίαν. Γόνιμον μὲν γὰρ εἶναι δεῖ τῶν ἀγαθῶν (75) τὸν τῆς θείας θεραπείας φροντίζοντα.

ΕΡΩΤ. ΛΑ'.

Διατί τὰ πρωτότοκα τῶν θρεμμάτων εἰς (76) τὴν ὀγδόην ἡμέραν προσφέρεσθαι διηγόρευσεν;

C Ἤδει τὴν ἐνίων ἀσέβειαν καὶ [37] (76*) γαστριμαργίαν· καὶ ὅτι τυχὸν εὐτραφὲς αὐτὸ καὶ εὐειδὲς θεασάμενοι, τοῦτο μὲν καθέξουσιν, ἕτερον δὲ προσοίσουσι· τούτου χάριν εὐθυγενῆ προσενεχθῆναι προσέταξεν.

ΕΡΩΤ. ΛΒ' [38].

Τί ἐστι, « Πεφρυγμένα νέα χίδρα οὐ φάγεσθε, ἕως ἂν προσενέγκητε ὑμεῖς τὰ δῶρα τῷ Θεῷ ὑμῶν; »

Τῆς Παλαιστίνης ἡ γῆ θερμοτέρα οὖσα πρωΐμους φέρει καρπούς. Κελεύει τοίνυν μὴ πρότερόν τινα (77) νέους ἀστάχυς ἀφεῦσαι, καὶ φρύξαι, καὶ φαγεῖν, ἕως ἂν ἐκ τούτων [39] προσενέγκωσι τῷ Θεῷ δράγμα [40]· Κελεύει δὲ τοῦτο προσενεχθῆναι τῇ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ· εἶτα ἐκ ταύτης ἑπτὰ ἑβδομάδας ἀριθμῆσαι. καὶ τῆς Πεντηκοστῆς ἐκτελέσαι [41] τὴν ἑορτήν. Οὕτω γὰρ

[a] Levit. xxi, 13 seqq. [b] I Tim. iii, 7. [c] Deut. xxiii, 17: Levit. xxi, 9. [d] Levit. xxii, 24. [e] ibid. 27. [f] Levit. xxiii, 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[32] Qu. 30 tribus constat partibus. 1.) Initium exstat in cat. p. 1105, ad c. xxv, 13, 14. 2.) διὰ δὲ τὸ — τ. ψυχ. ἐνεργείας vid. ib. p. 1107, ad vers. 18, 19. 3.) ἀπαγορεύει et reliqua vid. ib. p. 1108, ad vers. 20. [33] Cat. p. 1105. μηδεμιᾶς ὕβρεως. [34] τὰ παραπλ. τολμ. ἐμπιπρᾶσθαι. [35] Cat. p. 1107. τῆς γνώμης. [36] κελεύων ὑγ. ἔχειν. [37] Cat. p. 1115. ἀσέβειαν καὶ om. [38] Qu. 32 quatuor partibus constat. 1.) Initium usque ad τῷ Θεῷ δράγμα exstat in cat. p. 1120, ad cap. xxii, 14. 2.) κελεύει — οὐρανόθεν φερομ. vid. ib. ad vers. 15. 3.) οὕτω διδάξας — τῷ νόμῳ μαχόμενοι p. 210, vid. ib. p. 1123. ad c. xxiii, 1, 2. 4.) τῇ δὲ et reliqua vid. ib. p. 1127, ad vers. 13 et 14. [39] ὡς ἂν ἐκ τούτ. [40] Cat. p. 1120. τὸ δράγμα τοῦτο. Ad verba illa τῇ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ in margine tentatur modus conciliandi hunc locum cum aliis apud Philonem, Josephum et Epiphanium. [41] ἐπιτελέσαι.

NOTÆ.

(72*) *Ἔδει*. Cod. et Pic. ὅτι δεῖ.
(73) *Ἐμπέσῃ*. Cod. et Pic. præmittunt φησίν.
(74) Cod. et Pic. πόρνην οὖσαν.
(75) *Γόνιμον — τῶν ἀγαθῶν*. Cod. et Pic. ὑγιᾶ μὲν γὰρ εἶναι τῶν ἀγαθῶν πλήρη.
(76) *Εἰς*. Cod. et Pic. μετά.
(76*) *Ἀσέβειαν καί*. Des. in cod. et apud Pic.
(77) *Τινά*. Cod. et Pic. τινί,

ἔφη· « Καὶ ἀριθμήσετε (78) ὑμῖν ἀπὸ τῆς ἐπαύριον A τῶν Σαββάτων, ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἧς ἂν προσενέγκητε τὸ δράγμα τοῦ ἀφορίσματος (79), ἑπτὰ ἑβδομάδας ὁλοκλήρους. » Ἡ δὲ τῆς Πεντηκοστῆς ἑορτὴ, μνήμη ἦν τῆς εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας εἰσόδου. Τότε γὰρ καὶ ἔσπειρον καὶ ἐθέριζον· ἐν γὰρ τῇ ἐρήμῳ τὸ μάννα ἤσθιον οὐρανόθεν φερόμενον. Οὕτω διδάξας ὅπως χρὴ καὶ τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Πεντηκοστῆς ἐπιτελέσαι τὴν ἑορτὴν, διδάσκει καὶ τίνα χρὴ (80) πρᾶξαι τῷ ἑβδόμῳ μηνί. Καὶ τῇ μὲν νουμηνίᾳ, τῶν σαλπίγγων τὴν ἑορτὴν ἐπιτελέσαι κελεύει· ἀνεμίμνησκον δὲ αὗται τῶν (81) ἐν τῷ Σινᾶ ὄρει γεγενημένων σαλπίγγων, ἡνίκα τὸν νόμον ὁ τῶν ὅλων ἐδεδώκει Θεός. « Φωνὴ γὰρ, φησὶ, τῆς σάλπιγγος ἤχει μέγα. » Τῇ δεκάτῃ δὲ τοῦ μηνὸς τοῦ ἑβδόμου νηστεῦσαι κελεύει. Ταύτην γὰρ τὴν ἡμέραν ἱλασμοῦ B ἡμέραν καλεῖ. « Ταπεινώσετε [82] γὰρ, φησὶ, τὰς ψυχὰς (82) ὑμῶν, ἀπὸ ἐννάτης τοῦ μηνὸς ἀπὸ [83] ἑσπέρας, ἕως δεκάτης τοῦ μηνὸς ἑσπέρας, σαββατιεῖτε τὰ Σάββατα ὑμῶν [84] (83)· Καὶ πᾶσα ψυχὴ, ἥτις μὴ ταπεινωθήσεται ἐν αὐτῇ, ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτῆς. » Ἀλλ' οἱ (84) Ἰουδαῖοι κατ' αὐτὴν (85) τὴν ἡμέραν οὐ σκυθρωπάζουσιν, ἀλλὰ γελῶσι καὶ παίζουσι καὶ χορεύουσι, καὶ ἀκολάστοις ῥήμασι καὶ πράγμασι κέχρηνται, ἄντικρυς τῷ νόμῳ μαχόμενοι. Τῇ δὲ πεντεκαιδεκάτῃ, τὴν ἑορτὴν τῶν Σκηνῶν ἑορτάσαι νομοθετεῖ, οὐ μέχρι τῆς ἑβδόμης, καθάπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἑορτῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὀγδόην ταῖς ἑπτὰ προσθεῖναι κελεύει· « Καὶ ἡ ἡμέρα γὰρ, φησὶν, ἡ ὀγδόη ἡ κλητὴ ἁγία ἔσται ὑμῖν, καὶ C προσάξετε ὁλοκαυτώματα Κυρίῳ (86)· ἐξόδιόν ἐστι· πᾶν ἔργον λατρευτὸν (87) οὐ ποιήσετε (88). » Τὸ δὲ ἐξόδιον τὸ τέλος σημαίνει τῶν ἑορτῶν (89)· ἡ δὲ τῶν Σκηνῶν ἑορτὴ, τῆς ἐν ἐρήμῳ διαγωγῆς ἀνεμίμνησκεν. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ νομοθετῶν ἔφη· « Ὅτι ἐν σκηναῖς κατῴκισα τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐν τῷ ἐξαγαγεῖν με αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Τούτου χάριν κλάδοις δένδρων τὰς οἰκίας κοσμεῖν διηγόρευσε· συνηρίθμησε δὲ τοῖς ἄλλοις κλάδοις καὶ τὸν ἄγνον, ὡς σωφροσύνης δηλωτικὸν, καὶ ἡδονῆς σβεστικόν (90). Φασὶ γὰρ αὐτὸν καὶ ἐσθιόμενον, καὶ ὑποστρωννύμενον σβεννύναι τὴν φλόγα τῶν ἡδονῶν. Ἀλλὰ τούτοις οὐκ ἰατρικῶς προσέταξε χρήσασθαι τοῖς τοῦ ἄγνου κλάδοις, ἀλλὰ διὰ τοῦ ὀνόματος ἐνιεὶς τῆς σωφροσύνης τὴν μνήμην.

stino die Sabbatorum, ab eo die quo manipulum separationis obtuleritis, septem hebdomadas integras [g]. » Festum autem Pentecostes memoriam renovabat introitus in terram promissionis. Tum enim serere cœperunt, et metere; nam in deserto vescebantur manna labente de cœlo. Postquam ita docuit, quo ritu tum Paschæ tum Pentecostes solemnitatem celebrare oporteat, docet etiam quæ sint agenda septimo mense. Ac primo die mensis festum tubarum peragere jubet: illæ vero in memoriam revocabant eas tubas quæ erant in monte Sinai, quando Deus omnium dabat legem: « Vox enim, inquit, tubæ intense **210** sonabat [h]. » Decimo vero die septimi mensis jejunare præcipit. Illum enim diem appellat diem propitiationis. « Humiliabitis enim, inquit, animas vestras, a die nono mensis a vespera usque ad decimum diem mensis sub vespera, celebrabitis Sabbata vestra. Et omnis anima quæ humiliata non fuerit eo die, peribit anima illa e populo suo [i]. » Atqui nunc illo die Judæi non præ se ferunt tristitiam, sed rident, ludunt, ac ducunt choreas, ac verbis et rebus obscenis utuntur, directe legem impugnantes. At decimo quinto die mensis festum Tabernaculorum celebrari jubet, non usque ad septimum diem solum, ut in aliis festis, sed et septem diebus octavum addi præcipit: « Dies, inquit, octavus vocatus sanctus erit vobis, et offeretis holocausta Domino: exodium sive egressus est: omne opus servile non facietis [j]. » Egressus vero festorum indicat finem. Porro festum tabernaculorum vitæ in deserto transactæ memoriam refricabat: quod etiam legislator dixit: « Quia in tabernaculis habitare feci filios Israel, cum educerem illos e terra Ægypti [k]. » Propterea præcepit ornare domos ramis arborum: et aliis ramis adnumeravit viticem, velut indicem temperantiæ et quæ exstinguit voluptatem. Aiunt enim, ipsam, sive edatur, sive substernatur, exstinguere flammam voluptatum. Verum non more medico jussit uti his **211** ramis viticis, sed ut sub ejus nomine temperantiæ memoriam refricaret.

[g] Levit. XXIII, 15. [h] Exod. XIX, 16. [i] Levit. XXIII, 29, 32. [j] ibid. 36. [k] ibid. 43.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[82] Cat. p. 1134. ταπεινώσατε. [83] ἀπὸ om. [84] ἕως — τὰ Σάββ. ὑμῶν om.

NOTÆ.

(78) Cod. et Pic. ἀριθμηθήσεται.

(79) *Ἀφορίσματος*. Recepta lectio Levit. XXIII, 5, est ἐπιθέματος.

(80) *Καὶ τοῦ — τίνα χρή*. Des. in cod.

(81) Cod. et Pic. ἀνεμίμνησκε δὲ αὐτοὺς τῶν, κ. λ.

(82) *Ὑμῶν*. Des. in cod. et edit. Pici.

(83) *Ἀπὸ — ὑμῶν*. Des. in cod.

(84) *Ἀλλ' οἱ*. Cod. ἀλλ' ὡς. Pic. ἄλλως.

(85) *Κατ' αὐτήν*. Cod. κατὰ τήν.

(86) *Κυρίῳ*. Cod. καί.

(87) Pic. λαξευτόν.

(88) Cod. et Pic. ποιηθήσεται.

(89) *Τὸ — ἑορτῶν*. Huic explicationi favent etiam loca Num. XXIX, 35; Deut. XVI, 8, ubi עֲצֶרֶת in vers. τῶν Ο' per eamdem vocem ἐξόδιον exprimitur. Nec spernenda interpretatio Samaritani, de qua conf. Drusius in Fragm. vet. interpr. 199, et Montf. l. c. t. I, p. 145.

(90) *Σβεστικόν*. Cod. συνεκτικόν.

INTERR. XXXIII.

Quomodo intelligendum est illud : « Qui maledixerit Deo, reus erit peccati : qui vero nominaverit nomen Domini, morte moriatur [l] ? »

Deprehensus est quidam, qui Deum omnium blasphemaverat : nondum autem lex erat scripta de blasphemia; propterea legislator hunc custodiri jussit. Postero itaque die Moses interrogavit Dominum Deum, quid pati deberet nefarius ille. Dominus autem ipsum lapidibus obrui præcepit, primosque lapides mittere, qui audiissent blasphemiam. Simulque de blasphemia legem tulit. Et Deum æquivoce vocavit eum, qui Deus falso nominatur, cui qui detrabit, hunc peccare quidem ait, nulla tamen pœna dignum judicavit. Peccat autem, non pius dum blasphemat falsi nominis Deum, sed qui credit in eum, et tamen conviciatur ; blasphemat enim quem colit. Peccatum igitur ejusmodi blasphemiam appellavit, non propter ejus, cui blasphemia infertur, dignitatem, sed propter ejus, qui blasphemat, opinionem, quia non ut Deum falso nominatum, sed tanquam verum Deum blasphemat. Eum autem qui verum Deum blasphemat, lapidibus interimi mandavit. Meritoque his de blasphemia legibus homicidii legem conjunxit ; quia blasphemator Creatorem cum interficere non possit, lingua ferit.

A ΕΡΩΤ. ΛΓ' [45].

Πῶς νοητέον τό· « Ὃς ἂν καταράσηται Θεὸν, ἁμαρτίαν λήψεται, ὀνομάζων δὲ τὸ ὄνομα Κυρίου θανάτῳ θανατούσθω ; »

Ἑάλω τις βλασφημήσας τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, οὐδέπω δὲ περὶ βλασφημίας ἐγέγραπτο νόμος· τούτου χάριν ὁ νομοθέτης, τοῦτον μὲν φυλαχθῆναι προσέταξεν. Ἤρετο δὲ τῇ ὑστεραίᾳ Μωσῆς τὸν Δεσπότην Θεὸν τί χρὴ παθεῖν τὸν ἀλάστορα. Ὁ δὲ τὸν μὲν καταλευσθῆναι προσέταξε, τῶν ἀκηκοότων τῆς βλασφημίας πρώτων ἀφιέντων τοὺς λίθους. Ἔθηκε δὲ τὸν περὶ τῆς βλασφημίας νόμον. Καὶ Θεὸν μὲν ὁμωνύμως ἐκάλεσε τὸν ψευδώνυμον· τὸν δὲ τούτῳ λοιδορούμενον ἁμαρτάνειν μὲν ἔφη, κολάσεως δὲ οὐκ ἔκρινεν ἄξιον (91). Ἁμαρτάνει μὲν οὐχ ὁ εὐσεβὴς τὸν ψευ-
B δώνυμον (92) βλασφημῶν Θεὸν, ἀλλ' ὁ ἐκείνῳ πιστεύων μὲν, λοιδορούμενος δέ· βλασφημεῖ γὰρ ὃ σέβει (93). Ἁμαρτίαν τοίνυν τὴν τοιαύτην ἐκάλεσε (94) βλασφημίαν, οὐ διὰ τὴν τοῦ (95) βλασφημουμένου ἀξίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν τοῦ βλασφημοῦντος ὑπόληψιν. Οὐ γὰρ ὡς ψευδώνυμον, ἀλλ' ὡς ἀληθῆ Θεὸν βλασφημεῖ. Τὸν μέντοι τὸν ἀληθινὸν βλασφημοῦντα Θεὸν λίθοις ἀναιρεῖσθαι προσέταξε. Μάλα δὲ εἰκότως τοῖς περὶ τῆς βλασφημίας νόμοις, καὶ τὸν περὶ τοῦ φόνου συνῆψεν· ἐπειδὴ καὶ ὁ βλασφημῶν ἀνελεῖν μὴ δυνάμενος, τῇ γλώττῃ βάλλει τὸν Ποιητήν.

212 INTERR. XXXIV.

Cur oculum pro oculo erui, et dentem pro dente, et quæcunque similia, præcepit [m] ?

Non hæc sancivit, ut ea paterentur, sed ne admitterent. Metus enim patiendi libidinem agendi coercebat.

ΕΡΩΤ. ΛΔ'.

Διατί ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ ἐκκόπτεσθαι, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, καὶ ὅσα τοιαῦτα προσ-
C *έταξεν ;*

Οὐχ ἵνα πάσχωσι ταῦτα νενομοθέτηκεν, ἀλλ' ἵνα μὴ πράττωσι. Τοῦ γὰρ πάθους τὸ δέος τὴν πρᾶξιν ἐκώλυσεν.

INTERR. XXXV.

Quam ob causam anno septimo terram conserere prohibet [n] ?

Insatiabilem eorum animum lege plectit. Nam quia ideo continuo seminabant, ut plus haberent : terra vero minime quiescens, exiliores fructus afferebat, constituit anno septimo non seminatam manere terram ; quæ autem sponte nascerentur, ea prohibuit vindemiare aut metere, humanitatis officia illos docens. Jussit enim, ut viduæ, orphani et advenæ, una cum ipsis essent illorum fructuum participes. Præter hæc aliud etiam tractatur. Nam hoc anno nomina rescindebantur, et Hebræi servi libertate donabantur. Idcirco statuit etiam jubi-

ΕΡΩΤ. ΛΕ'.

Διατί τῷ ἑβδόμῳ ἔτει σπεῖραι τὴν γῆν ἀπαγορεύει ;

Τὸ ἄπληστον αὐτῶν κολάζει τῷ νόμῳ. Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ πλείονος ἐφιέμενοι διηνεκῶς ἔσπειρον· μὴ διαναπαυομένη δὲ ἡ γῆ ἐξιτήλους ἔφερε τοὺς καρπούς· τῷ ἑβδόμῳ ἔτει ἄσπαρτον ἐᾶσαι τὴν γῆν διηγόρευσε· τὰ δὲ αὐτομάτως φυόμενα τρυγᾷν ἢ θερίζειν ἐκώλυσε, φιλανθρωπίαν ἐκπαιδεύων αὐτούς. Ἐκέλευσε γὰρ [46] σὺν αὐτοῖς καὶ χήρας, καὶ ὀρφανοὺς, καὶ προσηλύτους ἔξωθεν (95*) μεταλαβεῖν τῶν
D καρπῶν. Πρὸς δὲ τούτοις, καὶ ἕτερον πραγματεύεται· καὶ γὰρ ἄφεσις ὀφλημάτων κατὰ τόδε τὸ ἔτος ἐγίνετο, καὶ τῶν δουλευόντων Ἑβραίων ἐλευθερία. Διά τοι

[l] Levit. XXIV, 15, 16. [m] ibid. 20. [n] Levit. XXV, 4.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[45] Qu. 33 duabus constat partibus. Prior exstat in cat. p. 1132, ad cap. XXIV, 12-16 ; posterior μάλα δὲ εἰκότως et reliqua, ib. ad vers. 17. [46] ἐκέλευσε δέ.

NOTÆ.

(91) Ἄξιον. Abest a cod. et ab edit. Pici, ita tamen, ut in cod. vacuum sit relictum spatium.

(92) Ψευδώνυμον. Cod. et Pic. ὁμώνυμον.

(93) Ὁ σέβει. Des. in cod. et apud Pic. relicto iterum in codice vacuo spatio.

(94) Ἐκάλεσαν.

(95) Βλασφημίαν — τὴν τοῦ. Des. in cod.

(95*) Ἔξωθεν. Cod. et Pic. ἐξ αὐτῶν.

A τοῦτο καὶ τὸν Ἰωβηλαῖον ἀργεῖν ἐνομοθέτησεν· ἐλευθερίαν δὲ καὶ ἄφεσιν σημαίνει τὸ ὄνομα. Ἰωβηλαῖον δὲ τὸ πεντηκοστὸν προσαγορεύουσιν ἔτος· « Ἑπτὰ γὰρ, φησὶν, ἑβδομάδας ἐτῶν ἀριθμήσεις, καὶ διαγγελεῖτε (96) σάλπιγγος φωνῇ ἐν πάσῃ τῇ γῇ ὑμῶν τῇ δεκάτῃ τοῦ μηνὸς τῇ ἡμέρᾳ τοῦ ἐξιλασμοῦ· ἐν ᾗ, φησὶν, ἡμέρᾳ ἱλεοῦμαι ὑμῖν, καὶ τὰ πεπλημμελημένα ὑμῖν ἀφίημι. Ἐν ταύτῃ μηνύσατε τὸ τῆς ἀφέσεως ἔτος. » Εἶτα κελεύει ἐν (97) τούτῳ τῷ ἔτει, καὶ τὸν ἀγρὸν ἀναλαμβάνειν τὸν πεπρακότα, καὶ τὰς ἐν τοῖς ἀγροῖς οἰκίας, καὶ χρεῶν ἀποκοπὰς γενέσθαι, καὶ παίδων Ἑβραίων ἐλευθερίας. Ἐπειδὴ δὲ εἰκὸς ἦν τινας ἐνοχλεῖν τοῖς ὀφείλουσιν, ὡς τοῦ τῆς ἀφέσεως ἔτους πελάζοντος, ἀπηγόρευσε καὶ τοῦτο γίνεσθαι παρ' αὐτῶν. Ὥστε δὲ περὶ τῆς ἀναγκαίας μὴ ἐνδοιάζειν τροφῆς, ἅτε δὴ μὴ γεωργοῦντας τὴν γῆν ἐν τοῖς τῆς ἀφέσεως ἔτεσι, ταῖς φιλοτίμοις B ἐψυχαγώγησεν ὑποσχέσεσιν. Ἐπηγγείλατο γὰρ ἐν τῷ ἕκτῳ ἔτει οὐ διπλασίαν πρόσοδον χορηγήσειν μόνην (98), ἀλλὰ καὶ τριπλασίαν αὐτοῖς (99), ἀποχρῶσαν καὶ ἐν τῷ ἕκτῳ καὶ ἐν τῷ ἑβδόμῳ ἔτει διαθρέψαι [47]· ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ ὀγδόου διαρκοῦσαν. « Σπερεῖτε γὰρ, φησὶν, τὸ ἔτος τὸ ὄγδοον, καὶ φάγεσθε ἀπὸ τῶν γεν[ν]ημάτων παλαιὰ ἕως τοῦ ἔτους τοῦ ἐννάτου, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ γεν[ν]ήματα αὐτῆς, φάγεσθε παλαιὰ παλαιῶν. » Εἶτα τῇ μνήμῃ τῆς δεσποτείας κρατύνει τὸν νόμον. « Ἐμὴ γάρ ἐστι, φησὶν, ἡ γῆ, διότι προσήλυτοι καὶ πάροικοι ὑμεῖς ἐστε ἐναντίον μου. » Ἐγὼ, φησὶ, ταύτην ὑμῖν ἐδωρησάμην, τοιγάρτοι ὡς Δεσπότης νομοθετῶ.

laeum vocare : quod nomen remissionem atque libertatem significat. Jubilæum autem vocant annum quinquagesimum : « Numerabis enim, ait, septem hebdomadas annorum, et annuntiabitis voce tubæ in universa terra vestra decimo mensis, die propitiationis : quo, inquit, die propitius ero vobis, et delicta vobis remittam. Eo die prædicabitis annum remissionis [o]. » Deinde præcipit, ut hoc anno qui vendidit agrum sibi vindicet, nec non domos in agris exsistentes. Jussit quoque debitorum tabulas rescindi, et servos Hebræos manu mitti. Quoniam autem **213** erat verisimile, quosdam fore molestos debitoribus suis, cum hic remissionis annus proximus esset, hoc etiam ab illis fieri vetuit. Ne vero de alimento necessario dubitarent, utpote qui terram non excolerent annis remissionis, magnificis pollicitationibus eos recreavit. Promisit enim, se anno sexto suppeditaturum ipsis non duplum solum proventum, sed etiam triplum, unde abunde ali possint anno sexto et septimo, imo ad octavum usque annum sufficientem. « Seretis enim, inquit, octavo anno, comedetisque veteres fruges usque ad nonum annum, donec novæ fruges terræ nascantur, comedetis veteres veterum [p]. » Tum facta mentione dominationis suæ confirmat legem : « Mea enim, ait, est terra : nam vos advenæ et incolæ estis coram me. » Ego, inquit, eam vobis donavi, hinc tanquam Dominus legem condo.

C

ΕΡΩΤ. ΛϚʹ [48].

Τί ἐστι, « Πέψουσι δέκα γυναῖκες τοὺς ἄρτους αὐτῶν ἐν κλιβάνῳ ἑνί (1) ; »

Ὡς περὶ τὴν γῆν κεχηνόσι, καὶ νομοθετεῖ, καὶ ἀπειλεῖ. Καὶ γὰρ ἐννόμως (2) πολιτευομένοις, τῆς γῆς αὐτοῖς ἐπαγγέλλεται τὴν εὐκαρπίαν· καὶ αὖ πάλιν παραβαίνουσι, καὶ γῆς ἀκαρπίαν, καὶ πολεμίων ἔφοδον ἀπειλεῖ, καὶ πενίαν ἐσχάτην. Τοῦτο καὶ ἐνταῦθα δηλοῖ, ὅτι Ὑμᾶς τοσαύτη καταλήψεται πενία, ὡς δέκα γυναῖκας ἐν ἑνὶ κλιβάνῳ τοὺς ἄρτους ποιεῖν διὰ τὴν σπάνιν τῶν ἀναγκαίων· τοῦτο γὰρ καὶ ἐπήγαγε· « Καὶ φάγεσθε, καὶ οὐ μὴ ἐμπλησθῆτε (3). »

INTERR. XXXVI.

Quidnam illud est : « Decem mulieres coquent panes suos in clibano uno [q] ? »

Tanquam terræ inhiantibus leges statuit, et minatur. Nam secundum [r] legem conversantibus ubertatem terræ promittit : e diverso transgredientibus, fructuum sterilitatem, et hostium incursionem minatur, atque extremam paupertatem. Hoc itaque vult hic innuere. Tanta vos excipiet inopia, ut decem mulieres in uno clibano panes faciant ob rerum necessariarum penuriam. Hoc enim etiam addit : « Comedetis, et non saturabimini. »

[o] Levit. xxvi, 8, 9. [p] ibid. 22, 23. [q] ibid. 26. [r] ibid. 34.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[47] οὐ διπλασίαν μόνην, ἀλλὰ καὶ τριπλασίαν αὐτοῖς πρόσοδον χορηγήσειν ἀποχρῶσαν, καὶ ἐν τῷ ἕκτῳ καὶ ἑβδόμῳ ἔτει διαθρέψαι καί. [48] Qu. 37 duabus constat sectionibus. Prior exstat in cat p. 1150, ad c. xxvi, 32-36 ; posterior, μετὰ μέντοι et reliqua, ib. ad vers. 42.

NOTÆ.

(96) Uterque διαγγελεῖται.
(97) Ἐν. Abest a cod. et edit. Pici.
(98) Cod. et Pic. μόνον.
(99) Ἀλλὰ — αὐτοῖς des. in cod. et apud. Pic.

(1) Ἑνί. Des. utroque loco.
(2) Cod. et Pic. ἐν νόμῳ.
(3) Cod. et Pic. ἐμπλησθήσεσθε, quæ l. c. est lectio quod Oxon.

214 INTERR. XXXVII.

Quid sibi vult : « Tunc Sabbatis requiescet terra et accepta habebit Sabbata sua omnibus diebus desolationis suæ [s] ? »

Quod subsequitur, hujus est interpretatio. Ait enim : « Et vos eritis in terra hostium vestrorum [s]. » Septuaginta quippe annos servierunt in Babylone. A regno autem Saulis usque ad captivitatem numerantur quadringenti nonaginta anni, quorum septimam partem faciunt septuaginta. Hoc ergo vult dicere : septuaginta annos terra manebit inculta, et non seminata, vobis terram alienam incolentibus : propterea quod una cum reliquis etiam Sabbati præceptum transgressi estis. Hoc enim subjunxit : « Et Sabbatis requiescet terra, quæ non quiescebat Sabbatis. cum incoleretis eam [t]. » Comminationem quoque alteram addidit : « Et inducam formidinem in cor eorum, qui relicti fuerint in terra hostium suorum : et persequetur eos vox folii volantis, et fugient sicut qui fugiunt a conspectu belli [u], » et quæ sequuntur. Quæ etiam prophetia finem accepit. Nam cum obsiderentur a Chaldæis, multique in conflictu occubuissent, et multi fame periissent, captivis Babylonem translatis, qui manus hostium evitarant, in **215** Ægyptum confugerunt, incursionem Chaldæorum metuentes : quod divini Jeremiæ prophetia manifeste demonstrat. Post comminationes tamen dulcia promisit, et inter cætera reditum e captivitate, non quidem ob eorum merita, sed propter majorum suorum pietatem. Sic enim ait : « Et recordabor fœderis Jacobi, et fœderis Isaaci, et fœderis Abrahami, et recordabor fœderis eorum prioris, quando eduxi eos e terra Ægypti, e domo servitutis in conspectu gentium omnium, ut essem illorum Deus. Ego sum Dominus [v]. » Docet autem his verbis causas humanitatis. Ob promissiones enim, ait, factas patribus illorum, iniquitatem eorum * fero : et quia cognoverunt omnes gentes per incredibilia miracula, summopere illos mihi esse curæ, et quod populus meus vocentur. Verum primo loco mentionem fecit Jacobi ; quoniam illorum omnium solus erat progenitor. Isaac enim etiam Idumæorum, Abraham etiam Ismaelitarum, et eorum qui a Chetura descenderunt. Ab imo igitur ducens ini-

A

ΕΡΩΤ. ΛΖ'.

Τί ἐστι, « Τότε Σαββατιεῖ ἡ γῆ, καὶ εὐδοκήσει τὰ Σάββατα [79] (4) αὐτῆς (5) πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ἐρημώσεως αὐτῆς ; »

Τὸ ἐπαγόμενον ἑρμηνεία τούτου ἐστίν. Ἔφη γάρ· « Καὶ ὑμεῖς ἔσεσθε ἐν τῇ γῇ τῶν ἐχθρῶν ὑμῶν. » Ἐν Βαβυλῶνι γὰρ ἑβδομήκοντα ἔτη δουλεύοντες διετέλεσαν. Ἀπὸ δὲ τῆς τοῦ Σαοὺλ βασιλείας, μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας τετρακόσια καὶ ἐνενήκοντα συνάγεται ἔτη· τούτων δὲ τὸ ἕβδομον ἑβδομήκοντα. Τοῦτο τοίνυν φησὶν, ὅτι ἄσπαρτος ἡ γῆ μενεῖ, καὶ ἀνήροτος ἑβδομήκοντα ἔτη, ὑμῶν τὴν ἀλλοτρίαν ἐνοικούντων· ἐπειδὴ μετὰ τῶν ἄλλων νόμων [80] παρέβητε καὶ τοῦ Σαββάτου τὴν ἐντολήν. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγε· « Καὶ σαββατιεῖ ἡ γῆ, ἃ οὐκ ἐσαββάτισεν, ἡνίκα

B κατῳκεῖτε αὐτήν. » Προστέθεικε δὲ καὶ ἑτέραν ἀπειλήν. « Καὶ τοῖς καταλειφθεῖσιν ἐξ ὑμῶν ἐπάξω δειλίαν (6) εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν [81] ἐν τῇ γῇ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν· καὶ διώξεται αὐτοὺς φωνὴ φύλλου φερομένου, καὶ φεύξονται ὡς φεύγοντες ἀπὸ πολέμου, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ αὕτη δὲ ἡ πρόῤῥησις πέρας ἔλαβεν. Ἐν γὰρ τῇ τῶν Χαλδαίων πολιορκίᾳ, πολλῶν μὲν ἐν ταῖς συμπλοκαῖς ἀναιρεθέντων, πολλῶν δὲ λιμῷ διαφθαρέντων, τῶν ἀνδραποδισθέντων δὲ εἰς Βαβυλῶνα μετοικισθέντων· οἱ τὰς τῶν πολεμίων χεῖρας διαφυγόντες εἰς τὴν Αἴγυπτον ἔφυγον, δείσαντες τῶν Χαλδαίων τὴν ἔφοδον. Καὶ τοῦτο σαφῶς ἡμᾶς ἡ τοῦ θειοτάτου Ἱερεμίου προφητεία διδάσκει. Μετὰ μέντοι τὰς ἀπειλὰς ὑπέσχετο καὶ χρηστὰ, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας ἐπάνοδον ἐπηγγείλατο, οὐ διὰ τὴν

C αὐτῶν ἀξίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν προγόνων εὐσέβειαν. Τοῦτο γὰρ ἔφη· « Καὶ μνησθήσομαι τῆς διαθήκης Ἰακὼβ, καὶ τῆς διαθήκης Ἰσαὰκ, καὶ τῆς διαθήκης Ἀβραὰμ, καὶ μνησθήσομαι αὐτῶν διαθήκης τῆς προτέρας, ὅτε ἐξήγαγον αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας ἐναντίον πάντων τῶν ἐθνῶν (7), τοῦ εἶναι αὐτῶν Θεός· ἐγώ εἰμι Κύριος. » Ἐδίδαξε δὲ διὰ τούτων τὰς τῆς φιλανθρωπίας αἰτίας. Διὰ γὰρ τὰς (8) πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν ἐπαγγελίας, φησὶ, τῆς τούτων ἀνέχομαι παρανομίας· καὶ ἐπειδὴ ἔγνω πάντα τὰ ἔθνη διὰ τῶν παραδόξων θαυμάτων, ὅτι διαφερόντως τούτων ἐπιμελοῦμαι, καὶ λαὸς ἐμὸς χρηματίζουσι. Τοῦ μέντοι Ἰακὼβ ἐμνημόνευσε πρώτου, ἐπειδὴ τούτων (9) ἁπάντων μόνος ἦν πρόγονος (10). Ὁ γὰρ Ἰσαὰκ καὶ τῶν Ἰδουμαίων, ὁ δὲ

[s] Levit. xxvi, 34. [t] ibid. [u] ibid. 36. [v] ibid. 42, 45.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[79] Cat. p. 1150. τὸ εὐδοκήσει ἡ γῆ τὰ Σάββατα. [80] τῶν αὐτῶν νόμων. [81] τ. καρδ. ὑμῶν.

NOTÆ.

(4) *Τότε — Σάββατα.* Ita quoque Picus. In cod. autem legitur Τότε εὐδοκήσει ἡ γῆ τὰ Σάββατα, quæ desumpta sunt ex Levit. xxvi, 34. Lectionem cod. August. h. l. præferendam esse, docent prima, quæ sub initio responsionis sequuntur, verba. Hæc enim se referunt ad proxime sequentem versum 35, cujus prima hæc sunt verba, *Καὶ ὑμεῖς — ἐχθρῶν ὑμῶν.* Ipsa quoque vox τὸ ἐπαγόμενον indicat hanc quæstionem non e versu 35, sed ex 34 esse desumptam, sicque recte se habere lectionem codicis nostri. Video quidem in Grabii et Breitingeri edit. vers. Græcæ versum 35, incipere a verbis Πάσας τὰς ἡμέρας, κ. λ. Sed nihil impedit hæc varietas in versiculorum partitione. Nos secuti sumus edit. Bosii ad fidem Sixtinæ impressam.

(5) *Αὐτῆς* abest a cod.

(6) *Δειλίαν.* Hæc est lectio exemplarium correctiorum, aptior altera lectione, quæ est δουλείαν.

(7) *Ἐναντίον — ἐθνῶν.* Hæc est lectio cod. Oxon. Reliqui legunt ἔναντι τῶν ἐθνῶν.

(8) *Τάς.* Cod. τῆς.

(9) *Τούτων.* Cod. τοῦ τῶν.

(10) *Πρόγονος.* Cod. γόνος. Præstat lectio recepta.

Ἀβραάμ, καὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν, καὶ τῶν ἀπὸ Χεττούρας· κάτωθεν τοίνυν ἀρξάμενος, κατὰ τάξιν ἐπὶ τὸν Ἀβραὰμ ἀνελήλυθε, πρὸς ὃν ἐξαρχῆς ἐπεποίητο τὰς συνθήκας.

A tium, gradatim ascendit ad Abrahamum, cum quo pepigerat ab initio fœdera.

ΕΡΩΤ. ΛΗ'.

Τί ἐστιν, « Ὃς ἂν εὔξηται εὐχὴν ὥστε δοῦναι (11) *τιμὴν τῆς εὐχῆς*[12] (12) *αὐτοῦ τῷ Κυρίῳ;* »

Εὐχὴν καλεῖ τὴν ὑπόσχεσιν, ὃ (13) πολλοὶ τάγμα προσαγορεύουσι· τοῦτον δὲ τὸν νόμον ἔστι καὶ νῦν παρ' ἐνίοις Βαρβάροις εὑρεῖν φυλαττόμενον. Οἱ γὰρ πλεῖστοι τῶν Νομάδων, λέγω δὲ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἰσμαὴλ, ἀντιταλαντεύουσι τοῖς εὐθυγενέσι βρέφεσιν ἄργυρον (14), καὶ τοῦτον[13] προσκομίζουσι τῷ Θεῷ. Περὶ τούτου νενομοθέτηκεν ὁ Θεός· καὶ γινώσκων ὡς Θεὸς, ὅτι τῶν ὑπισχνουμένων τινὲς δώσειν ὑπὲρ ἑαυτῶν τιμὴν τῷ Θεῷ, παραβήσονται τὴν ὑπόσχεσιν σμικρύνοντες τὴν τιμὴν, ἐκέλευσε πεντήκοντα εἶναι δίδραχμα τοῦ ἄῤῥενος τὴν τιμὴν, τῆς δὲ θηλείας τριάκοντα καὶ τῶν ἀκμαζόντων, καὶ τῶν γεγηρακότων ὑπεξῃρημένων. Τὴν γὰρ μέσην περιώρισεν ἡλικίαν ἀπὸ εἰκοσαετοῦς εἰρηκὼς ἕως ἑξηκονταετοῦς[14]· τοῖς γὰρ τούτων νεωτέροις, καὶ πρεσβυτέροις, ἄλλην ὥρισε τιμήν. Τοὺς δὲ πένητας ὑπὸ τὴν τῶν ἱερέων καταλέλοιπε κρίσιν· ἵν', ἐκεῖνοι πρὸς τὰς δυνάμεις ὁρίζωσι τὰς τιμάς· τὰ δὲ ἀφιερούμενα ἄλογα ἐναλλάττεσθαι παρὰ τῶν προσφερόντων ἀπαγορεύει· καὶ ὥστε μὴ τοῦτο δρᾷν, τὴν τῆς ζημίας αὐτοῖς ἐπιτίθησιν ἀνάγκην· « Ἐὰν γὰρ, φησὶν, ἀλλάσσων ἀλλάξῃ αὐτὸ, ἔσται αὐτὸ καὶ τὸ ἄλλαγμα αὐτοῦ ἅγιον. » Τῶν μέντοι ἀκαθάρτων κτηνῶν ὁρίσαι τὴν τιμὴν τὸν ἱερέα ἐκέλευσε. Τοῦτο καὶ ἐπὶ οἰκίας, καὶ ἀγροῦ γενέσθαι (15) ἐκέλευσεν[15]. Ὥρισε δὲ καὶ τὴν τοῦ διδράχμου ποσότητα· εἴκοσι γὰρ ἐκέλευσεν ἔχειν ὀβολούς· τὸ δὲ δίδραχμον τινὲς τῶν ἑρμηνευτῶν στατῆρα (16) ἐκάλεσαν. Τὰ μέντοι ἀνατεθειμένα (17) τῷ Θεῷ προσέταξε μὴ λυτροῦσθαι.

INTERR. XXXVIII.

Quid est hoc: « Quicunque votum voverit, exsolvat pretium voti sui Domino [x]? »

Promissionem appellat votum, quod vulgo τάγμα nominant. **216** Hanc autem legem apud nonnullos barbaros reperias observatam. Nam Nomadum plerique, sic autem appello posteros Ismaelis, pro capitibus infantium recens natorum argentum rependunt, quod Deo offerunt. Hac de re legem tulit Deus. Qui cum nosset utpote Deus, futuros aliquos, qui cum promisissent se daturos Deo pretium pro B seipsis, diminuto pretio promissa fallerent: statuit maris pretium esse quinquaginta didrachmorum, femellæ vero triginta: exceptis tamen senibus ac juvenibus. Mediam enim ætatem definivit, quæ est a vicesimo anno ad sexagesimum: iis quippe, qui his juniores vel seniores essent, aliud pretium statuit. At inopes sacerdotum judicio reliquit: ut illi pro ratione facultatum pretia præscriberent. Porro animalia ratione carentia, quæ consecrata fuerint, ab offerentibus mutari prohibet: et ne tale quid admittant, necessitatem pœnæ imponit: « Si enim, inquit, permutans mutaverit illud; et ipsum quod mutatum est, et illud pro quo mutatum est, consecratum erit Domino [y]. » Animalium autem C immundorum jussit a sacerdote constitui pretium. Quod ipsum cum agro domoque fieri præcepit. Didrachmi etiam valorem præfixit, statuitque valere obolos viginti: porro interpretes nonnulli didrachmorum staterem vocarunt. Quæ vero Deo dicata sunt, redemptioni non esse obnoxia mandavit.

[x] Levit. xxvii, 2. [y] ibid. 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[12] Cat. p. 1153. τιμ. τῆς ψυχῆς. [13] ἀργύριον καὶ τοῦτο. [14] ἑξήκοντα ἔτους. [15] γενέσθαι προσέταξεν.

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΡΙΘΜΟΥΣ.

IN NUMEROS.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Α'.

Διατί προσέταξεν ἀριθμηθῆναι τὸν λαὸν ὁ Θεός;

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Ἵνα τῆς οἰκείας ἐπαγγελίας δείξῃ τὸ ἀληθές. Ὑπ-

D **217** INTERROGATIO I.

Quare jussit Deus numerari populum [z]?

RESPONSIO.

Ut veritatem suæ promissionis demonstraret. Pro-

[z] Num. i, 2 seqq.

NOTÆ.

(11) *Δοῦναι*. Hoc etiam loco expressam video lectionem cod. Oxon.

(12) *Εὐχῆς*. Ita quoque cod. et Picus. Notatu digna est hæc lectio, quam nec a Bosio nec a Breitingero in var. lect. ad Levit. xxvii, 2, observatam invenio. Recepta lectio est ψυχῆς.

(13) Ὅ. Lamb. Bos, qui prima hujus sectionis verba in Notis ad Levit. l. c. attulit, legit οἱ.

(14) *Ἄργυρον*. Abest a cod. et edit. Pici.

(15) *Γενέσθαι*. Des. utroque loco.

(16) Cod. et Pic. στατῆρας.

(17) Uterque ἀνατιθέμενα.

miserat enim Abrahamo, et dixerat: « Multiplicans multiplicabo semen tuum tanquam sidera cœli, et sicut arenam quæ est in littore maris [a]. » Ostendit autem suæ promissionis veritatem: nam ex septuaginta quinque, qui descenderant in Ægyptum, sexcenta tria millia quingenti quinquaginta viri intra paucos annos numerati sunt bello idonei, præter eos qui ætate erant vel immatura, vel provectiore, necnon feminas, et tribum Leviticam: neque enim hæc annumerata est cum cæteris. Hanc suam potentiam docens Deus per Isaiam quoque prophetam ait: « Intuemini in Abrahamum patrem vestrum, et in Saram quæ peperit vos, quia unus erat, et vocavi eum, et benedixi illi, ac multiplicavi eum [b]. »

INTERR. II.

Cur minor fuit Levitarum numerus [c]?

Tanquam imperantium: decet enim eos, qui præsunt subditis, esse pauciores. Præterea ab onere militandi immunes erant, et soli cultui divino dabant operam.

218 INTERR. III.

Quo ergo pacto tribus Juda, cum esset regia numero vincebat omnes [d]?

De tribu regia regnabat unus, sed omnes de tribu Levitica ministrabant, alii quidem sacrificantes, alii vero his subservientes. Decebat autem regiam tribum numero antecellere, tum ob benedictionem Christi Domini, qui carnem ex ea tribu sumpturus erat, tum ut hi, qui reges crearentur, sufficienti suorum tribulium præsidio munirentur. Constituit quoque hoc etiam loco sacerdotes prope tribum regiam: collocans enim tribum Judæ versus orientem, conjunxit illi cum arca sacerdotes. Tribui Dan attribuit septentrionem. « A facie enim boreæ, inquit, accendentur mala contra omnes inhabitantes terram [e]. » Diximus autem in benedictionibus Jacobi, e tribu Dan oriturum quemdam perniciosum, qui Christum se dicens, contraria nomini suo peraget, et sibi nullo modo competentia vindicabit. Porro justissima de causa assignavit Judæ plagam orientalem: quoniam de Christo Domino divini vates clamant: « Ecce vir, Zemach nomen illi [f]. » Et: « Timentibus me orietur sol justitiæ, et sanatio sub alis ejus [g]. » Et « Seden-

A ἰσχνούμενος γὰρ τῷ Ἀβραὰμ ἔφη· « Πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου, ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὴν ἄμμον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης. » Ἔδειξε δὲ τὴν τῆς ἐπαγγελίας ἀλήθειαν· ἐκ πέντε γὰρ καὶ ἑβδομήκοντα τῶν εἰς Αἴγυπτον κατεληλυθότων, ἑξακόσιαι χιλιάδες καὶ τρισχίλιοι καὶ πεντακόσιοι (18) καὶ πεντήκοντα [56] ἠριθμήθησαν ἐν ὀλίγοις ἔτεσιν (19) ἄνδρες δυνάμενοι πολεμεῖν, καὶ τῆς ἐξώρου ἡλικίας καὶ τῆς ἀώρου κεχωρισμένης, καὶ μέντοι καὶ τοῦ θήλεως γένους, καὶ τῆς Λευϊτικῆς φυλῆς· οὐδὲ γὰρ αὕτη ταῖς λοιπαῖς συνηριθμήθη. Ταύτην αὐτοῦ διδάσκων τὴν δύναμιν ὁ Δεσπότης Θεὸς, καὶ διὰ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου ἔφη· « Ἐμβλέψατε [57] εἰς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ὑμῶν, καὶ εἰς Σάῤῥαν τὴν ὠδίνουσαν ὑμᾶς, ὅτι εἷς ἦν, καὶ ἐκά-
B λεσα αὐτὸν, καὶ εὐλόγησα αὐτὸν, καὶ ἐπλήθυνα αὐτόν. »

ΕΡΩΤ. Β' [58].

Διατί ἐλάττων ἐστὶν ὁ τῶν Λευϊτῶν ἀριθμός;

Ὡς ἀρχόντων· δεῖ γὰρ τοὺς ἄρχοντας ἐλάττους (20) εἶναι τῶν ἀρχομένων. Ἄλλως τε καὶ τοῦ πολεμεῖν ἦσαν ἀπηλλαγμένοι, καὶ μόνῃ τῇ θείᾳ λατρείᾳ προσήδρευον.

ΕΡΩΤ. Γ'.

Πῶς οὖν ἡ τοῦ Ἰούδα φυλὴ ὑπερέβαλε πάσας τὸν ἀριθμὸν [59], *καίτοι οὖσα βασιλική;*

Ἐκ τῆς βασιλικῆς εἷς ἀνὴρ ἐβασίλευεν· οἱ δὲ (21) τῆς Λευϊτικῆς ἅπαντες ἐλειτούργουν· οἱ μὲν ἱερατεύοντες (22), οἱ δὲ τούτοις διακονοῦντες. Ἔδει δὲ
C καὶ τὴν βασιλικὴν ὑπερέχειν τῷ ἀριθμῷ, καὶ διὰ τὴν εὐλογίαν τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ (23)· ἐξ αὐτῆς [60] γὰρ ἔμελλεν κατὰ σάρκα βλαστάνειν· καὶ ὥστε τοὺς ἐξ αὐτῆς χειροτονουμένους βασιλέας ἀρκοῦσαν ἔχειν τῶν φυλετῶν τὴν ἐπικουρίαν. Συνέταξε δὲ κἀνταῦθα τῇ βασιλικῇ φυλῇ τοὺς ἱερέας· πρὸς ἥλιον γὰρ ἀνίσχοντα τὴν Ἰούδα τάξας φυλὴν, συνῆψεν αὐτοῖς τοὺς ἱερέας μετὰ τῆς κιβωτοῦ. Τῷ μέντοι Δὰν τὸ βόρειον ἀπεκλήρωσε κλίμα (24). « Ἀπὸ προσώπου γὰρ, φησὶ, βοῤῥᾶ ἐκκαυθήσεται τὰ κακὰ ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν. » Εἴρηται δὲ ἡμῖν ἐν ταῖς τοῦ Ἰακὼβ εὐλογίαις, ὡς ἐκ τῆς τοῦ Δὰν φυλῆς ὁ ἀλάστωρ τεχθήσεται, ὁ Χριστὸν μὲν ἑαυτὸν ὀνομάζων, τἀναντία δὲ τῇ προσηγορίᾳ διαπραττόμενος, καὶ σφετεριζόμενος τὰ μηδαμόθεν προσήκοντα. Καὶ τῷ Ἰούδᾳ δὲ μάλα εἰκότως τὸ ἑῷον ἀπένειμεν· ἐπειδὴ καὶ περὶ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ οἱ θεῖοι βοῶσι προφῆται· « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ (25)

[a] Gen. XXII, 17. [b] Isa. LI, 2. [c] Num. I, 49; III, 39. [d] Num. II, 9. [e] Jerem. I, 14. [f] Zach. VI, 12. [g] Malach. IV, 2.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[56] cat. p. 1161. ἑξακόσιοι πεντήκοντα [57] βλέψατε. [58] Qu. 2 in cat. p. 1175 ponitur post tertiam, quæ exstat ib. p. 1164. [59] cat. p. 1164. τῷ ἀριθμῷ. [60] ἐξ αὐτῶν. Deinde, ἔμελλε τὸ κατὰ σάρκα λαμβάνειν.

NOTÆ.

(18) Cod. ἑξακόσιοι. Minus recte et contra Num. I, 46.

(19) *Ἐν — ἔτεσιν*. Des. in cod. et apud Pic.

(20) *Ἐλάττους*. Picus ad marginem editionis suæ hoc glossema apposuit, τοῦτ' ἔστι ὀλιγωτέρους.

(21) *Εἷς — οἱ δέ*. Cod et Pic. ἦσαν, ἐγγὺς δέ.

(22) Pic. *Ἰατρευοντες*. Minus bene.

(23) *Αὐτῆς*. Cod. et Pic. *αὐτῶν*. Ita quoque paucis interpositis.

(24) Cod. et Pic. τμῆμα.

(25) *Ἀνατολή*. Hebr. צֶמַח ut Zach. III, 9, coll. Luc. I, 78.

ὄνομά αὐτῷ· » καί· « Τοῖς φοβουμένοις με ἀνατελεῖ ἥλιος δικαιοσύνης· καὶ ἴασις ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. » Καί· « Τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς. »

A tibus in tenebris et in umbra mortis, lux orta est iis [h]. »

ΕΡΩΤ. Δ'.

Τίνα ἦν τὰ ἔργα τῶν ἱερέων, καὶ τίνα τὰ τῶν Λευιτῶν [61]*;*

Αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων διδάσκει Θεός. « Εἶπε γάρ, φησὶ, Κύριος πρὸς Μωσῆν· Λάβε τὴν φυλὴν τοῦ Λευὶ, καὶ στήσεις αὐτὴν ἐναντίον Ἀαρὼν τοῦ ἱερέως· καὶ λειτουργήσουσιν αὐτῷ, καὶ φυλάξουσι τὰς φυλακὰς αὐτοῦ, καὶ τὰς φυλακὰς [62] τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐναντίον (26) τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τῆς σκηνῆς· καὶ φυλάξουσι πάντα τὰ σκεύη τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, καὶ τὰς φυλακὰς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ (27) πάντα τὰ ἔργα τῆς σκηνῆς· B καὶ δώσεις τοὺς Λευΐτας Ἀαρὼν τῷ ἀδελφῷ σου (28), καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ τοῖς ἱερεῦσι. Δόμα δεδομένον (29) εἰσὶν οὗτοι [63] ἀπὸ τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. Καὶ Ἀαρὼν καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καταστήσεις ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου· καὶ φυλάξουσι τὴν ἱερατείαν αὐτῶν, καὶ πάντα τὰ κατὰ τὸν βωμὸν, καὶ τὰ ἔσω τοῦ καταπετάσματος. Καὶ ὁ ἀλλογενὴς ὁ ἁπτόμενος ἀποθανεῖται. » Μεμαθήκαμεν οὖν ἐντεῦθεν, ὡς οἱ μὲν ἱερεῖς τὰς θυσίας προσέφερον, οἱ δὲ Λευῖται τῶν μὲν ἱερέων (30) ὑπουργοὶ, τῆς δὲ σκηνῆς κατέστησαν φύλακες. Διδάσκει δὲ ἐν τοῖς ἑξῆς, τίνα μὲν ἔδει φέρειν τοῦ Καὰθ τὸν δῆμον, τίνα δὲ τὸν Γεδσὼν (31), τίνα δὲ τὸν Μεραρί.

INTERR. IV.

Quænam erant officia sacerdotum, et quæ Levitarum?

219 Ipse Deus omnium docet. « Dixit enim Dominus, ait, ad Mosen: Sume tribum Levi, et sistes eam coram Aarone sacerdote, et ministrabunt ei, et observabunt custodias ejus et custodias filiorum Israel coram tabernaculo testimonii, ut exsequantur opera quæ pertinent ad tabernaculum, et custodient omnia vasa tabernaculi testimonii, et custodias filiorum Israel, et cuncta opera spectantia ad tabernaculum. Et dabis Levitas Aaroni fratri tuo, et filiis ejus sacerdotibus. Ipsi sunt donum datum a filiis Israel. Et constitues Aaronem et filios ejus super tabernaculum testimonii: et observabunt sacerdotium suum, et omnia quæ sunt altaris, et quæ intra velum continentur. Alienigena qui attigerit ea morietur [i]. » Ex hoc ergo loco didicimus, sacerdotes quidem victimas obtulisse: Levitas autem, sacerdotum ministros, et tabernaculi custodes fuisse constitutos. In subsequentibus autem ostendit, quæ munera sint familiæ Caath, quæ Gedson, et quæ Merari.

ΕΡΩΤ. Ε'.

Τίνος ἕνεκεν προσέταξεν ὁ Θεὸς ἀριθμηθῆναι τοῦ λαοῦ τὰ πρωτότοκα;

Ἐπειδὴ πᾶσαν τοῦ Λευὶ τὴν φυλὴν ταῖς θείαις ἀφιέρωσε λειτουργίαις, καὶ τοῦ πολεμεῖν ἠλευθέρωσεν, εἰκὸς δὲ ἦν δυσχεραίνειν τῶν ἄλλων τινὰς, ὡς τούτων προτιμηθέντων· πείθει (32) τοὺς δυσχεραίνοντας ὁ Δεσπότης Θεὸς, ὡς οὐδὲν προσέταξεν ἄδικον. Ἡνίκα γὰρ, φησὶν, ὑμῶν χάριν ἀνῃρέθη τὰ τῶν Αἰγυπτίων πρωτότοκα, τὰ ὑμέτερα (33) διεσώθη πρωτότοκα. Ἀντὶ τούτων τοίνυν τὴν Λευϊτικὴν φυλὴν ταῖς ἐμαῖς ἀπεκλήρωσα λειτουργίαις· καὶ ἀντὶ τῶν πρωτοτόκων τῶν ὑμετέρων (34) κτηνῶν, τῶν Λευιτῶν τὰ πρωτότοκα. Ἐπειδὴ δὲ πλείους ὤφθησαν τῶν Λευϊτῶν τῶν ἄλλων φυλῶν οἱ πρωτότοκοι, προσέταξεν ἕκαστον τῶν μετὰ τὸν ἴσον ἀριθμὸν, πέντε δοῦναι σίκλους τοῖς ἱερεῦσιν· εἴκοσι ὀβολοὺς ὁρίσας ἔχειν τὸν σίκλον, καὶ τὸν τοιοῦτον ἀριθμὸν ἅγιον ὀνομάσας, ὡς τοῖς θείοις ἀφωρισμένον,

INTERR. V.

C *Quamobrem Deus præcepit recenseri primogenita populi* [j]*?*

Quoniam universam tribum Levi divinis consecravit officiis, eamque liberavit ab onere militandi, et verisimile erat quosdam e reliquis ægre laturos, quod hi essent antepositi: suadet Dominus Deus indignantibus illis, se nihil **220** iniquum statuisse. Quando enim, ait, vestro bono interfecta sunt Ægyptiorum primogenita, vestra sunt conservata. Horum igitur vice, ad ministeria mea peragenda Leviticam tribum reservavi: et pro primogenitis pecorum vestrorum, primogenita Levitarum. At quia plures reliquarum tribuum primogeniti visi sunt, quam Levitæ: constituit ut qui post æquatum numerum reperirentur, singuli quinque siclos sacerdotibus penderent, siclum obolis viginti taxans, atque hunc numerum sanctum appellans, tanquam ad divina segregatum, et non omnibus commune.

[h] Isa. IX, 1; Matth. IV, 16. [i] Num. III, 6-10. [j] ibid. 40.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[61] τίνα τῶν Λευϊτ. [62] cat. p. 1171. αὐτοῦ — φυλακάς. [63] δόμα δεδομένοι οὗτοι.

NOTÆ.

(26) *Ἐναντίον.* Recepta lectio Num. III, 7 est ἔναντι.

(27) *Καί.* In vers. τῶν Ο' est κατά.

(28) *Τῷ ἀδελφῷ σου.* Hæc non in omnibus codd. leguntur.

(29) Cod. et Pic. διδόμενον. Recepta lectio Num. III, 9 est δεδομένοι.

(30) *Ἱερέων.* Abest a cod. et edit. Pici.

(31) Cod. Γεδεών. Pic. Γεδτών.

(32) *Πείθει.* In cod. et edit. Pici sequitur οὖν.

(33) Cod. et Pic. ἡμέτερα.

(34) Cod. ἡμετέρων.

A Alibi vero appellat obolos viginti didrachmum [k] : quod didrachmum a Domino velut primogenito postulatum est.

INTERR. VI.

Cur e vasis sacris quædam hyacinthino tegi jussit amictu, quædam vero purpureo [l] ?

Pretiosiora hyacinthinis solis tegebantur. Color autem ille cœlum denotat : quapropter interiora velaminis jussit hyacinthinis stragulis contegi, exteriora vero et purpureis et similibus, quia cœlum pœnas nullas habet, terra vero propter legum transgressiones etiam recipit supplicia. At vero purpura regni est insigne. Dei autem regnum divinum est, et origine carens, et interitu. Idcirco B exterior tabernaculi superficies hyacinthinis stragulis atque purpureis tegebatur. Cum vero familiæ Caath curam gereret, statuit **221** ut prius sacerdotes adyta ingressi, arcam et reliquam supellectilem prædictis teguminibus operirent, et ita deinde portarentur a familia Caath : ne videntes quæ tangere nefas est, aut videre, ex inopino conspectu morte plecterentur.

INTERR. VII.

Quem vocat immundum propter animam [m] ?

Eum qui tetigerat mortuum, aut qui ad ossa defuncti proxime accesserat.

INTERR. VIII.

C *Quare præcepit et hos, et leprosos, et seminifluos, extra castra degere* [n] ?

Per leviora nos docet majora. Si enim qui tangit mortuum, est immundus, multo magis qui interficiendo mortuum effecerit : et si leprosus immundus, multo magis qui varias nequitiæ species admiserit. Eodem modo per seminifluum damnatur adulterium. Nam si id, quod invitus quis patitur, exsecrandum est, multo magis quod quis sponte committit.

INTERR. IX.

Quid hoc est : « Si vir seu mulier commiserit ullum ex omnibus peccatis humanis [o]. »

Humana vocat leviora peccata; quia hominum

καὶ οὐ παρὰ πᾶσι πολιτευόμενον. Ἀλλαχοῦ μέντοι δίδραχμον ὀνομάζει τοὺς εἴκοσι ὀβολούς· τοῦτο τὸ δίδραχμον καὶ ὁ Κύριος ὡς πρωτότοκος ἀπῃτήθη.

ΕΡΩΤ. Ϛ'.

Τί δήποτε τισὶ μὲν τῶν ἱερῶν σκευῶν ὑακίνθινα προσέταξεν ἐπιβληθῆναι καλύμματα, τισὶ δὲ πορφυρᾶ [64];

Τῶν τιμιωτέρων ὑακίνθινα μόνα τὰ καλύμματα ἦν. Αἰνίττεται δὲ ἡ χρόα τὸν οὐρανόν· τούτου χάριν τὰ μὲν ἐντὸς τοῦ καταπετάσματος, ἐπιβλήμασιν ὑακινθίνοις (35) καλυφθῆναι προσέταξε, τὰ δὲ ἐκτὸς καὶ πορφυροῖς, καὶ τοιούτοις (36). Ὁ μὲν γὰρ οὐρανὸς τιμωρίας οὐκ ἔχει· ἡ δὲ γῆ διὰ τὰς τῶν νόμων παραβάσεις δέχεται καὶ κολάσεις. Τῆς δὲ βασιλείας ἡ πορφύρα δηλωτική. Θεία δὲ καὶ ἄναρχος, καὶ ἀνώλεθρος ἡ τοῦ Θεοῦ (37) βασιλεία. Τούτου χάριν τὰ ἔξω τῆς σκηνῆς καὶ πορφυροῖς καὶ ὑακινθίνοις ἐπιβλήμασιν ἐκαλύπτετο. Προμηθούμενος δὲ τοῦ δήμου τοῦ Καὰθ, προσέταξε πρότερον τοὺς ἱερέας εἴσω τῶν ἀδύτων γενομένους, καλύπτειν τὴν κιβωτὸν καὶ τὰ ἄλλα σκεύη τοῖς προειρημένοις καλύμμασιν· εἶθ' οὕτω τοῦ Καὰθ τὸν δῆμον ταῦτα μετακομίζειν, ἵνα μὴ τὰ ἄψαυστα καὶ ἀθέατα θεασάμενοι, ἐκ τῆς παραδόξου θέας ὑπομείνωσιν ὄλεθρον.

ΕΡΩΤ. Ζ'.

Τίνα καλεῖ ἀκάθαρτον ἐπὶ ψυχῇ;

Τὸν τοῦ τεθνηκότος ἀψάμενον, ἢ ὀστέοις (38) νεκροῦ πελάσαντα.

ΕΡΩΤ. Η'.

Τί (39) δήποτε καὶ (40) τούτους [65], *καὶ τοὺς λεπρούς, καὶ τοὺς γονοῤῥυεῖς, ἔξω τῆς παρεμβολῆς διάγειν ἐκέλευσεν ;*

Ἀπὸ τῶν σμικρῶν τὰ μεγάλα παιδεύων. Εἰ γὰρ ὁ ἁπτόμενος νεκροῦ ἀκάθαρτος, πολλῷ μᾶλλον ὁ νεκρὸν εἰργασάμενος (41) [66] διὰ μιαιφονίας. Καὶ εἰ ὁ λεπρὸς ἀκάθαρτος, πολλῷ μᾶλλον ὁ τὰ ποικίλα τῆς κακίας ἐργαζόμενος εἴδη. Οὕτω διὰ τοῦ γονοῤῥυοῦς ἡ μοιχεία κατηγορεῖται. Εἰ γὰρ τὸ ἀκούσιον μυσαρὸν, πολλῷ δήπουθεν τὸ κατὰ γνώμην τολμώμενον.

ΕΡΩΤ. Θ' [67].

Τί ἐστιν, Ἀνὴρ ἢ γυνὴ εἴ τις (42) ποιήσοι [68] *ἀπὸ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν τῶν ἀνθρωπίνων ;*

Τὰ σμικρότερα τῶν ἁμαρτημάτων ἀνθρώπινα κέ

[k] Matth. XVII, 24. [l] Num. IV, 6 seqq. [m] Num. V, 2. [n] ibid. 3. [o] ibid. 6. [p] Job XIV, 4, 5.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[64] cat. p. 1179. πορφύραν. [65] cat. p. 1185. καὶ τούτους om. [66] ἐργασάμενος ἑαυτόν. [67] Qu. 9 duabus constat partibus. Prior exstat in cat. p. 1187, ad Num. V, 4-7 ; posterior προσέταξε δὲ, p. 223, et rel. vid. ib. p. 1188, ad vers. 9. [68] ποιήσει.

NOTÆ.

(35) *Ἐπιβλήμασιν ὑακινθίνοις.* Cod. et Pic. τούτοις τοῖς ἐπιβλήμασι.

(36) *Τοιούτοις.* Cod. et Pic. præmittunt οὐ. Satis bene.

(37) Θεοῦ. Uterque θείου.

(38) Cod. ὀστέων. Pic. ὀστέῳ.

(39) *Τί.* Cod. et Pic. præmittunt καί.

(40) *Καὶ τούτους.* Abest a cod. et edit. Pici.

(41) Cod. εἰργασμένος.

(42) *Εἴ τις ποιήσοι.* Lectio recepta est ὅστις ἐὰν (cod. Vatic. ἂν) ποιήσῃ.

κληκεν· ἐπειδὴ τρεπτὴν οὖσαν τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν πάντων ἀπηλλάχθαι τῶν ἁμαρτημάτων οὐχ οἷόν τε. « Οὐδεὶς γὰρ, φησὶ, καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, οὐδ' ἂν μία ἡμέρα ἡ ζωὴ αὐτοῦ. » Τούτου χάριν καὶ ὁ θεῖος βοᾷ Δαβίδ· « Μὴ εἰσέλθῃς εἰς κρίσιν μετὰ τοῦ δούλου σου, ὅτι οὐ δικαιωθήσεται ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν. » Μόνος γὰρ ὁ Δεσπότης Χριστὸς, καὶ ὡς ἄνθρωπος, καὶ ὡς Θεὸς (43), τὸ ἄμωμον ἔχει. Καὶ τοῦτο προορῶν ὁ προφήτης Ἡσαΐας ἐβόα (44)· « Ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ (45). » Τούτου χάριν καὶ τὰς ἄλλων ἁμαρτίας ἀνέλαβεν, οἰκείας οὐκ ἔχων. Οὗτος γάρ φησι· « Τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ τὰ [69] περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται (46). » Καὶ ὁ μέγας Ἰωάννης· « Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου. » Διὰ τοῦτο καὶ ἐν νεκροῖς ἐλεύθερος, ὡς ἀδίκως ὑπομείνας τὸν θάνατον [70]. Διδάσκει τοίνυν ὁ θεῖος νόμος πῶς θεραπευτέον (47) τοὺς τὰ μέτρια πλημμελήσαντας [71]. Κελεύει γὰρ τὸν ἔν τισι συμβολαίοις ἠδικηκότα, πρότερον [72] ἐξαγορεῦσαι τὴν ἁμαρτίαν, εἶτα τῷ ἠδικημένῳ τὸ ληφθὲν ἀποδοῦναι προστεθεικότα τῷ κεφαλαίῳ τὸ πέμπτον. Εἰ δὲ συμβαίη τὸν ἠδικημένον πρὸ τῆς τοῦ ἠδικηκότος μεταμελείας καταλῦσαι τὸν βίον, ἐκτῖσαι ταῦτα τῷ ἀγχιστεύοντι. Ἀγχιστεύοντα δὲ καλεῖ τὸν τῷ γένει προσήκοντα. Ἡ δὲ τάξις τοῦ γένους αὕτη· Πρῶτος υἱὸς, εἶτα θυγάτηρ, εἶτα ὁ τοῦ πατρὸς ἀδελφὸς, ἔπειτα ὁ τοῦ πάππου. Εἰ δὲ τούτων μηδεὶς εἴη, ὁ πλησιέστερος (48) συγγενής. Εἰ δὲ μὴ εὑρίσκοιτο συγγενὴς, τῷ Θεῷ τὰ προῤῥηθέντα προσενεγκεῖν διηγόρευσε. Τοῦτο γὰρ εἶπεν· « Ἐὰν δὲ μὴ ᾖ τῷ ἀνθρώπῳ ἀγχιστεύων, ὥστε ἀποδοῦναι αὐτῷ τὸ πλημμέλημα τὸ πρὸς αὐτὸν, τὸ πλημμέλημα τὸ ἀποδιδόμενον τῷ Κυρίῳ τῷ ἱερεῖ ἔσται, πλὴν τοῦ κριοῦ τοῦ ἱλασμοῦ, δι' οὗ ἐξιλάσεται περὶ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ. » Προσέταξε δὲ καὶ τὰς προσφερομένας ἀπαρχὰς τοὺς ἱερέας ἐσθίειν. Ἀπαρχὴ γὰρ ἦσαν τοῦ μὲν λαοῦ οἱ Λευῖται, τῶν δὲ Λευϊτῶν οἱ ἀρχιερεῖς (49). Ὡς ἀπαρχαὶ τοίνυν τὰς ἀπαρχὰς ἐκομίζοντο.

A naturam, cum mutationi sit obnoxia, ab omnibus immunem esse peccatis est impossibile. « Nemo enim, inquit, purus est a sorde, nec si vita ejus fuerit unius diei [p]. » **222** Quapropter divinus quoque David clamat : « Non intres in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo ullus vivens [q]. » Solus enim Dominus Christus et ut homo, et ut Deus, macula caret. Quod prævidens Isaias propheta clamabat : « Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus [r]. » Unde factum est, ut aliena peccata assumeret, cum propria non haberet. Ita enim dicit : « Ille peccata nostra tulit, et pro nobis afflictus est [s]. » Et Joannes ille magnus : « Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi [t]. » Propterea dicitur [u] inter mortuos B liber, ut qui mortem injuste passus sit. Lex ergo divina docet, quomodo curandi sunt ii, qui mediocriter peccaverunt. Jubet enim eum, qui in contractibus quibusdam alteri damnum intulerit, primum annuntiare peccatum : tum quod sumptum est damnum passo restituere, addita sorti principali quinta parte. Si vero contigerit injuriam passum ante decedere quam pœnitentia ductus fuerit is qui damnum dedit, hæc propinquo ejus exsolvere præcipit. Propinquum autem appellat eum qui genere illum contingit. Jam ordo generis est iste : primo loco filius, deinde filia, postea patris frater, tum frater avi. Quod si nullus horum exstet, propinquior consanguineus. Si vero consanguineus C non reperiatur, Deo prædicta offerri statuit. Hoc enim dixit : « Si autem viro non fuerit propinquus cui restituatur delictum, delictum quod restituitur Domino, erit sacerdotis, excepto ariete, qui offertur pro expiatione, per quem **223** expiationem faciet pro eo [v]. » Constituit etiam ut sacerdotes edant primitias quæ offeruntur. Primitiæ enim populi erant Levitæ, Levitarum * autem primitiæ sacerdotes. Hinc tanquam primitiæ primitias accipiebant.

ΕΡΩΤ. Ι' [73].

Διατί ἄλευρον κρίθινον ὑπὸ τῆς ὑποπτευομένης μοιχευθῆναι προσεκομίζετο;

Αὐτὸς ὁ Δεσπότης ἡρμήνευσεν. « Ἔστι γὰρ, ἔφη, θυσία ζηλοτυπίας, θυσία μνημοσύνου, θυσία ἀναμιμνήσκουσα ἁμαρτίαν. » Ὅθεν οὐδὲ ἔλαιον αὐτὴν, οὐδὲ λιβανωτὸν [74] (50) ἔχειν προσέταξεν· ἐστέρητο

INTERR. X.

Quare farina hordeacea offerebatur ab ea, quæ suspecta erat de adulterio?

Ipse Dominus interpretatus est. « Est enim, inquit, sacrificium zelotypiæ, sacrificium recordationis, sacrificium in memoriam reducens peccatum [x]. » Unde nihil olei vel thuris illud habere

[q] Psal. CXLII, 2. [r] Isa. LIII, 9. [s] ibid. 4. [t] Joan. I, 29. [u] Psal. LXXXVII, 5 [v] Num. v, 8. [x] ibid. 15.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[69] τὰ om. [70] ὡς — θάνατον. [71] πλημμελοῦντας. [72] πρῶτον. [73] Qu. 10 tribus his constat partibus : 1.) Initium usque ad τὴν γυναῖκα exstat in cat. p. 1189, ad Num. v, 11-16. 2.) καὶ λήψεται — ἡ τιμωρία p. 224; vid. ib. p. 1190, ad vers. 17, 3.) τὸ δὲ ἐνόρκιον et rel. vid. ib. p. 1192, ad vers. 21. [74] λίβανον.

NOTÆ.

(43) *Καὶ ὡς Θεός*. Des. in cod. et apud Pic.
(44) Cod. et Pic. βοᾷ.
(45) *Ὃς — αὐτοῦ*. Eodem modo hæc Isaiæ verba exprimuntur I Petr. II, 22. Alias lectiones h. l. habet codex Vatic.
(46) *Τά*. Abest a cod. et edit. Pici.
(47) *Πῶς θεραπευτέον*. Abest a cod. et edit. Pici.
(48) Cod. πλησιαίτερος.
(49) Cod. et Pic. ἱερεῖς.
(50) Cod. λίβανον.

statuit: carebat enim tum odore bono, tum lumine A justitiæ. Hoc igitur fieri præcepit Dominus Deus; quia cædis plenum illorum animum cognoscebat. Nam ne ex sola suspicione conjuges suas interficerent, jussit adulterii suspectam ad se adduci, ut qui cuncta probe norit, etiam quæ clam geruntur. « Adducet enim, inquit, sacerdos, et sistet coram Domino mulierem, et sumet sacerdos in vase fictili aquam mundam vivam coram Domino, et pauxillum terræ de pavimento tabernaculi testimonii, et sumens sacerdos immittet in aquam. Et statuet sacerdos mulierem ante Dominum, et revelabit caput mulieris, et dabit in manus illius sacrificium recordationis, et sacrificium zelotypiæ. In manu vero sacerdotis erit aqua redargutionis, in quam maledicta congessit [y]. » B Ista vero omnia fieri mandavit, mulierem suspectam perterrens, ut confiteatur si forte peccaverit, **224** et per pœnitentiam remissionem consequatur. Idcirco illam aperto capite coram Deo sisti jubet, docens omnia nuda esse et aperta in conspectu ejus, et nihil eorum quæ gerimus illum latere. Quod autem ad terrendam illam hæc celebrari jussit, indicant subsequentia: « Adjurabitque illam sacerdos, et dicet ei: Si quispiam tecum non dormivit, neque transgressa es ut polluereris, cum esses sub viro tuo, immunis esto ab aqua ista redargutionis maledictionibus plena. Si vero cum esses sub viro, transgressa es, aut polluta es, aut dormivit tecum alius quam vir tuus, tradat te C Dominus in maledictionem, et jusjurandum in medio populi tui: concedatque ut concidat femur tuum, et dirumpatur uterus tuus [z]. » Præcepit quoque, ut mulier consentiat maledictioni, et dicat *fiat, fiat*, utque maledictio scribatur, et deleatur aqua, et aquam bibat mulier illa. Verum ante omnia sacrificium offerri jussit, hoc est, farinam hordeaceam. Deinde docet fore ut si mulier fuerit innocens, incolumis servetur; sin rea fuerit, et latuerit, maledictionis vim experientia discat, utero dirupto, et femore collapso. Per quæ enim quis peccat, per hæc et punitur. Jusjurandum autem ita intelligendum est. Cum quispiam gravia et intolerabilia patitur, solent nonnulli jurantes dicere: Non patiar ego quæ ille passus est.

γὰρ καὶ τῆς εὐωδίας, καὶ τοῦ τῆς δικαιοσύνης φωτός. Τοῦτο μέντοι γίνεσθαι νενομοθέτηκεν ὁ Δεσπότης Θεὸς, τὴν μιαιφόνον αὐτῶν ἐπιστάμενος γνώμην. Ἵνα γὰρ μὴ ἐξ ὑποψίας ἀποκτείνωσι τὰς ὁμοζύγους, ἐκέλευσε τὴν ὑποπτευομένην αὐτῷ προσενεχθῆναι, ἅτε δὴ πάντα σαφῶς ἐπισταμένῳ, καὶ τὰ λάθρα γιγνόμενα. « Προσάξει γὰρ, φησὶν, ὁ ἱερεὺς, καὶ στήσει ἔναντι Κυρίου τὴν γυναῖκα· καὶ λήψεται ὁ ἱερεὺς ὕδωρ καθαρὸν ζῶν ἔναντι Κυρίου ἐν ἀγγείῳ ὀστρακίνῳ, καὶ τῆς γῆς τῆς οὔσης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου· καὶ λαβὼν ὁ ἱερεὺς ἐμβαλεῖ εἰς τὸ ὕδωρ, καὶ στήσει ὁ ἱερεὺς τὴν γυναῖκα ἔναντι Κυρίου, καὶ ἀποκαλύψει τὴν κεφαλὴν τῆς γυναικος, καὶ δώσει ἐπὶ τῶν χειρῶν αὐτῆς τὴν θυσίαν τοῦ μνημοσύνου, τὴν θυσίαν τῆς ζηλοτυπίας· B ἐν δὲ τῇ χειρὶ τοῦ ἱερέως ἔσται τὸ ὕδωρ τοῦ ἐλεγμοῦ τοῦ ἐπικαταρωμένου τούτου (51). Ταῦτα δὲ πάντα γενέσθαι προσέταξε, τὴν γυναῖκα τὴν ὑποπτευομένην ἐκδειματῶν, ἵν' εἰ ἐξήμαρτεν ὁμολογήσει, καὶ διὰ μεταμελείας (52) λάβῃ τὴν ἄφεσιν. Τούτου χάριν ἀκάλυπτον αὐτὴν τῷ Θεῷ προσενεχθῆναι κελεύει, διδάσκων ὅτι γυμνὰ πάντα καὶ τετραχηλισμένα ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ οὐδὲν αὐτὸν λέληθε τῶν παρ' ἡμῶν γιγνομένων. Ὅτι δὲ ταῦτα δεδιττόμενος αὐτὴν γενέσθαι κεκέλευκε, τὰ ἑξῆς δηλοῖ. « Καὶ ὁρκιεῖ αὐτὴν ὁ ἱερεὺς, καὶ ἐρεῖ τῇ γυναικί· Εἰ μὴ κεκοίμηταί τις μετὰ σοῦ, εἰ μὴ παραβέβηκας μιανθῆναι ὑπὸ τὸν ἄνδρα τὸν σεαυτῆς (53), ἀθῶος ἴσθι ἀπὸ τοῦ ὕδατος τοῦ ἐλεγμοῦ (54) τοῦ ἐπικαταρωμένου τούτου· εἰ δὲ σὺ παραβέβηκας ὕπανδρος οὖσα, ἢ σὺ μεμίανσαι, ἢ C ἔδωκέ τις τὴν κοίτην ἐν σοὶ πλὴν τοῦ ἀνδρός σου, δῴη σε (55) Κύριος ἐν ἀρᾷ, καὶ ἐνόρκιον ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ σου, ἐν τῷ δοῦναι Κύριον τὸν μηρόν σου διαπεπτωκότα (56), καὶ τὴν κοιλίαν (57) πεπρησμένην. » Ἐκέλευσε δὲ καὶ τὴν γυναῖκα συντίθεσθαι τῇ ἀρᾷ, καὶ λέγειν· *Γένοιτο, γένοιτο*· καὶ γραφῆναι δὲ τὴν ἀρὰν προσέταξε, καὶ ἐξαλειφθῆναι ὕδατι, καὶ πιεῖν τὴν γυναῖκα τὸ ὕδωρ· πρότερον δὲ τὴν θυσίαν προσενεχθῆναι, τουτέστι τὸ κρίθινον ἄλευρον. Εἶτα διδάσκει ὡς ἀθῶος μὲν οὖσα ὑγιὴς φυλαχθήσεται· ἔνοχος δὲ οὖσα, καὶ κρύπτουσα, τῇ πείρᾳ μαθήσεται τῆς ἀρᾶς τὴν ἰσχὺν, καὶ τῆς κοιλίας διαῤῥηγνυμένης, καὶ τοῦ μηροῦ διαπίπτοντος. Δι' ὧν γὰρ ἡ ἁμαρτία, διὰ τούτων ἡ τιμωρία. Τὸ δὲ ἐνόρκιον (58) οὕτω νοητέον· Ὅτ' ἄν τις δεινὰ καὶ ἀνήκεστα πάθῃ, εἰώθασί τινες ὀμνύντες λέγειν· Μὴ πάθοιμι ἃ ὁ δεῖνα πέπονθεν.

[y] Num. v, 16-18. [z] ibid. 19-21.

NOTÆ.

(51) *Τοῦ — τούτου*. Cod. Alex. et quædam alia exemplaria habent τὸ ἐπικαταρώμενον τοῦτο.

(52) Cod. et Pic. μετανοίας.

(53) *Ὑπὸ — σεαυτῆς*. Hæc eumdem sensum habere videntur cum illis quæ deinde sequuntur ὕπανδρος οὖσα. Fefellit enim interpretes Græcos anceps particulæ תחת significatio.

(54) *Τοῦ ἐλεγμοῦ*. Abest a cod.

(55) *Σέ*. Cod. et Pic. σοί.

(56) Cod. διαπεπτωκέναι.

(57) *Κοιλίαν*. Cod. et Pic. addunt σοῦ.

(58) Cod. et Pic. ὅρκιον.

ΕΡΩΤ. ΙΑ' [75]. A

Τί ἐστιν, « Ὃς ἂν μεγάλως εὔξηται εὐχὴν ἀφαγνίσασθαι [76] ἁγνείαν τῷ Κυρίῳ; »

Πολλὰ (59) τῆς ἐπαγγελίας εἴδη. Οἱ μὲν γὰρ θυσίας ἐπηγγέλλοντο, οἱ δὲ χρήματα, οἱ δὲ καὶ [77] ἑαυτοὺς (60)· οἱ δὲ ῥητῶν ἡμερῶν ἀριθμὸν μὴ πιεῖν [78] οἶνον, μὴ κείρασθαι τὴν κεφαλήν. Τοιοῦτοι ἦσαν, περὶ ὧν ὁ θεῖος εἶπεν Ἰάκωβος τῷ θεσπεσίῳ Παύλῳ· « Εἰσί τινες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτοῖς· τούτους παραλαβὼν ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς [79], καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτούς· » τουτέστι, τὰς ὑπὲρ αὐτῶν προσφερομένας κατὰ τὸν νόμον θυσίας σὺ πάρασχε, ἵνα λύσῃς τὴν ὑποψίαν. Περὶ τούτων ἐνταῦθα ὁ νόμος διαγορεύει, καὶ κελεύει, τοὺς ταύτην ὑπισχνουμένους τὴν ἐπαγγελίαν, καὶ ὄξους ἀπέχεσθαι, καὶ σταφυλῆς καὶ B στεμφύλων, πάσας τῆς εὐχῆς τὰς ἡμέρας· εὐχὴν δὲ καλεῖ τὴν ὑπόσχεσιν· καὶ τὴν κεφαλὴν μὴ κείρασθαι, ἕως ἂν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι ὅσας ηὔξατο τῷ Κυρίῳ. Ἅγιον δὲ καλεῖ τὸν τρέφοντα κόμην, ὡς τῷ Θεῷ τὴν κόμην ἀφιερώσαντα. Τοῦτο γὰρ εἶπεν· « Ἅγιος ἔσται (61) ὁ τρέφων κόμην τρίχα κεφαλῆς, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς εὐχῆς αὐτοῦ τῷ Κυρίῳ, » ἀντὶ τοῦ, ἃς (62) ἀφιέρωσας (63) τῷ Θεῷ, μὴ κείρῃς (64) ἕως ἂν δῷς (65) τῇ ὑποσχέσει τὸ πέρας. Κελεύει δὲ αὐτὸν μὴ πατρὶ (66) τετελευτηκότι πελάζειν, μὴ ἀδελφῷ, μὴ ἑτέρῳ τινί. Κἂν γὰρ ἐξαπίνης, φησὶ, τελευτήσαντός τινος παρεῖναι τοῦτον συμβῇ, ἀνάγκη πᾶσαν ἀφελεῖν τὴν τρίχα· καὶ οὐ τῇ πρώτῃ μόνον ἡμέρᾳ, ἀλλὰ καὶ τῇ ἑβδόμῃ· ἵνα καὶ αἱ διαφυγοῦσαι τὸν ξυρὸν τρίχες, ἐν ταῖς ἑπτὰ αὐξηθεῖσαι C ἡμέραις περιαιρεθῶσιν· ἔπειτα τῇ ὀγδόῃ δύο τρυγόνας προσενεγκεῖν· τὴν μὲν περὶ ἁμαρτίας, τὴν δὲ εἰς ὁλοκαύτωσιν· καὶ ἀμνὸν ἕνα περὶ πλημμελείας. Ἐντεῦθεν δὲ μανθάνομεν ἀκριβέστερον, ὡς περὶ πλημμελείας τὴν τῶν ἀκουσίων ἁμαρτημάτων καλεῖ· ἀκούσιον γὰρ καὶ τὸ τούτῳ (67) συμβάν· ἐξαπίνης γάρ τινος τελευτήσαντος ὑπέμεινε μολυσμόν. Ἄνωθεν δὲ αὐτὸν ἀριθμῆσαι κελεύει τὸν τῶν ἐπηγγελμένων ἡμερῶν ἀριθμόν· « Ἀλόγιστοι (68) γὰρ, φησὶν, ἔσονται αὐτῶν αἱ πρότεραι ἡμέραι, ὅτι ἐμιάνθη ἡ κεφαλὴ τῆς εὐχῆς αὐτοῦ (69). » Ἐδίδαξε

225 INTERR. XI.

Quid est hoc : « Quicunque summum voverit votum, nempe consecrare sanctimoniam Domino [a] ? »

Promissionis species sunt multæ. Quidam enim victimas pollicebantur, quidam pecunias, alii et seipsos : nonnulli certo ac stato dierum numero se vinum non bibituros, aut caput non rasuros. Hujus generis erant de quibus divinus Jacobus divino Paulo dicebat : « Sunt quidam voto obstricti, hos sume, et sanctificare cum eis, et impensas fac pro illis [b] ; » hoc est, præbe tu victimas quæ secundum legem offerri solent pro illis, ut tollas suspicionem. De istis hoc loco lex statuit : et jubet eos qui talem promissionem dederint, etiam ab aceto, et uva, et acinis abstinere cunctis diebus voti sui (votum autem appellat promissionem), et non radere caput, donec compleantur dies quos voverit Domino. Sanctum autem vocat nutrientem comam, ut qui comam Deo consecrarit. Hoc enim ait : « Sanctus erit qui comam nutrit et capillum capitis omnibus diebus voti sui Domino [c] ; » perinde ac si dicat : Quos consecrasti Domino, ne tondeas capillos, donec promissioni finem imposueris. Vetat autem illum accedere ad patrem mortuum, vel ad fratrem, seu quempiam alium. Si vero, inquit, ex improviso contigerit, aliquem interesse, dum quis vita decessit, necesse habet universum abradere capillum, idque non primo die **226** solum, sed etiam septimo : ut etiam capilli, qui novaculam effugerint, intra septem dies crescentes auferantur. Postea jubet octavo die offerre duos turtures, unum pro peccato, alterum in holocaustum, et agnum unum pro delicto. Hinc autem accuratius discimus, quod victimam pro delicto appellet, quæ pro peccatis non spontaneis offertur. Non spontaneum quippe est quod huic accidit. Aliquo enim repente mortuo polluebatur. Altius vero numerum dierum promissorum supputari præcipit : « Quia non computabuntur, inquit, priores dies, propterea quod pollutum sit caput voti ipsius [d]. » Declaravit quoque quasnam victimas offerre deceat

[a] Num. VI, 2. [b] Act. XXI, 23, 24. [c] Num. VI, 5, 6. [d] ibid. 12.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[75] Qu. 11 decem absolvitur partibus. 1.) Initium usque ad ηὔξατο τῷ Κυρίῳ exstat in cat. p. 1193, ad Num. VI, 1, 2. 2.) ἅγιον — τὸ πέρας vid. ib. p. 1195, ad vers. 5. 3.) κελεύει — μολυσμόν, p. 226 vid. ib. p. 1196, ad vers. 8, 9. 4.) ἄνωθεν — εὐχῆς αὐτοῦ vid. ib. p. 1198, ad vers. 12. 5.) ἐδίδαξε — τοῦ σωτηρίου vid. ib. p. 1199, ad vers. 14, 15. 6.) ὁ δὲ βραχίων — Χριστὸς ἐν ὑμῖν, p. 227; vid. ib. p. 1200, ad vers. 19. 7.) μετὰ ταῦτα — εὐλ. αὐτοὺς vid. ib. p. 1201, ad vers. 22, 23. 8.) λέγει — φυλάξαι τε, vid. ib. p. 1202, ad vers. 14. 9.) ἡ δὲ δευτέρα — σαρκὶ αὐτοῦ vid. ib. ad vers. 25, 26. 10.) ταῦτα περὶ et rel. vid. ib. p. 1212, ad cap. VII, 89. [76] cat. p. 1195. ἀφαγνισθῆναι. [77] *καί* om. [78] πίνειν. [79] πρὸς αὐτούς.

NOTÆ.

(59) *Πολλὰ — εἴδη*. Cod. Πολλὰ εἴδη .... Pic. Πολλὰ εἴδη εὐχῆς.
(60) *Καὶ ἑαυτούς*. Cod. αὐτούς. Pic. αὐτούς.
(61) Cod. et Pic. ἔστιν.
(62) Ἅς. Abest a cod. et edit. Pici.
(63) Cod. et Pic. ἀφιερώσας.
(64) Cod. κείρῃ. Pic. κείρω.
(65) Cod. et Pic. δῷ.
(66) *Πατρί*. Cod. et Pic. πρίν.
(67) *Καὶ τὸ τούτῳ*. Cod. καὶ τούτου. Pic. καὶ τούτου τό.
(68) *Ἀλόγιστοι*. Recepta lectio est ἄλογοι.
(69) *Ἡ — αὐτοῦ*. Haud inepte οἱ Ο' vocem נִזְרוֹ h. l. sic interpretati sunt, ut idem sit quod רֹאשׁ נִזְרוֹ vers. 9.

eum, qui purificationis votum impleverit : nempe agnum in holocaustum, et agnam pro peccato. Sexus enim sunt feminini hostiæ, quæ pro peccato offeruntur : quoniam laxiori molliorique reddita parte rationali, prosilitur ad peccatum. Nihilominus et arietem immaculatum in salutem, et canistrum azymorum offerre mandavit : deinde dum sacrificium peragebatur, capillos poni super sacrificio eucharistico. Armus autem coctus, qui imponebatur manibus voventis, et a sacerdote capiebatur, denotabat actum promissum esse consummatum : operationem enim completam armus coctus significat. Cæterum hæc non frustra lege sancivit, sed ut doceat non parvam esse adhibendam diligentiam, nec temere vovendum esse, et ubi voverint, promissa esse præstanda. Ex his etiam nos **227** docet, ut sanctimoniam impollutam conservemus. Qui enim macula aliqua perfusus est, superna indiget purificatione, atque ut per pœnitentiam a peccato immunis reddatur. Quod beatus Paulus scribens Galatis dicebat : « Filioli mei, quos iterum cum dolore pario, donec formetur Christus in vobis [e]. » Post hæc instruit sacerdotes quo pacto benedicere debeant, et quod nomen divinum suppeditet accedentibus benedictionem : « Imponent enim, inquit, nomen meum super filios Israel : et ego Dominus benedicam eis [f]. » Profert etiam ipsa benedictionis verba : « Benedicat tibi Dominus, et custodiat te. Ostendat Dominus faciem suam super te, et misereatur tui. Elevet Dominus vultum suum super te, et det tibi pacem [g]. » Ex his autem docemur oportere eos qui benedictionem consequi volunt, prius divina dona postulare, quod quidem significat illud, « Benedicat tibi ; » deinde donata conservare, subdidit enim, « Et custodiat te. » Secunda vero benedictio, Dei ac Salvatoris nostri adventum prænuntiat. « Ostendat enim, inquit, Dominus faciem suam tibi, et misereatur tui. » Nam misericordiæ plena est Dei atque Salvatoris nostri incarnatio : quapropter reconciliationem etiam cum Deo nobis largitus est : quod et constare potest ex benedictione sequenti : « Elevet Dominus vultum suum super te. » De hac pace beatus Paulus ait : « Ipse est pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceriæ dissolvit, et inimicitias, per carnem suam [h]. » Hæc ubi de benedictione **228** disseruit propheta, et exposuit, quo pacto et tabernaculum unxit, et quænam principes tribuum obtulerint, declaravit qua ratione divinam

A δὲ καὶ τίνας προσήκει θυσίας προσενεγκεῖν τὸν τοῦ ἁγνισμοῦ τὴν ἐπαγγελίαν πεπληρωκότα· ἀμνὸν μὲν εἰς ὁλοκαύτωσιν, ἀμνάδα δὲ ὑπὲρ ἁμαρτίας· θήλεα γὰρ τὰ ὑπὲρ ἁμαρτίας ἱερεῖα, ἐπειδὴ χαυνουμένου τοῦ λογικοῦ ἡ ἁμαρτία τολμᾶται. Καὶ μέντοι καὶ κριὸν ἄμωμον εἰς σωτηρίαν, καὶ κανοῦν ἀζύμων προσενεγκεῖν διηγόρευσεν· εἶτα τῆς θυσίας ἐπιτελουμένης, τὰς τρίχας ἐπιθεῖναι τῇ θυσίᾳ τοῦ σωτηρίου. Ὁ δὲ βραχίων ὁ ἑφθὸς, ὁ ἐπιτιθέμενος ταῖς τοῦ εὐξαμένου χερσὶ, καὶ παρὰ τοῦ ἱερέως λαμβανόμενος, δηλοῖ τελεσθεῖσαν τὴν ἐπηγγελμένην πρᾶξιν· πράξεως γὰρ γεγενημένης ὁ ἑφθὸς βραχίων δηλωτικός. Ταῦτα δὲ οὐ μάτην νενομοθέτηκεν, ἀλλ' ἀκριβείας ἐπιμελεῖσθαι διδάσκων, καὶ μήτε ὡς ἔτυχεν ἐπαγγέλλεσθαι, καὶ ὑπισχνουμένους τὰ ἐπηγγελμένα B πληροῦν. Παιδεύει δὲ καὶ ἡμᾶς διὰ τούτων καὶ (70) τὸν ἁγιασμὸν φυλάττειν ἀμόλυντον· ὁ γὰρ κηλῖδα δεχόμενος τῆς ἄνωθεν δεῖται καθάρσεως, καὶ τῆς διὰ μετανοίας τῶν μολυσμῶν ἀφαιρέσεως. Τοῦτο γὰρ καὶ Γαλάταις ἐπιστέλλων ὁ μακάριος ἔλεγε Παῦλος· « Τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν. » Μετὰ ταῦτα διδάσκει πῶς εὐλογεῖν προσήκει τοὺς ἱερέας, καὶ ὡς τὸ θεῖον ὄνομα χορηγεῖ τοῖς προσιοῦσιν εὐλογίαν. « Ἐπιθήσουσι γὰρ, φησὶ, τὸ ὄνομά μου ἐπὶ τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ, καὶ ἐγὼ Κύριος εὐλογήσω αὐτούς. » Λέγει δὲ καὶ αὐτὰ τῆς εὐλογίας τὰ ῥήματα· « Εὐλογήσαι σε Κύριος, καὶ φυλάξαι σε, ἐπιφάναι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σὲ, καὶ ἐλεήσαι σε· ἐπάραι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σοὶ, καὶ δῴη σοι εἰρήνην. » C Διδασκόμεθα δὲ διὰ τούτων, ὡς χρὴ πρότερον τοῖς εὐλογημένοις [80] (71) τὰς θείας αἰτεῖν δωρεάς· τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ, « Εὐλογήσαι σε· » εἶτα τὰ διδόμενα φυλαχθῆναι· ἐπήγαγε γὰρ, « Καὶ φυλάξαι σε. » Ἡ δὲ δευτέρα εὐλογία τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφάνειαν προθεσπίζει· « Ἐπιφάναι γὰρ, φησὶν, Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σὲ [81], καὶ ἐλεήσαι σε· » ἐλέου γὰρ μεστὴ ἡ κατὰ σάρκα τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν οἰκονομία. Διὸ καὶ τὰς πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῖν καταλλαγὰς ἐδωρήσατο· τοῦτο γὰρ ἡ ἑξῆς εὐλογία διδάσκει· « Ἐπάραι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σοὶ, καὶ δώῃ σοι εἰρήνην. » Περὶ ταύτης τῆς εἰρήνης καὶ ὁ μακάριος Παῦλος ἔφη· « Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν, D καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ (72). » Ταῦτα περὶ τῆς εὐλογίας διδαχθεὶς (73) ὁ προφήτης, καὶ διηγησάμενος ὅπως καὶ τὴν σκηνὴν ἔχρισε, καὶ τίνα οἱ φύλαρχοι προσεκόμισαν· ἐδίδαξεν ὅπως θείαν φωνὴν τοῖς ὠσὶν εἰσεδέ-

[e] Galat. IV, 19. [f] Num. VI, 27. [g] ibid. 24-26. [h] Ephes. II, 14, 15.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[80] Cat. p. 1202. τοὺς εὐλογουμένους. [81] ἐπὶ σοί.

NOTÆ.

(70) *Kal*. Abest a cod. et edit. Pici.
(71) Cod. εὐλογουμένοις.
(72) *Thr* — *αὐτοῦ*. Sic quoque infra ad Ephes. II, 14, hæc cum præcedentibus conjunguntur, ita ut vers. 15, incipiat a verbis τὸν νόμον κ. λ.
(73) Cod. διαλεχθείς. Pic. διελεχθείς.

ξατο ἐκ τοῦ ἱλαστηρίου φερομένην· ὃ [82] ὑπέκειτο (74) μὲν τῇ κιβωτῷ, ταῖς δὲ τῶν Χερουβὶμ συνεκαλύπτετο πτέρυξι. Ταῦτα δὲ οὐ φιλοτιμούμενος γέγραφεν, ἀλλὰ διδάσκων ὡς ἐκεῖθεν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰσιοῦσι τὴν οἰκείαν ἐπιδείξει [83] δόξαν ὁ Δεσπότης Θεὸς, ὅπως ἦν (75) ἰδεῖν οἷά τε τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις.

ΕΡΩΤ. ΙΒ'.

Τί δήποτε τοὺς Λευΐτας ἁγιασθῆναι κελεύσας, ἅπαν τὸ σῶμα τῶν τριχῶν γυμνωθῆναι προσέταξεν;

Αἱ τρίχες τῆς νεκρώσεως σύμβολον· νεκραὶ γὰρ αὗται, καὶ ὀδύνης αἴσθησιν οὐ δεχόμεναι. Τὴν ἀληθῆ τοίνυν ζωὴν ἔχειν κελεύει τοὺς τῷ Θεῷ λειτουργοῦντας, καὶ μηδὲν νεκρὸν ἔχειν, μηδὲ δυσῶδες. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ θεσπέσιος ἡμᾶς διδάσκει Παῦλος· « Χριστῷ γὰρ, φησὶ, συνεσταύρωμαι· ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. » Ταῖς γὰρ θείαις, φησὶ, ἐνεργείαις ἐμαυτὸν ἀφιέρωσα.

ΕΡΩΤ. ΙΓ'.

Διατί μετὰ πέμπτον καὶ εἰκοστὸν ἔτος μέχρι τοῦ πεντηκοστοῦ λειτουργεῖν τοὺς Λευΐτας κελεύει;

Ἐπειδὴ ἡ μὲν πρώτη ἡλικία τελείαν οὐκ ἔχει τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν τὴν διάκρισιν. Ἡ τελευταία δὲ ἀσθενέστερον ἔχει τὸ σῶμα. Ἀποκρίνει τοίνυν καὶ τὴν νεότητα, καὶ τὸ γῆρας· τὴν μὲν (76) διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς ψυχῆς, τὸ δὲ διὰ τὸ τοῦ σώματος ἀσθενές.

ΕΡΩΤ. ΙΔ' [84].

Τίνος χάριν οὐκ ἠδύναντο ἐπιτελέσαι τὸ Πάσχα οἱ ἀκάθαρτοι ἐπὶ ψυχῇ (77);

Συνῆπται ἡ αἰτία τῇ παραιτήσει. Ὡς γὰρ ἀπὸ κήδους ὄντες, καί τινας τῶν οἰκείων ταφῇ παραδεδωκότες, ἀκάθαρτοι κατὰ τὴν τοῦ νόμου διαγόρευσιν ἦσαν. Δεδιότες τοίνυν, μὴ τοῦ Πάσχα πληροῦντες τὴν ἐντολὴν, παραβῶσι τὴν περὶ τῶν ἀκαθάρτων κειμένην, καὶ ἀντινομίᾳ περιπέσωσι, τὴν αἰτίαν τὸν νομοθέτην ἐδίδαξαν· ἀλλ' οὐδὲ οὗτος ἐτόλμησεν ἀποκρίνασθαι ἕως τὸν Δεσπότην ἠρώτησε. Ταύτῃ γὰρ τῇ πλημμελείᾳ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ περιπέπτωκε, πρὸ τῆς ἐρωτήσεως τοὺς Γαβαωνίτας δεξάμενος. Προσέταξε τοίνυν ὁ Δεσπότης Θεὸς τοὺς τῷ μιασμῷ τούτῳ περιπίπτοντας, ἢ πόῤῥωθεν οἰκοῦντας, καὶ τούτου χάριν τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ [85] τοῦ πρώτου μηνὸς ἐπιτελέσαι τὸ Πάσχα μὴ δυναμένους, τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τοῦ δευτέρου μηνὸς ἐπιτελέσαι τὸ Πάσχα· ἐκέλευσε δὲ καὶ τοὺς προσ-

A vocem auribus audivit prodeuntem e propitiatorio, quod super arcam positum erat, quæ alis Cherubinorum tegebatur. Neque ista scripsit ambitiose: sed ut doceret, Dominum Deum pontificibus semel in anno illuc introeuntibus suam gloriam, quantum humana capere potest natura, demonstrare solitum.

INTERR. XII.

Quamobrem cum præcepisset sanctificari Levitas, statuit universum corpus illorum pilis denudari [i]?

Pili mortuum quidpiam repræsentant: vita enim carent, neque dolorem sentiunt. Veram ergo vitam vult eos habere qui ministrant Deo, nec mortui quidquam aut male olentis gestare: quod et admirandus Paulus nos docet: « Cum Christo enim,
B inquit, crucifixus sum: vivo autem jam non ego, sed vivit in me Christus [j]. » Divinis enim operationibus ipse me consecravi.

INTERR. XIII.

Cur a vicesimo quinto anno usque ad quinquagesimum præcepit Levitas ministrare [k]?

Quoniam prima ætas non habet plenam bonorum ac malorum discretionem: postrema vero debiliore est corpore. Secernit igitur tum juventutem, tum senectutem: illam quidem ob imbecillitatem animi, hanc vero propter corporis infirmitatem.

C **229** INTERR. XIV.

Quare non poterant celebrare Pascha, qui immundi erant ob mortuum [l]?

Conjuncta est ratio cum excusatione. Nam ut recentes a funere, post aliquos nimirum e familiaribus suis sepulturæ traditos, immundi erant ex legis decreto et sententia. Veriti ergo, ne celebrantes Pascha committerent in præceptum de immundis traditum, et contra legem impingerent, causam detulerunt ad legislatorem. At ille non ausus est respondere, donec consuluisset Dominum. Siquidem in hoc delictum inciderat Josua filius Nave, qui ante hanc consultationem Gabaonitas exceperat. Quapropter statuit Dominus Deus, ut qui lapsi erant in
D hanc pollutionem, aut procul habitabant, et propterea decimo quarto die primi mensis Pascha celebrare non potuerant, peragerent illud decimo quarto die secundi mensis. Jussitque advenas ejusdem conditionis esse. « Lex enim, inquit, erit vo-

[i] Num. viii, 7. [j] Galat. ii, 20. [k] Num. viii, 24, 25. [l] Num. ix, 6.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[82] Cat. p. 1212. ἐπέκειτο. [83] ἐπιδείξῃ. [84] Qu. 14 duæ sunt partes. Prior usque ad ἐπιτ. τὸ πάσχα exstat in Cat. p. 1218, ad cap. ix, 4-8; posterior, ἐκέλευσε δὲ et rel. ib. p. 1220, ad vers. 14. [85] τῇ δεκάτῃ τετάρτῃ.

NOTÆ.

(74) Cod. ἐπέκειτο, idque melius.

(75) Ὅπως ἦν. Cod. et Pic. ὁπόσον.

(76) Τὴν μέν. Cod. μέντοι. Pic. καὶ τὴν μέν.

(77) Ἐπὶ ψυχῇ vertendum esse duximus, *ob mortuum*, cum נֶפֶשׁ h. l. idem sit quod נֶפֶשׁ מֵת c. vi, 6. vid. p. 221, quæst. 7.

bis una, tam advenæ, quam indigenæ terræ [m]. » Per A hæc autem prænuntiat vocationem gentium.

INTERR. XV.

Quomodo debet illud intelligi : « Buccinabitis classico, quando movebimini : quando vero congregabitis cœtum, sine classico buccinabitis [n] ? »

Sapientissimus Paulus ait : « Nisi significantem vocem dederit tuba, quis præparabit se ad bellum[o]? » **230** Erant igitur varii soni : unus qui requiescendum, alter qui proficiscendum esse significabat. Et cum unica tuba sonabat, convocabat principes : duæ vero populum ac principes. Solisque sacerdotibus erat datum canere tuba, quia vocationem divinam tuba denotabat. Hoc enim subjunxit : « Si exieritis ad bellum B e terra vestra contra hostes qui dimicant adversus vos, classicum edetis tubis : et erit recordatio vestri coram Domino, et servabimini ab inimicis vestris. Et in diebus lætitiæ vestræ, et in festis vestris, et neomeniis vestris, canetis tubis super holocaustis, et super sacrificiis salutarium vestrorum. Et erit recordatio vestri coram Domino Deo vestro. Ego Dominus Deus vester [p]. » Quoniam enim Deus, cum in monte Sinai legem daret, intensa tubarum voce auribus illorum insonuit, per sonum tubarum illius apparitionis suæ memoriam refricat. Unde beatus David canens ait : « Canite in neomenia tuba, in illustri die solemnitatis vestræ [q]. » Per hæc etiam nos docemur, cum universum populi cœtum congregamus, tubis canere, et non classicum edere. C Obscure enim propter non initiatos disserimus de divinis mysteriis : his vero semotis, initiatos aperte docemus.

INTERR. XVI.

Quare divinus Moses cum in Exodo socerum suum appellasset Jethro, nunc vocat eum Raguelem [r]?

Binominis erat, sicut Jacob, qui et Israel, ut Simon Petrus, **231** velut Thomas, qui dicitur Didymus, ut Thaddæus, qui etiam Lebbæus. Hujus itaque Raguelis filius erat Obab.

ηλύτους τῶν ἴσων μεταλαχεῖν. « Νόμος γάρ, φησίν, εἷς ἔσται ὑμῖν, καὶ τῷ προσηλύτῳ, καὶ τῷ αὐτόχθονι τῆς γῆς. » Διὰ δὲ τούτων τῶν ἐθνῶν προμηνύει τὴν κλῆσιν.

ΕΡΩΤ. ΙΕ'.

Πῶς νοητέον τό· « Σημασίᾳ (78) σαλπιεῖτε (79) ἐν τῇ ἐξάρσει (80) ὑμῶν (81)· καὶ ὅταν συναγάγητε τὴν συναγωγήν, σαλπιεῖτε (82) καὶ οὐ σημασίᾳ ; »

Ὁ πάνσοφος λέγει Παῦλος. « Ἐὰν μὴ εὔσημον (83) σάλπιγξ φωνὴν δῷ, τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον ; » Διαφοραὶ τοίνυν ἦσαν ἠχῆς, καὶ ἡ μὲν τὴν ἀνάπαυλαν, ἡ δὲ τὴν ὁδοιπορίαν ἐδήλουν· καὶ μία μὲν ἠχοῦσα σάλπιγξ ἐκάλει τοὺς ἄρχοντας, αἱ δὲ δύο τὸν λαὸν καὶ τοὺς ἄρχοντας. Τὸ μὲν σαλπίζειν μόνοις ἀπενεμήθη τοῖς ἱερεῦσιν, ἐπειδὴ τοῦ Θεοῦ τὴν κλῆσιν ἡ σάλπιγξ ἐμήνυε. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν· « Ἐὰν δὲ ἐξέλθητε εἰς πόλεμον ἐν τῇ γῇ ὑμῶν πρὸς τοὺς ὑπεναντίους τοὺς ἀνθεστηκότας ὑμῖν, καὶ σημανεῖτε ταῖς σάλπιγξιν, καὶ ἀναμνησθήσεσθε ἔναντι Κυρίου, καὶ διασωθήσεσθε ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν ὑμῶν. Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς εὐφροσύνης ὑμῶν, καὶ ἐν ταῖς ἑορταῖς ὑμῶν, καὶ ἐν ταῖς νεομηνίαις ὑμῶν, σαλπιεῖτε ταῖς σάλπιγξιν ἐπὶ τοῖς ὁλοκαυτώμασι, καὶ ἐπὶ ταῖς θυσίαις τῶν σωτηρίων ὑμῶν, καὶ ἔσται ὑμῖν ἀνάμνησις ἐναντίον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν, ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν. » Ἐπειδὴ γὰρ νομοθετῶν ὁ Θεὸς ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει μεγίστῃ σαλπίγγων ἠχῇ τὰς ἀκοὰς αὐτῶν κατεκτύπησε, τῆς ἐπιφανείας αὐτοὺς ἐκείνης ἀναμιμνήσκει διὰ τῆς τῶν σαλπίγγων ἠχῆς· ὅθεν ὁ μακάριος Δαβὶδ μελῳδῶν ἔφη· « Σαλπίσατε ἐν νεομηνίᾳ σάλπιγγι, ἐν εὐσήμῳ ἡμέρᾳ ἑορτῆς ὑμῶν. » Διὰ δὲ τούτων καὶ ἡμεῖς διδασκόμεθα πᾶσαν ἀθροίζοντες τοῦ λαοῦ τὴν συναγωγὴν σάλπιγξι (84), καὶ οὐ σημασίαις (85). Ἀσήμως γὰρ διὰ τοὺς ἀμυήτους περὶ τῶν θείων διαλεγόμεθα μυστηρίων· τούτων δὲ χωριζομένων, σαφῶς [86] τοὺς μεμυημένους διδάσκομεν.

ΕΡΩΤ. ΙϚ' [87].

Διατί τὸν κηδεστὴν ὁ θεῖος Μωσῆς Ἰοθὼρ ὀνομάσας ἐν τῇ Ἐξόδῳ, νῦν αὐτὸν ἐκάλεσε Ῥαγουήλ ;

Διώνυμος ἦν, ὡς Ἰακὼβ καὶ Ἰσραήλ, ὡς Σίμων Πέτρος, ὡς Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, ὡς Θαδδαῖος ὁ καὶ Λεββαῖος (86). Τούτου υἱὸς ἦν ὁ Ὠβάβ (87).

[m] Num. IX, 14. [n] Num. X, 6, 7. [o] I Cor. XIV, 8. [p] Num. X, 9, 10. [q] Psal. LXXX, 3. [r] Num. X, 29.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[86] Cat. p. 1225. σαλπίζειν. [87] σαφῶς om.

NOTÆ.

(78) *Σημασίᾳ*. Ita οἱ Ο' exprimunt Hebr. תְּרוּעָה. In Montf. Hexaplis ad Num. X, 6, legitur σημασίαν.

(79) Recepta lectio est σαλπιοῦσιν.

(80) Cod. et Pic. ἐξάρξει.

(81) *Ὑμῶν*. Recepta lectio est αὐτῶν.

(82) Cod. σαλπιεῖται.

(83) *Μὴ εὔσημον*. Hæc e versu 9 irrepsisse videntur. Nam I Cor. XIV, 8, legitur ἄδηλον.

(84) *Σάλπιγξι*. Pic. σαλπίζειν. Bene.

(85) Cod. et Pic. σημασία.

(86) *Θαδδαῖος — Λεββαῖος*. Ita quoque habet codex August. ubi tamen legitur Λεβαῖος. Pic. legit Θαδδαῖος ὁ καὶ Λεβί, et hanc notulam apposuit : « Aut codex mendosus est, aut memoria lapsus est auctor. Legendum enim est, Ματθαῖος ὁ καὶ Λεβί. » Sed nihil h. l. emendandum esse videtur, cum e sacris N. T. libris constet utrumque nomen, quod in textu legitur, fuisse Judæ apostoli, fratris Jacobi minoris. Vid. Exc. 10 Simonis Onomast. N. T. p. 79 et 98.

(87) *Ὠβάβ*. Cod. et Pic. Ἰωβάβ.

ΕΡΩΤ. ΙΖ'.

Τίς ἦν ὁ τοῦ λαοῦ γογγυσμός;

Τὸν τῆς ὁδοιπορίας ἐδυσχέραινον πόνον.

ΕΡΩΤ. ΙΗ'[88].

Τίνος ἕνεκεν ἁμαρτάνουσιν εὐθὺς ἐπάγει τὰς τιμωρίας.

Ἀρχὴν εἶχεν ὁ νόμος. Ἔδει τοίνυν τῇ τῶν παραβαινόντων τιμωρίᾳ σωφρονίζεσθαι τοὺς λοιπούς· ἁρμόδιος γὰρ τοῖς ἀρχομένοις ὁ φόβος· συνέζευκτο μέντοι τῇ τιμωρίᾳ φιλανθρωπία. Μεταμελούμενοι γὰρ εὐμενείας ἀπήλαυον. Αὐτίκα γοῦν τοῦ θεηλάτου πυρὸς μέρος τι τῆς παρεμβολῆς ἀναλώσαντος, εἶτα πάντων συνδεδραμηκότων εἰς δέησιν, ᾔτησε μὲν ὁ νομοθέτης τὴν ἄφεσιν, παρέσχε δὲ ταύτην (88) ὁ φιλάνθρωπος Κύριος. Ὅτι δὲ ἀναγκαίως αὐτοῖς αἱ τιμωρίαι προσήγοντο, τὰ ἑξῆς μαρτυρεῖ. Εὐθὺς γὰρ μετὰ τὴν παῦλαν τῆς τιμωρίας, τῆς Αἰγύπτου τὴν μνήμην ἀνενεώσαντο, (89) καὶ τῶν κρομμύων, καὶ τῶν σκορόδων (90), καὶ τῶν ἄλλων, ὧν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς γαστριμαργίας τὸ πάθος ἐπύρσευσε. Μάλα τοίνυν εἰκότως τῇ ἐκείνων ἀχαριστίᾳ τὴν θείαν συνῆψε φιλοτιμίαν ὁ συγγραφεὺς τὰ περὶ τοῦ μάννα διηγησάμενος, καὶ ὅτι οὐ μόνον ἄρτου χρείαν, ἀλλὰ καὶ ὄψου ἐπλήρου. « Ἤλεθον (91), γὰρ αὐτὸ (92), φησὶν, ἐν τῷ μύλῳ, καὶ ἔτριβον ἐν τῇ θυείᾳ (93), καὶ ἧψουν ἐν τῇ χύτρᾳ, καὶ ἐποίουν ἐγκρυφίας. » Ἐκείνων δὲ ὀλοφυρομένων, χαλεπαίνει μὲν ὁ Δεσπότης Θεὸς, δυσχεραίνει δὲ ὁ προφήτης, καὶ βοᾷ λέγων· « Ἵνα τί ἐκάκωσας τὸν θεράποντά σου (94), ἐπιθεῖναι (95) τὴν ὁρμὴν τοῦ λαοῦ τούτου ἐπ' ἐμέ; μὴ ἐγὼ ἐν γαστρὶ ἔλαβον τὸν λαὸν[89] τοῦτον, ἢ ἐγὼ ἔτεκον αὐτὸν, ὅτι λέγεις μοι, Λάβε[90] αὐτὸν εἰς τὸν κόλπον σου, ὡσεὶ λάβοι τιθηνὸς τὸν θηλάζοντα, εἰς τὴν γῆν, ἣν ὤμοσας (96) τοῖς πατράσιν αὐτῶν; » Δεδήλωκε δὲ διὰ τούτων τὸ ἀτελὲς αὐτῶν καὶ νηπιῶδες· θηλάζοντι γὰρ αὐτοὺς ἀπείκασεν, ἄλλο μὲν οὐδὲν ἐργάσασθαι δυναμένῳ, ἐκμυζᾷν δὲ μόνον βουλομένῳ τὸ γάλα. Ἐπειδὴ δὲ σφόδρα ἦν τὰ ῥήματα δυσχεραίνοντος· καὶ τὰ ἑξῆς γὰρ τοῦτον ἔχει τὸν νοῦν· διδάσκεται παρὰ τοῦ Δεσπότου Θεοῦ, ὡς οὐκ ἀνθρωπίνῃ δυνάμει, θείᾳ δὲ χάριτι τὸν λαὸν κυβερνᾷ. Ἔφη γὰρ πρὸς αὐτόν· « Συνάγαγέ μοι ἑβδομήκοντα ἄνδρας ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων Ἰσραὴλ, οὓς αὐτὸς οἶδας ὅτι (97) αὐτοὶ εἰσι πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, καὶ γραμματεῖς αὐτῶν· καὶ ἄξεις αὐτοὺς εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου· καὶ στήσονται ἐκεῖ μετὰ σοῦ, καὶ καταβήσομαι, καὶ λαλήσω ἐκεῖ μετὰ σοῦ, καὶ

INTERR. XVII.

Quænam erat populi murmuratio[s]*?*

Ægre ferebant itineris molestiam.

INTERR. XVIII.

Qua de causa peccantibus mox pœnas infligit[t]*?*

Lex initium capiebat: idcirco necesse erat transgressorum supplicio cæteros prudentiores effici. Timor enim subditis convenit. Pœnæ vero conjuncta erat clementia. Nam qui resipiscebant, benevolentiam experiebantur. Statim ergo ut ignis divinitus illatus partem castrorum consumpsit, cum omnes confugissent ad preces, poposcit legislator remissionem, et hanc clementissimus Dominus contulit. Quod autem necessario pœnas de illis sumeret, sequentia testificantur: quia confestim ubi cessavit punitio, renovarunt memoriam Ægypti, et alliorum, ceparum, ac cæterorum, quorum desiderium appetitio gulæ subministrabat. Justa igitur de causa Moses cum illorum ingratitudine conjunxit munificentiam divinam, de manna verba faciens, quo pacto non solum panis, sed etiam obsonii vicem supplebat. « Frangebant illud, inquit, in mola, et terebant **232** in mortario, et coquebant in olla, et inde faciebant subcinericios panes[u]. » Ingemiscentibus autem illis, succenset Dominus Deus. Indignatur etiam propheta, et inclamans ait: « Quare afflixisti servum tuum, impenendo impetum populi hujus super me? Nunquid ego concepi populum hunc, aut peperi illum, quia dicis mihi: Defer illum in sinu tuo, quasi nutrix portet parvulum sugentem ubera, in terram de qua jurasti patribus eorum[v]? » Per hæc autem patefecit illorum imperfectionem ac stoliditatem, eos comparans infanti, qui nihil aliud possit, aut velit, quam lac sugere. Et quia verba erant vehementer indignantis, sicut et sequentia, quæ eodem spectant, docetur a Deo, quod non humana virtute, sed gratia divina populum gubernet. Ait enim illi: « Congrega mihi septuaginta viros de senioribus Israel, quos nosti esse seniores populi, et scribas eorum, et stabunt illic tecum, et descendam, et loquar ibi tecum: et sumam de spiritu, qui est super te, et ponam super eos, et sustinebunt tecum impetum populi hujus, nec solus portabis eos[x]. » Ex his autem verbis didicit legislator se gratiam administrationi sufficientem accepisse. Propterea dixit: « Sumam de

[s] Num. xi 1. [t] ibid. [u] ibid. 8. [v] Num. xi, 11, 12. [x] ibid. 16, 17.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[88] Qu. 18 tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad πατράσιν αὐτῶν, p. 232, exstat in cat. p. 1229, ad Num. xi, 1. 2.) δεδήλωκε — σὺ μόνος, vid. ib. p. 1232, ad vers. xi, 12. 3.) μεμάθηκε et rel. vid. ib. p. 1233, ad vers. 17. [89] Cat. p. 1229. πάντα τὸν λαόν. [90] ὅτι λάβε.

NOTÆ.

(88) *Ταύτην*. Des. in cod. et edit. Pici.

(89) Cod. ἀνενεώσαντες.

(90) Cod. σκόρδων.

(91) Cod. ἤλιθον. Pic. ἤλεον. Recepta lectio est ἤληθον.

(92) *Αὐτό*. Abest a cod.

(93) Cod. et Pic. θυΐα.

(94) *Θεράπ. σου*. In cod. ex eodem vers. 11, hæc adjiciuntur, καὶ διατί οὐχ εὕρηκα χάριν ἐναντίον σου.

(95) *Ἐπιθεῖναι*. Cod. addit μοί.

(96) Cod. et Pic. ὤμοσα.

(97) *Αὐτοί*. Des. in cod. et apud Pic.

spiritu qui est super te. » Non enim quod aliena virtute vel gratia indigeret, hoc dixit : sed ut illum doceret, quod accepisset gratiam ad usum sufficientem. Cæterum quod elargiendo septuaginta viris, nullo modo Mosis gratiam imminuit, **233** res gestæ testificantur. Nam et in regendo populo, et in prodigiis edendis, eadem agebat quæ gesserat antea. Quemadmodum enim qui ex una lucerna infinitas accendit, illam non minuit, et his lucem impertit : ita Deus omnium elargiens de gratia illius septuaginta viris, non diminuit illi concessam gratiam. Hoc adhuc fieri videmus. Siquidem et cum multæ myriades ab uno sacerdote baptizantur, et donum divinum accipiunt, sacerdotis gratiam non minuunt : nec dum a summis pontificibus ordinantur permulti, sacerdotalem dignitatem accipientes, ordinantis gratiam ullatenus imminuunt. Assensit itaque Dominus sententiæ servi. Dixit enim illi : Elige quos ipse nosti.

A ἀφελῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπὶ σοὶ, καὶ ἐπιθήσω ἐπ' αὐτούς· καὶ συναντιλήψονται μετὰ σοῦ τὴν ὁρμὴν τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ οὐκ οἴσεις αὐτοὺς σὺ μόνος. » Μεμάθηκε δὲ διὰ τούτων τῶν λόγων ὁ νομοθέτης, ὡς ἀποχρῶσαν ἔλαβε τῇ οἰκονομίᾳ τὴν χάριν. Διὰ τοῦτο εἶπεν· « Ἀφελῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπὶ σοί. » Οὐ γὰρ σπανίζων ἑτέρας δυνάμεως, ἢ χάριτος, τοῦτο ἔφη, ἀλλ' ἐκεῖνον διδάσκων ὡς εἰλήφει δύναμιν ἀρκοῦσαν τῇ χρείᾳ. Ὅτι δὲ καὶ τοῖς ἑβδομήκοντα δοὺς οὐκ ἐμείωσε τούτου τὴν χάριν, τὰ πράγματα μαρτυρεῖ· τὰ αὐτὰ γὰρ καὶ οἰκονομῶν, καὶ θαυματουργῶν διετέλει, ἃ καὶ πρότερον ἐπετέλει [91]. Ὥσπερ γὰρ ἐκ μιᾶς θρυαλλίδος μυρίας τὶς ἐξάπτων, οὔτε ταύτην μειοῖ, κἀκείνοις μεταδίδωσι τοῦ φωτός· οὕτως ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τῆς τούτου B χάριτος τοῖς ἑβδομήκοντα μεταδιδοὺς, τὴν τούτῳ δοθεῖσαν οὐκ ἠλάττωσε χάριν. Τοῦτο καὶ νῦν ὁρῶμεν γινόμενον. Πολλαὶ γὰρ ἀνθρώπων μυριάδες ὑπὸ ἱερέως [92] ἑνὸς βαπτιζόμεναι, καὶ τὴν θείαν δεχόμεναι δωρεὰν, οὐ σμικρύνουσι τοῦ ἱερέως τὴν χάριν· καὶ πάμπολλοι παρὰ τῶν ἀρχιερέων χειροτονούμενοι, καὶ τὴν ἱερατικὴν ἀξίαν δεχόμενοι, τοῦ χειροτονοῦντος οὐκ ἐλαττοῦσι τὴν δωρεάν. Μεμαρτύρηκε μέντοι ὁ Δεσπότης τῇ τοῦ θεράποντος ψήφῳ· ἔφη γὰρ αὐτῷ, Ἔκλεξαι οὓς αὐτὸς (98) οἶδας.

INTERR. XIX.

Quare cum Deus promisisset se daturum carnes, propheta dubitabat [y] ?

Quia non propheta solum, sed et homo erat. Edoctus est autem a Domino Deo, non hæsitare cum Deus aliquid promitteret. Dixit enim ei : « Nunquid manus Domini non sufficiet ? Jam nosces, an sermo meus eveniat tibi, an non [z] ? » Promittens tamen se daturum, liberalitati supplicium adjunxit. Nam cum dixisset : « Usque ad mensem edetis carnes, donec egrediantur per nares vestras, » subdidit : « Et erunt vobis in nauseam [a], » vel ut Symmachus, « in cruditatem. » Nam edacitas morbum, multisque **234** plaga divinitus illata mortem attulit. Unde divinus David dixit : « Adhuc esca erat in ore ipsorum, et ira Dei descendit super eos, et occidit plures ex illis [b]. » Merito ergo sapientissimus Paulus admonet : « Et carnis curam ne habeatis ad concupiscentiam [c]. »

ΕΡΩΤ. ΙΘ'.

Τί δήποτε τοῦ Θεοῦ ὑποσχομένου δώσειν κρέα, ὁ προφήτης ἀμφέβαλλεν ;

Ἐπειδὴ οὐ μόνον προφήτης, ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος ἦν. Ἐδιδάχθη δὲ παρὰ τοῦ Δεσπότου Θεοῦ μὴ ἐνδοιάζειν ὑπισχνουμένου Θεοῦ. Ἔφη γὰρ πρὸς αὐτόν· « Μὴ ἡ χεὶρ Κυρίου οὐκ ἐξαρκέσει [93]; ἤδη γνώσῃ C εἰ ἐπικαταλήψεταί σε ὁ λόγος μου, ἢ οὔ. » Ὑπισχνούμενος μέντοι δώσειν, τῇ φιλοτιμίᾳ τιμωρίαν συνῆψεν. Εἰπὼν γὰρ, ὅτι « Ἕως μηνὸς φάγεσθε κρέα, ἕως ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τῶν μυκτήρων ὑμῶν, » ἐπήγαγε· « Καὶ ἔσται ὑμῖν εἰς χολέραν, » ἢ ὡς ὁ Σύμμαχος, « εἰς ἀπεψίαν. » Ἡ γὰρ ἀδηφαγία τὴν νόσον ἐπήγαγε, καὶ πολλοῖς τὸν θάνατον ἡ θεήλατος πληγή [94]. Διὸ καὶ ὁ θεῖος ἔφη (99) Δαβίδ· « Ἔτι τῆς βρώσεως οὔσης ἐν τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἀνέβη ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἀπέκτεινεν ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν. » Εἰκότως τοίνυν ὁ πάνσοφος παραινεῖ Παῦλος· « Μὴ ποιεῖσθε τῆς σαρκὸς πρόνοιαν εἰς ἐπιθυμίαν.

INTERR. XX.

Quamobrem septuaginta statim ut præfecti sunt, prophetarunt postea vero minime [d] ?

Quia non vaticinandi sed gubernandi causa eos præfecerat : quod munus etiam inter charismata Spiritus censetur. Unde beatus Paulus [e], cum apo-

ΕΡΩΤ. Κ'.

D *Τίνος χάριν εὐθὺς μὲν προβληθέντες οἱ ἑβδομήκοντα προεφήτευσαν* (1), *μετὰ δὲ ταῦτα οὐκέτι ;*

Ὅτι οὐ προφητείας χάριν, ἀλλ' οἰκονομίας αὐτοὺς προυβάλετο (2)· τῶν δὲ τοῦ Πνεύματος χαρισμάτων καὶ τοῦτο. Ὅθεν ὁ μακάριος Παῦλος τοῖς

[y] Num. XI, 21. [z] ibid. 23. [a] ibid. 20. [b] Psal. LXXVII, 30, 31. [c] Rom. XIII, 14. [d] Num. XI, 25. [e] Ephes. IV, 11 ; I Cor. XII, 28.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[91] Cat. p. 1233. ἀπετέλει. [92] τοῦ ἑνὸς ἱερέως. [93] ἐξαρκέσῃ. [94] Cat. p. 1235. θεήλατος ὀργή.

NOTÆ.

(98) Αὐτός. Utroque loco desid.
(99) Ἔφη. Cod. et Pic. ἐπήγαγε.

(1) Cod. et Pic. προεφήτευον.
(2) Cod. et Pic. προεβάλετο.

ἀποστόλοις, καὶ τοῖς προφήταις, καὶ τοῖς διδασκάλοις, καὶ τοῖς χαρίσμασι τῶν ἰαμάτων, τὰς ἀντιλήψεις καὶ κυβερνήσεις συνέταξε. Τούτου οἱ ἑβδομήκοντα τοῦ χαρίσματος ἠξιώθησαν. Ἵνα δὲ [95] δῆλοι γένωνται τῷ λαῷ, ὅτι δὴ τῆς θείας ἀπήλαυσαν δωρεᾶς, εὐθύς τινα προηγόρευσαν.

ΕΡΩΤ. ΚΑ'[96].

Ἐλδὰδ καὶ Μωδὰδ (3) τί δήποτε [97] προεφήτευσαν μὴ συναριθμηθέντες τοῖς ἑβδομήκοντα;

Εἰκὸς αὐτοὺς ἴσους εἶναι τὴν ἀξίαν τοῖς ἑβδομήκοντα, καὶ τούτου χάριν ἀπολαῦσαι τῆς δωρεᾶς. Αἰνίττεται δὲ ὁ λόγος, ὅτι πολλάκις τοὺς ἀδοκίμους παρὰ ἀνθρώποις (4) νομιζομένους [98] δοκίμους οἶδεν ὁ τὰ κεκρυμμένα γινώσκων (5). Οὕτως ἐπὶ τοῦ Κορνηλίου προὔλαβε τὴν τῶν ἀνθρώπων διακονίαν ἡ θεία φιλοτιμία· πρὸ γὰρ τοῦ βαπτίσματος ἔδωκεν αὐτῷ [99] (6) τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος. Ἐδείχθη δὲ κἀνταῦθα τοῦ νομοθέτου τὸ ἄφθονον. Τοῦ γὰρ Ἰησοῦ εἰρηκότος, « Κύριε Μωσῆ, κώλυσον αὐτούς, » ὑπολαβὼν ἔφη, « Μὴ ζηλοῖς σύ μοι (7)· καὶ τίς ἂν δῴη πάντα τὸν λαὸν Κυρίου προφήτας, ὅταν δῷ Κύριος τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτούς; » Καὶ ὁ πανεύφημος δὲ Ἰησοῦς οὐ τοῦ φθόνου τὸ πάθος ἐδέξατο, ἀλλ' αὐθάδειαν καὶ τυραννίδα τὸ πρᾶγμα νομίσας, τοῖσδε τοῖς λόγοις ἐχρήσατο. Ὅτι γὰρ τούτου τοῦ πάθους ἐλεύθερος ἦν, ὁ ἔπαινος μαρτυρεῖ. Οὕτω γὰρ ἔφη· « Καὶ ἀποκριθεὶς Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ ὁ παρεστηκὼς Μωσῇ ὁ ἐκλεκτὸς [1] (8) εἶπεν, Κύριε Μωσῆ, κώλυσον αὐτούς. »

ΕΡΩΤ. ΚΒ'.

Τίνα χρὴ νοῆσαι τὴν Αἰθιόπισσαν γυναῖκα, ἣν ἔλαβε Μωσῆς;

Ἰώσηπος μὲν εἶπεν, ὡς (9) ἡνίκα ἐν τοῖς βασιλείοις ἐτρέφετο, στρατηγὸς εἰς τὸν κατὰ τῶν Αἰθιόπων χειροτονηθεὶς πόλεμον, εἶτα νικήσας, ἠγάγετο τοῦ βασιλέως ἐκείνου τὴν θυγατέρα. Καὶ Ἀπολινάριος δὲ μῦθον ἀνέπλασε πολλῷ μυθωδέστερον τούτου. Ἔφη γὰρ μετὰ τὴν Σεπφώραν ἄλλην αὐτὸν Αἰθιόπισσαν γῆμαι· ἵνα, φησί, γένηται τύπος τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ, ὃς μετὰ τὴν Ἰσραηλῖτιν τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν ἐμνήστευσεν. Ἀλλὰ καὶ ἡ Σεπφώρα ἀλλόφυλος ἦν. Τὸ τοίνυν πλάττειν μύθους, οὐ τοῦ θείου Πνεύματος, ἀλλὰ τοῦ ἐναντίου. Τοσαύτης γὰρ ἁγνείας (10) μετὰ τὴν κλῆσιν ὁ νομοθέτης ἐφρόντισεν, ὅτι καὶ τὴν Σεπφώραν κατέλιπεν εἰς Αἴγυπτον εἰσιών. Μετὰ δὲ τὴν ἐκεῖθεν ἔξοδον, ἀφίκετο πρὸς αὐτὸν ὁ κηδεστὴς ἄγων ἐκείνην μετὰ τῶν παιδίων, καὶ προστέθεικεν

A stolis, cum prophetis, cum doctoribus, et dono gratioso curationum, opitulationes quoque et gubernationes collocavit. Hoc autem gratiæ dono septuaginta ornati sunt. Et ut constaret populo, divinum munus illos esse consecutos, quædam statim prædixerunt.

INTERR. XXI.

Cur Eldad et Modab vaticinati sunt, cum non essent de numero septuaginta illorum [f]?

Verisimile est illos dignitate pares fuisse cum septuaginta istis, et ob id donum illud esse adeptos. Innuunt autem hæc verba, sæpenumero eos qui reprobi censentur apud homines, probos agnosci ab eo qui novit occulta. [g] Sic et quoad Cornelium B divina liberalitas præoccupavit hominum ministerium. Siquidem antequam esset baptizatus, dedit illi gratiam Spiritus. Perspicitur autem ex hoc quoque candor legislatoris, quia cum **235** Josua Mosi dixisset: « Domine, probibe illos: » suscipiens ait: « Ne æmuleris tu mihi. Utinam omnis populus prophetet, et det Dominus spiritum suum super eos [h]! » At laudatissimus Josua non invidia ducebatur: sed existimans rem esse contumacia et tyrannide plenam, usus est his verbis. Quod enim hac affectione careret, satis probat laus illius. Sic enim ait: « Et respondens Josua filius Nave, electus, qui assistebat Mosi, dixit: Domine Moses, prohibe illos. »

C

INTERR. XXII.

Quænam intelligenda est mulier Æthiopissa, quam duxit Moses [i]?

Josephus quidem ait Mosen, cum in regia educaretur, in bello contra Æthiopes ducem creatum esse, partaque victoria regis illius filiam duxisse. Apollinarius autem fabulam finxit hac longe fabulosiorem. Ait enim, post Sephoram illum duxisse aliam Æthiopissam: ut esset, inquit, figura Christi Domini, qui Ecclesiam ex gentibus post Israeliticam sibi desponsavit. Atqui Sephora etiam erat extranea. Non est ergo divini Spiritus fabulas fingere, sed contrarii. Tantæ enim castitatis studium habuit legislator post vocationem suam, ut ingressurus Ægyptum, Sephoram etiam domi reliquerit. D Postquam autem illinc egressus est, accessit ad eum socer adducens **236** eam una cum liberis: et addidit [j]: « quod post dimissionem adduxit eam. »

[f] Num xi, 25, 26. [g] Act. x, 44 seqq. [h] Num. xi, 28, 29. [i] Num. xii, 1. [j] Exod. xviii, 2.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[95] Cat. p. 1237. δή [96] Qu. 21 duæ sunt partes. Prior usque ad χάριν τοῦ Πνεύματος exstat in cat. p. 1237, ad Num. xi, 26; posterior, ἐδείχθη et rel. ib. p. 1238, ad vers. 29. [97] τι ποτε. [98] λογιζομένους. [99] αὐτοῖς. [1] ἐκλεκτὸς αὐτοῦ.

NOTÆ.

(3) Cod. et Pic. ὁ Μοδάδ. In versione τῶν O' leg. Μωδάδ.

(4) Ἀδοκίμους παρὰ ἀνθρ. Des. in cod. et apud Pic.

(5) Γινώσκων. Des. utroque loco.

(6) Αὐτῷ. Cod et Pic. αὐτοῖς.

(7) Σύ μοι. Cod. Vaticanus habet ἐμέ.

(8) Ὁ ἐκλεκτός. Ita interpretes Græci exprimunt Hebr. מִבְּחֻרָיו quod rectius verteres *a juventute sua*, cum præcedat מְשָׁרֵת מֹשֶׁה.

(9) Ὡς. Des. in cod. et apud Pic.

(10) Ἁγνείας. Cod. et Pic. εὐγενείας.

Sephoram igitur appellavit Æthiopissam. Siquidem Saba gens est Æthiopica. Evangelista enim ait: « Regina Æthiopum surget, et condemnabit generationem istam [k]. » Regnorum autem historia nuncupavit eam reginam Sabæ. Porro Saba gens Homeritarum appellatur, quibus vicini sunt Madianitæ. Cum ergo Aaron Israelitidem duxisset, Moses autem alienigenam, exorta simultate quadam, hoc illi exprobrarunt. Sed perfectissimam virtutem legislatoris confirmat fratrum protervia. Nempe cum alia carerent accusatione, uxoris probrum objecerunt. Verbisque meis attestatur sententia justissimi judicis. Ait enim: « Si fuerit inter vos propheta, in visione cognoscar ab eo, vel per somnium loquar ad illum. At non sicut servus meus Moses, qui in tota domo mea fidelis est. Ore enim ad os loquar cum eo, in specie, et non per ænigmata: et gloriam Domini vidit. Et quare non timuistis detrahere servo meo Mosi [l]? » Verax ergo est ille sermo, qui dicit: « Mihi vindicta, ego rependam, dicit Dominus [m]. » Itaque per hæc et per illa docemur, non esse ultionem sumendam de his qui inferunt injuriam, sed exspectandam esse sententiam divinam, quæ curam gerit eorum, qui injuria sunt affecti: quemadmodum et tunc tacente Mose Miriam lepra percussit.

A ὅτι « μετὰ τὴν ἄφεσιν ἤγαγεν αὐτήν. » Τὴν Σεπφώραν τοίνυν ὠνόμασεν Αἰθιόπισσαν· τὸ γὰρ Σαβὰ ἔθνος Αἰθιοπικόν ἐστιν. Ὁ γὰρ Εὐαγγελιστής φησιν· « Βασίλισσα Αἰθιόπων (11) ἀναστήσεται, καὶ κατακρινεῖ τὴν γενεὰν ταύτην. » Ἀλλ' ἡ τῶν Βασιλειῶν ἱστορία βασίλισσαν Σαβὰ προσηγόρευσε ταύτην. Σαβὰ δὲ καλεῖται τῶν Ὁμηριτῶν τὸ ἔθνος· τούτοις οἱ Μαδιηναῖοι πελάζουσιν. Ἐπειδὴ τοίνυν ὁ Ἀαρὼν Ἰσραηλῖτιν ἠγάγετο, τὴν ἀλλόφυλον δὲ ὁ Μωσῆς, μικροψυχίας γενομένης, ταύτην αὐτῷ τὴν λοιδορίαν προσήνεγκαν. Καὶ μαρτυρεῖ δὲ τῇ τελειοτάτῃ ἀρετῇ τοῦ νομοθέτου τῶν ἀδελφῶν ἡ παροινία· ἀπορήσαντες γὰρ δηλονότι κατηγορίας ἑτέρας, τῆς γυναικὸς αὐτῷ τὸν ψόγον ἐπήνεγκαν. Μαρτυρεῖ δέ μου τῷ λόγῳ καὶ ἡ ψῆφος τοῦ δικαιοτάτου κριτοῦ· ἔφη γάρ· « Ἐὰν B γένηται προφήτης ὑμῖν, ἐν ὁράματι αὐτῷ γνωσθήσομαι, καὶ ἐν ὕπνῳ λαλήσω· οὐχ οὕτως ὡς ὁ θεράπων μου Μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ μου πιστός ἐστι· στόμα κατὰ στόμα λαλήσω αὐτῷ, ἐν εἴδει, καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων, καὶ τὴν δόξαν Κυρίου εἶδε (12). Καὶ διατί οὐκ ἐφοβήθητε καταλαλῆσαι τοῦ θεράποντός μου Μωσέως (13); » Ἀληθὴς ἄρα (14) ὁ λόγος ἐκεῖνος, ὁ φάσκων· « Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. » Διδασκόμεθα γὰρ καὶ διὰ τούτων, καὶ δι' ἐκείνων, μὴ ἀμύνεσθαι τοὺς ἀδικοῦντας, ἀλλὰ τὴν θείαν ψῆφον προσμένειν, ὡς (15) μάλα τῶν ἀδικουμένων προμηθουμένην, ὥσπερ ἀμέλει καὶ τότε Μωσέως σιγῶντος τῇ Μαριὰμ τὴν λέπραν ἐπήνεγκεν.

237 INTERR. XXIII.

Quare cum ambo conviciati essent, illa sola (Miriam) pœnas luit?

In primis quia gravius erat ejus delictum. Masculo enim et natura et lex feminam submittunt. Deinde veniam aliquam merebatur Aaron, et ut provectior ætate, et propter pontificiam dignitatem. Præterea quoniam leprosus secundum legem immundus esse videbatur, Aaron autem radix erat sacerdotum et columen, ne probrum in totum transiret genus, parem ei pœnam non inflixit: sed per sororem terruit illum simul et erudivit. Tantum enim illi dolorem attulit plaga, ut pro ipsa quæ sauciata fuerat, injuriam passum deprecaretur, ut precibus hanc cladem averteret: quod ille non neglexit, sed confestim supplicationem obtulit. Deinde clementissimus Dominus docuit, se non judiciario more, sed paterno,

C ΕΡΩΤ. ΚΓ' [1].

Τί δήποτε τῶν δύο λελοιδορηκότων [2] ἐκείνη δίκας ἔτισε μόνη,

Πρῶτον ἐπειδὴ (16) μεῖζον ἦν τῆς γυναικὸς τὸ πλημμέλημα· τῷ ἄῤῥενι γὰρ καὶ ἡ φύσις καὶ ὁ νόμος ὑποτάττει τὸ θῆλυ (17). Ἔπειτα εἶχέ τινα μετρίαν συγγνώμην ὁ Ἀαρὼν, καὶ ὡς τῷ χρόνῳ πρεσβύτερος, καὶ ὡς ἀρχιερωσύνης ἠξιωμένος. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπειδὴ ἀκάθαρτος ὁ λεπρὸς ἐδόκει εἶναι κατὰ τὸν νόμον, ῥίζα δὲ τῶν ἱερέων καὶ κρηπὶς ἦν ὁ Ἀαρὼν, ἵνα μὴ εἰς ἅπαν διαβῇ τὸ γένος τὸ ὄνειδος, τὴν ἴσην οὐκ ἐπήγαγεν αὐτῷ τιμωρίαν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδελφῆς ἐφόβησεν ὁμοῦ καὶ ἐπαίδευσεν. Οὕτω γὰρ αὐτὸν τὸ πάθος ἠνίασεν (18), ὅτι πρὸ τῆς τοῦτο δεξαμένης (19) αὐτὸς τὸν ἠδικημένον ἱκέτευσε λῦσαι τῇ πρεσβείᾳ τὴν συμφοράν· ὁ δὲ οὐκ ἠμέλησεν (20), D ἀλλ' αὐτίκα τὴν ἱκετηρίαν προσήνεγκεν. Εἶτα ὁ φιλ-

[k] Luc. XI, 31. [l] Num XII, 6-8. [m] Rom. XII, 19

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[1] Initium qu. 23 usque ad ἱκετηρ. προσήνεγκεν exstat in cat. p. 1244, ad Num. XII, 9, 10. Reliqua vid ib. p. 1246, ad vers. 14 [2] Cat. p. 1244. λοιδορησάντων.

NOTÆ.

(11) *Αἰθιόπων*. Recepta lectio Luc. XI, 31, est νότου. Et pro ἀναστήσεται ibid. legitur ἐγερθήσεται.

(12) *Κυρίου εἶδε*. Cod. ἦν εἶδεν.

(13) *Μου Μωσέως*. Cod. et Pic. Μωϋσῇ, omisso μου.

(14) *Ἄρα*. Cod. et Pic. γάρ.

(15) *Ὡς* abest utroque loco.

(16) *Ἐπειδή*. Uterque ἐπεί.

(17) *Θῆλυ*. In cod. sequitur ον. Legendum itaque vel θῆλυ ὄν, vel θηλυκόν.

(18) *Οὕτω — ἠνίασεν*. Des. in cod. et apud Pic.

(19) *Πρὸ — δεξαμένης*. Cod. πρώτης τοῦτο δεξάμενος. Pic. πρῶτος τοῦτο δεξάμενος.

(20) Cod. ἐμέλλησεν. Pic. ἐμέλησεν.

ἄνθρωπος ἐδίδαξε Κύριος, ὡς[a] οὐ δικαστικῶς αὐτὴν, ἀλλὰ πατρικῶς ἐπαίδευσεν. Ἔφη γὰρ, « Εἰ ὁ πατὴρ αὐτῆς πτύων[b] (21) ἐνέπτυσεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῆς, οὐκ ἐντραπήσεται (22); Ἑπτὰ ἡμέρας ἀφορισθήσεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς, καὶ μετὰ ταῦτα εἰσελεύσεται. » Συνέζευκται δὲ καὶ τιμὴ τῇ ἀτιμίᾳ· οὐκ ἀπῆρε γὰρ ὁ λαὸς ἕως ἀπηλλάγη τοῦ πάθους.

ΕΡΩΤ. ΚΔ'.

Τίνος χάριν κατασκόπους ἀποσταλῆναι προσέταξεν ὁ Θεός (23);

Ἵνα προμαθόντες τῆς γῆς τὴν εὐκαρπίαν, ἐπιθυμήσωσι μεταλαχεῖν τῶν ἐπαινουμένων καρπῶν· ὀκνοῦντες δὲ καὶ ὀκλάζοντες, μηδεμίαν ἔχωσι παραίτησιν κολαζόμενοι.

ΕΡΩΤ. ΚΕ'.

Τί δήποτε τὸν Αὐσῆν, ἡνίκα κατάσκοπον ἔπεμπεν, ἐκάλεσεν Ἰησοῦν;

Ὅτι τύπος ἦν τοῦ ἀληθινοῦ Ἰησοῦ, ὃς τὸ τῶν κατασκόπων ἐμιμήσατο σχῆμα, τὴν ἡμετέραν οἰκονομῶν σωτηρίαν. Καθάπερ γὰρ οἱ κατάσκοποι τῷ τῶν ἐθνῶν ἐκείνων, ἃ κατασκοποῦσι, καὶ σχήματι κέχρηνται καὶ φωνῇ, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς Λόγος τὴν ἀνθρωπείαν περιθέμενος φύσιν, καὶ τῇ ταύτης γλώττῃ χρησάμενος, τὴν ἡμετέραν ᾠκονόμησε σωτηρίαν.

ΕΡΩΤ. ΚϚ'.

Τίνα λέγει γενεὰν Ἐνάκ;

Ὀνομαστότατος ἦν οὗτος, καὶ πολυθρύλλητος, ὡς εἰκὸς, διὰ τὸ τοῦ σώματος μέγεθος· καὶ τὸ γένος δὲ πάντως τῷ προγόνῳ ἐῴκει.

ΕΡΩΤ. ΚΖ'.

Τί ἐστιν[c], « *Ἐμπλήσει ἡ δόξα Κυρίου πᾶσαν τὴν γῆν;* »

Προλέγει τὴν Ἰουδαίων ἀποβολὴν, καὶ τῆς οἰκουμένης τὴν σωτηρίαν· καὶ ὅρκον τῇ προῤῥήσει προστίθησι. « Ζῶ γὰρ, φησὶν, ἐγὼ, καὶ ζῇ τὸ ὄνομά μου, καὶ ἐμπλήσει ἡ δόξα Κυρίου πᾶσαν τὴν γῆν. » Εἶτα ἐκφέρει τὴν ψῆφον κατὰ τῶν ἀριθμηθέντων ἁπάντων, πλὴν Χαλὲβ υἱοῦ Ἰεφωνῆ, καὶ Ἰησοῦ υἱοῦ Ναυῆ[f], οἳ πρὸς τῇ ἀληθείᾳ τῶν μηνυμάτων, τὴν εὐσεβῆ παραίνεσιν προσήνεγκαν τῷ λαῷ (24). Ταύτῃ μέντοι παραβαλεῖν προσήκει τῇ ἀποφάσει τὴν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εἰρημένην· « Ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. » Τύπος γὰρ τῶν μὲν ἠπιστηκότων Ἰουδαίων (25), οἱ ἐν τῇ ἐρήμῳ (26) πεπτωκότες δι' ἀπιστίαν· τῶν δὲ πεπιστευκότων ἐθνῶν, οἱ ἀπερί-

A illam castigasse. Nam ait : « Si pater ejus conspuens spuisset in faciem illius, anne pudore suffunderetur? Septem diebus separabitur extra castra, postea revertetur[n-o]. » Habet autem et annexum honorem hæc ignominia, quia non prius loco motus est populus, quam hæc a plaga liberata fuerit.

INTERR. XXIV.

Quam ob causam exploratores mitti mandavit Deus[p]?

Ut cum prænossent fertilitatem terræ, consequi tam uberes fructus optarent : cunctantes vero et **238** animum despondentes absque ulla excusatione plecterentur.

B

INTERR. XXV.

Quare Oseam appellavit Josuam, cum illum ad explorandum mitteret[q-r]?

Quoniam erat figura veri Jesu, qui imitatus est exploratores in peragenda salute nostra. Sicut enim exploratores præ se ferebant habitum et vocem gentium quas explorabant : ita et Deus verbum, humanam induens naturam, illius utens lingua salutem nostram procuravit.

INTERR. XXVI.

Quam dicit esse generationem Enak[s]?

C Hic propter magnitudinem corporis, ut par fuit, famatissimus erat et vulgatissimus. Genus autem ac progenies ipsi omnino similis fuit.

INTERR. XXVII.

Quid hoc est : « Implebit gloria Domini omnem terram[t]? »

Prænuntiat rejectionem Judæorum, et orbis salutem : et jurejurando vaticinium confirmat : « Vivo enim, inquit, ego, et vivit nomen meum, et implebit gloria Domini universam terram[u]. » Deinde profert sententiam contra omnes enumeratos, præter Chalebum filium Jephonæ, et Josuam filium Nave, qui præterquam quod vera retulerant, ad pietatem populum fuerant cohortati. Huic sententiæ conferenda est illa, quæ prolata est in Evangeliis : « Auferetur a vobis regnum, et dabitur genti faD cienti fructus **239** ejus[v]. » Nam qui propter incredulitatem ceciderunt in deserto, Judæorum infidelium figuram gerebant : gentium vero quæ crediderunt figuram referebant incircumcisi pueri, qui

[n-o] Num. XII, 10. [p] ibid. 14. [q-r] Num. XIII, 17. [s] ibid. 29. [t] Num. XI 21. v, [u] ibid. [v] Matth. XXI, 43.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[a] ἐδίδαξεν, ὡς. [b] ἐμπτύων. [c] Cat. p. 1255. Τί ἐστι. Καί. [f] Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ.

NOTÆ.

(21) Cod. ἐμπτύων.
(22) Cod. ἐνετράπη.
(23) Ὁ Θεός. Abest a cod. et edit. Pici.
(24) Εἶτα -- τῷ λαῷ Hæc apud Picum constituunt interrog. 28, ubi pro εἶτα legitur τί ὅτι. Responsio incipit a verbis ταύτῃ μέντοι κ. τ. λ.
(25) Ἰουδαίων. Cod. ἐθνῶν.
(26) Ἐν τῇ ἐρήμῳ. Abest a cod.

illorum loco per Josuam terram adepti sunt majoribus promissam.

INTERR. XXVIII.

Cur tam multa per legem inculcat de iisdem sacrificiis [x]?

Ut per frequentiam latarum legum firmam ipsarum memoriam efficiat.

INTERR. XXIX.

Quid est illud : « Anima quæ egerit manu sua superbe [y]? »

Cum lege sanxisset, quam victimam offerre deberent, qui peccarunt imprudentes, nunc de sponte peccantibus legem condit. Varia sunt autem peccata. Nam quidam propter infirmitatem animi insultum affectionum sustinere nequeunt, et cedentes B vincuntur : alii vero ex alia circumstantia prolabuntur in peccata. Sunt etiam quidam, qui leges divinas aspernantur : et hos per arrogantiam peccare dicit, veluti sponte contemnentes leges. Talem delendum ait, et causam subdidit : « Quia verbum Domini contempsit, et præcepta ejus irrita fecit. Attritione atteretur anima illa : peccatum enim illius est in ipsa [z]. » Qui enim per imbecillitatem superatus ab affectionibus, postea luget et lamentatur, veniam aliquam saltem exiguam meretur. Qui vero perversa amplectitur contemptis mandatis divinis, omni defensione caret.

240 INTERR. XXX.

C

Qua de causa lapidari jussit eum qui die Sabbati ligna collegerat [z*]? »

Ut qui primus legem ausus esset prætergredi, ne fieret auctor transgrediendi leges : hujus enim castigatio metum omnibus incussit.

INTERR. XXXI.

Cur mandavit Deus, ut fimbriis ipsis vestimentorum vittam hyacinthinam apponerent [a]? »

Hyacinthina vitta cœli colorem refert. Illos ergo meminisse volebat legislatoris, qui omnia quidem replet, cœlum autem incolere videtur. « Cœlum enim, inquit, cœli, est Domini [b]. » Et : « Qui habitat in cœlis, deridebit eos [c]. » Hoc non minus lex docet : D « Videbitis enim, inquit, fimbrias, et recordabimini mandatorum Domini, ut faciatis ea : neque conver-

A τμητοι παῖδες, οἱ ἀντ' ἐκείνων διὰ Ἰησοῦ τὴν γῆν ἀπειληφότες τὴν τοῖς προγόνοις ἐπηγγελμένην [a].

ΕΡΩΤ. ΚΗ'.

Τί δήποτε περὶ τῶν αὐτῶν θυσιῶν πολλὰ νενομοθέτηκεν [9]?

Ἵνα τῇ συνεχείᾳ (27) τῆς νομοθεσίας παγίαν τῶν νόμων τὴν μνήμην ἐργάσηται.

ΕΡΩΤ. ΚΘ'.

Τί ἐστι, « Ψυχὴ ἥτις ποιήσει ἐν χειρὶ (28) ὑπερηφανίαν [10]?

Περὶ τῶν ἀκουσίως ἡμαρτηκότων νομοθετήσας ὁποίαν χρὴ θυσίαν προσενεγκεῖν, καὶ περὶ τῶν ἑκουσίως (29) τι ἡμαρτηκότων [11] νομοθετεῖ. Διάφορα δὲ τὰ ἁμαρτήματα· οἱ μὲν γὰρ οὐ φέρουσι διὰ τὴν τῆς ψυχῆς ἀσθένειαν τὴν τῶν παθῶν ἐπανάστασιν, καὶ ἐνδιδόντες ἡττῶνται· οἱ δὲ καὶ ἐξ ἑτέρας περιστάσεως ἁμαρτήμασι περιπίπτουσιν. Εἰσὶ δὲ, οἵ τινες [12] καὶ καταφρονητικῶς περὶ τοὺς θείους διάκεινται νόμους· τούτους ἐξ ὑπερηφανίας ἁμαρτάνειν ἔφη, ὡς ἑκόντας τῶν νόμων καταφρονοῦντας. Τὸν τοιοῦτον ἐξαλειφθήσεσθαι ἔφη, καὶ τὴν αἰτίαν ἐπήγαγεν· « Ὅτι τὸ ῥῆμα Κυρίου ἐφαύλισε, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ διεσκέδασεν· ἐκτρίψει ἐκτριβήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη· ἁμαρτία γὰρ αὐτῆς ἐν αὐτῇ. » Ὁ μὲν γὰρ δι' ἀσθένειαν ἡττώμενος τῶν παθῶν, εἶτα στένων καὶ ὀδυρόμενος, ἔχει τινὰ γοῦν σμικρὰν συγγνώμην· ὁ δὲ τὰ πονηρὰ ἀσπαζόμενος, καὶ τῶν θείων καταφρονῶν ἐντολῶν, πάσης ἀπολογίας ἐστέρηται [13].

ΕΡΩΤ. Λ'.

Διατί τὸν ἐν τῷ Σαββάτῳ συλλέξαντα ξύλα καταλευσθῆναι προσέταξεν;

Ὡς πρῶτον τοῦτον παραβεβηκότα τὸν νόμον, ἵνα μὴ γένηται παρανομίας ἀρχέτυπον· ἡ γὰρ τούτου τιμωρία δέος ἐνέθηκεν ἅπασιν.

ΕΡΩΤ. ΛΑ'.

Τί δήποτε προσέταξεν ὁ Θεὸς αὐτοῖς τοῖς κρασπέδοις τῶν ἱματίων κλῶσμα ὑακίνθινον ἐπιθεῖναι;

Τὸ ὑακίνθινον κλῶσμα (30) τοῦ οὐρανοῦ μιμεῖται τὴν χρόαν. Ἀνεμίμνησκε τοίνυν αὐτοὺς τοῦ νομοθέτου, ὃς (31) πληροῖ μὲν τὰ πάντα, οἰκεῖν δὲ δοκεῖ τὸν οὐρανόν. « Ὁ οὐρανὸς γὰρ, φησὶ, τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ. » Καὶ, « Ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐκγελάσεται αὐτούς. » Τοῦτο δὲ (32) καὶ ὁ νόμος διδάσκει· « Ὄψεσθε γὰρ, φησὶ, τὰ κράσπεδα, καὶ ἀνα-

[x] Num. xv, 1 seq. [y] Num. xv, 30. [z] ibid. 31. [z*] ibid. 35. [a] ibid. 38. [b] Psal. cxiii, 16. [c] Psal. ii, 4.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[a] τύπος — ἐπηγγελμένην. Hæc exstant quidem suo loco in cat. p. 1255, sub Theodoreti nomine; recurrunt autem, paucis mutatis, sub vago titulo Ἀδήλου, p. 1259, ad cap. xiv, 7. [9] Cat. p. 126. πολλάκις νενομοθ. [10] Cat. p. 1266. ὑπερηφανίας. [11] ἑκόντων ἡμαρτ. [12] τινες om. [13] ἀπεστέρηται.

NOTÆ.

(27) Συνεχείᾳ. Cod. et Pic. συγγενείᾳ.
(28) Lectio recepta Num. xv, 30 est ὑπερηφανίας.
(29) Cod. ἑκόν.
(30) Κλῶσμα. Cod. et Pic. χρῶμα.
(31) Ὅς. Uterque ὡς.
(32) Δέ. Dcs. utroque loco.

μνησθήσεσθε [14] πάσας τὰς ἐντολὰς (33) Κυρίου ποιῆσαι αὐτάς, καὶ οὐ διαστραφήσεσθε ὀπίσω τῶν διανοιῶν ὑμῶν, καὶ τῶν ὀφθαλμῶν, ἐν οἷς ὑμεῖς ἐκπορνεύετε ὀπίσω αὐτῶν.

A ... temini post cogitationes vestras, aut oculos vestros, quibus vos fornicamini post eos [d]. »

ΕΡΩΤ. ΛΒʹ.

Τὸ μέντοι Κορὲ στασιάσαι κατὰ τοῦ νομοθέτου [15] *ἔχει τινὰ λόγον· ἐκ γὰρ τῆς Λευϊτικῆς ὑπῆρχε φυλῆς· Δαθὰν δὲ, καὶ Ἀβείρων, καὶ Ἐλιὰβ, ἐκ τοῦ Ῥουβὴν τὸ γένος κατάγοντες* [16], *ποίαν ἔχουσι τῆς στάσεως ἀφορμήν;*

Πρωτότοκος ἦν ὁ Ῥουβήν· καὶ ᾠήθησαν πρωτοτόκοις (33*) τὴν ἱερωσύνην ἁρμόττειν· καὶ οὐκ ἐσκόπησαν, ὡς ὁ πρόγονος αὐτῶν τῶν πρωτοτοκίων (34) διὰ τὴν παρανομίαν ἐξέπεσεν.

INTERR. XXXII.

Quod Core seditionem moverit adversus legislatorem, ratione fortasse non caret; nam erat ex tribu Levitica: Dathan vero, et Abiron, et Eliab, cum ducerent originem a Rubene, quam seditionis occasionem habuerunt?

Ruben erat primogenitus, existimabantque primogenitis sacerdotium competere: nec animadverterunt progenitorem ipsum primogeniti jure propter iniquum facinus excidisse.

ΕΡΩΤ. ΛΓʹ [17].

Τί ἐστι, « Μὴ πρόσχῃς εἰς τὴν θυσίαν αὐτῶν; »

Ἀγὼν περὶ τῆς ἱερωσύνης ἐγίνετο· καὶ μέλλοντες κἀκεῖνοι καὶ οὗτοι (35) προσφέρειν θυμίαμα, κριτῇ ἐχρῶντο τῷ Δεσπότῃ Θεῷ. Ἀθυμήσας τοίνυν ὁ προφήτης διὰ τοὺς τῆς στάσεως ἀρχηγοὺς, ἱκέτευε [18] τὸν Κριτὴν, μὴ δέξασθαι τὸ παρανόμως ὑπὸ τῶν στασιαστῶν προσφερόμενον, καὶ εἰς μαρτυρίαν αὐτὸν τῆς οἰκείας ἐπιεικείας καλεῖ· « Μὴ πρόσχῃς γὰρ, φησὶν, εἰς τὴν θυσίαν αὐτῶν· οὐκ ἐπιθύμημα (36) οὐδενὸς αὐτῶν εἴληφα, οὐδὲ ἐκάκωσα οὐδένα αὐτῶν. » Ἔργῳ δὲ τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν (37) ἐβεβαίωσεν ὁ Κριτής. « Ἀποσχίσθητε γὰρ, φησὶν, ἐκ μέσου τῆς συναγωγῆς ταύτης, καὶ ἐξαναλώσω αὐτοὺς εἰσάπαξ. » Δεδήλωκε δὲ πάλιν [19] ὁ πανεύφημος Μωσῆς τὴν οἰκείαν πραότητα. Προκυλινδούμενος γὰρ τοῦ Κριτοῦ ἐβόα· « Ὁ Θεὸς τῶν πνευμάτων, καὶ πάσης σαρκὸς, εἰ ἄνθρωπος εἷς ἥμαρτεν, ἐπὶ πᾶσαν τὴν συναγωγὴν ἡ ὀργὴ Κυρίου; » Δεξάμενος δὲ ὁ φιλάνθρωπος Κύριος τὴν τοῦ θεράποντος ἱκετείαν, τῶν μὲν στασιαστῶν ἀποκριθῆναι κελεύει τοὺς ἄλλους· χῆναι δὲ κελεύσας τὴν γῆν (38), αὐτάνδρους τὰς σκηνὰς ὑποβρυχίους ἀπέφηνε· καὶ οἱ διὰ μέσης θαλάσσης ὁδεύσαντες, ἐν τῇ γῇ κατεπόθησαν. Ῥᾴδιον γὰρ τῷ Ποιητῇ καὶ ξηρὰν ὁδὸν ἐν τῇ θαλάττῃ δημιουργεῖν, καὶ τῇ γῇ πάλιν εἰς τιμωρίαν ἀντὶ θαλάσσης κεχρῆσθαι. Τοῖς μὲν γὰρ Αἰγυπτίοις τὸν δι' ὕδατος ἐπήγαγεν ὄλεθρον· τὸν δὲ Δαθὰν καὶ Ἀβειρὼν, καὶ τοὺς ἄλλους, τοῖς γῆς συνεκάλυψε χύμασι [20]. Τούτους μὲν οὖν ζῶντας τῷ ᾅδῃ παρέπεμψε, τοῦ δὲ Κορὲ τὴν συναγωγὴν πυρὶ κατηνάλωσεν.

241 INTERR. XXXIII.

B *Quid sibi vult: « Ne attendas ad sacrificium eorum [e]?*

Certabatur de sacerdotio: et cum utrique incensum essent oblaturi, judice utebantur Domino Deo. Contristatus ergo propheta propter auctores seditionis, judicem obtestatur, ne suscipiat quod a seditiosis contra legem offerebatur: eumque vocat in testimonium æquitatis suæ. « Ne attendas, inquit, ad sacrificium illorum; nullius ipsorum rem desiderabilem accepi, neque quempiam eorum afflixi; » cujus rei testimonium ipso facto Judex confirmavit. « Recedite enim, inquit, de medio congregationis hujus, et delebo eos una [f]. » Denuo vero celeberrimus Moses patefecit mansuetudinem suam. C Nam provolutus ad pedes Judicis clamabat: « Deus spirituum, et universæ carnis: Si unus homo peccaverit, num in omnem terram desæviet ira Domini [g]? » At humanissimus Dominus exaudita supplicatione servi, jussit a seditiosis reliquos secerni: et cum imperasset terræ ut hiaret, effecit ut tentoria simul cum viris demergerentur: et qui per mare medium ambulaverant, per terram absorpti sunt. Est * enim perfacile Creatori viam siccam in mari facere, et contra terra pro mari uti in supplicium. Siquidem Ægyptios interemit aqua: Dathanem vero et Abironem, ac reliquos, terræ fluctibus obruit. Illos igitur vivos tradidit inferno: cœtum autem Core igne consumpsit.

[d] Num. xv. 39. [e] Num. xvi, 15. [f] ibid. 21. [g] ibid. 22.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[14] Cat. p. 1269. ἀναμνήσεσθε. [15] Cat. p. 1270. Τὸ μὲν στασιάσαι τὸν Κορὲ κατὰ τ. νόμ. [16] καταγόμενοι. [17] Initium qu. 33 usque ad εἰσάπαξ exstat in cat. p. 1272, ad Num. xvi, 15. Reliqua vid. ib. p. 1273, ad cap. xvii, 3. [18] Cat. p. 1272. ἱκετεύει. [19] Cat. p. 1273. πάλιν om. [20] συνεκ. ὕδασι.

NOTÆ.

(33) *Ἐντολάς*. Cod. ἡμέρας.
(33*) Cod. et Pic. πρωτοτόκῳ.
(34) Uterque πρωτοτόκων.
(35) *Μέλλοντες — οὗτοι*. Cod. et Pic. ἔμελλον καὶ οὗτοι.
(36) *Ἐπιθύμημα*. Errorem qui in hac voce latet, detexit Montf. in Hexapl. ad Num. xvi, 15.
(37) *Αὐτῶν*. Abest a cod. et edit. Pici.
(38) *Κελεύσας τὴν γῆν*. Cod. et Pic. νεύσας τῇ γῇ.

[242] INTERR. XXXIV.

Quare Deus thuribula eorum, qui sacrificaverant, altari præcepit affigi [h] ?

Ad arguendos eos, qui contra sacerdotium aliquid committere auderent, et ad confirmationem eorum, qui constituti erant ad sacra peragenda. Hæc enim subjunxit : « Ut sit monumentum filiis Israel, ne quis alienigena, qui non est de semine Aaron, accedat ad offerendum incensum coram Domino [i]. » Hanc etiam ob causam virgam quæ fronduit, reponi jussit in arcam. Rursum lege statuit, ut sacerdotes sacrificent, Levitæ vero subserviant, nec accedant ad altare, aut ad sacra vasa tractanda. Postea docet quænam sacerdotes sibi sumere conveniat. Nam primitias vini, frumenti, olei et panum, sibi oblatas jubet edere sacerdotes : porro quoque votiva et primogenita ipsos accipere statuit, animalium quidem immundorum definiens redemptionis pretium. « Redemptio enim, inquit, ab uno mense æstimatio quinque siclorum erit : juxta siclum sanctum, viginti oboli sunt [j]. » At primogenitorum mundorum sanguinem ad basin altaris effundi jussit, et adipem offerri, carnes autem illos accipere, sicut pectusculum et armum a reliquis sacrificiis accipiunt. Porro testamentum salis communicationem appellavit : quoniam secundum divinum Apostolum [k], « Qui assident altari, de altari participant. » Quidam autem aiunt, quia Deus præceperat aspergi sale sacrificia, testamentum salis eum vocasse, quæ fuerant **[243]** sacerdotibus consecrata. Deinde docet sacerdotes et Levitas, se nolle ut sortem accipiant sicut aliæ tribus : sed ut ab omni populo sumant decimas fructuum, tam de terra, quam de ovibus et bobus nascentium : itidem et mercaturæ, aut alterius negotiationis. Levitas porro decimarum decimas sacerdotibus offerre jussit : atque hæc quidem in omni loco sumere, ea vero quæ separabantur ex sacrificiis pro ipsis, in templo edere jussit. Vocat autem decimas mercedem in utilitatem populi. Nam * interea dum agrum colitis, inquit, aut mercaturam exercetis, aut domi vitam agitis, hi pro vobis omnibus servitio meo assistunt. Hoc enim ait : « Hæc est merces vestra pro ministeriis, quæ mihi exhibetis in tabernaculo testimonii [l]. »

A ΕΡΩΤ. ΛΔ' [21].

Διατί προσέταξεν ὁ Θεὸς τὰ τῶν [22] *θυσιαστῶν πυρεῖα* (39) *τῷ θυσιαστηρίῳ γενέσθαι περίθεμα*,

Εἰς ἔλεγχον τῶν κατὰ τῆς ἱερωσύνης θρασυνομένων, καὶ βεβαίωσιν τῶν ἱερουργεῖν προστεταγμένων. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγε· « Μνημόσυνον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, ὅπως ἂν μὴ προσέλθῃ [23] μηδεὶς ἀλλογενὴς, ὃς οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σπέρματος Ἀαρὼν, ἐπιθεῖναι θυμίαμα ἔναντι Κυρίου. » Τούτου χάριν καὶ τὴν βλαστήσασαν ῥάβδον ἐντεθῆναι προσέταξεν εἰς τὴν κιβωτόν (40)· καὶ πάλιν ἐνομοθέτησε, τοὺς μὲν ἱερέας ἱερουργεῖν, τοὺς δὲ Λευΐτας ὑπουργεῖν, μήτε τῷ θυσιαστηρίῳ, μήτε τοῖς ἱεροῖς πελάζοντας σκεύεσιν. Εἶτα διδάσκει καὶ τίνα χρὴ τοὺς ἱερέας λαμβάνειν. Τὰς γὰρ αὐτῷ προσφερομένας ἀπαρχὰς οἴνου καὶ σίτου, καὶ ἐλαίου, καὶ ἄρτων, αὐ-
B τοὺς ἐσθίειν ἐκέλευσε. Καὶ μέντοι καὶ τὰ ἀναθήματα, καὶ τὰ πρωτότοκα αὐτοὺς πάλιν λαμβάνειν διηγόρευσε· τῶν μὲν ἀκαθάρτων κτηνῶν ὁρίσας τὰ λύτρα. « Ἡ λύτρωσις γὰρ αὐτοῦ, φησὶν, ἀπὸ μηνιαίου ἡ συντίμησις πέντε σίκλων, κατὰ τὸν σίκλον τὸν ἅγιον, εἴκοσι ὀβολοί εἰσι. » Τῶν δὲ καθαρῶν πρωτοτόκων (41), τὸ μὲν αἷμα ἐκχεθῆναι προσέταξε παρὰ τὴν τοῦ θυσιαστηρίου βάσιν, τὸ δὲ στέαρ προσενεχθῆναι, τὰ δὲ κρέα αὐτοὺς λαμβάνειν, ὥσπερ δὴ τὸ στηθύνιον, καὶ τὸν βραχίονα, ἀπὸ τῶν ἄλλων θυμάτων κομίζονται. Διαθήκην δὲ ἁλὸς τὴν κοινωνίαν ἐκάλεσεν, ἐπειδὴ κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, « Οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται. » Τινὲς δέ φασιν ἐπειδὴ ταῖς θυσίαις ἐπιβάλλεσθαι τοὺς ἅλας προσ-
C έταξεν ὁ Θεὸς, διαθήκην ἁλὸς τὰ ἀφιερωμένα τοῖς ἱερεῦσιν ὠνόμασεν (42). Εἶτα διδάσκει, καὶ τοὺς ἱερέας, καὶ τοὺς Λευΐτας ὡς οὐ βούλεται αὐτοὺς κλῆρον λαβεῖν, ὡς τὰς ἄλλας φυλάς· ἀλλὰ παρὰ παντὸς κομίζεσθαι τοῦ λαοῦ τοὺς Λευΐτας [24] (43)· καὶ τῶν ἀπὸ γῆς φυομένων τὰς δεκάτας, καὶ τῶν ἐκ ποιμνίων [25] καὶ βουκολίων προσγιγνομένων κερδῶν, καὶ τῶν ἐξ ἐμπορίας, ἢ ἑτέρας τινὸς χρείας. Τοὺς δὲ Λευΐτας τῶν δεκατῶν τὰς δεκάτας προσφέρειν τοῖς ἱερεῦσι· καὶ τούτων μὲν ἐν παντὶ τόπῳ κελεύει μεταλαγχάνειν· τὰ δέ γε ἐκ τῶν θυσιῶν ἀφωρισμένα αὐτοῖς ἔνδον ἐσθίειν ἐν τῷ ναῷ. Καλεῖ δὲ καὶ τὰς δεκάτας μισθὸν εἰς τὴν τοῦ λαοῦ ὠφέλειαν. Ὑμῶν γὰρ, φησὶν, γεωργούντων [26] (44), ἢ ἐμπορευομένων, ἢ οἴκοι διαγόντων, οὗτοι ἀντὶ πάντων ὑμῶν τῇ ἐμῇ προσεδρεύουσι λειτουργίᾳ. Τοῦτο
D γὰρ ἔφη, ὅτι « Μισθὸς ὑμῶν οὗτός ἐστιν ἀντὶ τῶν λειτουργιῶν ὑμῶν, τῶν ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου. »

[h] Num. XVI, 39. [i] ibid. 40. [j] Num. XVIII, 16. [k] I Cor. IX, 13. [l] Num. XVIII, 31.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[21] Qu. 34 his septem constat partibus. 1.) Initium usque ad εἰς τ. κιβωτὸν, exstat in cat. p. 1277, ad cap. XVII, 17-19. 2.) καὶ πάλιν — σκεύεσιν, vid. ib. p. 1283, ad cap. XVIII, 3. 3.) εἶτα κομίζονται vid. ib. p. 1285, ad cap. XVIII, 12. 4.) διαθήκην — ὠνόμασεν, pag. 243, vid. ib. p. 1286, ad vers. 19. 3.) εἶτα — ἑτ. τινὸς χρείας vid. ib. p. 1287, ad vers. 20, 21. 6.) τοὺς δὲ — ἐν τῷ ναῷ vid. ib. p. 1288, ad vers. 24-28. 7.) καλεῖ δὲ et rel. vid. ib. p. 1290, ad vers. 29-31. [22] Cat. p. 1277. τὰ τῶν στασιαστῶν. [23] μὴ προσθῇ. [24] Cat. p. 1287. τοῦ λαοῦ τὰς ἀπαρχάς. [25] ἐκ τῶν ποιμν. [26] τῶν γεωργ.

NOTÆ.

(39) Cod. et Pic. πυρία,

(40) *Εἰς τὴν κιβ.* Cod τῇ κιβωτῷ.

(41) *Πρωτοτόκων*. Cod. et Pic. addunt ζώων.

(42) *Ὁ Θεὸς — ὠνόμασεν*. Des. in Cod. et apud Pic.

(43) *Ὡς — Λευΐτας*. Des. in cod. et Pic.

(44) *Γεωργούντων*. Uterque οἰκοδομούντων.

ΕΡΩΤ. ΛΕ'[27].

Πῶς νοητέον τὰ περὶ τῆς πυῤῥᾶς δαμάλεως διηγορευμένα;

Προσενεχθῆναι μὲν ταύτην ὑπὲρ τῆς τοῦ λαοῦ ἁμαρτίας νενομοθέτηκε· προτυποῖ δὲ τὸ σωτήριον πάθος, ὃ τοῦ κόσμου παντὸς ἦρε τὴν ἁμαρτίαν. Πυῤῥὰν δὲ προσκομισθῆναι κελεύει δάμαλιν, ἵνα προτυπώσῃ τὸ γήϊνον σῶμα· καὶ γὰρ τοῦ Ἀδὰμ ἡ προσηγορία τὴν ἐρυθρὰν αἰνίττεται γῆν, ἐξ ἧς αὐτοῦ διεπλάσθη τὸ σῶμα. Καὶ τὸ ἄμωμον δὲ τῆς δαμάλεως, τὸ ἀναμάρτητον προδηλοῖ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ. Καὶ τὸ ἄζυγα εἶναι τὴν δάμαλιν, τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐλευθερίαν αἰνίττεται. Ὁ γὰρ ζυγὸς τὴν δουλείαν δηλοῖ· ὁ δὲ Κύριος τὸ δίδραχμον ἀπαιτούμενος ἔφη, « Ἄρα γε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί. » Ἡ δὲ ἔξω τῆς παρεμβολῆς σφαγὴ τῆς δαμάλεως, τὸ ἔξω τῆς πύλης γενόμενον τοῦ Σωτῆρος πάθος. Ταῦτα δὲ σαφέστερον διδάσκει ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ. Πᾶσαν δὲ τὴν δάμαλιν σὺν τῷ δέρματι καὶ τοῖς ἄλλοις κατακαυθῆναι προσέταξεν· ἐπειδὴ πάντα καθαρὰ τοῦ [28] Δεσπότου Χριστοῦ. Τὸ δὲ ξύλον τὸ κέδρινον τοῦ σταυροῦ σύμβολον [29] ἦν. Ὥσπερ γὰρ τοῦτο ἄσηπτον, οὕτως ἐκεῖνο ζωοποιόν. Τὸ δὲ κόκκινον, τοῦ Δεσποτικοῦ αἵματος. Τὸ δέ γε ὕσσωπον, ὅτι ἡ ζωτικὴ θερμότης διέλυσε τοῦ θανάτου τὴν ψυχρότητα. Τὸν μέντοι κατακαίοντα τὴν δάμαλιν ἀκάθαρτον μέχρις ἑσπέρας φησὶν εἶναι, εἰς τύπον τῶν τὸν Δεσπότην ἐσταυρωκότων Χριστόν. Ταύτῃ δὲ τῇ σποδῷ μεθ' ὕδατος χρωμένους ἐκέλευσε περιῤῥαίνεσθαι τοὺς τῷ τεθνηκότι πελάζοντας, ἢ ὀστῶν ἁπτομένους, ἢ ἄλλῳ τινὶ τοιούτῳ μολυνομένους. « Καὶ ἄνθρωπος, φησὶν, ὃς ἐὰν μὴ ἀφαγνισθῇ, ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ μέσου τῆς συναγωγῆς, ὅτι ὕδωρ ῥαντισμοῦ οὐ περιεῤῥαντίσθη ἐπ' αὐτόν. » Οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ἔφη, « Ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. »

INTERR. XXXV.

Quomodo sunt intelligenda, quæ de vacca rufa cauta sunt?

Hanc quidem offerri pro peccato populi lege præcepit [m]: præfigurat autem salutarem passionem, quæ totius mundi peccatum abstulit. Sed vaccam rufam offerri præcepit, ut corporis terreni esset symbolum: quia nomen Adami terram rubram significat, ex qua corpus ipsius formatum est. Quod autem vacca macula carebat, expertem peccati Christum Dominum innuit. Quod vacca jugum non subiisse debebat, Christi libertatem subindicat. Jugum enim denotat servitutem. At Dominus, cum ab eo postularetur didrachmum, dixit: « Siccine liberi sunt filii [n]? » Quod vero vacca mactabatur extra **244** castra, passionem Salvatoris innuit, quam extra portam subiit. Sed hæc manifestius docet divinus Apostolus in Epistola ad Hebræos [o]. Totam porro vaccam una cum pelle et reliquis cremari mandavit; quia Christi Domini omnia erant munda. Lignum cedrinum crucis erat figura. Sicut enim illud immune a corruptela, ita lignum crucis vivificat. Coccinum autem, typus erat sanguinis Dominici. Hyssopus etiam aderat, quia calor vivificus dissolvit frigiditatem mortis. Eum tamen qui cremavit vaccam, impurum esse dixit usque ad vesperam, ad eos denotandos qui Christum crucifixerunt Dominum. Atque hujus modi cinere aqua permisto conspergi præcepit eos qui appropinquassent mortuo, aut qui eorum ossa attigissent, aut aliquo id genus alio essent polluti: « Et si quis, inquit, non fuerit purificatus, peribit anima illa e medio synagogæ, quia expiationis aqua non fuerit lustratus [p]. » Ita Dominus in sacris Evangeliis ait: « Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non ingredietur regnum cœlorum [q]. »

ΕΡΩΤ. ΛϚ'.

Διατί ἀκάθαρτον εἶναι λέγει μέχρις ἑσπέρας καὶ τὸν περιῤῥαίνοντα καὶ τὸν περιῤῥαινόμενον;

Ἐπειδὴ κατὰ τὸν νόμον ἀκάθαρτος ἦν ὁ ἁπτόμενος ὀστέου νεκροῦ. Οὐκοῦν ἡ κάθαρσις τῇ ἀληθείᾳ συμβαίνει· διὰ Χριστοῦ γὰρ ἡ κάθαρσις· τὸ δὲ ἀκάθαρτον εἶναι τῷ νόμῳ· ὁ δὲ νόμος προετύπου τὴν χάριν. Καὶ οὗτοι δὲ ἀκάθαρτοι ἦσαν μέχρις ἑσπέρας, τουτέστι μέχρι τοῦ τέλους τοῦ νόμου. Ὄρθρῳ γὰρ ἔοικεν ἡ Δεσποτικὴ παρουσία. « Τοῖς γὰρ ἐν σκότῳ, καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις φῶς ἀνέτειλεν, » ἦ φησιν ὁ προφήτης Ἡσαΐας. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ αὐτὸς εἰρη-

INTERR. XXXVI.

Quare tam eum qui aspergit, quam aspersum, dicit esse immundum usque ad vesperam [r]?

Quoniam impurus erat ex lege, qui tangebat os defuncti. Purificatio igitur convenit veritati (quia per Christum est purgatio), impurum autem esse, legi: lex vero gratiam præfigurabat. Hi porro erant immundi usque ad vesperam, id est, usque ad finem legis. Nam diluculo similis est adventus Domini: « Sedentibus enim in tenebris, et in **245** umbra mortis, lux orta est, » sicut ait Isaias propheta [s]. Et alibi dixit ipse Deus: « Timentibus me orietur

[m] Num. xix, 1 seq. [n] Matth. xvii, 26. [o] Hebr. xii, 12, 13. [p] Num. xix, 20. [q] Joan. iii, 5. [r] Num. xix, 21. [s] Isa. ix, 8.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[27] Qu. 35 quinque constat partibus. 1.) Initium usque ad ἐπιστολῇ, p. 244, exstat in cat. p. 1289, ad Num. xix, 1. 2.) πᾶσαν δὲ — Χριστοῦ vid. ib. p. 1291, ad vers. 4. 3.) τὸ δὲ ξύλον — ψυχρότητα vid. ib. p. 1292, ad vers. 3. 4.) τὸν μέντοι — Χριστὸν vid. ib. p. 1293, ad vers. 6, 7. 5.) ταύτῃ et rel. vid. ib. p. 1294, ad vers. 12. [28] τὰ τοῦ. [29] τὸ σύμβολον.

Sol justitiæ, et sanatio in alis ejus [t]. » Et rursus : « Ecce vir, Zemach nomen illi [u]. »

INTERR. XXXVII.

Quamobrem Dominus Deus succensuit Mosi et Aaroni, cum aquam eduxerunt e vetra [v]?

Ipsis de morte sororis dolentibus filii Israel, instabant tumultuantes ob aquæ penuriam. Ideo moleste ferentes eorum petulantiam, ambiguis usi sunt verbis, dum educerent aquam. Sic enim ait legislator : « Audite me, increduli, Num ex hac petra educam vobis aquam [x]? » Propterea Dominus Deus contra eos sententiam tulit, dixitque in hunc modum : « Quia non credidistis mihi, ut sanctificaretis me coram filiis Israel, idcirco vos non introducetis multitudinem hanc in terram quam dedi illis [y]. » Hoc ipsum canens David, ait : « Et vexatus est Moses propter illos, quia exacerbaverunt spiritum ejus. » Et : « Distinctionem fecit labiis suis [y*]. » Nam cum iratus esset illis, ambigue sermonem protulit. Erat non mentis ambiguitas, sed linguæ. Hoc enim dicere videtur : « Et distinctionem fecit labiis suis. » Sciendum est sane, Deum aliud procurantem hanc tulisse sententiam : quod suo loco monstrabimus.

246 INTERR. XXXVIII.

Qua de causa Deus instituit, ut per æneum serpentem sanarentur serpentum morsus [z]?

Istud etiam salutarem passionem præfigurat. Nam per serpentem natum est peccatum : unde et maledictionem accepit a Deo omnium. Erat itaque serpens figura tum peccati, tum maledictionis. Quoniam igitur Dominus Christus in similitudine carnis peccati apparuit, ut ait divinus Apostolus [a] : corpus enim vere sumpsit, peccatum autem non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus : innuitur passio salutaris per serpentem, æneum. Quemadmodum enim serpens æneus erat imago serpentum, non tamen illorum venenum gerebat : ita filius unigenitus corpus quidem habebat humanum, sed peccatorum macula carebat. Et sicut a serpentibus morsi, serpentem intuentes sanabantur : ita qui vul-

A κεν ὁ Θεός· « Τοῖς δὲ φοβουμένοις με ἀνατελεῖ Ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ ἴασις ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν· « Ἰδοὺ ἀνὴρ Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ. »

ΕΡΩΤ. ΛΖ'.

Τί δήποτε ὠργίσθη τῷ Μωσῇ καὶ τῷ Ἀαρὼν ὁ Δεσπότης Θεός, ἡνίκα τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς πέτρας ἐξήγαγον (45);

Ἀθυμοῦσιν αὐτοῖς διὰ τὴν τῆς ἀδελφῆς τελευτὴν ἐπέκειντο, διὰ τὴν τοῦ ὕδατος στασιάζοντες σπάνιν. Δυσχεραίνοντες οὖν τὴν πολλὴν αὐτῶν ἀκρασίαν, ἀμφιβόλοις ἐχρήσαντο ῥήμασιν τὸ ὕδωρ ἐξαγαγόντες. Ἔφη γὰρ οὕτως ὁ νομοθέτης· « Ἀκούσατέ μου, οἱ ἀπειθεῖς, Μὴ ἐκ τῆς πέτρας ταύτης ἐξάξω (46) ὑμῖν ὕδωρ (47); » Τούτου χάριν ὁ Δεσπότης Θεὸς τὴν
B κατ' αὐτῶν ἐξενήνοχε ψῆφον· ἔφη δὲ οὕτως· « Ὅτι οὐκ ἐπιστεύσατέ μοι, ἁγιάσαι με ἐναντίον τῶν υἱῶν Ἰσραήλ· διὰ τοῦτο οὐκ εἰσάξετε ὑμεῖς τὴν συναγωγὴν ταύτην εἰς τὴν γῆν, ἣν ἔδωκα αὐτοῖς. » Τοῦτο καὶ μελῳδῶν ὁ θεῖος εἶπε Δαβίδ· « Καὶ ἐκακώθη Μωσῆς δι' αὐτούς, ὅτι παρεπίκραναν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, » καί, « Διέστειλεν (48) ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ. » Ὀργιζόμενος γὰρ (49) ἐκείνοις, ἀμφιβόλως τὸν λόγον προήνεγκε· καὶ ἦν οὐ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τῆς γλώττης ἡ ἀμφιβολία. Τοῦτο γὰρ ἔφη, « Διέστειλεν ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ. » Ἰστέον μέντοι, ὡς ἕτερον οἰκονομῶν ὁ Θεὸς ταύτην ἐξενήνοχε τὴν ἀπόφασιν· ὅπερ εἰς καιρὸν δηλώσομεν.

ΕΡΩΤ. ΛΗ'.

C *Τί δήποτε διὰ τοῦ χαλκοῦ ὄφεως θεραπεῦσαι* [30] (50) *προσέταξεν ὁ Θεὸς τὰ τῶν ὄφεων δήγματα;*

Προτυποῖ καὶ τοῦτο τὸ σωτήριον πάθος. Διὰ γὰρ τοῦ ὄφεως ἡ ἁμαρτία ἐβλάστησεν· ὅθεν καὶ τὴν κατάραν παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἐδέξατο. Τύπος τοίνυν καὶ τῆς ἁμαρτίας, καὶ τῆς κατάρας ὁ ὄφις. Ἐπειδὴ τοίνυν ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, ᾗ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ἐπεφάνη· σῶμα μὲν γὰρ ἀληθῶς ἔλαβεν, ἁμαρτίαν δὲ οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· προτυποῦται τὸ σωτήριον πάθος ἐν τῷ ὄφει τῷ χαλκῷ. Ὥσπερ γὰρ ὁ χαλκοῦς ὄφις ἴνδαλμα μὲν τῶν ὄφεων ἦν, οὐκ εἶχε δὲ τῶν ὄφεων τὸν ἰόν· οὕτως ὁ μονογενὴς Υἱὸς σῶμα μὲν εἶχεν ἀνθρώπινον, κηλῖδα
D δὲ ἁμαρτημάτων οὐκ εἶχε. Καὶ καθάπερ οἱ ὑπὸ τῶν ὄφεων δακνόμενοι, τὸν χαλκοῦν ἀποβλέποντες ὄφιν

[t] Malach. IV, 2. [u] Zach. VI, 12. [v] Num. XX, 12. [x] ibid. 10. [y] ibid. 12. [y*] Psal. CV, 32, 33. [z] Num. XXI, 9. [a] Rom. VIII, 3.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[30] Cat. p. 1310. θεραπεύεσθαι.

NOTÆ.

(45) Cod. et Pic. ἐξήγαγεν.

(46) Ἐξάξω. Recepta lectio est ἐξάξομεν.

(47) Ὕδωρ In cod. sequitur ἐξαγαγόντες, quod ex errore librarii e præcedentibus repetitum esse videtur.

(48) Διέστειλεν. Hæc interpretum Græcorum versio, quam Theodoretus more suo sequitur, minus apta est. Hebraicum enim יְבַטֵּא Psal. CVI, 33, sensum exprimit, *effutivit*, s. temere locutus est.

(49) Γάρ. Cod. δέ.

(50) Cod. et Pic. θεραπεύεσθαι.

σωτηρίας ἀπήλαυον, οὕτως οἱ ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας πληττόμενοι, τῷ πάθει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνενδοιάστως πιστεύοντες, κρείττους ἀποφαίνονται τοῦ θανάτου, καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀπολαύουσιν.

A nerati sunt a peccato, passioni Salvatoris nostri sine ulla dubitatione credentes, morte potentiores declarantur, et vitam æternam consequuntur.

ΕΡΩΤ. ΛΘ'.

Εἰ μάντις ἦν ὁ Βαλαὰμ, τί δήποτε τὸν Κύριον ἠρώτα;

Ἐκεῖνος μὲν οὐ τὸν ἀληθινὸν ἠρώτα Θεόν· ἀπεκρίνατο δὲ αὐτῷ, οὐχ ὁ παρ' αὐτῷ (51) καλούμενος, ἀλλ' ὁ παρ' αὐτοῦ ἀγνοούμενος. « Ἦλθε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς πρὸς Βαλαὰμ, κα εἶπεν αὐτῷ· Τί οἱ ἄνθρωποι οὗτοι παρὰ σοί; » Οὐκ ἐπειδὴ τὴν αἰτίαν τῆς ἐκείνων παρουσίας ἠγνόει· ἀλλ' ἵνα παρὰ τοῦ μάντεως λαβὼν ἀφορμὴν τὸ πρακτέον κελεύσῃ.

INTERR. XXXIX.

Si vates erat Balaam, cur interrogabat Dominum?

Ille quidem verum Deum interrogabat: respondit ei tamen, non is qui rogatus fuerat, sed quem ignorabat: « Venit enim, inquit, Deus ad Balaamum, et dixit ei: Quid sibi volunt homines isti apud te [b]? » Non quod causam ob quam venerant nesciret: sed, ut verbis vatis nactus occasionem, juberet, quid faciendum esset.

ΕΡΩΤ. Μ'.

Τίνος χάριν κελεύσας αὐτῷ μὴ ἀπελθεῖν, πάλιν ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν;

Ἐπειδὴ τῶν ἐπαγγελθέντων χρημάτων ὁ Βαλαὰμ ἐρασθεὶς, ἤρετο πάλιν, εἰ χρὴ τοῖς ἀποσταλεῖσιν αὐτῷ (52) συναπελθεῖν, νομίσας μεταμελείᾳ κεχρῆσθαι τὸν Δεσπότην Θεὸν, ἐπέτρεψεν ἀπελθεῖν, μονονουχὶ λέγων· Ἄπελθε μὲν, ἐπειδὴ τοῦτο πρᾶξαι ποθεῖς, ἴσθι μέντοι, ὡς ἅπερ ἂν ἐθελήσω λαλήσεις (53).

B 247 INTERR. XL.

Quare cum prohibuisset illum ire, deinde abire jussit [b']?

Quia desiderio promissarum pecuniarum captus Balaam, denuo rogavit, an sibi cum illis qui missi fuerant abeundum esset, existimans Dominum Deum pœnitere potuisse, permisit abire; tantum non dicens: Abi quidem, quoniam ita desideras: scito tamen, te quæcunque voluero locuturum.

ΕΡΩΤ. ΜΑ'.

Διατί κελεύσας (54) ἀπελθεῖν, διὰ τοῦ ἀγγέλου τὴν πορείαν κωλύει;

Δεδίττεται αὐτὸν καὶ τῇ τῆς ὄνου φωνῇ παρὰ φύσιν γεγενημένῃ, καὶ τῇ τοῦ ἀγγέλου θεωρίᾳ, ἵνα γνῷ πόσην ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ ποιεῖται κηδεμονίαν. Φασὶ δέ τινες, τὸν ἄγγελον Μιχαὴλ τὸν τοῦ λαοῦ προστατεύοντα εἶναι [31].

INTERR. XLI.

Qua de causa cum proficisci jussisset, profectionem impedit per angelum [c]?

Perterret illum tum asini voce præter naturam emissa, tum angeli visione, ut cognoscat, quantam C populi curam Deus gerat. Aiunt autem nonnulli, Angelum illum esse Michaelem, qui populo præerat.

ΕΡΩΤ. ΜΒ' [32].

Καὶ ποίαν ἰσχὺν εἶχεν ἡ τοῦ μάντεως ἀρὰ μὴ βουλομένου Θεοῦ;

Ἰσχὺν μὲν εἶχεν οὐδεμίαν· ψευδὴς (55) γὰρ ἦν ἡ περὶ αὐτοῦ κατέχουσα δόξα. Ἐπειδὴ δὲ συνεχῶς παρανομῶν ὁ λαὸς ὑπέμενεν θεηλάτους πληγὰς [33], πρὸς τὴν ἐκείνων ἀσθένειαν τὰ κατὰ τὸν Βαλαὰμ ᾠκονόμησεν ὁ Δεσπότης Θεός. « Ἵνα γὰρ μὴ νομίσωσι παρὰ τοῦ Θεοῦ παιδευόμενοι, διὰ τὰς τοῦ μάντεως ἀρὰς συμφοραῖς περιπίπτειν, οὐκ εἴασε τὸν μάντιν χρήσασθαι ταῖς ἀραῖς, τὰς τῶν ἀνοήτων ἀφορμὰς περικόπτων. Ὅτι γὰρ, εἰ καὶ ἰσχύν τινα εἶχον αἱ τοῦ μάντεως ἀραὶ, ῥᾴδιον ἦν τῷ τὰ πάντα τετεχνημένῳ (56) ταύτας ἀποφῆναι ματαίας, δῆλον τοῖς τὰ θεῖα πεπαιδευμένοις. « Κύριος γὰρ, φησὶ,

INTERR. XLII.

Quamnam vim habebat maledictio vatis Deo nolente?

Nullarum quidem erat virium, quia falsa erat, quam de eo habebant, opinio. Verum quia propter iniquitatem continuam populus percutiebatur plagis a Deo immissis: ad illorum imbecillitatem ea disposuit Dominus Deus, quæ per Balaamum gesta sunt. Nam ut castigati a Domino Deo non putarent propter maledictiones vatis calamitates evenire, non permisit vatem maledictionibus uti, omnem D hoc modo stultis præripiens occasionem. Quod enim, licet vim aliquam habuissent maledictiones vatis, facile tamen fuerit ei qui fecit omnia, illas reddere vanas, perspicuum est his qui divina didi-

[b] Num. XXII, 9. [b'] Num. XXII, 12, 20. [c] ibid. 22 seqq.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[31] Cat. p. 1324. τ. ἄγγ. τὸν Μιχ. εἶναι κ. τ. λ. προστ. [32] Qu. 42 tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad σπέρμα τούτων p. 248 exstat in cat. p. 1331, ad Num. XXIII, 7, 8. 2.) ἐπειδὴ — τοῦ λαοῦ, vid. ib. p. 1333, ad vers. 13. 3.) εἰκότως et rel. vid. ib. p. 1335, ad vers. 15-20. [33] Cat. p. 1331. θεηλ. ὀργάς.

NOTÆ.

(51) Αὐτῷ. Uterque αὐτοῦ.
(52) Αὐτῷ. Des. in cod. et Pic.
(53) Ὡς — λαλήσεις. Uterque ὅσαπερ ἂν ἐθέλεις οὐ λαλήσεις.
(54) Κελεύσας. Cod. addit αὐτόν.
(55) Ψευδής. Cod. et Pic. ἀψευδής.
(56) Cod. τεχτηνωμένῳ.

cerunt. **248** « Dominus enim, inquit, dissipat consilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, et reprobat consilia principum : consilium autem Domini manet in æternum[d]. » Balaam nihilominus, etsi Dei providentiam didicerat, sacrificiis aliud ei persuadere nititur, unum ex iis falsis esse conjectans, quos mutabiles appellant qui illos colunt. Illud autem : « Ivit recta[e] » significat vere illum instrui voluisse quid esset agendum : unde os impurum accepit virtutem Spiritus sancti, et loquitur quæ non vult, et clamat : « Quomodo maledicam ei, cui non maledixit Deus, et qua ratione detester quem non detestatus est Deus[f] ? » Prænuntiat etiam futura : « Ecce populus habitabit solus, et non computabitur inter gentes. Quis exacte recensuerit semen Jacobi ? aut quis numerabit populos Israel[g] ? » Deinde optat cum illis habere societatem : « Moriatur anima mea cum animabus justorum, et fiat semen meum ut semen illorum[h]. » At vero, quia Balac indignatus suspicabatur, ipsum, quia viderat multitudinem Hebræorum[i], benedictionem dedisse, abduxit illum in alterum locum, unde partem populi videre licebat : meritoque rursum Spiritus sanctus per illum ait : « Non est Deus quasi homo, ut suspendatur : nec ut filius hominis, ut minas patiatur. Ipse cum dixerit, nonne faciet ? Loquetur quidpiam, et non permanebit[i] ? Mutationi, inquit Balac, aut alterationi non est obnoxia natura divina more hominum. Ad benedicendum **249** assumptus sum : benedicam, nec divertar.

INTERR. XLIII.

Quid illud est : « Quasi gloria unicornis ei[j] ? »

Monoceros est animal habens unicum cornu in capite, de quo Dominus Deo cum Jobo loquens ait : « Voletne tibi servire unicornis[k] ? » per hoc et animalis robur indicans, et quod servitutem ferre nequeat. Quidam ergo voluerunt huic assimilare Dominum Deum. Ego vero arbitror hoc de populo dictum esse, quippe quemadmodum unicornis unicum habet cornu, sic populus vere pius unicum Deum adorat. Idcirco etiam beatus David dixit : « Tecum inimicos nostros feriemus cornu[l]. » Quomodo vero intelligere debeamus unicum Deum, sæpenumero diximus. Illud porro : « Non erit auguratio in Jacobo, nec divinatio in Israele. In tempore dicetur Jacobo et Israeli quid facturus sit Deus[m], »

A διασκεδάζει βουλὰς ἐθνῶν, ἀθετεῖ δὲ λογισμοὺς λαῶν, καὶ ἀθετεῖ βουλὰς ἀρχόντων· ἡ δὲ βουλὴ τοῦ Κυρίου μένει (57) εἰς τὸν αἰῶνα. » Ὁ μέντοι Βαλαὰμ, καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν κηδεμονίαν μεμαθηκὼς, ταῖς θυσίαις μεταπεῖσαι πειρᾶται· ἕνα τῶν ψευδωνύμων εἶναι τοπάζων, οὓς καὶ τρεπτοὺς [34] ὀνομάζουσιν οἱ τούτων θεραπευταί. Τὸ δὲ, « Ἐπορεύθη ἐπ' εὐθεῖαν (58), » δηλοῖ ὅτι ἀληθῶς τὸ πρακτέον ἠβουλήθη μαθεῖν. Τούτου χάριν τὸ ἀκάθαρτον στόμα τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐδέξατο [35] τὴν ἐνέργειαν, καὶ φθέγγεται, ἃ μὴ βούλεται· καὶ βοᾷ, « Τί ἀράσομαι [36] ὃν μὴ ἀρᾶται Κύριος, καὶ τί καταράσομαι ὃν μὴ καταρᾶται Θεός ; » καὶ προαγορεύει τὰ ἐσόμενα· « Ἰδοὺ λαὸς μόνος κατοικήσει, καὶ ἐν ἔθνεσιν οὐ συλλογισθήσεται. Τίς ἐξηκριβώσατο σπέρμα [37] Ἰακὼβ, καὶ τίς B ἐξαριθμήσεται δήμους Ἰσραήλ ; » Εἶτα αἰτεῖ τῆς ἐκείνων μετασχεῖν κοινωνίας· « Ἀποθάνοι ἡ ψυχή μου ἐν ψυχαῖς δικαίων· καὶ γένοιτο τὸ σπέρμα μου ὡς τὸ σπέρμα τούτων. » Ἐπειδὴ δὲ δυσχεράνας ὁ Βαλὰκ, καὶ τοπάσας ὅτι τῶν Ἑβραίων τὸ πλῆθος ἰδὼν, τὴν εὐλογίαν προσήνεγκεν, εἰς ἕτερον αὐτὸν ἀπήγαγε τόπον, ἐξ οὗ μέρος οἷόν τε ἦν ἰδεῖν τοῦ λαοῦ, εἰκότως πάλιν τὸ πανάγιον Πνεῦμα δι' ἐκείνου φησίν· « Οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεὸς διαρτηθῆναι (59), οὐδὲ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἀπειληθῆναι· αὐτὸς εἰπὼν οὐχὶ ποιήσει ; λαλήσει, καὶ οὐκ ἐμμενεῖ ; Ἄτρεπτος, φησὶν, ὦ Βαλὰκ (60), καὶ ἀναλλοίωτος ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις· οὐκ ἔχει γνώμην τρεπτὴν τοῖς ἀνθρώποις παραπλησίως [38]. Ἰδοὺ εὐλογεῖν παρείλημμαι· εὐλο- C γήσω, καὶ οὐ μὴ ἀποστραφῶ.

ΕΡΩΤ. ΜΓ' [39].

Τί ἐστιν, « Ὡς δόξα (60) μονοκέρωτος αὐτῷ ; »*

Ὁ μονόκερως ζῶόν ἐστιν ἓν ἔχων κέρας ἐν τῇ κεφαλῇ. Περὶ τούτου καὶ πρὸς τὸν Ἰὼβ ὁ Δεσπότης ἔφη Θεός· « Βουλήσεται δέ σοι μονόκερως δουλεῦσαι ; » διὰ τούτου διδάσκων καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ζώου, καὶ τὸ ἀδούλωτον. Τινὲς μὲν οὖν τούτῳ ἀπείκασαν τὸν Δεσπότην Θεόν· ἐγὼ δὲ οἶμαι περὶ τοῦ λαοῦ τοῦτο (61) εἰρῆσθαι, ὅτι καθάπερ ὁ μονόκερως ἓν ἔχει κέρας, οὕτως ὁ εὐσεβὴς λαὸς ἕνα προσκυνεῖ Θεόν. Διὸ καὶ ὁ Δαβὶδ ὁ μακάριος λέγει « Ἐν σοὶ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν κερατιοῦμεν. » Πῶς δὲ νοητέον τὸν ἕνα Θεὸν, πολλάκις εἰρήκαμεν. Τὸ δὲ, « Οὐκ D ἔσται οἰωνισμὸς ἐν Ἰακὼβ, οὐδὲ μαντεία ἐν Ἰσραήλ· κατὰ καιρὸν ῥηθήσεται τῷ Ἰακὼβ, καὶ τῷ Ἰσραὴλ, τί ἐπιτελέσει ὁ Θεός· » Οὕτω νοητέον, ὅτι κατὰ τοῦ

[d] Psal. xxxii, 10. [e] Num. xxiii, 4. [f] ibid. 8. [g] ibid. 9. [h] ibid. 10. [i] Num. xxiii, 19. [j] Num. xxiii, 22. [k] Job. xxxix, 9. [l] Psal. xliii, 5. [m] Num. xxiii, 23.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[34] στρεπτούς. [35] διεδέξατο. [36] ἀράσωμαι, et deinde καταράσωμαι. [37] σπ. τοῦτο. [38] παραπλησίαν. [39] Initium qu. 43 usque ad εἰρήκαμεν exstat in Cat. p. 1336. Reliqua vid. ib. ad cap. xxiii, 23.

NOTÆ.

(57) *Μένει.* Abest a cod.

(58) *Ἐπορ. ἐπ' εὐθεῖαν.* Hæc ab interpretibus Græcis addita sunt Num. cap. xxiii, et vel in fine vers. 3, vel ineunte vers. 4, leguntur.

(59) *Διαρτηθῆναι.* Ita οἱ Ο' minus bene exprimunt Hebr. ויכזב Num. xxiii, 19, quod Aquila et Symm. rectius per διαψεύδεσθαι vertunt.

(60) *Ὦ Βαλάκ.* Cod. et Pic. ὁ Βαλαάμ.

(60*) Cod. et Pic. δόξαν.

(61) *Τοῦτο.* Cod. τούτου.

Ἰσραὴλ τί ἐπιτελέσει ὁ Θεὸς (62), οὔτε μαντεία ἰσχύει, οὔτε οἰωνῶν [40] παρατήρησις προειπεῖν (63). Ὁ γὰρ Δεσπότης Θεὸς (64) διὰ τῶν οἰκείων προφητῶν καὶ τὰ ἐσόμενα αὐτῷ προλέγει, καὶ ὑποτίθεται τὸ πρακτέον.

A sic intelligendum est: Quid facturus sit Deus contra Israelem, prædicere neque divinatio potest, nec augurum observatio. Dominus enim Deus futura prædicit illi per prophetas suos, et suggerit quid agendum.

ΕΡΩΤ. ΜΔ' [41].

Τί ἐστιν, « Οὐκ ἐπορεύθη Βαλαὰμ κατὰ τὸ εἰωθὸς εἰς συνάντησιν τοῖς οἰωνοῖς; »

Τῇ πείρᾳ μαθὼν, ὡς οὐδὲν ὀνίνησι τῇ ματαίᾳ χρώμενος τέχνῃ· ἀπείρῳ γὰρ τῷ μέτρῳ δυνατώτερος ὁ μεταφέρων αὐτοῦ τὴν γλῶτταν εἰς ἅπερ ἐθέλει· οὐκέτι τοῖς συνήθεσι συμβόλοις ἐχρήσατο, ἀλλ' εἰς ὑπουργίαν τοῦ Θεοῦ τὴν γλῶτταν ἀφώρισεν. Ἰστέον μέντοι, ὥς τισιν ἔδοξε μηδὲν αὐτὸν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προειρηκέναι, οὓς ἐχρῆν συνιδεῖν, ὅτι καὶ τῷ Ναβουχοδονόσορ ἄγαν ὄντι δυσσεβεῖ, τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπεκάλυψε παρουσίαν. Εἶδε γὰρ λίθον τμηθέντα ἄνευ χειρῶν, καὶ πατάξαντα τὴν εἰκόνα, καὶ συντρίψαντα τὸν χρυσὸν, τὸν ἄργυρον, τὸν χαλκὸν, τὸν σίδηρον, τὸ ὄστρακον, καὶ γενόμενον ὄρος μέγα, καὶ καλύψαντα πᾶσαν τὴν γῆν (65). Ὁ τοίνυν ἐκεῖνα δι' ἐκείνου προαγορεύσας, καὶ διὰ τούτου προείρηκε τῆς οἰκουμένης τὴν σωτηρίαν· ἵνα καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσιν αἱ τοιαῦται προῤῥήσεις φυλάττωνται. Μαρτυρεῖ δὲ τῇδε τῇ προῤῥήσει τῶν πραγμάτων τὸ τέλος. Ὁ γὰρ ἐξ Ἰούδα κατὰ σάρκα βλαστήσας, οὐ μόνον τοὺς ἀρχηγοὺς Μωὰβ, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς υἱοὺς Σὴθ προενόμευσεν· υἱοὶ δὲ τοῦ Σὴθ ἅπαντες ἄνθρωποι. Ἀπόγονος γὰρ ὁ Νῶε τοῦ Σήθ· ἐκ δὲ τοῦ Νῶε ἅπασα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις. Προεῖπε δὲ καὶ τὴν Μακεδόνων κατὰ Περσῶν νίκην· « Ἐξελεύσεται γὰρ, φησὶν, ἐκ χειρὸς Χετιήμ (66), καὶ κακωσουσιν Ἀσσοὺρ, καὶ κακώσουσιν Ἑβραίους. » Ἀλέξανδρος μέντοι (67) τὴν Περσῶν κατέλυσε βασιλείαν· Ἀντίοχος δὲ Ἰουδαίοις ἐπιστρατεύσας, καὶ τὴν μητρόπολιν αὐτῶν (68) εἷλε, καὶ τὸν θεῖον νεὼν ἀπέφηνεν ἔρημον. Αἱ μέντοι προῤῥήσεις αὗται οὐ τῆς ψευδοῦς εἰσι μαντείας (69), ἀλλὰ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐνεργείας. Ὁ γὰρ τὴν ὄνον ἀνθρωπείᾳ χρήσασθαι φωνῇ παρὰ φύσιν κελεύσας, οὗτος καὶ διὰ τῆς γλώττης τοῦ μάντεως τὰ ἐσόμενα προηγόρευσεν. « Ἐγένετο γὰρ, φησὶ, Πνεῦμα Θεοῦ ἐν αὐτῷ. » Τοῦτο γέγονε καὶ ἐν τῷ παρανόμῳ Σαοὺλ· ὅθεν διὰ τὸ παράδοξον καὶ ἡ παροιμία ἐγένετο, « Εἰ καὶ Σαοὺλ ἐν προφήταις; » Τοσαύτην μέντοι πεῖραν παρὰ τοῦ Θεοῦ

INTERR. XLIV.

Quid significat : « Non amplius ivit Balaam, ut consueverat, in occursum augurum [n] ? »

Cum experientia didicisset se arte vana utentem nihil proficere, infinitis enim partibus potentior erat qui linguam ejus vertebat quo vellet, non amplius usus est signis consuetis, sed linguam suam contulit in obsequium Dei. Nec tamen ignorandum est, quibusdam **250** placuisse, nihil illum prædixisse de Salvatore nostro. B Qui utique debuerunt intelligere, ipsi quoque Nabuchodonosori, licet impiissimo, adventum Dei ac Salvatoris nostri revelatum esse. Vidit enim lapidem excisum sine manibus, qui percussit imaginem, et contrivit aurum, argentum, æs, ferrum ac testaceum, et factus est mons magnus, et tegens universam terram [o]. Qui igitur per illum ista prædixit, per hunc etiam salutem orbis prænuntiavit : ut et apud gentes hujusmodi prænuntiationes conservarentur. Huic autem prædictioni testimonium præbet rerum exitus. Nam qui secundum carnem ortus est ex Juda, non tantum duces Moab, sed et filios Sethi omnes deprædatus est. Filii vero Sethi omnes sunt homines. Siquidem Noemus oriundus erat ex Setho : ex Noemo C vero universa hominum natura. Prædixit etiam Macedonum victoriam adversus Persas. « Egredietur enim, ait, de manu Chetim, et affligent Assur, et affligent Hebræos [p]. » Alexander enim delevit regnum Persarum : Antiochus autem dimicans contra Judæos, et metropolim eorum cepit, et divinum templum desertum reddidit. Hujusmodi prædictiones igitur non a falsa divinatione, sed a virtute sanctissimi Spiritus processerunt. Qui enim mandavit asinæ, ut præter naturam humana voce loqueretur, is ad * hunc modum per linguam vatis futura **251** prædixit : « Fuit enim, inquit, Spiritus Dei in illo [q]. » Idem contigit et iniquo Sauli. Unde propter rem inopinatam factum est proverbium : « Num etiam Saul inter prophetas? » Cum igitur D falsus vates tantam a Deo accepisset experientiam, alios contra Deum machinatus est dolos. Nam probe

[n] Num. xxiv, 1. [o] Dan. ii, 34, 35. [p] Num. xxiv, 24. [q] Num. xxiv, 2.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[40] cat. p. 1336 παρατηρήσεις. [41] Initium qu. 44 usque ad γλῶτταν ἀφώρισεν exstat in cat. p. 1339, ad cap. xxiv, 1. Reliqua vid. ib. ad vers. 2, 3.

NOTÆ.

(62) *Τί — Θεός*. Des. In cod. Apud Picum hic integer locus in mendo cubat.

(63) *Προειπεῖν*. Des.

(64) *Θεός*. Cod. Χριστος.

(65) *Καὶ — τὴν γῆν*. Cod. et Pic. ὃς γενόμενος ἐγένετο ὄρος μέγα, καὶ ἐκάλυψε πᾶσαν τὴν γῆν.

(66) *Χετιήμ*. Cujus sit hæc interpretatio, incertum est. Produxit eam e cod. Coislin Montf. l. c. t. I, p. 692, sed sine interpretis nomine. Alia est lectio in versione τῶν Ο'. Cod. Alex. habet Κητιαίων, Vatic. Κιτιαίων.

(67) *Μέντοι*. Cod. et Pic. μέν.

(68) *Αὐτῶν*. Des. utroque loco.

(69) *Οὐ — μαντείας*. Cod. et Pic. ψευδεῖς οὐκ ἦσαν μαντεῖαι.

sciens illos invictæ fortitudinis esse, qui proteguntur a Deo, ad impietatem illos per intemperantiam impulit, ut propter impietatem divino denudati auxilio, facilius caperentur. Persuasit itaque Madianitis, ut non viros, sed mulieres contra illos armarent, quibus armorum vice corporis venustas, et verborum illecebræ essent: ut pulchritudine capti, ac verborum lenociniis illecti, illorum idolis servirent. Quod nos docuit beatus Moses, post partam de Madianitis victoriam objurgans eos, qui vivas ceperant mulieres. Sic enim ait: « Quare vivas cepistis feminas omnes? Illæ enim, juxta verbum Balaami, fecerunt ut filii Israel deficerent a Deo, et verbum Domini contemnerent propter Phegor: et facta est plaga in congregatione Domini [r]. » Porro Phegor nomen est idoli. Hujus impietatis divinus etiam David meminit: « Et initiati sunt Beelphegori, et comederunt sacrificia mortuorum [s]. » Hanc enim ob rem præcepit Deus, ut hostili animo prosequerentur Madianitas: « Quia hostes, ait, ipsi sunt vobis per dolum per Phegorem [t]. » Cum ergo populus peccasset, suspensi sunt principes, ut Symmachus ait, quod malum ab ipsis non depulissent. Illud autem: « Exaltabitur Gog regnum illius [u]. » **252** Symmachus ita interpretatus est: « Et exaltabitur super Og rex ejus. » Innuunt autem hæc verba, fore ut, cum illis Og bellum intulerit, vincant propter regem secundum carnem ex ipsis oriturum.

A λαβὼν ὁ ψευδόμαντις, ἑτέρας ἐτεκτήνατο κατὰ τοῦ Θεοῦ [42] μηχανάς. Συννοήσας γὰρ ὡς ἄμαχον ἔχουσι δύναμιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τειχιζόμενοι, τὴν διὰ τῆς ἀκολασίας (70) αὐτοῖς ἀσέβειαν ἐπενόησεν· ἵνα διὰ τὴν ἀσέβειαν τῆς θείας γυμνωθέντες ἐπικουρίας [43] εὐάλωτοι γένωνται. Καὶ τοῖς Μαδιανίταις ὑπέθετο, μὴ τοὺς ἄνδρας κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ τὰς γυναῖκας ὁπλίσαι, γενέσθαι δὲ αὐτοῖς ὅπλον τὴν τοῦ σώματος ὥραν, καὶ τῶν λόγων τὸ δέλεαρ, ἵνα δελεασθέντες ὑπὸ τοῦ κάλλους, καὶ τοῖς λόγοις καταθελχθέντες, τοῖς ἐκείνων εἰδώλοις λατρεύσωσι. Καὶ τοῦτο ἡμᾶς ὁ μακάριος ἐδίδαξε Μωσῆς, μετὰ τὴν κατὰ τῶν Μαδιανιτῶν νίκην ἐπιμεμψάμενος τοῖς τὰς γυναῖκας ζωγρήσασιν. Ἔφη γὰρ οὕτως· « Ἵνα τί ἐζωγρήσατε πᾶν θῆλυ; αὗται γὰρ ἦσαν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, κατὰ B τὸ ῥῆμα Βαλαὰμ, τοῦ ἀποστῆναι, καὶ ὑπεριδεῖν τὸ ῥῆμα Κυρίου ἕνεκεν Φογὼρ (71), καὶ ἐγένετο πληγὴ ἐν τῇ συναγωγῇ Κυρίου. » Φογὼρ δὲ τοῦ εἰδώλου τὸ ὄνομα. Ταύτης τῆς ἀσεβείας καὶ ὁ θεῖος ἐμνήσθη Δαβίδ· « Καὶ ἐτελέσθησαν τῷ Βεελφεγὼρ (72), καὶ ἔφαγον θυσίας νεκρῶν. » Τούτου χάριν καὶ ἐχθραίνειν τοῖς Μαδιηναίοις προσέταξεν ὁ Θεὸς, « Ὅτι ἐχθραίνουσιν αὐτοὶ, φησὶν, ὑμῖν αὐτοῖς [44] (73) ἐν δολιότητι διὰ Φογώρ. » Τοῦ μέντοι λαοῦ ἡμαρτηκότος, οἱ ἄρχοντες ἐκρεμάσθησαν, ὡς ὁ Σύμμαχος ἔφη, ὡς μὴ ἐξάραντες τὸ (74) πονηρὸν ἐξ αὐτῶν. Τὸ δὲ, « Ὑψωθήσεται ἡ Γὼγ βασιλεία αὐτοῦ, » ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν· « Καὶ ὑψωθήσεται ὑπὲρ Ὢγ (75) βασιλεὺς [45] αὐτοῦ. » Δηλοῖ δὲ ὁ λόγος, ὅτι καὶ τοῦ Ὢγ ἐπιστρατεύσαντος περιέσονται διὰ τὸν ἐξ αὐτῶν C κατὰ σάρκα βλαστήσοντα βασιλέα.

INTERR. XLV.

Quare denuo recenseri populum Deus præcepit?

Quia jam tulerat sententiam contra prius numeratos, illorum autem filios introducturus erat in terram promissam, quos quidem asseruerant ipsi fore captivos. Jussit item hos recenseri, ut suæ benedictionis vim perspicuam redderet, quia nimirum sublatis patribus numerus idem remanebat.

ΕΡΩΤ. ΜΕ'.

Τίνος ἕνεκα πάλιν ἀριθμηθῆναι προσέταξε τὸν λαὸν ὁ Θεός;

Ἐπειδὴ κατὰ τῶν ἀριθμηθέντων ἤδη τὴν ψῆφον ἐξήνεγκεν, ἔμελλεν δὲ τοὺς ἐκείνων παῖδας εἰς τὴν ἐπηγγελμένην εἰσαγαγεῖν γῆν, περὶ ὧν εἶπον ἐκεῖνοι ὅτι (76) αἰχμάλωτοι ἔσονται· ἐκέλευσεν ἀριθμηθῆναι καὶ τούτους, ἵνα δείξῃ τῆς οἰκείας εὐλογίας τὴν δύναμιν, ὅτι καὶ τῶν πατέρων ἀναιρεθέντων ὁ αὐτὸς διέμεινεν ἀριθμός.

INTERR. XLVI.

Cur Deus mandavit sorte dividi terram [v]?

Ut litem et controversiam omnem tolleret, tanquam Deo per sortem terram dividente. Neque enim fortunæ rem committi præcepit. Hoc ipsum fecerunt etiam divini apostoli, antequam Spiritus sanctus advenisset. Mittentes enim sortes, Deum

ΕΡΩΤ. ΜϚ'.

Τί δήποτε κλήρῳ μερισθῆναι τὴν γῆν προσέταξεν ὁ Θεός;

D Ὥστε πᾶσαν ἔριν καὶ φιλονεικίαν σβέσαι, ὡς τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ κλήρου τὴν γῆν διανέμοντος [46]· οὔτε γὰρ τύχῃ τινὶ (77) τὸ πρᾶγμα πιστεῦσαι προσέταξε. Τοῦτο πεποιήκασι καὶ οἱ θεῖοι ἀπόστολοι πρὶν ἐπιφοιτῆσαι τὸ πανάγιον (78) Πνεῦμα· κλήρους γὰρ

[r] Num. xxxi, 15, 16. [s] Psal. cv, 28. [t] Num. xxv, 18. [u] Num. xxiv, 7. [v] Num. xxvi, 55.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[42] cat. p. 1340. κατὰ τοῦ λαοῦ. [43] τ. θείας γυμνούμενοι συμμαχίας. [44] αὐτοῖς et mox. τὸν πον. om. [45] βασιλεύσουσα. [46] cat. p. 1353. τ. γῆν νέμοντος.

NOTÆ.

(70) Cod. κολασίας.
(71) Cod. et Pic. Φογόρ.
(72) Uterque Βεελφεγόρ.
(73) Αὐτοῖς. Des. utroque loco.
(74) Τό. Uterque τόν.
(75) Ὢγ. Scribendum esse Γώγ e codicibus jam evictum dedit. Montf. l. c. p. 165.
(76) Ὅτι. Abest a cod.
(77) Οὔτε — τινί. Cod. et Pic. οὕτως γὰρ ψήφῳ τινί.
(78) Uterque ἅγιον.

βαλόντες, ἱκέτευσαν (79) τὸν ἅπαντα σαφῶς ἐπιστάμενον, δεῖξαι τὸν ἀξιώτερον. Οὕτω καὶ ὁ θεῖος Παῦλος περὶ ἡμῶν ἔφη· « Ἐν ᾧ ἐκληρώθημεν προορισθέντες, κατὰ πρόθεσιν τοῦ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ. »

A omnia cognoscentem precati sunt, ut demonstraret, uter esset dignior. Divinus quoque Paulus de nobis loquitur hunc in modum : « In quo sorte vocati sumus prædestinati secundum voluntatem ejus, qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ [x]. »

ΕΡΩΤ. ΜΖ' [47].

Τί δήποτε μαρτυρήσας ὁ Δεσπότης Θεὸς τῷ Ἰησοῦ, ὅτι ἔχει Πνεῦμα Θεοῦ ἐν αὐτῷ, προσέταξεν τῷ Μωσῇ (80) ἐπιθεῖναι αὐτῷ τὰς χεῖρας;

Τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Κορνηλίου ἐγένετο. Μετὰ γὰρ τὸ (81) λαβεῖν τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος, τότε τοῦ βαπτίσματος ἠξιώθησαν. Καὶ μέντοι καὶ ὁ Δεσπότης Χριστὸς, πάντα τοῦ Πνεύματος τὰ χαρίσματα κατὰ τὸ ἀνθρώπειον πρὸ ὠδίνων δεξάμενος, τῷ Ἰωάννου βαπτίσματι προσελήλυθε, καὶ ἐπιτεθῆναι [48] αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ τὴν τοῦ θεράποντος προσέταξε χεῖρα· καὶ ἔδειξε τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐν εἴδει περιστερᾶς ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν. Καὶ οἱ ἀπόστολοι Πνεῦμα ἅγιον διὰ τοῦ Δεσποτικοῦ λαβόντες ἐμφυσήματος, ἐδέξαντο τὴν οὐρανόθεν ἐπιφοιτήσασαν χάριν. Τοῦτο καὶ ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ γεγένηται. Εἶχε μὲν γὰρ τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος· ἵνα δὲ καὶ ὁ λαὸς πιστεύσῃ θεόθεν αὐτὸν τὴν χειροτονίαν τῆς ἡγεμονίας δεδέχθαι [49], ἐπετέθησαν αὐτῷ τοῦ νομοθέτου αἱ χεῖρες, καὶ τοῦτο δέδρακεν ὁ θεῖος Μωσῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προσταχθείς· « Ἐπιθήσεις γὰρ, φησὶ, τὰς χεῖράς σου ἐπ' αὐτόν· καὶ στήσεις ἐναντίον Ἐλεάζαρ τοῦ ἱερέως, καὶ ἐντελῇ αὐτῷ ἐναντίον πάσης τῆς συναγωγῆς, καὶ δώσεις τῆς δόξης (82) σου ἐπ' αὐτὸν, ὅπως εἰσακούσωσιν αὐτοῦ οἱ υἱοὶ Ἰσραήλ· καὶ ἐναντίον Ἐλεάζαρ τοῦ ἱερέως στήσεται [50], » ἀντὶ τοῦ, Τὴν ἴσην ἐκείνῳ σχήσει τιμὴν, καὶ διὰ τοῦ λογίου τῆς κρίσεως, ὃ τοῖς ἐκείνου στέρνοις ἐπέκειτο, τὸ πρακτέον μαθήσεται. Μανθάνομεν δὲ ἐντεῦθεν, ὅπως οἱ παρὰ τῶν ἀρχιερέων χειροτονίαν δεχόμενοι τῆς πνευματικῆς μεταλαγχάνουσι χάριτος. Καὶ γὰρ ἐνταῦθα ὁ Δεσπότης ἔφη Θεός· « Δώσεις τῆς δόξης σου ἐπ' αὐτόν. » Θαυμάσαι δὲ ἄξιον τὸν προφήτην, ὅτι καὶ παῖδας ἔχων, καὶ ἀδελφὸν [51], καὶ ἀδελφιδοῦν [52], οὐδένα τούτων ἡγεμόνα προὐβάλλετο, ἀλλὰ τὸν Θεὸν ᾔρετο, καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ψηφισθέντα κεχειροτόνηκε. Μετὰ ταῦτα τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν θυσιῶν ἀναμνήσας, νομοθετεῖ περὶ τῶν ὑπισχνουμένων τί προσφέρειν τῷ Δεσπότῃ Θεῷ. Καὶ πρῶτον μὲν διηγόρευσε πάντα ὑπισχνούμενον ἔργῳ τὴν ὑπόσχεσιν ἐμπεδοῦν· τῆς (83) δὲ

253 INTERR. XLVII.

Cur Dominus Deus præcepit Mosi, ut imponeret manus suas super Josuam, cum ipsemet testatus esset, eum in se habere Spiritum Dei [y]?

Illud ipsum in Cornelio accidit. Nam post acceptam sancti Spiritus gratiam baptizati sunt. Quin etiam Dominus Christus, cum omnia charismata sancti Spiritus quatenus homo suscepisset antequam natus esset, B accessit ut baptizaretur a Joanne, servique manum imponi capiti suo jussit : et ostendit Spiritum sanctum in specie columbæ venientem super se. Itidem apostoli per insufflationem Dominicam Spiritum sanctum adepti, acceperunt gratiam e cœlo venientem. Hoc etiam in Josua filio Nave accidit. Habuit enim gratiam Spiritus. Cæterum ut populo persuasum esset illum a Deo ducem esse creatum, impositæ sunt super eum manus legislatoris, et hoc fecit Moses ex præcepto Dei : « Impones enim, inquit, manus tuas super eum, et statues eum coram Eleazare sacerdote, et mandabis ei coram omni multitudine : et dabis de gloria tua super eum, ut obediant illi filii Israel : et stabit coram Eleazare sacerdote [z] ; » pro eo ac si dixisset : Æqua- C lem ipsi honorem obtinebit, et per rationale judicii, quod illius pectori adjacet, discet quid fuerit agendum. Ex his autem discimus, quomodo hi qui a summis sacerdotibus ordinantur, spiritualem gratiam consequuntur. **254** Hic enim dixit Deus : « Dabis de gloria tua ei. » Porro convenit admirari prophetam, qui cum haberet filios, et fratrem, et fratris filium, nullum horum ' ducem præfecit, sed Deum consuluit, et quem ipse decrevit, ordinavit. Post hæc, repetito festorum ac sacrificiorum cultu, legem fert de his qui Domino Deo quidpiam offerre spoponderint [a]. In primisque statuit omnem promittentem opere promissum implere : patrem vero ejus, quæ sub potestate patris agens quidquam promiserit, promissionem firmare debere; qui si a D promittente dissentiat, eam quæ promiserit culpa non teneri. Si autem ea promittente aut consenserit

[x] Ephes. I, 11. [y] Num. XXVII, 18. [z] ibid. 19, 20. [a] Num. XXX, 3 seqq.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[47] Qu. 47 quatuor constat partibus. 1.) Initium usque ad οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ exstat in cat. p. 1364, ad Num. XXVII, 18. 2.) καὶ ἐναντίον — μαθήσεται vid. ib. p. 1366, ad vers. 21. 3.) μανθάνομεν — κεχειροτόνηκε vid. ib. p. 1365, ad vers. 20. 4.) μετὰ ταῦτα et rel. vid. ib. p. 1377, ad cap. XXX, 1-3. [48] cat. p. 1364. ἐπιθεῖναι. [49] τῆς ἡμεμονίας τὴν χάριν δεδέχθαι. [50] cat. p. 1366. σταθήσεται. [51] καὶ ἀδελφήν. [52] καὶ ἀδελφούς.

NOTÆ.

(79) Uterque ἱκέτευον.

(80) *Τῷ Μωσῇ*. Cod. Μωϋσῆς. Pic minus bene ὁ Θεὸς Μωϋσῆς.

(81) *Τό*. Cod. τοῦ.

(82) Cod. et Pic. τὴν δόξαν. Ita quoque post pauca interposita.

(83) *Τῆς*. Cod. et Pic. τούς.

pater, aut tacuerit, præstari promissa debere: quod quidem etiam in ea constituit, quæ conjuncta est viro: nimirum ut consensu viri firmetur promissum.

A ὑπὸ τὴν τοῦ πατρὸς τελούσης ἐξουσίαν ὑπισχνουμένης (84) τὸν πατέρα βεβαιοῦν τὴν ὑπόσχεσιν· καὶ ἐὰν ἐκεῖνος ταύτης ὑπισχνουμένης ἀνανεύσῃ, μὴ ὑποκεῖσθαι τὴν ὑποσχομένην ἐγκλήματι, ἐὰν δὲ ταύτης ἐπαγγελλομένης ἢ συγκατάθηται (85) ὁ πατὴρ, ἢ σιγήσῃ (86), τὰ ἐπηγγελμένα πληροῦσθαι. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἀνδρὶ συνημμένης νενομοθέτηκε, καὶ τὴν τοῦ ἀνδρὸς συγκατάθεσιν βεβαιοῦν ἐκέλευσε τὴν ὑπόσχεσιν.

INTERR. XLVIII.

Qua de causa legislator interfici jussit mulieres Madianitarum viro copulatas [b] ?

Eo quod impietatis dogmata didicissent, et eos inquinare possent, qui illas bello ceperant.

ΕΡΩΤ. ΜΗ'.

Διατί τῶν Μαδιανιτῶν τὰς ἀνδρὶ συνημμένας ὁ νομοθέτης ἀναιρεθῆναι προσέταξεν;

Ὡς πεπαιδευμένας τῆς ἀσεβείας τὰ δόγματα, καὶ διαφθείρειν (87) τοὺς ἐξανδραποδίσαντας δυναμένας.

INTERR. XLIX.

Quare legislator stationes descripsit?

Ut posteri cognoscerent Dei Providentiam, qui traducens filios Israel per invia et arida loca, large suppeditavit eis rerum necessariarum copiam.

ΕΡΩΤ. ΜΘ'.

B *Διατί τοὺς σταθμοὺς ἀναγράπτους ὁ νομοθέτης πεποίηκεν* (88);

Ὥστε τοὺς εἰς ὕστερον ἐσομένους γνῶναι τοῦ Θεοῦ τὴν κηδεμονίαν· δι' ἀβάτων γὰρ αὐτοὺς καὶ ἀνύδρων ὁδηγήσας χωρίων, ἀφθόνως αὐτοῖς τὴν τῶν ἀναγκαίων ἐχορήγησε χρείαν.

255 INTERR. L.

Cur post obitum summi sacerdotis præscribit ei reditum, qui præter voluntatem interfecerat [c] ?

Quia mors pontificis secundum ordinem Melchisedec, humani peccati fuit solutio. Hic reduxit in paradisum eos qui illinc fuerant ejecti. Porro temporis illius spatio fuga homicidæ propinquorum molliebat animum, ac cædis libidinem refrenabat. Quod autem post obitum pontificis de exsulantibus cessabat vindicta, satis valebat ad persuadendum propinquis, ut deinceps iram exstinguerent, tanquam mortuo pontifice, sub quo delictum fuit admissum: et quod legislator hunc tum delicto, tum vindictæ, præfinierit terminum.

ΕΡΩΤ. Ν'.

Τί δήποτε τῷ ἀκουσίως πεφονευκότι μετὰ τὴν τοῦ ἀρχιερέως τελευτὴν ὁρίζει τὴν κάθοδον;

Ὅτι τοῦ κατὰ τὴν τάξιν τοῦ [83] Μελχισεδὲκ ἀρχιερέως ὁ θάνατος λύσις τῆς τῶν ἀνθρώπων ἁμαρτίας ἐγένετο. Οὗτος εἰς τὸν παράδεισον ἐπανήγαγε τὸν ἐκεῖθεν ἐξορισθέντα. Καὶ κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐμάλαττεν ἡ φυγὴ τοῦ πεφονευκότος τὸν τῶν ἀγχιστευόντων θυμὸν, καὶ τὴν φονικὴν ὁρμὴν αὐτῶν C ἐχαλίνου. Τὸ δὲ μετὰ τὴν τοῦ ἱερέως (89) τελευτὴν [84] λυθῆναι τοῖς φεύγουσι τὴν τιμωρίαν, ἱκανὸν ἦν πεῖσαι τοὺς ἀγχιστεύοντας σβέσαι λοιπὸν τὴν ὀργὴν, ὡς τοῦ ἀρχιερέως τετελευτηκότος, ἐφ' οὗ τὸ πλημμέλημα γέγονε· καὶ τοῦ νομοθέτου ταύτην ὁρίσαντος, καὶ τῇ πλημμελείᾳ, καὶ τῇ τιμωρίᾳ τὴν λύσιν.

INTERR. LI.

Quam ob causam statuit tribus esse discretas [d] ?

Ut sincerum conservaretur semen Judæ, per quod Deus benedictionem * gentibus pollicitus erat. Communicabant tamen inter se regia tribus ac sacerdotalis, propterea quod Christus Dominus secundum humanitatem rex futurus erat et pontifex.

ΕΡΩΤ. ΝΑ'.

Τίνος χάριν τὰς φυλὰς διακεκρῖσθαι προσέταξεν;

Ἵνα ἀκέραιον διαφυλαχθῇ (90) τοῦ Ἰούδα τὸ σπέρμα, δι' οὗ τὴν εὐλογίαν τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς ἐπηγγείλατο. Ἐκοινώνησαν μέντοι (91) ἀλλήλαις ἡ βασιλικὴ καὶ ἡ ἱερατικὴ φυλή· ἐπειδὴ καὶ ἀρχιερεὺς, κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, καὶ βασιλεὺς ὁ Δεσπότης Χριστός (92).

[b] Num. xxxi, 17. [c] Num. xxxv, 28, 32. [d] Num. xxxvi, 9.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[83] cat. p. 1410. τοῦ om. [84] τὴν τελ. τοῦ ἀρχιερέως.

NOTÆ.

(84) Uterque ὑπισχνουμένους.
(85) *Ἢ συγκατάθηται.* Cod. μὴ συγκάθηται. Pic. μὴ συγκατάθηται.
(86) Uterque σιγήσει.
(87) Uterque διαφθεῖραι.
(88) Uterque προσέταξεν.
(89) Cod. ἀρχιερέως.
(90) Cod. et Pic. φυλαχθῇ.
(91) *Μέντοι.* Cod. μὲν ταῖς.
(92) *Χριστός.* Abest a cod.

ΕΙΣ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟΝΟΜΙΟΝ.

IN DEUTERONOMIUM.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Α'.

Διατί τὸ πέμπτον βιβλίον τοῦ νομοθέτου Δευτερονόμιον ἐκλήθη;

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Ἐξαγαγὼν ἐξ Αἰγύπτου τὸν λαὸν ὁ Δεσπότης Θεὸς, δέδωκεν ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει τὸν νόμον, καθ' ὃν ἐχρῆν αὐτοὺς πολιτεύεσθαι. Εἶτα τῷ δευτέρῳ ἔτει προσέταξε παραλαβεῖν τὴν γῆν, ἣν τοῖς προγόνοις αὐτῶν ἐπηγγείλατο δώσειν. Ἐκείνων δὲ ἀντειρηκότων, καὶ τοῦτο δρᾶσαι μὴ βουληθέντων, ὤμοσε μηδενὶ τῶν ἀριθμηθέντων ὑπὸ τοῦ νομοθέτου [85] δώσειν ἐκείνην τὴν γῆν, ἀλλὰ τούτους ἅπαντας ἐν τῇ ἐρήμῳ κατναλώσειν. Τεσσαράκοντα τοίνυν διεληλυθότων ἐτῶν, κἀκείνων κατὰ τὴν θείαν ψῆφον διολωλότων, ἐκέλευσε τοὺς ἐκείνων ἀριθμηθῆναι παῖδας, τὴν αὐτὴν ἄγοντας ἡλικίαν, ἥνπερ ἦγον ἐκεῖνοι καθ' ὃν ἠριθμήθησαν χρόνον. Τούτους μέλλων εἰσαγαγεῖν ὁ Θεὸς εἰς ἣν ἐπηγγείλατο γῆν, διδάσκει [86] διὰ τοῦ προφήτου τὸν νόμον, ὃν τοῖς παρανόμοις αὐτῶν ἐδεδώκει (93) πατράσι. Τὸ (94) τοίνυν Δευτερονόμιον ἀνακεφαλαίωσιν ἔχει τῶν ἐν τῇ Ἐξόδῳ, καὶ τῷ Λευϊτικῷ, καὶ τοῖς Ἀριθμοῖς νενομοθετημένων τε καὶ πεπραγμένων, λέγει δὲ καὶ τὸν χρόνον, καὶ τὸν τόπον, καθ' ὃν καὶ ἐν ᾧ τῇ νεολαίᾳ ταύτῃ τὴν διδασκαλίαν προσήνεγκε. « Πέραν γὰρ, φησὶ, τοῦ Ἰορδάνου, ἐν τῇ ἐρήμῳ, πρὸς δυσμὰς [87] (95), ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ ἔτει, ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ μηνὶ, μιᾷ τοῦ μηνὸς, μετὰ τὸ πατάξαι αὐτὸν τὸν Σηὼν βασιλέα τῶν Ἀμοῤῥαίων, καὶ τὸν Ὢγ βασιλέα τῆς Βασάν. » Καὶ ὅτι οὐ δεύτερον νόμον ἔδωκεν, ἀλλὰ τῆς προτέρας ἀναμιμνήσκει νομοθεσίας, αὐτὸ διδάσκει τοῦ βιβλίου τὸ προοίμιον. « Ἤρξατο γὰρ, φησὶ, Μωσῆς διασαφῆσαι τὸν νόμον τοῦτον, λέγων, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Χωρὴβ (96). » Εἶτα εἰρηκὼς, καὶ ὡς προσέταξεν αὐτοὺς εἰσελθόντας [88] κληρονομῆσαι τὴν γῆν, ἐπήγαγεν, ὡς κατ' ἐκεῖνον εἰρήκει τὸν καιρὸν, ὅτι Μόνος ἐγὼ οὐ δύναμαι τοσούτων προστατεύειν μυριάδων·

256 INTERROGATIO I.

Quare quintus liber legislatoris dictus est Deuteronomium?

RESPONSIO.

Postquam Dominus Deus eduxit populum ex Ægypto, legem dedit in monte Sinai, secundum quam ipsi conversari debebant. Tum anno secundo mandavit ut acciperent terram, quam se daturum promiserat majoribus illorum. Illis vero repugnantibus, neque hoc facere volentibus, juravit se nulli eorum qui numerati erant a legislatore, daturum terram illam, sed eos universos in deserto deleturum. Transactis igitur annis quadraginta, illisque juxta decretum divinum interemptis, recenseri jussit eorum filios, eamdem agentes ætatem, quam agebant illi tum quando sunt supputati. Hosce Deus introducturus in terram, quam erat pollicitus, docet ministerio prophetæ legem, quam patribus eorum transgressoribus dederat. Quare Deuteronomium continet summariam repetionem eorum, quæ gesta et lege cauta sunt in libris Exodi, Levitici et Numerorum. Notat etiam tempus et locum, ubi et quando huic juvenum multitudini doctrinam proposuit. « Trans Jordanem enim, inquit, in deserto, ad occidentem, quadragesimo anno, undecimo mense, primo die mensis, postquam ipse percusserat Sihonem regem **257** Amorrhæorum, et Ogum regem Basanitidis [e]. » Quod autem non secundam legem dederit, sed prius latam in memoriam reduxerit, docet ipsum libri procemium. « Cœpit enim, inquit, Moses explicare legem hanc, dicens: Dominus Deus noster locutus est nobis in Horeb [f]. » Deinde cum retulisset, quo etiam pacto præceperit ut terram ingressi jure hæreditario possiderent eam, subjunxit quod eo tempore dixerat: Ego solus tot myriadibus præesse non possum; et propterea constitui, inquit, qui præfecti essent

[e] Deut. I, 1-4. [f] ibid. 5, 6.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[85] cat. p. 1418. ὑπὸ τ. νομοθέτου om. [86] διδάσκει αὐτούς. [87] δυσμαῖς. [88] εἰσελθόντας om.

NOTÆ.

(93) *Ἐδεδώκει.* Cod. ἐδηλώκει. Pic. ἐδεδηλώκει.

(94) *Τό.* Cod. τοῦτο.

(95) Cod. δυσμαῖς, quæ est recepta lectio l. c.

(96) Cod. et Pic. Χωρίβ.

millenis et centenis, ut eos haberem imperii socios. Porro horum verborum memoriam refricat, propterea quod constituerat Josuam filium Nave in regendo populo successorem : ostendens, quod superstes adhuc aliis præfecturam crediderit, et quod ei libenter parendum sit, jussaque peragenda. Revocat etiam illis in mentem, quomodo Deus jusserat ut possiderent terram quam promiserat : et qua ratione visum erat illis, ut prius exploratores mitterentur, quodque reversis illis, ac de terra illa renuntiantibus, non credidissent Deo qui salvaverat eos, ac consequi terram neglexissent : ita ut provocarent Dominum Deum ad sententiam ferendam adversus omnes illas myriades, eorum neminem ingressurum terram illam, præter Chalebum filium Jephonæ. « Is, inquit, videbit eam, et dabo illi terram ad quam ascendit, et filiis ejus, propterea quod ipse adhæsit Domino [g]. » Hujus sane solum mentionem fecit : Josuam vero velut **258** principem, ducem ac prophetam ordinavit; quod ex sequentibus constat. Nam dicit : « Et iratus est in me vestri causa Dominus Deus ; » vobis scilicet tumultuantibus, non, ut æquum erat, obsecutus sum mandato divino, et ea de causa prohibitus sum introducere vos in terram illam. Recolit itaque memoriam eorum quæ sibi dicta fuerint a Deo : « Josua filius Nave, qui assistit tibi, hic ingredietur illuc : ipsum corrobora, quoniam is sorte dividet terram Israel [i]. » Hæc autem dicit, docens illum a Deo ducem esse creatum, ne denuo de imperio seditionem moverent. Exponit autem eis, quemadmodum postea pœnitentia ducti voluerint gerere bellum adversus Chananæos, et quo pacto Deus prohibuerit eos, qui tamen audacia permoti, et præter mandatum divinum ascendentes rediere victi. Item quantum temporis in solitudine consumpserint, circumeuntes terram illam inaccessam et aquis carentem ; quænam nuntiantes Idumæis et Moabitis amicum responsum non acceperint ; et qua ratione Sihonem et Ogum reges Amorrhæorum cum toto exercitu, et urbium ac villarum habitatoribus, funditus deleverint. Refertque corporis ipsius Ogi magnitudinem. « Cubile enim, inquit, ipsius ferreum novem cubitorum habebat magnitudinem, et latitudinem cubitorum quatuor [j]. » Deinde suadet et consulit, ut custodiant diligenter mandata Domini : « Audi enim, inquit, Israel, statuta et judicia quæ ego doceo vos hodie : ut faciatis ea, et vivatis, et ingressi possideatis **259** terram, quam Dominus Deus patrum vestro-

A καὶ διὰ τοῦτο κατέστησα, φησὶ, χιλιάρχους καὶ ἑκατοντάρχους, ὥστε ἔχειν αὐτοὺς τῆς ἀρχῆς κοινωνούς. Τούτων δὲ τῶν λόγων ἀνέμνησεν, ἐπειδήπερ Ἰησοῦν τὸν Ναυῆ κατέστησε τῆς ἡγεμονίας διάδοχον· διδάσκων ὡς καὶ ἔτι περιὼν ἑτέροις τὴν προστασίαν ἐπίστευσε, καὶ ὅτι χρὴ καὶ τούτῳ προθύμως ὑπακούειν, καὶ τὰ κελευόμενα δρᾷν. Ἀναμιμνήσκει δὲ αὐτοὺς, ὅπως μὲν ὁ Θεὸς προσέταξε παραλαβεῖν αὐτοὺς ἣν ἐπηγγείλατο γῆν· ὅπως δὲ κατασκόπους αὐτοὶ (97) πεμφθῆναι προτέρους ἠξίωσαν (98), καὶ ὅτι ἐκείνων ἐπανελθόντων, καὶ τὰ περὶ τῆς γῆς μεμηνυκότων, ἠπίστησαν μὲν τῷ σεσωκότι Θεῷ, ἀπολαβεῖν δὲ τὴν γῆν οὐκ ἠθέλησαν· ὡς χαλεπῆναι μὲν τὸν Δεσπότην Θεὸν, ἀποφήνασθαι δὲ κατὰ πασῶν ἐκείνων τῶν μυριάδων, ὥστε μηδένα ἐκείνων εἰς ἐκείνην τὴν γῆν B εἰσελθεῖν, πλὴν Χαλὲβ υἱοῦ Ἰεφωνῆ. « Οὗτος, φησὶν, ὄψεται αὐτὴν, καὶ τούτῳ δώσω τὴν γῆν ἐφ' ἣν ἐπέβη, καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ, διὰ τὸ προσκεῖσθαι αὐτὸν τὰ πρὸς Κύριον. » Τούτου μέντοι ἐμνημόνευσε μόνου· καὶ τὸν Ἰησοῦν ἔταξεν [59] ὡς ἄρχοντα, καὶ στρατηγὸν, καὶ προφήτην· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὰ ἑξῆς. Εἰπὼν γὰρ, ὅτι « Κἀμοὶ ὠργίσθη δι' ὑμᾶς [60] ὁ Δεσπότης Θεός· » ὑμῶν γάρ με θορυβησάντων, οὐ κατὰ λόγον τῷ θείῳ προστάγματι διηκόνησα, καὶ τούτου χάριν εἰσαγαγεῖν ὑμᾶς εἰς τὴν γῆν ἐκείνην κεκώλυμαι. Ἀνέμνησε δὲ τῶν παρὰ (99) Θεοῦ πρὸς αὐτὸν εἰρημένων· « Ἰησοῦς ὁ υἱὸς Ναυῆ, ὁ παρεστηκώς σοι, οὗτος εἰσελεύσεται (1) ἐκεῖ· αὐτὸν κατίσχυσον, ὅτι αὐτὸς κατακληρονομήσει αὐτὴν τῷ Ἰσραήλ. » Ταῦτα δὲ λέγει, διδάσκων αὐ- C τοὺς, ὡς θεόθεν ὁ στρατηγὸς χειροτονίαν ἐδέξατο, ἵνα μὴ πάλιν περὶ τῆς ἀρχῆς στασιάσωσιν. Διηγεῖται δὲ αὐτοῖς, ὅπως μὲν ὕστερον μεταμεληθέντες ἐβουλήθησαν πολεμῆσαι τοῖς Χαναναίοις· ὅπως δὲ αὐτοὺς ὁ Θεὸς διεκώλυσε· καὶ ὅτι θρασυνόμενοι, καὶ παρὰ τὴν θείαν ἐντολὴν ἀναβάντες καὶ (2) ἡττηθέντες ἐπανῆλθον· καὶ ὅσον ἐν τῇ ἐρήμῳ κατανάλωσαν χρόνον, τὴν ἄβατον γῆν ἐκείνην καὶ ἄνυδρον περιιόντες· τίνα τε Ἰδουμαίοις καὶ Μωαβίταις δεδηλωκότες φιλικῶν (3) οὐκ ἔτυχον ἀποκρίσεων· καὶ ὅπως τὸν Σηὼν, καὶ τὸν Ὢγ τοὺς βασιλεῖς τῶν Ἀμοῤῥαίων πανστρατιᾷ μετὰ τῶν τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας οἰκούντων πανωλεθρίᾳ παρέδοσαν (4). Εἶπε δὲ αὐτοῦ [61] καὶ τὸ τοῦ σώματος μέγεθος. « Ἡ γὰρ κλίνη, φησὶν, Ὢγ σιδηρᾶ, ἐννέα πήχεων τὸ μῆκος αὐτῆς, καὶ τεσ- D σάρων πήχεων τὸ εὖρος αὐτῆς. » Ἔπειτα παρῄνεσε καὶ συνεβούλευσε φυλάττειν ἐπιμελῶς τοῦ Δεσπότου τὰς ἐντολάς. « Ἄκουε γὰρ, φησὶν, τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν κριμάτων, ὅσα ἐγὼ διδάσκω ὑμᾶς σήμερον ποιεῖν, ἵνα ζῆτε, καὶ εἰσελθόντες κληρονομήσητε τὴν γῆν, ἣν Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν δίδωσιν

[g] Deut. I, 36. [h] ibid. 37. [i] ibid. 38. [j] Deut. III, 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[59] οὐ συνέταξεν. [60] δι' ἡμᾶς, et deinde Θεὸς ἡμῶν. [61] cat. p. 1419. αὐτῶν.

NOTÆ.

(97) Uterque αὐτοῖς.
(98) Uterque ἠξιώθησαν.
(99) *Παρά*. Uterque ἀπό.
(1) Cod. ἐλεύσεται.
(2) *Kai*. Des. in cod. et apud. Pic.
(3) Cod. et Pic. φιλονεικούντων.
(4) Uterque παρέδωκεν.

ὑμῖν. » Εἶτα ἀναγκαίως τοῦ Βεελφεγὼρ εἰς μέσον φέρει τὴν μνήμην, καὶ τῶν δι' ἐκείνην τὴν ἀσέβειαν ἐν τῇ ἐρήμῳ διολωλότων. Ἔπειτα ἐκ παραλλήλου δείκνυσι τὰς θείας εὐεργεσίας. « Ποῖον γάρ, φησιν, ἔθνος μέγα (5), ᾧ ἐστιν αὐτῷ Θεὸς ἐγγίζων αὐτοῖς, ὡς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν ἅπασιν οἷς ἐὰν αὐτὸν ἐπικαλεσώμεθα; » Κελεύει δὲ μὴ μόνον αὐτοὺς φυλάττειν τοῦ Θεοῦ τοὺς νόμους, ἀλλὰ καὶ τοὺς παῖδας καὶ τοὺς ἐκγόνους (6) ἐν εὐσεβείᾳ διατρέφειν[62], καὶ παιδόθεν τὰς θείας ἐντολὰς ἐκπαιδεύειν. Εἶτα πάλιν αὐτοὺς ἀνέμνησεν, ὅπως αὐτοῖς ὁ τῶν ὅλων ἐπέφανε Θεός[63], λόγους (7) μὲν διὰ πυρὸς ἀφεὶς[64] (8), οὐδὲν δὲ εἶδος ἐπιδεικνύς. Τοῦτο γὰρ ἔφη· « Ἐκ μέσου τοῦ πυρὸς φωνὴν ῥημάτων ὑμεῖς ἠκούσατε, καὶ ὁμοίωμα οὐκ ἴδετε, ἀλλ' ἢ φωνήν. » Ταῦτα δὲ λέγει B παιδεύων αὐτοὺς μηδὲν ἴνδαλμα τεκτήνασθαι, μηδὲ πειραθῆναί ποτε θείαν εἰκόνα κατασκευάσαι, ἐπειδὴ τοῦ ἀρχετύπου τὸ εἶδος οὐχ ἑωράκασιν· ὅθεν πάλιν ἐπήγαγε· « Μὴ ἀνομήσητε (9), μηδὲ ποιήσητε ὑμῖν αὐτοῖς γλυπτὸν ὁμοίωμα, πᾶσαν εἰκόνα, ὁμοίωμα ἀρσενικοῦ ἢ θηλυκοῦ· ὁμοίωμα παντὸς κτήνους, τῶν ὄντων ἐπὶ τῆς γῆς· ὁμοίωμα παντὸς ὀρνέου πετομένου, ὃ πέταται ὑπὸ τὸν οὐρανόν· ὁμοίωμα παντὸς ἑρπετοῦ, ὃ ἕρπει ἐπὶ τῆς γῆς· ὁμοίωμα παντὸς ἰχθύος, ὅσα ἐστὶν ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς. » Ταῦτα πάντα, φησίν, εἰς χρείαν ὑμετέραν[65] πεποίηκεν ὁ Θεός· ἀνοίας τοίνυν ἐσχάτης, τὸ τὰς εἰκόνας τῶν ὑπηκόων θεοποιεῖν. Προστέθεικε (10) δὲ καὶ ταῦτα· « Μὴ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ἰδὼν C τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ πλανηθεὶς προσκυνήσῃς αὐτοῖς, καὶ λατρεύσῃς αὐτοῖς[66], ἃ ἀπένειμε Κύριος ὁ Θεός σου αὐτὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τοῖς ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ. » Ταῦτα γάρ, φησίν, εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων χρείαν κατεσκεύασεν ὁ Ποιητής· μὴ τοίνυν ὑπολάβῃς θεοὺς τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἀφορισθέντας ὥστε ταῖς χρείαις τῶν ἀνθρώπων διακονεῖν. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ λοιποὶ (11) ἡρμήνευσαν· « Ἅτινα διεκόσμησεν ὁ Θεός σου[67] εἰς τοὺς λαοὺς (12) ὑφ' ὅλον τὸν οὐρανόν. » Εἶτα δεδίττεται αὐτοὺς ταῖς ἀπειλαῖς, ὡς εἰ τολμήσαιεν τὸν θεῖον παραβῆναι νόμον, καί τινος τῶν ὄντων ὁμοίωμα κατασκευάσαι καὶ θεοποιῆσαι, εἰς πᾶσαν αὐτοὺς διασπερεῖ τὴν γῆν, καὶ ὡς δουλεύοντες τοῖς ψευδωνύμοις θεοῖς (13) προσκυνήσουσιν. Ἔπειτα πάλιν ἀπὸ συγκρίσεως δείκνυσι τὸ παντοδύναμον τοῦ D Θεοῦ. « Ἐπερωτήσατε γάρ, φησίν, ἡμέρας τὰς ἀρχαίας (14), τὰς γενομένας προτέρας σου, ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἧς ἔκτισεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς,

A rum dat vobis [k]. » Postea necessario idoli Beelphegor palam facit mentionem, et eorum qui propter impietatem illam perierunt in deserto. Tum ex adverso ponit ob oculos beneficia divina. « Quæ enim, ait, est gens magna, cui tam propinquus sit Deus, sicut nobis adest Dominus Deus noster in omnibus propter quæ eum invocaverimus [l]? » Præcepit autem, non solum eos servare leges divinas, sed et filios ac nepotes in cultu pietatis educare, et a pueritia in mandatis divinis erudire. Deinceps in memoriam revocat illis quo pacto Deus omnium se conspicuum illis præbuerit, verba quidem per ignem proferens, nullam tamen sui speciem exhibens. Hoc enim dixit: « De medio ignis vocem verborum vos audistis, similitudinem autem non vidistis, sed tantum vocem [m]. » Cæterum hæc dicit, instruens eos ne simulacrum ullum fabricent, neque tentent unquam imaginem Dei effingere, cum archetypi speciem minime viderint. Unde subjunxit iterum: « Ne feceritis iniquitatem, neque feceritis vobis ipsis similitudinem sculptilem, ullam imaginem, similitudinem maris aut femellæ, similitudinem ullius bestiæ, ex iis quæ sunt super terram, similitudinem ullius avis volatilis volantis sub cœlo, similitudinem ullius reptilis quod reptat super terram, similitudinem ullius piscis quotquot sunt in aquis deorsum [n]. » Hæc omnia, inquit, in usum vestrum condidit Deus. Extremæ igitur est dementiæ imagines creaturarum **260** nobis deservientium deos facere. Addidit etiam ista: « Ne respiciens in cœlum, et videns solem et lunam, et omnem ornatum cœli, deceptus adores ea, et colas ea, quæ largitus est Dominus Deus tuus omnibus gentibus quæ sub cœlo sunt [o]. » Hæc enim, ait, Creator condidit in usum hominum. Ne putes ergo deos esse, quæ Deus omnium destinavit ut inservirent usibus hominum. Sic enim et reliqui interpretati sunt: « Quæ distribuit Deus tuus inter populos sub universo cœlo. » Postea terret eos comminationibus, si fuerint ausi transgredi legem divinam, et similitudinem rei cujusquam conflare, ac Deum facere, se dispersurum eos in universam terram, et quod servientes falsi nominis deos sint adoraturi. Tum rursus ex comparatione omnipotentiam Dei ostendit: « Interrogate enim dies priores, inquit, qui fuerunt ante te, ex quo Deus creavit hominem super terra, a summo cœli usque ad summum cœli, num

[k] Deut. IV, 1. [l] ibid. 7. [m] ibid. 12. [n] ibid. 16-18. [o] Deut. IV, 19.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[62] ἀνατρέφειν. [63] εἶτα ἐπάγει, ὡς ὁ τῶν ὅλων αὐτοῖς ἐπέφανε Θεός. [64] ἀφιείς. [65] ἡμετέραν. [66] καὶ λατρ. αὐτοῖς om. [67] σου om.

NOTÆ.

(5) *Μέγα*. Abest a cod. et edit. Pici.
(6) Uterque ἐγγόνους, ut supra.
(7) Uterque λόγος.
(8) Cod. ἀφιείς.
(9) *Ἀνομήσητε*. Cod. et Pic. ὀνομάσητε.
(10) *Προστέθεικε*. In Cod. sequitur ὁ Θεός.
(11) *Οἱ λοιποί*. Non consentiunt tamen in omnibus h. l. Aquila, Symm. et Theodor., si fides habenda est Montf. l. c. t. I, p. 177.
(12) *Λαούς*. Cod. et Pic. ἄλλους.
(13) *Τοῖς — θεοῖς*. Uterque τοὺς ψευδωνύμους θεούς.
(14) *Ἀρχαίας*. Uterque προτέρας, quæ est recepta lectio Deut. IV, 32.

factum sit juxta verbum istud, num tale quid audiveritis, num gens aliqua audiverit vocem Dei viventis loquentis e medio ignis, quomodo tu audisti et vixisti [p]. » Narrat etiam qua ratione liberaverit eos a dura Ægyptiorum servitute. Proxime eos docet, quomodo Deus e cœlo cum eis sit collocutus, ac e medio ignis vocem mittens leges condiderit, ut nullam imaginem construant invisibilis Dei. Sed et impossibile prorsus esse docet divinam imaginem exprimere. Non enim solum **261** est invisibilis naturæ, sed prorsus incircumscriptæ: « Dominus enim, ait, Deus tuus hic est Deus in cœlo sursum, et super terra deorsum, nec est præter eum [q]. » Sciendum tamen est cuncta hæc prophetam non unico die disseruisse, sed compluribus diebus doctrinam hanc illis tradidisse. Unde factum ut sæpius eosdem sermones repetat, ut continua iteratio firmiorem reddat memoriam. Mox igitur post sermonem hunc, narrat ea quæ spectant ad urbes, ad quas confugere jussit eos qui prolapsi essent in homicidium non spontaneum. Exponit deinde, se denuo congregasse populum, et legum a Deo datarum memoriam renovasse. Et quod non aliam legem dederit, sed in priore illos instituerit, qui legis promulgationem per infirmitatem ætatis audire non potuerant, ipsa prophetæ verba docebunt: « Dominus enim, inquit, Deus vester pepigit vobiscum fœdus in monte Horeb. Non cum patribus vestris iniit Dominus pactum hoc, sed vobiscum [r]. » Nam cum illi propter transgressionem periissent, his vero terram patribus promissam dedisset, hisce datam esse legem ait. Deinceps recenset præcepta, quorum intellectum explicavimus cum Exodum interpretaremur. Hic etiam ostendit quis fuerit feriarum Sabbaticarum scopus. Dixit enim: « Ut requiescat servus tuus, et ancilla tua, ac subjugale tuum [s]. » Quemadmodum, inquit, horum opera perpetuo frueris: ita saltem semel per septem dies hebdomadis, servi, ancillæ, ac subjugalia quiete fruantur. **262** Tum mentione facta servitutis Ægyptiacæ compassionem excitat: « Quoniam servus eras, ait, in Ægypto, et inde te Dominus eduxit manu forti, et brachio excelso: propterea constituit Dominus Deus tuus, ut observares diem Sabbatorum, et sanctificares eum [t]. » Expertus es, inquit, duritiem servitutis: memor horum, mitis et clemens esto erga subditos: et qua perpetuo quiete frueris, hanc illis concede septimo die hebdomadis. In iis quæ sequuntur opus spirituale non prohibuit. Dixit enim: « Omne

A ἐπὶ τὸ ἄκρον τοῦ οὐρανοῦ ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ (15), εἰ γέγονε κατὰ τὸ ῥῆμα τοῦτο, εἰ ἠκούσατε τοιοῦτον, εἰ ἀκήκοεν ἔθνος φωνὴν Θεοῦ ζῶντος λαλοῦντος ἐκ μέσου τοῦ πυρός, ὃν τρόπον ἀκήκοας σὺ καὶ ἔζησας. » Ἔφη δὲ καὶ ὅπως αὐτοὺς ἠλευθέρωσε τῆς πικρᾶς τῶν Αἰγυπτίων δουλείας. Συνεχῶς μέντοι διδάσκει αὐτούς, καὶ ὡς οὐρανόθεν αὐτοῖς ὁ τῶν ὅλων διελέχθη Θεός, καὶ ἐκ μέσου τοῦ πυρὸς φωνῇ κεχρημένος νενομοθέτηκεν, ἵνα μηδεμίαν εἰκόνα κατασκευάσωσι τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. Διδάσκει δὲ καὶ ὡς πάμπαν ἀμήχανον θείαν εἰκόνα κατασκευάσαι· οὐ γὰρ μόνον ἀόρατον ἔχει τὴν φύσιν, ἀλλὰ καὶ πάμπαν ἀπερίγραφον. « Κύριος γάρ, φησίν, ὁ Θεός σου, οὗτος Θεὸς (16) ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω (17), καὶ οὐκ ἔστι πλὴν αὐτοῦ. » Ἰστέον μέντοι, B ὡς οὐκ ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ ταῦτα πάντα ὁ προφήτης τῷ λαῷ διελέχθη, ἀλλ' ἐν πολλαῖς αὐτοῖς ἡμέραις τὴν διδασκαλίαν προσήνεγκεν. Ὅθεν πολλάκις τοὺς αὐτοὺς λόγους ἀνακυκλοῖ, ἵγα τῇ συνεχείᾳ παγίαν τὴν μνήμην ἐργάσηται. Αὐτίκα γοῦν μετὰ τὴν διάλεξιν ταύτην, τὰ περὶ τῶν πόλεων ἱστόρησεν (18), εἰς ἃς καταφεύγειν τοὺς ἀκουσίοις περιπεπτωκότας φόνοις ἐκέλευσεν. Εἶτα ἐδίδαξεν ὅτι πάλιν συνήθροισε τὸν λαόν, καὶ τῶν θεοσδότων ἀνέμνησε νόμων· καὶ ὅτι οὐχ ἕτερον δέδωκε νόμον, ἀλλὰ τὸν πρότερον ἐκπαιδεύει τοὺς τῆς νομοθέσιας ἐκείνης διὰ τὸ τῆς ἡλικίας ἀτελὲς ἐπακοῦσαι μὴ δυνηθέντας, αὐτὰ διδάξει τοῦ προφήτου τὰ ῥήματα. « Κύριος γάρ, φησίν, ὁ Θεὸς ὑμῶν διέθετο πρὸς ὑμᾶς διαθήκην ἐν Χωρἠδ. C Οὐχὶ τοῖς πατράσιν ὑμῶν διέθετο Κύριος τὴν διαθήκην ταύτην, ἀλλὰ πρὸς ὑμᾶς. » Ἐπειδὴ γὰρ ἐκεῖνοι παραβάντες διώλοντο, τούτοις δὲ τὴν τοῖς πατράσιν ἐπηγγελμένην ἐδίδου γῆν· τούτοις ἔφη τὸν νόμον δεδόσθαι. Εἶτα λέγει τὰς ἐντολάς, ὧν τὸν νοῦν ἀνεπτύξαμεν τὴν Ἔξοδον ἑρμηνεύοντες· ἔδειξε (19) δὲ κἀνταῦθα τὸν τῆς ἀργίας τοῦ Σαββάτου σκοπόν. Ἔφη γάρ, « Ἵνα ἀναπαύσηται ὁ παῖς [68] καὶ ἡ παιδίσκη σου, καὶ τὸ ὑποζύγιόν σου. » Καθάπερ, φησί, σὺ τούτων ἀπολαύεις διαπαντός, οὕτως ἅπαξ γοῦν ἀπολαυσάτωσαν ἐν ταῖς ἑπτὰ τῆς ἑβδομάδος ἡμέραις οἱ θεράποντες, καὶ αἱ θεράπαιναι, καὶ τὰ ὑποζύγια. Ἔπειτα τῇ μνήμῃ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ δουλείας τὴν συμπάθειαν πραγματεύεται· « Ὅτι οἰκέτης, φησίν, ἦσθα ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ἐξήγαγέ σε Κύριος ἐκεῖθεν ἐν χειρὶ κραταιᾷ, καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ· διὰ τοῦτο συνέταξε Κύριος ὁ Θεός σου, ὥστε φυλάττεσθαί σε D τὴν ἡμέραν τῶν Σαββάτων, καὶ ἁγιάζειν αὐτήν. » Τῇ πείρᾳ μεμάθηκας τὸ της δουλείας πικρόν· ἐκείνων ἀναμιμνησκόμενος, ἥμερος γενοῦ τοῖς ὑπηκόοις, καὶ πρᾶος, καὶ ἧς ἀπολαύεις ἀναπαύλης διηνεκῶς,

[p] Deut. IV, 32, 33. [q] ibid. 35. [r] Deut. V, 2, 3. [s] ibid. 14. [t] ibid. 15.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[68] ὁ παῖς σου om.

NOTÆ.

(15) *Ἕως — οὐρανοῦ*. Des. in cod. et apud Pic.

(16) *Οὗτος Θεός*. Cod. οὕτως δὲ Θεός.

(17) *Ἐν — κάτω*. Hæc absunt a textu Græco Deut. IV, 35.

(18) Cod. ἱστορήσας.

(19) *Ἔδειξε*. Cod. et Pic. ἐδιδάξαμεν.

μετέδος τούτοις ἐν τῇ ἑβδόμῃ τῆς ἑβδομάδος ἡμέρᾳ· A Ἐν δὲ τοῖς μετὰ ταῦτα τὸ πνευματικὸν οὐκ ἀπηγόρευσεν ἔργον. Ἔφη γάρ· « Πᾶν ἔργον λατρευτὸν (20) οὐ ποιήσετε, » πλὴν ὅσα ποιηθήσεται ἐπὶ τῇ ψυχῇ, οἷον ἀναγνώσεις (21), θείων λογίων ἀκροάσεις, ψαλμῳδίας, ἱερουργίας (22), καὶ τὰ τούτοις προσόμοια[69]

ΕΡΩΤ. Β'.

Πῶς νοητέον τὸ, « Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός (23) *σου*[70]*, Κύριος εἷς ἐστιν;* »

Πολλάκις εἰρήκαμεν, ὅτι τὸ *Κύριος*[71] (24) καὶ *Θεός*, τῆς θείας ἐστὶ (25) φύσεως οὐ τῆς τῶν (26) προσώπων διαιρέσεως δηλωτικά· ὁ δὲ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον[72], τῶν ἰδιοτήτων σημαντικά. Ἀλλὰ τοῖς ἀτελέσιν Ἰουδαίοις τὴν ἀκριβῆ θεολογίαν προσενεχθῆναι οὐχ οἷόν τε ἦν· ταύτην γὰρ ἂν πολυθεΐας B ἀφορμὴν ἐποιήσαντο. Οὗ δὴ χάριν μοναδικῶς τὸ θεῖον ἐν τῇ Παλαιᾷ προφέρεται (27) ὄνομα· ἔχει δὲ ὅμως τὰ τῆς Τριάδος αἰνίγματα. Τὸ γὰρ, « Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος (28) εἷς ἐστι, » καὶ τὸ τῆς οὐσίας διδάσκει μοναδικὸν, καὶ παραδηλοῖ τῶν προσώπων τὸν ἀριθμόν· ἅπαξ γὰρ τὸ *Θεὸς*, δὶς δὲ τὸ *Κύριος* τέθεικεν.

ΕΡΩΤ. Γ'.

Τὸ, « Ἀγαπήσεις (29) *Κύριον τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας* (30) *σου*[73], » *καὶ τὰ ἑξῆς, πῶς νοητέον* (31);

Σαφῶς ἡμᾶς ὁ Κύριος ἐδίδαξεν, ὅτι οὐδεὶς δυσὶ κυρίοις δουλεύειν δύναται. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν διδασκόμεθα μὴ μερίζειν τὴν ἀγάπην εἰς Θεὸν καὶ χρυσὸν, εἰς Θεὸν καὶ γυναῖκα (32), εἰς Θεὸν καὶ παῖδας, C εἰς Θεὸν καὶ φίλους (33), ἀλλὰ πᾶσαν τῆς ἀγάπης τὴν δύναμιν ἀφιεροῦν τῷ πεποιηκότι Θεῷ, μετὰ δέ γε τὸν ποιητὴν, ἀπονέμειν ἑκάστῳ τὰ πρόσφορα, καὶ γονεῦσι δὲ, καὶ γυναικὶ (34), καὶ παισὶ, καὶ ἀδελφοῖς, καὶ φίλοις. Τῆς γὰρ τοῦ Θεοῦ ἀγάπης καὶ τὸ ταῦτα πληροῦν. « Ὁ ἀγαπῶν με γὰρ, φησὶ, τὰς ἐντολάς μου πληρώσει[74]. » Αἱ δὲ τοῦ Θεοῦ ἐντολαὶ περὶ τούτων διαγορεύουσιν.

ΕΡΩΤ. Δ'.

Τί δήποτε κατὰ (35) *τοῦ Θεοῦ ὀμνύναι διαγορεύει ὁ νόμος;*

Ἵνα μὴ κατὰ τῶν ψευδωνύμων ὀμνύωσι θεῶν. Τοῦτο γὰρ καὶ διὰ τοῦ προφήτου ἔφη· « Ἐὰν ἐξάρῃς τὰ ὀνόματα τῶν Βααλεὶμ ἐκ τοῦ στόματός σου, D

opus servile non facietis; demptis his quæ fiunt animæ causa, veluti lectiones et auscultationes sacrorum eloquiorum, psalmodiæ, sacrificia, et horum similia.

INTERR. II.

Quomodo debet illud intelligi: « Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Dominus unus est [u]*?*

Frequenter diximus dictiones istas, Dominus et Deus, naturæ divinæ, non distinctionis personarum esse significativas: has vero, Pater, Filius et Spiritus sanctus, proprietates indicare. Verum imperfectis Judæis exacta theologia exhiberi non poterat: quoniam inde plurium deorum occasionem cepissent. Idcirco nomen divinum in Veteri Testamento singulari numero pronuntiatur; nihilominus habet Trinitatis **263** occultas significationes. Illud enim, « Dominus Deus tuus, Dominus unus est, » unitatem substantiæ innuit, et personarum numerum demonstrat: semel enim posuit *Deus*, bis autem *Dominus*.

INTERR. III.

Quid significat illud: « Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo [v]*, » et quæ sequuntur?*

Manifeste nos docuit Dominus neminem posse duobus dominis servire. Et hoc igitur loco docemur dilectionem non partiri inter Deum et aurum, inter Deum et uxorem, inter Deum et liberos, inter Deum et amicos: sed totam dilectionis vim creatori Deo consecrare, deinde post creatorem quæ unicuique conveniant tribuere, et parentibus, et uxori, et liberis, et fratribus, et amicis. Siquidem pertinet ad dilectionem Dei, hæc etiam præstare. « Qui enim diligit me, inquit, mandata mea servabit [x]. » Mandata vero Dei ista præcipiunt.

INTERR. IV.

Quare lex jubet, ut jurent per Deum [y]*?*

Ne jurent per falsos deos. Idem enim per prophetam dixit: « Si abstuleris nomina Baalim de ore tuo, et juraveris: Vivit Dominus, cum veritate [z]. »

[u] Deut. VI, 4. [v] ibid. 5. [x] Joan. XIV, 23. [y] Deut. VI, 13. [z] Osee II, 17.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[69] ὁμοια. [70] cat. p. 1451. σου om. [71] ὅτι τὸ Θεὸς ὄνομα καὶ τὸ Κύριος. [72] τὸ δὲ Πατὴρ, καὶ Υἱὸς, καὶ ἅγιον Πνεῦμα. [73] cat. p. 1452. καρδ. σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου. [74] ἐντ. μου τηρήσει.

NOTÆ.

(20) *Λατρευτόν*. Hæc restrictio ex Levit. XXIII, 36 addita est.
(21) Cod. et Pic. ἀνάγνωσις.
(22) Uterque ἀκρόασις, ψαλμῳδίαι ἱερουργίαι.
(23) *Σου*. Lectio recepta l. c. est ἡμῶν.
(24) *Κύριος*. In cod. præcedit τὸ ὄνομα.
(25) *Ἐστί*. Abest a cod. et edit. Pici.
(26) *Τῶν*. Pariter abest utroque loco.
(27) Cod. et Pic. ἀποφέρεται.
(28) *Κύριος*. Abest a cod.
(29) *Τὸ ἀγαπήσεις*. Cod. et Pic. præmittit Τί ἐστι.
(30) *Καρδίας*. Hæc est lectio cod. Alex. l. c. Cod. Vatic. habet διανοίας.
(31) *Καὶ — νοητέον*. Des. utroque loco.
(32) Cod. et Pic. γυναῖκας.
(33) *Εἰς — φίλους*. Des. utroque loco.
(34) *Καὶ — γυναικί*. Pariter des.
(35) *Κατά*. Cod. et Pic. καί.

Et hic, postquam dixit: « Dominum Deum tuum timebis, et illi soli servies, et adhærebis illi, et per nomen ejus jurabis [a], » subjunxit « Non ambulabitis post deos alienos, **264** qui sunt ex diis gentium quæ in circuitu vestro sunt [b]. »

INTERR. V.

Quid est hoc: « Non tentabis Dominum Deum tuum [c]? »

Dominus hoc exposuit in sacris Evangeliis. Nam cum diabolus dixisset: « Mitte te ipsum deorsum, » ait: « Non tentabis Dominum Deum tuum [d]. » Tentat autem Deum, qui sine ratione cum periculo quidpiam agit.

INTERR. VI.

Cur lex prohibet contrahi connubia cum alienigenis finitimis [e]?

Lex non eget explanatione, cum seipsam interpretetur. Ait enim: « Quia seducent filium tuum a me, et serviet diis alienis [f]. » Necessario tamen aperit etiam eis rationem divinæ sollicitudinis: « Non enim eo quod numero vinceretis cæteras gentes, ait, vos elegit Dominus, sed propter majorum pietatem, et promissionem eis factam [g]. » Deinde verum id esse demonstrans subdidit: « Deus verax est, custodiens pactum, et misericordiam exercens erga diligentes eum, et custodientes mandata illius, in mille generationes [h]. » At cum essent infirmi, lacteo indigentes alimento, nec essent capaces auditores æternorum bonorum, pollicetur eis sobolis multiplicationem, et terræ fertilitatem, et fecunditatem gregum et armentorum, corporum denique bonam valetudinem, ac in bellis victoriam, et alia ejusmodi. Postea renovat memoriam in deserto transactæ vitæ, et causas illius subjicit oculis: **265** « Afflixit enim te, inquit, et fame pressit, pavitque te manna, ut te certiorem faceret, quod non solo pane vivat homo, sed omni verbo quod procedit ex ore Dei [i]. » Ex quibus et nos discimus, non graviter ferre, si in calamitates aliquas inciderimus, sed bono animo amplecti divinas dispensationes, exspectantes liberationem a tentationibus. Alia quoque beneficia recenset: « Vestimenta tua non sunt vetustate consumpta, nec occalluerunt pedes tui; en quadragesimus annus est. Et noscas corde tuo, quod sicut homo erudit filium suum, sic Deus

A καὶ ὀμόσῃς, Ζῇ Κύριος, μετὰ ἀληθείας. » Καὶ ἐνταῦθα δὲ εἰρηκὼς, « Κύριον τὸν Θεόν σου φοβηθήσῃ, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις (36), καὶ πρὸς αὐτὸν κολληθήσῃ, καὶ τῷ (37) ὀνόματι αὐτοῦ ὀμῇ, » ἐπήγαγεν· « Οὐ πορεύσεσθε (38) ὀπίσω Θεῶν ἀλλοτρίων (39) ἀπὸ τῶν Θεῶν τῶν ἐθνῶν τῶν περικύκλῳ ὑμῶν. »

ΕΡΩΤ. Ε'.

Πῶς νοητέον τὸ, « Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου; »

Ὁ Κύριος αὐτὸ ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ἡρμήνευσε. Τοῦ γὰρ διαβόλου εἰρηκότος, « Βάλε σεαυτὸν ἄνωθεν κάτω (40), » εἶπεν· « Οὐκ ἐκπειράσῃς Κύριον τὸν Θεόν σου. » Ἐκπειράζει δὲ τὸν Θεὸν ὁ δίχα λογισμοῦ ῥιψοκινδύνως τι πράττων.

ΕΡΩΤ. ϛ' [75].

B *Τί δήποτε ἀπαγορεύει ὁ νόμος τὰς πρὸς τοὺς ὁμόρους [76] ἀλλοφύλους ἐπιγαμβρίας;*

Οὐ δεῖται σαφηνείας ὁ νόμος· ἑαυτὸν γὰρ ἑρμηνεύει. Ἔφη γὰρ, « Ὅτι ἀποστήσουσι τὸν υἱόν σου ἀπ' ἐμοῦ, καὶ λατρεύσει θεοῖς ἑτέροις. » Ἀναγκαίως μέντοι καὶ τὴν αἰτίαν αὐτοὺς τῆς θείας διδάσκει κηδεμονίας· « Οὐ γὰρ διὰ τὸ πλείους εἶναι, φησὶ, τῶν ἐθνῶν προέκρινεν ὑμᾶς ὁ Θεός· ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν προγόνων εὐσέβειαν, καὶ τὴν γεγενημένην πρὸς ἐκείνους ὑπόσχεσιν. » Εἶτα τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ (41) δεικνὺς, ἐπήγαγεν· « Ὁ Θεὸς πιστὸς φυλάσσων διαθήκην καὶ ἔλεον τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν, καὶ τοῖς φυλάσσουσι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, εἰς χιλίας γενεάς. » Καὶ ἐπειδὴ ἀτελεῖς ἦσαν, καὶ τροφῆς γαλακτώδους ἐδέοντο, καὶ ἀκούειν περὶ τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν οὐκ
C ἐδύναντο· ὑπισχνεῖται αὐτοῖς πολυγονίαν, καὶ γῆς εὐκαρπίαν, καὶ ποιμνίων καὶ βουκολίων εὐεξίαν, καὶ σωμάτων ὑγείαν, καὶ τὴν ἐν πολέμοις νίκην, καὶ ὅσα τοιαῦτα (42). Ἔπειτα πάλιν αὐτοὺς ἀνέμνησε τῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ διαγωγῆς, καὶ τὰς ταύτης αἰτίας ἐδίδαξεν· « Ἐκάκωσε [77] γὰρ, φησὶ, καὶ ἐλιμαγχόνησέ σε· καὶ ἐψώμισέ σε τὸ μάννα, ἵνα ἀναγγείλῃ σοι, ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ (43). » Διὰ μέντοι τούτων καὶ ἡμεῖς παιδευόμεθα μὴ δυσχεραίνειν δυσκολίαις τισὶ περιπεσόντες, ἀλλὰ στέργειν τὰς θείας οἰκονομίας, καὶ προσμένειν τὴν λύσιν τῶν πειρασμῶν. Ἐπιδείκνυσι δὲ καὶ τὰς ἄλλας εὐεργεσίας· « Τὰ ἱμάτιά σου οὐ (44) κατετρίβη [78] ἀπὸ σοῦ, οἱ πόδες σου οὐκ ἐτυλώθησαν, ἰδοὺ
D τεσσαράκοντα ἔτη. Καὶ γνώσῃ τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι

[a] Deut. VI, 13. [b] Deut. VI, 14. [c] Deut. VI, 16. [d] Matth. IV, 6. [e] Deut. VII, 3. [f] ibid. 4. [g] ibid., 7. [h] ibid. 9. [i] Deut. VIII, 3.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[75] Qu. 6 his constat partibus. 1.) Initium usque ad θεοῖς ἑτέροις exstat in cat. p. 1456, ad Deut. VII, 3. 2.) ἀναγκαίως — ὑπόσχεσιν vid. ib. p. 1457, ad vers. 7, 8. 3.) εἶτα — γενεάς vid. ib. ad vers. 9 4.) καὶ ἐπειδὴ — ὅσα τοιαῦτα vid. ib. ad vers. 10-13. 5.) ἔπειτα — πειρασμῶν p. 265, vid. ib. p. 1461, ad cap. VIII, 3. VI) ἐπιδείκνυται et rel. vid. ib. p. 1461 ad vers. 4-6. [76] cat. p. 1456. τὰς ὁμόρους. [77] cat. 1460. ἐκάκωσέ σε. [78] οὐκ ἀπετρίβη.

NOTÆ.

(36) Uterque λατρεύσῃ.

(37) *Τῷ*. Uterque præmittit ἐν.

(38) Cod, πορεύεσθε.

(39) *Ἀλλοτρίων*. Cod. et Pic. ἑτέρων, quæ est recepta lectio l. c.

(40) *Ἄνωθεν*. Des. l. c. In loco parallelo Luc. IV, 9 legitur ἐντεῦθεν.

(41) *Αὐτοῦ*. Des. utroque loco.

(42) *Καὶ ὅσα τοιαῦτα*. Pariter des.

(43) *Θεοῦ*. Cod. et Pic. addunt, ζήσεται ἄνθρωπος.

(44) Cod. et Pic. οὐκ ἐτρίβη.

ὡς εἴτις παιδεύσαι ἄνθρωπος τὸν υἱὸν αὐτοῦ, οὕτως Κύριος ὁ Θεός σου (45) παιδεύσει σε, καὶ φυλάξεις τὰς ἐντολὰς Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, πορεύεσθαι ἐν πάσαις [79] ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ, καὶ φοβεῖσθαι αὐτόν. » Μετὰ τὸν πειρασμὸν ἡ παράκλησις· μετὰ τῆς παιδείας ἡ ψυχαγωγία· λιμὸς καὶ τροφὴ (46), ὁδοιπορίας πόνος καὶ σώματος εὐπάθεια, σπάνις ἀναγκαίων καὶ τῶν ἀφθάρτων (47) ἱματίων καὶ ὑποδημάτων τὸ διαρκές. Εἶτα παραινεῖ νικῶντας μὴ τῇ οἰκείᾳ ῥώμῃ τὴν νίκην ἐπιγράφειν, ἀλλὰ τῷ ἐπικούρῳ καὶ προμάχῳ Θεῷ.

tuus erudiat te : et custodias mandata Domini Dei tui, et ambules in omnibus viis ejus, et timeas illum [j]. » Post tentationem consolatio; post correptionem, animi recreatio; fames et alimentum; itineris labor et corporis prospera valetudo; necessariorum inopia et incorruptarum vestium et calceamentorum copia sufficiens. Tandem hortatur, ut vincentes suis viribus victoriam non ascribant, sed adjutori ac propugnatori Deo.

ΕΡΩΤ. Ζ' [80].

Τίνας λέγει υἱοὺς Ἐνάκ,

Ἀπόγονοι γιγάντων ἦσαν, ὡς ἡ ἱστορία διδάσκει. Τοῦτο γὰρ ἔφη· « Λαὸν πολὺν καὶ εὐμήκη, υἱοὺς Ἐνὰκ, οὓς σὺ οἶσθα καὶ σὺ ἀκήκοας· τίς ἀντιστήσεται κατὰ πρόσωπον υἱῶν Ἐνάκ; » Τὸ δὲ, « Σὺ οἶσθα καὶ ἀκήκοας, » τέθεικε, τῶν λόγων (48) ἀναμιμνήσκων τῶν ἐκείνων (49) κατασκοπησάντων τὴν γῆν. Ἐκεῖνοι γὰρ ἔλεγον, ὅτι « Ἦμεν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ ἀκρίδες. » Οὕτω τὸν ἐπὶ τῇ ῥώμῃ καταστείλας τῦφον, διδάσκει αὐτοὺς μηδὲ ἐπὶ τοῖς τῆς ψυχῆς κατορθώμασι μέγα φρονεῖν. « Μὴ εἴπῃς γὰρ, φησὶν, ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι Διὰ τὰς δικαιοσύνας μου εἰσήγαγέ με Κύριος κληρονομῆσαι τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν ταύτην. Διὰ γὰρ τὴν ἀσέβειαν τῶν ἐθνῶν τούτων, Κύριος ἐξολοθρεύσει αὐτοὺς ἀπὸ προσώπου σου, οὐχὶ διὰ τὴν δικαιοσύνην σου, οὐδὲ διὰ τὴν ὁσιότητα τῆς καρδίας σου σὺ εἰσπορεύῃ κληρονομῆσαι τὴν γῆν. » Ταῦτα δὲ ἔφη, δύο κατὰ ταυτὸν πραγματευόμενος· καὶ μετριάζειν διδάσκων αὐτοὺς, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ τὸ πᾶν ἐπιγράφειν· καὶ προλέγων, ὡς τὰ παραπλήσια πείσονται τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις, εἰ τὰ ὅμοια δράσαιεν. Εἰς καιρὸν δὲ καὶ τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ παρανομηθέντων ἀνέμνησε, τὸν λόγον ἐκεῖνον κρατύνων, ὡς οὐ διὰ δικαιοσύνας [81] αὐτῶν κληρονομήσουσι τὴν γῆν· « Μνήσθητι γὰρ (50) ἔφη, καὶ μὴ ἐπιλάθῃ, ὅσα παρώξυνας Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν τῇ ἐρήμῳ. » Ἤγαγε δὲ εἰς μέσον καὶ νῦν (51) τὴν τοῦ μόσχου λατρείαν· καὶ ὅτι διὰ τὴν ἐκείνων ἀσέβειαν τὰς θεοσδότους συνέτριψε πλάκας· καὶ ὡς σπουδαίαν [82] ἱκετείαν προσενεγκὼν ἱλεώσατο τὸν Θεὸν μάλα καὶ αὐτοῖς καὶ τῷ Ἀαρὼν ὀργιζόμενον· « Ἐπὶ [83] Ἀαρὼν γὰρ, φησὶν, ἐθυμώθη Κύριος σφόδρα ἐξολοθρεῦσαι αὐτὸν, καὶ ηὐξάμην περὶ Ἀαρὼν ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ. » Οὕτω καὶ τὰ ἄλλα γεγενημένα διεξελθών φησι· « Καὶ νῦν, Ἰσραὴλ, τί Κύριος ὁ Θεὸς

INTERR. VII.

Quosnam vocat filios Enac?

E gigantibus erant oriundi, sicut narrat historia. Hoc enim dicit : « Populum numerosum proceræ magnitudinis, filios Enac, quos tu vidisti et audisti. Quis resistet in faciem filiorum Enac [k]? » Adjecit autem hæc verba : « Quos tu vidisti et audisti; » ut illis in memoriam reduceret verba exploratorum illius terræ; nempe qui dixerant : « Eramus in conspectu **266** ipsorum tanquam locustæ [l]. » Hoc modo superbiam de suis viribus conceptam reprimens, admonet eos, ne de animi dotibus glorientur. « Ne dixeris, inquit, in corde tuo: Propter justitias meas introduxit me Dominus, ut possiderem terram hanc optimam. Nam propter impietatem gentium illarum Dominus delebit eas a conspectu tuo; non autem propter justitiam tuam, neque propter sanctitatem cordis tui ingredieris tu ad possidendam terram [m]. » Ista porro dixit duo simul spectans, tum ut modeste se gererent, tum ut auxilio divino tribuerent omnia : prædicens etiam, illos eadem perpessuros quæ gentes illæ, si consimilia perpetrent. Opportune quoque revocavit in memoriam transgressiones in deserto commissas, ad confirmandum quod dixerat, illos non esse possessuros terram ob justitias suas : « Memineris, inquit, et ne obliviscaris quoties irritaveris Dominum Deum tuum in deserto [n]. » Protulit itaque nunc etiam in medium adorationem vituli, et quod ob illorum impietatem contriverit datas a Deo tabulas, strenuaque usus supplicatione Deum placaverit et ipsis et Aaroni graviter iratum : « Adversus Aaronem enim, ait, vehementer iratus est Dominus, ut perderet illum : et deprecatus sum pro Aarone tempore illo [o]. » Et reliqua gesta sic percurrens, addit : « Et nunc, Israel, quid Dominus Deus poscit a te,

[j] Deut. VIII, 4-6. [k] Deut. IX, 2. [l] Num. XIII, 34. [m] Deut. IX, 4, 5. [n] ibid. 7. [o] ibid. 20.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[79] cat. p. 1461. πάσαις om. [80] Qu. 7 his quinque constat partibus. 1.) Initium usque ad ὅμοια δράσαιεν, p. 266, exstat in cat. p. 1465, ad cap. IX, 1-4. 2.) εἰς καιρὸν — τῇ ἐρήμῳ vid. ib. p. 1467, ad vers. 6, 7. 3.) ἤγαγε — καιρῷ ἐκείνῳ vid. ib. p. 1469, ad vers. 19, 20. 4.) οὕτω — προγ. εὐσέβειαν p. 267, vid. ib. p. 1472, ad cap X, 12-15. 5.) ἐδίδαξε et rel. vid. ib. ad vers. 16. [81] cat. p. 1467. τὰς δικαιοσ. [82] cat. p. 1469. σπουδαίως, et deinde προσαγαγών. [83] καὶ ἐπί.

NOTÆ.

(45) *Σου*. Des. in utroque loco.
(46) Uterque τρυφή.
(47) *Ἀφθάρτων*. Cod. εὐφθάρτων.
(48) Cod. et Pic. τῷ λόγῳ.
(49) Uterque ἐκείνην.
(50) *Γάρ*. Cod. δέ.
(51) *Νῦν*. Abest a cod.

nisi ut timeas Dominum Deum tuum, et ambules in omnibus mandatis ejus, et servias Domino Deo tuo ex toto corde tuo [p]? » Et ne suspicentur Deum ista statuere, quod victimis indigeret, hæc subjicit: « Ecce Domini **267** Dei tui est cœlum, et cœlum cœli, et terra, et omnia quæ continentur in eis. Verumtamen prælegit Dominus patres vestros ut eos diligeret: et elegit semen eorum post eos, id est vos, præ cunctis gentibus [q]. » His autem docemur, proborum virorum filios frui bonis propter majorum pietatem. Docuit præterea, quænam circumcisio sit Deo grata: « Circumcidetis enim, ait, duritiem cordis vestri, et cervicem vestram non indurabitis amplius [r]. » Hæc autem dicebantur iis qui nondum circumcisi erant. Josua enim filius Nave, transmisso Jordane, circumcidit eos Galgale. Attamen licet minime essent circumcisi, non præcepit ut circumciderent præputium, sed duritiem cordis et cervicem duram. Quare longe præstantior est circumcisio cordis. Eamdem porro illorum accusationem Dominus Deus instituit per Jeremiam prophetam: « Omnes enim gentes, inquit, carne sunt incircumcisæ: verum domus Israel incircumcisa habet corda [s]. »

A αἰτεῖ παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἢ φοβεῖσθαι Κύριον τὸν Θεόν σου, καὶ πορεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ, λατρεύειν [84] Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου; » Καὶ ἵνα μὴ τοπάσωσι τὸν Θεὸν ταῦτα νομοθετεῖν, ὡς θυμάτων δεόμενον, ἐπήγαγεν· « Ἰδοὺ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ὁ οὐρανὸς, καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ [85] ἡ γῆ, καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν ἐν αὐτοῖς· πλὴν τοὺς πατέρας ὑμῶν προείλετο Κύριος ἀγαπᾷν αὐτούς· καὶ ἐξελέξατο τὸ σπέρμα αὐτῶν μετ' αὐτοὺς, ὑμᾶς παρὰ πάντα τὰ ἔθνη. » Διδασκόμεθα δὲ (52) διὰ τούτων, ὡς ἀπολαύουσι (53) παῖδες ἀγαθῶν διὰ τὴν τῶν προγόνων εὐσέβειαν. Ἐδίδαξε δὲ καὶ ποία περιτομὴ τῷ Θεῷ προσφιλής· « Περιτεμεῖσθε γὰρ, ἔφη, τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, καὶ τὸν τράχηλον ὑμῶν οὐ σκληρυνεῖτε ἔτι. » Καὶ ταῦτα ἐλέγετο τοῖς
B μηδέπω τὴν ἀκροβυστίαν περιτμηθεῖσιν (54). Ἰησοῦς γὰρ ὁ τοῦ Ναυῆ μετὰ τὸ διαβῆναι τὸν Ἰορδάνην ἐν Γαλγάλοις αὐτοὺς περιέτεμεν. Ἀλλ' ὅμως καὶ ἀπεριτμήτοις οὖσιν οὐκ ἐκέλευσε τὴν ἀκροβυστίαν περιτμηθῆναι, ἀλλὰ τὴν σκληροκαρδίαν καὶ τὸν τράχηλον τὸν σκληρόν. Τοιγάρτοι τιμιωτέρα ἡ τῆς καρδίας περιτομή. Ταύτην δὲ αὐτῶν τὴν κατηγορίαν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου [86] ὁ Δεσπότης Θεὸς ἐποιήσατο. « Πάντα γὰρ, ἔφη, τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα σαρκὶ, ὁ δὲ οἶκος Ἰσραὴλ, ἀπερίτμητοι καρδίαι [87] (55) αὐτῶν.

INTERR. VIII.

Quomodo intelligendum est illud: « Dominus enim Deus vester, ipse Deus deorum est, et Dominus dominorum [t]? »

Deos appellat judices. « Diis enim, inquit, non detrahes, et principi populi tui non maledices [u]. » Et ubi Septuaginta dixerunt: « Adduces eum in judicium [v]; » Aquila et Symmachus interpretati sunt: « Adduces eum ad **268** deos, » vocantes deos judices. Horum deorum ipsum esse Deum dixit, non autem falso appellatorum deorum. Sed hæc jam pluribus explanavimus.

ΕΡΩΤ. Η'.

Πῶς νοητέον, « Ὁ γὰρ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν [88], οὗτος Θεὸς τῶν θεῶν, καὶ Κύριος τῶν κυρίων; »

C Θεοὺς τοὺς κριτὰς ὀνομάζει (56)· « Θεοὺς γὰρ, φησὶν, οὐ κακολογήσεις, καὶ ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς. » Καὶ ἔνθα δὲ εἶπον οἱ Ἑβδομήκοντα, « Ἄξεις αὐτὸν εἰς τὸ κριτήριον, » οἱ περὶ τὸν Ἀκύλαν καὶ τὸν Σύμμαχον· « Ἄξεις αὐτὸν [89] πρὸς τοὺς θεοὺς (57), ἡρμήνευσαν, θεοὺς τοὺς κριτὰς ὀνομάσαντες. Τούτων αὐτὸν εἶπε θεῶν Θεόν [90] οὐ γάρτοι τῶν (58) ψευδωνύμων. Καὶ ἤδη δὲ διὰ πλειόνων ἡρμηνεύσαμεν ταῦτα.

INTERR. IX.

Quid est hoc: « Non facietis omnia quæ nos facimus hic hodie, quisquis quod sibi placet [x]? »

Ubicunque tentoria fixerant, obtulerunt Domino

ΕΡΩΤ. Θ' [91].

Πῶς νοητέον, « Οὐ ποιήσετε πάντα ἃ ἡμεῖς ποιοῦμεν ὧδε σήμερον (59), ἕκαστον [92] τὸ ἀρεστὸν ἐνώπιον (60) αὐτοῦ; »

D Ἐν πᾶσιν οἷς κατεσκήνωσαν τόποις, θυσίας προσ-

[p] Deut. x, 12. [q] ibid. 14, 15. [r] ibid. 16. [s] Jerem. ix, 26. [t] Deut. x, 17. [u] Exod. xxii, 28. [v] Exod. xxi, 6. [x] Deut. xii, 8.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[84] cat. p. 1472. τοῦ λατρ. [85] καὶ ὁ οὐρ. τ. οὐρ. καί om. [86] καὶ διὰ τοῦ προφ. Ἱερ. [87] ἀπερίτμητος καρδία. [88] cat. p. 1473. ἡμῶν. [89] ἄξεις αὐτούς. [90] θεῶν τὸν Θεόν. [91] Qu. 9 tribus absolvitur partibus. 1.) Initium usque ad καὶ τὰ ἑξῆς exstat in cat. p. 1481, ad cap. xii, 7-9. 2,) τὰ δὲ δόματα — ἐθελήσητε vid. ib. p. 1482, ad vers. 10, 11. 3. εἶτα ἀπαγορεύσας et rel. vid. ib. p. 1483, ad vers. 15. [92] cat. p. 1481. ἕκαστος.

NOTÆ.

(52) Δέ. Des. in cod.
(53) Cod. ἀπολάβουσι.
(54) *Ἐλέγετο — περιτμηθεῖσιν*. Desid. in cod.
(55) *Καρδίαι*. Forsan pro καρδίαις, ut leg. in edit. Aldina. Jerem. ix, 26. Recepta lectio est καρδίας.
(56) *Θεοὺς — ὀνομάζει*. Conf. supra, p. 157, quæst. 51, in Exodum.
(57) *Καὶ ἔνθα — θεούς*. Hæc pertinent ad Exod. xxi, 6, ubi tamen in vers. τῶν O' legitur προσάξει, non ἄξεις. Ibid. leg. πρὸς τὸ κριτήριον pro εἰς κ. λ.
(58) *Οὐ γάρτοι τῶν*. Cod. et Pic. οὐ γὰρ τοιούτων.
(59) Cod. et Pic. ἕκαστος. Bene secundum lectionem τῶν O', l. c.
(60) *Ἐνώπιον*. Uterque ἐναντίον, quæ est lectio cod. Alex.

ἤνεγκαν τῷ Δεσπότῃ Θεῷ, πρὶν μὲν τὴν σκηνὴν κατασκευάζεσθαι [93], ἐκ λίθων αὐτοφυῶν οἰκοδομοῦντες θυσιαστήρια, μετὰ δὲ τὴν ταύτης κατασκευὴν, ἐν ταύτῃ τὰς θείας λειτουργίας ἐπιτελοῦντες, οὐχ ἐν ἑνὶ μέντοι (61) τόπῳ ταύτας ἐπετέλουν, ἀλλ' ἐν ἑκάστῳ σταθμῷ. Συνεχῶς γὰρ μετέβαινον. Ἅτε δὴ (62) τεσσαρακονταετῆ χρόνον [94] ἐν τῇ ἐρήμῳ καταλύσαντες [95] (63). Ἀπαγορεύει τοίνυν ἐν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας τὰ παραπλήσια δρᾷν, ἵνα μὴ πρόφασιν λάβωσι τοῖς ψευδωνύμοις θύειν (64) θεοῖς. Παρεγγυᾷ δὲ ἐν ἐκείνῳ μόνῳ τῷ τόπῳ [96] τὰς θείας ἐπιτελεῖν λειτουργίας, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός. Ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ καὶ θύειν καὶ εὐωχεῖσθαι (65) παρακελεύεται· « Ἔσται γὰρ, φησὶν, ὁ τόπος, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ἐπικληθῆναι ἐκεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἐκεῖ οἴσετε πάντα ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν σήμερον, τὰ ὁλοκαυτώματα ὑμῶν, καὶ τὰ θυσιάσματα ὑμῶν (66), τὰ ἐπιδέκατα [97] ὑμῶν, καὶ τὰς ἀπαρχὰς τῶν χειρῶν ὑμῶν (67), καὶ τὰ δόματα ὑμῶν [98], » καὶ τὰ ἑξῆς. Τὰ δὲ δόματα οἱ λοιποὶ τὰ ἑκούσια ἡρμήνευσαν (68)· τουτέστιν, Ὅσα ἂν ἑκόντες προσενεγκεῖν ἐθελήσητε (69). Εἶτα ἀπαγορεύσας τὸ ἐν παντὶ τόπῳ τὰς θυσίας προσφέρειν, εἰ κρεῶν μεταλαβεῖν ἐπιθυμήσαιεν, μεταλαβεῖν [99] συνεχώρησεν, ἐν αἷς κατοικοῦσι πόλεσι· τοῦ μὲν ἱερέως θύοντος, τοῦ δὲ αἵματος εἰς τὴν γῆν ἐκχεομένου· ἐκέλευσε δὲ καὶ τὸν ἀκάθαρτον σὺν τῷ καθαρῷ τῶν τοιούτων ἀδιαφόρως ἀπολαῦσαι κρεῶν· διδάσκων ὡς τὰ τοιαῦτα θύματα κοινά ἐστι, καὶ οὐ θεῖα. Τῶν γὰρ δὴ (70) θυσιῶν οὐκ ἐξὸν ἦν τοῖς ἀκαθάρτοις μεταλαμβάνειν (71). Ὅθεν εἰκότως ἐπήγαγεν· « Φάγετε αὐτὸ ὡς δορκάδα ἢ ἔλαφον. » Ταῦτα δὲ καθαρὰ μὲν ἦν [1], εἰς δὲ θυσίαν οὐ προσεφέρετο.

A Deo sacrificia, priusquam quidem constructum esset tabernaculum, ædificantes altaria ex rudi lapide; post illius vero constructionem, divina sacrificia in eo peragentes, non uno tantum in loco illa celebrabant, sed in unaquaque mansione. Siquidem continenter commigrabant, utpote qui spatium quadraginta annorum in deserto transegerint. Prohibet igitur in terra promissionis similia fieri: ne occasionem inde capiant falsis diis sacrificandi. Denuntiat autem, ut in eo solum loco sacrificia peragant, quem elegerit Dominus Deus. In eo loco præcepit ut sacrificent et epulentur. « Erit enim, inquit, locus quem elegerit Dominus Deus vester, ut invocetur ibi nomen ejus, ibi offeretis omnia, quæ ego præcipio vobis hodie, holocausta vestra, et sacrifi-
B cia vestra, et decimas vestras, et primitias manuum vestrarum, et dona vestra [y], » et quæ sequuntur. Dona vero reliqui interpretati **269** sunt spontanea, id est, quæcunque offerre sponte volueritis. Deinde postquam inhibuit offerre sacrificia in omni loco, carnes edere volentibus permisit in urbibus, in quibus commorabantur, sacrificante sacerdote, et sanguine super terram effuso; jussitque ut sine discrimine, tam mundi quam impuri, carnibus utantur hujusmodi: docens hujusmodi victimas non esse divinas, sed communes. Nam de sacrificiis non licebat immundis hominibus quidquam sumere. Unde merito subjunxit: « Edite illud, veluti capream, aut cervum [z]. » Hæc quippe munda quidem erant, non tamen offerebantur in sacri-
C ficium.

ΕΡΩΤ. Ι' [2].

Τὰς δεκάτας τοῖς ἱερεῦσι προσφέρειν νομοθετήσας, πῶς ἔφη, « Οὐ δυνήσῃ φαγεῖν ἐν ταῖς πόλεσί σου τὰ ἐπιδέκατα τοῦ σίτου σου, καὶ τοῦ ἐλαίου σου [3]; »

Δύο δεκάτας ἀφιεροῦσθαι τῶν ὄντων προσέταξε· καὶ τὴν μὲν τοῖς Λευίταις προσφέρεσθαι, τὴν δὲ ἄλλην διαπιπράσκεσθαι, καὶ τὴν ταύτης τιμὴν εἰς τὴν αὐτῶν εὐωχίαν, καὶ τὴν τῶν χηρῶν, καὶ τῶν ὀρφανῶν, καὶ τῶν προσηλύτων ἀναλίσκεσθαι θεραπείαν. Εὐωχεῖσθαι δὲ αὐτοὺς ἐκέλευσε παρὰ τὸν θεῖον νεών. Ταῦτα δὲ ὁ πάνσοφος νενομοθέτηκε

INTERR. X.

Cum lege caverit offerri decimas sacerdotibus, quomodo dixit: « Non poteris in urbibus tuis edere decimas frumenti tui, vini tui, et olei tui [a]? »

Duas rerum decimas dedicari præcepit, et unam Levitis offerri, alteram autem vendi, et pretium ejus ad * convivium ipsorum, et curam viduarum, orphanorum et advenarum adhiberi. Epulari vero eos jussit juxta sacrum templum. Porro sapientissimus Dominus ista lege complexus est, liberans eos ab errore falsorum deorum. Etenim quia do-
D

[y] Deut. XII, 11. [z] ibid. 15. [a] ibid. 17.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[93] κατασκευάσαι. [94] τεσσαράκοντα χρόνους. [95] καταναλώσαντες. [96] ὃν τόπον ἄν. [97] καὶ τὰ ἐπιδ. [98] καὶ τὰς — δόματα ὑμῶν om. [99] cat. p. 1483. μεταλαβεῖν om. [1] ταῦτα μὲν καθαρὰ ἦν. [2] Quæstionis 10 initium usque ad θεραπείαν exstat in cat. p. 1484, ad cap. XII, 17. Reliqua vid. ib. p. 1485, ad vers. 18. [3] cat. p. 1484. σίτου, καὶ τ. οἴνου, καὶ τ. ἐλαίου, καὶ τὰ ἑξῆς.

NOTÆ.

(61) *Μέντοι*. Uterque μέν.
(62) *Ἅτε δή*. Des. utroque loco.
(63) Uterque καταναλώσαντες.
(64) *Θύειν*. Des. utroque loco. Supplendam esse hanc vocem jam vidit Picus.
(65) *Εὐωχεῖσθαι*. Uterque εὔχεσθαι.
(66) *Τὰ — ὑμῶν*. Uterque καὶ τὰς θυσίας.
(67) *Τὰ — χειρῶν ὑμῶν*. Des. utroque loco.
(68) *Τὰ—ἡρμήνευσαν*. Hoc scholion sine Theodor. nomine ad Deut. XII, 11 attulit Bosius.
(69) Uterque ἐθελήσατε.
(70) *Δή*. Des. utroque loco.
(71) Uterque λαμβάνειν.

ctor impietatis, humano genere gulæ et voluptatum illecebris subjugato, festis dæmonum ludicra permulta inseruit, solertissimus Dominus, Israelem
270 ab illo errore liberans, etiam de his quæ pertinent ad festa leges scripsit, et sacrificia permisit, et instrumenta musica toleravit, et jussit epulari, talibus oblectamentis idolorum impium cultum impediens.

INTERR. XI.

Cur tam frequenter interdicit esum sanguinis [b]?

Ipsemet legislator asseruit sanguinem animalis esse ipsius animam. Existimo tamen et alium esse legis scopum, nempe ut cruentum eorum sanet animum. Si enim manducare sanguinem animalium ratione carentium est animam edere, multo scelestius erit animam rationalem a corpore separare.

INTERR. XII.

Qua virtute propheta contraria docens edit miracula [c]?

Permittente Deo dæmones operantur. Sic et Pharaonis magi prodigium virgæ, et fluvii, et ranarum ediderunt, concedente sapientissimo Deo, propter ejus qui imperabat insaniam. Jussit enim ut plagas a Deo missas augerent ipsi, qui tamen dissolvere supplicia non potuerunt, nec sciniphes producere. Nam quæ Deus concessit, ea sola operati sunt: quod etiam hic declaravit. Dixit enim: « Si surrexerit in te propheta, qui somnium somniet, et ediderit signum vel prodigium, et evenerit signum vel prodigium quod locutus est ad te,
271 et dixerit: Eamus et serviamus diis aliis quos nescitis, non audiatis prophetam illum, vel eum qui somniavit illud somnium: quia tentat vos Dominus Deus vester, an diligatis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, et ex tota mente vestra [d]. » Itaque permissu Dei pseudopropheta prodigiosa facit. Instruimur autem, non attendendum esse signis, quando is qui edit illa, pietati contraria docet. Jussit porro et pseudoprophetam interfici, et liberari populum a prava doctrina: « Removebitis enim, ' ait, malum e vobis [e]. » Et quia poterat accidere, ut frater, amicus, aut cognatus huic inserviens errori conaretur aliis imponere, necessario de hoc etiam legem tulit, et constituit

A Κύριος, τῆς τῶν ψευδωνύμων αὐτοὺς θεῶν πλάνης ἐλευθερῶν. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ τῆς ἀσεβείας διδάσκαλος, διὰ γαστριμαργίας καὶ φιληδονίας ἐξανδραποδίζων τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος, ταῖς δαιμόνων ἑορταῖς πολλὰς ἀνέμιξε παιγνίας, ἐκείνης τὸν Ἰσραὴλ ἀπαλλάττων τῆς πλάνης ὁ εὐμήχανος Κύριος (72), καὶ τὰ περὶ τῶν ἑορτῶν ἐνομοθέτησε, καὶ τὰς θυσίας συνεχώρησε, καὶ τῶν μουσικῶν ὀργάνων ἠνέσχετο, καὶ εὐωχεῖσθαι προσέταξε, καὶ ταῖς τοιαύταις ψυχαγωγίαις τὴν τῶν εἰδώλων ἐκκόπτων ἀσέβειαν.

ΕΡΩΤ. ΙΑ'.

Τί δήποτε συνεχῶς ἀπαγορεύει τὴν τοῦ αἵματος βρῶσιν;

Ἔφη μὲν καὶ αὐτὸς ὁ νομοθέτης, ὅτι τὸ αἷμα αὐτοῦ ψυχὴ αὐτοῦ ἐστι. Πλὴν οἶμαι τὸν νόμον καὶ B ἕτερον πραγματεύεσθαι. Τὴν μιαιφόνον γὰρ αὐτῶν ἰατρεύει γνώμην. Εἰ γὰρ τὸ τῶν ἀλόγων αἷμα φαγεῖν, ψυχήν ἐστι φαγεῖν (73), πολλῷ μᾶλλον ἀνόσιον τὸ τὴν λογικὴν ψυχὴν χωρίσαι τοῦ σώματος.

ΕΡΩΤ. ΙΒ' [a].

Ἐκ ποίας δυνάμεως ὁ τὰ ἐναντία διδάσκων προφήτης θαυματουργεῖ;

Τοῦ Θεοῦ συγχωροῦντος ἐνεργοῦσιν οἱ δαίμονες. Οὕτω καὶ τοῦ Φαραὼ οἱ φαρμακοὶ, καὶ τὸ τῆς ῥάβδου, καὶ τὸ τοῦ ποταμοῦ, καὶ τὸ τῶν βατράχων εἰργάσαντο· ἐνδεδωκότος τοῦ πανσόφου Θεοῦ διὰ τὴν τοῦ προστάττοντος (74) ἄνοιαν. Ἐπιτείνειν γὰρ αὐτοὺς ἐκέλευσε τὰς θεηλάτους πληγὰς, λύειν μέντοι τὰς τιμωρίας οὐκ ἴσχυον, οὔτε μὴν τὸν σκνῖπα ἐξαγαγεῖν C ἠδυνήθησαν. Ἃ γὰρ συνεχώρησεν ὁ Θεὸς εἰργάσαντο μόνα· τοῦτο καὶ ἐνταῦθα δεδήλωκεν. Εἰρηκὼς γὰρ, « Ἐὰν (75) ἀναστῇ ἐν σοὶ προφήτης ἐνυπνιαζόμενος ἐνύπνιον (76), καὶ δώσει [a] σημεῖον ἢ τέρας, καὶ ἔλθῃ τὸ σημεῖον ἢ τὸ τέρας, ὃ ἐλάλησε πρὸς σέ· καὶ εἴπῃ, Πορευθῶμεν, καὶ λατρεύσωμεν θεοῖς ἑτέροις οἷς οὐκ οἴδατε· οὐκ εἰσακούσεσθε τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἢ τοῦ ἐνυπνιαζομένου τὸ ἐνύπνιον ἐκεῖνο, ὅτι πειράζει ὑμᾶς Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, εἰ ἀγαπᾶτε Κύριον τὸν Θεὸν ὑμῶν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ὑμῶν, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας ὑμῶν. » Τοιγάρτοι τοῦ Θεοῦ συγχωροῦντος ὁ ψευδοπροφήτης τερατουργεῖ. Διδασκόμεθα δὲ μὴ προσέχειν σημείοις, ὅτ' ἂν ὁ ταῦτα δρῶν ἐναντία τῇ εὐσεβείᾳ διδάσκει. Ἐκέλευσε δὲ καὶ τὸν ψευδοπροφήτην ἀποκτανθῆναι, καὶ D τὸν λαὸν τῆς πονηρᾶς διδασκαλίας ἀπαλλαγῆναι. « Ἀφανιεῖτε γὰρ, φησὶ, τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν. » Ἐπειδὴ δὲ καὶ συνέβαινεν, ἢ ἀδελφὸν, ἢ

[b] Deut. XII, 23. [c] Deut. XIII, passim. [d] ibid. 1-3. [e] ibid. 5.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[a] Qu. 12 tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad διδάσκει exstat in cat. p. 1489, ad cap. XIII, 1-3. 2.) ἐκέλευσε — ὑμῶν αὐτῶν vid. ib. p. 1490, ad vers. 4. 3.) ἐπειδὴ et rel. ib. p. 1491, ad vers. 6-11.
[a] cat. p. 1489. δῷ σοι.

NOTÆ.

(72) *Κύριος*. Abest a cod. et edit. Pici.
(73) *Ψυχὴν — φαγεῖν*. Des. in cod.
(74) *Προστάττοντος·* Cod. et Pic. πράττοντος.
(75) *Ἐὰν* κ. τ. λ. Hæc omnia fere secundum lectiones expressa cod. Alex. sunt.
(76) *Ἐνύπνιον*. Cod. et Pic. ἐνύπνια. Reliqua hujus loci verba in cod. et apud Pic. ita contrahuntur, ἕως τοῦ ὅτι πειράζει — διανοίας ὑμῶν. Picus autem leg. πειράζῃ. Minus bene.

φίλον, ἢ συγγενῆ τῇ πλάνῃ δεδουλευκότα πειραθῆναι φενακίσαι καὶ ἄλλους, ἀναγκαίως καὶ περὶ τούτου νενομοθέτηκε, καὶ προσέταξε δῆλον ἀποφανθῆναι τὸν τῆς ἀσεβείας (77) διδάσκαλον, καὶ πρῶτον ἀφεῖναι λίθον τὸν τῶν τοιούτων ὑπακούσαντα (78) λόγων· εἶθ' οὕτως πάντα τὸν λαὸν καταλεῦσαι τὸν ἀλιτήριον, καὶ τῇ τούτων (79) τιμωρίᾳ [6] σωφρονισθῆναι τοὺς ἄλλους.

A ut manifestus fiat impietatis ille magister, et in eum primum lapidem mittat ille qui hujusmodi sermones audierit, et ita populus universus nefarium illum lapidibus obruat : ut horum supplicio sapiant alii.

ΕΡΩΤ. ΙΓ' [7].

Τί ἐστιν, « Οὐ φοιβήσετε (80), καὶ οὐκ ἐπιθήσετε (81) φαλάκρωμα ἀνὰ μέσον τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν ἐπὶ νεκρῷ; »

Τῶν δυσσεβῶν ἐθνῶν ἀπαγορεύει τὰ ἔθη· καὶ διὰ μὲν τοῦ, « Οὐ φοιβήσετε, » τὰς μαντείας ἐξέβαλε. Φοῖβον γὰρ τὸν ψευδόμαντιν ἐκάλουν τὸν Πύθιον. Διὰ δὲ τοῦ, « Οὐ ποιήσετε φαλάκρωμα ἀνὰ μέσον τῶν ὀφθαλμῶν [8] ὑμῶν ἐπὶ νεκρῷ, » τὴν τοῦ πένθους ἀπηγόρευσεν ἀμετρίαν. Τινὲς μὲν γὰρ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν τὰς τῆς κεφαλῆς ἀπεκείροντο τρίχας, καὶ ταύτας προσέφερον τοῖς νεκροῖς· τινὲς δὲ τὰς τῶν γενείων, ἄλλοι τὰς τῶν ὀφρύων. Ταῦτα γίνεσθαι ὁ θεῖος ἀπηγόρευσε νόμος. Ὅτι δὲ δύο δεκάτας ἀφορίζεσθαι πάντων προσέταξε [9], σαφῶς ἐνταῦθα δεδήλωκε (82). « Δεκάτην γάρ, φησίν, ἀποδεκατώσεις παντὸς γεννήματος τοῦ σπέρματός σου· τὸ γέννημα τοῦ ἀγροῦ σου ἐνιαυτὸν κατ' ἐνιαυτόν· καὶ φαγῇ αὐτὸ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου (83), ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἐὰν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ. » Εἰ δὲ μία δεκάτη ἦν, πῶς οἷόν τε [10] καὶ τοὺς Λευΐτας λαμβάνειν καὶ τοὺς προσκομίζοντας εὐωχεῖσθαι; ἀλλὰ δῆλον ὡς τοῖς μὲν Λευΐταις μίαν δεκάτην ἀπένειμεν, ταῖς δὲ τῶν προσφερόντων εὐωχίαις ἑτέραν. Τοῦτο δὲ δηλοῖ καὶ τὰ ἐπαγόμενα. « Ἐὰν γάρ, φησίν, ᾖ (84) ἡ ὁδὸς μακρὰν ἀπὸ σοῦ, διαπώλησον, καὶ λαβὼν τὴν τιμήν, εἰς ἐκεῖνον ἴθι τὸν τόπον ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου, καὶ δὸς τὸ ἀργύριον εἰς πᾶν ὃ ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχή σου, ἐπὶ βουσίν, ἢ ἐπὶ προβάτοις, ἢ ἐπὶ οἴνῳ, ἢ ἐπὶ σίκερᾳ, ἢ ἐπὶ παντὶ ᾧ ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχή σου· καὶ φαγῇ ἐκεῖ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, σὺ καὶ ὁ οἶκός σου, καὶ ὁ Λευΐτης (85) ὁ ἐν ταῖς πόλεσί σου, ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτῷ μερὶς

INTERR. XIII.

Quid sibi vult : « Non augurabimini, neque calvitium inducatis vobis inter oculos vestros super mortuo [f] ? »

Arcet eos a moribus impiarum gentium. Et per illud quidem : « Non augurabimini, » explosit vaticinia. Phœbum enim falsum vatem Pythium appellabant. Per ista vero : « Non facietis calvitium inter oculos vestros super mortuo, » luctum im-
B modicum prohibet. Quædam enim extranearum gentium pilos 272 capitis abradebant, et hos offerebant mortuis, alii pilos barbæ, alii superciliorum. Lex divina prohibuit ista fieri. Quod autem duas decimas omnium rerum seponi jusserit, hic manifeste declaravit. « Decimam enim, inquit, offeres omnium proventuum seminis tui, proventum agri tui quotannis, et comedes de eo coram Domino Deo tuo, in loco quem elegerit Dominus Deus tuus, ut invocetur nomen ejus ibi [g]. » Quod si unica esset decima, quomodo fieri potuisset, ut eam Levitæ caperent, et eadem in convivium offerentium expenderetur ? Verum satis constat eum
C decimam unam Levitis attribuisse, alteram autem offerentium epulis : quod quidem etiam subsequentia demonstrant : « Si enim, ait, longior fuerit via, vende, et sumens pretium, ito ad locum quemcunque elegerit Dominus Deus tuus, et da argentum pro omni quodcunque concupierit anima tua, de bobus, aut ovibus, aut vino, aut sicera, aut omni quod concupierit anima tua : et comedes ibi ante Dominum Deum tuum, et tu, et Levita qui est in urbibus tuis, quia non est illi pars, neque sors tecum [h]. » Deinde statuit de his quæ donari debeant
D Levitis : « Post tres annos afferes omnem deci-

[f] Deut. xiv, 1. [g] ibid. 22, 23. [h] ibid. 24-27.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[6] cat. p. 1491. τῇ τούτου τιμωρ. [7] Qu. 13 initium usque ad ἀπηγόρ. νόμος, p. 272, exstat in cat. p. 1493, ad cap. xiv, 1. Reliqua vid. ib. p. 1497, ad vers. 22-29. [8] cat. p. 1493. ἐνώπιον τῶν ὀφθ. [9] δύο δεκάτας προσάγειν νενομοθέτηκε τῷ λαῷ. [10] οἷόν τε ἦν.

NOTÆ.

(77) Ἀσεβείας. Cod. et Pic. εὐσεβείας. Minus bene.

(78) Ὑπακούσαντα. Uterque ἐπακούσαντα.

(79) Cod. τούτου.

(80) Οὐ φοιβήσετε. Hoc etiam loco exprimitur lectio cod. Alex. cum a Vatic. hæc absint.

(81) Cod. ἐπιθήσεται.

(82) Ἐνταῦθα δεδήλωκε. Cod. et Pic addunt : ὅτι δύο δεκάτας προσάγειν νενομοθέτηκε τῷ λαῷ· μίαν τοῖς Λευΐταις, καὶ μίαν εἰς λόγον δοχῆς εὐωχίας. Hæc a loco isto non aliena esse, patet ex sequentibus.

(83) Τοῦ — τοῦ Θεοῦ σου. Cod. et Pic. facto compendio, ἕως ἐν τῷ τόπῳ κ. λ.

(84) Ἦ. Des. utroque loco, uti post μακρὰν sequitur εἴη.

(85) Καὶ — καὶ ὁ Λευΐτης. Utroque loco, per compendium, ἕως καὶ σὺ καὶ ὁ Λευ. κ. λ.

mam fructuum tuorum in anno illo, et depones illam in urbibus tuis, et veniet **273** Levita, quia non est ei pars, neque sors tecum, et advena, et pupillus, et vidua, quotquot in urbibus tuis, et comedent, et saturabuntur, ut * benedicat tibi Dominus Deus tuus in omnibus operibus tuis, quæ egeris [h]. » Sciendum, quod Josephus, inde nactus occasionem, aut potius Judæorum morem probe sciens, quippe cum esset Judæus, asseruerit legem constituisse, ut tres offerrentur decimæ, una Levitis, altera pupillis et viduis, tertia in epulum offerentium.

A οὐδὲ κλῆρος μετὰ σοῦ (86). » Εἶτα περὶ τῶν ὀφειλόντων δοθῆναι τοῖς Λευΐταις νομοθετεῖ. « Μετὰ τρία ἔτη ἐξοίσεις πᾶν τὸ ἐπιδέκατον τῶν γεννημάτων σου ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἐκείνῳ· καὶ θήσεις αὐτὸ ἐν ταῖς πόλεσί σου (87)· καὶ ἐλεύσεται ὁ Λευΐτης· ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτῷ μερὶς οὐδὲ κλῆρος μετὰ σοῦ· καὶ ὁ προσήλυτος, καὶ ὁ ὀρφανὸς, καὶ ἡ χήρα, οἱ [11] ἐν ταῖς πόλεσί σου· καὶ φάγονται, καὶ ἐμπλησθήσονται, ἵνα εὐλογήσῃ σε Κύριος ὁ Θεός σου ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου οἷς ἂν ποιῇς. » Ἰστέον δὲ (88), ὡς Ἰώσηππος, ἐντεῦθεν λαβὼν ἀφορμὴν, μᾶλλον δὲ καὶ τὸ Ἰουδαίων ἐπιστάμενος ἔθος ὡς Ἰουδαῖος, τρεῖς ἔφη δεκάτας προστεταχέναι τὸν νόμον προσφέρεσθαι, τὴν μὲν τοῖς Λευΐταις, τὴν δὲ τοῖς ὀρφανοῖς καὶ ταῖς χήραις, τὴν δὲ ἄλλην ταῖς τῶν προσφερόντων εὐωχίαις.

INTERR. XIV.

Quare primogenitum mutilatum prohibet offerre [i] ?

Per ea quæ ratione carent instruens homines ratione præditos, ut perfectam mentem habeant ad omne opus bonum instructam.

B

ΕΡΩΤ. ΙΔ'.

Διατί τὸ πεπηρωμένον πρωτότοκον ἀπαγορεύει προσφέρειν;

Διὰ τῶν ἀλόγων παιδεύων τοὺς λογικοὺς, ἄρτιον ἔχειν τὸ φρόνημα, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένον.

INTERR. XV.

Quænam azymorum est ratio?

Lex docuit nos. Ait enim : « Septem diebus comedes panem afflictionis : quoniam cum festinatione egressi estis ex Ægypto [k]. » Sed jam abunde de hoc diximus, cum Exodum interpretaremur.

ΕΡΩΤ. ΙΕ'.

Τίς ὁ τῶν ἀζύμων λόγος,

Ὁ νόμος ἡμᾶς ἐδίδαξεν. Ἔφη γὰρ, « Ἑπτὰ ἡμέρας φαγῇ (89) ἄρτον κακώσεως, ὅτι ἐν σπουδῇ ἐξήλθετε ἐξ Αἰγύπτου. » Ἀποχρώντως δὲ καὶ περὶ τούτου εἰρήκαμεν ἤδη τὴν Ἔξοδον ἑρμηνεύοντες.

INTERR. XVI.

Quid hoc est : « Juste persequemini quod justum est [l] *?* »

C

Juxta viri justi intentionem, inquit, non ob vanam gloriam, neque ut homines demerearis, sed ipsius boni gratia bonum consectare. Sunt enim quidam, qui animo quidem nihili faciunt quod justum est, attamen propter eos qui revera quod justum est amplectuntur, simulant honore se prosequi quod justum est.

ΕΡΩΤ. ΙϚ'.

Τί ἐστι, « Δικαίως τὸ δίκαιον διώξετε [12]*;* »

Κατὰ τὸν τοῦ δικαίου, φησὶ, σκοπὸν, μὴ διὰ δόξαν κενὴν, μηδὲ διὰ θεραπείαν ἀνθρωπίνην, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν, μετέρχου τὸ ἀγαθόν (90). Εἰσὶ γάρ τινες, γνώμῃ μὲν οὐ τιμῶντες τὸ δίκαιον, διὰ δὲ τοὺς ἀληθῶς τιμῶντας τὸ δίκαιον, ὑποκρινόμενοι τιμᾷν τὸ δίκαιον.

274 INTERR. XVII.

Quid sibi vult hoc : « Si verbum tuum discernere non possit inter sanguinem et sanguinem, inter judicium et judicium, inter tactum et tactum [m], » *et quæ sequuntur ?*

Si judicando non possis, inquit, investigare verum, aut probare sitne corpus leprosum (hoc enim tactum vocat), neque discernere utrum vitiligo sit, an lepra : ne damnaveris, neque judices ex conjectura, sed ad templum divinum confuge, et sacerdoti rem expone, aut ei cui tum regendi populi cura commissa fuerit : et quod ille jusserit, exse-

ΕΡΩΤ. ΙΖ'.

Τί ἐστιν, « Ἐὰν ἀδυνατήσῃ ἀπὸ σοῦ ῥῆμα ἐν κρίσει ἀνὰ μέσον αἵματος, καὶ ἀνὰ μέσον κρίσεως, καὶ ἀνὰ μέσον ἀφῆς, » *καὶ τὰ ἑξῆς;*

Ἐὰν [13], φησὶ, μὴ δυνηθῇς (91) εὑρεῖν τὸ ἀληθὲς δικάζων, ἢ τὸ σῶμα τὸ λεπρὸν δοκιμάζων· τοῦτο D γὰρ ἀφὴν καλεῖ· μηδὲ διαγνῷς εἴτε ἀλφός ἐστιν, εἴτε λέπρα· μήτε κρίνῃς, μήτε δικάσῃς ἐξ ὑποψίας, ἀλλ' εἰς τὸν θεῖον νεὼν ἄπιθι, καὶ δίδαξον ταῦτα τὸν ἱερέα, ἢ τὸν κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν τὴν δημαγωγίαν πεπιστευμένον, καὶ τὸ κελευόμενον πλήρω-

[h] Deut. xiv, 28, 29. [i] Deut. xv, 21. [k] Deut. xvi, 3. [l] ibid. 20. [m] Deut. xvii, 8.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[11] cat. p. 1497. χήρα, ἡ. [12] cat. p. 1507. διώξει. [13] Qu. 17 initium usque ad πλήρωσον exstat in cat. p. 1511, ad cap. xvii, 8. Reliqua vid. ib. p. 1512, ad vers. 12, 13.

NOTÆ.

(86) *Ὅτι — μετὰ σοῦ*. Des. utroque loco.

(87) *Τῶν — πόλεσί σου*. Utroque loco iterum factum est compendium, ἕως φάγονται καὶ κ. λ.

(88) *Ἰστέον δέ*. Cod. ἰδέ.

(89) Cod. et Pic. φάγη.

(90) *Μετέρχου τὸ ἀγαθόν*. Des. utroque loco.

(91) Cod. et Pic. δυνηθείς.

σον. Εἰ δέ τις τύφῳ χρώμενος τοῖς ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως, ἢ τοῦ κριτοῦ λεγομένοις ἀντείποι, θανάτῳ ζημιούσθω, καὶ γινέσθω τοῖς ἄλλοις ὠφελείας ἀρχέτυπον.

A quere. Quod si quis inflatus superbia responsis pontificis aut judicis obtemperare noluerit, morte multetur, et sit aliis utilitatis exemplar.

ΕΡΩΤ. ΙΗ'.

Τί δήποτε κελεύει τὸν ἄρχοντα ἵππους μὴ πληθύνειν;

Βούλεται αὐτοὺς τῷ Θεῷ μόνῳ θαῤῥεῖν. Διά τοι τοῦτο καὶ Δαβὶδ ὁ μακάριος ἐβόα· « Οὐ σώζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν, καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πλήθει ἰσχύος αὐτοῦ. Ψευδὴς ἵππος εἰς σωτηρίαν, ἐν δὲ πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται. »

INTERR. XVIII.

Qua de causa statuit ne princeps multiplicet equos [n]?

Vult eos soli Deo fidere. Quapropter beatus David clamabat: « Non salvatur rex per multam virtutem: et gigas non salvabitur multitudine virtutis suæ. Fallax equus ad salutem: multitudine virtutis suæ non salvabitur [o]. »

ΕΡΩΤ. ΙΘ'.

Διατί τὴν αἰχμάλωτον θρηνεῖν τοὺς οἰκείους κελεύει ῥητὸν ἡμερῶν ἀριθμόν εἶθ' οὕτω συναφθῆναι τῷ ταύτην ἀνδραποδίσαντι;

Οὐ βούλεται ἀναμιγῆναι θρῆνον εὐφροσύνῃ, οὐδὲ μειδιάματι δάκρυον. Τούτου χάριν προσέταξε καιρὸν (92) αὐτὴν τοῦ πένθους λαβεῖν τριάκοντα ἡμέρας, εἶθ' οὕτως τοῦ πένθους (93) ἀπαλλαγεῖσαν μεταλαχεῖν [14] τῆς γαμικῆς ὁμιλίας. Πρὸς δὲ τούτῳ καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τὴν ἐκείνου κολάζει, κελεύων [15] μὴ τῆς ἡδονῆς τὸ πάθος, ἀλλὰ τὸν λογισμὸν τῆς κοινωνίας ἡγήσασθαι. Ἐὰν δὲ μετὰ τὴν κοινωνίαν παραιτήσηται (94) τὸν γάμον, ἀπολυθῆναι προσέταξε, μισθὸν τῆς κοινωνίας τὴν ἐλευθερίαν λαβοῦσαν.

INTERR. XIX.

B *Quamobrem præcipit captivam certo dierum numero lugere propinquos suos, tum copulari cum eo qui illam bello subjugarit* [p]?

Non vult misceri luctum cum lætitia, nec cum risu lacrymas. Propterea jussit puellam illam sumere triginta dierum tempus ad lugendum, atque ita finito luctu participem esse conversationis nuptialis. Præterea **275** viri etiam libidinem reprimit, jubens non voluptatis affectum, sed rationem conjunctioni dominari. Quod si post copulam ducere illam in uxorem recuset, dimitti eam, et consequi libertatem pro mercede copulæ præcepit.

ΕΡΩΤ. Κ'.

Διατί κοινὴν εἶναι βούλεται τὴν τῶν γονέων κατηγορίαν κατὰ παιδὸς γιγνομένην;

Ἐπειδὴ μαρτυρεῖ τῇ τῆς κατηγορίας ἀληθείᾳ τῶν κατηγορούντων ἡ συμφωνία. Συμβαίνει γὰρ πολλάκις, μάτην τοῦ πατρὸς κατηγοροῦντος, ἀντειπεῖν τὴν μητέρα· ἢ τῆς μητρὸς αἰτιωμένης, ἀντειπεῖν τὸν πατέρα. Τὰ αὐτὰ μέντοι καὶ ἀμφοτέρων κατηγορούντων, δῆλον ἔσται τῆς κατηγορίας τὸ ἀληθές. Οὗ δὴ χάριν ἀναιρεῖσθαι κελεύει τὸν οὕτω κατηγορούμενον.

INTERR. XX.

C *Qua de causa parentum accusationem adversus filium institutam vult esse communem* [q]?

Quia veritatem accusationis comprobat accusantium concordia. Contingit enim plerumque, patre sine causa filium deferente, matrem contradicere, aut conquerente matre, patrem reluctari. Ubi vero rem eamdem ambo deferunt, perspicua est accusationis veritas, propter quam interfici jubet eum qui sic accusatus erat.

ΕΡΩΤ. ΚΑ'.

Τί δήποτε τὸν νεοττοὺς ὀρνίθων εὑρηκότα, τούτους μὲν κελεύει λαβεῖν, τοὺς δὲ γεγεννηκότας ἀφεῖναι;

Φιλανθρωπίαν παιδεύει. Εἰ γὰρ τοὺς τεκόντας λάβοι, καὶ καταλίποι τοὺς νεοττοὺς, ἀπολοῦνται πάντως, οὐκ ὄντος τοῦ τρέφοντος. Εἰ δὲ καὶ τούτους κἀκείνους θηρεύσοι, διαφθαρήσεται δηλονότι τῶν ὀρνίθων [16] τὸ γένος, εἰ πάντες τὰ ὅμοια δράσαιεν.

INTERR. XXI.

Quare statuit ut is qui pullos avicularum repererit, eos capiat, parentes autem dimittat [r]?

D Humanitatem docet. Si enim parentes capiat relictis pullis, interibunt plane, cum desit qui nutriat eos. Sin autem hos et illos venando capiat, peribit utique genus avium, si omnes talia committant.

[n] Deut. XVII, 16. [o] Psal. XXXII, 16, 17. [p] Deut. XXI, 13. [q] ibid. 19. [r] Deut. XXII, 6, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[14] cat. p. 1537. τριάκοντα — πένθους. Post λαβεῖν sequitur καὶ ἀπαλλαγεῖσαν, τότε μεταλαχεῖν.
[15] κολάζων ἐκέλευσε. [16] τῶν ὀρνίθων om.

NOTÆ.

(92) *Καιρόν*. Uterque κόρον, forsan pro κόρην.
(93) *Πένθους*. In cod. sequitur λαβεῖν.
(94) Cod. παραιτήσαιτο.

INTERR. XXII.

Cur hortatus est ambitu circumdare tectum planum [s] ?

Subsequentia docent. Ait enim : « Et non committes cædem in domo tua, si cadat, qui ' cadit ex ea [t]. » Cum enim ratione nos cohonestaverit, ea vult nos uti quando res exigit, et omnibus consulere, **276** nec imprudenter omnia Deo committere, sed quæ in nobis sunt conferentes, auxilium inde sperare. Ita dum seminamus, non collocamus fiduciam in terra : sed benevolentiam divinam præstolamur. Et dum medicis utimur, certo scimus a Deo procedere, quæ per eos confertur, sanitatem. Tantum enim valet ars, quantum voluerit is qui donavit illam.

INTERR. XXIII.

Quid hoc est : « Non conseres vineam tuam variis, ne sanctificetur quod natum fuerit, et semen ipsum quodcunque seminaveris, una cum fructu vineæ tuæ [u] *?* »

Et inexplebili siti occasionem præripit, et agricolis providet. Terra enim consita diversis seminibus, exiliores fructus producit. Præcipit ergo, neque permista semina spargere, neque vites conseri. Deinceps multa transgressori indicta, reprehendit lucri cupiditatem. Nam hæc sibi ipsi offerri jussit. Siquidem ait : « Ne sanctificetur quod natum est. »

INTERR. XXIV.

Cur iisdem pœnis plecti jubet eum qui desponsatam alteri corruperit, quibus adulterum [v] ?

Quoniam desponsationis ei coaptavit symbola : unde etiam ipsam uxorem appellavit : « Humiliavit enim uxorem proximi [x]. » Hunc in modum sancta quoque Virgo nuncupata est uxor Josephi. « Ne timeas, ait, accipere Mariam conjugem tuam [y]. »

277 INTERR. XXV.

Cur eum, cui contriti aut excisi sunt testiculi, arcet ab ingressu in ecclesiam [z] ?

Sterilitas animæ per hæc denotatur. Alienum enim est a Deo, fructus bonorum operum non producere. Alioqui non solum in hominum genere, sed et in pecoribus tale quidpiam admitti prohibet : propterea quod ad multiplicationem generis creatæ sint hæ partes genitales. Verum sicuti sterilitatem

A

ΕΡΩΤ. ΚΒ'.

Τίνος χάριν στεφάνην τῷ δώματι γενέσθαι παρεκελεύσατο ;

Ἐδίδαξε τὰ ἑξῆς. Ἔφη γάρ· « Καὶ οὐ ποιήσεις φόνον ἐν τῇ οἰκίᾳ σου, ἐὰν πέσοι ὁ πεσὼν ἀπ' αὐτοῦ. » Λόγῳ γὰρ ἡμᾶς τιμήσας, βούλεται τούτῳ εἰς δέον κεχρῆσθαι, καὶ πάντων προμηθεῖσθαι, καὶ μὴ ἀνοήτως πάντων παραχωρεῖν τῷ Θεῷ· ἀλλὰ τὰ παρ' ἑαυτῶν συνεισφέροντας ἀναμένειν τὴν ἐκεῖθεν βοήθειαν. Οὕτω σπείροντες οὐ θαῤῥοῦμεν τῇ γῇ, ἀλλὰ τὴν θείαν φιλανθρωπίαν προσμένομεν· καὶ χρώμενοι ἰατροῖς, ἴσμεν ὅτι τοῦ Θεοῦ τὸ διὰ τούτων ἰάσασθαι. Τοσαῦτα γὰρ ἡ τέχνη δύναται, ὅσαπερ ὁ ταύτην δεδωκὼς βούλεται.

B

ΕΡΩΤ. ΚΓ'.

Τί ἐστιν, « Οὐ κατασπερεῖς τὸν ἀμπελῶνά σου διάφορον, ἵνα μὴ ἁγιασθῇ τὸ γέννημα, καὶ τὸ σπέρμα, ὃ ἂν σπείρῃς μετὰ τοῦ γεννήματος τοῦ ἀμπελῶνός σου ; »

Καὶ τὴν ἀπληστίαν ἐκκόπτει, καὶ αὐτῶν προμηθεῖται τῶν γεωργούντων. Πλείονα γὰρ ἡ γῆ σπέρματα δεχομένη, ἐξιτήλους δίδωσι τοὺς καρπούς. Κελεύει τοίνυν μήτε ἀναμεμιγμένα σπέρματα καταβάλλειν (95), μήτε μὴν τὰς ἀμπέλους σπείρειν. Εἶτα τῷ παραβαίνοντι δίδωσιν ἐπιτίμιον, τὴν τοῦ κέρδους κολάζων ἐπιθυμίαν. Ἐκέλευσε γὰρ ἑαυτῷ (96) τὰ τοιαῦτα προσφέρεσθαι. Τοῦτο γὰρ εἶπεν, « Ἵνα μὴ ἁγιασθῇ τὸ γέννημα. »

C

ΕΡΩΤ. ΚΔ' [17].

Διατί [18] *τῷ μοιχῷ παραπλησίως κολάζεσθαι κελεύει τὸν φθείροντα τὴν ἄλλῳ μεμνηστευμένην ;*

Ἐπειδὴ τὰ τῆς μνηστείας [19] (97) αὐτῇ συνήρμοσεν σύμβολα· ὅθεν καὶ γυναῖκα αὐτὴν (98) προσηγόρευσεν. « Ἐταπείνωσε γάρ, φησὶ, τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον. » Κατὰ τοῦτο καὶ [20] ἡ ἁγία Παρθένος γυνὴ τοῦ Ἰωσὴφ ἐχρημάτισεν. « Μὴ φοβηθῇς γάρ, φησὶ, παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου. »

ΕΡΩΤ. ΚΕ'.

Διατί τὸν θλαδίαν καὶ τὸν ἐκτομίαν εἰσελθεῖν εἰς ἐκκλησίαν ἀπαγορεύει ;

Τὸ [21] ἄγονον τῆς ψυχῆς διὰ τούτων αἰνίττεται. Ἀλλοτρία γὰρ Θεοῦ ἡ τῶν ἀγαθῶν [22] ἀκαρπία. Ἄλλως δὲ οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ

D

τῶν κτηνῶν ἀπαγορεύει τὰ τοιαῦτα ποιεῖν· εἰς γὰρ τὴν τοῦ γένους αὔξησιν (99) τὰ γεννητικὰ δεδημιούργηται μόρια. Ὥσπερ δὲ τὴν ἀκαρπίαν

[s] Deut. XXII, 8. [t] ibid. 9. [u] ibid. [v] ibid. 22 seqq. [x] ibid. 24. [y] Matth. I, 20. [z] Deut. XXIII, 1.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[17] Qu. 24 in cat. p. 1554 ascriptum habet vagum nomen Ἀδήλου. [18] cat. p. 1554. Διατί. [19] αὐτούς [20] οὕτω καί. [21] Qu. 25 initium usque ad μόρια exstat in cat. p. 1557, ad cap. XXIII, 1. Reliqua vid. ib. advers. 2. [22] Θεῷ καὶ τῶν ἀρετῶν.

NOTÆ.

(95) Cod. κατάβάλλειν.
(96) *Ἑαυτῷ*. Cod. αὐτῶν. Pic. αὐτῷ.
(97) Cod. αὐτοῦ.

(98) *Αὐτὴν — γυναῖκα*. Hæc ob ὁμοιοτέλευτα, ut videtur, omissa sunt in cod.
(99) Cod. et Pic. αὔξην.

A ἀπαγορεύει, οὕτως καὶ τὸν πονηρὸν ἐκβάλλει καρπόν. « Οὐκ εἰσελεύσεται γὰρ (1), φησὶν, ἐκ πόρνης (2) εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου. »

ΕΡΩΤ. ΚϚʹ.

Τί δήποτε τὴν πρὸς Μωαβίτας καὶ Ἀμμανίτας ἐπιμιξίαν κωλύει, οὐ κατὰ ῥητόν τινα χρόνον, ἀλλ' ἕως εἰς τὸν αἰῶνα;

Πρῶτον [23] διὰ τὴν παράνομον αὐτῶν ῥίζαν· ἐκ παρανόμου γὰρ γεγέννηται (3) συνουσίας. Ἔπειτα διὰ τὴν ἀσέβειαν, ἧς καὶ τοὺς Ἰσραηλίτας μεταλαχεῖν παρεσκεύασαν, ὡραΐσαντες τὰς γυναῖκας, καὶ διὰ τούτων αὐτοὺς εἰς τὴν τῶν εἰδώλων λατρείαν ἀγρεύσαντες. Τὸν μέντοι Ἰδουμαῖον, καὶ τὸν Αἰγύπτιον, μετὰ τρίτην κελεύει προσίεσθαι γενεάν· τὸν μὲν ὡς ἀδελφὸν, τὸν δὲ ὡς εὐεργέτην ἐν καιρῷ γεγενημένον. Λιμοῦ γὰρ προσπεσόντος, εἰς Αἴγυπτον (4) B εἰσελθόντες οἱ πατέρες αὐτῶν διετράφησαν. Διδάσκει τοίνυν ἡμᾶς [24] ὁ νόμος μηδὲ παλαιᾶς εὐεργεσίας ἀμνημονεῖν (5).

ΕΡΩΤ ΚΖʹ.

Τί ἐστιν, « Ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου ἐμπεριπατεῖ ἐν τῇ παρεμβολῇ σου; »

Οἶδε [25] (6) πολλάκις δυσοσμίας ὁ ἀὴρ ἐμπιπλάμενος λοιμὸν ἐμποιεῖν. Ἐκέλευσε τοίνυν αὐτοῖς στρατοπεδευομένοις τὴν ἐκκρινομένην καταχωννύναι κόπρον. Ἵνα δὲ μὴ ἀπειθήσαντες βλάβην εἰσδέξωνται, ἀναγκαίως ἐπήγαγεν· « Ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου ἐμπεριπατεῖ ἐν τῇ παρεμβολῇ σου, » καὶ τὴν αἰτίαν διδάσκει· « Ἐξελέσθαι (7) σε καὶ παραδοῦναι τὸν ἐχθρόν σου πρὸ προσώπου σου. » Διὰ δὲ τούτου παιC δεύει μηδὲν πράττειν παράνομον. Τοῦτο γὰρ ἐπάγει· « Καὶ ἔσται (8) ἡ παρεμβολή σου ἁγία, καὶ οὐχ εὑρεθήσεται (9) ἐν σοὶ ἀσχημοσύνη πράγματος. »

ΕΡΩΤ. ΚΗʹ.

Τί ἐστι τελεσφόρος, καὶ τελισκόμενος, καὶ τελισκομένη (10);

Ὥσπερ ἡμεῖς πιστοὺς ὀνομάζομεν τοὺς τῶν θείων μυστηρίων μετέχοντας, οὕτως τετελεσμένους ἐκάλει τὰ ἔθνη τοὺς δαιμόνων τινῶν διδασκομένους μυστήρια. Τελεσφόρον τοίνυν καλεῖ (11) τὸν μυσταγωγοῦντα, τελισκόμενον δὲ τὸν μυσταγωγούμενον.

interdicit, ita fructum malum repellit: « Non enim ingredietur, inquit, ex meretrice natus in Ecclesiam Dei [a]. »

* INTERR. XXVI.

Quare non ad certum tempus, sed in perpetuum vetat eos misceri cum Moabitis et Ammonitis [b]?

In primis propter nefandam eorum originem, cum ex illegitimo congressu nati sint. Deinde propter impietatem, ad quam tentaverunt adducere Israelitas, adornantes uxores, et per eas ad cultum idolorum illos allicientes. Idumæum tamen et Ægyptium post tertiam generationem admitti jubet: illum quidem tanquam fratrem, hunc vero tanquam beneficum tempore opportuno. Urgente enim fame, patres eorum in Ægyptum ingredientes acceperunt alimenta. Lex igitur docet nos beneficii olim in nos collati non oblivisci.

278 INTERR. XXVII.

Quid hoc est: « Nam Dominus Deus tuus deambulat in castris tuis [c]? »

Solet persæpe aer fetore perfusus pestem producere. Idcirco mandat agentibus in exercitu, ut quæ egeruntur excrementa, in terram defodiant. Ne autem non obedientes damnum aliquod inde sentirent, congruenter subdidit: « Quia Dominus Deus tuus deambulat in castris tuis, » et causam docet: « Ut eruat te, et tradat tibi hostem tuum ante faciem tuam [d]. » Sicque docet nos nihil agere debere quod sit indecorum Hoc enim subjungit, « Et erunt castra tua sancta, et non invenietur in te rei turpitudo [e]. »

INTERR. XXVIII.

Quid significant hæc, initians, initiatus, et initiata [f]?

Quemadmodum nos fideles appellamus eos qui sunt mysteriorum divinorum participes: ita gentes vocabant initiatos, qui dæmonum quorumdam imbuti erant mysteriis. Initiantem igitur dicit eum qui sacris imbuit: initiatum vero, qui sacris imbuitur.

[a] Deut. XXIII, 2. [b] ibid. 5. [c] ibid. 14. [d] ibid. 15. [e] ibid. 16. [f] ibid. 18.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[23] Qu. 26 initium usque ad ἀγρεύσαντες exstat in cat. p. 1559, ad cap. XXIII, 6. Reliqua vid. ib. p. 1560, ad vers. 7, 8. [24] ὑμᾶς. Deinde παλαιάς. [25] Qu. 29 tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad θλίψει μου, p. 279, exstat in cat. p. 1567, ad Deut. XXIII, 23, 24. 2.) πάλιν — ἔπαυσε vid. ib. p. 1561, ad cap. XXIV, 8, 9. 3.) καὶ μέντοι et rel. vid. ib. p. 1572, ad vers. 16.

NOTÆ.

(1) *Φησίν*. Abest utroque loco.
(2) Uterque, πορνείας.
(3) Uterque γεγέννηται.
(4) *Εἰς Αἴγυπτον*. Des. utroque loco.
(5) In notis quas Lamb. Bos. editioni suæ versionis τῶν ό. adjecit, hæc ad Deut. XXIII, 3, leguntur: « Theodoretus in Expositione hujus loci hæc refert: Ἐν ἄλλῳ ἀντιγράφῳ οὕτως εὗρον· Οὐκ εἰσελεύσεται Μωαβίτης καὶ Ἀμμανίτης εἰς ἐκκλησίαν, καὶ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἕως δεκάτης γενεᾶς οὐκ εἰσελεύσεται. » Hæc quo jure ad Theod. pertineant, nescio.
(6) *Οἶδε*. Mallem legere εἴωθε, si codicis cujusdam succurreret auctoritas.
(7) Cod. et Pic. ἐξελεύσεσθαι.
(8) *Ἔσται*. Des. utroque loco.
(9) *Εὑρεθήσεται*. Hæc lectio consentit cum cod. Oxon. Recepta lectio Deut. XXIII, 14. est ὀφθήσεται.
(10) Verba in quæ h. l. commentatur Theod. absunt a textu Hebraico. Desunt quoque in edit. Complut. Id monuit Bosius in Notis ad h. l. versionis Græcæ.
(11) *Καλεῖ*. Bosius l. c. ἐκάλει.

INTERR. XXIX.

Quid est hoc: « Quæ egrediuntur e labiis tuis servabis [g]*? »*

Ubi promiseris aliquid Deo, existima debitum esse quod pollicitus es. Da igitur operam, ut quamprimum eam præstes. Hoc enim ait : « Non tardabis reddere votum tuum, quoniam requirens requiret Dominus **279** Deus tuus a te: et erit tibi peccatum [h]. » Postea docens esse in facultate animi promittere, aut non, subjunxit : « Si autem nolueris vovere, non erit tibi peccatum [i]. » Unde etiam beatus David dicit: « Reddam tibi vota mea quæ edixerunt labia mea : et locutum est os meum in afflictione mea [j]. » Denuo ferens legem de lepra commemorat Mariam dicens : « Memineris quæ fecerit Deus tuus ipsi Mariam in via [k]. » Innuens fuisse plagam a Deo missam, quam peccantibus ipsis inflixit Deus, et rursum cum pœnitentiam egissent cessare fecit. Cæterum solvit etiam dubium super comminatione erga filios. Dixit enim: « Non morientur patres pro filiis, neque filii pro parentibus. Unusquisque ob proprium peccatum morietur [l]. » Nam erat verisimile, et patres consulere quidem filiis quæ conducebant, nihil autem proficere propter illorum contumaciam, et filios patribus meliores esse.

A ΕΡΩΤ. ΚΘ'.

Τίνα ἐστὶ, « Τὰ ἐκπορευόμενα διὰ τῶν χειλέων σου φυλάξῃ; »

Ἐπαγγελλόμενος τῷ Θεῷ, χρέος νόμιζε (12) τὴν ὑπόσχεσιν. Σπούδασον τοίνυν ταύτην ἀποδοῦναι συντόμως. Τοῦτο γὰρ ἔφη· « Οὐ χρονιεῖ; ἀποδοῦναι τὴν εὐχήν σου, ὅτι ἐκζητῶν ἐκζητήσει Κύριος ὁ Θεός σου παρὰ σοῦ, καὶ ἔσται (13) σοι [26] ἁμαρτία. » Εἶτα διδάσκων, ὅτι τῆς ἐξουσίας ἐστὶ τῆς γνώμης τὸ ὑποσχέσθαι ἢ μή, ἐπήγαγεν· « Ἐὰν δὲ μὴ θελήσῃς εὔξασθαι, οὐκ ἔσται σοι ἁμαρτία. » Ὅθεν καὶ ὁ μακάριος Δαβίδ [27]· « Ἀποδώσω σοι τὰς εὐχάς μου, ἃς διέστειλε τὰ χείλη μου, καὶ ἐλάλησε τὸ στόμα μου ἐν τῇ θλίψει μου. » Πάλιν μέντοι [28] τὸν περὶ τῆς λέπρας τεθεικὼς νόμον, τῆς Μαρίας ἀνέμνησε, B λέγων· « Μνήσθητι ὅσα ἐποίησε Κύριος ὁ Θεός σου τῇ Μαρίᾳ (14) ἐν τῇ ὁδῷ· » διδάσκων ὡς θεήλατος ἡ πληγή, καὶ ταύτην αὐτοῖς ἁμαρτάνουσιν ἐπέφερεν ὁ Θεός· καὶ αὖ πάλιν μεταμελουμένων ἔπαυσε [29]. Καὶ μέντοι καὶ περὶ τῆς τῶν παίδων ἀπειλῆς τὸ ἀμφίβολον ἔλυσεν. Ἔφη γάρ· « Οὐκ ἀποθανοῦνται πατέρες ὑπὲρ τέκνων, οὐδὲ τέκνα ὑπὲρ πατέρων. Ἕκαστος τῇ ἑαυτοῦ (15) ἁμαρτίᾳ ἀποθανεῖται. » Εἰκὸς γὰρ καὶ πατέρας συμβουλεῦσαι μὲν παισὶ τὰ συμφέροντα· μηδὲν δὲ διὰ τὴν ἐκείνων ἀπείθειαν ὀνῆσαι· καὶ παῖδας κρείττους τῶν πατέρων γενέσθαι.

INTERR. XXX.

Quare cum Deus præceperit [m] *delinquentem vapulare quadraginta plagis, Judæi una minus inferunt?*

Quia major numerus vapulantem infamat : « Si enim cæciderint eum pluribus, deformis erit frater tuus in conspectu tuo [n]. » Una minus infligunt, ne exactum observantes numerum, etiam nolentes vapulantem infament, redundantem inferentes.

ΕΡΩΤ. Λ'.

Τί δήποτε τοῦ Θεοῦ κελεύσαντος τεσσαράκοντα λαμβάνειν τὸν πλημμελήσαντα μάστιγας (16), C *παρὰ μίαν πληγὴν ἐπιφέρουσιν οἱ Ἰουδαῖοι;*

Ἐπειδὴ ὁ πλείων ἀριθμὸς τὸν αἰκιζόμενον ἀτιμοῖ· « Ἐὰν γὰρ προσθῶσι (17) μαστιγῶσαι αὐτὸν, ἀσχημονήσει ὁ ἀδελφός σου ἐναντίον σου. » Παρὰ μίαν διδόασιν, ἵνα μὴ τὸν ἀκριβῆ φυλάττοντες ἀριθμὸν, καὶ ἄκοντες τὸν τυπτόμενον ἀτιμάσωσι, τὸν περιττὸν [30] ἐπιφέροντες.

280 INTERR. XXXI.

Quid est, « Non obligabis os bovis triturantis [o]*? »*

Hujus mandati spiritualem intellectum aperte docuit sanctus Apostolus [p]. Attamen ipse litteræ sensus valde pius est. Siquidem periniquum est terram arantem, et messem cum labore triturantem, fructus non esse participem.

ΕΡΩΤ. ΛΑ'.

Τί ἐστιν, « Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα; »

Τὸ μὲν τῆς ἀναγωγῆς νόημα σαφῶς ἡμᾶς ἐδίδαξεν ὁ θεῖος Ἀπόστολος (18). Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ πρόχειρον εὐσεβές. Ἄδικον γὰρ τὸν ἀρόσαντα τὴν γῆν, καὶ τὰ δράγματα σὺν πόνῳ τέμνοντα, μὴ μετασχεῖν (19) τοῦ καρποῦ.

INTERR. XXXII.

Qua de causa conspui jubet fratrem defuncti sine liberis, uxorem ejus ducere nolentem [q]*?*

Necessitatem diligendi fratris imponens ex in-

D ΕΡΩΤ. ΛΒ'.

Τί δήποτε ἐμπτύεσθαι κελεύει τὸν τοῦ ἀπαιδος ἀδελφοῦ τὴν γυναῖκα μὴ βουλόμενον γῆμαι;

Ἀνάγκην αὐτοῖς διὰ τῆς ἀτιμίας φιλαδελφίας

[g] Deut. XXIII, 23. [h] ibid. 21. [i] ibid. 22. [j] Psal. LXV, 13. [k] Deut. XXIV, 9. [l] ibid. 16. [m] Deut. XXV, 3. [n] ibid. [o] ibid. 4. [p] I Cor. IX, 9, 10. [q] Deut. XXV, 9.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[26] cat. p. 1567. ἐν σοί. [27] βοᾷ Δαβίδ. [28] cat. p. 1571. πάλαι μέντοι. [29] μεταβαλλομένων ἔπαυε. [30] τὸ περιττόν.

NOTÆ.

(12) Cod. νομίζειν. Pic. νομίζων.
(13) Σοί. Recepta lectio l. c. est ἐν σοί.
(14) Μαρίᾳ. Cod. et Pic. rectius Μαριάμ. Ita quoque in præced. legendum est τῆς Μαριάμ.
(15) Ἑαυτοῦ. Cod. et Pic. ἰδίᾳ.
(16) Μάστιγας. Des. utroque loco.
(17) Προσθῶσι. Hæc est lectio cod. Alex. et edit. Ald. ac Compl. Recepta lectio est προσθῇς.
(18) Ἀπόστολος. Cod. et Pic. Παῦλος.
(19) Uterque μεταλαγχάνειν.

ἐκτεθεῖς. Ἄμεινον μὲν γὰρ ἦν διὰ τὴν φύσιν προμηθεῖσθαι τοῦ τεθνηκότος. Ἐπειδὴ δὲ οὐχ ἅπαντες αἰδοῦνται τὸν τῆς φύσεως νόμον, τὴν τῆς ἀτιμίας αὐτοῖς ἀνάγκην ἐπέθηκεν.

A famia. Præstantius enim erat ex affectione naturali consulere mortuo. Sed quia non omnes naturæ legem reverentur, infamiæ necessitatem illis imponit.

ΕΡΩΤ. ΛΓ΄ [a].

Διατί πανωλεθρίᾳ κελεύει παραδοῦναι τὸν Ἀμαλήκ;

Καὶ [a] δυσσεβεῖς ἦσαν, καὶ μισάδελφοι. Καὶ γὰρ ἐκ τοῦ Ἡσαῦ κατάγοντες τὸ γένος, πρῶτοι τὸν κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ ἀνεδέξαντο πόλεμον, καὶ ταῦτα πόῤῥωθεν ὄντος, καὶ τοῖς ὁρίοις αὐτῶν μὴ πελάσαντος. Ἐδίδαξε δὲ (20) πάλιν σαφέστερον, ὡς δύο ἀφορίζεσθαι δεκάτας προσέταξεν. Ἔφη δὲ οὕτως· « Ἐὰν δὲ συντελέσῃς ἀποδεκατῶσαι πᾶν τὸ ἐπιδέκατον τῶν γεννημάτων τῆς γῆς σου, ἐν τῷ ἔτει τῷ τρίτῳ, τὸ δεύτερον ἐπιδέκατον δώσεις τῷ Λευΐτῃ, καὶ τῷ προσηλύτῳ, καὶ τῇ χήρᾳ, καὶ τῷ ὀρφανῷ καὶ φάγονται ἐν ταῖς πόλεσί σου καὶ ἐμπλησθήσονται (21). » Ὅτι μέντοι οὐχ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τῷ λαῷ ταύτην τὴν διδασκαλίαν ὁ προφήτης προσήνεγκε, καὶ ταῦτα δηλοῖ. « Προσέταξε γάρ, φησί, Μωσῆς καὶ ἡ γερουσία Ἰσραὴλ, λέγοντες· Φυλάσσεσθε ποιεῖν πάσας τὰς ἐντολὰς ταύτας, ὅσας ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν σήμερον. » Εἶτα ἐκέλευσεν ὁ Δεσπότης Θεὸς, μετὰ τὸ διαβῆναι τὸν Ἰορδάνην, δύο στῆσαι λίθους μεγάλους, καὶ κονιάσαι αὐτοὺς, καὶ αὐτοῖς (22) ἐπιγράψαι τὰς ἐντολάς· ἔπειτα ἐκ λίθων αὐτοφυῶν οἰκοδομῆσαι θυσιαστήριον ἐν τῷ ὄρει Γεβὰλ, καὶ τὰς νενομισμένας ἐπιτελέσαι θυσίας· καὶ πρὸς ταῖς ἄλλαις, οἷόν τινα χαριστήριον, τὴν τοῦ σωτηρίου· καὶ μετὰ ταῦτα εὐωχηθῆναι, τὸν εὐεργέτην ἀνυμνοῦντας Θεόν.

* INTERR. XXXIII.

Cur mandat deleri prorsus Amalecitas [r]?

Et impii erant, et fratres oderant. Nam etsi ab Esauo genus ducerent, primi susceperunt bellum adversus Israelem, qui tamen procul erat, et necdum attigerat terminos illorum. Deinde clarius ostendit quod duas decimas seponi præceperit. Sic autem ait : « Cum compleveris decimare omnem decimam ex frugibus terræ tuæ, anno B tertio secundam dabis decimam Levitæ, advenæ, viduæ, et pupillo : et comedent in urbibus tuis, et saturabuntur [s]. » Quod ergo non unico die propheta doctrinam hanc populo proposuerit, ista demonstrant. « Præcepit enim, inquit, **281** Moses et senatus Israel, dicentes : Videte ut impleatis omnia præcepta hæc, quæ ego præcipio vobis hodie [t]. » Postea jussit Dominus Deus, Jordane transmisso, duos erigere lapides ingentes calce illitos, et illis hæc mandata insculpere : tum in monte Gebal ædificari sibi altare ex lapidibus naturalibus et rudibus, et lege præscripta sacrificia peragere, et præter alia, velut gratiarum quoddam C sacrificium, sacrificium eucharisticum : postremo epulari, Deum benefactorem collaudantes.

ΕΡΩΤ. ΛΔ΄.

Τί δήποτε κατάραις αὐτοὺς καὶ εὐλογίαις ὑπέβαλεν;

Ὁ Δεσπότης Χριστὸς τὰ τέλεια μαθήματα τοῖς τελείοις προσενεγκὼν, βασιλείαν μὲν οὐρανῶν τοῖς ταῦτα πληροῦσιν ὑπέσχετο, ἠπείλησε δὲ τοῖς παραβαίνουσι γέενναν. Ἰουδαίοις δὲ χαμαιπετὲς ἔχουσι καὶ χαμαίζηλον φρόνημα, τὰς τῇ γῇ προσηκούσας ἀρὰς καὶ εὐλογίας ἀπένειμεν. Οἱ γὰρ μηδὲ τοῖς ὁρωμένοις πιστεύσαντες θαύμασι, πῶς ἂν ἐδέξαντο τὰ τῷ μέλλοντι βίῳ προσήκοντα; Ἐπισημήνασθαι δὲ χρὴ, ὡς τὰς μὲν εὐλογίας ταῖς ἐκ τῶν ἐλευθέρων βεβλαστηκυίαις φυλαῖς ἀπένειμε, καὶ τὴν ἱερατικὴν ἐνταῦθα τῷ λαῷ συνηρίθμησε (23), καὶ τὴν τοῦ

INTERR. XXXIV.

Qua de causa subjecit eos maledictionibus et benedictionibus?

Cum Dominus Christus sublimiores doctrinas traderet perfectis, pollicitus est implentibus ista regnum cœlorum, transgressoribus autem gehennam comminatus est. At vero Judæis præditis animo humi repente, et terrena sapiente, terrenas maledictiones et benedictiones attribuit. Qui enim ne conspicuis quidem miraculis credebant, D quomodo suscepissent quæ spectant ad vitam futuram? Notandum est autem benedictiones eum impertiisse tribubus, quæ ortum ducebant ex iis qui nati erant liberi, et quod una cum populo

[r] Deut. xxv, 19. [s] Deut. xxvi, 12. [t] Deut. xxvii, 1.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[a] Qu. 33 pariter tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad πελάσαντος exstat in cat. p. 1580, ad cap. xxv, 17-19. 2.) ἐδίδαξε — σήμερον, p. 281, vid. ib. p. 1581, ap. cap. xxvi, 7-12. 3.) εἶτα ἐκελ. et rel. vid. ib. p. 1585, ad cap. xxvii, 1. 2. — Qu. 34 his octo absolvitur partibus. 1.) Initium usque ad τὴν φωνὴν p. 202, exstat in cat. p. 1586, ad cap. xxvii, 11, 12. 2.) τοῖς δὲ — ἀπολαύετε vid. ib. p. 1593, ad cap. xxviii. 9. 3.) τὸ μέντοι — ὑποκάτω vid. ib. ad vers. 13. 4.) εἶτα — οὐρανὸς, p. 283, vid ib. p. 1595, ad vers. 21-23. 5.) ἔπειτα — διάνοιαν, vid. ib. p. 1596, ad vers. 30, 31. 6.) προστίθησι — ἀπιστίαν vid. ib. p. 1598, ad vers. 32-43. 7.) προεῖπεν — ἐντολὰς vid. ib. p. 1599, ad vers. 51-53. 8.) ἠπείλησεν et rel. vid. ib. p. 1602, ad vers. 67, 68.

NOTÆ.

(20) *Ἐδίδαξε.* Hæc et quæ proxima sunt, succinctum commentarium in caput xxvi et xxvii complectuntur.

(21) *Ἐμπλησθήσονται.* Recepta lectio est εὐφρανθήσονται.

(22) *Αὐτοῖς.* Cod. et Pie. ταύτας.

(23) Cod. συνηρμώθησεν. Minus bene.

tribum sacerdotalem connumeravit. Insuper tribui Josephi, quæ duplex erat, velut unicæ benedicere jussit. Maledictiones vero semiservis constituit: et cum ipsis propter numerum tribuum collocavit Rubenem et Zabulonem: illum ut in scelus prolapsum; hunc velut postremum filiorum Leæ. Maledici autem ante alios ' omnes jubet eos qui
282 sunt erga divinum Numen impii, et simulacra manufacta adorant. Secundo loco eos qui delinquunt in patres. Æquum enim est secundum Deum eos colere, per quos consecuti sumus ut exsistamus. Tum illos qui cæcis illudunt, et eos a recta via seducere nituntur, et ut in universum dicam, omnes qui supradicta mandata prætergrediuntur. Sacerdotibus autem hæc pronuntiantibus jussit populum respondere, Fiat, fiat: veluti subscriptionem quamdam tabellæ vocem hanc ab ipsis referens. At vero mandata divina servantibus omnimodas contulit benedictiones, et urbes ac vicos habitantibus, filiorum prosperitatem et multitudinem, gregum et armentorum fecunditatem, terræ fertilitatem, tranquillitatem tempore pacis, in bellis denique victoriam, et his similia. Addidit etiam corporeis spiritualem benedictionem: « Constituat te Dominus sibi populum sanctum, sicut juravit patribus tuis [u]. » Adjecitque talem conditionem: « Si audieris vocem Domini Dei tui, et ambulaveris in viis ejus [v]. » Qui enim isthæc viderint aut audierint, metuent, secum reputantes providentiam divinam qua fruimini. Porro illud: « Esse caput, et non caudam [x], » imperantem et non servientem vult dicere. Hoc enim subdidit: « Et eris supra, et non subter. » Postea subjicit et maledictiones, contraria prædictis benedictionibus continentes, sterilitatem, infelicitatem, inopiam, morbos, miseriam, famem, pestem, bellum, cladem, pluviarum penuriam, 283 infecunditatem terræ. Hoc enim significat « terra ferrea, et cœlum æneum [y]. » Insuper quæ contingere solent in obsidione: « Accipies uxorem, et vir alius veniet, et ducet eam; ædificabis domum, et non habitabis in ea; plantabis vineam, et non vindemiabis eam. Mactabitur coram te vitulus, et non comedes de eo [z]; » et quæ sequuntur ejusdem sunt sententiæ. Adjungit etiam comminationes ulcerum, et varias afflictiones, et mancipationes, et quod omnium gra-

A Ἰωσὴφ διπλῆν οὖσαν, ὡς μιᾷ προσέταξεν εὐλογεῖν. Τὰς δὲ κατάρας τοῖς ἡμιδούλοις ἐκλήρωσε· συντάξας αὐτοῖς διὰ τὸν τῶν φυλῶν ἀριθμὸν, τὸν Ῥουβεὶν καὶ τὸν Ζαβουλών· τὸν μὲν ὡς ἁμαρτίᾳ (24) περιπεπτωκότα, τὸν δὲ ὡς ἔσχατον τῶν τῆς Λείας υἱῶν (25). Ἐπαρᾶσθαι δὲ πρὸ τῶν ἄλλων πάντων ἐκέλευσε τοῖς εἰς τὸ Θεῖον ἀσεβοῦσι, καὶ τὰ χειροποίητα προσκυνοῦσιν ἀγάλματα. Εἶτα τοῖς εἰς τοὺς πατέρας παρανομοῦσι. Μετὰ γὰρ τὰ θεῖα δίκαιον θεραπεύειν τούτους, δι' ὧν εἰς τὸ εἶναι παρήχθημεν. Ἔπειτα τοῖς ἐπικερτομοῦσι τοὺς [32] τὸ βλέπειν ἀφῃρημένους, καὶ τῆς εὐθείας αὐτοὺς ἐκτρέπειν ὁδοῦ πειρωμένοις· καὶ ἁπαξαπλῶς τοῖς τὰς προειρημένας παραβαίνουσιν ἐντολάς. Ταῦτα δὲ τῶν ἱερέων λεγόντων, ἐπιλέγειν ἐκέλευσε (26) τὸν λαὸν, Γένοιτο,
B γένοιτο (27)· οἷον ὑπογραφήν τινα γραμματείου ταύτην παρ' αὐτῶν κομιζόμενος τὴν φωνήν. Τοῖς δὲ τὰς θείας φυλάττουσιν ἐντολὰς, τὰς παντοδαπὰς δέδωκεν εὐλογίας, καὶ τοῖς τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας οἰκοῦσιν εὐπαιδίαν, πολυπαιδίαν, ποιμνίων καὶ βουκολίων πολυγονίαν, καὶ τὴν ἀπὸ γῆς εὐκαρπίαν, τὴν ἐν εἰρήνῃ διαγωγὴν, τὴν ἐν πολέμοις νίκην· καὶ τὰ τούτοις προσόμοια. Ταῖς δὲ σωματικαῖς καὶ πνευματικὴν εὐλογίαν προστέθεικεν· « Ἀναστῆσαι σε Κύριος ἑαυτῷ λαὸν ἅγιον, ὃν τρόπον ὤμοσε τοῖς πατράσι σου. » Καὶ (28) τοῦτον δὲ προστέθεικε τὸν διορισμόν· « Ἐὰν εἰσακούσῃς (29) τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, καὶ πορευθῇς ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. » Ταῦτα γὰρ οἱ μὲν ὁρῶντες, οἱ δὲ ἀκούοντες φοβηθήσονται, λογιζόμενοι τὴν θείαν κηδεμονίαν ἧς ἀπολαύετε (30).
C Τὸ μέντοι, « Γενέσθαι εἰς κεφαλὴν, καὶ μὴ εἰς οὐρὰν, » ἄρχοντα λέγει καὶ μὴ δουλεύοντα. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγε· « Καὶ ἔσῃ τότε ἐπάνω, καὶ οὐχ ὑποκάτω. » Εἶτα πάλιν ἐπιφέρει τὰς ἀρὰς τἀναντία τῶν προῤῥηθεισῶν ἐχούσας εὐλογιῶν, ἀγονίαν (31), δυσκληρίαν, ἔνδειαν, νόσους, ταλαιπωρίαν, λιμὸν, λοιμὸν, πόλεμον, ἧτταν, ἀνομβρίαν, γῆς ἀκαρπίαν. Τοῦτο γὰρ « ἡ σιδηρᾶ γῆ » δηλοῖ, καὶ « ὁ χαλκοῦς οὐρανός. » Ἔπειτα τὰ ἐν πολιορκίᾳ γινόμενα· « Γυναῖκα λήψῃ, καὶ ἀνὴρ ἕτερος ἥξει (32) καὶ ἄξει αὐτήν [33]· οἰκίαν οἰκοδομήσεις, καὶ οὐκ ἐνοικήσεις ἐν αὐτῇ· ἀμπελῶνα φυτεύσεις, καὶ οὐ τρυγήσεις αὐτόν· ὁ μόσχος σου ἐσφαγμένος ἐναντίον σου, καὶ μὴ φάγῃ (33) ἐξ αὐτοῦ· » καὶ τὰ ἑξῆς (34) τὴν αὐτὴν ἔχει (35) διάνοιαν [34].
D Προστίθησι δὲ καὶ ἑλκῶν ἀπειλὰς, καὶ παθημάτων διαφορὰς, καὶ ἀνδραποδισμοὺς, καὶ (36) τὸ πάντων

[u] Deut. XXVIII, 9. [v] ibid. [x] ibid. 13. [y] ibid., 23. [z] ibid. 30, 31.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[32] cat. p. 1586, τοῖς et deinde ἀφῃρημένοις. [33] cat. p. 1596, ἀνὴρ ἕτ. ἕξει αὐτήν. [34] ἑξῆς δὲ τὴν αὐτὴν τούτοις ἔχ. διάνοιαν.

NOTÆ.

(24) *Ὡς ἁμαρτίᾳ*. Cod. τῆς ἁμαρτίας.
(25) Cod. υιεων, omisso accentu, pro υἱέων.
(26) *Ἐκέλευσε*. Des. in cod, et apud. Pic
(27) *Γένοιτο*. Non repetitur utroque loco.
(28) *Καί*. Des. utroque loco.
(29) Cod. et Pic. εἰσακούσῃ.
(30) Cod. ἀπολάβεται.
(31) Uterque ἀγωνίαν.
(32) *Ἥξει — αὐτήν*. Cod omittit ἥξει καί. Pic. λήψεται αὐτήν.
(33) *Μὴ φάγῃ*. Uterque οὐ φαγεῖς.
(34) *Ἑξῆς* Cod. addit δέ.
(35) *Ἔχει*. Cod. præm. τούτοις.
(36) *Καί*. Des. utroque loco.

χαλεπώτατον· « Ὁ προσήλυτος, φησὶν, ὅστις ἐστὶ σοι (37), ἀναβήσεται ἐπὶ σὲ ἄνω, σὺ δὲ καταβήσῃ κάτω. » Αἰνίττεται δὲ διὰ τούτων τῶν ἐθνῶν τὴν εὐσέβειαν, καὶ τὴν αὐτῶν (38) ἀπιστίαν[35] προεῖπεν αὐτοῖς, καὶ τὴν ὑπὸ Ἀσσυρίων, καὶ Βαβυλωνίων, καὶ Μακεδόνων, καὶ τὸ τελευταῖον τῆς ὑπὸ Ῥωμαίων γεγενημένης πολιορκίας (39) τὰς (40) συμφοράς[36]. « Φαγῇ γὰρ, ἔφη, τὰ ἔκγονα (41) τῆς κοιλίας σου, κρέα (42) υἱῶν σου καὶ θυγατέρων σου, ὅσα ἔδωκέ σοι Κύριος ὁ Θεός σου (43), ἐν τῇ στενοχωρίᾳ σου[37], καὶ ἐν τῇ θλίψει σου, ᾗ θλίψει σε ὁ ἐχθρός σου· » καὶ τὰ ἄλλα ὅσα μετὰ τὴν πεῖραν ὁ προφήτης Ἱερεμίας ἔφη τοὺς θρήνους συγγράφων. Ἠπείλησε δὲ οὐ μόνον ταύτας, ἀλλὰ καὶ ἑτέρας πολλαπλασίας ἐποίσειν αὐτοῖς τιμωρίας, τὰς θείας παραβαίνουσιν ἐντολάς. Ἠπείλησεν αὐτοῖς καὶ τὴν Αἰγυπτίων δουλείαν, ἧς πεῖραν λαβόντες ἔναυλον εἶχον τὴν μνήμην. « Οἱ γὰρ ἐξανδραποδίζοντές σε, φησὶν, ἐκεῖνοί σε ἀποδώσονται. »

ΕΡΩΤ. ΛΕʹ.

Ταύτας (44) τὰς ἀρὰς, καὶ τὰς εὐλογίας τοῖς τούτων οὐκ ἐδεδώκει πατράσιν. Ἔχει τοίνυν ἡ βίβλος αὕτη καινήν τινα παρὰ τὰς ἄλλας διδασκαλίαν.

Ἐπεσημήνατο τοῦτο καὶ ὁ προφήτης. Πεπληρωκὼς γὰρ τὸν περὶ τῶν ἀρῶν καὶ τῶν εὐλογιῶν λόγον, ἐπήγαγεν· « Οὗτοι οἱ λόγοι τῆς διαθήκης, ἧς ἐνετείλατο[38] Κύριος τῷ Μωσῇ στῆσαι τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἐν γῇ Μωὰβ, πλὴν τῆς διαθήκης ἧς διέθετο αὐτοῖς ἐν Χωρήβ. » Ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλεν αὐτοὺς εἰσάγειν (45) εἰς ἣν ἐπηγγείλατο γῆν, ἀναγκαίως καὶ ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίαις προτρέπει, καὶ ταῖς τῶν τιμωριῶν ἀπειλαῖς καταπλήττει, καὶ πάντα κινεῖ πόρον εἰς τὴν τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἰατρείαν.

ΕΡΩΤ. ΛϚʹ.

Τί δήποτε πλείους τῶν εὐλογιῶν αἱ ἀραί;

Τοὺς πονηροὺς οἰκέτας οὐ τοσοῦτον ὠφελοῦσιν αἱ τῆς ἐλευθερίας ἐπαγγελίαι, ὅσον τῶν μαστίγων αἱ ἀπειλαί.

ΕΡΩΤ. ΑΖʹ.

Πῶς νοητέον τὸ, « Οὐκ ἔδωκε Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῖν καρδίαν[39] εἰδέναι, καὶ ὀφθαλμοὺς βλέπειν, καὶ ὦτα ἀκούειν, ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης; »

Ὡς τὸ, « Παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς ἀδόκιμον νοῦν· » καὶ, « Παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς πάθη ἀτιμίας· » καὶ, « Ἐσκλήρυνε Κύριος[40] τὴν καρδίαν Φαραώ. » Ἀγα-

A vissimum est: « Advena, inquit, qui est apud te, ascendet supra te: tu vero descendes deorsum [a]. » Obscure per hæc innuit cultum divinum inter gentes, et ipsorum Judæorum incredulitatem prædixit ipsis, et futuræ ab Assyriis, Babyloniis, Macedonibus, et tandem a Romanis obsidionis calamitates: « Comedes enim, inquit, filios ventris tui, carnem filiorum tuorum ac filiarum tuarum, quæ tibi donaverit Deus, tempore angustiæ et afflictionis tuæ qua te affliget inimicus tuus [b]; » et reliqua alia, quæ post eventum rei Jeremias propheta retulit in lamentationibus ab eo scriptis. Nec solum comminatus est ista, sed et alia omnium generum supplicia se illaturum ipsis transgredientibus mandata divina. Sed comminatus etiam est eis ser-

B vitutem Ægyptiacam, quam erant experti, cujusve recentem habebant memoriam: « Qui enim te mancipaverint ait, te vendent. »

284 INTERR. XXXV

Maledictiones istas et benedictiones patribus eorum non dederat. Habet igitur liber iste præter cæteros novam quamdam doctrinam.

Hoc etiam propheta notavit. Nam completo sermone de maledictionibus et benedictionibus, subjunxit: « Hæc sunt verba testamenti, quod mandavit Dominus Mosi, ut constitueret cum filiis Israel in terra Moab, præter fœdus quod pepigerat cum ipsis in monte Horeb [c]. » Introducturus enim

C illos in terram promissam, opportune bonorum pollicitationibus blanditur, et pœnarum comminationibus terrefacit eos, omnem denique movet lapidem, ut eorum sanet animos.

INTERR. XXXVI.

Cur plures sunt maledictiones quam benedictiones?

Improbi servi non tam moventur promissionibus libertatis, quam plagarum comminationibus.

INTERR. XXXVII.

Quomodo intelligendum est illud: « Non dedit Dominus Deus vobis cor ad intelligendum, nec oculos ad videndum, neque aures ad audiendum, usque ad hodiernum diem [d]? »

D Intelligi debet sicut illud: « Tradidit illos in reprobum sensum; » et: « Tradidit eos in passiones ignominiæ [e]; » et: « Induravit Dominus Deus cor

[a] Deut. XXVIII, 43. [b] ibid. 53. [c] Deut. XXIX, 1. [d] ibid. 4. [e] Rom. I, 26, 28.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[35] cat. p. 1598. ad ἀπιστίαν ponitur punctum, omisso commate post αὐτοῖς. [36] τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων γεγενημένην πολιορκίαν, καὶ τῆς πολιορκίας τὰς συμφοράς. [37] ὅσα — στενοχ. σου om. [38] cat. p. 1603. ὅσα ἐνετείλατο. [39] ὑμῶν καρδ. [40] Κύριος om.

NOTÆ.

(37) *Ὅστις ἐστὶ σοι*. Uterque ὅς ἐστιν ἐν σοί. Ita quoque οἱ Οʹ.

(38) Cod. αὐτήν.

(39) *Τῆς -- γεγενημένης πολιορκίας*. In cod. et apud Pic. hæc in accus. exprimuntur.

(40) *Τὰς συμφοράς*. Uterque præm. καὶ τῆς πολιορκίας.

(41) Uterque ἔγγονα.

(42) Uterque, κρέας.

(43) *Κύριος ὁ Θεός σου*. Hæc inseruntur in cod. Alex. et Oxon.

(44) *Ταύτας*. Cod. Διὰ ταύτας. Rectius apud Pic. Διατί ταύτας, κ. λ.

(45) Cod. et Pic. εἰσάξειν.

Pharaonis [f]. » Bonorum enim auctor est Deus, malorum autem minime. Nam quid sit agendum ostendit, et contraria dissuadet, non tamen cogit animum humanum, sed libero arbitrio cedit. *At quoniam contraria **285** permittit, quæ prohibere posset, non tamen prohibet ne vi et necessitate quadam fieri videatur quod agitur (quod enim a virtute procedit, tum laudatur quando voluntarium est), permissionem talem causam appellavit. Huic simile est quod in Evangeliis divinis dictum est : « Excæcavit oculos eorum, et cor induravit [g]. » Itaque omnem lapidem movit, ut salutem consequerentur, edendo miracula, mutilata membra curando, nutriendo in deserto, et elementis imperando. Non igitur causa est incredulitatis eorum. Quamobrem vero testimonium propheticum evangelista citavit? Ut manifestum faceret Deum nihil horum ignorasse, sed multo ante prædixisse. « Auditu enim, inquit, audietis, et non intelligetis : respicientes respicietis, et non videbitis [h]. » Sic intelligi debet quod hoc loco positum est : « Non dedit Dominus vobis cor ad intelligendum, nec oculos ad videndum, neque aures ad audiendum, usque ad hodiernum diem [i]. » Si vero Deus non concessit illis facultatem videndi, audiendi, aut ratiocinandi, cur maledicit illis, et plectit non sponte delinquentes? Atqui superfluum puto de hoc prolixius disputare. Perspiciunt enim etiam stupidi, quod is qui talem doctrinam proponit, non adimat visum, sed ducat et illustret, ac rectam viam ostendat : quod quidem constat ex sequentibus : « Non enim vobis solis propono fœdus istud, et maledictionem hanc, sed etiam his qui vobiscum ambulant hodie in conspectu Domini Dei vestri, et his quoque qui non adsunt **286** vobiscum hodie [j]. » Porro qui posterorum curam habet, quomodo potest præsentes, et eos qui legem excipiunt, negligere? Cur vero leges præscribebat intelligere non valentibus? Hoc porro sciendum est, sæpenumero prophetas uti humano more loquendi tanquam notiore. Solent enim nonnulli servos aut discipulos objurgantes dicere : Excæcavit Deus animum tuum, aut surdas tibi reddidit aures. Tale quidpiam agit hic propheta, et usitatis verbis stupiditatem eorum increpat.

A θῶν γὰρ αἴτιος ὁ Θεὸς, κακῶν δὲ ἀναίτιος. Ἐπιδείκνυσι γὰρ τὸ πρακτέον· καὶ ἀποτρέπει μὲν τῶν ἐναντίων, οὐ βιάζεται δὲ τῶν ἀνθρώπων τὴν γνώμην, ἀλλὰ τῷ αὐτεξουσίῳ παραχωρεῖ. Ἐπειδὴ δὲ συγχωρεῖ γενέσθαι τἀναντία κωλῦσαι δυνάμενος, οὐκ ἀνέχεται δὲ κωλύειν, ἵνα μὴ βίᾳ καὶ ἀνάγκῃ γένηται τὸ πραττόμενον (τὸ γὰρ ἐθελούσιον τῆς ἀρετῆς ἀξιέπαινον), τὴν συγχώρησιν αἰτίαν ἐκάλεσε. Τούτῳ ἔοικε τὸ ἐν τοῖς θείοις Εὐαγγελίοις εἰρημένον· « Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν. » Καὶ μὴν πάντα πόρον ἐκίνησεν, ὥστε αὐτοὺς ἀπολαῦσαι τῆς σωτηρίας· θαυματουργῶν, τὰ πεπηρωμένα μέλη θεραπεύων, ἐν ἐρήμῳ τρέφων, τοῖς στοιχείοις κελεύων. Οὐ τοίνυν αὐτὸς τῆς ἐκείνων αἴτιος ἀπιστίας. Τί δήποτε τοίνυν B ὁ εὐαγγελιστὴς τὴν προφητικὴν τέθεικε μαρτυρίαν; Ἵνα δείξῃ ὡς οὐδὲν τούτων ἠγνόησεν ὁ Δεσπότης Θεός· ἀλλὰ πόῤῥωθεν αὐτὰ προηγόρευσεν. « Ἀκοῇ γὰρ, φησὶν, ἀκούσετε (46), καὶ οὐ μὴ συνῆτε (47), καὶ βλέποντες βλέψετε (48), καὶ οὐ μὴ ἴδητε. » Οὕτω νοητέον καὶ τὸ ἐνταῦθα κείμενον· « Οὐκ ἔδωκε (49) Κύριος [41] ὑμῖν καρδίαν εἰδέναι, καὶ ὀφθαλμοὺς βλέπειν, καὶ ὦτα ἀκούειν, ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. » Εἰ δὲ αὐτοῖς (50) οὐκ ἔδωκε τὸ βλέπειν, καὶ τὸ ἀκούειν, καὶ τὸ λογίζεσθαι, τί δήποτε καὶ ἐπαρᾶται, καὶ τιμωρεῖται τοὺς οὐχ ἑκόντας παρανομήσαντας; Ἀλλὰ περιττὸν οἶμαι περὶ τούτου μηκύνειν. Δῆλον γὰρ καὶ τοῖς ἄγαν ἀνοήτοις, ὡς ὁ τοιαύτην (51) διδασκαλίαν προσενεγκὼν, οὐκ ἀφαιρεῖται τὸ βλέπειν, ἀλλὰ ποδηγεῖ, καὶ φωτίζει, καὶ τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν ἐπιδείκνυσι. C Διδάσκει δὲ τοῦτο καὶ τὰ ἑξῆς· « Οὐχ ὑμῖν γὰρ μόνοις ἐγὼ διατίθεμαι τὴν διαθήκην ταύτην [42] (52), καὶ τὴν ἀρὰν ταύτην, ἀλλὰ καὶ τοῖς ὁδεύουσι [43] μεθ' ὑμῶν σήμερον ἔναντι Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν, καὶ τοῖς μὴ οὖσιν ὧδε μεθ' ὑμῶν σήμερον. » Ὁ δὲ καὶ τῶν μελλόντων ἔσεσθαι προμηθούμενος, πῶς ἂν τῶν παρόντων καὶ (53) δεχομένων τὸν νόμον ἠμέλησε; Τί δήποτε δὲ καὶ ἐνομοθέτει τοῖς συνιέναι μὴ δυναμένοις; Ἰστέον δὲ καὶ τοῦτο, ὡς καὶ τοῖς ἀνθρωπίνοις πολλάκις οἱ προφῆται κέχρηνται λόγοις, ὡς μᾶλλον γνωριμωτέροις. Εἰώθασι δέ τινες καὶ οἰκέταις ἐγκαλοῦντες, καὶ μαθηταῖς, λέγειν· Ἐτύφλωσεν ὁ Θεὸς τὴν καρδίαν σου, ἐκώφωσεν ὁ Θεὸς (54) τὰ ὦτά σου. Τοιοῦτόν τι καὶ ἐνταῦθα ὁ προφήτης πεποίηκε, D καὶ διὰ τῶν συνήθων λόγων τῆς ἀνοίας αὐτῶν κατηγόρησε.

[f] Exod. x, 20. [g] Joan. xii, 40. [h] Isa. vi, 9. [i] Deut. xxix, 4. [j] ibid. 14, 15.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[41] Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. [42] ταύτην. [43] τοῖς ὧδε οὖσι.

NOTÆ.

(46) Cod. et Pic. ἀκούσητε, quæ est lectio cod. Alex. l. c.
(47) Uterque συνεῖτε.
(48) Uterque βλέψητε.
(49) Uterque οὐ δέδωκεν.
(50) Cod. αὐτός.
(51) Cod. τοσαύτην.
(52) *Ὀδεύουσι*. Lectio recepta est, ὧδε οὖσι. Nostram omisit Bosius.
(53) *Καί*. Des. in cod. et apud Pic.
(54) *Ὁ Θεός*. Itidem desid.

ΕΡΩΤ. ΛΗʹ. A

Πῶς νοητέον, « Ἐὰν τις ἀκούσῃ τὰ ῥήματα τῆς ἀρᾶς ταύτης, καὶ ἐπιφημίσηται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, λέγων· Ὅσιά μοι γένοιτο, ὅτι ἐν τῇ ἀποπλανήσει τῆς καρδίας μου πορεύσομαι ; »

Τὸν [44] κατὰ τῶν θείων θρασυνόμενον ἐντολῶν ὁ λόγος διέγραψε. Πολλοὶ μὲν γὰρ διὰ ῥᾳθυμίαν τὸν θεῖον παραβαίνουσι νόμον. Πολλοὶ δὲ δι' αὐθάδειαν καὶ τῦφον καταφρονοῦσι τῶν ἐντολῶν. Τοῦτον ἐνταῦθα δεδήλωκεν, ὡς τὴν ἐναντίαν ὁδὸν προαιρούμενον, καὶ τὴν πλανῶσαν τῆς εὐθείας προκρίνοντα. Τούτῳ τὸν ἔσχατον ἠπείλησεν ὄλεθρον· ὥστε καὶ τοῖς ὁρῶσι, καὶ τοῖς ἀκούουσιν, ἀσεβείας [45] (55) γενέσθαι παράδειγμα. Διδάσκων δὲ αὐτοὺς ὡς οὐδὲν ἀγνοεῖ τῶν λάθρα γιγνομένων, ἐπήγαγε· « Τὰ κρυπτὰ Κυρίῳ τῷ Θεῷ ὑμῶν [46] (56), τὰ δὲ φανερὰ ὑμῖν B καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν. » Ὥσπερ, φησὶν, ὑμεῖς γιγνώσκετε τὰ προφανῶς γιγνόμενα, οὕτως ἐμοὶ δῆλα καὶ αὐτὰ τῶν λογισμῶν τὰ κινήματα. Εἰσάγει δὲ καὶ τὸν περὶ μετανοίας λόγον. « Ἐὰν γὰρ, φησὶν, τὰς θείας παραβεβηκὼς ἐντολὰς ταύταις (57) ταῖς ἀραῖς περιπέσῃς, καὶ δορυάλωτος γενόμενος τὸν τῆς δουλείας δέξῃ ζυγόν· εἶτα σώφρονι χρησάμενος λογισμῷ, τὰς τῆς δουλείας αἰτίας ἐπιζητήσῃς, καὶ ἐξιλεώσῃ τὸν νομοθέτην, οἴκτῳ χρώμενος ἐπανάξει σε, καὶ τὴν πατρῴαν ἀποδώσει σοι γῆν. » Καὶ τοῦτο πολλάκις γεγένηται, καὶ διδάσκει σαφῶς καὶ τῶν Κριτῶν ἡ βίβλος, καὶ τῶν Βασιλειῶν, καὶ τῶν Παραλειπομένων ἡ ἱστορία (58). Ὕστερον μέντοι κατὰ τοῦ Σωτῆρος λυττήσαντες εἰς ἅπασαν μὲν γῆν καὶ θάλατταν διεσπάρησαν· τετρακοσίων δὲ διεληλυθότων C ἐτῶν (59), οὐκ ἔτυχον ἀνακλήσεως. Ἐπέδειξε δὲ καὶ τῆς τῶν νόμων φυλακῆς τὴν εὐκολίαν· « Ἡ ἐντολὴ γὰρ, φησὶν, αὕτη, ἣν ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον, οὐχ ὑπέρογκος, οὐδὲ μακράν ἐστιν ἀπὸ σοῦ· οὐκ ἐν τῷ οὐρανῷ ἐστι, λέγων· Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ λήψεται ἡμῖν αὐτὴν, καὶ ἀκούσαντες αὐτὴν ποιήσομεν· οὐδὲ πέραν τῆς θαλάσσης, λέγων· Τίς διαπεράσει εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, καὶ λήψεται ἡμῖν αὐτὴν, καὶ ἀκουστὴν ἡμῖν ποιήσει αὐτὴν [47], καὶ ποιήσομεν ; » Οὔτε πτερῶν σοι, φησὶ, χρεία εἰς πτῆσιν, οὔτε πλοίων εἰς ἀποδημίαν, ἵνα διδαχθῇς τὸ πρακτέον· « Ἀλλ' ἐγγύς σου τὸ ῥῆμα σφόδρα ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ταῖς χερσί σου ποιεῖν αὐτό. » Δηλοῖ δὲ διὰ D μὲν τοῦ στόματος, τὴν τῶν θείων λογίων μελέτην·

INTERR. XXXVIII.

Quid est hoc : « Si quis audierit verba maledictionis hujus, et benedixerit sibi in corde suo dicens : Sancta mihi fiant, nempe in seductione cordis mei ambulabo [k] ? »

Hic sermo describit eum qui se contumacem reddit adversus mandata divina. Multi enim per ignaviam * committunt in legem divinam. Plures etiam per contumaciam et superbiam spernunt mandata. Talem nobis hic ob oculos ponit, velut adversariam viam eligentem, et erroneam rectæ viæ præferentem ; cui quidem extremum comminatus est interitum, ut omnibus tum videntibus tum audientibus sit impietatis exemplum. Docens autem eos, quod nihil eorum ignoret quæ clam fiunt, subdidit : « Abscondita Domino Deo vestro, manifesta vero vobis et filiis vestris [l]. » Sicut vos, inquit, cognoscitis quæ conspicue geruntur, ita mihi patent vel ipsi cogitationum motus. Deinde subjungit de pœnitentia **287** sermonem. « Si enim, inquit, mandata divina transgressus in maledictiones incideris, et in captivitatem redactus subieris jugum servitutis : ac postea resipiscens et in servitutis causas inquirens legislatorem tibi propitium reddideris : ille misericordia motus reducet te, et restituet tibi terram paternam [m]. » Quod quidem sæpenumero factum est, ut clarissime patet ex libro Judicum, et historia Regnorum, ac Paralipomenis. Postea vero qui debacchati fuerant in Salvatorem, per universam terram et mare dispersi sunt : et cum quadringenti anni effluxerint, non revocati sunt. Observandarum quoque legum facilitatem ostendit : « Mandatum enim, ait, quod ego præcipio tibi hodie, non supra te est, nec procul positum ; non in cœlo, ut dicas : Quis ascendet in cœlum, et accipiet illud pro nobis, et audientes illud faciemus ? neque trans mare positum, ut dicas : Quis poterit trajicere mare, et illud ad nos adducere : et audiendum dabit nobis illud, et faciemus [n] ? » Non est tibi opus alis ad volandum, aut navibus ad peregrinandum, ut discas quid agere debeas. « Sed admodum propinquum tibi est verbum in ore tuo, in corde tuo, et in manibus tuis, ut facias illud [o]. » Indicat autem per os, eloquiorum divinorum meditationem ; per cor vero, promptitudinem animi ; per manus, executio-

[k] Deut. XXIX, 19. [l] ibid. 29. [m] Deut. XXX, 1-5. [n] ibid. 11-13. [o] ibid. 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[44] Qu. 34 quinque constat partibus. 1.) Initium usque ad παράδειγμα exstat in cat. p. 1609, ad Deut. XXIX, 6-21. 2.) διδάσκων — κινήματα vid. ib. p. 1609, ad vers. 29. 3.) εἰσάγει — ἀνακλήσεως, p. 287, vid. ib. ad cap. XXX, 1-3. 4.) ἐπέδειξε — πρακτέον vid. ib. p. 1611, ad vers. 1-15. 5.) ἀλλ' ἐγγὺς et rel. vid. ib. ad vers. 14. [45] cat. p. 1607. εὐσεβείας. [46] ἡμῶν. [47] cat. p. 1611. καὶ ἀκ. ἡμ. ποιήσ. αὐτὴν om.

NOTÆ.

(55) *Ἀσεβείας.* Cod. εὐσεβείας.

(56) *Ὑμῶν.* et paucis interpos. ὑμῖν. sunt lectiones cod. Oxon. pro ἡμῶν et ἡμῖν.

(57) *Ταύταις.* Deest in cod. et edit. Pici.

(58) *Ἡ ἱστορία.* Uterque αἱ ἱστορίαι.

(59) *Τετρακοσίων — ἐτῶν.* Ad h. l. pertinet observatio Garnerii Auct. p. 183, quam suo loco exhibebimus integram.

nem mandatorum. Hoc etiam testimonio usus est A divinus Paulus : « Si enim confessus fueris ore tuo Dominum Jesum, **388** et credideris in corde tuo quod Deus eum suscitavit a mortuis, salvus eris. Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem [p]. » Proposuit quoque observationis legum et transgressionis præmia, vitam et mortem.

διὰ δὲ τῆς καρδίας, τὴν τῆς ψυχῆς προθυμίαν· διὰ δὲ τῶν χειρῶν, τὴν πρᾶξιν τῶν ἐντολῶν. Ταύτῃ τῇ μαρτυρίᾳ καὶ ὁ θεῖος ἐχρήσατο Παῦλος· « Ἐὰν γάρ, φησὶν, ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ. Καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην· στόματι δὲ ὁμολογεῖται (60) εἰς σωτηρίαν. » Τέθεικε δὲ καὶ τῆς τῶν νόμων φυλακῆς καὶ τῆς παραβάσεως τὰ ἆθλα, καὶ τὴν ζωὴν, καὶ τὸν θάνατον.

* INTERR. XXXIX.

Quare post septennium librum hunc illis legi præcepit legislator [q]?

Non fuerat illis otium, cum bellum gererent, et urbes obsiderent, et inde post victoriam terram dividerent per tribus, per populos, per familias, et in singulos, deinde ædificarent, terram colerent, et alia peragerent, quæ facere oportet eos qui terræ peregrinæ dominium adipiscuntur. Idcirco anno septimo, cum his curis essent liberati, hanc fieri lectionem præcepit.

ΕΡΩΤ. ΛΘʹ.

Τί δήποτε μετὰ ἑπτὰ ἔτη προσέταξεν ὁ νομοθέτης ταύτην αὐτοῖς ἀναγνωσθῆναι τὴν βίβλον;

B Οὐχ [58] ἦγον σχολὴν πολεμοῦντες, καὶ τὰς πόλεις πολιορκοῦντες· καὶ μέντοι, καὶ μετὰ τὴν νίκην, κατὰ φυλὰς τὴν γῆν μεριζόμενοι, καὶ κατὰ δήμους, καὶ [59] πατριὰς, καὶ καθ' ἕνα· εἶτα οἰκοδομοῦντες, καὶ γεωργοῦντες, καὶ τ' ἄλλα ποιοῦντες, ὅσα πράττειν ἀνάγκη τοὺς (61) ξένης γῆς τὴν δεσποτείαν παρειληφότας. Τούτου χάριν τῷ ἑβδόμῳ ἔτει, μετὰ τὴν τούτων ἀπαλλαγὴν, γενέσθαι προσέταξε τὴν ἀνάγνωσιν.

INTERR. XL.

Qua de causa jussus est contestari cœlum et terram?

Non quod hæc animata sint, et ratione prædita : sed quia creaturas omnes comprehendunt. Hoc idem fecit Isaias propheta : « Audi enim, inquit, C cœlum, et ausculta, terra, quia Dominus locutus est [r]. » Itidem et divinus Jeremias : « Obstupuit enim, ait, cœlum propter hoc, et inhorruit terra vehementius, inquit Dominus [s]. » Quoniam enim vocavit ea in testimonium comminationis, merito post transgressionem legum inhorruisse dicuntur, et obstupuisse : sic Jacob et Laban [t] tumulum vocaverunt *tumulum testimonii*; et Abraham patriarcha, et Abimelech rex Gerarorum [u], **289** *puteum juramenti* : eo quod illic cum jurejurando iniissent fœdera.

ΕΡΩΤ. Μʹ.

Διατί τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν διαμαρτύρεσθαι προσετάχθη;

Οὐχ ἐπειδὴ ἔμψυχα ταῦτα καὶ λογικὰ, ἀλλ' ὅτι πάντων ἐστὶ τῶν κτισμάτων περιεκτικά. Τοῦτο καὶ Ἡσαΐας ὁ προφήτης πεποίηκεν· « Ἄκουε γάρ, φησὶν, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ, ὅτι Κύριος ἐλάλησε. » Τοῦτο καὶ ὁ θεῖος Ἱερεμίας· « Ἐξέστη γάρ, φησὶν, ὁ οὐρανὸς ἐπὶ (62) τούτῳ, καὶ ἔφριξεν ἐπιπλεῖον ἡ γῆ, λέγει Κύριος. » Ἐπειδὴ γὰρ εἰς μαρτυρίαν αὐτὰ τῆς ἀπειλῆς ὁ νομοθέτης ἐκάλεσεν, εἰκότως μετὰ τὴν τῶν νόμων παράβασιν, καὶ φρῖξαι λέγεται, καὶ ἐκστῆναι. Οὕτω καὶ Ἰακὼβ καὶ ὁ Λάβαν τὸν βουνὸν ὠνόμασαν *βουνὸν τῆς μαρτυρίας*· καὶ Ἀβραὰμ ὁ πατριάρχης, καὶ Ἀβιμέλεχ τῶν Γεράρων ὁ βασιλεὺς, *φρέαρ τοῦ ὅρκου*· ὡς ἐκεῖ μεθ' ὅρκου ποιησάμενοι τὰς συνθήκας.

INTERR. XLI.

Quid est hoc : « Ego ad iram provocabo vos per non gentem, et per gentem insipientem exacerbabo vos [v]? »

D Non una gens erant, sed infinitæ, illi qui Salvatori Christo crediderant. Et hæ quondam insipientes erant et stultæ, ut beatus Paulus ait : « Eramus enim aliquando etiam nos stulti, increduli, errantes, inservientes desideriis et voluptatibus

ΕΡΩΤ. ΜΑʹ.

Πῶς νοητέον τὸ, « Ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει [60]*, ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς* [61]*;* »

Οὐχ ἔθνος ἓν οἱ τῷ Σωτῆρι Χριστῷ πεπιστευκότες, ἀλλὰ μυρία. Καὶ ταῦτα δέ ποτε ἀσύνετα ἦν, καὶ ἀνόητα, ᾗ φησιν ὁ μακάριος Παῦλος· « Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, » καὶ τὰ ἑξῆς.

[p] Rom. x, 9, 10. [q] Deut. xxxi, 10 seqq. [r] Isa. i, 2. [s] Jerem. ii, 12. [t] Gen. xxxi, 47. [u] Gen. xxi, 31. [v] Deut. xxxii, 21.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[58] Qu. 39 in cat. p. 1617, ad Deut. xxxi, 9-11 ponitur post qu. 40, quæ exstat p. 1614, ad cap. xxx, 16-19. [59] Cat. p. 1617. δήμ. καὶ om. [60] Cat. p. 1636. ἐπ' ἔθνει om. [61] παροργ. αὐτούς.

NOTÆ.

(60) Cod. et Pic. ὁμολογεῖτε.
(61) *Τούς*. Cod. et Pic. τῆς.
(62) Ἐπί. Dees. in cod.

Ὥσπερ τοίνυν, φησὶν, ὑμεῖς τὸν ἕνα καταλιπόντες A Θεὸν, πολλοὺς ψευδωνύμους προτετιμήκατε· οὕτως ἐγὼ τὸν ἕνα λαὸν ἀποῤῥίψας, πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παρέξω τὴν σωτηρίαν. Ἀλλ' ὑμεῖς (63) μὲν, τοὺς οὐκ ὄντας τετιμηκότες θεοὺς οὐκ ἀπεφήνατε θεούς. Ἐγὼ δὲ τὰ ἀσύνετα ἔθνη θείας ἐμπλήσω σοφίας· ὑμεῖς δὲ ὁρῶντες τῷ φθόνῳ ταχήσεσθε.

ΕΡΩΤ. ΜΒ' [82].

Πῶς νοητέον τὸ, « Εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτοὺς πάντες ἄγγελοι Θεοῦ [83] (64);

Καὶ ἐξ Ἰουδαίων πολλαὶ μυριάδες ἐπίστευσαν τῷ Δεσπότῃ Χριστῷ, καὶ τὸ πλεῖστον τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐθνῶν· ἀλλὰ τοῖς ἔθνεσι τὴν διδασκαλίαν οἱ ἐξ Ἰουδαίων πεπιστευκότες [84] παρέδωκαν (65). B Ἐξ Ἰουδαίων γὰρ οἱ θεῖοι ἀπόστολοι. Ταῦτα τοίνυν προθεσπίζων ὁ προφήτης ἔφη· « Εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, » τουτέστι τῶν ἐξ Ἰουδαίων πεπιστευκότων· « καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτοὺς πάντες ἄγγελοι Θεοῦ, » τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας. Καὶ γὰρ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεννηθέντος, χορὸς ἀγγέλων ὕμνει τὴν θείαν φιλανθρωπίαν, βοῶν· « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Καὶ τὰς ἀσπάρτους δὲ καὶ ἀλοχεύτους ἐκείνας ὠδῖνας Γαβριὴλ προείρηκεν ὁ ἀρχάγγελος. Κἂν τῷ πρὸς τὸν διάβολον ἀγῶνι παρῆσαν τῶν ἀγγέλων οἱ δῆμοι. « Προσελθόντες γὰρ, φησὶν, ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ. » Καὶ τῷ πάθει δὲ παρῆσαν, καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τῷ τάφῳ προσήδρευον, καὶ ταῖς γυναιξὶν ἔλεγον· « Τί C ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν; » Καὶ μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον τοῖς ἱεροῖς ἔφασαν ἀποστόλοις· « Τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται, ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν [85] πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν. » Καὶ τῷ Κορνηλίῳ ἄγγελος τὰ κατὰ τὸν μέγαν Πέτρον ἐμήνυσε. Καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐν τῷ πλοίῳ τοῖς συμπλέουσιν ἔφη· « Ὤφθη μοι ἄγγελος τοῦ Θεοῦ οὗ εἰμι. » Καὶ πολλὰ δὲ τοιαῦτα εὕροι τις ἂν, εἴπερ ἐθέλῃ (66). Ταῦτα μέντοι περὶ τῶν πεπιστευκότων εἰπὼν ὁ προφήτης, προλέγει καὶ τῶν ἀπίστων τὰς τιμωρίας, καὶ δήλας τούτων τὰς αἰτίας ποιεῖ. Ἔφη γὰρ οὕτως· « Ὅτι τὸ αἷμα τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐκδικεῖται, καὶ ἐκδικήσει, καὶ ἀνταποδώσει δίκην τοῖς ἐχθροῖς αὐτοῦ, D καὶ τοῖς μισοῦσιν αὐτὸν ἀνταποδώσει· καὶ ἐκκαθαριεῖ Κύριος τὴν γῆν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. » Υἱοὺς δὲ

variis [x], » et quæ sequuntur. Quemadmodum ergo vos, uno Deo relicto, plures falsos deos anteposuistis : sic ego relicto uno populo conferam omnibus gentibus salutem. Sed vos quidem, cum eos qui vere non erant dii coluistis, eos tamen deos efficere non potuistis. At ego gentes insipientes implebo spiritu sapientiæ : vos autem videntes contabescetis invidia.

* INTERR. XLII.

Quomodo debet hoc intelligi : « Lætamini, gentes, cum populo ejus, et corroborent eos omnes angeli Dei [y] ? »

Et Judæorum multæ myriades crediderunt in Christum Dominum, et ex gentibus per orbem dispersis pars maxima : sed gentibus doctrinam ii tradiderunt qui crediderant ex Judæis. Siquidem erant ex Judæis divini apostoli. Hæc igitur prænuntians propheta ait : **290** « Lætamini, gentes, cum populo ejus, » id est, cum his qui ex Judæis crediderunt; « et corroborent eos omnes angeli Dei, » nempe illos qui in ipsum crediderunt. Nam quando natus est Salvator noster, chorus angelorum laudabat Dei erga homines amorem, clamans : « Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus beneplacitum [z]. » Partum quoque sine semine et sine partus doloribus futurum prædixit Gabriel archangelus. Et in certamine contra diabolum inito aderant angelorum cœtus : « Accedentes enim, inquit, angeli ministrabant ei [a]. » Intererant etiam passioni, et post resurrectionem sedebant in monumento, dicebantque mulieribus : « Quid quæritis viventem inter mortuos [b] ? » Et post ascensionem ad cœlos, dixerunt sacris apostolis : « Quid statis intuentes in cœlum ? Hic Jesus, qui assumptus est a vobis in cœlum, ita veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum [c]. » Cornelio etiam indicavit angelus [d] quæ ipsi a magno illo Petro imminebant. Similiter divinus Apostolus, dum navigaret, his qui simul navigabant dixit : « Apparuit mihi angelus Dei, cujus ego sum [e]. » Et similia non pauca reperiet quispiam, si velit. Hæc igitur de credentibus elocutus propheta, prædicit etiam infidelium supplicia, et horum causas aperit. Sic enim ait : « Quia sanguinem filiorum suorum ulciscetur, vindicabit et retribuet ultionem inimicis suis, et iis qui oderunt eum retribuet : et purgabit Dominus terram populi sui [f]. » Filios autem De·

[x] Tit. III, 3. [y] Deut. XXXII, 43. [z] Luc. II, 14. [a] Matth. IV, 11. [b] Luc. XXIV, 5. [c] Act. I, 11. [d] Act. X, 4 seqq. [e] Act. XXVII, 23. [f] Deut. XXXII, 43.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[82] Qu. 42 initium usque ad εἴπερ ἐθέλῃ, p. 299, exstat in cat. p. 1646, ad Deut. XXXII, 43. Reliqua vid. ib. p. 1647. [83] Cat. p. 1646. πάντες οἱ υἱοὶ Θεοῦ. [84] πεπιστευκότες. [85] νῦν αὐτόν.

NOTÆ.

(63) Ὑμεῖς. Cod. et Pic. οἱ.

(64) *Εὐφράνθητε — ἄγγελοι Θεοῦ.* Picus ad h. l. bene observat : « Adverte variam hic esse lectionem tam apud Hebræos, quam apud LXX. » Ex hoc etiam loco variæ lectiones quas Lamb. Bos. collegit, locupletari possunt. Conferenda sunt h. l. quæ Dion. Petavius in notis suis ad Epiph. p. 189, pro defendendis lectionibus tum Theodoreti, tum Epiphanii, disputat.

(65) Cod. et Pic. προσήνεγκαν.

(66) *Τίς — ἐθέλῃ.* Uterque τίς ἂν ἐθέλησας.

vocavit sanctos, quos interfecerunt homicidæ. Nam A ut omittam cædes **291** prophetarum, et passionem Domini salutarem, strenuum illum Stephanum lapidaverunt, fuste autem Jacobum magnum occiderunt : in gratiam eorum alterum Jacobum Herodes crudeliter interfecit, multasque alias cædes perpetrarunt, et Domino * credentium domos depopulati sunt, quod declaravit divinus Apostolus in Epistola ad Hebræos : « Rapinam bonorum vestrorum cum gaudio sustinuistis [g]. » Scribens quoque Thessalonicensibus sic ait : « Imitati estis sanctos, qui sunt in Judæa. Eadem enim et vos passi estis a contribulibus vestris, sicut et illi a Judæis, qui et Dominum Jesum occiderunt, et prophetas suos, et nos persequuntur, et Deo non placent, et omnibus B hominibus adversantur [h]. » De iisdem quoque Dominus accusavit eos in parabola vineæ [i], quod ex servis hunc ceciderint, illum occiderint, alium lapidaverint : propterea dispersit eos per universam terram.

τοῦ Θεοῦ κέκληκε τοὺς ἁγίους, οὓς ἀνεῖλον οἱ μιαιφόνοι. Ἵνα γὰρ τῶν προφητῶν τὰς σφαγὰς καταλίπω, καὶ τοῦ Δεσπότου τὸ σωτήριον πάθος, τὸν μὲν καλλίνικον κατέλευσαν (67) Στέφανον, ξύλῳ δὲ τὸν μέγαν ἀνεῖλον Ἰάκωβον· εἰς θεραπείαν δὲ αὐτῶν καὶ τὸν ἕτερον Ἰάκωβον Ἡρώδης ἀπετυμπάνισε, καὶ πολλὰς δὲ ἄλλας μιαιφονίας ἐτόλμησαν· καὶ τῶν τῷ Κυρίῳ πεπιστευκότων τὰς οἰκίας ἐξεπόρθησαν. Καὶ τοῦτο [56] δεδήλωκεν ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ· « Καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς [57] προσεδέξασθε. » Καὶ Θεσσαλονικεῦσι δὲ ἐπιστέλλων οὕτως ἔφη· « Μιμηταὶ γὰρ ἐγένεσθε τῶν ἁγίων τῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ. Τὰ γὰρ αὐτὰ καὶ ὑμεῖς ἐπάθετε ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθάπερ ἐκεῖνοι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, τῶν καὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν ἀποκτεινάντων, καὶ τοὺς ἰδίους προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων, καὶ Θεῷ μὴ ἀρεσκόντων [58], καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων. » Ταῦτα καὶ ὁ Κύριος αὐτῶν κατηγόρησεν ἐν τῇ τοῦ ἀμπελῶνος παραβολῇ, ὅτι τῶν δούλων ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν· τούτου χάριν αὐτοὺς εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διέσπειρεν.

INTERR. XLIII.

Cur ob leve delictum jussus est Moses procul aspicere terram, populum autem prohibitus introducere [j]?

Per hæc docet nos Dominus, se summam virtutem a perfectis exigere : et cum erga alios homines graviter peccantes sit longanimis, sanctis tamen hanc veniam non concedere. Hoc et sapiens quidam dixit : « Tenuissimus venia et misericordia dignus : potentes autem valde torquebuntur [k]. » Et **292** Dominus in sacris Evangeliis : « Cui modicum datum fuerit, modicum exigetur ab eo ; cui autem multum datum fuerit, multum exigetur ab eo [l]. » Nec vero est ignorandum Dominum alia per alia C ordinare. Sicut videlicet non permisit hunc summum prophetam introducere populum in terram promissionis, ne illum tanquam Deum colerent Israelitæ (qui enim anima carentia pro diis habuerant, et imaginem vituli Deum appellaverant, multo magis profecto eum ut Deum venerati fuissent, cujus ministerio tanta bona fuerant adepti) ; eadem de causa sepulcrum ejus latere voluit qui nostra sapienter administrat Deus. Porro sciendum est Mosen repræsentare legem, ideoque eam nomine Mosis vocitari : « Habent, inquit, Mosen, et prophetas [m]. » Et : « Usque in hodiernum diem, quando legitur Moses [n]. » Et : « Regnavit mors ab Adamo usque ad Mosen [o]. » Sicut enim Isaiam appellamus non prophetam solum, sed etiam librum illius, et Jeremiam ac Ezechielem, non homines D tantum, sed etiam eorum libros, et Apostolum

ΕΡΩΤ. ΜΓ'.

Τί δήποτε διὰ σμικρὰν πλημμέλειαν πόῤῥωθεν ἰδεῖν ὁ Μωσῆς προσετάχθη τὴν γῆν, εἰσαγαγεῖν δὲ τὸν λαὸν ἐκωλύθη;

Διδάσκει διὰ τούτων ἡμᾶς ὁ Δεσπότης, ὡς τοὺς ἐν ἀρετῇ τελείους τὴν ἄκραν ἀρετὴν ἀπαιτεῖ [59], καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις μεγάλα παρανομοῦσι μακροθυμῶν, τοῖς ἁγίοις ταύτης οὐ μεταδίδωσι τῆς συγγνώμης. Τοῦτο καὶ σοφός τις ἔφη· « Ὁ μὲν γὰρ ἐλάχιστος συγγνωστός ἐστιν ἐλέους, δυνατοὶ δὲ δυνατῶς ἐτασθήσονται. » Καὶ ὁ Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις· « Ὧ μὲν γὰρ ὀλίγον δοθήσεται, ὀλίγον καὶ ἀπαιτήσουσι παρ' αὐτοῦ, ᾧ δὲ πολὺ δοθήσεται, πολὺ ἀπαιτήσουσι παρ' αὐτοῦ (68). Ἰστέον μέντοι καὶ τοῦτο, ὡς ἕτερα δι' ἑτέρων ὁ Δεσπότης οἰκονομεῖ. Ὥσπερ ἀμέλει καὶ τουτονὶ τὸν μέγαν προφήτην οὐκ εἴασεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ἐπαγαγεῖν (69) τὸν λαὸν, ἵνα μὴ ὡς Θεὸν αὐτὸν σεβασθῶσιν [60] οἱ Ἰσραηλῖται· οἱ γὰρ τὰ ἄψυχα θεοποιήσαντες, καὶ μόσχου εἰκόνα Θεὸν ὀνομάσαντες, δῆλον ὅτι πολλῷ μᾶλλον ὡς Θεὸν ἂν ἐσεβάσθησαν τὸν τοσούτων αὐτοῖς ἀγαθῶν γεγενημένον διάκονον· τούτου χάριν αὐτοῦ καὶ τὸν τάφον ἄδηλον πεποίηκεν ὁ σοφῶς τὰ καθ' ἡμᾶς πρυτανεύων Θεός. Εἰδέναι δὲ καὶ τοῦτο προσήκει, ὡς ὁ Μωσῆς τύπον ἔχει [61] τοῦ νόμου, διὸ καὶ Μωσῆς τὴν προσηγορίαν ὁ νόμος ἔχει· « Ἔχουσι γὰρ, φησὶ, Μωσέα, καὶ τοὺς προφήτας. » Καὶ· « Ἕως σήμερον ἡνίκα ἀναγινώσκεται Μωσῆς [62]. » Καὶ· « Ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωσέως. » Ὥσπερ γὰρ Ἡσαΐαν καλοῦμεν οὐ τὸν προφήτην μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκείνου βιβλίον· καὶ

[g] Hebr. x, 34. [h] I Thess. ii, 14, 15. [i] Matth. xxi, 35 seqq. [j] Deut. xxxii, 48 seqq. [k] Sap. vi, 6. [l] Luc. xii, 48. [m] Luc. xvi, 29. [n] II Cor. iii, 15. [o] Rom. v, 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[56] τοῦτο δέ. [57] cat. p. 1647. μεθ' ἡδονῆς. [58] ἀρεσάντων. [59] cat. p. 1649. ἀκρίβειαν ἀπαιτεῖ. [60] σέβωσιν. [61] ἐπέχει. [62] ἀναγινώσκηται Μωϋσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται.

NOTÆ.

(67) Cod. κατέλευσεν.

(68) Ὧ δὲ — παρ' αὐτοῦ. Des. in cod. et apud Pic.

(69) Uterque εἰσαγαγεῖν.

Ἱερεμίαν, καὶ Ἰεζεκιήλ, οὐ τοὺς ἄνδρας μόνον A ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκείνων βιβλία· καὶ τὸν Ἀπόστολον, οὐ μόνον αὐτὸν τῆς ἀληθείας τὸν κήρυκα, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκείνου βιβλίον· οὕτω Μωσῆς ὁ νόμος ὠνόμασται, Ἰησοῦς δὲ ὁ τοῦ Ναυῆ, τύπος (70) τοῦ Σωτῆρος τῆς οἰκουμένης. Ὥσπερ τοίνυν Μωσῆς μὲν ἐξήγαγε τὸν λαὸν ἐξ Αἰγύπτου, Ἰησοῦς δὲ αὐτὸν εἰς τὴν ἐπηγγελμένην εἰσήγαγε γῆν· οὕτως ὁ νόμος μὲν τῆς ἀσεβείας ἀπαλλάττει τοὺς πειθομένους, ἡ δὲ τῶν Εὐαγγελίων χάρις εἰς τὴν βασιλείαν εἰσάγει τῶν οὐρανῶν.

non solum ipsum veritatis præconem, sed et illius librum: eodem modo lex appellata est Moses, Josua autem filius Nave typum gerit Salvatoris universæ terræ. Quemadmodum ergo Moses eduxit populum ex Ægypto, Josua vero ipsum in terram promissam introduxit: ita lex quidem ab impietate liberat obedientes, evangelica autem gratia introducit in regnum cœlorum.

ΕΡΩΤ. ΜΔ'.

Πῶς νοητέον τὰς τῶν φυλῶν εὐλογίας;

Πρῶτον [63] ἀνέμνησεν ὁ προφήτης τῆς θείας ἐπιφανείας τῆς ἐν τῷ Σινᾶ ὄρει γεγενημένης. « Κύριος γάρ, φησίν, ἐν Σινᾶ ἥκει (71), καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν ἐκ B Σιεὶρ, καὶ κατέκαυσεν (72) ἐξ ὄρους Φαρὰν σὺν μυριάσι Κάδης· ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ. » Καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ τῇ Φαράν, καὶ ἐν τῷ Σιεὶρ, τῆς θείας κηδεμονίας ἀπήλαυσαν. Κάδης δὲ ἐνταῦθα οὐ τὴν ἔρημον λέγει, ἀλλὰ τὴν τοῦ ὀνόματος ἑρμηνείαν. Τὸ γὰρ Κάδης τῇ Ἑβραίων φωνῇ τὸ ἅγιον [64] δηλοῖ (73). Ἔφη τοίνυν, ὅτι πολλαὶ μυριάδες ἁγίων [65] ἀγγέλων τῷ ἁγίῳ Δεσπότῃ συνῆσαν, τῆς οἰκείας αὐτοὺς ἀξιοῦντι κηδεμονίας. Ἀναγκαίως δὲ προστέθεικε· « Καὶ πάντες ἡγιασμένοι ὑπὸ τὰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ οὗτοι ὑπὸ σέ εἰσιν. » Εἰ γὰρ μὲν ἀόρατον ἔχουσι τὴν φύσιν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν σὴν δεσποτείαν τελοῦσι· σὲ γὰρ ἔχουσι ποιητήν. Προλέγει δὲ ὅτι ὁ νῦν τὸν Ἰσραὴλ ἐκλεξάμενος, μικρὸν ὕστερον καὶ πάντα καλέσει τὰ ἔθνη, καὶ τούτων κἀκείνων αὐτὸς C ἔσται ἄρχων καὶ βασιλεύς. « Ἔσται γάρ, φησίν, ἐν τῷ ἠγαπημένῳ ἄρχων, συναχθέντων λαῶν ἅμα φυλαῖς Ἰσραήλ. » Ταῦτα εἰπών, πρῶτον εὐλογεῖ τὸν Ῥουβήν, καὶ λύει τὴν πατρῴαν ἀράν, ἀντιτάξας τὴν φιλαδελφίαν τῇ περὶ τὸν πατέρα παρανομίᾳ. Ἐξῆν δὲ ὡς νομοθέτῃ εἰς εὐλογίαν τὴν ἀρὰν μεταθεῖναι. « Ζήτω Ῥουβήν, καὶ μὴ ἀποθανέτω, καὶ ἔσται (74) πολὺς ἐν ἀριθμῷ. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ πατὴρ εἶπεν· « Ὡς ὕδωρ μὴ ἐκζέσῃς, » τουτέστι, Μὴ θερμανθῇς εἰς πολυγονίαν, εἰκότως αὐτῷ τῶν ἀπογόνων τὸ πλῆθος ἐπηύξατο. Εἶτα τὴν τάξιν ὑπερβάς, τῷ Ἰούδᾳ τὴν εὐλογίαν προσφέρει, διὰ τὸν ἐκεῖθεν κατὰ σάρκα βεβλαστηκότα Δεσπότην. « Πρόδηλον γάρ, φησὶν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν. » Προλέγει δὲ καὶ τὴν Δαβιτικὴν (75) D

293 INTERR. XLIV.

Quomodo sunt intelligendæ benedictiones tribuum?

In primis propheta in memoriam revocat illis apparitionem divinam, quæ contigit in monte Sinai: « Dominus enim, ait, e Sinai venit, et apparuit nobis in Seir, et illuxit e monte Pharan cum millibus Cades: a dextris ejus angeli erant cum eo [p]. » Tam in solitudine Pharan, quam in Seir, divina providentia fruebantur. Cades autem hic non desertum dicit, sed nomen interpretatur. Cades enim Hebraica voce sanctum significat. Dicit ergo multa millia angelorum una fuisse cum sancto Domino, cum illos sua providentia dignaretur. Sed necessario addidit: « Et omnes sanctificati sub manibus ejus, et hi sub te sunt [q]. » Nam licet naturæ sint invisibilis, sub tuo tamen degunt imperio, cum te creatorem agnoscant. Porro prædicit quod is qui nunc elegit Israelem, paulo post omnes etiam gentes sit vocaturus, et amborum rex et princeps futurus sit: « Erit enim, ait, apud dilectum princeps, congregatis populis cum tribubus Israelis [r]. » Hæc ubi dixit, primum benedicit Rubeni, et solvit paternam maledictionem, opponens fraternum amorem sceleri in patrem admisso. Poterat autem tanquam legislator maledictionem in benedictionem commutare. « Vivat Ruben, et non moriatur, et erit multus numero [s]. » **294** Siquidem quia dixerat pater, « Non effervescas velut aqua [t], » hoc est, non calefias ad multiplicandam sobolem, merito posterorum multitudinem illi precatur. Deinde transcendens ordinem, Judæ confert benedictionem, propter Dominum hinc secundum carnem oriundum: « Manifestum est enim, inquit divinus Apostolus, quod ex Juda ortus sit Dominus noster [u]. » Prænuntiat etiam regnum Davidi-

[p] Deut. xxxiii, 2. [q] ibid. 3. [r] ibid 5. [s] ibid. 6. [t] Gen. xlix, 4. [u] Hebr. vii, 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[63] Qu. 44 his novem constat partibus. 1.) Initium usque ad κηδεμονίας exstat in cat. pag. 1163, ad Deut. xxxiii, 2. 2.) ἀναγκαίως — ποιητήν, vid. ib. p. 1654, ad vers. 3. 3.) προλέγει — φυλαῖς Ἰσραὴλ vid. ib. ad vers. 5. 4.) ταῦτα — ἐπηύξατο, p. 294, vid. ib. p. 1656, ad vers. 6. 5.) εἶτα — μεταθεῖναι vid. ib. p. 1657, ad vers. 7. 6.) ὅθεν — ἀνέμνησεν vid. ib. p. 1659, ad vers. 8. 7.) ὁ λέγων — συνεχ. παῖδας, p. 295, vid. ib. p. 1661, ad vers. 9. 8.) οὕτω — θάνατον vid ib. p. 1652, ad Deut. xxxi, 1, 12. 9.) εἶτα et rel. vid. ib. ad vers. 11. [64] Cat. p. 1652. τὸν ἅγιον. [65] ἁγίων.

NOTÆ.

(70) *Τύπος*. Cod. et Pic. præm. καί.

(71) Uterque, ἥξει.

(72) *Κατέκαυσεν*. Recepta lectio est κατέσπευσεν.

(73) *Τὸ γὰρ — δηλοῖ*. Eamdem, etsi minus aptam, interpretationem e catenis regiis protulit Montf. l. c. t. I, p. 195.

(74) *Ἔσται*. Præstat lectio recepta ἔστω. Codex Alex. et edit. Ald. ac Complut. legunt καὶ Συμεὼν ἔστω, κ. λ. Recte autem nomen *Simeonis* a Theodoreto aliisque Patribus omissum est, cum nulla ejus h. l. in textu Hebr. fiat mentio. Aliorum loca ad Deut. xxxiii, 6. Notis suis immiscuit Bosius.

(75) Cod. Δαυϊτικήν.

eum: « Exaudi, inquit, Domine, vocem Judæ, et ad populum suum veniant manus ejus: dijudicabunt pro eo, et eris ei adjutor contra hostes ejus [v]. » Postea-quam regiæ tribui ita benedixit, transit ad sacerdotalem: « Date Levi manifestationes ipsius, et veritatem illius viro sancto [x]. » Pectori sacerdotis imponebatur rationale, quod continebat manifestationem et veritatem. Nam per illud multa declarabantur, manifestationibus autem cohæret veritas propter certitudinem declaratorum. « Quem tentaverunt in tentatione, et conviciati sunt ei ad aquam contradictionis [y]. » Meminit eorum quæ in illum et fratrem commissa sunt. « Qui dixit patri suo et matri suæ: Non vidi te, et fratres suos non novit, et filios suos reprobavit. Custodivit eloquia tua, et pactum tuum observavit [z]. Perfectionem sacerdotum exponunt hæc verba. Nam omnia quæ spectant ad vitam, debet sacerdos contemnere, et in ministerio divino assidue versari. Propterea neque hæreditatem illis **295** dedit, nec eos possessionem habere sancivit; sed ab omni populo primitias atque decimas accipere: ut a curis hujus vitæ liberati, sancte peragerent ordinatam sanctificationem. Verbi gratia, Aaroni primo pontifici non fuit concessum ut filiis defunctis funus pararet. Sic autem ait: « Cum seipsos perfecerint, docebunt Jacobum justificationes tuas, et legem tuam Israelem, et imponent incensum in ira tua perpetuo super altare tuum [a]. » Quod factum est dum puniretur populus. Nam Aaron offerens incensum cohibuit mortem quæ a Deo mittebatur. Inde postulat ipsis benedictionem: « Benedic, Domine, fortitudini ejus, et opera manuum ejus accepta habeas [b]. » Qui enim Deo ministrant, valetudine corporis opus habent, ne quid obstet animi promptitudini: « Frange lumbos insurgentium inimicorum ejus: et qui oderunt eum ne consurgant [c]. » Per hæc autem tyrannorum audaciam reprimit, et in memoriam reducit ea quæ passi sunt Core, Dathan et Abiron, qui seditionem moverant in sacerdotes.

A βασιλείαν. « Εἰσάκουσον γάρ, φησί, Κύριε, φωνῆς Ἰούδα, καὶ εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ ἔλθοιεν (76) αἱ χεῖρες αὐτοῦ· διακρινοῦσιν αὐτῷ [66], καὶ βοηθὸς ἐκ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ἔσῃ. » Οὕτω τὴν βασιλικὴν εὐλογήσας φυλὴν, εἰς τὴν ἱερατικὴν μεταβαίνει· « Δότε Λευῒ δήλους αὐτοῦ (77), καὶ ἀλήθειαν αὐτοῦ τῷ ἀνδρὶ τῷ ὁσίῳ. » Τῷ στέρνῳ τοῦ ἱερέως τὸ λόγιον ἐπέκειτο· εἶχε δὲ τοῦτο τὴν δήλωσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν· πολλὰ γὰρ ἐκεῖθεν προεδηλοῦτο [67]· συνῆπται δὲ τοῖς δήλοις ἡ ἀλήθεια, διὰ τὸ ἀψευδὲς τῶν δηλουμένων. « Ὃν ἐπείρασαν αὐτὸν ἐν πείρᾳ, ἐλοιδόρησαν αὐτὸν ἐφ' ὕδατος ἀντιλογίας. » Τῶν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν γεγενημένων ἀνέμνησεν· « Ὁ λέγων τῷ πατρὶ αὐτοῦ, καὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ, Οὐχ ἑώρακά σε· καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ οὐκ ἐπέγνω, καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ
B ἀπέγνω (78). Ἐφύλαξε τὰ λόγιά σου, καὶ τὴν διαθήκην σου διετήρησε. » Τὸ τέλειον τῶν ἱερέων ὁ λόγος διδάσκει. Πάντων γὰρ τῶν κατὰ τὸν βίον καταφρονεῖν προσήκει τὸν ἱερέα, καὶ τῇ θείᾳ προσεδρεύειν ἱερουργίᾳ. Τούτου χάριν οὐδὲ κλῆρον αὐτοῖς (79) ἀπένειμεν, οὐδὲ κτῆσιν ἔχειν ἐνομοθέτησεν, ἀλλὰ τὰς ἀπαρχὰς καὶ τὰς δεκάτας παρὰ παντὸς κομίζεσθαι τοῦ λαοῦ, ἵνα τῶν βιωτικῶν ἀπηλλαγμένοι φροντίδων, ἁγίως τὴν ἐγκεχειρισμένην ἁγιστείαν (80) ἐπιτελῶσιν. Αὐτίκα γοῦν Ἀαρὼν ὁ πρῶτος ἀρχιερεὺς, οὔτε κηδεῦσαι τοὺς τεθνηκότας συνεχωρήθη παῖδας. Οὕτω δέ φησιν· « Ἑαυτοὺς τελειώσαντες δηλώσουσι τὰ δικαιώματά σου τῷ Ἰακὼβ, καὶ τὸν νόμον σου τῷ Ἰσραήλ· ἐπιθήσουσι θυμίαμα ἐν ὀργῇ (81) σου διὰ παντὸς ἐπὶ τὸ θυσιαστήριόν (82)
C σου. » Τοῦτο καὶ τοῦ λαοῦ τιμωρουμένου γεγένηται. Ὁ γὰρ Ἀαρὼν προσενεγκὼν τὸ θυμίαμα τὸν θεήλατον ἐκώλυσε θάνατον. Εἶτα τὴν θείαν αὐτοῖς (83) εὐλογίαν αἰτεῖ [68]. « Εὐλόγησον, Κύριε, τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ δέξαι. » Χρεία γὰρ καὶ σωματικῆς δυνάμεως τοῖς λειτουργοῦσιν, ἵνα μηδὲν ἐμποδὼν γένηται τῇ προθυμίᾳ. « Κάταξον ὀσφὺν ἀνθεστηκότων ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ οἱ μισοῦντες αὐτὸν μὴ ἀναστήτωσαν. » Διὰ δὲ τούτων χαλινοῖ τῶν τυραννούντων τὸ θράσος· ἀναμιμνήσκει δὲ καὶ ὧν ἔπαθε Κορὲ, καὶ Δαθὰν, καὶ Ἀβηρὼν, τὴν στάσιν κατὰ τῶν ἱερέων κινήσαντες.

INTERR. XLV.

Quare posuit quarto loco Benjaminem, cum postremus esset?

Hujus tribus erat metropolis, in qua ædificatum

D
ΕΡΩΤ. ΜΕ'.

Τίνος χάριν ἔσχατον ὄντα τέταρτον ἔταξε τὸν Βενιαμίν;

Ταύτης [69] ἦν τῆς φυλῆς ἡ μητρόπολις· ἐν ἐκείνῃ

[v] Deut. xxxiii, 7. [x] ibid. 8. [y] ibid. [z] ibid. 9. [a] ibid. 10. [b] ibid. 11. [c] ibid.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[66] Cat. p. 1657, hæc est interpunctio: ἔλθοιεν· αἱ χεῖρες αὐτοῦ διακρινοῦσιν αὐτῷ. [67] Cat. p. 1659. παρεδηλοῦτο. [68] Cat. p. 1662. εἶτα — εὐλογ. αἰτεῖ om. [69] Qu. 45 octo constat partibus. 1.) Initium usque ad ἐπιφ. ἐποιεῖτο, p. 296, exstat in cat. p. 1662, ad Deut. xxxiii, 12. 2.) μετὰ ταύτας — βάτῳ Θεοῦ vid. ib. p. 1664, ad vers. 11-16.

NOTÆ.

(76) *Καὶ — ἔλθοιεν*. Magnus est circa hæc verba dissensus interpretum Græcorum. Vid. Montf. et Bosium ad Deut. xxxiii, 7. Pro ἔλθοιεν in cod. et apud Pic. leg. ἔλθοι. Verba proxima αἱ χεῖρες αὐτοῦ rectius secundum lectionem receptam junguntur sequentibus, colo ante verba ista posito. Ita enim jubet textus Hebraici distinctio.

(77) Cod. et Pic. αὐτῆς.

(78) *Καὶ — ἀπέγνω*. Des. utroque loco.

(79) Uterque αὐτῆς.

(80) *Ἁγιστείαν*. Uterque ἁγιασίαν. Forsan pro ἁγιαστίαν.

(81) *Ὀργῇ*. Cod. ἑορτῇ.

(82) Cod. et Pic. του θυσιαστηρίου.

(83) Cod. αὐτῆς.

δὲ ὁ ναὸς ἐδομήθη. Τοιγάρτοι εἰκότως τῇ ἱερατικῇ φυλῇ τὸν ἱερὸν[70] συνέταξε τόπον. Καὶ ἡ εὐλογία δὲ τοῦτο προαγορεύει. « Ἠγαπημένος γάρ, φησίν, ὑπὸ Κυρίου, κατασκηνώσει πεποιθώς. » Ἔδειξε δὲ καὶ τὴν αἰτίαν τῆς πεποιθήσεως· καὶ ὁ (84) Κύριος[71] σκιάζει ἐπ' αὐτῷ πάσας τὰς ἡμέρας, καὶ ἀναμέσον τῶν ὤμων αὐτοῦ κατέπαυσε. » Πελάζων γὰρ τῷ θείῳ νεῷ διηνεκῶς τῆς θείας[72] κηδεμονίας ἀπήλαυσε. Τὸ δέ, « Ἐν μέσῳ τῶν ὤμων αὐτοῦ κατέπαυσε, » περὶ τοῦ Θεοῦ ἔφη, ὃς (85) ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ τὸν ναὸν οἰκοδομηθῆναι κελεύσας, ἐν ἐκείνῳ τὴν οἰκείαν ἐπιφάνειαν ἐποιεῖτο. Μετὰ ταύτας τὰς φυλάς, τὸν Ἰωσὴφ εὐλόγησε, καὶ ταῖς δύο φυλαῖς κατὰ ταυτὸν τὴν εὐλογίαν προσήνεγκεν. « Ἀπ' εὐλογίας Κυρίου ἡ γῆ αὐτοῦ· ἀπὸ (86) ὡρῶν[73] οὐρανοῦ καὶ δρόσου, καὶ ἀπὸ ἀβύσσων πηγῶν κάτωθεν, καὶ καθ' ὥραν γεννημάτων ἡλίου τροπῶν, καὶ ἀπὸ συνόδου μηνῶν, καὶ ἀπὸ κορυφῆς (87) ὀρῶν ἀρχῆς[74], καὶ ἀπὸ κορυφῆς βουνῶν ἀεννάων. » Ἤτησεν αὐτῷ τὰ οὐρανόθεν δωρούμενα ἀγαθὰ (88), τοὺς ἀπὸ τῆς γῆς παρεχομένους καρπούς· οὓς ἄρδουσι μὲν ὑετοί, τρέφουσι δὲ δρόσοι, πεπαίνει δὲ ἥλιος κατὰ τὰς τῶν ὡρῶν καὶ μηνῶν περιόδους. Φέρει δὲ τούτους οὐ μόνον ἡ ὑπτία γῆ, ἀλλὰ καὶ ἡ ὄρειος· εἰς βεβαίωσιν δὲ τῆς εὐλογίας ἀνέμνησε (89) τοῦ ὀφθέντος ἐν τῷ βάτῳ Θεοῦ. Λέγει δὲ αὐτὸν καὶ τῶν πρωτοτοκίων τετυχηκέναι, καὶ τούτου χάριν διχῇ τὴν φυλὴν μερισθῆναι, καὶ δύο τὴν μίαν γενέσθαι· ἐπειδὴ διπλῆν μοῖραν ἐλάμβανον οἱ πρωτότοκοι. Καὶ τὸ δυνατὸν δὲ τῶν φυλῶν διδάσκων, μονοκέρωτι καὶ ταύρῳ ἀπείκασε· καὶ προτέταχε τοῦ Μανασσῆ τὸν Ἐφραῒμ κατὰ τὴν τοῦ προπάτορος εὐλογίαν. Τῷ δὲ Ζαβουλών, καὶ τῷ Ἰσσάχαρ, τῷ μὲν ὡς τὴν παραλίαν οἰκοῦντι, τῷ δὲ ὡς γειτονεύοντι, καὶ τὴν ἐν πολέμοις ἐπηύξατο νίκην, καὶ τὴν θείαν ἐπικουρίαν, καὶ τὰ ἀπὸ θαλάσσης ἀγαθά. Ἔθνη γάρ, φησί, ἐξολοθρεύσουσι, καὶ ἐπικαλέσονται (90) ἐκεῖ, καὶ θύσουσι θυσίαν δικαιοσύνης, καὶ πλοῦτον θαλάσσης θηλάσουσι, καὶ ἐμπορίαν παραλίαν κατοικούντων. » Οἱ γὰρ τῇ θαλάττῃ πελάζοντες, οὐ μόνον τῶν οἰκείων καρπῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν πάντοθεν φερομένων ἀγαθῶν ἀπολαύουσι. Τὸν δὲ Γὰδ ἀπείκασε λέοντι· οὕτω γὰρ καὶ ὁ πατριάρχης Ἰακὼβ ἔφη· « Γὰδ πειρατήριον πειρατεύσει (91) αὐτόν, καὶ αὐτὸς δὲ πειρατεύσει

A est templum. Quapropter merito cum sacerdotali tribu sacrum locum collocavit. Hoc autem ipsa benedictio prædicit: « Dilectus enim, inquit, a Domino, habitabit confidenter[d]. » Et causam fiduciæ demonstrat: « Et Dominus obumbrat **296** eum omnibus diebus, et inter humeros ejus requievit[e]. » Appropinquans enim ad templum divinum divina providentia perpetuo fruebatur. Istud autem: « Inter humeros illius requievit, » de Deo dixit, qui Hierosolymis construi templum cum jussisset, in illo peculiariter apparebat. Post has tribus benedicit Josepho, et duabus tribubus simul confert benedictionem. « De benedictione Domini sit terra ejus: de tempestatibus cœli, et rore, et de abyssis fontium deorsum, et de fructibus tem-
B pestivis sole vertente sese, et junctis inter se mensibus; et de vertice montium antiquorum, et de vertice collium æternorum[f]. » Precatus illi est ea bona quæ donantur e cœlo, et fructus qui proveniunt e terra, quos irrigant pluviæ, rores fovent, concoquit sol secundum tempestatum et mensium vicissitudines. Producit autem illos terra non solum plana, sed etiam montana. Ad confirmandam benedictionem injicit mentionem Dei, qui apparuit in rubo. Ait autem illum et jus primogenituræ consecutum esse: et propterea tribum bipartito divisam esse, duasque ex una factas, quia duplam portionem accipiebant primogeniti. Et ut tribuum ostenderet potentiam, cum tauro et monocerote
C comparavit eas: et juxta benedictionem avitam præposuit Ephraimum Manassæ. Zabulon autem et Issachar, illi quidem in regione maritima habitanti, huic autem ut vicinam terram incolenti, apprecatus est in bellis victoriam, et auxilium divinum, ac bona e mari provenientia. **297** « Gentes enim, inquit, exterminabunt, et invocabunt ibi, ac immolabunt sacrificium justitiæ. Divitias marinas sugent, et mercaturam habitantium juxta mare[g]. » Qui proximi enim sunt mari, non tantum suis fructibus, sed et bonis undecunque allatis fruuntur. Gad vero comparatur cum leone, de quo et patriarcha Jacob sic ait: « Piratarum dolus insidiabitur Gado, sed ille parabit insidias ad pedes eorum[h]. » Cognominavit autem Danem catulum

[d] Deut. XXXIII, 12. [e] ibid. [f] ibid. 13, 14. [g] ibid. 19. [h] Gen. XLIX, 19.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[70] ἱερατικόν. [71] ὁ Θεός. [72] τῆς θείας et l. 6 τῇ om. [73] Cat. p. 1664. καὶ ἀπὸ ὡρ. [74] καὶ ἀπὸ κορ. ὀρ. ἀρχῆς om.

NOTÆ.

(84) *Κύριος*. Cod. Θεός.
(85) *Ὅς*. Uterque ὡς.
(86) *Ὀρῶν*, Pic. ὀρῶν quam lectionem sequitur editio Ald. Deut. XXXIII, 13.
(87) *Ὀρῶν — κορυφῆς*. Des. in cod.
(88) *Ἀγαθά*. Des. utroque loco.
(89) *Τῆς — ἀνέμνησε*. Cod. τὴν εὐλογίαν ἀνέμνησε. Pic. τὴν τῆς εὐλογίας ἀνάμνησιν.
(90) *Ἐπικαλέσονται*. Ita leg. in cod. Alex. cujus pleræque sunt hujus vers. lectiones, quarum nonnullæ a Bosio non sunt observatæ.
(91) Cod. et Pic. πειρατοῦται.

leonis prosilientem e terra Basan : quia ex inopinato irruentes in civitatem Laissam, hanc ceperunt, et interfectis habitatoribus ejus suum domicilium reddiderunt. Tribui Nephthali vero terræ et maris fecunditatem denuntiat, nam et hæc mare incolebat, habens ab austro Galilæam : quod quidem et propheta, et evangelista dixit : « Terra Zabulon et terra Nephthali, et reliqui maritimam gentium Galilæam inhabitantes, populus qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam [i]. » Porro illud : « abundantiam acceptabilium [j], » Symmachus interpretatus est, « satietatem beneplaciti : » quæ eamdem habent sententiam, acceptabilia enim sunt quæ placent. Postremo pro Asser terræ fructus uberes et divitias marinas postulat. Istud enim : « Oleo tinget pedem suum, ac ferrum et æs erit calceamentum ejus [k], » bonorum copiam significat.

298 INTERR. XLVI.

Cur non benedixit Simeoni?

Fraternus amor Rubenis fuit illi benedictionis occasio. Nam illius ergo liberatus est a maledictione. Levi similiter per magnum illum Mosen benedictionem adeptus est : quandoquidem tribus illa, quæ dissolvebat aliorum maledictiones, multo magis suam solvebat. Porro Simeon nullam habuit causam, cur benedictionem consequi deberet. Ego vero arbitror eum auctorem fuisse præcipuum structarum in Josephum insidiarum; quod inde conjicere licet, quia vir ille admirandus alios omnes dimitti jusserit, hunc autem solum comprehendi, et vinciri, et in carcerem trudi. Sed hic nihilominus benedictione non caruit : quia non solum peculiarem cuique tribui dedit benedictionem, sed omni etiam populo communem : « Habitabit enim, ait, Israel confidenter solus et in terra Jacobi, in terra frumenti et vini, et cœlum tibi stillet rorem [l]. » Multaque alia communi benedictioni addidit. Finitis igitur benedictionibus ostendit Deus prophetæ terram universam, sed eam ingrodi ipsum prohibuit. Quod quidem symbolum est ejus quod a Salvatore dictum est : « Multi prophetæ et justi cupierunt videre quæ videtis, et non viderunt, et audire quæ auditis, et non audierunt [m]. »

A αὐτὸν κατὰ πόδας (92). » Σκύμνον δὲ τὸν Δὰν ὠνόμασεν ἐκπηδῶντα ἐκ τοῦ Βασάν· ἐπειδὴ ἐξαπίνης τῇ Λαϊσσᾷ προσβαλόντες πόλει, καὶ αὐτὴν εἷλον, καὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ἀνεῖλον, καὶ οἰκεῖον ἀπέφηναν οἰκητήριον. Καὶ τῷ Νεφθαλεὶμ δὲ τὴν ἀπὸ γῆς καὶ θαλάττης εὐπορίαν (93) ἀπήγγειλεν [75]· πρόσοικος γὰρ καὶ οὗτος ἦν τῆς θαλάσσης, ἔχων ἀπὸ νότου τὴν Γαλιλαίαν· τοῦτο δὲ καὶ ὁ προφήτης, καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς ἔφη· « Γῆ Ζαβουλὼν, καὶ γῆ Νεφθαλεὶμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν κατοικοῦντες Γαλιλαίαν [76] τῶν ἐθνῶν· ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα. » Τὸ μέντοι « πλησμονὴ δεκτῶν [77], » « πλησμονὴ εὐδοκίας » ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε· τὴν δὲ αὐτὴν ἔχει διάνοιαν· δεκτὰ γὰρ τὰ εὐδοκούμενα. Καὶ μέντοι καὶ τῷ Ἀσὴρ, καὶ τῆς γῆς τὴν εὐκαρ- B πίαν, καὶ τὴν ἀπὸ θαλάττης εὐπορίαν αἰτεῖ. Καὶ γὰρ τὸ (94), « Βάψει ἐν ἐλαίῳ τὸν πόδα αὐτοῦ, καὶ σίδηρος καὶ χαλκὸς τὸ ὑπόδημα αὐτοῦ, » τὴν ἀφθονίαν τῶν ἀγαθῶν [78] δηλοῖ.

ΕΡΩΤ. ΜϚʹ.

Τί δήποτε τὸν Συμεὼν οὐκ εὐλόγησεν (95);

Ὁ Ῥουβὴν ἔσχε τὴν φιλαδελφίαν ἀφορμὴν εὐλογίας. Διὰ γὰρ ἐκείνης τῆς ἀρᾶς ἀπηλλάγη· καὶ ὁ Λευῒ, διὰ Μωσῆν τὸν μέγαν τῆς εὐλογίας τετύχηκεν· ἡ γὰρ τοῖς ἄλλοις λύουσα τὰς ἀρὰς [79] πολλῷ μᾶλλον ἔλυε τὴν οἰκείαν. Ὁ δὲ Συμεὼν οὐδεμίαν ἔσχε πρόφασιν ὥστε τῆς εὐλογίας τυχεῖν. Οἶμαι δὲ αὐτὸν καὶ ἀρχηγὸν τῆς κατὰ τοῦ Ἰωσὴφ ἐπιβουλῆς γεγενῆσθαι· καὶ τούτου (96) τεκμήριον, τὸ τὸν ἀξιάγαστον ἄνδρα C ἐκεῖνον τοὺς μὲν ἄλλους ἅπαντας ἀπολῦσαι, τοῦτον δὲ μόνον (97) συλληφθῆναι [80], καὶ δεθῆναι, καὶ καθειρχθῆναι κελεῦσαι. Μετέσχε δὲ ὅμως καὶ οὗτος τῆς εὐλογίας· οὐ γὰρ [81] μόνον ἰδίαν ἑκάστῃ φυλῇ δέδωκεν εὐλογίαν, ἀλλὰ καὶ κοινὴν παντὶ τῷ λαῷ. « Κατασκηνώσει γὰρ, φησὶν, Ἰσραὴλ πεποιθὼς μόνος ἐπὶ γῆς Ἰακὼβ, ἐπὶ γῆς σίτου καὶ οἴνου (98), καὶ ὁ οὐρανός σοι συννεφὴς δρόσῳ. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τῇ κοινῇ εὐλογίᾳ προσέθηκε (99). » Μετὰ μέντοι τὰς εὐλογίας, ἔδειξεν ὁ Δεσπότης Θεὸς τῷ προφήτῃ τὴν γῆν ἅπασαν (1)· εἰσελθεῖν δὲ αὐτὸν ἐκεῖ διεκώλυσεν. Προτυποῖ δὲ τοῦτο τὸ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρημένον· « Πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον, καὶ ἀκοῦσαι ἃ D ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. »

[i] Isa. IX, 1, 2; Matth. IV, 15, 16. [j] Deut. XXXIII, 23. [k] ibid. [l] ibid. 28. [m] Matth. XIII, 17.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[75] Γαλιλαία, præmisso. [76] commate. [77] Cat. p. 1667. ἐπήγγειλεν δεκτόν. [78] τῶν ἀναγκαίων. [79] Cat. p. 1670. τ. ἀλλ' ἔλυσε τ. ἀράς. [80] καὶ συλληφθῆναι [81] οὐδὲ γάρ.

NOTÆ.

(92) *Κατὰ πόδας*. Vid. supra p. 117.
(93) Cod. ἐπήγγειλεν.
(94) *Καὶ γὰρ τό*. Cod. et Pic. τὸ γάρ τοι.
(95) *Οὐκ εὐλόγησεν*. Nisi nomen Simeonis Deut. XXXIII, 6, a nonnullis insertum defendere quisquam voluerit. Vid. p. 293, n. 4.
(96) Uterque. τοῦτο.
(97) *Συλληφθῆναι*. Uterque præmittit καί.
(98) *Ἐπὶ — οἴνου*. Recepta lectio l. c. est, ἐπὶ σίτῳ καὶ οἴνῳ.
(99) Cod. προσεθέθεικε.
(1) *Ἅπασαν*. Uterque ἀνάπασαν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΙΗΣΟΥΝ ΤΟΥ ΝΑΥΗ.

299* IN JOSUAM FILIUM NAVE.

« Καὶ ἐγένετο μετὰ τὴν τελευτὴν Μωσῆ δούλου A Κυρίου (2)· εἶπε Κύριος τῷ Ἰησοῦ υἱῷ Ναυῆ, τῷ ὑπουργῷ Μωσῆ, λέγων· Μωσῆς ὁ θεράπων μου τετελεύτηκε. Νῦν οὖν ἀναστὰς διάβηθι τὸν Ἰορδάνην, σὺ καὶ πᾶς ὁ λαὸς οὗτος, εἰς τὴν γῆν ἣν ἐγὼ δίδωμι αὐτοῖς. » Ὁ πάνσοφος ἡμᾶς ἐδίδαξε Παῦλος, ὡς τύπος ἦν ἡ Παλαιὰ τῆς Καινῆς. « Ταῦτα γὰρ πάντα, φησὶ, τύποι συνέβαινον ἐκείνοις, ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν. » Καὶ Γαλάταις δὲ ἐπιστέλλων οὕτως ἔφη· « Γέγραπται ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν, ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας. Ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης κατὰ σάρκα γεγέννηται, ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας διὰ τῆς ἐπαγγελίας· ἅτινά εἰσιν ἀλληγορούμενα. Αὗται γάρ εἰσι δύο διαθῆκαι, » καὶ τὰ ἑξῆς. B Καὶ ταῦτα γέγραφεν, οὐ τὴν ἱστορίαν ἐκβάλλων, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ παραβάλλων τὸν τύπον, τὸν Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, τὰς γυναῖκας ταῖς δύο [81] διαθήκαις, τοὺς υἱοὺς τοῖς λαοῖς. Οὕτω τοίνυν κἀνταῦθα Μωσέα νοητέον τὸν νόμον· Ἰησοῦν, τὸν ὁμώνυμον ἐκείνῳ Σωτῆρα. Ὅτι δὲ καὶ ὁ νόμος Μωσῆς ὠνόμασται, ἀπεδείξαμεν (3) ἤδη ταῖς τῆς θείας Γραφῆς μαρτυρίαις χρησάμενοι· « Ἔχουσι γάρ, φησι, Μωσέα, καὶ τοὺς προφήτας. » Καὶ, « Μέχρι τῆς σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκηται (4) Μωσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται. » Ὥσπερ τοίνυν κατὰ τὴν ἱστορίαν Μωσῆ τετελευτηκότος, Ἰησοῦς τὸν λαὸν εἰς τὴν ἐπηγγελμένην εἰσήγαγε γῆν, οὕτω μετὰ τὸ τοῦ νόμου τέλος ὁ ἡμέτερος ἐπιφανεὶς Ἰησοῦς ἀνέῳξε τῷ εὐσεβεῖ λαῷ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. « Τέλος γάρ, C φησὶ, νόμου Χριστὸς, εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι. » Καὶ, « Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν (5)· ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν. »

« Et factum est post mortem Mosis servi Domini ut loqueretur Dominus ad Josuam filium Nave, ministrum Mosis, dicens : Moses servus meus mortuus est. Nunc ergo surge, et transi Jordanem, tu et omnis populus iste, in terram quam ego dabo illis [n]. » Docuit nos sapientissimus Paulus, testamentum vetus novi fuisse figuram : « Hæc enim omnia, inquit, in figura contingebant illis : scripta sunt autem in admonitionem pro nobis, in quos fines sæculorum devenerunt [o]. » Et scribens ad Galatas sic ait : « Scriptum est quod Abrahamı duos filios habuerit, unum ex ancilla, et unum ex libera. Sed qui ex ancilla, secundum carnem natus est : qui vero ex libera, per promissionem : quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamenta [p], » et quæ sequuntur. Quæ quidem ita scripsit, non ut rejiciat historiam, sed ut cum veritate figuram comparet, Abrahamum cum Deo, duas uxores cum duobus testamentis, filios cum populis. Sic et hoc loco per Mosen debemus intelligere legem : per Josuam, ejusdem cum illo nominis Salvatorem. Quod autem lex appellata sit Moses, jam demonstravimus, usi testimonio Scripturæ divinæ : « Habent enim, inquit, Mosen et prophetas [q]. » Et : « Usque in hodiernum diem, quando legitur Moses, velamen positum est super cor **300** eorum [r]. » Quemadmodum igitur, defuncto secundum historiam Mose, Josua populum introduxit in terram promissam : ita finita lege Jesus noster apparens, populo pio regnum cœlorum aperuit : « Finis enim legis Christus, ad justitiam omni credenti [s]. » Et : « Lex quidem, et prophetæ, usque ad * Joannem prophetaverunt : a diebus autem Joannis regnum cœlorum vim patitur, et violenti rapiunt illud [t]. »

[n] Jos. I, 1, 2. [o] I Cor. x, 11. [p] Galat. IV, 24. [q] Luc. XVI, 29. [r] II Cor. III, 15. [s] Rom. x, 4. [t] Luc. XVI, 16; Matth. XI, 12, 13.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[81] cat. p. 1. δύο om.

NOTÆ.

(2) *Δουλου Κυρίου*. Hæc in quibusdam ll. vet. adduntur.

(3) *Ἀπεδείξαμεν*, κ. τ. λ. Conf. p. 192.

(4) Cod. ἀναγινώσκεται, quæ est recepta lectio l. c.

(5) Cod. et Pic. ἐπροφήτευσαν, ut nonnulli codd. Luc. XVI, 16, habent.

INTERROGATIO I.

Et quomodo nomen ministerii convenit Domino nostro Jesu Christo? Ait enim de Josua filio Nave: « Dixit Dominus Josuæ filio Nave ministro Mosis [u]. »

RESPONSIO.

Audivimus quoque Apostolum dicentem: « Dico autem Jesum Christum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum [v]. » Et rursus: « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum natum ex muliere, factum legi subjectum, ut eos qui sub lege erant redimeret, ut filiorum adoptionem acciperemus [x]. » Factus igitur tanquam sub lege, sic declaratus est minister circumcisionis. Sic et Judæis dixit: « Si Mosi crederetis, crederetis et mihi: nam de me locutus est ille [y]. » Nam et illi dixerant Josuæ filio Nave: « Juxta omnia in quibus audivimus Mosen, audiemus quoque te [z]. »

301 INTERR. II.

Cur Deus cum promisisset se daturum illis universum locum, quem calcavissent planta pedum suorum, nempe desertum et Antilibanum usque ad fluvium magnum Euphraten, non præstitit quod erat pollicitus [a]?

Verba sunt clara, nec multa interpretatione indigent. Nam dictum est primo: « Omnem locum, quem calcaveritis planta pedum vestrorum, dabo vobis. » Verisimile est igitur eos sub duce Josua terram aliam non calcavisse. Sed quod adjunctum est plane solvit quæstionem. Adjunxit enim: « Eo modo quo dixi Mosi [b]; » illi autem non indefinite promissionem fecerat, sed « Si servaveritis mandata mea, et justa statuta mea [c]. » Illi ergo mox delinquentes, quod promissum erat non plene sunt adepti. Divini autem apostoli non solum obtinuerunt ea loca quæ calcaverunt, sed etiam illa in quibus eorum sapientiæ plena scripta lecta sunt: et quod desertum olim erat, paradisum divinum reddiderunt. De hujusmodi deserto dicebat Isaias: « Lætare, desertum sitiens, lætare, desertum, et pagi illius [d]. » Et Dominus per illius linguam promisit se facturum desertum paludes aquarum, et terram sitientem in aquæ ductibus [e]. Hoc desertum rursus futurum ut Carmelum ait [f]. « Possede-

A

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Α'.

Καὶ πῶς ἁρμόττει τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ τὸ τῆς ὑπουργίας ὄνομα; περὶ γὰρ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἔφη, Εἶπε Κύριος Ἰησοῦ υἱῷ Ναυῆ τῷ ὑπουργῷ Μωσῆ.

(6) ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Ἀκούομεν καὶ τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος· « Λέγω δὲ Χριστὸν Ἰησοῦν διάκονον γεγενῆσθαι (7) περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων. » Καὶ πάλιν· « Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, γεννώμενον (8) ἐκ γυναικὸς [83], γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσηται [84], ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν. Ὡς (9) ὑπὸ νόμον τοίνυν γενόμενος, οὕτω καὶ διάκονος ἐδείχθη [85] περιτομῆς.
B
Οὕτω καὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἔφη· « Εἰ πιστεύετε [86] Μωσῇ (10), ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἐλάλησεν (11). » Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι πρὸς Ἰησοῦν εἰρήκεισαν τὸν Ναυῆ, « Κατὰ πάντα ὅσα ἠκούσαμεν Μωσῆ, ἀκουσόμεθα καὶ σοῦ. »

ΕΡΩΤ. Β' [87].

Τί δήποτε ὑποσχόμενος ὁ Θεὸς πάντα τόπον δώσειν αὐτοῖς, οὗ ἂν ἐπιβῶσι τῷ ἴχνει τῶν ποδῶν αὐτῶν, καὶ τὴν ἔρημον, καὶ τὸν Ἀντιλίβανον ἕως τοῦ ποταμοῦ τοῦ μεγάλου Εὐφράτου, οὐκ ἐπλήρωσε τὴν ὑπόσχεσιν;

Σαφὴς ὁ λόγος, καὶ οὐ πολλῆς ἑρμηνείας δεόμενος. Πρῶτον μὲν γὰρ εἴρηται, ὅτι « Πᾶς τόπος οὗ ἐὰν (12) ἐπιβῆτε τῷ ἴχνει τῶν ποδῶν ὑμῶν, ὑμῖν δώσω αὐτόν. » Εἰκὸς οὖν αὐτοὺς μὴ ἐπιβῆναι τῆς ἄλλης γῆς Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ στρατηγοῦντος.
C
Ἡ ἐπαγωγὴ δὲ τέλεον λύει τὸ ζήτημα. Ἐπήγαγε γάρ, « Ὃν τρόπον εἴρηκα τῷ Μωσῇ· » οὐκ ἀορίστως δὲ πρὸς ἐκεῖνον ἐποιήσατο τὴν ὑπόσχεσιν, ἀλλ' « Ἐὰν φυλάξητε τὰς ἐντολάς μου καὶ δικαιώματά μου. » Ἐκεῖνοι μὲν οὖν, ὡς εὐθὺς παραβεβηκότες τὸν νόμον, τῆς ἐπαγγελίας τελείας οὐκ ἔτυχον. Οἱ δὲ θεῖοι ἀπόστολοι οὐ μόνον ἐκείνων τῶν τόπων ἐκράτησαν ὧν ἐπέβησαν, ἀλλὰ κἀκείνων ἐν οἷς αὐτῶν ἀνεγνώσθη τὰ πάνσοφα γράμματα· καὶ τὴν πάλαι ἔρημον παράδεισον ἀπέφηναν θεῖον· περὶ ταύτης τῆς ἐρήμου καὶ ὁ προφήτης ἔλεγεν Ἡσαΐας· « Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα (13), καὶ εὐφράνθητι, ἔρημος, καὶ αἱ κῶμαι αὐτῆς. » Καὶ ὁ Δεσπότης Θεὸς διὰ τῆς ἐκείνου γλώττης ὑπέσχετο ποιήσειν τὴν ἔρημον εἰς ἕλη, καὶ τὴν
D
διψῶσαν γῆν ἐν ὑδραγωγοῖς. Ταύτην πάλιν (14) γε-

[u] Josue I, 1. [v] Rom. XV, 8. [x] Galat. IV, 4, 5. [y] Joan. V, 46. [z] Josue I, 17. [a] Josue I, 3, 4. [b] ibid. [c] Deut. XI, 22 seqq. [d] Isa. XXXV, 1. [e] ibid. 7. [f] Isa. XXXII, 15.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[83] γενόμενον ἐκ γυν. [84] ἐξαγοράσῃ. [85] διάκονος ἐκλήθη. [86] εἰ ἐπιστεύετε. [87] Qu. 2 his octo absolvitur partibus. 1.) Initium usque ad Κάρμηλον ἔφη exstat in cat. p. 4, ad Jos. I, 3. 2.) ἐκληρονόμησαν — ἀπίστ. Ἰησοῦς, p. 302, vid ib p. 5, ad vers. 4. 3.) καθάπερ — ὁ Ἑβραίων Θεός, p. 303. vid. ib. p. 14, ad cap. II, 17, 18. 4.) καὶ αἱ συνθῆκαι — αἰων. ζωῆς, p. 304, vid. ib. p. 15, ad vers. 19. 5.) καὶ τὰ λοιπὰ

NOTÆ.

(6) Hæc in edit. Pici adjunguntur præcedentibus, quæ tamen, cum Procemii speciem præ se ferant, rectius separantur.

(7) Uterque, γενέσθαι.

(8) *Γεννώμενον*. Bene, auctoritate codicum Stephani. Communis lectio l. c. est γενόμενον.

(9) *Ὡς*. Des. utroque loco.

(10) *Εἰ — Μωσῇ*. Hæc aberant a cod. Pici.

(11) *Ἐλάλησεν*. Recepta lectio Joan. V, 46, est ἔγραψεν.

(12) *Οὗ ἐάν*. Sectio cod. Oxon. Reliqui habent ἐφ' ὃν ἄν.

(13) *Διψῶσα — ἔρημος*. Des. in cod. et apud Pic.

(14) *Πάλιν γενήσ*. Uterque πάλαι γενέσθαι.

νήσεσθαι [aa] τὴν ἔρημον ὡς τὸν Κάρμηλον ἔφη. Ἐκληρονόμησαν δὲ καὶ τὸν Ἀντιλίβανον τῆς ἀληθείας οἱ κήρυκες· αἰνίττεται δὲ καὶ οὗτος τὴν τῶν ἐθνῶν σωτηρίαν· ἐπειδὴ καὶ Λίβανος ἡ Ἱερουσαλὴμ ὠνομάσθη. « Ὁ ἀετὸς γάρ, φησίν, ὁ μεγαλοπτέρυγος, ὃς ἔχει τὸ ἥγημα εἰσελθεῖν εἰς τὸν Λίβανον, καὶ ἐκίκνισε τὰ ἁπαλὰ τῆς κέδρου, καὶ τῆς κυπαρίσσου. » Ἀετὸν γὰρ Βαβυλώνιον (15) κέκληκε, Λίβανον δὲ τὴν Ἱερουσαλήμ· τὰ ἁπαλὰ δὲ τῆς κέδρου καὶ τῆς κυπαρίσσου, τὸν βασιλέα καὶ τοὺς ἄρχοντας. Τούτους οὐ μόνον κατασκόπους, ἀλλὰ καὶ στρατηγοὺς ὁ ἡμέτερος ἀπέστειλεν Ἰησοῦς. Καθάπερ δὲ οἱ παρὰ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ πεμφθέντες κατάσκοποι τὴν πεπιστευκυῖαν διέσωσαν πόρνην, σύμβολον αὐτῇ σωτηρίας δεδωκότες τὸ σπαρτίον τὸ κόκκινον· οὕτω οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι τὴν πάλαι πόρνην, τὴν διαφόροις εἰδώλοις ἀνακειμένην Ἐκκλησίαν, καὶ τῆς προτέρας ἀκολασίας ἀπέστησαν, καὶ τῶν αἰωνίων ἠξίωσαν ἀγαθῶν· οὐ σπαρτίῳ κοκκίνῳ συμβόλῳ χρησάμενοι, ἀλλὰ τῷ παναγίῳ αἵματι τὴν σωτηρίαν πραγματευσάμενοι. Μηδεὶς οὖν (16) νομιζέτω ἀνάξιον εἶναι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ῥαὰβ τὸν τύπον· ἀκουσάτω δὲ τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος, « Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοί, μισοῦντες ἀλλήλους. » Καὶ πάλιν· « Ἀλλὰ τότε μὲν ὡς (17) οὐκ εἰδότες Θεὸν ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ οὖσι φύσει (18) θεοῖς. » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Ἦτε γάρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ. » Καὶ ἑτέρωθι· « Μὴ πλανᾶσθε, οὔτε πόρνοι, οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε ἀρσενοκοῖται, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε πλεονέκται, οὔτε κλέπται, οὔτε (19) λοίδοροι, οὔτε μέθυσοι, οὐχ ἅρπαγες, βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσουσιν (20). » Εἶτα ἐπήγαγε· « Καὶ ταῦτά τινες ἦτε, ἀλλ' ἀπελούσασθε, ἀλλ' ἡγιάσθητε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Οὕτω καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη τὸ πρότερον ἦν, ὑπεδέξατο δὲ τοὺς κατασκόπους πιστῶς, καὶ βασιλέως παραδοθῆναι τούτους προστεταχότος, οὐκ εἶξεν, ἀλλὰ κατέκρυψεν· ἐπίστευσε γὰρ τῷ τῶν Ἑβραίων Θεῷ, καὶ δηλοῖ τὴν πίστιν τὰ ῥήματα· « Ἐπίσταμαι γάρ, φησίν, ὅτι παρέδωκε Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν τὴν γῆν. Ἐπιπέπτωκε γὰρ ὁ φόβος ὑμῶν ἐφ' ἡμᾶς. » Ἀκηκόαμεν γὰρ ὅτι κατεξήρανε Κύριος ὁ Θεὸς τὴν θάλασσαν τὴν Ἐρυθρὰν ἀπὸ προσ-

A runt quoque veritatis præcones Antilibanum, qui et ipse videtur obscure significare salutem gentium, quoniam Hierosolyma dicta est etiam Libanus. « Aquila enim, inquit, **302** amplis alis prædita statuit ingredi Libanum, et abscidit tenella cedri et cupressi [g]. » Aquilam enim Babylonium appellavit, Libanum Hierosolymam, tenella vero cedri et cupressi regem et principes. Hos non solum exploratores, sed etiam duces emisit Jesus noster. Sicut autem qui ab Josua filio Nave missi sunt exploratores, credentem meretricem servaverunt, dato ei pro signo salutis funiculo coccineo : ita nostri Salvatoris apostoli meretricem quondam, id est variis idolis deditam Ecclesiam, et ab intemperantia pristina revocarunt, et bonis æternis dignam cen-
B suerunt; non funiculo coccineo utentes ut signo, sed sacratissimo sanguine salutem comparantes. Nemo igitur Rahabis figuram indignam esse putet Ecclesia : verum audiat Apostolum dicentem : « Eramus enim aliquando et nos insipientes, increduli, errantes, servientes desideriis et voluptatibus variis, in nequitia et invidia versantes, odio digni, odio prosequentes nos invicem [h]. » Et iterum : « Sed tunc ut ignorantes Deum serviistis iis qui natura non sunt dii [i]. » Et alibi : « Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino [j]. » Et alio in loco : « Nolite errare, neque fornicatores, neque adulteri, neque molles, neque qui cum masculis concumbunt, neque idololatræ, neque avari, neque fures, neque maledici, neque ebriosi, neque
C **303** rapaces regnum Dei possidebunt [k]. » Deinde subjicit : « Et hujusmodi eratis aliquando : sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis nomine Domini nostri Jesu Christi, et Spiritu Dei nostri [l]. » Sic et Rahab antea quidem erat meretrix, fideliter autem excepit exploratores, et cum rex præcepisset ut traderentur, non paruit, sed occultavit eos : credidit enim Deo Hebræorum, ejusque fidem verba satis ostendunt. « Scio enim, inquit, quod Dominus Deus vester tradiderit vobis terram. Incidit enim timor vestri super nos. Audivimus enim Dominum Deum exsiccasse mare Rubrum coram vobis, cum exiretis ex Ægypto : et quæcunque fecistis duobus regibus Amorrhæorum, qui erant trans Jordanem, Sihoni et Ogo, quos
D perdidistis. Nos itaque cum hoc audivimus, obstu-

[g] Ezech. xvii, 3, 4. [h] Tit. iii, 3. [i] Galat. iv, 8. [j] Ephes. v, 8. [k] I Cor. vi, 9, 10. [l] ibid., 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

— εὐδόκησα vid. ib. p. 18, ad cap. iii, 6, 7, 6.) προτυποῦσι — βασιλείαν, p. 305, vid. ib. p. 19, ad vers. 8. 7.) καὶ μέντοι — θεμ. τέθεικα vid. ib. p. 20, ad vers. 11, 12. 8.) τὸ μέντοι et rel. vid. ib. p. 21, ad vers. 16.) [aa] cat. p. 4. γενέσθαι.

NOTÆ.

(15) *Βαβυλώνιον*. Pic. Δώνιον, minus bene. In cod. h. l. est spatium quoddam vacuum ante sex ultimas litteras hujus vocis.

(16) *Μηδεὶς οὖν*. Cod. et Pic. ἀλλὰ μηδείς.

(17) *Ὡς*. Des. l. c.

(18) *Φύσει*. Abest utroque loco.

(19) *Οὔτε — οὔτε*. Uterque οὐ — οὐ.

(20) *Κληρονομήσουσιν*. Uterque præmitt. οὐ, quæ est lectio recepta l. c.

puimus corde nostro, nec * substitit ultra spiritus in aliquo nostrum coram vobis, quia Dominus Deus vester, est Deus in cœlo sursum et in terra deorsum [m]. » Quapropter verus est sermo ille, quem Dominus Deus locutus est de Pharaone : « Hunc ipsum in finem excitavi te, ut ostendam in te potentiam meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra [n]. » Nam per ea quæ facta sunt adversus illum, innotuit omnibus Hebræorum Deus. At vero pactiones exploratorum valde consonant veritati. « Quicunque enim, dixerunt, egressus fuerit ostium domus tuæ foras, ipse sibi reus erit, et nos innocentes erimus quantum ad verbum tuum [o]. » **304** Nobis autem quoque salus per Ecclesiam provenit : qui vero sunt extra illam, non fruuntur æterna vita. Quæ porro supersunt in historia, typum referunt veritatis. Nam cum essent transituri Jordanem, dixit Dominus ad Josuam : « Hodierno die incipiam exaltare te in conspectu filiorum Israel [p]. » Hoc ipsum et in veritate factum est. Sicut enim Josua filius Nave ex miraculo apud Jordanem edito innotuit esse vir a Deo dilectus : ita Jesus noster, post Jordanem et susceptum a Joanne baptisma, doctrinæ et miraculorum fecit initium. At quibusdam videbitur forsan incongruum illud : « Hodie incipiam exaltare te, » si Domino Salvatori nostro applicetur. Sed audiant illum Patri dicentem : « Pater, glorifica me ea gloria, quam habebam apud te priusquam mundus esset [q]. » Apostolus quoque ait : « Propter quod et Deus exaltavit illum, et dedit illi nomen quod est super omne nomen [r]. » Exaltatus porro non est adeptus quod non habebat, sed patefecit quod habebat : utpote qui ignorabatur esse Filius Dei omnium, declaratus est talis, Patre apud Jordanem dicente : « Hic est Filius meus dilectus, quo delector [s]. » Sacerdotes etiam, qui portabant arcam fœderis Domini, repræsentant Joannem Baptistam. Erat enim ille sacerdos, et pontificis filius. Sicut ergo sacerdotibus gestantibus arcam et Jordanem primum ingressis, et cum Josua duce et propheta populus omnis transiit : ita plane postquam Joannes incepit baptizare, et Jesus Salvator sanctificavit aquarum **305** naturam, pius populus per sacrosanctum baptisma regnum cœlorum ingreditur. Duodecim autem viri, ac totidem numero lapides, designabant chorum * apostolorum. Iidem enim

A ὅπου ὑμῶν, ὅτε ἐξεπορεύεσθε ἐξ Αἰγύπτου· καὶ ὅσα ἐποιήσατε [89] τοῖς δυσὶ βασιλεῦσι τῶν Ἀμορραίων, οἳ ἦσαν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Σηὼν καὶ Ὤγ, οὓς ἐξωλοθρεύσατε αὐτούς [90]. Καὶ ἀκούσαντες ἡμεῖς ἐξέστημεν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔστι (21) πνεῦμα (22) ἐν οὐδενὶ ἀπὸ προσώπου ὑμῶν, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, Θεὸς ἐν οὐρανῷ ἄνω, καὶ ἐπὶ γῆς [91] κάτω. » Ἀληθὴς ἄρα ὁ λόγος ἐκεῖνος, ὃν ὁ Δεσπότης Θεὸς περὶ τοῦ Φαραὼ ἔφη· « Εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε, ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ. » Διὰ γὰρ τούτων [92] (23) τῶν εἰς ἐκεῖνον γεγενημένων δῆλος ἅπασι γέγονεν ὁ Ἑβραίων Θεός. Καὶ αἱ συνθῆκαι δὲ τῶν κατασκόπων σφόδρα τῇ ἀληθείᾳ συμφωνοῦσι [93] (24). « Πᾶς γάρ, ἔφασαν, ὃς ἂν ἐξέλθῃ τὴν θύραν B τῆς οἰκίας σου (25) ἔξω, ἔνοχος ἑαυτῷ ἔσται, ἡμεῖς δὲ ἀθῶοι τῷ λόγῳ σου τούτῳ. » Καὶ ἡμῖν δὲ σωτηρία διὰ τῆς Ἐκκλησίας προσγίνεται· οἱ δὲ ταύτης ἐκτός, οὐκ ἀπολαύουσι τῆς αἰωνίου ζωῆς. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τῆς ἱστορίας προδιέγραφε (26) τὴν ἀλήθειαν. Ἡνίκα γὰρ ἤμελλον διαβαίνειν τὸν Ἰορδάνην, εἶπεν ὁ Κύριος πρὸς Ἰησοῦν· « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἄρχομαι ὑψῶσαί σε κατενώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. » Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς ἀληθείας ἐγένετο. Ὥσπερ γὰρ ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς ἐκ τοῦ κατὰ τὸν Ἰορδάνην θαύματος δῆλος γέγονε θεοφιλὴς ὢν ἀνήρ· οὕτως καὶ ὁ ἡμέτερος Ἰησοῦς μετὰ τὸν Ἰορδάνην, καὶ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα, τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν θαυμάτων τὴν ἀρχὴν ἐποιήσατο. Ἀλλ' ἴσως τισὶν ἀνάρμοστον εἶναι δοκεῖ τό, « Ἐν τῇ C ἡμέρᾳ ταύτῃ ἄρχομαι ὑψῶσαί (27) σε, ἐπὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν τιθέμενον. Ἀλλ' ἀκουσάτωσαν αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα λέγοντος· « Πάτερ, δόξασόν με τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον [94] παρὰ σοὶ πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι. » Καὶ ὁ Ἀπόστολος δέ φησι· « Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσεν, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα. » Ὑψωθεὶς δὲ οὐκ ἔλαβεν ὃ μὴ εἶχεν· ἀλλ' ἔδειξεν ὅπερ εἶχεν· ἀγνοούμενος γὰρ ὅτι Υἱός ἐστι τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, ἐδείχθη τοῦτο ὤν, τοῦ Πατρὸς παρὰ τὸν Ἰορδάνην εἰρηκότος· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς ἐν ᾧ εὐδόκησα. » Προτυποῦσι δὲ καὶ οἱ ἱερεῖς οἱ αἴροντες τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης Κυρίου τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάννην. Ἱερεὺς γὰρ κἀκεῖνος, καὶ ἀρχιερέως υἱός. Ὥσπερ τοίνυν τῶν ἱερέων τὴν κιβωτὸν φερόντων, καὶ πρῶτον εἰς τὸν D Ἰορδάνην εἰσεληλυθότων, καὶ μετὰ τοῦ Ἰησοῦ [95] τοῦ προφήτου καὶ στρατηγοῦ ἅπας διελήλυθεν ὁ λαός, οὕτως Ἰωάννου τοῦ πάνυ βαπτίζειν ἀρξαμένου, καὶ

[m] Josue II, 11. [n] Exod. IX, 16. [o] Josue II, 10. [p] Josue III, 7. [q] Joan. XVII, 5. [r] Philipp. II, 8. [s] Matth. III, 17.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[89] cat. p. 14. ὅσα ἐποίησε. [90] αὐτοὺς om. [91] καὶ Θεὸς ἐπὶ τ. γῆς. [92] τούτων om. [93] cat. p. 15. τῇ ἀλ. συμβαίνουσι. [94] cat. p. 18. ἣν εἶχον. [95] cat. p. 19 μετὰ τοῦτο μετὰ Ἰησοῦ.

NOTÆ.

(21) *Ἔστι*. Recepta lectio l. c. est ἔστη, quam etiam Picus in versione expressit.
(22) *Πνεῦμα*. Cod. et Pic. addunt οὐκ ἔτι.
(23) *Τούτων*. Utroque loco desid.
(24) Cod. συμβαίνουσιν.
(25) *Σου*. Abest utroque loco.
(26) Cod. προέγραψεν. Pic. προδιέγραψε.
(27) *Ὑψῶσαι*. Cod. præm. τοῦ.

Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἁγιάσαντος τῶν ὑδάτων τὴν φύσιν, ὁ εὐσεβὴς λαὸς διὰ τοῦ παναγίου βαπτίσματος εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν εἴσεισι βασιλείαν. Καὶ μέντοι καὶ οἱ δώδεκα ἄνδρες, καὶ οἱ ἰσάριθμοι λίθοι, τὸν θεῖον προετύπωσαν τῶν ἀποστόλων χορόν. Οἱ γὰρ αὐτοὶ καὶ οἰκοδόμοι, καὶ θεμέλιοι· « Οἰκοδομηθέντες γὰρ, φησὶν, ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων, καὶ προφητῶν. » Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος ἔφη· « Ἐγὼ ὡς (28) σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τέθεικα. » Τὸ μέντοι πῆγμα, *ἄσκωμα* ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν. Ἐπεχομένη γὰρ τῶν ὑδάτων ἡ ῥύμη οἷον ἠσκοῦτο, καὶ ἐκορυφοῦτο· παντὸς γὰρ ἀδαμαντίνου τείχους πλέον ἐπεῖχεν αὐτὴν ὁ τοῦ δημιουργήσαντος ὅρος. Καὶ πρὸ τοῦ πάσχα δὲ γέγονεν ἡ διάβασις· τῇ δεκάτῃ γὰρ διαβάντες, ἐπετέλεσαν τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τοῦ Πάσχα τὴν ἑορτήν. Ἐπειδὴ κἀν τῇ ἀληθείᾳ μετὰ τὸ σωτήριον βάπτισμα ἡ τοῦ ἀμώμου ἀμνοῦ μετάληψις γίνεται.

A erant et structores, et fundamenta : « Superædificati, inquit, super fundamentum apostolorum et prophetarum [t]. » Et rursus idem Apostolus ait : « Ego tanquam sapiens architectus fundamentum posui [u]. » Cæterum πῆγμα [v], id est, condensationem, Symmachus interpretatus est *ἄσκωμα*, hoc est, tumorem more utris inflati. Retentus enim impetus aquarum instar utris tumescebat, et in fastigium attollebatur : quia terminus ab opifice positus quovis adamantino muro fortius ipsas retinebat. Ante Pascha vero transitus factus est [x], quia cum decimo die transiissent, decimo quarto festum Paschatis celebraverunt. Siquidem et in veritate post salutare baptisma agni immaculati participatio peragitur.

B

ΕΡΩΤ. Γ.

Πῶς νοητέον τὸ, « Περιέτεμε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐκ δευτέρου ; »

Τὴν ἀλήθειαν ὅτι μάλιστα οὗτος ὁ λόγος προδιαγράφει [96]. Τοῖς γὰρ τὴν Μωσαϊκὴν δεξαμένοις περιτομὴν τὴν πνευματικὴν προσήνεγκαν περιτομὴν (29) τῶν Εὐαγγελίων οἱ κήρυκες. « Πιστεύσατε γὰρ, ἔλεγον, καὶ βαπτισθήτω [97] ἕκαστος ὑμῶν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ λήψεσθε τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Ταύτην ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἀχειροποίητον περιτομὴν προσηγόρευσε. Καὶ ἀλλαχοῦ, « Περιτομὴ γὰρ, φησὶ, καρδίας ἐν πνεύματι, οὐ (30) γράμματι. » Οἱ τοίνυν ἐξ Ἰουδαίων τῷ Σωτῆρι πεπιστευκότες, τὴν Μωσαϊκὴν περιτομὴν ἔχοντες, προσέλαβον τὴν πνευματικήν. Τὸ τοίνυν *ἐκ δευτέρου* τὴν ἀλήθειαν προτυποῖ· τὴν γὰρ σάρκα δὶς περιτμηθῆναι τῶν ἀδυνάτων. Ἡ δὲ ἐξεπιπολῆς τοῦ γράμματος διάνοια τοῦτο δηλοῖ· ὅτι καθάπερ τῷ Ἀβραὰμ τοῦτον ἐξ ἀρχῆς ὁ Θεὸς ἐδεδώκει τὸν νόμον, οὕτως ἐκ δευτέρου προσέταξε τῷ Ἰησοῦ τοὺς ἀπεριτμήτους περιτεμεῖν. Θρηνῆσαι δὲ ἄξιον Ἰουδαίους, συνιδεῖν οὐ δυναμένους, ὡς οἱ περιτετμημένοι μὲν (31) ἀνῃρέθησαν διαφόροις τιμωρίαις περιπεσόντες, οἱ δὲ ἀπερίτμητοι διεσώθησαν· καὶ οἱ μὲν πατέρες διώλοντο, οἱ δὲ παῖδες τὴν ἀπαγγελίαν [98] (32) ἐδέξαντο. Οὕτω καὶ ἡμεῖς παῖδες ὄντες τὴν τῶν οὐρανῶν προσδεχόμεθα βασιλείαν· Ἰουδαῖοι δὲ τάξιν ἔχοντες πατέρων τῶν αἰωνίων ἐξέπεσον ἀγαθῶν, καὶ τῆς τῶν πατριαρχῶν ἐξεβλήθησαν συγγενείας. Ἐχρῆν τοίνυν αὐτοὺς διὰ τούτων μαθεῖν, ὡς οὐκ ἀεὶ τῆς περιτομῆς ἀναγκαῖον τὸ χρῆμα. Προμηνύσας γὰρ τῷ Ἀβραὰμ τῆς παροικίας τὸν χρόνον ὁ Δεσπότης Θεὸς, περιτμηθῆναι

INTERR. III.

Quomodo debet illud intelligi : « Secundo circumcidit filios Israel [y] ? »

Hæc verba veritatem quam maxime prænuntiant. Nam his qui Mosaicam circumcisionem susceperant, spiritualem circumcisionem attulerunt præcones Evangeliorum. « Credite enim, dixerunt, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Domini nostri Jesu Christi, et accipietis promissionem Spiritus sancti [z]. » Hanc circumcisionem non manufactam appellavit Apostolus [a]. Et alibi : « Circumcisio cordis, ait, in spiritu, non in littera [b]. » Qui igitur ex Judæis in Salvatorem crediderant, **306** Mosaicam habentes circumcisionem, spiritualem præterea
C suscipiebant. Itaque illud *secundo* veritatem præfigurat, cum alioqui secundum carnem bis circumcidi sit impossibile. Sententia autem ex superficie litteræ sumpta, hoc innuit, quod quemadmodum Deus ab initio dederat hanc legem Abrahamo, ita secundo præcepit Josuæ, ut circumcideret eos qui non erant circumcisi. Lugendi sunt itaque Judæi, qui videre nequeunt, circumcisos quidem variis suppliciis affectos interiisse, incircumcisos autem servatos esse : et patres periisse, filios accepisse quod erat promissum. Ita nos, qui sumus filii, regnum cœlorum accipimus : Judæi vero, qui patrum locum tenebant, bonis æternis exciderunt, et cognatione patriarcharum sunt expulsi. Hinc ergo
D discere illos oportebat, circumcisionem non fuisse rem semper necessariam. Siquidem Dominus Deus, cum prædiceret Abrahamo tempus incolatus, jussit ut circumcideretur : cum vero liberati essent ab Ægyptiorum servitute, et degerent in deserto, non

[t] Ephes. II, 20. [u] I Cor. III, 10. [v] Josue III, 16. [x] Josue IV, 19. [y] Josue V, 2 seqq. [z] Act. II, 38. [a] Coloss. II, 11. [b] Rom. II, 29.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[96] cat. p. 27. διαγράφει. [97] βαπτίσθητε. [98] ἐπαγγελίαν.

NOTÆ.

(28) Ὡς. Cod. ὁ.
(29) Τὴν — περιτομήν. Des. utroque loco.
(30) Πνεύματι οὐ. Des. in cod.
(31) Μέν. Cod. et Pic. præmittunt c!..
(32) Cod. ἐπαγγελίαν.

postulavit ut hæc lex ab illis servaretur, neque pœnas transgressionis exegit. Quoniam seorsim viventes, non permisti nationibus alienis, non egebant signaculo circumcisionis. At vero postea, cum introduxit illos in terram promissam, circumcidi præcepit, ne per conversationem cum extraneis pietas labefactaretur. Si enim contigerat quempiam decipi, facile erat perspecta nota in gregem recipi: sicut oves aliquo signo notatæ, si errent, facile reperiuntur.

A προσέταξε· τῆς Αἰγυπτίων δὲ δουλείας ἀπαλλαγέντας, καὶ ἐν ἐρήμῳ διάγοντας, οὐκ ἀπῄτησε τοῦδε τοῦ νόμου τὴν φυλακὴν, οὐδὲ τῆς παραβάσεως εἰσέπραξε δίκας. Ἐπειδὴ καθ' ἑαυτοὺς ζῶντες [**], καὶ τῆς τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν ἐπιμιξίας ἀπηλλαγμένοι, τοῦ σημείου τῆς περιτομῆς οὐκ ἐδέοντο. Ὅτε δὲ λοιπὸν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐπηγγελμένην εἰσήγαγε (33) γῆν περιτμηθῆναι προσέταξεν, ἵνα μὴ ἡ (34) ἐπιμιξία τῇ εὐσεβείᾳ λυμήνηται. Εἰ γὰρ καὶ συνέβαινε περιπεσεῖν ἀπάτῃ τινὰ, ῥᾴδιον ἦν τὸ σημεῖον ἰδεῖν, καὶ τὴν ἀγέλην καταλαβεῖν· τὰ γὰρ ἐσφραγισμένα πρόβατα, κἂν ἀπόληται, ῥᾳδίως εὑρίσκεται.

307 INTERR. IV.

Cur ipsos circumcidi jussit cultris lapideis [c] ?

Circumcidendorum ingens erat numerus, et circumcisionem fieri celeriter oportebat, et ita celebrare festum Paschatis. Erat ergo verisimile eos qui vixerant in deserto tantum temporis, paucos habuisse cultros ferreos. Alioqui repræsentant etiam illi cultri lapidei nostram circumcisionem. Petra enim est Dominus Christus. « Bibebant enim, ait, de spirituali sequente petra : petra autem erat Christus [d]. » Ipse quoque dictus est gladius : « Vivus enim, ait, est Sermo Dei et efficax, penetrabilior omni gladio ancipite [e]. » At salutaris illius doctrina spiritualem nobis affert circumcisionem. Cæterum historia nos docet plures in Ægypto natos non fuisse circumcisos, metuentibus forte parentibus filiorum interitum si circumcidissent illos. Incircumcisi autem, paucis exceptis, propemodum omnes permanserunt qui nati sunt in deserto. Locus autem appellatus est Galgala, quod nomen *libertatem* denotat. Tunc dixit Deus omnium : « Hodie abstuli a vobis opprobrium Ægypti [f]. » Quæ verba liberationem significant ab Ægyptiaca servitute et impietate, et promissæ terræ adeptionem. Nos vero discimus eum, qui sacratissimo baptismate dignus habitus fuerit, et circumcisionem spiritualem acceperit, peccati contumeliam deponere.

ΕΡΩΤ. Δ' [1].

Διατί μαχαίραις αὐτοὺς πετρίναις περιτμηθῆναι προσέταξεν;

Πάμπολυ πλῆθος ἦν τὸ περιτεμνόμενον, καὶ συντόμως ἔδει περιτμηθῆναι, καὶ ἐπιτελέσαι τοῦ Πάσχα
B τὴν ἑορτήν. Εἰκὸς οὖν ἦν, τοὺς ἐν ἐρήμῳ τοσοῦτον διάγοντας χρόνον μὴ ἔχειν πολλὰς ἐκ σιδήρου κατασκευασμένας μαχαίρας. Ἄλλως τε καὶ προτυποῦσιν αἱ πέτριναι μάχαιραι τὴν ἡμετέραν περιτομήν. Πέτρα γὰρ ὁ Δεσπότης Χριστός. « Ἔπινον γάρ, φησὶν, ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. » Ὁ δὲ αὐτὸς καὶ μάχαιρα κέκληται· « Ζῶν γάρ, φησὶν, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνεργὴς, καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον. » Ἡ δὲ σωτήριος αὐτοῦ διδασκαλία τὴν πνευματικὴν ἡμῖν προσφέρει περιτομήν. Ἡ μέντοι ἱστορία ἐδίδαξεν, ὅτι πολλοὶ καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ τεχθέντων τὴν περιτομὴν οὐκ ἐδέξαντο, δεισάντων, ὡς (35) εἰκὸς, τῶν
C ἐκείνους γεγεννηκότων, διὰ τὴν τῶν βρεφῶν ἀναίρεσιν, προσενεγκεῖν αὐτοῖς τὴν περιτομήν. Ἅπαντες δὲ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, πλὴν ὀλίγων, οἱ ἐν τῇ ἐρήμῳ φύντες ἀπερίτμητοι μεμενήκασι. Γάλγαλα δὲ ὁ τόπος ὠνομάσθη, τοὔνομα δὲ *τὴν ἐλευθερίαν* δηλοῖ [2]. Τότε ὁ τῶν ὅλων ἔφη Θεός· « Ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ἀφεῖλον τὸν ὀνειδισμὸν Αἰγύπτου ἀφ' ὑμῶν. » Δηλοῖ δὲ ὁ λόγος τὴν τῆς Αἰγυπτιακῆς δουλείας καὶ δυσσεβείας ἀπαλλαγὴν, καὶ τῆς ἐπηγγελμένης γῆς τὴν ἀπόληψιν. Καὶ ἡμεῖς δὲ μανθάνομεν, ὡς ὁ τοῦ παναγίου βαπτίσματος (36) ἀξιούμενος [3], καὶ τὴν πνευματικὴν (37) περιτομὴν δεχόμενος, τὸ τῆς ἁμαρτίας ὄνειδος ἀποτίθεται.

308 INTERR. V.

Quis esse putandus est princeps exercitus Domini?

Aiunt quidam apparuisse Deum Verbum : ego autem arbitror esse Michaelem archangelum. Quando

ΕΡΩΤ. Ε'.

Τίνα νοητέον τὸν ἀρχιστράτηγον τῆς δυνάμεως Κυρίου;

D Τινές φασι τὸν Θεὸν Λόγον ὀφθῆναι· ἐγὼ δὲ οἶμαι Μιχαὴλ τὸν ἀρχάγγελον εἶναι. Ἡνίκα γὰρ ἐπλημμέ-

[c] Josue v, 2. [d] I Cor. x, 4. [e] Hebr. iv, 12. [f] Josue v, 9.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[**] καθ' ἑαυτοὺς γὰρ ζῶντες. [1] Qu. 4 initium usque ad μεμενήκασι exstat in cat. p. 28, ad cap. v, 2. Reliqua vid. ib. p. 31, ad vers. 7, 8. [2] cat. p. 31. ἐλευθ. μηνύει. [3] ὡς πᾶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀξ.

NOTÆ.

(33) Cod. εἰσῆγε.
(34) Ἡ. Des. utroque loco.
(35) Ὡς. Abest a cod. et edit. Pici.
(36) *Βαπτίσματος*. Cod. πνεύματος.
(37) *Πνευματικήν*. Des. utroque loco.

λησαν, ὁ τῶν ὅλων ἔφη Θεός· « Οὐ μὴ συναναβῶ μετὰ σοῦ διὰ τὸ τὸν λαὸν σκληροτράχηλον εἶναι· ἀλλ' ἀποστελῶ τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου πρότερόν σου. » Τοῦτον οἶμαι νῦν ὀφθῆναι τῷ Ἰησοῦ παραθαῤῥύνοντα, καὶ τὴν θείαν (38) βοήθειαν προσημαίνοντα.

ΕΡΩΤ. Ϛ'.

Πῶς τοίνυν τοῖς θείοις ἐχρήσατο ῥήμασι; « Λῦσον γάρ, φησί, τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐφ' ᾧ σὺ ἕστηκας ἅγιός ἐστιν [4]. »

Ἐπειδὴ ἔφη πρὸς αὐτὸν ὁ τῶν ὅλων Θεός, « Ὡς ἐγενόμην μετὰ Μωσῆ, ἔσομαι καὶ μετὰ σοῦ. » Τούτου χάριν ὧν ἤκουσεν ἐκεῖνος, ἀκούει καὶ οὗτος, ἵνα θαρσαλεώτερος (39) γένηται, ὡς τῆς αὐτῆς ἀξίας τετυχηκώς.

ΕΡΩΤ. Ζ'.

Διατί τὴν Ἱεριχὼ πόλιν ἀναθεματισθῆναι προσέταξεν;

Πρώτην ταύτην εἷλον πόλιν μετὰ τὸ διαβῆναι τὸν ποταμόν [5]. Ὥσπερ τοίνυν προσέταξεν αὐτοὺς τῶν καρπῶν προσφέρειν τὰς ἀπαρχάς· οὕτως ἐκέλευσεν καὶ τὰ τῶν σκύλων προσενεγκεῖν ἀκροθίνια. Πρὸς δὲ τούτοις, καὶ γυμνάζει (40) αὐτοὺς διὰ τούτων τῶν νόμων, ὥστε τοὺς ἀναγκαίους νόμους διατηρεῖν. Τὴν οἰκείαν δὲ αὐτοῖς ἐπιδεικνὺς δύναμιν, τὴν πρώτην πόλιν δίχα ὅπλων καὶ μηχανημάτων ἑλεῖν παρεσκεύασε, καὶ μόνῃ κατέλυσε τῇ τῶν σαλπίγγων ἠχῇ· ἵν' ὅτ' ἂν ἡττηθῶσι παραταττόμενοι, γνῶσιν ὅτι αὐτοὶ [6] παρέσχον τῆς ἥττης τὰς ἀφορμάς, τῶν θείων νόμων καταφρονήσαντες.

ΕΡΩΤ. Η'.

Τί δήποτε ἀλλόφυλος οὖσα ἡ Ῥαὰβ κατῴκησεν ἐν τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ, ὡς ἡ ἱστορία διδάσκει;

Καὶ τοῦτο προτυποῖ τὰ ἡμέτερα. Ἔφη γὰρ ὁ Δεσπότης· « Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν (41) ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης, κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι, καὶ γενήσεται μία ποίμνη, καὶ εἷς ποιμήν. » Τούτου χάριν καὶ νομοθετῶν ἔφη· « Εἷς νόμος ἔσται τῷ προσηλύτῳ, καὶ τῷ αὐτόχθονι. » Διὰ τοῦτο δὲ Μωσῆς ὁ νομοθέτης οὐκ ἐκώλυσε [7] τῶν Αἰγυπτίων τοὺς συναπᾶραι αὐτοῖς ἐθελήσαντας. Ἔδει δὲ καὶ ὡς ἀγριέλαιον ἐγκεντρισθῆναι εἰς τὴν καλλιέλαιον, ᾗ φησιν ὁ μακάριος Παῦλος.

A enim deliquerunt, dixit Deus universorum : « Non ascendam tecum, quia populus es duræ cervicis : sed mittam angelum meum ante faciem tuam, qui præcedet te [g]. » Hunc puto modo conspectum fuisse a Josua, bono animo illum esse jubentem, et certiorem facientem de auxilio divino.

INTERR. VI.

Quomodo igitur usus est verbis divinis : « Solve enim ait calceamentum pedum tuorum, quia locus in quo stas sanctus est [h]? »

Quoniam dixerat ei Deus omnium : « Quemadmodum fui cum Mose, etiam ero tecum [i]. » Propterea quæ audierat Moses, audivit et iste : ut confidentior evaderet, velut eamdem dignitatem B assecutus.

INTERR. VII.

Quamobrem urbem Jericho anathema esse jussit [j]?

Hanc urbem primam post trajectum flumen occuparunt. Sicut ergo præcepit eis, ut offerrent primitias fructuum ; ita mandavit offerri primitias spoliorum. Præterea exercebat eos per has leges in observandis legibus necessariis. Patefecit autem eis potentiam suam in urbe prima capienda sine armis aut machinis, quæ dissoluta est solo tubarum sonitu : ut cum in acie vincerentur, agnoscerent se succumbendi **309** dedisse occasiones, divinas leges contemnendo. C

INTERR. VIII.

Qua de causa Rahab, cum esset extranea, habitavit inter filios Israel, sicuti docet historia [k]?

Istud etiam præfigurat ea quæ nostra sunt. Ait enim Dominus : « Et alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili : et illas oportet me adducere ; et vocem meam audient, et fiet unum ovile, et unus pastor [l]. » Propterea dum legem conderet, etiam dixit : « Una lex erit advenæ et indigenæ [m]. » Idcirco legislator Moses non prohibuit Ægyptios, qui cum filiis Israel abire voluerunt. Conveniebat itaque velut oleastrum in bonam olivam inseri, D quemadmodum ait beatus Paulus [n].

[g] Exod. xxxiii, 2, 3. [h] Josue v, 16. [i] Josue i, 5. [j] Josue vi, 17. [k] ibid. 25. [l] Joan. x, 16. [m] Num. xv, 29. [n] Rom. ii, 24.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[4] cat. p. 33. ἐφ' ᾧ νῦν ἕστηκας, τόπος ἅγ. ἐστιν. [5] τὸν Ἰορδάνην ποταμόν. [6] ὡς αὐτοί. [7] cat. p. 40 διὰ τοῦτο οὐδὲ Μωϋσῆς ὁ νομοθ. ἐκώλυσε.

NOTÆ

(38) *Θείαν*. Des. utroque loco.
(39) Cod. θαῤῥαλεώτερος.
(40) Uterque γυμνάζειν.
(41) *Ἔστιν*. Cod. εἰσίν.

INTERR. IX. A ΕΡΩΤ. Θ'.

Quid est hoc: « Per primogenitum suum fundabit eam, et cum minimo filiorum ponet portas ejus[a]*?* »

Quoniam hanc civitatem Deo dedicaverat, ab ipso merito eversa fuit. Absurdum enim esse putabat, habitaculum fieri commune, quod Deo donatum esset. Maledixit autem iis qui illam instaurarent: ita ut si quis decretum prætergredi tentaret, qui fundamenta jaceret, filiorum primogenitum amitteret, et ultimum, qui portas adjiceret. Hujus autem maledictionis facit etiam mentionem historia Regnorum [p].

Τί ἐστιν, Ἐν τῷ πρωτοτόκῳ αὐτοῦ θεμελιώσει αὐτὴν, καὶ ἐν τῷ ἐλαχίστῳ ἐπιστήσει (42) τὰς πύλας αὐτῆς (43); »

Ἐπειδὴ τὴν πόλιν ἀνέθηκε τῷ Θεῷ, εἰκότως αὐτὴν κατέσκαψεν (44)· ἄτοπον (45) ἡγησάμενος οἰκητήριον γενέσθαι κοινὸν τὸ τῷ Θεῷ ἀπονεμηθέν. Ἐπηράσατο δὲ τοῖς ταύτην οἰκοδομοῦσιν· ὥστε τὸν ἐπιχειροῦντα παραβῆναι τὸν ὅρον, τὰ θεμέλια μὲν πηγνύντα, τῶν υἱέων ἀποβαλεῖν τὸν πρωτότοκον· τὰς δὲ πύλας ἐπιτιθέντα, τὸν ἔσχατον. Μέμνηται δὲ τῆς ἀρᾶς καὶ ἡ τῶν Βασιλειῶν ἱστορία.

INTERR. X. ΕΡΩΤ. Ι'[9].

Quare castigatus est omnis populus, cum Achar furtum commisisset [q]*?*

B *Τί δήποτε τοῦ Ἄχαρ κεκλοφότος ἅπας ὁ λαὸς ἐπαιδεύθη;*

Qui subripuerat, putabat perinde latere Deum, ac homines. Voluit igitur Deus et hunc prodere,
310 et omnibus incutere metum, ut qui divinarum legum sunt observatores, coarguant transgressores, alioqui infligendi supplicii futuri participes. Vestem variam autem Aquila *stolam* interpretatus est, Josephus *penulam*, linguam vero, *massam auream*. Constat autem ex hoc loco, quod quæ dicitur a prophetis vallis Achor, ea est in qua Achar obrutus est lapidibus. Enimvero Emek-Achor, vallis Achor vertitur.

Ὑπέλαβεν ὁ κεκλοφὼς, ὥσπερ (46) τοὺς ἀνθρώπους, οὕτω δὴ λήσειν καὶ τὸν Θεόν. Ἠβουλήθη τοίνυν κἀκεῖνον διελέγξαι, καὶ πᾶσιν ἐνθεῖναι δέος, ὅπως οἱ τοὺς θείους νόμους φυλάττοντες τοὺς παραβαίνοντας διελέγχωσιν, ὡς τῆς ἐπαχθησομένης μεθέξοντες (47) τιμωρίας. Τὴν δὲ ψιλὴν ὁ Ἀκύλας *στολὴν* ἡρμήνευσεν· ὁ δὲ Ἰώσηπος, *χλανίδα*· τὴν δὲ γλῶσσαν, *μάζαν χρυσῆν*. Δῆλον δὲ [8] (48) ἐντεῦθεν, ὡς ἡ ὑπὸ τῶν προφητῶν καλουμένη (49) κοιλὰς Ἀχὼρ, αὕτη ἐστὶν ἐν ᾗ ὁ (50) Ἄχαρ κατελεύσθη. Καὶ γὰρ ἡ Ἐμεκαχὼρ φάραγξ (51) Ἀχὼρ ἑρμηνεύεται.

INTERR. XI. ΕΡΩΤ. ΙΑ'[10].

Cur præcepit Deus, ut prius struerent insidias contra Ai [r]*?*

C *Διατί προσέταξεν ὁ Θεὸς προλοχῆσαι τὴν Γαΐ;*

Docet, uti quoque debere inventis humanis, qui confidunt auxilio divino. Postquam enim solo tubarum sono primam urbem ceperant, merito sane discunt certare, et labori incumbere, et suppetias divinas exspectare. Confestim ergo dimicantibus illis succurrit Deus, et fugientes omnes violentis fulminibus et grandine consumpsit. Porro gæsum, quo latentes in insidiis excitabat Josua [s], *clypeum* interpretatus est Josephus, itidem et Symmachus.

Διδάσκει καὶ ταῖς ἀνθρωπίναις ἐπινοίαις κεχρῆσθαι, πιστεύοντας δηλονότι τῇ θείᾳ ῥοπῇ. Ἐπειδὴ γὰρ διὰ μόνης τῆς τῶν σαλπίγγων ἠχῆς [11] εἷλον τὴν πρώτην πόλιν, μάλα εἰκότως μανθάνουσιν ἀγωνίζεσθαι καὶ πονεῖν, καὶ τὴν θείαν προσμένειν ἐπικουρίαν. Αὐτίκα γοῦν πολεμοῦσιν αὐτοῖς ἐπεκούρησε, καὶ τοὺς (52) πεφευγότας σκηπτοῖς καὶ χαλάζῃ κατηνάλωσεν (53) ἅπαντας. Τὸ μέντοι (54) γαισὸν [12] ᾧ τοὺς λοχῶντας (55) διήγειρεν Ἰησοῦς, *ἀσπίδα* ἡρμήνευσεν ὁ Ἰώσηπος, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Σύμμαχος.

[a] Josue VI, 26. [p] III Reg. XVI, 34. [q] Josue VII, 13. [r] Josue VIII, 2. [s] ibid. 18.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[9] Qu. 10 tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad τιμωρίας exstat in cat. p. 44, ad cap. VII, 3-5. 2.) τὴν δὲ — χρυσῆν vid. ib. p. 46, ad vers. 11-21. 3.) δῆλον δὲ et rel. vid. ib. p. 47, ad vers. 22-24. [8] cat. p. 47. δῆλον δὲ καί. [10] Qu. 11 (præmissa decimæ) incipit in cat. p. 43, ad cap. VII, 2. Ultima, τὸ μέντοι et rel. vid. ib. p. 51, ad cap. VII, 10-17. [11] cat. p. 43. τ. σαλπ. φωνῆς. [12] cat. p. 51. τὸν μέντοι γαισόν.

NOTÆ.

(42) Uterque ἐπιθήσει.
(43) Uterque, αὐτοῦ.
(44) Uterque κατέσκαψαν.
(45) *Ἄτοπον*. Uterque addit γάρ.
(46) *Ὥσπερ*. Uterque addit καί.
(47) Cod. et Pic. μεθέξονται.
(48) *Δέ*. Uterque addit καί.
(49) *Καλουμένη*. Des. utroque loco.
(50) Cod. Ἄχαρ. In edit. Pici des. Ἀχὼρ — ὁ.
(51) *Φάραγξ*. Quidam interpretes habent κοιλάς, teste Montf. ad Josue VII, 26.
(52) *Τούς*. Uterque præm. εἰς.
(53) Uterque κατανάλωσεν.
(54) *Τὸ μέντοι γαισόν*. Montf. l. c. t. I, p. 207, et Bosius ad Josue VIII, 18, leg. τὸν μὲν δὴ γαισόν. In codice nostro legitur γεσὸν, apud Pic. γέσον.
(55) Cod. et Pic. λαχόντας.

ΕΡΩΤ. ΙΒ'.

Τινὲς ὠμότητα τοῦ προφήτου κατηγοροῦσιν, ὅτι καὶ πάντας ἄρδην ἀνῄρει, καὶ τοὺς βασιλέας ἐσταύρου.

Ὁ τοῦ προφήτου κατηγορῶν, τοῦ ταῦτα προστεταχότος κατηγορεῖ. Αὐτὸς γὰρ ὁ τῶν ὅλων (56) Θεὸς [13] διὰ Μωσέως τοῦ νομοθέτου προσέταξε, πάντας ἄρδην ἀναιρεθῆναι τοὺς τὴν γῆν ἐκείνην οἰκήσαντας · ἅτε δὴ πανωλεθρίας ἄξια πεπραχότας, καὶ εἰς ἔσχατον παρανομίας ἐλάσαντας. Τούτου χάριν καὶ τὸν κατακλυσμὸν ἐπενήνοχε πάλαι, καὶ τὰ Σόδομα καὶ τὰ Γόμοῤῥα πυρὶ κατηνάλωσε · καὶ τοὺς ἄρχοντας δὲ προσέταξεν ὁ προφήτης ἐπιθεῖναι τοὺς πόδας τοῖς τῶν βασιλέων τραχήλοις · ἵνα θαῤῥήσαντες προθυμότερον παρατάξωνται. Τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν προσέταξεν Ἰησοῦς. « Ἰδοὺ γὰρ, ἔφη, δέδωκα ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ. » Εἴη τοίνυν καὶ ἡμᾶς ἐπιθεῖναι τοὺς πόδας ἡμῶν ἐπὶ τοὺς τραχήλους τῶν ἀντικειμένων πνευμάτων.

ΕΡΩΤ. ΙΓ'.

Διατί ξυλοκόπους [14] καὶ ὑδροφόρους τοὺς Γαβαωνίτας ἀπέφηνεν;

Ἐξηπάτησαν καὶ τῷ σχήματι, καὶ τῷ ψεύδει τῶν λόγων. Καὶ δέον ἔρεσθαι τὸν Δεσπότην Θεὸν, εἶθ' οὕτως τὰς πρὸς αὐτοὺς συνθήκας ποιήσασθαι · τοῖς ψευδέσι λόγοις αὐτῶν πεπιστευκότες ἐπείσαντο, καὶ τὰς συνθήκας ἐκράτυναν ὅρκῳ. Προσετετάχει δὲ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς πάντας ἐκείνους παραδοθῆναι θανάτῳ. Τῆς θείας τοίνυν ἐντολῆς, καὶ τῶν ὅρκων μέσος ἀποληφθεὶς, ὑπηρέτας αὐτοὺς τῆς ἱερᾶς λειτουργίας ἀπέφηνεν. Οὐκ ἀτιμία δὲ τὸ διακονεῖν τῷ Θεῷ, ἀλλὰ (57) μεγίστη τιμή. Ἔδει δὲ καὶ τοῦ Νῶε τὴν πρόῤῥησιν πέρας λαβεῖν. Ἔφη γὰρ, « Ἐπικατάρατος Χαναὰν παῖς, οἰκέτης ἔσται τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. » Ἐν δὲ τοῖς Γαβαωνίταις ἡ πρόῤῥησις τὸ πέρας ἐδέξατο (58).

ΕΡΩΤ. ΙΔ'.

Τί ἐστι τὸ, « Οὐχὶ τοῦτο (59) γέγραπται ἐπὶ τὸ βιβλίον τὸ εὑρεθέν [15] (60); »

Διδάξας ἡμᾶς ὁ συγγραφεὺς τοῦ προφήτου (61) τὴν δύναμιν, ὅτι λόγῳ μόνῳ χρησάμενος προβῆναι τοὺς μεγάλους φωστῆρας κεκώλυκεν, ἕως κατὰ κράτος ἐνίκησεν, ὑπειδόμενος (62) μή τις ἀπιστήσῃ τῷ λόγῳ (63), ἔφη τοῦτο ἐν τῷ παλαιῷ εὑρεθῆναι [16]

A INTERR. XII.

Quidam arguunt prophetam crudelitatis, eo quod omnes prorsus trucidaret, et reges crucifigeret [t].

Qui prophetam arguit, arguit etiam illum, qui ita præcepit. Ipse enim * universorum Deus per Mosen legislatorem jussit, omnes **311** penitus interfici qui terram incolebant : quippe qui internecione digna commisissent, et devenissent ad extremam nequitiam. Quam ob causam et olim diluvium immisit, et Sodomam ac Gomorrham igne consumpsit : et principes quoque jussit propheta calcare pedibus super cervices regum, ut audaciores facti alacrius in acie consisterent. Hoc ipsum etiam Dominus noster Jesus mandavit : « Ecce
B enim, ait, dedi vobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones, et super omnem virtutem inimici [u]. » Utinam ergo nobis detur facultas conculcandi pedibus cervices spirituum adversariorum.

INTERR. XIII.

Quare damnavit Gabaonitas ad ligna cædenda, et aquam ferendam [v]?

Fefellerant tam habitu quam verborum mendacio. Et cum oportuisset consulere Dominum Deum, tum, postea cum illis inire fœdera, credentes eorum verbis mendacibus persuasi sunt, et fœdera cum illis inita jurejurando firmaverunt. Atqui præceperat universorum Deus omnes illos inter-
C fici. Medius igitur Josua constitutus inter præceptum divinum et jusjurandum, eos ministros effecit sancti sacrificii. Non est autem contumeliosum servire Deo, sed valde honorificum. Oportebat autem prædictionem etiam Noæ finem accipere. Ait enim : « Maledictus Chanaan puer, servus erit fratrum suorum [x]; » quæ prophetia impleta est in Gabaonitis.

312 INTERR. XIV.

Quid sibi vult : « Nonne hoc scriptum est in libro qui inventus est [y]? »

Cum docuisset nos libri hujus auctor prophetæ virtutem, nempe quod solo verbo progressum luminarium magnorum cohibuisset, donec omnino
D vicisset, suspicatus ne quis verbis non adhiberet fidem, dixit hoc inveniri in antiquo commentario.

[t] Josue VIII, 23, 28. [u] Luc. X, 19. [v] Josue IX, 27. [x] Gen. IX, 25. [y] Josue X, 13.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[13] cat. p. 51 ὁ τῶν ὅλ. Θεός. [14] cat. p. 58. ξυλοφόρους. [15] cat. p. 60. βιβλίον τοῦ εὐθοῦς, [16] εὑρηκέναι.

NOTÆ.

(56) Ὁ — Θεός. Des. in cod. et apud Pic.
(57) Ἀλλά. Cod. et Pic. addit καί.
(58) Vid. p. 72, interr. 58, in Gen.
(59) Τοῦτο. Cod. et Pic. αὐτό.
(60) Hæc interrog. pertinet ad verba ea quæ in cod. Oxon. tantum leguntur Josue X, 13, οὐχὶ αὐτὸ γέγραπται ἐπὶ βιβλίον τὸ εὑρεθέν; Hæc desunt quidem in Bibliis Græcis impressis, sed in edit. Ald. et Compl. legitur, οὐχὶ τοῦτο γεγραμμένον ἐπὶ βιβλίου τοῦ εὐθοῦς; Huc respexisse videtur Picus, qui in margine ad h. l. observat, « βιβλίου τοῦ εὐθοῦς apud LXX. »
(61) Προφήτου. Cod. et Pic. addunt τούτου.
(62) Cod. ἐπιδόμενος. Pic. ὑπιδόμενος. Minus bene.
(63) Uterque, τῶν λόγων.

Quare constat ex hoc loco, posterorum quempiam alium librum hunc conscripsisse, ex alio libro capta occasione. Istud porro præfigurat etiam prodigiosum facinus Salvatoris. Sicut enim pugnante propheta sol stetit, ita cum Salvator noster morte sua mortem dissolveret, sol 'continuit radios suos et in meridie tenebris replevit terram [z].

INTERR. XV.

Quomodo debet illud intelligi: « A Domino factum est ut confortaretur cor eorum, et pugnantes occurrerent Israeli, ut trucidarentur, nec veniam ullam consequerentur, sed delerentur, quemadmodum dixerat Dominus Mosi [a]? »

De aliis gentibus Deus Israeli dederat legem [b], ut si obsidentibus Israelitis oppidum aliquod legationem mitterent illi, et amicitiam postularent, susciperent legationem, et obsidionem solverent, **313** inirentque pacem cum illis. Hoc igitur sermone docemur, quod Deus omnia ad trutinam et mensuram gubernans, permittat istis, ut ex adverso pugnent contra Israelem, ne consequantur ullam veniam, sed juxta divinam sententiam deleantur.

INTERR. XVI.

Cur Moses quibusdam sortes terræ distribuit, aliis vero Josua [c]?

Hoc denuo veritatem præfigurat. Siquidem iis citra Jordanem, Moses terram divisit: iis vero trans Jordanem, Josua. Et illi quidem, qui per Mosen sortes acceperunt, Judæorum figuram gerunt: qui vero per Josuam, gentium quæ crediderunt. Et quoniam Israel erat primogenitus, per manum Mosis primogeniti sortes sunt consecuti, Ruben, Gad et Manasses. Qui tamen et ipsi accincti et expediti transierunt ante cæteros: quandoquidem qui crediderunt ex Judæis, salutem gentibus attulerunt. Derelicti sunt nihilominus et Jebusæi, et Chananæi, aliæque gentes extraneæ, et habitarunt cum Israele: hujusque figuræ veritatem reperire licet. Non enim omnes salutare verbum receperunt, sed quidam, tam ex Judæis quam Græcis, restiterunt indurati, in iisdem tamen urbibus et pagis nobiscum habitantes: quos si quis Jebusæos, Chittæos et Chananæos appellarit, non erraverit. Et hac quidem cognominatione digni sunt, qui amplectuntur abominanda hæresium dogmata. Propterea divinus Paulus ait: Nunc autem nondum videmus ipsi omnia esse

A συγγράμματι. Δῆλον τοίνυν κἀντεῦθεν, ὡς ἄλλος τις τῶν μεταγενεστέρων τὴν βίβλον ταύτην συνέγραψε, λαβὼν ἐξ ἑτέρας βίβλου τὰς ἀφορμάς. Καὶ τοῦτο δὲ προτυποῖ τὴν τοῦ Σωτῆρος θαυματουργίαν. Ὥσπερ γὰρ τοῦ προφήτου πολεμοῦντος ὁ ἥλιος ἔστη, οὕτω τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θανάτῳ τὸν θάνατον καταλύοντος, ἐπέσχε τὰς ἀκτῖνας ὁ ἥλιος καὶ σκότους (64) ἐν μεσημβρίᾳ τὴν οἰκουμένην ἐπλήρωσε.

ΕΡΩΤ. ΙΕ'.

Πῶς νοητέον τὸ, « Παρὰ Κυρίου ἐγένετο κατισχῦσαι τὴν καρδίαν αὐτῶν, ὥστε συναντᾷν αὐτοὺς εἰς πόλεμον ἐπὶ Ἰσραὴλ, ἵνα ἐξολοθρευθῶσι, καὶ ὅπως μὴ δοθῇ (65) αὐτοῖς ἔλεος τοῦ ἀφανισθῆναι αὐτοὺς, ὃν τρόπον εἶπε Κύριος πρὸς Μωσῆν; »

B Περὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐνομοθέτησε τῷ Ἰσραὴλ ὁ Θεός· ὥστε εἰ πολιορκούντων αὐτῶν τὴν πόλιν πρεσβεύσαιντο ἐκεῖνοι, καὶ φιλίαν ἀσπάσαιντο, δέξασθαι τὴν πρεσβείαν, καὶ λῦσαι τὴν πολιορκίαν, καὶ σπείσασθαι [17] τὴν εἰρήνην. Διδάσκει τοίνυν ἡμᾶς ὁ λόγος, ὡς σταθμῷ καὶ μέτρῳ πάντα πρυτανεύων ὁ Θεὸς συνεχώρει τούτοις ἀντιπαρατάττεσθαι τῷ λαῷ, ἵνα μηδεμιᾶς ἀξιωθῶσι φειδοῦς, ἀλλὰ κατὰ τὸν θεῖον ὅρον ἀναιρεθῶσιν.

ΕΡΩΤ. ΙϚ'.

Διατί τοῖς μὲν Μωσῆς διανέμει τοὺς κλήρους τῆς γῆς, τοῖς δὲ Ἰησοῦς

Καὶ τοῦτο πάλιν προτυποῖ τὴν ἀλήθειαν. Τοῖς C μὲν γὰρ ἐπέκεινα τοῦ Ἰορδάνου Μωσῆς διεῖλε τὴν γῆν· τοῖς δὲ μετὰ τὸν Ἰορδάνην ὁ Ἰησοῦς. Καὶ τῶν μὲν Ἰουδαίων ἔχουσι τὸν τύπον οἱ διὰ Μωσέως εἰληφότες τοὺς κλήρους· οἱ δέ γε διὰ Ἰησοῦ, τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν. Καὶ ἐπειδὴ πρωτότοκος ὁ Ἰσραὴλ, οἱ πρωτότοκοι διὰ Μωσέως τοὺς κλήρους ἐδέξαντο, Ῥουβὴν, καὶ Γὰδ, καὶ Μανασσῆς. Διαβαίνουσι μέντοι καὶ οὗτοι εὔζωνοι πρὸ τῶν ἄλλων. Οἱ γὰρ ἐξ Ἰουδαίων πεπιστευκότες τοῖς ἔθνεσι τὴν σωτηρίαν προσήνεγκαν. Κατελείφθησαν (66) δὲ ὅμως καὶ Ἰεβουσαῖοι, καὶ Χαναναῖοι, καὶ ἕτερα ἔθνη τῶν ἀλλοφύλων, καὶ συνῴκουν (67) τῷ Ἰσραήλ. Καὶ τούτου δὲ τοῦ τύπου τὴν ἀλήθειαν ἔστιν εὑρεῖν. Οὐδὲ γὰρ ἅπαντες τὸν σωτήριον ἐδέξαντο λόγον, ἀλλ' ἐπέμειναν ἀντιλέγοντες καὶ Ἰουδαῖοι, καὶ Ἕλληνες, τὰς D αὐτὰς ἡμῖν καὶ πόλεις καὶ κώμας οἰκοῦντες· οὓς οὐκ ἄν τις ἀποσφαλείη [18] Χαναναίους, καὶ Χετταίους, καὶ Ἰεβουσαίους ὀνομάζων. Ταύτης δὲ ἄξιοι τῆς προσηγορίας καὶ οἱ τὰ μυσαρὰ τῶν αἱρέσεων θρησκεύοντες δόγματα. Διά τοι (68) τοῦτο καὶ ὁ

[z] Matth. xxvii, 45. [a] Josue ii, 20. Coll. ad Exod. Coll. xxxiv, 12 seqq. [b] Deut. xx, 10, 11. [c] Josue xii, 7 seq.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[17] cat. p. 68. ἐπισπάσασθαι. [18] cat. p. 71. ἁμάρτοι.

NOTÆ.

(64) *Καὶ σκότους*. Hæc utroque loco ponuntur post ἐν μεσημβρίᾳ.

(65) Uterque δοθῆναι.

(66) Cod. ὑπελείφθησαν. Pic. ἐπελείφθησαν.

(67) Uterque συνῴκει.

(68) *Τοι*. Abest a cod.

θεῖος Ἀπόστολος ἔφη· « Νῦν δὲ [19] οὔπω ὁρῶμεν A τὰ πάντα ὑποτεταγμένα. » Καὶ πάλιν· « Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ (69) ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. »

ΕΡΩΤ. ΙΖ'.

Τί δήποτε τὴν Χεβρὼν ὁ Χαλὲβ ᾔτησεν;

Εὐσεβείᾳ κοσμούμενος πάντων προτέταχε τὴν πόλιν, ἐν ᾗ παρῴκησαν οἱ παντάριστοι πατριάρχαι, καὶ ταφῇ παρεδόθησαν. Δηλοῖ δὲ ὁ τούτου λόγος, ὡς ἑπταετῆ πολεμήσαντες χρόνον τὴν γῆν διενείμαντο. Ἔφη γὰρ οὕτως ὁ Χαλέβ· « Τεσσαράκοντα ἐτῶν ἤμην, ὅτε ἀπέστειλέ με Μωσῆς ὁ παῖς Κυρίου ἐκ Κάδης Βαρνῆ κατασκοπεῦσαι (70) τὴν γῆν, καὶ νῦν διέθρεψέ με Κύριος ὃν τρόπον εἶπε. Τοῦτο τεσσαρακοστὸν καὶ πέμπτον ἔτος ἀφ' οὗ ἐλάλησε Κύριος B πρὸς Μωσῆν. » Μετὰ δὲ τὴν τῶν (71) ἑξακοσίων χιλιάδων ἀπόφασιν τοῦ Θεοῦ, τριάκοντα καὶ ὀκτὼ διετέλεσαν ἔτη ἐν τῇ ἐρήμῳ διάγοντες· ἑπτὰ τοίνυν ἐστὶ τὰ λειπόμενα τοῖς πέντε καὶ ὀγδοήκοντα. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ τῶν ὅλων Δεσπότης διὰ τοῦ θειοτάτου προείρηκε Μωσέως· « Ὡς ἂν (72) εἰσαγάγῃ σε Κύριος ὁ Θεός σου εἰς τὴν γῆν ἣν ἐπηγγείλατο τοῖς πατράσι σου, μετὰ ἑπτὰ ἔτη ἀναγνώσῃ τὸν νόμον τοῦτον παντὶ τῷ λαῷ. » Ἐπισημήνασθαι δὲ προσήκει, ὡς τὴν Ἱερουσαλὴμ Ἰεβοὺς ὀνομάζει· καὶ ταύτην λέγει τῷ Βενιαμὶν κληρωθῆναι. Ὁ δέ γε Συμεὼν κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς [20] πρόῤῥησιν διεσπαρμένον ἔσχε τὸν κλῆρον. « Ἐγενήθη γάρ, φησίν, ἡ κληρονομία αὐτοῦ ἀνὰ μέσον κλήρου C υἱῶν Ἰούδα. » Εἶτα τὰς πόλεις εἰπών, ἐπήγαγεν· « Αὕτη ἡ κληρονομία φυλῆς υἱῶν Συμεών. Ὅτι ἐγενήθη ἡ μερὶς τῆς κληρονομίας υἱῶν Ἰούδα μείζων αὐτῶν· καὶ ἐκληρονόμησαν υἱοὶ Συμεὼν ἐν μέσῳ τοῦ κλήρου αὐτῶν. »

ΕΡΩΤ. ΙΗ'.

Τίνος ἕνεκα τοῖς ἄλλοις διανείμας τὴν γῆν ὁ θειότατος Ἰησοῦς, οὐκ ἀπένειμεν ἑαυτῷ (73) κλῆρον, ἀλλὰ παρὰ τοῦ λαοῦ τὴν Θαμνασαχὰρ (74) ἐκομίσατο;

Μιμεῖται κἀν τούτῳ (75) τοῦ Δεσπότου τὴν μετριότητα. « Μάθετε γάρ, φησίν, ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. » Καὶ τὴν ἐσχάτην δὲ μετῆλθε πενίαν, ὡς μηδὲ οἰκίας εὐπορῆσαι. « Ὁ γὰρ Υἱός D φησι τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν

subjecta [d]. » Et iterum : « Oportet enim ipsum regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedibus suis [e]. »

314 INTERR. XVII.

Qua de causa Caleb postulavit Chebronem [f]?

Cum pietate polleret, omnibus anteposuit urbem, in qua optimi patriarchæ habitaverunt, et sepulti sunt. Porro constat ex ejus sermone, eos post septennium in bellis consumptum terram divisisse. Sic enim loquitur Chaleb : « Quadraginta annorum eram, quando misit me Moses servus Domini e Cades Barne ad explorandum terram. Et nunc enutrivit me Dominus quemadmodum dixit. Hic est quadragesimus quintus annus, ex quo locutus est Dominus ad Mosen [g]. » At post sententiam Dei adversus sexcenta millia virorum latam, triginta et octo annos transegerunt in deserto : quare septem desiderantur anni ad conficiendum annos octoginta quinque. Quod etiam prædixerat omnium Deus per divinissimum Mosen : « Si introduxerit te Dominus in terram quam promisit patribus tuis, post septem annos recitabis hanc legem universo populo [h]. » Notandum est autem eum Hierosolymam appellare Jebus [i], quam ait Benjamini sorte obvenisse. Simeon autem juxta patris prædictionem [j] dispersam habuit sortem. « Obvenit enim, ait, hæreditas ejus in medio sortis filiorum Judæ [k]. » Deinde cum civitates recensuisset, subjunxit : « Hæc est hæreditas tribus filiorum Simeon. Quoniam portio hæreditatis filiorum Juda vincit numerum illorum, nacti sunt filii Simeon hæreditatem in medio sortis ipsorum [l]. »

315 INTERR. XVIII.

Quare perdivinus Josua, cum aliis terram dispertiret, sibi non distribuit aliquam portionem, sed urbem nomine Thamnasachar accepit a populo [m]?

Imitatur in hoc quoque modestiam Domini : « Discite enim, ait, a me, nam mitis sum, et humilis corde et invenietis requiem pro animabus vestris [n]. » Extremam itaque expertus est inopiam, ita ut ne domum quidem haberet : « Filius, inquit, hominis non habet ubi reclinet caput suum [o]. » Cum itaque

[d] Hebr. II, 8. [e] I Cor. XV, 25. [f] Josue XIV, 13. [g] Josue XIV, 10. [h] Deut. XXXI, 10, 20. [i] Josue XVIII, 28. [j] Gen. XLIX, 7. [k] Josue XIX, 1. [l] ibid. 8, 9. [m] Josue XIX, 49, 50. [n] Matth. XI, 29. [o] Matth. VIII, 20.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[19] νῦν δὲ om. [20] cat. p. 77. προπάτορος.

NOTÆ.

(69) *Αὐτοῦ*. In quibusdam codd. additur l. c.
(70) Cod. et Pic. κατασκοπῆσαι.
(71) *Τῶν*. Cod. præm. κατά.
(72) *Ὡς ἄν*. Des. utroque loco.
(73) *Ἑαυτῷ*. Cod. et Pic. αὐτῷ.
(74) In vers. τῶν Ο' vocatur Θαμνασαράχ. Nostram lectionem omisit Bosius in Notis ad h. l.
(75) *Κἂν τούτῳ*. Uterque καὶ τοῦτο.

ejusdem nominis Josua typus esset ipsius, partem A sibi non impertivit, sed eam quæ oblata est accepit: docens eos qui in aliquo magistratu sunt constituti, non suis commodis, sed utilitati subditorum inservire debere.

* INTERR. XIX.

Cur in tribu Judæ, in tribu Benjamin, et in tribu Simeon, urbes concessit sacerdotibus [p] ?

In deserto quoque, dum iter facerent, adjuncti sunt tribui Judæ. Siquidem tam sacerdotes, quam tribus Juda, orientalem sortiti sunt partem: et hic denuo hæreditatem cum tribu Juda sortiti sunt, quoniam permistio etiam fiebat harum tribuum. Nam primus pontifex Aaron filiam Aminadab duxit, et Jodæ præclarissimus pontifex sororem Ochosiæ. Has autem tribus misceri permisit Dominus, qui secundum carnem e tribu Juda natus, non rex solum, sed etiam pontifex **316** fuit. Illos autem etiam in tribu Benjamin habitare conveniebat, cum in illa tribu ædificandum esset templum divinum. Acceperunt et civitates nonnullas ex tribu Simeon, eo quod sors illius vicina esset templo. Quemadmodum enim fructuum e terra nascentium et pecorum decimas concessit sacerdotibus et Levitis: sic et urbium veluti decimas ipsis dari præcepit. Has sane patriarcha Jacob se donaturum Deo decimas pollicitus erat: « Omnium enim, inquit, quæ dederis mihi, decimam tibi præstabo [q]. » Paternum igitur debitum exsolvebat populus, non donum offerebat. C Præterea illorum terræ portionem comprehendebat. Finito autem bello, factaque divisione, discesserunt qui trans flumen sortes acceperant. Sed priusquam fluvium trajicerent, construxerunt ingens altare [r]. Cujus ædificationis intentionem cum ignorarent qui de novem reliquis erant tribubus, suspicantes hanc structuram impietatis esse initium, statuerunt plane, anteposita cognationi religione, contra illos communem expeditionem inire. Verum sapientissimi Josua et Eleazar miserunt Pineasum, ut qui zelo vehementi ultus erat impietatem in deserto, ut reduceret eis in memoriam majores illorum et beneficia divina, et eos ab iniquitate revocaret. Postquam autem abierunt, et cognoverunt, non cultus ac religionis causa illam introductam esse novitatem, sed vocari altare illud communionis sacrorum monumentum perspexerunt, ut

A κλῖναι (76).» Ἐπειδὴ τοίνυν τύπος αὐτοῦ ἦν ὁ ὁμώνυμος Ἰησοῦς, οὐκ ἀπένειμεν ἑαυτῷ κλῆρον, τὸν δὲ προσενεχθέντα ἐδέξατο· διδάσκων τοὺς ἀρχήν τινα πεπιστευμένους, μὴ τῆς οἰκείας θεραπείας, ἀλλὰ τῆς τῶν ὑπηκόων ὠφελείας φροντίζειν.

ΕΡΩΤ. ΙΘʹ [21].

Τί δήποτε τοῖς ἱερεῦσιν ἐν τῇ Ἰούδα φυλῇ, καὶ τῇ Βενιαμὶν, καὶ τῇ Συμεὼν, τὰς πόλεις ἀπένειμεν;

Κἀν τῇ ἐρήμῳ τὴν πορείαν ποιούμενοι τῇ Ἰούδα φυλῇ συνεζεύχθησαν. Τὸ γὰρ ἑῷον (77) ἔλαχον (78) τμῆμα, καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ ἡ Ἰούδα φυλή· καὶ ἐνταῦθα πάλιν συνεκληρώθησαν τῇ Ἰούδα φυλῇ, ἐπειδὴ καὶ ἐπιμιξία τούτων ἐγένετο τῶν φυλῶν. Ἀαρὼν γὰρ ὁ πρῶτος ἀρχιερεὺς τὴν τοῦ Ἀμιναδὰβ ἠγάγετο θυγατέρα· καὶ Ἰωδαὲ ὁ πανεύφημος
B ἀρχιερεὺς τοῦ Ὀχοζίου τὴν ἀδελφήν. Συνεχώρησε δὲ τὰς φυλὰς ταύτας ὁ Δεσπότης ἐπιμιγῆναι, ὃς ἐκ (79) τῆς Ἰούδα κατὰ σάρκα βλαστήσας, οὐ βασιλεὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀρχιερεὺς ἐχρημάτισεν. Ἔδει δὲ αὐτοὺς καὶ ἐν τῇ Βενιαμίτιδι φυλῇ κατοικεῖν· ἐπειδὴ καὶ ὁ θεῖος νεὼς ἐν τῇ ἐκείνων ἔμελλεν οἰκοδομεῖσθαι φυλῇ. Ἔλαβον δὲ καὶ ἐκ τῆς Συμεωνίτιδος φυλῆς ἐνίας πόλεις· ἐπειδὴ καὶ ὁ τούτων κλῆρος ἐπέλαζε τῷ νεῷ. Καθάπερ γὰρ τῶν ἀπὸ γῆς καρπῶν καὶ τῶν βοσκημάτων τὰς δεκάτας τοῖς ἱερεῦσι καὶ (80) τοῖς Λευΐταις ἀπένειμεν· οὕτω καὶ τῶν πόλεων οἱονεὶ δεκάτας αὐτοῖς δοθῆναι προσέταξε. Ταύτας μέντοι δώσειν τῷ Θεῷ τὰς
C δεκάτας ὁ πατριάρχης Ἰακὼβ ἐπηγγείλατο. « Πάντων γὰρ, ἔφη, ὧν ἐάν μοι δῷς, δεκάτην ἀποδεκατώσω αὐτά σοι. » Χρέος τοίνυν πατρῷον ἐξέτινεν [22] ὁ λαὸς, οὐ δῶρον προσέφερε. Πρὸς δὲ τούτῳ, κατεῖχεν αὐτῶν καὶ τὸν κλῆρον τῆς γῆς. Παυσαμένου (81) μέντοι τοῦ πολέμου, καὶ τῆς διαιρέσεως γενομένης, ἀπελύθησαν μὲν οἱ πέραν τοῦ ποταμοῦ τοὺς κλήρους εἰληφότες. Πρὶν δέ γε διαβῆναι τὸν ποταμὸν, βωμὸν ᾠκοδόμησαν μέγιστον. Τὸν δὲ τῆς οἰκοδομίας ἠγνοηκότες σκοπὸν οἱ τῶν ἐννέα φυλῶν, ἀσεβείας δὲ ἀρχὴν τὴν οἰκοδομίαν τοπάσαντες, πανδημεὶ στρατεῦσαι κατ' αὐτῶν ἠβουλήθησαν, τῆς συγγενείας προτιμήσαντες τὴν εὐσέβειαν· ἀλλ' οἱ πάνσοφοι Ἰησοῦς καὶ Ἐλεάζαρ τὸν Φινεὲς ἀπέστειλαν, ὡς τῷ ζήλῳ κατὰ τῆς ἀσεβείας ἐν τῇ ἐρήμῳ χρησάμενον·
D ὥστε καὶ τῶν προγόνων, καὶ τῶν θεοσδότων ἀγαθῶν ἀναμνῆσαι, καὶ τὴν τολμηθεῖσαν παῦσαι παρανομίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἀπελθόντες ἔγνωσαν οὐ θρησκείας

[p] Josue xxi, 4. [q] Gen. xxviii. 22. [r] Josue xxii, 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[21] Qu. 19 sex constat partibus. 1.) Initium usque ad κλῆρον τ. γῆς, p. 316. exstat in cat. p. 98. ad Jos. cap. xxi, 4. 2.) παυσαμένου — προετύπου, p. 317, vid. ib. p. 105, ad cap. xxii, 5-20. 3.) μέλλων — ἠναγκάζοντο vid. ib. p. 109, ad cap. xxiii, 1-13. 4.) θαυμαστὸς — ἐνετ. ὑμῖν, p. 318, vid. ib. p. 110, ad vers. 14-16. 5.) διδάσκων — σεσωκ. Θεῷ, p. 319, vid. ib. p. 112, ad cap. xxiv, 1-11. 6.) προστέθεικε et rel. vid. ib. p. 114, ad vers. 14-26. [22] χρ. τ. πατρ. ἐξήτησεν.

NOTÆ.

(76) *Κλῖναι*. Rec. lectio l. c. est κλίνῃ.
(77) *Ἑῷον*. Uterque εὐώνυμον.
(78) *Ἔλαχον*. Uterque διέλαχον.
(79) *Ὃς ἐκ*. Uterque Θεὸς ἐπειδὴ, κ. λ. Satis bene.
(80) *Καί*. Cod. ἐν.
(81) Cod. et Pic. παυσάμενοι.

χάριν τολμηθεῖσαν τὴν καινοτομίαν (82), ἀλλὰ τῆς A περὶ τὴν εὐσέβειαν κοινωνίας (83) μνημεῖον κληθῆναι τὸν γεγενημένον συνεῖδον (84) βωμόν· ἵν' ἔχοιεν οἱ ἀπόγονοι δεικνύναι τοῦτον [23] εἰς ἔλεγχον τῶν ἀπείργειν αὐτοὺς τῶν θείων πανηγύρεων πειρωμένων, ἀνέστρεψαν (85) γεγηθότες, καὶ τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦντες ἐπὶ τῇ τῶν ἀδελφῶν εὐσεβείᾳ, καὶ τῇ κοινῇ πάντων εἰρήνῃ. Τοῦτο ἐχρῆν καὶ τοὺς νῦν Ἰουδαίους εἰδέναι τε καὶ λέγειν, ὡς ὁ βωμὸς αὐτῶν οὐ τὸ ἀληθινὸν ἦν θυσιαστήριον, ἀλλὰ τὸ ἀληθινὸν προετύπου. Μέλλων τοίνυν [24] (86) τὸν βίον ὁ προφήτης ὑπεξιέναι, συνεκάλεσε πάντα τὸν λαὸν καὶ παρῄνει [25] αὐτοῖς (87), ὥστε μηδεμίαν πρὸς ἐγχωρίους ἐπιγαμίαν ποιήσασθαι, ὡς τῆς τοιαύτης ἐπιμιξίας τὰς τῆς ἀσεβείας παρεχούσης προφάσεις· προστέθεικε δὲ τῇ παραινέσει καὶ ἀπειλάς· « Ἐὰν γάρ, φησί, τοῦτο ποιήσητε, γινώσκετε B ὅτι οὐ μὴ προσθῇ Κύριος ἐξολοθρεῦσαι τὰ ἔθνη ταῦτα ἀπὸ προσώπου ὑμῶν· καὶ ἔσται ὑμῖν εἰς παγίδας, καὶ εἰς σκάνδαλα ἐν ταῖς πλευραῖς ὑμῶν, καὶ σκῶλα (88) ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ὑμῶν, ἕως ἂν ἀπόλησθε ἐκ τῆς γῆς τῆς ἀγαθῆς ταύτης, ἣν ἔδωκεν ὑμῖν Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν. » Ταῦτα δὲ σαφέστερον ἡμᾶς ἐδίδαξεν ἡ τῶν Κριτῶν ἱστορία. Ἔγνωμεν δὲ καὶ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν κατὰ τὴν θείαν ἐπαγγελίαν οὐχ ἁπάσης τῆς γῆς τὴν δεσποτείαν παρέλαβον. Ἀσπασάμενοι γὰρ τῶν δυσσεβῶν ἐθνῶν τὴν συγγένειαν, καὶ μιμησάμενοι τὴν ἀσέβειαν, τῆς θείας ἐγυμνώθησαν προμηθείας, καὶ δουλεύειν αὐτοῖς ἠναγκάζοντο. Θαυμαστὸς δὲ αὐτοῦ καὶ φιλόσοφος (89) καὶ ὁ περὶ θανάτου λόγος· « Ἐγὼ γάρ, ἔφη, ἀποτρέχω τὴν ὁδὸν καθὼς πάντες οἱ ἐπὶ τῆς γῆς. » C Δείκνυσι δὲ αὐτοῖς καὶ τὸ τῆς θείας προῤῥήσεως ἀψευδές· « Καὶ γνώσεσθε ἐν (90) τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, καὶ ἐν τῇ ψυχῇ ὑμῶν, διότι οὐ διέπεσε λόγος εἷς ἀπὸ πάντων τῶν λόγων τῶν καλῶν, ὧν εἶπε Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς (91)· πάντα ἃ εἴρηκεν ἡμῖν, δέδωκεν ἡμῖν [26]· οὐδὲν διαπεφώνηκεν ἐξ αὐτῶν. » Τὸ ἀληθές, φησί, τῶν θείων ἐπαγγελιῶν ἐκ τῶν εὐεργεσιῶν μεμαθήκατε. Πεπλήρωκε γὰρ ἅπερ ὑπέσχετο. Τοιγαροῦν ἐντεῦθεν μάθετε καὶ τὸ τῶν ἀπειλῶν ἀψευδές. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν· « Καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἦλθεν ἐφ' ὑμᾶς πάντα τὰ ῥήματα τὰ καλά, ἃ ἐλάλησε Κύριος ἐφ' ὑμᾶς (92)· οὕτως ἐπάξει Κύριος ἐφ' ὑμᾶς πάντα ῥήματα τὰ πονηρά, ἕως ἂν (93) ἐξολοθρεύσῃ ὑμᾶς ἀπὸ τῆς γῆς τῆς ἀγαθῆς ταύτης, D ἧς ἔδωκεν ὑμῖν Κύριος, ἐν τῷ παραβῆναί ὑμᾶς τὴν

A posteri **317** exhibere possent illud ceu argumentum adversus eos qui vellent illos a * divinis solemnitatibus excludere, læti recesserunt, laudantes Deum ob fraternam pietatem et communem omnium concordiam. Hoc etiam nunc Judæi scire et confiteri deberent, altare suum non fuisse verum altare, sed verum altare præsignasse. Itaque decessurus vita propheta, convocavit populum universum, et admonuit illos ne matrimonia contraherent cum indigenis, quod hæc commistio datura esset impietatis occasionem. Et huic adhortationi comminationes addidit: « Si enim, inquit, hoc feceritis, cognoscite quod Dominus non amplius deleturus sit gentes istas a facie vestra, sed erunt vobis laquei, et scandala in lateribus vestris, et aculei ante ocu- B los vestros, donec disperdamini ab hac terra bona, quam dedit vobis Dominus Deus vester [s]. » Sed hæc manifestius nos docet Judicum historia. Novimus etiam causam, propter quam non acceperunt dominium universæ terræ sicuti promiserat Deus. Cum enim amplexi essent impiarum gentium cognationem, et earum impietatem imitati, spoliati sunt auxilio divino, et illis servire compulsi sunt. Porro admirandus et philosophia plenus est de obitu illius sermo: « Ego enim, ait, abeo via, qua abeunt omnes qui sunt super terra [t]. » Ostendit autem eis certitudinem divinæ prænuntiationis: « Et cognoscetis corde **318** vestro et anima vestra, quod ne unum quidem verbum implemento caruerit ex om- C nibus sermonibus prospera promittentibus, quos locutus est vobis Dominus Deus vester: omnia quæ dixit nobis, præstitit nobis: nihil ex ipsis inane fuit [u]. » Veritatem, inquit, promissionum divinarum didicistis ex beneficiis præstitis. Implevit enim quæ pollicitus erat. Hinc ergo discite comminationum quoque certitudinem. Hoc enim subjunxit: « Et eveniet, ut quomodo venerunt super vos omnia verba bona, quæ locutus est Dominus super vos, ita super vos adducat Dominus omnia verba mala, donec penitus deleat vos ex hac terra bona quam dedit vobis Dominus, si transgressi fueritis pactum Domini Dei vestri quod pepigit vobiscum [v]. » Volens autem eos docere, hæc non esse humana verba, subjunxit: « Quia hæc dicit Dominus Deus D Israel [x]. » Meminitque Tharæ patris Abrahami et Nachoris; ubi Nachorem commemoravit propter

[s] Josue XXIII, 13. [t] ibid. 14. [u] ibid. [v] Josue XXIII, 15, 16. [x] Josue XXIV, 2.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[23] cat. p. 105. τοῦτο. [24] cat. p. 109. μέλλων μέντοι. [25] παραινεῖ. [26] cat. p. 110. ὑμῖν.

NOTÆ.

(82) *Ἐπειδὴ — καινοτομίαν*. Desid. utroque loco.

(83) *Περὶ — κοινωνίας*. Uterque, περὶ τῆς εὐσεβείας καινοτομίας.

(84) *Συνεῖδον*. Des. utroque loco. Lacunam ex ingenio supplere voluit Picus, quem vide.

(85) *Ἀνέστρεψαν*. Cod. et Pic. ὑπέστρεψαν.

(86) *Τοίνυν*. Cod. μέντοι.

(87) *Πάντα — αὐτοῖς*. Uterque ἅπαντας, καὶ τὰ εἰκότα παρῄνεσαν.

(88) *Σκῶλα*. Uterque σκόλοπες.

(89) *Φιλόσοφος*. Uterque præm. ὁ.

(90) *Ἐν*. Utroque loco abest. Ita quoque abest ante τῇ ψυχῇ.

(91) *Ὑμᾶς*. Cod. et Pic. ἡμᾶς.

(92) *Ἃ — ὑμᾶς*. Cod. ὅσα ἐλάλησε πρὸς ὑμᾶς.

(93) *Ἕως ἄν*. Cod. ὅς.

genus maternum : ab illo enim ortum ducebant Rebecca, Lea et Rachel. * Deinde docet, quod Thara coluerit deos alienos, et propterea Dominus Deus segregans Abrahamum, in terram illam transtulerit [y]. Insuper addidit ingressum Jacobi in Ægyptum, et exitum opera Mosis perfectum, editumque in mari miraculum, vitam transactam in deserto, Amorrhæorum internecionem, insidias Balac, et benedictiones contra voluntatem a Balaamo donatas, inauditam fluminis trajectionem, ; et insurgentes hostes deletos, omnis denique generis bonorum fruitionem. **319** Suadetque ab alienorum deorum cultu recedere, et soli Deo Creatori ac Salvatori servire. Proposuit autem illis optionem : « Eligite enim, ait, vobis ipsis hodie cui serviatis : aut diis patrum vestrorum, qui habitarunt trans fluvium ; aut diis Amorrhæorum, inter quos hodie habitatis in terra ipsorum [z]. » Et sic aliis proposita eligendi facultate, animi sui declarat pietatem. Inquit enim : « Ego vero et domus mea serviemus Domino Deo, quia sanctus est [a]. » Deinde cum populus respuisset cultum falsorum deorum, promittens soli Salvatori Deo servire, divinus Josua suscipiens sic ait illis : « Non poteritis servire Domino, quia Deus sanctus est ; et qui zelo vos prosequitur, non feret iniquitates vestras et peccata vestra, quando dereliqueritis Dominum, et servieritis diis alienis ; et abiens affliget vos, et consumet vos pro beneficiis quibus vos affecit [b]. » Ne exspectetis, inquit, vos etiam inique agendo iisdem beneficiis esse fruituros. Novit enim Dominus Deus non solum bonis afficere, sed etiam plectere transgressores. Talem autem propositionem amplectentibus illis, et Domino servire promittentibus, congruenter addidit : « Testes estis contra vos, quod elegeritis Dominum ad serviendum ei [c]. » Hoc vero etiam docet historia, quod cum admonuisset illos ut se liberarent a cultu deorum alienorum, et de religione leges dedisset, hæc sine litteris non reliquit, **320** sed scriptis eorum memoriam commendavit.

A διαθήκην Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν, ἣν ἐνετείλατο ὑμῖν. » Διδάσκων δὲ ὡς οὐκ ἀνθρώπινα ταῦτα τὰ ῥήματα, ἐπήγαγεν· « Ὅτι τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραήλ. » Καὶ ἀναμιμνήσκει Θάῤῥα (94) τοῦ πατρὸς Ἀβραὰμ καὶ Ναχώρ· τέθεικε δὲ τὸν Ναχὼρ διὰ τὸ μητρῷον γένος· ἐξ ἐκείνου γὰρ ἡ Ῥεβέκκα, καὶ ἡ Λεία, καὶ ἡ Ῥαχήλ. Εἶτα διδάσκει, ὡς ὁ Θάῤῥα θεοῖς ἑτέροις ἐλάτρευσε, καὶ ὡς τούτου χάριν ὁ Δεσπότης Θεὸς χωρίσας τὸν Ἀβραὰμ εἰς τὴν γῆν ἐκείνην μετέστησεν. Προστέθεικε δὲ καὶ τὴν εἰς Αἴγυπτον τοῦ Ἰακὼβ κάθοδον [27] (95), καὶ τὴν διὰ Μωσέως γεγενημένην ἔξοδον· καὶ τῆς θαλάττης τὸ θαῦμα (96), καὶ τὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ διαγωγὴν, καὶ τὴν τῶν Ἀμοῤῥαίων πανωλεθρίαν· καὶ τὰς τοῦ Βαλὰκ ἐπινοίας, καὶ τὰς παρὰ γνώμην τοῦ Βαλαὰμ εὐλογίας· καὶ τοῦ ποταμοῦ B τὴν ξένην διάβασιν· καὶ τὴν τῶν ἐπαναστάντων πολεμίων ἀναίρεσιν· καὶ τὴν τῶν παντοδαπῶν ἀγαθῶν ἀπόλαυσιν. Καὶ παραινεῖ, τῆς μὲν τῶν ἀλλοτρίων θεῶν ἀπαλλαγῆναι δουλείας, μόνῳ δὲ λατρεύειν τῷ πεποιηκότι καὶ σεσωκότι Θεῷ. Προστέθεικε δὲ αὐτοῖς καὶ αἵρεσιν· « Ἐκλέξασθε γὰρ, φησὶν, ὑμῖν αὐτοῖς σήμερον, τίνι λατρεύσητε (97)· εἴτε τοῖς θεοῖς τῶν πατέρων ὑμῶν τοῖς ἐν τῷ πέραν τοῦ ποταμοῦ· εἴτε τοῖς θεοῖς τῶν Ἀμοῤῥαίων, ἐν οἷς ὑμεῖς κατοικεῖτε ἐν τῇ γῇ αὐτῶν. » Οὕτω τοῖς ἄλλοις προστεθεικὼς (98) τὴν αἵρεσιν, αὐτὸς τὸ τῆς οἰκείας γνώμης ἐπέδειξεν (99) εὐσεβές. Ἔφη γάρ· « Ἐγὼ δὲ καὶ ἡ οἰκία μου λατρεύσομεν Κυρίῳ τῷ Θεῷ (1), ὅτι ἅγιός ἐστιν. » Εἶτα τοῦ λαοῦ C τῶν μὲν ψευδωνύμων ἀπαγορεύσαντος τὴν λατρείαν, ὑποσχομένου δὲ μόνῳ δουλεύειν τῷ σεσωκότι Θεῷ, ὑπολαβὼν ὁ θειότατος Ἰησοῦς ἔφη πρὸς αὐτούς· « Οὐ μὴ δυνήσησθε λατρεύειν Κυρίῳ, ὅτι ὁ Θεὸς ἅγιός ἐστι· καὶ ὁ ζηλώσας ὑμᾶς οὐκ ἀνοίσει ὑμῶν τὰ ἀνομήματα, καὶ τὰ ἁμαρτήματα ὑμῶν, ἡνίκα ἂν ἐγκαταλίπητε Κύριον, καὶ λατρεύσητε θεοῖς ἑτέροις· καὶ (2) ἀπελθὼν [28] κακώσει ὑμᾶς, καὶ ἐξαναλώσει ὑμᾶς, ἀνθ' ὧν εὖ ἐποίησεν ὑμῖν. » Μὴ προσδοκήσητε, φησὶν, ὅτι (3) καὶ παρανομοῦντες τῶν αὐτῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσεσθε. Οἶδε γὰρ οὐ μόνον εὐεργετεῖν, ἀλλὰ καὶ κολάζειν τοὺς παραβαίνοντας ὁ Δεσπότης Θεός. Ἐκείνων δὲ καὶ ταύτην δεξαμένων τὴν πρότασιν, καὶ ὑποσχομένων τῷ Κυρίῳ [29] δουλεύειν, ἀναγκαίως ἐπήγαγε· « Μάρτυρες ὑμεῖς καθ' ὑμῶν ὅτι ὑμεῖς ἐξελέξασθε Κύριον λατρεύειν αὐτῷ. » Ἐδίδαξε δὲ καὶ ταῦτα ἡ ἱστορία, ὡς παραινέσας αὐτοῖς τῆς τῶν ἀλλοτρίων θεῶν ἀπαλλαγῆναι λατρείας, καὶ τὰ περὶ τῆς εὐσεβείας νομοθετήσας, οὐκ ἄγραφα ταῦτα κατέλιπεν, ἀλλ' ἀνάγραπτον αὐτῶν τὴν μνήμην (4) ἐποίησεν [30].

[y] Josue xxiv, 3. [z] Josue xxiv, 15. [a] ibid. [b] ibid. 19, 20. [c] ibid. 22.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[27] cat. p. 112. εἴσοδον. [28] cat. p. 114, ἐπελθών. [29] μόνῳ τῷ Κυρ. [30] μνήμ. ἐφύλαξε.

NOTÆ.

(94) In vers. Gr. vocantur Θάρα.
(95) *Κάθοδον*. Uterque εἴσοδον.
(96) *Καὶ — θαῦμα*. Pic. legebat, καὶ τὸ θαλάττης καὶ τὸ θαῦμα. Minus bene.
(97) Cod. λατρεύετε. Pic. λατρεύητε.
(98) Uterque, προστέθεικε.
(99) Cod. ἀπέδειξεν.
(1) *Τῷ Θεῷ*. Abest utroque loco.
(2) Uterque ἐπελθών, quæ est recepta lectio l. c.
(3) *Ὅτι*. Abest utroque loco.
(4) *Ἐποίησεν*. Uterque, ἐφύλαξεν.

ΕΡΩΤ. Κʹ [11].

Τί δήποτε τὸν λίθον στήσας εἴρηκεν· « Ἰδοὺ (5) ὁ λίθος οὗτος ἔσται ἐν ὑμῖν εἰς μαρτύριον, ὅτι οὗτος ἀκήκοε πάντα τὰ λεχθέντα παρὰ Κυρίου, ἃ ἐλάλησε πρὸς ὑμᾶς σήμερον; »

Ἄψυχος μὲν ὁ λίθος· εἰς ἔλεγχον δὲ τῶν ἐμψύχων καὶ λογικῶν, διὰ τῶν ἀψύχων μαρτύρεται· ἐχρήσατο δὲ καὶ τῷ ἔθει τῷ παλαιῷ. Καὶ γὰρ ὁ Ἰακὼβ καὶ ὁ Λάβαν ποιησάμενοι τὰς συνθήκας, τὸν βουνὸν ἐκάλεσαν μάρτυρα τῶν συνθηκῶν. Ὅσον μέντοι ὀνίνησιν ἄρχων εὐσεβὴς καὶ φιλόθεος, ἡ ἱστορία διδάσκει. « Ἐλάτρευσε γάρ, φησίν, Ἰσραὴλ τῷ Κυρίῳ (6) πάσας τὰς ἡμέρας Ἰησοῦ, καὶ πάσας τὰς ἡμέρας τῶν πρεσβυτέρων, ὅσοι ἐφείλκυσαν τὸν χρόνον μετὰ (7) Ἰησοῦ [12], καὶ ὅσοι εἶδον πάντα τὰ ἔργα Κυρίου, ὅσα ἐποίησε μετὰ τοῦ Ἰσραήλ. » Μετὰ δὲ τὴν τούτων τελευτήν, ἀπέκλιναν εἰς ἀσέβειαν· τοῦτο γὰρ καὶ τῆς ἱστορίας τὸ τέλος ἐδίδαξεν. Ἀλλ' ἔδοσαν δίκας τῆς ἀσεβείας· τῆς γὰρ θείας γυμνωθέντες κηδεμονίας, ὑπεβλήθησαν τῷ τῆς δουλείας ζυγῷ, καὶ Δεσπότην ἔσχον τὸν τῶν Μωαβιτῶν βασιλέα. Ἀλλ' ὁ φιλάνθρωπος Κύριος, τῆς πρὸς τοὺς πατέρας μεμνημένος ἐπαγγελίας, ὀκτωκαιδεκαετεῖ χρόνῳ (8) περιώρισε τὴν δουλείαν.

INTERR. XX.

Quare cum erexisset lapidem, dixit: « Lapis iste vobis erit in testimonium, quia is audivit omnia quæ dicta sunt a Domino, quæ locutus est vobis hodie [d]? »

Lapis quidem expers est animæ; verum ad arguendos illos qui anima præditi sunt et ratione, utitur inanimorum testimonio, secutus morem antiquum. Nam Jacob et Laban inito fœdere, collem appellarunt testem pactionum [e]. Cæterum quantum conferat princeps pius et amans Dei, perspicuum facit historia. « Servivit enim, ait, Israel Domino cunctis diebus Josuæ, et seniorum quicunque transegerant tempus cum Josua, et qui viderant omnia opera Domini quæ fecerat Israeli [f]. » At post obitum eorum declinaverunt ad impietatem; hoc enim docet finis historiæ. Sed impietatis suæ pœnas luerunt; quia divino privati auxilio, redacti sunt sub jugum servitutis, habueruntque pro domino regem Moabitarum. Verumtamen humanissimus Dominus, promissionis patribus factæ memor, decem et octo annis definivit tempus servitutis [g].

[d] Josue xxiv, 27. [e] Gen. xxxi, 47. [f] Judic. ii, 7. [g] Judic. iii, 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[11] Qu. 20 initium usque ad συνθηκῶν exstat in cat. p. 114. Reliqua vid. ib. p. 115. [12] cat. p. 115. Ἰησοῦν.

NOTÆ.

(5) *Ἰδού*. et post pauca, ἐν, Desid. utroque loco.
(6) *Τῷ Κυρίῳ*. Des. in cod.
(7) *Μετὰ Ἰησοῦ*. Des. in cod.
(8) Cod. ὀκτωκαιδεκαετῆ χρόνον. Sirm. ὀκτωκαιδεκαέτην χρόνον.

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΚΡΙΤΑΣ.

IN JUDICES.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΩΤΗ.

Διατί Κριταὶ τὸ βιβλίον ὠνόμασται (8);*

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Ὥσπερ τῶν Βασιλειῶν ἡ βίβλος πολλὰ μὲν ἔχει καὶ διάφορα διηγήματα, ὠνομάσθη δὲ *Βασιλεῖαι*, ἐπειδὴ τὰ τῷ λαῷ συμβεβηκότα κατὰ τὸν τῶν βασιλέων καιρὸν ἱστορεῖ· οὕτω καὶ τὸ προκείμενον βιβλίον προσηγορεύθη *Κριτῶν*, ἐπειδὴ τὰ κατὰ τὸν τῆς δημαγωγίας καιρὸν γεγενημένα διδάσκει. Τὴν μέντοι τῆσδε τῆς ἱστορίας ἀρχὴν ἀνακεφαλαίωσιν οἶμαι εἶναι τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ κατορθωμένων. Μέμνηται γὰρ καὶ τοῦ Ἀδωνιβεζὲκ, καὶ τοῦ κατ'

321 INTERROGATIO PRIMA.

Quare liber Judicum appellatus est?

RESPONSIO.

Quemadmodum Regnorum liber rerum multarum et variarum narrationem continet, vocatur autem *Regna*, propterea quod recenset ea quæ temporibus Regum contigere populo: ita liber iste *Judicum* appellatus est, quia docet illa, quæ tempore, quo populus regebatur a judicibus, evenerunt. Initium autem hujus historiæ arbitror esse summariam repetitionem quamdam præclare gestorum a Josua filio Nave. Meminit enim et Adonibezec [h], bellique

[h] Judic. i, 5.

NOTÆ.

(8*) *Διατί — ὠνόμασται*. Hæc inscriptio deest in cod. Aug. et edit. Pic.

adversus illum gesti, et quomodo victus sit atque deletus. Mentionem quoque facit [i] terræ Chebron attributæ Chalebo; necnon trium Gigantum interfectorum, nempe Essi, Achman et Tholomi; quos filios Enac appellavit. Atque probabile est tum illorum cædem fuisse prænuntiatam, postea vero prædictionem completam.

INTERR. II.

Si jam tunc eversa fuit Hierosolyma, quomodo David, cum regnaret, postea illam obsidione cepit [j] *?*

Vicissitudines permultas passus est populus, ut Judicum docet historia. Nam interdum 322 vincebant, aliquando vincebantur; interdum imperabant extraneis, quandoque serviebant illis. Quare perspicuum est, Hierosolymam prius exustam, ab Jebusæis, afflictionis populi occasione captata, instauratam fuisse. Porro librum hunc posterius scriptum fuisse arbitror, argumentum ex eo capiens, quod historia civitatem vocet Hierosolymam, quod nomen illi postea inditum est, cum Jebus antea diceretur.

INTERR. III.

Quid sibi vult hoc: « Da mihi redemptionem aquæ, redemptionem superiorum, et redemptionem inferiorum [k] *? »*

Symmachus *irrigationem aquæ* interpretatur, et pro *inferiorum*, dixit *campestrium*. Instigata autem est Aschan ab Othoniele viro suo, ut postularet agrum; petiit ergo irrigationem aquæ, et adepta est quod postularat, non solum terram planam, sed etiam montosam. Nam illud *secundum cor suum*, desiderabile significat. Superiora autem vocavit montana, plana vero inferiora.

INTERR. IV.

Quomodo hoc loco socerum legislatoris vocat Jobab, qui in superioribus historiis Jothor et Raguel appellatus est [l] *?*

Jam dixi, Jobabum esse filium illius; socerum autem eum vocavit, ut fratrem uxoris. Multi enim etiamnum tales appellant socellos. Jobabi ergo filii nepotes sunt Jothoris.

A αὐτὸν πολέμου, καὶ τῆς ἥττης αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀναιρέσεως. Μέμνηται δὲ καὶ τῆς Χεβρὼν, ὡς ἀπονεμηθείσης τῷ Χαλὲβ, καὶ τῆς τῶν τριῶν γιγάντων ἀναιρέσεως, τοῦ Ἐσσὶ, καὶ τοῦ Ἀχμὰν, καὶ τοῦ Θολομὶ (9) οὓς τοῦ Ἐνὰκ ἀπογόνους ὠνόμασεν. Εἰκὸς δὲ τότε μὲν προῤῥηθῆναι τὴν τούτων ἀναίρεσιν, ὕστερον δὲ λαβεῖν τὴν πρόῤῥησιν τέλος.

ΕΡΩΤ. Β'.

Εἰ κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἀνάστατος Ἱερουσαλὴμ ἐγεγόνει, πῶς ὕστερον (10) *αὐτὴν βασιλεύων ὁ Δαβὶδ εἷλε πολιορκίᾳ* [23]*;*

Πολλὰς ἔσχε μεταβολὰς ὁ λαὸς, ὡς ἡ τῶν Κριτῶν ἱστορία διδάσκει. Ποτὲ μὲν γὰρ ἐνίκων, ποτὲ δὲ ἡττῶντο· καὶ ποτὲ μὲν ἦρχον τῶν ἀλλοφύλων, ποτὲ δὲ ἐδούλευον. Δῆλον τοίνυν, ὡς ἐμπρησθεῖσαν τὴν B Ἱερουσαλὴμ πάλιν ἀνῳκοδόμησαν οἱ Ἰεβουσαῖοι, τῆς τοῦ λαοῦ δυσκληρίας ἐπιλαβόμενοι. Καὶ ταύτην δὲ ὕστερον οἶμαι συγγραφῆναι τὴν βίβλον, τεκμηρίῳ (11) χρώμενος τῷ τήνδε τὴν πόλιν Ἱερουσαλὴμ ὀνομάζειν τὴν ἱστορίαν· ὕστερον γὰρ ταύτην (12) ἔσχε τὴν προσηγορίαν, Ἰεβοῦς ὠνομασμένη (13).

ΕΡΩΤ. Γ'.

Τί ἐστι, « Δός μοι λύτρωσιν ὕδατος, καὶ λύτρωσιν μετεώρων, καὶ λύτρωσιν ταπεινῶν ; »

Οἱ περὶ τὸν Σύμμαχον *ἀρδείαν ὕδατος*· καὶ ἀντὶ τοῦ *ταπεινῶν*, *πεδινῶν* ἡρμήνευσαν. Ὑπεβλήθη δὲ C παρὰ τοῦ Γοθονιὴλ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἡ Ἀσχὰν αἰτῆσαι ἀγρόν· ᾔτησε τοίνυν ἀρδείαν ὕδατος· καὶ ἔλαβεν ὥσπερ ᾔτησεν οὐ μόνον πεδιάδα γῆν, ἀλλὰ καὶ ὄρειον. Τὸ μὲν γὰρ *κατὰ τὴν καρδίαν αὐτῆς*, τὸ καταθύμιον σημαίνει. Μετέωρα δὲ τὰ ὄρεια κέκληκε, ταπεινὰ δὲ τὰ ὕπτια.

ΕΡΩΤ. Δ'.

Πῶς ἐνταῦθα τοῦ νομοθέτου τὸν κηδεστὴν Ἰωβὰβ (14) *ὠνόμασεν, Ἰοθὼρ καὶ Ῥαγουὴλ ἐν ἐκείναις ταῖς ἱστορίαις ὠνομασμένον ;*

Καὶ ἤδη ἔφην (15), ὡς ὁ Ἰωβὰβ ἐκείνου ἦν υἱός· πενθερὸν δὲ αὐτὸν κέκληκεν, ὡς τῆς γαμετῆς ἀδελφόν. Καὶ γὰρ νῦν πολλοὶ τοὺς τοιούτους πενθερίδας (16) καλοῦσι. Τοῦ Ἰωβὰβ τοίνυν οἱ παῖδες (17) ἔκγονοι [24] τοῦ Ἰοθώρ εἰσιν.

[i] Judic. I, 10. [j] Judic. I, 8; I Paral. II, 4 seqq. [k] Judic. I, 15. [l] ibid. 16.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[23] cat. p. 121. πολιορκήσας. [24] cat. p. 124. ἔγγονοι.

NOTÆ.

9) *Ἐσσὶ — Ἀχμὰν — Θολομί.* Uterque, Σεσὶ, Ἐχιμὰν et Θολόμ. Ita quoque οἱ Ο' quod ad priora duo nomina attinet.

(10) *Ὕστερον.* Pic. δεύτερον.

(11) Cod. et Pic. τεκμήριον.

(12) *Γὰρ ταύτην.* Pic. δὲ πάλιν.

(13) *Ὠνομασμένη.* Uterque πρότερον ὀνομαζομένη.

(14) *Ἰωβάβ.* Ita cod. Oxon. exprimit hoc nomen, quod a textu Hebr. Judic. I, 16, abest.

(15) *Ἔφην.* Vid. supra p. 230, interr. 16.

(16) Uterque, πενθεριδέας,

(17) Uterque ἔγγονοι.

ΕΡΩΤ. Ε'. A

Πόλιν φοινίκων ποίαν καλεῖ;

Τὴν Ἱεριχώ. Νομίζω δὲ οὕτως αὐτὴν προσαγορεύεσθαι διὰ τὸν τῶν φοινίκων καρπόν. Καὶ γὰρ ἐν τῇ πρὸ ταύτης βίβλῳ, εὐθὺς[35] τοῦ λαοῦ διαβάντος τὸν Ἰορδάνην, ὁ συγγραφεὺς ἔφη ὅτι· « Ἔφαγον ἀπὸ τοῦ καρποῦ τῆς γῆς ἄζυμα (18) καινά[36], καὶ ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ ἐξέλιπε τὸ μάννα, μετὰ τὸ βεβρωκέναι αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ σίτου τῆς γῆς. Καὶ οὐκ ἔτι ὑπῆρχε τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ μάννα· ἐκαρπώσαντο δὲ τὴν γῆν τῶν φοινίκων ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἐκείνῳ. » Καὶ ἡ δευτέρα δὲ τῶν Παραλειπομένων περὶ ὧν ᾐχμαλώτευσαν ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς αἱ δέκα φυλαὶ διηγουμένη οὕτως ἔφη· « Καὶ κατέστησαν αὐτοὺς εἰς Ἱεριχὼ τὴν πόλιν τῶν φοινίκων πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν. » B

ΕΡΩΤ. Ϛ'.

Πῶς νοητέον, « Καὶ ἦν Κύριος μετὰ Ἰούδα, καὶ ἐκληρονόμησε τὸ ὄρος, ὅτι οὐκ ἐδύνατο κληρονομῆσαι τοὺς κατοικοῦντας τὴν κοιλάδα, ὅτι Ῥηχὰβ διεστείλατο αὐτοῖς (19);

Τοῦ Ῥηχὰβ, ὡς εὐσεβοῦς ἄγαν πολλαχοῦ ἡ θεία μνημονεύει Γραφή· καὶ ὅτι μέχρι τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ διέδραμεν ἡ εὐσέβεια· τοῦτον εἰσηγήσασθαι λέγει τῇ Ἰούδα φυλῇ, τὴν κοιλάδα καταλιπεῖν, καὶ τὸ ὄρος οἰκῆσαι. Ἦν δὲ καὶ αὐτὸς τῆς Ἰούδα φυλῆς, ὡς ἡ τῶν Παραλιπομένων διδάσκει βίβλος. Οἶμαι δὲ αὐτὸν συμβεβουλευκέναι τὴν κοιλάδα φυγεῖν διὰ τὴν τῶν περιοίκων ἀσέβειαν· καὶ μέντοι καὶ διὰ τὸ τῆς θαλάττης γειτόνημα. Οἱ γὰρ θαλάττῃ πελάζοντες, C καὶ τοὺς πόῤῥωθεν καταπλέοντας δέχονται, καὶ αὐτοὶ ναυτιλίας ὀρέγονται. Ἡ δὲ τῶν ἀλλογενῶν ἐπιμιξία, τὴν νομικὴν ἐλυμαίνετο πολιτείαν.

ΕΡΩΤ. Ζ'.

Τί δήποτε μὴ πάσας εἷλον τὰς πόλεις, ἀλλὰ πλῆθος αὐτοῖς συνῴκει τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν[37];

Πρῶτον διὰ νωθείαν πάσης τῆς γῆς οὐκ ἐκράτησαν· ἔπειτα καὶ διὰ πλεονεξίαν. « Ἔθετο γάρ, φησι, τὸν Χαναναῖον εἰς φόρον, καὶ ἐξαίρων οὐκ ἐξῆρεν αὐτόν. » Καὶ τοῦτο περὶ ἑκάστης ὁ συγγραφεὺς εἶπε φυλῆς. Πρὸς δὲ τούτοις, τὸν θεῖον παραβάντες νόμον, καὶ τοῖς τῶν ἀλλοφύλων δεδουλευκότες θεοῖς, τῆς θείας ἐγυμνώθησαν προμηθείας (20). Οὗ δὴ χάριν ὁ πάνσοφος Κύριος οὐκ ἄρδην τὸ τῶν Χαναναίων ἐθνῶν διέφθειρε γένος· D ἀλλ' εἴασε πολλοὺς γειτονεύειν αὐτοῖς· ἵνα πολεμούμενοι, καὶ δουλεύειν ἀναγκαζόμενοι, αἰσθάνωνται μὲν τῆς ἀπὸ τῆς πλά-

323 INTERR. V.

Quam dicit urbem palmarum[m]?

Jerichuntem. Arbitror autem illam sic appellatam ob fructum palmarum. Nam in proximo superiore libro, mox ubi populus trajecisset flumen, auctor ait : « Comederunt azyma nova de fructu terræ, et eo die defecit manna, posteaquam manducaverunt de frugibus terræ, nec ultra adfuit manna filiis Israel : comederant autem de fructu regionis palmarum in anno illo[n]. » Et secundus liber Paralipomenon, de iis referens quos captivos duxerunt decem tribus e tribu Juda, sic ait : « Et collocaverunt eos Jerichunte, in urbe palmarum, apud fratres suos[o]. »

INTERR. VI.

Quomodo debet intelligi : « Et erat Dominus cum Juda, et possedit montem : quia eos possidere non potuit qui vallem incolebant, quia Rechab edixerat eis[p]? »

Meminit passim Scriptura divina Rechabi tanquam valde pii viri, et quod ejus religio ad posteros etiam dimanaverit. Ait hunc suasisse tribui Judæ, ut relinqueret vallem, montemque occuparet. Nam erat et ipse de tribu Juda, sicuti docet liber Paralipomenon. Existimo autem, **324** illum eis consuluisse ut vallem fugerent, tum propter accolarum impietatem, tum etiam ob vicinum mare. Siquidem qui mari sunt proximi et appellentes e longinquis regionibus excipiunt, et ipsi navigationem expetunt. At conversatio cum extraneis legalem vivendi rationem corrumpebat.

INTERR. VII.

Quare non omnes urbes ceperunt, sed ingens extranearum gentium numerus habitavit cum eis[q]?

In primis propter ignaviam minime potiti sunt universa terra, deinde ob immodicam avaritiam : « Subjecit enim, ait, Chananæum tributo, nec delendo delevit eum[r]. » Et hoc dixit auctor de unaquaque tribu. Præterea transgressi sunt legem divinam, ac diis alienis servierunt : ideoque divina providentia sunt privati. Quare sapientissimus Dominus Chananæorum gentem non prorsus delevit, sed plures prope illos habitare permisit, ut bello superati, et in servitutem redacti, procedens ab errore damnum sentirent, et confugerent ad con-

[m] Jud. I, 16. [n] Josue V, 11. [o] II Paral. XXVIII, 15. [p] Judic. I, 19. [q] Judic. I, 27, 29 seqq. [r] ibid. 29.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[35] εὐθύ. [36] καὶ νέα. [37] cat. p. 127, ἐθνῶν om.

NOTÆ.

(18) *Καινά.* Des. utroque loco. Lectio recepta l. c. est καὶ νέα.

(19) *Ὅτι — αὐτοῖς.* Jure hæc omissa sunt in cod. nostro, quæ apud Picum leguntur, sed addita notula ista : « Hæc non habentur in Hebraica versione. » At vero exstant quidem in textu Hebr.; alienum tamen sensum, ut sæpius, ita hoc quoque loco, amplexi sunt οἱ Ο', quos Noster plerumque sequitur. In Hebr. est, *Nam currus ferrei erant illis.* Sicque reliqui interpretes Græci hæc bene exprimunt, ἅρματα σιδηρᾶ αὐτοῖς.

(20) *Τῆς — προμηθείας.* Des. utroque loco.

servatorem Deum, ejusque auxilio fruerentur. Quod autem non humanis adductus commentis hæc dicam, sed ab ipsa edoctus historia, mox patefaciam : « Ascendit enim, ait, angelus Domini de Galgal ad locum flentium, et ad Bethel, et ad domum Israel de Galgalis[s]. » Galgal vero dictus est præputiorum locus, quod nomen Hebraica voce significat *libertatem*. Inde mittit angelum, revocans illis in memoriam trajectionem fluminis, et **325** factam circumcisionem. ' Postea quædam ab angelo dicta recenset[t] : Dominus reduxit vos ex Ægypto, introduxitque in terram, quam jurejurando promiserat se daturum patribus vestris, et dixit vobis : Non rumpam fœdus meum quod pepigi vobiscum in sæculum. Et vos non inibitis fœdus cum his qui habitant in terra ista, neque deos illorum adorabitis, sed eorum sculptilia conteretis, et aras eorum evertetis. Verum non audiistis vocem meam quando hoc egistis. Et ego, ait, non porro migrare faciam populum hunc, quem expulsurum me dixeram a conspectu vestro : sed erunt vobis tendiculæ, et dii eorum vobis erunt scandalum. Transgressi estis legem meam, inquit, neque servastis præcepta mea. Pacem iniistis cum impietatis magistris, et diis illorum serviistis. Fruamini igitur eo quod petebatis, et manipulos seminum vestrorum metite. Qui enim effugerunt mortem in bello vobis inferre bellum non desinent, eorumque dii mancipabunt animas vestras. Hæc ubi dixit angelus, flevit populus : unde locus ille flentium locus appellatus est. Ex his conjeci, majorem partem eorum quæ dicta sunt, esse summariam repetitionem gestorum sub Josua. Sic enim ait auctor : « Et dimisit Josua populum, et abierunt filii Israel quisque in **326** locum suum et hæreditatem suam ad possidendam terram. Et servivit populus Domino omnibus diebus Josuæ, et omnibus diebus seniorum qui longo vixerunt tempore post Josuam, qui noverant omne opus insigne, quod peregit Dominus in Israele[u]. » Refert etiam quot annos natus decesserit, et ubi sepultus sit. Addiditque, quod surrexerit generatio altera post eos, qui non norant Dominum, nec opus quod fecit in Israele : qui etiam cum Chananæis, Pheresæis, et reliquis alienigenis conversantes, cum illis contraxerunt connubia, et per connubia consortes impietatis facti sunt. Servierunt enim Baa-

A νης γεγενημένης βλάβης, προσθῶσι δὲ τῷ σεσωκότι Θεῷ, καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ ῥοπῆς ἀπολαύωσι. Καὶ ὅτι ταῦτα οὐ λογισμοῖς ἀνθρωπίνοις κεχρημένος λέγω, ἀλλὰ παρ' αὐτῆς διδαχθεὶς τῆς ἱστορίας, αὐτίκα δηλώσω. « Ἀνέβη γάρ, φησὶν, ἄγγελος Κυρίου ἀπὸ Γαλγὰλ[38] ἐπὶ τὸν κλαυθμῶνα, καὶ ἐπὶ Βαιθὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ ἀπὸ (21) Γαλγάλων. » Καὶ Γάλγαλ[39] δὲ ὁ τῶν ἀκροβυστιῶν ὠνομάσθη τόπος. Δηλοῖ δὲ τοὔνομα κατὰ τὴν Ἑβραίων φωνὴν, *τὴν ἐλευθερίαν*[40]. Ἐκεῖθεν πέμπει τὸν ἄγγελον· ἀναμιμνήσκων αὐτοὺς τῆς τε τοῦ ποταμοῦ διαβάσεως, καὶ τῆς γεγενημένης περιτομῆς. Εἶτα λέγει καὶ τίνα τὰ ῥηθέντα ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου· Κύριος ἀνήγαγεν ὑμᾶς ἐξ Αἰγύπτου, καὶ εἰσήγαγεν ὑμᾶς εἰς τὴν γῆν, ἣν ὤμοσε τοῖς πατράσιν ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν, καὶ εἶπεν B ὑμῖν, Οὐ μὴ διασκεδάσω τὴν διαθήκην μου τὴν μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ὑμεῖς οὐ διαθήσεσθε διαθήκην τοῖς ἐγκαθημένοις ἐν τῇ γῇ ταύτῃ, οὐδὲ τοῖς θεοῖς αὐτῶν οὐ μὴ προσκυνήσετε (22), ἀλλὰ τὰ γλυπτὰ αὐτῶν συντρίψετε, καὶ τὰ θυσιαστήρια αὐτῶν κατασκάψετε· καὶ οὐκ εἰσηκούσατε (23) τῆς φωνῆς μοῦ[41], ὅτε (24) ταῦτα ἐποιήσατε. Καὶ ἐγὼ, φησὶν, οὐ προσθήσω τοῦ μετοικίσαι τὸν λαὸν, ὃν εἶπον τοῦ ἐξῶσαι αὐτὸν ἀπὸ προσώπου ὑμῶν (25)· καὶ ἔσονται ὑμῖν εἰς συνοχάς· καὶ οἱ θεοὶ αὐτῶν ἔσονται ὑμῖν εἰς σκάνδαλον. Παρέβητέ μου, φησὶ, νόμον, οὐκ ἐφυλάξατε[42] τὰς ἐντολάς μου (26)· εἰρήνην ἐσπείσασθε πρὸς τοὺς τῆς (27) ἁμαρτίας[43] διδασκάλους, καὶ τοῖς τούτων θεοῖς ἐδουλεύσατε. Ἀπολαύετε (28) τοιγαροῦν ὧν ἐποθήσατε, καὶ ἀμήσατε C τῶν σπερμάτων ὑμῶν τὰ δράγματα. Οἵ τε γὰρ διαφυγόντες[44] τὸν ἐκ πολέμου θάνατον, πολεμοῦντες ὑμῖν διατελέσουσι· καὶ οἱ τούτων θεοὶ τὰς ὑμετέρας[45] ἐξανδραποδιοῦσι (29) ψυχάς. Τούτων ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου ῥηθέντων, ἐθρήνησεν ὁ λαός· ὅθεν καὶ ὁ τόπος ὠνομάσθη κλαυθμών. Ἐντεῦθεν ὑπέλαβον τὰ πλείονα τῶν εἰρημένων ἀνακεφαλαίωσιν εἶναι τῶν ἐπὶ τοῦ Ἰησοῦ πεπραγμένων. Ἔφη γὰρ ὁ συγγραφεύς· « Καὶ ἐξαπέστειλεν Ἰησοῦς τὸν λαὸν, καὶ ἀπῆλθον οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἕκαστος εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ, καὶ[46] ἕκαστος εἰς τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, κατακληρονομῆσαι[47] τὴν γῆν (30). Καὶ ἐδούλευσεν ὁ λαὸς τῷ Κυρίῳ πάσας τὰς ἡμέρας τοῦ Ἰησοῦ, καὶ πάσας τὰς ἡμέρας (31) τῶν πρεσβυτέρων, ὅσοι ἐμακροημέρευσαν μετὰ Ἰησοῦν· ὅσοι ἔγνωσαν πᾶν τὸ D ἔργον Κυρίου τὸ μέγα, ὃ ἐποίησε τῷ Ἰσραήλ. » Λέγει δὲ καὶ ὅσων ἐτῶν ἐτελεύτησε[48], καὶ ἔνθα

[s] Judic. II, 1. [t] ibid. 1-3. [u] ibid. 6, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[38] ἀπὸ Γαλαάδ. [39] καὶ Γάλγαλα. [40] τὴν τῶν Ἑβραίων ἐλευθ. [41] τ. φων. αὐτοῦ. Deinde οὐδὲ ταῦτα ἐπ. [42] τὰς ἐντολάς, οὐκ ἐφυλ. μου τὸν νόμον. [43] τῆς ἀσεβείας. [44] διεκφυγόντες. [45] ἡμετέρας. [46] ἕκαστος εἰς τ. τόπ. αὐτ. καὶ om. [47] τοῦ καταχληρονομῆσαι. [48] ἣν ὅτε ἐτελεύτησε.

NOTÆ.

(21) Cod. semper Γάλγαλα. Apud Pic. h. l. quædam desunt.

(22) Cod. et Pic. προσκυνησητε

(23) Cod. εἰσακούσετε.

(24) *Μοῦ, ὅτε*. Cod. αὐτοῦ, ὅτι.

(25) *Οὐ — προσώπου ὑμῶν*. Magna est h. l. codd. varietas, de qua vid. Bosius ad Judic. III, 3.

(26) *Μου*. Abest a cod.

(27) *Ἁμαρτίας*. Cod. ἀσεβείας.

(28) Uterque ἀπολαύσατε.

(29) Uterque ἐξανδραποδίσουσι.

(30) *Καὶ — τὴν γῆν*. Hæc potissimum lectiones edit. Ald. exprimunt.

(31) *Τοῦ — ἡμέρας*. Des. utroque loco.

ἐτάφη· καὶ προστέθεικεν, ὅτι ἀνέστη γενεὰ ἑτέρα μετ' αὐτοὺς, καὶ οὐκ ἔγνωσαν τὸν Κύριον, καὶ τὸ ἔργον ὃ ἐποίησε τῷ Ἰσραήλ. Καὶ ὅτι (32) τοῖς Χαναναίοις, καὶ τοῖς Φερεζαίοις, καὶ τοῖς ἄλλοις συνοικοῦντες ἀλλοφύλοις, τάς τε πρὸς αὐτοὺς ἐπιγαμίας ἐποιήσαντο, καὶ διὰ τῆς ἐπιγαμίας τῆς ἀσεβείας μετέλαχον. Ἐλάτρευσαν γὰρ τοῖς Βααλεὶμ, καὶ τοῖς Ἀσταρώθ. Διδασκόμεθα δὲ διὰ τούτων, ὅσον τοὺς ὑπηκόους ὀνίνησιν ἡ τῶν ἀρχόντων εὐσέβεια, καὶ ὅσον ἡ ἀναρχία λυμαίνεται, καὶ αὖ πάλιν ἡ τῶν πονηρῶν ἡγεμονία. Τοῦτο γὰρ καὶ ἥδε ἡ ἱστορία διδάσκει. « Ἤγειρε γὰρ αὐτοῖς, φησὶ, Κύριος Κριτὰς, καὶ ἔσωσεν αὐτοὺς ἐκ χειρὸς τῶν προνομευθάντων (33) αὐτούς. » Καὶ ὅτε ἤγειρεν αὐτοῖς τοὺς Κριτὰς, καὶ ἦν Κύριος μετὰ τοῦ Κριτοῦ, καὶ ἔσωσεν αὐτοὺς ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν πάσας τὰς ἡμέρας τοῦ Κριτοῦ. Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ ἐγένετο ὡς ἀπέθνησκεν ὁ Κριτὴς, καὶ ἀπέστρεφον καὶ διέφθειρον πάλιν ὑπὲρ τοὺς πατέρας αὐτῶν τοῦ πορευθῆναι ὀπίσω θεῶν ἑτέρων, τοῦ λατρεύειν αὐτοῖς, καὶ προσκυνεῖν αὐτοῖς. » Οἶμαι δὲ καὶ ἑτέραν αἰτίαν εἶναι, δι' ἣν οὐ πᾶσαν τὴν ἐπηγγελμένην ἐκομίσαντο γῆν· ἔστι δὲ αὕτη. Στενωτάτης ἐδεῖτο γῆς τῆς νομικῆς πολιτείας ἡ φυλακή· τρὶς γὰρ τοῦ ἔτους ἑορτάζειν ὁ νόμος ἐκέλευσεν εἰς ἓν πάντας χωρίον συντρέχοντας, ἐν ᾧ τὸν θεῖον νεὼν (34) ἐδομήσαντο. Ἐκεῖ καὶ τὰς ἀπαρχὰς, καὶ τὰς δεκάτας, καὶ τὰ τῶν θρεμμάτων πρωτότοκα, καὶ μέντοι καὶ τὰς ἄλλας θυσίας κομίζειν ἐκέλευσεν. Εἰκότως τοίνυν αὐτοὺς σμικρῷ περιώρισε τόπῳ, ὥστε ῥᾳδίως καὶ τοὺς νωθεῖς εἰς τὸν ἀφιερωμένον νεὼν συναγείρεσθαι.

A libus et Astaroth. Ex his itaque discimus, quantum juvet subditos pietas principum, quantumque noceat carere principe, aut e diverso improborum principum regi imperio. Hoc enim etiam præsens docet historia : « Suscitavit enim illis, ait, judices Dominus, et liberavit eos de manu deprædantium eos [v]. » Et cum suscitabat illis judices, Dominus erat cum judice, et liberabat eos e manu hostium suorum omnibus diebus judicis. Et paulo post : « Et factum est, postquam decessisset judex, deflectebant, et deteriores iterum efficiebantur patribus suis, ita ut sequerentur deos alienos, quos colebant et adorabant [x]. » Aliam etiam causam esse puto, propter quam non obtinuerunt integram terram promissam, quæ est hujusmodi. Observatio le- B galis conservationis angustissimam terram postulabat, quia ter in anno lex statuerat cunctos festa **327** celebrare in unum locum convenientes, in quo templum divinum construxerant : ubi etiam primitias, et decimas, et primogenita ovium, et alia sacrificia offerre jusserat. Merito itaque conclusit eos in arctum locum, ut facile vel ipsi pigri in æde consecrata congregari possent.

C

ΕΡΩΤ. Η'.

Πῶς νοητέον τόδε τὸ χωρίον, « Ταῦτα τὰ ἔθνη ἀφῆκεν [40] *Ἰησοῦς, ὥστε πειρᾶσαι ἐν αὐτοῖς τὸν Ἰσραὴλ, πάντας τοὺς μὴ ἐγνωκότας τοὺς πολέμους* (35) *Χαναάν· πλὴν διὰ τὰς γενεὰς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, τοῦ διδάξαι αὐτοὺς πολεμεῖν* (36)*· πλὴν οἱ ἔμπροσθεν αὐτῶν οὐκ ἔγνωσαν αὐτά; »*

Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ στρατηγοῦντος οὐ κατὰ πολεμικὴν τέχνην ὁ λαὸς ἐνίκα παρατατττόμενος, ἀλλὰ τῆς ἄνωθεν ἀπολαύων ἐπικουρίας· « Ἀποστελῶ γὰρ, ἔφη, τὰς σφηκίας ἔμπροσθεν ὑμῶν· καὶ ἐξολοθρεύσει τὸν Χαναναῖον, καὶ τὸν Χετταῖον, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ μέντοι καὶ σκηπτοὺς ἄνωθεν ἀφιεὶς, καὶ χάλαζαν λίθων ἔχουσαν μέτρον, τοὺς πολεμίους ἀνήλισκε. Λέγει τοίνυν, ὅτι τούτου χάριν οὐ πάντας ἄρδην διώλεσε τοὺς τὴν γῆν ἐκείνην οἰκοῦντας Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ στρατηγοῦντος, ἵνα καὶ οἱ μετ' ἐκεῖνον τῇ πείρᾳ τὴν τοῦ Θεοῦ διδαχθῶσι κηδεμονίαν, καὶ διὰ τὴν πολεμικὴν ἀνάγκην τὸν Δεσπότην καλῶσιν εἰς

INTERR. VIII.

Quomodo intelligendus est hic locus : « Has gentes reliquit Josua, ut tentaret per illas Israelem, cunctos qui non noverant bella Chanaan : imo ob generationes filiorum Israel, ut doceret eos bellum. Quippe qui fuerant ante illos, hæc non noverunt [y]? »

Cum duce Josua filio Nave bellum gereretur, vincebat populus, non secundum artem militarem instructus, sed superno nixus auxilio : « Mittam enim, inquit, examina vesparum ante vos, quæ interiment Chananæum et Chittæum [z], » et reliqua. Quin et missis desuper fulminibus, et grandine lapidis modum exæquante, consumpsit adversarios. D Ait ergo se hac de causa non ad unum omnes terræ illius habitatores perdidisse duce Josua filio Nave, ut posteri ejus divinam providentiam experientia cognoscerent, et necessitate belli compulsi, Domini auxilium implorarent. At pro *tentare*, Sym-

[v] Judic. II, 16. [x] ibid. 19. [y] Judic. III, 1, 2. [z] Exod. XXIII, 28.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[40] cat. p. 133, ἃ ἀφῆκεν.

NOTÆ.

(32) *Ὅτι*. Uterque ἔτι.
(33) Uterque προνομευόντων.
(34) Post νεὼν cod. et Pic. e præc. repetunt συντρέχοντες.
(35) *Τοὺς πολέμους*. Uterque præm. πάντας. Ita quoque legitur in edit. Ald. et Compl. l. c.
(36) Uterque πόλεμον, quæ est lectio rec. τῶν Ο', l. c.

machus voluisse ait *exercere* illos, et artem bellicam edocere. Quod vero *tentare* dixerunt Septuaginta, non indicat Deum quidpiam ignorare. Siquidem non ea de causa tentabat **328** Abrahamum, ut ejus animum cognosceret: quia illo etiam loco satis docuit, quod nosset Deus Abrahamum mandaturum esse filiis suis ac familiæ et posteritati suæ, ut observarent omnia judicia Domini Dei. Non igitur ideo tentat ut ipse discat, sed ut ignorantes doceat. Quemadmodum ergo dederat mandatum Adamo ad exercendam facultatem rationalem, ita hoc loco nonnullas reliquit gentes, ut horum perspecta * esset pietas, illarum autem impietas convinceretur. Istud enim est quod dicitur: « Ut tentaret per ipsa Israelem, et cognosceret an obtemperaturi essent mandatis quæ præceperat patribus eorum per manum Mosis[a]. » Quinetiam res ipsæ docent, eos in causa fuisse cur non prorsus liberati sint ab impiis illis gentibus. Nam Josua cum agmine suo, licet urbe careret, ac propugnaculis, et milites in arte bellica exercitatos non haberet, viginti et novem reges percussit, Jerichuntis et Ai ducibus non numeratis. Qui vero post illum vixerunt, quamvis munitis urbibus abundarent, ac divitias ex spoliis plurimas comparassent, et qualibet armatura, murisque et vallis muniti essent, ob suam tamen impietatem reliquias gentium superare non potuerunt.

329 INTERR. IX.

Quomodo Othoniel potest esse et frater Chalebi et filius Kenesi, cum ipse Caleb sit filius Jephonæ[b]?

Verisimile est Jephonam binominem fuisse, vocatumque etiam esse Kenez. [Probabile quoque est eos, cum unius essent matris, diversos patres habuisse: et Chalebi quidem patrem fuisse Jephonem: post hujus autem obitum, matrem nupsisse Keneso, ac peperisse Othonielem. Quod autem Jerichuntem appellarit urbem palmarum, constat ex gestis Eglomi: « Profectus est enim, ait, Eglom, et percussit filios Israel, et possedit urbem palmarum[c]. » Et paulo post: « Et reversus est Eglom ab idolis quæ erant Galgale. Et dixit Ehu ad Eglo-

A συμμαχίαν. Τὸ μέντοι *πειρᾶσαι* ὁ Σύμμαχος *ἀσκῆσαι*[30] φησιν αὐτοὺς ἠβουλήθη, καὶ διδάξαι τοῦ πολέμου τὴν τέχνην. Καὶ τὸ *πειρᾶσαι* δὲ κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα κείμενον, οὐ τὴν ἄγνοιαν τοῦ Θεοῦ δηλοῖ. Οὐδὲ γὰρ τὸν Ἀβραὰμ τούτου χάριν ἐπείραζεν, ἵνα μάθῃ τοῦ Ἀβραὰμ τὴν γνώμην. Κἀκεῖ γὰρ ἐδίδαξεν, ὅτι ᾔδει ὁ Θεὸς, ὅτι συντάξει Ἀβραὰμ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ, καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ[31] μετ' (37) αὐτὸν[32], φυλάσσειν πάντα τὰ κρίματα Κυρίου τοῦ Θεοῦ. Οὐχ ἵνα τοίνυν (38) αὐτὸς μάθῃ πειράζει, ἀλλ' ἵνα τοὺς ἀγνοοῦντας διδάξῃ. Ὥσπερ τοίνυν εἰς γυμνασίαν τοῦ λογικοῦ τῷ (39) Ἀδὰμ ἐδεδώκει τὴν ἐντολήν· οὕτω κἀνταῦθα ἔνια τῶν ἐθνῶν καταλέλοιπεν· ὥστε τῶν μὲν δεῖξαι τὸ εὐσεβὲς, τῶν δὲ διελέγξαι τὸ δυσσεβές. Τοῦτο γὰρ λέγει (40)· « Ὥστε πειρᾶσαι ἐν αὐτοῖς τὸν
B Ἰσραὴλ, τοῦ γνῶναι εἰ ἀκούσονται τὰς (41) ἐντολάς[33], ἃς ἐνετείλατο τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν χειρὶ Μωσῆ. » Καὶ αὐτὰ δὲ διδάσκει τὰ πράγματα, ὡς αὐτοὶ αἴτιοι γεγένηνται τῶν μὴ[34] παντάπασιν ἀπαλλαγῆναι τῶν δυσσεβῶν ἐκείνων ἐθνῶν. Ἐννέα γὰρ καὶ εἴκοσι βασιλέας, δίχα τῶν τῆς Ἱεριχοῦς καὶ τῆς Γαῒ στρατηγῶν, ὁ Ἰησοῦς σὺν ταῖς στρατείαις αὐτῶν κατηκόντισε, μὴ πόλιν ἔχων, μὴ ὁρμητήριον, μὴ στρατιώτας ἐμπειρίαν ἠσκημένους πολεμικήν. Οἱ δέ γε μετ' ἐκεῖνον, καὶ πόλεις ὀχυρὰς ἐσχηκότες, καὶ πλοῦτον ὅτι μάλιστα πλεῖστον ἐκ τῶν λαφύρων κτησάμενοι, καὶ πανοπλίας ἔχοντες, καὶ τείχη καὶ περιβόλους, περιγενέσθαι τῶν ὑπολειφθέντων οὐκ ἴσχυσαν διὰ τὴν οἰκείαν
C ἀσέβειαν.

ΕΡΩΤ. Θ'[35].

Πῶς (42) *ὁ Γοθονιὴλ καὶ τοῦ Χαλὲβ* (43) *ἀδελφὸς, καὶ τοῦ Κενὲζ υἱός; ὁ γὰρ Χαλὲβ Ἰεφονῆ* (44) *υἱὸς ἦν* (45).

Εἰκὸς καὶ διώνυμον εἶναι τὸν Ἰεφωνῆ, καὶ καλεῖσθαι καὶ Κενέζ. Εἰκὸς καὶ ἐκ διαφόρων εἶναι πατέρων αὐτοὺς, μιᾶς δὲ μητρός· καὶ τὸν μὲν Χαλὲβ τὸν Ἰεφωνῆ ἐσχηκέναι πατέρα· μετὰ δὲ τὴν τούτου τελευτὴν γήμασθαι τὴν αὐτοῦ μητέρα τῷ Κενὲζ, καὶ τεκεῖν τὸν Γοθονιήλ. Ὅτι μέντοι τὴν Ἱεριχὼ τὴν πόλιν φοινίκων ὠνόμασε, τὰ κατὰ τὸν Ἐγλὼμ διδάσκει. « Ἐπορεύθη γὰρ, φησὶν, Ἐγλὼμ, καὶ ἐπάταξε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ, καὶ ἐκληρονόμησε τὴν πόλιν τῶν φοινίκων. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ Ἐγλὼμ ἀνέστρεψεν (46) ἀπὸ τῶν εἰδώλων τῶν ἐν Γαλγάλοις[36]. Καὶ
D

[a] Judic. III, 4. [b] ibid. III, 9. [c] ibid. 13.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[30] ἀσκησαι ἡρμήνευσεν· ἀσκῆσαι γάρ. [31] καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ om. [32] μετ' αὐτοῦ. [33] ἐντολὰς Κυρίου. [34] τοῦ μή. [35] Qu. 9 quatuor constat partibus. 1.) Initium usque ad Γοθονιὴλ exstat in cat. p. 137, ad Jud. III, 13, 16. 2.) ὅτι — βασιλεῦ vid. ib. p. 136, ad vers. 13, 14. 3.) ἡ δὲ — πελάζει vid. ib. p. 138, ad vers. 19-21. 4.) φλόγα δὲ et rel. vid. ib. ad vers. 22. [36] εἰδ. ἐν Γάλγ.

NOTÆ.

(37) Uterque αὐτοῦ.
(38) *Τοίνυν*. cod. τινά.
(39) *Τῷ*. Des. utroque loco.
(40) *Λέγει*. Des. utroque loco.
(41) *Ἐντολάς*. Cod. addit Κυρίου.
(42) *Πῶς* κ. τ. λ. Tota hæc sectio abesse potuisset. Othniel enim Judic. III, 9, tum in textu Hebr., tum in vers. Gr. non frater Calebi, sed filius Kenasi fratris Calebi, dicitur. Errori, in quo Noster fuit, occasionem dedit, ut puto, locus iste cap. I, 13, ubi pro ἀδελφοῦ Χαλὲβ in cod. Alex. et edit. Compl. minus bene legitur ἀδελφὸς Χαλέβ.
(43) *Χαλέβ*. Ita cod. et Pic. habent. Alias scribi solet Χάλεβ.
(44) Pic. Ἰεφωνῆ.
(45) *Ἦν*. Deest utroque loco.
(46) Uterque ἀπέστρεψεν.

εἶπεν Ἀὼδ τῷ Ἐγλὼμ· Λόγος μοι κρύφιος πρὸς σὲ, βασιλεῦ. » Ἡ δὲ Γάλγαλα τῇ Ἱεριχῷ πελάζει. Φλόγα δὲ τὸ σιδήριον τῆς μαχαίρας ὠνόμασε, παραξιφίδα δὲ τὴν λαβήν. Τοῦτο γὰρ λέγει· « Καὶ ἔλαβε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ μηροῦ αὐτοῦ τοῦ δεξιοῦ, καὶ ἐνέπηξεν αὐτὴν εἰς τὴν κοιλίαν Ἐγλὼμ, καὶ ἐπεισήνεγκεν καὶ τὴν λαβὴν ὀπίσω τῆς φλογὸς, καὶ ἀπέκλεισε (47) τὸ στέαρ τὴν παραξιφίδα (48). »

A ium: Est mihi secretus sermo tecum, o rex [d]. » Galgal vero non procul distabat a Jerichunte. Flammam autem appellavit ferrum gladii: paraxiphidem vero, capulum. Hoc enim innuit: « Et accepit gladium a dextro femore suo, et infixit in ventrem Eglomi, ac immisit capulum post flammam, et conclusit adeps capulum [e]. »

ΕΡΩΤ. Ι'.

Τὰ κατὰ τὸν Ἰαβὶν τὸν βασιλέα Ἀσὼρ ἱστορεῖ καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Ἰησοῦ· εἰ τοίνυν ἐπ' ἐκείνου ἀνῃρέθη, πῶς μετὰ πολὺν χρόνον ἐπανέστη τῷ Ἰσραήλ;

Ἄλλος ἦν ἐκεῖνος, καὶ ἄλλος οὗτος· ὁμώνυμοι δὲ ἦσαν, τὴν αὐτὴν ἐσχηκότες βασιλείαν. Εἰκὸς δὲ τοῦτον καὶ υἱὸν ἐκείνου γενέσθαι. Ἔστι γὰρ πολλοὺς εὑρεῖν τὰς τῶν πατέρων ἐσχηκότας (49) προσηγορίας· αὐτίκα γοῦν Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως ὁ πρῶτος υἱὸς Κωνσταντῖνος ὠνόμασται.

INTERR. X.

Quæ pertinent ad Jabinem regem Asor, narrat etiam historia Josuæ. Si ergo interfectus est ejus temporibus, quomodo multo post tempore insurrexit in Israelem [f]?

330 Alius erat ille, et alius iste. Et ejusdem erant nominis, eodemque regno potiebantur. Verisimile est autem hunc illius esse filium. Multos B enim reperias, qui nominibus patrum suorum appellati sunt, verbi gratia, Constantini imperatoris filius primogenitus dictus est Constantinus.

ΕΡΩΤ. ΙΑ'[57].

Ἀλλ' ἡ τοῦ Ἰησοῦ (50) ἱστορία οὐ μόνον τὸν Ἀβὶν εἶπεν ἀναιρεθῆναι (51), ἀλλὰ καὶ τὴν Ἀσὼρ ἐμπρησθῆναι.

Οὐδὲν ἀπεικὸς καὶ τότε κατασκαφῆναι, καὶ αὖθις οἰκοδομηθῆναι. Πλὴν ἐνταῦθα μέμνηται μὲν τῆς Ἀσὼρ, οὐ μὴν ἐν αὐτῇ κατοικεῖν αὐτὸν ἔφησεν, ἀλλὰ τὴν Ἀσηρώθ (52). Ἐπισημαντέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι Κιναίους τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἰοθὼρ καλεῖ.

INTERR. XI.

At retulit historia Josuæ non solum Jabinem interfectum fuisse, sed etiam urbem Asor exustam [g].

Non est alienum a verisimili urbem illam tum eversam fuisse, postea vero instauratam. Verum quamvis hoc loco faciat mentionem urbis Asor, non tamen asserit ipsum Jabinem in ea habitasse, sed in urbe Aseroth [h]. Notandum hoc etiam est, C eum posteros Jothor vocare Cinæos.

ΕΡΩΤ. ΙΒ'.

Τί δήποτε γυνὴ προφητεύει;

Ἐπειδὴ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν μία ἡ φύσις. Ἐκ γὰρ τοῦ Ἀδὰμ ἡ γυνὴ διεπλάσθη, καὶ λόγου μετείληχεν ὡς ἐκεῖνος. Διὸ καὶ ὁ Ἀπόστολός φησιν, « Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ οὐκ ἔνι ἄῤῥεν καὶ θῆλυ. » Οὕτω καὶ Μωσῆς προφήτης, καὶ Μαριὰμ προφῆτις. Οἶμαι δὲ καὶ τὴν Δεββώραν εἰς ἔλεγχον τῶν τότε ἀνδρῶν τῆς προφητείας ἀξιωθῆναι. Οὐδενὸς γὰρ ἐξ ἐκείνων εὑρεθέντος ἀξίου τῆς χάριτος, αὕτη τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος τετύχηκε δωρεᾶς· καὶ οὕτω δήλη ἦν[58], ὅτι τῆς ἄνωθεν ἠξίωτο χάριτος, ὡς τὸν Βαρὰκ μὴ τολμῆσαι δίχα ταύτης εἰς τὴν παράταξιν ἐξελθεῖν· τοῦτο δὲ καὶ ἐν τῇ ᾠδῇ αὐτῆς ἔφη· « Ἐξέλιπον οἱ κρατοῦντες (53) ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἕως οὗ ἐξανέστη

INTERR. XII.

Qui fit ut mulier prophetizet?

Quia virorum ac mulierum eadem est natura. Nam ex Adamo formata est mulier, et particeps rationis facta est, sicut et ille. Quapropter etiam inquit Apostolus: « In Christo Jesu non est masculus et femina [i]. » Sic et Moses propheta fuit, et Miriam prophetissa. Existimo autem, etiam Deboram in contumeliam virorum prophetiæ donum adeptam esse. Nam cum ex viris nullus inveniretur dignus qui gratiam promereretur, hæc donum sanctissimi Spiritus est consecuta. Atque tam clare constabat eam esse nactam gratiam supernam, ut Barac absque ea progredi non auderet in aciem: D quod quidem ipsa in cantico etiam suo dicit:

[d] Judic. III, 19. [e] ibid. 21-22. [f] Judic. IV, 2 seqq. coll. Josue II, 1 seqq. [g] Josue II, 10, 11. [h] Judic. IV, 2. [i] Galat. III, 28.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[57] Qu. 11 initium usque ad Ἀσηρώθ exstat in cat. p. 141, ad cap. IV, 1-4. Reliqua vid. ib. p. 143, ad vers. 10, 11. Quæstio 12 quatuor constat partibus. 1.) Initium usque ad ἐν Ἰσραὴλ p. 331, exstat in cat. p. 142, ad cap. IV, 6, 7. 2.) λέγει—προτιθεὶς vid. ib. p. 148, ad cap. V, 8. 3.) δηλοῖ—δικαιοσ. τῷ Θεῷ vid. ib. ad vers. 9. 4). Μοσφαθὲμ (cat. Μοφαδὲμ) et rel. vid. ib. p. 155, ad vers. 16. [58] cat. p. 142. δῆλον ἦν.

NOTÆ.

(47) Uterque ἀπέκλινεν.
(48) Uterque τῇ παραξηφίδι.
(49) Ἐσχηκότας. Uterque εὑρηκότας.
(50) Ἰησοῦ. Cod. et Pic. Ἰαβίν.
(51) Uterque ἀνῃρεῖσθαι.
(52) Uterque Ἀσιρώθ.
(53) Κρατοῦντες. Ita habet cod. Oxon. Recepta lectio l. c. est δυνατοί.

« Defecerunt **331** potentes in Israel, donec surrexit Debora mater in Israel [j]. » Declaratque contribulium quoque suorum impietatem : « Elegerunt deos novos tanquam panem hordeaceum [k]. » Summam illorum amentiam per similitudinem coarguit. Ut enim compos mentis non habetur is qui triticeis panibus hordeaceos anteponit : ita supra modum stupidus est, qui falsos deos vero præfert. Perspicuam autem facit animi fiduciam : « Si videro, ait, lancearum quadraginta millia, tamen cor meum ad ea intentum est quæ disposita sunt Israeli [l]. » Hæc autem firmavit lex divina : « Si enim videris multitudinem hostium, et equorum, et curruum, ne timeas, quoniam Dominus Deus tuus pugnabit pro te [m]. » Porro non solum pauperibus, sed etiam his qui de suis opibus gloriantur, præcipit ut extollant Deum. « Potentes, inquit, populi benedicite Domino : et vecti jumentis Madaroth, qui super currus sedetis, emittite vocem instar eorum qui pulsant in medio lætantium. Illic dabunt justitiam Deo [n]. » Cæterum *mosphatem agros* interpretantur [o], *madaroth* autem *privationem visus* [p]. Illud autem, *maledicere in Mazor* [q], maledicere **332** in potente. Discimus autem ex historia, quo pacto Dominus Deus, utens paterna dilectione, populum delinquentem tradebat extraneis, veluti virga quadam atque flagello utens illis : et vicissim pœnitentia ductus miserebatur, ac omnibus modis succurrebat. Itaque statim post acceptum Deboræ ministerio beneficium, prolapsum ad impietatem tradidit Madianitis. Deinde post illam castigationem, ope sua dignatus est, impietate illorum prius per quemdam prophetam reprehensa. Commemoravit rursus beneficia quæ acceperant : postea per angelum quemdam Gedeonem corroborans, jussit ut adversus hostes aciem instrueret.

A Δεββώρα μήτηρ ἐν Ἰσραήλ. » Λέγει δὲ καὶ τὴν τῶν ὁμοφύλων ἀσέβειαν· « Ἡρέτισαν θεοὺς κενοὺς (54), ὡς ἄρτον κρίθινον (55). » Τὴν πολλὴν αὐτῶν ἀφροσύνην διὰ τῆς εἰκόνος διήλεγξεν (56). Ὥσπερ γὰρ ἀνόητος ὁ τῶν πυρίνων ἄρτων προτιμῶν τοὺς κριθίνους, οὕτως ἄγαν ἐμβρόντητος, ὁ τοὺς ψευδωνύμους θεοὺς τοῦ ἀληθινοῦ προτιθείς. Δηλοῖ δὲ (57) καὶ τὸ πιστὸν τῆς γνώμης· « Ἐὰν γὰρ ἴδω, φησὶ, σειρομαστῶν (58) τεσσαράκοντα χιλιάδας (59), ἡ καρδία μου ἐπὶ τὰ διατεταγμένα τῷ Ἰσραήλ. » Ταῦτα δὲ ὁ θεῖος διηγόρευσε νόμος. « Ἐὰν γὰρ, φησὶν (60), ἴδῃς πλῆθος πολεμίων, καὶ ἵππων [59], καὶ ἁρμάτων (61), μὴ φοβηθῇς, ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου πολεμήσει ὑπὲρ σοῦ. » Κελεύει δὲ οὐ μόνον τοῖς πένησιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπὶ πλούτῳ μέγα φρονοῦσιν, ὑμνεῖν τὸν Θεόν. B « Οἱ δυνάσται γὰρ, φησὶ, τοῦ λαοῦ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον, ἐπιβεβηκότες ἐπὶ ὑποζυγίων, καθήμενοι ἐπὶ λαμπίνων· καὶ (62) φθέγξασθε φωνὴν ἀνακρουομένων ἀναμέσον εὐφραινομένων. Ἐκεῖ δώσουσι δικαιοσύνην [60] τῷ Θεῷ (63). » *Μοσφαθὲμ* δὲ, *ἀγροὶ* ἑρμηνεύονται, *μαδαρὼθ* (64) δὲ, *ἀβλεψία*. Τὸ δὲ *καταράσασθαι μαζὼρ* (65), καταράσασθαι ἐν τῷ κραταιῷ. Διδασκόμεθα δὲ διὰ τῆς ἱστορίας, ὡς πατρικῇ φιλοστοργίᾳ κεχρημένος ὁ Δεσπότης Θεὸς, καὶ παρανομοῦντα τὸν λαὸν παρεδίδου τοῖς ἀλλοφύλοις· οἱόν τινι ῥάβδῳ κεχρημένος, καὶ μάστιγι· καὶ πάλιν μεταμελόμενος (66) ἐλέει [61], καὶ παντοδαπῆς ἠξίου [62] κηδεμονίας. Αὐτίκα γοῦν μετὰ τὴν διὰ (67) τῆς Δεββώρας εὐεργεσίαν, εἰς ἀσέβειαν ἐξωκείλαντα (68) C Μαδιηναίοις παρέδωκεν. Εἶτα μετὰ τὴν παιδείαν, τῆς ἐπικουρίας ἠξίωσε. Διά τινος δὲ τοῦ προφήτου πρῶτον ἐξήλεγξεν αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν. Ἀνέμνησε δὲ καὶ τῶν εὐεργεσιῶν ὧν ἀπήλαυσαν· εἶτα διά τινος ἀγγέλου τὸν Γεδεὼν παραθαῤῥύνας παρατάξασθαι (69) τοῖς πολεμίοις ἐκέλευσεν.

[j] Judic. v, 7. [k] ibid. 8. [l] ibid. 8, 9. [m] Num. xx, 4. [n] Judic. v, 9, 10. [o] ibid. 16. [p] ibid. 22. [q] ibid. 23.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[59] cat. p. 148. καὶ ἅρματα καὶ ἵππον. [60] δώσουσιν εὐφροσύνην. [61] cat. p. 153. μεταμελόμενον ἐλεεῖ. [62] ἀξιοῖ.

NOTÆ.

(54) *Κενούς*. Præferenda est lectio rec. καινοὺς, quam etiam Picus in versione Lat. secutus est, ubi nihil mutandum esse putavimus.

(55) *Ὡς ἄρτον κρίθινον*. Ita in cod. Alex. et Oxon. minus bene exprim. verba textus אֵז לְחֶם שְׂעֹרִים quasi esset אֶת לֶחֶם שְׂעֹרִים. Magis ad Hebr. veritatem h. l. accedit versio quam habet cod. Vatic. τότε ἐπολέμησαν πόλεις ἀρχόντων.

(56) Uterque ἤλεγξεν.

(57) *Δέ*. Uterque addit αὐτήν.

(58) *Ἐὰν — χιλιάδας*. Hæc nullius interpretum Græcorum, quorum h. l. maxima est diversitas, auctoritate muniuntur.

(59) Uterque σιρομαστῶν. In cod. Alex. leg. σειρομάστων.

(60) *Φησὶν*, et deinde πλῆθος — φοβηθῇς, desunt apud Pic.

(61) *Καὶ — ἁρμάτων*. Cod. καὶ ἅρματα καὶ ἵππον.

(62) *Οἱ δυνάσται — δικαιοσ. τῷ Θεῷ*. Hæc fere omnia exprimunt lectiones codicis Alex.

(63) *Καθήμενοι — καί*. Des. utroque loco.

(64) *Μοσφαθὲμ — μαδαρώθ*. Cod. et Pic. Μοσφαδὲ δὲ ἄγριοι ἑρμηνεύονται ἅμα, Δαρώθ. Nec Montf. nec Drusius has lectiones notarunt, quæ etiam in Bosii Notis ad Judic. v, 16, 22, desiderantur.

(65) *Καταρ. μαζώρ*. Des. utroque loco. Pro καταράσασθαι, quod sequitur, cod. et Pic. habent καὶ ἀράσασθαι.

(66) Cod. μεταμελόμενον ἠλέει.

(67) *Διά*. Des. utroque loco.

(68) Uterque ἐξωκείλαντας.

(69) Uterque πατάξασθαι.

ΕΡΩΤ. ΙΓ'[63].

Τί ἐστι· « Πορεύου ἐν τῇ ἰσχύϊ σου ταύτῃ, καὶ σώσεις τὸν Ἰσραὴλ ἐκ χειρὸς Μαδιάμ; »

Προτραπεὶς ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου στρατηγῆσαι, καὶ τοῦ πολέμου καταθαῤῥῆσαι (70), ἔφη πρὸς αὐτόν· « Καὶ εἰ ἔστι Κύριος ἐν ἡμῖν, ἵνα τί εὗρεν ἡμᾶς πάντα τὰ κακὰ ταῦτα; Καὶ ποῦ ἐστι τὰ θαυμάσια αὐτοῦ, ὅσα διηγήσαντο ἡμῖν (71) οἱ πατέρες ἡμῶν, λέγοντες ὅτι ἐξ Αἰγύπτου ἀνήγαγεν ἡμᾶς Κύριος. Καὶ νῦν ἀπώσατο ἡμᾶς Κύριος, καὶ παρέδωκεν ἡμᾶς εἰς χεῖρας Μαδιάμ[64]. » Ἐπειδὴ τοίνυν ἔσχε (72) τὴν μνήμην τῆς τοῦ Θεοῦ θαυματουργίας, καὶ βεβαίαν ἐκέκτητο τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ δόξαν, ὅτι ῥᾴδιον αὐτῷ βουληθέντι τῶν κατεχουσῶν (73) αὐτοὺς συμφορῶν ἀπαλλάξαι, ἔφη (74) ὁ ἄγγελος· « Πορεύου ἐν τῇ ἰσχύϊ σου ταύτῃ, καὶ σώσεις τὸν Ἰσραὴλ ἐκ χειρὸς Μαδιάμ· » ἀντὶ τοῦ, « Μετὰ ταύτης παράταξαι τῆς πίστεως, καὶ νικήσεις. Μηδεὶς δὲ τοῖς ἑξῆς ἐπιμεμφέσθω. Οὐ γὰρ ὡς τῷ Θεῷ ἀπιστῶν ἔφη· « Ἡ χιλιάς μου ταπεινοτέρα ἐστὶν ἐν Μανασσῇ· καὶ ἐγὼ σμικρότερος (75) ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρός μου· » ἀλλὰ μετρίῳ κεχρημένος φρονήματι. Ὅθεν ὑπολαβὼν ὁ ἄγγελος ἔφη· ὅτι Κύριος (76) μετὰ σοῦ, καὶ ἀποκτενεῖς τὸν Μαδιὰμ ὡσεὶ ἄνδρα ἕνα. » Εὐθὺς γοῦν πιστεύσας θυσίαν (77) προσήνεγκεν. Ὁ δὲ ἄγγελος οὐχ ἥρπασε τὴν θείαν τιμήν· ἀλλ' ἱερέως χρείαν ἐπλήρωσε, καὶ ῥάβδῳ πατάξας τὴν πέτραν, ὡλοκαύτωσε τὴν θυσίαν παραδόξῳ πυρί.

ΕΡΩΤ. ΙΔ'.

Τί δήποτε τὸν τῷ Βαὰλ τρεφόμενον μόσχον τῷ Θεῷ προσενεχθῆναι προσέταξε;

Μετατιθεὶς αὐτοὺς ἐκ τῆς πλάνης πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Διά τοι τοῦτο καὶ τὸν ἐκείνου βωμὸν κατασκαφῆναι παρηγγύησε, καὶ τὸ ἄλσος ἐκκοπῆναι. Ἔδει γὰρ τὸν τῆς τοιαύτης[65] χάριτος ἀξιωθέντα, μὴ μόνον εὐσεβεῖν, ἀλλὰ καὶ ἄλλων γενέσθαι διδάσκαλον.

ΕΡΩΤ. ΙΕ'.

Τίνος σύμβολον ὁ πόκος ὁ τὴν δρόσον δεξάμενος;

Πρῶτον ᾔτησεν ὁ Γεδεὼν ἐν τῷ πόκῳ γενέσθαι τὴν δρόσον, πᾶσαν δὲ τὴν γῆν διαμεῖναι ξηράν· μετὰ δὲ ταῦτα, τὴν μὲν γῆν ὑδρανθῆναι[66], μόνον δὲ τὸν πόκον ἄμοιρον διαμεῖναι τῆς δρόσου. Δηλοῖ δὲ ὁ λόγος, ὡς πάλαι μὲν ὁ Ἰσραὴλ τῆς θείας ἀπήλαυσε χάριτος, ὡς ὁ πόκος τῆς δρόσου· ὕστερον δὲ πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις τῶν πνευματικῶν τετύχηκε δωρεῶν. Ἔρημος δὲ τούτων ὁ Ἰσραὴλ γέγονε, καθάπερ ὁ πόκος ἐστερήθη τῆς δρόσου.

A

INTERR. XIII.

Quid sibi vult : « Vade in hac fortitudine tua, et liberabis Israelem de manu Madianitarum [r] ? »

Cum adhortatus esset eum angelus ad cogendum exercitum, et ineundum bellum, dixit Gedeon ad eum : « Si Dominus nobiscum est, cur apprehenderunt nos cuncta mala ista? Et ubi sunt mirabilia ejus, quæ narraverunt patres nostri? ac dixerunt : Ex Ægypto reduxit nos Dominus. Nunc autem repulit nos Dominus, et tradidit in manus Madianitarum [s] ? » Quoniam ergo memor erat mirabilium Dei, firmamque de Deo tenebat opinionem, illum, si vellet, eos facile liberare posse a calamitatibus quibus detinebantur, dixit angelus : « Proficiscere in fortitudine ista tua, et **333** salvabis Israel de
B manu Madianis; » quasi diceret : Cum hac fide aciem instrue, et vinces. Neque damnet quisquam ea quæ sequuntur. Non enim velut diffidens de Deo dixit : « Familia mea humillima est in tribu Manasse, et ego minimus in domo patris mei [t]; » sed de se modeste sentiens. Quapropter angelus respondens ait : « Dominus tecum erit, et interficies Madianitas, sicut virum unum [u]. » Confestim ergo dictis fidem adhibens obtulit sacrificium. Sed angelus honorem Deo debitum non subripuit : verum sacerdotis officio functus est, virgaque percutiens petram, igne prodigioso hostiam totam exussit.

C

INTERR. XIV.

Quare Deo jussit offerri vitulum qui pro Baale nutriebatur [v] ?

Quia traducebat eos ab errore ad veritatem. Propterea illius aram everti, et lucum abscindi præcepit. Decebat enim eum qui talem gratiam erat adeptus, non solum pium esse, sed aliis quoque pietatis esse magistrum.

INTERR. XV.

Quid significabat vellus illud quod rorem suscipiebat [x] ?

Postulavit primo Gedeon ut rore perfunderetur vellus, tota vero terra sicca permaneret : post hæc autem, ut humectaretur terra, solum autem vellus rore careret. Quæ verba innuunt Israelitas olim
D quidem gratia potitos esse, sicuti vellus rore; postea vero universam hominum naturam adeptam esse spiritualia **334** dona, quibus tanquam rore vellus Israel privatus est.

[r] Judic. vi, 14. [s] ibid. 13. [t] ibid. 15. [u] ibid 16. [v] ibid. 25. [x] ibid. 38.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[63] Qu. 13 initium usque ad ἄνδρα ἕνα, p. 333, exstat in cat. p. 163, ad cap. vi, 14. Reliqua vid. ib. p. 165, ad vers. 21. [64] cat. p. 163, ἐν χειρὶ Μαδ. [65] cat. p. 166, τοσαύτης. [66] cat. p. 168, ὑγρανθῆναι.

NOTÆ.

(70) Uterque καθαῤῥῆσαι.
(71) Ἡμῖν. Des. utroque loco.
(72) Ἔσχε. Uterque εἶχεν.
(73) Cod. κατεχόντων.
(74) Ἔφη. Hoc loco quædam desunt apud Pic.
(75) Cod. σμικρός.
(76) Κύριος. Uterque addit ἔσται.
(77) Uterque, θυσίας.

INTERR. XVI.

Cur eos solum in aciem descendere jussit, qui more canis biberant [y]?

Dominus Deus rationem ipse aperuit : « Multus enim, inquit, est populus tecum, ut tradam Madianitis in manum eorum, ne quando glorietur Israel contra me, dicens : Manus mea liberavit me [z]. » Quare maxima parte dimissa, eos qui reliqui erant ad fluvium jubet adduci : e quibus cum plures celeriter se demittentes genu flexo biberent, trecenti vero per ignaviam hoc non agentes manu aquam ori admoverent, hos solos ut ignavos et socordes jussit in hostes irruere, ut omnibus perspectum esset auxilium divinum. Hunc etiam in modum, per duodecim piscatores et publicanos, et unum coriarium, dæmonum exercitum fudit, et naturam humanam salvavit. Unde propheta Isaias componens illa cum istis ait : « Virgam infidelium dissipavit Dominus sicut die Madianitarum [a]. » Sicut enim hoc loco nudis usus est militibus, sinistra quidem gestantibus lucernas in urnis latentes, dextra vero tubas : ita sacros apostolos misit nudos per universam terram, ferentes lucernam miraculorum, et prædicationum tubam.

A

ΕΡΩΤ. ΙϚ'.

Τί δήποτε τοὺς κυνὶ παραπλησίως πεπωκότας μόνους ἐκέλευσε παρατάξασθαι;

Δεδήλωκε τὴν αἰτίαν αὐτὸς ὁ Δεσπότης Θεός. « Πολὺς γάρ, φησίν, ὁ ὄχλος ὁ μετὰ σοῦ, ὥστε παραδοῦναί με τὴν Μαδιὰμ ἐν χειρὶ αὐτῶν, μήποτε καυχήσηται Ἰσραὴλ ἐπ' ἐμὲ, λέγων· Ἡ χείρ μου ἔσωσέ με. » Τῶν πλείστων τοίνυν ἀπολυθέντων, τοὺς ὑπολειφθέντας τῷ ποταμῷ προσαχθῆναι προσέταξεν, εἶτα τῶν πλειόνων εἰς γόνυ κλιθέντων, καὶ πεπωκότων (78) συντόμως· τῶν δὲ τριακοσίων τοῦτο μὲν δι' ὄκνον οὐ πεποιηκότων, τῇ δὲ χειρὶ τὸ νᾶμα προσενεγκόντων τῷ στόματι, τούτους μόνους ἐκέλευσεν, ὡς ἀργοὺς καὶ νωθεῖς, κατὰ τῶν ἀντιπάλων ὁρμῆσαι· ἵνα γένηται δήλη πᾶσιν ἡ θεία ῥοπή. Οὕτω καὶ διὰ B δώδεκα ἁλιέων (79) καὶ τελωνῶν [67], καὶ σκυτοτόμου (80) ἑνὸς, τὴν τῶν δαιμόνων κατέλυσε φάλαγγα, καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν διέσωσε. Τούτου χάριν ὁ προφήτης Ἡσαΐας τούτοις ἐκεῖνα παρέβαλλεν (81), καὶ ἔφη· « Τὴν γὰρ ῥάβδον τῶν ἀπειθούντων (82) διεσκέδασε Κύριος [68], ὡς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐπὶ Μαδιάμ. » Ὥσπερ γὰρ ἐνταῦθα γυμνοῖς ἐχρήσατο στρατιώταις, τῇ μὲν λαιᾷ φέρουσι κεκρυμμένας ἐν ἀμφορεῦσι λαμπάδας· τῇ δεξιᾷ δὲ τὰς σάλπιγγας· οὕτω τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους γυμνοὺς εἰς τὴν οἰκουμένην ἀπέστειλε, φέροντας τὴν λαμπάδα τῶν θαυμάτων, καὶ τὴν σάλπιγγα τῶν κηρυγμάτων.

* 335 INTERR. XVII.

Quid est : « Fecit ex illis Gedeon ephod, et statuit illud in civitate sua Ephrata [b]? »

Contra legem quidem erat quod factum fuit. Nam solis sacerdotibus ephod uti licebat : per illud enim revelabatur quid facto opus esset. Gedeonis tamen intentio minime vergebat ad impietatem : sed cum esset princeps et dux exercitus, volebat cognoscere per ephod, quid agere deberet. At hoc populo conciliavit contagionem iniquitatis : « Fornicatus enim est, inquit, cunctus Israel post illud ibi : et factum est Gedeoni et domui ejus in scandalum [c]. » Ephod autem interpretatus est in Exodo *superhumerale*, cui copulabatur rationale : per illud vero indicabatur futura in bello victoria. Quod clarius cognoscitur ex historia Regnorum [d]. Cum enim alienigenæ coegissent exercitum, præcepit Saul sacerdoti ut afferret ephod : tum ubi cognovisset hostes esse perturbatos, declaratamque victo-

ΕΡΩΤ. ΙΖ' [69].

Τί ἐστιν· « Ἐποίησεν (83) αὐτὰ [70] Γεδεὼν εἰς ἐφοὺδ, καὶ ἔστησεν αὐτὸ ἐν τῇ πόλει αὐτοῦ ἐν Ἐφραθά; »

C Παράνομον μὲν τὸ γεγονός. Τῷ (84) γὰρ ἐφοὺδ μόνοις ἐξῆν κεχρῆσθαι τοῖς ἱερεῦσι· δι' ἐκείνου [71] γὰρ τὸ πρακτέον ἀπεκαλύπτετο. Ὁ μέντοι τοῦ Γεδεὼν σκοπὸς οὐκ εἰς ἀσέβειαν ἀπέκλινεν, ἀλλ' ὡς ἄρχων καὶ στρατηγὸς ἐβούλετο διὰ τοῦ ἐφοὺδ τὸ πρακτέον μανθάνειν· τῷ δὲ λαῷ πρόξενον παρανομίας ἐγένετο. « Ἐξεπόρνευσε γὰρ, φησὶ, πᾶς Ἰσραὴλ ὀπίσω αὐτοῦ ἐκεῖ· καὶ ἐγένετο τῷ Γεδεὼν, καὶ [72] τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, εἰς σκάνδαλον. » Τὸ δὲ ἐφοὺδ, *ἐπωμίδα* ἐν τῇ Ἐξόδῳ (85) ἡρμήνευσεν, ᾗ τὸ λόγιον συνήπτετο· δι' ἐκείνου δὲ ἡ ἐν πολέμοις ἐδηλοῦτο νίκη. Ἡ δὲ τῶν Βασιλειῶν ἱστορία σαφέστερον τοῦτο διδάσκει. Τῶν γὰρ ἀλλοφύλων συνηθροισμένων, ἐκέλευσεν ὁ Σαοὺλ ἆραι τὸ ἐφοὺδ (86) τὸν ἱερέα· εἶτα τεταραγμένους τοὺς πολεμίους ἰδὼν, καὶ τὴν νίκην δεδηλωμένην D « Συνάγαγε, φησὶ, τὸ ἐφούδ. » Δῆλον τοίνυν ὡς

[y] Judic. VII, 5 seqq. [z] ibid. 2. [a] Isa. IX, 4. [b] Judic. VIII, 27. [c] ibid. [d] I Reg. XIV, 18, 19.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[67] cat. p. 169. τελώνου. [68] Κύριος om. [69] Qu. 17. initium usque ad αὐτὸ κέκληκεν exstat in cat. p. 180, ad cap. VIII, 27. Reliqua vid. ib. p. 190, ad cap. IX, 56, 57. [70] cat. p. 180, αὐτό. [71] δι' ἐκ δέ. [72] τῷ Γεδ. καὶ om.

NOTÆ.

(78) Uterque, πεπτωκότων.
(79) Cod. ἁλιάστων. Minus bene.
(80) Cod. συντόμου. Pic. συντοτόμου. Utrumque minus recte.
(81) Cod. παρέλαβεν.
(82) Ἀπειθούντων. Rec. lect. l. c. est ἀπαιτούντων.
(83) Uterque, αὐτοῖς.
(84) Uterque τό.
(85) Ἐξόδῳ. Vid. supra, p. 166.
(86) Τὸ ἐφούδ. Vid. supra, p. 167.

ὕφασμα ἦν τοῖς ἱερεῦσι περιτιθέμενον, καὶ προμηνύον τὸ πρακτέον, καὶ ὁ Ἀκύλας δὲ *ἐπένδυμα* αὐτὸ κέκληκεν. Τὰ δὲ κατὰ τὸν Ἀβιμέλεχ, καὶ τοὺς Σικημίτας, διδάσκει ἡμᾶς, ὡς ἡ πονηρὰ συμφωνία τοῖς χρωμένοις ἐπάγει πανωλεθρίαν εἰς διχόνοιαν τελευτῶσα. Κοινῇ γὰρ τοῦ Γεδεὼν ἀνελόντες τοὺς παῖδας, ὑπ' ἀλλήλων διώλοντο.

A riam : « Contrahe, inquit, ephod. » Constat ergo texturam quamdam fuisse, quæ sacerdotibus circumponebatur, prænuntiantem quid agere conveniret. Aquila vero vocavit illud, *superindumentum*. Cæterum ex his quæ contigerunt Abimelecho et Sichemitis, discimus improbam consensionem interitum afferre utentibus ea, et in dissensionem desinere. Qui enim liberos Gedeonis simul interfecerant, mutuis plagis perierunt.

ΕΡΩΤ. ΙΗ'[73].

Τί ἐστιν· « Ἔσπειρεν ἐν αὐτῇ (87) *ἅλας ; »*

Τὴν ἀκαρπίαν τοῦτο[74] δηλοῖ· οὐδὲν γὰρ ἐξ ἁλῶν φύεται. Ἐπισημήνασθαι δὲ δεῖ, ὅτι μικρᾶς ἀνακωχῆς ἀπολαύοντες, εὐθὺς τοῖς εἰδώλοις ἐλάτρευον· « Προσέθεντο γὰρ, φησὶν, οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ποιῆσαι τὸ πονηρὸν ἔναντι Κυρίου, καὶ ἐλάτρευσαν τοῖς Βααλεὶμ, καὶ τοῖς Ἀσταρὼθ, καὶ τοῖς θεοῖς Σιδῶνος, καὶ τοῖς θεοῖς Μωὰβ, καὶ τοῖς θεοῖς Ἀμμὼν, καὶ τοῖς θεοῖς τῶν ἀλλοφύλων. » Ἐπειδὴ δὲ ὀργισθεὶς[75] ὁ Θεὸς ἐπέστησεν αὐτοῖς τὸν τῶν Ἀμμανιτῶν βασιλέα, ἐβόησαν μὲν πρὸς τὸν σωτῆρα Θεὸν, καὶ σφῶν αὐτῶν κατηγόρησαν, ὅτι τὸν εὐεργέτην καταλιπόντες, καὶ ἀληθινὸν Θεόν τε καὶ Κύριον, τοῖς ψευδωνύμοις ἐλάτρευσαν· εἶτα διελέγξας αὐτῶν ὁ φιλάνθρωπος Κύριος τὴν ἀχάριστον γνώμην· πολλῆς γὰρ πολλάκις ἀπολαύσαντες κηδεμονίας, τὴν τῶν εἰδώλων προετίμησαν θεραπείαν· καὶ ἀπειλήσας ὡς οὐδεμιᾶς αὐτοὺς ἀξιώσει κηδεμονίας. « Οὐ προσθήσω γὰρ, φησὶν, ἔτι[76] σῶσαι (88) ὑμᾶς, βαδίζετε καὶ βοᾶτε πρὸς τοὺς θεοὺς οὓς ἐξελέξασθε ἑαυτοῖς, καὶ αὐτοὶ[77] σωσάτωσαν ὑμᾶς ἐν καιρῷ θλίψεως ὑμῶν. » Ἐπειδὴ τοίνυν[78] καὶ τὰς οἰκείας ὡμολόγησαν παρανομίας, καὶ μετέστησαν τοὺς θεοὺς τοὺς ἀλλοτρίους ὀπίσω (89) αὐτῶν [79], καὶ ἐλάτρευσαν τῷ Κυρίῳ, τῆς παρ' αὐτοῦ βοηθείας ἀπήλαυσαν.

INTERR. XVIII.

Quid hoc est : « Conspersit eam sale[e] *? »*

Hoc denotat sterilitatem : quoniam ex sale nullus fructus **336** nascitur. Sed hoc utique notandum est, quod brevibus induciis usi mox redierint ad serviendum idolis : « Addiderunt enim, inquit, B filii Israel, ut facerent malum in conspectu Domini, et coluerunt Baalim, et Astaroth, deos Sidonis, Moab, et Ammon, deos denique extranearum gentium [f]. » At cum Deus ira permotus suscitasset in illos regem Ammonitarum, clamaverunt ad Deum conservatorem, seipsos accusantes, quod relicto benefico ac vero Deo et Domino, falsos deos coluissent. At cum increpasset benignus * Dominus ingratum eorum animum (multiplicem enim providentiam ejus sæpius experti, idolorum cultum præposuerant), et comminatus esset nullas se posthac laturum suppetias : « Non enim porro, inquit, liberabo vos, ite et invocate deos, quos ipsi vobis elegistis, et liberent vos tempore afflictionis vestræ [g]. » C Ubi suas iniquitates confessi sunt, alienosque deos removerunt a se, servientes Domino, auxilium ejus senserunt.

ΕΡΩΤ. ΙΘ'.

Τί ἐστιν· « Εἴπατε δὴ σύνθημα (90)*; »*

Οἱ τῆς Ἐφραῒμ φυλῆς ἐπεστράτευσαν τῷ Ἰεφθάε, χαλεπαίνοντες ὅτι δὴ τῆς κατὰ τῶν Ἀμμανιτῶν οὐκ ἐκοινώνησαν νίκης· εἶτα δυσπραγήσαντες ἔφυγον. Ἀλλὰ λόχον τινὰ τῶν συστρατευομένων ἀποστείλας ὁ Ἰεφθάε διαβῆναι τὸν ποταμὸν αὐτοὺς διεκώλυσεν. Ἔπειτα πειρωμένους ἐξαπατῆσαι, καὶ λέγοντας ἐκ τῶν ἄλλων εἶναι (91) φυλῶν, ἐκέλευσεν ἐπερωτᾶσθαί τινα λόγον, ὃς ἐπέφερε διὰ τῆς γλώττης τὸν ἔλεγχον. Ὥσπερ γὰρ Ὀσροηνοὶ, καὶ Σύροι, καὶ Εὐφρατήσιοι, καὶ Παλαιστῖνοι, καὶ Φοίνικες, τῇ Σύρων χρῶνται

INTERR. XIX.

Quid illud est : « Dicite tesseram[h]*. ? »*

Qui erant de tribu Ephraim, ægre ferentes quod victoriæ ab Ammonitis reportatæ participes non fuissent, prælium inierunt adversus Jephtham : deinde cum res illis male successissent, fugerunt. Tunc Jephtha missa cohorte ex iis quos secum habebat, impedivit ne flumen trajicerent. Et cum eum circumvenire tentarent, **337** et ex aliis tribubus D se esse dicerent : præcepit ut interrogarentur verbum quoddam, ex cujus pronuntiatione arguerentur. Quemadmodum enim Osrhoeni, et Syri, et Eu-

[e] Judic. IX, 45. [f] Judic. X, 6. [g] ibid. 13, 14, [h] Judic XII, 6.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[73] Qu. 18 tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad ἐξ ἁλ. φύεται exstat in cat. p. 188, ad cap. IX, 45. 2.) ἐπισημήνασθαι — ἀλλοφύλων, p. 336, vid. ib. p. 191, ad cap. X, 6. 3.) ἐπειδὴ et rel. vid. ib. ad vers. 10. [74] cat. p. 188, τοῦτο om. [75] cat. p. 191, ὀργισθεὶς αὐτοῖς. [76] φησὶ, τοῦ. [77] καὶ αὐτοὶ om. [78] τοίνυν. [79] ἀλλοτρ. ἐκ μέσου αὐτῶν.

NOTÆ.

(87) *Ἐν αὐτῇ*. Ita leg. in cod. Oxon. Reliqui habent, αὐτήν.
(88) *Ἔτι σῶσαι*. Cod. ἐπισῶσαι.
(89) *Ὀπίσω*. Uterque, ἐκ μέσου.
(90) *Σύνθημα*. Ita in cod. Alex. et Oxon. exprimitur vox שִׁבֹּלֶת Judic. XII, 6. Cod. Vatic. habet *στάχυς*. Utraque vox Græca conjungitur in edit. Complut., teste Bosio.
(91) *Εἶναι*. Abest a cod.

phratæi, et Palæstini, ac Phœnices, lingua Syrorum utuntur, longe tamen diversa est singulorum loquendi proprietas : ita Hebrææ quidem erant duodecim tribus, sed, ut verisimile est, habebant sua idiomata, non aliter quam illa. Nam, ut Syrus refert, aliis spicam appellantibus *embla*, qui sunt de tribu Ephraim ex quadam consuetudine *embelo* dicebant. Hoc probe sciens Jephtha pronuntiare jussit, et convictos interemit.

INTERR. XX.

Quamobrem permisit Dominus Deus mactari filiam Jephthæ ?

Nimis stolida erat Jephthæ pollicitatio. Animadvertere enim debebat, ut fieri poterat, canem vel asinum illi primum occurrere posse, quæ tamen ex lege immunda sunt animalia. Dominus igitur Deus per illum erudiens cæteros, ut prudenter et discrete promissiones suas emittant, cædem hanc non cohibuit. Quod tamen hujusmodi victimas damnet, testis est beatus David, clamans : « Et immolaverunt filios suos et filias suas dæmoniis : et effuderunt sanguinem innocentem, sanguinem * filiorum suorum et filiarum, quas sacrificaverunt sculptilibus Chanaan, et infecta est terra sanguinibus [i], » et quæ sequuntur. Ipse quoque Dominus Deus per Ezechielem prophetam ait : « Et accepisti filios tuos et filias **338** tuas, quos genuisti mihi, et obtulisti illos amatoribus tuis : hoc supra omnem fornicationem tuam [j]. » Atque ut indicaret impietatis excessum, addidit : « Quod non cogitaram, nec ascenderat in cor meum. » Quinetiam Abrahami dilectionem erga Deum cum exercere vellet, præcepit ut sacrificaret filium : cumque ipsius justi demonstrasset animum, ne mactaretur inhibuit. Reliqua declarant ipsius Jephthæ imperfectionem. Nam cum promisisset se oblaturum in sacrificium quidquid primum occurreret, ut vidit filiam hoc fecisse, et vestem scidit, et acerbe flevit, eique spatio primum ad lugendum concesso, tunc eam immolavit. Longe autem illo melior filia : « Si enim, inquit, de me os tuum aperuisti ad Dominum, fac mihi sicut exiit ore tuo, pro eo quod tibi fecit Dominus ultionem de hostibus tuis, de filiis Ammon [k]. » Ut ergo doceret Dominus Deus quo pacto emittendæ sint erga eum promissiones, immolationem non compescuit. Deinceps historia nos instruit

A φωνῇ· πολλὴν δὲ ὅμως ἡ διάλεξις[80] ἔχει διαφοράν· οὕτως Ἑβραῖοι μὲν ἦσαν αἱ δυοκαίδεκα φυλαί, εἶχον δέ τινα ὡς εἰκὸς ἰδιώματα, ὥσπερ ἀμέλει καὶ αὕτη. Ὡς γάρ[81] ὁ Σύρος φησί, τῶν ἄλλων τὸν ἄσταχυν ἐμβλὰ (92) καλούντων, οἱ τοῦ Ἐφραῒμ ἔκ τινος συνηθείας ἐμβελὼ (93) ἔλεγον. Τοῦτο γινώσκων Ἰεφθάε λέγειν ἐκέλευσε, καὶ διελεγχομένους ἀνῄρει.

ΕΡΩΤ. Κ'[82].

Τί δήποτε συνεχώρησεν ὁ Δεσπότης Θεὸς τοῦ Ἰεφθάε σφαγῆναι τὴν θυγατέρα ;

Ἀνόητος ἄγαν ἡ τοῦ Ἰεφθάε ὑπόσχεσις. Ἔδει γὰρ αὐτὸν συνιδεῖν, ὡς εἰκός, κύνα πρῶτον ἢ ὄνον συναντῆσαι, τὰ κατὰ τὸν νόμον ἀκάθαρτα. Παιδεύων

B τοίνυν δι' ἐκείνου τοὺς ἄλλους ὁ Δεσπότης Θεός, ὥστε μετὰ συνέσεώς τε καὶ γνώσεως ποιεῖσθαι τὰς ὑποσχέσεις, οὐκ ἐκώλυσε τὴν σφαγήν. Ὅτι γὰρ τῶν τοιούτων θυμάτων κατηγορεῖ, μάρτυς ὁ μακάριος Δαβὶδ βοῶν· « Καὶ ἔθυσαν τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν τοῖς δαιμονίοις· καὶ ἐξέχεαν αἷμα ἀθῷον, αἷμα υἱῶν αὐτῶν καὶ θυγατέρων, ὧν ἔθυσαν τοῖς γλυπτοῖς Χαναὰν (94), καὶ ἐφονοκτονήθη ἡ γῆ ἐν τοῖς αἵμασι, » καὶ τὰ ἑξῆς (95). Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Δεσπότης Θεὸς δι' Ἰεζεκιὴλ τοῦ προφήτου φησί· « Καὶ ἔλαβες τοὺς υἱούς σου, καὶ τὰς θυγατέρας σου, οὓς ἐγέννησάς μοι[83], καὶ προσήνεγκας αὐτοὺς τοῖς ἐρασταῖς σου· τοῦτο παρὰ πᾶσαν τὴν πορνείαν σου. » Καὶ δεικνὺς τὴν τῆς ἀσεβείας ὑπερβολήν, προσέθηκεν· « Ὃ οὐκ ἐνεθυμήθην, οὐδὲ ἀνέβη εἰς

C τὴν καρδίαν μου. » Καὶ τοῦ Ἀβραὰμ δὲ γυμνάσαι τὸ φιλόθεον βουληθείς, προσέταξε μὲν τὸν υἱὸν ἱερεῦσαι· δείξας δὲ τοῦ δικαίου τὴν γνώμην, ἐκώλυσε τὴν σφαγήν. Δηλοῖ δὲ καὶ τὰ ἑξῆς τοῦ Ἰεφθάε τὸ ἀτελές. Ὑποσχόμενος γὰρ πᾶν πρῶτον ὑπαντῶν εἰς θυσίαν προσοίσειν, εἶτα τὴν παῖδα τοῦτο δράσασαν θεασάμενος, καὶ τὴν ἐσθῆτα διέῤῥηξε, καὶ πικρῶς ὠλοφύρατο, καὶ θρηνῆσαι αὐτῇ συνεχώρησε πρότερον, εἶθ' οὕτω κατέθυσεν. Ἀμείνων δὲ αὐτοῦ ἡ θυγάτηρ πολλῷ· « Εἰ ἐν ἐμοὶ γάρ, φησίν, ἤνοιξας τὸ στόμα σου πρὸς Κύριον, ποίει μοι ὃν τρόπον ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ στόματός σου, ἀνθ' ὧν ἐποίησέ σοι Κύριος ἐκδίκησιν ἐκ τῶν ἐχθρῶν σου, ἐκ τῶν υἱῶν Ἀμμών. » Διδάσκων τοίνυν ὁ Δεσπότης Θεός, πῶς δεῖ ποιεῖσθαι τὰς

D πρὸς αὐτὸν ὑποσχέσεις, οὐκ ἐκώλυσε τὴν σφαγήν. Μετὰ ταῦτα[84] διδάσκει ἡμᾶς ἡ ἱστορία τῶν ἀγγέλων

[i] Psal. CV, 37, 38. [j] Ezech. XVI, 20, 22. [k] Judic. XI, 36.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[80] cat. p. 203. ἡ λέξις. [81] αὐτοί. Καὶ γάρ, etc. [82] Qu. 20 (quæ in cat. decimæ nonæ præmittitur) initium usque ad ἐκώλυσε τ. σφαγήν, p. 338, exstat in cat. p. 200, ad cap. XI, 39. Reliqua vid. ib. p. 208, ad cap. XIII, 16. [83] cat. p. 200. ἃς ἐγ. μοι. [84] μετὰ ταῦτα om.

NOTÆ.

(92) Ἐμβλά. Uterque σεμβλά.
(93) Ἐμβελώ. Cod. σεμβελός. Pic. Σεμβὲλ ὡς.
(94) Καὶ — Χαναάν. Des. utroque loco.

(95) Καὶ τὰ ἑξῆς. Hæc in cod. August. finem faciunt.

τὴν περὶ τὸν Θεὸν εὔνοιαν. Τοῦ Μανωὲ γὰρ ἔριφον A αὐτῷ προσενεγκεῖν ἐθελήσαντος, ἔφη ὁ θεῖος ἄγγελος· « Ἐὰν παραβιάσῃ (96) με, οὐ φάγομαι τῶν ἄρτων σου. Καὶ ἐὰν ποιήσῃς ὁλοκαύτωμα, τῷ Κυρίῳ ἀνοίσεις αὐτό. » Τροφῆς, φησὶν, οὐ δέομαι· θυσίαν οὐ δέχομαι. Τοῦτο μὲν γὰρ Θεοῦ, ἐκεῖνο δὲ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἴδιον. Ἐγὼ δὲ οὔτε ὡς ἄνθρωπος χρήζω τροφῆς, οὔτε τὴν θείαν ἁρπάζω τιμήν. Καὶ ἐντεῦθεν[85] δῆλον, ὡς οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀβραὰμ δεξιωθέντες, ἑτέρῳ τινὶ τρόπῳ τὴν παρατεθεῖσαν τροφὴν κατηνάλωσαν (97).

quænam sit angelorum in Deum benevolentia. Nam divinus angelus Manoæ hædum illi offerre volenti dixit : « Si me cogis, non comedam de panibus tuis. Si autem vis holocaustum facere, offeres illud Domino [l]. » Esca, inquit, non indigeo : sacrificium non suscipio. Hoc enim Dei, illud autem humanæ naturæ proprium. Ego vero nec instar hominis opus habeo cibo, nec honorem Deo debitum rapio. Unde perspicuum est angelos ab Abrahamo exceptos quodam alio modo propositam escam consumpsisse.

(*Hactenus Joannis Pici versio, deinceps Gentiani Herveti.*)

(98) ΕΡΩΤ. ΚΑ'[86].

Πῶς ὁ Σαμψὼν ἐκδεδιῃτημένως (99) καὶ παρανόμως ζῶν πνευματικῆς ἀπήλαυσε χάριτος; B

Καὶ ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς καὶ ἀναξίοις ὁ Δεσπότης ἑτέρας χάριν οἰκονομίας τῆς θείας μεταδίδωσι δωρεᾶς. Τοῦτο κἀν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις δείκνυσιν ὁ Σωτὴρ (1)· «Πολλοὶ γὰρ, φησὶν, ἐλεύσονται (2) ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, καὶ ἐροῦσί μοι (3), Κύριε, Κύριε, οὐ (4) τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; καὶ ἐρῶ αὐτοῖς· Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ (5) οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν· οὐκ οἶδα (6) τίνες ἐστέ. » Τοῦτο καὶ ἐνταῦθα πεποίηκεν ὁ Δεσπότης Θεός. Τῶν γὰρ ἀλλοφύλων ἐθελήσας καταλῦσαι τὸ κράτος, διὰ τῆς πνευματικῆς χάριτος ῥώμην αὐτῷ καὶ δύναμιν ἐδωρήσατο. Διά τοι τοῦτο καὶ συνεχώρησεν αὐτὸν[87] ἀλλόφυλον γῆμαι γυναῖκα. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει· « Καὶ ὁ πατὴρ C αὐτοῦ, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ οὐκ ἔγνωσαν, ὅτι παρὰ Κυρίου ἐστὶν, ὅτι ἀνταπόδομα αὐτῷ (7) ζητεῖ ἀπὸ τῶν ἀλλοφύλων. » Τὸ δὲ « Παρὰ Κυρίου ἐστὶν, » οὐ τὴν ἐνέργειαν τὴν θείαν, ἀλλὰ τὴν συγχώρησιν τὴν θείαν δηλοῖ

339 INTERR. XXI.

Quomodo Samson dissolute et flagitiose vivens, spiritualem gratiam est assecutus?

Perspicuum hinc est, quod Dominus propter aliam dispensandi rationem etiam indignis divinum donum impertiat. Hoc etiam significavit in Evangeliis Salvator : « Multi enim venient in illo die, et dicent mihi : Domine, Domine, nonne [·] in tuo nomine prophetavimus, et in tuo nomine multa præclara virtutis opera fecimus ? Et dicam eis : Recedite a me, qui operamini iniquitatem, non novi quinam sitis [m]. » Hoc etiam hic fecit Dominus Deus. Nam cum alienigenarum vellet frangere potentiam, per gratiam spiritualem ei donavit robur et vires. Propter hoc certe concessit etiam ei ut externi generis duceret uxorem. Et hoc quoque docet historia, dicens : « Et pater et mater ejus nesciebant quod esset a Domino, quod retributionem ille quæreret ex alienigenis [n]. » Illud autem : « Est a Domino, » non divinam significat actionem, sed concessionem.

ΕΡΩΤ. ΚΒ'[88].

Τί δήποτε καὶ Ναζηραῖος (8) ὢν, καὶ ὑπὸ τὸν νόμον τελῶν, ἔφαγε τὰ ἐν τῷ στόματι τοῦ λέοντος, καὶ νεκροῦ (9) ὄντος[89], κατασκευασθέντα κηρία.

Δηλοῖ καὶ τοῦτο τῶν τοιούτων νόμων οὐ πᾶσιν (10) ἀναγκαίαν τὴν χρείαν (11). Οὐδεὶς γὰρ τῶν τοὺς

INTERR. XXII.

Quare cum esset Nazaræus, et sub lege viveret, favum comedit, qui in ore leonis, et quidem mortui, paratus fuerat [o].

340 Hoc quoque significat usum harum legum non omnibus esse necessarium. De nullo enim ex

[l] Judic. XIII, 16. [m] Matth. VII, 22, 23. [n] Judic. XIV, 4. [o] ibid. 9.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[85] ἐντεῦθεν δέ. [86] Qu. 21 initium usque ad τῶν ἀλλοφύλων exstat in cat. p. 210, ad cap. XIII, 25. Reliqua vid. ib. p. 211, ad cap. XIV, 4. [87] cat. p. 270. συνεχ. αὐτός. [88] Qu. 22 in cat. tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad ὕδατος χρείαν exstat p. 213, ad cap. XIV, 9. 2.) ἀλλὰ τοῦτον — ἀπ' αὐτοῦ vid. ib. p. 227, ad cap. XVI, 20. 3.) οὐ παντελῶς et rel. vid. ib. p. 230, ad vers. 28-30. [89] cat. p. 213, νεκροῦ λέοντος.

NOTÆ.

(96) *Παραβιάσῃ με.* Lectio cod. Oxon. Judic. XIII, 16.

(97) *Κατηνάλωσαν.* Hoc in loco desinit editio Pici.

(98) Variantes lectiones, quas ad reliqua libri Judicum capita et ad librum Ruth exhibemus, debentur studio Dav. Hœschelii, qui suis ad Photium Notis, p. 53 seqq. proximas sectiones e cod. quodam Bavarico inseruit.

(99) Cod. Bavar. ἐκδιαιτώμενος.

(1) *Δείκνυσιν ὁ σωτήρ.* Cod. Bavar. δεδήλωκε.

(2) *Φησὶν, ἐλεύσονται.* Cod. ἐροῦσι μοί φησιν, omisso ἐλεύσονται.

(3) *Καὶ ἐροῦσί μοι.* Des.

(4) *Κύριε οὐ.* Cod. οὐκ ἐν, omisso Κύριε.

(5) *Ἀπ' ἐμοῦ.* Cod. addit πάντες.

(6) *Οἶδα.* Cod. addit ὑμᾶς.

(7) Cod. αὐτὸς, quæ est lectio recepta . c.

(8) Cod. Ναζιραῖος.

(9) *Καὶ νεκροῦ ὄντος.* Des.

(10) *Πᾶσιν.* cod. Bavar. πᾶσαν.

(11) *Χρείαν.* Cod. χάριν.

iis qui has leges essent transgressi, sumptum est supplicium. Si quispiam autem existimat hoc fecisse Samsonem, ut qui non fuerit exactus et diligens legum observator, rursus consideret quod sitienti ei laticem dederit ex concava asini maxilla scaturire jussum. Ipsa autem ex lege erat immunda triplici ratione. Nam et asinus vivus est immundus, et mortuus rursus est immundus : et quod cædis fuerat instrumentum, ac mille alienigenas occiderat, aliam contraxerat immunditiam. Sed legislator tamen ex ea, et non aliunde, ei præbuit usum aquæ. Cæterum hunc ipsum invictum et inexpugnabilem, qui multis nuper alienigenarum millibus erat formidabilis, in captivitatem redegit meretrix muliercula : adeo bellica acie est gravius bellum cupiditatis. Eum enim qui se fortissime gesserat, et propter præclara et admirabilia facinora celebrabatur laudibus, captivum fecit voluptas. Ipsa enim eum divina nudavit gratia : « Excitatus est enim, inquit, Samson e somno suo, et dixit : Egrediar, et faciam sicut semper, et me excutiam. Et ipse nescivit quod Dominus ab eo recesserit [p]. » Non eum autem omnino reliquit benignus et clemens Deus : sed cum eum vidisset probris affectum et contumeliis, misertus est, et precantem exaudiit, et tantas vires ei suppeditavit, ut et concuteret columnas quæ ferebant templum idolorum,
341 et tectum simul cum eis dejiceret, ac tria virorum millia simul obrueret, et longe majorem numerum mulierum.

INTERR. XXIII.

Undenam Samson tot venatus est vulpes?

Erat mons apud eos, qui alebat multas vulpes; et hoc docet historia : « Cœpit enim, inquit, Amorrhæus habitare in monte myrteti, ubi sunt ursi et vulpes [q]. »

INTERR. XXIV.

Quid est : « Fecit Micha ephod et theraphim [r] ? »

De ephod sæpe diximus, quod fuerit vestis sacerdo-

A τοιούτους παραβεβηκότων νόμους εἰσεπράχθη δίκας· Εἰ δέ τις ὑπείληφε τοῦτο πεπραχέναι τὸν Σαμψὼν, ὡς οὐκ ἀκριβῆ φύλακα τοῦ νόμου γεγενημένον, σκοπησάτω πάλιν, ὡς διψήσαντι νᾶμα δέδωκεν ὁ Θεὸς, τὸ κοῖλον τῆς τοῦ ὄνου σιαγῶνος ἀναβλῦσαι κελεύσας. Αὕτη δὲ κατὰ τὸν νόμον τριπλῆς μετεῖχεν (12) ἀκαθαρσίας. Καὶ γὰρ (13) ζῶν [90] ὁ ὄνος ἀκάθαρτος, καὶ νεκρὸς πάλιν ἀκάθαρτος, καὶ τὸ φονικὸν γενόμενον ὄργανον, καὶ χιλίους κατακοντίσαν (14) τῶν ἀλλοφύλων, ἄλλην εἶχεν ἀκαθαρσίαν. Ἀλλ' ὅμως ὁ τοῦ νόμου νομοθέτης ἐντεῦθεν αὐτῷ, καὶ οὐκ ἄλλοθεν, παρέσχε τὴν τοῦ ὕδατος χρείαν (15). Ἀλλὰ τοῦτον τὸν ἀχείρωτον, τὸν ἀήττητον, ὃν πάλαι (16) τὸν ἀλλοφύλων ἔφριξαν μυριάδες [91], ἑταιρικὸν ἐξηνδραπόδισε γύναιον. Τοσοῦτον χαλεπώ-
B τερος τῆς ἐν πολέμοις παρατάξεως τῆς ἐπιθυμίας ὁ πόλεμος. Τὸν γὰρ οὕτω γενναίως ἠριστευκότα, καὶ διὰ τῆς ὑπερφυοῦς [92] ἀνδραγαθίας πολυθρύλλητον γεγενημένον, δορυάλωτον ἀπέφηνεν ἡ ἡδονή. Αὕτη καὶ τῆς θείας τοῦτον ἐγύμνωσε [93] χάριτος. « Ἐξηγέρθη γὰρ, φησὶ, Σαμψὼν ἐκ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ, καὶ εἶπεν· Ἐξελεύσομαι, καὶ ποιήσω καθὼς ἀεὶ, καὶ ἀποτινάξομαι. » Καὶ αὐτὸς οὐκ ἔγνω ὅτι ἀπέστη Κύριος ἀπ' αὐτοῦ· οὐ παντελῶς δὲ αὐτὸν [94] καταλέλοιπεν ὁ (17) φιλάνθρωπος [95] Θεός· ἀλλ' ἰδὼν ἐπικερτομούμενον, ᾤκτειρε καὶ εὐξαμένου ἐπήκουσε (18), καὶ τοσαύτην ἰσχὺν ἐχορήγησεν, ὡς κλονῆσαι [96] τοὺς φέροντας κίονας τὸν τῶν εἰδώλων σηκὸν (19), συναπενεγκεῖν [97] δὲ τούτοις τὸν ὄροφον, καὶ τρισχιλίους ἄνδρας συγχῶσαι (20), καὶ γυναικῶν
C πολλαπλασίονα (21) ἀριθμόν.

(22) ΕΡΩΤ. ΚΓ'.

Πόθεν ὁ Σαμψὼν τοσαύτας ἀλώπεκας ἠγρευσεν;

Ὄρος ἐστὶ παρ' αὐτοῖς πολλὰς ἀλώπεκας τρέφον· καὶ τοῦτο ἡ ἱστορία διδάσκει· « Ἤρξατο γὰρ, φησὶν, ὁ Ἀμοῤῥαῖος τοῦ κατοικεῖν ἐν τῷ ὄρει τοῦ μυρσινῶνος· οὗ οἱ ἄρκοι [98] καὶ αἱ ἀλώπεκες (23). »

ΕΡΩΤ. ΚΔ' [99].

Τί ἐστιν· « Ἐποίησε [1] Μιχὰ ἐφοὺδ καὶ θεραφίν; »

Περὶ τοῦ ἐφοὺδ πολλάκις εἴρηκα [2], καὶ ὅτι ὕφα-

[p] Judic. xvi, 20. [q] Judic. i, 35. [r] Judic. xvii, 5.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[90] ζῶον [91] cat. p. 227. πολλαὶ τ. ἀλλ. μυρ. [92] τὰς ὑπερφυεῖς. [93] αὐτὸν ἀπεγύμνωσε. [94] cat. p. 230, αὐτὸν om. [95] φιλοικτίρμων. [96] κλονῆσαι μέν. [97] συγκατενεγκεῖν. [98] cat. p. 216, αἱ ἄρκοι. [99] Qu. 24 initium usque ad τοῦ Ἐφραῒμ exstat in cat. p. 232, ad cap. xvii, 4, 5. Reliqua vid. ib. ad vers. 6. [1] cat. p. 232, ἐποίησεν ἑαυτῷ. [2] εἰρήκαμεν, omisso καί.

NOTÆ.

(12) Cod. μετέσχεν.
(13) *Ζῶν*, et post pauca, καὶ — ἀκάθαρτος, desunt.
(14) Cod. κατακοντίσαι.
(15) *Χρείαν*. Cod. χάριν.
(16) *Πάλαι*. Cod. πολλαί.
(17) *Φιλάνθρωπος*. Cod. φιλοικτίρμων.
(18) Cod. ὑπήκουσε.
(19) Cod. Bavar. συγκατενεγκεῖν.
(20) *Ἄνδρας συγχῶσαι*. Cod. συνέχωσε, ita ut desit ἄνδρας.
(21) *Πολλαπλασίονα*. Cod. πολυπλάσιον.

(22) Hæc, et tres proximæ quæstiones, abfuerunt a cod. Bavar. quo Hœschelius usus est.

(23) *Οὗ — ἀλώπεκες*. Hæc unde in Græcam versionem irrepserint, incertum est; in textu Hebr. Judic. i, 35, tale quidquam non exstat. Putaverim, nomen urbis שַׁעַלְבִים ab interpretibus Græcis cum שְׁעָלִים, duplex autem præfixum (scribitur enim l. c. בְּשַׁעַלְבִים) cum voce דֹּב permutatum fuisse. Hanc conjecturam tuetur codex Alex., a quo nomen hujus urbis abest, quod in reliquis codd. scribi solet Θαλαβίν.

σμα ἦν ἱερατικὸν, καὶ δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς τὸ πρακτέον ἐδήλου. Τὸ δὲ θεραφὶμ τοιουτότροπόν τι ἦν εἰδώλοις, ἀλλὰ οὐ τῷ Θεῷ ἀνακείμενον. Τοῦτο γὰρ καὶ ἐνταῦθα ἡ ἱστορία διδάσκει [1]. « Ἐποίησε γὰρ, φησὶ [2], γλυπτὸν καὶ χωνευτόν. » Εἶτα ἐπάγει· « Καὶ ἐποίησε Μιχὰ ἐφοὺδ καὶ θεραφὶμ, καὶ ἔπλησε τὴν χεῖρα ἑνὸς τῶν υἱῶν αὐτοῦ, καὶ ἐγένετο αὐτῷ εἰς ἱερέα. » Τῆς δὲ Λευϊτικῆς οὐκ ἦν οὗτος φυλῆς, ἀλλὰ τῆς τοῦ Ἐφραΐμ. Ἐδίδαξε δὲ καὶ τὴν αἰτίαν τῆς παρανομίας. « Ἐν ταῖς ἡμέραις γὰρ, φησὶν, ἐκείναις οὐκ ἦν βασιλεὺς ἐν Ἰσραήλ· ἀνὴρ ἕκαστος τὸ ἀρεστὸν (24) ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ἐποίει. » Τοσαύτης πρόξενος βλάβης ἡ ἀναρχία.

ΕΡΩΤ. ΚΕ'.

Τὰ ἑξῆς πολλὴν ἔχει ἀμφιβολίαν· « Ἦν γὰρ, φησὶ, παιδάριον ἐκ Βηθλεὲμ [3] δήμου [4] Ἰούδα, ἐκ συγγενείας Ἰούδα, καὶ αὐτὸς Λευΐτης καὶ αὐτὸς παρῴκει ἐκεῖ. » Εἰ γὰρ Λευΐτης, πῶς ἐκ συγγενείας Ἰούδα;

Δῆμον Ἰούδα τὴν Βηθλεὲμ ὠνόμασεν· ὡς δὲ νομίζω, καὶ συγγένειαν Ἰούδα τὴν αὐτὴν προσηγόρευσε κώμην. Εἰρήκαμεν δὲ (25), ὡς τοῖς ἱερεῦσι καὶ Λευΐταις ἴδιον κλῆρον οὐκ ἀφώρισεν ὁ Θεὸς, ἀλλ' ἐν ἁπάσαις αὐτοὺς διέσπειρε ταῖς φυλαῖς, ἵν' ἔχωσιν ἅπαντες τῆς εὐσεβείας διδασκάλους. Τοιγάρτοι καὶ οὗτος Λευΐτης ὢν ᾤκει τὴν Βηθλεὲμ, οὖσαν τοῦ δήμου καὶ τῆς συγγενείας Ἰούδα. Εἰ δέ τις βεβιασμένην ταύτην ὑπείληφε τὴν ἑρμηνείαν, ἀναμνησθήτω τῶν ἤδη παρ' ἡμῶν εἰρημένων, ὡς ἐπεμίγησαν ἀλλήλαις αἱ δύο φυλαὶ, ἥ τε βασιλικὴ, καὶ ἡ ἱερατική. Εἰκὸς δὲ τοῦτον Λευΐτην μὲν εἶναι [7] πατρόθεν, μητέρα δὲ ἐκ τῆς Ἰούδα ἐσχηκέναι φυλῆς. Πολλὴ μέντοι τοῦ ἀνδρὸς ἡ παρανομία. Πρῶτον μὲν [8] γὰρ τοῦ Θεοῦ τὴν σκηνὴν ἐν τῇ Σιλὼμ πήξαντος, ἐν ἑτέρῳ παρὰ τὸν θεῖον νόμον ἐλειτούργει [9] χωρίῳ. Ἔπειτα χειροποιήτοις εἰδώλοις (τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ *γλυπτὸν καὶ τὸ χωνευτόν*), τὰς θυσίας προσέφερε. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἄλλην ἐτόλμα παράβασιν. Ἱερᾶσθαι γὰρ τοὺς Λευΐτας ὁ νόμος ἐκώλυε· τοῖς δὲ ἱερεῦσιν ἐκέλευε λειτουργεῖν. Τοιγαροῦν καὶ τοῦτον παρέβη τὸν νόμον ἱερατεῦσαι τολμήσας. Ἀχάριστος δὲ καὶ περὶ τὸν τεθεραπευκότα γεγένηται· λαβὼν γὰρ τῆς ἀπάτης τὰ ὄργανα, τοῖς ἐκ τῆς Δὰν φυλῆς ἠκολούθησε, καὶ τῆς περὶ τὰ εἴδωλα πλάνης ἐγένετο πρόξενος.

ΕΡΩΤ. ΚϚ' [10].

Τί ἐστιν· « Ἐν κοιλάδι ἡ ἦν τοῦ οἴκου (26) Ῥηχάβ [11]; »

Παρ' ἐκείνην, ὡς εἰκὸς, τὴν πόλιν ᾤκησεν ὁ Ῥη-

talis, et per eam significaverit Deus quid esset agendum. Theraphim autem tale quidpiam erant, dedicatum idolis, non Deo. Hoc enim hic etiam docet historia. « Fecit enim, inquit, sculptile et conflatile. » Deinde subjungit: « Et fecit Micha ephod et theraphim, et implevit unius filiorum suorum manum, et factus est ei sacerdos [s]. » Non erat autem hic ex tribu Levitica, sed ex tribu Ephraim. Docuit etiam causam cur legem est transgressus: « In illis enim, inquit, diebus non erat rex in Israel: unusquisque faciebat gratum in oculis suis [t]. » Tam multa mala conciliat nullum habere rectorem aut magistratum.

342 INTERR. XXV.

Quæ deinceps sequuntur, magnam habent dubitationem: « Erat enim, inquit, adolescens de Bethleem de tribu Juda, ex cognatione Judæ, eratque ipse Levita, et habitabat ibi [u]. » Si enim Levita, quomodo ex cognatione Judæ?

Tribum Juda Bethleem nominavit; ut autem arbitror, etiam cognationem Judæ vicum ipsum appellavit. Diximus autem, quod sacerdotibus et Levitis propriam sortem Deus non attribuerit; sed eos disperserit per omnes tribus, ut omnes haberent magistros pietatis. Iste ergo, cum esset Levita, habitabat in Bethleem, quæ erat ex tribu et cognatione Judæ. Si quis autem existimat coactam esse hanc interpretationem, recordetur eorum quæ jam a nobis dicta sunt· quod nempe inter se commistæ fuerint duæ tribus, regia et sacerdotalis. Est ergo probabile hunc fuisse quidem Levitam ex patre, matrem autem habuisse [7] ex tribu Juda. Cæterum viri hujus multiplex fuit legis transgressio. Nam primum quidem cum Deus fixisset tabernaculum in Silo, in alio loco contra legem fungebatur suo munere. Deinde manufactis idolis (hoc enim significat *sculptile* et *conflatile*) offerebat sacrificia. Præterea in alio quoque ausus est legem transgredi. Lex enim prohibuit Levitis ne sacerdotali fungerentur munere, sed jussit eos ministrare sacerdotibus. Et hanc ergo legem est transgressus, cum ausus sit fungi sacerdotio. Fuit etiam ingratus in eum qui obsequium præstiterat; nam fraudis acceptis instrumentis, secutus est eos qui erant ex tribu Dan, et fuit conciliator erroris in adorandis idolis [v].

343 INTERR. XXVI.

Quid est: « Ipsa erat in valle domus Rechab [x]? »

Apud illam urbem, ut est verisimile, habitavit

[s] Judic. XVII, 5. [t] ibid. 6. [u] Judic. XVII, 7. [v] Judic. XVIII, 20 seqq. [x] Judic. XVIII, 28.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[1] ἡ ἱστορ δεδήλωκεν. [2] φησὶν ἑαυτῷ. [3] cat. p. 233. ἐν Βηθλ. [4] ἐκ δήμου. [7] εἰκὸς τοίνυν τούτου Λευ. εἶναι. [8] πρῶτον γάρ. [9] λειτουργεῖ et deinde προσφέρει. [10] Qu. 26 initium usque ad ὀνομάζεται exstat in cat. p. 238, ad cap. XVIII, 15-28. Reliqua vid. ib. ad vers. 30, 31. [11] cat. p. 238, αὕτη ἐν κοιλάδι οἴκου Ῥιχάβ. Sequitur, οἱ ἑβδομήκοντα τοῦ οἴκου Ῥεώβ.

NOTÆ.

(24) *Ἀρεστόν*. Hanc lectionem omisit Bosius in Notis ad l. c.

(25) *Εἰρήκαμεν δὲ*, κ. τ. λ. Conf. p. 315, quæst. 19.

(26) *Ῥηχάβ*. Hæc lectio proxime accedit ad eam quam cod. Oxon. l. c. habet.

Rechab. Ipsa autem olim quidem Laisa est appellata; ab his autem expugnata, nomine mutato, dicta est Dan: nunc autem appellatur Paneas. Atque hic quidem hujus Levitæ genus aperte didicimus: « Jonathan enim, inquit, filius Manassæ, filii Gersom, filii Mosis. Ipse et filii ejus erant sacerdotes tribus Dan, usque ad transmigrationem terræ. Et constituit eis Micha sculptile, quod fecit, omnibus diebus quibus domus Dei erat in Silo [y]. » Præter legem ergo sacrificabant, non solum colentes idola, sed etiam audentes fungi munere sacerdotali: erant enim Levitæ, non sacerdotes; solius enim Aaronis genus jussit Deus sacrificare. Existimo autem, propterea quod legislator uxorem duxerat alienigenam, eos qui ex ipso nati erant jussisse referri in numerum Levitarum, non sacerdotum, ne contumelia afficeretur dignitas sacerdotalis, si exprobraretur cognatio. Si enim frater et soror legislatori hoc convitium intulerunt, quid non ausi essent qui propensiores erant ad seditionem et tyrannidem? Qui enim adversus Aaronem fuerunt insolentes, qui puellam duxit uxorem ortam ex tribu regia [z], quid non fecissent adversus filios Mosis, qui duxerat filiam Madianitæ et sacerdotis idolorum?

A χάβ. Αὕτη [12] δὲ πάλαι μὲν Λαϊσὰ προσηγόρευται· πολιορκηθεῖσα δὲ ὑπὸ τούτων μετεκλήθη Δάν· νῦν δὲ Πανεὰς ὀνομάζεται. Ἐνταῦθα μέντοι τοῦδε τοῦ Λευΐτου τὸ γένος σαφῶς μεμαθήκαμεν. « Ἰωνάθαν γάρ, φησίν, υἱὸς Μανασσῆ, υἱοῦ Γηρσὼμ, υἱοῦ (27) Μωσῆ [13], αὐτὸς καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, ἦσαν ἱερεῖς τῇ φυλῇ Δὰν, ἕως τῆς μετοικεσίας τῆς γῆς. Καὶ ἔταξεν αὐτοῖς τὸ γλυπτὸν Μιχὰ, ὃ ἐποίησε, πάσας τὰς ἡμέρας, ὅσας ἦν ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐν Σηλώμ. » Παρανόμως τοιγαροῦν ἱεράτευον, οὐ μόνον εἰδώλοις λατρεύοντες, ἀλλὰ καὶ ἱερατικὸν ἔργον τολμῶντες πληροῦν. Λευῖται γὰρ ἦσαν, οὐχ ἱερεῖς· μόνον γὰρ τοῦ Ἀαρὼν τὸ γένος ἱερατεύειν ὁ Δεσπότης Θεὸς διηγόρευσε. Καὶ νομίζω διὰ τὸ ἀλλόφυλον ἀγαγέσθαι γυναῖκα τὸν νομοθέτην, τοὺς ἐκ τούτου φύντας τοῖς B Λευΐταις συνταχθῆναι, καὶ οὐ τοῖς ἱερεῦσι προσέταξεν· ἵνα μὴ τὸ ἱερατικὸν ἀξίωμα καθυβρίζηται ὀνειδιζόμενον τὴν συγγένειαν [14]. Εἰ γὰρ ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ ταύτην τῷ νομοθέτῃ τὴν λοιδορίαν ἐπήνεγκαν, τί οὐκ ἂν ἐτόλμησαν οἱ περὶ τὸ στασιάζειν καὶ τυραννεῖν προχειρότεροι; Οἱ γὰρ κατὰ τοῦ Ἀαρὼν θρασυνόμενοι, ὃς κόρην ἔγημεν ἐκ τῆς βασιλικῆς βεβλαστηκυῖαν φυλῆς, τί οὐκ ἂν ἔδρασαν κατὰ τῶν Μωσῆ παίδων, ὃς Μαδιηναίου καὶ εἰδώλων ἱερέως ἤγαγε θυγατέρα;

344 * INTERR. XXVII.

Quamnam ob causam zelo motus Israel, cum pietatem prætulisset cognationi, fuit superatus [a]?

Quoniam similibus usi erant iniquitatibus, et aliorum quidem videbant libidines et flagitia, sua autem non aspiciebant. Hoc etiam dicebat divinus Apostolus: « In quo enim judicas alterum, teipsum condemnas; eadem enim agis qui judicas [b]. » Et rursus: « Existimas autem hoc, o homo, qui judicas eos qui talia agunt, et facis ea, fore ut effugias judicium Dei? An divitias bonitatis ejus, et patientiæ et longanimitatis contemnis? Ignoras benignitate Dei ad pœnitentiam te adduci? Secundum duritiam tuam autem, et impœnitens cor, instar thesauri tibi recondis iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus [c]. » Hoc et istis accidit. Justa enim ira moti adversus eos qui se scelerate gesserunt in Gabaon, armaverunt quadringenta millia hominum. Deus autem volens eos castigare, ut qui agerent similia, et in aliis quidem malum cernerent, in seipsis hoc nollent facere, permisit ut semel et bis superarentur, et multa ex iis millia interficerentur. Postquam autem vidit eos et disciplinam accepisse,

ΕΡΩΤ. ΚΖ' [15].

Τί δήποτε ζήλῳ κινηθεὶς ὁ Ἰσραὴλ τῆς συγγενείας τὴν εὐσέβειαν προτιμήσας ἡττήθη;

Ὅτι ταῖς ὁμοίαις παρανομίαις ἐκέχρηντο, καὶ τὰς μὲν τῶν ἄλλων ἀκολασίας ἑώρων, παρεώρων δὲ τὰς C οἰκείας. Τοῦτο καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἔφη· « Ἐν ᾧ γὰρ (28) κρίνεις τὸν ἕτερον, σεαυτὸν κατακρίνεις [16]· τὰ γὰρ αὐτὰ πράττεις ὁ κρίνων. » Καὶ πάλιν· « Λογίζῃ δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε, ὁ κρίνων τοὺς τὰ τοιαῦτα πράττοντας, καὶ ποιῶν αὐτὰ, ὅτι ἐκφεύξῃ [17] τὸ κρῖμα τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει; Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου, καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως, καὶ δικαιοκρισίας Θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. » Τοῦτο καὶ οὗτοι πεπόνθασι. Δικαίῳ (29) γὰρ χρησάμενοι κατὰ τῶν ἐν τῇ Γαβαὼν (30) παρανομησάντων (31) [18] θυμῷ, τὰς τετρακοσίας ἐξώ- D πλισαν χιλιάδας· παιδεῦσαι δὲ αὐτοὺς βουληθεὶς ὁ Θεὸς, ὡς τὰ ὅμοια δρῶντας, καὶ ἐν ἄλλοις μὲν τὸ κακὸν θεωροῦντας, ἐν ἑαυτοῖς δὲ τοῦτο ποιεῖν οὐκ ἐθέλοντας· καὶ ἅπαξ καὶ δὶς συνεχώρησεν

[y] Judic. XVIII, 30, 31. [z] Exod. VI, 23. [a] Judic. XX, 21. 25. [b] Rom. II, 1. [c] ibid. 3-6.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[12] ἡ αὐτὴ et deinde Λαϊσσὰ προσηγορεύετο. [13] υἱοῦ Ῥιχάβ. [14] δυσγένειαν. [15] Qu. 27 initium usque ad ἀναιρεθῆναι exstat in cat. p. 248, ad cap. XX, 22, 25. Reliqua vid. ib. p. 249, ad vers. 28. [16] cat. p. 248, κατακρίνεις. [17] σὺ ἐκφεύξῃ. [18] ἐν Γαβαὰ παρανενομηκότων.

NOTÆ.

(27) *Υἱὸς — Μωσῆ*. Nullus interpretum Græcorum, quantum scimus, Mosis h. l. meminit. Bosius autem hoc scholion ad l. c. attulit: Ἰωνάθαν φησὶ, υἱὸν Μανασσῆ, υἱὸν Ῥηχὰβ υἱοῦ Μωσῆ.

(28) *Γάρ*. Cod. Bavar. Hœschelii addit φησίν.

(29) Cod. δικαίως.

(30) *Τῇ Γαβαών*. Cod. Γαβαὰ, quod melius.

(31) Cod. παρανενομηκότων.

ἡττηθῆναι, καὶ πολλὰς αὐτῶν χιλιάδας ἀναιρεθῆναι (32). Ἐπειδὴ δὲ εἶδε καὶ τὴν παιδείαν δεξαμένους[19] (33) καὶ ποτνιωμένους, καὶ πολλὰ προχέοντας δάκρυα, συνήργησε τῇ προθυμίᾳ, καὶ τὴν παράνομον φυλὴν ἄρδην ἀπώλεσε, πλὴν ὀλίγων ἄγαν εὐαριθμήτων. Καὶ γὰρ τῶν ἀκολάστων χείρους οἱ ἐκείνων προκινδυνεύσαντες. Ἐξαιτούντων γὰρ τῶν ὁμοφύλων τοὺς τὴν παρανομίαν τετολμηκότας, οὐ μόνον οὐκ ἐξέδοσαν, ἀλλὰ καὶ προθύμως αὐτῶν ὑπερήσπισαν (34). Οὗ δὴ χάριν κοινὸν ὑπέμειναν ὄλεθρον. Οἶμαι δὲ τοῦτον τὸν πόλεμον πρὸ τῶν ἄλλων γεγενῆσθαι πολέμων, οὐ μετὰ πολὺν χρόνον τῆς Ἰησοῦ τελευτῆς (35). « Φινεὲς γάρ, φησίν, υἱὸς Ἐλεάζαρ, B υἱοῦ Ἀαρὼν τοῦ ἱερέως, παρειστήκει ἐνώπιον τῆς κιβωτοῦ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. » Ὁ δὲ Ἐλεάζαρ εὐθὺς μετὰ τὸν Ἰησοῦν τὸ τέλος τῆς ζωῆς ἐδέξατο· διεδέξατο δὲ τὴν ἱερωσύνην ὁ Φινεές. Καὶ τοῦτο ἡμᾶς ἐδίδαξε τὸ τέλος τῆς Ἰησοῦ Ναυῆ συγγραφῆς. Οἶμαι τοίνυν τήνδε[20] τὴν ἱστορίαν συγγεγραφηκότα οὐχ ὡς ἔτυχε τάξαι τελευταῖα τὰ πρῶτα γεγενημένα. Ἠβουλήθη γὰρ τὰς τῶν Κριτῶν ἡμῖν πρότερον διαδοχὰς ἐπιδεῖξαι, καὶ τίς πρῶτος, τίς δεύτερος, τίς τρίτος ἡγήσατο· εἶθ' οὕτω τὰ δύο ταῦτα διηγήματα θεῖναι· τό, τε κατὰ Μιχάν, καὶ τὴν Λαϊσάν, καὶ τὸ κατὰ τὸ γύναιον, ὅπερ ἡ μανικὴ τῶν ἀκολάστων ἀνεῖλε λαγνεία.

lamentarique, et multas fundere lacrymas, adjuvit eorum animi alacritatem, iniquamque et sceleratam tribum perdidit penitus, præter admodum paucos. Libidinosis enim illis erant pejores qui pro eis decertarant. **345** Nam cum poscerent contribules eos qui scelus admiserant, non solum non tradiderunt, sed etiam prompto animo eos defenderunt. Quam ob causam subierunt commune exitium. Existimo autem hoc bellum gestum esse ante alia bella, non longo tempore post mortem Josuæ: « Phineas enim, inquit, filius Eleazaris, filii Aaronis sacerdotis, astitit ante arcam in diebus illis [d]. » Eleazar autem statim post Josuam mortuus est; sacerdotio autem successit Phineas. Idque nos docuit finis libri Josuæ filii Nave. Arbitror ergo eum qui hanc conscripsit historiam, non temere posuisse ultima quæ prima facta sunt. Voluit enim nobis prius ostendere successiones Judicum, et quis fuerit primus, quis secundus, quis tertius, et deinde has duas ponere narrationes, nempe de Micha, et Laisa, et de hac muliercula, quam interemit insana libidinosorum petulantia.

ΕΡΩΤ. ΚΗʹ. C

Τί δήποτε προσέταξαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τοῖς διακοσίοις τοῖς[21] ἐκ τοῦ Βενιαμὶν, ἐκ τῶν ἐν Σιλὼμ χορευουσῶν παρθένων ἁρπάσαι τε καὶ γῆμαι;

Αἱ τῆς φυλῆς αὐτῶν γυναῖκες ἅπασαι κατεσφάγησαν. Αὐτοὶ δὲ ὁμωμόκεισαν μὴ κατεγγυῆσαι αὐτοῖς τὰς ἑαυτῶν θυγατέρας. Ἵνα τοίνυν μὴ βιασθέντες ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἀλλοφύλους γυναῖκας ἀγάγωνται, πόρον εὗρον ἐν ἀπόροις, καὶ τὴν ἁρπαγὴν ἐπενόησαν.

INTERR. XXVIII.

Cur jusserunt filii Israel ducentis qui erant ex tribu Benjamin, ut raperent ex virginibus quæ choros ducebant in Silo, et uxores ducerent [e]?

Omnes ex tribu ipsorum mulieres interfectæ fuerant. Illi autem jurarant se non desponsuros eis suas filias. Ne ergo coacti a necessitate uxores ducerent alienigenas, in re dubia exitum invenerunt, et raptum excogitarunt.

[d] Judic. xx, 28. [e] Judic. xxi, 20 seqq.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI

[19] cat. p. 249. δεξαμένους. Sequitur, καὶ τῷ δικαίῳ θυμῷ κεχρημένους, καὶ ὀλοφυρομένους. [20] τὸν τήνδε, etc. [21] τοῖς om.

NOTÆ.

(32) *Καὶ — ἀναιρεθῆναι*. Des.
(33) *Δεξαμένους*. Cod. addit, καὶ τῷ θυμῷ κεχρημένους καὶ ὀλοφυρομένους.
(34) Cod. Bavar. ὑπερήσπισαν.
(35) *Τελευτῆς*. In cod. præm. Ἰησοῦ. Quæ reliqua sunt, una cum interr. 28, aberant a codice Hœschelii.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΡΟΥΘ.

IN RUTH.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Αʹ. D

Τί δήποτε τὸ κατὰ τὴν Ῥοὺθ συνεγράφη διήγημα;

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Πρῶτον μὲν[22] (36) διὰ τὸν Δεσπότην Χριστόν. Ἐξ

346 INTERROGATIO I.

Cur scripta est de Ruth historia?

RESPONSIO.

Primum propter Christum Dominum. Ex ea enim

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[22] cat. p. 257 μὲν om. deinde συγγεγραφότα.

(36) *Μέν*. Abest a cod. Hœschelii.

ortus est secundum carnem. Et ideo divinus quoque Matthæus conscribens genealogiam, virtute quidem insignes ac celebres prætermisit mulieres, Saram, et Rebeccam, et alias : Thamar autem et Rahab meminit [f], et Ruth, et uxoris Uriæ, docens quod propter omnes homines unigenitus Dei Filius homo factus sit, tum Judæos, tum alias gentes, tum peccatores, tum justos. Nam Ruth quidem erat Moabitis. Bersabee autem nefarie fuit conjuncta regi. Rahab autem erat meretrix : sed per fidem est consecuta salutem ; sic quoque Thamar eadem illustrata est. Non enim propter intemperantiam consuetudinem habuit cum socero : sed videns eum nolle sibi filium conjungere, suffurata est concubitum, ut produceret benedictionem. Itaque post hanc progeniem, aliam non accepit, sed abstinuit matrimonio. Videre autem potest quisquis, quomodo Ruth propter pietatem ac religionem parentes quidem reliquerit, socrum autem **347** * secuta sit. Dixit enim Ruth : « Absit ut te relinquam, aut post te revertar : quocunque enim perrexeris, pergam, et ubi morata fueris, morabor ; populus tuus, populus meus ; ubicunque mortua fueris, moriar, et ibi sepeliar. Hæc mihi faciat Dominus, et hæc addat, nisi sola mors me et te separaverit [g]. » Et hoc dixit a socru sæpe rogata, ut rediret ad parentes : « Revertimini enim, dicebat, filiæ meæ, et cur mecum venietis ? Num amplius habeo filios in utero meo, ut viros ex me sperare possitis ? Revertimini, filiæ meæ. Jam enim senectute confecta sum, nec apta vinculo conjugali : et sicut dixi, non jam possum concipere. Et si pariam filios, num eos exspectabitis donec viri evadant, et ob eos detinebimini ne viro nubatis ? Nequaquam, filiæ meæ. Acerbius enim cruciata sum quam vos, quoniam egressa est erga me manus Domini [h]. » Neque, inquit, sum prægnans, ut exspectetis conjungi iis quos paritura sim, neque possum viro nubere propter senium, ut exspectetis meas nuptias, et filiorum procreationem, et illorum educationem : ego enim a Deo immissam accepi plagam. Opor-

A αὐτῆς γὰρ κατὰ σάρκα βεβλάστηκε (37). Διὸ δὴ καὶ ὁ θεῖος (38) Ματθαῖος τὴν γενεαλογίαν συγγράφων, τὰς μὲν ἐπ' ἀρετῇ πολυθρυλλήτους γυναῖκας κατέλιπε, τὴν Σάῤῥαν, καὶ τὴν Ῥεβέκκαν, καὶ τὰς ἄλλας· τῆς δέ γε Θάμαρ ἐμνημόνευσε, καὶ τῆς Ῥαὰβ, καὶ τῆς Ῥοὺθ· καὶ μέντοι καὶ τῆς τοῦ Οὐρίου, διδάσκων ὡς πάντων ἀνθρώπων χάριν ὁ τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Υἱὸς [23] (39) ἐνηνθρώπησε, καὶ Ἰουδαίων, καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἁμαρτωλῶν [24] (40) καὶ δικαίων (41). Ἡ μὲν γὰρ Ῥοὺθ Μωαβῖτις [25], ἡ δέ γε Βερσαβεὲ (42) παρανόμως συνήφθη τῷ βασιλεῖ. πόρνη δὲ (43) καὶ ἡ Ῥαὰβ, ἀλλὰ διὰ πίστεως τῆς σωτηρίας τετύχηκε· καὶ ἡ Θάμαρ δὲ ταύτῃ λαμπρύνεται. Οὐ γὰρ ἀκολασίας ἕνεκα τῷ κηδεστῇ κεκοινώνηκεν· ἀλλ' ὁρῶσα μὴ βουλόμενον αὐτῇ B συνάψαι τὸν παῖδα, ἔκλεψε (44) τὴν γεωργίαν, ἵνα βλαστήσῃ τὴν εὐλογίαν. Αὐτίκα γοῦν μετὰ τοῦτον τὸν σπόρον ἄλλον οὐκ ἐδέξατο σπόρον, ἀλλὰ τὴν ἀγαμίαν ἠγάπησεν. Ἴδοι δ' ἄν τις καὶ τὴν Ῥοὺθ, διὰ τὴν εὐσέβειαν, τοὺς μὲν γεγεννηκότας καταλιποῦσαν, ἀκολουθήσασαν δὲ τῇ πενθερᾷ. Εἶπε γὰρ, φησὶν, ἡ Ῥοὺθ· « Μή μοι γένοιτο τοῦ (45) καταλιπεῖν σε, ἢ τοῦ ἀποστρέψαι ὀπισθέν σου [26], ὅτι οὗ ἐὰν πορευθῇς σὺ, πορεύσομαι· καὶ οὗ ἐὰν αὐλισθῇς (46) αὐλισθήσομαι ἐκεῖ· ὅτι ὁ λαός σου [27] λαός μου· καὶ οὗ ἂν ἀποθάνῃς (47), ἀποθανοῦμαι, καὶ ἐκεῖ ταφήσομαι. Τάδε (48) ποιήσαι μοι Κύριος, καὶ τάδε προσθείη, ὅτι ὁ θάνατος διαστελεῖ ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ σοῦ. » Καὶ ταῦτα εἴρηκε πολλάκις ὑπὸ τῆς C κηδεστρίας παρακληθεῖσα πρὸς τοὺς γεγεννηκότας ἐπανελθεῖν· « Ἀποστράφητε (49) γὰρ, ἔφη, θυγατέρες μου· καὶ ἵνα τί πορεύεσθε μετ' ἐμοῦ; Μὴ ἔτι μοι υἱοὶ ἐν τῇ κοιλίᾳ μου, καὶ ἔσονται ὑμῖν εἰς ἄνδρας; Ἀποστράφητε δὴ [28] θυγατέρες μου, ὅτι γεγήρακα, τοῦ μὴ εἶναι ἀνδρί, καὶ ὅτι εἶπον· οὐκέτι μοι ὑπόστασις τοῦ γενέσθαι με ἀνδρί. Καὶ τέξομαι υἱοὺς, μὴ αὐτοὺς προσδέξεσθε ἕως οὗ ἀνδρυνθῶσιν, ἢ αὐτοῖς κατασχεθήσεσθε τοῦ μὴ γενέσθαι ἀνδρί; Μὴ δὴ θυγατέρες μου, ὅτι ἐπικράνθη μοι ὑπὲρ ὑμᾶς, ὅτι ἐξῆλθεν ἐν ἐμοὶ χεὶρ Κυρίου. » Οὔτε, φησὶν, ἐγκύμων εἰμὶ, ἵνα τοῖς ὑπ' ἐμοῦ τεχθη-

[f] Matth. I, 5, 6. [g] Ruth I, 16, 17. [h] ibid. 11-13.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[23] υἱὸς om. [24] τῶν πάντων ἐθνῶν, καὶ ἁμαρτ. [25] ἡ μὲν γὰρ Ῥοὺθ Μωαβῖτις. Hæc in cat. plenius ita leg., ἡ μὲν γὰρ Θάμαρ καὶ ἡ Ῥαὰβ· ἡ δὲ Ῥοὺθ Μωαβῖτις. [26] ἀπὸ ὄπισθεν. [27] λαός μου. Sequitur, καὶ ὁ Θεός σου, Θεός μου. [28] δὴ et mox ὅτι om.

NOTÆ.

(37) Cod. ἐβλάστησε.
(38) Cod. θειότατος.
(39) Υἱός. Des.
(40) Ἁμαρτωλῶν. Cod. præm. καί.
(41) Δικαίων. In cod. sequitur : ἡ μὲν Θάμαρ καὶ ἡ Ῥαὰβ καὶ ἡ Ῥοὺθ ἀλλόφυλοι· Χαναναῖαι γὰρ ἡ Θάμαρ καὶ ἡ Ῥαάβ· ἡ δὲ Ῥοὺθ κ. τ. λ.
(42) Cod. Βηρσαβεέ. Ita in cod. Alex. nomen Bethsabæ exprimitur II Reg. II.
(43) Δέ. Des.
(44) Cod. διέκλεψε.
(45) Μὴ — τοῦ. lectio cod. Oxon. l. c. pro μὴ ἀπαντῆσαι μοι τοῦ κ. λ.
(46) Πορεύσομαι — αὐλισθῇς, et deinde καί, desunt.
(47) Οὗ ἂν ἀποθάνῃς. Cod. οὗ ἐὰν ᾖς.
(48) Τά δε — ἐδεξάμην πληγήν. Codex, his omissis, habet, καὶ τὰ ἑξῆς.
(49) Ἀποστράφητε. Recepta lectio l. c. est ἐπιστράφητε.

σομένοις ἀναμείνητε συναφθῆναι, οὔτε ἀνδρί με γήμασθαι δυνατὸν διὰ τὸ γῆρας· ἵνα προσμένητέ μου τὸν γάμον, καὶ τὴν παιδοποιίαν, καὶ τὴν ἐκείνων ἀναστροφήν [29]. Ἐγὼ γὰρ θεήλατον ἐδεξάμην πληγήν. Ἔδει μὲν οὖν καὶ διὰ τὸν Δεσπότην ἀνάγραπτον γενέσθαι τῆς Ῥοὺθ τὸ διήγημα· ἱκανὴ δὲ ὅμως καὶ αὐτὴ κατ' αὐτὴν [30] ἡ ἱστορία πᾶσαν προσενεγκεῖν ὠφέλειαν τοῖς τὰ τοιαῦτα κερδαίνειν ἐπισταμένοις. Διδάσκει γὰρ (50) ἡμᾶς καὶ τῆς Νοεμὶν τὰς χαλεπὰς συμφορὰς, καὶ τὴν ἐπαινετὴν καρτερίαν, καὶ τῶν νυμφῶν τήν τε σωφροσύνην, καὶ τὴν περὶ τὴν πενθερὰν φιλοστοργίαν· καὶ διαφερόντως τῆς Ῥοὺθ, ἣ γεγηρακυῖαν γυναῖκα καὶ πεπονημένην (51) τῶν γεγεννηκότων προὐτίμησε διὰ τὴν τῆς γνώμης εὐσέβειαν, καὶ τὴν τοῦ ὁμοζύγου [31] μνήμην. Ἐδίδαξε δὲ ἡμᾶς καὶ τοῦ Βοὸζ τὴν ἀρετήν. Οὐ γὰρ μόνον φιλοτίμως τῇ Ῥοὺθ τοῦ καρποῦ μετέδωκεν (52), ἀλλὰ καὶ λόγοις ἐψυχαγώγησε. « Μὴ πορευθῇς γὰρ, ἔφη, θύγατερ, ἐν ἀγρῷ ἑτέρῳ (53) συλλέξαι· ἀλλ' ὧδε κολλήθητι μετὰ τῶν κορασίων μου. » Κελεύσας δὲ αὐτῇ καὶ συνεσθίειν καὶ συμπίνειν τοῖς θερίζουσιν, ἐπήγαγεν· « Ἀπαγγελίᾳ ἀπηγγέλη μοι, ὅσα πεποίηκας μετὰ τῆς πενθερᾶς σου, μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν ἄνδρα σου, καὶ πῶς κατέλιπες τὸν πατέρα σου, καὶ τὴν μητέρα σου, καὶ τὴν γῆν τῆς γενέσεώς σου, καὶ ἐπορεύθης πρὸς λαὸν, ὃν οὐκ ᾔδεις ἐχθὲς καὶ τρίτης (54). Ἀποτίσαι σοι (55) Κύριος τὴν ἐργασίαν σου, καὶ γένοιτο ὁ μισθός σου πλήρης παρὰ Κυρίου Θεοῦ Ἰσραὴλ, πρὸς ὃν ἦλθες πεποιθέναι ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ. » Καὶ τετύχηκεν ἡ εὐλογία τέλους. Ἔλαβε γὰρ τὸν μισθὸν πλήρη παρὰ Κυρίου, πρόγονος γενομένη τῆς τῶν ἐθνῶν εὐλογίας. Οὐ μόνον δὲ αὐτῇ τροφῆς μετέδωκεν· ἀλλὰ καὶ αὐτουργὸς τῆς θεραπείας ἐγένετο· οὐκ ἄλλῳ διακονῆσαι προστάξας, ἀλλ' αὐτὸς κατασκευάσας τὰ ἄλφιτα, καὶ τοὺς ἄρτους μάλα φιλοτίμως προσενεγκών. Κορεσθεῖσα γὰρ ἀπήνεγκε τὸ περιττεῦσαν τῇ πενθερᾷ. Εὐγνωμόνως δὲ καὶ ἡ κηδέστρια τὸν ἀπόντα (56) εὐεργέτην ταῖς εὐλογίαις ἠμείψατο. Ἔφη γὰρ, Εἴη ὁ ἐπιγνούς σε εὐλογημένος, (57) ὅτι ἐχόρτασε ψυχὴν κενὴν, καθὼς ἐποίησε μεθ' οὗ ἐποίησεν (58). Οὐ γὰρ εἰς τὴν σὴν, φησὶ, πενίαν ἀπέβλεψεν· ἀλλ' εἰς τὸν νομοθέτην, ὃς διηγόρευσε πᾶσαν ποιῆσαι τῶν χηρῶν ἐπιμέλειαν.

A tebat igitur etiam propter Dominum scripto tradi narrationem de Ruth : et tamen idonea est ipsa quoque historia, ut omnem afferat utilitatem iis qui talia sciunt lucrifacere. Nos enim docet et Noemæ graves calamitates, et laudabilem constantiam, et nuruum temperantiam, **348** amoremque in socrum, et præcipue ipsius Ruth, quæ mulierem senio confectam et paupertate laborantem prætulit parentibus, propter animi pietatem, et conjugis memoriam. Nos autem Boozi quoque virtutem edocuit. Ruth enim non solum fructuum per liberalitatem ejus particeps facta est, sed etiam verbis consolatus est eam : « Ne vadas, inquit, o filia, in alterum agrum ad colligendum, sed hic conjungere cum puellis meis [1]. » Cum autem eam jussisset comB edere et bibere cum messoribus, subjunxit : « Nuntiata sunt mihi omnia quæ feceris socrui tuæ post mortem viri tui : et quomodo reliqueris patrem tuum et matrem tuam, et terram in qua nata es, et veneris ad populum quem antea nesciebas. Reddat tibi Dominus pro opere tuo, et fiat merces tua plena a Domino Deo Israel, ad quem venisti, ut consideres sub alis ejus [j]. » Finem autem consecuta est benedictio. Recepit enim plenam mercedem a * Domino, ut quæ fuerit progenitrix benedictionis gentium. Non solum autem eam cibo impertiit, sed ipse quoque fuit sui officii administer : ut qui non alii jusserit ministrare, sed ipse paraverit farinas, et panes admodum liberaliter attulerit. C Satiata enim, quod supererat tulit ad socrum. At socrus grati animi memor absentem benefactorem remunerata est benedictione. Dixit enim : Sit benedictus qui agnovit te, quoniam satiavit animam inanem, sicut fecit per id quod **349** fecit. Non enim respexit, inquit, ad paupertatem tuam, sed ad legislatorem, qui præcepit, ut summa cura gereretur viduarum.

D

ΕΡΩΤ. Β' [32].

Ἐπιμέμφονταί τινες καὶ τῇ Νοεμὶν καὶ τῇ Ῥοὺθ, τῇ μὲν ὡς ὑποθεμένῃ, τῇ δὲ ὡς ὑπακουσάσῃ τε καὶ πραξάσῃ, καὶ παρὰ τοὺς πόδας καθευδησάσῃ τοῦ Βοόζ (59).

Ἀκούσασα ἡ Ῥοὺθ εἰρηκυίας τῆς πενθερᾶς, ὅτι

INTERR. II.

Reprehendunt quidam tum Noemam, tum Ruth : illam quidem, quod suggesserit, hanc vero, quod obsecuta sit et egerit, et ad pedes Booz dormierit.

Cum Ruth audiisset socrum dicentem : Hic vir

[1] Ruth II, 8. [j] Ibid. 11, 12.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[29] ἀνατροφήν. [30] καθ' ἑαυτήν. [31] ὁμόζυγος. [32] Qu. 2 his novem constat partibus. 1.) Initium usque ad ἤτοι πλησίων, pag. 350, exstat in cat. p. 269, ad cap. III, 4. 2.) δεδήλωκας — τὸ θύγατερ vid. ib. p. 270, ad vers. 10. 3.) καὶ δὶς — ποιήσομαι vid. ib. ad vers. 11, 12. 4.) ἐπειδὴ — συνηρμόσθη vid.

NOTÆ.

(50) *Γάρ*. Des.
(51) Cod. Bavar. πενομένην.
(52) Cod. μεταδέδωκεν.
(53) *Ἑτέρῳ*. Des.
(54) *Καὶ τὴν — τρίτης*. Des.
(55) *Σοι*. Cod. σου. Hœsch. autem addit, Alii τοι.
(56) *Ἀπόντα*. Cod. ἅπαντα.
(57) *Ὅτι — ἐποίησεν*. Hæc tantum in cod. Oxon. leguntur Ruth. II, 19.
(58) *Καθὼς — ἐποίησεν*. Cod. καθὼς καὶ ἐποίησεν.
(59) *Καὶ — Βοόζ*. Hæc desunt in cod. quodam Vindob. teste Lambecio lib. IV, p. 162.

est nobis propinquus, et conjunctus sanguine, recordata est magni ejus officii, et existimavit Boozum, ut consanguineum mariti, velle ei ex lege conjungi, ut ejus qui decesserat conservaret memoriam. Hoc enim significant ea quæ deinceps sequuntur. Dixit enim, inquit, Ruth socrui suæ, quod dixerit : Conjungere puellis meis, donec finierint totam messem meam. Hoc cum audiisset Noemi, suggerit ei ut dormiat ad pedes Boozi; non ut formam suam vendat : contrarium enim significant verba suasionis : « Venies enim, inquit, et reteges partem pedum : et dormies, et ipse dicet tibi quæ facies[k]. » Adeo confidebat viri temperantiæ et justitiæ. Sermones autem confirmarunt ipsæ actiones. Nam, ut monuerat socrus, cum omnes teneret somnus, Ruth jacuit ad pedes Boozi. Ille vero rogavit quænam esset ; et illa ei revocavit in memoriam defuncti cognationem. Ille autem factum quidem laudavit, temperantiam autem non prodidit, sed legi conservavit nuptialem congressum : « Benedicta, inquit, **350** es a Domino filia, quoniam priorem misericordiam tuam posteriore superasti : quia non es secuta juvenes, seu paupere, seu divites[l]. » Ostendisti, inquit, per ea quæ egisti, quod hoc non feceris voluptati serviens. Alioquin ivisses ad eos, qui sunt juvenili et florente ætate, nullam habens rationem divitiarum, nec paupertatis, sed solius fruendæ voluptatis. Sed venisti ad virum qui est tibi loco patris : hoc enim significat illud : « Filia » (bis autem eam sic vocavit) : « Noli, filia, metuere, sed quidquid dixeris mihi faciam tibi. Novit enim omnis tribus populi mei strenuam mulierem te esse, et quod revera sim tibi propinquus[m]. » Nemo, inquit, me reprehendet. Nam et tu laudaris ab omnibus, et ego propter cognationem, non propter intemperantiam, faciam nuptias. Sed quoniam est alter genere propinquior, ille est prius mihi conveniendus, ut, siquidem voluerit, nubas convenienter legi : sin minus, ego tibi ex lege imponam jugum matrimoniale. Tanta erat viri virtus, ut cum formosa puella noctu ad eum venisset, conservarit temperantiam, remque ex lege transigi voluerit, et neque ad nuptias contra legem convolarit : sed cum propinquiori de matrimonio verba fecerit, deinde cum ille recusas-

A ἐγγίζει ἡμῖν ὁ ἀνὴρ, ἐκ τῶν ἀγχιστευόντων ἡμῖν ἐστι, τῆς πολλῆς ἀνεμνήσθη θεραπείας, καὶ ᾠήθη τὸν Βοόζ, ὡς τοῦ ἀνδρὸς συγγενῆ συναφθῆναι αὐτῇ κατὰ τὸν νόμον ἐθέλειν, ὥστε τοῦ τετελευτηκότος φυλάξαι τὴν μνήμην. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὰ ἑξῆς. Εἶπε γὰρ, φησὶ, Ῥοὺθ πρὸς τὴν πενθερὰν αὐτῆς· καὶ ὅτι εἶπε, Μετὰ τῶν κορασίων μου κολλήθητι, ἕως ἂν τελέσωσιν ὅλον τὸν ἀμητὸν τὸν ὑπάρχοντά μοι. Τούτων ἀκούσασα τῶν λόγων ἡ Νοεμὶν, ὑποτίθεται αὐτῇ παρὰ τοὺς πόδας καθευδῆσαι τοῦ Βοόζ, οὐχ ἵνα τὴν ὥραν ἀποδῶται· τοὐναντίον γὰρ δηλοῖ τὰ τῆς εἰσηγήσεως ῥήματα. « Ἐλεύσῃ γὰρ, φησὶ, καὶ ἀποκαλύψεις τὰ περὶ (60) ποδῶν [33] αὐτοῦ, καὶ κοιμηθήσῃ, καὶ αὐτὸς ἀπαγγελεῖ σοι ἃ ποιήσεις. » Οὕτως ἐθάῤῥει τῇ τοῦ ἀνδρὸς καὶ σωφροσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ. B Ἐβεβαίωσαν δὲ τοὺς λόγους αἱ πράξεις. Κατὰ γὰρ τὰς ὑποθημοσύνας τῆς πενθερᾶς, πάντων ὕπνῳ κατεχομένων, προσεκλίθη παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Βοὸζ ἡ Ῥούθ : ὁ δὲ ἤρετο τίς εἴη· ἡ δὲ τῆς τοῦ τετελευτηκότος συγγενείας ἀνέμνησεν. Ὁ δὲ τὸ μὲν πραχθὲν ἐπῄνεσε, τὴν δὲ σωφροσύνην οὐ προὔδωκεν, ἀλλὰ τῷ νόμῳ τὴν γαμικὴν διετήρησεν ὁμιλίαν. « Εὐλογημένη γὰρ, ἔφη, σὺ τῷ Κυρίῳ Θεῷ, θύγατερ, ὅτι ἠγάθυνας τὸν ἔλεόν σου τὸν ἔσχατον ὑπὲρ τὸν πρῶτον, τοῦ μὴ πορευθῆναί σε ὀπίσω νεανίσκων, ἤτοι πτωχῶν, ἤτοι πλουσίων (61). Δεδήλωκας, φησὶ, δι' ὧν ἔπραξας, ὡς οὐκ ἐπιθυμίᾳ δουλεύσασα τοῦτο δέδρακας. Ἢ γὰρ ἂν πρὸς τοὺς νέαν ἄγοντας ἡλικίαν [34] ἐφοίτησας, οὐ πλοῦτον, οὐ πενίαν, ἀλλὰ μόνην λογιζομένη τῆς ἡδονῆς τὴν ἀπόλαυσιν. Ἀλλ' ἐλήλυθας πρὸς ἄνδρα C πατρός σου [35] τάξιν πληροῦντα. Τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ « θύγατερ. » Καὶ δὶς δὲ αὐτὴν οὕτω κέκληκε (62). « Καὶ νῦν, θύγατερ, μὴ φοβοῦ· πάντα ὅσα ἂν εἴπῃς ποιήσω σοι. Οἶδε γὰρ πᾶσα φυλὴ τοῦ λαοῦ μου, ὅτι γυνὴ δυνάμεως εἶ σὺ, καὶ ὅτι (63) ἀληθῶς ἀγχιστεὺς ἐγώ εἰμι. » Οὐδείς μοι, φησὶν, ἐπιμέμψεται· σύ τε γὰρ ἐπαινῇ παρὰ πάντων· κἀγὼ διὰ τὴν συγγένειαν, οὐ διὰ τὴν ἀκολασίαν, τὸν γάμον ποιήσομαι. Ἐπειδὴ δέ ἐστιν ἕτερος πλησιαίτερος συγγενὴς, ἐκείνῳ με δεῖ πρότερον διαλεχθῆναι, ἵνα εἰ μὲν ἕλοιτο, γήμῃ κατὰ τὸν νόμον [36]· εἰ δ' οὔ, ἐγὼ δή σοι τότε τὸν γαμικὸν ἐπιθήσω ζυγόν. Τοσαύτη ἡ τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὴ, ὅτι κόρης νέας εὐπρεποῦς νύκτωρ πρὸς αὐτὸν φοιτησάσης, τὴν D σωφροσύνην ἐφύλαξε, καὶ τῷ νόμῳ τὸ πρᾶγμα

[k] Ruth III, 4. [l] ibid. 10. [m] ibid., 11, 12.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

ib. p. 271, ad vers. 13. 5.) ἀξιάγαστα — τὴν μνήμην, pag. 351, vid. ib. p. 273, ad cap. IV, 1-5. 6.) ἐπειδὴ δὲ — φυλῆς αὐτοῦ vid. ib. ad vers. 8, 9. 7.) ἄξιον — σπουδάζων vid. ib. ad vers. 10. 8.) ἐκράτυναν — ἐπιστρ. ψυχὴν, p. 352, vid. ib. p. 275, ad vers. 11, 12. 9.) τοῦτο δὲ et rel. vid. ib. p. 276, ad vers. 14, 15. [33] cat. p. 268. τὰ πρὸς ποδῶν. [34] cat. p. 270. πρὸς νέαν ἄγοντας τὴν ἡλικ. [35] σοι. [36] cat. p. 271. (post τὸν νόμον) εἰ δὲ μὴ πείθοιτο κατὰ τὸν νόμον.

NOTÆ.

(60) *Περί*. Lectio recepta Ruth III, 4, est πρός.

(61) *Ἤτοι — πλουσίων*. Recepta lectio l. c. est εἴτοι πτωχὸς, εἴτοι πλούσιος.

(62) *Καὶ — κέκληκε*. Scilicet vers. 10 et 11.

(63) *Καὶ ὅτι*. Lectio cod. Alex. pro καὶ νῦν, ut in reliquis codicibus l. c. legitur.

τετήρηκε, καὶ οὐδὲ τῷ γάμῳ παρὰ τὸν νόμον προσέδραμεν, ἀλλὰ τῷ πλησιαιτέρῳ τοὺς περὶ τοῦ γάμου προσενήνοχε λόγους· εἶτ' ἐκείνου παραιτησαμένου τὸν γάμον, τότε λοιπὸν τῇ ἀξιεπαίνῳ γυναικὶ συνηρμόσθη. Ἀξιάγαστα δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ πρὸς ἐκεῖνον ῥήματα. Οὐ γὰρ πρώτους αὐτῷ τοὺς περὶ τοῦ γάμου [37] προσενήνοχε λόγους· ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν ἀγρῶν κτήσεως διελέχθη. Ἔπειτα ἐκείνου τὸ συμβόλαιον ἀσπαστῶς δεξαμένου, τὸν περὶ τοῦ γάμου λόγον προστέθεικεν· εἰρηκὼς δίκαιον εἶναι τὸν τοῦ τετελευτηκότος κτώμενον τοὺς ἀγροὺς, γῆμαι καὶ τὴν γυναῖκα, καὶ φυλάξαι τῇ παιδοποιίᾳ τοῦ κατοιχομένου τὴν μνήμην. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τὸν γάμον καὶ τὸ τῶν ἀγρῶν ἐκεῖνος ἠρνήσατο [38] συμβόλαιον, ὑπελύσατο μὲν κατὰ τὸν νόμον καὶ τὸ ὑπόδημα δέδωκεν· ἠγάγετο δὲ ὁ Βοὸζ τὴν Ῥούθ. Ὅτι δὲ οὐχ ἡδονῇ δουλεύων ἠνέσχετο γῆμαι, δηλοῖ αὐτοῦ καὶ τὰ ἀξιέπαινα ῥήματα. «Εἶπε γὰρ, φησὶ, Βοὸζ τοῖς πρεσβυτέροις, καὶ παντὶ τῷ λαῷ· Μάρτυρες ὑμεῖς σήμερον, ὅτι κέκτημαι πάντα τὰ τοῦ Ἀβιμέλεχ [39] (64), καὶ πάντα ὅσα ὑπάρχει τῷ Μααλὼν, καὶ τῷ Χελεὼν ἐκ χειρὸς Νοεμίν· καί γε Ῥοὺθ τὴν Μωαβῖτιν, τὴν γυναῖκα Μααλὼν, κέκτημαι ἐμαυτῷ εἰς γυναῖκα, τοῦ ἀναστῆσαι τὸ ὄνομα τοῦ τεθνηκότος ἐπὶ τῆς κληρονομίας αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐξολοθρευθήσεται τὸ ὄνομα τοῦ τεθνηκότος ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῆς φυλῆς αὐτοῦ.» Ἄξιον θαυμάσαι τῶν εἰρημένων καὶ τὸ εὐσεβὲς, καὶ τὸ ἀκριβές. Οὐ παραβαίνω γὰρ, φησὶ, τὸν νόμον, Μωαβῖτιν γυναῖκα λαμβάνων, ἀλλὰ τὸν θεῖον νόμον πληρῶ, τοῦ τετελευτηκότος ἄσβεστον φυλαχθῆναι τὴν μνήμην σπουδάζων. Ἐκράτυναν δὲ καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῇ εὐλογίᾳ τὸν γάμον. Εἶπον δὲ οὕτως· «Δῴη Κύριος τὴν γυναῖκά σου τὴν εἰσπορευομένην εἰς τὸν οἶκόν σου, ὡς Ῥαχὴλ καὶ Λείαν, αἳ ᾠκοδόμησαν ἀμφότεραι τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, καὶ ποιῆσαι (65) δύναμιν ἐν Ἐφραθᾷ· καὶ ἔσται ὄνομα ἐν Βηθλεὲμ παρὰ πᾶσιν ἀοίδιμον ἀνθρώποις. Καὶ γένοιτο ὁ οἶκός σου, ὡς οἶκος Φαρὲς, ὃν ἔτεκε Θάμαρ τῷ Ἰούδᾳ, καὶ ἐκ τοῦ σπέρματός σου δῴη [40] σοι Κύριος (66) ἐκ τῆς παιδίσκης ταύτης.» Αἰνίττονται τῆς εὐλογίας οἱ λόγοι καὶ ἑτέραν αὐτὸν ἐσχηκέναι γυναῖκα. Διὸ καὶ τῆς Ῥαχὴλ, καὶ τῆς Λείας, κατὰ ταυτὸν ἐμνημόνευσαν, καὶ ἐπήγαγον, «Αἳ ᾠκοδόμησαν ἀμφότεραι τὸν οἶκον Ἰσραήλ.» Τὸ δὲ, «ποιῆσαι δύναμιν ἐν Ἐφραθᾷ, καὶ ἔσται ὄνομα ἐν Βηθλεὲμ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀοίδιμον [41],» τὸν σωτήριον προθεσπίζει τόκον, δι' ὃν γέγονεν ἡ Βηθλεὲμ ἀοίδιμος παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις. Τῆς δὲ Θάμαρ ἐμνημόνευσαν, ἐπειδὴ κἀκείνη

A set, tunc de cætero cum muliere laude digna fuerit conjunctus. Sunt autem admiratione digna ejus quoque ad ipsum verba. Non enim primos cum eo sermones contulit de nuptiis, sed de possessione agrorum est locutus. Deinde cum ille pactum libenter accepisset, **351** adjecit sermonem de nuptiis, dicens æquum esse, ut qui agros defuncti possideat, uxorem quoque ejus ducat, et liberorum procreatione defuncti conservet memoriam. Quoniam autem propter matrimonium ille de prædiis quoque recusavit pactum, convenienter legi calceum solvit ac dedit, tum Booz Ruth uxorem duxit. Quod autem non voluptati serviens induxerit in animum ut duceret uxorem, ostendunt ejus quoque verba laude digna: « Dixit enim, inquit, Booz B senioribus et universo populo: Testes vos estis hodie, quod possederim omnia quæ fuerunt Abimelechi, et omnia quæ fuerunt Maalonis et Cheleonis, ex manu Noemæ: et Ruth Moabitidem uxorem Maalonis in conjugium sumpserim, ut suscitem nomen defuncti in hæreditate sua, et non pereat nomen defuncti de fratribus et de tribu ejus [n]. » Jure est admiranda eorum quæ dicta sunt pietas et exacta ratio. Legem, inquit, non transgredior, Moabiticam ducens mulierem: sed impleo legem divinam, studens ut * defuncti non exstincta conservetur memoria. Confirmarunt autem etiam seniores benedictione sua matrimonium. Sic enim dixerunt: « Faciat Deus tibi mulierem, quæ ingreditur do- C mum tuam sicut Rachelem et Leam, quæ ædificarunt ambæ domum Israel, et faciat virtutem in Ephrata, et habeat celebre nomen in Bethleem inter omnes homines: et sit domus tua tanquam domus Phares, quem peperit Thamar Judæ. Et ex semine **352** tuo det tibi Dominus ex hac ancilla [o]. » Tacite significant verba benedictionis, eum aliam quoque uxorem habuisse. Quamobrem et Rachelis et Leæ simul meminerunt, et subjunxerunt: Quæ ædificarunt ambæ domum Israelis. » Illud autem: Et ut faciat virtutem in Ephrata, et habeat in Bethleem celebre nomen inter omnes homines, » prædicit partum salutarem, per quem Bethleem facta est celebris inter omnes homines. Meminerunt autem Thamar, quoniam illa quoque, cum esset alieni- D gena, peperit Pharesum, ex quo David rex genus ducit, et Davidis nepos et herus, filius et Dominus. Ex ea natus est Obed, pater Jesse, qui genuit Davidem. Hunc infantem cum ad Noemam attulissent mulieres, dixerunt: « Benedictus Dominus,

[n] Ruth IV, 9, 10. [o] ibid. 11, 12.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[37] cat. p. 273. περὶ τὸν γάμον. [38] cat. p. 273. ἠρνήθη. [39] Αἰλιμέλεχ. [40] cat. p. 275. οὐ δῴοι. [41] παρὰ π. ἀνθρ. ἀοίδιμον.

NOTÆ.

(64) *Ἀβιμέλεχ*. Ita habet cod. Alex. Rectius in cod. Vatic. legitur Ἐλιμέλεχ.

(65) *Ποιῆσαι*. In cod. Vatic. leg. ἐποίησαν.

(66) *Καὶ — Κύριος*. Præstat lectio cod. Vatic. ἐκ τοῦ σπέρματος οὗ δώσει Κύριός σοι ἐκ, κ. λ.

qui non destituit te hodie quodam propinquo genere, ut vocarent nomen tuum in Israel, et erit tibi restaurator vitæ [p]. » Hoc autem, quod attinet ad sensum qui est in promptu, significat illius consolationem: quod ad veritatem, conversionem mundi. Inde enim mundi salus effloruit.

A ἀλλόφυλος οὖσα τὸν Φαρὲς γεγέννηκεν, ἐξ οὗ Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς κατάγει τὸ γένος· καὶ ὁ τούτου ἀπόγονος [42], καὶ δεσπότης, καὶ υἱὸς, καὶ Κύριος. Ἐκ ταύτης ὁ Ὠβὴδ ἐγεννήθη τοῦ Ἰεσσαὶ ὁ πατὴρ, ὃς ἔφυσε τὸν Δαβίδ. Τοῦτο τὸ βρέφος [43] αἱ γυναῖκες προσενεγκοῦσαι τῇ Νοεμὶν ἔφασαν, « Εὐλογητὸς Κύριος, ὃς οὐ κατέλυσέ σοι σήμερον τὸν ἀγχιστεύοντα καλέσαι τὸ ὄνομά σου [44] ἐν Ἰσραήλ. Καὶ ἔσται εἰς ἐπιστρέφοντα ψυχήν. » Τοῦτο δὲ, κατὰ μὲν τὸ πρόχειρον νόημα, τὴν ἐκείνης ψυχαγωγίαν δηλοῖ· κατὰ δὲ τὴν ἀλήθειαν, τὴν τῆς οἰκουμένης ἐπιστροφήν. Ἐκεῖθεν γὰρ ἤνθησε τῆς οἰκουμένης ἡ σωτηρία.

[p] Ruth IV, 14, 15.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[42] ὁ τοῦ Δαβὶδ ἀπόγονος. [43] τοῦτο γὰρ τὸ βρ. [44] σου om.

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ

ΕΙΣ ΤΑ ΖΗΤΟΥΜΕΝΑ

ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ

ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΕΙΠΟΜΕΝΩΝ.

BEATI THEODORETI

DE QUÆSTIONIBUS AMBIGUIS

IN LIBROS REGNORUM

ET PARALIPOMENON

(Gentiano Herveto Aurelio Remensi canonico interprete.)

353 PRÆFATIO.

Quoniam divina freti gratia interpretati sumus libros Mosis legislatoris, et Josuæ prophetæ, et Judicum, et Ruth, age, splendorem hujus lucis ut accipiamus iterum precati, explicemus Regnorum historias, ea quidem quæ sunt aperta, prætermittentes, quæ autem declaratione indigent, lectoribus declarantes, ne tuam petitionem, o filiorum amabilissime Hypati, relinquamus imperfectam. Ob-

B ΠΡΟΛΟΓΟΣ [45].

Ἐπειδὴ τῆς θείας χάριτος ἀπολαύσαντες, Μωσέως τοῦ νομοθέτου βίβλον [46] (67), καὶ Ἰησοῦ τοῦ προφήτου [47], καὶ τῶν Κριτῶν, καὶ τῆς Ῥοὺθ ἡρμηνεύσαμεν, φέρε πάλιν τοῦδε τοῦ φωτὸς τὴν αἴγλην λαβεῖν ἱκετεύσαντες, τὰς τῶν Βασιλειῶν ἀναπτύξωμεν ἱστορίας· τὰ μὲν σαφῆ παριόντες, τὰ δὲ σαφηνείας δεόμενα δῆλα τοῖς ἐντυγχάνουσιν ἀποφαίνοντες· ἵνα σου τὴν αἴτησιν, ἐρασμιώτατε παίδων Ὑπάτιε, μὴ

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

Ex codicibus olim Coislinianis VII et VIII (quorum hic per litteras C a, ille per C b significatur) quasdam varias lectiones illis quas catena Græca suppeditavit admiscebimus.

[45] In tres partes præfatio dispescitur in cat. 1.) Initium usque ad μὴ καταλ. ἀτελῆ exstat in cat. p. 277. 2.) αἴτιον — ἐκεῖνα μεστὰ, p. 354, vid. ib. 3.) πρῶτον et rel. vid. ib. [46] cat. p. 277 τὰς βίβλους. [47] Ἰησ. τοῦ κριτοῦ. Cod β' καὶ Ἰησοῦ μετὰ τῶν κριτῶν, καὶ αὐτῶν τῶν κριτῶν.

NOTÆ.

(67) *Βίβλον.* In codice apud Lambec. IV, p. 62, leg. τὰς βίβλους.

καταλείπωμεν ἀτελῆ. Αἴτιον δέ [48] γε τῆς ἀσαφείας, καὶ τὸ σπουδάσαι τοὺς ἑρμηνεύσαντας περὶ πόδα τὴν ἑρμηνείαν ποιήσασθαι· ταυτὸ δὲ τοῦτο πάσχουσι καὶ οἱ τὴν Ἰταλῶν φωνὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταφέροντες γλῶτταν. Πολλῆς γὰρ ἀσαφείας ἐκεῖνα μεστά. Πρῶτον [49] δὲ τῆς ἱστορίας ἐρῶ τὴν ὑπόθεσιν (68). Πλεῖστοι προφῆται γεγένηνται, ὧν τὰς μὲν βίβλους οὐχ εὕρομεν, τὰς δὲ προσηγορίας ἐκ τῆς τῶν Παραλειπομένων μεμαθήκαμεν ἱστορίας. Τούτων ἕκαστος εἰώθει συγγράφειν ὅσα συνέβαινε γίνεσθαι κατὰ τὸν οἰκεῖον καιρόν. Αὐτίκα γοῦν καὶ ἡ πρώτη τῶν Βασιλειῶν, καὶ παρ' Ἑβραίοις, καὶ παρὰ Σύροις, προφητεία Σαμουὴλ ὀνομάζεται. Ἀλλὰ τοῦτο γνῶναι ῥᾴδιον τῷ βουλομένῳ τὸ προειρημένον ἀναγνῶναι βιβλίον. Οἱ τοίνυν τῶν Βασιλειῶν τὴν βίβλον συγγεγραφότες, ἐξ ἐκείνων τῶν βιβλίων τὰς ἀφορμὰς εἰληφότες, μετὰ πλεῖστον [50] συνέγραψαν χρόνον. Πῶς γὰρ οἷόν τε ἦν τῷ Σαοὺλ, ἢ τῷ Δαβὶδ συνηκμακότι τὰ ἐπὶ Ἐζεκίου καὶ Ἰωσίου γεγονότα συγγράψαι [51]· καὶ τὴν τοῦ Ναβουχοδονόσορ στρατιὰν, καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ τὴν πολιορκίαν, καὶ τοῦ λαοῦ τὸν ἀνδραποδισμὸν [52], καὶ τὴν εἰς Βαβυλῶνα μετάστασιν, καὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ τὴν τελευτήν; Δῆλον τοίνυν, ὡς τῶν προφητῶν ἕκαστος συνέγραψε τὰ ἐν τοῖς οἰκείοις πεπραγμένα καιροῖς. Ἄλλοι δέ τινες ἐκεῖνα συναγαγόντες, τὴν τῶν Βασιλειῶν συντεθείκασι βίβλον. Καὶ αὖ πάλιν, τῶν ὑπὸ τούτων παραλειφθέντων [53] ἕτεροί τινες ἱστοριογράφοι γεγένηνται· καὶ τὴν παρὰ σφῶν συγγραφεῖσαν Παραλειπομένων προσηγόρευσαν βίβλον· ὡς τὰ παρὰ τῶν προτέρων παραλειφθέντα διδάσκουσαν.

A scuritatem vero et illud fecit, quod studuerint interpretes ad verbum * interpretari. Quod ipsum iis etiam accidit, qui voces Latinas in Græcam linguam **354** transferunt. Sunt enim illa quoque plena magnæ obscuritatis. Primum autem dicam argumentum historiæ. Plurimi fuerunt prophetæ, quorum libros quidem non invenimus, nomina autem didicimus ex historia Paralipomenon. Horum unusquisque consueverat scribere quæcunque contingebant suo tempore. Atque inde est quod primus Regnorum, et apud Hebræos, et apud Syros, nominatur prophetia Samuelis, quod ei facile est cognoscere, qui prædictum librum legere voluerit. Qui ergo Regnorum librum scripserunt, ex scriptis illis accepta occasione, post plurimum tempus B scripserunt. Quomodo enim fieri potuisset, ut is qui vixit cum Saule aut Davide, ea scriberet quæ facta sunt tempore Ezechiæ et Josiæ, et Nabuchodonosoris bellicam expeditionem, et Hierosolymorum obsidionem, et populi captivitatem, et transmigrationem in Babylonem, et mortem Nabuchodonosoris? Perspicuum ergo est unumquemque ex prophetis ea conscripsisse, quæ gesta sunt ipsius temporibus. Alii autem quidam cum illa collegissent, composuerunt librum Regnorum. Et rursum fuerunt aliqui alii historiographi eorum, quæ ab illis fuerant prætermissa, qui de his conscriptum librum appellarunt Paralipomenon, ut qui doceret ea quæ fuerant a prioribus prætermissa. C

ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ.

IN LIBRUM PRIMUM REGNORUM.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Α' [54].

Ὁ Σαμουὴλ ἱερεὺς ἦν, ἢ Λευΐτης;

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Τριῶν ὁ Λευῒ γεγένηται παίδων πατὴρ· τοῦ Γηρσὼν (69), τοῦ Καὰθ, καὶ τοῦ Μεραρή. Τοῦ δὲ Καὰθ ἐγένοντο παῖδες Ἀμβρὰμ, καὶ Ἰσαὰρ, καὶ Χεβρὼμ,

D

355 INTERROGATIO I.

Samuel fuitne sacerdos, an Levita?

RESPONSIO.

Levi fuit pater trium filiorum q, Gerson, Caath, et Merari. Caath autem filii fuerunt, Ambram, et Isaar, et Chebron, et Oziel; Ambrami autem, Aa-

q Exod. vi, 16-24

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[48] αἴτιον δὲ et rel. Hæc in cat. p, 277 ita leg., Τίς ἡ αἰτία τῆς ἐν τῇ Γραφῇ ἀσαφείας; Ἡ ἐξ ἑτέρας γλώττης εἰς ἑτέραν μεταβολή· καὶ τὸ σπουδάσαι τοὺς ἑρμηνευτὰς περὶ πόδα τὴν ἑρμηνείαν ποιήσασθαι. [49] Πρῶτον, etc. Cat. l. c. ita: Τίς ἡ τῶν Βασιλειῶν τῆς ἱστορίας ὑπόθεσις; Sequitur, Πρῶτον μὲν τῆς ἱστορ. etc. [50] ἐξ ἐκείνων λαβόντες τὰς ἀφορμὰς, μετὰ πλεῖστον, etc. [51] πῶς γὰρ οἷόν τε ἦν Σαμουὴλ τὸν τοῦ Σαοὺλ, ἢ καὶ τῷ Δαβὶδ συνηκμακότα τὰ ἐπὶ Ἐζεκ. καὶ Ἰωσίου συγγράψαι. [52] στρατιὰν καὶ τὸν ἀνδραποδισμὸν, omissis reliquis. [53] ὑπολειφθέντων. [54] Qu. 1 exstat in cat. p. 297, ad cap. ii, 11.

NOTÆ.

(68) *Πλεῖστοι — διδάσκουσαν*. Ad hunc locum spectant ea quæ disputantur p. 605 seqq. partis iii Criticæ Rich. Simon in Dupinii Bibliothecam auctorum eccles.

(69) *Γηρσών*. Non eadem est scribendi ratio hujus et sequentium nominum propriorum, cum ea quam in superioribus expressam vidimus. Vid. Pag. 219, ad Num. cap. iii.

ron et Moses, et Mirjam. Isaaris autem filius quidem Core, nepos vero Elcana, pater Samuelis. Samuel ergo decimus quintus a Levi. Erat autem ex familia Caath, quæ prælata fuerat aliis, quod ex ea floruerunt pontifices, et ideo eis attributum fuerat ut ferrent vasa sancta.

INTERRR. II.

Cur Elcana duas habuit uxores [r] ?

Neque jussit lex cum duabus aut pluribus legitime conjungi uxoribus, sed neque prohibuit; concedens minus ut prohiberet majus. Ex eorum enim qui accipiebant potentia metiebatur leges. Hoc divinus etiam dicit Apostolus : « Nihil enim ad perfectum deduxit lex [s]. »

INTERR. III.

Quid est : « Clausit Dominus uterum ejus [t] *? »*

Docet lectores hæc oratio, non matrimonio confidere, sed creatoris invocare auxilium. Quomodo enim agricolæ quidem est proprium semina spargere : Dei **356** autem, sparsa perficere : ita matrimonii quidem est propria conjunctio, Dei autem est proprium, annuere naturæ, ut effingat et formet animal. Hoc satis aperte scivit Anna ; nam cum longo tempore cum viro habitasset, et fructum [t] non produxisset, confugit ad ipsum Opificem : et intenta oratione ac lacrymis mutilatam curavit matricem, et clausam aperuit. Est autem operæ pretium admirari etiam ejus morum modestiam. Probro enim affecta quasi esset ebria, leniter tulit, et depulsa falsa suspicione, docuit ærumnam qua laborabat, et pontificalem assecuta fuit benedictionem : Audivit enim : « Vade in pace : Dominus Deus Israel det tibi omnem petitionem tuam, quam ab ipso petiisti [u]. » Tanta autem fide audiit benedictionem, ut omnem abjecerit tristitiam, et cum fiducia ad virum redierit, et coierit, et conceperit. Et cum peperisset, implevit promissum. Conservavit enim ejus comam, et eum docuit aquæ potum ; ea enim est lex Nazaræorum. Cum primum autem ablactavit, eum obtulit Deo, et cum eo vitulum ei tempore æqualem, qui pro eo accepit

A καὶ Ὀζιήλ· τοῦ δὲ Ἀμβρὰμ Ἀαρὼν, Μωσῆς, καὶ Μαριάμ. Τοῦ δὲ Ἰσαὰρ ἔκγονος μὲν ὁ Κορὲ, ἀπόγονος δὲ Ἐλκανὰ τοῦ Σαμουὴλ ὁ πατήρ. Ὁ τοίνυν Σαμουὴλ πέμπτος καὶ δέκατος μὲν ἀπὸ Λευΐ· τῆς δὲ Καὰθ ἦν πατριᾶς· ἣ τῶν ἄλλων προεκέκριτο, τῷ τοὺς ἀρχιερέας ἐξ αὐτῆς ἠνθηκέναι· διὸ δὴ καὶ φέρειν αὐτοῖς ἀπενεμήθη τὰ σκεύη τὰ ἅγια.

ΕΡΩΤ. Β'.

Διατί ὁ Ἐλκανὰ δύο εἶχε γυναῖκας;

Οὔτε ἐπέτρεψεν [55] ὁ νόμος δυσὶν ἢ πλείοσι γυναιξὶν ἐννόμως [56] συναφθῆναι, οὔτε μὴν ἐκώλυσε [57]· συγχωρῶν τὸ ἔλαττον, ἵνα κωλύσῃ τὸ μεῖζον. Τῇ δυνάμει γὰρ τῶν δεχομένων ἐμέτρει τοὺς νόμους [58]. Τοῦτό φησι καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος· « Οὐδὲν γὰρ B ἐτελείωσεν ὁ νόμος. »

ΕΡΩΤ. Γ' [59].

Τί ἐστι τό, « Ἀπέκλεισε Κύριος τὰ περὶ τὴν μήτραν αὐτῆς; »

Διδάσκει τοὺς ἐντυγχάνοντας οὗτος ὁ λόγος, μὴ τῷ γάμῳ θαῤῥεῖν, ἀλλὰ τὸν ποιητὴν εἰς ἐπικουρίαν καλεῖν. Ὥσπερ γὰρ ἴδιον μὲν τοῦ γεωργοῦ τὸ καταβάλλειν τὰ σπέρματα, τοῦ δὲ Θεοῦ τὸ τελεσιουργεῖν τὰ σπειρόμενα· οὕτως ἴδιον τοῦ γάμου μὲν ἡ κοινωνία, τοῦ δὲ Θεοῦ τὸ νεῦσαι τῇ φύσει, καὶ διαπλάσαι τὸ ζῶον. Τοῦτο ἡ Ἄννα σαφῶς ἐπισταμένη (πολὺν γὰρ τῷ ἀνδρὶ συνοικήσασα χρόνον, καρπὸν οὐκ ἐβλάστησε), πρὸς αὐτὸν ἔδραμε τὸν Δημιουργὸν, καὶ τῇ σπουδαίᾳ προσευχῇ, καὶ τοῖς δάκρυσι, τὴν πεπηρωμένην ἐθεράπευσε μήτραν, καὶ κεκλεισμένην C ἀνέῳξεν. Ἄξιον δὲ αὐτῆς θαυμάσαι καὶ τὴν τῶν ἠθῶν μετριότητα. Παροινουμένη γὰρ ὡς μεθύουσα πράως ἤνεγκε, καὶ τὴν ὑποψίαν ἀποσκευασαμένη τὴν ἐψευσμένην [60], τὸ πάθος ἐδίδαξε, καὶ τῆς ἀρχιερατικῆς ἔτυχεν [61] εὐλογίας. Ἤκουσε γὰρ, « Πορεύου ἐν εἰρήνῃ, Κύριος ὁ Θεὸς (70) Ἰσραὴλ δῴη σοι πᾶν αἴτημά σου, οὗ (71) ᾐτήσω παρ' αὐτοῦ. » Οὕτω δὲ πιστῶς τῆς εὐλογίας ἐπήκουσεν, ὡς πᾶσαν ἀποῤῥίψαι ἀχθηδόνα, καὶ μετὰ θάρσους ἐπανελθεῖν πρὸς τὸν ἄνδρα, καὶ παραυτίκα συνελθεῖν, καὶ κυῆσαι. Καὶ τεκοῦσα δὲ πεπλήρωκε τὴν ὑπόσχεσιν. Ἐφύλαξε γὰρ αὐτοῦ τὴν κόμην, καὶ τὴν ὑδροποσίαν ἐδίδαξεν. Οὗτος γὰρ τῶν Ναζιραίων (72) ὁ νόμος. Εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν θηλὴν αὐτὸν προσενήνοχε τῷ Θεῷ,

[r] I Reg. I, 2. [s] Hebr. VII, 10. [t] I Reg. I, 5. [u] ibid., 17.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[55] cat. p. 279. Οὔτε ἐκώλυσεν. [56] ἢ πλείοσιν ὁμιλεῖν ἐννόμως. [57] οὔτε μὴν προσέταξε. [58] μετρεῖται νόμος. [59] Qu. 3 his sex constat partibus. 1.) Initium usque ad ἀνέῳξεν, p. 356, exstat in cat. p. 280, ad cap. I, 5. 2.) ἄξιον δὲ — ᾐτήσω παρ' αὐτοῦ vid. ib. p. 288, ad vers. 17. 3.) οὕτω δὲ—Ναζιρ. ὁ νόμος vid. ib. advers. eumdem. 4.) εὐθὺς δὲ — προτ. χαρίτων vid. ib. p. 290, ad vers. 23-25. 5.) ἀξιάγαστος — δυσχληρίαν, 357, vid. ib. 296, ad vers. 10. 6.) καὶ μέντοι et rel. vid. ib. p. 294, ad vers. 4. [60] cat. p. 288. τὴν ἐψευσμένην om. [61] τῆς ἱεραρχικῆς εὐλογίας τετύχηκεν.

NOTÆ.

(70) *Ἐν — ὁ Θεός*. Ita habet editio Complut. teste Bosio. Recepta lectio l. c. est, εἰς εἰρήνην· ὁ Θεός, omisso nomine Κύριος.

(71) *Οὗ*. Rec. lectio est ὅ. Nostra apud Bosium l. c. est omissa.

(72) *Ναζιραίων* Supra p. 359, interr. 21, cum η scribebatur.

A καὶ σὺν αὐτῷ μόσχον ὁμόχρονον, τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ σφαγὴν καὶ ἱερουργίαν δεξάμενον. Ἀντέλαβε δὲ παρὰ τοῦ Θεοῦ παῖδας ἑτέρους· τρεῖς μὲν υἱούς, θυγατέρας δύο. Φιλότιμος γὰρ καὶ μεγαλόδωρος ὁ Κύριος περὶ τοὺς μεμνημένους τῶν προτέρων χαρίτων. Ἀξιάγαστος δὲ αὐτῆς καὶ ἡ ὑμνῳδία [62]. Οὐ γὰρ μόνον ἐφ' οἷς ἔλαβεν ἀνύμνησε τὸν δοτῆρα [63], ἀλλὰ καὶ προφητείᾳ τὸν ὕμνον ἐκέρασε, καὶ τῆς τοῦ παιδὸς μετέλαχε χάριτος. Κυήσασα γὰρ προφήτην, προφητεύει μετὰ τὸν τόκον [64]. Τὸ γάρ, « Κύριος ἀσθενῆ ποιήσει τὸν ἀντίδικον αὐτοῦ, » προδηλοῖ τὴν τοῦ διαβόλου κατάλυσιν· καὶ τό, « Κύριος ἀνέβη εἰς οὐρανούς, καὶ ἐβρόντησε, » τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν προθεσπίζει, καὶ τὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐπιφοίτησιν, καὶ τῶν ἀποστολικῶν κηρυγμάτων τὸ μεγαλόφωνον. B Καὶ μέντοι καὶ τὴν δευτέραν ἐπιφάνειαν τοῦ Δεσπότου προαγορεύει Χριστοῦ· « Αὐτὸς γάρ, φησί, κρινεῖ ἄκρα γῆς δίκαιος ὤν (73). » Προλέγει δὲ αὐτοῦ καὶ τοὺς κατὰ σάρκα γεγενημένους προγόνους, οἳ ἀπὸ Δαβὶδ μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας διήρκεσαν. « Δώσει γάρ, φησίν, ἰσχὺν τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν. » Καὶ διδάσκουσα τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἐκεῖνοι τῆς θείας ἀπήλαυσαν προμηθείας [65], ἐπήγαγε· « Καὶ ὑψώσει κέρας Χριστοῦ αὐτοῦ. » Πρὸς δὲ τούτοις, ἐδίδαξε μὴ πλούτῳ θαῤῥεῖν, μὴ σοφίᾳ, μὴ δυναστείᾳ, ἀλλὰ μόνῳ τῷ δυναμένῳ καὶ ζωὴν χορηγεῖν, καὶ θάνατον ἐπάγειν [66], καὶ τὴν εὐπραξίαν μεταβάλλειν εἰς δυσπραγίαν, καὶ τὴν εὐκληρίαν εἰς δυσκληρίαν. Καὶ μέντοι καὶ τό, « Στεῖρα ἔτεκεν ἑπτά, » τὴν τῆς Ἐκκλησίας προκηρύττει πολυγονίαν. C Ὁ γὰρ ἑπτὰ ἀριθμὸς τοῦ πλήθους δηλωτικός. Ἐν ἑπτὰ γὰρ ἡμέραις ἅπας χρόνος ἀνακυκλεῖται, καὶ τῆς Ἐκκλησίας οἱ παῖδες τὴν οἰκουμένην ἐπλήρωσαν. « Ἡ δὲ πολλὴ ἐν τέκνοις ἠσθένησε. » Πολύπαις γὰρ οὖσα ἡ Ἰουδαία, καὶ πολλοὺς προφήτας καὶ δικαίους γεγεννηκυῖα, νῦν ἀκαρπίαν νοσεῖ.

ΕΡΩΤ. Δ'.

Ἠλεὶ (74) ὁ ἀρχιερεὺς ἐκ ποίας ἦν πατριᾶς;

Ἐκ τῆς τοῦ Ἰθάμαρ· ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν παίδων πονηρίαν [67], ἅπαν αὐτοῦ τὸ γένος τῆς ἀρχιερατικῆς ἐστερήθη τιμῆς. Ἡλίκας γὰρ ἐτόλμων παρανομίας, ἡ ἱστορία διδάσκει.

ΕΡΩΤ. Ε'.

Τί ἐστιν Ἐφούδ;

D Ὁ Ἀκύλας *ἐπένδυμα ἐξαίρετον* τοῦτο κέκληκεν. Εἰρήκαμεν δὲ ἤδη, καὶ τὴν Ἔξοδον ἑρμηνεύοντες, καὶ μέντοι καὶ τοὺς Κριτάς, ὡς διὰ τούτου πλεῖστα προεδήλου τῶν ἀγνοουμένων ὁ Δεσπότης Θεός.

mactationem et sacrificium. Vicissim autem a Deo accepit alios liberos, tres filios, et duas filias. Est enim Deus liberalis et magnificus erga eos, qui prioris gratiæ memores fuerunt. Admiratione quoque dignus est ejus hymnus. Neque solum enim ob ea quæ accepit laudibus celebravit donatorem, sed etiam hymnum temperavit prophetia, **357** et filii gratiæ fuit particeps. Nam cum concepisset prophetam, prophetat post partum. Illud enim: « Dominus infirmum reddet adversarium suum [v], » significat diaboli eversionem; hoc vero, « Dominus ascendit in cœlos, et tonuit [v'], » prædicit Servatoris nostri assumptionem, et adventum sanctissimi Spiritus, et quod ad apostolicas prædicationes attinet, vocis magnitudinem. Prædicit etiam secundam Christi Domini apparitionem: « Ipse enim, inquit, judicabit extrema terræ, quia justus est [x]. » Prædicit etiam qui fuerint ejus majores secundum carnem, qui durarunt a Davide usque ad captivitatem. « Dabit enim, inquit, robur regibus nostris [y]. » Tum ut causam indicaret, ob quam illi obtinuerunt, ut Deo curæ essent, adjecit: « Et in altum extollet cornu Christi sui [z]. » Docuit etiam non fidendum divitiis, non sapientiæ, non potentiæ: sed ei soli qui potest et vitam suppeditare, et mortem inferre, et mutare prosperitates in ærumnas, et res secundas in adversas. Porro autem illud quoque: « Sterilis peperit septem [a], » prænuntiat Ecclesiæ fecunditatem. Numerus enim septenarius significat multitudinem. Nam septem dierum spatio volvitur totum tempus, et filii Ecclesiæ impleverunt orbem terræ. « Quæ autem multos habebat filios, infirmata est [b]. » Nam cum multos filios haberet Judæa, et multos prophetas genuisset et justos, nunc laborat sterilitate.

358 INTERR. IV.

Ex qua familia erat Eli pontifex?

Ex familia Ithamaris, sed propter filiorum nequitiam, totum genus ejus fuit privatum honore pontificali. Docet enim historia quanta admiserint scelera ac flagitia.

INTERR. V.

Quid est ephod?

Aquila hoc vocavit *superindumentum eximium*. Diximus autem jam interpretantes Exodum, et Judices, quod per ipsum plurima ex iis quæ erant ignota significabat Dominus Deus.

[v] I Reg. II, 10. [v'] ibid. [x] ibid. [y] ibid. [z] ibid. [a] ibid. 5. [b] ibid.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[62] cat. p. 296. ἀξιαγ. δὲ τῆς Ἄννης ἡ ὑμν [63] ἀνύμν. τὸν Σωτ. [64] τὸν τόκον. Sequitur in cat. καὶ Ἐλισάβετ δὲ τῆς Ἰωάννου μετέλαβε χάριτος, καὶ ἡ Μαρία τῆς Ἰησοῦ. [65] τ. θείας ἔτυχον χάριτος. [66] θάνατον ἀπάγειν. [67] cat. p. 282. τ. παίδων παρανομίαν.

NOTÆ.

(73) *Δίκαιος ὤν*. Hæc duo verba, quæ etiam Augustinus ad textum loci citati retulit, exstant tantum in edit. Ald. et Complut., ut jam observavit Bosius ad l. c.

(74) *Ἠλεί*. In Bibliis Græcis scribi solet Ἠλί.

(75) *Τὴν Ἔξοδον — Κριτάς*. Conf. pag. 167 et 341.

INTERR. VI.

Cur Samuel, cum esset Levita, usus est ephod [c], *cum id tantum summo sacerdoti esset attributum?*

Est verisimile, quod Heli, cum in eo florentem divinam vidisset gratiam, essetque natus admirabiliter, et ante nativitatem promissus, et intus aleretur in tabernaculo, tanquam sanctum et Nazaræum, et a Deo petitum (hoc enim significat nomen *Samuel*), etiam admodum juvenem eo honore impertierit. [*Diodori*] Dei erat dispensatio, quod Samuel a Deo vocatus abiret ad Heli, existimans se ab eo vocari, et semel, et bis, et ter. Nam quia Deus illi mala erat prædicturus per Samuelem, ne videretur Samuel finxisse revelationem, Deus rem ita dispensabat, ut ille ab Heli se vocari existimans ad ipsum iret, ut cum Heli notum foret a Deo vocari Samuelem, **359** ille autem postea renuntiaret quæ dicta sunt a Deo, non esset suspectus tanquam qui finxisset, sed ei fides haberetur, quod ei vere divina facta esset revelatio.

INTERR. VII.

Quamobrem Heli luit pœnas pro suis filiis, idque cum eos monuisset ut conveniebat [d]*?*

Filiorum iniquitas non egebat lenibus medicamentis, sed acerrimis * et asperrimis. Oportebat ergo, cum post primam et secundam admonitionem perseverassent in nequitia, eos a templi ambitu expellere. Nam non ipsi soli legem transgrediebantur, sed etiam erant aliis exemplum ut transgrederentur. Quoniam autem pluris fecit naturam quam creatorem, a Deo data gratia fuit privatus. Hoc ei significavit etiam Dominus per prophetam: « Cur enim, inquit, aspexisti suffitum meum et sacrificium meum impudente oculo, et supra me glorificasti filios tuos, ut benedicerent primitiis omnis sacrificii Israel ante me? Propterea hæc dicit Dominus Deus Israel: Dixi, domus tua, et domus patris tui transibunt coram me usque in sæculum. Et nunc, non sic, inquit Dominus, erit mihi. Sed eos qui me glorificant glorificabo, et qui me nihili pendunt, nibili pendentur [e]. » Et videtur quidem prædictio genus ejus privare sacerdotio: tacite autem significant minæ illæ cessationem Judaici sacerdotii. « Dixi enim, inquit, domus tua et domus

ΕΡΩΤ. Ϛ'.

Τί δήποτε Λευΐτης ὢν ὁ Σαμουὴλ τῷ ἐφοὺδ ἐκέχρητο; μόνῳ γὰρ ἀφώριστο τῷ ἀρχιερεῖ.

Εἰκὸς [68] τὸν Ἠλεὶ, τὴν θείαν αὐτῷ χάριν ἐπανθοῦσαν ἑωρακότα, καὶ παραδόξως τεχθέντα, καὶ πρὸ ὠδίνων ἐπαγγελθέντα, καὶ ἔνδον τρεφόμενον ἐν τῇ θείᾳ σκηνῇ, ὡς ἁγίῳ καὶ Ναζιραίῳ, καὶ θεαιτήτῳ· τοῦτο γὰρ ἑρμηνεύει τοῦ *Σαμουὴλ* τοὔνομα [69]· καὶ κομιδῇ νέῳ μεταδοῦναι ταύτης τῆς τιμῆς. [Διοδώρου.] Οἰκονομίας δὲ Θεοῦ ἦν, τὸ τὸν Σαμουὴλ καλούμενον ὑπ' αὐτοῦ, ἀπιέναι πρὸς Ἠλεὶ οἰόμενον ὑπ' αὐτοῦ καλεῖσθαι, καὶ ἅπαξ, καὶ δὶς, καὶ τρίτον. Ἐπειδὴ γὰρ ἤμελλεν ὁ Θεὸς [70] τῷ Ἠλεὶ κακὰ προλέγειν διὰ τοῦ Σαμουὴλ, ἵνα μὴ νομισθῇ πλάσαι ὁ Σαμουὴλ τὴν ἀποκάλυψιν, ᾠκονόμει ὁ Θεὸς ἐκεῖνον οἰηθέντα ὑπὸ τοῦ Ἠλεὶ καλεῖσθαι πρὸς αὐτὸν ἀπιέναι· ἵνα ὅτ' ἂν ὁ μὲν Ἠλεὶ νοήσῃ ὅτι Θεός ἐστιν ὁ καλῶν τὸν Σαμουὴλ, ἐκεῖνος δὲ μετὰ ταῦτα τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διαγγέλλων [71], μὴ ὑποπτευθῇ, ὡς πλασάμενος τὴν ἀποκάλυψιν· ἀλλὰ πιστευθῇ, ὅτι ἀληθῶς ὁ Θεὸς ἀποκάλυψιν ἀνήγγειλεν.

ΕΡΩΤ. Ζ' [72].

Τίνος χάριν ὁ Ἠλεὶ δίκας ὑπὲρ τῶν παίδων ἔτισε, καὶ ταῦτα παραινέσας αὐτοὺς τὰ προσήκοντα;

Οὐκ ἠπίων ἐδεῖτο φαρμάκων ἡ τῶν παίδων παρανομία, ἀλλ' αὐστηροτάτων καὶ δριμυτάτων. Ἔδει τοίνυν μετὰ τὴν πρώτην καὶ δευτέραν παραίνεσιν τῇ πονηρίᾳ προσμείναντας ἐξελάσαι [73] τῶν ἱερῶν περιβόλων. Οὐ γὰρ μόνον αὐτοὶ παρηνόμουν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐγίνοντο παρανομίας ἀρχέτυπον. Ἐπειδὴ δὲ προτετίμηκε τοῦ πεποιηκότος τὴν φύσιν, τῆς θεοσδότου χάριτος ἐγυμνώθη. Τοῦτο γὰρ αὐτῷ καὶ διὰ τοῦ προφήτου δεδήλωκεν ὁ Θεός· « Ἵνα τί γὰρ, φησὶν, ἐπέβλεψας ἐπὶ τὸ θυμίαμά μου, καὶ ἐπὶ τὴν θυσίαν μου ἀναιδεῖ ὀφθαλμῷ, καὶ ἐδόξασας τοὺς υἱούς σου ὑπὲρ ἐμὲ, ἐν [74] εὐλογεῖσθαι (76) ἀπαρχὴν πάσης θυσίας Ἰσραὴλ ἔμπροσθέν μου; Διὰ τοῦτο [75] τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραήλ· Εἶπον, Ὁ οἶκός σου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ πατρός σου, διελεύσονται (77) ἐνώπιόν μου ἕως αἰῶνος. Καὶ νῦν οὐχ οὕτω (78), φησὶ Κύριος, μηδαμῶς ἐμοὶ, ἀλλ' ἢ τοὺς δοξάζοντάς με δοξάσω, καὶ οἱ ἐξουθενοῦντές με ἐξουθενωθήσονται (79). » Καὶ δοκεῖ μὲν ἡ πρόῤῥησις τὸ τούτου γένος τῆς ἀρχιερωσύνης γυμνοῦν· αἰνίττεται δὲ πάσης τῆς Ἰουδαϊκῆς ἱερωσύνης [76] τὴν παῦλαν. « Εἶ-

[c] I Reg. II, 18. [d] ibid., 31 seqq. [e] ibid. 29, 30.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[68] cat. p. 299. εἰκὸς οὖν. [69] ὡς καὶ τοὔνομα δηλοῖ. [70] cat. p. 305. Hæc ita contrahuntur in catena: Τίνος δὲ χάριν ὑπὸ Θεοῦ καλούμενος Σαμουὴλ ἀπῄει πρὸς Ἠλὶ, οἰόμενος ὑπ' αὐτοῦ καλεῖσθαι; Ἐπειδὴ ἔμελλεν ὁ Θεὸς, etc. [71] διαγγέλλει. [72] Qu. 7 quatuor constat partibus. 1.) Initium usque ad ἐξουθενωθήσονται exstat in cat. p. 302, ad cap. II, 29. 2.) καὶ δοκεῖ — ἐπαγόμενα, p. 360, vid. ib. ad. vers. 30. 3.) ἰδοὺ — δεδήλωκεν vid. ib. p. 303, ad vers. 31, 32. 4.) ἀναστήσω et rel. vid. ib. p. 304, ad vers. 33-35. [73] cat. p. 302. ἐξελάσαι λοιπὸν τούτους. [74] ἐν om. [75] διὰ τοῦτο om. [76] ἀρχιερωσύνης.

NOTÆ.

(76) Recepta lectio est ἐνευλογεῖσθαι.

(77) Ita legitur in edit. Complut. pro διελεύσεται.

(78) *Οὐχ οὕτω* Hæc absunt a l. c., nec una cum sequentibus μηδαμῶς ἐμοὶ commode locum habere possunt.

(79) *Οἱ — ἐξουθενωθήσονται.* Lectio recepta est, ὁ ἐξουθενῶν με ἀτιμωθήσεται, nostram habet editio Complut.

κον γάρ, φησίν, Ὁ οἶκός σου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ πατρός σου, διελεύσονται ἐνώπιόν μου ἕως αἰῶνος. » Τοῦτο δὲ οὐ τῷ Ἰθάμαρ ὑπέσχετο, ἀλλὰ τῷ Ἀαρών. Οὐκοῦν κατὰ πάσης αὐτῶν ἀπεφήνατο τῆς φυλῆς. Καὶ μαρτυρεῖ τὰ ὁρώμενα. Ἐξ οὗ γὰρ ὁ Δεσπότης ἐσταυρώθη Χριστὸς, καθῃρέθη μὲν αὐτῶν ὁ ναὸς, ἔρημα δὲ γεγένηνται τῶν ἁγίων τὰ Ἅγια, καὶ ἀρχιερωσύνης καὶ προφητείας ἐστέρηνται. Τοῦτο δηλοῖ καὶ τὰ ἐπαγόμενα [77]. « Ἰδοὺ γὰρ ἡμέραι ἔρχονται, καὶ ἐξολοθρεύσω τὸ σπέρμα σου, καὶ τὸ σπέρμα τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου, καὶ οὐκ ἔσται σου (80) πρεσβύτης ἐν οἴκῳ. Καὶ ἐπιβλέψει κραταίωμα ὃν ἐν πᾶσιν οἷς ἀγαθύνει τὸν Ἰσραὴλ (81). Καὶ οὐκ ἔσται πρεσβύτης πάσας τὰς ἡμέρας ἐν τῷ οἴκῳ σου. » — « Κραταίωμα δὲ ὃν » τοῦ ὄντος λέγει Θεοῦ. « Ἐγὼ γάρ εἰμι, φησὶν, ὁ ὤν. » Καὶ Ἱερεμίας, « Ὁ ὢν, Δέσποτα Κύριε. » Τούτου κραταίωμα κέκληκε τὴν ἱερωσύνην, τὴν κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Τοῦτο δὲ σαφέστερον μετ' ὀλίγα δεδήλωκεν. « Ἀναστήσω γάρ, ἔφη, ἐμαυτῷ ἱερέα πιστὸν, ὃς πάντα τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ μου, καὶ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ μου ποιήσει· καὶ οἰκοδομήσω αὐτῷ οἶκον πιστὸν, καὶ διελεύσεται ἐνώπιον τῶν χριστῶν (82) μου πάσας τὰς ἡμέρας. » Ταῦτα δὲ ἁρμόττει ἀνθρώπων μὲν οὐδενὶ, μόνῳ δὲ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, ὃς ἀρχιερεὺς ἡμῶν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ὠνομάσθη. « Ἔχοντες γάρ, φησὶν, ἀρχιερέα μέγαν διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν. » Καὶ πάλιν· « Οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν· πεπειρασμένον δὲ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας. » Καὶ τὸ « πάσας τὰς ἡμέρας, » οὐ προσῆκεν ἀνθρώποις θνητοῖς ὀλίγον βιοτεύουσι χρόνον. Χριστοὺς δὲ αὐτοὺς κέκληκε τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους [78], καὶ τοὺς τὴν ἐκείνων διαδεξαμένους διδασκαλίαν. Οὐκοῦν ἡ πρόῤῥησις κυρίως μὲν ἁρμόττει τῷ Σωτῆρι Χριστῷ [79]· κατὰ δὲ ἱστορίαν τῷ Σαδοὺκ, ὃς ἐκ τοῦ Ἐλεάζαρ κατάγων τὸ γένος, τὴν ἀρχιερωσύνην διὰ τοῦ Σολομῶντος ἐδέξατο (83).

ΕΡΩΤ. Η'.

Πῶς νοητέον τὸ, « Ὁ λύχνος τοῦ Θεοῦ πρὶν ἢ κατασκευασθῆναι [80] (84); »

Αἰνίττεται ὁ λόγος, ὡς εὐθὺς μετὰ τὴν ἑσπέραν, ἀρξαμένων τῶν ἀνθρώπων καθεύδειν [81], ἐπεφάνη τῷ Σαμουὴλ ὁ Δεσπότης Θεός. Ἐν ἑσπέρᾳ γὰρ τὸν ἱε-

A patris tui transibunt coram me usque in sæculum. » **360** Hoc autem non est pollicitus Ithamari, sed Aaroni. Ipse ergo id pronuntiavit adversus omnem illarum tribum. Ea porro quæ cernuntur ferunt testimonium. Ex quo enim Christus Dominus fuit actus in crucem, dirutum fuit eorum templum, et deserta fuerunt Sancta sanctorum, privatique sunt et sacerdotio et prophetia. Hoc significant etiam quæ sequuntur : « Ecce enim dies veniunt, et funditus perdam semen tuum, et semen domus patris tui : et non erit senex in domo. Et aspiciet, cum sit firmamentum, in omnibus in quibus benefaciet Israeli. Et non erit senex omnibus diebus in domo tua [f]. » Illud autem, « cum sit firmamentum, » dicit de Deo qui est. « Ego enim, inquit, B sum qui sum [g]. » Jeremias quoque, « Qui es, Domine [h]. » Hujus firmamentum vocavit sacerdotium quod est secundum ordinem Melchisedec. Hoc autem post pauca significavit apertius : « Excitabo enim, inquit, mihi sacerdotem fidelem, qui faciet omnia quæ sunt in corde meo et anima mea, et ædificabo ei domum fidelem, et transibit ante unctos meos omnibus diebus [i]. » Hæc autem nulli quidem homini conveniunt, sed soli Domino nostro Jesu Christo, qui secundum humanitatem nominatus fuit Pontifex noster : « Habentes enim, inquit, Pontificem magnum * qui penetravit cœlos, Jesum Dominum nostrum [j]. » Et rursus : « Non enim habemus Pontificem, qui non possit compati C infirmitatibus nostris : tentatum **361** autem per omnia pro similitudine absque peccato [k]. » Et illud, « omnibus diebus, » non convenit hominibus mortalibus, qui vivunt brevi tempore. Unctos autem vocavit ipsos sanctos apostolos, et qui illorum doctrinæ successerunt. Ergo prædictio proprie quidem convenit Servatori Christo : sed si spectes historiam, Sadoco, qui genus ducens ab Eleazare, sacerdotium accepit per Salomonem.

INTERR. VIII.

Quomodo est intelligendum illud : « Lucerna Dei priusquam instructa esset [l]? »

Significat oratio, quod statim post vesperam, cum ipsi cœpissent dormire, apparuerit Samueli Dominus Deus. Vespere enim solebant accendere sacram

[f] I Reg. II 31, 32. [g] Exod. III, 14. [h] Jerem. IV, 10. [i] I Reg. II, 35. [j] Hebr. IV, 14. [k] ibid. 15. [l] I Reg. III, 3.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[77] καθῃρέθη — τὰ ἐπαγόμενα. cat. p. 302 ita, οὔτε νεὼς οὔτε ἅγια ἁγίων παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἀρχιερωσύνη, οὐ προφητεία, ἀλλὰ πάντων ἔρημοι. Τοῦτο δὲ δηλοῖ καὶ τὰ ἑπόμενα. [78] cat. p. 304. χρ. δὲ τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους καλεῖ. [79] Χριστῷ μὲν οὖν κυρίως προσῆκεν ἡ πρόῤῥησις. [80] cat. p. 305. ἐπισκευασθῆναι. Sic quoque in fine quæstionis. [81] ἀρξ. αὐτῶν καθεύδειν.

NOTÆ.

(80) *Σου*. Ita habet cod. Alex., in Vatic. legitur σοι.

(81) *Καὶ — Ἰσραήλ*. Hæc a Bosio ad I Reg. II, 32, citantur, ita tamen ut pro ὃν scribatur ὤν. Lectionem istam κραταίωμα ὢν rejicit Montf. ad l. c. eamque culpa librarii ortam esse putat ex κραταίωμα Μαὼν, quæ est Theodotionis versio. Quidquid sit, præferenda est interpretatio Symmachi, καὶ ὄψει θλῖψιν ἐν, κ. λ. Hæc enim ad veritatem Hebraicam proxime accedit.

(82) *Χριστῶν*. Ita leg. in edit. Complut. pro Χριστοῦ.

(83) *Χριστοὺς — ἐδέξατο*. Hæc fere eadem sunt cum scholio quod ex edit. Rom. ad I Reg. II, 35, attulit Bosius.

(84) *Ἢ κατασκευασθῆναι*. Rec. lectio est ἐπισκευασθῆναι.

lucernam : circa mediam vero noctem infundebant oleum. Volens ergo scriptor significare tempus, dixit lucernam nondum fuisse instructam.

INTERR. IX.

Quamobrem Samueli, cum esset admodum juvenis, universorum Deus apparuit [m]?

Ad arguendum pontificem qui senuerat, adolescentulus dignus est habitus cui Deus appareret. Erat enim adeo juvenis, ut Dei doctrinam nondum posset suscipere. Heli itaque post tertiam vocationem intelligens quod Deus sit qui vocat, supervacaneum duxit dicere Deum esse qui vocabat, sed dixit : « Si te vocet qui vocat, dices : Loquere, Domine, quoniam audit servus tuus [n]. » Sed tamen eam ætatem senectuti prætulit Deus : et eum, qui
362 octo et nonaginta annos vixerat, et quadraginta annos duplici magistratus honore dignus fuerat habitus (erat enim et judex et pontifex) despiciens, locutus est cum parvo puero, docens quanto sit canitie melior juventus ornata virtute. Atque perspicuum quidem est quod Heli recte factis esset ornatus, sed propter filiorum suorum pravitatem exitii acceperit sententiam. Ejus autem pietatem verba quoque ostendunt. Nam primum quidem non puduit eum rogare adolescentem, ut ei declararet quæ a Deo fuerant annuntiata. Sed et eum astrinxit jurejurando et exsecrationibus, ut nihil eum celaret ex iis quæ sibi significata fuerant. Deinde cum latam didicisset sententiam, laude dignam emisit vocem : « Dominus est, faciet quod placitum fuerit coram ipso [o]. » Quin etiam cum filiorum suorum cognovisset cædem, non pusillo et abjecto animo id tulit pater et senex : cum autem percepisset arcam captam fuisse ab hostibus, e sella quidem cecidit : ingenti autem animi mœrore confectus, vitæ finem accepit.

INTERR. X.

Cur Deus permisit ut arca caperetur ab hostibus?

Quod factum est duplicem produxit utilitatem.

A ρὸν λύχνον ἅπτειν εἰώθασι· περὶ μέσας δὲ τὰς νύκτας ἐπέβαλλον ἔλαιον. Τὸν καιρὸν τοίνυν ὁ συγγραφεὺς δηλῶσαι θελήσας, ἔφη μηδέπω κατασκευασθῆναι τὸν λύχνον.

ΕΡΩΤ. Θ' [82].

Τί δήποτε κομιδῇ νέῳ ὄντι τῷ Σαμουὴλ ὁ τῶν ὅλων ὤφθη Θεός;

Εἰς ἔλεγχον τοῦ γεγηρακότος ἀρχιερέως τὸ μειράκιον [83] ἠξιώθη τῆς θείας ἐπιφανείας. Οὕτω γὰρ ἦν ἄγαν νέος, ὡς τὴν περὶ [84] τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν μηδέπω δύνασθαι δέξασθαι. Αὐτίκα γοῦν ὁ Ἡλεὶ μετὰ τὴν τρίτην κλῆσιν συνεὶς ὡς ὁ Θεός ἐστιν ὁ καλῶν, περιττὸν μὲν εἰπεῖν, (85) καὶ [85] ὑπέλαβεν ὡς ὁ Θεός ἐστιν ὁ καλῶν· ἔφη δέ· « Ἐὰν καλέσῃ σε ὁ καλῶν, ἐρεῖς, Λάλει (86), Κύριέ μου, ὅτι ἀκούει ὁ
B δοῦλός σου. » Ἀλλ' ὅμως καὶ τὴν τοιαύτην ἡλικίαν τῆς πολιᾶς [86] προτετίμηκεν ὁ Θεός· καὶ τὸν ὀκτὼ καὶ ἐνενήκοντα ἔτη βεβιωκότα, καὶ τεσσαράκοντα ἔτη ἀρχῆς ἀξιωθέντα διπλῆς [87] (καὶ κριτὴς γὰρ ἦν, καὶ ἀρχιερεύς) καταλιπὼν [88], τῷ σμικροτάτῳ διειλέχθη παιδίῳ· διδάσκων ὅσῳ πολιᾶς ἀμείνων νεότης ἀρετῇ κοσμουμένη. Ὁ μέντοι Ἡλεὶ δῆλός ἐστιν οἰκείοις μὲν κοσμούμενος κατορθώμασι· διὰ δὲ τὴν τῶν παίδων πονηρίαν τῆς πανωλεθρίας τὴν ψῆφον δεξάμενος [89]. Δηλοῖ δὲ αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν καὶ τὰ ῥήματα. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐκ ᾐσχύνθη παρακαλέσαι τὸν νέον μηνῦσαι τὰ θεόθεν ἀπαγγελθέντα· ἀλλὰ καὶ ὅρκοις αὐτὸν κατέδησε καὶ ἀραῖς, ὥστε μηδὲν ἀποκρύψαι τῶν δηλωθέντων. Εἶτα τὴν ἐξενεχθεῖσαν ψῆφον μαθὼν [90], τὴν ἀξιέπαινον ἀφῆκε φωνήν· « Κύριός
C ἐστι [91], τὸ ἀρεστὸν (87) ἐνώπιον αὐτοῦ ποιήσει. » Καὶ μέντοι καὶ τῶν υἱῶν τὴν σφαγὴν ἐγνωκὼς, οὐκ ἀγεννῶς ἤνεγκεν ὁ πατὴρ καὶ πρεσβύτης· τὴν δέ γε κιβωτὸν δορυάλωτον γεγενῆσθαι μαθὼν, κατέπεσε μὲν ἀπὸ τοῦ δίφρου, τῇ δὲ τῆς ἀθυμίας ὑπερβολῇ τοῦ βίου τὸ τέλος ἐδέξατο.

ΕΡΩΤ. Ι' [92].

Τί δήποτε συνεχώρησεν ὁ Θεὸς δορυάλωτον γενέσθαι τὴν κιβωτόν;

Διπλῆν τὸ γεγονὸς ὠφέλειαν ἐβλάστησε [93]. Τοὺς

[m] I Reg. III, 10 seqq. [n] ibid. 9. [o] ibid. 18.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[82] Qu. 9 initium usque ad κοσμουμένη, p. 362, exstat in cat. p. 306, ad cap. III, 6-11 Reliqua vid. ib. p. 308, ad vers. 15-18. [83] cat. p. 306. μειρακίλλιον. [84] περὶ om. [85] καὶ om. cod. β περιττὸν μὲν ὑπέλαβεν. [86] cod. β τῆς παλαιᾶς. [87] cat. et cod. β διπλ. τιμῆς. [88] pro καταλιπὼν utroque loco leg. παριδών, et deinde διελέχθη. [89] utroque loco ἐδέξατο. [90] utroque loco ψῆφον ἀκούσας. [91] ἐστι om. [92] Qu. 10 septem absolvitur partibus. 1.) Initium usque ad τὴν ἰσχύν, p. 363, exstat in cat. p. 311, ad cap. IV, 4-11. 2.) πρῶτον μὲν — τιμωρίαν ἐδέξατο vid. ib. p. 311, ad cap. V, 1-4. 3.) τοπάσαντες — αὐτῶν αἱ ἕδραι vid. ib. p. 576, ad vers. 8, 9. 4.) τῶν δὲ — θεηλ. πληγάς, p. 364, vid. ib. p. 316, ad vers. 10. 5.) εἶτα μηδεμ. — ἐν πάσῃ πληγῇ vid. ib. p. 317, ad cap. VI, 1. 6.) καὶ μετὰ — καὶ ἀπῆλθον vid. ib. p. 317, ad vers. 2-5. 7.) ἀλλὰ ταῦτα et reliqua vid. ib. p. 319, ad vers. 9. [93] cod. β ἀνεβλάστησε.

NOTÆ.

(85) *Καί*. Redundare videtur.
(86) *Ὁ καλῶν*. Hæc tantum in edit. Ald. leguntur.

(87) *Ἀρεστόν*. Ita leg. in edit. Complut. l. c. pro ἀγαθόν.

A μὲν γὰρ [94] Ἑβραίους ἐδίδαξεν, ἐννόμως μὲν βιοῦντας τῇ τοῦ Θεοῦ προμηθείᾳ θαῤῥεῖν· παρανομοῦντας δὲ μήτ' αὐτῷ, μήτε τῇ ἀψαύστῳ [95] κιβωτῷ πεποιθέναι· τί δήποτε [96] γὰρ εἰς ἐπικουρίαν ἔλαβον παρανομοῦντες τὴν τὸν νόμον ἔνδον ἔχουσαν ἀποκείμενον [97]; Οὗτοι μὲν οὖν ταύτην ἐντεῦθεν τὴν ὠφέλειαν ἐδέχοντο. Οἱ δέ γε ἀλλόφυλοι, δείσαντες μὲν ἡνίκα φανείσης τῆς κιβωτοῦ ἠλάλαξαν οἱ Ἑβραῖοι· καταφρονήσαντες δὲ μετὰ τὴν νίκην, καὶ οἱονεὶ ἀκροθίνιον ταύτην τοῖς οἰκείοις ἀνατεθεικότες εἰδώλοις [98], ἔμαθον τῇ πείρᾳ τοῦ Θεοῦ τὴν ἰσχύν [99]. Πρῶτον μὲν γὰρ εἶδον πρὸ τῆς κιβωτοῦ πεπτωκότα τὸν οἰκεῖον θεὸν, καὶ τῆς προσκυνήσεως ἐπιδεικνύντα τὸ σχῆμα. Εἶτα τοῦτον ἀναστήσαντες εὗρον τῇ ὑστεραίᾳ συντετριμμένον, καὶ τῶν ἄκρων πάντων ἐστερημένον. B Ἔπειτα τὸ διάφορον γνῶναι μὴ βουληθέντες, καὶ τῇ κιβωτῷ τὸ προσῆκον μὴ ἀπονείμαντες σέβας, ποικίλοις νοσήμασι περιέπεσον. Ὡς μὲν γὰρ οἱ Ἑβδομήκοντα ἡρμήνευσαν, « Εἰς τὰς ἕδρας ἐπλήγησαν· » ὡς δὲ ὁ Ἀκύλας, « τὸ τῆς φαγεδαίνης ἐσχήκασιν ἕλκος. » Ὁ δέ γε Ἰώσηπος τὸ τῆς δυσεντερίας αὐτοῖς [1] ἐγγενέσθαι πάθος ἐδίδαξεν (88)· ἀλλὰ μηδεὶς διαφωνίαν [2] νομιζέτω τὰς διαφόρους ἐκδόσεις [3]. Τὴν γὰρ δυσεντερίαν τὸ τῆς ἕδρας διεδέξατο πάθος. Τὸ γὰρ συχνὸν τῆς ἐκκρίσεως τὸ τῆς ἐκκρίσεως κατέκαυσε μόριον· εἰς φαγέδαιναν δὲ τῷ χρόνῳ τὸ ἕλκος μετέπεσε [4]. Τὸ δὲ τῆς ἕδρας ὑπέμειναν πάθος, ὡς δυσσεβῶς τὴν κιβωτὸν τὴν θείαν ἑδράσαντες παρὰ τὸν θεὸν τὸν ψευδώνυμον. Ταύτην οἱ Ἀζώτιοι πρῶτοι τὴν τιμωρίαν [5] ἐδέξαντο. Τοπάσαντες γὰρ οἱ Γετ- C θαῖοι (89), μὴ θεήλατον εἶναι τὴν πληγὴν, ἀλλὰ νόσον ἐκ λοιμικῆς τινος καταστάσεως γενομένην, μετέθεσαν εἰς τὴν Γὲθ τὴν τοῦ Θεοῦ κιβωτόν· ἀλλὰ παραυτίκα ταῖς αὐταῖς ὑπεβλήθησαν συμφοραῖς. Τὸ δὲ, « Ἐποίησαν ἑαυτοῖς οἱ Γετθαῖοι ἕδρας χρυσᾶς, » οἱ λοιποὶ (90) οὕτως ἡρμήνευσαν, « Καὶ περιελύθησαν αὐτῶν αἱ ἕδραι (91). » Τῶν δὲ Γετθαίων εἰς Ἀσκάλωνα μεταθεῖναι τὴν κιβωτὸν πειραθέντων, ἀντεῖπον ἐκεῖνοι, δείσαντες τὰς θεηλάτους πληγάς. Εἶτα μηδεμιᾶς πόλεως δέξασθαι τολμώσης τὴν κιβωτὸν, ἐν ὑπαίθρῳ ταύτην ἔξω κατέλιπον τόπῳ [6]. Τοῦτο γὰρ ὁ ἱστοριογράφος ἐδίδαξεν [7]· « Ἐγένετο γὰρ, φησὶν, ἡ κιβωτὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ πεδίῳ τῶν ἀλ-

A Nam Hebræos quidem docuit, ut legitime viventes in Dei confiderent providentia : at legem transgredientes, neque in ipso, neque in arca non tangenda confiderent. Cur enim legem transgredientes, arcam ad auxilium traherent, quæ legem intus habebat positam? Atque isti quidem ab ea hanc accipiebant utilitatem. Alienigenæ autem, cum timuissent, quando apparente arca vociferati sunt Hebræi, post victoriam autem eam despexissent, **363** et eam veluti manubias suis dedicassent idolis, experientia Dei didicere potentiam. Nam primum quidem viderunt ante arcam suum cecidisse deum, et adorationis præ se ferre figuram. Deinde cum eum erexissent, postridie eum invenerunt contritum, et extremis omnibus partibus privatum. Post hæc cum noluissent cogno- B scere differentiam, et arcæ quem conveniebat cultum non tribuissent, inciderunt in varias ægritudines. Nam, ut Septuaginta quidem sunt interpretati : Percussi sunt in sedibus [p] : ut autem Aquila, « laborarunt exedente ulcere. » Josephus autem docuit eis fuisse morbum dysenteriæ. Sed nemo existimet esse inter se discrepantes diversas illas editiones. Nam dysenteriæ successit morbus sedis : frequens enim excretio inflammavit partes illas excretionis, et exedens ulcus tandem contraxerunt. Ideo autem sedis morbum passi sunt, quia arcam divinam impie locavorant, apud deum falso appellatum. Primi Azotii hoc subierunt supplicium. Conjicientes autem Getthæi non esse plagam a Deo C immissam, sed esse morbum ortum ex pestilenti constitutione, arcam Dei transtulerunt in urbem Geth : sed protinus subierunt easdem calamitates. Illud vero : « Getthæi fecerunt sibi sedes aureas, » cæteri sic sunt interpretati, « et fuerunt eorum sedes undique resolutæ [q]. » Cum autem **364** Getthæi tentassent arcam transferre Ascalonem, illi contradixerunt, formidantes plagas divinitus immissas. Deinde cum nulla civitas auderet arcam excipere, eam foris reliquerunt sub dio. Sic enim docuit historiographus. « Fuit enim, inquit, arca Dei in campo alienigenarum per menses septem [r]. » Postquam autem existimarunt, foris manente arca, se esse liberatos a plagis a Deo immissis, intulit

[p] I Reg. v, 12, coll. vers. 3, 6, 9. [q] ibid. 9. [r] I Reg. vi, 1.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[94] cod. β γὰρ et mox μὲν om. [95] cat. p. 311 et cod. β ἀψαύστῳ om. [96] δήποτε utroque loco om. [97] Ἔλαβον — ἀποκείμενον. cat. παρανομοῦντες εἷλκον τὴν κιβωτὸν ἔχουσαν τὸν νόμον ἀποκείμενον ἔνδον. [98] cat. τοῖς οἰκείοις αὐτῶν ἀνατεθ. θεοῖς. cod. β τοῖς οἰκείοις θεοῖς αὐτῶν ἀνατεθέντες. [99] πρῶτον μὲν — νοσήμασι περιέπεσον. cat. p. 314 ita : Πίπτει μὲν γὰρ αὐτῶν ὁ θεὸς αὐτίκα τὸ τῆς κιβωτοῦ τῆς προσκυνήσεως ἐπιδεικνὺς σχῆμα. Εἶτα ἀνιστῶσι μὲν ἐκεῖνοι· ἐκεῖνος δὲ τῇ ὑστεραίᾳ καὶ πίπτει καὶ συντρίβεται, τῶν ἄκρων αὐτοῦ περιθραυσθέντων πάντων. Εἶτα δ' οὕτω συνόντες ποικίλοις παθήμασι (ita quoque cod. β) περιέπεσαν. [1] αὐτοῖς deest utroque loco. [2] utroque loco ταῦτα διαφωνίαν. [3] utroque loco om. τὰς διαφ. ἐκδόσεις. [4] cod. β εἰς φαγέδ. — μετέπεσε om. [5] πρώτην τιμ. [6] cat. p. 317. C. β ἐν ὑπαίθρῳ διέμεινε τόπῳ. [7] cod. β τοῦτο — ἐδίδαξεν om.

NOTÆ.

(88) *Ὁ — ἐδίδαξεν*. Idem putavit auctor scholii quod Montf. l. c. t. I, p. 279, e cod. quodam Regio ad I Reg. v, 6, protulit.

(89) *Γετθαῖοι*. Cod. Alex. I Reg. v, 12, habet Γεθθαῖοι, Vatic. Γεθαῖοι.

(90) *Οἱ λοιποί*. Montf. l. c. p. 278, soli Aquilæ hanc interpretationem tribuit, nixus auctoritate codicis quo usus est.

(91) *Καὶ — ἕδραι*. Hæc quomodo ad illa ἐποίησαν — χρυσᾶς se referant, non videmus. Referri potius debent ad ea quæ in versione τῶν Ο' proxime præcedunt, καὶ ἐπάταξεν αὐτοὺς εἰς τὰς ἕδρας αὐτῶν.

Deus et Dominus supplicia etiam rebus inanimatis. Immisit enim murium multitudinem in vites et segetes, qui omnes eorum fructus perdiderunt. Per hæc autem docuit, quod ipse quoque Ægyptiis diversas intulit plagas. Quod enim recentem illorum haberent memoriam, testantur quæ ab eis dicta sunt. Etenim cum in bello arcam essent conspicati, timore sunt repleti, et lamentantes clamabant : « Væ nobis, quis nos liberabit a manu hujus Dei fortis ? Hic est Deus, qui percussit Ægyptum omni plaga [s]. » Porro autem, postquam hæc mala fuerunt experti, eorum sacerdotes et vates eis dixerunt, ut arcam cum donis remitterent : « Ut Dominus, aiebant, levet manum suam a vobis, et a diis vestris, et a terra vestra. Et cur aggravatis corda vestra, sicut aggravavit Ægyptus et Pharao cor suum? Annon quando illusit eis, emisit populum suum, et abierunt [t] ? » Sed cum hæc consuluissent impii, et suorum deorum indicassent **365** imbecillitatem (nam primum Deus eos contrivit, deinde eos qui adorabant castigavit, et tunc mures immisit in germina terræ), voluerunt discere per experientiam, plagane esset a Deo immissa, an ea casu accidisset. Nam cum plaustrum novum construxissent, et vaccas quæ recens pepererant, separatas a vitulis subjunxissent, arcam imposuerunt, quinque civitatum totidem numero mures et sedes ex auro fabricatas, dono miserunt ad Deum qui eos castigaverat. Ea autem posuerunt in quodam vase, quod Septuaginta quidem vocarunt *boergaz*, Josephus autem dicit *loculum*. In trivio autem absque auriga dimissis vaccis, * exspectabant ut viderent, an ad vitulorum mugitum revertantur, an ad aliam viam declinent, relicta via quæ ferebat ad Hebræos : ut si ex his quidem duobus fieret alterum, tanquam imbecillam condemnarent arcam. Sin autem vaccæ, aliis viis relictis, et spretis suis vitulis, abirent ad terram Israeliticam, vere cognoscerent illas plagas fuisse a Deo immissas. Quamobrem et secuti sunt eminus : neque prius destiterunt, donec qui ex Hebræis habitabant in confiniis, rem novam et

[s] I Reg. IV, 8. [t] I Reg. VI, 5, 6.

A λοφύλων μῆνας ἑπτά. » Ἐπειδὴ δὲ φήθησαν ἔξω μενούσης [8] τῆς κιβωτοῦ τῶν θεηλάτων ἀπηλλάχθαι πληγῶν, ἐπήγαγεν ὁ Θεὸς καὶ Δεσπότης, καὶ τοῖς ἀψύχοις τὰς τιμωρίας (92). Μυῶν [9] γάρ τι πλῆθος καὶ ταῖς ἀμπέλοις, καὶ τοῖς ληΐοις ἐπέπεμψεν, οἳ πάντας αὐτῶν ἐλυμήναντο τοὺς καρπούς. Ἐδίδαξε δὲ διὰ τούτων, ὡς αὐτὸς καὶ τοῖς Αἰγυπτίοις τὰς διαφόρους ἐπενήνοχε πληγάς. Ὅτι γὰρ ἔναυλον εἶχον ἐκείνων τὴν μνήμην, μαρτυρεῖ [10] τὰ παρ' αὐτῶν εἰρημένα. Καὶ γὰρ ἐν τῷ πολέμῳ τὴν κιβωτὸν θεασάμενοι, δέους ἐπλήσθησαν, καὶ θρηνοῦντες ἐβόων· « Οὐαὶ ἡμῖν, τίς ἐξέληται [11] ἡμᾶς ἐκ χειρὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ στερεοῦ τούτου (93) ; Οὗτος ὁ Θεὸς ὁ πατάξας τὴν Αἴγυπτον ἐν πάσῃ πληγῇ. » Καὶ μετὰ τὴν πεῖραν δὲ τῶν κακῶν, οἱ ἱερεῖς αὐτῶν καὶ οἱ χρησμῳδοὶ B πρὸς αὐτοὺς ἔλεγον [12], μετὰ δώρων ἐκπέμψαι τὴν κιβωτὸν, « Ὅπως κουφίσῃ Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἀφ' ὑμῶν, καὶ ἀπὸ τῶν θεῶν ὑμῶν, » καὶ ἀπὸ τῆς γῆς ὑμῶν· καὶ ἵνα τί βαρύνετε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐβάρυνεν Αἴγυπτος καὶ Φαραὼ τὰς καρδίας αὐτῶν; Οὐχὶ ὅτε ἐνέπαιξεν αὐτοῖς, ἐξαπέστειλε τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ ἀπῆλθον ; » Ἀλλὰ ταῦτα [13] συμβεβουλευκότες οἱ ἀσεβεῖς, καὶ δείξαντες τῶν οἰκείων θεῶν τὴν ἀσθένειαν (πρῶτον γὰρ αὐτοὺς συνέτριψεν ὁ Θεὸς, εἶτα τοὺς προσκυνοῦντας ἐπαίδευσε· καὶ τότε τοὺς μῦς κατὰ τῶν τῆς γῆς βλαστημάτων ἐξέπεμψε), πείρᾳ μαθεῖν ἠβουλήθησαν, εἴτε θεήλατος ἡ πληγή, εἴτε κατά τι συμβεβηκὸς γενομένη. Καινὴν γὰρ κατασκευάσαντες ἅμαξαν, καὶ βοῦς ἀρτιτόκους ὑποζεύ- C ξαντες τῶν μόσχων κεχωρισμένας, ἐπέθεσαν τὴν κιβωτὸν, καὶ τῶν πέντε πόλεων ἰσαρίθμους μῦς τε καὶ ἕδρας ἐκ χρυσοῦ κατεσκευασμένας, δῶρα τῷ πεπαιδευκότι Θεῷ [14]. Ἐνέθεσαν δὲ ταῦτα σκεύει τινὶ, ὃ οἱ μὲν Ἑβδομήκοντα προσηγόρευσαν *βοεργάζ* (94), Ἰώσηπος δὲ *γλωσσόκομον*. Ἐν τριόδῳ δὲ ἡνιόχου δίχα τὰς βοῦς ἀπολύσαντες, ἀνέμενον ἰδεῖν, εἴτε πρὸς τὸν τῶν μόσχων μυκηθμὸν ἀποστρέφονται, εἴτε πρὸς ἄλλην ὁδὸν ἀποκλίνουσι [15], τὴν πρὸς Ἑβραίους φέρουσαν [16] καταλιποῦσαι· ἵνα εἰ μὲν τούτων δυοῖν θάτερον γένοιτο, ὡς ἀσθενοῦς καταγνῶσι τῆς κιβωτοῦ. Εἰ δὲ τὰς [17] ἄλλας ὁδοὺς αἱ

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[8] utroque loco μενούσης αὐτῆς. [9] μυῶν — ἐπενήν. πληγάς. cat. p. 317 ita, καὶ τοῖς ληΐοις γὰρ καὶ ταῖς ἀμπέλοις μυῶν πλῆθος ἐπὶ λύμῃ κατέπεμψε· δι' ὧν ἐδίδαξεν, ὡς ὁ αὐτός ἐστιν ὁ καὶ τοὺς Αἰγυπτίους διαφόροις ὑποβαλὼν τιμωρίαις. [10] μαρτυρεῖ — θεασάμενοι. Cat. l. c. ita, αὐτοὶ δι' ὧν λέγουσι μαρτυροῦσι. Θεασάμενοι γὰρ ἐν τῷ πολέμῳ τὴν κιβωτὸν δέους ἐπλ. [11] utroque loco ἐξελεῖται. [12] utroque loco οἱ χρησμ. οὕτως ἔλεγον. [13] ἀλλὰ ταῦτα — συμβεβ. γενομένη cat. p. 319 paucis ita : Ἀλλ' οὖν καὶ μετὰ ταῦτα οἱ δυσσεβεῖς πείρᾳ μαθεῖν ἠβουλήθησαν, εἴ τε θεήλατοι αἱ πληγαὶ, εἴ τε καὶ μή. Ita quoque cod. β. [14] cat. l. c. et cod. β Θεῷ ἀπέστελλον. [15] ἀποκλίνουσι om. utroque loco, et deinde ἢ τὴν πρὸς Ἑβρ. φέρουσαν, omisso etiam in cat. καταλιποῦσαι. [16] utroque loco εἰ μὲν οὐχὶ πρὸς τὴν ἄγουσαν εἰς Ἑβραίους. [17] εἰ δὲ τὰς — τὰς γεγεν. πληγάς.

NOTÆ.

(92) *Ἐπήγαγεν — τιμωρ.* Hæc ad verba ista spectare videntur, quæ I Reg. VI, 1, in versione τῶν Ο' addita, et aliunde petita sunt : καὶ ἐξέζεσεν ἡ γῆ αὐτῶν μύας.

(93) *Τίς---τούτου.* Recepta lectio est, τίς ἐξελεῖται ἡμᾶς ἐκ χειρὸς τῶν θεῶν τῶν στερεῶν τούτων;

(94) *Βοεργάζ.* Quis interpretum vocem בָּאַרְגַּז I Sam. VI, 8, 11, 15, obviam ita expresserit, incertum est. Codex Alex. ll. cc. habet Ἀργόζ, Vaticanus priori in loco quidem Βερσεχθάν, in utroque posteriori autem Ἐργὰβ substituit. Ex edit. Aldina Bosius ad vers. 11 produxit lectionem Ἐργάζ, quæ ad Sirmond. fere accedit. Apud Montf. l. c. t. I, p. 279, occurrit lectio Βαεργάζ, quæ tamen sub vago nomine Ἄλλος exhibetur. Bosius ad vers. 11, duo scholia sub Theodoreti nomine protulit, quæ cum nostro loco conferenda sunt.

βόες καταλιποῦσαι, καὶ τῶν οἰκείων καταφρονήσασαι μόσχων, πρὸς τὴν Ἰσραηλῖτιν ἀπίωσι γῆν, γνῶσιν ἀληθῶς θεηλάτους εἶναι καὶ τὰς γεγενημένας πληγάς. Οὗ δὴ χάριν, καὶ πόῤῥωθεν εἵποντο, καὶ οὐ πρότερον ἀπέστησαν, ἕως τῶν Ἑβραίων οἱ ἀγχιτέρμονες τὸ ξένον θεασάμενοι πρᾶγμα [18], ἅμαξαν ὑπ' οὐδενὸς ἀνθρώπων ἰθυνομένην, φορτίον δὲ καὶ ἡνίοχον τὴν κιβωτὸν ἔχουσαν, προσέδραμον ἄσμενοι, καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν νίκην ἐθαύμασαν.

alienam conspicati, nempe plaustrum quod a nullo homine regebatur, habebat autem arcam et onus et aurigam, libentes accurrerunt, et Dei victoriam admirati sunt.

ΕΡΩΤ. ΙΑ' [19].

Διατί τὸν λαὸν ἐπάταξεν ὁ Θεὸς ἐπανελθούσης τῆς κιβωτοῦ;

Σαφῶς ἐδίδαξεν ἡ ἱστορία. « Οὐχ ἠσμένισαν γάρ, φησίν, υἱοὶ Ἰεχονίου ἐν τοῖς ἀνδράσι Βεθσάμοις (95), ὅτι εἶδον τὴν κιβωτὸν τοῦ Κυρίου· καὶ ἐπάταξεν ἐν αὐτοῖς ἑβδομήκοντα ἄνδρας, καὶ πεντήκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν ἐκ τοῦ λαοῦ. » Ἀλλ' οἱ μὲν Ἰεχονίου παῖδες, ὡς δυσσεβεῖς, καὶ τοῖς εἰδώλοις λατρεύοντες, ἐδυσφόρησαν ἰδόντες τὴν κιβωτόν, καὶ [20] μάλα εἰκότως τὴν τιμωρίαν ἐδέξαντο· ὁ δὲ λαὸς ἐπαιδεύθη, ὡς τῆς κιβωτοῦ προκινδυνεῦσαι μὴ βουληθείς, καὶ ἑπτὰ μῆνας [21] αὐτὴν παρὰ τοῖς ἀλλοφύλοις καταλιπών, καὶ τὸν ὑπὲρ αὐτῆς οὐκ ἀναδεξάμενος πόλεμον [22]. Δείξας τοίνυν ὁ Δεσπότης Θεός, ὡς τῆς αὐτῶν [23] συμμαχίας οὐ δεῖται· καὶ δείξας [24] ὅσον ἔσχε σέβας παρὰ τῶν δυσσεβῶν ἀλλοφύλων, ἐκόλασεν αὐτούς ὡς τῶν ἀλλοφύλων δυσσεβεστέρους [25]. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐν Βεθσάμοις δείσαντες τὴν κιβωτὸν ἀπέπεμψαν, εἰρηκότες, « Τίς δυνήσεται παραστῆναι (96) ἐνώπιον Κυρίου τοῦ ἁγίου τούτου [26]; προθύμως [27] δὲ ταύτην ὁ Ἀμιναδὰβ ἀπεδέξατο· πάσης αὐτοῦ τὴν οἰκίαν εὐλογίας ἐνέπλησεν. Ὅτι δὲ ἀσεβῶς [28] ὁ λαὸς τῆς κιβωτοῦ κατεφρόνησε, τὰ ἑξῆς μαρτυρεῖ. Ὁ γὰρ θειότατος Σαμουὴλ παρῄνεσεν αὐτοῖς [29] ἐπιστρέψαι πρὸς Κύριον ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ [30], καὶ ἐξᾶραι [31] τοὺς θεοὺς τοὺς ἀλλοτρίους ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ τὰ ἄλση. Τὰ δὲ ἄλση Ἀσταρὼθ ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσε, τουτέστι τὰ τῆς Ἀστάρτης ἀγάλματα. Ἀστάρτην δὲ καλοῦσι τὴν Ἀφροδίτην, ἐκ τοῦ ἄστρου τὴν ἐπωνυμίαν πεποιηκότες. Αὐτῆς γὰρ εἶναι τὸν Ἑωσφόρον μυθολογοῦσι (97).

366 INTERR. XI.

Cur Deus percussit populum, cum reversa esset arca?

Pulchre docuit historia. Dicit enim: « Non libenter exceperunt eam filii Jechoniæ de viris Bethsames, cum viderunt arcam Domini, et percussit de eis septuaginta viros, et quinquaginta millia virorum de populo [u]. » Sed filii quidem Jechoniæ, ut impii et servientes idolis, ægre tulerunt videntes arcam, et merito luerunt supplicium: populus autem fuit castigatus, quod noluerit pro arca adire periculum, et septem menses eam reliquerit apud alienigenas, et pro ea bellum non susceperit. Cum ergo ostendisset Deus quod eorum non egeat auxilio, et quantum cultum et honorem acceperit ab impiis alienigenis docuisset, eos castigavit, utpote qui magis impii quam alienigenæ fuissent. Postquam autem Bethsamitæ timentes arcam remiserunt, dicentes: « Quis poterit stare coram Domino hoc sancto [v]? » prompto autem et alacri animo eam excepit Aminadab, totam ejus domum implevit benedictione. Quod autem impie populus arcam contempserit, testantur quæ sequuntur. Divinissimus enim Samuel eos est exhortatus, ut converterentur ad Dominum toto corde suo, et auferent deos alienos de medio sui, et lucos. Lucos autem *Astaroth* interpretatus est Aquila, hoc est, simulacra Astartes. *Astarten* autem vocant Venerem, ab astro accepta denominatione: **367** fabulantur enim ejus esse Luciferum

ΕΡΩΤ. ΙΒ'.

Τί δήποτε τοῦ Θεοῦ κελεύσαντος διὰ τοῦ νόμου ἐν ἑνὶ τόπῳ λατρεύειν, θυσιαστήριον ὁ Σαμουὴλ ᾠκοδόμησεν [32];

Οὐδέπω ὁ θεῖος ναὸς ᾠκοδόμητο, καὶ ἐν διαφόροις

* INTERR. XII.

Cur cum Deus jusserit per legem in uno loco adorare, Samuel altare ædificavit [x]?

Sacrum templum nondum erat ædificatum, et

[u] I Reg. vi, 19. [v] ibid. 20. [x] I Reg. vii, 17.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[18] utroque loco θεασ. πρᾶγμα. [19] Qu. 11 initium usque ad καὶ τὰ ἄλση (exeunte pag. 366) ex stat in cat. p. 322, ad cap. vi, 19. Reliqua vid. ib. p. 324, ad cap. vii, 4. [20] cat. p. 322 et cod. β διὸ καί. [21] utroque loco ἀλλ' ἑπτὰ μ. [22] cod. β καὶ τὸν — πόλεμον om. [23] cat. l. c. παρ' αὐτῶν. [24] utroque loco δείξας om. [25] utroque loco, παρὰ τ. δυσσ. καὶ ἀλλοφύλων δυσσεβεστέρους τούτους ἀπήλεγξεν. [26] εἰρηκότες — ἁγίου τούτου om. utroque loco. [27] προθύμως — ἐνέπλησεν. Utroque loco ita, ὁ δὲ Ἀμιναδὰβ προθύμως ὑπεδέξατο, πάσης εὐλογίας ἔσχε τὸν οἶκον πληρούμενον. [28] utroque loco ἀσεβῶν. [29] utroque loco αὐτούς. [30] cod. β ἐν ὅλῃ τῇ καρδ. om. [31] utroque loco ἐξάξαι. [32] cat. p. 328. ὁ Ἰσραὴλ ᾠκοδ.

NOTÆ.

(95) *Οὐκ — Βεθσάμοις*. Hæc non inveniuntur l. c. in textu Hebraico.

(96) *Παραστῆναι*. Ita habet editio Complut., teste Bosio. Lectio rec. est, διελθεῖν.

(97) *Τὰ δὲ — μυθολογοῦσι*. Omisso auctoris nomine hoc scholion ad I Reg. vii, 4, attulit Bosius,

Deum colebant in diversis locis. Cæterum hinc quoque discimus, quod cum sciret Deus populi propensionem ad impietatem, divinum cultum uno loco circumscripsit. Piis enim et scopum legis scientibus, quilibet locus erat consecratus ad Dei cultum. Nam et celeberrimus ille Elias, cum divinum templum omnes ad se vocaret ex lege, in Carmelo exstruxit altare, et obtulit sacrificium [y].

A τόποις ἐλάτρευον τῷ Θεῷ. Πλὴν καὶ ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὡς τοῦ λαοῦ τὸ πρόχειρον εἰς ἀσέβειαν ἐπιστάμενος ὁ Θεὸς, ἑνὶ τὴν θείαν λατρείαν περιώρισε τόπῳ. Τοῖς γὰρ εὐσεβέσι, καὶ τὸν τοῦ νόμου σκοπὸν ἐπισταμένοις, ἅπας εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ λατρείαν καθιέρωτο τόπος. Καὶ γὰρ Ἠλίας ὁ πάνυ, τοῦ θείου νεὼ πρὸς ἑαυτὸν ἅπαντας κατὰ τὸν νόμον καλοῦντος, ἐν τῷ Καρμήλῳ θυσιαστήριον ᾠκοδόμησε, καὶ θυσίαν προσήνεγκε.

INTERR. XIII.

Quare Samuel non luit pœnas propter scelera filiorum [z]?

Erat injustitia quæ ab eis admittebatur, non impietas. Neque enim violarunt matrimonia, nec ejusmodi libidinibus opprobrio affecerunt divinum tabernaculum: neque ventri suo dabant primitias hostiarum, everso ordine sacrificiorum. Eos autem solum accusat historia, quod corrumperentur muneribus: neque hoc sciebat propheta, ut qui procul ab eis habitaret. Nam ipse quidem Armathem incolebat, illi vero urbem Bersabee [a].

ΕΡΩΤ. ΙΓ' [33].

Τίνος χάριν Σαμουὴλ διὰ τὰς τῶν παίδων παρανομίας οὐκ ἔτισε δίκας;

Ἀδικήματα ἦν, οὐκ ἀσεβήματα, τὰ παρὰ τούτων γινόμενα. Οὔτε γὰρ γάμους διέῤῥηξαν, καὶ ταῖς B τοιαύταις λαγνείαις καθύβρισαν τὴν θείαν σκηνήν· οὔτε τῇ γαστρὶ τὰ πρωτεῖα τῶν ἱερείων ἀπένειμαν, τὴν τῶν θυσιῶν ἀναστρέψαντες τάξιν. Δωροδοκίαν δὲ μόνον αὐτῶν ἡ ἱστορία κατηγορεῖ. Καὶ οὐδὲ ταύτην ὁ προφήτης ἠπίστατο. Πόῤῥωθεν γὰρ αὐτῶν διῆγεν. Αὐτὸς μὲν γὰρ ᾤκει τὴν Ἀρμαθὲμ, ἐκεῖνοι δὲ τὴν Βερσαβεέ (98).

INTERR. XIV.

Quamobrem doluit cum regem petiisset populus [b]?

Quoniam petitio erat præter legem divinam. Dominus enim Deus et Dei et regis implebat munus: **368** propheta autem erat administer, et veluti quidam præfectus, aut magister militum, aut tribunus plebis. Atque hoc Deus ei significavit, dicens: « Audi vocem populi: quoniam non te spreverunt, sed me, ut non regnem super eos, secundum omnia opera eorum, quæ fecerunt mihi, a quo die eduxi eos ex Ægypto, usque ad hunc diem [c]. »

ΕΡΩΤ. ΙΔ'.

Τίνος ἕνεκεν ἤλγησεν αἰτήσαντος τοῦ λαοῦ βασιλέα;

Ἐπειδὴ παρὰ τὸν θεῖον νόμον ἡ αἴτησις ἦν. [34] Ὁ Δεσπότης γὰρ Θεὸς καὶ Θεοῦ καὶ βασιλέως ἐπλήρου τὴν χρείαν [35]· ὁ δὲ προφήτης ὑπουργὸς ἦν, οἷόν τις ὕπαρχος, ἢ στρατηγὸς, ἢ δημαγωγός. Καὶ τοῦτο δεC δήλωκεν ὁ Θεὸς εἰπὼν πρὸς αὐτόν· « Ἄκουε τῆς φωνῆς τοῦ λαοῦ· διότι οὐ σὲ ἐξουθενήκασιν, ἀλλ' ἐμὲ ἐξουθένησαν, τοῦ μὴ βασιλεύειν ἐπ' αὐτοὺς, κατὰ πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν, ἃ ἐποίησάν μοι, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐξήγαγον αὐτοὺς ἐξ Αἰγύπτου, καὶ ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης, » καὶ τὰ ἑξῆς.

INTERR. XV.

Quomodo bonum nominavit Saulem [d]?

Non dedit ei testimonium virtutis animæ, sed formæ et proceritatis. Sic enim dicit: « Nullus erat bonus in filiis Israel supra ipsum. Supra humeros et ultra erat procerus super omnem terram [d*]. »

ΕΡΩΤ. ΙΕ'.

Ἀγαθὸν πῶς ὠνόμασε τὸν Σαούλ;

Οὐ ψυχῆς ἀρετὴν αὐτῷ μεμαρτύρηκεν [36], ἀλλ' εἶδος καὶ μέγεθος. Τοῦτο γὰρ λέγει· « Οὐκ ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς οὐδεὶς ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ ὑπὲρ αὐτόν· ὑπερωμίαν καὶ ἐπάνω ὑψηλὸς ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν [37] (99). »

[y] III Reg. XVIII, 20 seqq. [z] I Reg. VIII, 3. [a] ibid. 4. [b] ibid. 6. [c] I Reg. VIII, 8. [d] I Reg. IX, 2; X, 23. [d*] ibid. IX, 2. [e] ibid 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[33] Qu. 13 ita in cat. (p. 329, ad cap. VIII, 3) legitur: Καὶ πῶς οὐκ ἔτισε δίκας ὑπὲρ τῶν παίδων Σαμουὴλ, ὥσπερ Ἡλί; Τὰ ὑπὸ τούτων τοίνυν γενόμενα, ἀδικήματα ἦν, οὐκ ἀσεβήματα, καθάπερ ἐκείνων. Οἳ ταῖς λαγνείαις τὴν θείαν σκηνὴν κατεμόλυναν, καὶ τὰ πρωτεῖα τῶν ἱερείων ὑφήρπαζον· οὗτοι δὲ δωροδοκίαν κατηγοροῦνται· καὶ ταύτην ἠγνόησε Σαμουήλ. Ὤκει γὰρ πόῤῥω τῶν παίδων ἐν Ἀρμαθαὶμ, ἐκείνων οἰκούντων ἐν Βηρσαβεέ. Ἄλλο δέ ἐστιν εἰς Θεὸν, καὶ ἄλλο εἰς ἄνθρωπον ἁμαρτῆσαι. [34] cat. p. 330 post αἴτησις ἦν sequitur, τοῦ δοθῆναι αὐτοῖς βασιλέα. [35] τ. χρείαν αὐτοῖς. [36] cat. p. 332. Οὐ ψυχ. αὐτῷ ἀρετὴν, ἀλλ' εἶδος καὶ μέγεθος μαρτυρεῖ. [37] ἐπάνω. ὑψ. γὰρ ὑπὲρ π. τ. γῆν.

NOTÆ.

(98) *Ἀρμαθὲμ* et *Βερσαβεέ*. In Bibliis Græcis ll. cc. legi solet Ἀρμαθαῖμ vel Ἀρμαθαΐμ, et Βηρσαβεέ.

(99) *Ἐπὶ — γῆν*. Præstat l. c. lectio quorumdam librorum veterum, ὑπὲρ πάντα τὸν λαόν, ut c. X, 23.

ΕΡΩΤ. ΙϚ'.

A

Τινές φασι τὸν Σαμουὴλ ἐπὶ χρήμασι προφητεῦσαι, τῷ εἰπεῖν τὸν Σαοὺλ, « Ἰδοὺ πορευσόμεθα [38], *καὶ τί ἀποίσομεν* [39] *τῷ ἀνθρώπῳ τοῦ Θεοῦ* [40], *ὅτι οἱ ἄρτοι ἡμῶν ἐκλελοίπασι;* »

Τοῦτο τῆς τοῦ Σαοὺλ ὑποψίας, οὐ τῆς τοῦ προφήτου δωροδοκίας τεκμήριον. Ἐτόπασε γὰρ χρῆναί τι αὐτῷ προσενεχθῆναι, ὡς ἄρχοντι καὶ προφήτῃ · ἀλλ' οὐδὲν προσενήνοχεν · ἀλλὰ τοὐναντίον φιλοφροσύνης παμπόλλης ἀπήλαυσε. Τοῦ δὲ προφήτου τὸ ἀδωροδόκητον διδάσκουσιν αὐτοῦ οἱ λόγοι ἐπὶ τοῦ λαοῦ παντὸς εἰρημένοι [41]. « Μόσχον γὰρ, φησὶ, τίνος ὑμῶν εἴληφα; ἢ τίνα ὑμῶν [42] καταδεδυνάστευκα; ἢ τίνα ἐξεπίεσα ὑμῶν; ἢ ἐκ χειρὸς τίνος ὑμῶν εἴληφα ἐξίλασμα, ἢ ὑπόδημα, καὶ ἀπέκρυψα τοὺς ὀφθαλμούς μου ἐν αὐτῷ (1); εἴπατε κἀμοὶ [43], καὶ ἀποδώσω ὑμῖν. » Καὶ ἐβεβαίωσε τοῦ προφήτου τοὺς λόγους ἡ τοῦ λαοῦ μαρτυρία.

B

ΕΡΩΤ. ΙΖ' [44].

Διατί Βλέποντα τὸν προφήτην ἐκάλουν;

Ὡς τὰ μέλλοντα προορῶντα. Οὐ γὰρ τῶν τοῦ σώματος ὀφθαλμῶν τοῦτο τὸ ὄνομα · ἀλλὰ τῆς πνευματικῆς θεωρίας. (2) Τὴν μέντοι *βαμὰ, ὑψηλὴν* ὁ Ἀκύλας (3) ἡρμήνευσε · *γαβαὰ* δὲ, *τὸν βουνόν* (4) · *ξένους* δὲ, τοὺς κεκλημένους · τὴν δὲ κωλέαν, *κνήμην* [45]. Ταύτην δὲ αὐτῷ παρατέθεικεν, ὡς μέλλοντι βασιλεύειν καὶ τοῦ λαοῦ προκινδυνεύειν. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν · « Ἰδοὺ μαρτύριον (5), παράθες αὐτὸ ἐνώπιόν σου, καὶ φάγε, ὅτι εἰς μαρτύριον (6) τέθειταί σοι (7) παρὰ τοῦ λαοῦ [46].

C

ΕΡΩΤ. ΙΗ'.

Τίνος χάριν χρίσας αὐτὸν κατεφίλησε;

Τῆς ἐνούσης αὐτῷ χάριτος μεταδέδωκε. Καὶ γὰρ καὶ ὁ Κύριος ἐμφυσήσας τοῖς ἀποστόλοις ἔφη · « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. » — « Ἐκ γὰρ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν. » Οὕτως ὁ προφήτης τὸν χειροτονηθέντα κατεφίλησε βασιλέα, ἵνα τῆς ἐνοικούσης αὐτῷ χάριτος [47] μεταδῷ.

ΕΡΩΤ. ΙΘ'.

Τί δήποτε πολλὰ δέδωκεν αὐτῷ σημεῖα;

Εἶδεν αὐτὸν ἀμφιβάλλοντα, καὶ τὴν οἰκείαν ὁμολογοῦντα πενίαν. « Οὐχ υἱὸς γὰρ, φησὶν, Ἰεμιναίου

INTERR. XVI.

Quidam dicunt Samuelem prophetasse propter pecunias, quia dixit Saul: « Ecce ibimus, et quid afferemus homini Dei, quoniam panes nostri defecerunt [e]? »

Hoc est indicium suspicionis Saulis, non quod propheta munera acciperet. Conjecit enim, ad eum aliquid esse afferendum, tanquam ad principem et prophetam: at nibil attulit, sed contra ejus plurimam est expertus benignitatem. Quod autem propheta non corrumperetur muneribus, docent ejus verba quæ fecit ad populum universum. « Cujus vestrum, inquit, vitulum accepi? aut quem oppressi vestrum? aut quem gravavi? aut de cujus manu accepi aliquid ut placarer aut calceum, et celavi oculos meos in ipso? dicite contra me, et reddam

369 vobis [f]. » Et confirmavit verba prophetæ populi testimonium.

INTERR. XVII.

Cur videntem appellabant prophetam [g]?

Ut qui præviderot futura. Non est enim hoc nomen oculorum corporis, sed spiritualis contemplationis. Cæterum *bama* quidem Aquila interpretatus est [h] *excelsam: gabaa* vero, *collem* [i]: *hospites* item, eos qui vocati fuerant: coxam autem *tibiam* [j]. Hanc porro ei apposuit, tanquam regnaturo, et pro populo periculum adituro. Hoc enim subjecit: « Ecce testimonium, appone illud coram te, et comede, quia in testimonium positum est tibi a populo [k]. »

INTERR. XVIII.

Cur cum eum unxisset, osculatus eum est [l]?

Gratia quæ sibi inerat, eum impertiit. Nam Dominus quoque cum insufflasset in apostolos, dixit: « Accipite Spiritum sanctum [m]. » Etenim « Ex plenitudine ejus nos omnes accepimus [n]. » Sic propheta deosculatus est regem consecratum, ut eum gratia quæ sibi inerat impertiret.

370 INTERR. XIX.

Quamobrem ei multa dedit signa [o]?

Vidit eum dubitantem, et suam confitentem paupertatem: « Annon sum, inquit, filius viri Jemi-

[f] I Reg. ix, 3. [g] ibid., 9 seqq. [h] ibid. 12, 13. [i] ibid. 13. [j] ibid. 24. [k] ibid. [l] I Reg. x, 1. [m] Joan. xx, 22. [n] Joan. i, 16. [o] I Reg. x, 1, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[38] om. cod. β. πορεύσομαι. [39] cat. p. 333. ἐποίσομεν. [40] cod. β τοῦ Θεοῦ om. [41] utroque loco εἰρημένοι om. [42] cod. β ἢ τίνα ὑμῶν — τίνος ὑμῶν. [43] εἴπατε κατ' ἐμοῦ, utroque loco. [44] Qu. 17 tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad θεωρίας exstat in cat. p. 335, ad cap. ix, 9. 2.) τὴν μέντοι — κνήμην vid. ib. ad vers. 13. 3.) ταύτην δὲ et rel. vid. ib. p. 337, ad vers. 24. [45] cat. p. 335. κνήμην, ὃ ἐστιν ἀγκύλην. [46] Brevius in cat. p. 337, τοῦτο γὰρ μαρτύριον, ἐπήγαγε, τέθεικά σοι παρὰ τοῦ Θεοῦ. [47] cat. p. 339. ἐνούσης αὐτῷ χάριτος.

NOTÆ.

(1) *Καὶ — αὐτῷ.* Hæc in versione τῶν Ο' desunt.

(2) *Τὴν — κνήμην.* Hæc fere eadem sunt cum scholio Anonymi apud Bosium ad I Reg. ix, 13.

(3) *Ὁ Ἀκύλας.* Si Montf. fides debetur, Aquila l. c. hanc vocem v, 12, per ὕψωμα, et v. 13 per ὑψηλὸν, vertit.

(4) *Γαβαὰ — βουνόν.* Hæc observatio pertinet ad c. x, 26, ubi hanc Aquilæ interpretationem deprehendimus.

(5) *Μαρτύριον.* Interpretatio ista, quæ etiam apud Procopium obvia est, Theodotionis esse videtur. Reliqui enim omnes vocem הַנִּשְׁאָר l. c. rectius de residuo explicarunt.

(6) *Μαρτύριον.* Hoc loco in cod. Alex. legitur μαρτυρίαν.

(7) *Παρὰ τοῦ λαοῦ.* Hanc etiam esse Theodotionis versionem colligitur ex iis quæ Montf. l. c. t. I, p. 282, e cod. quodam regio observavit.

næi, minimi sceptri ex tribubus Israel, et cognatio mea est minima omnium cognationum ' Benjamin [p]? » Propterea confirmat regni promissionem per prædictiones de omnibus. Et primum quidem adducit eos qui de asinis bonum ei nuntium afferunt. Deinde eos qui vadunt Bethleem ad Deum adorandum, et ex iis quæ Deo offeruntur, ad eum afferunt primitias. « Te enim, inquit, rogabunt pacem : et dabunt tibi primitias panum, et accipies ex manu eorum [q]. » Deinde chorum prophetarum, et cœtum eorum qui cum eis choreas ducunt, tibiis utentes et cithara, et nabliis, et tympanis, et illinc exsilientem gratiam Spiritus, efficientem, ut ipse prophetet.

INTERR. XX.

Quid est : « Transmutando dedit ei Deus cor aliud [r]? »

Quoniam erat rusticus, sciens non nisi terram colere, cum eum regem constituisset, dedit ei spiritum regium.

INTERR. XXI.

Quid est, « Desiit prophetare [s]? »

Non habuit perpetuum donum prophetiæ : ad declarandum autem et ostendendum spirituale donum prophetavit illo tempore. Ita etiam septuaginta seniores, quos elegit **371** magnus Moses, statim quidem electi, digni sunt habiti prophetica operatione [t]. Postea autem minime quidem prophetabant, sed dono divino redditi sapientes, componebant populi controversias.

INTERR. XXII.

Cur, cum Saulem unxisset Samuel, et ab universorum Deo audiisset, quod oporteret eum creare regem, jussit tribus mittere sortes [u]?

Ne divinis quidem credebant prophetis, qui improbam agebant vitam. Ne ergo conjicerent esse humanæ gratiæ electionem, jussit mitti sortes. Deinde cum sors cecidisset in tribum Benjamitin, et rursus esset divisa in familias, et domos, et viros, sors cecidit super Saulem. Cum autem tentasset latere, videbat enim potestatem suam excedere dignitatem, a Deo indicatus est prophetæ, et ab universo populo accepit electionem.

A ἀνδρὸς ἐγώ εἰμι, τοῦ σμικροτέρου σκήπτρου ἐκ τῶν φυλῶν [48] τοῦ Ἰσραήλ, καὶ ἡ πατριά μου ὀλιγοστὴ παρὰ πάσας τὰς πατριὰς τοῦ Βενιαμίν; » Τούτου χάριν βεβαιοῖ τὴν τῆς βασιλείας ἐπαγγελίαν ταῖς περὶ τῶν ἁπάντων [49] προῤῥήσεσι. Καὶ πρῶτον τοὺς τὰ περὶ τῶν ὄνων αὐτῷ κομίζοντας εὐαγγέλια. Εἶτα τοὺς εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ προσκύνησιν εἰς Βαιθὴλ ἀπιόντας, καὶ ἐκ τῶν τῷ Θεῷ κομιζομένων ἀπαρχὰς αὐτῷ προσκομίζοντας [50]. « Ἐρωτήσουσι γάρ σε, φησὶ, τὰ εἰς εἰρήνην, καὶ δώσουσί σοι ἀπαρχὰς ἄρτων, καὶ λήψῃ ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν. » Ἔπειτα τῶν προφητῶν τὸν χορὸν, καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς χορευόντων τὸν θίασον, αὐλοῖς καὶ κινύρᾳ κεχρημένων, καὶ ναύλαις, καὶ τυμπάνοις, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐκπηδῶσαν τοῦ Πνεύματος χάριν, καὶ αὐτὸν προφητεῦσαι παρασκευάζουσαν.

B

ΕΡΩΤ. Κ'.

Τί ἐστι, « Μετέστρεψεν αὐτῷ ὁ Θεὸς καρδίαν ἑτέραν; »

Ἐπειδὴ ἄγροικος ἦν, γεωργεῖν ἐπιστάμενος μόνον, χειροτονήσας αὐτὸν βασιλέα, βασιλικὸν αὐτῷ φρόνημα δέδωκε.

ΕΡΩΤ. ΚΑ'.

Τί ἐστι, « Συνετέλεσε προφητεύων [51]; »

Οὐκ ἔσχε διηνεκὲς τῆς προφητείας τὸ χάρισμα. Εἰς ἔμφασιν δὲ καὶ δήλωσιν τῆς πνευματικῆς δωρεᾶς κατ' ἐκεῖνον προεφήτευσε τὸν καιρόν. Οὕτω καὶ οἱ ἑβδομήκοντα πρεσβύτεροι, οὓς ὁ μέγας ἐξελέξατο Μωσῆς [52], εὐθὺς [53] μὲν ἐκλεγέντες προφητικῆς
C ἠξιώθησαν ἐνεργείας. Μετὰ δὲ ταῦτα προεφήτευον μὲν ἥκιστα· ὑπὸ δὲ τῆς θείας σοφιζόμενοι δωρεᾶς, τοῦ λαοῦ τὰς ἀμφισβητήσεις διέλυον.

ΕΡΩΤ. ΚΒ'.

Τί δήποτε χρίσας ὁ Σαμουὴλ τὸν Σαοὺλ, καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἀκούσας, ὡς αὐτὸν προσήκει βασιλέα χειροτονεῖν, κλήρους βαλεῖν ἐκέλευσε τὰς φυλάς,

Οὐδὲ τοῖς θείοις προφήταις ἐπίστευον οἱ πονηρίᾳ συζῶντες. Ἵνα τοίνυν μὴ τοπάσωσι [54] χάριτος ἀνθρωπίνης εἶναι τὴν ψῆφον, κλήρους βληθῆναι προσέταξεν [55]. Εἶτα τῆς Βενιαμίτιδος κατακληρωθείσης φυλῆς, καὶ πάλιν εἰς πατριὰς, καὶ οἴκους, καὶ ἄνδρας διαιρεθείσης, τῷ Σαοὺλ ψῆφος ἀπεκληρώθη. Πειραθεὶς [56] δὲ λαθεῖν (ἑώρα γὰρ τὴν ἐξουσίαν ὑπερβαί-
D νουσαν αὐτοῦ τὴν ἀξίαν), ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῷ προφήτῃ κατεμηνύθη, καὶ τὴν ἐπὶ παντὸς τοῦ λαοῦ χειροτονίαν ἐδέξατο.

[p] I Reg. IX, 21. [q] I Reg. X, 4. [r] ibid. 9. [s] ibid. 13. [t] Num. XI, 25. [u] I Reg. X, 20.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[48] cat. p. 340 et cod β ἐκ τῶν υἱῶν. [49] ἁπάντων τούτων utroque loco. [50] utroque loco προσφέροντας. [51] cat. p. 342 προφητεύειν. [52] οὓς ὁ μέγ. ἐξελ. Μωσ. om. [53] εὐθὺς et reliqua. cat. l. c. ita : εὐθὺς μὲν ἐκλεγέντες ὑπὸ Μωϋσέως, προφητεύειν ἠξίωνται· οὐ μὴν ἔτι καὶ μετὰ ταῦτα. Σοφιζόμενοι δὲ παρὰ Θεοῦ, τοῦ λαοῦ τὰς ἀμφισβητήσεις διέλυον. Τὸ δὲ *οἰκεῖος αὐτοῦ*, Ἀκύλας φησὶν, *ὁ πατράδελφος*. [54] cat. p. 343. ὡς ἂν οὖν μὴ τοπ. [55] κλ. βλ. προσετ· cat. l. c. κλήρῳ τὴν κρίσιν ἐπέτρεψε τὸ δοκοῦν ἐμφαίνοντι τῷ Θεῷ. [56] πειραθεὶς et reliqua cat. p. 344 ita : Κληρωθεὶς δὲ Σαοὺλ ἐπειράθη λαθεῖν, ὑπὲρ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν ὁρῶν, ὑπὸ Θεοῦ δὲ τῷ προφήτῃ δειχθεὶς, τὴν ἐπὶ παντὸς τοῦ λαοῦ χειροτονίαν ἐδέξατο.

ΕΡΩΤ. ΚΓ'.

Τίνος χάριν Ναὰς ὁ Ἀμμανίτης τῶν Ἰσραηλιτῶν τοὺς δεξιοὺς ἐξέκοπτεν ὀφθαλμούς;

Ἀχρήστους αὐτοὺς εἰς πόλεμον ἀποφῆναι βουλόμενος. Ὁ γὰρ [57] τὴν ἀσπίδα τῇ εὐωνύμῳ χειρὶ προβαλλόμενος, συγκαλύπτει ταύτῃ τὸν εὐώνυμον ὀφθαλμὸν, τῷ δεξιῷ δὲ τοὺς πολεμίους ὁρᾷ. Ὁ τοίνυν τὸν δεξιὸν ἀφῃρημένος εὐάλωτος ἐγίνετο πολεμῶν.

ΕΡΩΤ. ΚΔ' [58].

Διατί τὸν Σαοὺλ πρῶτον αὐτοῖς ἔδωκε βασιλέα;

Ἐπειδὴ τῆς ἐν πολέμοις ἀνδραγαθίας ἕνεκα χειροτονηθῆναι αὐτοῖς ᾔτησαν βασιλέα, καὶ οὐχ εὐσεβείας χάριν, ὥστε καὶ παρ' αὐτοῦ τὰ θεῖα παιδεύεσθαι· τὸν πάντων μέγιστον ἐξελέξατε, ἐπειδήπερ οὐ ψυχῆς ἀρετὴν [59], ἀλλὰ σώματος ἐθαύμαζον μέγεθος.

ΕΡΩΤ. ΚΕ'.

Τίνος ἕνεκα συναθροίσας τὸν λαὸν ὁ προφήτης, τῆς οἰκείας αὐτοῦ πολιτείας ἀνέμνησεν;

Κριτὴς ὢν ἐξίστατο τῆς ἐξουσίας, καὶ ταύτην παρεδίδου τῷ βασιλεῖ. Μάλα τοίνυν [60] εἰκότως τὰ καθ' ἑαυτὸν διηγήσατο, καὶ τῆς ἀξιεπαίνου πολιτείας σύμψηφον ἐποιήσατο τὸν λαὸν, τὴν ἔννομον ἐκεῖνον ἐξουσίαν διδάσκων.

ΕΡΩΤ. ΚϚ'.

Πῶς νοητέον τὸ, «Υἱὸς ἐνιαυτοῦ Σαοὺλ (8) *ἐν τῷ βασιλεύειν αὐτόν;*

Ὁ Σύμμαχος οὕτως ἐξέδωκεν· «Υἱὸς ὢν ἐνιαυσιαῖος [61] Σαοὺλ ἐν τῷ βασιλεύειν αὐτόν.» Δηλοῖ δὲ [62] τοῦτο τὴν ἁπλότητα τῆς ψυχῆς, ἣν εἶχεν ὁ Σαοὺλ, ἡνίκα τῆς βασιλείας τὴν χειροτονίαν ἐδέξατο. Ταύτῃ δὲ οὐκ ἐπὶ πλεῖστον ἐχρήσατο. Ὅθεν ὁ ἱστοριογράφος ἐπήγαγε· «Καὶ δύο ἔτη ἐπὶ Ἰσραὴλ ἐβασίλευσεν,» ἀντὶ τοῦ, Μετὰ τῆς ἁπλότητος ταύτης δύο ἔτη ἐβασίλευσεν· εἶτα εἰς πονηρίαν ἀποκλίνας, τῆς θείας χάριτος ἐγυμνώθη. Ὅθεν ὁ λοιπὸς χρόνος, ὃν βασιλεύων διετέλεσε, τῇ τοῦ Σαμουὴλ δημαγωγίᾳ λελόγισται (9).

ΕΡΩΤ. ΚΖ'.

Πῶς νοητέον τό· «Ἐπάταξεν Ἰωνάθαν τὸ ὑπόστημα (10) *τῶν ἀλλοφύλων, τὸ ἐν τῷ βουνῷ;»*

Οἱ ἀλλόφυλοι τοὺς Ἑβραίους νενικηκότες ἐν τοῖς ὀχυρωτέροις χωρίοις φρουρὰς ἐγκατέστησαν, Ὑπό-

INTERR. XXIII.

Cur Naas Ammonita effodiebat dexteros oculos Israelitarum [v]

Volens eos ad bellum inutiles reddere. Nam qui sinistra manu objicit clypeum, ea tegit sinistrum oculum, dextero autem aspicit hostes. Cui ergo dexter ablatus est oculus, bellum gerens facile potest capi.

INTERR. XXIV.

Cur Saulem eis primum dedit regem?

Quoniam ad bella fortiter gerenda petierunt ut rex sibi eligeretur, non autem propter pietatem, **372** ut in rebus divinis ab eo erudirentur; ideo elegit omnium maximum, quoniam non animæ virtutem, sed corporis mirabantur magnitudinem.

INTERR. XXV.

Quamobrem populo congregato commemorat propheta suam reipublicæ administrationem [x]*?*

Cum esset judex, discedebat a potestate, et eam tradebat regi. Erat ergo consentaneum ut quæ a se gesta erant narraret, et quod in republica gerenda cum laude esset versatus, consentientem faceret populum, legitimam illum docens potestatem.

INTERR. XXVI.

Quomodo est intelligendum illud: «Filius anni erat Saul, cum ipse regnaret [y]*?»*

Symmachus sic edidit: «Filius unius anni Saul, dum regnaret ipse.» Hoc autem significat animi simplicitatem, qua præditus erat Saul, quando fuit rex electus. Illa autem non diu est usus. Unde subjunxit historiographus: «Et per duos annos regnavit super Israelem [z].» Nempe cum ea simplicitate regnavit per duo annos; deinde declinans ad vitæ improbitatem, nudatus fuit divina gratia. Unde reliquum tempus, quo perrexit regnare, imputatum est administrationi Samuelis.

INTERR. XXVII.

Quomodo est intelligendum: «Percussit Jonathan stationem alienigenarum quæ erat in collibus [a]*?»*

Alienigenæ, victis Hebræis, collocarunt præsidia in locis **373** munitioribus. *Stationem* ergo vo-

[v] I Reg. xi, 2. [x] I Reg. xii, 2 seqq. [y] I Reg. xiii, 1. [z] ibid. [a] ibid. 3.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[57] ὁ γὰρ et rel. in cat. p. 345 ita leg.: Ὁ γὰρ εὐώνυμος ὀφθαλμὸς τῇ ἀσπίδι καλύπτεται, ὁ δὲ δεξιὸς τοὺς πολεμίους ὁρᾷ. Οὗ τις ἐστερημένος, εὐάλωτος. Οὕτω καὶ δυνάμεις αἱ πονηραὶ τὰ δεξιὰ τῶν νοημάτων περικόπτειν ἐπείγονται. [58] Qu. 24 proximum post qu. 18 locum tenet in cat. p. 339, ad cap. x, 1. [59] οὐ γὰρ ψυχ. ἀρετήν. [60] μάλα τοίνυν et rel. in cat. p. 350 ita leg.: καὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν εἰπὼν, καὶ σύμψηφον λαβὼν τὸν λαὸν, τὴν ἔννομον ἐκεῖνον ἐξουσίαν ἐδίδαξε. [61] cat. p. 353. υἱὸς ἐνιαύσιος. [62] δηλοῖ δὲ et rel. in cat. l. c. ita leg. Δηλοῖ δὲ τοῦτο τὴν ἁπλότητα τῆς ψυχῆς τοῦ Σαοὺλ, ἣν εἶχε βασιλεύων, ᾗπερ οὐκ ἐπὶ πλεῖστον ἐχρήσατο. Ὅθεν πρόσκειται τὸ, «Καὶ δύο ἔτη ἐβασίλευσεν ἐν Ἰσραὴλ αὐτός·» ἀντὶ τοῦ, μετὰ τῆς ἁπλότητος ταύτης δύω ἔτη ἐβασίλευσεν, μεθ' ἃ ἀποκλίνας πρὸς πονηρίαν, τῆς θείας γεγύμνωται χάριτος. Ὅθεν ὁ λοιπὸς ὃν ἐβασίλευσε χρόνος, τῇ τοῦ Σαμουὴλ δημαγωγίᾳ λελόγισται.

NOTÆ.

(8) *Υἱὸς — αὐτόν*. Hæc desunt in cod. Alex. et Vatic., leguntur autem in edit. Complut. I Reg. xiii, 1.

(9) *Ὁ — λελόγισται*. Hæc fere eadem sunt cum scholio apud Montf. l. c. t. I, p. 287.

(10) *Τὸ ὑπόστημα*. Hæc interpretatio Aquilæ præferenda est illi quam oi O' l. c. habent, τὸν Νασίβ.

cavit præsidium, quod funditus delevit Jonathan. Illud autem, « spreverunt servi [b], » Aquila exposuit, « audiant Hebræi. »

INTERR. XXVIII.

Quid est, « Et distulit septem dies testimonio, sicut dixit Samuel [c] ? »

Denuntiavit Samuel Sauli ut eum exspectaret septem dies, et deinde, cum rite sacrificasset, instrueret aciem. Saul autem, cum vidisset congregatos alienigenas, non exspectavit prophetam ut præceperat. Unde, cum eum sacrificantem deprehendisset propheta, vehementer eum increpavit, et ei prædixit regni privationem. « Quæret enim, inquit, sibi Dominus hominem secundum cor suum, et mandabit ut sit sibi dux super populum suum, quoniam non custodiisti quæ tibi mandavit Dominus [d]. » Hinc præclarus ille victor Stephanus hausit illud : « Inveni Davidem filium Jesse, virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas [e]. » Hæc enim prophetice prædixit divinissimus Samuel. Gabaa [f] autem, terram quæ est in Sabaim, Aquila interpretatus est, terram quæ est in valle Ca rearum.

INTERR. XXIX.

Quam ob causam ferrum non habebat Israel [g]?

Cum eos vicissent alienigenæ, universum ferrum acceperunt, et **374** prohibuerunt ne possiderent aliud ; unde apud eos fiebant agri colendi instrumenta. *Dentem* autem Symmachus quidem interpretatus est *vomerem*, Aquila vero *aratrum*. *Siclum* porro vocarunt *staterem*. Ratione ponderis autem siclus erat ponderis semunciæ ; ratione pecuniæ vero, erat viginti obolorum.

INTERR. XXX.

Cur Jonathan, volens irruere in hostes, dedit quædam signa armigero [h] ?

Non dedit symbolice, sed ut fidelis voluit nosse Dei voluntatem, et signa sibi ipsi dedit divinæ voluntatis : ut si ab ipsis quidem essent vocati, in

A στημα τοίνυν ἐκάλεσε τὴν φρουράν. Ταύτην ἄρδην [63] ὁ Ἰωναθαν κατηκόντισε. Τὸ μέντοι, « Ἠθετήκασιν οἱ δοῦλοι, » ὁ Ἀκύλας, Ἀκουσάτωσαν οἱ Ἑβραῖοι (11), ἡρμήνευσεν.

ΕΡΩΤ. ΚΗ' [64].

Τί ἐστι, « Καὶ διέλιπεν ἑπτὰ ἡμέρας τῷ μαρτυρίῳ (12), ὡς εἶπε Σαμουήλ ; »

Παρηγγύησεν ὁ Σαμουὴλ τῷ Σαοὺλ ἑπτὰ αὐτὸν προσμεῖναι ἡμέρας, εἶθ' οὕτω καλλιερησάμενον παρατάξασθαι. Ὁ τοίνυν Σαοὺλ τοὺς ἀλλοφύλους ἀθροισθέντας ἰδὼν, οὐκ ἀνέμεινε κατὰ τὰς ἐντολὰς τὸν προφήτην [65]. Ὅθεν αὐτὸν θύοντα καταλαβὼν ὁ προφήτης, σφόδρα χαλεπῶς ἐπετίμησε, καὶ τῆς βασιλείας αὐτῷ τὴν στέρησιν προεμήνυσε. « Ζητήσει γὰρ, φησὶν, ἑαυτῷ Κύριος ἄνθρωπον κατὰ τὴν καρδίαν
B αὐτοῦ [66] · καὶ ἐντελεῖ αὐτὸν Κύριος εἰς ἄρχοντα ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὅτι οὐκ ἐφύλαξας ὅσα ἐνετείλατό σοι Κύριος. » Ἐντεῦθεν ὁ καλλίνικος Στέφανος (13) τέθεικε τὸ, « Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου. » Προφητικῶς γὰρ ταῦτα προειρήκει ὁ θειότατος Σαμουήλ. Γαβαὰ (14) δὲ τὴν ἐν Σαβαῒν γῆν, τὴν ἐν τῇ κοιλάδι τῶν δορκάδων ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν (15).

ΕΡΩΤ. ΚΘ' [67].

Διὰ ποίαν αἰτίαν σίδηρον οὐκ εἶχεν ὁ Ἰσραήλ;

Νενικηκότες αὐτοὺς οἱ ἀλλόφυλοι πάντα τὸν σίδηρον ἔλαβον, καὶ κτήσασθαι [68] ἕτερον διεκώλυσαν· ὅθεν παρ' αὐτοῖς τὰ γεωργικὰ κατεσκεύαζον ὄργανα.
C *Ὀδόντα* [69] δὲ ὁ μὲν Σύμμαχος *ὕνιν* (16), ὁ δὲ Ἀκύλας τὸ *ἄροτρον* ἡρμήνευσαν. Τὸν δὲ *σίκλον στατῆρα* ἐκάλεσαν. Ἐπὶ δὲ σταθμοῦ ὁ σίκλος λαμβανόμενος, ἡμιόγκιον εἷλκεν· ἐπὶ δὲ ἀργυρίου, εἴκοσιν ὀβολούς.

ΕΡΩΤ. Λ' [70].

Τί δήποτε ὁ Ἰωνάθαν προσβαλεῖν τοῖς πολεμίοις βουλόμενος, σημεῖά τινα δέδωκε τῷ ὁπλοφόρῳ;

Οὐ συμβολικῶς δέδωκεν, ἀλλ' ὡς πιστὸς γνῶναι ἠθέλησε τὸ βούλημα [71] τοῦ Θεοῦ, καὶ σημεῖα ἑαυτῷ δέδωκε τοῦ θείου θελήματος [72] · ἵνα εἰ μὲν κληθεῖεν

[b] I Reg. XIII, 3. [c] ibid. [d] ibid. 14. [e] Act. XIII, 22. [f] I Reg. XIII, 18. [g] ibid. 19, 20. [h] I Reg. XIV, 9 seqq.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[63] cat. p. 355. φρουρὰν ταύτην, ἣν ἄρδην, etc. [64] Qu. 28 tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad ἐνετ. σοι Κύριος exstat in cat. p. 356, ad cap. XIII, 8, 9. 2.) ἐντεῦθεν—Σαμουὴλ vid. ib. p. 357, ad vers. 13-14. 3.) Γαβαὰ et rel. vid. ib. ad vers. 15. [65] cat. p. 356. τοῦ προφήτου. [66] cat. et cod. β' αὐτῷ. [67] Qu. 29 initium usque ad ὄργανα p. 374, exstat in cat. p. 358, ad vers. 19. Reliqua vid. ib. p. 359, ad vers. 21. [68] cat. p. 358 et cod. β' κτήσασθαι αὐτούς. Mox cod. β' ὅθεν — ὄργανα om. [69] ὀδόντα et rel. in cat. p. 359 ita : Ὀδόντα μὲν ὁ μὲν Σύμμαχος τὸ ἄροτρον ἡρμήνευσε· τὸν δὲ σίκλον, στατῆρα. Ἐπὶ σταθμοῦ δὲ ὁ σίκλος λαμβανόμενος ἡμιούγκιον εἷλκεν· ἐπὶ δὲ ἀργύρου εἴκοσι ὀβολούς. Ita fere cod. β'. [70] Qu. 30 initium usque ad τῶν ἀλλοφύλων, p. 375, exstat in cat. p. 361, ad cap. XIV, 8-10. Reliqua vid. ib. p. 364, ad vers. 24. [71] cat. p. 361 et cod. β' τὸ θέλημα. [72] utroque loco βουλήματος.

NOTÆ.

(11) *Ἀκουσάτωσαν οἱ Ἑβραῖοι.* Ab hac interpretatione parum recedit Symmachi versio.

(12) *Τῷ μαρτυρίῳ.* Rectius לַמּוֹעֵד l. c. ab Aquila et Symm. exprimitur εἰς συνταγὴν, et a Theodotione, εἰς τὸν καιρόν.

(13) *Στέφανος.* Sed, quæ deinde ex Act. XIII, 22, citantur, verba, non Stephani sunt, sed Pauli. Conf. tamen Act. VII, 46.

(14) *Γαβαά.* Non est nomen loci.

(15) *Τὴν — ἡρμήνευσεν.* Theodotionis hanc esse versionem putavit Montf. l. c. p. 287, sed contra fidem codicis Regii, cujus ipse meminit p. 288.

(16) *Ὕνιν.* Ita legendum esse, non ὕννιν, ut quædam exemplaria habent, statuit Montf. ad I Reg. XIII, 21. Conf. scholion ad h. l. in edit. Bosii, ubi quædam est lectionum varietas.

ὑπ' αὐτῶν προσβάλωσιν, ὡς[73] τοῦ Θεοῦ προφανῶς συνεργοῦντος[74]. Τοῦτο γὰρ ἔφη· «Καὶ ἀναβησόμεθα, ὅτι παρέδωκεν αὐτοὺς[75] Κύριος εἰς τὰς χεῖρας ἡμῶν· τοῦτο ἡμῖν τὸ σημεῖον.» — «Ἐὰν δὲ, φησὶν, εἴπωσιν ἡμῖν, Ἀπόστητε ἐκεῖ, οὐκ ἀναβησόμεθα ἐπ' αὐτούς.» Ὅτι δὲ τῷ Θεῷ θαῤῥήσας εἰς προῦπτον ἑαυτὸν ἐξέδωκε κίνδυνον, μαρτυροῦσιν οἱ λόγοι. «Δεῦρο γὰρ, φησὶ, διαβῶμεν εἰς τὴν ὑπόστασιν (17) τῶν ἀπεριτμήτων τούτων, εἴπως (18) ποιήσει τι Κύριος ἡμῖν, ὅτι οὐκ ἔστι τῷ Κυρίῳ συνεχόμενον σώζειν ἐν πολλοῖς ἢ ἐν ὀλίγοις.» Ταῦτα δὲ τὰ ῥήματα ψυχῆς ἐστι τῷ Θεῷ πεποιθυίας. Οὕτω δὲ θαῤῥήσας οὐκ ἐψεύσθη τῆς ἐλπίδος. Εὐθὺς γὰρ προσβαλὼν, καὶ βέλος ἀφιεὶς, καὶ λίθους ἀκοντίσας, συνέχεε τὴν τῶν πολεμίων παρεμβολήν. Ἀγνοοῦντες γὰρ ἀλλήλους ἀνῄρουν ἐκεῖνοι, ἐκ διαφόρων[76] συνειλεγμένοι πόλεων ὄντες, καὶ ἀλλήλοις ὡς πολεμίοις ἐκέχρηντο. Τοῦτο πόῤῥωθεν ὁ Σαοὺλ θεασάμενος, καὶ διὰ τῆς ἱερατικῆς στολῆς τὴν νίκην μεμαθηκὼς, ὥρμησε καὶ αὐτὸς κατὰ τῶν ἀλλοφύλων[77]· εἶτα τραπέντας ἐκείνους ἰδὼν, ἀνοήτως καὶ ἄγαν ἠλιθίως ἀνεθεμάτισε τὸν τροφῆς ἢ ποτοῦ πρὸ τῆς ἑσπέρας μεταλαμβάνοντα.

ΕΡΩΤ. ΛΑ'.

Εἰ ἀνοήτως ἀνεθεμάτισε, τί δήποτε ὁ Θεὸς τὸν ἀναθεματισμὸν ἐβεβαίωσεν; Ἐρομένῳ γὰρ, εἰ πολεμητέον, οὐκ ἀπεκρίνατο.

Πρῶτον αὐτὸν διελέγχει παραλόγως ἐπαρασάμενον. Ἔπειτα διδάσκει μηδὲ τῶν τοιούτων ἀναθεμάτων καταφρονεῖν. Ἐνταῦθα δὲ ὁ μὲν σκοπὸς εὐσεβὴς ἦν· εἰς Θεοῦ γὰρ ὡρίσθη τιμήν. Ἀλλ' ἔδει σκοπῆσαι τῶν πολεμούντων τὸν πόνον, καὶ ὡς εἰκὸς ἦν τινας τῷ πόνῳ τρυχομένους πιεσθῆναι δίψει, καὶ βιασθῆναι παραβῆναι τὸν ὅρον[78]. Τοῦτο γὰρ πέπονθε καὶ Ἰωνάθαν ὁ θαυμάσιος· ἀλλ' ἀγνοῶν παρέβη τὸν τοῦ ἀναθέματος ὅρον. Μετὰ γὰρ δὴ τὴν τοῦ μέλιτος γεῦσιν, ἤκουσε τοῦ πατρὸς τὴν ἀρὰν, ἑτέρων ἀπαγγειλάντων[79]. Ἀλλ' ὅμως καὶ τὴν τῆς ἀγνοίας ἔχων ἀπολογίαν, ἄχρις αὐτῆς ἐκινδύνευσε τῆς ζωῆς. Ἀπηλλάγη δὲ τῆς σφαγῆς διὰ τὴν τοῦ λαοῦ δικαίαν συνηγορίαν καὶ ἱκετείαν σπουδαίαν.

ΕΡΩΤ. ΛΒ'.

Πῶς νοητέον τὸ, Μεταμεμέλημαι (19) ὅτι ἔχρισα (20) τὸν Σαοὺλ εἰς βασιλέα;

Πολλάκις εἰρήκαμεν, ὅτι μεταμέλεια Θεοῦ ἡ τῆς

A eos irruerent, tanquam Deo aperte opem ferente. Hoc enim dixit: «Et ascendemus, quoniam tradidit eos Dominus in manus nostras: hoc esto nobis signum [i].» — «Sin autem, inquit, dixerint: Abscedite illuc, non ascendemus ad eos [j].» Quod autem in Deo confidens in prævisum se dederit periculum, testantur verba. «Huc enim, inquit, transeamus ad stationem horum incircumcisorum, an aliquid pro nobis facturus sit Dominus. Quoniam non est difficile Domino servare multis, aut paucis [k].» Hæc autem verba sunt animæ quæ in Deo confidit. Cum autem sic confideret, non fuit spe frustratus. Nam cum primum irruisset, et jaculum emisisset, et lapides esset jaculatus, fudit castra hostium. Illi enim ignorantes se invicem

B interimebant, ut qui essent collecti ex diversis civitatibus, et se invicem **375** habuerunt pro hostibus. Hoc Saul eminus conspicatus, cum per vestem sacerdotalem didicisset victoriam, ipse quoque impetum fecit in alienigenas; deinde illos videns in fugam versos, stulte et insipienter subjecit anathemati eum qui cibi et potus ante vesperam factus esset particeps.

INTERR. XXXI.

Si stulte subjecit anathemati, cur Deus confirmavit anathematismum? Sciscitanti enim num esset bellandum, non respondit [l].

Primum quidem eum arguit, quod præter rationem esset exsecratus. Deinde docet, ne ejusmodi

C quidem anathemata esse contemnenda. Hic autem pius quidem erat scopus: erat enim præscriptum ac definitum ad Dei honorem. Sed oportebat considerare laborem belligerantium, et quod erat verisimile fore ut aliqui labore cruciati, premerentur siti, et cogerentur non stare decreto. Hoc enim accidit etiam mirabili Jonathani: sed inscius anathematis legem transgressus est. Nam postquam mel gustasset, audivit exsecrationem patris, aliis renuntiantibus. Sed tamen habens quo se defenderet ob ignorantiam, venit usque ad vitæ suæ periculum. Liberatus est autem a cæde propter justum populi patrocinium et seriam supplicationem.

INTERR. XXXII.

D *Quomodo est intelligendum: «Pœnitet me quod unxerim Saulem regem* [m]*?»*

Sæpe diximus quod Dei pœnitentia sit mutatio

[i] I Reg. XIV, 10. [j] ibid. 9. [k] ibid. 6. [l] ibid. 37. [m] I Reg. XV, 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[73] cod. β' ὡς om. [74] cat. ἐνεργοῦντος. [75] cod. β' αὐτοὺς om. [76] ἐκ διαφ.— ἐκέχρηντο, cat. l. c. ἐκ διαφόρων γὰρ ἦσαν ἐκεῖνοι συνειλεγμένοι πόλεων. [77] κατὰ τῶν πολεμίων. [78] cod. β' καὶ μὴ ἐασθῆναι παραβῆναι τ. ὅρκον. [79] τοῦτο—ἀπαγγειλάντων. cat. p. 367 et cod. β' ita: ἢ μηδὲ τὴν ἀρὰν ἀκούσαντας (cod. β' ἀκούσαντα) εἰς βρῶσίν τινος ἢ ποσιν ἐλθεῖν. Καὶ γὰρ ὁ παῖς μετὰ τὴν τοῦ μέλιτος γεῦσιν ἤκουσε τ. π. τ. ἀρὰν, ἑτ. ἀπαγγειλ.

NOTÆ.

(17) *Τὴν ὑπόστασιν.* Ita habet editio Compl. Recepta lectio l. c. est εἰς Μεσσάβ,

(18) *Εἴπως ποιήσει τι.* Hæc etiam ad lectiones edit. Compl. accedunt, teste Bosio.

(19) *Μεταμεμέλημαι.* Lectio Compl. pro recepta παρακέκλημαι.

(20) *Ἔχρισα.* Rec. lectio est ἐβασίλευσα.

dispensationis. Quale est quod jussit Saulem eligi, propter corpus spectatu dignum : non quod ipse magnis delectetur corporibus (ipse enim est et magnorum **376** et parvorum * creator), sed populo gratificans, qui solis utebatur oculis sensibilibus. Quod enim sæpe præferat et parva corpora magnis, et juvenes senibus, testis est Zacchæus, qui cum parvus esset, excepit Dominum ; testis quoque Samuel, qui cum esset juvenis, dignus est habitus cui appareret Dominus ; testis porro David, qui et corpore et natu majoribus prælatus fuit fratribus. Hunc cum Deus voluisset regem eligere, et semini ejus regnum servare, propter eum qui ex ipso erat secundum carnem nasciturus rex creaturæ, verbis usus est humanis loquens cum hominibus, et dixit : « Pœnitet me quod unxerim Saulem regem, » pro eo quod est : Volo alii dare regni potestatem, facere autem ut hic a regno cesset.

A οἰκονομίας μεταβολή. Οἷον χειροτονηθῆναι προσέταξε τὸν Σαοὺλ διὰ τὸ τοῦ σώματος ἀξιοθέατον· οὐχ ἐπειδὴ μεγίστοις αὐτὸς ἐπιτέρπεται σώμασιν· αὐτὸς γάρ ἐστι καὶ τῶν μεγάλων, καὶ τῶν μικρῶν δημιουργός· ἀλλὰ τῷ λαῷ χαριζόμενος, τοῖς αἰσθητοῖς μόνοις [80] ὀφθαλμοῖς κεχρημένῳ. Ὅτι γὰρ [81] προτιμᾷ πολλάκις καὶ μικρὰ σώματα μεγάλων, καὶ νέους γεγηρακότων, μάρτυς ὁ Ζακχαῖος μικρὸς ὤν, καὶ τὸν Δεσπότην ὑποδεξάμενος. Μάρτυς ὁ Σαμουὴλ νέος ὤν, καὶ τῆς θείας ἐπιφανείας ἀξιωθείς. Μάρτυς ὁ Δαβὶδ τῶν μειζόνων καὶ πρεσβυτέρων προτιμηθεὶς ἀδελφῶν. Τοῦτον ἐθελήσας βασιλέα χειροτονῆσαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ φυλάξαι τὴν βασιλείαν, διὰ τὸν ἐξ αὐτοῦ τεχθησόμενον κατὰ σάρκα βασιλέα τῆς κτίσεως, ἀνθρωπίνοις ἐχρήσατο ῥήμασιν ἀνθρώποις διαλεγόμενος, καὶ εἶπε· « Μεταμεμέλημαι ὅτι ἔχρισα τὸν B Σαοὺλ εἰς βασιλέα, » ἀντὶ τοῦ, Ἑτέρῳ βούλομαι δοῦναι τῆς βασιλείας τὴν ἐξουσίαν, τοῦτον δὲ παῦσαι τῆς δυναστείας.

INTERR. XXXIII.

Cur tandem propter suam benignitatem eum privavit regno [n]?

Prævidit ejus futuras iniquitates, et insidias in eos qui de eo bene erant meriti, sacerdotum cædes, jurisjurandi transgressiones, profectionem ad ventriloquam. Sufficit autem vel sola transgressio præcepti de Amalec ad ultimum ei inferendum supplicium. Oportebat enim stultum intelligere, quod una gutta divinæ benignitatis et clementiæ vincit omnem hominum bonitatem. Sed infelix, cum Deus jussisset punire, misertus est : et cum Deus morte damnasset, ipse, ut existimavit, vitam tribuit : et cum Deus jussisset ut ex præda nihil lucrifaceret, ipse referens plurima eaque pulcherrima ex gregibus et armentis, et aliis omnibus, reversus est. **377** Et ipse quidem cum anathemate sanxisset ut nemo sumeret cibum, aut potum, illum quidem, qui ex ignorantia decretum erat transgressus, voluit interimere : cum Deus autem universorum Amalec subjecisset anathemati, non propter illius in ipsum impietatem, sed propter illius in populum malevolentiam, non pauca ac parva aliqua, sed plurima accepit ex anathemate. Neque eum Acharis [o] erudivit exemplum. Non fuit ergo parvum, sed maximum peccatum. Revocavit ergo ei in memoriam propheta ea quæ dicta fuerant ante

ΕΡΩΤ. ΛΓ' [82].

Καὶ τί δήποτε διὰ φιλανθρωπίαν αὐτὸν τῆς βασιλείας ἐγύμνωσεν;

Προῄδει μὲν αὐτοῦ καὶ τὰς ἐσομένας παρανομίας, τὰς κατὰ τῶν εὐεργετούντων ἐπιβουλάς, τὰς τῶν ἱερέων σφαγάς, τῶν ὅρκων τὰς παραβάσεις, τὸν πρὸς τὴν ἐγγαστρίμυθον δρόμον. Ἀπόχρη δὲ καὶ μόνη τῆς περὶ τοῦ Ἀμαλὴκ [83] ἐντολῆς ἡ παράβασις ἐσχάτην αὐτῷ τιμωρίαν ἐπενεγκεῖν. Ἔδει γὰρ συνιδεῖν τὸν ἠλίθιον, ὡς μία σταγὼν τῆς θείας φιλανθρωπίας C πᾶσαν τὴν ἀγαθότητα τῶν ἀνθρώπων νικᾷ [84]. Ἀλλ' ὁ δείλαιος τοῦ Θεοῦ κολάσαι κελεύσαντος ᾤκτειρε, καὶ τοῦ Θεοῦ καταψηφισαμένου θάνατον, αὐτὸς ἀπένειμεν, ὡς ἐνόμιζε, τὴν ζωήν· καὶ τοῦ Θεοῦ κελεύσαντος μηδὲν ἐκ τῆς λείας κερδᾶναι, αὐτὸς τὰ πίονα [85] τῶν ποιμνίων, καὶ τῶν βουκολίων, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων τὰ κάλλιστα κομισάμενος ἐπανῆκε [86]. Καὶ αὐτὸς μὲν ἀναθεματίσας μηδένα τροφῆς μεταλαβεῖν, ἢ ποτοῦ, τὸν ἐξ ἀγνοίας παραβάντα τὸν ὅρον [87] ἀνελεῖν ἠβουλήθη· τοῦ δὲ τῶν ὅλων Θεοῦ τὸν Ἀμαλὴκ ἀναθεματίσαντος, οὐ διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀσέβειαν, ἀλλὰ διὰ τὴν περὶ τὸν λαὸν [88] δυσμένειαν, οὐ σμικρά τινα, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα τοῦ ἀναθήματος ἔλαβε. Καὶ οὐδὲ τοῦ Ἄχαρ αὐτὸν ἐσωφρόνισε τὸ ὑπόδειγμα. Οὐ τοίνυν σμικρὸν, ἀλλὰ μέγιστον τὸ ἁμάρτημα. Ἀνέμνησε δὲ αὐτὸν ὁ προD φήτης τῶν πρὸ τῆς βασιλείας λόγων, οὕτως εἰπών· « Οὐχὶ σμικρὸς σὺ ἐνώπιον αὐτοῦ εἰς ἡγούμενον ἐκ

[n] I Reg. xv, 26. [o] Josue vii, 25.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[80] cat. p. 374 et cod. β' καὶ μόνοις. [81] ὅτι γὰρ et rel. in cat. l. c. ita leg. Τὸν τοίνυν Δαβὶδ τῶν μειζόνων καὶ πρεσβυτέρων ὁ Θεὸς προκρίνας ἀδελφῶν, καὶ θελήσας βασιλέα χειροτονῆσαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ φυλάξαι τὴν βασιλείαν, διὰ τὸν ἐξ αὐτοῦ τεχθησόμενον κατὰ σάρκα βασιλέα τῆς κτίσεως, ἀνθρωπίνοις ἐχρήσατο ῥήμασιν ἀνθρώποις διαλεγόμενος· καὶ εἶπε, « Μεταμεμέλημαι ὅτι ἔχρισα τὸν Σαοὺλ εἰς βασιλέα· » ἀντὶ τοῦ, Ἑτέρῳ βούλομαι δοῦναι τῆς βασιλείας τὴν ἐξουσίαν, τοῦτο δὲ παῦσαι τῆς δυναστείας διὰ πολλὴν φιλανθρωπίαν. cod. β' hoc loco mancus est. [82] Qu. 33 tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad μὴ βασιλεύειν ἐπὶ Ἰσραὴλ., p. 378, exstat in cat. p. 377, ad cap. xv, 24-26. 2.) τὸ δὲ θεραφ. — πρόξ. συμφορῶν vid. ib. p. 376, ad vers. 23. 3.) διδάσκων et rel. vid. ib. p. 378, ad vers. 29. [83] cat. p. 377 et cod. β' τῆς παρὰ τοῦ Σαμουήλ. [84] utroque loco ὑπερνικᾷ. [85] utroque loco τὰ πλείονα. [86] ἐπανῆλθε utroque loco. [87] τὸν ἐξ — ὅρον. cat. et cod. β' ita, τὸν ἐξ αὐτοῦ φύντα καίτοι κατ' ἄγνοιαν παραβεβηκότα τὸν ὅρον. [88] cat. l. c. εἰς τὸν λαόν.

A σκήπτρου Βενιαμὶν, τῆς ἐλαχιστοτέρας φυλῆς τοῦ Ἰσραὴλ (21); » Οὐ ταῦτα, φησὶν, ἔλεγες, ὅτι « Ἀνὴρ Ἰεμιναῖος ἐγώ εἰμι, τῆς σμικροτέρας φυλῆς παρὰ πάσας τὰς φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ; » Ἀλλ' ὅμως ἔχρισέ σε Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πάντα Ἰσραήλ· καὶ ἀπέστειλέ σε Κύριος ἐν ὁδῷ. Εἶτα λέγει, ὅσας μὲν αὐτῷ δέδωκεν ἐντολὰς, ὅπως δὲ ταύτας παρέβη ὁρμήσας ἐπὶ τὰ σκῦλα. Οὐ τοσοῦτον γὰρ αὐτὸν ὁ παράνομος κατέκρινεν ἔλεος, ὅσον ἡ ἀπληστία, καὶ ἡ πλεονεξία, καὶ τῆς φιλοχρηματίας τὸ πάθος, ᾧ δουλεύσας παρέβη τὴν ἐντολήν [89]. Ἀλλ' ὁ Σαοὺλ τοῖς τοῦ Ἀδὰμ ἐχρήσατο ῥήμασιν. Ἔφη γάρ· « Διὰ τὸ ἀκοῦσαί με τῆς φωνῆς τοῦ λαοῦ. » Οὕτω γὰρ κἀκεῖνος εἶπεν· « Ἡ γυνὴ, ἣν ἔδωκας μετ' ἐμοῦ, αὕτη μοι ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, καὶ ἔφαγον. » Καὶ ἐπειδὴ εἶπεν εἰς θυσίαν ἐνηνοχέναι τὰ βουκόλια καὶ τὰ ποίμνια, B ἤκουσε παρὰ τοῦ προφήτου· « Ἰδοὺ οὐ θέλει Κύριος ὁλοκαυτώσεις (22) καὶ θυσίας, ὡς τὸ ἀκοῦσαι τῆς φωνῆς αὐτοῦ. Ἰδοὺ γὰρ ἀκοὴ ἀγαθὴ ὑπὲρ θυσίαν, καὶ ἀκρόασις ὑπὲρ στέαρ κριῶν (23)· ὅτι οἰώνισμα ἁμαρτιά ἐστι, παραπικρασμὸς ἀδικία· καὶ θεραφὶμ ὀδύνην καὶ πόνους ἐπάγουσιν. Ἀνθ' ὧν ἐξουδένωσας τὸ ῥῆμα Κυρίου, ἐξουδένωσέ σε Κύριος, τοῦ μὴ βασιλεύειν ἐπὶ Ἰσραήλ. » Τὸ δὲ θεραφὶμ ὁ Ἀκύλας *θεραπείαν* καὶ *ἀνθυφαίρεσιν* [90] ἡρμήνευσεν (24). Τὸ δὲ οἰώνισμα αἰνίττεται, ὡς οἶμαι, τὴν ἐνίων ἄνοιαν. Εἰκὸς γάρ τινας οἰωνὸν ὑποπτεῦσαι κακὸν, τὸ νενικηκότα μὴ κερδᾶναι τὴν λείαν [91]. Καὶ τὸ *θεραφὶμ* δὲ ἀντὶ τῆς *ἐπιτηρήσεως* [92] (26) τέθεικεν. Ὥσπερ γὰρ τὸ ἐφοὺδ ἀνέκειτο τῷ Θεῷ, καὶ δι' αὐτοῦ τοῖς ἐρωτῶσιν C ἐσημαίνετο τὸ πρακτέον· οὕτω διὰ τοῦ *θεραφὶμ* αἱ τῶν εἰδώλων ἐδηλοῦντο προῤῥήσεις. Κατὰ γὰρ μίμησιν ἐκείνου τοῦτο τούτοις ἀνέκειτο. Καὶ τοῦτο σαφέστερον ἐν τῇ τῶν Κριτῶν ἐδηλώσαμεν βίβλῳ. Κατὰ δὲ τὴν τοῦ Ἀκύλα ἔκδοσιν, ἔστι καὶ ἑτέρως νοῆσαι. Θεραπεύει γὰρ, φησὶ, τὸν Θεὸν τὸ τὰ προστεταγμένα πληροῦν, οὐ τὸ δῶρα προσφέρειν (27). Ἄδεκτος γὰρ ἡ παρὰ τὴν αὐτοῦ βουλὴν γενομένη θεραπεία, καὶ πρόξενος συμφορῶν. Διδάσκων δὲ ἄλυτον τοῦ Θεοῦ τὴν ἀπόφασιν ὁ προφήτης ἐπήγαγεν [93]· « Οὐκ ἐπιστρέψει, οὐδὲ μετανοήσει (28) ὁ ἅγιος τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι οὐχ ὡς ἄνθρωπός ἐστι τοῦ μετα-

A regnum, sic dicens : « Nunquid tu parvus es in oculis ejus, ut sis dux de sceptro Benjamin, minima tribu Israel [p]? » Annon, inquit, hæc * dicebas? « Vir Jeminæus ego sum, minimæ tribus inter omnes tribus Israel [q]. » Sed tamen unxit te Dominus regem super omnem Israel, et misit te Dominus in via. Deinde dicit cujusmodi mandata ei dederit, et quomodo ea sit transgressus irrumpens in spolia. Non tantum enim eum condemnavit ea qua præter legem usus est misericordia, quantum avaritia, et plura habendi insatiabilitas, et amor pecuniæ, cui serviens transgressus est mandatum. Sed Saul usus est verbis Adami. Dixit enim : « Propterea quod audivi vocem populi [r]. » Nam ille quoque sic dixit : « Mulier quam dedisti mihi, ipsa mihi B de ligno dedit, et comedi [s]. » Et quoniam dixit se in sacrificium tulisse armenta et greges, audit a propheta : « Ecce non tam vult Dominus holocausta et sacrificia, quam audiri vocem suam. Ecce enim auditio melior **378** est sacrificio, et obedientia potior est adipe arietum. Augurium peccatum est, exacerbatio est iniquitas, et theraphim dolorem et labores inducunt. Propterea quod nihili fecisti verba Dei, te nihili faciet Deus, ut non regnes super Israel. » Theraphim autem vertit Aquila *cultum* et *subtractionem*, Augurium autem, ut opinor, tacite innuit nonnullorum amentiam. Est enim verisimile nonnullos malum suspicatos esse augurium, quod qui vicisset, prædam non esset lucratus. *Theraphim* autem posuit pro *observatione*. Quo- C modo enim ephod dedicatum erat Deo, et per illud sciscitantibus significabatur quid agendum : ita per *theraphim* significabantur idolorum prædictiones. Ad illius enim imitationem hoc eis erat dedicatum. Hoc autem apertius declaravimus in libro Judicum. Ex Aquilæ autem editione licet etiam aliud intelligere, nempe quod Deum colere sit præcepta implere, non dona offerre. Non est enim suscipiendus cultus, qui factus est præter ejus consilium, et conciliat calamitates. Ut autem doceret inevitabilem esse Dei sententiam, adjecit propheta : « Non convertetur, neque pœnitentia ducetur san-

[p] I Reg. xv, 17. [q] I Reg. ix, 21. [r] I Reg. xv, 20. [s] Gen. iii, 12. [t] I Reg. xv, 22, 23.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[89] ὅσον — παρέβη τ. ἐντ. cat. p. 378 brevius ita, ὅσον ἡ τῆς φιλοχρηματίας ἀπληστία. Ita quoque cod. β'. [90] cat. p. 376. θεραπεία καὶ ἀνθυφαίρεσις. [91] ὑποπτ. — τ. λείαν. cat. ὑποπτεῦσαι, τὸν νενικηκότα τὰ λάφυρα μὴ κερδᾶναι. [92] cat. τῆς ἐπιστηρήσεως. cod. β' ἐπιστηρίσεως. [93] διδ. δὲ αὐτὸν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀποστροφὴν, ἐπάγει.

NOTÆ.

(21) *Σκήπτρου — Ἰσραήλ.* Rec. lectio est, σκήπτρου φυλῆς Ἰσραήλ.

(22) *Οὐ θέλει — ὁλοκαυτώσεις.* Incertum, cujus hæc sit interpretatio, quam sub vago nomine Ἄλλος exhibet Montf. ad I Reg. xv, 22.

(23) *Ἰδοὺ — κριῶν.* Hæc ad lectiones Compl. proxime accedunt.

(24) *Παραπικρασμὸς ἀδικία.* Hæc in edit. Compl. tantum exstant, omissa in reliquis exemplaribus, licet omnino, ad textum pertineant.

(25) *Τὸ — ἡρμήνευσεν.* Hæc eadem cum scholio anonymi apud Montf. et Bosium ad h. l. Montf. tamen suspecta visa est lectio quæ h. l. Aquilæ esse dicitur.

(26) *Ἐπιτηρήσεως.* Emendatiorem hanc lectionem vocat Bosius altera ἐπιστερήσεως.

(27) *Θεραπεύει — προσφέρειν.* Ex his colligi posset, Aquilæ tribuendam esse interpretationem quam in præcedentibus secutus est Noster ἀκοὴ ἀγαθὴ ὑπὲρ θυσίαν.

(28) *Οὐκ — μετανοῆσαι.* Hæc rectissime secundum lectiones edit. Complut. expressa sunt.

ctus Israel : quoniam non est sicut homo, ut pœniteat eum [u]. » Ex hoc etiam explicandum est illud, *Pœnitet me.*

379 · INTERR. XXXIV.

Cur Agagum occidit propheta [v]?

Sicut Pineasus Zambrin. Nam quidquid a Deo jubetur, pium est.

INTERR. XXXV.

Cur propheta jussus timuit ungere Davidem [x]?

· Quoniam non solum propheta, sed etiam homo erat. Si enim prophetæ Dominus, Dominus noster Jesus Christus, salutarem suscipiens passionem, timore humanam ostendit naturam, quis est adeo liber a passionibus, ut timenti prophetæ succenseat?

INTERR. XXXVI·

Audent quidam Deum reprehendere, quasi prophetam docuerit mendacium. « Accipe enim, inquit, *juvencam boum, et dices : Venio Deo sacrificatum* [y]. »

Sed hoc non est mendacium. Vere enim perfecit sacrificium. Ei ergo dictum est, ut opus quidem celaret, diceret autem id quod erat præter opus.

INTERR. XXXVII.

Quam ob causam electum nesciebat propheta?

Quoniam non erat Deus, sed homo. Dei enim est omnia scire, prophetæ vero, ea quæ a Deo indicantur. Deinde prophetæ ignorantia divinam revelabat sententiam. Si enim ad Davidem recta esset profectus, venisset in suspicionem quod hoc fecisset ex aliqua subornatione. Quoniam autem venit ad primum, et secundum, et tertium, et deinceps ad septimum, cognoverunt quod Deus esset qui hos quidem rejiceret, illum vero eligeret. Nam cum etiam sic facta **380** electione, aperuerint fratres suam invidiam, fratrem in acie conspicati, quid non fecissent, nisi hoc modo facta esset?

INTERR. XXXVIII.

Quomodo est intelligendum, « Spiritus malus a Domino suffocabat Saulem [z]? »

Cum divinus recessisset Spiritus, locum est sortitus malignus spiritus. Hinc autem docemur clamare cum Davide : « Spiritum sanctum tuum ne auferas a me [a]. » Sic cum apostolica gratia Judam reliquisset, in eum ingressus est diabolus [b].

A νοῆσαι. » Ἐντεῦθεν καὶ τὸ *Μεταμεμέλημαι* νοητέον.

ΕΡΩΤ. ΛΔ'.

Διατί τὸν Ἀγὰγ ἔσφαξεν ὁ προφήτης;

Ὡς ὁ Φινεὲς τὸν Ζαμβρί. Πᾶν γὰρ τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ κελευόμενον εὐσεβές.

ΕΡΩΤ. ΛΕ'.

Διατί ἔδεισεν ὁ προφήτης, χρῖσαι τὸν Δαβὶδ κελευσθείς;

Ἐπειδὴ οὐ μόνον προφήτης, ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος ἦν. Εἰ γὰρ ὁ τοῦ προφήτου Δεσπότης, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς[84], τὸ σωτήριον καταδεξάμενος πάθος, τῇ δειλίᾳ τὴν ἀνθρωπείαν ἔδειξε φύσιν, τίς οὕτω παθῶν ἐλεύθερος, ὡς τῷ προφήτῃ δείσαντι
B νεμεσῆσαι[85];

ΕΡΩΤ. ΛϚ'.

Τολμῶσί τινες ἐπιμέμφεσθαι τῷ Θεῷ, ὡς ψεῦδος τὸν προφήτην διδάξαντι. « Λάβε γάρ, φησίν, *εἰς τὴν χεῖρά σου δάμαλιν βοῶν, καὶ ἐρεῖς, Θῦσαι τῷ Κυρίῳ ἥκω. »*

Ἀλλὰ τοῦτο οὐ ψεῦδος. Ἀληθῶς γὰρ ἐπετέλεσε τὴν θυσίαν. Ἐῤῥέθη τοίνυν αὐτῷ, κρύψαι μὲν τὸ ἔργον, εἰπεῖν δὲ τὸ πάρεργον.

ΕΡΩΤ. ΛΖ'.

Τίνος χάριν τὸν ψηφισθέντα ὁ προφήτης ἠγνόησεν;

Ὅτι οὐ Θεὸς ἦν, ἀλλ' ἄνθρωπος. Θεοῦ γὰρ[86] τὸ πάντα εἰδέναι· προφήτου δὲ, τὸ τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ δεικνύμενα. Ἄλλως τε καὶ τοῦ προφήτου ἡ ἄγνοια
C τὴν θείαν ἀπεκάλυπτε ψῆφον. Εἰ γὰρ εὐθὺς ὥρμησεν ἐπὶ τὸν Δαβὶδ, ὑποπτεύθη ἂν ἐκ προλήψεώς τινος τοῦτο πεποιηκέναι. Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τὸν πρῶτον ἦλθε, καὶ τὸν δεύτερον, καὶ τὸν τρίτον, καὶ τοὺς ἑπτὰ, ἔγνωσαν ὡς ὁ Θεὸς ἦν ὁ τούτους μὲν ἀποκρίνων, ἐκεῖνον δὲ ψηφιζόμενος. Εἰ γὰρ καὶ τῆς χειροτονίας οὕτω γεγενημένης, ἐγύμνωσαν οἱ ἀδελφοὶ τὸν φθόνον, ἐν τῇ παρατάξει τὸν Δαβὶδ θεασάμενοι, τί οὐκ ἂν ἔπαθον, εἰ μὴ τοῦτον ἐγεγόνει τὸν τρόπον;

ΕΡΩΤ. ΛΗ'.

Πῶς νοητέον τὸ, « Πνεῦμα πονηρὸν παρὰ Κυρίου ἔπνιγε (29) *τὸν Σαοὺλ;* »

Τοῦ θείου Πνεύματος ἀποστάντος, χώραν ἔλαβε τὸ παμπόνηρον πνεῦμα. Διδασκόμεθα δὲ ἐντεῦθεν μετὰ τοῦ Δαβὶδ βοᾷν· « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντ-
D ανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ. » Οὕτω τῆς ἀποστολικῆς χάριτος τὸν Ἰούδαν καταλιπούσης, εἰσελήλυθεν εἰς αὐτὸν[87] ὁ διάβολος.

[u] I Reg. xv, 29. [v] ibid. 33. [x] I Reg. xvi, 2. [y] ibid. 3. [z] ibid. 14. [a] Psal. L, 11. [b] Joan. xiii, 27.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[84] cat. p. 381. Ἰησ. Χρ. ἐν τῷ πάθει. Ita quoque cod. β', in quo sequitur, τὴν δειλίαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἔδειξε. [85] cat. et cod. β' δείσαντι ἐπιμέμψασθαι. [86] Θεοῦ γὰρ — ψῆφον. cat. p. 382, οὐ γὰρ τὸ πάντα εἰδέναι προφήτου. Ἡ ἄγνοια δὲ τὴν θείαν ἀπεκ. ψῆφον. [87] cat. p. 385 et cod. β' καταλ. ἀντεισήχθη αὐτῷ.

NOTÆ.

(29) Ἔπνιγε. Ita οἱ Ο'. exprimunt vocem בִּעֲתַתּוּ I Sam. xvi, 14. Propius ad Hebr. veritatem accedit versio Aquilæ ἐθάμβει.

ΕΡΩΤ. ΛΘ'.

Πῶς τοῦ Δαβὶδ ψάλλοντος τὸ πονηρὸν ἡσύχαζε πνεῦμα;

Τοῦ θείου Πνεύματος ὁ Δαβὶδ τὴν χάριν ἐδέδεκτο. Τούτου τοίνυν διὰ τοῦ Δαβὶδ ἐνεργοῦντος, τὸ πονηρὸν[28] ἡσύχαζε πνεῦμα.

ΕΡΩΤ. Μ'[29].

Τί ἐστι τὸ, «Ἐρσουβὰ αὐτῶν λήψῃ (30); »

Ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν· Ὅσα χρήζουσι γνώσῃ· τὸν σκοπὸν αὐτῶν μάθῃς (31).

ΕΡΩΤ. ΜΑ'.

Διατί ὁ Σαοὺλ[1], πάντων τὴν πρὸς τὸν Γολιὰθ μονομαχίαν παραιτησάντων, ἀποτρέπει τὸν Δαβὶδ τοῦτο προθυμούμενον[2] δρᾶσαι;

Μειράκιον ἦν πεντεκαίδεκα ἐτῶν, ἢ ἑκκαίδεκα. Ἑβδομηκοντούτης μὲν γὰρ ἐτελεύτησε, τεσσαράκοντα δὲ ἐβασίλευσεν ἔτη. Τοιγάρτοι τριακοντούτης ἦν, ἡνίκα Σαοὺλ ἀνῃρέθη. Προείρηται (33) δὲ, ὡς δύο ἔτη ὁ Σαοὺλ βασιλεύσας ἐννόμως, τῆς θείας χάριτος ἐγυμνώθη[3]. Τὸν ἄλλον τοίνυν ἅπαντα χρόνον πολεμῶν τῷ Δαβὶδ διετέλεσε· πείθει δ' ὅμως ὁ Δαβὶδ τὸν Σαοὺλ θαῤῥῆσαι τὴν νίκην[4]. Ἠναγκάσθη γὰρ ἐξειπεῖν, ὅπως ποιμαίνων λέοντα καὶ ἄρκτον ἐπιοῦσαν ἀπέπνιξεν[5]· «Καὶ ἔσται, φησὶν, ὁ ἀλλόφυλος οὗτος ὁ ἀπερίτμητος, ὡς ἓν τούτων· οὐχὶ πορεύσομαι καὶ πατάξω αὐτὸν, καὶ ἀφελῶ σήμερον ὄνειδος ἀπὸ Ἰσραήλ; Ὅτι τίς ἐστιν ὁ ἀπερίτμητος οὗτος, ὅτι ὠνείδισε παράταξιν Θεοῦ ζῶντος[6]; » Οὐδὲν, φησὶν, θηρίων διενήνοχεν ὁ δυσσεβείᾳ συζῶν, καὶ τῆς θείας ἐπικουρίας γεγυμνωμένος. Ἐγὼ δὲ ἐκείνῃ πέποιθα τῇ ῥοπῇ. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγε. «Κύριος, ὃς ἐξείλετό με ἐκ στόματος (34) λέοντος, καὶ ἐκ χειρὸς τῆς ἄρκτου, αὐτὸς ἐξελεῖταί με ἐκ χειρὸς τοῦ ἀλλοφύλου τοῦ ἀπεριτμήτου τούτου· » Μετὰ[7] ταύτης ὁρμήσας τῆς πίστεως, οὐ διήμαρτε τῆς ἐλπίδος· ἀλλὰ γυμνὸς ὢν τὸν καθωπλισμένον ἐνί-

A

INTERR. XXXIX.

Quomodo psallente Davide malus quiescebat spiritus [c]?

Divini Spiritus gratiam acceperat David : eo ergo operante per Davidem, quiescebat malignus spiritus.

INTERR. XL.

Quid est illud : « Ersuba illorum capies [d]? »

Symmachus interpretatus est : « Quocunque careant cognosces, scopum illorum disces. »

381 INTERR. XLI.

Quare Saul, omnibus recusantibus singulari certamine congredi cum Goliath, dehortatur Davidem ne faceret id quod alacri animo suscipiebat [e]?

Erat adolescens quindecim aut sedecim annorum. Decessit enim septuaginta annos natus, regnavit B autem quadraginta annos. Quare triginta annos natus erat, quando interfectus fuit Saul. Prius autem dictum est, quod, cum per duos annos recte et ex legibus regnasset Saul, divina privatus sit gratia. Toto igitur reliquo tempore adversus Davidem bellum gerere non destitit. Suadet tamen Sauli David, ut fiduciam de victoria concipiat. Etenim necesse habuit dicere quomodo, cum gregem pasceret, suffocavit leonem et ursum eum invadentes. « Et erit, inquit, alienigena iste incircumcisus, sicut unus ex istis. Nonne ibo, et eum percutiam, et auferam hodie opprobrium ex Israel? Quoniam quis est iste incircumcisus, quod probro affecerit aciem Dei viventis [f]? » Nihil, inquit, differt a bestia qui vivit C in impietate, et qui est nudatus divino auxilio. Ego autem confido in illius auxilio. Hoc enim subjunxit : « Dominus enim, qui me liberavit ab ore leonis et manu ursi, ipse me liberabit a manu alienigenæ istius incircumcisi [g]. » Cum hac fide profectus spe non fuit frustratus : sed cum esset nudus,

[c] I Reg. XVI, 23. [d] I Reg. XVII, 18. [e] Ibid. 33. [f] Ibid. 36. [g] Ibid. 37.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[28] cat. p. 388. τὸ παμπόνηρον. [29] Qu. 40 in cat. p. 391, sub vago Ἀδήλου nomine ita legitur, et iisdem fere verbis in cod. β' : Τί ἐστιν; «Ἐσοὺβ αὐτῶν λήψῃ; » Τὸ, Ἐσοὺβ Ἑβραίων γλώττῃ *ἀναστροφὴ* λέγεται καὶ ἡ *διαγωγή*. Διὰ τούτου Ἰεσσαὶ πέμπων τὸν Δαβὶδ, ἔλεγε· «Καὶ τὸ Ἐσοὺβ αὐτῶν λήψῃ, » τουτέστι τὴν ἀναστροφὴν αὐτῶν ἀναγγελεῖς (cod. β' ἀπαγγελεῖς) μοι, καὶ τί διάγουσι πράττοντες (cod. β' addit οἱ θεοὶ, omissis illis οἱ Ἑβδομήκοντα). Οἱ ἑβδομήκοντα, καὶ ὅσα ἂν χρήζωσι, γνώσῃ. Τῷ χιλιάρχῳ (cod. β' χιλίαρχον) δὲ προσκομίσαι ἐχρῆν τι, ὑφ' ὃν τετάχθαι τοὺς τρεῖς αὐτοῦ συνέβαινεν ἀδελφοὺς, ὡς ἂν δι' ἐκείνου γνῴη (cod. β' γνῶντα) τὰ κατ' αὐτούς. Ex his emendanda, quæ Noster de Symmachi interpretatione attulit. Qu. 41 quinque constat partibus. 1.) initium usque ad διετέλεσε exstat in cat. p. 393, ad cap. XVII, 33. 2.) πείθει — κάλλους ὀφθαλμῶν, exeunte p. 381, vid. ib. p. 394, ad vers. 34-37. 3.) ἐμιμοῦντο — εἰς χεῖρας ἡμῶν, vid. ib. p. 396, ad vers. 42. 4.) προφητεύει — κεφ. γωνίας, vid. ib. p. 398, ad vers. 46. 5.) καὶ τῇ ῥομφ. et et rel. vid. ib. p. 400, ad vers. 50, 51. [1] cod. β' Διατί οὐ Σαοὺλ, etc. [2] cat. p. 393 et cod. β' παραιτούμενον. [3] cat. l. c. ἐβασίλευσεν ἐννόμως, εἶτα τ. θείας ἐγυμν. χάριτος. [4] cat. p. 394 et cod. β' θαῤῥῆσαι τῇ νίκῃ. [5] ἠναγκάσθη — ἀπέπνιξε. cat. ἀναγκασθεὶς ἐξειπεῖν τὰ κατὰ τὰς ποίμνας ἔργα αὐτοῦ, ὅτι λέοντα καὶ ἄρκτον ἐπιόντας ἀπέπνιξε. Ita fere cod. β'. [6] ὅτι τίς — Θεοῦ ζῶντος. cat. καὶ ἑξῆς. [7] μετὰ — μεγέθει. cat. et cod. β' μετὰ δὲ ταύτης ὁρμήσας τῆς ἐλπίδος περὶ δορὰν (cod. β' παρὰ δόρυ) ἔσχε τὸ κράτος, ἀνελὼν τὸν ὑπεναντίον τὸν ὑπεραιρόμενον.

NOTÆ.

(30) *Ἐρσουβὰ — λήψῃ*. Hæc e fragmentis Aquilæ petita sunt, et spectant ad verba ista I Sam. XVII, 18, ערבתם תקח *arrham* scil. pignus *eorum accipies*. Horum loco in cod. Alex. legitur, καὶ ὅσα ἂν χρήζωσιν γνώσῃ, quæ versio parum differt ab ea quam Noster tribuit Symmacho. Pro ἐρσουβὰ autem Montf. l. c. p. 294, habet ἐσουβὰ, et hanc lectionem auctoritate cod. Coislin. confirmat.

(31) *Χρήζουσι*. Montf. l. c. habet χρήζωσι. Idem Theodotioni tribuit interpretationem ὅ ἐὰν χρήζουσι γνώσῃ.

(32) *Τὸν — μάθῃς*. Hæc non sunt Symmachi, sed illustrationis causa a Nostro adduntur. Rectius in citato cod. Coislin. sensus horum verborum ita exprimitur : Τὸ ἐσουβὰ αὐτῶν λήψῃ· τουτέστι τὴν ἀναστροφὴν αὐτῶν ἀπαγγελεῖς μοι, καὶ τί διάγουσι πράττοντες.

(33) *Προείρ*. Vid. supra p. 372, quæst. 26.

(34) *Στόματος*. Ita habet editio Compl. teste Bosio. Rec. lectio est χειρός.

vicit armatum, et qui pascebat oves, eum qui erat exercitatus in bellis et tropæis; et qui erat parvus et juvenis, eum qui de tanta se jactabat magnitudine. « Vidit enim eum, inquit, Goliath, et eum nihili fecit, quoniam esset puer, et ipse rufus cum pulchritudine oculorum [h]. » **382** Imitabantur enim animi oculos oculi corporis. Illi enim acutum cernebant, et contemplabantur eum qui non cadit sub aspectum. Dicebat itaque: « Ego ad te venio in nomine Domini Sabaoth, Dei exercitus Israel, quem tu exprobrasti hodie, et concludet te Dominus hodie in manibus meis; et occidam te, et auferam caput tuum a te, et dabo membra tua, et membra castrorum alienigenarum hodie volucribus cœli, et bestiis terræ; et cognoscet omnis hæc ecclesia, non per lanceam, neque per gladium servare Dominum. Quoniam Domini est bellum, et tradet vos in manus nostras [i]. » Prophetat autem, cum esset in acie, et prædicit universi orbis terræ Dei cognitionem. « Cognoscet enim, inquit, omnis terra, quod est Deus in Israel [j]. » Et os quidem fundit oracula: manus autem se fortiter gerit, et lapide perimit alienigenam; quandoquidem hymnis et laudibus celebrat illum lapidem, qui ex ipso fuit excisus secundum carnem. « Lapis enim, inquit, quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est caput anguli [k]. » Porro autem gladio quoque usus alienigenæ, amputavit ejus caput, ejus qui ex ipso germinavit secundum carnem præfigurans victoriam. Diabolus enim, cum Dominum nostrum cruci affixisset, per crucem excidit tyrannide. Et quomodo, cum David vicisset, Israelis exercitus fudit ac profligavit agmen alienigenarum; ita cum Deus noster et Servator diabolum superasset, qui in ipsum crediderunt, fuderunt et profligarunt phalangem dæmonum.

A χησε· καὶ ὁ πρόβατα νέμων τὸν ἐν πολέμοις καὶ τροπαίοις γεγυμνασμένον· καὶ ὁ σμικρὸς ὢν καὶ νέος, τὸν ἐπὶ τοσούτῳ γαυριῶντα μεγέθει. « Εἶδε γὰρ αὐτὸν, φησὶ, Γολιὰθ, καὶ ἐξουδένωσεν (35) αὐτὸν, ὅτι ἦν παιδάριον· καὶ αὐτὸς πυῤῥάκης μετὰ κάλλους ὀφθαλμῶν. » Ἐμιμοῦντο γὰρ τοὺς τῆς ψυχῆς [8] οἱ τοῦ σώματος. Ὀξὺ γὰρ ἑώρων ἐκεῖνοι, καὶ τὸν ἀόρατον ἐθεώρουν· ὅθεν ἔλεγεν· « Ἐγὼ ἔρχομαι πρὸς σὲ ἐν ὀνόματι Κυρίου Σαβαὼθ, Θεοῦ παρατάξεως Ἰσραὴλ, ὃν (36) ὠνείδισας σήμερον· καὶ συγκλείσει σε Κύριος σήμερον εἰς τὰς χεῖράς μου, καὶ ἀποκτενῶ σε, καὶ ἀφελῶ τὴν κεφαλήν σου ἀπὸ σοῦ· καὶ δώσω τὰ κῶλά σου, καὶ τὰ κῶλα τῆς παρεμβολῆς τῶν ἀλλοφύλων, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοῖς θηρίοις τῆς γῆς· B καὶ γνώσεται πᾶσα ἡ ἐκκλησία αὕτη, ὅτι οὐκ ἐν δόρατι, οὐδὲ ἐν μαχαίρᾳ σώζει Κύριος· ὅτι τοῦ Κυρίου ὁ πόλεμος, καὶ παραδώσει ὑμᾶς εἰς χεῖρας ἡμῶν. » Προφητεύει δὲ παρατασσόμενος, καὶ προαγορεύει τὴν τῆς οἰκουμένης θεογνωσίαν· « Γνώσεται γὰρ, φησὶ, πᾶσα ἡ γῆ, ὅτι ἐστὶ Θεὸς ἐν Ἰσραὴλ (37). » Καὶ τὸ μὲν στόμα χρησμολογεῖ, ἡ δὲ χεὶρ ἀριστεύει, καὶ λίθῳ τὸν ἀλλόφυλον ἀναιρεῖ. Ἐπειδὴ τὸν ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα τμηθέντα λίθον ὑμνεῖ. « Λίθον γὰρ, φησὶν, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. » Καὶ τῇ ῥομφαίᾳ [9] τοῦ ἀλλοφύλου χρησάμενος, ἀπέτεμεν αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν, τοῦ ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα βλαστήσαντος [10] προδιαγράφων τὴν νίκην. Σταυρῷ γὰρ ὁ διάβολος τὸν ἡμέτερον προσηλώσας Δεσπότην, διὰ σταυροῦ C τῆς τυραννίδος [11] ἐξέπεσε. Καὶ ὥσπερ τοῦ Δαβὶδ νενικηκότος, ἡ τοῦ Ἰσραὴλ στρατιὰ τὸ τῶν ἀλλοφύλων κατηκόντισε στῖφος, οὕτω τοῦ ἡμετέρου Θεοῦ, καὶ Σωτῆρος τὸν διάβολον καταλύσαντος, οἱ πεπιστευκότες εἰς αὐτὸν τὴν τῶν δαιμόνων ἐτρέψαντο φάλαγγα

383 INTERR. XLII.

Cum nondum habitasset Hierosolymis, quomodo in hanc urbem intulit caput alienigenæ [l]?

Jebusæi quidem adhuc eam inhabitabant: eis autem terrorem incussurus, ostendit illis caput viri insignis fortitudine.

ΕΡΩΤ. ΜΒʹ.

Μηδέπω τὴν Ἱερουσαλὴμ οἰκήσας, πῶς εἰσεκόμισεν εἰς αὐτὴν τὴν τοῦ ἀλλοφύλου κεφαλήν;

Οἱ Ἰεβουσαῖοι μὲν ἔτι κατῴκουν αὐτήν. Δεδίττεσθαι [12] δὲ αὐτοὺς ἐθελήσας, ἐπέδειξεν αὐτοῖς τοῦ μεγάλου ἀριστέως τὴν κεφαλήν [13].

INTERR. XLIII.

Quomodo Saul ignoravit Davidem [m]?

Duorum alterum est intelligendum. Vel quod fu-

ΕΡΩΤ. ΜΓʹ.

D *Πῶς ἠγνόησεν ὁ Σαοὺλ τὸν Δαβὶδ* (38);

Δυοῖν θάτερον νοητέον· ἢ ὅτι κορυβαντιῶν οὐκ

[h] I Reg. XVII, 42. [i] ibid. 45-47. [j] ibid. 46. [k] Psal. CXVII, 22. [l] I Reg. XVII, 54. [m] ibid. 55 seqq.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[8] cat. p. 395 et cod. βʹ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμούς. [9] καὶ τῇ ῥομφ. etc. His fere gemina ex Procopio leg. in cat. p. 400. [10] cat. p. 400 e cod. βʹ βεβλαστηκότος. [11] utroque loco διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τ. τυρ. [12] cat. l. c. et cod. βʹ φοβῆσαι. Deinde ἀπέδειξεν et τοῦ μεγίστου ἀριστ. [13] κεφαλήν. cat. addit: οἱ δὲ (suppl. φασι) ὅτι μετὰ ταῦτα τοῦτο ἐποίησεν, ὅτε ἐκράτησε τῆς Ἱερουσαλήμ.

NOTÆ.

(35) Ἐξουδένωσεν. Hæc quoque est lectio edit. Compl.

(36) Ὅν. Præferenda est hæc lectio receptæ ἦν.

(37) Γνώσεται — Ἰσραήλ. Sic e vers. 46 supplentur quæ in præced. omissa erant.

(38) Πῶς — Δαβίδ. Locus I Reg. XVII, 55-58, ad quem hæc spectant, abest a cod. Vatic. et editionibus ad fidem ejus adornatis.

ᾐσθάνετο τῇ κινύρᾳ χρωμένου [14]· ἢ ὅτι ὁ φθόνος αὐτὸν παρεκίνησεν ἀκοιβῶς μανθάνειν ὅθεν ἐστίν.

ΕΡΩΤ. ΜΔʹ [15].

Τί ἐστι μανδύας;

Εἶδός (39) ἐστιν ἐφεστρίδος. Οἶμαι δὲ ἢ ἀρκαδίκιν [16] εἶναι, ἢ τὸ παρὰ πολλῶν *μαντίον* (40) ὀνομαζόμενον. Καὶ γὰρ τῶν Ἑβδομήκοντα εἰρηκότων περὶ τοῦ μεμηνυκότος τῷ Ἠλεὶ τῶν υἱῶν τὴν ἀναίρεσιν, ὅτι διεῤῥηγμένα τὰ ἱμάτια εἶχεν, ὁ Ἀκύλας ἔφη « μανδύαν διεῤῥηγμένον (41). » Καὶ τῶν Ἀμμανιτῶν ὁ βασιλεὺς τῶν πρὸς αὐτὸν ἀποσταλέντων παρὰ τοῦ μακαρίου Δαβὶδ τοὺς πώγωνας ἐξύρισε, καὶ τῶν μανδυῶν ἀφεῖλε τὸ ἥμισυ, ἕως τῆς ἀναβολῆς τῶν ἰσχίων αὐτῶν [17].

ΕΡΩΤ. ΜΕʹ.

Τί ἐστιν, « Ἠγάπησεν αὐτὸν ψυχὴν ἀγαπῶντος αὐτόν (42); »

Ὁ Ἀκύλας ἔφη· « Κατὰ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. » Τοῦτο καὶ ὁ θεῖος νόμος παρεγγυᾷ· « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, ὡς σεαυτόν. »

ΕΡΩΤ. ΜϚʹ [18].

Πῶς νοητέον τὸ, « Πνεῦμα πονηρὸν ἔπαισε τὸν Σαοὺλ, καὶ προεφήτευσεν ἐν μέσῳ τοῦ οἴκου αὐτοῦ; »

Οἱ ψευδοπροφῆται ὑπὸ τοῦ πονηροῦ πνεύματος ἐνεργούμενοι τοῖς Κορυβαντιῶσιν ἐοίκασι. Τοῦτο καὶ ὁ Σαοὺλ ὑπέμεινεν ὑπὸ τοῦ δαίμονος ἐνοχλούμενος. Τὸ δὲ *προεφήτευσεν* ὁμωνύμως τέθεικεν. Καὶ γὰρ τοὺς ψευδοπροφήτας [19] προφήτας ὠνόμαζον, καὶ θεοὺς τοὺς ψευδωνύμους θεούς. Ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν τῆς θείας χάριτος ἐγυμνώθη· ὁ δὲ Δαβὶδ ταύτης φιλοτίμως ἀπήλαυε· καὶ [20] ψάλλων τὴν μὲν τοῦ δαίμονος ἐκείνου μανίαν ἐπράϋνε, τὸν δὲ τοῦ Σαοὺλ οὐκ ἔπαυε [21] φθόνον. Ὅσῳ δὲ πλέον εὐηργέτητο, τοσούτῳ πλέον κατασφάττειν ἠπείγετο [22]. Καὶ τὴν αἰχμὴν ἀφεὶς κατ' αὐτοῦ, καὶ διαμαρτὼν, ἔγνω μὲν ὅτι Κύριος ἦν μετ' αὐτοῦ, διετέλει δὲ πολεμῶν. Περὶ δὲ τοῦ Δαβὶδ ἡ θεία λέγει Γραφὴ, ὅτι « Ἦν συνιὼν ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. Καὶ Κύριος [23] παντοκράτωρ μετ' αὐτοῦ. Οὕτω δὲ τὸ πανάγιον ὠνόμασε Πνεῦμα. Ταύτης γὰρ ἦν ἠξιωμένος τῆς χάριτος.

A rore percitus non sentiebat eum pulsantem citharam; vel quod invidia eum in furorem verterit, ita ut exacte scire vellet undenam esset.

INTERR. XLIV.

Quid est mandyas [n] ?

Est quoddam genus vestis superioris. Existimo autem esse aut arcadicum, aut quod a multis nominatur * *mantion*. Etenim pro eo quod Septuaginta dixerunt de eo qui significavit cædem filiorum Eli, quod vestes haberet ruptas ac laceratas [o], Aquila dixit « mandyam ruptum ac laceratum. » Rex quoque Ammonitarum, eorum qui ad ipsum missi erant a beato Davide, barbam rasit, et mandyarum abstulit dimidium usque ad amictum coxendicum [p].

B

INTERR. XLV.

Quid est, « Amavit ipsum anima amantis seipsum [q] ? »

384 Aquila dixit: « Secundum animam suam. » Hoc etiam lex divina præcipit: « Diliges proximum tuum sicut teipsum [r]. »

INTERR. XLVI.

Quomodo est intelligendum: « Spiritus malus percussit Saulem, et prophetavit in media domo sua [s]. »

Pseudoprophetæ agitati a malo spiritu, similes sunt furore percitis Corybantibus. Hoc passus est etiam Saul vexatus a dæmone. Illud autem *prophetavit* posuit per homonymiam. Nam et pseudoprophetas nominabant prophetas, et deos, eos qui falso dii nominantur.
C Sed ille quidem privatus fuit divina gratia. David autem et copiose illa fruebatur; et psallens furorem quidem leniebat dæmonis, sed Saulis minime sedabat invidiam. Nam quo eum majori afficiebat beneficio, eo magis properabat eum occidere. Et cum injecta in eum hasta aberrasset, cognovit quidem Deum esse cum eo; sed tamen perpetuum bellum cum eo gerebat. De Davide autem dicit divina Scriptura: « Erat intelligens in omnibus viis suis; et Dominus omnipotens erat cum eo [t]. » Sic autem nominavit sanctissimum Spiritum. Hac enim gratia erat donatus.

[n] I Reg. XVIII, 4. [o] I Reg. IV, 12. [p] II Reg. X, 4. [q] I Reg. XVIII, 1; coll. XX, 17. [r] Matth. XXII, 39. [s] I Reg. XIX, 23. [t] I Reg. XVIII, 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[14] Δυοῖν — χρωμένου. cat. p. 401 ita: ἢ ὅτι μεμηκὼς οὐχ ᾐσθάνετο τῇ κιθάρᾳ χρωμένου. Deinde ἀκρ. μαθεῖν. [15] Qu. 44 in cat. p. 395, ad cap. XVII, 38 ponitur. [16] cat. p. 395. ἀρκαδίκην. cod. αʹ ἀρκαδίκιον. [17] cod. αʹ ἰσχ. αὐτοῦ. [18] Qu. 46 tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad ἔπαυε φθόνον exstat in cat. p. 404, ad cap. XVIII, 10. 2.) ὅσῳ — πολεμῶν vid. ib. p. 403, ad vers. 11. 3.) περὶ δὲ et rel. vid. ib. ad vers. 12-14. [19] cat. p. 404 et cod. βʹ καὶ τ. ψευδ. [20] cod. βʹ ταύτ. φιλ. ἀπηλ. καὶ om. [21] cat. et cod. αʹ οὐ κατέπαυε. [22] cod. βʹ ὅσῳ — ἠπείγετο om. Deinde, ἀλλὰ καὶ τ. αἰχμ. [23] cat. p. 405 et cod. βʹ εἶτα καὶ Κύρ.

NOTÆ.

(39) *Εἶδος — ἰσχίων αὐτῶν*. Ejusdem argumenti est Scholion Procopii apud Montf. ad I Reg. XVII, 38.

(40) *Μαντίον*. Apud Montf. l. c. est μάντιον.

(41) *Μανδύαν διεῤῥηγμένον*. Vitiatam hanc lectionem esse putat Montf. l. c. At vero in verbis nihil est vitii: hæc itaque esse videtur mens ejus, ut διεῤῥηγμένον minus recte a Nostro additum sit, quod tamen excusari potest, cum οἱ ὁ hoc verbo usi sint.

(42) *Ἠγάπησεν — αὐτόν*. Vel ante ψυχὴν supplendum est κατὰ, vel negligenda est vox αὐτὸν post ἠγάπησεν. Recepta lectio I Reg. XX, 17, est ἠγάπησε ψυχὴν ἀγαπῶντος αὐτόν.

INTERR. XLVII.

Cur Davidi invidens, et valde infensus, ei despondit filiam?

Docuit historia scopum illius. Dixit enim Saul: « Ne sit manus mea super ipsum, sed erit super ipsum manus alienigenarum [u]. » Et rursus: « Dabo eam ipsi, et erit ei in scandalum, et erit super ipsum manus **385** alienigenarum [v]. » Erant ergo nuptiæ insidiarum, non beneficentiæ.

INTERR. XLVIII.

Quanam de causa petiit, non capita, sed præputia [x]?

Improbe cogitans, conjecit fore ut occisis aliquibus sui generis, afferret eorum capita; ea de causa jussit afferri præputia. Præputium enim indicat alienigenam. Omnem autem movebat lapidem, moliens cædem sui benefactoris, et neque beneficiorum ullam habebat rationem, neque reverebatur jusjurandum. Juraverat enim Jonathæ, quod eum non esset interfecturus: « Juravit, inquit, Saul dicens: Quam vere vivit Dominus, non morietur [y]. »

INTERR. XLIX.

Quidnam est intelligendum per cenotaphia, et jecur caprarum [z]?

Cenotaphia, hoc est, sepulcra inania, Aquila interpretatus est « effigies, » et jecur caprarum, « vestium multitudinem, et pilos in orbem redactos. » Nam cum juratus Saul jusjurandum esset transgressus, et hastam immisisset in Davidem, et ille declinato impetu hastæ, secessisset in domum suam, Melchol notas habens patris insidias, ei quidem consuluit aufugere, et demisit eum per fenestram; ejus autem lectum concinnavit in speciem ægrotantis, vestium quidem injiciens multitudinem, **386** vestibus autem supponens pilos in orbem redactos, ut imitarentur caput. Nonnulli autem effigies intellexerunt imaginem Davidis, et eam dixerunt fuisse coopertam vestibus, præter aliquas partes vultus, fuisse autem suppositum jecur caprarum, ut, cum moveretur, figmentum efficeret verisimile. Aiunt enim jecur caprarum diu moveri. Tanta autem perpetuo cædis cupiditate flagrabat,

A

ΕΡΩΤ. ΜΖ'.

Τί δήποτε καὶ φθονῶν τῷ Δαβὶδ, καὶ λίαν αὐτῷ ἐχθραίνων, τὴν θυγατέρα αὐτῷ κατηγγύησεν;

Ἐδίδαξεν ἡ ἱστορία τὸν ἐκείνου σκοπόν. Εἶπε γὰρ, φησὶ, Σαοὺλ· « Μὴ ἔστω ἡ χείρ μου ἐπ' αὐτὸν, ἀλλ' ἔστω ἐν αὐτῷ ἡ χεὶρ τῶν ἀλλοφύλων. » Καὶ πάλιν· « Δώσω αὐτὴν αὐτῷ, καὶ ἔσται αὐτῷ εἰς σκάνδαλον, καὶ ἔσται ἐπ' αὐτὸν ἡ χεὶρ τῶν ἀλλοφύλων (43). » Τοιγαροῦν ἐπιβουλῆς ἦν [24], οὐκ εὐεργεσίας ὁ γάμος.

ΕΡΩΤ. ΜΗ'.

Τίνος χάριν οὐ κεφαλὰς, ἀλλ' ἀκροβυστίας ᾔτησεν;

B Πονηροῖς χρησάμενος λογισμοῖς, ἐτόπασεν ὅτι τῶν ὁμοφύλων τινὰς ἀνελὼν, οἴσει τούτων τὰς κεφαλάς· τούτου χάριν ἀκροβυστίας κομισθῆναι προσέταξεν. Ἡ γὰρ ἀκροβυστία δηλοῖ τὸ ἀλλόφυλον. Πάντα δὲ πόρον ἐκίνει, τὴν τοῦ εὐεργέτου καττύων σφαγήν· καὶ οὔτε τὰς εὐεργεσίας ᾐδεῖτο, οὔτε τοὺς ὅρκους ηὐλαβεῖτο. Καὶ γὰρ τῷ Ἰωνάθαν ὁμωμόκει, ὅτι δὴ αὐτὸν οὐκ ἀποκτενεῖ. « Ὤμοσε γὰρ, φησὶ, Σαοὺλ λέγων· Ζῇ Κύριος, εἰ ἀποθανεῖται. »

ΕΡΩΤ. ΜΘ' [25].

Πῶς νοητέον τὰ κενοτάφια, καὶ τὸ ἧπαρ τῶν αἰγῶν (44).

Ὁ Ἀκύλας τὰ κενοτάφια (45) « μορφώματα » (46) ἡρμήνευσε, καὶ τὸ ἧπαρ τῶν αἰγῶν (47), « ἱματίων πλῆθος [26], καὶ στρογγύλωμα τριχῶν. » Ἐπειδὴ γὰρ ὁμωμοκὼς ὁ Σαοὺλ παρέβη τὸν ὅρκον, καὶ τὴν αἰχμὴν τῷ Δαβὶδ ἐπαφῆκεν· ἐκκλίνας δὲ ἐκεῖνος τὴν τοῦ δόρατος ῥύμην εἰς οἰκίαν [27] ἀνεχώρησεν· γνοῦσα C δὲ τοῦ πατρὸς ἡ Μελχὼλ τὰς ἐπιβουλὰς, τούτῳ μὲν συνεβούλευσεν ἀποδράσαι· καὶ δὴ καὶ καθῆκεν αὐτὸν διὰ τῆς φωταγωγοῦ· αὐτοῦ δὲ τὴν κλίνην εἰς ἀῤῥωστοῦντος ἐσχημάτισε τύπον, ἱματίων μὲν πλῆθος ἐπιβαλοῦσα, στρογγύλωμα δὲ τριχῶν ὑποθεῖσα τοῖς ἱματίοις, ὥστε μιμεῖσθαι τὴν κεφαλήν. Τινὲς δὲ μορφώματα τοῦ Δαβὶδ νενοήκασι τὴν εἰκόνα· καὶ ταύτην [28] ἔφασαν τοῖς ἱματίοις συγκαλυφθῆναι, πλὴν ἐνίων τοῦ προσώπου μορίων· τὸ δὲ τῶν αἰγῶν ἧπαρ ὑποτεθῆναι, ἵνα κινούμενον τὸ σχῆμα πιθανὸν ἀπεργάσηται (48). Καὶ γάρ φασι τῶν αἰγῶν τὸ ἧπαρ κινεῖσθαι μέχρι πολλοῦ. Οὕτω

[u] I Reg. XVIII, 17. [v] ibid. 21. [x] ibid. 25. [y] I Reg. XIX, 6. [z] ibid. 16.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[24] cat. p. 406. ἐπιβουλῆς ἕνεκα οὖν ἦν. [25] Qu. 49 initium usque ad μέχρι πολλοῦ, p. 386, exstat in cat. p. 411, ad cap. XIX, 13. Reliqua vid. ib. ad vers. 14, 15. [26] cat. p. 411 et cod. α', β' τὸ πᾶν πλῆθος. [27] εἰς οἰκ. — ἐσχημ. τύπον. cat. εἰς τὴν οἰκείαν ἐχώρησε· γνοῦσα δὲ ἡ Μελχὸλ τὰς κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐπιβουλὰς τοῦ πατρὸς, τούτῳ μὲν συνεβούλευσε τὴν φυγήν· αὕτη δὲ τὴν κλίνην εἰς ἀῤῥωστοῦντος ἐσχημάτισε τύπον. [28] καὶ ταύτην, etc. Hæc et reliqua desunt in cod. β'.

NOTÆ.

(43) *Καὶ — ἀλλοφύλων*. Ita fere l. c. habet editio Compl. teste Bosio. Præferenda est hæc lectio communi, καὶ ἦν ἐπὶ Σαοὺλ χεὶρ ἀλλοφύλων.

(44) *Τὰ — αἰγῶν*. Satis lepidæ sunt hæ interpretationes, quæ si cum verbis textus I Sam. XIX, 16 comparantur, ab omni destituuntur veri specie.

(45) *Κενοτάφια*. Ita οἱ Ο'. minus bene l. c. exprimunt vocem הַתְּרָפִים.

(46) *Μορφώματα*. In margine codicis Coislin. versio Aquilæ sic exprimitur, αἱ προτομίαι, teste Montf. ad l. c.

(47) *Ἱματίων πλῆθος*. Legendum esse videtur τὸ πᾶν πλῆθος. Hanc enim Aquilæ versionem in margine codicis Coislin. notari observat Montf. l. c.

(48) *Ἵνα — ἀπεργάσηται*. Hanc sententiam tuetur Josephus, *Antiq. jud.* lib. VI, cap. 11.

μέντοι διετέλει φονῶν, ὅτι καὶ ἀῤῥωστοῦντα μεμαθηκὼς ἀχθῆναι προσέταξεν αὐτὸν, ὥστε δέξασθαι τὴν σφαγήν [29]. Ἐπειδὴ δὲ [30] ἔγνω τὴν φυγὴν, κατὰ τοὺς θηρευτὰς κύνας ἰχνηλατῶν αὐτὸν [31] διετέλει.

ΕΡΩΤ. Ν'.

Τί δήποτε οἱ παρ' αὐτοῦ πεμφθέντες πρὸς τὸν Δαβὶδ καὶ τὸν Σαμουὴλ, προεφήτευσαν· ὕστερον δὲ καὶ αὐτός;

Διάφορα τοῦ Δεσπότου τὰ θήρατρα. Τοὺς μὲν γὰρ δι' ἀνθρώπων ἀγρεύει, τοὺς δὲ ἀορασίᾳ θηρεύει. Τοῦτο γὰρ ἐπὶ τοῦ Ἐλισσαίου γεγένηται. Τούτους δὲ διὰ προφητικῆς ἐζώγρησε χάριτος· καὶ τὸν Δαβὶδ ἀποκτεῖναι κεκώλυκεν. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο τὴν φονικὴν αὐτοῦ κατεπράϋνε γνώμην. Ἀπέστειλε γὰρ καὶ δὶς ἐπ' αὐτόν· καὶ πάλιν μεμαθηκὼς τὰ θεῖα δεσμὰ, προσέθετο, φησὶν, ἀποστεῖλαι καὶ ἄλλους· καὶ τούτων δὲ ὡσαύτως ἐπισχεθέντων ὑπὸ τῆς χάριτος, ὕστερον αὐτὸς ἀπελήλυθε, καὶ τετύχηκε καὶ αὐτὸς τῶν τῆς φιλανθρωπίας δεσμῶν. Ἀλλὰ προεφήτευσε μὲν, οὐχ ὁμοίως δὲ τοῖς ἄλλοις. Ἀνάξιος γὰρ τῆς χάριτος ἦν. Οὗ δὴ χάριν γυμνωθεὶς τῆς ἐσθῆτος πανημέριον ἔκειτο· ἐδήλου δὲ τὸ σχῆμα τὴν τῆς βασιλείας ἀφαίρεσιν.

ΕΡΩΤ. ΝΑ' [32].

Τί δήποτε μηνῦσαι βουλόμενος τῷ Δαβὶδ ὁ Ἰωνάθαν τὰς τοῦ πατρὸς ἐπιβουλὰς, διὰ τῶν βελῶν, ἤγουν τῶν ἀκοντίων, ἐμήνυσεν;

Τινές φασι διὰ τὸν συνόντα οἰκέτην, ἵνα μὴ τὰ μηνυόμενα γνῷ. Ἀλλ' εὐπετὲς ἦν αὐτῷ καὶ μόνῳ παραγενέσθαι. Οὐκοῦν ἕτερον ἔχει τὸ γεγενημένον σκοπόν. Ἵνα γὰρ μὴ δῆλος γένηται τοῦ πατρὸς τὴν μιαιφόνον [33] γνώμην καταμηνύων τῷ φίλῳ, τὴν τῆς τοξείας ὑποκρίνεται γυμνασίαν. Καὶ τοῖς μὲν πρὸς τὸν οἰκέτην λόγοις αἰνιγματωδῶς τῷ Δαβὶδ παραδηλοῖ τὴν σφαγήν [34]. Τὸν ὁπλοφόρον δὲ μετὰ τῶν ὅπλων εἰς τὴν πόλιν προπέμψας, καὶ τὰ εἰρημένα δεδήλωκε, καὶ φυγεῖν συνεβούλευσε, καὶ τὸ τῆς βασιλείας αὐτῷ προηγόρευσε [35] κράτος, καὶ τὰς τῆς φιλίας [36] συνθήκας ἐκράτυνεν ὅρκοις. Τὸ δέ· *Τρισσεύσεις*, ἀντὶ τοῦ, « Τρεῖς ἡμέρας ἀναμενεῖς. » Τῇ γὰρ νουμηνίᾳ τοπάσας ὁ Σαοὺλ, ὡς μὴ κεκαθαρμένον, μηδὲ [37] ἡγνισμένον τὸν Δαβὶδ παραιτήσασθαι τὸ συμπόσιον, ἐσίγησεν· « Οὐκ ἐλάλησε [38] γὰρ, φησὶ, Σαοὺλ οὐδὲν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· ὅτι εἶπε· Σύμπτωμά τι φαίνεται, μὴ καθαρὸς εἶναι, διότι οὐ κεκάθαρται. » Τῇ δὲ δευτέρᾳ ἤρετο· « Τί ὅτι οὐ παρεγένετο υἱὸς Ἰεσσαὶ καὶ χθὲς, καὶ σήμερον ἐπὶ τὴν τράπεζαν; » Τῇ δὲ τρίτῃ πρὸ τοῦ ἄστεος ὁ Ἰωνάθαν τὰ εἰρημένα μεμήνυκεν. Τὸ δὲ *τρισσεύσω* ἀντὶ τοῦ « τρεῖς ἀφήσω σχίζας. » Τὰς δὲ σχίζας *βέλη* ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν. Τὴν δὲ ἀματά-

A u- etiam cum accepisset eum ægrotare, jusserit ipsum adduci ut occideretur. Postquam autem cognovit ejus fugam, non secus ac venatores canes, eum assidue investigabat.

INTERR. L.

Cur qui fuerunt ab ipso missi ad Davidem et Samuelem, prophetarunt, et ipse quoque postea [a]*?*

Diversæ sunt venandi rationes Domini. Nam alios quidem venatur per homines; alios autem captat cæcitate. Hoc enim factum est tempore Elisei. Hos autem cepit per gratiam * propheticam; et prohibuit occidere Davidem. Sed neque hoc sedavit ejus animum spirantem cædes. Bis enim misit ad eum; et cum rursus divina didicisset vincula, alios adhuc
B misit; et cum hi similiter retenti essent a gratia, ipse postea abiit, et est ipse quoque expertus vincula benignitatis et clementiæ. Sed prophetavit quidem; verum non similiter atque alii, erat enim indignus gratia. Quamobrem nudatus veste jacuit toto die; significabat autem figura regni ablationem.

387 INTERR. LI.

Quamobrem Jonathan volens significare Davidi insidias patris, id significavit per tela aut jacula [b]*?*

Nonnulli dicunt hoc factum esse propter famulum qui aderat, ne cognosceret quæ indicabantur.
C Sed potuisset facile solus accedere. Habet ergo alium scopum id quod factum est. Ne enim esset perspicuum, eum indicare amico cædis spirantem patris animum, sagittandi simulat exercitationem. Et verbis quibus alloquebatur famulum, ænigmatice Davidi significabat cædem. Cum autem armigerum cum armis præmisisset in urbem, et ea quæ dicta fuerant significavit, et ut fugeret consuluit, et regni futuram ei potentiam prædixit, et amicitiæ fœdera sacramentis firmavit. Illud autem, *Tertiabis*, ponitur pro, « Tres dies exspectabis [c]. » Nam cum primo die mensis conjecisset Saul recusasse convivium Davidem, quod non esset mundatus, nec purgatus: « Nihil locutus est, inquit, Saul illo die, quoniam dicebat: Videtur accidisse aliquid ut non sit mun-
D dus, propterea quod non fuit mundatus [d]. » Secundo autem die interrogavit: « Cur non adesset filius Jesse et heri et hodie, ad mensam [e]. » Tertio demum significavit Jonathan ante civitatem ea quæ prius dicta sunt. *Tertiabo* autem dictum [f] pro « tres emittam sagittas. » Aquila autem σχίζας *jacula* vertit. Ἀματάραν autem in Hebraicorum nominum

[a] I Reg. XIX, 20 seqq. [b] I Reg. XX, 19 seq. [c] ibid. 19. [d] ibid. 26. [e] ibid. 27. [f] ibid. 20.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[29] προσέτ. αὐτὸν εἰς σφαγήν. [30] ἐπειδὴ δὲ, etc. Hæc desunt in cod. α'. [31] cat. αὐτὸν om. [32] Qu. 51 tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad ἐκράτ. ὅρκοις exstat in cat. p. 419, ad cap. XX, 21-23. 2.) τὸ δὲ τρισσεύσεις — μεμήνυκεν vid. ib. p. 418, ad vers. 19. 3.) τὸ δὲ et rel. vid. ib. ad vers. 20. [33] cat. p. 419 et cod. β' τ. μιαιφονίαν. [34] cat. l. c. τῷ δὲ Δαβὶδ παρεδίδου τὴν φυγήν. cod. β' παραδηλοῖ τ. φυγήν. [35] utroque loco διηγόρευσε. [36] cat. l. c. τὰς τῆς βασιλείας. [37] cod. κεκαθ. μηδὲ om. [38] cod. β' οὐκ ἐλάλησε — οὐ κεκάθαρται om.

interpretatione sic inveni positam, apud Græcos quidem τάφρον, apud Romanos autem *fossatum*, apud Syrum **388** vero *scopum*, in quem qui exercentur jacula mittere consueverunt. *Argun* autem Aquila interpretatus est : « Juxta locum meridionalem [g]. » Ego autem arbitror ita fuisse vocatum locum aliquem concavum. ' Dixit enim historia : « Et David surrexit ab Argun, et cecidit in faciem super terram [h]. »

INTERR. LII.

Quomodo passus est David, ut esset sanctorum panum particeps ?

Ne tunc quidem fuit reprehensus, sed et Dominus in Evangeliis eum liberavit a reprehensione [i] ; hoc enim narravit ad discipulorum suorum defensionem. Præfigurat autem, dum particeps fit eorum quæ solis sacerdotibus attributa erant, mysticam mensam piis omnibus proponendam. Non enim ii soli qui sunt consecrati, sunt participes Dominici corporis et sanguinis, sed omnes sanctum assecuti baptismum.

INTERR. LIII.

Quid est : « Si hæc via profana, hodie sanctificabitur per vasa mea [j] ? »

Cum sacerdos rogaret an illo die castus esset, dixit se per tres dies fuisse castum ; et adjecit quod propter viam propositam necessario sacri alimenti particeps esse debeat, ut eo roboratus sibi proposita recte gerat. Profanum autem dixit, non de immundo, sed de non sacro. Non profanum enim et sanctum, quod est sacerdotibus assignatum : profanum autem, quod aliis omnibus **389** est attributum. Unde etiam Aquila non dixit profanum, sed laicum. Hoc est : Etsi non sum sacerdos, propheticam tamen gratiam sum assecutus. Existimo enim hoc significare : « Sanctificabuntur propter vasa mea. » Vasa enim ejus et armatura donum erat spirituale.

INTERR. LIV.

Quid est : « Qui obstrictus erat neasar coram Domino [k] ? »

Hoc nomen « tentationem lentam angustiæ, » inveni explicatum in libro Nominum Hebraicorum.

A ραν (49) ἐν τῇ τῶν Ἑβραϊκῶν ὀνομάτων ἑρμηνείᾳ οὕτως εὗρον κειμένην, παρὰ μὲν τοῖς Ἕλλησι *τάφρον*, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις *φοσσάτον*, παρὰ δὲ τῷ Σύρῳ [39] *σκοπὸν*, εἰς ὃν οἱ γυμναζόμενοι τὰ βέλη πέμπειν [40] εἰώθασι (50). Τὸ δὲ (51) *Ἀργοὺν* [41] ὁ Ἀκύλας « Ἐχόμενα τοῦ νοτίου (52) » ἡρμήνευσεν. Ἐγὼ δὲ οἶμαι κοῖλόν τινα οὕτω κεκλῆσθαι τόπον. Ἔφη γὰρ ἡ ἱστορία, « Καὶ Δαβὶδ ἀνέστη ἀπὸ τοῦ Ἀργοῦν, καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν. »

ΕΡΩΤ. ΝΒʹ.

Πῶς ἠνέσχετο τῶν ἀφιερωμένων ἄρτων μεταλαβεῖν ὁ Δαβίδ;

Οὔτε τότε μέμψιν ὑπέμεινεν, ἀλλὰ καὶ ὁ Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ἔδειξεν αὐτὸν κατηγορίας B ἐλεύθερον· εἰς γὰρ τὴν ὑπὲρ τῶν μαθητῶν ἀπολογίαν τοῦτο εἴρηκε τὸ διήγημα. Προδηλοῖ μέντοι, τῶν μόνοις τοῖς ἱερεῦσιν ἀπονενεμημένων μεταλαβὼν, τὴν πᾶσι προτεθεισομένην τοῖς εὐσεβέσι τράπεζαν μυστικήν. Οὐ γὰρ οἱ ἱερωμένοι μόνοι μεταλαμβάνουσι τοῦ Δεσποτικοῦ σώματός τε καὶ αἵματος, ἀλλὰ [42] πάντες οἱ τετυχηκότες τοῦ ἁγίου βαπτίσματος.

ΕΡΩΤ. ΝΓʹ.

Τί ἐστι, « Εἰ βέβηλος ἡ ὁδὸς αὕτη, σήμερον ἁγιασθήσεται διὰ τὰ σκεύη μου. »

Ἐρομένου τοῦ ἱερέως, εἴ γε κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἡγνεύκει [43], τρεῖς ἔφη ἡμέρας ἡγνευκέναι· καὶ προστέθεικεν, ὅτι διὰ τὴν προκειμένην ὁδὸν ἀναγκαίως τῆς ἱερᾶς τροφῆς μεταλήψεται, ἵν' ὑπ' αὐτῆς κρατυνθεὶς τὰ προκείμενα κατορθώσῃ. Τὸ δὲ C βέβηλον οὐκ ἐπὶ τοῦ ἀκαθάρτου τέθεικεν, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ μὴ ἱεροῦ. Ἀβέβηλον γὰρ καὶ ἅγιον, τὸ τοῖς ἱερεῦσιν ἀφωρισμένον· βέβηλον δὲ, τὸ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀπονενεμημένον. Ὅθεν καὶ ὁ Ἀκύλας (53) οὐ βέβηλον εἶπεν, ἀλλὰ λαϊκόν. Τουτέστιν, Εἰ καὶ ἱερεὺς οὐκ εἰμὶ, ἀλλὰ προφητικῆς τετύχηκα χάριτος. Οἶμαι γὰρ τοῦτο παραδηλοῦν τό· « Ἁγιασθήσεται διὰ τὰ σκεύη μου. » Σκεύη γὰρ αὐτοῦ καὶ πανοπλία, ἡ πνευματικὴ δωρεά.

ΕΡΩΤ. ΝΔʹ [44].

Τί ἐστι, συνεχόμενος νεασὰρ (54) ἐνώπιον Κυρίου

Τοῦτο τὸ ὄνομα « πειρασμὸν ἁπαλὸν συνοχῆς D ἑρμηνευόμενον [45] εὗρον ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Ἑβραϊκῶν

[g] I Reg. xx, 19, 41. [h] ibid. 41. [i] Luc. vi, 3 seq. [j] I Reg. xxi, 5. [k] ibid. 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[39] cat. p. 418. τοῖς Σύροις. [40] cat. l. c. et cod. β πέμπουσι. [41] cat. ἀργόβ. Deinde ἀργάβ. [42] ἀλλ' — βαπτ. cat. p. 426 et cod. β' ἀλλὰ καὶ τῶν πιστῶν καὶ εὐσεβούντων ἕκαστος. [43] cat. l. c. et cod. β' ἁγνεύει. [44] Qu. 54 initium usque ad ἱερεῖς κατέκτεινεν exstat in cat. p. 427, ad cap. xxi, 7. Reliqua vid. ib. p. 432, ad cap. xxii, 16-19. [45] cat. p. 427, cod. β' Τοῦτο τὸ ὄνομα πειράσεως καὶ ἀπειλῆς συνοχὴ εὗρον ἑρμην.

NOTÆ.

(49) *Τὴν δὲ — εἰώθασι*. Eadem fere sunt, quæ Procopius ad h. l. observat. Vid. Montf. l. c. p. 301.

(50) *Ἀματτάραν*. Minus bene οἱ O'. vocem מַטָּרָה nomen loci est putarunt.

(51) *Ἀργοὺν*. Legendum esse videtur ἀργόβ vel ἐργάβ. Ita enim I Reg. xx, 41, secundum lectionem cod. Vatic. exprimitur Hebr. הַנֶּגֶב aliis sine dubio substitutis litteris Conf. Montf. ad h. l. p. 301.

(52) *Νοτίου*. Apud Montf. l. c. legitur νότου.

(53) *Ὁ Ἀκύλας*. In codice quodam Coislin. hæc interpretatio tribuitur quoque Symmacho et Theodotioni, quod tamen Montf. suspectum visum est.

(54) *Νεασάρ*. Cod. Alex. I Reg. xxi, 7, habet νεσσαρὰν, Vatic. νεεσσαράν. In edit. Compl. deest, idque bene : verbo enim Hebr. נֶעְצָר I Sam. xxi, 8, jam respondet vox συνεχόμενος.

ὀνομάτων. Δῆλος τοίνυν ἐστὶν ὁ Δωὴκ ὑπό τινος A ἐνοχλούμενος δαίμονος [46], ἢ νόσῳ κατεχόμενος, καὶ τούτου χάριν τῇ θείᾳ προσεδρεύσας [47] σκηνῇ. Ἀλλ' ὁ παμπόνηρος οὐ μόνον κατεμήνυσε τῷ Σαοὺλ τὰ παρὰ τοῦ Ἀβιμέλεχ [48] εἰρημένα καὶ δεδομένα [49], ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἱερεῖς κατέκτεινεν. Αὕτη τοῦ Σαοὺλ ἡ μιαιφονία πασῶν τῶν ἄλλων ἁμαρτάδων δυσσεβεστέρα. Τοῦ μὲν γὰρ Θεοῦ προστεταχότος ἄρδην διολέσαι τὸν Ἀμαλὴκ, οὐ μόνον τὸν Ἀγὰγ διέσωσεν, ἀλλὰ καὶ ποίμνια, καὶ βουκόλια, καὶ τοὺς ἀμπελῶνας, καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ἦν ἀξιόκτητα. Τοῦ θυμοῦ δὲ μόνου κεκινηκότος, οὐ μόνον τοὺς ἱερεῖς κατέκτεινεν, ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν διώλεσεν αὔτανδρον· οὐ μειράκιον, οὐ βρέφος, οὐ γύναιον διασωθῆναι κελεύσας. Ἀξιέπαινοι δὲ τοῦ Σαοὺλ οἱ δορυφόροι· οὐδὲ γὰρ τοῦ βασιλέως προστεταχότος B ἠνέσχοντο τῇ κατὰ τῶν ἱερέων μιαιφονίᾳ μιᾶναι τὰς χεῖρας· ὁ δὲ Δωὴκ τὸν δυσσεβῆ τοῦτον ἐτόλμησε φόνον, καὶ τοὺς πεντήκοντα καὶ τριακοσίους ἱερεῖς κατέσφαξεν. Πρόσκειται δὲ τό· « Πάντας αἴροντας ἐφοὺδ, » εἰς κατηγορίαν πλείονα τοῦ τολμήματος [50]. Οὐ γὰρ Λευῖται ἦσαν, ἀλλ' ἐξ ἀρχιερατικῆς ῥίζης κατῆγον τὸ γένος.

ΕΡΩΤ. ΝΕ' [51].

Τί δήποτε τὴν ἐπίληψιν ὁ Δαβὶδ ὑπεκρίνετο;

Τοῦ Σαοὺλ ἀποδιδράσκων κατέφυγεν εἰς τὴν Γέθ. Οὐ γὰρ ὑπέλαβε δῆλος ἔσεσθαι. Ἐπειδὴ δὲ ᾔσθετο [52] ἐγνωκότας ἐκείνους, ὡς αὐτὸς αὐτῶν ἀνῃρήκει τὸν πρόμαχον [53], μανίαν ὑποκρινάμενος διέφυγε τοῦ θανάτου τὸν κίνδυνον. Δηλοῖ δὲ αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν C ἡ θεία Γραφή. Ἀεὶ γὰρ τοῦ Θεοῦ πυνθανόμενος, καὶ παρετάττετο, καὶ ἡσύχαζεν. Αὐτίκα γοῦν μαθὼν, ὡς ἔπεισι Σαοὺλ, ἐν τῇ Κεϊλᾷ διάγειν αὐτὸν ἐγνωκὼς [54], ἤρετο εἰ ἐκδώσουσιν αὐτὸν οἱ δι' αὐτοῦ τῆς σωτηρίας [55] τετυχηκότες· καὶ μαθὼν ὡς ἐκδώσουσιν, εἰς ἕτερον μετέστη χωρίον. Τὸ δὲ, « Ἐπορεύοντο [56] οὗ ἐὰν ἐπορεύοντο, » τὸν πλάνον δηλοῖ· ποτὲ μὲν γὰρ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ποτὲ δὲ ἐν τῇ ἐρήμῳ διῆγον. Τὸ δὲ « Ἐκάθισε Δαβὶδ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐν Μεσερὰμ, » οἱ λοιποὶ (55) ἑρμηνευταὶ « Ἐν τοῖς σπηλαίοις τοῖς ὀχυροῖς » ἐκδεδώκασιν. Ὁ μέντοι Ἰωνάθαν δῆλος ἦν θερμότερον περὶ τὸν Δαβὶδ διακείμενος. Καὶ γὰρ τοῦ πατρὸς κατ' αὐτοῦ φονοῦντος [57], καὶ θηρεῦσαι ποθοῦντος, οὐκ ἤνεγκε τοῦ πόθου τὰ κέντρα· ἀλλ' ἔνθα διῆγεν ἀφίκετο, καὶ παραθαῤῥύνας τῇ τῆς βασι- D λείας προῤῥήσει, τὰς γεγενημένας συνθήκας αὖθις

A Est ergo perspicuum quod Doec vexatus fuerit ab aliquo dæmone, aut morbo quodam laboraverit, et ea de causa divino assederit tabernaculo. Sed sceleratus non solum significavit Sauli omnia quæ dicta et data fuerant ab Abimelecho, sed etiam omnes occidit sacerdotes. Hæc Saulis cædes superavit omnia alia peccata. Nam cum Deus jussisset ut penitus perderet Amalecitas, non solum servavit Agagum, * sed etiam greges, et armenta, et vineas, et alia quæcunque erant digna quæ possiderentur. Sed cum sola eum movisset ira, non solum occidit sacerdotes, sed etiam cum civibus ipsis, civitatem delevit, ut qui jusserit ut non adolescens, non infans, non muliercula esset salva. Digni autem laude sunt satellites Saulis. Neque enim cum rex B jussisset, tolerarunt inquinare manus cæde sacerdotum. Doec autem hanc impiam fecit cædem, et occidit **390** trecentos et quinquaginta sacerdotes. Adjectum est autem, « Omnes portantes ephod [l], » ad majorem audacis facinoris reprehensionem. Non erant enim Levitæ, sed ex pontificali stirpe genus ducebant.

INTERR. LV.

Cur epilepsiam simulavit David [m]?

Saulem fugiens aufugit in urbem Geth. Non enim existimabat futurum ut esset manifestus. Sed postquam sensit eos nosse quod ipse interfecisset eorum præcipuum defensorem, se insanire simulans C evasit periculum mortis. Divina autem Scriptura ostendit ejus pietatem. Semper enim Deum consulens, et aciem instruebat, et quiescebat. Cum itaque didicisset Saulem accedere, et nosset eum degere Cellæ, sciscitatus est num eum essent dedituri, qui per ipsum fuerant servati: et audiens esse dedituros, migravit in alium locum. Illud autem: « Ambulabant, quo ambulabant [n], » errantem fuisse significat: aliquando enim considebant in Judæa, aliquando vero in solitudine. At illud: « Et consedit David in deserto Meseram [o], » cæteri interpretes reddiderunt: « In speluncis munitis. » Porro autem Jonathan ostendebat se ardenter esse affectum in Davidem. Nam cum pater ejus spiraret cædem et eum persequi cuperet, non tulit stimu- D lum desiderii: sed illuc abiit ubi degebat, et cum prædictione regni ei animum addidisset, pacta con-

[l] I Reg. xxii, 18. [m] I Reg. xxi, 13 seqq. [n] I Reg. xxiii, 13. [o] ibid. 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[46] cod. β' δαίμονος om. [47] cat. προσήδρευε, cod. β' προσέδραμε. [48] cat. et cod. α', β' Ἀχιμέλεχ. [49] cod. β' καὶ δεδομένα om. [50] cat. p. 432 et cod. β' τοῦ τετολμηκότος. [51] Qu. 55 sex complectitur sectiones. 1.) Initium usque ad θαν. τὸν κίνδυνον exstat in cat. p. 428, ad cap. xxi, 21-13. 2.) δηλοῖ — ἡσύχαζεν vid. ib. p. 434 ad cap. xxiii, 4. 3.) αὐτίκα — διῆγον vid. ib. p. 435, ad vers. 9-13. 4.) τὸ δὲ ἐκάθισε — ἐκδεδώκασιν vid. ib. ad vers. 14. 5.) ὁ μέντοι — τοῖς ὁμαλοῖς pag. 391, vid. ib. p. 436, ad vers. 16-18. 6.) ἔδειξε δὲ et rel. vid. ib. p. 438, ad vers. 27-28. [52] cat. et cod. β' ἐπεὶ δὲ εἶδεν. [53] cat. et cod. β' ὡς αὐτὸς εἴη ὁ τῶν (leg. videtur τὸν) ἐκείνων ἀνελὼν πρόμαχον. [54] cat. et cod. β' διαγ. αὐτ. ἐγνωκὼς om. [55] cat. l. c. οἱ δι' αὐτοῦ σωθέντες. [56] cod. β' εἰς ἕτ. χωρίον ἐπορεύετο. Proxima, τὸ δὲ — δηλοῖ desunt. [57] cat. p. 436. τοῦ πατρ. φονῶντος.

NOTÆ.

(55) *Οἱ λοιποί.* Teste Montf. l. c. p. 305, hæc solius Theodotionis est interpretatio.

venta rursus confirmavit. Aquila porro καινὴν interpretatus est [p] *silvam*; Gabaad **391** vero, *collem*; in deserto subjecto autem, *in planis*. At Dominus suam de illo curam ostendit. Nam cum Davidem esset capturus, incursione alienigenarum ejus contra Davidem impetum inhibuit. Nam cum hoc scivisset Saul, est reversus.

* INTERR. LVI.

Quomodo est intelligendum illud: « Ingressus est Saul in speluncam ad deponendum [q]?

Septuaginta honeste sunt interpretati. Aquila autem dixit apertius. « Ingressus est enim, inquit, ad evacuandum. » Josephus autem, « ad naturalem faciendam excretionem. » Erat autem maxima spelunca. Habebat enim intus et Davidem, et eos qui cum ipso erant latentes. Aperuit autem hic quoque David suam sapienter agendi rationem. Nam cum ii qui cum ipso erant, tentassent interficere Saulem, cædem prohibuit dicens: « Absit a me per Dominum ut hoc faciam domino meo, uncto Domini: ut inferam manum meam in ipsum, quoniam est unctus Domini [r]! » Chlamydis autem oram abscidit, ad convincendam ejus malitiam, ostendendamque suam prudentiam. Docuit autem nos historia vires modestæ et temperantis cogitationis. « Percussit enim, inquit, Davidem cor ejus, quod abstulerit oram chlamydis ejus [s]. » Pro eo quod est: Eo usque concessit progredi conatum, sed prohibuit ulterius. Tentavit autem placidis verbis mederi ejus invidiæ et iram exstinguere; « Cur audis, inquit, verba populi, dicentium: Ecce David quærit animam tuam? **392** In hac quidem hora viderunt oculi tui quod tradiderit te Dominus Deus in manus meas hodie; neque volui te occidere, et tibi peperci, et dixi: Non inferam manum meam, quoniam is est unctus Domini, et pater meus [s*]. » Quis non admiretur virtutem prophetæ? Insidiatorem vocavit patrem, et dominum, ipse qui regni acceperat consecrationem; et unctum Domini, eum qui gratia privatus erat: reverebatur enim quoque abdicatam a Deo consecrationem. Ut verba autem confirmaret, ostendit oram vestimenti, ut prospecta

A ἐκράτυνε [58]. Τὴν δὲ καινὴν (56), *δρυμὸν* (57) ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν [59]· τὴν Γαβαὰδ δὲ, *βουνόν*· Τὸ δὲ ἐν τῇ ἐρήμῳ τῇ ἐπηκόῳ (58), *ἐν τοῖς ὁμαλοῖς*. Ἔδειξε δὲ καὶ ὁ Κύριος τὴν οἰκείαν κηδεμονίαν. Μέλλοντος γὰρ θηρεύεσθαι τοῦ Δαβὶδ, τῇ τῶν ἀλλοφύλων ἐφόδῳ τὸν κατὰ τοῦ Δαβὶδ ἐπέδησε δρόμον. Τοῦτο γὰρ ἐγνωκὼς ἀνέστρεψεν ὁ Σαούλ.

ΕΡΩΤ. ΝϚʹ [60].

Πῶς νοητέον τὸ, « Εἰσῆλθε Σαοὺλ (59) ἀνασκευάσασθαι [61] εἰς τὸ σπήλαιον;

Σεμνῶς ἡρμηνεύθη παρὰ τῶν Ἑβδομήκοντα. Ὁ δὲ Ἀκύλας αὐτὸ σαφέστερον εἴρηκεν. « Εἰσῆλθε γὰρ, φησὶν, ἀποκενῶσαι. Ὁ δὲ Ἰώσηπος (60), « τὰς φυσικὰς ἐκκρίσεις ποιήσασθαι. » Μέγιστον μέντοι τὸ σπήλαιον ἦν. Εἶχε γὰρ ἔνδον καὶ τὸν Δαβὶδ, καὶ B τοὺς σὺν αὐτῷ κεκρυμμένους. Ἐγύμνωσε δὲ κἀνταῦθα τὴν οἰκείαν φιλοσοφίαν ὁ θεῖος Δαβίδ. Τῶν γὰρ σὺν αὐτῷ ἀνελεῖν [62] τὸν Σαοὺλ πειραθέντων [63], τὴν μὲν σφαγὴν διεκώλυσεν, εἰρηκώς· « Μηδαμῶς ἐμοὶ παρὰ Κυρίου, εἰ ποιήσω τὸ ῥῆμα τοῦτο τῷ κυρίῳ μου, τῷ χριστῷ Κυρίου· ἐπενεγκεῖν τὴν χεῖρά μου ἐπ' αὐτὸν, ὅτι χριστὸς Κυρίου ἐστίν. » Τῆς διπλοΐδος δὲ τὸ πτερύγιον ἔτεμεν· εἰς ἔλεγχον μὲν τῆς ἐκείνου πονηρίας [64], ἀπόδειξιν δὲ τῆς οἰκείας φιλοσοφίας. Ἐδίδαξε δὲ ἡμᾶς ἡ ἱστορία τοῦ σώφρονος λογισμοῦ τὴν ἰσχύν. « Ἐπάταξε γὰρ, φησὶ, τὸν Δαβὶδ ἡ καρδία αὐτοῦ, ὅτι ἀφεῖλε τὸ πτερύγιον τῆς διπλοΐδος· » ἀντὶ τοῦ, Μέχρι τούτου τὴν ἐπιχείρησιν συνεχώρησε, περαιτέρω δὲ παραβῆναι [65] κεκώλυκεν. C Ἐπειράθη δὲ τοῖς ἠπίοις λόγοις τὸν φθόνον ἰάσασθαι, καὶ τὸν θυμὸν κατασβέσαι· « Ἵνα τί γὰρ, φησὶν, ἀκούεις τῶν λόγων τοῦ λαοῦ λεγόντων, Ἰδοὺ ὁ Δαβὶδ ζητεῖ τὴν ψυχήν σου [66]; Καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἑωράκασιν οἱ ὀφθαλμοί σου, ὡς παρέδωκέ σε Κύριος ὁ Θεὸς εἰς τὰς χεῖράς μου· καὶ οὐκ ἠβουλήθην ἀποκτεῖναί σε, καὶ ἐφεισάμην σου, καὶ εἶπον, Οὐκ ἐποίσω τὴν χεῖρά μου ἐπὶ τὸν κύριόν μου, ὅτι χριστὸς Κυρίου ἐστὶν οὗτος, καὶ πατήρ μου (61). » Τίς οὐκ ἂν ἀγασθείη τοῦ προφήτου τὴν ἀρετήν; Πατέρα κέκληκε τὸν ἐπίβουλον, καὶ κύριον ὁ τῆς [67] βασιλείας τὴν χειροτονίαν δεξάμενος· καὶ χριστὸν D Κυρίου τὸν ἐστερημένον τῆς χάριτος· ᾐσχύνετο

[p] I Reg. XXIII, 16, 19, 24. [q] I Reg. XXIV, 4. [r] ibid. 7. [s] ibid. 6. [s*] ibid. 10, 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[58] cat. αὖθις τὰς συνθ. ἐκράτυνε. [59] cat. et cod. β' ἐκάλεσε. Deinde Κὰδ (cod. β' præmittit τὸν) δέ. [60] Qu. 56 septem constat partibus. 1.) Initium usque ad κεκρυμμένους exstat in cat. p. 438, ad cap. XXIV, 4. 2.) ἐγύμνωσε — Χριστὸς Κύρ. ἐστιν vid. ib. p. 441, ad vers. 7. 3.) τῆς διπλ.— φιλοσοφίας vid. ib. p. 439, ad vers. 5. 4.) ἐδίδαξε — κεκώλυκεν vid. ib. p. 440, ad vers. 6. 5.) ἐπειράθη — πατήρ μου, p. 392, vid. ib. p. 442, ad vers. 10. 6.) τίς οὐκ — χειροτονίαν vid. ib. p. 443, ad vers. 11. 7.) εἰς βεβαίωσιν et rel. vid. ib. p. 444, ad vers. 12. [61] cat. p. 438 et cod. α', β' παρασκευάσασθαι. [62] cat. p. 441 et cod. α', β' σὺν αὐτῷ εἰς καιρὸν ἀνελ. [63] post πειραθέντων, cat. αὐτὸς κωλύων φησί. [64] cat. p. 439. τ. ἐκ. τιμωρίας. [65] cat. p. 440 et cod. α', β' προβῆναι. [66] cat. p. 442. ὁ Δαβ. ζητεῖ τ. ψ. σου εἰς κακή; Reliqua contrahuntur formula in allegationibus frequentissima, καὶ ἑξῆς. [67] cat. p. 443 et cod. β τὸν ἐπίβουλον καλεῖ, καὶ κύριον τῆς βασιλείας, ὁ τῆς etc.

NOTÆ.

(56) *Καινὴν*. Non probanda est hæc τῶν Ο'. interpretandi ratio. Litteram ר vocis חֹרֶשׁ cum *Daleth* permutasse videntur.

(57) *Δρυμὸν — ἡρμήνευσεν*. Sed v. 16 idem habet ὕλην.

(58) *Ἐπηκόῳ*. Recepta lectio I Reg. XXIII, 24, est Μαών.

(59) *Ἀνασκευάσασθαι*. Recepta lectio l. c. est παρασκευάσασθαι.

(60) *Ἰώσηπος*. *Antiq. Jud.* lib. VI, c. 13.

(61) *Καὶ πατήρ μου*. Hæc non nisi in paucissimis exemplaribus adduntur I Reg. XXIV, 11. Pertinent enim ad vers. 12.

γὰρ καὶ λυθεῖσαν τὴν τοῦ Θεοῦ χειροτονίαν. Εἰς βεβαίωσιν δὲ τῶν λόγων ἐπέδειξε τὸ πτερύγιον· ἵνα γνοὺς τὴν φιλοσοφίαν[68] αἰδεσθῇ τὴν εὐεργεσίαν. Τοῦτο γὰρ καὶ εἶπε· « Γνῶθι καὶ ἴδε σήμερον, ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν τῇ χειρί μου κακία, οὐδὲ ἀθέτησις, οὐδὲ ἀσέβεια· καὶ οὐχ ἥμαρτον εἰς σέ. »

A prudentia, revereretur beneficentiam. Hoc enim dixit : « Et cognosce et vide hodie non esse in manu mea malitiam, neque contemptum, neque impietatem : quippe in te non peccavi [t]. »

ΕΡΩΤ. ΝΖ'[69].

Πῶς νοητέον[70], « *Ἐξ ἀνόμων ἐξελεύσεται πλημμέλεια, καὶ ἡ χείρ μου οὐκ ἔσται ἐπὶ σέ ;* »

Τὰ καθ' ἑαυτὸν τῆς θείας ἐξήρτησε κρίσεως. Εἶπε γάρ, « Κρίναι Κύριος ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ σοῦ· ἡ δὲ χείρ μου οὐκ ἔσται ἐπὶ σέ. Εἶτα προσέθηκε τὴν παραβολήν. Δηλοῖ δὲ αὕτη, ὡς τῶν παρανόμων τὸ ἁμαρτάνειν, τῶν δὲ φιλοσοφεῖν πεπαιδευμένων τὸ φέρειν[71] τὰ πλημμελούμενα. Ἀμέτρῳ δὲ κεχρημένος μετριότητι, « τεθνηκότα κύνα[72], καὶ ψύλλαν » ἑαυτὸν ὀνομάζει· ὅπως τῇ τῆς ταπεινότητος ὑπερβολῇ[73] τὴν ἀτεράμονα καταμαλάξῃ καρδίαν. Αὐτίκα γοῦν πληγεὶς ἐκεῖνος ὡμολόγησε τὴν εὐεργεσίαν. Εἶπε γὰρ πρὸς Δαβίδ[74], « Δίκαιος σὺ ὑπὲρ ἐμέ· ὅτι σὺ μὲν ἀνταπέδωκάς μοι ἀγαθά· ἐγὼ δὲ ἀνταπέδωκά σοι κακά. » Καὶ τὰ ἑξῆς δὲ τοὺς ἐπαίνους ἔχει, καὶ μετὰ τοὺς ἐπαίνους[75], τῆς βασιλείας αὐτῷ προσημαίνει[76] τὸ κράτος. « Γινώσκω γάρ, ἔφη, ὅτι βασιλεύων βασιλεύσεις, καὶ στήσεται ἡ βασιλεία Ἰσραὴλ ἐν χειρί σου. » Ἠξίωσε δὲ ἧς ἀπήλαυσε κηδεμονίας καὶ τὸ γένος[77] τυχεῖν. « Ὄμοσον γάρ μοι, φησί, κατὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα μὴ ἐξολοθρεύσῃς τὸ σπέρμα μου ὀπίσω μου[78]· καὶ μὴ ἀφανιεῖς τὸ ὄνομά μου ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός μου. Καὶ ὤμοσε Δαβὶδ τῷ Σαούλ. » Τοσαύτη ἡ τῆς κακίας ἀσθένεια. Ὁ τοσούτων[79] μυριάδων ἡγούμενος, καὶ φυγάδα[80] παρεκάλει, καὶ ὁ[81] μετὰ πλήθους στρατεύων τὸν ἀποδιδράσκοντα μεταδοῦναι οἱ φιλανθρωπίας ἱκέτευε.

INTERR. LVII.

Quomodo intelligendum est illud : « Ab iniquis egredietur delictum, et manus mea non erit super te [u]? »

Et se et sua voluit a divino pendere judicio. Dixit enim : « Judicet Dominus inter me et te, manus autem * mea non erit super te [v]. » Deinde adjecit parabolam. Ea autem ostendit quod iniquo- B rum est peccare, eorum autem qui prudenter agere edocti sunt, ferre delicta. Immensa autem usus moderatione, se vocat « mortuum canem, ac pulicem [x], » ut summa humilitate cor durum emolliat. Statim ergo ille ictus confessus est beneficium. Dixit enim Davidi : « Tu es justior me : quoniam tu retribuisti mihi bona : ego vero retribui tibi mala [y]. » Et quæ porro deinceps **393** sequuntur, ad laudem ejus pertinent. Et post laudes, regni potestatem ei prædicens : « Novi, inquit, fore ut regnes, et stabit regnum Israelis in manu tua [z]. » Rogavit etiam ut genus suum ei esset curæ, qualem erat expertus. « Jura enim, inquit, mihi per Dominum, te non perditurum esse semen meum post me, et non deleturum nomen meum ex domo patris C mei. Et juravit David Sauli [a]. » Tanta est malitiæ imbecillitas. Qui tam multis millibus imperabat, rogabat fugitivum : et qui erat cum multitudine militum, rogabat eum qui aufugiebat ut ipsum impertiret benignitate.

ΕΡΩΤ. ΝΗ'.

Ὁ τοσαύτην ἐν τοῖς κατὰ τὸν Σαοὺλ ἐπιδείξας[82] μακροθυμίαν, τί δήποτε τὸν Νάβαλ ἀνελεῖν ἐπειράθη ;

Πολλῆς καὶ οὗτος εὐεργεσίας ἀπήλαυσε. Συνδιατρίβων γὰρ τοῖς τούτου ποιμέσιν ἐν τῇ ἐρήμῳ[83], οὐ μόνον τοὺς οἰκείους ἀφελεῖν τι τῶν ἐκείνῳ[84] προσηκόντων ἐκώλυσεν· ἀλλὰ καὶ τὰς ἑτέρωθεν ἐπιγινομένας διεσκέδασε βλάβας[85]. Τοῦτο γὰρ οἱ ποιμένες τὴν Ἀβιγαίαν ἐδίδαξαν, ὅτι « Ἀγαθοὶ ἡμῖν οἱ ἄνδρες

INTERR. LVIII.

Quamobrem is qui in Saulem tantam ostendit lenitatem et patientiam, Nabalem tentavit occidere ?

Multis et iste beneficiis sæpe fuerat affectus. Nam cum ejus pastoribus versans in solitudine, non solum prohibuit suos aliquid auferre ex iis D quæ ad ipsum pertinebant. sed etiam repulit damna quæ aliunde ei afferebantur. Hoc enim pastores docebant Abigæam : « Valde boni nobis fue-

[t] I Reg. XXIV, 12. [u] ibid. 14. [v] ibid. 13. [x] ibid. 15. [y] ibid. 18. [z] ibid. 21. [a] ibid. 22

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[68] cat. p. 444. ἵνα γνοὺς τὴν φιλανθρωπίαν. [69] Qu. 57 quatuor constat partibus. 1.) Initium usque ad καταμ. καρδίαν exstat in cat. p. 445, ad cap. XXIV, 14, 15. 2.) αὐτίκα — ἐπαίν. ἔχει, p. 395, vid. ib. p. 446, ad vers. 18. 3.) καὶ μετὰ — ἐν χειρί σου vid. ib. p. 447, ad vers. 21. 4.) ἠξίωσε et rel. vid. ib. p. 448, ad vers. 22. [70] cat. p. 445 et cod. β' Πῶς νοητέον τὴν παραβολήν. [71] cat. et cod. β' φιλοσόφων δὲ τὸ φέρειν, etc. [72] cat. et cod. β' κύνα ὀδωδότα. [73] utroque loco τῆς ἠπιότητος ὑπερβ. [74] cod. β' πρὸς Δαβὶδ om. [75] cat. p. 447 et cod. β' μετὰ δὲ τὸν ἔπαινον. [76] cod. β' προσημαίνων, omisso γὰρ post γινώσκω. [77] cod. β' καὶ τὸ γένος om. [78] ὀπίσω μου — πατρός μου. cat. p. 448. εἶτα μετ' ὀλίγα. [79] cat. l. c. ὅτι ὁ τοσούτων. [80] cat. et cod. β' τὸν φυγάδα. [81] cod. β' καὶ ὁ — ἀποδιδράσκοντα om. Deinde, καὶ μεταδ. [82] cat. p. 451 et cod β' Ὁ τοσαύτην ἐπὶ Σαοὺλ ἐπιδειξάμενος. [83] cod. β' ἐν τῇ ἐρήμῳ om. [84] cat. τί τῶν ἐκείνου. [85] cat. ἀλλὰ καὶ τὰς ἑτέρας βλάβας ἀνέκοψε.

runt viri : et neque nos prohibuerunt, neque nobis imperarunt omnibus diebus quibus fuimus apud ipsos, et cum essemus in agro, fuerunt circa nos tanquam murus, et interdiu et noctu, omnibus diebus quibus fuimus cum ipsis, et pavimus greges nostros [b]. » Ac tanta quidem fuit beneficentia : postulatio autem erat moderata, et significans egestatem rerum necessariarum. « Inveniant, inquit, pueri tui gratiam in oculis tuis : quoniam bono **394** die venimus. Da quod invenerit manus tua pueris filii tui David [c]. » Quid differunt hæc verba a verbis quibus utuntur mendici? Sed vir ferus non modò non dedit, sed etiam a contumeliis sibi non temperavit. « Quis est enim, inquit, David, et quis filius Jesse? Hodie multiplicati sunt servi qui aufugiunt singuli a facie dominorum * suorum [d]. » Recordatus ergo David illorum beneficiorum, et auditis his conviciis, venit armatus. Cogitabat enim quod Saul quidem incitamentum injuriæ haberet potentiam, et regni invidiam : iste autem nullam habens occasionem arrogantiæ, adversus eum extremis usus sit conviciis.

INTERR. LIX.

Cur cum jurasset se et ipsum et qui cum eo erant, occisurum, transgressus est jusjurandum?

Jusjurandum quidem justæ fuit iræ : pepercisse autem, sapientis et moderatæ cogitationis. Accepta enim Abigææ supplicatione exstinxit iram. Melius enim erat transgredi minarum jusjurandum, quam tantam cædem facere. Hyphi * autem Aquila interpretatus est *sata*. Gomor autem æqualis esse mensuræ ac hyphi, didicimus ex prophetia divini Ezechielis. Nomen autem Nabal, si transferatur in linguam Græcam, significat *insipientiam*. Hoc enim et Abigæa significat, et liber interpretationis Nominum Hebraicorum. Sic autem dixit **395** Aquila : « Nabal est nomen ei, et cum eo est effluxio [f]. Habet autem eumdem sensum : effluente enim et exstincta vi rationis, succedit affectio insipientiæ. Illud autem : « Sicut prohibuit Dominus ne tu venias ad sanguinem innocentem, sicque servares

σφόδρα, καὶ οὐκ ἀπεκώλυσαν ἡμᾶς, οὐδὲ ἐπιτετάχασιν (62) ἡμῖν πάσας τὰς ἡμέρας, ἃς ἦμεν παρ' αὐτοῖς· καὶ ἐν τῷ εἶναι ἡμᾶς ἐν ἀγρῷ, ὡσεὶ τεῖχος ἦσαν περὶ ἡμᾶς, καὶ τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα, πάσας τὰς ἡμέρας ὄντων ἡμῶν μετ' αὐτῶν, καὶ ποιμαινόντων τὰ ποίμνια ἡμῶν. » Ἡ μὲν οὖν εὐεργεσία τοσαύτη [86]· ἡ δὲ αἴτησις μετρία, καὶ τὴν σπάνιν τῶν ἀναγκαίων μηνύουσα· « Εὑρέτω γάρ, φησί, τὰ παιδάρια χάριν ἐν ὀφθαλμοῖς σου, ὅτι ἐφ' ἡμέραν ἀγαθὴν ἡμεῖς ἥκομεν. Δὸς δὲ ὃ ἂν εὕρῃ ἡ χείρ σου τοῖς παισὶ τοῦ υἱοῦ σου Δαβίδ. » Τί διαφέρει ταῦτα τὰ ῥήματα τῶν παρὰ τῶν προσαιτούντων προσφερομένων λόγων [87]; Ἀλλὰ ὁ θηριώδης ἀνὴρ οὐ μόνον οὐκ ἔδωκεν, ἀλλὰ καὶ προσεπαροίνησε. « Τίς γάρ, φησί, Δαβίδ, καὶ τίς υἱὸς Ἰεσσαί; Σήμερον πεπληθυμένοι εἰσὶν οἱ δοῦλοι, οἱ ἀποδιδράσκοντες ἕκαστος ἀπὸ προσώπου τῶν κυρίων αὐτῶν. » Τῶν εὐεργεσιῶν τοίνυν ἐκείνων [88] ὁ Δαβὶδ μεμνημένος, καὶ τῆς παροινίας ἀκούσας ὥρμησεν ὁπλισάμενος. Ἐλογίσατο γάρ, ὡς ὁ μὲν Σαοὺλ εἶχεν ἀφορμὴν τῆς ἀδικίας τὴν δυναστείαν, καὶ τὸν φθόνον τῆς βασιλείας· οὗτος δὲ οὐδεμίαν πρόφασιν ἔχων ἀλαζονείας [89], ταῖς ἐσχάταις κατ' αὐτοῦ λοιδορίαις ἐχρήσατο.

ΕΡΩΤ. ΝΘ' [90].

Τί δήποτε ὁμωμοκὼς καὶ [91] αὐτόν, καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ κτείνειν, παρέβη τὸν ὅρκον;

Ὁ μὲν γὰρ ὅρκος [92] τοῦ δικαίου θυμοῦ, ἡ δὲ φειδὼ τοῦ σώφρονος λογισμοῦ. Δεξάμενος γὰρ τῆς Ἀβιγαίας τὴν ἱκετείαν, ἔσβεσε τὸν θυμόν. Ἄμεινον γὰρ ἦν παραβῆναι τῆς ἀπειλῆς τὸν ὅρκον, ἢ τοσοῦτον ἐργάσασθαι φόνον. Τὸ δὲ *ὑφεὶ* (63), *σάτα* ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσε· τὸ δὲ γόμορ ἰσόμετρον εἶναι τῷ ὑφεὶ μεμαθήκαμεν [93] ἐκ τῆς τοῦ θεσπεσίου Ἐζεκιὴλ προφητείας (64). Τὸ δὲ Νάβαλ ὄνομα εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν μεταβαλλόμενον, *τὴν ἀφροσύνην* σημαίνει. Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ Ἀβιγαία δεδήλωκε, καὶ τῆς τῶν Ἑβραϊκῶν ὀνομάτων ἑρμηνείας ἡ βίβλος [94]. Ὁ δὲ Ἀκύλας οὕτως ἔφη, « Νάβαλ ὄνομα αὐτῷ [95], καὶ ἀπόῤῥευσις μετ' αὐτοῦ. » Τὴν αὐτὴν δὲ ἔχει διάνοιαν· ἀποῤῥέοντος [96] γὰρ τοῦ λογικοῦ, καὶ σβεννυμένου, τὸ τῆς ἀφροσύνης ἐπιγίνεται πάθος (65). Τὸ δέ, « Καθὼς ἐκώλυσέ σε Κύριος τοῦ μὴ εἰσελθεῖν [97] σε

[b] I Reg. xxv, 15, 16. [c] ibid. 8. [d] ibid. 10. [e] ibid. 18. [f] ibid.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[86] cat. et cod. β' εὐεργ. πολλή, et deinde αἴτησις μικρά. [87] cod. β' προσφ. λόγων om. [88] cat. ἐκείνων om. [89] cat. et cod. β' ἀλαζονείας om. [90] Qu. 59 septem habet partes. 1.) Initium usque ad ἐργασ. φόνον exstat in cat. p. 456, ad cap. xxv, 34. 2.) τὸ δὲ — προφητειας vid. ib. p. 452, ad vers. 17, 18. 3.) τὸ δὲ — πάθος p. 395, vid. ib. p. 454, ad vers. 25. 4.) τὸ δέ, καθὼς — ἀναπλησθῇς vid. ib. p. 435, ad vers. 26. 5.) καὶ τὸ — εὐλόγητος vid. ib. p. 436, ad vers. 31. 6.) τὸ δὲ ὑπὸ — μεταλαχεῖν vid. ib. ad vers. 32, 33. 7.) τὸν μέντοι et rel. vid. ib. p. 449, ad vers. 2. [91] cat. p. 456. καὶ om. cod. β' ὁμωμοκὼς κτείνειν αὐτόν. [92] cod. β' Ῥητέον οὖν, ὡς ὁ μὲν ὅρκος ἦν, etc. [93] cat. p. 452 et cod. β' μεμαθ. δὲ τοῦτο καί. [94] cat. p. 454 et cod. β' καὶ ἡ βίβλος τῶν Ἑβρ. ὀνομάτων. [95] cod. β' αὐτῷ om. [96] cat. l. c. et cod. β' ὑποῤῥέοντος. [97] utroque loco ἐλθεῖν.

NOTÆ.

(62) *Ἐπιτετάχασιν*. Hanc interpretationem sub vago nomine Ἄλλος recenset Montf. ad I Reg. xxv, 15. Rec. lectio est ἐνετείλαντο.

(63) *Τὸ δὲ — προφητείας*. Hæc fore eadem sunt cum scholio quod e Procopio e cod. quodam regio ad I Reg. xxv, 18 attulit Montf. l. c. p. 309. Ad Nostrum autem hæc pertinere, apparet ex loco simili ad Ezech. xlv. Colligimus etiam ex hoc loco, commentarios hosce in libros Regum et Paralip. ordine temporis posteriores esse iis quos scripsit in Ezechielem.

(64) *Ὑφεί*. Legere mallem vel οἰφὶ vel οἶφι.

(65) *Ἀποῤῥέοντος — πάθος*. Hæc parum differunt a scholio quod ex edit. Rom. in suam transtulit Bosius ad I Reg. xxv, 25.

εἰς αἷμα ἀθῷον, καὶ σώζειν τὰς χεῖράς σου[a] σοι· » ὁ Ἀκύλας « Τοῦ μὴ μυσάζειν (66) » εἴρηκεν, ἀντὶ τοῦ· « Ἵνα μὴ μύσους ἐκ τῆς μιαιφονίας ἀναπλησθῇς. » Καὶ τὸ, « Οὐκ ἔσται[b] σοι βδελυγμὸς καὶ σκάνδαλον καρδίας τῷ κυρίῳ μου· » ἀντὶ τοῦ βδελυγμὸς, νυγμὸς (67) ὁ Ἀκύλας εἴρηκεν[1]· αἰνίττεται δὲ τὰς τοῦ συνειδότος ἀκίδας. Τὸ δὲ Βαροὺχ, Κύριος εὐλογητός. Τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Δαβὶδ εἰρημένον[2]· « Εὐλογημένη σὺ εἶ, ἀποκωλύσασά με σήμερον ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ μὴ εἰσελθεῖν εἰς αἵματα, καὶ σῶσαι τὴν χεῖρά μου ἐμοὶ, » ἁμάρτημα γραφικὸν εἶναι ὑπολαμβάνω. Οἱ γὰρ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ « μὴ μυσῶσαι » εἰρήκασιν, ἀντὶ τοῦ, « μὴ μύσους μεταλαχεῖν (68). » Τὸν μέντοι[3] Κάρμηλον ἐνταῦθα Εὐσέβιος ὁ Καισαρεὺς οὐ τὸ ὄρος εἴρηκεν, ἀλλὰ κώμην τινὰ μέχρι τοῦ νῦν οὕτως ὀνομαζομένην, νόθοθεν τῆς Ἱερουσαλὴμ κειμένην, ἐν ᾗ φασιν ᾠκηκέναι τὸν Νάβαλ.

A manum tuam tibi ; » Aquila dixit : « Ut non polluas te, » pro eo quod est, « ne abominatione replearis ex cæde g. » Et illud : « Non erit tibi abominatio, et scandalum cordis domino meo h, » pro *abominatio*, Aquila vertit *compunctio* (intelligit autem stimulos conscientiæ) ; Baruch vero, « benedictus Dominus. » Quod autem dictum est a Davide : « Benedicta es tu, quæ me prohibuisti hodie, ne veniam ad sanguinem, et ut servem manum meam mihi i, » existimo esse erratum scriptoris. Alii enim interpretes dixerunt, « ut non abominer, » id est, « ne sim particeps abominationis. » Carmelum autem Eusebius Cæsariensis hic dixit non esse montem, sed vicum quemdam situm ad australem plagam Hierosolymæ, qui usque in hodiernum B diem sic nominatur, in quo aiunt habitasse Nabalem.

ΕΡΩΤ. Ξ'[4].

Πῶς νοητέον τὸ « Σαοὺλ ἐκάθευδεν[5] ἐν τῇ (69) λαμπήνῃ[6];

Λαμπήνη μέν ἐστιν εἶδος ἁρμαμάξης, ὥσπερ αὖ καὶ ἀπήνη. Ὁ δὲ[7] Ἀκύλας οὐκ εἶπε *λαμπήνῃ* (70), ἀλλὰ *τῇ στρογγυλώσει* (71)· δηλοῖ δὲ ὁ λόγος, τὸ ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ[8] κατακεκλῖσθαι[9] τὸν βασιλέα, καὶ πανταχόθεν[10] ὑπὸ τῶν ὁπλοφόρων τειχίζεσθαι· καὶ τοῦτο μᾶλλον ἀληθέστερον εἶναι νομίζω· « Εἶπε γὰρ, φησὶ, Δαβὶδ πρὸς (72) Ἀχιμέλεχ[11] τὸν Χετταῖον, καὶ πρὸς Ἀβεσσὰ υἱὸν Σαρουΐα, ἀδελφὸν Ἰωὰβ, λέγων· Τίς εἰσελεύσεται μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν παρεμβολὴν πρὸς Σαούλ. » Τοιγάρτοι δεδήλωκεν ὁ λόγος, ὡς μεταξὺ τῆς στρατιᾶς ἐκάθευδεν ὁ βασιλεύς. Ἀλλ' εἰσῆλθε μὲν θαῤῥαλέως, ἐφείσατο δὲ σωφρόνως, καὶ[12] πεπεδημένον ὕπνῳ λαβὼν οὐκ ἀπέκτεινεν· ἀλλὰ καὶ τὸν Ἀβεσσὰ τοῦτο δρᾶσαι βουληθέντα κεκώλυκεν. « Εἶπε γὰρ, φησὶν, πρὸς αὐτόν· Μὴ διαφθείρῃς (73) αὐτὸν, ὅτι τίς ἐποίσει χεῖρα[13] αὐτοῦ ἐπὶ χριστὸν Κυρίου, καὶ ἀθωωθήσεται;

396 INTERR. LX.

Quid est : « Saul dormiebat ἐν τῇ λαμπήνῃ j ? »

Λαμπήνη quidem est genus currus, sicut etiam ἀπήνη. Aquila vero non dixit λαμπήνῃ, sed στρογγυλώσει : quod quidem significat, in medio exercitus decubuisse regem, et undique fuisse munitum stipatoribus, et hoc existimo esse verius : « Dixit enim, inquit, David ad Achimelechum Chettæum, et ad Abessam filium Sarviæ, fratrem Joabi, dicens : Quis veniet mecum in castra ad Saulem k ? » C Hoc itaque significavit oratio, quod rex dormiret in medio exercitus. Sed ingressus quidem est audacter, pepercit autem moderate, et cum somno præpeditum deprehendisset regem, non occidit eum, et Abessam hoc volentem facere prohibuit : « Ei enim dixit, Ne eum interimas. Quis enim inferet manus in unctum Domini, et erit innocens l ? »

g I Reg. xxv, 29. h ibid. 31. i ibid. 33. j I Reg. xxvi, 7. k ibid. 6. l ibid. 9.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[a] Utroque loco τὴν χεῖρά σου, omisso σοί. [b] cat. p. 456 et cod. β οὐκ ἔστι. [1] cod. β νυσταγμὸς ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν. cat. ἑρμήνευσεν. [2] cod. β' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰρημ. [3] τὸν μέντοι, etc. cat. p. 449. Κάρμηλον ἐνταῦθα οὐ τὸ ὄρος εἰρηκέναι φησὶν Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ἀλλὰ κώμην τινὰ μέχρι καὶ νῦν οὕτως ὀνομαζομένην, νοτόθεν τῆς Ἱερουσ. κειμένην, ἐν ᾗ φασιν ᾠκηκέναι τὸν Νάβαλ. [4] Qu. 60 initium usque ad ἐκάθ. ὁ βασ. exstat in cat. p. 458, ad cap. xxvi, 5. Reliqua vid. ib. p. 460, ad vers. 6-9. [5] cat. p. 458 et cod. β Σαοὺλ ἐκάθητο. [6] Utroque loco λαμπήνῃ. [7] cod. β ὁ δὲ — στρογγυλώσει om. [8] cod. α et β τοῦ στρατοῦ. [9] cat. l. c. et cod. α, β κατακεῖσθαι. Deinde cod. β τοῦ βασιλέως. [10] cat. l. c. καὶ πανταχ. — τειχίζεσθαι om. [11] cat. et cod. β Ἀβιμέλεχ. [12] cat. p. 460 καὶ et cod. β ὕπνῳ om. [13] cat. ἐποιήσει χεῖρας ἐπὶ, etc.

NOTÆ.

(66) *Μὴ μυσάζειν*. Simili loquendi modo reliqui interpretes Græci utuntur v. 33, teste Montf. l. c. pag. 308.

(67) *Νυγμός*. Sunt qui Aquilæ tribuunt versionem λυγμὸς, hancque vocem ortam esse putant e βδελυγμὸς, omissis tribus primis litteris Vid. Montf. l. c. p. 309.

(68) *Ἁμάρτημα — μεταλαχεῖν*. Ad hæc verba Montf. l. c. observat : « Frustra certe hic errorem in versione τῶν Ο'. suspicatur Theodoretus : nam illi cum Hebræo consentiunt. » At vero non dissensum a textu Hebr. spectasse videtur Noster, quem scimus plerumque Græcos interpretes sequi. Non alio respectu h. l. a librario peccatum fuisse indicare voluit Noster, quam quatenus a reliquis h. l. discrepat versio τῶν Ο'.

(69) *Λαμπήνῃ*. Mallem legere λαμπήνῃ.

(70) *Λαμπήνῃ — βασιλέα*. Hæc fere eadem sunt cum scholio Procopii apud Montf. l. c. p. 310.

(71) *Στρογγυλώσει*. Montf. l. c. Aquilæ tribuit interpretationem τῇ κάμπῃ.

(72) *Ἀχιμέλεχ*. Hæc lectio præferenda est receptæ Ἀβιμέλεχ I Reg. xxvi, 6.

(73) *Διαφθείρῃς*. Ita omnes legunt l. c. præter cod. Vatic. qui habet ταπεινώσῃς.

INTERR. LXI.

Quomodo est intelligendum : « Nisi Dominus percusserit eum, vel veniat dies ejus, et moriatur [m]***? » et cætera.***

Illud, « Dominus percusserit eum, » significat plagam a Deo immissam, quam sustinuerunt et primogenita Ægyptiorum, et populus in deserto sæpenumero, et Nabal Carmelius. Illud autem, « vel dies ejus venerit, » significat mortem secundum naturam, quæ solet evenire vel ex abundantia, vel ex defectu, vel redundante aliquo ex **397** iis qui insunt nobis humoribus. Quæ autem accidit in bello, est magis violenta. Occiduntur enim qui sunt robustis corporibus. Hastam autem et aquæ lenticulam mirabilis David accepit, ut rursus collatum ostenderet beneficium. Ubique autem scriptor divinam prædicat Providentiam. Nam cum dixisset quod omnes dormiebant, subjunxit : « Stupor Domini cecidit super eos [n]. » Sunt autem admirabilia etiam ipsa prophetæ verba. Ostendit enim quam impii regis gerebat curam : « Vivit enim, inquit, Dominus, quod filii mortis estis, qui non servatis dominum vestrum, regem, unctum Domini [o]. » Et præterea cum dixisset, « ingressus est quidam ex populo ad occidendum dominum meum regem, » ostendit hastam et lenticulam. Cum autem fraudulentus et sceleratus Saul voce agnita dixisset : « Voxne tua hæc, o * fili David [p] ? » respondens vir divinus dixit : « Vox mea est, Domine mi ; servus tuus sum, Domine mi rex [q]. » Et qui erat regiam consecutus consecrationem, et spiritualem gratiam adeptus, seipsum nominabat servum ejus qui privatus erat gratia, et qui sanguinem sitiebat. Deinde leniter reprehendit ejus cædis desiderium : « Cur persequitur dominus meus rex servum suum ? Quid peccavi, aut quod in me inventum est vitium ? Et nunc audiat dominus meus rex verba servi sui. Si Dominus te in me incitat, odoretur sacrificium tuum. Si autem filii hominum, exsecrati sint ipsi coram Domino. » Dixit etiam causam cur eos est exsecratus : « Quoniam ejecerunt me hodie, **398** ne confirmatus sim in hæreditate Domini, dicentes, Vade, et servi diis alienis [r]. » Hoc autem non dicebant verbis, sed rebus

A

ΕΡΩΤ. ΞΑ' [14].

Πῶς νοητέον· « Ἐὰν μὴ Κύριος παίσῃ αὐτὸν, ἢ ἡ ἡμέρα αὐτοῦ ἔλθῃ καὶ ἀποθάνῃ; » καὶ τὰ ἑξῆς.

Τὸ, « Κύριος παίσῃ αὐτὸν, τὴν θεήλατον σημαίνει πληγὴν, ἣν καὶ [15] τὰ πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων ὑπέμεινε, καὶ ὁ λαὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ πολλάκις, καὶ Νάβαλ ὁ Καρμήλιος. Τὸ δὲ, « ἢ ἡμέρα αὐτοῦ ἔλθῃ, » τὸν κατὰ φύσιν ἐπαγόμενον [16] θάνατον, ὃς γίνεσθαι [17] πέφυκεν, ἢ ἐκ πλησμονῆς, ἢ ἐξ ἐνδείας, ἤ τινος τῶν ἐν ἡμῖν χυμῶν πλεονάσαντος. Ὁ δ' ἐν πολέμῳ γινόμενος βίαιος μᾶλλόν ἐστιν· ἐῤῥωμένοι γὰρ τὰ σώματα κατακτείνονται [18]. Τὸ μέντοι δόρυ, καὶ τοῦ ὕδατος τὸν φακὸν εἴληφεν ὁ Δαβὶδ ὁ θαυμάσιος, ἵνα τὴν γεγενημένην πάλιν εὐεργεσίαν ἐπιδείξῃ. Πανταχῇ

B

δὲ ὁ συγγραφεὺς τὴν θείαν κηρύττει προμήθειαν. Εἰρηκὼς γὰρ ὅτι πάντες ἐκάθευδον, ἐπήγαγεν, ὅτι « Θάμβος Κυρίου ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτούς. » Ἀξιάγαστα δὲ καὶ αὐτὰ τοῦ προφήτου τὰ ῥήματα. Δηλοῖ γὰρ ἣν πεποίηται τοῦ δυσμενοῦς βασιλέως κηδεμονίαν· « Ζῇ γὰρ Κύριος, φησὶν, ὅτι υἱοὶ θανάτου ὑμεῖς, οἱ μὴ (74) φυλάττοντες τὸν κύριον ὑμῶν τὸν βασιλέα τὸν χριστὸν Κυρίου. » Καὶ πρὸς τούτοις εἰπὼν, ὡς « εἰσῆλθέ τις τοῦ λαοῦ ἀποκτεῖναι τὸν κύριόν μου τὸν βασιλέα, » ὑπέδειξε τὸ δόρυ καὶ τὸν φακόν. Ἐπειδὴ δὲ Σαοὺλ ὁ παλίμβουλος, καὶ παμπόνηρος, τὴν φωνὴν ἐπιγνοὺς εἴρηκεν, « Ἡ φωνή σου αὕτη, τέκνον Δαβίδ; » ὑπολαβὼν ὁ θεῖος [19] εἶπεν ἀνὴρ, « Φωνή μου, Κύριέ μου [20]· δοῦλος σὸς, Κύριέ μου βασιλεῦ. » Καὶ τῆς βασιλικῆς χειροτονίας

C

γεγενημένης, καὶ τῆς πνευματικῆς χάριτος [21] μεταστάσης, δοῦλον ἑαυτὸν ὠνόμαζε τοῦ γεγυμνωμένου τῆς χάριτος [22], καὶ τοῦ διψῶντος τοῦ αἵματος. Εἶτα πράως τῷ τῆς σφαγῆς [23] ἐπιμέμφεται πόθῳ· « Ἵνα τί τοῦτο καταδιώκει ὁ κύριός μου ὁ βασιλεὺς ὀπίσω τοῦ δούλου αὐτοῦ; Τί ἥμαρτον, ἢ τίς ἐν ἐμοὶ κακία εὑρέθη; Καὶ νῦν ἀκουσάτω δὴ ὁ κύριός μου ὁ βασιλεὺς τὰ ῥήματα τοῦ δούλου αὐτοῦ. Εἰ ὁ Θεὸς ἐπισείει σε ἐπ' ἐμὲ, ὀσφρανθείη [24] ἡ θυσία [25] σου. Εἰ δὲ υἱοὶ ἀνθρώπων, ἐπικατάρατοι οὗτοι ἐνώπιον Κυρίου. » Ἔφη δὲ καὶ τὴν αἰτίαν [26], δι' ἣν αὐτοῖς ἐπηράσατο· ὅτι « Ἐξέβαλόν με σήμερον, μὴ ἐστηρίχθαι ἐν κληρονομίᾳ Κυρίου, λέγοντες, Πορεύου καὶ δούλευε θεοῖς ἑτέροις. » Τοῦτο δὲ οὐ διὰ ῥημά-

[m] I Reg. xxvi, 10. [n] ibid. 12. [o] ibid. 16. [p] ibid. 17. [q] ibid. 18, 19. [r] ibid.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[14] Qu. 61 his septem constat partibus. 1) Initium usque ad κατακτείνονται, p. 397, exstat in cat. p. 460, ad cap. xxvi, 10. 2) τὸ μέντοι— ἐπ' αὐτοὺς vid. ib. ad vers. 11, 12. 3) ἀξιάγαστα — τὸν φακὸν vid. ib. p. 461, ad vers. 16. 4) ἐπειδὴ — τοῦ αἵματος vid. ib. p. 462, ad vers. 17. 5) εἶτα — εὑρέθη vid. ib. ad vers. 18. 6) καὶ νῦν — καταφεύγειν, p. 398, vid. ib. ad vers 19. 7) ἀπέδωκε et rel. vid. ib. p. 464, ad vers. 22, 23. [15] cod. β ἣν καὶ — Καρμήλιος om. [16] cod. β ἐπαγόμενον om. [17] cod. ὃς γίνεσθαι — πλεονάσαντος om. [18] cod. β κτείνονται. [19] cat. p. 462 et cod. β ὁ θεῖος ἐκεῖνος. [20] cod. β κύριέ μου, βασιλεῦ. [21] cat. l. c. χάριτος ἀπολαβών. [22] τοῦ γεγ. τ. χάριτος. cat. et cod. β τοῦ ἑκατέρωθεν γυμνωθέντος. cod. β omittit proxima καὶ — αἵματος. [23] cod. β τῷ τῆς σφαγῆς om. [24] cod. β εὐφρανθείη. [25] cat. θυσίας. [26] cat. et cod. β εἶτα καὶ τ. αἰτ. Deinde catena, δι' ἣν αὐτοὺς ἐπηράσατο, ἐπάγει.

NOTÆ.

(74) *Μή*. Bene h. l. et in edit. Compl. I Reg. xxvi, 16 additur hæc particula, quæ tamen abest secundum rec. lectionem.

A τῶν ἔλεγον, ἀλλὰ διὰ πραγμάτων ἠνάγκαζον δρᾷν. Πάντοθεν γὰρ αὐτὸν ἐξελαύνοντες, ἀνάγκην ἐπῆγον [37] εἰς τὰς τῶν ἀλλοφύλων πόλεις ὡς ὀχυρὰς [38] καταφεύγειν. Ἀπέδωκε δὲ καὶ τὸ δόρυ, καὶ τὸν φακὸν, καὶ τῷ δικαίῳ κριτῇ τὴν οἰκείαν κρίσιν ἀνέθηκεν.

ΕΡΩΤ. ΞΒʹ.

Τί δήποτε τὰ περὶ τῆς τελευτῆς τοῦ Σαμουὴλ συγγράψας ἔμπροσθεν, πάλιν αὐτῆς ἐμνήσθη;

Μέλλων τὰ κατὰ τὴν ἐγγαστρίμυθον διηγεῖσθαι, ἠναγκάσθη μνησθῆναι [39] Σαμουὴλ τελευτῆς.

ΕΡΩΤ. ΞΓʹ.

Πῶς τὰ κατὰ τὴν ἐγγαστρίμυθον νοητέον;

Τινές φασιν, ἀληθῶς αὐτὴν ἀνενηνοχέναι τὸν Σαμουήλ. Τινὲς δὲ τοῦτον [30] μὲν τὸν λόγον ἀνέτρεψαν, B δαίμονα δέ τινα λαοπλάνον ἔφησαν δεῖξαι τὸ σχῆμα τοῦ Σαμουὴλ [31], καὶ εἰπεῖν [32] ἃ πολλάκις ἀκήκοε τοῦ Σαμουὴλ εἰρηκότος, ἀγνοῆσαι δὲ τὸν χρόνον τῆς τοῦ Σαοὺλ τελευτῆς [33]. Ἐγὼ δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἀνόσιον ἡγοῦμαι καὶ δυσσεβές [34]. Οὐ πείθομαι γὰρ τὰς νέκυας, οὐδὲ τὴν τυχοῦσαν ἀνάγειν ψυχὴν, μήτοιγε προφήτου, καὶ τοσούτου προφήτου. Δῆλον γὰρ, ὡς ἐν ἄλλῳ τινὶ χωρίῳ διάγουσιν αἱ ψυχαὶ, προσμένουσαι τὴν τῶν σωμάτων ἀνάστασιν. Τοιγάρτοι κομιδῇ δυσσεβὲς τὸ πιστεύειν τοσαύτην ἔχειν τὰς ἐγγαστριμύθους ἰσχύν. Τὸ δέ γε δεύτερον ἀνοίας [35] μᾶλλον, ἢ δυσσεβείας ἐστί. Τὸν ἀνόσιον γὰρ ἐκεῖνον ἀνατρέψαι πειραθέντες λόγον, ψευδῆ τὴν γεγενημένην ὑπέλαβον πρόῤῥησιν, καὶ τούτου χάριν αὐτὴν τοῖς τοῦ ψεύδους διδασκάλοις ἀνέθεσαν δαίμοσιν· C ἐγὼ δὲ ἀναγνοὺς τῶν Παραλειπομένων [36] τὴν βίβλον, εὗρον οὕτως εἰρηκότα τὸν τὴν ἱστορίαν συγγεγραφότα· «Καὶ ἀπέθανε Σαοὺλ ἐν ταῖς ἀνομίαις αὐτοῦ, αἷς ἠνόμησεν ἐν Κυρίῳ [37] κατὰ τὸν λόγον [38] Κυρίου· διότι οὐκ ἐφύλαξεν αὐτὸν, καὶ ὅτι [39] ἐπηρώτησε Σαοὺλ ἐν τῇ ἐγγαστριμύθῳ τοῦ ἐκζητῆσαι· καὶ ἀπεκρίνατο αὐτῷ Σαμουὴλ ὁ προφήτης (75). Καὶ οὐκ ἐξεζήτησεν ἐν Κυρίῳ· καὶ ἀπέκτεινεν αὐτόν.» Δῆλον τοίνυν ἐντεῦθεν, ὡς αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, σχηματίσας ὡς ἠβουλήθη τὸ εἶδος τοῦ Σαμουὴλ, ἐξήνεγκε τὴν ἀπόφασιν, οὐ τῆς ἐγγαστριμύθου δρᾶσαι [40] τοῦτο δυνηθείσης [41], ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τῶν ἐναντίων ἐξενεγκόντος [42] τὴν ψῆφον. D Ἀκούομεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, «Κἂν ἀπέλθῃ πρὸς τὸν ψευδοπροφήτην, ἐγὼ Κύριος ἀποκριθήσομαι αὐτῷ.» Οὕτω καὶ διὰ

cogebant facere. Eum enim undique expellentes, afferebant necessitatem ut confugeret ad munitas urbes alienigenarum. Reddidit autem et hastam et lenticulam: et justo judici suum commisit judicium.

INTERR. LXII.

Cur, cum antea scripsisset de obitu Samuelis, ejus rursus meminit [a]*?*

Narraturus de ventriloqua, necesse habuit commemorare mortem Samuelis.

INTERR. LXIII.

Quomodo intelligenda est narratio de ventriloqua?

Nonnulli dicunt eam vere retulisse Samuelem. Nonnulli autem hoc quidem refellerunt; dixerunt autem quemdam dæmonem populi deceptorem ostendisse figuram Samuelis, et dixisse quæ sæpe audierat dicentem Samuelem, ignorasse autem tempus mortis Saulis. Ego autem primum quidem existimo esse nefarium et impium: nec enim credo mulieres necromanticas vel quamlibet reducere animam, tantum abest ut prophetæ, et tanti prophetæ. Est enim perspicuum quod in aliquo alio loco degunt animæ, exspectantes resurrectionem corporum. Quare valde impium est credere ventriloquas habere vim tantam. Secundum autem est amentiæ potius quam impietatis. Tentantes enim evertere impiam illam opinionem, existimaverunt falsam fuisse prædictionem, et ideo eam attribuerunt **399** mendacii magistris dæmonibus. Ego autem legens librum Paralipomenon, inveni eum sic dixisse qui scripsit historiam: «Et mortuus est Saul in suis iniquitatibus, quibus inique egerat contra Dominum, secundum eloquium Domini: propterea quod hoc non observavit, et quod interrogavit Saul ventriloquam ut eam requireret. Et respondit ei Samuel propheta: et non requisivit Dominum, et occidit eum [1].» Hinc est ergo perspicuum, quod ipse Deus universorum, efformata ut voluit specie Samuelis, protulerit sententiam, cum hoc non potuisset facere ventriloqua, sed Deus, qui etiam per adversarios sententiam protulit. Audimus enim eum dicentem: «Et si abierit ad pseudoprophetam, ego Dominus respondebo ei.» Ita etiam per Balaamum benedixit populo, et per

[a] I Reg. xxviii, 3, coll. c. 25. [1] I Paral. x, 13, 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[37] cat. ἠνάγκαζον. [38] cat. πόλεις τὰς ὀχυράς. [39] cat. p. 466. πάλιν μνησθῆναι. [30] cat. p. 468 et cod. β brevius, τινὲς δ' οὔ. [31] cod. β ἔφησαν ἐν σχήματι δεῖξαι τοῦ Σαμ. [32] cod. β καὶ εἰπεῖν — εἰρηκότος om. [33] cod. β διὸ καὶ ἀγνοεῖν αὐτὸν τὸν χρ. τ. τ. Σ. τελευτῆς. [34] post δυσσεβὲς cat. l. c. ita, οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τυχόντος ψυχὴν δυνατὸν τὰς ἐγγαστριμύθους, μήτιγε προφήτου καὶ τηλικούτου ἀνενεγκεῖν. Δῆλον, etc., cod. β omittit illa, οὐ πείθομαι γὰρ τ. νέκυας, et sic pergit: οὐδὲ γὰρ — ἀνενεγκεῖν (ut in cat.), et addit, τὸ δὲ δαπεῖν (leg. τόδε δ' εἰπεῖν) ἀγνοίας μᾶλλον ἢ δυσσεβείας ἐστί. [35] cat. ἀγνοίας. [36] cat. et cod. β Ἐγὼ δὲ ἐν τοῖς Παραλειπομένοις, et deinde, τὸν συγγραφέα. [37] Utroque loco, ἠνόμησεν Κυρίῳ. [38] cod. β κατὰ τὸν λόγ. — ἐφύλ. αὐτὸν om. [39] Utroque loco εἶτα καὶ ὅτι. [40] cod. β δρᾶσαι om. [41] cod. β δυνηθείσης· ἄπαγε. sequitur ἀλλὰ τὰ τοῦ Θεοῦ. [42] cod. β ἐξηνέγκοντες.

NOTÆ.

(75) *Καὶ ἀπεκρίνατο — προφήτης.* Hæc desunt l. c. tum in textu Hebr. tum in edit. Compl., teste Bosio.

impium vatem prædixit futura, et orbis terræ prænuntiavit salutem, non loquente exsecrando spiritu, sed sanctissimo Spiritu operante. Quoniam autem quidam existimant falsam esse prædictionem, operæ pretium esse existimo de hac etiam re breviter disserere. Prius dixit scriptor: « In illis diebus alienigenæ cogebant exercitum adversus Israelem: et exibant, et castrametabantur in Sonam. Et cogebat Saul omnem virum Israelitam, et castrametabantur in Gelboe. Et vidit Saul castra alienigenarum, et timuit, et expavit valde cor ejus: et rogavit Saul per **400** Dominum, et non respondit ei Dominus, nec per somnos, nec per manifestationes, nec per prophetas [u]. » Manifestationes autem vocavit responsa, quæ significabantur per ephod: « Et dixit Saul famulis suis: Quærite mihi mulierem ventriloquam [v]. » Patet ergo Saulem, cum Hebræi et alienigenæ castrametati essent, exquisivisse ventriloquam: « Vidit enim, inquit, castra alienigenarum, et timuit, et expavit cor ejus valde. » Cum autem abiisset ad ventriloquam, et a Deo accepisset sententiam, statim cecidit, cum neque noctu comedisset, quando clam relicto exercitu, ventriloquam sciscitaturus accessit, neque per totum diem illum. Mulieris demum hortatu cœnavit, et noctu pervenit ad exercitum. Hoc enim docuit historia: « Et apposuit coram Saule, et coram pueris ejus, et comederunt, et surgentes abierunt nocte illa [x]. » Deinde orta luce commissum est prælium. Vera ergo fuit prædictio: « Crastino die tu morieris, et * Jonathan filius tuus tecum: et castra Israelis dabit Dominus in manus alienigenarum [y]. » Eorum autem nihil prædixerat Samuel, cum esset superstes, sed solius regni privationem: Jonathæ autem nullam fecerat mentionem. Hic autem et ipsius et Jonathæ prædixit interitum, et stragem populi, et victoriam alienigenarum. Sed suspicantur plures intercessisse dies, et scriptorem juxta morem Scripturæ narrationem belli resumpsisse. Et nolunt considerare quod, cum Samuelis quoque mortem **401** antea dixisset historiographus, dixit rursus post multas narrationes: « Et Samuel est mortuus, et planxit eum totus Israel. Et sepeliverunt eum in Armathaim civitate ejus [z]. » Repetiit autem hanc narrationem, ut, sicut dixi,

A τοῦ Βαλαὰμ ηὐλόγησε τὸν λαὸν, καὶ διὰ τοῦ δυσσεβοῦς μάντεως προηγόρευσε τὰ ἐσόμενα, καὶ [63] τὴν τῆς οἰκουμένης προεθέσπισε σωτηρίαν, οὐ τοῦ μιαροῦ πνεύματος φθεγξαμένου, ἀλλὰ τοῦ θείου καὶ παναγίου Πνεύματος ἐνεργήσαντος [64]. Ἐπειδὴ δέ τινες ψευδῆ τὴν πρόῤῥησιν ὑπειλήφασι, προὔργου νομίζω καὶ περὶ τούτου βραχέα διεξελθεῖν. Προεῖπεν [65] ὁ συγγραφεὺς, ὅτι « Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις συναθροίζουσιν οἱ ἀλλόφυλοι τὰς παρεμβολὰς αὐτῶν, τοῦ ἐξελθεῖν εἰς πόλεμον ἐπὶ Ἰσραὴλ· καὶ ἐξέρχονται, καὶ παρεμβάλλουσιν εἰς Σωνάμ. Καὶ συναθροίζει Σαοὺλ πάντα ἄνδρα Ἰσραὴλ, καὶ παρεμβάλλουσιν εἰς Γελβουέ [66]. Καὶ εἶδε Σαοὺλ τὴν παρεμβολὴν τῶν ἀλλοφύλων, καὶ ἐφοβήθη [67], καὶ ἐξέστη ἡ καρδία αὐτοῦ σφόδρα, καὶ ἐπηρώτησε Σαοὺλ διὰ τοῦ Κυρίου, B καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ Κύριος, καὶ ἐν τοῖς ὕπνοις, καὶ ἐν τοῖς δήλοις, καὶ ἐν τοῖς προφήταις· » Δήλους δὲ ἐκάλεσε τὰ διὰ τοῦ ἐφοὺδ σημαινόμενα· « καὶ εἶπε [68] Σαοὺλ τοῖς παισὶν αὐτοῦ, Ζητήσατέ μοι γυναῖκα ἐγγαστρίμυθον. » Δῆλον [69] τοίνυν, ὡς τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν ἀλλοφύλων ἐστρατοπεδευκότων, ἐπεζήτησε τὴν ἐγγαστρίμυθον ὁ Σαούλ· « Εἶδε γὰρ, φησὶ, τὴν παρεμβολὴν τῶν ἀλλοφύλων, καὶ ἐφοβήθη, καὶ ἐξέστη ἡ καρδία αὐτοῦ σφόδρα. » Ἀπελθὼν δὲ πρὸς τὴν ἐγγαστρίμυθον, καὶ θεόθεν δεξάμενος τὴν ἀπόφασιν, ἔπεσε παραυτίκα, οὔτε νύκτωρ [50] φαγὼν, ἡνίκα λάθρα καταλιπὼν τὸ στρατόπεδον, τῆς ἐγγαστριμύθου πευσόμενος παρεγένετο [51]· οὔτε διὰ πάσης τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Δεξάμενος δὲ τῆς γυναικὸς τὴν παράκλησιν [52] ἐδείπνησε, καὶ διανυκτερεύσας C κατέλαβε τὴν παράταξιν. Τοῦτο γὰρ ἐδίδαξεν ἡ ἱστορία [53]· « Καὶ προσήνεγκεν [54] ἐνώπιον Σαοὺλ, καὶ ἐνώπιον τῶν παίδων αὐτοῦ, καὶ ἔφαγον, καὶ ἀναστάντες ἀπῆλθον τὴν νύκτα ἐκείνην. » Εἶτα τοῦ φωτὸς ἀνασχόντος γέγονεν ἡ παράταξις. Ἀληθὴς [55] τοίνυν ἡ πρόῤῥησις, ὅτι « Αὔριον σὺ ἀποθανῇ, καὶ Ἰωνάθαν υἱός σου μετὰ σοῦ, καὶ τὴν παρεμβολὴν Ἰσραὴλ, καὶ σὲ [56] δώσει Κύριος εἰς χεῖρας τῶν ἀλλοφύλων. » Τούτων [57] δὲ οὐδὲν ἔτι περιὼν ὁ θεῖος Σαμουὴλ προειρήκει, ἀλλὰ μόνην τῆς βασιλείας τὴν στέρησιν· τοῦ δέ γε [58] Ἰωνάθαν οὐδεμίαν ἐποιήσατο μνήμην. Ἐνταῦθα δὲ καὶ αὐτοῦ, καὶ τοῦ Ἰωνάθαν προεῖπε τὸν ὄλεθρον, καὶ τοῦ λαοῦ τὴν ἧτταν, καὶ τῶν ἀλλοφύλων τὴν νίκην. Ἀλλ' ὑποπτεύουσι [59] πλείους ἐν D τῷ μεταξὺ διεληλυθέναι ἡμέρας· καὶ τὸν [60] συγγρα-

[u] I Reg. XXVIII, 4, 6. [v] ibid. 7. [x] ibid. 25. [y] ibid. 19. [z] ibid. 3.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[63] cod. β προηγόρευσε τὰ ἐσ. καὶ om. [64] cod. β καὶ παναγ. Πν. ἐνεργ. om. [65] cat. p. 469 et cod. β ἡ δὲ πρόῤῥησις ἡ περὶ (cod. β παρὰ) τοῦ Σαοὺλ οὐ ψευδὴς, ὧδε δῆλον. προεῖπεν, etc. [66] παρεμβ. ἐν Γελασυέ (leg. Γελβουέ, ut puto). Deinde, καὶ εἶδε Σαοὺλ, etc. [67] cod. β' καὶ ἐφοβήθη om. [68] cod. β' καὶ εἶπε — ἐγγαστρίμυθον om. [69] δῆλον — ἐπεζ. τ. ἐγγ. ὁ Σαούλ. cat. εἶτα τῶν Ἑβραίων κατὰ τῶν ἀλλοφύλων, ὡς δῆλον, ἐστρατοπεδευκότων (In his consentit cod. β, qui reliqua omittit) ἀπῄει Σαοὺλ πρὸς τὴν ἐγγαστρίμυθον. [50] cat. et cod. β' οὔτε νύκτα. [51] τῆς ἐγγ. πευσ. παρεγ. cat. et cod. β' ἧκε πρὸς τὴν ἐγγαστρίμυθον. [52] utroque loco δεξάμενος δ' ὅμως τὴν τοῦ γυναίου παράκλησιν. [53] Utroque loco ταῦτα γὰρ σαφῶς ἡ ἱστορία διδάσκει. [54] cod. β καὶ προσήνεγκεν — νύκτα ἐκείνην om. [55] cat. et cod. β ὥστε ἀληθής. [56] cat. καὶ σέ om. [57] τούτων — στέρησιν. cat οὐδὲν δὲ τῶν εἰρημένων ὁ θεῖος Σαμουὴλ περιὼν τῷ βίῳ προειρήκει (sic quoque cod. β) μόνην δὲ τῆς βασιλ. τὴν στέρησιν. [58] τοῦ δέ γε — τὴν νίκην. cod. β τὸ (leg. vid. τῷ) δὲ καὶ τὸν τοῦ Σαοὺλ ὄλεθρον αὐτῷ λέγων, καὶ τοῦ παιδὸς καὶ τοῦ στρατεύματος (ita etiam cat. pro λαοῦ) τὴν ἧτταν, ἀλλ', etc. [59] cat. p. 470. ὑποπτ. τινες. [60] καὶ τὸν — διήγησιν. cat. l. c. ita, τῆς Γραφῆς ἀναλαβούσης τὴν περὶ τοῦ πολέμου διήγησιν. Ad Eusthatium Antiochenum hæc, ut videtur, spectant. Ex illo quædam ad h. l. allata sunt in catena.

A φία, κατὰ τὸ ἰδίωμα τῆς Γραφῆς, ἀναλαβεῖν τὴν περὶ τοῦ πολέμου διήγησιν. Καὶ συνιδεῖν [61] οὐκ ἐθέλουσιν, ὅτι καὶ τοῦ Σαμουὴλ τὴν τελευτὴν προειπὼν ὁ ἱστοριογράφος, πάλιν μετὰ πολλὰ ἔφη διηγήματα· « Καὶ Σαμουὴλ ἀπέθανε, καὶ ἐκόψατο αὐτὸν πᾶς Ἰσραὴλ, καὶ θάπτουσιν αὐτὸν ἐν Ἀρμαθὲμ τῇ πόλει αὐτοῦ. » Ἀνέλαβε [62] δὲ τουτὶ τὸ διήγημα, ἵν' ὡς ἔφην, τὰ κατὰ τὴν ἐγγαστρίμυθον διηγήσηται. Οὕτω καὶ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον ἀνέλαβεν, ἵνα διδάξῃ ὅπως οἱ σατράπαι τῶν ἀλλοφύλων συμπαρατάξασθαι σφίσι τὸν Δαβὶδ διεκώλυσαν [63]· ὅπως δὲ τὴν Κεϊλὰν καταλαβὼν ἀνάστατον εὗρε γεγενημένην, καὶ ὅτι διώξας τοὺς Ἀμαληκίτας κατὰ κράτος ἐνίκησε, καὶ πλὴν ὀλίγων κατηκόντισεν ἅπαντας, καὶ τὴν λείαν ἅπασαν ἐπανήγαγε, τήν τε οἰκείαν καὶ τὴν ἐκείνων. Αὐτίκα [64] γοῦν τοῦτο πεπληρωκὼς τὸ διήγημα, ἀνέλαβε τὸν περὶ τοῦ πολέμου τῶν ἀλλοφύλων λόγον· καὶ ἐδίδαξεν ὅπως Ἰωνάθαν [65] καὶ Σαοὺλ ἀνῃρέθησαν. Μαρτυρεῖ δὲ [66] τῷ χρόνῳ καὶ ἡ τῆς δευτέρας ἱστορία τῶν Βασιλειῶν ἀρχή. « Ἐγένετο γὰρ, φησὶ, μετὰ τὸ ἀποθανεῖν Σαοὺλ, καὶ Δαβὶδ ἀνέστρεψε τύπτων τὸν Ἀμαλὴκ, καὶ ἐκάθισε Δαβὶδ ἐν (76) Σεκελὰ [67] ἡμέρας δύο. Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἦλθεν ἐκ τῆς παρεμβολῆς τοῦ λαοῦ τοῦ μετὰ Σαοὺλ, καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ διεῤῥωγότα, καὶ γῆ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. » Ἀλλὰ γὰρ ἀναγκαῖον οἶμαι πάλιν ἐν κεφαλαίῳ θεῖναι τὰ ῥήματα. Τῆς στρατιᾶς τῶν ἀλλοφύλων ἀθροιζομένης, εἶδον οἱ σατράπαι σὺν τῷ Ἀγχοῦς (77) τὸν Δαβὶδ, καὶ δυσχεράναντες ἔπεισαν ὡς πολέμιον ἀπολῦσαι τὸν Δαβίδ. Ἀναστρέψας δὲ εὗρε πορθηθεῖσαν τὴν Κεϊλάν. Εὐθὺς οὖν ὁρμήσας καὶ τοὺς Ἀμαληκίτας εὑρὼν τοῖς σκύλοις ἐντρυφῶντας, κατὰ κράτος ἐνίκησε, καὶ σὺν τοῖς οἰκείοις τὸν ἐκείνων ἐκομίσατο πλοῦτον. Τούτων γινομένων, καταλιπὼν ὁ Σαοὺλ τὸ στρατόπεδον, πρὸς τὴν ἐγγαστρίμυθον ἧκε. Δεξάμενος δὲ τὴν ἀπόφασιν, καὶ μετ' ὀδύνης δεδειπνηκὼς, διὰ πάσης μὲν τῆς νυκτὸς ἐποιήσατο τὴν πορείαν, ἕωθεν δὲ κατέλαβε τὸ στρατόπεδον. Εἶτα τῆς συμπλοκῆς γενομένης ἐσφάγη. Ἀληθὴς τοίνυν ἡ πρόῤῥησις· θεία γὰρ ἦν· οὐ διὰ τοῦ Σαμουὴλ, ὡς [68] οἶμαι, γεγενημένη. Ἐκείνη μὲν γὰρ εἴρηκεν ὃ ἐθεάσατο σχῆμα· ὁ δὲ Σαοὺλ ἐκ τοῦ σχή-

a II Reg. I, 1, 2.

A narraret de ventriloqua. Eam quoque de bello repetiit, ut doceret quomodo satrapæ alienigenarum prohibuerunt ne David simul cum eis descenderet in aciem : et quomodo cum venisset Ceilam, eam invenit eversam, et quod persecutus Amalecitas eos expugnavit, et præter paucos omnes prostravit, et prædam omnem reduxit, tam suam, quam illorum. Cum ergo hanc implevisset narrationem, repetiit institutam orationem de bello alienigenarum, et docuit quomodo Jonathan et Saul fuerunt interempti. Tempori autem fert testimonium et secundi libri Regnorum initium. « Factum enim est, inquit, postquam mortuus est Saul, et David percussis Amalecitis rediit, et sedit David in Secela per dies duos. Et factum est die tertio, et ecce, B vir venit ex castris populi qui erat cum Saule, et vestes ejus erant laceratæ, et terra super caput ejus a. » Cæterum existimo necessarium rursus summatim verba ipsa perstringere. Cum cogeretur exercitus alienigenarum, viderunt satrapæ Davidem cum Anchuso, et ægre ferentes persuaserunt ut Davidem dimitteret tanquam hostem. Reversus autem invenit vastatam Ceilam. Statim ergo profectus, inventos spoliis inhiantes Amalecitas vi superavit, 402 et una cum suis opes illorum reportavit. His gestis, Saul relictis castris abiit ad ventriloquam. Accepta autem sententia, postquam cum dolore cœnavit, per totam noctem iter fecit, mane autem pervenit ad exercitum : deinde commisso prælio fuit interfectus. Vera ergo fuit prædictio. C Fuit enim divina : ' non per Samuelem, ut arbitror, facta. Nam illa quidem dixit quam viderat figuram. Saul autem ex figura conjecit esse Samuelem. Historia vero eum qui conspectus est nominat Samuelem, propterea quod ille sic crediderit. Ita etiam angelos, qui Abrahamo apparuerunt, et illorum Dominum, viros nominavit, quandoquidem id arbitratus patriarcha mensam apposuit. Sic etiam eos qui non sunt dii deos nominat Dominus noster qui est super omnes deos. Ita etiam hic eum qui conspectus est in figura Samuelis, sive angelum, sive spectrum Samuelis figuram præ se ferens, Samuelem vocavit, ut fideliter accepta sententia, gemens excederet e vita.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[61] cod. β καὶ συνιδεῖν — διηγήσασθαι om. [62] ἀνέλαβε — πολ. ἀνέλαβεν. cat. et cod. β ita, ἀναλαμβάνει δὲ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον, ἵνα διδάξῃ, etc. [63] cod. β τῷ Δαβ. ἐκώλυσαν. [64] αὐτίκα — λόγον. cat. et cod. β πεπληρωκὼς δὲ τὰ διηγήματα ταῦτα, αὐτίκα ἐπὶ τὸν πόλεμον ἀνέρχεται. Καὶ ἐδίδαξεν, etc. [65] cod. β ὅτι Ἰωνάθ. etc. [66] μαρτυρεῖ δὲ, etc. In cat. et ex parte etiam in cod. β hæc præmittuntur, καὶ δῆλον, ὡς μετὰ τὴν κατὰ τῶν (cod. β μετὰ τὴν τῶν) Ἀμαληκιτῶν νίκην τοῦ Δαβὶδ, ὁ Σαοὺλ λιπὼν τὸ στρατόπεδον, ἐπὶ τὴν ἐγγαστρίμυθον τρέχει (reliqua desunt in cod. β, qui sic pergit : μαρτυρεῖ δὲ, etc.) εἶτα τῇ ἐπαύριον καταλαμβάνει, καὶ παρατάσσεται καὶ σφάζεται. Ἡ οὖν περὶ τὸν Δαβὶδ μεταξὺ λογηθεῖσα ἱστορία πλάνην ἐμποιεῖ τοῖς ἀπειροτέροις τῶν ἰδιωμάτων τῆς Γραφῆς, ὡς μετὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἐγγαστριμύθου ἐπαναστρέψαι τὸν Σαοὺλ ἐκεῖνα συνέπεσε. Διὸ καὶ πλείονα διελθεῖν νομίζουσι χρόνον μεταξὺ τῶν προῤῥήσεων καὶ τῆς σφαγῆς· τὸ δὲ οὐκ ἔστιν ἔχον οὕτως, ἀνάπαλιν δέ· μετὰ γὰρ τὸ πάντα τὰ κατὰ τὸν Δαβὶδ τελεσθῆναι, τότε Σαοὺλ καὶ ἐπὶ τὴν ἐγγαστρίμυθον τρέχει, καὶ ἐκεῖθεν τῇ ἐπαύριον τὸ στρατόπεδον καταλαβὼν τελευτᾷ. Μαρτυρεῖ δὲ, etc. [67] cat. et cod. β ἐν Κεϊλά. [68] cod. β ὡς om. Post γεγενημένη in

NOTÆ.

(76) In vers. τῶν Ο'. leg. Σεκελὰκ vel Σικελάγ.

(77) Ἀγχοῦς. Ita ab interpretibus Græcis I Reg. XXI et XXIX, vocatur rex ille qui in textu Hebr. appellatur אֲבִישׁ.

ματος ἐτόπασεν εἶναι τὸν Σαμουήλ· ἡ δὲ ἱστορία τὸ ὀφθὲν [69] Σαμουὴλ ὀνομάζει, διὰ τὸ οὕτω ἐκεῖνον πεπιστευκέναι. Οὕτω τοὺς ὀφθέντας τῷ Ἀβραὰμ [70] ἀγγέλους, καὶ τὸν ἐκείνων δεσπότην, ἄνδρας ὠνόμασεν· ἐπειδὴ [71] τοῦτο νενομικὼς ὁ πατριάρχης παρατέθεικε τράπεζαν. Οὕτω τοὺς οὐκ ὄντας θεοὺς ὀνομάζει θεοὺς καὶ (78) ὁ Κύριος γὰρ ἡμῶν παρὰ πάντας τοὺς θεούς· οὕτω κἀνταῦθα τὸν ὀφθέντα ἐν σχήματι τοῦ Σαμουὴλ, εἴτε ἄγγελον, εἴτε φάσμα τοῦ Σαμουὴλ τὸ σχῆμα δεικνύον, ὠνόμασε Σαμουὴλ, ἵνα πιστῶς [72] δεξάμενος τὴν ἀπόφασιν στένων ἐξέλθῃ τὸν βίον (79).

INTERR. LXIV.

Undenam ventriloqua Saulem cognovit [b]?

Erat facile dæmoni qui populum decipit, docere quisnam loqueretur. Quod autem David non fuerit in acie cum alienigenis [c], existimo fuisse divinæ dispensationis. Neque enim neglexisset pereuntem populum, sed et populi, et Saulis omnem curam gessisset.

A

ΕΡΩΤ. ΞΔ'.

Καὶ πόθεν ἡ ἐγγαστρίμυθος τὸν Σαοὺλ ἐπέγνω;

Εὐπετὲς ἦν τῷ λαοπλάνῳ δαίμονι διδάξαι τίς ὁ διαλεγόμενος. Τὸ μέντοι τὸν Δαβὶδ μὴ συμπαρατάξασθαι τοῖς ἀλλοφύλοις, θείας οἰκονομίας εἶναι ὑπείληφα. Οὐ γὰρ ἂν περιεῖδε τὸν λαὸν διολλύμενον· ἀλλὰ πᾶσαν [73] καὶ τοῦ λαοῦ, καὶ τοῦ Σαοὺλ ἐποιήσατο πρόνοιαν.

403 INTERR. LXV.

Cur Deus permisit ut eorum uxores et filii adducerentur in captivitatem [d]?

Ut dolore affecti expeditionem facerent adversus Amalecitas, et juxta divinam prædictionem eos penitus perderent: et præterea, ut plurimam prædam adeptus, mitteret ad alienigenas, et eos ad majorem attraheret benevolentiam. Agmen [e] autem Hebræus vocat *galdur*, quod alibi interpretari solet *agmen piratarum:* sic autem vocatur cœtus latronum. Ducentos autem viros, qui ex itineris cursu erant infirmi, mansisse dicit Aquila, quibus quidam improbi noluerunt tribuere partem convenientem [f]. Sed rex justissimus non solum tunc dedit, sed etiam legem constituit, ut qui ferunt sarcinas et impedimenta, et apud ea manent, æqualem habeant partem cum iis qui sunt in acie. Sciendum est autem Aquilam, qui sequitur Hebræum, non separavisse primum librum a secundo Regnorum, sed ex duobus unum fecisse.

ΕΡΩΤ. ΞΕ' [74].

Τί δήποτε συνεχώρησεν ὁ Θεὸς, καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῶν ἐξανδραποδισθῆναι, καὶ τὰ παιδία;

Ἵν' ἀλγοῦντες [75] τοῖς Ἀμαληκίταις ἐπιστρατεύσωσι, καὶ τὴν πανωλεθρίαν αὐτοῖς κατὰ τὴν θείαν
B ἐπενέγκωσι πρόρρησιν· πρὸς δὲ τούτοις, καὶ ἵνα λείαν [76] πλείστην λαβὼν [77] πέμψῃ τοῖς ἀλλοφύλοις [78], καὶ εἰς εὔνοιαν αὐτοὺς ἀφελκύσηται [79] πλείονα. Τὸ δὲ σύστρεμμα (80) *γαδδοὺρ* (81) ὁ Ἑβραῖος καλεῖ, ὃ ἑτέρωθι ἑρμηνεύεται *πειρατήριον*. Καλεῖται δὲ οὕτω τὸ ληστρικὸν σύστημα. Τοὺς δὲ διακοσίους ἄνδρας, ἀτονήσαντας ἐκ τοῦ δρόμου [80], μεμενηκέναι φησὶν ὁ Ἀκύλας (82)· οἷς πονηροί τινες οὐκ ἠβουλήθησαν ἀπονεῖμαι [81] τὴν προσήκουσαν μοῖραν. Ἀλλ' ὁ δικαιότατος βασιλεὺς οὐ μόνον τότε δέδωκεν, ἀλλὰ καὶ νόμον τέθεικεν, ὥστε τοὺς σκευοφόρους τῶν ἴσων τοῖς παραταττομένοις μεταλαγχάνειν. Ἰστέον μέντοι, ὡς ὁ Ἀκύλας τῷ Ἑβραίῳ ἑπόμενος οὐ διεῖλεν ἀπὸ τῆς πρώτης τὴν δευτέραν [82] τῶν Βασιλειῶν ἱστορίαν, ἀλλὰ μίαν τὰς δύο πεποίηκεν.

[b] I Reg. XXVIII, 12. [c] I Reg. XXIX, 11. [d] I Reg. XXX, 2. [e] ibid. 15. [f] ibid. 22.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

cat. p. 471 et in cod. β sequitur, οὔτε μὴν διά τινος δαιμονίου φίλου, ἀλλ' ὅπερ ἔφην, Θεοῦ τοῦ ταύτῃ χρήσαντος, οἷς αὐτὸς ἐπίσταται τρόποις. Deinde utroque loco, τὸ δὲ γύναιον εἴρηκεν ὃ ἐθεάσατο, etc. [69] cat. et cod. β τὸν ὀφθέντα. [70] Utroque loco, διὰ τὸ οὕτως ἐκεῖνον νομίσαι· ἐπειδὴ καὶ τοὺς ὀφθέντας τῷ (cod. β αὐτῷ) Ἀβραὰμ, etc. [71] ἐπειδὴ etc. Utroque loco sic, κατὰ τὴν ὑπόληψιν τοῦ Ἀβραάμ. Καὶ γὰρ καὶ τράπεζαν αὐτοῖς ὁ πατριάρχης ὡς ἀνθρώποις παρέθηκεν. Οὕτω καὶ τοὺς οὐκ ὄντας θεοὺς ὀνομάζει θεούς. Καὶ ὁ Κύριος γὰρ, etc. [72] Utroque loco οὕτω καὶ νῦν τὸν ὀφθέντα ἐν τῷ τοῦ προφήτου σχήματι (cat. addit, εἴτε ἄγγελον, εἴτε φάσμα τοῦ Σαμουὴλ τὸ σχῆμα δεικνύον) Σαμουὴλ ὀνομάζει. Ἐφάνη δ' αὐτῷ ἐν τοιούτῳ σχήματι, ἵνα πιστῶς, etc. [73] ἀλλὰ πᾶσαν, etc. cod. β ἐξ οὗ καὶ τοῦ Σαοὺλ ἀνεποιήσατο πρόνοιαν. [74] Qu. 65 quatuor constat partibus. 1) Initium usque ad ἀφελκ. πλείονα exstat in cat. p. 483, ad cap. XXX, 2. 2) τὸ δὲ — σύστημα vid. ib. p. 485, ad vers. 8. 3) τοὺς δὲ — μεταλαγχάνειν vid. ib. p. 488, ad vers. 18-25. 4) ἰστέον et rel. vid. ib. p. 492, ad cap. XXXI, 11-13. [75] cat. p. 483. Ἵν' ἀλύοντες. [76] cod. β καὶ ἵνα φιλίαν. [77] cod. β λαβὼν om. [78] cat. et cod. β τοῖς ὁμοφύλοις. [79] cat. ἐφελκύσηται. [80] cod. β κατὰ τοῦ δρόμου. [81] cat. νεῖμαι. [82] cod. β οὐ διεῖλεν τὴν πρώτην ἀπὸ τῆς δευτέρας.

NOTÆ.

(78) *Καί.* Vel hæc particula, vel sequens γὰρ redundare videtur.

(79) *Τὸν βίον.* An τοῦ βίου?

(80) *Τὸ δὲ — σύστημα.* Hæc eadem sunt cum Scholio anonymi ad I Reg. XXX, 15, apud Bosium.

(81) *Γαδδούρ.* Pro γαδδοὺδ, ut scribi deberet.

(82) *Μεμενηκέναι — Ἀκύλας.* Teste Montf. l. c. p. 314, Aquila I Reg. XXX, 10, eadem voce ἀτονεῖν usus est, quam h. l. Noster e versione Symmachi desumpsit.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ.

—

*IN LIBRUM II REGNORUM.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Α'. A

Τινὲς ἐπιμέμφονται τῷ Δαβὶδ, ὡς πεφονευκότι τὸν μεμηνυκότα τὸν θάνατον τοῦ Σαούλ;

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Θαυμάζειν οὖν, ἀλλ' οὐ ψέγειν, καὶ διὰ τοῦτο προσήκει, τὸν προφήτην καὶ βασιλέα. Δυσμενοῦς γὰρ ἀνδρὸς ἀκούσας σφαγὴν ἐθρήνησεν· καὶ οὐ μόνον ἐθρήνησεν, ἀλλὰ καὶ πικρῶς ὠλοφύρατο [83]· ὁ δὲ μεμηνυκὼς οὐδὲν ἠδικημένος ἐπετώθαζε τῷ θανάτῳ· καὶ ταῦτα οὐ μόνον τοῦ Σαοὺλ πεπτωκότος, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰωνάθαν, ὃς ἀξιέπαινος ἦν, καὶ πλείστου στρατοῦ σὺν ἐκείνοις. Ἔπειτα καὶ ψεῦδος τοῖς λόγοις προσέθηκεν, ἑαυτὸν σφαγέα τοῦ Σαοὺλ ὀνομάσας. Πρὸς δὲ τούτοις, καὶ Ἀμαληκίτης ἦν, καθ' οὗ ὁ τῶν ὅλων Κύριος πάλαι τοῦ θανάτου τὴν ψῆφον ἐξενηνόχει. B Ἀξιάγαστα δὲ καὶ αὐτὰ τοῦ προφήτου τὰ ῥήματα· « Πῶς γάρ, φησὶν, οὐκ ἐφοβήθης ἐπενεγκεῖν τὴν χεῖρά σου διαφθεῖραι τὸν χριστὸν Κυρίου; Τὸ αἷμά [84] σου ἐπὶ τὴν κεφαλήν σου· ὅτι τὸ στόμα σου ἀπεκρίθη κατὰ σοῦ, λέγον, Ἐγὼ τεθανάτωκα τὸν χριστὸν Κυρίου. »

404 INTERROGATIO I.

Quidam reprehendunt Davidem, quod eum interfecerit qui mortem Saulis ei significaverat [g].

RESPONSIO.

Admirari, non autem vituperare propterea oportet prophetam et regem. Malevoli enim viri audita cæde, et luxit, et non solum luxit, sed etiam acerbe est lamentatus (is autem qui significaverat, nulla affectus injuria mortem deridebat): idque cum non solum cecidisset Saul, sed etiam Jonathan, qui erat laude dignus, et cum illis maxima pars exercitus. Verbis quoque addiderat mendacium, se nominans occisorem Saulis. Ad hæc accedit quod fuerit etiam Amalecita, in quem universorum Deus jam olim tulerat sententiam mortis. Sunt autem admiratione digna ipsa prophetæ verba: « Quomodo, inquit, non timuisti inferre manum tuam, ut interficeres unctum Domini? Sanguis tuus sit super caput tuum, quia os tuum respondit adversus te, dicens: Ego morte affeci unctum Domini [h]. »

ΕΡΩΤ. Β'.

Τί ἐστι χλιδών;

Κόσμος ἐστὶ χρυσοῦς, ἢ τοῖς βραχίοσι περιτιθέμενος [85], ἢ τοῖς καρποῖς τῶν χειρῶν. Τοῦτο κἀνταῦθα δεδήλωκε, καὶ τὸν χλιδόνα, τὸν ἐπὶ τοῦ βραχίονος αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Ἀκύλας *βραχιάλιον* [86] (83) αὐτὸ κέκληκεν.

INTERR. II.

Quid est chlidon [i]?

Est ornamentum aureum, quod imponitur brachiis, aut carpis manuum. Hic quoque idem significavit dicens, et chlidonem, qui erat in brachio ejus. Unde Aquila id vocavit *brachiale*.

ΕΡΩΤ. Γ'. C

Τίνος χάριν ὁ προφήτης ἐπένθησεν [87];

Πολλὰ τὸν θρῆνον εἰργάσατο. Τοῦ Ἰωνάθαν ὁ πόθος, ἡ περὶ τὸν λαὸν φιλοστοργία, τῶν δυσσεβῶν ἀλλοφύλων ἡ νίκη· καὶ πρὸς τούτοις, τοῦ Σαοὺλ ἡ σφαγή [88]. Ὃν γὰρ ᾐδεῖτο ζῶντα, πολλῷ μᾶλλον ἠλέει τεθνηκότα. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει· « Καὶ ἐκόψαντο, καὶ ἔκλαυσαν, καὶ ἐνήστευσαν ἕως δείλης, ἐπὶ Σαοὺλ, καὶ ἐπὶ Ἰωνάθαν τὸν υἱὸν αὐ-

405 INTERR. III.

Qua de causa luxit propheta?

Multa faciebant ut lugeret. Jonathæ desiderium, amor in populum, victoria impiorum alienigenarum, et præterea cædes Saulis. Quem * enim reverebatur vivum, ejus multo magis miserebatur mortui. Hoc vero etiam docet historia: « Et planxerunt, et fleverunt, et jejunarunt usque ad vesperam, propter Saulem, et propter Jonathanem filium ejus,

[g] II Reg. I, 15. [h] ibid. 14, 16. [i] ibid. 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[83] Pag. 404. l. 8. cod. β δυσμ. γ. ἀνδρ. σφαγὴν πικρῶς ὠλοφύρετο. cod. β καὶ οὐ μόνον — ὠλοφύρατο om. [84] τὸ αἷμα — χριστ. Κυρίου. cat. καὶ ἑξῆς. [85] cod. β ἐπιτιθέμενος. [86] cod. α βραχιάριον. [87] cod. α ὁ προφ. ἐθρήνησεν. [88] cod. β et cat. p. 495. ἔτι καὶ ἡ τοῦ Σαοὺλ σφαγή.

NOTÆ.

(83) *Βραχιάλιον*. Alii aliam esse perhibent Aquilæ interpretationem Montf. l. c. p. 318. Hæc Theodoreti verba ad II Reg. I, 10 affert, et scribit βραχιάριον.

et propter populum Judæ, et propter domum Israel, quoniam percussi erant gladio [i]. »

INTERR. IV.

Quisnam est liber rectus [k] ?

Hinc est perspicuum, quod liber Regnorum sit conscriptus ex multis libris propheticis. Nam cum dixisset scriptor de luctu, subjunxit : « Ecce scripta sunt et in libro recto. »

INTERR. V.

Quomodo est intelligendum illud : « Sollicite age, Israel, circa mortuos tuos vulneratos [l] ? »

Ne parvam, inquit, nec minimi momenti existimes esse acceptam plagam : sed considera quinam sint qui ceciderunt : nempe rex, et filius regis, et præstantissimi quique contribulium. Quod autem eum valde anxerit animi dolor, testantur quæ sequuntur : « Ne eatis versus Geth, neque annuntietis in viis Ascalonis, ne lætentur filiæ alienigenarum, neque exsultent filiæ incircumcisorum [m]. »

406 INTERR. VI.

Quamobrem est male precatus montibus Gelboe [n] ?

Hoc quoque indicat summum dolorem. Quomodo enim qui aliqua parte corporis sunt male affecti, aut parieti, aut lecto manus allidunt propter stimulos doloris : ita etiam vir divinus, nimia ardens animi ægritudine, male precatur inanimis montibus.

INTERR. VII.

Quidam vituperant quod dictum est de Jonathan : « Incidit amor tuus in me, sicut amor mulierum [o]. »

Stulti sunt, quibus hoc accidit. Oportebat enim eos intelligere quod, volens ostendere vehementiam et sinceritatem amoris, eam adduxerit similitudinem. Tanta est enim viri affectio in mulierem, ut dicat lex de matrimonio : « Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo caro una [p]. » Hoc etiam ostendit Elcana, qui Annam consolans : « Nonne, inquit, sum tibi melior decem filiis [q] ? » Quemadmodum ergo eos qui sunt conjuncti lege matrimonii,

A τοῦ, καὶ ἐπὶ τὸν λαὸν Ἰούδα, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπλήγησαν ἐν ῥομφαίᾳ. »

ΕΡΩΤ. Δ'.

Ποῖόν ἐστι τὸ βιβλίον τὸ εὐθές (84),

Δῆλόν ἐστι κἀντεῦθεν, ὡς ἐκ πολλῶν προφητικῶν βιβλίων ἡ τῶν Βασιλειῶν ἱστορία συνεγράφη. Εἰπὼν γὰρ ὁ συγγραφεὺς τὰ περὶ τοῦ θρήνου, προσέθηκεν· « Ἰδοὺ γέγραπται ἐπὶ τοῦ βιβλίου τοῦ εὐθοῦς. »

ΕΡΩΤ. Ε'.

Πῶς νοητέον, « Ἀκρίβασαι, Ἰσραὴλ, περὶ τῶν τεθνηκότων σου τραυματιῶν (85) ; »

Μὴ σμικράν τινα, φησὶ, καὶ τὴν τυχοῦσαν ὑπολάβῃς εἶναι τὴν γεγενημένην πληγήν· ἀλλὰ λόγισαι τίνες οἱ πεπτωκότες, ὅτι βασιλεὺς [89], καὶ βασιλέως
B υἱὸς, καὶ τῶν ὁμοφύλων οἱ ἄριστοι [90]. Ὅτι δὲ σφόδρα αὐτὸν ἠνίᾳ τὸ πάθος, μαρτυρεῖ τὰ ἑξῆς· « Μὴ ἀπέλθετε (86) γὰρ, φησὶν, εἰς Γὲθ, μηδὲ εὐαγγελίσησθε ἐν ταῖς ὁδοῖς Ἀσκάλωνος, ὅπως μὴ εὐφρανθῶσι θυγατέρες ἀλλοφύλων, μηδὲ γαυριάσωσι θυγατέρες ἀπεριτμήτων. »

ΕΡΩΤ. Ϛ'.

Τί δήποτε τοῖς ὄρεσιν ἐπηράσατο τοῖς Γελβουέ ;

Δηλοῖ καὶ τοῦτο τὴν τῆς ὀδύνης ὑπερβολήν. Καθάπερ γὰρ οἱ μόριόν τι τοῦ σώματος κακῶς διακείμενοι, ἢ τοῖς τοίχοις, ἢ τῇ κλίνῃ προσαράσσουσι τὰς χεῖρας, διὰ τὰς τῆς ἀλγηδόνος ἀκίδας· οὕτως ὁ θεῖος ἐκεῖνος [91] ἀνὴρ, ὑπὸ τῆς πολλῆς ἀθυμίας φλεγό-
C μενος, τοῖς ἀψύχοις ὄρεσιν ἐπηράσατο [92].

ΕΡΩΤ. Ζ'.

Τινὲς κωμῳδοῦσι τὸ περὶ τοῦ Ἰωνάθαν εἰρημένον, « Ἐπέπεσεν ἡ ἀγάπη σου ἐπ' ἐμὲ, ὡς ἡ ἀγάπη τῶν [93] *γυναικῶν* (87). »

Ὡς ἠλίθιοι τοῦτο πάσχουσιν. Ἔδει γὰρ αὐτοὺς συνιδεῖν, ὡς δεῖξαι βουληθεὶς τῆς φιλοστοργίας τὸ θερμόν τε καὶ γνήσιον, τὴν εἰκόνα παρήγαγε. Τοσαύτη γάρ ἐστι τοῦ ἀνδρὸς ἡ περὶ τὴν γυναῖκα διάθεσις, ὡς τὸν περὶ τοῦ γάμου νόμον [94] εἰπεῖν· « Ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. » Τοῦτο καὶ ὁ Ἐλκανᾶ δεδήλωκε τὴν Ἄνναν ψυχαγωγῶν· « Οὐκ ἀγαθός σοι γὰρ ἐγὼ, ἔφη, ὑπὲρ δέκα

[i] II Reg. I, 12. [k] ibid. 18. [l] ibid. 19. [m] ibid. 20. [n] ibid. 21. [o] ibid. 26. [p] Gen. II, 24. [q] I Reg. I, 8.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[89] post πεπτωκότες, cat. p. 497. βασιλεὺς γὰρ αὐτός. [90] οἱ ἄριστοι ἔπεσον. [91] cat. p. 498 et cod. β ἐκεῖνος. [92] Utroque loco ἐπηρᾶτο. [93] cat. p. 500 ἀγάπησις. [94] cat. l. c. brevius ita, ὡς πατέρα ἢ μητέρα δευτέρους ποιεῖν εἰς ἀγάπησιν. Ὥσπερ τοίνυν ὁ ἔννομος γάμος τοὺς συναφθέντας σάρκα μίαν ποιεῖ, οὕτως ἡ εἰλικρινὴς διάθεσις τῶν ἀγαπησάντων ἓν ποιεῖ τὰς ψυχάς. Quæ in editione nostra leguntur, ibidem iisdem fere verbis Procopio vindicantur.

NOTÆ.

(84) *Βιβλίον τὸ εὐθές*. Vid. supra, p. 312.

(85) *Ἀκρίβασαι—τραυματιῶν*. Ita quoque, teste Bosio, habet edit. Compl. Recepta lectio est στήλωσον Ἰσραὴλ ὑπὲρ τῶν τεθνηκότων ἐπὶ τὰ ὕψη σου τραυματιῶν. Minus recte interpretes Græci vocem הַצְּבִי pro Verbo habuerunt.

(86) *Ἀπέλθετε*. Legere mallem ἀπαγγείλητε. Ita enim jubet textus Hebr., sicque legitur in edit. Compl. cujus lectiones quoad reliqua etiam h. l. ut plerumque, expressas videmus.

(87) *Ἐπέπεσεν — γυναικῶν*. Rec. lectio l. c. est ἐθαυμαστώθη ἡ ἀγάπησίς σου ἐμοὶ ὑπὲρ ἀγάπησιν γυναικῶν.

τέκνα; » Ὥσπερ τοίνυν τοὺς νόμῳ γάμου συνελθόντας ἡ συνάφεια σάρκα μίαν ἀποτελεῖ, οὕτω τῶν εἰλικρινῶς ἀγαπώντων ἑνοῖ τὰς ψυχὰς ἡ διάθεσις.

A conjunctio efficit unam carnem : ita etiam eorum qui sincere amant animas unit affectio.

ΕΡΩΤ. Η' [95].

Τίνος χάριν ὁ Θεὸς τὸν Δαβὶδ πρῶτον εἰς τὴν Χεβρὼν ἀνελθεῖν [96] προσέταξεν;

Τὸ μὲν ἀληθὲς αὐτὸς ὁ κελεύσας ἐπίσταται· ἐγὼ δὲ οἶμαι διὰ τὸ τοὺς πατριάρχας κατ' ἐκείνην [97] τὴν πόλιν καὶ ζῶντας οἰκῆσαι, καὶ τελευτήσαντας ἀξιωθῆναι ταφῆς [98]. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ δι' ἕτερον, ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς ὁ θειότατος Δαβίδ· ταύτης δὲ τῆς φυλῆς κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν μητρόπολις ἦν ἡ Χεβρών· ἔτι γὰρ τὴν Ἱερουσαλὴμ [99] οἱ Ἰεβουσαῖοι κατεῖχον. Ἡ δὲ τοῦ Ἰούδα φυλὴ τὸν Δαβὶδ, ὡς φυλέτην, πλέον τῶν ἄλλων ἠγάπα. Ὅτι δὲ τῶν ἄλλων B ἐπρώτευσεν ἡ Χεβρὼν, ἡ ἱστορία διδάσκει. « Ἀνῆλθον γάρ, φησὶ, καὶ κατῴκησαν ἐν ταῖς πόλεσι Χεβρών. » Ὅτι δὲ καὶ τὸ ἕτερον ἀληθὲς, δηλοῖ τὰ ἑξῆς· « Καὶ ἔρχονται [1] οἱ ἄνδρες Ἰούδα, καὶ χρίουσιν ἐκεῖ τὸν Δαβὶδ, τοῦ βασιλεύειν ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα. » Τὸ δὲ, *χρίουσιν* ἀντὶ τοῦ *χειροτονοῦσι* τέθεικεν [2]. Ἐκεχρίκει γὰρ αὐτὸν τῷ θείῳ ἐλαίῳ Σαμουὴλ ὁ προφήτης [3]. Ὁ δὲ Ἀβεννὴρ ἀντεχειροτόνησε τὸν Μεμφιβοσθὲ, τὸν υἱὸν τοῦ Σαοὺλ, ὃν οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ Ἰσβαὰλ ὀνομάζουσι (88)· καὶ καταλιπὼν τὴν Ῥαμὰ καὶ τὴν Γαβαὼν, τὰ τοῦ Σαοὺλ οἰκητήρια, διέβη τὸν Ἰορδάνην, καὶ τὰς καλουμένας παρεμβολὰς βασιλικὴν ἀπέφηνε πόλιν (89).

INTERR. VIII.

Cur Deus jussit Davidi ut primum ascenderet Chebronem [r] ?

Verum quidem scit is qui jussit : ego autem hanc esse causam opinor, propterea quod patriarchæ in illa civitate et vivi habitarint, et mortui **407** fuerint sepulti. Præterea quod accedit, ex tribu Juda erat divinus David : hujus autem tribus illo tempore metropolis erat Chebron, Hierosolymam enim adhuc tenebant Jebusæi. Tribus autem Juda præ cæteris Davidem diligebat, ut qui ex ea esset tribu. Quod autem inter alias primas partes teneret Chebron, docet historia : « Ascenderunt enim, inquit, et habitarunt in civitatibus Chebron [s]. » Quod autem secundum quoque sit verum, ostendunt quæ sequuntur : « Et veniunt viri Judæ, et ungunt ibi Davidem regem super domum Judæ [t]. » *Ungunt* autem posuit pro *eligunt* : divino enim oleo eum unxerat Samuel propheta. Abenner autem regem creavit Memphibosthen filium Saulis, quem alii interpretes nominant Isbaal; et relictis Rama et Gabaon, Saulis habitaculis, transjecit Jordanem, et quæ vocabantur castra civitatem effecit regiam.

ΕΡΩΤ. Θ' [4].

C

Πῶς νοητέον τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀβεννὴρ εἰρημένον, « Ἀναστήτω [5] δὴ παιδάρια ἐνώπιον ἡμῶν, καὶ παιξάτωσαν; »

Ἀγῶνα πολεμικὸν τοῖς τῶν νέων ἀρίστοις προτέθεικε. *Παίγνιον* δὲ καὶ *Παιδιὰν* τὴν τούτων προσηγόρευσε συμπλοκὴν, τῇ κοινῇ καὶ μεγίστῃ παρατάξει παρεξετάζων τὴν μερικήν. Ἰσάριθμοι δὲ τῶν φυλῶν ἐξ ἑκατέρας συνελέγησαν φάλαγγος. Ἡ σφαγὴ δὲ τούτων οὐκ ἔπαυσε τὴν συμπλοκὴν, ἀλλ' ἠρέτισε [6]. Τῆς δὲ τροπῆς γενομένης, καὶ τῆς μὲν τοῦ Ἀβεννὴρ στρατιᾶς κατατάχος φευγούσης, τοῦ δὲ Ἰωὰβ καταχράτος διώκοντος [7], ὁ Ἀσαὴλ ὁ νεώτατος τοῦ Ἰωὰβ ἀδελφὸς, ὠκύτατος ὢν, καὶ [8] τοῖς ὀξυτάτοις ἁμιλλώμενος [9] ζώοις, οὐδένα μὲν τῶν ἄλλων ἐδίωκεν, ἐγλίχετο δὲ μόνον κατακοντίσαι τὸν Ἀβεννήρ. D Ὁ δὲ καὶ διωκόμενος πράως ἄγαν καὶ φιλικῶς

INTERR. IX.

Quomodo est intelligendum quod dictum est ab Abennere : « Surgant pueri coram nobis, et ludant [u]? »

Proposuit certamen bellicum præstantissimis juvenum. *Ludum* autem et *ludicrum* appellavit eorum congressum, cum communi maximoque certamine comparans particulare. Numero autem tribuum pares collecti sunt ex utroque exercitu. Horum autem cædes non repressit congressum certaminis, sed provocavit. Fusis autem adversariis, cum **408** Abenneris quidem exercitus celerrime fugeret, Joab autem magna vi persequeretur, Azael minimus natu fratrum Joab, cum esset velocissimus, et cum velocissimis certaret animalibus, nullum quidem alium persequebatur, solum autem Abennerem cupiebat confodere. At ille, quamvis

[r] II Reg. II, 1. [s] ibid. 2. [t] ibid. 4. [u] ibid. 14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[95] Qu. 8 tribus constat partibus. 1) Initium usque ad οἶκον Ἰούδα exstat in cat. p. 500, ad cap. II, 1. 2) τὸ δὲ—ὁ προφήτης vid. ib. p. 501, ad vers. 2-4. 3) ὁ δὲ Ἀβεννὴρ et rel. vid. ib. p. 502, ad vers. 5-9. [96] cod. β ἀπελθεῖν. Deinde, Τὸ μὲν γάρ. [97] cat. et cod. α, β παρ' ἐκείνην. [98] ἀξιωθ. ταφῆς. cod. β et cat. ταφῆναι. Deinde, ἔτι δὲ καὶ ὅτι ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἦν ὁ θειότατος Δαβίδ. [99] cat. τὴν γὰρ Ἱερουσ. [1] cat. ἔρχομαι, φησί. [2] cod. β τέθεικεν om. [3] cod. β ὁ προφήτης om. [4] Qu. 9 initium usque ad ἠρέτισε exstat in cat. p. 503, ad cap. II, 14-17. Reliqua vid. ib. p. 504, ad vers. 18, 23. [5] cat. et cod. β ἀναστήτωσαν. [6] cod. β ἀλλ' ἠρέτισε om. (cat. ἠρέθισε). [7] cat. τῆς δὲ τοῦ Ἰωὰβ κατὰ κράτος διωκούσης. [8] cod. β ὠκύτ. ὢν, καὶ om. [9] cat. et cod. β τ. ὀξυτ. ἐν τοῖς ποσὶν, ἁμιλλ.

NOTÆ.

(88) *Ὃν — ὀνομ.* Montf. l. c. ad II Reg. III, 8, reliquis interpretibus tribuit lectionem Ἰεσβαάλ.

(89) *Τὰς — πόλιν.* Scilicet οἱ Ο' nomen מַחֲנַיִם habuerunt pro nomine urbis, idque interpretati sunt Μαναέμ.

persequentem, benigne admodum et amice admonuit [v], ut iram suam effunderet in aliquem alium ex fugientibus militibus: ac ne hunc quidem ut perimeret, sed solum arma caperet suasit, ut sui laboris aliquem fructum haberet. Cum autem vidisset eum non parere, placide ei est minatus: « Recede a me, ne te humi prosternam: et quomodo attollam faciem meam ad Joabum fratrem tuum [v]? » Postquam autem vidit eum cædis suæ esse avidum, eum posteriori cuspide lanceæ confodiens, et cursum repressit, et vitam ei abstulit.

A παρῄνεσε τὸν θυμὸν εἰς ἄλλον τινὰ κατακενῶσαι [10] τῶν φευγόντων στρατιωτῶν, καὶ οὐδὲ τοῦτον ἀνελεῖν, ἀλλὰ μόνον [11] λαβεῖν τὴν σκευὴν παρηγγύησεν· ἵνα ἔχῃ τινὰ τοῦ πόνου καρπόν. Ἀπειθοῦντα δὲ ἰδὼν, ἠμέρως ἠπείλησεν, « Ἀπόστηθι [12] ἀπ' ἐμοῦ, ἵνα μὴ πατάξω σε εἰς τὴν γῆν· καὶ πῶς ἀρῶ τὸ πρόσωπόν μου πρὸς Ἰωὰβ τὸν ἀδελφόν σου; » Ἐπειδὴ δὲ εἶδε τῆς αὐτοῦ [13] σφαγῆς ὀρεγόμενον, τῷ σαυρωτῆρι πλήξας, καὶ τὸν δρόμον ἔπαυσε, καὶ τὴν ζωὴν προσαφείλετο [14].

INTERR. X.

Quomodo est intelligendum: « Num ad victoriam comedet gladius [x]? »

Abenneris fugientes milites confugerunt in quemdam collem. Joab autem cum suis parabat eos aggredi. Rursus ergo Abenner prudenter et placide belli mutationes duci in memoriam revocavit. Hoc enim illa significant: « Num ad victoriam comedet gladius? nescis acerbum esse futurum finem? Et quousque non dicis populo ut revertatur a persequendis fratribus suis? » Et cognationem in memoriam revocavit, ut odium reprimeret, et belli mutationes commemoravit: sæpe enim vincuntur qui vincunt, et qui persequuntur fugiunt. Alioqui non est æquum, inquit, ut qui vincunt, fugam cernentes, **409** interitum victis afferre studeant: hoc enim significat illud: « Num ad victoriam comedet gladius? » His cessit verbis, et canens receptui, repressit persecutionem.

ΕΡΩΤ. Γ' [15].

Πῶς νοητέον, « Μὴ εἰς νῖκος (90) καταφάγεται ἡ ῥομφαία· »

Οἱ τοῦ Ἀβεννὴρ στρατιῶται φεύγοντες εἴς τινα
B λόφον κατέφυγον. Ὁ δὲ Ἰωὰβ σὺν τοῖς ὑπηκόοις προσβαλεῖν ἐπεχείρει. Πάλιν τοίνυν συνετῶς καὶ πράως ὁ Ἀβεννὴρ ἀνέμνησε τὸν ἀρχιστράτηγον [16] τῶν τοῦ πολέμου μεταβολῶν. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ [17], « Μὴ εἰς νῖκος καταφάγεται ἡ ῥομφαία; οὐκ οἶδας, ὅτι πικρὰ τὰ ἔσχατα, καὶ ἕως πότε οὐ μὴ εἴπῃς τῷ λαῷ ἀποστρέφειν ἀπὸ ὄπισθεν τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν; » Καὶ τῆς συγγενείας ἀνέμνησεν, ἵνα τὴν δυσμένειαν παύσῃ, καὶ τῶν πολέμων ἐδήλωσε [18] μεταβολάς· πολλάκις [19] γὰρ οἱ νικῶντες ἡττῶνται, καὶ οἱ διώκοντες φεύγουσιν. Ἄλλως τε οὐδὲ δίκαιόν φησι τοὺς νικῶντας [20] θεασαμένους τροπὴν πανωλεθρίαν ἐπαγαγεῖν τοῖς ἡττημένοις ζητεῖν· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ « Μὴ εἰς νῖκος καταφάγεται ἡ ῥομφαία; » Τούτοις εἶξε τοῖς λόγοις ὁ Ἰωάβ· καὶ τῇ σάλπιγγι σημάνας,
C τὴν δίωξιν ἔπαυσεν.

INTERR. XI.

Cum lex prohibeat ne mulier quæ discedit a viro, et conjungitur alii, revertatur ad priorem maritum, quomodo beatus David in animum induxit ad se recipere Melcholem, quæ nupserat alteri [y]?

Lex jussit ne ea quæ a viro erat dimissa, et alii conjuncta, reverteretur ad priorem maritum. Hoc enim Deus significavit etiam per Jeremiam prophetam. Sic enim dixit: « Si vir dimittat uxorem suam, et vadat, et facta sit uxor alterius, nunquid revertens revertetur ad eum amplius? nonne polluta polluetur mulier illa? Tu autem fornicata es cum multis pastoribus, et reversa es ad me, dicit Dominus [z]. » Sed rex David non dimiserat Melcholem: sed pater illius eam inique abductam a conjuge, alii dederat. Vis ergo erat, non matrimo-

ΕΡΩΤ. ΙΑ'.

Τοῦ νόμου διαγορεύοντος, τὴν ἀφισταμένην τοῦ ἀνδρὸς γυναῖκα, καὶ ἑτέρῳ συναπτομένην, μὴ ἐπανιέναι πρὸς τὸν πρότερον ἄνδρα, πῶς ὁ μακάριος [21] Δαβὶδ ἠνέσχετο τὴν Μελχὸλ πάλιν λαβεῖν [22] γημαμένην ἑτέρῳ;

Ὁ νόμος ἐκέλευσε [23] τὴν παρὰ τοῦ ἀνδρὸς ἀπολυθεῖσαν [24], καὶ συναφθεῖσαν ἑτέρῳ, μὴ ἀναστρέφειν πρὸς τὸν πρότερον ἄνδρα [25]. Τοῦτο γὰρ [26] καὶ διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου δεδήλωκεν ὁ Θεός. Ἔφη δὲ οὕτως· « Ἐὰν ἀπολύσῃ ἀνὴρ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ πορευθῇ, καὶ γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ, μὴ ἀνακάμπτουσα ἀνακάμψει πρὸς αὐτὸν ἔτι; οὐ μιαινομένη μιανθήσεται ἡ γυνὴ ἐκείνη; Σὺ δὲ ἐξεπόρνευσας εἰς ποι-
D μένας πολλούς, καὶ ἀνέκαμπτες πρός με, λέγει Κύριος. » Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς [27] Δαβὶδ οὐχ ἀπολελύκει τὴν Μελχόλ· ὁ δὲ ἐκείνης πατὴρ παρανόμως αὐτὴν τοῦ

[v] II Reg. II, 22. [x] ibid. 26. [y] II Reg. III, 14. [z] Jerem. III, 1.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[10] Utroque loco κενῶσαι. [11] cod. β μόνον om. [12] cat. repetit ἀπόστηθι. [13] cod. β αὐτοῦ om. [14] cat. et cod. β προσαφεῖλεν [15] Qu. 10 initium usque ad ἡ ῥομφαία, p. 409, exstat in cat. p. 505, ad cap. II, 26. Reliqua vid. ib. p. 506, ad vers. 27, 28. [16] cod. β τὸν ἀντιστράτηγον. [17] cat. p. 505 et cod. α ὁ λόγος δηλοῖ. [18] cat. l. c. τὰς ἀνελπίστους ἐδήλωσε. [19] cod. β πολλάκις — φεύγουσιν om. [20] τοὺς νικ. — ζητεῖν. cod. β τοὺς νικῶντας πανωλεθρίας τρόπον ἐπάγειν. [21] cod. β μακάριος om. [22] cod. β ἀναλαβεῖν. [23] cat. et cod. β ἐκέλευσε om. [24] Utroque loco ἀπολυομένην. Deinde in cat. συναπτομένην. [25] μὴ ἐπὶ τὸν πρότερον ἀναστρέφειν ἐθέσπισε. Ita fere cod. β. [26] cod. β τοῦτο γὰρ — λέγει Κύριος om. [27] ἀλλ' ὁ βασιλ. — ἑτέρῳ cod. β τὴν δὲ Μελχὸλ οὐχ ὁ ἀνὴρ, ἀλλ' ὁ πατὴρ παρανόμως διαστήσας τοῦ ἀνδρὸς ἑτέρῳ βίᾳ ἐδεδώκει.

NOTÆ

(90) *Εἰς νῖκος*. Rectius h. l. Hebr. לָנֶצַח vertitur εἰς τέλος.

ὁμοζύγου ἀποστήσας, ἐδεδώκει ἑτέρῳ. Βίᾳ τοίνυν, A οὐ γάμος ἦν ἡ πρὸς ἐκεῖνον συνάφεια[28]. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἔφη· « Ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίζει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ. » Ἄκουσα δὲ αὕτη συνήφθη ἑτέρῳ. Οὐ τοίνυν[29] Δαβὶδ παρέβη τὸν νόμον, ἀλλ᾽ ὁ ταύτην ἑτέρῳ συνάψας. Οὐδὲ γὰρ γάμος ὁ παρανόμως γεγενημένος· τῇ δὲ τοῦ πατρὸς βίᾳ συγγνοὺς ὁ Δαβὶδ ἀνέλαβε τὴν γυναῖκα.

nium, ª ea quæ cum illo facta erat conjunctio. Hoc enim etiam divinus dixit Apostolus : « Vivente ergo viro vocabitur adultera, si jungatur alteri viro [a]. » Ista autem invita conjuncta fuerat alteri. David ergo non est legem transgressus : sed qui eam conjunxit alteri. Neque enim matrimonium fuit quod præter leges contractum. Violentiæ autem patris ignoscens David, rursus accepit uxorem.

ΕΡΩΤ. ΙΒ'[30].

Τίνος ἕνεκα τὸν Ἀβεννὴρ ἀνεῖλεν ὁ Ἰωάβ;

Πρόφασιν μὲν ἔσχε τοῦ Ἀσαὴλ τὴν σφαγήν· ἀληθῆ δὲ αἰτίαν, τὸν φθόνον. Ἤδει γὰρ ὡς τῆς στρατηγίας ἐκείνης ἀξιωθήσεται[31], πάντα τῷ βασιλεῖ προσάγων τὸν Ἰσραήλ. Ἡ φιλαρχία τοίνυν αὐτὸν B εἰς τὴν μιαιφονίαν καθώπλισεν[32]· ὁ δὲ τὰ πάντα ἄριστος βασιλεὺς[33], καὶ τὸν ἀδίκως ἀνῃρημένον ἐθρήνησε, καὶ τὸν ἀδίκως ἀνῃρηκότα πολλαῖς ὑπέβαλε καὶ παντοδαπαῖς[34] ἀραῖς. « Ἀθῷος γάρ, φησίν, ἐγώ, καὶ ἡ βασιλεία μου ἀπὸ Κυρίου, ἀπὸ τοῦ νῦν, καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. Αἷμα Ἀβεννὴρ υἱοῦ Νὴρ ἐπὶ κεφαλὴν Ἰωάβ, καὶ ἐπὶ πάντα τὸν οἶκον αὐτοῦ· καὶ μὴ ἐκλίπῃ ἐκ τοῦ οἴκου Ἰωὰβ γονοῤῥυής, καὶ λεπρός, καὶ κρατῶν σκυτάλην, καὶ πίπτων ἐν ῥομφαίᾳ, καὶ ἐλαττούμενος ἄρτων. » Γονοῤῥυὴς δὲ καὶ λεπρὸς κατὰ τὸν νόμον ἀκάθαρτος[35], καὶ τῆς κοινῆς πολιτείας κεχωρισμένος. Σκυτάλῃ δὲ χρῶνται οἱ σῶμα πεπηρωμένοι. Ὅθεν ὁ Ἀκύλας *τυφλὸν* τὸν τοιοῦτον ὠνόμασεν (91). Ἐπηράσατο τοίνυν τῷ ἐκείνου γένει, παντοδαπὴν ἀσθένειαν σώματος, πενίαν ἐσχάτην, τὴν C διὰ ξίφους σφαγήν[36]· καὶ μέντοι καὶ τελευτῶν αὐτὸν ἀναιρεθῆναι προσέταξεν[37].

INTERR. XII.

Qua de causa Joab occidit Abennerem [b]?

410 Prætextum quidem habebat cædem Azaelis, veram autem causam, invidiam. Sciebat enim fore ut ille præesset exercitui, qui universum Israelem adducebat ad regem. Imperandi ergo desiderium eum armavit ad cædem committendam. Rex autem plane optimus, et eum luxit qui injuste fuerat interfectus, et eum qui injuste interfecerat multis omnium generum subjecit exsecrationibus : « Innocens ego, inquit, et regnum meum coram Domino, ab hoc inde tempore usque in sæculum. Sanguis Abneris filii Ner veniat super caput Joabi, et super omnem domum ejus : et ne deficiat ex domo Joabi laborans profluvio seminis, et leprosus, et baculo innitens, et cadens gladio, et egens panibus [c]. » Seminis autem profluvio laborans, et leprosus, ex lege est immundus, et separatus a communi conversatione. Baculo autem utuntur qui sunt mutilato corpore. Unde Aquila talem nominavit *cæcum*. Imprecatus est ergo illius generi omne genus imbecillitatum corporis, paupertatem extremam, per gladium occisionem. Enimvero moriens jussit etiam ut perimeretur.

ΕΡΩΤ. ΙΓ'.

Τί ἐστιν· « Εἰ κατὰ θάνατον Νάβαλ (92) *ἀποθανεῖται Ἀβεννήρ;* »

Ἐκεῖνος, φησίν, ὡς ἀπηνής, καὶ ἄδικος, καὶ ἀχάριστος, μάλα δικαίως ὑπεβλήθη θεηλάτῳ πληγῇ. Ὁ δὲ Ἀβεννήρ, καὶ ἐν συμβουλαῖς[38] ἴσος, καὶ ἐν πολέμοις ἀνδρεῖος. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν· « Αἱ χεῖρές σου οὐκ ἐδέθησαν, οὐδὲ οἱ πόδες σου[39] ἐν πέδαις· ἐνώπιον υἱοῦ ἀδικίας ἔπεσας. » Οὐ παραταττόμενος, φησίν, ἡττήθης, καὶ ὡς δορυάλωτος[40] ἐπεδήθης· ἀλλ᾽ ὑπόκρισίς σοι φιλίας ἐπήνεγκε τὴν πληγήν. Ὁ μὲν οὖν D

INTERR. XIII.

Quid est : « An secundum mortem Nabalis morietur Abenner [d]? »

Ille, inquit, tanquam sævus, et injustus, et ingratus, jure a Deo immissa morte fuit affectus. Abenner autem et in consiliis æquus erat, et in bello fortis. Hoc enim subjunxit : « Manus tuæ non fuerunt ligatæ, neque pedes tui in compedibus. Coram filio iniquitatis cecidisti [e]. » Non **411** in acie, inquit, es superatus, et tanquam bello captus es ligatus : sed simulatio amicitiæ tibi vulnus intu-

[a] Rom. VII, 3. [b] II Reg. III, 27. [c] ibid, 28, 29. [d] ibid. 33. [e] ibid. 34.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[28] βία—συνάφεια. cod. β οὐ γάμος τοίνυν ἡ παρανομία αὕτη ἦν. [29] οὐ τοίνυν—γυναῖκα. Ib. συγγνώμης δὲ τὴν γυναῖκα ἀξίαν ἔκρινεν ὁ Δαβίδ, ὡς τῇ τοῦ πατρὸς ἀνάγκῃ καὶ βίᾳ ὑπαχθεῖσαν. [30] Qu. 12 initium usque ad καθώπλισεν exstat in cat. p. 509, ad cap. II, 15–27. Reliqua vid. p. 510, ad vers. 28, 29. [31] cat. p. 509 et cod. β ὡς τῆς στρατηγικῆς ἄξιος νομισθήσεται τιμῆς. [32] Utroque loco ἐξώπλισεν. [33] Utroque loco ὁ δὲ βασιλεὺς ἄριστος ὤν. [34] cod. β καὶ παντοδαπαῖς om. [35] cat. et cod. β ἀκάθαρτοι, et deinde κεχωρισμένοι. [36] cod. β' ἐπηρ. τοίν. τῷ ἐκ. γένει ταῦτα· καὶ πενίαν ἐσχάτην, καὶ διὰ ξίφους σφαγήν. [37] cat. et cod. β ὕστερον δὲ καὶ τοῦτον ἀναιρεθῆναι προσέταξεν. [38] cat. p. 511. συμβολοίοις. [39] cod. β σου om. [40] cat. et cod. β οὐδ' ὡς δορυάλ.

NOTÆ.

(91) *Γνοῤῥυής — ὠνόμασεν*. Similem observationem e Procopio attulit Montf. l. c. t. I, p. 322, ubi tamen alia legitur Aquilæ versio.

(92) *Εἰ — Νάβαλ*. Præeuntibus fere omnibus interpr. Græcis Noster vocem נָבָל II Reg. III, 33, habuit pro nomine proprio.

lit. Atque rex quidem dolore motus est lamentatus, lamentatio autem auxit populi benevolentiam.

INTERR. XIV.

Cur post nefariam cædem non interfecit Joabum?

Ipse verbis his ostendit: « Isti enim, inquit, viri filii Sarviæ sunt me duriores [f]. » Unde eos tradidit Deo: « Reddat, inquit, Dominus facienti mala, secundum malitiam ejus [g]. » Nam ubi est ei facile justa uti ira, nulla utitur dilatione. Protinus scilicet eos qui Memphibosthen occiderant, et ejus caput attulerant, extremis membris mutilatos egit in crucem [h], licet existimarent se universum Israelis regnum ad eum adducere illius cæde, qui rex illorum erat. Atque illos quidem sic necavit, caput autem inimici honorifice tradidit sepulturæ.

INTERR. XV.

Quamobrem fuit David ter unctus?

Per Samuelem regiam adeptus est unctionem. Populi autem electiones historia appellat unctiones. Nam prior quidem eum elegit tribus Juda. Septem autem post annos aliæ quoque tribus eum regem susceperunt. Hoc autem ostendit quoque historia: « Et ungunt Davidem regem super omnem Israelem [i] » Deinde subjunxit: « Triginta annorum erat David, cum ipse regnaret, et regnavit quadraginta annos. In Hebron super Judam annos septem et menses sex, et in Hierosolyma triginta duo annos et menses sex regnavit super omnem Israelem et Judam [j]. »

412

INTERR. XVI.

Quomodo est intelligendum illud: « Omnis qui ferit Jebusæum, tangat pugione [k]? »

Quidam Hebræus dixit, illud: « Omnis qui ferit Jebusæum, tangat in pugione, » Aquilam edidisse: « Tangat in scatebra; » hoc dicens, quod David parcens muris civitatis, jusserit militibus per aquæductum ingredi civitatem. Jebusæi enim usque ad illud tempus tenebant Hierosolymam. Cum primum itaque bellum cessasset intestinum, adversus eos primum rex duxit exercitum. Illi vero contemnentes exercitum, corpore mancis ac mutilis super muros collocatis, jusserunt irridere, et dicere fore

A βασιλεὺς ἀλγήσας ἐθρήνησεν· ὁ δὲ θρῆνος τοῦ λαοῦ τὴν εὔνοιαν ηὔξησεν.

ΕΡΩΤ. ΙΔ' [41].

Τί δήποτε μετὰ τὴν ἄδικον σφαγὴν οὐκ ἀνεῖλε τὸν Ἰωάβ;

Αὐτὸς ἐν τοῖς λόγοις δεδήλωκεν· « Οὗτοι γάρ, φησίν, οἱ ἄνδρες οἱ υἱοὶ Σαρουΐα σκληρότεροί μοι εἰσίν. » Ὅθεν αὐτοὺς τῷ Θεῷ παραδέδωκεν· « Ἀνταποδῴη Κύριος τῷ ποιοῦντι πονηρὰ [42] κατὰ τὴν κακίαν αὐτοῦ. » Ἔνθα γὰρ αὐτῷ ῥᾴδιον χρήσασθαι [43] τῷ δικαίῳ θυμῷ, οὐδεμίαν ποιεῖται φειδώ. Αὐτίκα γοῦν τοὺς τὸν Μεμφιβοσθὲ πεφονευκότας, καὶ τὴν ἐκείνου κομίσαντας κεφαλήν, ἀκρωτηριάσας ἐσταύρωσε, καίτοι νενομικότας [44] πᾶσαν αὐτῷ προσάγειν τοῦ Ἰσραὴλ B τὴν βασιλείαν τῇ τοῦ βασιλεύσαντος ἐκείνων σφαγῇ [45]. Ἀλλ' ἐκείνους μὲν οὕτως ἀνεῖλε· τὴν δὲ τοῦ δυσμενοῦς κεφαλὴν ἐντίμως [46] ταφῇ παρέδωκεν.

ΕΡΩΤ. ΙΕ'.

Τίνος χάριν ὁ Δαβὶδ τρίτον ἐχρίσθη,

Τῆς μὲν [47] βασιλικῆς χρίσεως διὰ τοῦ Σαμουὴλ ἠξιώθη· τὰς δὲ τοῦ λαοῦ χειροτονίας χρίσεις ἡ ἱστορία καλεῖ. Προτέρα μὲν γὰρ αὐτὸν [48] ἐχειροτόνησεν ἡ Ἰούδα [49] φυλή. Ἑπτὰ δὲ ἔτεσιν ὕστερον καὶ ἄλλαι [50] φυλαὶ κατεδέξαντο [51] βασιλέα. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἱστορία δεδήλωκε· « Καὶ χρίουσι τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα ἐπὶ πάντα τὸν Ἰσραήλ. » Εἶτα ἐπήγαγε· « Τριάκοντα ἐτῶν Δαβὶδ ἐν τῷ βασιλεύειν αὐτόν, καὶ τεσσαράκοντα ἔτη ἐβασίλευσεν· ἐν Χεβρὼν καὶ ἐπὶ C Ἰούδαν ἔτη ἑπτὰ μῆνας ἕξ· καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ [52] τριάκοντα καὶ δύο ἔτη καὶ μῆνας ἕξ, ἐπὶ πάντα Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδαν. »

ΕΡΩΤ. ΙϚ' [53].

Πῶς νοητέον τό, « Πᾶς ὁ τύπτων Ἰεβουσαῖον ἀπτέσθω ἐν παραξιφίδι. »

Ἑβραῖός τις [54] εἶπε τό, « Πᾶς τύπτων Ἰεβουσαῖον ἀπτέσθω ἐν παραξιφίδι, » ἐκδεδωκέναι τὸν Ἀκύλαν, « Ἀπτόμενος ἐν τῷ κρουνῷ (93)· » τοῦτο λέγων, ὅτι φειδόμενος ὁ Δαβὶδ τοῦ τείχους τῆς πόλεως, διὰ τοῦ ὁλκοῦ τοῦ ὕδατος ἐπέταττε τοῖς ὁπλίταις εἴσω παρελθεῖν τῆς πόλεως. Οἱ γὰρ [55] Ἰεβουσαῖοι μέχρις ἐκείνου τοῦ καιροῦ [56] κατεῖχον τὴν Ἱερουσαλήμ. Παραυτίκα [57] γοῦν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου παυσαμένου, κατὰ τούτων ἐστράτευσε πρῶτον ὁ βασιλεύς. Ἐκεῖνοι δὲ D καταφρονοῦντες τῆς στρατιᾶς [58], τοὺς τὸ σῶμα πε-

[f] II Reg. III, 39. [g] ibid. [h] II Reg. IV, 12. [i] II Reg. V, 3. [j] ibid. 4. [k] ibid. 8.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[41] Qu. 14 initium usque ad φειδώ exstat in cat. p. 512, ad cap. III, 39. Reliqua vid. ib. p. 514, ad cap. IV, 8-12. [42] cat. et cod. β τὰ πονηρά. [43] cod. β ῥᾴδιον τίσασθαι. [44] cat. et cod. β νενομικ. διὰ τῆς ἀναιρέσεως ἐκείνου. [45] Utroque loco om. τῇ τοῦ — σφαγῇ. [46] cod. β ἐντίμως. [47] cod. β μὲν et χρίσεως om. [48] cod. β γὰρ αὐτὸν om. [49] cod. α τοῦ Ἰούδα. [50] cod. β αἱ ἄλλαι. [51] cod. β κατέδειξαν. [52] cat. p. 516 ἐν Ἱερουσ. et mox καὶ δύο om. [53] Qu. 16 tribus constat partibus. 1) Initium usque ad γεγεν. ἀπόφασιν exstat in cat. p. 517, ad cap. V, 7, 8. 2) νενικηκὼς — τ. οἶκον αὐτοῦ vid. ib. p. 518, ad vers. 9. 3) εἶτα διδ. et rel. vid. ib, pag. 535, ad vers. 20-27. [54] cod α et β Ἑβραῖος — παρελθ. τ. πόλεως om. [55] Utroque loco γὰρ om. [56] cod. β τοῦ καιροῦ om. [57] παραυτίκα — ὁ βασιλ. cod. β μετὰ δὲ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον αὐτίκα στρατεύει κατ' αὐτῶν ὁ βασιλεύς. [58] cod. β καταφρ. τ. στρατ. om.

NOTÆ.

(93) *Ἑβραῖος — κρουνῷ.* Hæc per compendium sed sine auctoris nomine exhibentur in scholio apud Bosium ad II Reg. V, 8, ubi etiam leg. κρουνῷ, pro quo Montf. p. 323. habet κρουνισμῷ.

πειρωμένους ἐπὶ τὸ τεῖχος ἀναβιβάσαντες ἐπιτωθάζειν ἐκέλευον, καὶ λέγειν, ὡς οὐκ εἰσελεύσεται Δαβὶδ εἰς τὴν πόλιν. Ἑλὼν τοιγαροῦν τὴν ἀκρόπολιν· ταύτην γὰρ λέγει περιοχήν· ἤλαυνε κατακράτος τοὺς πολεμίους, εἰς ἀνδρείαν παραθήγων τοὺς στρατιώτας, καὶ πάντας ἄρδην κατακοντίζειν κελεύων, κατὰ τὴν ἀρχῆθεν τοῦ Θεοῦ γεγενημένην ἀπόφασιν. Νενικηκὼς δὲ, καὶ τῶν ἀλλογενῶν ἐλευθερώσας τὴν πόλιν, Δαβὶδ αὐτὴν προσηγόρευσε πόλιν. Οὕτω δὲ τὴν Σιὼν ὀνομάζει, τουτέστι τὴν ἄνω πόλιν. Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἱστορία φησί· « Καὶ ἐκάθισε Δαβὶδ ἐν τῇ περιοχῇ, καὶ ἐκλήθη αὕτη ἡ πόλις Δαβίδ. Καὶ ᾠκοδόμησε τὴν πόλιν κύκλῳ ἀπὸ τῆς ἄκρας, καὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ (94). » Εἶτα διδάσκει καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ συμμαχίαν· « Καὶ ἐπορεύετο Δαβὶδ πορευόμενος, καὶ μεγαλυνόμενος, καὶ Κύριος παντοκράτωρ μετ' B αὐτοῦ. » Οὗτος δὲ ὁ λόγος τῶν τὸ πανάγιον Πνεῦμα σμικρύνειν πειρωμένων [59] ἐλέγχει τὴν βλασφημίαν. Κύριος γὰρ παντοκράτωρ ὠνομάσθη πολλάκις [60].

A ut David non ingrediatur civitatem. Cum itaque cepisset arcem (eam enim dicit periochen), summis viribus urgebat hostes, milites incitans ad strenue pugnandum, et jubens ut omnes telis confoderent, juxta latam quondam a Deo sententiam. Parta autem victoria, cum ab alienigenis liberasset civitatem, appellavit eam civitatem David. Ita autem nominat Sionem, nempe superiorem civitatem. Hoc enim quoque dicit historia: « Et sedit David in arce, et ea vocata est civitas David. Et ædificavit civitatem in orbem a vertice, et domum suam [l]. » Deinde docet etiam Dei auxilium: « Et ambulabat David ambulans et magnificatus, et Dominus omnipotens erat cum eo [m]. » Hoc autem dictum **413** redarguit blasphemiam eorum qui conantur deprimere Spiritum sanctum. Dominus enim omnipotens sæpe nominatus est.

ΕΡΩΤ. ΙΖ'.

Κοιλάδα Τιτάνων τίνα λέγει;

Τοὺς γίγαντας καὶ *Τιτᾶνας* ὠνόμαζον· ὁ δὲ Ἑβραῖος *Ῥαφαεὶμ* αὐτοὺς κέκληκεν. Ἔσχε δὲ τοιούτους ἄνδρας καὶ ἡ Χεβρὼν, καὶ ἡ Γέθ· καὶ ἐκ τούτων ἦν καὶ ὁ Γολιὰθ, καὶ ἄλλοι τινὲς, ὧν ὁ συγγραφεὺς ἐμνήσθη τῶν ἀριστέων [61], τοῦ Δαβὶδ τὰς ἀνδραγαθίας συγγράφων. Εἰκὸς τοίνυν ἐν τῷδε τῷ χωρίῳ πάλαι τινὰ τούτων γενέσθαι παράταξιν, καὶ λαβεῖν ἐκ τούτων τὴν ἐπωνυμίαν τὸν τόπον.

INTERR. XVII.

Quamnam dicit vallem Titanum [n]?

Gigantes appellabant etiam *Titanes*. Hebræus autem eos vocavit *Raphaim*. Habebat autem viros ejusmodi et Hebron, et Geth, et ex iis etiam fuit Goliath, et aliqui alii viri fortes, quorum meminit scriptor, cum describit præclara facinora Davidis. Est ergo verisimile, fuisse olim in hoc loco aliquam eorum aciem et ex ea locum accepisse cognomen.

ΕΡΩΤ. ΙΗ'.

C

Τί δήποτε ποτὲ μὲν κελεύει τῷ Δαβὶδ ὁ Θεὸς συμπλακῆναι τοῖς ἀλλοφύλοις, ποτὲ δὲ κωλύει;

Ὡς πάνσοφος παιδοτρίβης αὐτὸν γυμνάζει πρὸς ἀρετὴν, καὶ πείθει μὴ τῇ οἰκείᾳ δυνάμει θαῤῥεῖν, ἀλλὰ τὴν αὐτοῦ προσμένειν ἐπικουρίαν. Ὅθεν αὐτῷ καὶ σημεῖα δίδωσι τῆς οἰκείας ἐπιφανείας. « Ὅταν γὰρ ἴδῃς, φησὶν, αὐτομάτως ἀνέμου δίχα τὰ ἄλση κινούμενα (95), τότε κατάβηθι εἰς τὸν πόλεμον· ὅτι τότε ἐξελεύσεται Κύριος ἔμπροσθέν σου τύπτειν ἐν τῷ πολέμῳ τοὺς ἀλλοφύλους. »

INTERR. XVIII.

Quamobrem aliquando quidem jubet Deus Davidi ut manus conserat cum alienigenis, aliquando vero prohibet?

Ut sapientissimus doctor eum in virtute exercet, et suadet ne suis fidat viribus, sed ejus exspectet auxilium. Unde etiam dat ei signa sui adventus: « Nam quando, inquit, videris silvas sua sponte moveri absque vento, tunc descende ad bellum, quia tunc egredietur Dominus ante te, ad feriendos in bellum alienigenas [o]. »

ΕΡΩΤ. ΙΘ'.

Τίνος ἕνεκεν ὁ Ὀζᾶν θεηλάτῳ πληγῇ ἐτελεύτησεν;

Τινὲς μὲν προπετείας αὐτὸν δοῦναι δίκας εἶπον, D

INTERR. XIX.

Quam ob causam mortuus est Ozan plaga a Deo immissa [p]?

Quidam dicunt eum dedisse pœnas suæ temeri-

[l] II Reg. v, 9. [m] ibid. 10. [n] ibid., 18, 22. [o] ibid. 24. [p] II Reg. vi, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[59] cod. β σμικρ. βουλομένων. [60] cod. β post πολλάκις addit: Ἑβραῖός τις φησι, τὸν Ἀκύλαν ἐκδεδωκέναι ἀντὶ *Πᾶς τύπτων Ἰεβουσαῖον ἁπτέσθω ἐν παραξιφίδι*, ἁπτόμενος ἐν κρουνῷ· τοῦτο λέγων, ὅτι φειδόμενος Δαβὶδ τοῦ τείχους τῆς πόλεως, διὰ τοῦ ὁλκοῦ τοῦ ὕδατος ἐπέταττε τοῖς ὁπλισταῖς εἴσω παρελθεῖν τῆς πόλεως. Fere eadem sunt cum illis, quæ in codice illo ab initio quæstionis desunt. [61] cod. β τῶν ἀριστέων om. Sequitur τὰς ἀνδραγαθίας συγγράφων τοῦ Δαβίδ.

NOTÆ.

(94) *Τὸν οἶκον αὐτοῦ*. Rectius a Symmacho l. c. vox בַּיְתָה vertitur ἔσω.

(95) *Ὅταν—κινούμενα*. Hæc aliena sunt a textu Hebr. l. c.

tatis, ut qui tentaverit arcæ opem ferre, quæ cum universum populum tueretur, non egebat auxilio aliorum. Josephus autem dicit quod luit pœnas, propterea quod, cum non esset Levita, ausus sit arcam tangere. Est autem perspicuum hoc esse falsum: **414** erat enim filius Aminadabi, cui arcam dederunt Bethsamitæ, dimissam ab alienigenis. Is autem erat ex tribu Levitica, ut historia ipsa docet: « Sanctificavit enim, inquit, filium suum Eleazar, ut custodiret arcam testamenti Domini [q]. » Quod autem hic quoque esset illius Aminadab, docet historia: « Et imposuerunt arcam Dei in currum novum, et sustulerunt eam ex domo Aminadabi, quæ erat in colle, et Ozan, et fratres ejus, filii Aminadab, ducebant currum cum arca Dei; et Ozan et fratres ejus ambulabant ante et a lateribus arcæ [r]. » Non erat ergo ex alia tribu, ut dicit Josephus, sed etiam erat Levita. Sed neque luit pœnas propter temeritatem. Inclinato enim plaustro, manum applicare oportebat. Sed alterius delicti luit pœnas. Nam cum Deus jussisset ut sacerdotes arcam suis ferrent humeris, præter legem eam tulerunt in plaustro. Hoc autem eos fefellit, quod ea sic emissa ab alienigenis nemini nocuisset. Sed oportebat considerare, quod neque legem noverant alienigenæ, neque aderant sacerdotes, ut convenienter legi eam portarent. Quod autem hoc sit verum, docent ea quæ sequuntur. Nam cum cecidisset Ozan, rex veritus non tulit arcam in regiam, ubi divinum construxerat tabernaculum, sed in domum Abeddara. Postquam autem vidit domum illam tribus **415** mensibus repletam omnis generis benedictione, statim eam transtulit in regiam, non usus plaustro, sed sacerdotibus, legi convenienter. « Erant enim, inquit, cum eo tollentes arcam Domini septem chori, et victima vituli et agni: et David pulsabat instrumenta harmonica coram Domino. Erat autem ipse indutus veste eximia [s]: » ita autem nominavit vestem variam. Apertius autem hoc docuit liber Paralipomenon. « Tulerunt enim, inquit, arcam, sicut jussit Moses, juxta sermonem Domini Dei Israelis, et vectibus eam portabant super humeris [t], juxta scripturam. »

ὡς ἐπαμῦναι πειραθέντα τῇ κιβωτῷ, ἣ παντὸς τοῦ λαοῦ[62] προστατεύουσα, τῆς ἑτέρων[63] ἐπικουρίας οὐκ ἔχρῃζεν. Ἰώσηπος δέ φησιν, ἐπειδὴ Λευΐτης οὐκ ὢν ἐτόλμησεν ἅψασθαι τῆς κιβωτοῦ, τὴν τιμωρίαν ἐδέξατο· τοῦτο δὲ ψευδὲς ἄντικρυς· τοῦ γὰρ Ἀμιναδὰβ ἦν υἱὸς, ᾧ παρέδοσαν τὴν κιβωτὸν οἱ ἐν Βεθσάμοις, ἀφεθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων[64]· τῆς δὲ Λευιτικῆς ἦν οὗτος φυλῆς· καὶ τοῦτο ἡ ἱστορία διδάσκει· « Καὶ ἡγίασε γάρ, φησί, τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἐλεάζαρ, φυλάσσειν τὴν κιβωτὸν διαθήκης[65] Κυρίου. » Ὅτι δὲ καὶ οὗτος τοῦ Ἀμιναδὰβ ἦν υἱὸς, ἡ ἱστορία διδάσκει· « Καὶ ἐπεβίβασαν τὴν κιβωτὸν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἅμαξαν καινὴν, καὶ ἦραν αὐτὴν ἐκ τοῦ οἴκου Ἀμιναδὰβ τοῦ ἐν τῷ βουνῷ· καὶ Ὀζᾶν, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ (96), οἱ υἱοὶ Ἀμιναδὰβ, ἦγον τὴν ἅμαξαν σὺν τῇ κιβωτῷ τοῦ Θεοῦ. Καὶ Ὀζᾶν, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπορεύοντο ἔμπροσθεν[66], καὶ ἐκ πλαγίων (97) τῆς κιβωτοῦ. » Οὐκ ἐξ ἄλλης τοιγαροῦν ἦν φυλῆς, ὡς ὁ Ἰώσηπος ἔφη, ἀλλὰ καὶ Λευΐτης ἦν. Οὔτε μὴν διὰ προπέτειαν τὴν τιμωρίαν ἐδέξατο. Κλιθείσης γὰρ τῆς ἁμάξης, ἐχρῆν[67] προσερεῖσαι τὴν χεῖρα· ἀλλ' ἑτέρας παρανομίας ἔτισε δίκας. Τοῦ γὰρ Θεοῦ προστεταχότος[68] τοὺς ἱερεῖς ἐπ' ὤμων φέρειν τὴν κιβωτὸν, παρὰ τὸν νόμον ἐφ' ἁμάξης ἐκόμισαν. Ἐξηπάτησε δὲ αὐτοὺς τὸ παρὰ τῶν ἀλλοφύλων οὕτως ἐκπεμφθεῖσαν μηδένα λυμήνασθαι. Ἀλλ' ἐχρῆν συνιδεῖν, ὡς οὔτε τὸν νόμον ᾔδεισαν οἱ ἀλλόφυλοι, καὶ ἱερεῖς οὐ παρῆσαν, ἵνα κατὰ τὸν νόμον αὐτὴν μετενέγκωσιν. Ὅτι δὲ τοῦτο ἀληθὲς, τὰ ἑξῆς διδάσκει. Τοῦ γὰρ Ὀζᾶν πεπτωκότος, δείσας ὁ βασιλεὺς οὐκ εἰς τὰ βασίλεια τὴν κιβωτὸν ἐξενήνοχεν[69], ἔνθα καὶ τὴν θείαν κατεσκευάκει σκηνὴν, ἀλλ' εἰς τὸν οἶκον Ἀβεδδαρά (98). Ἐπειδὴ δὲ εἶδε παντοδαπῆς εὐλογίας ἐν τρισὶ μησὶ τὴν οἰκίαν πλησθεῖσαν ἐκείνην, εὐθὺς αὐτὴν εἰς τὰ βασίλεια μετεκόμισεν, οὐχ ἁμάξῃ χρησάμενος, ἀλλὰ τοῖς ἱερεῦσι κατὰ τὸν νόμον. « Ἦσαν γάρ, φησί, μετ' αὐτῶν οἱ αἴροντες τὴν κιβωτὸν Κυρίου ἑπτὰ χοροὶ, καὶ θῦμα μόσχου καὶ ἀρνός (99)· καὶ Δαβὶδ ἀνεκρούετο ἐν ὀργάνοις ἡρμοσμένοις ἐνώπιον Κυρίου (1)· καὶ αὐτὸς ἐνδεδυμένος στολὴν ἔξαλλον (2)· » οὕτω δὲ τὴν ποικίλην ὠνόμασε. Σαφέστερον δὲ τοῦτο ἐδίδαξεν ἡ βίβλος τῶν Παραλειπομένων· « Ἦραν γάρ, φησί, τὴν κιβωτὸν, ὡς ἐνετείλατο Μωσῆς ἐν λόγῳ Κυρίου Θεοῦ Ἰσραὴλ, ἐπ' ἀναφορεῦσι, κατὰ τὴν γραφὴν, ἐν ὤμοις αὐτῶν. »

[q] I Reg. VII, 1. [r] II Reg. VI, 3, 4. [s] ibid. 13, 14. [t] I Paral. XV, 15.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[62] cat. p. 523 et cod. β ἥτις π. τ. λαοῦ. [63] cod. β ἑτέρας. [64] cod. ἀπὸ τ. ἀλλοφ. [65] cat. et cod. β τῆς διαθ. [66] cod. β ἔμπρ. καὶ om. [67] cod. β ἐχρῆν om. Deinde προσήρεισε. [68] cod. β οὕτω γὰρ Θεοῦ προστ. [69] cat. et cod. β εἰσενήνοχεν.

NOTÆ.

(96) *Οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ*. Ita οἱ Ο' exprimunt Hebr. אָחִיו II Reg. VI, 3, 4, quod alii interpretes pro nomine proprio habuerunt.

(97) *Καὶ ἐκ πλαγίων*. Horum nec in textu Hebr. nec in versione τῶν Ο' est vestigium.

(98) *Ἀβεδδαρά*. Nomen viri hujus I Paral. XV et XVI, scribitur Ἀβδεδόμ. Rectius in edit. Complut. legitur Ὠβὴδ Ἐδώμ.

(99) *Ἦσαν — ἀρνός*. Propius ad Hebr. veritatem accedit h. l. Symmachi versio.

(1) *Καὶ — Κυρίου*. Præferenda est h. l. Aquilæ interpretatio. Vid. Montf. ad h. l.

(2) *Στολὴν ἔξαλλον*. In loco parallelo I Paral. XV, 27, οἱ Ο' utuntur verbis στολὴ βυσσίνη.

ΕΡΩΤ. Κ' [70].

Διατί κατεγέλασεν ἡ Μελχὼλ τοῦ Δαβίδ;

Ψήθη βασιλέως ἀλλότριον τὸ δημοσίᾳ χορεύειν· οὐ γὰρ ᾔδει τοῦ θείου πόθου τὰ κέντρα. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς σφοδρότερον ἐπετίμησεν αὐτῇ· « Ἐναντίον [71] γὰρ, φησὶ, Κυρίου ὀρχήσομαι καὶ παίξομαι [72]· ζῇ Κύριος, ὃς ἐξελέξατό με ὑπὲρ τὸν πατέρα σου καὶ ὑπὲρ πάντα τὸν οἶκον αὐτοῦ, τοῦ καταστῆσαί [73] με εἰς ἡγούμενον ἐπὶ πάντα τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν Ἰσραήλ. » Καὶ τὰ ἑξῆς δὲ τὴν αὐτὴν ἔχει διάνοιαν. Εἶτα ἐδίδαξεν ἡ ἱστορία, ὅτι τῇ Μελχὼλ θυγατρὶ Σαοὺλ οὐκ ἐγένετο παιδίον, ἕως [74] τῆς ἡμέρας τοῦ ἀποθανεῖν αὐτήν. Ἀλλ' οὐ μόνον διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν στεῖρα μεμένηκεν [75]· ἀλλ' ὥστε μηδένα ἐξ ἐκείνου βασιλεῦσαι τοῦ σπέρματος. Εἰκὸς γὰρ ἦν, τὸν λαὸν [76] τὸν ἑκατέρωθεν εὐγενείᾳ λάμποντα προτιμῆσαι τῶν ἄλλων.

INTERR. XX.

Cur Melchol Davidem irrisit [u]?

Existimavit esse a rege alienum publice choros ducere, nesciebat enim stimulos divini amoris. Unde rex vehementer eam increpabat: « Nam coram Domino, inquit, saltabo et ludam. Vivit Dominus, qui me elegit supra patrem tuum et supra omnem domum ejus, ut me constitueret ducem super omnem populum suum Israel [v]. » Porro autem ea quoque quæ sequuntur, habent eumdem sensum. Deinde docuit historia, Melcholi filiæ Saulis non fuisse filium usque ad diem mortis ejus. Neque tamen propter eam tantum causam mansit sterilis: sed ut nullus regnaret ex eo semine. Erat enim verisimile, populum fuisse prælaturum eum qui utrinque fulgeret claritate generis.

ΕΡΩΤ. ΚΑ' [77].

Προφήτης ὢν ὁ Νάθαν πῶς ἠγνόησε τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ τῷ Δαβὶδ οἰκοδομῆσαι τὸν θεῖον οἶκον προσέταξεν;

Καὶ ἤδη ἔφην, ὡς οὐκ ᾔδεισαν [78] ἅπαντα οἱ προφῆται, ἀλλ' ὥσπερ [79] ἡ θεία χάρις αὐτοῖς ἀπεκάλυπτεν. Οὕτως ὁ Σαμουὴλ [80] ἠγνόει τίνα χρῖσαι προσήκει· οὕτως ὁ Ἐλισσαῖος τὸ τῆς Σωμανίτιδος πάθος· « Ἄφες γὰρ αὐτὴν, ἔφη, ὅτι κατώδυνος ἡ ψυχὴ αὐτῆς, καὶ Κύριος ἀπέκρυψεν ἀπ' ἐμοῦ. » Οὕτω καὶ ὁ Νάθαν ἐπαινέσας τὸν τοῦ βασιλέως σκοπὸν, ἐνόμισεν ἀρέσκειν [81] τῷ τῶν ὅλων Θεῷ. Ὅθεν εἶπε· « Πάντα ὅσα ἐν τῇ καρδίᾳ σου βάδιζε καὶ ποίει, ὅτι ὁ Θεὸς μετὰ σοῦ. » Ἀλλὰ νύκτωρ [82] ἐπιφανεὶς ὁ Δεσπότης Θεὸς ταῦτα ἔφη πρὸς τὸν Νάθαν· « Πορεύου, καὶ εἰπὲ τῷ δούλῳ μου Δαβίδ· Τάδε λέγει Κύριος· Οὐ σὺ οἰκοδομήσεις [83] οἶκον τοῦ κατοικῆσαί με, ὅτι οὐ κατῴκηκα ἐν οἴκῳ, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἀνήγαγον τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, ἕως [84] τῆς ἡμέρας ταύτης. » Καὶ πρῶτον μὲν ἐψυχαγώγησεν αὐτὸν τῇ τῆς δουλείας [85] προσηγορίᾳ· « Εἰπὲ γὰρ, φησὶ, τῷ Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου· » ἄκρα δὲ τιμὴ τὸ δοῦλον ὀνομασθῆναι Θεοῦ. Ἔπειτα τὸ ἀνενδεὲς τῆς οἰκείας ἐδίδαξε φύσεως· « Οὐ κατῴκηκα γὰρ, φησὶν, ἐν οἴκῳ. » Τὸ δὲ, « Ἀφ' ἧς ἡμέρας ἀνήγαγον [86] τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, » ἀντὶ τοῦ, πάντα χρόνον ὃν συνεγενόμην ὑμῖν, ἔν τε τῇ ἐρήμῳ, καὶ ἐν

416 INTERR. XXI.

Nathan cum esset propheta, quomodo nesciit Dei voluntatem, et jussit Davidi ut ædificaret domum Dei?

Jam dixi, non omnia scivisse prophetas, sed sicut Dei gratia revelabat. Ita Samuel ignorabat, quem oporteret ungere: ita etiam Elisæus, quid accidisset Sumanitidi: « Missam enim fac eam, inquit, quoniam tristis est anima ejus, et Dominus me celavit [x]. » Ita etiam Nathan, cum laudasset scopum regis, existimavit opus placere universorum Deo. Unde dixit: « Omnia quæ sunt in corde tuo vade et fac, quoniam Deus est tecum [y]. » Sed Dominus Deus cum noctu ei apparuisset, hæc dixit Nathani: « Vade, et dic servo meo David: Hæc dicit Dominus: Non ædificabis domum quam inhabitem; quoniam non habitavi in domo, ex quo eduxi filios Israelis ex Ægypto, usque ad hunc diem [z]. » Et primum quidem eum consolatus est appellatione servitutis: « Dic, inquit, Davidi servo meo; » est autem summus honor nomen gerere servi Dei. Deinde docuit suam naturam nulla laborare indigentia: « Non habitavi enim, inquit, in domo. » Illud autem: « Ex quo eduxi filios Israelis ex Ægypto, » dicitur pro eo quod est, omni tempore quo sum versatus vobiscum, tam in deserto quam in hac terra. Quod enim neque ante hoc

[u] II Reg. VI, 20. [v] ibid. 21. [x] IV Reg. IV, 27. [y] II Reg. VII, 3. [z] ibid. 5, 6, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[70] Qu. 20 initium usque ad ἔχει διάνοιαν exstat in cat. p. 527, ad cap. VI, 20-22. Reliqua vid. p. 528, ad vers. 23. [71] cat. p. 527 et cod. β ἐνώπιον. Utroque loco Μελχόλ. [72] cod. β καὶ παίξομαι om. [73] cod. β τοῦ καταστ. — τὸν Ἰσραὴλ om. [74] ἕως — ἀποθ. αὐτήν. cat. p. 528 et cod. β solum ὅλως. [75] Utroque loco στεῖρα γέγονεν. [76] cod. β τῷ λαῷ. [77] Qu. 21 novem constat partibus. 1) Initium usque ad ὁ Θεὸς μετὰ σοῦ exstat in cat. p. 527, ad cap. VII, 3. 2) ἀλλὰ νύκτωρ — οἶκον κέδρινον, p. 417, vid. ib. p 529, ad vers. 4-7. 3) ἔπειτα — εὐεργέτην vid. ib. p. 330, ad vers. 8, 9. 4) ὑπέσχετο — μεταβολῶν vid. ib. ad vers. 10. 5) εἶτα τὸν — οἰκοδ. ἑαυτῷ, p. 418, vid. ib. p. 351, ad vers. 11. 6) περὶ δὲ — ἕτερον δέξασθαι, p. 419, vid. ib. p. 532, ad vers. 11-16. 7) τούτων ἀκούσας — μέγεθος, p. 430, vid. ib. p. 534, ad vers. 17, 18. 8) εἶτα τὸ — παραβαλλόμενα vid. ib. ad vers. 19. 9) ἔπειτα et rel. vid. ib. pag. 535, ad vers. 20-27. [78] cat. p. 527 et cod. β ὡς οὐ πάντα προῄδεσαν. [79] cod. α, β ἀλλ' ἅπερ. [80] cod. β οὕτως ὁ Σαμ.—ὁ Θεὸς μετὰ σοῦ om. [81] cod. α ἀρέσκειν τὸ ἔργον. [82] cat. p. 529 καὶ νύκτωρ. cod. β διὸ καὶ νύκτωρ. [83] cat. et cod. α, β οἰκοδ. μοι. [84] cat. et cod. α, β καὶ ἕως. [85] cod. β τῇ τοῦ δούλου. [86] cod. β ἀνήγαγον om.

tempus templum habuerit, veteres docent historiæ. Deinde ostendens infinitam virtutem et benignitatem, subjunxit : « Et fui in tentorio inambulans et in tabernaculo, ubicunque transii per universum Israelem [a]. » Et adjecit, quod nulli ex Judicibus, qui erant ex diversis tribubus, aut jusserit ædificare templum, aut reprehenderit quod hoc non **417** fecisset. Hoc enim ait dicens : « Num locutus sum ad unam tribum Israelis, cui mandavi pascere populum Israel, dicens : Cur non ædificastis mihi domum cedrinam [b] ? » Deinde, cum usus esset nomine benevolentiæ, et *servum suum* appellasset, ei revocavit in memoriam custodiam ovium, et aliam paupertatem. Significavit etiam regni altitudinem, et reliquæ in eum providentiæ suæ liberalitatem : « Eram enim, inquit, tecum ubicunque ambulabas, et exterminavi omnes inimicos tuos coram facie tua, et feci tibi nomen magnum juxta nomen magnorum qui sunt in terra [c]. » Hæc autem dixit ad confirmandam ejus pietatem et æquitatem, ut memor beneficiorum coleret benefactorem. Pollicitus est etiam populi curam gerere : « Ponam enim, inquit, locum populo meo Israel, et plantabo eum, et per se habitabit [d]. » Nam ex divina lege vitam instituens, separatus erat ab aliis gentibus. Illud autem : « Non amplius filius iniquitatis humiliabit eum, » exponunt ea quæ sequuntur. « Sicut ab initio, inquit, et a diebus quibus constitui Judices super populum meum Israel [e]. » Nam quoniam tempore Judicum servierunt aliquando quidem Ammanitis et Moabitis, aliquando autem Madianitis et alienigenis, pollicitus est se eis regnum conservaturum integrum, et a frequentibus hisce liberaturum mutationibus. Deinde promisit ratione præditum cultum, seque divinum et salutare eis templum ædificaturum. « Annuntiabit enim inquit, tibi **418** Dominus, se ædificaturum esse sibi domum [f]. » Quod autem sumptam ex sancta Virgine carnem et ipse ædificaverit, et ipsam templum appellaverit, Joannes evangelista nos docuit, qui Judæorum interrogationem et Christi Domini responsionem inseruit libro sacrorum Evangeliorum. Nam cum dixissent Judæi : « Quod nobis signum ostendis, fore ut hæc facias ? respondens Dominus dixit : « Solvite templum hoc, et intra

A ταύτῃ τῇ γῇ. Ὅτι γὰρ οὐδὲ πρὸ τούτου τοῦ χρόνου νεὼν ἔσχεν, αἱ πάλαι [87] διδάσκουσιν ἱστορίαι. Εἶτα τὴν ἄπειρον δύναμιν καὶ [88] φιλανθρωπίαν δεικνὺς, ἐπήγαγε · « Καὶ ἤμην ἐμπεριπατῶν [89] ἐν καταλύματι, καὶ ἐν σκηνῇ, ἐν πᾶσιν οἷς διῆλθον ἐν παντὶ Ἰσραήλ [90]. » Καὶ προστέθεικεν, ὡς οὐδενὶ τῶν κριτῶν, οἳ ἐκ διαφόρων ἦσαν φυλῶν [91], ἢ προσέταξεν οἰκοδομῆσαι ναὸν, ἢ ἐνεκάλεσεν ὡς τοῦτο μὴ δεδρακότι. Τοῦτο γὰρ εἶπεν · « Εἰ λαλῶν ἐλάλησα πρὸς μίαν φυλὴν τοῦ Ἰσραὴλ, ᾧ ἐνετειλάμην [92] ποιμαίνειν τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ λέγων · Τί ὅτι οὐκ ᾠκοδομήσατέ μοι οἶκον κέδρινον ; » Ἔπειτα τῷ τῆς εὐνοίας χρησάμενος ὀνόματι, καὶ *δοῦλον αὐτοῦ* προσαγορεύσας, ἀνέμνησε [93] τῆς προβατείας, καὶ τῆς ἄλλης πενίας · ἐπέδειξε [94] δὲ τῆς B βασιλείας τὸ ὕψος, καὶ τὴν τῆς ἄλλης κηδεμονίας φιλοτιμίαν. « Ἤμην γὰρ, φησὶ, μετὰ σοῦ ἐν πᾶσιν οἷς ἐπορεύου · καὶ ἐξωλόθρευσα πάντας τοὺς ἐχθρούς σου ἀπὸ προσώπου σου, καὶ ἐποίησά σοι ὄνομα μέγα (3), κατὰ τὸ ὄνομα τῶν μεγάλων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς. » Ταῦτα [95] δὲ εἰς τὴν τῆς εὐσεβείας καὶ εὐνομίας βεβαίωσιν εἴρηκεν, ἵνα τῶν εὐεργεσιῶν μεμνημένος θεραπεύῃ τὸν εὐεργέτην. Ὑπέσχετο δὲ καὶ τοῦ λαοῦ προμηθεῖσθαι · « Θήσομαι γὰρ, φησὶ, τόπον τῷ λαῷ μου Ἰσραὴλ, καὶ καταφυτεύσω αὐτὸν, καὶ κατασκηνώσει καθ' ἑαυτόν (4). » Κατὰ τὸν θεῖον γὰρ πολιτευόμενος νόμον, τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐκεχώριστο. Τὸ δὲ, « Οὐ προσθήσει υἱὸς ἀδικίας τοῦ ταπεινῶσαι αὐτὸν, » τὰ ἑξῆς ἑρμηνεύει · « καθὼς C ἀπ' ἀρχῆς, φησὶ, καὶ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν ὧν ἔταξα κριτὰς ἐπὶ τὸν λαόν μου Ἰσραήλ. » Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῷ καιρῷ τῶν κριτῶν, ποτὲ μὲν Ἀμμανίταις καὶ Μωαβίταις, ποτὲ δὲ Μαδιηνίταις καὶ ἀλλοφύλοις ἐδούλευσαν, ὑπέσχετο αὐτοῖς ἀκεραίαν σώζειν τὴν βασιλείαν, καὶ τῶν συχνῶν τούτων ἀπαλλάξειν μεταβολῶν. Εἶτα τὸν λογικὸν, καὶ θεῖον, καὶ σωτήριον αὐτοῖς [96] οἰκοδομήσειν ναὸν ἐπηγγείλατο. « Καὶ ἀπαγγελεῖ σοι γὰρ, φησὶ, Κύριος, ὅτι οἰκοδομήσει οἶκον ἑαυτῷ (5). Ὅτι δὲ τὴν ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου σάρκα καὶ αὐτὸς ᾠκοδόμησε, καὶ [97] αὐτὴν ναὸν προσηγόρευσεν [98], ὁ εὐαγγελιστὴς ἡμᾶς Ἰωάννης ἐδίδαξε, τὴν Ἰουδαίων [99] ἐρώτησιν καὶ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ τὴν ἀπόκρισιν τῇ συγγραφῇ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ἐντεθεικώς. Τῶν γὰρ Ἰουδαίων εἰρηκότων · « Τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν ὅτι ταῦτα ποιεῖς ; » ὑπολαβὼν D ὁ Κύριος ἔφη · « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρι-

[a] II Reg. VII, 7. [b] ibid. [c] ibid. 9. [d] ibid. 10. [e] ibid. 11. [f] ibid.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[87] cod. β αἱ παλαιαί. [88] cat. et cod. β δύναμιν καὶ om. [89] cod. β περιπατῶν. [90] cod. β Ἰσραὴλ, ᾧ ἐπορεύομεν. [91] cat. et cod. β Κριτῶν, τῶν ἐκ διαφόρων φυλῶν. cod β addit Ἰσραήλ. [92] cat. οἷς ἐνετειλ. [93] cat. p. 530 et cod. α' ἀνέμνησε μὲν αὐτόν. cod. β' αὐτῶν τῶν προβάτων. [94] cat. et cod. β' ἔδειξε. [95] cod. β ταῦτα — εὐεργέτην om. [96] cod. β αὐτοῦ, omisso οἰκοδομήσειν. [97] cat. p. 531 et cod. β καὶ om. [98] post προηγόρευσεν cat. et cod. β καὶ Ἰωάννης ἐδίδαξεν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις. cod. β addit εἰπών. [99] τὴν Ἰουδ. — εὐαγγελιστὴς ἐπήγαγεν om.

NOTÆ.

(3) *Ἐποίησα — μέγα*. Recepta lectio est ἐποίησά σε ὀνομαστὸν κ. λ. Cum nostra consentit edit. Compl., teste Bosio.

(4) *Καθ' ἑαυτόν*. Rectius a Symmacho vertitur ἐπὶ τοῦ τόπου αὐτοῦ.

(5) *Οἰκοδομήσει — ἑαυτῷ*. Rec. lectio est οἶκον οἰκοδομήσεις αὐτῷ. Propius autem ad veritatem Hebr. accedit lectio edit. Compl. οἰκοδομήσει σοι.

σὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » Τοπασάντων δὲ τῶν Ἰουδαίων περὶ τοῦ ἀψύχου ταῦτα εἰρῆσθαι ναοῦ, ὁ εὐαγγελιστὴς ἐπήγαγεν· « Αὐτὸς δὲ ἔλεγε [1] περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Καὶ ὅτε [2] ἠγέρθη ἐκ τῶν νεκρῶν, ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ὅτι τοῦτο εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐπίστευσαν τῇ Γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς. » Ὁ δὲ θεῖος Ἀπόστολος καὶ τῶν πιστῶν τὸν σύλλογον οἶκον Θεοῦ προσηγόρευσε. « Χριστὸς γάρ, φησίν, ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, οὗ ὁ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς. » Ταῦτα προηγόρευσεν ὁ προφήτης· « Καὶ ἀπαγγελεῖ σοι Κύριος, ὅτι οἶκον οἰκοδομήσει ἑαυτῷ. » Περὶ δὲ τοῦ χειροποιήτου νεὼ οὕτως ἔφη· « Καὶ ἔσται ὡς ἂν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθῇς [3] μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσω τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ· ὃς ἔσται [4] ἐκ τῆς κοιλίας σου· καὶ ἑτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. [5] Οὗτος οἰκοδομήσει οἶκον τῷ ὀνόματί μου. » Ταῦτα περὶ τοῦ Σολομῶντος εἰπὼν ἀναμίγνυσι τῇ προῤῥήσει τὰ περὶ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ· « Ἀνορθώσω γάρ, ἔφη, τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Ὅτι δὲ ταῦτα περὶ τοῦ Δεσπότου ἐῤῥέθη Χριστοῦ, μάρτυς ὁ θεῖος Ἀπόστολος, οὕτως εἰπὼν ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ· « Τίνι γάρ ποτε τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ [6] εἶπεν, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; » καὶ πάλιν, « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν; » Εἶτα διδάσκει πόσης διὰ τοῦτον τὸν υἱὸν οἱ κατὰ σάρκα πρόγονοι, καὶ παρανομοῦντες [7], ἀπολαύουσι προμηθείας [8]· « Ἀμαρτάνοντας γὰρ [9], φησίν, ἐλέγξω μὲν καὶ παιδεύσω· τὸν δὲ ἔλεόν [10] μου οὐκ ἀποστήσω ἀπ' αὐτῶν, καθὼς ἀπέστησα ἀφ' ὧν ἀπέστησα (6). » Τὸ δέ, « Ἐν ἀφαῖς υἱῶν ἀνθρώπων, » ἀντὶ τοῦ, Ταῖς δι' ἀνθρώπων παιδείαις, τέθεικεν [11]· ἐπειδὴ διὰ χειρῶν καὶ ἡ ἀφή, καὶ ἡ ἀνθρωπίνη σφαγή. Καὶ τὰ ἑξῆς δὲ πάλιν ἥκιστα μὲν τοῖς τοῦ Ἰσραὴλ βασιλεῦσιν ἁρμόττει· ἐπὶ δὲ μόνου τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ τὸ ἀληθὲς αὐτῶν δείκνυται. « Πιστωθήσεται γάρ, φησίν, ὁ οἶκος αὐτοῦ, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἕως αἰῶνος ἐνώπιόν μου [12], καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ (7) ἔσται ἀνωρθωμένος εἰς τὸν αἰῶνα. » Ὁ δὲ Σολομὼν οὐδὲ τὸ μακρόβιον [13] τῶν ἄλλων ἔσχεν ἀνθρώπων, οὐδὲ εἰς τὸ τοῦ πατρὸς ἔφθασε γῆρας· καὶ τοὺς ἐκ τούτου δὲ ἅπαντας κοινὸν διεδέξατο τέλος. Δυοῖν τοίνυν θάτερον ἀνάγκη· ἢ τῷ Δεσπότῃ ταῦτα ἁρμο-

tres dies erigam illud [g]. » Cum autem Judæi conjecissent hæc dicta esse de templo inanimato, subjunxit evangelista : « Ipse autem dicebat de templo corporis sui. Et cum surrexisset a mortuis, cognoverunt discipuli ejus, quod hoc dixerit Dominus, et crediderunt Scripturæ, et sermoni quem dixit Jesus [h]. » Divinus autem Apostolus fidelium quoque conventum appellavit domum Dei : « Christus enim, inquit, tanquam filius super domum ejus, cujus domus sumus nos. » Hæc prædixit propheta : « Et annuntiabit tibi Dominus, se ædificaturum esse sibi domum [i]. » De templo autem manufacto sic dixit : « Et erit, postquam impleti fuerint dies tui, et dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit ex ventre tuo, et præparabo regnum ejus. Is ædificabit domum nomini meo [j]. » Hæc cum dixisset de Salomone, admiscet prædictioni ea quæ ad Christum Dominum spectant : « Erigam enim, inquit, sedem ejus usque in sæculum : et ego ero pater ejus, et ipse erit filius meus [k]. » Quod autem hæc dicta sint de Christo Domino, testis est divinus Apostolus in **419** Epistola ad Hebræos, sic dicens : « Cui autem angelorum unquam dixit : Filius meus es tu, ego hodie genui te [l] ? » et rursus : « Ego ero pater ejus, et ipse erit filius meus. » Deinde docet quanta cura et providentia, propter hunc filium, ejus secundum carnem progenitores gavisi fuerint, etiam legem transgredientes : « Arguam enim, inquit, et castigabo peccantes : misericordiam autem meam non auferam ab eis, sicut abstuli ab illis a quibus abstuli [m]. » Illud autem : « Ictibus filiorum hominum, » posuit pro eo quod est « castigationibus per homines : » quoniam per manus fit ictus et cædes hominum. Quæ autem deinceps porro sequuntur, minime conveniunt regibus Israelis, in solo autem Christo Domino eorum veritas ostenditur : « Et erit, inquit, domus ejus fidelis, et regnum ejus in sæculum coram me : et thronus ejus erit erectus in æternum [n]. » Salomo autem neque eam vitæ habuit longitudinem, quam alii homines : neque pervenit ad senectutem patris. Eos quoque omnes qui ex eo duxerunt originem, communis excepit finis. Duorum ergo alterum necesse est, aut ut hæc Christo Domino conveniant, aut ut dicamus esse falsam Dei universorum prædictionem. Sed hoc est

[g] Joan. II, 18. [h] ibid. 21, 22. [i] Hebr. III, 6. [j] II Reg. VII, 12, 13. [k] ibid. 13, 14. [l] Hebr. I, 5. [m] II Reg. VII, 14, 15. [n] ibid. 16.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[1] cod. β ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε. [2] cod. β καὶ ὅτε — εἶπεν ὁ Ἰησοῦς om. [3] cat. p. 532 et cod. β κοιμηθήσῃ. [4] cod. β ὃς ἔσται — βασιλ. αὐτοῦ. om. [5] cod. β καὶ μετ' ὀλίγον· οὗτος οἰκοδ. [6] cod. β αὐτοῦ om. [7] cat. p. 532 οἱ κατὰ σ. αὐτοῦ προπάτορες καὶ παραν. cod. β οἱ κ. σ. προπάτορες παραν. [8] cat. et cod. β προνοίας (cod. α ἀπολαύσουσι). [9] cod. β ἁμαρτ. γὰρ om. [10] cat. et cod. β τὸ δὲ ἔλεος. [11] cod. β τέθεικεν om. [12] cod. β ἕως αἰῶν. ἐνώπ. μου om. [13] cat. et cod. β οὐδὲ μακρότερον βίον.

NOTÆ.

(6) *Καθὼς — ὧν ἀπέστησα.* Cum textu Hebr. magis consentit versio Symmachi, καθὼς ἀφεῖλον παρὰ Σαούλ.

(7) *Αὐτοῦ — αὐτοῦ.* Utroque loco omnes præter O' Interpretes Græci consentiunt in versione σου, quæ melior est.

impium et exsecrandum. Necesse est ergo, etiamsi nolint Judæi, alterum admittere. His auditis, rex liberalem et munificum Deum laudibus est prosecutus. Et primum confessus est suam ignobilitatem: « Quis ego sum, Domine mi, Domine, et quænam est domus patris mei, quod me eo * usque dilexeris °? » Ostendit autem oratio donorum magnitudinem. **420** Deinde docens Domini omnipotentiam subjunxit: « Et parva facta sunt hæc parva coram te, Domine mi, Domine p. » Admiratus sum, inquit, summam promissorum magnitudinem, ad me respiciens: parva autem sunt, si conferantur cum tua potestate. Deinde hymnum producens, et ut promissa confirmentur obsecrans, subjunxit: « Et nunc, Domine mi, Domine, verbum quod locutus es de servo tuo, et de domo ejus, fidele fiat usque in æternum q. » Quod autem supplicet ut promissum illud confirmetur, testantur quæ subjunguntur: « Quoniam tu, Domine omnipotens Deus Israel, revelasti aurem servi tui, dicens, Domum illam ædificabo tibi r. » Tu, inquit, docuisti me ignorantem, fore ut domum illam ædifices, per quam ero conspicuus omnibus hominibus: hoc mihi promissum confirmari rogo.

A σαι [14] Χριστῷ, ἢ ψευδῆ φάναι τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων τὴν πρόῤῥησιν· ἀλλὰ τοῦτο δυσσεβὲς καὶ ἀνόσιον [15]. Ἀνάγκη τοίνυν, κἂν μὴ θέλωσιν Ἰουδαῖοι, τὸ ἕτερον δέξασθαι. Τούτων ἀκούσας ὁ βασιλεὺς, τὸν μεγαλόδωρον ὕμνησε Κύριον· καὶ πρῶτον ὡμολόγησε τὴν οἰκείαν εὐτέλειαν· « Τίς εἰμι ἐγὼ, Κύριέ μου [16], Κύριε, καὶ τίς ὁ οἶκος τοῦ πατρός (8) μου, ὅτι ἠγάπησάς με ἕως τούτου; » Δηλοῖ δὲ ὁ λόγος τῶν δωρεῶν τὸ μέγεθος. Εἶτα τὸ παντοδύναμον τοῦ Δεσπότου διδάσκων ἐπήγαγε· « Καὶ κατεσμίκρυνται σμικρὰ ταῦτα (9) ἐνώπιόν σου, Κύριέ μου, Κύριε. » Ἐθαύμασα, φησὶ, τὴν τῶν ἐπηγγελμένων ὑπερβολὴν, εἰς ἐμαυτὸν ἀποβλέψας· σμικρὰ δὲ ταῦτα τῇ σῇ δυνάμει παραβαλλόμενα. Ἔπειτα τὸν ὕμνον ἐκτείνας, καὶ βεβαιωθῆναι τὰς ἐπαγγελίας ἀντιβολήσας, B ἐπήγαγε· « Καὶ νῦν, Κύριέ μου, Κύριε, τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησας ὑπὲρ τοῦ δούλου σου, καὶ ὑπὲρ τοῦ οἴκου αὐτοῦ [17] πιστωθήτω [18] ἕως αἰῶνος. » Καὶ ὅτι τὴν ἐπαγγελίαν ἐκείνην ἱκέτευε [19] βεβαιωθῆναι, τὰ ἐπαγόμενα μαρτυρεῖ· « Ὅτι σὺ, Κύριε παντοκράτωρ ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ἀπεκάλυψας τὸ ὠτίον τοῦ δούλου σου λέγων, Οἶκον ἐκεῖνον [20] οἰκοδομήσω σοι. » Σὺ, φησὶν, ἀγνοοῦντα ἐδίδαξας, ὅτι τὸν οἶκον ἐκεῖνον οἰκοδομήσεις, δι' οὗ περίβλεπτος ἔσομαι πᾶσιν ἀνθρώποις [21]· ταύτην ἐμπεδωθῆναι τὴν ἐπαγγελίαν παρακαλῶ.

INTERR. XXII.

Quomodo est intelligendum: « Percussit David Moabitas, et mensus est funiculo, sternens eos super terram s? »

Tanta erat vis victoriæ, et tanta multitudo eorum qui capti fuerant vivi, ut eorum numerus iniri non potuerit. Jussit enim eos dejici pronos in terram, divisos trifariam: et duas quidem partes occidit, unam autem vivam cepit, et jussit ferre tributum. Monilia autem Syrorum interpretatus est Aquila *torques* **421** *aureos*; Emath autem Epiphaniam Syriæ.

ΕΡΩΤ. ΚΒ' [22].

C *Πῶς νοητέον τό, « Ἐπάταξε Δαβὶδ τὴν Μωάβ, καὶ διεμέτρησεν αὐτοὺς ἐν [23] σχοινίῳ, κοιμίσας [24] αὐτοὺς ἐπὶ τὴν γῆν; »*

Τοσοῦτον ἦν τῆς νίκης τὸ κράτος, καὶ τοσοῦτον [25] τῶν ζωγρηθέντων τὸ πλῆθος, ὡς μὴ ἀνασχέσθαι τούτους ὑποβαλεῖν ἀριθμῷ. Ἐκέλευσε γὰρ αὐτοὺς ἐπὶ τῆς γῆς καταβληθῆναι [26] πρηνεῖς, τριχῇ διελών· καὶ τὰς μὲν δύο μοίρας κατέκτεινε· τὴν δὲ μίαν ἐζώγρησε, καὶ φόρον φέρειν ἐκέλευσε. Τοὺς μέντοι χλιδῶνας τῶν Σύρων *τοὺς χρυσοῦς κλοιοὺς* (10) ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν· Ἐμὰθ δὲ τὴν Ἐπιφάνειαν τῆς Συρίας (11).

INTERR. XXIII.

Quam ob rem confregit plurimos currus Syrorum t?

Lex divina jussit reges non uti multis equis, ut

ΕΡΩΤ. ΚΓ' [27].

Τί δήποτε τὰ ἅρματα τῶν Σύρων τὰ πλεῖστα διέλυσεν;

D Ὁ θεῖος παρακελεύεται νόμος, μὴ πολλοῖς ἵπποις

° II Reg. vii, 18. p ibid., 19. q ibid. 25. r ibid. 27. s II Reg. viii, 2. t ibid. 4.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[14] Utroque loco et cod. α προσαρμόσαι. [15] ἀλλὰ — ἀνόσιον. Utroque loco οὔτινος τί ἂν εἴη δυσσεβέστερον ἢ ἀνοσιώτερον. [16] cod. α et β Κύριέ μου om. [17] cod. β οἴκου σου. [18] cat. p. 535. πιστευθήτω. cod. β πιστωθήσεται. [19] cod. β ἱκετεύει. [20] cat. et cod. β ἐκεῖνον om. [21] cod. α παρὰ πᾶσιν ἀνθρ. [22] Qu. 22 initium usque ad ἐκέλευσε exstat in cat. p. 535, ad cap. viii, 2. Reliqua vid. ib. p. 537, ad vers. 7. [23] cod. α, β ἐν om. [24] cat. p. 535 et cod. α, β κοιμήσας. [25] cat. et cod. β τοσοῦτον om. [26] cod. α κατακλιθῆναι. [27] Qu. 23 octo partes habet. 1) Initium usque ad οὐ σωθήσεται exstat in cat. p. 536, ad cap. viii, 4. 2) πεπλήρωκε — ἐν αὐτῇ. vid. ib. p. 537, ad vers. 6. 3) τὸ δὲ πάσῃ — τὸ τέλος vid. ib. p. 538, ad vers. 9-13. 4) ὁ δὲ συγγρ. — λαὸν αὐτοῦ vid. ib. p. 539, ad vers. 15. 5) εἶτα λέγει — ἐπιστεύθη, p. 422, vid. ib. ad vers. 16. 6) ἐμνήσθη — τοξότας καλεῖ vid. ib. p. 540, ad vers. 17, 18. 7) ὁ δὲ — δυσμένειαν vid. ib. p. 539, ad cap. ix, 1. 8) εἶτα ἀξιοῖ et rel. vid. ib. p. 540, ad vers. 2-7.

NOTÆ.

(8) *Τοῦ πατρός.* Hæc desunt l. c. secundum rec. lectionem.

(9) *Κατεσμίκρυνται σμικρὰ ταῦτα.* Recepta lectio est κατεσμικρύνθη (cod. Vatic. habet κατεσμικρύνθην) μικρόν. Cum nostra consentit editio Compl., teste Bosio.

(10) *Κλοιούς.* Alias Aquilæ interpretationes recenset Montf. l. c. t. I, p. 328.

(11) *Ἐμὰθ — Συρίας.* Hæc ad II Reg. viii, 9 pertinere videntur. Montf. ad l. c. observat, nomen חֵיל quod oi O' interpretati sunt δύναμιν, ab Aquila verti ἐπιφάνειαν.

κεχρῆσθαι τοὺς βασιλέας [28], ἵνα μὴ αὐτοῖς, ἀλλὰ τῇ θείᾳ δυνάμει θαῤῥῶσι. Τοῦτον τηρῶν [29] τὸν νόμον [30], τὰ πλεῖστα τῶν ἁρμάτων διέλυσεν. Ἔστι δὲ αὐτοῦ [31] ἀκοῦσαι καὶ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς μελῳδοῦντος, καὶ λέγοντος [32] · « Οὐ σώζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν, καὶ γίγας οὐ σωθήσεται [33] ἐν πλήθει ἰσχύος αὐτοῦ. Ψευδὴς ἵππος εἰς σωτηρίαν, ἐν δὲ πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται. » Πεπλήρωκε δὲ καὶ Ἰσαὰκ τοῦ πατριάρχου τὴν εὐλογίαν τὴν τῷ Ἰακὼβ δοθεῖσαν· « Γίνου γὰρ, ἔφη, κύριος τοῦ ἀδελφοῦ σου. » Αὐτὸς δὲ τὴν Ἰδουμαίαν ἐπάταξε, καὶ ἔθετο φρουρὰν ἐν αὐτῇ. Τὸ δὲ, « Πάσῃ τῇ Ἰδουμαίᾳ [34] ἔθηκεν ἑστηλωμένους (12), » δηλοῖ ὡς ἐν ἑκάστῃ πόλει κατέστησε τοὺς φρουρούς. Οὓς γάρ τινες καλοῦσιν ἐγκαθέτους, ἑστηλωμένους ὠνόμασεν. Εἶτα ἐπήγαγε· « Καὶ ἐγένοντο, φησὶ [35], πάντες οἱ Ἰδουμαῖοι δοῦλοι τῷ Δαβίδ. » Ἐπέθηκε [36] τοίνυν τῇ προγονικῇ προῤῥήσει τὸ τέλος. Ὁ δὲ συγγραφεὺς [37] διηγεῖσθαι μέλλων τὴν παρανομίαν, ᾗ περιπέπτωκεν ὁ θεῖος ἀνὴρ, ἀναγκαῖον ᾠήθη πρῶτον ἐπιδεῖξαι τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀρετήν · ἵνα γνῶμεν ὡς οὐ γνώμης ἦν, ἀλλὰ περιστάσεως τὸ πλημμέλημα. « Ἦν γὰρ, φησὶ, Δαβὶδ ποιῶν κρῖμα καὶ δικαιοσύνην εἰς πάντα τὸν λαὸν αὐτοῦ. » Εἶτα λέγει τοὺς ἄρχοντας, ὅτι ὁ δεῖνα μὲν τήνδε τὴν ἀρχὴν, ὁ δεῖνα δὲ τήνδε ἐπιστεύθη. Ἐμνήσθη δὲ καὶ τῶν ἱερέων, τοῦ Σαδὼκ καὶ τοῦ Ἀβιάθαρ. Ἐνταῦθα δὲ οἶμαι γραφικὸν εἶναι ἁμάρτημα. Οὐ γὰρ ὁ Ἀχιμέλεχ [38] υἱὸς Ἀβιάθαρ, ἀλλ' ὁ Ἀβιάθαρ υἱὸς Ἀχιμέλεχ (13). Τὸν δὲ Φελεθὶ καὶ τὸν Χερεθὶ, τοὺς σφενδονήτας καὶ τοὺς τοξότας καλεῖ (14). Ὁ δὲ περὶ τοὺς ἐχθροὺς φιλάνθρωπος, οὐκ ἄρα ἤμελλεν ἀμνημονήσειν [39] τῶν φίλων. Ὅθεν ἤρετο, « Εἰ ἔστι τις ἔτι ὑπολελειμμένος τῷ οἴκῳ Σαοὺλ, καὶ ποιήσω μετ' αὐτοῦ ἔλεος ἕνεκεν Ἰωνάθαν; » Διὰ γὰρ [40] τὴν περὶ τοῦτον εὔνοιαν παρεώρα τὴν ἐκείνου δυσμένειαν. Εἶτα [41] ἀξιοῖ τὸν Μεμφιβαὰλ (15) θεραπείας, πάντων μὲν αὐτὸν ἀποφήνας εἶναι τῶν τοῦ Σαοὺλ κτημάτων δεσπότην · συνεῖναι δὲ αὐτῷ κελεύσας, καὶ ὁμοδίαιτον [42] εἶναι διηνεκῶς.

A non in eis, sed in virtute divina confidant. Hanc legem implens, currus plurimos confregit. Licet autem eum quoque audire canentem in Psalmis : « Non servatur rex per multam virtutem, et gigas non servabitur multitudine roboris sui. Fallax equus ad salutem : neque multitudine virtutis suæ servabitur [u]. » Implevit etiam Isaaci patriarchæ benedictionem, datam Jacobo. « Sis, inquit enim, dominus fratris tui [v]. » Ipse autem percussit Idumæam, et posuit in ea præsidium. Illud autem : « In tota Idumæa posuit stationarios [x], » significat, quod in unaquaque civitate posuerit præsidia. Nam quos aliqui appellant præsidiarios, nominavit stationarios. Deinde subjunxit : « Et fuerunt omnes Idumæi servi Davidis. » Imposuit ergo finem avitæ B prædictioni. Scriptor autem, narraturus peccatum in quod incidit vir divinus, necessarium duxit prius ostendere viri virtutem, ut sciamus delictum non fuisse mentis, sed circumstantiæ. Dicit enim : « Exercuit David judicium et justitiam erga universum populum suum [y]. » Deinde commemorat magistratus, nempe quod illi quidem ille magistratus fuit mandatus, **422** huic vero iste. Meminit quoque sacerdotum, Sadoci nimirum, et Abiatharis. Hic autem existimo esse errorem librarii. Non enim fuit Achimelech filius Abiathar, sed Abiathar filius Achimelech. Vocat autem Phelethi et Cerethi, funditores et sagittarios. Qui autem erat benignus et clemens etiam in inimicos, non erat videlicet C amicos daturus oblivioni. Rogavit itaque an restaret aliquis de domo Saulis : « Et exhibebo, inquit, ei misericordiam propter Jonathanem [z]. » Nam propter suam in illum benevolentiam, illius despiciebat malevolentiam. Deinde curam gessit Memphibaalis, quem fecit dominum omnium quæ possidebat Saul, et jussit perpetuo secum manere, et una victum sumere [a].

[u] Psal. XXXII, 16, 17. [v] Gen. XXVII, 29. [x] II Reg. VIII, 14. [y] ibid. [z] II Reg. IX, 1. [a] ibid. 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[28] cod. α, β τὸν βασιλέα. [29] cat. p. 536. πληρῶν. [30] cod. β τὸν νόμον om. [31] cod. β αὐτοῦ om. [32] cod. β καὶ λέγοντος om. [33] cod. β καὶ γίγας οὐ σωθήσεται om. [34] cod. β τῇ Ἰουδαίᾳ. [35] cat. et cod. α β φησὶ om. [36] cod. β ἐπέθηκε — τέλος om. [37] ὁ δὲ συγγρ. — ἀρετήν. cat. p. 539. Μέλλων δ' ὁ συγγραφεὺς τὴν παρανομίαν διηγεῖσθαι, πρῶτον αὐτοῦ καταλέγει τὰς ἀρετάς, omissis illis ᾗ περιπέπτωκεν — ᾠήθη, quæ etiam in cod. β desunt. [38] cod. α Ἀβιμέλεχ. [39] cat. p. 539 et cod. β ἀμνημονεῖν. [40] cod. β διὰ γὰρ — δυσμένειαν om. [41] cat. p. 540 et cod. α, β εἶτα πάσης. [42] cod. β ὁμοδίαιτον διὰ παντός.

NOTÆ.

(12) *Ἔθηκεν ἑστηλωμένους*. Hæc tantum in cod. Alex. et edit. Compl. l. c. leguntur.

(13) *Ἐνταῦθα — υἱὸς Ἀχιμέλεχ*. Hæc eadem sunt cum scholio quod Bosius ac Drusius, et ex hoc quoque Montf. ad II Reg. VIII, 17, attulerunt, qui tamen Nostri nomen non adjecerunt. Notanda in primis sunt quæ Drusius, Fragm. vet. int. pag. 256, disputat : « Verum, inquit, est Abiathar fuisse filium Abimelech, I Sam. XXII, 27 (leg. vers. 20). Falsum est Abimelech non fuisse filium Abiathar. Hic Achimelech I Paral. XVIII, 16, Abimelech vocatur. » Ita quidem dissensum professus est Drusius; precario tamen sumpsisse videtur quod probandum erat. Si diversa scribendi ratio nominum Ἀβιμέλεχ et Ἀχιμέλεχ, huic liti dirimendæ sufficeret, non opus fuisset ad locum I Paral. XVIII provocare, cum in ipso illo loco I Reg. XXII, 20, codex Vatic. habeat Ἀβιμέλεχ, Alex. autem Ἀχιμέλεχ.

(14) *Τὸν — καλεῖ*. Hæc fere eadem sunt cum scholio apud Montf. l. c. t. I, p. 329. Idem l. c. et cod. Coislin. hæc sub Theodoreti nomine protulit, quæ ad vocem כֹּהֲנִים II Reg. VIII, 18, pertinent : τὴν κατάστασιν ἔχοντες τῆς βασιλικῆς οἰκίας, ἐν δὲ ταῖς Παραλειπομέναις φησὶ δομέστικοι.

(15) *Μεμφιβαάλ*. Montf. l. c. e cod. Coislin. ad II Reg. IX, 6, hæc observat : « Μεμφιβοσθὲ κεῖται ἐν τῷ Ἑξαπλῷ παρὰ πᾶσιν· ἐν ἄλλῳ δὲ Μεμφιβαάλ.

INTERR. XXIV.

Quomodo, cum superius dixisset Adraazarem fuisse prostratum [b], *dixit eum venisse ut auxilium ferret Ammonitis* [c] ?

Superatum quidem dixit fuisse Adraazarem, non autem occisum. Conveniunt autem quæ **423** nunc dicuntur, prioribus : « Misit enim, inquit, Adraazar, et eduxit Syrum qui erat trans fluvium Chalama. » Si autem proprias habuisset copias, non eguisset alienis. Quantum ergo prosit calamitas, et afflictio, et sollicitudo, vel ex hac discimus historia. Divinus enim David, cum Saul eum persequeretur, se sapienter gessit in omnibus : et cum esset in acie, bellicisque curis mentem exerceret, ex legibus divinis vitam administrabat. Parvas autem assecutus inducias, illum passus est lapsum : « Factum est enim, inquit, tempore pomeridiano, et surrexit David a suo cubili, et ambulavit super tectum ' domus regiæ, et vidit ex tecto mulierem quæ lavabatur, et erat mulier aspectu valde pulchra [d]. » Vere magnum et vehemens est bellum, remissio, et deliciæ, et regnum, et potestas, et forma corporis, et post cibi satietatem insultus : quo tempore etiam religiosis accenditur scintilla, ut quæ tanquam olei irrigationem accipit alimentum. Est autem perspicuum, eum habuisse natura vehementiorem cupiditatis affectionem. Non enim pluribus usus esset uxoribus, nisi ei vim attulisset natura ut illud faceret. Sed illud quidem nulla lex prohibuit : hoc autem lex divina aperte probibuit. Cum ergo simpliciter, non autem curiose inspexisset : « vidit mulierem quæ lavabatur. » Sed non effugit conspectum revera perniciosum, sed formæ inescatus pulchritudine devoravit hamum **424** peccati. Et hoc quidem peccatum ei conciliavit cupiditas, alterum autem pudor. Nam cum rescivisset mulierem esse gravidam, subveritus est ne convinceretur : omnem autem movit lapidem ut in secundam

A ΕΡΩΤ. ΚΔ' [43].

Πῶς τοῦ Ἀδρααζὰρ (16) τὴν πανωλεθρίαν προειρηκὼς, πάλιν [44] *αὐτὸν εἶπεν εἰς συμμαχίαν τῶν Ἀμμανιτῶν ἀφικέσθαι ;*

Τοῦ [45] Ἀδρααζὰρ ἧτταν εἶπε, σφαγὴν οὐκ εἶπε. Συνᾴδει δὲ καὶ τὰ νῦν εἰρημένα τοῖς ἔμπροσθεν. « Ἀπέστειλε γὰρ, φησὶν, Ἀδρααζὰρ, καὶ ἐξήγαγε τὸν Σύρον, τὸν ἐν τῷ πέραν (17) τοῦ ποταμοῦ Χαλαμά (18) [46]. » Εἰ δὲ δύναμιν εἶχεν οἰκείαν, οὐκ ἂν ἑτέρας προσεδεήθη. Ὅσον (19) μέντοι ὀνίνησι συμφορὰ, καὶ θλῖψις, καὶ μέριμνα, καὶ ἐκ τῆσδε τῆς ἱστορίας μανθάνομεν. Διωκόμενος γὰρ, φησὶν [47], ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ ὁ θεῖος Δαβὶδ [48], πᾶσαν κατώρθου φιλοσοφίαν· καὶ παρατασσόμενος [49] B δὲ, καὶ ταῖς φροντίσι τῶν πολέμων ἐνασχολῶν τὴν διάνοιαν, κατὰ τοὺς θείους ἐπολιτεύετο νόμους. Ἀνακωχῆς δὲ ὀλίγης τυχὼν, τὸν ὄλισθον ἐκεῖνον ὑπέμεινεν· « Ἐγένετο γὰρ, φησὶν, ἐν τῷ καιρῷ τῆς δείλης (20), καὶ ἀνέστη Δαβὶδ ἀπὸ τῆς κοίτης αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει ἐπὶ τοῦ δώματος τοῦ οἴκου τῶν βασιλείων, καὶ εἶδεν ἀπὸ τοῦ δώματος γυναῖκα λουομένην, καὶ ἡ γυνὴ καλὴ τῇ ὄψει σφόδρα. » Πολὺς ὁ πόλεμος καὶ σφοδρὸς, ἄνεσις καὶ τρυφὴ, καὶ βασιλεία, καὶ ἐξουσία, καὶ σώματος ὥρα, καὶ μετὰ τροφῆς κόρον [50] ἡ προσβολή· ὅτε καὶ τοῖς ἀσκοῦσιν ὁ σπινθὴρ ὑποτύφεται, οἷον ἀρδείαν ἐλαίου δεχόμενος τὴν τροφήν [51]. Δῆλος δέ ἐστι καὶ σφοδρότερον [ἢ] κατὰ φύσιν ἐσχηκὼς τῆς ἐπιθυμίας τὸ πάθος. Οὐ γὰρ ἂν πλείοσιν ἐχρήσατο γυναιξὶ, μὴ τῆς φύσεως τοῦτο δρᾶσαι βιασαμένης. C Ἀλλ' ἐκεῖνο μὲν οὐδεὶς ἐκώλυσε νόμος· τοῦτο δέ γε ἄντικρυς ὁ θεῖος ἀπηγόρευσε νόμος. Διακύψας τοίνυν ἁπλοϊκῶς, οὐ [52] περιέργως, « Εἶδε τὸ γύναιον λουόμενον· » ἀλλ' οὐκ ἔφυγε τὴν θέαν, ὡς ὀλεθρίαν· ἀλλὰ καταθελχθεὶς τῷ τῆς ὥρας δελέατι, τὸ τῆς ἁμαρτίας κατέπιεν ἄγκιστρον. Καὶ ταύτην μὲν αὐτῷ τὴν ἁμαρτίαν ἡ ἐπιθυμία προὐξένησεν· τὴν δὲ ἑτέραν αἰδώς. Κύειν γὰρ τὴν γυναῖκα μεμαθηκὼς, ὑπείδετο [53] μὲν τὸν ἔλεγχον, πᾶσαν δὲ μηχανὴν ἐκίνησεν, ὥστε τῇ

[b] II Reg. VIII, 9. [c] II Reg. X, 16 seqq. [d] I Reg. XI, 2.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[43] Qu. 24 habet 16 partes. 1) Initium usque ad προσεδεήθη, p. 423, exstat in cat. p. 544, ad cap. X, 15, 16. 2) ὅσον — ἄγκιστρον, p. 424, vid. ib. p. 545, ad cap. XI, 2. 3) καὶ ταύτην — γάμος ἐγένετο vid. ib. p. 547, ad vers. 6. 4) ἀλλ' οὐκ — ἐνώπ. Κυρίου vid. ib. p. 550, ad vers. 9 26. 5) ἐπέμφθη — παραν. ὑπερβολὴν vid. ib. ad cap. XII, 1-3. 6) ἐν δέ γε — ἀμνάδα, p. 426, vid. ib. p. 552, ad vers. 4. 7) οὕτω τῆς — ἐφείσατο vid. ib. p. 553, ad vers. 5, 6. 8) ἐπειδὴ — Ἰσρ. καὶ Ἰούδα vid. ib. p. 554, ad vers. 7. 9) εἶτα — καθὼς ταῦτα vid. ib. ad vers. 8. 10) ἔπειτα — νόμους vid. ib. p. 555, ad vers. 9. 11) εἶτα ἡ — παρανόμῳ, p. 427, vid. ib. ad vers. 10. 12) εἶτα τὰς — ψυχ. ἰατρὸς vid. ib. ad vers. 11. 13) προσέθηκε — κατάδηλον vid. ib. p. 556, ad vers. 12. 14) τούτων — ὁμολογία vid. ib. ad vers. 13. 15) παντοδαπαῖς — ὅλων Θεοῦ vid. ib. p. 558, ad vers. 14. 16) πρῶτον μέντοι et reliqua vid. ibid. ad vers. 15. [44] cat. p. 544 et cod. β πάλιν ἥκειν, omisso ἀφικέσθαι. [45] cod. α Τοῦ — προσεδεήθη om. [46] cat. et cod. β Χαμαλαάκ. [47] cat. et cod. β φησὶν om. [48] cat. p. 545. προφήτης Δαβίδ. [49] cod. β καὶ παρατ. — ἐπολ. νόμους om. [50] cod. β καὶ τροφῆς κόρος. [51] cod. β οἷον ἀνδρίαν ἐχόμενος τ. τροφήν. [52] cod. β οὐ om. [53] cat. p. 547. ὑπαιδεῖτο.

NOTÆ.

(16) *Ἀδρααζάρ*. Hic in textu Hebr. II Sam. VIII et X, vocatur Adadeser.

(17) *Ἐξήγαγε — πέραν*. Ita leg. edit. Complut.

(18) *Χαλαμά*. Nomen hujus fluvii abest a textu Hebr. II Sam. X, 16, nec in Aquilæ et Symm. versione exprimitur. Deest etiam in textu τῶν Ο' codicis Alex. ; sed Vaticanus habet Χαλαμάκ.

(19) *Ὅσον*, κ. τ. λ. Quæ reliqua sunt, pertinent ad historiam peccati cum Bathseba commissi.

(20) *Ἐν — δείλης*. Ita habet ed. Compl. Recepta lectio est πρὸς ἑσπέραν.

δευτέρᾳ μὴ περιπεσεῖν ἀδικίᾳ. Μετεπέμψατο γὰρ τὸν Οὐρίαν, ὑπολαβὼν ὅτι διὰ χρόνου τὴν πόλιν καταλαβὼν συνελθεῖν ἐπιθυμήσει τῇ γυναικί. Ἐπεὶ δὲ ἐκεῖνος τὴν σωφροσύνην, καὶ τὴν ἀνδρείαν, καὶ τὴν περὶ αὐτὸν εὔνοιαν ἔδειξεν (ἐν γὰρ τοῖς προδόμοις τῶν βασιλείων μετὰ τῶν σωματοφυλάκων τὸν ὕπνον ἐδέξατο), μετεπέμψατο μὲν αὐτὸν τῇ ὑστεραίᾳ· ἐμέμψατο δὲ ὅτι τὸ σῶμα τῆς προσηκούσης οὐκ ἠξίωσε παραμυθίας [54]. Ὁ δὲ, Οὐ δίκαιον ὑπολαμβάνω, φησὶ, τοῦ στρατηγοῦ καὶ τῆς στρατιᾶς ἁπάσης ἐν πολέμῳ καὶ πολιορκίᾳ ταλαιπωρούντων [55], ἐμέ τινα τῷ σώματι προσενεγκεῖν θεραπείαν· καὶ τόνδε [56] τὸν λόγον ἐβεβαίωσεν ὅρκῳ. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς πάλιν ἐπιμεῖναι αὐτὸν προστάξας ἑστίασε, καὶ ταῖς συχναῖς φιλοτησίαις πέραν τοῦ μέτρου πιεῖν κατηνάγκασεν, ἵνα τὴν ἐπιθυμίαν ἀρδεύσας ὁ οἶνος αὐτὸν ἐρεθίσῃ πρὸς κοινωνίαν. Ἐπεὶ [57] δὲ ἅπαντα εἶδεν ἀσθενῆ τὰ σοφίσματα (πάλιν γὰρ ἐκεῖνος ἐν τῷ προδόμῳ τῶν βασιλείων σὺν τοῖς βασιλικοῖς ἐκαθεύδησε δορυφόροις), ὑπὸ τῆς αἰσχύνης κεντούμενός τε καὶ βιαζόμενος, τὰ πρὸς τὸν στρατηγὸν ὑπηγόρευσε γράμματα. Ὁ δὲ τῶν γεγραμμένων οὐδὲν ἐπιστάμενος ἀπῄει, τὸ ξίφος φέρων τῆς οἰκείας σφαγῆς. Εἶτα μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν, καὶ τὸ πένθος τῆς γυναικὸς, ὁ γάμος ἐγένετο. Ἀλλ' οὐκ εἴασε τὸ πάθος ἀνίατον ὁ τῶν ψυχῶν ἰατρὸς, οὐδὲ τὴν ἄδικον τελευτὴν περιεῖδεν [58]· οὐδὲ διὰ τὴν ἄλλην τοῦ Δαβὶδ ἀρετὴν τὸν ἠδικημένον [59] εἴασεν ἀνεκδίκητον. « Ἐφάνη γὰρ, φησὶ, πονηρὸν τὸ πρᾶγμα [60] ἐνώπιον Κυρίου. » Ἐπέμφθη τοίνυν Νάθαν ὁ προφήτης κατηγορίᾳ [61] περιθεὶς εὐπρεπὲς προσωπεῖον. Ἑτέρως γὰρ ἐν ἄλλοις [62] θεωροῦμεν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ἄλλως θεωροῦμεν τὰ οἰκεῖα κακά. Ὅθεν [63] οὐχ ὁμοίως ἡμῖν αὐτοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις δικάζομεν. Ἐπὶ μὲν γὰρ ἄλλων δικαίαν [64] τὴν ψῆφον ἐκφέρομεν· πολλάκις δὲ καὶ ὠμοτέραν τὴν πληγὴν ἐπιφέρομεν. Αὐτοὶ δὲ πλημμελοῦντες, ἢ παντάπασι τὴν αἴσθησιν τῆς διανοίας ἐκβάλλομεν, ἢ ὁρῶντες τὴν ἁμαρτίαν, συγγνώμην ὀρέγομεν. Τούτου χάριν ὁ προφήτης τὸ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ πένητος συντέθεικε δρᾶμα· καὶ τοῦ μὲν τὸν πλοῦτον διέγραψε, τοῦ δὲ τὴν ἐσχάτην πενίαν ἐλεεινῶς ἐτραγῴδησεν· « Οὐκ ἦν γὰρ αὐτῷ, φησὶν, ἄλλο οὐδὲν, ἀλλ' ἢ [65] μία ἀμνὰς μικρὰ, ἣν ἐκτήσατο, καὶ περιεποιήσατο, καὶ ἐξέθρεψεν· καὶ συνανεστράφη (21) μετ' αὐτοῦ, καὶ μετὰ τῶν τέκνων αὐτοῦ ἐπὶ τὸ αὐτό. Ἐκ τοῦ ἄρτου αὐτοῦ ἤσθιε, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου αὐτοῦ ἔπινε, καὶ ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ ἐκάθευδε, καὶ ἦν αὐτῷ ὡς θυγάτηρ αὐ-

A non incideret injustitiam. Nam accersito Uria, ratus est fore ut post longum tempus in urbem reversus desideraret congredi cum uxore. Ubi autem ille et temperantiam, et animi fortitudinem, et suam in eum ostendit benevolentiam (nam in regiæ vestibulo cum protectoribus somnum cepit), ipsum quidem postridie accersivit, reprehendit autem, quod corporis congruentem curam non gereret. Ille vero : Non æquum, inquit, existimo, ut cum dux et exercitus totus in bello et in obsidione laborent, ego corpori meo curam adhibeam; et sermonem jurejurando confirmavit. Sed rex, cum eum rursus jussisset manere, convivio excepit, frequentique ac liberali invitatione ultra modum coegit bibere, ut irrigata cupiditate vinum eum incitaret B ad conjunctionem. Postquam autem imbecilla vidit omnia quæ excogitarat (ille enim rursus dormiit in vestibulo regiæ cum regiis satellitibus), pudore stimulatus et coactus, litteras scripsit ad ducem exercitus. Ille autem nihil sciens ex iis quæ scripta fuerant, abiit ferens gladium suæ cædis. Deinde post illius mortem, et mulieris luctum, factæ sunt nuptiæ. Sed non sivit animarum medicus morbum esse immedicabilem, [e] neque injustam neglexit cædem; neque propter aliam Davidis virtutem, inultum sivit eum qui passus erat injuriam.

425 « Visa enim est, inquit, res mala in conspectu Domini [e]. Missus est ergo Nathan propheta, accusationi decoram inducens personam. Aliter C enim in aliis cernimus peccatum, et aliter nostra mala aspicimus. Unde non similiter nos et alios judicamus. Nam in aliis quidem justam ferimus sententiam : sæpe autem etiam graviorem plagam inferimus. Ipsi autem delinquentes, aut mentis sensum omnino ejicimus, aut videntes peccatum, veniam damus. Ea de causa divitis et pauperis fabulam composuit propheta, et illius quidem descripsit divitias; hujus autem extremam paupertatem miserabiliter et tragico more expressit : « Ei enim, inquit, nihil erat aliud nisi una ovicula, quam acquisierat, et reservaverat, et enutriverat eam, et cum eo conversabatur, et cum ejus filiis simul comedebat de eodem pane, et bibebat ex eodem poculo, et dormiebat in ejus sinu, et erat ei D tanquam filia ejus [f]. » Hæc autem omnia narrat, volens ostendere summam iniquitatem. In sequentibus autem, defensionem quamdam orationi atte-

[e] II Reg. xi, 27. [f] II Reg. xii, 3.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[54] παραμυθίας (cod. α θεραπείας) cat. p. 547 addit, καὶ προὐτρέψατο πρὸς τὴν οἰκίαν ἀπελθεῖν· καὶ οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δίς. καὶ οὐκ ἔπεισεν (similis est lectio in cod. β). Sequitur, εἶπε γάρ, οὐ δικ. ὑπολ. [55] cod. β πολιορκίᾳ καὶ ταλαιπωρίᾳ ὄντων. [56] cod. β καὶ τόνδε — κοινωνίαν om. [57] ἐπεὶ — σοφίσματα. cat. ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἔπειθεν. [58] cat. p. 550, — παρεῖδεν. [59] ἠδικηκότα. Deinde ἀτιμώρητον. Ita quoque cod. β. [60] cod. β τὸ πρᾶγμα ὃ ἐποίησε Δαβίδ. [61] cat. et cod. β τῇ κατηγ. [62] Utroque loco ἐν τοῖς ἄλλοις. [63] cod. β ὅθεν — θυγάτ. αὐτοῦ om. [64] cat. δικαίως. [65] ἀλλ' ἤ.

NOTÆ.

(21) *Συνανεστράφη*. Recepta lectio l. c. est ἡδρύνθη. Sed editio Complut., teste Bosio, habet συνεστράφη.

xit. Viatorem enim vocavit malam cupiditatem, ut A quæ nunc ad hunc, nunc ad illum veniat. Hospitem autem rursus eam nominavit, ut quæ Davidi fuerit insolita, et non ante cognita. Hoc enim effecit ut ipse consequeretur veniam. Non enim in malis studiis fuerat educatus : neque ex animi instituto, sed fortuito casu vulnus acceperat : ac negligentiæ peccatum erat, non malitiæ. Sed in iis quæ deinceps sequuntur auxit **426** accusationem. Oportebat enim ex propriis immolare, non alienam eamque solam oviculam. Cum sic in aliena persona facta fuisset accusatio, judex justam tulit sententiam : « Vivit enim, inquit, Dominus, dignus est morte qui hoc fecit ; et oviculam reddet quadruplam, propterea quod hanc rem fecit, et eo quod non pepercerit [g]. » Cum itaque qui accusabatur, B contra se tulisset sententiam, de cætero abjecta persona, propheta nudum ostendit reum. Dixit enim : « Hæc dicit Dominus Deus Israel, ego te unxi regem super Israel, et ego te eripui e manu Saulis, et ego tibi dedi quæcunque erant domini tui ; et uxores ejus in sinum tuum ; et dedi tibi domum Israelis et Juda [h]. » Deinde ostendit immensam liberalitatem : « Et si pauca fuerint tibi, addam sicut hæc. » Afflictionem præcedit sanatio, supplicium consolatio : « Et si pauca fuerint tibi, addam sicut hæc. » Deinde sequitur probatio criminationis : « Et quod nihili fecisti Dominum, ut faceres malum coram eo. » Contempsisti leges meas. Non existimasti me intueri actiones hominum. Te bonis C meis implevi, et in me qui dedi insultasti : « Uriam Chetthæum gladio percussisti, et ejus uxorem duxisti, et ipsum occidisti gladio filiorum Ammon [i] ; » eum qui in te tanta fuit benevolentia tradidisti hostibus, et propter modicam voluptatem duas leges conculcasti. Deinde supplicium. « Et nunc auferetur gladius a domo **427** tua in æternum, propterea quod me nihil fecisti, et duxisti uxorem Uriæ Chetthæi. » Tacite autem significat oratio Dominum Deum magis succensuisse ob matrimonium, quam ob prius admissum adulterium. Nam illud quidem erat vehementissimæ cupiditatis, quæ rationi quasi torporem induxerat : hoc autem habet etiam assensum ipsius rationis, quam post iniquam cædem oportebat lamentari ac D

A τοῦ. » Ταῦτα [66] δὲ πάντα διέξεισι, δεῖξαι βουλόμενος τὴν τῆς παρανομίας ὑπερβολήν. Ἐν δέ γε τοῖς ἑξῆς ἀπολογίαν τινὰ συνυφαίνει τοῖς λόγοις. Ὁδοιπόρον γὰρ τὴν κακὴν ἐπιθυμίαν ὠνόμασεν· ὡς νῦν μὲν παρὰ τοῦτον, νῦν δὲ παρ' ἐκεῖνον [67] φοιτῶσαν. Ξένον δὲ πάλιν αὐτὴν προσηγόρευσεν, ὡς ἀήθη τοῦ Δαβὶδ [68], καὶ γνώριμον οὐδὲ πώποτε γεγενημένην. Τοῦτο γὰρ αὐτὸν τῆς [69] συγγνώμης μεταλαχεῖν παρεσκεύασεν. Οὐ γὰρ πονηροῖς ἐπιτηδεύμασιν ἐνετράφη, οὐδὲ ἐκ γνώμης, ἀλλ' ἐκ περιστάσεως ἐδέξατο τὴν πληγήν· καὶ ῥαθυμίας ἦν, οὐ κακοηθείας, ἡ ἁμαρτία. Ἀλλ' ἐν τοῖς ἑξῆς τὴν κατηγορίαν ηὔξησεν. Ἔδει γὰρ ἐκ τῶν οἰκείων θῦσαι, καὶ μὴ τὴν ἀλλοτρίαν καὶ [70] μόνην ἀμνάδα. Οὕτω τῆς γραφῆς ἐν ἀλλοτρίῳ γεγενημένης προσώπῳ, ὁ δικαστὴς δικαίαν τὴν ψῆ- B φον ἐξήνεγκε· « Ζῇ γάρ, ἔφη, Κύριος, ὅτι ἄξιος θανάτου ὁ ἀνὴρ ὁ ποιήσας τοῦτο· καὶ τὴν ἀμνάδα ἀποτίσει τετραπλασίονα [71] (22), ἀνθ' ὧν ἐποίησε τὸ πρᾶγμα τοῦτο, καὶ ὑπὲρ οὗ οὐκ ἐφείσατο [72]. » Ἐπειδὴ [73] ὁ κατηγορούμενος τὴν καθ' ἑαυτοῦ ἀπόφασιν ἐξενήνοχε, τότε λοιπὸν ῥίψας ὁ προφήτης τὸ προσωπεῖον, γυμνὸν ἔδειξε τοῦ κατηγορουμένου τὸ πρόσωπον. Ἔφη γάρ, « Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραήλ· Ἐγὼ ἔχρισά σε εἰς βασιλέα ἐπὶ Ἰσραήλ, καὶ ἐγὼ ἐξειλόμην σε ἐκ χειρὸς Σαούλ, καὶ ἔδωκά σοι τὰ πάντα τοῦ κυρίου σου, καὶ τὰς γυναῖκας αὐτοῦ εἰς τὸν κόλπον σου· καὶ ἔδωκά σοι τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα. » Εἶτα ἐδήλωσε τῆς φιλοτιμίας τὸ ἄμετρον [74]· « Καὶ εἰ ὀλίγα σοί ἐστι, προσθήσω καθὼς ταῦτα. » Πρὸ τῆς το- C μῆς ἡ θεραπεία, πρὸ τῆς τιμωρίας ἡ ψυχαγωγία· « Καὶ εἰ ὀλίγα σοί [75] ἐστι, προσθήσω [76] καθὼς ταῦτα. » Ἔπειτα τῆς κατηγορίας ὁ ἔλεγχος· « Καὶ ὅτι [77] ἐξουδένωσας τὸν Κύριον τοῦ ποιεῖν πονηρὸν [78] ἐνώπιον αὐτοῦ. » Κατεφρόνησάς μου τῶν νόμων, οὐκ ᾠήθης ἐφορᾷν [79] με τῶν ἀνθρώπων τὰς πράξεις· ὑπερετρύφησάς μου τοῖς ἀγαθοῖς, κατ' ἐμοῦ τοῦ δεδωκότος ἐσκίρτησας [80]. « Τὸν Οὐρίαν τὸν Χετθαῖον ἐπάταξας ἐν ῥομφαίᾳ, καὶ τὴν γυναῖκα [81] αὐτοῦ ἔλαβες σεαυτῷ γυναῖκα, καὶ αὐτὸν ἀπέκτεινας ἐν ῥομφαίᾳ τῶν υἱῶν Ἀμμών [82]. » Τὸν οὕτως εὔνουν περὶ σὲ γεγενημένον τοῖς πολεμίοις ἐξέδωκας, καὶ δι' ἡδονὴν ὀλίγην δύο πεπάτηκας νόμους. Εἶτα ἡ τιμωρία· « Καὶ νῦν οὐκ ἐξαρθήσεται [83] (23) ῥομφαία ἐκ τοῦ οἴκου σου εἰς τὸν αἰῶνα [84]. Ἕνεκεν τούτου οὗ ἐξουδένωσάς με, καὶ ἔλαβες τὴν γυναῖκα Οὐρίου τοῦ Χετ- D

[g] II Reg. XII. 5, 6. [h] ibid. 7, 8. [i] ibid. 9.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[66] ταῦτα -- ὑπερβολήν. cat. p. 550 et cod. β καὶ καλῶς τὸ δρᾶμα συνθείς, καὶ τὰ τοῦ δράματος ἐπὶ λεπτῷ διεξελθών, ἵνα δείξῃ τὴν ὑπερβολὴν τῆς παρανομίας. [67] cod. β νῦν δὲ παρὰ τοῦτον. [68] cod. β τοῦ Δαβ. οὖσαν, omissis illis καὶ γνώριμον — γεγεν. [69] cat. p. 552. καὶ τῆς. [70] cod. β καὶ om. [71] cod. α τετραπλάσιον. cod. β ἑπταπλασίονα. [72] cod. β καὶ ὑπὲρ οὗ οὐκ ἐφείσατο om. [73] ἐπειδὴ δέ. [74] cod. β εἶτα — ἄμετρον om. [75] cod. β σοι om. [76] cat. et cod. α προσθήσω σοι. [77] cat. p. 555 et cod. α, β καὶ τί ὅτι [78] cat. et cod. β τοῦ ποιῆσαι τὸ πον. [79] cod. β καθορᾶν. [80] cat. et cod. β ὑπερετρύφησας — ἐσκίρτησας om. [81] cod. β εἰς γυναῖκα. [82] καὶ αὐτὸν — Ἀμμὼν om. [83] cat. et cod. β ἀρθήσεται. [84] cod. β εἰς τ. αἰῶνα om. Deinde cod. α ἕνεκεν αὐτοῦ, ὅτι.

NOTÆ.

(22) *Τετραπλασίονα.* Hoc quoque cum edit. Compl. consentit. Rec. enim lectio est vel ἑπταπλασίονα vel ἑπταπλάσιον.

(23) *Ἐξαρθήσεται.* Secundum lectionem ed. Compl.

θαίου σαυτῷ εἰς [85] γυναῖκα.» Αἰνίττεται δὲ ὁ λόγος, A ὅτι πλέον ὁ Δεσπότης Θεὸς ἐχαλέπηνεν ἐπὶ τῷ γάμῳ, ἢ τῇ πρὸ τούτου γενομένῃ [86] μοιχείᾳ. Ἐκεῖνο μὲν γὰρ ἐπιθυμίας ἦν σφοδροτάτης κάρον ἐργασαμένης τῷ λογισμῷ· τοῦτο δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ λογισμοῦ τὴν συγκατάθεσιν ἔχει, ὃν ἐχρῆν [87] μετὰ τὸν ἄδικον φόνον θρηνεῖν καὶ στένειν, οὐ γάμῳ συναινεῖν παρανόμῳ. Εἶτα τὰς χαλεπὰς ἀπειλεῖ τιμωρίας, αἳ λαμπρότερον ἔδειξαν τοῦ θαυμαστοῦ βασιλέως τὸ κλέος. Αἱ γὰρ θεήλατοι πληγαὶ τὴν νόσον ἐκείνην ἐξήλασαν, καὶ τὴν προτέραν ὑγείαν ἀπέδοσαν. Τούτου γὰρ δὴ χάριν αὐτὰς ἐπενήνοχεν [88] ὁ τῶν ψυχῶν ἰατρός. Προσέθηκε δὲ ταῖς ἀπειλαῖς, ὅτι «Σὺ μὲν ἐποίησας ἐν κρυπτῷ· ἐγὼ δὲ ποιήσω τὸ ῥῆμα τοῦτο ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ τούτου [89].» Λαθεῖν, φησὶν, ἐθέλησας, τὸν φόνον B ἐκάττυσας· ἀλλ' ἐγώ σου τὴν ἁμαρτίαν ἅπασι ποιήσω [90] κατάδηλον. Τούτων ὁ Δαβὶδ ἀκούσας τῶν λόγων, οὐκ ἐδυσφόρησεν ὡς ὑπ' ἀνδρὸς πένητος ἐλεγχόμενος. Ἤδει γὰρ τὸν [91] διὰ τούτου φθεγγόμενον [92], καὶ ἐβόησεν· «Ἡμάρτηκα τῷ Κυρίῳ.» Ἀλλ' εὐθὺς ὁ προφήτης, τὴν τῆς ἁμαρτίας ὁμολογίαν δεξάμενος, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ [93] φιλανθρωπίᾳ θαρρήσας, ἐπήγαγε· «Καὶ Κύριος ἀφεῖλε (24) τὸ ἁμάρτημά σου, οὐ μὴ ἀποθάνῃς.» Διπλοῦν ὤφειλε θάνατον· καὶ γὰρ [94] ὁ μοιχὸς καὶ ὁ ἀνδροφόνος ἀνῃροῦντο κατὰ τὸν νόμον· ἀλλ' ἔλυσε τοῦ θανάτου τὴν ψῆφον ἡ τῆς ἁμαρτίας ὁμολογία. Παντοδαπαῖς δὲ αὐτὸν, οἷα δὴ πάνσοφος ἰατρὸς, παιδείαις ὑπέβαλε· τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει. Εἰρηκὼς γὰρ ὁ προφήτης, «Οὐ μὴ ἀποθάνῃς,» ἐπήγαγε· «Πλὴν ὅτι παροργίζων παρώργισας C ἐν τοῖς ὑπεναντίοις τὸν Κύριον [95] ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ (25).» Τοῦτο δὲ σαφέστερον ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσε, «Παροξύνων παρώξυνας τοὺς ἐχθροὺς Κυρίου (26).» Γυμνωθεὶς γὰρ τῆς θείας κηδεμονίας, παρεσκεύασε τοὺς ἀλλοφύλους νικᾷν, καὶ μέγα φρονεῖν κατὰ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ. Πρῶτον μέντοι τὸ μοιχίδιον παιδίον ἐπάταξεν ὁ Θεός. Ὁ δὲ Οὐρίας ἔοικεν ἐκ μὲν τῶν ἀλλοφύλων ὡρμῆσθαι [96], προσήλυτος δὲ γεγενῆσθαι· Χετθαῖον γὰρ αὐτὸν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς [97] προσηγόρευσε· καὶ ἔδειξεν ὡς ἀδικούμενον οὐδένα περιορᾷ [98], ἀλλὰ κἂν ἀλλόφυλος ὁ ἀδικούμενος ᾖ, ὁ δὲ ἀδικῶν Ἑβραῖος, ἐκείνῳ μὲν ἐπαμύνει, τὸν δὲ ἀδικοῦντα κολάζει.

lugere, non nefario assentiri matrimonio. Deinde gravia minatur supplicia, quæ regis admirabilis gloriam effecerunt splendidiorem. A Deo enim immissæ plagæ morbum illum expulerunt, et priorem reddiderunt sanitatem. Ea enim de causa eas intulit medicus animarum. Minis autem addidit: « Tu fecisti in occulto: ego autem faciam hoc coram toto hoc populo [i]. » Voluisti, inquit, latere, cædem es dolo machinatus: sed ego tuum peccatum faciam omnibus manifestum. Hæc verba cum audiisset David, non ægre tulit, ut qui argueretur ab homine paupere. Noverat enim eum qui per ipsum loquebatur; sed clamavit: « Peccavi contra Dominum [k]. » Sed statim propheta, peccati accepta confessione, Dei fretus clementia, subjunxit: « Et Deus abstulit peccatum tuum, non morieris [l]. » Duplicem debebat mortem: nam et adulter et homicida secundum legem interimebantur, sed mortis sententiam solvit peccati confessio. Eum porro tanquam sapientissimus medicus subjecit omne genus castigationibus: nam hoc docet historia. Nam * cum dixisset propheta: « Non morieris, » subjunxit: **428** « Verum per hoc ad iram excitasti in adversariis Dominum. » Hoc autem apertius interpretatus est Aquila: « Irritans irritasti inimicos Domini. » Dei enim cura nudatus effecit ut alienigenæ vincerent, et adversus Deum universorum magnos spiritus conciperent. Atque primum quidem percussit Deus infantem natum ex adulterio. Videtur autem Urias quidem ortus esse ex alienigenis, fuisse autem proselytus. Eum enim Chetthæum appellavit Deus universorum, et ostendit se nullum injuria affectum despicere: sed etiamsi sit alienigena qui afficitur injuria, qui autem afficit Hebræus, illi quidem fert opem, punit autem eum qui facit injuriam.

ΕΡΩΤ. ΚΕ'.

Τί δήποτε τὸ ἀρτιγενὲς παιδίον θανάτῳ παρέδωκεν ὁ Θεός;

Ἤμελλεν εἶναι ζῶν τῆς παρανομίας ἔλεγχος, D

INTERR. XXV

Quamobrem infantem recens natum morti tradidit Deus [m]?

Vivus erat futurus argumentum iniquitatis, et

[i] II Reg. XII, 12. [k] ibid. 13. [l] ibid. [m] ibid. 18.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[85] cod. β εἰς om. [86] cat. τῇ προγεγενημένῃ. Cod. α γεγενημένῃ. [87] cod. β ὃν ἐχρῆν — παρανόμῳ. [88] cat. προσενήνοχε. Cod. β προσεπενήνοχε [89] cod. α τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἡλίου τούτου. [90] cat. p. 556. λαθεῖν γὰρ, φησὶν, ἠθέλησας τὸν φόνον, ἐγὼ δὲ πᾶσι κατάδηλον τὴν ἁμαρτίαν σου ποιήσω. [91] cod. α, β εἶδε γὰρ τὸν, etc. [92] cat. et cod. β δι' αὐτοῦ φθ. [93] cat. et cod. α, β τῇ τοῦ Δεσπότου. [94] καὶ γὰρ — νόμον. cat. καὶ ὡς ἀνδροφόνος καὶ ὡς μοιχός. Ita fere cod. β. [95] τ. Κύριον, λέγων. [96] cat. et cod. β ἐκ τῶν ἀλλοφ. ὁρμώμενος. [97] cat. et cod. β ὁ τῶν ὅλ. Θεός om. Deinde προσαγορεύει. [98] Utroque loco περιορᾷ ὁ Θεός. Deinde cod. β καὶ γὰρ ἀλλόφυλος ἦν, ὁ δὲ ἀδικῶν Ἑβραῖος. ἐκείνῳ μὲν, etc.

NOTÆ.

(24) *Ἀφεῖλε.* Rec. lectio est *παρεβίβασε.* Sed editio Compl. habet ἀφείλετο.

(25) *Ἐν — λόγῳ τούτῳ.* Hæc omnia consentiunt cum edit. Compl. Præstat autem lectio recepta l. c. τοὺς ἐχθροὺς Κυρίου ἐν τῷ ῥήματι τούτῳ.

(26) *Παροξύνων — Κυρίου.* Hæc est lectio τῶν Ο' in edit. Rom. Montfauc. l. c. t. I, pag. 333, hanc esse dicit Aquilæ versionem, ὅτι διασύρων διέσυρας τοὺς ἐχθροὺς Κυρίου.

pii regis opprobrium. Curam itaque prophetæ gerens Dominus, non sivit eum vivere.

INTERR. XXVI.

Quid significat Ieddidi [o]?

Aquila interpretatus est, *propter Dominum*. Symmachus autem, *segregatum in regem*.

INTERR. XXVII

Quidam accusant Davidem ut sævum et immitem, ut qui Ammonitas punivit ejusmodi suppliciis [e].

429 Recordari oportet eorum quæ ausi sunt adversus Israelem. Dexteros enim oculos eis effoderunt : et alias eorum crudelitates docent prophetæ. Pares ergo iis quæ admittere ausi sunt pœnas luerunt.

INTERR. XXVIII.

Cur Jonadab filium Samaa nominavit prudentem, cum dederit ejusmodi consilium [p] ? »

Etiam serpentem eo modo Moses dixit esse prudentissimum omnium bestiarum quæ sunt super terram. Sciendum est igitur quod non ubique Scriptura *prudentem* cum laude commemoret. « Sunt enim, inquit, sapientes ut faciant mala [q]. » « Et elegit, inquit, Deus stulta mundi, ut confundat sapientes [r]. » Et : « Salomo fuit sapiens super omnes sapientes Ægypti [s] ; » impii autem erant Ægyptii. * Non laudavit hic divina Scriptura consilium Jonadab, sed illius ingenium, quod fuisset idoneum ad perspiciendum quid esset agendum. At non est usus ingenio ut postulabat natura : sed Amnonis libidini opem tulit, et particeps factus est nefarii sceleris : « Si videbas enim, inquit, furem, currebas cum eo, et cum adultero portionem tuam ponebas [t]. » Tunicam talarem Aquila interpretatus est καρπωτὸν, quia fructus habebat intextos : quod hodie *plumaricon* vocant. Josephus vero :

A καὶ τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως ὄνειδος. Τοῦ προφήτου τοίνυν κηδόμενος [99], ζῆν αὐτὸ οὐκ εἴασεν ὁ Δεσπότης.

ΕΡΩΤ. ΚϚ'.

Τί ἑρμηνεύεται τὸ Ἰεδδίδει;

Ὁ Ἀκύλας, *ἕνεκεν Κυρίου* (27), ἡρμήνευσεν· ὁ δὲ Σύμμαχος, *εἰς βασιλέα ἀφωρισμένον* (28).

ΕΡΩΤ. ΚΖ'.

Τινὲς ὡς ἀπηνῆ τὸν Δαβὶδ ἐπιμέμφονται τοιαύταις τιμωρίαις τοὺς Ἀμμανίτας κολάσαντα [1].

Ἀναμεμνῆσθαι δεῖ ὧν κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ τετολμήκασι (29). Τοὺς δεξιοὺς γὰρ αὐτῶν ὀφθαλμοὺς ἐξώρυττον· καὶ τὰς ἄλλας δὲ αὐτῶν ὠμότητας οἱ προφῆται διδάσκουσι. Τὴν ἴσην τοίνυν ὧν ἐτόλμησαν ἔτισαν ποινήν.

B ΕΡΩΤ. ΚΗ' [2].

Τὸν Ἰωναδὰβ [3] *τοῦ Σαμαὰ τὸν υἱὸν τί δήποτε φρόνιμον ὠνόμασε, τοιαύταις χρησάμενον συμβουλίαις* [4];

Καὶ τὸν ὄφιν οὕτως [5] ὁ Μωϋσῆς φρονιμώτατον εἶπεν εἶναι πάντων τῶν θηρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Τοιγάρτοι ἰστέον, ὡς οὐ πανταχῇ τὸ *φρόνιμον* ἐπὶ ἐπαίνου τάττειν εἴωθεν ἡ θεία Γραφή. « Σοφοὶ γάρ εἰσιν, φησὶ, τοῦ κακοποιῆσαι. » — « Καὶ ἐξελέξατο, φησὶν [6], ὁ Θεὸς τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφούς. » Καὶ ὁ Σολομὼν [7] ἐσοφίσατο « ὑπὲρ πάντας σοφοὺς Αἰγύπτου· » δυσσεβεῖς δὲ ἦσαν οἱ Αἰγύπτου σοφοί. Ἐνταῦθα οὐ τὴν συμβουλὴν τοῦ Ἰωναδὰβ ἐπῄνεσεν ἡ θεία Γραφὴ, ἀλλὰ τὰς ἐκείνου φρένας, ὡς ἐπιτηδείως ἐσχηκυίας πρὸς τὸ συνορᾷν τὸ πρακτέον [8]. Ἀλλ' οὐκ ἐχρήσατο εἰς δέον τῇ φύC σει· ἀλλὰ τῇ τοῦ Ἀμνὼν ἀκολασίᾳ συνέπραξε, καὶ τῆς τολμηθείσης παρανομίας μετέλαχεν [9]· « Εἰ ἐθεώρεις γὰρ, φησὶ, κλέπτην, συνέτρεχες αὐτῷ, καὶ μετὰ μοιχοῦ τὴν μερίδα σου ἐτίθεις. » Τὸν δὲ (30) χιτῶνα τὸν ἀστραγαλωτὸν, ὁ μὲν Ἀκύλας *καρπωτὸν* ἡρμήνευσεν [10], ἀντὶ τοῦ καρποὺς ἐνυφασμένους ἔχοντα·

[n] II Reg. XII, 25. [o] ibid. 31. [p] II Reg. XIII, 3. [q] Jerem. IV, 22. [r] I Cor. I, 27. [s] III Reg. IV, 30. [t] Psal. XLIX, 18.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[99] cat. p. 559 et cod. β ὁ Θεὸς κηδόμενος. Deinde, τοῦ ζῆν αὐτὸ ὁ Δεσπότης ἐξήγαγε. [1] cat. p. 562 et cod. β Τινὲς ἀπήνειαν τοῦ Δαβὶδ ἐν ταῖς τῶν Ἀμμανιτῶν τιμωρίαις κατηγοροῦσιν. [2] Quæst. 28 constat 14 partibus. 1) Initium usque ad ἐτίθεις exstat in cat. p. 562, ad cap. XIII, 1-3. 2) τὸν δὲ — διήκοντα vid. ib. p. 564, ad vers. 18, 19. 3) ἡ μέντοι τὸν Ἀμνὼν, p. 430, vid. ib. p. 565, ad vers. 20-22. 4) εἶτα πρὸς — ἀναιρεθέντα vid. ib. p. 568, ad vers. 37. 5) τριῶν — δυνάμενον vid. ib. p. 567, ad cap. XIV, 1-3. 6) ἡ δὲ — ὀργιζόμενον, p. 431, vid. ib. p. 568, ad vers. 4-7. 7) τούτοις — τὴν ἀκοὴν vid. ib. p. 569, ad vers. 8-10. 8) ἐπειδὴ δὲ — τὸν υἱὸν vid. ib. ad vers. 11-13. 9) εἶτα περὶ — βιοτεύσῃς vid. ib. ad vers. 14. 10) οὕτω — μετὰ σοῦ ἔσται, p. 432, vid. ib. p. 570, ad vers. 15-17. 11) τούτων — μεταδῷς vid. ib. ad vers. 18-20. 12) τούτοις εἴξας — παράκλησιν, p. 433, vid. ib. p. 571, ad vers. 21-23 13) ἀλλὰ τεσσάρων — φυγὴν vid. ib. p. 574, ad cap. XV, 7-11. 14) ἠκολούθησε δὲ et rel. vid. ib. p. 575, ad vers. 12-22. [3] cod. β τὸν Ἰωνάθαν. [4] cat. et cod. α, β συμβολαῖς. [5] cat. et cod. α, β οὕτως om. Deinde cat. φρονιμώτατον τῶν θηρίων ἔφησε πάντων· ὥστε οὐκ ἀεὶ τὸ φρόνιμον παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ ἔπαινον συνάγει. Ita fere cod. β. [6] cod. β φησὶ om. [7] καὶ ὁ Σολ. — γραφή. cod. β σοφοί. καὶ πολλὰ τοιαῦτα. Νῦν δὲ ἡ Γραφὴ οὐ τὴν συμβουλὴν Ἰωνάθαν συνάγει. Ista καὶ πολλὰ — συνάγει in cat. ponuntur post σοφοί, sed ibi leg. Ἰωναδάβ, ut in ed. nostra. [8] Utroque loco φρ. ὡς εὖ ἐχούσας συνορ. τὸ πρ. Cat. pergit, εἰ καὶ μὴ αὐτὸς πρὸς τὸ δέον τῇ φύσει ἐχρήσατο. [9] μετέλαχεν. cat. ὡς σύμβουλος ἐκοινώνησεν. [10] cat. p 564, et cod. α, β καρπ. ὠνόμασεν.

NOTÆ.

(27) *Ἕνεκεν Κυρίου*. Hæc exstant quidem in versione Aquilæ, ad hoc nomen autem non pertinent. Eadem quoque in versione τῶν Ο' leguntur.

(28) *Εἰς βασιλέα ἀφωρισμένον*. Recte monuit Montf. l. c. p. 334, hæc pro scholio, non autem pro interpretatione nominis ידידיה esse habenda.

(29) *Ὧν — τετολμήκασι*. Vid. supra, p. 371, q. 23.

(30) *Τὸν δὲ — διήκοντα*. Hæc eadem sunt cum scholio Procopii apud Montf. ad h. l. Drusius l. c. p. 257, καρπωτὸν interpretatus est *manuleatam*, quam huic voci non satis aptam explicationem Montf. se commendasse miramur.

εἰ νῦν δὲ αὐτὸν καλοῦσι *πλουμαρικόν*. Ὁ δὲ Ἰώσηπος, « τὸν μέχρις ἀστραγάλων διήκοντα. » Ἡ μέντοι κατὰ τὴν Θάμαρ ὑπόθεσις ἀρχή τίς ἐστι καὶ ῥίζα τῶν τῆς βασιλικῆς οἰκίας συμφορῶν. Ἤλγησε μὲν γὰρ ὁ βασιλεὺς τὴν παρανομίαν μαθών [11]· φιλοστόργως δὲ ὡς περὶ πρωτότοκον υἱὸν τὸν Ἀμνὼν διακείμενος, τῆς πονηρᾶς πράξεως οὐκ εἰσέπραξε δίκας. Ὁ δὲ ὁμογάστριος αὐτῆς ἀδελφὸς [12], καὶ ἄλλως αὐθάδης ὢν καὶ θρασὺς, παραυτίκα μὲν ἔκρυψε τὴν ὀργὴν [13], δύο δὲ διεληλυθότων ἐτῶν, εἰς τὴν τῶν προβάτων κουρὰν τοὺς ἀδελφοὺς συγκαλέσας, κατέκτεινε τὸν Ἀμνών. Εἶτα πρὸς τὸν πάππον ἀπέδραμε [14] τὸν πρὸς μητρός. Μααχὰ γὰρ ἡ μήτηρ αὐτοῦ θυγάτηρ ἦν τοῦ Θολμὴ, ὃς τῆς Γεσσὶρ ἐβασίλευσεν. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπὶ πλεῖστον ἐθρήνησεν ἀμφοτέρους, καὶ τὸν ἀνῃρηκότα, καὶ τὸν ἀναιρεθέντα. Τριῶν δὲ διεληλυθότων ἐτῶν, καὶ τῆς ὀργῆς [15] τῷ χρόνῳ σβεσθείσης, μηχανᾶται τοιοῦτόν τι ὁ στρατηγός [16]. Ὑπέθετο γυναικί τινι συνετῇ δρᾶμα διαπλάσας [17], εἰς οἶκτον ἑλκῦσαι τὸν βασιλέα δυνάμενον. Ἡ δὲ τῷ βασιλεῖ προσελθοῦσα [18], κατὰ [19] τὰς ὑποθήκας τοῦ στρατηγοῦ, χήρα [20] μὲν ἔφησεν εἶναι, δύο δὲ μόνους παῖδας γεγεννηκέναι· τούτους δὲ εἰς ἄνδρας τελέσαντας εἰς ἔριν χαλεπὴν ἐμπεσεῖν, ἐκ δὲ τῆς ἔριδος τεχθῆναι διαμάχην· διαλῦσαι δὲ ταύτην οὐδενὸς ἐθελήσαντος, θάτερον ὑπὸ θατέρου πληγέντα τοῦ βίου τὸ τέλος καταλαβεῖν. Ἀλλ' οἱ τὴν ἔριν ἐκείνην διαλῦσαι μὴ βουληθέντες, νῦν ἀθροισθέντες ἐκδοθῆναι σφίσιν ἀπαιτοῦσι τὸν ἕτερον. Εἰ δὲ τοῦτο γένοιτο, ἐγὼ μὲν πρὸς τῇ χηρείᾳ, καὶ τὴν ἀπαιδίαν ὀλοφυρομένη διατελέσω· σβεσθήσεται δὲ παντάπασιν ὁ τοῦ γένους σπινθὴρ, καὶ τοῦ [21] ἀνδρός μου ἡ μνήμη παραδοθήσεται λήθῃ· τὸν βασιλέα δὲ διὰ τούτων [22] ᾐνίττετο, μήτε τὸν Ἀμνὼν κολάσαντα, μήτε τοῦ Ἀβεσσαλὼμ τὴν ἀθυμίαν διασκεδάσαντα [23]· ἀνηκέστου δὲ τοῦ πράγματος γεγονότος, διακενῆς ὀργιζόμενον. Τούτοις [24] δὲ ὅμως καταθελχθέντος τοῖς λόγοις τοῦ βασιλέως, καὶ προστάξειν ὑπισχνουμένου τῷ στρατηγῷ παύσειν τῶν φυλετῶν τὴν ὁρμὴν, πάλιν ἡ γυνὴ θεραπευτικοῖς ἐχρήσατο λόγοις [25], καταχηλοῦσα τοῦ βασιλέως [26] τὴν ἀκοήν. Ἐπειδὴ δὲ ὤμοσεν ὁ βασιλεύς· « Ζῇ γὰρ, ἔφη, Κύριος, εἰ πεσεῖται ἀπὸ τῶν τριχῶν τοῦ υἱοῦ σου ἐπὶ τὴν γῆν, εὐθὺς ἐπήγαγεν ἡ γυνὴ, ὡς οὐχ οἷόν τε διαφυγεῖν τὸν υἱὸν αὐτῆς τὴν σφαγὴν, μὴ πρότερον τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως ἐκ τῆς φυγῆς ἐπανελθόντος [27]. Ἐκεῖνο γὰρ, φησὶν, ἔσται τούτου παράδειγμα. Εἰ δὲ ἐκεῖνο μὴ

A « Tunicam pertingentem usque ad talos. » Quod autem Thamari accidit, quoddam fuit principium et radix calamitatum **430** domus regiæ. Nam rex quidem re cognita dolore est affectus; sed cum Amnon, filium suum primogenitum, valde amaret, de nefario flagitio non sumpsit pœnas. Frater autem ejus uterinus, cum esset alioqui arrogans et audax, in præsentia quidem celavit iram; sed cum duo anni præteriissent, convocatis fratribus ad tonsuram ovium, occidit Amnonem. Deinde aufugit ad avum maternum; nam Machaa ejus mater erat filia Tholmi, qui fuit rex Gessir [u]. Rex porro plurimum luxit ambos, nempe et eum qui interemerat, et eum qui fuerat interemptus. Cum tres autem anni præteriissent, et tempore exstincta esset ira, tale quid B machinatur dux exercitus. Suggessit mulieri prudenti ut effingeret fabulam quæ posset regem movere ad misericordiam. Illa autem accedens ad regem ut ei suggesserat dux exercitus, se quidem dixit esse viduam, duos autem solos peperisse filios; eos, cum ad virilem pervenissent ætatem, in gravem incidisse litem, ex lite autem natam esse pugnam; cum autem nemo eam voluisset dirimere, alterum ab altero percussum, vitæ finem accepisse. Sed qui illam litem noluerunt componere, nunc, ait, congregati petunt ut sibi alter tradatur. Quod si fiat, ego quidem præter viduitatem deflebo etiam orbitatem liberorum; exstinguetur autem omnino scintilla generis, et mariti mei memoria tradetur C oblivioni. Per hæc autem tacite significabat regem, qui neque Amnonem castigasset, neque Absalonis mœrorem discussisset; et cum immedicabile malum esset factum, **431** in cassum exarsisset. His tamen verbis cum delinitus * rex esset, ac promitteret se jussurum duci exercitus ut sedaret iram tribulium, rursus usa est mulier verbis lenibus ac placidis, regis aures demulcens. Postquam autem rex jurasset: « Quam vere vivit Dominus, non cadet capillus filii tui in terram [v], » statim subjunxit mulier fieri non posse ut filius mortem evaderet, nisi prius filius regis rediret ab exsilio. Illud enim, inquit, erit hujus exemplum. Si autem illud non fiat, contradicent tribules, justam causam habentes filii regis exsilium. Hoc enim dicit: « Et dixit D mulier: Quare sic cogitatum est super populum Domini, et ex eo quod rex transgrediatur verbum hoc, cum se obfirmaverit rex non reducere expul-

[u] II Reg. XIII, 37. [v] II Reg. XIV, 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[11] cod. β τὴν παραν. μαθὼν om. [12] cod. β ἀδελφὸς om. [13] cod. β post ὀργὴν ita, μετὰ δὲ δύο ἡμέρας ἔκτεινε τὸν Ἀμνών. [14] cod. α ἀπέδρα. [15] cat. p. 567 et cod. β τῆς κατὰ τοῦ ἀνῃρηκότος ὀργῆς. [16] cod. β ὁ ἀρχιστράτηγος. [17] cod. β διαπλάσαι. [18] cat. p. 568 et cod. β πρόσεισι. [19] cod. β κατὰ—στρατηγοῦ. [20] χήρα—τὸν ἕτερον. cat. καὶ χήρα μὲν εἶναί φησι, δύω δὲ παίδων γενέσθαι μήτηρ. Οἵτινες εἰς ἔριν ἐμπεσόντες, ἐκεῖθεν δὲ εἰς χαλεπὴν μάχην, οὐκ ἔχοντες τὸν αὐτοὺς διαλύοντα, εἰς ἄκρον διῆκον κακοῦ, καὶ ὁ μὲν ἔπληξεν, ὁ δὲ πίπτει νεκρός. Ἀλλ' οἱ τὴν ἔριν αὐτῶν διαλῦσαι οὐκ ἐθελήσαντες, νῦν ἐκδοθῆναι θανάτῳ βιάζονται καὶ τὸν ἕτερον. Ita fere cod. β. [21] cod. β καὶ τοῦ — λήθῃ om. [22] cat. διὰ τῶν λόγων τούτων. [23] Sic leg. in cat. ἀποσκεδάσαντα, ἀλλ' εἰς ἀνήκεστα τὸ πάθος ἐλθεῖν συγχωρήσαντα. Ita fere cod. β. [24] τούτοις — τὴν ὁρμήν. cat. p. 569 et cod. β Ἐπεὶ δὲ προστάζειν (cod. β προστάξειν) ὑπέσχετο ὁ βασιλεὺς τῷ στρατηγῷ παύσειν τὴν ὁρμὴν τῶν ἐπιζητούντων καὶ τὸν ἕτερον υἱόν· πάλιν, etc. [25] cod. β θεραπ. ἐχρ. λόγ. om. [26] cat. et cod. β κατακ. τοῦ τοιούτου βασιλ. cod. α κατακ. τούτοις, etc. [27] cod. α κατελθόντος.

sum a se, quoniam mortuus est filius tuus[x]? » Quomodo potes, inquit, filium meum liberare a cæde, non reducens filium tuum? Deinde consolatur eum de mortuo. Filius tuus est mortuus[y], et sicut aqua in terram effusa non colligetur, et non sperabit in eo anima. Non potes, inquit, illum a mortuis excitare : cur studes hunc quoque interimere, ut vivas privatus duobus? Cum sic injecisset sermonem de Absalone, rursus videtur loqui de eo quod sibi acciderat, ne videretur hæc dixisse de industria : « Et nunc ejus causa venio ut dicam **432** regi hunc sermonem. Et videbit me populus, et dicet ancilla tua : Loquatur ancilla tua domino meo regi, an facturus sit rex verbum ancillæ suæ, quoniam audiet rex et eripiet me ex manu ejus qui quærit me exterminare et filium meum simul ab B hæreditate Domini. Et dicet ancilla tua : Fiat sermo domini mei regis loco sacrificii. Quoniam sicut angelus Dei, ita et dominus meus rex, ut exaudiat bonum et malum : et Dominus Deus tuus erit tecum[z]. » Hæc cum dixisset mulier, rex intellexit argumentum fabulæ, et rogavit mulierem an Joab hæc suggesserit. Illa autem confessa Joabum horum singula suggessisse : « Ut circumduceret, inquit, faciem sermonis hujus, fecit Joab servus tuus hunc sermonem[a]. » Non licebat, inquit, recta via tibi supplicare : quamobrem suggessit mihi ut uterer hoc circuitu verborum, ut in ficto casu tuum ipsius videns, quod mihi eras adhibiturus medicamentum, hoc tibi ipsi adhiberes : et quam opem filio meo C impertiturum te pollicitus es, hanc tuo impertires. Rex his verbis cedens, jussit quidem redire Absalonem, * ipsum autem videre **433** prohibuit. Postea autem hoc quoque fecit motus Joabi adhortatione. Sed cum præteriissent quatuor anni, verborum blanditiis comparata sibi tyrannide, sacrificii offerendi prætextu venit Hebronem ; ibi autem arripuit paternum regnum, patrisque cædem est machinatus. Quo rex cognito, reliquit metropolin, optimam expeditionem ratus fugere ad tempus. Eum autem secuta est scutatorum hastatorumque

A γένοιτο [28], ἀντιλέξουσιν οἱ φυλέται, εὔλογον αἰτίαν ἔχοντες τὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως φυγήν. Τοῦτο γὰρ λέγει· « Καὶ εἶπεν ἡ γυνή· Ἵνα (31) τί ἐλογίσθη οὕτως ἐπὶ λαὸν Κυρίου, καὶ ἐκ τοῦ παρελθεῖν τὸν βασιλέα τὸν λόγον τοῦτον, τοῦ ἐγκρατεύσασθαι τοῦ μὴ ἀποστρέψαι τὸν βασιλέα τὸν ἀπωσμένον ἀπ' αὐτοῦ, ὅτι τέθνηκεν ὁ υἱός σου [29]; » Πῶς δύνασαι, φησὶ, τὸν υἱόν μου τῆς σφαγῆς ἀπαλλάξαι μὴ ἐπανάγων σου τὸν υἱόν; Εἶτα περὶ τοῦ τεθνηκότος ψυχαγωγεῖ, ὅτι Τέθνηκεν ὁ υἱός σου, καὶ ὥσπερ τὸ ὕδωρ τὸ ἐκχεόμενον ἐπὶ τὴν γῆν οὐ συναχθήσεται, καὶ οὐκ ἐλπιεῖ ἐπ' αὐτῷ ψυχή (32). Ἀναστῆσαι, φησὶν, ἐκεῖνον οὐ δύνασαι, τί δήποτε καὶ τοῦτον σπεύδεις ἀναιρήσειν [30], ἵνα ἐστερημένος τῶν δύο βιωτεύσῃς; Οὕτω τὸν περὶ τοῦ Ἀβεσσαλὼμ παρεμβαλοῦσα λόγον, πάλιν περὶ τοῦ οἰκείου δοκεῖ διαλέγεσθαι πάθους· ἵνα μὴ δόξῃ ταῦτα ἐξεπίτηδες εἰρηκέναι· « Καὶ νῦν ὑπὲρ ὧν ἥκω λαλῆσαι (33) πρὸς τὸν βασιλέα τὸν λόγον τοῦτον, καὶ ὄψεταί με ὁ λαὸς (34), καὶ ἐρεῖ ἡ δούλη σου, Λαλησάτω δὴ ἡ δούλη σου πρὸς τὸν κύριόν μου τὸν βασιλέα, εἴ πως ποιήσῃ [31] ὁ βασιλεὺς τὸ ῥῆμα [32] τῆς παιδίσκης αὐτοῦ· ὅτι ἀκούσεται ὁ βασιλεὺς, καὶ ἐξελεῖταί με ἐκ χειρὸς τοῦ ἀνδρὸς τοῦ [33] ζητοῦντος ἐξολοθρεῦσαί με, καὶ τὸν υἱόν μου κατὰ τὸ αὐτὸ, ἐκ τῆς κληρονομίας Κυρίου. Καὶ ἐρεῖ ἡ δούλη σου· Γενηθήτω δὴ ὁ λόγος τοῦ κυρίου μου τοῦ βασιλέως εἰς θυσίαν (35)· ὅτι καθὼς ἄγγελος Κυρίου, οὕτως καὶ ὁ κύριός μου ὁ βασιλεὺς, τοῦ εἰσακούειν τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ πονηρόν· καὶ Κύριος ὁ Θεός σου μετὰ σοῦ ἔσται. » Τούτων παρὰ τῆς γυναικὸς εἰρημένων, συνῆκεν ὁ βασιλεὺς τοῦ δράματος τὴν ὑπόθεσιν, καὶ ἤρετο [34] τὴν γυναῖκα, εἰ [35] γνώμῃ τοῦ Ἰωὰβ τοῖσδε τοῖς λόγοις ἐχρήσατο. Ἡ δὲ συνωμολόγησε [36] τούτων ἕκαστον τὸν Ἰωὰβ ὑποθέσθαι· « Ὅπως, φησὶ, κυκλώσῃ [37] τὸ πρόσωπον τοῦ λόγου τούτου (36), ὃ ἐποίησεν Ἰωὰβ ὁ δοῦλός σου [38] τὸν λόγον τοῦτον. » Ἐξ εὐθείας, φησὶν, οὐκ ἦν ἱκετεῦσαί σε· ὅθεν ὑπέθετο χρήσασθαί με τῷ κύκλῳ τῶν λόγων τούτων, ἵνα ἐν τῷ πεπλασμένῳ πάθει τὸ οἰκεῖον ἰδὼν, ἣν ἔμελλες ἐπιθεῖναι [39] θεραπείαν ἐμοὶ, ταύτην ἐπιθῇς σαυτῷ· καὶ ἧς [40] μεταδώσειν ἐπικου-

[x] II Reg. XIV, 13. [y] ibid. 14. [z] ibid. 15-17. [a] ibid. 20.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[28] cod. β γένηται. [29] cat. ὅτι τέθν. ὁ υἱός, omisso σου. Sic quoque deinde. cod. β ὅτι εἰ τέθνηκεν ὁ υἱός σου. cod. α ad marginem : Ἄλλη γραφὴ ὡς κατ' ἐρώτησιν ἔχει οὕτως, ὅτι τέθνηκεν ὁ υἱός σου. Quæ in Excerptis ex isto cod. subjiciuntur, αὐτὸν τοῦ ἐπειδὴ ἀπέθανε Ἀμνὼν πάντας δεῖ ἀποθανεῖν, de mendo suspecta sunt. [30] cod. α καὶ τοῦτον ἀναιρεῖς. [31] cat. p. 570 et cod. α, β ὅπως ποιήσῃ. [32] cod. β τὸ ῥῆμα — ὁ βασιλεύς om. [33] cod. β τοῦ ἀνδρ. τοῦ om. [34] cod. α εἴρετο. [35] εἰ — ἐχρήσατο. cat. et cod. β εἰ Ἰωὰβ ὑπέθετο ταῦτα. [36] cat. et cod. β ὁμολογήσασα. [37] cod. α κυκλῶσαι. [38] cat. ὁ δοῦλ. σου om. [39] cat. et cod. α ἐπιτιθέναι. [40] cod. β καὶ ἧς — μεταδῷς om.

NOTÆ.

(31) *Ἵνα — ὁ υἱός σου*. Hæc propius ad Theodotionis quam τῶν Ο' versionem accedunt.

(32) *Καὶ — ψυχή*. In versione τῶν Ο' leg. καὶ λήψεται ὁ Θεὸς ψυχήν. Sed hoc quoque in loco Theodot. versio exprimitur.

(33) *Ὑπὲρ — λαλῆσαι*. Cujus hæc sit interpretatio, in codicibus suis non invenit Montf. Sed vix dubitandum hæc etiam esse Theodotionis.

(34) *Ὄψεταί — λαός*. Sensum obscurum reddiderunt οἱ Ο' qui יְרָאֻנִי *timorem injecerunt mihi*. II Sam. XIV, 15, retulerunt ad rad. רָאָה sed minus bene.

(35) *εἰς θυσίαν*. לְמִנְחָה legerunt οἱ Ο', cum tamen aptiorem sensum det lectio rec. לִמְנוּחָה *ad quietem*, s. solatium.

(36) *Ὅπως — τούτου*. Sub vago nomine Ἄλλος hanc interpretationem recenset Montf. p. 337. Eam pariter ad Theodotionem esse referendam, e superioribus colligi potest.

ρίας ὑπέσχου τῷ ἐμῷ παιδὶ, ταύτης τῷ σῷ μεταδῷς. Τούτοις εἴξας τοῖς λόγοις [41] ὁ βασιλεὺς, ἐπανελθεῖν μὲν τὸν Ἀδεσσαλὼμ παρηγγύησεν, ἰδεῖν δὲ αὐτὸν διεκώλυσεν· ὕστερον δὲ καὶ τοῦτο δέδρακε, τοῦ Ἰωὰδ δεξάμενος τὴν παράκλησιν. Ἀλλὰ τεσσάρων διεληλυθότων ἐτῶν, τῇ χρηστότητι τῶν λόγων προκατασκευάσας τὴν τυραννίδα, τῇ σκήψει μὲν τῆς θυσίας εἰς τὴν Χεδρὼν ἀπελήλυθεν· ἐκεῖ δὲ τὴν πατρικὴν ἥρπασε βασιλείαν· ἐμελέτησε δὲ καὶ τοῦ πατρὸς τὴν σφαγήν. Τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς, κατέλιπε τὴν μητρόπολιν, ἀρίστην ἡγούμενος στρατηγίαν καὶ τὴν εἰς καιρὸν γενομένην [42] φυγήν. Ἠκολούθησε δὲ αὐτῷ καὶ τῶν ἀσπιδοφόρων καὶ δορυφόρων πλῆθος. Ἠκολούθησε [43] δὲ καὶ Ἰεθὶ (37) ὁ Γετθαῖος σὺν ἑξακοσίοις λογάσιν, ἄρτι μὲν τὴν οἰκείαν πατρίδα καταλιπὼν, προσήλυτος δὲ μετὰ τῶν ὑπηκόων γενόμενος. Τοῦτον ὁ βασιλεὺς πεῖσαι μὲν ἐπεχείρησεν ἀναστρέψαι, ἵνα μὴ εὐθὺς αὐτοῖς συνοικήσας πάλιν γένηται μετανάστης· « Τί γὰρ, φησὶ, πορεύῃ σὺ μεθ' ἡμῶν; Ἀνάστρεφε καὶ κάθισον μετὰ τοῦ βασιλέως, ὅτι ἀλλότριος σὺ, καὶ ὅτι [44] μετῴκησας ἐκ τοῦ οἴκου σου· εἰ ἐχθὲς παραγέγονας [45] σὺ, καὶ σήμερον κινήσω σε τοῦ πορεύεσθαι μεθ' ἡμῶν· ἐγὼ δὲ πορεύσομαι οὗ ἐὰν πορεύωμαι [46]. » Ἐμὲ, φησὶ, ἀνάγκη μεταναστεύειν, σὲ δὲ οὐ δίκαιον ἀρτίως ἀφιγμένον σὺν ἡμῖν ὑπομένειν τὸν πόνον [47]. Ἄξιον δὲ θαυμάσαι τοῦ Δαβὶδ τὴν πρᾳότητα. Καὶ διωκόμενος γὰρ [48], καὶ πολεμούμενος ὑπὸ τοῦ παμμιάρου [49] παιδὸς, οὐ πατραλοίαν, οὐκ ἀδελφοκτόνον, ἀλλὰ βασιλέα ὠνόμαζε· καὶ πολλῆς [50] δεόμενος βοηθείας, τῆς τοῦ προσηλύτου σωτηρίας [51] ἐφρόντιζεν· « Ἀνάστρεφε γὰρ, φησὶ, καὶ ἀπόστρεψον [52] τοὺς ἀδελφούς σου μετὰ σοῦ, καὶ Κύριος ποιήσει μετὰ σοῦ ἔλεος καὶ ἀλήθειαν. » Ἀλλ' ὅσῳ τὴν περὶ αὐτὸν ὁ βασιλεὺς ἐδείκνυ κηδεμονίαν, τοσούτῳ ἐκεῖνος μείζονα τὴν εὔνοιαν ἀπεδείκνυτο. « Ζῇ γὰρ, φησὶ, Κύριος, καὶ ζῇ ἡ ψυχή σου, κύριέ μου βασιλεῦ, ὅτι εἰς τὸν τόπον οὗ ἐὰν ᾖ ὁ κύριός μου ὁ βασιλεὺς, ἐάν τε εἰς θάνατον, ἐάν τε εἰς ζωὴν, ἐκεῖ ἔσται ὁ δοῦλός σου. » Τούτων ἕκαστον εἰς ἡμετέραν προεγράφη διδασκαλίαν, ἵνα μάθωμεν, ὡς οὐ χρὴ εὖ μὲν πράττουσι τοῖς φίλοις συνεῖναι, δυσπραγίᾳ δὲ περιπεσόντας ἐᾷν.

multitudo. Secutus et Jethi Getthæus cum sexcentis viris electis, qui nuper quidem patriam reliquerat, factus autem fuerat cum suis subjectis proselytus. Ei rex quidem conatus est persuadere ut reverteretur, ne simul ac cum eo habitare cœpisset, rursus mutaret sedes : « Cur, inquit, vadis tu nobiscum? Revertere et versare cum rege, quoniam es peregrinus, et migrasti e domo tua. Anne tu heri accessisti, et hodie vagari facerem te ut vadas nobiscum? Ego autem proficiscar quocunque sum profecturus [b]. » Necesse est, inquit, mihi ut mutem sedes, non est autem æquum ut tu, qui nuper venisti, nobiscum laborem sustineas. Jure autem est admiranda Davidis lenitas et mansuetudo. Quem cum persequeretur et bello invaderet scelestissimus filius, non eum nominavit parricidam, non fratricidam, sed regem. Et cum multo egeret auxilio, curam gessit salutis proselyti : « Revertere, inquit, et averte fratres tuos tecum : et Dominus aget tecum juxta misericordiam et veritatem [c]. » Sed quanto majorem ejus curam rex gerebat, tanto **434** ille in eum majorem ostendebat benevolentiam. Dicit enim : « Quam vere vivit Dominus, et vivit anima tua, domine mi rex, quocunque in loco fuerit dominus meus rex, sive ad mortem, sive ad vitam, ibi erit servus tuus [d]. » Hæc autem scripta sunt ad nostram doctrinam, ut discamus quod non oporteat in rebus quidem secundis versari cum amicis, si autem in res adversas inciderint, eos deserere.

ΕΡΩΤ. ΚΘ' [53].

Τί δήποτε τοὺς ἱερέας καὶ τὴν κιβωτὸν ἀκολουθεῖν κεκώλυκεν;

Καὶ εὐσεβὴς ὢν, καὶ προφήτης, ᾔδει τί πέπονθεν ἡ κιβωτὸς εἰς ἐπικουρίαν τῶν παρανόμων ληφθεῖσα.

INTERR. XXIX.

Cur sacerdotes et arcam sequi prohibuit?

Cum esset et pius et propheta, sciebat quid accidisset arcæ acceptæ ad opem ferendam trans-

[b] II Reg. xv, 19, 20. [c] ibid. [d] ibid. 21.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[41] cod. β τοῖς λόγοις om. [42] cod. β γενομένην om. [43] ἠκολούθησε—πορ. σὺ μεθ ἡμῶν. cat. p. 575 et cod. β καὶ δὴ καὶ Ἰεθθὶ ὁ Γετθ. σὺν ἑξακοσίοις λογάσιν, ἄρτι προσήλυτος μετὰ τῶν ὑπηκόων γενόμενος, καὶ τὴν οἰκείαν πατρίδα λιπών· ὃν ὁ βασιλεὺς ἀναστρέφειν ἐπεχείρει, ἵνα μὴ πρὶν καλῶς οἰκῆσαι, πάλιν γένηται μετανάστης· ἀλλ' οὐκ ἔπειθεν. Ὁ μὲν γὰρ βασιλεύς φησιν· Οὐ πορεύσῃ σὺ μεθ' ἡμῶν. [44] cat. ἀλλότριος εἶ, ὅτι, etc. [45] cat. παρεγένου. [46] cat. et cod. β πορεύσομαι. [47] cat. et cod. β καὶ τὸν πόνον. cod. α τὸν πλάνον. cat. addit, ὁ δὲ, Ζῇ Κύριος, φησί. καὶ ζῇ ἡ ψυχή σου, κύριέ μου βασιλεῦ, ὅτι εἰς τὸν τόπον οὗ ἐὰν ᾖ ὁ κύριός μου ὁ βασιλεὺς, ἐάν τε εἰς θάνατον, ἐάν τε εἰς ζωὴν, ἐκεῖ ἔσται ὁ δοῦλός σου. Ἄξιον δὲ, etc. [48] cod. β καὶ διώκ. γὰρ om. [49] cat. μιαροῦ. [50] cat. et cod. β καὶ πάλιν πολλῆς αὐτός. [51] cat. et cod. α, β θεραπείας. [52] cat. et cod. β καὶ ὑποστρέφειν αὐτὸν συνεβούλευεν, εἰ καὶ τὸ εὔνουν ἐκείνου ἐπὶ πλέον ἐξεκαλύπτετο· καὶ γὰρ συνείπετο. Τούτων ἕκαστον εἰς ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη· ἵνα μάθωμεν, ὡς οὐ χρὴ εὖ μὲν πράττουσι συνεῖναι τοῖς φίλοις, ἐὰν δὲ δυσπραγοῦσι. [53] Qu. 29 tribus constat partibus. 1) Initium usque ad ἡ στρατιά, p. 435, exstat in cat. p. 577, ad cap. xv, 23-30. 2) οὕτω — ἀσύνετον vid. ib. ad vers. 31. 3) τὸ δὲ ῥῶς et rel. vid. ib. p. 578, ad vers. 32.

NOTÆ.

(37) *Ἰεθί*. Codex Vatic. II Reg. xv, 9, habet Ἐθί, Alex. Ἐθθεί.

gressoribus legis. Nam illi quidem fuerunt interfecti: ipsa autem bello capta data est [e] alienigenis. Hæc cum didicisset, dixit Sadoco sacerdoti: « Reduc arcam Dei in civitatem, et maneat in loco suo. Si invenero gratiam coram Domino, et me reduxerit, videbo eam, et ejus decorem; et si mihi dixerit: Nolui te, ecce me, faciat mihi quod est gratum coram eo [e]. » Non possum, inquit, mecum circumferre accusatorem. Intus audio legem dicentem: « Non mœchaberis, non occides. » Ego autem duplicem conculcavi legem. Quando legislator mundaverit oculum animæ meæ, tunc potero videre decorem ejus. Sin autem me omnino privaverit sua cura et sollicitudine, est dominus, ego vero servus me subjiciens ejus castigationi. Hæc autem lacrymans dicebat vir divinus, lugubri habitu **435** indutus: erat enim opertus capite, nudis vero incedebat pedibus: ejus autem luctus particeps erat exercitus. Sic fugiens cognovit proditionem Achitophelis: sed confestim ad suum confugit Dominum, non rogans ut feriretur fulmine, sed ut inane et vanum redderetur ejus consilium. Dixit enim: « Domine Deus meus, effice inane et vanum Achitophelis consilium [f]. » Illud autem: « Effice inane et vanum, » Aquila dixit, *infatua*, pro eo quod est, ostende stultum et insipiens. *Ros* autem dixit *verticem* [g]. Cum enim, inquit, ascendisset in *Ros*, hoc est in verticem. Dicit autem *Olivetum*, ex quo assumptus est Christus Dominus. Adoravit ibi Deum, respiciens, ut verisimile est, ad tabernaculum et arcam quæ in eo erat sita.

A Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ ἀνῃρέθησαν· αὕτη δὲ δορυάλωτος ἐδόθη [54] τοῖς ἀλλοφύλοις. Ταῦτα δεδιδαγμένος, πρὸς Σαδοὺκ εἶπε τὸν ἱερέα, « Ἀπόστρεψον τὴν κιβωτὸν τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν πόλιν, καὶ καθισάτω εἰς τὸν τόπον αὐτῆς (38). Ἐὰν εὕρω χάριν ἐνώπιον Κυρίου, καὶ ἐπιστρέψῃ με, καὶ ὄψομαι αὐτὴν, καὶ τὴν εὐπρέπειαν αὐτῆς· καὶ ἐὰν εἴπῃ μοι, Οὐ τεθέληκά [55] σε, ἰδοὺ ἐγὼ [56], ποιείτω μοι τὸ ἀρεστὸν ἐνώπιον αὐτοῦ (39). » Οὐ δύναμαι, φησὶ, μετ' ἐμαυτοῦ τὸν κατήγορον περιφέρειν. Ἔνδοθεν ἀκούω φθεγγομένου τοῦ νόμου· « Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις [57]· » ἐγὼ δὲ τοὺς δύο πεπάτηκα νόμους. Ὅταν ὁ νομοθέτης καθαριεῖ [58] μου τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμὸν, τότε ἰδεῖν δυνήσομαι τὴν εὐπρέπειαν αὐτῆς· ἐὰν [59] δέ με παντάπασι τῆς οἰκείας κηδεμονίας γυμνώσῃ, Δεσπότης B ἐστὶν, ἐγὼ δὲ οἰκέτης ἐμαυτὸν ὑποτιθεὶς ταῖς παιδείαις. Ταῦτα δακρύων [60] ἔλεγεν ὁ θεῖος ἀνὴρ [61], τὸ πένθιμον περικείμενος σχῆμα· ἐκεκάλυπτο μὲν γὰρ τὴν κεφαλὴν, γυμνοῖς δὲ ταῖς ποσὶ κεχρημένος [62] ἐβάδιζεν· ἐκοινώνει δὲ τοῦ πένθους ἡ στρατιά [63]. Οὕτω φεύγων ἔγνω τοῦ Ἀχιτόφελ τὴν προδοσίαν· ἀλλ' εὐθὺς πρὸς τὸν οἰκεῖον Δεσπότην κατέφυγεν, οὐ κεραυνοῖς αὐτὸν βληθῆναι παρακαλέσας, ἀλλὰ ματαίαν αὐτοῦ [64] ἀποφανθῆναι τὴν συμβουλήν [65]. Καὶ γάρ φησιν, « Ὁ Θεός μου, ματαίωσον (39*) δὴ τὴν βουλὴν Ἀχιτόφελ. » Τὸ δὲ « ματαίωσον » ὁ Ἀκύλας, *ἀφρόνησον*, εἴρηκεν (40), ἀντὶ τοῦ, δεῖξον ἄφρονα καὶ ἀσύνετον. Τὸ δὲ *ῥῶς* (41) τὴν *ἄκραν* [66] λέγει. Ἀνελθὼν γάρ, φησὶν, εἰς *ῥῶς*, τουτέστιν εἰς τὴν ἄκραν (λέγει δὲ τὸν *ἐλαιῶνα*, ἀφ' οὗ ὁ Δεσπό- C της ἀνελήφθη Χριστὸς [67]), προσεκύνησεν ἐκεῖ τῷ Θεῷ [68], εἰς τὴν σκηνὴν, ὡς εἰκὸς, ἀποβλέψας, καὶ [69] τὴν κιβωτὸν τὴν ἐν αὐτῇ κειμένην.

INTERR. XXX.

Quidam non laudant quod mentitus sit Chusi.

Et bonorum et malorum examinandus est scopus. Sic enim judicantes inveniemus accusari veritatem: « Herodes enim, et propter jusjurandum, inquit, et propter eos qui simul accumbebant, occidit Joannem [h]. » Sed nemo adeo desipit ut laudet veritatem propter cædem. Nam melius erat non jurasse: sed postquam juravit, mendacium fuisset potius eligendum quam cædes. Ergo hic

ΕΡΩΤ. Λ'.

Τινὲς οὐκ ἐπαινοῦσι τοῦ Χουσὶ τὸ ψεῦδος.

Καὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἐναντίων τὴν σκοπὸν ἐξετάζειν προσήκει. Οὕτω γὰρ κρίνοντες εὑρήσομεν καὶ κατηγορουμένην ἀλήθειαν [70]. « Ὁ γὰρ Ἡρώδης διὰ τοὺς ὅρκους, φησὶ, καὶ τοὺς συνανακειμένους, ἀπέκτεινε τὸν Ἰωάννην. » Ἀλλ' οὐδεὶς οὕτως ἠλίθιος, ὡς ἐπαινέσαι τὴν ἐπὶ σφαγῇ γεγενημένην ἀλήθειαν. Ἄμεινον γὰρ ἦν μὴ ὀμόσαι· ἐπεὶ δὲ D ὤμοσε, τὸ ψεῦδος αἱρετώτερον τῆς σφαγῆς. Καὶ

[e] II Reg. xv, 25, 26. [f] ibid. 31. [g] ibid. 32. [h] Matth. xiv, 9.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[54] cat. p. 577 et cod. α, β παρεδόθη. [55] cod. β ὅτι οὐ τεθέληκα. [56] cod. β ἐγὼ et μοι om. [57] cod. β οὐ φονεύσεις om. [58] cat. et cod. β καθαρίσῃ. [59] ἐὰν — γυμνώσῃ. cat. et cod. β εἰ δὲ μή. [60] cod. β ταῦτα δὲ δακρ. [61] cod. β ὁ θεῖος ἀνὴρ om. Deinde καὶ τὸ πενθ. [62] cod. β κεχρημένος om. [63] cat. et cod. β καὶ ἡ στρατ. [64] cod. α, β αὐτοῦ om. [65] cat. et cod. β συμβ. αὐτοῦ. Deinde cat. Κύριε γάρ, φησὶν, etc. [66] cat. p. 578 εἰς τὴν ἄκραν. [67] cat. et cod. β ἀφ' οὗ ἀνελήφθη ὁ Χριστός. [68] Utroque loco προσεκύνησε δ' ἐκεῖ τῷ Κυρίῳ. [69] cod. β καὶ κειμένην om. [70] cat p. 578 τὴν ἀλήθειαν.

NOTÆ.

(38) *Καὶ — αὐτῆς*. Hæc desunt in textu Hebr. II Sam. xv, 25, et non nisi in edit. Compl. leguntur, teste Bosio.

(39) *Ποιείτω — αὐτοῦ*. Hæc sunt Theodotionis, teste Montf. l. c. t. I, p. 338. Ad eumdem, ut puto, referenda sunt quæ præcedunt, et sub nomine ἄλλος a Montf. recensentur.

(39*) *Ματαίωσον*. Hanc interpretationem, quam sequitur editio Compl., codex quidam Coislin. tribuit Theodotioni. Vid. Montf. ad. h. l. Rec. lectio est διασκέδασον.

(40) *Ὁ — εἴρηκεν*. Alii, teste Montf., Aquilæ tribuunt versionem κακοφρόνησον.

(41) *Ῥῶς*. Codex Vatic. II Reg. xv, 35, habet Ῥώς, Alex. Ῥοώς. Utraque lectio satis aperte prodit originem ab Hebr. ראש Cum Aquila consentit Symmachus.

ἐνταῦθα τοίνυν ἡ ὑπόκρισις, οὐκ ἐπὶ κέρδει χρημάτων, οὐκ [71] ἐπὶ λύμῃ ἑτέρων, ἀλλ ἐπὶ ζήλῳ προφήτου καὶ βασιλέως εὐσεβοῦντος, ἐγένετο.

ΕΡΩΤ. ΛΑ' [72].

Μέμφονταί [73] τινες τῷ Δαβὶδ, ὡς τοῦ Σιβᾶ δεξαμένῳ τοὺς λόγους.

Πολλάκις εἶπον, ὡς οὐχ ἅπαντα [74] ἐγίνωσκον οἱ προφῆται· οὗτος δὲ καὶ πιθανοῖς ἐχρήσατο λόγοις. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἀφίκετο πρὸς τὸν θεῖον Δαβὶδ, ἐκεῖνον [75] δὲ ἔφη τὴν βασιλείαν φαντάζεσθαι. Πρὸς δὲ τούτοις, καὶ δῶρα προσήνεγκε, τὴν οἰκείαν ἐπιδεικνὺς εὔνοιαν. Ὕστερον δὲ καὶ τοῦ Μεμφιβαὰλ τοὺς λόγους δεξάμενος, ἀμφοτέροις μὲν τὴν κτῆσιν διένειμεν, ἐκεῖνον δὲ πάλιν τῆς αὐτῆς κηδεμονίας ἠξίωσε· καὶ τοῦ λιμοῦ γενομένου, καὶ τῶν Γαβαωνιτῶν ἑπτὰ τῶν τοῦ Σαοὺλ συγγενῶν [76] αἰτησάντων, οὐκ ἐξέδωκε τὸν Μεμφιβαὰλ, ἀλλὰ τὰς πρὸς τὸν Ἰωνάθαν γεγενημένας συνθήκας ἐπλήρωσεν. Ἀξιάγαστα δὲ τοῦ Δαβὶδ καὶ τὰ περὶ τοῦ Σεμεεὶ πρὸς τὸν Ἀβεσσὰ εἰρημένα. Ἐκείνου [77] γὰρ αὐτὸν λίθοις βάλλοντος, καὶ τὸν χοῦν αὐτοῦ καταχέοντος, καὶ λόγοις ἑτέροις [78] καὶ ἔργοις προπηλακίζοντος, καὶ ἄνδρα αἱμάτων καὶ παράνομον ἀποκαλοῦντος, ὁ μὲν Ἀβεσσὰ ὑποστράτηγος ὢν [79] τὴν παροινίαν οὐκ ἤνεγκεν, ἀλλ' ἔφη, « Ἵνα τί καταρᾶται ὁ κύων [80] ὁ ἐπικατάρατος (42) οὗτος τὸν κύριόν μου τὸν βασιλέα; διελεύσομαι δὴ, καὶ ἀφελῶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. » Ἀλλ' ὁ πάντων πρᾳότατος [81] ὑπολαβὼν ἔφη, « Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ, υἱὲ Σαρουΐα; ἄφετε αὐτὸν, διότι καταρᾶταί με, ὅτε ὁ Κύριος εἶπεν αὐτῷ κακολογεῖν τὸν Δαβὶδ (43), καὶ τίς ἐρεῖ αὐτῷ, Τί ὅτι [82] πεποίηκας οὕτως; » Ἱμάς ἐστιν οὗτος, φησὶ, τοῦ Θεοῦ, καὶ ῥάβδος. Οὐχ ὁρῶ τὸν ἱμάντα, ἀλλὰ τὸν μαστιγοῦντα· ταῖς ἐμαυτοῦ παρανομίαις ἐπιγράφω τὰς συμφοράς· οὐχ ἅπτομαι τῆς ῥάβδου, ἵνα μὴ παροξύνω τὸν παίοντα. Συμφωνεῖ δὲ τούτοις [83] καὶ τὰ ἑξῆς· « Εἶπε γὰρ, φησὶ, Δαβὶδ πρὸς Ἀβεσσὰ (44), καὶ πρὸς πάντας τοὺς παῖδας αὐτοῦ, Ἰδοὺ ὁ υἱός μου, ὁ ἐξελθὼν ἐκ τῆς κοιλίας μου, ζητεῖ τὴν ψυχήν μου. Εἰ δὲ καὶ νῦν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ Ἰεμιναίου, ἄφετε αὐτὸν, καταράσθω [84], ὅτι Κύριος εἴρηκεν αὐτῷ, ὅπως ἴδοι [85] τὴν ταπείνωσίν μου, καὶ ἀνταποδώσει μοι Κύριος ἀγαθὰ ἀντὶ τῆς κατάρας αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ [86]. » Οὗτος, φησὶν, ἐκ τῆς τοῦ Σαοὺλ ἐστι συγγενείας,

A quoque fuit simulatio, non propter lucrum pecuniæ, neque ad damnum **436** aliorum, sed studio pii prophetæ ac regis.

* INTERR. XXXI.

Nonnulli reprehendunt Davidem, quod aures præbuerit iis quæ dicebat Siba

Sæpe dixi prophetas non omnia scivisse : ille autem et verbis usus est probabilibus. Nam et ipse venit ad divinum Davidem; illum autem dicebat regnum animo agitare [i]. Quin etiam dona ei obtulit, suam ostendens benevolentiam. Postea autem auditis iis quæ dixit Memphibaal, utrisque quidem distribuit possessionem : illius autem rursus eamdem quam prius curam gessit [j]. Et cum orta esset fames, et Gabaonitæ petiissent septem B ex cognatis Saulis, non dedit Memphibaalem, sed stetit promissis Jonathani datis [k]. Sunt autem admiratione digna et illa quæ de Semei ad Abessam dicta sunt a Davide. Nam cum ille eum lapidibus appeteret, et pulverem in eum jaceret, verbisque et factis ei insultaret, virumque sanguinum et iniquum eum appellaret, Abessa quidem, qui erat subpræfectus in exercitu, non tulit contumeliam, sed dixit : « Cur maledicit canis iste exsecrandus domino meo regi? transibo et auferam ei caput ejus [l]. » Ille autem omnium hominum mitissimus dixit : « Quid mihi et tibi, fili Sarviæ? Dimittite eum, quoniam mihi maledicit, quia dixit Dominus ut malediceret Davidi. Et quis dicet ei : Cur sic fecisti [m]? » C Est iste, inquit, lorum Dei et virga. Non video lorum, **437** sed video eum qui me flagro cædit; meis iniquitatibus ascribo calamitates; non tango virgam, ne eum irritem qui percutit. Conveniunt autem ea quoque quæ deinceps sequuntur. « Dixit enim David ad Abessam, et ad omnes servos suos : Ecce filius meus, qui egressus est ex ventre meo, quærit animam meam. Nunc quoque si hic filius Jemini id fecerit, missum facite eum ut maledicat, quoniam Dominus dixit ei : forsitan inspiciet Dominus humilitatem meam, et reddet mihi bona pro ejus maledictione hoc ipso die [n]. » Iste, inquit, est ex cognatione Saulis, habet veterem in me malevolentiam : et est verisimile esse qui dicant quod inventa occasione aperuerit inimicitias. Fi-

[i] II Reg. XVI, 1 seqq. [j] II Reg. XIX, 29. [k] II Reg. XXI, 7. [l] II Reg. XVI, 9. [m] ibid. 10. [n] ibid. 11, 12

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[71] οὐδέ. [72] Qu. 31 initium usque ad ἐπλήρωσεν exstat in cat. p. 579, ad cap. XVI, 1-4. Reliqua vid. ib. p. 581, ad vers. 5-12. [73] cat. p. 579 et cod. β Τί δήποτε μέμφονται. [74] cod. β ἅπαντες. [75] πρὸς τὸν βασιλέα, ἐκεῖνον, etc. [76] cod. β συγγενῶν om. [77] cod. β ἐκείνου — ἀποκαλοῦντος om. [78] cod. α ἑτέροις om. [79] cod. β ὑποστρ. ὢν om. [80] cat. p. 581 et cod. β τ. παροιν. ἐκείνου τὴν κατὰ τοῦ βασιλέως μὴ φέρων, ἵνα τί καταρᾶται, ἔφη, ὁ κύων. [81] Utroque loco, ὁ δὲ πάντων ἀνθρώπων πρᾳότατος φησί. [82] Utroque loco ὅτι om. [83] cod. β τούτοις om. [84] cat. et cod. β καὶ καταρ. [85] cat. et cod. β εἴ πως εἰδώς. [86] cod. β ἐν τ. ἡμ. om.

NOTÆ.

(42) *Ἐπικατάρατος*. Rec. lectio l. c. est τεθνηκώς.

(43) *Διότι — τὸν Δαβίδ*. Hæc ad lectiones edit. Complut. accedunt.

(44) *Ἀβεσσά*. Non dubitavimus hoc nomen pro Ἰωάβ, ut minus recte expressum erat, reponere, auctoritate textus Hebr. II Sam. XVI, 11, et τῶν Ο',

lium meum a me satum et eductum, et ad eam A provectum ætatem et honorem, quis in me armavit? Liquet igitur cœlitus [n] latam esse sententiam, Deumque iis quæ prædixit finem imposuisse. Ego autem fero et me contumeliis afficientes, et cædem mihi parantes, ea ratione placaturus Dei iram. Atque hæc quidem dixit vir divinus. Sciendum est autem quod non divinæ sit operationis, neque Amnonis nefarius concubitus, neque Absalomi fraterna cædes, nec furor in patrem; sed domus nudata divina Providentia, erat instar scaphæ carentis gubernatore, et vehementes fluctus insanorum dæmonum excipiebat.

INTERR. XXXII.

Quomodo Achitophele consiliario utebatur divinus David mala consulente?

Sceleratissimi homines celant suam nequitiam conversantes cum bonis: sed si invenerint aliquem **438** qui eorum delectetur studiis, eam aperiunt, et ea loquuntur quæ apta sunt audientibus. Iste quoque erat talis. Nam et divino Davidi eas adhibebat suasiones et consilia, quæ optimo ejus scopo convenirent: et ea Absalomo consulebat, quæ ejus congruebant moribus. Timens enim ne natura eos rursus conjungeret, deinde, si fieret reconciliatio, pœnas daret proditionis, extremam illam suggerebat iniquitatem, ut reconciliationi nullus pateret aditus. Statim autem dedit pœnas illius C impiæ et nefariæ suasionis: et quoniam in patrem armavit filium, ipse rursus in se armavit manus: et iis laqueum collo injiciens, miserrimum sustinuit finem. Nam cum ad rerum exitum prospiciendum esset idoneus, non admissa ejus suasione, Davidis futuram victoriam cognovit, et timens proditionem sua manu de se sumpsit supplicium. Docuit autem divina Scriptura quod Deus Chusi opem tulerit: « Dominus enim, inquit, mandavit ut dissiparet consilium Achitophelis bonum [o], » pro eo quod est tyrannidi conducibile. Ea de causa psallens dicebat beatus David: « Ecce parturiit injustitiam, concepit dolorem, et peperit iniquitatem. Lacum fodit, et effodit eum, et incidet in foveam quam fecit [p]. »

A παλαιὰν ἔχων περὶ ἐμὲ [87] τὴν δυσμένειαν· καὶ εἰκός τινας εἰπεῖν, ὅτι καιρὸν εὑρὼν ἐγύμνωσε τὴν ἀπέχθειαν. Τὸν υἱόν μου [88], τὸν ὑπ' ἐμοῦ [89] καὶ σπαρέντα, καὶ τραφέντα, καὶ εἰς τοῦτο ἡλικίας ἐλάσαντα καὶ τιμῆς, τίς ἐκπεπολέμωκέ μοι; Δῆλον τοίνυν ὡς ἡ ψῆφος ἄνωθεν ἐξενήνεκται [90]· καὶ οἷς προεῖπεν ἐπιφέρει τὸ πέρας. Ἐγὼ δὲ φέρω καὶ τοὺς παροινοῦντας, καὶ τοὺς φονῶντας, ἵνα ταύτῃ πραΰνω τὴν θείαν ὀργήν. Ταῦτα [91] μὲν οὖν ὁ θεῖος οὗτος εἶπεν ἀνήρ. Εἰδέναι δὲ χρή, ὡς οὐ τῆς θείας ἐστὶν ἐνεργείας, οὔτε τοῦ Ἀμνὼν ἡ παράνομος [92] συνουσία, οὔτε τοῦ Ἀβεσσαλὼμ ἡ ἀδελφοκτονία, καὶ ἡ κατὰ τοῦ πατρὸς γεγενημένη [93] μανία· ἀλλὰ τῆς θείας Προνοίας ἡ οἰκία γυμνωθεῖσα σκάφος ἀκυβέρνητον ἐμιμεῖτο, καὶ τῶν πονηρῶν δαιμόνων τὰς τρικυμίας ἐδέχετο.

B

ΕΡΩΤ. ΛΒ' [94].

Πῶς ἐχρῆτο συμβούλῳ τῷ Ἀχιτόφελ ὁ θεῖος Δαβὶδ πονηρὰ συμβουλεύοντι;

Οἱ παμπόνηροι ἄνδρες [95] κρύπτουσι τὴν πονηρίαν συνόντες τοῖς ἀγαθοῖς· εὑρόντες [96] δέ τινα τοῖς αὐτῶν ἐπιτηδεύμασι χαίροντα, γυμνοῦσι ταύτην, καὶ τὰ πρόσφορα τοῖς ἀκούουσι φθέγγονται. Τοιοῦτος ἦν καὶ οὗτος [97]. Καὶ γὰρ τῷ θείῳ Δαβὶδ πρὸς τὸν ἄριστον αὐτοῦ σκοπὸν τὰς εἰσηγήσεις προσέφερε, καὶ τῷ Ἀβεσσαλὼμ τὰ τῷ τρόπῳ κατάλληλα συνεβούλευε. Δεδιὼς γὰρ μὴ συναγάγῃ πάλιν αὐτοὺς ἡ φύσις, εἶτα τῶν καταλλαγῶν γενομένων δίκας ἀπαιτηθῇ προδοσίας, τὴν ἐσχάτην ἐκείνην παρανομίαν ὑπέθετο [98], ὥστε μηδεμίαν παρείσδυσιν γενέσθαι καταλλαγῶν. C Ἔτισε δὲ παραυτίκα ποινὴν [99] τῆς ἀνοσίας ἐκείνης καὶ πονηρᾶς εἰσηγήσεως· καὶ ἐπειδὴ κατὰ τοῦ πατρὸς ὥπλισε τὸν υἱόν, αὐτὸς πάλιν καθ' ἑαυτοῦ τὰς χεῖρας καθώπλισε [1]· καὶ ταύταις [2] ἐμβαλὼν τῷ τραχήλῳ τὸν βρόχον, τρισάθλιον ὑπέμεινε τέλος. Ἱκανὸς γὰρ ὢν [3] προϊδεῖν τῶν πραττομένων τὸ τέλος, μὴ δεχθείσης τῆς εἰσηγήσεως, ἔγνω [4] τοῦ Δαβὶδ ἐσομένην τὴν νίκην· καὶ δείσας τὴν προδοσίαν, αὐτοχειρίᾳ [5] τὴν τιμωρίαν ἐδέξατο [6]. Ἐδίδαξε δὲ ἡ θεία Γραφή, ὡς ὁ Θεὸς συνέπραξε τῷ Χουσί. « Κύριος γάρ, φησίν, ἐνετείλατο τοῦ διασκεδάσαι τὴν βουλὴν Ἀχιτόφελ τὴν ἀγαθήν, ἀντὶ τοῦ, τὴν τῇ τυραννίδι συμφέρουσαν. Τούτου χάριν ψάλλων ὁ μακάριος ἔλεγε Δαβὶδ [7]· « Ἰδοὺ ὠδίνησεν ἀδικίαν, συνέλαβε πόνον, καὶ ἔτεκεν ἀνομίαν. Λάκκον ὤρυξε, D καὶ ἀνέσκαψεν αὐτόν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο. »

[n] II Reg. XVII, 14. [p] Psal. VII, 14, 15.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[87] cod. β πρὸς ἐμέ. [88] cat. et cod. β υἱόν μου τὸν ἐκ τῶν σπλάγχνων μου. [89] cod. β τὸν ὑπ' ἐμοῦ — τῆς τιμῆς om. [90] cat. et cod. β ἐπενήνεκται. Deinde cat. εἶτα καὶ οἷς προεῖπον. cod. β καὶ οἷς — πέρας om. [91] ταῦτα — ἀνήρ. cat. et cod. β ἀλλ' ὁ μὲν Δαβὶδ οὕτως εἶπεν. [92] cod. β τοῦ Ἀμνὼν ἡ παρανομία. [93] cat. et cod. β γεγενημένη om. [94] Qu. 32 tres habet partes. 1) Initium usque ad συνεβούλευε exstat in cat. p. 583, ad cap. XVI, 15-23. 2) δεδιὼς — ἐδέξατο vid. ib. p. 587, ad cap. XVII, 21-23. 3) ἐδίδαξε et rel. vid. ib. p. 585, ad vers. 6-14. [95] cod. β ἄνδρες om. [96] cat. p. 583 et cod. β εὑρόντες δὲ χαίροντας τοῖς τοιούτοις, ἀπογυμνοῦσιν ἑαυτούς. Τοιοῦτος, etc. [97] cat. et cod. β ἦν καὶ ὁ Ἀχιτόφελ. [98] cod. β τὴν ἐσχ. — ὑπέθετο om. [99] cod. β ποινὴν om. Deinde, ἀνοσίας γενέσθαι εἰσηγήσεως ποινήν. [1] cod. β ἐξώπλισεν. [2] καὶ ταύταις — ὑπέμ. τέλος om. [3] cod. β ἱκ. γὰρ ἦν. [4] ἔγνω — νίκην. cat. p. 587 et cod. β ἐν τῷ Δαβὶδ ἐσομένην τὴν νίκην συνεῖδε. Deinde δείσας οὖν τήν, etc. [5] cod. β αὐτόχειρ. [6] cat. et cod. β ἐδέξατο, βρόχῳ τὸ ζῆν ἀποῤῥαγείς. [7] Utroque loco ἔψαλλε Δαβίδ.

ΕΡΩΤ. ΛΓ'[a].

Τί ἐστι, « Καὶ νῦν ἀφαιρεθήσεται ἐξ ἡμῶν ἡ γῆ δέκα χιλιάσι (45) ; »

Κοινωνῆσαι τῆς συμπλοκῆς βουληθέντα τὸν βασιλέα διεκώλυσεν ὁ στρατηγὸς, καὶ δεδιὼς μή τι πάθῃ (εἰκὸς γὰρ ἦν κατ' αὐτοῦ μόνου χωρῆσαι [9] τοὺς δυσμενεῖς), καὶ ἀγωνιῶν μὴ νικήσας οἰκτείρῃ τὸν τύραννον. Ἔφασαν τοίνυν, ὅτι Ἐὰν ἡττηθέντες ἀποδράσωμεν [10], τὴν ζωὴν [11] ἔχομεν ἀποχρῶσαν παραψυχήν [12]· ἐὰν δέ τι σὺ πάθῃς, χωρήσει κατὰ πάντων ἡ συμφορά. Σὺ γὰρ μόνος μυρίαις μυριάσιν ὑπερέχεις πάντων ἡμῶν. Ταύτην γὰρ τὴν ἔννοιαν ὁ Σύμμαχος τέθεικεν· « Καὶ σὺ ὡς ἡμεῖς δέκα χιλιάσιν. » Ὁ δὲ δίκαιος Κριτὴς τῷ μὲν Δαβὶδ ταύτας ἐπενεχθῆναι τὰς συμφορὰς συνεχώρησε, τὴν γεγενημένην παρανομίαν ἰώμενος· ἐκεῖνον δὲ τὸν ἀλιτήριον δίκας ἀξίας εἰσέπραξεν [13]. Ἐλαύνοντι γὰρ ἐν τῷ δρυμῷ παρεσκεύασεν ὑπὸ φυτὸν εἰσελθεῖν, ὃ δύο κλάδους εἶχεν ἐπικλινεῖς ἐγκαρσίως βεβλαστηκότας, οὐ πολὺ διεστῶτας ἀλλήλων. Ἐκεῖθεν παριούσης τῆς ἡμιόνου, ἐνεπάρη μὲν μεταξὺ τῶν κλάδων ἡ κεφαλὴ, ἐξηρτήθη δὲ ἅπας· διήλασε δὲ τὴν ἡμίονον τῶν φύλλων ὁ κτύπος· μεμένηκε δὲ ἐκεῖνος ἐξηρτημένος, ἥδιστον θέαμα τοῖς εὐσεβέσι γενόμενος, καὶ τῆς πάντα πρυτανευούσης Προνοίας τὴν ψῆφον ἐπιδεικνύς. Τοῦτό τις τῶν ἄλλων στρατιωτῶν θεασάμενος, οὐκ ἐτόλμησεν ἐπενεγκεῖν [14] αὐτῷ τὴν πληγήν· ἐδεδίει γὰρ τοῦ βασιλέως τὸν νόμον. Ὁ δὲ στρατηγὸς, τὸν πατέρα κεχρῆσθαι τῇ εὐσπλαγχνίᾳ καταλιπὼν [15], ἐν τῇ μυσαρωτάτῃ καρδίᾳ τὰ βέλη κατέπηξεν. Εἶτα καθελὼν, καὶ [16] εἰς τὴν παρακειμένην φάραγγα ῥίψας [17], τὸν λαὸν ἅπαντα καταλεῦσαι προσέταξεν [18], ὥστε γενέσθαι αὐτῷ τάφον τὴν τιμωρίαν.

INTERR. XXXIII.

Quid est : « Et nunc auferetur terra ex nobis decem millibus[q] *?* »

Regem volentem esse belli socium prohibuit dux exercitus, et veritus [a] ne ei aliquid accideret (erat enim verisimile **439** adversus eum solum processuros inimicos), et magnopere timens ne, si vicisset, misereretur tyranni. Dixerunt ergo : Si victi aufugerimus, vitam habemus sufficiens solatium : sin autem aliquid tibi acciderit, adversus omnes procedet calamitas. Tu enim solus potior es omnium nostrum infinita multitudine. Hanc enim sententiam posuit Symmachus : « Et tu, sicut nos, in decem millibus. » Justus autem Judex permisit ut Davidi hæ inferrentur calamitates, ab eo admissæ iniquitati medelam afferens. De illo autem scelerato justas sumpsit pœnas. Effecit enim ut in silvam ingressus veniret sub arborem quæ duos ramos habebat inclinatos, oblique protensos, nec multum inter se distantes. Ibi, cum transiret mulus, inter ramos infixum fuit ejus caput, et totus pependit ; incitavit autem mulum foliorum strepitus, et ille mansit suspensus, jucundissimum spectaculum viris piis, et omnia administrantis Providentiæ justam ostendens sententiam. Hoc conspicatus quispiam ex aliis militibus, non ausus est ei plagam infligere, timebat enim legem regis. Dux autem exercitus, sinens patrem misereri, in cor exsecrandissimum tela defixit. Deinde eum dejectum cum in prope sitam vallem profundam abjecisset, jussit toti populo ut lapidibus obrueret, adeo ut supplicium ei esset sepulcrum.

ΕΡΩΤ. ΛΔ'.

Τί δήποτε ἄνω μὲν ὁ συγγραφεὺς εἴρηκεν ὅτι τρεῖς ἔσχεν υἱοὺς [19], *μίαν δὲ θυγατέρα· νῦν δὲ τοὐναντίον δεδήλωκεν, ὅτι στήλην ᾠκοδόμησεν, ὡς υἱὸν οὐκ ἔχων, τὴν δι' αὐτῆς* [20] *αὐτῷ μηχανώμενος μνήμην ;*

Ἑκάτερον ἀληθές· εἰκὸς γὰρ αὐτὸν καὶ παιδοποιῆσαι [21], καὶ τετελευτηκέναι τοὺς παῖδας. Ἰώσηπος (46) δὲ ἔφη τοῦτο αὐτὸν δεδρακέναι, ὡς τῶν παίδων μὲν ἐπὶ πολὺ διαρκεῖν οὐ δυναμένων, τῆς δὲ οἰκοδομίας μᾶλλον φυλαττούσης τὴν μνήμην.

INTERR. XXXIV.

Quamobrem dixit quidem scriptor superius[r] *quod tres habuerit filios, unam autem filiam, nunc autem dicit contrarium, quod erexerit columnam, ut qui non haberet filium per eam caveret ne sui periret memoria*[s] *?*

440 Est utrumque verum : est enim verisimile illum et liberos procreasse, et eos decessisse. Josephus autem dicit eum hoc fecisse, quod filii non possent diu durare : ædificium autem posset diutius conservare memoriam.

[q] II Reg. XVIII, 3. [r] II Reg. XIV, 27. [s] II Reg. XVIII, 18.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[a] Qu. 33 tribus constat partibus. 1) Initium usque ad δέκα χιλιάσιν p. 439 exstat in cat. p. 588, ad cap. XVIII, 1-3. 2) ὁ δὲ — ἐπιδεικνὺς vid. ib. p. 590, ad vers. 9. 3) τοῦτο et rel. vid. ib. p. 592, ad vers. 10-17. [9] cod. β κατὰ τοῦ αὐτῶν νόμου χωρῆσαι [10] ἀποδράσωσι μέν. [11] cat. et cod. β τὴν σὴν ζωήν. [12] Utroque loco ἅπασαν παραψ. [13] εἰσέπραξεν — τοῦ βασιλ. τ. νόμον. cod. β ξύλῳ ἀναρτήσας ἡδύ τι θέαμα τοῖς εὐσεβέσι γενόμενος. Τοῦτό τις τῶν στρατιωτῶν θεασάμενος οὐκ ἐτόλμα πληγὴν τῷ διὰ τῆς κόμης πεδηθέντι ἐπενεγκεῖν. Ἤδει γὰρ τοῦ βασιλέως τὸν νόμον. [14] cat. p. 592 pariter οὐκ ἐτόλμα πληγὴν τῷ διὰ τῆς κόμης πεδηθέντι ἐπενεγκεῖν. [15] cat. τὸν πατέρα τῇ εὐσπλαγχνίᾳ κεχρῆσθαι γινώσκων, καταλιπὼν, etc. [16] cod. β καὶ om. [17] cod. β καὶ ῥίψας. [18] cod. β καταλ. πεποίηκε. [19] cat. p. 593 et cod. β ἔσχ. υἱοὺς ὁ Ἀβεσσαλώμ. [20] τὴν διὰ ταύτης. [21] cat. p. 593 et cod. β καὶ ἀποβαλεῖν τ. παῖδ.

NOTÆ.

(45) *Καὶ νῦν — χιλιάσι.* Hanc satis obscuram interpretationem esse Theodotionis, e cod. quodam Coisl. observavit Montf. ad h. l. Præstat vero versio τῶν Ο' quæ est, ὅτι σὺ ὡς ἡμεῖς δέκα χιλιάδες.

(46) *Ἰώσηπος, κ. λ. Antiquit. Jud.* lib. VII, cap. 10.

INTERR. XXXV.

Quam ob rem David tantopere luxit filium sceleratissimum?

Et filios amabat, et benignus erat. Hujus autem rei quoque est indicium ejus de Saule luctus. Hic vero natura quoque majores effecit dolores. Ad hæc accedit, quod tanquam pius ' luxit eum qui non poterat amplius curari per pœnitentiam. Nam post mortem plaga peccati est immedicabilis.

INTERR. XXXVI.

Cur pollicitus est Abessæ eum futurum ducem exercitus, cum Joab multos labores et pericula pro eo subiisset [t]?

Joabi audaciam perpetuo odio habuit. Tolerabat autem illum propter ejus benevolentiam, et suspectum eum habens, ne quid novi in eum moliretur. Cum autem vidisset Abessam (erat autem ipsius hic quoque patruelis) a tyranno fuisse creatum ducem totius exercitus, evocavit illum, pollicitus se ei daturum imperium exercitus quod habebat Joab. Hæc cum rescivisset Joab, invidiæ stimulo percussus ob ea quæ fuerant ipsi significata, cædem ei intulit simulans benevolentiam et amicitiam [u].

441 INTERR. XXXVII.

Quomodo est intelligendum: « Decem mihi manus in rege [v]? »

Cum orta fuisset lis et contentio, et aliæ tribus accusarent tribum Juda, quod ea regi prior occurrisset, illi respondentes dixerunt, regem suum esse tribulem, et magis ad eos attinere propter propinquiorem cognationem. Ea de causa dixerunt qui erant ex aliis tribubus, se decem manus habere in rege. Nam tribus Benjamitica conjuncta erat tribui Juda. Addiderunt autem quod haberent privilegia primogenitorum, et propter Rubenem ut natura primogenitum, et propter Josephum, cui propter virtutem hæc sors obtigit. Primogeniti enim accipiebant duplicem sortem paternæ hæreditatis. Et ideo patriarcha dicebat Josepho: « Ephraim et Manasses tanquam Ruben et Simeon erunt mihi [x]. » Magnus itaque Moses et Josua Nave ejus successor, duplicem eis tribuerunt sortem.

A

ΕΡΩΤ. ΛΕ'.

Τίνος ἕνεκεν τοσοῦτον ἐθρήνησεν ὁ Δαβὶδ τὸν μιαρώτατον παῖδα;

Καὶ φιλόπαις ἦν, καὶ φιλάνθρωπος. Τεκμήριον δὲ τούτου καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ Σαοὺλ γενόμενον πένθος. Ἐνταῦθα δὲ καὶ ἡ φύσις μείζους τὰς ὀδύνας εἰργάσατο. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐθρήνησεν ὡς εὐσεβὴς τὸν διὰ μεταμελείας ἰαθῆναι μηκέτι δυνάμενον. Μετὰ γὰρ δὴ τὴν τελευτὴν ἀνίατος ἡ τῆς ἁμαρτίας πληγή.

ΕΡΩΤ. ΛϚ'.

Τί δήποτε τῷ Ἀβεσσα (47) τὴν στρατηγίαν ἐπηγγείλατο, τοῦ Ἰωὰβ ὑπὲρ αὐτοῦ πολλοὺς ὑπομείναντος πόνους καὶ [22] *κινδύνους;*

Τὸ θρασὺ τοῦ Ἰωὰβ ἀεὶ μισῶν διετέλεσεν. Ἠνέσχετο δὲ αὐτοῦ, διά τε τὴν εὔνοιαν, ἣν εἶχε, καὶ
B ὑφορώμενος μή τι νεώτερον βουλεύσηται κατ' αὐτοῦ. Θεασάμενος δὲ τὸν Ἀβεσσά· ἀδελφιδοῦς δὲ αὐτοῦ καὶ οὗτος ἐτύγχανεν· ὃν (48) στρατηγὸν ὑπὸ τοῦ τυράννου πάσης χειροτονηθέντα τῆς στρατιᾶς, ἐπέστειλεν [23], ὑποσχόμενος αὐτῷ παραδώσειν τὴν τοῦ Ἰωὰβ στρατηγίαν. Τοῦτο μαθὼν ὁ Ἰωὰβ, καὶ [24] τοῦ φθόνου τὴν ἀκίδα δεξάμενος, καὶ πληττόμενος ἐπὶ τοῖς μεμηνυμένοις, ἐπήνεγκεν αὐτῷ τὴν σφαγὴν, εὔνοιαν καὶ φιλίαν ὑποκρινάμενος.

ΕΡΩΤ. ΛΖ'.

Πῶς νοητέον τὸ, « Δέκα μοι χεῖρές ἐν τῷ βασιλεῖ; »

Ἔριδος γενομένης καὶ διαμάχης [25], καὶ τὴν φυλὴν τοῦ Ἰούδα τῶν ἄλλων αἰτιασαμένων, ὅτι δὴ
C προλαβοῦσα ὑπήντησε τῷ βασιλεῖ, ὑπολαβόντες ἔφασαν αὐτοὶ, φυλέτην αὐτῶν εἶναι τὸν βασιλέα, καὶ μᾶλλον αὐτοῖς προσήκειν διὰ τὴν πλησιαιτέραν συγγένειαν. Τούτου χάριν εἰρήκασιν οἱ τῶν ἄλλων φυλῶν, δέκα χεῖρας ἔχειν ἐν τῷ βασιλεῖ [26]. Ἡ γὰρ Βενιαμῖτις τῇ Ἰούδα συνῆπτο. Προσέθηκαν [27] δὲ, ὅτι καὶ τῶν πρωτοτοκίων ἔχουσι τὰ πρεσβεῖα, διά τε τὸν Ῥουβεὶμ, ὡς φύσει πρωτότοκον [28], καὶ διὰ τὸν Ἰωσὴφ, ὡς διὰ τὴν ἀρετὴν τοῦδε τοῦ κλήρου τετυχηκότα. Διπλῆν γὰρ μοῖραν οἱ πρωτότοκοι τῆς πατρῴας κληρονομίας ἐλάμβανον. Διὸ καὶ ὁ πατριάρχης πρὸς τὸν Ἰωσὴφ ἔφη, « Ἐφραῒμ καὶ Μανασσῆς ὡς Ῥουβεὶμ καὶ Συμεὼν ἔσονταί μοι. » Αὐτίκα γοῦν καὶ Μωσῆς ὁ μέγας, καὶ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, ὁ τούτου διάδοχος [29], διπλοῦν αὐτοῖς ἀπένει-
D μαν κλῆρον.

[t] II Reg. XIX, 13. [u] II Reg. XX, 10. [v] II Reg. XIX, 43. [x] Gen. XLVIII, 5.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[22] πόνους καὶ om. [23] cod. β ἐπέστειλεν om. cat. p. 596 ἀπέστειλεν. cod. β post στρατιᾶς, ταύτην αὐτῷ ἐπικυρώσειν προσιόντι ὑπέσχετο. Ὁ δὲ Ἰωὰβ ἐπὶ τούτου τοῦ φθόνου τὴν ἀκίδα δεξάμενος. [24] cod. β καὶ — μεμηνυμένοις om. [25] cod. β καὶ διαμάχης om. [26] cat. p. 600 et cod. β δέκα χ. εἶναι τῷ βασιλεῖ, καὶ ταύτας αὐτοὺς ἔχειν. [27] cod. β προσέθηκε. [28] cod. β ὡς πρωτότοκον ἔχουσι. [29] cod. β ὁ τούτου διάδοχος om.

NOTÆ.

(47) Ἀβεσσᾶ. Legendum esse existimo vel Ἀμεσσαῒ, vel Ἀμισσαΐ. Ita enim variat lectio cod. Vatic. et Alex. II Reg. XIX, 13. Permista sunt h. l nomina *Abisai* et *Amasæ*: coll. c. XVII, 25.

(48) Ὅν. Mallem legere τόν.

ΕΡΩΤ. ΛΗ'.

Τίνος χάριν Δαβὶδ καθεῖρξε τὰς παλλακὰς παρὰ γνώμην τῷ δυσσεβεῖ τυράννῳ συγγενομένας;

Ἀνόσιον ὑπέλαβε συνελθεῖν αὐταῖς μετὰ τὴν μυσαρὰν τοῦ παιδὸς συνουσίαν. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ νόμος ἄντικρυς ἀπηγόρευσεν. Ἑτέρῳ δὲ οὐ συνῆψεν, ἵνα μὴ καὶ τοῦτο πρόφασις γένηται τυραννίδος· ἄλλως τε [30] δὲ οὐδὲ γάμος ἦν ὁ τοιοῦτος. Ζῶντος γὰρ τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίζει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ, ᾗ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος. Εἰ δὲ καὶ ὁ νόμος ἐπέτρεπε τὸν ἀπεχθανόμενον τῇ γυναικὶ βιβλίον [31] ἀποστασίου διδόναι· ἀλλ' ἐνταῦθα οὐ μῖσος ἐχώριζεν, ἀλλ' ἡ τοῦ παιδὸς παράνομος συνουσία. Τούτου χάριν εἰς ἑτέραν αὐτὰς μετέστησεν οἰκίαν, πάσης ἀξιῶν θεραπείας.

ΕΡΩΤ. ΛΘ' [32].

Πῶς νοητέον, «Εἰ ἐξέλιπεν [33] ἃ διέθεντο (49) οἱ πιστοὶ τοῦ Ἰσραήλ;»

Ὁ Σαβεὲ τυραννήσας, εἶτα φυγὼν, εἰς τὴν Ἀβὲλ κατέφυγε πόλιν· ἔστι δὲ αὕτη πόλις τῆς Παλαιστίνης, Ἀβελὰ νῦν ὠνομασμένη. Τοῦ στρατηγοῦ [34] τοίνυν εἰς πολιορκίαν τὴν στρατιὰν παραστήσαντος, τῶν θείων αὐτὸν ἀνέμνησε νόμων ἡ σοφωτάτη γυνή. Ὁ γὰρ θεῖος ἐκέλευσε νόμος πρεσβείᾳ κεχρῆσθαι πρότερον [35], εἶθ' οὕτως τοῖς ἀντιλέγουσι παρατάττεσθαι. Τοῦτο ἔφη καὶ αὕτη· «Εἰ [36] ἐξέλιπεν ἃ διέθεντο οἱ πιστοὶ τοῦ Ἰσραήλ;» τουτέστι, μὴ παραβῆναι χρὴ τὰ διηγορευμένα τοῖς νόμοις. Εἶτα ἐπήγαγεν· «Ἐγὼ δέ εἰμι [37] εἰρηνικὴ τῶν στηριγμάτων (50) Ἰσραήλ· σὺ δὲ [38] ζητεῖς θανατῶσαι πόλιν καὶ μητρόπολιν Ἰσραήλ· καὶ ἵνα τί ὅτι καταποντίζεις κληρονομίαν Κυρίου;» Ἐπειδὴ [39] σὺ, φησὶ, κατὰ τὸν θεῖον νόμον οὐκ ἐχρήσω τῇ πρεσβείᾳ· ἐγώ σε διδάσκω, ὡς πολεμικὸν ἡ πόλις οὐκ ἔχει σκοπὸν, ἀλλ' εἰρήνης ὀρέγεται. Μὴ τοίνυν ἀνάστατον ἀποφήνῃς πόλιν, οὐκ ἀλλόφυλον, ἀλλ' ὁμόφυλον, καὶ ὑπὸ τὸν αὐτὸν τελοῦσαν Θεὸν καὶ Δεσπότην. Τούτων ἀκούσας τῶν λόγων ὁ στρατηγὸς ἔφη, μήτε πολέμου, μήτε πολιορκίας ἐρᾷν· μόνον δὲ ἐθέλειν χειρώσασθαι τὸν κατὰ τοῦ βασιλέως τυραννίδι χρησάμενον. Μαθοῦσα τοίνυν τὴν αἰτίαν τῆς πολιορκίας ἡ σοφωτάτη γυνὴ, τοὺς ἡγουμένους τῆς πόλεως ἔπεισε μὴ περιθεῖναι τῇ πόλει τοῦ πολέμου τὸν κίνδυνον, ἀλλ' ἀναμνησθῆναι τῆς τοῦ βασιλέως εὐσε-

A

INTERR. XXXVIII.

Cur David inclusit concubinas, quæ invitæ coierant cum tyranno [y]?

Existimavit impium, cum eis habere consuetudinem post exsecrandum filii coitum. Nam lex quoque aperte hoc prohibuit. Cum alio autem non conjunxit, ne hoc quoque esset occasio tyrannidis, et alioqui nec fuisset quidem hoc matrimonium. * Vivente enim marito appellatur adultera, si sit alterius viri, ut dicit divinus Apostolus [z]. Quod si etiam lex permittebat ei qui uxorem odio prosequeretur, ut ei daret libellum repudii: at hic non separabat **442** odium, sed nefarius filii concubitus. Ea de causa illas traduxit in aliam domum, omnem earum curam gerens.

B

INTERR. XXXIX.

Quomodo est intelligendum: «Num defecerunt quæ disposuerunt fideles Israelis [a]?

Sabee cum invasisset tyrannidem, deinde fugisset, confugit in civitatem Abel: ea autem est civitas Palæstinæ, quæ nunc nominatur Abela. Cum ergo dux exercitus adduxisset exercitum ad eam obsidendam, sapientissima mulier divinarum legum eum admonuit. Jussit enim lex divina, ut primum mitteretur legatio, deinde instrueretur acies adversus contradicentes. Et dixit ei, «Num defecerunt quæ disposuerunt fideles Israelis?» hoc est, non sunt transgredienda quæ sunt statuta legibus. Deinde subjunxit: «Ego autem sum pacifica pro firmamentis Israelis. Tu autem quæris morte afficere C civitatem et metropolin in Israel; cur demergis civitatem Domini [b]?» Quoniam, inquit, tu non misisti juxta legem Domini legationem; ego te doceo civitatis scopum non esse hostilem, sed eam expetere pacem. Noli ergo evertere civitatem, quæ non est alterius, sed ejusdem gentis, et quæ est sub eodem et Deo et Domino. His verbis auditis dux exercitus dixit, se nec belli nec obsidionis teneri cupiditate: sed solum velle eum in potestatem suam redigere qui adversus regem struxerat tyrannidem. Cum ergo causam obsidionis intellexisset sapientissima femina, persuasit ducibus **443** civitatis ne periculo belli subjicerent civitatem, sed D recordarentur pietatis et æquitatis regis, et in bello

[y] II Reg. xx, 3. [z] Rom. vii, 3. [a] II Reg. xx, 18. [b] ibid. 19.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[30] cod. β ἄλλως τε — Ἀπόστολος om. [31] cod. β μισοῦντα τῇ γυναικὶ διδόναι βιβλίον ἀποστασίου καὶ ἀφιέναι. [32] Qu. 39 initium usque ad καὶ Δεσπότην, exstat in cat. p. 603, ad cap. xx, 12-19. Reliqua vid. ib. p. 604, ad vers. 20-22. [33] cat. p. 603 et cod. β ἐξέλιπον. [34] cat. et cod. β τοῦ στρατ. τοίνυν πολιορκεῖν ἐπιχειροῦντος ἀνέμνησεν αὐτὸν ἡ σοφ. γυνὴ τ. θ. νόμων. [35] πρότερον. cat. et cod. β καὶ μὴ πειθομένην (cod. β πειθομένων) τότε πόλεμον συνάπτειν. Διὰ τοῦτο ἔφη· Εἰ ἐξέλιπον, etc. [36] cat. τουτέστιν εἰ. [37] cat. εἶτα, ἐγώ εἰμι, φησίν. [38] cat. σὺ δὲ — μητρ. Ἰσραὴλ om. cod. α ζητ. θανατ. πόλιν ἐν Ἰσραήλ. Deinde τί καταποντίζεις, etc. [39] cat. ἐπειδὴ σὺ, φησὶ, οὐκ ἐχρήσω τῷ θείῳ νόμῳ διαπρεσβευσάμενος, ἐγὼ et rel.

NOTÆ.

(49) *Διέθεντο*. Rec. lectio II Reg. xx, 18, est ἔθεντο. Desunt autem in textu Hebr. verba ista εἰ ἐξέλιπεν — Ἰσραήλ.

(50) *Τῶν στηριγμάτων*. Ita minus bene οἱ Ο' exprimunt vocem אֱמוּנֵי quæ potius h. l. adjective explicanda est.

gerendo virtutis, et se propter illius labores frui pace stabili. His verbis usa, tyranni caput projecit in castra, et solvit obsidionem.

INTERR. XL.

Quid est: « Super laterculum, et super potentes [c] *? »*

Laterculum existimo appellari, quod apud scriptores externos appellatur πλαίσιον. Est autem hoc genus militaris ordinis habentis figuram quadratam. Quomodo ergo nunc apud Romanos qui nominatur magister, imperat peditibus qui sunt circa imperatorem, nempe scutatis et hastatis, ita præerat Baneas regiis custodibus corporis, cum reliquus exercitus pareret Joabo duci exercitus.

INTERR. XLI.

Quomodo est intelligendum: « Sadoc et Abiathar sacerdotes, et Jodæ filius Jether erat sacerdos Davidis [d] *? »*

Sadoc et Abiathar habebant dignitatem pontificalem. Iste autem cum esset sacerdos, degebat intra regiam, arcæ divinæ semper assidens, et regia peragens sacrificia.

INTERR. XLII.

Cur cum Saul sustulisset Gabaonitas, post mortem illius fuit castigatus populus?

444 Totus populus fecerat fœdus cum Gabaonitis: jurisjurandi autem particeps fuit et sacerdos Eleazar, et Josua propheta. Oportebat ergo posteros eorum qui jurarant, facta fœdera non transilire, regi autem contra legem facienti persuadere ut servaret jusjurandum. Propterea etiam, post illius mortem, sustinuerunt famis castigationem. Per hæc autem nos docet qui omnia sapienter administrat, quod etiamsi diuturna utens lenitate, non inferat statim pœnam legis non observatæ, postea tamen justa exigat supplicia: sicut tunc certe, cum quadraginta anni præteriissent, nubes quidem alligavit ne parerent, sterilitatis autem morbo terram subjecit: fame autem puniit ejus habitatores. Rex autem, ignorans causam plagæ a Deo immissæ, justum rogavit judicem. Cum ergo cognovisset, quod de iniqua cæde Gabaonitarum

A θείας καὶ εὐνομίας, καὶ τῆς ἐν πολέμοις ἀνδραγαθίας, καὶ ὡς διὰ τοὺς ἐκείνου πόνους εἰρήνης στερρᾶς [40] ἀπολαύουσι. Τούτοις χρησαμένη τοῖς λόγοις, τοῦ τυράννου τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ στρατόπεδον ἔῤῥιψε, καὶ τὴν πολιορκίαν διέλυσεν.

ΕΡΩΤ. Μ'.

Τί ἐστιν, « Ἐπὶ τοῦ πλινθίου, καὶ ἐπὶ τοὺς δυνατούς (51)*; »*

Πλινθίον οἶμαι καλεῖσθαι, ὃ παρὰ τοῖς ἔξωθεν συγγραφεῦσι *πλαίσιον* ὀνομάζεται. Εἶδος τοῦτο στρατιωτικῆς παρατάξεως τετράγωνον ἐχούσης τὸ σχῆμα. Ὥσπερ τοίνυν ὁ νῦν παρὰ Ῥωμαίοις μάγιστρος ὀνομαζόμενος τῶν περὶ τὸν βασιλέα πεζαιτέρων, ἀσπιδηφόρων φημὶ καὶ δορυφόρων, τὴν ἡγεμονίαν πεπίστευται· οὕτως ὁ Βανίας τῶν βασιλικῶν B σωματοφυλάκων ἡγεῖτο, τῆς ἄλλης στρατιᾶς τελούσης ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Ἰωάβ.

ΕΡΩΤ. ΜΑ'.

Πῶς νοητέον τὸ, « Σαδὼκ καὶ Ἀβιάθαρ ἱερεῖς, καὶ Ἰωδαὲ ὁ Ἰεθὲρ (52) *ἦν ἱερεὺς τῷ Δαβίδ; »*

Ὁ Σαδὼκ καὶ ὁ Ἀβιάθαρ τὴν ἀρχιερατικὴν εἶχον ἀξίαν· οὗτος δὲ ἱερεὺς ὢν ἔνδον ἐν τοῖς βασιλείοις διῆγε, τῇ θείᾳ κιβωτῷ προσεδρεύων, καὶ τὰς βασιλικὰς ἱερεύων θυσίας [41].

ΕΡΩΤ. ΜΒ' [42].

Τί δήποτε τοῦ Σαοὺλ τοὺς Γαβαωνίτας ἀνῃρηκότος, μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν ὁ λαὸς ἐπαιδεύθη;

Ἅπας ὁ λαὸς ἐπεποιήκει τὰς πρὸς τοὺς Γαβαωνίτας συνθήκας· ἐκοινώνησε δὲ τῶν ὅρκων καὶ C Ἐλεάζαρ ὁ ἱερεὺς, καὶ Ἰησοῦς ὁ προφήτης. Ἔδει τοίνυν τῶν ὀμωμοκότων τοὺς ἀπογόνους τὰς γεγενημένας μὴ παραβῆναι σπονδὰς, πεῖσαι δὲ καὶ τὸν παρανομοῦντα βασιλέα φυλάξαι τὸν ὅρκον. Τούτου χάριν καὶ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν, τοῦ λιμοῦ τὴν παιδείαν [43] ὑπέμειναν. Διδάσκει δὲ διὰ τούτων ἡμᾶς ὁ σοφῶς [44] ἅπαντα πρυτανεύων, ὅτι κἂν παραυτίκα μακροθυμήσας μὴ ἐπενέγκῃ τὴν ὑπὲρ τῶν παραβεβασμένων νόμων ποινὴν, ἀλλ' οὖν ὕστερον δίκας ἀξίας εἰσπράττεται [45]· ὥσπερ ἀμέλει καὶ τότε, τεσσαράκοντα ἤδη διεληλυθότων ἐτῶν, ἐπέδησε μὲν τῶν νεφῶν τὰς ὠδῖνας· τῷ δὲ τῆς ἀκαρπίας πάθει τὴν γῆν περιέβαλεν· ἐκόλασε δὲ λιμῷ τοὺς ταύτης οἰκήτορας. Ἀγνοῶν δὲ τὴν αἰτίαν ὁ βασιλεὺς τῆς D θεηλάτου πληγῆς, τὸν δίκαιον ἤρετο δικαστήν. Γνοὺς

[c] II Reg. xx, 23. [d] ibid. 25, 26.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[40] εἰρ. σταθηρᾶς. [41] cat. p. 606 et cod. β τὰς βασιλ. ἱερουργῶν θυσ. [42] Qu. 42 quatuor habet partes. 1.) Initium usque ad παράβασις γίνεται, p. 445, exstat in cat. p. 605, ad cap. 1-3. 2.) οἱ μέντοι — βουνὸς ὀνομάζεται vid. ib. p. 607, ad vers. 46. 3.) ἐν ἐκείνῳ — υἱωνοὶ αὐτοῦ vid. ib. ad vers. 7-9. 4.) ὕστερον δὲ et rel. vid. ib. p. 608, ad vers. 10-14. [43] utroque loco λιμῷ παιδεύονται. [44] cat. πανσόφως. cod. β πάνσοφος. [45] post εἰσπράττεται cat. et cod. β καὶ γὰρ καὶ τότε μετὰ τεσσαράκοντα ἔτη λιμῷ τοὺς παρανενομηκότας ἐτιμωρήσατο. Ἀγνοῶν δὲ, etc.

NOTÆ.

(51) *Ἐπὶ — δυνατούς*. Rec. lectio II Reg. xx, 23, est ἐπὶ τοῦ Χερεθὶ καὶ ἐπὶ τοῦ Φελεθί. Nostram apposito nomine Ἄλλος recenset Montf. l. c. t. I, p. 345, ubi tamen leg. τοὺς δυνάστας. Conf. ad h. l. quæst. 23, p. 422.

(52) *Καὶ — Ἰεθέρ*. Hæc sub incerto nomine Ἄλλος exhibet Montf. l. c. Rec. lectio est, καὶ Ἰρὰς ὁ Ἰαρίν.

τοίνυν, ὡς τῆς ἀδίκου τῶν Γαβαωνιτῶν ἀναιρέσεως A εὐθύνας εἰσπράττεται, αὐτοῖς ἐχρήσατο τοῖς ἠδικημένοις κριταῖς. « Εἶπε γάρ, φησίν, ὁ Δαβὶδ πρὸς τοὺς Γαβαωνίτας[46], Τί ποιήσω ὑμῖν, καὶ ἐν τίνι ἐξιλάσομαι, καὶ εὐλογήσετε τὴν κληρονομίαν Κυρίου; » Ἀλλὰ τούτων οὐκ ἐπακούουσιν Ἰουδαῖοι τῶν λόγων, ὅτι τῆς Χαναναίων εὐλογίας τὸ σπέρμα τοῦ Ἀβραὰμ ἐδεήθη· ἀλλ' ἐπὶ τοῖς προγόνοις μέγα φρονοῦσι, καὶ συνιδεῖν[47] οὐκ ἐθέλουσιν, ὡς ἀρετὴ πολλῷ περιφανεστέρα προγονικῆς εὐγενείας· καὶ κρινεῖ, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία, τὸν νόμον πληροῦσα, τὸν διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νόμου. Ὥσπερ τοίνυν οἱ τηνικάδε ἡμαρτηκότες Ἰσραηλῖται τῆς Χαναναίων ἐδεήθησαν εὐλογίας· οὕτω καὶ οἱ τὸν Δεσπότην ἐσταυρωκότες τῆς προγονικῆς ἐξέπεσον εὐλογίας[48], B καὶ τῆς τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν διδασκαλίας προσδέονται. Κἀκεῖνο δὲ πρὸς τούτοις ἐπισημήνασθαι δεῖ, ὡς ὁ Σαοὺλ ζήλῳ χρησάμενος μετὰ τῶν ἄλλων Χαναναίων τοὺς Γαβαωνίτας κατέκτεινε. Τοῦτο γὰρ ἡ θεία διδάσκει Γραφή· « Οὐχ ἦσαν γάρ, φησίν, οἱ Γαβαωνῖται ἐκ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, ὅτι ἀπὸ τῶν καταλοίπων (53) Ἀμοῤῥαίων ἦσαν· καὶ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ὤμοσαν αὐτοῖς μὴ ἀπολέσαι αὐτούς (54)[49]· καὶ ἐζήτησε Σαοὺλ τοῦ πατάξαι αὐτοὺς ἐν τῷ ζηλῶσαι αὐτὸν τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα. » Διδάσκει τοίνυν ἡμᾶς ὁ λόγος, μὴ παραβαίνειν τὰς ἐπὶ Θεοῦ μεθ' ὅρκων γινομένας συνθήκας, κἂν εἰς ἄλλων ὠφέλειαν ἡ παράβασις γίγνηται· Οἱ μέντοι Γαβαωνῖται ἑπτὰ ᾔτησαν ἄνδρας τῆς Σαοὺλ συγγενείας, ἰσαρίθμους C ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς ὁ χρόνος ἀνακυκλεῖται· « Οὐκ ἔστι γὰρ ἡμῖν, ἔφασαν, ἀργύριον, οὐδὲ χρυσίον μετὰ Σαοὺλ, καὶ μετὰ τοῦ οἴκου αὐτοῦ· καὶ οὐκ ἔστιν ἡμῖν θανατῶσαι ἄνδρα ἐκ παντὸς Ἰσραήλ. Ὁ ἀνὴρ ὁ συντελέσας ἡμᾶς, καὶ διώξας ἡμᾶς, καὶ ὃς παρελογίσατο ἐξολοθρεῦσαι ἡμᾶς, ἀφανίσομεν αὐτὸν τοῦ μὴ καθίστασθαι[50] αὐτὸν ἐν παντὶ ὁρίῳ Ἰσραήλ. Καὶ δοθήτωσαν ἡμῖν ἑπτὰ ἄνδρες ἐκ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, καὶ ἐξιλασόμεθα ἐν αὐτοῖς τῷ Κυρίῳ ἐν τῷ βουνῷ τοῦ Σαοὺλ (55) ἐκλεκτοὺς τῷ Κυρίῳ. » Ἡ οὖν τῶν Γαβαωνιτῶν μητρόπολις Γαβαὼν ἐκαλεῖτο· μεταβαλλόμενον δὲ τοῦτο τὸ ὄνομα εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν *βουνὸς* ὀνομάζεται. Ἐν ἐκείνῳ τοίνυν τῷ χωρίῳ τοὺς ἐκδοθέντας αὐτοῖς ἀνεσκολόπισαν ἄνδρας, ἐν ᾧ τὰς παρανόμους ἐτόλμησεν ἐκεῖ- D

A exigantur pœnæ, iis ipsis qui injuria affecti fuerant usus est judicibus. « Dixit enim David Gabaonitis: Quid vobis faciam, et per quid placabo, et benedicetis hæreditati Domini [e]? » Sed hæc verba non audiunt Judæi, quod semen Abrahami opus habuerit benedictione Chananæorum: sed de suis majoribus efferuntur, nec volunt intelligere, quod virtus est longe illustrior nobilitate majorum: et juxta divinum Apostolum [f], quod est ex natura præputium legem consummans, eum judicabit qui per litteram et circumcisionem transgressor est legis. Quomodo ergo qui tunc peccarunt Israelitæ opus habuerunt benedictione Chananæorum: ita etiam qui Dominum in crucem egerunt, exciderunt majorum nobilitate, et egent B **445** doctrina eorum qui ex gentibus crediderunt. Illud quoque præter hæc oportet adnotare, quod Saul zelo usus cum aliis Chananæis Gabaonitas occiderit. Hoc enim docet divina Scriptura: « Non erant enim, inquit, Gabaonitæ ex filiis Israel, quoniam erant ex reliquiis Amorrhæorum; et filii Israel eis juraverant se non esse perdituros eos: et quæsivit Saul, ut perderet illos in zelo pro Israele et Juda [g]. » Nos ergo docet oratio, ne transgrediamur fœdera quæ fiunt adhibito Dei jurejurando, etiamsi fiat transgressio in aliorum utilitatem. Atque Gabaonitæ quidem petierunt septem viros ex cognatione Saulis, numero pares diebus in quibus tempus volvitur. « Non est enim, dixe- C runt, nobis argentum nec aurum cum Saule, et cum domo ejus: nec mens nostra est morte afficere quemquam ex universo Israele. Vir qui nos consummavit, et est persecutus, et qui nos decepit ut funditus perderet, eum delebimus, ut non persistat in universis finibus Israelis. Dentur nobis septem viri ex filiis ejus: et ad solem exponamus eos Domino in colle Saulis, electos Domino [h]. » Metropolis ergo Gabaonitarum appellabatur Gabaon. Translatum autem hoc nomen in linguam Græcam, nominatur *collis*. In eo ergo loco viros sibi traditos palo affixerunt, in quo ille ausus est admittere iniquas cædes. Pro illo enim: « Soli **446** exposuerunt, » Aquila dixit: *Suffixerunt*. Isti autem fuerunt duo filii Saulis nothi, et quinque ejus nepotes. D Postea eos quoque pius rex donavit sepultura.

[e] II Reg. xxi, 3. [f] Rom. ii, 27. [g] II Reg. xxi, 2. [h] ibid. 4-6.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[46] cat. καί φησι πρὸς τ. Γαβ. [47] cod. β καὶ συνιδεῖν — παραβ. νόμου om. [48] cat. et cod. α, β ἐξέπ. εὐγενείας. [49] cod. β' μὴ ἀπολ. αὐτοὺς ἐν τῷ ζήλῳ τοῦ Ἰσραήλ. cod. α addit καὶ τοῦ Ἰούδα. Utroque loco desunt proxima, usque ad διδάσκει τοίνυν. [50] cod. α ἀντικαθίστασθαι.

NOTÆ.

(53) *Ἀπὸ τῶν καταλ.* Rec. lectio, II Reg. xxi, 2, est ἐκ τοῦ ἐλλείμματος. Vid. tamen Bosium et Montf. ad h. l.

(54) *Μὴ ἀπολ. αὐτούς* Bene hæc adjiciuntur, etsi a versione Græca absint.

(55) *Ἐν τῷ — Σαούλ.* Hanc lectionem e Theodotione desumptam habet edit. Complut. Sed ob ea quæ proxime sequuntur, pro βουνῷ mallem legere Γαβαών, quæ etiam est rec. lectio II Reg. xxi, 6.

Sumpto autem de eis supplicio placatus fuit Dominus, et effecit ut nubes parturientes parerent : et jussit terræ ut more solito produceret fructus. Nos autem per hæc discimus Dominum non agnoscere differentiam generis, sed eos qui sunt injuria affecti ulcisci, etiamsi sint alienigenæ.

A νος σφαγάς. Τὸ γὰρ « ἐξηλίασαν, » ὁ Ἀκύλας ἀπέπηξαν εἶπεν[51]. Οὗτοι δὲ ἦσαν δύο μὲν υἱοὶ τοῦ Σαοὺλ νόθοι, πέντε δὲ υἱωνοὶ αὐτοῦ. Ὕστερον δὲ ταφῆς καὶ τούτους ἠξίωσεν ὁ εὐσεβὴς βασιλεύς. Τῆσδε τῆς τιμωρίας γεγενημένης, ἵλεως ὁ Δεσπότης ἐγένετο, καὶ τῶν νεφελῶν ἔλυσε[52] τὰς ὠδῖνας[53], καὶ τῇ γῇ συνήθως δοῦναι προσέταξε τοὺς καρπούς. Ἡμεῖς δὲ διὰ τοῦτο μανθάνομεν, ὡς γένους ὁ Δεσπότης οὐκ οἶδε διαφοράν, ἀλλὰ τοῖς ἠδικημένοις, κἂν ἀλλογενεῖς ὦσιν, ἐπαμύνει δικαίως.

INTERR. XLIII.

Qui factum est ut David deficeret in acie [i] ?

Erat senex : vincebat autem animi alacritate imbecillitatem corporis. Cum autem in conflictu multum * sustinuisset laborem (erat enim primus pugnans in acie), defecit non ferens laborem. Cum autem in periculum venisset ne occideretur ab eo qui primus pugnabat inter alienigenas, fuit servatus præter opinionem, eum protegente Abessa, et magnum illum hostem perimente. Hinc igitur licet etiam discere, quod gigantes nominaverint eos qui maxima habebant corpora. Iste enim genus ducebat a gigantibus, ut docuit historiographus. Cum autem regis periculum rescivisset exercitus, juravit se non amplius permissurum ut ipse socius esset in committendo prælio : æquum enim esse et expedire ut cedat senectuti, et intus sedens ordinet aciem. Meminit autem historiographus aliorum quoque gigantum, quos propter robur et magnitudinem corporis tunc ita nominabant, et non tanquam impios, ut nonnulli dixerunt, vel qui longo vixissent tempore. Post hæc autem bella, David Deo hymnum composuit triumphalem. Consonat autem cum psalmo XVII, vel potius **447** idem est, habens paucas nominum mutationes. Ego autem cum aliis psalmis hunc quoque interpretatus supervacaneum existimavi secundam componere interpretationem. Habet autem etiam prædictionem de Servatore Christo : « Eripuisti me, inquit, a populo : constituisti me lucem gentium. Populus quem non cognovi servivit mihi : auditu auris obedivit mihi [j]. » Fuit autem lux gentium non David, sed qui e Davide secundum carnem nasciturus erat, Davidis et dominus et filius. Demus autem, etiam Davidem fuisse lucem gentium, scilicet, quatenus melodia illustrat eos qui Christo Domino crediderunt. Per omnes enim in orbe ter-

ΕΡΩΤ. ΜΓʹ[54].

Πόθεν ὁ Δαβὶδ παραταττόμενος ἐξελύθη ;

Πρεσβύτης ἦν· ἐνίκα δὲ τῇ προθυμίᾳ τοῦ σώματος τὴν ἀσθένειαν. Πολὺν δὲ πόνον ὑπομείνας ἐν τῇ
B συμπλοκῇ (πρόμαχος γὰρ τῆς φάλαγγος ἦν), διελύθη τὸν πόνον οὐκ ἐνεγκών. Ἀναιρεθῆναι δὲ κινδυνεύσας ὑπὸ τοῦ προμάχου τῶν ἀλλοφύλων, παρὰ δόξαν ἐσώθη, τοῦ Ἀβεσσὰ προασπίσαντος, καὶ τὸν μέγιστον ἐκεῖνον πολέμιον κτείναντος. Κἀντεῦθεν τοίνυν ἔστι μαθεῖν, ὡς γίγαντας ὠνόμαζον τοὺς μείζονα σώματα ἔχοντας. Καὶ γὰρ οὗτος ἀπόγονος ἦν γιγάντων, ὡς ὁ ἱστοριογράφος ἐδίδαξε. Τοῦ δὲ βασιλέως τὸν κίνδυνον μεμαθηκὼς ὁ στρατὸς, ὤμοσε μηκέτι[55] συγχωρήσειν αὐτῷ, συμπλοκῆς κοινωνήσειν. Καὶ δίκαιον γὰρ καὶ συμφέρον εἶξαι τῷ γήρᾳ, καὶ ἔνδον καθήμενον διατάττειν τὴν στρατιάν. Ὁ δὲ ἱστοριογράφος καὶ ἄλλων ἐμνήσθη γιγάντων, οὓς διὰ ῥώμην καὶ μέγεθος σώματος οὕτως οἱ τότε ὠνόμαζον, καὶ οὔτε ὡς δυσσεβεῖς, καθά τινες ἔφασαν, οὔτε ὡς
C πολὺν βιώσαντας χρόνον. Μετὰ τούτους (56) δὲ τοὺς πολέμους ἐπινίκιον τῷ Θεῷ συντέθεικεν ὕμνον ὁ θεῖος Δαβίδ. Ἔστι δὲ σύμφωνος τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ· μᾶλλον δὲ [ὁ] αὐτός ἐστιν, ὀλίγας ἔχων ὀνομάτων ἐναλλαγάς. Ἐγὼ δὲ μετὰ τῶν ἄλλων ψαλμῶν καὶ τοῦτον ἑρμηνεύσας, περιττὸν ὑπέλαβον δευτέραν ἑρμηνείαν ποιήσασθαι. Ἔχει δὲ καὶ πρόῤῥησιν περὶ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ· « Ἐξείλω με γὰρ, φησὶν, ἐκ λαοῦ, ἔθου με εἰς φῶς ἐθνῶν. Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων ἐδούλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου. » Εἰς φῶς δὲ (57) ἐθνῶν γέγονεν οὐχ ὁ Δαβὶδ, ἀλλ' ὁ ἐκ Δαβὶδ κατὰ σάρκα, ὁ τοῦ Δαβὶδ καὶ κύριος καὶ υἱός. Εἰ δὲ καὶ ὁ Δαβὶδ γέγονεν εἰς φῶς ἐθνῶν, δηλονότι τῇ μελῳδίᾳ καταυγάζων τοὺς τῷ Δεσπότῃ πεπιστευκότας Χριστῷ. Ἁπάσαις[56] γὰρ ταῖς κατὰ
D τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίαις ἡ πνευματικὴ τοῦ Δαβὶδ ὑμνῳδία τὰς τῶν εὐσεβῶν φωτίζει ψυχάς. Ἐπειδὴ (58) δὲ Ἰουδαῖοι προφήτην αὐτὸν ὀνομάζειν

[i] II Reg. XXI, 16 seqq. [j] II Reg. XXII, 44, 45.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[51] cod. β, ἔπηξε, φησίν. [52] cat. p. 608 et cod. β τῶν νεφῶν λύσας. [53] post ὠδῖνας cat. et cod. β τῇ γῇ τοὺς συνήθεις καρποὺς ἀναδοθῆναι προσέταξε· μανθάνομεν δὲ διὰ τούτων, ὡς ὁ Θεὸς γένους οὐκ οἶδε διαφοράν, ἀλλὰ τοῖς ἠδικημένοις, κἂν ἀλλόφυλοι εἶεν, δικαίως ἐπαμύνει. Hoc loco desinunt excerpta ex cod. Coisl. β. [54] Qu. 43 his sex constat partibus. 1.) Initium usque ad τὴν στρατιὰν exstat in cat. p. 609, ad cap. XXI, 15-17. 2.) ὁ δὲ χρόνον vid. ib. p. 610, ad vers. 18, 19. 3.) μετὰ — ποιήσασθαι, p. 447, vid. ib. p. 609, ad cap. XXII, 1. 4.) ἔχει δὲ — ψυχὰς vid. ibid. p. 625, ad vers. 44. 5.) ἐπειδὴ — αὐτῷ ὁ Θεὸς vid. ib. p. 627, ad cap. XXIII, 1-3. 6.) ὅσον μέντοι et rel. vid. ib. p. 631, ad vers. 46. 16, 17. [55] cat. p. 609 et cod. α μηκέτι συμπλοκῆς. [56] cod. α ἐν ἁπάσαις.

NOTÆ.

(56) *Μετὰ τούτους*, κ. τ. λ. Incipit h. l. succinctus Commentarius in cap. XXII.

(57) *Εἰς φῶς δὲ*, κ. τ. λ. Sed recepta lectio tum h. l. tum Psal. XVII, 43, est εἰς κεφαλήν.

(58) *Ἐπειδὴ*, κ. τ. λ. Hæc et quæ sequuntur, pertinent ad c. XXIII.

οὐ βούλονται, ὡς ἐναργῶς ἄγαν τὰ[57] περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν προθεσπίσαντα[58] πίστεως, ἀκουσάτωσαν αὐτοῦ λέγοντος[59], « Πιστὸς Δαβὶδ ὁ υἱὸς Ἰεσσαὶ, πιστὸς ἀνὴρ, ὃν ἀνέστησεν ὁ Θεὸς χριστὸν, ὁ Θεὸς[60] Ἰακὼβ (59). Καὶ ὡραῖος ὁ ψαλμὸς τοῦ Ἰσραὴλ· Πνεῦμα Κυρίου ἐλάλησεν ἐν ἐμοὶ, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ ἐπὶ γλώσσης μου. Εἶπεν ὁ Θεὸς Ἰακὼβ ἐν ἐμοὶ λαλῆσαι. » Εἰ δὲ καὶ Πνεῦμα Κυρίου ἐλάλησεν ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακὼβ εὐδόκησεν ἐν αὐτῷ λαλῆσαι, προφήτης ἄρα ἐστὶ, καὶ προφήτης μέγιστος· ἐπειδὴ τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας αὐτοῦ ἐδήλωσεν αὐτῷ ὁ Θεός. Ὅσον μέντοι ὤνησεν αὐτὸν ἡ παιδεία, ἡ ἱστορία διδάσκει. Τῇ πείρᾳ γὰρ μαθὼν, ὅσων ἡ ἐπιθυμία πρόξενος συμφορῶν, ὠρέχθη μὲν ὕδατος ψυχροῦ, ἀνεμνήσθη δὲ τοῦ ἐν Βηθλεέμ. Τρεῖς δὲ[61] τῶν ἀριστεύειν εἰωθότων ἐν μάχαις τῶν ἀλλοφύλων, περὶ τὴν Βηθλεὲμ ἐστρατοπεδευκότων, ἐσπούδασαν, καὶ μὴ προστεταχότος τοῦ βασιλέως, κομίσαι τὸ ὕδωρ. Καὶ μέσην διελθόντες τῶν πολεμίων τὴν στρατιὰν, καὶ τὸ ὕδωρ ἀνιμήσαντο, καὶ κατατάχος ἀνέστρεψαν, οὐδενὸς τῶν ἀλλοφύλων προσβαλεῖν ἐπιχειρήσαντος. Ἔδεισαν γὰρ αὐτῶν τὴν τῆς εὐτολμίας ὑπερβολήν. Ἀλλ' ὁ πάντα ἄριστος βασιλεὺς οὐκ ἠνέσχετο τοῦ ὕδατος ἐκείνου τοῦ ποθουμένου μεταλαχεῖν· ἀλλ' εὐσεβεῖ λογισμῷ τῆς ἐπιθυμίας ἐκράτησεν· αἷμα γὰρ αὐτὸ τῶν κομισάντων ὠνόμασεν· ἐπειδὴ τοῦ βασιλέως τὴν θεραπείαν τῆς οἰκείας προτιμήσαντες σωτηρίας ῥιψοκινδύνως διέκοψαν τῶν πολεμίων τὴν φάλαγγα, καὶ παραδόξως ἐσώθησαν. Ὅθεν αὐτὸ σπονδὴν προσεκόμισε τῷ σεσωκότι Θεῷ· εἰς τοσαύτην αὐτὸν ἡ παιδεία φιλοσοφίαν ἤγαγεν.

A rarum Ecclesias, spiritualis hymnodia Davidis piorum animas illuminat. Quoniam autem Judæi nolunt eum nominare prophetam, ut qui omnia evidenter prædixerit de nostro Servatore, et de fide gentium, audiant ipsum dicentem : « Fidelis David filius Jesse, vir fidelis, quem constituit Deus unctum, Deus Jacob. Et pulcher psalmus Israelis : Spiritus Domini locutus est in me, et sermo ejus in lingua mea. Dixit Deus Jacob ut loqueretur in me [k]. » Quod si et Spiritus Domini locutus est in eo, et Deo Jacob placuit loqui in eo : est omnino propheta, et propheta maximus, * quoniam incerta et occulta sapientiæ suæ manifestavit ei Deus [l]. Quantum autem ei profuerit castigatio, docet historia. Cum enim didicisset experientia quantas calamitates
B conciliet cupiditas, frigidam quidem aquam appetiit [m], et recordatus est ejus quæ erat in Bethleem. Tres autem ex iis qui se strenue gerere consueverant in præliis **448** alienigenarum, qui castrametati erant circa Bethleem, magno studio contenderunt, ut afferrent aquam, etiamsi rex non jussisset. Quam medium pertranseuntes hostium exercitum hauserunt, et quam citissime reversi sunt, nullo ex alienigenis aggresso eos invadere : timuerunt enim summam eorum audaciam. Sed rex longe optimus non induxit in animum ut illius quam desiderabat aquæ fieret particeps : sed pia consideratione superavit cupiditatem. Eam enim nominavit sanguinem eorum qui attulerant, quo-
C niam cum regis obsequium suæ saluti prætulissent, contempto periculo perruperunt aciem hostium, et miro modo servati sunt. Unde illam libationem obtulit Deo qui servaverat : ad tantam prudentiam eum disciplina perduxit.

ΕΡΩΤ. ΜΔ'[62].

Πῶς νοητέον, « Οὗτος ἦν ὀνομαστὸς ἐν τοῖς τρισὶν, ἔνδοξος ὑπὲρ τοὺς δύο, καὶ ἦν αὐτοῖς εἰς ἄρχοντα, καὶ ἕως τῶν τριῶν οὐκ ἤρχετο; »

Τῶν τριῶν καὶ τὴν ῥώμην καὶ τὴν ἀνδρείαν ἐπῄνεσε. Τὸν δὲ Ἀβεσσὰ τῶν δύο μὲν εἴρηκε κρείττονα, τοῦ πρώτου δὲ ἥττονα. Ἐκεῖνος γὰρ ἐννακοσίους ἀνῄρει παραταττόμενος, ἑξακοσίους (60) δὲ οὗτος. Πρῶτος δὲ τῶν τριῶν, οὐ κατὰ τὸ ἔργον, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀρχήν. Ἰστέον δὲ καὶ τοῦτο, ὡς Βανέας υἱὸς Ἰωδαὲ ἀδελφιδοῦς ἦν τοῦ βασιλέως· ἔκγονον γὰρ

INTERR. XLIV.

Quomodo est intelligendum : « Iste erat magni nominis inter tres, supra duos insignis, et erat inter eos princeps, et ad tres usque non venit [n]? »

Trium et robur et virtutem laudavit. Abessam autem duobus quidem dixit præstantiorem, primo autem inferiorem. Ille enim in acie interemerat nongentos, hic vero sexcentos. Primus autem erat trium non in opere, sed in principatu. Hoc quoque sciendum est, quod Baneas filius Jodæ erat
D filius fratris regis : appellavit enim eum nepotem

[k] II Reg. xxiii, 1-3. [l] Psal. L, 6. [m] II Reg. xxiii, 15 seqq. [n] ibid. 18, 19.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[57] cat. ὡς ἐναργῶς ἅπαντα τά. [58] τ. τ. ἐθνῶν κλήσεως προθεσπίσαντα. [59] cat. λέγοντος, Δαβὶδ υἱὸς Ἰεσσαὶ, πιστὸς ἀνήρ. [60] cat. χριστὸν, ὁ Θεὸς om. [61] τρεῖς δὲ et reliqua in cat. p. 631 ita, τρεῖς δὲ τῶν ἐν μάχαις ἀριστέων ἐσπούδασαν, ἀγνοοῦντος τοῦ βασιλέως, τὴν αὐτοῦ πληρῶσαι ἐπιθυμίαν. Ὡς δὲ τὸ ὕδωρ τοὺς πολεμίους διακόψαντες ἐκόμισαν, ἐθαύμασε μὲν, καὶ ἀπεδέξατο τῆς τε περὶ αὐτὸν σπουδῆς καὶ εὐτολμίας τοὺς ἄνδρας, οὐκ ἠνέσχετο δὲ μετασχεῖν· ἀλλ' εὐσεβεῖ λογισμῷ τῆς ἐπιθυμίας κρατήσας, καὶ αἷμα αὐτὸ τῶν κεκμηκότων (cod. a κεκομικότων) ὀνομάσας, διὰ τὸ ῥιψοκινδύνως ἐπὶ θεραπείᾳ αὐτοῦ προσενεγκεῖν αὐτοὺς διὰ μέσον τῶν πολεμίων, σπονδὴν αὐτὸ προσήγαγεν ὑπὲρ αὐτῶν τῷ σεσωκότι Θεῷ. Εἰς τοσαύτην αὐτὸν ἡ παιδεία φιλοσοφίαν ἤγαγε. Multa quidem alia ad cap. xxii ex Theodoreto allata sunt in catena, sed omnia ex interpretatione psalmi xvii desumpta. [62] Qu. 44 initium usque ad τὴν ἀρχὴν exstat in cat. p. 632, ad cap. xxiii, 18, 19. Reliqua Ἰστέον δὲ, etc., vid. ib. p. 633, ad vers. 22, 23.

NOTÆ.

(59) *Ὁ Θεὸς — Ἰακώβ.* Rec. lectio l. c. est Κύριος ἐπὶ χριστὸν Θεοῦ, Ἰακώβ. Nostra lectio consentit cum edit. Compl.

(60) *Ἐννακοσίους — ἑξακοσίους.* Uterque numerus diversus est ab eo qui in textu Hebr. II Sam. xxiii, ponitur.

Jesse, filium vero Jodæ filii Jesse. Cum autem sæpe dixisset ejus fortitudinem, adjecit quod « fuerit clarus et insignis super tres, ad tres autem non accesserit. » Nam cum minoris esset **449** roboris quam tres, clarus erat : ut cui mandata esset custodia regis. Rex enim David præfecit eum custodiæ suæ.

INTERR. XLV.

Cur cum David numerasset populum, populus luit supplicium?

Populus luit pœnas propriæ iniquitatis. Relicto enim rege pio, militavit * sub impio tyranno et parricida filio, qui moliebatur cædem pii patris ac prophetæ, et qui a Deo universorum acceperat regni inaugurationem. Auget autem eorum crimen, quod Saulem condemnatum, et divina privatum gratia, non reliquerint, donec pervenerit ad finem vitæ, idque cum David fuisset unctus a propheta; eum autem qui bona innumerabilia eis conciliaverat, et alienigenarum fregerat audaciam, et Amalecitas quidem penitus deleverat, Idumæos autem et Moabitas et Ammanitas et Syros utrosque subjugaverat, et in servitutem redegerat, et ferre tributa coegerat, et propheticam obtinebat gratiam, non solum reliquerint, sed etiam adversus eum in acie steterint, et hostilia gesserint, crudelique, impio et scelerato filio auxilium tulerint. Propter hæc ergo justus judex de iis pœnas sumpsit, et per Davidem sumpsit, quoniam eum affecerant injuria. Hoc autem etiam docet historia : « Et iterum exarsit ira **450** Dei in Israelem [o]. » Non dixit, in Davidem, sed, « in Israelem. » Itaque prætextus supplicii fuit facta numeratio : « Commovit enim, inquit, Davidem in eos, dicens : Vade, numera Israelem et Judam [p]. » Sed non jussus est verbis : revera enim, cum ab eo pœnæ exigerentur ob enumerationem, dixisset, Tu ipse jussisti numerum iniri. At hoc non dixit, sed confessus est se peccasse. Non ergo verbo jussit

B αὐτὸν ἐκάλεσε τοῦ Ἰεσσαὶ, υἱὸν δὲ τοῦ Ἰωδαὲ υἱοῦ Ἰεσσαί [63]. Καὶ τούτου δὲ τὴν ἀνδραγαθίαν πολλάκις εἰπὼν, προστέθεικεν, ὅτι « Ὑπὲρ τοὺς τρεῖς ἔνδοξος ἦν, καὶ πρὸς τοὺς τρεῖς οὐκ ἤρχετο. » Τῆς γὰρ τῶν τριῶν λειπόμενος ῥώμης, ἔνδοξος ἦν, ὡς τὴν φυλακὴν τοῦ βασιλέως πεπιστευμένος· κατέστησε γὰρ αὐτὸν, φησὶ [64], Δαβὶδ ἐπὶ τὴν φυλακήν [65] (61).

ΕΡΩΤ. ΜΕ' [66].

Τί δήποτε τοῦ Δαβὶδ ἀριθμήσαντος [67], ὁ λαὸς τὴν τιμωρίαν ἀνεδέξατο;

Οἰκείας (62) παρανομίας δίκας [68] ἔτισεν ὁ λαός. Καταλιπὼν γὰρ τὸν εὐσεβῆ βασιλέα, τυράννῳ δυσσεβεῖ καὶ πατραλοίᾳ παιδὶ συνεστράτευσε, φονῶντι κατὰ πατρὸς εὐσεβοῦς καὶ προφήτου, καὶ παρὰ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ τῆς βασιλείας δεξαμένου τὴν χειρο- B τονίαν. Αὔξει δὲ αὐτῶν τὴν κατηγορίαν, τὸ τὸν μὲν Σαοὺλ καταψηφισθέντα [69], καὶ τῆς θείας χάριτος γυμνωθέντα, μὴ καταλιπεῖν ἕως τοῦ βίου τὸ τέρμα κατέλαβε, καὶ ταῦτα τοῦ Δαβὶδ ὑπὸ προφήτου χρισθέντος· τὸν δὲ μυρίων αὐτοῖς ἀγαθῶν γενόμενον πρόξενον, καὶ τὸ τῶν ἀλλοφύλων καταλύσαντα θράσος [70], καὶ τὸν μὲν Ἀμαλὴκ παραδόντα πανωλεθρίᾳ, Ἰδουμαίους δὲ, καὶ Μωαβίτας, καὶ Ἀμμανίτας, καὶ Σύρους ἑκατέρους καὶ χειρωσάμενον καὶ δουλωσάμενον, καὶ φέρειν ἀναγκάσαντα φόρους, καὶ προφητικῆς ἀπολαύσαντα χάριτος, μὴ μόνον καταλιπεῖν, ἀλλὰ καὶ ἀντιπαρατάξασθαι, καὶ δρᾶσαι τὰ πολεμίων [71], καὶ συμπρᾶξαι μιαιφόνῳ [72] καὶ δυσσεβεῖ καὶ παρανόμῳ παιδί. Τούτων οὖν αὐτοὺς ὁ δίκαιος κρι- C τὴς εἰσεπράξατο δίκας, καὶ διὰ τοῦ Δαβὶδ εἰσεπράξατο, ἐπειδήπερ αὐτὸν ἠδίκησαν [73]. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει· « Καὶ προσέθετο ὀργὴ Θεοῦ, τοῦ θυμωθῆναι ἐν Ἰσραὴλ (63). » Οὐκ εἶπεν, Ἐν Δαβὶδ, ἀλλ', « Ἐν Ἰσραήλ. » Τοιγάρτοι πρόφασις ἦν τῆς τιμωρίας ὁ γενόμενος ἀριθμός· « Ἐπέσεισε γὰρ, φησὶ [74], τὸν Δαβὶδ εἰς αὐτοὺς, λέγων, Πορεύθητι, ἀρίθμησον τὸν Ἰσραὴλ καὶ τὸν Ἰούδαν. » Ἀλλ' οὐ διὰ λόγων ἐκελεύσθη· ἦ γὰρ ἂν, εὐθύνας τῆς ἀριθμήσεως εἰσ-

[o] II Reg. XXIV, 1. [p] ibid.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[63] cod. α' υἱὸν δὲ τοῦ Ἰωὰβ τοῦ υἱοῦ Ἰεσσαί. [64] cod. α' φησὶ om. [65] cat. p. 633 et cod. α' φυλακὴν αὐτοῦ. [66] Qu. 45 undecim habet partes. 1.) Initium usque ad ἱστορία διδάσκει exstat in cat. p. 638, ad cap. XXIV, 15. 2.) καὶ προσέθετο — εἶθ' οὕτως ἐκόλασε, p. 451, vid. ib. p. 634, ad vers. 1. 3.) Γὰδ δὲ — ἀποστ. με vid. ib. 637, ad vers. 10-13. 4.) ὁ δὲ — ἐμπέσω vid. ib. p. 638, ad vers. 14. 5.) καὶ ἐξελ.— ὁ χρόνος p. 453, vid. ib. p. 639, ad vers. 15. 6.) αὐτίκα — συγγνώμην αἰτήσῃ vid. ib. p. 640, ad vers. 6. 7.) ἀξιάγαστα — τῶν προβάτων vid. ib. p. 641, ad vers. 17. 8.) δεξάμενος — ἐκώλυσεν ἔλεος vid. ib. p. 642, ad vers. 18. 9.) τὸ δὲ — μεταβολὴν vid. ib. p. 640, ad vers. 16. 10.) παραυτίκα—Θεὸν ἱλεώσατο, pag. 454, vid. ib. p. 643, ad vers. 19-24. 11.) ἰστέον δὲ et rel. vid. ib. p. 644, ad vers. 25. [67] cat. p. 638. ἀριθμήσ. τὸν λαόν. Deinde ἐδέξατο τὴν τιμωρίαν. [68] cat. δίκην. [69] cat. καταψ. ὑπὸ Θεοῦ. [70] post θράσος cat. καὶ τοὺς μὲν πανωλεθρίᾳ διαφθείραντα, τοὺς δὲ φόρους φέρειν ἀναγκάσαντα, καὶ προφητικῆς ἠξιωμένον χάριτος. [71] cat. καὶ δρ. τὰ πολεμ. om. [72] cat. συμπρ. κατ' αὐτοῦ παιδὶ μιαιφόνῳ. [73] cat. ἐπειδὴ τοῦτον ἠδίκησαν, omissis illis, τοῦτο — διδάσκει. [74] cat. p. 634, ἔπεισε γάρ, φησί.

NOTÆ.

(61) *Ἐπὶ τὴν φυλακήν.* Nec Montf. nec Bosius ad II Reg. XXIII, 23, meminerunt hujus interpretationis, quæ e permutatione nominis מִשְׁמַעְתּוֹ cum מִשְׁמַרְתּוֹ orta esse videtur. Rectius οἱ Ο' habent πρὸς τὰς ἀκοὰς αὐτοῦ, Aqu. ἐπὶ ὑπακοὴν αὐτοῦ.

(62) *Οἰκείας*, κ. τ. λ. Merito Photius mem. 230, p. 876, edit. Hœschel, laudat responsionem quam Noster h. l. dedit, eamque *Eulogianæ* præferendam esse putat.

(63) *Καὶ — Ἰσραήλ.* Hanc versionem Theodotionis esse monuit Montf. l. c. t. I, p. 348.

πραττόμενος εἶπεν, ὡς Αὐτὸς ἐκέλευσας [75] ἀριθμηθῆναι. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὐκ ἔφη· πεπλημμεληκέναι δὲ ὡμολόγησεν [76]. Οὐ τοίνυν λόγῳ προσέταξε τὸν Ἰσραὴλ ἀριθμῆσαι [77], ἀλλ' ἐνδέδωκε τούτῳ χρήσασθαι τῷ λογισμῷ [78] τὸν Δαβίδ. Ἵλεως γὰρ ὢν ὁ Δεσπότης καὶ Θεὸς, ἐμποδὼν γίνεται τοῖς συνοίσειν οὐ μέλλουσι λογισμοῖς. Καὶ γὰρ βουλευσαμένῳ [79] τὸν θεῖον οἰκοδομῆσαι νεὼν διὰ τοῦ προφήτου Ναθὰν δεδήλωκε μηδὲν τοιοῦτον βουλεύσασθαι [80], ἀλλὰ τῷ παιδὶ τὴν τῆς οἰκοδομῆς φυλάξαι φροντίδα. Ὅτι δὲ οὐκ ἐξ ἐνεργείας [81], ἀλλ' ἐκ συγχωρήσεως ὁ τοιοῦτος αὐτῷ γέγονε λογισμὸς [82], σαφέστερον ἡ τῶν Παραλειπομένων ἐδίδαξε βίβλος. Λέγει δὲ οὕτως [83]· « Καὶ ἀνέστη Σατᾶν ἐπὶ Ἰσραὴλ (64), καὶ ἐπέσεισε τὸν Δαβίδ, τοῦ ἀριθμῆσαι τὸν Ἰσραήλ. » Καὶ οὐκ εἶπεν, Ἀνέστη Σατᾶν ἐπὶ Δαβίδ, ἀλλ', « ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ. » Σατᾶν δὲ τὸν *ἀντικείμενον*, ἢ *ἀποστάτην*, ἡ Ἑβραίων γλῶττα καλεῖ [84]. Ἐπειδὴ τοίνυν ἐναντίος ταῖς θείαις ἐπαγγελίαις ὁ τοιοῦτος ἦν λογισμὸς (τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ὁ τῶν ὅλων ἔφη Θεὸς, « Ποιήσω τὸ σπέρμα σὸν ὡς τὴν ἄμμον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης, ἥτις οὐκ ἀριθμηθήσεται ἀπὸ τοῦ πλήθους »), τούτου χάριν Σατᾶν τὸν τοιοῦτον ὠνόμασε λογισμὸν, ὡς ἐναντίον τῇ ὑποσχέσει τῇ θείᾳ· ἀλλὰ διὰ τὴν τοῦ Ἰσραὴλ τιμωρίαν ὁ τοιοῦτος ἐγένετο λογισμός· « Ἀνέστη γὰρ, φησὶν, Σατᾶν ἐπὶ Ἰσραὴλ, καὶ ἐπέσεισε τὸν Δαβίδ [85], τοῦ ἀριθμῆσαι [86] τὸν Ἰσραὴλ καὶ τὸν Ἰούδα. » Οὕτω κἀνταῦθα, « Προσέθετο ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, τοῦ θυμωθῆναι ἐπὶ Ἰσραήλ· καὶ ἐπέσεισε τὸν Δαβὶδ εἰς αὐτοὺς, λέγων, Πορεύθητι, ἀρίθμησον τὸν Ἰσραὴλ καὶ τὸν Ἰούδα. » Εἰ δὲ αὐτὸς προσέταξε, τί δήποτε χαλεπαίνει; Οὐκοῦν τὴν θείαν συγχώρησιν διὰ τούτων δεδήλωκεν. Εἰ δὲ ὁ Δεσπότης Θεὸς τοῦτο προσετετάχει γενέσθαι, τί δήποτε μεταμελεῖται ὁ Δαβὶδ τὴν θείαν πεπληρωκὼς ἐντολήν; « Ἐπάταξε γὰρ, φησὶν, ἡ καρδία Δαβὶδ αὐτὸν μετὰ ταῦτα, ὅτι ἠρίθμησε τὸν λαόν· καὶ εἶπε Δαβὶδ, Ἡμάρτηκα τῷ Κυρίῳ τοῦ ποιῆσαι τὸ ῥῆμα τοῦτο. Καὶ νῦν, Κύριε, περίελε τὴν ἀδικίαν τοῦ δούλου σου, ὅτι ἐματαιώθη σφόδρα. » Δῆλον τοίνυν, ὡς τὴν συγχώρησιν ἐκάλεσεν ἐντολήν· ἐπειδὴ κωλῦσαι δυνάμενος οὐκ ἐκώλυσε, παιδεῦσαι διὰ τούτου τοὺς παρανόμους βουλόμενος. Καὶ πρῶτον μὲν αὐτοὺς ἠθέλησε τῆς πρὸς τοὺς πατέρας γεγενημένης ἐπαγγελίας ἀναμνῆσαι, καὶ δεῖξαι ταύτης τὸ ἀληθές· ἔπειτα διδάξαι, ὡς ἐξ

A ut numeraret Israelem : sed Davidi permisit ut hac uteretur cogitatione. Nam cum misericors sit Dominus et Deus, impedimentum affert cogitationibus quæ non fuerint profuturæ. Etenim cum vellet exstruere templum Domini, significavit per Nathanem prophetam, ne de eo consilium caperet, sed ædificationis curam reservaret filio suo. Quod autem non ex operatione, sed ex concessione illi fuerit hæc cogitatio, manifestius docuit liber Paralipomenon. Sic autem dicit : « Et surrexit Satan adversus Israelem, et commovit Davidem ut numeraret Israelem [q]. » Et non dixit, Surrexit Satan adversus Davidem, sed « adversus Israelem. » Satan autem vocat lingua Hebræa *adversarium* aut *apostatam*. Quoniam ergo divinis promissionibus erat B contraria ejusmodi cogitatio (Abrahamo enim dixerat Deus universorum : « Faciam semen tuum sicut arenam quæ est * in littore maris, quæ non numerabitur propter multitudinem [r] »), ea de causa Satan nominavit eam cogitationem, ut quæ sit contraria promissioni divinæ. Sed ad puniendum Israelem fuit hæc cogitatio. « Surrexit enim, inquit, Satan adversus Israelem, et commovit in eos Davidem, **451** ut numeraret Israelem et Judam. » Sic etiam hoc loco : « Et iterum exarsit ira Dei in Israelem, et commovit Davidem in illos, dicens : Vade, numera Israelem et Judam. » Quod si ipse jussit, cur tandem succenset? Itaque his verbis permissionem divinam declaravit. Si autem Dominus jussit hoc fieri, cur pœnitentia movetur David, C qui divinum impleverit mandatum? « Percussit enim, inquit, cor Davidis ipsum postea, quod numeraverit populum; et dixit David : Peccavi contra Dominum, quod fecerim verbum hoc. Et nunc, Domine, aufer iniquitatem servi tui, quoniam fuit valde insipiens [s]. » Est ergo perspicuum quod permissionem vocarit mandatum, quoniam, cum posset prohibere non prohibuit, per hoc volens castigare iniquos. Et primum quidem eis voluit revocare in memoriam promissionem factam patribus, et ejus ostendere veritatem : deinde docere, ex uno Jacobo tot orta esse millia, et tamen illos tanto affectos beneficio, malum semper animum præ se tulisse. Ea de causa permisit primum numerari, D deinde vero puniit. Misit autem Gad prophetam ad

[q] I Paral. xxi, 1. [r] Gen. xv, 5, et xxvi, 4. [s] II Reg. xxiv, 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[75] cod. α αὐτὸς ἐκέλευσε. [76] cat. ἀλλ' ἐνέδωκε πεπλημμεληκέναι ὁμολογήσας. [77] cat. τὸν Ἰσρ. ἀριθμῆσαι om. [78] cat. τὸ δὲ συγχωρῆσαι τούτῳ χρήσασθαι τῷ λογισμῷ τὸν Δαβὶδ ἐῤῥέθη τὴν ἀπαρίθμησιν προστάξαι. Ὡς γὰρ ὢν Δεσπότης καὶ Θεὸς, ἐμποδὼν γίνεται τοῖς οὐ συνοίσειν μέλλουσι λογισμοῖς. [79] cat. βουληθέντα et deinde ναόν. [80] cat. διὰ τ. πρ. Ναθ. κωλύει, καὶ τὸν παῖδα προαγορεύει ἀνοικοδομῆσαι. [81] cod. α ἐνεργείας θείας. [82] cat. ὁ τῆς ἀριθμήσεως αὐτῷ γέγονε λογισμός. [83] cat. λέγει δὲ οὕτως om. [84] cat. post καλεῖ, p. 635, ita, καὶ γὰρ ἐναντίος ἦν καὶ ἀντικείμενος ὁ τῆς ἀριθμήσεως λογισμὸς ταῖς πρὸς Ἀβραὰμ ἐπαγγελίαις τοῦ Θεοῦ, αἳ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἀριθμοῦ κρεῖττον γενέσθαι τὸ σπέρμα αὐτοῦ διηγόρευον. Διὰ μέντοι τὴν τοῦ Δαβὶδ τιμωρίαν εἰς τοιοῦτον ἦλθε λογισμόν. [85] cat. καὶ ἔπεισεν αὐτούς. [86] τοῦ ἀριθμ. — εἶθ' οὕτως ἐκόλασεν. cat. ita : λέγων, Πορεύθητι, ἀρίθμησον τὸν Ἰσραὴλ, καὶ τὸν Ἰούδαν. Διὸ ἀριθμήσας, ὕστερον καὶ μεταμελεῖται. Ἐπάταξε γὰρ, φησὶ, Δαβὶδ τὴν καρδίαν αὐτοῦ, καὶ εἶπεν, Ἡμάρτηκα τῷ Κυρίῳ. Καὶ νῦν, Κύριε, περίελε τὴν ἀδικίαν τοῦ δούλου σου, ὅτι ἐμα-

NOTÆ.

(64) *Καὶ — Ἰσραήλ*. Rec. lectio l. c. est, καὶ ἔστη διάβολος ἐν τῷ Ἰσραήλ.

eum qui numeraverat, ut tres proponeret conditiones, aut famem trium annorum, aut irruptionem hostium tribus mensibus vincentium et persequentium, aut mortem ex peste quæ duraret tribus diebus. Hæc autem cum dixisset propheta regi et prophetæ, urgebat ut acciperet responsum : « Nunc ergo, inquit, statue, quod verbum respondeam ei qui me misit [t]. » Rex autem sapientissimus et justissimus, cogitans **452** quod ipse quidem famem posset effugere, ut rex qui multum frumenti haberet reconditum ; in solos autem pauperes grassaretur supplicium : et quod in bello posset effugere manus hostium, primum quidem quod arces haberet munitissimas et validissima præsidia, deinde quod stiparetur a viris illis fortissimis, non æquum esse existimavit suæ salutis curam gerere, sed inflictæ castigationis participem esse cum populo. Pestis autem est ejusmodi, quæ pauperis et divitis non novit discrimen, neque timidi et fortis, neque servi et domini, neque privati et regis, sed omnes similiter invadit. Ea de causa hoc supplicium præposuit aliis, cujus ipse distributor est, qui castigat : « Dixit enim, inquit, David Gado : Valde anxium me faciunt hæc tria. Sed incidam in manus Domini, quoniam admodum multæ sunt ejus miserationes. Non incidam autem in manus hominum. Et elegit sibi David mortem [u]. » Nec eum spes fefellit. Trium enim dierum mortem Deus minatus, sex tantum horis mortem intulit. Quod si dies numerentur cum noctibus, invenitur pars solum duodecima minarum illata esse populo. Ita Deus benignus et clemens majoribus quidem usus est minis, peccatores terrens ; minis autem longe minora infert supplicia. Ex nongentis enim millibus, quæ inventa sunt Israelis, et Judæ **453** quadringentis, nimirum eorum qui erant ætatis militaris, exceptis scilicet iis qui eam ætatem nondum attigerant vel qui excesserant, et præterea mulieribus, Levitis item et tribu Benjamitica (nam cum pœnitentia motus esset David, non sunt numerati), interempta sunt solum ab angelo septuaginta millia ; idque cum potuissent omnes per-

A ἑνὸς τοῦ Ἰακὼβ τοσαῦται μυριάδες ἐγένοντο, καὶ ὅτι τοσαύτης τετυχηκότες εὐεργεσίας ἀεὶ πονηρὰν ἐπεδείξαντο γνώμην. Τούτου χάριν ἀριθμηθῆναι συνεχώρησε πρῶτον· εἶθ' οὕτως ἐκόλασεν, Γὰδ δὲ τὸν προφήτην πρὸς τὸν ἀριθμήσαντα πέπομφε τρεῖς αἱρέσεις προστῆναι [87]· ἢ λιμὸν τρισὶ συμμετρούμενον ἔτεσιν, ἢ πολεμίων ἔφοδον [88] ἐπὶ μησὶ τρισὶ καταχράτος νικώντων καὶ διωκόντων, ἢ τὸν ἐκ τοῦ λοιμοῦ θάνατον ἐν τρισὶν ἡμέραις γινόμενον [89]· ταῦτα δὲ εἰπὼν ὁ προφήτης τῷ προφήτῃ καὶ βασιλεῖ, ἤπειξε λαβεῖν τὴν ἀπόκρισιν· « Καὶ νῦν γάρ, φησί, γνῶθι καὶ ἴδε τί ἀποκριθῶ ῥῆμα τῷ ἀποστείλαντί με. » Ὁ δὲ σοφώτατος καὶ δικαιότατος [90] βασιλεύς, λογισάμενος ὡς τὸν λιμὸν αὐτὸς διαφυγεῖν δυνήσεται, πολὺν ὡς βασιλεὺς ἔχων ἀποκείμενον σῖτον [91]· κατὰ B μόνων δὲ τῶν πενήτων ἡ τιμωρία χωρήσει· καὶ ἐν τῷ πολέμῳ δὲ δυνατὸν αὐτὸν διαφυγεῖν τῶν πολεμίων τὰς χεῖρας, πρῶτον μὲν τοῖς ὀχυρωτάτοις καὶ δυσαλώτοις φρουρίοις χρησάμενον, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἀριστεύουσιν ἐκείνοις περιφραττόμενον· οὐκ ᾠήθη δίκαιον τῆς οἰκείας σωτηρίας φροντίσαι, ἀλλὰ συμμετασχεῖν τῶν ἐπιφερομένων κολάσεων τῷ λαῷ· τοιοῦτος δὲ [92] ὁ λοιμός, διαφορὰν πλουσίου καὶ πένητος οὐκ εἰδώς, οὐδὲ δειλοῦ καὶ ἀνδρείου· οὐδὲ δούλου καὶ δεσπότου, οὐδὲ ἰδιώτου καὶ βασιλέως· ἀλλὰ κατὰ πάντων ὁμοίως χωρῶν. Τούτου χάριν ταύτην τὴν τιμωρίαν τῶν ἄλλων προείλετο, ἧς αὐτός ἐστιν ὁ κολάζων διανομεύς· « Εἶπε γάρ, φησί, Δαβὶδ πρὸς Γάδ· Στενά μοι σφόδρα ἐστὶ καὶ τὰ τρία [93]. C Πλὴν ἐμπεσοῦμαι εἰς χεῖρας Κυρίου· ὅτι πολλοὶ οἱ οἰκτιρμοὶ αὐτοῦ σφόδρα· εἰς δὲ χεῖρας ἀνθρώπων οὐ μὴ ἐμπέσω [94]· καὶ ἐξελέξατο ἑαυτῷ Δαβὶδ τὸν θάνατον, » καὶ τῆς ἐλπίδος οὐκ ἐψεύσθη. Τριῶν γὰρ ἡμερῶν ὁ Θεὸς θάνατον ἀπειλήσας, ἐν ἓξ μόναις ὥραις τὸν θάνατον ἐπήνεγκε. Συναριθμουμένων δὲ τῶν νυκτῶν [95] ταῖς ἡμέραις, τὸ δωδεκατημόριον εὑρίσκεται τῆς ἀπειλῆς ἐπενεχθὲν τῷ λαῷ. Οὕτως ὁ φιλάνθρωπος Κύριος μείζοσι μὲν κέχρηται ταῖς ἀπειλαῖς τοὺς ἁμαρτάνοντας δεδιττόμενος· πολλῷ δὲ τῶν ἀπειλῶν ἐλάττους ἐπιφέρει τὰς τιμωρίας. Καὶ γάρ, ἐνναχοσίων (65) χιλιάδων τοῦ Ἰσραὴλ εὑρεθεισῶν,

[t] II Reg. XXIV, 13. [u] ibid. 14, 15.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

ταιώθην σφόδρα· ἐξ ὧν μάλιστα καταφανές, ὡς οὐ προστάξεως ἦν Θεοῦ, οὐδὲ θείας ἐνεργείας, ἀλλὰ μόνης συγχωρήσεως τὸ ἀριθμῆσαι Δαβὶδ τὸν λαόν, ὑπὸ τῶν ἐναντίων λογισμῶν ἐκνικηθέντα. Τὴν οὖν θείαν συγχώρησιν, ἐντολὴν ἐκάλεσεν· ἐπειδὴ κωλῦσαι δυνάμενος οὐκ ἐκώλυσε· παιδεῦσαι δὲ διὰ τούτους τοὺς παρανόμους βουλόμενος, πρῶτον μὲν τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας ἀνέμνησεν, ἔπειτα ὡς ἐξ ἑνὸς τοῦ Ἰακὼβ τοσαῦται μυριάδες ἐγένοντο, ὅσης τε εὐεργεσίας ἀπήλαυσαν, καὶ ὅτι ἀεὶ πονηρὰν ἀντεπεδείξαντο γνώμην. Διὸ καὶ αὐτὸς καὶ τὴν ἐξαρίθμησιν συγχωρεῖ, καὶ τὴν τιμωρίαν τοῖς ἐπὶ πολλοῖς αὐτὴν παρανόμοις ἔργοις ὀφείλουσιν ἐπάγει. [87] cat. p. 637. αἱρέσεις προτείνας. [88] cat. post ἔφοδον ita, τοσούτοις μησὶ κατὰ κράτος διωκόντων. [89] cat. γινόμενον om. [90] cat. p. 638. σοφὸς καὶ δίκαιος. [91] post σῖτον cat., οἱ πένητες δὲ μᾶλλον ἁλώσονται· καὶ ἐν τῷ πολέμῳ πάλιν δυνατὸν αὐτὸν εἶναι διαφυγεῖν, καὶ πολλῶν ὑπὲρ αὐτοῦ πολεμούντων, καὶ τοῖς ὀχυρωτέροις ἀναφυγόντα· οὐκ ᾠήθη, etc. [92] cat. τοιοῦτος δὲ ὁ θάνατος, καὶ μάλιστα ὁ ἐκ τοῦ λοιμοῦ ἐπὶ πάντας ὁμοῦ ἕρπων. Τούτου χάριν καὶ ταύτην τὴν τιμωρίαν, etc. [93] cat. τὰ τρία πάντοθεν. [94] cat. οὐκ ἐμπεσοῦμαι. [95] cat. p. 639 τὸν γὰρ ἐν ἡμέραις τρισὶν ἀπειληθέντα θάνατον, ἓξ συνεπέραναν ὧραι. Ἀριθμουμένων δὲ τῶν νυκτῶν, etc.

NOTÆ.

(65) *Ἐνναχοσίων —τετραχοσίων*. Omnes fere interpretes Græci consentiunt cum textu Hebr. a quo nostra lectio recedit. Nam II Sam. XXIV, 9, legimus, Israelitarum octingenta millia, virorum Judæ autem quingenta millia fuisse intercmpta. Sed Montf. ad h. l. observat, se in cod. quodam Coislin. notatum invenisse, solum Theodotionem h. l. pro ὀκτακόσιαι habere ἐνναχόσιαι, pro πενταχόσιαι autem τετραχόσιαι.

καὶ τοῦ Ἰούδα τετρακοσίων [96], δηλονότι τῶν τὴν στρατεύσιμον ἡλικίαν [97] ἀγόντων, καὶ τῶν προώρων καὶ τῶν ἐξώρων, καὶ μέντοι καὶ γυναικῶν ἐξῃρημένων, προσέτι δὲ καὶ τῶν Λευϊτῶν, καὶ τῆς Βενιαμίτιδος φυλῆς· μεταμεληθέντος γὰρ τοῦ βασιλέως οὐκ ἠριθμήθησαν· ἑβδομήκοντα χιλιάδες ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου ἀνῃρέθησαν μόναι· καὶ ταῦτα πάντων ἐν ἀκαρεῖ [98] διαφθαρῆναι δυναμένων. Οὐ γὰρ ἐδεῖτο χρόνου τιμωρὸς ἄγγελος. Ἐν ἀκαρεῖ γὰρ ἀνεῖλε καὶ τὰ τῶν Αἰγυπτίων πρωτότοκα, καὶ τὰς ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε χιλιάδας τῶν Ἀσσυρίων. Τῆς φιλανθρωπίας τοίνυν, ἀλλ' οὐ τῆς ἀδυναμίας, ὁ χρόνος. Αὐτίκα γοῦν τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐπιβὰς ὤφθη ὁ ἄγγελος τῷ Δαβὶδ, τὴν ῥομφαίαν ἔχων γυμνὴν, ἵνα τὴν συγγνώμην αἰτήσῃ. Ἀξιάγαστα δὲ καὶ αὐτὰ τοῦ βασιλέως τὰ ῥήματα· « Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ἐγὼ ἥμαρτον, καὶ ἐγὼ ὁ ποιμὴν ἐκακοποίησα, καὶ οὗτοι τὸ ποίμνιον τί ἐποίησαν; γενέσθω ἡ χείρ σου ἐν ἐμοὶ, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρός μου [99]. » Ἀγνοῶν τὴν αἰτίαν, οἰκείαν ἁμαρτίαν τὸ γεγενημένον ἐκάλεσε· καὶ αὐτῷ καὶ τῷ γένει δικαίαν ἐπενεχθῆναι ψῆφον ἱκέτευσε, λόγοις χρησάμενος ποιμένος ἀληθινοῦ, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ καὶ Κύριον μιμησάμενος, ὃς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκεν ὑπὲρ τῶν προβάτων. Δεξάμενος δὲ τὴν ἱκετείαν ὁ ἀγαθὸς Κύριος, ἐν ἐκείνῳ τῷ χωρίῳ θυσιαστήριον οἰκοδομηθῆναι προσέταξεν, ἐν ᾧ τὴν τιμωρίαν ὁ θεῖος ἐκώλυσεν ἔλεος. Τὸ δὲ, « Μετεμελήθη (66) Κύριος, » περιττὸν ἑρμηνεύειν. Πολλάκις γὰρ αὐτοῦ εἰρήκαμεν τὴν διάνοιαν, καὶ ὅτι τὴν τῆς οἰκονομίας σημαίνει μεταβολήν. Παραυτίκα τοίνυν ὁ βασιλεὺς δραμὼν [1] ᾔτησεν Ὀρνίαν (67) [2] τὸν Ἰεβουσαῖον ἀποδόσθαι τὴν ἅλω. Ἐκείνου δὲ προῖκα δώσειν ὑποσχομένου καὶ τὴν ἅλω, καὶ τοὺς βοῦς, καὶ τῶν ἀρότρων τὰ ξύλα, ἵνα ἐν ἐκείνῃ μὲν δομήσηται τὸν βωμὸν, τούτους δὲ ἱερεύσῃ, τοῖς δὲ ξύλοις προσενέγκῃ τὸ πῦρ [3], δίκαιον εἶπεν ὁ βασιλεὺς, μὴ ἐξ ἀλλοτρίων τῷ Θεῷ δῶρα προσφέρειν [4], ἀλλ' ἐξ οἰκείων. Ταῦτα παρ' αὐτοῦ μεμαθηκὼς ὁ υἱὸς αὐτοῦ Σολομὼν, παραινεῖ λέγων, « Τίμα τὸν Κύριον ἀπὸ σῶν δικαίων πόνων, καὶ ἀπάρχου αὐτῷ ἀπὸ σῶν καρπῶν δικαιοσύνης. » Ταῦτα πληρῶν ὁ βασιλεὺς [5], πριάμενος τὸν βωμὸν ᾠκοδόμησε, καὶ τὴν θυσίαν προσήνεγκε, καὶ τὸν Θεὸν ἱλεώσατο. Ἰστέον δὲ ὡς ἐν ἐκείνῳ τῷ χωρίῳ τὸν νεὼν ᾠκοδόμησεν ὁ σοφὸς [6] Σολομών. Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει· « Προσέθηκε γὰρ, φησὶν, ὁ Σολομὼν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον

A imi in momento temporis. Neque enim tempore egebat ultor angelus. Momento enim temporis peremit et primogenita Ægyptiorum, et centum et octoginta quinque millia Assyriorum. Tempus ergo benignitatis fuit, non impotentiæ. Protinus ergo super Hierosolymam ascendens visus est Davidi angelus Domini, nudum habens ensem, ut peteret veniam. Digna autem admiratione sunt ipsa verba regis: « Ecce enim, inquit, peccavi; et ego pastor malum feci, isti autem qui sunt grex quid fecerunt? Sit manus tua super me, et super domum patris mei [v]. » Ignorans causam, suum peccatum vocavit quod fuerat factum; et ut in se et in suum genus justa ferretur sententia supplicavit, utens verbis boni pastoris, et imitans filium suum et Dominum, B qui animam suam posuit pro ovibus. Exaudita autem supplicatione, bonus Deus jussit in illo loco exstrui altare, in quo supplicium divina cohibuit misericordia. Illud autem: « Pœnituit * Dominum [x], » supervacaneum est interpretari. Ejus enim sensum sæpe exposuimus, et quod dispensationis significet mutationem. Protinus ergo rex profectus, petiit ab Ornia **454** Jebusæo, ut venderet sibi aream. Illo autem promittente se gratis daturum et aream, et boves, et ligna aratrorum, ut in illa quidem aram ædificet, hos vero sacrificet, lignis autem ignem admoveat, rex æquum esse dixit, non ex alienis, sed ex suis dona Deo offerre. Hæc cum ab eo didicisset filius ejus Salomon, hortatur dicens: « Honora Dominum ex justis tuis laboribus, et ei C offer primitias ex tuis fructibus justitiæ [y]. » Quæ rex implens, ubi emisset, aram ædificavit, et sacrificium obtulit, et Deum placavit. Sciendum est autem, quod in illo loco templum ædificavit sapiens Salomon. Hoc enim docet etiam historia: « Et adjecit, inquit, Salomo post hæc altare, quod primo erat parvum [z]. » Postea historiographus ea narrat quæ ad Orniam spectant, sive Adoniam (duplici enim fuit nomine); quomodo tyrannidem affectarit, et quomodo convivium splendidum appararit, primarios habens convivas Joabum ducem exercitus et Abiatharem sacerdotem. Celebravit autem convivium ad fontem quemdam, qui ante civitatem fluebat, ubi hortus regius virescebat. Sic enim D loquitur Josephus. Symmachus vero Ain *fontem* interpretatus est, quem Syrus quoque Aina vocat.

[v] II Reg. xxiv, 17. [x] ibid. 16. [y] Prov. iii, 9. [z] II Reg. xxiv, 25.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[96] cat. τετραχ. χιλιάδων, omisso δηλονότι. [97] cat. τ. στρατ. ἡλικ. ἐχόντων, δηλονότι χωρὶς τῶν προώρων καὶ ἐξώρων, τῶν τε γυναικῶν δὴ καὶ τῶν Λευϊτῶν καὶ τῆς Βενιαμίτιδος φυλῆς· μεταμεληθεὶς γὰρ ὁ βασιλεὺς οὐκ ἠρίθμησε ταύτας· μόναι χιλιάδες ἀνῃρέθησαν ἑβδομήκοντα· καὶ ταῦτα, etc. [98] cat. ἐν ἀκαρεῖ χρόνου. [99] cat. p. 641. ἐπ' ἐμὲ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τ. π. μου. [1] cat. p. 643 δραμὼν om. [2] cat. et cod. a Ὀρνάν. [3] cat. ἀνάψῃ τὸ πῦρ. [4] μὴ ἐξ ἀλλοτρίων δῶρα προσενέγκαι. [5] cat. ἃ πληρῶν ὁ Δαβίδ. [6] cat. p. 644 ὁ σοφὸς om.

NOTÆ.

(66) *Μετεμελήθη*. Rec. lectio II Reg. xxiv, 16, est παρεκλήθη. Nostram lectionem habent Theodotio et ed. Complutensis. Vide supra pag. 63.

(67) *Ὀρνίας*. Alias vocatur Ὀρνά.

ἐπ' ἐσχάτων, ὅτι μικρὸν ἦν ἐν πρώτοις (68)· « μετὰ (69) ταῦτα τὰ κατὰ Ὀρνίαν [7], ἢ Ἀδωνίαν (70) (διώνυμος γὰρ ἦν), ὁ ἱστοριογράφος συνέγραψεν· ὅπως μὲν ἐμελέτησε τυραννίδα· ὅπως δὲ συμπόσιον λαμπρὸν ἐπετέλεσε [8], πρωτοκλίτους ἔχων τοῦ συμποσίου τὸν στρατηγὸν Ἰωάβ, καὶ Ἀβιάθαρ τὸν ἱερέα. Ἐτέλεσε δὲ τὸ συσσίτιον παρά τινα πηγὴν, πρὸ τοῦ ἄστεως ἀναβλύζουσαν, παρ' ἣν βασιλικὸς ἐτεθήλει παράδεισος. Οὕτω γὰρ ὁ Ἰώσηπος [9] (71) ἔφη, καὶ ὁ Σύμμαχος δὲ τὴν Ἀὶν πηγὴν ἡρμήνευσεν (72). Ἀϊνὰ δὲ αὐτὴν καὶ ὁ Σύρος καλεῖ (73).

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[7] cat. μετὰ γὰρ ταῦτα Ὀρνὰν ἢ Ἀδωνίαν. [8] cat. βασιλ. ἐπετέθη. [9] ὁ Σύρος λέγει.

NOTÆ.

(68) *Προσέθηκε — πρώτοις*. Hæc in textu Hebr. et edit. Complut. desiderantur.

(69) *Μετὰ — ὁ Σύρος καλεῖ*. Hæc quidem ad initium libri II Reg. pertinent, Montf. autem in codicibus suis notatum invenit, Diodorum et Theodoretum ea quæ usque ad mortem Davidis acciderunt, retulisse ad librum II Regum. Vid. p. 459. et Montf. l. c. p. 350, et *Biblioth. Coislin*. p. 38.

(70) *Ὀρνίαν ἢ Ἀδων*. Adonia distinguendus est ab Orna; error itaque subesse videtur, qui ex permutatione litterarum Resch et Daleth facile oriri potuit. Vid. Montf. l. c. t. I, p. 350, ubi quoque ex Procopio notatur, Adoniam fuisse binominem.

(71) *Ἰώσηπος, Antiq. Jud.* lib. VII, cap. 14.

(72) *Παρὰ — ἡρμήν*. Hoc scholion, omisso auctoris nomine, exhibet Drusius l. c. t. p. 260 ad III Reg. I, 9.

(73) *Αἰνὰ — καλεῖ*. Vid. Montf. l. c. t. I, p. 349.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ.

IN LIBRUM III REGNORUM.

455 INTERROGATIO I.

Quidam existimant ægre tulisse Nathanem quod non fuerit invitatus ad convivium, et ideo effecisse ut Bersabee indicaret regi quæ facta sunt.

RESPONSIO.

Valde desipiunt qui hoc suspicantur. Propheta enim norat Dei sententiam: per eum enim significavit regi: « Non tu ædificabis mihi domum ut habitem in * ea, sed ecce filius nascitur tibi. Is erit vir quietis; et faciam eum quiescere ab omnibus inimicis suis in circuitu. Salomo nomen ei; et pacem et quietem dabo in Israel in diebus ejus. Is ædificabit domum nomini meo [a]. » Hæc cum sciret propheta, et consideraret Orniam rapuisse regnum præter Dei voluntatem et consilium, admonuit regem per Bersabee de divina prædictione, deinde ingressus verba illius confirmavit.

INTERR. II.

Geon quemnam vocat [b]?

Geon quidem nominatus est Nilus; est enim unus

A ΕΡΩΤΗΣΙΣ Α'.

Τινὲς ὑπολαμβάνουσιν [10] *ἀλγῆσαι τὸν Νάθαν, ὡς μὴ κληθέντα εἰς τὸ συσσίτιον· καὶ τούτου χάριν κατασκευάσαι* [11] *τὴν Βερσαβεὲ τὰ γεγενημένα μηνῦσαι τῷ βασιλεῖ.*

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Ἀνοήτως ἄγαν τήνδε τὴν ὑποψίαν ἐσχήκασιν. Ὁ γὰρ προφήτης, τοῦ Θεοῦ τὴν ψῆφον εἰδώς· (δι' αὐτοῦ γὰρ ἐδήλωσε τῷ βασιλεῖ, « Οὐ σὺ οἰκοδομήσεις [12] οἶκον τοῦ κατοικῆσαί με ἐν αὐτῷ· ἀλλ' ἰδοὺ υἱός τίκτεταί σοι, οὗτος ἔσται ἀνὴρ ἀναπαύσεως, καὶ ἀναπαύσω αὐτὸν ἀπὸ πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ κυκλόθεν. Σολομὼν ὄνομα αὐτῷ· καὶ εἰρήνην καὶ ἡσυχίαν δώσω ἐπὶ Ἰσραὴλ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ. Οὗτος οἰκοδομήσει οἶκον τῷ ὀνόματί μου· ») ταῦτα εἰδὼς ὁ προφήτης, καὶ θεασάμενος τὸν Ὀρνίαν παρὰ B τὴν θείαν βουλὴν τὴν βασιλείαν ἁρπάσαντα, ἀνέμνησε διὰ τῆς Βερσαβεὲ τὸν βασιλέα τῆς θείας προῤῥήσεως· εἶτα εἰσελθὼν τοὺς ἐκείνης ἐβεβαίωσε λόγους.

ΕΡΩΤ. Β'.

Τὸν Γηὼν (74) *τίνα καλεῖ*,

Γηὼν μὲν ὁ Νεῖλος ὠνόμασται· εἷς γὰρ τῶν πο-

[a] II Reg. VII, 13; III Reg. V, 5. [b] III Reg. I, 38.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[10] cat. p. 651. Τινὲς ἀνοήτως ὑπέλαβον. [11] cat. τούτου χάρ. ποιῆσαι. [12] cat. et cod. α οἰκοδ. μοι, omisso με post κατοικῆσαι.

NOTÆ.

(74) *Γηών*. Rec. lectio III Reg. I, 38 est Γιών.

ταμῶν ἐστι τῶν τεσσάρων. Καὶ τοῦτο [13] σαφῶς αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ Ἱερεμίου ἐδίδαξεν εἰπών· « Καὶ νῦν τί σοὶ καὶ τῇ ὁδῷ Αἰγύπτου, τοῦ πιεῖν ὕδωρ Γηών; » Ἐπωνόμασαν δὲ καὶ τὸν Σιλοὰμ *Γηών*· ἢ ὡς ἄγαν μικρὸν εἰρωνικῶς οὕτω καλέσαντες [14]· ἢ ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἐξ ἀφανῶν ἔξεισιν ὑπονόμων, ὥσπερ ὁ Νεῖλος. Χρίσαι [15] δὲ τὸν Σολομῶντα προσετάχθησαν Σαδὼκ ὁ ἀρχιερεὺς, καὶ Νάθαν ὁ προφήτης. Προτέτακται τοῦ προφήτου μὲν ὁ ἀρχιερεὺς, τοῦ στρατηγοῦ δὲ ὁ προφήτης. Συναπεστάλησαν δὲ καὶ οἱ σφενδονῖται καὶ οἱ τοξόται· τούτους γὰρ καλεῖ Χερεθὶ καὶ Φελεθί (75).

A ex quatuor fluviis. Idque Deus ipse aperte docuit per Jeremiam, dicens: « Et nunc quid tibi et viæ Ægypti, ut bibas aquam Geon [c]? » Cognominarunt autem etiam Siloam *Geon*, vel tanquam valde parvum ironice sic eum vocantes, vel quoniam ipse quoque exit ex obscuris sub terra meatibus, sicut Nilus. Salomonem **456** autem ungere jussi sunt Sadoc pontifex et Nathan propheta. Prælatus est autem prophetæ pontifex, duci exercitus propheta. Simul autem missi sunt et funditores et sagittarii; hos enim vocat Cerethi et Phelethi.

ΕΡΩΤ. Γ' [16].

Τί δήποτε καὶ οἱ ἄρχοντες τὸν βασιλέα τὸν νέον ἐπὶ τοῦ πατρὸς εὐλογοῦντες εὐκλεέστερον γενέσθαι τοῦ πατρὸς καὶ περιφανέστερον ηὔξαντο; « Ἀγαθύναι γὰρ, ἔφασαν, Κύριος τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ [17] Σολομῶντος ὑπὲρ τὸ ὄνομά σου, καὶ μεγαλύναι τὸν θρόνον αὐτοῦ ὑπὲρ τὸν θρόνον σου. »

INTERR. III.

B *Cur principes apud patrem regi juveni benedicentes, optarunt eum fieri patre clariorem et illustriorem? « Deus, inquit, faxit ut sit nomen filii tui Salomonis bonum super nomen tuum, et magnificet sedem ejus super sedem tuam [d]. »*

Ἤδεσαν ὡς οὐδεὶς ἔχων πατρικὴν φιλοστοργίαν ἐζηλοτύπησε παῖδας [18]· καὶ [19] ὡς ἴδιον πατέρων τὸ βούλεσθαι τοὺς παῖδας καὶ ἑαυτῶν λαμπροτέρους ὁρᾷν. Ἄρειος γὰρ καὶ οἱ τούτου παῖδες ταύτην μόνοι νοσοῦσι τὴν ἄνοιαν. Ὁ δέ γε Δαβὶδ οὕτως τοῖς παρὰ τῶν ἀρχόντων εἰρημένοις ἐφήσθη, ὅτι καὶ τοῦ γήρως αὐτὸν ἀναστῆναι κωλύοντος, κατακεκλιμένος προσεκύνησε τὸν Θεὸν, τὸν ταῖς ὑποσχέσεσι δεδωκότα τὸ πέρας· « Εὐλογητὸς γὰρ, φησὶ, Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὃς ἔδωκε σήμερον ἐκ τοῦ σπέρματός μου καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου μου, καὶ οἱ ὀφθαλμοί μου βλέπουσι. » Τῷ μὲν οὖν Θεῷ τοῦτον τὸν ὕμνον προσήνεγκε, τῷ δὲ διαδόχῳ τῆς βασιλείας παιδὶ φυλάττειν ἀκήρατον τὴν εὐσέβειαν παρεγγύησε. Πρῶτον δὲ τὸ κοινὸν ἐπέδειξε τέλος· « Ἐγὼ γὰρ, ἔφη, πορεύσομαι ἐν ὁδῷ πάσης τῆς γῆς, καὶ κραταιωθήσῃ, καὶ ἔσῃ εἰς ἄνδρα δυνάμεως (76), καὶ φυλάξεις τὴν φυλακὴν τοῦ Θεοῦ Ἰσραὴλ, τοῦ πορεύεσθαι ἐνώπιον αὐτοῦ φυλάσσειν τὴν ὁδὸν (77) αὐτοῦ· καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ, ἀκριβάσματα (78) αὐτοῦ, καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ, ἐντολὰς αὐτοῦ, καὶ τὰ μαρτύρια αὐτοῦ, καθὼς γέγραπται ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως. » Μηδὲ τὸ τυχὸν τῶν γεγραμμένων παραβῆναι τολμήσῃς. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ « τὰ ἀκριβάσματα, καὶ τὰ κρίματα, καὶ τὰ μαρτύρια, καὶ

Sciebant neminem, qui paternam habet dilectionem, zelotypia prosequi filios; et proprium esse patrum velle videre filios se clariores. Arius enim et ejus tantum filii hac laborant amentia. David autem adeo lætatus est de iis quæ dicta fuerant a principibus, ut etiam cum senectus vetaret ne surgeret, inclinatus Deum adoraverit, qui promissis finem dederat: « Benedictus enim, inquit, Dominus Deus Israel, qui dedit hodie ex semine meo sedentem super thronum meum; et oculi mei aspi-
C ciunt [e]. » Atque Deo quidem hunc obtulit hymnum; regni autem successori filio jussit ut integram conservaret pietatem. Primum autem communem ostendit finem: « Ego, inquit, vadam in via universæ terræ; et corroboraberis, et eris vir potens, et custodies custodiam Dei Israelis, ut ambules coram **457** ipso ad custodiendam viam ejus, et præcepta ejus, exacta statuta ejus, et judicia ejus, mandata ejus, et testimonia ejus, sicut scriptum est in lege Mosis [f]. » Neque quodlibet ex iis quæ scripta sunt transgredi audeas. Hoc enim significant, « exacta statuta, et judicia, et testimonia, et mandata, et præcepta. » Et statim ostendit lucrum quod inde oritur: « Ut recte succedant omnia quæ feceris, et quocunque oculos converte-

[c] Jerem. II, 18. [d] III Reg. I, 47. [e] Ibid. 48. [f] III Reg. II, 2, 3.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[13] καὶ τοῦτο—Αἰγύπτου. cat. p. 653 ὡς Ἱερεμίας φησί· καὶ σοὶ καὶ τῇ γῇ Αἰγύπτου. [14] cat. οὕτω καλέσαντες om. cod. *a* αὐτὸν οὕτω καλ. [15] χρίσαι — Φελεθί. cat. τάξει δὲ κέχρηται προτάξας Σαδὼκ τὸν ἱερέα, εἶτα Νάθαν τὸν προφήτην, καὶ μετὰ ταῦτα Βαναίαν υἱὸν Ἰωναὲ τὸν στρατηγὸν ἔχοντα σφενδονήτας καὶ τοξότας, τὸν Χερεθθὶ καὶ Φελεθθί. [16] Qu. 3 tribus constat partibus. 1.) Initium usque ad βλέπουσι exstat in cat. p. 655, ad cap. I, 34-48. 2.) τῷ μὲν — ἐπιβλέψῃς ἐκεῖ, p. 457, vid. ib. ad cap. II, 1-3. 3.) τούτων et rel. vid. ib. p. 657, ad vers. 4. [17] cod. *a* τοῦ υἱοῦ σου. [18] cod. *a* et cat p. 655 παῖδα. [19] καὶ —ἐφήσθη. cat. οἱ γὰρ τοιοῦτοι καὶ λαμπροτέρους εὔχονται τοὺς παῖδας ἰδεῖν. Τοιγαροῦν καὶ Δαβὶδ οὕτως ἐφήσθη τοῖς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων εἰρημένοις, ὅτι καὶ, etc.

NOTÆ.

(75) *Τούτους — Φελεθί.* Vid. supra p. 422.

(76) *Εἰς ἄνδρα δυν.* Hanc interpretat. sub vago nomine, Ἄλλος, exhibet Montf. l. c. t. I, p. 350. Rec. lectio est, εἰς ἄνδρα.

(77) *Τὴν ὁδόν.* Rec. lectio l. c. v. 3, est τὰς ἐντολάς. Interpretatio quam Noster h. l. sequitur, parum recedit ab ea quam Montf. l. c. absque auctoris nomine protulit.

(78) *Ἀκριβάσματα.* Aquilæ hanc esse versionem putavit Montf. l. c.

ris [g]. » Nam si hæc a te fiant, implebit bonus noster Dominus promissionem, quæ ab ipso facta est mihi, Tibi non, dicendo, deficiet vir in throno Israel.

ἐντολάς, καὶ προστάγματα. » Ἐδίδαξε δὲ καὶ τὸ ἐντεῦθεν φυόμενον κέρδος· « Ὅπως εὐοδωθῇ πάντα ἃ ποιήσεις, καὶ πανταχῇ οὗ ἐὰν ἐπιϐλέψῃς ἐκεῖ (79). » Τούτων γάρ, φησί, παρὰ σοῦ γινομένων, ἐμπεδώσει ὁ ἀγαθὸς ἡμῶν Κύριος τὴν παρ' αὐτοῦ πρὸς ἐμὲ γεγενημένην ὑπόσχεσιν, ὅτι Οὐ μὴ ἐξαρθήσεταί [20] σοι ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ θρόνου Ἰσραήλ.

INTERR. IV.

Quare cum ipse non punierit Joabum, jussit filio ut hoc faceret?

Primum quidem eum est reveritus, ut qui fuerat laborum et periculorum socius. Postea vero suspectam habuit ejus audaciam. Hoc enim significavit per hoc quod dixit: « Filii Sarviæ sunt me duriores [h]. » Ad hæc cum rescivisset eum Orniæ adornare ac struere tyrannidem, timuit ne solita utens malitia despiceret juventutem Salomonis, et duorum faceret alterum; nempe ut aut prætextu utens benevolentiæ eum interimeret, sicut occidit Abennerem et Abessam; aut aperte adversam strueret aciem, et divideret Israelem. Eum etiam docuit Berzellai benevolentiam, **458** et jussit ut ejus filiorum omnem curam gereret, se hoc illi debere confitens.

ΕΡΩΤ. Δ' [21].

Τίνος χάριν αὐτὸς μὴ κολάσας τὸν Ἰωάϐ, τῷ παιδὶ τοῦτο δρᾶσαι προσέταξε;

Πρῶτον μὲν ᾐδέσθη αὐτόν, ἅτε τῶν πόνων καὶ κινδύνων γενόμενον κοινωνόν· ἔπειτα δὲ αὐτοῦ καὶ τὸ θρασὺ ὑφωρᾶτο. Τοῦτο γὰρ ἐδήλωσε δι' ὧν εἴρηκεν, ὅτι « Υἱοὶ Σαρουΐα σκληρότεροί μού εἰσι. » Πρὸς δὲ τούτοις, μαθὼν συγκατασκευάζοντα αὐτὸν τῷ Ὀρνίᾳ τὴν τυραννίδα, ἔδεισε μὴ τῇ συνήθει κακοηθείᾳ χρησάμενος, καταφρονήσῃ τῆς τοῦ Σολομῶντος νεότητος, καὶ δυοῖν θάτερον δράσῃ· ἢ εὐνοίας προσωπείῳ χρησάμενος ἀνέλῃ λαθών, ὥσπερ δὴ τὸν Ἀϐεννὴρ καὶ τὸν Ἀϐεσσᾶ κατέκτεινεν· ἢ προφανῶς ἀντιπαρατάξηται, καὶ διέλῃ τὸν Ἰσραήλ. Ἐδίδαξε δὲ αὐτὸν καὶ τοῦ Βερσελῆ τὴν εὔνοιαν, καὶ τοὺς ἐκείνου παῖδας πάσης ἀξιωθῆναι κηδεμονίας ἐκέλευσεν, ὀφείλειν αὐτῷ τοῦτο χρέος ὁμολογῶν.

INTERR. V.

Cur cum Semeio dedisset veniam, Salomoni jussit ut ipsum puniret?

Virum noverat tyrannicum et valde audacem; et filii sui providens saluti, eum docuit quæ ausus sit, ut a viri pravitate caveret sibi. Sciebat etiam ut propheta, fore ut periret transgrediens mandata Salomonis. Vir enim erat scelestus, et auctor seditionum.

ΕΡΩΤ. Ε'.

Διατί τῷ Σεμεῒ δεδωκὼς τὴν συγγνώμην, τῷ Σολομῶντι κολάσαι τοῦτον προσέταξε;

Τυραννικὸν ᾔδει τὸν ἄνδρα, καὶ ἄγαν θρασύν· καὶ τῆς τοῦ παιδὸς προμηθούμενος σωτηρίας, ἐδίδαξεν αὐτὸν ἃ τετόλμηκεν, ἵνα τὴν τοῦ ἀνδρὸς φυλάττηται πονηρίαν. Ἤδει δὲ καί, ὡς προφήτης, ὅτι τοῦ Σολομῶντος παραϐαίνων τὰς ἐντολὰς διαφθαρήσεται. Μιαρὸς γὰρ ἦν ὁ ἀνήρ, καὶ στάσεων ἀρχηγός.

INTERR. VI.

Quid est civitas David [i]?

Sionem appellat civitatem Davidis Scriptura sacra. Sic autem et superior civitas fuit vocata; tota vero nunc Hierosolyma nominatur. In ea dicit Josephus et ipsum fuisse sepultum, et qui post ipsum fuerunt reges; monimentum autem esse prope Siloam, figuram autem habere antro similem et plane regia structum esse magnificentia. Dicit autem multum quoque auri cum eo fuisse infossum a filio Salomone; et hoc fuisse perspicuum ex iis quæ postea acta sunt. Hircanum quippe pontificem, cum obsideretur civitas ab Antiocho filio Demetrii, monimentum effodisse, et tria talentorum millia illinc eduxisse. Rex autem David septuaginta annos na-

ΕΡΩΤ. Ϛ'.

Τί ἐστιν ἡ πόλις Δαϐίδ;

Τὴν Σιὼν ἡ θεία Γραφὴ πόλιν προσαγορεύει Δαϐίδ. Οὕτω δὲ καὶ [22] ἡ ἄνω πόλις ἐκέκλητο· πᾶσα δὲ νῦν Ἱερουσαλὴμ ὀνομάζεται. Ἐν ταύτῃ φησὶν ὁ Ἰώσηπος (80) καὶ αὐτὸν ἀξιωθῆναι ταφῆς, καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν βασιλεῖς· τὸ δὲ μνῆμα παρὰ τὴν Σιλωὰμ εἶναι, ἀντροειδὲς ἔχον τὸ σχῆμα, καὶ τὴν βασιλικὴν δηλοῦν πολυτέλειαν. Ἔφη δὲ καὶ πολὺν αὐτῷ συγκατορυγῆναι χρυσὸν παρὰ τοῦ παιδὸς Σολομῶντος· καὶ τοῦτο γενέσθαι δῆλον ἐκ τῶν ὕστερον γενομένων. Ὑρκανὸν γὰρ τὸν ἀρχιερέα, πολιορκουμένης τῆς πόλεως ὑπὸ Ἀντιόχου τοῦ Δημητρίου παιδός, ἀνοῖξαι τὸ μνῆμα, καὶ τάλαντα ἐκεῖθεν ἐκφορῆσαι τρισχίλια. Δαϐὶδ μέντοι ὁ βασιλεὺς ἑϐδομηκοντούτης

[g] III Reg. II, 3. [h] II Reg. III, 39. [i] III Reg. II, 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[20] cod. α ὅτι οὐχ ἐξαρθήσεται. [21] Qu. 4 initium usque ad διέλῃ τὸν Ἰσρ. exstat in cat. p. 657, ad cap. II, 5, 6. Reliqua vid. ib. ad vers. 7. Qu. 6 initium usque ad τρισχίλια exstat in cat. p. 638, ad cap. II, 8, 9. [22] cod. α καὶ om.

NOTÆ.

(79) *Ὅπως — ἐκεῖ.* Hæc eadem sunt cum iis quæ Montf. l. c. e cod. quodam Coislin. descripta dedit.

(80) *Ἰώσηπος. Antiq. Jud.* lib. VII, cap. 15. Ejusdem farinæ sunt quæ idem l. c. cap. 13 et 16 narrat.

γενόμενος ἐδέξατο τοῦ βίου τὸ πέρας. Τριακοντούτης μὲν γὰρ ἐβασίλευσε, τεσσαράκοντα δὲ βασιλεύων ἐξήνυσεν ἔτη.

A tus vitæ finem accepit. Nam triginta quidem annos natus regnum adeptus est, quadraginta autem annos transegit in regno.

459 *Græca exemplaria Theodoreti superiora libro II attribuunt, et ab hoc deinceps loco exordium ducunt libri III Regnorum* (81).

ΕΡΩΤ. Ζ'.

Νεμεσῶσι τῷ Σολομῶντί τινες, ὡς ἀποκτείναντι τὸν ἀδελφόν.

Διάφοροι τῶν ἀνθρώπων οἱ βίοι. Οἱ μὲν γὰρ τὴν ἄκραν φιλοσοφίαν ἀσκοῦσιν, οἱ δὲ τὴν καλουμένην πολιτικὴν ἀρετήν· ἄλλοι βασιλείαν, ἢ στρατηγίαν ἰθύνουσι. Χρὴ τοίνυν ἕκαστον ἐξετάζειν πρὸς τὴν πολιτείαν ἣν μέτεισι· τοιγάρτοι τὸν Σολομῶντα οὐ προφητικὴν ἀπαιτητέον, οὐδὲ ἀποστολικὴν τελειότητα, ἀλλὰ τὴν βασιλεῦσιν [23] ἁρμόττουσαν. Ἤδει δὲ αὐτὸς τὸν Ὀρνίαν ἐφιέμενον τυραννίδος· καὶ γὰρ ἐπειράθη τὴν βασιλείαν ἁρπάσαι. Τῷ μὲν οὖν προτέρῳ συνέγνω τολμήματι, καὶ σωτηρίας ἀξιώσειν ὑπέσχετο σωφρονεῖν ἀνεχόμενον. Ἐπειδὴ δὲ ᾔτησε τὴν σύνευνον τοῦ πατρὸς, οὐκ ἔδωκε [24] μὲν τὴν αἴτησιν τυραννίδος οὖσαν ὁδόν· τῇ βασιλείᾳ δὲ τὸ ἀστασίαστον μηχανώμενος, ἀναιρεθῆναι [25] προσέταξεν.

INTERR. VII.

Quidam reprehendunt Salomonem, quod fratrem suum occiderit [j].

Diversa sunt hominum vitæ genera. Nam alii quidem summam exercent philosophiam; alii autem virtutem, quæ dicitur politica aut civilis; alii vero regnum aut imperium administrant. Oportet ergo unumquemque dijudicare ex vitæ ratione quam sequitur. Non est itaque a Salomone exigenda prophetica, neque apostolica perfectio : sed ea quæ convenit regibus. Sciebat autem ipsum Orniam affectare tyrannidem : conatus enim erat regnum arripere. In priori ergo quod aggressus erat audaci facinore B ei ignoverat, et salvum futurum eum promiserat, dummodo modeste se gereret. Postquam autem petiit patris conjugem, non ei quidem concessit postulatum, quod viam strueret ad tyrannidem : sed regni prospiciens tranquillitati, eum jussit interfici.

ΕΡΩΤ. Η' [26].

Τί δήποτε τὸν Ἰωὰβ τῷ Θεῷ προσπεφευγότα [27] *κατέκτεινε;*

Ὁ τοῦ Θεοῦ νόμος τοῦτο γενέσθαι διηγόρευσεν· τὸν προσφεύγοντα γὰρ ἀνδροφόνον ἀναιρεῖσθαι προσέταξεν. Ὁ δὲ Σεμεεὶ αὐτὸς ἐφ' ἑαυτὸν εἵλκυσε τοῦ θανάτου τὴν ψῆφον· τὴν γὰρ μητρόπολιν οἰκεῖν ὑποσχόμενος, καὶ ὅρκῳ τὴν ὑπόσχεσιν κρατύνας, παρέβη τὸν ὅρκον, καὶ παρὰ τὰς συνθήκας ἐκδημῆσαι τετόλμηκεν.

INTERR. VIII.

Cur Joabum qui ad Deum confugerat, occidit [k] ?

Lex Dei jussit hoc fieri. Sanxit enim, ut interimeretur homicida qui ad altare confugeret. Semei autem ipse sibi conscivit sententiam mortis. Nam cum in metropoli se habitaturum esset pollicitus, et jurejurando confirmasset promissum, legem est C transgressus, et præter pacta conventa ausus est peregrinari.

ΕΡΩΤ. Θ'.

Τίνος χάριν τὸν Ἀβιάθαρ τῆς ἀρχιερωσύνης ἐγύμνωσεν;

Ἐκοινώνησε μὲν τῷ Ὀρνίᾳ τῆς τυραννίδος. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ καὶ τοῦ Σολομῶντος τὰ ῥήματα· « Ἀπότρεχε γάρ, φησὶν, εἰς τὸν ἀγρόν σου, καὶ εἰς τὸν οἶκόν σου, ὅτι ἀνὴρ θανάτου σὺ εἶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ· καὶ οὐ θανατώσω σε, ὅτι ἦρας τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης Κυρίου ἐνώπιον Δαβὶδ τοῦ πατρός μου· καὶ ὅτι ἐκακουχήθης ἐν πᾶσιν οἷς ἐκακουχήθη ὁ πατήρ μου. » Ὑπέκειτο μὲν οὖν, ὡς ἔφην, καὶ τῇ κατηγορίᾳ τῆς τυραννίδος, ἅτε [28] δὴ συνεργὸς γεγενημένος τῆς τοῦ Ὀρνία θρασύτητος. Πλὴν ὁ Σολομῶν καὶ τῆς θείας προῤῥήσεως γέγονεν ὑπουργός. Τῷ γὰρ Ἠλεὶ, καὶ διὰ τοῦ πανευφήμου Σαμουὴλ, καὶ μέντοι καὶ δι' ἄλλου προφήτου, προηγόρευσεν ὁ Θεὸς τοῦ γένους τὴν ἀτιμίαν. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἱστορία δεδήλωκεν· λέγει γὰρ οὕτως· « Καὶ ἐξέβαλε

* INTERR. IX.

Quamnam ob causam Abiatharem privavit pontificatu [l] ?

460 Fuit socius tyrannidis Orniæ. Hoc enim ostendunt verba Salomonis : « Revertere, inquit, in agrum tuum et in domum tuam, quoniam tu es filius mortis : hodie te morte non afficiam, quoniam tulisti arcam fœderis coram Davide patre meo, et quoniam afflictus fuisti omnibus malis quibus pater meus fuit afflictus [m]. » Erat ergo, ut dixi, ipse quoque obnoxius crimini tyrannidis, ut qui opem tulisset Orniæ. Sed divinæ prædictionis administer fuit Salomo. Eli enim et per celeberrimum Samuelem, et per alium propheD tam, prædixit Deus generis ignominiam. Hoc autem historia quoque ostendit, dicens : « Et ejecit Salomo Abiatharem ut non esset sacerdos Domini, ut implerentur verba Domini, quæ locutus erat Silunte super domum Eli [n].

[j] III Reg. II, 25. [k] ibid. 31 seq. [l] ibid. 26, 27. [m] ibid. 26. [n] ibid. 27.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[23] cat. p. 660 τοῖς βασιλ. Deinde αὐτόν. [24] οὐκ ἐπέδωκε. [25] cat. ἀναιρ. τὸν Ὀρνίαν. [26] Qu. 8 (quæ in cod. α post nonam ponitur) initium usque ad προσέταξεν exstat in cat. p. 661, ad cap. II, 28, 34. Reliqua vid. ib. p. 665, ad cap. III, 36-46. [27] cat. p. 661 προσφεύγοντα. [28] cat. p. 660, ἅτε — θρασύτητος, om.

NOTÆ.

(81) Vid. supra pag. 454.

Σολομὼν τὸν Ἀβιάθαρ, τοῦ μὴ εἶναι εἰς ἱερέα Κυρίου τοῦ πληρωθῆναι τὸ ῥῆμα Κυρίου, ὃ ἐλάλησεν [29] ἐν Σηλὼμ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἠλεί. »

INTERR. X.

Quomodo est intelligendum: « Multiplicata est sapientia Salomonis super prudentiam omnium filiorum antiquorum, et super omnes prudentes Ægypti [o]? »

Ex mutua comparatione voluit historiographus ejus ostendere sapientiam. Ea de causa et veterum qui olim fuerunt sapientium indefinite meminit: et adjecit Ægyptios, ut qui supra omnes viderentur esse sapientes. Nam, ut narrant Græci, et Pherecydes Syrus, et Pythagoras Samius, et Anaxagoras Clazomenius, et Plato Atheniensis, apud eos sunt peregrinati, sperantes futurum ut discerent ab eis theologiam et philosophiam accuratiorem. Porro autem divina quoque Scriptura **461** narrans de Mose legislatore, dixit eum fuisse eruditum in omni sapientia Ægyptiorum. Hos, inquit, omnes obscuravit Salomo, ut qui a Deo acceperit donum sapientiæ. Laudi autem ejus sapientiæ conjunxit reprehensionem. Transgressus est enim aperte legem latam de matrimonio, quæ prohibuit ne conjungerentur cum feminis alienigenarum. Ipse enim primus duxit uxorem filiam Pharaonis.

ΕΡΩΤ. Ι'.

A *Πῶς νοητέον τὸ, « Ἐπλήθυνεν* [30] *ἡ σοφία Σολομῶντος ὑπὲρ τὴν φρόνησιν πάντων τῶν υἱῶν ἀρχαίων, καὶ ὑπὲρ πάντας φρονίμους Αἰγύπτου;* »

Ἐκ παραλλήλου δεῖξαι αὐτοῦ τὴν σοφίαν ὁ ἱστοριογράφος ἠθέλησεν. Τούτου χάριν καὶ τῶν πάλαι γεγενημένων σοφῶν ἀορίστως ἐμνήσθη· καὶ τοὺς Αἰγυπτίους προστέθεικεν, ὡς δοκοῦντας παρὰ πάντας εἶναι σοφούς [31]. Καὶ γὰρ, ὡς Ἕλληνες ἱστοροῦσι, καὶ Φερεκύδης ὁ Σύρος, καὶ Πυθαγόρας ὁ Σάμιος, καὶ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος, καὶ Πλάτων ὁ Ἀθηναῖος, πρὸς τούτους ἐξεδήμησαν, καὶ θεολογίαν καὶ φυσιολογίαν ἀκριβεστέραν μαθήσεσθαι παρὰ τούτων ἐλπίσαντες. Καὶ ἡ θεία δὲ Γραφὴ B τὰ κατὰ τὸν Μωσῆν ἱστοροῦσα τὸν νομοθέτην ἔφη, ὅτι ἐπαιδεύθη [32] ἐν πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων. Τούτους, φησὶν, ἅπαντας ὁ Σολομὼν ἀπέκρυψεν, ἅτε δὴ θεόθεν τῆς σοφίας τὸ δῶρον δεξάμενος· τῷ δὲ τῆς σοφίας ἐπαίνῳ συνῆψε κατηγορίαν. Τὸν γὰρ περὶ τοῦ γάμου κείμενον ἄντικρυς νόμον παρέβη, ὃς τοῖς ἀλλοφύλοις ἐκώλυε [33] συνάπτεσθαι γυναιξίν. Αὐτὸς γὰρ πρῶτος [34] ἔλαβε γυναῖκα τοῦ Φαραὼ τὴν θυγατέρα.

INTERR. XI.

Quid est, « Et Achicam filius Tharac erat super exportationes? »

Is præerat iis qui transportabant lapides et ligna. Hos liber Paralipomenon *bajulos* vocavit: homines autem nostri temporis *omophoros* appellant, id est, humeris portantes. Ostendit autem historia, quod finem acceperit Dei promissio. Promiserat enim se daturum Israeli terram a fluvio Ægypti usque ad fluvium magnum Euphratem: « Imperabat enim, inquit, Salomo omnibus regibus a fluvio, usque ad terram alienigenarum, et usque ad terminos Ægypti [p]. »

ΕΡΩΤ. ΙΑ' (82).

Τί ἐστι, « Καὶ Ἀχικὰμ υἱὸς Θαρὰκ ἐπὶ τὰς ἄρσεις; »

Ἄρχων ἦν τῶν μετακομιζόντων τοὺς λίθους καὶ τὰ ξύλα [35]. Τούτους δὲ τῶν Παραλειπομένων ἡ βίβλος *νωτοφόρους* ἐκάλεσεν· *ὠμοφόρους* δὲ αὐτοὺς οἱ νῦν ὀνομάζουσιν. Ἡ μέντοι ἱστορία δηλοῖ [36], ὡς C πέρας ἔλαβεν ἡ τοῦ Θεοῦ ὑπόσχεσις. Ἐπηγγείλατο γὰρ δώσειν τῷ Ἰσραὴλ ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Αἰγύπτου, ἕως τοῦ ποταμοῦ τοῦ μεγάλου Εὐφράτου. « Ἦν γὰρ, φησὶν, ἄρχων ὁ Σολομὼν ἐπὶ πᾶσι τοῖς βασιλεῦσιν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ, καὶ ἕως γῆς ἀλλοφύλων, καὶ ἕως ὁρίων Αἰγύπτου. »

INTERR. XII.

Quomodo est intelligendum: « Et populus erant adolentes et sacrificantes in excelsis [q]? »

Non hic eos reprehendit, quod sacrificarent idolis, sed quod præter legem in locis excelsis Deo offerrent sacrificia. Lex enim jussit Deum colere in uno loco. Veniam tamen sunt adepti, quoniam divinum templum nondum fuerat ædificatum. Nam hoc **462** quoque docuit historia: « Erant enim adolentes et sacrificantes in excelsis: quoniam ad hoc usque tempus non fuerat domus ædificata no-

ΕΡΩΤ. ΙΒ' [37].

Πῶς νοητέον, « Καὶ ὁ λαὸς ἦν θυμιῶντες [38] *καὶ θύοντες ἐν τοῖς ὑψηλοτάτοις;* »

Οὐκ εἰδωλολατρείαν [39] αὐτῶν ἐνταῦθα κατηγορεῖ, ἀλλ' ὅτι παρὰ τὸν νόμον ἐν τοῖς ὑψηλοτάτοις χωρίοις τῷ Θεῷ θυσίας προσέφερον. Ὁ γὰρ νόμος ἐν ἑνὶ τόπῳ λατρεύειν προσέταξεν. Συγγνώμης δὲ ὅμως ἀπήλαυον, ἐπειδήπερ οὐδέπω ὁ θεῖος ναὸς ἐδεδόμητο. Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἱστορία δεδήλωκεν· « Ἦσαν γὰρ [40] D θυμιῶντες καὶ θύοντες ἐν τοῖς ὑψηλοτάτοις, ὅτι οὐκ ᾠκοδομήθη ὁ οἶκος τῷ ὀνόματι Κυρίου ἕως τοῦ νῦν. »

[o] III Reg. III, 1. [p] III Reg. IV, 21, ed. Grab. [q] III Reg. III, 2.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[29] cod. α ἐλάλησε Κύριος. [30] cod. α ἐπληθύνθη. [31] cod. α παρὰ πᾶσιν εἶναι σοφοῖς. [32] cat. p. 665 ἐπαιδεύθη, φησίν. [33] cod. α κωλύει. [34] cod. α οὗτος γὰρ πρῶτος. [35] cat. p. 666 μεταχ. τὰς ἄρσεις καὶ ξύλα. [36] ἱστορ. διδάσκει. [37] Qu. 12 tres habet partes. 1.) Initium usque ad οἰκ. διαδραμεῖν, p. 465, exstat in cat. p. 667, ad cap. III, 2-5. 2) ἀξιάγαστα — προστεθ. ὑμῖν, vid. ib. p. 668, ad vers. 6-12. 3.) ταύτας μέντοι et rel. vid. ib. p. 669, ad vers. 14. [38] cat. p. 667 et cod. α ἦσαν θυμ. [39] cat. εἰδωλοθυσίαν. [40] cod. α γὰρ om.

NOTÆ.

(82) Hæc quæstio ad caput IV libri III Reg. pertinet. Cum autem distinctio versiculorum hujus capitis adeo diversa sit in libris veteribus, haud satis liquet, ad quem versum hæc referri debeant. Tamen vix dubitamus, quin ad v. 6 capitis citati edit. Grabii spectent.

Ἐντεῦθεν [41] νοητέον τὰ περὶ τῶν ἄλλων ἱστορούμενα βασιλέων, ὅτι ἐξῆραν τὰ ἄλση, καὶ τὰς στήλας τοῦ Βαὰλ συνέτριψαν· πλὴν τὰ ὑψηλὰ οὐκ ἐξῆραν. Καὶ γὰρ Ἀσὰ, καὶ Ἰωσαφὰτ, καὶ ἄλλοι τινὲς, τὸ τοῖς δαίμοσι θύειν ἐκώλυσαν, καὶ τὰ ἐκείνων τεμένη κατέλυσαν· οὐ μὴν ἐπαύσαντο τοῦ ἐν τοῖς ὑψηλοῖς τὰς θυσίας προσφέρειν [42]. Τῷ μέντοι [43] Ἰεζεκίᾳ, καὶ τῷ Ἰωσίᾳ, ταύτην τὴν τελειότητα μεμαρτύρηκεν ἡ θεία Γραφή. Ὅτι δὲ ἐν τοῖς ὑψηλοῖς τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὰς θυσίας προσέφερον, τὰ ἑξῆς μαρτυρεῖ· « Ἠγάπησε γὰρ, φησὶ, Σολομὼν τὸν Κύριον, τοῦ πορεύεσθαι ἐν τοῖς προστάγμασι Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· πλὴν ἐν τοῖς ὑψηλοῖς ἔθυε καὶ ἐθυμία· » τουτέστιν οὐ πρὸ τῆς σκηνῆς, οὐδὲ πρὸ τῆς κιβωτοῦ, κατὰ τὸν θεῖον νόμον. Ὅτι δὲ οὐ τοῖς εἰδώλοις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τότε τὰς ἑκατόμβας καὶ χιλιόμβας [44] προσέφερε, σαφῶς ἡμᾶς ἡ ἱστορία διδάσκει· « Ἐπορεύθη γὰρ, φησὶ, Σολομὼν εἰς Γαβαὼν θῦσαι ἐκεῖ, ὅτι αὕτη ὑψηλοτάτη καὶ μεγάλη, χιλίαν (83) ὁλοκαυτώσιν δεχομένη [45]. Καὶ ἀνήνεγκε Σολομὼν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἐν Γαβαὼν, καὶ ὤφθη Κύριος τῷ Σολομῶντι [46] ἐν ὕπνῳ τὴν νύκτα· καὶ εἶπεν αὐτῷ, Αἴτησαι αἴτημα σεαυτῷ. » Οὐκ ἂν δὲ [47], εἰ τοῖς εἰδώλοις τὰς θυσίας προσενηνόχει, ὁ Θεὸς αὐτῷ ἀνταπέδωκε τὰς παντοδαπὰς δωρεάς. Τούτων γὰρ ἁπάντων ὁμοῦ τῶν κατὰ τὸν βίον, ἢ ὄντων, ἢ δοκούντων ἀγαθῶν τὴν σοφίαν προελομένου, δέδωκεν ὁ μεγαλόδωρος σοφίας μὲν χάριν, ὅσην ἡ φύσις ἐδέχετο· πλοῦτον δὲ καὶ δυναστείαν, καὶ τὴν ἐν εἰρήνῃ βασιλείαν, ὑπὲρ πάντας τοὺς τηνικάδε βασιλέας· ὥστε τούτου τὸ κλέος πᾶσαν τὴν οἰκουμένην [48] διαδραμεῖν. Ἀξιάγαστα δὲ αὐτοῦ καὶ τῆς προσευχῆς τὰ ῥήματα. Ἀναμνήσας γὰρ τῶν ὑπαρξάντων ἀγαθῶν τῷ πατρὶ, καὶ τὸν τούτων χορηγὸν ἀνυμνήσας, τὴν ὑπὲρ ἑαυτοῦ [49] ἱκετείαν προσήνεγκε· « Καὶ νῦν, Κύριέ μου, Κύριε, σὺ ἔδωκας τὸν δοῦλόν σου ἀντὶ τοῦ Δαβὶδ τοῦ πατρός μου· καὶ ἐγώ εἰμι παιδάριον μικρὸν, καὶ οὐκ οἶδα τὴν εἴσοδόν μου καὶ τὴν ἔξοδόν μου. Καὶ ὁ δοῦλός σου ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ σου, ὃν ἐξελέξω λαὸν πολὺν, ὡς ἡ ἄμμος [50] τῆς θαλάσσης (84), ἣ οὐ διαριθμηθήσεται ἀπὸ τοῦ πλήθους, καὶ οὐ διηγηθήσεται· καὶ δώσεις τῷ δούλῳ σου καρδίαν φρονίμην, τοῦ ἀκούειν καὶ διακρίνειν τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ τοῦ συνιέναι ἀναμέσον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. » Διὰ δὲ τούτων καὶ τῆς φύσεως ἔδειξε τὴν ἀσθένειαν, καὶ τῆς ἡλικίας τὸ ἀτελὲς, καὶ τῆς δοθείσης ἐξου-

A mini Domini. » Sunt itaque hinc intelligenda quæ narrantur de aliis regibus, quod sustulerint lucos, et statuas Baal contriverint, cæterum excelsa non sustulerint. Nam et Asa, et Josaphat, et aliqui alii, prohibuerunt sacrificare dæmoniis, et templa eorum diruerunt : non tamen cessarunt offerre sacrificia in excelsis. Ezechiæ autem et Josiæ hujus perfectionis testimonium fert divina Scriptura. Quod autem in excelsis Deo universorum offerrent sacrificia, sequentia testantur : « Dilexit, inquit, Salomo Dominum, quod ambularet in præceptis Davidis patris sui : cæterum in excelsis sacrificabat et adolebat [r] ; » hoc est, non ante tabernaculum, neque ante arcam, ut lex jubebat divina. Quod autem non idolis, sed Deo universorum tunc offerret cen-
B tenas et millenas victimas, nos aperte docet historia : « Ivit, inquit, Salomo Gibeonem, ibi sacrificatum, quoniam ea est altissima et magna, mille holocaustorum capax. Et obtulit Salomo super aram quæ erat in Gibeone, et apparuit Dominus in somnis noctu Salomoni, et dixit ei, Petendo pete tibi [s]. » Si autem sacrificia obtulisset idolis, Deus non remuneratus fuisset eum omne genus donis. Nam cum sapientiam magis elegisset, quam omnia quæ sunt aut videntur in vita bona, dedit ei munificus Deus sapientiæ gratiam, quantam 463 capiebat natura, et divitias ac potentiam, pacatumque regnum supra omnes qui tunc fuerunt reges, ita ut ejus gloria pervaderet universum orbem terræ. Digna quoque sunt admiratione verba orationis ejus.
C Nam cum in memoriam revocasset bona quæ fuerant patris, et eum laudasset qui ea suppeditarat, obtulit pro se supplicationem : « Et nunc, Domine mi, Domine, tu substituisti servum tuum in locum Davidis patris mei. Ego autem sum parvus puer : et nescio ingressum meum, et exitum meum. Et servus tuus est in medio populi tui quem elegisti populum multum, sicut arena maris, quæ non numerabitur præ multitudine, et non recensebitur. Et dabis servo tuo cor prudens, ad audiendum et judicandum populum tuum in justitia, ut discernat inter bonum et malum [t]. » Per hæc autem docuit et naturæ imbecillitatem, et ætatis imperfectionem, et datæ potestatis magnitudinem, et judiciorum pericula, et sapientiæ necessitatem, et petitionis
D prudentiam. Quamobrem Dominus Deus, laudata

[r] III Reg. III, 3. [s] ibid. 4, 5. [t] ibid. 7, 8.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[41] cat. ὥστε οὖν ἐντεῦθεν. [42] cat. et cod. α τῷ Θεῷ τὰς θυσίας προσφ. [43] τῷ μέντοι — γραφή. cat. μόνος δὲ Ἰωσίας καὶ Ἐζεκίας εἰς τὴν τελειότητα ἧκεν. [44] cod. α τὰς χιλιόμβας. [45] cod. α δεχομένη om. [46] cod. α καὶ εἶπε Κύριος τῷ Σολομών. [47] οὐκ ἂν δὲ—τηνικ. βασιλ. cat. p. 668, εἰ δὲ τοῖς εἰδώλοις ἔθυεν, οὐκ ἂν ὤφθη Κύριος, οὐκ ἂν ἀνταπέδωκεν αὐτῷ παντοδαπὰς δωρεάς· σοφίας τε χάριν, ὅσην ἡ φύσις ἐδέχετο, πλοῦτόν τε καὶ δυναστείαν καὶ εἰρήνην, καὶ βασιλείαν ὑπὲρ πάντας τοὺς τηνικάδε βασιλέας ἐχαρίσατο. [48] cod. εἰς ἅπασαν τ. οἰκουμ. [49] p. 668 ὑπὲρ αὐτοῦ. [50] cat. ὡς τὴν ἄμμον.

NOTÆ.

(83) *Χιλίαν*. Ita quoque Grabius legit III Reg. III, 4, et feliciter emendavit lectionem cod. Alex. λίαν. Omisit vero vocem δεχομένη, utpote quæ a textu Hebr. abest.

(84) *Ὡς — θαλάσσης*. Satis apposite hæc inserta sunt, quæ tamen in cod. Vatic. et Alex. l. c. desiderantur.

petitione, et eam dedit, et alia addidit. Hanc etiam legem tulit in sacris Evangeliis : « Petite enim, inquit, regnum Dei, et justitiam ejus, et cætera omnia adjicientur vobis [u]. » Atque hæc quidem dona dedit Deus Salomoni, pollicitus est autem se omnem ejus curam gesturum : « Nam si ambulaveris, inquit, in via mea, ut custodias mandata mea et præcepta mea, in quibus ambulavit David
464 pater tuus, tuos quoque dies producam [v]. »

A σίας τὸ μέγεθος, καὶ τὸ τῆς κρίσεως ἐπικίνδυνον, καὶ τῆς φρονήσεως τὸ ἀναγκαῖον, καὶ τὸ συνετὸν τῆς αἰτήσεως. Ὅθεν ὁ Δεσπότης Θεὸς ἐπαινέσας τὴν αἴτησιν, καὶ ταύτην ἔδωκε, καὶ τἄλλα προὐτέθεικε [81]. Τοῦτο κἀν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ὁ Δεσπότης ἐνομοθέτησεν [82]· « Αἰτεῖτε (85) γάρ, φησὶν, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα προστεθήσεται [83] ὑμῖν. » Ταύτας μέντοι τῷ Σολομῶντι τὰς δωρεὰς δέδωκεν [84] ὁ Θεὸς, πάσης δὲ αὐτὸν ἀξιώσειν προμηθείας ὑπέσχετο· « Ἐὰν πορευθῇς γάρ, φησὶν, ἐν τῇ ὁδῷ μου, τοῦ φυλάσσειν τὰς ἐντολάς μου, καὶ τὰ προστάγματά μου, ἐν οἷς ἐπορεύθη Δαβὶδ ὁ πατήρ σου, καὶ μακρυνεῖς [85] (86) τὰς ἡμέρας σου. »

INTERR. XIII.

Quomodo est intelligendum, « Expergefactus est Salomon, et ecce erat somnium [x]? »

Cum, inquit, surrexisset, recordatus est somnii, et intelligens id divinam esse revelationem, reversus quidem est in metropolin, ante divinam autem arcam obtulit sacrificium gratiarum actionis.

B

ΕΡΩΤ. ΙΓ'.

Πῶς νοητέον τὸ, « Ἐξυπνίσθη Σολομὼν, καὶ ἰδοὺ ἐνύπνιον; »

Διαναστὰς, φησὶ, τοῦ ὀνείρατος ἀνεμνήσθη· καὶ συνεὶς θείαν οὖσαν τὴν ἀποκάλυψιν, ἐπανῆλθε μὲν εἰς τὴν μητρόπολιν, πρὸ δὲ τῆς θείας κιβωτοῦ χαριστήριον θυσίαν προσήνεγκεν.

* INTERR. XIV.

Quare narrationem de duabus meretricibus instituit qui scripsit historiam [y]?

Voluit ostendere regis sapientiam. Est enim mentis revera sapientissimæ, ea quæ latent ostendere, quæ sunt occulta aperire, quæ naturæ sunt explorare, et in re controversa ei dandam permittere sententiam. Protinus ergo altera quidem ostensa est mater, altera vero fuit refutata.

ΕΡΩΤ. ΙΔ'.

Τὸ κατὰ τὰς δύο [86] ἑταίρας διήγημα τίνος χάριν τέθεικεν ὁ τὴν ἱστορίαν γραψάμενος;

Ἐπιδεῖξαι τὴν τοῦ βασιλέως ἐβουλήθη σοφίαν [87]. Σοφωτάτης γὰρ τῷ ὄντι διανοίας, τὸ τὰ λανθάνοντα δεῖξαι, καὶ τὰ κεκρυμμένα δηλῶσαι, καὶ προσενεγκεῖν τῇ φύσει τὴν βάσανον, καὶ αὐτῇ τῆς δίκης
C ἐπιτρέψαι τὴν ψῆφον. Αὐτίκα γοῦν ἡ μὲν μήτηρ ἐδείχθη, ἡ δὲ οὐ μήτηρ ἠλέγχθη.

INTERR. XV.

Cum Abiatharem movisset pontificatu, quomodo eum rursus collocavit una cum Sadoco [z]?

Magistratum ei eripuerat, non sacerdotii dignitatem. Nam sacerdotii dignitatem non ex electione habebant, sed ex majorum suorum successione.

ΕΡΩΤ. ΙΕ'.

Παύσας τὸν Ἀβιάθαρ πῶς αὐτὸν πάλιν συνέταξε τῷ Σαδὼκ;

Τὴν ἀρχὴν ἀφείλετο, οὐ τῆς ἱερωσύνης ἐγύμνωσεν. Τὴν γὰρ τῆς ἱερωσύνης ἀξίαν οὐκ ἐκ χειροτονίας, ἀλλ' ἐκ γονικῆς εἶχον [88] διαδοχῆς.

INTERR. XVI.

Quæ suppeditabantur mensæ regis, quinam consumebant [a]?

Non solum ministri, sed etiam multitudo custodum corporis, scutati et hastati, et qui cum eo convivabantur principes.

ΕΡΩΤ. ΙϚ'.

Τὰ χορηγούμενα τῇ τραπέζῃ τοῦ βασιλέως τίνες ἀνήλισκον;

Οὐχ οἱ θεράποντες μόνον [89], ἀλλὰ καὶ τῶν σωματοφυλάκων τὸ πλῆθος· ἀσπιδηφόροι καὶ δορυφόροι, καὶ οἱ συνεσθιόμενοι ἄρχοντες.

465 INTERR. XVII.

Quinam sunt Æthum et Æman, quos Salomo superavit sapientia [b]?

Illo tempore nonnulli erant insignes sapientia:

ΕΡΩΤ. ΙΖ'.

D *Τίνες οἱ περὶ τὸν Αἰθὰμ [90] καὶ Αἰμὰν (87), οὓς ἀπέκρυψεν ὁ Σολομὼν τῇ σοφίᾳ;*

Κατ' ἐκεῖνο καιροῦ [91] ἦσάν τινες ἐν σοφίᾳ ἐπι-

[u] Matth. vi, 33. [v] III Reg. iii, 14. [x] ibid. 15. [y] ibid. 16 seqq. [z] ibid. iv, 4. [a] ibid. 22 seqq. [b] III Reg. iv, 31.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[81] cat. et cod. προστέθεικε. [82] cod. α νενομοθέτηκεν. [83] cat. καὶ ταῦτα προστέθ. [84] cat. p. 669 et cod. α δεδωκώς. [85] cat. et cod. α μακρυνῶ. [86] cod. α κατὰ τὰς ἑτέρας τὰς δύο. cat. p. 670 κατὰ τ. δύο ἑταιρίδας. [87] cat. βουληθεὶς σοφίαν. [88] cat. p. 671 εἶχε. [89] cod. α μόνοι. [90] cat. p. 675 Ἀδάμ. [91] cat. κατ' ἐκεῖνον καιρόν. cod. α κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ, mox utroque loco ἐπὶ σοφίᾳ.

NOTÆ.

(85) *Αἰτεῖτε.* Rec. lectio l. c. est ζητεῖτε πρῶτον.

(86) *Μακρυνεῖς.* Rec. lectio l. c. est πληθυνῶ. Editio Complut. habet μακρυνῶ, quam secutus est Interpres.

(87) *Αἰθὰμ — Αἰμάν.* Ita hæc nomina in edit. Compl. expressa sunt teste Bosio. Sed codex Vatic. habet Γαιθὰν καὶ Αἰνὰν, Alex. Γαιθὰν καὶ Ἡμάν.

σημεῖοι· ὅθεν αὐτῶν καὶ ὀνομαστὶ ἐμνήσθη [62]. Ὁ δὲ Αἰθὰμ καὶ Αἱμὰν τῶν ψαλτῳδῶν ἦσαν, ἐν κινύραις, καὶ ναύλαις, καὶ κυμβάλοις τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦντες.

unde etiam eorum nominatim meminit. Æthan autem et Æman erant ex psalmistis, Deum laudantes in citharis, nabliis, et cymbalis.

ΕΡΩΤ. ΙΗʹ.

Πῶς νοητέον τὸ, « Ἐλάλησε περὶ τῶν ξύλων, ἀπὸ τῆς κέδρου τῆς ἐν τῷ Λιβάνῳ, καὶ ἕως τῆς ὑσσώπου τῆς ἐκπορευομένης ἐκ τοῦ τοίχου, » καὶ τὰ ἑξῆς.

Καὶ τὰς φύσεις, καὶ τὰς δυνάμεις, καὶ τῶν βοτανῶν, καὶ τῶν δένδρων, καὶ μέντοι καὶ τῶν ἀλόγων ζώων πεφυσιολογηκέναι αὐτὸν εἴρηκεν· ἐντεῦθεν [63] οἶμαι καὶ τοὺς τὰς ἰατρικὰς βίβλους συγγεγραφότας ἐρανίσασθαι πάμπολλα· καὶ τῶν θερμῶν καὶ ψυχρῶν, καὶ μέντοι καὶ τῶν ξηρῶν καὶ τῶν ὑγρῶν συνθεῖναι τὰς τάξεις, καὶ ἥδε τῆσδε τῆς βοτάνης ὅσῳ [64] τινὶ μέτρῳ θερμοτέρα ἢ ψυχροτέρα· καὶ τοῦδε τοῦ ζώου τόδε τὸ μόριον τίνος πάθους ἀλεξιφάρμακον· οἷον ἡ τῆς ὑαίνης χολὴ, ἢ τὸ λεόντειον στέαρ, ἢ τὸ ταύρειον αἷμα, ἢ τῶν ἐχιδνῶν αἱ σάρκες. Περὶ τούτων γὰρ οἱ σοφοὶ τῶν ἰατρῶν συγγεγράφασιν, ἐκ τῶν Σολομῶντι [65] συγγεγραμμένων εἰληφότες [66] τῶν πρώτων τὰς ἀφορμάς.

INTERR. XVIII.

Quomodo est intelligendum illud : « Locutus est de lignis, a cedro quæ est in Libano, usque ad hyssopum quæ exit ex pariete [c], *» et cætera ?*

Dicit eum philosophando disseruisse de natura et potestatibus herbarum, et arborum, et brutorum etiam animantium : adeo ut hinc plurima, ut arbitror, mutuati sint, qui libros scripserunt medicinæ, calidorumque et frigidorum, siccorumque et humidorum ordinem composuerunt, et quanto hæc herba sit illa calidior aut frigidior, et hæc pars istius animalis cujus sit morbi medicamentum : verbi gratia, fel hyænæ, aut adeps leonis, aut taurinus sanguis, aut * viperarum carnes. De his enim sapientes medici scripserunt, ab iis quæ scripta sunt a Salomone scribendi primam accipientes occasionem.

ΕΡΩΤ. ΙΘʹ.

Τί ἐστι, « Καὶ ἔδωκεν αὐτὰς Φαραὼ ἀποστολὰς τῇ θυγατρὶ αὐτοῦ, γυναικὶ Σολομῶντος (88) ;

Ἃς εἷλε πόλεις προῖκα αὐτῇ δέδωκε, τῷ Σολομῶντι κατεγγυήσας (89).

466 INTERR. XIX.

Quid est : « Et remisit ipsas Pharao filiæ suæ uxori Salomonis [d] ? »

Quas cepit urbes, ei dedit dotem, cum eam desponderet Salomoni.

ΕΡΩΤ. Κʹ.

Πῶς νοητέον τὸ, « Ἀπέστειλε Χιρὰμ βασιλεὺς Τύρου τοὺς παῖδας αὐτοῦ (90), χρῖσαι τὸν Σολομῶντα ἀντὶ Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ [67] ;

Χρίσιν τὴν [68] *χειροτονίαν* ἐκάλεσεν· οὐχ ὅτι ὁ ἀλλόφυλος ἔχριε τοῦ Ἰσραὴλ τὸν βασιλέα· ἀλλ' ὡς πατρῷος φίλος, σύμψηφος ἐγένετο τῇ βασιλείᾳ.

INTERR. XX.

Quomodo est intelligendum illud : « Misit Chiram rex Tyri servos suos ad ungendum regem Salomonem pro Davide patre suo [e] ? »

Unctionem appellavit *electionem* : non quod alienigena ungeret regem Israelis : sed ut paternus amicus regnum suo approbavit suffragio.

ΕΡΩΤ. ΚΑʹ.

Τὸ μαχεὶρ (91) *τί σημαίνει ;*

Μέτρον ἑρμηνεύεται· « Ἔδωκε γὰρ, φησὶν, ὁ Σολομὼν τῷ Χιρὰμ εἴκοσι χιλιάδας κόρων πυροῦ μαχεὶρ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ εἴκοσι χιλιάδας βὲθ (92) ἐλαίου κεκομμένου. » Τὸ δὲ *βὲθ* οἱ ἄλλοι (93) *βάτον* ἡρ-

INTERR. XXI.

Quid sibi vult machir [f] ?

Exponitur *mensura*. « Dedit enim, inquit, Salomon Chiramo vicies mille coros frumenti machir domui ejus, et vicies mille beth olei contusi. » Illud *beth* alii interpretati sunt *batum*. Batus autem est

[c] III Reg. IV, 33. [d] ibid. 34, edit. Rom. [e] III Reg. V, 1. [f] ibid. 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[62] cod. a ἐπεμνήσθη. [63] ἐντεῦθεν — πάμπολλα. cat. p. 674, ὡς ἐντεῦθεν ὁρμᾶσθαι καὶ τοὺς τὰς ἱστορικὰς βίβλους συγγεγραφότας, καὶ ἐρανίσασθαι πάμπολλα. [64] cat. et cod. a πόσῳ. [65] cat. τοῦ Σολομῶντος. [66] Post συγγεγρ. utroque loco, ὡς οἶμαι, τῶν πρώτων εἰληφότες (cod. a εἰληφότων) τὰς ἀφορμάς. [67] cod. a ἀντὶ Δ. τ. π. αὐτοῦ. [68] cat. p. 675. Χρίσιν νῦν τὴν, etc. Mox post ἐκάλεσεν sic, οὐ γὰρ ὡς ἀλλόφυλος ἔχρισε τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα· ἀλλ' ὡς πατρόφιλος σύμψηφος ἐγένετο τῆς βασιλείας.

NOTÆ.

(88) *Καὶ ἔδωκεν — Σολομῶντος.* Hæc non nisi in cod. Vatic. ad finem cap. IV leguntur. Desunt in textu Hebr. in cod. Alex. ac in edit. Ald. et Compl.

(89) Ἃς — *κατεγγυήσας.* Hæc in Hexaplo ad cap. 9 relata fuisse patet e Scholiis editioni Rom. insertis. Vid. Bosius in Not. ad finem cap. IV et IX, et Montf. l. c. t. I, p. 357.

(90) *Χρῖσαι — αὐτοῦ.* Ita leg. l. c. in cod. Vatic. Sed Alex. ac editio Ald. et compl. habent ἤκουσε γὰρ ὅτι αὐτὸν ἔχρισαν εἰς βασιλέα ἀντὶ κ. τ. λ. Hæc posterior interpretatio præferenda est, propius enim ad textum Hebr. I Reg. v, 15, accedit, et reliquorum interpretum consensu munitur. Hæc vero alium locum in Hexaplo nacta esse patet e scholio cod. Coislin. apud Montf. l. c. p. 352.

(91) *Μαχείρ.* Ita in cod. Vatic. exprimitur vox מַכֹּלֶת *cibus* I Reg. v, 25, quam Symm. bene per τροφὴν, Aquila autem per διατροφὴν vertit ; idem enim est quod מַאֲכֹלֶת Isa. IX, 4, 18. Sed codex Alex. et ed. Compl. habent μαχὰλ, ed *Ald.* μαχῆλ. Errasse videtur Bosius, qui in Notis ad III Reg. v, 11, observat, Nostrum legisse μαχλέτ.

(92) *Βέθ.* In textu Hebr. l. c. est כַּד sicque h. l. etiam debuisset poni κόρους. In cod. Vatic. leg. βαίθ.

(93) *Οἱ ἄλλοι.* De Symmacho testis est Montf. l. c.

mensura Palæstinæ, quæ continet, ut dicit Josephus, septuaginta et quatuor choas, seu congios.

A μήνευσαν. Ὁ δὲ βάτος μέτρον ἐστὶ Παλαιστίνων, ἑβδομήκοντα [69] καὶ τέσσαρας χόας [70] (94) χωροῦν, ὡς Ἰώσηπος ἔφησεν (95).

467 INTERR. XXII.

Cur non statim quam primum rex factus est, sed quarto anno cœpit ædificare templum [g]?

Prius paravit materiam, deinde jecit fundamenta. Hoc etiam docuit historiographus: « Et paravit lapides et ligna tribus annis ad ædificandam domum [h]. »

ΕΡΩΤ. ΚΒ'.

Τί δήποτε οὐκ εὐθὺς βασιλεύσας, ἀλλ' ἐν τετάρτῳ [71] ἔτει τῆς οἰκοδομίας ἤρξατο;

Τὰς ὕλας ηὐτρέπισε πρότερον· εἶθ' οὕτω κατέπηξε τὰ θεμέλια· τοῦτο καὶ [72] ὁ ἱστοριογράφος ἐδίδαξε· « Καὶ ἡτοίμασε τοὺς λίθους, καὶ τὰ ξύλα, τρισὶν ἔτεσιν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ οἴκου [73]. »

INTERR. XXIII.

Si templum ædificavit lapidibus non cæsis securibus, cur opus fuit tot latomis?

Ipsum templum ædificavit ex lapidibus non cæsis, cum divina voluisset Providentia ut invenirentur ejusmodi sua sponte nati lapides, ut ad eos compingendos nullo ferro esset opus, sed supra omnem artem ædificandi apte inter se conjungerentur. Sectis autem lapidibus exstructus fuit templi ambitus, et regia, et murus metropolis, et aliæ urbes quas effecit munitiores. Summatim autem exponam templi ædificium. Ejus longitudo erat sexaginta cubitorum: latitudo autem * viginti. Versum autem erat non ad orientem, ut qui precabantur non adorarent solem orientem, sed Dominum solis. Nemo autem miretur si, cum dixerit Scriptura XL cubitorum longitudinem, XX autem latitudinem, ego longitudinem dixerim esse LX. Nam 468 paulo post meminit etiam aliorum viginti, Sancta sanctorum commemorans. Hæc etiam Dabir nominat. Ergo templum quidem reliquum XL erat cubitorum, XX autem cubitorum erant Sancta sanctorum. Cum templo rursus ædificatæ fuerant aliæ quoque extrinsecus domunculæ, ut et ædificium continerent, et nullus ex Levitis tangeret parietes templi. Solis enim sacerdotibus ingredi licebat ad prius templum, quod vocabatur Sancta. In adytum autem interius, quod appellavit Sancta sanctorum, ne ipsis quidem licebat ingredi. Soli enim Pontifici mandatum erat ut ea tangere auderet quæ non erant tangenda: et neque ei semper, sed mense septimo, die propitiationis. In illis autem

ΕΡΩΤ. ΚΓ' [74].

Εἰ λίθοις ἀπελεκήτοις τὸν ναὸν ᾠκοδόμησε, ποῦ τοσούτων ἐδεῖτο λατόμων;

Αὐτὸν τὸν ναὸν ἐξ ἀπελεκήτων ᾠκοδόμησε λίθων, τῆς θείας Προνοίας τοιούτους αὐτοφυεῖς εὑρεθῆναι B λίθους ἐθελησάσης, ὥστε μηδενὸς εἰς ἁρμονίαν δεηθῆναι σιδήρου, ἀλλ' ὑπὲρ πᾶσαν οἰκοδομικὴν τέχνην ἀλλήλοις συναρμοσθῆναι. Τοῖς δὲ τμητοῖς λίθοις τὸν τοῦ ἱεροῦ περίβολον ἐδομήσατο, καὶ τὰ βασίλεια, καὶ τὸ τῆς μητροπόλεως τεῖχος, καὶ τὰς ἄλλας πόλεις, ἃς ὀχυρωτέρας ἀπέφηνεν. Ἐν κεφαλαίῳ δὲ τοῦ νεὼ τὴν οἰκοδομίαν ἐκφράσω. Τούτου τὸ μῆκος ἑξήκοντα (96) πήχεων ἦν, εἴκοσι [75] δὲ τὸ εὖρος. Ἐτέτραπτο δὲ οὐ πρὸς ἕω· ἵνα οἱ προσευχόμενοι μὴ τὸν ἥλιον ἀνίσχοντα [76] προσκυνῶσιν, ἀλλὰ τὸν τοῦ ἡλίου Δεσπότην. Θαυμαζέτω [77] δὲ μηδεὶς, εἰ τῆς θείας Γραφῆς τεσσαράκοντα πήχεων τὸ μῆκος, εἴκοσι δὲ τὸ εὖρος εἰρηκυίας (97), τὸ μῆκος ἑξήκοντα εἶπον ἐγώ. Μετ' ὀλίγα γὰρ καὶ τῶν ἄλλων εἴκοσι ἐπιμέμνηται, τὰ ἅγια τῶν ἁγίων ἐπιδεικνῦσα. Ταῦτα καὶ Δαβεὶρ (98) C ὀνομάζει. Οὐκοῦν τεσσαράκοντα μὲν πήχεων ὁ ἄλλος ναὸς ἦν, εἴκοσι δὲ τῶν ἁγίων τὰ Ἅγια. Συνῳκοδόμηντο δὲ τῷ ναῷ καὶ ἔξωθεν οἰκίσκοι ἕτεροι, ὥστε καὶ τὴν οἰκοδομὴν συνέχειν, καὶ μηδένα τῶν Λευϊτῶν προσψαύειν τοῖς τοῦ ναοῦ τοίχοις. Μόνοις γὰρ τοῖς ἱερεῦσιν εἰσιτητὸν ἦν εἰς τὸν πρῶτον ναὸν τὸν καλούμενον Ἅγια [78]· εἰς δὲ τὸ ἄδυτον καὶ ἀνάκτορον, ἅπερ Ἅγια τῶν ἁγίων ὠνόμασεν, οὐδὲ τούτοις ἐπιβαίνειν ἐξῆν. Μόνος γὰρ ὁ ἀρχιερεὺς τῶν ἀψαύστων κατατολμᾷν ἐπετέτακτο· καὶ οὐδ' οὗτος ἀεὶ, ἀλλ' ἐν τῷ ἑβδόμῳ μηνὶ, τῇ ἡμέρᾳ τοῦ ἱλασμοῦ. Ἐν δέ γε τοῖς οἰκίσκοις ἐκείνοις, τοῖς ἐν κύκλῳ τοῦ ναοῦ δεδο-

[g] III Reg. VI, 1. [h] III Reg. V, 18.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[69] cat. p. 677, ἑβδομ. ξέστας. [70] cat. τέσσαρας χοῖς (cod. a χόεις) χωρῶν, ὡς φησιν Ἰώσηπος. [71] cod. a τῷ τετάρτῳ. [72] cod. a, τοῦτο δὲ καί. Deinde cat. p. 678, διδάσκει λέγων. [73] οἰκοδ. τοῦ ναοῦ. [74] Qu. 23 initium usque ad ὀχυρωτ. ἀπέφηνεν exstat in cat. p. 678, ad cap. V, 17. Reliqua vid. ib. p. 680, ad cap. VI, 2-6. [75] cat. p. 680, μῆκος αὐτοῦ πήχεις ἑξήκοντα, εἴκοσι, etc. [76] cat. ἥλιον ἀνατέλλοντα. [77] θαυμαζέτω—ἁγίων τὰ ἅγια. cat. λέγει δὲ ἡ Γραφὴ τεσσαράκοντα πήχεις ἔχειν τὸ μῆκος τὸν ναὸν, ἀλλ' οὐχ ἐναντιοῦται. Χωρὶς γὰρ τῶν λεγομένων Ἅγια ἁγίων, ἃ καὶ Δαβὶδ ὀνομάζει, ὁ ἄλλος ναὸς τεσσαράκοντα πηχῶν ἦν. Αὐτὰ δὲ τὰ Ἅγια ἁγίων ἄλλων εἴκοσι πήχεων ἦν, Συνῳκοδ., etc. [78] cat. εἰς τὸν καλ. ἅγ. post. ἅγια, cat. brevius, εἰς γὰρ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων οὐδὲ τούτοις ἐπιβαίνειν ἐξῆν.

NOTÆ.

(94) *Ἑβδομήκοντα καὶ τέσσαρας χόας.* Josephus, *Ant. Jud.* lib. VIII, exeunte cap. 2, refert, batum unum cepisse 72 sextarios. In scholio autem jam citato apud Montf., ubi etiam Josephi auctoritas interponitur, legimus, batum tenuisse 70 sextarios et 10 choas.

(95) *Τὸ δὲ — ἔφησεν.* Cum his confer scholion apud Montf. l. c. p. 352

(96) *Ἑξήκοντα.* Codex Vatic. III Reg. VI, 2, habet τεσσαράκοντα, nostra autem lectio in scholio edit. Rom. ad h. l. ea dicitur quæ in Hexaplo et exemplaribus accuratioribus inventa sit.

(97) *Τῆς — εἰρηκυίας.* At vero in textu Hebr. I Reg. VI, 2, longitudo dicitur fuisse sexaginta, latitudo autem 20 cubitorum. Conf. Montf. l. c. p. 255.

(98) *Δαβείρ.* Alii legunt Δαβίρ. Hac voce Hebraica in primis Aquila et Symm. utuntur.

μημένοις, τὰ τῆς θείας λειτουργείας ἀπετίθεντο A σκεύη. Τοῦ δὲ τοῦ ναοῦ προπύλαιον, ὅπερ (99) *Αἰλὰμ* ὠνόμασται τῇ Ἑβραίων φωνῇ, ἰσόμετρον μὲν εἶχε τῷ πλάτει τοῦ ναοῦ τὸ μῆκος, δέκα δὲ πήχεων τὸ εὖρος. Φωταγωγοὺς δὲ ὁ ναὸς εἶχεν, ἔνδοθεν μὲν εὐρείας, ἔξωθεν δὲ στενὰς ἄγαν, διατρήτοις δὲ λίθοις κεκαλυμμένας. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, « Ἐποίησε τῷ οἴκῳ θυρίδας δικτυωτὰς (1) κρυπτάς[79]. » *Μέλαθρα* δὲ καλεῖ, τοὺς ἐν κύκλῳ τοῦ ναοῦ δεδομημένους[80] οἰκίσκους (2)· θαυμαζέτω δὲ μηδεὶς, εἰ πενταπήχεις μὲν οἱ ἐπίπεδοι ἦσαν, ἑξαπήχεις δὲ οἱ διώροφοι[81], ἑπταπήχεις δὲ οἱ τριώροφοι. Οἱ τοῖχοι γὰρ ἦσαν εὐρύτεροι κάτω, ὥστε φέρειν τῆς οἰκοδομίας τὸ βάρος. Ἀφαιρουμένου δὲ κατὰ μέρος τοῦ εὔρους, προσετέθη τοῖς μὲν διωρόφοις ὁ πῆχυς, τοῖς δὲ τριωρόφοις οἱ δύο. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ ἱστοριογράφος ἐδίδαξεν, ὅτι διά- B στημα ἔδωκε τῷ τοίχῳ κύκλοθεν τοῦ οἴκου, ὅπως μὴ ἐπιλάβωνται τῶν τοίχων τοῦ οἴκου. Ἰώσηπος (3) μέντοι φησὶ, καὶ αὐτὸν τὸν ναὸν διώροφον γεγενῆσθαι, καὶ πᾶν τὸ ὕψος ἑκατὸν εἴκοσι πήχεις εἶναι. Τοῦτο δὲ καὶ τῶν Παραλειπομένων ἡ βίβλος διδάσκει[82].

ΕΡΩΤ. ΚΔ'[83].

Πῶς νοητέον τὸ, « Σφύρα καὶ πέλυξ, καὶ πᾶν σκεῦος σιδηροῦν οὐκ ἠκούσθη ἐν τῷ οἰκοδομεῖσθαι αὐτόν ; »

Καὶ ἤδη ἔφην, ὅτι τὸν ναὸν ἐξ αὐτοφυῶν ᾠκοδόμησε λίθων· τοὺς δέ γε τμητοὺς λίθους, δι' ὧν τοῦ ναοῦ τὸν περίβολον κατεσκεύασεν, ἐν τῷ ὄρει ξεσθῆναι, καὶ ἀλλήλοις συναρμοθῆναι[84] προσέταξεν, ἵνα C μηδεμιᾶς λοιπὸν ἐργασίας προσδεηθῶσι. Καὶ ἐνταῦθα δὲ ὁ συγγραφεὺς ᾐνίξατο, ὡς ὑπερῷα εἶχεν ὁ ναός. « Εἰλικτὴ (4) γὰρ, φησὶν, ἦν ἡ ἀνάβασις εἰς τὴν μέσην, καὶ ἐκ τῆς μέσης ἐπὶ τὰ τριώροφα. » Εὐρύτατος γὰρ ὁ τοῖχος ὢν κοχλιώδη[85] τὴν ἀνάβασιν εἶχε· τοῦτο γὰρ εἶπεν εἰλικτήν. Σανίσι δὲ αὐτὸν κεδρίναις συνεκάλυψεν[87] ἅπαντα· καὶ πάλιν χρυσῷ τὰς σανίδας κατέχρυψεν. Ἐνδέσμους δὲ τὰς ἱμαντίας ἐκάλεσεν. Ἔφη δὲ ταῦτα;[88] ἐκ κέδρου κατεσκευά-

A domunculis, quæ erant ædificatæ in circuitu templi, reponebantur vasa divini ministerii. Templi autem vestibulum, quod lingua Hebræa nominatum fuit *Ælam*, habebat quidem longitudinem latitudini templi mensura æqualem, decem autem cubitorum latitudinem. Habebat porro templum fenestras intrinsecus latas, extrinsecus autem valde angustas, obtectas perforatis lapidibus. Hoc enim significat illud : « Fecit autem ædi fenestras reticulatas occultas [i]. » Μέλαθρα autem vocat [j] domunculas in circuitu templi ædificatas. Nemo autem miretur ea quæ in solo erant quinque fuisse cubitorum, sex autem quæ in secunda contignatione, septem quæ in tertia. Nam parietes inferius latiores erant, ut ferrent **469** pondus ædificii. Ablata B autem sensim latitudine, secundo tabulato adjectus est cubitus, duo item tertio. Docuit autem hoc etiam historiographus, quod intervallum dederit parieti in circuitu domus, ne attingerent parietes templi. Josephus autem dicit ipsum etiam templum fuisse duorum tabulatorum, et universam altitudinem fuisse centum et viginti cubitorum. Hoc autem significavit etiam liber Paralipomenon.

INTERR. XXIV.

Quomodo est intelligendum quod malleus et securis, et quodvis instrumentum ferri, non fuerit auditum, cum templum ædificaretur [k]?

Jam dixi quod templum ædificaverit ex sponte natis lapidibus ; sectos autem lapides, quibus construxit ambitum templi, jusserit in monte poliri, et C inter se concinnari, ut nulla de cætero egerent operatione. Hic autem tacite significavit scriptor, quod tabulata haberet templum : « Volubilis enim, inquit, in medio erat ascensus, et ex medio ad tertia tabulata [l]. » Murus enim cum esset latissimus, habuit ascensum instar cochleæ, hoc enim dixit volubilem. Tabulis autem cedrinis contexit omnia, et rursus auro obduxit tabulas. Ligamenta autem vocavit [m] contignationes. Dixit autem eas fuisse constructas ex cedro, secundum quinque

[i] III Reg. vi, 4. [j] ibid. 5. [k] ibid. 7. [l] ibid. 8. [m] ibid. 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[79] cat. καὶ κρυπτάς. [80] cat. τοὺς οἰκίσκους τοὺς ἐν κύκλῳ τοῦ ναοῦ δεδομ. [81] cat. διόροφοι et τριόροφοι, sicque deinde. [82] cat. ἡ βίβλος δεδήλωκε. [83] Qu. 24 tredecim habet partes. 1) Initium usque ad προσδεηθῶσι exstat in cat. p. 681, ad cap. vi, 7. 2) καὶ — εἰλικτὴν vid. ib. p. 682, ad vers. 8. 3.) σανίσι — κατέχρυψεν vid. ib. p. 683, ad vers. 9. 4) ἐνδέσμους — δεθῆναι vid. ib. ad vers. 10. 5) ὅτι λυχνίαν, p. 470, vid. ib, p. 684, ad vers. 11-20. 6.) εἶτα — ἱερουργίαν, p. 471, vid. ib. p. 485, ad vers. 23-30. 7) κατεσκεύασε — ἔχοντα vid. ib. p. 688, ad cap. vii, 15-18. 8) ἐκόσμουν — τῷ πάχει, vid. ib. ad vers. 19, 20. 9) ἐποίησε — μιμούμενον vid. ib. p. 689, ad vers. 23-26. 10) τὰς δὲ — βάσεις εἶπε vid. ib. ad vers. 27. 11) τοὺς δὲ — ἐπετίθετο, p. 472, vid. ib. p. 691, ad vers. 38. 39. 12) Θερμαστρεῖς — εἰώθαμεν vid. ib. ad vers. 40. 13.) κατεσκεύασε et rel. vid. ib. p. 692, ad. vers. 41-49. [84] cod. a συναρμοσθῆναι. cat. p. 681 προσαρμοσθῆναι. [85] Utroque loco ἑλικτὴ sicque deinde passim. [86] Utroque loco χοχλιοειδῆ. [87] cat. p. 683. ἐνεκάλυψεν. [88] κατὰ π. λίθ. τιθεὶς ἱμαντίας, καὶ ταύταις, etc.

NOTÆ.

(99) *Προπύλαιον ὅπερ*. κ. τ. λ. Symmachus vocem אולם interpretatur πρόπυλον, Aquila autem πρόδομον, III Reg. vii, 6.

(1) *Δικτυωτάς*. Hæc lectio, quæ desideratur apud Bosium, parum differt ab ea quam editio Compl. et codex Coisl. a Montf. p. 352 citatus, habent. Utroque loco leg. δεδικτυωμένας. Rec. lectio in versione τῶν Ο'. l. c. est παρακυπτομένας.

(2) *Μέλαθρα* — *οἰκίσκους*. Conf. p. 471.

(3) *Ἰώσηπος*. *Antiq. Jud.* lib. viii, cap. 3.

(4) *Εἰλικτή*. Ita habet codex Alex. sed in Vatic. leg. ἑλικτή.

cubitos lapidum : his totum ædificium fuisse devinctum. Quod autem templum esset sexaginta cubitorum, hinc licet discere. **470** Cum enim dixisset quadraginta cubitorum fuisse longitudinem, postea rursus adjecit : « Et ædificavit viginti cubitos, ab extremo muro latus unum, a pavimento usque ad trabes. Et fecit usque ad Dabir parietem ad Sancta sanctorum. Et quadraginta cubitorum erat ipsum templum, quod erat e regione Dabir, in medio domus intrinsecus, ut poneret ibi arcam fœderis Domini. Viginti cubitorum longitudo, et viginti cubitorum latitudo, et viginti cubitorum altitudo ejus : et vestivit illud auro conclusum [n]. » Sexaginta ergo cubitorum erant quæ dicuntur Sancta, viginti autem Sancta sanctorum, quæ Dabir etiam vocata sunt. Hoc vero in iis quæ sequuntur clarius licet videre. « Fecit enim, inquit, altare e regione Dabir [o]. » Altare enim suffitus situm erat ante velum, hinc quidem habens mensam, illinc vero candelabrum. Deinde rursus nos docuit quod *Dabir* vocet Sancta sanctorum. « Fecit enim, inquit, in Dabir duo Cherubim [p]. » Eorum unusquisque decem erat cubitorum, ita ut altera quidem ala tangeret parietes, alarum autem extremitates simul conjungerentur, et arcam cooperirent. Omnia autem cooperta fuerant auro, et tectum, et pavimentum, et Cherubim, et parietes, * et ostia, adeo ut intus nulla cerneretur alia materia. Sicut autem interna erant bifariam divisa, ita etiam quæ erant sub dio. Ex his enim alia quidem toti populo pervia erant: alia vero sacerdotibus et Levitis. Hos autem ab illis arcebat septum non admodum altum : sic ut illi qui separati erant, extrinsecus ministeria sacrificiorum cernerent. **471** Fecit autem duas quoque columnas ex materia ænea, et forma et materia spectabiles. Nam altitudo quidem, absque capitellis, octodecim erat cubitorum; quatuordecim autem circuitus. Imposuit etiam illis et capitella ex eadem materia, et lilia maxima capitellis, et reticulatum quoddam ornamentum appensa habens mala punica. Hæc vero ornabant vestibulum, ferentia melathron factum ex eadem materia. *Melathron* autem vocavit, quod nunc ab aliquibus vocatur *epistylium*. Hoc autem ostendit etiam historia, dicens : « Additamentum melathron super utriusque columnæ crassitudinem [q]. » Fecit etiam labrum æneum, quod propter magnitu-

A σθαι, καὶ κατὰ πέντε λίθων πήχεις (5)· ταύταις ἅπασαν τὴν οἰκοδομίαν δεθῆναι (6). Ὅτι δὲ ἑξήκοντα πήχεων ἦν ὁ ναὸς, ἐντεῦθεν[89] καταμαθεῖν εὐπετές. Εἰρηκὼς γὰρ ἤδη, ὅτι τεσσαράκοντα πήχεων ἦν τὸ μῆκος, μετὰ ταῦτα πάλιν ἐπήγαγε· « Καὶ ᾠκοδόμησε τοὺς εἴκοσι πήχεις, ἀπ' ἄκρου τοῦ τοίχου τὸ πλευρὸν τὸ ἓν, ἀπὸ ἐδάφους ἕως τῶν δοκῶν, καὶ ἐποίησεν ἕως τοῦ Δαβεὶρ τὸν τοῖχον εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων. Καὶ τεσσαράκοντα πήχεων ἦν αὐτὸς ὁ ναὸς ὁ κατaπρόσωπον τοῦ Δαβείρ· ἐν μέσῳ τοῦ οἴκου ἔσωθεν, τοῦ δοῦναι ἐκεῖ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης Κυρίου. Εἴκοσι πήχεων τὸ μῆκος, καὶ εἴκοσι πήχεων τὸ πλάτος, καὶ εἴκοσι πήχεων τὸ ὕψος αὐτοῦ, καὶ περιέσχεν αὐτὸ[90] χρυσίῳ συγκεκλεισμένον (7). » Οὐκοῦν τεσσαράκοντα μὲν πήχεων ἦν τὰ λεγόμενα
B Ἅγια· εἴκοσι δὲ τὰ Ἅγια[91] τῶν ἁγίων. Ταῦτα δὲ καὶ Δαβεὶρ ὠνόμαστο. Τοῦτο καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς σαφέστερον ἴδοι τις ἄν. « Ἐποίησε γάρ, φησί, θυσιαστήριον κατὰ πρόσωπον τοῦ Δαβείρ. » Τὸ γὰρ θυσιαστήριον τοῦ θυμιάματος πρὸ τοῦ καταπετάσματος ἔκειτο, ἔνθεν μὲν ἔχον τὴν τράπεζαν, ἔνθεν δὲ τὴν λυχνίαν. Εἶτα πάλιν ἐδίδαξεν ἡμᾶς, ὡς *Δαβεὶρ* τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων καλεῖ. « Ἐποίησε γάρ, φησί, τῷ Δαβεὶρ δύο Χερουβίμ. » Τούτων δὲ ἕκαστος δεκάπηχυς ἦν, ὥστε θάτερον μὲν τῶν πτερῶν τοῖς τοίχοις πελάζειν, τὰς δὲ τῶν ἑτέρων ἀρχὰς ἀλλήλοις συνάπτεσθαι, καὶ συγκαλύπτειν τὴν κιβωτόν· πάντα[92] μέντοι χρυσῷ συνεκεκάλυπτο· καὶ ὁ ὄροφος, καὶ τὸ ἔδαφος, καὶ τὰ Χερουβὶμ, καὶ οἱ τοῖχοι, καὶ
C αἱ θύραι· ὥστε μηδεμίαν ἑτέραν ἔνδον ὕλην ὁρᾶσθαι. Ὥσπερ δὲ τὰ ἔνδον διχῇ διῄρητο· οὕτω δὴ καὶ τὰ ὕπαιθρα. Τούτων γὰρ τὰ μὲν ἦν βατὰ παντὶ τῷ λαῷ, τὰ δὲ τοῖς ἱερεῦσι καὶ τοῖς Λευΐταις. Διεῖργε δὲ τούτους[93] ἀπ' ἐκείνων θριγκίον οὐχ ὑψηλὸν, ὥστε καὶ τοὺς ἀπεσχοινισμένους τῶν ἔνδον, ἔξωθεν θεωρεῖν τὴν τῶν θυσιῶν ἱερουργίαν. Κατεσκεύασε δὲ καὶ δύο στύλους ἐξ ὕλης χαλκοῦ, ἀξιοθέατον καὶ εἶδος καὶ μέγεθος ἔχοντας. Τὸ μὲν γὰρ ὕψος, δίχα τῶν κεφαλίδων, ὀκτωκαίδεκα πήχεων ἦν, τεσσαρεσκαίδεκα δὲ εἶχεν ὁ κύκλος. Τούτοις καὶ κεφαλίδας ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης ἐπέθηκε, καὶ κρίνα μέγιστα ταῖς κεφαλίσι, καὶ δικτυοειδῆ τινα κόσμον ῥόας ἐξηρτημένας ἔχοντα. Ἐκόσμουν δὲ τὸ προπύλαιον οὗτοι, μέλαθρον φέροντες ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης πεποιημένον. *Μέλαθρον*
D δὲ κέκληκε τὸ νῦν παρά τινων *ἐπίστυλον* προσαγορευόμενον[94]. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἱστορία δεδήλωκεν, εἰποῦσα· « Ἐπίθεμα τὸ μέλαθρον, ἐπ' ἀμφοτέρων

[n] III Reg. VI, 16-20. [o] ibid. 20. [p] ibid. 23. [q] III Reg. VII, 19.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[89] cat. p. 684. ἐντεῦθέν ἐστι. [90] cod. a αὐτὸν utroque loco, συγκεκλεισμένῳ. [91] Utroque loco τὰ καλούμενα ἅγια. [92] cat. p. 685. πάντα μὲν συνεκά. λυπτεν ὁ χρυσὸς, καὶ τὸν ὄροφον καὶ τοὺς τοίχους καὶ τὰς θύρας. Ita fere cod. a. [93] τούτοις. [94] ἐπίστ. ὀνομαζόμενον.

NOTÆ.

(5) *Κατὰ — πήχεις*. Hæc l. c. v. 10 distinctius ita exprimuntur, πέντε ἐν πήχει (Compl. πήχεων) τὸ ὕψος αὐτοῦ.

(6) *Δεθῆναι* Huc pertinet scholion quod in edit. Rom. ad III Reg. VI, 11, 14. (quam totam pericopam Noster h. l. omisit) subjungitur, quodque integrum apponendum esse putamus. Ἐν τισι μέντοι τῶν ἀντιγράφων ταῦτα (scil. v. 11-14.) οὐ κεῖται. οἷς οἶμαι καὶ Θεοδώρητον ἀκολουθοῦντα ταῦτα μὴ τεθεικέναι.

(7) *Συγκεκλεισμένον*. Rec. lectio l. c. est συγκεκλεισμένῳ.

τῶν στύλων τῷ πάχει. » Ἐποίησε δὲ καὶ λουτῆρα χαλκοῦν, ὃν διὰ τὸ μέγεθος ἐκάλεσε θάλασσαν. Εἶχε μὲν γὰρ εἶδος ἡμισφαιρίου δέκα πήχεων τὴν διάμετρον. Τρεῖς δὲ καὶ τριάκοντα πήχεις εἶχεν ὁ κύκλος· ἐπειδὴ σπιθαμῆς εἶχε μέτρον τὸ πάχος. Τῶν γὰρ δύο σπιθαμῶν, τῆς ἐντεῦθέν φημι, καὶ τῆς ἐκεῖθεν, τῇ διαμέτρῳ συμμετρουμένων, ἕνδεκα πήχεις εὑρίσκονται. Τριπλασιαζόμενοι δὲ οὗτοι ποιοῦσι τρεῖς καὶ τριάκοντα. Ταύτην ἔφερον δυοκαίδεκα μόσχοι, ἀνὰ τρεῖς πρὸς ἕκαστον ἄνεμον ἀποβλέποντες. Τοῦ δὲ λουτῆρος τὸ χεῖλος ἐπικλινὲς εἰς τὸ ἔξω ἦν, τοῦ κρίνου τὰ φύλλα μιμούμενον. Τὰς δὲ *μεχωνὼθ* (8) τῶν Παραλειπομένων ἡ βίβλος λουτῆρας ὠνόμασεν. Ὁ δὲ Ἰώσηπος (9) τὰς *μεχωνὼθ* βάσεις εἶπε, τοὺς δὲ χυτρογαύλους (10) λουτῆρας ἐπικειμένους ταῖς βάσεσιν. Ἐν δὲ τούτοις ἔπλυνον τὰ ἱερεῖα, καὶ τὰ τούτων ἐντός, καὶ τοὺς πόδας. Τοῦτο γὰρ σαφῶς ἡ τῶν Παραλειπομένων βίβλος ἐδίδαξε· « Τοῦ πλύνειν γάρ, φησίν, ἐν αὐτοῖς τὰ ἔργα τῶν ὁλοκαυτωμάτων, καὶ ἐπικλύζειν (11) ἐν αὐτοῖς. Καὶ ἡ θάλασσα εἰς τὸ νίπτεσθαι τοὺς ἱερεῖς ἐν αὐτῇ [95]. » Τὰς δὲ τῶν λουτήρων βάσεις, ἃς *μεχωνὼθ* προσηγόρευσε, τετραγώνους εἶπε κατεσκευάσθαι [96], τροχοὺς ἐχούσας ὑποκειμένους ἁρματιαίοις ἐοικότας τροχοῖς. Εἶχον δὲ αὗται ἄνω χειρῶν ἐκτυπώματα, στεφανοειδῆ φέροντα κύκλον [97], ᾧ ὁ λουτὴρ ἐπετίθετο. *Θερμαστρεῖς* δὲ κέκληκε τοὺς θερμαντῆρας, ἐν οἷς τὸ ὕδωρ θερμαίνειν εἰώθαμεν. Κατεσκεύασε δὲ καὶ δέκα λυχνίας χρυσᾶς, ἃς ἐν τῷ ναῷ τέθεικε κατὰ πρόσωπον τοῦ Δαβεὶρ, τουτέστι τοῦ Ἁγίου τῶν ἁγίων.

A dinem vocavit mare. Nam habebat quidem formam dimidii globi, decem cubitorum autem diametrum: et tres ac triginta cubitos habebat orbis, quoniam palmi mensuram habebat crassitudo. Nam si duo palmos hinc et illinc dimetiaris cum diametro, inveniuntur undecim cubiti: ii vero triplicati faciunt triginta tres. Hoc ferebant duodecim vituli, tres ad unumquemque ventum respicientes. Labri autem ora foras inclinabatur, imitans folia lilii. Porro *mechonoth* liber Paralipomenon appellavit labra, Josephus autem *mechonoth* dixit bases esse, *chytrogaulos* autem labra basibus imposita. In his autem lavabant hostias, et earum intestina, et earum pedes. **472** Hoc enim aperte docuit liber Paralipomenon: « Ad lavandas enim, inquit, in eis hostias
B holocaustorum, et in eis emundandas. Mare autem ad lavandum in eo sacerdotes [r]. » Has autem labrorum bases, quas appellavit *mechonoth*, dixi constructas fuisse quadratas, habentes rotas subjectas similes rotis currus. Eæ autem habebant sursum expressas manuum effigies, ferentes circulum coronæ similem, cui imponebatur labrum. Appellavit autem *thermastres* lebetes [s] in quibus solemus aquam calefacere. Construxit etiam decem candelabra aurea, quæ posuit in templo e regione Dabir, hoc est, Sancti sanctorum.

ΕΡΩΤ. ΚΕ'. C

Πῶς νοητέον τό, Εἰσήνεγκε Σολομὼν τὰ ἅγια Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ πάντα τὰ ἅγια Σολομῶντος (12); »

Ἅγια κέκληκε [98] τὰ τῷ Θεῷ ἀνατεθέντα, καὶ τὰ ἐκ τῶν πολέμων [99] ἀκροθίνια προσενεχθέντα· οἷον ἀνεθεμάτισεν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ τὴν Ἱεριχώ, πάντα τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον ἀνέθηκε τῷ Θεῷ. Ἅγια τοίνυν κέκληκε τὰ ἀφορισθέντα τῷ τῶν ὅλων Θεῷ.

INTERR. XXV.

Quomodo est intelligendum illud: « Intulit Salomon sancta Davidis patris sui, et omnia sancta Salomonis [t] ? »

Sancta vocavit quæ sunt Deo dedicata, et quæ ex bellis oblatæ sunt exuviæ et spolia: sicut Josua Nave Jerichuntem anathema esse voluit, omneque aurum et argentum Deo dedicavit. *Sancta* ergo vocavit, quæ Deo universorum sunt consecrata.

ΕΡΩΤ. ΚϚ' [1].

Τίνα καλεῖ οἶκον δρυμοῦ τοῦ Λιβάνου (13);

Μέγιστον ἐν τοῖς βασιλείοις ᾠκοδόμησεν οἶκον, τοῦ

INTERR. XXVI.

Quamnam vocat domum silvæ Libani?

Maximam domum ædificavit in regia, prætorii

[r] II Paral. IV, 6. [s] III Reg. VII, 40, 45. [t] ibid. 51.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[95] cat. p. 691. αὐτοῖς. [96] κατασκευασθῆναι. [97] cod. a κυκλόθεν. [98] cat. p. 693 Ἅγια καλεῖ. [99] cat. πολεμίων. [1] Qu. 26 tribus constat partibus. 1) Initium usque ad τὸ σος, p. 473, exstat in cat. p. 693, ad cap. VIII, 1. 2. 2) Αἰλὰμ — τῶν γεισῶν vid. ib. p. 694, ad vers. ἀλ5-9. 3) ὅτι δὲ, etc. vid ib. p. 695.

NOTÆ.

(8) *Μεχωνώθ*. Soli οἱ O' retinuerunt vocem quam Aquila interpretatur ὑποθέματα, Symm. βάσεις.

(9) *Ἰώσηπος. Antiq. Jud.* lib. VIII, cap. 3.

(10) *Χυτρογαύλους*. Ita leg. in cod. Alex. ac edit. Ald. et Compl. III Reg. VII, 38. Sed codex Vatic. habet χυτροκαύλους, sicque Nostrum etiam legisse putat, sed non probat, Bosius ad h. l. Josephus, l. c. p. 344, t. I edit. Hudson. habet κυθρογαύλους.

(11) *Ἐπικλύζειν*. Rec. lectio l. c. est ἀνακλύζειν.

(12) *Καὶ — Σολομῶντος*. Hæc in textu Hebr. I Reg. VII, 51, et in edit. Compl. desunt.

(13) *Τίνα — Λιβάνου*. Hæc respiciunt ad ea quæ in textu Hebr. et in cod. Alex. initium capitis VII, libri III Regum (in Hebr. autem *primi*) constituunt. Sed in cod. Vatic. hæc narratio subjuncta est ad finem istius capitis.

vestibulum. Ejus longitudo erat centum, latitudo A autem quinquaginta cubitorum. Habebat vero columnas cedrinas centum triginta quinque. Existimo autem eam esse vocatam domum silvæ Libani, **473** quoniam habebat multas columnas cedrinas quæ imitabantur nemus Libani. *Ælam* autem rursus nominavit vestibulum, cujus longitudo quidem erat mensuræ æqualis latitudini domus. Longitudo enim erat quinquaginta, latitudo autem triginta cubitorum. Quod autem ea domus esset connexa prætorio, docet historia, dicens : « Et vestibulum thronorum, ubi judicabit. Vestibulum prætorii, et domus eorum in qua sedebitur [u]. » Quod autem ad hæc ædificia usus sit sectis lapidibus, docent ea quæ deinceps sequuntur. « Hæc omnia, inquit, erant sculpta ex pretiosis lapidibus ex intervallo B intrinsecus, et a fundamentis usque ad summitates parietum [v]. » Quod autem *Dabir* vocet Sancta sanctorum, apertius discimus ex historia. Nam cum dixisset scriptor quod, cum finem accepisset ædificium, convocaverit populum ut celebraret festum dedicationis, subjunxit : « Et efferunt sacerdotes arcam fœderis Domini in locum suum in Dabir domus, in Sancta sanctorum, sub alis Cherubim [x]. »

INTERR. XXVII.

Quomodo est intelligendum : « Quæ locutus es in nomine tuo, et manibus tuis implevisti, sicut hic dies [y]?

Per linguam verba proferimus, per manus au- C tem operamur. Humano ' ergo more utens verbis, dixit : « Iis quæ dixisti finem imposuisti. » Patri enim meo, tuo autem famulo, pollicitus te, et eum qui ex ipso natus esset regem **474** electurum, et per ipsum templum tuum ædificaturum, ostendisti tuorum verborum veritatem. Nam cum naturam habeas incomprehensibilem, et neque cœlo quod cernitur, neque eo quod est superius contineariș, manufactum templum tibi construxisti, non eo circumscriptus, sed in eo tuam faciens apparitionem. Hoc enim indicat verbis istis : Ut sint oculi tui noctu et interdiu aperti super hanc domum : ut et per se singuli, et communiter populus te rogans D

δικαστηρίου πρόδομον [2]. Τούτου ἑκατὸν πηχέων ἦν τὸ μῆκος, πεντήκοντα δὲ τὸ εὖρος. Εἶχε δὲ στύλους κεδρίνους πέντε καὶ τριάκοντα καὶ ἑκατόν. Οἶμαι τοίνυν αὐτὸν κληθῆναι [3] οἶκον δρυμοῦ τοῦ Λιβάνου, ἐπειδὴ πλῆθος εἶχε κιόνων κεδρίνων, μιμουμένων τοῦ Λιβάνου τὸ ἄλσος. *Αἰλὰμ* δὲ πάλιν (14) τὸ προπύλαιον ὠνόμασεν· οὗ τὸ μῆκος ἰσόμετρον ἦν τῷ πλάτει τοῦ οἴκου· πεντήκοντα γὰρ πηχέων τὸ μῆκος, τριάκοντα δὲ τὸ εὖρος. Ὅτι δὲ τῷ δικαστηρίῳ συνήρμοστο οὗτος ὁ οἶκος, ἱστορία διδάσκει. « Καὶ τὸ Αἰλὰμ τῶν θρόνων, οὗ κρινεῖ ἐκεῖ (15). Αἰλὰμ τοῦ κριτηρίου, καὶ ὁ οἶκος αὐτῶν, ἐν ᾧ καθήσεται ἐκεῖ, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ὅτι δὲ εἰς τάσδε τὰς οἰκοδομίας τοῖς τμητοῖς ἐχρήσατο λίθοις [4], τὰ ἑξῆς διδάσκει. « Ταῦτα (16) γὰρ πάντα, φησὶν, ἐκ λίθων τιμίων [5] κεκολαμμένων (17), ἐκ διαστήματος ἔσωθεν [6], καὶ ἐκ τῶν θεμελίων ἕως τῶν γεισῶν (18). » Ὅτι δὲ *Δαβεὶρ* τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων καλεῖ, σαφέστερον ἐκ τῆς ἱστορίας μανθάνομεν [7]. Εἰπὼν γὰρ ὁ συγγραφεὺς, ὅτι τῆς οἰκοδομῆς τέλος λαβούσης συνήγαγε τὸν λαὸν, ὥστε τῶν ἐγκαινίων ἐπιτελέσαι τὴν ἑορτὴν, ἐπήγαγε· « Καὶ ἐκφέρουσιν [8] (19) οἱ ἱερεῖς τὴν κιβωτὸν διαθήκης [9] Κυρίου εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, εἰς τὸ Δαβεὶρ τοῦ οἴκου, εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῶν Χερουβεὶμ. »

ΕΡΩΤ. ΚΖ'.

Πῶς νοητέον, « Ἃ ἐλάλησας ἐν τῷ (20) ὀνόματί [11] σου, καὶ ἐν ταῖς χερσί σου ἐπλήρωσας, ὡς ἡ ἡμέρα αὕτη ; »

Διὰ τῆς γλώσσης λόγους προφέρομεν· διὰ δὲ τῶν χειρῶν ἐργαζόμεθα. Ἀνθρωπίνως τοίνυν τοῖς λόγοις χρησάμενος εἴρηκεν, ὅτι « Οἷς εἶπας τὸ πέρας ἐπέθηκας. » Ἐπαγγειλάμενος γὰρ τῷ ἐμῷ πατρὶ, σῷ δὲ θεράποντι, καὶ βασιλέα χειροτονήσειν τὸν ἐξ αὐτοῦ [12], καὶ δι' αὐτὸν τὸν σὸν οἰκοδομήσειν ναὸν, ἔδειξας τῶν σῶν [13] λόγων ἀλήθειαν. Φύσιν γὰρ ἀπερίληπτον ἔχων, καὶ μήτε τῷ ὁρωμένῳ, μήτε τῷ ὑπερτέρῳ χειρούμενος οὐρανῷ [14], χειροποίητον ναὸν σαυτῷ κατεσκεύασας, οὐχ ἐν τούτῳ περιγραφόμενος, ἀλλ' ἐν τούτῳ τὴν οἰκείαν ποιούμενος ἐπιφάνειαν. Τοῦτο γὰρ ἔφη, τοῦ εἶναι τοὺς ὀφθαλμούς σου ἀνεῳγμένους εἰς τὸν οἶκον τοῦτον ἡμέρας καὶ νυκτός· ὥστε καὶ ἕνα καθ' ἑαυτὸν προσευχόμενον, καὶ κοινῇ

[u] III Reg. VII, 7. [v] ibid. 9. [x] III Reg. VIII, 6. [y] ibid. 24.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[2] cat. πρόδρομον. [3] cod. a. καὶ κληθῆναι. [4] post λίθοις, cat. p. 694 κἀντεῦθεν δῆλον. [5] cat. ἐκ λίθων τμητῶν. [6] cod. a ἔσωθεν. πρόσκειται ἐν τῷ ἐξαπλῷ καὶ ἔξωθεν. [7] cat. p. 695. σαφ. μανθάνομεν ἐντεῦθεν. [8] cod. a. εἰσφέρουσιν. [9] cat. τῆς διαθήκης. [10] Qu. 27 quatuor habet partes. 1) Initium usque ad λόγων ἀλήθειαν, p. 474, exstat in cat. p. 696, ad cap. 8, 8-24. 2.) φύσιν — δωραῖς vid. ib. p. 697, ad vers. 28, 29. 3) ἱκετεύω — χορηγεῖσθαι vid. ib. p. 698, ad vers. 31, 32. 4) εἰ δὲ καὶ, etc. vid. ib. p. 699, ad vers. 33, 34. [11] cod. a ἐν τῷ στόματι. [12] cat. p. 696. δι' αὐτοῦ. cod. a διὰ τούτου. [13] cat. ἐδίδαξας τὴν τῶν σῶν, etc. [14] cat. et cod. a χωρούμενος οὐρανῷ.

NOTÆ.

(14) *Πάλιν*. Vid supra, p. 468.

(15) *Καὶ — ἐκεῖ*. Hæc in cod. Alex. ab initio capitis VII, leguntur v. 7, 8.

(16) *Ταῦτα — γεισῶν*. Hæc ibidem exstant, v. 9.

(17) *Κεκολαμμένων*. Rec. lectio l. c. est κεκολαμμένα.

(18) *Γεισῶν*. Aquila, teste Montf. l. c. p. 356, habet παλαιστωμάτων, Symm. ἀπαρτισμάτων.

(19) *Ἐκφέρουσιν*. Præstat lectio rec. l. c. εἰσφέρουσιν.

(20) *Ὀνόματι*. Rec. lectio l. c. est στόματι.

τὸν λαόν σου δεόμενον, τῶν αἰτήσεων ἀπολαύειν, καὶ μὴ τοὺς ἰθαγενεῖς μόνον [15], ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλοθεν ἀφικνουμένους [16], καὶ τῆς σῆς ἀγαθότητος δεομένους, ταῖς σαῖς ἐπικλύζεσθαι δωρεαῖς. Ἱκετεύω δὲ καὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας μὲν, μεταμελείᾳ δὲ κεχρημένους [17], καὶ προσευχομένους ἐπιμελῶς, φειδοῦς ἀξιοῦσθαι, καὶ τοῦ σοῦ ἐλέους τοὺς κρουνοὺς αὐτοῖς χορηγεῖσθαι. Εἰ δὲ καὶ ἡττηθεὶς ἐν πολέμῳ, διὰ τὰς τολμηθείσας παρανομίας δορυάλωτος ὁ λαός σου γένοιτο, εἶτα δουλεύων εἰς αἴσθησιν ἔλθοι τῶν ἐπταισμένων, καὶ οἴκτου τυχεῖν ἱκετεύσοι εἰς τοῦτον τὸν ναὸν ἀποβλέπων, ἐπίβλεψον οὐρανόθεν ἐξ ἐκείνου τοῦ ἀκηράτου ναοῦ σου, καὶ τὴν προγονικὴν αὐτοῖς ἐλευθερίαν προσευξαμένοις ἀπόδος. Ταῦτα καὶ περὶ πολέμων, καὶ περὶ τῶν ἄλλων θεηλάτων πληγῶν τὸν φιλάνθρωπον Δεσπότην ἱκέτευσεν· ὥστε τοὺς μὲν ἐν τῇ πατρίδι διάγοντας, καὶ εἰς τὸν θεῖον ναὸν συνθέοντας, καὶ θερμῶς ἱκετεύοντας, συγγνώμης τυχεῖν. Τοὺς δὲ πόῤῥω ὄντας, καὶ εἰς τὴν πρὸς τοῦτον φέρουσαν τρεπομένους ὁδὸν, καὶ τὸν Θεὸν ἀντιβολοῦντας, καὶ τῶν δυσχερῶν ἀπαλλάττεσθαι, καὶ τῶν καταθυμίων τυγχάνειν.

A impetret postulata : et non soli indigenæ, sed etiam qui aliunde veniunt, et tua bonitate indigent, donis tuis circumfluant. Supplex autem peto ut et peccatoribus pœnitentibus, pieque et attente precantibus pareas, et tuæ misericordiæ rivos eis suppedites. Quod si etiam in bello superatus, propter ea quæ admisit scelera, captivus abductus sit populus tuus, deinde serviens se offendisse senserit, et ut misericordiam impetret supplicarit, ad hoc templum respiciens, respice de cœlis ex illo tuo impolluto templo, et illis majorum suorum libertatem precantibus restitue. Hæc et de bellis, et de aliis divinitus immissis plagis a benigno et clementi Domino supplex petiit, ut ii qui in patria degunt, et ad Dei templum confugiunt, et ardenter supplicant, B veniam consequantur : ii autem qui procul sunt, et ad viam quæ ad illud tendit se converterint, Deumque precati fuerint, a rebus adversis liberentur, et quæ eis grata sunt adipiscantur.

ΕΡΩΤ. ΚΗ'.

Πῶς νοητέον τὸ, «Ἥλιον ἔστησεν (21) *ἐν οὐρανῷ Κύριος, καὶ εἶπε τοῦ κατοικεῖν ἐν γνόφῳ* (22); »

Μελῳδῶν ὁ μακάριος ἔφη Δαβὶδ, « Νεφέλη καὶ γνόφος κύκλῳ αὐτοῦ. » Καὶ ἀλλαχοῦ, « Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς, καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Καὶ ἐπέβη [18] ἐπὶ Χερουβὶμ, καὶ ἐπετάσθη· ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων, καὶ ἔθετο σκότος [19] ἀποκρυφὴν αὐτοῦ. » Σκότος δὲ καὶ γνόφος τῆς θείας αἰνίττεται οὐσίας τὸ ἀόρατον. Ἔφη τοίνυν ὁ Σολομὼν, ὅτι τὸν ἥλιον ἐν οὐρανῷ τεθεικὼς, ὥστε τοὺς ἀνθρώπους ἀπολαύειν τοῦ φωτὸς, αὐτὸς εἶπε « τοῦ κατοικεῖν ἐν γνόφῳ. » Οἶμαι δὲ ἐνταῦθα τὸν ναὸν αἰνίττεσθαι. Φωταγωγοὺς γὰρ εἶχε ἄγαν σμικροτάτους, ἐπειδὴ καὶ ἑτέρους οἰκίσκους εἶχε δεδομημένους [20]. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν· « Οἰκοδόμησον οἶκόν μοι (23), οἶκον εὐπρεπῆ σεαυτῷ, τοῦ κατοικεῖν ἐπὶ κενότητος [21]. » Οὐδὲ γὰρ αὐτὸς ἐδεῖτο τῆς τοιαύτης οἰκοδομίας, ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων χρείαν οἰκοδομηθῆναι προσέταξεν. Ἰστέον μέντοι, ὡς τῆς οἰκοδομίας τὸ σκάριφον, καὶ τὰ μέτρα, καὶ τὸν χρυσὸν, καὶ τὸν ἄργυρον, καὶ τὸν τῶν ἱερῶν [22] ἀριθμὸν, ὁ θεῖος Δαβὶδ ἐδεδώκει τῷ Σολομῶντι. Λέγει γὰρ ταῦτα καὶ τῶν Παραλειπομένων ἡ βίβλος [23]· « Καὶ ἔδωκε Δαβὶδ Σολομῶντι τῷ υἱῷ αὐτοῦ τὸ παράδειγμα τοῦ ναοῦ, καὶ τῶν οἴκων αὐτοῦ, καὶ τῶν ὑπερ-

475 INTERR. XXVIII.

Quomodo est intelligendum illud : « Solem statuit in cœlo, et dixit ut habitaret in caligine [1]*? »*

Psallens beatus David dixit : « Nubes et caligo in circuitu ejus [a]. » Et alibi : « Inclinavit cœlos et descendit : et caligo sub pedibus ejus. Et ascendit super Cherubim et volavit : volavit super pennis ventorum, et fecit tenebras latibulum suum [b]. » C Tenebræ autem et caligo tacite significant divinam essentiam non cadere sub aspectum. Dixit ergo Salomon quod, cum solem posuisset in cœlo, ut homines fruerentur luce, ipse dixerit « ut habitaret in tenebris. » Existimo autem * eum hic tacite significare templum. Habuit enim fenestras admodum parvas : quandoquidem habebat etiam alias domunculas in orbem ædificatas. Hoc enim subjunxit : « Ædifica domum mihi, domum decoram tibi ad inhabitandum in inanitate [c]. » Ipse enim non egebat ejusmodi ædificio : sed propter usum hominum illud jussit ædificari. Sciendum est autem, quod ædificii descriptionem, et mensuras, et aurum, et argentum, et numerum vasorum sacrorum divinus David dederit Salomoni. D Hæc enim dicit etiam liber Paralipomenon. « Et dedit David Salomoni filio suo exemplar templi, et ædium ejus, et cœnaculorum, et interiorum ejus penetralium,

[1] Reg. VIII, 53. [a] Psal. XCVI, 2. [b] Psal. XVII, 10-12. [c] III Reg. VIII, 18.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[15] cod. a μόνους. [16] cod. a ἄνωθεν ἀφίκν. [17] cod. a μετανοίᾳ δὲ κεχρ. [18] καὶ ἐπέβη — ἀνέμων. cat. p. *701, εἶτα καὶ πάλιν· καὶ ἔθετο etc. [19] cod. a τὸ δὲ σκότος καὶ ὁ γνόφος. [20] cat. ἐπ' οἰκ. κύκλῳ δεδομ. εἶχε. [21] cat. et cod. a καινότητος. [22] cat. et cod. a ἱερῶν σκευῶν. [23] cat. ἡ βίβλος σαφῶς.

NOTÆ.

(21) *Ἔστησεν*. Rec. lectio est ἐγνώρισεν.

(22) *Ἥλιον — γνόφῳ*. Hæc pertinent ad Addit. quod in vers. Græca accessit ad III Reg. VIII, 53.

(23) *Μοι*. Rec. lectio est μου.

et propitiatorii : et exemplum omnium quæ in animo suo volvebat, et atriorum domus Domini, et omnium thalamorum adjacentium, qui erant prope conclavia domus 476 Domini, et conclavium sanctorum : et divisiones munerum sacerdotalium per vices, et leviticorum, ad omne ministerium domus Domini, et repositoriorum vasorum ad ministeria cultus domus Domini, et aurum ad ista, et libram ponderis eorum in omnibus vasis [d]. » Et deinde enumerat, et candelabra, et mensas, et thuribula, et forcipes, et phialas. Et quod ostenderit ei exemplum figuræ Cherubinorum, qui alis erant extensis, et obumbrabant ipsam arcam fœderis Domini. Omnia in Scriptura ex manu Domini dedit David Salomoni. Est ergo perspicuum, sicut magno Mosi ostendit Deus exemplum tabernaculi, et dixit ei : « Facies omnia secundum exemplum quod tibi ostensum est in monte [e] ; » ita etiam beatum Davidem docuisse gratiam Spiritus formam ædificii, ipsum autem hoc ostendisse filio. Est autem notandum Dominum appellari ab eo sanctissimum Spiritum. Nam cum dixisset scriptor, quod dederit ei exemplum omnium quæ animo agitabat, paulo post adjecit ; « Omnia in Scriptura ex manu Domini dedit David Salomoni [f]. » Ut autem rursus docuit liber Paralipomenon, etiam marmoribus ornatum fuit templum. « Paravi enim, inquit, lapides onychinos, et implementi, lapides præclaros, et omnem lapidem pretiosum, et lapides Parios satis multos [g]. »

A φων, καὶ τῶν ταμείων αὐτοῦ τῶν ἐσωτέρων, καὶ τοῦ ἱλαστηρίου· καὶ τὸ παράδειγμα πάντων, ὧν ἦν ἐν πνεύματι μετ' αὐτοῦ, καὶ τῶν αὐλῶν οἴκου Κυρίου, καὶ πάντων παστοφορίων τῶν κύκλῳ, τῶν εἰς τὰς ἀποθήκας[24] οἴκου Κυρίου, καὶ τῶν ἀποθηκῶν τῶν Ἁγίων· καὶ τὰς διαιρέσεις τῶν ἐφημεριῶν τῶν ἱερέων καὶ τῶν Λευϊτῶν, εἰς πᾶσαν ἐργασίαν λειτουργίας οἴκου Κυρίου, καὶ τῶν ἀποθηκῶν τῶν λειτουργησίμων σκευῶν λατρείας οἴκου Κυρίου· ἧς τὸ χρυσίον καὶ τὸ σταθμὸν τῆς ὁλκῆς αὐτοῦ, πᾶσι τοῖς σκεύεσι. » Καὶ ἐφεξῆς καταλέγει καὶ τὰς λυχνίας, καὶ τὰς τραπέζας, καὶ τὰ πυρεῖα, καὶ τὰς κρεάγρας, καὶ τὰς φιάλας· καὶ ὅτι ὑπέδειξεν αὐτῷ καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ σχήματος τῶν Χερουβὶμ τῶν διαπετομένων[25] ἐν ταῖς πτέρυξι, καὶ σκιαB ζόντων ἐπὶ τῆς κιβωτοῦ τῆς διαθήκης Κυρίου. Πάντα ἐν γραφῇ ἐκ χειρὸς Κυρίου ἔδωκε Δαβὶδ τῷ Σολομῶντι. Δῆλον τοίνυν, ὅτι καθάπερ τῷ μεγάλῳ Μωσῇ ἔδειξεν ὁ Θεὸς τῆς σκηνῆς τὸ παράδειγμα, καὶ ἔφη πρὸς αὐτὸν, ὅτι[26] « Ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει· » οὕτως τὸν μακάριον Δαβὶδ ἐδίδαξεν ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος τῆς οἰκοδομίας τὸ εἶδος· αὐτὸς δὲ τοῦτο ὑπέδειξε τῷ παιδί. Ἐπισημήνασθαι δὲ χρὴ, ὅτι Κύριον τὸ πανάγιον ὠνόμασε Πνεῦμα. Εἰρηκὼς γὰρ ὁ συγγραφεὺς, ὅτι « Ἔδωκεν αὐτῷ[27] τὸ παράδειγμα πάντων ὧν ἦν ἐν πνεύματι μετ' αὐτοῦ, » ἐπήγαγε[28] μετ' ὀλίγα, « Πάντα ἐν γραφῇ ἐκ χειρὸς Κυρίου ἔδωκε C Δαβὶδ τῷ Σολομῶντι. » Ὡς δὲ ἡ τῶν Παραλειπομένων πάλιν[29] ἐδίδαξε βίβλος, καὶ μαρμάροις ὁ ναὸς ἐπεποίκιλτο. « Λίθους (25) γὰρ ὄνυχος (26), καὶ πληρώσεως, καὶ λίθους πολυτελεῖς, καὶ πάντα λίθον τίμιον, καὶ λίθους Παρίους εἰς πλῆθος. »

INTERR. XXIX.

Quid est : « Nonne ecce hæc scripta est in libro Cantici? »

477 Sæpe dixi multos fuisse libros propheticos : et hoc, si Deus velit, accuratius ostendemus interpretantes librum Paralipomenon.

ΕΡΩΤ. ΚΘ'.

Τί ἐστιν, « Ἰδοὺ[30] αὕτη γέγραπται ἐπὶ βιβλίου τῆς ᾠδῆς (27) ; »

Πολλάκις ἔφην, ὅτι πολλὰ ἦν βιβλία προφητικά· καὶ τοῦτο, σὺν Θεῷ φάναι, δηλώσομεν ἀκριβέστερον ἑρμηνεύσοντες τῶν Παραλειπομένων τὴν βίβλον.

INTERR. XXX.

Quomodo est intelligendum : « Gaudens et laudans coram Deo septem dies, et quatuordecim dies, octavo emisit populum [h] ? »

In festo Tabernaculorum convocavit populum. Festos igitur celebrarunt quatuordecim dies, septem quidem dedicationis, septem vero festi tabernaculorum. Octavum ergo diem vocat eum qui secutus est septem dies ultimos. Post finem autem D

ΕΡΩΤ. Λ'.[31]

Πῶς νοητέον, « Εὐφραινόμενος καὶ αἰνῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἑπτὰ ἡμέρας[32], καὶ τεσσαρεσκαίδεκα ἡμέρας (28), καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ ἐξαπέστειλε τὸν λαόν ;

Ἐν τῇ τῆς Σκηνοπηγίας ἑορτῇ συνεκάλεσε τὸν λαόν. Ἐπανηγύρησαν οὖν τεσσαρεσκαίδεκα ἡμέρας· ἑπτὰ μὲν τῶν ἐγκαινίων· ἑπτὰ δὲ τῆς σκηνοπηγίας. Ὀγδόην τοίνυν καλεῖ, τὴν μετὰ τὰς ἑπτὰ τὰς τελευταίας ἡμέραν[33]. Μετὰ δὲ τὸ τέλος τῆς ἑορτῆς,

[d] I Paral. XXVIII, 11-14. [e] Exod. XXV, 40. [f] I Paral. XXVIII, 19. [g] I Paral. XXIX, 2. [h] III Reg. VIII, 65, 66.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[24] cat. εἰς τὰς ὑποθήκας. [25] cod. α διαπεπταμένων. [26] cod. a ὅτι om. [27] cat. ὅτι ἔδειξεν αὐτῷ τὸ παράδ. ἐπήγαγε. [28] cat. ἐπήγαγε om. [29] cod. α πάλιν om. [30] cat. p. 702, et cod. α οὐκ ἰδού. [31] Qu. 30, tribus constat partibus. 1) Initium usque ad τέλευτ. ἡμέραν exstat p. 704, ad cap. VIII, 54-66. 2) μετὰ δὲ — τοὺς λαοὺς vid. ib. ad cap. IX, 1-7. 3) καὶ ὁ οἶκος et rel. vid. ib p. 705. ad vers. 8, 9. [32] cod. α ἡ μὲν ἑπτὰ ἡμ. [33] cod. α ἡμέρας.

NOTÆ.

(24) *Κενότητος*. Rec. lectio est καινότητος.

(25) *Λίθους*. Omissum est ἑτοίμακα, quod l. c. præcedit.

(26) *Ὄνυχος*. Ita l. c. habet editio Compl. Rec. lectio est λίθους Σοὰμ vel Σοόμ.

(27) *Ἰδοὺ — ᾨδῆς*. Hæc etiam desunt in textu Hebr. I Reg. VIII, 53. Supplendum est οὐκ ante ἰδού.

(28) *Ἑπτὰ — τεσσαρεσκαίδεκα ἡμέρας*. Hæc e cod. Alex. ita emendanda sunt, ἑπτὰ ἡμέρας, καὶ ἑπτὰ ἡμέρας· τεσσαρεσκαίδεκα ἡμέρας. Ita enim textu Hebr. III Reg. VIII, 65 jubet.

ὑποτίθεται πάλιν ὁ Δεσπότης Θεὸς τῷ Σολομῶντι, A ταυτὶ τὴν σωτηρίαν πραγματευόμενος [34]. Ἵνα γὰρ μὴ τῆς φροντίδος ἀπαλλαγεὶς εἰς ῥᾳθυμίαν ἀποκλίνῃ, καὶ τῶν νόμων αὐτὸν ἀναγκαίως ἀνέμνησε, καὶ τὴν πρὸς τὸν πατέρα γεγενημένην ἐπαγγελίαν ἐμπεδώσειν ὑπέσχετο, καὶ ὄλεθρον ἠπείλησε παραβᾶσι τοὺς νόμους, καὶ τὸν ἁγιασθέντα νεὼν ἔρημον δι' αὐτοὺς καταλείψειν· « Ἐὰν γάρ, φησίν, ἀποστραφέντες ἀποστραφῆτε ὑμεῖς, καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀπ' ἐμοῦ, καὶ τὰ προστάγματά μου [35], ἃ ἔδωκε Μωσῆς ἐνώπιον ὑμῶν, μὴ φυλάξητε, καὶ πορευθῆτε καὶ δουλεύσητε θεοῖς ἑτέροις, καὶ προσκυνήσητε αὐτοῖς· καὶ ἐξαρῶ τὸν Ἰσραὴλ ἀπὸ τῆς γῆς ἧς ἔδωκα αὐτοῖς, καὶ τὸν οἶκον τοῦτον, ὃν ἡγίασα τῷ ὀνόματί μου, ἀποῤῥίψω ἐκ προσώπου μου· καὶ ἔσται Ἱερουσαλὴμ εἰς ἀφανισμὸν, καὶ εἰς λάλημα εἰς πάντας τοὺς λαούς· καὶ B ὁ οἶκος οὗτος ὁ ὑψηλὸς [36], πᾶς πορευόμενος δι' αὐτοῦ ἐκστήσεται καὶ συριεῖ· » καὶ τὰ ἑξῆς, ἃ δηλοῖ τὴν αἰτίαν τοῦ συριγμοῦ. « Πυνθανόμενοι γάρ, φησί, τί δήποτε ταῦτα πέπονθεν Ἰσραὴλ, μαθήσονται ὡς διὰ τὸ καταλιπεῖν αὐτοὺς τὸν Κύριον τὸν Θεὸν, ὅς τῶν Αἰγυπτίων [37] αὐτοὺς ἐλευθερώσας δουλείας, ταύτην αὐτοῖς τὴν γῆν ἐδωρήσατο. »

ΕΡΩΤ. ΛΑ'.

Ποία ἐστὶν ἡ Γασιὼν γαβέρ;

Ὡς Ἰώσηπος (29) ἔφη, ἡ νῦν καλουμένη Βερονίκη· ἔστι δὲ αὕτη παράλιος πόλις Αἰθιόπων [38] τῶν πρὸς Αἰγύπτῳ.

ΕΡΩΤ. ΛΒ'.

Σοφερὰ (30) *ποία ἐστίν;* C

Χώρα τις ἔστι τῆς Ἰνδίας, ἣν οἱ γεωγράφοι χρυσῆν ὀνομάζουσι γῆν.

ΕΡΩΤ. ΛΓ'.

Σαβᾶ ποῖόν ἐστιν ἔθνος;

Αἰθιοπικόν. Ἐντεῦθεν δὲ αὐτοὺς κεῖσθαί φασι τῆς θαλάσσης τῆς Ἰνδικῆς. Ὀνομάζουσι δὲ αὐτοὺς Ὁμηρίτας. Κατάντικρυ δέ εἰσι τῶν Αὐξουμιτῶν· μέση δὲ τούτων κἀκείνων ἡ θάλασσα. Τούτων ἐβασίλευσεν ἡ θαυμασία ἐκείνη γυνή, ἧς ἐπῄνεσε [39] τὴν σπουδὴν ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ὁ Δεσπότης Χριστός. Ἀκούσασα γὰρ τὰ περὶ τῆς τοῦ Σολομῶντος σοφίας θρυλλούμενα, ὁδὸν παμπόλλων ἐξήνυσεν ἡμερῶν, καὶ κέρδος τὸν πόνον ὑπέλαβε, καὶ τοῦτον τῆς ἐν βασιλείοις τροφῆς [40] προτετίμηκε, καὶ διὰ D τοῦ Σολομῶντος τὸν τῆς σοφίας ἀνύμνησε χορηγόν. « Γένοιτο γάρ, ἔφη, Κύριος ὁ Θεός σου εὐλογημένος,

A festi, rursus Deus admonet Salomonem eorum quæ faciunt ad salutem. Ne enim liberatus a sollicitudine inclinet ad socordiam, et legem ei necessario revocavit in memoriam, et patri factam promissionem se firmam ratamque præstiturum promisit, et exitium est minatus iis qui fuerint transgressi legem, et sanctificatum templum se propter ipsos dereli cturum desertum : « Si enim, inquit, aversi aver temini vos, et filii vestri a me; et præcepta mea quæ dedit Moses coram vobis non custodieritis, et ambulaveritis et servieritis diis alienis, et adoraveritis eos : tollam Israelem a terra quam dedi illis, et domum hanc quam sanctificavi nomini meo abjiciam a facie mea : et erit Hierosolyma ruina et sermo inter omnes populos : et ad domum hanc B excelsam quod attinet, omnis qui per ipsam ingreditur, stupebit et sibilabit, » et quæ sequuntur, quæ ostendunt etiam causam **478** sibilationis. « Rogantes enim, inquit, cur hæc passus sit Israel, audient : Propterea quod ipsi reliquerunt Dominum Deum suum, qui eos liberavit a servitute Ægyptiorum, et hanc terram eis donavit [i]. »

INTERR. XXXI.

Quia est, Gasion gaber [j]?

Ut dicit Josephus, est ea quæ nunc vocatur Beronice. Ea autem est civitas maritima Æthiopum qui vergunt ad Ægyptum.

INTERR. XXXII.

Quid est Sophera [k]?

Est quædam regio Indiæ, quam geographi nominant auream terram.

INTERR. XXXIII.

Quænam est gens Saba [l]?

Æthiopica. Sitos autem eos dicunt esse citra mare Indicum. * Nominant autem eos Homeritas. Sunt autem e regione Auxumitarum. Inter hos autem et illos medium est mare. Eorum regina fuit admirabilis illa mulier, cujus studium laudavit Christus in sacris Evangeliis [m]. Nam cum audivisset quæ vulgo jactabantur de sapientia Salomonis, confecit viam multorum dierum, et laborem existimavit esse lucrum, et eum prætulit deliciis quibus D fruebatur in regia, et per Salomonem laudavit Largitorem sapientiæ. « Sit enim, inquit, Dominus Deus tuus benedictus, qui voluit te dare super thro-

[i] III Reg. IX, 6-9. [j] ibid. 26. [k] ibid 28. [l] III Reg. X, 1. [m] Matth. XII, 42; Luc. XI, 31.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[34] cat. om. p. 704, et cod. α τὰ τὴν σωτήρ. πραγματευόμενα. [35] cod. α om. μκ. [36] cod. α ὑψηλὸς ἔσται. [37] cat. ὅς τῆς Αἰγ. [38] Utroque loco, ἔστι δὲ πόλις Αἰθιόπων παραλία. [39] ἧς ἐπῄνεσε — χορηγόν. cat. p. 707. ἧς τὴν σπουδὴν καὶ ὁ Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ἐπῄνεσεν. Ἥτις κατ' ἔρωτα τῆς ἐν Σολομῶντι σοφίας τοσαύτην ὁδὸν ἀναμετρήσασα, καὶ διὰ τοῦ Σολομῶντος τὸν τῆς σοφίας ἀνύμνησε χορηγόν. [40] cod. α τρυφῆς.

NOTÆ.

(29) *Ἰώσηπος. Ant. Jud.* lib. VIII, cap. 6.
(30) *Σοφερά.* In cod. Alex. l. c. nomen Ophir scribitur Σωφαρά, in cod. Vatic. autem Σωφιρά.

num Israelis, ut statuas eum in æternum : et posuit te regem super ipsos, ut exerceas judicium in justitia, et in judiciis ejus [n]. › Ego autem doctrinæ apostolicæ sum recordatus, quæ eos laudavit qui sine lege **479** sunt justificati : ‹ Quando enim, inquit, gentes quæ legem non habent, natura quæ legis sunt faciunt, ipsi legem non habentes, sibi sunt lex [o]. › Ipsa enim cum esset alienigena, et neque divinam accepisset legem, neque propheticam percepisset culturam, contenta fuit lege naturæ, et admirata fuit justitiam, et justum commendavit judicium, et per eum qui sapientiæ donum accepit, laudavit datorem sapientiæ.

INTERR. XXXIV.

Quod est discrimen inter nablam et citharam [p]?

Decem quidem sonos habet hæc et illa. Aiunt autem nablam quidem pulsari digitis, citharam autem plectro.

INTERR. XXXV.

Non dolata quænam vocat ligna [q]?

Lævia, ut opinor, et recta, et quæ sunt liberata a ramis. Josephus autem ea dixit picea, piceis quæ sunt apud nos minime similia. Ficulneis enim lignis dixit et albiora esse, et læviora ac rigidiora.

INTERR. XXXVI.

Quænam civitas est Tharsis [r]?

Hic quamdam Indicam vocavit regionem. Qui autem interpretati sunt Ezechielem, sic appellarunt Carthaginem, quæ præest Libyæ. Salomon autem ille celeberrimus, qui tam multa dona a Deo est assecutus, et vicinos reges habuit tributarios, et iis qui habitabant ab Euphrate usque ad Nilum imposuit vectigalia, **480** divinorum donorum est oblitus. Nam cum factus esset libidinosissimus, habuit consuetudinem cum multis mulieribus. Nec fuit contentus indigenis : sed præter legem duxit etiam alienigenas. Primum quidem filiam Pharaonis, deinde Moabitidas, et Syras, et Idumæas, et Amorrhæas, cum quibus Deus prohibuit contrahi matrimonia, ne earum amor cogeret deos illarum colere. Hoc enim illi quoque accidit. Ædificavit [s]

A ὃς ἠθέλησεν ἐν σοὶ δοῦναί σε ἐπὶ θρόνον Ἰσραὴλ [41], τοῦ στῆσαι αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ἔθετό σε βασιλέα [42] ἐπ' αὐτοὺς, τοῦ ποιεῖν κρίμα ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ ἐν κρίμασιν αὐτοῦ. › Ἐγὼ δὲ τῆς ἀποστολικῆς ἀνεμνήσθην διδασκαλίας, ἣ τοὺς δίχα νόμου δικαιωθέντας ἐθαύμασεν [43]· ‹ Ὅταν γὰρ, φησὶν, ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσι νόμος. › Καὶ αὕτη γὰρ ἀλλόφυλος οὖσα, καὶ μήτε νόμον δεξαμένη θεῖον, μήτε προφητικῆς ἀπολαύσασα γεωργίας, ἠρκέσθη τῷ τῆς φύσεως νόμῳ, καὶ τὴν δικαιοσύνην ἐθαύμασε, καὶ τὴν δικαίαν κρίσιν εὐφήμισε, καὶ διὰ τοῦ δεξαμένου τῆς σοφίας τὸ δῶρον [44], τὸν μεγαλόδωρον ὕμνησεν.

ΕΡΩΤ. ΛΔ'.

Τίνα (32) *διαφορὰν ἡ ναῦλα* [45] *πρὸς τὴν κινύραν ἔχει;*

B Ἀνὰ δέκα μὲν φθόγγους [46] καὶ αὕτη κἀκείνη ἔχει. Φασὶ δὲ τὴν μὲν ναύλαν δακτύλοις, τὴν δὲ κινύραν ἀνακρούεσθαι πλήκτρῳ.

ΕΡΩΤ. ΛΕ'.

Ξύλα ἀπελέκητα ποῖα (33) *καλεῖ;*

Οἶμαι ὅτι τὰ λεῖα, καὶ ὀρθὰ, καὶ ὄζων ἀπηλλαγμένα. Ὁ δὲ Ἰώσηπος (34) πεύκινα αὐτὰ εἴρηκεν, ἥκιστα τοῖς παρ' ἡμῖν ἐοικότα πευκίνοις. Τοῦ συκίνου γὰρ ξύλου καὶ λευκότερα εἶναι, καὶ λειότερα, καὶ στρυφνότερα εἴρηκε.

ΕΡΩΤ. ΛϚ'. [47]

Ποία πόλις ἐστὶν ἡ Θαρσεῖς (35)?

Ἐνταῦθα Ἰνδικήν τινα χώραν ὠνόμασεν [48]. Οἱ δὲ τὸν Ἐζεχιὴλ ἑρμηνεύσαντες, τὴν Καρχηδόνα τῆς γῆς
C Λιβύης [49] προκαθημένην οὕτως ἐκάλεσαν. Σολομὼν μέντοι (36) ὁ πολυθρύλλητος, ὁ τοσούτων παρὰ τοῦ Θεοῦ δωρεῶν ἀξιωθεὶς, καὶ τοὺς βασιλεῖς τοὺς πελάζοντας [50] ὑποτελεῖς ἐσχηκὼς, καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου μέχρι Νείλου δασμὸν ἐπιθεὶς, τῶν θείων δωρεῶν ἐπελήσθη. Λαγνίστατος γὰρ γενόμενος, παμπόλλαις μὲν ὡμίλησε γυναιξίν· Οὐχ ἠρκέσθη δὲ τοῖς ἐγχωρίοις [51], ἀλλὰ παρὰ τὸν νόμον καὶ ἀλλοφύλους ἠγάγετο. Πρῶτον μὲν τοῦ Φαραὼ τὴν θυγατέρα, ἔπειτα δὲ Μωαβίτιδας, καὶ Σύρας, καὶ Ἰδουμαίας, καὶ Ἀμοῤῥαίας, ἐξ ὧν ἀπηγόρευσεν ὁ Θεὸς [52] τὰς ἐπιγαμίας ποιεῖσθαι, ἵνα μὴ ὁ περὶ ταύτας ἔρως δουλεῦσαι τοῖς τούτων ἀναγκάσῃ θεοῖς. Τοῦτο γὰρ καὶ οὗτος

[n] III Reg. x, 9. [o] Rom. ii, 14. [p] III Reg. x, 12. [q] ibid. 11. [r] ibid. 22. [s] III Reg. xi, 7 seq.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[41] cod. α ἐπὶ θρόνου Ἰσραὴλ, διὰ τὸ ἀγαπᾷν Κύριον τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ, τοῦ στῆναι, etc. [42] cat. εἰς βασιλέα. [43] cat δίχα νόμου τὰ τοῦ νόμου ποιοῦντας ἐθαύμασε. [44] cat. τὸ τῆς σοφ. δῶρον. [45] Τίνα — ἔχει; cat. p. 710. Ναύλας καὶ κινύρας τίς τούτων ἡ διαφορά; [46] post φθόγγους, cat. ἔχει τούτων ἑκάτερον. [47] Qu. 36 quatuor habet partes. 1) Initium usque ad ἐκάλεσαν exstat in cat. p. 712, ad cap. x, 22. 2) Σολομὼν — πατὴρ αὐτοῦ, p. 480, vid. ib. p. 713, ad cap. xi, 1-8. 3) καὶ ὠργίσθη — ἐκέλευσεν, p. 481, vid. ib. p. 714, ad vers. 9, 10. 4) ἐπειδὴ, etc. vid. ib. p. 715, ad vers. 11-13. [48] cat. p. 712, et cod. α οὕτως ὠνόμασεν. [49] Καρχ. τὴν τῆς Λιβύης. [50] cod. α πελάσαντας. [51] cat, p. 713. ταῖς ἐγχωρ. [52] cat. ὁ τῶν ὅλων Θεός. cod. α ὁ δεσπότης Θεός.

NOTÆ.

(31) *Χώρα — γῆν*. Eadem refert Josephus l. c. p. 356, t. I edit. Hudson.

(32) *Ναύλα*. Mallem legere νάβλα. Conf. Joseph. *Ant. Jud.* lib. vii, c. 12.

(33) *Ἀπελέκητα*. Ita habet cod. Alex. l. c., sed in cod. Vatic. leg. πελεκητά.

(34) *Ἰώσηπος*. l. c. l. viii, cap. 7.

(35) *Θαρσεῖς*. Codex Alex. l. c. habet Θαρσεῖς, Vatic. Θαρσίς.

(36) *Σολομὼν μέντοι κ. τ. λ.* Hoc loco incipit succinctus Comment. in cap. xi.

ὑπέμεινε. Ὠκοδόμησε γὰρ ὑψηλὸν [53] τῷ Χαμὼς εἰδώλῳ Μωάβ, καὶ τῷ Μελχὼλ (37) εἰδώλῳ υἱῶν Ἀμμών, καὶ τῇ Ἀστάρτῃ βδελύγματι Σιδωνίων. « Καὶ οὕτως ἐποίησε πάσαις ταῖς γυναιξὶν αὐτοῦ ταῖς ἀλλοτρίαις. Ἐθυμία καὶ ἔθυε [54] τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν. » Οἱ δὲ ἄλλοι (38) ἑρμηνευταὶ « Ἐθυμίων, εἶπον, καὶ ἔθυον [55]. » Δῆλος δὲ ὁ λόγος, ὅτι αὐτὸς μὲν [56] ᾠκοδόμησεν αὐταῖς τὰ τεμένη, ἐκεῖναι δὲ τοῖς εἰδώλοις ἐλάτρευον. Ἀλλ' οὐδὲ οὕτω τῆς κατηγορίας ἦν [57] ἐλεύθερος. « Ἐποίησε γάρ, φησίν, ὁ Σολομὼν τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, καὶ οὐκ ἐπορεύθη ὀπίσω Κυρίου, ὡς Δαβὶδ ὁ πατὴρ αὐτοῦ (39). Καὶ ὠργίσθη Κύριος ἐπὶ Σολομῶντι, ὅτι ἐξέκλινε τὴν καρδίαν ἀπὸ Κυρίου Θεοῦ Ἰσραὴλ τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ δίς, καὶ ἐντειλαμένου αὐτῷ περὶ τοῦ λόγου τούτου, τὸ παράπαν μὴ πορευθῆ-
B ναι ὀπίσω θεῶν ἀλλοτρίων, καὶ φυλάξαι καὶ ποιῆσαι ἃ ἐνετείλατο αὐτῷ Κύριος (40). Οὐκ ἦν ἡ καρδία αὐτοῦ (41) τελεία μετὰ Κυρίου κατὰ τὴν καρδίαν Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. » Εἰς ἐπίτασιν δὲ κατηγορίας, τῆς θείας ἀποκαλύψεως τῆς δὶς γενομένης [58] ἐμνήσθη. Οὐδὲ γὰρ δι' ἄλλου προφήτου, φησί, τὸ πρακτέον αὐτῷ ὑπέδειξεν· ἀλλ' αὐτὸς αὐτῷ πρὸ πάντων ἀπηγόρευσε τῶν ψευδωνύμων θεῶν τὴν λατρείαν· εἶτα καὶ τοὺς ἄλλους νόμους φυλάττειν ἐκέλευσεν. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῆς ἀκολασίας εἰς ἀσέβειαν ἀπέκλινε, καὶ γέγονεν ἡ λαγνεία τῆς τῶν εἰδώλων πρόξενος θεραπείας, τῆς οἰκείας κηδεμονίας αὐτὸν ἐγύμνωσεν. « Διαῤῥήξω γάρ, ἔφη, τὴν βασιλείαν ἐκ χειρός σου, καὶ δώσω αὐτὴν τῷ δούλῳ σου. » Εἶτα δείκνυσι τὴν ἄμετρον [59] ἀγαθότητα· « Πλὴν ἐν ταῖς ἡμέραις
C σου οὐ ποιήσω ταῦτα διὰ Δαβὶδ τὸν πατέρα σου· ἐκ χειρὸς τοῦ υἱοῦ σου λήψομαι αὐτήν. » Σὺ μὲν γὰρ ἔχεις ἐπικουροῦντα [60] τὸν πατέρα· ἐκεῖνος δὲ πατρικῆς βοηθείας γεγύμνωται. « Πλὴν ὅλην τὴν βασιλείαν οὐ μὴ λάβω. Ἓν σκῆπτρον δώσω τῷ υἱῷ σου, διὰ Δαβὶδ τὸν δοῦλόν μου, καὶ διὰ Ἱερουσαλήμ, τὴν πόλιν ἣν ἐξελεξάμην. » Προσθήσω, φησί, τὸν Βενιαμὶν τῇ τοῦ Ἰούδα φυλῇ. Μάλα δὲ εἰκότως συνῆψε τὰς δύο φυλάς· τὸ μὲν γὰρ βασιλικὸν γένος εἶχεν ἡ τοῦ Ἰούδα, τὸν δὲ θεῖον ναὸν ἡ τοῦ Βενιαμίν. Τῆς γὰρ Ἱερουσαλὴμ ὁ κλῆρος τῆς Βενιαμίτιδος ὑπῆρχε φυλῆς. Ἐντεῦθεν δὲ [61] λέγει τοὺς ἐπαναστάντας πολεμίους τῷ Σολομῶντι, ὅτι ἕως μὲν τῆς θείας ἀπήλαυε προμηθείας, ἐν εἰρήνῃ καὶ γαλήνῃ διῆγε, πάντας ἔχων ὑποκειμένους, καὶ δασμὸν κομίζοντας ὅτι μάλι-
D στα πλεῖστον. Ἐπειδὴ δὲ ταύτης ἐγυμνώθη, τοῖς δυσμενέσιν εὐεπιχείρωτος [62] γέγονεν.

A enim excelsum Chamoso idolo Moab, et Melcholi idolo filiorum Ammon, et Astartæ abominabili idolo Sidoniorum. « Et sic fecit omnibus suis mulieribus alienigenis. Adolebat et sacrificabat earum idolis [t]. » Alii autem interpretes ediderunt : « Adolebant et sacrificabant. » Perspicua autem est oratio, quod ipse quidem eis ædificaverit templa : illæ autem colebant idola. Sed ne sic quidem fuit liber ab accusatione. « Fecit enim, inquit, Salomo malum coram Domino : et non ambulavit post Dominum, sicut David pater ejus. Et iratus fuit Dominus in Salomonem, quod corde suo declinaverit a Domino Deo Israel, qui ei bis apparuerat, et hoc ei mandaverat, ne omnino ambularet post deos alienos, et custodiret et faceret quæ jussit Dominus.
B Non erat cor ejus perfectum cum Domino secundum cor Davidis patris sui [u]. » Ad amplificandam autem criminationem, meminit divinæ revelationis
481 quæ bis ei facta fuit. Neque enim per alium, inquit, prophetam ei ostendit quid agendum esset, sed ipse ei ante omnia prohibuit cultum deorum qui falso nominantur : deinde alias jussit servare leges. Quoniam autem per libidinem et intemperantiam declinavit ad impietatem, et fuit ei impudicitia conciliatrix cultus idolorum; eum privavit sua cura et providentia : « Abripiam enim, inquit, regnum e manu tua, et dabo illud servo tuo [v]. » Deinde ostendit immensam bonitatem. « Sed in diebus tuis, inquit, non faciam hæc, propter Davidem patrem tuum : e manu filii tui auferam
C illud [x]. » Nam tu quidem habes patrem in auxilium : ille autem privatus est paterno auxilio. « Sed non auferam totum regnum. Unum sceptrum dabo filio tuo, propter Davidem servum meum, et propter Hierosolymam civitatem quam elegi [y]. » Addam autem, inquit, Benjamin tribui Juda. Jure autem optimo conjunxit duas tribus. Nam regium genus habuit tribus Juda, divinum autem templum tribus Benjamin. Sors enim Hierosolymæ fuit tribus Benjamiticæ. Post hæc autem dicit de hostibus qui insurrexerunt adversus Salomonem. Nam quandiu quidem divina fruebatur Providentia, in pace degebat et tranquillitate, omnes habens subjectos, et tributum afferentes quam plurimum. Postquam
D autem ea fuit privatus, facile patuit inimicorum insultibus.

[t] III Reg. xi, 8. [u] ibid. 6 seqq., edit. Rom. [v] ibid. 11. [x] ibid. 12. [y] ibid. 13.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[53] cat. ὑψηλὸν τόπον. [54] cat. ἔθυεν ἐν. [55] cat. ἐθυμίων καὶ ἔθυον ἐκδεδώκασι et post ἔθυον, δηλοῖ, ὅτι, etc. [56] cod. α μὲν om. [57] cod. α ἦν om. [58] cat. p. 714, et cod. γεγενημένης. [59] cod. α ἀμέτρητον. [60] cat. p. 715. ἐπικουρίαν. [61] cod. α δὲ om. cat. πολέμους. [62] cod. α εὐεπιχείρητος.

NOTÆ.

(37) *Τῷ Μελχώλ.* Cod. Vatic. III Reg. ii, 7 habet τῷ βασιλεῖ αὐτῶν Alex. τῷ Μελχὸ, ed. Compl. Μελχώμ.

(38) *Οἱ δὲ ἄλλοι.* Non omnes, sed tantum οἱ Ο'. Aquila enim et Symm. habent θυμιῶσαις καὶ θυσιαζούσαις, quod melius.

(39) *Ἐποίησε — πατὴρ αὐτοῦ.* Hic versiculus abest a textu Hebr. et a cod. Alex.

(40) *Καὶ — Κύριος.* Præstat lectio edit. Complut. καὶ οὐκ ἐφύλαξεν.

(41) *Οὐκ — αὐτοῦ* Hæc desid. in textu Hebr. et cod. Alex.

482 INTERR. XXXVII.

Quemnam dicit Satan [a]?

Eum qui defecit, eum qui adversatur, eum qui est contrarius. Quod autem duas tribus reliquerit regno Davidico, ostendunt quæ sequuntur. Nam Achia propheta Silonites, divisa veste in duodecim partes, jussit Jeroboamo decem accipere. Deinde solvit ænigma: « Ecce ego scindam regnum a manu Salomonis: et dabo tibi decem sceptra, et duo sceptra dabo ei, propter Davidem servum meum, et propter urbem Hierosolymam quam elegi mihi ex omnibus tribubus Israel. Propterea quod me reliquit, et serviit Astartæ abominabili idolo Sidoniorum, et Chamoso idolo Moab, et Melcholi offendiculo filiorum Ammon [a]. » Ex his est perspicuum quod ipse quoque coluerit idola.

INTERR. XXXVIII.

Quid est: « Ut voluntas David servi mei maneat per omnes dies coram me in Hierosolyma, quam mihi elegi ut ponam nomen meum illic [b]? »

Ab alto prævidens virtutem Davidis, elegi eum, inquit, et delectatus sum eo (hoc enim dicit voluntatem), et constitui ipsum, et genus ejus, ut regnaret in Hierosolyma, in qua volui nomen meum coli. Historiographus autem cum implesset res gestas Salomonis, subjunxit: « Et reliqua de Salomone, et omnia quæ fecit, et omnis ejus prudentia, nonne ecce hæc scripta **483** sunt in Annalibus Salomonis [c]? » Hoc autem ostendit liber Paralipomenon, alium esse librum qui hæc significet. Regnavit autem, juxta Scripturam quidem, annos quadraginta; juxta Josephum autem, octoginta: decessit autem, ut ille ait, annorum quatuor et nonaginta. Eo autem mortuo, Roboam filius ejus regnum suscepit.

INTERR. XXXIX.

Quid est: « Parvitas mea est crassior lumbis patris mei [d]? »

Liber Paralipomenon hoc apertius significat: « Minimus, inquit, meus digitus est crassior lumbis patris mei [e]. » Sic autem interpretatus est etiam Syrus, et Josephus similiter.

A ΕΡΩΤ. ΛΖ' [63].

Τίνα λέγει Σατᾶν;

Τὸν ἀποστάτην, τὸν ἀνθιστάμενον, τὸν ἐναντιούμενον. Ὅτι δὲ δύο φυλὰς τῇ Δαβιδικῇ καταλέλοιπε βασιλείᾳ, τὰ ἑξῆς δηλοῖ. Ἀχιὰ γὰρ ὁ προφήτης ὁ Σιλωνίτης διελὼν τὴν ἀμπεχόνην εἰς δυοκαίδεκα μόρια, δέκα λαβεῖν προσέταξε τῷ Ἱεροβοάμ. Εἶτα λύει τὸ αἴνιγμα· « Ἰδοὺ ἐγὼ ῥήξω [64] τὴν βασιλείαν ἐκ χειρὸς Σολομῶντος, καὶ δώσω σοι τὰ δέκα σκῆπτρα, καὶ δύο σκῆπτρα δώσω αὐτῷ διὰ Δαβὶδ τὸν δοῦλόν μου, καὶ διὰ Ἱρουσαλὴμ τὴν πόλιν, ἣν ἐξελεξάμην ἐμαυτῷ ἐκ πασῶν φυλῶν Ἰσραὴλ, ἀνθ' οὗ [65] ἐγκατέλιπέ με, καὶ ἐδούλευσε τῇ Ἀστάρτῃ βδελύγματι Σιδωνίων, καὶ τῷ Χαμὼς εἰδώλῳ Μωὰβ, καὶ τῷ Μελχὸλ προσοχθίσματι υἱῶν Ἀμμών. » Ἐκ τούτων δῆλόν ἐστι [66], B ὅτι καὶ αὐτὸς τοῖς εἰδώλοις ἐλάτρευσεν.

ΕΡΩΤ. ΛΗ' [67].

Τί ἐστιν, « Ὅπως ἡ θέλησις Δαβὶδ τοῦ δούλου μου διαμείνῃ (42) πάσας τὰς ἡμέρας ἐνώπιόν μου ἐν Ἱερουσαλὴμ, τῇ πόλει ἣν ἐξελεξάμην ἐμαυτῷ, τοῦ θέσθαι τὸ ὄνομά μου ἐκεῖ; »

Ἄνωθεν, φησὶ, προϊδὼν τὴν τοῦ Δαβὶδ ἀρετὴν, ἐξελεξάμην αὐτὸν, καὶ εὐδόκησα ἐν αὐτῷ· τοῦτο γὰρ λέγει θέλησιν· καὶ ὥρισα καὶ αὐτὸν, καὶ τὸ γένος αὐτοῦ, βασιλεύειν τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἐν ᾗ ἠβουλήθην τὸ ἐμὸν ὄνομα σέβεσθαι. Ὁ δὲ ἱστοριογράφος τὰ κατὰ τὸν Σολομῶντα πεπληρωκὼς ἐπήγαγε· « Καὶ τὰ λοιπὰ τῶν λόγων Σολομῶντος, καὶ πάντα ὅσα ἐποίησε, καὶ πᾶσα ἡ φρόνησις αὐτοῦ, οὐκ ἰδοὺ ταῦτα γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων τῶν Ἡμερῶν (43) Σολομῶντος; » C Τοῦτο δὲ [68] καὶ ἡ τῶν Παραλειπομένων βίβλος δηλοῖ, ἑτέραν εἶναι βίβλον ταῦτα σημαίνουσαν. Ἐβασίλευσε δὲ κατὰ μὲν τὴν Γραφὴν τεσσαράκοντα ἔτη· κατὰ δὲ τὸν Ἰώσηπον (44), ὀγδοήκοντα· ἐτελεύτησε δὲ, ὡς ἐκεῖνος ἔφησε, τεττάρων καὶ ἐνενήκοντα [69]. Τούτου δὲ τελευτήσαντος, τὴν βασιλείαν Ῥοβοὰμ ὁ υἱὸς αὐτοῦ διεδέξατο [70].

ΕΡΩΤ. ΛΘ'.

Τί ἐστιν, « Ἡ σμικρότης μου παχυτέρα ἐστὶ τῆς ὀσφύος τοῦ πατρός μου; »

Τῶν Παραλειπομένων ἡ βίβλος σαφέστερον τοῦτο δηλοῖ· « Ὁ βραχύτατος γάρ μου, φησὶ, δάκτυλος παχύτερος τῆς ὀσφύος τοῦ πατρός μού ἐστιν. » D Οὕτω δὲ καὶ ὁ Σύρος ἡρμήνευσε· καὶ Ἰώσηπος (45) ὡσαύτως (46).

[a] III Reg. XI, 13, 14. [a] ibid. 31-33. [b] ibid. 36. [c] ibid. 41. [d] III Reg. XII, 10. [e] II Paral. X, 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[63] Qu. 37 initium usque ad ἐναντιούμενον vid. ib. p. 716, ad vers. 14. Reliqua vid. ib. p. 718, ad vers. 29-33. [64] cat. p. 718 et cod. α ῥήσσω. [65] cod. α ἀνθ' ὧν. [66] cat. et cod. α ἐστι om. [67] Qu. 38 tres habet partes. 1) Initium usque ad ὄνομα σέβεσθαι exstat. in cat. p. 719, ad vers. 34-36. 2) ὁ δὲ — σημαίνουσαν vid. ib. p. 720, ad vers. 41. 3) ἐβασίλευσε, etc. vid. ib. ad vers. 42-44. [68] cod. α τοῦτο δὲ ἢ τὴν τῶν παραλειπομένων βίβλον δηλοῖ, ἢ ἑτέραν ταῦτα σημαίνουσαν. [69] cat. p. 720. ἐνεν. ἐτῶν. [70] cat. ἐδέξατο.

NOTÆ.

(42) *Ὅπως — διαμείνῃ*. Rec. lectio l. c. est ὅπως ᾖ θέσις τῷ δούλῳ μου Δαβὶδ κ. λ. Rectius Aquila et Symm. ניר vertunt λύχνον.

(43) *Λόγων τῶν ἡμερῶν*. Hæc est lectio edit. Compl. Rec. lectio est ῥημάτων.

(44) *Ἰώσηπον*. *Ant. Jud.* lib. VIII, 7 exeunte.

(45) *Ἰώσηπος*. l. c. lib. VIII, cap. 8, ubi tamen βραχύτερος legitur.

(46) *Τῶν — ὡσαύτως*. Hæc fere eadem sunt cum scholio quod ex edit. Rom. in suam transtulit Bosius ad III Reg. XII, 10.

ΕΡΩΤ. Μ' [71].

A

Πῶς νοητέον, « Καὶ οὐκ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς τοῦ λαοῦ, ὅτι παρὰ Κυρίου ἦν ἡ μεταστροφή· » καὶ τὰ ἑξῆς;

Ὡς τὸ, « Ἐσκλήρυνε Κύριος τὴν καρδίαν Φαραώ. » Ὅταν γὰρ, φησὶν, ὁ Θεός τινα καταλείπῃ [72], ὡς ἀκυβέρνητον φέρεται σκάφος· ἀλλ' ὅμως τοῖς ἀνοήτοις ἐκείνοις χρησάμενος λόγοις, πληρωθῆναι παρεσκεύασε τοῦ Θεοῦ τὴν ἀπόφασιν. Τούτων δὲ οὕτω ῥηθέντων, ἀφίστανται μὲν αἱ δέκα φυλαὶ, καὶ χειροτονοῦσι τὸν Ἱεροβοὰμ βασιλέα· μόνων δὲ τῶν δύο φυλῶν ὁ Ῥοβοὰμ ἐβασίλευσε, καὶ τῶν λοιπῶν ὅσοι τούτοις συνῴκουν, ἐκ [73] τῶν ἄλλων ὄντες φυλῶν. Εἶτα βουληθέντα στρατεῦσαι [74] κατὰ τῶν δέκα φυλῶν, διὰ Σαμαίου τοῦ προφήτου κεκώλυκεν· « Ἀναστρεφέτω γὰρ, ἔφη, [75] ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ὅτι ἐξ B ἐμοῦ γέγονε τὸ ῥῆμα τοῦτο. » Δηλοῖ δὲ ὁ ἱστοριογράφος καὶ τῆς μητρὸς τοῦ Ῥοβοὰμ τὸ γένος, εἰς ἔλεγχον τῆς τοῦ γεγεννηκότος παρανομίας· « Ὄνομα γὰρ, φησὶ, τῇ μητρὶ [76] αὐτοῦ Νααναὰ, θυγάτηρ Ἀνὰν, υἱοῦ Ναὰς βασιλέως υἱῶν Ἀμμών. » Ἱκανὸν δὲ τοῦτο καὶ τὴν Ἰουδαίων βδελυρίαν ἐντρέψαι, οἳ ἐπὶ τῇ εὐγενείᾳ βρενθύονται [77], καὶ τοὺς ἐξ ἐθνῶν τῷ Σωτῆρι πεπιστευκότας ἀλλογενεῖς ὀνομάζουσιν. Εὑρίσκεται γὰρ αὐτῶν καὶ τὸ βασιλικὸν γένος ἀλλόφυλον· ὁ δὲ Ῥοβοὰμ τὴν τοῦ πατρὸς παρανομίαν ἐζήλωσεν.

INTERR. XL.

Quomodo est intelligendum : « Et non audivit rex populum, quoniam a Domino facta erat transmutatio [f], » et quæ sequuntur?

Sicut illud : « Induravit Deus cor Pharaonis [g]. » Quando enim, inquit, Deus aliquem relinquit, fertur tanquam scapha absque gubernatore. Sed tamen stultis illis verbis utens, effecit ut impleretur Dei sententia. His autem ita dictis, deficiunt quidem decem tribus, et eligunt Jeroboamum regem : solarum autem duarum tribuum rex fuit Roboam, et ex reliquis, quicunque simul cum eis habitabant, cum essent ex aliis tribubus. Deinde volentem bellum adversus decem tribus gerere, prohibuit per prophetam Samæam : « Revertatur enim, inquit, unusquisque in domum suam, **484** quoniam ex me factum est hoc [h]. » Ostendit autem historiographus etiam genus matris Roboami, ad arguendum scelus ejus qui genuit. « Nomen enim matris ejus, inquit, erat Naanan, filia Anan, filii Naas regis filiorum Ammon. » Sufficit autem hoc ad confundendam Judæorum nugacitatem, qui se jactant de nobilitate generis, et eos qui ex gentibus crediderunt Servatori, alienigenas vocant. Invenitur enim eorum etiam genus regium ex alienigenis. Roboam autem est æmulatus patris iniquitatem.

ΕΡΩΤ. ΜΑ'.

Τί δήποτε καὶ δὶς τὰ αὐτὰ ὁ ἱστοριογράφος λέγει, καὶ πολλάκις τὰ ὕστερα πρότερα; καὶ γὰρ ἐνταῦθα τὴν κατὰ τοῦ παιδὸς Ἱεροβοὰμ C *ἀπόφασιν προτέραν τῆς βασιλείας τέθεικεν* (48) ;

Δὶς μὲν τὰ αὐτὰ καὶ πολλάκις ἀναγκάζεται λέγειν· ἐπειδὴ περὶ δύο βασιλειῶν διῃρημένων συγγράφει· καὶ ἔστιν ὅτε πολλὰ περὶ θατέρας τιθεὶς διηγήματα, εἶτα εἰς τὴν ἑτέραν διαβαίνων, ἀναγκάζεται ἀναλαβεῖν τὰ ἤδη προειρημένα, ὥστε τὴν ἀκολουθίαν φυλάξαι. Ἡ δὲ τοῦ παιδὸς ἀῤῥωστία, καὶ ἡ κατ' αὐτοῦ γεγενημένη ἀπόφασις, δηλονότι (49) μετὰ τὴν ἀσέβειαν γέγονε. Προειπὼν γὰρ τοῦ παιδίου τὴν τελευτὴν ὁ προφήτης, καὶ τὴν κατὰ παντὸς τοῦ γένους ἐξενήνοχε ψῆφον. Ὁ μὲν γὰρ Ἱεροβοὰμ τὴν γυναῖκα μετὰ τῶν ξενίων πρὸς τὸν προφήτην ἀπέστειλεν. Ἀμβλυώττων δὲ ὁ πρεσβύτης ἔνδον καθήμενος ᾔσθετο πόῤῥωθεν ἀφικνουμένης ἐκείνης, καὶ τὸν D

INTERR. XLI.

Cur historiographus bis dicit eadem, et sæpe prius ea quæ sunt posteriora? Nam hic quoque posuit sententiam adversus illum Jeroboamum ante regnum.

Necesse habet eadem iterum iterumque dicere, quia scribit de duobus regnis divisis : fitque nonnunquam ut de altero magnam interponens narrationem, deinde transiens ad alterum, necesse habeat repetere ea quæ jam prius dicta sunt, ut servet ordinem. Filii autem morbus, et quæ adversus ipsum lata est sententia, haud dubie post impietatem * contigerunt. Nam cum pueri decessum prædixisset propheta, tulit quoque sententiam adversus universum genus. Nam Jeroboam quidem misit mulierem cum muneribus ad prophetam. Caligans autem oculis senex, illam intus sedens venientem sensit eminus : **485** et mittens ministrum, cito

[f] III Reg. XII, 15. [g] Exod. IX, 12. [h] III Reg. XII, 24.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[71] Qu. 40 quatuor constat partibus. 1) Initium usque ad τὴν ἀπόφασιν exstat in cat. p. 722, ad cap. XI, 11-15. 2) τούτων — φυλῶν vid. ib. p. 723, ad vers. 19, 20. 3) εἶτα — τὸ ῥῆμα τούτῳ, q. 484, vid. ib. p. 724, ad vers. 21-24. 4) δηλοῖ δὲ et reliqua vid. ib. ad l. c. [72] cat. p. 722 et cod. a ὅταν γάρ τινα ὁ Θεὸς καταλείπῃ. [73] cod. a ἐκ om. [74] cat. p. 724. καταστρατεῦσαι. [75] cod. a ἔφη om. [76] cat. τῆς μητρός. [77] cat. ὅτι ἐπὶ τῇ εὐγ. βρενθ. [78] cat. p. 725. δῆλον ὅτι.

NOTÆ.

(47) *Ὄνομα — Ἀμμών.* Hæc pertinent ad ea quæ III Reg. XII, in cod. Vatic. inter vers. 24 et 25, inserta sunt.

(48) *Καὶ — τέθεικεν.* Differunt h. l. libri veteres, quorum nonnulli narrationem de morte filii Jeroboami capite XII, alii cap. XIV, exhibent.

(49) *Δηλονότι.* Mallem legere δῆλον ὅτι.

eam jussit ingredi tanquam injucunda audituram. Et primum quidem dona reprehendit : « Cur, inquit, attulisti mihi panes, et uvam, et collyria, et vas mellis ? » Dum autem indicabat ea quæ allata fuerant, id persuadebat ut crederet iis quæ erant dicenda. Deinde cum pueri necem denuntiasset, adjecit : « Hæc dicit Dominus : Ecce ego penitus perdam Jeroboamo mingentem ad parietem. » Neque solum eis prædixit cædem, sed etiam futurum ut maneant insepulti post cædem, et exponantur devorandi avibus et feris. Deinde subjungit causam : « Quoniam non est inventum, inquit, in eo quidquam bonum a Domino. » Mingentem autem ad parietem eum dicit, qui est adeo infirmus, ut stare non possit nisi innitatur parieti. .

INTERR. XLII.

Cur superius quidem dixit Achiam Silonitem rupisse vestimentum, et dedisse decem fragmenta Jeroboamo; hic autem Sameam Elamiten?

Hæc bis facta sunt. Nam Achias quidem vivente Salomone, et serviente Jeroboamo, rupit vestem. Unde cum bona spe fugit Jeroboam in Ægyptum. Sameas autem Elamites, post mortem Salomonis et reditum Jeroboami, hoc fecit, ei revocans in memoriam divinam prædictionem : ut disceret regnum a Deo esse datum, et divinis legibus ornaret potestatem. Sed miser et ter infelix, cum a Deo accepisset **486** potestatem, aggressus est eam habere humanis et impiis artibus. Cum enim apud se cogitasset legem sacrificiorum cogere omnes ire ad metropolim, ascendentes autem, ut inter se conjungantur adduci posse, et subjici regno Davidico, fabricatus est duas juvencas aureas, et posuit in terminis regni : ut hi quidem ad hanc, illi vero ad illam venientes, et quod prope essent minime indignantes, libenter admitterent quod non esset eis eundum in metropolim. Terminus autem regni decem tribuum, erat ab austro quidem Bethel, Dan autem ab aquilone. Oportebat autem stolidum intelligere, eum qui dederat regnum, id posse illi confirmare. Expulit autem et sacerdotes et Levitas, qui in decem tribubus habitabant, et juvencarum sacerdotes plebeios quoslibet elegit. Quod quidem solum fecit convenienter rationi : non oportebat enim Dei sacerdotes deos qui non sunt colere.

A ὑπηρέτην ἀποστείλας, συντόμως αὐτὴν εἰσελθεῖν [79] ἐκέλευσεν, ὡς ἀλγεινὰ πευσομένην. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπιμέμφεται τοῖς δώροις · « Ἵνα (50) τί ἐνήνοχάς μοι ἄρτους, καὶ σταφυλὴν, καὶ κολλύρια, καὶ στάμνον μέλιτος; » Τὸ δὲ δηλῶσαι τὰ κομισθέντα πείθει τοῖς ῥηθησομένοις πιστεῦσαι. Εἶτα τοῦ παιδὸς ἀπαγγείλας τὴν τελευτὴν, ἐπήγαγεν, ὅτι « Τάδε λέγει Κύριος· Ἰδοὺ ἐγὼ ἐξολοθρεύσω τοῦ Ἰεροβοὰμ οὐροῦντα πρὸς τοῖχον. » Καὶ οὐ μόνον σφαγὴν αὐτοῖς προηγόρευσεν, ἀλλὰ καὶ ἀτάφους [80] μεῖναι μετὰ σφαγὴν, καὶ προτεθῆναι θοίνην καὶ βορὰν οἰωνοῖς καὶ θηρίοις. Ἔπειτα τὴν αἰτίαν ἐπάγει, « Ὅτι οὐχ (51) εὑρέθη ἐν αὐτῷ ῥῆμα καλὸν περὶ τοῦ Κυρίου. » Οὐροῦντα δὲ πρὸς τοῖχον λέγει τὸν ἀσθενῶς διακείμενον, καὶ στῆναι δίχα τοῦ ἐρείδεσθαι τῷ τοίχῳ παντελῶς μὴ δυνά- B μενον.

ΕΡΩΤ. ΜΒ' [81].

Τί δήποτε ἄνω μὲν τὸν Ἀχιὰ τὸν Σιλωνίτην εἶπε ῥῆξαι τὸ περιβόλαιον, καὶ δοῦναι δέκα ῥήγματα τῷ Ἰεροβοὰμ, ἐνταῦθα δὲ Σαμαίαν τὸν Ἐλαμίτην.

Δὶς ταῦτα [82] γεγένηται. Ὁ μὲν γὰρ Ἀχιὰ ζῶντος [83] ἔτι τοῦ Σολομῶντος, καὶ τοῦ Ἰεροβοὰμ δουλεύοντος, τὴν ἀμπεχόνην διέῤῥηξεν. Ὅθεν μετὰ χρηστῆς ἐλπίδος Ἰεροβοὰμ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἔφυγε. Σαμαίας δὲ ὁ Ἐλαμίτης μετὰ τὴν τοῦ Σολομῶντος τελευτὴν, καὶ τοῦ Ἰεροβοὰμ τὴν ἐπάνοδον, ταυτὸ τοῦτο πεποίηκεν, ἀναμιμνήσκων αὐτὸν [84] τῆς θείας προῤῥήσεως, ὥστε [85] μαθεῖν θεόσδοτον εἶναι τὴν βασιλείαν, καὶ τοῖς θείοις νόμοις κατακοσμῆσαι τὴν C ἐξουσίαν. Ἀλλὰ ὁ δείλαιος καὶ τρισάθλιος, θεόθεν τὴν δυναστείαν λαβὼν [86], ἀνθρωπίναις αὐτὴν καὶ δυσσεβέσιν ἔχειν ἐπεχείρησε μηχαναῖς. Λογισάμενος γὰρ, ὡς ὁ τῶν θυσιῶν νόμος [87] δραμεῖν ἅπαντας εἰς τὴν μητρόπολιν ἀναγκάζει [88], ἀνιόντες δὲ συναφθῆναι [89] τοῖς ἄλλοις πεισθήσονται, καὶ ὑπὸ τὴν Δαβιδικὴν βασιλείαν γενήσονται, δύο δαμάλεις χρυσᾶς κατεσκεύασε, καὶ τοῖς ὁρίοις τῆς βασιλείας ἐπέστησεν · ἵν' οἱ [90] μὲν πρὸς ἐκείνην ἀποτρέχοντες [91], καὶ διὰ τοῦ πελάζειν μὴ δυσχεραίνοντες, ἀσπαστῶς δέξοιντο τὸ μὴ τρέχειν εἰς τὴν μητρόπολιν. Ὅριον δὲ τῆς τῶν δέκα φυλῶν βασιλείας ἀπὸ νότου μὲν, ἡ Βαιθήλ · ἀπὸ βοῤῥᾶ δὲ, ἡ Δάν. Ἔδει δὲ συνιδεῖν τὸν ἐμβρόντητον, ὡς ὁ δωρησάμενος τὴν βασιλείαν ἱκανὸς ταύτην κρατῦναι. Ἐξήλασε δὲ καὶ τοὺς ἱερέας D καὶ τοὺς [92] Λευΐτας, τοὺς ἐν ταῖς δέκα φυλαῖς οἰκοῦντας, καὶ τῶν δαμάλεων τοὺς τυχόντας ἱερέας

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[79] cat. ἐλθεῖν αὐτήν. [80] cat. τὸ ἀτάφους. [81] Qu. 42 tres habet partes. 1) Initium usque ad τὴν ἐξουσίαν exstat in cat. p. 726. 2) ἀλλὰ ὁ δείλαιος—κρατῦναι vid. ib. p. 728, ad cap. XII, 25-28. 3) ἐξήλασε et rel. vid. ib. ad vers. 30, 31. [82] cod. a τὰ αὐτά. [83] cod. a ζῶντος et καὶ τ. Ἰερ. δουλεύοντος om. [84] cat. p. 726. ἀναμιμνήσκει οὖν. [85] ὥστε ἐξουσίαν. cat. ὥστε μαθόντα θεόσδ. εἶναι οτὴν ἐξουσίαν, τοῖς θείοις κοσμῆσαι νόμοις τὴν βασιλείαν. [86] cod. a τὴν ἐξουσίαν λαβών. [87] cod. a ὁ τῶν ἑορτῶν νόμος. [88] cod. a ἀναγκάσει. [89] συναφθ. — γενήσονται cat. p. 728. συνάπτονται τοῖς ἄλλοις, καὶ πεισθήσονται τὸ ὑπὸ τὴν δαβιδικὴν βασιλ. γενήσεσθαι. [90] cat. ὡς ἂν οἱ, etc. [91] cod. a συντρέχοντες. [92] καὶ τοὺς — ἐχειροτ. cat. ὃς ἐχειροτόνησεν ἑβδομήκοντα, τοῦτο μόνον, etc.

NOTÆ.

(50) *Ἵνα — μέλιτος*. Hæc, et quæ paucis interjectis allegantur, verba, itidem ex Additamento jam commemorato desumpta sunt.

(51) *Οὐχ*. Abest l. c.

ἐχειροτόνησε. Τοῦτο μόνον κατὰ λόγον πεποιηκώς· οὐ γὰρ ἔδει τοῦ Θεοῦ τοὺς ἱερέας τοῖς οὐκ οὖσι λατρεύειν θεοῖς.

ΕΡΩΤ. ΜΓ΄ [93].

A

Εἰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἰούδα ἐποίησεν Ἱεροβοὰμ ἐν Βαιθήλ, πῶς ἔφη ὁ συγγραφεύς, « Ἐν τῇ ἑορτῇ ἣν [94] ἐπλάσατο ἀπὸ καρδίας αὐτοῦ; »

Τῇ πεντεκαιδεκάτῃ τοῦ ἑβδόμου μηνὸς ἐπιτελεῖν [95] εἰώθασι κατὰ τὸν νόμον τῆς σκηνοπηγίας τὴν ἑορτήν· οὗτος δὲ τῇ πεντεκαιδεκάτῃ τοῦ ὀγδόου μηνὸς τῶν δαμάλεων ἐπετέλεσε τὴν πανήγυριν. Ἀλλ' οὐδὲ οὕτως παρεῖδεν αὐτὸν πλανώμενον ὁ φιλάνθρωπος Κύριος. Ἀπέστειλε γὰρ προφήτην, ἐντειλάμενος αὐτῷ, μηδὲν μὲν πρὸς ἐκεῖνον εἰπεῖν, τῷ ἀψύχῳ δὲ θυσιαστηρίῳ προσενεγκεῖν τὴν ἀπόφασιν· « Θυσιαστήριον, θυσιαστήριον, τάδε λέγει Κύριος· Ἰδοὺ υἱὸς τίκτεται τῷ οἴκῳ Δαβίδ, Ἰωσίας ὄνομα αὐτῷ, καὶ θύσει ἐπὶ σὲ τοὺς ἱερέας τῶν ὑψηλῶν, καὶ τοὺς [96] θύοντας ἐπὶ σέ· καὶ ὀστᾶ ἀνθρώπων κατακαύσει ἐπὶ σέ. » B Εἶτα δίδωσι πέρας τῇ θαυματουργίᾳ [97], δεικνὺς τῶν εἰρημένων τὸ ἀψευδές· « Ἰδοὺ [98] γάρ, ἔφη, ῥαγήσεται τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἐκχυθήσεται ἡ πιότης ἡ οὖσα ἐπ' αὐτῷ. » Ἀλλ' ὁ παμπόνηρος ἐκεῖνος, δέον ἐκπλαγῆναι τοῦ προφήτου τὸ θαῦμα, καὶ δεῖσαι τὸν πεπομφότα, ἐκτείνας τὴν χεῖρα συλληφθῆναι τὸν προφήτην προσέταξεν· ἀλλ' ἔμεινε τὸ τῆς ἐκτάσεως ἔχουσα σχῆμα ἡ χεὶρ [99], τῶν μυῶν καὶ τῶν νεύρων διαλυθέντων [1]. Καὶ τοῦ μὲν βωμοῦ τὸ πάθος αὐτὸν οὐ κατέπληξε· τὸ δὲ τῆς χειρὸς ἄγαν ἠνίασε. Λίαν δὲ ἠλίθιος ὤν, προφήτην ἱκέτευσεν [2] αἰτῆσαι αὐτῷ παρὰ τοῦ πεπομφότος, οὐ τῆς παρανομίας τὴν ἄφεσιν, ἀλλὰ τῆς χειρὸς τῆς ξηρανθείσης τὴν ἴασιν. Ἔδειξε δὲ καὶ ὁ προφήτης τὸ ἥμερον, καὶ ὁ Θεὸς τὸ φιλάνθρωπον. Καὶ οὗτος γὰρ ᾔτησε· C καὶ ὁ Θεὸς τὴν ἴασιν ἔδωκεν [3]. Ὁ δέ γε προφήτης φεναχισθεὶς ἀνιαροῖς περιέπεσεν· ὁ μὲν γὰρ βασιλεὺς αὐτὸν κοινωνῆσαι οἱ τραπέζης ἀξιώσας οὐκ ἔπεισεν. Ἔφη γὰρ τὸν πεπομφότα προστεταχέναι [4], μὴ τροφῆς, μὴ ποτοῦ μεταλαβεῖν [5] ἐν ἐκείνῃ τῇ γῇ. Ἄλλος δέ τις προφήτης, ὅν τινες ψευδοπροφήτην νομίζουσι, λόγοις αὐτὸν ἐξαπατήσας μεταλαβεῖν σιτίων ἀνέπεισεν [6]. Ἐγὼ δὲ τοῦ Θεοῦ μὲν καὶ τὸν ἄλλον προφήτην ὑπείληφα· ψευδέσι δὲ χρήσασθαι λόγοις πρὸς τὸν ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ, οὐχ ἵνα τοῦτον [7] βλάψῃ, ἀλλ' ἵνα αὐτὸς μεταλάβῃ τῆς εὐλογίας [8]. Τοῦτο γὰρ ἡ ἱστορία διδάσκει. Οὐ γὰρ ἁπλῶς εἶπεν, ὅτι προφήτης καὶ πρεσβύτης κατῴκει ἐν Βαιθήλ· ἀλλὰ « καὶ προφήτης ἄλλος πρεσβύτης [9] κατῴκει ἐν D Βαιθήλ. » Δηλοῖ δὲ προφήτην [10] ὄντα, καὶ οὐ ψευδο-

INTERR. XLIII.

Si festum Judæ Jeroboam celebravit Bethele, quomodo dixit scriptor : « In festo quod finxit ex corde suo [i] ? »

Die decimo quinto mensis septimi consueverunt peragere ex lege festum tabernaculorum : iste autem decimo quinto octavi mensis peregit festum juvencarum. Sed ne sic quidem errantem eum despexit benignus et clemens Deus. Misit enim prophetam cum mandato ut nihil ei diceret, sed contra altare inanimatum proferret sententiam : « Altare, altare, hæc dicit Dominus : Ecce nascitur filius domui **487** David, Josias nomen erit ipsi, et sacrificabit super te sacerdotes excelsorum, et eos qui sacrificant super te : et ossa hominum comburet super te [j]. » Deinde miraculo finem facit, ostendens non esse falsa quæ dicta sunt : « Ecce enim, inquit, rumpetur altare, et effundetur pinguedo quæ est super illo [k]. » Sed ille sceleratissimus, cum oporteret eum admirari prophetæ miraculum, et timere eum qui miserat, extensa manu jussit apprehendi prophetam : sed manus mansit habens figuram extensionis, musculis et nervis resolutis. Et quod acciderat altari, eum non stupefecit : sed id quod manui, valde anxit. Cum autem esset valde stultus, supplex rogavit prophetam ut, si peteret ab eo qui miserat, non sceleris remissionem, sed manus arefactæ curationem. Ostendit autem et propheta mansuetudinem, et Deus clementiam. Nam et propheta petiit, et Deus dedit medelam. Propheta autem deceptus in gravia mala incidit. Nam cum rex rogasset ut esset sibi in mensa conviva, non persuasit. Dixit enim eum qui miserat jussisse ut in illa terra neque cibum neque potum sumeret. Quidam autem alius propheta, quem quidam existimant pseudoprophetam, blandis et fallacibus verbis ei persuasit ut cibum sumeret. Ego autem existimo alium quoque fuisse Dei prophetam : falsis autem verbis usum esse apud hominem Dei, non ut eum læderet, sed ut benedictionem ab eo acciperet. Hoc enim docet historia. Non enim dixit absolute, propheta et senex habitabat Bethele, sed « alius propheta senex habitabat Bethele [l]. » Ostendit autem eum fuisse prophetam, **488** et non pseudoprophetam, quod et Deus per ipsum prædixerit homini Dei id

[i] III Reg. XII, 31. [j] III Reg. XIII, 2. [k] ibid. 3. [l] ibid. 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[93] Qu. 43. sex constat partibus. 1) Initium usque ad τὴν πανήγυριν exstat in cat. p. 728, ad cap. XII, 32. 33. 2) ἀλλ' οὐδὲ καταχ. ἐπὶ σὲ, vid. ib. p. 729, ad cap. XIII, 1. 2. 3) εἶτα — ἐπ' αὐτῷ vid. ib. p. 730, ad vers. 3. 4) ἀλλ' ὁ — ἠνίασε vid. ib. ad vers. 4. 5) λίαν δὲ — ἔδωκεν vid. ib. p. 730, ad vers. 5, 6. 6) ὁ δέ γε προφήτης et rel. vid. ib. p. 733, ad vers. 7-32. [94] cat. ᾗ. [95] ἐπιτ. — ἑορτήν. cat. ἐπιτελεῖται ἡ τῆς σκηνοπηγίας ἑορτή. [96] cod. a τοὺς om. [97] cat. p. 730, τέρας τῆς θαυματουργίας. [98] cat. καὶ ἰδοὺ, etc. mox. cod. a ῥήγνυται τὸ θυσιαστ. [99] cod. a ἡ χεὶρ om. [1] cat. διαταθέντων. [2] cod. a τὸν προφ. ἱκετ. [3] cat. τὴν αἴτησιν ἔδωκεν. [4] cat. p. 733. τ. πεπ. ἐντείλασθαι. [5] cat. μὴ ποτ. γεύσασθαι. [6] cat. ἔπεισεν. [7] cat. ἵνα αὐτόν. cod. a ἵνα ἐκεῖνον. [8] cat. ἵνα μεταλάβῃ αὐτοῦ τ. εὐλ. [9] cat. πρεσβύτης om. [10] cat. αὐτὸν προφήτην.

quod erat eventurum, et quod præterea crediderit ea quæ prædicta fuerant de Josia, et quod filiis suis mandarit ut, cum decessisset, cum ejus corpore sepeliretur. Hic cum audiisset narrantes filios ea quæ facta fuerant circa altare juvencarum, primum quidem mutavit faciem suam, divinis stupefactus miraculis : deinde vero, cum didicisset qua via iter faceret, stravit asinam, viam autem confecit quam celerrime. Ipsum autem assecutus est sedentem sub umbra quercus : et sciscitatus quis esset, cum intellexisset quod desiderabat, supplicavit ut reverteretur, et cum ipso cibum sumeret. Rursus autem, cum ille dixisset quæ Deus jusserat, et quod mandatum Dei non liceret transgredi (jussus enim fuerat nec cibum nec potum sumere in illa terra), respondens dixit : « Sum et ego quoque propheta, sicut tu, et mecum locutus est angelus verbo Dei, dicens : Reduc eum tecum in domum tuam : et comedat panem, et bibat aquam [m]. » Deinde subjunxit historiographus : « Et mentitus est ei. » In his equidem hoc peccasse dico senem prophetam, et in hoc tantum esse pseudoprophetam, ut qui divinas voces finxerit. Non tamen existimo hominem usum esse aliqua malitia : sed potius propter desiderium benedictionis, mendacio illivisse sermonem : « Postquam autem reversus est, et cibum sumpsit, factum est, inquit, verbum Domini ad prophetam qui reduxerat ipsum : et dixit homini Dei qui veniebat ex Juda : Hæc dicit Dominus omnipotens : propterea quod exacerbasti **489** verbum Domini, et non custodiisti mandatum quod mandavit Dominus Deus tuus, et reversus es, et comedisti panem, et bibisti aquam in loco isto, in quo locutus sum tibi, dicens, ne comedas panem, et ne bibas aquam, non ingredietur corpus tuum in sepulcrum patrum tuorum [n]. » Cum igitur prophetam illum appellet divina Scriptura, doceatque Deum per illum adversus alterum prophetam sententiam tulisse, temerarium arbitror pseudoprophetam illum vocare. Quam enim ob causam, ut alterum, non punivit Deus, si utique pseudoprophetam sciebat illum esse, atque adversus prophetam malitia usum esse? Fortasse enim et ejus scopum intuens Deus, veniam dedit mendacio.

A προφήτην, τὸ καὶ τὸν Θεὸν δι' αὐτοῦ προειπεῖν τῷ ἀνθρώπῳ τοῦ Θεοῦ τὸ ἐσόμενον πάθος, καὶ πρὸς τούτοις τὸ πιστεῦσαι τοῖς περὶ τοῦ Ἰωσίου προρ-ῥηθεῖσι, καὶ τοῖς υἱέσιν ἐντείλασθαι, ὥστε αὐτὸν τελευτήσαντα [11] ἐκείνου τῷ σώματι συνθάψαι. Οὗτος τῶν υἱέων ἀκούσας διηγουμένων τὰ περὶ τὸν τῶν δαμάλεων γεγενημένα βωμὸν, πρῶτον μὲν ἐπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ [12] ἐκπλαγεὶς τὰς θείας θαυματουργίας· εἶτα μεμαθηκὼς [13] διὰ ποίας ὁδοῦ τὴν πορείαν πεποίηται [14], ἐπέσαξε μὲν τὴν ὄνον, ἐξήνυσε [15] δὲ τὴν ὁδὸν ὅτι τάχιστα. Κατέλαβε δὲ αὐτὸν ὑπὸ δρυὸς σκιὰν καθεζόμενον [16]· καὶ πυθόμενος ὅστις εἴη, καὶ μαθὼν τὸ ποθούμενον, ἱκέτευσεν ἀναστρέψαι, καὶ σὺν αὐτῷ τροφῆς μεταλαχεῖν [17]. Ἐκείνου δὲ πάλιν τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ κελευσθέντα B εἰρηκότος [18], καὶ ὡς οὐχ οἷόν τε τὸν θεῖον παραβῆναι νόμον· προσετάχθη γὰρ, μὴ τροφῆς, μὴ ποτοῦ μεταλαβεῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ γῇ· ὑπολαβὼν ἔφη, « Κἀγὼ προφήτης εἰμὶ ὡς σὺ, καὶ ἄγγελος ἐλάλησε πρός με ἐν λόγῳ Κυρίου λέγων, Ἐπίστρεψον αὐτὸν μετὰ σοῦ εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ φαγέτω ἄρτον, καὶ πιέτω ὕδωρ. » Εἶτα καὶ ὁ ἱστοριογράφος [19] ἐπήγαγε· « Καὶ ἐψεύσατο αὐτῷ. » Τοῦτο ἔγωγε ἐν τούτοις ἡμαρτηκέναι τὸν πρεσβύτην [20] φημὶ, καὶ κατὰ τοῦτο [21] μόνον ψευδοπροφήτην εἶναι, ὡς θείας φωνὰς διαπλάσαντα. Οὐ μὴν κακοηθείᾳ [22] τινὶ χρήσασθαι ἡγοῦμαι τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ μᾶλλον τῇ τῆς εὐλογίας ἐπιθυμίᾳ τῷ ψεύδει καταχρῶσαι τοὺς λόγους. « Ἐπειδὴ δὲ ἀνέστρεψε, καὶ σιτίων μετέλαβεν, ἐγένετο, φησὶ, C λόγος Κυρίου πρὸς τὸν προφήτην τὸν ἐπιστρέψαντα αὐτὸν, καὶ εἶπε πρὸς τὸν ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ τὸν ἥκοντα ἐξ Ἰούδα· Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ [23]· Ἀνθ' ὧν παρεπίκρανας τὸ ῥῆμα Κυρίου, καὶ οὐκ ἐφύλαξας τὴν ἐντολὴν, ἣν ἐνετείλατό σοι Κύριος ὁ Θεός σου, καὶ ἐπέστρεψας, καὶ ἔφαγες ἄρτον, καὶ ἔπιες ὕδωρ ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἐν ᾧ ἐλάλησα (52) πρὸς σὲ, λέγων, Μὴ φάγῃς ἄρτον, καὶ μὴ πίῃς ὕδωρ, οὐ μὴ εἰσέλθῃ τὸ σῶμά σου εἰς τὸν τάφον τῶν πατέρων σου. » Τῆς θείας τοίνυν Γραφῆς, καὶ προφήτην αὐτὸν καλούσης [24], καὶ διδασκούσης [25] ὡς δι' αὐτοῦ τὴν κατὰ τοῦ ἑτέρου ψῆφον ἐξενήνοχεν ὁ Θεὸς, τολμηρὸν οἶμαι ψευδοπροφήτην ὀνομάζειν αὐτόν. Τί δήποτε γὰρ αὐτὸν ὡς ἐκεῖνον οὐκ ἐκόλασεν ὁ Θεὸς, εἴπερ ἄρα καὶ ψευδοπροφήτην αὐτὸν ὄντα

[m] III Reg. XIII, 18. [n] ibid. 20-22.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[11] cat. et cod. a ὥστε αὐτοῦ τελευτήσαντος. Deinde cod. a ἐκείνῳ τὸ σῶμα συνθάψαι. [12] cod. a αὐτοῦ om. [13] cat. μαθών. [14] cod. a πορ. πεποίηκεν. [15] ἐξήνυσε — αὐτόν. cat. καὶ τὴν ὁδὸν ἐξανύσας τάχιστα κατέλαβεν αὐτόν. [16] cat. καθήμενον. [17] cat. μεταλαβεῖν. πάλιν δὲ ἐκείνου etc. [18] cat. κελ. προβεβληκότος. [19] cat. καὶ ὁ συγγραφεύς. [20] τοῦτο — τοὺς λόγους. cat. p. 734 κατὰ τοῦτο τὸ διαψεύσασθαι φαίην ἂν κἀγὼ τὸν ἄνθρωπον ψευδοπροφήτην, ὡς ἀληθείας φωνὰς διαπλάσαντα· οὐ μὴν ὡς δαιμονίαν προφήτην. ἐπειδὴ δὲ, etc. [21] cod. a πρεσβ. προφήτην. [22] cod. a καὶ κακοηθείᾳ. [23] cod. a ἐξ Ἰούδα, λέγων. Ib. l. ult. cod. a παντοκράτωρ om. [24] cat. προφ. αὐτ. λεγούσης. [25] καὶ διδ. — ἀπένειμεν. cat. καὶ οὐ κακοηθείᾳ κατὰ τοῦ θείου προφήτου χρησάμενον· ἴσως γὰρ καὶ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ καθορῶν ὁ φιλάνθρωπος Θεὸς, καὶ τῷ ψεύδει συγγνώμην ἔνειμε. Ὁ δὲ τοῦ, etc.

NOTÆ.

(52) *Ἐν ᾧ ἐλάλησα.* Lectio rec. l. c. ᾧ ἐλάλησε.

ῇει, καὶ κακοηθείᾳ κατὰ τοῦ θείου προφήτου χρησάμενον; ἴσως γὰρ καὶ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ καθορῶν ὁ Θεὸς, καὶ τῷ ψεύδει συγγνώμην ἀπένειμεν. Ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος εὐθὺς ἐκδημήσας περιέπεσε λέοντι. Καὶ ἀνεῖλε μὲν αὐτὸν τὸ θηρίον, μεταλαβεῖν δὲ τοῦ σώματος οὐκ ἐτόλμησεν· ἀλλ' εἱστήκει, καὶ τὴν ὄνον καὶ τὸ σῶμα φυλάττων, ὥστε μηδὲν ἄλλο θηρίον ἢ πτηνὸν τολμῆσαι λυμήνασθαι αὐτό. Τούτου δὲ μηνυθέντος [26] ἔδραμε πάλιν ὁ προφήτης. Δηλοῖ δὲ αὐτοῦ τὸ εὐσεβὲς καὶ τὰ ῥήματα. « Εἶπε γὰρ, φησὶν, Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ οὗτος, ὃς παρεπίκρανε τὸ ῥῆμα Κυρίου. » Εἶτα δραμὼν εὗρε τοῦ μὲν προφήτου τὸ σῶμα νεκρὸν, ἀλώβητον δὲ τὴν ὄνον· τὸν λέοντα δὲ οἷόν τινα φύλακα παρεστῶτα· ὃς ἰδὼν αὐτὸν ἀφιγμένον ὑπεχώρησεν, ὡς οὐκέτι φυλακῆς δεομένου τοῦ σώματος. Ἔπειτα μετακομίσας, καὶ τῶν νομιζομένων ἀξιώσας, ἐνετείλατο τοῖς υἱέσι μιᾷ θήκῃ ἀμφότερα παραδοῦναι τὰ σώματα, ὡς τῆς θείας προῤῥήσεως δεξαμένης τὸ πέρας. Ἐκ δὲ τούτου τοῦ διηγήματος διδασκόμεθα, ὡς δυνατοὶ δυνατῶς ἐτασθήσονται. Οὐ γὰρ ἔδει τὸν τῆς θείας ἀκηκοότα φωνῆς ἀνθρωπίνῃ πιστεῦσαι τἀναντία λεγούσῃ, ἀλλ' ἀναμεῖναι τὸν προστεταχότα λῦσαι ὅπερ γενέσθαι προσέταξεν. Ἐγὼ δὲ οἶμαι καὶ εἰς βεβαίωσιν τῆς περὶ τοῦ θυσιαστηρίου προῤῥήσεως τήνδε γενέσθαι τὴν τιμωρίαν. Οὐ γὰρ οἷόν τε ἦν λαθεῖν ἀνδρὸς τοσούτου διήγημα [27]· τοῖς δὲ ἀκούουσιν ἱκανὸν ἦν τοῦτο δέος ἐνθεῖναι. Εἰ γὰρ τροφῆς μετάληψις παρὰ τὴν θείαν ἐντολὴν γενομένη, καὶ οὐκ ἐξ ἡδονῆς, ἀλλ' ἐξ ἀπάτης γεγενημένη, τοσαύτην [28] ἀνδρὶ δικαίῳ τιμωρίαν ἐπήνεγκεν, ὁποίαις περιπεσοῦνται κολάσεσιν οἱ τὸν μὲν πεποιηκότα καταλελοιπότες Θεὸν, τὰ δὲ τῶν ἀλόγων προσκυνοῦντες ἰνδάλματα; Τετίμηκε δὲ αὐτὸν καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν ὁ Θεός. Ἐπέστησε [29] γὰρ αὐτῷ φύλακα τὸν φονέα· ταύτῃ μὲν τιμῶν ὡς προφήτην, ἐκείνῃ δὲ κολάζων ὡς παραβάτην· δεδιττόμενος δὲ καὶ τοὺς τηνικάδε, καὶ τοὺς νῦν, ὥστε μηδὲ τῶν σμικρῶν τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖν ἐντολῶν. Μηνύει δὲ τοῦ προφήτου τὸ πάθος τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν. Ὁ γὰρ περιόντα μὲν ἐκδεδωκὼς τῷ θηρίῳ, τελευτήσαντα δὲ ἀξιώσας τιμῆς, καὶ τιμήσας οὐ τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ τὸ σῶμα μόνον, δῆλον ὡς οὐ περιόψεται διαλυθὲν καὶ φθαρὲν, ἀλλ' ἀναστήσει, καὶ τῇ ψυχῇ τὸ ὄργανον ἀποδώσει, δι' οὗ τὸν ποιητὴν τεθεράπευκεν. Ἄνθρωπος μέντοι Θεοῦ οὐ πᾶς προφήτης ὠνόμασται, ἀλλ' οἱ τελείαν τὴν ἀρετὴν κεκτημένοι, ὡς Μωσῆς καὶ Ἠλίας, καὶ εἴ τις ἐκείνοις παρόμοιος [30]. Δεδήλωκε τοίνυν ἡ προσηγορία [31], ὡς τοῦ πρεσβύτου προφήτου πολλῷ τιμιώτερος ἦν.

A Homo autem Dei statim egressus incidit in leonem. Et eum quidem interemit fera : non est autem ausa corpori dentem infigere : sed stabat et asinam simul et corpus custodiens, ut ne alia vel fera vel volucris lædere illud auderet. Quod cum fuisset ei significatum, rursus accurrit propheta. Ostendunt autem ipsius pietatem ejus verba. « Dixit enim, inquit, Hic est homo Dei, qui exacerbavit verbum Domini°. » Deinde accurrens invenit quidem prophetæ mortuum corpus, illæsam autem asinam, et leonem tanquam custodem astantem. qui cum eum advenisse vidisset, recessit, utpote quod corpus non amplius egeret custodia. Deinde cum ipsum transtulisset, et ei justa fecisset, mandavit filiis ut in uno loculo deponerent ambo corpora, B utpote quod finem accepisset divina prædictio. Discimus autem ex hac narratione, **490** a magnis magna requiri. Non enim oportebat eum qui vocem audierat divinam, credere humanæ dicenti contrarium : sed exspectare ut qui jusserat, solveret quod jusserat fieri. Ego autem arbitror ad confirmandam factam de altari prædictionem, accidisse hoc supplicium. Neque enim fieri poterat ut tanti viri lateret narratio, quæ sufficiebat ad incutiendum terrorem audientibus. Si enim cibus sumptus præter Dei mandatum, idque non voluptate, sed fraude, viro justo tantum intulit supplicium : quales luent pœnas, qui Deum quidem reliquerunt qui ipsos fecit, adorant autem simulacra ratione destitutorum animalium? Deus autem eum C honoravit etiam post decessum. Nam occisorem ei constituit custodem; hac quidem ratione honorans ut prophetam, illa vero puniens tanquam transgressorem : et eos * qui tunc erant, et qui nunc sunt, deterrens, ut ne parva quidem Dei mandata despiciant. Id autem quod prophetæ accidit, significat mortuorum resurrectionem. Nam qui superstitem tradidit feræ, honore autem mortuum est prosecutus, et honoravit non animam, sed solum corpus, perspicuum est fore ut illud non despiciat dissolutum et corruptum, sed excitet et restituat animæ instrumentum, per quod Deum coluit. Homo autem Dei appellatus est, non quilibet propheta : sed ii qui perfectam habent virtutem, ut D Moses et Elias, et si quispiam est illorum similis. Declaravit ergo appellatio, quod longe honorabilior fuerit, quam senex propheta.

ΕΡΩΤ. ΜΔ'.

Πῶς νοητέον τό· « Ὁ βουλόμενος [32] ἐπλήρου τὴν χεῖρα αὐτοῦ; »

Τὸ ἐπαγόμενον δηλοῖ· « Καὶ ἐγένετο ἱερεὺς τῶν

491 INTERR. XLIV.

Quomodo est intelligendum illud : « Qui volebat, implebat manum suam p? »

Ostendit id quod subjungitur : « Et fiebat sacer-

° III Reg. XIII, 26. p ibid. 33.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[26] καὶ ἀνεῖλε— μηνυθέντος. cat. p. 735. ὑφ' οὗ αὐτίκα μὲν ἀνῃρέθη, ἄψαυστον δὲ τὸ σῶμα τροφῆς ἕνεκα διατηρούμενον ἔσχεν. Οὗ μηνυθέντος ἔδραμε, etc. [27] cat. ἄνδρας τοσούτους τοιούτου διηγήματος. [28] cat. τοιαύτην. [29] cat. ἐπήγαγε. [30] cat. ὅμοιος. cod. a προσόμοιος. [31] cat. προσηγορία τοῦ πρεσβύτου, ὡς προφήτου πολλῷ τιμιώτερος ἦν. [32] cat. p. 736, πῶς νοητ. ὅτι ὁ βουλ., etc.

dos excelsorum : » nempe fungebatur sacerdotio, et manibus offerebat suffitum.

INTERR. XLV.

Prævidens Deus fore ut populus esset impius, cur concessit fieri divisionem?

Quid enim profuit Judæ et Benjamin habere templum Dei? Nam isti quoque eamdem prævaricationem ausi sunt : « Non ædificarunt, inquit, sibi excelsa, et statuas, et nemora, super omnem collem excelsum, et sub omni ligno frondoso. Et colligatio facta est in terra [q]. » *Colligationem* autem posuit pro *defectione*. Nam Jezabel cum rescivisset mortem Jorami, et regis Jehu electionem, exclamavit, *Colligatio, colligatio*, hoc est, defectio et tyrannis. Hoc autem ostendunt etiam quæ sequuntur : « Et fecerunt omnes abominationes gentium quas ejecerat Dominus e conspectu filiorum Israel. » Non ergo propter regni divisionem impegerunt in impietatem decem tribus, sed propter suam iniquitatem. Itaque prophetæ magis accusant tribum Juda. Etenim jussus est Oseas meretricem ducere uxorem, ad arguendam apertam impietatem decem tribuum (est enim manifesta meretricis impudicitia), adulteram autem in typum Judææ : quoniam cum conjuncta cum Deo videretur per templum, clanculum serviebat **492** idolis. Jeremias autem propheta dicit : « Justificavit seipsam aversio Israelis præ prævaricatrice Juda [r]. » Ezechiel vero propheta non solum Samariam, sed etiam Sodoma, vocavit sororem Hierosolymæ. Cum defecissent a pietate, divina privati sunt Providentia. Nam Susacim rex Ægyptiorum multas quidem cepit urbes Judæorum, ut docuit liber Paralipomenon, ingressus est autem etiam Hierosolymam, et non modo regios, sed etiam sacros thesauros deprædatus est. Abstulit autem arma quoque aurea, et quæ rex David acceperat a Syris, et quæ fecerat Salomo.

A ὑψηλῶν· » τουτέστιν ἱεράτευε, καὶ ταῖς χερσὶ τὸ θυμίαμα προσέφερεν [33].

ΕΡΩΤ. ΜΕʹ [34].

Προειδὼς ὁ Θεὸς ὡς ἀσεβήσει ὁ λαὸς, τί δήποτε γενέσθαι τὴν διαίρεσιν συνεχώρησεν;

Τί γὰρ τὸν Ἰούδαν καὶ τὸν Βενιαμὶν ὤνησε τὸ τὸν θεῖον ἔχειν νεών; Τὴν γὰρ αὐτὴν καὶ οὗτοι παρανομίαν ἐτόλμων· « Ὠκοδόμησαν γὰρ, φησὶν, αὐτοῖς [36] ὑψηλὰ καὶ στήλας, καὶ ἄλση, ἐπὶ πάντα βουνὸν ὑψηλὸν, καὶ ὑποκάτω παντὸς ξύλου [37] ἀλσώδους (53). Καὶ σύνδεσμος ἐγένετο ἐν τῇ γῇ. » *Τὸν* δὲ *σύνδεσμον* ἀντὶ τῆς *ἀποστάσεως* τέθεικε. Καὶ γὰρ ἡ Ἰεζάβελ τοῦ Ἰωρὰμ μεμαθηκυῖα τὴν τελευτὴν, καὶ τὸν Ἰοὺ τῆς βασιλείας τὴν χειροτονίαν δεξάμενον, ἐβόησε, *Σύνδεσμος* (54), *σύνδεσμος*, τουτέστιν B ἀποστασία [38] καὶ τυραννίς. Τοῦτο δὲ καὶ [39] τὰ ἑξῆς δηλοῖ· « Καὶ ἐποίησαν ἀπὸ πάντων βδελυγμάτων τῶν ἐθνῶν, ὧν ἐξώρισε Κύριος ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. » Οὐ τοίνυν διὰ τὴν τῆς βασιλείας [40] διαίρεσιν ἐξώκειλαν εἰς ἀσέβειαν αἱ δέκα φυλαὶ, ἀλλὰ διὰ τὴν οἰκείαν παρανομίαν. Αὐτίκα γοῦν μείζους ποιοῦνται τῆς Ἰούδα φυλῆς οἱ προφῆται κατηγορίας. Καὶ γὰρ Ὠσηὲ πόρνην μὲν προσετάχθη λαβεῖν, εἰς ἔλεγχον τῆς προφανοῦς ἀσεβείας τῶν δέκα φυλῶν [41]· προφανὴς γὰρ ἡ τῆς πόρνης ἀκολασία· μοιχεύτριαν δὲ εἰς τύπον τῆς Ἰουδαίας, ὅτι τῷ Θεῷ διὰ τοῦ ναοῦ συνῆφθαι δοκοῦσα, λάθρα τοῖς εἰδώλοις ἐλάτρευεν. Ἱερεμίας δὲ ὁ προφήτης φησίν· « Ἐδικαίωσεν αὐτὴν ἡ ἀποστροφὴ Ἰσραὴλ (55) ἀπὸ τῆς ἀσυνθέτου Ἰούδα. » Ἰεζεκιὴλ δὲ ὁ προφήτης, οὐ τὴν Σαμάρειαν C μόνον [42], ἀλλὰ καὶ τὰ Σόδομα τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐκάλεσεν ἀδελφήν. Ἀποστάντες τῆς εὐσεβείας τῆς θείας ἐγυμνώθησαν προμηθείας. Σουσακεὶμ γὰρ τῶν Αἰγυπτίων ὁ βασιλεὺς πολλὰς μὲν τῶν Ἰουδαίων εἷλε πόλεις, ὡς ἡ τῶν Παραλειπομένων ἐδίδαξε βίβλος· ἐπέβη δὲ καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐ μόνον τοὺς βασιλικοὺς, ἀλλὰ καὶ τοὺς θείους [43] ἐσύλησε θησαυρούς. Ἔλαβε δὲ καὶ τὰ ὅπλα τὰ χρυσᾶ, καὶ ἃ Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τῶν Σύρων εἰλήφει, καὶ ἃ ὁ Σολομὼν ἐπεποιήκει.

INTERR. XLVI.

Quid est : « Et reponebant ea in Thecue celerum [s]? »

In Hebraicorum nominum interpretatione, invenimus Thecue scriptum, *pulsatio et cantus tubæ*. Liber autem Paralipomenon hæc sic docet : « Et fecit rex Roboam pro iis clypeos æneos : et posuit

ΕΡΩΤ. ΜϚʹ.

Τί ἐστιν· « Ἀπηρείδοντο αὐτὰ εἰς τὸ Θεκουὲ (56) [44] τῶν παρατρεχόντων;

Ἐν μὲν τῇ τῶν Ἑβραϊκῶν ὀνομάτων ἑρμηνείᾳ D τὸ [45] Θεκουὲ, *κρουσμὸς καὶ σαλπισμὸς* κείμενον εὕρον. Ἡ δὲ τῶν Παραλειπομένων βίβλος οὕτω ταῦτα διδάσκει· « Καὶ ἐποίησε Ῥοβοὰμ ὁ βασιλεὺς ἀντ'

[q] III Reg. XIV, 23, 24. [r] Jerem. III, 11. [s] III Reg. XIV, 28.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[33] cod. α τὸ θῦμα προσεφ. [34] Qu. 45 initium usque ad ἐκάλ. ἀδελφήν, p. 492, exstat in cat. p. 738, ad cap. XIV, 1-24. Reliqua vid. ib. p. 739, ad vers. 25, 26. [35] cat. p. 738, γενέσθαι om. [36] cat. et cod. α ἑαυτοῖς. [37] cod. α ξύλου συσκίου. [38] cat. ἀπόστασις. [39] cat. τοῦτο γὰρ καί. [40] cat. διὰ τὴν αἵρεσιν τῆς βασιλείας. [41] τῶν δώδεκα φυλῶν. [42] cat. μόνην. [43] cat. p. 739. καὶ τοὺς ὁσίους. [44] cat. p. 740. Θεέ. [45] τὸ — εὗρον. cat. ἀντὶ τοῦ Θεὲ, Θεκουὲ κείμενον εὕρομεν, ἑρμηνευόμενον κρουσμὸς καὶ σαλπισμός.

NOTÆ.

(53) *Ἀλσώδους*. Omnes interpretes Græci, III Reg. XIV, 23 habent συσκίου.

(54) *Καὶ — σύνδεσμος*. Hæc Athaliæ, non Jezabelis sunt verba. Conf. IV Reg. II, 14.

(55) *Ἐδικαίωσεν — Ἰσραήλ*. Præstat lectio rec. l. c, ἐδικαίωσε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ (Ald. et Compl. αὐτῆς) Ἰσραήλ.

(56) *Θεκουέ*. Vitiatam hanc lectionem esse putaremus, nisi Montf. l. c. p. 365, eamdem e cod. quodam Coislin. produxisset. Præferenda tamen est lectio rec. Θεέ, quæ propius accedit ad Hebr. תא conclare.

αὐτῶν θυρεοὺς χαλκοῦς, καὶ κατέστησεν ἐπὶ χεῖρας A ἀρχόντων (57) τῶν παρατρεχόντων, τῶν φυλασσόντων τὰς θύρας τοῦ οἴκου τοῦ βασιλέως. Καὶ ἐγένετο ἀπὸ ἱκανοῦ, ἐν τῷ εἰσπορεύεσθαι τὸν βασιλέα εἰς οἶκον Κυρίου, εἰσεπορεύοντο οἱ φυλάσσοντες, καὶ οἱ παρατρέχοντες· καὶ οἱ ἐπιστρέφοντες εἰς ἀπάντησιν τῶν παρατρεχόντων, ἐλάμβανον τοὺς θυρεοὺς, καὶ ἀποκαθίστων εἰς τὴν τάξιν τῶν παρατρεχόντων.» Ἐδίδοτο, φησὶ [46], τοῖς δορυφόροις καὶ ἀσπιδηφόροις τοῖς περὶ τὸν βασιλέα [47], οἱ παρὰ τὰς θύρας τῶν βασιλείων [48] ἑστῶτες τὰς εἰσόδους ἐφρούρουν. Προϊόντος δὲ τοῦ βασιλέως, οἱ μὲν προηγοῦντο [49], οἱ δὲ παρέτρεχον. Ἡνίκα δὲ εἰς τὸν ναὸν παρεγένετο, ἀπήντων οἱ ἐπιστρέφοντες, ἀντὶ τοῦ, οἱ τοῦ ναοῦ φύλακες [50], καὶ ἐδέχοντο ταῦτα παρ' αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ ταῦτα κατέχοντες πρὸ τῆς πύλης εἱστήκεισαν τοῦ νεὼ, ἵνα τὰ μὲν ὅπλα μείνῃ B πρὸ τῶν θυρῶν, οἱ δὲ ταῦτα κομίζοντες σὺν τῷ βασιλεῖ τὸν Θεὸν προσκυνήσωσιν. Εἰκὸς δὲ καὶ οἶκον γενέσθαι [51] πρὸ τῶν θυρῶν, ὥστε [52] τοῦ βασιλέως ἀφικνουμένου, τοὺς ὁπλοφόρους ἐκεῖ τὰ ὅπλα ἀποτίθεσθαι.

in manus principum celerum custodientium portas domus regis. Et factum est postea, cum ingrederetur rex in domum Domini, ingrediebantur qui custodiebant, et præcurrebant, et qui revertebantur, in occursum cursorum, sumebant clypeos, et **493** referebant ad locum cursorum [t]. » Dabantur, inquit, hastatis et scutatis regis, qui stantes circa portas regiæ custodiebant aditus. Procedente autem rege, alii quidem præcedebant, alii autem juxta currebant. Quando autem veniebat in templum, occurrebant ii qui revertebantur a domo, hoc est, templi custodes, et ea ab ipsis accipiebant, et ipsi ea tenentes stabant ante portam templi, ut arma quidem pro foribus manerent; qui vero illa gestabant, una cum rege Deum adorarent. Est autem verisimile, fuisse domum ante portas, ut cum rex veniret, armigeri illic arma reponerent.

ΕΡΩΤ. ΜΖ' [53].

Πῶς νοητέον τὸ, ὅτι « Διὰ Δαβὶδ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Θεὸς κατάλειμμα, ἵνα στήσῃ τὰ τέκνα αὐτοῦ μετ' αὐτόν; »

Διηγησάμενος καὶ τοῦ Ῥοβοὰμ καὶ τοῦ Ἀβιᾶ (58) τὴν ἀσέβειαν, τοῖσδε τοῖς λόγοις ἐχρήσατο, διδάσκων ὡς διὰ τὸν πρόγονον μέχρι πολλοῦ τῶν ἀπογόνων τὴν βασιλείαν ἐφύλαξεν. Εἶτα ἐπαινέσας τὴν τοῦ Δαβὶδ ἀρετὴν, τῆς μιᾶς ἁμαρτίας ἐμνήσθη. « Ἐποίησε γὰρ, φησὶ, Δαβὶδ, τὸ εὐθὲς ἐνώπιον Κυ- C ρίου, καὶ οὐκ ἐξέκλινεν ἀπὸ πάντων ὧν ἐνετείλατο αὐτῷ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἐκτὸς ἐν ῥήματι Οὐρίου τοῦ Χετθαίου (59). » Τοῦ δὲ Ἀβιᾶ τὰ πρῶτα ἐπῄνεσε τῶν Παραλειπομένων ἡ βίβλος· τῶν δὲ τελευταίων ὁμοίως καὶ αὐτὴ κατηγόρησε. Σαφέστερον [54] δὲ ταῦτα δηλώσομεν ἐκείνην ἑρμηνεύοντες, σὺν Θεῷ φάναι, τὴν βίβλον. Τοῦ δὲ Ἀσᾶ τὰ πρῶτα τῆς βασιλείας [55] ἡ τῶν Βασιλειῶν ἐπῄνεσε βίβλος [56]. « Ἐποίησε γὰρ, φησὶν, Ἀσὰ τὸ εὐθὲς ἐνώπιον Κυρίου, ὡς ὁ Δαβὶδ ὁ πατὴρ αὐτοῦ· καὶ ἀφεῖλε τὰς στήλας (60) ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐξῆρε πάντα τὰ ἐπιτηδεύματα, ἃ ἐποίησαν οἱ πατέρες αὐτοῦ, καὶ τὴν Ἄνναν τὴν μητέρα αὐτοῦ μετέστη τοῦ μὴ εἶναι D ἡγουμένην, καθότι ἐποίησε σύνοδον ἐν τῷ ἄλσει αὐτῆς· καὶ ἐξέκοψεν αὐτὰ (61) Ἀσὰ, καὶ πάσας τὰς κατα-

INTERR. XLVII.

Quomodo est intelligendum illud : « Dedit ipsi Deus reliquias propter Davidem, ut statueret filios ejus post ipsum [u] ? »

Cum narrasset impietatem Roboam et Abiæ, usus est his verbis, docens quod propter eum e quo genus duxerant, nepotum regnum longo tempore custodiverit. Deinde, cum laudasset virtutem Davidis, meminit unius peccati : « Fecit, enim inquit, David rectum coram Domino, et non declinavit ab omnibus quæ ei mandavit, omnibus diebus vitæ suæ, præterquam erga Uriæam Chetthæum [v]. » Abiæ autem prima laudavit liber Paralipomenon, postrema autem similiter etiam vituperavit. Apertius autem hæc declarabimus, illum librum, si Deus velit, interpretantes. Asæ autem prima laudavit **494** liber Regnorum. « Fecit enim, inquit, Asa rectum coram Domino, sicut David pater ejus : et sustulit statuas ex terra, et amovit quidquid invenerant patres ejus : et Annam matrem suam removit ut non præesset : siquidem conventum fecerat in suo nemore. Et excidit ea Asa, et omnia lustra ejus, et ea igne exussit in torrente Cedron. Excelsa autem non sustulit [x]. » Rursus hic quoque ostendit quod idolorum qui-

[t] II Paral. XII, 10, 11. [u] III Reg. XV, 4. [v] ibid. 5. [x] ibid. 11-14.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[46] cod. a ἐδόθη, φησί. [47] cod. a ἀσπιδ. τοῖς τὸν βασιλέα φυλάττουσιν. [48] cod. a τῶν βασιλέων. [49] ἡγοῦντο. [50] cat. ἐπιστρ. ἀπὸ τοῦ οἴκου οἱ φύλακες. [51] cod. a οἶκον γεγενῆσθαι. [52] ὥστε — ἀποτιθ. cat. ἵνα τοῦ βασιλ. ἀφιχν. οἱ ὁπλοφόροι ἐκεῖ τὰ ὅπλα ἀποτίθενται. [53] Qu. 47 tribus constat partibus. 1) Initium usque ad τοῦ Χετθαίου exstat in cat. p. 741 ad cap. XV, 1-5. 2) τοῦ δὲ — τὴν βίβλον vid. ib. pag. 742, ad vers. 6-8. 3) τοῦ δὲ Ἀσὰ et reliqua vid. ib. ad vers. 9-15. [54] cat. p. 742 σαφέστερον — τὴν βίβλον om. [55] cat. τῆς βασιλείας om. [56] cat. post βίβλος addit, κατὰ πάντα μιμητὴν ἀποκαλοῦσα τοῦ Δαβίδ.

NOTÆ.

(57) *Ἐπὶ — ἀρχόντων.* Bene h. l. expressa est lectio edit. Compl., quæ longe præferenda est receptæ κατέστησεν ἐπ' αὐτὸν Σουσακεὶμ ἄρχοντας παρατρεχόντων.

(58) Ἀβιᾶ. In versione τῶν Ο' vocatur Ἀβιού.

(59) *Ἐκτὸς — Χετθαίου.* Hæc desunt in cod. Vatic. Exstant autem in textu Hebr. l. c. et in cod. Alex.

(60) *Στήλας.* Rec. lectio est τελετάς.

(61) *Αὐτὰ* et *καὶ* ante πάσας redundare videntur.

dem templa diruerit, et lucos radicitus exciderit, A quæ autem Deo in excelsis dedicata erant altaria reliquerit. Idque divina opem ferente gratia apertius ostendemus interpretantes id quod narratum est de Ezechia. Ostendit autem et pro Deo zelum, cum et matrem potestate privarit, propter conventum et festum quod peregit in luco, et ipsum lucum exciderit, et omnia ejus loca idololatrica diruerit, et igni tradiderit. Adjecit autem quod etiam columnas, quas ipse et pater ejus ex materia argentea et aurea construxit, et regia eductas Deo Domino dedicavit, et aliud plurimum aurum et argentum, signatum et non signatum, vasaque sacra et magnifica : et tamen eum imperfectum nominavit. Dixit enim : « Sed cor ejus non erat perfectum cum Domino omnibus diebus ejus [y]. » Hoc B autem apertius docet historia Paralipomenon. **495** Fideliter autem precatus, superavit decies centena millia Æthiopum, et omnes funditus prostravit. Cum autem Baasa rex decem tribuum eum invasisset, et Ramam conatus esset munire, relicto Deo, amplexus fuit auxilium Syrorum.

δύσεις αὐτῆς, καὶ ἐνέπρησεν ἐν πυρὶ ἐν τῷ χειμάῤῥῳ κεδρῶν [57]. Τὰ δὲ ὑψηλὰ οὐκ ἐξῆρε. » Πάλιν ἐνταῦθα δεδήλωκεν, ὡς [58] τὰ μὲν τῶν εἰδώλων τεμένη κατέλυσε, καὶ πρόῤῥιζα τὰ ἄλση ἐξέκοψε· τὰ δὲ τῷ Θεῷ ἐν τοῖς ὑψηλοῖς ἀνακείμενα θυσιαστήρια καταλέλοιπε. Καὶ τοῦτο [59], τῆς θείας χάριτος συνεργούσης, σαφέστερον ἀποδείξομεν ἑρμηνεύοντες τὸ κατὰ τὸν Ἐζεκίαν διήγημα. Ἔδειξε μέντοι καὶ τὸν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ ζῆλον, καὶ τὴν μητέρα τῆς ἐξουσίας γυμνώσας, διὰ τὴν σύνοδον καὶ τὴν ἑορτὴν, ἣν ἐπετέλεσεν ἐν τῷ ἄλσει, καὶ αὐτὸ ἐκκόψας, καὶ πάντας τοὺς εἰδωλικοὺς αὐτῆς καταλύσας τόπους, καὶ πυρὶ παραδούς. Προσέθηκε δὲ, ὅτι καὶ τοὺς κίονας, οὓς καὶ αὐτὸς καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐξ ὕλης ἀργύρου κατεσκεύασε καὶ χρυσοῦ, τῶν βασιλείων ἐξενεγκὼν ἀνέθηκε τῷ Δεσπότῃ Θεῷ· καὶ ἄλλον πλεῖστον καὶ ἄργυρον καὶ χρυσὸν, ἐπίσημόν τε καὶ ἄσημον, καὶ σκεύη ἱερὰ καὶ πολύτιμα· ἀτελῆ δὲ αὐτὸν ὅμως ὠνόμασεν. Ἔφη γάρ· « Πλὴν ἡ καρδία Ἀσὰ οὐκ (62) ἦν τελεία μετὰ Κυρίου πάσας τὰς ἡμέρας αὐτοῦ. » Καὶ τοῦτο σαφέστερον ἡ τῶν Παραλειπομένων [60] ἱστορία διδάσκει. Πιστῶς δὲ προσευξάμενος, τὰς ἑκατὸν τῶν Αἰθιόπων κατηγωνίσατο μυριάδας, καὶ ἄρδην κατηκόντισεν ἅπαντας. Βαασὰ δὲ τοῦ τῶν δέκα φυλῶν βασιλέως [61] ἐπιθεμένου, καὶ τὴν Ῥαμὰ ἐπιτειχίσαι πειραθέντος, καταλιπὼν τὸν Θεὸν, τὴν τῶν Σύρων ἠσπάσατο συμμαχίαν [62].

INTERR. XLVIII.

Quomodo est intelligendum illud : « In tempore senectutis fecit Asa malum, et laboravit pedibus suis [z] ? »

Hoc quoque apertius docuit liber Paralipomenon. « In sua, inquit, infirmitate non quæsivit Dominum, sed medicos [a]. » Ego autem duorum alterum existimo, aut eos qui incantationibus utuntur ac veneficiis vocatos esse medicos, vel quod solum crediderit medicis, in Deum spem non habens. Nam qui vera pietate sunt præditi, utuntur medicis tanquam Dei ministris : scientes quod etiam medicinam ipse dederit hominibus, sicut et alias artes, et herbas ipse jusserit germinare e terra. Sciunt tamen quod nihil possit ars medicorum Deo nolente : sed tantum potest, quantum ipse vult. Domus autem Jeroboami penitus interiit, juxta prædictionem Achiæ Silonitæ. « Percussit

ΕΡΩΤ. ΜΗ' [63].

Πῶς νοητέον· « Ἐν τῷ καιρῷ τοῦ γήρως ἐποίησεν Ἀσὰ τὸ πονηρὸν (63), καὶ ἐπόνεσε τοὺς πόδας αὐτοῦ ; »

Σαφέστερον καὶ τοῦτο τῶν Παραλειπομένων ἡ βί- C βλος ἐδίδαξεν. « Ἐν γὰρ τῇ ἀῤῥωστίᾳ αὐτοῦ, φησὶν, οὐκ ἐζήτησε τὸν [64] Κύριον, ἀλλὰ τοὺς ἰατρούς. » Ἐγὼ δὲ δυοῖν θάτερον ὑπολαμβάνω, ἢ τοὺς ἐπῳδαῖς κεχρημένους καὶ μαγγανείαις κληθῆναι ἰατροὺς, ἢ ὅτι μόνον [65] ἐπίστευσε τοῖς ἰατροῖς, τὴν εἰς τὸν Θεὸν οὐκ ἔχων ἐλπίδα. Οἱ γὰρ εὐσεβείᾳ κοσμούμενοι κέχρηνται μὲν τοῖς ἰατροῖς, ὡς ὑπουργοῖς τοῦ Θεοῦ, εἰδότες ὅτι καὶ τὴν ἰατρικὴν [66] αὐτὸς ἔδωκε τοῖς ἀνθρώποις, ὥσπερ δὴ καὶ τὰς ἄλλας τέχνας [67], καὶ τὰς βοτάνας αὐτὸς ἐκ τῆς γῆς βλαστῆσαι προσέταξεν. Ἴσασι δὲ ὅμως, ὡς οὐδὲν ἰσχύει τῶν ἰατρῶν ἡ τέχνη μὴ βουλομένου Θεοῦ· ἀλλὰ τοσαῦτα δύναται, ὅσα αὐτὸς βούλεται. Τοῦ δὲ Ἱεροβοὰμ ὁ οἶκος τὴν

[y] III Reg. xv, 14. [z] ibid. 23. [a] II Paral. xvi, 12.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[57] cat. χειμ. Κέδρων. [58] cat. πλὴν ὅτι τὰ ὑψηλὰ οὐκ ἐξῆρε, καὶ δηλοῖ ἐνταῦθα, ὡς, etc. [59] cat. καὶ τοῦτο — διήγημα om. [60] τῶν Παραλ. βίβλος. [61] cod. α βασιλέως om. [62] cat. ἠτήσατο συμμαχ. [63] Qu. 48 sex habet partes. 1) Initium usque ad αὐτὸς βούλεται exstat in cat. p. 746, ad cap. xv, 23. 2) τοῦ δὲ — Σιλωνίτου vid. ib. ad. vers. 24-30. τὰ αὐτὰ — κατελ. οἶκον, p. 496, vid. ib. p. 748, ad cap. xvi, 1-13. 4) τοῦ δὲ—κεχρημ. — αὐτοῖς vid. ib. p. 749. ad vers. 14-19. 5) ἐπειδὴ—Σαμχρεῖται vid. ib. p. 750, ad vers. 24. 6) ταῦτα περὶ et rel. vid. ib. p. 751. ad vers. 25-28. [64] cod. α τὸν om. [65] cat. p. 746 et cod. α μόνοις. [66] cod. α ἰατρικὴν ἐπιστήμην. [67] cod. α τέχνας om.

NOTÆ.

(62) *Οὐκ.* Delenda esse videtur hæc particula, quæ a textu Hebr. abest, et ab omnibus interpretibus Græcis omissa est. Sed noluimus eam expungere quia Nostrum in Commentario ad II Paral. huic lectioni etiam favere videmus.

(63) *Ἐποίησεν — πονηρόν.* Hæc desid. in textu Hebr. et vers. τῶν Ο'.

πανωλεθρίαν ὑπέμεινε, κατὰ τὴν πρόῤῥησιν Ἀχιὰ A τοῦ Σιλωνίτου. « Ἐπάταξε γάρ, φησί [68], Βαασὰ βασιλεὺς Ἰσραὴλ ὅλον τὸν οἶκον Ἱεροβοάμ· καὶ οὐχ ὑπελείπετο πᾶσα πνοὴ (63*) [69] ἐν τῷ Ἱεροβοὰμ, ἕως τοῦ ἐξολοθρεῦσαι αὐτὸν πάντας κατὰ τὸ ῥῆμα Κυρίου, ὃ ἐλάλησεν ἐν χειρὶ τοῦ δούλου αὐτοῦ Ἀχιὰ τοῦ Σιλωνίτου. » Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ Βαασὰ πέπονθε. Τὴν αὐτὴν γὰρ καὶ αὐτὸς δυσσέβειαν [70] καὶ παρανομίαν ἠσπάσατο. Κελλᾶ (64) δὲ ὁ τούτου παῖς παρὰ Ζαμβρῆ ἐδέξατο τὴν πληγήν [71]. Οὗτος δὲ πάλιν, κατὰ τὴν γεγενημένην πρόῤῥησιν, πάντα τὸν τοῦ Βαασὰ κατέλυσεν οἶκον. Τοῦ δὲ λαοῦ τὸν Ζαμβρῆ χειροτονήσαντος βασιλέα, πολιορκούμενος ὁ Ζαμβρῆ τὸν οἶκον ἐν ᾧ διῆγεν ἐνέπρησε, καὶ σὺν ἐκείνῳ καυθεὶς τετελεύτηκε. Διδασκόμεθα δὲ διὰ τούτων ἡμεῖς, ὡς τοὺς πονηρίᾳ συζῶντας δι' ἀλλήλων Δεσπότης κολάζει Θεός. B Καὶ τῷ πονηροτέρῳ τὸν πονηρὸν παραδίδωσιν, οἷόν τισι δημίοις κεχρημένος αὐτοῖς. Ἐπειδὴ δέ τινες ζητοῦσι, πόθεν οἱ Σαμαρεῖται τήνδε τὴν προσηγορίαν ἐσχήκασιν, ἐκ τῆς προκειμένης ἱστορίας τοῦτο καταμαθεῖν εὐπετές. Ἐκτήσατο γάρ, φησί, Ζαμβρῆ τὸ ὄρος τῶν Σεμερῶν [72] παρὰ Σεμμὴρ τοῦ Κυρίου αὐτοῦ δύο ταλάντων ἀργυρίου, καὶ ᾠκοδόμησε τὸ ὄρος, καὶ ἐπεκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ [73] τοῦ ὄρους, οὗ ᾠκοδόμησεν, ἐπὶ τῷ ὀνόματι Σεμμὴρ τοῦ κυρίου τοῦ ὄρους Σομόρων. » Τοιγαροῦν ἀπὸ τοῦ Σεμμὴρ τὸ ὄρος ὠνομάσθη Σομόρων, ἀπὸ δὲ τοῦ ὄρους ἡ πόλις Σαμάρεια. Σαμάρεια δέ ἐστιν ἡ νῦν Σεβαστὴ προσαγορευομένη. Ἐν ταύτῃ δὲ [74] ἦν τῶν δέκα φυλῶν τὰ βασίλεια. Ἐξανδραποδισθεισῶν δὲ τῶν δέκα φυλῶν, καὶ τῆς γῆς ἐκείνης C ἐρήμου γεγενημένης, μετέστησάν τινας ἐκ τῶν ἑῴων μερῶν εἰς ἐκείνας τὰς πόλεις τῶν Ἀσσυρίων οἱ βασιλεῖς. Οὗτοι δὲ ἐκ τῆς Σαμαρείας ὠνομάσθησαν Σαμαρεῖται. Ταῦτα περὶ Ζαμβρῆ εἰρηκὼς, ἐπὶ τὸν Ἰούδαν μετέβη· καὶ τεθαύμακε μὲν [75] τὸν Ἰωσαφὰτ ἐν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἔφη αὐτὸν τὸ εὐθὲς ἐνώπιον Κυρίου πεποιηκέναι. Ἐμέμψατο δὲ, ὡς τὴν ἐν τοῖς ὑψηλοῖς λατρείαν μὴ παύσαντα· ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀχαὰβ τὴν συγγένειαν ἀσπασάμενον. Ταῦτα δὲ σαφέστερον ἡ τῶν Παραλειπομένων βίβλος ἐδίδαξεν. Οὗ δὴ χάριν καὶ ὁ τὴν ἱστορίαν συγγεγραφὼς εἰς ἐκείνην ἡμᾶς παρέπεμψεν.

A enim, inquit, Baasa rex Israel totam domum Jeroboami, et non reliquit ullum spiritum Jeroboami, usque adeo ut omnes penitus perdiderit, secundum verbum Domini, quod locutus est per servum suum Achiæ Silonitæ [b]. » Hæc ipsa autem acciderunt etiam Baasæ. Nam ipse quoque eamdem impietatem **496** et iniquitatem exercuit. Ceila quoque ejus filius a Zambre fuit percussus [c]. Iste autem rursus, convenienter factæ prædictioni, destruxit totam domum Baasa. Cum autem populus elegisset Zambren regem, obsessus Zambre combussit domum in qua degebat, et cum illa combustus decessit. Per hæc autem nos quoque docemur, eos qui vitam agunt in sceleribus et flagitiis, a Deo per se invicem puniri : sceleratum enim B tradit sceleratiori, eis utens tanquam carnificibus. Quoniam autem quærunt nonnulli undenam, Samaritani hanc habuerint appellationem, ex proposita historia hoc facile disci potest. « Emit enim, inquit, Zambre montem Somoron a Semero domino ejus duobus talentis argenti : et ædificavit montem : et vocavit nomen montis, quem ædificavit, nomine Semeri domini montis Somoron [d]. » A Semero ergo nominatus est mons Somoron, a monte autem civitas Samaria. Samaria autem est, quæ nunc appellatur Sebaste. In ea autem erat regia decem tribuum. In captivitatem vero abductis decem tribubus, cum illa terra facta est deserta, reges Assyriorum traduxerunt aliquos in illas civitates ex regionibus Orientalibus. Isti autem ex Samaria nominati sunt Samaritani. Hæc cum dixisset de Zambre, transiit ad Judam. Et admiratus quidem est Josaphatum ' inter alios : et ait eum rectum fecisse coram Domino. Reprehendit autem, quod non modo aboleverit cultum qui fiebat in excelsis, sed **497** etiam Achaabi cognationem sit amplexus. Hæc autem apertius docuit liber Paralipomenon. Quamobrem is etiam qui conscripsit historiam, nos eo transmisit.

ΕΡΩΤ. ΜΘ'.

Πῶς νοητέον· « Οὐκ ἰδοὺ ταῦτα γέγραπται ἐπὶ βιβλίου [76] *Λόγων τῶν ἡμερῶν τῶν βασιλέων Ἰούδα; »*

Καὶ ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς ἅπαντα συνεγράφη τὰ τηνικαῦτα γενόμενα· καὶ ἐξ ἐκείνων τῶν βιβλίων, D τὰς μὲν οὗτος ὁ συγγραφεὺς, τὰς δὲ οἱ τὰς Παραλει-

INTERR. XLIX.

Quomodo est intelligendum : « Ecce anne hæc scripta sunt in libro Chronicorum regum Juda [e] ? »

Et hinc est perspicuum quod omnia conscripta sint quæ tunc temporis gerebantur : et ex illis libris, partim quidem hic scriptor, partim autem ii qui conscri-

[b] III Reg. xv, 29. [c] III Reg. xvi, 10. [d] ibid. 24. [e] ibid. 31.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[68] cat. ὅμως φησίν. [69] cod. α πᾶσαν πνοήν. [70] cod. α καὶ οὗτος ἀσέβειαν. [71] cat. p. 748 et cod. α τὴν σφαγήν. [72] cat. p. 750 et cod. α τὸ ὄρος τὸ Σομορῶν. [73] Utroque loco αὐτοῦ om. [74] cod. α ἐν αὐτῇ δέ. [75] cod. α μὲν om. [76] cat. p. 752, ταῦτα γεγραμμένα ἐπὶ βιβλίῳ.

NOTÆ.

(63*) *Πᾶσα πνοή*. Rec. lectio l. c. est πᾶσαν πνοήν.

(64) *Κελλᾶ*. Legendum esse videtur Ἠλά. Ita enim nomen filii Baasæ אלה exprim. in versione τῶν O'.

pserunt Paralipomena, acceperunt occasionem et argumentum historiæ.

INTERR. L.

Quemnam dicit Baal [f] ?

Ut dicit Josephus, iste erat Deus Tyriorum, Astarte autem Sidoniorum. Hoc vero antea quoque docuit, scribens de Salomone, quod ædificarit templum Astartæ abominabili idolo Sidoniorum. Ei etiam nemora plantantes dedicarunt. Astarte autem est quæ apud Græcos Aphrodite, id est *Venus*.

INTERR. LI.

Anne videtur nimium audax illud quod dictum est ab Elia : « Non erit his annis pluvia super terram nisi per os meum [g] *? »*

Est nimium audax adversus viros spirituales hujusmodi cogitationes admittere. Erat enim propheta, et summus prophetarum, divinoque zelo inflammatus. Et hæc dixit divino operante Spiritu. Unde et finem acceperunt.

498 INTERR. LII.

Cibum a corvis allatum quomodo comedebat, cum esset sanctus, et ex lege vitam ageret ?

Ipse legislator hunc ei per corvos afferebat. Ipse enim et eum jussit latere in torrente Chorran, promittens per corvos se illi alimenta missurum, et promissum præstitit. Corvi enim ei afferebant mane panes, sub vespera autem carnes. Per hæc autem nos docet legislator quod propter Judæorum imbecillitatem eas leges tulerit quas aliquando quidem ipse jussit transgredi. * Sabbato enim septies Jerichuntem circumdare jussit Josuam prophetam, et Eleazarum pontificem, et qui cum eo erant sacerdotes et Levitas, et universum populum : et nunc magnum Eliam accipere alimentum quod afferebatur per corvos. Aliquando autem non reprehendit eos qui illas leges essent transgressi. Nam Samson quidem propter ebrietatem et libidinem fuit gratia privatus : cum autem comedisset favum mellis, quem in mortuo leone contexuerant apes nullam subiit reprehensionem.

A πομένας συγγεγραφότες, ἔλαβον τῆς ἱστορίας τὰς ἀφορμάς.

ΕΡΩΤ. Ν'.

Τίνα δὲ λέγει τὸν Βαάλ ;

Ὡς Ἰώσηπος (65) ἔφη, Τυρίων ἦν οὗτος θεός· ἡ δὲ Ἀστάρτη Σιδωνίων. Τοῦτο γὰρ καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν [77] ἐδίδαξε τὰ περὶ τοῦ Σολομῶντος συγγράφων, ὅτι τέμενος ᾠκοδόμησε τῇ Ἀστάρτῃ [78] βδελύγματι Σιδωνίων. Ταύτῃ καὶ τὰ ἄλση φυτεύοντες ἀνετίθεσαν· Ἀστάρτη δέ ἐστιν ἡ παρ' Ἕλλησιν Ἀφροδίτη προσαγορευομένη.

ΕΡΩΤ. ΝΑ'.

Οὐ δοκεῖ τολμηρὸν εἶναι τὸ περὶ τοῦ [79] *Ἠλιοῦ ῥηθέν, « Εἰ ἔσται* [80] *τὰ ἔτη* [81] *ταῦτα δρόσος ἢ*
B *ὑετὸς ἐπὶ τῆς γῆς* [82], *εἰ μὴ διὰ στόματός μου ; »*

Τολμηρόν ἐστι τὸ κατὰ τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν τοιούτους εἰσδέχεσθαι λογισμούς. Προφήτης γὰρ ἦν, καὶ προφητῶν κορυφαῖος, καὶ τῷ θείῳ πυρπολούμενος ζήλῳ. Καὶ ταῦτα τοῦ θείου Πνεύματος ἐνεργοῦντος εἴρηκεν. Ὅθεν καὶ τὸ πέρας εἴληφεν.

ΕΡΩΤ. ΝΒ'.

Πῶς [83] *ὁ ἅγιος ὤν, καὶ κατὰ νόμον πολιτευόμενος, ἤσθιε τὴν διὰ τῶν κοράκων αὐτῷ κομιζομένην τροφήν ;*

Αὐτὸς ὁ νομοθέτης ταύτην αὐτῷ διὰ τῶν κοράκων προσέφερεν. Αὐτὸς γὰρ αὐτῷ καὶ προσέταξεν ἐν τῷ χειμάῤῥῳ διάγειν τῷ χόῤῥαν (66) [84], ὑποσχόμενος πέμψειν αὐτῷ διὰ κοράκων τροφήν, καὶ πε-
C πλήρωκε τὴν ὑπόσχεσιν. Προσέφερον γὰρ οἱ κόρακες ἄρτους μὲν ἕωθεν, δείλης δὲ κρέα. Διδάσκει δὲ διὰ τούτων ἡμᾶς ὁ νομοθέτης, ὡς τῆς Ἰουδαίων ἀσθενείας ἕνεκα τοὺς τοιούτους ἐτεθείκει [85] νόμους, οὓς ποτὲ μὲν αὐτὸς παραβῆναι προσέταττεν· ἐν σαββάτῳ γὰρ ἑπτάκις κυκλῶσαι τὴν Ἱεριχὼ, καὶ Ἰησοῦν τὸν προφήτην, καὶ Ἐλεάζαρ τὸν ἀρχιερέα, καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ἱερέας καὶ Λευΐτας ἐκέλευσε [86], καὶ ἅπαντα τὸν λαόν· καὶ νῦν τὸν μέγαν Ἠλίαν δέχεσθαι τὴν διὰ τῶν κοράκων κομιζομένην αὐτῷ [87] τροφήν· ποτὲ δὲ τοὺς τοιούτους παραβεβηκόσι [88] νόμους οὐκ ἐπεμέμψατο [89]. Καὶ γὰρ ὁ Σαμψὼν διὰ μὲν τὴν μέθην, καὶ τὴν λαγνείαν, τῆς θείας ἐγυμνώθη χάριτος· φαγὼν δὲ τὸ κηρίον τοῦ μέλιτος, ὃ [90] ἐν νεκρῷ λέοντι ἐξύφηναν μέλισσαι, κατηγορίαν οὐδεμίαν
D ἐδέξατο.

[f] III Reg. xvi, 32. [g] III Reg. xvii, 4.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[77] cat. τοῦτο δὲ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. [78] cod. α τῇ Ἀστ. βασιλίσσῃ. [79] cat. p. ου τὸ παρὰ τοῦ. . [80] cod. α ζῇ Κύριος εἰ ἔσται. [81] cat. ἐπὶ τὰ ἔτη. [82] cat. ἐπὶ τῆς γῆς om. Deinde cat. et cod α ἐὰν μὴ διὰ λόγου στόματός μου. [83] Πῶς—τροφήν; cat. p. 758. Τὴν διὰ κοράκων κομιζομένην αὐτῷ τροφήν, πῶς ἅγιος ὤν, καὶ κατὰ νόμον πολιτευόμενος, ἤσθιεν; [84] cod. α ἐν τ. χειμ. λαθεῖν. Deinde cat. τῷ χοῤῥάθ. [85] cat. τέθεικε. [86] cat. προσέταξε. [87] cod. α αὐτῷ om. [88] cod. α τοῖς τοὺς τοιούτ. παραβ. cat. τοῖς παραβ αὐτούς. [89] cod. α ἐμέμψατο. [90] cat. ὅπερ, deinde cod. α ἐξύφαναν.

NOTÆ.

(65) *Ἰώσηπος. Ant. Jud.* lib. VIII, c. 13.
(66) *Χόῤῥαν*. Rec. lectio III Reg. XVII, 3, 4, est Χοῤῥάθ.

A

ΕΡΩΤ. ΝΓ'.[91]

Τίνος χάριν πρὸς χήραν ἀλλόφυλον ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀπελθεῖν[92]·

Καὶ τοῦτο πάλιν τῶν τοιούτων νόμων τὰς αἰτίας διδάσκει. Εἰ γὰρ ᾔδει στεῤῥὸν τῶν Ἰουδαίων τὸ φρόνημα, καὶ τὴν πίστιν ἑδραίαν, οὐκ ἂν αὐτοῖς[93] φυγεῖν τῶν ἀλλοφύλων[94] ἐπιμιξίαν προσέταξεν· ἀλλὰ τοὐναντίον[95] ἐκέλευσεν ἂν αὐτοῖς συνδιάγειν, καὶ κηρύττειν αὐτοῖς τὴν εὐσέβειαν. Τοῦτο[96] γὰρ διδάσκει καὶ ἡ τοῦ νόμου αἰτία. Εἰρηκὼς γάρ· « Οὐ δώσεις τὰς θυγατέρας σου τοῖς υἱοῖς τῶν ἀλλοφύλων, καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν[97] τοῖς υἱοῖς σου, » ἐπήγαγεν· « Ἵνα μὴ ἐκπορνεύσωσιν οἱ υἱοὶ αὐτῶν τὰς θυγατέρας ὑμῶν, καὶ αἱ θυγατέρες αὐτῶν τοὺς υἱοὺς ὑμῶν, ὄπισθεν Κυρίου[98] τοῦ Θεοῦ ὑμῶν. » B Τὸν δέ γε προφήτην, ὡς εὐεργετῆσαι δυνάμενον, οὐ μόνον οὐκ ἐκώλυσεν, ἀλλὰ καὶ προσέταξεν ἀπελθεῖν. Οἶμαι δὲ ὅτι καὶ δεῖξαι βουλόμενος αὐτῷ δαπανωμένην τῷ λιμῷ τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν, πρῶτον μὲν εἰς τὸν χειμάῤῥουν ἐπήγαγεν[99]· εἶτα τοῦτον ξηράνας, πρὸς τὴν χήραν ἀπήγαγε γυναῖκα, οὐδὲν ἔχουσαν πλὴν ὀλίγης τροφῆς εἰς μίαν ἀποχρώσης ἡμέραν. « Ζῇ γάρ, ἔφη, Κύριος ὁ Θεός σου, εἰ ἔστι μοι ἐγκρυφίας, ἀλλ' ἢ ὅσον δρὰξ ἀλεύρου ἐν τῇ ὑδρίᾳ, καὶ ὀλίγον ἔλαιον ἐν τῷ χαμψάκῃ (67), καὶ ἰδοὺ συλλέξω[1] δύο ξυλάρια, καὶ εἰσελεύσομαι, καὶ ποιήσω αὐτὸ ἐμαυτῇ καὶ τοῖς τέκνοις μου, καὶ φαγόμεθα καὶ ἀποθανούμεθα. » Μόνην, φησὶν, ἔχω τὴν τελευταίαν τροφὴν, μεθ' ἣν τὴν τοῦ λιμοῦ προσμένω πληγήν. Ἐγὼ δὲ ἄγαμαι τῆς γυναικὸς τὸ C πρᾶον τῆς ἀποκρίσεως. Οὐ γὰρ ἐδυσχέρανεν, ὡς ἐν τηλικαύταις συμφοραῖς αἰτηθεῖσα τροφὴν, ἀλλὰ μόνην ἔδειξε τὴν ἐσχάτην πενίαν. Ἀλλ' ὁ μέγας ἐκεῖνος καὶ δίκαιος[2] ἀνὴρ ὑπέσχετο μὲν τὰς τοῦ ἀλεύρου καὶ ἐλαίου πηγάς. Προσέταξε δὲ αὐτῷ πρώτῳ ποιῆσαι καὶ κομίσαι τὸν ἄρτον. Ἡ δὲ πάλιν οὐκ ἐδυσφόρησεν, ὡς πενίας, καὶ χηρείας, καὶ παιδοτροφίας τηκομένη φροντίσιν· ἀλλὰ τὴν ἐπαγγελίαν δεξαμένη πιστῶς, προσήνεγκε τὴν τροφὴν, καὶ ταῦτα οὐκ εἰδυῖα τὸν ἄνθρωπον· ἀλλόφυλος γὰρ ἦν· προφητικῆς δυνάμεως πεῖραν οὐ δεδεγμένη. Οἶμαι δὲ ἐν ταύτῃ προτυπωθῆναι τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν. Τὸν γὰρ ὑπὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν διωκόμενον πιστῶς ὑπεδέξατο, καθάπερ καὶ ἐκκλησία τοὺς ἀποστόλους ὑπ' αὐτῶν τούτων ἐξελαθέντας.

INTERR. LIII.

Quamobrem eum jussit abire ad viduam alienigenam[h]?

Hoc quoque docet causas ejusmodi legum. Si enim Judæorum firmam cognovisset mentem et fidem stabilem, non eos jussisset fugere consuetudinem cum alienigenis: sed contra jussisset eos simul degere, pietatemque et veram religionem eis prædicare. Hoc enim docet etiam causa **499** legis. Nam cum dixisset: « Non dabis filias tuas filiis alienigenarum filiasque eorum filiis tuis, » subjunxit: « Ne filii ipsorum adducant ad fornicationem filias vestras, et filiæ eorum filios vestros post Dominum Deum vestrum[i]. » Prophetam autem, ut qui eos poterat beneficio afficere, non solum non prohibuit, sed etiam ire jussit. Existimo autem Deum voluisse etiam ei ostendere hominum naturam fame consumi, ideoque primum adduxisse eum ad torrentem, deinde eo exsiccato duxisse ad mulierem viduam, quæ nihil habebat præter modicum alimenti sufficiens ad unum diem. « Quam vere enim, inquit, vivit Dominus Deus tuus, non est mihi subcinericius, præter pugillum farinæ in hydria, et parum olei in vasculo: et ecce colligam duo ligna, et ingrediar, et faciam ea mihi et filiis meis, ut comedamus, et moriamur[j] » Solum, inquit, habeo postremum cibum, post quem exspecto plagam famis. Ego autem admiror mulieris mansuetudinem responsionis. Non enim ægre tulit quod in tanta calamitate ab ea petitum sit alimentum: sed tantum extremam ostendit paupertatem. Sed magnus ille ac justus vir pollicitus quidem est fontes farinæ et olei: jussit autem sibi primo facere et afferre panem. Illa autem rursus non ægre tulit, ut paupertatis, et viduitatis, et alendorum filiorum curis confecta: sed accepto fideliter promisso, attulit nutrimentum, idque cum hominem non nosset (erat enim alienigena), cum propheticæ virtutis nullam accepisset experientiam. Existimo autem in ea præfiguratam **500** Ecclesiam ex gentibus: fideliter enim excepit eum quem persequebantur Israelitæ, quomodo etiam ecclesia Apostolos ab iis ipsis expulsos.

[h] III Reg. XVII, 9. [i] Deut. VII, 3; Exod. XXXIV, 16. [j] III Reg. XVII, 12.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[91] Qu. 53 tribus constat partibus. 1) Initium usque ad προσετ. ἀπελθεῖν exstat in cat. p. 759, ad cap. XVII, 8, 9. 2) οἶμαι — πενίαν vid. ib. p. 761, ad vers. 12. 3) ἀλλ' ὁ μέγας, etc. vid. ib. p. 765, ad vers. 14. [92] cat. p. 759. ἀπελθεῖν αὐτῷ. [93] cat. αὐτός. [94] cod. a τὴν τ. ἀλλοφ. Deinde cat. ἐκέλευσεν. [95] cat. ἀλλὰ τοὐν. καὶ συνδιάγειν αὐτοὺς προσέταξεν ἄν. [96] τοῦτο — ἐπήγαγεν. cat. brevius, διὸ καὶ κωλύσας τὴν ἐπιμιξίαν, ἐπάγει καὶ τὴν αἰτίαν· ἵνα μὴ, etc. [97] cod. a τοῖς υἱοῖς αὐτῶν, οὐδὲ λήψῃ τὰς θυγατ. αὐτῶν. [98] cod. a ἀπὸ ὄπισθεν Κυρίου. [99] cat. p. 761, μετήγαγε. [1] cod. a συλλέγω. [2] cod. a καὶ δίκαιος.

NOTÆ.

(67) Ita leg. in edit. Compl. Recepta lectio est καψάκῃ.

INTERR. LIV.

Quam ob causam permisit Deus ut filius viduæ moreretur [k] *?*

Affatim fruens alimento propheta oblitus est calamitatis aliorum hominum. Quamobrem Deus adversus eum armavit viduæ ejulatus. Agnovit autem ipse quoque causam : « Heu mihi, inquit, Domine, qui es testis viduæ, quacum ego habito : tu eam afflixisti, ut morte afficeres filium ejus [l]. » Sunt autem admiratione digna verba viduæ : « Ingressus es enim, inquit, ad me, ut in memoriam revocares peccata mea, et morte afficeres filium meum [m]. » Tuo, inquit, lumine aperta sunt mea, quæ occulta erant, peccata. Neque dixit, tanquam alienigena, Fuisti mihi malum auspicium, mala conciliavit mihi tuus adventus : sed potius suis peccatis tribuit quod acciderat. Tantum ei profuit prophetæ doctrina. Itaque propter ipsam etiam fuit filii ejus decessus, ut conspecta illius præter naturam facta resurrectione, confirmaretur in pietate. Propheta autem Deum precatus est pro puerulo mortuo, et cum post preces ter insufflasset in puerum, eum reduxit ad vitam. Significat autem numerus adorandam Trinitatem : insufflatio autem, ab initio factam animæ creationem. Sed propheta insufflans non aliam animam creavit, sed a corpore separatam reduxit. Benignus autem et clemens Deus videns perire humanum **501** genus, et prophetam petere misericordiam nolle, illos quidem miserans et festinans dare misericordiam, hunc vero remunerans, et præter ejus voluntatem non sustinens latam rescindere sententiam, ipse venit legatus ad servum dominus, ad lutum opifex, et persuadet ut nubium partus solvat lingua, quæ alligarat : « Et factum est, inquit, post multos dies, et factum est verbum Domini ad Eliam anno tertio, dicens : Vade, et appare Achabo, et dabo pluviam super faciem terræ [n]. »

INTERR. LV.

Quomodo est intelligendum illud : « An est gens, aut regnum, quo non miserit Dominus meus te quæsitum, et dixi, Non est [o] *? »*

Postquam propheta dixerat Achabo : « Quam vere vivit Dominus Deus, non erit his annis pluvia, nisi per sermonem oris mei [p], » Achab accepta experientia veritatis verborum, necessario requirebat eum qui lingua sua nubes clauserat, ut alterum ex duobus faceret, aut persuaderet aperire, aut non persuasum perderet. Abdias autem tunc erat valde

ΕΡΩΤ. ΝΔ' [a].

Τίνος χάριν τὸν τῆς χήρας τελευτῆσαι υἱὸν συνεχώρησεν ὁ Θεός ;

'Αφθόνως ὁ προφήτης ἀπολαύων τροφῆς τῆς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐπελάθετο συμφορᾶς. Οὗ δὴ χάριν καὶ τῆς χήρας αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐπεστράτευσεν οἰμωγάς [b]. 'Επέγνω δὲ καὶ αὐτὸς τὴν αἰτίαν· « Οἴμοι γάρ, φησί, Κύριε, ὁ μάρτυς τῆς χήρας μεθ' ἧς ἐγὼ οἰκῶ μετ' αὐτῆς, σὺ ἐκάκωσας [c] τοῦ θανατῶσαι τὸν υἱὸν αὐτῆς. » 'Αξιάγαστα δὲ τῆς χήρας τὰ ῥήματα· « Εἰσῆλθες γάρ, φησί, πρός με, τοῦ ἀναμνῆσαι τὰς ἁμαρτίας μου, καὶ θανατῶσαι τὸν υἱόν μου. » Τῷ σῷ φωτί, φησίν, ἐγυμνώθη τὰ κεκρυμμένα μου πλημμελήματα· καὶ οὐκ εἶπεν, οἷα δὴ ἀλλόφυλος οὖσα, Οἰωνός μοι γέγονας πονηρός, πρόξενος [d] κακῶν μοι ἡ σὴ γεγένηται παρουσία· ἀλλὰ μᾶλλον ταῖς οἰκείαις ἁμαρτίαις τὸ συμβὰν ἀνατέθεικε. Τοσοῦτον ὤνησεν αὐτὴν ἡ τοῦ προφήτου διδασκαλία. Τοιγάρτοι καὶ δι' αὐτὴν ἡ τοῦ παιδὸς γέγονε τελευτή· ἵνα θεασαμένη τὴν παρὰ φύσιν γεγενημένην ἀνάστασιν, βεβαίαν δέξηται τὴν εὐσέβειαν. 'Ο δὲ προφήτης προσηύξατο πρὸς Κύριον περὶ τοῦ τεθνηκότος παιδαρίου· μετὰ τὴν προσευχὴν δὲ τρὶς ἐμφυσήσας τῷ μειρακίῳ εἰς ζωὴν ἐπανήγαγε. Δηλοῖ δὲ ὁ μὲν ἀριθμὸς τὴν προσκυνουμένην Τριάδα· τὸ δὲ ἐμφύσημα, τὴν ἐν ἀρχῇ τῆς ψυχῆς γεγενημένην δημιουργίαν. 'Αλλ' ὁ προφήτης ἐμφυσήσας οὐκ ἄλλην ψυχὴν ἐδημιούργησεν, ἀλλὰ τὴν χωρισθεῖσαν τοῦ σώματος ἐπανήγαγεν. 'Ο δὲ φιλάνθρωπος καὶ φιλοικτείρμων Θεός, τῶν [e] ἀνθρώπων τὸ γένος ὁρῶν διολλύμενον, καὶ τὸν [f] προφήτην αἰτῆσαι τὸν ἔλεον μὴ βουλόμενον, καὶ τοὺς μὲν οἰκτείρων, καὶ δοῦναι τὸν ἔλεον ἐπειγόμενος, τὸν δὲ γεραίρων, καὶ παρὰ τὴν αὐτοῦ γνώμην λῦσαι τὴν ἐξενεχθεῖσαν οὐκ ἀνεχόμενος ψῆφον, αὐτὸς ἔρχεται πρεσβευτὴς πρὸς τὸν οἰκέτην ὁ δεσπότης, πρὸς τὸν πηλὸν ὁ δημιουργός, καὶ πείθει λῦσαι τῶν νεφῶν τὰς ὠδῖνας τὴν πεδήσασαν γλῶσσαν· « 'Εγένετο γάρ, φησί, μεθ' ἡμέρας πολλάς, καὶ ῥῆμα Κυρίου ἐγένετο πρὸς 'Ηλίαν ἐν τῷ ἐνιαυτῷ τῷ τρίτῳ, λέγον· Πορεύου καὶ ὄφθητι 'Αχαάβ, καὶ δώσω ὑετὸν ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς. »

ΕΡΩΤ. ΝΕ'.

Πῶς νοητέον· « Εἰ ἔστιν ἔθνος ἢ βασιλεία, οὗ οὐκ ἀπέσταλκεν ὁ Κύριός μου ζητεῖν σε, καὶ εἶπον, Οὐκ ἔστιν ; »

'Επειδὴ ὁ προφήτης εἰρήκει τῷ 'Αχαάβ, « Ζῇ Κύριος ὁ Θεός μου, εἰ ἔσται τὰ ἔτη ταῦτα ὑετὸς ἢ δρόσος, εἰ μὴ διὰ λόγου στόματός μου, » λαβὼν τῆς τῶν λόγων ἀληθείας τὴν πεῖραν ὁ 'Αχαάβ, ἀναγκαίως ἐπεζήτει τὸν τῇ γλώττῃ τὰ νέφη καθείρξαντα, ἵνα δυοῖν θάτερον δράσῃ, ἢ ἀνοῖξαι πείσῃ, ἢ μὴ πειθόμενον ἀπολέσῃ. 'Ο δὲ 'Αβδιοὺ τῶν ἄγαν ἦν εὐσεβῶν·

[k] III Reg. XVII, 17. [l] ibid. 18. [m] ibid. 20. [n] III Reg. XVIII, 1. [o] ibid. 10. [p] III Reg. XVII, 1.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[a] Qu. 54 pariter tribus constat partibus. 1) Initium usque ad τὴν εὐσέβειαν exstat in cat. p. 766, ad cap. VII, 17. 2) ὁ δὲ — ἐπανήγαγεν vid. ib. p. 768, ad vers. 21, 22. 3) ὁ δὲ — φιλάνθρωπος, etc., vid. p. 769, ad cap. XVIII, 1. [b] cat. p. 766. ὁ Δεσπ. τὰς τῆς χήρας αὐτῷ ἐπεστράτευσεν οἰμωγάς. [c] cat. σὺ ἐκακοποίησας. [d] πρόξενος—παρουσία. cat. καὶ τὰ τοιαῦτα. [e] τῶν—διολλύμενον. cat. p. 769, ὁρῶν τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος ὀλλύμενον. [f] καὶ τὸν — ψῆφον. cat. καὶ τοῦ προφήτου μὲν τὴν ψῆφον οὐκ ἐθέλων ἀτιμάσαι, οἰκτείρων δὲ τὸ γένος, ἐκεῖνον δὲ μὴ καμπτόμενον βλέπων ἐπὶ τὸ αἰτῆσαι τὸν ἔλεον, αὐτὸς ἔρχεται πρεσβ., etc.

καὶ τοῦτο διδάσκει οὐ μόνον αὐτοῦ τὰ ῥήματα, ἀλλὰ A καὶ τὰ πράγματα. Πρῶτον μὲν γὰρ ἀναιρουμένους ὑπὸ τῆς Ἰεζάβελ τοὺς προφήτας ὁρῶν, οὐ μόνον κατέκρυψεν, ἀλλὰ καὶ διέθρεψε, καὶ οὐ τρεῖς, οὐδὲ τέσσαρας [9], οὐδὲ πέντε, καὶ δέκα, ἀλλ' ἑκατὸν διχῆ διελών. Καὶ οὐκ ἔδεισε τῆς κρατούσης [10] μιαιφονίαν, ἀλλὰ πάντων προετίμησε τὴν εὐσέβειαν. Ἔπειτα δὲ τὸν μέγαν Ἠλίαν ἰδὼν, ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ εἶπεν· « Εἰ σὺ εἶ αὐτὸς, κύριέ μου Ἠλίας [11]; » Καὶ τὰ ἑξῆς δὲ δείκνυσιν αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν. « Ἔσται γὰρ, φησὶν, ὅτε ἀπέλθω [12] ἀπὸ σοῦ, καὶ Πνεῦμα Κυρίου ἄρῃ [13] σε εἰς γῆν ἣν οὐκ οἶδα. » Ἀνδρὸς γὰρ ταῦτα μελετῶντος τὰ θεῖα, καὶ τοῦ θείου Πνεύματος ἐπισταμένου τὴν δύναμιν.

ΕΡΩΤ. ΝϚ'.

Τί δήποτε, τοῦ νόμου διαγορεύοντος ἐν ἑνὶ τόπῳ λατρεύειν, ὁ Ἠλίας ἐν τῷ Καρμήλῳ θυσιαστήριον ᾠκοδόμησεν;

B Ὅτι « Τῷ δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, » κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, « ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις. » Καὶ γὰρ τὸν Ἰσραὴλ διὰ τὴν εὐχολίαν [14] τῆς γνώμης ἐν ἑνὶ χωρίῳ λατρεύειν ἐνομοθέτησεν, ἵνα μὴ λαβόντες ἄδειαν προσκυνήσωσι καὶ τοῖς ψευδωνύμοις θεοῖς. Ὁ δὲ προφήτης δεῖξαι ἠβουλήθη τῶν μὲν λαοπλάνων δαιμόνων τὸ ἀσθενὲς, τοῦ δὲ Θεοῦ τῶν ὅλων τὸ παντοδύναμον· ἀγαγεῖν δὲ αὐτοὺς εἰς τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸν οὐχ οἷόν τε ἦν, διχῆ τῆς βασιλείας διῃρημένης. Ὅθεν αὐτοὺς ἀνήγαγεν εἰς τὸν Κάρμηλον, ἔνθα τὰς πλείους ἐποιεῖτο διατριβάς.

ΕΡΩΤ. ΝΖ'.

Πῶς νοητέον· « Ἕως πότε χωλανεῖτε ἐπ' ἀμφοτέραις ταῖς ἰγνύαις ὑμῶν (68); »

C Καὶ τὸν Θεὸν προσεκύνουν, καὶ τοῖς εἰδώλοις ἐλάτρευον. Ὅθεν ἐπήγαγεν· « Εἰ ἔστι Κύριος ὁ Θεὸς, δεῦτε καὶ πορευθῶμεν ὀπίσω αὐτοῦ. Εἰ δὲ ὁ Βάαλ ἐστὶν, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ. » Οὔτε ὁ Θεὸς βούλεται, φησὶ, τιμᾶσθαι τοὺς ψευδωνύμους θεοὺς, οὔτε αὐτοὶ τὸν ἀληθινὸν προσκυνεῖσθαι Θεόν. Ὑμεῖς δὲ ταῦτα κἀκεῖνα ποιεῖτε, καὶ οὐδετέρῳ [15] φυλάττετε βεβαίαν τὴν εὔνοιαν.

ΕΡΩΤ. ΝΗ' [16].

Τίνος ἕνεκα τοῖς ἱερεῦσι τοῦ Βάαλ τὸν πίονα (69) *βοῦν ἐκλέξασθαι, καὶ πρώτοις ἐπιτελέσαι τὴν θυσίαν προσέταξεν* [17];

D Ὁ ὄντως Θεὸς οὐδενὸς τούτων ἐνδεής ἐστιν. Ἵνα τοίνυν καταισχυνθέντες οἱ τοῦ ψεύδους ὑπηρέται μὴ εἴπωσι χαλεπαίνειν τὸν Βάαλ, ὡς μὴ τὸ πρῶτον δεξάμενον γέρας, τῶν πρωτείων αὐτοῖς παρεχώρη-

pius, idque docent non solum ejus verba, sed etiam res ipsæ. Nam primum quidem cernens prophetas occidi a Jezabele, non solum occultavit, sed etiam pavit, et non tres, nec quatuor, nec quinque et decem, sed centum bifariam divisos. Neque timuit ejus quæ dominabatur, cruentam sævitiam : sed omnibus prætulit pietatem. Postea autem cum magnum vidisset Eliam, cecidit in faciem, et dixit : « An tu es ipse, domine mi Elia [q] ? » Et quæ deinde porro sequuntur, ostendunt ejus pietatem. « Erit, inquit, **502** quando recessero a te : et Spiritus Domini deportabit te in terram quam non novi [r]. » Hæc enim sunt viri divina meditantis, et scientis vim divini Spiritus.

INTERR. LVI.

Cur, cum lex jubeat Deum in uno loco colere, Elias in Carmelo ædificavit altare?

Quia « Justo lex non est posita, » ut divinus dicit Apostolus [s], « sed iniquis et inobedientibus. » Israelem enim propter animi facilitatem in uno loco jussit cultum præstare, ne si eis data esset libera potestas, adorarent etiam falso nominatos deos. Propheta autem voluit ostendere, dæmonum quidem qui populos decipiunt imbecillitatem, Dei autem universorum potentiam. Fieri autem non poterat ut eos adduceret in templum quod erat Hierosolymis, cum esset regnum bifariam divisum. Unde eos deduxit in Carmelum, ubi plurimum versabatur.

INTERR. LVII.

Quomodo est intelligendum : « Quousque claudicabitis utrisque poplitibus [t] *? »*

Et Deum adorabant, et idola colebant. Unde subjunxit : « Si Dominus [*] est Deus, adeste et ambulemus post eum. Sin autem Baal, ambulate post ipsum [u]. » Neque Deus, inquit, vult deos qui falso nominantur coli : neque ipsi Deum verum adorari. Vos autem et hæc et illa facitis, et neutri stabilem conservatis benevolentiam.

503 INTER. LVIII.

Quamobrem sacerdotibus Baal jussit eligere bovem pinguem, et primos peragere sacrificium [v] *?*

Qui est vere Deus, nullius horum indiget. Ne ergo pudore affecti ministri mendacii dicerent ægre ferre Baalem quod non primus acceperit munus, eis cessit primas partes. Cum autem etiam his factis

[q] III Reg. xviii, 7. [r] ibid. 12. [s] I Tim. i, 9. [t] III Reg. xviii, 21. [u] ibid. [v] ibid. 25.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[9] cat. p. 770 et cod. a ἢ τέσσαρας. Deinde cod. a ἢ πέντε. cat. autem, οὐ πεντεκαίδεκα. [10] cat. τὴν τοῦ κράτους. cod. a τὴν τῆς κρατούσης. [11] cat. ὁ Κύριός μου Ἠλιοῦ. [12] cod. a ἐὰν ἀπέλθω. [13] cat. et cod. a ἀρεῖ. [14] cat. p. 772 δυσκολίαν, deinde νενομοθέτηκεν. [15] cat. ὑμεῖς δὲ καὶ ταῦτα κἀκεῖνα ποιοῦντες οὐδετέρῳ, etc. [16] Qu. 58 quatuor habet partes. 1) Initium usque ad ἱερ. ἐπέθηκεν, p. 504, exstat in cat. p. 773, ad cap. xviii, 22-31. 2) ἐν κύκλῳ — δεξαμενὴν vid. ib. p. 774, ad vers. 32. 3) προσήνεγκε — ἀριθμὸν vid. ib. p. 775, ad vers. 33-35. 4) βοῇ δὲ et rel. vid. ib. ad vers. p. 776, 36, 40. [17] ἐπέστρεψεν.

NOTÆ.

(68) *Ἐπ' — ὑμῶν*. Præstat versio Symmachi, ἕως πότε χωλαίνετε ἐπὶ δυσὶν ἀμφιβόλως;

(69) *Πίονα*. Codex quidam Coislin. habet hanc notam : Πίονα παρ' οὐδενὶ κεῖται ἐν τῷ Ἑξαπλῷ.

nihil effecissent: simulacra enim gentium argentum et aurum, opera manuum hominum, aures habent et non audiunt, eos ludibrio habens dixit propheta: « Vocate eum ad unum omnes elata voce: an forte sit ei aliqua confabulatio, aut aliquod negotium pecuniarum, aut dormiat, et excitabitur [x]. » Est, inquit, verisimile eum dormire, aut aliqua alia administrare aut aliis rebus vacare, quo fit ut ab uno vocatus non exaudiat. Oportet ergo omnes simul clamare, ut magnitudo clamoris somnum abigat. Verbis autem inducti sunt stolidi, et clamorem communiter emiserunt, et se gladiis ac lanceolis consciderunt usque ad effusionem sanguinis. Nam cum hominum cædem spirent dæmones, hominum sanguine delectantur. Idcirco hoc modo eos colebant sacerdotes. Hoc autem scriptor significavit dicens: « Conscindebantur suo more. » Eorum fraudem cum hic aperuisset, et cedendo primas partes, et totum fere diem eis concedendo, circa occasum solis (hoc enim significavit historia: « Fuit enim, inquit, circa tempus **504** ascensus sacrificii [y] »), coegit universum populum: et numero tribuum pares, non decem, sed duodecim lapides jubens afferri, altare quod destructum fuerat ædificavit, et lignis congestis imposuit hostiam. In orbem autem fodiens fecit aquæ receptaculum. Hoc Hebræus quidem appellavit *thaala*. Josephus vero δεξαμενήν. Admovit autem lignis non ignem, sed aquam. Nam cum rursus tribuum numero pares afferri jussisset amphoras, et eas implevisset aqua, infudit super sacrificium. Non semel autem solum, nec bis, sed ter hoc fecit, adorandæ Trinitatis rursus indicans numerum. Clamore autem usus, Deo patrum supplicavit ut ostenderet differentiam, et deceptum converteret populum, et igne divino sacrificium faceret holocaustum. Nondum autem finitis precibus, descendit ignis, et consumpsit non solum ligna et sacrificium, sed et pulverem et aquam et lapides: ne afficeretur injuria divinum altare, si impii illi sacrificia in eo dæmonibus offerrent. Hoc facto miraculo, jussit interfici prophetas mendacii, et tunc effecit ut quem parturiebant nubes imbrem effunderent [z].

σεν. Ἐπεὶ δὲ καὶ τούτων γεγενημένων οὐδὲν ἐπέφαινον· τὰ γὰρ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων, ὦτα ἔχουσι καὶ οὐκ ἀκούσονται· ἐπικερτομῶν αὐτοῖς ἔλεγεν ὁ προφήτης· « Ἐπικαλεῖσθε ἐν φωνῇ μεγάλῃ ἅμα, μήποτε ἀδολεσχία τις αὐτῷ ἐστι· μήποτε χρηματίζει αὐτὸς, ἢ μήποτε καθεύδει, καὶ ἐξαναστήσεται. » Εἰκὸς αὐτὸν, φησὶ, καθεύδειν, ἢ ἕτερά τινα πρυτανεύειν, ἢ περὶ ἄλλα σχολάζειν, ὅθεν ἑνὸς οὐκ ἐπαΐη καλοῦντος. Προσήκει τοίνυν κοινῇ πάντας βοῆσαι, ἵνα τὸ μέγα τῆς βοῆς ἐξελάσῃ τὸν ὕπνον. Ὑπήχθησαν δὲ τοῖς λόγοις οἱ λίαν ἀνόητοι [18], καὶ κοινὴν ἀφῆκαν βοὴν, καὶ κατετέμνοντο ἐν μαχαίραις καὶ σειρομάσταις ἑαυτοὺς ἕως ἐκχύσεως αἵματος. Μιαιφόνοι γὰρ ὄντες οἱ τῶν ἀνθρώπων ἀλάστορες τοῖς τῶν ἀνθρώπων αἵμασιν ἐπιτέρπονται. Οὗ δὴ χάριν τοῦτον αὐτοὺς τὸν τρόπον οἱ ἱερεῖς ἐθεράπευον. Καὶ τοῦτο δεδήλωκεν ὁ συγγραφεὺς εἰρηκὼς, « Κατετέμνοντο κατὰ τὸν ἐθισμὸν αὐτῶν. » Τούτων οὕτως τὴν ἀπάτην γυμνώσας, καὶ τῷ τῶν πρωτείων παραχωρῆσαι, καὶ τῷ πᾶσαν αὐτοῖς σχεδὸν τὴν ἡμέραν ἐνδοῦναι, περὶ αὐτὰς τὰς ἡλίου δυσμάς· τοῦτο γὰρ ἡ ἱστορία δεδήλωκεν· ὡς « Ἐγένετο γὰρ, φησὶν, ὁ καιρὸς τοῦ ἀναβῆναι τὴν θυσίαν· » συνήθροισε μὲν ἅπαντα τὸν λαὸν, ἰσαρίθμους δὲ τῶν φυλῶν αὐτῶν, οὐ τῶν δέκα, ἀλλὰ τῶν δυοκαίδεκα λίθους κομισθῆναι κελεύσας, τὸ κατεσκαμμένον τοῦ Θεοῦ θυσιαστήριον ᾠκοδόμησε· καὶ τὰ ξύλα συντεθεικὼς, τὸ ἱερεῖον ἐπέθηκεν. Ἐν κύκλῳ δὲ διορύξας [19], δοχεῖον ἐποίησεν ὕδατος. Τοῦτο ὁ μὲν Ἑβραῖος *θααλὰ* [20] προσηγόρευσεν (70), ὁ δὲ Ἰώσηπος (71) *δεξαμενήν*. Προσήνεγκε δὲ οὐ πῦρ, ἀλλ' ὕδωρ τοῖς ξύλοις. Ἰσαρίθμους γὰρ πάλιν τῶν φυλῶν ἀμφορέας ἐνεχθῆναι κελεύσας, καὶ τούτους ὕδατος ἐμπλήσας, ἐπέχεεν τῇ θυσίᾳ. Οὐχὶ ἅπαξ δὲ μόνον, οὐδὲ δὶς [21], ἀλλὰ καὶ τρὶς τοῦτο πεποίηκε, τῆς προσκυνουμένης πάλιν Τριάδος ἐμφαίνων τὸν ἀριθμόν. Βοῇ δὲ χρησάμενος ἱκέτευσε τὸν τῶν πατέρων Θεὸν δεῖξαι τὸ διάφορον, καὶ τὸν ἐξαπατημένον ἐπιστρέψαι λαὸν, καὶ θεοσδότῳ πυρὶ τὴν θυσίαν ὁλοκαυτῶσαι· καὶ τῆς εὐχῆς μηδέπω δεξαμένης τὸ πέρας, κατηνέχθη τὸ πῦρ, καὶ κατηνάλωσεν οὐ μόνον τὰ ξύλα καὶ τὸ θῦμα, ἀλλὰ καὶ τὸν χοῦν, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τοὺς λίθους· ὥστε μὴ καθυβρισθῆναι τὸ θεῖον θυσιαστήριον, τῶν δυσσεβῶν ἐν ἐκείνῳ προσφερόντων θυσίας τοῖς δαίμοσι. Τούτου γενομένου τοῦ θαύματος, προσέταξεν ἀναιρεθῆναι τοὺς τοῦ ψεύδους τεχνίτας, καὶ τότε τῶν νεφῶν ἔλυσε τὰς ὠδῖνας.

INTERR. LIX.

Cur cum tantas haberet vires, solam timuit Jezabel [a] *?*

Quoniam non solum erat propheta, sed etiam

ΕΡΩΤ. ΝΘ' [22].

Τίνος ἕνεκεν τοσαύτην ἔχων δύναμιν ἐφοβήθη μόνην [23] *τὴν Ἰεζάβελ;*

Ὅτι οὐ μόνον προφήτης, ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος·

[x] III Reg. XVIII, 27. [y] ibid. 29. [z] ibid. 32-40. [a] III Reg. XIX, 3.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[18] cat. ἀσύνετοι. [19] cat. p. 774 ὀρύξας. [20] cat. θάλασσαν. [21] cat. p. 775. οὐχ ἅπαξ δὲ μόνον, οὐ δὶς. [22] Qu. 59 initium usque ad ἐλεύθεραι exstat in cat. p. 777, ad cap. XIX, 3. Reliqua vid. ib. p. 785, ad vers. 11, 12. [23] cod. α μόνην om.

NOTÆ.

(70) *Τοῦτο — προσηγόρευσεν*. Vocem תְּעָלָה oi O' verterunt θάλασσαν.

(71) *Ἰώσηπος*. *Antiq. Jud.* lib. VIII, c. 13.

ἦν· ἄλλως τε καὶ τῆς θείας ἦν οἰκονομίας τὸ δέος. A Ἵνα γὰρ μὴ τῆς θαυματουργίας τὸ μέγεθος ἐπάρῃ τὸ φρόνημα, ἐνδέδωκεν ἡ χάρις φύσει τὴν δειλίαν εἰσδέξασθαι, ἵνα ἐπιγνῷ τὴν οἰκείαν ἀσθένειαν. Τούτου χάριν αὐτῷ καὶ μεμήνυκεν ὁ Δεσπότης, ὅτι χιλιάδες ἑπτὰ διέμειναν τῆς ἀσεβείας ἐλεύθεραι [24]. Πρὸς δὲ τούτοις ἐδίδαξεν αὐτὸν, ὡς ἡμερότητι καὶ μακροθυμίᾳ πρυτανεύειν ἐδοκίμασε τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος· καὶ ὅτι ῥᾴδιον ἦν αὐτῷ, καὶ κεραυνοὺς καὶ σκηπτοὺς ἐπιπέμψαι τοῖς δυσσεβέσι, καὶ κλονῆσαι τὴν γῆν, καὶ τάφον αὐτοῖς αὐτοσχέδιον ἀποφῆναι, καὶ βιαίοις ἀνέμοις ἄρδην ἅπαντας [25] διολέσαι. Τοῦτο γὰρ ἔφη· « Καὶ πνεῦμα μέγα κραταιὸν, καὶ διαλύον ὄρη, καὶ [26] συντρίβον πέτρας, ἐνώπιον Κυρίου· οὐκ ἐν τῷ πνεύματι Κύριος· καὶ μετὰ τὸ πνεῦμα, συσσεισμὸς, καὶ οὐκ ἐν τῷ συσσεισμῷ B Κύριος· καὶ μετὰ τὸν συσσεισμὸν πῦρ, καὶ οὐκ ἐν τῷ πυρὶ Κύριος· καὶ μετὰ τὸ πῦρ φωνὴ αὔρας λεπτῆς. » Διὰ δὲ τούτων ἔδειξεν, ὅτι μακροθυμία καὶ φιλανθρωπία μόνη φίλη Θεῷ· ἕκαστον δὲ τῶν ἄλλων ἡ πονηρία τῶν ἀνθρώπων ἐφέλκεται.

ΕΡΩΤ. Ξ'.

Τί δήποτε τὸν Ἀζαὴλ, καὶ τὸν Ἰοὺ [27], καὶ τὸν Ἐλισσαῖον χρίσαι προσταχθεὶς, μόνον τὸν προφήτην ἔχρισεν;

Εἰ τὸν προφήτην ἔχρισε, καὶ τῆς πνευματικῆς αὐτῷ μετέδωκε χάριτος, ταύτῃ καὶ τοὺς ἄλλους ἔχρισε. Καὶ γὰρ ὁ Ἐλισσαῖος, δι' αὐτοῦ τὴν προφητικὴν δεξάμενος χάριν, προσήνεγκεν ἐκείνοις τὸ χάρισμα, καὶ τῆς βασιλικῆς αὐτοῖς μετέδωκε χάριτος [28]. C

ΕΡΩΤ. ΞΑ'.

Τί ἐστιν· « Εὐλόγησε (72) Ναβουθαὶ Θεὸν καὶ βασιλέα (73); »

Ἡ παμμίαρος Ἰεζάβελ τὴν συκοφαντίαν ἐξέφηνε [29]· καὶ πρῶτον μὲν ἐκέλευσεν αὐτὸν τῆς συνήθους ἀξιωθῆναι τιμῆς, καὶ προεδρεῦσαι [30] τῶν ἄλλων· εἶτα τοὺς συκοφάντας εἰσενεγκεῖν [31], καὶ τὴν τῆς βλασφημίας γραφὴν προθέσθαι· εὐφήμως γὰρ τὸ *Εὐλόγησε* τέθεικεν, ἀντὶ τοῦ *ἐβλασφήμησε*. Τὴν δὲ νηστείαν γενέσθαι προσέταξεν, ὥστε ταύτῃ δεῖξαι τοῦ φόνου τὸ δίκαιον.

ΕΡΩΤ. ΞΒ' [32].

Πῶς ὁ Ἀχαὰβ ὀρεχθεὶς τοῦ ἀμπελῶνος, καὶ δυσχεράνας ὅτι δὴ τοῦτον οὐκ ἔλαβεν, ἤλγησεν ἐπὶ τῇ τοῦ Ναβουθαὶ τελευτῇ; D

Κοῦφος ἦν ὁ τρισάθλιος, καὶ ῥᾳδίως τῇδε κἀκεῖσε

homo: et alioqui timor erat divinæ dispensationis. Nam ne miraculi magnitudo spiritus ejus nimis attolleret, **505** concessit gratia naturæ ut timorem susciperet, ut suam agnosceret imbecillitatem. Ea de causa ei etiam significavit Dominus permansisse septem millia ab impietate libera. Præter hæc autem ipsum docuit quanta cum lenitate et clementia regere et administrare statuerit humanum genus, et quam facile posset fulmina et fulgura immittere in impios, et terram quassare, et præter exspectationem eis efficere sepulcrum, et ventis violentis universos perdere. Hoc enim dixit: « Et ventus magnus et vehemens, et dissolvens montes, et conterens petras coram Domino: non in vento Dominus, et post ventum concussio: non in concussione Dominus, et post concussionem ignis: non in igne Dominus, et post ignem vox auræ tenuis [b]. » Per hæc autem ostendit, solam lenitatem, benignitatem et clementiam esse Deo gratam: unumquodque autem aliorum attrahere hominum improbitatem.

INTERR. LX.

Cur jussus ungere Azaelem, et Jehu, et Elisam, solum unxit prophetam [c]?

Si prophetam unxit, et ipsum spirituali gratia impertiit, ea etiam unxit alios. Etenim Elisa spirituali per eum accepta gratia, attulit illis charisma, et spirituali gratia eos impertiit.

INTERR. LXI.

Quid est: « Benedixit Naboth Deo et regi [d]? »

506 Scelerata Jezabel contexuit calumniam, et primum quidem jussit eum consueto affici honore, et sedere ante alios. Deinde venire calumniatores, et blasphemiæ dicam ei impingere. Bona enim verba usurpans: *Benedixit* posuit pro *blasphemavit*. Jussit autem fieri jejunium, ut hac ratione ostenderet, eum fuisse jure cæsum.

INTERR. LXII.

Quomodo Achab cupiens vineam, et ægre ferens quod eam non acceperit, propter Nabothi cædem doluit [e]?

Levis erat infelicissimus ille, et facile huc et

[b] III Reg. XIX, 11, 12. [c] ibid. 15 seqq. [d] III Reg. XX, 13 edit. Rom. [e] III Reg. XX, 16.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[24] cat. p. 777. τ. ἀσεβ. ἀνώτεραι. [25] cod. α ἅπαντα. Deinde cat. p. 783, ἀπολέσαι. [26] cat. καὶ om. [27] cat. p. 784 et cod. α Ἰηού. [28] cat. τὸ χρίσμα. [29] cat. p. 788. ἐξύφηνε. [30] cat. προεδρεύειν. [31] cat. εἰσελθεῖν. Deinde cod. α καὶ et προθέσθαι om. [32] Qu. 62 quatuor constat partibus. 1) Initium usque ad τῶν υἱῶν Ἰσρ. exstat in cat. p. 789, ad cap. XX, 11-16. 2) τὸν δὲ — ὀνομάζεται vid. ib. p. 791, ad vers. 26. 3) ἡ δὲ — ἐχαρίσατο vid. ib. ad vers. 27-29. 4) αὐτίκα et rel. vid. ib. p. 794, ad cap. XXI, 10.

NOTÆ.

(72) *Εὐλόγησε*. Bene, et ad fidem codicis Alex.; sed Vaticanus habet εὐλόγηκας.

(73) *Τί — βασιλέα*. Inverso ordine historia Nabothi a Nostro præmittitur narrationi de Samaria per Syros obsidione cincta. Ita quoque rerum gestarum narratio in cod. Vatic. disponitur, sed minus bene. Rectius in cod. Alex. et edit. Compl. ut in textu Hebr. et in Hexaplo, historia obsessæ Samariæ præponitur.

illuc transferebatur. Quo factum est ut scelerata muliercula eum in impietatis barathrum injecerit. Hoc enim et historia docet: « Gratis enim, inquit, venundatus est Achab, ut faceret malum coram Domino, sicut pervertit eum uxor ejus Jezabel: et factus est abominabilis valde, ut iret post omnes abominationes, secundum omnia quæ fecit Amorrhæus, quem perdidit Dominus e conspectu filiorum Israel [f]. » Amorrhæum autem hic dicit, non gentem, sed omnes Chananæos. Amorrhæus enim voce Hebraica nominatur etiam qui habitat. Bonitatis autem abyssus Dominus Deus, propter cædem quidem minatus est exitium: propter lamentationem autem, quam fecit ob cædem, largitus est dilationem supplicii. Cum jam enim Syri adversus eum coegissent plurima millia, et fremerent, et dicerent:
507 « An suffecerit pulvis Samariæ pugillis toti populo peditibus meis [g]? » (hæc autem dicebant minantes obsidionis aggeres), misit Deus prophetam, et infelicis regis solvit metum, his utens verbis: « Vidisti omnino strepitum hunc magnum. Ecce ego do ipsum in manus tuas: et cognosces me esse Dominum [h]. » Valde autem apposite nominavit *strepitum* minacium verborum sonum: divini enim auxilii nutu fuit brevi dissolutus.

A μεταφερόμενος· ὅθεν αὐτὸν καὶ τὸ παμπόνηρον [33] γύναιον εἰς τὸ τῆς ἀσεβείας ἐμβέβληκε [34] βάραθρον. Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει· « Δωρεὰν γὰρ, φησὶν, ἐπράθη [35] ὁ Ἀχαὰβ (74), τοῦ ποιῆσαι τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου, ὡς μετέστησεν αὐτὸν Ἰεζάβελ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· καὶ ἐβδελύχθη [36] (75) ὀπίσω τῶν βδελυγμάτων, κατὰ πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἀμοῤῥαῖος, ὃν ἐξωλόθρευσε Κύριος ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. » Τὸν δὲ Ἀμοῤῥαῖον ἐνταῦθα οὐ τὸ ἔθνος λέγει, ἀλλὰ πάντας τοὺς Χαναναίους. Ἀμοῤῥαῖος γὰρ τῇ Ἑβραίων φωνῇ καὶ ὁ κατοικῶν ὀνομάζεται. Ἡ δὲ τῆς ἀγαθότητος ἄβυσσος ὁ Δεσπότης Θεὸς, διὰ μὲν τὴν μιαιφονίαν τὴν πανωλεθρίαν ἠπείλησε· διὰ δὲ τὸν ἐπὶ τῷ φόνῳ θρῆνον, τὴν τῆς τιμωρίας ἀναβολὴν ἐχαρίσατο. Αὐτίκα γοῦν τῶν B Σύρων πολλὰς κατ' αὐτοῦ μυριάδας συνειληχότων, καὶ βρενθυομένων, καὶ λεγόντων, « Εἰ ἐκποιήσει ὁ χοῦς Σαμαρείας [37] ταῖς δραξὶ (76) παντὶ τῷ λαῷ τοῖς πεζοῖς μου; » ταῦτα δὲ ἔλεγον ἀπειλοῦντες τῆς πολιορκίας τὰ χώματα· τὸν προφήτην ἀποστείλας [38] ὁ Δεσπότης Θεὸς, διέλυσε τοῦ τρισαθλίου βασιλέως τὸ δέος, τοῖσδε τοῖς λόγοις χρησάμενος· « Ἑώρακας πάντα [39] τὸν ἦχον (77) τὸν μέγαν τοῦτον. Ἰδοὺ δίδωμι αὐτὸν ἐγὼ [40] εἰς τὰς χεῖράς σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι ἐγὼ Κύριος. » Μάλα δὲ ἁρμοδίως *ἦχον* ὠνόμασε τῶν ἀπειλητικῶν ῥημάτων τὸν ψόφον· διελύθη γὰρ συντόμως τῇ θείᾳ ῥοπῇ.

INTERR. LXIII.

Quid sibi vult illud: « In pueris principum regionum [i]? »

Non indigeo, inquit, multitudine. Per paucos enim adolescentes, et belli imperitos, perdam maximum hunc exercitum. Cum itaque eos numerasset Achab, invenit ducentos et triginta. Per hos Deus omnipotens profligavit exercitum triginta duorum regum. Ei autem plenam victoriam assecuto significavit Syrorum anno proximo futuram incursionem. « Dicent enim, inquit, Syri: Deus montium est Deus Israel, non autem Deus vallium [j]; » hoc est, vires habet in montibus, vincitur autem in campis. Nam quoniam existimabant deos suos esse hujusmodi, putarunt etiam verum Deum et creatorem universitatis esse Deum in parte. Sed et suis et alienis suas vires ostendit. Nam in campis commisso prælio, centum et viginti millia adversario-

ΕΡΩΤ. ΞΓ' [41].

Πῶς νοητέον τό· « Ἐν τοῖς παιδαρίοις τῶν ἀρχόντων τῶν χωρῶν; »

C Οὐ χρῄζω πλήθους, φησὶν, ἐγώ. Ἐν ὀλίγοις γὰρ μειρακίοις, καὶ πολέμων ἀπείροις, τὴν παμπόλλην ταύτην στρατιὰν διολέσω. Ἀριθμήσας γοῦν αὐτοὺς Ἀχαὰβ τριάκοντα καὶ διακοσίους [42] εὗρε. Διὰ τούτων ὁ παντοδύναμος Κύριος τριάκοντα καὶ δύο βασιλέων διέλυσε στρατιάν. Τούτῳ δὲ [43] κατακράτος νενικηκότι προμηνύει τῶν Σύρων τὴν ἔφοδον, τὴν ἐσομένην εἰς νέωτα [44]. « Ἐροῦσι γὰρ, φησὶν [45], οἱ Σύροι· Θεὸς ὀρέων ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, καὶ οὐ Θεὸς κοιλάδων [46]· » τουτέστιν, ἐν τοῖς ὄρεσιν ἔχει τὴν δύναμιν, ἐν δὲ τοῖς πεδίοις ἡττᾶται. Ἐπειδὴ γὰρ τοιούτους εἶναι τοὺς οἰκείους θεοὺς ὑπελάμβανον, ᾠήθησαν καὶ τὸν ἀληθινὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν [47] μερικὸν εἶναι Θεόν. Ἀλλ' ἔδειξε καὶ τοῖς οἰκείοις, D καὶ τοῖς ἀλλοτρίοις, τὴν ἰδίαν ἰσχύν [48]. Τῆς γὰρ

[f] III Reg. xx, 25, 26. [g] III Reg. xxi, 10, edit. Rom. [h] ibid. 13. [i] III Reg. xxi, 14 edit. Rom. [j] ibid. 23-28.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[33] cat. p. 789. τὸ παμμίαρον. [34] cat. μεταβέβληκε. [35] cat. Ἀχαὰβ ἐπράθη. [36] cat. et cod. α ἐβδελύχθη σφόδρα τοῦ πορευθῆναι ὀπίσω τ. βδελ. [37] cat. p. 794. εἰ ἐκπ. Σαμάρεια. [38] cod. α τὸν προφ. δὲ ἀποστ. [39] cat. πάντως. [40] cod. α ἐγὼ om. [41] Qu. 63 initium usque ad διέλυσε στρατιὰν exstat in cat. p. 796, ad cap. xxi, 14, 15. Reliqua vid. ib. p. 797, ad vers. 22, 23. [42] cat. p. 796, τριάκοντα καὶ δύο εὗρε πρὸς τοῖς διακοσίοις Ita fere cod. α. [43] cat. p. 797. τούτους δέ. [44] cat. ἐσομ. εἰς τὸ ἐπιόν. [45] cod. α φησὶν om. [46] cod. α κοιλάδος. [47] cod. α καὶ τ. ὅλ. δημ. [48] cod. α τὴν οἰκείαν ἰσχύν.

NOTÆ.

(74) *Δωρεὰν — Ἀχαάβ*. Codex Vatic. l. c. habet, Πλὴν ματαίως Ἀχαὰβ, ὃς ἐπράθη, κ. λ. Alex. autem, Πλὴν ματαίως ἐπράθη Ἀχαὰβ, ὃς ἐπράθη, κ. λ.

(75) *Ἐβδελύχθη*. Supplendum est h. l. πορεύεσθαι, vel, ut quidam libri veteres habent, πορευθῆναι.

(76) *Δραξί*. Ita habet editio Complut. Recepta, sed minus apta, lectio l. c. est ἀλώπεξι.

(77) *Ἦχον*. In vers. τῶν Ο' leg. ὄχλον.

συμπλοκῆς ἐν πεδίῳ γεγενημένης, δυοκαίδεκα μυριάδας τῶν ἀντιπάλων ὁ Ἰσραὴλ κατηκόντισεν. Ἵνα δὲ κἀκεῖνοι καὶ οὗτοι μάθωσιν, ὡς θεήλατος ἡ πληγὴ, τῶν διαφυγόντων εἰς τὴν Ἀφηκὰ πόλιν καταπεφευγότων [49] καταπεσὸν τὸ τεῖχος ἑπτὰ καὶ εἴκοσι χιλιάδας κατέχωσεν.

A rum fudit Israel. Ut autem et hi et illi scirent fuisse plagam a Deo immissam, ex iis qui evaserant in 508 civitatem Apheca, cadens murus obruit septem et viginti millia.

ΕΡΩΤ. ΞΔ'.

Διατί παραβολαῖς οἱ προφῆται κεχρημένοι τὰς θείας προῤῥήσεις προφέρουσιν;

Ἵνα ἀγνοοῦντες [50] οἱ τῶνδε τῶν λόγων ἀκούοντες, ὡς καθ' ἑαυτῶν τὴν ψῆφον ἐκφέρουσι, δικαίως ψηφίσωνται. Ἄλλως γὰρ ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἄλλως ἐν ἄλλοις [51] τὴν ἁμαρτίαν ὁρῶμεν. Ταῦτα καὶ Νάθαν πεποίηκεν. Οὐ γὰρ εὐθὺς τῷ Δαβὶδ τὸν ἔλεγχον προσενήνοχεν· ἀλλὰ πρότερον τοῦ πένητος τὴν συμφορὰν διηγήσατο· εἶτα δικαίαν τὴν ψῆφον ἰδὼν, τὸ B τῆς κατηγορίας ἐγύμνωσε πρόσωπον [52]. Τοῦτο καὶ ἐνταῦθα πεποίηκεν ὁ προφήτης. Τελαμῶνι γὰρ τὸ πρόσωπον, καὶ τὰς ὀφρῦς συγκαλύψας, τῷ Ἀχαὰβ προσελήλυθεν. Εἶτα ἐδίδαξεν, ὡς ἐν τῷ πολέμῳ δορυάλωτος αὐτῷ παρεδόθη, φυλάξαι τοῦτον τοῦ παραδεδωκότος κελεύσαντος, καὶ προσαπειλήσαντος, ὡς εἰ φύγοι θανάτῳ ζημιωθήσεται. Ἐμοῦ δὲ, φησὶ, τὴν παράταξιν θεωμένου, πέφευγε χώραν λαβών. Τούτων ἀκούσας ὁ Ἀχαὰβ, ἀνδροφόνον αὐτὸν ἀπεκάλεσεν. « Ἰδοὺ γὰρ, φησὶ, δικαστὴς σὺ (78) παρ' ἐμοὶ ἐφόνευσας· » πολέμιον γὰρ ἀπέλυσας, ἵνα πολλοὺς ἐκεῖνος πάλιν ἐργάσηται φόνους. Τότε λοιπὸν ὁ προφήτης τελαμῶνα [53] λύσας, ἔδειξεν ὅστις ἐστὶ [54]· καὶ προσήνεγκε τὴν θείαν ἀπόφασιν· « Τάδε λέγει Κύριος· Διότι ἐξαπέστειλας ἄνδρα C ὀλέθριον ἐκ τῆς χειρός σου, ἰδοὺ ἡ ψυχή σου ἀντὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ λαός σου ἀντὶ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. »

INTERR. LXIV.

Cur prophetæ utentes parabolis, divinas proferunt prædictiones?

Ut qui hujusmodi verba audiunt, nescientes quod adversus se ferant sententiam, juste judicent. Aliter enim in nobis ipsis, et aliter in aliis peccatum videmus. Hæc etiam fecit Nathan. Non enim statim Davidi intulit reprehensionem: sed prius narravit calamitatem pauperis: deinde justam videns sententiam, accusationis personam aperuit. Hoc etiam hic fecit propheta. Fascia enim vultu contecto et superciliis, accessit ad Achabum. Deinde docuit quod quidam in bello captus fuerit ei traditus, jubente eo qui tradiderat ut custodiret, et minante fore ut si effugisset morte mulctaretur. Me autem, inquit, spectante aciem arrepta occasione aufugit. Hæc cum audisset Achab, ipsum appellavit homicidam: « Ecce enim, inquit, tu judex apud me cædem fecisti [k]: » hostem enim solvisti, ut ille multas faceret cædes. Tunc de cætero soluta fascia propheta ostendit quisnam esset, et divinam protulit sententiam: « Hæc dicit Dominus: Quoniam virum perniciosum tu e manu tua dimisisti, ecce anima tua pro anima ejus, et populus tuus pro populo ejus erit [l]. »

ΕΡΩΤ. ΞΕ' [55].

Καὶ [56] διατί φιλανθρωπίας ἀπῃτήθη δίκας;

Ὅτι χρὴ τῇ φιλανθρωπίᾳ συγκιρνᾷν τὸ δίκαιον. Οὗτος δὲ ὠμότητι χρησάμενος κατὰ τῶν προφητῶν, καὶ πάντας ἄρδην βουληθεὶς διαφθεῖραι, καὶ τοὺς ἁλόντας ἀνελὼν ἅπαντας, περὶ τὸν τοῦ Ἰσραὴλ πολέμιον τὸ ἥμερον ἔδειξεν. Ὅτι δὲ πλεῖστα ἐξήμαρτε διὰ τὴν εὐκολίαν τῆς γνώμης [57], τὰ ἑξῆς μαρτυρεῖ. « Ἀπῆλθε γὰρ, φησὶν, ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ συνεχόμενος (79) καὶ κλαίων. » Πεῖραν γὰρ τῶν θείων ἔχων προῤῥήσεων· δὶς γὰρ ἐνίκησε κατὰ τοὺς θείους χρησμοὺς [58]· τὴν προσενεχθεῖσαν ἔδεισεν ἀπειλήν· ἀλλ' εὐθὺς πάλιν εἰς τὴν οἰκείαν ἐπανῆλθεν ἀσέβειαν. D

509 INTERR. LXV.

Cur propter humanitatem sumptum est supplicium?

Quoniam cum humanitate miscenda est justitia. Iste autem, cum usus esset sævitia adversus prophetas, et omnes prorsus occidere voluisset, et quos ceperat omnes e medio sustulisset, in hostem Israelis ostendit mansuetudinem. Quod autem plurimum peccarit propter nimiam mentis facilitatem, declarant quæ sequuntur: « Abiit enim, inquit, rex Israel compressus et lacrymans [m]. » Nam expertus divinas prædictiones (bis enim vicerat ex divinis oraculis), intentatas timuit minas, sed statim ad suam rediit impietatem.

[k] III Reg. XXI, 40. [l] ibid. 42. [m] ibid. 43.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[49] cat. διαπεφευγότων. [50] cat. p. 801 Ὡς ἂν ἀγν. [51] cat. ἐν ἑτέροις. [52] cat. et cod. α τὸ μέτωπον. [53] Utroque loco τὸν τελαμ. [54] cat. et cod. α ὅστις ἦν. [55] Qu. 65 initium usque ad ἥμερον ἔδειξεν exstat in cat. p. 802, ad cap. XXI, 42. Reliqua vid. ib. ad vers. 43. [56] cat. p. 802 et cod. α Καί om. [57] cat. συγγνώμης. [58] cod. α τοὺς θείους θεσμούς.

NOTÆ.

(78) *Ἰδοὺ—δικαστὴς σύ.* In textu Hebr. I Reg. XX, 40. leg. כֵּן מִשְׁפָּטְךָ quorum sensum parum feliciter expresserunt interpretes Græci. Nostram lectionem, quæ reliquis præferenda est, habet editio Compl., teste Bosio.

(79) *Συνεχόμενος.* Rec. lectio l. c. est συγκεχυμένος.

INTERR. LXVI.

Quomodo intelligendum est: « Percute me juxta verbum Domini [n]*? »*

Non ego, inquit, tibi impero, sed qui in me est Spiritus. Quam ob causam nimirum, ei qui contradixerat, per leonem Deus necem intulit. Alius autem hoc facere jussus fideliter paruit, et percutiens contrivit, hoc est vulneravit.

INTERR. LXVI.

Quomodo est intelligendum illud: « Quomodo tu, sic et ego: sicut populus tuus, ita et populus meus [o]*? »*

Rogatus Josaphat ut belli iniret societatem, hoc se facturum est pollicitus. Eadem, inquit, ego, quæ tu, faciam; ut tu in acie stabis, stabo et ego, et ut populus tuus bellum geret, meus quoque populus bellum geret. Ostendit tamen suam pietatem. Existimavit enim necessarium prius sciscitari Deum universorum: « Dixit enim, inquit, **510** Achabo, Sciscitemur Dominum [p]. » Et cum ille congregasset prophetas Baalis, rursus Josaphat illos est abominatus, divinum autem perquisivit prophetam: « Estne enim, inquit, hic propheta Domini, ut Dominum per ipsum sciscitemur [q]? » Cum ille autem dixisset esse quidem, et vocari Michæam: sed se eum odio habere, quoniam grata non respondeat, pie respondit Josaphat: « Ne sic dicat rex [r]. » Sed in his quidem est laude dignus. Ejus autem pietatem labefactavit amicitia et cognatio, hoc enim nobis explicavit liber Paralipomenon. Propheta * autem Michæas, etiamsi eunuchus qui ad eum missus fuerat hortaretur ut bona renuntiaret, non induxit in animum ut per mendacium regi gratificaretur: Dixit enim: « Quam vere vivit Dominus, quæ mihi dixerit Dominus, ea loquar [s]. »

INTERR. LXVIII.

Quam ob causam ab Achabo rogatus: An ascendam in Ramoth Galaad, dixit: Ascende, et prosperum successum dabit Dominus per manum regis [t]*?*

Exspectavit ut jurejurando adigeretur, atque ita deinde verum diceret. Nam quoniam Achab existimabat prophetam propter odium prædicere ea quæ erant molesta, prius dixit ea quæ erant jucunda. Deinde jurejurando adactus divina ostendit. Nam cum dixisset Achab: « Quoties te adjuro ego, ut dicas mihi veritatem in nomine Domini [u]? » (illud

ΕΡΩΤ. ΞϚ' [59].

Πῶς νοητέον· « Πάταξόν [60] *με ἐν λόγῳ Κυρίου* (80)*; »*

Οὐκ ἐγώ σοι, φησὶν, ἐπιτάσσω, ἀλλὰ τὸ ἐν ἐμοὶ Πνεῦμα. Διὸ δὴ τῷ ἀντειπόντι τὸν διὰ τοῦ λέοντος ἐπήνεγκεν ὄλεθρον. Ἄλλος δὲ τοῦτο δρᾶσαι κελευσθεὶς πιστῶς ὑπήκουσε, καὶ πατάξας συνέτριψε, τουτέστιν ἐτραυμάτισεν.

ΕΡΩΤ. ΞΖ' [61].

Πῶς νοητέον· « Καθὼς σὺ, οὕτω κἀγώ· καὶ καθὼς ὁ λαός σου, οὕτως καὶ ὁ λαός μου; »

Παρακληθεὶς ὁ Ἰωσαφὰτ κοινωνῆσαι τῆς παρατάξεως τοῦτο δράσειν ὑπέσχετο. Τὰ αὐτά σοι, φησὶ, δράσω· ὡς παρατάττῃ παρατάττομαι· καὶ ὡς ὁ λαός σου, καὶ ὁ ἐμὸς πολεμήσει [62]. Ἔδειξε δ' ὅμως αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν· πυθέσθαι γὰρ πρότερον τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἀναγκαῖον ὑπέλαβεν· « Εἶπε γὰρ, φησὶ, πρὸς Ἀχαάβ· Ἐρωτήσωμεν δὴ τὸν Κύριον. » Ἐκείνου δὲ τοὺς προφήτας τοῦ Βαὰλ ἀθροίσαντος, πάλιν ὁ Ἰωσαφὰτ ἐκείνους μὲν ἐβδελύξατο, θεῖον δὲ προφήτην εὐσεβῶς ἐπεζήτησεν· « Οὐκ ἔστι γὰρ, φησὶν [63], ὧδε προφήτης Κυρίου, καὶ ἐπερωτήσομεν τὸν Κύριον δι' αὐτοῦ; » Ἐκείνου δὲ εἰρηκότος εἶναι μὲν, καὶ Μιχαίαν κεκλῆσθαι· ἐχθραίνειν δὲ αὐτῷ, ὡς οὐ τὰ θυμήρη χρησμολογοῦντα, ὁ Ἰωσαφὰτ εὐλαβῶς [64] ἀπεκρίνατο· « Μὴ λεγέτω οὕτως ὁ βασιλεύς. » Ἀλλ' ἐν τούτοις μὲν ἀξιέπαινος. Ἐλωβήσατο δὲ αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν ἡ φιλία καὶ ἡ συγγένεια· τοῦτο γὰρ ἡ τῶν Παραλειπομένων ἱστόρησε βίβλος. Ὁ δὲ προφήτης Μιχαίας, καὶ τοῦ πρὸς αὐτὸν ἀποσταλέντος εὐνούχου χρηστὰ ἀπαγγεῖλαι [65] παρεγγυήσαντος, οὐκ ἠνέσχετο χαρίσασθαι τὸ ψεῦδος τῷ βασιλεῖ. « Ζῇ γὰρ, ἔφη, ὁ Κύριος, ὅτι ἃ ἂν εἴπῃ Κύριος [66] πρός με, ταῦτα λαλήσω. »

ΕΡΩΤ. ΞΗ' [67].

Τίνος οὖν ἕνεκεν ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀχαάβ, Ἵνα (81) *ἀναβῶ εἰς Ῥαμὼθ* [68] *Γαλαὰδ, ἔφη, Ἀνάβαινε, καὶ εὐοδώσει Κύριος ἐν χειρὶ* (82) *τοῦ βασιλέως;*

Ἀνέμεινεν ὁρκωθῆναι, εἶθ' οὕτω φάναι τὸ ἀληθές. Ἐπειδὴ γὰρ ὑπελάμβανεν Ἀχαὰβ διὰ μῖσος τὸν προφήτην προλέγειν τὰ λυπηρὰ, πρότερον τὰ καταθύμια εἴρηκεν. Εἶτα ὁρκωθεὶς τὰ θεῖα μεμήνυκε. Τοῦ γὰρ Ἀχαὰβ εἰρηκότος· « Ποσάκις ὁρκίζω σε ἐγὼ, ὅπως λαλήσῃς πρός με ἀλήθειαν ἐν ὀνόματι Κυρίου; » τὸ δὲ *ποσάκις* ἀντὶ τοῦ *πολλάκις* τέθει-

[n] III Reg. XXI, 35, 37. [o] III Reg. XXII, 5. [p] ibid. 7. [q] ibid. [r] ibid. 8. [s] ibid. 14. [t] ibid. 15. [u] ibid. 16.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[59] Qu. 66 in cat. et cod. *a* ponitur ante qu. 64 et 65. [60] cod. *a* πάταξον δή με. [61] Qu. 67 initium usque ad ἱστόρησε βίβλος, p. 510, exstat in cat. p. 803, ad cap. XXII, 5-8. Reliqua vid. ib. p. 804, ad vers. 9-14. [62] cat. p. 803. ὡς ὁ λαός σου πολεμεῖ καὶ ὁ λαός μου πολ. [63] cod. *a* ἔφη. [64] cat. et cod. *a* εὐσεβῶς. [65] cod. *a* προσαγγεῖλαι. [66] cod. *a* Κύριος om. [67] Qu. 68 quatuor habet partes. 1) Initium usque ad στρατιὰν διαλύσατε, p. 511, exstat in cat. p. 805, ad cap. XXII, 15-17. 2) τοῦ δὲ Ἀχ. — ἀλλ' ἢ κακά, p. 512, vid. ib. p. 806, ad vers. 18-23. 3) καὶ νῦν — ἐν ἐμοὶ vid. ib. p. 808, ad vers. 24-28. 4) καὶ τούτων δὲ et rel. vid. ib. p. 809, ad vers. 29-38. [68] cod. *a* Ῥαβώδ.

NOTÆ.

(80) *Ἐν λόγῳ Κυρίου.* Desid. in textu Græco l. c.

(81) *Ἵνα.* Legendum esse [illegible]etur, εἰ.

(82) *Ἐν χειρί.* Ita leg. in edit. Compl. Rec. lectio est εἰς χεῖρα.

κεν· ἐπήγαγεν ὁ Μιχαίας· « Οὐχ οὕτως [69], » ἀντὶ τοῦ, « οὐ καλῶς, ἔφην ἐκεῖνα. Ἑώρακα γὰρ πάντα τὸν Ἰσραὴλ διεσπαρμένον ἐν τοῖς ὄρεσιν, ὡς πρόβατα οἷς οὐκ ἔστι ποιμήν. » Δηλοῖ δὲ διὰ τούτων, ὡς ἡ ἐκείνου πονηρία τὴν ἧτταν ἐργάζεται· εἰ γὰρ ποιμένος ἔτυχον εὐσεβοῦς, κατακράτος ἂν τοὺς πολεμίους ἐνίκησαν. Εἶτα καὶ τρόπον ἀποδείκνυσι σωτηρίας [70]. « Εἶπε γάρ, φησί, Κύριος [71]· Εἰ κυρίως αὐτοὶ πρὸς Θεὸν (83), ἀποστραφήτω δὴ ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ. » Εἰ πιστεύοντες τῷ Θεῷ μαθεῖν βούλεσθε παρ' αὐτοῦ τὸ πρακτέον, τὴν στρατιὰν διαλύσατε. Τοῦ δὲ Ἀχαὰβ πρὸς τὸν Ἰωσαφὰτ εἰρηκότος· « Οὐκ εἶπόν σοι, ὅτι οὐ προφητεύει οὗτος ἐμοὶ καλά, ἀλλ' ἢ κακά; » εἶπεν ὁ προφήτης· « Οὐκ ἐγώ· ἄκουσον τὸν λόγον Κυρίου. Εἶδον Κύριον τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ καθήμενον ἐπὶ θρόνου [72] αὐτοῦ, καὶ πᾶσα ἡ στρατιὰ τοῦ οὐρανοῦ εἱστήκει περὶ αὐτὸν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ ἐξ εὐωνύμων [73] αὐτοῦ, καὶ εἶπε· Τίς ἀπατήσει τὸν Ἀχαὰβ βασιλέα Ἰσραήλ, καὶ ἀναβήσεται εἰς Ῥαμὼθ [74] Γαλαάδ, καὶ πεσεῖται ἐκεῖ; Καὶ εἶπεν οὕτως οὗτος, καὶ οὗτος οὕτως. Καὶ εἶπεν, Οὐ δυνήσῃ (84). Καὶ ἐξῆλθε πνεῦμα, καὶ ἔστη ἐνώπιον Κυρίου, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ ἀπατήσω αὐτόν. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς αὐτὸ [75], Ἐν τίνι; Καὶ εἶπεν· Ἐξελεύσομαι, καὶ ἔσομαι πνεῦμα ψευδὲς ἐν στόματι πάντων αὐτοῦ τῶν προφητῶν, καὶ ἀπατήσω αὐτόν.

A autem *quoties* dixit pro *sæpius*,) subjunxit Michæas: « Non sic, » pro eo quod est, « non recte, inquit, illa dixi. Vidi enim universum Israelem dispersum in montibus, sicut oves quibus non est pastor [v]. Per hæc autem ostendit quod **511** illius pravitas causa sit stragis. Nam si bonum ac pium habuissent pastorem, viribus superassent hostes. Deinde ostendit etiam modum assequendæ salutis: « Dixit enim Dominus, inquit, si vere illi ad Deum (pertinent), revertatur unusquisque ad locum suum in pace. » Si Deo creditis, et vultis ex eo scire quid agendum, dimittite exercitum. Cum autem Achab dixisset ad Josaphatum: « Nonne dixi tibi quod iste non prædicat mihi bona, sed mala? » dixit propheta: B « Non ego: audi verbum Domini. Vidi Dominum Deum Israel sedentem super thronum suum, et universus exercitus cœli stabat circa ipsum a dexteris ejus et a sinistris, et dixit: Quis decipiet Achabum regem Israel, ut ascendat ad Ramoth Galaad, et cadat ibi? Et iste quidem sic dixit, ille vero sic. Et dixit, non poteris. Et egressus est spiritus, et stetit coram Domino, et dixit: Ego decipiam illum: et Dominus dixit ei, quo modo? Et dixit, Egrediar et ero spiritus mendax in ore omnium ejus prophetarum, et decipiam ipsum. Et dixit: Poteris, egredere et fac [x]. » Hæc est autem quædam proso-

[v] III Reg. xxii, 17. [x] ibid. 22 seqq.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[69] cat. p. 805 οὐκ ἀγαθῶς. [70] cod. a τρόπον ἐπιδεικνὺς σωτηρ. [71] cat. p. 806, sub nomine *Procopii* (a) « Καὶ εἶπε Κύριος, Τίς ἀπατήσει τὸν Ἀχαάβ; » Τούτῳ δὲ ὅμοιον τὸ ὑπὸ Παύλου λεγόμενον, « Πέμψει ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης τοῖς τὴν ἀλήθειαν μὴ παραδεξαμένοις. » Ἀλλ' ἑρμηνεῖαι τῆς τοῦ Θεοῦ βουλήσεως τυγχάνουσιν αἱ ὀπτασίαι, οὐχ ὅπερ ἐστὶν αὐτὸ δεικνύουσαι, σωματικοῖς δὲ σχήμασι καὶ ἀνθρωπίνοις λόγοις διατυποῦσαι τὰς τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας, ὡς αὐτὸς ὁ Θεός φησιν· « Ἐγὼ ὁράσεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ προφητῶν ὡμοιώθην. » Οὐκ αὐτὸς φαίνεται, ἀλλ' ὁράσεις πληθύνει, καὶ ὁμοίωμα δείκνυσι τοῖς προφήταις. Βασιλείας μέν, ὅταν ἐπὶ θρόνου καθεζόμενον ὁρῶσι, καὶ περὶ αὐτὸν τὴν οὐράνιον στρατιάν· κρίσεως δέ, ὅταν πολιὸν βλέπουσι λευκοῖς ἱματίοις κοσμούμενον, διὰ τὸ τῆς κρίσεως σοφόν τε ἅμα καὶ καθαρόν. Ὁρᾷ καὶ Ζαχαρίας ἀνέμους ἀνθρωπίνῃ φωνῇ χρωμένους, καὶ « Περιωδεύσαμεν τὴν γῆν λέγοντας, καὶ ἰδοὺ πᾶσα ἡ γῆ κατοικεῖται (*Zach*. i, 11). » Καθάπερ γὰρ ἐν εἰκόσιν οἱ γραφεῖς πόλεμόν τε καὶ εἰρήνην, νίκην καὶ φιλίαν, καὶ ὅσα ἄλλα σχηματίζουσιν εἰς ἀνθρωπείων σωμάτων εἰκόνας, τοῖς τοιούτοις ὁμοιώμασι τὸ βούλημα δεικνύντες ἐναργέστερον· κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προφήταις τε καὶ ἀποστόλοις τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δόξαν, καὶ τὴν οἰκονομίαν, καὶ τὴν ἀρὰν τὴν κατὰ τῶν ἐπιόρκων καὶ ἑτέρων τινῶν ἐμψύχων ἢ ἀψύχων. Καὶ ὅπερ βούλεται μὲν ὁ Θεὸς πληρῶσαι, αἱ δὲ ἑξῆς δυνάμεις πληροῦσιν· ἢ ὅσα τολμᾷ μὲν ὁ διάβολος ἐπιβουλεύειν, συγχωρεῖ δὲ Θεός, ταῦτα τυποῖ διὰ τῶν ὀπτασιῶν, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἰώβ. Αἱ γὰρ ὀπτασίαι, καὶ τὰ ἐν ταῖς ὀπτασίαις ῥήματα μέρος ἐστὶ τῆς τοῦ Θεοῦ συγκαταβάσεως· οὔτε γὰρ περιστερὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὔτε εἰς τό· « Ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν (*Rom*. viii, 34), » οὕτως, ὡς εἴρηται, νοήσομεν· ὡς ἐν τόπῳ μὲν ὄντος τοῦ Θεοῦ, δεομένου δὲ τῆς ὑπὲρ ἡμῶν τοῦ Μονογενοῦς ἐντυχίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον οὐδὲ αἱ τῶν προφητῶν ὀπτασίαι καὶ αἱ φωναὶ τοῦτ' ἦσαν ὅπερ ἐδείκνυντο, τοῦ δὲ Θεοῦ τὴν βούλησιν ἐσήμαινον ἢ τὴν συγχώρησιν, καὶ τὴν ὑπακοὴν τῶν ὑπακουόντων, καὶ τὴν ἐπιχείρησιν τῶν τολμώντων, ὥς που καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ψευσάμενον διὰ στόματος τῶν ψευδοπροφητῶν, Θεοῦ συγχωρήσαντος, καὶ ὁ πειράσας δὲ τὸν Ἰὼβ διάβολος, Θεοῦ μὴ κωλύσαντος· δι' οὗπερ ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἡ Γραφή, ὡς τῆς τοῦ Θεοῦ κτίσεώς ἐστι καὶ τῆς δεσποτείας, παρεστὼς τῷ πάντων Δεσπότῃ, οὐ τῇ τῆς προθέσεως ὑπακοῇ, ἀλλὰ τῇ τῆς γενετῆς φύσεως ἀκολουθίᾳ, τὴν μὲν γνώμην ἀλλοτριωθείς, τὴν δὲ οὐσίαν, τοῦ Θεοῦ τυγχάνων. [72] cod. a ἐπὶ τοῦ θρόνου. [73] cod. a καὶ ἐξ ἀριστερῶν. [74] cat. Ῥεμμά. cod. a Ῥαμώδ. [75] cat. πρὸς αὐτόν.

(a) In catena Veneta, f° 205, ad III Reg. xxii, 19, ubi de Michææ visione verba fiunt, prolixum fragmentum scribitur sub titulo Θεοδωρήτου ἐκ τοῦ γ' λόγου τοῦ κατὰ Μανιχαίων· *Theodoreti ex tertio libro contra Manichæos*, quod certe esset incognitum Theodoreti opus; verumtamen hoc idem prorsus fragmentum vidi editum in catena Lipsiensi ad prædictum Bibliorum locum sub Procopii nomine. Sane Procopium confecisse catenas scimus, et quidem aliquas continuato sermone suppressisque auctorum variorum nominibus. Nihil ergo obstat quominus Procopius a Theodoreto hunc locum sumpserit; quanquam ego in hoc dubio nihil definio. Ang. Mai, *Biblioth. nova Patrum*, III, 448.

NOTÆ.

(83) *Εἰ — Θεόν*. Præferenda est recepta lectio, οὐ Κύριος τούτοις Θεός; Nostram omisit Bosius in Notis ad l. c.

(84) *Καὶ — δυνήσῃ*. Hæc des. in textu Hebr. et vers. τῶν O' l. c.

popœia, quæ docet divinam permissionem. Non enim verus Deus, et magister veritatis jussit ut deciperetur Achab, qui dixit per prophetam: « Si vere illi ad Deum, revertatur unusquisque in locum suum in pace. » Per hæc ergo docuit propheta, spiritum fraudis, impiis hominibus utentem tanquam instrumentis, falso promittere victoriam. Hoc autem fiebat Deo permittente. Nam cum prohibere posset, **512** non prohibuit, quoniam indignus erat Achab, cujus Deus curam gereret. Josephus autem dixit esse Michæam, qui jam ante usus erat fascia, et qui molesta prædixerat Achabo: conjiciens ex eo quod dixerit Achab: Odi eum, quoniam non dicit de me bona, sed mala; et nunc etiam misit ipsum in carcerem, jubens ut ei parum daretur cibi, quo solum prohiberetur ne fame interiret. Sed non ideo propheta desiit loqui libere: sed dixit clamans: « Si revertens revertaris in pace, non est locutus Dominus per me [y]. » Et hæc verba cum audiisset, profectus est ad bellum. Cum eo autem simul abiit Josaphat, sua pietate faciens indigna. Nam cum quæsivisset prophetam, et amandasset falsos prophetas, et quid esset agendum didicisset per Michæam, pietati prætulit amicitiam. Cæterum propter aliam ejus virtutem, curæ fuit divinæ providentiæ. Nam cum Syri ex vestimentis regiis conjecissent eum esse regem Israelis, et ad eum contendissent, ipse quidem Dei invocavit auxilium, Deus autem ei protinus præbuit salutem. Divina autem prædictio finem accepit. Sauciatus enim Achab, diu mansit in curru, ne fuga esset causa ut fugaretur exercitus. Fluens autem sanguis infixus fuit currui. Eum in fonte, qui erat prope urbem, abluit auriga: canes vero linxerunt. Meretrices autem sub auroram de more lavabant sese, non consulto volentes se lavare in sanguine, sed in aqua fontana, ut consueverant: ea autem erat colorata sanguine.

A Καὶ εἶπε, Δυνήσῃ, [76] ἔξελθε καὶ ποίησον. » Ταῦτα δὲ προσωποποιΐα τίς ἐστι, διδάσκουσα τὴν θείαν συγχώρησιν. Οὐ γὰρ ὁ ἀληθῶς Θεὸς [77] καὶ τῆς ἀληθείας διδάσκαλος προσέταττεν ἀπατηθῆναι τὸν Ἀχαάβ, ὁ διὰ τοῦ προφήτου εἰπών· « Εἰ κυρίως αὐτοὶ πρὸς Θεὸν, ἀναστραφήτω δὴ ἕκαστος [78] εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον ἐν εἰρήνῃ. » Διὰ τούτων τοίνυν ὁ προφήτης ἐδίδαξεν, ὡς τὸ πνεῦμα τῆς ἀπάτης, ὀργάνοις χρώμενον τοῖς δυσσεβέσιν ἀνθρώποις, ψευδῶς ὑπισχνεῖται τὴν νίκην. Τοῦτο δὲ γίνεται τοῦ Θεοῦ συγχωρήσαντος. Κωλῦσαι γὰρ δυνάμενος, οὐκ ἐκώλυσεν, ἐπείπερ [79] ὁ Ἀχαὰβ τῆς θείας ἦν κηδεμονίας ἀνάξιος. Ὁ δὲ Ἰώσηπος (85) τὸν Μιχαίαν ἔφησεν εἶναι, τὸν ἤδη πρότερον τῷ τελαμῶνι χρησάμενον, καὶ τὰ λυπηρὰ τῷ Ἀχαὰβ προαγγείλαντα, τεκμαιρόμενος B τῷ φάναι τὸν Ἀχαὰβ, ὅτι Μεμίσηκα αὐτὸν, ὅτι οὐ λέγει περὶ ἐμοῦ ἀγαθὰ, ἀλλ' ἢ κακά [80]. Καὶ νῦν δὲ αὐτὸν εἰς τὸ δεσμωτήριον ἔπεμψεν, τροφῆς αὐτὸν ὀλίγης ἄγαν μεταλαμβάνειν προστεταχὼς, ἣ μόνον [81] κωλύειν ἔμελλε τὴν ἐκ λιμοῦ τελευτήν. Ἀλλ' οὐδὲ οὕτως ὁ προφήτης ἐξέστη τῆς παῤῥησίας [82], ἀλλ' ἔφη βοῶν· « Ἐὰν ἐπιστρέφων ἐπιστρέφῃς ἐν εἰρήνῃ, οὐ λελάληκε Κύριος ἐν ἐμοί. » Καὶ τούτων δὲ ἀκούσας τῶν λόγων ὥρμησεν εἰς τὸν πόλεμον· συναπῆρε δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Ἰωσαφὰτ, τῆς οἰκείας εὐσεβείας ἀνάξια δεδρακώς. Ἐπιζητήσας γὰρ προφήτην, καὶ τοὺς ψευδοπροφήτας ἀποπεμψάμενος, καὶ τὸ πρακτέον παρὰ τοῦ Μιχαίου μεμαθηκὼς, τῆς εὐσεβείας προτετίμηκε τὴν φιλίαν. Πλὴν διὰ τὴν ἄλλην αὐτοῦ ἀρετὴν C τὴν τῆς θείας κηδεμονίας ἀπήλαυσε. Τῶν γὰρ Σύρων ἐκ τῆς βασιλικῆς ἀμπεχόνης τοπασάντων αὐτὸν εἶναι τὸν βασιλέα Ἰσραὴλ, καὶ κατ' αὐτοῦ χωρησάντων, ὁ μὲν τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπικουρίαν ἐκάλεσεν· ὁ δὲ συντόμως αὐτῷ τὴν σωτηρίαν ἐπόρισεν. Ἡ δὲ θεία πρόῤῥησις τὸ πέρας ἐδέξατο. Τρωθεὶς γὰρ ὁ Ἀχαὰβ ἐπὶ πλεῖστον ἑστὼς ἐπὶ τοῦ ἅρματος διετέλεσεν, ἵνα μὴ τροπὴν ἐργάζηται τῇ φυγῇ· τὸ δὲ αἷμα φερόμενον ἐνεπάγη τῷ ἅρματι. Τοῦτο παρὰ κρήνην τινὰ τῷ ἄστει πελάζουσαν ὁ ἡνίοχος ἔπλυνεν [83]· οἱ δὲ κύνες ἐξέλειχον. Αἱ δὲ πόρναι ὑπὸ τὴν ἕω κατὰ τὸ ἔθος ἐλούσαντο, οὐκ ἐξεπίτηδες εἰς τὸ αἷμα βουλόμεναι λούσασθαι, ἀλλ' εἰς τὸ πηγαῖον ὡς εἰώθεσαν ὕδωρ· Τοῦτο δὲ ἦν κεχρωσμένον τῷ αἵματι.

[y] III Reg. XXII, 28.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[76] cat. καὶ ἔξελθε, [77] ὁ ἀληθὴς Δεσπότης. [78] cat. et cod. a ἀποστραφήτω ἕκαστος. [79] cat. ἐπειδὴ γάρ. [80] cat. καλά, ἀλλ' ἢ κακά. [81] cat. p. 808 et cod. a μόνη. [82] cat. τῆς προῤῥήσεως. [83] cod. a ἀπέπλυνεν.

NOTÆ.

(85) Ἰώσ. *Antiq. Jud.* lib. VIII, c. 15.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΕΤΑΡΤΗΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ.

513 IN LIBRUM IV REGNORUM.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Α'.

Πῶς νοητέον τό· « Ἠθέτησε Μωὰβ ἐν Ἰσραήλ; »

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ.

Δασμὸν ἔφερον οἱ Μωαβῖται τῷ Ἀχαὰβ, ὡς ὑπήκοοι· τελευτήσαντος δὲ ἐκείνου, κατεφρόνησαν τοῦ υἱέος [84], καὶ οὐκ ἠθέλησαν ἄρχεσθαι.

ΕΡΩΤ. Β'.

Ὁποῖόν ἐστι τὸ δικτυωτὸν ὑπερῷον;

Οἶκος ἦν ὥρᾳ θέρους ἐπιτήδειος (86), πολλὰς ἔχων φωταγωγοὺς δικτυοειδῶς κατεσκευασμένας, ἃς *διατρήτους* ὀνομάζουσιν οἱ πολλοί.

ΕΡΩΤ. Γ'.

Προσοχθίσαι [85] *τί ἐστι;*

Καὶ *προσοχθίσματα* καὶ *βδελύγματα*, τὰ εἴδωλα προσαγορεύειν εἴωθεν ἡ θεία Γραφή. Καὶ γὰρ βδελυγμίας μεστὰ, καὶ μίσους ἄξια. Τὸ γὰρ προσόχθισμα [86] τὸ *μῖσος* δηλοῖ. Οὕτω γὰρ καὶ εἴρηκεν ὁ Ἰσαάκ [87]· « Προσώχθισα τῇ ψυχῇ μου διὰ τὰς θυγατέρας τῶν Χαναναίων· » τουτέστι, μεμίσηκα. Καὶ ὁ μακάριος Δαβὶδ ἔφη [88]· « Παρέστη πάσῃ ὁδῷ οὐκ ἀγαθῇ, κακίᾳ δὲ οὐ προσώχθισε· » τουτέστιν, Οὐκ ἐμίσησε τὴν κακίαν. Ἄξιον δὲ θρηνῆσαι τῶν δυσσεβῶν τὴν ἀλογίαν. Οὐ γὰρ μόνον τὰ μέγιστα τῶν ζώων ἐθεοποίησαν, ἀλλὰ καὶ τὰ σμικρότατα καὶ εὐτελέστατα, καὶ μύσους μεστά. Τί γὰρ μυσαρώτερον μυίας; Ἀλλ' ὅμως τὴν εἰκόνα [89] ταύτης [90] θεὸν ἀνηγόρευσαν, καὶ τὸν ὄντως [91] καταλελοιπότες Θεὸν, τὸ αὐτῆς ἴνδαλμα περὶ ζωῆς ἐπηρώτων· καὶ ἣν ζῶσαν ταῖς ῥιπίσιν ἐλαύνουσι, ταύτης τὸν τύπον θεὸν προσηγόρευσαν.

ΕΡΩΤ. Δ'.

Τινὲς ὠμότητα τοῦ προφήτου κατηγόρησαν, ὅτι δὴ τοὺς δύο πεντηκοντάρχους μετὰ τῶν ὑπηκόων οὐρανίῳ πυρὶ παραδέδωκεν.

Οἱ τοῦ προφήτου κατηγοροῦντες κατὰ τοῦ Θεοῦ

INTERROGATIO I.

Quomodo est intelligendum illud: « Fœdus violavit Moab in Israel [x]*? »*

RESPONSIO.

Moabitæ pendebant tributum Achabo, tanquam subjecti: illo autem mortuo, contempserunt ejus filium, nec voluerunt eum agnoscere dominum.

INTERR. II.

Quid est cœnaculum reticulatum [a]*?*

Erat domus apta tempori æstatis, habens multas fenestras instar retis constructas, quas multi appellant *perforatas*.

INTERR. III.

Quid est προσοχθίσαι*?*

Offendicula et *abominationes*, Scriptura solet appellare idola. Sunt enim abominatione plena, digna odio. Προσόχθισμα enim significat *odium*. Sic enim dixit Isaac: « Προσώχθισα animo meo, propter filias Chananæorum [b]: » id est, « odio habui. » Et beatus David dixit: « Astitit omni viæ non bonæ, malitiæ autem non προσώχθισε, id est, « non odivit eam [c]. » Deflenda est autem impiorum amentia. Non solum enim in deos referebant maxima animalia, sed etiam minima, et vilissima, et exosa. Quid enim est musca odiosius? Sed tamen et ejus simulacrum Deum 514 dixerunt, et Deo vero relicto, muscæ simulacrum de vita percontabantur: et quam viventem flabellis expellebant, ejus figuram Deum appellabant.

INTERR. IV.

Quidam prophetam accusant crudelitatis, quod duo pentecontarchas cum subjectis igni cœlesti tradiderit?

Qui prophetam accusant, adversus Deum prophe-

[x] IV Reg. I, 1. [a] ibid. 2. [b] Gen. XXVIII 1. [c] Psal. XXXV, 5.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[84] cat. p. 811 τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Deinde (etiam in cod. *a*) οὐκ ἠνέσχοντο. [85] Cat. p. 814. Προσόχθισμα (ita quoque cod. *a*) ποῖόν ἐστι. [86] cat. Καὶ προσόχθισμα καὶ βδέλυγμα. [87] cod. *a* οὕτω γὰρ καὶ ἡ μακαρία Ῥεβέκκα πρὸς τὸν πατριάρχην εἴρηκεν Ἰσαάκ. Omnino præferri meretur hæc lectio; sunt enim verba illa non Isaaci, sed Rebeccæ. Vid. Gen. XXVII, 46. [88] cod. *a* ἔφη om. cat. φησὶ γὰρ καὶ ὁ Δαβίδ. [89] cat. et cod. *a* ἀλλ' ὅμως καὶ τὴν εἰκ. [90] cat. αὐτῆς. cod. *a* τῆς ταύτης. [91] cat. et cod. *a* τὸν τῶν ὅλων. Deinde cod. *a* καταλιπόντες, mox cat. τὸ ταύτης.

NOTÆ.

(86) *Οἶκος — ἐπιτήδειος*. Hæc eadem sunt cum scholio apud Montf. l. c. t. I, p. 368.

tæ linguam movent. Ipse enim immisit ignem. Est ergo nimiæ audaciæ, divinæ irasci administrationi. Oportet enim scire æquitatem divinæ providentiæ : et quod juste puniat peccatores, et beneficio afficiat suos cultores. Est autem perspicuum, pentecontarchas, et qui eis parebant, convenisse cum scopo ejus qui illos misit. Unde etiam a Deo immissa sustinuerunt supplicia. Tertius enim pentecontarcha, æquitate et fide ornatus, et qui experientia prophetæ virtutem didicerat, usus verbis placidis effugit supplicium.

INTERR. V.

Quomodo est intelligendum illud : « Tunc regnavit super Israelem Joram frater Ochoziæ loco ejus, quod non esset ei filius. »

Lex erat, ut regum filii regnum hæreditate possiderent; si autem non essent filii, frater natu maximus, aut qui erat ei consanguinitate proximus. Davidis quidem certe regnum, usque ad captivitatem, filii a patribus accipientes administrarunt. Cum autem Jechonias in captivitatem abductus
515 esset antequam liberos procreasset, tenuit regnum ejus Metthanias, qui et Sedecias, cum esset ejus patruus.

INTERR. VI.

Quosnam filios prophetarum vocat divina Scriptura[d]*?*

Ipsos prophetas, Hebræorum et Syrorum idiomate. Sic enim etiam homines solita est nominare : « Filii enim, inquit, hominum, usquequo gravi estis corde[e] ? » Et : « Secundum altitudinem tuam amplificasti filios hominum[f], » hoc est homines. Ostendunt autem ipsa quoque verba multos fuisse prophetas. Nam qui inhabitabant Jerichuntem et Bethleem, præsciverant et prædixerant assumptionem magni Eliæ. Cognoverat hoc quoque qui primas partes inter cæteros obtinebat, præclarus ille Elisa. Quamobrem et illis dixit : « Et ego novi, tacete. » Tanta autem erat prophetarum multitudo, ut etiam quinquaginta secuti sint eos e longinquo. Post magni autem illius Eliæ assumptionem, * persuaserunt hæredi gratiæ simul congregati, ut mitteret aliquos ad quærendum communem magistrum : et miserunt accinctos quinquaginta : eos enim appellavit viros virtutis, hoc est, potentes ac strenuos. Porro ex iis qui missi sunt considerandum est quanta fuerit eorum multitudo qui miserunt.

[d] IV Reg. ii, 3. [e] Psal. iv, 2. [f] Psal. ii, 8.

A τοῦ προφήτου κινοῦσι τὰς γλώττας[92]· αὐτὸς γὰρ ἐπαφῆκε τὸ πῦρ. Τολμηρὸν τοίνυν ἄγαν τὸ νεμεσῆσαι ταῖς θείαις οἰκονομίαις. Χρὴ γὰρ εἰδέναι τῆς θείας προμηθείας τὸ δίκαιον, καὶ ὡς ἐνδίκως κολάζει τοὺς ἁμαρτάνοντας, καὶ εὐεργετεῖ τοὺς θεραπεύοντας. Δῆλοι δὲ ἦσαν οἱ πεντηκόνταρχοι, καὶ οἱ τούτων ὑπήκοοι, συμβαίνοντες τῷ σκοπῷ τοῦ πεπομφότος. Ὅθεν καὶ τὰς θεηλάτους τιμωρίας ὑπέμειναν. Ὁ γὰρ τρίτος[93] πεντηκόνταρχος, ἐπιεικείᾳ καὶ πίστει κοσμούμενος, καὶ τῇ πείρᾳ μαθὼν τοῦ προφήτου τὴν δύναμιν, ἠπίοις λόγοις χρησάμενος τὴν τιμωρίαν διέφυγεν.

ΕΡΩΤ. Εʹ.

Πῶς νοητέον τό· « Τότε ἐβασίλευσεν ἐπὶ Ἰσραὴλ Ἰωρὰμ ἀδελφὸς Ὀχοσίου[94] *ἀντ' αὐτοῦ, ὅτι οὐκ*
B *ἦν αὐτῷ υἱός; »*

Νόμος ἦν τῶν βασιλέων τοὺς παῖδας τὴν βασιλείαν κληρονομεῖν. Παίδων δὲ οὐκ ὄντων, τὸν πρεσβύτατον ἀδελφὸν, ἢ τὸν ἐπιτηδειότατον. Αὐτίκα γοῦν τὴν Δαβιδικὴν βασιλείαν μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας παῖς[95] παρὰ πατρὸς (87) παραλαμβάνοντες, διετέλεσαν οἰκονομοῦντες[96]. Τοῦ δὲ Ἰεχονίου πρὸ τῆς παιδοποιίας δορυαλώτου ληφθέντος (88), Μετθανίας, ὁ καὶ Σεδεκίας, κατέσχε τὴν βασιλείαν, θεῖος αὐτοῦ ὢν πρὸς πατρός.

ΕΡΩΤ. Ϛʹ[97].

Τίνας υἱοὺς τῶν προφητῶν ἡ θεία προσαγορεύει Γραφή;

Αὐτοὺς τοὺς προφήτας[98], κατὰ τὸ Ἑβραίων καὶ Σύρων ἰδίωμα. Οὕτω γὰρ καὶ τοὺς ἀνθρώπους εἴωθεν
C ὀνομάζειν. « Υἱοὶ γὰρ, φησὶν, ἀνθρώπων, ἕως πότε βαρυκάρδιοι; » Καί· « Κατὰ τὸ ὕψος σου ἐπολυώρησας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· » τουτέστι τοὺς ἀνθρώπους[99]. Δηλοῖ δὲ καὶ ὁ λόγος πολλοὺς γεγενῆσθαι προφήτας. Καὶ γὰρ οἱ τὴν Ἱεριχὼ καὶ τὴν Βαιθὴλ[1] οἰκοῦντες, καὶ προεγνώκεισαν καὶ προειρήκεισαν τὴν τοῦ μεγάλου Ἡλιοῦ ἀνάληψιν. Ἐγνώκει δὲ τοῦτο καὶ ὁ τῶν ὅλων πρωτεύων Ἐλισσαῖος[2] ὁ πάνυ. Διὸ καὶ τούτοις ἔφη κἀκείνοις· « Καί γε ἐγὼ ἔγνωκα, σιωπᾶτε. » Τοσοῦτον δὲ ἦν τῶν προφητῶν τὸ πλῆθος, ὅτι πεντήκοντα μὲν αὐτοῖς πόῤῥωθεν ἠκολούθησαν. Μετὰ δὲ τὴν Ἡλιοῦ τοῦ μεγάλου ἀνάληψιν, τὸν τῆς χάριτος κληρονόμον συναθροισθέντες ἔπεισαν ἀποστεῖλαί τινας εἰς ἐπιζήτησιν τοῦ κοινοῦ διδασκάλου· καὶ ἀπέστειλαν εὐζώνους πεντήκοντα· τοὺς
D γὰρ τοιούτους υἱοὺς δυνάμεως προσηγόρευσεν, ἀντὶ τοῦ, δυνατούς. Ἐκ δὲ τῶν ἀποσταλέντων σκοπητέον τῶν ἀποστειλάντων τὸ πλῆθος.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[92] cat. p. 816. τὴν γλῶτταν. Deinde cod. α αὐτὸς γὰρ αὐτοῖς ἐπαφῆκε. [93] cod. α οὐ γάρ τοι τρίτος. [94] Utroque loco Ὀχοζίου. [95] cod. α παῖδες. [96] cod. α ᾠκονόμησαν, mox cat. p. 818 παιδογονίας. [97] Qu. 6. initium usque ad ἠκολούθησαν exstat in cat. p. 819, ad cap. ii, 1-7. Reliqua vid. ib. p. 824, ad vers. 17, ante quæst. 7, 8 et 9 posita. [98] cat. p. 819, τοὺς προφ. οὕτω καλεῖ. [99] cat. τουτέστι τ. ἀνθρ. om.; mox αὐτὸς ὁ λόγος. [1] cod. α οἱ τὴν Βαιθ. [2] cat. ἐγν. δὲ τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων προφητῶν Ἐλισσ

NOTÆ.

(87) *Νόμος — πρὸς πατρός.* Hæc parum differunt a scholio quod Bosius in notis suis ad h. l. attulit.
(88) Alias vocatur Ματθανίας.

ΕΡΩΤ. Ζ'.

Τί δήποτε, τοῦ Ἐλισσαίου διπλῆν τοῦ πνεύματος τὴν χάριν αἰτησαμένου, ὁ μέγας εἶπεν Ἠλίας, Ἐσκλήρυνας τοῦ αἰτῆσαι[1];

Οὐ φθονῶν τῆς χάριτος τῷ μαθητῇ τοῦτο ἔφη, ἀλλὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων κηδόμενος. Ἐπειδὴ γὰρ τρισὶν ἔτεσι[2] καὶ μησὶν ἓξ λιμῷ δυσσεβοῦντας τοὺς ἀνθρώπους ἐπαίδευσεν· ἀνάγκη δὲ ἦν, τὸν τῆς διπλῆς κληρονομοῦντα χάριτος διπλάσια ἐργάσασθαι θαύματα[3]· ἐν δὲ τουτων ἦν ἡ διὰ τοῦ λιμοῦ τιμωρία· φειδοῖ κεχρημένος εἶπεν· « Ἐσκλήρυνας τοῦ αἰτῆσαι. » Τοῦτο δὲ καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας μανθάνομεν. Ἑπτὰ γὰρ ἔτεσιν[6] ἐπηνέχθη τοῖς ἀνθρώποις ἡ τιμωρία[7].

ΕΡΩΤ. Η'.

Πῶς νοητέον· « Πάτερ, πάτερ, ἅρμα Ἰσραὴλ, καὶ ἱππεὺς αὐτοῦ; »

Οἱ τῶν ἄλλων ἐθνῶν βασιλεῖς ἵπποις κεχρημένοι καὶ ἅρμασι παρετάττοντο. Τούτου χάριν τὸν μέγαν Ἠλίαν ἅρμα Ἰσραὴλ καὶ ἱππέα[8] προσηγόρευσεν, ὡς ἀποχρῶντα καὶ μόνον καταλῦσαι τοὺς πολεμίους, καὶ παρασχεῖν τοῖς ὁμοφύλοις τὴν νίκην.

ΕΡΩΤ. Θ'.

Πῶς νοητέον· « Ποῦ ἐστιν[9] ὁ Θεὸς Ἠλιοῦ ἀφφῶ (89);

Διαβῆναι βουληθεὶς τὸν Ἰορδάνην ὁ προφήτης ἐμιμήσατο τὸν διδάσκαλον, καὶ τῇ μηλωτῇ τὸ ὕδωρ ἐπάταξεν οὐδὲν εἰρηκὼς, ἀλλ' ἀποχρῆν νομίσας εἰς θαυματουργίαν τὴν μηλωτήν. Ἐπειδὴ δὲ οὐχ ὑπήκουσε τῶν ὑδάτων ἡ φύσις, ἐκάλεσε τὸν τοῦ διδασκάλου Θεὸν, τὸν τοῖς ἀνθρώποις ἀόρατον καὶ ἀνέφικτον. Ἀφφὼ γὰρ ὁ κρύφιος (90) ἑρμηνεύεται, κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἄλλων ἑρμηνευτῶν (91).

ΕΡΩΤ. Ι'.

Τίνος χάριν δι' ἁλῶν τὴν πικρὰν τῶν ὑδάτων ἰάσατο φύσιν;

Μωσῆς ὁ μέγας ξύλον ἐμβαλὼν τὴν πικρὰν τῶν ὑδάτων ποιότητα εἰς γλυκεῖαν μετέβαλεν. Οὗτος δὲ[10] τοῖς ἁλσὶ τῆς λυμαντικῆς ἠλευθέρωσεν ἐνεργείας. Ῥᾴδιον γὰρ τῷ Δεσπότῃ Θεῷ καὶ βουλήσει, καὶ λόγῳ, καὶ δι' ὧν ἐθέλει, μεταβάλλειν τῶν στοιχείων τῆς φύσεως[11].

ΕΡΩΤ. ΙΑ'[12].

Τί ἐστι· Καὶ Μωσὰ βασιλεὺς Μωὰβ ἦν (92) *νωκηδεὶ*[13];

Οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ τὸ νωκηδεὶ « ἀρχιποιμένα » ἡρμήνευσαν. Δηλοῖ δὲ καὶ τὰ ἑξῆς, « Καὶ ἦν φέρων

INTERRR. VII.

Quamnam ob causam, cum petiisset Elisa duplicem gratiam, magnus dixit Elias, Rem difficilem petiisti[g]?

Hoc dixit, non invidens gratiam discipulo, sed curam gerens **516** aliorum hominum. Nam quoniam tribus annis et sex mensibus, impie se gerentes fame castigavit homines: necesse autem erat ut, qui duplicis erat hæres gratiæ, duplo majora quoque miracula ederet; ex iis autem erat pœna irroganda per famem, ei parcens dixit: « Rem difficilem petiisti. » Hoc autem discimus etiam ex historia. Nam septem annis illatum fuit hominibus supplicium per famem.

INTERR. VIII.

Quomodo est intelligendum illud: « Pater, pater, currus Israel, et eques ejus[h]? »

Reges aliarum gentium equis utentes et curribus aciem instruebant. Ea de causa magnum Eliam appellavit currum et equitem Israel, ut qui solus sufficeret et ad fundendos ac profligandos hostes, et ad dandam gentilibus suis victoriam.

INTERR. IX.

Quomodo est intelligendum illud: « Ubi est Deus Eliæ, aphpho[i]? »

Cum vellet propheta transire Jordanem, imitatus est magistrum, et pelle ovina percussit aquam nihil dicens, sed existimans sufficere ad faciendum miraculum pellem ovinam. Postquam autem non obediit natura aquarum, vocavit Deum sui magistri, qui ab hominibus cerni vel adiri non potest. *Aphpho* enim explicatur occultus, secundum editionem aliorum interpretum.

517 INTERR. X.

Quanam de causa medicatus est salibus naturam aquarum[j]?

Magnus ille Moses, ligno injecto, amaram aquarum qualitatem * transmutavit in dulcem: hic autem sale aquam liberavit a noxia operatione. Est enim facile Deo universorum et voluntate, et verbo, et per ea quæ velit, mutare naturas elementorum.

INTERR. XI.

Quid est: « Et Mosa rex Moab erat νωκηδεὶ[k]? »

Alii interpretes dicunt, « principem pastorum. » Id autem ostendunt etiam ea quæ deinceps sequun-

[g] IV Reg. II, 10. [h] ibid. 12. [i] ibid. 14. [j] ibid. 21 seqq. [k] IV Reg. III, 4.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[1] cod. α αἰτήσασθαι. [2] cod. α ἐπὶ τρισὶν ἔτεσιν. [3] cod. α ἐργάζεσθαι θαυμάσια. [6] cod. α ἐν ἑπτὰ γὰρ ἔτ. [7] cod. α ἡ τοῦ λιμοῦ τιμωρία. [8] cod. α ἅρμα καὶ ἱππέα τοῦ Ἰσρ. [9] cod. α ποῦ δή ἐστιν. [10] cod. α δὲ om. [11] cat. p. 826. τὴν φύσιν. [12] Qu. 11 initium usque ad κριῶν ἐπικόπων exstat in cat. p. 829, ad cap. III, 1-4. Reliqua vid. ib. p. 830, ad vers. 11-13. [13] cod. α νωκήδ.

NOTÆ.

(89) Ἀφφώ. In textu Hebr. II Reg. II, 14, leg. אַף־הוּא, pro quo interpretes Græci, qui hanc minus aptam interpretationem dederunt, legisse videntur אֵיפֹה aut אֵיפוֹא. Hanc conjecturam tuetur locus X, 10, ubi textus Hebr. habet אֵיפוֹא, versio græca autem, ἀφφώ.

(90) *Ὁ κρύφιος*. Hæc vox suspecta visa est Drusio, quem vide l. c. p. 272.

(91) *Τῶν ἄλλων ἑρμηνευτῶν*. At quorum? Aquilæ et Symmachi non esse hanc interpretationem, discimus e Montf. l. c. t. I, p. 368.

(92) *Νωκηδεί*. Legendum esse videtur νωκήδ, ut habet codex Vatic. l. c.

tur: « Et pendebat vectigal regi Israelis centum A millia agnorum, et centum millia arietum cum vellere suo. » Pro laude autem dixerunt de Elisa quod infunderet aquam in manus Eliæ. In tanta habebant admiratione magnum illum prophetam. Necessitas autem coegit etiam impios reges confugere ad celeberrimum Elisam. Ille autem usus magistri loquendi libertate: « Quid mihi, inquit, et tibi? Vade ad prophetas patris tui, et ad prophetas matris tuæ [l]. » Necessitas etiam audaces efficit mites. Protinus itaque Joram placide respondens dixit: « Num vocavit Dominus hos tres reges, ut eos traderet in manus Moab? » Sed ne sic quidem persuasit prophetæ, ut non argueret ejus impietatem. Dixit enim: « Quam vere vivit Dominus exercituum, coram quo asto, nisi respi- B cerem faciem Josaphati regis Judæ, te non aspexissem et vidissem [m]. » Cum itaque **518** potentiæ fastum necessitas depressisset, opportune reprehensio adhibebatur.

φόρον (93) τῷ βασιλεῖ Ἰσραὴλ ἑκατὸν χιλιάδας ἀρνῶν, καὶ ἑκατὸν χιλιάδας κριῶν ἐπιπόκων. » Ἀντὶ ἐγκωμίου μέντοι περὶ τοῦ Ἐλισσαίου εἰρήκασιν, ὅτι ἐπέχεεν ὕδωρ ἐπὶ χεῖρας Ἠλιοῦ. Τοσοῦτον εἶχον θαῦμα τοῦ μεγάλου προφήτου. Ἡ δὲ χρεία καὶ τοὺς δυσσεβοῦντας βασιλέας ἠνάγκασε πρὸς τὸν πανεύφημον Ἐλισσαῖον δραμεῖν. Ὁ δὲ τῇ τοῦ διδασκάλου παῤῥησίᾳ χρησάμενος, « Τί ἐμοὶ καὶ σοί, ἔφη; Δεῦρο πρὸς τοὺς προφήτας τοῦ πατρός σου, καὶ πρὸς τοὺς προφήτας τῆς μητρός σου. » Ἡ δὲ ἀνάγκη καὶ τοὺς θρασεῖς ἐπιεικεῖς ἀπεργάζεται. Αὐτίκα γοῦν ὁ Ἰωρὰμ πράως ὑπολαβὼν ἔφη· « Μὴ ὅτι κέκληκε Κύριος τοὺς τρεῖς βασιλεῖς τούτους, τοῦ παραδοῦναι αὐτοὺς εἰς χεῖρας Μωάβ; » Ἀλλ' οὐδὲ οὕτως ἔπεισε τὸν προφήτην, μὴ διελέγξαι αὐτοῦ τὴν ἀσέβειαν. Ἔφη γάρ· « Ζῇ Κύριος τῶν δυνάμεων, ᾧ παρέστην ἐνώπιον αὐτοῦ, ὅτι εἰ μὴ πρόσωπον Ἰωσαφὰτ βασιλέως Ἰούδα ἐγὼ λαμβάνω, εἰ ἐπέβλεψα ἄν [14] πρὸς σέ, καὶ εἶδόν σε. » Τῆς χρείας οὖν κατενεγκάσης [15] τῆς δυναστείας τὸν τύφον, εἰς καιρὸν ὁ ἔλεγχος προσεφέρετο.

INTERR. XII.

Quomodo est intelligendum illud: « Sumite mihi psallentem [n]? »

Divinissimus David, qui et regia et prophetica donatus est gratia, sapienter etiam ordinavit ministerium sacerdotale, et sacerdotes quidem convenienter legi Mosaicæ jussit uti tubis, Levitas autem citharis, et psalteriis, et cymbalis, et aliis instrumentis. Utebantur autem ipsi spirituali Davidis modulatione. Ex iis unum jussit acciri pro- C pheta. Illo autem psallente, quod erat agendum significavit gratia spiritus. In torrente enim jussit ingentes fossas fodi, ut procul illato aquæ fluento, aqua implerentur fossæ, et exercitui usum exhiberent necessarium. Notandum autem quod manum Domini gratiam vocarit spiritualem. Fuit enim, inquit, super illum manus Domini, et dixit: Hæc ait Dominus.

ΕΡΩΤ. ΙΒ'.

Πῶς νοητέον τό, « Λάβετέ μοι ψάλλοντα; »

Ὁ θειότατος Δαβίδ, καὶ βασιλικῆς καὶ προφητικῆς χάριτος ἠξιωμένος, καὶ τὴν ἱερατικὴν σοφῶς ἔταξε λειτουργίαν, καὶ τοὺς μὲν ἱερέας κατὰ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ταῖς σάλπιγξι κεχρῆσθαι προσέταξε, τοὺς δὲ Λευΐτας ταῖς κινύραις, καὶ νάβλαις, καὶ κυμβάλοις, καὶ τοῖς ἄλλοις ὀργάνοις. Ἐχρῶντο δὲ οὗτοι τῇ πνευματικῇ τοῦ Δαβὶδ μελῳδίᾳ. Τούτων ἕνα μετακληθῆναι προσέταξεν ὁ προφήτης. Ἐκείνου δὲ ψάλλοντος, ἡ τοῦ πνεύματος χάρις τὸ πρακτέον ἐσήμαινεν· ἐν γὰρ τῷ χειμάῤῥῳ βόθρους μεγίστους ὀρυγῆναι προσέταξεν· ἵνα τῆς χαράδρας πόῤῥωθεν ἐνεχθείσης, πληρωθῶσιν οἱ βόθροι τοῦ ὕδατος, καὶ τὴν χρείαν παράσχωσι τῷ στρατῷ. Ἐπισημαντέον δέ, ὡς χεῖρα Κυρίου τὴν πνευματικὴν ὠνόμασε χάριν. Ἐγένετο [16] γάρ, φησίν, ἐπ' αὐτὸν χεὶρ Κυρίου, καὶ εἶπε· Τάδε λέγει Κύριος.

INTERR. XIII.

Quomodo est intelligendum illud: « Et fuit pœnitentia magna in Israel [o]? »

Cum Moabitæ funditus de medio tollerentur, tentavit quidem fugere rex eorum. Sed quoniam va- D lida et strenua cohors ei non permisit, filium primogenitum, et regni successorem, in quadam turri igne consumpsit. Hoc cum conspexisset multitudo hostium, miserata est casum illum, et solvit obsidionem.

ΕΡΩΤ. ΙΓ'.

Πῶς νοητέον· « Καὶ ἐγένετο μετάμελος μέγας ἐπὶ Ἰσραήλ; »

Τῶν Μωαβιτῶν ἄρδην ἀναιρουμένων, ἐπειράθη μὲν τούτων φυγεῖν ὁ βασιλεύς. Ἐπειδὴ δὲ τὸ στεῤῥὸν καὶ γενναῖον τῆς φάλαγγος οὐκ ἐνδέδωκε [17], τὸν πρωτότοκον υἱόν, ὃν τῆς βασιλείας εἶχε διάδοχον [18], ἐπί τινος ὡλοκαύτωσε πύργου. Τοῦτο θεασάμενον τῶν πολεμίων τὸ πλῆθος, ᾤκτειρε τὸ πάθος καὶ τὴν πολιορκίαν κατέλυσεν [19].

[l] IV Reg. III, 13. [m] ibid. 14. [n] ibid. 15. [o] ibid. 27.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[14] cat. et cod. α ἄν om. Deinde cod. α ἢ εἶδόν σε. [15] cod. α τῆς γὰρ χρείας κατεν. [16] cod. α ἐγένετο — λέγει Κύριος om. [17] cat. p. 834 ἐνέδωκε. [18] cat. υἱόν, καὶ τῆς βασιλείας διάδοχον. [19] cod. α κατέλιπεν.

NOTÆ.

(93) *Ἦν φέρων φόρον.* Ita leg. in edit. Complut. Rec. lectio est ἐπέστρεψε.

ΕΡΩΤ. ΙΔ'[20].

Περὶ τίνος ἔφησεν ἡ γυνή· « Ὁ δοῦλός σου ἀνήρ μου[21] τετελεύτηκε, καὶ σὺ οἶδας, ὅτι δοῦλος ἦν τοῦ Κυρίου ; »

Τινές φασι τὸν Ἀβδιοῦ[22] εἶναι τὸν οἰκονόμον τοῦ Ἀχαὰβ, ὃς τοὺς ἑκατὸν ἄνδρας ἐν δυσὶ κατακρύψας σπηλαίοις, διέθρεψεν αὐτοὺς ἄρτῳ[23] καὶ ὕδατι· καὶ τὸ χρέος διὰ τὴν ἐκείνων ἐπιμέλειαν γεγενῆσθαι. Θαυμάσαι δὲ ἄξιον τῶν προφητῶν τὴν δύναμιν, ὅτι τὰ ὄντα πηγάζειν παρασκευάζοντες, παρέχουσι τοῦ βίου τὰς ἀφορμάς. Καὶ γὰρ ὁ μέγας Ἠλίας τὸ βραχύτατον ἄλευρόν τε καὶ ἔλαιον ἐπὶ πλεῖστον ἐξαρκέσαι πεποίηκε· καὶ ὁ διπλασίαν τὴν ἐκείνου χάριν δεξάμενος, τῆς ἑτέρας χήρας τὸ ὀλίγιστον[24] ἔλαιον παμπόλλοις ἀγγείοις ἐμβληθῆναι[25] κελεύσας, καὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐξέτισε τὸ χρέος, καὶ αὐτὴν καὶ τοὺς παῖδας διέθρεψε. Καὶ ἐντεῦθεν δὲ ῥᾴδιον γνῶναι, ὡς καὶ τοῦ λαοῦ παρανομοῦντος, καὶ δυσσεβούντων τῶν βασιλέων, ἦσάν τινες εὐσεβεῖς[26]. Ἐκ τούτων γὰρ ὁ Ἀβδιοῦ, καὶ οἱ ἑπτακισχίλιοι, οἱ μὴ κάμψαντες γόνυ τῇ Βάαλ[27]· καὶ ἡ θαυμασία Σωμανῖτις, ἡ πολλῆς θεραπείας τὸν προφήτην ἠξίου. Ἧς τὴν ἐπιμέλειαν ἀμειβόμενος ὁ προφήτης, ἤρετο εἰ ἔστιν αὐτῇ λόγος λαλῆσαι πρὸς τὸν βασιλέα, ἢ[28] πρὸς τὸν ἄρχοντα τῆς δυνάμεως· καὶ δυνάμενος αὐτῇ παρασχεῖν τὴν θείαν ἐπικουρίαν, καὶ τῆς ἀνθρωπίνης αὐτὴν ἀξιῶσαι βούλεται προμηθείας.

519 INTERR. XIV.

De quonam dixit mulier : « Servus tuus maritus meus est mortuus, et tu nosti eum fuisse servum Domini p *? »*

A Aliqui dicunt eum esse Abdiam Achabi dispensatorem, qui centum viros in duabus absconditos speluncis pane et aqua nutrivit : et ex eorum cura debitum contractum fuisse. Jure autem est admiranda vis prophetarum, quippe cum efficiant ut facultatibus abundemus, vitæ præbent adminicula. Etenim magnus Elias effecit ut pusillum farinæ et olei ad multum tempus sufficeret : at ille qui duplicem ejus gratiam adeptus erat, alterius viduæ parum olei cum in vasa plurima jussisset infundi, et mariti exsolvit debitum, et ipsam et filios aluit. B Hinc autem facile est cognoscere quod, contra legem faciente populo, et impie se gerentibus regibus, fuerint quidam pii. Ex iis enim erat Abdias, et illi septies mille qui non flexerunt genu ante Baal, et admirabilis Somanitis, quæ in prophetam valde fuit officiosa. Cujus officii et curæ vicem rependens propheta, eam rogavit an esset aliquid quod vellet dici regi, aut duci exercitus : et cum posset ei divinum exhibere auxilium, vult eam humanam etiam poscere curam.

ΕΡΩΤ. ΙΕ'.

Τί ἐστιν· « Ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ μου ἐγὼ κατοικῶ ; »

Ἀπραγμοσύνῃ, φησὶ, χαίρω, καὶ εἰρηνικῶς διάγω, καὶ πρός τινα ἔχειν ἀμφισβήτησιν οὐκ ἀνέχομαι[29].

INTERR. XV.

Quid sibi vult : « In medio populi mei ego habito q *? »*

C Mihi, inquit, placet otium, et tranquille vivo, neque in animum induco ut cum ullo aliquam habeam controversiam.

ΕΡΩΤ. ΙϚ'[30].

Πῶς νοητέον· « Κατὰ τὸν[31] καιρὸν τοῦτον, ὡς ἡ ὥρα αὕτη, ζῶσα σὺ, καὶ συμπεριειληφυῖα υἱόν[32] ; »

Τοῦτο καὶ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀβραὰμ ὁ τῶν ὅλων ἔφη Θεός· « Κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ ἔσται τῇ Σάῤῥᾳ υἱός. » Δηλοῖ τοίνυν δι' ὧν εἴρηκεν ὁ προφήτης, ὡς αὐτὸς ἐφθέγγετο δι' αὐτοῦ ὁ τῶν ὅλων Κύριος[33]. Οὗ δὴ χάριν καὶ ἀποφαντικῶς δέδωκε τὴν ὑπόσχεσιν[34] ὑπερβαίνουσαν τῆς φύσεως τὴν ἀσθένειαν. Τῇ πείρᾳ μέντοι μαθοῦσα τοῦ προφήτου τὴν δύναμιν, καὶ τελευτῆσαν τὸ παιδίον ἤλπισεν ἀναστήσεσθαι. Ἐν τῇ κλίνῃ γὰρ τοῦτο τοῦ προφήτου νεκρὸν κατακλίνασα, καὶ τὴν θύραν ἀποκλείσασα[35], βαδίζουσα πρὸς τὸν προφήτην ἀφίκετο,

520 INTERR. XVI.

Quomodo est intelligendum illud : « Hoc tempore ut hora hæc est, vivens tu concipies filium r *? »*

Hoc etiam patriarchæ Abrahamo dixit Deus universorum : « Hoc tempore veniam, et erit Saræ filius s. » Significat ergo propheta per ea quæ dixit, quod ipse universorum Dominus per eum loquebatur. Quamobrem affirmative dedit promissum quod naturæ superat imbecillitatem. Cum autem experientia didicisset prophetæ virtutem, speravit etiam fore ut puerum mortuum suscitaret. Nam cum in prophetæ lecto collocasset mortuum, D clauso ostio profecta est ad prophetam, ne marito quidem significata causa profectionis. Ille itaque

p IV Reg. IV, 1. q ibid. 13. r ibid. 16. s Gen. XVIII, 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[20] Qu. 14 initium usque ad προφ. ἠξίου exstat in cat. p. 836, ad cap. IV, 1-7. Reliqua vid. ib. p. 837, ad vers. 11-13. [21] cod. α ὁ ἀνήρ μου. [22] cod. α Ἀβδιούθ. [23] cod. α ἐν ἄρτῳ. [24] cod. α ὀλιγωστόν. [25] cod. α ἐπιβληθῆναι. [26] post εὐσεβεῖς, cod. α τοιοῦτος γὰρ ἦν ὁ Ἀβδ. [27] cod. α τῷ Βάαλ. [28] cod. α πρὸς τὸν βασιλέα ἢ om. [29] post ἀνέχομαι in cat. p. 837 sequitur, οὕτω καὶ ψυχὴν πᾶσαν, ἐπειδὰν τὰς κοσμικὰς ἀποκόψειε σχέσεις, τὸ Πνεῦμα ἅγιον στεῖραν οὖσαν, ἀπεργάζεται γόνιμον. [30] Qu. 16 quatuor constat partibus. 1) Initium usque ad τὴν ἀσθένειαν exstat in cat. p. 837, ad cap. IV, 14-16. 2) τῇ πείρᾳ — βούλομαι vid. ib. p. 838, ad vers. 17-23. 3) πόῤῥωθεν — τὰ δάκρυα vid. ib. ad vers. 24-26. 4) ἀναστῆσαι et rel. vid. ib. p. 839, ad vers. 27. [31] cat. τὸ κατὰ τόν, etc. [32] cat. ζῶσα σὺ, περιειλ. υἱόν. [33] cat. ὡς αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων Κύριος ἐλάλησεν. [34] post τὴν ὑπόσχεσιν in cat. et cod. α sequitur, οὕτω δὲ ἀπεγνώκει τὴν παιδοποιίαν ἡ γυνή, ὅτι καὶ πρὸς τὸν προφήτην ἔφη· μὴ ἐγγελάσῃς (ἐκγελάσῃ, cod. α) τὴν δούλην σου. Ἑώρα γὰρ ὑπόσχεσιν ὑπερβ., etc. [35] cod. α καὶ τ. θ. ἀποκλείσασα om.

ignorans, eam rogabat : « Quid est ut hodie ad eum proficiscaris ? Non est novilunium, neque Sabbatum [t]. » Nam in Sabbatis et in novilunio solebant diem festum agere. Illa vero dixit, *Pax*. Volo, inquit, eum alloqui. Cum autem eam procul vidisset propheta, rogavit per Giezi, quomodo se habeat et ipsa, et ejus maritus, et puer eorum. Hoc enim significat : Pax tibi ? pax marito tuo ? pax puero ? pro eo quod est, Recte vos habetis ? valetis ? Illa autem Giezi quidem dixit, *Pax :* prophetæ autem apprehensis pedibus, ei significavit quid accidisset, doloremque ostenderunt lacrymæ. Cum autem vellet Giezi facere ut surgeret, dixit propheta : « Missam fac eam, tristis enim est ejus anima, et Dominus me celavit, et mihi non renuntiavit [u]. » Hinc ergo est perspicuum quod non omnia præsciverint prophetæ, sed ea quæ divina gratia eis revelavit.

A οὐδὲ τῷ ἀνδρὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἀποδημίας μηνύσασα. Ἐκεῖνος οὖν [36] ἀγνοῶν ἤρετο· « Τί ὅτι σὺ πορεύῃ σήμερον πρὸς αὐτόν; Οὐ νουμηνία, οὐδὲ Σάββατον. » Καὶ ἐν τοῖς Σάββασι [37], καὶ ἐν ταῖς νουμηνίαις γὰρ ἑορτάζειν εἰώθεισαν. Ἡ δὲ εἶπεν, *Εἰρήνη*· προσειπεῖν αὐτὸν, φησὶ, βούλομαι. Πόῤῥωθεν δὲ αὐτὴν ὁ προφήτης ἰδὼν, ἤρετο διὰ τοῦ Γιεζεὶ ὅπως ἔχουσι καὶ αὐτὴ, καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς [38], καὶ τὸ παιδάριον [39]· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, Εἰρήνη σοί; εἰρήνη τῷ ἀνδρί σου; εἰρήνη τῷ παιδαρίῳ; ἀντὶ τοῦ, Καλῶς διάγετε, ὑγιαίνετε; Ἡ δὲ πρὸς μὲν τὸν Γιεζεὶ εἶπεν, *Εἰρήνη*, τῶν δὲ τοῦ προφήτου ποδῶν ἐπιλαβομένη, τὸ πάθος ἐμήνυσεν. Ἐδήλου δὲ τὴν ὀδύνην [40] τὰ δάκρυα. Ἀναστῆσαι δὲ αὐτὴν πειρωμένου τοῦ Γιεζεὶ, ὁ προφήτης εἶπεν· « Ἄφες αὐτὴν [41], ὅτι κατώδυνος [42] B ἡ ψυχὴ αὐτῆς, καὶ Κύριος ἀπέκρυψεν ἀπ' ἐμοῦ, καὶ οὐκ ἀνήγγειλέ μοι. » Δῆλον τοίνυν [43] κἀντεῦθεν, ὡς οὐχ ἅπαντα προῄδεισαν οἱ προφῆται, ἀλλ' ἅπερ ἡ θεία χάρις αὐτοῖς ἀπεκάλυπτεν.

521 INTERR. XVII.

Quamnam ob causam mittens Giezi ad suscitandum puerum, jussit : « Si aliquem inveneris in via, ne benedicas ei, et si benedixerit tibi, ne respondeas illi [v] ? »

Sciebat eum esse honoris et inanis gloriæ cupidum, et futurum ut occurrentibus in via sui cursus causam indicaret : inanis autem gloria impedimento esse solet, ne fiat miraculum.

ΕΡΩΤ. ΙΖ'

Τί δήποτε εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ παιδὸς ἀποστείλας τὸν Γιεζεὶ, παρηγγύησεν αὐτῷ· « Ἐὰν εὕρῃς τινὰ ἐν τῇ ὁδῷ [44], μὴ εὐλογήσῃς αὐτόν· καὶ ἐὰν εὐλογήσῃ σέ τις, μὴ ἀποκριθῇς αὐτῷ; »

Ἤδει αὐτὸν φιλότιμον καὶ κενόδοξον, καὶ ὅτι τοῖς κατὰ τὴν ὁδὸν ἐντυγχάνουσι τοῦ δρόμου τὴν αἰτίαν ἐρεῖ [45]· ἡ δὲ κενοδοξία τὴν θαυματουργίαν κωλύει.

INTERR. XVIII.

Quid significat : « Incurvavit se super ipsum [x] ? »

Hoc alii interpretes dixerunt, *Insufflavit*. Quomodo enim conditor universorum corpus Adami fabricatus, per insufflationem indidit animam : ita propheta, cum insufflasset, suscitavit adolescentem. Sed creator quidem insufflando creavit animam quæ non erat : propheta autem eam quæ erat in suum reduxit corpus. Illud autem *inspiravit in ipsum*, alii dixerunt *cooperuit*. Suorum autem sensuum organa illius organis applicavit, oculos oculis, os ori, manus manibus, ut mortuus viventis esset particeps vitæ, gratiæ nimirum spiritualis, quæ vitam largitur.

ΕΡΩΤ. ΙΗ'.

C *Τί δηλοῖ τὸ, « Ἐλαάδ (94) [46] ἐπ' αὐτόν; »*

Τοῦτο οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ *ἐνεφύσησεν* εἰρήκασιν. Ὥσπερ γὰρ τῶν ὅλων ὁ ποιητὴς τοῦ Ἀδὰμ τὸ σῶμα δημιουργήσας, διὰ τοῦ ἐμφυσήματος ἐνεφύσησε τὴν ψυχήν· οὕτως ὁ προφήτης ἐμφυσήσας ἀνέστησε τὸ μειράκιον. Ἀλλ' ὁ μὲν δημιουργὸς ἐμφυσήσας ἐδημιούργησε τὴν οὐκ οὖσαν ψυχήν· ὁ δέ γε προφήτης τὴν οὖσαν εἰς τὸ οἰκεῖον ἐπανήγαγε σῶμα. Τὸ δὲ *ἐνέπνευσεν* (95) *ἐπ' αὐτὸν*, *συνεκάλυψεν* [47] οἱ ἄλλοι εἰρήκασι (96). Τὰ δὲ οἰκεῖα αἰσθητήρια τοῖς ἐκείνου προσήρμοσεν, ὀφθαλμοὺς ὀφθαλμοῖς, στόμα στόματι, χεῖρας χερσίν· ἵνα τῆς τοῦ ζῶντος ὁ τεθνεὼς [48] μεταλάβῃ ζωῆς, τῆς πνευματικῆς δηλονότι χάριτος τὴν ζωὴν χορηγούσης.

[t] IV Reg. IV, 23. [u] ibid. 27. [v] ibid. 29. [x] ibid. 34.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[36] αὐτίκα γοῦν ἐκεῖνος. [37] cod. *a* καὶ οὐ Νουμηνία, καὶ οὐ Σάββατον· καὶ γὰρ ἐν τοῖς σάββ. etc. [38] cod. *a* αὐτῆς om. [39] cat. p. 838 τὸ παιδίον αὐτῶν. [40] cat. ἐδείκνυ δὲ τ. ὀδύν. [41] cod. *a* ἄνες αὐτήν. [42] cat. p. 839 κατώδυνός ἐστιν. [43] cod. *a* δηλοῖ τοίνυν. [44] cat. p. 840 ἐὰν ἴδῃ ἐν τῇ ὁδῷ τινα. Deinde, καὶ εὐλογοῦντος αὐτὸν ἄλλου μὴ ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ. [45] cod. *a* τοῦ δρόμου πάντως τὴν αἰτ. ἐρεῖ. [46] cat. ἐγλαδέ. [47] cod. *a* ἐκάλυψεν. [48] cat. τεθνηκώς.

NOTÆ.

(94) *Ἐλαάδ*. Vexatissima est lectio hujus vocis. Sunt qui legere jubent ἔγλαδε, alii ἔγλα δέ, alii demum vel ἐλαδέ, vel ut Montf. in cod. quodam Regio invenit, ἐγλαάδ. Hæ omnes lectiones toto cœlo distant ab Hebr. וַיִּגְהַר, quod Symmachus haud male vertit, καὶ ἐπέπεσεν *et procidit*, et οἱ Ο', συνέκαμψεν, *incurvavit sese*. Drusius, l. c. p. 272, legere jubet vel ἀγαάρ, vel ἐγαάδ. Huic posteriori sententiæ calculum quoque dedit Montf. l. c. p. 369.

(95) *Ἐνέπνευσεν*. Ita v. 35, idem verbum ויגהר ab Aquila exprimitur.

(96) *Συνεκάλυψεν — εἰρήκασι*. In codice quo

ΕΡΩΤ. ΙΘ'[49].

Τί ἐστι « συλλέξαι ἀριώθ (97); »

Οἱ ἄλλοι (98) *ἄγρια λάχανα*[50] ταῦτα ἡρμήνευσαν. Τούτοις τὴν τολύπην (99) οἱ συλλέγοντες ἀγνοοῦντες ἀνέμιξαν· ἀλλὰ τοῦ δηλητηρίου τὴν ἐνέργειαν ἤμβλυνεν ὁ προφήτης, ἄλευρον ἐπιβληθῆναι[51] κελεύσας τῷ λέβητι. Ἤμβλυνε δὲ οὐχ ἡ τοῦ ἀλεύρου φύσις, ἀλλ' ἡ τοῦ προφήτου χάρις. Οὕτω καὶ τῶν ὑδάτων ἀγονίαν εἰς πολυγονίαν οὐχ οἱ ἅλες μετέβαλον, ἀλλ' ἡ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος δύναμις. Τῶν μέντοι προφητῶν τὸν ἀκτήμονα βίον ἡ ἱστορία διδάσκει. Ὁ γὰρ τούτων πρωτεύων νῦν μὲν ἀγρίοις αὐτοὺς λαχάνοις εἱστίασε· νῦν δὲ κριθίνους εἴκοσιν ἑκατὸν ἀνδράσι[52] παρέθηκε, καὶ τούτους ὑφ' ἑτέρων προσενεχθέντας. Τοσαύτης δὲ αὐτοῖς εὐλογίας μετέδωκεν, ὡς καὶ τῶν ἑκατὸν πληρῶσαι τὴν χρείαν, καὶ μετὰ τὸν ἐκείνων[53] κόρον ἱκανοὺς περιττεῦσαι. Τοσαύτη δὲ ἦν τῆς πενίας ἐκείνης ἡ δύναμις, ὡς τὸν βασιλέα τῶν Σύρων ἐκείνης δεηθῆναι τῆς χάριτος, καὶ Νεεμὰν ἀποστεῖλαι τὸν στρατηγὸν, ὥστε αὐτὸν διὰ τῆς προφητικῆς προσευχῆς[54] ἀπαλλαγῆναι τῆς λέπρας· καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς Ἰσραὴλ[55] τοῖς τοῦ Σύρου ἐντυχὼν γράμμασι, δι' ἀπορίαν τὴν ἐσθῆτα διέῤῥηξεν. Ὁ δέ γε προφήτης ὁ πένης αὐτῷ μὲν ἐνεμέσησεν· ἀποσταλῆναι δὲ αὐτῷ τὸν Νεεμὰν παρηγγύησε, καὶ ἰδεῖν μὲν αὐτὸν, ὡς λεπρὸν, οὐκ ἠνέσχετο τὸν νόμον φυλάττων, ὡς ὑπὸ τῷ νόμῳ πολιτευόμενος· ἑπτάκις δὲ λούσασθαι ἐν τῷ Ἰορδάνῃ αὐτὸν[56] προσέταξε ποταμῷ. Σώματος δὲ ἦν[57] ἡ λέπρα· ἐκ δὲ τῶν τεσσάρων τοῦτο στοιχείων συνέστηκεν· ἐν ἑπτὰ δὲ ἡμέραις ὁ παρὼν βίος ἀνακυκλοῦται. Τῆς δὲ ψυχῆς ἡ κάθαρσις κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῆς ἁγίας ἀποτελεῖται Τριάδος. Ὁ δὲ Νεεμὰν τὸ πρῶτον μὲν ἀντεῖπε, βελτίους εἶναι τοὺς Δαμασκοῦ ποταμοὺς εἰρηκώς· τὴν εἰσήγησιν δὲ τῶν οἰκείων δεξάμενος, ἀπελήλυθε· καὶ τοῦ[58] πάθους ἀπαλλαγεὶς προσελήλυθε τῷ προφήτῃ. Καὶ πρῶτον μὲν αὐτῷ τὰ πολύτιμα[59] προσενήνοχε δῶρα· ὁ δὲ προφήτης τὴν πολυπόθητον πενίαν παντὸς προτετίμηκε πλούτου, καὶ τὴν εὐαγγελικὴν νομοθεσίαν πρὸ τῆς νομοθεσίας πεπλήρωκε. « Δωρεὰν γὰρ, φησὶν, ἐλάβετε, δωρεὰν δότε. » Ὁ δὲ θαυμάσιος

A

522 INTERR. XIX.

Quid est: « Ut colligeret arioth [y]? »

Alii *olera agrestia* hæc sunt interpretati. His ii qui colligebant, ignorantes admiscuerant colocynthida; sed veneni efficacitatem obtudit propheta, jubens farinam injici in lebetem. Obtudit autem non farinæ natura, sed prophetæ gratia. Ita etiam aquarum sterilitatem in fecunditatem non sal mutavit, sed virtus prophetici spiritus. Quod vero prophetæ inopem vitam duxerint, docet historia. Nam qui erat eorum primus, nunc quidem eos excepit convivio olerum agrestium, nunc autem panes hordeaceos viginti apposuit centum viris, eosque ab aliis allatos. Eis autem tantam benedictionem impertiit, ut et illos centum exsatiarent, et post satietatem superessent
B permulti. Tanta autem erat vis illius paupertatis, ut rex Syrorum illius egeret gratia, et Neemanem mitteret ducem exercitus, ut ipse per propheticas preces liberaretur a lepra. Et rex quidem Israelis, lectis litteris Syri, anceps animi vestem discidit. Propheta autem pauper ipsi succensuit, jussitque ad se mitti Neemanem. Et ipsum quidem videre, quippe leprosum, non sustinuit, legem observans, ut qui sub lege viveret. Septies autem ipsum jussit lavari in fluvio Jordane. Lepra enim erat corporis. Id autem constat ex quatuor **523** elementis, et in septem diebus vita præsens volvitur. Animæ vero purgatio perficitur per numerum sanctæ Trinitatis. At Neemam primum quidem contradixit, dicens meliores esse fluvios Damasci, suo-
C rum autem domesticorum admonitione suscepta ivit, et a morbo liberatus * venit ad prophetam. Et primum ei dona obtulit pretiosa: sed propheta expetendam paupertatem prætulit omnibus divitiis, et legem evangelicam adimplevit priusquam ferretur. « Gratis enim, inquit, accepistis, gratis date [z]. » Vir autem ille admirabilis, credens vel ipsam terram Israelis esse sanctificatam, rogavit ut duo onera mulorum ex ea terra acciperet; ut super eam Domino Deo soli offerret lege constituta sacrificia: « Non enim offeret, inquit, servus tuus

[y] IV Reg IV, 39. [z] Matth. x, 8.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[49] Qu. 19 novem constat partibus. 1) Initium usque ad πν. δύναμις exstat in cat. p. 842, ad cap. IV, 35-41. 2) τῶν μέντοι — περιττεῦσαι vid. ib. p. 844, ad vers. 42-44. 3) τοσαύτη — παρεγγύησε vid. ib. ad cap. V, 1-8. 4) καὶ ἰδεῖν — τῷ προφήτῃ, p. 523, vid. ib. p. 845, ad vers. 9-12. 5) καὶ πρῶτον — δωρεὰν δότε vid. ib. p. 848, ad vers. 13-16. 6) ὁ δὲ — θεραπείας, p. 524, vid. ib. ad vers. 17, 18. 7) ἄξιον — ἠσπάσατο vid. ib. p. 850, ad vers. 19, 27. 8) οὐδὲ — εὐόδωσον δὴ vid. ib. ad cap. VI, 1-5. 9) παραδόξως et rel. vid. ib. p. 851, ad vers. 6, 7. [50] cat. p. 842. ἀγριολάχανα. [51] cat. κελεύσας ἐπιβληθῆναι. [52] cat. p. 844 νῦν δὲ κριθίνους εἴκοσι ἄρτους εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ἀνδράσι, etc. [53] cat. et cod. *a* μετὰ τῶν ἐκείνων. [54] cat. προφητικῆς χάριτος. [55] cod. *a* καὶ ὁ μὲν τοῦ Ἰσρ. βασιλεύς. [56] cod. *a* αὐτὸν om. [57] cod. *a* σώμ. γὰρ ἦν. [58] καὶ τοῦ — προφήτῃ. cat. p. 845 καὶ ἐπανῆκε καθαρός. [59] cat. p. 848. πρῶτον τῷ προφήτῃ ἐπανιὼν πολύτιμα, etc.

NOTÆ.

Montf. usus est, interpretatio non *aliis*, sed *alii*, qui Theodotio esse videtur, tribuitur. Non omittenda sunt h. l. quæ Lamb. Bos. in notis suis ad IV Reg. VI, 35, observavit: « Et verbum quidem συνεκάλυψεν reperitur in aliquot libris, in scholio tamen quod ex Theodoreto videtur derivatum, legitur, τὸ δὲ ἐνεγύωσεν ἐπ' αὐτὸν, συνέκαμψεν οἱ ἄλλοι εἰρήκασιν. »

(97) Ἀριώθ. Mallem legere ὠρώθ. In textu enim Hebr. II Reg. IV, 39, est אֹרֹת *olera*. Vid. Drus. l. c. p. 273.

(98) Ἄγρια λάχανα. Omnes, a quibus hæc verba allegari video, habent ἀγριολάχανα.

(99) *Τολύπην*. Codex Coislin. teste Montf. l. c. t. I, p. 369, habet κολοκυνθίδα.

holocausta, aut sacrificium diis alienis, sed soli Domino. Et propterea propitius erit Dominus mihi servo tuo, dum ingreditur dominus meus in ædem Reeman ut ibi adoret, quoniam ipse requiescere solitus est super manum meam. Et dum adorabit ipse in domo Reeman, adorabo cum ipso Dominum Deum, et propitius erit Dominus servo tuo propter hoc [a]. » Necesse est, inquit, mihi, ut simul cum rege, cum adorare vult, eam ad Deum falso nominatum. Verum ego, cum ingressus fuero, verum Deum adorabo, supplex petens ut veniam consequar, quoniam regis causa cogor ingredi ad Deum falso nominatum. **524** Hoc enim significavit cum dixit : « Propterea propitius erit Dominus mihi servo tuo. » Hæc autem verba accusant turbam Judaicam, quod cum et legem haberent, et prophetas et sacerdotes, et miracula viderent et signa divina, cultum idolorum prætulerint Dei cultui. Prophetæ autem jure est admiranda et vis gratiæ, et justa sententia. Nam et furtum Giezi cognovit, et Neemanis lepram ei adjudicavit : « Nonne, inquit, cor meum erat tecum, quando desiliit Neeman a curru suo ut obviam iret tibi ? Et nunc accepisti pecuniam et vestes, et accipies tibi hortos, et oliveta, et vineas, et greges, et armenta, et servos, et ancillas ; et lepra Neeman tibi adhærebit, et semini tuo usque in æternum. [b] Sed ille quidem pecuniæ amore captus, evasit leprosus. Chorus autem prophetarum summam amabat paupertatem. Non enim habebant domos, sed utebantur tuguriis. Quamobrem a magno illo propheta supplices petierunt ut una veniret cum ipsis ligna secantibus ad ea construenda. Tanta autem vivebant in paupertate, ut ne securim quidem sustinerent possidere. Itaque cum una cecidisset * in fluvium, dixit qui eam acceperat commodato : « O Domine, et ipsum fuerat datum commodato [c]. » Nemo autem existimet hanc vocem esse blasphemam. Nam et propheta David in spirituali modulatione dixit, « O Domine, salvum me fac : o Domine, bene prospera [d]. » Admirabili autem modo propheta sursum eduxit ferrum. Injecto enim ligno **525** effecit ut ferrum supernataret. Hoc autem rursus præfiguravit Servatoris nostri dispensationem. Quomodo

A ἐκεῖνος ἀνὴρ, καὶ αὐτὴν τοῦ Ἰσραὴλ τὴν γῆν ἡγιᾶσθαι πιστεύων [60], ἠξίωσε δύο γόμους (1) ἡμιονικοὺς ἐκ ταύτης λαβεῖν, ὥστε ἐπὶ ταύτης μόνῳ (2) προσφέρειν τῷ Δεσπότῃ Θεῷ τὰς νενομισμένας θυσίας. « Οὐ γὰρ ποιήσει, φησὶν, ὁ δοῦλός σου ὁλοκαύτωμα ἢ θυσίαν [61] θεοῖς ἑτέροις, ἀλλ' ἢ τῷ Κυρίῳ μόνῳ [62]. Καὶ περὶ τοῦ λόγου τούτου ἱλάσεταί μοι Κύριος τῷ δούλῳ σου, καὶ ἐν τῷ εἰσπορεύεσθαι τὸν κύριόν μου εἰς οἶκον Ῥεεμὰν (3) προσκυνῆσαι ἐκεῖ, ὅτι αὐτὸς ἐπαναπαύεται [63] ἐπὶ τῆς χειρός μου· καὶ ἐν τῷ προσκυνεῖν αὐτὸν εἰς οἶκον Ῥεεμὰν, προσκυνήσω ἅμα αὐτῷ Κυρίῳ τῷ Θεῷ, καὶ ἱλάσεται Κύριος τῷ δούλῳ σου περὶ τοῦ λόγου τούτου. » Ἀνάγκη με [64], φησὶ, συνεισιέναι τῷ βασιλεῖ τὸν ψευδώνυμον θεὸν προσκυνεῖν βουλομένῳ. Ἀλλ' εἰσιὼν ἐγὼ τὸν ἀληθινὸν B προσκυνήσω Θεόν· συγγνώμης τυχεῖν ἱκετεύων, ὅτι δὴ διὰ τὴν βασιλικὴν ἀνάγκην εἰσελθεῖν πρὸς τὸν ψευδώνυμον θεὸν ἀναγκάζομαι. Τοῦτο γὰρ δεδήλωκεν, εἰρηκώς· « Ἱλάσεταί μοι Κύριος τῷ δούλῳ σου περὶ τοῦ λόγου τούτου. » Ταῦτα δὲ [65] τὰ ῥήματα τῆς Ἰουδαϊκῆς πληθύος κατηγορεῖ, ὅτι καὶ νόμον ἔχοντες, καὶ προφήτας, καὶ ἱερέας, καὶ θαυματουργίας καὶ θεοσημίας ὁρῶντες, τὴν τῶν εἰδώλων θεραπείαν τῆς τοῦ Θεοῦ [66] προτετιμήκασι θεραπείας. Ἄξιον δὲ θαυμάσαι τοῦ προφήτου καὶ τῆς χάριτος τὴν ἰσχὺν, καὶ τῆς ψήφου τὸ δίκαιον. Καὶ γὰρ ἔγνω τοῦ Γιεζεὶ τὴν κλοπὴν, καὶ τὴν λέπραν αὐτῷ τοῦ Νεεμὰν ἀπεκλήρωσεν. « Οὐχὶ ἡ καρδία μου, φησὶν, ἦν μετὰ σοῦ, ὅτε κατεπήδησε Νεεμὰν ἀπὸ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ εἰς συνάντησίν σου [67]; C Καὶ νῦν ἔλαβες τὸ ἀργύριον, καὶ τὰ ἱμάτια, καὶ (4) λήψῃ ἐν αὐτῷ [68] κήπους, καὶ ἐλαιῶνας, καὶ ἀμπελῶνας [69], καὶ ποίμνια, καὶ βουκόλια, καὶ δούλους, καὶ δούλας· καὶ ἡ λέπρα Νεεμὰν κολληθήσεται ἐν σοὶ, καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου ἕως αἰῶνος. » Ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν [70] ἐραστὴς χρημάτων [71] γεγονὼς ἀπεφάνθη λεπρός· ὁ δὲ τῶν προφητῶν χορὸς τὴν ἐσχάτην πενίαν ἠσπάσατο. Οὐδὲ γὰρ [72] οἰκίας εἶχον, ἀλλὰ καλύβαις ἐχρῶντο. Διὸ τὸν μέγαν προφήτην ἱκέτευσαν συναπελθεῖν αὐτοῖς ξύλα τέμνουσιν εἰς τὴν τούτων κατασκευήν. Τοσαύτῃ δὲ ἐχρῶντο πενίᾳ, ὡς μηδὲ ἀξίνην ἀνέχεσθαι κτήσασθαι. Αὐτίκα γουν μιᾶς εἰς τὸν ποταμὸν ἐμπεσούσης [73], εἴρηκεν ὁ ταύτην χρησάμενος, « Ὦ δὴ Κύριε, καὶ αὐτὸ κεχρημένον (5). » Ἀλλὰ μηδεὶς ἡγεί-

[a] IV Reg. v, 17, 18. [b] ibid. 26, 27. [c] IV Reg. vi, 5. [d] Psal. cxvii, 25.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[60] cat. ἡγιᾶσθαι νομίζων. [61] cat. ὁλοκαυτώματα et θυσίας. [62] cod. α ἀλλ' ἢ τῷ Θεῷ μόνῳ. [63] cat. αὐτὸς ἐναναπέπαυται. [64] cat. ἀνάγκη μοι. [65] cod. α δὲ om. [66] cat. et cod. α Θεοῦ τῶν ὅλων. Deinde cat. προτετ. λατρείας. [67] cod. α σοι. [68] cat. p. 830 λήψῃ σεαυτῷ. [69] cod. α καὶ ἀμπελῶνας om. [70] cod. α μὲν om. [71] cod. α χρήματος. [72] cat. γὰρ om. Deinde, εἶχον οἱ υἱοὶ τῶν προφητῶν. [73] cat. εἰσπεσούσης. Deinde, ὁ ταύτῃ χρώμενος.

NOTÆ.

(1) *Γόμους*. Codex Alex. et editio Ald. habent γόμορ. Recepta lectio IV Reg. v, 17, est, δοθήτω δὴ τῷ δούλῳ σου γόμος ζεῦγος ἡμιόνων.

(2) *Μόνῳ*. Nonnulli legunt μόνον.

(3) Rec. lectio est Ῥεμμάν.

(4) *Καὶ — ἀμπελῶνας*. Ita leg. in edit. Ald. et Complut.

(5) *Κεχρησμένον*. Rec. lectio est κεχρυμμένον. Editio Complut. habet κεχρησμένον.

σθαι βλάσφημον τὴν φωνήν. Ἐπεὶ καὶ ὁ προφήτης Δαβὶδ ἐν τῇ πνευματικῇ μελῳδίᾳ φησίν· « Ὦ Κύριε, σῶσον δή, ὦ Κύριε[74], εὐόδωσον δή. » Παραδόξως δὲ ἄγαν ὁ προφήτης ἀνήγαγε τὸ σιδήριον. Ξύλον γὰρ ἐμβαλὼν, παρεσκεύασεν ἐπιπολάσαι τὸ σιδήριον. Τοῦτο δὲ πάλιν[75] προετύπου τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν[76] οἰκονομίαν. Ὥσπερ γὰρ τὸ μὲν κουφότατον ξύλον ὑποβρύχιον γέγονεν, τὸ δὲ βαρύτατον ἐπεπόλασε σιδήριον[77]· οὕτω τῆς θείας φύσεως ἡ κατάβασις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐπραγματεύσατο τὴν ἀνάβασιν.

A enim lignum quidem, quod est levissimum, fuit demersum, ferrum autem, quod gravissimum, supernatavit : ita divinæ naturæ descensus effecit ut humana natura ascenderet.

ΕΡΩΤ. Κ'[78].

Τί ἐστιν· « Εἰς τὸν τόπον τὸν Φελμουνί[79]; »

Ὡς ἄν τις εἴποι, « Εἰς τόνδε τὸν τόπον· » τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ *φελμουνί* (6). Ἀξιάγαστον δὲ τοῦ προφήτου καὶ τοῦτο. Θηρευθεὶς γὰρ ἐθήρευσε τοὺς θηρεύσαντας, καὶ ἀχλὺν τοῖς τούτων ὀφθαλμοῖς ἐπαγαγὼν[80], εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοὺς εἰσήγαγε πόλιν. Εἶτα τὴν ἀχλὺν ἀποσκεδάσαι τὸν Θεὸν ἱκετεύσας, γνῶναι παρεσκεύασεν ὡς εἴσω τῶν ἀρκύων ἐλήφθησαν· καὶ ὅτι ζωγρῆσαι πειραθέντες ἐζώγρηνται. Ἀξιέπαινον δὲ αὐτοῦ κἀκεῖνο. Τοῦ γὰρ βασιλέως ἀνελεῖν πειραθέντος, ἔφη· « Οὐ πατάξεις οὓς οὐκ ᾐχμαλώτευσας[81] ἐν ῥομφαίᾳ σου καὶ τόξῳ σου. Παράθες αὐτοῖς ἄρτους καὶ ὕδωρ, καὶ φαγέτωσαν, καὶ πιέτωσαν, καὶ ἀποστατήτωσαν[82] πρὸς τὸν κύριον αὐτῶν. » Εἰ σφαγεῖεν[83], φησὶν, οὐ γνωσθήσεται τῆς θαυματουργίας τὸ μέγεθος· εἰ δὲ ὑγιεῖς ἀπέλθοιεν πρὸς τὸν ἀποστείλαντα, μαθήσεται κἀκεῖνος τοῦ Θεοῦ τοῦ ἡμετέρου τὴν δύναμιν.

INTERR. XX.

Quid est : « In hunc locum Phelmuni [e]? »

B Ut si quis dixerit : « In huncce locum ; » hoc enim significat illud *Phelmuni.* Est autem in hoc quoque propheta dignus admiratione. Venando enim captus cepit venantes : et cum eorum oculis induxisset caliginem, eos introduxit in civitatem. Deinde a Deo suppliciter precatus ut discuteret caliginem, effecit ut cognoscerent se esse comprehensos retibus, et conantes capere se factos esse captivos. Est autem illius quoque hoc dignum laude. Nam cum rex Israel tentasset eos de medio tollere, dixit : « Non percuties quos non cepisti gladio tuo, et arcu tuo. Appone illis panes et aquam : comedant et bibant, et revertantur ad Dominum suum [f]. » Si interficiantur, inquit, non cognoscetur magnitudo miraculi. Sin autem revertantur sani ad eum qui misit, ille quoque discet Dei nostri potentiam.

C

ΕΡΩΤ. ΚΑ'[84].

Ἡ κόπρος τῶν περιστερῶν ποίαν χρείαν ἐπλήρου;

Ἡ τῆς πολιορκίας ἀνάγκη, καὶ τοῦ λιμοῦ τὸ μέγεθος, ἠνάγκασεν αὐτοὺς ἀντὶ ἁλῶν κεχρῆσθαι τῇ κόπρῳ.

526 INTERR. XXI.

Cui usui erat stercus columbarum?

Necessitas obsidionis, et magnitudo famis, eos cogebat stercore uti pro sale.

ΕΡΩΤ. ΚΒ'[85].

Τί δήποτε προσέταξεν ὁ προφήτης κλεισθῆναι τὴν θύραν, καὶ ἐπισχεθῆναι τὸν παρὰ τοῦ βασιλέως σταλέντα[86];

Ὁ ἐμβρόντητος βασιλεὺς, τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς τὴν μιαιφονίαν ἐζηλωκὼς, προσέταξεν ἀποτεμεῖν τοῦ προφήτου τὴν κεφαλήν· καὶ ταῦτα σάκκον περιβεβλημένος, καὶ τὸν Θεὸν ἱκετεύων λῦσαι καὶ σκεδάσαι τὸ στυγνὸν ἐκεῖνο νέφος καὶ τετρηγός. Καὶ δέον ἱκετεῦσαι τὸν προφήτην, ὥστε τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ πρεσβείαν προσενεγκεῖν τῷ Θεῷ, τοῦτο μὲν οὐκ ἐποίησεν, ἠπείλησε δὲ κατασφάττειν ὡς ἀμελοῦντα, ἢ ὡς ἑκόντα παρορῶντα τῆς συμφορᾶς τὴν

INTERR. XXII.

Cur jussit propheta claudi ostium, et detineri eum qui missus fuerat a rege [g]?

Rex stolidus, æmulatus patris et matris cruentum animum, jussit amputari caput prophetæ, idque sacco indutus, et cum a Deo precibus contenderet, ut solveret ac dissiparet horrendam * illam et stridentem nubem. Et cum oporteret supplicare D prophetæ, ut Deo pro ipso offerret intercessionem, hoc non fecit : sed minatus est se eum interempturum, ut qui negligeret, vel sponte despiceret summam calamitatem. Sed statim ductus pœnitentia accurrit

[e] IV Reg. vi, 8. [f] ibid. 22. [g] ibid. 32.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[74] cod. α ὦ Κύριε — παραδόξως om. [75] cod. α τόδε πάλιν. [76] cat. p. 851 et cod. α τοῦ θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν. [77] Utroque loco, ὁ δὲ βαρύτατος ἐπεπόλασε σίδηρος. [78] Qu. 20 tribus constat partibus. 1) Initium usque ad φελμουνὶ exstat in cat. p. 852, ad cap. vi, 8. 2) ἀξιάγαστον — ἐζώγρηνται vid. ib. p. 853, ad vers. 11-20. 3) ἀξιέπαινον et rel. vid. ib. p. 854, ad vers. 21. [79] cat. p. 852 Ἐλμονί, sicque deinceps. [80] cod. ὀφθαλμοῖς ἐπιπάσσαι. [81] cat. p. 854. οὐ πατάξεις, εἰ μὴ οὓς ᾐχμ. [82] cat. καὶ ἀπελεύσονται. [83] cat. σφαγήσονται. [84] Qu. 22 initium usque ad ἀθρ. διέλυσε exstat in cat. p. 857, ad vers. 32, 33. Reliqua vid. ib. p. 861, ad cap. vii, 1. [85] τὴν θύραν ἀποκλεῖσαι. [86] cod. α ἀποσταλέντα.

NOTÆ.

(6) *Φελμουνί.* Rec. lectio, IV Reg. vi, 8, est ἐλμωνί, pauci libri veteres habent Φελμωνί. Montf. l. c. t. I, p. 371, observat, in cod. quodam Regio ad marginem legi hanc notulam, ἐν ἑτέροις βιβλίοις γράφεται εἰς τὸν τόπον Φελμουνί. Rectius vertit Aquila, εἰς τὸν τόπον τὸν δεῖνα.

cædem reprimens. Hoc enim ipse quoque significavit propheta : « Anne vidistis quod iste filius homicidæ miserit ad amputandum caput meum ? Videte cum venerit nuntius, claudite ostium, et comprimite eum in ostio. An non, inquit, strepitus pedum domini ejus est post ipsum [h] ? » Sed tamen, quamvis hæc pateretur propheta, Domino supplicavit, et repente solvit obsidionem. Post hanc narrationem, qui conscripsit historiam, nos docuit quomodo propheta prædixerit Somanitidi futuram famem. Significavit autem etiam tempus. « Dominus enim, inquit, vocavit famem super terram, **527** et aderit super terra septem annis [i]. » Tacite autem indicat oratio Israelitas fame pœnas luisse. Quamobrem præcepit Somanitidi dicens : « Surge, et vade tu, et filius tuus, et domus tua, et habita ubi inveneris [j]. » Quod si universæ terræ communis fames fuisset, nequaquam alio ipsam misisset. Est ergo perspicuum quod plagis a Deo immissis castigatus sit Israel, ut qui post tantam quæ ejus causa gerebatur curam, impie vitam ageret. Hinc autem etiam discimus quod propheta duplicem gratiam consecutus sit ; est enim duplum tempus hujus famis.

INTERR. XXIII.

Cur cum propheta prædixisset Azaeli mortem Baradad, jussit ei dicere, Vita vives [k] ?

Universorum Deus jussit magno Eliæ ut ungeret Elisam prophetam, Azaelem autem regem Syriæ, et Jehu regem Israel. Sed Elisam quidem unxit ut jussus fuerat ; reges autem non unxit : fuit enim prius assumptus. Elisa autem duplici illius accepta gratia, primum abiit in Damascum ut ungeret Azaelem. Baradad ergo (unum est enim nomen, filius Ader), cum rescivisset adventum prophetæ, misit Azaelem et munera magnifica ac pretiosa, ut disceret an liberaretur ab ægritudine. Cum ergo advenisset Azael, ei prædixit propheta, et ipsum regem futurum, et mortem * ejus qui ipsum miserat. Jussit **528** autem ne mortem ei significaret, ne tristis e vita excederet. Cum Azaelem ergo vidisset propheta, emisit rivos lacrymarum : prævidit enim per ipsum futuras Israeli calamitates. Hoc enim ei quoque prius significavit.

A ὑπερβολήν. Ἀλλ' εὐθὺς μεταμεληθεὶς ἔδραμεν ἐπέχων τὸν φόνον. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ προφήτης δεδήλωκεν· « Εἰ ἑωράκατε γάρ, φησίν, ὅτι καὶ [87] ἀπέστειλεν ὁ υἱὸς τοῦ φονευτοῦ οὗτος ἀφελεῖν τὴν κεφαλήν μου ; Ἴδετε ὡς ἐὰν εἰσέλθῃ ὁ ἄγγελος, ἀποκλείσατε τὴν θύραν, καὶ ἐκθλίψατε αὐτὸν ἐν τῇ θύρᾳ· οὐχ ἰδοὺ ἡ φωνὴ τῶν ποδῶν τοῦ Κυρίου αὐτοῦ κατόπισθεν αὐτοῦ ; » Ἀλλ' ὅμως καὶ ταῦτα πάσχων ὁ προφήτης ἱκέτευσε τὸν Δεσπότην, καὶ τὴν πολιορκίαν ἀθρόως διέλυσε. Μετὰ τοῦτο τὸ διήγημα, ὁ τὴν ἱστορίαν συγγράψας ἐδίδαξεν ἡμᾶς, ὡς τῇ Σωμανίτιδι τὸν ἐσόμενον λιμὸν ὁ προφήτης προείρηκεν. Μεμήνυκε δὲ καὶ τὸν χρόνον. « Κύριος γάρ, φησίν, ἐκάλεσε λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ παρέσται (7) ἐπὶ τὴν γῆν [88] ἑπτὰ ἔτη. » Αἰνίττεται δὲ [89] ὁ λόγος, ὡς
B ὁ Ἰσραὴλ τοῦ λιμοῦ τὴν τιμωρίαν ἐδέξατο. Διὸ δὴ τῇ Σωμανίτιδι παρεγγύησε λέγων· « Ἀνάστηθι καὶ πορεύου σύ, καὶ ὁ υἱός σου (8), καὶ ὁ οἶκός σου· καὶ παροίκει οὗ ἐὰν εὕρῃς ἐκεῖ (9). » Εἰ δὲ κοινὸς ἦν πάσης τῆς γῆς ὁ λιμός, οὐκ ἂν αὐτὴν ἑτέρωσε ἀπεστάλκει. Δῆλον τοίνυν, ὡς ὁ Ἰσραὴλ ταῖς θεηλάτοις πληγαῖς ἐπαιδεύετο [90], ὡς μετὰ τοσαύτην ἐπιμέλειαν δυσσεβῶς πολιτευόμενος. Μανθάνομεν δὲ καὶ ἐντεῦθεν, ὡς διπλῆς τετύχηκε χάριτος [91] ὁ προφήτης· τοῦδε γὰρ τοῦ λιμοῦ ὁ χρόνος διπλάσιος.

ΕΡΩΤ. ΚΓ'.

Τί δήποτε τοῦ Βαραδὰδ (10) ὁ προφήτης τὴν τελευτὴν προειπὼν τῷ Ἀζαὴλ, παρεσκευάσατο [92] εἰπεῖν αὐτῷ, Ζωῇ ζήσῃ ;

Ὁ τῶν ὅλων Θεὸς Ἠλίᾳ τῷ μεγάλῳ παρεκελεύ-
C σατο χρίσαι μὲν τὸν Ἐλισσαῖον προφήτην [93], τὸν δὲ Ἀζαὴλ εἰς βασιλέα Συρίας, καὶ τὸν Ἰηοῦ εἰς βασιλέα Ἰσραήλ. Ἀλλὰ τὸν μὲν Ἐλισσαῖον ἔχρισεν, ὡς προσετάχθη, τοὺς βασιλεῖς δὲ οὐκ ἔχρισεν· ἔφθασε γὰρ ἀναληφθῆναι. Ὁ δὲ Ἐλισσαῖος [94], διπλῆν τὴν ἐκείνου χάριν δεξάμενος, πρῶτον εἰς τὴν Δαμασκὸν ἀπελήλυθεν, ὥστε χρίσαι τὸν Ἀζαήλ. Ὁ τοίνυν Βαραδὰδ (ἓν γάρ ἐστιν ὄνομα, υἱὸς Ἄδερ), μαθὼν τοῦ προφήτου τὴν παρουσίαν, ἀπέστειλε τὸν Ἀζαὴλ, καὶ δῶρα πολυτελῆ καὶ φιλότιμα, ὥστε μαθεῖν εἰ τῆς ἀῤῥωστίας ἀπαλλαγήσεται. Ἀφικομένῳ τοίνυν τῷ Ἀζαὴλ ὁ προφήτης προεῖπε καὶ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν, καὶ τοῦ πεπομφότος τὸν θάνατον. Εἶπε δὲ αὐτῷ, μὴ μηνῦσαι τὸν θάνατον, ἵνα μὴ ἀθυμῶν ὑπεξέλθῃ τοῦ βίου [95]. Ἰδὼν μέντοι τὸν Ἀζαὴλ ὁ προφήτης,
D τὰς τῶν δακρύων ἀφῆκε λιβάδας· προεώρα γὰρ τὰς ἐσομένας δι' αὐτοῦ [96] τῷ Ἰσραὴλ συμφοράς Τοῦτο γὰρ καὶ αὐτῷ προμεμήνυκεν.

[h] IV Reg. VI, 32. [i] IV Reg. VIII, 1. [j] ibid. [k] ibid. 10.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[87] cat. et cod. *a* καὶ om. [88] cod. *a* παρέσται ἐπὶ τ. γῆν om. [89] cod. *a* αἰνίττ. δή. [90] cat. p. 861. ὡς Ἰσρ. μόνος τῷ λιμῷ ἐπαιδ. [91] cat. et cod. *a* διπλασίας τετυχ. χάριτος. [92] cat. p. 863 παρεκελεύσατο et mox ζωὴν ζήσῃ. [93] cod. *a* εἰς προφήτην. [94] cat. ὁ Ἐλισσ. γάρ. [95] cod. *a* ὑπεξέλθῃ τὸν βίον. [96] cod. *a* ἐσομένας διὰ τούτου.

NOTÆ.

(7) Legendum esse videtur παρέστη, ut editio Complut. habet. Rec. lectio est ἦλθεν.

(8) *Καὶ — σου*. Hæc desid. in textu Hebr. et versione τῶν Ο'.

(9) *Οὗ — ἐκεῖ*. Ita fere Symmachus vertit, οὗ ἂν εὕρῃς παροικεῖν.

(10) *Βαραδάδ*. Hic in textu Hebr. vocatur Benhadad, in versione τῶν Ο' dicitur υἱὸς Ἄδερ. Reliqui autem Interpretes habent υἱὸς Ἀδάδ.

A

ΕΡΩΤ. ΚΔ'[97].

Πῶς νοητέον τό· « Ἔλαβε[98] τὸ στρῶμα (11), *καὶ ἔβαψεν αὐτὸ ὕδατι, καὶ ἐπέβαλεν ἐπὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἀπέθανεν;* »

Ὁ Ἰώσηπος τὸν Ἀζαὴλ εἴρηκε τοῦτο πεποιηκέναι, καὶ βιαίαν ἐπενεγκεῖν αὐτῷ τελευτήν (12). Δυσσεβὴς γὰρ ἦν καὶ μιαιφόνος. Αὐτὸς γὰρ εἴρηκε· « Θεὸς ὀρέων ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, καὶ οὐ Θεὸς κοιλάδων· » καὶ σωθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀχαὰβ ἀχάριστος περὶ τὸν εὐεργέτην ἐγένετο. Ἐδίδαξε δὲ ἡμᾶς ἡ ἱστορία τῆς κακῆς συγγενείας τὴν βλάβην· ὁ γὰρ ἕτερος Ἰωρὰμ, ὁ τῆς Ἰούδα φυλῆς βασιλεὺς, ἔφυ μὲν ἐκ τοῦ Ἰωσαφὰτ ἀνδρὸς εὐσεβοῦς· τοῖς δὲ τῆς ὁμοζύγου ὑπαχθεὶς λόγοις, τῆς ἀσεβείας μετέλαχεν· « Ἐπορεύθη γὰρ, φησὶν, ἐν ὁδῷ[99] τῶν βασιλέων Ἰσραὴλ, καθὼς ἐποίησεν ὁ οἶκος Ἀχαὰβ, ὅτι θυγάτηρ Ἀχαὰβ ἦν αὐτῷ εἰς γυναῖκα, καὶ ἐποίει τὸ πονηρὸν ἔναντι Κυρίου[1]. »

ΕΡΩΤ. ΚΕ'.

Πῶς νοητέον τό· « Ἐπάταξε τὸν Ἐδὼμ, καὶ τὸν λαὸν τὸν κυκλοῦντα αὐτὸν, καὶ τοὺς ἄρχοντας μετὰ τῶν ἁρμάτων, καὶ ἔφυγεν ὁ λαὸς εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ; »

Ἦρχε τῶν Ἰδουμαίων ὁ τῆς Ἰούδα φυλῆς βασιλεύς· ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ πατριάρχου Ἰσαὰκ προφητείαν[2], τὴν τῆς δουλείας ἀπεσείσαντο ζεύγλην. « Ἔσται γὰρ, φησὶ, καιρὸς, ἡνίκα ἂν καθέλῃς τὸν ζυγὸν[3] αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ τραχήλου σου. » Στρατεύσαντες τοίνυν κατ' αὐτῶν, ἐκείνους μὲν ἀνεῖλον, καὶ εἰς τὴν οἰκείαν ἐπανῆλθον γῆν. Οἱ δὲ Ἰδουμαῖοι καὶ νικηθέντες ἄρχεσθαι λοιπὸν οὐχ ἠνέσχοντο.

C

ΕΡΩΤ. ΚϚ'.

Τίνος χάριν δι' ἄλλου προφήτου τὸν Ἰηοῦ κέχρικεν ὁ Ἐλισσαιέ;

Λάθρα τοῦτο γενέσθαι συνέφερεν, ὥστε συντόμως ἀναιρεθῆναι τὸν Ἰωράμ· εἰ γὰρ προῄσθετο, παρετάξατο ἄν. Ἐν δὲ τῇ παρατάξει, καὶ πολλοὺς ἦν ἀνάγκη πεσεῖν ἑκατέρωθεν.

ΕΡΩΤ. ΚΖ'.

Διατί δὲ χρίσαντα φυγεῖν εὐθὺς παρηγγύησεν;

Ἵνα μὴ συλληφθεὶς κινδυνεύσῃ· βούλεται γὰρ ἡμᾶς Δεσπότης Θεὸς καὶ ἀνθρωπίναις οἰκονομίαις κεχρῆσθαι. Τοὺς γὰρ λόγῳ τιμηθέντας εἰς δέον προσήκει κεχρῆσθαι τῷ λόγῳ.

D

ΕΡΩΤ. ΚΗ'.

Διατί ἐκίληπτον τὸν προφήτην ἐκάλεσαν[4];

Ὡς δυσσεβοῦντες ὕβριζον τοὺς θεράποντας τοῦ Θεοῦ· καὶ μαινομένους ἐκάλουν, ὡς παῤῥησίᾳ χρωμένους· ὁ δὲ Ἰηοῦ οὐχ ὡς παροινῶν ἀδολέσχην ὠνό-

INTERR. XXIV.

Quomodo est intelligendum : « Et accepit stragulam, et tinxit illam aqua, et jecit super faciem ejus, et mortuus est [l] *?* »

Josephus dixit Azaelem hoc fecisse, et violentam ei mortem attulisse : erat enim impius et sævus ac cædem spirans. Ipse enim dixit : « Deus montium est Deus Israel, et non Deus vallium [m], » et conservatus ab Achabo, ingratus fuit in benefactorem. Nos autem docuit historia quid damni afferat mala cognatio. Nam alter Joram, rex tribus Juda, prognatus quidem fuit ex Josaphato viro pio : seductus autem verbis conjugis, fuit particeps ejus impietatis : « Ambulavit enim, inquit, in via regum Israel, sicut fecit domus Achabi, quoniam

B

filiam Achabi duxerat uxorem : et fecit malum coram Domino [n]. »

INTERR. XXV.

Quomodo est intelligendum : « Et percussit Edomum et populum qui cingebat eum, et principes cum curribus, et fugit populus ad tabernacula sua [o] *?* »

Imperavit Idumæis rex tribus Judæ : sed congruenter prophetiæ patriarchæ Isaac, **529** servitutis jugum excusserunt : « Erit enim, inquit, tempus, quando auferes et solves jugum ejus a collo tuo [p]. » In eos ergo facta expeditione, illos quidem sustulerunt, et in suam terram redierunt. Idumæi autem etiam victi non amplius sustinuerunt ut subirent imperium.

INTERR. XXVI.

Quam ob causam per alium prophetam Elisa unxit Jehu?

Hoc clam fieri expediebat, ut cito de medio tolleretur Joram ; nam si præsensisset, aciem instruxisset : in acie autem necesse fuisset ut multi utrinque caderent.

INTERR. XXVII.

Cur eum simul ac unxisset jussit fugere [q] *?*

Ne si fuisset comprehensus, fuisset in periculo. Vult enim nos Dominus * Deus humana etiam uti cautione et prudentia. Qui enim ratione sunt præditi, eos ratione oportet uti ad id quod convenit.

INTERR. XXVIII.

Cur prophetam epilepticum appellarunt [r] *?*

Ut impii, Dei famulos afficiebant contumelia, et insanos appellabant, quod libere loquerentur; Jehu autem, non ut contumelia afficeret, eum nomina-

[l] IV Reg. VIII, 15. [m] III Reg. XX, 23, 25. [n] IV Reg. VIII, 18. [o] ibid. 21. [p] Gen. XXVII, 40. [q] IV Reg. IX, 5. [r] ibid. 11.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[97] Qu. 24 initium usque ad ἐγένετο exstat in cat. p. 864, ad cap. VIII, 13-15. Reliqua vid. ib. p. 865, ad vers. 16-18. [98] cat. p. 864 τὸ καὶ ἔλαβε. cat. καὶ ἔβαλεν. [99] cod. α φησὶν om. [1] cat. p. 865 ἐνώπιον Κυρίου. [2] cat. p. 866 κατὰ τὴν τοῦ προφήτου φωνήν. [3] cat. et cod. α ἡνίκα ἂν καθέλῃς καὶ ἐκλύσῃς τὸν ζυγόν. [4] cod. α ἐκάλεσεν.

NOTÆ.

(11) *Τὸ στρῶμα*. Ita ad fidem Aquilæ et Symm. vertitur מִכְבָּר in edit. Compl. IV Reg. VIII, 15; sed οἱ Ο' ipsam vocem Hebr. retinuerunt. Codex Vatic. habet τὸ Μαχβάρ, Alex. τὸ Ναβρά. Josephus *Ant. Jud.* lib. IX, c. 4, vertit δίκτυον, *rete*.

(12) *Ὁ — τελευτήν*. Hanc Josephi sententiam sacræ Litteræ tuentur.

vit nugatorem : sed celare volens ea quæ dicta fuerant. Postquam autem vidit se ab illis urgeri, indicavit.

530 INTERR. XXIX.

Quid est : « Et accepit quilibet vestem suam, et posuit sub Jehu in unum garim[s] *? »*

Quæ sequuntur explicant loci obscuritatem : « Adduxit ad unum graduum. » Cum autem divinam nossent electionem, tanquam regi detulerunt honorem. Aramin autem vocavit *Syros*[t]. Arama enim est Syri. Sic enim etiam alii sunt interpretati.

INTERR. XXX.

Quomodo est intelligendum : « Et ductus, ductus Jehu filii Namesi, quia inæqualitas ducebat[u] *? »*

Cum procul vidisset speculator eos qui missi fuerant non reverti, dux autem multitudinis videretur esse Jehu (hoc enim significabat habitus), indicavit id quod vidit. Nonnulla certe exemplaria habent : « Et ducens ducebat Jehu, » hoc est Deus.

INTERR. XXXI.

Quid est : « Et locutus est Dominus contra eum assumptionem hanc[v] *? »*

Prophetias et visiones appellabant, et assumptiones. Nam ex prophetis, **531** alii quidem aut per somnia, aut vigilantes videbant aliqua ; et hoc genus dicebatur visio : aliqui vero divino Spiritu per eos operante dicebant et prædicebant futura ; hoc appellabant assumptionem. Revocabat autem Jehu in mentem magni illius Eliæ prædictionem, fore ut ubi canes linxerint Nabothi sanguinem, ibi lingant Achabi. Quamobrem jussit etiam Jorami corpus illuc abjici. Et cum edoctus esset corpus quoque Jezabelis consumptum fuisse a canibus, admiratus est Jehu prophetiæ veritatem : « In parte enim, inquit, Jesdrael, comedent canes carnes Je-

A μασεν, ἀλλὰ κρύψαι τὰ εἰρημένα πειρώμενος[5]. Ἐπεὶ δὲ εἶδεν ἐπιχειμένους, ἐμήνυσεν.

ΕΡΩΤ. ΚΘ'[6].

Τί ἐστι· « Καὶ[7] *ἔλαβεν ἀνὴρ* (13) *τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἔθηκεν ὑποκάτωθεν Ἰηοῦ ἐφ' ἓν τῶν γαρεὶμ*[8] (14) ; »

Τὰ ἑξῆς ἑρμηνεύει τοῦ λόγου τὸ ἀσαφές· « Ἐπήγαγεν[9] ἐπὶ μίαν τῶν ἀναβαθμίδων (15). » Γνόντες δὲ τὴν θείαν χειροτονίαν, ὡς βασιλεῖ προσήνεγκαν τὴν τιμήν. Ἀραμεὶν[10] (16) δὲ τοὺς *Σύρους* ἐκάλεσεν· Ἀραμὰ γὰρ οἱ Σύροι (17). Οὕτω δὲ καὶ οἱ ἄλλοι ἡρμήνευσαν.

ΕΡΩΤ. Λ'.

Πῶς νοητέον· « Καὶ ἡ ἀγωγὴ, ἀγωγὴ Ἰηοῦ υἱοῦ Ναμεσσῆ (18), *διότι ἡ παραλλαγὴ ἦγεν ; »*

B Πόῤῥωθεν ὁ σκοπὸς θεασάμενος, ὡς οἱ μὲν ἀποσταλέντες οὐκ ἀνέστρεψαν, ὁ δὲ τοῦ πλήθους ἡγούμενος ἐῴκει[11] εἶναι Ἰηοῦ (τοῦτο γὰρ τὸ σχῆμα ἐδήλου), ἐμήνυσεν ὅπερ ἑώρακεν. Ἔνια μέντοι τῶν ἀντιγράφων ἔχει[12], « Καὶ ὁ ἄγων ἦγε τὸν Ἰηοῦ », τουτέστιν ὁ Θεός (19).

ΕΡΩΤ. ΛΑ'[13].

Τί ἐστι, « Καὶ Κύριος (20) *ἐλάλησεν*[14] *ἐπ' αὐτὸν τὸ λῆμμα* (21) *τοῦτο ; »*

Τὰς προφητείας καὶ ὁράσεις ἐκάλουν[15] καὶ λήμματα. Οἱ μὲν γὰρ τῶν προφητῶν ἢ δι' ἐνυπνίων, ἢ ὕπαρ ἑώρων τινά· καὶ τοῦτο τὸ εἶδος ὅρασις ἐκαλεῖτο. Τινὲς δὲ τοῦ θείου Πνεύματος δι' αὐτῶν ἐνεργοῦντος ἐφθέγγοντο, καὶ προὔλεγον τὰ ἐσόμενα· τοῦτο ἐκάλουν λῆμμα. Ἀνεμίμνησκε τοίνυν ὁ Ἰηοῦ C τῆς Ἠλιοῦ τοῦ μεγάλου προῤῥήσεως, ὅτι ἔνθα τοῦ Ναβουθὲ ἔλειξαν οἱ κύνες τὸ αἷμα, ἐκεῖ τὸ αἷμα τοῦ Ἀχαὰβ λείξουσιν. Οὗ δὴ χάριν καὶ τοῦ Ἰωρὰμ ἐκεῖ τὸ σῶμα ῥιφῆναι προσέταξε· καὶ τῆς Ἰεζάβελ δὲ[16] τὸ σῶμα μεμαθηκὼς ὑπὸ κυνῶν ἀνηλῶσθαι, ἐθαύμασεν ὁ Ἰηοῦ τὸ τῆς προῤῥήσεως ἀψευδές. « Ἐν τῇ μερίδι γὰρ, ἔφη, Ἰεσδραὴλ (22) καταφάγον-

[s] IV Reg. IX, 13. [t] ibid. 16. [u] ibid. 20. [v] ibid. 25.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[5] κρ. τὰ εἰρ. βουλόμενος. [6] Qu. 29 initium usque ad τὴν τιμὴν exstat in cat. p. 868 ad cap. IX 13. Reliqua vid. ib. p. 869, ad vers. 14-16. [7] pag. 530. l. 2. cod. *a* καὶ om. [8] cat. ἐν τ. γαραμίν. [9] cod. *a* ἐπήγαγεν γάρ. [10] cat. p. 869. Γαραμὶν δέ, et deinde Γαραμὰ γάρ. [11] cat. ἔοικεν. [12] cat. εἶχε. [13] Qu. tres habet partes. 1) Initium usque ad προσέταξε p. 531, exstat in cat. p. 871, ad cap. 9, 24-26, 2) καὶ τῆς — τὰ ἑξῆς, vid. ib. p. 872, ad vers. 34-37. 3) τῶν δὲ et rel. vid. ib. p. 874 ad cap. x, 9-10. [14] Ib. l. 24. cat. p. 871. et cod. *a* Κύριος ἔλαβεν. [15] cat. τὰς προφητικὰς ὁράσεις καὶ λήμματα ἐκάλουν. [16] cat. et cod. *a* δὲ om. cat. p. 872. et cod. *a*. Ἰεζράελ καταφάγονται.

NOTÆ.

(13) *Ἀνήρ*. Hæc est Aquilæ versio, quam habet ed. Compl. Rec. lectio est ἕκαστος.

(14) *Ἐφ' — γαρεὶμ*. Cujus hæc sit interpretatio, incertum est. Codex Vatic. l. c. habet ἐπὶ τὸ γαρὲμ τῶν ἀναβαθμῶν, in cod. Alex. legitur ἐπὶ γὰρ ἕνα τῶν ἀναβ. Præstat versio Theodotionis ἐπὶ γαρεὶμ ἕνα τῶν ἀναβαθμῶν. Satius erat h. l. vocem difficiliorem גָּרֶם retinere, quam pro lubitu interpretari, ut Aquila fecit, qui vertit πρὸς ὀστῶδες, seductus significatione quæ alias huic nomini propria est.

(15) *Ἐπήγαγεν — ἀναβ*. Glossematis speciem hæc referunt, ad textum enim l. c. non pertinent.

(16) Cod. Vatic. habet Ἀραμίν.

(17) *Οἱ Σύροι*. Mallem legere ἡ Συρία.

(18) *Καὶ — Ναμεσσῆ*. Hæc fere omnia cum ed. Complut. consentiunt. Rec. lectio est, καὶ ὁ ἄγων ἦγε τὸν Ἰησοῦ υἱὸν Ναμεσσί.

(19) *Τουτέστιν ὁ Θεός*. Sine dubio Noster participium ἄγων, quod ad aurigam referendum esse videtur, per ellipsin vocis ὁ Θεός explicare voluit.

(20) *Ἐλάλησεν*. Ita habet ed. Ald. Recepta, sed minus apta, lectio est ἔλαβεν.

(21) *Τὸ λῆμμα*. Hanc lectionem exhibet cod. Vatic., sed præferenda est lectio cod. Alex. τὸ ῥῆμα τοῦτο. מַשָּׂא enim h. l. ut passim in orationibus prophetarum, de tristi et ingrato sermone sumitur.

(22) Rec. lectio est Ἰεζράελ.

ται οἱ κύνες τὰς σάρκας Ἰεζάβελ, » καὶ τὰ ἑξῆς. Τῶν δὲ ἄλλων παίδων τοῦ Ἀχαὰβ ἀναιρεθέντων ὑπὸ τῶν θρεψαμένων, σοφῶς ἄγαν πρὸς τὸν λαὸν ὁ Ἰηοῦ [17] ἔφη· « Ἰδοὺ ἐγὼ συνεστράφην ἐπὶ τὸν ἐμαυτοῦ κύριον, καὶ ἀπέκτεινα αὐτὸν, καὶ τούτους πάντας τίς ἐπάταξεν; Ἴδετε ἀφφὼ, ὅτι οὐ πεσεῖται ἀπὸ τῶν λόγων Κυρίου ἐπὶ τὴν γῆν, ὧν ἐλάλησε κατὰ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀχαάβ. » Ἐγὼ, φησὶν, ὡς τυραννῆσαι βουλόμενος ἀνεῖλον τὸν Ἰωράμ· τοὺς ἀδελφοὺς [18] αὐτοῦ ἑβδομήκοντα ὄντας τὸν ἀριθμὸν τίς ἀνεῖλεν; Οὐχὶ ἡ θεήλατος ὀργὴ τοῖς οἰκειοτάτοις ὑπουργοῖς χρησαμένη; Ἀψευδεῖς ἄρα τῶν προφητῶν αἱ προῤῥήσεις.

ΕΡΩΤ. ΛΒ'.

Γνώστας (23) *τίνας καλεῖ;*

Τοὺς μάντεις, τοὺς οἰομένους εἰδέναι τὰ μέλλοντα. Ὥσπερ γὰρ ὁρῶντας καὶ βλέποντας τοὺς προφήτας ὠνόμαζον [19], ὡς τὰ μέλλοντα [20] προορῶντας· οὕτω καὶ τοὺς μάντεις γνώστας ἐκάλουν, ὡς καὶ γινώσκειν τὰ κεκρυμμένα οἰομένους, καὶ προγινώσκειν τὰ μηδέπω γεγενημένα.

ΕΡΩΤ. ΛΓ'.

Τί ἐστιν « Ἰωναδὰβ ὁ τοῦ Ῥηχάβ; »

Εὐσεβὴς ἀνὴρ ἦν [21] καὶ αὐτὸς, καὶ τὸ γένος αὐτοῦ [22]. Ἐν σκηναῖς γὰρ διετέλεσαν κατοικοῦντες, καὶ τῆς τοῦ οἴνου πόσεως ἀπεχόμενοι. Τούτων καὶ ὁ προφήτης Ἱερεμίας σὺν ἐπαίνοις ἐμνήσθη. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἱστορία δηλοῖ αὐτῶν τὴν εὐσέβειαν. Πρῶτον μὲν γὰρ ἰδὼν αὐτὸν ὁ βασιλεὺς Ἰηοῦ [23] εὐλόγησεν αὐτὸν, τουτέστι προσεῖπεν αὐτῷ [24]. Εἶτα ἤρετο· « Εἰ ἔστιν εὐθεῖα ἡ καρδία σου μετὰ τῆς καρδίας μου, καθὼς ἔστιν ἡ καρδία μου μετὰ τῆς καρδίας σου [25]; » Τοῦ δὲ εἰρηκότος· Ἔστιν, εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰηοῦ· « Εἰ ἔστι, δὸς τὴν χεῖρά σου. » Ἔπειτα αὐτὸν σύνεδρον εἰς τὸ ἅρμα αὐτοῦ λαβὼν ἔφη· « Δεῦρο μετ' ἐμοῦ, καὶ ἴδε ἐν τῷ ζηλῶσαί με τῷ Κυρίῳ· καὶ ἐπεκάθισεν αὐτὸν ἐν τῷ ἅρματι αὐτοῦ [26]. » Καὶ ἐντεῦθεν τοίνυν δῆλον, ὡς καὶ ἐν ταῖς δέκα φυλαῖς ἦσάν τινες εὐσεβείᾳ κοσμούμενοι [27], δι' οὓς καὶ τῶν ἄλλων ὁ σοφῶς πάντα πρυτανεύων ἠνείχετο [28].

ΕΡΩΤ. ΛΔ' [29].

Τί δήποτε μέλλων κατασφάττειν τῶν εἰδώλων τοὺς ἱερεῖς ἐψεύσατο; Ἔφη γάρ· « Ἀχαὰβ ἐδούλευσε τῷ Βαὰλ ὀλίγα, καί γε ἐγὼ δουλεύσω αὐτῷ πολλά. »

Καὶ τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων τὸν σκοπὸν ἐξετάζειν δεῖ [30]. Τοῦτο κἀνταῦθα ποιητέον. Καὶ γὰρ ὁ

A zabel [x], » et quæ sequuntur. Aliis autem Achabi filiis interfectis ab iis qui eos educarant, sapienter Jehu dixit populo : « Ecce ego conversus sum adversus dominum meum, et occidi eum : hos omnes autem quis percussit? Videte, non cecidisse in terram quidquam ex verbis Domini, quæ locutus est adversus domum Achabi [y]. » Ego, inquit, volens regnum occupare, consulto sustuli Joramum : fratres autem ejus, qui erant numero septuaginta, quis occidit? Annon ira a Deo immissa, quæ familiarissimis usa est administris? Sunt ergo certæ et non fallaces prophetarum prædictiones.

INTERR. XXXII.

Cognitores quosnam vocat [z]?

B Vates, qui existimant se scire futura. Sicut enim videntes et aspicientes appellabant prophetas, ut qui futura præviderent : sic etiam vates cognitores vocabant, ut qui existimarent se scire et cognoscere occulta, et præscire ea quæ nondum facta fuerant.

532 INTERR. XXXIII.

Quid est : « Jonadab filius Rechab [a]? »

Erat hic quoque vir pius, et ejus prosapia. Nam in tabernaculis perpetuo habitabant, et a vini potu abstinebant. Horum etiam propheta Jeremias meminit cum laude, et ipsa historia ostendit eorum pietatem. Nam primum quidem rex Jehu, cum eum vidisset, ei benedixit, hoc est, eum salutavit. Deinde rogavit : « Estne cor tuum rectum cum corde C meo, sicut cor meum cum corde tuo? » Cum autem dixisset : Est, dixit ei Jehu : « Si ita est, da manum tuam. » Deinde assumens eum in currum, dixit : « Veni mecum, et vide quod zelo motus sum pro Domino : et jussit eum sedere in curru suo [b]. » Hinc ergo perspicuum est quod etiam in decem tribubus fuerint quidam viri pietate præditi, propter quos etiam Deus, qui sapienter regit omnia, cæteros tolerabat.

INTERR. XXXIV.

Cur mentitus est, cum esset interfecturus sacerdotes idolorum? Dixit enim : « Achab parum servivit Baali, ego ei multum serviam [c]. »

Et verborum et factorum examinandus est scopus. D Quod hic * quoque est faciendum. Jehu enim, cum

[x] IV Reg. IX, 36. [y] IV Reg. X, 9, 10. [z] ibid. 11. [a] ibid. 15. [b] ibid. 16. [c] ibid. 18.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[17] ὑπὸ — Ἰηοῦ ἔφη. cat. οὐχ ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἐν Σαμαρείᾳ, ἐκείνου μέντοι γνώμῃ, σοφῶς ὁ Ἰηοῦ πρὸς τὸν λαὸν ἔφη. [18] cat. καὶ τοὺς ἀδελφούς. [19] cat. p. 875. τοὺς προφ. ἐκάλουν. [20] ὡς τὰ — μηδ. γεγεν. cat. ὡς καὶ γινώσκειν τὰ κεκρυμμένα δυναμένους καὶ προγινώσκειν τὰ μηδέπω γεγενημένα· οὕτω καὶ γνώστας τοὺς μάντεις. [21] cod. a ἦν om. [22] cod. a αὐτοῦ om. [23] cod. a Ἰηοῦ om. [24] cod. a αὐτόν. [25] cat. p. 876. καθὼς — καρδ. σου om. cod. a καθ. ἐστ. ἡ ἐμὴ καρδία μετὰ τ. κ. σου. [26] Ib. l. 16. cod. a αὐτοῦ om. [27] cat. κεκοσμημένοι. [28] cat. καὶ τῶν ἄλλων ἐκήδετο ὁ πρυτανεύων ἅπαντα σοφῶς. cod. a τῶν ἄλλων ὁ σοφὸς ἅπαντα πρυτανεύειν ἠνείχ. [29] Qu. 34 tribus constat partibus. 1) Initium usque ad παραγένωνται exstat in cat. p. 877, ad vers. 17, 18. 2) ἵνα δὲ — κατηχ. ἅπαντας vid. ib. ad versus 19-23. 3) καὶ τοῦ Βάαλ et rel. vid. ib. p. 878, ad vers. 24-29. [30] Ib. l. 30. cod. a ἐξετάζειν δίκαιον.

NOTÆ.

(23) *Γνώστας*. Ita habet cod. Alex. Sed præstat lectio rec. γνωστούς.

vellet nullum effugere cædem, illis verbis usus est, ut omnes confidenter accederent. Ne autem ullus ex Dei sacerdotibus esset pœnæ socius, quasi festo indignos expelli jussit : atque ita illos solos omnes confodit. Baalis quoque statuam combussit, et nemora excidit, et ab aliis idolis liberavit omnem terram **533** Israel. Juvencas autem aureas perpetuo coluit. Baalim autem appellavit fanum Baalis.

A Ἰηοῦ μηδένα διαφυγεῖν βουλόμενος τὴν σφαγὴν, ἐκείνοις ἐχρήσατο τοῖς λόγοις, ἵνα θαῤῥήσαντες πάντες παραγένωνται. Ἵνα δὲ μήτις τῶν θείων ἱερέων μεταλάχῃ [31] τῆς τιμωρίας, ὡς ἀναξίους δῆθεν τῆς ἑορτῆς ἐξελαθῆναι προσέταξεν· εἶθ' οὕτω μόνους ἐκείνους [32] κατηκόντισεν ἅπαντας. Καὶ τοῦ Βάαλ δὲ τὴν στήλην ἐνέπρησε, καὶ τὰ ἄλση ἐξέκοψε, καὶ τῶν ἄλλων εἰδώλων πᾶσαν τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ ἠλευθέρωσε. Τὰς δέ γε χρυσᾶς δαμάλεις σέβων διατετέλεκε [33]. Βααλεὶμ δὲ τὸν τοῦ Βάαλ σηκὸν προσηγόρευσεν.

INTERR. XXXV.

Quam ob causam suos etiam nepotes sustulit Gotholia ?

Ut impia et tyrannica, voluit omne genus Davidis tanquam pium radicitus exscindere : ut arrepto imperio populum suam doceret impietatem. Sed qui omnia sapienter regit Dominus, rursus effecit ut regiæ tribui admisceretur sacerdotalis : et Jodae sapientissimus sacerdos duceret uxorem Josabee, filiam Jorami, ut conservaretur scintilla regii seminis. Hæc enim videns perimi genus regium, suffurata est et occultavit fratris filium Joasum : et perpetuo intus in templo eum aluit. Et sex quidem annos tenuit regni administrationem exsecranda Gotholia : anno autem septimo sapientissimus pontifex regnum reduxit ad genus regium.

ΕΡΩΤ. ΛΕ'.

Τίνος χάριν ἡ Γοθολία καὶ τοὺς ἐκγόνους ἀνεῖλεν [34];

Ὡς δυσσεβὴς καὶ τυραννικὴ, ἅπαν τοῦ Δαβὶδ τὸ γένος, ὡς εὐσεβὲς, ἐκκόψαι πρόῤῥιζον ἠβουλήθη· ἵνα B ἐπειλημμένη τῆς δυναστείας ἐκπαιδεύσῃ τὸν λαὸν τὴν οἰκείαν ἀσέβειαν. Ἀλλ' ὁ πάντα σοφῶς ἰθύνων Δεσπότης παρεσκεύασεν αὖθις τῇ βασιλικῇ τὴν ἱερατικὴν μιγῆναι φυλὴν, καὶ τὸν Ἰωδαὲ τὸν σοφώτατον ἱερέα γῆμαι τὴν Ἰωσαβεὲ τοῦ Ἰωρὰμ τὴν θυγατέρα, ἵνα φυλαχθῇ τοῦ βασιλικοῦ σπέρματος ὁ σπινθήρ. Αὕτη γὰρ ὁρῶσα τὸ βασιλικὸν ἀναιρούμενον γένος, καὶ ἔκλεψε καὶ ἔκρυψε τὸν ἀδελφιδοῦν Ἰωὰς, καὶ διετέλεσεν ἔνδον ἐν τῷ ναῷ διατρέφουσα [35], καὶ ἓξ μὲν ἔτη κατέσχε διέπουσα τὴν βασιλείαν ἡ μιαρωτάτη Γοθολία· τῷ ἑβδόμῳ δὲ ἔτει [36] ὁ πάνσοφος ἀρχιερεὺς τὴν βασιλείαν εἰς τὸ βασιλικὸν ἐπανήγαγε γένος.

INTERR. XXXVI.

Quosnam vocat prope currentes [d] ?

Eos qui regem antecedunt : *Chorri* vero et *razim*, hastiferos et scutiferos. Hos cum divisisset trifariam, alios quidem jussit custodire domum regis, alios autem aditum divini templi, alios autem aliam portam.

ΕΡΩΤ. ΛϚ'.

Παρατρέχοντας (24) *τίνας καλεῖ;*

C Τοὺς ἡγουμένους τοῦ βασιλέως· *Χοῤῥὶ* δὲ καὶ *Ῥασεὶμ* ἀσπιδηφόρους καὶ δορυφόρους. Τούτους τριχῇ διελὼν, τοὺς μὲν ἐκέλευσε φυλάσσειν τοῦ βασιλέως τὸν οἶκον, τοὺς δὲ τὴν εἴσοδον τοῦ θείου ναοῦ, τοὺς δὲ τὴν πύλην τὴν ἑτέραν.

INTERR. XXXVII.

Quid sibi vult : « Custodite custodiam domus messæ [e] ? »

534 Illud *messæ* cæteri dixerunt interpretes *a corruptione*, hoc est, cum omni cautione, ut nullum detrimentum in domo divina accidat. Illud autem : « Duæ manus vobis [f], » hoc est, estis integri et sani, ac sufficientes ad custodiendam domum Dei et domum regis. Jussit autem Levitas ferre gladios, et regem custodire. Illud autem : « Ingrediens in saderoth morietur [g], » liber Paralipomenon * sic

ΕΡΩΤ. ΛΖ'.

Τί σημαίνει τό· « Φυλάξατε τὴν φυλακὴν τοῦ οἴκου (25) *μεσσαὲ* [37]; »

Τὸ *μεσσαὲ* οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταὶ *ἀπὸ διαφθορᾶς* εἰρήκασι (26), τουτέστι μετὰ πάσης φυλακῆς, ὥστε μηδεμίαν γίνεσθαι βλάβην ἐν τῷ οἴκῳ τῷ θείῳ. Τὸ δὲ, « Δύο χεῖρες ὑμῖν (27), » ἀντὶ τοῦ, ἄρτιοί ἐστε καὶ ὑγιεῖς, καὶ ἱκανοὶ φυλάξαι καὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸν τοῦ βασιλέως. Ἐκέλευσε δὲ τοὺς Λευΐτας [38] μαχαιροφόρους εἶναι, καὶ τὸν βασιλέα φρουρεῖν. Τὸ D δὲ, « Εἰσερχόμενος εἰς τὰ σαδηρὼθ (28) ἀποθανεῖ-

[d] IV Reg. XI, 4. [e] ibid. 6. [f] ibid. 7. [g] ibid. 8.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[31] cat. p. 877. ἵνα δὲ μηδεὶς τ. θ. ἱερ. μεταλάβῃ, etc. [32] cod. α ἐκείνους om. [33] cat. p. 878 διετέλεσε. [34] cod. α ἀνῄρει. [35] cat. p. 879. τρέφουσα. [36] cod. α ἔτει om. [37] cat. p. 882. τοῦ οἴκου Μεσίας, sicque deinceps. [38] cod. α ἐκέλευσεν δὲ καὶ τοὺς Λευ.

NOTÆ

(24) *Παρατρέχοντας*. Vid supra, p. 492, quæst. 46.

(25) *Μεσσαέ*. Drusius et Bosius l. c. Nostro tribuunt lectionem μεσσαέ. Nomen illud omiserunt οἱ Ο'.

(26) *Οἱ — εἰρήκασι*. Montf. l. c. p. 373, scholion quoddam e cod. Coislin. attulit, ex quo colligitur, nec hanc nec illam interpretationem in Hexaplo inventam fuisse. Verba ultima hujus scholii, ἐν δὲ τῷ Ἑβραίῳ ἀμμελέχ, in mendo cubant, et ad finem præcedentis v. 5, ut puto, respiciunt.

(27) *Δύο — ὑμῖν*. Litteræ nimis inhæserunt interpretes Græci. ידות enim l. c. non *manus* sed *partes* significat.

(28) *Εἰς τὰ σαδηρώθ*. Pro τὰ in versione τῶν Ο' legitur τάς. Aquila et Theodotio habent πρὸς τοὺς περιβόλους.

ται, » τῶν Παραλειπομένων ἡ βίβλος οὕτως ἔχει· « Εἰσπορευόμενος εἰς τὸν οἶκον[39] ἀποθανεῖται. » Οὕτω δὲ καὶ ὁ Ἰώσηπος (29) εἴρηκε. Τὸ δὲ, « Ἀπὸ τῆς ὠμίας τοῦ οἴκου τῆς δεξιᾶς, ἕως ὠμίας τοῦ οἴκου τῆς ἀριστερᾶς, » δηλοῖ ὡς μονοειδὲς σχῆμα οἱ Λευῖται πεποιηκότες, τὰ κέρατα εἶχον συνημμένα τῷ οἴκῳ, καὶ ἐν μέσῳ δὲ ὄντα τὸν βασιλέα ἐφρούρουν, ὁ δὲ στρατὸς ὁπλοφόρων[40] ἔξω εἱστήκει, τοὺς εἰσιέναι πειρωμένους ἐπέχων. A

ΕΡΩΤ. ΛΗ'[41].

Τί ἐστιν· « Ἔδωκεν[42] ἐπ' αὐτὸν τὸ ἁγίασμα (30) καὶ τὸ μαρτύριον; »

Ἡ βίβλος τῶν Παραλειπομένων οὕτως ἔχει· « Ἔδωκεν ἐπ' αὐτὸν τὸ βασίλειον, καὶ τὸ μαρτύριον· καὶ ἐβασίλευσαν αὐτὸν, καὶ ἔχρισαν αὐτὸν Ἰωδαὲ καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ εἶπον, Ζήτω ὁ βασιλεύς. » Ὡς εἶναι B δῆλον, ὅτι τὸ μὲν ἁγίασμα χρίσμα[43] ἐκάλεσε· μαρτύριον δὲ τὸν βασιλικὸν στέφανον, ὡς τῆς βασιλείας δηλωτικόν (31)· σύνδεσμον δὲ τὴν τυραννίδα εἰώθασιν ὀνομάζειν (32). Τοιαύτη δὲ ἦν τῆς Γοθολίας ἡ πονηρία, ὅτι τὸν ἔκγονον βεβασιλευκότα θεασαμένη, καὶ τὴν ἐσθῆτα διέῤῥηξε, καὶ ἐβόησε· « Σύνδεσμος, σύνδεσμος. » Ἀλλὰ καὶ τοῖς ἑκατοντάρχοις ἐκέλευσεν ὁ σοφώτατος ἱερεὺς « ἔξω τῶν ἱερῶν ἀνελεῖν αὐτὴν περιβόλων. » Κἀνταῦθα δὲ ἡ μὲν τῶν Βασιλειῶν βίβλος, « ἔξωθεν τῶν σαδηρὼθ, » ἔχει, τῶν δὲ Παραλειπομένων, « ἐκτὸς τοῦ οἴκου. »

ΕΡΩΤ. ΛΘ'[44].

Πῶς νοητέον τό· « Διέθετο Ἰωδαὲ ὁ ἱερεὺς διαθήκην ἀναμέσον Κυρίου[45], καὶ ἀναμέσον τοῦ λαοῦ, τοῦ εἶναι εἰς λαὸν Κυρίου[46]; » C

Τὴν διαθήκην πανταχοῦ οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ συνθήκην εἰρήκασι. Τέθεικε, φησὶ, καὶ ὅρους καὶ νόμους, καὶ τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ λαῷ, ὥστε μόνῳ τῷ Κυρίῳ δουλεύειν, καὶ κατὰ τοὺς αὐτοῦ πολιτεύεσθαι νόμους. Ὅσον δὲ ὀνίνησι διδάσκαλος εὐσεβὴς, καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει· « Ἐποίησε γὰρ, φησὶ, Ἰωὰς τὸ εὐθὲς ἐνώπιον Κυρίου πάσας τὰς ἡμέρας, ἃς ἐφώτισεν αὐτὸν Ἰωδαὲ ὁ ἱερεύς. » Τὸ δὲ ἀτελὲς καὶ τοῦδε τοῦ βασιλέως, καὶ τοῦ λαοῦ, ὁ ἱστοριογράφος ἐδίδαξεν. Ἐπήγαγε γάρ· « Πλὴν τῶν ὑψηλῶν οὐκ ἀπέστησαν (33)· ἔτι ὁ λαὸς ἐθυσίαζον καὶ ἐθυμίων ἐν τοῖς μετεώροις. » Οἶμαι δὲ νῦν μὴ τῶν ψευδωνύμων αὐ-

effert : « Ingrediens autem domum morietur [h]. » Sic etiam dixit Josephus. Illud autem : « A latere dextro ædis usque ad latus ædis sinistrum [i], » significat quod Levitæ, lunatam figuram facientes, habuerint cornua ædi conjuncta, et regem qui erat in medio custodierint : exercitus autem armatorum stabat foris, arcens eos qui conabantur ingredi.

INTERR. XXXVIII.

Quid est : « Dedit super eum sanctificationem et testimonium [j] ? »

Liber Paralipomenon sic habet : « Et dedit super eum insigne regale, et testimonium : et constituerunt eum regem, et unxerunt eum Jodae et filii ejus, et dixerunt, Vivat rex [k]. » **535** Quo fit perspicuum quod sanctificationem vocavit unguentum, seu chrisma : testimonium autem coronam regiam, ut quæ significaret regnum. Colligationem autem solebant vocare tyrannidem. Gotholiæ autem tanta erat nequitia, ut nepotem suum regnare conspicata, vestem sciderit et exclamarit : « Colligatio, colligatio [l]. » Sed et centurionibus jussit sapientissimus sacerdos, ut eam « extra sacra septa necarent [m]. » Et hic quidem Liber Regum habet « extra saderoth » Liber autem Paralipomenon [n], « extra ædem. »

INTERR. XXXIX.

Quomodo est intelligendum illud : « Fecit Jodae sacerdos testamentum inter Dominum, et inter populum, ut esset populus Domini [o] ? »

Testamentum ubique alii interpretes dixerunt pactum, seu fœdus. Posuit, inquit, decreta et leges regi et populo, ut soli Domino servirent, et ex ejus legibus vitam instituerent. Quantum autem juvet pius doctor, ipsa historia docet : « Fecit enim, inquit, Joas rectum coram Domino omnibus diebus quibus illuminavit eum Jodae sacerdos [p]. » Imperfectionem autem et regis hujus et populi docuit historiographus. Subjunxit enim : « Cæterum ab excelsis non discesserunt : adhuc sacrificabat et adolebat populus in excelsis locis [q]. » Existimo autem, hoc loco non reprehendi in eis

[h] II Paral. XXIII, 7. [i] IV Reg. XI, 11. [j] ibid. 12. [k] II Paral. XXIII, 11. [l] IV Reg. XI, 14. [m] ibid. 15. [n] II Paral. XXIII, 14. [o] IV Reg. XI, 17. [p] IV Reg. XII, 2. [q] ibid. 3.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[39] cod. *a* καὶ ὁ εἰσπορ. εἰς τ. οἶκον. [40] cat. ὁπλοφορῶν. [41] Qu. 38, tres habet partes. 1) Initium usque ad δηλωτικὸν p. 535, exstat in cat. p. 882. ad cap. XI, 12. 2) σύνδεσμον — σύνδ. σύνδεσμος vid. ib. p. 883, ad vers. 13, 14. 3) ἀλλὰ καὶ et rel. vid. ib, ad vers. 15, 16. [42] cod. *a* ἔδωκεν αὐτόν. [43] cod. *a* τὸ χρίσμα. [44] Qu. 39 initium usque ad πολιτ. νόμους exstat in cat. p. 884, ad cap. I, 17. Reliqua vid. ib p. 885, ad cap. 12, 1-3. [45] post Κυρίου, cod. *a* habet καὶ ἀναμέσον τοῦ βασιλέως καὶ ἀναμέσον τοῦ λαοῦ. [46] cod. *a* εἰς λαὸν τῷ Κυρίῳ.

NOTÆ.

(29) *Ἰώσ. Ant. Jud.* l. IX, c. 7.

(30) *Τὸ ἁγίασμα.* Hanc lectionem habet ed. Compl. sed in cod. Vatic. leg. νεζέρ, in Alex. ἔζερ. A nostra lectione parum recedit Symm., qui vertit τὸ ἅγιον. Nullus tamen interpretum Græcorum, quorum h. l. magnus est dissensus, verum vocis נֵזֶר significatum assecutus est. Nihil aliud enim h. l. quam coronam regiam denotare potest, sicque II Paral. XXIII, 11, bene vertitur τὸ βασίλειον.

(31) *Ὡς δηλωτικόν.* De sensu vocis prioris jam dictum est. Posteriorem de libro legis intelligendam esse puto, pro recepta vocis עֵדוּת in V. T. significatione.

(32 *Σύνδεσμον — ὀνομάζειν.* Vid. supra pag. 491.

(33) *Οὐκ ἀπέστησαν.* Ita habet ed. Compl. Recepta lectio est, οὐ μετεστάθησαν.

cultum falsorum deorum, sed quæ præter legem Mosaicam extra Dei templum fiebant sacrificia.

536 ## INTERR. XL.

Quid est : « Pecunia pretii æstimationis viri, pecunia pretii æstimationis animæ [r] *?* »

Horum sensum, Deuteronomium interpretantes, ostendimus. Sanxit enim Dominus, quot siclos dare oporteat eos qui promittunt pro se pretium offerre Deo Servatori. Rex Joas ergo jussit ut omnem pecuniam quæ offerebatur sacerdotes acciperent, et ipsi congruentem templi curam gererent. Hoc enim dicit : « Ipsi confirmabunt bedec domus Domini, ad omnia quæ inventa fuerint ibi [s]. » *Bedec* autem vocat, corruptorum lapidum aut lignorum instaurationem. Liber autem Paralipomenon, pro « facere bedec, » dicit [t], « instaurare domum Domini ; » et rursus : « Ad curandam et instaurandam domum Domini. »

INTERR. XLI.

Quid est : « Et pœnituit Dominum, et misertus est eorum propter fœdus suum cum Abrahamo, Isaaco et Jacobo [u] *?* »

Joachaz filius Jehu, rex decem tribuum, declinans ad impietatem, habuit populum socium et participem cultus idolorum. Deus ergo de eis pœnas sumens, eos tradidit Azaeli, quem regem Syriæ creans Elisa ille magnus plurimas effudit lacrymas,
537 ut prævidens exitium quod erat allaturus decem tribubus. Ita enim eos consumpsit, ut soli equites quinquaginta superessent illis, et currus decem, peditum vero decem millia. Habuerant autem sæpe plus quam decies centena millia. Sed eorum rursus misertus est Deus, et eis proprias reddidit civitates. Hanc auctor libri vocavit pœnitentiam, hoc est, mutationem a rebus adversis ad secundas.

INTERR. XLII.

Quamnam ob causam moriturus propheta Joachazo filio Joas, per arcum et sagittam futuram significavit victoriam [v] *?*

Non tam credebant verbis quam iis quæ per facta fiebant prædictionibus. Idcirco et arcum intendere, et illi sagittam applicare jussit. Arbitratus

τοῖς θεῶν ἐπιμέμφεσθαι λατρείαν, ἀλλὰ τὰς παρὰ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ἔξω τοῦ Θεοῦ νεὼ [47] γεγενημένας θυσίας.

ΕΡΩΤ. Μ'.

Τί ἐστι · « *Ἀργύριον συντιμήσεως ἀνδρὸς, ἀργύριον συντιμήσεως ψυχῶν* (34); »

Τούτων τὸν νοῦν τὸ Δευτερονόμιον ἑρμηνεύοντες δεδηλώκαμεν. Προσέταξε γὰρ ὁ Δεσπότης τοὺς ὑπισχνουμένους τὴν ὑπὲρ αὐτῶν [48] τιμὴν προσφέρειν τῷ Σωτῆρι Θεῷ πόσου; σίκλους προσήκει διδόναι. Ἐκέλευσε τοίνυν ὁ βασιλεὺς Ἰωὰς ἅπαν τὸ προσφερόμενον ἀργύριον τοὺς ἱερέας κομίσασθαι, καὶ αὐτοὺς ποιεῖσθαι τὴν προσήκουσαν θεραπείαν τοῦ νεὼ [49]. Τοῦτο γὰρ λέγει, « Αὐτοὶ κραταιώσουσι (35) τὸ βεδὲκ οἴκου Κυρίου, εἰς πάντα οὗ ἐὰν εὑρεθῇ ἐκεῖ. » *Βεδὲκ* δὲ καλεῖ τῶν ἐφθαρμένων ξύλων ἢ λίθων τὴν θεραπείαν (36). Ἡ δὲ τῶν Παραλειπομένων βίβλος ἀντὶ τοῦ « ποιῆσαι τὸ [50] βεδὲκ, » « ἐπισκευάσαι τὸν οἶκον Κυρίου, » λέγει, καὶ πάλιν, « τοῦ θεραπεῦσαι τὸν οἶκον Κυρίου. »

ΕΡΩΤ. ΜΑ'.

Πῶς νοητέον · *Καὶ μετεμελήθη Κύριος, καὶ ᾤκτειρεν αὐτοὺς διὰ τὴν διαθήκην αὐτοῦ πρὸς Ἀβραὰμ* [51], *καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ* (37);

Ἰωάχας ὁ τοῦ Ἰηοῦ υἱὸς, ὁ τῶν δέκα φυλῶν βασιλεὺς, εἰς ἀσέβειαν ἀποκλίνας, κοινωνὸν ἔσχε τὸν λαὸν τῆς τῶν εἰδώλων λατρείας. Δίκας τοίνυν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰσπραττόμενος, τῷ Ἀζαὴλ παρέδωκεν ὃν χειροτονῶν βασιλέα Συρίας Ἐλισσαῖος ὁ μέγας πλεῖστα ἐξέχεε δάκρυα · ἅτε δὴ προβλέπων τὸν ὄλεθρον, ὃν ἔμελλεν ποιήσων [52] ταῖς δέκα φυλαῖς. Οὕτω γὰρ αὐτοὺς ἀνήλωσεν, ὡς ἱππεῖς μὲν αὐτοῖς ὑπολειφθῆναι πεντήκοντα, ἅρματα δὲ δέκα [53], πεζοὺς δὲ μυρίους. Πλείους δὲ πολλάκις τῶν ἑκατὸν ἐσχήκασι μυριάδων. Ἀλλ' ᾤκτειρε πάλιν αὐτοὺς ὁ Θεὸς, καὶ τὰς οἰκείας [54] αὐτοῖς ἀποδέδωκε πόλεις. Ταύτην ἐκάλεσεν ὁ συγγραφεὺς μεταμέλειαν, τουτέστιν, ἀπὸ τῆς δυσκληρίας εἰς εὐκληρίαν μεταβολήν.

ΕΡΩΤ. ΜΒ' [55].

Τί δήποτε μέλλων τελευτᾷν ὁ προφήτης Ἰωάχας (38) *τῷ τοῦ Ἰωᾶς υἱῷ διὰ τόξου καὶ βέλους τὴν ἐσομένην ἐμήνυσε* [56] *νίκην;*

Οὐχ οὕτως ἐπίστευεν τοῖς λόγοις, ὡς ταῖς δι' ἔργων προῤῥήσεσιν. Οὗ δὴ χάριν καὶ τόξον τεῖναι ἐκέλευσε, καὶ προσαρμόσαι τούτῳ τὸ βέλος. Ὑπολαβὼν δὲ ὡς

[r] IV Reg. xii, 4. [s] ibid. 5. [t] II Paral. xxiv, 12. [u] IV Reg. xiii, 23. [v] ibid. 15 seqq.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[47] cat. p. 885. et cod. α ἔξω τοῦ θείου νεώ. [48] cod. α ὑπὲρ ἑαυτῶν. [49] cat. et cod. α. θεραπ. τοῦ θείου νεώ. [50] cod. ποιῆσαι τὸ om. [51] cod. α τὴν πρὸς Ἀβρ. [52] cat. p. 892. ποιεῖν. cod. α ἐποίσειν. Deinde cat. δώδεκα. [53] cod. α ἅρματα δώδεκα. [54] cod. α. ᾤκτ. πάλ. αὐτ. ὡς φιλοικτίρμων Δεσπότης, καὶ τὰς οἰκείας, etc. [55] Qu. 42 initium usque ad οὐ δεχομένης exstat in cat. p. 890, ad cap. xiii, 15-19. Reliqua vid. ib. p. 891, ad vers. 21. [56] cod. α προεμήνυσεν.

NOTÆ.

(34) *Ἀνδρὸς — ψυχῶν*. Rec. lectio est ἀνὴρ ἀργύριον λαβὼν συντιμήσεως, omisso nomine ψυχῶν.

(35) *Κραταιώσουσι*. Ita habet ed. Compl. l. c. sed in cod. Alex. leg. κρατήσωσιν, in Vatic. κρατήσουσι.

(36) *Καλεῖ — θεραπείαν*. Montf. Bosius et Drusius legerunt καλεῖται ἡ θεραπεία. Fallitur Drusius qui l. c. p. 275, radici ברק significationem *instaurandi* vindicare voluit.

(37) *Πῶς — Ἰακώβ*. Hæc ad IV Reg. xiii, 23, se referunt. Haud vana est conjectura ea, quam Montf. l. c. p. 374, e cod. Coislin. protulit, Nostrum ea quæ in Hexaplo aliisque libris veteribus v. 23 leguntur, in codice suo post v. 3 hujus capitis invenisse.

(38) *Ἰωάχας*. In textu Hebr. et vers. Græca Joas.

αὐτομάτως [57] ἀφήσει πολλά, ἔφη τοῦ πρώτου πεμφθέντος, « Βέλος σωτηρίας Κυρίῳ, καὶ βέλος σωτηρίας ἐν Ἰσραὴλ (39), καὶ πατάξεις τὴν Συρίαν ἐν Ἀφὲκ ἕως συντελείας. » Ἐπειδὴ δὲ τρία μόνον ἐξέπεμψεν, ἠχθέσθη λίαν ὁ προφήτης, ὡς τρὶς τῆς Συρίας μόνον ἡττωμένης, καὶ πανωλεθρίαν οὐ δεχομένης. Ὁ δὲ προφήτης καὶ τελευτήσας τὸν νεκρὸν ἀνέστησε τὸν πελάσαντα· ἵνα καὶ τοῦτο μαρτυρῇ τὸ θαῦμα, ὡς διπλασίαν τοῦ διδασκάλου τὴν χάριν ἐδέξατο.

ΕΡΩΤ. ΜΓ'.

Τί δηλοῖ ἡ παραβολὴ τοῦ ἄκαν, καὶ τῆς κέδρου;

Ὁ Ἀμεσσίας τῶν Ἰδουμαίων πολέμου νόμῳ κρατήσας, ἤλπισε καὶ τὰς δέκα νικήσειν φυλάς, καὶ τὸν ἐκείνων εἰς μάχην προύκαλέσατο βασιλέα. Ἐκεῖνος δὲ ἀντεδήλωσεν, ὡς ὁ ἄκαν τῇ κέδρῳ δεδήλωκε κατεγγυῆσαι τῷ παιδὶ τὴν θυγατέρα. Τῶν δὲ περὶ τοῦ γάμου γινομένων λόγων, τὰ θηρία διελθόντα συνεπάτησε τὸν ἄκαν καὶ διέφθειρε. Διὰ δὲ τούτων τῶν λόγων ἀπείκασεν ἑαυτὸν μὲν τῇ κέδρῳ, τὸν δὲ [58] Ἀμεσσίαν τῷ ἄκαν. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὰ ἑξῆς· « Πατάξας γάρ, φησίν, ἐπάταξας τὴν Ἰδουμαίαν, καὶ ἐπῆρέ σε ἡ καρδία σου ἡ βαρεῖα (40) [59]· ἐνδοξάσθητι, ἐνδοξάσθητι ἐν τῷ οἴκῳ σου. Καὶ ἵνα τί ἐρίζεις ἐν κακίᾳ; Καὶ πεσῇ σύ, καὶ ὁ Ἰούδας μετὰ σοῦ. » Αὕτη δὲ ἡ παραίνεσις ἀλαζονικὴ μέν, συμφέρουσα δέ· καὶ τὸ τέλος ἐδίδαξε [60]. Μὴ πεισθεὶς γὰρ ὁ Ἀμεσσίας παρετάξατο μέν, ἡττηθεὶς [61] δὲ καὶ δορυάλωτος γενόμενος, εἰσαγαγεῖν τὸν πολέμιον εἰς τὴν πόλιν τὴν βασιλικὴν ἠναγκάσθη [62]. Ὁ δὲ τῶν Ἱεροσολύμων γενόμενος ἐγκρατής, τετρακοσίους πήχεις τῶν περιβόλων κατέλυσε, καὶ τοὺς θείους θησαυρούς, καὶ τοὺς βασιλικοὺς συλήσας ἀνέστρεψεν. Ἔλαβε δὲ καὶ τοὺς υἱοὺς τῶν συμμίξεων τῶν βδελυγμάτων (41), τουτέστι τοὺς τῶν ψευδωνύμων θεῶν ἱερέας.

ΕΡΩΤ. ΜΔ'.

Ποία πόλις Αἰλών (42);

Ἣν νῦν ὀνομάζουσιν *Αἰλάν*. Κεῖται δὲ ἐν τῷ στόματι τοῦ Ἀραβικοῦ κόλπου, ὃν Ἐρυθρὰν προσαγορεύουσι θάλασσαν.

ΕΡΩΤ. ΜΕ'.

Τὴν ταῖς Βασιλείαις ἐγκειμένην προφητείαν [63] *τοῦ Ἰωνᾶ οὐχ εὕρομεν ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ Ἰωνᾶ.*

Τὰ κατὰ τὴν Νινευὴ ἐν ἐκείνῃ μόνα συνέγραψε [64]·

A autem fore, ut sua sponte multas jaceret, prima emissa dixit: « Sagitta salutis Domino, et sagitta salutis in Israel, et percuties Syriam in Aphec usque ad consummationem [x]. » Postquam autem tres solum emisit, valde succensuit propheta, quod Syria ter solum esset vincenda, nec penitus vastanda [y]. Propheta autem etiam mortuus mortuum suscitavit, qui ei appropinquarat: ut hoc etiam miraculum testaretur, eum accepisse duplicem magistri gratiam.

INTERR. XLIII.

Quid significat parabola cardui et cedri [z]?

Amessias, jure belli superatis Idumæis, speravit se etiam superaturum decem tribus: et illorum B 538 regem provocavit ad prælium. Ille autem contra exposuit, quod carduus cedro significaverit, ut filiam suam filio ejus desponderet. Cum autem loquerentur de nuptiis, transeuntes bestiæ conculcarunt et corruperunt carduum. Per hæc autem verba se quidem assimilavit cedro, Amessiam autem carduo. Hoc enim significant ea quæ deinceps sequuntur: « Percutiens enim, inquit, percussisti Idumæam, et te extulit cor tuum: gloriare, gloriare sedens in domo tua. Et cur litigas in improbitate? et cades tu, et Juda tecum [a]. » Hæc autem admonitio erat quidem arrogans, sed conducibilis, ut finis ostendit. Non persuasus enim Amessias aciem instruxit: superatus autem et abductus captivus, coactus fuit introducere hostem in urbem C regiam. Potitus vero ille Hierosolymis, diruit quadringentos cubitos murorum civitatis, et Dei et regis raptis thesauris est reversus. Accepit autem filios quoque commistionum abominationum, nempe sacerdotes deorum qui falso nominantur.

INTERR. XLIV.

Quænam civitas est Ælon [b]?

539 Quæ nunc nominatur Æla. Sita est autem in ostio sinus Arabici, quem vocant mare Rubrum

INTERR. XLV.

Prophetiam Jonæ, quæ est in libris Regum [b'], *non invenimus in libro Jonæ.*

Ea sola scripsit in eo, quæ facta sunt in civitate

[x] IV Reg. XIII, 17. [y] ibid. 21. [z] IV Reg. XIV, 9. [a] ibid. 10. [b] ibid. 22. [b'] ibid. 25.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[57] cod. α αὐτόματος. [58] cod. α μὲν et δὲ om. [59] cat. p. 894 et cod. α post βαρεῖα ita: ἐνδοξάσθητι, καθήμενος ἐν τῷ οἴκῳ σου. [60] cat. ὡς τὸ τέλος ἔδειξε. [61] ἡττήθη. [62] cat. ἠνάγκασται. [63] cat. p. 896. Τὴν ἐν ταῖς βασιλ. κειμένην προφ. Deinde cod. α ἐν τῷ βιβλίῳ. [64] cat. Τὰ γὰρ κατὰ τ. Νιν. ἐν ἐκ. μόνῃ συνεγ., deinde τούτ. χάριν οὐ συνέγραψε προφητείαν.

NOTÆ.

(39) *Ἰσραήλ.* Legendum esse videtur Συρίᾳ, præeunte textu Hebr. et versione Græca.

(40) *Ἡ βαρεῖα.* Desid. in textu Græco l. c. Rectissime se habet Drusii observatio, l. c. p. 276: « In Commentariis Græcis legitur, ἡ καρδία σου ἡ βαρεῖα, ἐνδοξάσθητι. Sunt autem duæ interpretationes vocis הכבד quæ bene ita redditur ἐνδοξάσθητι· sed qui olim vertit ἡ βαρεῖα, cum puncta deessent, legit הכבד aliis vocalibus. » Glossema itaque esse videtur ἡ βαρεῖα. Monendum quoque est, ἐνδοξάσθητι semel tantum in vers. Græca legi.

(41) *Τῶν — βδελυγμάτων.* Hoc loco etiam duæ interpretationes diversæ coaluisse videntur. In textu Hebr. leg. בני התערבות *filios sponsionum* s. obsides. His respondent ista, τοὺς υἱοὺς τῶν συμμίξεων. Alios autem legisse puto תועבות, unde glossema τῶν βδελυγμάτων procul dubio ortum est.

(42) *Αἰλών.* Rec. lectio l. c. est Αἰλώθ.

Ninive : ea de causa prophetiam alteram illis non immiscuit.

A τούτου χάριν ἑτέραν οὐ συνῆψε προφητείαν ἐκείνοις.

INTERR. XLVI.

Quare factus est Ozias leprosus [b**]?

Dilucidius de eo scripsit liber Paralipomenon [c]. Illum ergo * interpretantes, si Deus velit, causam dicemus. Illud autem : « Sedit in domo Aphphusoth [d], » reliqui verterunt *occulto*, hoc est, in thalamo a nullo conspectus. Regnum autem rexit ejus filius Joatham, atque hæc, cum regnarit Ozia quinquaginta et duos annos. Cumque decessisset pater, ipse fuit hæres regni, et populum quidem liberavit ab alia impietate, et templi Dei altam portam ædificavit. Non fuit autem laus ejus perfecta, et omni ex parte absoluta, quia non repressit idolorum cultum qui fiebat in excelsis. Achaz autem ejus filius impietatis excessu aliorum obscuravit impietatem

ΕΡΩΤ. ΜϚ'.

Διατί Ὀζίας ὁ βασιλεὺς ἐλεπρώθη;

Σαφέστερον τὰ κατὰ τοῦτον ἡ τῶν Παραλειπομένων ἐδίδαξε βίβλος. Ἐκείνην τοίνυν ἑρμηνεύοντες, σὺν Θεῷ φάναι, τὴν αἰτίαν ἐροῦμεν. Τὸ δὲ, « Ἐκάθητο ἐν οἴκῳ Ἀφφουσὼθ (43), » *κρυφαίως* οἱ λοιποὶ [65] ἐκδεδώκασι· τουτέστιν, ἔνδον ἐν θαλάμῳ ὑπ' οὐδενὸς [66] ὁρώμενος. Ἴθυνε δὲ τὴν βασιλείαν Ἰωαθὰμ ὁ τούτου υἱός [67]· καὶ ταῦτα δύο καὶ πεντήκοντα τοῦ Ὀζίου βασιλεύσαντος ἔτη. Καὶ τοῦ πατρὸς δὲ τελευτήσαντος, αὐτὸς τῆς βασιλείας ἐγένετο κληρονόμος, καὶ τῆς μὲν ἄλλης ἀσεβείας τὸν λαὸν ἠλευθέρωσε, καὶ τοῦ θείου B νεὼ τὴν πύλην τὴν ὑψηλὴν ᾠκοδόμησε. Τελείαν δὲ οὐκ εἶχε τὴν εὐφημίαν· τὴν γὰρ ἐν τοῖς ὑψηλοῖς λατρείαν οὐκ ἔπαυσεν. Ἄχαζ δὲ ὁ τούτου υἱὸς τῇ τῆς δυσσεβείας [68] ὑπερβολῇ τῶν ἄλλων ἀπέκρυψε τὴν ἀσέβειαν.

INTERR. XLVII.

Quomodo est intelligendum illud : « Traduxit filios suos per ignem [e]? »

Josephus quidem dixit ipsum unum ex filiis suis obtulisse holocaustum Baali. Ego autem existimo, id quod dicitur, tacite significare genus erroris, quod ad nos usque pervenit. **540** Vidi enim in aliquibus civitatibus semel in anno accendi rogos in plateis, et trans eos saltare aliquos, non solum pueros, sed etiam viros : infantes autem per flammam ferri a matribus. Videbatur autem istud quædam esse expiatio et purgatio. Existimo autem hoc quoque fuisse Achasi peccatum.

ΕΡΩΤ. ΜΖ'

Πῶς νοητέον τὸ, « Διῆγε τοὺς υἱοὺς (44) αὐτοῦ ἐν πυρί; »

Ὁ μὲν Ἰώσηπος (45) ἔφη, καὶ τὸν ἕνα αὐτῶν τῶν υἱέων ὁλοκαυτῶσαι τῷ Βάαλ [69]. Ἐγὼ δὲ οἶμαι τὸ μέχρις ἡμῶν φθάσαν τῆς πλάνης εἶδος [70] τὸν λόγον αἰνίττεσθαι. Εἶδον γὰρ ἔν τισι πόλεσιν ἅπαξ τοῦ ἔτους ἐν ταῖς πλατείαις [71] ἀπτομένας πυράς [72], καὶ ταύτας τινὰς ὑπεραλλομένους, καὶ πηδῶντας, οὐ μόνον παῖδας, ἀλλὰ καὶ ἄνδρας· τὰ δέ γε βρέφη παρὰ τῶν C μητέρων παραφερόμενα διὰ τῆς φλογός. Ἐδόκει δὲ τοῦτο ἀποτροπιασμὸς εἶναι [73] καὶ κάθαρσις. Ταύτην οἶμαι καὶ τοῦ Ἄχαζ γεγενῆσθαι τὴν κατηγορίαν [74].

INTERR. XLVIII.

Cuinam jussit Achaz ædificari aram in templo Dei [f]?

Non opinor ipsum exstruxisse Deo universorum, sed alicui ex iis qui falso nominantur dii. Hoc enim innuit Paralipomenon. Sic autem dicit : « Et amplius recessit Achaz a Domino. Et dixit rex Achaz, Quæram deos Damasci, qui me verberant. Et dixit, Dii regis Syriæ ipsi confortant eos. Ipsis ergo sacrificabo, et me defendent. Et ipsi facti sunt illi scandalum, et omni Israeli [g]. » Hoc etiam significant ea quæ deinceps sequuntur · « Et abduxit Achaz

ΕΡΩΤ. ΜΗ' [75].

Τίνι τὸ θυσιαστήριον ἐπέταξεν [76] ὁ Ἄχαζ οἰκοδομηθῆναι ἐν τῷ θείῳ νεῷ;

Οὐκ οἶμαι αὐτὸ [77] τῷ τῶν ὅλων κατεσκευακέναι Θεῷ, ἀλλὰ τινὶ τῶν ψευδωνύμων θεῶν. Τοῦτο γὰρ ἡ τῶν Παραλειπομένων αἰνίττεται βίβλος. Λέγει δὲ οὕτως· « Καὶ προσέθηκεν Ἄχαζ ἀποστῆναι ἀπὸ τοῦ Κυρίου [78], καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς Ἄχαζ, Ζητήσω (46) τοὺς θεοὺς Δαμασκοῦ τοὺς τύπτοντάς με· καὶ εἶπεν, ὅτι Θεοὶ βασιλέως Συρίας κατισχύουσιν αὐτούς. Τοίνυν θύσω αὐτοῖς, καὶ ἀντιλήψονταί μου. Καὶ ἐγένοντο D αὐτῷ αὐτοὶ εἰς σκῶλον, καὶ παντὶ Ἰσραήλ. » Καὶ τὰ

[b**] IV Reg. xv, 5. [c] II Paral. xxvi, 19. [d] IV Reg. xv, 5. [e] IV Reg. xvi, 3. [f] ibid. 11. [g] II Paral. xxviii, 22, 23.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[65] cat. p. 897. οἱ ἄλλοι. [66] cat. ὑπὸ μηδενός. [67] cat. et cod. α ὁ υἱὸς αὐτοῦ. [68] cat. τῆς ἀσεβείας. [69] cat. p. 902. καὶ τὸν αὐτοῦ υἱὸν ὡλοκαύτωσε τῷ Βάαλ. [70] cat. ἔθος. [71] cat. ἐν ταῖς πόλεσιν. [72] cod. α πλατείαις πολλαῖς ἀναπτομένας πυράς. [73] cod. α, ἀποτροπ. τις. [74] cod. α ταύτην — κατηγορίαν om. [75] Qu. 48 quinque habet partes. 1.) Initium usque ad ποίησιν αὐτοῦ, p. 541, exstat in cat. p. 905, ad cap. xvi, 10, 11. 2.) αὐτίκα — ἔθ. τόπῳ vid. ib., ad vers. 12-14. 3.) ὅτι — λουτῆρα vid. lib. p. 905. ad vers. 15-17. 4.) ἐτόλμησε — κατώκει vid. ib. p. 906, ad vers. 18. 5.) μανaὰ et reliqua vid. ib. p. 905, ad cap. xvii, 3. [76] cod. α προσέταξεν. [77] cod. α αὐτόν. [78] cod. α τοῦ ἀποστῆναι Κυρίου.

NOTÆ.

(43) Ἐν οἴκῳ Ἀφφουσώθ. Codex regius quo Montf. usus est, habuit Ἰαφφουσώθ.

(44) Τοὺς υἱούς. Rec. lectio est τὸν υἱόν.

(45) Ἰώσ. Ant. Jud. l. ix, c. 9.

(46) Ζητήσω. Ita habet editio Compl. Rec. lectio l. c. est ἐκζητήσω.

ἑξῆς δὲ τοῦτο δηλοῖ· « Καὶ ἀπέστησεν Ἄχαζ τὰ σκεύη οἴκου Κυρίου, καὶ κατέκοψεν αὐτὰ, καὶ ἀπέκλεισε τὰς θύρας οἴκου Κυρίου, καὶ ἐποίησεν ἑαυτῷ θυσιαστήριον ἐν πάσῃ γωνίᾳ Ἱερουσαλήμ [79]. » Ταῦτα καὶ τούτοις ἀκόλουθα [80] διεπράττετο [81]. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ τῶν Βασιλειῶν βίβλος τοῦτο σημαίνει. « Ἐπορεύθη γὰρ, φησὶν, ὁ βασιλεὺς Ἄχαζ ἐπὶ συνάντησιν τῷ Θεγλαθφαλασὰρ βασιλεῖ Ἀσσυρίων εἰς Δαμασκόν· καὶ εἶδε τὸ θυσιαστήριον τὸ ἐν Δαμασκῷ, καὶ ἀπέστειλεν ὁ βασιλεὺς Ἄχαζ πρὸς Οὐρίαν τὸν ἱερέα τὸ μέτρον, καὶ τὴν ὁμοίωσιν (47), καὶ τὸν ῥυθμὸν αὐτοῦ κατὰ (48) πᾶσαν ποίησιν αὐτοῦ. » Αὐτίκα γοῦν καὶ τὸ χαλκοῦν θυσιαστήριον, ὃ Σολομὼν κατεσκευάκει, μετέθηκε· τὸ δὲ νεοποίητον ἐν τῷ ἐκείνου ἔθηκε τόπῳ. Ὅτι δὲ καὶ αἱ *μεχωνὼθ* βάσεις ἦσαν (49), τὰ ἑξῆς διδάσκει. « Συνέκοψε γάρ, φησὶν, ὁ βασιλεὺς Ἄχαζ τὰ συγκλείσματα τῶν μεχωνὼθ, καὶ μετῆρεν ἀπ' αὐτῶν τὸν λουτῆρα. » Ἐτόλμησε δὲ καὶ ἑτέραν ἀσέβειαν. Τῶν γὰρ βασιλείων τὴν θύραν ἔνδον ἐν τῷ θείῳ ναῷ μετέθηκε [82], τὴν δίοδον διὰ τῶν ἱερῶν περιβόλων ποιούμενος. Καὶ τοῦτο δὲ ἡμᾶς ἡ ἱστορία διδάσκει, ὡς Ἀδραμέλεχ ὁ Αἰθίοψ ἐν Αἰγύπτῳ κατῴκει. *Μαναὰ* δὲ *δῶρα* ἡρμήνευσαν οἱ λοιποί (50).

ΕΡΩΤ. ΜΘ' [83].

Τί ἐστιν, « Ἀπὸ πύργου φυλασσόντων, ἕως πόλεως ὀχυρᾶς; »

Ἐν παντὶ τόπῳ, φησὶ, βωμοὺς τοῖς δαίμοσιν ᾠκοδόμησε, καὶ οὐ μόνον ἐν πόλεσι καὶ κώμαις, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς κατὰ τὴν ὁδὸν πύργοις, ἐν οἷς ὀλίγοι τινὲς εἰώθασι φρουρεῖν. Ἐνταῦθα δὲ τὰ *ὑψηλὰ* τὰ τεμένη τῶν εἰδώλων ἐκάλεσεν. « Ὠκοδόμησαν γάρ, φησὶν, ἑαυτοῖς ὑψηλὰ ἐν πάσαις ταῖς πόλεσιν αὐτῶν· καὶ ἐστήλωσαν ἑαυτοῖς οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ στήλας καὶ ἄλση, ἐν παντὶ βουνῷ ὑψηλῷ, καὶ ὑποκάτω παντὸς ξύλου ἀλσώδους· καὶ ἐθυμίων ἐκεῖ ἐν τοῖς ὑψηλοῖς, καθὼς τὰ ἔθνη ἃ ἀπῴκισε Κύριος ἐκ προσώπου αὐτῶν. » Κοινωνοὺς δὲ οἶμαι εἰρῆσθαι τὴν πρὸς τὰ ἔθνη συμφωνίαν, καὶ τοὺς ἐξ ἐκείνων ὁρμωμένους, καὶ διδάξαντας τῆς ἀσεβείας τοὺς νόμους. Τοῦτο γὰρ αἰνίττεται τὰ ἑξῆς· « Καὶ ἐποίησαν κοινωνοὺς (51), καὶ ἤρξαντο (52) παροργίσαι Κύριον [84], καὶ ἐλάτρευσαν τοῖς εἰδώλοις, οἷς εἶπε Κύριος αὐτοῖς, Οὐ ποιήσετε τὸ ῥῆμα τοῦτο. » Πανταχοῦ δὲ *ἄλσος* οἱ λοιποὶ *Ἀσταρὼθ* ἑρμηνεύουσι. Δηλοῖ δὲ τοῦτο τὴν Ἀστάρτην,

A vasa domus Domini, et concidit ea; et clausit januas domus Domini, et fecit sibi altare in omni angulo Hierosolymæ [h]. » Hæc faciebat, et his consequentia. Porro autem ipse quoque liber Regnorum hoc significat : « Ivit enim, inquit, rex Achaz in occursum Theglathphalasari regi Assyriorum versus Damascum : et vidit altare, quod erat Damasci : et misit rex Achaz ad Uriam sacerdotem mensuram, ac similitudinem, et concinnitatem ejus, secundum **541** omnem ejus dispositionem [i]. » Jam vero et æneum altare, quod Salomo construxerat, transtulit, et alterum recens factum, illius loco statuit. Quod autem *mechonoth* bases fuerint, docent quæ deinceps sequuntur. « Conscidit enim, inquit, rex Achaz clausuras mechonoth, et

B ab eis amovit labrum [j]. » Aliam etiam committere ausus est impietatem : siquidem regiæ domus portam intus in divinum templum transtulit, per sacros ambitus transitum faciens. Porro autem nos quoque docet historia, quod Adramelech Æthiops habitaverit in Ægypto. *Manaa* [k] autem reliqui inter relati sunt *dona*.

INTERR. XLIX.

Quid est : « A turre custodum usque ad civitatem munitam [l] ? »

In omni loco, inquit, ædificavit altaria dæmonibus : nec solum in civitatibus et pagis, sed etiam in turribus, quæ sunt in via, in quibus pauci solent

C excubias agere. Hic autem *excelsa* vocavit templa idolorum : « Ædificarunt enim, inquit, sibi excelsa in omnibus suis civitatibus : et fecerunt sibi statuas et lucos in omni colle excelso, et sub omni ligno nemoroso : et adolebant illic in excelsis, sicut gentes quas Dominus a facie eorum remotas habitare fecerat [m]. » Socios autem dictos existimo consentientes cum gentibus, et eos qui ab illis oriuntur, et qui leges docuerunt impietatis. Hoc enim tacite significant ea quæ deinceps sequuntur : « Et fecerunt socios, et sculpserunt, **542** ut ad iram provocarent Dominum : et servierunt idolis, de quibus eis dixerat Dominus, Ne faciatis hoc [n]. » Ubique autem reliqui *lucum* interpretantur *Astaroth*. Hoc autem significat Astarten, vel Aphroditen.

[h] I Paral. XXVIII, 24. [i] IV Reg. XVI, 10. [j] ibid. 17. [k] IV Reg. XVII, 3. [l] ibid. 9. [m] ibid. 9-11. [n] ibid. 11, 12.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[79] cod. α ἐν Ἱερουσ. [80] cod. α τούτων ἀκόλουθα. [81] διεπράττετο om. [82] μετατέθεικεν. [83] Qu. 49 pariter quinque constat partibus. 1.) Initium usque ad προῤῥήσεσιν, p. 542, exstat in cat. p. 907, ad cap. XVII, 7-12. 2.) ἵνα δὲ — ἐξ αὐτῶν vid. ib. p. 908, ad vers. 13-19. 3.) ὅτι δὲ — συγγεγραφώς vid. ib. p. 909, ad vers. 20-23. 4.) ἐδίδαξε — ἀπ' ἀρχῆς vid. ib. p. 910, ad vers. 24-34. 5.) ταῦτα et reliqua vid. ib. p. 911, ad cap. XVIII, 1-4. [84] cod. α καὶ ἐχάραξαν τοῦ παροργίσαι Κύριον.

NOTÆ.

(47) *Τὸ — ὁμοίωσιν.* Rec. lectio l. c. est τὸ ὁμοίωμα τοῦ θυσιαστηρίου.

(48) *Κατά.* Rec. lectio est *καί.*

(49) *Ὅτι — ἦσαν.* Vid. supra, p. 471.

(50) *Μαναὰ — λοιποί.* Teste Montf. l. c. t. I, p. 376, vocem מִנְחָה Aquila vertit δῶρον, Symm. φόρον.

(51) *Καὶ ἐποίησαν κοινωνούς.* In textu Hebr. est וַיַּעֲשׂוּ דְּבָרִים רָעִים quæ Aquila bene vertit, καὶ ἐποίησαν ῥήματα κακά.

(52) *Ἤρξαντο.* Legendum esse videtur ἐχάραξαν. Hanc quoque lectionem, quæ est recepta in Versione τῶν Ο', videmus sequi interpretem Latinum.

Quod autem attinet ad illa: « Fecerunt ephod et theraphim, » ephod quidem ad imitationem vestis sacerdotalis compositum erat, theraphim autem conveniebant magicis prædictionibus. Ne quispiam autem ad Israelis excusationem afferret, quod causa impietatis fuerit regni divisio, et quod procul ab Hierosolymis degerint, necessario ostendit impietatem tribus Judæ. Sic autem dixit: « Quin etiam ipse quoque Juda non servavit mandata Domini Dei sui, et ambulavit in statutis totius Israelis quæ fecerunt, et expulerunt a se Dominum [o]. » Quod autem posteriori tempore conscriptus sit liber Regnorum ex iis quæ a prophetis quovis tempore scripta fuerant, hic etiam locus indicat: « Translatus est, inquit, Israel e terra sua ad Assyrios in hunc usque diem [p]. » Et hoc sæpe dixit qui scripsit historiam. Docuit etiam et de iis qui nunc dicuntur Samaritani, unde migrarint, et quemadmodum coacti sint servare legem Mosaicam. Nam cum a feris consumerentur, supplicarunt ut ad se mitteretur unus ex sacerdotibus Israeliticis, ut ipse eos docens legem terræ, eos liberaret a damno quod incumbebat. Existimabant enim Deum universorum esse **543** Deum particularem. Sed tamen et misso sacerdote, et legem docente: « Et Dominum, inquit, timebant, et deos suos colebant ritu gentium [q]. » Unde etiam eos procul inde transtulit usque in hodiernum diem. Sic itaque faciebant ritu suo antiquo. Hæc cum dixisset de Samaritanis, transiit ad tribum Judæ, et Ezechiam laudavit, ut qui Deum universorum coluerit similiter atque David. Non solum enim contrivit statuas, et lucos conscidit, sed etiam excelsa sustulit, id quod ante ipsum nullus fecerat. Contrivit autem et æneum serpentem, quem magnus Moses condiderat, non ut adoraretur, sed ut salutarem præfiguraret passionem: « Ei, inquit, populus perpetuo adolebat, et vocabat eum Neesthan [r]. » Hoc autem in Hebraicorum nominum interpretatione invenimus expositum, « Ista est æs. » Cæteri autem Neesthan interpretati sunt *Naas*. Hinc existimo etiam Ophitas (est autem hæresis pessima), appellatos esse Naasenos.

A ἤγουν τὴν Ἀφροδίτην. Τὸ δὲ « Ἐποίησαν ἐφοὺδ καὶ θεραφίμ· » τὸ μὲν (53) ἐφοὺδ κατὰ μίμησιν τοῦ ἱερατικοῦ ἐνδύματος, τὸ δὲ θεραφὶμ ταῖς μαντικαῖς ἦν ἁρμόττον προῤῥήσεσιν [85]. Ἵνα δὲ μή τις εἰς ἀπολογίαν προφέρῃ [86] τοῦ Ἰσραὴλ, τὸ τῆς ἀσεβείας αἰτίαν γενέσθαι τὴν τῆς βασιλείας διαίρεσιν, καὶ τὸ πόῤῥω τῶν Ἱεροσολύμων διάγειν, ἀναγκαίως τῆς Ἰούδα φυλῆς ἀπέδειξε τὴν ἀσέβειαν. Ἔφη δὲ οὕτως· « Καί γε καὶ Ἰούδας καὶ αὐτὸς οὐκ ἐφύλαξε τὰς ἐντολὰς Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐπορεύθη ἐν τοῖς δικαιώμασι παντὸς Ἰσραὴλ οἷς ἐποίησαν, καὶ ἀπώσαντο τὸν Κύριον ἐξ αὐτῶν (54). » Ὅτι δὲ χρόνῳ ὕστερον τῶν Βασιλειῶν συνεγράφη ἡ βίβλος ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν προφητῶν καθ' ἕκαστον συγγραφέντων καιρὸν [87], καὶ τόδε τὸ χωρίον διδάσκει. « Ἀπῳκίσθη γὰρ, φησὶν, B Ἰσραὴλ ἀπὸ τῆς γῆς αὐτοῦ εἰς Ἀσυρίους ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. » Καὶ τοῦτο πολλάκις εἴρηκεν ὁ τὴν ἱστορίαν συγγεγραφώς. Ἐδίδαξε δὲ καὶ τὰ κατὰ τοὺς νῦν καλουμένους Σαμαρείτας, ὅθεν τε μετῳκίσθησαν, καὶ ὅπως τὸν Μωσαϊκὸν φυλάττειν ἠναγκάσθησαν νόμον. Ὑπὸ γὰρ τῶν θηρίων ἀναλισκόμενοι, ἱκέτευσαν ἕνα τῶν Ἰσραηλιτῶν αὐτοῖς ἱερέων ἀποσταλῆναι, ἵνα οὗτος ἐκπαιδεύων αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς τὸν νόμον, τῆς ἐπικειμένης λώβης ἐλευθερώσῃ. Ἐτόπαζον γὰρ μερικὸν εἶναι τῶν ὅλων τὸν ποιητήν. Ἀλλ' ὅμως καὶ τοῦ ἱερέως ἀποσταλέντος, καὶ τὸν νόμον διδάσκοντος, « Τὸν Κύριον, φησὶν, αὐτοὶ ἐφοβοῦντο, καὶ τοῖς θεοῖς δὲ αὐτῶν ἐλάτρευον κατὰ τὸ κρῖμα τῶν ἐθνῶν. » Ὅθεν ἀπῴκισεν αὐτοὺς ἐντεῦθεν [88] ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. C Οὕτως ἐποίουν κατὰ τὸ κρῖμα αὐτῶν τὸ ἀπ' ἀρχῆς [89]. Ταῦτα περὶ τῶν Σαμαρειτῶν εἰρηκὼς, ἐπὶ τὴν Ἰούδα μετέβη φυλὴν, καὶ τὸν Ἐζεκίαν ἠγάσθη, ὡς τῷ Δαβὶδ παραπλησίως τὸν τῶν ὅλων τεθεραπευκότα Θεόν. Οὐ γὰρ μόνον τὰς στήλας συνέτριψε, καὶ τὰ ἄλση συνέκοψεν [90], ἀλλὰ καὶ τὰ ὑψηλὰ ἐξῆρεν, ὅπερ οὐδεὶς τῶν πρὸ αὐτοῦ πεποίηκε. Συνέτριψε [91] δὲ καὶ τὸν χαλκοῦν ὄφιν, ὃν ὁ μέγας Μωσῆς κατεσκεύασεν, οὐχ ἵνα προσκυνῆται, ἀλλ' ἵνα προτυπώσῃ τὸ σωτήριον πάθος· « Τούτῳ, φησὶν, ὁ λαὸς θυμιῶν διετέλεσε, καὶ ἐκάλεσαν [92] αὐτὸν Νεεσθάν. » Τοῦτο δὲ ἐν τῇ τῶν Ἑβραϊκῶν ὀνομάτων ἑρμηνείᾳ κείμενον εὗρον [93], « Χαλκὸς αὕτη (55). » Οἱ δὲ λοιποὶ, τὸν Νεεσθὰν *Νάας* (56) [94]. Ἐντεῦθεν οἶμαι καὶ τοὺς ὀφίτας, αἵρεσις δὲ αὕτη δυσσεβεστάτη, Νaασηνοὺς [95] ὀνομάζεσθαι (57).

[o] IV Reg. XVII, 19. [p] ibid. 23. [q] ibid. 33. [r] IV Reg. XVIII, 4.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[85] cod. α τὸ δὲ θεραφ. τὸ ταῖς μαντ. ἁρμ. πρ. [86] cod. α προσφέρῃ. [87] cod. α συγγρ. κατὰ καιρόν. [88] cod. α ἀπῴκ. αὐτ. ἐκεῖθεν. [89] post ἀπ' ἀρχῆς, cat. p. 911 Διεξελθὼν δὲ τὰ περὶ τῶν Σαμαρειτῶν. [90] cod. α ἐξέκοψεν. [91] cod. α συνέκοψεν. [92] cod. α ἐκάλεσεν. [93] cat. ἑρμηνευόμενον εὗρον. [94] cat. χαλκὸς αὐλή. Deinde post λοιποὶ, cat. τὸν Ἐσθὰν ἡρμήνευσαν. [95] cat. Νεασθηνόμους. cod. α Νασηνούς.

NOTÆ.

(53) *Τὸ μὲν*, κ. τ. λ. Nec de ephod, nec de theraphim quidquam l. c. legimus. Videntur autem hæc ad v. 17 pertinere.

(54) *Καὶ — αὐτῶν*. Differunt h. l. libri veteres. In cod. Vatic. leg. καὶ ἀπώσαντο τὸν Κύριον. Editio Compl. teste Bosio habet, καὶ ἀπώσατο Κύριος ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραήλ.

(55) *Χαλκὸς αὕτη*. Montf. l. c. p. 376. ad vocem Νεεσθὰν observat, *ἄλλοι*, χαλκός.

(56) *Οἱ — Νάας*. Hæc nominis scribendi ratio desideratur inter illas quas Montf. l. c. recenset.

(57) *Ἐντεῦθεν — ὀνομάζεσθαι*. Plura de Ophitis vel Ophianis vide infra l. c. I, *Hæret. fabul.* c. 14; ibid. c. 13, Ναασινοὶ vocantur.

ΕΡΩΤ. Ν'.

Τί ἐστιν, « Εἰς τὸ τέλος (58) τριῶν ἐτῶν ; »

Τρία τέλεια, φησὶν, ἔτη ἐπὶ τῆς Σαμαρείας κατέσχεν ἡ πολιορκία.

ΕΡΩΤ. ΝΑ'.

Τί δήποτε δῶρα δώσειν τῷ Σεναχηρεὶμ ὁ Ἐζεκίας ὑπέσχετο ;

Ἄχαζ ὁ πατὴρ αὐτοῦ τὸν Θεγλαθφαλασὰρ εἰς συμμαχίαν κατὰ τῶν Σύρων καλέσας, φόρον τελέσειν [96] ὑπέσχετο. Τοῦτον [97] ἐκεῖνος διετέλεσε παρέχων. Ὁ δὲ Ἐζεκίας τὸν ἐπικείμενον δασμὸν οὐκ ἐξέτισε· τὴν δὲ στρατιὰν θεασάμενος, δώσειν [98] ὑπέσχετο, καὶ ἔδωκε τριακόσια τάλαντα ἀργυρίου, καὶ τριακόσια τάλαντα χρυσίου [99]. Τοσοῦτον γὰρ ὁ Ἀσσύριος δασμὸν παρέχειν ἐκέλευσεν.

ΕΡΩΤ. ΝΒ' [1].

Τί δήποτε τὸ Θεῖον θεραπεύειν σπουδάζων, ἐκ τῶν ἱερῶν χρημάτων παρέσχε τὸν φόρον ;

Οὐκ ἀπέχρων [2] οἱ βασιλικοὶ θησαυροί. Ἔθος οὖν ἐν ταῖς [3] τοιαύταις ἀνάγκαις καὶ τοὺς ἱεροὺς θησαυροὺς [4] δαπανᾷν, καὶ πάλιν αὐτοὺς ἐκ τῶν πολεμίων ἀναπληροῦν. Ἡ ἀνάγκη δὲ παρεσκεύασε καὶ τὰς πύλας χωνεῦσαι τὰς χρυσᾶς [5], ἃς οὗτος κατεσκεύασε [6], καὶ τοὺς σταθμοὺς τῶν θυρῶν. Τούτους γὰρ *ἐστηριγμένα* οἶμαι κληθῆναι· ἵνα μὴ πολέμῳ κρατήσας ὁ Σεναχηρεὶμ, καὶ τὸν ναὸν καὶ τὴν πόλιν ἐμπρήσῃ [7]· καὶ ἐνταῦθα δὲ πάλιν δεδήλωκεν ὁ τὴν ἱστορίαν συγγράψας [8], ὅτι οὐ μόνον τὰ τεμένη τῶν εἰδώλων [9] ὑψηλὰ ὀνομάζουσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ τῷ Θεῷ τῶν ὅλων ἐν τοῖς ὑψηλοῖς τόποις δεδομημένα θυσιαστήρια. « Ἐὰν γὰρ εἴπητε, φησὶ, πρός με, Ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν πεποίθαμεν· οὐχὶ αὐτὸς Ἐζεκίας ἀπέστησε τὰ ὑψηλὰ αὐτοῦ, καὶ τὰ θυσιαστήρια αὐτοῦ, λέγων τῷ Ἰούδα [10] καὶ τῇ Ἱερουσαλὴμ, Ἐνώπιον τοῦ θυσιαστηρίου [11] (59) προσκυνήσατε ἐν Ἱερουσαλὴμ ; » Καὶ ταῦτα ἔλεγεν ὁ Ῥαψάκης, Ἑβραῖος ὢν (60) οἶμαι [12], πρὸς ἐκείνους αὐτομο-

INTERR. L.

Quid est : « Ad finem trium annorum [s] ? »

Tres, inquit, integros annos duravit obsidio Samariæ.

INTERR. LI.

Cur promisit Ezechias, se dona missurum Senacherimo [t] ?

544 Achaz pater ejus, vocato Theglatphalassare, ad belli societatem contra Syros, pollicitus est se daturum tributum. Ille perpetuo id præbuit. Ezechias autem tributum impositum non solvit. * Viso autem exercitu, promisit se daturum : et dedit trecenta argenti talenta, et trecenta auri talenta. Tantum enim tributi Assyrius jussit eum solvere.

INTERR. LII.

Cur Deum studens placare, tributum præbuit ex sacris pecuniis [u] ?

Non sufficiebant thesauri regii. Mos igitur erat in ejusmodi necessitatibus, sacros etiam thesauros consumere, et eos rursus replere ex hostibus. Necessitas autem effecit ut etiam conflaret portas aureas, quas ipse construxerat, et postes portarum. Hos enim arbitror indicari per ἐστηριγμένα, id est, firmata : ne si bello superior fuisset Senacherim, et templum et urbem incenderet. Porro autem hic quoque rursus ostendit qui historiam conscripsit, quod excelsa vocant non solum templa idolorum, sed etiam altaria quæ Deo universorum in locis excelsis exstructa erant : « Nam si, inquit, mihi dixeritis : In Domino Deo nostro confidimus : nonne ipse Ezechias abduxit ejus excelsa, et ejus altaria, dicens Judæ et Hierosolymæ : Ante altare hoc adorate Hierosolymæ [v] ? » Et hæc dicebat Rapsaces, cui, cum esset, ut puto, Hebræus, et ad illos sponte transfugisset, aut cum captivis certe abductus, in Assyrios suam ostendisset benevolen-

[s] IV Reg. xviii, 10. [t] ibid. 14. [u] IV Reg. xviii, 15. [v] ibid. 22.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[96] cat. p. 913. τελεῖν. [97] cod. *a* τοῦτο. [98] cod. *a* ἐπηγγείλατο δώσειν. [99] legendum esse videtur, καὶ τριάκοντα τάλ. χρυσ. [1] Qu. 52 novem habet partes. 1) Initium usque ad πόλιν ἐμπρήσῃ exstat in cat. p. 913, ad cap. xviii, 15, 16. 2) καὶ ἐνταῦθα — τοὺς λόγους, p. 545, vid. ib. p. 915, ad vers. 22. 3) αὐτίκα — ἀπεικάσας Θεὸν vid. ib. p. 916, ad vers. 26, 28, 4) ἀλλ' ὁ σοφώτατος — καλ. θεῶν vid. ib. p. 919, ad cap. xix, 1, 4. 5) παραυτίκα — δειλίας vid. ib. p. 920, ad vers. 7. 6) ἡ δὲ τοῦ — ἐπιστολὴν, p. 546, vid. ib. p. 921, ad vers. 8, 9. 7) ἀλλὰ ταύτην — ἀνέπτυξα vid. ib. ad vers. 10-19. 8) συντόμως — ἑρμην. ποιήσασθαι, p. 547, vid. ib. p. 926, ad cap. xix, 35-37. 9) τὸ μέντοι et reliqua vid. ib. p. 928, ad cap. xx, 8-11. Præterea autem quæ hanc quæstionem constituunt, multa sub Theodoreti nomine in cat. ad cap. xviii et xix leguntur. [2] cat. οὐκ ἀπήρκουν. [3] cod. *a* ἔθος δὲ ἦν ἐν ταῖς. [4] cod. *a* θησαυρούς om. [5] cod. *a* τὰς θύρας. [6] cat. αὐτὸς κατεσκ. [7] post ἐμπρήσῃ inserenda sunt, quæ in cat. p. 915, ad cap. xviii, 18-21, sub Theodoreti nomine leg. : Δήλην ἡμῖν ποίησον τοῦ θράσους τὴν αἰτίαν. Οὐ γὰρ χρεία νῦν βουλῆς, ἀλλὰ συμπλοκῆς· οὐκ ἔστιν ὁ καιρὸς λόγων, ἀλλ' ἔργων· οὐ πρεσβείας, ἀλλὰ παρατάξεως· ἀλλ' ἴσως τῇ Αἰγυπτίων ἐπικουρίᾳ θαῤῥεῖς. Καλάμῳ ἐοίκασι, καὶ τούτῳ τεθλασμένῳ, καὶ τοὺς ἐπικειμένους οὐ μόνον οὐκ ἐρείδοντι, ἀλλὰ καὶ τὴν τούτων χεῖρα τιτρώσκοντι. [8] cat. δεδήλ. ὁ συγγραφεύς. [9] cod. *a* τεμένη τῶν δαιμόνων. [10] cod. *a* καὶ εἶπεν τῷ Ἰούδᾳ. [11] cod. *a* θυσιαστ. τούτου. [12] cod. *a* ὡς οἶμαι.

NOTÆ.

(58) *Εἰς τὸ τέλος*. Ita habet ed. Complut. Rec. lectio est ἀπὸ τέλους.

(59) *Θυσιαστ*. Post hanc vocem supplendum est τούτου.

(60) *Ὤν*. Leg. esse videtur ὡς.

tiam, commissum fuerat imperium exercitus. **545** A Hebraico enim sermone verba faciebat : unde principes eum rogarunt ut loqueretur Syriace, ut ea quæ dicebantur populus non intelligeret. Ille autem sentiens, moleste ferre principes, quod populus perciperet ea quæ dicebantur, Hebræorum lingua utens, ausus est illas impias expromere blasphemias, diis falso nominatis Deum verum assimilans. Sed rex sapientissimus, non arma illius blasphemiis, sed preces, et lacrymas, et saccum opposuit, et rogavit Isaiam prophetam ut esset intercessor. Sunt autem ejus quoque verba digna laude. « Dies enim, inquit, afflictionis, et opprobrii, et redargutionis, et ad iram irritationis est dies iste, quoniam venerunt filii usque ad dolorem partus, et parienti non est virtus [x]. » Excandescimus, B inquit, et ira accendimur, auditis nefandis his blasphemiis. Punire * autem viros illos impios non possumus. Unde supplices rogamus Dominum qui audivit illas blasphemias, ut doceat impios, quod non sit unus ex iis qui dii vocantur. Protinus autem audita supplicatione, benignus et clemens Deus discussit regis timorem : Ecce enim, inquit, ego dabo illi spiritum, et audiet malum nuntium, et revertetur in regionem suam : et prosternam ipsum gladio in terra sua [y]. Illud autem : « Ecce ego dabo illi spiritum, » puto significare timorem. Divinus enim Apostolus sic dixit : « Non enim dedit nobis spiritum timoris [z]. » Dei autem præ-

λήσας, ἢ τοῖς ἐξανδραποδισθεῖσιν ἤδη συναπαχθεὶς, καὶ ὡς εὔνοιαν δείξας τοῖς Ἀσσυρίοις τὴν στρατηγίαν θαῤῥηθείς· τῇ γὰρ Ἑβραΐδι φωνῇ χρώμενος [13] ἐποιεῖτο τοὺς λόγους [14]· αὐτίκα γοῦν αὐτὸν οἱ ἄρχοντες [15] διαλεχθῆναι Συριστὶ παρεκάλεσαν, ὥστε μὴ γνῶναι τὸν λαὸν τὰ γενόμενα [16] (61). Ἐκεῖνος δὲ μαθὼν ἀνιᾷν τοὺς ἄρχοντας τὸ τὸν λαὸν ἐπαΐειν τῶν λεγομένων, τῇ Ἑβραίων φωνῇ χρώμενος [17] τὰς δυσσεβεῖς ἐκείνας βλασφημίας ἐτόλμησε, τοῖς ψευδωνύμοις θεοῖς τὸν ἀληθινὸν ἀπεικάσας Θεόν [18]. Ἀλλ' ὁ σοφώτατος βασιλεὺς, οὐχ ὅπλα ταῖς ἐκείνου βλασφημίαις, ἀλλὰ προσευχὴν καὶ δάκρυα, καὶ σάκκον ἀντέταξε, καὶ τὸν προφήτην Ἡσαΐαν γενέσθαι πρεσβευτὴν ἠντιβόλησεν. Ἀξιάγαστα δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ ῥήματα. « Ἡμέρα γὰρ, ἔφη, θλίψεως, καὶ ὀνειδισμοῦ, B καὶ ἐλεγμοῦ, καὶ παροργισμοῦ ἡ ἡμέρα αὕτη, ὅτι ἦλθον οἱ υἱοὶ ἕως ὠδίνων, καὶ οὐκ ἔστιν ἰσχὺς τῇ τικτούσῃ. » Ἐμπιπράμεθα, φησὶ, καὶ ἐξαπτόμεθα τῷ θυμῷ, τῶν ἀῤῥήτων ἐκείνων βλασφημιῶν ἐπακούσαντες [19], κολάσαι δὲ τοὺς ἄνδρας ἐκείνους τοὺς δυσσεβεῖς οὐ δυνάμεθα. Ὅθεν ἱκετεύομεν τὸν τῶν βλασφημιῶν ἐκείνων ἀκηκοότα Δεσπότην, διδάξαι τοὺς ἀνοσίους, ὡς οὐκ ἔστιν εἷς τῶν καλουμένων θεῶν [20]. Παραυτίκα δὲ τὴν ἱκετείαν δεξάμενος ὁ φιλάνθρωπος Θεὸς [21], ἀπεσκέδασε τοῦ βασιλέως τὸ δέος. « Ἰδοὺ γὰρ, ἔφη, δίδωμι πνεῦμα ἐν αὐτῷ, καὶ ἀκούσεται ἀγγελίαν πονηρὰν, καὶ ἀποστραφήσεται εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ· καὶ καταβαλῶ αὐτὸν ἐν ῥομφαίᾳ ἐν τῇ γῇ αὐτῶν [22] (62). » Τὸ δὲ, « Ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι

[x] IV Reg. xix, 3. [y] ibid. 7. [z] II Tim. i, 7.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[13] cod. a κεχρημένος. [14] post τοὺς λόγους inserenda sunt quæ in cat. p. 916 leg. ad cap. xviii, 23-25 : Δῆλός ἐστιν ὁ τρισάθλιος οὗτος Ἀμοῤῥαῖος ὢν, καὶ εἰδὼς, ὅτι πολλάκις αὐτοὺς ὁ Θεὸς δίκας τῆς ἀσεβείας εἰσπραττόμενος, ἀλλοφύλοις παρέδωκεν ἔθνεσι, τούτοις τοῖς λόγοις ἐχρήσατο. Καὶ δυοῖν θάτερον· ἢ αὐτομολήσας προσεχώρησεν ἐκείνοις, ἢ αἰχμάλωτος ἀπαχθεὶς, ἡνίκα τὰς δέκα φυλὰς καταλύσαντες ἠνδραπόδισαν. [15] cat. p. 916 αὐτίκα γοῦν καὶ οἱ ἀρχ. [16] cat. τὰ λεγόμενα. [17] cat. μαθὼν ἐν τούτῳ τοὺς ἄρχοντας μᾶλλον τῇ Ἑβρ. φωνῇ χρώμενος. [18] post τὸν Θεὸν inserenda sunt, quæ in cat. p. 918 leg. ad vers. 29-32. : Οὔτε οὗτος τῆς λύττης, οὔτε ὁ Δεσπότης Θεὸς μακροθυμίας ὑπερβολὴν κατέλιπεν. Οὗτος μὲν γὰρ πλήττειν οὐ δυνάμενος ἔβαλεν· ὁ δὲ πάντα δυνάμενος ἔφερε. Δῆλος δὲ ἦν ὁ Ῥαψάκης ἄλλοις ἐπιστρατεῦσαι βουλόμενος. Διὸ δὴ ἔφη, « Ἕως ἂν ἔλθω, καὶ λάβω ὑμᾶς. [19] cat. p. 919 ἀκούσαντες. [20] post καλουμ. θεῶν inserenda sunt quæ in cat. p. 919 ad eumdem locum (cap. xix, 1-4) sequuntur : Ἔδραμε πρὸς τὸν σὺν αὐτῷ πολεμούμενον τὸν τῶν ἁπάντων Δημιουργόν· μέτρα δὲ τῆς ἀρετῆς διακρίνειν εἰδὼς, οὐ μόνον ἱκετεύει τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, ἀλλὰ τὸν προφήτην Ἡσαΐαν εἰς ἐπικουρίαν καλεῖ, καὶ πρεσβευτὴν γενέσθαι παρακαλεῖ. Τάδε λέγει Ἐζεκίας. Ἐντεῦθέν ἐστι καταμαθεῖν τὴν διαφορὰν τοῦ ῥήματος· ὁ μὲν γὰρ Ῥαψάκης ἔλεγε· « Τάδε λέγει ὁ βασιλεὺς ὁ μέγας, ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων. » Οὗτοι δὲ τὸ μέτριον τοῦ πεπομφότος δηλοῦντες καὶ δεικνύντες, οὔτε βασιλέα αὐτὸν ὀνομάζουσιν, ἀλλὰ μόνον τοῦ ὀνόματος μέμνηνται. « Ὀνειδίζειν Θεὸν ζῶντα. » Ὀνειδισμὸν καλεῖ τὴν ἐκείνου βλασφημίαν· ἡμεῖς γὰρ αἴτιοι τῆς βλασφημίας παρανόμως ποιοῦντες, καὶ ἀξίους ἡμᾶς αὐτοὺς ἀποφαίνοντες τῆς τιμωρίας. Ἀλλ' ὅμως ὀργιζόμεθα μὲν διὰ τὴν τῆς βλασφημίας ὑπερβολὴν, καὶ κολάσαι τὸν ἀλιτήριον ἐφιέμεθα· ἐπιθεῖναι δὲ τῇ προθυμίᾳ τὸ πέρας οὐκ ἔτι δυνάμεθα· καὶ ἐοίκαμεν γυναικὶ κυούσῃ μὲν, καὶ δεδεγμένῃ τῶν ὠδίνων τὴν προσβολὴν, τεκεῖν δὲ δι' ἀτονίαν οὐ δυναμένῃ. Δηλοῖ δὲ καὶ ταῦτα τοῦ βασιλέως τὴν ἀρετήν· ἐπαμύναι γὰρ αὐτῷ τὸν Θεὸν ἱκετεύει, οὐ διὰ τὴν εὐσέβειαν, ἧς πολλὴν ἐποιεῖτο φροντίδα· ἀλλὰ διὰ τὴν τοῦ ἀλάστορος ἐκείνου μανιώδη βλασφημίαν. Τοῖς γὰρ οὐκ οὖσι θεοῖς, φησὶ, παραπλησίως τὸν ὄντα ὠνείδιζε. Ἐπειδὴ δὲ τὰς δέκα φυλὰς ἠνδραπόδισε, καὶ πλείστας τῆς Ἰουδαίας ἐπολιόρκει, εἰκότως τοὺς εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ καταπεφευγότας λείψανον ὀνομάζει. Deinde ad cap. xix, 5, 6, hæc subjiciuntur in cat. p. 920, præmisso Theodoreti nomine : Ταῦτα ὁ μὲν Ἐζεκίας ἐδήλωσεν. Οἱ δέ γε σταλέντες τὸν προφήτην ἐδίδαξαν· ὁ δὲ τοῦ προφήτου Θεὸς προλαμβάνει τοῦ προφήτου ἱκετείαν, καὶ ἐπήκοος αὐτῷ γέγονε, κατὰ τὸ λεχθὲν, Ἔτι λαλοῦντός σου ἐρῶ, Ἐγὼ πάρειμι· « Μὴ φοβηθῇς ἀπὸ τῶν λόγων ὧν ἤκουσας. » Ἐγώ σοι ἐκοινώνησα τῆς λοιδορίας, ἐγώ σοι κοινωνήσω τῆς μάχης, ἐγὼ τὴν βλασφημίαν ἀνεδεξάμην, ἐγὼ τὴν τιμωρίαν παρέξω. [21] cod. a Θεὸς om. [22] cat. 920 et cod. a. τῇ γῇ αὐτοῦ.

NOTÆ.

(61) *Γενόμενα*. Anne potius λεγόμενα ?

(62) *Αὐτῶν*. Legendum esse existimo αὐτοῦ.

πνεῦμα ἐν αὐτῷ, » τὴν δειλίαν οἶμαι δηλοῦν. Καὶ γὰρ ὁ θεῖος Ἀπόστολος οὕτως ἔφη [23] · « Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν [24] πνεῦμα δειλίας. Ἡ δὲ [25] τοῦ Θεοῦ πρόῤῥησις εὐθὺς τὸ τέλος ἐδέξατο. Φήμης γὰρ θρυλληθείσης ὡς τῶν Αἰθιόπων ὁ βασιλεὺς ἐπεστράτευσε, δείσας ὁ Σεναχηρεὶμ ὑπεχώρησε τῆς πάσης δυσσεβείας μεστὴν ἀποστείλας ἐπιστολήν. Ἀλλὰ ταύτην ὁ σοφώτατος βασιλεὺς ἀναπτύξας ἐν τῷ ναῷ, τὴν θαυμασίαν ἐκείνην προσενήνοχε φωνὴν [26] · « Κύριε παντοκράτωρ ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ, σὺ εἶ ὁ Θεὸς μόνος ἐπὶ πάσαις ταῖς βασιλείαις τῆς γῆς · σὺ ἐποίησας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Ἐκεῖνοί σε, φησὶν, ἕνα νομίζουσι [27] τῶν πολλῶν τῶν οὐκ ὄντων · ἐγὼ δέ σε μόνον οἶδα Θεὸν, ποιητὴν τῶν ἁπάντων · « Κλῖνον, Κύριε, τὸ οὖς σου, καὶ ἄκουσον [28] · ἄνοιξον τοὺς ὀφθαλμούς σου [29], καὶ ἴδε · καὶ ἄκου- B σον τῶν λόγων [30] Σεναχηρεὶμ βασιλέως Ἀσσυρίων, οὓς ἀπέστειλεν ὀνειδίζειν Θεὸν ζῶντα. » Τὸ δὲ, « Κλῖνον καὶ ἄκουσον, » ἀνθρωπίνως τέθεικε, μετ' εὐμενείας δεχθῆναι τὴν ἱκετείαν ἀντιβολῶν. « Ἐπ' ἀληθείας γὰρ, Κύριε, ἠρήμωσαν βασιλεῖς Ἀσσυρίων καὶ τὰ ἔθνη, καὶ τὴν γῆν αὐτῶν, καὶ ἔδωκαν τοὺς θεοὺς αὐτῶν εἰς τὸ πῦρ. Οὐ γὰρ ἦσαν θεοὶ, ἀλλ' ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων, ξύλα καὶ λίθοι, καὶ ἀπώλεσαν αὐτούς. » Τοῦτο, φησὶ, τὸν ἀνόσιον τοῦτον ἐκίνησεν εἰς ἀσέβειαν. Ὠήθη γὰρ ὅμοιόν σε εἶναι τῶν οὐκ ὄντων θεῶν · ἀλλὰ τῇ πείρᾳ μαθέτω, Δέσποτα, ὅσον τὸ διάφορον ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ ψευδοῦς. Ἀλλὰ [31]

A dictio statim finem accepit. Sparso enim rumore quod rex Æthiopum fecisset expeditionem, timens 546 Senacherim recessit, omni impietate plena missa epistola. Sed rex sapientissimus cum eam in templo explicasset, protulit vocem illam admirabilem : « Domine omnipotens Deus Israelis, qui sedes super Cherubim, tu es Deus solus super omnia regna terræ : tu fecisti cœlum et terram [a]. » Illi, inquit, te esse arbitrantur unum ex multis qui non sunt : ego autem te solum scio Creatorem esse omnium : « Inclina, Domine, aurem tuam, et exaudi; aperi oculos tuos, et vide, et audi verba Senacherim regis Assyriorum, quæ misit ad exprobrandum Deo viventi [b]. » Illud autem : « Inclina et audi, » more humano posuit, rogans ut benevole B preces admitterentur. « Revera enim, Domine, reges Assyriorum desertas fecerunt gentes et terram ipsarum : et tradiderunt deos ipsarum igni. Non enim erant dii, sed opera manuum hominum, ligna et lapides, et perdiderunt ipsos [c]. » Hoc, inquit, movit hunc nefarium ad impietatem. Existimavit enim te esse similem diis qui non sunt : sed experientia discat, o Domine, quantum sit discrimen veri Dei et falsi. Cæterum existimo supervacaneum eadem dicere. Nam Isaiam prophetam interpretans hæc explicavi. Dicam ergo breviter. Dominus exaudita supplicatione, noctu in momento centum et octoginta quinque millia Assyriorum

[a] IV Reg. xix, 15. [b] ibid. 16. [c] ibid. 18.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[23] cat. ὁ θεῖος Παῦλος οὕτω φησίν. [24] cod. a. ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός. [25] ἡ δὲ τοῦ—ἐπιστολήν. cat. p. 921 hæc præmittit : Καὶ ἀπέστρεψε Ῥαψάκης. Κατὰ τὴν θείαν πρόῤῥησιν ἀνεχώρησεν· οὐ μὴν τῆς λύττης ἐπαύσατο. [26] cod. a προσεν. προσευχήν. [27] cat. p. 921. ἐπονομάζουσιν ἕνα. [28] cat. ἐπάκουσον. [29] cod. a ἄνοιξον, Κύριε, τ. ὀφθ. σου. [30] cat. ἄκουσον τοὺς λόγους. cod. a ἄκ. τὸν λόγον. [31] ἀλλὰ — ἀνέπτυξα. cat. ἀλλὰ γὰρ οἶμαι τὰ αὐτὰ λέγειν τὸν προφήτην Ἡσαΐαν. Ἐκεῖνον γὰρ ἑρμηνεύων ταῦτα ἀνέπτυξα. Octo in cat. sequuntur sectiones, quæ in editis desiderantur. I. Ad eumdem locum cap. xix, 10-19, hæc subjiciuntur p. 922 : Εἰπὼν δὲ, ἵνα γνῶσι πᾶσαι αἱ βασιλεῖαι τῆς οἰκουμένης, ὅτι σὺ εἶ Θεὸς μόνος, δηλοῖ ὅτι πρόγνωσις θεοσεβείας ἡ ἡμετέρα σωτηρία γενήσεται, ὅταν τοὺς μὲν ἄλλους πάντας εἴδωσιν ἡττηθέντας, ἡμᾶς δὲ μόνους κεκρατηκότας. Ἰδόντες δὲ τὸ διάφορον καὶ μαθήσονται ὅτι σὺ μόνος ὑπάρχεις Θεός. II. Ad. vers. 20-22 hæc legimus p. 922 : Θυγατέρα αὐτὴν ὀνομάζει, τὴν οἰκειότητα δεικνύς · τὴν αὐτὴν δὲ καλεῖ καὶ Σιὼν καὶ Ἱερουσαλήμ. Εὐτελῆ σε, φησὶν, ἐνόμισε καὶ εὐχείρωτον, ὡς οὐδὲ δισχιλίων εὐποροῦσαν ἱππέων, ἀλλὰ τῆς Αἰγυπτίων δεομένην ἐπικουρίας, καὶ ἀπειλῶν σοι τὸν ὄλεθρον ἐκίνει τὴν κεφαλήν. Ἐνόμισας ἕνα με τῶν ἄλλων εἶναι τῶν ψευδωνύμων θεῶν · δέον εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβλέψαι, καὶ τὴν ἐμὴν δεσποτείαν ἰδεῖν. Ἱκανὰ δὲ ἦν καὶ τὰ περὶ τὸν Ἰσραὴλ γεγενημένα τὴν ἐμὴν διδάξαι δύναμιν · ἀλλὰ τῇ ῥώμῃ καὶ τῇ δυναστείᾳ θαῤῥῶν συνιδεῖν οὐκ ἠθέλησε τὸ διάφορον. III. Ad vers. 23, 24, ita p. 923 : Τροπικῶς ἅπαντα εἴρηκε · κέδρους καὶ κυπαρίσσους τοὺς βασιλέας καὶ τοπάρχας καλῶν · Λίβανον δὲ τὰ ἔθνη · Κάρμηλον δὲ τὸν Ἰσραὴλ ὠνόμασεν. Ὅθεν ἐπὶ μὲν τοῦ Λιβάνου, καὶ τὰ ἔσχατα τούτου τέθεικεν · ἐπὶ δὲ τοῦ Καρμήλου, μέρος ἔφη · δεικνὺς, ὅτι τῶν μὲν ἐθνῶν ἐκείνων ἁπάντων ἐκράτησαν, τοῦ δὲ Ἰσραὴλ οὐ παντός. Διέμεινε γὰρ ἀχείρωτος ἡ μητρόπολις · ὕδατα δὲ τὰ πλήθη καλεῖ. IV. Ad vers. 25, 26, l. c. ita : Ἤνθησαν, φησὶ, καθ' ὅσον ἠθέλησα χρόνον. Εἶτα τῆς ἐμῆς αὐτοὺς κηδεμονίας ἐγύμνωσα, καὶ τὸ πρότερον ἀπέβαλον ἄνθος. V. Ad. vers. 27. 28, l. c. ita : Ὡς ἀλόγῳ κέχρηται τῷ τὸ λογικὸν διαφθείραντι · « Ἐν χαλινῷ γὰρ, φησὶ, καὶ κημῷ τὰς σιαγόνας αὐτῶν ἄγξεις, τῶν μὴ ἐγγιζόντων πρὸς σέ. » Ἔδειξε δὲ αὐτὸν καὶ δουλικὴν ἔχοντα φύσιν. Ἐπειδὴ γὰρ αὐτοὶ τοῖς οἰκέταις περιτιθέασι τοὺς ἐκ δερμάτων κημοὺς, εἰκότως ὡς οἰκέτῃ πονηρῷ ἀπείλησεν αὐτῷ τὸν κημὸν περιθήσειν. VI. Ad vers. 29, l. c. ita : Ἐπειδὴ γὰρ πολιορκούμενοι γεωργεῖν οὐκ ἠδύναντο, αὐτοφυεῖς αὐτοῖς δέδωκε καρποὺς ὁ Θεός · καὶ τῷ δευτέρῳ ἔτει ὡσαύτως, διὰ τὴν σπάνιν, ὡς ἔοικε, τῶν σπερμάτων καὶ τῶν βοῶν · εἶτα τῷ τρίτῳ ἔτει παντοδαπῶν αὐτοῖς καρπῶν ἀφθονίαν ὑπέσχετο. VII. Ad vers. 30, 31, ita p. 924 : Οἱ ἀνασωζόμενοι ἐξ ὄρους Σιών · ἐκεῖ γὰρ τῆς οἰκουμένης ἤνθησε σωτηρία · καὶ τὸ ἐκείνων κατάλειμμα, τουτέστιν οἱ θεῖοι ἀπόστολοι, τὴν οἰκουμένην εἰς θεογνωσίαν ἐπέστρεψαν. Τούτων δὲ πάντων αἴτιος ὁ τῶν ὅλων Θεός. Ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ἐποίησε ταῦτα · τουτέστιν, ἐπὶ πλεῖστον αὐτῶν φυλάξω τὸ γένος. Ζηλώσας γὰρ διά τε τὸ ὄνειδος τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ διὰ τὴν βλασφημίαν, παρέξει τὴν σωτηρίαν. VIII. Ad vers. 32-34 cat. l. ita : Ἔλεγχος ταῦτα τῶν τὴν πόλιν οἰκούντων. Δι' ἐμὲ γὰρ, ἔφη, καὶ διὰ Δαβὶδ τὸν παῖδά μου τῆς πόλεως φροντιῶ, διὰ τὴν ἐμὴν ἀγαθότητα, καὶ διὰ τὴν ἐκείνου μνήμην. Οἰκιστὴς γὰρ ἐκεῖνος τῆς πόλεως, καὶ γνήσιος θεράπων ἐμός. Ζητητέον δὲ τί δήποτε οὐ τοῦ Ἐζεκίου, ἀλλὰ τοῦ Δαβὶδ ἐμνημόνευσεν. Ἔγωγε οἶμαι, ὅτι τὸ φρόνημα κωλύων, οὐκ αὐτῷ τὴν αἰτίαν τῆς σωτηρίας, ἀλλὰ τῷ Δαβὶδ ἀνατέθεικεν. Εἰ γὰρ καὶ τούτων οὕτως εἰρημένων, ἡ ἱστορία φησὶν, ὅτι μετὰ ταῦτα ὑψώθη ἡ καρδία Ἐζεκίου τοῦ βα-

morti tradidit. Senacherim autem mortem effugit, ut ostenderet omnibus, quanta sit virtus Dei Judæorum. Statim autem a filiis suis justam accepit plagam. Quoniam enim adversus eum qui ipsum fecerat rabie fuerat percitus, **547** ab iis qui ex ipso procreati fuerant fuit interfectus. Ararat autem vocavit Armeniam. Etenim Isaiæ prophetia interpretationem istam habet. Ea vero quæ ad ægrotationem pertinent in divini Isaiæ prophetia cum satis declararim, supervacaneum existimo bis eamdem facere interpretationem. Miraculum autem in sole factum pervasit universum orbem terræ. Omnibus enim fuit cognitum, solem retro cessisse. Quamobrem rex Babyloniorum, cum et interitum rescivisset, et quæ in sole admirabiliter facta erant didicisset, misit et legatos et dona ad regem Judæorum : et quos solebant abducere in captivitatem, eos tanquam præstantiores honorarunt. Ita eos reddidit insignes Deus quem coluerunt.

A γὰρ περιττὸν οἶμαι ταυτολογεῖν. Ταῦτα γὰρ τὸν προφήτην Ἡσαΐαν ἑρμηνεύων ἀνέπτυξα. Συντόμως τοίνυν ἐρῶ, ὡς τὴν ἱκετείαν ὁ Δεσπότης δεξάμενος, νύκτωρ ἐν ἀκαρεῖ ὀκτὼ καὶ δέκα μυριάδας τῶν Ἀσσυρίων, καὶ πενταχισχιλίους, τῷ θανάτῳ παρέπεμψεν. Ὁ δὲ Σεναχηρεὶμ τὸν θάνατον διέφυγεν· ἵνα πᾶσι μηνύσῃ [32] ὅση τοῦ Θεοῦ τῶν Ἰουδαίων ἡ δύναμις. Εὐθὺς δὲ παρὰ τῶν παίδων ἐδέξατο τὴν δικαίαν πληγήν [33]. Ἐπειδὴ γὰρ κατὰ τοῦ πεποιηκότος ἐλύττησεν, ὑπὸ τῶν φύντων ὑπέμεινε τὴν ἀναίρεσιν. Ἀραρὰτ (63) δὲ τὴν Ἀρμενίαν ἐκάλεσεν (64). Ἡ γὰρ προφητεία τοῦ Ἡσαΐου ταύτην ἔχει τὴν ἑρμηνείαν. Καὶ τὰ περὶ τῆς ἀῤῥωστίας δὲ ἐν τῇ τοῦ θεσπεσίου Ἡσαΐου προφητείᾳ δῆλα πεποιηκώς, παρέλκον οἶμαι δὶς τὴν αὐτὴν ἑρμηνείαν ποιήσασθαι. Τὸ μέντοι B κατὰ τὸν ἥλιον θαῦμα εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διέδραμε. Πᾶσι γὰρ ἐγένετο γνώριμος ἀναστρέψας ὁ ἥλιος. Οὗ δὴ χάριν τῶν Βαβυλωνίων ὁ βασιλεύς, καὶ τὸν ὄλεθρον ἐγνωκώς [34], καὶ τὰ κατὰ τὸν ἥλιον παραδόξως γεγενημένα μεμαθηκώς, καὶ πρέσβεις καὶ δῶρα τῷ τῶν Ἰουδαίων ἀπέστειλε βασιλεῖ· καὶ οὓς ἐξανδραποδίζειν εἰώθεσαν, τούτους ὡς κρείττους ἐτίμησαν. Οὕτως αὐτοὺς ἐπισήμους ὁ παρ' αὐτῶν θεραπευθεὶς Θεὸς ἀπέφηνεν [35].

INTERR. LIII.

Cur fuit rex Ezechias reprehensus, quod ostenderit thesauros legatis Babyloniorum [d] ?

Quod, cum oporteret Dei docere virtutem, et curam quam nactus erat, ostenderit divitias quæ nihil habent firmum ac stabile. Quod autem non natura, sed voluntas dominetur in hominibus qui terrena sapiunt, testatur Manasses, relicto pio patris tramite, in contrario incedens. « Ædificavit enim, inquit, excelsa, quæ diruit et demolitus est Ezechias pater ejus, et erexit aram Baali : et fecit lucos, quomodo fecerat Achab rex Israel, **548** et adoravit omnem exercitum cœli, et servivit ipsis [e]. » Exercitum autem cœli dicit solem et lunam, et stellas. Et quod est omnium maxime impium, « ædificavit altare in domo Domini, de qua dixerat, Hierosolymæ ponam nomen meum [f]. » Nec unum solum, sed etiam plu-

ΕΡΩΤ. ΝΓ' [36].

Τί δήποτε μέμψιν ὑπέμεινεν Ἐζεκίας ὁ βασιλεύς, τοὺς θησαυροὺς τοῖς τῶν Βαβυλωνίων πρεσβευταῖς ὑποδείξας ;

Ὅτι δέον τοῦ Θεοῦ διδάξαι τὴν δύναμιν, καὶ τὴν C κηδεμονίαν ἧς ἔτυχε, τὸν πλοῦτον ὑπέδειξε [37], τὸν οὐδὲν ἔχοντα μόνιμον. Ὅτι δὲ οὐ φύσις, ἀλλὰ γνώμη ἐν τοῖς ψυχικοῖς κρατεῖ, μαρτυρεῖ Μανασσῆς, τὴν εὐσεβῆ τοῦ πατρὸς πολιτείαν [38] καταλιπών, καὶ τὴν ἐναντίαν ὁδεύσας. « Ὠκοδόμησε γάρ, φησί, τὰ ὑψηλά, ἃ κατέσκαψε καὶ κατέσπασεν [39] (65) Ἐζεκίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἀνέστησε θυσιαστήριον τῷ Βάαλ· καὶ ἐποίησεν ἄλση, καθὼς ἐποίησεν Ἀχαὰβ βασιλεὺς Ἰσραήλ· καὶ προσεκύνησε πάσῃ τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ἐδούλευσεν αὐτοῖς. » Στρατιὰν δὲ λέγει τοῦ οὐρανοῦ, τὸν ἥλιον [40], καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας· καὶ τὸ πάντων δυσσεβέστατον, « ᾠκοδόμησε θυσιαστήριον ἐν οἴκῳ Κυρίου, ἐνῷ (66) εἶπεν, Ἐν Ἱερουσα-

[d] IV Reg. xx, 16. [e] IV Reg. xxi, 3. [f] ibid. 4.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

σιλέως, τί οὐκ ἂν ἔπαθεν αὐτὸς τῆς σωτηρίας αἴτιος ὀνομασθείς; τούτου χάριν οὐδὲ τὸν Ἡσαΐαν, καίτοι προφήτην ὄντα, καὶ προφήτην ἐπισημότατον, ἀξιόχρεων ἐκάλεσε τῆς πόλεως σύμμαχον· ἀλλὰ τοὺς ὄντας καταλιπὼν εἰς ἀρετήν, μνήμην τῶν παρελθόντων ποιεῖται, καὶ διδάσκει, ὡς ἀνθεῖ παρ' αὐτῷ διηνεκῶς τῶν δικαίων ἡ μνήμη. [32] cod. α ἵν' αὐτὸς ἅπασιν μηνύσῃ. [33] cat. p. 926. τ. δικαίαν σφαγήν. [34] τὸν τῶν Ἀσσυρίων ὄλεθρον ἐγνωκώς. [35] cat. 928. Δεσπότης ἐποίησεν, cod. α. Δεσπ. ἀπέφηνεν. Quæstioni 53 hæc præmittuntur in cat. p. 928, ad cap. 20, 2-7. Διδάσκει ἡμᾶς ὁ λόγος τὴν ἰατρικὴν μὴ ἀποσείεσθαι τέχνην· καὶ γὰρ αὕτη δῶρον Θεοῦ· προσήκει δὲ μὴ τῇ τέχνῃ θαῤῥεῖν, ἀλλὰ τῷ ταύτης δοτῆρι. Τοιαῦτα γὰρ αὕτη δύναται, ὅσα ἂν ἐκεῖνος βούληται. Καὶ πολλάκις μὲν διὰ σμικρῶν φαρμάκων μεγάλα τραύματα θεραπεύει· πολλάκις δὲ διὰ μεγάλων ἐλέγχεται· ἵνα μὴ ταύτῃ, τῷ δὲ ταύτην δεδωκότι θαῤῥῶμεν. [36] Qu. 53 quinque habet partes. 1) Initium usque ad ἔχοντα μόνιμον exstat in cat. p. 930, ad cap. xx, 14-18. 2) Ὅτι δὲ — ἀστέρας, p. 548, vid. ib. ad cap. xxi, 1-3. 3) καὶ τὸ — ᾠκοδόμησε vid. ib. p. 931, ad vers. 4, 5. 4) καὶ ἐκληδ. — κληθῆναι vid. ib. ad vers. 6. 5) τὸ δὲ et rel. vid. ib. ad vers. 7. [37] cod. α. πλοῦτ. ἐπέδειξε. [38] τοῦ πατρὸς πορείαν. [39] cod. α. καὶ κατέσπασεν om. [40] cod. α στρατιὰν δὲ οὐρανοῦ τὸν ἥλιον ἔφη.

NOTÆ.

(63) *Ἀραράτ*. Quidam libri veteres habent Ἀραράθ.

(64) *Τὴν — ἐκάλεσεν*. Sic etiam reliqui interpretes substituerunt vocem Ἀρμενίας, quos secutus est Vulgatus. Vid. Montf. l. c. t. I, p. 377.

(65) *Κατέσκαψε καὶ κατέσπασεν*. Conjunctæ sunt h. l. variæ lectiones textus Græci. Nam codex Vatic. l. c. habet κατέσπασεν, Alex. κατέσκαψεν.

(66) *Ἐν ᾧ*. Mallem legere ἐφ' ᾧ.

λὴμ θήσω τὸ ὄνομά μου.» Καὶ οὐχ ἓν μόνον, ἀλλὰ πλεῖ- A στα. Πάσῃ γὰρ τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ ἐν ταῖς δύο αὐλαῖς οἴκου Κυρίου ᾠκοδόμησε· καὶ ἐκληδονίζετο, καὶ οἰωνίζετο, καὶ ἐποίησεν ἐγγαστριμύθους καὶ γνώστας ἐπλήθυνε. *Κληδὼν* δέ ἐστιν ἡ διὰ λόγων παρατήρησις· *οἰώνισμα* (67) δὲ [41] ἡ διὰ πτηνῶν. Γνώστας δὲ οἶμαι τοὺς δι' ἥπατος μαντευομένους κληθῆναι (68). Τὸ δὲ πάντων ἀνοσιώτατον, τὸ ἐν τῷ θείῳ [42] στῆσαι ναῷ τὸ τῆς ἀκολάστου δαίμονος ἄγαλμα (69). «Ἔθηκε γάρ, φησὶ, τὸ γλυπτὸν τοῦ ἄλσους ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου.» Καὶ τὰ ἑξῆς διδάσκει τὴν τῆς ἀσεβείας ὑπερβολήν.

ΕΡΩΤ. ΝΔ' [43].

Πῶς νοητέον τό, «Ἐκτενῶ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ τὸ μέτρον Σαμαρείας;»

Ταῖς αὐταῖς, φησὶ, καὶ τούτους περιβαλῶ συμφο- B ραῖς [44]. Καὶ ὥσπερ ἐκείνων τοὺς μὲν ὁ λιμὸς, τοὺς δὲ ὁ πόλεμος ἐδαπάνησε, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐξανδραποδίσαντες εἰς ἑτέραν μετέστησαν γῆν· οὕτω καὶ τοῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ οἰκοῦσι τοσαύτας τιμωρίας ἐποίσω [45]. Καὶ ὥσπερ τοῦ Ἀχαὰβ τὸν οἶκον πανωλεθρίᾳ παρέδωκα· οὕτω τῆς Ἱερουσαλὴμ μεταβαλῶ τὴν ὑπερηφανίαν εἰς εὐτέλειαν [46]. Οὐ γὰρ μόνον εἰς τὴν τῶν εἰδώλων ἐλύττησε πλάνην, ἀλλὰ καὶ αἷμα ἀθῷον ἐξέχεε Μανασσῆς σφόδρα, ἕως οὗ ἐνέπλησε [47] τὴν Ἱερουσαλὴμ στόμα ἐπὶ στόμα (70). Ἀνῄρει δὲ διαφερόντως τοὺς τῆς εὐσεβείας ἀντεχομένους, καὶ τὴν θείαν ὀργὴν αὐτοῖς σημαίνοντας [48]. Τοῦτόν φασι καὶ τὸν προφήτην Ἡσαΐαν διαπρίσαι ξυλίνῳ [49] χρησάμενον πρίονι. Ἀλλ' οὗτος μὲν, ὡς ἡ τῶν Παραλειπομένων ἐδίδαξεν ἱστορία, μετα- C μελείᾳ χρησάμενος τῆς ἀφέσεως [50] ἔτυχεν. Ἀμμὼν δὲ ὁ τούτου υἱὸς, τὴν μὲν τοῦ πατρὸς ἐμιμήσατο πονηρίαν· τὴν δὲ μεταμέλειαν οὐκ ἐζήλωσεν. Ὁ δὲ ἔκγονος [51] τὴν ἄκραν ἤσκησεν ἀρετὴν, καὶ τοῦ προγόνου Δαβὶδ ἐκτήσατο τὴν εὐσέβειαν. Καὶ πρῶτον μὲν τὰ θεραπείας δεόμενα τοῦ θείου νεὼ πάσης ἐπιμελείας ἠξίωσεν· ἔπειτα τῶν θείων λογίων ἀκούσας, τῶν [52] ἐν τῷ Δευτερονομίῳ κειμένων, καὶ τὴν ἐσθῆτα διέῤῥηξε, καὶ ἐπὶ πλεῖστον [53] ἐθρήνησε, καὶ μαθεῖν τὸ πρακτέον περὶ τοῦ Θεοῦ [54] τῶν ὅλων ἐζήτησεν. Εἰς τοσαύτην δὲ τῶν θείων ἀμέλειαν ἐξώκειλαν ἅπαντες, ὡς μηδὲ τῶν θείων ἐπακούειν λογίων. Τοῦτο γοῦν τὸ βιβλίον ἔν τινι τῶν ἱερῶν οἴκων Χελκίας ὁ ἀρχιερεὺς ἐῤῥιμμένον εὑρὼν, ἀπέστειλε τῷ

A rima. Universo enim exercitui cœli in duobus atriis domus Domini ædificavit, et hariolatus est, et auguratus est, et comparavit ventriloquos, et cognitores multiplicavit. Κληδὼν autem est, quæ per verba fit observatio: οἰώνισμα, quæ per aves. Cognitores autem opinor vocatos esse, qui per jecur vaticinantur. Et quod est omnium maxime impium, in Dei templo statuit simulacrum impuræ et impudicæ dæmonis. «Posuit enim, inquit, idolum sculptum luci in domo Domini [g].» Et quæ deinceps sequuntur, docent summam impietatem.

INTERR. LIV.

Quomodo est intelligendum: «Et extendam super Hierosolymam mensuram Samariæ [h]?»

B Hos quoque, inquit, in easdem conjiciam calamitates. Et quemadmodum illorum alios quidem consumpsit fames, alios vero bellum, cæteros in captivitatem redactos in aliam terram transtulerunt: ita etiam iis qui habitant Hierosolymis totidem afferam supplicia. Et quomodo domum Achabi delevi funditus, ita etiam Hierosolymæ superbiam reducam ad humilitatem. Non enim solum in furorem idolorum actus est, sed etiam innoxium sanguinem effudit Manasses plurimum, donec totam ad os, ut aiunt, implevit Hierosolymam. 549 Eos autem præcipue de medio tollebat qui pietatem defendebant, et divinam iram eis prædicebant. Eum aiunt Isaiam quoque prophetam serra lignea usum dissecuisse. Cæterum iste quidem, ut docuit C historia Paralipomenon [i], motus pœnitentia revocationem obtinuit ab exsilio. Ammon autem ejus filius patris quidem pravitatem est imitatus, pœnitentiam autem minime est æmulatus. Ejus vero nepos summam exercuit virtutem, et parentis sui Davidis possedit pietatem. Et primum quidem quæ instauranda erant in templo Domini summa curavit diligentia. Deinde cum divina audiisset eloquia quæ sunt in Deuteronomio, et vestem discidit, et diu luxit, et quid esset agendum ex universorum Deo discere studuit. Porro in tantam rerum divinarum incuriam et despectum eruperant omnes, ut ne divina quidem eloquia audirent. Hunc igitur librum cum invenisset in aliqua ex sacris ædibus abjectum Chelcias pontifex misit ad regem. Rex

[g] IV Reg. xxi, 7. [h] ibid. 13. [i] II Paral. xxxiii, 13.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[41] cod. a οἰωνισμὸς δέ. [42] cat. p. 931. καὶ τὸ ἐν τῷ θείῳ. [43] Qu. 54 quinque constat partibus. 1) Initium usque ad εὐτέλειαν exstat in cat. p. 932, a I cap. xxi, 8-13. 2) οὐ γὰρ — εὐσέβειαν p. 549, vid. ib. p. 933, ad vers. 14-16. 3) καὶ πρῶτον — βασιλεῖ vid. ib. p. 935, ad cap. xxii, 1-11. 4) ὁ δὲ βασ. — ὀνίνησι, p. 550, vid. ib. p. 936, ad vers. 12-20. 5) τοσοῦτον et rel. vid. ib. p. 938, ad cap. xxii, 4, 5. [44] post συμφοραῖς cat. p. 932, ἐκείνων γὰρ τοὺς μὲν etc. [45] cat. τοῖς Ἱερουσαλὴμ γῆν οἰκοῦσι ποιήσω. cod. a οἰκοῦσι τὰς αὐτὰς τιμωρίας ἐποίσω [46] cod. a τὴν περιφάνειαν. [47] cat. p. 933. ἔπλησε. [48] cat. τοὺς μηνύοντας τὴν θείαν ὀργήν. cod. τοὺς τὴν θείαν ὀργ. αὐτῷ προσημαίνοντας. [49] cat. ξύλῳ. [50] cat. τ. ἀνακλήσεως. cod. a τῆς ἀνέσεως. [51] cat. ὁ δὲ τούτου ἔκγονος, omisso Δαβίδ. [52] cat. τῶν — κειμένων om. [53] cat. ἐπὶ πλέον. [54] cod. a παρὰ τοῦ Θεοῦ.

NOTÆ.

(67) *Οἰώνισμα.* Bosius, qui hæc verba ad IV Reg. xxi, 6 allegat, legit οἰωνισμός.

(68) *Γνώστας — κληθῆναι.* Vid. p. 531, quæst. 52.

(69) *Τὸ — ἄγαλμα*, scilicet Veneris. Conf. p. 550, quæst. 55.

(70) *Στόμα ἐπὶ στόμα.* Symmachus פֶּה לְפֶה vertit ὥσπερ ἀγγεῖον ἄχρι στόματος

autem cum ea quæ in ipso erant cognovisset, et A pontifices et principes misit ad Oldam prophetissam. Deus autem per eam adversus populum et templum et civitatem tulit sententiam, propter scelera quæ ipsi admiserant : pio autem regi bona et fausta prædixit : « Propterea quod, inquit, audisti verba mea, et emollitum est cor tuum, et pudore suffusus es coram me, postquam audiisti quæ locutus sum contra hunc locum et eos qui habitant in ipso, ut deleatur : et scidisti **550** vestimenta tua, et flevisti coram me, ecce ego audivi, dicit Dominus. Non sic : ecce ego appono te ad patres tuos, et colligeris in sepulcrum tuum in pace : et non videbunt oculi tui omnia mala, quæ ego adduco super hanc domum, et eos qui habitant in ea [j]. » Tantum juvat compunctio et lacryma eos qui utuntur B illis. Tantum boni pius rex affert suis subditis, quantum impii afferunt nocumenti. Quemadmodum enim Ammon et Manasses inclinarunt populum ad impietatem, et lucos plantantes, et templa dæmonibus excitantes : ita Josias rex pius, vasa quæ constructa fuerant Baali, et Astartæ, et cæteris idolis, contrivit et conflavit in torrente Cedron, et in Bethel interfecit sacerdotes idolorum. Μαζουρὼθ autem puto esse nomen stellæ, et conjicio sic nominatum esse Luciferum. Nam sic dixit : « Et adolebant Baali, et soli, et lunæ, et Mazuroth, et universo agmini cœli [k]. »

βασιλεῖ. Ὁ δὲ βασιλεὺς τὰ ἐγκείμενα γνοὺς [55], καὶ τοὺς ἀρχιερέας, καὶ τοὺς ἄρχοντας πρὸς Ὀλδὰν ἀπέστειλε τὴν προφῆτιν. Ὁ δὲ Θεὸς [56] διὰ ταύτης κατὰ μὲν τοῦ λαοῦ, καὶ τοῦ ναοῦ, καὶ τῆς πόλεως, τὴν ψῆφον ἐξήνεγκε διὰ τὰς παρ' αὐτῶν τολμηθείσας παρανομίας· τῷ εὐσεβεῖ δὲ βασιλεῖ χρηστὰ προηγόρευσεν· « Ἀνθ' ὧν γάρ, φησὶν, ἤκουσας τῶν λόγων μου [57], καὶ (71) ἡπαλύνθη ἡ καρδία σου, καὶ ἐνετράπης ἀπὸ προσώπου μου, ὡς ἤκουσας ὅσα ἐλάλησα ἐπὶ τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἐπὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν αὐτῷ, τοῦ γενέσθαι εἰς ἀφανισμὸν, καὶ διέῤῥηξας τὰ ἱμάτιά σου, καὶ ἔκλαυσας ἐνώπιόν μου· καί γε ἐγὼ ἤκουσα, φησὶ Κύριος. Οὐχ οὕτως· ἰδοὺ ἐγὼ προστίθημί σε πρὸς τοὺς πατέρας σου, καὶ συναχθήσῃ εἰς τὸν τάφον σου ἐν εἰρήνῃ· καὶ οὐκ ὄψονται οἱ ὀφθαλμοί σου πάντα τὰ κακὰ, ἃ ἐπάγω ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦτον, καὶ ἐπὶ τοὺς κατοικοῦντας αὐτόν (72). » Τοσοῦτον κατάνυξις καὶ δάκρυον τοὺς χρωμένους ὀνίνησι· τοσοῦτον εὐσεβὴς εὐεργετεῖ βασιλεὺς, ὅσον οἱ δυσσεβεῖς τοῖς ἀρχομένοις πημαίνονται [58]. Ὥσπερ γὰρ Ἀμμὼν καὶ Μανασσῆς εἰς ἀσέβειαν ἐξέκλιναν [59] τὸν λαὸν, καὶ ἄλση φυτεύσαντες [60], καὶ τεμένη τοῖς δαίμοσιν ἀναστήσαντες· οὕτως Ἰωσίας ὁ εὐσεβὴς βασιλεὺς τὰ τῷ Βάαλ, καὶ τῇ Ἀστάρτῃ [61], καὶ τοῖς ἄλλοις εἰδώλοις κατασκευασθέντα σκεύη ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τῶν κέδρων συνέτριψε καὶ ἐχώνευσεν· ἐν δὲ τῇ Βαιθὴλ τοὺς τῶν εἰδώλων ἱερέας κατέκαυσε. Τὸ δὲ Μαζουρὼθ (73) ἀστέρος οἶμαι ὄνομα εἶναι, καὶ τοπάζω τὸν ἑωσφόρον οὕτως ὠνομάσθαι. Ἔφη γὰρ οὕτως· « Καὶ ἐθυμίων τῷ Βάαλ, καὶ τῷ ἡλίῳ, καὶ τῇ σελήνῃ, καὶ τοῖς Μαζουρὼθ, καὶ πάσῃ τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ. »

C

INTERR. LV.

Quamnam dicit domum τῶν Καδησεὶμ, qui erant in domo Domini [l]?

Per homonymiam appellavit dæmones, sanctos. *Cades* enim explicatur *sanctus*. « In ea autem domo, inquit, mulieres texebant vestes luco [m]. » *Lucum* autem alii interpretes, ut sæpe dixi, **551** nominant *Aseroth*, vel *Astaroth*. Est autem hoc nomen *Veneris*, eam enim appellant *Astarten*. Ejus autem simulacrum quoque statuerunt in templo Dei. Sed rex admirandus et lucum excidit, et simulacrum dejecit, et igni tradidit. Aquila autem Καδησεὶμ sic est interpretatus : « Ubi faciebant indu-

ΕΡΩΤ. ΝΕ' [62].

Τίνα λέγει τὸν οἶκον τῶν Καδησεὶμ [63], *τῶν ἐν οἴκῳ Κυρίου;*

Ὁμωνύμως ἐκάλεσεν [64] ἁγίους τοὺς δαίμονας. Τὸ γὰρ *Κάδης ἅγιος* [65] ἑρμηνεύεται (74). « Ἐν τούτῳ δὲ τῷ οἴκῳ ὕφαινον, φησὶν, αἱ γυναῖκες στολὰς (75) τῷ ἄλσει. » Τὸ δὲ *ἄλσος*, ὡς ἔφην πολλάκις, οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ ἢ *Ἀσηρὼθ*, ἢ *Ἀσταρὼθ* ὀνομάζουσιν [66]. Ὄνομα δὲ τοῦτο τῆς *Ἀφροδίτης*· αὐτὴν γὰρ καλοῦσιν *Ἀστάρτην*. Ταύτης δὲ καὶ τὸ ξόανον ἔνδον ἔστησαν ἐν τῷ θείῳ ναῷ [67] (76). Ἀλλ' ὁ ἀξιάγαστος βασιλεὺς καὶ τὸ ἄλσος ἐξέκοψε, καὶ τὸ ξόανον ἐξενήνοχε [68], καὶ πυρὶ παραδέδωκεν· οἱ δὲ περὶ τὸν

[j] IV Reg. xxii, 19, 20. [k] IV Reg. xxiii, 5. [l] ibid. 7. [m] ibid.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[55] cat. ἀναγνούς. Deinde, τὸν ἀρχιερέα et τὸν ἄρχοντα. [56] cat. et cod. *a*. ὁ δὲ τῶν ὅλων Θεός. cat. omittit διὰ ταύτης. [57] cat. μου om. [58] cod. *a* πημαίνουσιν. Deinde cat. p. 958 ὥσπ. γὰρ Ἀμώς. [59] cod. *a* ἐξέμηναν. [60] cod. *a* ἄλση φύσαντες. [61] cat. τῇ Ἀσταρώθ. cod. *a* Ἀστηρώθ. [62] Qu. 55 initium usque ad ἀπὸ Κυρίου. p. 551, exstat in cat. p. 939, ad cap. xxiii, 6, 7. Reliqua vid. ib, ad vers. 8, 9. [63] cat. p. 939. Τίνας λέγει Καδησίμ. [64] cat. et cod. *a* ἐκάλεσαν. [65] utroque loco ἅγιον. [66] cat. ἄλλοι ἑρμην. καὶ Ἀσταρὼθ ὀνομ. [67] cat. ἐν τῷ ναῷ τῷ θείῳ. [68] cat. ξόανον ἐξέβαλε.

NOTÆ.

(71) *Ἤκουσας — μου, καί.* Hæc in textu Hebr. et versione τῶν Ο' desiderantur. Eamdem autem lectionem habet editio Complut.

(72) *Ἐπὶ — αὐτόν.* Loco citato non nisi hæc pauca leguntur, ἐπὶ τὸν τόπον τοῦτον.

(73) *Τὸ δὲ Μαζουρὼθ*, κ. λ. Vid. Drus. l. c. p. 277

(74) *Τό — ἑρμην.* Conf. supra p. 295.

(75) *Στολάς.* Ita in edit. Complut. exprimitur בָּתִּים quod Aquila vertit οἴκους. In versione τῶν Ο' leg. χεττιΐμ, pro quo legendum esse videtur βεττιεἰμ, ut habet Theodotio.

(76) *Τῷ θείῳ ναῷ.* Hæc fere eadem sunt cum illis quæ Montf. l. c. t. I, p. 379, e codice Regio ad l. c. attulit.

'Ακύλαν τὸ *καδησεὶμ* οὕτως ἡρμήνευσαν, « Οὗ ἐποίουν ἐνδύματα τοῖς ἐκπορνεύουσιν ἀπὸ Κυρίου (77). » Ὅτι δὲ *ὑψηλὰ* [69] οὐ μόνον οἱ τῶν εἰδώλων ἐκαλοῦντο βωμοὶ, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν τοῖς ὑψηλοῖς χωρίοις δομηθέντα τῷ Θεῷ θυσιαστήρια, πάλιν ἡ ἱστορία διδάσκει. Λέγει γὰρ οὕτως· « Πλὴν οὐκ ἀνέβησαν οἱ ἱερεῖς τῶν ὑψηλῶν πρὸς τὸ θυσιαστήριον Κυρίου ἐν Ἱερουσαλὴμ, εἰ μὴ ἔφαγον ἄζυμα ἐν μέσῳ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν. » Δῆλον δὲ, ὅτι ἐκ τοῦ ἱερατικοῦ [70] γένους ὑπῆρχον οὗτοι. Εἰ δὲ τοῖς εἰδώλοις ἐλάτρευσαν, οὐκ ἂν αὐτοὺς ὁ εὐσεβὴς βασιλεὺς συγγνώμης ἠξίωσεν.

A menta iis qui fornicabantur a Domino. » Quod autem *excelsa* non solum appellabantur altaria idolorum, sed etiam quæ in altis locis ædificabantur Domino altaria, iterum docet historia. Sic enim dixit : « Cæterum non ascendebant sacerdotes excelsorum ad altare Domini in Hierosolyma, sed tantum comedebant azyma in medio fratrum suorum [n]. » Est autem perspicuum, quod ipsi fuerint ex genere sacerdotali. Si autem coluissent idola, rex pius eis non ignovisset.

ΕΡΩΤ. ΝϚ'. [71]

Τὸ Ταφὲθ τί δηλοῖ;

Ἐν τῇ τῶν Ἑβραϊκῶν ὀνομάτων ἑρμηνείᾳ *πτῶσιν* εὗρον σημαῖνον τὸ ὄνομα. Τόπος δὲ ἦν οὗτος, ἐν ᾧ διῆγον ἐν πυρὶ τὰ παιδία τῷ Μελχώλ (78)· Ἀμμανιτῶν δὲ ἦν τοῦτο τὸ εἴδωλον [72]. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἱστορία δεδήλωκεν. « Ἐμίανε γὰρ, φησὶ, τὸ Ταφὲθ τὸ ἐν φάραγγι υἱοῦ Ἐννὸμ, τοῦ μὴ (79) διάγειν ἄνδρα τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν πυρὶ τῷ Μελχώλ. » Τὸ δὲ *φαρουρὶμ* τοῦ *φρουρίου* [73] (80) οἱ περὶ τὸν Σύμμαχον ἡρμήνευσαν. Ὅπως δὲ τοῦτον ἐμίανεν ὁ εὐσεβὴς βασιλεὺς, ἡ ἱστορία διδάσκει· « Ἔπλησε γὰρ, φησὶ, τοὺς τόπους αὐτῶν ὀστέων ἀνθρώπων. » Καὶ πάλιν· « Ἀπέστειλε καὶ ἔλαβε τὰ ὀστᾶ ἐκ τῶν τάφων, καὶ κατέκαυσεν αὐτὰ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κατὰ τὸ ῥῆμα Κυρίου, ὃ ἐλάλησεν ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, ἐν τῷ ἑστάναι Ἱεροβοὰμ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον [74] ἐν τῇ ἑορτῇ. » Ὅτι δὲ οὐ ψευδοπροφήτης ἦν ὁ τὸν ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ παραπείσας τροφῆς μεταλαβεῖν [75] παρ' αὐτῷ, καὶ ἐντεῦθεν καταμαθεῖν εὐπετές. Διεσώθη γὰρ, φησὶ, τὰ ὀστᾶ τοῦ πρεσβυτέρου τοῦ προφήτου [76], τοῦ κατοικοῦντος ἐν Βαιθὴλ, μετὰ τῶν ὀστῶν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ τοῦ ἥκοντος ἐξ Ἰούδα, καὶ λελαληκότος πάντα τὰ ἔργα [77], ἃ ἐποίησεν Ἰωσίας.

INTERR LVI.

Quid significat Topheth [o]?

B In interpretatione nominum Hebraicorum inveni nomen illud significare *casum*. Erat autem locus, in quo traducebant * in igne pueros Deo Melchol. Erat autem hoc idolum Ammonitarum. Hoc autem ostendit etiam historia : « Polluit enim Topheth, quod erat in valle filii Ennom, ne traduceret vir filium suum in igne, Melcholo [p]. » *Pharurim* autem Symmachus interpretatus est *præsidio*, vel *munitione*. Quomodo autem eum polluerit rex pius, docet historia : « Implevit enim, inquit, loca eorum ossibus hominum [q]. » Et rursus : « Misit et sumpsit **552** ossa ex sepulcris : et combussit ossa super altare, secundum verbum quod locutus est homo Dei, cum staret Jeroboam ad altare in festo [r]. » Quod autem non esset pseudopropheta, qui homi-
C nem Dei falsa persuasione decepit ut cibum apud se sumeret, hinc est facile discere. [s] Conservata enim sunt ossa majoris ætate prophetæ, qui habitabat in Bethel, cum ossibus hominis Dei qui veniebat ex Juda, et locutus est hæc omnia quæ fecit Josias.

ΕΡΩΤ. ΝΖ'. [78]

Τί δήποτε καὶ περὶ τοῦ Ἐζεκίου, καὶ περὶ τοῦ Ἰωσίου, τὰ αὐτὰ ἔφη· ὅτι ὅμοιος αὐτοῦ οὐκ ἐγένετο ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ μετ' αὐτὸν οὐκ ἀνέστη ὅμοιος αὐτῷ;

Οὔτε ἐκεῖνον τούτῳ συνέκρινεν, οὔτε τοῦτον ἐκείνῳ, ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις τοῖς δόξασιν εὐσεβεῖν [79], τῷ Ἀσᾶ, καὶ τῷ Ἰωσαφὰτ, καὶ τῷ Ἰωάθαμ· καὶ τοῦτον κἀκεῖνον παρεξετάσας, τούτους [80] κρείττους

INTERR. LVII.

Cur de Ezechia et de Josia eadem dixit, quod similis ei non fuerit ante ipsum, et post eum non exstiterit similis [t]?

Neque illum cum hoc comparavit, neque hunc cum illo, sed cum aliis qui visi erant esse pii, Asa, Josaphat, et Joatham, et hunc et illum conferens,
D pronuntiavit meliores. Si quis autem nudam atten-

[n] IV Reg. XXIII, 9. [o] ibid. 10. [p] ibid. [q] ibid. 14. [r] ibid. 16. [s] ibid. 18. [t] ibid. 25.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[69] cat. et cod. *a* τὰ ὑψηλά. [70] cod. *a* ὡς ἐκ τοῦ ἱερατ. [71] Qu. 56 initim usque ad τῇ ἑορτῇ, p. 552, exstat in cat. p. 940, ad cap. XXIII, 10, 11. Reliqua vid. ib. p. 941, ad vers 17, 18. [72] cod. *a* Ἀμμ. δὲ τοῦτο τὸ εἴδ. ἦν. [73] cod. *a* φρουροῦ. [74] cod. *a* ἐπὶ τὸ θυσιαστ. καὶ ἐμίανεν τὸ θυσιαστήριον. [75] cat. p. 941. μετασχεῖν. [76] cat. τοῦ προφ. τοῦ πρεσβύτου. [77] cat. λελαλ. κατὰ τὰ ἔργα ταῦτα. cod. *a* πάντα τὰ ἔργα ταῦτα. [78] Qu. 57 initium usque ad παρεξ. βασιλεῦσι, p. 553, exstat in cat. p. 942, ad cap. XXIII, 24, 25. Reliqua vid. ib. p. 957, ad cap. XXV, 27-29. [79] cod. *a* εὐσεβέσιν. [80] cod. *a* τούτους om.

NOTÆ.

(77) *Οὗ — Κυρίου.* Aliam Aquilæ versionem habet Montf. l. c. t. p. 378.

(78) *Μελχώλ.* Rec. lectio IV Reg. XXIII, 10, est Μολόχ.

(79) *Μή.* Des. l. c. additur autem in edit. Complut.

(80) *Φρουρίου.* Montf. et Drusius Symmacho tribuunt lectionem φρουροῦ.

dat litteram, invenietur et ille et iste Davidem superasse. Et de illo enim et de hoc dixit : « Ei similis non fuit rex ante ipsum. » Sed est perspicuum quod nec Ezechiam Davidi prætulerit, neque Josiam Ezechia et Davide pronuntiaverit esse meliorem, sed eos cum aliis piis contulerit. Si quis autem existimet reprehendi Ezechiam, ut qui fuerit magni et elati spiritus, et Babyloniorum legatis thesauros ostenderit, videbit etiam Josiam non esse liberum ab omni reprehensione. Etenim quando Pharao Nechao suscepit expeditionem adversus Assyrios, studuit opem ferre Assyriis : **553** et ut docuit liber Paralipomenon, dixit ei Pharao : « Quid mihi et tibi, rex Juda ? Non ad te venio hodie ad bellum gerendum, sed ad locum belli, et Deus dixit ut festinarem. Cave tibi a Deo qui est mecum, ne te perdat. Et non avertit Josias faciem suam ab eo, sed confortatus est ad impugnandum illum, et non audivit Josias sermonem Pharaonis Nechao ex ore Domini : et venit ad bellandum in campo Mageddo. Et jaculati sunt sagittarii Pharaonis adversus regem Josiam. Et dixit rex pueris suis : Educite me, quoniam valde ægroto[u]. » Esdras autem sic dicit : « Et misit rex Ægypti ad Josiam, dicens : Quid mihi et tibi, rex Judææ ? Non ad te missus sum a Domino Deo tuo. Ad Euphratem enim nunc mihi est bellum : et nunc Dominus est mecum qui urget. Recede, et noli adversari Domino. Et non reversus est Josias ad currum suum, sed aggressus est contra eum bellum gerere, non attendens dictum Jeremiæ prophetæ ex ore Domini, sed adversus ipsum conflixit prælio in campo cum iniquo. » Non ergo eos inter se comparat, neque alterum alteri anteponit ; ita enim sentire est extremæ amentiæ : sed eos comparavit cum aliis regibus. De Joachimo autem, et Joacimo, et Jechonia, et Sedecia, fusius scripsit divinus Jeremias. Illum autem librum per divinam gratiam totum interpretati sumus. Supervacaneum itaque existimo eosdem sermones bis revolvere. Joachimum autem, filium Joacim, divinus Jeremias appellat Jechoniam : **554** liber autem Paralipomenon Joachimum. Eum Evilat Merodach e carcere liberatum convivam habuit et commensalem. Nam qui percutit et sanat, cum eum tradidisset hostibus, dignatus est eum rursus liberare.

A ἀπέφηνεν. Ἐὰν δέ τις ψιλῷ προσέχῃ τῷ γράμματι, εὑρεθήσεται κἀκεῖνος καὶ οὗτος τοῦ Δαβὶδ ὑπερκείμενος. Καὶ περὶ ἐκείνου γὰρ, καὶ περὶ τούτου ἔφη ὅτι « Ὅμοιος αὐτῷ οὐκ ἐγένετο βασιλεὺς ἔμπροσθεν αὐτοῦ. » Ἀλλὰ δῆλον, ὡς οὔτε τὸν Ἐζεκίαν τοῦ Δαβὶδ προὐτέθεικεν, οὔτε τοῦ Ἐζεκίου τὸν Ἰωσίαν, καὶ τοῦ Δαβὶδ ἀπέφηνε κρείττονα· ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις αὐτοὺς εὐσεβέσι συνέκρινεν. Εἰ δέ τις ὑπείληφε μεμφθῆναι τὸν Ἐζεκίαν, ὡς φρονήματι χρησάμενον ὑψηλῷ, καὶ τοῖς Βαβυλωνίου [81] πρεσβευταῖς τοὺς θησαυροὺς ὑποδείξαντα [82], ὄψεται καὶ τὸν Ἰωσίαν οὐ παντάπασιν αἰτίας ἐλεύθερον. Ἡνίκα γὰρ Φαραὼ Νεχαὼ κατὰ τῶν Ἀσσυρίων ἐστρατεύσατο, ἐπικουρῆσαι [83] τοῖς Ἀσσυρίοις ἐσπούδασε· καὶ ὡς ἡ τῶν Παραλειπομένων ἐδίδαξε βίβλος, ἔφη πρὸς αὐτὸν Φαραώ· « Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ, βασιλεῦ Ἰούδα ; Οὐκ ἐπὶ
B σὲ ἥκω σήμερον ποιῆσαι πόλεμον, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν τόπον τοῦ πολέμου (81), καὶ ὁ Θεὸς εἶπε τοῦ κατασπεῦσαί με. Πρόσεχε σὺ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ μετ' ἐμοῦ, μὴ καταφθείρῃ σε. Καὶ οὐκ ἀπέστρεψεν Ἰωσίας τὸ πρόσωπον αὐτοῦ· ἀλλ' ἐκραταιώθη τοῦ πολεμεῖν αὐτόν· καὶ οὐκ ἤκουσεν Ἰωσίας τῶν λόγων Φαραὼ Νεχαὼ ἐκ στόματος Κυρίου· καὶ ἦλθε τοῦ πολεμεῖν ἐν τῷ πεδίῳ Μαγεδδώ. Καὶ ἐτόξευσαν οἱ τοξόται Φαραὼ ἐπὶ τὸν βασιλέα Ἰωσίαν. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς τοῖς παισὶν αὐτοῦ, Ἐξαγάγετέ με, ὅτι ἐπόνεσα σφόδρα. » Ὁ δὲ Ἔσδρας οὕτω φησί· « Καὶ διεπέμψατο ὁ βασιλεὺς Αἰγύπτου πρὸς Ἰωσίαν, λέγων, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ, βασιλεῦ τῆς Ἰουδαίας ; Οὐχὶ
C πρὸς σὲ ἐξαπέσταλμαι ὑπὸ Κυρίου τοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ γὰρ τοῦ Εὐφράτου ὁ πόλεμός μοί ἐστι [84]. Καὶ νῦν Κύριος μετ' ἐμοῦ ἐπισπεύδων ἐστίν [85]· ἀπόστηθι, καὶ μὴ ἐναντιοῦ τῷ Κυρίῳ. Καὶ οὐκ ἀπέστρεψεν ἑαυτὸν Ἰωσίας ἐπὶ τὸ ἅρμα αὐτοῦ· ἀλλὰ πολεμεῖν αὐτὸν ἐπεχείρει [86], οὐ προσέχων ῥήμασιν Ἱερεμίου τοῦ προφήτου ἐκ στόματος Κυρίου· ἀλλὰ συνεστήσατο πρὸς αὐτὸν πόλεμον ἐν τῷ πεδίῳ μετὰ ἀδίκου. » Οὐ τοίνυν αὐτοὺς ἀλλήλοις συγκρίνει, οὐδὲ ἀλλήλων ὑπερτίθησι. Τὸ γὰρ οὕτω νοεῖν ἀνοίας ἐστὶν ἐσχάτης· ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις αὐτοὺς παρεξήτασε βασιλεῦσι. Τὰ δὲ κατὰ τὸν Ἰωαχὶμ, καὶ Ἰωακεὶμ, καὶ Ἰεχονίαν [87], καὶ Σεδεκίαν, πλατύτερον ὁ θεῖος Ἱερεμίας συνέγραψε. Κἀκείνην δὲ τὴν βίβλον διὰ τῆς θείας χάριτος πᾶσαν ἡρμηνεύσαμεν. Παρέλκον τοίνυν
D ὑπολαμβάνω δὶς τοὺς αὐτοὺς ἀνελίττειν [88] λόγους. Τὸν δὲ Ἰωαχὶμ, τὸν τοῦ Ἰωακεὶμ υἱὸν, ὁ θεῖος Ἱερεμίας Ἰεχονίαν καλεῖ· ἡ δὲ τῶν Παραλειπομένων βίβλος Ἰωακείμ. Τοῦτον ὁ Εὐϊλὰτ Μερωδὰχ τῆς εἱρκτῆς ἀπαλλάξας, ὁμοδίαιτον εἶχε καὶ ὁμοτράπεζον. Ὁ τύπτων γὰρ καὶ ἰώμενος τοῖς πολεμίοις ἐκδεδωκὼς, πάλιν αὐτὸν ἐλευθερίας ἠξίωσεν.

[u] II Paral. xxxv, 21-23.

VARIÆ LECTIONES EX CATENA LIPSIENSI.

[81] cat. et cod. *a* p. 942 τοῦ Βαβυλωνίου. [82] cod. *a* ἐπιδείξαντα. [83] cat. ἐστράτευσεν καὶ ἐπικ. [84] cod. *a* πόλεμός μού ἐστιν. [85] cod. *a* Κύριος μετ' ἐμοῦ ἐστιν, καὶ μετ' ἐμοῦ ἐπισπ. ἐστίν. [86] cod. *a* πολεμεῖν αὐτῷ ἐπέχειρε. [87] cod. *a* τὰ δὲ κατὰ τὸν Ἰωάχαζ καὶ Ἰωακεὶμ καὶ Ἰωαχὶμ καὶ Ἰεχονίαν etc. [88] cod. *a* ἀνελίξαι.

NOTÆ.

(81) Ἀλλ' ἢ — *πολέμου*. Hæc tantum in edit. All. et Complut. adduntur.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ
ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΕΙΠΟΜΕΝΩΝ.

IN LIBRUM I PARALIPOMENON.

A Τῆς βίβλου τῶν Παραλειπομένων τὴν ὑπόθεσιν ἡ προσηγορία δηλοῖ. Ὅσα γὰρ παρέλιπεν ὁ τὰς Βασιλείας συγγεγραφὼς, ταῦτα συντέθεικεν ὁ τόνδε τὸν πόνον ἀναδεξάμενος, ἐκ πολλῶν αὐτὰ προφητικῶν βιβλίων [1] συναγαγών. Πολλὰ δὲ καὶ τῶν ἐκεῖ συγγεγραμμένων [2] τούτοις συνήρμοσεν, ἵνα φυλάξῃ τῆς ἱστορίας τὴν ἁρμονίαν· Ἄνωθεν δὲ ἀπὸ τῆς γενεαλογίας ἤρξατο, ἵνα δείξῃ συντόμως, ὡς ἐξ ἑνὸς ἀνθρώπου πάντα τὰ φῦλα τῶν ἀνθρώπων ἐβλάστησεν. Ἐπειδὴ δὲ μόνης τῆς Ἰούδα βασιλείας ποιεῖ τὴν μνήμην, διδάσκει τίνες αἱ τούτων πόλεις καὶ κῶμαι, καὶ ἐκ τίνων τὰς προσηγορίας ἐσχήκασιν. Ἐντεῦθεν μανθάνομεν ὡς Νάθαν, ἐξ οὗ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐγενεαλόγησεν ὁ Λουκᾶς ὁ θαυμάσιος, καὶ τοῦ Δαβὶδ ἦν υἱὸς, καὶ τοῦ Σολομῶντος ὁμομήτριος ἀδελφός. « Οὗτοι γὰρ, φησὶ, τῷ Δαβὶδ ἐτέχθησαν ἐν B Ἱερουσαλὴμ, Σαμαὰ [3], καὶ Σωβὰβ, καὶ Νάθαν, καὶ Σολομὼν, [4] υἱοὶ τέσσαρες τῆς Βηρσαβεὲ θυγατρὸς Ἠλᾶ [5]. » Καὶ τὸν Ῥηχὰβ δὲ, τὸν πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς ἐπαινούμενον, αὕτη δείκνυσιν ἡ βίβλος ἐκ τῆς Ἰούδα ὄντα φυλῆς. Διδάσκει δὲ σαφέστερον τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ὁ μὲν Ῥουβεὶμ [6] τῶν πρωτοτοκίων ἐξέπεσεν, ὁ δὲ Ἰωσὴφ τούτων τετύχηκεν, ἡ δὲ Ἰούδα φυλὴ τιμῆς ἀπήλαυσε πλείονος. « Υἱοὶ γὰρ, φησὶ, Ῥουβεὶμ πρωτοτόκου Ἰσραὴλ, ὅτι αὐτὸς ὁ πρωτότοκος. Ἐν δὲ τῷ βεβηλῶσαι τὴν στρωμνὴν [7] τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἔδωκε τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς Ἰωσὴφ [8], καὶ οὐκ ἐγενεαλογήθη εἰς πρωτοτόκια ὁ Ῥουβεὶμ, ὅτι Ἰούδας δυνατὸς ἰσχύει ἐν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, καὶ εἰς ἡγούμενον ἐξ αὐτοῦ, καὶ τὰ C πρωτοτόκια τῷ Ἰωσὴφ [9]. » Δηλοῖ δὲ ὁ λόγος, ὡς τὰ μὲν πρεσβεῖα τῶν πρωτοτοκίων ὁ Ἰωσὴφ ἐκομίσατο, τὴν δὲ ἡγεμονίαν Ἰούδας [10] ἐδέξατο διὰ τὸν ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα βλαστήσαντα Κύριον. Τοῦτο γὰρ αἰνίττεται τὸ *εἰς ἡγούμενον ἐξ αὐτοῦ*. Οὐ γὰρ μόνους τοὺς ἐξ αὐτοῦ βασιλέας ὁ λόγος δηλοῖ, ἀλλὰ καὶ τὸν αἰώνιον βασιλέα, ὃς οὔτε ἀρχὴν ἔσχεν ἡμερῶν, οὐδὲ [11]

A Argumentum libri Paralipomenon declarat ipsa appellatio. Quæ enim prætermisit qui scripsit libros Regnorum, ea congessit, qui hunc laborem suscepit, collecta ex multis libris propheticis. Multa autem etiam ex iis quæ ibi scripta sunt, addidit, ut servaret historiæ concentum. Alius autem incepit genealogiam, ut compendio ostenderet, quod ex uno homine germinarint omnia genera hominum. Quoniam autem facit mentionem solius regni Judæ, docet quænam sint eorum urbes et pagi et a quibus sua habuerint nomina. Hinc discimus Nathanem, a quo divinus Lucas deduxit genealogiam Servatoris et Domini nostri, et Davidis fuisse filium, et Salomonis fratrem uterinum : « Isti, inquit, nati sunt Davidi in Hierosolyma, Samaa, et B Sobab, et Nathan, et Salomon, filii quatuor Bersabee **555** filiæ Ela [y]. » Et Rechabum, qui laudatur in multis locis Scripturæ, hic liber ostendit fuisse ex tribu Juda. Docet autem manifestius causam, cur Ruben exciderit primogenitura, et Joseph eam sit assecutus, tribus autem Juda ampliorem adepta sit honorem. « Filii enim Ruben, inquit, primogeniti Israel : quoniam ipse erat primogenitus, eo autem quod profanarit cubile patris sui, dedit suam primogenituram filiis Joseph, et in genealogia non fuit relatus Ruben ut primogenitus, quoniam Juda erat potens viribus inter fratres suos, et dux ex ipso et primogenitura erat Joseph [x]. » Docet autem hic sermo, quod Joseph prærogativam ' primogenituræ sortitus sit : prin- C cipatum vero acceperit Juda, propter Dominum, qui ex ipso natus est secundum carnem. Hoc enim tacite significat illud, *dux ex ipso*. Non enim solos reges ex ipso orituros significat oratio, sed et regem æternum, qui neque initium habuit dierum, neque finem accipiet. Docet etiam, quomodo quæ erant trans Jordanem tribus, Ruben et Gad, et di-

[y] I Paral. III, 5. [x] I Paral. V, 1, 2.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] cod. Coisl. βίβλων. [2] cod. C. γεγραμμένων. [3] cod. C. Σαάμ. [4] cod. C. οἱ. [5] *Ἠλᾶ*. Rec. lectio l. c. est Ἀμιήλ. [6] cod. C. Ῥουβὴν semper. [7] *Ἐν — στρωμνήν*. Hæc est lectio ed. Compl. Recepta lectio l. c. est, ἐν τῷ ἀναβῆναι ἐπὶ τὴν κοίτην. [8] *Ἔδωκε — Ἰωσήφ*. Rec. lectio est, ἔδωκε τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰωσήφ. Editio Compl. habet ἐδόθη τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ υἱοῖς Ἰωσήφ. [9] *Τὰ — Ἰωσήφ*. Ita habet editio Compl. Rec. lectio est ἡ εὐλογία τοῦ Ἰωσήφ. [10] cod. C. præm. ὁ. [11] cod. C. οὔτε.

millia tribus Manasse, conflixerunt cum Agarenis et Ituræis, et Naphisæis, et cum eis qui cum illis fuerunt in acie; et quomodo valido commisso prælio, perviceruut, et Agarenos expulerunt. Dicit etiam causam victoriæ: « Quod Deum, inquit, invocarunt, et eos exaudiit, **556** quoniam confidebant in eo [y]. » Descripsit etiam numerum prædæ: « Acceperunt, inquit, quinquaginta millia camelorum, et ovium ducenta quinquaginta millia, et bis mille asinos, et animarum hominum centum millia: erant enim multi sauciati, quoniam a Deo erat bellum, et pro ipsis habitarunt usque ad transmigrationem [z]. » Refert etiam [a] genealogiam sacerdotum et Levitarum, et dicit, Sadocum qui fuit pontifex tempore Davidis, fuisse undecimum ab Aarone; Azariam autem, qui erat nepos Sadoci, sacerdotali officio primum esse functum in templo quod exstruxit Salomo. Ex his erat etiam Josedec, qui bello captus cum aliis fuit abductus in Babylonem. Hujus filius erat Josua, magnus ille sacerdos, qui cum Zorobabele reduxit turbam captivam, et Dei templum ædificavit. Hinc discimus, quod Core, qui adversus magnum illum Mosen excitavit seditionem, fuerit nepos Isaaris, qui Caathi quidem erat filius, frater autem Amrami patris Aaronis et Mosis. Erat itaque patruelis legislatoris. Sed ipse quidem in deserto dedit pœnas affectatæ tyrannidis, filii autem non fuerunt socii pœnæ genitoris. Jam vero magnus ille Samuel ex eo ducit genus. Porro autem Æman, qui canebat psalmos, erat nepos Samuelis prophetæ: erat enim filius Joel, filii Samuelis. Asaph autem, qui erat etiam unus ex cantoribus ducebat genus ex Gersone, qui erat filius Levi, et frater Caathi. Ætham autem (erat vero is quoque ex cantoribus), proavum habuit Merari, tertium filium Levi. Docet **557** autem etiam differentiam sacerdotum et Levitarum. Dicit enim Levitas fuisse ordinatos ad omne ministerium tabernaculi domus Dei: « Et Aaron, inquit, et filii ejus, adolentes super altare holocaustorum, et super altare thymiamatis, et ad omnia opera Sancti sanctorum, et ad placandum pro Israele, secundum omnia quæ mandavit Moses servus Dei [b]. » Videtur autem mihi hic liber fuisse scriptus post reditum a Babylone. Nam et meminit captivitatis, et ejus docet causam. « Universus enim, inquit, Israel relatus est in genealogiam: et ecce scripti sunt in libro dierum regum Israel et Juda, et translati sunt in Babylonem propter prævaricationem qua se ini-

A τέλος λήψεται. Διδάσκει δὲ, ὅπως καὶ αἱ πέραν τοῦ Ἰορδάνου φυλαὶ, ἡ τοῦ Ῥουβεὶμ, καὶ ἡ τοῦ Γὰδ, καὶ τὸ ἥμισυ τῆς Μανασσήτιδος [12] φυλῆς, συνεπλάκησαν τοῖς Ἀγαρηνοῖς, καὶ τοῖς Ἰτουραίοις [13] καὶ Ναφισαίοις, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς μετὰ τούτων παρατασσομένοις [14], καὶ ὡς μάχης καρτερᾶς γενομένης καταχράτος ἐνίκησαν, καὶ τοὺς Ἀγαρηνοὺς ἐξήλασαν. Λέγει δὲ καὶ τὴν αἰτίαν τῆς νίκης, « Ὅτι τῷ Θεῷ, φησὶν, ἐβόησαν ἐν τῷ πολέμῳ, καὶ ἐπήκουσεν αὐτῶν, ὅτι ἐπεποίθεισαν ἐπ' αὐτῷ. » Συνέγραψε δὲ καὶ τῆς λείας τὸν ἀριθμόν· « Πεντήκοντα γάρ, φησι, χιλιάδας καμήλων [15] ἔλαβον, καὶ προβάτων διακοσίας καὶ πεντήκοντα χιλιάδας, καὶ ὄνους δισχιλίους, καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων ἑκατὸν χιλιάδας. Τραυματίαι γὰρ πολλοὶ ἦσαν, ὅτι παρὰ Θεοῦ

B ἦν ὁ πόλεμος, καὶ κατῴκισαν [16] ἀντ' αὐτῶν ἕως τῆς ἀποικίας. » Γενεαλογεῖ δὲ καὶ τοὺς ἱερέας, καὶ τοὺς Λευΐτας· καὶ λέγει τὸν Σαδοὺχ, τὸν ἐπὶ τοῦ Δαβὶδ ἀρχιερατεύσαντα [17], ἑνδέκατον ἀπὸ Ἀαρὼν γεγενῆσθαι· Ἀζαρίαν δὲ, ὃς ἔκγονος ἦν τοῦ Σαδοὺχ, πρῶτον ἐν τῷ ναῷ οἰκοδομηθέντι ὑπὸ τοῦ [18] Σολομῶντος ἱερατεῦσαι. Ἐκ τούτων ἦν καὶ Ἰωσεδὲκ, ὃς δορυάλωτος [19] εἰς Βαβυλῶνα μετὰ τῶν ἄλλων ἀπήχθη. Τούτου υἱὸς ἦν Ἰησοῦς ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, ὃς σὺν τῷ Ζοροβάβελ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐπανήγαγε, καὶ τὸν θεῖον ναὸν ᾠκοδόμησεν. Ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὡς Κορὲ ὁ κατὰ Μωσῆ [20] τοῦ μεγάλου τὴν στάσιν ἐγείρας, τοῦ Σισαὰρ [21] ἦν ἔκγονος· ὃς τοῦ μὲν Καὰθ ἦν υἱὸς, ἀδελφὸς δὲ Ἀμρὰμ [22] τοῦ πατρὸς

C Ἀαρὼν καὶ Μωσῆ· τοιγάρτοι ἀνεψιδοῦς ἦν τοῦ νομοθέτου. Ἀλλ' οὗτος μὲν ἐν τῇ ἐρήμῳ δίκας εἰσεπράχθη τῆς τυραννίδος· οἱ δὲ υἱοὶ τῆς τιμωρίας οὐχ ἐκοινώνησαν τῷ γεννήτορι. Αὐτίκα γοῦν Σαμουὴλ ὁ μέγας ἐκ τούτου κατάγει τὸ γένος. Καὶ Αἱμὰν δὲ ὁ ψαλτῳδὸς ἔκγονος ἦν Σαμουὴλ τοῦ προφήτου· υἱὸς γὰρ ἦν Ἰωὴλ τοῦ υἱοῦ Σαμουήλ. Ὁ δὲ Ἀσὰφ, εἷς δὲ καὶ οὗτος τῶν ψαλτῳδῶν, ἐκ τοῦ Γερσὼν [23] κατῆγε τὸ γένος, ὃς υἱὸς μὲν ἦν τοῦ Λευΐ, ἀδελφὸς δὲ τοῦ Καάθ. Ὁ δὲ Αἰθὰμ, καὶ οὗτος δὲ τῶν ᾀδόντων ἐτύγχανεν ὢν, πρόγονον εἶχε [24] τὸν Μεραρὶ, τὸν τρίτον υἱὸν τοῦ Λευΐ [25]. Διδάσκει δὲ καὶ τῶν ἱερέων, καὶ τῶν Λευϊτῶν τὸ διάφορον. Λέγει γὰρ τοὺς Λευΐτας δεδόσθαι εἰς πᾶσαν δουλείαν τῆς σκηνῆς οἴκου τοῦ Θεοῦ. « Καὶ Ἀαρὼν, φησὶ, καὶ οἱ

D υἱοὶ αὐτοῦ, θυμιῶντες ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τῶν ὁλοκαυτωμάτων, καὶ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦ θυμιάματος, καὶ εἰς πάντα τὰ ἔργα τοῦ Ἁγίου τῶν ἁγίων, καὶ τοῦ ἐξιλάσκεσθαι περὶ τοῦ Ἰσραὴλ, κατὰ πάντα ὅσα ἐνετείλατο Μωσῆς ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ. » Δοκεῖ δὲ

[y] I Paral. v, 20. [z] ibid. 21, 22. [a] I Paral. vi, 1. [b] ibid. 49.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[12] cod. C. Μανασσίτιδος. [13] cod. C. Τυρίοις. [14] cod. C. μετ' αὐτῶν παραταττομένοις. [15] *Πεντήκοντα — χιλιάδας καμήλων*. Rec. lectio l. c. est καμήλους πενταχισχιλίας. [16] cod. C. κατῴκησαν. [17] cod. C. eamdem lectionem ἀρχιερατεύσαντα habet, quam loco prioris ἀρχιερευτήσαντα substituimus. [18] *Τοῦ* abest a cod. C. [19] cod. C. δωριάλοτος pro δοριάλωτος, ut videtur. [20] cod. C. Μωυσοῦ, semper. [21] *Σισαάρ*. Legendum esse puto Ἰσσαάρ. [22] cod. Ἄμβραμ, sed μ prius eraso, remanet Ἄβραμ. [23] *Γερσών* (Ed. prior habebat Γερσήν.) cod. C. Γεδεῶν. [24] cod. C. ηὗχει. Lectio suspecta. [25] cod. C. τοῦ Λευΐ τὸν τρίτον υἱόν.

A καὶ [26] αὕτη ἡ βίβλος μετὰ τὴν [27] ἐπάνοδον συγγραφῆναι τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος. Μέμνηται γὰρ καὶ τῆς αἰχμαλωσίας, καὶ ταύτης τὴν αἰτίαν διδάσκει. « Πᾶς [28] γὰρ, φησὶν, Ἰσραὴλ ἐγενεαλογήθησαν, καὶ ἰδού εἰσι γεγραμμένοι ἐπὶ βιβλίου ἡμερῶν βασιλέων Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα, καὶ ἀπῳκίσθησαν εἰς Βαβυλῶνα διὰ τὴν ἀσυνθεσίαν αὐτῶν, ἣν ἠδίκησαν· καὶ οἱ κατοικοῦντες πρότερον ἐν ταῖς κατασχέσεσιν αὐτῶν, καὶ ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν Ἰσραὴλ, καὶ οἱ ἱερεῖς, καὶ οἱ Λευῖται, καὶ οἱ Ναθιναῖοι [29]. Ταῦτα [30] δὲ δηλοῖ μεταγενεστέραν εἶναι τῆς αἰχμαλωσίας τὴν συγγραφήν. Οὐδεὶς γὰρ ἱστορίαν συγγράφων τὰ μεταγενέστερα λέγει, ἀλλ' ἢ τὰ πρότερα, ἢ τὰ ἐπ' αὐτοῦ γεγενημένα. Προφητῶν γὰρ ἴδιον τὸ προλέγειν τὰ μέλλοντα. Ἔφη δὲ, ὅτι σὺν αὐτοῖς ᾐχμαλωτεύθησαν καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν τὴν γῆν ἐκείνην κατεσχηκότες. B Πολλοὶ γὰρ καὶ Χαναναῖοι, καὶ Χετθαῖοι [31], καὶ Ἰεβουσαῖοι συνῴκουν αὐτοῖς, καὶ τῆς συμφορᾶς ἐκοινώνησαν. Σὺν τῷ Ἰσραὴλ δὲ καὶ οἱ ἱερεῖς, καὶ οἱ Λευῖται ἀπήχθησαν δορυάλωτοι. Ναθιναίους δὲ οἶμαι καλεῖσθαι τοὺς ἱεροδούλους ὀνομαζομένους. Πολλοὶ γὰρ ἑαυτοὺς ἀφιέρουν εἰς τὰς τῶν ἱερέων καὶ Λευϊτῶν ὑπουργίας. Ἐχρῆν γὰρ καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἄλλων φυλῶν, καὶ ὑδροφορεῖν, καὶ ξυλοκοπεῖν, καὶ τἄλλα ὅσα τοιαῦτα ἐργάζεσθαι. Εἰ γὰρ τοὺς Γαβαωνίτας, ἀλλοφύλους ὄντας, Ἰησοῦς ὁ πανεύφημος ἐκέλευσεν ὑδροφόρους εἶναι τῆς σκηνῆς, καὶ ξυλοκόπους, πολλῷ μᾶλλον Ἰσραηλίταις ἡ τοιαύτη πρόσφορος ἦν λειτουργία. Εὗρον δὲ καὶ ἐν τῇ τῶν Ἑβραϊκῶν ὀνομάτων ἑρμηνείᾳ τοῦτο δηλοῦν τὸ C ὄνομα *δόσιν Ἰαὼ*, τουτέστι, *τοῦ ὄντος Θεοῦ*. Μέμνηται δὲ καὶ τῶν τῆς Ἱερουσαλὴμ οἰκητόρων· καὶ λέγει τούτους [32] εἶναι ἐκ τῶν υἱῶν Ἰούδα, καὶ Βενιαμὶν, καὶ Ἐφραῖμ, καὶ Μανασσῆ. Μέμνηται καὶ ἱερέων καὶ Λευϊτῶν, τῶν ἐκείνην ᾠκηκότων τὴν πόλιν. Κορηνοὺς δὲ καλεῖ τοῦ Κορὲ τοὺς ἀπογόνους. Ἐκ τούτων λέγει καὶ πυλωροὺς τῷ θείῳ γεγενῆσθαι ναῷ [33]· καὶ τὴν διάταξιν ταύτην ὑπὸ Σαμουὴλ καὶ Δαβὶδ γεγονέναι. « Τούτους γὰρ, φησὶν, ἠρίθμησε καὶ [34] ἔστησε Σαμουὴλ καὶ Δαβὶδ ὁ ὁρῶν [35] ἐν τῇ πίστει αὐτῶν· οὗτοι καὶ οἱ [36] υἱοὶ αὐτῶν ἐπὶ τῶν πυλῶν οἴκου Κυρίου, καὶ τοῦ οἴκου τῆς σκηνῆς, τοῦ φυλάσσειν αὐτὴν εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνέμους. » Τῆς δὲ σκηνῆς ἐμνημόνευσεν, ἐπειδὴ ὑπὸ [37] Σαμουὴλ καὶ Δαβὶδ οὐδέπω ὁ θεῖος ναὸς [38] ᾠκοδόμητο, ἀλλ' D ἐν τῇ σκηνῇ ἐπετέλουν τὰς ἱερὰς λειτουργίας. Ἡρμήνευσε δὲ καὶ τὰς ἐφημερίας. Οὐ γὰρ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἠμείβοντο, ἀλλὰ κατὰ ἑπτὰ ἡμερῶν ἀριθμόν. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγε· « Καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν ἐν ταῖς ἐπαύλεσιν [39] αὐτῶν ἤρχοντο εἰς τὰ

que gesserunt, et habitabant prius in possessionibus eorum, et in civitatibus Israel, et sacerdotes et Levitæ et Nathinæi [c]. » Hæc autem ostendunt, scriptionem hujus libri esse posteriorem captivitate. Nemo enim scribens historiam ea dicit quæ postea facta sunt: sed vel quæ antea, vel quæ sua ætate acciderunt. Est enim prophetarum proprium prædicere futura. Dicit autem quod etiam cum eis fuerint facti captivi ii qui ante ipsos illam habuerant terram. Nam multi cum eis habitabant et Chananæi, et Chetthæi, et Jebusæi, et fuerunt socii calamitatis. Cum Israelitis autem abducti sunt captivi et sacerdotes et Levitæ. Nathinæos autem opinor appellari eos qui dicuntur sacrorum servi. Multi enim seipsos consecrabant ad ministeria sacerdotum et Levitarum. Oportebat enim etiam **558** eos qui erant ex aliis tribubus, et aquam ferre, et ligna scindere, et quæcunque sunt hujusmodi alia operari. Nam si Gabaonitas, qui erant alienigenæ, jussit omnibus laudibus prosequendus Josua esse aquæ bajulos tabernaculi, et ligna scindere: multo magis Israelitis conveniebat tale ministerium. Inveni autem etiam in Hebraicorum nominum interpretatione, nomen hoc significare *donum Jao*, hoc est, *Dei qui est*. Meminit etiam habitatorum Israelis, et dicit eos ex filiis Juda, et Benjamin, et Ephraim, et Manasse. Meminit etiam sacerdotum et Levitarum, qui illam habitarunt civitatem. Corenos autem dixit eos, qui ex Core duxerunt originem. Ex his dicit fuisse * etiam janitores templi Dei, et hanc constitutionem factam fuisse a Samuele et Davide. « Eos enim, inquit, numeravit et statuit David et Samuel, videns, fide sua. Isti et filii eorum præerant januis domus Domini et domus tabernaculi, ut illud custodirent ad quatuor ventos [d]. » Meminit autem tabernaculi, quoniam a Samuele et Davide templum Dei nondum fuerat ædificatum, sed in tabernaculo sacra obibant ministeria. Explicavit etiam vices. Non enim quotidie succedebant, sed pro septenario numero dierum. Hoc enim subjunxit: « Et fratres eorum in atriis suis, ut venirent septimo quovis die, ad ingrediendum per septem dies, a tempore ad tempus, cum eis [e]. » **559** Vasa quoque ministerii erant aliis credita: « Quidam eorum erant, inquit, super vasa ministerii: quoniam juxta numerum inferent, et juxta numerum efferent. Et ex iis erant constituti super vasa, et super omnia vasa sancta, et similaginem, et vinum, et oleum, et thus, et aromata [f]. » Thymiama autem componebant sacerdotes. « A sacerdo-

[c] I Paral. IX, 1, 2. [d] I Paral. IX, 22-24. [e] ibid. 25. [f] ibid. 28, 29.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[26] cod. C. μοί. [27] cod. C. μετ' αὐτήν. [28] *Πᾶς* κ. λ. Totus iste locus consentit cum lectionibus edit. Compl. [29] *Ναθιναῖοι*. Rec. lectio I Paral. IX, 2 est δεδομένοι. [30] cod. C. τοῦτο. [31] cod. C. Χετταῖοι, semper. [32] cod. C. αὐτούς. [33] Prior editio habebat νεῷ. Ita quoque codex. [34] *Ἠρίθμησε καί*. Hæc in edit. Ald. et Compl. inserta sunt. [35] *Ὁ ὁρῶν*. Rec. lectio l. c. est, ὁ βλέπων. Videns h. l. i. q. Propheta Conf. p. 396, quæst. 17. [36] *Οἱ* abest a cod. C. [37] cod. C. ἐπί. [38] cod. C. νεὸς, pro νεὼς, sine dubio. [39] *Ἐπαύλεσιν*. Communis lectio est αὐλαῖς.

tibus enim, inquit, unguentarii unguenti in aromatibus [g]. » De sepulcro autem Saulis hic scriptum est apertius. Nam in libris quidem Regnorum legimus, quod sumpserint ossa ejus, et sepelierint in agro in Jabes : hic vero [h], sub quercu in Jabes. De ventriloqua quoque hic dictum est apertius : « Mortuus est, inquit, Saul in iniquitatibus suis, quibus inique se gessit erga Dominum, secundum verbum Domini, quoniam non custodivit ipsum, et quoniam sciscitatus est Saul per ventriloquam ut exquireret, et respondit ei Samuel propheta [i]. » Ostendit autem oratio, quod non ventriloquæ præstigiis reduxerit Samuelem : sed quod ille quidem impie et nefarie petiit ut hoc per illam fieret. Deus autem tulit in ipsum sententiam supplicii. Hæc autem aperte docent, quod non fuit falsa, ut quidam opinantur, prædictio, « Respondit enim ipsi, inquit, Samuel propheta. » Puto autem sic nominatam fuisse visionem, quoniam desideravit Saul a Samuele discere quid agendum. Sive autem visus fuerit angelus, in figura Samuelis formam exhibens, sive anima ipsius Samuelis, sciendum est, hoc non fuisse **560** factum præstigiis ventriloquæ, sed Dei sapientia et virtute, qui etiam per homines impios sæpe multa prædixit futura : * per Pharaonem, fertilitatem et famem : et per Nabuchodonosorem, maxima regna orbis terræ. Sed de his satis dictum est in interpretatione Regnorum. Pergendum est ergo ad reliqua. Dixit [j], Davidem fuisse unctum in Chebron, secundum verbum Domini, per manum Samuelis, quoniam Deus mandavit Samueli ut eum ungeret. Illud autem : « Procedebat David procedens et magnificatus, et Dominus omnipotens erat cum eo [k], » ostendit dignitatem sanctissimi Spiritus. *Dominum* enim *omnipotentem*, vocavit sanctissimum Spiritum. Quinque autem cubitorum dixit [l] fuisse Ægyptium, quem occidit Baneas. Quomodo ergo dicunt aliqui non fuisse aliquos qui magna haberent corpora? *Gedur* vero nominavit *catervam Amalecitarum*. Liber autem Regnorum eam appellavit *globum*. Recensens porro scriptor eos qui convenerunt in Chebron, hæc quoque dicit : « Et ex filiis Isaar, cognoscentes prudentiam in temporibus suis, cognoscentes quid faceret Israel in principatibus suis, ducenti : et omnes fratres eorum cum ipsis [m]. » Hos autem in admiratione habuit propter sapientiam, ut qui idonei essent et solertes ad videndum quid sit agendum, et ad prævidendum, non prophetice, sed prudenter, futura, et ad suggerendum conducibilia. Cum autem arca transferretur, Oza videns eam everti, admovit manum ad

A ἕβδομα τῶν καιρῶν [60], τοῦ εἰσπορεύεσθαι κατὰ ἑπτὰ ἡμέρας ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν μετὰ τούτων. » Καὶ τὰ σκεύη δὲ τῆς λειτουργίας ἕτεροι ἦσαν Λευῖται πεπιστευμένοι. « Καὶ ἐξ αὐτῶν γὰρ, φησὶν, ἐπὶ τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας· ὅτι ἐν ἀριθμῷ εἰσοίσουσι, καὶ ἐν ἀριθμῷ ἐξοίσουσιν αὐτά· καὶ ἐξ αὐτῶν καθιστάμενοι [61] ἐπὶ τὰ σκεύη, καὶ ἐπὶ πάντα τὰ σκεύη τὰ ἅγια, καὶ ἐπὶ τῆς σεμιδάλεως, καὶ τοῦ οἴνου, καὶ τοῦ ἐλαίου, καὶ τοῦ λιβάνου, καὶ τῶν ἀρωμάτων. » Τὸ μέντοι θυμίαμα οἱ ἱερεῖς κατεσκεύαζον. « Ἀπὸ γὰρ τῶν ἱερέων, φησὶ, μυρεψοὶ τοῦ μύρου ἐν τοῖς ἀρώμασι [62]. » Περὶ δὲ τοῦ τάφου τοῦ Σαοὺλ σαφέστερον ἐνταῦθα συγγέγραπται. Ἐν μὲν γὰρ ταῖς Βασιλείοις ἀνέγνωμεν, ὅτι ἔλαβον τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ, καὶ ἔθαψαν ὑπὸ [63] τὴν ἄρουραν ἐν Ἰαβεῖς· ἐνταῦθα B δὲ ὑπὸ τὴν δρῦν ἐν Ἰαβεῖς. Καὶ τὰ περὶ τῆς ἐγγαστριμύθου σαφέστερον ἐνταῦθα δεδήλωται. « Ἀπέθανε γὰρ, φησὶ, Σαοὺλ ἐν ταῖς ἀνομίαις αὐτοῦ, αἷς ἠνόμησε [64] Κυρίῳ, κατὰ τὸν λόγον Κυρίου, διότι οὐκ ἐφύλαξεν αὐτὸν, καὶ ὅτι ἐπηρώτησε Σαοὺλ ἐν τῇ ἐγγαστριμύθῳ τοῦ ἐκζητῆσαι· καὶ ἀπεκρίνατο αὐτῷ Σαμουὴλ ὁ προφήτης. » Δηλοῖ δὲ ὁ λόγος, ὡς οὐχὶ γοητείαις [65] τῆς ἐγγαστριμύθου τὸν Σαμουὴλ ἀνήγαγεν· ἀλλ' ὅτι μὲν ἐκεῖνος δυσσεβῶς καὶ παρανόμως δι' ἐκείνης ᾔτησε τοῦτο γενέσθαι· ὁ δὲ Θεὸς κατ' αὐτοῦ τῆς τιμωρίας τὴν ψῆφον ἐξήνεγκε. Διδάσκει δὲ ταῦτα σαφῶς, ὡς οὐ ψευδὴς, καθ' ἅ τινες εἶπον [66], ἡ γενομένη [67] πρόῤῥησις. « Ἀπεκρίθη γὰρ αὐτῷ, φησὶ, Σαμουὴλ ὁ προφήτης. » Οἶμαι δὲ οὕτως C ὠνομάσθαι τὴν ὄψιν, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Σαμουὴλ ὁ Σαοὺλ μαθεῖν τὸ πρακτέον ἐπόθησεν. Εἴτε δὲ ἄγγελος ἦν ὁ ὀφθεὶς, ἐν τύπῳ τοῦ Σαμουὴλ τὸ σχῆμα δεικνύων· εἴτε αὐτοῦ [68] τοῦ Σαμουὴλ ἡ ψυχὴ ἐν ταύτῃ τῇ ὄψει· ἰστέον ὡς οὐ τῇ μαγγανείᾳ τῆς ἐγγαστριμύθου τοῦτο γεγένηται· ἀλλὰ τῇ τοῦ Θεοῦ σοφίᾳ τε καὶ δυνάμει· ὃς καὶ διὰ δυσσεβούντων [69] πολλὰ τῶν ἐσομένων πολλάκις προείρηκε· διὰ τοῦ [70] Φαραὼ, τὴν εὐθηνίαν καὶ τὸν λιμόν· καὶ διὰ τοῦ Ναβουχοδονόσορ, τὰς μεγίστας βασιλείας τῆς οἰκουμένης. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ἀποχρώντως περὶ τούτων ἐν τῇ τῶν Βασιλειῶν εἰρήκαμεν ἑρμηνείᾳ. Ἐπὶ τὰ λοιπὰ τοίνυν ἰτέον. Τὸν Δαβὶδ ἔφη κεχρίσθαι ἐν τῇ Χεβρὼν κατὰ τὸν λόγον Κυρίου, διὰ χειρὸς Σαμουὴλ, ἐπειδὴ τῷ Σαμουὴλ ἐνετείλατο [71] ὁ Θεὸς χρίσαι D αὐτόν. Τὸ δὲ, « Ἐπορεύετο Δαβὶδ, πορευόμενος καὶ μεγαλυνόμενος, καὶ Κύριος παντοκράτωρ ἦν [72] μετ' αὐτοῦ, » δηλοῖ τοῦ παναγίου Πνεύματος τὴν ἀξίαν. *Κύριον* γὰρ *παντοκράτορα* τὸ πανάγιον ἐκάλεσε Πνεῦμα. Πεντάπηχυν δὲ τὸν Αἰγύπτιον ἔφη, ὃν Βανέας ἀνεῖλε. Πῶς οὖν ἔφασάν τινες μὴ γεγενῆσθαί τινας μεγάλα σώματα ἐσχηκότας; *Γεδοὺρ* [73] δὲ

[g] I Paral. IX, 30. [h] I Paral. X, 12. [i] ibid. 13. [j] I Paral. XI, 3, [k] ibid. 9. [l] ibid. 23. [m] I Paral. XII, 32.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[60] *Ἤρχοντο — καιρῶν*. Hæc desunt in cod. Alex. et Vatic. Editio autem Compl. et Ald. cum nostra lectione consentiunt, præterquam quod pro ἤρχοντο habeant ἔρχεσθαι. [61] cod. C. καθεσταμένοι. [62] *Ἐν τοῖς ἀρώμασιν*. Rec. lectio est, καὶ εἰς τὰ ἀρώματα. [63] cod. C. ἐπί. [64] cod. C. ἠνόμησεν ἐν. [65] *Ὡς οὐχὶ* κ. τ. λ. Ad totum h. l. conf. qu. 63 in librum I Reg. p. 398 seqq. [66] cod. C. εἰρήκασιν. [67] cod. C. γεγενημένη. [68] cod. C. αὐτήν. [69] cod. C. præm. τῶν. [70] cod. C. δι' αὐτοῦ τοῦ. [71] cod. C. præm. ὁ Δεσπότης. [72] Abest a cod. C. [73] *Γεδούρ*. Pro γεδοὺδ, ut videtur. Vid. p. 403, cod. C. Γεδδούρ.

τῶν Ἀμαληκιτῶν τὸ στῖφος ὠνόμασεν· ἡ δὲ τῶν A Βασιλειῶν βίβλος σύστρεμμα αὐτὸ κέκληκε [54]. Καταλέγων δὲ [55] τοὺς συνελθόντας εἰς τὴν Χεβρὼν ὁ συγγραφεὺς, ἔφη καὶ ταῦτα· « Ἀπὸ [56] τῶν υἱῶν Ἰσαὰρ [57], γινώσκοντες σύνεσιν εἰς τοὺς καιροὺς αὐτῶν, γινώσκοντες τί ποιήσει Ἰσραὴλ εἰς [58] τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, διακόσιοι, καὶ πάντες ἀδελφοὶ [59] αὐτῶν μετ' αὐτῶν. » Τούτους δὲ ἐπὶ σοφίᾳ τεθαύμακεν, ὡς ἱκανοὺς καὶ δεινοὺς ἰδεῖν [60] τὸ πρακτέον, καὶ προϊδεῖν, οὐ προφητικῶς, ἀλλὰ συνετῶς, τὰ ἐσόμενα, καὶ τὰ συμφέροντα εἰσηγήσασθαι. Τῆς κιβωτοῦ δὲ [61] μετακομιζομένης, ὁ Ὀζὰ [62] περιτρεπομένην ἰδὼν προσήρεισε τὴν χεῖρα· ἐκολάσθη δὲ, ὡς Λευΐτης ὤν, καὶ οὐχ ἱερεὺς, ὅτι [63] πελάσαι ταύτῃ τετόλμηκε. Μόνων γὰρ ἦν τῶν ἱερέων τὸ ταύτην φέρειν ἐπ' ὤμων. Ἐπειδὴ δὲ δείσας ὁ Δαβὶδ εἰς τὸν βασιλικὸν [64] B αὐτὴν οἶκον εἰσαγαγεῖν οὐκ ἐτόλμησεν, ἀλλ' εἰς τὸν οἶκον Ἀβεδδαρᾶν [65] τοῦ Χετθαίου κατέστησε· δεικνὺς ὁ Θεὸς, ὡς οὐκ οἶδεν Ἰσραηλίτου καὶ ἀλλοφύλου διαφορὰν, ἀλλ' εὐσέβειαν μόνην τιμᾷ, ἐπέκλυσε παντοδαπαῖς εὐλογίαις τοῦ ἀλλοφύλου τὴν οἰκίαν. Ταύτας ὁ Δαβὶδ τὰς πηγὰς θεασάμενος, εἰς τὰ βασίλεια πάλιν τὴν κιβωτὸν μετατέθεικεν. Ἔγνω δὲ τὴν αἰτίαν τῆς τοῦ Ὀζᾶ τιμωρίας· οὗ δὴ χάριν αὐτὴν οὐ δι' ἁμάξης, ἀλλὰ διὰ τῶν ἱερέων μετήνεγκεν. « Ἦραν γὰρ αὐτὴν, φησὶν, ὡς ἐνετείλατο Μωσῆς ἐν λόγῳ Κυρίου Θεοῦ Ἰσραὴλ κατὰ τὴν γραφὴν ἐν ἀναφορεῦσιν [66] ἐπ' [67] ὤμοις αὐτῶν. » Εἶτα λέγει καὶ τὰς διατάξεις τῶν ψαλτῳδῶν, καὶ τίνες μὲν ἐν κινύραις ᾖδον, τίνες δὲ ἐν νάβλαις, τίνες δὲ ἐν κυμβάλοις. Τὴν δὲ τῶν μουσικῶν ὀργάνων διαφορὰν ἐν ταῖς Βασιλείαις εἰρήκαμεν [68].

eam fulciendam. Punitus autem fuit 561 quod, cum esset Levita, non sacerdos, tamen ausus sit ad eam appropinquare. Erat enim solorum sacerdotum eam ferre humeris. Postquam autem timens David non ausus est eam in domum regiam inducere, sed eam statuit in domo Abeddara Getthæi, ostendens Deus se non nosse differentiam Israelitæ et alienigenæ, sed solam honorare pietatem, effecit ut domus alienigenæ abundaret omne genus benedictionibus. Hos fontes David conspicatus, in regiam rursus arcam transtulit. Cognovit autem causam cur punitus fuisset Oza: quamobrem non in curru eam transtulit, sed per sacerdotes. « Sustulerunt enim, inquit, eam, sicut mandavit Moses, juxta sermonem Domini Dei Israel, secundum scripturam cum vectibus super humeros suos [n]. » Deinde dicit etiam constitutiones cantorum: et quinam cantarent citharis, quinam nabliis, quinam vero cymbalis. Musicorum autem instrumentorum differentiam diximus in libris Regnorum.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Α'.

Πῶς ὁ Δαβὶδ οὐκ ὢν ἱερεὺς ἐφοὺδ ἠμπίσχετο [69]; Καὶ ἐπὶ Δαβὶδ γὰρ, φησὶν, ἐφοὺδ [70] μόνον.

Πολλάκις εἰρήκαμεν, ὅτι τὸ ἐφοὺδ *ἐπένδυμα* ὁ Ἀκύλας εἶπεν· ὁ δὲ Σύμμαχος *ἐπωμίδα*. Ἀλλ' ἦν C ἐπενδύματα ἱερατικὰ, ἦν δὲ καὶ κοινά. Δῆλον δὲ, ὡς ὁ μέγας Δαβὶδ, καὶ θεοσεβὴς ὢν καὶ θεοφιλὴς ἀνὴρ, οὐκ ἂν παρέβη τὸν νόμον, οὐδ' ἱερατικὴν ἐτόλμησε περιβαλέσθαι στολήν. Ἀλλὰ διδάσκει λόγος, ὡς ἡγούμενος τῆς κιβωτοῦ, καὶ χορεύων, οὐ τὸ βασιλικὸν περιεβέβλητο σχῆμα, ἀλλ' ἐξωμίδα [71] μόνην, ἣν νῦν καλοῦσιν Ἀρκαδίκιν. Τὸ δὲ *χερχὰλ* ἀντὶ *κολλυρίδα* ἐν ταῖς Βασιλείαις εὑρήκαμεν [72]. Αἰνίττεται δὲ ἡ βίβλος, ὡς τοῦ πανευφήμου Δαβὶδ εἰσὶν ἅπαντες οἱ ψαλμοί. Λέγει δὲ οὕτως· « Ἔταξε [73] Δαβὶδ ἐν ἀρχῇ τοῦ αἰνεῖν τὸν Κύριον ἐν χειρὶ Ἀσὰφ, καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. » Διηνεκῶς δὲ τῆς ὑμνῳδίας ἐπετέλουν τὰς λειτουργίας, τῇ διαδοχῇ τὸν πόνον συλῶντες. Νῦν μὲν γὰρ οὗτοι, νῦν δὲ ἐκεῖνοι, τῷ ποιητῇ τῶν ὅλων ὕμνον [74] προσέφερον. Λέγει D δὲ ὅτι καὶ ἐν τῇ Γαβαὼν Σαδοὺχ [75] τὸν ἱερέα προσφέρειν τὰς θυσίας ἐκέλευσεν, ἐπειδήπερ ἡ

INTERROGATIO I.

Quomodo David, cum sacerdos non esset, induebatur ephod? Erat enim, inquit [o], *super David ephod solum.*

Sæpe diximus quod ephod Aquila interpretetur ἐπένδυμα, id est, *superindumentum*: Symmachus autem ἐπωμίδα, id est, *superhumerale*. Sed erant superindumenta sacerdotalia, erant et communia. Est autem perspicuum quod magnus David, cum esset pius ac religiosus, legem non sit transgressus, 562 neque sacerdotalem ausus esset induere vestem. Sed docet oratio quod, cum arcam præcederet et saltaret, non fuerit vestibus amictus regiis, sed superhumerali sola, quam nunc vocant Arcadicam. Illud autem χερχὰλ in libris Regnorum invenimus pro κολλυρίδα. Tacite autem significat liber quod omnes psalmi sint celeberrimi Davidis. Sic autem dicit: « Tunc ordinavit David in principio ad laudandum Dominum per manum Asaphi et fratrum ejus [p]. » Porro hymnodiæ munus perpetuo obibant, alterna successione laborem sustinentes: nunc enim isti, nunc vero illi, omnium auctori laudem offerebant. Ait autem [q] quod et in Gabaon

[n] I Paral. xv, 15. [o] ibid. 27. [p] I Paral. xvi, 7. [q] ibid. 39.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[54] *Ἡ — κέκληκε*. Vid. ibid. [55] Abest a cod. C. [56] *Ἀπό*. cod. C. præm. καί. [57] *Ἰσαάρ*. Legendum esse videtur Ἰσσάχαρ. cod. C. præm. Ἰσραήλ. [58] *Εἰς*. Abest a cod. C. [59] cod. C. præm. οἱ. [60] cod. C. συνιδεῖν. [61] *δέ*. Abest a cod. C. [62] *Ὀζά*. Supra p. 413, quæst. 19, vocabatur Ὀζᾶν. [63] cod. C. εἶτα. [64] cod. C. βασίλειον. [65] *Ἀβεδδαρᾶν*. Hic I Paral xiii, 13, 14, vocatur Ἀβεδδαρά. [66] cod. C. ἐπαναφορεῦσιν. [67] cod. C. ἐν. [68] *Εἰρήκαμεν*. Vid. supra p. 479, quæst. 34. [69] cod. C. ἀμπείχετο. [70] *Ἐφοὺδ μόνον*. Editio Compl. l. c. pro στολὴ βυσσίνη, quæ est recepta lectio, habet ἐφοὺδ βύσσινον, unde conjici posset hoc loco vitium latere in voce μόνον. [71] cod. C. ἐμπωμίδα. [72] *Τὸ — εὑρήκαμεν*. Nihil quod huc pertineret, in Commentariis ad libros Regum occurrit. Pro χερχὰλ autem legere mallem χέχαρ. Hæc enim lectio, quam habet edit. Compl., parum differt a כִּכַּר I Paral. xvi, 2. [73] cod. C. præm. τότε. [74] cod. C. præm. τόν. [75] cod. C. Σαδδοὺκ, semper.

jusserit sacerdotem Sadoc offerre sacrificia, quoniam tabernaculum a Mose constructum in ea civitate fuerat fixum. Quando autem mors a Deo inflicta fuit populo, et conspexit angelum interitum inferentem, in area Ornæ construxit altare, et pro populo obtulit sacrificium : non tanquam divinam legem transgrediens, quæ jussit offerre sacrificia in altari quod erat ante tabernaculum : sed propter supplicium quo afficiebatur populus, festinavit Deum placare. Nam hoc etiam docuit historia. « Tabernaculum enim, inquit, Domini, quod fecerat Moses in deserto, et altare holocaustorum, in illo tempore erant Bamæ, quæ est in Gabaon : et non poterat David ire ante illud, ad exquirendum Deum, quoniam non habuit spatium requiescendi **563** coram gladio angeli Domini [r]. » Deinde locum in quo Deum placavit, sacrificio oblato consecravit, ut in eo ædificaretur * templum Dei. « Dixit enim, inquit : Hæc est, domus Dei, et hoc altare ad offerendum holocaustum Israel [s]. » Quod autem non sit reprehensus procul a tabernaculo offerens sacrificium, docet historia. Hostias enim combussit non ignis manu factus, sed e cœlo demissus : « Clamavit enim, inquit, David ad Dominum, et audivit eum Dominus in igne e cœlo ad altare holocausti [t]. » Jussit etiam numerari omnes proselytos : et alios quidem fecit lapicidas, alios jussit portare eos lapides qui secabantur. Mandavit autem ut in lapicidinis lapides cæderentur et polirentur, atque ita deinde asportarentur. Illud porro : « Tu non ædificabis domum nomini meo, quoniam multum sanguinem effudisti super terram coram me [u], » puto esse dictum ad utilitatem eorum qui nefarias cædes committunt. Non enim de justa cæde regem reprehendisset, qui justam cædem, quam fecerat Phinees, appellavit sacrificium. Et quidem Phinees laudatus erat sacerdos. « Phinees enim, inquit, filius Eleazar, repressit iram meam, eo quod ipse æmulatus est zelum meum [v]. » Ipse quoque propheta David dixit post multas generationes : « Stetit Phinees, et placavit, et cessavit quassatio : et reputatum est ei pro justitia in generationem et generationem usque in sæculum [x]. » Moses quoque legislator interfecit [y] ter mille, qui vitulo se **564** consecraverant, Levitis usus administris; et magnus Samuel sua manu occidit Agagum [z]; magnus quoque Elias interfecit [a] octingentos et quinquaginta prophetas et sacerdotes Baalis. Itaque ob aliam cau-

A ὑπὸ Μωσῆ κατασκευασθεῖσα σκηνὴ ἐν ἐκείνῃ ἐπεπήγει τῇ πόλει. Ἡνίκα δὲ ὁ θεήλατος θάνατος ἐπηνέχθη τῷ λαῷ, καὶ τὸν ἄγγελον ἐπάγοντα τὸν ὄλεθρον ἐθεάσατο, ἐν τῇ ἅλῳ Ὀρνᾶ θυσιαστήριον ᾠκοδόμησεν, καὶ τὴν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ θυσίαν προσήνεγκεν· οὐχ ὡς τὸν θεῖον παραβαίνων νόμον, ὅς [76] ἐκέλευσεν ἐν τῷ πρὸ τῆς σκηνῆς θυσιαστηρίῳ τὰς θυσίας προσφέρειν· ἀλλὰ διὰ τὴν τοῦ λαοῦ τιμωρίαν ἠπείχθη τὸν Θεὸν ἱλεώσασθαι. Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἱστορία ἐδίδαξε. « Καὶ ἡ σκηνὴ γάρ, φησὶ [77], Κυρίου, ἣν ἐποίησε Μωσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ τὸ θυσιαστήριον τῶν ὁλοκαυτωμάτων, ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἦν [78] ἐν Βαμᾷ τῇ ἐν Γαβαών· καὶ οὐκ ἠδυνήθη [79] Δαβὶδ τοῦ πορευθῆναι ἔμπροσθεν αὐτῆς [80] τοῦ ἐκζητῆσαι τὸν Θεόν, ὅτι οὐ [81] κατέπαυσεν ἀπὸ προσώπου τῆς B ῥομφαίας τοῦ ἀγγέλου Κυρίου. » Εἶτα τὸν τόπον, ἐν ᾧ τὸν Θεὸν ἱλεώσατο τὴν θυσίαν προσενεγκών, ἀφιέρωσεν, ὥστε ἐν αὐτῷ τὸν θεῖον οἰκοδομηθῆναι ναόν. « Εἶπε γάρ, φησί, Δαβίδ, Οὗτός ἐστιν ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ [82], καὶ τοῦτο τὸ θυσιαστήριον εἰς ὁλοκαύτωσιν τῷ Ἰσραήλ. » Ὅτι δὲ [83] οὐκ ἐμέμφθη πόῤῥω τῆς σκηνῆς τὴν θυσίαν προσενεγκών, ἡ ἱστορία διδάσκει. Τὰ γὰρ ἱερεῖα κατέκαυσεν οὐ χειροποίητον πῦρ, ἀλλ' οὐρανόθεν καταπεμφθέν. « Ἐβόησε γάρ, φησί, Δαβὶδ πρὸς Κύριον, καὶ ἤκουσεν [84] αὐτοῦ Κύριος ἐν πυρὶ [85] ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τῆς ὁλοκαυτώσεως. » Ἐκέλευσε δὲ καὶ πάντας ἀριθμηθῆναι τοὺς προσηλύτους· καὶ τοὺς μὲν λιθοτόμους ἀπέφηνε, τοὺς δὲ μετακομίζειν τοὺς τεμνομένους λίθους [86] προσέταξεν. Ἐνετείλατο δὲ τοὺς λίθους ἐν C αὐταῖς ταῖς λιθοτομίαις καθαιρεῖσθαι καὶ ἀποξέεσθαι, εἶθ' οὕτω μετακομίζεσθαι. Τὸ δέ, « Σὺ [87] οὐκ οἰκοδομήσεις οἶκον τῷ ὀνόματί μου, ὅτι αἵματα πολλὰ ἐξέχεας ἐπὶ τῆς γῆς ἐναντίον μου, » εἰρῆσθαι οἶμαι εἰς ὠφέλειαν τῶν τὰς μιαιφονίας ἐργαζομένων. Οὐ γὰρ ἂν δίκαιον φόνον ἐπεμέμψατο βασιλεῖ, ὁ τοῦ Φινεὲς τὸν δίκαιον φόνον θυσίαν προσαγορεύσας. Καίτοι [88] Φινεὲς ἱερεὺς ἦν ἐπαινούμενος. « Φινεὲς γάρ, φησίν, υἱὸς Ἐλεάζαρ ἔστησε [89] τὸν θυμόν μου ἐν τῷ ζηλῶσαι αὐτὸν τὸν ζῆλόν μου. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ προφήτης Δαβὶδ μετὰ πολλὰς ἔφη γενεάς· « Καὶ ἔστη Φινεὲς, καὶ ἐξιλάσατο, καὶ ἐκόπασεν ἡ θραῦσις, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν ἕως τοῦ αἰῶνος. » Καὶ Μωσῆς δὲ ὁ νομοθέτης τρισχιλίους ἀνεῖλε τελεσθέντας τῷ μόσχῳ, τοῖς Λευΐταις D χρησάμενος ὑπουργοῖς· καὶ Σαμουὴλ δὲ [90] ὁ μέγας αὐτόχειρ ἐγένετο τοῦ Ἄγαγ· καὶ Ἠλίας ὁ μέγας [91] πεντήκοντα πρὸς τοῖς ὀκτακοσίοις κατέκτεινε τοῦ

[r] I Paral. xxi, 29, 30. [s] I Paral. xxii, 1. [t] I Paral. xxi, 26. [u] I Paral. xxii, 8. [v] Num. xxv, 11. [x] Psal. cv, 30, 31. [y] Exod. xxxii, 28. [z] I Reg. xv, 33. [a] III Reg. xviii, 40.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[76] cod. C. ὁ γὰρ νόμος. [77] *Γάρ, φησί*. Des. in cod. C. [78] Ἦν et τῇ des. in cod. C. [79] cod. C. ἐδυνήθη. [80] cod. C. αὐτοῦ. [81] *Οὐ κατέπαυσεν*. Rec. lectio, quam etiam editio Compl. l. c. v, 30, exhibet, est, οὐ κατέσπευσεν. sed codex Cantabr., teste Bosio, et cod. C. habet, κατέπαυσεν, omissa partic. οὐ. Ad aliam lectionem respiciant necesse est, quæ Bosius in notis ad l. c. observat : « Varius hoc loco videtur fuisse Theodoretus, nam in recitatione verborum videtur negationem οὐ posuisse, non posuisse in explicatione sententiæ. » [82] cod. C. præm. Κυρίου. [83] *Δέ*. Abest a cod. C. [84] cod. C. ἐπήκουσεν. [85] *Ἐν πυρί*. In cod. C. ponitur post οὐρανοῦ. [86] *Προσέταξεν — λίθους*. Des. in cod. C. [87] *Σύ*. Des. in cod. C. [88] *Καίτοι*. cod. C. ὁ. [89] *Ἔστησε*. Pro κατέπαυσε, ut l. c. legitur. [90] *Δέ*. Abest a cod. C. [91] cod. C. ὁ πάνυ.

Βάαλ προφήτας καὶ ἱερέας. Δι' ἑτέραν τοιγαροῦν αἰ- A τίαν οὐκ αὐτὸς, ἀλλ' ὁ τούτου παῖς, τὸν θεῖον νεὼν ᾠκοδόμησεν. Ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλεν ὁ Χριστὸς[92], ὁ κατὰ σάρκα μὲν υἱὸς τοῦ Δαβὶδ, ὡς Θεὸς δὲ, καὶ[93] κύριος τοῦ Δαβὶδ καὶ δεσπότης, τὰς κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην οἰκοδομήσειν ἐκκλησίας, οὐκ εἴασε τὸν Δαβὶδ τὸν Ἰουδαϊκὸν οἰκοδομῆσαι νεών· ἀλλὰ τὸν ἐκείνου υἱὸν τοῦτο δρᾶσαι προσέταξεν, οὗ ἡ προσηγορία τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προετύπου εἰρήνην. Καὶ γὰρ Σολομὼν *εἰρηνικὸς* ἑρμηνεύεται· καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν *εἰρήνη* προσαγορεύεται. Καὶ μάρτυς ὁ μακάριος Παῦλος βοῶν· « Αὐτὸς[94] ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας. » Ἡ μέντοι ἱστορία διδάσκει τὸν τῶν Λευϊτῶν ἀριθμὸν, καὶ πόσαι μὲν χιλιάδες τῇ B οἰκοδομίᾳ ἐπιστατεῖν προσετάγησαν[95], πόσαι δὲ κρίνειν, καὶ παιδεύειν τὸν νόμον, πόσαι δ' αὖ πάλιν πυλωρεῖν, καὶ φυλάσσειν τοῦ ναοῦ τὰς εἰσόδους, πόσαι δὲ ᾄδειν καὶ τῶν ὅλων τὸν Κύριον ἀνυμνεῖν. Λέγει δὲ ὅπως καὶ τοῦ Μωσέως τοὺς ἀπογόνους τοῖς Λευΐταις συνέταξε· « Μωσῆς γὰρ, φησὶν, ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, ἐκλήθησαν ἐπὶ τῆς φυλῆς Λευΐ. » Ἐδίδαξε δὲ καὶ ὡς Σαδοὺκ ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ Ἐλεάζαρ ἀπόγονος ἦν, ὁ δὲ Ἀβιμέλεχ[96] τοῦ Ἰθάμαρ· καὶ ὅτι πλειόνων εὑρεθέντων ἀπὸ[97] τοῦ Ἐλεάζαρ καταγόντων τὸ γένος, δύο μοίρας ἐν ταῖς ἐφημερίαις ἀπένειμε τούτοις, μίαν δὲ τοῖς ἀπὸ τοῦ Ἰθάμαρ· « Διεῖλε γὰρ καὶ αὐτοὺς, φησὶ, Δαβὶδ τοῖς υἱοῖς Ἐλεάζαρ ἄρχοντας κατ' οἴκους πατριῶν αὐτῶν[98], καὶ διεῖλεν αὐτοὺς ἐν κλήροις. » Τούτων τῶν ἐφ- C ημεριῶν καὶ ὁ μακάριος μέμνηται Λουκᾶς ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχῇ. Ἔφη γὰρ εἶναι τὸν Ζαχαρίαν ἐξ ἐφημερίας Ἀβιᾶ· τοῦτον δὲ τὸν Ἀβιᾶν ἕβδομον εἰληχέναι κλῆρον ἡ προκειμένη βίβλος ἐδίδαξε. Τὸν δὲ Ἀσὰφ, καὶ Αἱμὰν, καὶ Ἰδιθοὺμ τῶν ψαλτῳδῶν τοὺς ἄρχοντας, τινὲς μὲν ἔφασαν οὐ τοῦ Θεοῦ κεκλῆσθαι προφήτας, ἀλλὰ τοῦ Δαβὶδ, ἐπειδὴ παρ' αὐτοῦ τοὺς ὕμνους λαμβάνοντες ᾖδον ἐν τοῖς ὀργάνοις. Ἐγὼ δὲ οἶμαι καὶ αὐτοὺς προφητικοῦ[99] μετειληχέναι χαρίσματος[1]. Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει· « Ἔστησε γὰρ, φησὶ, Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς, καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς δυνάμεως, εἰς τὰ ἔργα τοὺς υἱοὺς Ἀσὰφ, Αἱμὰν καὶ Ἰδιθοὺμ, τοὺς προφητεύοντας[2] ἐν κινύραις, καὶ νάβλαις, καὶ κυμβάλοις. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Υἱοὶ Ἀσὰφ ἐχόμενοι Ἀσὰφ τοῦ προφήτου, D ἐχόμενοι τοῦ βασιλέως. » Καὶ πάλιν τῷ Ἰδιθοὺμ, « Οἱ υἱοὶ Ἰδιθοὺμ ἐχόμενοι τοῦ πατρὸς αὐτῶν Ἰδιθοὺμ ἐν κινύραις τοῦ προφητεύοντος ἐξομολόγησιν καὶ αἴνεσιν τῷ Κυρίῳ. » Καὶ μετὰ βραχέα· « Πάντες οὗ-

A sam, non ipse, sed ejus filius templum ædificavit. Nam quoniam Christus, secundum carnem quidem Davidis filius, ut Deus autem, dominus et herus Davidis, erat ædificaturus ecclesias quæ sunt in toto orbe terrarum, non sivit Davidem ædificare templum Judaicum : sed jussit illius filium hoc facere, cujus appellatio præfigurabat pacem nostri Servatoris. Salomo enim exponitur *pacificus* : et Dominus noster *pax* appellatur. Testis est beatus Paulus clamans : « Ipse est pax nostra, qui fecit utraque unum, et parietem intermedium sepimenti solvit [b]. » Ipsa autem historia docet numerum Levitarum, et quot millia jussa sint præesse ædificationi, et quot judicare et legem docere, quotque B præterea esse janitores, et observare ingressus templi jussa fuerint : et quot canere, hymnisque et laudibus Dominum universorum celebrare. Dicit etiam quomodo Mosis nepotes Levitis conjunxerit : « Moses autem, inquit, homo Dei, et filii ejus, vocati sunt in tribu Levi [c]. » Docuit etiam quod Sadoc Pontifex fuerit nepos Eleazari, Abimelech autem Ithamari : et quod, cum inventi essent plures qui genus ducerent ab Eleazaro, eis duas partes tribuerit in vicibus, unam autem iis qui genus ducebant ab Ithamaro : « Distribuit enim eos, inquit, David inter filios Eleazari principes secundum domos suarum familiarum, et eos divisit
565 per sortes [d]. » Harum vicium meminit etiam beatus Lucas in initio Evangelii. Dixit enim [e] C Zachariam fuisse ex vice Abiæ. Hunc autem Abiam septimam sortitum esse sortem docuit hic liber. Asaph autem, et Æman, et Idithum, principes psallentium, quidam dixerunt non esse appellatos Dei prophetas, sed Davidis, quoniam ab ipso hymnos accipientes canebant cum instrumentis. Ego autem existimo eos quoque fuisse participes prophetici charismatis. Hoc enim ipsa etiam docet historia : « Constituit enim, inquit, David rex et principes exercitus, ad opera, filios Asaph, Æman, et Idithum, qui prophetabant in citharis, et nabliis, et cymbalis [f]. » Et paulo post : « Filii Asaph adhærentes Asapho prophetæ, adhærentes regi [g]. » Et rursus : « Filii Idithum adhærentes patri suo Idithum, in citharis, qui prophetabat confessionem et laudem D Domino [h]. » Et paulo post : « Omnes isti erant filii Æman videntis regi in verbis Dei, ad extollendum cornu. Et dedit Deus Æmani filios quatuordecim et filias tres. Omnes isti cum patre eorum hymnos canebant in domo Domini cum cymbalis, et nabliis,

[b] Ephes. II, 14. [c] I Paral. XXIII, 14. [d] I Paral. XXIV, 4, 5. [e] Luc. I, 5. [f] I Paral. XXV, 1. [g] ibid. 2. [h] ibid. 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[92] *Χριστός*. Cod. C. præm. Δεσπότης. [93] *Καί* abest a cod. C. [94] *Αὐτός*. Cod. C. add. γάρ. [95] cod. C. προσετάχθησαν. [96] cod. C. Ἀχιμέλεχ semper. [97] cod. C. præm. τῶν. [98] *Πατριῶν αὐτῶν*. Cod. C. add. ἑκκαίδεκα. . . . υἱοῖς Ἰθάμαρ κατ' οἴκους πατριῶν αὐτῶν ὀκτώ. Lacuna ista per καὶ τοῖς sive τοῖς explenda est. Conf. I Paral. XXIV, 4. [99] cod. C. προφητικῆς. [1] cod. C. χάριτος. [2] *Τοὺς προφητεύοντας*. In versione τῶν O' leg. τοὺς ἀποφθεγγομένους. Sed Aquila habet τῶν προφητῶν, Symm. τῶν προφητευσάντων.

et citharis, servientes domui Dei, adhærentes regi, et Asaph, et Idithum, et Æman [i]. » Magni quoque Mosis nepotes constituit custodes sacrorum thesaurorum. In iis autem reponebantur et quæ ex bellis capta erant spolia, et dona quæ Deo offerebantur : « Quæcunque, inquit, sanctificavit David rex, et principes **566** familiarum, tribuni, et centuriones, et principes exercitus, quæ acceperunt ex bellis et ex spoliis, et santificavit de ipsis, ut non deficeret ædificatio domus Domini : et super omnia sancta Dei, quæcunque sanctificaverat Samuel videns, et Saul filius Cis, et Abner filius Ner, et Joab filius Sarviæ, et omnis sanctificans per manus Salometh et fratrum ejus [j]. » Nemo autem existimet esse discrepantiam, quod in libris quidem Regnorum Baneas dictus sit atrii præfectus, et regis patruelis, hic autem sacerdos. Erant enim ejusdem nominis : sed iste quidem erat ex tribu sacerdotali, non autem ex tribu regia. Admirabilis autem est Davidis admonitio, quam facit filio suo. « Cognosce, inquit, Deum patrum tuorum, et servi ei corde perfecto, et anima volente, quoniam omnia corda exquirit Dominus, et omnem mentium cogitationem cognoscit [k]. » Coactam, inquit, servitutem non admittit, voluntariam autem laudat, et diligit perfectam animi alacritatem : « Si eum quæras, invenietur a te : et si eum deseras, te derelinquet tandem. » Evangelica promissio : « Quærite enim, inquit, et invenietis, pulsate et aperietur vobis [l]. » Et : « Vide ergo, inquit, quod te prælegerit ad ædificandam ei domum in sanctificationem : confortare, et fac. » Te, inquit, mihi prætulit : ego volui ædificare, et tibi opus mandavit. Omni ergo animi alacritate imple quod jussum est. Deinde tanquam adolescenti, et ignoranti modum et formam ædificii, id dedit adumbratum et delineatum. « Dedit enim, inquit, Salomoni filio suo exemplar templi, **567** et domorum et conclavium ejus, et cœnaculorum, et penetralium interiorum, et domus propitiatorii [n]. » Et docens quod ea non humana descripserit ratio, sed gratia spiritus, subjunxit : « Exemplar omnium quæ animo agitabat, et atriorum domus Domini, et omnium cellarum quæ sunt in circuitu, quæ pertinebant ad conclavia domus Domini [o]. » Docebat etiam quanti ponderis oporteat esse candelabra aurea, et quanti mensas. Similiter et thuribula, et fuscinas, et crateres, et phialas ; χαφφωρὲ autem vocat vasa quædam aurea et argentea, in quibus conspergebant similam oleo. Et alia omnia cum percensuisset, subjunxit : « Omnia in scriptura de manu Domini dedit David Salomoni,

A τοι υἱοὶ τοῦ Αἰμὰν τοῦ ὁρῶντος τῷ βασιλεῖ ἐν λόγοις Θεοῦ [3] τοῦ ὑψῶσαι κέρας. Καὶ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τῷ Αἰμὰν υἱοὺς τέσσαρας καὶ δέκα, καὶ θυγατέρας τρεῖς. Πάντες οὗτοι μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν ὑμνοῦντες ἐν οἴκῳ Κυρίου ἐν κυμβάλοις, καὶ ἐν [4] νάβλαις, καὶ κινύραις, εἰς τὴν δουλείαν οἴκου τοῦ Θεοῦ, ἐχόμενοι τοῦ βασιλέως, καὶ Ἀσὰφ, καὶ Ἰδιθοὺμ, καὶ Αἰμάν. » Καὶ [5] Μωσέως δὲ τοῦ μεγάλου τοὺς ἀπογόνους τῶν ἱερῶν θησαυρῶν ἀπέφηνε φύλακας. Ἀπέκειντο δὲ ἐν τούτοις, καὶ τὰ ἐκ τῶν πολέμων ἀκροθίνια, καὶ τὰ δῶρα τὰ προσφερόμενα τῷ Θεῷ. « Ὅσα γὰρ, φησὶν, ἡγίασε Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς, καὶ οἱ ἄρχοντες τῶν πατριῶν, χιλίαρχοι, καὶ ἑκατόνταρχοι, καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς δυνάμεως, ἃ ἔλαβον ἐκ τῶν πολέμων, καὶ ἐκ τῶν λαφύρων, καὶ ἡγίασεν ἀπ' αὐ- B τῶν τοῦ μὴ καθυστερῆσαι τὴν οἰκοδομὴν τοῦ οἴκου Κυρίου, καὶ ἐπὶ πάντων ἁγίων [6] τοῦ Θεοῦ, ὅσα ἡγίασε Σαμουὴλ ὁ ὁρῶν, καὶ Σαοὺλ ὁ τοῦ Κὶς [7], καὶ Ἀβεννὴρ ὁ τοῦ Νὴρ, καὶ Ἰωὰβ ὁ τοῦ Σαρουΐα, καὶ πᾶς ὁ ἁγιάζων διὰ χειρὸς Σαλωμὴθ [8], καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. » Μηδεὶς δὲ νομιζέτω διαφωνίαν εἶναι [9], τῷ τὸν Βανέαν ἐν ταῖς Βασιλείαις αὐλάρχην εἰρῆσθαι, καὶ τοῦ βασιλέως ἀδελφιδοῦν, ἐνταῦθα δὲ ἱερέα. Ὁμώνυμοι γάρ εἰσιν· ἀλλ' οὗτος [10] μὲν ἐκ τῆς ἱερατικῆς, καὶ οὐκ [11] ἐκ τῆς βασιλικῆς ἦν [12] φυλῆς. Ἀξιάγαστος δὲ τοῦ Δαβὶδ ἡ παραίνεσις, ἣν πρὸς τὸν υἱὸν ἐποιήσατο. « Γνῶθι γὰρ, ἔφη, τὸν Θεὸν τῶν πατέρων σου, καὶ δούλευε αὐτῷ ἐν καρδίᾳ τελείᾳ καὶ ψυχῇ θελούσῃ, ὅτι πάσας καρδίας ἐξετάζει [13] Κύριος, C καὶ πᾶν ἐνθύμημα διανοιῶν γινώσκει. » Τὴν ἀναγκαστὴν, φησὶ, δουλείαν οὐκ ἀποδέχεται· τὴν δὲ ἐθελούσιον ἐπαινεῖ, καὶ τὴν τελείαν ἀγαπᾷ προθυμίαν. « Ἐὰν ζητήσῃς αὐτὸν, εὑρεθήσεταί σοι, καὶ ἂν [14] ἐγκαταλείψῃς αὐτὸν, ἐγκαταλείψῃ σε εἰς τέλος. » Εὐαγγελικὴ ὑπόσχεσις· « Ζητεῖτε γὰρ, φησὶ, καὶ εὑρήσετε· κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν. » — « Ἴδε τοίνυν ὅτι [15] προείλετό σε, φησὶν, ἐμοῦ οἰκοδομῆσαι αὐτῷ οἶκον εἰς ἁγίασμα· ἀνδρίζου καὶ ποίει. » Προέκρινέ σε, φησὶν, ἐμοῦ [16]· ἐγὼ ἠβουλήθην οἰκοδομῆσαι, καὶ σοὶ τὸ ἔργον ἐπέτρεψε. Σὺν πάσῃ τοιγαροῦν προθυμίᾳ τὸ κελευσθὲν ἀποπλήρωσον. Εἶτα ὡς νέῳ, καὶ ἀγνοοῦντι καὶ τὰ μέτρα καὶ τὸ σχῆμα τῆς οἰκοδομίας, σκαριφεύσας ἔδωκεν. « Ἔδωκε γὰρ, φησὶ, Δαβὶδ Σολομῶντι τῷ υἱῷ αὐτοῦ τὸ παράδειγμα D τοῦ ναοῦ, καὶ τῶν οἴκων αὐτοῦ, καὶ τῶν ἀποθηκῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν ὑπερῴων, καὶ τῶν ταμιείων αὐτοῦ τῶν ἐσωτέρων, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ ἱλαστηρίου. » Καὶ διδάσκων, ὡς οὐ λογισμὸς ἀνθρώπινος ταῦτα διέγραψεν, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος, ἐπήγαγε· « Καὶ τὸ παράδειγμα πάντων ὧν ἦν ἐν πνεύματι μετ' αὐτοῦ, καὶ τῶν αὐλῶν οἴκου Κυρίου, καὶ πάντων

[i] I Paral. xxv, 5, 6. [j] ibid. 26-28. [k] I Paral. xxviii, 9. [l] Matth. vii, 7. [m] I Paral. xxviii, 10. [n] ibid. 11. [o] ibid. 12.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[3] *Θεοῦ*. Cod. C. præm. τοῦ. [4] *Ἐν*. Abest a cod. C. [5] *Καί*. Des. ibid. ante Μωσέως. [6] *Ἁγίων*. Cod. C. præm. τῶν. [7] *Κίς*. Cod. C. Κείς. [8] *Σαλωμήθ*. In textu Græco τῶν Ο' vocatur Σαλωμώθ, Cod. C. Σαλωμέθ. [9] *Εἶναι*. Abest a cod. C. [10] cod. C. αὐτός. [11] *Καὶ οὐκ*. cod. ἐκεῖνοι δέ. [12] *Ἦν*. Abest a cod. C. [13] cod. C. ἐκζητεῖ. [14] cod. C. ἐάν. [15] *Προείλετό σε ἐμοῦ*. Rec. lectio est, ᾑρέτικέ σε. [16] *Φησὶν ἐμοῦ*. Des. in cod. C.

παστοφορίων τῶν κύκλῳ, τῶν εἰς τὰς ἀποθήκας οἴκου Κυρίου. » Ἐδίδαξε δὲ αὐτὸν καὶ πόσου [17] σταθμοῦ προσήκει εἶναι τὰς λυχνίας τὰς χρυσᾶς, πόσου [18] δὲ τὰς τραπέζας. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ πυρεῖα, καὶ τὰς κρεάγρας, καὶ τὰ σπονδεῖα, καὶ τὰς φιάλας. *Καφφωρὲ* [19] δὲ καλεῖ σκεύη τινὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἐν οἷς ἐφύρων τὴν σεμίδαλιν τῷ ἐλαίῳ. Καὶ ἄλλα [20] δὲ πάντα διεξελθὼν, ἐπήγαγε· « Πάντα ἐν γραφῇ ἐκ χειρὸς Κυρίου ἔδωκε Δαβὶδ τῷ Σολομῶντι, κατὰ τὴν περιγενηθεῖσαν αὐτῷ σύνεσιν, τοῦ συνιέναι τὴν κατεργασίαν τοῦ παραδείγματος. » Ἐπισημαντέον δὲ, ὡς ἄνω μὲν ἐν πνεύματι δεδόσθαι τὴν γνῶσιν εἴρηκεν· ἐνταῦθα δὲ, ἐκ χειρὸς Κυρίου. Κύριος ἄρα τὸ πανάγιον Πνεῦμα, κἂν μὴ θέλωσιν οἱ τῷ Πνεύματι πολεμοῦντες. Μετὰ διορισμοῦ δὲ τὴν θείαν αὐτῷ κηδεμονίαν ὑπέσχετο. « Οὐκ ἀνήσει γάρ σε, φησὶν, οὐδὲ μὴ [21] ἐγκαταλίπῃ, ἕως τοῦ συντελέσαι σε πᾶσαν [22] ἐργασίαν οἴκου Κυρίου. » Οἰκοδομῶν γὰρ ηὐσέβει, καὶ τῆς θείας προνοίας ἀπήλαυσε· μετὰ δὲ τὴν οἰκοδομίαν, εἰς ἀσέβειαν ἀποκλίνας, ἔρημος τῆς θείας κηδεμονίας ἐγένετο. Ὅτι δὲ καὶ μαρμάροις ὁ ναὸς ἐπεποίκιλτο, ἡ ἱστορία διδάσκει. « Λίθους γὰρ, φησὶν, ὄνυχος, καὶ λίθους πληρώσεως, λίθους πολυτελεῖς καὶ ποικίλους, καὶ πάντα λίθον τίμιον, καὶ λίθους Παρίους εἰς πλῆθος. » Δείξας δὲ ὁπόσας μυριάδας ταλάντων χρυσοῦ καὶ ἀργύρου συνήγαγε, καὶ χαλκὸν καὶ σίδηρον ὑπερβαίνοντα τοὺς τῶν ἀνθρώπων [23] λογισμοὺς, προέτρεψε τοὺς ἄρχοντας ἑκόντας προσενεγκεῖν δῶρα τῷ Δεσπότῃ Θεῷ. Τοῦτο γὰρ ἔφη· « Καί τις ἑκουσιάσεται πληρῶσαι τὰς χεῖρας αὐτοῦ σήμερον τῷ Κυρίῳ; » Τὴν δὲ τοῦ λαοῦ θεασάμενος προθυμίαν, ὕμνον τῷ μεγαλοδώρῳ Δεσπότῃ Θεῷ [24] προσήνεγκε. « Τίς γὰρ, φησὶν, εἰμὶ ἐγὼ, καὶ τίς ὁ λαός μου, ὅτι ἰσχύσαμεν τοῦ ἑκουσιάσασθαί σοι οὕτως [25], ὅτι σά ἐστι τὰ πάντα, καὶ ἐκ τῶν σῶν δεδώκαμέν σοι. Ὅτι πάροικοί ἐσμεν ἐναντίον σου, καὶ παρεπίδημοι [26] καθὼς πάντες οἱ πατέρες ἡμῶν ἐσμεν [27], καὶ ὡσεὶ σκιαὶ αἱ ἡμέραι ἡμῶν ἐπὶ τῆς γῆς. » Οὕτω τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν ἀσθένειαν ὁμολογήσας, ᾔτησε καὶ τῷ λαῷ, καὶ τῷ βασιλεῖ τῆς εὐσεβείας τὴν κτῆσιν. « Δὸς γὰρ αὐτῷ, φησὶ, καρδίαν ἀγαθὴν τοῦ [28] ποιεῖν τὰς ἐντολάς σου, καὶ τὰ μαρτύριά σου, καὶ τὰ προστάγματά σου. » Εἶτα πάντα τὸν λαὸν κοινωνῆσαι τῆς ὑμνῳδίας παρεγγυᾷ, καὶ κοινῇ πάντας κλῖναι τὰ γόνατα, καὶ προσενεγκεῖν τὴν προσκύνησιν. Ἔπειτα χιλιόμβην προσενεγκὼν, καὶ θυσίας ἑτέρας ἐπιτελέσας, τοῦ λαοῦ παρόντος ἐχειροτόνησε τὸν υἱόν. Τὸ δὲ, « Ἐκάθισε Σολομὼν [29] ἐπὶ θρόνου Κυρίου εἰς βασιλέα [30] ἀντὶ Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, » ἀντὶ τοῦ, « Εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθέντα θρόνον ἐκάθισε. » Δηλοῖ δὲ τῆς προτέρας ἱστορίας τὸ τέλος, ὡς καὶ Σαμουὴλ ὁ ὁρῶν, καὶ Νάθαν δὲ ὁ προφήτης, καὶ Γὰδ ὁ ὁρῶν βίβλους εἶχον συγγεγραμμένας.

A secundum intelligentiam quæ erat ipsi ad intelligendam confectionem exemplaris [p]. » Notandum est autem quod supra quidem dixit in spiritu datam esse cognitionem : hic autem a manu Domini. Sanctus ergo Spiritus est Dominus, etiamsi nolint ii qui * Spiritum impugnant. Cum quadam autem circumscriptione Dei curam est ei pollicitus. « Non te dimittet, inquit, nec derelinquet, donec perfeceris omne ministerium domus Domini [q]. » Ædificans enim pietatem coluit, et divinam protectionem obtinuit. Post ædificationem autem, cum declinasset ad impietatem, eum deseruit divina Providentia. Quod autem etiam marmore variatum sit templum, docet historia : « Lapides enim, dicit, onychinos, et lapides repletionis, lapides pretiosos et varios, B et omnem lapidem pretiosum, et lapides parios magno numero [r]. » Cum autem **568** ostendisset quam multa millia talentorum auri et argenti collegerit, et æs et ferrum superantia omnem hominum cogitationem : hortatus est principes ut labentes offerrent dona Domino Deo. Hoc enim dixit : « Et quis sponte veniet ad implendum manus suas hodie Domino [s]? » Cum autem vidisset populi promptam animi alacritatem, hymnum obtulit Domino Deo. « Quis enim, inquit, ego sum, et quis populus meus, quod potuerimus voluntarie hæc tibi facere? Quoniam tua sunt omnia, et ex tuis tibi dedimus. Quoniam sumus inquilini coram te, et peregrini, sicut omnes patres nostri, sumus : et tanquam umbræ dies nostri sunt super terram [t]. » Sic hu- C manæ naturæ confessus imbecillitatem, petiit et populo et regi pietatis possessionem. « Da enim, inquit, ei cor bonum, ut facias mandata tua, et testimonia tua, et præcepta tua [u]. » Deinde præcipit ut totus populus sit particeps cantus hymnorum, et communiter omnes flectant genua, et offerant adorationem. Deinde oblatis mille bobus, et aliis peractis sacrificiis, populo præsente regem creavit filium. Illud autem : « Sedit Salomo super thronum Domini, ut rex esset pro Davide patre suo, » pro eo quod est : « Sedit in throno, qui a Deo datus fuerat [v]. » Ostendit autem finis prioris historiæ, quod et Samuel videns, et Nathan propheta, et Gad videns, libros conscripserint.

[p] I Paral. xxviii, 19. [q] ibid. 20. [r] I Paral. xxix, 2. [s] ibid. 5. [t] ibid. 14. [u] ibid. 19. [v] ibid. 23.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[17] cod. C. ὁπόσου. [18] cod. C. ὁπόσου. [19] *Καφφωρέ*. Leg. esse videtur κεφουρὲ, ut οἱ Ο'. I Paral. xxviii. 17 habent. Ita quoque legit Bosius, qui hæc verba ad l. c. allegavit. [20] *Ἄλλα*. Cod. C. τ' ἄλλα. [21] *Μή*. Cod. C. addit σέ. [22] *Πᾶσαν*. Abest a cod. C. [23] *Ἀνθρώπων*. cod. C. ἀριθμῶν. [24] *Θεῷ*. Abest a cod. C. [25] *Τοῦ — οὕτως*. Rec. lectio l. c. est προθυμηθῆναί σοι κατὰ ταῦτα. [26] *Παρεπίδημοι*. cod. C. πάροικοι. [27] *Ἐσμέν*. Abest a cod. C. [28] *Τοῦ*. Desid. ibid. [29] *Ἐπὶ — Δαβίδ*. Rec. lectio l. c. his paucis continetur : ἐπὶ θρόνου Δαβίδ. [30] *Εἰς βασιλέα*. Des. in cod. C.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ
ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΕΙΠΟΜΕΝΩΝ

IN LIBRUM II PARALIPOMENON.

569 Secundus liber Paralipomenon docet, tabernaculum quod construxit magnus Moses, stetisse in Gabaon, arcam autem in regia, opertam alio tabernaculo. Salomo autem, cum in altari Mosaico sacrificasset mille hostias, supplex a Deo petiit ut sapientiam consequeretur et intelligentiam. Scribens autem ad Chiramum, ostendit suam de Deo cognitionem : « Quis enim, inquit, poterit ædificare domum Deo, quoniam cœlum et cœlum cœli non ferent eum? Et quis ego sum, ædificans ei domum, nisi ut adoleam coram eo [x]? Meum, inquit, officium impleo. Ipsius enim naturam ne superius quidem cœlum potest capere. Volens autem ei offerre quem possum cultum, manu factam domum ædifico. Quantum autem juvet piorum amicitia, docet Chiramus rescribens. Sic enim dicit : « Benedictus Dominus Deus Israel, qui fecit cœlum et terram. Qui dedit regi Davidi filium sapientem, et instructum prudentia et scientia, qui ædificavit domum Domino [y]. » Est autem perspicuum quod ex ea quæ ei fuit cum Davide consuetudine didicerit Deum Israel esse creatorem cœli et terræ. Nemo autem existimet hunc librum dissentire a libris Regnorum, quoniam templi longitudinem hic quidem invenimus sexaginta cubitorum, illic autem quadraginta. Inveniet enim præter **570** quadraginta, alios viginti ejus quod vocatur *Dabir*, hoc est, *Sancti sanctorum :* viginti autem abjectis quadraginta, fiunt sexaginta. Sic rursus altitudinem viginti quidem et quinque cubitorum in libris Regnorum invenimus : hic autem centum et viginti. Sed in exemplo ostendit divinus David quod non unam solam contignationem habuerit Dei templum : « Domum enim, inquit, et ejus contignationes facies [z]. » Regnorum quoque docet historia quod domus Dei non solum habebat duas contignationes, sed etiam tres. Civitatem autem David nominavit Sion. « Convocavit, inquit,

A Ἡ δευτέρα τῶν Παραλειπομένων [31] βίβλος διδάσκει, ὡς ἡ σκηνὴ μὲν, ἣν ὁ μέγας Μωσῆς κατεσκεύασεν, ἐν τῇ Γαβαὼν εἱστήκει, ἡ δὲ κιβωτὸς ἐν τοῖς βασιλείοις, τῇ ἑτέρᾳ κεκαλυμμένη σκηνῇ. Ὁ δὲ Σολομὼν ἐν τῷ Μωσαϊκῷ θυσιαστηρίῳ χιλιόμβας [32] ἱερατεύσας, ἱκέτευσε τὸν Θεὸν καὶ σοφίας τυχεῖν [33] καὶ συνέσεως. Τῷ δὲ Χειρὰμ ἐπιστέλλων, τὴν οἰκείαν θεογνωσίαν ἀπέδειξε· « Τίς γὰρ, φησὶν, ἰσχύσει οἰκοδομῆσαι οἶκον [34] τῷ Θεῷ, ὅτι ὁ οὐρανὸς, καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ὑποίσουσιν αὐτόν; Καὶ τίς εἰμι ἐγὼ ὁ οἰκοδομῶν αὐτῷ οἶκον, ἀλλ' ἢ τοῦ θυμιᾷν κατέναντι αὐτοῦ; » Τὴν ἐμαυτοῦ, φησὶ, χρείαν πληρῶ. Τὴν αὐτοῦ γὰρ χωρῆσαι φύσιν οὐδὲ ὁ ὑπέρτερος οὐρανὸς δύναται· προσφέρειν δὲ αὐτῷ τὸ δυνατὸν ἐμοὶ βουλόμενος σέβας, χειροποίητον οἶκον οἰκοδομῶ. B Ὅσον δὲ ὀνίνησιν ἡ τῶν εὐσεβῶν φιλία, δεδήλωκεν ὁ Χειρὰμ ἀντιγράφων. Οὕτως γὰρ ἔφη· « Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ὃς ἔδωκε τῷ βασιλεῖ Δαβὶδ υἱὸν σοφὸν, καὶ εἰδότα φρόνησιν καὶ ἐπιστήμην, ὃς οἰκοδομήσει οἶκον τῷ Κυρίῳ. » Δῆλον δὲ, ὡς ἐκ τῆς πρὸς τὸν Δαβὶδ συνηθείας μεμάθηκεν οὗτος, ὡς τοῦ Ἰσραὴλ ὁ Θεὸς οὐρανοῦ καὶ γῆς ἐστι [35] ποιητής. Μηδεὶς [36] δὲ νομιζέτω, τήνδε τὴν βίβλον πρὸς τὰς Βασιλείας διαφωνεῖν, ἐπειδὴ τοῦ ναοῦ τὸ μῆκος ἑξήκοντα μὲν πήχεων ἐνταῦθα εὑρίσκομεν, ἐκεῖ δὲ τεσσαράκοντα. Εὑρήσει γὰρ πρὸς τοῖς τεσσαράκοντα ἄλλους εἴκοσι [37] τοῦ καλουμένου *Δαβεὶρ*, τουτέστι *τοῦ Ἁγίου τῶν ἁγίων*· εἴκοσι δὲ προστιθεμένων τοῖς τεσσαράκοντα, ἑξήκοντα [38] γίνονται. C Οὕτως πάλιν τὸ ὕψος πέντε μὲν καὶ εἴκοσι πήχεων ἐν ταῖς Βασιλείαις εὑρίσκομεν, ἐνταῦθα δὲ [39] εἴκοσι καὶ ἑκατόν. Ἀλλ' ἐν τῷ παραδείγματι δεδήλωκεν ὁ θεῖος Δαβὶδ, ὡς οὐχ ἕνα μόνον ὄροφον εἶχεν ὁ θεῖος νεώς· « Τὸν οἶκον γὰρ, φησὶ, καὶ τὰ ὑπερῷα αὐτοῦ ποιήσεις. » Καὶ ἡ ἱστορία δὲ [40] τῶν Βασιλειῶν διδάσκει, ὅτι οὐ μόνον διώροφα, ἀλλὰ καὶ τριώροφα εἶχεν ὁ οἶκος. Πόλιν δὲ Δαβὶδ τὴν Σιὼν ὠνόμασεν [41]. « Ἐξεκκλησίασε γὰρ, φησὶν, ὁ Σολομὼν

[x] II Paral. II, 6. [y] ibid. 12. [z] I Paral. XXVIII, 20.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[31] *Τῶν Παραλειπομένων*. Des. in cod. C. [32] cod. C. χιλιόμβην. [33] *Τυχεῖν*. Cod. C. addit ἤτησε. [34] *Οἶκον*. Abest a cod. C. [35] *Ἐστί*. Des. ibid. [36] *Μηδεὶς δέ* κ. τ. λ. Vid. supra p. 467, quæst. 25. [37] *Εἴκοσι*. Cod. C. præm. τῶν. [38] *Ἑξήκοντα*. Cod. C. præm. οἱ. [39] *Δέ*. Abest a cod. C. [40] *Δέ*. Abest etiam. [41] *Πόλιν — ὠνόμασεν*. Vid. p. 458, qu. 6.

πάντας τοὺς πρεσβυτέρους Ἰσραὴλ, καὶ πάντας τοὺς ἄρχοντας τῶν φυλῶν, καὶ τοὺς ἡγουμένους τῶν πατριῶν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, τοῦ ἀνενεγκεῖν τὴν κιβωτὸν διαθήκης Κυρίου ἐκ πόλεως Δαβίδ· αὕτη δὲ Σιών[42]. » Οὕτω δὲ καλεῖ τὴν ἀνωτέραν πόλιν. Ὡς ὀχυρωτέραν γὰρ τειχίσας, ἐν αὐτῇ τὰ βασίλεια ᾠκοδόμησε· « Καὶ ἐξεκκλησιάσθη πρὸς τὸν βασιλέα Σολομῶντα πᾶς ἀνὴρ Ἰσραὴλ ἐν τῇ ἑορτῇ· οὗτος μὴν ἕβδομος. » Ἑορτὴν δὲ τὴν σκηνοπηγίαν καλεῖ· αὕτη γὰρ τρίτη ἦν ἑορτή. « Καὶ εἰσήνεγκαν οἱ ἱερεῖς τὴν κιβωτὸν διαθήκης Κυρίου εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, εἰς τὸ Δαβεὶρ τοῦ οἴκου, εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, ὑποκάτω τῶν Χερουβείμ[43]. » Καὶ ἐντεῦθεν οὖν[44] δῆλον, ὡς Δαβεὶρ τὸ ἄδυτον, καὶ ἄψαυστον, καὶ ἀνάκτορον ἐκάλεσε τοῦ ναοῦ, ὅπερ Ἅγια ἁγίων ὀνομάζειν φίλον τῇ θείᾳ Γραφῇ. Τοῦ μέντοι Σολομῶντος προσευξαμένου, καὶ πέρας ἐπιτεθεικότος τῇ προσευχῇ, πῦρ κατενεχθὲν οὐρανόθεν τὰς προσενεχθείσας θυσίας ἀνάλωσε. Πάλιν μέντοι ἡ ἱστορία διδάσκει, ὡς τοῦ πανευφήμου Δαβίδ εἰσιν οἱ ψαλμοί. Λέγει δὲ οὕτως· « Καὶ οἱ Λευῖται ἐν ὀργάνοις ᾠδῶν Κυρίου, ὧν ἐποίησε Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς, τοῦ ἐξομολογεῖσθαι ἔναντι Κυρίου, ὅτι ἀγαθὸς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ἐν ὕμνοις Δαβὶδ διὰ χειρὸς αὐτοῦ. » Τοσαύτη δὲ ἦν ἡ τοῦ Σολομῶντος εὐσέβεια, ὅτι τοῦ Φαραὼ τὴν θυγατέρα εἰς τὰ νεόδμητα μετέστησε βασίλεια, λέγων· « Οὐ κατοικήσει ἡ γυνή μου ἐν οἴκῳ Δαβὶδ βασιλέως Ἰσραὴλ, ὅτι ἅγιος οὗτος, οὗ εἰσῆλθεν ἐκεῖ ἡ κιβωτὸς Κυρίου[46]. » Κατέστησε δὲ καὶ τοὺς πυλωρούς, καὶ τοὺς ᾠδοὺς, κατὰ τὰς τοῦ Δαβὶδ διατάξεις. Τὰ δὲ ἀγώγιμα ξύλα πεύκινα ὁ Ἰώσηπος κέκληκε[47]. Ταῦτα τῶν μὲν Βασιλειῶν ἡ βίβλος ὑποστηρίγματα ἔφη γεγενῆσθαι τοῦ οἴκου Κυρίου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ βασιλέως· ἡ δὲ προκειμένη ἱστορία, ἀναβάσεις τῷ οἴκῳ Κυρίου, καὶ τῷ οἴκῳ τοῦ βασιλέως. Πάλιν μέντοι μανθάνομεν ἐντεῦθεν, ὡς Νάθαν ὁ προφήτης, καὶ Ἀχιὰ ὁ Σιλωνίτης[48], καὶ Ἰωὴλ ὁ κατὰ τοῦ Ἱεροβοὰμ τὴν ψῆφον ἐξενεγκὼν, βίβλους εἶχον συγγεγραμμένας. « Καὶ οἱ κατάλοιποι γὰρ, φησὶ, τῶν λόγων Σολομῶντος, οἱ πρῶτοι καὶ οἱ ἔσχατοι, οὐχ ἰδοὺ οὗτοι γεγραμμένοι ἐπὶ τῶν λόγων Νάθαν τοῦ προφήτου, καὶ ἐπὶ τῶν λόγων Ἀχιὰ τοῦ Σιλωνίτου, καὶ ἐν ταῖς ὁράσεσιν Ἰωὴλ τοῦ ὁρῶντος περὶ[49] Ἱεροβοὰμ υἱοῦ Ναβάτ; » Μεμαθήκαμεν δὲ ἐντεῦθεν, καὶ ὅτι[50] ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, ὁ τὸ ἐν Βαιθὴλ[51] θυσιαστήριον ῥαγῆναι κελεύσας, ὃν ὁ λέων συνέτριψε τοῦ Θεοῦ παραβεβηκότα τὴν ἐντολὴν, Ἰωὴλ προσηγορεύετο.

A in concione omnes seniores Israel, et omnes principes tribuum, et omnes duces familiarum filiorum Israel, ut adducerent arcam fœderis Domini ex civitate David : ea est Sion [a]. » Sic autem appellat superiorem civitatem. Tanquam tutiorem enim cum munivisset, in ipsa ædificavit regiam : « Et congregatus est ad regem Salomonem omnis vir Israel in festo : is autem erat mensis septimus [b]. » Festum autem vocat σκηνοπηγίαν, id est, *festum tabernaculorum*. Hoc enim erat tertium festum : « Et intulerunt sacerdotes arcam fœderis Domini in locum suum, in adytum domus, in Sancta sanctorum sub Cherubinos [c]. » Hinc ergo etiam liquet quod Dabir vocaverit adytum et penetrale, ac velut regiam templi, quod solet divina Scriptura nominare
B Sancta sanctorum. Cum autem precatus esset Salomo, et precationi finem imposuisset, ignis e cœlo demissus consumpsit oblata sacrificia. Rursus autem docet historia **571** quod psalmi sint celeberrimi Davidis. Sic autem dicit : « Et Levitæ cum instrumentis canticorum Domini, quæ fecerat rex David, ad confitendum coram Domino, quoniam bonus, quoniam in æternum misericordia ejus, cum hymnis Davidis ab eo compositis [d]. » Tanta autem erat Salomonis pietas, ut Pharaonis filiam traduxerit in regiam recens ædificatam, dicens : « Non habitabit uxor mea in domo David regis Israel, quoniam ea est sancta, in quam ingressa est arca Domini [e]. » Constituit autem et janitores,
C et cantores, ex Davidis constitutionibus.. Quæ advehebantur autem ligna, picea vocavit Josephus. Ea liber quidem Regnorum dicit fuisse fulcra domus Domini, et domus regis : præsens autem historia, ascensus ducentes ad domum Domini et domum regis. Hinc autem rursus discimus quod Nathan propheta, et Achia Silonites, et Joel qui tulit sententiam adversus Jeroboamum, libros conscripserint : « Reliqua, enim inquit, verba Salomonis, et prima et ultima, an non * ecce ea sunt scripta in verbis Nathan prophetæ, in verbis Achiæ Silonitæ, et in visionibus Joel videntis de Jeroboamo filio Nabat [f] ? » Hinc autem didicimus etiam quod homo Dei qui jussit frangi altare quod erat
D in Bethel, quem leo contrivit quod Dei mandatum esset transgressus, appellabatur Joel.

ΕΡΩΤ. Α'.

Πῶς νοητέον τὸ, « Οὐκ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς τοῦ λαοῦ, ὅτι ἦν μεταστροφὴ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα στήσῃ[52] Κύριος τὸν λόγον αὐτοῦ, ὃν ἐλάλησεν ἐν χειρὶ Ἀχιὰ τοῦ Σιλωνίτου; »

Οἱ τῆς θείας κηδεμονίας ἀπολαύοντες συνορῶσι τὸ

INTERR. I.

*Quomodo est intelligendum illud : « Non audivit rex populum, quoniam **572** erat aversio a Deo, ut stabiliret Dominus verbum suum, quod locutus erat per Achiam Silonitam [g] ? »*

Quorum Deus curam gerit, ii perspiciunt quid sit

[a] II Paral. v, 2. [b] ibid. 3. [c] ibid. 7. [d] II Paral. v. 12-13. [e] II Paral. viii, 11. [f] II Paral. ix, 29. [g] II Paral. x, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[42] *Αὕτη δὲ Σιών*. Cod. C. ἐστὶν Σιών. [43] *Τῶν Χερουβείμ*. In vers. τῶν Ο' et in cod. C. præcedit τῶν πτερύγων. [44] *Οὖν*. Abest a cod. C. [45] *Ὡς — γραφῇ*. Vid. p. 470. 473. [46] *Κυρίου*. cod. C. præm. τοῦ. [47] *Πεύκινα — κέκληκε*. Vid. p. 479, 3. [48] cod. C. Σηλωνίτης semper. [49] *Περὶ*. Cod. C. κατ'. [50] *Ὅτι*. Cod. C. ὡς. [51] cod. C. Βεθήλ. [52] cod. C. ἀναστήσῃ.

agendum, a Deo instructi. Qui ea autem privati sunt gratia, temere feruntur. Hoc enim hic quoque declaravit oratio, quod visum sit Domino Deo bifariam regnum scindere propter scelera patris. Cum autem facta fuisset divisio, et Jeroboam fabricatus esset juvencas aureas, qui in decem tribubus habitabant sacerdotes et Levitæ, migrarunt ad regnum Davidicum : in illo enim erat templum Dei. Hic autem docet historia [h] quod eos invitos ejecerit Jeroboam, et filii ejus, ut Domino non ministrarent : siquidem constituerat sibi sacerdotes excelsorum, et idolis, et vanis, et juvencis quas fecerat Jeroboam. Secuti sunt autem sacerdotes et Levitas etiam ex aliis tribubus pii viri : « Abierunt enim, inquit, post eos ex omnibus tribubus Israel, qui dederant cor suum ad quærendum Dominum Deum Israel. » Et : « Venerunt Hierosolymam ad sacrificandum Deo patrum suorum, et confirmandum regnum Judæ [i]. » Benignus autem et clemens Deus, Jeroboamum quidem, qui se impie gesserat, tradidit regi Susacim. Cum autem per prophetam Samæam ipsi dixisset, et principibus : « Vos me reliquistis, et ego relinquam vos in manu Susacim j, » postquam eos vidit pudore affectos, et confessos suam impietatem, dixit prophetæ [k]: « Pudore sunt affecti, non disperdam eos, et ego eos tanquam ad breve tempus dabo ad salutem; » pro eo quod est, scintillam benedictionis orbis terræ in eis conservabo : **573** « Et non stillabit ira mea super Hierosolymam per manum Susacim [l]. » Non nunc, inquit, tradam eos exitio, sed in posterum reservabo supplicium : in præsentia autem imponam ipsis jugum servitutis. « Erunt enim, inquit, ei pro servis, et cognoscent servitutem meam, et servitutem regni terræ [m]. » A comparatione, inquit, eos docebo quam suave sit meum jugum, et quam grave sit jugum hominum. Rursus autem docti sumus, alios quoque fuisse libros propheticos : « Verba enim, inquit, Roboam, prima et novissima, an non ecce scripta sunt in verbis Samææ prophetæ, et Jadoc videntis ad recensendam genealogiam et facta ejus [n]? » Jure autem est admiranda concio Abiæ. Nam cum vidisset ex decem tribubus octingenta millia adversus se stare in acie (ducebat autem illa Jeroboam), iste cum quadringentis millibus in aciem eductis dixit adversariis : « An non licet vobis cognoscere quod Dominus Deus Israel dederit regnum Davidi super Hierosolymam in æternum, et filiis ejus, testamentum salis æternum [o]? » Annon, inquit, vos scire oportebat quod a Deo datum sit regnum Davidi, et finem non accepturum sit, juxta divinam promissionem? Quomodo igitur constituistis

A πρακτέον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σοφιζόμενοι. Οἱ δὲ ταύτης ἐστερημένοι τῆς χάριτος, ὡς ἔτυχε φέρονται. Τοῦτο γὰρ ἐνταῦθα ὁ λόγος δεδήλωκεν, ὅτι ἔδοξε τῷ Δεσπότῃ Θεῷ ῥῆξαι διχῇ τὴν βασιλείαν διὰ τὰς τοῦ πατρὸς παρανομίας. Τῆς μέντοι διαιρέσεως γενομένης, καὶ τοῦ Ἱεροβοὰμ τὰς χρυσᾶς δαμάλεις κατασκευάσαντος, οἱ ἐν ταῖς δέκα φυλαῖς οἰκοῦντες ἱερεῖς καὶ Λευῖται πρὸς τὴν Δαβιδικὴν μετέστησαν βασιλείαν· ἐν ἐκείνῃ γὰρ ὁ θεῖος ναός [53]. Ἐνταῦθα δὲ ἡ ἱστορία διδάσκει, ὅτι καὶ ἄκοντας αὐτοὺς ἐξέβαλεν Ἱεροβοὰμ, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, τοῦ [54] μὴ λειτουργεῖν τῷ Κυρίῳ· καὶ κατέστησεν αὐτῷ ἱερεῖς τῶν ὑψηλῶν, καὶ τοῖς εἰδώλοις, καὶ τοῖς ματαίοις, καὶ ταῖς δαμάλεσιν αἷς ἐποίησεν Ἱεροβοάμ. Ἠκολούθησαν δὲ τοῖς ἱερεῦσι, καὶ τοῖς Λευΐταις, καὶ ἐκ τῶν ἄλλων [55]
B φυλῶν εὐσεβεῖς· « Ἀπῆλθον γὰρ, φησὶν, ὀπίσω αὐτῶν ἀπὸ πασῶν φυλῶν Ἰσραὴλ, οἳ ἔδωκαν καρδίαν αὐτῶν ζητῆσαι Κύριον τὸν Θεὸν Ἰσραήλ. » Καὶ, « Ἦλθον εἰς Ἱερουσαλὴμ θῦσαι Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐτῶν [56], καὶ κατισχῦσαι τὴν βασιλείαν Ἰούδα. » Ὁ δὲ φιλάνθρωπος Δεσπότης δυσσεβήσαντα μὲν τὸν Ἱεροβοὰμ [57] τῷ Σουσακεὶμ παραδέδωκε [58]. Διὰ Σαμαίου δὲ τοῦ προφήτου καὶ αὐτῷ καὶ τοῖς ἄρχουσιν εἰπὼν [59], « Ὑμεῖς ἐγκατελίπετέ [60] με, καὶ ἐγὼ ἐγκαταλείψω ὑμᾶς ἐν χειρὶ Σουσακείμ· » ὡς εἶδεν ἐντραπέντας, καὶ τὴν ἀσέβειαν ὁμολογήσαντας, ἔφη τῷ προφήτῃ· « Ἐνετράπησαν, οὐ καταφθερῶ αὐτοὺς, καὶ δώσω αὐτοὺς ὡς εἰς σμικρὸν εἰς σωτηρίαν· » ἀντὶ τοῦ, Τὸν σπινθῆρα τῆς εὐλογίας τῆς οἰκουμένης ἐν αὐτοῖς
C διαφυλάξω· « καὶ οὐ μὴ στάξῃ ὁ θυμός μου ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ ἐν χειρὶ Σουσακείμ [61]. » Οὐ νῦν αὐτοὺς, φησὶ, παραδώσω πανωλεθρίᾳ, ἀλλ' εἰς ὕστερον φυλάξω τὴν τιμωρίαν· ἐπὶ δὲ τοῦ παρόντος αὐτοῖς τὸν τῆς δουλείας ἐπιθήσω ζυγόν. « Ἔσονται γὰρ αὐτῷ, φησὶν, εἰς δούλους, καὶ γνώσονται τὴν δουλείαν μου, καὶ τὴν δουλείαν τῆς βασιλείας τῆς γῆς. » Ἀπὸ συγκρίσεως, φησὶν, αὐτοὺς διδάξω, ὅπως χρηστὸς ὁ ἐμὸς ζυγὸς, καὶ ὅπως βαρὺς ὁ τῶν ἀνθρώπων ζυγός. Πάλιν δὲ καὶ ἑτέρας ἐδιδάχθημεν γεγενῆσθαι βίβλους προφητικάς [62]· « Οἱ λόγοι γὰρ, φησὶ, Ῥοβοὰμ, οἱ πρῶτοι καὶ οἱ ἔσχατοι, οὐκ ἰδοὺ εἰσι γεγραμμένοι ἐν τοῖς λόγοις Σαμαίου τοῦ προφήτου, καὶ Ἰαδὼκ [63] τοῦ ὁρῶντος τοῦ γενεαλογῆσαι, [64] καὶ αἱ πράξεις αὐτοῦ; » Ἄξιον δὲ [65] θαυμάσαι τὴν τοῦ
D Ἀβιᾶ [66] δημηγορίαν. Τῶν γὰρ δέκα φυλῶν ὀκτακοσίας χιλιάδας κατ' αὐτοῦ στρατευομένας [67] ἰδών· ἡγεῖτο δὲ αὐτῶν Ἱεροβοάμ· οὗτος μετὰ τετρακοσίων χιλιάδων παραταττόμενος, πρὸς τοὺς ἀντιπαραταςσομένους ἔφη· « Οὐχ ὑμῖν γνῶναι, ὅτι Κύριος ὁ

[h] II Paral. XI, 14. [i] ibid. 16, 17. j II Paral. XII, 5. [k] ibid. 7. [l] ibid. [m] ibid. 8. [n] ibid. 15. [o] II Paral. XIII, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[53] cod. C. νεώς. [54] *Τοῦ*. Abest a C. [55] *Καὶ ἐκ τῶν ἄλλων*. Cod. C. καὶ οἱ τ' ἄλλων. [56] *Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐτῶν*. cod. C. Κυρίῳ των πατρῶν (sic) αὐτῶν. [57] cod. C. Ῥοβοάμ. [58] cod. C. παρέδωκε [59] *Εἰπών*. Cod. C. εἴρηκεν. [60] cod. C. ἐγκατελείπατε. [61] *Ἐν χειρὶ Σουσακείμ*. Hæc in edit. Compl. adduntur auctoritate textus Hebr. [62] *Πάλιν — προφητικάς*. Vid. p. 477 et 568. [63] *Ἰαδώκ*. In textu Hebr. l. c. vocatur יעדו, in vers. Græca Ἀδδὼ vel, Ἀδδώ. [64] *Τοῦ γενεαλογῆσαι*. Hæc absunt a cod. Alex. et Vatic. bene autem supplentur in edit. Compl. [65] *Ἄξιον δὲ* κ. τ. λ. Vid. p. 493, quæst. 47. [66] cod. C. Ἀβιάδ. [67] cod. C. στρατευσαμένας.

Θεὸς Ἰσραὴλ ἔδωκε βασιλείαν τῷ Δαβὶδ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ διαθήκην ἁλὸς αἰωνίαν [68]; Οὐχ ὑμᾶς, φησὶν, ἔδει γνῶναι, ὡς θεόσδοτος ἡ τοῦ Δαβὶδ βασιλεία, καὶ τέλος οὐ δεχομένη κατὰ τὴν θείαν ὑπόσχεσιν; Πῶς οὖν ἀνεστήσατε τύραννον τοῦ πατρός μου τὸν δοῦλον; Διαθήκην δὲ ἁλὸς αἰωνίαν τὸ βέβαιον τῆς βασιλείας ἐκάλεσεν· ἐπειδὴ καὶ βάρβαροι πολλάκις συνεσθίοντες πολεμίοις βεβαίαν εἰρήνην φυλάττουσι, τῶν ἁλῶν μεμνημένοι. Ἀλλ' ὁ ἐμὸς πατὴρ, φησὶ, διὰ νεότητα καὶ δειλίαν παρεχώρησε τῇ τυραννίδι· ἐγὼ δὲ ὑμῖν ἐπιμέμφομαι, ὅτι κατὰ τῆς θείας βασιλείας θρασύνεσθε, ἣν τῷ γένει τοῦ Δαβὶδ ὁ τῶν ὅλων ἐδωρήσατο Κύριος· καὶ θαῤῥεῖτε τῷ πλήθει, καὶ ταῖς χρυσαῖς δαμάλεσι, δι' ἃς καὶ τοῦ Θεοῦ τοὺς ἱερέας ἐξελάσαντες [69], ἑτέρους ἀντ' αὐτῶν κατεστήσατε, παραπλήσια δρῶντες τοῖς ἔθνεσι. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι τοὺς τυχόντας ἱερέας χειροτονοῦσι τοῖς οὐκ οὖσι θεοῖς. Ἡμεῖς δὲ τῷ ἀληθινῷ θαῤῥοῦμεν Θεῷ, οὗ καὶ τοὺς ἱερέας, καὶ τοὺς Λευΐτας γεραίρομεν, καὶ κατὰ τὸν θεῖον νόμον τὰς θυσίας προσφέρομεν, καὶ κατὰ τὰς τούτου διατάξεις παρατασσόμεθα, ταῖς θείαις σάλπιγξι τὸν πόλεμον προσημαίνοντες. Διὸ παρεγγυῶ μὲν ὑμῖν μὴ ἀντιπαρατάξασθαι τῷ Δεσπότῃ Θεῷ, ὃς τῆς ἡμετέρας φάλαγγος στρατηγεῖ. Μεταγνώσεσθε γὰρ τοῦτο ποιήσαντες. Τούτων εἰρημένων, ἐκύκλωσαν μὲν τὸν Ἰούδαν αἱ δέκα φυλαί· ἠλάλαξαν δὲ οὗτοι, καὶ τὴν θείαν ῥοπὴν εἰς ἐπικουρίαν ἐκάλεσαν. Ὁ δὲ κληθεὶς εἰς συμμαχίαν Θεὸς εἰς δειλίαν τῶν πολεμίων τὸ θράσος μετέβαλε· καὶ τραπέντες ἀπέδρασαν πάντες, καὶ πεντήκοντα μυριάδες ἀνηλώθησαν [70] φεύγουσαι. Λέγει δὲ καὶ τῆς φυγῆς τὴν αἰτίαν· « Καὶ κατίσχυσαν οἱ [71] υἱοὶ Ἰούδα, ὅτι ἤλπισαν ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν τῶν πατέρων [72] αὐτῶν. » Ἔλαβον δὲ καὶ πόλεις ὑποκειμένας ἐκείνοις. Τὸν δὲ Ἱεροβοὰμ αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τῷ θανάτῳ παρέδωκεν. Ἐπαινεῖ δὲ καὶ τοῦ Ἀσὰ τὴν προτέραν εὐσέβειαν· « Ἐποίησε γὰρ, φησὶν, Ἀσὰ τὸ εὐθὲς ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, καὶ ἀπέστησε τὰ θυσιαστήρια τὰ ἀλλότρια, » τουτέστι, τὰ τῶν εἰδώλων. Εἶτα ἐπήγαγε, « καὶ τὰ ὑψηλά. » Ἐγὼ δὲ οἶμαι διὰ τούτων αἰνίττεσθαι τὰ παρανόμως τῷ Θεῷ ἐν τοῖς βουνοῖς ἀνακείμενα. « Καὶ συνέτριψε τὰς στήλας, καὶ ἐξέκοψε τὰ ἄλση. » Καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς δὲ τοὺς ἐπαίνους [73] διέξεισι. Μετὰ τῆς εὐσεβείας δὲ [74] ταύτης παραταξάμενος ἐτρέψατο τοὺς Αἰθίοπας, καὶ διώκων ἅπαντας κατηνάλωσεν [75]. Ὁμόρους δὲ λέγει τούτους αὐτῶν γεγενῆσθαι. « Ἐσκύλευσαν γὰρ, φησὶ, σκῦλα πολλὰ, καὶ ἐξέκοψαν τὰς κώμας αὐτῶν κύκλῳ Γεράρων [76], ὅτι ἐγένετο ἔκστασις Κυρίου ἐπ' αὐτούς· καὶ διήρπασαν τὰς πόλεις αὐτῶν,

A tyrannum patris mihi servum? Testamentum autem salis æternum appellavit regni firmitatem, quoniam etiam Barbari simul **574** vescentes cum hostibus, pacem servant firmam ac stabilem, salis recordantes. Sed pater meus, inquit, propter juventutem et timiditatem cessit tyrannidi: ego autem vos arguo, quod adversus regnum divinum audeatis arma movere, quod Dominus donavit generi Davidis, et confidatis in multitudine et aureis juvencis, propter quas et adjectis Dei sacerdotibus, alios pro eis suffecistis, facientes similia gentibus. Nam et illi quosvis sacerdotes creant iis qui dii non sunt. Nos autem in vero Deo confidimus, cujus et sacerdotes et Levitas honoramus, et ex lege divina sacrificia offerimus: et ex ejus constitutionibus aciem instruimus, divinis tubis bellum B antea significantes. Quamobrem vobis denuntio ne aciem dirigatis adversus Dominum Deum, qui est imperator nostri exercitus. Pœnitebit enim vos si feceritis. His dictis, Judam quidem circumdederunt decem tribus. Ipsi vero vociferati sunt, et divinum auxilium implorarunt. Deus autem ad belli auxilium vocatus, hostium audaciam convertit in timorem, et conversi aufugerunt omnes, et cæsa sunt quingenta millia in fugam versa. Dicit etiam fugæ causam: « Et invaluerunt filii Juda, quod speraverunt in Domino Deo patrum suorum [p]. » Ceperunt etiam civitates illis subjectas. Jeroboamum autem ipse universorum Deus morti tradidit. Laudat autem etiam Asæ priorem pietatem: « Fecit enim, inquit, C Asa rectum coram Domino Deo suo, et amovit altaria aliena [q], » hoc est, altaria idolorum. Deinde subjunxit: « Et excelsa. » Ego autem existimo per ea tacite significari ista quæ præter leges **575** Deo erant dedicata in collibus: « Et contrivit statuas, et exscidit lucos. » In his porro quæ sequuntur, persequitur ejus laudes. Cum hac autem pietate aciem instruens, fudit et fugavit Æthiopes, et persequens omnes consumpsit. Dicit autem eos fuisse ipsorum finitimos: « Multa enim, inquit, ceperunt spolia, et exsciderunt eorum pagos in circuitu Gerarorum: quoniam fuit pavor Domini super eos, et diripuerunt eorum civitates, quoniam fuerunt eis multa spolia. Exciderunt etiam tentoria pecorum et Amazonim, et acceperunt multas oves, D et camelos, et reversi sunt Hierosolymam [r]. » Quod autem Gerara sit Palæstinæ, neminem puto contradicturum. Nam circa Eleutheropolin quæ vocatur, Gerarenorum, Salton in præsentem usque diem est nominatum. Est ergo verisimile, coloniam ab Æthiopibus deductam illam habitasse regionem, et quosdam etiam alios nominatos Amazonim, quos quia

[p] II Paral. XIII, 18. [q] II Paral. XIV, 2, 3. [r] ibid. 13-15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[68] *Διαθήκην ἁλὸς αἰωνίαν*. Rec. lectio l. c. est διαθήκη ἁλός. [69] *Ἐξελάσαντες* (quod in locum lectionis ἐξελάζοντες substituimus) exstat in cod. C. [70] cod. C. ἀναλώθησαν. [71] *Οἱ*. Abest a cod. C. [72] cod. C. πατρῶν semper. [73] *Ἐπαίνους*. cod. C. add. αὐτοῦ. [74] *Δέ*. Abest a cod. C. [75] cod. C. κατανάλωσεν. [76] *Γεράρων*. Rec. lectio l. c. est Γεδώρ.

cum eis susceperant expeditionem, omnes occidit penitus. Post victoriam autem, Azarias filius Oded propheta, repletus Spiritu sancto, occurrens exercitui, et divini memoriam revocavit auxilii, et hortatus est ut perseverarent in pietate : « Si enim, inquit, quæsiveritis eum, invenietur a vobis : et si eum dereliqueritis **576** derelinquet vos [s]. » Ostendit autem eis decem tribuum impietatem. « Multi enim, inquit, dies agentur Israeli sine Deo vero, et sine ostendente sacerdote, et sine lege. Et sederunt in angustiis : et convertentur in afflictione ad Dominum Deum Israel : et quærent ipsum, et invenietur ab eis [t]. » Nolite, inquit, æmulari fratrum vestrorum impietatem. Illi enim non verum Deum, sed falso sic dictos colunt : et privati sunt sacerdotibus et doctoribus qui docent Dei legem. Sed discent experientia, quantum malum sit impietas. Nam cum inciderint in omne genus calamitatis, divinum quærent auxilium, et id assequentur propter bonitatem ineffabilem. Prædicit etiam incursionem Assyriorum : « In illis enim, inquit, temporibus non est pax egredienti, quoniam pavor Domini super omnes qui inhabitant terras. Et bellabit gens adversus gentem, et civitas adversus civitatem : quoniam Deus conturbavit eos omni afflictione [u]. » Deinde admonet illos ut firmam et constantem in Deo spem retineant : « Vos enim, inquit, estote fortes, et ne dissolvantur lumbi vestri, quoniam est merces operi vestro [v]. » Rex his auditis, quæcunque erant reliqua ex templis idolorum diruit : et quascunque cepit civitates ex decem tribubus, expurgavit. Hæc quoque docuit historia quod magna multitudo ex aliis tribubus, cum didicisset experientia pietatem duarum tribuum, et quam earum Deus gesserit curam, suas quidem reliquerint civitates, ad eorum autem civitates **577** confugerint, et maluerint esse inquilini in alienis, quam in suis habitare. Hos cum duabus tribubus congregans Asa, peregit festum victoriæ, et plurimas hostias Deo obtulit, et effecit ut omnes jurarent se a legitima vitæ institutione non recessuros, sed solum Deum veneraturos esse, qui eis dederat salutem. Adeo vero ardenter divinas leges est amplexus, ut ipsam etiam matrem suam, quæ maluit colere Astarten, regno privaverit, et confractum idolum combusserit in torrente Cedron. Sed non

A ὅτι σκῦλα πολλὰ ἐγενήθη αὐτοῖς. Καί γε τὰς [77] σκηνὰς κτηνῶν [78], καὶ τοὺς Ἀμαζονεὶμ [79] ἐξέκοψαν, καὶ ἔλαβον πρόβατα πολλὰ, καὶ καμήλους, καὶ ὑπέστρεψαν [80] εἰς Ἱερουσαλήμ. » Ὅτι δὲ τὰ Γέραρα τῆς Παλαιστίνης ἐστὶν, οὐδένα ἀντερεῖν οἶμαι. Περὶ γὰρ τὴν καλουμένην Ἐλευθερόπολιν Γεραρηνῶν [81] σαλτὸν [82] μέχρι τοῦ παρόντος ὠνόμασται. Εἰκὸς τοίνυν ἀποίκους Αἰθιόπων ἐκείνην οἰκῆσαι τὴν χώραν· καὶ ἄλλους δέ τινας Ἀμαζονεὶμ ὠνομασμένους, οὓς κατ' αὐτῶν στρατεύσαντας ἄρδην κατέκτειναν ἅπαντας. Μετὰ μέντοι τὴν νίκην, Ἀζαρίας υἱὸς Ὠδὴδ [83] ὁ προφήτης Πνεύματος θείου πλησθεὶς ἀπαντήσας [84] τῇ στρατιᾷ, καὶ τῆς θείας ἐπικουρίας ἐμνημόνευσε [85], καὶ προσμένειν τῇ εὐσεβείᾳ παρέτρεψεν [86]· « Ἐὰν γὰρ, φησὶν, ἐκζητήσητε αὐτὸν, καὶ [87] εὑρεθήσεται B ὑμῖν· καὶ ἐὰν ἐγκατελίπητε [88] αὐτὸν, ἐγκαταλείψει ὑμᾶς. » Ἐπιδείκνυσι δὲ αὐτοῖς καὶ τῶν δέκα φυλῶν τὴν ἀσέβειαν· « Ἡμέραι γὰρ, φησὶ, πολλαὶ τῷ Ἰσραὴλ ἐν οὐ Θεῷ ἀληθινῷ, καὶ οὐχ ἱερέως ὑποδεικνύντος, καὶ ἐν οὐ νόμῳ. Καὶ [89] ἐκάθισαν [90] ἐν στενότητι· καὶ ἐπιστρέψουσιν ἐν θλίψει ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν Ἰσραήλ· καὶ ζητήσουσιν αὐτὸν, καὶ εὑρεθήσεται αὐτοῖς. » Μὴ ζηλώσητε, φησὶ, τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν τὴν ἀσέβειαν. Ἐκεῖνοι γὰρ οὐ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ, ἀλλὰ τοῖς ψευδωνύμοις λατρεύουσι· καὶ ἐστέρηνται ἱερέων καὶ διδασκάλων ἐκπαιδευόντων τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον· ἀλλὰ μαθήσονται τῇ πείρᾳ ὅσον κακὸν ἡ ἀσέβεια. Παντοδαπαῖς γὰρ συμφοραῖς περιπεσόντες τὴν θείαν ἐπικουρίαν ζητήσουσι· καὶ τεύξονται C ταύτης διὰ τὴν ἄφατον ἀγαθότητα. Προλέγει δὲ καὶ τῶν Ἀσσυρίων τὴν ἔφοδον· « Ἐν γὰρ τοῖς καιροῖς, φησὶν, ἐκείνοις οὐκ ἔστιν εἰρήνη τῷ ἐκπορευομένῳ [91], ὅτι ἔκστασις Κυρίου πολλὴ ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας γαίας. Καὶ πολεμήσει ἔθνος πρὸς ἔθνος, καὶ πόλις πρὸς πόλιν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐξέστησεν αὐτοὺς ἐν πάσῃ θλίψει. » Εἶτα αὐτοῖς εἰσηγεῖται τὴν εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδα κατέχειν ἀσάλευτον· « Καὶ ὑμεῖς γὰρ, φησὶν, ἰσχύσατε· καὶ μὴ ἐκλυέσθωσαν αἱ ὀσφύες [92] ὑμῶν, ὅτι ἔστι μισθὸς τῆς ἐργασίας ὑμῶν. » Τούτων ὁ βασιλεὺς ἀκούσας, ὅσα [93] ἦν ὑπόλοιπα τῶν εἰδώλων τεμένη κατέλυσε, καὶ ὅσας παρέλαβε τῶν δέκα φυλῶν ἐξεκάθηρε πόλεις. Ἐδίδαξε δὲ ἡ ἱστορία καὶ τοῦτο [94], ὡς ἐκ τῶν ἄλλων φυλῶν πλῆθος πολὺ τῇ πείρᾳ μεμαθηκὸς τῶν δύο φυλῶν τὴν εὐσέβειαν, D καὶ τὴν θείαν κηδεμονίαν, ἧς ἀπολαύουσι, τὰς μὲν

[s] II Paral. xv, 2. [t] ibid. 3, 4. [u] ibid. 5, 6. [v] ibid. 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[77] *Τάς*. Abest a cod. C. [78] *Κτηνῶν*. Cod. Alex. et Vatic l. c. habent κτήσεων. [79] Rec. lectio l. c. est Ἀλιμαζονεῖς. Pro Ἀμαζονεὶμ leg. esse videtur Ἀμαζονεῖς. Ita enim Montf. l. c. t. I, p. 388, hanc lectionem sine auctoris nomine exhibet, hac nota addita : « Quid legerint qui ita verterunt, non satis video, LXX duplicem versionem exhibent, τοῦ אהלי מקנה nempe σκηνὰς κτήσεων et Ἀλιμαζονεῖς. » Ad hunc quidem locum quod attinet, cum Montf. consentimus; patet autem ex sequentibus gentem quamdam hoc nomine fuisse insignitam, quod satis aperte ex iis quæ Noster deinde ad c. XVI observat, colligi potest. Ibi enim Libyis hoc nomen tribuit. cod. C. Ἀμαζονιεὶμ semper. [80] cod. C. ἐπέστρεψαν. [81] *Γεραρηνῶν σαλτόν*. cod. C. γεραρηνὸν σάλτον. [82] *Σαλτόν*. An ἄλσος? [83] *Ὠδήδ*. Codex Alex. habet Ἀδάδ, Vat. Ὠδήδ. Alii legunt Ἀδδώ. [84] cod. C. ὑπαντήσας. [85] cod. C. ἀνέμνησε. [86] cod. C. προέτρεψεν. [87] *Καί*. Abest a cod. C. [88] cod. C. ἐγκαταλείπητε. [89] *Καί — εὑρεθήσεται αὐτοῖς*. Rec. lectio est, καὶ ἐπιστρέψει αὐτοὺς ἐπὶ Κύριον Θεὸν Ἰσραὴλ, καὶ εὑρεθήσεται αὐτοῖς. [90] cod. C. ἐκάθισεν. [91] *Ἐκπορευομένῳ*. Sequitur l. c. καὶ τῷ εἰσπορευομένῳ., cod. C. καὶ τῷ εἰσπορευομένῳ. [92] *Ὀσφύες*. Rec. lectio l. c. χεῖρες. [93] cod. C. ἅς. [94] cod. C. ταῦτα.

οἰκείας κατέλιπον πόλεις, εἰς δὲ τὰς τούτων κατέφυγον, καὶ τὸ παροικεῖν ἐν ἀλλοτρίαις τοῦ τὰς οἰκείας οἰκεῖν προετίμησαν. Τούτους μετὰ τῶν δύο φυλῶν συναγαγὼν ὁ Ἀσὰ, ἑορτὴν ἐπινίκιον ἐπετέλεσε· καὶ πάμπολλα θύματα προσενεγκὼν τῷ Θεῷ, ὀμόσαι παρεσκεύασεν ἅπαντας, ὡς τῆς ἐννόμου πολιτείας οὐκ ἀποστήσονται, ἀλλὰ μόνῳ λατρεύσουσι τῷ σεσωκότι Θεῷ. Οὕτω δὲ θερμῶς τοὺς θείους ἠσπάσατο νόμους, ὅτι καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ [95], τῇ Ἀστάρτῃ λατρεῦσαι προειλομένην, τῆς βασιλείας ἐγύμνωσε· καὶ τὸ εἴδωλον συγκόψας κατέκαυσεν ἐν τῷ χειμάῤῥῳ Κέδρων. Ἀλλ' οὐχ [96] ἐν ἅπασι τέλειος ἦν. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐχ ἅπαντα ἐξῆρε τὰ ὑψηλὰ, τουτέστι τοὺς ἐν τοῖς ὑψηλοῖς χωρίοις ἀνακειμένους τῷ Θεῷ τῶν ὅλων βωμούς. Ἀπηγόρευτο γὰρ ἑτέρωσε θύειν· ἑνὶ γὰρ ἡ κατὰ νόμον λατρεία περιώριστο τόπῳ. Ἔπειτα δὲ τοῦ Βαασὰ στρατεύσαντος κατ' αὐτοῦ, καὶ τὴν Ῥαμὰ τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπιτειχίσαντος, δέον εἰς συμμαχίαν καλέσαι τὸν τοσούτων ἀγαθῶν [96*] αὐτῷ γενόμενον χορηγὸν, τὸν βασιλέα τῆς Συρίας εἰς συμμαχίαν ἐκάλεσεν· ἐκ τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν, καὶ μέντοι καὶ τῶν θείων, χρυσὸν αὐτῷ πέμψας ὅτι μάλιστα πλεῖστον. Ἀλλ' οὐκ εἴασεν αὐτὸν ἀνίατον ὁ φιλάνθρωπος Κύριος· Ἀνανὶ δὲ τὸν προφήτην ἀποστείλας, τὴν ἀπιστίαν διήλεγξε, τάδε εἰπών· « Ἐν τῷ πεποιθέναι | σε ἐπὶ βασιλέα Συρίας, καὶ μὴ πεποιθέναι ἐπὶ Κύριον τὸν Θεόν σου, διὰ τοῦτο διεσώθη ἡ δυνάμις βασιλέως Ἰσραήλ [97]. » Ἡ σὴ, φησὶν, ἀπιστία προὐξένησεν [98] ἐκείνοις τὴν σωτηρίαν. Εἰ γὰρ συνήθως ἐπίστευσας, ἄρδην ἂν πάντας κατέκτεινας. Ἀναμιμνήσκει δὲ αὐτὸν καὶ τῶν Αἰθιόπων, καὶ τῶν Λιβύων, καὶ τῶν ἵππων, καὶ τῶν ἁρμάτων, καὶ τῆς αὐτοῦ πίστεως, δι' ἣν αὐτοὺς κατηνάλωσεν [99] ἅπαντας· ὅτι « Ὀφθαλμοὶ Κυρίου, φησὶν, ἐπιβλέπουσιν ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, κατισχῦσαι ἐν πάσῃ καρδίᾳ [1] πλήρει [2] πρὸς αὐτόν. » Πᾶς γὰρ, φησὶ, γνησίως αὐτὸν καλῶν, τεύξεται τῆς σωτηρίας. Εἶτα σαφέστερον ἐλέγχει· « Ἠγνόησας ἐπὶ τούτῳ· » ἔπειτα προλέγει τὰ ἐσόμενα σκυθρωπά· « Ἀπὸ τοῦ νῦν γὰρ, φησὶν, [3] ἔσται σοι πόλεμος. » Ἐντεῦθεν [4] ἔστι μαθεῖν [5], ὡς οἱ Ἀμαζονεὶμ Λιβυκόν ἐστιν ἔθνος. Οὓς γὰρ ἄνω Ἀμαζονεὶμ ὠνόμασεν, ἐνταῦθα Λίβυας κέκληκεν. Ὁ δὲ Ἀσὰ, δέον ἀλγῆσαι, καὶ θρηνῆσαι, καὶ τὴν θείαν καλέσαι φιλανθρωπίαν, οὐ μόνον ὠργίσθη, ἀλλὰ καὶ δεσμωτηρίῳ τὸν προφήτην [6] παρέδωκε. Συναπήλαυσε δὲ καὶ ὁ λαὸς τῆς τούτου πλημμελείας. « Ἐλυμήνατο γὰρ, φησὶν, Ἀσὰ ἐν τῷ λαῷ, ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ [7]. » Ἐπιμέμφεται δὲ αὐτῷ, ὅτι ἀῤῥωστήσας [8] οὐ τὸν Κύριον ἐζήτησεν, ἀλλ' [9] ἰατρούς. Ἀλλὰ [10] τούτου τὴν

A fuit perfectus in omnibus. Nam primum quidem non omnia abstulit excelsa, hoc est altaria quæ Deo universorum erant dedicata in locis excelsis. Prohibitum enim erat alibi sacrificare, quod uno loco circumscriptus esset secundum legem Dei cultus. Deinde cum Baasa adversus eum fecisset expeditionem, et muniisset Rama adversus Hierosolymam, et oportuisset vocare in auxilium eum qui tot bona ei suppeditaverat, regem Syriæ vocavit in auxilium, magno auri numero ad eum misso ex thesauris regiis et divinis. Sed eum cura sua non destituit benignus et clemens Dominus : sed misso propheta Anania, arguit ejus incredulitatem, hæc dicens : « Eo quod fiduciam habueris in rege Syriæ, non autem ' in Domino Deo tuo, propterea salvus B fuit exercitus regis Israel [x]. » Tua, inquit, incredulitas illis procuravit salutem. Nam si credidisses, ut consueveras, funditus eos occidisses. Ei autem in memoriam revocavit **578** Æthiopes et Libyes, et equos, et currus, et ipsius fidem, per quam omnes consumpsit : « Oculi enim Domini, inquit, intuentur in universam terram, ad eos roborandos, quorum totum cor ipsi adhæret [y]. » Omnis enim, inquit, qui vere et sincere ipsum invocat, consequetur salutem. Deinde apertius arguit : « Ignorasti in hoc, » et deinceps prædicit tristia et gravia quæ sint futura : « Nam ab hoc, inquit, tempore erit tibi bellum [z]. » Hinc licet discere quod Amazonim est gens Libyca. Nam quos superius nominavit Amazonim, hic appellavit Libyes. Asa au- C tem, cum oporteret dolere et flere, et divinam implorare clementiam, non solum fuit iratus, sed etiam in carcerem conjecit prophetam. Populus autem ex ejus quoque peccato sensit aliquid : « Nocuit enim, inquit, Asa populo tempore illo [a]. » Eum autem reprehendit quod etiam, cum ægrotaret, non quæsiverit Dominum, sed medicos. Sed cum hujus rei explicationem posuerim in libro quarto Regnorum, pergam ad id quod restat interpretandum. Laudat Josaphatum historia, ut qui in initio æmulatus sit virtutem Davidis : hoc enim dicit illud : « In primis [b]. » Narrat etiam præclara ejus facta et laude digna : « Dominum enim, inquit, Dei patris sui quæsivit, et in mandatis ejus ambulavit, non autem secundum opera Israel [c]. » Ostendit autem horum quoque fructum : « Et direxit D Dominus regnum in manu ejus, et fuerunt ei divitiæ et gloria multa [d]. » Illud autem : « Et elatum fuit cor ejus [e], » non dixit in vituperationem, sed in laudem. Subjunxit enim : « In viis Domini ; et abstulit lucos a terra Juda. » Præposuit etiam **579** universo populo doctores divinæ legis, et sacerdotes, et Le-

[x] II Paral. XVI, 7. [y] II Paral. XVI, 9. [z] ibid. [a] ibid. 10. [b] II Paral. XVII, 3. [c] ibid. 4. [d] ibid. 5. [e] ibid. 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[95] *Αὐτοῦ*. Abest a cod. C. [96] *Οὐχ*. Vid. p. 494. [96*] *Τὸν—χορηγόν*. cod. C. τὸν τοσούτων γενόμενον χορηγὸν ἀγαθῶν. [97] *Διεσώθη — Ἰσραήλ*. Hæc interpretatio præferenda est lectioni receptæ, quæ ita se habet, ἐσώθη ἡ δύναμις Συρίας ἀπὸ τῆς χειρός σου. [98] cod. C. προυξένισεν. [99] cod. C. κατανάλωσεν, [1] *Ἐν πάσῃ καρδίᾳ*. cod. C. μετὰ πάσης καρδίας. [2] *Πλήρει*. Abest a cod. C. [3] *Γὰρ, φησίν*. Des. ibid. [4] *Ἐντεῦθεν — ἔθνος*. Vid. p. 575. [5] *Ἔστι μαθεῖν*. cod. C. δῆλον. [6] *Προφήτην*. cod. C. προφητικόν. [7] cod. C. præm. *καί*. [8] *Ἀῤῥωστήσας*. cod, C. præm. *καί*. [9] *Ἀλλὰ—τεθεικώς*. Vid. p. 495 [10] *Ἀλλ'*. cod. C. ἀλλὰ τούς.

vitas, et principes. Accepit autem a Domino Deo A præmia pietatis : « Fuit enim, inquit, terror super omnia regna terræ, quæ sunt circa Judam : et bellum non gesserunt cum Josaphato [f]. » Tantus autem timor incussus est omnibus, ut etiam alienigenæ et Arabes ei tributum afferrent. Hanc habens rerum copiam, et urbes ædificavit, et domos construxit, et vicos non munitos muniit. Voluntarie * autem offerentem Domino dicit eum qui non offert pro peccatis, sed qui dona affert ad Deum. Eum autem reprehendit quod matrimonialem affinitatem contraxerit cum Achabo [g]. Gotholiam enim filiam Achab despondit filio suo. Posuit etiam de Michæa narrationem, et de falsis prophetis, quam interpretati sumus in libris Regnorum. Quod autem ab illo scriptore prætermissum, hic B vero est positum, necesse dicere existimo. Josaphato enim revertenti ab illo conflictu occurrit Jehu propheta, filius Anani, et dixit ei : « Rex Josaphat, siccine peccatori tu fers auxilium, et cum eo inis amicitiam qui odio habetur a Domino ? propterea erga te accensa est ira domini, attamen in te inventa sunt bona quædam, quia abstulisti lucos a terra Juda, et direxisti cor tuum ad quærendum Dominum [h]. » Hinc discimus quod minuunt peccatorum pœnas, quæ prius fuerunt recte facta. Justus enim judex et hæc et illa ex adverso metiens fert sententiam. Hoc etiam fecit in isto. Et quidem succensebat propter **580** cognationem : propter aliam autem virtutem, eum liberavit ab irruentibus et C circumeuntibus hostibus. Oportet ergo nos, cum hæc didicerimus, fugere amicitiam et cognationem eorum qui Deo sunt invisi. Scriptor autem relicta vituperatione transiit ad laudum catalogum, et docet lectores quod, cum rex accepisset reprehensionem, studuerit piis laboribus delere maculam cognationis : « Rursus enim, inquit, egressus est Josaphat ad populum, a Bersabee usque ad montem Ephraim : et convertit eos ad Dominum Deum suum [i]. » Neque solum curam gessit pietatis, sed etiam alterius justitiæ : « Constituit enim, inquit, judices in omnibus civitatibus Judæ munitis [j]. » Admiranda sunt autem etiam ejus verba, quæ dixit judicibus : « Videte enim, inquit, quid vos facitis : quoniam non homini vos judicatis, sed Domino, et D vobiscum verba judicii. Nunc itaque sit timor Domini super vos. Et observate et facite : quoniam non est apud Dominum Deum vestrum injustitia, nec solet admirari faciem, aut accipere dona [k]. » Inspectorem universorum eis ostendit, ejusque in-

A σαφήνειαν ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν τεθεικὼς, ἐπὶ τὰ ἑξῆς βαδιοῦμαι τῆς ἑρμηνείας. Ἐπαινεῖ τὸν Ἰωσαφὰτ ἡ ἱστορία, ὡς κατ' ἀρχὰς τοῦ Δαβὶδ ζηλώσαντα [11] τὴν ἀρετήν· τοῦτο γὰρ λέγει τὸ [12] « Ἐν ταῖς πρώταις. » Διηγεῖται δὲ αὐτοῦ [13] καὶ τὰ ἀξιέπαινα κατορθώματα. « Κύριον γὰρ, φησὶ, τὸν Θεὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἐξεζήτησε, καὶ ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ ἐπορεύθη, καὶ οὐ κατὰ τὰ ἔργα Ἰσραήλ. » Δείκνυσι δὲ καὶ τὸν τούτων καρπόν· « Καὶ κατεύθυνε Κύριος τὴν βασιλείαν ἐν χειρὶ αὐτοῦ, καὶ ἐγένετο αὐτῷ πλοῦτος καὶ δόξα πολλή. » Τὸ δὲ, « Ὑψώθη ἡ καρδία αὐτοῦ, » οὐκ ἐπὶ κατηγορίας, ἀλλ' εὐφημίας [14] ἔθηκεν [15]. Ἐπήγαγε γὰρ, « Ἐν ὁδοῖς Κυρίου, καὶ ἐξῆρε τὰ ἄλση [16] ἀπὸ τῆς γῆς Ἰούδα. » Ἐπέστησε δὲ καὶ παντὶ τῷ λαῷ διδασκάλους τοῦ B θείου νόμου [17], καὶ ἱερέας, καὶ Λευΐτας, καὶ ἄρχοντας. Ἐκομίζετο δὲ παρὰ τοῦ Δεσπότου Θεοῦ τῆς εὐσεβείας τὰ ἐπίχειρα. « Ἐγένετο γὰρ, φησὶν, ἔκστασις ἐπὶ πάσας τὰς βασιλείας τῆς γῆς τῆς κύκλῳ Ἰούδα· καὶ οὐκ ἐπολέμουν τῷ Ἰωσαφάτ. » Τοσοῦτο δὲ πᾶσιν ἐπέπεσε δέος, ὅτι καὶ ἀλλόφυλοι καὶ οἱ Ἄραβες δασμὸν αὐτῷ προσεκόμιζον. Ταύτην ἔχων τὴν ἀφθονίαν, καὶ πόλεις ᾠκοδόμησε, καὶ οἰκίας ἐδείματο, καὶ τὰς ἀτειχίστους ὠχύρωσε κώμας. Ἐκουσιαζόμενον δὲ τῷ Κυρίῳ λέγει τὸν οὐχ ὑπὲρ ἁμαρτημάτων προσφέροντα, ἀλλὰ δῶρα προσκομίζοντα τῷ Θεῷ. « Ἐπιμέμφεται δὲ αὐτῷ τὴν γαμικὴν ἐπιμιξίαν, ἣν πρὸς τὸν Ἀχαὰβ ἐποιήσατο. » Γυθολίαν γὰρ τοῦ Ἀχαὰβ τὴν θυγατέρα κατηγγύησε τῷ παιδί. Τέθεικε δὲ καὶ C τὸ κατὰ τὸν Μιχαίαν διήγημα, καὶ τοὺς ψευδοπροφήτας [18], ὅπερ ἐν ταῖς Βασιλείαις ἡρμήνευται παρ' ἡμῶν. Τὸ δὲ παρ' ἐκείνου τοῦ συγγραφέως παραλειφθὲν, ἐνταῦθα δὲ τεθὲν, ἀναγκαῖον οἶμαι εἰπεῖν. Ἐπανιόντι γὰρ ἀπ' ἐκείνης τῆς παρατάξεως τῷ Ἰωσαφὰτ ἀπήντησεν Ἰηοῦ ὁ τοῦ Ἀνανὶ ὁ προφήτης, καὶ εἶπεν αὐτῷ· « Βασιλεῦ Ἰωσαφὰτ, εἰ ἁμαρτωλῷ σὺ βοηθεῖς, εἰ μισουμένῳ ὑπὸ Κυρίου σὺ φιλιάζεις; διὰ τοῦτο ἐγένετο ἐπὶ σὲ ὀργὴ παρὰ Κυρίου· ἀλλ' ἢ λόγοι ἀγαθοὶ εὑρέθησαν ἐν σοὶ, ὅτι ἐξῆρας τὰ ἄλση ἀπὸ τῆς γῆς Ἰούδα, καὶ κατηύθυνας τὴν καρδίαν σου ἐκζητῆσαι τὸν Κύριον. » Ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὡς ἐλαττοῖ τὰς ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι τιμωρίας τὰ προγενόμενα [19] κατορθώματα. Καὶ γὰρ [20] ὁ δίκαιος κριτὴς ταῦτα ἐκείνοις ἀντιμετρῶν οὕτως ἐκφέρει D τὴν ψῆφον. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τούτου πεποίηκεν. Ἐχαλέπαινε [21] μὲν γὰρ κατ' αὐτοῦ διὰ τὴν συγγένειαν· διὰ δὲ τὴν ἄλλην ἀρετὴν, τῶν προσβαλόντων καὶ κυκλωσάντων ἠλευθέρωσε πολεμίων. Προσήκει τοίνυν ἡμᾶς, ταῦτα μεμαθηκότας, φεύγειν τῶν θεομισῶν καὶ τὴν συγγένειαν, καὶ τὴν φιλίαν. Ὁ δὲ

[f] II Paral. XVII, 10. [g] II Paral. XVIII, 1. [h] II Paral. XIX, 2, 3. [i] ibid. 4. [j] ibid. 5. [k] ibid. 6, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[11] cod. C. ἐζηλωκότα. [12] *Τό.* Abest a cod. C. [13] *Δὲ αὐτοῦ.* Des. ibid. [14] *Εὐφημίας.* cod. C. præm. ἐπί. [15] *Ἔθηκεν.* Cod. C. τέθεικεν. [16] *Τὰ ἄλση.* eod. C. add. καὶ τὰ εἴδωλα. [17] cod. C. τοῦ νόμου τοῦ θείου. [18] *Ὅπερ — ἐχαλέπηνεν.* cod. C. τοῦ *ἡρμήνευται.* Vid. p. 510, qu. 68. [19] cod. C. προγεγενημένα. [20] *Καὶ γὰρ ὁ.* cod. C. ὁ γάρ. [21] cod. C.

συγγραφεὺς τὸν ψόγον καταλιπὼν, εἰς τὸν τῆς εὐφημίας μετέβη κατάλογον, καὶ διδάσκει τοὺς ἐντυγχάνοντας, ὡς τὸν ἔλεγχον ὁ βασιλεὺς δεξάμενος, ἐσπούδασεν ἐν τοῖς εὐσεβέσι πόνοις τὴν τῆς συγγενείας ἐξαλεῖψαι κηλῖδα. « Πάλιν γὰρ, φησὶν, ἐξῆλθεν Ἰωσαφὰτ εἰς τὸν λαὸν ἀπὸ Βερσαβεὲ ἕως ὄρους Ἐφραῒμ, καὶ ἐπέστρεψεν αὐτοὺς ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν. » Καὶ οὐ μόνον τῆς εὐσεβείας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης ἐφρόντισεν εὐνομίας. « Κατέστησε γὰρ, φησὶ, κριτὰς ἐν πάσαις ταῖς πόλεσιν Ἰούδα ταῖς ὀχυραῖς. » Ἀξιάγαστα δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ πρὸς τοὺς κριτὰς ῥήματα· « Ἴδετε γὰρ, φησὶ, τί ὑμεῖς ποιεῖτε, ὅτι οὐκ ἀνθρώπῳ ὑμεῖς κρίνετε, ἀλλ' ἢ τῷ Κυρίῳ, καὶ μεθ' ὑμῶν λόγοι κρίσεως. Καὶ νῦν γενέσθω ὁ φόβος Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ φυλάσσετε, καὶ ποιεῖτε, ὅτι οὐκ ἔστι μετὰ Κυρίου Θεοῦ ὑμῶν [22] ἀδικία, οὐδὲ B θαυμάσαι [23] πρόσωπον, οὐδὲ λαβεῖν δῶρα. » Ἔδειξεν αὐτοῖς τὸν τῶν ὅλων ὀπτῆρα, καὶ τὸ τούτου δέος ἐντέθεικεν, ἵνα μὴ [24] δώροις, μηδὲ φιλίᾳ πωλῶσι τὸ δίκαιον. Παραπλησίως δὲ καὶ τοῖς τῆς Ἱερουσαλὴμ κριταῖς ἐνετείλατο, ὥστε μὴ μόνον τοῖς πολίταις δικάζειν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἑτέρωθεν ἀφικνουμένων τὰς ἀμφιβολίας διαλύειν ἐνδίκως, καὶ παραινεῖν τὰ προσήκοντα. « Διαστελεῖτε γὰρ αὐτοῖς, φησὶ, καὶ οὐχ ἁμαρτήσονται τῷ Κυρίῳ· καὶ οὐκ ἔσται ὀργὴ ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἐπὶ τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν. Οὕτω ποιήσετε [25], καὶ οὐχ ἁμαρτήσεσθε. » Ἐπέστησε [26] δὲ αὐτοῖς Ἀμαρίαν τὸν ἱερέα, ὥστε εἰ ἀγνοοῖεν [27] οἱ δικάζοντες, ὅπως ἐξενεγκεῖν [28] τὴν ψῆφον, παρὰ τοῦ Θεοῦ μάθοιεν δι' ἐκείνου. « Ἰδοὺ γὰρ, ἔφη, Ἀμαρίας ὁ ἱερεὺς ἡγούμενος ἐφ' ὑμᾶς εἰς πάντα λόγον Κυρίου· C καὶ Ζαβαδίας υἱὸς Ἰσμαὴλ, ἡγούμενος τῷ οἴκῳ Ἰούδα εἰς πάντα λόγον τοῦ βασιλέως· καὶ γραμματεῖς, καὶ οἱ Λευῖται ἐνώπιον ὑμῶν. » Εἴ τι οὖν ἔρεσθαι [29] τὸν Θεὸν βούλεσθε, διὰ τοῦ ἱερέως τοῦτο γινέσθω· εἰ δὲ τὸν βασιλέα, διὰ τοῦ ἄρχοντος· εἰ δὲ τὰ δοκοῦντα τῷ νόμῳ μαθεῖν θέλετε, παρὰ τῶν Λευϊτῶν τῶν διδασκόντων τὸν νόμον μάθετε. Τοὺς γὰρ διδασκάλους γραμματέας ἐκάλεσεν. Εἶτα ἐπήγαγεν· « Ἀνδρίζεσθε, καὶ ποιεῖτε, καὶ ἔσται Κύριος μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ. » Οὐχ ἁπλῶς εἶπε, *μεθ' ὑμῶν*, ἀλλὰ « μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ, » τουτέστι, τοῦ σκοπὸν ἀγαθὸν ἔχοντος, καὶ πρὸς τοῦτο [30] ῥέποντος. Καὶ τῶν παμπόλλων δὲ πολεμίων κατ' αὐτοῦ στρατευσάντων, οὔτε τῷ πλήθει τῶν ὑπηκόων, οὔτε τοῖς ὅπλοις ἐθάῤῥησεν. D Ἀλλ' « ἔδωκε, φησὶ, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἐκζητῆσαι τὸν Κύριον· καὶ ἐκήρυξε νηστείαν ἐν παντὶ Ἰούδα. » Εἶτα πάντων συνειλεγμένων, καὶ τὸν Θεὸν ἱλεουμένων, αὐτὸς τὴν ὑπὲρ ἁπάντων προσενήνοχε προσευχὴν, Κύριον μὲν αὐτὸν καὶ Θεὸν τῶν πατέρων ὀνομάσας, οὐρανοῦ δὲ καὶ γῆς ποιητὴν, καὶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων Δεσπότην. Εἶτα ἀναμιμνήσκει τῆς

A didit timorem, ne donis, neque amicitia jus venderent. Similiter etiam mandavit judicibus Hierosolymæ, ut non solum jus dicerent civibus, sed etiam eorum qui * aliunde venirent, juste componerent controversias, et eis ea suaderent quæ decet. « Præcipietis, enim inquit, eis, et non peccabunt Domino, et non erit ira super vos, et super fratres vestros. Sic facietis, et non peccabitis [l]. » Præfecit autem eis Amariam **581** sacerdotem, ut si ignorarent judicantes quomodo ferant sententiam, a Deo per illum discerent: « Ecce enim, inquit, Amarias sacerdos est dux super vos ad omne verbum Dei: et Zabadias filius Ismael dux domui Judæ, ad omnem sermonem regis: et scribæ et Levitæ coram vobis [m]. » Si quid B ergo vultis Deum rogare, hoc fiat per sacerdotem: sin autem regem, per principem. Sin autem ea quæ videntur legi vultis discere, a Levitis qui legem docent discite. Doctores enim appellavit scribas. Deinde subjunxit: « Estote fortes, et facite, et erit Dominus cum bono. » Non dixit simpliciter *vobiscum*, sed « cum bono, » id est, qui bonum habet scopum, et ad eum tendit. Porro autem, cum plurimi hostes adversus eum suscepissent expeditionem, neque in multitudine subditorum, neque in armis fiduciam habuit. Sed « dedit, inquit, faciem suam ad quærendum Dominum: et prædicavit jejunium in omni Juda [n]. » Deinde omnibus collectis et Deum placantibus, ipse pro omnibus C preces obtulit, ipsum nominans Dominum et Deum patrum, factorem cœli et terræ, et Dominum omnium gentium. Deinde commemorat pristina beneficia, et miracula: « Tu enim, inquit, es Dominus Deus noster, qui funditus exterminasti eos qui habitabant hanc terram a facie populi tui Israel: et eam dedisti semini Abrahæ amici tui [o]. » In memoriam autem revocavit progenitorem, ut propter promissionem illi factam assequeretur auxilium. Dixit autem et quemadmodum **582** templum fuerit ædificatum, et quomodo Salomo orans petierit ut, si incursione facta ab hostibus populus accurreret ad templum, et ejus invocaret Deum, supernum adipiscerentur auxilium. Nosti, inquit, quod patres nostri pervadentes desertum et venientes in hanc D terram, neque Idumæis, neque Ammanitis, neque Moabitis damnum attulerint transeuntes, secundum mandata tua. Sed isti quidem nunc congregati conantur nos expellere a te nobis data hæreditate. Deinde per interrogationem addidit: « Nonne judicabis * in eis [p]? » Confitetur autem etiam suam imbecillitatem: « Non sunt nobis, inquit, vires ad resistendum huic tam magnæ multitudini, quæ ad-

[l] II Paral. XIX, 10. [m] ibid. 11. [n] II Paral. XX, 3. [o] ibid. 7. [p] ibid. 12.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[22] *Ὑμῶν*. Ita leg. in cod. Alex., sed præstat lectio cod. Vat. ἡμῶν. [23] *Οὐδὲ θαυμάσαι πρόσωπον*. Abest a cod. C. [24] *Μή*. cod. C. add. τε. [25] cod. C. ποιήσατε. [26] cod. C. ἔστησε. [27] cod. C. ἀγνοῖεν. [28] *Ἐξενεγκεῖν*. cod. C. προσενεγκεῖν προσήκει. [29] *Εἴ τι οὖν ἔρεσθαι*. cod. C. εἰ τὸν Θεόν φησιν ἔρεσθαι. [30] cod. C. καὶ περὶ τοῦτο.

versus nos venit. Neque scimus quid nos facturi simus : quoniam super te sunt oculi nostri [q]. » Hæc cum dicerentur, tota stabat multitudo cum clamore Deo supplicans. Mulieres autem cum ejulatu et ploratu preces offerebant. Deus autem misericors, usus administro Jezeel Levita, solvit metum bonorum promissione : « Fuit enim, inquit, super eum spiritus Domini in concione, et dixit : Audite, omnis Juda, et qui habitatis in Hierosolyma, et rex Josaphat [r]. » Divisio honoris : seorsum enim meminit regis, et seorsum eorum qui habitabant Hierosolymæ. (Multi autem etiam ex aliis tribubus habitabant in illa civitate.) « Hæc vobis dicit Dominus, Ne timeatis vos, neque terreamini a facie multæ hujus turbæ, propterea quod non est vobis acies instructa, sed Deo [s]. » Deinde jubet eos stare in quodam cacumine, et esse spectatores **583** pugnæ : « Non enim, inquit, est vestrum bellare hac de causa. State, et intelligite, et videte salutem Domini vobiscum. Juda et Hierosolyma, ne timeatis, neque formidetis cras exire in occursum ejus, et Dominus erit vobiscum [t]. » Dedit et pignus confidentiæ, et ejecit humanum metum. His dictis ab Jezeele, adorarunt omnes. Levitæ autem usi sunt hymnodiis. Exeuntibus autem postridie rex animum addidit, dicens : « Audite me, filii Juda, et qui habitatis Hierosolymæ, credite Domino Deo nostro, et fideles sitis. Confidite in prophetis ejus, et res vobis recte succedent [u]. » Deinde exercitum jussit præcedere, non propugnatores arma portantes, sed Levitas hymnos canentes. Qui autem dissipat consilia gentium, et populorum irritas facit cogitationes, et principum abrogat consilia, et avertit prudentes retrorsum, et eorum infatuat consilium, hostes inter se invicem concitavit. Et primum quidem Ammanitæ et Moabitæ deleverunt Idumæos. Deinde inter se congredientes, se invicem similiter confecerunt. Rex autem cum subjectis aspiciebat stragem hostium. Postquam autem omnes ceciderunt, et nemo effugit, ut quod acciderat suis renuntiaret, secure mortuos spoliarunt, et omnem prædam abduxerunt. Cum tribus autem * diebus hoc fecissent, quarto die hymnis celebrarunt datorem victoriæ. Accepit autem etiam campus ille cognomen benedictionis : fuit enim appellatus [v] *Vallis benedictionis*. Admirabilis **584** autem eventus victoriæ terruit omnes reges finitimos. Sed hoc etiam maximo miraculo facto : « Populus, inquit, non direxit cor suum ad Dominum Deum patrum suorum [x]. » Meminit

A γεγενημένης εὐεργεσίας τε καὶ θαυματουργίας· « Σὺ γάρ εἶ, φησὶ, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐξολοθρεύσας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν ταύτην ἀπὸ προσώπου τοῦ [31] λαοῦ σου Ἰσραὴλ, καὶ ἔδωκας αὐτὴν τῷ σπέρματι Ἀβραὰμ τοῦ φίλου σου [32]. » Ἀνέμνησε δὲ τοῦ προπάτορος, ἵνα διὰ τῆς πρὸς ἐκεῖνον ἐπαγγελίας τύχῃ [33] τῆς βοηθείας. Ἔφη δὲ καὶ ὅπως ὁ ναὸς [34] ᾠκοδομήθη, καὶ ὅπως Σολομὼν προσευξάμενος ᾔτησεν, ὡς εἰ πολεμίων ἐπεληλυθότων προσδράμῃ ὁ λαὸς τῷ ναῷ, καὶ τὸν τούτου καλέσῃ Θεὸν, τῆς ἄνωθεν αὐτοὺς ἀπολαῦσαι ῥοπῆς. Οἶδας δὲ, φησὶν, ὡς οἱ πατέρες ἡμῶν, διϊόντες τὴν ἔρημον, καὶ εἰς τήνδε τὴν γῆν ἀφικνούμενοι, οὔτε τοῖς [35] Ἰδουμαίοις, οὔτε τοῖς Ἀμμανίταις, οὔτε Μωαβίταις ἐλυμήναντο παριόντες κατὰ τὰς σὰς ἐντολάς. Ἀλλ' οὗ- B τοι νῦν κατὰ ταυτὸν ἀθροισθέντες ἐξελάσαι πειρῶνται ἡμᾶς τῆς ὑπὸ σοῦ ἡμῖν [36] δεδομένης κληρονομίας. Εἶτα ἐρωτηματικῶς· « Οὐ κρινεῖς ἐν αὐτοῖς; » Ὁμολογεῖ δὲ καὶ τὴν οἰκείαν ἀσθένειαν· ὅτι « Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἰσχὺς τοῦ ἀντιστῆσαι [37] πρὸς τὸ πλῆθος τὸ πολὺ τοῦτο τὸ ἐλθὸν ἐφ' ἡμᾶς. Καὶ οὐκ οἴδαμεν τί ποιήσομεν [38] ἡμεῖς, ὅτι ἐπὶ σοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν. » Τούτων λεγομένων, ἅπαν εἱστήκει τὸ πλῆθος μετὰ βοῆς τὸν Θεὸν ἱκετεῦον. Αἱ δὲ γυναῖκες σὺν ὀλολυγμῷ [39] καὶ κωκυτῷ τὰς ἱκετηρίας [40] προσέφερον. Ὁ δὲ φιλοικτίρμων Θεὸς, Ἰεζεὴλ [41] τῷ Λευΐτῃ χρησάμενος ὑπουργῷ, ἔλυσε τὸ δέος τῇ τῶν ἀγαθῶν ὑποσχέσει· « Ἐγένετο γὰρ, φησὶν, ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα Κυρίου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε, πᾶς Ἰούδα, καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ, C καὶ ὁ βασιλεὺς Ἰωσαφάτ. » Τιμῆς ἡ διαίρεσις· χωρὶς γὰρ τοῦ βασιλέως ἐμνήσθη, καὶ χωρὶς τῶν τὴν Ἱερουσαλὴμ οἰκούντων· πολλοὶ δὲ καὶ τῶν [42] ἄλλων φυλῶν ᾤκουν ἐκείνην τὴν πόλιν. « Τάδε λέγει Κύριος ὑμῖν· Μὴ φοβηθῆτε ὑμεῖς, μηδὲ [43] πτοηθῆτε ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄχλου τοῦ πολλοῦ τούτου· ὅτι οὐχ ὑμῖν ἐστιν ἡ παράταξις, ἀλλ' ἢ τῷ Θεῷ. » Εἶτα κελεύει ἐπί τινος στῆναι κορυφῆς, καὶ θεατὰς γενέσθαι τῆς παρατάξεως· « Οὐχ ὑμῖν γὰρ, φησὶ, πολεμῆσαι ἐν ταύτῃ. Στῆτε, καὶ συνίετε, καὶ ἴδετε τὴν σωτηρίαν Κυρίου τὴν μεθ' ὑμῶν. Ἰούδα καὶ Ἱερουσαλὴμ, μὴ φοβεῖσθε, μηδὲ δειλιᾶτε ἐξελθεῖν αὔριον εἰς ἀπάντησιν αὐτῷ, καὶ ὁ Κύριος μεθ' ὑμῶν. » Ἔδωκε τὸ τοῦ θάρσους ἐνέχυρον, καὶ ἐξήλασε τὸ D ἀνθρώπινον δέος. Τούτων εἰρημένων ὑπὸ τοῦ Ἰεζεὴλ, προσεκύνησαν ἅπαντες· οἱ δὲ Λευῖται ταῖς ὑμνῳδίαις ἐχρήσαντο. Ἐξιόντας δὲ τῇ ὑστεραίᾳ ὁ βασιλεὺς περιεθάῤῥυνε [44], λέγων· « Ἀκούσατέ μου, υἱοὶ [45] Ἰούδα, καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ, πιστεύσατε Κυρίῳ [46] τῷ Θεῷ ὑμῶν, καὶ ἐμπιστευ-

[q] II Paral. xx, 12. [r] ibid. 14. [s] ibid. 15. [t] ibid. 17. [u] ibid. 20. [v] ibid. 26. [x] ibid. 33.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[31] *Τοῦ*. Abest a cod. C. [32] *Τοῦ φίλου σου*. Rec. lectio l c. est τοῦ ἀγαπημένου σου. [33] *Τύχῃ*. cod. C. τύχοι. [34] cod. C. νεὼς semper. [35] *Τοῖς*. Abest in cod. C. [36] *Ἡμῖν*. Des. ibid. [37] cod. C. ἀντιστῆναι. [38] *Ποιήσομεν*. cod. C. add. αὐτοῖς. [39] cod. C. ὀλολυγῇ. [40] cod. C. ἱκετείας. [41] *Ἰεζεὴλ*. Hic in vers. Græca II Paral. xx, 14, vocatur Ὀζιὴλ, editio Compl. autem habet Ἰεζιὴλ. cod. C. Ἰεζιήλ. [42] *Πολλοὶ δὲ καὶ τῶν*. cod. C. πολλοὶ γάρ τε ἐκ τῶν. [43] cod. C. μή. [44] cod. C. παρεθάῤῥυνεν. [45] *Υἱοί*. Abest a cod. C. [46] *Κυρίῳ*. cod. C. præm. ἐν.

σατε [47] ἐν τοῖς προφήταις αὐτοῦ, καὶ εὐοδωθήσεσθε. » Εἶτα τῆς στρατιᾶς ἡγεῖσθαι προσέταξεν, οὐ τοὺς προμάχους ὁπλοφοροῦντας, ἀλλὰ τοὺς Λευΐτας ὑμνοῦντας. Ὁ δὲ διασκεδάζων φυλὰς [48] ἐθνῶν, καὶ ἀθετῶν λογισμοὺς λαῶν, καὶ ἀθετῶν βουλὰς ἀρχόντων [49], καὶ ἀποστρέφων φρονίμους εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ τὴν βουλὴν αὐτῶν μωραίνων, κατ' ἀλλήλων τοὺς πολεμίους διήγειρε. Καὶ πρῶτον μὲν Ἀμμανῖται καὶ Μωαβῖται τοὺς Ἰδουμαίους ἀνήλωσαν· εἶτα κατ' ἀλλήλων χωρήσαντες τὰ παραπλήσια ἀλλήλοις διέθηκαν. Ὁ δὲ βασιλεὺς σὺν τοῖς ὑπηκόοις τὰς τῶν πολεμίων ἐθεώρει σφαγάς. Ἐπειδὴ δὲ ἅπαντες ἔπεσον, καὶ οὐδὲ εἷς διέφυγεν, ἵνα τοῖς οἰκείοις μηνύσῃ τὸ πάθος, ἀδεῶς τοὺς νεκροὺς [50] ἐσκύλευσαν, καὶ τὴν λείαν ἀπήγαγον ἅπασαν. Ἐν τρισὶ δὲ τοῦτο δεδρακότες ἡμέραις, τῇ τετάρτῃ τὸν δοτῆρα τῆς νίκης ἀνύμνησαν. Ἔλαβε δὲ καὶ τὸ πεδίον ἐκεῖνο τῆς εὐλογίας τὴν ἐπωνυμίαν· *Κοιλὰς* γὰρ *εὐλογίας* ἐκλήθη. Τὸ δὲ τῆς νίκης παράδοξον ἐξεδειμάτωσεν ἅπαντας τῶν ὁμόρων τοὺς βασιλεῖς. Ἀλλὰ καὶ τῆς μεγίστης ταύτης θαυματουργίας γεγενημένης ἔτι, φησὶν, « Ὁ λαὸς οὐ κατηύθυναν τὴν καρδίαν αὐτῶν πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν τῶν πατέρων αὐτῶν. » Ἐμνημόνευσε δὲ πάλιν ἡ ἱστορία τῆς τοῦ Ἰηοῦ τοῦ Ἀνανὶ ἐγγράφου προφητείας. Ἔφη δὲ οὕτως· « Καὶ οἱ λοιποὶ [51] λόγοι Ἰωσαφὰτ, οἱ πρῶτοι καὶ οἱ ἔσχατοι, οὐκ ἰδοὺ γεγραμμένοι εἰσὶν ἐν λόγοις Ἰηοῦ [52] Ἀνανὶ, ὃς κατέγραψεν ἐπὶ βιβλίου λόγων βασιλέων Ἰσραήλ; » Ἐπιμέμφεται δὲ πάλιν τῷ Ἰωσαφὰτ, ὅτι τῷ Ὀχοζίᾳ τῷ υἱῷ Ἀχαὰβ ἐκοινώνησε· καὶ ἐπήγαγε· « Καὶ αὐτὸς ἠνόμησε τοῦ ποιῆσαι καὶ πορευθῆναι [53] εἰς Θαρσεῖς· καὶ ἐποίησε ναῦς ἐν Γασίων Γαβέρ. » Καὶ ἤδη [54] δὲ ἔφην, ὅτι πόλις ἦν αὕτη τῷ Ἰνδικῷ πελάγει παρακειμένη, Αἰθίοπας οἰκήτορας ἔχουσα. Καλοῦσι δὲ αὐτὴν κατὰ τὴν Ἑλλάδα φωνὴν Βερονίκην. Ὁ δὲ τῶν ψυχῶν ἰατρὸς, Ἐλιέζερ [55] τὸν τοῦ Δωδίου, τὸν προφήτην, πρὸς τὸν Ἰωσαφὰτ ἀποστείλας, ἐπεμέμψατο τῇ φιλίᾳ, καὶ τὴν παιδείαν προεῖπεν· « Ὡς ἐφιλίασας [56] γὰρ, φησὶ [57], τῷ Ὀχοζίᾳ, καὶ ἐκοινώνησας μετ' αὐτοῦ, διέκοψε Κύριος τὰ ἔργα σου, καὶ συνετρίβησαν αἱ νῆές σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν τοῦ πορευθῆναι εἰς Θαρσεῖς. » Ὅσων δὲ κακῶν πρόξενος ἡ δυσσεβὴς ἐκείνη συγγένεια, τὰ ἑξῆς διδάσκει τῆς ἱστορίας· Ἰωρὰμ γὰρ, ὁ τοῦ Ἰωσαφὰτ υἱὸς, Ἀχαὰβ τοῦ κηδεστοῦ ἐζήλωσε τὴν ἀσέβειαν. Οὗτος καὶ τοὺς ἀδελφοὺς κατέκτεινεν ἅπαντας, καὶ διὰ πάσης ὥδευσε πονηρίας. « Ἐπορεύθη γὰρ, φησὶν, ἐν

A autem rursus historia scriptæ historiæ Jehu Anani filii. Sic autem dixit: « Et reliqua de Josaphato prima et ultima, an non scripta sunt in verbis Jehu filii Anani, quæ descripsit in libro Verborum regum Israel [y]? » Reprehendit autem rursus Josaphatum, quod cum Ochozia filio Achabi inierit societatem: et subjunxit: « Et ipse deliquit, quod fecerit et iverit ad eum, et communicaverit cum eo ad faciendum naves quæ irent in Tharsis: et fecit naves in Gasion Gaber [z]. » Jam autem dixi quod hæc civitas sit mari adjacens Indico, quæ Æthiopes habet habitatores. Vocant autem eam Græca voce Beronicen. Animarum autem medicus, Eliezerem filium Dodiæ prophetam mittens ad Josaphatum, et reprehendit amicitiam, et castigationem B prædixit: « Quoniam, inquit, amicitiam et societatem iniisti cum Ochozia, discidit Dominus facta tua, et contritæ sunt naves tuæ, et non potuerunt proficisci in Tharsis [a]. » Quanta autem mala conciliaverit impia illa cognatio, docent quæ deinceps sequuntur in historia. Joram enim, filius Josaphati, æmulatus est impietatem Achabi soceri sui. Is et fratres suos omnes occidit, et per omne vitium ac scelus est ingressus. « Ambulavit enim, inquit, in **585** via regum Israel, sicut fecerat domus Achabi, quoniam filia Achabi erat uxor ejus: et fecit malum coram Domino: sed noluit Dominus penitus perdere domum Davidis, propter testamentum quod fecerat cum Davide: prout dixerat C se daturum esse ei et filiis ejus lucernam omnibus diebus [a*]. » Hinc discimus quantum prosit pietas majorum. Nam malos etiam tolerat benignus et clemens, memor virtutis defunctorum. Collegit etiam fructus pietatis. Excussit enim Idumæa jugum servitutis, excussit etiam Lomna, quæ est civitas Judææ. Dominus autem per Eliam eximium adversus eum tulit sententiam. Sed non accessit ipse propheta: verum per litteras ' significavit divinam sententiam: « Venit enim, inquit, scriptura ab Elia propheta, dicente: Hæc dicit Dominus Deus patris tui: Propterea quod non ambulasti in via Josaphati patris tui, et in viis Asæ regis Juda, sed ambulasti in viis regum Israel, et fornicari fecisti Judam et eos qui habitant in Hieresolyma, D quomodo fornicata est domus Achabi: et fratres tuos filios patris tui, meliores te, interfecisti; propterea ecce Dominus percutit plagam magnam in

[y] II Paral. xx, 34. [z] ibid. 35, 36. [a] ibid. 37. [a*] II Paral. xxi, 6, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[47] *Ἐμπιστεύσατε.* Omissum est, quod in versione τῶν Ο' præcedit, καὶ ἐμπιστευθήσεσθε, ab interprete Latino supplementum. cod. C. ἐπιστευθήσεσθε, pro ἐμπιστευθήσεσθε, ut videtur. [48] *Φυλάς.* Aut potius βουλάς. Ita quoque puto legisse Hervetum. cod. C. βουλάς. [49] *Καὶ—ἀρχόντων.* Desid. in cod. C. [50] *Τοὺς νεκρούς.* cod. C. præm. *καί.* [51] cod. C. πολλοί. [52] *Ἰηοῦ.* cod. C. υἱοῦ. [53] *Πορευθῆναι εἰς Θαρσεῖς.* Codex Vatic. l. c. ita habet: Πορευθῆναι πρὸς αὐτὸν τοῦ ποιῆσαι πλοῖα τοῦ πορευθῆναι εἰς Θαρσεῖς. Hanc pleniorem lectionem in versione sua expressit Hervetus, ita tamen ut ex parte accesserit ad lectiones edit. Compl. πορευθῆναι erasum est. codex C. addit καὶ ἐκοινώνησεν μετ' αὐτοῦ ποιῆσαι πλοῖα καὶ πορευθῆναι εἰς Θαρσεῖς. [54] *Ἤδη—Βερονίκην.* Vid. p. 478, quæst. 31. [55] cod. C. Ἐλιέζαρ. [56] *Ἐφιλίασας—ἐκοινώνησας.* Duæ diversæ interpretationes h. l. coaluerunt. Utrumque enim verbum exprimit illud הִתְחַבֶּרְךָ II Paral. xx, 37. [57] *Φησί.* Abest a cod. C.

populo tuo, et in filiis tuis, et in uxoribus tuis, et in omni tua supellectile. Et tu laborabis infirmitatibus malis, infirmitate ventris tui : donec **586** exierint intestina tua propter infirmitatem per multos dies [b]. » Hinc discimus quod Asa et Josaphat non fuerint omnino reprobi, sed etsi in aliquibus deliquerint, in pluribus Deum coluerint. Nam et isti crimini datum est quod iter illorum reliquerit. Finem autem accepit prædictio. Non solum enim alienigenæ militarunt adversus Joramum, sed etiam Arabes, et accolæ Æthiopum, et irruentes devicerunt, et civitatem ceperunt, et multitudinem abduxerunt in captivitatem, et filios ejus et filias occiderunt, et opes regias usurparunt. Solus autem effugit Ochozias filiorum natu minimus. Porro autem ei quoque, sicut prædictum fuerat, incubuit morbus ventris : neque post mortem regiam assecutus est sepulturam : « Non paravit enim, inquit, ei populus funus et combustionem secundum combustionem patrum ejus, et sepelierunt eum non in sepulcris Regum [c]. » Revera « horrendum est incidere in manus Dei viventis [d]. » Sicut enim est misericordia ejus ineffabilis, ita etiam pœna intolerabilis. Ex hac historia discimus quod Amazoniim sunt accolæ Æthiopum. Superius enim hostes qui invaserunt Joramum, scriptor docuit esse finitimos Æthiopum. Hic autem, cum dixisset quod Ochoziam filium ejus minimum pro eo regem constituerint, subjunxit [e] quod omnes natu majores occiderit turba prædonum in eos irruens a Barbaris et ab Amazoniim, in castris. Et iste quoque æmulatus fuit impietatem patris. **587** Habuit enim magistram sceleratissimam matrem. Eum interfecit Jehu cum Joramo rege Israel. Adeptus est autem sepulturam, propter avi pietatem : eum enim sepelit Jehu : « Quoniam, » inquiebat, est filius Josaphati, qui quæsivit Dominum toto corde suo [f]. » Deinde exponit de Joaso ea quæ in quarto libro Regnorum interpretati sumus. Dicemus autem quæcunque non invenimus posita in illo libro. Nam qui scripsit Paralipomena, docuit [g] quod ab admirabili pontifice in zelum inflammatus populus diruerit statuam Baalis, et eam contriverit, et a fundamentis destruxerit altaria, et dæmonum comminuerit simulacra. Matthanem autem Baalis sacerdotem occidit. Sacerdotum vero vices confirmavit, et Levitarum ordinem, et alia, ut paucis dicam, quæ rex David constituit ad cultum Dei. Iis autem quæ a pontifice gerebantur opem rex conferebat ab ipso illumina-

A τῇ ὁδῷ βασιλέων [58] Ἰσραὴλ, ὡς ἐποίησεν οἶκος Ἀχαὰβ, ὅτι θυγάτηρ Ἀχαὰβ ἦν αὐτῷ γυνή· καὶ ἐποίησε τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου. καὶ οὐκ ἠβούλετο Κύριος ἐξολοθρεῦσαι τὸν οἶκον Δαβὶδ διὰ τὴν διαθήκην, ἣν διέθετο τῷ Δαβὶδ, ὃν τρόπον εἶπε δοῦναι αὐτῷ λύχνον, καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ, πάσας τὰς ἡμέρας. » Ἐντεῦθεν ἐδιδάχθημεν ὅσον ὀνίνησιν ἡ τῶν προγόνων εὐσέβεια. Ἀνέχεται γὰρ καὶ πονηρῶν ὁ φιλάνθρωπος, τῆς τῶν κατοιχομένων ἀρετῆς μεμνημένος. Ἐδρέψατο δὲ καὶ τοὺς τῆς εὐσεβείας [59] καρπούς. Ἀπώσατο μὲν γὰρ Ἰδουμαία τὸν τῆς δουλείας ζυγόν· ἀπέστη δὲ καὶ Λομνὰ [60], πόλις οὖσα τῆς Ἰουδαίας. Ὁ δὲ Δεσπότης διὰ Ἡλιοῦ τοῦ πάνυ τὴν ψῆφον κατ' αὐτοῦ ἐξενήνοχεν. Ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ὁ προφήτης ἀφίκετο, διὰ γραμμάτων δὲ μεμήνυκε B τὴν θείαν ἀπόφασιν. « Ἦλθε γὰρ, φησὶν, ἐγγραφὴ [61] παρὰ Ἡλίου τοῦ προφήτου λέγοντος· Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ πατρός σου· Ἀνθ' ὧν οὐκ ἐπορεύθης ἐν ὁδῷ Ἰωσαφὰτ τοῦ πατρός σου, καὶ ἐν ὁδοῖς Ἀσὰ βασιλέως Ἰούδα, καὶ ἐπορεύθης ἐν ὁδοῖς βασιλέων [62] Ἰσραὴλ, καὶ ἐξεπόρνευσας [63] τὸν Ἰούδαν, καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν Ἰερουσαλὴμ, ὃν τρόπον ἐξεπόρνευσεν ὁ οἶκος Ἀχαάβ· καὶ τοὺς ἀδελφούς σου, καὶ τοὺς υἱοὺς [64] τοῦ πατρός σου τοὺς ἀγαθοὺς ὑπὲρ σὲ ἀπέκτεινας· διὰ τοῦτο ἰδοὺ Κύριος πατάσσει πληγὴν μεγάλην ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ ἐν τοῖς υἱοῖς σου, καὶ ἐν ταῖς γυναιξί σου, καὶ ἐν πάσῃ τῇ οἰκίᾳ [65] σου. Καὶ σὺ ἔσῃ ἐν ἀῤῥωστίαις πονηραῖς, ἐν ἀῤῥωστίᾳ κοιλίας σου, ἕως οὗ ἐξέλθῃ τὰ [66] ἔντερά σου ἀπὸ τῆς ἀῤῥω- C στίας ἐξ ἡμερῶν εἰς ἡμέρας. » Ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὡς καὶ Ἀσὰ καὶ Ἰωσαφὰτ οὐ παντάπασιν ἦσαν ἀδόκιμοι· ἀλλ' εἰ καί τινα ἐπλημμέλησαν, ἐν τοῖς πλείοσι τὸν Θεὸν ἐθεράπευσαν. Καὶ γὰρ οὗτος ἐνεκλήθη, ὡς τὴν ἐκείνων πορείαν καταλιπών. Ἔλαβε δὲ πέρας ἡ πρόῤῥησις. Οὐ γὰρ μόνον ἀλλόφυλοι τῷ Ἰωρὰμ ἐπεστράτευσαν, ἀλλὰ καὶ Ἄραβες, καὶ τῶν Αἰθιόπων οἱ πρόσοικοι, καὶ προσβαλόντες κατακράτος ἐνίκησαν, καὶ τὴν πόλιν ἀνεῖλον, καὶ τὸ πλῆθος ἐξηνδραπόδισαν, καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ τὰς θυγατέρας κατέκτειναν, καὶ τὸν βασιλικὸν ἐσφετερίσαντο πλοῦτον. Μόνος δὲ Ὀχοζίας διέφυγε, τῶν παίδων ὁ νεώτατος. Ἐπέσκηψε δὲ αὐτῷ καὶ τῆς γαστρὸς τὸ πάθος, κατὰ τὴν πρόῤῥησιν, καὶ οὐδὲ μετὰ θάνατον βασιλικῆς ἠξιώθη ταφῆς [67]. « Οὐκ D ἐποίησε γὰρ αὐτῷ, φησὶν, ὁ λαὸς ἐκφορὰν καὶ καῦσιν [68], κατὰ τὴν καῦσιν τῶν πατέρων αὐτοῦ, καὶ ἔθαψαν αὐτὸν οὐκ ἐν τάφοις βασιλέων. » Ἀληθῶς φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος. « Ὥσπερ γὰρ ὁ ἔλεος αὐτοῦ [69] ἄῤῥητος, οὕτω καὶ [70] ἡ κό-

[b] II Paral. XXI, 12-15. [c] ibid. 19, 20. [d] Hebr. X, 31. [e] II Paral. XXII, 1. [f] ibid. 9. [g] II Paral. XXIII, 17 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[58] cod. C. βασιλέως. [59] *Εὐσεβείας*. Legendum videtur ἀσεβείας. [60] cod. C. Λεμνά. [61] *Ἐγγραφή*. Præstat lectio recepta l. c. ἐν γραφῇ. cod. C. ἐν γραφῇ. [62] cod. C. βασιλέως. [63] cod. C. οἱ ἐξεπόρνευσαν. [64] *Υἱούς*. Abest a cod. C. [65] *Οἰκίᾳ*. Rec. lectio, quam Hervetus sequitur, est, ἀποσκευῇ. cod. C. ἀποσκευῇ. [66] *Τὰ — ἀῤῥωστίας*. Rec. lectio l. c. est, ἡ κοιλία σου μετὰ τῆς μαλακίας. [67] cod. C. τιμῆς. [68] *Καῦσιν*. cod. C. κλαῦσιν. [69] *Αὐτοῦ*. Abest a cod. C. [70] *Καί*. Abest a cod. C.

λασις ἀνυπόστατος. Ἐκ ταύτης τῆς ἱστορίας μανθάνομεν, ὡς [71] οἱ Ἀμαζονιεὶμ πρόσοικοι Αἰθιόπων εἰσίν. Ἄνω γὰρ τοὺς ἐπελθόντας πολεμίους τῷ Ἰωρὰμ ὁ συγγραφεὺς ἐδίδαξεν ὁμόρους εἶναι τῶν Αἰθιόπων. Ἐνταῦθα δὲ εἰπὼν [72], ὅτι καὶ τὸν Ὀχοζίαν ἐβασίλευσαν ἀντ' αὐτοῦ, τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν νεώτερον, ἐπήγαγεν, ὅτι πάντας τοὺς πρεσβυτέρους ἀπέκτεινε τὸ λῃστήριον, τὸ ἐλθὸν ἐπ' αὐτοὺς ἀπὸ [73] τῶν βαρβάρων, καὶ ἀπὸ τῶν Ἀμαζονιεὶμ ἐν τῇ παρεμβολῇ. Καὶ οὗτος δὲ τοῦ πατρὸς ἐζήλωσε τὴν ἀσέβειαν. Διδάσκαλον γὰρ εἶχε τὴν μιαρωτάτην μητέρα. Τοῦτον ἀνεῖλεν ὁ Ἰηοῦ, σὺν τῷ Ἰωρὰμ τῷ βασιλεῖ Ἰσραήλ. Ἔτυχε μέντοι ταφῆς διὰ τὴν τοῦ πάππου εὐσέβειαν· ἔθαψε γὰρ αὐτὸν [74] Ἰηοῦ, « Ὅτι, εἶπεν, υἱός ἐστιν Ἰωσαφάτ, ὅστις ἐζήτησε τὸν Κύριον ἐν ὅλῃ καρδίᾳ αὐτοῦ. » Μετὰ ταῦτα ἐξηγεῖται [75] τὰ B κατὰ τὸν Ἰωὰς, ἅπερ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν ἡρμηνεύσαμεν· ἐροῦμεν δὲ ὅσα ἐν ἐκείνῃ τῇ βίβλῳ μὴ εὑρήκαμεν κείμενα. Ὁ γὰρ τὰς Παραλειπομένας συγγεγραφὼς βίβλους [76], ἐδίδαξεν, ὡς ὑπὸ θαυμαστοῦ [77] ἀρχιερέως εἰς ζῆλον ὁ λαὸς πυρσευθεὶς [78] κατέσπασε τοῦ Βάαλ τὴν στήλην, καὶ συνέτριψε, καὶ ἐκ βάθρων ἀνέσπασε τὰ θυσιαστήρια, καὶ τὰς τῶν δαιμόνων εἰκόνας ἐλέπτυνε. Ματθὰν [79] δὲ τοῦ Βάαλ τὸν ἱερέα κατέκτεινε· τὰς δὲ τῶν ἱερέων ἐφημερίας ἐκράτυνε, καὶ τῶν Λευϊτῶν τὴν τάξιν, καὶ τὰ ἄλλα ἁπαξαπλῶς, ὅσα Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ διετάξατο θεραπείαν. Συνήργει δὲ τοῖς ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως πραττομένοις ὁ βασιλεὺς φωτιζόμενος ὑπ' αὐτοῦ· « Ἐποίησε γὰρ, φησὶν, Ἰωὰς τὸ εὐθὲς C ἐνώπιον Κυρίου πάσας τὰς ἡμέρας Ἰωδαὲ ἱερέως [80]. » Προσήνεγκε δὲ καὶ τῇ οἰκοδομίᾳ τοῦ ναοῦ τὴν ἁρμόττουσαν θεραπείαν. Ἐν γὰρ [81] τῷ παρελθόντι χρόνῳ ἠμελήθη, ὅτι « Γοθολία, φησὶν, ἡ ἄνομος, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτῆς, κατέσπασαν τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ πάντα [82] τὰ ἅγια Κυρίου ἐποίησαν τοῖς Βααλείμ. » Τούτων δὲ πάντων ὁ ἀξιάγαστος ἀρχιερεὺς αἰτιώτατος, ὃς διὰ τὴν εὐσέβειαν, καὶ τὴν πολλὴν ἀρετὴν, ἐβίω μὲν ἔτη τριάκοντα καὶ ἑκατὸν, θήκης δὲ ἠξιώθη βασιλικῆς. « Ἔθαψαν γὰρ αὐτὸν, φησὶν, ἐν πόλει Δαβὶδ μετὰ τῶν βασιλέων, ὅτι ἐποίησεν ἀγαθωσύνην ἐν Ἰσραὴλ, καὶ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ οἴκου αὐτοῦ. » Ἐκείνου δὲ τελευτήσαντος, ὁ Ἰωὰς ἀπέκλινεν εἰς ἀσέβειαν τοῖς ἄρχουσιν ὑπαχθείς· ἀλλ' οὐκ ἠμέλησεν ὁ τῶν ψυχῶν ἰατρός. « Ἀπέστειλε γὰρ, φησὶ, Κύριος εἰς [83] D αὐτοὺς προφήτας, ἐπιστρέψαι αὐτοὺς πρὸς Κύριον· καὶ διεμαρτύρατο [84] αὐτοὺς, καὶ οὐχ ἤκουσαν [85]. » Ἑνὸς δὲ προφήτου καὶ ὀνομαστὶ ἐμνήσθη· « Πνεῦμα γὰρ, φησὶ, Κυρίου ἐνέδυσε τὸν Ζαχαρίαν, τὸν τοῦ Ἰωδαὲ [86] τοῦ ἱερέως, καὶ ἀνέστη ἐπάνω τοῦ λαοῦ,

A tus: « Fecit enim, inquit, Joas rectum coram Domino omnibus diebus Jodae sacerdotis [h]. » Exhibuit etiam ædificio templi quod debuit officium. Tempore enim præterito neglectui erat habitum, quod « Iniqua, inquit, Gotholia, et filii ejus, domum Dei diruerant, et omnia sancta Domini consecraverant ipsis Baalim [i]. » Horum autem omnium admiratione dignus pontifex præcipuus fuit auctor, qui propter pietatem et multam virtutem, vixit quidem centum et triginta annos, monumento autem dignatus est regio. « Sepelierunt, inquit, eum in civitate David cum regibus, quod **588** fecerit bonitatem in Israel, et cum Deo, et cum domo ejus [j]. » Cum ille autem decessisset, Joas declinavit ad impietatem, inductus a principibus. Sed non abjecit curam ejus animarum medicus. « Misit enim, inquit, Dominus ad ipsos, prophetas, ad convertendum ipsos ad Dominum, et contestatus est eis, sed non audiverunt [k]. » Meminit autem nominatim unius prophetæ: « Spiritus enim Domini, inquit, induit Zachariam filium Jodae sacerdotis, et surrexit erga populum, et dixit ei: Hæc dicit Dominus: Cur vos transgredimini mandata Domini? Hinc non prosperabimini, quoniam dereliquistis Dominum, ideo derelinquet vos [l]. » Sed non solum verbis divinis resisterunt et contradixerunt, sed etiam prophetam lapidibus obruerunt intus in atrio templi. Tanto iste laboravit ingrati animi crimine, et in eum qui salutem ei dederat, et in Deum qui salutis fuerat administer. Hoc enim docet historia. « * Et non meminit, inquit, rex Joas misericordiæ quam Jodae pater ejus exhibuerat ei: et morte affecit filium ejus post ipsum. Cum autem moreretur, dixit: Videat Dominus et judicet [m]. » Neque sua excidit petitione. Nam cum præteriisset annus, in eos impetum fecit modicus quidem Syrorum exercitus, sed traditi sunt a Domino qui ab eis fuerat contemptus: et alios quidem interemerunt, aliis vero in captivitatem redactis abierunt. Iste autem cum incidisset in infirmitatem, occisus fuit a subditis. Hanc enim adversus ipsum sententiam tulit Dominus, ut dixit historiographus: « Et erga Joasum exercuit judicia, et invaserunt Joasum **589** servi ejus ob sanguines filiorum Jodae sacerdotis, et eum morte affecerunt in lecto suo, et mortuus est, et sepelierunt eum in civitate David, et non sepelierunt eum in sepulcro regum [n]. » Verum ergo est id quod dictum fuit ad Noam: « Qui effundit sanguinem hominis, bibit illum, pro sanguine sanguis ejus effundetur, quoniam in imagine

[h] II Paral. XXIV, 2. [i] ibid. 7. [j] ibid. 16. [k] ibid. 19. [l] ibid. 20. [m] ibid. 22. [n] ibid. 24, 25. Gen. IX, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[71] Ὡς — εἰσίν. Vid. p. 575 et p. 578. [72] cod. C. εἰρηκώς. [73] Ἀπό. Des. ante τῶν Ἀμαζ. [74] Αὐτόν. cod. C. add. φησὶν, ὁ. [75] Ἐξηγεῖται. cod. C. add. ἡ ἱστορία. [76] Βίβλους. Abest a cod. C. [77] Θαυμαστοῦ. cod. C. præm. τοῦ. [78] cod. C. πορευθείς. [79] cod. C. μαθών. [80] cod. C. præm. τοῦ. [81] Ἐν γάρ — ἠμελήθη. cod. C. ἐν τῷ παρεληλυθότι γὰρ ἠμελήθη χρόνῳ. [82] Πάντα. cod. C. præm. γάρ. [83] Εἰς. cod. C. πρός. [84] cod. C. διεμαρτύραντο. [85] Ἤκουσαν. cod. C. ἠθέλησαν. [86] Ἰωδαέ. cod. C. Ἰωαδάβ.

Dei feci hominem [n*]. » Atque hos Joasi filius Amasias regnans occidit. Non enim peremerant divino zelo accensi, sed sævo et sanguinolento animo incitati. Pro eo autem regnavit ejus filius Amasias. Is cum vellet facere expeditionem adversus Idumæos, conduxit centum millia Israelitarum totidem talentis. Sed propheta ad eum a Deo missus hæc dixit : « O rex, ne proficiscatur tecum exercitus Israelis, quoniam non est Dominus cum Israele, ex omnibus filiis Ephraim. Nam, si existimes te in his superiorem fore in bello, te profligabit Dominus ex adverso hostium tuorum : quoniam virtus est Domino, ut opem ferat, et evertat [o]. » Sufficio tibi, inquit, ad auxilium. Non opus habes multitudine in acie. Ne assumas in auxilium eos qui sunt nudati pietate. Cum is autem dixisset : « Et quid faciam centum talentis quæ dedi exercitui Israel ? » respondens propheta dixit : « Est in potestate Domini ut tibi det plura hisce [p]. » Credens autem iis quæ dicta fuerunt abiit, et occidit decem millia : totidem autem vivos cepit. Sed divinum assecutus auxilium, non cognovit benefactorem. Deos enim eorum **590** qui fuerant superati, quos reportaverat cum spoliis, tanquam victoriæ datores honoravit, et sacrificiis est prosecutus. Sed ejus impietatem Deus arguit per prophetam, et ait : « Cur quæsivisti deos populi, qui non eripuerunt populum suum e manu tua [q] ? » Longo, inquit, tempore eos coluerunt Idumæi : sed * cultus eorum nihil profuit illis : nullum enim auxilium ab eis sunt assecuti. Tu autem mea ope fretus non solum illos occidisti, sed istos etiam abduxisti in captivitatem. Nihil horum profuit insipienti. Dixit enim prophetæ : « Num dedi te consiliarium regis ? cave tibi, ne te percutiam. » Propheta autem dixit libere : « Scio consilium iniisse Dominum tui perdendi, quoniam fecisti hoc, et non audiisti consilium meum [r]. » Ita divino nudatus auxilio, ad bellum quidem provocavit regem Israelitarum : passus est autem ea quæ diximus in libris Regum. Patris autem fini similem habuit finem. Oziam autem laudat divina Scriptura. « Quærebat enim, inquit, Dominum in timore Domini in diebus Zachariæ intelligentis in visione Dei [s]. » Dicit etiam fructus pietatis. « Et in diebus ejus quæsivit Dominum, et direxit eum Dominus Deus [t]. » Hinc discimus quod multi fuerint Zachariæ. Etenim et filius Jodae, quem Joas obruit lapidibus, nominatus fuit Zacharias : **591** et iste, qui fuit tempore Oziæ, appellatus fuit Zacharias. Existimo autem eum esse de quo dixit Deus ad

A καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τάδε λέγει Κύριος· να Ἰτί ὑμεῖς παραπορεύεσθε τὰς ἐντολὰς Κυρίου ; Καὶ οὐκ εὐοδωθήσεσθε, ὅτι ἐγκατελίπετε τὸν Κύριον, καὶ ἐγκαταλείψει ὑμᾶς. » Ἀλλ' οὐ μόνον τοῖς θείοις λόγοις ἀντεῖπον, ἀλλὰ καὶ κατέλευσαν τὸν προφήτην, τοῦ βασιλέως κελεύσαντος, κὰὶ κατέλευσαν αὐτὸν [87] ἔνδον ἐν τῷ ὑπαίθρῳ τοῦ ναοῦ. Τοιαύτην οὗτος ἀχαριστίαν ἐνόσησε, καὶ πὲρὶ τὸν σεσωκότα Θεὸν, καὶ περὶ τὸν [88] ὑπουργηκότα τῇ σωτηρίᾳ. Τοῦτο γὰρ ἡ ἱστορία [89] διδάσκει. « Καὶ οὐκ ἐμνήσθη, φησὶν [90], Ἰωὰς ὁ βασιλεὺς τοῦ ἐλέους, οὗ ἐποίησεν Ἰωδαὲ [91] ὁ πατὴρ αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐθανάτωσε τὸν υἱὸν αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. Ὡς δὲ ἀπέθνησκεν, εἶπεν· Ἴδοι Κύριος, καὶ κρίναι. » Καὶ οὐ διήμαρτε τῆς αἰτήσεως. Ἐνιαυτοῦ γὰρ διελθόντος, ὀλίγη μὲν αὐτοῖς
B Σύρων προσέβαλε στρατιά· ἐξεδόθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ καταφρονηθέντος Δεσπότου· καὶ τοὺς μὲν ἀνεῖλον, τοὺς δὲ ἐξανδραποδίσαντες ᾤχοντο. Οὗτος δὲ ἀῤῥωστίᾳ περιπεσὼν ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἐσφάγη. Ταύτην γὰρ κατ' αὐτοῦ τὴν ψῆφον ἐξήνεγκεν ὁ Δεσπότης, ὡς [92] ὁ ἱστοριογράφος ἔφη· « Καὶ μετὰ Ἰωὰς ἐποίησε κρίματα, καὶ ἐπέθεντο τῷ [93] Ἰωὰς οἱ παῖδες αὐτοῦ ἐν αἵμασιν υἱῶν Ἰωδαὲ τοῦ ἱερέως, καὶ ἐθανάτωσαν αὐτὸν ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἔθαψαν αὐτὸν ἐν πόλει Δαβὶδ, καὶ οὐκ ἔθαψαν [94] αὐτὸν ἐν τῷ τάφῳ [95] τῶν βασιλέων. » Ἀληθὴς ἄρα ὁ λόγος [96] ὁ πρὸς τὸν Νῶε ῥηθεὶς, « Ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου, πίνει αὐτὸ [97], ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται, ὅτι ἐν εἰκόνι Θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον. » Καὶ τού-
C τους δὲ ὁ τοῦ Ἰωὰς υἱὸς Ἀμασίας βασιλεύσας κατέκτεινεν. Οὐ γὰρ ζήλῳ θείῳ πυρσευθέντες ἀνεῖλον, ἀλλὰ μιαιφόνῳ χρησάμενοι γνώμῃ. Ἀντ' αὐτοῦ [98] δὲ ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀμασίας. Οὗτος στρατεῦσαι βουληθεὶς κατὰ τῶν Ἰδουμαίων, ἐμισθώσατο Ἰσραηλιτῶν ἑκατὸν χιλιάδας ἰσαρίθμων ταλάντων. Ἀλλ' ὁ προφήτης πρὸς αὐτὸν θεόθεν ἀποσταλεὶς ταῦτα ἔφη· « Βασιλεῦ, μὴ πορευέσθω μετὰ σοῦ δύναμις Ἰσραὴλ, ὅτι οὐκ ἔστι Κύριος μετὰ Ἰσραὴλ πάντων τῶν υἱῶν Ἐφραῒμ. Ὅτι ἐὰν ὑπολάβῃς κατισχῦσαι ἐν τούτοις ἐν τῷ πολέμῳ, τροπώσεταί σε Κύριος ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν σου, ὅτι ἐστὶν ἰσχὺς τῷ Κυρίῳ τοῦ βοηθῆσαι καὶ τοῦ τροπώσασθαι. » Ἀρκῶ σοι, φησὶν, εἰς βοήθειαν· οὐ χρήζεις πλήθους παρατασσόμενος, μὴ λάβῃ [99] εἰς ἐπικουρίαν τοὺς εὐσεβείας
D γεγυμνωμένους. Τούτου δὲ εἰρηκότος, « Καὶ τί ποιήσω τοῖς ἑκατὸν ταλάντοις, οἷς ἔδωκα τῇ δυνάμει Ἰσραήλ ; » ὑπολαβὼν ὁ προφήτης ἔφη· « Ἔστι τῷ Κυρίῳ δοῦναί σοι πλεῖον [1] τούτων. » Πιστεύσας δὲ τοῖς εἰρημένοις ἀπῆλθε [2], καὶ κατέκτεινε μυρίους, ἐξηνδραπόδισε δὲ τοσούτους· ἀλλὰ τῆς θείας ἐπικου-

[n*] Gen. IX, 6. [o] II Paral. XXV, 7, 8. [p] ibid. 9. [q] Ibid. 15. [r] ibid. 16. [s] II Paral. XXVI, 5. [t] ibid.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[87] *Αὐτόν*. Abest a cod. C. [88] *Καί*. Des. ibid. [89] *Ἡ ἱστορία*. cod. C. præm. καί. [90] *Φησίν*. Abest a cod. C. [91] *Ἰωδαέ*. Des. ibid. [92] *Ὡς*. cod. C. τοῦτο γὰρ καί. [93] *Τῷ*. Abest a cod. C. [94] *Ἔθαψαν αὐτόν*. In codice C. additur (ex errore librarii, ut videtur), ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἔθαψαν αὐτόν. [95] *Τάφῳ*. cod. C. τόπῳ. [96] *Ὁ λόγος*. cod. C. ὁ θεῖος λόγος ἐκεῖνος. [97] *Πίνει αὐτό*. Hæc suspecta sunt, cum nec in textu Græco τῶν Ο' l. c. nec apud quemquam eorum qui fragmenta reliquorum interpretum collegerunt, legantur. Πίνει αὐτὸ des. in cod. C. [98] *Ἀντ' αὐτοῦ — Ἀμασίας*. Des. in cod. C. [99] *Λάβῃ*. cod. C. λάβῃς. [1] *Πλεῖον*. cod. C. πλείω. [2] *Ἀπῆλθε — μυρίους*. cod. C. ἀπῆλθεν καὶ νενικηκὼς ἐπανῆλθεν καὶ κατέκτεινεν μὲν μυρίους.

A ριας τυχὼν, οὐκ ἔγνω τὸν εὐεργέτην. Τῶν γὰρ ἡττηθέντων τοὺς θεοὺς, οὓς μετὰ τῶν λαφύρων ἐκόμισεν, ὡς [3] δοτῆρας τῆς νίκης ἐτίμησε, καὶ ἱερουργίαις ἐγέραιρεν. Ἀλλ' ἤλεγξεν [4] αὐτοῦ τὴν ἀσέβειαν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου. Εἶπε γὰρ αὐτῷ, « Τί ἐζήτησας τοὺς θεοὺς τοῦ λαοῦ, οἳ οὐκ ἐξείλοντο [5] τὸν λαὸν αὐτῶν ἐκ χειρός σου; » Ἐπὶ πολὺν, φησὶ, χρόνον [6] τούτους ἐθεράπευσαν Ἰδουμαῖοι, ἀλλ' οὐκ ἀπώσαντο τῆς θεραπείας· οὐδεμιᾶς γὰρ παρ' αὐτῶν ἐπικουρίας ἀπήλαυσαν. Σὺ δὲ τῆς ἐμῆς ἀπολαύσας ῥοπῆς, οὐ μόνον κατέκτεινας ἐκείνους, ἀλλὰ καὶ τούτους ἐξηνδραπόδισας. Τούτων οὐδὲν ὤνησε τὸν ἀνόητον. Ἔφη γὰρ πρὸς τὸν προφήτην, « Μὴ σύμβουλον τοῦ βασιλέως δέδωκά σε; πρόσεχε σεαυτῷ, ἵνα μὴ πατάξω [7] σε. » Ὁ δὲ προφήτης εἶπε [8] σὺν παῤῥησίᾳ· B « Ἔγνων ὅτι ἐβουλεύσατο Κύριος τοῦ διαφθεῖραί σε, ὅτι ἐποίησας τοῦτο, καὶ οὐκ ἤκουσας τῆς συμβουλίας μου. » Οὕτω τῆς θείας γυμνωθεὶς προμηθείας, προσκαλεῖται μὲν εἰς πόλεμον τοῦ Ἰσραὴλ τὸν βασιλέα· πέπονθε δὲ ἅπερ [9] ἐν ταῖς Βασιλείαις εἰρήκαμεν. Ὁμοίως δὲ τῷ πατρὶ καὶ τὸ πέρας [10] ἐδέξατο. Ἐπαινεῖ [11] δὲ [12] τὸν Ὀσίαν ἡ θεία Γραφή. « Ἦν γὰρ, φησὶν, ἐκζητῶν τὸν Κύριον ἐν φόβῳ Κυρίου, ἐν ταῖς ἡμέραις Ζαχαρίου τοῦ συνιόντος ἐν ὁράσει Θεοῦ. » Λέγει δὲ καὶ τοὺς τῆς εὐσεβείας καρπούς· « Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ ἐξεζήτησε τὸν Κύριον, καὶ [13] κατηύθυνεν [14] αὐτὸν Κύριος ὁ Θεός. » Ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὡς πολλοὶ Ζαχαρίαι γεγένηνται. Καὶ γὰρ ὁ τοῦ Ἰωδαὲ υἱὸς, ὃν Ἰωὰς κατέλυσε, Ζαχαρίας ὠνόμασται· καὶ οὗτος ὁ ἐπὶ τοῦ Ὀζίου Ζαχαρίας κέκλη- C ται. Οἶμαι δὲ τοῦτον εἶναι, περὶ οὗ πρὸς τὸν Ἡσαΐαν ἔφη [15] Θεός· « Ποίησόν μοι μάρτυρας πιστοὺς ἀνθρώπους, τὸν Οὐρίαν τὸν ἱερέα, καὶ Ζαχαρίαν υἱὸν Βαραχίου. » Καὶ γὰρ ὁ Ἡσαΐας κατ' ἐκεῖνον προεφήτευσε τὸν καιρόν· « Ὅρασις γὰρ, φησὶν, ἣν εἶδεν Ἡσαΐας υἱὸς Ἀμὼς, ἣν εἶδε κατὰ τῆς Ἰουδαίας, καὶ κατὰ Ἱερουσαλὴμ, ἐν ἡμέραις Ὀζίου, καὶ Ἰωάθαμ [16], καὶ Ἄχαζ, καὶ Ἐζεκίου, οἳ ἐβασίλευσαν τῆς Ἰουδαίας. » Λέγει δὲ αὐτὸν καὶ ἐν πολέμοις ἀνδρεῖον, καὶ ἐν οἰκοδομαῖς [17] φιλότιμον, καὶ ἐν γεωργίαις φιλόκαλον. Πέτρας [18] δὲ τῆς πόλεως τοὺς οἰκήτορας Ἄραβας ὀνομάζει. Ἀλλ' οὐκ ἤκουσε τοῦ προγόνου Δαβὶδ, λέγοντος, « Εἰς τὸ τέλος μὴ διαφθείρῃς [19]. » Ἀλαζονικῷ γὰρ φρονήματι χρησάμενος, ἔργον ἀρ- D χιερατικὸν ἐπιτελέσαι τετόλμηκεν· « Ὡς γὰρ κατίσχυσε, φησὶν, Ὀζίας, ὑψώθη ἡ καρδία αὐτοῦ τοῦ

A Isaiam: « Adhibe mihi testes fideles homines, Uriam sacerdotem, et Zachariam filium Barachiæ [t]. » Isaias enim prophetavit illo tempore: « Visio enim, inquit, quam vidit Isaias filius Amos, quam vidit contra Judæam, et contra Hierosolymam, in diebus Oziæ, et Joathami, et Achasi, et Ezechiæ, qui fuerunt reges Judææ [u]. » Dicit autem ipsum quoque in bellis fortem, et in ædificiis magnificum, et in agris colendis gnavum ac diligentem. Petræ autem civitatis habitatores nominat Arabes [v]. Sed non audivit parentem suum Davidem dicentem: « Ne corrumpas penitus [x]. » Superbo enim et arroganti ductus spiritu, ausus est fungi munere sacerdotali: « Postquam autem validus, inquit, et potens factus B erat Ozias, elatum est cor ejus ut perderet sese, et injuste se gessit erga Dominum Deum suum, et ingressus est in templum Domini ad adolendum, ad altare suffitus [y]. » Non enim super altari holocaustorum id agere ausus est, sed intus in templo. Non tamen cessit tanquam regi pontifex, sed eum libere arguit. « Ingressus est, enim, inquit post ipsum pontifex Zacharias, et cum ipso octoginta sacerdotes filii strenui, et steterunt circa regem Oziam, et dixerunt ei: Non est tuum, o Ozia, adolere Domino, ' sed sacerdotum filiorum **592** Aaron sanctificatorum. Recede a sanctuario, quoniam defecisti a Domino, et non cedet tibi in gloriam coram Domino Deo [z]. » Definita sunt, inquit, a Deo quæ regibus conveniunt, et quæ sacerdotibus con- C gruunt. Gentilitium munus habent sacerdotes, quid conculcas legem a Deo datam? cur transgredieris terminos? Rapiens ea quæ tibi non conveniunt, tua etiam perdes. At non solum non cessit, sed etiam verba ægre tulit, et perstitit in sacro ministerio insolescens. Sed pro gloria collegit ignominiam. « Exorta est enim, inquit, lepra in fronte ejus, in domo Domini coram sacerdotibus, super altare thymiamatum [a]. » Protinus autem sacerdotes iram a Deo immissam conspicati, etiam invitum e templo expulerunt, et eadem ei acciderunt quæ primo parenti Adamo. Ille enim cum desiderasset fieri Deus, Dei quoque imaginem referre desiit: et hic conatus rapere sacerdotium, etiam regnum amisit. D Intus enim sedit in thalamo, lepra, quæ erat in fronte, arcente ne cum populo versaretur, et libere loqueretur. Ferebat enim in fronte argumen-

[t] Isa. VIII, 2. [u] Isa. I, 1. [v] II Paral. XXVI, 7. [x] Psal. XLIII, 23. [y] II Paral. XXVI, 16. [z] ibid. 17, 18. [a] ibid. 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[3] Ὡς. cod. C. ἀλλ' ὡς. [4] *Ἀλλ' ἤλεγξεν — προφήτου*. cod. ἀλλὰ πάλιν ὁ φιλάνθρωπος Κύριος διά τινος τῶν προφητῶν ἤλεγξεν τὴν ἀσέβειαν. Sequitur εἶπε κ. τ. λ. [5] cod. C. ἐξείλαντο. [6] *Ἐπὶ—χρόνον*. cod. C. ἐπὶ πολλῷ, φησὶ, χρόνῳ. [7] πατάξω. cod. C. πατάξωσιν. [8] cod. C. ἔφη. [9] *Ἅπερ — εἰρήκαμεν*. Vid. p. 538, quæst. 43. [10] *Καὶ πέρας*. cod. C. καὶ τοῦ βίου τὸ πέρας. [11] *Ἐπαινεῖ*, κ. τ. λ. Historiam Oziæ nunc pluribus exponit Noster, ut promiserat. Vid. p. 559, quæst. 46. [12] *Δέ*. Abest a cod. C. [13] *Καί*. Abest a cod. C. [14] *Κατηύθυνεν αὐτόν*. Rec. lectio l. c. est εὐώδωσεν αὐτῷ. Nostra consentit cum lectione edit. Compl., et videtur esse Aquilæ. Vid. Montf. l. c. p 390. [15] *Ἔφη*. cod. C. præm. ὁ τῶν ὅλων. [16] *Ἰωάθαμ*. cod. C. Ἰάθαμ semper. [17] *Οἰκοδομαῖς*. cod. C. οἰκοδομίαις. [18] *Πέτρας — ὀνομάζει*. Nihil de urbe hujus nominis l. c. legimus. Cum autem οἱ Ο' vocem בַּגּוּר h. l. verterint ἐπὶ τῆς πέτρας, vix dubitandum est quin pro גּוּר legerint צוּר. [19] *Διαφθείρῃς*. Rec. lectio l. c. est ἀπώσῃ.

tum iniquitatis. Joatham autem ejus filius regnum A perpetuo administrabat. Nam et ipse patre mortuo accepit sceptra. Is autem se quoque fortiter gessit in bellis, et coegit Ammanitas pendere tributum [b]. Dicit autem scriptor causam, « quod paraverit vias suas coram Domino Deo suo [c]. » Achaz autem ejus filius in inventis impietatis obscuravit omnes sui similes. Hoc autem liber quoque Regnorum
593 docuit. Hæc autem præterea historia docuit, quam sustinuerit calamitatem [d]. Nam primum quidem traditi fuerunt Syris, et multi occisi, multi quoque captivi abducti sunt. Deinde Phacee, rex decem tribuum, in uno conflictu occidit eorum centum viginti millia, et filios regis, et duces exercitus: ducenta vero millia duxit in captivitatem. Oded autem propheta occurrens victoribus, eis minatus est iram Dei, quoniam præter Dei legem abduxerant in servitutem eos quos in bello ceperant. « Ecce, inquit, ira Dei patrum nostrorum est super Judam: et tradidit eos in manus vestras, et occidistis eos in ira, et pervenit usque ad cœlos. Et nunc dicitis vos possidere filios Judæ et Hierosolymæ, ut servos et ancillas. Ecce non sum vobiscum, testatur Dominus Deus noster. Et nunc audite me, et avertite turbam captivam, quam cepistis, ab oculis vestris, quia ira furoris Domini super nobis [e]. » Volebat, inquit, Dominus Deus ab illis pœnas sumere de impietate. Ea fuit causa ut et illi vincerentur, et vos victoria potiremini. Vos autem parta victoria obliti estis propinquitatis: neque naturæ vinculum vobis venit in mentem, sed contribules tractastis tanquam barbaros et alienigenas. Neque vobis suffecerunt cædes innumerabiles: sed et servire cogitis eos qui sunt ejusdem generis. Testificor ergo fore ut graviora patiamini. Cesserunt principes prophetæ, et populum
594 sunt adhortati, et captivorum curam gesserunt. Nudos enim, inquit, induerunt, eosque unxerunt, et alimenta eis porrexerunt, et imbecillioribus jumenta præbuerunt, et deduxerunt eos usque ad civitatem Jericho. Notandum est autem quod Jerichuntem appellaverit civitatem palmarum. « Eos enim, inquit, constituerunt in civitate palmarum Jerichunte [f]. » Docuit autem hoc quoque historia, quod cum permansisset in impietate, traditi sint alienigenis, et hostes habitarint in eorum civitatibus: « Humiliavit enim, inquit, Dominus Judam, propter Achaz regem Judæ, propterea quod manifestavit in Juda impietatem, et defecit defectione a Domino [g]. » Illud autem, *manifestavit*, ponitur pro eo quod est, docuit illum ea quæ non opor-

διαφθεῖραι, καὶ ἠδίκησεν ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτοῦ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν ναὸν Κυρίου, τοῦ θυμιᾶσαι ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τῶν θυμιαμάτων.» Οὐ γὰρ ἐν τῷ βωμῷ τῶν ὁλοκαυτωμάτων τοῦτο δρᾶσαι τετόλμηκεν, ἀλλ' ἔνδον ἐν τῷ ναῷ. Ἀλλ' οὐ παρεχώρησεν ὡς βασιλεῖ ὁ ἀρχιερεύς, ἀλλ' ἐν [20] παῤῥησίᾳ διήλεγξεν. «Εἰσῆλθε γάρ, φησίν, ὀπίσω αὐτοῦ Ζαχαρίας [21] ὁ ἀρχιερεὺς [22], καὶ μετ' αὐτοῦ ὀγδοήκοντα ἱερεῖς, υἱοὶ δυνάμεως· καὶ ἐπέστησαν τὸν Ὀζίαν τὸν [23] βασιλέα, καὶ εἶπον αὐτῷ· Οὐ σοί, Ὀζία, τοῦ θυμιᾶσαι τῷ Κυρίῳ, ἀλλ' ἢ τοῖς ἱερεῦσι τοῖς υἱοῖς Ἀαρών, τοῖς ἡγιασμένοις τοῦ θυμιᾶσαι. Ἔξελθε ἀπὸ τοῦ ἁγιάσματος, ὅτι ἀπέστης ἀπὸ τοῦ Κυρίου· καὶ οὐκ ἔσται σοι εἰς δόξαν παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ.» Διόρισται, φησί, παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰ τοῖς βασιλεῦσι προσήκοντα, καὶ τὰ τοῖς ἱερεῦσιν B ἁρμόττοντα. Γενικὸν ἔχουσι τὸ γέρας οἱ ἱερεῖς. Τί πατεῖς τὸν θεόσδοτον νόμον; τί παραβαίνεις τοὺς ὅρους; ἁρπάζων τὰ μὴ προσήκοντα, καὶ τὰ οἰκεῖα προσαπολέσεις. Ἀλλ' οὐ μόνον οὐκ εἶξεν, ἀλλὰ καὶ ἐχαλέπηνε πρὸς τοὺς λόγους, καὶ ἐπέμεινε τῆς ἱερουργίας κατατολμῶν. Ἀλλ' ἀντὶ τῆς δόξης ἀτιμίαν ἐδρέψατο. «Ἀνέτειλε γάρ, φησίν, ἡ λέπρα ἐν τῷ μετώπῳ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου ἐναντίον τῶν ἱερέων, ἐπάνω τοῦ θυσιαστηρίου τῶν θυμιαμάτων.» Παραυτίκα δὲ οἱ ἱερεῖς τὴν θεήλατον πληγὴν θεασάμενοι, καὶ ἄκοντα αὐτὸν ἐξήλασαν τοῦ ναοῦ· καὶ τὰ αὐτὰ πέπονθεν Ἀδὰμ τῷ προπάτορι. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος ἐπιθυμήσας γενέσθαι Θεός, καὶ τὸ εἶναι εἰκὼν Θεοῦ προσαπώλεσεν· καὶ οὗτος πειραθεὶς τὴν ἱερωσύνην ἁρπάσαι, καὶ τῆς βασιλείας ἐξέπεσεν. Ἔνδον C γὰρ ἐν θαλάμῳ ἐκάθητο [24], τῆς ἐν τῷ μετώπῳ λέπρας τὴν ἐν τῷ [25] πλήθει διατριβὴν καὶ παῤῥησίαν ἀπειργούσης. Ἔφερε γὰρ ἐν τῷ μετώπῳ τῆς παρανομίας τὸν ἔλεγχον. Ἰωάθαμ δὲ ὁ τούτου παῖς ἰθύνων διετέλει τὴν βασιλείαν. Αὐτὸς γὰρ [26] καὶ τοῦ πατρὸς τελευτήσαντος τὰ σκῆπτρα παρέλαβεν [27]. Ἠρίστευσε δὲ καὶ οὗτος [28] ἐν πολέμοις, καὶ τοὺς Ἀμμανίτας δασμὸν φέρειν ἠνάγκασε. Λέγει δὲ καὶ τὴν αἰτίαν ὁ συγγραφεύς, «ὅτι ἡτοίμασε τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ ἔναντι Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ.» Ἄχαζ δὲ ὁ τούτου παῖς ἐν ταῖς τῆς ἀσεβείας ἐπινοίαις τοὺς ὁμοίους ἀπέκρυψεν ἅπαντας. Τοῦτο καὶ τῶν Βασιλειῶν ἡ βίβλος ἐδίδαξεν. Αὕτη δὲ πρὸς τούτοις ἡ ἱστορία καὶ τὴν συμφορὰν ἐδήλωσεν, ἣν ὑπέμεινε. Πρῶτον μὲν D γὰρ ἐξεδόθησαν Σύροις· καὶ πολλοὶ μὲν ἀνῃρέθησαν, πολλοὶ δὲ ἐξηνδραποδίσθησαν. Ἔπειτα δὲ Φακεὲ, τῶν δέκα φυλῶν ὁ βασιλεὺς, ἐν μιᾷ συμπλοκῇ δώδεκα αὐτῶν μυριάδας κατέκτεινε, καὶ τοῦ βασιλέως τοὺς παῖδας, καὶ τοὺς στρατηγούς· εἴκοσι δὲ μυριάδας ἐξηνδραπόδισεν. Ὠδὴδ [29] δὲ ὁ προφήτης τοῖς νενικηκόσιν ὑπαντήσας ἠπείλησε τοῦ Θεοῦ τὴν

[b] II Paral. XXVII, 5. [c] ibid. 6. [d] II Paral. XXVIII, 5 seqq. [e] II Paral. IX, 11. [f] II Paral. XXVIII, 15. [g] ibid. 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[20] *Ἀλλ' ἐν*. cod. C. ἀλλὰ σύν. [21] *Ζαχαρίας*. Leg. esse videtur Ἀζαρίας. [22] *Ἀρχιερεύς*. cod. C. ἱερεύς. [23] *Τόν*. cod. C. præm. ἐπί. [24] cod. C. καθῆστο. [25] *Τῆς ἐν τῷ — ἀπειργούσης*. Des. in cod. C. [26] *Γάρ*. Abest a cod. C. [27] *Παρέλαβεν*. cod. C. κατέλαβεν. [28] *Οὗτος*. cod. C. ὁ αὐτός. [29] cod. C. Ὀδάδ.

ὀργὴν, ὅτι δὴ παρὰ τὸν θεῖον νόμον εἰς δουλείαν ἦγον οὓς ᾐχμαλώτευσαν. « Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ὀργὴ τοῦ Θεοῦ τῶν πατέρων[30] ἡμῶν ἐπὶ Ἰούδαν· καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς τὰς χεῖρας ὑμῶν, καὶ ἀπεκτείνατε ἐν αὐτοῖς ἐν ὀργῇ, καὶ ἕως τῶν οὐρανῶν ἔφθασε. Καὶ νῦν υἱοὺς Ἰούδα καὶ Ἱερουσαλὴμ ὑμεῖς λέγετε κατακτήσασθαι εἰς δούλους καὶ δούλας. Ἰδοὺ οὐκ εἰμὶ μεθ' ὑμῶν, μαρτύρεται[31] Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν[32]. Καὶ νῦν ἀκούσατέ μου, καὶ ἀποστρέψατε τὴν αἰχμαλωσίαν ἣν ᾐχμαλωτεύσατε ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν[33], ὅτι ὀργὴ θυμοῦ Κυρίου ἐφ' ἡμᾶς. » Ἠβουλήθη, φησὶν, ὁ Δεσπότης Θεὸς δίκας ἐκείνοις εἰσπράξασθαι τῆς ἀσεβείας. Τοῦτο κἀκείνοις τὴν ἧτταν, καὶ ὑμῖν παρέσχε τὴν νίκην. Ὑμεῖς δὲ νενικηκότες ἐπελήθητε τῆς συγγενείας, τὴν φύσιν εἰς νοῦν οὐκ ἐλάβετε, ἀλλ' ὡς[34] βαρβάροις καὶ ἀλλοφύλοις τοῖς ὁμοφύλοις ἐχρήσασθε. Καὶ οὐκ ἠρκέσθητε ταῖς μυρίαις σφαγαῖς, ἀλλὰ καὶ δουλεύειν τοὺς ὁμογενεῖς ἀναγκάζετε. Μαρτύρομαι τοίνυν ὑμᾶς[35], ὡς χαλεπώτερα πείσεσθε. Εἶξαν οἱ ἄρχοντες τῷ προφήτῃ· καὶ τῷ λαῷ παρῄνεσαν, καὶ[36] θεραπείας τοὺς δορυαλώτους ἠξίωσαν. Ἐνέδυσαν γὰρ, φησὶ, τοὺς γυμνοὺς, καὶ ἀλοιφὴν αὐτοῖς προσήνεγκαν καὶ τροφὴν, καὶ τοῖς ἀσθενεστέροις ἔδωκαν ὑποζύγια, καὶ μέχρι τῆς Ἱεριχοῦς ἀπήγαγον πόλεως. Ἐπισημαντέον δὲ, ὅτι *πόλιν φοινίκων* τὴν Ἱεριχὼ κέκληκε. « Κατέστησαν γὰρ αὐτοὺς, φησὶν, εἰς τὴν Ἱεριχὼ, τὴν πόλιν τῶν φοινίκων. » Ἐδίδαξε δὲ καὶ τοῦτο ἡ ἱστορία, ὡς ἐπιμείναντες τῇ ἀσεβείᾳ παρεδόθησαν τοῖς ἀλλοφύλοις, καὶ εἰς τὰς τούτων πόλεις ᾤκησαν[37] οἱ πολέμιοι. « Ἐταπείνωσε γὰρ, φησὶ, Κύριος τὸν Ἰούδα, διὰ τὸν Ἄχαζ τὸν βασιλέα Ἰούδα, ἀνθ' ὧν[38] ἀπεκάλυψεν ἐν τῷ Ἰούδα ἀσέβειαν[39], καὶ ἀπέστη ἀποστάσει ἀπὸ Κυρίου. Τὸ δὲ *ἀπέκαμψεν*[40], ἀντὶ τοῦ, ἐδίδαξεν αὐτὸν ἃ μὴ δεῖ. Ξένα γὰρ εἰσήγαγεν ἔθη, καὶ τοὺς τῶν ἄλλων ἐθνῶν θεοὺς παρεσκεύασε σέβειν. Καλέσας δὲ τὸν Ἀσσύριον εἰς ἐπικουρίαν, διήμαρτε τῆς σπουδῆς. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν· « Οὐκ εἰς βοήθειαν αὐτῷ[41], ἀλλ' ἢ τοῦ θλιβῆναι αὐτόν. » Καὶ ταύταις δὲ πάσαις ταῖς τιμωρίαις ὑποβληθεὶς ἐπέτεινε τὴν ἀσέβειαν. Τοῦτο γὰρ ἔφη· « Καὶ προσέθηκεν Ἄχαζ ἀποστῆναι[42] ἀπὸ Κυρίου. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς Ἄχαζ· Ζητήσω τοὺς θεοὺς Δαμασκοῦ τοὺς τύπτοντάς με· καὶ εἶπεν, ὅτι οἱ θεοὶ Συρίας κατισχύουσιν[43] αὐτούς. Θύσω τοίνυν αὐτοῖς, καὶ ἀντιλήψονταί μου· καὶ ἐγένοντο αὐτοὶ αὐτῷ εἰς σκῶλον. » Οὐ γὰρ μόνον οὐκ ἐπεκούρησαν, ἀλλὰ καὶ παντοδαπῶν αὐτῷ συμφορῶν ἐγένοντο πρό-

tet. Alienos enim introduxit mores, et effecit ut colerent deos alienarum gentium. Assyrio autem vocato in auxilium, suo excidit instituto. Hoc enim adjunxit : « Et non ad auxilium ei fuit, sed ut ipse tribularetur [h]. » Sed et omnibus istis suppliciis affectus, impietatem adauxit. Hoc enim dixit : « Porro autem Achaz defecit a Domino. Et dixit rex Achaz : Quæram deos Damasci, qui me verberant : et dixit, Dii Syriæ corroborant illos. Idcirco eis sacrificabo, et defendent me : ipsi autem fuerunt ei offendiculo [i]. » Non solum enim ei opem non tulerunt, sed etiam ei conciliarunt omne genus calamitates. Ad summum autem nefas provectus, **595** « Vasa etiam sacra conscidit, et templi Dei portas clausit. Et fecit sibi altaria in omni angulo in Hierosolyma [j]. » Et quæ deinceps sequuntur eamdem habent reprehensionem. Eum autem mortuum non sunt dignati piorum regum sepultura. Ezechias autem ejus filius summam exercuit virtutem. « Fecit enim, inquit, Ezechias rectum cum Domino, secundum omnia quæ fecit David pater ejus [k]. » Et primum aperuit portas domus Domini, et eas instauravit. Sacerdotes autem et Levitas sanctificatos jussit mundare templum Dei : « Illi autem statim, inquit, ejecerunt omnem immunditiam inventam in domo Domini, in atrium domus Domini. Et eam acceperunt Levitæ ferendam foras in torrentem Cedron [l]. » Deinde his factis legitima obtulit sacrificia, non solum pro duabus tribubus, sed pro duodecim. « Deum enim, inquit, propitiavit pro toto Israele, quoniam rex dixit offerri pro universo Israele holocausta et sacrificia pro peccato. Et statuit Levitas in domo Domini laudantes in cymbalis, et citharis, et nabliis, secundum mandatum Davidis regis, et Gad videntis regi, et Nathan prophetæ : quoniam per mandatum Domini præceptum erat in manu prophetarum ejus [m]. » Hoc arguit Judæorum stultitiam, qui non sustinent vocare Davidem prophetam. Hic enim Scriptura trium faciens mentionem, subjunxit : « Quoniam per mandatum Domini præceptum erat in manu **596** prophetarum ejus [n]. » Paulo post autem innuit quod etiam Asaph fuerit auctor hymnorum : « Dixit enim, inquit, rex Ezechias, et principes, Levitis, ut hymnis celebrent Dominum in verbis Davidis et Asaphi prophetæ [o]. » Docet autem nos rursus historia quod, sacerdotibus non sufficientibus ad excorianda holocausta, eos adjuverint fratres eorum Levitæ, donec perfectum

II Paral. xxviii, [h] ibid. 21, 22, [i] ibid. 22, 23. [j] ibid. 24. [k] II Paral. xxix, 2. [l] ibid. 16. [m] ibid. 24, 25. [n] ibid. [o] II Paral. xxix, 30.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[30] cod. C. πατρῶν ὑμῶν. [31] *Μαρτύρεται — ὑμῶν*. Rec. lectio l. c. est μαρτυρῆσαι Κυρίῳ Θεῷ ὑμῶν. [32] *Ὑμῶν*. Præstat lectio ἡμῶν, quam etiam secutus est Hervetus. [33] *Ἀπὸ — ὑμῶν*. Rec. lectio est τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν. cod. C. ἀδελφῶν. [34] sq. ἀλλ' ὡς — ἀλλοφύλοις. cod. ὡς βαρβάροις ἀλλοφύλοις. [35] *Ὑμᾶς*. cod. C. ὑμῖν. [36] *Καὶ — ἠξίωσαν*. Des. in cod. C. [37] *Ὤκησαν*. cod. C. κατῴκησαν. [38] *Ἀνθ' ὧν — ἀσέβειαν*. Hæc in edit. Compl. adduntur, neglecta tamen voce ἀσέβειαν. [39] *Ἀσέβειαν*. Abest a cod. C. [40] *Ἀπέκαμψεν*. Jubent quidem quæ præcedunt ut legamus ἀπεκάλυψεν· nolumus tamen quidquam mutare, et fere dubitamus anne potius præcedens ἀνεκάλυψεν commutandum sit cum ἀνέκαμψεν; Hoc enim, si omittitur vox ἀσέβειαν, longe melius exprimit Hebr. illud הִפְרִיעַ II Paral. xxviii, 19.
[41] *Αὐτῷ*. Omissum est ἦν. [42] *Ἀποστῆναι*. cod. C. præm. τοῦ [43] *Κατισχύουσιν*. cod. C. κατισχύσουσιν.

A esset opus, et donec sanctificati essent sacerdotes, quoniam Levitæ prompto et alacri animo sunt sanctificati præ sacerdotibus. Hoc autem nunc quoque invenimus fieri. Nam cum abest presbyter, et urget necessitas, necesse habet etiam diaconus ei qui opus habet exhibere baptismum. Rex autem cum valde pius esset, etiam eos qui habitabant in civitatibus decem tribuum, convocavit ad festum. Et aliqui quidem irridebant eos qui convocabant, aliqui vero ibant obedientes. Plurima autem congregata multitudine, celebratum est festum Paschatis. Rursus autem sacerdotibus non sufficientibus, Levitæ immolabant hostias multitudini, et sacerdotibus offerebant sanguinem, illi autem effundebant ad basin altaris. Repente autem vocati, priusquam B essent expiati, hostiarum fuerunt participes. Hoc etiam docet historia, quod maxima pars populi ab Ephraim, et Manasse, et Issachar, et Zabulon, non fuerint sanctificati : sed comederint hoc Pascha præter divinam Scripturam. Veniam autem sunt consecuti propter pietatem regis. Adjecerunt autem festivitati alios totidem dies, cum principes liberaliter hostias præbuissent. Dixit autem [p] tale festum non fuisse factum a diebus Salomonis. Hinc incitati, et templa dæmonum diruerunt, et lucos exsciderunt, **597** et cum iis etiam altaria, quæ in locis excelsis Deo erant dedicata, funditus diruerunt. Curam quoque gessit ordinis sacerdotalis, et eum confirmavit ac roboravit, qui factus fuerat a suo C progenitore. Et effecit ut populus daret sacerdotibus primitias secundum legem. Deinde subjunxit scriptor [q] quod, post hæc verba et hanc veritatem, venerit Sennacherim rex Assyriorum. Significat autem oratio quod, etiam viros pios probans Deus universorum, permittat ut incidant in calamitates, auxilium vero ferens dissipet res adversas. Rex autem in Deo habens fiduciam, et quæ poterat ex se conferens, primum obstruxit fontes ante civitatem, ne si quis obsidendo premeret civitatem, aquæ haberet copiam. Deinde murorum septa muniit, et turres in altum excitavit, et etiam alterum ædificavit propugnaculum. Sed neque his, neque armis confidit : verum dixit ad multitudinem : D « Estote strenui et fortes : ne timeatis, neque terreamini a facie regis Assyriorum, et a facie universæ gentis quæ est cum eo, quoniam nobiscum plures sunt quam cum eo. Cum eo sunt brachia carnea : nobiscum est Dominus Deus noster, ut servet nos, et nostrum bellum gerat [r]. » Per hæc autem nos etiam docuit Dei auxilium esse inexpugnabile, et humanam naturam esse caducam, et interitui obnoxiam. Cætera autem continet etiam

ξενοι. Εἰς ἐσχάτην δὲ πονηρίαν ἐλάσας, « Καὶ τὰ ἱερὰ κατέκοψε σκεύη, καὶ τοῦ θείου ναοῦ[44] τὰς θύρας ἀπέκλεισε, καὶ ἐποίησεν ἑαυτῷ θυσιαστήρια ἐν πάσῃ γωνίᾳ ἐν Ἱερουσαλήμ. » Καὶ τὰ ἑξῆς δὲ τὴν αὐτὴν ἔχει κατηγορίαν. Τοῦτον ἀποθανόντα τῆς μετὰ τῶν εὐσεβῶν βασιλέων ταφῆς οὐκ ἠξίωσαν. Ἐζεκίας δὲ ὁ τούτου υἱὸς τὴν ἀκροτάτην κατώρθωσεν ἀρετήν. « Ἐποίησε γάρ, φησίν, Ἐζεκίας τὸ εὐθὲς ἐνώπιον Κυρίου, κατὰ πάντα ὅσα ἐποίησε Δαβὶδ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. » Καὶ πρῶτον ἀνέῳξε τὰς θύρας τοῦ οἴκου Κυρίου, καὶ ἀπεσκεύασεν αὐτάς. Εἶτα τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς Λευΐτας ἁγιάσας, ἐκκαθῆραι[45] παρηγγύησε τὸν θεῖον ναόν[46]. « Οἱ δὲ παραυτίκα ἐξέβαλον, φησί, πᾶσαν τὴν ἀκαθαρσίαν, τὴν εὑρεθεῖσαν ἐν οἴκῳ Κυρίου, εἰς[47] τὴν αὐλὴν οἴκου Κυρίου· καὶ ἐδέξαντο οἱ Λευῖται ἐξενεγκεῖν εἰς τὸν χειμάρρουν Κέδρων ἔξω. » Ἔπειτα τούτων γεγενημένων τὰς νενομισμένας θυσίας προσήνεγκεν, οὐχ ὑπὲρ μόνων τῶν δύο φυλῶν, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν δώδεκα[48]. « Ἐξιλάσατο γάρ, φησί, περὶ παντὸς Ἰσραήλ, ὅτι περὶ[49] παντὸς Ἰσραὴλ εἶπεν ὁ βασιλεὺς προσενεχθῆναι τὰ ὁλοκαυτώματα, καὶ τὰ περὶ ἁμαρτίας· καὶ ἔστησε τοὺς Λευΐτας ἐν οἴκῳ Κυρίου αἰνοῦντας ἐν κυμβάλοις, καὶ ἐν κινύραις, καὶ ἐν ναύλαις, κατὰ τὴν ἐντολὴν Δαβὶδ τοῦ βασιλέως, καὶ Γὰδ τοῦ ὁρῶντος τῷ βασιλεῖ, καὶ Νάθαν τοῦ προφήτου· ὅτι δι' ἐντολὴν Κυρίου τὸ πρόσταγμα ἦν[50] ἐν χειρὶ τῶν προφητῶν αὐτοῦ. » Τοῦτο διελέγχει τῶν Ἰουδαίων τὴν ἀφροσύνην, οἳ τὸν μέγαν Δαβὶδ προφήτην καλεῖν οὐκ ἀνέχονται. Ἐνταῦθα γὰρ ἡ Γραφὴ τῶν τριῶν μνημονεύουσα[51] ἐπήγαγεν, « Ὅτι δι' ἐντολὴν Κυρίου τὸ πρόσταγμα ἐν χειρὶ τῶν προφητῶν αὐτοῦ. » Μετ' ὀλίγα δὲ ὁ λόγος αἰνίττεται, ὅτι καὶ ὁ Ἀσὰφ ὑμνοποιὸς ἐγεγόνει. « Εἶπε γάρ, φησίν, Ἐζεκίας ὁ βασιλεύς, καὶ οἱ ἄρχοντες, τοῖς Λευΐταις, τοῦ ὑμνεῖν τὸν Κύριον ἐν λόγοις Δαβίδ, καὶ Ἀσὰφ τοῦ προφήτου. » Διδάσκει δὲ ἡμᾶς πάλιν ἡ ἱστορία, ὅτι[52] τῶν ἱερέων οὐκ ἀποχρώντων ἀποδεῖραι τὴν ὁλοκαύτωσιν, ἀντελάβοντο αὐτῶν οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν οἱ Λευῖται, ἕως οὗ συνετελέσθη τὸ ἔργον, καὶ ἕως οὗ ἡγιάσθησαν οἱ ἱερεῖς, ὅτι οἱ Λευῖται προθύμως ἡγιάσθησαν παρὰ τοὺς ἱερεῖς. Τοῦτο δὲ καὶ νῦν ἔστιν εὑρεῖν γιγνόμενον. Πρεσβυτέρου γὰρ οὐ παρόντος, καὶ τῆς χρείας κατεπειγούσης, ἀναγκάζεται καὶ διάκονος προσφέρειν τῷ δεομένῳ τὸ βάπτισμα. Ὁ μέντοι βασιλεὺς ἄγαν ὢν εὐσεβής, καὶ τοὺς ἐν ταῖς πόλεσι τῶν δέκα φυλῶν οἰκοῦντας εἰς τὴν ἑορτὴν συνεκάλεσε. Καί τινες μὲν ἐκωμῴδουν τοὺς συγκαλοῦντας, τινὲς δὲ ὑπακούοντες ἦσαν[53]. Πλείστου δὲ πλήθους συναθροισθέντος, ἐπετελέσθη τοῦ Πάσχα ἡ ἑορτή. Πάλιν μέντοι οὐκ ἐξαρκούντων τῶν ἱερέων, οἱ Λευῖται ἔθυον τῷ πλήθει τὰ θύματα,

[p] II Paral. xxx, 26. [q] II Paral. xxxii, 1 seqq. [r] ibid. 7, 8. ibid. 25, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[44] cod. C. νεώ. [45] cod. C. ἐκκαθάραι. [46] cod. C. νεών. [47] *Εἰς*. In versione τῶν Ο' l. c. præcedit καί, quod tamen h. l. et in edit. Compl. jure omissum est, cum sensum alienum in textum inferat. [48] cod. C. δυοκαίδεκα. [49] *Περί*. Abest a cod. C. [50] *Ἦν*. Abest a cod. C. [51] cod. C. μνημονεύσασα. [52] cod. ὡς. [53] cod. C. ἦσαν.

καὶ τοῖς ἱερεῦσι τὸ αἷμα προσέφερον· οἱ δὲ τοῦ[54] θυσιαστηρίου προσέχεον βάσει. Ἐξαπίνης δὲ κληθέντες πρὶν ἁγνισθῆναι· τῶν ἱερείων μετέλαβον. Τοῦτο καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει, ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ, ἀπὸ Ἐφραΐμ, καὶ Μανασσῆ, καὶ Ἰσάχαρ, καὶ Ζαβουλὼν, οὐχ ἡγιάσθησαν, ἀλλ' ἔφαγον τὸ Φασὲκ τοῦτο παρὰ τὴν θείαν[55] Γραφήν. Ἔτυχον δὲ συγγνώμης διὰ τὴν τοῦ βασιλέως εὐσέβειαν. Προέθεσαν δὲ τῇ ἑορτῇ ἑτέρας ἰσαρίθμους ἡμέρας, τῶν ἀρχόντων παρεσχηκότων φιλοτίμως τὰ θύματα. Ἔφη δὲ τοιαύτην ἑορτὴν ἐκ τῶν ἡμερῶν Σολομῶντος μὴ γεγενῆσθαι. Ἐντεῦθεν ὁρμήσαντες, καὶ τὰ τεμένη τῶν εἰδώλων κατέλυσαν, καὶ τὰ ἄλση ἐξέτεμον, καὶ μετὰ τούτων[56] τὰ ἐν τοῖς ὑψηλοῖς ἀνατεθέντα τῷ θεῷ θυσιαστήρια ἐκ βάθρων ἀνέσπασαν. Ἐφρόντισε δὲ καὶ τῆς ἱερατικῆς τάξεως, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ προγόνου γεγενημένην ἐκράτυνε, καὶ τὸν λαὸν παρεσκεύασε τὰς κατὰ νόμον ἀπαρχὰς ἀποδοῦναι τοῖς ἱερεῦσιν. Εἶτα ὁ συγγραφεὺς ἐπήγαγεν, ὡς μετὰ τοὺς λόγους τούτους, καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην, ἦλθε Σεναχηρεὶμ[57] ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων. Δηλοῖ δὲ ὁ λόγος, ὅτι καὶ τοὺς θεοσεβεῖς ἄνδρας δοκιμάζων ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, συμφοραῖς παραπεσεῖν[58] συγχωρεῖ, εἶτα ἐπικουρῶν διαλύει τὰ σκυθρωπά. Ὁ δὲ βασιλεὺς τῷ Θεῷ θαῤῥῶν, καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ[59] συνεισφέρων, πρῶτον[60] τὰς πρὸ τῆς πόλεως πηγὰς ἐνέφραξεν· ἵνα μὴ προσεδρεύων πολιορκῇ ἔχων τὴν ἀφθονίαν τοῦ ὕδατος. Ἔπειτα τοὺς περιβόλους ὠχύρωσε, καὶ τοὺς πύργους εἰς ὕψος ἀνέστησε, καὶ προτείχισμα προσῳκοδόμησεν ἕτερον. Ἀλλ' οὔτε τούτοις, οὔτε τοῖς ὅπλοις ἐθάῤῥησεν, ἀλλὰ πρὸς τὸ πλῆθος ἔφη· « Ἀνδρίζεσθε, καὶ ἰσχύσατε· μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ πτοηθῆτε ἀπὸ προσώπου τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων, καὶ ἀπὸ προσώπου παντὸς ἔθνους τοῦ μετ' αὐτοῦ, ὅτι μεθ' ἡμῶν πλείους ὑπὲρ τοὺς μετ' αὐτοῦ. Μετ' αὐτοῦ[61] βραχίονες σάρκινοι, μεθ' ἡμῶν[62] Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, τοῦ σῶσαι ἡμᾶς, καὶ τοῦ πολεμεῖν τὸν πόλεμον ἡμῶν. » Διὰ δὲ τούτων ἐδίδαξε[63] καὶ τῆς θείας ἐπικουρίας τὸ ἄμαχον, καὶ τῆς ἀνθρωπείας φύσεως τὸ πρόσκαιρον καὶ ἐπίκηρον. Τὰ δὲ λοιπὰ καὶ ἡ τετάρτη τῶν Βασιλειῶν ἔχει. Ἐπιμέμφεται δὲ αὐτῷ ἡ ἱστορία, ὅτι καὶ τοσαύτην[64] νίκην νενικηκὼς, καὶ τῆς ἀῤῥωστίας ἀπαλλαγεὶς παραδόξως, οὐ κατὰ τὸ ἀνταπόδομα ὃ ἀνταπέδωκεν αὐτῷ Κύριος, ἀνταπέδωκεν[65] αὐτῷ Ἐζεκίας, « ἀλλ' ὑψώθη ἡ καρδία αὐτοῦ, καὶ ἐγένετο ὀργὴ ἐπὶ Ἰούδα, καὶ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἐταπεινώθη Ἐζεκίας ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς καρδίας αὐτοῦ, αὐτὸς καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλήμ. Καὶ οὐκ ἦλθεν ἐπ' αὐτοὺς ὀργὴ Κυρίου ἐν ταῖς ἡμέραις Ἐζεκίου. » Ἀληθὴς ἄρα ὁ λόγος ἐκεῖνος, ὅτι « Ὁ

A quartus liber Regnorum. Eum autem reprehendit historia quod, etiam tantam assecutus victoriam, et ab infirmitate liberatus admirabiliter, non secundum retributionem quam dedit ei Dominus, retribuerit ei Ezechias, « sed elatum fuit cor ejus, et super ipsum facta est ira, et super Judam **598** et Hierosolymam. Et humiliatus est Ezechias ab elatione cordis sui, ipse, et qui habitabant in Hierosolyma. Et non venit super ipsos ira Domini in diebus Ezechiæ. » Vera est ergo illa sententia: « Qui seipsum exaltat, humiliabitur, et qui seipsum humiliat, exaltabitur [s]. » Hic igitur ob pietatem suam tristia non spectavit, sed ante incursum hostium excessit e vita. Geon autem, ut ante dictum est, Siloen vocat. Quod vero miserit ad eum rex

B Babyloniorum, propter solem, qui decem gradibus retrocesserat, historia docet. Cum enim commemorasset de divitiis quas congregarat, et de thesauris quos congesserat, subjecit: « Et prospere egit Ezechias in omnibus operibus suis. Attamen in legatis principum Babylonis, qui missi fuerant ad eum, ut interrogarent de portento quod acciderat super terram, dereliquit eum Dominus, ut tentaret eum, et nota fierent quæ erant in corde ejus [t]. » Declarat autem hic sermo, melius esse in Domino gloriari. Nam cum oporteret eum divinæ potentiæ opera enarrare, thesauros ostentavit, qui stabile nihil habent. Illud porro, « ut tentaret eum, et nota fierent quæ erant in corde ejus, » significat quod voluerit

C patefacere cogitationes ejus. Non enim ignorat ipse cogitationes hominum, qui omnium solus corda novit: sed aliis ea revelat quæ occulta sunt. Cæterum sepulturam adeptus est splendidam. Deposuerunt enim eum magno cum honore et gloria. Jam vero Manassæ impietatem Regnorum quoque liber edocuit. Quippe qui non solum impios reges superavit, **599** sed etiam gentes, inquit, [u], quas sustulit Dominus a facie filiorum Israel. Luit autem etiam pœnas impietatis. Traditus enim est regi Assyriorum, vinctusque in Babylonem adductus. Sed huic tamen misericordiæ fontes abyssus benignitatis impertiit: « Postquam enim, ait, coangustatus est Manasses, oravit Dominum Deum suum, et humiliatus est valde coram Deo patrum suorum. Et de-

D precatus est eum, et exaudivit vocem ejus, reduxitque eum Hierosolymam in regnum suum: et cognovit Manasses quod Dominus ipse esset Deus [v]. » Usque adeo volentibus prodest castigatio. Quæ enim regnans non habuit, hæc serviens obtinuit. Postquam nimirum liberatus fuit a servitute, « Abstulit, inquit, deos alienos, et simulacrum de domo Domini,

[s] Luc. XIV, 11. [t] II Paral. XXXII, 30, 31. [u] II Par. XXXIII, 9. [v] ibid. 12, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[54] *Τοῦ*. cod. C. præm. τῇ. [55] *Θείαν*. Abest a cod. C. [56] *Τούτων*. cod. C. τοῦτο [57] cod. C. Σενναχερείμ. [58] *Παραπεσεῖν*. cod. C. περιπεσεῖν. [59] *Αὐτοῦ*. cod. C. ἑαυτοῦ. [60] *Πρῶτον*. cod. C. præm καί. [61] *Μετ' αὐτοῦ*. Des. in cod. C. ante βραχίονες. [62] *Ἡμῶν*. cod. C. add. δέ. [63] cod. C. ἔδειξεν. [64] cod. C. τοιαύτην. [65] cod. C. ἔδωκεν.

aras quoque omnes quas fecerat in monte domus Domini, in Hierosolyma, et projecit extra urbem : et instauravit altare, Domini, et immolavit super illo sacrificium eucharisticum [x]. » Quinetiam populum ad pietatem instituit : « Præcepit enim, inquit, * Judæ Manasses, ut serviret Domino Deo Israel [y]. » Sed imperfectionem populi rursus declarat narratio. Addit enim quod adhuc populus immolaverit in excelsis. Quod autem Deo immolaverint in excelsis, manifeste hoc loco historia docet, cum addit : « Sed incassum Domino Deo suo [z]. » Quæ porro ad Ammonem et Josiam spectant, in Regnorum libro quarto exposuimus. Sed quærendum quomodo, cum intus esset arca in Sancto sanctorum, Levitis Josias sanctificationem indixerit, ut **600** arcam sanctam inferrent in domum Domini. Hoc enim sequentia quoque significant : « Et posuerunt arcam sanctam in domo quam ædificavit Salomo filius David, regis Israel [a]. » Ego vero existimo, vel Assyrium, cum urbem cepisset Manassæ tempore, arcam foras extulisse, vel aliquem regum impiorum, qui post Ezechiam regnarunt, sive Manassen, sive Ammonem : postea Josiam, re comperta, suo loco restituisse. Rursum posthæc historia Asaphum, Æmanem, et Idithunum prophetas nuncupavit : « Juxta præcepta, inquit, Davidis, et Asaphi, et Æmanis, et Idithuni, prophetarum regis [b]. » Κερεσεὶμ autem [c] divinationis genus esse arbitror : quippe quod cum ventriloquis, et vatibus, et theraphim conjunctum est. Tanta autem regis istius virtus erat, ut lamentationem quoque Jeremias conscripserit, eamque cantoribus et cantatricibus dederit, ut eam canerent singulis annis memoriam celebrantes. Quæ ad reliquos vero reges pertinent, Jeremias propheta pluribus edocuit. Nos vero, qui librum etiam illum, divina favente gratia, exposuimus, hunc iterum exponere supervacaneum duximus. Quod autem pluribus ex libris propheticis hæc longo tempore collegerit historiographus, libri ipsius finis ostendit, cum mentionem facit Cyri regis Persarum, et reditus captivorum.

A ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται, καὶ ὁ [66] ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται. » Οὗτος μέντοι διὰ τὴν εὐσέβειαν αὐτόπτης οὐκ ἐγένετο τῶν λυπηρῶν, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἐφόδου τῶν πολεμίων τοῦ βίου τὸ τέλος κατέλαβε. Γηὼν [67] δὲ, ὡς προείρηται [68], τὸν Σιλωὰμ καλεῖ. Ὅτι μέντοι διὰ τὸ ἀναστρέψαι τὸν ἥλιον τοὺς δέκα ἀναβαθμοὺς, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν τῶν Βαβυλωνίων ὁ βασιλεὺς, ἡ ἱστορία διδάσκει. Διηγησαμένη γὰρ ὃν συνήγαγε πλοῦτον, καὶ ὅσους κατεσκεύασε θησαυροὺς, ἐπήγαγε· « Καὶ εὐωδώθη Ἐζεκίας ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Καὶ οὕτως ἐν τοῖς πρεσβευταῖς τῶν ἀρχόντων τῶν ἀπὸ Βαβυλῶνος, τοῖς ἀποσταλεῖσι πρὸς αὐτὸν πυθέσθαι παρ' αὐτοῦ τὸ τέρας ὃ ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐγκατέλιπεν αὐτὸν [69] Κύριος, τοῦ πειρᾶσαι αὐτὸν εἰδέναι τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ B αὐτοῦ. » Δηλοῖ δὲ ὁ λόγος, ὅτι ἄμεινον ἐν Κυρίῳ καυχᾶσθαι. Δέον γὰρ αὐτὸν τὰ περὶ τῆς θείας δυνάμεως ἐξηγήσασθαι [70], τοὺς θησαυροὺς ἐπέδειξε, τοὺς οὐδὲν μόνιμον ἔχοντας. Τὸ δὲ « πειρᾶσαι αὐτὸν εἰδέναι τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, » τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἠθέλησε γυμνῶσαι τοὺς λογισμοὺς αὐτοῦ. Οὐ γὰρ αὐτὸς ἀγνοεῖ τῶν ἀνθρώπων τὰ ἐνθυμήματα ὁ ἐπιστάμενος καρδίας μονώτατος· ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις ἀποκαλύπτει τὰ κεκρυμμένα. Ἀπήλαυσε δὲ καὶ ἐπιταφίων λαμπρῶν. Μετὰ πολλῆς γὰρ αὐτὸν τιμῆς καὶ δόξης κατέθηκαν. Τοῦ Μανασσῆ δὲ τὴν ἀσέβειαν καὶ ἡ τῶν Βασιλειῶν ἐδίδαξε βίβλος. Οὐ γὰρ μόνον τοὺς δυσσεβεῖς βασιλεῖς ὑπερηκόντισεν· ἀλλὰ καὶ τὰ ἔθνη, φησὶν, ἃ ἐξῆρε Κύριος ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. Ἔτισε δὲ καὶ δίκας τῆς ἀσεβείας. C Παρεδόθη γὰρ τῷ βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων, καὶ ἀπήχθη πεπεδημένος εἰς Βαβυλῶνα. Ἀλλὰ τῆς φιλανθρωπίας ἡ ἄβυσσος μετέδωκε καὶ τούτῳ τῶν τοῦ ἐλέους κρουνῶν· « Ὡς γὰρ ἐθλίβη, φησὶ, Μανασσῆς, ἐδεήθη τοῦ προσώπου Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐταπεινώθη σφόδρα ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ τῶν πατέρων αὐτοῦ. Καὶ προσηύξατο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἐπήκουσε τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ἐπέστρεψεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ· καὶ ἔγνω Μανασσῆς, ὅτι Κύριος αὐτός ἐστιν ὁ Θεός. » Τοσοῦτον ἡ παιδεία τοὺς βουλομένους ὀνίνησι. Ἃ γὰρ βασιλεύων οὐκ εἶχε, ταῦτα δουλεύων ἐκτήσατο. Τῆς γὰρ δουλείας ἀπαλλαγεὶς, « περιεῖλε, φησὶ, τοὺς θεοὺς τοὺς ἀλλοτρίους, καὶ τὸ γλυπτὸν ἐξ οἴκου Κυρίου [71], καὶ πάντα τὰ θυσιαστήρια, ἃ ᾠκοδόμησεν ἐν ὄρει οἴκου Κυρίου, καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐξέβαλεν ἔξω τῆς πόλεως, καὶ κατώρθωσε θυσιαστήριον Κυρίου, καὶ ἔθυσεν ἐπ' αὐτῷ θυσίαν σωτηρίου καὶ αἰνέσεως. » Ἐδίδαξε δὲ καὶ τὸν λαὸν εὐσεβεῖν. « Εἶπε γὰρ, φησὶ, Μανασσῆς τῷ Ἰούδα, δουλεύειν Κυρίῳ τῷ Θεῷ Ἰσραήλ. » Τὸ δὲ ἀτελὲς τοῦ λαοῦ πάλιν ὁ λόγος δεδήλωκεν. Ἐπήγαγε γὰρ, ὅτι ἔτι ὁ λαὸς ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν ἐθυσίαζεν. Ὅτι [72] δὲ τῷ Θεῷ ἐν τοῖς ὑψηλοῖς ἔθυον, σαφῶς ἐνταῦθα ἡ ἱστορία δεδήλωκεν· ἐπήγαγε γάρ· « Πλὴν εἰς κενὸν [73] Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐτῶν. » Τὰ δὲ κατὰ τὸν Ἀμὼν καὶ Ἰωσίαν ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν ἡρμηνεύσαμεν [74]. Ζητητέον δὲ, πῶς ἔνδον οὔσης τῆς κιβωτοῦ ἐν τῷ Ἁγίῳ τῶν ἁγίων, τοῖς Λευΐταις [75] ὁ Ἰωσίας ἁγνισθῆναι προσέταξε, τοῦ δοῦναι τὴν κιβωτὸν τὴν ἁγίαν ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου. Καὶ τὰ ἑξῆς δὲ τοῦτο δηλοῖ· « Καὶ ἔθηκαν τὴν κιβωτὸν τὴν ἁγίαν ἐν τῷ οἴκῳ,

[x] II Par. XXXIII, 15, 16. [y] ibid. 16. [z] ibid. 17. [a] II Par. XXXV, 3. [b] ibid. 15. [c] ibid. 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[66] *Καὶ ὁ — ὑψωθήσεται*. Des. in cod. C. [67] cod. C. Γιών. [68] *Ὡς προείρηται*. Vid. p. 455. quæst. 2. Des. in cod. C. [69] *Αὐτόν*. Des. in cod. C. [70] cod. C. διηγήσασθαι. [71] *Κυρίου*. cod. C. add. ἣν. [72] *Ὅτι*. cod. C. præm. πλήν. [73] *Εἰς κενόν*. Abest a vers. Græca l. c. in cod. Alex. et Vatic. Occurrit autem in edit. Ald., et glossematis præ se fert speciem. [74] *Ἡρμηνεύσαμεν*. Vid. p. 549 seqq. [75] *Τοῖς Λευΐταις*. Abest a cod. C.

ὃν ᾠκοδόμησε Σολομὼν, ὁ υἱὸς Δαβὶδ τοῦ βασιλέως Ἰσραήλ. » Ἐγὼ δὲ οἶμαι, ἢ τὸν Ἀσσύριον ἐπὶ τοῦ Μανασσῆ τὴν πόλιν ἑλόντα ἐξαγαγεῖν τὴν κιβωτὸν ἔνδοθεν· ἤ τινα τῶν δυσσεβῶν βασιλέων, τῶν μετὰ τὸν Ἐζεκίαν βεβασιλευκότων, ἢ τὸν Μανασσῆν, ἢ τὸν Ἀμών· εἶτα τοῦτο τὸν Ἰωσίαν μεμαθηκότα εἰς τὸν οἰκεῖον ἀποκαταστῆσαι τόπον. Πάλιν μέντοι ἡ ἱστορία τὸν Ἀσὰφ, καὶ Αἱμὰν, καὶ Ἰδιθοὺμ προφήτας ἐκάλεσε. « Κατὰ τὰς ἐντολὰς, φησὶ, Δαβὶδ, καὶ Ἀσὰφ, καὶ Αἱμὰν, καὶ Ἰδιθοὺμ, τῶν προφητῶν τοῦ βασιλέως. » Τὸ δὲ *Κερσεὶμ*[76] εἶδος εἶναι μαντείας ὑπολαμβάνω· τοῖς γὰρ ἐγγαστριμύθοις, καὶ τοῖς γνώσταις, καὶ τοῖς θεραφὶμ συνῆπται. Τοσαύτη δὲ ἦν τοῦδε τοῦ βασιλέως ἡ ἀρετὴ, ὅτι καὶ θρῆνον ὁ προφήτης Ἱερεμίας συνέγραψε, καὶ τοῦτον τοῖς ᾠδοῖς δέδωκε, καὶ ταῖς ᾀδούσαις, ὥστε τοῦτον ᾄδειν καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἐπιτελοῦντας τὴν μνήμην. Τὰ δὲ κατὰ τοὺς λοιποὺς βασιλεῖς ὁ προφήτης Ἱερεμίας διὰ πλειόνων ἐδίδαξεν. Ἡμεῖς δὲ διὰ τῆς θείας χάριτος[77] κἀκείνην τὴν βίβλον ἑρμηνεύσαντες αὖθις ἑρμηνεῦσαι ταύτην[78] περιττὸν ὑπειλήφαμεν. Ὅτι δὲ ἐκ πολλῶν προφητικῶν βίβλων ταῦτα ὁ ἱστοριογράφος μετὰ πολὺν χρόνον συνήγαγε, τὸ τέλος τῆς βίβλου ἐκδιδάσκει· μέμνηται γὰρ Κύρου τοῦ Περσῶν βασιλέως, καὶ τῆς ἐπανόδου τῶν αἰχμαλώτων.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[76] *Τὸ δὲ Κερσεὶμ* κ. τ. λ. Hæc pertinent ad ea quæ II Paral. xxxv, 19, in vers. Gr. addita sunt. [77] *Τῆς θείας χάριτος*. Cod. C. τὴν θείαν χάριν. [78] *Ταύτην*. Cod. C. τὰ αὐτά.

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΟΥ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΨΑΛΜΟΥΣ.

—

BEATI THEODORETI

EPISCOPI CYRENSIS

INTERPRETATIO IN PSALMOS.

(*Ab Antonio Carafa in Latinum sermonem conversa.*)

—

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ.

A Ἐμοὶ μὲν πρὸ τῶν ἄλλων θείων λογίων καταθύμιον ἦν τοῦ μεγάλου Δαβὶδ ἑρμηνεῦσαι τὴν προφητείαν· ἐπειδὴ καὶ τῆς εὐσεβείας οἱ τρόφιμοι, καὶ ἀστοὶ καὶ χωρικοὶ[1], διαφερόντως ταύτῃ προσέχειν ἐσπουδάκασιν ἅπαντες. Οὐχ ἥκιστα δὲ[2] οἱ τὸν ἀσκητικὸν ἀσπαζόμενοι βίον νύκτωρ ταύτην καὶ μεθ' ἡμέραν διὰ τῆς[3] γλώττης προφέρουσι· τὸν[4] τῶν ὅλων ὑμνοῦντες Θεὸν, καὶ τὰ τοῦ σώματος κατευνάζοντες πάθη. Τῇ γὰρ ἡδονῇ τῆς μελῳδίας

601 PRÆFATIO.

Mihi quidem præ cæteris divinis oraculis bonum visum est magni Davidis prophetiam interpretari: quandoquidem religionis studiosi, tum qui urbes, tum qui agros incolunt, præcipuam operam huic parti navant 602 omnes. In primis vero qui monasticam vitam agunt, dies noctesque Davidicos versus in ore habent, Deum rerum omnium auctorem decantantes, et corporis motus compescentes. Divina enim gratia, temperans utilitatem carminis

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Καὶ χωρικοί*. Codex *secundus* inter tres illos *Augustanos*, quibus ad hunc Commentarium in Psalmos uti licuit, habet χωρητικοὶ, pro χωριτικοὶ, ut puto. Ibidem καὶ omissum. [2] *Δέ*. cod. 2 addit καί. [3] Τῆς. Abest a cod. 2. [4] *Τόν*. cod. 2 præmittit καί.

suavitate, gratam admodum et amabilem doctrinam hominibus proposuit. Licet videre plerosque homines, aut nullam, aut levem de aliis divinis libris mentionem facere : sed de spiritualibus divini Davidis canticis multos sæpenumero, et in domibus, et in compitis, et in viis * meminisse, cantusque modulatione seipsos demulcere, et per hanc animi delectationem utilitatem consequi. Propterea igitur hanc primam volebam prophetiam exponere, atque ingeniosis mercatoribus eam quæ in profundo est utilitatem proponere ; ut canentes simul, et eorum quæ canuntur sententiam inspicientes, duplicem fructum percipiant. Sed hoc nostrum desiderium non siverunt ad finem pervenire ii qui a nobis aliorum sacrorum voluminum explanationes efflagitarunt. Namque detulerunt nobis nonnulli interpretationem Cantici canticorum ; aliqui vero viri desideriorum prophetiam desideraverunt cognoscere ; alii divini Ezechielis, alii duodecim prophetarum prædictiones obscuritate involutas, enucleari sibi et declarari flagitarunt. Postquam igitur dedit nobis universorum Deus, qui cæcos sapientiam docet, et mysteria detegit, qui dedit os homini, fecitque surdum et mutum, **603** perspicacem et oculis captum, ut commentarios in hæc ipsius divina eloquia ad finem perduceremus : age, divina invocata gratia, quæ cæcis, ut ait propheta, per viam quam ignorarunt, et per semitas quas nescierunt, iter præbet ; facitque ut qui jam diu obsurduerant, divinos sermones audiant, atque oculis tenebris et nubibus obductis visum suppeditat ; hujus etiam prophetiæ expositionem bono animo aggrediamur. Nemo autem hunc nostrum laborem superfluum existimet, eo quod et alii ante nos hanc eamdem provinciam susceperunt. Cum enim in varios incidissem commentarios, qui partim in allegoriam cum multa satietate abibant, partim vero prophetiam quibusdam historiis sic adaptabant, ut Judæis potius interpretatio suffragaretur, quam fidei alumnis : solertis esse putavi id quod apud hos et illos immodicum est fugere ; quæcunque quidem priscis historiis conveniebant, his hæc accommodare etiam nunc : prædictiones autem de Domino Christo, et de Ecclesia e gentibus conflanda, nec non de evangelica republica, deque apostolicis prædicationibus, non aliis quibusdam ascribere, quod Judæi facere solent, qui malitiæ assueti sunt, et suæ * incredulitatis excusationem texunt. Satis enim est rerum ipsarum testimonium, ut ad veritatem interpretationis deducat eos qui illam

A τὴν ὠφέλειαν ἡ θεία χάρις κεράσασα, τριπόθητόν τε καὶ ἀξιέραστον τοῖς ἀνθρώποις διδασκαλίαν προτέθεικε. Καὶ ἔστιν ἰδεῖν τῶν μὲν ἄλλων θείων Γραφῶν ἢ οὐδαμῶς, ἢ ὀλίγα, τῶν ἀνθρώπων μεμνημένους τοὺς πλείστους· τῶν δὲ πνευματικῶν τοῦ θεσπεσίου Δαβὶδ κρουμάτων πολλοὺς πολλάκις κἀν ταῖς οἰκίαις, κἀν ταῖς ἀγυιαῖς [5], κἀν ταῖς ὁδοῖς ἀπομεμνημένους, καὶ τῇ τοῦ μέλους [6] ἁρμονίᾳ σφᾶς αὐτοὺς καταθέλγοντας, καὶ διὰ ταύτης τῆς θυμηδείας καρπουμένους τὴν ὠφέλειαν. Διὰ ταῦτα μὲν οὖν πρώτην ταύτην ἐβουλόμην ἑρμηνεῦσαι τὴν προφητείαν, καὶ τὴν ἐν τῷ βυθῷ ὠφέλειαν προθεῖναι τοῖς φρονίμοις ἐμπόροις· ἵν' ᾄδοντες ὁμοῦ καὶ τὴν διάνοιαν τῶν ᾀδομένων ὁρῶντες, διπλοῦν θερίζωνται κέρδος. Ἀλλὰ ταύτην ἡμῶν πέρας λαβεῖν τὴν προ-
B θυμίαν [7] οὐκ εἴασαν οἱ τῶν ἄλλων θείων Γραφῶν παρ' ἡμῶν [8] τὰς ἑρμηνείας αἰτήσαντες. Οἱ μὲν γὰρ τοῦ Ἄσματος τῶν ᾀσμάτων ἐπήγγειλαν τὴν σαφήνειαν, οἱ δὲ τοῦ ἀνδρὸς τῶν ἐπιθυμιῶν [9] ἐπεθύμησαν διαγνῶναι τὴν προφητείαν· ἄλλοι δὲ τοῦ θεσπεσίου Ἰεζεκιὴλ, καὶ ἕτεροι τῶν δώδεκα προφητῶν τὰς τῇ ἀσαφείᾳ κεκρυμμένας προῤῥήσεις σαφεῖς αὐτοῖς γενέσθαι καὶ δήλας ἐζήτησαν. Ἐπειδὴ τοίνυν δέδωκεν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ὁ σοφίζων τοὺς τυφλοὺς, καὶ ἀποκαλύπτων μυστήρια, ὁ δοὺς στόμα ἀνθρώπῳ, καὶ ποιήσας δύσκωφον καὶ κωφὸν, καὶ βλέποντα καὶ τυφλὸν [10], τούτων αὐτοῦ τῶν θείων λόγων συμπεράναι [11] τὴν ἑρμηνείαν· φέρε τὴν θείαν ἐπικαλεσάμενοι χάριν, τὴν ἄγουσαν τυφλοὺς, κατὰ τὴν
C προφητείαν, ἐν ὁδῷ ᾗ οὐκ ᾔδεισαν, καὶ τρίβους, ἃς οὐκ ἐπίσταντο [12], ὁδεῦσαι παρασκευάζουσαν, καὶ τοῖς πάλαι κωφοῖς τὸ τῶν θείων λογίων ἐπαΐειν παρέχουσαν [13], καὶ τοῖς ἐν σκότῳ καὶ ὁμίχλῃ διάγουσιν ὀφθαλμοῖς χορηγοῦσαν τὸ βλέπειν, καὶ τῆσδε τῆς προφητείας κατατολμήσωμεν. Ἀλλὰ μηδεὶς περιττὸν ἡμῶν τοῦτον ἡγείσθω τὸν πόνον, τῷ καὶ ἄλλους πρὸ ἡμῶν τήνδε προθεῖναι τὴν ἑρμηνείαν. Διαφόροις γὰρ ἐντυχὼν ὑπομνήμασι, καὶ τοὺς μὲν εἰς ἀλληγορίαν μετὰ πολλῆς χωρήσαντας ἀπληστίας εὑρὼν, τοὺς δέ τισιν ἱστορίαις τὴν προφητείαν ἁρμόσαντας, ὡς Ἰουδαίοις μᾶλλον τὴν ἑρμηνείαν συνηγορεῖν, ἢ τοῖς τροφίμοις τῆς πίστεως [14]· πανούργου [15] νενόμικα καὶ τούτων κἀκείνων τὴν ἀμετρίαν φυγεῖν [16]· ὅσα μὲν ταῖς παλαιαῖς προσῆκεν [17] ἱστορίαις, ταύταις
D ταῦτα προσαρμόσαι καὶ νῦν· τὰς δὲ περὶ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ προῤῥήσεις, καὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, καὶ τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας, καὶ τῶν ἀποστολικῶν κηρυγμάτων, μὴ ἑτέροις ἀναθεῖναί τισιν, ὅπερ Ἰουδαίοις φίλον ποιεῖν κακουργίᾳ συζῶσι, καὶ τῆς σφῶν ἀπιστίας ἀπολογίαν ὑφαίνουσιν. Ἱκανὴ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[5] *Ἀγυιαῖς*. cod. 2 ἀγοραῖς. [6] *Μέλους*. cod. 2 μεγίστου. [7] *Πέρας — προθυμ.* cod. 2 τὴν προθυμίαν περιλαβεῖν. [8] *Παρ' ἡμῶν*. Abest a cod. 2. [9] *Τοῦ — ἐπιθυμιῶν*. Hæc ad Danielem se referre e Dan. IX, 23 colligimus. [10] *Ὁ δοὺς — τυφλόν*. Des. in cod. 2. [11] *Τῶν — συμπεράναι*. cod. 2 συμπεράναι τῶν θείων λογίων. [12] *Οὐκ ἐπίσταντο*. cod. 2 οὐχ ὁρῶσιν. [13] *Παρέχουσαν*. cod. 2 παρασκευάσασαν. [14] *Τοὺς μὲν — τροφίμους τῆς πίστεως*. Nimii allegoriarum studii, Apollinarium, summi autem in Judæos favoris, Theodorum Mopsuestenum accusare videtur. Conf. Fabricii *Biblioth. Gr.* vol. IX, p. 160; Garnerii *Auct.* p. 184. [15] *Πανούργου*. cod. 2 προὔργου. [16] *Φυγεῖν*. cod. 2 φυγών. [17] *Προσῆκεν*. Abest a cod. 2.

A γὰρ καὶ τῶν πραγμάτων ἡ μαρτυρία ποδηγῆσαι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς ἑρμηνείας τοὺς ταύτην ἐφιεμένους εὑρεῖν. Οὗ δὴ χάριν οὐδὲ λίαν ἐπίπονος ἡμῖν ἡ τῆς προῤῥήσεως ἑρμηνεία· δήλην γὰρ ταύτην ποιεῖ τῶν πραγμάτων ἡ θεωρία. Σπουδάσομεν [18] δὲ ὡς οἷόν τε φυγεῖν μὲν τοῦ λόγου τὸ μῆκος, σύντομον δὲ προθεῖναι τοῖς βουλομένοις τὴν ὠφέλειαν. Πρότερον δέ γε τῶν ψαλμῶν δηλώσαντες τὸν σκοπὸν, οὕτω τῆς ἑρμηνείας ἀψόμεθα.

Ἰστέον μέντοι, ὡς ἴδιον προφητείας οὐ μόνον τὰ ἐσόμενα [19] προαγορεύειν, ἀλλὰ καὶ τὰ παρόντα, καὶ τὰ ἤδη γεγενημένα λέγειν· καὶ γὰρ ὁ θεσπέσιος Μωσῆς τὰ πάλαι καὶ πρόπαλαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων κτισθέντα, καὶ τὸ εἶναι λαβόντα, σαφῶς ἡμᾶς ἐξεπαίδευσεν, οὐ παρ' ἀνθρώπων ταύτην τὴν διδασκαλίαν δεξάμενος, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος. B Προεῖπε δὲ καὶ τὰ παρόντα, ὡς τῷ Φαραὼ τὰς ἐπενεχθείσας παιδείας, καὶ τῷ Ἰσραὴλ τοῦ μάννα τὴν χορηγίαν, καὶ τῶν κρεῶν τὴν μετάληψιν. Προεθέσπισε δὲ καὶ τὰ ἐσόμενα, τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ τὴν παρουσίαν, τὴν Ἰουδαίων διασπορὰν, τὴν τῶν ἐθνῶν σωτηρίαν. Οὕτω καὶ ὁ θεῖος Δαβὶδ, μετὰ τοῦτον πρῶτος προφητείαν συγγράψας, καὶ τῶν ἤδη γεγενημένων παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων εὐεργεσιῶν ποιεῖται τὴν μνήμην, καὶ τὰ μακροῖς ὕστερον χρόνοις ἐσόμενα προσημαίνει. Οὐ μόνον δὲ προαγορευτικοῖς [20] κέχρηται λόγοις, ἀλλὰ καὶ παραινετικοῖς καὶ νομοθετικοῖς· καὶ νῦν μὲν ἠθικὴν, νῦν δὲ δογματικὴν προσφέρει διδασκαλίαν· καὶ ποτὲ μὲν τὰς Ἰουδαίων ὀλοφύρεται συμφορὰς, ποτὲ δὲ C τὴν τῶν ἐθνῶν σωτηρίαν προᾴδει. Πολλαχοῦ δὲ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἀνάστασιν προθεσπίζει· καὶ τῇ ποικιλίᾳ τῆς προφητείας πολλὴν τοῖς προσέχειν ἐθέλουσι προσφέρει τὴν ἡδονήν [21]. Τοὺς δὲ ψαλμοὺς οὐχ ἅπαντας αὐτοῦ τινες ἔφασαν εἶναι τοῦ Δαβίδ [22], ἀλλὰ καὶ ἑτέρων. Ὅθεν καὶ [23] τὰς ἐπιγραφὰς οὕτω νενοηκότες, τοὺς μὲν τῷ Ἰδιθοὺμ, τοὺς δὲ τῷ Αἰθὰμ [24], ἄλλους δὲ τοῖς υἱοῖς Κορὲ, καὶ ἑτέρους τῷ Ἀσὰφ ἀνέθεσαν, προφήτας καὶ αὐτοὺς ἐκ τῆς τῶν Παραλειπομένων ἱστορίας εἶναι μεμαθηκότες. Ἐγὼ δὲ περὶ τούτων μὲν οὐδὲν ἰσχυρίζομαι. Ποίαν γάρ μοι προστίθησιν ὠφέλειαν, εἴτε τούτου πάντες, εἴτ' [25] ἐκείνων εἰσί τινες, δήλου γε ὄντος, ὡς ἐκ τῆς τοῦ θείου Πνεύματος ἐνεργείας συνεγράφησαν [26] ἅπαντες; καὶ τὸν θεσπέσιον γὰρ D Δαβὶδ προφήτην ἴσμεν, κἀκείνους προφήτας τῶν Παραλειπομένων ἡ ἱστορία καλεῖ. Προφήτου δὲ ἴδιον, τὸ τὴν γλῶτταν ὑπουργὸν παρέχειν τῇ τοῦ Πνεύματος χάριτι, κατὰ τὴν ἐν τοῖς Ψαλμοῖς φερομένην φωνὴν, « Ἡ γλῶσσά μου, φησὶ, κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου. » Κρατείτω [27] δὲ ὅμως τῶν πλειόνων ἡ ψῆφος· τοῦ Δαβὶδ δὲ οἱ πλείους τῶν συγγραφέων τούτους ἔφασαν εἶναι [28].

Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Ψαλμῶν ψευδεῖς τινες ἀπεκάλεσαν, ἀναγκαῖον ἡγοῦμαι καὶ περὶ

reperire desiderant. Unde non admodum laboriosa erit nobis prædictionis expositio: siquidem **604** hanc manifestam reddit rerum contemplatio. Studebimus autem, quoad in nobis erit, orationis prolixitatem vitare, compendiosamque volentibus proponere utilitatem. Ac priore loco psalmorum scopum declarantes, inde ad interpretationem veniemus.

Sciendum est igitur, prophetiæ proprium esse, non solùm futura prædicere, verum etiam et præsentia et præterita narrare: quandoquidem divinus Moses, quæcunque a prima origine a Deo universorum condita sunt, et ex ejus voluntate exsistunt, manifestissime nobis aperuit, non ab hominibus hanc doctrinam, sed a gratia Spiritus sancti edoctus. Prædixit etiam præsentia, sicut Pharaoni castigationes inflictas, et Israeli exhibitionem mannæ, carniumque participationem. Vaticinatus est etiam futura, Domini Christi adventum, Judæorum dispersionem, et gentium salutem. Sic etiam divinus David, qui primus post hanc prophetiam conscripsit, et beneficiorum a Deo universorum olim collatorum meminit, et longis post sæculis futura præmonstrat. Non solum autem verbis utitur hominis vaticinantis, sed etiam monitoris et legislatoris: et modo moralem doctrinam affert, modo dogmaticam: et Judæorum interdum calamitates deplorat, interdum gentium salutem præcinit. Passim vero Domini Christi tum passionem, tum resurrectionem vaticinatur, et prædictionis varietate, **605** iis qui attendere volunt, plurimum affert voluptatis. Psalmos autem non omnes ipsius Davidis quidam esse dixerunt, sed quosdam aliorum. Unde et inscriptiones sic interpretati, alios Idithumo ascripserunt, alios Æthamo, nonnullos filiis Core, et alios Asapho, quos etiam prophetas fuisse ex historia Paralipomenon didicerant. Ego autem de his sane nihil affirmo. Quid enim mea refert, sive hujus omnes, sive illorum aliqui sint, cum constet divini Spiritus afflatu universos esse conscriptos? Etenim non ignoramus et [a] divinum Davidem prophetam fuisse, et illos itidem prophetas in Paralipomenon historia nuncupari. Prophetæ autem, est linguam præbere ministram gratiæ sancti Spiritus, ut legitur in Psalmis: « Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis [a]. » Vincat tamen plurium sententia: plures enim scriptores Davidis eos esse asserunt.

Quoniam autem etiam inscriptiones Psalmorum quidam falsas esse dixerunt, necessarium puto

[a] Psal. XLIV, 1.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[18] cod. 2 σπουδάσωμεν. [19] *Ἐσόμενα.* cod. 2 μέλλοντα. [20] cod. 2 προσαγορευτικοῖς. [21] *Προσφέρει.* cod. 2 παρέχει. [22] *Τοῦ Δαβίδ.* Abest a cod. 1 et 2. [23] *Ἑτέρων. Ὅθεν καί.* Des. in cod. 2. [24] cod. 2 Ἐθάμ. [25] *Εἴτε.* cod. 2 addit καί. [26] *Συνεγράφησαν.* cod. 2 προεγράφησαν. [27] *Κρατείτω.* cod. 1 κρείττων. [28] Vid. supra, p. 562.

etiam de his pauca disserere. Mihi quidem temeritas videtur invertere inscriptiones, quæ jam olim Ptolemæi, qui post Alexandrum in Ægypto regnavit, temporibus circumferebantur, quasque Septuaginta omnes seniores in Græcam **606** linguam transtulere, sicut reliquam omnem sacram Scripturam. Annis autem ante interpretationem istam centum et quinquaginta, mirabilis Esdras cœlestis gratiæ plenus, sacros libros descripsit, qui partim per Judæorum incuriam, partim vero per impietatem Babyloniorum, dudum fuerant depravati. Quod si et hic a Spiritu sancto afflatus horum voluminum memoriam renovavit, et illi non sine divino afflatu eadem in Græcum sermonem consensione maxima converterunt, atque inter cætera divina scripta etiam inscriptiones interpretati sunt : rem equidem nimiæ temeritatis et confidentiæ plenam arbitror, falsas illas affirmare, et cogitationes nostras sancti Spiritus efficacia sapientores ducere. Hoc autem apertius ostendet singulorum Psalmorum explanatio.

Διάψαλμα etiam variis modis exposuerunt. Nonnulli enim intermissionem operationis Spiritus sancti suspicati sunt esse : alii vaticinationis commutationem : quidam vero cantus vicissitudinem. Unus autem, Aquilæ interpretationem secutus, pro διάψαλμα posuit *semper*, cum præcedente versu id cohærere pronuntians. Verbi gratia, in tertio psalmo, post illa verba : « Voce mea ad Dominum clamavi, et exaudivit me de monte sancto suo [b], » invenimus adjunctum διάψαλμα. Aquila vero sic conjunxit : « Et exaudivit me de monte sancto suo semper. » Et sic deinceps anteriori versiculo ascribit, **607** *semper*, unam efficiens sententiam. Ego autem, cum et Septuaginta et alios omnes divinæ Scripturæ interpretes diapsalmate usos esse inveniam, injustum arbitror, tot talesque despicere viros, et unius tantum sententiæ adhærere. Quamobrem cantus mutationem significare arbitror *diapsalmatis* scripturam. Cum enim magnus David choris institutis, Deo hymnodiam offerret, non illi quidem aliquem fructum quærens, sed utilitatem populo concilians, palam est eum hoc fecisse, ut cum aliqua convenientia et chori concinerent, et ii qui instrumentis utebantur, sonum ederent consonantem. Quinetiam et cantiones ipsæ multas habent modorum vices, et lyræ quoque et citharæ suas habent pulsuum varietates : atque in tibiis etiam multa hujus generis discrimina observantur. Διάψαλμα igitur videtur mihi innuere, ut dixi, can-

[b] Psal. XLIV, 4.

A τούτου βραχέα διεξελθεῖν. Ἐμοὶ δοκεῖ τολμηρὸν εἶναι τὰς ἀνέκαθεν ἐμφερομένας ἐπὶ Πτολεμαίου, τοῦ τῆς Αἰγύπτου μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον βασιλεύσαντος, ἀνατρέπειν ἐπιγραφὰς, ἃς οἱ Ἑβδομήκοντα πάντες πρεσβύτεροι [29] μετέθεσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν, ὡς καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν θείαν Γραφήν. Πρὸ πεντήκοντα δὲ καὶ ἑκατὸν τῆς ἑρμηνείας ἐνιαυτῶν [29*], θείας ἀναπλησθεὶς χάριτος ὁ θαυμάσιος Ἔσδρας τὰς ἱερὰς ἀνέγραψε βίβλους, ὑπὸ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀμελείας, καὶ τῆς τῶν Βαβυλωνίων δυσσεβείας, πάλαι διαφθαρείσας. Εἰ δὲ κἀκεῖνος ὑπὸ τοῦ παναγίου [30] Πνεύματος τὴν τούτων ἀνενεώσατο μνήμην, καὶ οὗτοι, μὴ δίχα τῆς θείας ἐπιπνοίας, μετὰ πολλῆς συμφωνίας μετήνεγκαν ταύτας εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν, πρὸς δὲ ταῖς ἄλλαις θείαις B Γραφαῖς καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἡρμηνεύκασιν· τολμηρὸν οἶμαι καὶ λίαν θρασὺ, ψευδεῖς ταύτας προσαγορεύειν, καὶ τοὺς οἰκείους λογισμοὺς τῆς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας σοφωτέρους ὑπολαμβάνειν. Τοῦτο δὲ δείξει σαφέστερον καὶ ἡ κατὰ μέρος τῶν Ψαλμῶν ἑρμηνεία.

Καὶ τὸ *διάψαλμα* δὲ διαφόρως ἡρμήνευσαν. Οἱ μὲν γὰρ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας παῦλαν ὑπέλαβον εἶναι, οἱ δὲ προφητείας ἐναλλαγὴν, οἱ δὲ τοῦ μέλους μεταβολήν. Εἷς δὲ, τῇ τοῦ Ἀκύλα [31] χρησάμενος ἑρμηνείᾳ, τὸ *ἀεὶ* τέθεικεν ἀντὶ τοῦ *διαψάλματος*, τῷ ἡγουμένῳ στίχῳ τοῦτο συνάπτεσθαι φήσας. Οἷον ἐν τῷ τρίτῳ ψαλμῷ μετὰ τὸ, « Φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, καὶ ἐπήκουσέ μου ἐξ ὄρους ἁγίου C αὐτοῦ, » προσκείμενον εὑρίσκομεν τὸ *διάψαλμα*. Ὁ δὲ Ἀκύλας οὕτως συνῆψε [32], « Καὶ ἐπήκουσέ μου ἐξ ὄρους ἁγίου αὐτοῦ ἀεί. » Καὶ οὕτω δὲ ἐφεξῆς τῷ ἡγουμένῳ στίχῳ [33] συνάπτει, μίαν διάνοιαν ἐργαζόμενος. Ἐγὼ δὲ καὶ [34] τοὺς Ἑβδομήκοντα, καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας [35] τῆς θείας Γραφῆς ἑρμηνευτὰς τῷ διαψάλματι κεχρημένους εὑρίσκων, οὐ δίκαιον ἡγοῦμαι τοσούτων μὲν καὶ τοιούτων καταφρονῆσαι, ἑνὸς δὲ μόνου διανοίᾳ [36] πιστεῦσαι. Οὗ δὴ χάριν μέλους ἐναλλαγὴν ὑπολαμβάνω [37] σημαίνειν τοῦ *διαψάλματος* τὴν γραφὴν [38]. Ἐπειδὴ γὰρ [39] χοροὺς συστησάμενος [40] ὁ μέγας Δαβὶδ τῷ Θεῷ τὴν ὑμνῳδίαν προσέφερεν, οὐκ αὐτῷ [41] χρείαν τινὰ πληρῶν, ἀλλὰ τῷ λαῷ προξενῶν ὠφέλειαν, δηλονότι [42] μετά τινος ἁρμοδίας [43] καὶ τοὺς χοροὺς ᾄδειν, καὶ τοὺς D τοῖς ὀργάνοις κεχρημένους σύμφωνον παρεσκεύασε παρέχεσθαι τὴν ἠχήν. Πολλὰς δὲ καὶ τὰ ᾄσματα τοῦ μέλους ἔχει μεταβολὰς, καὶ αἱ λύραι [44] δὲ, καὶ μέντοι καὶ κιθάραι, τῶν κρουμάτων ἐναλλαγάς· ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν αὐλῶν πολλὴν [45] τοιαύτην ἰδεῖν διαφοράν. Τὸ τοίνυν *διάψαλμα* δοκεῖ μοι σημαίνειν,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[29] *Πρεσβύτεροι*. Des. in cod. 1, 2. [29*] *Πρὸ — ἐνιαυτῶν*. cod. 2 habet, πρὸ δὲ ἑκατὸν πεντήκοντα ἐνιαυτῶν τῆς ἑρμηνείας. [30] cod. 2 ἁγίου. [31] *Ἀκύλα*. cod. 2 Ἀκύλου. [32] *Οὕτως συνῆψε*. cod. 2 οὕτω συνέγραψε. [33] Post στίχῳ in cod. 1 sequitur ἀεὶ, in cod. 2 τὸ ἀεί. Hanc lectionem habuit Carafa, ut ex ejus versione colligimus. [34] *Καί*. Des. in cod. 2. [35] *Ἅπαντας*. Abest a cod. 2. [36] *Διανοίᾳ*. cod. 1 et 2 διάνοιαν. [37] *Ὑπολαμβάνω*. cod. 2 ἡγοῦμαι. [38] *Γραφήν*. cod. 2 ἐπιγραφήν. [39] *Γάρ*. Abest a cod. 1. [40] *Συστησάμενος*. cod. 1 et 2 στησάμενος. [41] *Οὐκ αὐτῷ*. cod. 1 οὐχ αὐτῷ. [42] *Δηλονότι*. cod. 1 δῆλον ὅτι. [43] cod. 1, 2 ἁρμονίας. [44] *Λύραι*. cod. 1, ναῦλαι. [45] *Πολλήν*. cod. 1, 2 πάλιν.

ὡς ἔφην, τὴν τοῦ μέλους μεταβολήν. Τὸ δὲ ἀκριβὲς A τῆς ἑρμηνείας οἶδεν ὁ τοιαύτην[46] τεθεικὼς τὴν ἐπιγραφὴν, καὶ εἴ τις κατ' ἐκεῖνον τοῦ θείου Πνεύματος τὴν αἴγλην ἐδέξατο. Εἰδέναι δὲ προσήκει τοὺς φιλοπόνως τοῖς Ψαλμοῖς ἐντυγχάνοντας, ὡς τοῦ χρόνου τὴν τάξιν οὐ διασώζουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν τὰς πρεσβυτέρας περιέχοντες ἱστορίας ἔστιν ὅτε τὴν δευτέραν ἔλαχον τάξιν, οἱ δέ γε τὰς νεωτέρας, ἐτάχθησαν πρότεροι. Καὶ γὰρ ὁ τρίτος ψαλμὸς τοῦ κατὰ τὸν Ἀβεσσαλὼμ διηγήματος τὴν ἐπιγραφὴν ἔχει, ὁ δέ γε ἑκατοστὸς τεσσαρακοστὸς πρῶτος τοῦ Σαούλ. Ὅσῳ δὲ προγενέστερα τὰ κατὰ τὸν Σαοὺλ τῶν κατὰ τὸν Ἀβεσσαλὼμ[47], παντί που δῆλον τῷ τὴν ἱστορίαν ἐπισταμένῳ. Οἶμαι δὲ αὐτὸν μὲν τὸν θεῖον Δαβὶδ τοὺς Ψαλμοὺς εἰρηκέναι· τινὰς δὲ τῶν ὕστερον γενομένων τὴν τούτων ποιήσασθαι σύνταξιν. Ταῦ- B τα δὲ ἐπεσημηνάμην, ἵνα μὴ διακόπτω τὴν ἑρμηνείαν περὶ τούτων μεταξὺ γράφειν ἀναγκαζόμενος. Ἐνταῦθα τοίνυν τὴν προθεωρίαν συμπεράναντες, σὺν Θεῷ φάναι, τῆς κατὰ μέρος ἑρμηνείας ἁψώμεθα.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ Α' ΨΑΛΜΟΥ.

Ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις[48].

α'. « Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν. » Ἐντεῦθεν[49] ῥᾴδιον συνιδεῖν, ὡς πάλαι παρ' Ἑβραίοις τὰς ἐπιγραφὰς C εὑρόντες οἱ τὰς θείας ἡρμηνευκότες Γραφὰς, ταύτας μετέθεσαν[50] εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνήν. Τοῦτον γὰρ καὶ τὸν μετ' αὐτὸν ψαλμὸν ἀνεπιγράφους εὑρόντες ἀνεπιγράφους κατέλιπον[51]· οὐ τολμήσαντές τι προσθεῖναι παρ' ἑαυτῶν τοῖς λογίοις τοῦ Πνεύματος. Τινὲς μέντοι τῶν τὰς ὑποθέσεις τῶν ψαλμῶν συγγεγραφότων ἠθικὴν τοῦτον ἔφασαν τὸν ψαλμὸν περιέχειν διδασκαλίαν· ἐμοὶ δὲ οὐχ ἧττον δογματικὸς ἢ ἠθικὸς ἔδοξεν εἶναι. Περιέχει γὰρ οὐχ ἁμαρτωλῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀσεβῶν κατηγορίαν, καὶ παραινεῖ τοῖς θείοις λόγοις[52] προσέχειν διηνεκῶς· ἐξ ὧν οὐκ ἠθικὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ δογματικὴν ὠφέλειαν καρπούμεθα. Ἁρμοδίως δὲ[53] λίαν ὁ μέγας Δαβὶδ μακαρισμὸν τῆς οἰκείας αὐτοῦ προτέθεικε συγγραφῆς[54], τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν ὁμοῦ καὶ Δεσπότην μιμούμενος[55], τὸν Σωτῆρα D λέγω Χριστόν· ὅστις[56] πρὸς τοὺς ἱεροὺς μαθητὰς[57] διδασκαλίας[58] ἀπὸ μακαρισμῶν ἤρξατο, « Μακάριοι, λέγων, οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Υἱὸς δὲ τοῦ Δαβὶδ ὁ Δεσπότης Χριστὸς ὡς ἄνθρωπος κατὰ τὴν τῶν ἱερῶν[59] Εὐαγγελίων φωνήν· « Βίβλος γὰρ γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Ἀβραάμ[60]. » Κύριος δὲ αὐτοῦ καὶ ποιητὴς, ὡς Θεός. Αὐτοῦ γάρ ἐστιν ἡ φωνή· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. »

tus vicissitudinem. Exactam vero interpretationis significationem novit ille qui hanc posuit inscriptionem, et si quis alius, sicut ille divini Spiritus lumen accepit. Sciendum est autem iis qui studiose Psalmos lectitant, hos temporis ordinem non servare : sed quosdam ex illis, qui antiquiores continent historias, secundum aliquando locum sortitos esse; qui vero recentiores, priore loco positos esse. Tertius enim psalmus **608** titulum habet narrationis de Absalomo : centesimus vero quadragesimus primus de Saule. Quanto autem antiquiora sint quæ de Saule feruntur, iis quæ de Absalomo, omnino perspicuum est ei qui historiam novit. Puto equidem ipsum divinum Davidem Psalmos dixisse, sed quosdam ex posterioribus eos sic ordinasse. Hæc autem idcirco præmisi, ne expositionem interrumpam, si in explanando versatus de his scribere cogar. Hic ergo præfandi finem facientes, singulorum psalmorum expositionem, Deo duce, aggrediamur.

609 INTERPRETATIO PRIMI PSALMI.

Sine titulo est apud Hæbreos.

Vers. 1. « Beatus vir, qui non incessit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra perniciosorum non sedit. » Hinc facile est cognoscere, quod antiquitus, cum apud Hæbreos inscriptiones invenissent qui divinas Scripturas interpretati sunt, eas in linguam Græcam transtulerint. Hunc enim psalmum, et eum qui proxime sequitur, sine inscriptione nacti, sine inscriptione reliquerunt; non audentes a se ipsis aliquid adjungere verbis Spiritus sancti. Quidam tamen ex illis qui psalmorum argumenta conscripsere, dixerunt hunc psalmum continere doctrinam de moribus. Mihi vero visus est non minus dogmaticus esse, quam moralis. Complectitur enim non peccatorum modo, sed etiam impiorum reprehensionem, et admonet ut haud intermisso studio divinis sermonibus operam navemus, ex quibus utilitatem consequimur, quæ non ad mores solum pertineat, verum etiam ad dogmata spectet. Aptissime autem magnus David præposuit scriptioni suæ beatitudinem, suum ipsius filium simul et Dominum imitatus, Christum, inquam, Salvatorem, qui cum sacris discipulis colloquens, doctrinam a beatitudinibus exorsus est dicens : « Beati pauperes **610** spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum [c]. » Christus autem filius est Davidis, ut homo, secundum sacrorum Evangeliorum sermonem : « Liber generationis Jesu Christi filii Davidis filii Abrahami [d]. » Est au-

[c] Matth. v, 3. [d] Matth. i, 1.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[46] *Τοιαύτην*. cod. uterque ταύτην. [47] *Διηγήματος—τοῦ Ἀβεσσαλώμ*. Des. in cod. 2. [48] *Ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις*. Des. in codd. nostris. [49] *Ἐντεῦθεν*. codd. 1 et 2 præmittunt καί. [50] *Μετέθεσαν*. cod. 2 κατέθεσαν. [51] *Κατέλιπον*. cod. 2 præm. καί. [52] *Λόγοις*. Abest a cod. 2. [53] *Δέ*. Deest ibid. [54] *Τῆς — συγγραφῆς*. cod. 1 τῆς οἰκείας συγγραφῆς προτέθεικε. cod. 2 προτέθεικε τῆς συγγραφῆς, omisso οἰκείας. [55] *Ὁμοῦ — μιμούμενος*. Des. in cod. 2. [56] *Ὅστις*. cod. 1 ὃς τῆς. [57] *Μαθητάς*. cod. 1 et 2 ἀποστόλους. [58] *Διδασκαλίας*. Abest a cod. 2. [59] *Ἱερῶν*. Des. in cod. 2. [60] *Υἱοῦ Ἀβραάμ*. cod. 1 et 2 præm. υἱοῦ Δαβίδ.

tem Dominus et conditor ipsius, ut Deus. Illius est enim hæc vox : « Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis [e]. » Beatum igitur prædicat illum hominem qui neque cum impiis viam communicat, neque firmum consilium peccatorum amplectitur (hoc enim stationem vocavit), et qui fugit stabilem perniciosorum corruptionem. Nomen autem *Beati* divina appellatio est : quod testatur divinus Apostolus, exclamans : « Beatus et solus potens, rex regnantium, et Dominus dominantium [f]. » Homines autem, ut aliarum, sic etiam hujus appellationis participes fecit Deus Dominus, utpote qui vocatur fidelis. « Fidelis enim, inquit, est Deus, per quem vocati estis in societatem filii ejus [g]. » Et beatus Moses : « Deus, ait, fidelis est, nec est iniquitas in ipso [h]. » Vocavit etiam homines fideles, quotquot sine ulla dubitatione ipsius sermones accipiunt. Sic etiam, cum sit et vocetur Deus, communicavit munificus largitor hanc suam appellationem cum hominibus, et clamat : « Ego dixi, Dii estis, et filii Excelsi omnes : vos autem ut homines moriemini [i]. » Hoc nomen igitur *beatus*, est fructus **611** qui ex perfectione virtutis percipitur. Nam sicut unumquodque ex humanæ vitæ institutis suum habet finem, ut ars athletica respicit coronas oleaginas, militaris vero victorias tropæaque ; et medicina sanitatem, morborumque expulsionem, et mercatura nummorum cumulum et divitiarum affluentiam : sic etiam scientia virtutis habet suum fructum et finem, nimirum divinam beatitudinem. Nemo autem videns in hoc loco virum tantummodo beatum dici, arbitretur feminarum genus ab hac beatitudine excludi. Neque enim Dominus Christus, cum formaret beatitudines tanquam de maribus loquens, negavit mulieribus acquisitionem virtutis. Sermo enim cum viris comprehendit etiam feminas : quandoquidem caput mulieris est vir, quemadmodum ait divinus Apostolus [j]. Conjunguntur autem cum capite corporis membra, gaudentque cum caput coronatur. Sic etiam nos, cum aliquo sermocinantes, ipsumque nominantes charum caput, non separamus illud a cæteris artubus : sed a parte totum appellamus. Non temere autem fecit mentionem primum viæ, deinde stationis, denique cathedræ : sed quia probe novit quo pacto cogitatio mentis, sive prava, sive recta sit, motionem quamdam primo sustineat, deinde statum, postremo firmamentum quoddam stabile. Admonet igitur ut neque in mente aliquam impiam cogitationem admittamus, neque ad actum

A Μακαρίζει τοίνυν τὸν μήτε τοῖς ἀσεβέσιν ὁδοῦ κοινωνήσαντα, μήτε βεβαίαν τῶν ἁμαρτωλῶν δεξάμενον τὴν βουλήν· τοῦτο γὰρ δὴ στάσιν ἐκάλεσε· καὶ τὴν μόνιμον τῶν λοιμῶν φυγόντα διαφθοράν. Τὸ δὲ *μακάριος* [61] ὄνομα θεία μὲν ὑπάρχει προσηγορία· καὶ μάρτυς ὁ θεῖος Ἀπόστολος βοῶν· « Ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων. » Μετέδωκε δὲ καὶ ταύτης [62] τοῖς ἀνθρώποις, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων, ὁ Δεσπότης Θεός· καὶ γὰρ πιστὸς καλούμενος· « Πιστὸς γάρ, φησὶν, ὁ Θεὸς, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. » Καὶ ὁ μακάριος Μωσῆς, « Θεὸς, φησὶ, πιστὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ. » Ἐκάλεσε καὶ τῶν ἀνθρώπων πιστοὺς τοὺς ἀναμφιβόλως δεχομένους αὐτοῦ τοὺς λόγους [63]. Οὕτω Θεὸς B ὢν καὶ καλούμενος μετέδωκε καὶ ταύτης τῆς κλήσεως τοῖς ἀνθρώποις [64] ὁ μεγαλόδωρος, καὶ βοᾷ· « Ἐγὼ εἶπον [65], Θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες, ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε. » Τὸ οὖν *μακάριος* ὄνομα τῆς κατ' ἀρετὴν τελειώσεως [66] ὑπάρχει καρπός. Ὥσπερ γὰρ καὶ ἕκαστον τῶν κατὰ τὸν βίον ἐπιτηδευμάτων εἰς τὸ τέλος [67] ὁρᾷ· ἀθλητικὴ μὲν οὖν εἰς τοὺς ἐκ κοτίνου στεφάνους, στρατηγικὴ τε εἰς νίκας καὶ τρόπαια, καὶ μέντοι καὶ ἰατρικὴ εἰς ὑγίειαν καὶ νόσων ἀπαλλαγὴν, καὶ ἐμπορικὴ εἰς συλλογὴν χρημάτων καὶ πλούτου περιουσίαν· οὕτως καὶ ἡ τῆς ἀρετῆς ἐπιστήμη καρπὸν ἔχει καὶ τέλος τὸν θεῖον μακαρισμόν. Μηδεὶς δὲ ἄνδρα μόνον ὁρῶν ἐνταῦθα μακαριζόμενον, ἐστερῆσθαι νομίσῃ τοῦδε τοῦ μακαρισμοῦ τῶν γυναικῶν τὸ γένος. Οὐδὲ γὰρ ὁ C Δεσπότης Χριστὸς ἀρρενικῶς τοὺς μακαρισμοὺς σχηματίσας ἀπηγόρευσε ταῖς γυναιξὶ κτῆσιν [68] τῆς ἀρετῆς. Συμπεριλαμβάνει γὰρ τοῖς ἀνδράσι καὶ τὰς γυναῖκας ὁ λόγος· κεφαλὴ γὰρ γυναικὸς ὁ ἀνὴρ, ἢ [69] φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος. Συνάπτεται δὲ τῇ κεφαλῇ τὰ μέλη τοῦ σώματος, καὶ κεφαλῆς στεφανουμένης ἀγάλλεται [70]· οὕτω καὶ πρός τινα διαλεγόμενοι, καὶ φίλην αὐτὸν κεφαλὴν ὀνομάζοντες, οὐ χωρίζομεν τῶν μορίων τοῦ σώματος, ἀλλ' ἀπὸ μέρους τὸ πᾶν προσφθεγγόμεθα. Οὐχ ἁπλῶς δὲ πρῶτον ὁδοῦ, εἶτα στάσεως, εἶτα καθέδρας ἐμνημόνευσεν· ἀλλ' εἰδὼς ἀκριβῶς, ὡς κίνησιν μὲν πρῶτον ὁ λογισμὸς ὑπομένει, εἴτε φαῦλος, εἴτε σπουδαῖος εἴη· εἶτα στάσιν, εἶτά τινα ἑδραίαν βεβαίωσιν. Παραινεῖ τοίνυν, D μήτε τῷ νῷ παραδέξασθαι δυσσεβῆ τινα ἔννοιαν, μήτε ἐπὶ πρᾶξιν ὁδεῦσαι παράνομον. Ἀσεβεῖς δὲ φίλον τῇ θείᾳ Γραφῇ καλεῖν τοὺς ἀθεΐαν, ἢ πολυθεΐαν θρησκεύοντας· ἁμαρτωλοὺς δὲ, τοὺς παρανομίᾳ συζῆν προαιρουμένους, καὶ βίον διεφθαρμένον

[e] Psal. c, 1. [f] I Tim. vi, 15. [g] I Cor. i, 9. [h] Deut. xxxii, 4. [i] Psal. lxxxi, 6, 7. [j] I Cor. ii, 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[61] *Τὸ δὲ μακάριος* κ. λ. Hæc et pauca eorum quæ sequuntur, exhibet Corderii Catena in Psalmos, t. I, p. 6. [62] *Ταύτης*. Apud Cord. l. c. est τούτου. [63] *Δεχομένους — λόγους*. cod. 1 αὐτὸν δεχομένους. cod. 2 αὐτοῦ δεχομένους τοὺς λόγους. [64] *Τοῖς ἀνθρώποις*. Abest. a cod. 2. [65] cod. 2 εἶπα. [66] *Τὸ οὖν μακάριος — καὶ τὰ τούτων συνέδρια*. Hæc in cod. quodam Florentino tribuuntur Basilio M., sed perperam. Vid. Cel. Bandinii Catalogum codd. mss. Bibliothecæ Mediceæ Laurent. t. I, p. 90. [66*] *Τελειώσεως*. Codex Flor. habet πολιτείας. Corderius autem legit τελειότητος. [67] *Εἰς τὸ τέλος*. cod. noster 1 et 2, nec non cod. Florent. habent εἴς τι τέλος. [68] *Κτῆσιν*. codd. 1 et 2 præmittunt τήν. [69] *Ἤ*. Des. in cod. 2. [70] Post ἀγάλλεται in cod. 1 sequitur πρόσωπον.

ἀσπαζομένους· λοιμοὺς δὲ, τοὺς μὴ μόνον σφᾶς αὐτοὺς λυμαινομένους, ἀλλὰ καὶ ἑτέροις τῆς λύμης μεταδιδόντας, κατὰ τὴν ἐπισκήπτουσαν καὶ ἀνθρώποις καὶ κτήνεσι νόσον, ἧς μεταλαγχάνουσιν οἱ τοῖς νοσοῦσι πελάζοντες. Διὸ φεύγειν ὁ λόγος παρακελεύεται καὶ τὰ τούτων συνέδρια. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἀπόχρη εἰς ἀρετῆς τελείωσιν τῆς κακίας φυγή· « Ἔκκλινον γὰρ, φησὶν, ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθόν· » καὶ ὁ μακάριος[71] Ἡσαΐας· « Παύσασθε, φησὶν, ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν, μάθετε ποιεῖν καλόν· » μάλα εἰκότως ἐπήγαγεν ὁ μακάριος[71] Δαβίδ·

A progrediamur iniquum. Solet autem sacra Scriptura impios nominare eos qui vel nullum * deum, vel deos multos colunt; peccatores **612** vero eos qui iniquitati assuescere elegerunt, et vitam corruptam amant; perniciosos demum eos qui non solum se ipsos labefactant, sed etiam cum cæteris labem communicant; instar morbi qui et homines et pecudes invadit, cujus participes etiam fiunt qui ægrotantibus appropinquant. Quamobrem sermo jubet ut etiam horum consortia fugiamus. Quoniam autem non sufficit ad virtutis perfectionem malitiæ fuga: « Declina enim, inquit, a malo, et fac bonum [k], » et beatus Isaias: « Quiescite, ait, ab iniquitatibus vestris, et discite facere bonum [l]; » congruenter admodum subjunxit beatus David:

β'. « Ἀλλ' ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσει ἡμέρας καὶ νυκτός. » Προσήκει[72] δὲ οὐ μόνον τὰ προειρημένα βδελύξασθαι· ἀλλὰ καὶ τῷ θείῳ νόμῳ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν προσέχειν, κἀκεῖνα θέλειν ἃ ὁ θεῖος νόμος ὑπαγορεύει, καὶ κατὰ τὸν ἐκείνου σκοπὸν τὸν οἰκεῖον βίον εὐθύνειν. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς διὰ Μωσέως ἐνομοθέτησε λέγων· « Ἔσται τὰ ῥήματα τοῦ νόμου τούτου διὰ παντὸς ἐν τῷ στόματί σου, καὶ μελετήσεις ἐν αὐτοῖς καθήμενος, καὶ διανιστάμενος, καὶ κοιταζόμενος[73], καὶ πορευόμενος ἐν ὁδῷ· καὶ ἀπαρτήσεις αὐτὰ[74] τῆς χειρός σου, καὶ ἔσται ἀσάλευτα πρὸ ὀφθαλμῶν σου. » Εἶτα δείκνυσι τὸν καρπὸν τὸν ἐντεῦθεν φυόμενον.

B Vers. 2. « Sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte. » Decet vero non modo supra dicta detestari, sed etiam dies noctesque divinæ legi incumbere, et illa velle quæ divina lex præcipit, atque secundum illius propositum propriam vitam dirigere. Sic enim universorum Deus per Mosen jussit, dicens: « Erunt verba legis hujus semper in ore tuo, et meditaberis in illis sedens, et surgens, et cubans, et ambulans in via; et appendes illa de manu tua, et erunt immobilia ante oculos tuos [m]. » Deinde ostendit fructum qui hinc producitur. Dicit enim:

γ', δ'. « Ἔσται γὰρ, φησὶν, ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων· ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ. Καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀποῤῥυήσεται, καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιῇ κατευοδωθήσεται. » Μιμεῖται[75] γὰρ ὑδάτων ἄρδειαν τὰ τοῦ θείου Πνεύματος νάματα· καὶ καθάπερ ἐκεῖνα τὰ παραφυτευόμενα δένδρα τεθηλέναι ποιεῖ, οὕτω ταῦτα παρασκευάζει τοὺς θείους φέρειν καρπούς. Οὗ δὴ χάριν καὶ ὁ Δεσπότης Χριστὸς ὕδωρ τὴν οἰκείαν διδασκαλίαν ὠνόμασεν[76]. « Εἴ τις γὰρ, φησὶ, διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με καὶ πινέτω, καὶ ἔσται τὸ ὕδωρ ὃ ἐγὼ δώσω αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ζῶντος[77] ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Καὶ πάλιν· « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφὴ, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος. » Καὶ μέντοι καὶ πρὸς τὴν Σαμαρῖτιν· « Ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου διψήσει πάλιν· ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος, οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσει εἰς τὸν αἰῶνα. » Οὕτω καὶ διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου φησίν· « Ὅτι ἐγὼ δώσω[78] ἐν δίψει τοῖς πορευομένοις ἐν ἀνύδρῳ· καὶ ἀνοίξω ἐπὶ τῶν ὀρέων πηγὰς, καὶ ἐπὶ τῶν βουνῶν ποταμοὺς, ποτίσαι τὸ γένος μου τὸ ἐκλεκτὸν, τὸν λαόν μου ὃν περιεποιησάμην. » Εἰκό-

C Vers. 3, 4. « Et erit tanquam lignum quod plantatum est prope decursus aquarum: fructum suum dabit tempore suo. Et folium **613** ejus non defluet, et omnia quæcunque facit prosperabuntur. » Imitantur enim aquarum irrigationem Spiritus sancti flumina: et quemadmodum ille prope consitas arbores germinare faciunt; ita et hæc sunt in causa ut divinos fructus ferant. Quapropter Christus Dominus suam doctrinam aquam appellavit: « Si quis enim, inquit, sitit, veniat ad me, et bibat, et erit aqua, quam ego dabo illi, fons aquæ vivæ salientis in vitam æternam [n]. » Et rursus: « Qui credit in me, quemadmodum dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ [o]. » Et Samaritanam alloquens ait: « Qui bibet ex hac aqua, D quam ego dabo illi, non sitiet in æternum [p]. » Similiter per Isaiam prophetam dicit: « Quoniam ego dabo in siti ambulantibus * in loco arido, et aperiam in montibus fontes, et in collibus fluvios, ut potum præbeam generi meo electo, et populo meo, quem acquisivi [q]. » Congruenter igitur et beatus David, eum qui divinis sermonibus operam dedit, arboribus comparavit, juxta aquarum ripas consi-

[k] Psal. xxxvi, 27. [l] Isa. i, 16, 17. [m] Deut. vi, 6-8. [n] Joan. vii, 37, coll. iv, 14. [o] Joan. vii, 38. [p] Joan. iv, 13, 14. [q] Isa. xliii, 19, 20.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[71] *Μακάριος*. Abest a cod. 1, sed cod. 2 habet θεῖος. [72] *Προσήκει* κ. τ. λ. Alia sunt quæ sub Theodoreti nomine ad hunc vers. attulit Corderius t. I, p. 10. [73] *Καὶ κοιταζόμενος*. Des. in cod. 2. [74] *Αὐτά*. Abest a cod. 2. [75] *Μιμεῖται* κ. τ. λ. Hæc diversa sunt ab iis quæ Corderius exhibet l. c. p. 11. [76] *Ὠνόμασεν*. cod. 1 ἐκάλεσεν. [77] *Ζῶντος*. Abest a cod. 2. [78] *Ἐγὼ δώσω* κ. τ. λ. Hæc a recepta lectione Isa. xliii, 19, recedunt.

tis, semperque virentia habentibus folia, fructumque ferentibus in tempore. Etenim virtutis athletæ laborum quidem fructus in futura vita reportabunt; bonam vero spem in se ipsis tanquam virentia quædam folia perpetuo gerentes, germinant, et exsultant, et animi delectatione **614** laborum molestiam fallunt. Habent porro munificentissimum Dominum, qui alacritatem eorum assidue adjuvat: « Diligentibus enim Deum, ut testatur divinus Apostolus, omnia cooperantur in bonum [r]. » Quapropter ait beatus David: « Et omnia quæcunque faciet prosperabuntur. A Domino enim, inquit, gressus hominis diriguntur, et via ejus valde delectabitur [s]. » *Omnia* vero non simpliciter posuit, sed multa cum diligentia. Cum enim prius omnes malitiæ species prohibuisset, divinarumque legum perfectionem ostendisset, tum subjunxit: « Omnia quæcunque faciet, prosperabuntur; » sciens, nihil contrarium divinis legibus hujusmodi hominem facere velle, ut qui divinæ legi suam ipsius voluntatem accommodet. « In lege enim Domini, inquit, voluntas ejus. » Ita, cum ad virtutem hortatus esset, perfectamque edocuisset philosophiam, etiam per contraria athletas instituit, dicens:

A τως τοίνυν καὶ ὁ μακάριος Δαβὶδ τὸν τοῖς θείοις λογίοις [79] ἐσχολακότα δένδροις ἀπείκασε παρὰ τὰς τῶν ὑδάτων ὄχθας πεφυτευμένοις, καὶ ἀειθαλῆ μὲν ἔχουσι τὰ φύλλα, τὸν δὲ καρπὸν φέρουσιν εἰς καιρόν. Καὶ γὰρ οἱ τῆς ἀρετῆς ἀθληταὶ τῶν μὲν πόνων κατὰ τὸν μέλλοντα βίον κομίσονται [80] τοὺς καρπούς· οἷον δέ τινα φύλλα, τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα διηνεκῶς ἐν ἑαυτοῖς φέροντες τεθήλασι καὶ ἀγάλλονται, καὶ συλῶσι τῇ ψυχαγωγίᾳ τὴν τῶν πόνων βαρύτητα. Ἔχουσι δὲ καὶ τὸν μεγαλόδωρον Δεσπότην τῇ προθυμίᾳ συνεργοῦντα διηνεκῶς· « Τοῖς γὰρ ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν, » φησὶν [81] ὁ θεῖος Ἀπόστολος, « πάντα συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν. » Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ μακάριος ἔφη Δαβίδ· « Καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιῇ κατευοδωθήσεται· παρὰ Κυρίου γὰρ, φησὶ, τὰ διαβήματα ἀνθρώπου κατευθύνεται, καὶ τὴν B ὁδὸν αὐτοῦ θελήσει σφόδρα [82]. » Τὸ δὲ *πάντα* [83] οὐχ ἁπλῶς τέθεικεν, ἀλλὰ σὺν ἀκριβείᾳ πολλῇ. Πρότερον γὰρ ἅπαντα τῆς κακίας ἀπαγορεύσας [84] τὰ εἴδη, καὶ τῶν θείων νόμων ὑποδείξας τὴν τελειότητα, οὕτως ἐπήγαγε, « Πάντα ὅσα ἂν ποιῇ [85] κατευοδωθήσεται· » εἰδὼς ὡς οὐδὲν ἐναντίον τοῖς νόμοις ὅ γε τοιοῦτος δρᾶσαι βουλήσεται, τῷ θείῳ νόμῳ τὸ οἰκεῖον θέλημα συναρμόττων [86]. « Ἐν γὰρ τῷ νόμῳ, φησὶ, Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ. » Οὕτω διὰ τοῦτο προτρέψας εἰς ἀρετὴν, καὶ τὴν τελείαν ἐκπαιδεύσας φιλοσοφίαν, καὶ διὰ τῶν ἐναντίων ἀλείφει τοὺς ἀθλητὰς, καί φησιν·

VERS. 5. « Non sic impii, non sic. » Per negationis geminationem contrarietatem dilucidius ostendit. « Sed tanquam pulvis, quem projicit ventus a superficie terræ. » Illi enim, inquit, a divinis sermonibus irrigati, et semper virescunt, et tempestivum **615** fructum ferunt. Isti vero a contrariis spiritibus oppressi, imitantur pulverem, qui huc et illuc facile a contrariis ventis fertur.

ε'. « Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως. » Τῷ [87] διπλασιασμῷ τῆς ἀπαγορεύσεως σαφέστερον τὴν ἐναντιότητα δείκνυσιν [88]. « Ἀλλ' ἢ ὡσεὶ χνοῦς, ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. » Ἐκεῖνοι C μὲν γὰρ, φησὶν, ὑπὸ τῶν θείων λογίων ἀρδόμενοι, ἀειθαλεῖς τέ εἰσι, καὶ ὥριμον φέρουσι τὸν καρπόν· οὗτοι δὲ ὑπὸ τῶν ἐναντίων πνευμάτων πατούμενοι μιμοῦνται τὸν χνοῦν τὸν τῇδε κἀκεῖσε ῥᾳδίως ὑπὸ τῶν ἀνέμων τῶν ἐναντίων φερόμενον [89.74].

VERS. 6. « Ideo non resurgent impii in judicio, neque peccatores in consilio justorum. » Multa cum diligentia sanctissimus Spiritus omnia exsequitur. Non enim dixit, « non resurgent impii, » sed « in judicium non resurgent; » quasi diceret: Non resurgent in judicium, sed in condemnationem. * Neque enim redargutionibus indigent, cum eorum impietas manifesta sit; sed supplicium solum exspectant. Quemadmodum enim homicidas in flagranti crimine captos, non ut redarguantur, ju-

ς'. « Διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται οἱ [75] ἀσεβεῖς ἐν κρίσει, οὐδ' ἁμαρτωλοὶ ἐν βουλῇ δικαίων. » Μετὰ πολλῆς [76] ἀκριβείας διέξεισιν ἅπαντα τὸ πανάγιον [77] Πνεῦμα. Οὐ γὰρ εἶπεν, « οὐκ ἀναστήσονται ἀσεβεῖς, » ἀλλ', « εἰς κρίσιν οὐκ ἀναστήσονται· » ἀντὶ τοῦ, οὐκ εἰς κρίσιν, ἀλλ' εἰς κατάκρισιν [78]. Οὔτε γὰρ ἐλέγχων δέονται, προφανῆ τὴν ἀσέβειαν ἔχοντες, ἀλλὰ τὴν τιμωρίαν μόνην προσδέχονται. Καθάπερ γὰρ τοὺς ἐπ' αὐτοφώρῳ ἁλόντας ἀνδροφόνους οὐκ ἐπὶ τὸ διελέγξαι εἰς τὸ δικαστήριον εἰσάγουσιν [79] οἱ

[r] Rom. VIII, 28. [s] Psal. XXXVI, 23.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[79] cod. 2 λόγοις. [80] cod. 1 κομίζονται. [81] *Φησίν*. cod 1 et 2 præm. ἧ. [82] *Τοῖς γὰρ — σφόδρα*. Hæc apud Garnerium Auct. p. 7, e cod. Vatic. ita supplentur: Ὁ τέλειος ἄνθρωπος τὸ οἰκεῖον θέλημα τῷ θείῳ νόμῳ συναρμόσας πάντα δράσαι (leg. δράσει) τὰ κάλλιστα, ἐν οἷς καὶ κατευοδωθήσεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ συνεργούμενος. Παρὰ γὰρ Κυρίου τὰ διαβήματα ἀνθρώπου κατευθύνεται· καὶ « Τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν. » [83] *Τὸ δὲ πάντα — συναρμόττων*. Hæc fere omnia consentiunt cum iis quæ apud Garn. l. c. sequuntur. [84] *Ἀπαγορεύσας*. cod. 1 προσαγορεύσας. [85] *Πάντα — ποιῇ*. cod. Vatic. apud. Garn. ὅτι ἐν πᾶσιν οἷς ἂν ποιῇ, ὑπὸ Θεοῦ, κ. λ. [86] *Ὡς — συναρμόττων*. Apud Garn. ὅτι ὁ τοιοῦτος τῷ νόμῳ Κυρίου συμφώνως ἔχων τὸ θέλημα, οὐδὲν ἐναντίον δρᾶσαι βουλήσεται. [87] *Τῷ — δείκνυσιν*. In Hexaplo autem non bis legebatur οὐχ οὕτως. Vid. Montf. Hex. Orig. t. I, p. 433. [88] *Δείκνυσιν*. Apud Corder. p. 14, sequitur: Τοὺς Ἰουδαίους αἰνιττόμενος ὡς ἀσεβεῖς, ἐπεὶ μηδὲ τὸν εὐεργέτην σέβουσι. [89.74] *Ἐκεῖνοι — φερόμενον*. Aliam explicationem Nostro ascriptam vide apud Cord. p. 14. [75] *Οἱ*. Abest a cod. 1, 2. [76] *Μετὰ πολλῆς — ὁ Σύμμαχος*. Hæc Theodori nomine insignita sunt apud Cord. l. c. p. 15, ubi aliam vide interpretationem Nostro vindicatam. [77] *Πανάγιον*. cod. 2 ἅγιον. [78] *Κατάκριμα*. cod. 2 e præcedentibus addit ἀναστήσονται. [79] *Εἰσάγουσιν*. cod. 1 ἄγουσιν.

δικάζοντες, ἀλλ' ὥστε τὴν τοῖς νόμοις δοκοῦσαν ψῆφον ἐξενεγκεῖν κατ' αὐτῶν· οὕτω καὶ οἱ ἀσεβείᾳ συνεζηκότες εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνάστασιν την κόλασιν ὑπομένουσιν[80], οὐκ εἰς κρίσιν ἀγόμενοι, ἀλλὰ τῆς τιμωρίας τὴν ψῆφον δεχόμενοι. Καὶ μέντοι καὶ οἱ τῶν δυσσεβῶν δογμάτων ἀπηλλαγμένοι, βίον δὲ βεβιωκότες παράνομον, πόῤῥω που τοῦ τῶν δικαίων συλλόγου γενήσονται. Τὴν γάρ τοι *βουλὴν* ὁ μὲν Ἀκύλας καὶ ὁ Θεοδοτίων *συναγωγὴν* ἡρμηνεύκασι, *συνέλευσιν* δὲ ὁ Σύμμαχος[81].

ζ'. « Ὅτι γινώσκει[82] Κυρίος ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολεῖται. » Οἶδε, φησὶν, ἅπαντα καὶ πρὸ κρίσεως ὁ δίκαιος κριτὴς, καὶ οὔτε ἀποδείξεων, οὔτε ἐλέγχων προσδεῖται. Διόπερ τὰ πρὸς ἀξίαν ἀπονέμων ἑκάστῳ[83], τοὺς μὲν ἀναῤῥήσεων καὶ στεφάνων ἀξιώσει, τοὺς δὲ διηνεκεῖ παραπέμψει κολάσει. Τὸ δὲ, « Ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολεῖται, » ἔοικε τοῖς ἀποστολικοῖς ἐκείνοις ῥητοῖς· « Εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται, ζημιωθήσεται. » Τῶν μὲν γὰρ δικαίων ἀνδρῶν καὶ τὸ ἔργον μένει διαλάμπον· τοῖς δὲ ἀσεβέσι καὶ ἀνοσίοις ἀνθρώποις[84] καὶ ἡ πονηρία συγκαταλύεται.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Β' ΨΑΛΜΟΥ.

Ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις[85].

Ἐν τῇ μνήμῃ τῶν ἀσεβῶν τὸν πρῶτον συμπεράνας ψαλμὸν, ἐκ ταύτης πάλιν τοῦ δευτέρου τὴν ἀρχὴν ἐποιήσατο· διδάσκων ὅτι τὸ προειρημένον τῶν ἀσεβῶν τέλος, καὶ τοὺς κατὰ τοῦ Σωτῆρος λυττήσαντας βασιλέας[86] τε καὶ ἄρχοντας, καὶ Ἰουδαίους, καὶ ἐθνικοὺς ὑποδέξεται. Ἐν γὰρ τῷ δευτέρῳ ψαλμῷ τοῦ Δεσπότου[87] Χριστοῦ, καὶ τὰ ἀνθρώπινα πάθη, καὶ τὴν βασιλείαν προαγορεύει· καὶ μέντοι καὶ τῶν ἐθνῶν προθεσπίζει[88] τὴν κλῆσιν, καὶ τὴν Ἰουδαίων ἀπιστίαν θρηνεῖ. Τὸ γὰρ, « Ἵνα τί ἐφρύαξαν[89] ἔθνη, » ὀδυρομένου ἐστὶ καὶ μεμφομένου τὴν ἄνοιαν. Οὐ χρεία δὲ ἡμῖν λόγων εἰς ἑρμηνείαν πολλῶν, τοῦ θεσπεσίου Πέτρου[90], τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων, ἐν ταῖς Πράξεσι τεθεικότος τὴν ἑρμηνείαν, καὶ Ἡρώδην, καὶ Πόντιον Πιλάτον, καὶ τοὺς ἀρχιερέας καὶ Γραμματέας, βασιλέας τε, καὶ ἄρχοντας ὀνομάσαντος. Ὁ μὲν γὰρ[91] ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίων ἀπέσταλτο βασιλέως, τὴν ἐκείνου διέπων ἀρχήν· ὁ δὲ τοπάρχης Ἰουδαίων κατ' ἐκεῖνον ἐτύγχανε τὸν καιρόν· καὶ ὁ μὲν εἶχεν ἐξ Ἰουδαίων ὑπηκόους, ὁ δὲ τοὺς ἐξ ἐθνῶν στρατιώτας. Ἀλλ' ὅμως κατὰ ταὐτὸν[92] γενόμενοι, καὶ τὸν Δεσποτικὸν τυρεύσαντες φόνον, κενὰ καὶ

A dices in forum trahunt, sed ut sententiam legibus congruentem contra illos pronuntient : ita etiam qui impietati assueverunt, statim post resurrectionem pœnam sustinent non ad judicium adducti, sed supplicii sententiam excipientes. Sed et qui impiorum dogmatum sunt experles, si tamen iniquam vixerint vitam, a justorum cœtu longissime aberunt. Etenim *consilium* Aquila et Theodotion *congregationem* interpretati sunt; *conventum* vero Symmachus.

VERS. 7. « Quoniam novit Dominus viam justorum, et via impiorum peribit. » Novit, inquit, **616** omnia etiam ante judicium justus judex, et neque
B demonstrationibus neque confutationibus indiget. Quapropter pro dignitate unicuique tribuens, hoc quidem præconiis et coronis ornabit, hos vero æternum in supplicium mittet. Porro illud : « Via impiorum peribit, » ab apostolicis illis verbis non abhorret : « Si cujus opus arserit, detrimentum patietur[1]. » Justorum enim virorum etiam opus lucidum manet : cum impiis vero et nefariis hominibus etiam improbitas eorum simul destruitur.

INTERP. PSALMI II.

Sine titulo est apud Hebræos.

Cum primum psalmum memoria impiorum clausisset, ab hac rursus secundi principium fecit :
C docens supradictum impiorum finem reges et principes, Judæosque atque gentiles contra Christum furentes manere. In secundo enim psalmo Christi Domini humanos cruciatus, regnumque prædicit : necnon gentium vocationem vaticinatur, Judæorumque incredulitatem deplorat. Hoc enim : « Quare fremuerunt gentes? » lugentis est, atque accusantis dementiam. Ad interpretationem vero hujus loci longo verborum anfractu non opus est nobis, cum divinus Petrus apostolorum princeps in Actibus[a] eum enuclearit, atque **617** Herodem, et Pontium Pilatum, et principes sacerdotum, et Scribas, et reges ac potestates nominarit. Hic enim a Romanorum imperatore ut provinciam gubernaret missus fuerat; ille vero Judæorum tetrar-
D cha tunc temporis erat : et hic quidem ex Judæis subditos habebat, ille vero ex gentibus milites. Sed tamen cum in unum convenissent, ac Domini necem machinati essent, vana et inania consultaverunt, quippe qui oblivione obscurare quem ipsi

[1] I Cor. III, 15. [a] Act. IV, 25-28.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[80] *Τὴν κόλασιν ὑπομένουσιν*, Des. in cod. 2. [81] *Καὶ — Σύμμαχος*. Alii aliam esse dicunt Theodotionis et Symmachi interpretationem. [82] *Γινώσκει*. In cod. 2 minio ascriptum est, ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾷ· ὡς τὸ ἔγνωκά σε παρὰ πάντας. Cum his fere eadem sunt, quæ apud Cord. 16 Nostro tribuuntur : Τὸ γινώσκει ἀντὶ τοῦ τιμᾷ, ὡς ἐν τῷ, Ἔγνω ὁ Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ (II Tim. II, 19). [83] cod. 2. ἑκάστοις. [84] *Ἀνθρώποις*. cod. 2 ἀνδράσι. [85] Locum hujus inscriptionis in cod. 1 et 2 occupant verba textus v. 1 et 2 Origene teste hic psalmus in uno codice conjunctus fuit cum primo, unde factum, ut Act. XIII, 33, in paucis exemplaribus pro Ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ legatur πρώτῳ. [86] Cod. 2 βασιλεῖς. [87] *Δεσπότου*. Abest a cod. 2. [88] cod. 1 θεσπίζει. [89] *Ἐν — θρηνεῖ*. Des. apud Cord. p. 28. [90] *Τοῦ θεσπεσίου Πέτρου*. Non solius Petri, sed apostolorum qui congregati erant, hæc sunt verba. [91] *Ὁ μὲν γὰρ*, κ. τ. λ. In horum locum alia substituta sunt apud Cord. p. 28. [92] cod. 2 κατ' αὐτοῦ.

crucifixerant non potuerint : cum enim tertio die resurrexisset, tota terra potitus est. Valde autem congruenter et merito hæc verba, « meditati sunt inania, » populi personæ accommodavit. Judæi namque hoc pravum consilium contra Salvatorem inierunt. Et testis est sacrorum Evangeliorum vox, docens : « Quod abeuntes Pharisæi consilium ceperint, quomodo illum perderent [v]. » Et Caiphas clamans : « Expedit, ut unus homo moriatur, et non tota gens pereat [x]. » Illud vero, *Fremuerunt*, Aquila *tumultuati sunt*, Symmachus autem *turbant* interpretati sunt. Quod quidem in persona gentium positum, facit ut intelligatur, cum Judæi Jesum ut tyrannum quemdam ad Pilatum adduxissent, ac sæpius illum occidendum esse dixissent, mortis sententiam invitum illum pronuntiasse, veritum, ut verisimile est, ne si eum dimisisset, inde ab aliquibus accusatio contra ipsum captaretur. Ut enim beatus ait Lucas [y], quidam ex accusantibus dicebant : « Hunc **618** invenimus subvertentem gentem, atque prohibentem censum dari Cæsari, asserentem se ipsum Christum regem esse. »

VERS. 1, 2. « Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus. » Non dicit *gentes* cum articulo, ut omnes comprehendi existimes : verum dicit *gentes* ad singulare aliquid sensum dirigens. Nam quia Judæi Jesum comprehensum gentibus tradiderunt, merito hæc dicit. Quæ tanta, inquit, causa, vel quid ab eo factum est, ut populi contra ipsum commoti sint, et manibus gentium eum prodiderint? *Fremuerunt* autem dicitur pro *superbierunt*.

VERS. 3. « Dirumpamus vincula eorum et projiciamus a nobis jugum ipsorum. » * Qui enim, ait, Filium non honorat, neque Patrem honorat : et congruenter post excussum Filii jugum, etiam Patris excutiunt. Mihi vero videtur Spiritus sanctus fideles adhortari, ut hæc dicant : « Dirumpamus vincula eorum, » impiarum scilicet gentium, « et abjiciamus a nobis jugum eorum, » scilicet iniquorum Judæorum : atque in nos suave jugum Domini suscipiamus. Ipsius enim est vox : « Sumite jugum meum super vos, quoniam jugum meum suave et onus meum leve est [z]. » Ipsa porro lex *jugum* a divinis apostolis nuncupata est. Siquidem beatus Petrus in Actis **619** ait : « Cur tentatis Deum, imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos ferre

A μάταια ἐβουλεύσαντο, λήθῃ παραδοῦναι μὴ δυνηθέντες τὸν ὑπ' αὐτῶν σταυρωθέντα· τῇ τρίτῃ γὰρ ἀναστὰς ἡμέρᾳ τῆς οἰκουμένης ἐκράτησε. Προσφυῶς δὲ μάλα, καὶ λίαν εἰκότως, τὸ « ἐμελέτησαν κενὰ, » τῷ τοῦ λαοῦ προσώπῳ συνήρμοσεν. Ἰουδαῖοι γὰρ τὴν πονηρὰν ταύτην ἐποιήσαντο κατὰ τοῦ Σωτῆρος μελέτην [93]. Καὶ μάρτυς ἡ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων φωνὴ [94], διδάσκουσα, ὡς « ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον [95] ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν, » καὶ ὁ Καϊάφας βοῶν· « Συμφέρει ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται. » Τὸ δὲ, *Ἐφρύαξαν* ὁ μὲν Ἀκύλας *ἐθορυβήθησαν* [96], ὁ δὲ Σύμμαχος *κυκᾷ*, ἡρμήνευσαν [97]. Τοῦτο δὲ, τῷ τῶν ἐθνῶν προσώπῳ προσκείμενον ὑποβάλλει νοεῖν ὡς Ἰουδαίων τῷ Πιλάτῳ τὸν Ἰησοῦν οἷόν τινα τύραννον B προσαγαγόντων, καὶ δεῖν αὐτὸν ἀναιρεθῆναι πολλάκις εἰρηκότων, ἄκων ἐκεῖνος τὴν θανατηφόρον ἐξενήνοχε ψῆφον, δείσας ὡς εἰκὸς ἀπολῦσαι, μή τις ἐντεῦθεν γραφὴ κατ' αὐτοῦ τυρευθῇ [98]. Ὡς γὰρ ὁ μακάριος ἔφη Λουκᾶς, κατηγόρουν αὐτοῦ λέγοντες· « Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα Καίσαρι φόρον διδόναι [99], λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν βασιλέα εἶναι.

α', β'. « Ἱνατί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Οὐ λέγει τὰ *ἔθνη* μετὰ τοῦ ἄρθρου, ἵνα πάντας περιλαμβάνεσθαι νομίσῃς· ἀλλ' *ἔθνη*, ἐπὶ μερικόν τι ἄγων τὴν ἔννοιαν. C Ἐπειδὴ γὰρ οἱ Ἰουδαῖοι, λαβόντες, τοῖς ἔθνεσιν αὐτὸν ἐξέδωκαν, διὰ τοῦτο ταῦτά φησι· Τίς ἡ τοσαύτη, φησὶν, αἰτία, ἢ τί τὸ γεγονὸς, ὡς καὶ τοὺς λαοὺς συγκινηθῆναι κατ' αὐτοῦ, καὶ εἰς χεῖρας αὐτὸν παραδοθῆναι τῶν ἐθνῶν; Τὸ δὲ, *Ἐφρύαξαν*, ἀντὶ τοῦ *ἠλαζονεύσαντο* [1].

γ'. « Διαῤῥήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν, καὶ ἀποῤῥίψωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν ζυγὸν αὐτῶν. » [2] Ὁ γὰρ μὴ τιμῶν, φησὶ, τὸν Υἱὸν, οὐδὲ τὸν Πατέρα τιμᾷ· καὶ εἰκότως μετὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πατρὸς τὸν ζυγὸν ἀποπέμπονται [3]. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ τοῖς πεπιστευκόσι παρεγγυᾷν τὸ πανάγιον Πνεῦμα ταῦτα λέγειν· « Διαῤῥήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν, » τῶν δυσσεβῶν ἐθνῶν [4], « καὶ ἀποῤῥίψωμεν ἀφ' ἡμῶν [5] τὸν ζυγὸν αὐτῶν, » τῶν παρανόμων Ἰουδαίων, καὶ λάβωμεν ἐφ' D ἡμᾶς τὸν χρηστὸν τοῦ Κυρίου ζυγόν. Αὐτοῦ γάρ ἐστιν ἡ φωνή· « Λάβετε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, ὅτι ὁ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστι [6]. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ νόμος ζυγὸς ὑπὸ τῶν θείων ἀποστόλων προσηγορεύθη. Ὁ γὰρ θεσπέσιος Πέτρος περὶ τούτου φησὶν ἐν ταῖς Πράξεσι· « Τί πειράζετε τὸν Θεὸν ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθη-

[v] Marc. III, 6. [x] Joan. II, 50. [y] Luc. XXIII, 2. [z] Matth. II, 29, 30.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[93] *Τὴν — μελέτην*. cod. 2 ταύτην ἐποιήσατο τὴν κατὰ τοῦ σωτῆρος μελέτην τὴν πονηράν. [94] *Φωνή*. cod. 1, 2 ἱστορία. [95] *Ἔλαβον*. cod. 2 ἐποιήσατο. [96] cod. 2 ἐθορύβησαν. [97] cod. 1, 2 *Ἡρμηνεύκασιν*. [98] *Τυρευθῇ*. cod. 1 εὑρεθῇ. [99] *Διδόναι*. cod. 1 μὴ δοῦναι. [1] *Οὐ — ἠλαζονεύσαντο*. Des. in cod. 1 et 2. [2] *Ὁ — ἀποπέμπονται*. Des. apud Cord. p. 30. [3] cod. 2 ἀποπέμπεται. [4] *Ἐθνῶν*. cod. 2 præm. *καί*. [5] *Ἀφ' ἡμῶν*. Des. in cod. 2. [6] *Αὐτοῦ — ἐλαφρόν ἐστι*. Des. apud Cord. l. c.

τῶν, [7] ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν, οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι; ἀλλ' ἢ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ πιστεύομεν σωθῆναι καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι. » Τούτοις ἔοικε καὶ τὰ προφητικὰ ῥήματα· « Διαῤῥήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν, καὶ ἀποῤῥίψωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν ζυγὸν αὐτῶν· » τουτέστιν ἀποστήσωμεν τὴν ἑαυτῶν καρδίαν τοῦ ὑπ' αὐτοῖς εἶναι θέλειν· ἀποτιναξώμεθα τὸν τοῦ νόμου ζυγόν· μηδὲν ἡγώμεθα τὰ ἐν τύποις, εἰ μὴ νοοῖντο πνευματικῶς· ἀσυντελὴς καταλογιζέσθω πρὸς ὄνησιν ἡ σκιά, εἰ μὴ τοῦ Χριστοῦ μυστήριον ἐφ' ἑαυτῇ ζωγραφεῖ [8].

δ'. « Ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐκγελάσεται αὐτούς, καὶ ὁ Κύριος ἐκμυκτηριεῖ αὐτούς. » Ὁ γὰρ ὑπ' αὐτῶν προσηλωθεὶς, καὶ θανάτῳ παραδοθεὶς, ἐν οὐρανοῖς ὢν, καὶ τὰ πάντα περιέχων, κενὰς αὐτῶν καὶ ματαίας δείκνυσι τὰς βουλάς. B Καὶ ὁ τούτου δὲ Πατὴρ, καὶ τῶν ἁπάντων Δεσπότης, τὴν ἀξίαν αὐτοὺς εἰσπράξεται δίκην [9].

ε'. « Τότε [10] λαλήσει πρὸς αὐτοὺς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταράξει αὐτούς. » Καὶ τούτων [11] δὲ τῶν ῥημάτων τὴν ἑρμηνείαν διδάσκει τῶν πραγμάτων τὸ τέλος· στρατιὰ γὰρ αὐτοῖς ἐπιστᾶσα Ῥωμαϊκὴ τήν τε πόλιν ἐπόρθησε, καὶ ἐνέπρησε τὸν νεὼν, καὶ αὐτῶν τοὺς μὲν πλείστους θανάτῳ παρέπεμψε, τοὺς δὲ τὴν σφαγὴν ἐκφυγόντας ἐξανδραποδίσασα, δουλείᾳ παρέδωκεν. Ἐπιστῆσαι δὲ προσήκει τὸν νοῦν, ὡς δύο προσώπων ἐφεξῆς μέμνηται· καὶ πρῶτον μὲν Κυρίου καὶ Χριστοῦ· « Κατὰ τοῦ Κυρίου γάρ, ἔφη, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ· » εἶτα κατοικοῦντος ἐν οὐρανοῖς, καὶ Κυρίου· « Ὁ C κατοικῶν γὰρ ἐν οὐρανοῖς ἐκγελάσεται αὐτοὺς, καὶ ὁ Κύριος ἐκμυκτηριεῖ αὐτούς [12]. » Καὶ αὖθις δὲ τὸ αὐτὸ διετήρησε σχῆμα.

ς'. « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ. » Καὶ ἐνταῦθα δὲ στίξαι προσήκει, καὶ τότε ἐπαγαγεῖν, « Ἐπὶ Σιὼν ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα Κυρίου [13]. » Οὐ γὰρ τοῦ Σιὼν ὄρους βασιλεύει μόνου, ἀλλ' ὁρατῶν καὶ ἀοράτων, καὶ πάσης τῆς κτίσεως. Ἐπὶ δὲ τοῦ Σιὼν ὄρους, καὶ τῆς Ἰουδαίας, τὴν θείαν αὐτοῦ διδασκαλίαν τοῖς προσιοῦσι [14] προσήνεγκεν· οἱ δέ γε ταύτην δεξάμενοι μετωχέτευσαν [15] εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην τὰ νάματα, τοῖς θείοις αὐτοῦ πεισθέντες προστάγμασι. « Πορευθέντες γὰρ, φησὶ, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. » Τὸ δὲ, « ἐγὼ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐ- D τοῦ, » ἀνθρωπίνως λέγει· ὡς γὰρ Θεὸς, ἔμφυτον ἔχει τὴν βασιλείαν· ὡς δὲ ἄνθρωπος, χειροτονητὴν δέχεται ταύτην· ὅτι δὲ ὡς Θεὸς ἄναρχον ἔχει τὸ κράτος, ὁ αὐτὸς διδάσκει προφήτης λέγων· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. » Τοῦτον δὲ

A potuimus? sed per gratiam Domini Jesu credimus, nos salvos esse futuros, quemadmodum et illi [a]. » His conveniunt et prophetæ verba : « Dirumpamus vincula ipsorum, et projiciamus a nobis jugum illorum ; » hoc est, cor nostrum ab illis segregemus, ne velimus illis subjici ; excutiamus legis jugum ; quæ in figuris sunt, parvi ducamus, nisi secundum spiritum intelligantur ; nullius momenti ad utilitatem existimetur umbra, nisi in sua prædictione mysterium Christi adumbret.

VERS. 4. « Qui habitat in cœlis irridebit eos, et Dominus subsannabit eos. » Qui enim ab ipsis cruci affixus, mortique traditus est, in cœlis habitans, omniaque continens, vanas atque stultas eorum cogitationes ostendit. Hujus vero pater, et omnium Dominus, pœnam ab eis exiget dignam.

VERS. 5. « Tunc loquetur ad eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos. » Et horum quoque verborum interpretationem ipse rerum eventus docet. Romanus enim exercitus eos aggressus, urbem evertit, et templum combussit, plurimosque ipsorum morte multavit : eos vero qui mortem evaserant, captivos in servitutem abduxit. Oportet autem animadvertere, quod duarum personarum consequenter mentionem fecerit ; primum quidem Domini et Christi : « Adversus Dominum, **620** inquit, et adversus Christum ejus : » deinde illius qui cœlos incolit, et Domini : « Qui enim habitat in cœlis irridebit eos, et Dominus subsannabit eos. » Et rursus eamdem servavit figuram.

VERS. 6. « Ego autem constitutus sum rex ab eo. » Et hic interpungendum est, et postea subjungendum : « Super Sion montem sanctum ejus prædicans præceptum Domini. » Non enim tantummodo montis Sion rex est, sed visibilium et invisibilium, omnisque creaturæ. In monte vero Sion, et in Judæa, suam divinam doctrinam accedentibus proposuit : qui vero hanc susceperunt, in omnem terram flumina derivarunt, divinis ejus præceptis parentes. « Euntes enim, inquit, docete omnes gentes [b]. » Hoc autem, « constitutus sum rex ab eo, » humano more dixit. Ut Deus quippe, innatum habet regnum : ut homo autem, electione delatum recipit. Quod vero, ut Deus, imperium sine principio habeat, idem propheta docet, dicens : « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, virga æquitatis, virga regni tui [c]. » Hunc vero psalmum beatus Paulus de Filio dictum ait. Verumtamen et regnum habet

[a] Act. xv, 10, 11. [b] Matth. xxviii, 19. [c] Psal. xliv, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[7] Ὃν — ζωγραφεῖ. Alia in horum locum substituta vid. apud Cord. p. 31. [8] Καὶ — ζωγραφεῖ. Des. in cod. 1. In cod. 2 hæc pauca tantum leguntur, καὶ — αὐτῶν. [9] Δίκην. Pauca subjungit Cord. p. 32. [10] Τότε. cod. 1 addit γὰρ, φησί. [11] Καὶ τούτων. κ. τ. λ. Alia sunt quæ habet Cord. l. c. [12] Καὶ -- αὐτούς. Des. in cod. 2. [13] Διαγγέλλων — Κυρίου. Ab his verbis incipere solet vers. 7. Aliam autem interpunctionem sequitur Theodoretus, quæ satis bona esset, nisi a textu Hebr. recederet. [14] Προσιοῦσι. cod. 1 εἰσιοῦσι. [15] cod. 2 μετώχευσαν.

ut Deus, et accipit ut homo. Eodem modo, cum altissimus nominatus sit ut Deus, exaltatus est ut homo. Et David quidem divinam altitudinem prædicans, clamat: « Cognoscant, quod nomen tibi sit Dominus, tuque solus sis altissimus per **621** omnem terram [d]. » Et Zacharias dicit ad Joannem: « Et tu, puer, propheta Altissimi vocaberis [e]. » Humanam vero altitudinem beatus Paulus docet, dicens: « Propterea et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen [f]. » Præterea nomen Filii unigeniti Deus Verbum ante sæcula habebat connatum rei: sed tamen, ut Deus nuncupationem Filii habens, etiam ut homo suscipit illam. Quapropter in hoc psalmo adjecit dicens:

Vers. 7. « **Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te.** » Hanc vero vocem nemo, qui Spiritus sancti doctrinæ credat, divinitati Domini Christi applicabit. De illa enim universorum Deum Davidis ore dicentem audiamus: « Ex utero ante luciferum genui te [g]. » Ut homo igitur et hanc vocem recipit, ut homo etiam quæ sequuntur audit.

Vers. 8. « **Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ.** » ' Quippe ut Deus, universorum est conditor. « Nam omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil [h]; » atque « in ipso condita sunt omnia, tum quæ videmus, tum quæ non videmus [i]. » Si omnium est Dominus et opifex, eorum etiam quæ fecit Dominus est et rector. Verumtamen cum Dominus natura sit ut Deus, etiam ut homo universorum dominium accipit. Et cum antiquitus Judæorum tantum gerere curam videretur: « Factus est enim, inquit, pars Domini populus **622** Jacob, et funiculus hæreditatis ejus Israel [j]; » et hic reprobatus sit, ut qui ex hac cura nullam utilitatem perciperet: merito ad gentes curam transfert, quas neque ab antiquo penitus despiciebat, et Mosaicam vaticinationem complet. Illius enim est vox: « Lætamini, gentes, cum plebe ejus [k]. » Licet autem eventum prædictioni congruentem invenire. Eos enim, qui ex Judæis fidem susceperunt, non tantum duodecim apostolos, sed etiam septuaginta discipulos, et centum viginti, quibus congregatis beatus Petrus concionem habuit, et quingentos, quibus simul post resurrectionem apparuit, secun-

A τὸν ψαλμὸν ὁ μακάριος Παῦλος εἰς τὸν Υἱὸν εἰρῆσθαί φησιν· ἀλλ' ὅμως καὶ ἔχει τὴν βασιλείαν ὡς Θεὸς, καὶ λαμβάνει ὡς ἄνθρωπος. Οὕτως [16] ὕψιστος ὀνομαζόμενος ὡς Θεὸς, ὑψώθη ὡς ἄνθρωπος. Καὶ ὁ μὲν Δαβὶδ τὸ θεῖον ὕψος κηρύττων βοᾷ, « Γνώτωσαν ὅτι ὄνομά σοι Κύριος, σὺ μόνος ὕψιστος [17] ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Καὶ ὁ Ζαχαρίας πρὸς τὸν Ἰωάννην, « Καὶ σὺ, παιδίον, προφήτης Ὑψίστου κληθήσῃ. » Τὸ δ' ἀνθρώπινον ὕψος ὁ μακάριος Παῦλος διδάσκει λέγων, « Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα. » Καὶ μὴν τὸ Υἱὸς μονογενὴς ὄνομα πρὸ τῶν αἰώνων εἶχεν ὁ Θεὸς Λόγος τῷ πράγματι συμφυές· ἀλλ' ὅμως ἔχων ὡς Θεὸς τὴν τοῦ Υἱοῦ προσηγορίαν, λαμβάνει αὐτὴν καὶ ὡς ἄνθρωπος. Διὸ καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ψαλμῷ ἐπήγαγε λέγων [18]. »

B ζ'. « Κύριος εἶπε πρός με, Υἱός μου εἶ σν, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. » Ταύτην δὲ τὴν φωνὴν οὐκ ἄν τις, τῇ τοῦ θείου Πνεύματος διδασκαλίᾳ πειθόμενος, τῇ θεότητι προσάψοι τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ. Περὶ γὰρ ἐκείνης ἀκούσωμεν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων διὰ τοῦ Δαβὶδ λέγοντος· « Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. » Ὡς ἄνθρωπος τοίνυν καὶ ταύτην δέχεται τὴν φωνὴν [19], ὡς ἄνθρωπος καὶ τῶν ἐπαγομένων ἀκούει.

η'. « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς [20]. » Ὡς γὰρ Θεὸς, ποιητής ἐστι τῶν ἁπάντων· « Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέν [21]· » καὶ « ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ

C πάντα, εἴτε ὁρατὰ, εἴτε ἀόρατα. » Εἰ Δεσπότης [22] ἐστι καὶ δημιουργὸς τῶν ὅλων, καὶ Δεσπότης ἐστὶ καὶ Κύριος ὧν ἐποίησεν· ἀλλ' ὅμως καὶ φύσει Δεσπότης ὢν ὡς Θεὸς, λαμβάνει καὶ ὡς ἄνθρωπος τῶν ὅλων τὴν δεσποτείαν. Καὶ ἐπειδὴ πάλαι μόνον Ἰουδαίων ἐδόκει προμηθεῖσθαι, « Ἐγενήθη γὰρ, φησὶ, μερὶς Κυρίου λαὸς [23] Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ· » ἀπεβλήθη δὲ οὗτος, ὡς οὐδεμίαν ὠφέλειαν ἐκ τῆς [24] κηδεμονίας δεξάμενος· εἰκότως ἐπὶ τὰ ἔθνη μεταφέρει τὴν προμήθειαν, οὐδὲ πάλαι [25] τούτων ἠμεληκὼς, τὴν δὲ Μωσαϊκὴν χρησμολογίαν πληρῶν· ἐκείνου γάρ ἐστι φωνὴ, « Εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. » Ἔστι δὲ καὶ τὴν ἔκβασιν εὑρεῖν τῇ προῤῥήσει συμβαίνουσαν. Τοὺς γὰρ [26] ἐξ

D Ἰουδαίων πεπιστευκότας, οὐ τοὺς δώδεκα μόνον ἀποστόλους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἑβδομήκοντα μαθητὰς, καὶ τοὺς ἑκατὸν εἴκοσιν, ὧν συνηγμένων ὁ μακάριος [27] ἐδημηγόρησε Πέτρος, καὶ τοὺς πεντακοσίους, οἷς [28] μετὰ τὴν ἀνάστασιν ὤφθη κατὰ ταὐτὸν [29] κατὰ

[d] Psal. XXXII, 18. [e] Luc. I, 76. [f] Philipp. II, 9. [g] Psal. CIX, 3. [h] Joan. I, 3. [i] Coloss. I, 16. [j] Deut. XXXII, 9. [k] ibid. 43.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[16] *Οὕτως*. cod. 1 οὗτος. [17] *Ὕψιστος*. Repetitur in cod. 2. [18] *Οὐ — ἐπήγαγε λέγων*. Pauciora sunt quæ habet Cord. p. 32. [19] *Τὴν φωνήν*. Des. in cod. 1. [20] *Ὡς — προμήθειαν*. Hæc pauca tantum exstant apud Cord. p. 32 seq. [21] *Οὐδέν*. cod. 1. οὐδὲ ἕν. cod. 2 οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν. Ita quoque leg. Joan. I, 3. [22] *Εἰ Δεσπότης*. Præstat lectio cod. 1 et 2 εἰ δὲ ποιητής. Sic quoque legit Cord. l. c. [23] *Λαός*. cod. uterque addit αὐτοῦ, ad exemplum τῶν Ο'. [24] *Τῆς*. cod. 2 ταύτης. [25] cod. 2 πάλιν. [26] *Γάρ*. Abest a cod. 1. [27] *Ὁ μακάριος*. Des. in cod. 2. [28] *Οἷς*. Abest a cod. 2. In cod. 1 ponitur post ἀνάστασιν. [29] cod. 1 et 2 κατ' αὐτόν.

τὴν τοῦ θεσπεσίου Παύλου φωνὴν, καὶ τοὺς τρισχιλίους, καὶ τοὺς πεντακισχιλίους οὓς ὁ τῶν ἀποστόλων κορυφαῖος δημηγορῶν ἐσαγήνευσε. καὶ τὰς πολλὰς μυριάδας, περὶ ὧν ὁ μέγας Ἰάκωβος ἔφη, « Θεωρεῖς, ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶ τῶν πεπιστευκότων Ἰουδαίων· » τούτους δὴ, καὶ πρὸς τούτοις τοὺς κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξ Ἰουδαίων πεπιστευκότας λαὸν ἅγιον ἀποφήνας, καὶ διὰ τούτων τὰ ἔθνη πάντα ζωγρήσας, πληροῖ τὴν προφητείαν τὴν λέγουσαν· « Εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. » Πληροῖ δὲ πρὸς ταύτῃ καὶ τὴν οἰκείαν πρόῤῥησιν, ἣν πρὸς Ἰουδαίους ἐποιήσατο λέγων, « Καὶ ἄλλα δὲ [30] πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης. κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι, καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν. » Τοῦτο καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ λέγει [31] ψαλμῷ, « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Ἀλλὰ γὰρ ἔπεισί μοι τὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπιστίαν ὀδύρεσθαι, οἳ τῆς προφητείας ἀκούοντες τῶν τῆς γῆς περάτων ἀντικρὺς μεμνημένης, καὶ εἰδότες ὡς οὐδεὶς τῶν παρ' αὐτῶν [32] βασιλέων τοσαύτην ἡγεμονίαν ἐκτήσατο, ἀλλὰ μόνος ὁ ἐκ Δαβὶδ κατὰ σάρκα βλαστήσας Δεσπότης Χριστὸς, τυφλώττουσι τῆς διανοίας τὰ ὄμματα, καὶ [33] τὴν προφητείαν τὴν λαλοῦσαν, « Ψηλαφοῦσιν [34], ὡς τυφλοὶ τοῖχον, καὶ οὐχ ὡς ὑπαρχόντων ὀφθαλμῶν ψηλαφήσουσι. » Τούτου δὴ χάριν καὶ ἀπειλεῖ αὐτοῖς ὁ προφητικὸς λόγος.

θ'. « Ποιμανεῖς αὐτοὺς [35] ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· ὡς σκεύη κεραμέως συντρίψεις αὐτούς. » Τῇ Ῥωμαϊκῇ δηλονότι βασιλείᾳ [36], ἣν σίδηρον τροπικῶς, διὰ τὸ ἰσχυρόν τε καὶ ἀῤῥαγὲς, ἡ τοῦ Δανιὴλ προφητεία καλεῖ· καὶ συντρίψει αὐτοὺς πηλίνων δίκην σκευῶν. Ἐπειδὴ γὰρ αὐτὸν μόνον [37] ἔχειν ἠρνήθησαν βασιλέα, μεγάλῃ δὲ κεχρημένοι βοῇ ἔλεγον, « Ἡμεῖς [38] οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα, » ἐπέστησεν αὐτοῖς ὃν ᾔτησαν Καίσαρα, καὶ διὰ τῆς ἐκείνων [39] στρατιᾶς τῆς ἀσεβείας ποινὴν εἰσεπράξατο [40]. Εἰ δέ τις μὴ περὶ Ἰουδαίων, ἀλλὰ περὶ ἐθνῶν [41], ταῦτα νομίζει εἰρῆσθαι, οὕτω νοῆσαι προσήκει· ὅτι ποιμανεῖ τὰ ἔθνη ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, τῇ ἰσχυρᾷ αὐτοῦ καὶ ἀῤῥαγεῖ βασιλείᾳ· καὶ συντρίψει αὐτοὺς, ὡς σκεύη κεραμέως, ἀναλύων καὶ ἀναπλάττων διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ τῷ πυρὶ τοῦ Πνεύματος στερεμνίους ἀπεργαζόμενος. Οὕτω [42] ταῦτα προαγορεύσας ὁ μακάριος Δαβὶδ, παραινεῖ λοιπὸν καὶ βασιλεῦσι καὶ ὑπηκόοις προσδραμεῖν τῷ Σωτῆρι, καὶ τοὺς σωτηρίους ἀσπάσασθαι νόμους, καὶ τῇ δι' ἐκείνων [43] παιδείᾳ καὶ διδασκαλίᾳ τὴν ὠφέλειαν καρπώσασθαι· Φησὶ γάρ·

A dum divini Pauli vocem [l]; et ter mille, et quinquies mille, quos apostolorum princeps prædicans piscatus est, et multas myriades, de quibus magnus Jacobus asserit: « Vides, frater, quot myriades sint credentium Judæorum [m]; » hos, inquam, omnes, et illos insuper, qui per universum orbem ex Judæis crediderunt, declarans populum sanctum esse, et per hos acquirens gentes omnes, vaticinationem implet, quæ dicit: « Lætamini, gentes, cum populo ejus. » Et præterea propriam prædictionem complet, quam Judæis fecerat, dicens: « Et alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili, et illas oportet me adducere, et vocem meam audient, et fiet unum ovile, et unus pastor [n]. » Hoc et in proposito psalmo dicit: « Postula a me, et dabo
B tibi gentes **623** hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ. » Verumtamen Judæorum perfidiam deplorare mihi in mentem venit, qui audientes vaticinationem, quæ aperte terræ finium meminit, et scientes neminem suorum regum tantum imperium possedisse, sed solum Dominum Christum ex David secundum carnem prognatum; hallucinantur mentis oculis, juxta prophetiam quæ dicit: « Palpant sicut cæci parietem, et tanquam ii qui carent oculis palpabunt. » * Quapropter propheticus sermo illis minatur.

C Vers. 9. « Reges eos virga ferrea, et tanquam vasa figuli confringes eos. » Romano videlicet regno, quod ferrum tropice, propter fortitudinem atque infractum robur Danielis prophetia nominat. Et conteret eos instar vasorum luteorum. Postquam enim ipsum solum se habere regem negaverunt, et magna voce clamarunt: « Nos non habemus regem, nisi Cæsarem [o]; » præfecit illis, quem postularunt, Cæsarem, atque per illorum exercitum impietatis pœnas exegit. Si quis vero non de Judæis, sed de gentibus, hæc dicta esse existimet, hoc modo ea intelligere oportet, ut recturus sit gentes virga ferrea, id est, forti suo et infracto regno: et fracturus sit illas, tanquam vasa figuli, resolvens et refingens per lavacri regenerationem, atque **624**
D Spiritus sancti igne duros efficiens. Cum hæc beatus David prædixisset; deinceps admonet reges et subditos, ut ad Salvatorem accurrant, et salutares amplectantur leges, et per illarum eruditionem atque doctrinam, utilitatem percipiant. Dicit enim:

[l] I Cor. xv, 6. [m] Act. xxi, 20. [n] Joan. x, 16. [o] Joan. xix, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[30] Δέ. Abest a cod. 2. [31] Λέγει. Abest a cod. 3. [32] Αὐτῶν. cod. 1, 2 αὐτοῖς. [33] Καί. præferenda est lectio κατὰ, quam habet cod. 1 et 2. [34] cod. uterque ψηλαφήσουσιν. [35] Ποιμανεῖς αὐτούς. Uterque codex habet, ὡς ποιμανεῖ αὐτοὺς, et addit, ὁ ὑπ' αὐτῶν σταυρωθείς. Idem additamentum exstat apud Cord. p. 33. [36] Ἣν — ἀῤῥαγεῖ βασιλείᾳ. Hæc desunt apud Cord. l. c. [37] Μόνον. Abest a cod. 2. [38] Ἡμεῖς. Des. in cod. 2. [39] cod. 1 et 2 ἐκείνου. [40] cod. uterque εἰσεπράξαντο. [41] Ἐθνῶν. cod. uterque præm. τῶν. [42] Οὕτω κ. λ. Alia horum loco exhibet Cord. p. 34. [43] cod. 2 ἐκεῖνον.

VERS. 10. « Et nunc, reges, intelligite, et erudimini, omnes qui judicatis terram. » Omnium enim nostrum rex est, qui prius videbatur Judæos tantum regere.

VERS. 11. « Servite Domino cum timore, et exsultate ei cum tremore. » Non enim decet eos, qui salute lætantur et gaudent, benignitati tantum confidere : sed huic etiam conjunctam justitiam timere, et contremiscere. « Qui enim, inquit, putat se stare, videat ne cadat [p]. » [Cum enim Dominum timentes quæ decent fecerimus, plurimam ex rebus gestis habemus jucunditatem, cum et conscientia est bona, et maximam ex ea percipimus voluptatem.] « Cum timore » autem, id est, in compunctione : ne Dei gaudium in mundi gaudium aliquando decidat.

VERS. 12. « Apprehendite disciplinam, ne aliquando irascatur Dominus, et pereatis de via justa. » Nam non sufficit ad perfectionem sola possessio cognitionis Dei, sed oportet practicam virtutem excolere : qua quidem **625** apprehensa, certam tutamque ibitis viam.

* VERS. 13. « Cum exarserit in brevi ira ejus : beati omnes, qui confidunt in eo. » Tempore enim judicii, cum vestra malitia, veluti quædam materia ad comburendum apta, divinam succenderit iram perinde ac ignem, tunc longe eritis a via justorum, pendentes pœnas earum, quæ in vita peccaveritis. Tunc autem etiam illi, qui vere et firmiter in ipsum speraverunt, reportabunt suæ spei amplissimum fructum, nimirum beatitudinem. « Beati enim, inquit, qui confidunt in eo. » Si enim in hac vita felicitate potiuntur virtutis athletæ, veriorem felicitatem accipient die illo, quo ei qui improbe vixerint iram divinam in se ipsos adducent.

INTERP. PSALMI III.

VERS. 1. « Psalmus Davidis, quando fugit a facie Absolomi filii sui. » Manifesta est historia hominibus curiosis, verum pro segnioribus hanc breviter attingam. Post geminum illud peccatum, in multas variasque calamitates magnus David incidit. Nam non solum finitimæ gentes ad pugnam bellumque commotæ sunt, sed ipsius etiam domus cœpit seditione laborare, et peccatum **626** peccato successit. Ammonis intemperantiam excepit Absalomi

A ι'. « Καὶ νῦν, βασιλεῖς, σύνετε· παιδεύθητε πάντες οἱ κρίνοντες τὴν γῆν. » Πάντων γὰρ ἡμῶν [44] βασιλεὺς [45], ὁ πάλαι δόξας μόνων Ἰουδαίων κρατεῖν.

ια'. « Δουλεύσατε τῷ Κυρίῳ ἐν φόβῳ, καὶ ἀγαλλιᾶσθε αὐτῷ ἐν τρόμῳ. » Οὐ [46] γὰρ δεῖ μόνῃ τῇ φιλανθρωπίᾳ θαῤῥῆσαι, ἀλλὰ καὶ [47] τὴν ταύτῃ συνημμένην δικαιοσύνην, ἀγαλλομένους ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ καὶ χαίροντας, δεδιέναι καὶ τρέμειν. « Ὁ γὰρ δοκῶν, φησὶν [48], ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ. » [Ἐπειδ' ἂν [49] γὰρ φοβηθέντες τὸν Δεσπότην τὰ προσήκοντα διαπραξώμεθα, πλείστην ἐκ τῶν πραχθέντων ἡμῖν ἔχομεν τὴν εὐφροσύνην ἐγγινομένην, τοῦ συνειδότος ἀγαθοῦ μὲν τυγχάνοντος, μεγίστην δὲ ἡμῖν διὰ τούτου τὴν χαρὰν παρεχομένου.] « Ἐν τρόμῳ » δὲ,
B τουτέστιν, ἐν κατανύξει· μήποτε ἡ τοῦ Θεοῦ χαρὰ εἰς τὴν τοῦ κόσμου μεταπέσῃ χαράν.

ιβ'. « Δράξασθε παιδείας, μήποτε ὀργισθῇ Κύριος, καὶ ἀπόλησθε [50] ἐξ ὁδοῦ δικαίας [51]. » Οὐκ ἀρκεῖ γὰρ [52] μόνη τῆς θεογνωσίας ἡ κτῆσις εἰς τελειότητα· ἀλλὰ χρὴ καὶ τὴν πρακτικὴν μετελθεῖν ἀρετήν· ἧς ἐπιλαμβανόμενοι [53] τὴν ἀπλανῆ πορείαν ὁδεύσετε [54].

ιγ'. « Ὅταν ἐκκαυθῇ ἐν τάχει ὁ θυμὸς αὐτοῦ· μακάριοι πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτῷ [55]. » Ἐν γὰρ τῷ τῆς κρίσεως καιρῷ, τῆς ὑμετέρας κακίας, οἷόν τινος ὕλης εὐπρήστου, καθάπερ πῦρ τὴν θείαν ἐκκαιούσης ὀργὴν, πόῤῥω που γενήσεσθε τῆς τῶν δικαίων ὁδοῦ, δίκας τίνοντες ὧν κατὰ τόνδε τὸν βίον
C πεπλημμελήκατε. Τηνικαῦτα δὲ καὶ οἱ ἀληθῶς καὶ βεβαίως εἰς αὐτὸν ἠλπικότες, λήψονται τῆς ἐλπίδος καρπὸν, τὸν μακαρισμόν [56]. « Μακάριοι γὰρ, φησὶν, οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτῷ. » Εἰ καὶ γὰρ [57] κατὰ τὸν παρόντα βίον τὸν μακαρισμὸν ἔχουσιν οἱ τῆς ἀρετῆς ἀθληταὶ, ἀλλ' οὖν ἀληθέστερον αὐτὸν δέξονται [58] κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν οἱ πονηρίᾳ συνεζηκότες τὴν θείαν ὀργὴν καθ' ἑαυτῶν ἐπισπάσονται [59].

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Γ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ, ὁπότε [60] ἀπεδίδρασκεν ἀπὸ προσώπου Ἀβεσσαλὼμ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. » Δήλη μὲν τοῖς ἐμμελεστέροις ἡ ἱστορία· τῶν δὲ ῥᾳθυμοτέρων ἕνεκα συντόμως ταύτην ἐρῶ [61]. Μετὰ [62] τὴν διπλῆν ἐκείνην παρανομίαν, ὁ μέγας Δαβὶδ πολλαῖς καὶ [63] παντοδαπαῖς περιέπεσε συμφοραῖς. Οὐ γὰρ
D μόνον τὰ προσοικοῦντα ἔθνη πρὸς μάχην ἐκινήθη καὶ πόλεμον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ οἶκος τὴν στάσιν ἐδέξατο, καὶ παρανομία παρανομίαν διεδέξατο [64].

[p] I Cor. x, 12.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[44] *Ἡμῶν*. cod. uterque ὑμῶν. [45] *Βασιλεύς*. Uterque cod. præm. ἐστι. Ita quoque habet Cord. l. c. [46] *Οὐ*. cod. 1, 2 οὐδέ. Ita quoque Corder. [47] *Ἀλλὰ καί*. cod. uterque δεῖσαι. [48] *Φησίν*. Abest a cod. 1. [49] *Ἐπειδ' ἂν — μεταπέσῃ χαράν*. Desin. in cod. 1 et 2. Quæ uncinis inclusa sunt, desunt quoque apud Cord. [50] *Ἀπόλησθε*. cod. 1, 2 ἀπολεῖσθε. [51] *Δικαίας*. Hoc quidem a textu Hebr. est alienum, parum tamen ab interpr. Græcis h. l. recedit Syrus, qui vertit, *et pereatis de via ejus*, sc. Domini. [52] *Γάρ*. Abest a cod. 2. [53] cod. uterque ἐπιλαβόμενοι. [54] cod. 2 ὁδεύετε. Apud Cord. p. 34 quædam alia sequuntur. [55] *Μακάριοι — ἐπ' αὐτῷ*. Hæc in utroque cod. nostro sejuncta sunt a præcedentibus. [56] *Μακαρισμόν*. Hoc loco quædam apud Cord. p. 35 sequuntur. [57] *Γάρ*. Des. in utroque cod. [58] *Δέξονται*. In utroque cod. et apud Cord. sequitur post κατ' ἐκείνην. [59] *Ἐπισπάσονται*. Vide quæ sequuntur apud Cord. l. c. [60] *Ὁπότε*. cod. ὅτε. [61] *Δήλη — ἐρῶ*. Des. apud Cord. p. 44. [62] *Μετὰ τὴν — μετάνοιαν*. Hæc e cod. Vatic. exhibuit Garner. Auct. p. 7. [63] *Πολλαῖς καί*. Des. apud Garn. l. c. [64] *Καὶ — διεδέξατο*. Hæc in cod. nostro 2, et apud Garn. l. c. desunt. In cod. 1 autem desideratur tantum παρανομία.

Τὴν [65] τοῦ Ἀμνὼν ἀκολασίαν ἢ τοῦ Ἀβεσσαλὼμ μιαιφονίαν [66], καὶ τὴν ἀδελφοκτονίαν ἢ κατὰ τοῦ πατρὸς ἐπανάστασις [67], καὶ ἡ τῶν ὑπηκόων ἀπόστασις [68]. Προμηθουμένης [69] γὰρ τῆς θείας χάριτος, τούτων οὐδὲν ἐπέλασε τῷ Δαβίδ· ἐκείνης δὲ διὰ τὴν γεγενημένην ἀποστάσης [70] παρανομίαν, χώραν ἔλαβεν ἡ κακία, καὶ τραγῳδίας ἄξια [71] δέδρακε, καὶ φορὰν ἐβλάστησε συμφορῶν [72]. Κατ' ἐκεῖνον τοίνυν τὸν καιρὸν, τὸν πατραλοίαν ἀποδιδράσκων υἱὸν, καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ τὴν πρὸς αὐτὸν [73] ἀναδεξαμένους παράταξιν, τοῦτον ἔγραψε τὸν ψαλμόν· τοῦ θείου Πνεύματος δηλονότι καὶ τηνικαῦτα ἐνηργηκότος [74] διὰ τὴν θερμὴν ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένην [75] μετάνοιαν.

β', γ'. « Κύριε, τί ἐπληθύνθησαν οἱ θλίβοντές με. Πολλοὶ ἐπανίστανται ἐπ' ἐμέ. Πολλοὶ λέγουσι τῇ ψυχῇ μου· Οὐκ ἔστι σωτηρία αὐτῷ ἐν τῷ Θεῷ αὐτοῦ. » Πολλοὶ μέν τοι [76], καὶ παντοδαποὶ πολέμιοι πολλαχόθεν προσβάλλουσιν· ἀνιῶσι δέ με πλέον [77] οἱ ἐπιτωθάζοντες, καὶ τῆς σῆς προμηθείας γεγυμνῶσθαί με λέγοντες. Ἐγὼ δὲ οἶδα, ὡς οὐκ ἀνέξῃ με περιιδεῖν, καί τοι πεπλημμεληκότα μεγάλα. Ἀλλὰ τὸν [78] νῦν ταπεινὸν διὰ τὴν ἁμαρτίαν γεγενημένον ὑψώσεις, καὶ κρείττονα δείξεις τῶν δυσμενῶν· τοῦτο γὰρ παρεδήλωσεν εἰρηκώς·

δ'. « Σὺ δὲ, Κύριε, ἀντιλήπτωρ μου εἶ, δόξα μου, καὶ ὑψῶν τὴν κεφαλήν μου. » Οὐδὲ [79] γὰρ τῇ βασιλείᾳ, καὶ τῇ δυναστείᾳ θαῤῥῶ, ἀλλὰ σὲ δόξαν ἐμὴν εἶναι πιστεύω, καὶ ὑπὸ τῆς σῆς ἐλπίζω ταχέως ὑψωθήσεσθαι δεξιᾶς [80].

ε'. « Φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, καὶ ἐπήκουσέ [81] μου ἐξ ὄρους ἁγίου αὐτοῦ. » Διά τοι [82] τοῦτο μετὰ πάσης προθυμίας προσφέρω σοι τὰς δεήσεις, εἰδὼς ὅτι παραυτίκα τὰς αἰτήσεις παρέξεις. Οὐ φωνὴν δὲ ἐνταῦθα καὶ βοὴν [83] τὴν κραυγὴν νοητέον, ἀλλὰ τὴν τῆς ψυχῆς προθυμίαν. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς πρὸς σιγῶντα τὸν μακάριον ἔφη Μωσῆν [84]· « Τί βοᾷς πρός με; » βοὴν τὴν σιγὴν ὀνομάζων διὰ τὴν σπουδαίαν τῆς διανοίας εὐχήν. Τὸ δὲ, « Εἰσήκουσέ μου ἐξ ὄρους ἁγίου αὐτοῦ, » κατὰ τὴν πάλαι κατέχουσαν εἴρηται δόξαν. Ἐνομίζετο γὰρ ἐν τῇ σκηνῇ κατοικεῖν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς [85], ἐπειδὴ καὶ τοὺς χρησμοὺς ἐκεῖθεν τοῖς ἱερεῦσιν ἐδίδου.

ϛ'. « Ἐγὼ δὲ [86] ἐκοιμήθην καὶ ὕπνωσα· ἐξηγέρθην, ὅτι Κύριος ἀντιλήψεταί [87] μου. » Νύκτα τὰς συμφορὰς πολλάκις ἡ θεία καλεῖ Γραφή· ἐπειδὴ ὡς ἐν σκότει [88] διάγειν νομίζουσιν οἱ τοῖς ἄγαν ἀνιαροῖς περιπίπτοντες· ταῖς δὲ νυξὶν ὁ ὕπνος συνέζευκται· σημαίνει τοίνυν κατὰ ταυτὸν τὰς θλί-

A e cæde contaminatio, fratricidium autem insultus contra patrem, et subditorum defectio. Cum enim divina gratia Davidi prospiceret, nihil horum illi accidit: cum vero ob patratum crimen ab eo decessisset, malitia locum occupavit, et tragœdiis digna fecit, malorumque cumulum sibi contraxit. Tunc igitur temporis parricidam fugiens filium, illosque qui cum ipso aciem instruebant, hunc conscripsit psalmum: nimirum divino numine aspirante ob ferventem ab eo actam pœnitentiam.

VERS. 2, 3. « Domine, cur multiplicati sunt qui tribulant me? Multi insurgunt adversus me. Multi B dicunt animæ meæ: Non habet ille salutem in Deo suo. » Multi quidem et varii hostes multis e locis me aggrediuntur: hi tamen plus cæteris me discruciant qui me irrident, ac dicunt me tua providentia destitutum esse. Ego vero non ignoro, te nolle me despectui habere, licet graviter deliquerim. Sed confido te erecturum * eum, qui propter peccatum humilis et abjectus est, et inimicis superiorem ostensurum: hoc enim declaravit dicens:

VERS. 4. « Tu autem, Domine, susceptor meus es, gloria mea, et exaltans caput meum. » Neque enim regno ac potentiæ **627** confido, sed te gloriam meam esse credo, et a tua dextera spero me cito erectum iri.

VERS. 5. « Voce mea ad Dominum clamavi, et C exaudivit me de monte sancto suo. » Propterea cum omni alacritate offero tibi preces, quia scio te mihi confestim postulata largiturum. Hoc autem loco non est intelligenda vox de clamore aliquo, sed de quadam animi alacritate. Sic enim Deus universorum beatissimo Mosi tacenti ait: « Quid clamas ad me [q]? » vocem silentium nominans, ob sedulam mentis precationem. Hoc autem: « Exaudivit de monte suo, » dictum est propter opinionem, quæ olim obtinuit. Existimabatur enim universorum Deus in tabernaculo habitare, quoniam et oracula illinc sacerdotibus pendebat.

VERS. 6. « Ego dormivi, et somno oppressus D sum, et surrexi, quoniam Dominus suscipiet me. » Noctem sæpius calamitates sacræ Litteræ appellant: quia velut in tenebris vivere se existimant illi qui in res admodum tristes incidunt; noctibus vero somnus conjunctus est. Una igitur demonstrat af-

[q] Exod. xiv, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[65] *Τήν*. Apud Garn. præc. *καί*. [66] *Μιαιφωνία*. cod. 2 addit διεδέξατο. [67] cod. 2 ἐξανάστασις. [68] *Ἀπόστασις*. Garn. habet ὑποστασία, ut puto, pro ἀποστασία. [69] *Προμηθουμένης—συμφορῶν*. Des. apud Garn. [70] *Ἀποστάσης*. In cod. 1 sequitur post παρανομίαν. [71] *Ἄξια*. Des. in cod. 2. [72] Cord. p. 44, habet σύμφορον. [73] *Πρὸς αὐτόν*. Garn. πονηράν. [74] Garn. ἐνηρτηκότος, minus bene. [75] *Ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένην*. Garn. αὐτοῦ. [76] *Τοι*. cod. uterque μοι. [77] *Πλέον*. cod. 1 παντάπασιν. cod. 2 πλεῖον. [78] *Ἀλλὰ τὸν* κ. τ. λ. Alia vid. apud Cord. p. 46. [79] *Οὐδέ*. cod. 2 οὐ. [80] *Δεξιᾶς*. Pauca addit Cord. p. 47. [81] *Ἐπήκουσε*. cod. 1 εἰσήκουσε. [82] *Τοι*. Abest a cod. 2. [83] *Καὶ βοήν*. Des. in cod. 2. [84] *Οὕτω — Μωσῆν*. Cord. l. c. οὕτω καὶ Μωσῆς σιγῶν ἤκουε. [85] *Ὁ — Θεός*. cod. 2. τὸν — Θόν. [86] *Δέ*. Des. in utroque cod. et apud Cord. [87] *Ἀντιλήψεται*. Præstat lectio ἀντελάβετο, quam sequitur Justinus. [88] cod. 1. σκότῳ.

flictiones, et ab illis liberationem. Nam illud, « Surrexi, quoniam Dominus suscipiet me, » hoc innuit quod divina ope adjutus mala ingruentia superaverim. Idcirco :

VERS. 7. « Non timebo millia populi circumdantis me : exsurge Domine, salvum me fac, **628** Deus mi. » Potes enim, si solus adfueris, multas myriadas dissipare.

VERS. 8. « Quoniam tu percussisti omnes adversantes mihi sine causa, dentes peccatorum contrivisti. » Fac me igitur participem perfectæ salutis : et quemadmodum sæpius de iis supplicium sumpsisti, qui mecum injustas gerebant inimicitias, de indigenis et alienigenis, de Israelitis et Amalecitis, et de ipso insuper Saule : sic nunc me tua salute dignum existima. Hoc vero : « Dentes peccatorum contrivisti, » idem est quod, denudasti illos universis viribus ; ex metaphora * ferarum, quæ dentibus privatæ, imbecillæ admodum et expugnatu faciles fiunt.

VERS. 9. « Domini est salus. » Non collocavi, inquit, spem meam in homine, sed a te salutem exspecto. Non solus ego, inquam, sed etiam populus tuus, qui mecum bello petitur. Quin et de ipsorum etiam hostium salute sollicitus sum . etenim ille quoque tuus populus dicitur. Da igitur, Domine, his et illis pacis benedictionem. Hoc enim demonstravit dicens : « Et super populum tuum benedictio tua. » Nam beatus quoque Moses benedictionibus pacem connectit. Invenimus autem in historia beatum Davidem singularem sui populi curam gessisse, ipsiusque parricidæ filii, et majorem pacis rationem habuisse, quam victoriæ contra populum.

629 INTERP. PSALMI IV.

VERS. 1. « In finem, in hymnis, psalmus David. » Pro verbis, *in finem*, Aquila et Theodotion *victoriæ auctori* interpretati sunt. Symmachus autem *triumphalis*. Significat vero hoc *in finem* fore ut longis post sæculis quæ prædicit perficiantur. In novissima vero parte psalmi resurrectionem a mortuis prædicit, dum ait : « In pace una dormiam, et requiescam : quoniam tu, Domine, seorsim in spe habitare facis me [r]. » Sed secundum reliquos, hymnus triumphalis victoriæ auctori offertur Deo præsens psalmus a beato Davide, post obtentam de Absalomo victoriam. Videtur enim istis hic psalmus compositus esse post illius belli finem. Etenim

[r] Psal. IV, 9, 10.

A ψεις, καὶ τὴν τούτων ἀπαλλαγήν. Τὸ γὰρ « Ἐξηγέρθην, ὅτι Κύριος ἀντιλήψεταί μου, » τοῦτο δηλοῖ, ὅτι Τῆς θείας ἀπολαύσας ῥοπῆς κρείττων ἐγενόμην τῶν προσπεσόντων [89] κακῶν [90]. Διὸ,

ζ'. « Οὐ φοβηθήσομαι ἀπὸ μυριάδων λαοῦ τῶν κύκλῳ συνεπιτιθεμένων μοι· ἀνάστα, Κύριε, σῶσόν με ὁ Θεός μου [91]. » Ἀρκεῖς γὰρ καὶ παρὼν [92] τὰς πολλὰς μυριάδας διασκεδάσαι.

η'. « Ὅτι σὺ ἐπάταξας πάντας τοὺς ἐχθραίνοντάς μοι ματαίως [93], ὀδόντας ἁμαρτωλῶν συνέτριψας. » Τελείας μοι τοίνυν μετάδος τῆς [94] σωτηρίας· καὶ καθάπερ πολλάκις ἄδικον κατ' ἐμοῦ δυσμένειαν ἐσχηκότας, καὶ ὁμοφύλους καὶ ἀλλοφύλους, καὶ Ἰσραηλίτας καὶ Ἀμαληκίτας [95], καὶ μέντοι καὶ

B αὐτὸν τὸν Σαοὺλ, ποινὴν εἰσεπράξω τῆς ἀδικίας· οὕτω με καὶ νῦν τῆς σωτηρίας [96] ἀξίωσον. Τὸ δὲ, « Ὀδόντας ἁμαρτωλῶν συνέτριψας, » ἀντὶ τοῦ, Πάσης αὐτοὺς ἐγύμνωσας ἰσχύος, ἐκ μεταφορᾶς τῶν θηρίων, ἃ τῶν ὀδόντων στερούμενα, εὐκαταφρόνητα λίαν ἐστὶ καὶ εὐκαταγώνιστα.

θ'. « Τοῦ Κυρίου ἡ σωτηρία. » Οὐχ ἔχων [97], φησὶν, εἰς ἄνθρωπον τὴν ἐλπίδα, ἀλλὰ παρὰ σοῦ τὴν σωτηρίαν προσμένω· οὐκ ἐγὼ δὲ μόνος [98], ἀλλὰ καὶ ὁ σὸς λαὸς ὁ [99] σὺν ἐμοὶ πολεμούμενος. Κήδομαι δὲ καὶ αὐτῶν τῶν πολεμούντων· καὶ γὰρ ἐκεῖνος [1] σὸς χρηματίζει λαός. Δὸς τοίνυν, Δέσποτα, καὶ τούτοις, κἀκείνοις, τῆς εἰρήνης τὴν εὐλογίαν· τοῦτο γὰρ παρεδήλωσεν εἰρηκώς [2]· « Καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου ἡ εὐλογία σου. » Καὶ γὰρ ὁ μακάριος Μωσῆς ταῖς

C εὐλογίαις τὴν εἰρήνην συντάττει· εὑρίσκομεν δὲ κἀν τῇ ἱστορίᾳ σφόδρα τοῦ λαοῦ κηδόμενον τὸν μακάριον Δαβὶδ, καὶ αὐτοῦ τοῦ πατραλοίου παιδὸς, καὶ μᾶλλον τῆς εἰρήνης, ἢ τῆς κατὰ τοῦ λαοῦ προμηθούμενον νίκης [3].

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Δ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, ἐν ὕμνοις· ψαλμὸς [4] τῷ Δαβίδ· » Ἀντὶ τοῦ, *εἰς τὸ τέλος*, ὁ μὲν Ἀκύλας καὶ ὁ Θεοδοτίων, *τῷ νικοποιῷ* ἡρμήνευσαν· ὁ δὲ Σύμμαχος, *ἐπινίκιος*. Σημαίνει δὲ τὸ μὲν *εἰς τὸ τέλος*, ὅτι μακροῖς ὕστερον χρόνοις πληρωθήσεται τὰ προφητευόμενα. Προηγόρευσε δὲ ἐν τῷ τέλει τοῦ ψαλμοῦ, τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, εἰρηκώς· « Ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθήσομαι καὶ ὑπνώσω· ὅτι σὺ, Κύριε κατὰ μόνας ἐπ' ἐλπίδι κατῴκησάς με. » Κατὰ

D δέ γε τοὺς λοιποὺς, ὕμνος [5] ἐπινίκιος τῷ νικοποιῷ προσφέρεται Θεῷ ὁ παρὼν ψαλμὸς ὑπὸ τοῦ μακαρίου Δαβὶδ, μετὰ τὴν γενομένην τοῦ Ἀβεσσαλὼμ νίκην. Ἔοικε [6] γὰρ τούτοις ὁ ψαλμὸς εἰρῆσθαι μετὰ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[89] cod. 1, προσόντων. [90] *Κακῶν*. Vid. quæ sequuntur apud Cord. p. 49. [91] *Ἀνάστα — μου*. Hæc ad v. 8 pertinent. [92] *Παρών*. uterque cod. præm. μόνος, quam lectionem Carafa secutus est. [93] *Ματαίως*. Textus Hebr. habet *in maxillam*. Vid. Euseb. ad h. l. [94] *Τῆς*. Abest a cod. 2. [95] *Καὶ — Ἀμαληκίτας*. Des. apud Cord. p. 50. [96] *Σωτηρίας*. codex uterque præm. σῆς, [97] *Οὐχ ἔχω* κ. τ. λ. Alia ad h. l. attulit Cord. p. 51. [98] *Δὲ μόνος*. cod. 2 μόνον, omisso δέ. [99] *Ὁ*. Des. in utroque cod. [1] *Ἐκεῖνος*. cod. 1 κἀκεῖνος. [2] *Εἰρηκώς*. Uterque cod. e superioribus repetit Κυρίου ἡ σωτηρία. [3] *Καὶ — νίκης*. Des. in cod. 2. [4] *Ἐν — ψαλμός*. Rec. lectio, ἐν ψαλμοῖς ᾠδή. [5] *Ὕμνος*. Abest a cod. 2. [6] *Ἔοικε — ὅσιον αὐτοῦ*. Des. apud Cord. p. 63.

τὴν ἐκείνου τοῦ πολέμου διάλυσιν· ἐν γὰρ τῷ πρὸ τούτου ψαλμῷ ὁ μακάριος ἔφη Δαβίδ· « Πολλοὶ λέγουσι τῇ ψυχῇ μου, Οὐκ ἔστι σωτηρία αὐτῷ ἐν τῷ Θεῷ αὐτοῦ. » Ἐν δὲ τούτῳ φησὶν, « Υἱοὶ ἀνθρώπων [7], ἕως πότε βαρυκάρδιοι; ἵνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεῦδος; Καὶ γνῶτε, ὅτι ἐθαυμάστωσε Κύριος τὸν ὅσιον αὐτοῦ. » Διδάσκει τοίνυν ἐν τῷ παρόντι ψαλμῷ τοὺς ἀθεΐαν νοσοῦντας, καὶ προνοεῖν τὸν Θεὸν, καὶ κυβερνᾷν τὰ ἀνθρώπινα, μὴ νομίζοντας, ὡς [8] ἔστιν ὁ ἐφορῶν καὶ πρυτανεύων ἅπαντα· καὶ εἰς ἀπόδειξιν τῆς διδασκαλίας τὰ καθ' ἕκαστον διηγεῖται.

A in proxime præcedente psalmo dixit beatus David: « Multi dicunt animæ meæ, non habet salutem in Deo suo [s]. » In hoc vero ait: « Filii hominum, usquequo gravi estis corde? cur diligitis vanitatem et quæritis mendacium [t]? Scitote mirabilem facere Dominum sanctum suum. » Docet igitur in hoc psalmo impietate laborantes, et Deum providere et gubernare humana, non existimantes esse aliquem qui omnia prospiciat et administret; et in demonstrationem doctrinæ singula percurrit.

β'. « Ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαί με εἰσήκουσέ μου ὁ θεὸς τῆς δικαιοσύνης μου. » Μάθετε, φησὶν, ἐκ τῶν εἰς ἐμὲ γεγενημένων, ὅπως [9] ἐφέστηκε τοῖς ἀνθρωπίνοις ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, καὶ τῶν εἰλικρινῶς ἐπικαλουμένων ἀκούει. Ἐγὼ γοῦν [10] παραυτίκα προσενεγκών μου τὴν δέησιν ἔτυχον τῆς αἰτήσεως. Τὸ δὲ, « Τῆς δικαιοσύνης μου, » ἀντὶ τοῦ τῆς [11] *δικαίας μου αἰτήσεως* τέθεικεν. Οὐδὲ [12] γὰρ ἴδιον τοῦ φρονήματος τοῦ [13] Δαβὶδ δικαιοσύνην αὐτῷ [14] καὶ ἀρετὴν μαρτυρεῖν· ἔοικε δὲ ταυτὶ [15] τὰ ῥήματα τοῖς διὰ τοῦ [16] Ἡσαΐου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰρημένοις, « Τότε καλέσεις, ἐγὼ δέ σου ὑπακούσομαι· ἔτι λαλοῦντός σου, ἐρῶ, Ἰδοὺ πάρειμι. » — « Ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς με. » Εἴωθεν [17] ὁ τῶν ὅλων Θεὸς συγχωρεῖν μὲν γίνεσθαι τοῖς ἁγίοις τὰ λυπηρά· μετὰ δὲ τὴν γυμνασίαν καὶ δοκιμασίαν ἀνακηρύττειν τοὺς ἀθλητάς· καὶ μέντοι καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς πειρασμοῖς πᾶσαν προσφέρειν ψυχαγωγίαν. Τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ὁ μέγας διδάσκει Δαβίδ, ὅτι Ἐν αὐταῖς ταῖς θλίψεσι τῆς σῆς ἐπικουρίας καὶ ψυχαγωγίας ἀπήλαυσα. Τοιοῦτόν ἐστι τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων πρὸς τὸν θεσπέσιον Παῦλον εἰρημένον, « Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. »

VERS. 2. « Cum autem invocarem exaudivit me Deus justitiæ meæ. » Discite, inquit, ex iis quæ mihi evenerunt, quomodo universorum Deus humanis B præest, ac pure invocantes **630** exaudit. Ego igitur, statim ut meam precationem obtuli, voti compos factus sum. Illud vero, « Justitiæ meæ, » pro justa mea postulatione posuit. Non enim decet Davidis prudentiam, ut ipse suæ ipsius justitiæ atque virtutis testis sit. Similia porro hæc verba sunt illis, quæ per Isaiam a Deo dicta fuere: « Tunc vocabis, et ego exaudiam: adhuc loquente te dicam, ecce adsum [u]. » — « In tribulatione amplum mihi fecisti locum. » Solet universorum Deus permittere ut sanctis viris res adversæ accidant, post exercitationem autem, atque probationem, præconiis celebrare athletas: quin etiam in ipsis tentationibus omnem animi delectationem afferre. Id hoc in loco magnus David docet, dicens: In ipsis B afflictionibus tua ope, animique voluptate recreatus sum. Simile est, quod ab universorum Deo divino Paulo dictum est: « Sufficit tibi gratia mea: nam virtus mea in infirmitate perficitur [v]. »

γ'. « Οἰκτείρησόν με, καὶ εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου. » Οὐ [18] λαμβάνει κόρον ὁ δίκαιος προσευχῆς· ἀλλὰ [19] καὶ δεόμενος, καὶ εὐμενείας ἀπολαύων, καὶ τῆς δεήσεως τρυγῶν τοὺς καρποὺς ἐπιμένει τὰς ἱκετείας προσφέρων, ἅτε δὴ τὴν ἐντεῦθεν ἐσομένην ἐπιστάμενος ὠφέλειαν.

VERS. 3. « Miserere mei, et exaudi orationem meam. » Nunquam precandi satietas capit hominem justum: sed et indigens, et benignitatem percipiens, precationisque fructus capiens, pergit preces offerre, quippe qui scit, quæ utilitas hinc percipienda sit.

δ'. « Υἱοὶ ἀνθρώπων, ἕως πότε βαρυκάρδιοι; ἵνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεῦδος; » Ἐκ τῶν [20] εἰς ἐμὲ γεγενημένων μάθετε, ὦ ἄνθρωποι, τῶν ὅλων τὸν πρύτανιν· ὅπως καὶ ἐφορᾷ τὰ ἀνθρώπεια [21], καὶ τοῖς ἐπιμελῶς προσιοῦσι τὰς αἰτήσεις ὀρέγει· καὶ τοὺς [22] ματαίους ὑμῶν λογισμοὺς ἀποῤῥίψαντες.

VERS. 4. « Filii hominum usquequo gravi estis corde? cur diligitis vanitatem, et quæritis mendacium? » Ex iis quæ mihi acciderunt, o homines, discite **631** universorum moderationem, quomodo D humana respiciat, et studiose accedentibus res petitas porrigat: et vestras inanes cogitationes abjicientes.

ε'. « Γνῶτε ὅτι ἐθαυμάστωσε Κύριος τὸν ὅσιον αὐτοῦ· Κύριος εἰσακούσεταί μου, ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς αὐτόν. » Οὐ γὰρ ἁπλῶς με τῶν προσπε-

VERS. 5. « Scitote mirabilem reddere Dominum sanctum suum: Dominus exaudiet me, cum clamavero ad eum. » Non enim simpliciter ex calamita-

[s] Psal. III, 3. [t] Psal. IV, 3, 4. [u] Isa. LVIII, 9. [v] II Cor. XII 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[7] *Ἀνθρώπων*. cod. 2 præm. τῶν. [8] *Ὡς*. cod. 1 ὅς. [9] *Ὅπως*. cod. 1, 2 addunt καί. [10] *Νοῦν*. cod. 1 γάρ. [11] *Τῆς*. Des. in utroque cod. [12] *Οὐδέ*. cod. 2 οὐ. [13] *Φρονήματος τοῦ*. Des. in cod. 2. [14] *Αὐτῷ*. cod. 2 ἑαυτῷ. [15] *Ταυτί*. cod. uterque ταῦτα. [16] *Τοῦ*. Abest a cod. 2. [17] *Εἴωθεν* κ. τ. λ. Pauca præcedunt apud Cord. p. 65. [18] *Οὐ — ὠφέλειαν*. Pauca horum loco exhibet Cord. l. c. [19] *Ἀλλά*. cod. 1 ἅμα. [20] *Ἐκ τῶν* κ. τ. λ. Pauca præmittit Cord. p. 68. [21] cod. 1 ἀνθρώπινα. [22] *Τούς*. Abest a cod. 2.

tibus, quæ mihi acciderunt, liberavit me, sed illustrem et clarum per victoriam me reddidit (hoc enim dixit, « mirabilem reddidit me »), et assidue pergit meas preces admittere. *Sanctum* vero rursus hic pro innocente posuit, et qui nulla * inimicos injuria læserit, sed ab ipsis injuria affectus sit. Graves corde autem infideles merito nominavit tanquam nolentes ad Deum respicere, ac divinas gubernationes cernere : metaphora ab illis desumpta, qui per temulentiam ex vaporibus inferne sursum ascendentibus capite gravantur et claudere oculos coguntur, atque eos aperire nequeunt. *Irascimini.* Hic distinguendum est, et sic reliqua legenda : « Et nolite peccare. » Indignamini, inquit, et irascimini, videntes eos, qui in vos injuste insurrexerunt, felices esse. Verum nolite malum malo cumulare, tentantes aliis persuadere quod omnia sine ordine atque fortuito ferantur. Horum enim contrarium facere oportet, videlicet ut homines peccatorum quæ interdiu patrant, a se ipsis noctu pœnas exigant. « Quæ **632** dicitis in cordibus vestris, in cubilibus vestris compungimini. » Quoniam enim nocturnum tempus, ab externis tumultibus liberum, multam cogitationibus præbet quietem ; merito in hoc inquirere ea jussit quæ interdiu dicta vel facta sunt, et compunctionis remedio ulcera curare præcepit.

A σουσῶν ἠλευθέρωσε συμφορῶν, ἀλλὰ καὶ [23] περιφανῆ, καὶ περίβλεπτον διὰ τῆς νίκης πεποίηκε· τοῦτο γὰρ εἶπεν, « ἐθαυμάστωσε· » καὶ ἐπιμένει διηνεκῶς τὰς ἐμὰς δεήσεις δεχόμενος. *Ὅσιον* δὲ πάλιν ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ τὸν [24] ἀθῷον τέθεικε, καὶ τὸν οὐδὲν ἠδικηκότα τοὺς πολεμοῦντας [25], ἀλλ' ὑπ' αὐτῶν ἠδικημένον. Βαρυκαρδίους δὲ τοὺς ἀπίστους εἰκότως ὠνόμασεν, ὡς ἀναβλέπειν [26] πρὸς Θεὸν οὐκ ἐθέλοντας, καὶ τὰς θείας οἰκονομίας οὐ βουλομένους ὁρᾷν· ἐκ μεταφορᾶς τῶν ὑπό τινος οἰνοφλυγίας βαρυνομένων τὴν κεφαλὴν ἐκ τῶν κάτωθεν ἀναπεμπομένων ἀτμῶν, καὶ μύειν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀναγκαζομένων, καὶ διανοίγειν οὐ δυναμένων. *Ὀργίζεσθε.* Ἐνταῦθα [27] ὑποστικτέον, καὶ [28] οὕτως τὰ λοιπὰ ἀναγνωστέον, « καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. » Ἀγανακτεῖτε, B φησὶ, καὶ δυσχεραίνετε τοὺς ἀδίκως ὑμῖν ἐπανισταμένους εὐημεροῦντας ὁρῶντες. Ἀλλὰ μὴ αὔξετε κακὸν τῷ κακῷ [29], πείθειν καὶ τοὺς ἄλλους πειρώμενοι, ὡς ἄτακτα πάντα καὶ ἀκυβέρνητα φέρεται. Τούτων [30] γὰρ τοὐναντίον προσήκει ποιεῖν, τῶν μεθ' ἡμέρας [31] γινομένων ἁμαρτάδων [32] σφᾶς αὐτοὺς νύκτωρ τὰς εὐθύνας εἰσπράττειν. « Ἃ λέγετε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐπὶ ταῖς κοίταις ὑμῶν κατανύγητε. » Ἐπειδὴ γὰρ ὁ νυκτερινὸς καιρὸς τῶν ἔξωθεν θορύβων ἀπηλλαγμένος πολλὴν παρέχει τοῖς λογισμοῖς ἡσυχίαν· εἰκότως ἐν τούτῳ τὴν ἐξέτασιν ποιεῖσθαι « προσέταξε τῶν ἐν ἡμέρᾳ λεγομένων ἢ πραττομένων, καὶ τῷ τῆς κατανύξεως φαρμάκῳ τὰ τραύματα θεραπεύειν ἐνομοθέτησε [33]. »

VERS. 6. « Sacrificate sacrificium justitiæ, et sperate in Domino. » Per hæc etiam verba legis cultum ut supervacaneum abjicit, justitiæque sacrificium offerre præcipit : omni enim vel centum vel mille boum sacrificio, justitiæ possessio gratior est Deo, si cum illa tamen spes in eum conjuncta sit. Quoniam multi et Græcorum, et Judæorum, et hæreticorum, qui contraria sentiunt, et temperantiam et justitiam aliquando exercent : verum pietate privati, nullum inde fructum percipiunt. Quapropter sanctus Spiritus per divinum Davidem hortatur, non solum sacrificare sacrificium justitiæ, sed etiam sperare in Dominum. Sic et Dominus Christus discipulis suis dicit : « Ego sum vitis vera ; vos estis palmites, et Pater meus agricola est [x]. » Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit. Non simpliciter autem dixit : « Non ferentem fructum, » sed « in me non ferentem fructum, » * **633** hoc est, secundum mea præcepta, measque leges, cum fide in me : quod nempe aliqui sine Dei confessione ob

C ς'. « Θύσατε θυσίαν δικαιοσύνης, καὶ ἐλπίσατε ἐπὶ Κύριον. » Καὶ διὰ τούτων τῶν ῥημάτων τὴν νομικὴν λατρείαν, ὡς περιττὴν, ἀποπέμπεται, καὶ τὴν τῆς δικαιοσύνης θυσίαν προσφέρειν νομοθετεῖ· πάσης γὰρ ἑκατόμβης καὶ χιλιόμβης τῆς δικαιοσύνης ἡ κτῆσις θυμηρεστέρα τῷ Θεῷ [34], συνημμένης αὐτῇ δηλονότι τῆς εἰς αὐτὸν ἐλπίδος. Ἐπεὶ πολλοὶ καὶ Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων, καὶ [35] τῶν τἀναντία φρονούντων αἱρετικῶν, καὶ σωφροσύνην, καὶ δικαιοσύνην ἔστιν ὅτε [36] μετίασιν· ἀλλὰ τῆς εὐσεβείας [37] ἐστερημένοι, καρπὸν ἐντεῦθεν [38] οὐδένα [39] πορίζονται. Διὸ [40] τὸ πανάγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ θεσπεσίου Δαβὶδ παρεγγυᾷ, οὐ μόνον θῦσαι θυσίαν δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ ἐλπίσαι ἐπὶ Κύριον. Οὕτω δὲ καὶ ὁ Δεσπότης Χριστός φησι [41] τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, D « Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ, ὑμεῖς τὰ κλήματα [42], καὶ [43] ὁ Πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι. » Πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν, αἴρει [44] αὐτό· καὶ οὐχ ἁπλῶς εἶπε, « Μὴ φέρον καρπὸν, » ἀλλ' « ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν, » τουτέστι, κατὰ τὰς ἐμὰς ἐντο-

[x] Joan. xv, 1, 2.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[23] *Καί.* Abest a cod. 2. [24] *Τόν.* Abest a cod. 2. [25] cod. 2 πολεμίους. [26] *Ὡς ἀναβλέπειν.* Ita quoque apud Cord. p. 70. [27] *Ἐνταῦθα — ἀναγνωστέον.* Des. apud Cord. p. 71. [28] *Καί.* cod. uterque εἶθ'. [29] *Κακὸν τῷ κακῷ.* cod. uterque κακῷ τὸ κακόν. [30] *Τούτων.* Cord. τοῦτο. [31] cod. 2 ἡμέραν. [32] cod. 1 ἁμαρτιῶν. [33] *Ἐνομοθέτησε.* Pauca subjunxit Cord. p. 72. [34] *Πάσης — τῷ Θεῷ.* Des. apud Cord. p. 73. [35] *Καί.* Abest a cod. 1. [36] *Ἔστιν ὅτε.* Abest a cod. 1. cod. 2 habet ἔσθ' ὅτε. [37] *Εὐσεβείας.* Cord. εἰς Θεὸν ἐλπίδος. [38] Cod. 2 ἐνταῦθα. [39] *Οὐδένα.* Abest a cod. 2. [40] *Διὸ — δεχούντων.* Des. apud Cord. l. c. [41] *Φησί.* cod. uterque ἔφη. [42] *Ὑμεῖς τὰ κλήματα.* Hæc in paucissimis exemplaribus exstant. Joan. xv, 1. [43] *Καί.* Abest a cod. 2. [44] *Αἴρει — ἀλλ' — καρπόν.* Des. in cod. 2.

λάς, κατὰ [45] τὰς ἐμὰς νομοθεσίας, μετὰ τῆς εἰς ἐμὲ A πίστεως [46] ὥς τινων καὶ δίχα τῆς εἰς αὐτὸν ὁμολογίας διὰ δόξαν ἀνθρωπίνην [47] ἀρετῆς ἐπιμελεῖσθαι δοκούντων. « Πολλοὶ λέγουσι, Τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθά; » Αἰνίττεται οὓς βαρυκαρδίους ὠνόμασεν, ὡς δυσχεραίνοντας ἐπὶ τοῖς προσπίπτουσι λυπηροῖς, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ προμηθείᾳ [48] διαπιστοῦντας, καὶ λέγειν τοῦτο τολμῶντας.

ζ'. « Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε· ἔδωκας εὐφροσύνην εἰς τὴν καρδίαν μου [48*]. » Ἐκεῖνοι [49] μὲν οὖν τοιαῦτα καὶ λογίζονται καὶ φθέγγονται· ἡμεῖς δὲ οἱ τῆς σῆς θεογνωσίας τὴν αἴγλην δεξάμενοι, καὶ ταῖς παρὰ σοῦ φωτισθέντες ἀκτῖσι, καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἐπανισταμέναις ἡμῖν B συμφοραῖς ἀποχρῶσαν ἔχομεν παραψυχὴν τὴν εἰς σὲ ἐλπίδα [50].

η'. « Ἀπὸ καρποῦ [51] σίτου, οἴνου [52], καὶ ἐλαίου αὐτῶν ἐπληθύνθησαν. » Πάλιν ἐκείνων κατηγορεῖ τῶν λεγόντων· « Τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθά; » ὡς τοσούτων καὶ κατὰ τὸν παρόντα βίον ἀπολαυόντων [53], καὶ ἀχαριστίαν νοσούντων. Ἔστι δὲ τὸ νόημα μεθυπέρβατον· « Πολλοὶ λέγουσι· Τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθά; ἀπὸ καρποῦ σίτου, καὶ [54] οἴνου, καὶ ἐλαίου αὐτῶν ἐπληθύνθησαν. » Καίτοι, φησὶν, οἱ ταῦτα λέγοντες τῶν παντοδαπῶν τῆς γῆς καρπῶν ἀπολαύουσι· διὰ γὰρ τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν τῶν τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει διαφερόντων, ἀναγκαίως καὶ τὰ ἄλλα συμπεριέλαβεν [55] ἀγαθά· τὴν ἐκείνων ἐλέγχων C ἀγνωμοσύνην, ὅτι καὶ ἐν ταῖς χερσὶ φέροντες τὰς τοῦ Θεοῦ δωρεὰς, καὶ φιλοτίμως αὐτοῦ τοῖς ἀγαθοῖς ἐντρυφῶντες, ὡς μηδενὸς ἀπολαύοντες λέγειν τολμῶσι· « Τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθά; » Ἐγὼ δὲ τοῦ σοῦ φωτὸς ἀπολαύσας, καὶ τὴν γνῶσιν [56] κτησάμενος [57],

θ', ι'. « Ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθήσομαι, καὶ ὑπνώσω. Ὅτι σὺ, Κύριε, κατὰ μόνας ἐπ' ἐλπίδι κατῴκισάς με. » Πάντα γὰρ θόρυβον, καὶ διχόνοιαν τῶν λογισμῶν ἐξελάσας, καὶ τούτοις [58] πρυτανεύσας εἰρήνην, καὶ ταῦτα περὶ τῆς ἀγαθῆς σου προνοίας διδάξας φρονεῖν, ἐπ' ἐλπίδι τῆς ἀναστάσεως τὸν θάνατον δέξομαι. Ὕπνον γὰρ ἐνταῦθα τὸ θάνατον προσηγόρευσεν. Εἰκότως δὲ μάλα τῇ τοῦ θανάτου D μνήμῃ τὴν ἐλπίδα συνέζευξε, τοὺς περὶ προνοίας λόγους διεξελθών. Ἐπειδὴ γὰρ πολλοὶ κατὰ τὸν παρόντα βίον δυσπραγίᾳ περιπεσόντες, καὶ ὑπὸ τῶν πονηρίᾳ συζώντων [59] ἀδικούμενοι [60], δέχονται τοῦ βίου τὸ τέλος οὐδεμιᾶς τινὸς ἐπικουρίας τετυχηκότες, διδάσκει μὴ δυσχεραίνειν ὁ μέγας Δαβὶδ, ὡς τῆς ἐλπίδος τῷ θανάτῳ συνεζευγμένης, καὶ μετὰ θάνατον τῆς ἀντιδόσεως ἐσομένης.

humanam gloriam virtuti studere videantur. « Multi dicunt, Quis ostendet nobis bona? » Innuit graves corde quos nominavit, tanquam indignantes adversis in rebus in quas inciderunt, et divinæ Providentiæ dissidentes, et dicere hæc audentes.

Vers. 7. « Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine: dedisti lætitiam in corde meo. » Illi quidem igitur et cogitant et dicunt hæc: nos vero, qui cognitionis Dei a te lumen accepimus, radiisque tuis illustrati sumus, etiam in ipsis calamitatibus, quæ nobis accidunt, sufficientem ex eo consolationem habemus, quod in te spem collocamus.

Vers. 8. « A fructu frumenti, vini, et olei sui, multiplicati sunt. » Rursus accusat illos qui dicunt, « Quis ostendet nobis bona? » ut qui tot tantisque bonis etiam in præsenti vita perfruantur, et ingrati animi vitio laborent. Sensus est cum hyperbato. « Multi dicunt, quis ostendet nobis bona? a fructu frumenti, vini, et olei sui, multiplicati sunt. Atqui, ait, qui hæc dicunt, omnigenis terræ fructibus fruuntur: sub his enim tribus speciebus humanæ naturæ utilissimis, apposite alia comprehendit bona: illorum inscitiam redarguens, 634 quod in manibus Dei munera ferentes, et magnifice ejus bonis se oblectantes, quasi nulla re perfruantur, dicere audent, « Quis ostendet nobis bona? » Ego vero tuo lumine fretus et tui cognitionis adeptus,

Vers. 9, 10. « In pace una dormiam, et requiescam. Quoniam tu, Domine, seorsim in spe constituisti me. » Cum enim omnem tumultum, cogitationumque dissidium expulerim, et cum his pacem firmaverim, atque ita de tua providentia sentire alios docuerim, in spe resurrectionis mortem exspectabo. Nam somnum hoc loco mortem appellavit. Congruenter autem admodum cum mortis memoria spem conjunxit, habitis de providentia sermonibus, Quoniam enim multi, cum in præsenti vita in adversam fortunam inciderint, et ab iniquis hominibus injuria affecti fuerint, vitam ante finiunt, quam opem aliquam sint adepti, docet magnus David, ne indignentur, quod spes cum morte conjuncta sit, et post obitum futura sit remuneratio.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[45] *Κατά*. cod. 2 καί. [46] *Μετὰ — πίστεως*. In cod. 1, præcedunt hæc, μετὰ τῆς εἰς ἐμὲ νομοθεσίας, quæ ex errore librarii irrepsisse videntur. [47] cod. 2 ἀνθρωπίνης. [48] *Προμηθείᾳ*. cod. 2 προνοίᾳ. [48*] *Μου*. Abest a cod. 2. [49] *Ἐκεῖνοι — ἐλπίδα*. Des. apud Cord. [50] cod. 1 ἐλπίζοντα. [51] *Καρποῦ*. Leg. esse videtur, καιροῦ, ut ex Origene bene monuit Montf. Hexapl. t. I, p. 477. [52] *Οἴνου*. cod. 1 præm. καί. [53] cod. 2 ἀπολαβόντων. [54] *Καί*. Abest a cod. 2. [55] cod. 1 περιέλαβεν. [56] *Γνῶσιν*. cod. uterque præm. σήν. [57] *Ὅτι κτησάμενος*. Des. apud Cord. p. 77. [58] cod. 2 τοῦτο. [59] cod. 2 ζώντων. [60] *Καὶ — ἀδικούμενοι*. Des. apud Cord. l. c.

INTERP. PSALMI V.

Vers. 1. « In finem, pro ea quæ hæreditatem consequitur, psalmus Davidi. » Sic et cæteri inscriptionem interpretati sunt. Manifestum est igitur hæredem a divino sermone nominari, communiter quidem Dei Ecclesiam, singulariter autem animam pietati assuefactam. Audimus enim Christum in sacris Evangeliis **635** dicentem, « Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum, quod paratum vobis est a mundi constitutione [y]. » Et divinus Paulus idem ait : « Ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod simus filii Dei : si autem filii, et hæredes, hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, si tamen una patimur, ut etiam simul glorificemur [z]. » Et rursus : « Itaque non jam es servus, sed filius, si vero filius, et hæres Dei per Christum [a]. » Et similia alia multa in sacris voluminibus inveniri possunt, quibus instructi sensum hujus psalmi cognoscere poterimus.

Vers. 2, 3. « Verba mea auribus percipe, Domine, intellige clamorem meum. Attende ad vocem orationis meæ, rex mi, et Deus mi. » Multis undique et maximis fluctibus agitata Ecclesia Dei, atque etiam unaquæque anima, quæ piam vitam amplectitur, superior evadit, tempestatique supernatat, divinam opem continue implorans. Hoc quoque prophetæ sermo nos docet, præcipiens, quomodo universitatis Deum et regem obsecrare atque deprecari deceat, dicens : « Verba mea auribus percipe, Domine, intellige clamorem meum, attende ad vocem deprecationis meæ. » Verum nec *clamor* pro clamore accipiendus est, nec *aures* pro auribus. De Deo enim universorum tanquam de re corporea sacra Scriptura loqui solet, et ex humanis membris divinas operationes nominare consuevit, videndi potentiam oculos, audiendi, aures, et alia similiter. Clamorem vero, deprecantium * propensam voluntatem **636** appellat studiosamque mentis obsecrationem. « Auribus percipe » vero, idem est quod, verba deprecationis meæ intrent aures tuas, et benigne exaudi meas preces, diligenterque attende ad verba obsecrationis meæ, quoniam te esse Deum et regem novi.

Vers. 4, 5. « Quoniam ad te orabo, Domine, mane exaudies vocem meam. Mane astabo tibi, et videbis me. » Confidens enim te meas preces admissurum, cum primum illuxerit, abjecto a palpebris somno, tanquam regi et Domino asto, deprecationem tibi offe-

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Ε' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ [61] τέλος ὑπὲρ τῆς κληρονομούσης· ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Οὕτω [62] δὲ καὶ οἱ λοιποὶ [63] τὴν ἐπιγραφὴν ἡρμηνεύκασιν. Δῆλον τοίνυν, ὡς κληρονόμον ὁ θεῖος ἀποκαλεῖ [64] λόγος, κοινῶς μὲν τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν, ἰδικῶς δὲ τὴν εὐσεβείᾳ συζῶσαν ψυχήν. Ἔστι γὰρ ἀκοῦσαι τοῦ Κυρίου λέγοντος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις· « Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. » Καὶ ὁ θεσπέσιος [65] Παῦλος ταὐτό φησι· « Τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ· εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι, κληρονόμοι μὲν Θεοῦ [66], συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ· εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν. » Καὶ πάλιν, « Ὥστε οὐκέτι εἶ δοῦλος, ἀλλ' υἱός· εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ [67]. » Καὶ ἄλλα δὲ πολλὰ τοιαῦτα ἔστιν εὑρεῖν παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ, ἐξ ὧν ποδηγούμενοι τὴν διάνοιαν κατιδεῖν δυνησόμεθα.

β', γ'. « Τὰ ῥήματά μου ἐνώτισαι, Κύριε, σύνες τῇ κραυγῇ [68] μου. Πρόσχες τῇ φωνῇ τῆς δεήσεώς μου, ὁ βασιλεύς μου καὶ ὁ Θεός μου. » Πολλαῖς καὶ [69] πάντοθεν βαλλομένη τρικυμίαις ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, καὶ μέντοι καὶ ἑκάστη ψυχὴ τὸν εὐσεβῆ βίον ἀσπαζομένη, περιγίνεται καὶ τοῦ κλύδωνος ὑπερνήχεται, τὴν θείαν ἐπικουρίαν καλοῦσα διηνεκῶς. Τοῦτο δὴ καὶ ὁ προφητικὸς ἡμᾶς ἐκπαιδεύει λόγος, διδάσκων ὅπως προσήκει τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ βασιλέα λιπαρεῖν τε καὶ ἱκετεύειν· καὶ διδάσκει λέγων· « Τὰ ῥήματά μου ἐνώτισαι, Κύριε, σύνες τῇ κραυγῇ [70] μου, πρόσχες τῇ φωνῇ τῆς δεήσεώς μου. » Ἀλλ' οὔτε τὴν *Κραυγὴν* κραυγὴν νοητέον, οὔτε τὰ *ὦτα* ὦτα· περὶ γὰρ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων σωματικώτερον ἔθος τῇ θείᾳ Γραφῇ λαλεῖν, καὶ ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων μορίων τὰς θείας ἐνεργείας ἀποκαλεῖν· ὀφθαλμοὺς τὴν ὀπτικήν, καὶ τὴν ἀκουστικὴν ὦτα, καὶ τἄλλα ὡσαύτως. Κραυγὴν δέ, ἐπὶ τῶν εὐχομένων [71] τὴν προθυμίαν καλεῖ, καὶ τὴν σπουδαίαν τῆς διανοίας ἱκετείαν. Τὸ δὲ « ἐνώτισαι, » ἀντὶ τοῦ, Εἴσω τῶν ὤτων σου γενέσθω μου τῆς προσευχῆς τὰ ῥήματα, καὶ εὐμενῶς ἄκουσον τῆς ἐμῆς ἱκετείας, καὶ πρόσχες ἀκριβῶς τοῖς τῆς δεήσεώς μου λόγοις, ἐπειδή σε Θεὸν οἶδα καὶ βασιλέα.

δ', ε'. « Ὅτι πρὸς σὲ προσεύξομαι, Κύριε [72], καὶ [73] πρωῒ εἰσακούσῃ τῆς φωνῆς μου. Τὸ πρωῒ παραστήσομαί σοι, καὶ ἐπόψει με [74]. » Θαῤῥοῦσα [75] γὰρ ὡς δέχῃ τὰς ἐμὰς ἱκετείας, εὐθὺς τοῦ φωτὸς ἀνίσχοντος, τῶν βλεφάρων ἀποσεισαμένη [76] τὸν ὕπνον, οἷα

[y] Matth. xxv, 34. [z] Rom. viii, 16, 17. [a] Galat. iv, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[61] *Τό.* Tum h. l. tum insequentibus Psalmis, abest a cod. 1, 2. [62] *Οὕτω* κ. τ. λ. Des. apud Cord. [63] *Καὶ οἱ λοιποί.* Consentiunt quidem interpretes Græci in explicatione vocis נחילות, errori autem occasionem dedit vox נחלת [64] cod. 2 καλεῖ. [65] *Θεσπέσιος.* cod. 2 addit δέ. [66] *Εἰ δὲ— Θεοῦ.* Des. in cod. 2. [67] *Χριστοῦ.* cod. 2 præm. Ἰησοῦ. [68] *Τῇ κραυγῇ.* cod. 1 τῆς κραυγῆς, quam lectionem habet cod. Alex. h. l. [69] *Καί.* Abest a cod. 2. [70] cod. 1 τῆς κραυγῆς. [71] cod. 2 προσευχομένων. [72] *Ὅτι— Κύριε.* Hæc ad vers. præcod. pertinent. [73] *Καί.* cod. uterque τό. [74] *Ἐπόψει με.* Ita fere habet cod. Alex. ἐπόψῃ με. Præstat autem h. l. lectio cod. Vatic. ἐπόψομαι. Bosius ad h. l. allegat verba ista e Theodoreto. ἐν τισὶ δὲ γράφεται καὶ ἐπόψομαι. quæ tamen nec in codd. nostris, nec apud Cord. p. 94, invenio. [75] cod. 2 θαῤῥοῦσαν. Sequens γάρ abest. ab utroque cod. [76] *Ἀποσεισαμένη.* cod. 1 ἀποσαμένη, pro ἀπωσαμένη.

δὴ βασιλεῖ καὶ Δεσπότῃ παρίσταμαι, τὴν αἴτησίν σοι προσφέρουσα[77]. Οὐ παντὸς δὲ ἐστι λέγειν τῷ τῶν ὅλων Θεῷ, « Παραστήσομαί σοι, καὶ ἐπόψει με· » ἀλλὰ τῶν κατὰ τὸν μέγαν Ἠλίαν διὰ τὴν ἀπὸ τῆς πολιτείας παῤῥησίαν[78] λέγειν θαῤῥούντων, « Ζῇ Κύριος, ᾧ παρέστην ἐνώπιον αὐτοῦ σήμερον. »

« Ὅτι οὐχὶ Θεὸς θέλων ἀνομίαν σὺ εἶ. [ς'.] Οὐ παροικήσει σοι πονηρευόμενος· οὐδὲ διαμενοῦσι παράνομοι κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου. » Δέχῃ[79] τὰς ἐμὰς δεήσεις, καὶ ἐποπτεύεις ἀντιβολοῦσαν· ἐπειδὴ πᾶσαν μὲν ἀνομίαν ἀπαγορεύεις, καὶ τοὺς πονηρίᾳ συζῶντας παντελῶς ἀποστρέφῃ· βδελύττῃ γὰρ ἅπαντας τοὺς παράνομον βίον ἀσπαζομένους. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν·

ζ'. « Ἐμίσησας, Κύριε[80], πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν· ἀπολεῖς πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος. Ἄνδρα αἱμάτων καὶ δόλιον βδελύσσεται Κύριος. » Τὸν τῆς κακίας κατάλογον εἰς μέσον παρήγαγεν, ἐναντία δεικνὺς ἅπαντα τοῦ θείου θελήματος. Οὐ γὰρ μόνον ἀπαγορεύει πονηρίαν, καὶ παρανομίαν, καὶ ψεῦδος, καὶ δόλον, καὶ μιαιφονίαν· ἀλλὰ καὶ τοὺς τούτων ἐργάτας βδελύττεται, μετανοίᾳ προσέχειν οὐ βουλομένους[81]. Σημαίνει δέ γε διὰ τούτων τοὺς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐν διαφόροις ἐπαναστάντας καιροῖς, καὶ περιγενέσθαι μὴ δυνηθέντας, κατὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπαγόρευσιν· « Πύλαι γὰρ ᾅδου, φησὶν, οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. » Τοῦτο δὲ καὶ ὁ ψαλμὸς παρεδήλωσεν.

η'. « Ἐγὼ δὲ ἐν τῷ πλήθει του ἐλέους σου εἰσελεύσομαι εἰς τὸν οἶκόν σου· προσκυνήσω πρὸς ναὸν ἅγιον σου ἐν φόβῳ σου. » Τῆς γὰρ σῆς ἀπολαύουσα φιλανθρωπίας, καὶ τῇ σῇ δεξιᾷ φρουρουμένη, τὴν διηνεκῆ σοὶ[82] προσφέρω προσκύνησιν ἐν τῷ ἀφιερωμένῳ τῇ σῇ δόξῃ ναῷ, τὸν σὸν ἀεὶ περιφέρουσα φόβον· οὐδὲ γὰρ ἀνέξομαι τοῦτον ἀποβαλεῖν, τῇ σῇ φιλανθρωπίᾳ θαῤῥοῦσα[83].

θ'. « Κύριε ὁδήγησόν με ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου, ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν μου κατεύθυνον ἐνώπιόν σου τὴν ὁδόν μου. » Ἔνια τῶν ἀντιγράφων « ἐνώπιόν μου τὴν ὁδόν σου » ἔχει· ἑκάτερα δὲ τῆς εὐσεβοῦς ἔχεται διανοίας. Εἴτε γὰρ ἡ ἡμετέρα ὁδὸς κατευθυνθείη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, πλάνης οὐ ληψόμεθα πεῖραν· εἴτε ἡ τοῦ Θεοῦ ὁδὸς ἐνώπιον ἡμῶν κατευθυνθείη, αὐτὴν ὁδεύσομεν, καὶ πρὸς αὐτὴν προθύμως δραμούμεθα. Αἰτεῖ τοίνυν ἡ κληρονομοῦσα ὁδηγηθῆναι μὲν ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης, κατευθυνθῆναι δὲ αὐτῇ τὴν ὁδὸν, καὶ ἐξευμαρισθῆναι, ἵνα ῥᾳδίως ὁδεύῃ. Ταύτην ὁ Σύμμαχος τὴν διάνοιαν τέθεικεν· ἀντὶ γὰρ τοῦ, *κατεύθυνον*, *ὁμάλισον* εἴρηκεν. Ἀκούομεν δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ διὰ[85] Ἡσαΐου·

A rens. Non cujuslibet autem est dicere universorum Deo: « Tibi astabo, et videbis me; sed eorum, qui sicut magnus Elias ob conversationis fiduciam dicere audent: « Vivit Dominus, coram quo hodie constitutus sum [b]. »

« Quoniam non es Deus volens iniquitatem. [Vers. 6.] Non habitabit juxta te malignus, neque permanebunt injusti ante oculos tuos. » Meas preces suscipis meque obsecrantem aspicis, quoniam omnem iniquitatem respuis, malitiæque assuefactos omnino aversaris: exsecraris enim omnes iniquam vitam amplectentes. Nam hoc subjunxit:

Vers. 7. « Odisti, Domine, omnes qui operantur ini-
B quitatem, perdes omnes qui loquuntur mendacium. Virum sanguinum et dolosum abominatur Dominus. » Malitiæ catalogum in **637** medium attulit, omnia ostendens divinæ voluntati contraria. Non solum enim prohibet malitiam atque iniquitatem, et mendacium, et dolum, et homicidium; verum etiam eos, qui hæc patrant, exsecratur, si pœnitentiæ studere nolunt. Innuit autem per hæc eos, qui diversis temporibus contra Ecclesiam assurrexerunt, eamque superare non potuerunt, secundum ipsius Dei et Salvatoris nostri Christi interdictum. « Portæ enim, ait, inferni non prævalebunt adversus eam [c]. » Hoc vero et psalmus declaravit.

Vers. 8. « Ego autem in multitudine misericor-
C diæ tuæ, introibo in domum tuam: adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo. » Cum enim ego tua benignitate perfruar, tuaque dextera custodiar, quotidianam tibi offero adorationem in * templo tuæ gloriæ consecrato, semper tuum timorem circumferens: neque enim committam ut illum abjiciam benignitati tuæ confidens.

Vers. 9. Domine, deduc me in justitia tua: propter inimicos meos dirige in conspectu tuo viam meam. » Quædam exemplaria, « in conspectu meo viam tuam, » habent: utraque vero pium sensum retinent. Sive enim nostra via dirigatur in conspectu Dei, non aberrabimus: sive via Domini ante nos dirigatur, ipsam ambulabimus, ad illamque prompte
D curremus. Petit igitur hæres, ut a Dei justitia deducatur, viaque ipsi dirigatur, atque explanetur, ut facile gradiatur. Hunc Symmachus sensum posuit: nam pro *dirige* dixit *complana*. **638** Audimus autem ipsum Christum per Isaiam dicentem: « Redigentur obliqua in viam rectam, et aspera in vias planas [d]. » Et beatus David in alio psalmo dixit:

[b] III Reg. xvii, 1. [c] Matth. xvi, 18. [d] Isa. xl, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[77] cod. 2 προσφέρει. [78] *Διὰ — παῤῥησίαν*. cod. 1 διὰ τὸ ἀπὸ τῆς πολλῆς παῤῥησίας. [79] Δέχῃ κ. τ. λ. Vid. Cord. p. 86. [80] *Κύριε*. Des. in cod. 2. [81] *Οὐ — βουλομένους*. Vid. Cord. l. c. [82] *Σοί*. Abest a cod. 2. [83] *Τῆς—θαῤῥοῦσα*. Eadem habet Cord. l. c. absque Nostri nomine. [84] *Ἔνια — ἔχει*. Vid. Hieron. *Epist. ad Sun.* et *Fret*. Conf. quoque Cord. p. 87. [85] *Διά*. cod. 1, addit τοῦ.

« A Domino gressus hominis diriguntur, et via ejus valde delectabitur [e]. » Porro humilitatis plena sunt verba hæredis. Non enim postulat ut propter suam ipsius justitiam sibi via dirigatur, verum propter inimicos impietati assuefactos, contra ipsam injuste bellum gerentes. Deinde ipsorum malitiæ studia sigillatim exponit.

A « Ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, καὶ ἡ τραχεῖα εἰς ὁδοὺς λείας. » Καὶ ἐν ἑτέρῳ δὲ ψαλμῷ ὁ μακάριος [88] ἔφη Δαβίδ· « Παρὰ Κυρίου τὰ διαβήματα ἀνθρώπου κατευθύνεται, καὶ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ θελήσει σφόδρα. » Ταπεινοφροσύνης δὲ μεστὰ τῆς κληρονομούσης τὰ ῥήματα. Οὐ γὰρ αἰτεῖ διὰ τὴν ἑαυτῆς δικαιοσύνην κατευθυνθῆναι αὐτῇ [87] τὴν ὁδὸν, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐχθροὺς τοὺς δυσσεβείᾳ συζῶντας [88], τοὺς ἀδίκως αὐτῇ [89] πολεμοῦντας. Εἶτα αὐτῶν καὶ κατὰ μέρος διδάσκει τὰ τῆς πονηρίας ἐπιτηδεύματα.

VERS. 10. « Non est in ore ipsorum veritas. » Mendacio, inquit, continue linguam maculant. « Cor eorum vanum est. » Eorum verbis et cogitationes conveniunt, et cum ore mens consentit.

ι'. « Ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν ἀλήθεια. » Τῷ ψεύδει, φησὶ, διηνεκῶς τὴν γλῶτταν μολύνουσιν. « Ἡ καρδία αὐτῶν ματαία. » Τοῖς λόγοις αὐτῶν καὶ οἱ λογισμοὶ συμβαίνουσι, καὶ συνομο-
B λογεῖ τῷ στόματι ἡ διάνοια.

VERS. 11. « Sepulcrum patens est guttur eorum. » Clausa sepulcra tetrum odorem occultum habent; reserata vero, illum copiose emittunt foras. Talia et hi, inquit, eructant verba, omnem impietatem ac fetorem redolentia. Per hæc autem verba innuit blasphemias, quæ contra Deum jactantur, et sermones libidinis et impudicitiæ plenos. « Linguis suis dolose agebant : judica illos, Deus. » Occulta verba graviora sunt, quam illa quæ palam proferuntur : dolo enim utentes, infinita contra proximum moliuntur.

ια'. « Τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ [90] αὐτῶν. » Οἱ κεκλεισμένοι τάφοι κεκρυμμένην ἔχουσι τὴν δυσοσμίαν [91], οἱ δὲ ἀνεῳγμένοι πολλὴν ἀποπέμπουσι τὴν δυσωδίαν· τοιαῦτα καὶ οὗτοι, φησὶν [92], ἐρυγγάνουσι ῥήματα πάσης ἀσεβείας καὶ δυσοσμίας μεστά. Διὰ τούτων δὲ τῶν λόγων τὰς κατὰ τοῦ [93] Θεοῦ βλασφημίας αἰνίττεται, καὶ τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς ἀσελγείας τὰ ῥήματα. « Ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν· κρῖνον αὐτοὺς ὁ Θεός [94]. » Χαλεπώτερα τῶν προφερομένων [95] ῥημάτων τὰ κεκρυμμένα· δόλῳ γὰρ κεχρημένοι μυρία τινὰ κατὰ τῶν πέλας τυρεύουσιν [96].

VERS. 12. « Decidant a **639** cogitationibus suis, secundum multitudinem impietatum eorum expelle eos. » ' Adducantur igitur in judicium tuum, o Domine, et aberrent ab iis, quæ contra nos machinantur, et experientia discant, quod araneæ telam contexant, et pœnam suis ausibus dignam luant. « Quoniam irritaverunt te, Domine. » Contra te enim bellum moverunt, dum adversus illos, qui tibi addicti sunt aciem instruxerunt.

« Ἀποπεσάτωσαν ἀπὸ τῶν διαβουλιῶν αὐτῶν, κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβειῶν αὐτῶν ἔξωσον αὐτούς. » Ἀχθήτωσαν τοίνυν ὑπὸ τὴν σὴν κρίσιν, ὦ Δέσποτα,
C καὶ διαμάρτωσιν ὧν καττύουσι [97] καθ' ἡμῶν, καὶ μαθέτωσαν διὰ τῆς πείρας, ὡς ἱστὸν ἀράχνης ὑφαίνουσι, καὶ δότωσαν ποινὴν τῶν τολμημάτων ἀξίαν. « Ὅτι παρεπίκρανάν σε, Κύριε. » Κατὰ σοῦ γὰρ τὸν πόλεμον κεκινήκασι, πρὸς τοὺς ἀνακειμένους σοι κινήσαντες [98] τὴν παράταξιν.

VERS. 12. « Et lætentur omnes, qui sperant in te : in sæculum exsultabunt, et habitabis in eis. » Hoc autem eos, qui crediderunt in te, implebit lætitia, et præbebit ipsis voluptatem sempiternam. Non illorum mors, sed tua providentia. Credunt enim, quod in ipsis habites et ambules, ipsosque sacratum templum efficias.

ιβ'. « Καὶ εὐφρανθήτωσαν [99] πάντες οἱ ἐλπίζοντες ἐπὶ σέ· εἰς αἰῶνα ἀγαλλιάσονται, καὶ κατασκηνώσεις ἐν αὐτοῖς. » Τοῦτο δὲ τοὺς εἰς σὲ πεπιστευκότας [1] εὐφροσύνης ἐμπλήσει, καὶ παρέξει αὐτοῖς θυμηδίαν αἰώνιον· οὐχ ὁ ἐκείνων ὄλεθρος, ἀλλ' ἡ σὴ προμήθεια. Πείθονται γὰρ ὡς ἐνοικεῖς ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατεῖς, καὶ οἶκον αὐτοὺς ἀφιερωμένον
D ἀποφαίνεις [2].

« Et gloriabuntur in te omnes qui diligunt nomen tuum.

[VERS. 13.] Quoniam tu benedices justo, Domine. » Nam cum tua benedictio et providentia tuis cultoribus abunde suppeditetur, illi qui con-

« Καὶ καυχήσονται ἐν σοὶ οἱ [3] ἀγαπῶντες τὸ ὄνομά σου [4]. [ιγ'.] Ὅτι σὺ εὐλογήσεις δίκαιον, Κύριε [5]. » Τῆς γὰρ σῆς εὐλογίας τε καὶ προνοίας τοῖς σοῖς χορηγουμένης θεραπευταῖς, οἱ σφᾶς αὐτοὺς ἐραστὰς τοῦ σοῦ ὀνόματος καταστήσαντες, ἐπὶ τῇ σῇ κηδε-

[e] Psal. XXXVI, 23.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[86] *Ὁ μακάριος*. Abest a cod. 2. [87] *Αὐτῇ* cod. 1 αὐτῆς. [88] *Συζῶντας*. cod. 2 ζῶντας. [89] cod. 2. αὐτῷ. [90] *Λάρυγξ*. codex quidam Bibl. Laur. Med habet φάρυγξ. Ex eodem codice Florent. plures ad hunc et sequentes psalmos afferentur lectiones, quas debemus favori Cel. Bandinii, cujus vid. Catal. p. 87 seqq. [91] cod. 1 δυσωδίαν. [92] *Φησίν*. Abest a cod. 1. [93] *Τοῦ*. Des. in cod. 2. [94] *Κρῖνον—Θεός*. Hæc pertinent ad vers. sequentem. [95] Cod. *Flor*. προσφερομένων. [96] *Δόλῳ — τυρεύουσιν*. codex Florent. habet λόγῳ γὰρ κεχρημένοι μυρία δεινὰ — σωρεύουσιν. [97] *Καττύουσι*. cod. 2 τίουσι. [98] *Κινήσ*. cod. 2 ἀνακινήσαντες. Cord. p. 88, habet κεκινήκασι. [99] cod. 2 εὐφρανθείησαν. [1] cod. 2 πιστεύοντας. [2] *Καὶ — ἀποφαίνεις*. Des. apud. Cord. l. c. [3] *Οἱ*. cod. 2 præm. πάντες. [4] *Σου*. Abest a cod. 1. [5] *Κύριε*. Abest a cod. 1, 2.

A μονίᾳ μεγαλοφρονήσουσι, τὴν σὴν διηγούμενοι δύναμιν. Οὕτω καὶ ὁ μακάριος [6] λέγει Παῦλος· « Ὁ καυχώμενος ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. » — « Ὡς ὅπλῳ εὐδοκίας ἐστεφάνωσας ἡμᾶς. » Εὐδοκίαν ἡ θεία Γραφὴ καλεῖ τὸ ἀγαθὸν τοῦ Θεοῦ θέλημα. Τοιοῦτόν ἐστι τὸ, « Ηὐδόκησας, Κύριε, τὴν γῆν σου, » ἀντὶ τοῦ, Ἀγαθὰ ἠθέλησας τῇ γῇ σου. » Καὶ παρὰ τῷ μακαρίῳ Παύλῳ, « Κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, » τουτέστι, κατὰ τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ θέλημα. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν τοῦτο λέγει, ὅτι Τὸ ἀγαθόν σου θέλημα, καὶ ἡ πολλή σου περὶ ἡμᾶς φιλοστοργία [7] τε καὶ ἀγάπη, καὶ ὅπλον ἡμῖν γέγονε νίκης πρόξενον, καὶ στέφανος ἐπινίκιος.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Ϛ' ΨΑΛΜΟΥ.

B α'. « Εἰς τὸ τέλος ἐν ὕμνοις [8] ὑπὲρ τῆς ὀγδόης, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Ὀγδόην [9] τὴν μέλλουσαν κατάστασιν ὁ προφητικὸς λόγος καλεῖ· ἐπειδὴ γὰρ ὁ παρὼν βίος διὰ τῶν ἑπτὰ τῆς ἑβδομάδος ἡμερῶν ἀνακυκλεῖται· ἀπὸ [10] γὰρ τῆς πρώτης ὁ χρόνος [11] ἀρχόμενος, καὶ λήγων εἰς τὴν ἑβδόμην, πάλιν εἰς [12] τὴν πρώτην ἐπάνεισι, καὶ οὕτως εἰς τὴν ἑβδόμην χωρεῖ· εἰκότως τὸν ἔξω τοῦ ἑβδοματικοῦ ἀριθμοῦ αἰῶνα ὀγδόην ὁ θεῖος προσηγόρευσε λόγος. Μέμνηται δὲ θανάτου καὶ κρίσεως ἐν τῷδε τῷ ψαλμῷ· διὸ καὶ ταύτην τέθεικε τὴν ἐπιγραφήν. Λέγει [13] γάρ· « Οὐκ ἔστιν ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μνημονεύων σου, ἐν δὲ τῷ ᾅδῃ τίς ἐξομολογήσεταί σοι; » ἀντὶ τοῦ, Ἀποκέκλεισται τοῖς ἐντεῦθεν ἐξιοῦσι τῆς μετανοίας ἡ θύρα, καὶ οὐχ οἷόν τε τοὺς μὴ [14] κατὰ τὸν παρόντα βίον C τοῖς τῆς μετανοίας χρησαμένους φαρμάκοις, ἐκεῖ τὴν ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας ἐξομολόγησιν προσενεγκεῖν τῷ Θεῷ. Μαρτυρεῖ δὲ τούτοις τοῖς λόγοις, καὶ ἡ τῶν παρθένων παραβολή. Καὶ γὰρ δι' ἐκείνης μεμαθήκαμεν, ὡς αἱ μωραὶ παρθένοι σβεσθεισῶν τῶν λαμπάδων ἔμειναν ἔξω τῶν τοῦ νυμφῶνος θυρῶν, παίουσαι μὲν τὰς θύρας, ἀποπεμπόμεναι δὲ, καὶ τῆς παστάδος ἀποστερούμεναι. Ἔφη γὰρ πρὸς αὐτάς· « Ὑπάγετε, οὐκ οἶδα ὑμᾶς. » Διά τοι τοῦτο ὁ μακάριος [15] Δαβὶδ, μετὰ τὴν διπλῆν ἐκείνην ἁμαρτίαν, ταύτην τῷ Θεῷ προσφέρει τὴν ἱκετείαν, ἰατρευθῆναι παρακαλῶν, ὡς μήκετι χώραν ἐχόντων ἐν ἐκείνῳ τῷ βίῳ τῶν τῆς μετανοίας φαρμάκων [16].

D β'. « Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσῃς με. » Οὐ παρακαλεῖ μὴ ἐλεγχθῆναι, ἀλλὰ μὴ θυμῷ ἐλεγχθῆναι, οὐδὲ ἱκετεύει μὴ παιδευθῆναι, ἀλλὰ μὴ [17] μετ' ὀργῆς τοῦτο παθεῖν. Πατρικῶς [18] με, φησὶ, παίδευσον, μὴ δικαστικῶς· ἰατρικῶς, μὴ κολαστικῶς [19]. Μὴ μετρήσῃς τῇ ἁμαρτίᾳ τὴν τιμωρίαν, ἀλλὰ τῇ φιλανθρωπίᾳ τὸ δίκαιον κέρασον.

A stituerunt se ipsos tui nominis amatores, gloriabuntur propter tuam sollicitudinem, tuam narrantes potentiam. Sic etiam beatus ait Paulus [f]: « Qui gloriatur, in Domino glorietur. » — « Ut scuto bonæ voluntatis tuæ, coronasti nos. » Bonam Dei voluntatem sacræ litteræ nuncupant εὐδοκίαν. Ejusmodi est illud: « Delectatus es, Domine, terra tua [g], » hoc est, bene cupivisti tuæ terræ. Et apud beatum Paulum [h]: « Secundum beneplacitum voluntatis ipsius, » videlicet secundum bonam ejus voluntatem. Sicque igitur hoc loco **640** dicit, tua bona voluntas, tuusque maximus amor et dilectio in nos, fuit nobis et scutum victoriam parans, et corona triumphalis.

INTERP. PSALMI VI.

B Vers. 1. « In finem, in hymnis, pro octava, psalmus Davidi. » *Octavam* futurum statum propheticus sermo appellat. Cum enim præsens vita per septem dies hebdomadis revolvatur (tempus enim a primo die incipiens, et desinens in septimum, rursus in primum recurrit, et sic in septimum progreditur): merito sæculum, quod extra septenarium numerum est, octavam divinus sermo nuncupat. Meminit autem in hoc psalmo mortis et judicii. Quamobrem hunc posuit titulum. Ait enim: « Non est in morte qui memor sit tui, in inferno autem quis confitebitur tibi? » Id est, Clausa est pœnitendi janua iis, qui hinc demigrarunt: nec fieri potest, ut qui in præsenti vita pœnitentiæ re- C mediis uti noluerunt, ibi offerant Deo confessionem pro peccato. Suffragatur autem hisce etiam virginum parabola. Etenim per illam didicimus, fatuas virgines, restinctis lampadibus, mansisse extra januas cubiculi Sponsi: quæ pulsarunt quidem januas, sed rejectæ et thalamo exclusæ sunt. Ait enim ipsis: « Discedite, non novi vos [i]. » Propterea beatus **641** David post duplex illud peccatum has offert Deo preces, rogans ut sanetur, quod medicamenta pœnitentiæ non habeant amplius locum in illa vita.

D Vers. 2. « Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me. » Non precatur ut non reprehendatur: neque petit, ut non castigetur, sed ne cum ira hoc patiatur. Paterne me, inquit, corripias, non judicis instar; medici more, non terroris. Ne metiaris vindictam peccato, sed benignitate justitiam tempera.

[f] I Cor. I, 31. [g] Psal. LXXXIV, 1. [h] Ephes. I, 9. [i] Matth. XXV, 12.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[6] *Ὁ μακάριος*. Abest a cod. 2. [7] *Φιλοστοργία*. cod. 2 φιλανθρωπία. [8] *Ἐν ὕμνοις*. Abest a cod. 2. [9] *Ὀγδόην — φαρμάκων*. Horum Epitomen vid. apud Cord. p. 107. [10] *Ἀπὸ — χωρεῖ*. Hæc des. apud Cord. l. c. [11] *Ὁ χρόνος*. Abest a cod. 2. [12] *Εἰς*. Abest a cod. 2. [13] *Λέγει — μακάριος Δαβίδ*. Des. apud Cord. l. c. [14] *Μή*. In cod. 1 præm. voci χρησαμένους. [15] *Μακάριος*. Abest a cod. 2. [16] In cod. Flor. hæc præmittuntur: Ἐξομολογεῖται τῷ Θεῷ ὁ μακάριος Δαβὶδ περὶ τῆς ἰδίας ἁμαρτίας, ἣν εἰργάσατο συγκαθευδήσας τῇ Βηρσαβεέ. Λέγει δὲ ταῦτα ἐν συμφοραῖς ὢν, ἐν αἷς καὶ ἐξητάζετο διὰ τὴν ἁμαρτίαν. [17] *Θυμῷ — ἀλλὰ μή*. Des. apud. Cord. p. 107. [18] *Πατρικῶς — κέρασον*. Des. ibid. [19] *Μὴ κολαστικῶς*. Abest a cod. 2.

VERS. 3. « Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum. » Hujusmodi vox peccatoribus convenit. Nam infirmitate præcedente, peccatum vincit. Si enim ratio in nobis non infirma fuerit, perturbationes nequaquam tumultuabuntur. Si enim auriga validus fuerit, et equos scienter flexerit et moderatus fuerit, insultus non habebunt locum.

VERS. 4. « Sana me, Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea, et anima mea turbata est valde. » Ossa in hoc loco ratiocinationes appellat. Quoniam enim ossa densiorem habent naturam, et ipsa corpus ferunt; tropice ratiocinationes, per quas animal dirigitur, ossa nuncupavit. Ait igitur, horum conturbatio concussit et commovit me. Quare precor ut tua benignitate perfruar, ut per hanc convalescam.

* « Et tu, Domine, usquequo? [VERS. 5.] Convertere, Domine, eripe animam meam, salvum me fac propter misericordiam tuam. » Non dicit *usquequo*, velut increpans, **642** sed cum in dolore sit, obsecrat, ut opem propere ferat. Concinne autem apposuit, « Propter misericordiam tuam. » Non enim, inquit, mihi ipsi confido, neque meæ justitiæ tuum auxilium ascribo; sed ob tuam misericordiam deprecor, ut illius compos fiam. Hoc autem, « convertere, Domine, » pro, attende ad me, posuit, et ne avertas faciem tuam a me: metaphora sumat ab his qui excandescunt, et aversantur eosque qui deliquerint intueri nolunt.

VERS. 6. « Quoniam non est in morte qui memor sit tui, in inferno autem quis confitebitur tibi? » Idcirco precor ut in præsenti curatione fruar, quoniam novi eos, qui ab hac vita decesserunt cum vulneribus, nullam deinceps medicinam consecuturos, cum nullus amplius sit pœnitentiæ locus. [Hoc etiam egregie divinus David philosophatus est: neque enim in morte est, sed in vita, qui Dei meminit. Sic descendentibus in infernum neque confessio est, neque correctio. Hic enim Deus vitam et actionem conclusit, illic vero factorum examen: et hoc octavæ proprium, jam non amplius tempus ad comparationem bonorum et malorum dari hominibus in ea exsistentibus. Sed quorum semina quis per opera jecerit, horum erunt percipiendi manipuli: cujus gratia hic pœnitentiam agere jubet, quippe cum in sepulcro ejusmodi studium iners sit. Ait enim, quoniam diuturnum mihi pœnitentiæ tempus factum est, metuo ne misericordiam tuam præveniat mors, in **643** qua confessionis nihil est; quare misericordiam accelerari peto. Deinde auditorem docet, nostra debere cum Dei humani-

A γ'. « Ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι ἀσθενής εἰμι. » Ἁρμόττουσα τοῖς ἡμαρτηκόσιν ἡ τοιαύτη φωνή. Ἀσθενείας γὰρ ἡγουμένης, ἡ ἁμαρτία νικᾷ. Εἰ γὰρ μὴ ἀσθενήσει [20] τὸ ἐν ἡμῖν λογικὸν, οὐ στασιάσει [21] τὰ πάθη· ἐῤῥωμένου γὰρ τοῦ ἡνιόχου, καὶ μετ' ἐπιστήμης τοὺς ἵππους καὶ στρέφοντος καὶ ἰθύνοντος, οὐκ ἔχει τὰ σκιρτήματα χώραν [22].

δ'. « Ἴασαί με, Κύριε, ὅτι ἐταράχθη τὰ ὀστᾶ μου· καὶ ἡ ψυχή μου ἐταράχθη σφόδρα. » Ὀστᾶ ἐνταῦθα τοὺς λογισμοὺς ὀνομάζει· ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀστᾶ στεγανωτέραν ἔχει τὴν φύσιν, καὶ αὐτὰ φέρει τὸ σῶμα, τροπικῶς τοὺς λογισμοὺς, δι' ὧν τὸ ζῶον ἰθύνεται, ὀστᾶ προσηγόρευσεν. Ἡ τούτων, φησὶ, ταραχὴ ἐκλόνησέ με, καὶ διέσεισε. Διόπερ τῆς σῆς [23] φιλανθρωπίας ἀπολαῦσαι παρακαλῶ, ἵνα διὰ B ταύτης τὴν ἴασιν δέξωμαι.

« Καὶ σὺ Κύριε ἕως πότε; [ε'.] Ἐπίστρεψον Κύριε, ῥῦσαι τὴν ψυχήν μου, σῶσόν με ἕνεκεν τοῦ ἐλέους σου. » Τὸ, *ἕως πότε*, οὐχ ὡς ἐγκαλῶν λέγει, ἀλλ' ὡς ἐν ὀδύναις ὢν, ἐπιταχῦναι παρακαλεῖ τὴν βοήθειαν [24]. Ἁρμοδίως [25] δὲ προσέθηκε τὸ, « Ἕνεκεν τοῦ ἐλέους σου. » Οὐδὲ γὰρ ἐμαυτῷ, φησὶ, θαῤῥῶ, οὐδὲ τῇ ἐμαυτοῦ δικαιοσύνῃ τὴν σὴν [26] ἐπιγράφω [27] βοήθειαν, ἀλλὰ διὰ τὸν σὸν ἔλεον ταύτης ἱκετεύω τυχεῖν. Τὸ δὲ, « ἐπίστρεψον, Κύριε, » ἀντὶ τοῦ, « πρόσχες μοι, » καὶ μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ· ἐκ μεταφορᾶς τῶν ὀργιζομένων, καὶ ἀποστρεφομένων, καὶ τοὺς ἐπταικότας οὐκ ἐθελόντων ὁρᾷν [28].

C

ς'. « Ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μνημονεύων σου· ἐν δὲ τῷ ᾅδῃ τίς ἐξομολογήσεταί σοι; » Διὰ [29] τοῦτο τῆς θεραπείας ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπολαῦσαι παρακαλῶ, ἐπειδὴ οἶδα, ὅτι τοῖς τόνδε τὸν βίον ἐξιοῦσι μετὰ τραυμάτων, οὐδεμία λοιπὸν θεραπεία δοθήσεται, οὐκέτι χώραν τῆς μετανοίας ἐχούσης. [Καὶ κάλλιστα τῷ θείῳ Δαβὶδ τοῦτο πεφιλοσόφηται· οὐ γὰρ ἐν θανάτῳ, ἀλλ' ἐν ζωῇ ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ μεμνημένος. Οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ᾅδῃ τοῖς ἀπελθοῦσιν ἐξομολόγησις καὶ διόρθωσις. Συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς ἐνταῦθα μὲν βίον καὶ πρᾶξιν, ἐκεῖ δὲ τὴν τῶν πεπραγμένων ἐξέτασιν· καίγε ἴδιον τοῦτο τῆς ὀγδόης, τὸ μηκέτι καιρὸν εἰς παρασκευὴν ἀγαθῶν, ἢ κακῶν D διδόναι τοῖς ἐν αὐτῇ γινομένοις. Ἀλλ' ὧν ἄν τις ἑαυτῷ καταβάληται διὰ τῶν ἔργων τὰ σπέρματα, τούτων ἀντιπαρέχειν τὰ δράγματα· οὗ χάριν ἐνταῦθα ἐνεργεῖν νομοθετεῖ τὴν μετάνοιαν, ὡς ἐν τῷ ᾅδῃ τῆς τοιαύτης σπουδῆς ἀπρακτούσης. Φησὶ γάρ· Ἐπειδὴ μακρός μοι γέγονεν ὁ τῆς μετανοίας καιρὸς, δέδοικα μὴ φθάσῃ τὸν παρὰ σοῦ ἔλεον ὁ θάνατος, ἐν ᾧ τὰ τῆς ἐξομολογήσεως οὐκ ἔστι· τούτου

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[20] cod. 1 ἀσθενήσοι. cod. 2 ἀσθενεῖ. [21] cod. 1 στασιάζοι. cod. 2 στασιάζει. [22] Ἐῤῥωμένου — χώραν. Des. apud Cord. p. 108. [23] Σῆς. Abest a cod. 1. [24] Τὸ — τὴν βοήθειαν. Des. apud Cord. p. 108. [25] Ἁρμοδίως — ἀπ' ἐμοῦ. Mutato ordine verborum hæc leguntur apud Cord. l. c. [26] Τὴν σήν. Abest a cod. 2. [27] Ἐπιγράφω. cod. uterque et Cord. ἐπαγγέλλω. [28] Ἐκ — ὁρᾷν. Des. apud Cord. l. c. [29] Διὰ — ἐχούσης. Hæc fere eadem sunt cum iis quæ Cord. exhibet l. c.

A χάριν ἐπιταχῦναι τὸν ἔλεον αἰτῶ· εἶτα παιδεύει τὸν ἀκροατὴν, ὅτι μετὰ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας δεῖ καὶ τὰ ἡμέτερα ἕπεσθαι. Ἄν τε γὰρ τὴν ἀσθένειαν προβαλώμεθα, ἄν τε τὴν ταραχὴν, ἄν τε τοῦ Θεοῦ τὴν ἀγαθότητα, τὰ δὲ παρ' ἡμῶν μὴ προστεθῇ, οὐδὲν ὄφελος ἡμῖν [30].

ζ'. « Ἐκοπίασα ἐν τῷ στεναγμῷ μου, λούσω καθ' ἑκάστην νύκτα τὴν κλίνην μου, ἐν δάκρυσί μου τὴν στρωμνήν μου βρέξω. » Οἶδα μὲν μεγάλα καὶ χαλεπὰ πλημμελήσας, ἀλλ' ὅμως δακρύων [31] διηνεκῶς διατελῶ, καὶ [32] τὰ ὑπ' ἐμοῦ τετολμημένα θρηνῶν. Καὶ μέντοι καὶ τὴν μιανθεῖσαν ὑπὸ τῆς παρανομίας κλίνην ἀεὶ δάκρυσιν ἀπολούσω [33], ἐκκαθῆραι [34] ταύτην διὰ τούτων πειρώμενος· κἂν τύχω δὲ τῆς ἀφέσεως, οὐ παύσομαι τοῦτο ποιῶν. Τοῦτο [35] γὰρ σημαίνει, B « Λούσω καθ' ἑκάστην νύκτα τὴν κλίνην μου, καὶ βρέξω [36]. »

η'. « Ἐταράχθη ἀπὸ θυμοῦ [37] ὁ ὀφθαλμός μου. » Αὐτό μου τὸ ὀπτικὸν τῆς διανοίας τετάρακται διὰ τὴν σὴν ἀγανάκτησιν, Δέσποτα. *Ὀφθαλμὸν* γὰρ ἐνταῦθα τὸν νοῦν προσηγόρευσε, διὸ καὶ ἑνὸς ἐμνημόνευσεν [38]. « Ἐπαλαιώθην ἐν πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς μου. » Πάντων μοι, φησὶ, χαλεπώτερα τῶν ἐχθρῶν [39] τὰ ὀνείδη· ταῦτα γάρ με δαπανᾷ, καὶ κατατήκει, καὶ γῆρας ἄωρον ἐπιφέρει.

θ', ι'. « Ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, ὅτι εἰσήκουσε Κύριος τῆς φωνῆς τῆς [40] τοῦ κλαυθμοῦ μου· ἤκουσε Κύριος τῆς δεήσεώς μου. Κύριος τὴν προσευχήν μου προσεδέξατο. » Μηκέτι, φησὶν, ἐπιτωθαζέτωσάν μοι [41] οἱ τὰς οἰκείας C μὲν [42] οὐχ ὁρῶντες παρανομίας, τὰ δ' ἐμὰ πλημμελήματα κωμῳδοῦντες. Τῆς θείας γὰρ ἔτυχον εὐμενείας, καὶ πέπεικα [43] δι' ὧν ἠντιβόλησα παριδεῖν μὲν τὰ πλημμελήματα, μεταδοῦναι δὲ συγγνώμης.

ια'. « Αἰσχυνθείησαν, καὶ ταραχθείησαν πάντες οἱ ἐχθροί μου· ἀποστραφείησαν εἰς τὰ ὀπίσω [44], καὶ καταισχυνθείησαν [45] σφόδρα διὰ τάχους. » Ταῦτα τοίνυν εἰδότες, παύσασθε μὲν ἐμοὶ ὀνείδη [46] προσφέροντες, τὰς δὲ οἰκείας εἰς νοῦν λαβόντες [47] παρανομίας, αἰσχύνης καὶ θορύβου καὶ ταραχῆς ἀναπλήσθητε. Δίκαιον γὰρ καὶ φόβου μεστὸν τὸ θεῖον κριτήριον.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Ζ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ, ὃν ᾖσε τῷ Κυρίῳ ὑπὲρ D τῶν λόγων Χουσὶ υἱοῦ Ἰεμενεί. » Ἀποδιδράσκων ὁ μακάριος Δαβὶδ τὸν ἀλάστορα καὶ πατραλοίαν υἱόν [48], εὗρε βοηθὸν τὸν Χουσὶ, ὃς πέπεικε [49] τὸν Ἀβεσσαλὼμ μὴ κατὰ τὴν εἰσήγησιν τοῦ Ἀχιτόφελ [50] παραυτίκα διῶξαι τὸν πατέρα, ἀλλὰ τὸν λαὸν ἅπαντα

late sequi. Sive enim infirmitatem obtendimus, sive perturbationem, sive Dei bonitatem: ea vero quæ in nostra potestate sunt, non accesserint, nihil nobis prodest.

Vers. 7. « Laboravi in gemitu meo, lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo. » Non me latet, magna et gravia me commisisse peccata: verumtamen continenter lacrymor, et ea quæ a me audacter commissa sunt deploro. Quin etiam cubile meum iniquitate contaminatum semper lacrymis abluam, per has illud purgare studens: et donec remissionem consequar, hoc facere non desinam. Id enim significat: « Lavabo per singulas noctes lectum meum, et rigabo. »

Vers. 8. « Turbatus est a furore oculus meus. » Ipse oculus mentis meæ turbatus est ob tuam indignationem, Domine. *Oculum* namque hic mentem appellavit, ideoque unius tantum oculi mentionem fecit. « Inveteravi inter omnes inimicos meos. » Omnibus malis graviora mihi sunt inimicorum opprobria: hæc enim me consumunt, et tabefaciunt, et præmaturam senectutem adducunt.

Vers. 9, 10. « Discedite a me, omnes qui operamini iniquitatem: quoniam exaudivit Dominus vocem deprecationis meæ. Dominus orationem meam suscepit. » * Non amplius, inquit, subsannent me, qui proprias iniquitates non 644 vident, sed peccata irrident. Etenim divino favore potitus sum, et persuasum mihi est per ea, quæ precatus sum, fore ut non respiciat ad delicta mea, meque veniæ participem faciat.

Vers. 11. « Erubescant, et conturbentur omnes inimici mei: convertantur, et erubescant celerrime. » Cum igitur hæc sciatis, desinite inferre mihi opprobria: vestrasque iniquitates in memoriam revocantes, pudore, tumultu, et perturbatione impleamini. Justum est enim, et terroris plenum divinum judicium.

INTERP. PSALMI VII.

Vers. 1. « Psalmus Davidi, quem cecinit Domino pro verbis Chusi filii Jemini. » Fugiens beatus David nefarium et parricidam filium, adjutorem invenit Chusi, qui Absalomo persuasit ne secundum Achitophelis consilium statim patrem insequeretur, sed ut cogeret prius omnem populum, et deinde contra

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[30] Garner. Auct. p. 8, e cod. Vatic. hæc supplevit. [31] *Δακρύων*. Abest a cod. 2. [32] *Καί*. Des. ibid. [33] cod. 1, 2 ἀπολούω. [34] cod. uterque ἐκκαθάραι. [35] *Τοῦτο — βρέξω*. Des. apud Cord. p. 108. [36] *Καὶ βρέξω*. Des. in cod. 2. [37] *Ἀπὸ θυμοῦ*. cod. 1 ἐν θυμῷ. [38] *Ὀφθαλμὸν ἐμνημόνευσεν* Des. apud Cord. p. 109. [39] *Τῶν ἐχθρῶν*. Des. in cod. 2. [40] *Τῆς*. Abest ab utroque cod. [41] cod. 1 ἐπιτωθάζετέ με. [42] *Μέν*. Abest a cod. 2. [43] *Πέπεικα*. cod. 2 πέποιθα. [44] *Εἰς τὰ ὀπίσω*. Des. in cod. 1. [45] *Καταισχ*. cod. 2 καταχθείησαν. [46] *Ὀνείδη*. cod. uterque præm. τά. [47] *Λαβόντες*. cod. 2 præm. οὐ. [48] *Υἱόν*. Abest a cod. 1, in cod. 2 sequitur αὐτοῦ, τὸν Ἀβεσαλώμ. [49] *Εὗρε — πέπεικε*. cod. 1 τὸν Χουσὶ πέπομφεν ὥστε διασκεδάσαι τοῦ Ἀχιτόφελ τὰς συμβουλάς. Καὶ δὴ τοῦτο δέδρακεν ὁ Χουσὶ, καὶ πέπεικε. Ita fere legit Cord. p. 123; sed cod. 2 habet πέπομφε τὸν Χουσὶ, ὡς διασκεδάσαι — πέπεικε. [50] *Τοῦ Ἀχιτ*. cod. 1 τὴν ἐκείνου. A cod. 2 abest. τήν.

genitorem bellum moveret. Mœrore igitur affectus, et admodum conturbatus Achitophel, eo quod consilium Chusi præstantius visum fuit, factus sui ipsius homicida, suspendio vitam finiit. Divinus autem David, cum ex invasionis dilatione occasionem fugiendi arripuisset, salutis compos fuit. Hunc igitur psalmum, veluti quemdam hymnum deprecationemque, Deo salvatori offert. Doctrinam autem etiam addit, **645** eos adhortans, qui a quibusdam injuria sunt affecti, ut spem in Deo collocent, et illinc opem exspectent : eos autem qui injuriam inferunt, facta judicii divini mentione deterrens.

VERS. 2, 3. « Domine Deus mi, in te speravi, libera me ab omnibus persequentibus me, et eripe me. Ne rapiat ut leo animam meam, dum non est qui redimat, neque qui salvum faciat. » Nullo, inquit, humano auxilio fretus, sed tuam solam spem in me ipso circumferens, precor ut tua fruar providentia. Timeo enim ne more agrestis feræ, ii qui bello me * persequuntur irrumpant, meque tua custodia destitutum invenientes, penitus perdant.

VERS. 4. « Domine Deus mi, si feci istud. » Deinde manifestius docet quod dicit : « Si est iniquitas in manibus meis. » Et demonstrans, quam speciem injustitiæ hic dicat, illico subjungit.

VERS. 5, 6. « Si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam merito ab inimicis meis inanis. Persequatur inimicus animam meam, et comprehendat, et conculcet in terra vitam meam, et gloriam meam in pulverem deducat. » Multæ sunt partes virtutis. Non solum enim temperantia et prudentia, verum etiam fortitudo et justitia. Hic igitur non eximiam virtutem sibi ascribit, sed quod, cum hosce suos hostes minime offenderit, injustum propter ipsos sustineat exsilium. Non solum enim, inquit, prior injuriam non intuli, sed neque illos, qui mihi nocuerunt, unquam ulcisci volui. Nam cum sæpius Saulem captivum haberem, justi odii pœnas non exegi. **646** Quapropter te, Domine, obsecro, qui omnia scis, ut juste me judices, et si quid tale unquam commiserim, me tua cura prives (hoc enim dicit : « Decidam ab inimicis meis inanis »), me autem inimicis meis subjicias, sic ut non solum gloria et regno a te mihi dato me privent, sed ridiculæ morti me tradant. Nam id significavit dicens : « Gloriam meam in pulverem deducat. »

VERS. 7. « Exsurge, Domine, in ira tua, et exaltare in finibus inimicorum meorum. » Symmachus

A συναγεῖραι, καὶ τηνικαῦτα κατὰ τοῦ γεγεννηκότος στρατεῦσαι. Ἀχθεσθεὶς τοίνυν καὶ λίαν ἀδημονήσας ὁ Ἀχιτόφελ, ὡς αἱρετωτέρας ὀφθείσης τῆς τοῦ Χουσὶ συμβουλῆς, αὐτόχειρ αὐτὸς[51] γενόμενος, τὴν δι' ἀγχόνης ἐδέξατο τελευτήν. Ὁ δέ γε θεῖος Δαβὶδ τῆς ἐφόδου τὴν ἀναβολὴν καιρὸν εἰς φυγὴν λαβὼν, τῆς σωτηρίας ἔτυχε· τοῦτον τοιγαροῦν τὸν ψαλμὸν, οἷόν τινα ὕμνον καὶ προσευχὴν, τῷ σωτῆρι προσφέρει Θεῷ· προστίθησι δὲ καὶ διδασκαλίαν, τοὺς μὲν ὑπό τινων ἀδικουμένους εἰς τὸν Θεὸν ἔχειν τὰς ἐλπίδας προτρέπων, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀναμένειν ῥοπὴν, τοὺς δὲ ἀδικοῦντας δεδιττόμενος τῆς[52] τοῦ Θεοῦ δικαίας κρίσεως μνήμῃ.

β', γ'. « Κύριε, ὁ Θεός μου, ἐπὶ σοὶ ἤλπισα, σῶσόν με ἐκ πάντων τῶν διωκόντων με, καὶ ῥῦσαί B με. Μήποτε ἁρπάσῃ ὡς λέων τὴν ψυχήν μου, μὴ ὄντος λυτρουμένου, μηδὲ σώζοντος. » Οὐδεμιᾷ[53], φησὶν, ἀνθρωπίνῃ βοηθείᾳ θαῤῥῶν[54], τὴν δὲ σὴν ἐλπίδα μόνην ἐν[55] ἐμαυτῷ περιφέρων, ἱκετεύω[56] τῆς σῆς προμηθείας τυχεῖν. Δέδια[57] γὰρ μὴ δίκην ἀγρίου θηρὸς ἐπελθόντες οἱ πολεμοῦντες[58], καὶ ἔρημόν με τῆς σῆς προνοίας εὑρόντες, παντελῶς διαφθείρωσιν.

δ'. « Κύριε ὁ Θεός μου, εἰ ἐποίησα τοῦτο. » Εἶτα διδάσκει σαφέστερον ὃ λέγει· « Εἰ ἔστιν ἀδικία ἐν χερσί μου. » Καὶ δεικνὺς ποῖον εἶδος ἀδικίας ἐνταῦθά[59] φησιν, εὐθὺς ἐπάγει·

ε', ς'. « Εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακὰ, ἀποπέσοιμι ἄρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενός. C Καταδιώξαι ἄρα ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχήν μου, καὶ καταλάβοι, καὶ καταπατήσαι εἰς γῆν τὴν ζωήν μου, καὶ τὴν δόξαν μου εἰς χοῦν κατασκηνώσαι. » Τῆς ἀρετῆς πολλὰ μόρια. Οὐ γὰρ μόνον σωφροσύνη καὶ φρόνησις, ἀλλὰ καὶ ἀνδρεία καὶ δικαιοσύνη. Ἐνταῦθα τοίνυν οὐ τὴν ἄκραν ἀρετὴν ἑαυτῷ μαρτυρεῖ· ἀλλ' ὅτι τούτους ἥκιστα τοὺς πολεμίους ἠδικηκὼς, τὴν ἄδικον δι' αὐτοὺς ὑπομένει φυγήν. Οὐ μόνον γὰρ, φησὶν, ἀδικίας οὐκ ἦρξα, ἀλλ' οὐδὲ τοὺς ἠδικηκότας ἠνεσχόμην ἀμύνασθαι πώποτε. Πολλάκις γὰρ τὸν Σαοὺλ ὑποχείριον λαβὼν, τῆς ἀδίκου δυσμενείας δίκας οὐκ εἰσεπραξάμην[60]. Οὗ δὴ χάριν σε, Δέσποτα, παρακαλῶ, τὸν πάντα σαφῶς ἐπιστάμενον, δικάσαι μοι δικαίως· καὶ εἴ τι τοιοῦτο δέδρακα πώποτε, τῆς μὲν σῆς κηδεμονίας γυμνῶσαι· τοῦτο γὰρ λέγει, « Ἀποπέσοιμι D ἄρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενός· » ὑποχείριον δὲ τοῖς δυσμενέσιν ἐκδοῦναι· ὡς ἂν μὴ μόνον τῆς παρὰ σοῦ με δόξης καὶ βασιλείας γυμνώσαιεν, ἀλλὰ καὶ καταγελάστῳ παραδοῖεν θανάτῳ. Τοῦτο γὰρ ἐσήμανεν εἰρηκὼς, « Τὴν δόξαν μου εἰς χοῦν κατασκηνώσαι. »

ζ'. « Ἀνάστηθι, Κύριε, ἐν ὀργῇ σου· ὑψώθητι ἐν τοῖς πέρασι[61] τῶν ἐχθρῶν μου[62]. » Ὁ μὲν οὖν[63] Σύμ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

[51] *Αὐτός*. cod. uterque αὐτοῦ. [52] *Τῆς*. cod. uterque præm. τῇ. [53] cod. noster uterque habet οὐδὲ μιᾷ. Ita quoque leg. in cod. Florent. supra commemorato. [54] cod. Flor. θαῤῥῶ. [55] *Ἐν*. Abest a cod. 2. [56] *Περιφέρων*, *ἱκετεύω*. cod. Flor. παραφέρω, ἱκετεύων. [57] cod. Flor. δέδοικα. [58] *Οἱ πολεμοῦντες*. Des. in cod. Flor. [59] *Ἐνταῦθα*. Abest a cod. 2. [60] *Εἰσεπρ.* codex uterque et Cord. p. 124, ἐπραξάμην. [61] *Ἐν τοῖς πέρασι*. Propius ad Hebr. veritatem h. l. accesserunt Symm. et Theodotio, cujus versiones deinde a Nostro recensentur. [62] *Μου*. cod. 2 habet σου, et sic quoque leg. in edit. Ald. et Compl. [63] *Οὖν*. Abest ab utroque cod.

μαχος, ἐν χόλῳ, ὁ δὲ Θεοδοτίων, ἐν θυμῷ, ὁ δέ γε Ἀκύλας, ἐν ἀνυπερθεσίᾳ ἡρμήνευσε. Παρακαλεῖ τοίνυν τὸν δίκαιον κριτὴν μηκέτι μακροθυμίᾳ, ἀλλὰ δικαίᾳ χρησάμενον ψήφῳ, τὴν τιμωρίαν ἐπιθεῖναι τοῖς ἀδικοῦσι. Τὸ γὰρ, *ἀνάστηθι*, ἀντὶ τοῦ, μηκέτι μακροθυμήσῃς, τέθεικε· τοιοῦτόν ἐστι τὸ, «Ἐξεγέρθητι, ἵνα τί ὑπνοῖς, Κύριε,» καὶ γὰρ ἐκεῖ ὕπνον τὴν μακροθυμίαν ἐκάλεσε. Καὶ, «Ἀνάστα, Κύριε, βοήθησον ἡμῖν.» Ὁ καιρὸς γὰρ οὐ [64] φιλανθρωπίας, ἀλλὰ δικαίας ὀργῆς. Ἐπίθες τοίνυν τοῖς ἐχθροῖς μου τὸ πέρας, τὴν ἄδικον αὐτῶν ἔφοδον καταπαύσας.

η'. «Καὶ ἐξεγέρθητι, Κύριε ὁ Θεός μου, ἐν προστάγματι ᾧ ἐνετείλω.» Σὺ γὰρ ἐνομοθέτησας τοῖς ἀδικουμένοις ἀμύνειν. Ὃ τοίνυν τοῖς ἄλλοις ἐνετείλω ποιεῖν, δρᾶσον, ὦ Δέσποτα, καὶ τῆς σῆς μοι μετάδος ῥοπῆς. «Καὶ συναγωγὴ λαῶν κυκλώσει σε. Καὶ ὑπὲρ ταύτης εἰς ὕψος ἐπίστρεψον.» Ταύτης γάρ σου τῆς προνοίας δειχθείσης, ἅπαντές σοι τοὺς ὕμνους προσοίσουσι, καὶ Θεὸν ὕψιστον ἀποκαλέσουσιν [65], ἅ τε δὴ πάντα ἐφορῶντα, καὶ τὴν ἀξίαν δίκην τοῖς ἀδικοῦσιν ἐπιτιθέντα. Τὸ γὰρ, «εἰς ὕψος ἐπίστρεψον,» ἀντὶ τοῦ, ὕψιστος ὢν φύσει, παρὰ δὲ τοῖς πολλοῖς ἀγνοούμενος, δείχθητι ὅπερ ὑπάρχεις διὰ τῆς περὶ τοὺς ἀδικουμένους κηδεμονίας. Εἶτα προφητικῶς·

θ'. «Κύριος κρινεῖ λαούς.» Οὐ γὰρ μόνον τὴν ἐμὴν δίκην δικάσει, ἀλλὰ καὶ πάσῃ τῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει. «Κρῖνόν με [66], Κύριε, κατὰ τὴν δικαιοσύνην μου, καὶ κατὰ τὴν ἀκακίαν μου ἐπ' ἐμοί.» Οὐ δικαιοσύνην ἑαυτῷ διὰ τούτων τῶν λόγων μεμαρτύρηκεν ὁ θεῖος [67] Δαβίδ· τἀναντία γὰρ αὐτοῦ βοῶντος ἀκούομεν, «Ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ γινώσκω, καὶ ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μού ἐστι διὰ παντός·» καί· «Εἶπα, Ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν μου τῷ Κυρίῳ [68]·» ἀλλὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν τῷ προκειμένῳ πράγματι λέγει· Οὔτε γὰρ, φησὶ [69], τὸν Ἀβεσσαλὼμ ἠδίκηκά τι, οὔτε τὸν Ἀχιτόφελ, οὔτε τοὺς μετὰ τούτων κατ' ἐμοῦ στρατεύοντας. Κατὰ ταύτην τοίνυν τὴν δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἀκακίαν [70], κριθῆναι παρακαλῶ, καὶ μὴ κατὰ τὰς ἤδη παρ' ἐμοῦ γεγενημένας πλημμελείας. Αὐτὴν [71] κατ' αὐτὴν κριθῆναι τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν ἱκετεύω, καὶ μὴ ἑτέρων νῦν [72] δοῦναι δίκας ἁμαρτημάτων.

ι'. «Συντελεσθήτω δὴ πονηρία ἁμαρτωλῶν, καὶ κατευθυνεῖς δίκαιον.» Ἀντὶ τοῦ, *συντελεσθήτω*, *ἀπαρτισθήτω* ὁ Σύμμαχος τέθεικεν. Εἰ ματαία, φησὶ, δειχθείη τῶν κακίᾳ συζώντων ἡ πονηρία, σπουδαιότερον οἱ τῆς ἀρετῆς τρόφιμοι τὴν προκειμένην αὐτῆς [73] πορείαν ποιήσονται.

«Ἐτάζων καρδίας καὶ νεφροὺς ὁ Θεός.» [ια'.]

A quidem *in bile*, Theodotion *in furore*, Aquila vero *in celeritate* interpretati sunt. Obsecrat igitur justum judicem, ne amplius longanimitate, sed justa sententia utens, iis qui injuriam inferunt pœnam irroget. *Exsurge* enim, pro Ne amplius sis longanimis, posuit. Tale est illud etiam: «Exsurge, quare obdormis, Domine [j]?» Nam ibi somnum longanimitatem appellavit. Et: «Exsurge, Domine, adjuva nos [k].» Tempus enim non benignitatis est, sed justæ iræ. Impone igitur inimicis meis finem, injustum eorum impetum compescens:

VERS. 8. «Et exsurge, Domine Deus mi, in præcepto quod mandasti.» Tu enim jussisti ut eos tueamur qui injuria afficiuntur. Quod igitur aliis B fieri præcepisti, fac nunc, o Domine, tuamque opem mihi impertias. «Et synagoga populorum circumdabit te. Et propter hanc in altum regredere.» Etenim cum hanc tuam providentiam ostenderis, omnes hymnos offerent tibi, Deumque altissimum te nuncupabunt, ut **647** omnia prospicientem, dignamque pœnam delinquentibus irrogantem. Nam «regredere in altum,» idem est quod, cum natura altissimus sis, apud multos vero incognitus, ostende quod es, per sollicitudinem, quam circa injuria affectos habes. Deinde vaticinantis more subjungit:

VERS. 9. «Dominus judicabit populos.» Non solum meam causam judicabit, verum etiam universæ hominum naturæ. C «Judica me, Domine, secundum justitiam meam, et secundum innocentiam meam super me.» Per hæc verba divinus David non suam ostentat justitiam: contraria enim ipsum dicentem audimus: «Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, et peccatum meum contra me est semper [l].» Et: «Dixi, confitebor adversus me iniquitatem meam Domino [m].» Verum justitiam dicit, quæ in re præsenti elucet. Non enim, inquit, Absalomum offendi, nec Achitophelem, nec illos, qui una cum ipsis bellum gerunt contra me. Secundum hanc ergo justitiam atque innocentiam, ut me judices precor, et non secundum peccata, quæ a me antea commissa fuerunt: sed ipsam per se rem præsentem ut judices oro, neque aliorum D flagitiorum a me nunc pœnam exigas.

VERS. 10. «Consummetur nequitia peccatorum, et diriges justum.» Pro *consummetur*, Symmachus posuit *perficiatur*. Si irrita fuerit reddita, inquit, nequitia eorum, qui malitia assuevere, virtutis alumni studiosius ejus propositum iter facient.

VERS. 11. «Scrutans corda et renes Deus.»

[j] Psal. XLIII, 23. [k] Psal. III, 7. [l] Psal. L, 3. [m] Psal. XXXI, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[64] *Ὁ — οὐ*. cod. uterque, οὐ καιρὸς γάρ. Ita quoque cod. Flor. et Cord. l. c. [65] *Ἀποκαλέσουσιν*. cod. 2 ἐπικαλέσουσιν. [66] *Με*. cod. 2 μοι, ut habet cod. Alex. [67] *Θεῖος*. Abest a cod. 2. [68] *Τἀναντία — τῷ Κυρίῳ*. Des. apud Cord. p. 125. [69] *Φησί*. Abest a cod. 2. [70] *Ἀκακίαν*. cod. 1 κακίαν. [71] *Αὐτὴν — ἁμαρτ*. Des. apud Cord. l. c. [72] *Νῦν*. Abest a cod. 2. [73] *Αὐτῆς*. Præstat lectio utriusque cod. αὐτοῖς. Ita quoque apud Cord. p. 126.

Justum **648** adjutorium meum a Domino, qui A salvos facit rectos corde. » *Renes* hic cogitationes appellat. Quoniam enim in partibus abdomini subjectis appetitus excitant renes, et hinc deinceps concupiscentiæ cogitationes moventur, renes * tropice cogitationes nuncupavit. Qui igitur occultas humanæ mentis cogitationes novit, justam mihi opem afferet, tanquam solitus hoc facere. Injuria enim affectis semper est vindex. Hinc posthac et iniquos exterret, justam vindictam ostendens, Achitophelisque interitum prædicit.

Vers. 12. « Deus justus judex, et fortis, et longanimis, et qui iram non protrahit per singulos dies. » Habet vero et benignitatem, per quam hominum peccata diutius tolerat. Quoniam, si quando B viderit homines ex hac sua patientia nihil utilitatis percipere, interea minis perterret, vindictam procrastinans. Quod si hac etiam despecta peccare pergant, statim ultimum supplicium adducit justitiam continens. Hæc per ea quæ sequuntur manifestavit.

Vers. 13, 14. « Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit: arcum suum tetendit, et paravit illum. Et in eo paravit vasa mortis. » Hæc enim verba non vindictæ, sed comminationis sunt. *Vibrabit* enim, inquit, non *impellet*; et *tetendit arcum*, non, *emisit sagittam*: et docens contra quos emittet sagittas, statim adjunxit: « Sagittas suas ardentibus **649** effecit. » Qui enim peccati materiam C combustibilem admiserunt, et ligna, fenumque, et stipulam ædificaverunt, ut ait divinus Apostolus [a], ignitis sagittis hisce configentur.

Vers. 15. « Ecce parturiit injustitiam. » Achitophel, cum malam illam sententiam exprompsisset: « Concepit dolorem, et peperit iniquitatem. » Ex malitia enim nullum excessum omittente, contra patrem, qui ipsum nulla affecerat injuria, iniquum armavit filium.

Vers. 16, 17. « Lacum aperuit, et effodit eum: et incidet in foveam, quam fecit. Convertetur dolor ejus in caput ejus, et in verticem ipsius iniquitas ejus descendet. » Propriis, inquit, comprehendetur D laqueis, propriorumque laborum præmia accipiet: illaqueabitur retibus, quæ ad alios captandos tetendit.

* Vers. 18. « Confitebor Domino secundum justitiam ejus, et psallam nomini Domini altissimi. »

[a] I Cor. III, 12.

Δικαία [76] ἡ βοήθειά μου παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ σώζοντος τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. » *Νεφροὺς* ἐνταῦθα τοὺς λογισμοὺς ὀνομάζει. Ἐπειδὴ γὰρ τὰς ὑπογαστρίους ὀρέξεις οἱ νεφροὶ διεγείρουσιν, ἐντεῦθεν δὲ λοιπὸν κινοῦνται τῆς ἐπιθυμίας οἱ λογισμοὶ, νεφροὺς τροπικῶς τοὺς λογισμοὺς προσηγόρευσεν [75]. Ὁ τοίνυν, φησὶ, τοὺς κεκρυμμένους τῆς διανοίας [76] τῶν ἀνθρώπων [77] λογισμοὺς ἐπιστάμενος, δικαίαν μοι παρέξει βοήθειαν, ἅτε δὴ τοῦτο ποιεῖν εἰωθώς. Τοῖς γὰρ ἀδικουμένοις ἐπαμύνων διατελεῖ. Ἐντεῦθεν λοιπὸν καὶ [78] δεδίττεται τοὺς πονηρίᾳ [79] συζῶντας, τὰς δικαίας τιμωρίας ὑποδεικνύς· καὶ προαγορεύει [80] τοῦ Ἀχιτόφελ τὸν ὄλεθρον.

ιβ'. « Ὁ Θεὸς κριτὴς δίκαιος, καὶ ἰσχυρὸς, καὶ μακρόθυμος, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν. » Ἔχει δὲ καὶ φιλανθρωπίαν, δι' ἣν ἐπὶ πλεῖστον φέρει τῶν ἀνθρώπων τὰ πλημμελήματα. Ἐπεὶ εἴποτε ἴδοι τοὺς ἀνθρώπους διὰ ταύτης ὄνησιν οὐ καρπουμένους, τέως ταῖς ἀπειλαῖς ἐκφορεῖ [81], τὴν τιμωρίαν ἀναβαλλόμενος. Εἰ δὲ καὶ ταύτης καταφρονήσαντες ἐπιμείναιεν ἁμαρτάνοντες [82], αὐτίκα τὴν πανωλεθρίαν ἐπάγει τὸ δίκαιον ἔχουσαν. Ταῦτα διὰ τῶν ἐπαγομένων ἐδήλωσεν.

ιγ', ιδ'. « Ἐὰν μὴ ἐπιστραφῆτε, τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ στιλβώσει· τὸ τόξον αὐτοῦ ἐνέτεινε, καὶ ἡτοίμασεν αὐτό. Καὶ ἐν αὐτῷ ἡτοίμασε σκεύη θανάτου. » Ταῦτα γὰρ οὐ τιμωρίας, ἀλλ' ἀπειλῆς. *Στιλβώσει* γὰρ εἶπεν, οὐχ, *ἐπάξει*· καὶ, *ἐνέτεινε τὸ τόξον*, οὐ, *τὸ βέλος ἀφῆκε*· καὶ διδάσκων κατὰ τίνων ἀφήσει τὰ βέλη, εὐθὺς ἐπισυνῆψε· « Τὰ βέλη αὐτοῦ τοῖς καιομένοις ἐξειργάσατο. » Οἱ γὰρ τὴν εὐπρηστον τῆς ἁμαρτίας ὕλην δεξάμενοι, καὶ ξύλα, καὶ χόρτον, καὶ καλάμην οἰκοδομήσαντες, ᾗ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, τοῖς πυρφόροις τούτοις βληθήσονται βέλεσιν.

ιε'. « Ἰδοὺ ὠδίνησεν ἀδικίαν. » Ὁ Ἀχιτόφελ, τὴν πονηρὰν ἐκείνην εἰσηγησάμενος γνώμην, « Συνέλαβε πόνον, καὶ ἔτεκεν ἀνομίαν. » Ἐκ πονηρίας γὰρ οὐδεμίαν καταλειπούσης ὑπερβολὴν, κατὰ τοῦ μηδὲν ἠδικηκότος πατρὸς τὸν παράνομον καθώπλισε παῖδα.

ις', ιζ'. « Λάκκον ὤρυξε, καὶ ἀνέσκαψεν αὐτὸν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο. Ἐπιστρέψει ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ κορυφὴν αὐτοῦ ἡ ἀδικία αὐτοῦ καταβήσεται. » Ταῖς οἰκείαις, φησὶν ἁλώσεται πάγαις, καὶ τῶν οἰκείων πόνων τὰ ἐπίχειρα δέξεται, καὶ θηρευθήσεται δικτύοις, ἃ [83] πρὸς ἄγραν ἑτέρων διέπηξεν [84].

ιη'. « Ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ κατὰ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ψαλῶ τῷ ὀνόματι Κυρίου τοῦ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[74] cod. uterque, δικαίως, ita ut ad versum præced. referatur, prout etiam in ed. Compl. factum est, teste Bosio. [75] *Προσηγόρευσεν*. Cod. 2 ἀπεκάλεσεν. [76] *Τοὺς — διανοίας*. Des. in cod. Flor. [77] *Τῶν ἀνθρώπων*. Abest a cod. 1. [78] *Καί*. Abest a cod. 2. [79] *Πονηρίᾳ*. Cod. 2. præm. τῇ. [80] Cod. 1 προσαγορεύει. [81] Cod. uterque et Cord. p. 126. ἐκφοβεῖ. [82] *Ἁμαρτάνοντες*. Abest a cod. 1. [83] Ἃ. Cod. 1. οἷς. [84] Cod. 2 διέπραξεν.

ὑψίστου. » Ἐγὼ δὲ τοσαύτης τοῦ Θεοῦ προνοίας τυχὼν, ὑμνήσω τὸν εὐεργέτην διηνεκῶς, τῆς κρίσεως τὸ δίκαιον διηγούμενος.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Η' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν ληνῶν, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Ἰστέον [85], ὅτι ἐν ἑκάστῳ ψαλμῷ, ἐν ᾧ οἱ Ἑβδομήκοντα *εἰς τὸ τέλος* τεθείκασιν, ὁ μὲν Ἀκύλας καὶ ὁ Θεοδοτίων *τῷ νικοποιῷ* ἡρμήνευσαν, ὁ δὲ Σύμμαχος *ἐπινίκιον* [86] · καὶ οὗτος τοιγαροῦν ὁ ψαλμὸς ἐπινίκιος τῷ νικοποιῷ προσφέρεται Θεῷ, τῷ τὸν ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητὴν διάβολον καταλύσαντι, καὶ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τέλος τῆς ἐκείνου τυραννίδος ἐλευθερώσαντι. *Ληνοὺς* δὲ [87] τὰς Ἐκκλησίας προσαγορεύει, ἐπειδὴ καὶ τὸν Κύριον ἄμπελον· αὐτὸς γὰρ ἐν τοῖς ἱεροῖς [88] Εὐαγγελίοις ἔφη, « Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή. » Ταύτην δὲ τρυγῶντες οἱ πεπιστευκότες τὸν μυστικὸν κατασκευάζουσιν οἶνον. Μεγίστη [89] δὲ καὶ αὐτὴ τῆς Ἰουδαίων ἀπιστίας κατηγορία. Πλῆθος γὰρ ληνῶν ἀκούοντες, καὶ σαφῶς εἰδότες ὡς μία τις ἐδόθη ληνὸς, μᾶλλον δὲ οὐδὲ [90] ληνὸς, ἀλλὰ προλήνιον· « Προλήνιον γὰρ, φησὶν, ὤρυξα ἐν αὐτῷ, καὶ ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας· » νοεῖν οὐκ ἐθέλουσιν, ὡς ἐπαύσατο μὲν τὰ παλαιὰ, ἐπεφάνη δὲ τῆς νέας διαθήκης ἡ χάρις, πάντας ἀνθρώπους εἰς σωτηρίαν προσκαλουμένη. Οὗ δὴ χάριν οὐκέτι κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον ἐφ' ἑνὸς θυσιαστηρίου τοὺς τῶν ἀνθρώπων καρποὺς ληνοβατοῦσιν οἱ ἱερεῖς· ἀλλὰ μυρία καὶ ἀριθμὸν νικῶντα κατὰ πᾶσαν γῆν καὶ θάλατταν ἐπάγη θυσιαστήρια. Καὶ τοῦτο σαφέστερον ὁ ὀγδοηκοστὸς τρίτος διδάσκει ψαλμός. Καὶ αὐτὸς γὰρ ἐπιγραφὴν ἔχων ληνῶν, πολλῶν θυσιαστηρίων ἐποιήσατο μνήμην· « Ὡς ἀγαπητὰ γὰρ, φησὶ, τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων, ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχή μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου· καὶ μετ' ὀλίγα· « Τὰ θυσιαστήριά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων [91]. » Καὶ ὁ ὄγδοος δὲ ψαλμὸς, *Ὑπὲρ τῶν ληνῶν* ἐπιγεγραμμένος, τῆς οἰκουμένης προθεσπίζει τὴν σωτηρίαν, καὶ τὴν περὶ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ κηδεμονίαν διδάσκει, καὶ τοῦ Μονογενοῦς προλέγει τὴν ἐνανθρώπησιν.

β'. « Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ. Ὅτι ἐπήρθη ἡ μεγαλοπρέπειά σου ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. » Τὸ, ὡς, ἐνταῦθα οὐ παραβολικῶς, ἀλλ' ἐπιτατικῶς [92]. Σφόδρα γὰρ, φησὶ, τὸ σὸν, ὦ Δέσποτα [93], παρὰ πάντων ὑμνεῖται ὄνομα, καὶ σὲ ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς ἅπαντες ὀνομάζουσι [94]. Τὸ γὰρ, « Ἐπήρθη ἡ μεγαλο-

Ego enim tantam a Deo providentiam consecutus, eum qui de me bene meritus est semper celebrabo, judicii justitiam narrans

INTERP. PSALMI VIII.

Vers. 1. « In finem pro torcularibus, Psalmus Davidi. » Considerandum est, in quolibet psalmo, in quo Septuaginta *in finem* posuerunt, Aquilam quidem et Theodotionem *Victoriæ auctori* interpretatos esse, Symmachum vero, *triumphalis*. Hic igitur psalmus triumphalis Deo **650** auctori victoriæ offertur, qui inimicum et ultorem diabolum destruxit, quique homines in finem usque ab illius tyrannide liberavit. *Torcularia* autem Ecclesias appellat, quoniam et Dominus vitis vocatur. Ipse enim sacris in Evangeliis testatus est : « Ego sum vitis vera °. » Qui vero hanc vitem vindemiant fideles, mysticum vinum conficiunt; maxima autem et hæc est Judæorum perfidiæ criminatio. Multitudinem enim torcularium audientes, manifesteque scientes unum quoddam torcular datum fuisse; imo vero neque torcular sed protorcular : « Protorcular enim, inquit, effodi in illa, et exspectavi ut faceret uvas, fecit autem spinas ᵖ; » intelligere nolunt, antiqua cessasse, novi vero testamenti gratiam apparuisse, quæ omnes homines ad salutem vocat. Quapropter non amplius secundum antiquam legem, super unum altare hominum fructus sacerdotes tanquam in torculari calcant : sed infinita, quæ numerum superant, per omnem terram et mare erecta sunt altaria. Et hoc octogesimus tertius psalmus magis dilucide docet. Nam et ipse torcularium titulum habens, multorum altarium mentionem fecit : « Quam dilecta enim, inquit, sunt tabernacula tua, Domine virtutum ᵠ ; » desiderio affecta, imo consumpta est anima mea ob atria Domini. Et paulo post : « Altaria tua, Domine virtutum ʳ. » Et octavus item psalmus, *Pro torcularibus* inscriptus, orbis terræ **651** salutem vaticinatur, et Dei providentiam erga * homines docet, atque Unigeniti incarnationem prædicit.

Vers. 2. « Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! Quoniam elevata est magnificentia tua super cœlos. » *Quam* hoc in loco non comparationem, sed exaggerationem significat. Admodum, inquit, o Domine, tuum nomen ab omnibus decantatur, et te creatorem cœli et terræ omnes nominant. Nam verba illa, « ele-

° Joan. xv, 1. ᵖ Isa. v, 2. ᵠ Psal. LXXXIII, 1, 2. ʳ ibid. 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[85] *Ἰστέον — ἐπινίκιον*. Des. apud Cord. p. 153. [86] *Καὶ — ἐπινίκιον*. Alii tamen Theodotioni tribuunt lectionem εἰς τὸ νῖκος, Symmacho vero, ἐπινίκιος. Conf. Montf. l. c. p. 477 et p. 482. [87] *Ληνοὺς δὲ*, κ. τ. λ. Huic interpretationi, quam fere omnes Patres Græci suam fecerunt, lectio הגתית occasionem dedisse videtur. [88] *Ἱεροῖς*. Abest a cod. 2. [89] *Μεγίστη* κ. τ. λ. Des. apud Cord. [90] Cod. 2 οὐ. [91] *Ἐπιποθεῖ—τῶν δυνάμεων*. Des. in cod. 1. [92] *Ἐπιτατικῶς*. Cod. 1 et 2 addunt τέθεικεν. [93] *Δέσποτα*. In utroque cod. nostro et in Florent. præc. τὸ σὸν ὄνομα. [94] *Ἅπαντες ὀνομάζουσι*. Cod. Flor. ὀνομάζουσιν ἄνθρωποι.

vata est magnificentia tua super cœlos, » hoc innuunt : quoniam omnes noverunt, te cœlo atque terræ universisque rebus dominari. Namque ipse quidem magnificentiam semper habebat : verum hominibus hæc non semper nota fuerat. Similia et beatus Habacuc vaticinatur. Cum enim dixisset : « Deus e longinquo veniet, et sanctus de monte umbroso, » subjunxit, « Operuit cœlos potentia ejus, et laude ejus impleta est terra [s]. » Et cum ipse apparuisset Jacobo, interroganti de suo nomine, respondit : « Quid quæris nomen meum, quod est mirabile [t] ? »

Vers. 3. « Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos, ut destruas inimicum et ultorem. » Id vero tuam potentiam maxime **652** demonstravit, quod per homines, qui minime humanam sapientiam didicerant, quique lactentium puerorum simplicitatem imitabantur, perniciosissimum illum tyrannum everteris. Qui cum tibi Deo semper inimicus sit, et propter bellum quod contra te gerit, homines decipiat, rursus tanquam vindex quispiam, fraudis pœnas ab illis exigit. Sic cum Achitophelem induxisset ut illa diceret, postea ut mortem sibi ipse consciret impulit [u]. » Eodem modo cum ad proditionem armasset Judam, mercedem obedientiæ laqueum retribuit. Et secundum historiam veritas vaticinationis cognosci potest. Nam in sacris Evangeliis Dominus Christus Judæis indignantibus, quando pueri cum ramis præcedentes, « Hosanna in excelsis » dicebant, « benedictus qui venit in nomine Domini [v], » respondit : « Anne legistis : Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem [x] ? » Illi igitur infantes perfidum Judæorum populum condemnant, similem diabolo, et inimicum et ultorem. Etenim cum iste populus semper Dei legem violet, atque contraria Dei mandatis agat; rursus tanquam pro legislatore scilicet pugnans, Dominum Christum crucifixit, Deo contrarium atque legis transgressorem eum nominans.

Vers. 4. « Quoniam videbo cœlos, opera digitorum tuorum lunam, et stellas, quæ tu fundasti. » Nam satis idonea, inquit, **653** ipsa elementa sunt, ut tuam, o Domine, magnificentiam ostendant, et cœlum, et terra, et luna, et sol, et ordo ornatusque pulcherrimus, qui his inest. Providentia autem,

A πρέπειά σου ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν [95], » τοῦτο δηλοῖ, ὅτι Ἔγνωσαν ἅπαντες, ὡς οὐρανοῦ καὶ γῆς, καὶ τῶν ἁπάντων δεσπόζεις· αὐτὸς μὲν [96] γὰρ τὸ μεγαλοπρεπὲς εἶχεν ἀεὶ, ἀλλὰ τοῖς ἀνθρώποις τοῦτο γνώριμον οὐκ ἦν ἀεί [97]. Τοιαῦτα καὶ ὁ μακάριος [98] Ἀϐακοὺμ [99] προθεσπίζει. Εἰρηκὼς γὰρ, « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαιμὰν [1] ἥξει, καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου [2], » ἐπήγαγεν· « Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς αἰνέσεως [3] αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ. » Καὶ αὐτὸς δὲ τῷ Ἰακὼϐ [4] ἐπιφανεὶς, τὴν προσηγορίαν πυνθανομένῳ ἔφη [5]· « Τί ζητεῖς τὸ ὄνομά μου; καὶ τοῦτό ἐστι θαυμαστόν. »

γ'. « Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον [6], ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν σου· τοῦ καταλῦσαι ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητήν. » Τοῦτο δέ σου μάλιστα B τὴν δύναμιν ἔδειξεν, ὅτι δι' ἀνδρῶν τὴν ἀνθρωπίνην οὐ μεμαθηκότων σοφίαν, ὑπομαζίων δὲ παιδίων τὴν ἁπλότητα μιμουμένων, τὸν παμπόνηρον ἐκεῖνον [6*] κατέλυσας τύραννον· ὃς σοι τῷ Θεῷ δυσμεναίνων ἀεὶ, καὶ διὰ τὸν κατὰ σοῦ πόλεμον τοὺς ἀνθρώπους ἐξαπατῶν, πάλιν οἷά τις τιμωρὸς δίκας αὐτοὺς [7] εἰσπράττεται τῆς ἀπάτης. Οὕτω τὸν Ἀχιτόφελ ἐκεῖνα εἰπεῖν [8] παρασκευάσας, αὐτοχειρίᾳ θανάτῳ παρέπεμψεν· οὕτω τὸν Ἰούδαν εἰς προδοσίαν ὁπλίσας, μισθὸν τῆς ὑπακοῆς τὴν ἀγχόνην ἀντέδωκε· καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν δέ γε δυνατὸν γνῶναι τὴν τῆς προφητείας ἀλήθειαν. Ἐν γὰρ τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις, ὁ Δεσπότης [9] Χριστὸς δυσχεραίνουσιν Ἰουδαίοις, ἡνίκα τὰ παιδία [10] μετὰ κλάδων C ἡγούμενα, « Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις, » ἔλεγον, « εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, » ἀπεκρίνατο· « Οὐκ ἀνέγνωτε· Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον; » Κἀκεῖνα τοίνυν τὰ παιδία τὸν ἀγνώμονα τῶν Ἰουδαίων κατακρίνει λαὸν, τὸν ὁμοίως τῷ διαϐόλῳ καὶ ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητήν. Καὶ γὰρ οὗτος τὸν θεῖον νόμον παραϐαίνων ἀεὶ, καὶ τἀναντία τοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διηγορευμένοις διαπραττόμενος, πάλιν [11], ὡς ὑπὲρ [12] τοῦ νομοθέτου δῆθεν ἀγωνιζόμενος, ἐσταύρωσε τὸν Δεσπότην [13] Χριστὸν, ἀντίθεον ἀποκαλῶν καὶ παράνομον.

δ'. « Ὅτι ὄψομαι τοὺς οὐρανοὺς, τὰ [14] ἔργα τῶν δακτύλων σου, σελήνην καὶ ἀστέρας, ἃ σὺ ἐθεμελίωσας. » Ἱκανὰ γὰρ [15], φησὶ, καὶ τὰ στοιχεῖα τὴν D σὴν, ὦ Δέσποτα, δεῖξαι μεγαλουργίαν, καὶ οὐρανὸς, καὶ γῆ, καὶ σελήνη, καὶ ἥλιος, καὶ ἡ ἐν τούτοις εὐταξία τε καὶ εὐκοσμία· ἡ δὲ μέχρι τῶν εὐτελῶν

[s] Habac. III, 3. [t] Gen. XXXII, 29. [u] II Reg. XVII, 23. [v] Matth. XXI, 9. [x] ibid. 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[95] *Τῶν οὐρανῶν*. Abest a cod. Flor. [96] *Μέν*. Abest a cod. 2. [97] *Αὐτὸς — ἀεί*. Cod. Flor. Σοὶ μὲν γὰρ τὸ μεγαλοπρεπὲς ἀεὶ προσῆν, οὐκ ἦν δὲ τοῖς ἀνθρώποις γνώριμον. Reliqua desunt in cod. Flor. [98] *Μακάριος*. Cod. 2 θεῖος. [99] *Ἀϐακούμ*. Cod. uterque Ἀμϐακούμ. [1] *Θαιμάν*. Cord. p. 153 μακρόθεν, quam lectionem Carafa secutus est. [2] *Κατασκίου*. Cod. 2 addit δασέος. [3] *Αἰνέσεως*. Cod. 1 συνέσεως, ascripta tamen lectione recepta. [4] *Ἰακώϐ*. Præstat lectio Μανωὲ, quam habet Cord. l. c. Verba citata pertinent ad Judic. XIII, 18. [5] *Ἔφη*. Abest a cod. 2. [6] *Αἶνον*. Reliqui interpretes Græci habent vel κράτος vel ἰσχύν. [6*] *Ἐκεῖνον*. Abest a cod. 1. [7] *Αὐτούς*. Abest a cod. 2. Cord. habet αὐτοῖς. [8] *Εἰπεῖν*. In utroque cod. sequitur post παρασκευάσας. [9] *Δεσπότης*. Abest a cod. 2. [10] *Τὰ παιδία*. Abest a cod. 1, post ἡγούμενα autem ascr. τὰ νήπια. [11] *Καὶ — πάλιν*. Des. in cod. 1. [12] *Ὡς ὑπέρ*. Cod. Γ ὡς περί. Cord. p. 154 ὥσπερ. [13] *Δεσπότην*. Abest a cod. 2. [14] *Τά*. Abest ab utroque cod [15] *Γάρ*. Cod. uterque μοί. Cord. μὲν γάρ.

ἀνθρώπων διήκουσα πρόνοια μείζονα [16] τὴν ἄφατόν σου κηρύττει φιλανθρωπίαν.

ε'. « Τί γάρ ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν; » Ταῦτα δὲ οὐ περὶ τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ περὶ [17] τῆς προνοίας διέξεισιν. Οὐ γὰρ εἶπεν, « ὅτι ἔπλασας, » ἀλλὰ, « ὅτι μιμνήσκῃ καὶ ἐπισκέπτῃ. » Ἀλλαχοῦ δὲ σαφέστερον τῆς ἡμετέρας φύσεως τραγῳδεῖ τὴν εὐτέλειαν· « Ἄνθρωπος γὰρ, φησὶ, ματαιότητι ὡμοιώθη· αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὡσεὶ σκιὰ παράγουσι. » Καὶ πάλιν· « Ἄνθρωπος ὡσεὶ χόρτος· αἱ ἡμέραι αὐτοῦ, ὡσεὶ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ οὕτως ἐξανθήσει· ὅτι πνεῦμα διῆλθεν ἐν αὐτῷ, καὶ οὐχ ὑπάρξει, καὶ οὐκ ἐπιγινώσκεται ἔτι ὁ τόπος [18] αὐτοῦ. » Καὶ ἕτερα δὲ μυρία τοιαῦτά ἐστιν εὑρεῖν παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ, τὸν ἀνθρώπειον [19] καταστέλλοντα τύφον. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν ὁ προφητικὸς θαυμάζει λόγος βοῶν· « Τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ [20], ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν [21]; » Οὐ γὰρ μόνον εἰς τὸ εἶναι παρήγαγες, ἀλλὰ καὶ τὸ εὖ εἶναι δεδώρησαι, καὶ μεμνημένος διατελεῖς, καὶ κακῶς διακείμενον ἐπισκέπτῃ.

ς'. « Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους. » Ἐνταῦθα τῆς μετὰ τὴν παράβασιν ἐμνημόνευσεν ἀποφάσεως. Τῷ θνητῷ [22] γὰρ τῶν ἀγγέλων ἠλάττωται.

« Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν. [ζ'.] Καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου. » Ταῦτα δὲ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἡ ἡμετέρα [23] ἐδέξατο φύσις. « Χάριτι γάρ [24] ἐστε σεσωσμένοι, » ᾗ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, « καὶ συνήγειρεν, καὶ συνεκάθισεν ἡμᾶς ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. »

η', θ'. « Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ· πρόβατα καὶ βόας ἁπάσας, ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου. Τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης, τὰ διαπορευόμενα τρίβους θαλασσῶν. » Καὶ αὕτη δέ φησι [25] τῆς σῆς φιλανθρωπίας τε καὶ δυνάμεως ἀπόδειξις ἀκριβὴς, τὸ τὴν εὐτελῆ τῶν ἀνθρώπων φύσιν τοσαύτης ἐμπλῆσαι σοφίας, ὥστε μὴ μόνον τῶν χερσαίων ζώων, ἀλλὰ καὶ τῶν πτηνῶν, καὶ νηκτῶν, καὶ ἀμφιβίων κρατεῖν, καὶ τὰ ὑψηλότερα καὶ βαθύτερα ταῖς ἐπινοίαις θηρεύειν· καὶ τὰ τὸν ἀέρα διαπερῶντα, καὶ τοῖς [26] ὕδασι καλυπτόμενα ὑποχείρια ἔχειν [27]. Τούτων μὲν οὖν κοινὴν ἅπασιν ἀνθρώποις τὴν δεσποτείαν δεδώρησαι [28]. Τὴν δὲ ἡμετέραν ἀπαρχὴν ὁ θεῖος [29] Λόγος ἀνειληφὼς, καὶ ναὸν ἀποφήνας οἰκεῖον [30], καὶ σάρκα οἰκείαν προσαγορεύσας, καὶ τὴν ἀπόρρητον ἐργασάμενος ἕνωσιν, ἐκάθισεν ἐπάνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας,

quæ ad infimos usque homines dimanat, magis tuam inexplicabilem prædicat benignitatem.

VERS. 5. « Quid enim est homo, quod memor es ejus, aut filius hominis, quod visitas eum? » Hæc autem non de creatione, sed de providentia disserit. Non enim dixit, « quod formasti, » sed « quod memor es ejus, et visitas. » Alibi vero magis manifeste nostræ naturæ vilitatem deplorat. « Homo enim, inquit, vanitati similis factus est, dies ejus sicut umbra prætereunt [y]. » Et rursus: « Homo sicut fenum est; dies ejus, tanquam flos agri sic efflorebit; quoniam spiritus transibit super illum, et non subsistet, et non cognoscetur amplius locus ejus [z]. » Et alia hujusmodi infinita in sacris Litteris inveniri possunt, quæ humanum fastum compescunt. Et hic igitur propheticus sermo admiratur, clamans: « Quid est homo, quod memor es ejus, aut filius hominis, quod visitas eum? » Non solum enim ut esset illi dedisti, verum etiam ut ei bene esset largitus es, et memor esse pergis, maleque affecti curam geris.

VERS. 6. « Minuisti eum paulo minus ab angelis. » Hic sententiam post transgressionem latam commemorat. Mortalitate enim minor factus est angelis.

« Gloria et honore coronasti **654** eum. [VERS. 7.] Et constituisti eum super opera manuum tuarum. » Post incarnationem vero Dei et Salvatoris nostri, natura nostra hæc recepit. « Gratia enim salvi facti estis, » quemadmodum ait divinus Apostolus, « et una suscitavit nos, et sedere fecit in cœlestibus, in Christo Jesu [a]. »

VERS. 8, 9. « Omnia subjecisti pedibus ejus, oves et boves omnes, insuper et pecora campi. * Volucres cœli, et pisces maris, qui perambulant semitas maris. » Tuæ autem benignitatis atque virtutis exacta etiam demonstratio hæc est, quod vilem hominum naturam tanta sapientia impleveris, ut non solum terrestribus animalibus, verum etiam volatilibus, natantibusque, atque iis, quæ sunt ambiguæ naturæ, dominetur, et sublimiora ac profundiora suis artibus venetur, atque illa quæ aerem permeant, et quæ aquis operiuntur subjecta habeat. Communem igitur dominatum supra hæc omnibus hominibus dedisti. Deus autem Verbum nostræ naturæ primitias cum assumpsisset, propriumque templum effecisset, suamque carnem nominasset, et inexplicabilem illam unionem operatus esset, supra omnem principatum, et potestatem, et do-

[y] Psal. CXLIII, 4. [z] Psal. CII, 15, 16. [a] Ephes. II, 5, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[16] Cod. uterque, et Cord. μειζόνως. [17] *Περὶ—περί.* Cod. 2. παρά—παρά. [18] *Ἐπιγινώσκεται—τόπος.* Cod. 1. ἐπιγνώσεται — τὸν τόπον. [19] *Ἀνθρώπειον.* Cod. 2 ἡμέτερον. [20] *Ὅτι — αὐτοῦ.* Des. In cod. 2. [21] *Καὶ — ὅτι ἐπισκ. αὐτόν.* Apud Cord. p. 154. hæc pauca tantum exstant: θαυμαστικῶς δὲ ταῦτά φησιν. [22] Cod. Flor. τῶν θνητῶν. [23] *Ἡ ἡμετέρα.* Des. apud Cord. Cod. 1, 2 ἡ τῶν ἀνθρώπων. [24] *Γάρ.* Abest a cod. 2 [25] *Φησί.* Abest a cod. 1, 2. [26] *Τοῖς.* Cod. 1 et 2 præm. τά. [27] *Καὶ — ἔχειν.* Des. apud Cord. p. 155, exstant autem ibid. p. 165, inter ea quæ Theodori nomen præ se ferunt. [28] Cord. l. c. δεδώρηται. [29] *Θεῖος.* Cod. uterque et Cord. Θεός. [30] *Καὶ—οἰκεῖον.* Des. apud Cord. p. 155.

A minationem sedit, superque omne nomen, quod nominatur, non tantum in hoc sæculo, sed et in futuro: omniaque sub pedibus suis constituit, non solum oves, atque boves omnes, verum omnem creaturam, sive visibilem, sive invisibilem. Et horum **655** testis est divinus Apostolus aperte clamans: « Eum autem, qui paululum minor factus erat angelis, videmus Jesum propter passionem mortis gloria et honore coronatum [b]. » Et paulo superius: « Omnia enim, inquit, subjecisti pedibus ejus [c]. » Et ad Corinthios ait: « Cum autem dicat, omnia subjecta sunt ei, patet excipi eum, qui subjecit ei omnia [d]. » Sola enim non creata natura ab hac subjectione tanquam libera separata est. Hæc autem, quæ ab illa ut esset accepit, qualiscunque sit, sive visibilis, sive invisibilis, subdita est, et B tanquam Deo, et tanquam homini, Domino Christo. Tantum honorem a Deo universorum humana natura suscepit. Proinde rursus principium psalmi in fine posuit:

Vers. 10. « Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! »

καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι· καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· οὐ πρόβατα καὶ βόας ἁπάσας, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν ὁρωμένην καὶ ἀόρατον κτίσιν. Καὶ τούτων μάρτυς ὁ θεῖος Ἀπόστολος [31] διαῤῥήδην βοῶν· « Τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. » Καὶ μικρὸν ἀνωτέρω· « Πάντα γὰρ, φησὶν, ὑπέταξας ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. » Καὶ [32] ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους, « Ὅταν δὲ, φησὶν, εἴπῃ, ὅτι πάντα ὑποτέτακται, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα. » Μόνη γὰρ ἡ ἄκτιστος φύσις τῆς ὑποταγῆς ταύτης ὡς ἐλευθέρα κεχώρισται. Ἡ δέ γε παρὰ ταύτης τὸ εἶναι δεξαμένη, ὁποία ἂν εἴη, εἴτε ὁρατὴ, εἴτε ἀόρατος, καὶ ὡς Θεῷ, καὶ ὡς ἀνθρώπῳ ὑπόκειται τῷ Δεσπότῃ Χριστῷ [33]. Τοσαύτην ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἐδέξατο τὴν τιμήν. Διὸ πάλιν αὐτὸ [34] τὸ προοίμιον ἀκροτελεύτιον τέθεικεν·

ι'. « Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ. »

INTERPR. PSALMI IX.

Vers. 1. « In finem pro occultis filii, psalmus David. » Symmachus quidem *triumphalem de morte filii* interpretatus est; Aquila vero, *Victoriæ auctori juventutis * filii;* et Theodotio, *de florida ætate filii.* Cum igitur omnes inter se consentientes, mentionem faciant de filio, docent nos hunc C etiam psalmum continere prædictionem victoriæ, quam Dominus Christus contra mortem consecutus est. Fortiter enim et strenue devicto **656** peccato, neque ulla præbita occasione, ut mors illum apprehenderet, ejus robur evertit. *Occultum* autem hoc *mysterium* Septuaginta nuncuparunt: nam cum alios omnes, tum etiam ipsos apostolos hoc latebat. Cujus rei evangelista testis est. Cum enim sæpe Dominus eis dixisset: « Ecce ascendimus Hierosolymam, et Filius hominis tradetur, ut crucifigatur, et occident illum, et tertio die resurget [e], » subjunxit evangelista: « Et erat hoc occultum ab oculis ipsorum [f]. » Quapropter beatus etiam Paulus clamat: « Sapientiam loquimur Dei D in mysterio reconditam, quam nemo principum sæculi hujus novit: si enim novissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent [g]. » Et rursus: « Mysterium occultum a sæculis, et a generationi-

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Θ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν κρυφίων τοῦ υἱοῦ, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Ὁ μὲν [35] Σύμμαχος, *ἐπινίκιον περὶ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ*· ὁ δὲ Ἀκύλας, *τῷ νικοποιῷ νεανεότητος* [36] *τοῦ υἱοῦ*, καὶ ὁ Θεοδοτίων, *ὑπὲρ ἀκμῆς τοῦ υἱοῦ*. Συμφώνως τοίνυν ἅπαντες τοῦ υἱοῦ μνημονεύσαντες, διδάσκουσιν ἡμᾶς, ὡς προφητείαν καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς περιέχει τῆς κατὰ τοῦ [37] θανάτου νίκης τοῦ Δεσπότου [38] Χριστοῦ. Ἀνδρικῶς γὰρ καὶ νεανικῶς νικήσας τὴν ἁμαρτίαν, καὶ λαβῆς [39] ἀφορμὴν οὐδεμίαν δεδωκὼς τῷ θανάτῳ, κατέλυσεν αὐτοῦ τὸ κράτος. *Κρύφιον* δὲ τοῦτο *τὸ μυστήριον* οἱ Ἑβδομήκοντα προσηγόρευσαν, ἐπειδὴ καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας, καὶ [40] αὐτοὺς τοὺς ἀποστόλους ἐλάνθανε [41]. Καὶ μάρτυς ὁ εὐαγγελιστής· τοῦ γὰρ Κυρίου πολλάκις αὐτοῖς εἰρηκότος, « Ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται εἰς τὸ σταυρωθῆναι, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτὸν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται· » ἐπήγαγεν ὁ εὐαγγελιστής· « Καὶ ἦν τοῦτο κεκρυμμένον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. » Διὸ καὶ ὁ μακάριος Παῦλος βοᾷ· « Σοφίαν λαλοῦμεν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν· εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης

[b] Hebr. II, 9. [c] ibid. 8. [d] I Cor. XV, 27. [e] Luc. XVIII, 31 seqq. [f] ibid. 34. [g] I Cor. II, 7, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[31] *Ἀπόστολος*. Cod. 2 Παῦλος. Ita quoque leg. apud Cord. p. 165. [33] *Καὶ—Δεσπότῃ Χριστῷ*. Des. apud Cord. p. 155. [32] *Κορινθίους*. Cod. 2 addit ἐπιστολῇ. [34] Cod. 2 αὐτός. [35] *Ὁ μὲν*, κ. τ. λ. Hæc bis apud Cord. leguntur, p. 172, ubi sine auctoris nomine per compendium exhibentur, et pag. 189, ubi eadem recurrunt, Theodoro ascripta. [36] Cod. 1 νεανιότητος. Sic quoque Montf. l. c. p. 483, et Bosius ad h. l. Aquilæ lectionem exprimunt. Codex 2 habet νεότητι, pro νεότητος ut videtur. [37] *Τοῦ*. Abest a cod. 2. [38] *Δεσπότου*. Abest a cod. 2. [39] *Λαβῆς*. Cod. 1 βλάβης. Ita quoque apud Cord. pag. 189. [40] *Καί*. Cod. 1, 2 καί μέν τοι καί. [41] *Ἐλάνθανε*. Cod. uterque præm. πρὸ τοῦ τέλους.

ἐστεύρωσαν. » Καὶ πάλιν· « Τὸ μυστήριον τὸ ἀπο- A κεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων, καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν. » Εἰκότως τοίνυν οἱ Ἑβδομήκοντα τοῦ Υἱοῦ τὸν θάνατον ὠνόμασαν[42] *κρύφιον*.

β', γ'. « Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου, διηγήσομαι πάντα τὰ θαυμάσιά σου. Εὐφρανθήσομαι καὶ ἀγαλλιάσομαι ἐν σοί· ψαλῶ τῷ ὀνόματί σου, Ὕψιστε. » Τῶν τελείων ἴδιον, τὸ πᾶσαν ἀνατιθέναι τῷ Θεῷ τὴν καρδίαν, καὶ πᾶσαν αὐτῷ καθιεροῦν τὴν διάνοιαν. « Ἀγαπήσεις γὰρ, φησὶ, Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου[43], καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας[44] σου. » Ὁ δὲ μερίζων τοὺς λογισμοὺς εἰς μαμωνᾶν καὶ Θεὸν, εἰς Χριστὸν καὶ χρυσὸν[45], εἰς τὸν παρόντα καὶ τὸν μέλλοντα βίον, οὐ δύναται ἀληθεύων λέγειν· « Ἐξομο- B λογήσομαί σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου. » Ὁ δὲ προφήτης πνευματικοῖς ὀφθαλμοῖς τὰ ἐσόμενα προϊδὼν, οὐκ ἐξομολογεῖται μόνον ἐν ὅλῃ καρδίᾳ, ἀλλὰ καὶ διηγεῖται αὐτοῦ πάντα τὰ θαυμάσια, κοινωνοὺς τοὺς ἀκούοντας τῆς ὑμνῳδίας ποιούμενος, καὶ[46] βουλόμενος μόνον[47] τὸν εὐεργέτην ὑμνεῖν· καὶ[48] θυμηδίας ἀφορμὴν οὐ πλοῦτον ἔχειν[49] καὶ δυναστείαν, οὐδὲ ὑγίειαν καὶ σώματος εὐεξίαν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ[50] τὴν μνήμην. « Εὐφρανθήσομαι γὰρ, φησὶ[51], καὶ ἀγαλλιάσομαι ἐν σοί. » Οὕτω καὶ ἀλλαχοῦ· « Ἐμνήσθην τοῦ Θεοῦ, καὶ ηὐφράνθην. » Καὶ ἑτέρωθι[52], « Εὐφράνθητε ἐπὶ Κύριον, καὶ ἀγαλλιᾶσθε δίκαιοι. » Καὶ πάλιν· « Εὐφρανθήτω καρδία ζητούντων τὸν Κύριον. »

C δ'. « Ἐν τῷ ἀποστραφῆναι τὸν ἐχθρόν μου εἰς τὰ ὀπίσω, ἀσθενήσουσι καὶ ἀπολοῦνται ἀπὸ προσώπου σου[53]. » Ταῦτα ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν, *Ἄσω τῷ ὀνόματί σου, Ὕψιστε, ἀνατραπέντων*[54] *τῶν ἐχθρῶν μου εἰς τὰ*[55] *ὀπίσω, καὶ προσκοψάντων καὶ ἀπολομένων*[56] *ἐκ προσώπου σου*. Θεασάμενος γὰρ τοὺς ἐμοὺς δυσμενεῖς καταλυθέντας, καὶ εἰς φυγὴν τραπέντας, εἶτα ἁλόντας καὶ πανωλεθρίαν ὑπομείναντας, ὑμνῶ σε καὶ τὰς σὰς ᾄδων εὐεργεσίας διατελῶ. Ταῦτα δὲ ὁ προφήτης ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπίνης διεξέρχεται[57] φύσεως· ἅτε δὴ τοῦ ἀλάστορος ἀπαλλαγεὶς[58], καὶ τὴν ἐλευθερίαν διὰ τῆς θείας χάριτος δεξάμενος[59]. Οὐ γὰρ, ὥς τινες ὑπέλαβον, ἐξ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος οὗτος εἴρηται ὁ ψαλμὸς, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς αὐτὸν, ὡς πρὸς εὐερ- D γέτην, ἀπὸ τῶν εὖ πεπονθότων, ὡς[60] αὐτὰ διδάσκει τὰ ῥήματα.

ε'. « Ὅτι ἐποίησας τὴν κρίσιν μου, καὶ τὴν δίκην μου. » Τίνα τρόπον; « Ἐκάθισας ἐπὶ θρόνου ὁ κρίνων δικαιοσύνην. Καὶ ψῆφον ποίαν ἐξήνεγκεν[61]; »

A bus [h]. » Merito igitur Septuaginta filii mortem nuncupaverunt *occultum*.

Vers. 2, 3. « Confitebor tibi, Domine, toto corde meo, narrabo omnia mirabilia tua. Lætabor et exsultabo in te, psallam nomini tuo, Altissime. » Proprium est perfectorum hominum, totum cor Deo dedicare, et omnem mentem ipsi consecrare: « Diliges enim, inquit, Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis, et ex tota mente tua [i]. » Qui autem partitur cogitationes inter mammonam et Deum [j], in Christum et aurum, in præsentem vitam et futuram, **657** non potest vere dicere: « Confitebor B tibi, Domine, toto corde meo. » Propheta vero spiritualibus oculis futura prævidens, non confitetur solum toto corde, verum etiam narrat ipsius omnia mirabilia, faciens auditores participes cantus hymnorum, et volens solum beneficii auctorem decantare, delectationisque occasionem habere, non opes et potentiam, neque sanitatem, neque bonam corporis habitudinem, sed tantummodo Dei memoriam. « Lætabor enim, inquit, et exsultabo in te. » Sic et alibi: « Memor fui Dei, et delectatus sum [k]. » Et alibi: « Lætamini in Domino et exsultate, justi [l]. » Et rursus: « Lætetur cor quærentium Dominum [m]. »

C * Vers. 4. « Dum convertuntur inimici mei retrorsum, infirmabuntur et peribunt a facie tua. » Hæc Symmachus sic interpretatus est: *Cantabo nomini tuo, Altissime, inimicis meis retrorsum controversis, et collisis atque perditis a facie tua*. Conspicatus enim hostes meos destructos, et in fugam versos, deinde captos, et extremam perniciem passos, cantare te, tuaque beneficia prædicare non cesso. Hæc autem propheta de humana natura disserit, tanquam a diabolo liberatus, et libertatem per divinam gratiam consecutus. Non enim, ut quidam suspicati sunt, ab ipso salvatore hic psalmus dictus est, sed potius ad ipsum, tanquam **658** beneficii auctorem, ab his qui beneficiis af- D fecti sunt, sicut ipsa docent verba.

Vers. 5. « Quoniam fecisti judicium meum, et causam meam. » Quomodo? « Sedisti super thronum, qui judicas justitiam. » Et quam sententiam protulit?

[h] Coloss. I, 26. [i] Luc. X, 27. [j] Matth. VI, 24. [k] Psal. LXXVI, 3. [l] Psal. XXI, 11. [m] Psal. CIV, 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[42] *Ὠνόμασαν*. Cod. 2 ἐκάλεσαν. [43] *Ἐξ—καρδίας σου*. Des. in cod. 2. [44] *Διανοίας*. Cod. 1 δυνάμεως. [45] *Εἰς — χρυσόν*. Des. in cod. 2. [46] *Καί*. Cod. 2 addit ὁ. [47] *Μόνον*. Abest a cod. 2. [48] *Καί*. Deest ibid. [49] Cod. uterque ἔχει. [50] *Θεοῦ*. Cod. 2 θανάτου. [51] *Γὰρ, φησί*. Des. in cod. 2. [52] *Ἑτέρωθι*. Cod. 2 ἀλλαχοῦ. [53] *Σου*. Abest a cod. 1. [54] Cod. 2 et Cord. p. 173, ἀναστραφέντων. [55] *Εἰς τά*. Abest ab utroque cod. [56] Cod. uterque ἀπολουμένων. [57] Cod. 2 ἐξέρχεται. [58] Cod. 1, 2 et Cord. ἀπαλλαγείσης. [59] Cod. uterque et Cord. δεξαμένης. [60] *Ὡς*. Cod. 1 addit καί. [61] Cod. 2 et Cord. ἐξήνεγκας.

Vers. 6. « Increpasti gentes, et periit impius: nomen ejus delevisti in æternum, et in sæculum sæculi. » Non enim tolerasti, inquit, diutius hominum naturam despicere, ab acerbo tyranno in servitutem male redactam, sed tanquam quispiam judex super solio quodam alto et terribili tribunali sedens, talem ipsi pœnam imposuisti, ut memoria hujus sempiterna oblivione obscuretur. Hæc autem verba: « Increpasti gentes, et periit impius, » hunc habent sensum: Per sacros apostolos et per præcones veritatis, qui post illos fuerunt, obtulisti gentibus divina dogmata: illæ vero cum accepissent, et ab errore liberatæ essent, periit impius, non amplius habens seductos adoratores. Sic Barnabas et Paulus Lycaones, qui conabantur ipsis sacrificare, increpaverunt vociferantes: « Quid facitis, viri? et nos mortales sumus, similes vobis homines, convertentes vos ab his rebus vanis ad Deum [n]. » Sic etiam beatus Paulus increpavit Galatas: « O stolidi Galatæ, quis vos fascinavit, quibus ante oculos Jesus Christus præscriptus est crucifixus [o]? » Sic ad Corinthios: « Omnino auditur inter vos fornicatio, et talis fornicatio, qualis neque **659** inter gentes nominatur [p]. » Ergo increpavit gentes, et periit impius, et nomen ejus delevit in sæculum sæculi. Exstincta enim prorsus sunt impietatis sacra, et oblivione sempiterna deleta sunt, ut nemo ex hominibus hujus temporis sciat impietatis mysteria.

Vers. 7. « Inimici defecerunt gladii in perpetuum et civitates destruxisti. » Propriis enim armis orbatus erat, cum impietatis ministros non haberet. Qui vero se ipsos instrumenta impietatis illius constituerant, hi nunc mutati, bellum contra illum susceperant. Et civitates, eversa impietate, quæ in ipsis olim locum habebat, pietatis ædificationem susceperunt. Non enim fieri poterat ut pietas ædificaretur, nisi prius impietas diruta esset. Hoc et divinus Apostolus dixit: « Apparuit gratia Dei salutaris omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegantes impietatem et sæcularia desideria, sobrie et pie vivamus in hoc sæculo [q], » et quæ sequuntur. Sic quilibet non cum Christo resurgit, priusquam mortis communicationem acceperit. Quapropter divinus Paulus ait: « Si enim plantati fuerimus cum eo similitudine mortis ejus, simul et resurrectionis participes erimus [r]. » Et rursus: « Si

A ς'. « Ἐπετίμησας ἔθνεσι, καὶ ἀπώλετο ὁ ἀσεβής· τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐξήλειψας εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Οὐ γὰρ ἠνέσχου, φησὶν, ἐπὶ πλεῖστον περιϊδεῖν τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν ὑπὸ τοῦ πικροῦ τυράννου δουλουμένην κακῶς, ἀλλ' οἷόν τις δικαστὴς, ἐπὶ θρόνου τινὸς ὑψηλοῦ καὶ φοβεροῦ βήματος καθίσας [62], τοιαύτην αὐτῷ τιμωρίαν ἐπήνεγκας, ὥστε λήθῃ παντελεῖ τούτου παραδοθῆναι τὴν μνήμην. Τὸ δέ γε, « Ἐπετίμησας ἔθνεσι, καὶ ἀπώλετο ὁ ἀσεβὴς, » ταύτην ἔχει τὴν διάνοιαν· Διὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν μετ' ἐκείνους τῆς ἀληθείας κηρύκων [63], προσήνεγκες [64] τοῖς ἔθνεσι τὰ θεῖα δόγματα [65]· ἐκείνων δὲ δεξαμένων, καὶ τῆς πλάνης ἀπαλλαγέντων, ἀπώλετο ὁ ἀσεβὴς, τοὺς ἀπατωμένους καὶ προσκυνοῦντας οὐκ ἔχων. Οὕτω [66] Βαρνάβας καὶ Παῦλος θῦσαι πειραθεῖσι Λυκάοσιν ἐπετίμησαν βοῶντες· « Τί ποιεῖτε, ἄνδρες; καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων πρὸς τὸν Θεὸν ὑμᾶς ἐπιστρέφοντες [67]. » Οὕτω Γαλάταις ὁ μακάριος ἐπετίμησε [68] Παῦλος [69]· « Ὦ ἀνόητοι Γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανεν [70], οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη ἐσταυρωμένος; » Οὕτω Κορινθίοις· « Ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία, οἵα [71] οὐδ' ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται. » Ἐπετίμησε τοίνυν ἔθνεσι, καὶ ἀπώλετο ὁ ἀσεβὴς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐξήλειψεν εἰς τὸν αἰῶνα [72] τοῦ αἰῶνος. Ἐσβέσθησαν γὰρ παντελῶς τῆς ἀσεβείας αἱ τελεταὶ, καὶ λήθῃ παντελεῖ παρεδόθησαν, ὡς μηδένα τῶν νῦν ἀνθρώπων εἰδέναι τὰ τῆς ἀσεβείας μυστήρια.

C ζ'. « Τοῦ ἐχθροῦ ἐξέλιπον αἱ ῥομφαῖαι [73] εἰς τέλος, καὶ πόλεις καθεῖλες. » Ἐγυμνώθη γὰρ τῶν οἰκείων ὅπλων, οὐκ ἔχων τῆς ἀσεβείας τοὺς ὑπουργούς· οἱ δὲ σφᾶς αὐτοὺς ἐκείνου καταστήσαντες ὄργανα, οὗτοι νῦν μεταταξάμενοι [74] τὸν κατ' ἐκείνου πόλεμον ἀνεδέξαντο. Καὶ αἱ πόλεις δὲ [75], τῆς ἐν αὐταῖς πάλαι πολιτευομένης ἀσεβείας καταλυθείσης, εὐσεβείας [76] τὴν οἰκοδομίαν ἀνεδέξαντο. Τῶν ἀδυνάτων γὰρ ἦν δείμασθαι [78] τὴν [79] εὐσέβειαν μὴ πρότερον καταλύσαντας τὴν ἀσέβειαν. Τοῦτο [80] καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος [81] ἔφη· « Ἐπεφάνη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις, διδάσκουσα [82] ἡμᾶς ἵν' ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν, καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ εὐσεβῶς [83] ζήσωμεν ἐν D τῷ νῦν αἰῶνι, » καὶ τὰ ἑξῆς. Οὕτως ἕκαστος [84] οὐ πρότερον συνανίσταται [85] τῷ Χριστῷ, πρὶν δέξασθαι τοῦ θανάτου τὴν κοινωνίαν. Διὸ καὶ ὁ θεσπέσιος Παῦλός φησιν· « Εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ

[n] Act. xiv, 15. [o] Galat. iii, 1. [p] I Cor. v, 1. [q] Tit. ii, 11, 12. [r] Rom. vi, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[62] Cod. uterque προκαθίσας. [63] *Καὶ κηρύκων*. Des. in cod. Flor. [64] Cod. Flor. et Cord. προσήνεγκε. [65] *Δόγματα*. Cod. διδάγματα. [66] *Οὕτω*, κ. τ. λ. Des. apud Cord. p. 173. [67] *Ἀπὸ — ἐπιστρέφοντες*. Des. in cod. Flor. [68] *Μακάριος ἐπετίμησεν*. Des. ibid. [69] *Παῦλος*. Cod. 1, 2, addunt βοῶν. [70] Cod. 1, 2 ἐβάσκηνεν. [71] *Οἷα*. Cod. 1, 2 ἥτις. [72] *Αἰῶνα*. In cod. 2 sequ. καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. [73] *Αἱ ῥομφαῖαι*. Juxta vers. τῶν Ο'. Præstat autem h. l. interpretatio Aquilæ τὰ ἔρημα. [74] Cod. 2 μεταδεξάμενοι. [75] *Δέ*. Cod. 2 καί. [76] *Εὐσεβείας*. Cod. uterque, et Cord. p. 173, præm. τῆς. [77] Cod. uterque et Cord. ἐδέξαντο. [78] Cod. 2 et Cord. δειμᾶσθαι. [79] *Τήν*. Cod. 1 præm. καί. [80] *Τοῦτο*, κ. λ. Des apud Cord. l. c. [81] *Θεῖος Ἀπόστολος*. Cod. 2 Παῦλος. [82] *Διδάσκουσα*. Cod. 1 παιδεύουσα, ascripta tamen lectione Sirm. [83] *Καὶ εὐσεβῶς*. Cod. 1 et 2 præm. καὶ δικαίως. [84] *Ἕκαστος*. Cod. 1, 2 add. ἡμῶν. [85] Cod. 2 συνίσταται.

ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα. » Καὶ πάλιν· [86] « Εἰ συναπεθάνομεν, καὶ [86] συζήσομεν. » Οὕτω καὶ τῶν πολεμίων [87] τὴν ἀσέβειαν καταλύσας ᾠκοδόμησε τὴν εὐσέβειαν.

« Ἀπώλετο τὸ μνημόσυνον αὐτῶν μετ' ἤχου· [η'] καὶ ὁ Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα μένει. » Ἐκεῖνος [88] μὲν, φησὶν, ἔκδηλον ἅπασι καὶ διαφανῆ λίαν [89] ὑπομεμένηκε [90] τὴν ἀπώλειαν. Τὸ γὰρ, *μετ' ἤχου*, τοῦτο σημαίνει, ἐκ μεταφορᾶς τῶν ἀπό τινος σεισμοῦ συμπιπτουσῶν οἰκιῶν, καὶ πολὺν ἐργαζομένων τὸν κτύπον [91]. Ὁ δέ γε ἡμέτερος, φησὶ, Θεὸς καὶ Δεσπότης αἰώνιον ἔχει τὸ κράτος, καὶ τὴν βασιλείαν ἀνώλεθρον.

« Ἡτοίμασεν [92] ἐν κρίσει τὸν θρόνον αὐτοῦ· [θ'] καὶ αὐτὸς κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, κρινεῖ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. » Οὐ γὰρ μόνον κατὰ τὸν παρόντα βίον τὴν οἰκείαν δύναμιν ἔδειξεν, ἀλλὰ κἀν [93] τῷ μέλλοντι τὸ φρικῶδες αὐτοῦ δείξει κριτήριον, πᾶσιν ἀνθρώποις δικάζων, καὶ τὰ πρὸς ἀξίαν ἀπονέμων ἑκάστῳ.

ι'. « Καὶ ἐγένετο Κύριος καταφυγὴ τῷ πένητι, βοηθὸς ἐν εὐκαιρίαις, ἐν θλίψεσι. » Τὸ, *ἐν εὐκαιρίαις* ὁ μὲν Ἀκύλας *εἰς καιρὸν*, ὁ δὲ Σύμμαχος *ἐπικαίρως* ἡρμήνευσε. Διδάσκει δὲ ὁ λόγος, ὡς ἐν προσφόρῳ καιρῷ τὴν ἡμετέραν ἐπραγματεύσατο σωτηρίαν. Πένητα γὰρ [94] τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν ἀποκαλεῖ, διὰ τὴν πολλὴν τῆς παρανομίας πτωχείαν. Τούτου [95] τοῦ καιροῦ τὸ ἐπιτήδειον ὁ [96] μακάριος [97] διδάσκει Παῦλος· « Ὅτε γὰρ ἦμεν, φησὶ, νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι· ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν. »

ια'. « Καὶ ἐλπισάτωσαν ἐπὶ σοὶ οἱ γινώσκοντες τὸ ὄνομά σου, ὅτι οὐκ ἐγκατέλιπες τοὺς ἐκζητοῦντάς σε, Κύριε. » Τὸ *ἐλπισάτωσαν* Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος *πεποιθήσουσιν* εἶπον [98], ὁριστικῷ ἀντὶ προστακτικοῦ χρησάμενοι ῥήματι. Ταύτης γὰρ, φησὶ, τῆς σωτηρίας παρὰ σοῦ γενομένης, οἱ ποιητήν σε καὶ Θεὸν μεμαθηκότες εἰς σὲ ἕξουσι τὰς ἐλπίδας.

ιβ'. « Ψάλατε [99] τῷ Κυρίῳ τῷ κατοικοῦντι ἐν Σιών. » Κατὰ τὴν πάλαι τῶν Ἰουδαίων δόξαν τοῦτο εἴρηκεν ὁ προφήτης· μεμαθήκαμεν δ' ὅμως ἐκ τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας, καὶ ἐπουράνιον εἶναι Σιών [1]. « Προσεληλύθατε γὰρ, φησὶ, Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος [2], Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ [3]. » — « Ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἐπιτηδεύματα

A mortui sumus cum Christo, etiam simul vivemus [s]. » Eodem modo et **660** impietate inimicorum destructa, pietatem quasi exstruxit :

« Periit memoria eorum cum sonitu, [VERS. 8] et Dominus in æternum permanet. » Ille quidem, inquit, manifestum omnibus et valde clarum interitum passus est. Nam *cum sonitu* hoc significat, metaphora ducta ab ædibus, quæ terræ motu concussæ concidunt, magnumque strepitum efficiunt. Noster vero, inquit, Deus et Dominus sempiternum habet robur, atque immortale regnum.

« Paravit in judicio thronum suum, [VERS. 9] et ipse judicabit orbem terræ in justitia, judicabit B populos in rectitudine. » Non enim tantum in præsente vita propriam potentiam ostendit, verum etiam et in futura terribile suum judicium demonstrabit, omnibus hominibus jus reddens, et pro dignitate unicuique retribuens.

VERS. 10. « Et factus est Dominus refugium pauperi, adjutor in opportunitatibus, in tribulationibus. » *In opportunitatibus* Aquila quidem *in tempore*, Symmachus vero *opportune* interpretati sunt. Docet autem sermo, quod opportuno tempore nostram salutem operatus sit. Nam pauperem, naturam humanam appellat, ob nimiam iniquitatis paupertatem. Hujus temporis opportunitatem beatus Paulus docet : « Quando enim eramus parvuli, sub C elementis mundi eramus, in servitutem redacti : quando autem venit plenitudo **661** temporis, misit Deus Filium suum, natum ex muliere, constitutum sub lege, ut eos, qui sub lege erant, redimeret, ut adoptionem filiorum acciperemus [t]. »

VERS. 11. « Et sperent in te qui noverunt nomen tuum, quoniam non dereliquisti quærentes te, Domine. » *Sperent* Aquila et Symmachus *confident* dixerunt, verbo utentes modi indicandi pro imperandi. Cum enim, inquit, hæc salus a te effecta fuerit, qui te Deum et creatorem didicerunt, in te collocabunt spem.

VERS. 12. « Psallite Domino, qui habitat in Sion. » Ex vetusta Judæorum opinione hoc ait propheta. Didicimus tamen ex apostolica disciplina, etiam cœlestem esse Sionem. « Accessistis enim, inquit, ad Sion D montem, et civitatem Dei viventis, Hierosolymam cœlestem [u]. » — « Annuntiate inter gentes studia ejus. » *Studia* Symmachus *artes* dixit, Aquila vero

[s] Rom. VI, 8. [t] Galat. IV, 3. [u] Hebr. XII, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[86] *Τῆς—συναπεθάνομεν, καί*. Des. in cod. 2. [87] Cod. 1, 2 πόλεων. [88] Cod. 1, 2 ἐκείνων· [89] *Λίαν*. Des. in cod. 2, et apud Cord. p. 174. [90] *Ὑπομεμένηκε*. Cod. uterque et Cord. l. c. πεποίηκε. [91] *Κτύπον*. cod. 1 ἦχον. [92] Cod. 1 ἡτοίμασας. [93] Cod. 2 καὶ ἐν. [94] *Πένητα γὰρ*, κ. τ. λ. Codex. Flor. Πένης δὲ ἡ ἀνθρωπότης ἐν πολλῇ παρανομίᾳ πτωχεύσασα. Σύμφωνον δὲ ταῖς εὐκαιρίαις καὶ τῷ Παύλῳ ῥηθέν· Ὅτε δὲ ἦλθε — υἱὸν αὐτοῦ. Εὐκαιρίαις λέγων, ὡσανεὶ ἐν τῷ εἶναι τὸν πένητα τῇ ψυχῇ ἀβοήθητον, ἐγένου αὐτῷ βοηθὸς, ὥς τε ἐν καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσάς μου. [95] *Τούτου*, κ. λ. Des. apud Cord. p. 174. [96] Ὁ. Cod. 1, 2 præm. καί. [97] *Μακάριος*. Cod. 2 θεῖος. [98] *Εἶπον*. Cod. 1 ἡρμήνευσαν. [99] Cod. 2 ψάλλετε. [1] *Καὶ — εἶναι Σιών*. Des. in cod. 1. [2] *Καὶ — ζῶντες*. Des. in cod. 2. [3] *Προσεληλύθατε — ἐπουρανίῳ*. Des. apud Cord. p. 174.

mutationes. Revera enim mutatio fuit rerum omnium maxima. Qui quondam inimici erant, amici sunt; qui longinqui, proximi; qui servi, filii; qui in ignorantia erant, cognitionem habent; qui in tenebris erant, in luce sunt; in spe vitæ qui mortui erant, pauperes hæredes regni cœlorum; Judæi procul, et gentes prope, filii canes, et canes filii. Et hæ Salvatoris artes sunt decoræ. Immortalitas enim per mortalitatem donata est, et per mortem vita, per dedecus decus, benedictio per maledictionem, per crucem salus. Hæ sunt artes, hæc sunt Dei **662** nostri studia.

VERS. 13. « Quoniam requirens sanguinem eorum recordatus est, non est oblitus clamoris pauperum. » Qui omnia inspicit, inquit, et exacte inquirit ea quæ fiunt, vidit hominum cædes audacter patratas a diabolo per hominum deceptionem, et in auxilium illorum qui injuria affecti erant, venit. Hoc enim significat: « Non est oblitus clamoris pauperum. » *Clamorem* namque hoc in loco non deprecationem seu preces dicit, sed miserias quæ propter peccatum supervenerunt, propter quod et immaturæ mortes, et querimoniæ et calamitates.

VERS. 14. « Miserere mei, Domine, vide humilitatem meam ex inimicis meis. » Ejusmodi, ait, erat ploratus et lamentationis clamor, ut quasi quamdam petitionem in se contineret de malis ingruentibus.

VERS. 15. « Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas. » Hic, inquit, est finis bonorum, liberatio a corruptione, mortisque eversio, qua perfruentes, usquequaque tua beneficia decantabimus. « In portis filiæ Sion exsultabimus in salutari tuo. » *Sion* vocat cœlestem urbem, quemadmodum beatus docuit Paulus [v]. *Portas* autem *illius* Ecclesias appellat, quæ ubique terrarum sunt, per quas in illam introire qui credunt. In his igitur, ait, exsultantes et tripudiantes ob resurgendi spem, Deum horum largitorem celebrabimus. Et quia de **663** mortis eversione mentionem fecit, merito subjunxit:

VERS. 16, 17. « Infixæ sunt gentes in interitu quem fecerunt. Laqueo isto, quem absconderunt, comprehensus est pes eorum. Cognoscitur Dominus judicia faciens: in operibus manuum suarum comprehensus est peccator. » *Gentes* hoc in loco

[v] Hebr. xii, 22.

A αὐτοῦ. » Τὰ [4] *ἐπιτηδεύματα* ὁ [5] Σύμμαχος *μηχανάς* εἶπεν, ὁ δὲ Ἀκύλας *ἐναλλαγάς*. Τῷ ὄντι γὰρ ἐναλλαγὴ μεγίστη πραγμάτων ἐγένετο. Οἱ πάλαι ἐχθροὶ φίλοι, οἱ μακρὰν ἐγγὺς, οἱ δοῦλοι υἱοὶ, οἱ ἐν ἀγνοίᾳ ἐν γνώσει, ἐν φωτὶ οἱ ἐν σκότῳ [6], ἐν ἐλπίδι ζωῆς οἱ νεκροὶ, οἱ πτωχοὶ κληρονόμοι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· Ἰουδαῖοι πόῤῥω, καὶ τὰ ἔθνη πλησίον· οἱ υἱοὶ κύνες, καὶ οἱ κύνες υἱοί [7]· καὶ αἱ μηχαναὶ δὲ τοῦ Σωτῆρος θεοπρεπεῖς. Ἀθανασία γὰρ διὰ θνητότητος ἐδωρήθη, καὶ διὰ θανάτου ζωὴ, δι' ἀτιμίας τιμὴ, εὐλογία διὰ κατάρας, διὰ σταυροῦ σωτηρία. Ταῦτα τὰ μηχανήματα, ταῦτα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν τὰ ἐπιτηδεύματα.

ιγ'. « Ὅτι ὁ ἐκζητῶν τὰ αἵματα αὐτῶν ἐμνήσθη, οὐκ ἐπελάθετο τῆς κραυγῆς [8] τῶν πενήτων. « Ὁ
B πάντα, φησὶν, ἐφορῶν, καὶ ἀκριβῶς ἐκζητῶν [9] τὰ γινόμενα, εἶδε τὰς τολμωμένας ὑπὸ τοῦ διαβόλου δι' ἀπάτης τῶν ἀνθρώπων σφαγὰς, καὶ εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἀδικουμένων ἐλήλυθεν. Τοῦτο γὰρ σημαίνει, « Οὐκ [10] ἐπελάθετο τῆς κραυγῆς τῶν πενήτων. » *Κραυγὴν* γὰρ ἐνταῦθα οὐ τὴν προσευχὴν λέγει καὶ δέησιν, ἀλλὰ τὴν διὰ τῆς ἁμαρτίας [11] ἐπεισελθοῦσαν ταλαιπωρίαν, δι' ἣν καὶ θάνατοι ἄωροι, καὶ θρῆνοι, καὶ συμφοραί.

ιδ'. « Ἐλέησόν με, Κύριε, ἴδε τὴν ταπείνωσίν μου ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου. » Τοιαύτη τις ἦν, φησὶν, ἡ τῶν [12] ὀλοφύρσεων καὶ τῶν θρήνων γινομένη κραυγὴ, οἷόν τινα αἴτησιν ἔχουσα περὶ τῶν κατεχόντων
C δεινῶν.

ιε'. « Ὁ ὑψῶν με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγείλω πάσας τὰς αἰνέσεις σου. » Τοῦτο, φησὶν, ἐστὶ τὸ τέλος τῶν ἀγαθῶν, ἡ τῆς φθορᾶς ἀπαλλαγὴ, καὶ τοῦ θανάτου κατάλυσις· ἧς ἀπολαύσαντες ἀεὶ τὰς σὰς εὐεργεσίας ὑμνήσομεν. « Ἐν ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς Σιὼν ἀγαλλιασόμεθα [13] ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου. » *Σιὼν* καλεῖ τὴν ἐπουράνιον πόλιν, ὡς ὁ μακάριος Παῦλος ἐδίδαξε· *πύλας* δὲ *ἐκείνης*, τὰς ἁπανταχοῦ [14] τῆς γῆς Ἐκκλησίας, δι' ὧν εἰς ἐκείνην εἰσῄεσαν [15] οἱ πιστεύοντες. Ἐν ταύταις τοίνυν, φησὶν [16], ἀγαλλιώμενοι [17], καὶ χορεύοντες ἐπὶ ταῖς ἐλπίσι τῆς ἀναστάσεως, τὸν τούτων πρόξενον ἀνυμνήσομεν. Καὶ ἐπειδὴ τῆς τοῦ θανάτου καταλύσεως ἐμνημόνευσεν, εἰκότως ἐπήγαγεν·

D ις', ιζ'. « Ἐνεπάγησαν ἔθνη ἐν διαφθορᾷ ᾗ ἐποίησαν, ἐν παγίδι ταύτῃ ᾗ ἔκρυψαν συνελήφθη ὁ ποὺς αὐτῶν. » Γινώσκεται Κύριος κρίματα ποιῶν· ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ συνελήφθη ὁ ἁμαρτωλός. » *Ἔθνη* [18] δὲ καὶ [19] ἐνταῦθα προσαγορεύει

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[4] *Τά.* Abest a cod. 1, 2. [5] Ὁ. Cod. uterque addit μέν. [6] Cod. 1, 2, σκότει. [7] *Οἱ δοῦλοι — κύνες υἱοί.* Des. apud Cord. p. 145. οἱ δοῦλοι, υἱοί abest a cod. 2. [8] *Κραυγῆς.* Cod. Vatic. h. l. habet δεήσεως, Alex. φωνῆς. [9] *Ἐκζητῶν.* Cod. 1 ἐξετάζων. [10] *Οὐκ.* Cod. 1 et 2 præm. τό. [11] Cod. 1, 2 τὴν ἁμαρτίαν. [12] *Τῶν.* Cod. 1, 2 præm. διά. [13] Rec. lectio h. l. ἀγαλλιάσομαι. [14] Cod. 1, 2 πανταχοῦ, omisso τῆς. [15] Cod. uterque εἰσίασιν. [16] *Φησίν.* Abest a cod. 1. [17] Cod. 2 ἀγαλλόμενοι. [18] *Ἔθνη — ἁμαρτωλός.* Hæc apud Cord. p. 195. Hesychii nomen præ se ferunt, in tribus autem cod. nostris Theodoreto vindicantur [19] *Καί.* Des. in cod. nostris et apud Cord.

τῶν δαιμόνων τὸ στῖφος. Οὗτοι γὰρ τὸν σωτήριον σταυρὸν τεκτηνάμενοι, διὰ τούτου τῆς τυραννίδος ἐξέπεσαν· καὶ ἐν παγίδι ᾗ ἔκρυψαν συνελήφθη ὁ πούς αὐτῶν, καὶ ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ συνελήφθη ὁ ἁμαρτωλός [20]. Εἰ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀπιστησάντων ἐθνῶν, καὶ τοὺς καλλινίκους ἀποστόλους καὶ μάρτυρας ἀνελόντων, τὰ προκείμενα ληφθείη ῥήματα [21], καὶ οὕτω τὸ ἀληθὲς τῆς προφητείας εὑρήσομεν. Διὰ γάρ τοι τῆς ἐκείνων σφαγῆς ἐβεβαιώθη τῆς εὐσεβείας τὸ κήρυγμα, καὶ πλείους ὧν ἐθήρευσαν ζῶντες ἀποθανόντες ἐζώγρησαν [22]· καὶ ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ συνελήφθη ὁ ἁμαρτωλὸς [23], καὶ ἐγνώσθη Κύριος κρίματα ποιῶν, τουτέστι [24] σοφῶς καὶ δικαίως οἰκονομῶν.

ιη', ιθ'. « Ἀποστραφήτωσαν οἱ ἁμαρτωλοὶ εἰς τὸν ᾅδην, πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἐπιλανθανόμενα τοῦ Θεοῦ. Ὅτι οὐκ εἰς τέλος ἐπιλησθήσεται ὁ πτωχὸς, ἡ ὑπομονὴ τῶν πενήτων οὐκ ἀπολεῖται εἰς τὸν αἰῶνα. » Οὗτοι, φησὶν, οἱ τῷ θείῳ διαπιστήσαντες κηρύγματι τὸν ᾅδην ὅτι τάχιστα καταλήψονται, καὶ τῷ θανάτῳ παραδοθήσονται, οὐδὲ τὴν τυχοῦσαν βλάβην τοῖς ὑπ' αὐτῶν διωκομένοις ἐπαγαγόντες [25]. « Ἡ ὑπομονὴ γὰρ [26] τῶν πενήτων οὐκ ἀπολεῖται εἰς τὸν αἰῶνα [27]. » Ὅτι « ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. » Καί· « Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν [28]. » Εἶτα πόῤῥωθεν προφητικοῖς ὀφθαλμοῖς θεασάμενος λεηλατουμένους ὑπὸ τῶν δυσσεβῶν τοὺς τῆς εὐσεβείας κήρυκας, εὐκτικῶς λέγει·

κ', κα'. « Ἀνάστηθι, Κύριε, μὴ κραταιούσθω ἄνθρωπος, κριθήτωσαν ἔθνη ἐνώπιόν σου. Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην [29] ἐπ' αὐτοὺς, γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποί εἰσιν. » Εἰκότως ἄν τις ἔροιτο Ἰουδαίους, ποῖον ἐνταῦθα δοθῆναι νομοθέτην ὁ προφήτης παρακαλεῖ; Μωσῆς μὲν [30] γὰρ ὁ μέγας, πάλαι καὶ πρόπαλαι τῆς θείας νομοθεσίας γενόμενος ὑπουργὸς, τοῦ βίου τὸ τέλος ἐδέδεκτο· « Ἕτερος δὲ μετ' ἐκεῖνον [31] οὐκ ἐγήγερται νομοθέτης. » Εἰ δὲ μηδεὶς ἕτερος δείκνυται, μήτε τοῖς Ἰουδαίοις, μήτε τοῖς ἔθνεσι, καταστὰς νομοθέτης [32], λείπεται νοεῖν τὸν Δεσπότην Χριστὸν ἀναφανῆναι νομοθέτην ἐθνῶν· ὃς [33] ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις βοᾷ· « Ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῆ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. Ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις [34], Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, πᾶς ὁ ἐμβλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. » Καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὁμοίως [35]. Τὴν τούτου τοίνυν νομοθεσίαν ὁ προφήτης ἀντιβολεῖ παρασχεθῆναι [36]

A dæmonum agmen appellat. Hi enim cum salutarem crucem machinati essent, hujus opera tyrannide exciderunt. Et laqueo, quem absconderunt, comprehensus est pes eorum, et operibus manuum suarum captus est peccator. Si autem de infidelibus gentibus, quæ interfecerunt egregios illos victores apostolos et martyres, supra dicta verba accipiantur, etiam hoc pacto prædictionis veritatem inveniemus. Nam per illorum occisionem pietatis præconium ' confirmatum est : siquidem mortui plures lucrifecerunt, quam vivi, et in operibus manuum suarum comprehensus est peccator, cognitusque est Dominus judicia faciens, hoc est, sapienter et juste gubernans.

VERS. 18, 19. « Convertantur peccatores in in-
B fernum, omnes gentes, quæ obliviscuntur Dei. Quoniam non in finem oblivio erit pauperis, patientia pauperum non peribit in finem. » Isti, inquit, divinæ prædicationi non credentes, ad inferos quam primum detrudentur, mortique tradentur, neque vel modicum damnum his quos persequuntur afferentes. **664** « Patientia enim pauperum non peribit in æternum. » Etenim « qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit [x]. » Et : « Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum [y]. » Deinde propheticis oculis quasi e longinquo videns pietatis præcones ab impiis obtritos, optantis more subdit :

C VERS. 20. « Exsurge, Domine, non confortetur homo : judicentur gentes, in conspectu tuo. Constitue, Domine, legislatorem super eos, ut sciant gentes, se homines esse. » Merito quis Judæos interrogaret, quem legislatorem hic propheta dari obsecrat? Nam Moses ille magnus, qui divinæ legis ferendæ minister olim fuerat, jam finem vitæ habuit : « Alius autem legislator post illum non surrexit [z]. » Quod si nemo alius ostenditur neque Judæis, neque gentibus constitutus legislator, reliquum est ut intelligatur, Dominum Christum legislatorem gentium apparuisse, qui sacris in Evangeliis exclamat : « Dictum est antiquis, non occides : ego autem dico vobis, omnis qui irascitur fratri suo temere, reus erit judi-
D cii [a]. Dictum est antiquis, non mœchaberis : ego autem dico vobis, omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum illam, jam mœchatus est cum illa in corde suo [b]. » Et alia omnia similiter. Hujus igitur legis promulgationem propheta gentibus dari

[x] Matth. x, 22. [y] Matth. v, 3. [z] Deut. xxxiv, 10. [a] Matth. iii, 21, 22. [b] ibid. 27, 28.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[20] *Καὶ — ἁμαρτωλός*. Des. in cod. 3. [21] *Ῥήματα*. Omnes tres codices August. habent ῥητά. [22] Cod. 3 ἐζώγρευσαν. [23] *Καὶ — ἁμαρτωλός*. Des. in cod. 3. [24] *Κρίματα — τουτέστι*. Des. ibid. [25] Cod. 1 et 2 ἐπάγοντες. Ita quoque Cord. p. 176. Sed cod. Flor. habet δυνηθέντες ἐπαγαγεῖν. [26] *Γάρ*. Cod. Flor. addit φησί. [27] *Εἰς τὸν αἰῶνα*. Cod. 1 et 2 nec non Flor. εἰς τέλος. [28] *Ὅτι — οὐρανῶν*. Des. in cod. Flor. [29] *Νομοθέτην*. Symm. νόμον Aqu. φόβημα. Theodot. φόβον. [30] *Μέν*. Abest a cod. 2. [31] Cod. 2 ἐκείνου. [32] Cod. νομοθέτην, puncto ad præc. vocem apposito. [33] *Ὅς*. Cod. 1, 2 ὡς. [34] *Οὐ — ἀρχαίοις* Des. in cod. 2. [35] *Μωσῆς — πάντα ὁμοίως*. Des. apud Cord. p. 196. [36] Cod. 2. παραχθῆναι.

obsecrat, ut ferina vita derelicta, cognoscant, se homines esse. « Homo enim, **665** inquit Propheta, cum in honore esset, non intellexit : comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis [c]. » Quapropter et hic dicit : « Cognoscant gentes, se homines esse. »

* PSALMUS X, APUD HEBRÆOS.

Vers. 1, 2. « Quare, o Domine, recessisti longe? non respicis, in opportunitatibus, in tribulationibus? Dum superbit impius, incenditur pauper, comprehenduntur in consiliis, quæ agitant. » Videris, Domine, e longinquo stare, nec humana prospicere, injuria affectis opem non ferens : ex mœrore autem veluti quodam igne contabescunt qui injuriam patiuntur, iniquorum superbiam videntes. Valde autem apposite verbum *incenditur* de mœrentibus dixit : nam ardentibus similes sunt, qui dolore afficiuntur, et veluti quemdam fumum, per os gemitum emittunt. Detrimentum autem, inquit, ipsis ex mœrore eveniet, cum cogitationibus non convenientibus utantur, sed de tua providentia ambigant. Hoc enim significat, « comprehenduntur in consiliis, quæ agitant. » Et causam docens adjecit :

Vers. 3. « Quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ, et iniquo benedicitur. » Cum enim infinita committant mala, laudes tamen ab assentatoribus consequuntur.

Vers. 4. « Exacerbavit **666** Dominum peccator secundum multitudinem iræ suæ. » Hic distinguendum est, et postea subjungendum, « *non quæret.* » Quasi diceret, exacerbavit Dominum dicens « *non quæret.* » Nam furore atque rabie utens, tanquam nemine prospiciente, in omnem iniquitatem fertur, non putans judicem ea quæ patrantur inquirere. Deinde hoc manifestius dicit :

Vers. 5. « Non est Deus in conspectu ejus. » [Infidelis et peccator nunquam Deum ante oculos suos ponit, sed quovis die ac tempore polluit ac inquinat vias suas, non credens, esse judicium.] Quæ est hujus causa? « Inquinatæ sunt viæ illius in omni tempore. Auferuntur judicia tua a facie ejus. » Penitus tuas leges despicit : omne tempus in iniquitate conterit. [Imminuit enim et vilipendit præcepta Dei, infidelis.] « Omnibus inimicis suis dominabitur. » Sed tamen et hæc faciens felix est. Deinde superbiæ excessum describit.

A τοῖς ἔθνεσιν· ἵνα τὸν θηριώδη καταλιπόντες βίον γνῶσιν ὅτι ἄνθρωποί εἰσιν. « Ἄνθρωπος γάρ, φησὶν ὁ Προφήτης, ἐν τιμῇ ὢν οὐ συνῆκε· παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς. » Διόπερ κἀνταῦθά φησι [37]· « Γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποί εἰσιν. »

ΨΑΛΜΟΣ Γ' [38] ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ.

α', β'. « Ἵνα τί, Κύριε, ἀφέστηκας μακρόθεν; ὑπερορᾷς ἐν εὐκαιρίαις, ἐν θλίψεσιν; Ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι τὸν ἀσεβῆ ἐμπυρίζεται ὁ πτωχός, συλλαμβάνονται ἐν διαβουλίοις οἷς διαλογίζονται [39]. » Δοκεῖς πόῤῥωθεν ἑστάναι, Δέσποτα [40], καὶ μὴ ὁρᾷν τὰ ἀνθρώπεια, τοῖς ἀδικουμένοις οὐκ ἐπαμύνων· ὑπὸ
B δὲ τῆς ἀθυμίας, οἱόν τινος [41] πυρός, οἱ ἀδικούμενοι κατατήκονται τῶν ἀδικούντων τὴν ἀλαζονείαν θεώμενοι [42]. Σφόδρα δὲ προσφυῶς τὸ *ἐμπυρίζεται* ἐπὶ τῶν ἀθυμούντων [43] τέθεικεν· ἐμπιπραμένοις γὰρ οἱ ἀθυμοῦντες ἐοίκασι, καὶ οἱόν τινα καπνὸν διὰ στόματος [44] τὸν στεναγμὸν ἀναπέμπουσι [45]. Βλάβη δὲ αὐτοῖς, φησίν [46], ἀπὸ τῆς ἀθυμίας γενήσεται, λογισμοῖς οὐκ εὐπρεπέσι χρωμένοις, ἀλλὰ [47] περὶ τῆς σῆς διχονοοῦσι προνοίας [48]. Τοῦτο γὰρ σημαίνει τό, « συλλαμβάνονται [49] ἐν διαβουλίοις οἷς διαλογίζονται. » Καὶ τὴν αἰτίαν διδάσκων ἐπήγαγεν·

γ'. « Ὅτι ἐπαινεῖται ὁ ἁμαρτωλὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ ἀδικῶν εὐλογεῖται [50]. » Μύρια γὰρ δεινὰ [51] δρῶντες, καὶ ἐπαίνους παρὰ [52]
C τῶν κολάκων καρποῦνται.

δ'. « Παρώξυνε τὸν Κύριον ὁ ἁμαρτωλὸς κατὰ τὸ πλῆθος τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. » Ἐνταῦθα ὑποστικτέον, εἶτα ἐπενεκτέον, « οὐκ ἐκζητήσει [53]. » Ἀντὶ τοῦ, παρώξυνε τὸν Κύριον λέγων, « Οὐκ ἐκζητήσει. » Μανίᾳ γὰρ καὶ λύττῃ χρώμενος, ὡς οὐδενὸς [54] ἐφορῶντος, εἰς πᾶσαν ᾄττει παρανομίαν, οὐχ ἡγούμενος ἐκζητεῖν τὸν κριτὴν τὰ γινόμενα [55]. Εἶτα τοῦτο σαφέστερον λέγει·

ε'. « Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς ἐνώπιον αὐτοῦ. » [[56] Ὁ ἄπιστος καὶ ὁ ἁμαρτωλὸς οὐδέποτε τίθεται πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τὸν Θεόν· ἀλλ' ἑκάστης ἡμέρας καὶ ἐν παντὶ καιρῷ μιαίνει καὶ ῥυποῖ τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, μὴ πιστεύων ὅτι ἔστι κρίσις.] Τί δὲ τούτου τὸ [57] αἴτιον; « Βεβηλοῦνται αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ.
D Ἀνταναιρεῖται τὰ κρίματά σου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ. » Παντελῶς τῶν σῶν νόμων καταφρονεῖ· πάντα καιρὸν εἰς παρανομίαν δαπανᾷ. [[58] Σμικρύνει γὰρ καὶ εὐτελίζει τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ ὁ ἄπιστος.] « Πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ κατακυριεύσει. » Ἀλλ' ὅμως καὶ τοιαῦτα δρῶν κατευοδοῦται. Εἶτα τοῦ τύφου τὴν ὑπερβολὴν ζωγραφεῖ.

[c] Psal. XLVIII, 12, 20.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[37] *Φησί*. Cod. 1 addit ὁ προφήτης. [38] Vid. quæ Noster ad Psal. CXV observat. [39] *Συλλαμβάνονται — διαλογίζονται*. Des. in cod. 3. [40] *Δέσποτα*. Cod. 3 præm. ὦ. [41] *Τίνος*. Omnes tres cod. præm. ὑπό. [42] *Δοκεῖς — θεώμενοι*. Hæc apud Cord. p. 176 et 177 sequentia autem, σφόδρα — ἀναπέμπουσι, p. 197 leguntur. [43] *Ἐπὶ τῶν ἀθυμούντων*. Des. in cod. 3. [44] *Στόματος*. Cod. 3 præm. τοῦ. [45] Cod. 3 ἐπιπέμπουσιν. [46] *Φησίν*. Abest a codicibus. [47] *Ἀλλά*. Cod. 3 addit καί. [48] *Βλάβη — προνοίας*. Vid. Cord. p. 177. [49] Cod. 3 συλλαμβάνεται. [50] Codices nostri, ἐνευλογεῖται. [51] *Δεινά*. Codices tres, παράνομα. [52] *Παρά*. Codices præm. τάς. [53] *Ἐνταῦθα — ἐκζητήσει*. Des. apud Cord. Codex Flor. habet : Ἤγουν τὸ ἐκζητήσει διαστατέον, παρώξυνε γὰρ τὸν Κύριον, λέγων Οὐκ ἐκζητήσει. [54] Cod. 3 μηδενός. [55] *Μανίᾳ — γινόμενα*. Cod. Flor. μανεὶς γὰρ πρὸς πᾶσαν ἁμαρτίαν ἡγεῖται τὸν κριτὴν μὴ ἐκζητεῖν τὰ γινόμενα. [56] Hæc e cod. supplevimus. [57] *Τούτου τό*. Cod. 3 τοῦτο. [58] E cod. 2 inserta.

ϛ'. « Εἶπε γὰρ ἐν [59] καρδίᾳ αὐτοῦ· Οὐ μὴ σαλευθῶ A ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν ἄνευ κακοῦ. » Σαφέστερον τοῦτο ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν· « Οὐ περιτραπήσομαι εἰς γενεὰν καὶ γενεάν, οὔτε ἔσομαι ἐν κακώσει. » Καὶ ταύτῃ κέχρηται τῇ θρασύτητι· καὶ ἡγεῖται μηδὲν δεινὸν ὑποστήσεσθαι πάντα μετιὼν τῆς κακίας τὰ εἴδη.

ζ'. « Οὗ ἀρᾶς τὸ στόμα αὐτοῦ γέμει, καὶ πικρίας, καὶ δόλου· ὑπὸ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ κόπος, καὶ πόνος. » Δόλους γὰρ ῥάπτει, καὶ τυρεύει κακὰ, καὶ βίον ἔχει τὰς κατὰ τῶν πενήτων ἐπιβουλάς. [[60] Κόπος ἀνόνητος καὶ πόνος ἀκερδής· δίχα τούτου τὴν γλῶσσαν οὐ κινεῖ καὶ σαλεύει.]

η'. « Ἐγκάθηται ἐν [61] ἐνέδρᾳ μετὰ πλουσίων ἐν ἀποκρύφοις, τοῦ [62] ἀποκτεῖναι ἀθῷον. » Καὶ ἐν συλλόγοις δὲ, καὶ ἐν συνεδρίοις καθήμενος, ἐνέδρας B τινὰς καὶ μηχανὰς τοῖς ἀναιτίοις [63] κατασκευάζει. [Οἱ πλουτοῦντες τῇ ἀσεβείᾳ διαπαντὸς τῇ εἰρωνείᾳ ζῶσιν· ἐνεδρεύουσι γὰρ τοὺς ἀκάκους· ἄλλως τε καὶ οἱ πλούσιοι ἐνεδρεύουσι τοὺς πένητας. Ὁ διάβολος λεληθότως γὰρ τὸν Χριστὸν ἐζήτησεν ἀποκτεῖναι· ἀθῷος γὰρ ταῖς χερσὶ καὶ καθαρὸς τῇ καρδίᾳ μόνος ὁ Θεός [64].]

θ', ι'. « Οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν πένητα ἀποβλέπουσιν· ἐνεδρεύει ἐν ἀποκρύφῳ, ὡς λέων ἐν τῇ μάνδρᾳ αὐτοῦ· ἐνεδρεύει τοῦ ἁρπάσαι πτωχὸν [65] ἐν τῷ ἑλκῦσαι αὐτόν. Ἐν τῇ παγίδι αὐτοῦ ταπεινώσει αὐτόν. » Καθάπερ ὁ λέων τῇδε κἀκεῖσε μεταφέρει τὸ ὄμμα θήραν ἐπιζητῶν· οὕτως [66] οὗτος νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἁρπαγῆς καὶ πλεονεξίας ἐπινοεῖ C μηχανάς· ἀλλ' ὅμως « κύψει καὶ πεσεῖται. » [Ὡς ὁ λέων ἐν τῷ σπηλαίῳ ἀεὶ ἐνεδρεύει ἁρπάσαι, οὕτω καὶ ὁ διάβολος ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν Ἰουδαίων ὡς ἐν μάνδρᾳ ἐθήρευσε τὸν Χριστὸν, νομίσας αὐτὸν ψιλὸν ἄνθρωπον εἶναι [67].] « Ἐν τῷ αὐτὸν κατακυριεῦσαι τῶν πενήτων. » Ὅταν γὰρ [68] πάντων περιγένηται, ἥκιστα διαφεύξεται [69] τοῦ θανάτου τὸ στόμα· ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις παραπλησίως τῷ τάφῳ παραδοθήσεται. [Ἐνόμισε οὖν ὁ ἐχθρὸς καὶ αὐτῶν τῶν ἀποστόλων κυριεύειν, ἀλλὰ καὶ τῶν μαρτύρων· ὅταν οὖν ἔδοξε πάντων κεκρατηκέναι, τότε συντριβεὶς ἔπεσε· τὸ γὰρ *κύψει* συντριβῆναι δηλοῦται [70].]

ια'. « Εἶπε γὰρ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Ἐπιλέλησται ὁ Θεὸς, ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ τοῦ μὴ βλέπειν εἰς τέλος. » [Ταῦτα δὲ πάντα ὁ ἀσεβὴς κατὰ τῶν D πενήτων τοῦ Θεοῦ διαπράττεται· ἑαυτὸν ἀπατῶν καὶ τοῖς ἑαυτοῦ λογισμοῖς μὴ εἶναι Θεὸν ἔφορον διανοούμενος. Εἶπε γοῦν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Ἐπιλέλησται ὁ Θεὸς, ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, τοῦ μὴ ἐπιβλέπειν εἰς τέλος [71].] Καὶ [72] οὐδὲν αὐτὸν ὀνήσει τὰ δυσσεβῆ ῥήματα, καὶ οἱ ἀθεότητος λογισμοί· ἀλλὰ δι' αὐτῶν γνώσεται τῶν πραγμάτων [73], ὡς ἐφορᾷ τὰ ἀνθρώπεια τῶν ὅλων ὁ πρύτανις. Ἐκ τῶν δυσσεβῶν

Vers. 6. « Dixit enim in corde suo, non movebor a generatione in generationem sine malo. » Manifestius hunc locum Symmachus expressit : « Non evertar in generationem et generationem, neque in afflictione ero. » Atque hac audacia usus est, et cogitat se nihil mali * passurum esse, cum omnes malitiæ species quasi percurrerit.

Vers. 7. « Cujus os maledictione plenum est, et amaritudine, et dolo : sub lingua ejus labor est, et dolor. » Dolos enim struit, et machinatur mala, vitamque in insidiis contra pauperes agit. [Labor inutilis et studium fructus expers : **667** Præterea linguam nec movet nec agitat.]

Vers. 8. « Sedet in insidiis cum divitibus in occultis, ut interficiat innocentem. » Et in conventibus, et in consessibus sedens, insidias quasdam et artes innocentibus præparat. [Qui abundant impietate, in dissimulatione vivunt. Insidias enim struunt innocentibus. Insuper quoque divites insidias parant pauperibus. Satanas quoque Christum clam interficere studuit. Innocens enim manibus et purus corde est solus Deus.]

Vers. 9, 10. « Oculi ejus in pauperem respiciunt, insidiatur in abscondito, quasi leo in spelunca sua. Insidiatur ut rapiat pauperem, dum attrahit eum. Laqueo suo humiliabit eum. » Quemadmodum leo huc et illuc transfert oculum, venatum quærens, sic iste dies noctesque rapinæ et avaritiæ artes excogitat. Sed tamen « inclinabit se, et cadet. » [Ut leo in antro suo semper insidiatur, ut rapiat, ita quoque diabolus in synagoga Judæorum tanquam in antro insidias paravit Christo, eum nudum esse hominem existimans.] « Cum dominatus fuerit in pauperes. » Cum enim omnibus superior factus fuerit, minime tamen effugiet mortis fauces, sed æque ac cæteri homines sepulcro tradetur. [Putavit quidem hostis, se in ipsos apostolos, imo quoque in martyres, esse dominaturum. Cum igitur omnes subactos esse existimaret, tunc ipse contritus cecidit : attritionem enim vox illa *inclinabit se* indicat.]

Vers. 11. « Dixit enim in corde suo, oblitus est **668** Deus, avertit faciem suam, ne videat in finem. » [Hæc omnia autem impius contra pauperes Dei agit, se ipsum decipiens, cum apud se cogitat, non esse Deum qui inspiciat. Dicit itaque in corde suo, oblitus est Deus, avertit faciem suam, ne inspiciat in perpetuum.] Neque enim vel impia verba vel cogitationes quod Deus non sit, quidquam juvabunt ipsum, sed ex rebus ipsis cognoscet, Deum omnium præsidem res humanas inspicere. Per impia hæc verba propheta mirum in modum

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[59] *Ἐν*. Cod. 1 addit τῇ. [60] e cod. 2 suppl. [61] *Ἐν*. Dees. in codicibus. [62] *Τοῦ*. Abest a cod. 1. [63] *Ἀναιτίοις*. Cod. Flor. ἐναντίοις. [64] E cod. 2 suppl. [65] *Ἁρπάσαι πτωχόν*. Repetitur in cod. 2 et 3, ut apud LXX. [66] *Οὗτος*. Cod. 2 præm. *καί*. [67] E cod. 2 suppl. [68] *Γάρ*. Abest a cod. 3. [69] Cod. 1 διαφύγῃ. Cod. 3 διαφεύξεται. [70] E cod. 2 suppl. [71] Ex cod. 3 suppleta. [72] *Καὶ — λέγων*. Horum locum in cod. 2 ea occupant, quæ Sirmondus ad v. 12 retulit. [73] *Τῶν πραγμάτων*. Cod. 1 præm. τῶν ῥημάτων καί.

conturbatus, rursus convertit orationem ad preces, dicens :

VERS. 12. « Exsurge, Domine Deus mi, et exaltetur manus tua, et ne obliviscaris pauperum tuorum in finem. » Quandoquidem peccatores impie et inique viventes, per ea quæ faciunt, dicunt, Deum oblitum esse, age, doce ipsos per experientiam, te non esse immemorem, neque tuam faciem avertere, sed eorum qui offenduntur curam gerere. Et vehementius turbatus illorum exsecrationibus, subjunxit.

VERS. 13. « Propter quid irritavit **669** impius Deum? dixit enim in corde suo, Non requiret. » Sed licet ille millies hæc in mente revolvat, tu tamen vides : sic enim intelligendum est. [Hoc est, quemcunque deglutivero hominem, non est qui requirat eum, inquit diabolus.]

VERS. * 14. « Vides quoniam tu laborem et furorem consideras, ut tardas ipsum in manus tuas. » Sic enim et Symmachus distinxit : *Vides quoniam tu laborem et irritationem inspicis.* Et Aquila : *Scis quoniam tu laborem et irritationem intueris.* Licet millies, inquit, dixerint impii, te minime res humanas inspicere, nos tamen novimus te videre et inspicere istorum iniquitates, et condignam pœnam ab eis exigere. « Tibi enim derelictus est pauper, orphano tu eris adjutor. » Propterea te obsecro.

VERS. 15. « Contere brachium peccatoris et maligni. » Erit autem hoc, si tantummodo ipsius peccatum velis inquirere. Hoc enim si factum fuerit, repente vanus erit, et ad extremam usque perniciem redigetur (hoc enim ostendit, cum dixit : « Quæretur peccatum illius, et non inventum est ») propter ipsum peccatum : et hoc apertius Symmachus dixit : *Inquiretur peccatum impietas ejus, ut non inveniatur ipse.* Cum enim illa inquiritur et ostenditur iste perit.

VERS. 16. « Dominus regnabit **670** in æternum, et in sæculum sæculi. » Quoniam enim impii dixerunt, Non quærit, neque inspicit, merito prophe-

A τούτων[74] ῥημάτων λίαν ἀνιαθεὶς ὁ Προφήτης, πάλιν εἰς εὐχὴν τὸν λόγον μεταβάλλει, λέγων[75],

ιβ'. « Ἀνάστηθι, Κύριε ὁ Θεός μου, ὑψωθήτω ἡ χείρ σου· μὴ ἐπιλάθῃ τῶν πενήτων σου εἰς τέλος[76]. » Ἐπειδὴ[77] οἱ δυσσεβείᾳ καὶ παρανομίᾳ συζῶντες δι' ὧν πράττουσι λέγουσιν, ὡς ἐπιλέλησται ὁ Θεὸς, δίδαξον αὐτοὺς διὰ τῆς πείρας, ὡς οὐκ ἐπιλέλησαι, οὐδ' ἀποστρέφεις τὸ πρόσωπόν σου· ἀλλὰ τῶν ἀδικουμένων κηδεμονίαν ποιεῖς[78]. Καὶ σφοδρότερον[79] ἀχθεσθεὶς ταῖς ἐκείνων βλασφημίαις[80] ἐπήγαγεν·

ιγ'. « Ἕνεκεν τίνος παρώργισεν[81] ὁ ἀσεβὴς τὸν Θεόν; εἶπε γὰρ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ[82], Οὐκ ἐκζητήσει. » Ἀλλὰ κἂν μυριάκις ἐκεῖνος ταῦτα λογίσηται, σὺ βλέπεις· οὕτως γὰρ νοητέον. [Τουτέστιν, Ὅσον ἂν
B καταπίω τὸν ἄνθρωπον, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν αὐτὸν, φησὶν ὁ διάβολος[83].]

ιδ'. « Βλέπεις[84] ὅτι σὺ πόνον καὶ θυμὸν κατανοεῖς, τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν εἰς χεῖράς σου. » Οὕτως[85] γὰρ καὶ ὁ Σύμμαχος διέστειλεν· *Ὁρᾷς ὅτι σὺ μόχθον*[86] *καὶ παροργισμὸν ἐποπτεύεις*[87]. Καὶ ὁ Ἀκύλας· *Εἶδες ὅτι σὺ πόνον καὶ παροργισμὸν ἐπιβλέπεις*[88]. Κἂν μυριάκις, φησὶν[89], εἴπωσιν οἱ δυσσεβείᾳ συζῶντες, ὅτι οὐκ ἐπιβλέπεις[90] τὰ ἀνθρώπεια[91], ἡμεῖς ἴσμεν ὅτι βλέπεις καὶ ἐποπτεύεις[92] τὰς τούτων παρανομίας, καὶ τὴν ἀξίαν αὐτοῖς εἰσπράττῃ[93] ποινήν. *Σοὶ (γὰρ) ἐγκαταλέλειπται ὁ πτωχὸς, ὀρφανῷ σὺ ἦσθα βοηθός.* Διὰ τοῦτό σε ἱκετεύω[94].

C ιε'. « Σύντριψον τὸν βραχίονα τοῦ ἁμαρτωλοῦ, καὶ πονηροῦ. » Ἔσται δὲ τοῦτο, ἐὰν μόνον τὴν ἁμαρτίαν αὐτοῦ ζητῆσαι θελήσῃς. Εἰ γὰρ τοῦτο γένηται[95], παραυτίκα φροῦδος ἔσται, καὶ πανωλεθρίᾳ παραδοθήσεται· τοῦτο γὰρ ἐδήλωσεν[96] εἰρηκώς[97]· « Ζητηθήσεται ἡ ἁμαρτία αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ· » δι' αὐτὴν μὲν τὴν ἁμαρτίαν[98]· καὶ τοῦτο δὲ[99] σαφέστερον ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν[1]· *Ἐκζητηθήσεται ἡ ἀσέβεια*[2] *αὐτοῦ, ἵνα μὴ εὑρεθῇ αὐτός.* Ἐκείνης γὰρ ζητουμένης καὶ δεικνυμένης, οὗτος ἀπόλλυται.

ις'. « Κύριος βασιλεὺς[3] εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Ἐπειδὴ γὰρ οἱ δυσσεβεῖς ἔλεγον, Οὐ ζητεῖ, οὐδὲ βλέπει, εἰκότως ὁ προφητικὸς

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[74] *Τούτων*. Cod. 1 præm. δέ. [75] *Λέγων*. Abest a cod. 1. [76] *Σου εἰς τέλος*. Additur in edit. Ald. et Compl. [77] *Ἐπειδὴ — ποιεῖς*. Hæc bis apud Cord. leguntur, p. 178 et p. 199. Postremo loco tribuuntur Theodoro. In Cod. 2 August. hæc exstant : Ἀναστὰς γὰρ ἐκ τῶν νεκρῶν ὑψώθη πάλιν εἰς οὐρανοὺς, οὓς οὐκ ἦν καταλιπών. Ἐν δὲ τῷ ὑψοῦσθαι μετὰ δόξης, ἐπῆρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἐσκόρπισεν αὐτοὺς ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Τὸ δὲ *μὴ ἐπιλάθῃ* ἀντὶ τοῦ μὴ ἐπιλάθῃ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ πτωχεύσαντος τοσοῦτον ὡς τὰ κεράτια ἐσθίοντος. *Resurgens enim a mortuis iterum sublatus est in cælum, quod non dereliquerat. Cum autem in gloria elevaretur, sustulit manum suam super hostes, et dispersit eos per universam terram. Illud autem « ne obliviscaris » idem est quod, ne obliviscaris hominis adeo pauperis, ut vescatur siliquis.* [78] *Ποιεῖς*. Codex Flor. et tres August. ποιῇ. [79] Cod. 2 σφόδρα. [80] *Ταῖς — βλασφημίαις*. Codices tres August. τὰς βλασφημίας. [81] *Παρώργισεν*. Rec. lectio est παρώξυνεν. [82] *Αὐτοῦ*. Abest a cod. 2. [83] Ex cod. 2 suppleta. [84] *Βλέπεις*. Des. in cod. 1 et 3. [85] *Οὕτως*. Cod. 2 οὕτω. [86] *Μόχθον*. Montf. l. c. p. 486. Symmacho tribuit lectionem πόνον. [87] *Ἐποπτ*. Cod. 3 ἐπιβλέπεις. [88] *Καὶ — ἐπιβλέπεις*. Des. in cod. 3. [89] *Φησίν*. Abest a cod. 3. [90] *Οὐκ ἐπιβλ*. Cod. 3 οὐκ ἐκζητεῖς, οὐκ ἐπιβλέπεις. [91] Cod. 1 ἀνθρώπινα. [92] *Καὶ ἐποπτ*. Des. in cod. 2. [93] Cod. 1 et 2 εἰσπράττεις. [94] *Διὰ — ἱκετ*. Des. in cod. 3. [95] Cod. 2 nec non Flor. γένοιτο. [96] Cod. 3 παρεδήλωσεν. Cod. Flor. ἐδήλωκεν. [97] Cod. 3 εἰπών. [98] *Δι' — ἁμαρτίαν*. Des. in cod. 3. In cod. 1 et 2 leg. tantum δι' αὐτήν. [99] *Δέ*. Abest a cod. 1. [1] Cod. 3 εἶπεν. [2] *Ἀσέβεια*. Cod. 2 ἁμαρτία. [3] *Κύρ. βασ*. Cod. 2. βασιλεύσει Κύριος, quæ est lectio cod. Vatic. h. l.

λόγος διδάσκει ὅτι βασιλεύσει [4], καὶ οὐχ ἁπλῶς βασιλεύσει, ἀλλ' εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ἴδιον δὲ βασιλέως προμηθεῖσθαι τῶν ἀρχομένων. «Ἀπολεῖσθε, ἔθνη, ἐκ τῆς γῆς αὐτοῦ,» τὰ παρανομίᾳ συζῶντα, τὰ τὸ σωτήριον μὴ δεξάμενα κήρυγμα.

ιζ'. «Τὴν ἐπιθυμίαν τῶν πενήτων εἰσήκουσας, Κύριε, τῇ ἑτοιμασίᾳ [5] τῆς καρδίας αὐτῶν προσέσχε τὸ οὖς σου.» *Τὴν δὲ ἑτοιμασίαν τὴν πρόθεσιν* ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν [6]. Οἶδας, φησὶν, ἀκριβῶς τίνος [7] ἐπιθυμοῦσιν οἱ πένητες, καὶ ποίαν πρόθεσιν ἔχουσιν. Εἶτα ταύτην διδάσκει σαφέστερον.

ιη'. «Κρῖναι ὀρφανῷ καὶ ταπεινῷ.» Τούτου, φησὶν, ἐφίεται τῶν ἀδικουμένων ἕκαστος [8]· «Ἵνα μὴ προσθῇ ἔτι τοῦ μεγαλαυχεῖν ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς.» Τῶν [9] γὰρ ἀσεβείᾳ καὶ παρανομίᾳ χρωμένων κολαζομένων, ὄφελος ἔσται μέγιστον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἰς τούτους ἀφορώντων, καὶ δρᾷν τὰ ὅμοια μὴ τολμώντων [10]. Ταῦτα δὲ οὐχ ἁπλῶς ὁ προφήτης τῷ προκειμένῳ συνῆψε ψαλμῷ· ἀλλὰ πρῶτον μὲν δεῖξαι βουλόμενος ὅπως διέκειτο πάλαι τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, καὶ ὅτι ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος εἰς καιρὸν ἐνανθρωπήσας κατάλληλα τοῖς τραύμασιν ἐπέθηκε φάρμακα. Πρὸς δέ γε τούτοις διδάσκει, ὡς τοὺς ὄνησιν οὐδεμίαν ἐκ τῆς εὐεργεσίας [11] δέξασθαι βουληθέντας μείζοσι παραδόσει κολαστηρίοις ὁ τῶν ὅλων Θεὸς ἐν τῇ τῆς δευτέρας ἐπιφανείας ἡμέρᾳ [12].

licus sermo docet Deum regnaturum esse, neque simpliciter regnaturum, sed in sæculum sæculi. Proprium autem regum est, ut subditorum curam gerant. «Peribitis, gentes, de terra illius,» quæ iniquitati assuetæ estis, quæque salutis præconium non admisistis.

Vers. 17. «Desiderium pauperum exaudisti, Domine; præparationem cordis eorum audivit auris tua.» *Præparationem* autem, *propositum* Symmachus dixit. Nosti, inquit, exactissime cujus rei cupidi sint pauperes, et quod habeant propositum. Deinde hoc docet dilucidius.

Vers. 18. «Judicare orphano et humili.» Hoc enim, inquit, concupiscit quilibet injuria affectus: «Ut non pergat amplius magnificare se homo super terram.» Si enim supplicio afficiantur qui impietate et iniquitate utuntur, maxima utilitas cæterorum hominum erit, dum istos aspiciunt, et similia facere non audent. Hæc autem non temere divinus Propheta præsenti psalmo conjunxit: sed * cum vellet in primis ostendere quomodo humana natura antiquitus affecta fuerit, et quod unigenitum Dei Verbum opportune carne assumpta **671** adhibuerit medicinas ulceribus convenientes, docet præterea eos qui nihil utilitatis ex hoc beneficio percipere voluerint, majoribus afficiendos esse suppliciis a Deo universorum die secundi adventus.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Ι' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. «Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ.» Τοῦτον τὸν ψαλμὸν ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ διωκόμενος ὁ θειότατος [13] Δαβὶδ εἴρηκε πρὸς τοὺς παραινοῦντας αὐτῷ φυγῇ τὴν σωτηρίαν πορίσασθαι. Ἁρμόττει δὲ παντὶ ἀδικουμένῳ, καὶ τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα κεκτημένῳ [14]. *Εἰς τὸ τέλος* δὲ ἐπιγέγραπται, ἅτε δὴ πρόῤῥησιν περιέχων τῆς δικαίας τοῦ Θεοῦ κρίσεως, καὶ τῆς ἐπενεχθησομένης τοῖς παρανόμοις κολάσεως.

β'. «Ἐπὶ τῷ Κυρίῳ πέποιθα· πῶς ἐρεῖτε τῇ ψυχῇ μου, Μεταναστεύου ἐπὶ τὰ ὄρη, ὡς στρουθίον;» Τί δήποτε, φησὶ [15], παραινεῖτέ μοι φυγεῖν [16], καὶ τὰ ὄρη περινοστεῖν [17], στρουθίου [18] δίκην ἐπτοημένου, καὶ τὰς σκηνὰς [19] τῇδε κἀκεῖσε μεταβαίνειν [20], βεβαίαν ἔχοντι τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα, καὶ δι' ἐκείνην τοὺς δυσμενεῖς μὴ δειμαίνοντι [21];

γ'. «Ὅτι ἰδοὺ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐνέτειναν τόξον·

INTERP. PSALMI X.

Vers 1. «In finem, Psalmus Davidi.» Hunc psalmum beatissimus David, cum Saul ipsum insequeretur, dixit ad eos qui ipsum admonebant ut fuga salutem quæreret. Congruit autem omnibus qui injuria afficiuntur, et in Deo spem collocant. Inscribitur autem *in finem*, ut qui prædictionem contineat justi Dei judicii, et pœnæ nefariis hominibus infligendæ.

Vers. 2. «In Domino confido: quomodo dicitis animæ meæ: Transmigra in montem sicut passer?» Quidnam, inquit, consulitis mihi ut aufugiam, montesque pererrem passeris more exterriti, et tabernacula huc et illuc commutem, cum spem in Deo fixam habeam, et propter illam hostes minime timeam?

Vers. 3. «Quoniam ecce peccatores intenderunt

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[4] *Βασιλ.* cod. 1 addit εἰς τὸν αἰῶνα. [5] *Εἰσήκ.—ἑτοιμασίᾳ.* Ita habet ed. Compl. Recepta lectio h. l. est εἰσήκουσε Κύριος, τὴν ἑτοιμασίαν. [6] *Τὴν—εἴρηκεν.* Aliam Symm. lectionem dedit Montf. l. c. t. I, p. 487. [7] cod. 2 τίνων. [8] *Τούτου—ἕκαστος.* Des. in cod. 3. [9] *Τῶν—τολμώντων.* Des. ibid. [10] In cod. Flor. sequitur: Ἀλλ' οὐδὲ ὁ διάβολος ἔτι μεγαλαυχήσει συντριβόμενος ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν ἁγίων πατούντων αὐτοῦ τὴν δύναμιν κατὰ δωρεὰν Ἰησοῦ, *At vero ne ipse quidem dialogus magnopere se efferet, subjectus pedibus sanctorum, qui infringunt robur ejus dono a Jesu accepto.* [11] *Εὐεργεσίας.* cod. 1 ἐργασίας. [12] *Ταῦτα—ἡμέρᾳ.* Hæc apud Cord. minus recte ad vers. præced. relata sunt. In cod. Flor. ita leg. Συνῆψε δὲ ταῦτα τῷ προκειμένῳ ψαλμῷ, πρῶτον μὲν διδάσκων, ὅπως ἡ ἀνθρωπεία φύσις πάλαι διέκειτο· διὸ κατὰ καιρὸν ἐνανθρωπήσας ὁ Μονογενὴς κατάλληλα τοῖς τραύμασιν ἐπέθηκε φάρμακα. Ἔπειτα δὲ ὡς τοὺς τὴν ὄνησιν μὴ θελήσαντας δέξασθαι, μείζοσι παραδώσει κολαστηρίοις ἐπιφανεὶς τὸ δεύτερον. [13] cod. 2 θεῖος. [14] *Καὶ—κεκτημένῳ.* Des. in cod. 1. [15] *Φησί.* Abest a cod. 2. In cod. 3 leg. τοίνυν. [16] cod. 3 φεύγειν. [17] cod. Flor. παρανοστεῖν. [18] *Στρουθίου.* cod. 3 præm, καί. Ita quoque apud Cord. p. 208. [19] *Σκηνάς.* cod. 1 et 2 σκιάς. Sic quoque Cord. l. c. [20] cod. Flor. μετατιθέναι. [21] *Μή.* Abest a cod. 2.

arcum, paraverunt sagittas in pharetra, ut feriant A in obscuro rectos corde. » Nonnulli et hæc cum supra dictis versibus conjunxerunt : sed ea quæ sequuntur hoc non permittunt. Subjungit enim :

VERS. 4. » Quoniam quæ perfecisti destruxerunt. » Hinc autem discimus Prophetam convertisse verba ad Deum colloquio **672** utentem, docentemque et arcus et jacula hostium parata esse, atque eorum scopum esse ut, veluti in obscuro, et in nocte illuni, fraudibus et insidiis contra nos utantur. Clandestinas quippe insidias et occultas, σκοτομήνην appellavit. Hoc autem nomen noctem luna carentem significat. *Rectos* vero *corde* nominavit, non summam sibi virtutem vindicans : sed cum sciret nihil se unquam egisse ut Saulem offenderet, sed summa benevolentia in ipsum semper esse usum. B « Quoniam quæ tu perfecisti, ipsi destruxerunt. » Non rapui, inquit, regnum, sed a tua gratia regnandi electionem suscepi : illi autem destruere me conantur contra tuam sententiam armati.

« Justus autem quid fecit? [VERS. 5, 6.] Dominus est in templo sancto suo, Dominus in cœlo sedem habet. Oculi ejus in terram respiciunt, palpebræ ejus inquirunt in filios hominum. Dominus inquirit in justum et impium. » Illi igitur sua quidem malitia contra me utuntur : tu vero justus judex, insidens cœlestibus sedibus, et tui conspectum in terreno templo exhibens, inspicis quidem universam terram, sufficiunt autem tibi duntaxat oculorum palpebræ, ut humana omnia noscas. Nosti vero exacte et justorum et injusto- C rum actiones, et digna operibus rependis. Sciendum est porro, et oculos, et palpebras, et sedes, et cætera ejusmodi tanquam de re corporea dici, ab humanis **673** rebus res divinas homines edocendo, et divinis actionibus humanorum membrorum appellationes imponendo. « Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam. » Qui animam diligit, iniquitatem odit : qui bene erga hanc affectus est, perniciem animæ suæ machinatur; provocat enim divinam iram, de qua prophetæ sermo narrat.

ἡτοίμασαν βέλη εἰς φαρέτραν, τοῦ κατατοξεῦσαι ἐν σκοτομήνῃ τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. Τινὲς[22] καὶ ταῦτα συνῆψαν τοῖς εἰρημένοις στίχοις[23]· ἀλλὰ τὰ ἐπιφερόμενα οὐκ ἐᾷ. Ἐπάγει γάρ·

δ'. « Ὅτι ἃ σὺ κατηρτίσω, αὐτοὶ καθεῖλον. » Ἐντεῦθεν δὲ διδασκόμεθα, ὡς πρὸς τὸν Θεὸν ἔτρεψε τοὺς λόγους ὁ προφήτης, ἐντεύξει χρώμενος, καὶ διδάσκων ὡς εὐτρεπῆ τῶν πολεμίων, καὶ τὰ τόξα, καὶ τὰ βέλη, καὶ σκοπὸς αὐτοῖς οἷον ἐν σκοτομήνῃ τινὶ καὶ ἀσελήνῳ νυκτὶ, τοῖς λόχοις καὶ ταῖς ἐνέδραις χρήσασθαι καθ' ἡμῶν. Τὸ γὰρ[24] τῆς ἐπιβουλῆς λαθραῖον καὶ κεκρυμμένον *σκοτομήνην* ἐκάλεσε· τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα τὴν ἀσέληνον νύκτα δηλοῖ. *Εὐθεῖς* δὲ *τῇ καρδίᾳ* ὠνόμασεν, οὐ τὴν ἄκραν ἀρετὴν ἑαυτῇ[25] μαρτυρῶν· ἀλλ' εἰδὼς ὅτι πρὸς βλάβην τοῦ Σαοὺλ B οὐδὲν εἰργάσατο πώποτε, ἀλλ' εὐνοίᾳ πλείστῃ περὶ αὐτὸν χρησάμενος διετέλεσεν. « Ὅτι ἃ σὺ κατηρτίσω, αὐτοὶ καθεῖλον. » Οὐχ ἥρπασα, φησὶ, τὴν βασιλείαν[26], ἀλλὰ τὴν χειροτονίαν παρὰ τῆς σῆς χάριτος ἐδεξάμην. Ἐκεῖνοι δέ με καταλῦσαι πειρῶνται κατὰ τῆς σῆς ὁπλιζόμενοι ψήφου.

« Ὁ δὲ δίκαιος τί ἐποίησε; [ε', ς'.] Κύριος ἐν ναῷ ἁγίῳ αὐτοῦ, Κύριος ἐν οὐρανῷ ὁ θρόνος αὐτοῦ· οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἐπιβλέπουσι τὴν οἰκουμένην[27], τὰ βλέφαρα αὐτοῦ ἐξετάζει τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Κύριος ἐξετάζει τὸν δίκαιον, καὶ τὸν ἀσεβῆ. » Ἐκεῖνοι μὲν οὖν τῇ κατ' ἐμοῦ κέχρηνται πονηρίᾳ· σὺ δὲ ὁ δίκαιος κριτὴς ἐγκαθήμενος τοῖς[28] οὐρανίοις θώκοις, καὶ τὴν οἰκείαν[29] ἐπιφάνειαν ἐν τῷ ναῷ τῷ ἐπὶ γῆς ποιούμενος, ἐποπτεύεις μὲν τὴν C οἰκουμένην ἅπασαν, ἀρκεῖ δέ σοι μόνον[30] τῶν ὀμμάτων τὰ βλέφαρα, τὰ ἀνθρώπεια πάντα καταμαθεῖν. Οἶσθα δὲ ἀκριβῶς καὶ ἀδίκων καὶ δικαίων τὰς πράξεις, καὶ ταλαντεύεις τοῖς ἔργοις τὰς ἀντιδόσεις. Ἰστέον δὲ, ὅτι καὶ ὀφθαλμοὺς, καὶ βλέφαρα, καὶ θρόνους, καὶ τἄλλα ὅσα τοιαῦτα, σωματικώτερον[31] λέγει, ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων τοὺς ἀνθρώπους τὰ θεῖα διδάσκων, καὶ ταῖς θείαις ἐνεργείαις[32] τῶν ἀνθρωπίνων μορίων τὰς προσηγορίας τιθείς. « Ὁ δὲ ἀγαπῶν τὴν ἀδικίαν, μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν. » Ὁ τὴν ψυχὴν ἀγαπῶν, τὴν ἀδικίαν μισεῖ[33]· ὁ δὲ περὶ ἐκείνην εὖ διακείμενος, ὄλεθρον τῇ ψυχῇ μηχανᾶται· ἐπισπᾶται γὰρ τὴν θείαν ὀργὴν, περὶ ἧς ὁ προφητικὸς διέξεισι λόγος.

VERS. 7. « Quoniam depluet super peccatores D laqueos, ignis et sulphur, et spiritus procellarum. » Ab iis quæ Sodomis jam acciderunt, sumit descriptionem suppliciorum; etenim in illas [d] civitates depluit Dominus a Domino ignem, et sulphur e cœlo. Hæc igitur et hoc in loco minatus est, non ut hæc omnino inducturus, sed per hæc omnige-

ζ'. « Ὅτι[34] ἐπιβρέξει ἐπὶ ἁμαρτωλοὺς παγίδας, πῦρ καὶ θεῖον, καὶ πνεῦμα καταιγίδος. » Ἀπὸ τῶν ἤδη περὶ τὰ Σόδομα γινομένων[35] σχηματίζει τὰς τιμωρίας· καὶ γὰρ εἰς[36] ἐκείνας τὰς πόλεις ἔβρεξε Κύριος παρὰ Κυρίου πῦρ καὶ θεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ταῦτα τοίνυν κἀνταῦθα ἠπείλησεν· οὐχ ὡς πάντως ταῦτα ἐπάξων, ἀλλὰ διὰ τούτων τὰς παντοδαπὰς

[d] Gen. XIX, 24.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[22] *Τινὲς*, κ. λ. Des. in cod. 1 et apud Cord. p. 208. [23] *Στίχοις*. Abest a cod. 2. [24] *Τὸ γὰρ*, κ. λ. Des. apud Cord. [25] cod. 2 et 3 ἑαυτῷ. [26] *Βασιλείαν*. cod. 2, χειροτονίαν. [27] *Ἐπιβλ. τὴν οἰκουμ.* cod. 2 et 3 εἰς τὸν πένητα ἐπιβλέπουσιν. Ita fere oi O' Vid. Montf. l. c. t. I, p. 488. [28] *Τοῖς*. cod. 1 præm. ἐν. [29] *Οἰκείαν*. cod. 1 θείαν. [30] Cod. 2. σοῦ μόνα. [31] cod. 1 et 2 σωματικώτερα. [32] *Ἐνεργείαις*. cod. 1 et 2 εὐεργείαις. [33] *Ὁ — μισεῖ*. Des. in cod. 1. [34] *Ὅτι*. Abest a codd. nostris. [35] cod. 2 γενενημένων. [36] *Εἰς*. Des. in cod. 2.

κολάσεις παραδηλῶν [37]. « Ἡ μερὶς τοῦ ποτηρίου A αὐτῶν [38]. » Ταῦτα, φησὶν, ἑαυτοῖς ἀπεκλήρωσαν τὴν παρανομίαν ἑλόμενοι. *Ποτήριον* [39] δὲ ἐνταῦθα τὴν τιμωρίαν ὀνομάζει. Οὕτω δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ, ὅτι « Ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου οἴνου ἀκράτου πλῆρες κεράσματος· » καὶ μετ' ὀλίγον· « Πίονται πάντες οἱ ἁμαρτωλοὶ τῆς γῆς. » Τοῦτο τὸ ποτήριον ὁ μακάριος Ἱερεμίας τοῖς ἔθνεσι προσενεγκεῖν ἐκελεύσθη.

nas pœnas designans. « Pars calicis eorum. » Hæc, inquit, sibi ipsis sortiti sunt, qui iniquitatem elegerunt. *Calicem* autem hic supplicium nominat. Sic etiam in alio psalmo [e]: « Calix vini meri in manu Domini plenus misto; » et paulo post: « Bibent omnes peccatores terræ. » Hunc calicem beatus Jeremias [f] gentibus propinare jussus est.

η'. « Ὅτι δίκαιος Κύριος, καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν· εὐθύτητας οἶδε [40] τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. » Ταῦτα, φησὶν, ἐπιφέρει τοῖς κακίᾳ συζῶσι τῶν ὅλων ὁ Κύριος· ἐπεὶ [41] δικαιοσύνης ὑπάρχει πηγὴ, καὶ οἷόν τινι πηδαλίῳ τῇ εὐθύτητι χρώμενος ἰθύνει τὰ σύμπαντα.

VERS. 8. « Quoniam justus est Dominus, et justitias dilexit: æquitatem vidit vultus ejus. » Hæc, inquit, infligit inique viventibus universorum Dominus: quoniam justitiæ est fons, et veluti quodam gubernaculo æquitate utens, dirigit omnia.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΙΑ' ΨΑΛΜΟΥ. B

α'. « Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῆς ὀγδόης, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Τῆς αὐτῆς ἔχεται [42] καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς διανοίας [43]. Διαβάλλει γὰρ [44] τοὺς διπλόῃ κεχρημένους, καὶ φιλίαν μὲν ὑπισχνουμένους, προϊεμένους δὲ αὐτὸν τῷ πολεμίῳ Σαοὺλ, καὶ μηνύοντας ἔνθα διῆγεν. *Ὑπὲρ δὲ τῆς ὀγδόης* τὴν ἐπιγραφὴν ἔχει ἅτε δὴ τῆς δικαίας τοῦ Θεοῦ κρίσεως μεμνημένος, ἣν μετὰ τὴν ἑβδόμην ποιήσεται, καθὰ προειρήκαμεν [45], ὁ δίκαιος κριτής. Διὰ τοῦτο καὶ *εἰς τὸ τέλος* προγέγραπται [46], ὡς χρόνοις ὕστερον τῆς προῤῥήσεως ἐσομένης.

674 INTERP. PSALMI XI.

VERS. 1. « In finem, pro octava, Psalmus Davidi. » Eumdem sensum et hic psalmus habet. Nam accusat eos qui fraude utebantur, amicitiamque promittentes, ipsum inimico Sauli prodebant, eique significabant ubi ipse degebat. Titulum habet *pro octava*, tanquam de justo Dei judicio mentionem faciens, quod justus judex post septimam faciet, sicut ante diximus. Propterea et *in finem* inscribitur, utpote quod vaticinatio posteriori tempore futura sit.

β'. « Σῶσόν με, Κύριε, ὅτι ἐκλέλοιπεν ὅσιος, ὅτι ὠλιγώθησαν αἱ ἀλήθειαι ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων. » Τῆς παρὰ σοῦ, Δέσποτα, σωτηρίας ἀπολαῦσαι C παρακαλῶ. Ἐπειδὴ κινδυνεύει τῆς ἀληθείας ἀποσβεσθῆναι [47] τὸ χρῆμα, πάντων, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀπιστίαν νενοσηκότων [48]. Εἶτα διηγεῖται σαφέστερον τὰ τολμώμενα.

VERS. 2. « Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus, quoniam diminutæ sunt veritates a filiis hominum. » A te, Domine, ut salutem consequar obsecro: quoniam veritas in periculo est ne exstinguatur, et omnes, ut uno verbo dicam, mutua inter se infidelitate laborant. Deinde magis dilucide narrat, quæ patrare ausi sunt.

γ'. « Μάταια ἐλάλησεν ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ. » Ὑποκρίνονται φιλίαν, καὶ τὰ πολεμίων ἐργάζονται. « Χείλη δόλια ἐν καρδίᾳ καὶ ἐν καρδίᾳ ἐλάλησε [49] κακά. » Μετὰ δόλου, φησὶν, ἀλλήλοις [50] προσδιαλέγονται. Καὶ οὗτος [51] τοῖς χείλεσι χρώμενος [52] εἰς τὴν τοῦ πέλας καρδίαν τὰ ψευδῆ [53] παραπέμπει· κἀκεῖνος πάλιν ὁμοίως ἀντιπέμπει τὰ ὅμοια [54]. Ἐντεῦθεν λοιπὸν αὐτοῖς ἀπειλεῖ τιμωρίαν [55].

VERS. 3. « Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum. » Amicitiam simulant, et hostilia committunt. « Labia dolosa, in corde et corde locuti sunt mala. » Cum dolo, inquit, invicem colloquuntur. Et iste labiis utens, 675 in cor proximi falsa transmittit, et ille rursus itidem similia remittit. Hinc illis proinde vindictam minatur.

δ'. « Ἐξολοθρεύσει [56] Κύριος πάντα τὰ χείλη τὰ δόλια, γλῶσσαν μεγαλοῤῥήμονα. » Τί δὲ τῆς μεγα- D λοῤῥημοσύνης τὸ εἶδος;

VERS. 4. « Disperdat Dominus universa labia dolosa, et linguam magniloquam. » Quæ autem est species magniloquentiæ?

[e] Psal. LXXIV, 8. [f] Jerem. XXV, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[37] Ἀπὸ — *παραδηλῶν*. Hæc apud Cord. p. 215, Theodoro; in Catena autem a Dan. Barbaro edita Nostro ascribuntur. [38] cod. 2. αὐτοῦ. [39] *Ποτήριον*, κ. τ. λ. Hæc pluribus exposuit Euseb. ad h. l. Vid. Cord. p. 215. [40] *Οἶδε*. Sic quoque oi O' quorum lectionem secutus est Carafa. [41] codd. nostri. ἐπειδή. [42] *Ἔχεται*. cod. 3 præm. δέ. [43] *Διανοίας*. cod. 2 præm. τῷ πρὸ αὐτοῦ. [44] *Γάρ*. Abest a cod. 2. [45] *Καθὰ προειρ*. Vid. p. 640. [46] cod. 3 προσγέγραπται. [47] cod. 1 et 3 ἀποσβῆναι. Sic quoque cod. Flor. et Cord. p. 220. cod. 2 σβεσθῆναι. [48] In cod. Flor. sequitur: « Τὸ ὠλιγώθησαν ἀντὶ τοῦ ἐξέλιπον εἶπεν. Οὕτω γὰρ καὶ Σύμμαχός φησιν, ὅτι ἐκ ποδῶν (Legendum esse puto ἐκποδών. De hac Symmachi lectione nihil exstat apud Montf. l. c. t. I, p. 489.) ἡ πίστις, ἀντὶ τοῦ οὐκ ἔστι παρ' οὐδενὶ ἡ ἀλήθεια. « *Imminutæ sunt dixit*, hoc est, *defecerunt*. Ita enim habet etiam Symmachus, *quoniam procul est fides*, hoc est, apud neminem est veritas. » Alia Nostro tribuuntur apud Cord. p. 225. [49] cod. 3 ἐλάλησαν. [50] cod. 2 ἀλλήλους. [51] cod. Flor. οὕτως. [52] cod. Flor. χρώμενοι. [53] *Τὰ — ψευδῆ*. cod. Flor. κακὰ τῷ ψεύδει. [54] *Κἀκεῖνος — ὅμοια*. cod. 2 ὁμοίως τὰ ὅμοια. [55] *Ἐντεῦθεν — τιμωρίαν*. Deest in cod. 3. [56] cod. 2 et 3. ἐξολοθρεύσαι. Sicque oi O' et Cord. p. 220 ac 225.

VERS. 5. « Qui dixerunt : Linguam nostram magnificabimus, labia nostra apud nos sunt, quis est dominus noster? » Natura, inquit, sermones metiri nolunt, neque divinas leges respicere volunt : sed effrenato ore utentes, cum audacia quidquid volunt loquuntur, divinam patientiam despicientes, nec sub Dei potestate se esse cogitantes. Talis fuit Pharao, ideoque dixit : « Non novi Dominum [g]. » * Talis et Rapsaces, qui ausus est dicere : « Ne te decipiat Deus tuus, in quo tu ipse confidis, fore ut Hierosolymam liberet e manu mea [h]. » Talis Nabuchodonosor, qui generosos illos pueros exterruit, atque dicere minime perhorruit : « Quis est Deus, qui eripiet vos de manu mea [i]? » Verumtamen et illi eorum quæ committere ausi sunt, pœnam dederunt : et isti, de quibus propheticus sermo loquitur, dignum luent supplicium, et hoc significans subdidit :

VERS. 6. « Propter miseriam inopum, et gemitum pauperum, nunc exsurgam, dicit Dominus. Ponam in salutari : fiducialiter agam in eo. » Non enim eos lugentes et gementes ob **676** iniquitatem, quæ contra ipsos patrata est, despiciam : sed patientiam veluti quemdam somnum excutiens, perspicuam et illustrem eorum salutem faciam. Nam hoc modo Symmachus interpretatus est : « Ponam salutare evidens. » Et docens verissima fore quæ dicta sunt, subjunxit :

VERS. 7. « Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne exploratum, probatum terræ, purgatum septuplum. » *Septuplum* pro *sæpenumero* posuit : hoc enim divinæ Scripturæ solemne est.

VERS. 8. « Tu, Domine, servabis nos, et custodies nos a generatione hac, et in æternum. » Nam a tua gratia custoditi, non solum præsentis generationis laqueos effugiemus, sed et æternæ salutis compotes erimus.

VERS. 9. « In circuitu impii ambulant, secundum altitudinem tuam in pretio habuisti filios hominum. » Qui igitur impietati sunt assueti, divina relicta via, huc et illuc aberrant, conantes circumire et veluti obsidere mansuetiores. Tu vero ex altitudine naturæ apparens, tua dignos cura eos putas, qui ab illis bello petuntur, nunc quidem in afflictionibus recreans, paulo post vero perfectam salutem largiens.

ε'. « Τοὺς εἰπόντας, Τὴν γλῶσσαν ἡμῶν μεγαλυνοῦμεν, τὰ χείλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἐστι· τίς ἡμῶν κύριός ἐστιν; » Οὐχ ἀνέχονται, φησὶ, μετρῆσαι τῇ φύσει τοὺς λόγους, οὐδὲ εἰς τοὺς θείους ἀποβλέπειν ἐθέλουσι νόμους, ἀλλ' ἀθυρώτοις στόμασι κεχρημένοι, μετ' ἀδείας ὅπερ βούλονται φθέγγονται, τῆς θείας μακροθυμίας καταφρονοῦντες, καὶ μηδὲ τελεῖν ὑπὸ τὴν τοῦ Θεοῦ δεσποτείαν [57] νομίζοντες. Τοιοῦτος ἦν ὁ Φαραώ· διόπερ καὶ ἔλεγεν· « Οὐκ οἶδα τὸν Κύριον. » Τοιοῦτος ἦν ὁ Ῥαψάκης, λέγειν τολμῶν· « Μή σε ἀπατάτω ὁ Θεός σου, ᾧ [58] σὺ πέποιθας ἐπ' αὐτῷ ὅτι ῥύσεται τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐκ χειρός μου. » Τοιοῦτος Ναβουχοδονόσωρ τοὺς γενναίους ἐκείνους δεδιττόμενος παῖδας, καὶ λέγειν οὐ φρίττων, « Τίς ὁ Θεὸς [59] ὃς ἐξελεῖται ὑμᾶς ἐκ τῶν χειρῶν μου; » Ἀλλ' ὅμως κἀκεῖνοι ποινὴν ἔδοσαν ὧν ἐτόλμησαν, καὶ οὗτοι περὶ ὧν ὁ προφητικὸς διέξεισι λόγος τὰς ἀξίας τίσουσι δίκας· καὶ τοῦτο σημαίνων ἐπήγαγεν·

ς'. « Ἕνεκεν τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν, καὶ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων, νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος· θήσομαι ἐν σωτηρίῳ, παῤῥησιάσομαι ἐν αὐτῷ. » Οὐ περιόψομαι [60] γὰρ αὐτοὺς [61] ὀλοφυρομένους, καὶ στένοντας διὰ τὴν εἰς αὐτοὺς τολμωμένην παρανομίαν· ἀλλὰ τὴν μακροθυμίαν καθάπερ τινὰ ὕπνον ἀποσεισάμενος, περιφανῆ καὶ λαμπρὰν αὐτῶν [62] τὴν σωτηρίαν ποιήσομαι. Οὕτω γὰρ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε, « Τάξω σωτήριον ἐμφανές [63]. » Καὶ διδάσκων ὡς ἀληθῶς ἔσται τὰ εἰρημένα, προστέθεικε·

ζ'. « Τὰ λόγια Κυρίου λόγια ἁγνὰ, ἀργύριον πεπυρωμένον, δοκίμιον ἐν [64] τῇ γῇ [65], κεκαθαρισμένον ἑπταπλασίως. » Τὸ ἑπταπλασίως [66] ἀντὶ τοῦ πολλαπλασίως τέθεικε· τοῦτο γὰρ σύνηθες τῇ θείᾳ [67] Γραφῇ.

η'. « Σὺ, Κύριε, φυλάξεις [68] ἡμᾶς, καὶ διατηρήσεις [69] ἡμᾶς ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. » Ὑπὸ [70] γὰρ τῆς σῆς φρουρούμενοι [71] χάριτος οὐ μόνον τῆς παρούσης γενεᾶς τὰς πάγας διαφευξόμεθα, ἀλλὰ καὶ τῆς αἰωνίου σωτηρίας τευξόμεθα.

θ'. « Κύκλῳ οἱ ἀσεβεῖς περιπατοῦσι, κατὰ τὸ ὕψος σου ἐπολυώρησας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων [72]. » Οἱ μὲν οὖν δυσσεβείᾳ συζῶντες, τὴν θείαν [73] καταλιπόντες ὁδὸν, τῇδε κἀκεῖσε περιπλανῶνται, κυκλοῦν καὶ οἱονεὶ πολιορκεῖν τοὺς ἐπιεικεστέρους πειρώμενοι. Σὺ δὲ ἀπὸ τοῦ τῆς φύσεως ὕψους φαινόμενος τῆς σῆς ἀξιοῖς κηδεμονίας τοὺς ὑπ' ἐκείνων πολεμουμένους, νῦν μὲν ψυχαγωγῶν ἐν ταῖς θλίψεσι, μετὰ βραχὺ δὲ τελείαν τὴν [74] σωτηρίαν δωρούμενος [75].

[g] Exod. v, 2. [h] IV Reg. XVIII, 29, 35. [i] Dan. III, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[57] cod. 2 *Τῆς—δεσποτείας*. [58] *Ὧ*. cod. 1 2 præm. ἐν. [59] *Ὁ Θεός*. Uterque præm. ἐστίν. [60] cod. Flor. παρόψομαι. [61] *Αὐτούς*. cod. 1. τούς. [62] cod. Flor. αὐτοῖς. [63] cod. 1 ἐκφανές. [64] *Δοκ. ἐν τῇ γῇ*. Interpretes Græcos latuit significatio vocis עֲלִיל *catinus*. Vid. Montf. l. c. p. 490. [65] *Ἐν*. Abest a cod. 3. [66] *Τὸ ἑπταπλ*. Des. in cod. 1. [67] *Θείᾳ*. Abest a cod. 1 et 2. [68] cod. 2 φυλάξοις. cod. 3 φυλάξαις. [69] cod. 2 διατηρήσοις. cod. 3 διατηρήσαις. [70] *Ὑπό*. Cod. ἀπό. [71] Cod. 2 φρουρούμενος. [72] *Κατὰ — ἀνθρώπων*. Hæc a textu Hebr. psal. XII, 9, nimis aliena sunt. Melior est Symm. interpretatio, ὅταν ὑψωθῶσιν οἱ εὐτελεῖς τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων. [73] *Θείαν*. cod. 3 εὐθεῖαν. [74] *Τήν*. Abest a cod. 2. [75] Huc pertinet scholion addito Theodoreti nomine in Bosii edit. τῶν Ο', ad h. l. allatum, quod tamen nec in codd. nostris, nec apud Cord. exstat.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΙΒ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Καὶ τοῦτον εἰς ἑαυτὸν ἤνεγκεν[76] τὸν ψαλμὸν[77] ὁ μέγας Δαβίδ, οὐ μὴν ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ διωκόμενος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Ἀβεσσαλὼμ πολεμούμενος. Τὰ μὲν γὰρ κατὰ τὸν Σαοὺλ πρὸ τῆς ἁμαρτίας ἦν, καὶ διὰ τοῦτο μετὰ πολλῆς ἐλέγετο παῤῥησίας[78]. Τὰ δέ γε κατὰ τὸν Ἀβεσσαλὼμ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν· διὰ[79] τοῦτο κλαυθμὸς καὶ στεναγμὸς[80] τοῖς λόγοις ἐγκέκραται. « Ἕως πότε, Κύριε, ἐπιλήσῃ μου εἰς τέλος; » Τὴν[81] ἀναβολὴν τῆς βοηθείας *ἐπιλησμονὴν* προσηγόρευσε[82]. Παρακαλεῖ δὲ μὴ εἰς τέλος ἐπιλησθῆναι· τουτέστι μὴ παντελῶς τῆς θείας γυμνωθῆναι προνοίας. « Ἕως πότε ἀποστρέφεις τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ; » Ἐκ μεταφορᾶς τῶν ὀργιζομένων[83], καὶ τοὺς προσκεκρουκότας ὁρᾷν οὐ βουλομένων, τέθεικε τουτὶ τὸ ῥητόν. Διὸ μετ' ὀλίγα λέγει· « Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ, καὶ ἐλέησόν με, » οὔτε πρόσωπον νοῶν τὸ πρόσωπον, οὔτε ἀποστροφὴν τὴν ἀποστροφήν· ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων πάλιν σχηματίζει τὸν λόγον[84].

β'. « Ἕως τίνος θήσομαι βουλὰς ἐν ψυχῇ μου, ὀδύνας ἐν καρδίᾳ μου ἡμέρας καὶ νυκτός; » Νύκτωρ[85] καὶ μεθ' ἡμέραν τρυχόμενος διατελῶ, καὶ τοὺς λογισμοὺς στρέφων τε καὶ ἀνελίττων, ποτὲ μὲν ἀπολαύσεσθαι[86] φιλανθρωπίας ἐλπίζω[87], ποτὲ δὲ ἀμφιβάλλω[88] εἰ τεύξομαι· ἄλλοτε δὲ ἀπαγορεύω τὰς χρηστοτέρας ἐλπίδας.

γ'. « Ἕως πότε ὑψωθήσεται ὁ ἐχθρός μου ἐπ' ἐμέ; » Ταῦτα καὶ ἡμῖν ἁρμόττει λέγειν ὑπὸ τοῦ διαβόλου πολεμουμένοις, καὶ τὴν θείαν ἀεὶ συμμαχίαν καλεῖν. Καὶ γὰρ ὁ θειότατος[89] Δαβὶδ ἠνιᾶτο τοὺς πολεμίους ἐπικρατεστέρους ὁρῶν[90].

δ'. « Ἐπίβλεψον, εἰσάκουσόν μου, Κύριε ὁ Θεός μου, φώτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου, μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον. » Τῇ νυκτὶ τῶν συμφορῶν περιεχόμενος, οἷόν τινι ὕπνῳ τῇ ἀθυμίᾳ κατέχομαι. Εἰ δὲ φανείη τῆς σῆς ἐπικουρίας τὸ φῶς, καὶ τὴν νύκτα σκεδάσει τῶν συμφορῶν, καὶ τὸν ὕπνον παύσει τῆς ἀθυμίας. Εἰ δὲ ἀναβάλλοις τὴν βοήθειαν, δέδια μὴ εἰς θάνατον ὁ ὕπνος μεταπέσῃ, ἰσχυροτέρας τῆς λύπης γενομένης τῶν λογισμῶν[91].

ε'. « Μή ποτε εἴπῃ ὁ ἐχθρός μου, Ἴσχυσα πρὸς αὐτόν. Οἱ θλίβοντές με ἀγαλλιάσονται, ἐὰν σαλευθῶ. » Μή με τοῖς δυσμενέσιν ἀποφήνῃς ἐπίχαρτον· πάντων γάρ μοι τῶν ἀνιαρῶν ἀνιαρώτατον τοῦτο.

ς'. « Ἐγὼ δὲ ἐπὶ[92] τῷ ἐλέει σου ἤλπισα. » Καὶ ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς μετὰ τὴν ἁμαρτίαν τοῦτον εἴρηκε τὸν ψαλμόν. Οὐ γὰρ δικαιοσύνῃ, ἀλλ' ἐλέῳ

A

677 INTERP. PSALMI XII.

VERS. 1. « In finem, Psalmus Davidi. » Hunc quoque psalmum de se ipso magnus David protulit, non Saulem fugiens, verum ab Absalomo bello petitus. Ea enim quæ ad Saulem attinent, ante peccatum acciderant, et hac de causa magna cum fiducia dicebantur. Ea vero quæ ad Absalomum spectant, post peccatum exstitere, et propterea luctus et gemitus immistus est verbis. « Usquequo, Domine, oblivisceris mei in finem? » Procrastinationem auxilii *oblivionem* appellavit: obsecrat autem ne obliviscatur in finem, hoc est, ne omnino divina providentia destituatur. « Usquequo avertis faciem tuam a me? » Per metaphoram ab iis qui excandescunt, eosque qui offenderunt videre nolunt, de-
B sumptam, hoc dixit. Ideo paulo post dicit: « Respice in me, et miserere mei. » Neque faciem ut faciem intelligit, neque aversionem ut aversionem; sed ab humanis rebus rursus orationem format.

VERS. 2. « Quandiu ponam consilia in anima mea, dolorem in corde meo per diem et noctem? » Noctes diesque vexor, et cogitationes volvens ac revolvens, aliquando quidem benignitatem adipisci spero, aliquando vero ambigo an compos futurus sim: interdum vero penitus **678** abjicio spem meliorem.

VERS. 3. « Usquequo exaltabitur inimicus meus
C super me? » Hæc et nobis qui a diabolo bello petimur, dicere convenit, divinamque opem semper implorare. Nam et divinus David hostes potentiores videns mœrebat.

VERS. 4. « Respice, et exaudi me, Domine Deus mi: illumina oculos meos, ne unquam obdormiam in morte. » Nocte calamitatum circumdatus, veluti quodam somno mœrore detineor. Si vero tui auxilii lux effulserit, et calamitatum noctem dissipabit, et mœstitiæ somnum sedabit. Si autem opem differas, timeo ne in mortem somnus incidat, cum tristitia potentior cogitationibus facta fuerit.

VERS. 5. « Ne quando dicat inimicus meus, Prævalui adversus eum. Qui tribulant me, exsultabunt,
D si motus fuero. » Ne inimicis ridiculum me ostendas, hoc enim mihi omnium gravium gravissimum est.

VERS. 6. « Ego autem in misericordia tua speravi. » Et hinc manifestum est eum post peccatum hunc psalmum dixisse. Non enim justitiæ, sed be-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[76] *Ἤνεγκε.* cod. 3 εἶπεν. [77] *Τὸν ψαλμόν.* Des. in cod. 1 et 2. [78] *Καὶ παῤῥησίας.* Des. apud Cord. p. 233. [79] *Διά.* cod. 1 præm. καί. cod. 3 διά τοι. [80] cod. 2 et Cord. l. c. κλαυθμοὺς καὶ στεναγμούς. [81] *Τὴν,* κ. τ. λ. In cod. Flor. alia horum loco leguntur, parum diversa ab illis quæ deinde ad v. 2 sequuntur. [82] cod. 3 ἐπιλησμοσύνην ὠνόμασεν. [83] *Ὀργιζομένων.* cod. 2 ἀγωνιζομένων. [84] *Οὔτε — λόγον.* Des. in cod. 3. [85] cod. 2 νυκτός. [86] cod. 2 ἀπολαύσασθαι. cod. 3 ἀπολαῦσαι. [87] cod. 2 et 3 ἐλπίζων. [88] *ἀμφιβάλλω — ἄλλοτε δέ.* Des. in cod. 2. [89] cod. 2 θεῖος. [90] *Ταῦτα — ὁρῶν.* Hæc in cod. Flor. tribuuntur Theodoro Antioch. [91] *Λογισμῶν.* cod. 2 συμφορῶν. [92] *Ἐπί.* cod. 2 ἐν.

dignitati confidit, seque in ea spem omnem reposuisse dicit: « Exsultabit [1] cor meum in salutari tuo. » Nunc quidem spem in misericordia habeo; salutis vero compos factus, et a mœrore discedam, et cum omni animi delectatione hymnos recitabo. Hoc enim subjunxit: « Cantabo Domino, qui bona retribuit mihi, et psallam nomini Domini **679** altissimi. » Etsi enim inexplicabilem tuam ignoro naturam, tamen mihi nomen tuum sufficit ad colendum et decantandum, omneque justum auxilium postulandum. Credo enim me consecuturum esse, etiamsi hoc solum invocavero.

INTERP. PSALMI XIII.

Vers. 1. « In finem, Psalmus Davidi. » Etiam hic psalmus *in finem* nos transmittit, quoniam de futuris prædicit. Argumentum autem est hoc. Sennacherib Assyriorum rex aliquando Judæam bello infestavit, multasque civitates cepit, has quidem pactione, has vero obsidione: sperans porro et Hierosolyma potiri, misit Rapsacen ad Ezechiam, qui tunc temporis Judæis imperabat, exsecrationibus sermonibusque impiis contra Deum utentem. « Dicite enim, aiebat, Ezechiæ: Ne te decipiat Deus tuus, cui tu ipse confidis fore ut liberet Hierosolymam e manu mea. Ubi est deus Emath et Arphad? et ubi est deus civitatis Sepharim? num potuerunt liberare e manu mea, ut Dominus Hierosolymam e manu mea eripiat [1]? » Verum hæc quidem ille. Ezechias vero magnum ejus exercitum et insanos sermones despiciens, propriaque utens pietate, divinam imploravit opem, et statim hanc consecutus est. Nam justus judex et illius impietatem exsecratus, et istius pietatem **680** amplexus, per unum angelum centum octoginta quinque millia Assyriorum perdidit, alios vero in fugam convertit, atque inopinatam salutem obsessis præbuit: « Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus. » Exordium psalmi sermonibus Sennacherib et Rapsacis valde congruit. [Illi enim, quasi Deus non esset defensor Judææ, deceptum esse aiebant Ezechiam. Erant autem eorum qui cum Sennacheribo militabant, studia corrupta, nimirum vita ac mores, ut ne vel unum quidem inter illos Deus reperiret, qui virtutem coleret. Omnia enim in pravitatem declinaverant. Quid vero? Nonne ex ipso rerum eventu cognoscent Dei potentiam, qui absumunt plebem ejus sicut escam panis, et devorant? Sane cognoscent omnes ex operibus eum

A θαῤῥεῖ, καὶ τούτῳ πεποιθέναι φησίν. « Ἀγαλλιάσεται ἡ καρδία μου ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου. » Νῦν μὲν τὰς ἐλπίδας εἰς τὸν ἔλεον ἔχω· τῆς δὲ σωτηρίας ἀπολαύσας, καὶ τῆς ἀθυμίας ἀπαλλαγήσομαι, καὶ μετὰ θυμηδίας ἁπάσης τὴν ὑμνῳδίαν ποιήσομαι. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν· « Ἄσω τῷ Κυρίῳ τῷ εὐεργετήσαντί με, καὶ ψαλῶ τῷ ὀνόματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου [93]. » Εἰ γὰρ καὶ τὴν ἄῤῥητον οὐκ ἐπίσταμαι φύσιν, ἀλλ' οὖν ἀπόχρη μοι τὸ ὄνομά σου εἰς τὸ προσκυνεῖν καὶ ὑμνεῖν, καὶ πᾶσαν δικαίαν ἐπικουρίαν αἰτεῖν. Πιστεύω γὰρ ὡς τεύξομαι καὶ τοῦτο μόνον καλῶν [94].

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΙΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Καὶ οὗτος
B ἡμᾶς [95] ὁ ψαλμὸς εἰς τὸ τέλος παραπέμπει, ἐπειδὴ περὶ μελλόντων [96] προαγορεύει. Ἡ δὲ ὑπόθεσίς ἐστιν [97] αὕτη. Ἐπεστράτευσε Σενναχηρεὶμ τῶν Ἀσσυρίων ὁ βασιλεὺς τῇ Ἰουδαίᾳ ποτὲ, καὶ πολλὰς πόλεις εἷλε, τὰς μὲν ὁμολογίᾳ, τὰς δὲ πολιορκίᾳ. Ἐλπίσας δὲ καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ περιέσεσθαι, ἀπέστειλε Ῥαψάκην πρὸς Ἐζεκίαν [98] τὸν τηνικαῦτα κρατοῦντα τῶν Ἰουδαίων [99], βλασφήμοις κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ δυσσεβέσι χρώμενον [1] λόγοις. « Εἴπατε γὰρ, ἔλεγεν, Ἐζεκίᾳ· Μή σε ἀπατάτω ὁ Θεός σου, ἐφ' ᾧ σὺ πέποιθας ἐπ' αὐτῷ, ὅτι ῥύσεται τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐκ χειρός μου. Ποῦ ὁ θεὸς Ἐμὰθ καὶ Ἀρφάδ; Καὶ ποῦ ὁ θεὸς τῆς πόλεως Σεφαρείμ; μὴ ἠδυνήθησαν ῥύσασθαι ἐκ χειρός [2] μου, ὅτι ῥύσεται Κύριος τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐκ χειρός μου; » Ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν
C ταῦτα. Ὁ δὲ Ἐζεκίας, καὶ τῆς μεγίστης αὐτοῦ στρατείας, καὶ τῆς τῶν λόγων μανίας καταφρονήσας, τῇ οἰκείᾳ χρώμενος εὐσεβείᾳ, τὴν θείαν ἐπεκαλέσατο συμμαχίαν, καὶ παραυτίκα ταύτης ἀπήλαυσεν. Ὁ γὰρ δίκαιος κριτὴς κἀκείνου τὴν ἀσέβειαν βδελυξάμενος, καὶ τούτου τὴν εὐσέβειαν ἀποδεξάμενος, δι' ἑνὸς ἀγγέλου ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε χιλιάδας τῶν Ἀσσυρίων ἀνεῖλε· τοὺς δὲ ἄλλους ἔτρεψεν εἰς φυγὴν, καὶ τοῖς πολιορκουμένοις τὴν παράδοξον σωτηρίαν ἐπόρισεν [3]. « Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Οὐκ ἔστι Θεός. » Σφόδρα τοῖς τοῦ Σενναχηρεὶμ καὶ τοῦ Ῥαψάκου λόγοις συμβαίνει τοῦ ψαλμοῦ τὸ προοίμιον. [[4] Ἐκεῖνοι γὰρ ὡς μὴ ὄντος τοῦ Θεοῦ προϊσταμένου τῆς Ἰουδαίας, ἀπατᾶσθαι ἔλεγον τὸν Ἐζεχίαν. Ἦν δὲ τοῖς ἀμφὶ τὸν Σεναχηρεὶμ καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα διεφθαρμένα, ἤγουν ὁ
D βίος καὶ ἡ πολιτεία, ὡς μηδὲ τὸν Θεὸν εὑρεῖν ἐν αὐτοῖς ἕνα γοῦν τῆς ἀρετῆς ἐπιμελούμενον. Πάντα γὰρ εἰς φαυλότητα ἐξέκλιναν. Τί δέ; Οὐκ ἔργοις

[1] IV Reg. xviii, 29 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[93] *Καὶ — ὑψίστου*. Hæc nonnisi in paucis libris veteribus subjuncta fuerunt, ut e scholio videmus, quod in edit. Rom. ad hunc locum τῶν O' adjectum est. Idem scholion in cod. nostro 3 exstat, ubi tamen pro verbis ultimis οὔτε ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ, legitur, οὔτε παρ' Ὠριγένει. [94] *Εἰ γὰρ — καλῶν*. Des. in cod. 2. [95] *Ἡμᾶς*. Abest a cod. 1, 2. [96] *Περὶ μελλόντων*. cod. 1, 2 τὰ μέλλοντα. [97] *Ἐστίν*. cod. 2 ἦν. [98] cod. 2 Ἰεζεκίαν. [99] *Κρατοῦντα τῶν Ἰουδαίων*. Des. in cod. 1. In cod. leg. τῶν Ἰουδαίων βασιλέα. [1] cod. χρώμενος. [2] cod. 2 τῶν χειρῶν. [3] *Καὶ — ἐπόρισεν*. Hæc per compendium exhibet codex 3. [4] Garner. Auct. p. 8 e cod. Vatic. supplevit.

αὐτοῖς οὗτοι γνώσονται τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, οἱ A τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀντὶ ἄρτου δαπανῶντες καὶ κατεσθίοντες; Καὶ πάντες γνωρίσουσιν ἀπὸ τῶν πραγμάτων τὸν πολεμοῦντα αὐτοῖς· κἀκεῖθεν ὁ φόβος αὐτοῖς ἐλεύσεται, ὅθεν οὐ προσεδόκησαν. Ποῦ γὰρ ἂν ᾠήθησαν ὅτι ὑπὸ ἀγγέλου ἀναιρεθήσονται; ὅτι ὁ Θεὸς κήδεται τῶν Ἰουδαίων; καὶ οἱ μυκτηρίσαντες τὴν βουλὴν τοῦ πτωχοῦ καὶ ταπεινόφρονος Ἐζεκίου, Θεῷ μᾶλλον ἢ ὅπλοις θαῤῥήσαντος, νοήσουσιν, ὅτι ὁ ἑαυτὸν τοῦ Θεοῦ ἀναρτήσας τὴν μὴ καταισχύνουσαν ἐλπίδα ἐκτήσατο. Τίς γὰρ ἄλλος ἢ ὁ Θεὸς καὶ τοὺς ἀπομείναντας ἐν τῇ Σιὼν σώσει, καὶ τὰς ἤδη αἰχμαλωτισθείσας φυλὰς ἐπαναγάγῃ, ὥστε κοινὴν εὐφροσύνην γενέσθαι ταῖς δώδεκα φυλαῖς, ὧν ῥίζα καὶ ἀρχὴ ὁ πατριάρχης Ἰακὼβ ἐχρημάτισεν, ὁ καὶ Ἰσραὴλ μετονομασθείς; Ὥστε ἀπ' αὐτοῦ καὶ ταύτας B Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ ὀνομάζεσθαι. Καὶ ταῦτα μὲν ἔστω πρὸς ἱστορίαν, τὴν δὲ ἀναγωγὴν ἰσχυοτέραν ἐξετάσωμεν.] « Διεφθάρησαν καὶ ἐβδελύχθησαν ἐν ἐπιτηδεύμασιν, οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα [a]. » Ὑποβάθρα, φησί, καὶ ῥίζα τῆς ἀσεβείας ἡ τοῦ βίου διαφθορά. Εἰς ἀκολασίαν γὰρ σφᾶς αὐτοὺς καὶ θηριώδη βίον ἐκδεδωκότες, τοῦ Θεοῦ τὴν μνήμην τῆς διανοίας ἐξέβαλον· ἠκολούθησαν δὲ τῇ τοῦ ἡγουμένου παραπληξίᾳ καὶ οἱ ὑπήκοοι. [[b] Οἱ μὲν πάντη τὸ Θεῖον ἀρνησάμενοι, καὶ μηδὲ τὴν ἀρχὴν εἶναι Θεὸν ἀποφηνάμενοι, ὑπόκενον δὲ εἶναι τοὔνομα, καὶ κατὰ μηδεμιᾶς οὐσίας ὑποκείμενον τεταγμένον. Οἱ δὲ, τοὺς μὴ ὄντας ὡς ὄντας θεοὺς ἀναγορεύσαντες, καὶ τὸν μόνον ὄντα παρωσάμενοι· οἱ δὲ εἶναι μὲν τῷ C λόγῳ ὑποστησάμενοι, μὴ μὴν δὲ προνοεῖν τῶν ἐπὶ γῆς, μηδὲ ἐφορᾷν τὰ ἀνθρώπινα παραδεδειγμένοι. Ἀθρόως δὴ οὖν οἱ πάντες εἰς ἕνα λόγον ἀρνησίθεον περιετράπησαν, μὴ εἶναι Θεὸν διανοηθέντες· ἐπεὶ δὲ μὴ ἐτόλμων διὰ στόματος τοῦτο φάσκειν· ἐνῆγε γὰρ τοὺς πάντας τὰ φυσικὰ σπέρματα καὶ οἱ περὶ τοῦ Θεοῦ φυσικοὶ λογισμοὶ ἐπὶ τὴν ὁμολογίαν τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως· διὸ χείλεσι μὲν οὐκ ἐτόλμων ἀρνεῖσθαι, ἀλλ' εἰδέναι προσεποιοῦντο οὐ μόνον ἕνα, ἀλλὰ καὶ μυρίους θεούς. Τῇ γε μὴν καρδίᾳ ἑαυτοὺς ἔπειθον ἀφραίνοντες ἀληθῶς καὶ μωραίνοντες, ὅτι μή ἐστιν ἐν τῷ παντὶ Θεός· ἔλεγχος δὲ ἦν τοῦ ἀθέου αὐτῶν λογισμοῦ τὰ ὑπ' αὐτῶν δρώμενα· ἀπὸ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον ἐπιγινώσκεται. Ὅτε τοίνυν ταῖς πράξεσιν αὐταῖς καὶ τῷ λοιπῷ βίῳ D πᾶσαν αὐτῶν τὴν ψυχὴν διέφθειραν αὐτῷ σώματι, εἰς πᾶσαν ἐκδεδομένοι φθορὰν, ὡς καὶ ἄῤῥενας ἄῤῥεσιν ἐπιμαίνεσθαι, καὶ πάσαις ἀθεμιτουργίαις καὶ ἀῤῥητοποιΐαις καταφθείρειν ἑαυτούς· βδελυκτοὺς τε εἶναι δι' αὐτά· πῶς οὐκ ἂν εἰσιν πρόδηλοι, ὅτι κἂν μυρίους ἐπιγράφωνται θεοὺς τῷ λόγῳ· κἂν αὐτοὶ

A qui adversus eos dimicat: et inde veniet illis tremor, unde futurum non credebant. Qui enim suspicati essent se ab angelo esse perdendos? Deo enim curæ sunt Judæi: et qui deridebant consilium inopis ac modeste de se sentientis Ezechiæ in Deo magis quam in armis spem suam collocantis, intelligent eum qui unius Dei præsidio se committit, habere spem quæ non confundit. Quis enim præter Deum et eos qui in Sione manebant, salvare posset et convertere captivitatem tribuum quæ jam erant in servitutem redactæ, ut esset communis lætitia duodecim tribubus, quarum radix et princeps patriarcha Jacob appellatus est, **681** qui et Israel est cognominatus, ita ut ab eo ipsæ tribus Jacob et Israel nomen acceperint. Et ista quidem B spectant historiam: intelligentiam vero subtiliorem investigemus.] « Corrupti sunt, et abominabiles facti sunt in studiis suis, non est qui faciat bonum. » Fundamentum, inquit, et radix impietatis, vitæ corruptela est. Cum enim se ipsos intemperantiæ atque ferinæ vitæ addixissent, [b] Dei memoriam ex animo suo ejecerunt: subditi autem ducis insaniam secuti sunt. [Nonnulli quidem Deum plane negant, nec ullum ejus esse imperium palam profitentur, sicque vanum hoc esse nomen, nec talem unquam substantiam fuisse statuunt. Alii vero deos vocarunt, qui non sunt; eum autem qui solus est, rejecerunt. Alii denique verbis quidem supposuerunt Deum exsistere; eum autem terræ C hujus eorumque quæ ad homines pertinent, curam non gerere, evincere voluerunt. Hi omnes itaque in eumdem atheismi errorem prolapsi sunt, Deum non esse putantes. Quia autem non ausi sunt ore suo hoc profiteri (omnes enim illos naturæ quidam instinctus et naturales ratiocinationes urgebant, ut cognitionem de Deo **682** confiterentur): ideo labiis quidem non ausi sunt Deum abnegare, sed se scire simularunt, non unum sed innumeros esse deos. Animo itaque suo hi, quos vere amentes et insipidos dixeris, persuasum habebant plane non esse Deum. Atheismi autem eos fuisse reos, patebat ex operibus eorum (e fructu enim dignoscitur arbor), tum ex actionibus, tum e toto vivendi genere. Totam enim animam depra- D varunt, et ipso quoque corpore tradiderunt sese corruptioni, ita ut mares quoque erga mares insano amore exarserint et nefando quovis facinore se polluerint, sicque abominabiles se reddiderint. Nonne itaque satis apertum est eos, licet innumeros deos verbis statuerint, seque Deum qui omnia moderatur, scire et confiteri, ore professi fuerint,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[a] Post χρηστότητα omissa sunt verba textus, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός. Hæc ut in textu Hebr. ita quoque in edit. Compl. desunt. [b] Hæc in cod. 3 August. ponuntur post ἐξέβαλον, omissis illis ἠκολούθησαν. — ὑπήκοοι, quæ tamen loco suo moveri non potuerunt. Totus iste locus ejusdem est argumenti cum Eusebii ad h. l. Commentario apud Cord. p. 245, et Montf. in Coll. nova PP. t. I, p. 46 seq. Uterque autem nonnisi pauca exhibuit, quæ, si Eusebii sint, egregie ex hoc codice nostro locupletantur. Nostro hæc vindicare non dubitavimus, tum quia dicendi genus non repugnat, tum quia in codice non ascriptum est Εὐσεβίου ὁμοίως Θεοδωρήτου, ut illis in locis fieri observavimus, ubi Noster aliquid cum isto commune habet.

tamen in corde, hoc est, in intellectu suo plane non habuisse veram de Deo notionem? Talis scilicet fuit hominum ante Salvatoris nostri adventum conditio. *Stultus* autem verissime et juxta rei naturam vocatur, qui Deum negat. Si enim sapientiæ initium est timor Dei, Deum non timere imo despicere oppositum sapientiæ sit, necesse est.]

VERS. 2, 3. « Dominus de cœlo prospexit super filios hominum, ut videat num sit intelligens aut requirens Deum. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. » Illos **683** quidem hæc et facientes et dicentes non despexit qui in excelsis habitat, et humilia respicit: verum exactam quæstionem ipsarum etiam cogitationum instituens, omnes vidit eadem pariter impietate et iniquitate vitæ detentos. Simile est hoc verbis, quæ ad Abrahamum fuerunt dicta: « Clamor Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est coram me, et peccata eorum valde magna sunt: descendam, et videbo num secundum clamorem qui venit ad me, consummantur [k]. »

VERS. 4, 5. « Nonne cognoscent omnes, qui operantur iniquitatem, qui devorant plebem meam sicut escam panis? Dominum non invocaverunt. Ibi trepidaverunt timore, ubi non erat timor. » Quoniam noluistis, inquit, vos qui devoratis, hoc cognoscere, ex ipso rerum eventu populum meum non facile capi a vobis posse discetis: neque quemadmodum panem qui comeditur, ipsum devorabitis providentiam meam contemnentes. Hoc enim est quod dicit: « Deum non invocaverunt. » Propterea vos, qui audacter loquimini et neminem timetis, timori et terrori succumbetis, et in fugam convertemini, nemine vos exterrente ac persequente. Nam hoc istud demonstrat: **684** « Ibi trepidaverunt timore, ubi non erat timor. » Illud autem: « Nonne cognoscent omnes qui operantur iniquitatem, » pronuntiatione adjuvandum est. Hoc vero, « Dominus de cœlo prospexit super filios hominum, ut videat num sit intelligens, aut requirens Deum, » humano more finxit, ostendens e cœlo Assyriis pœnam immissam fuisse. Patet enim ubique universitatis Deum adesse,

A εἰδέναι καὶ ὁμολογεῖν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν τοῖς χείλεσι φάσκοιεν· ἀλλ' ἐν τῇ καρδίᾳ ἑαυτῶν, τουτέστιν ἐν τῇ διανοίᾳ, οὐδὲ μία τις ἀληθὴς περὶ Θεοῦ ὑπῆρχεν ἔννοια; Τοιοῦτος μὲν οὖν ἐτύγχανε πᾶς ὁ πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας βίος [7]. Ἄφρων δὲ ἀληθέστατα καὶ φυσικώτατα ὁ ἀρνησίθεος ὠνόμασται. Εἰ γὰρ σοφίας ἀρχὴ φόβος Θεοῦ, ἀφοβία καὶ ἀθέτησις τοὐναντίον ἂν γένοιτο τῆς σοφίας [8].]

β', γ'. « Κύριος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστι συνιὼν, ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν. Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν, οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός [9]. » Ἐκείνων μέντοι τοιαῦτα καὶ δρώντων καὶ λεγόντων, οὐ περιεῖδεν ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν· ἀλλ' ἐξέτασιν ἀκριβῆ καὶ B αὐτῶν τῶν λογισμῶν ποιησάμενος, εἶδεν ἅπαντας κατὰ ταὐτὸν [10] τῇ δυσσεβείᾳ καὶ τῇ τοῦ βίου παρανομίᾳ κατεχομένους. Ἔοικε τοῦτο τοῖς πρὸς τὸν Ἀβραὰμ εἰρημένοις· « Κραυγὴ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας πεπλήθυνται πρός με, καὶ αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν μεγάλαι σφόδρα· καταβὰς οὖν ὄψομαι εἰ κατὰ τὴν κραυγὴν αὐτῶν τὴν ἐρχομένην πρός με συντελοῦνται [11]. »

δ', ε'. « Οὐχὶ γνώσονται πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, οἱ ἐσθίοντες [12] τὸν λαόν μου ἐν [13] βρώσει ἄρτου; Τὸν Κύριον οὐκ ἐπεκαλέσαντο. Ἐκεῖ ἐδειλίασαν φόβῳ, οὗ οὐκ ἦν φόβος [14]. » Οὐκ ἠβουλήθητε, φησὶν, οἱ κατεσθίοντες [15] συνιδεῖν τόδε [16]· δι' αὐτῆς [17] οὖν [18] μαθήσεσθε τῶν πραγμάτων τῆς C πείρας, ὡς οὐκ ἔσται [19] ὑμῖν εὐάλωτος ὁ ἐμὸς λαὸς, οὐδὲ καθάπερ ἄρτον τινὰ ἐσθιόμενον δαπανήσετε αὐτὸν, τῆς ἐμῆς προμηθείας καταφρονοῦντες. Τοῦτο γὰρ λέγει· « Τὸν Κύριον οὐκ ἐπεκαλέσαντο. » Οὗ [20] χάριν, οἱ ἀδεῶς φθεγγόμενοι, καὶ μηδένα δειμαίνοντες, φόβῳ καὶ δειλίᾳ περιπεσεῖσθε, καὶ εἰς φυγὴν τραπήσεσθε, μηδενὸς τῶν ἀνθρώπων δεδιττομένου τε καὶ διώκοντος. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ [21] τό· « Ἐκεῖ ἐδειλίασαν φόβῳ, οὗ οὐκ ἦν φόβος. » Τὸ δὲ [22]· « Οὐχὶ γνώσονται πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, » καθ' ὑπόκρισιν [23] ἀναγνωστέον. Τὸ δέ· « Ὁ Κύριος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων [24], τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστι συνιὼν ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεὸν [25], » ἀνθρωπίνως ἐσχημάτισε, δεικνὺς ὡς οὐρανόθεν Ἀσσυρίοις τὴν τιμωρίαν κατέπεμψε. Δῆλον

[k] Gen. XVIII, 20, 21.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[7] *Βίος*. Eusebio quidem est, ut totum hominum genus dicat βίον (vid. Montf. Prælim. ad t. I Coll. novæ PP. p. 38), nec ab hoc loco alienus est iste significatus: nollem tamen ex hoc argumento concludere hunc locum Eusebio esse vindicandum, cum hæc interpretatio vix cadat in verba ista καὶ τῷ λοιπῷ βίῳ, quæ in hoc ipso loco obvia sunt. [8] In Catena nostra sequuntur quæ apud Cord. p. 245, proximo post hæc loco e Didymo allata sunt. Eorum tamen ne minima quidem pars exstat apud Cord. [9] Hoc loco, ut in cod. Alex. et edit. Ald. ac Compl., omissa sunt quæ in cod. Vatic. sequuntur, Τάφος — ὀφθαλμῶν αὐτῶν, quibus inserendis occasionem dedit locus in Epist. ad Rom. III, 13-18. In Hexaplo autem hæc non fuisse testatur scholion quod in edit. Rom. ad h. l. legitur. Conf. Hieron. in Præf. ad l. XVI Comment. in Isaiam. [10] cod. ταυτό. [11] *Συντελοῦνται*. cod. 1 addit, quæ l. c. v. 21 sequuntur, εἰ δὲ μὴ, ἵνα γνῶ. [12] cod. 1, 2 κατεσθίοντες. [13] *Ἐν*. Abest a cod. 3. [14] *Οὗ — φόβος*. Abest quidem a textu Hebr. psal. XIV, 5, recte autem a LXX interpretibus suppletum est e loco parallelo. psal. LIII, 6. [15] *Οἱ κατεσθίοντες*. cod. 3 οἴκοθεν, pro οἰκόθεν. [16] *Τόδε*. codd. tres August. et unus Flor. τὸ δέον. [17] cod. 3 αὐτῶν. [18] *Οὖν*. Abest ab omnibus codd. nostris. [19] cod. 3 ἔστι. [20] *Οὗ*. cod. 1, 2 addunt δή. [21] cod. 3 παραδηλοῖ. [22] *Τὸ δὲ*, κ. τ. λ. Hæc ad v. 2 pertinent. [23] Cord. p. 244 κατ' ἐρώτησιν. [24] *Ἐπὶ — ἀνθρώπων*. Des. in cod. 1. [25] *Ἢ — Θεόν*. Des. in codd. nostris.

γὰρ ὡς πανταχοῦ πάρεστιν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, καὶ κατέχει τὸν γῦρον τῆς γῆς, καὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν αὐτῇ ὡσεὶ ἀκρίδας, κατὰ τὴν τοῦ προφήτου φωνήν[26].

ϛ'. « Ὅτι ὁ Θεὸς[27] ἐν γενεᾷ δικαίων, βουλὴν πτωχοῦ κατῃσχύνατε· ὁ δὲ[28] Κύριος ἐλπὶς αὐτοῦ ἐστι. » Ταῦτα δὲ ποιεῖ τῶν ὅλων ὁ Κύριος διὰ τὴν τοῦ Ἐζεκίου ἀρετὴν, καὶ τὴν εὐσεβῶς ὑπ' ἐκείνου ποιμαινομένην γενεάν· οὐ ὡς εὐτελοῦς ὑμεῖς οἱ δυσσεβεῖς καταφρονήσαντες, ἐκωμῳδήσατε τὴν εἰς ἐμὲ βεβαίαν πεποίθησιν. Ταύτην γὰρ ἐκάλεσε *βουλὴν*, ἀντὶ τοῦ σκοποῦ[29]. Ἐκεῖνος μέντοι καθάπερ ἄγκυραν ἱερὰν τὴν ἐμὴν κατέσχεν ἐλπίδα, καὶ μὴν[30] δὴ καὶ τετύχηκε τῆς σωτηρίας ὡς ἤλπισε. Τοῦτο γὰρ καὶ ἐπήγαγεν·

ζ'. « Τίς δώσει ἐκ Σιὼν τὸ σωτήριον τοῦ Ἰσραήλ; » Τοῦτο δὲ διπλῆν ἔχει τὴν προφητείαν. Οὐ γὰρ μόνον τὴν τηνικάδε γενομένην τοῖς πολιορκηθεῖσι προαγορεύει σωτηρίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πολλοῖς ὕστερον χρόνοις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενομένην ἐκεῖθεν σωτήριον ἐπιφάνειαν· « Ἐν τῷ ἐπιστρέψαι Κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ἀγαλλιάσεται Ἰακὼβ, καὶ εὐφρανθήσεται Ἰσραήλ. » Ἐπειδὴ γὰρ[31] αἱ δέκα φυλαὶ ἤδη[32] ἦσαν ἐξηνδραποδισμέναι, καὶ μέντοι καὶ τῆς Ἰουδαίας πόλεις συχναὶ, ἐπεύχεται κἀκείνους τῆς αὐτῆς τε σωτηρίας τυχεῖν, καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἀπολαβεῖν. Τηνικαῦτα ἔσται[33], φησὶ, μείζων ἡ εὐφροσύνη τῷ διπλῆν ἔχοντι τὴν προσηγορίαν[34] λαῷ. Οὐ μόνον γὰρ Ἰακὼβ, ἀλλὰ καὶ Ἰσραὴλ ὠνομάζοντο, καὶ[35] τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῷ προπάτορι τεθείσης[36] ὀνομασίας κληρονομήσαντες.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΙΔ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Ἐπειδὴ καὶ τοῖς τὴν Ἱερουσαλὴμ οἰκοῦσι προεθέσπισε τὴν σωτηρίαν ὁ πρὸ τούτου ψαλμὸς, καὶ τοῖς δορυαλώτοις ἤδη γεγενημένοις προηγόρευσε τὴν ἀνάκλησιν[37], εἰκότως ἐν τῷδε τῷ ψαλμῷ παραίνεσιν εἰσφέρει, καὶ ὑποτίθεται βίον καθ' ὃν προσῆκον ἦν πολιτεύεσθαι τοὺς ὑπὸ Θεῷ[38] τεταγμένους, καὶ τοσαύτης ῥοπῆς ἀπολαύοντας[39], καὶ σχηματίζει τὸν λόγον εἰς ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν[40]· « Κύριε, τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματί σου; καὶ τίς κατασκηνώσει ἐν ὄρει ἁγίῳ σου; » Τίς ἄξιος, ὦ Δέσποτα, τῷ σῷ νεῷ[41] προσ-

et terræ ambitum continere, atque in illa habitantes, veluti locustas, secundum prophetæ vocem [1].

Vers. 6. « Quoniam Dominus in generatione justorum est: consilium inopis confudistis, quoniam Dominus spes ejus est. » * Hæc autem facit universorum Deus ob Ezechiæ virtutem, et generationem pie ab ipso custoditam, quo ut vili homine despecto, vos impii irrisistis spem firmam quam in me collocavit. Hanc enim *consilium* vocavit, id est propositum. Ille quidem veluti sacram ancoram spem in me positam apprehendit, atque salutis compos factus fuit ut speravit. Hoc enim subjunxit:

Vers. 7. « Quis dabit ex Sion salutare Israel? » Hic locus duplicem prophetiam habet. Non solum enim salutem quæ tunc obtigit obsessis, prædicit, verum etiam illum qui multis post temporibus illinc exortus est, salutarem Salvatoris nostri adventum vaticinatur: « Cum averterit Dominus captivitatem plebis suæ, exsultabit Jacob, et lætabitur Israel. » Quoniam enim decem **685** tribus jam erant in servitutem redactæ, atque etiam multæ Judæorum civitates, obsecrat ut etiam illi eamdem salutem consequantur, et libertatem recipiant. Tunc, inquit, major erit lætitia populo qui geminam appellationem habet. Non tantum enim Jacob, verum etiam Israel nominabantur, nominationis, quæ a Deo generis eorum principi et auctori imposita fuit, hæredes facti.

INTERP. PSALMI XIV.

Vers. 1. « Psalmus Davidi. » Quoniam proxime præcedens psalmus et salutem habitatoribus Hierosolymæ vaticinatus est, et jam captivis libertatem prædixit; merito in hoc psalmo admonitionem affert, et proponit vitam, secundum quam illos vivere decebat, qui sub Dei erant potestate, talisque auxilii compotes facti: et format orationem per dialogum: « Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo? » Quis dignus est, o Domine, tuo templo assidere, atque in tua **686** civitate vitam degere?

[1] Isa. xl, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[26] *Δῆλον — φωνήν*. Des. in cod. 3. [27] *Ὁ Θεός*. cod. 1, 2 Κύριος. [28] *Ὁ δέ*. Rec. lectio est ὅτε [29] *Ἀντὶ τοῦ σκοποῦ*. cod. 3 τουτέστι σκοπόν. cod. 1 et 2 ἀντὶ τοῦ σκοπόν. [30] cod. 3 μέν. [31] *γάρ*. cod. 3 δέ. [32] *Ἤδη*. Abest a cod. 3. [33] *Ἔσται*. cod. 3 præm. γάρ. [34] *Προσηγορίαν*. cod. 2 σωτηρίαν. Cord. p. 243. ὀνομασίαν. [35] *Καί*. Abest a cod. 1, 2. [36] *Τεθείσης*. cod. 2 δοθείσης. [37] Garn. Auct. p. 9 ἐπανάκλησιν. [38] cod. 2 τοῦ Θεοῦ. [39] Garn. l. c. ἀπολαύσαντας. [40] Post ἀπόκρισιν hæc sequuntur apud Garn. l. c. Ἀθανάσιος δὲ καὶ Βασίλειος, οἱ μεγάλοι Πατέρες, φασὶν, ὅτι τοῦτον ᾄδει τὸν ψαλμὸν ὁ Δαβὶδ, διδάσκων τί ἂν ἄνθρωπον παρασκευάσοι τῆς μακαρίας ἐκείνης τυχεῖν λήξεως. Διὸ τὸν τέλειον ἡμῖν ὁ λόγος ὑπογράψαι βουλόμενος, τὸν τῶν μακαρισμῶν ἐπιτυγχάνειν μέλλοντα, τάξει τινὶ καὶ ὁδῷ τῶν περὶ αὐτὸν θεωρουμένων χρησάμενος, ἀπὸ τῶν προσεχεστέρων καὶ πρώτων τὴν ἀρχὴν πεποίηται. *Athanasius vero et Basilius magni Patres, aiunt a Davide cantatum esse hunc psalmum, cum docere vellet quid hominem disponat ut beatæ istius sortis compos fiat. Quamobrem virum perfectum nobis describere volens, qui felicem vitam adepturus sit, ordine quodam et via meditationum suarum usus, ab iis quæ præcipua videbantur et prima, exordium facit.* Vid. Cord. p. 257. [41] cod. 2 ναῷ.

qualem hunc esse convenit, et quibus studiis uti par est? Nam *tabernaculum* Dei templum appellat, *montem* vero *sanctum* Hierosolymam. Cum sic interrogasset, responsionem subjicit :

VERS. 2. « Qui ingreditur sine macula, et operatur justitiam. » Oportet, * inquit, talem esse expertem malitiæ, et ab omni reprehensione liberum, omnemque virtutem studiose consectari. *Justitiam* enim hic perfectam virtutem nominat, cujus species sedulo enumerat.

VERS. 3. « Qui loquitur veritatem in corde suo, qui non fovit dolum in lingua sua, nec fecit proximo suo malum. » Nam non tantum linguam a mendacio puram habere illum oportet, verum etiam mentem : a dolo autem et fraude penitus alienum esse, ut ipse nullum damnum proximo inferat. Admodum congruenter vero cordis primum mentionem fecit, deinde linguæ, et tandem actionis : opus enim præcedit sermo, sermonem autem mens. « Et opprobrium non accepit adversus proximos suos. » Si vero aliqui in calamitatem quamdam inciderint, irridere et insultare non decet : verum potius mœstitiæ participem esse, secundum Apostoli legem [m], quæ jubet lugere cum lugentibus.

VERS. 4. « Ad nihilum redactus est in conspectu ejus malignus. » Si quis vero iniquam elegerit vitam, hunc miserrimum censeas, licet secundis ventis feratur, summam habens prosperitatem. Quoniam enim opprobria rejecit, **687** merito hoc apposuit, bonorum virorum et malorum discrimen docens : « Timentes autem Dominum glorificat. » Pium autem est eos observare, atque omni veneratione et honore dignos putare qui res divinas plurimi faciunt.

« Qui jurat proximo, et non decipit. [VERS. 5.] Qui pecuniam suam non dedit ad usuram, et munera contra innocentes non accepit. » Jusjurandum quidem veritas confirmet, et opes avaritia non inquinet : fenus autem hujus est species. Qui autem judicat, munera non accipiat, et puram a muneribus sententiam proferat. Nam munerum acceptio justitiam corrumpit. « Qui facit hæc, non movebitur in æternum. » Hujus autem virtutis præmium est, divina ope continue perfrui, et in multis bonis degere, et æternam vitam exspectare. Hæc non minus nobis quam antiquis congruunt. Quoniam præter antiquam legem etiam novam accepimus, et majori gratia potiti sumus.

* INTERP. PSALMI XV.

VERS. 1. « Tituli inscriptio : Psalmus Davidi. » Hic Domini mortem et resurrectionem prædicit,

εδρεύειν, καὶ ἐν τῇ πόλει βιοτεύειν τῇ σῇ; ὁποῖον εἶναι τοῦτον προσήκει; ποίοις ἐπιτηδεύμασι κεχρημένον; *Σκήνωμα* γὰρ τὸν τοῦ Θεοῦ προσαγορεύει ναόν· *ὄρος* δὲ *ἅγιον*, τὴν Ἱερουσαλήμ. Οὕτω πυθόμενος δέχεται τὴν ἀπόκρισιν·

β'. « Πορευόμενος ἄμωμος, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην. » Δεῖ, φησὶ, τὸν τοιοῦτον ἀπηλλάχθαι κακίας, καὶ μώμου παντὸς ἐλεύθερον εἶναι, πᾶσαν δὲ ἀρετὴν ἐπιμελῶς μετιέναι. Τὴν γὰρ *δικαιοσύνην* ἐνταῦθα τὴν τελείαν ἀρετὴν ὀνομάζει· ἀμέλει ταύτης τὰ εἴδη διέξεισι.

γ'. « Λαλῶν ἀλήθειαν ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· ὃς οὐκ ἐδόλωσεν ἐν γλώσσῃ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐποίησε τῷ πλησίον αὐτοῦ κακόν[42]. » Χρὴ γὰρ αὐτὸν ψεύδους μὲν ἐλευθέραν ἔχειν μὴ μόνον τὴν γλῶτταν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν διάνοιαν· δόλου δὲ καὶ διπλόης παντελῶς ἀπηλλάχθαι· ὥστε μηδεμίαν παρ' αὐτοῦ βλάβην εἰς τὸν πέλας χωρεῖν. Μάλα δὲ ἀκολούθως καρδίας ἐμνημόνευσε πρῶτον, εἶτα γλώττης, καὶ τότε τῆς πράξεως· ἔργου γὰρ ἡγεῖται λόγος, λόγου δὲ ὁ νοῦς. « Καὶ ὀνειδισμὸν οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ τοῖς[43] ἔγγιστα αὐτοῦ. » Εἰ δὲ καί τινι συμφορᾷ τινες περιπέσοιεν, ἐπικερτομεῖν οὐ δεῖ καὶ ἐπεμβαίνειν, ἀλλὰ μᾶλλον κοινωνεῖν τῆς ἀθυμίας, κατὰ τὸν ἀποστολικὸν νόμον, τὸν παρεγγυῶντα κλαίειν μετὰ κλαιόντων.

δ'. « Ἐξουδένωται ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶς[44] πονηρευόμενος. » Εἰ δέ τις[45] τὸν παράνομον ἕλοιτο βίον, τοῦτον ἡγείσθω τρισάθλιον, κἂν ἐξ οὐρίων φέρηται τὴν ἄκραν ἔχων εὐημερίαν. Ἐπειδὴ γὰρ τὸ ὀνειδίζειν ἐξέβαλεν, εἰκότως[46] τοῦτο προστέθεικεν, ἀγαθῶν ἀνδρῶν καὶ κακῶν διδάσκων διαφοράν· « Τοὺς δὲ φοβουμένους τὸν Κύριον δοξάζει. » Ἅπαντας[47] δὲ τοὺς περὶ πολλοῦ τὰ θεῖα ποιουμένους σέβειν ὅσιον, καὶ πάσης ἀξιοῦν αἰδοῦς καὶ τιμῆς.

« Ὁ ὀμνύων τῷ πλησίον αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἀθετῶν. [ε'.] Τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, καὶ δῶρα ἐπ' ἀθῴοις οὐκ ἔλαβε. » Τοὺς μὲν ὅρκους ἡ ἀλήθεια βεβαιούτω, καὶ τὴν εὐπορίαν ἡ πλεονεξία μὴ μολυνέτω[48]. Εἶδος δὲ ταύτης ὁ τόκος. Ἀδωρότατος δὲ ἔστω δικάζων, καὶ καθαρὰν δώρων ἐκφερέτω τὴν ψῆφον. Ἡ γὰρ δωροδοκία διαφθείρει τὸ δίκαιον. « Ὁ ποιῶν ταῦτα οὐ σαλευθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » Ταύτης δὲ ἆθλον τῆς ἀρετῆς τὸ τῆς θείας ἐπικουρίας διηνεκῶς ἀπολαύειν, καὶ ἐν πολλοῖς ἀγαθοῖς διαμένειν[49], καὶ τὴν αἰώνιον προσμένειν ζωήν. Ταῦτα οὐχ ἧττον ἡμῖν ἢ τοῖς πάλαι ἁρμόττει· ἐπειδὴ πρὸς τῇ παλαιᾷ καὶ τὴν καινὴν νομοθεσίαν δεδέγμεθα, καὶ μείζονος χάριτος τετυχήκαμεν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΙΕ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Στηλογραφία, τῷ Δαβίδ. » Ἐνταῦθα προαγορεύει τοῦ Δεσπότου τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν,

[m] Rom. xii, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[42] *Καὶ — κακόν*. Des. in cod. 3. [43] *Τοῖς*. cod. 3 τούς. [44] *Πᾶς*. Abest a cod. 1 et 2. [45] *Εἰ δέ τις*, κ. τ. λ. Alia horum loco exstant in cod. 3 ascripto Nostri et Eusebii nomine. Inc. Ἐνταῦθα ἐπὶ ἑνὶ πράγματι, κ. λ. Eadem sunt cum illis quæ exstant in Eusebii Comment. ad h. l. in Montf. Collect. nova Patrum, t. I, p. 51. Desunt autem apud Cord. [46] *Εἰκότως*. Abest a cod. 2. [47] *Ἅπαντας*, κ. τ. λ. Hæc Theodoro tribuuntur apud Cord. p. 260. [48] *Μολυνέτω*. cod. 2 κωλυέτω. [49] *Καὶ — διαμένει*. Des. in cod. 3.

καὶ τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων τὴν σωτηρίαν. Δηλοῖ δὲ ἡ ἐπιγραφὴ πρὸς τῷ θανάτῳ καὶ τὴν νίκην. Στήλη γὰρ οὐ τάφοις ἐπιτίθεται μόνοις, ἀλλὰ καὶ νικῶσιν ἀνίσταται, καὶ γράμματα δέχεται τὴν νίκην τοὺς ἀγνοοῦντας διδάσκοντα. Τοῦτο τοιγαροῦν σημαίνει [50] ἡ τῆς στηλογραφίας ἐπιγραφή.

« Φύλαξόν με, Κύριε, ὅτι ἐπὶ σοὶ ἤλπισα. [β'.] Εἶπα τῷ Κυρίῳ, Κύριός μου εἶ σύ. » Ἐκ προσώπου [51] τοῦ Σωτῆρος εἴρηται ὁ ψαλμός· εἴρηται δὲ κατὰ τὸ ἀνθρώπειον [52]· ὥσπερ αὖ [53] τοιαῦτα πολλὰ καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις εὑρίσκομεν· τοιοῦτόν ἐστι καὶ τό· « Πάτερ, εἰ δυνατὸν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ. » Καί· « Πορεύομαι [54] πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Οὕτως εὑρίσκομεν αὐτὸν εὐχόμενον συνεχῶς, καὶ τὰ γόνατα κάμπτοντα. Ὅτι δὲ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ταῦτα, καὶ οὐ τῆς ἀνενδεοῦς θεότητος, ὁ Ἀπόστολος διδάσκει σαφῶς. Λέγει δὲ οὕτως ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ· « Ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας [55] πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενεγκὼν, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας· καίπερ Υἱὸς ὢν, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοὴν, καὶ τελειωθεὶς ἐγένετο πᾶσι τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου. » Ἐτελειώθη δὲ οὐχ ὁ πρὸ τῶν αἰώνων τέλειος Θεὸς Λόγος, ἀλλ' ἡ τοῦ δούλου μορφὴ, ἀπαθὴς, καὶ ἄφθαρτος, καὶ ἀθάνατος γενομένη. Ταῦτα τοίνυν ἔφη δεδρακέναι τὸν Κύριον ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς, ἡνίκα θνητὸν εἶχε τὸ σῶμα. Τοιγαροῦν ἀνθρώπινα ταῦτα ἅπαντα [56], καὶ οὐ θεοπρεπῆ [57]. Οὕτω τοίνυν καὶ ἐν τῷδε τῷ ψαλμῷ αἰτεῖ φυλαχθῆναι, καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ φυλάττεται. Αἰτεῖ μὲν γὰρ ὡς ἄνθρωπος· δίδωσι δὲ τὴν αἴτησιν ὡς Θεός· εὐδοκοῦντος δηλονότι καὶ συνεργοῦντος [58] τοῦ οἰκείου Πατρός. Τὸ [59] δέ γε· « Εἶπα τῷ Κυρίῳ, Κύριός μου εἶ σύ· » ἔοικε τῷ· « Πορεύομαι πρὸς τὸν Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » — « Ὅτι τῶν ἀγαθῶν μου οὐ χρείαν ἔχεις. » Ἀνενδεὴς γὰρ ὑπάρχεις [60], καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης οὐ χρῄζεις· ἀλλ' ὅτι ἄν τις ἀγαθὸν δράσοι, αὐτὸς ὀνίναται· σοὶ δὲ κέρδος ἐντεῦθεν [61] οὐδέν. Τοῦτο δὲ ὁ Σύμμαχος ἑτέρως ἡρμήνευσεν· « *Ἀγαθόν μοι οὐκ ἔστιν ἄνευ σου.* Πᾶσα, φησὶ, τῶν ἀγαθῶν ἡ φορὰ διὰ τῆς σῆς ὑπάρχει μοι χάριτος. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα [62] τῆς εὐσεβείας ἔχεται. Καὶ ἡμεῖς γὰρ παρὰ τοῦ Θεοῦ [63] τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύομεν, καὶ αὐτὸς τῆς ἡμετέρας δικαιοπραγίας οὐ χρῄζει· χάριν μέντοι τῆς ἡμετέρας ὠφελείας ταύτην νομοθετεῖ.

A eorumque qui in illum crediderunt salutem. Columnæ autem inscriptio præter mortem victoriam etiam demonstrat. Columna enim non sepulcris solis imponitur, verum vincentibus etiam erigitur, litterasque insculptas recipit, quæ nescientes victoriam docent. Hoc itaque inscriptio στηλογραφία significat.

« Conserva me, Domine, quoniam speravi in te. [VERS. 2.] Dixi **688** Domino : Dominus meus es tu. » Ex persona Salvatoris dictus est hic psalmus, sed secundum humanam ejus naturam : sicut alia multa et in sacris Evangeliis invenimus. Et tale est illud : « Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste : verumtamen non ut ego volo, sed ut tu [n]. » Et : « Vado ad Patrem meum et Patrem vestrum, B Deum meum et Deum vestrum [o]. » Eodem modo ipsum reperimus continenter deprecantem, et genua flectentem. Humanæ autem naturæ hæc esse, nec ad divinitatem, quæ nulla re indiget, spectare, Apostolus aperte docet. Dicit autem sic in Epistola ad Hebræos : « Qui in diebus carnis suæ preces supplicationesque ad eum qui posset illum salvum facere a morte, cum clamore valido et lacrymis offerens, exauditus est pro sua reverentia. Et quidem cum esset Filius Dei, didicit ex iis quæ passus est obedientiam, et consummatus factus est omnibus obtemperantibus illi causa salutis æternæ [p]. » Consummatus est autem, non Deus Verbum qui ante sæcula perfectus erat, verum forma servi, impatibilis, incorrupta, et immortalis effecta. Hæc igi- C tur ait effecisse Dominum in diebus carnis, cum mortale habuit corpus. Humana itaque sunt hæc omnia, nec Deo convenientia. Sic ergo et in hoc psalmo ut conservetur postulat, et a seipso conservatur. Postulat enim ut homo, petitionem vero concedit ut Deus, concurrente videlicet bona Patris voluntate et opera. **689** Illud autem : « Dixi Domino : Dominus meus es tu, » illi dicto, « Vado ad Deum meum et Deum vestrum [q], » congruit. « Quoniam bonis meis non indiges. » Nam omnibus bonis cum affluas, humana * justitia non indiges. Verum quidquid bonum aliquis fecerit, ipse juvatur, tibi vero nullum hinc emolumentum provenit. Hoc autem Symmachus aliter interpretatus est : *Bonum mihi non* D *est sine te.* Omnis, inquit, bonorum abundantia ob tuam gratiam mihi inest. Utraque autem expositio pium habet sensum. Nam et nos a Deo bona recipimus, et ipse nostris justis operibus non eget ; propter nostram vero utilitatem hanc legem, ut bene faciamus, constituit.

[n] Matth. xxvi, 39. [o] Joan. xx, 17. [p] Hebr. v, 7-9. [q] Joan. xx, 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[50] *Σημαίνει.* cod. 1 et 2 addunt μᾶλλον. [51] *Ἐκ προσώπου*, κ. λ. Ab his verbis incipit Comment. ad v. 1, in cod. 3 ascripto Nostri æque ac Eusebii et Asterii nomine, etsi totus iste locus ad Nostrum pertineat. [52] cod. 2 ἀνθρώπινον. [53] *Αὖ.* Abest a cod. 2. [54] *Πορεύομαι.* Rec. lectio l. c. est ἀναβαίνω. [55] cod. 2 ἱκεσίας. [56] *Ἅπαντα.* Abest a cod. 1. [57] *Ὅτι δὲ—θεοπρεπῆ.* Des. in cod. 3. [58] *Συνεργοῦντος.* cod. 2 εὐεργετοῦντος. [59] *Τὸ δέ γε.* Abest a cod. 1. [60] cod. 1, 2 ὑπάρχων, omisso καί. [61] *Ἐντεῦθεν.* Abest a cod. 1. [62] *Ταῦτα.* Abest a codd. nostris. [63] *Θεοῦ.* cod. 1 addit τῶν ὅλων.

VERS. 3. « Sanctis qui sunt in terra ejus, mirificavit Dominus omnes voluntates suas in eis. » Apostolos hic innuit, illosque qui per eos crediderunt: quibus dicit perspicua Dei mirabilia facta esse, quoniam omnia, inquit, mea præcepta impleverunt.

« VERS. 4. Multiplicatæ sunt infirmitates eorum, postea acceleraverunt. » **690** Multi, ait, impetus populorum, et præsidum, regum, et ducum undique consurrexerunt. Cæterum omnibus superiores facti, cum celeritate maxima cursum perfecerunt, et metam contigere. Convenit hoc Apostoli dicto: « Si infirmitate laboro, tunc potens sum [r]. » — « Non congregabo conventicula eorum de sanguinibus, nec memor ero nominum eorum per labia mea. » Hos autem, inquit, qui contra illos irruerunt, ad æterna supplicia condemnabo, et memoriam eorum oblivione obruam, ut ita ipsa etiam nomina penitus ignorentur.

VERS. 5. « Dominus pars hæreditatis meæ, et calicis mei. » Memoria repetenda sunt quæ in secundo psalmo dicta fuere. Ibi enim humano quoque more Pater ad ipsum dicebat: « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ [s]. » Et in sacris Evangeliis ipse ad suum Patrem de sacris apostolis ait: « Pater, quos dedisti mihi, tui erant, et tu eos mihi dedisti, et nemo ex eis periit, nisi filius perditionis [t]. » Sed quemadmodum hic humano more loquitur, rogans ut (regnum) accipiat, eodem modo alibi se omnium Dominum esse demonstrat. « Oves enim, ait, meæ vocem meam audiunt, et ego cognosco eas, et sequuntur me, et ego vitam æternam **691** do eis [u]. » Et rursus: « Et alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili, et illas oportet me * adducere, et vocem meam audient, et fiet unum ovile, et unus pastor [v]. » Et in hoc itaque psalmo secundum hominem dicit: Dominus pars hæreditatis meæ, et calicis mei, *hæreditatem* nuncupans gentium regnum (*calicem* vero mortem, quam pro nobis sustinuit. Sic enim et in sacris Evangeliis dicebat: « Pater, si fieri potest, transeat a me

γ'. « Τοῖς ἁγίοις τοῖς ἐν τῇ γῇ αὐτοῦ [64] ἐθαυμάστωσεν ὁ Κύριος [65], ὅτι [66] πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ [67] ἐν αὐτοῖς. » Τοὺς ἀποστόλους ἐνταῦθα αἰνίττεται, καὶ τοὺς δι' ἐκείνων πεπιστευκότας· οἷς λέγει διαφανῆ γεγενῆσθαι τοῦ Θεοῦ τὰ θαύματα· ἐπειδὴ [68] πάντα μου, φησὶ, πεπληρώκασι τὰ προστάγματα [69].

δ'. « Ἐπληθύνθησαν αἱ ἀσθένειαι αὐτῶν, μετὰ ταῦτα ἐτάχυναν. » Πολλαὶ, φησὶ, πανταχόθεν [70] ἐπανέστησαν προσβολαὶ δήμων καὶ δημαγωγῶν, βασιλέων [71] καὶ στρατηγῶν. Πλὴν ἁπάντων περιγενόμενοι μετὰ τάχους ὅτι πλείστου [72] τὸν δρόμον ἐτέλεσαν καὶ [73] τὴν νύσσαν κατέλαβον. Ἔοικε δὲ τοῦτο τῷ ἀποστολικῷ ῥητῷ· « Ὅταν ἀσθενήσω [74], τότε δυνατός εἰμι. » — « Οὐ μὴ συναγάγω τὰς συναγωγὰς αὐτῶν ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ [75] μὴ μνημονεύσω τῶν ὀνομάτων αὐτῶν διὰ χειλέων μου. » Τούτους δὲ, φησὶ, τοὺς ἐπανισταμένους αὐτοῖς τιμωρίαις παραδώσω, καὶ τὴν μνήμην αὐτῶν κατακρύψω τῇ λήθῃ, ὥστε καὶ αὐτὰς τὰς προσηγορίας παντάπασιν ἀγνοεῖσθαι.

ε'. « Κύριος μερὶς τῆς κληρονομίας μου, καὶ τοῦ ποτηρίου μου. » Ἀναμνησθῆναι [76] προσήκει τῶν ἐν τῷ δευτέρῳ ψαλμῷ εἰρημένων. Καὶ γὰρ ἐκεῖ ἀνθρωπίνως πάλιν πρὸς αὐτὸν ἔλεγεν ὁ Πατήρ· « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις αὐτὸς πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα ἔφη περὶ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων· « Πάτερ, οὓς ἔδωκάς [77] μοι σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας· καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν [78] ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. » Ἀλλ' ὥσπερ ἐνταῦθα ἀνθρωπίνως διαλέγεται λαβεῖν παρακαλῶν· οὕτως [79] ἑτέρωθι δείκνυσιν, ὡς αὐτός ἐστι τῶν ἁπάντων Δεσπότης. « Τὰ πρόβατα γὰρ, φησὶ [80], τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω αὐτὰ, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι, κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς. » Καὶ πάλιν· « Καὶ ἄλλα δὲ πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς ποίμνης [81] ταύτης· κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι, καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν. » Καὶ ἐν τῷ παρόντι μέντοι [82] ψαλμῷ ἀνθρωπίνως λέγει· Κύριος μερὶς τῆς κληρονομίας μου, καὶ τοῦ ποτηρίου μου· *κληρονομίαν* μὲν καλῶν τὴν τῶν ἐθνῶν βασιλείαν· *ποτήριον* δὲ, ὃν ὑπὲρ ἡμῶν ὑπέμεινε

[r] II Cor. XII, 10. [s] Psal. II, 7 [t] Joan. XVII, 6, 12. [u] Joan. X, 27, 28. [v] ibid. 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[64] Post αὐτοῦ quidam libri veteres ponunt colon vel comma, quam interpunctionem secutus est Carafa. [65] *Ὁ Κύριος*. Abest. h. l. a cod. Alex. et Vatic.; legitur autem in edit. Ald. et Compl. Hac lectione usus est Houbigant ad probandam sententiam suam, litteram ultimam vocis אדירי psal. XVI, 3, per compendium scribendi positam esse pro יהוה. [66] *Ὅτι*. Abest a cod. 2, nec legitur apud quemquam interpretum Græc. in Montf. Hexapl. t. I, p. 493. Carafa quoque hanc vocem neglexit in versione sua. [67] *Αὐτοῦ*. Ita leg. in vers. τῶν Ο', quibus tamen Montf. l. c. tribuit lectionem μου, quam etiam Theodotionis esse affirmat. Præstat quidem lectio μου, sed altera ista pro astruenda sua hypothesi iterum usus est Houbigant, ut probaret, pro חפצי legendum esse חפציו. [68] *Ἐπειδὴ—προστάγματα*. Des. in cod. 1. [69] Cord. p. 273, hæc pauca ad hunc vers. sub Nostri nomine affert: Γῆν δὲ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν νοήσεις. Ita quoque Athanasius ad h. l. vocem *terra* explicat. [70] *Πανταχόθεν*. cod. 3 præm. αὐτοῖς, quod in cod. 1, 2 postponitur. [71] *Βασιλέων*. cod. 3 præm. καί. [72] cod. 2 πλεῖστον. [73] *Καὶ — κατέλαβον*. Des. in cod. 3. [74] cod. 3 ἀσθενῶ. [75] *Οὐδὲ μὴ μνημονεύσω*. codd. tres οὐδ' οὐ μὴ μνησθῶ. [76] *Ἀναμνησθῆναι*, κ. λ. Hæc in catena quam codex noster 3 complectitur, Eusebio et Theodoreto simul tribuuntur; exstant etiam sub Eusebii nomine in Montf. Collect. nova PP. t. I, p. 54 seq. Reliqui duo codices hæc Nostro vindicant. [77] cod. 1, 2 δέδωκας. [78] *Ἐξ*. Abest a cod. 1. [79] *Οὕτως ἑτέρωθι*. cod. 1 αὐτὸς ἐν ἑτέρῳ. [80] *Φησί*. Abest a cod. 3. [81] *Ποίμνης*. cod. 1, 3 αὐλῆς, quæ est rec. lectio l. c. [82] *Μέντοι*. cod. 1 τοίνυν.

θάνατον. Οὕτω γὰρ καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς[83] ἔλεγεν Εὐαγγελίοις· « Πάτερ, εἰ δυνατὸν, παρελθέτω τοῦτο τὸ ποτήριον[84] ἀπ' ἐμοῦ. » [Ὡσεὶ[85] σαφέστερον ἔλεγεν· Καὶ τῆς ἐμῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἐστὶν ἡ κληρονομία μου, μερίς ἐστιν ὁ Κύριος· ὁ αὐτὸς δὲ καὶ τοῦ ποτηρίου μου, τουτέστι τοῦ θανάτου μερὶς γεγενημένος ὁ αὐτός.] « Σὺ εἶ ὁ ἀποκαθιστῶν τὴν κληρονομίαν μου ἐμοί. » Οὐχ εἶπεν· ὁ διδοὺς, ἀλλ', « Ὁ ἀποκαθιστῶν τὴν[86] κληρονομίαν μου. » Ἐπειδὴ γὰρ εὐθὺς δημιουργηθεὶς ὁ ἄνθρωπος, ἁπάντων ἔλαβε τὴν ἐξουσίαν, καὶ ζωὴν εἶχεν ἀθάνατον· μετὰ δὲ τὴν παράβασιν ἀμφοτέρων ἐξέπεσε, καὶ τῆς δεσποτείας, καὶ τῆς ζωῆς· ἀνθρωπίνως ὁ Δεσπότης ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπείας[87] φύσεως ποιεῖται τὴν αἴτησιν, ἀξιῶν ἀπολαβεῖν τὴν προτέραν ζωήν τε καὶ δεσποτείαν.

A calix iste [x]. ») [Quasi apertius diceret : Et meæ Ecclesiæ, quæ est hæreditas mea, pars est Dominus, qui etiam calicis mei, hoc est mortis, pars, ipsemet factus est.] « Tu es, qui restitues hæreditatem meam mihi. » Non dixit : qui das, sed, « Qui restitues hæreditatem meam. » Quoniam enim, cum primum conditus fuit homo, omnium potestatem accepit, et æternam habuit vitam, post peccatum autem utrisque excidit (imperio scilicet et vita), Dominus ut homo pro humana natura preces fundit, pristinam vitam et imperium ut recuperet postulans.

ς'. « Σχοινία ἐπέπεσέ[88] μοι ἐν τοῖς κρατίστοις μου· καὶ γὰρ ἡ κληρονομία μου κρατίστη μοί ἐστι. » Ταύτης ἕνεκεν, φησὶ, τῆς κληρονομίας, τὰς παρούσας ἐδεξάμην ἐπιβουλάς· σχοινία γὰρ τὰς ἐπιβουλὰς ὀνομάζει· οὕτως καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει ψαλμῷ· « Σχοινία ἁμαρτωλῶν περιεπλάκησάν μοι, καὶ τοῦ νόμου σου οὐκ ἐπελαθόμην. » Λέγει τοίνυν, ὅτι Ταύτης ἕνεκα τῆς κρατίστης κληρονομίας, καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων χάριν σωτηρίας, τὰς παρούσας ἐπιβουλὰς ὑπομένω.

B VERS. 6. « Funes ceciderunt mihi in præclaris meis, etenim hæreditas mea præclara est mihi. » « Hujus, inquit, hæreditatis causa, præsentes insidias amplexus sum. *Funes* enim insidias nominat. Similiter et in alio psalmo ait : « Funes peccatorum amplexi sunt me, et legis tuæ non sum oblitus [y]. » Dicit igitur, Propter hanc **692** præclaram hæreditatem, atque ob hominum salutem, præsentes insidias sustineo.

ζ'. « Εὐλογήσω τὸν Κύριον τὸν συνετίσαντά με· ἔτι δὲ καὶ ἕως νυκτὸς ἐπαίδευσάν με οἱ νεφροί μου. » Ἀλλ'[89] ὅμως[90] ὑπὸ τοῦ Κυρίου σοφιζόμενος, καὶ ἀρίστοις χρώμενος λογισμοῖς, τῆς τοῦ πάθους νυκτὸς περιέσομαι. *Νύκτα* γὰρ ἐκάλεσε τὸ ζοφῶδες τῶν πειρασμῶν. Μηδεὶς δὲ ἀνάρμοστον ἡγείσθω τὸ συνετίζεσθαι κατὰ τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν τὸν Δεσπότην[91] Χριστὸν, ἀκούων τοῦ θεσπεσίου Λουκᾶ λέγοντος· « Ἰησοῦς δὲ προέκοπτε σοφίᾳ καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις. » Ἀκουσάτω δὲ αὐτοῦ πάλιν λέγοντος, ὅτι δειλιάσαντα παρὰ τὸ πάθος, καὶ ἱδρώσαντα θρόμβους αἵματος, ἄγγελος προσελθὼν ὑπεστήριξεν[92]. Εἰ δὲ ἀγγελικῆς ἐδεήθη ῥοπῆς, ἵνα δείξῃ τὴν φύσιν τῆς τοῦ δούλου μορφῆς· πολλῷ δήπουθεν παρὰ τῆς ἐνοικούσης θεότητος ἐσοφίζετο. Ἄνθρωπος γὰρ ὢν καὶ Θεὸς, ἐσοφίζετο μὲν ὡς ἄνθρωπος, πηγὴ δὲ σοφίας ἦν ὡς Θεός.

VERS. 7. « Benedicam Domino qui tribuit mihi intellectum, insuper et usque ad noctem castigarunt me renes mei. « Verumtamen a Domino edoctus, et optimis cogitationibus usus, nocte passionis superior ero. *Noctem* enim, tentationum obscuritatem appellavit. Nemo autem hoc absurdum putet, C Christum Dominum secundum humanam naturam erudiri, cum audiat divinum Lucam dicentem : « Jesus proficiebat sapientia, et gratia apud Deum et homines [z]. » Et rursus audiat eumdem dicentem [a] angelum ei apparuisse, qui eum instante passione trepidantem et guttas sanguinis sudantem confortavit. Si autem angeli auxilio indigebat, ut ostenderet naturam formæ servi, multo magis a divinitate, quæ in ipso habitabat, docebatur. Nam cum esset homo et Deus, instruebatur quidem ut homo, fons vero sapientiæ erat ut Deus.

η'-ια'. « Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διαπαντὸς, ὅτι ἐκ δεξιῶν μού ἐστιν ἵνα μὴ σαλευθῶ. Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά[93] μου· ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι. Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου[94], οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς· πληρώσεις με εὐφροσύνης, μετὰ τοῦ προσώπου σου· τερπνότης[95] ἐν τῇ δεξιᾷ σου εἰς τέλος. » Ταῦτα περιττὸν ἡμᾶς ἑρμηνεύειν, τοῦ θεσπεσίου Πέτρου, τοῦ[96] καὶ τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τὴν παρὰ τοῦ Υἱοῦ,

VERS. 8-11. « Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dextris est mihi ne commoD vear. * Propter hoc lætatum est cor meum, et exsultavit lingua mea : insuper et caro mea requiescet in spe. Quoniam non derelinques animam meam in inferno, neque concedes sanctum tuum videre corruptionem. Notas mihi fecisti vias vitæ, implebis me lætitia cum vultu tuo, delectationes in dextera tua sunt in perpetuum. » Hæc supervacuum est nos explanare, cum divus Petrus **693** horum olim verborum interpretationem dixerit, accepta a Patre, et

[x] Matth. XXVI, 39. [y] Psal. CXVIII, 61. [z] Luc. II, 52. [a] Luc. XXII, 43.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[83] *Ἱεροῖς*. cod. 2 θείοις. [84] *Ποτήριον*. cod. 3 addit τοῦτο. [85] E cod. Aug. 3 suppl. Eadem habet Montf. c. p. 55. [86] *Τὴν κληρ. μου*. Des. in cod. 3. [87] cod. 2 ἀνθρωπίνης. [88] Rec. lectio h. l. est ἐνέπεσαν. [89] *Ἀλλ' ὅμως — πειρασμῶν*. Des. apud Cord. p. 276. [90] *Ὅμως*. cod. 1, 2 addunt καί. [91] *Δεσπότην*. Abest a cod. 2. [92] cod. 1 et 2 ὑπεστήρισεν. [93] *Γλῶσσα*. Ita οἱ O'. omnes reliqui int. Græci habent δόξα. [94] cod. 2 et 3 ᾅδην, quæ etiam est lectio cod. Vatic. h. l. [95] cod. Vatic. habet τερπνότητες, quam lect. secutus est Carafa. [96] *Τοῦ — δεξαμένου*. Des. in cod. Flor.

a Filio, et a Spiritu sancto revelatione. Hic enim cum inter Judæos concionaretur, hoc in medium adducto testimonio, ita dixit: « Viri fratres, liceat cum fiducia dicere ad vos de patriarcha David, quoniam defunctus est, et sepultus est, et sepulcrum ejus est apud nos usque in hodiernum diem. Propheta igitur cum esset, et sciret quod jurejurando jurasset illi Deus, de fructu lumbi ejus oriturum esse Christum secundum carnem, prævidens locutus est de resurrectione Christi, quia neque derelicta est in inferno ejus anima, neque caro ejus vidit corruptionem [b]. » Et alibi: « David cum propriæ generationi subserviisset, mortuus est, et vidit corruptionem: quem vero Deus suscitavit, non vidit corruptionem [c]. » Hæc iis qui audent perperam interpretari, atque etiam Judæis afferenda sunt: manifestam enim habent confutationem Judaicorum deliriorum. Dicit igitur Dominus Christus humano more etiam hic: Ego a divina natura continue corroboratus, ad salutarem passionem accedo, et resurrectionis spe gaudeo. Nam [d] neque anima mea in inferno derelinquetur, nec caro mea corruptionem naturæ congruentem sustinebit. Velocem enim resurrectionem consequar, et in **694** vitam redibo, omnibus hominibus hanc viam ostendens: « Implebis me lætitia cum vultu tuo, delectationes in dextera tua sunt in perpetuum. » Quoniam cum ad crucem accederet, dicebat: « Valde tristis est anima mea usque ad mortem [e], » merito his verbis usus est cum de resurrectione mentionem faceret, docens, pro illa mœstitia se in perpetuo gaudio fore, impatibilem, immutabilem, et immortalem, secundum humanam quoque naturam. Nam ut Deus, hoc erat semper, atque etiam ei facile erat hoc humanæ naturæ præbere, cum primum in utero formata est. Verum per afflictiones progredi permisit naturam quam acceperat, ut hoc modo eversa peccati potentia diaboli tyrannidem sedaret, et mortis imperium destrueret, omnibusque hominibus resurrectionis facultatem præberet. Ut homo igitur, et incorruptionem, et immortalitatem accipit. Hic psalmus, et Arii, et Eunomii, et Apollinaris dementiam redarguit. Hi siquidem Deum Verbum inanimatum corpus assumpsisse dixerunt: Apollinaris vero animatum quidem appellavit corpus quod assumptum est, sed hoc anima rationali privavit. Ignoro unde has geminas animas didicerit: nullibi enim divina Scriptura hoc docet. Verum pariter sanctus Spiritus per beatum Davidem de

A καὶ τὴν παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποκάλυψιν δεξαμένου, πάλαι τούτων τὴν ἑρμηνείαν ποιησαμένου [97]. Οὗτος [98] γὰρ ἐν Ἰουδαίοις δημηγορῶν, καὶ ταύτην ἐνεγκὼν εἰς μέσον τὴν μαρτυρίαν [99], οὕτως ἔφη· « Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβὶδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε, καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς σήμερον. Προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς [1] ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ ἀναστήσειν τὸ κατὰ σάρκα τὸν Χριστὸν [2], προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, ὅτι οὐκ ἐγκατελείφθη εἰς ᾅδου ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, οὐδ' ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν. » Καὶ ἑτέρωθι· « Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας ἀπέθανε [3], καὶ εἶδε διαφθοράν· ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε B διαφθοράν. » Ταῦτα [4] καὶ τοῖς παρερμηνεύειν τολμῶσιν ἀναγκαῖον προφέρειν [5]· καὶ μέντοι καὶ Ἰουδαίοις· προφανῆ γὰρ [6] ἔλεγχον ἔχει τῆς Ἰουδαίων [7] ἐμβροντησίας. Λέγει τοίνυν ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἀνθρωπίνως κἀνταῦθα [8], ὅτι Διηνεκῶς ὑπὸ τῆς θείας στηριζόμενος φύσεως τῷ σωτηρίῳ πρόσειμι πάθει, καὶ τῇ ἐλπίδι τῆς ἀναστάσεως ἐπευφραίνομαι [9]. Οὔτε γὰρ ἡ ψυχή μου εἰς ᾅδου καταλειφθήσεται, οὔθ' ἡ σάρξ μου ὑπομενεῖ τὴν κατὰ φύσιν διαφθοράν. Ταχείας γὰρ τῆς ἀναστάσεως τεύξομαι, καὶ εἰς τὴν ζωὴν ἐπανήξω· ἅπασι ταύτην ἀνθρώποις ὑποδεικνὺς τὴν ὁδόν. « Πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου, τερπνότης ἐν τῇ δεξιᾷ σου εἰς τέλος. » Ἐπειδὴ C τῷ πάθει προσιὼν ἔλεγε, « Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· » εἰκότως τούτοις ἐχρήσατο τοῖς λόγοις τῆς ἀναστάσεως μνημονεύσας [10], διδάσκων ὡς ἀντὶ τῆς ἀθυμίας ἐκείνης ἐν διηνεκεῖ θυμηδίᾳ γενήσεται, ἀπαθὴς, καὶ ἄτρεπτος, καὶ ἀθάνατος, καὶ [11] κατὰ τὴν ἀνθρωπείαν [12] φύσιν γενόμενος. Ὡς γὰρ Θεὸς, τοῦτο ἦν ἀεὶ, καὶ μέντοι καὶ τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει εὐθὺς ἐν τῇ μήτρᾳ διαπλασθείσῃ τοῦτο παρασχεῖν αὐτῷ [13] ῥᾴδιον ἦν. Ἀλλὰ διὰ τῶν παθῶν ὁδεῦσαι συνεχώρησεν ἣν ἀνέλαβε φύσιν, ἵνα οὕτω τῆς ἁμαρτίας καταλύσας τὴν δυναστείαν, παύσῃ μὲν τοῦ διαβόλου τὴν τυραννίδα, καταλύσῃ δὲ τοῦ θανάτου τὸ κράτος, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις παράσχῃ τὴν τῆς ἀναβιώσεως ἀφορμήν. Ὡς ἄνθρωπος τοίνυν, καὶ τὴν ἀφθαρσίαν, καὶ τὴν ἀθα- D νασίαν λαμβάνει. Οὗτος ὁ ψαλμὸς καὶ τὴν Ἀρείου, καὶ τὴν Εὐνομίου, καὶ Ἀπολιναρίου φρενοβλάβειαν ἐλέγχει. Οἱ μὲν γὰρ σῶμα ἄψυχον τὸν Θεὸν Λόγον εἶπον ἀνειληφέναι. Ἀπολινάριος δὲ ἔμψυχον μὲν τὸ ἀναληφθὲν ἐκάλεσε σῶμα, τῆς δὲ λογικῆς αὐτὸ ψυ-

[b] Act. II, 29-31. [c] Act. XIII, 36, 37. [d] Act. II. [e] Matth. XXVI, 38.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[97] cod. 1, 2 ποιουμένου. Ita quoque Cord. p. 277. [98] *Οὗτος — ἔφη*. cod. Flor. hæc pauca habet, ἐν οἷς λέγει. [99] *Μαρτυρίαν*. cod. 2 et Cord. l. c. ἑρμηνείαν. [1] *Εἰδὼς — ἐλάλησε*. cod. Flor. προϊδὼν τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ἐλάλησε. [2] *Χριστόν*. Omissa sunt quæ l. c. sequuntur, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ. [3] *Ἀπέθανε*. Alia est lectio l. c. [4] *Ταῦτα — ἐμβροντησίας*. Des. in cod. Flor. [5] cod. 2 προσφέρειν. [6] *Γάρ*. Abest a cod. 1, 2. [7] *Ἰουδαίων*. cod. 2 τούτων. [8] cod. Flor. ἐνταῦθα. [9] cod. 1 εὐφραίνομαι. [10] cod. 1 μνημονεύων. [11] *Καί*. Abest a cod. 2. [12] cod. 2 ἀνθρωπίνην. [13] cod. 1 αὐτῇ.

γῆς ἀπεστέρησεν· οὐκ οἶδα ὅθεν [14] μαθὼν τὰς δύο A ταύτας ψυχάς· οὐδαμοῦ γὰρ ἡ θεία τοῦτο διδάσκει Γραφή. Ἀλλ' ὁμοῦ [15] τὸ πανάγιον Πνεῦμα, διὰ τοῦ μακαρίου [16] Δαβὶδ, ψυχῆς ἀντικρὺς ἐμνημόνευσεν, ἔλεγχον δεδωκὼς προφανῆ [17] καθ' ἑκατέρας [18] αἱρέσεως.

anima diserte mentionem fecit, claram contra utramque hæresin confutationem exhibens.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΙϚ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Προσευχὴ τῷ Δαβίδ. » Διωκόμενος [19] ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ, καὶ παντοδαπὰς ὑπομένων ἐπιβουλὰς, τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εἰς ἐπικουρίαν καλεῖ. « Εἰσάκουσον, Κύριε, δικαιοσύνης μου· πρόσχες τῇ δεήσει μου· ἐνώτισαι τὴν προσευχήν μου οὐκ ἐν χείλεσι δολίοις. » Πάλιν ἐνταῦθα *δικαιοσύνην* οὐ τὴν τελείαν ἀρετὴν λέγει, ἀλλὰ τὴν δικαίαν αἴτησιν. Οἱ δὲ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ τὴν [20] ἀντωνυμίαν οὐ προστεθείκασιν· B ἀλλ' ὁ μὲν Σύμμαχος καὶ ὁ Θεοδοτίων Κύριον δικαιοσύνης τὸν Θεὸν ὠνομάκασιν [21]· ὁ δέ γε Ἀκύλας οὕτως ἔφη, *Εἰσάκουσον* [22], *Κύριε, δίκαιον*, ἀντὶ τοῦ δικαίως, καὶ μὴ [23] μακροθύμως. Τὸ [24] δὲ, « Οὐκ ἐν χείλεσι δολίοις, » ὁ Σύμμαχος οὕτως εἴρηκεν, *Οὐ διὰ χειλέων δολίων*. Καθαροῖς γὰρ, φησὶ, χείλεσι τὴν ἱκετείαν προσφέρω· οὐχ ἕτερα μὲν φρονῶν, ἕτερα δὲ φθεγγόμενος· ἀλλὰ συνομολογοῦσαν ἔχω [25] τῇ γνώμῃ τὴν γλῶτταν.

β'. « Ἐκ προσώπου σου τὸ κρῖμά μου ἐξέλθοι, οἱ ὀφθαλμοί μου [26] ἰδέτωσαν εὐθύτητα. » Ἀντιβολῶ [27] σε δικάσαι τοῖς κατ' ἐμέ· οἶδα γάρ σου τῆς ψήφου τὸ δίκαιον.

γ', δ'. « Ἐδοκίμασας τὴν καρδίαν μου, ἐπεσκέψω νυκτὸς, ἐπύρωσάς με, καὶ οὐχ εὑρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδι- C κία. Ὅπως ἂν μὴ λαλήσῃ τὸ στόμα μου τὰ [28] ἔργα τῶν ἀνθρώπων. » Ἐνταῦθα διδάσκει, ὡς πολλάκις λαβὼν τὸν Σαοὺλ ὑποχείριον, ἀνελεῖν οὐκ ἠνέσχετο, ἀλλ' εὐεργεσίᾳ τὴν ἀδικίαν ἠμείψατο· διὸ καὶ τῆς νυκτὸς ἐμνημόνευσεν, ἐν ᾗ τοῦτο δέδρακεν, ἐν [29] νυκτὶ καθεύδοντα τὸν Σαοὺλ περισώσας, καὶ [30] οὐδενὶ συγχωρήσας ἐπενεγκεῖν αὐτῷ τὴν θανατηφόρον πληγήν. Τροπικῶς [31] δὲ καὶ τὰς συμφορὰς *νύκτας* καλεῖ [32], διὰ τὸ ζοφῶδες τῆς ἀθυμίας, ὥσπερ αὖ [33], καὶ πύρωσιν τὴν δοκιμασίαν αὖθις [34] ὀνομάζει· « Ἐπύρωσας γάρ με, φησὶ, καὶ οὐχ εὑρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδικία. » Καθάπερ [35] γάρ τινα χρυσὸν δοκιμάσας [36], ἀκίβδηλον εὗρες, ὦ Δέσποτα. Τοσοῦτον γὰρ ἀπέσχον τοῦ [37] λυμήνασθαι τὸν πολέμιον, ὅτι καὶ τῆς κατ'

695 INTERP. PSALMI XVI.

1. « Oratio Davidi. » Persecutionem patiens a Saule, et omnigenas sustinens insidias, Deum universorum in auxilium vocat. « Exaudi, Domine, justitiam meam, attende ad deprecationem meam : auribus percipe orationem meam non in labiis dolosis. » Rursus hic *justitiam* non perfectam virtutem vocat, sed justam postulationem. Cæteri vero interpretes pronomen non apposuerunt : sed Symmachus et Theodotion Dominum justitiæ Deum nominarunt, Aquila vero sic dixit : *Exaudi, Domine, justum*, id est juste, et non patienter. Illud vero : « Non in labiis dolosis, » Symmachus sic expressit : *Non per labia dolosa*. Puris enim, inquit, labiis meas preces offero, non aliud cogitans et aliud loquens, sed habens linguam menti congruentem.

Vers. 2. « De vultu tuo judicium meum prodeat, oculi mei videant æquitatem. » Precor te ut mea judices : novi enim tuæ sententiæ justitiam.

Vers. 3. « Probasti cor meum, et visitasti noctu; igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas. 696 Ut non loquatur os meum opera hominum. » Hic docet quod, cum sæpius Saulem in manu sua habuisset, interficere noluerit, sed beneficio injuriam remuneraverit : quapropter etiam noctis meminit qua hoc fecit, cum nocte dormientem Saulem liberaverit, et nemini permiserit lethalem plagam illi infligere. Improprie autem calamitates *noctes* appellat, ob mœroris obscuritatem ; sicut rursus probationem, igneam examinationem nominat. « Igne enim, inquit, me examinasti, nec est inventa in me iniquitas. » Cum enim tanquam aurum me probasses, purum me invenisti, o Domine. Nam tantum abfuit ut hostem offenderem, ut etiam linguam servaverim liberam a conviciis contra illum,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[14] cod. 2 πόθεν. [15] cod. 1, 2 ὅμως. [16] *Μακαρίου*. cod. 2 θείου. [17] cod. 1 ἐμφανῆ. [18] *Ἑκατέρας*. cod. 2 ἑτέρας. [19] *Διωκόμενος — καλεῖ*. Garn. p. 9 alia e cod. Vatic. protulit, quæ ita se habent : Τὸν ἑξ καὶ δέκατον ψαλμὸν ὑπὸ Σαοὺλ διωκόμενος εἴρηκεν ὁ Δαβὶδ, διὸ καὶ εἰς ἐπικουρίαν ἑαυτοῦ καλεῖ τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν. Ἁρμόζει δὲ μάλιστα τοῖς ἀποστόλοις ἡ προσευχὴ, καθὰ τῷ θείῳ Κυρίλλῳ δοκεῖ· τάχα δὲ καὶ αὐτῷ τῷ Χριστῷ προσευχομένῳ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ὑπὲρ τῶν δι' αὐτὸν σωθησομένων. *Psalmum decimum sextum dixit a Saule in fugam versus. Quare in auxilium suum vocat omnipotentem Deum. Congruit vero maxime apostolis oratio, ut divino Cyrillo videtur : forsan et ipsi Christo secundum humanitatem pro iis qui salvandi erant, oranti.* [20] *Τὴν — προστεθείκασιν*. cod. 3 τῷ δικαιοσύνης οὐ προστεθείκασι τό μου. [21] cod. 1 ὠνόμασαν. [22] *Εἰσάκουσον*. Montf. Hexapl. t. I, p. 493, Aquilæ tribuit lectionem ἄκουσον. [23] *Μή*. Abest a cod. 2. [24] *Τό*. cod. 2 τοῦτο. [25] cod. 3 ἔχων. [26] *Μου*. Quidam libri veteres habent σου, quod melius est. [27] *Ἀντιβολῶ — δίκαιον*. cod. Flor. Δίκασόν με, φησὶ, δικαίαν ἔχων τὴν ψῆφον· τῶν γὰρ ἄλλων πάντων παραιτοῦμαι τὴν κρίσιν. [28] *Τὰ — ἀνθρώπων*. Hæc minus recte cum præced. conjunguntur, cum tamen ab his verbis sequens versiculus incipiat. [29] *Ἐν*. cod. 1 et 2 præm. ὁ. [30] *Καὶ — πληγήν*. Des. in cod. Flor. [31] *Τροπικῶς — ὀνομάζει*. Des. in cod. 3. [32] *Καλεῖ*. cod. 1 λέγει. [33] *Αὖ*. cod. 2 præm. γάρ. [34] *Αὖθις — χρυσόν*. cod. Flor. τοῦτο λέγων, ὅτι καθάπερ τινὰ χρυσόν. [35] *Καθάπερ — Δέσποτα*. Des. in cod. 3. [36] *Δοκιμάσας*. cod. 2 addit μέ. [37] *Τοῦ*. cod. 2 μή.

et quæ ille perpetrare non cessat, hæc dicere noluerim. « Propter verba labiorum tuorum ego custodivi vias duras. » Hanc vero rem adeo puram laboriosamque executus sum, ut tuis mandatis morem gererem.

VERS. 5. « Perfice gressus meos in semitis tuis, ne moveantur vestigia mea. » Peto igitur ne propositum meum invertatur : erit autem hoc, si tuam opem consecutus fuero. *Gressus* enim nuncupavit impetum illum actionum.

VERS. 6. « Ego clamavi, quoniam exaudisti me, **697** Deus. » Non temere autem hisce verbis usus sum, sed cum periculum de tua benignitate fecerim : exaudisti enim me sæpius cum te invocarem.

« Inclina aurem tuam mihi, et exaudi verba mea. [VERS. 7.] Mirifica misericordias tuas, qui salvos facis sperantes in te. » Admitte igitur preces meas, excita multas linguas ad decantandas tuas laudes. Qui enim misericordiam abs te consecutum vident eum qui injuria affectus est, tuam decantabunt providentiam : consuevisti autem iis qui in te spem collocarunt, opem afferre.

VERS. 8. « A resistentibus dexteræ tuæ custodi me, Domine, ut pupillam oculi. » *Resistentes dexteræ Dei* eos appellavit qui contra ipsum bellum gerunt. Et merito quidem : a Deo namque unctus erat, ab eoque regiam electionem consecutus. Ait igitur : Illi qui contra me prælium conserunt, tuæ sententiæ se opponunt ; et obsecrat ut talem * consequatur custodiam, qualem pupilla oculi consecuta est, quæ veluti quædam munimenta habet palpebras, pro vallis autem cilia. Habet etiam superciliorum oppositus, transmittentes sudoris pluviam **698** ad tempora, et defendentes videndi organum a damno quod inde possit accidere. Ejusmodi ergo curam consequi optat.

« Sub umbra alarum tuarum protege me. [VERS 9.) A facie impiorum qui me affiixerunt. » Rursus alia usus comparatione obsecrat sibi opem afferri. Audivit enim magnum Mosen dicentem : « Expandens alas suas suscepit ipsos super humeris suis. » Et

A αὐτοῦ λοιδορίας ἐλευθέραν τὴν γλῶτταν ἐφύλαξα, καὶ ἃ πράττων ἐκεῖνος διατελεῖ, ταῦτα λέγειν οὐκ ἠνεσχόμην ἐγώ [38]. « Διὰ τοὺς λόγους τῶν χειλέων σου ἐγὼ ἐφύλαξα ὁδοὺς σκληράς [39]. » Τοῦτο δὲ τὸ δυσχερὲς, καὶ ἐπίπονον δέδρακα ταῖς σαῖς πειθόμενος ἐντολαῖς.

ε'. « Κατάρτισαι τὰ διαβήματά μου ἐν ταῖς τρίβοις σου, ἵνα μὴ σαλευθῇ [40] τὰ διαβήματά μου. » Ἱκετεύω τοίνυν, μὴ παρατραπῆναί μου τὸν σκοπόν· ἔσται δὲ τοῦτο, εἰ τῆς σῆς ῥοπῆς ἀπολαύσαιμι. *Διαβήματα* γὰρ τῆς πράξεως τὴν ὁρμὴν προσηγόρευσεν [41].

ς'. « Ἐγὼ ἐκέκραξα, ὅτι ἐπήκουσάς [42] μου, ὁ Θεός. » Οὐ μάτην τοῖσδε [43] λόγοις ἐχρησάμην, ἀλλὰ πεῖραν τῆς σῆς ἔχων φιλανθρωπίας· ἤκουσας γάρ B μου καλοῦντος [44] πολλάκις.

« Κλῖνον τὸ οὖς σου ἐμοὶ, καὶ εἰσάκουσον τῶν ῥημάτων μου. [ζ'.] Θαυμάστωσον τὰ ἐλέη σου, ὁ σώζων τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ σέ. » Δέξαι [45] τοίνυν τὴν ἱκετείαν· κίνησον πολλὰς γλώττας εἰς ὑμνῳδίαν. Οἱ γὰρ ἐλεούμενον παρὰ σοῦ τὸν ἀδικούμενον βλέποντες ὑμνήσουσί [46] σου τὴν πρόνοιαν· εἴωθας δὲ τοῖς εἰς [47] σὲ πεποιθόσιν ἐπικουρίαν [48] ὀρέγειν.

η'. « Ἐκ [49] τῶν ἀνθεστηκότων τῇ δεξιᾷ σου φύλαξόν με, Κύριε [50], ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ. » *Ἀνθεστηκότας τῇ τοῦ Θεοῦ δεξιᾷ* τοὺς πολεμοῦντας αὐτῷ προσηγόρευσεν [51]. Καὶ μάλα εἰκότως· ὑπὸ [52] Θεοῦ γὰρ ἐχρίσθη, καὶ παρ' αὐτοῦ τῆς βασιλικῆς C χειροτονίας τετύχηκεν. Λέγει τοιγαροῦν, ὅτι Τῇ σῇ ἀντιτάττονται ψήφῳ οἱ κατ' ἐμοῦ τὴν μάχην ἀναδεξάμενοι, καὶ παρακαλεῖ τοσαύτης φυλακῆς ἀπολαῦσαι, ὅσης ἡ κόρη τοῦ ὀφθαλμοῦ· ἥτις [53] καθάπερ τινὰς περιβόλους ἔχει τὰ βλέφαρα· ἀντὶ δὲ σκολόπων, τὰς βλεφαρίδας. Ἔχει δὲ καὶ τῶν ὀφρύων τὰς προσβολὰς [54], τὴν τῶν ἱδρώτων νοτίδα τοῖς κροτάφοις [55] παραπεμπούσας, καὶ τῆς ἐκεῖθεν λώβης [56] ἀπαλλαττούσας τὸ ὀπτικόν. Τοιαύτης [57] ἱκετεύει κηδεμονίας τυχεῖν.

« Ἐν σκέπῃ τῶν πτερύγων σου σκεπάσεις με. [θ'.] Ἀπὸ προσώπου ἀσεβῶν τῶν ταλαιπωρησάντων με. » Πάλιν ἑτέρᾳ χρησάμενος εἰκόνι προμηθείας τυχεῖν ἀξιοῖ. Ἤκουσε γὰρ καὶ τοῦ μεγάλου Μωσέως λέγοντος· « Διεὶς τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ἐδέξατο αὐ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[38] *Ἐγώ*. Abest a cod. 3. [39] *Σκληράς*. Præstat h. l. versio Symm. ἐφυλαξάμην ὁδοὺς παραβάτου, cujus meminit Euseb. ad h. l. [40] cod. 1 et 3 σαλευθῶσι, quæ est lectio cod. Alex. [41] *Προσηγόρ*. cod. 2 ἐμνημόνευκεν. [42] cod. 2 εἰσήκουσε. Ita quoque codex Alex. [43] *Τοῖσδε*. cod. 1 et 2 addunt τοῖς. [44] cod. 1, 2 παρακαλοῦντος. [45] *Δέξαι — ἱκετείαν*. Hæc rectius apud Cord. p. 285, ad præc. vers. referuntur. [46] cod. 3 ὑμνοῦσι. [47] *Εἰς*. cod. 3 ἐπί. [48] *Ἐπικουρίαν*. cod. 1 ἐπικουρίας χεῖρα. [49] *Ἐκ — σου*. Haud male hæc cum sequentibus textus verbis conjuncta sunt, quæ alias ad v. 7 referri solent. [50] *Κύριε*. Additur in ed. Ald. [51] *Προσηγόρευσεν*. Huc pertinere videntur quæ Cord. p. 295 habet, Ὁ ἀνθεστηκὼς Χριστῷ, ἀνθέστηκε τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ. [52] *Ὑπὸ — Θεοῦ τοῦ ὀφθαλμοῦ*. Hæc apud Garn. l. c. p. 10, ita se habent: Ἡ μὲν σὴ δεξιὰ, Κύριε, ἔχρισέ με εἰς βασιλέα· οἱ δὲ περὶ τοῦ Σαοὺλ, αὐτοὶ ἀνθεστηκότες ἀποκτεῖναί με ζητοῦσι. Ἀλλὰ σὺ ὁ χειροτονήσας, οὕτω μὲν φύλαξον ἐξ αὐτῶν, ὥσπερ κόρην ὀφθαλμοῦ. *Tua enim dextera, Domine, unxit me ut sim rex; qui vero Saulis sunt, ipsi resistentes interficere me quærunt. Sed tu qui manu tua me constituisti, ita me ab ipsis custodi sicut pupillam oculi.* [53] *Ἥ τις*. Garn. l. c. καὶ γὰρ ἐκείνη. [54] Garn. προβολάς. [55] *Κροτάφοις*. cod. 3 βλεφάροις. [56] *Λώβης*. Garn. βλάβης. [57] *Τοιαύτης — τυχεῖν*. Apud Garn. hæc sequuntur: Ἀνθεστήκασι καὶ τῷ Κυρίῳ, ὅς ἐστι δεξιὰ τοῦ Πατρὸς, Ἰουδαῖοι καὶ Ἕλληνες, καὶ οἱ τῶν βεβήλων αἱρέσεων εὑρεταὶ, ἐξ ὧν ῥυσθῆναι παρακαλοῦσιν οἱ ἀπόστολοι· καὶ τὸ ἀσφαλὲς, ὅπερ ἡ φύσις τῇ κόρῃ τοῦ ὀφθαλμοῦ δεδώρηται, τοῦτο ζητοῦσι παρὰ Θεοῦ, ἵνα κατὰ μηδένα τρόπον ἀδικηθῇ αὐτοῖς ὁ τῆς

A τούς, καὶ ἀνέλαβεν αὐτοὺς [58] ἐπὶ [59] τῶν μεταφρένων αὐτοῦ. » Καὶ ὁ Κύριος δὲ πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ ἔφη· « Ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις ἐπισυνάγει τὰ νοσσία ἑαυτῆς [60] ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτῆς, καὶ οὐκ ἠθελήσατε; » *Πτέρυγας* δὲ τὴν ὀξεῖαν καὶ σύντομον τῆς προνοίας ἀσφάλειαν ὀνομάζει·. ῥᾴστη γὰρ τῶν πτερύγων ἡ κίνησις.

« Οἱ ἐχθροί μου τὴν ψυχήν μου περιέσχον. [ι'.] Τὸ στέαρ αὐτῶν συνέκλεισαν, τὸ στόμα αὐτῶν ἐλάλησεν ὑπερηφανίαν. » Τὸ *στέαρ* τινὲς εὐημερίαν καὶ εὐεξίαν ὠνόμασαν. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ τὴν εὔνοιαν καὶ φιλαδελφίαν οὕτω καλεῖν· τοῦτο ἡ τῶν ῥητῶν ἀκο- B λουθία παραδηλοῖ· πᾶσαν γὰρ φυσικὴν ἀποκλείσαντες, φησὶν [61], εὐσπλαγχνίαν, καὶ οὐδεμίαν χώραν τοῖς τῆς φιλανθρωπίας λογισμοῖς δεδωκότες, φθέγγονται μὲν ὑψηλὰ καὶ ὑπέρογκα· ἐνέδρας δέ μοι παντοδαπὰς καὶ λόγους ἱστᾶσιν.

ια'. « Ἐκβαλόντες [62] με νυνὶ περιεκύκλωσάν με, τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἔθεντο ἐκκλῖναι ἐν τῇ γῇ. » Αὐτοί με [63] τῆς πατρῴας ἐξήλασαν γῆς· καὶ πάλιν τῇδε κἀκεῖσε διατρέχουσι συλλαβεῖν ἐφιέμενοι· ἐπειδὴ τὸ εὐθὲς οὐκ ἐθέλουσι βλέπειν· ἀλλ' ἑτεροκλινὲς ἔχουσι τῆς διανοίας τὸ ὄμμα. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε· « Τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἔταξαν ἑτεροκλινεῖν ἐν τῇ γῇ. »

ιβ'. « Ὑπέλαβόν με [64] ὡσεὶ λέων ἕτοιμος [65] εἰς θή- C ραν, καὶ ὡσεὶ [66] σκύμνος οἰκῶν ἐν ἀποκρύφοις. » Τὸ λογικὸν τῆς φύσεως ἀποῤῥίψαντες, θηρία [67] μιμοῦνται τροφῆς ἐφιέμενα [68], καὶ ταύτην περισκοποῦντα, καὶ ἐξαπιναίως ὁρμῶντα.

ιγ', ιδ'. « Ἀνάστηθι, Κύριε, πρόφθασον αὐτούς, καὶ ὑποσκέλισον αὐτούς· ῥῦσαι τὴν ψυχήν μου ἀπὸ ἀσεβοῦς· ῥομφαίαν [69] σου, ἀπὸ ἐχθρῶν τῆς χειρός σου. » Ἐκείνων μὲν, Δέσποτα [70], κώλυσον τὴν ὁρμὴν, οἷς οἶδας κωλύμασι· τοῦτο γὰρ *ὑποσκέλισον* εἶπεν, ἐκ μεταφορᾶς τῶν λαθραίως τοὺς θέοντας καταβαλλόντων. Ἐμὲ δὲ τῆς ἐκείνων ἐπιβουλῆς ἐλευθέρωσον, τῇ ῥομφαίᾳ σου χρώμενος κατ' αὐτῶν. Οὕτω γὰρ ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν, *Εἰς μάχαιράν σου, Κύριε, ἀπὸ ὀλίγων* [71] *τῆς* [72] *γῆς*. Τῷ ὅρῳ σου γὰρ, φησὶ, τοὺς [73] ἀνθρώπους παραπέμπεις θανάτῳ. Σὺ D

Dominus ad Hierosolymam ait: « Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis suis, et noluistis? » Nominat autem *alas* velocem et promptam providentiæ securitatem: facillimus est enim alarum motus.

« Inimici mei animam meam circumdederunt. [VERS. 10.] Adipem suum concluserunt, os eorum locutum est superbiam. » **699** *Adipem* nonnulli felicitatem et bonam corporis habitudinem nominarunt. Mihi vero videtur benevolentiam et fraternam charitatem sic nuncupare. Hoc enim verba sequentia demonstrant. Omnem enim, inquit, naturalem misericordiam excludentes, nullumque locum benignis cogitationibus relinquentes, loquuntur alta et tumida, mihique insidias et omnis generis dolos struunt.

VERS. 11. « Projicientes me nunc circumdederunt me, oculos suos statuerunt declinare in terram. » Ipsi me a patrio solo exegerunt, et rursus huc et illuc concurrunt, me arripere desiderantes: quoniam nolunt rectum aspicere, sed habent mentis oculum obliquum. Sic enim et Symmachus interpretatus est: « Statuerunt oculos suos ut alio declinent in terram. »

VERS. 12. « Susceperunt me sicut leo paratus ad prædam, et sicut catulus leonis habitans in abditis. » Abjecta naturali ratione, feras imitantur cibi avidas, et prædam observantes, et derepente aggredientes.

VERS. 13, 14. « Exsurge, Domine, præveni eos, et supplanta eos: eripe animam meam ab impio, gladium tuum ab inimicis manus tuæ. » Illorum quidem, o Domine, impetum impedi, quibus impedimentis sciveris: hoc enim dixit *supplanta*, metaphora ab illis desumpta qui clam currentes prosternunt. Me autem ab illorum insidiis libera, tuo gladio contra eos utens. Sic enim **700** Symmachus dixit: *In gladio tuo, Domine, a paucis de terra.* Tua namque sententia homines ad mortem transmittis. Tu enim dixisti: « Terra es, et in terram red-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

διανοίας ὀφθαλμὸς, καὶ πάθοι τὸ σκοτισθῆναι. Ταὐτὸ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ ἂν εὔξαιτο πρὸς τὸν Πατέρα, ἵνα φυλαχθῇ αὐτὸς, τουτέστι τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἡ τῶν πιστῶν Ἐκκλησία, ἐκ τῶν πολεμούντων αὐτῇ, καθάπερ τις κόρη ὀφθαλμοῦ ἀνεπιθόλωτος καὶ ὀρθὰ βλέπουσα. Φυλαχθείημεν καὶ ἡμεῖς ἀπὸ δαιμόνων τῶν ἐναντιουμένων τῇ δεξιᾷ καὶ ἀγαθῇ ἡμῶν πράξει, ἥτις τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται, ὡς διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος καὶ ἐνεργείας κατορθουμένη· μή ποτε τοῦ ἐντὸς ἡμῶν ὀφθαλμοῦ σκοτισθέντος, εἰς τὴν ἀχλὺν τῆς ἁμαρτίας ἐμπέσοιμεν. *Restiterunt etiam Christo, qui Patris dextera est Judæi et Græci, et profanarum hæresium inventores, a quibus eripi petunt apostoli: et præsidium, quale natura pupillæ oculi donata est, a Deo postulant, ut nullo modo ipsis lædatur rationis oculus, aut tenebris obducatur. Hoc etiam Salvator petiit a Patre, ut ipse custodiretur, h. e. corpus ejus, scilicet Ecclesia credentium, ab impugnantibus, quemadmodum pupilla oculi imperturbabilis et recte videns. Custodiamur etiam nos a dæmonibus adversantibus rectæ probæque nostræ agendi rationi, quæ Dei esse dicitur; quippe per istius gratiam et operationem directa: ne aliquando caligante oculo nostro interiori in tenebras peccati incidamus.* [58] cod. 2 αὐτόν. [59] *Ἐπὶ — αὐτοῦ*. Des. in cod. 3. [60] cod. 1 αὐτῆς. [61] *Φησίν*. Abest a cod. 1. [62] cod. 1 et 3 ἐκβάλλοντες. [63] *Μέ*. cod. 3 μέν. [64] *Μέ*. Abest a cod. 2. [65] cod. 3 ἑτοίμως. [66] *Ὡσεί*. cod. 3 ὡς. [67] cod. 1, 2 θῆρα, cod. 3 θήραν. [68] cod. 2 et 3 ἐφιέμενον. [69] codices tres ῥομφαίας, quæ lectio, etsi minus usitata, satis bonum dat sensum. [70] *Δέσποτα*. cod. Flor. præm. ὦ. [71] *Ἀπὸ ὀλίγων*. Ita leg. in ed. Compl. et Ald., teste Bosio. Recepta, sed minus apta, lectio est ἀπολύων. [72] *Τῆς*. codd. tres Aug. habent emendatiorem lectionem ἀπὸ, quam Cyrillus et Euseb. ad h. l. secuti sunt. [73] *Τοὺς ἀνθρ*. Abest a cod. 2.

ibis [h]. » Dissipa eos in vita eorum, absconditis tuis impletus est venter eorum. » Ego vero, etsi tibi facile sit homines ad mortem transmittere, tamen obsecro ut viventes illi dissipentur, et eorum mala conspiratio dissolvatur, atque suppliciorum, quæ a te reservata sunt, participes fiant. Sic igitur et in magni Mosis cantico ipse Deus, inquit : « Nonne hæc recondita sunt apud me, et signilicata in thesauris meis? Die vindictæ retribuam, tempore eo quo labetur pes eorum. Saturati sunt filiis, et dimiserunt reliquias suas parvulis suis[i]. » Hunc locum Symmachus hoc modo expressit : *Saturabuntur filii, et dimittent reliquias suas parvulis suis.* Novi, inquit, te justam tuam pœnam non solum ipsis inflicturum, verum et filiis, et posteris, qui suorum majorum malitiam imitati fuerint. **701** Hoc autem *saturabuntur*, idem est quod ad satietatem usque malorum participes erunt.

Vers. 15. « Ego autem in justitia apparebo in conspectu tuo, satiabor cum mihi apparuerit gloria tua, » videlicet Filio tuo : illi quidem tales dabunt pœnas : ego autem bonis quæ a tua justa providentia consecutus sum, perfruar, cum maximum tuæ beneficentiæ periculum fecerim.

* INTERP. PSALMI XVII.

Vers. 1. « In finem : puero Domini Davidi, qui locutus est Domino verba cantici hujus, die quo liberavit eum Dominus ex manu omnium inimicorum ejus, et ex manu Saulis, et dixit. » Clara est inscriptio, et explanatione non indiget. In historia autem Regnorum i sensus hujus psalmi positus est. Prophetæ autem philosophia admiratione digna est. Cum enim tot insidias a Saule sustinuisset, non inimicis eum adnumeravit, verum ab hostibus eum separans, non tanquam de inimico mentionem fecit. *In finem* vero ponitur, quia vaticinationem etiam de gentium vocatione, Judæorumque alienatione continet, quæ multis post sæculis evenerunt.

Vers. 2, 3. « Diligam te, Domine, fortitudo mea. Dominus firmamentum meum, et refugium meum, et liberator meus ; Deus meus adjutor meus, et

γὰρ εἶπας· « Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ. » Διαμέρισον[74] αὐτοὺς ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν· καὶ τῶν κεκρυμμένων σου ἐμπλησθήτω[75] ἡ γαστὴρ αὐτῶν. » Ἐγὼ[76] δὲ, εἰ[77] καὶ σοὶ τῷ θανάτῳ παραπέμψαι ῥᾴδιον, ἀλλ' οὖν ἱκετεύω ζῶντας αὐτοὺς σκεδασθῆναι, καὶ τὴν κακὴν αὐτῶν συμφωνίαν διαλυθῆναι, καὶ τῶν ἀποκειμένων σοὶ τιμωριῶν μετασχεῖν. Οὕτω δὲ[78] καὶ ἐν τῇ ᾠδῇ[79] τοῦ μεγάλου Μωσέως, αὐτὸς ὁ Θεός φησιν· « Οὐκ ἰδοὺ ταῦτα πάντα[80] συνῆκται παρ' ἐμοὶ, καὶ ἐσφράγισται ἐν τοῖς θησαυροῖς μου; ἐν ἡμέρᾳ ἐκδικήσεως ἀνταποδώσω, ἐν καιρῷ ὅταν σφαλῇ ὁ ποῦς αὐτῶν. Ἐχορτάσθησαν υἱῶν[81], καὶ ἀφῆκαν τὰ κατάλοιπα αὐτῶν[82] τοῖς νηπίοις αὐτῶν. » Καὶ[83] τοῦτο ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσε· *Χορτασθήσονται υἱοὶ, καὶ ἀφήσουσι τὰ λείψανα αὐτῶν*[84] *τοῖς νηπίοις αὐτῶν.* Οἶδα, φησὶν, ὡς τὴν δικαίαν σου τιμωρίαν οὐ μόνον αὐτοῖς ἐπάξεις, ἀλλὰ καὶ τοῖς υἱέσι, καὶ τοῖς ἐγγόνοις, τὴν τῶν προγόνων πονηρίαν μιμησαμένοις· τὸ δὲ[85] *χορτασθήσονται*, ἀντὶ τοῦ, εἰς κόρον μεθέξουσι τῶν κακῶν.

ιε'. « Ἐγὼ δὲ ἐν δικαιοσύνῃ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ σου, χορτασθήσομαι ἐν τῷ ὀφθῆναί μοι τὴν δόξαν σου, » τῷ Παιδί σου[86]· ἐκεῖνοι[87] μὲν γὰρ[88] τοιαύτας δώσουσι δίκας· ἐγὼ δὲ τοῖς παρὰ τῆς δικαίας σου προνοίας ἀγαθοῖς ἐντρυφήσω, πεῖραν μεγίστην τῆς σῆς εὐεργεσίας δεξάμενος.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΙΖ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος· τῷ παιδὶ Κυρίου, τῷ Δαβὶδ, ἃ ἐλάλησε τῷ Κυρίῳ, τοὺς λόγους τῆς ᾠδῆς ταύτης, ἐν ἡμέρᾳ ᾗ ἐῤῥύσατο αὐτὸν Κύριος[89] ἐκ χειρὸς πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ ἐκ χειρὸς Σαοὺλ, καὶ εἶπεν[90]. » Δήλη[91] ἡ ἐπιγραφὴ, καὶ ἑρμηνείας οὐ δεομένη. Ἔγκειται δὲ καὶ τῇ τῶν Βασιλειῶν ἱστορίᾳ τοῦδε τοῦ ψαλμοῦ ἡ διάνοια. Θαυμάσαι δὲ ἄξιον[92] τὴν τοῦ προφήτου φιλοσοφίαν. Τοσαύτας γὰρ ἐπιβουλὰς παρὰ τοῦ Σαοὺλ ὑπομείνας, οὐ συνέταξεν αὐτὸν τοῖς ἐχθροῖς· ἀλλὰ τῶν πολεμίων χωρίσας, οὐχ[93] ὡς δυσμενοῦς ἐμνημόνευσεν· *εἰς*[94] *τὸ τέλος* δὲ πρόσκειται[95], ἐπειδὴ καὶ προφητείαν ἔχει τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ τῆς Ἰουδαίων ἀλλοτριώσεως· ἃ μακροῖς ὕστερον ἐγένετο χρόνοις.

β', γ'. « Ἀγαπήσω σε, Κύριε, ἡ ἰσχύς μου. Κύριος, στερέωμά μου, καὶ καταφυγή μου, καὶ ῥύστης μου· ὁ Θεός μου βοηθός μου, καὶ ἐλπιῶ ἐπ' αὐτόν· ὑπερ-

[h] Gen. iii, 19. [i] Deut. xxxii, 34, 35. [j] II Reg. xxii, 1 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[74] *Διαμέρισον αὐτούς*. Ita οἱ Ο'. Præstat reliquorum interpretum versio μέρος, aut μερὶς αὐτῶν. [75] cod. 2 ἐμπλήσθη. cod. 3 ἐπλήσθη, quam, ut receptam, lectionem Carafa expressit. [76] *Ἐγὼ δὲ — μεθέξ. τῶν κακῶν*. Hæc irrepserunt in textum Eusebii in Montf. Coll. nova, t. I, p. 59. Verba autem quæ præcedunt, ἄλλος φησὶν, ostendunt, ea a loco isto aliena esse. [77] *Εἰ — ῥᾴδιον*. cod. 3 εἰ καὶ τούτους παραπέμψαι σοι ῥᾴδιον, ὦ δέσποτα. [78] cod. 1, 2 δή, cod. 3 γάρ. [79] *Ὠδῇ — Μωσέως*. cod. 3 μεγάλῃ ᾠδῇ τοῦ Μωϋσοῦ. [80] *Πάντα*. Abest a cod. 1. [81] *Υἱῶν*. Ita leg. cod. Alex. Minus apta est lectio cod. Vatic. et quorumdam librorum veterum, qui habent ὑείων, unde nata est interpretatio illa, *saturati sunt porcina carne.* [82] *Αὐτῶν*, Des. in codd. nostris. [83] *Καὶ — νηπίοις αὐτῶν*. cod. Flor. Ἐχορτάσθησαν ἀντὶ τοῦ χορτασθήσονται κατὰ τὸν *sic* (Σύμμαχον), τουτέστιν, οἶδα, κ. τ. λ. [84] *Αὐτῶν*. Abest a cod. 2. [85] *Τὸ δὲ — ἀντὶ τοῦ*. cod. Flor. χορτασθήσονται οὖν, τουτέστιν, εἰς, κ. λ. [86] *Τῷ παιδί σου*. Des. in codd. nostris et apud Cord. p. 287. [87] *Ἐκεῖνοι — δεξάμενος*. Hæc etiam habet Euseb. ad h. l. [88] *Γάρ*. Abest a cod. 2, 3. Cord. φησί. [89] *Κύριος — εἶπεν*. Des. in cod. 2. [90] *Καὶ εἶπεν*. Abest a cod. 1. In cod. 3 sequitur : Σύμμαχος· εἰς τὸ τέλος τῷ παιδὶ Κυρίου τῷ Δαβίδ· ἐπινίκιον τοῦ δούλου Κυρίου τοῦ Δαβίδ. At vero posterior tantum pars pertinet ad Symmachum, teste Eusebio et Montf. Hexapl. t. I, p. 595. [91] *Δήλη — διάνοια*. Des. in cod. 3. [92] *Θαυμ. δὲ ἄξιον*. Des. in cod. 2. [93] *Οὐχ*. cod. 1 οὐδ'. [94] *Εἰς — χρόνοις*. Des. in cod. 3. [95] cod. 2 πρόκειται.

ὑπερασπιστής μου, καὶ κέρας σωτηρίας μου[96], καὶ ἀντιλήπτωρ μου.» Ἀγάπῃ[97] τὰς εὐεργεσίας ὁ προφήτης ἀμείβεται· ταύτην γὰρ μόνην τῷ Θεῷ τὸν εὖ πεπονθότα δυνατὸν ἀντιδοῦναι· ταύτην[98] καὶ τῆς νομοθεσίας ἀρχόμενος ἐνομοθέτησεν ὁ Θεός. «Ἀγαπήσεις γάρ, φησι, Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου[99], καὶ[1] ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς[2] σου.» Ἀλλ' ἕπεται τῇ ἀγάπῃ τοῦ ἀγαπωμένου ἡ θεραπεία. «Ἡ γὰρ ἀγάπη πάντα στέγει, πάντα πιστεύει[3], πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει· ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει.» Ὑπισχνεῖται δὲ ὁ μακάριος Δαβὶδ τὸν Θεὸν ἀγαπήσειν, οὐχ ὡς οὐδέπω τοῦτο τέλεον κατορθώσας· ἀλλὰ κόρον λαβεῖν τῆς ἀγάπης οὐκ ἀνεχόμενος· εἶτα τὰς εὐεργεσίας θείας ποιεῖται[4] προσηγορίας, καὶ τὸν κατάλογον ὧν ἔτυχεν ἀγαθῶν κατάλογον ὀνομάτων ἐργάζεται· καὶ καλεῖ τὸν Θεὸν *ἰσχύν*, ὡς ταύτης μεταλαχών· *στερέωμα*, ὡς στερεὸς[5] κατὰ τῶν πολεμίων γενόμενος· *καταφυγήν*, ὡς τεῖχος ἐσχηκὼς τὸν Θεόν, καὶ περίβολον ὀχυρόν[6]· *ῥύστην*, ὡς διὰ τοῦ Θεοῦ τῶν δυσμενῶν ἀπηλλαγμένος· *βοηθόν*, ὡς ἐκεῖθεν ἐπικουρίας τυχών· *ὑπερασπιστήν*, ὡς πρόμαχον ἐν καιρῷ γεγενημένον· *κέρας σωτηρίας, καὶ ἀντιλήπτορα*, ὡς τῇ αὐτοῦ προμηθείᾳ περισωθείς. Τὸ δὲ *κέρας σωτηρίας* τέθεικεν ἐκ μεταφορᾶς τῶν ζώων, τῶν τοῖς κέρασιν τοὺς πολεμίους ἀμυνομένων[7]. [Κέρας δὲ λέγεται καὶ ἡ *βασιλεία*, «Καὶ δώσει γὰρ ἰσχὺν τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν· καὶ ὑψώσει κέρας Χριστοῦ αὐτοῦ·» ἀντὶ τοῦ τὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.]

δ'. «Αἰνῶν ἐπικαλέσομαι τὸν Κύριον· καὶ ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου σωθήσομαι.» Ἐνταῦθα διδασκόμεθα χάριν μὲν ὁμολογεῖν ὑπὲρ τῶν ὑπηργμένων ἀγαθῶν, αἰτεῖν δὲ πάλιν τὰ ἐνδέοντα[8]· τοῦτο γάρ, φησί, ποιῶν, κρείττων ἔσομαι τῶν δυσμενῶν. Εἶτα[9] διηγεῖται τὰς παντοδαπὰς τῶν πολεμίων ἐπαναστάσεις.

ε', ς'. «Περιέσχον με ὠδῖνες θανάτου· καὶ χείμαῤῥοι ἀνομίας ἐξετάραξάν με. Ὠδῖνες ᾅδου περιεκύκλωσάν με· προέφθασάν με παγίδες θανάτου.» *Ὠδῖνας θανάτου* καὶ *ᾅδου* καλεῖ τοὺς θανατηφόρους κινδύνους. Καθάπερ γὰρ αἱ ὠδῖνες παρ' αὐτὸν[10] γίνονται τὸν τόκον, οὕτω οἱ μέγιστοι κίνδυνοι τῷ θανάτῳ πελάζουσι· *χειμάῤῥους δὲ ἀνομίας* τὰς ἀδίκους καὶ ἀθρόας τῶν ἐχθρῶν προσβολάς· καθάπερ γὰρ[11] ὁ χειμάῤῥους, τὰς τῶν ὑδάτων συῤῥοίας ἐντεῦθεν κἀκεῖθεν φερομένας δεχόμενος, ἐξαπιναίως προσβάλλει· οὕτω καὶ ὁ Σαούλ, καὶ οἱ ἄλλοι πολέμιοι, ταῖς ἐφόδοις ἐχρῶντο. *Παγίδας* δὲ[12] *θανάτου*,

A sperabo in eum : protector meus, et cornu salutis 702 meæ, et auxiliator meus. » Dilectione beneficia compensat propheta. Hanc enim solam Deo, qui beneficium accepit, potest rependere. Hanc etiam Deus sub initio legislationis lege sanxit. « Diliges enim, inquit, Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis[k]. » Verum amorem sequitur cultus amati. Etenim : « Charitas omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet, charitas nunquam excidit[l]. » Promittit autem beatus David se Deum dilecturum esse, non quod hoc perfecte nondum impleverit, sed quod non patitur ut ulla satietas hujus amoris eum capiat. Deinde B beneficia Dei divinas facit appellationes, et secundum numerum beneficiorum in se collatorum numerum appellationum componit. Vocat itaque Deum *fortitudinem*, tanquam hanc consecutus : *firmamentum*, tanquam firmus contra hostes factus ; *refugium*, quod Deum ut murum et firmum vallum habuerit ; *liberatorem*, tanquam per Deum ab inimicis liberatus ; *adjutorem*, tanquam illinc opem nactus ; *protectorem*, ut propugnatorem in tempore factum ; *cornu salutis, et auxiliatorem*, tanquam * ejus providentia servatus. *Cornu* autem *salutis* posuit, per metaphoram desumptam a feris, quæ cornibus hostes arcent. [*Cornu* autem dicitur quoque *regnum*, ut in loco isto. « Et dabit robur regibus nostris, et exaltabit cornu Uncti 703 sui[m], » C hoc est regnum Uncti sui.]

VERS. 4. « Laudans invocabo Dominum, et ab inimicis meis salvabor. » Hic discimus de beneficiis collatis gratias agere, et rursus petere necessaria. Hoc enim, inquit, faciens, inimicis superior ero. Deinde persequitur omnigenos inimicorum insultus.

VERS. 5, 6. « Circumdederunt me dolores mortis, et torrentes iniquitatis conturbaverunt me. Dolores inferni circumdederunt me, præoccupaverunt me laquei mortis. » *Dolores mortis* et *inferni* nuncupat pericula mortis. Quemadmodum enim dolores sunt prope ipsum partum, sic maxima discrimina ad mortem appropinquant. *Torrentes* autem *iniqui-* D *tatis*, injustos atque frequentes inimicorum impetus appellavit. Etenim sicut torrens, aquas hinc et inde concurrentes recipiens, repente impetum facit : sic etiam Saul, cæterique hostes invasionibus utebantur. *Laqueos* autem *mortis*, insidias nuncupavit :

[k] Luc. x, 27. [l] I Cor. xiii, 7, 8. [m] I Reg. ii, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[96] *Μου*. Abest a cod. 2. [97] *Ἀγάπη ἐκπίπτει*. Des. apud Cord. p. 305. [98] cod. 1 ταύτῃ. cod. 2 ταύτης. [99] *Σου*. Abest a cod. 1. [1] *Καὶ — ψυχῆς σου*. Des. in cod. 3. [2] *Δυνάμεως*. Legendum esse videtur vel ἰσχύος vel διανοίας. [3] *Πάντα πιστεύει*. Des. in cod. 2. [4] *Θείας ποιεῖται*. cod. 3 ἃς ἐνομοθέτησεν ὁ Θεός, μιᾶς ποιεῖται. [5] cod. 3 στεῤῥός. [6] *Ὀχυρόν*. cod. 2 ἰσχυρόν. [7] Alienum hæc in cod. 3 occupant locum, culpa librarii ad v. 4 post δυσμενῶν, relata. [8] cod. 2 δέοντα. [9] *Εἶτα — ἐπαναστάσεις*. Des. in cod. 3. [10] *Αὐτὸν — τὸν τόκον*. cod. 2 αὐτοῦ — τοῦ τόκου. [11] *Γάρ*. Abest a cod. 2. [12] *Δέ*. Abest a cod. 2.

nam quod belluis laqueus est, hoc iis qui bello petuntur sunt insidiæ : utrumque enim clandestini damni est machinatio.

VERS. 7. « In tribulatione mea invocavi Dominum, et ad Deum meum clamavi : et exaudivit de templo sancto suo vocem meam, et clamor meus in conspectu ejus introivit in aures ejus. » A tot tantisque calamitatibus obsessus, omni humano auxilio despecto, divinam imploravi opem, nec spes me fefellit : nam preces meas illico **704** admisit. *Templum* autem hic non manufactum dicit, nec enim tunc temporis erectum fuerat, quia Salomo postea illud construxit : sed cœlum ita appellavit.

VERS. 8, 9. « Commota est, et contremuit terra, fundamenta montium conturbata sunt, et commota sunt, quoniam iratus est eis Deus. Ascendit fumus in ira ejus, et ignis a facie ejus exardescet, carbones succensi sunt ab eo. » Omnia autem hæc posuit, non quod omnino sic acciderit, sed quod ita credita sint. Non solum vero puniens Deus, verum etiam homines * exterrens, similia sæpe fecit, per tonitrua, et fragores, et terræmotus, et ignem injiciens terrorem. Eodem modo cum Israelem terrere voluisset, Sinai montem igne fumantem ostendit. Per ista igitur et præsens propheta pœnam hostibus inflictam indicavit : docet vero et alios homines, ne similia perpetrent, similiaque patiantur.

VERS. 10, 11, 12. « Inclinavit cœlos, et descendit, et caligo sub pedibus ejus. Et ascendit super Cherubim, et volavit super pennas **705** ventorum. Et posuit tenebras latibulum suum : in circuitu ejus tabernaculum ejus. » Rursus hic Dei apparitionem exponens, multum auditoribus timorem incutit. Verumtamen neque descensum, neque ascensum divinæ naturæ nos novimus. Incircumscriptus enim est Deus, ubique præsens, omnia continens. Per hæc autem differentiam dispensationis discimus. Nam aliquando quidem mitius hominibus apparet, interdum vero magnificentius : et nonnunquam metum afferre volens, stupenda quædam et insolita demonstrat. Hoc igitur : « Inclinavit cœ-

A τὰς ἐνέδρας ἐκάλεσεν· ὅπερ [13] γὰρ τοῖς [14] ἀλόγοις ἡ παγὶς [15], τοῦτο [16] τοῖς πολεμουμένοις ὁ λόχος. Ἑκάτερα γὰρ λαθραίας βλάβης ἐστὶ μηχανήματα.

ζ'. « Καὶ ἐν τῷ θλίβεσθαί με ἐπεκαλεσάμην τὸν Κύριον, καὶ πρὸς τὸν Θεόν μου ἐκέκραξα· ἤκουσε Κύριος [17] ἐκ ναοῦ ἁγίου αὐτοῦ φωνῆς μου· καὶ ἡ κραυγή μου ἐνώπιον αὐτοῦ εἰσελεύσεται εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ. » Ὑπὸ [18] τοσούτων μέντοι πολιορκούμενος συμφορῶν, πάσης ἀνθρωπίνης καταφρονήσας ἐπικουρίας, τὴν θείαν ἐπεκαλεσάμην ῥοπὴν, καὶ τῆς ἐλπίδος οὐκ ἐψεύσθην· παραυτίκα γάρ μου τὰς ἱκετείας ἐδέξατο. *Ναὸν* δὲ ἐνταῦθα, οὐ τὸν χειροποίητον λέγει· οὐδὲ γὰρ ᾠκοδόμητο τηνικαῦτα· ὁ Σολομὼν γὰρ αὐτὸν ἐδείματο μετὰ ταῦτα· ἀλλὰ τὸν οὐρανὸν προσηγόρευσεν οὕτω.

B η', θ'. « Καὶ ἐσαλεύθη, καὶ ἔντρομος ἐγενήθη ἡ γῆ· καὶ τὰ θεμέλια τῶν ὀρέων ἐταράχθησαν· καὶ ἐσαλεύθησαν, ὅτι ὠργίσθη αὐτοῖς ὁ Θεός. Ἀνέβη καπνὸς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ· καὶ πῦρ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ καταφλεγήσεται [19]· ἄνθρακες ἀνήφθησαν ἀπ' αὐτοῦ. » Ταῦτα [20] δὲ ἅπαντα τέθεικεν, οὐχ ὡς πάντως οὕτω γεγενημένα, ἀλλ' ὡς οὕτω τῇ πίστει νενοημένα [21]. Οὐ μόνον δὲ τιμωρούμενος ὁ Θεὸς, ἀλλὰ καὶ δεδιττόμενος τοὺς ἀνθρώπους, πολλάκις τοιαῦτα πεποίηκε, καὶ βρονταῖς, καὶ κτύποις [22], καὶ σεισμοῖς ἐκπλήττων [23], καὶ πυρί. Οὕτω καὶ τὸν Ἰσραὴλ δεδίξασθαι [24] θελήσας, τὸ Σινᾶ ὄρος πυρὶ καπνιζόμενον ἔδειξε. Διὰ [25] τούτων [26] τοίνυν [27] καὶ ὁ παρὼν προφήτης τὴν τοῖς πολεμίοις ἐπενεχθεῖσαν τιμωρίαν

C ἐμήνυσε· διδάσκει δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, μὴ τὰ ὅμοια δρᾷν, ἵνα μὴ τὰ ὅμοια πάθωσιν [28].

ια', ιβ'. « Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς, καὶ κατέβη· καὶ γνόφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Καὶ ἐπέβη ἐπὶ Χερουβὶμ, καὶ ἐπετάσθη [29] ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων. Καὶ ἔθετο σκότον [30] ἀποκρυφὴν αὐτοῦ· κύκλῳ αὐτοῦ ἡ σκηνὴ [31] αὐτοῦ. » Πάλιν ἐνταῦθα [32] τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπιφάνειαν διηγούμενος, ἱκανὸν τοῖς ἀκροαταῖς ἐντίθησι δέος. Ἀλλ' ὅμως, οὔτε κατάβασιν, οὔτε ἀνάβασιν τῆς θείας ἡμεῖς ἐπιστάμεθα φύσεως· ἀπερίγραφον [33] γὰρ τὸ Θεῖον, πανταχοῦ παρὸν, περιέχον [34] τὰ πάντα. Τὸ διάφορον δὲ τῶν οἰκονομιῶν διὰ τούτων ἐκπαιδευόμεθα [35]. Ποτὲ μὲν γὰρ προσηνέστερον ἐπιφαίνεται τοῖς ἀνθρώποις· ποτὲ δὲ μεγαλοπρεπέστερον. Ἔστι δ' ὅτε καὶ φόβον ἐνθεῖναι βουλόμε-

D νος, παράδοξά τινα δείκνυσι καὶ ἀήθη [36]. Τὸ τοίνυν,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[13] *Ὅπερ*. cod. 1 ὥσπερ. [14] *Τοῖς*. cod. 3 præm. ἐστι. [15] cod. 3 πάγη. [16] cod. 1 οὕτω. [17] *Κύριος*. Abest a cod. 3. [18] cod. 2 ἀπό. [19] Rec. lectio est κατεφλόγησεν. Nostram habet ed. Ald. et Compl. [20] *Ταῦτα — ἔδειξε*. Hæc in cod. 3 sequuntur post τὰ ὅμοια πάθωσιν. [21] *Νενοημένα*. cod. 1 πεπονημένα. [22] *Καὶ κτύποις*. codices tres, καταχτυπῶν. [23] *Ἐκπλήττων καὶ πυρί*. cod. 3 ἐκδειματῶν καὶ τῷ ἀστραπαίῳ καταπλήττων πυρί. [24] cod. 2 δεδίξαι. [25] *Διὰ — πάθωσιν*. Des. in cod. 3. [26] cod. 2 τοῦτο. [27] *Τοίνυν καὶ ὁ παρών*. Des. in cod. 3. [28] *Ἐκ τοῦ Θεοῦ δῆλον ὅτι οἱ ἅγιοι. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Θεὸς πῦρ καταναλίσκον ἐστὶν, οἱ τὸν Θεὸν θεωροῦντες τῇ καθαρότητι ἄνθρακες εἰκότως προσαγορεύονται· τῇ πρὸς αὐτὸν ἑνώσει καὶ φωστῆρες ἑκάστῳ φαινόμενοι. Manifestum est sanctos e Deo esse. Quia enim Deus est ignis consumens, merito illi qui Deum in puritate vident, carbones vocantur, utpote qui cum Deo conjuncti ut lumen inter omnes coruscant.* Hæc in cod. 1 leguntur, dubitavimus autem ea textui inserere, quia ad alium auctorem pertinere videntur. Solius quidem Theodoreti Commentarios codex iste exhibet, hoc loco tamen ascriptum legimus ἄλλο (pro ἄλλος). Similia habet Cord. p. 329, ex Isidoro. [29] *Ἐπετάσθη*. Repetitur in cod. 2 et 3. [30] cod. 2 σκότος. [31] *Ἡ σκηνὴ αὐτοῦ*. Des. in cod. 2. [32] *Ἐνταῦθα*. cod. 3 δέ. [33] cod. 2 ἀπερίγραπτον. [34] *Περιέχον τὰ πάντα*. Des. in cod. 3. [35] cod. 3 παιδευόμεθα. [36] *Ἀήθη*. cod. 1 ἀληθῆ.

« Ἔκλινεν οὐρανοὺς, καὶ κατέβη, » νοήσωμεν ὅτι A τὴν οἰκείαν ἐπιφάνειαν ἔδειξεν. *Γνόφον* δὲ « ὑπὸ τοὺς πόδας, » τὸ τῆς παρουσίας ἀόρατον· « τὴν δὲ, τῶν Χερουβὶμ ἐπίβασιν, » καὶ « τὴν τῶν[37] ἀνέμων πτῆσιν, » τὸ τῆς ἐπιφανείας ὀξύ· τὸ δὲ, « Ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ, » τὸ τῆς φύσεως ἀθεώρητον. Τὸ[38] δὲ, « Κύκλῳ αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ, » τὸ περὶ αὐτὸν φῶς· διὸ καὶ ὁ[39] μακάριος ἔφη Παῦλος· « Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον[40]. »

« Σκοτεινὸν ὕδωρ ἐν νεφέλαις ἀέρων. [ιγʹ.] Ἀπὸ τῆς τηλαυγήσεως[41] ἐνώπιον αὐτοῦ αἱ νεφέλαι διῆλθον. » Καθάπερ γὰρ, φησὶ, τῇ πυκνότητι τῶν νεφῶν[42] ζοφώδης[43] γινόμενος ὁ ἀὴρ[44] τῆς ἀστραπῆς ἐκπέμπει τὴν αἴγλην, οὕτως ἀόρατος ὢν ὁ τῶν B ὅλων Θεὸς, καὶ τοῦ νοεροῦ φωτὸς τὰς ἀκτῖνας ἀφίησι, καὶ τῷ κολαστικῷ πυρὶ κολάζει τοὺς πονηρίᾳ συζῶντας· τοῦτο γὰρ παρεδήλωσεν ἐπαγαγών[45]·

« Χάλαζαι[46] καὶ ἄνθρακες πυρός. [ιδʹ, ιεʹ.] Καὶ ἐβρόντησεν ἐξ οὐρανοῦ ὁ Κύριος· καὶ ὁ ὕψιστος ἔδωκεν φωνὴν αὐτοῦ. Ἀπέστειλε[47] βέλη, καὶ ἐσκόρπισεν αὐτούς· καὶ ἀστραπὰς ἐπλήθυνε, καὶ συνετάραξεν αὐτούς. » Ταῦτα καὶ ἐφ' ἡμῶν πολλάκις ἐγένετο· ἐν[48] γὰρ τοῖς ἔναγχος γεγενημένοις πολέμοις, καὶ τοὺς ἀρκτῴους Βαρβάρους ἐπελθόντας ἡμῖν χαλάζῃ καὶ πυρὶ κατηνάλωσεν, καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς ἕω πρώην ἐπιστρατεύσαντας Πέρσας[49], καὶ ἀναιμωτὶ τὰς ἡμετέρας πόλεις παραλαβεῖν προσδοκήσαντας, ταύταις ἐπέδησε[50] ταῖς πέδαις, καὶ πε- C ραιτέρω προβῆναι[51] κεκώλυκε· καὶ τοὺς μὲν θανάτῳ παρέπεμψε, τοὺς δὲ τῶν γεγενημένων ἀγγέλους ἐξέπεμψεν.

ιϛʹ. « Καὶ ὤφθησαν αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων· καὶ ἀνεκαλύφθησαν[52] τὰ θεμέλια τῆς οἰκουμένης· ἀπὸ ἐπιτιμήσεώς σου, Κύριε, ἀπὸ ἐμπνεύσεως πνεύματος ὀργῆς σου. » Καὶ τοῦτο ἐφ' ἡμῶν ἐν πολλοῖς γεγένηται κλίμασι· διέστη γὰρ ἡ γῆ κινηθεῖσα, καὶ βάθος ἄμετρον[53] ἐν ὑψηλοῖς ὄρεσιν ἀνεφάνη, καὶ ὕδωρ ἐν ἀνύδροις ἐδόθη[54] χωρίοις· ποιεῖ δὲ ταῦτα ὁ τῶν ὅλων πρύτανις, τὴν τιμωρητικὴν αὐτοῦ δύναμιν τοῖς[55] ἀνθρώποις ἐπιδεικνὺς, καὶ διδάσκων ὡς δύναται μὲν ἐν ἀκαρεῖ πᾶσι[56] πανωλεθρίαν ἐπενεγκεῖν· φιλανθρωπίᾳ δὲ χρώμενος, ἀναβάλλεται τὴν D τιμωρίαν, καὶ προσμένει τὴν μεταμέλειαν[57].

ιζʹ. « Ἐξαπέστειλεν ἐξ ὕψους, καὶ ἔλαβέ με· προσελάβετό με ἀπὸ[58] ὑδάτων πολλῶν. » Καὶ διδάσκων τί καλεῖ τροπικῶς ὕδατα, ἐπήγαγεν·

[a] I Tim. VI, 16.

los et descendit, » ita intelligamus, ut proprium conspectum ostenderit: *caligo* autem « sub pedibus ejus, » est ejus præsentia invisibilis; porro « ascensus super Cherubim, » et « ventorum volatus, » ejus apparitionis velocitatem designat. Hoc autem: « Posuit tenebras latibulum suum, » naturæ ejus invisibilitatem indicat; hoc vero: « In circuitu ejus tabernaculum ejus, » lucem quæ circa ipsum est. Ideoque beatus Paulus inquit: « Qui solus habet immortalitatem, lucem inhabitans inaccessibilem [a]. »

« Tenebrosa aqua in nubibus aeris. [VERS. 13.] Præ fulgore in conspectu ejus nubes transierunt. » Quemadmodum enim, ait, nubium densitate tenebrosus factus aer fulguris splendorem emittit, eodem modo universitatis Deus, cum cerni minime possit, et emittit **706** radios spiritualis lucis, et in eos qui malitiæ assueti sunt, pœnali igne animadvertit. Hoc enim manifestavit subjiciens:

« Grando et carbones ignis. [VERS. 14, 15.] Et intonuit de cœlo Dominus, et Altissimus dedit vocem suam. Emisit sagittas suas, et dissipavit eos: fulgura multiplicavit, et conturbavit eos. » Hæc nostro quoque tempore sæpius acciderunt. Bellis enim proximis, barbaros aquilonares, qui nos invaserant, grandine et igne profligavit: et Persas, qui nuper ab Oriente nos bello aggressi sunt, et sine cruore urbes nostras se direpturos sperabant, hisce laqueis irretivit, et ulterius progredi prohibuit, et alios morte multavit, alios nuntios eorum quæ acciderant emisit.

VERS. 16. « Et apparuerunt fontes aquarum, et revelata sunt fundamenta orbis terrarum: ab increpatione tua, Domine, ab inspiratione spiritus iræ tuæ. » Hoc etiam nostris temporibus multis in regionibus evenit. Nam terra motu rupta est, et hiatus immensus in editis montibus apparuit, et aqua in aridis locis scaturiit. Facit autem hæc universorum moderator, suam ulciscendi potentiam hominibus ostendens, et docens quod in puncto temporis extremam perniciem afferre possit: benignitate vero utens, vindictam procrastinat, atque pœnitentiam nostram exspectat.

VERS. 17. « Misit de summo, et **707** accepit me, assumpsit me de aquis multis. » Et docens quid per aquas multas tropice designet subjunxit:

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[37] *Τῶν*. cod. 3 præm. ἐπί. [38] *Τὸ — αὐτοῦ*. cod. Flor. Ἕτερος σκηνὴν ἔφη. [39] *Ὁ — Παῦλος*. cod. Flor. ὁ Παῦλός φησιν. [40] *Ἀπρόσιτον*. Multa quidem in cod. 3 subjunguntur, quæ tamen omittenda esse duximus, sunt enim fere eadem cum iis quæ Cord. p. 328 et 329, ex Didymo attulit, cujus etiam nomen, etsi charactere recentiori, ad marginem codicis ascriptum est. [41] *Τηλαυγ*. cod. 2 addit αὐτοῦ. [42] cod. 2 νεφελῶν. [43] cod. 2 νεφώδης. [44] cod. 1 αἰθήρ. [45] cod. 3 ἐπάγων. [46] cod. 1 χάλαζα. [47] cod. 2 et 3 ἐξαπέστειλε. [48] *Ἐν πολέμοις*. cod. 2 καὶ τοὺς ἔναγχος γεγενημένους πολεμίους. Post ἔναγχος in cod. 1 sequitur προσφάτως, quod tamen idem est. [49] *Πέρσας — προσδοκήσαντας*. Des. in cod. 2. [50] cod. 3 ἐπεδήμησε. [51] cod. 2 προφαίνειν. [52] cod. 1, 2 ἀνεκαλύφθη. [53] codd. tres Aug. ἀμέτρητον. [54] cod. 1 ἀνεδόθη. [55] *Τοῖς*. cod. 1 ἐν. [56] cod. 1, 2 πᾶσαν. Ita quoque Cord. p. 308. [57] cod. 1 μετάνοιαν. [58] *Ἀπό*. codd. tres ἐξ.

VERS. 18. « Eripiet me de inimicis meis fortissimis, et ab his qui oderunt me, quoniam confortati sunt super me. » Manifesto, inquit, mei curam meis hostibus ostendit; hoc enim innuit, cum dixit : « Misit de summo, et accepit me. » Videlicet omnibus persuasit e cœlo se mihi opem attulisse ; hac vero providentia dignum me putavit, cum hostes esse potentes vidisset. Nam « firmati sunt, inquit, super me. »

VERS. 19. « Prævenerunt me die afflictionis meæ. » Hic latenter innuere mihi videtur Absalomi defectionem post peccatum patratum. Nam *afflictionem*, quam Symmachus *miseriam* vocat, animæ imbecillitatem dicit, propter quam peccatum commissum fuit.

« Et factus est Dominus protector meus. [VERS. 20.] Et eduxit me in latitudinem. » Me quidem impulsum et dejectum corroboravit Deus, et angustias loci latitudinem effecit, pro morte, quæ ab inimicis exspectabatur, vitam largitus. Hoc et in alio psalmo dicit : « Impulsus et eversus sum ut caderem, sed Dominus suscepit me [a]. » — « Salvum me faciet, quoniam voluit me. » Spero autem, fore ut in posterum eadem ope me dignum habeat, et inimicis superior ero, etsi quam maximam potentiam habeant.

VERS. 21, 23. « Et retribuet mihi Dominus secundum justitiam **706** meam, et secundum puritatem manuum mearum retribuet mihi. Quia custodivi vias Domini, nec impietate recessi a Deo meo. Quoniam omnia judicia ejus sunt in conspectu meo, et justitiæ ejus non defecerunt a me. » Non injuste, inquit, mei gerit curam, sed meum propositum cognoscens, et sciens me operam dare ut omnia ejus præcepta custodiam. Postquam enim ostendit, Deum multam ipsius curam gessisse, hujus rei justitiam demonstrat, ad virtutem audientes adhortans, atque docens, nos hanc assequi minime posse, nisi pure Deum diligamus. Nec enim suorum recte factorum numerum omnibus ostendere propheta voluit : sed proponere quomodo possimus divinam curam impetrare.

VERS. 24. « Et ero immaculatus cum eo. » Et quomodo hoc præstari potest? « Et abstinebo me ab iniquitate mea. » Ab illis, inquit, abstinens, quæ male perpetravi, immaculatus in posterum ero. Sic magnus David de suis recte factis mentionem

A ιη'. « Ῥύσεταί με ἐξ ἐχθρῶν μου δυνατῶν, καὶ ἐν τῶν μισούντων με, ὅτι ἐστερεώθησαν ὑπὲρ ἐμέ. » Προφανῶς, φησὶ, τὴν περὶ ἐμὲ κηδεμονίαν τοῖς ἐμοῖς ἔδειξε πολεμίοις· τοῦτο γὰρ εἶπεν εἰρηκώς [59], « Ἐξαπέστειλεν ἐξ ὕψους, καὶ ἔλαβέ με· » ἀντὶ τοῦ, Πέπεικεν ἅπαντας ὡς οὐρανόθεν μοι τὴν ἐπικουρίαν παρέσχε. Ταύτης δέ με τῆς προμηθείας ἠξίωσε, τὸ τῶν πολεμίων ἰσχυρὸν θεασάμενος. « Ἐστερεώθησαν γὰρ ὑπὲρ ἐμέ, » φησιν.

ιθ'. « Προέφθασάν με ἐν ἡμέρᾳ κακώσεώς μου. » Ἐνταῦθα [60] αἰνίττεσθαί μοι δοκεῖ τὴν τοῦ Ἀβεσσαλὼμ ἐπανάστασιν, μετὰ τὴν ἁμαρτίαν γεγενημένην. *Κάκωσιν* γὰρ, ἣν ὁ Σύμμαχος *ταλαιπωρίαν* καλεῖ, τῆς ψυχῆς λέγει τὴν ἀσθένειαν, δι' ἣν ἡ ἁμαρτία γεγένηται.

B « Καὶ ἐγένετο Κύριος ἀντιστήριγμά μου. [κ'.] Καὶ ἐξήγαγέ με εἰς πλατυσμόν. » Ὠθούμενόν [61] με [62], φησὶ, καὶ καταβαλλόμενον [63] ὑπήρεισεν ὁ Θεὸς, καὶ τὴν στενοχωρίαν [64] εὐρυχωρίαν εἰργάσατο, ἀντὶ τοῦ προσδοκωμένου [65] θανάτου τὴν ζωὴν χαρισάμενος [66]. τοῦτο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει ψαλμῷ [67]· « Ὠσθεὶς ἀνετράπην τοῦ πεσεῖν, καὶ ὁ Κύριος ἀντελάβετό μου. » « Ῥύσεταί με, ὅτι ἠθέλησέ με. » Ἐλπίζω δὲ, ὅτι καὶ εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον τῆς αὐτῆς ἀξιώσει με βοηθείας, καὶ κρείττων ἔσομαι τῶν δυσμενῶν, κἂν [68] μάλιστα πλείστην ἔχωσι δύναμιν.

κα'-κγ'. « Καὶ ἀνταποδώσει μοι Κύριος κατὰ τὴν δικαιοσύνην μου· καὶ κατὰ τὴν καθαριότητα τῶν χειρῶν μου ἀνταποδώσει μοι. Ὅτι ἐφύλαξα τὰς ὁδοὺς C Κυρίου· καὶ οὐκ ἠσέβησα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου. Ὅτι πάντα τὰ κρίματα αὐτοῦ ἐνώπιόν μου, καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ οὐκ ἀπέστησαν ἀπ' ἐμοῦ. » Οὐκ ἄδικον, φησὶ, ποιεῖταί μου [69] πρόνοιαν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐμὸν σκοπὸν ἐπιστάμενος, καὶ εἰδὼς ὅτι ἐμοὶ σπουδὴ πάσας αὐτοῦ [70] φυλάττειν τὰς ἐντολάς· ἐπειδὴ γὰρ πολλὴν ἔδειξε περὶ αὐτὸν τοῦ Θεοῦ γεγενημένην [71] κηδεμονίαν [72], δείκνυσι ταύτης τὸ δίκαιον, προτρέπων [73] εἰς ἀρετὴν τοὺς ἀκούοντας, καὶ διδάσκων ὡς οὐχ οἷόν τε ταύτης ἡμᾶς τυχεῖν, μὴ γνησίαν εὔνοιαν [74] περὶ τὸν Θεὸν κτησαμένους· οὐδὲ γὰρ τὸν τῶν οἰκείων κατορθωμάτων κατάλογον γυμνῶσαι πᾶσιν ὁ προφήτης ἠθέλησεν, ἀλλ' ὑποθέσθαι [75] πῶς οἷόν τε τῆς θείας ἀπολαῦσαι προνοίας.

κδ'. « Καὶ ἔσομαι ἄμωμος μετ' αὐτοῦ. » Καὶ πῶς D δυνατὸν τοῦτο κατορθῶσαι; « Καὶ φυλάξομαι ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου. » Ἀπεχόμενος, φησὶν [76], ἐκείνων ἃ κακῶς εἰργασάμην, ἄμωμος εἰς τὸν ἐπιόντα [77] γενήσομαι χρόνον· οὕτως [78] ὁ μέγας Δαβὶδ τῶν οἰκείων

[a] Psal. CXVII, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[59] *εἶπεν εἰρηκώς*. cod. 1, 2 εἴρηκεν. cod. 3 et Flor. εἶπεν. Omnes omittunt εἰρηκώς [60] *Ἐνταῦθα*, κ. λ. Horum locum in cod. Flor. occupant ea quæ deinde ad v. 20 sequuntur. [61] *Ὠθούμενον — ἀντελ*. μου. Des. in cod. 3. [62] *Μέ*. Abest a cod. 1, 2. [63] cod. 1 μεταβαλλόμενον. [64] *Στενοχ*. cod. 2 præm. προσδοκωμένην. [65] *Ἀντὶ — χαρισάμενος*. Des. in cod. 2. [66] cod. Flor. δωρησάμενος. [67] *Ψαλμῷ*. Abest a cod. Flor. [68] *Κἄν*. codd. August. addunt ὅτι. [69] *μου*. cod. 3 μοι. [70] *Αὐτοῦ*. Abest a cod. 3. [71] cod. 1 γενομένην. [72] cod. Flor. φιλανθρωπίαν. [73] *Προτρέπων — ἀκούοντας*. Des. in cod. Flor. [74] cod. 2 ἔννοιαν. [75] *Ὑποθέσθαι*. cod. 3 ὑπέθετο. [76] *Φησίν*. Abest a cod. 2 et 3. [77] *Ἐπιόντα*. codd. August. ἔπειτα. [78] *Οὕτως — παροιμίαν*. Des. in cod. 3.

κατορθωμάτων μνημονεῦσαι βιασθεὶς, ἵνα δείξῃ τῆς τοῦ Θεοῦ προμηθείας τὸ δίκαιον, οὐκ ἠνέσχετο τὴν γεγενημένην κρύψαι παρανομίαν.

κε'. « Καὶ ἀνταποδώσει μοι Κύριος κατὰ τὴν δικαιοσύνην μου, καὶ κατὰ τὴν καθαριότητα τῶν χειρῶν μου ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. » Τότε δὴ, φησὶν, ὅταν παντελῶς ἄμωμος γένωμαι, τελείων τεύξομαι τῶν ἀγαθῶν. Πάντα γὰρ ἐφορᾷ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, καὶ πρὸς τὰς ἀγαθὰς πράξεις, ταύτας γὰρ ὠνόμασε *χειρῶν καθαρότητα*, καὶ τὸν εὐσεβῆ τῆς διανοίας σκοπὸν, ποιεῖται τὰς ἀντιδόσεις. Εἶτα τοῦτο αὐτὸ [79] σαφέστερον ἐκπαιδεύει.

κς', κζ'. « Μετὰ ὁσίου ὁσιωθήσῃ [80] · καὶ μετὰ ἀνδρὸς ἀθώου ἀθῷος ἔσῃ. Καὶ μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτὸς ἔσῃ. Καὶ μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις. » Πρὸς τὰς γνώμας τῶν ἀνθρώπων ἁρμόττεις τὰς ἀντιδόσεις, ὦ Δέσποτα. Τοῖς γὰρ ὁσίοις παρέχεις τὰ τῆς ὁσιότητος ἄξια · καὶ τοῖς ἀθῴοις, καὶ τῆς ἁμαρτίας [81] ἀπηλλαγμένοις, τὰ πρόσφορα · καὶ τοῖς ἐκλεκτοῖς καὶ τελείοις, τὰ τέλεια · τοῖς δὲ τοῦ εὐθέως ἐκτραπεῖσι, καὶ τὴν ἐναντίαν ὁδεύουσι, κατάλληλον [82] παρασκευάζεις εὑρεῖν τῆς ὁδοῦ τὸ τέλος. Πῶς [83] καὶ τίνι τρόπῳ [84];

κη'. « Ὅτι σὺ λαὸν ταπεινὸν σώσεις · καὶ ὀφθαλμοὺς ὑπερηφάνων ταπεινώσεις. » Τοὺς μὲν γὰρ ἢ μετρίῳ φρονήματι κεχρημένους, ἢ ἐκ περιστάσεως [85] τεταπεινωμένους, σωτηρίας ἀξιοῖς, καὶ περιφανεῖς ἀποφαίνεις · τοὺς δὲ τὰς ὀφρῦς αἴροντας, καὶ τύφῳ δουλεύοντας, κύπτειν εἰς γῆν ἀναγκάζεις, καὶ τῆς φύσεως λογίζεσθαι τὴν εὐτέλειαν.

κθ'. « Ὅτι σὺ φωτιεῖς λύχνον μου, Κύριε, ὁ Θεός μου, φωτιεῖς τὸ σκότος μου. » Ἐπειδὴ σκότος πολλάκις [86] τὰς θλίψεις ἐκάλεσεν, εἰκότως φῶς ὀνομάζει τὴν τούτων ἀπαλλαγήν. Ταύτης δέ φησιν ἀπολαύω παρὰ σοῦ τῆς προνοίας · ἐπειδὴ ὁ λύχνος ὁ τὸ ἀληθινὸν ὑποδεξάμενος φῶς · καλεῖ [87] δὲ οὕτω τὴν τοῦ δούλου μορφήν · ἐμός τέ [88] ἐστι, καὶ ἐκ τῆς ἐμῆς ὀσφύος πλασθήσεται. Τοῦτο [89] δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει ψαλμῷ · « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ [90] κέρας τῷ Δαβίδ · ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. »

λ'. « Ὅτι ἐν σοὶ ῥυσθήσομαι ἀπὸ πειρατηρίου, καὶ ἐν τῷ Θεῷ μου ὑπερβήσομαι τεῖχος. » Πᾶσαν [91] ἐπιβουλὴν, καὶ πᾶσαν ἐνέδραν [92] · πειρατήριον γὰρ καὶ τεῖχος τὴν ἐνέδραν καλεῖ · διὰ τῆς σῆς διαφεύξομαι [93] χάριτος [94].

λα'. « Ὁ Θεός μου, ἄμωμος ἡ ὁδὸς αὐτοῦ. » Δικαίως ἰθύνεις [95] τὰ σύμπαντα · καὶ τούτου χάριν θαῤῥῶ. « Τὰ λόγια Κυρίου πεπυρωμένα. » Τοῦτο

A facere coactus, ut divinæ Providentiæ justitiam ostenderet, patratum delictum occultare noluit.

Vers. 25. « Et retribuet mihi Dominus secundum justitiam meam, et secundum puritatem manuum mearum in conspectu oculorum ejus. » Tunc sane, ait, cum penitus innocens ero, perfecta bona assequar. Nam omnia Deus universorum prospicit, et pro ratione bonorum operum **709** (hæc enim *puritatem manuum* nominavit), ac secundum pium mentis propositum, tribuit compensationes. Deinde hoc idem clarius docet.

Vers. * 26, 27. « Cum sancto sanctus eris, et cum viro innocente innocens eris. Et cum electo electus eris, et cum perverso perverteris. » Homi-

B num sententiis tu, o Domine, remunerationes accommodas. Nam sanctis sanctitate digna præbes, et innocentibus atque a peccato liberis res congruas, et electis perfectisque res perfectas : digressis autem a via recta, et in contraria ambulantibus, congruum viæ finem præparas. Quomodo, et quo pacto?

Vers. 28. « Quoniam tu populum humilem salvum facies, et oculos superborum humiliabis. » Nam vel moderato sensu utentes, vel ex calamitate aliqua depressos, salute dignaris, atque illustres reddis : supercilia autem tollentes, superbiæque inservientes, in terram despicere, atque vilitatem

C suæ naturæ considerare cogis.

Vers. 29. « Quoniam tu illuminabis lucernam meam, Domine, Deus mi, illuminabis tenebras meas. » Quia sæpius tenebras afflictiones nuncupavit, merito ab his liberationem *lucem* appellat. Hac vero, inquit, per te, providentia fruor : quoniam lucerna, quæ veram lucem accepit (vocat autem sic servi formam) et **710** mea est, et ex meis lumbis formabitur. Hoc vero et in alio inquit psalmo : « Illuc producam cornu David, paravi lucernam Christo meo [p]. »

Vers. 30. « Quoniam per te eripiar a tentatione, et cum Deo meo transgrediar murum. » Omnem fraudem, et dolum (tentationem enim et murum *insidias* vocat), per tuam gratiam effugiam.

D Vers. 31. « Deus meus, maculæ expers est via ejus. » Juste dirigis omnia, et propterea confido. « Eloquia Domini sunt igne explorata. » Hoc au-

[p] Psal. CXXXI, 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[79] *Τοῦτο. αὐτό.* cod. 1, 2 τὸ αὐτό. [80] *Ὁσιωθήσῃ.* codd. Aug. tres et Flor. ὅσιος ἔσῃ, quæ est lectio ed. Ald. et Compl. [81] *Τῆς ἁμ. ἀπηλλ.* cod. Flor. δικαίοις. [82] *Καταλλήλον.* Abest a cod. 2. [83] *Πῶς.* Abest a cod. Flor. [84] cod. 3 Aug. et cod. Flor. τίνα τρόπον. [85] *Περιστάσεως* Eamdem ut h. l. significationem sæpius habet apud Eusebium, cujus tamen hæc non sunt. [86] *Πολλάκις.* Abest a cod. 1, 2 et a cod. Flor. [87] *Καλεῖ -- μορφήν.* Des. in cod. 3. [88] *Τε.* Abest a codd. Aug. [89] *Τοῦτο Χριστῷ — μου.* Horum locum in cod. 3 occupant quæ deinde ad v. 30. sequuntur — πειρατήριον — καλεῖ. codex Flor. pro τοῦτο δὲ habet οὕτω. [90] cod. Flor. ἐξανατελῶν. [91] *Πᾶσαν.* cod. Flor. et Cord. p. 311, addunt φησίν. [92] Post ἐνέδραν in cod. 2 et apud Cord. l. c. sequitur διὰ τῆς — χάριτος. Hæc excipiunt ea, πειρατήριον — καλεῖ. [93] cod. 1 φεύξομαι. [94] *Χάριτος.* cod. Flor. χειρός. Ibid. sequitur, τὸ αὐτὸ δὲ καλεῖ καὶ τεῖχος. [95] cod. 3 ἰθύνει.

tem a veracibus tuis eloquiis didici. Nam « igne explorata, » ut et ante diximus, *probata* dicit, et a mendaciis remota. « Protector est omnium qui sperant in eum. » Non ego autem solus, verum et omnes qui eamdem spem in illum collocant, eadem ope fruentur.

VERS. 32. « Quoniam quis Deus præter Dominum nostrum, aut quis Deus præter Deum nostrum? » * Neque enim est alius Deus, **711** ut hic quidem huic, hic vero illi postulata concedat.

VERS. 33. « Deus, qui præcingit me virtute, et maculæ expertem fecit viam meam. » Ipsius potentia corroboratus et ego rectam viam incedere festino.

VERS. 34. « Qui perfecit pedes meos tanquam cervi, et super excelsa statuit me. » Sicut enim cervis natura insitum est venenatas feras conculcare: sic me superiorem et illustriorem hostibus reddidit.

VERS. 35. « Qui docet manus meas bellum. » Has enim ad preces expandens, supero inimicos meos. « Et posuit arcum æneum brachia mea. » Propterea effecit, ut per brachia mea, tanquam per arcum æneum et infractum, sagittas in hostes emitterem.

VERS. 36. « Et dedisti mihi protectionem salutis meæ, et dextera tua suscepit me: et disciplina tua correxit me in perpetuum, et disciplina tua ipsa me docebit. » Et castigasti eum qui peccavit, et collapsum erexisti, et docuisti quam magnum malum sit peccatum, et salute illum dignatus es.

VERS. 37. « Dilatasti gressus **712** meos sub me, et non infirmata sunt vestigia mea. » In afflictionis angustia consolationis latitudinem dedisti: qua recreatus in hodiernum usque diem duravi. Nam pro *dilatasti* Symmachus dixit *ampliasti*.

A δὲ παρὰ τῶν ἀψευδῶν σου λογίων μεμάθηκα· « πεπυρωμένα » γάρ, ὡς καὶ [96] ἤδη προειρήκαμεν [97], τὰ *δόκιμα* λέγει, καὶ ψεύδους ἀπηλλαγμένα. « Ὑπερασπιστής ἐστι πάντων τῶν ἐλπιζόντων ἐπ' αὐτόν. » Οὐκ ἐγὼ δὲ [98] μόνος· ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ταύτην εἰς αὐτὸν ἔχοντες τὴν ἐλπίδα, τῆς αὐτῆς ἀπολαύσονται βοηθείας.

λβ'. « Ὅτι τίς Θεὸς παρὲξ [99] τοῦ Κυρίου ἡμῶν [1], καὶ [2] τίς Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν [3]; » Οὐδὲ γάρ ἐστι Θεὸς ἕτερος· ἵνα ὁ μὲν τούτῳ, ὁ δὲ ἐκείνῳ παράσχῃ τὴν αἴτησιν.

λγ'. « Ὁ Θεὸς ὁ περιζωννύων με δύναμιν· καὶ ἔθετο ἄμωμον τὴν ὁδόν μου. » Τῇ αὐτοῦ δυνάμει ῥωσθεὶς κἀγὼ τὴν εὐθεῖαν τρίβον ὁδεύειν ἐπείγομαι.

B λδ'. « Καταρτιζόμενος τοὺς πόδας μου ὡσεὶ ἐλάφου· καὶ ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ [4] ἱστῶν με. » Καθάπερ γὰρ [5] τοῖς [6] ἐλάφοις ἔδωκε κατὰ φύσιν τὰ ἰοβόλα θηρία καταπατεῖν· οὕτω με κρείττονα καὶ ὑψηλότερον τῶν πολεμίων ἀπέφηνε.

λε'. « Διδάσκων χεῖρας μου εἰς πόλεμον. » Εἰς εὐχὴν γὰρ ταύτας ἐκτείνων, περιγίνομαι τῶν δυσμενῶν. « Καὶ ἔθετο [7] τόξον χαλκοῦν τοὺς βραχίονάς μου. » Διὰ [8] τοῦτο, δίκην τόξου χαλκοῦ καὶ ἀρραγοῦς τοὺς ἐμοὺς βραχίονας τὰ κατὰ τῶν πολεμίων ἀφιέναι παρεσκεύασε βέλη.

λϛ'. « Καὶ ἔδωκάς μοι ὑπερασπισμὸν σωτηρίας μου· καὶ ἡ δεξιά σου ἀντελάβετό μου· καὶ [9] ἡ παιδεία σου ἀνώρθωσέ με εἰς τέλος· καὶ [10] ἡ παιδεία C σου αὐτή [11] με διδάξει. » Καὶ ἐπαίδευσας ἡμαρτηκότα, καὶ καταπεπτωκότα ἀνώρθωσας· καὶ ἐδίδαξας ὅσον ἡ ἁμαρτία κακὸν, καὶ τῆς σωτηρίας ἠξίωσας.

λζ'. « Ἐπλάτυνας τὰ διαβήματά μου ὑποκάτω μου· καὶ οὐκ ἠσθένησε τὰ ἴχνη μου. » Ἐν τῇ στενοχωρίᾳ τῆς θλίψεως ἔδωκας τὴν εὐρυχωρίαν τῆς παρακλήσεως· ὑφ' ἧς ψυχαγωγούμενος, μέχρι τοῦ παρόντος διήρκεσα [12]. τὸ γὰρ [13] *ἐπλάτυνας*, *εὐρυχώρησας* ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[96] *Καί*. Abest a cod. 2. [97] *Ἤδη προειρήκαμεν*. Vid. p. 676. [98] *Δέ*. Abest a cod. 1, 2. [99] *Παρέξ*. Rec. lectio l. c. est πλήν. [1] *Ἡμῶν*. Des. in cod. 1. 2. [2] *Καί*. cod. 1, 2 ἤ. [3] In cod. Flor. leguntur sequentia, quæ tamen non ad hunc modo, sed etiam ad sequentem versiculum pertinent, et quo ad verba prima respondent iis quæ Cord. t. I, p. 334, ἀνωνυμεὶ protulit. Conferenda quoque sunt ad verba prima hujus loci. Supplementa Commentarii S. Athanasii in Psalmos, in Montf. Collect. nova PP. t. II, p. 83: Ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος μόνος Υἱὸς καὶ Θεὸς ἀληθῶς, διὸ καὶ μονογενὴς, διὰ τὸ μόνος εἶναι ὡς Πατὴρ Θεός. Πάντες γὰρ οἱ ἄλλοι παρουσίᾳ Λόγῳ (leg. esse videtur λόγου) θεοὶ κατασκευάζονται. Ἐκείνους γὰρ θεοὺς εἶπε, πρὸς οὓς ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο. Ὁ δὴ Σωτὴρ ποιητὴς θεῶν οὐ μεθέξει θεός· « Θεὸς ὁ περιζωννύων » ὅμοιον τῷ εἰρημένῳ· « Ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἕως τοῦ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους· καὶ ἔθετο « ἄμωμον· » τουτέστι διὰ τῶν εὐαγγελικῶν θεσπισμάτων ἄμωμον παρεσκεύασε τρέχειν ὁδόν. *Solum Dei Verbum vere est Filius et Deus: propterea quoque unigenitus dicitur, quia solus est Deus, ut Pater. Omnes enim alii, postquam venit Verbum, dii declarantur. Nam eos dixit deos, quibus Verbum Dei datum est. Servator autem, deorum creator, cum illis non habebit partem, ut Deus. « Deus præcingens (me) » simile est illi quod dicitur* (Luc. XXIV, 49): *Vos autem commoremini in urbe Hierosolyma, donec induamini virtute ex alto. » Illud autem, « maculæ expertem fecit, » idem est quod, per evangelica oracula effecit, ut via incederem ab omni labe immuni.* [4] Cod. 4. ὕψη. [5] *Γάρ*. Abest a cod. 1, 2. [6] cod. 1 ταῖς. [7] *Ἔθετο*. cod. 1 et 3 ἔθου. quæ est rec. lectio. [8] *Διὰ — τόξου*. cod. 1 διὰ δὴ τοῦ τόξου. cod. 2 διὰ δὴ τοῦτο τόξου. [9] *Καὶ — Τέλος*. Des. in cod. 2. [10] *Καὶ — διδάξει*. Hæc est Theodotionis interpretatio, quæ in Bibliis Græcis coaluit cum versione τῶν Ο'. Vid. Montf. Hexapl. t. I, p. 497. [11] cod. 3 αὕτη. [12] *Διήρκεσα*. cod. 1 καὶ ἤρκεσα. [13] *Τὸ γὰρ — εἴρηκεν*. Des. in cod. 3.

A λη', λθ'. « Καταδιώξω τοὺς ἐχθρούς μου, καὶ καταλήψομαι αὐτούς· καὶ οὐκ ἀποστραφήσομαι ἕως ἂν ἐκλείψωσιν [14]. Ἐκθλίψω αὐτούς, καὶ οὐ μὴ δύνωνται στῆναι· πεσοῦνται ὑπὸ τοὺς πόδας μου. » Οὕτως [15] ὑπὸ τῆς σῆς προνοίας ῥωσθεὶς ἐλπίζω πάντων περιγενήσεσθαι τῶν δυσμενῶν· καὶ μὴ πρότερον ἀποστῆναι, ἕως ἂν αὐτοὺς αὖθις ὑπηκόους ἐργάσωμαι· τοῦτο γὰρ παρεδήλωσεν εἰρηκώς· *Πεσοῦνται ὑπὸ τοὺς πόδας μου.*

μ'. « Καὶ περιέζωσάς με δύναμιν εἰς πόλεμον· συνεπόδισας πάντας τοὺς ἐπανισταμένους ἐπ' ἐμὲ ὑποκάτω μου. » Ἐμοὶ μὲν ἀνδρείαν ἐδωρήσω καὶ ῥώμην· τῶν δὲ πολεμίων ἐπέδησας τὴν ὁρμήν· καὶ τοῦτό ἐστι καὶ [16] ἐπὶ τοῦ Γολιάθ, καὶ ἐπὶ τοῦ Σαοὺλ γεγενημένον. Τὸν μὲν γὰρ τὸν τοῦ πράττειν καιρὸν εἰς ἀνοήτους [17] ἀναλίσκοντα λόγους τῇ σφενδόνῃ B κατήνεγκεν· τὸν δὲ ὕπνῳ πεδηθέντα ῥᾳδίως διέφυγεν. Οὕτω [18] καὶ τῶν Γετθαίων [19] ἐξέφυγε τὰς ἐπιβουλάς.

μα'. « Καὶ τοὺς ἐχθρούς μου ἔδωκάς μοι νῶτον. » Ἀντὶ τοῦ, εἰς φυγὴν ἔτρεψας· ἴδιον γὰρ τῶν φευγόντων τὸ διδόναι τὰ νῶτα. « Καὶ τοὺς μισοῦντάς με ἐξωλόθρευσας· » τὸν Σαοὺλ, τὸν Ἀχιτόφελ, τὸν Ἀβεσσαλὼμ, καὶ μυρίους ἑτέρους.

μβ'. « Ἐκέκραξαν, καὶ οὐκ ἦν ὁ σώζων· πρὸς Κύριον, καὶ οὐκ εἰσήκουσεν αὐτῶν. » Οὔτε γὰρ ἀλλόφυλοι τοὺς οἰκείους καλοῦντες εἰς ἐπικουρίαν θεοὺς, τῆς παρ' αὐτῶν προνοίας ἀπέλαυσαν· οὔτε ὁ Σαοὺλ, καὶ Ἀβεσσαλὼμ, καὶ ὁ Σεμεεὶ [20], καὶ οἱ λοιποὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν πολέμιοι, τὸν Θεὸν ἐσχήκασι C σύμμαχον.

μγ'. « Καὶ λεπτυνῶ αὐτοὺς ὡσεὶ χοῦν [21] κατὰ πρόσωπον ἀνέμου· ὡς πηλὸν πλατειῶν λεανῶ αὐτούς. » Φροῦδοι [22] καὶ ἀφανεῖς [23] γενήσονται παντελῶς, τῆς σῆς μοι χάριτος συνεργούσης.

μδ'. « Ῥύσῃ [24] με ἐξ ἀντιλογιῶν [25] λαοῦ. » Ἐντεῦθεν προθεσπίζει τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος Ἰουδαίων μανίαν, καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν σωτηρίαν. Καὶ παρακαλεῖ μηδεμίαν ἔχειν κοινωνίαν εἰς τὴν ἐκείνων ἀντιλογίαν. « Καταστήσεις [26] με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν. » Καὶ μὴν [27] οὐκ ἴσμεν τὸν Δαβὶδ τῶν ἐθνῶν βασιλεύσαντα. Οὐκοῦν διὰ τοῦ ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα τεχθέντος ἡ προφητεία πληροῦται. Ὁ γὰρ [28] ἐκ Δαβὶδ κατὰ σάρκα τεχθεὶς Δαβὶδ [29] καὶ αὐτὸς ὀνομαζόμενος κατὰ τὸν θεῖον Ἰεζεκιὴλ, ὁ Δεσπότης, λέγω, D Χριστὸς, πάντων ἐβασίλευσε τῶν ἐθνῶν· ἀεὶ μὲν ὡς Θεὸς τῶν ἁπάντων δεσπόζων, μετὰ δὲ τὴν ἐνανθρώπησιν, καὶ τὴν ἐθελούσιον τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων δουλείαν δεξάμενος.

VERS. 38, 39. « Persequar inimicos meos, et comprehendam illos, et non convertar, donec deficiant. Confringam illos nec poterunt stare, cadent sub pedes meos. » Sic a tua providentia corroboratus, omnes inimicos me victurum spero, et non prius destiturum, donec rursus ipsos subditos faciam. Hoc enim indicavit, dicens : *Cadent sub pedes meos.*

VERS. 40. « Et præcinxisti me virtute ad bellum, et subjecisti mihi omnes insurgentes contra me. » Fortitudinem quidem et robur mihi largitus es, hostium vero impetum præpedivisti. Et hoc evenit tempore Goliathi, et Saulis. Nam hunc quidem faciendi tempus sermonibus fatuis terentem funda dejecit : hunc* vero somno detentum facile declinavit. Eodem modo et Getthæorum effugit insidias.

VERS. 41. « Et inimicos meos dedisti mihi dorsum. » Videlicet, in fugam vertisti : proprium enim est fugientium terga dare. « Et odientes me perdidisti : » Saulem, Achitophelem, Absalomum, et infinitos alios.

713 VERS. 42. « Clamaverunt, nec erat qui salvos faceret; ad Dominum, nec exaudivit eos. » Nam nec alienigenæ domesticos Deos implorantes ab illis opem consecuti sunt : nec Saul, et Absalom, et Semei, cæterique Israelitarum hostes, Deum adjutorem habuerunt.

VERS. 43. « Et comminuam eos ut pulverem coram vento, ut lutum platearum delebo eos. » Inanes et obscuri penitus reddentur, dummodo tua me gratia adjuvet.

VERS. 44. « Eripies me de contradictionibus populi. » Hinc Judæorum rabiem in Salvatorem vaticinatur, gentiumque salutem : et admonet ut nullam cum istorum contradictione communionem habeamus. « Constitues me caput gentium. » Atqui Davidem gentibus dominatum esse non novimus. Igitur per eum qui ex ipso secundum carnem ortus est, prophetia impletur. Nam qui ex Davide secundum carnem natus est, quique David et ipse juxta divinum Ezechielem nominatur, Dominus, inquam, Christus, omnibus gentibus dominatus est : semper quidem ut Deus omnibus imperans, post incarnationem autem, voluntariam in eum credentium servitutem adeptus.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[14] cod. 1 ἐκλίπωσιν. cod. 2 ἐκλείπωσιν. [15] *Οὕτως — ἐργάσωμαι.* cod. Flor. Λέγοι δ' ἂν καὶ καθ' ἱστορίαν, ὅτι ὠσθεὶς (leg. ῥωθεὶς) ὑπὸ σοῦ τοσοῦτον περιγενήσομαι τῶν ἐχθρῶν, ὡς ὑπηκόους ἐργάσασθαι. [16] *Ἐστι καί.* cod. 1 et 3 ἔστιν ἰδεῖν. cod. 2 ἔστιν ἰδεῖν καί. [17] cod. 2 et Cord. p. 312. ἀνονήτους [18] *Οὕτω — ἐξέφυγε* Des. in cod. 1. [19] cod. 3 Γεθθαίων. [20] cod. 1 et 3 Σεβεαί. cod. 2 Σεβεέ. [21] *Χοῦν.* codd. Aug. χνοῦν. [22] *Φροῦδοι.* cod. 1 addit φησί. [23] *Καὶ ἀφανεῖς.* Abest a codd. Aug. [24] codd. Aug. ῥῦσαι. [25] codd. ἀντιλογίας [26] cod. 1. καταστήσαις. [27] *Καὶ μήν.* cod. 1 2. ἀλλ'. Quæ sequuntur, in cod. 3 ad v. 46 relata sunt. [28] *Ὁ γὰρ — ἐθνῶν.* cod. 3 πάντων γὰρ τῶν ἐθνῶν ἐβασίλευσεν. [29] *Δαβίδ.* Abest a cod. 1, 2.

VERS. 45. « Populus, quem non cognovi, servivit mihi, auditu auris obedivit mihi. » Ex persona Domini Christi hæc prædicit. Ait autem : Illi qui nec legislatorem, nec prophetam meum unquam receperunt, **714** facillime vocati paruerunt, et meum imperium dilexerunt.

με'. « Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου. » Ἐκ [30] προσώπου ταῦτα προαγορεύει τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ. Λέγει δὲ, ὅτι Οἱ μήτε νομοθέτην, μήτε προφήτην ἐμὸν δεξάμενοι πώποτε, ῥᾳδίως μάλα κληθέντες ὑπήκουσαν, καὶ τὴν ἐμὴν δεσποτείαν ἠγάπησαν.

VERS. 46. « Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveterati sunt, et claudicaverunt a semitis suis. » Qui autem filii vocati, atque in filiorum ordine descripti sunt, alienos se ipsi fecerunt, cum ingrati beneficiorum fuerint, et circa fidem claudicaverint, et piam semitam dereliquerint. Sic et per Jeremiam Prophetam ait Deus : « Quomodo conversa es mihi in amaritudinem, vitis aliena? ego autem plantavi vitem fructiferam totam veracem [q]. » Quorum alterum propriam plantæ culturam demonstrat, alterum ingratum eorum animum redarguit. Hoc vero : « Inveteraverunt, et claudicaverunt, » Symmachus dixit, *ignominia afficientur et confundentur*. Et eventus prædictionem confirmat : pleni sunt enim dedecore, odiosi omnibus visi.

μϛ'. « Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι· υἱοὶ ἀλλότριοι ἐπαλαιώθησαν, καὶ ἐχώλαναν ἀπὸ τῶν τρίβων αὐτῶν. » Οἱ δὲ υἱοὶ προσαγορευθέντες, καὶ ἐν υἱῶν τάξει γραφέντες [31], ἀλλοτρίους σφᾶς αὐτοὺς πεποιήκασιν, ἀγνώμονες περὶ τὰς εὐεργεσίας γενόμενοι, καὶ περὶ τὴν πίστιν χωλεύσαντες, καὶ τὴν εὐσεβῆ τρίβον [32] καταλιπόντες. Οὕτω [33] καὶ διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου φησὶν ὁ Θεός· « Πῶς ἐστράφης μοι εἰς πικρίαν, ἡ ἄμπελος ἡ ἀλλοτρία; ἐγὼ δὲ ἐφύτευσα ἄμπελον καρποφόρον πᾶσαν ἀληθινήν. » Καὶ τὸ μὲν τὴν οἰκείαν δείκνυσι φυτουργίαν, τὸ δὲ [34] τὴν ἐκείνων ἀχαριστίαν ἐλέγχει. Τὸ δὲ, « Ἐπαλαιώθησαν καὶ ἐχώλαναν, *ἀτιμωθήσονται καὶ ἐντραπήσονται*, ὁ Σύμμαχος εἴρηκε. Καὶ μαρτυρεῖ τῇ προῤῥήσει τὸ τέλος· πλήρεις γάρ εἰσιν ἀτιμίας, βδελυροὶ πᾶσιν [35] ὁρώμενοι [36].

VERS. 47. « Vivit Dominus, et benedictus Deus meus, et exaltetur Deus salutis meæ. » Judæorum contradictionis facta mentione crucem designat, et post crucem resurrectionem. Et quoniam Judæi crucifixum mortuum vocare solent, ipse exclamat, « Vivit Dominus, et benedictus Deus meus, et exaltetur Deus salutis meæ. » Non solum enim vivit, verum etiam in cœlos rediit, et volentibus salutem affert.

μζ'. « Ζῇ Κύριος, καὶ εὐλογητὸς ὁ Θεός μου [37]· καὶ ὑψωθήτω ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου. » Μνημονεύσας τῆς Ἰουδαίων ἀντιλογίας, αἰνίττεται τὸ [38] πάθος, καὶ τὴν μετὰ τὸ πάθος ἀνάστασιν. Καὶ [39] ἐπειδὴ Ἰουδαῖοι [40] εἰώθασι τὸν ἐσταυρωμένον νεκρὸν καλεῖν, αὐτὸς βοᾷ· « Ζῇ Κύριος, καὶ εὐλογητὸς ὁ Θεός μου [41], καὶ ὑψωθήτω ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου. » Καὶ οὐ μόνον ζῇ, ἀλλὰ καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀνελήλυθε, καὶ τοῖς βουλομένοις παρέχει τὴν σωτηρίαν.

VERS. 48, 49. « Deus qui **715** das vindictas mihi, et subdis populos sub me, liberator meus ab inimicis meis iracundis. Ab insurgentibus contra me exaltabis me, a viro iniquo eripies me. » Tu igitur, cum hæc longis post temporibus operaturus sis, liberabis me ab iis qui injuste me bello persequuntur, et quem populum mihi submisisti, obedientem mihi reddes.

μη', μθ'. « Ὁ Θεὸς ὁ διδοὺς ἐκδικήσεις ἐμοί· καὶ ὑποτάξας λαοὺς ὑπ' [42] ἐμέ· ὁ ῥύστης μου ἐξ ἐχθρῶν μου ὀργίλων [43]. Ἀπὸ τῶν ἐπανισταμένων ἐπ' ἐμὲ ὑψώσεις με· καὶ [44] ἀπὸ ἀνδρὸς ἀδίκου ῥύσῃ με. » Ὁ ταῦτα τοίνυν ἐργασόμενος μακροῖς ὕστερον χρόνοις, ῥύσῃ [45] κἀμὲ τῶν ἀδίκως με [46] πολεμούντων· καὶ ὃν [47] ὑπέταξάς μοι λαὸν, ἀποφανεῖς [48] εὐπειθῆ.

VERS. 50. « Propterea confitebor tibi inter gentes, Domine, et nomini tuo psallam. » Nam per gentes, quæ paulo post vocabuntur, in omnibus Ecclesiis per totum orbem te celebrabo. Licet autem hujus vaticinationis eventum videre. Nam et in omnibus urbibus, et vicis, et agris, et prædiis, et montibus, et collibus, et in terra, et in mari, et in orbe habitabili, et in solitudine, divinus David per pia ora Deum decantat.

ν'. « Διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἔθνεσι, Κύριε, καὶ τῷ ὀνόματί σου ψαλῶ. » Διὰ γὰρ τῶν μικρὸν ὕστερον κληθησομένων ἐθνῶν, ἐν ἁπάσαις σε ταῖς κατὰ [49] πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐκκλησίαις ὑμνήσω. Ἔστι δὲ ταύτης τῆς προφητείας τὸ τέλος ἰδεῖν· ἐν ἁπάσαις γὰρ καὶ πόλεσι, καὶ κώμαις, καὶ ἀγροῖς, καὶ ἐσχατιαῖς, καὶ ὄρεσι, καὶ βουνοῖς, καὶ ἐν γῇ, καὶ ἐν θαλάττῃ, καὶ ἐν οἰκουμένῃ, καὶ ἐν ἀοικήτῳ, ὁ θεσπέσιος [50] Δαβὶδ δι' εὐσεβῶν στομάτων τὸν Θεὸν ἀνυμνεῖ.

[q] Jerem. II, 21.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[30] *Ἐκ — Χριστοῦ*. Des. in cod. Flor. [31] *Γράφεντες*. cod. Flor. φανέντες. [32] *Τρίβον*. cod. 2 πίστιν. Ita quoque cod. Flor. [33] *Οὕτω*, κ. λ. Des. in cod. Flor. [34] *Τὸ δὲ — ἐλέγχει*. cod. 2 Ἐγὼ δὲ ἐλέγχω. [35] *Πᾶσιν*. cod. 1 addit ἀνθρώποις, punctis autem impositis, quæ correctionis indicium præbent. [36] *Ὁρώμενοι*. Id cod. 3 sequitur : μᾶλλον δὲ τὰ εἰρημένα οὐ τῷ Δαβὶδ (pro ἁρμόσει, ut videtur), ἀλλὰ τῷ Χριστῷ. Hæc excipiunt ea quæ ad v. 44, a Sirmondo relata sunt : Οὐ γὰρ ἴσμεν τὸν Δαβὶδ, κ. λ. [37] *Μου*. Abest a cod. 1, 2. [38] *Τό*. cod. 2 præm. καί. [39] *Καί*. Abest a cod. 1. [40] *Ἰουδαῖοι*. Abest a cod. 2. [41] *Μου*. Des. in cod. 1, 2. [42] *Ὑπ'*. cod. ἐπ'. [43] *Μου ὀργίλων*. Abest a cod. Vatic. Vocem ὀργίλων a LXX interpr. additam esse jam monuit Hieron. in Epist. ad Sun. et Fret. [44] *Καί*. Abest a cod. 2. [45] cod. 1, 2 ῥῦσαι. [46] cod. uterque μοι. [47] *Ὅν*. Abest a cod. 2. [48] cod. 2, ἀπόφηνον. [49] *Κατὰ — οἰκουμ*. cod. 2 κατὰ τόπον. [50] *Θεσπέσιος*. cod. 2 θεῖος.

να'. « Μεγαλύνων τὰς σωτηρίας τοῦ βασιλέως, A καὶ ποιῶν ἔλεος τῷ χριστῷ αὐτοῦ, τῷ Δαβὶδ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἕως αἰῶνος. » Σύ [51] με γὰρ χρίσας εἰς βασιλέα, οὐ μόνον σώζεις, ἀλλὰ καὶ περίβλεπτον ἀποφαίνεις· ταύτης δὲ τῆς προνοίας οὐκ ἐμὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐμοὺς ἀξιώσεις παῖδας· ἀλλὰ καὶ ἕως αἰῶνος τῷ σπέρματί μου φυλάξεις τὴν περιφάνειαν. Τοῦτο δὲ [52] Ἰουδαϊκῶς μὲν νοούμενον, τὴν προφητείαν ἐλέγχει. Μέχρι γὰρ τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Δαβὶδ τὸ γένος εἰς βασιλείαν διήρκεσεν· μετὰ δὲ τὴν ἐκεῖθεν ἐπάνοδον, μόνος Ζοροβάβελ ἡγεμονεύσας, τῆς ἡγεμονίας οὐ κατέλιπε κληρονόμους. Εἰ τοίνυν ἀληθὴς ἡ προφητεία, ὥσπερ οὖν ἀληθής· τὸ γὰρ τῆς ἀληθείας αὐτὴν ἀπεκάλυψε πνεῦμα· λείπεται [53] νοεῖν τὸ σπέρμα τοῦ Δαβὶδ, τὸ αἰώνιον ἔχον τὴν περιφάνειαν, τὸν ἐκ Δαβὶδ κατὰ B σάρκα γεννηθέντα Δεσπότην Χριστὸν, αἰώνιον ἔχοντα βασιλείαν καὶ δόξαν· καὶ ἔχοντα μὲν ταύτην πρὸ τῶν αἰώνων, ὡς ποιητὴν καὶ Θεόν· εἰληφότα δὲ πάλιν ὡς ἄνθρωπον, ἐπὶ ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν· διὸ δὴ καὶ διὰ τοῦ θεσπεσίου [54] Ἰεζεκιὴλ ὁ τῶν ὅλων ἔφη Θεός· « Δώσω αὐτοῖς Δαβὶδ τὸν βασιλέα αὐτῶν. » Καὶ πάλιν· « Καὶ Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς [55] ἐν μέσῳ αὐτῶν. » Δαβὶδ δὲ αὐτὸν [56] ὠνόμασεν, ὡς ἐκ τῆς τοῦ Δαβὶδ ὀσφύος κατὰ σάρκα βλαστήσαντα. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ μακάριος [57] Ἡσαΐας βοᾷ [58]· « Ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι. » Ταῦτα μεμαθηκὼς ὁ μακάριος [59] Ματθαῖος, οὕτω τῆς εὐαγγελικῆς ἤρξατο συγγραφῆς· « Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ C Δαβίδ. »

VERS. 51. « Magnificans salutes regis, et faciens misericordiam uncto suo David, et semini ejus usque in sæculum. » Tu enim qui me unxisti regem, non solum servas, verum etiam illustrem reddis. Hac vero providentia non tantum me, meosque liberos dignaberis, sed etiam in sæculum usque hunc splendorem semini meo custodies. Hoc autem si secundum Judæos intelligatur, vaticinationem mendacii redarguit. Nam usque ad captivitatem Davidicum genus in regno permansit: post reditum autem, cum solus Zorobabel regnasset, regni hæredes non reliquit. Si igitur vera est **716** vaticinatio, ut verissima est (Spiritus enim veritatis ipsam revelavit), reliquum est ut intelligamus semen Davidis æternum habens splendorem, Dominum Christum ex Davide secundum carnem natum, qui æternum regnum et gloriam habet: quique, ut creator et Deus, ante sæcula hanc habebat: rursus autem, ut homo, in novissimis diebus accepit. Unde et per divinum Ezechielem Deus universorum inquit: « Dabo illis Davidem regem ipsorum [r]. » Et rursus: « Et David rex in medio eorum [s]. » Davidem vero ipsum nominavit, tanquam ex Davidis lumbis secundum carnem procreatum. Hoc vero et beatus Isaias clamat: « Erit radix Jesse, et qui exsurget imperare gentibus, in ipso gentes sperabunt [t]. » Hæc beatus Matthæus edoctus, sic evangelicam historiam exorsus est: « Liber generationis Jesu Christi filii David [u]. »

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΙΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Τῶν θείων νόμων εἴδη τρία παρὰ [60] τοῦ μακαρίου διδασκόμεθα Παύλου. Τὸν μὲν γὰρ δίχα γραμμάτων ἔφη διὰ τῆς κτίσεως καὶ τῆς φύσεως [61] τοῖς ἀνθρώποις δεδόσθαι· « Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, φησὶν, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται· » καὶ πάλιν· « Ὅταν γὰρ [62] ἔθνη, τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ [63], οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νόμος· » τὸν δὲ διὰ τοῦ μεγάλου Μωσέως [64] ἐν γράμμασι παρεσχῆσθαι· « Τῶν παραβάσεων γὰρ, φησὶ, χάριν ὁ νόμος προσετέθη, διαταγεὶς δι' ἀγγέλων [65] ἐν χειρὶ μεσίτου. Οἶδε δὲ καὶ τρίτον D μετὰ τούτους [66] τεθέντα, τὸν τῆς χάριτος· « Ὁ γὰρ νόμος, φησὶ, τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς ἠλευθέρωσέ με [67] ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. » Σύμφωνα τούτοις καὶ ὁ μακάριος Δαβὶδ ἐν τῷδε

INTERP. PSALMI XVIII.

VERS. 1. « In finem, psalmus Davidi. » Tres species divinarum legum a beato Paulo discimus. Nam unam quidem sine litteris, ait per creationem et naturam hominibus datam fuisse: « Invisibilia enim, inquit, ipsius a creatione mundi, per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur [v]. » Et rursus: « Cum enim gentes, quæ legem non habent, a natura ea quæ legis sunt faciunt, hi legem non habentes, sibi ipsis sunt lex [x]. » Aliam **717** vero ait per magnum Mosen in litteris præbitam fuisse. « Nam propter peccatum, inquit, data est lex, ordinata per angelos in manu mediatoris [y]. » Novit autem et tertiam post has positam, quæ est gratiæ: « Lex namque spiritus vitæ, inquit, liberavit me a lege peccati et mortis [z]. » Congruentia his et beatus David in hoc psalmo homines docet et secundum

[r] Ezech. XXXVII, 24. [s] Ezech. XXXIV, 24. [t] Isa. XI, 10. [u] Matth. I, 1. [v] Rom. I, 20. [x] Rom. II, 14. [y] Galat. III, 19. [z] Rom. VIII, 2.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[51] *Σύ — περιφάνειαν*. Des. in cod. 3. [52] *Τοῦτο δὲ*, κ. λ. Des. apud Cord. p. 314. [53] *Λείπεται*. cod. addit τοίνυν. [54] *Θεσπ.* cod. 1 θειοτάτου. cod. 2 θείου. [55] *Βασιλ.* cod. 1 2 addunt αὐτῶν. [56] cod. ἑαυτόν. [57] *Μακάριος*. Abest a 1. [58] cod. ἐβόα. [59] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [60] *Παρὰ — Παύλου*. Cord. p. 846, συμφώνους τῷ μακαρίῳ Παύλῳ παρὰ τοῦ Δαβὶδ διδασκόμεθα. Quæ sequuntur, per epitomen exhibet Cord. l. c. [61] *Καὶ τῆς φύσεως*. Des. in cod. 1, 2. [62] *Γάρ*. cod. 2 τά. [63] codd. tres Aug. ποιῇ. [64] cod. Μωϋσοῦ. [65] *Διαταγεὶς δι' ἀγγέλων*. cod. 2 διαταγὰς διαγγέλων. [66] cod. 3 ταύτοις. [67] *Μέ*. cod. 3 σέ.

eumdem ordinem. Primam quidem eam quæ in creatione conditorem prædicat. Deinde eam quæ per Mosen data fuit, quæ majorem Conditoris scientiam volentibus ad illam attendere præbet. Post hanc, legem gratiæ, quæ animas perfecte purgat, et a præsenti interitu liberat. Propterea et *in* *finem* nos psalmus transmittit, novum in fine testamentum prædicens.

Vers. 2. « Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum. » Sufficit, inquit, vel sola cœlorum quæ cernitur pulchritudo atque magnitudo, ad Opificis magnificentiam prædicandam. Si enim qui maximum et pulcherrimum ædificium inspicit, architectum miratur; et qui navigium videt bene et eleganter constructum, artificem considerat; et cum contemplatione imaginis subit memoria pictoris: multo magis mundi fabrica, quæ cernitur, ad Opificem videntes ducit. De cœlo **718** autem, et de firmamento, juxta magni Mosis doctrinam, verba facit. Etenim ille primo cœlum factum fuisse dicit, deinde et firmamenti opificium commemorat, quod rursus cœlum cœlorum appellavit. Plurale autem nomen cœlorum neminem offendat. Solet enim Scriptura, aliquando quidem singulariter, aliquando vero multitudinis numero eos nominare. Et singulariter quidem beatus David nominat: « Cœlum enim, ait, cœli Domino [a]. » Et rursus: « Qui cingit cœlum nubibus [b]. » Multitudinis vero numero rursus ipse: « Laudate eum, inquit, cœli cœlorum [c]. » Eamdem vero habet significationem, quam illud, « Cœlum cœli Domino. » Nam cœlum quod cernitur, veluti quoddam tectum terræ paratum est: quod vero superius est, id ipsum est huic cœlo, quod hoc cœlum est terræ. Propterea igitur cœlum cœli vocatur, et cœli cœlorum nuncupantur. Sic quoque videmus apud nos civitates quæ geminum nomen habent. Nam et Tarsum dicimus, et Tarsos, unam civitatem: et Theben, et Thebas, eamdem urbem. Sic etiam Mycenam et Mycenas antiqui vocabant, unicam civitatem intelligentes multitudinis numero nominatam. Hæc autem a me non temere dicta sunt, sed propter eos qui plures cœlos numerare conantur.

Vers. 3. « Dies diei eructat verbum, et nox nocti indicat scientiam. » Etenim ordinata successio noctis et diei terminos a Conditore **719** positos

A τῷ ψαλμῷ τοὺς ἀνθρώπους παιδεύει, καὶ [68] κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν. Πρῶτον μὲν τὸν ἐν τῇ κτίσει κηρύττοντα τὸν δημιουργόν· εἶτα τὸν διὰ Μωσέως δοθέντα, τοῦ δημιουργοῦ [69] πλείονα γνῶσιν τοῖς προσέχειν ἐθέλουσιν ἐντιθέντα· μετὰ τοῦτον, τὸν τῆς χάριτος, τέλεον τὰς ψυχὰς ἀποκαθαίροντα, καὶ τῆς παρούσης ἐλευθεροῦντα φθορᾶς· οὗ δὴ χάριν καὶ *εἰς τὸ τέλος* ἡμᾶς ὁ ψαλμὸς παραπέμπει, τὴν καινὴν ἐν [70] τῷ τέλει διαθήκην προαγορεύων.

β'. « Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ· ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. » Ἀρκεῖ [71], φησὶ, καὶ μόνον φαινόμενον τῶν οὐρανῶν τὸ κάλλος καὶ μέγεθος, τοῦ Δημιουργοῦ τὴν δύναμιν [72] κηρύξαι· εἰ γὰρ ὁ μεγίστην καὶ καλλίστην οἰκοδο-
B μίαν θεώμενος, τὸν οἰκοδόμον θαυμάζει· καὶ ὁ σκάφος ὁρῶν εὖ καὶ καλῶς κατεσκευασμένον, τὸν ναυπηγὸν ἐννοεῖ· καὶ τῇ θεωρίᾳ τῆς εἰκόνος ἡ [73] τοῦ ζωγράφου συνεισέρχεται μνήμη· πολλῷ δήπουθεν ἡ κτίσις ὁρωμένη πρὸς τὸν δημιουργὸν ποδηγεῖ τοὺς ὁρῶντας. Οὐρανοῦ δὲ καὶ στερεώματος ἐμνημόνευσεν ἀκολούθως τῇ τοῦ μεγάλου Μωσέως διδασκαλίᾳ. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος πρῶτον εἶπε γεγενῆσθαι τὸν οὐρανὸν, εἶτα διηγεῖται καὶ τὴν τοῦ στερεώματος δημιουργίαν· ὃν πάλιν οὐρανὸν οὐρανῶν [74] προσηγόρευσε, φησί [75]. Τὸ δὲ πληθυντικὸν ὄνομα τῶν οὐρανῶν ξενιζέτω μηδένα. Ἔθος γὰρ τῇ Γραφῇ [76] ποτὲ μὲν ἑνικῶς [77], ποτὲ δὲ πληθυντικῶς ὀνομάζειν. Καὶ ἑνικῶς μὲν ὁ μακάριος [78] ὀνομάζει [79] Δαβίδ· « Οὐρανὸς γὰρ, φησὶ, τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ. » Καὶ
C πάλιν· « Τῷ περιβάλλοντι τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις. » Πληθυντικῶς δὲ πάλιν [80] ὁ αὐτὸς, « Αἰνεῖτε αὐτὸν, φησὶν, οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν. » Τὴν αὐτὴν δὲ ἔχει σημασίαν τὸ [81], « Ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ. » Ὁ μὲν γὰρ ὁρώμενος οὐρανὸς, οἷόν τις ὄροφος κατεσκευάσθη τῇ γῇ· ὁ [82] δὲ ἀνώτερος τοῦτό ἐστι τούτῳ, ὅπερ οὗτος τῇ γῇ. Διὰ δὴ τοῦτο οὐρανὸς οὐρανοῦ καλεῖται, καὶ οὐρανοὶ οὐρανῶν ὀνομάζονται. Ἔστι δὲ ἰδεῖν καὶ πόλεις παρ' ἡμῖν διπλῆν τὴν ὀνομασίαν ἐχούσας. Καὶ γὰρ καὶ Ταρσὸν λέγομεν καὶ Ταρσοὺς, τὴν μίαν πόλιν· καὶ [83] Θήβην καὶ Θήβας, τὴν αὐτὴν πόλιν. Οὕτω Μυκήνην τε καὶ Μυκήνας ἐκάλουν οἱ παλαιοὶ, μίαν πόλιν εἰδότες [84] τὴν πληθυντικῶς ὀνομαζομένην. Ταῦτα δέ μοι οὐχ
D ἁπλῶς εἴρηται, ἀλλὰ διὰ τοὺς πολλοὺς οὐρανοὺς ἀριθμεῖν πειρωμένους [85].

γ'. « Ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα· καὶ νὺξ νυκτὶ ἀναγγέλλει [86] γνῶσιν. » Καὶ γὰρ ἡ τεταγμένη νυκτὸς καὶ ἡμέρας διαδοχὴ, τοὺς ὑπὸ τοῦ Δημιουρ-

[a] Psal. CXIII, 16. [b] Psal. CXLVI, 8. [c] Psal, CXLVIII, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[68] *Καί*. Abest a cod. 2. [69] *Τοῦ Δημιουργοῦ*. Des. in cod. 1, 2. [70] *Ἐν — διαθήκην*. Des. in cod. 3. [71] *Ἀρκεῖ — προσηγόρευσε*. Des. in cod. 3. [72] *Δύναμιν*. cod. 1, 2, et Cord. p. 347, μεγαλουργίαν. [73] *Ἡ*. cod. 1 τῇ. [74] Οὐρανῶν. Abest a cod. 1, 2. [75] *φησί*. Abest a cod. 2, nec immerito. [76] *Γραφῇ*. cod. 3 præm. θείᾳ. [77] *Ἑνικῶς*. cod. 1 et 3 præm. αὐτόν. [78] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [79] *ὀνομάζει*. cod. 3 καλεῖ. [80] *Πάλιν — οὐρανῶν*. cod. 3 habet κατὰ τὰ ἤδη προεκτεθέντα. [81] cod. 3 τῷ. [82] *Ὁ — γῇ*. Des. in cod. 3. [83] *Καὶ — πόλιν*. Des. in cod. 1. [84] *Εἰδότες — ὀνομαζομένην*. Des. in cod. 3. [85] *πειρωμένους*. cod. 3 δυναμένους. [86] cod. 3 ἀναγγελεῖ ut habet cod. Alex.

γοῦ τεθέντας ὑποδείκνυσιν[87] ὅρους, οὓς παραβαίνειν ἡ ἄψυχος οὐκ ἀνέχεται κτίσις. Πρὸς γὰρ τὴν χρείαν τῶν ἀνθρώπων ἡμέρα καὶ νὺξ αὐξανόμεναί τε καὶ μειούμεναι, καὶ παρ' ἀλλήλων τὸν χρόνον δανειζόμεναι, καὶ πάλιν ἀλλήλαις τὸ χρέος[88] ἐκτιννύουσαι, τὴν ἐφεστῶσαν αὐταῖς ὑποδεικνύουσι προμήθειαν. Τὸ[89] δὲ, «Ἐρεύγεται ῥῆμα[90], καὶ ἀναγγέλλει γνῶσιν, καὶ διηγοῦνται δόξαν[91],» οὐκ ἔμψυχα εἶναι διδάσκει τὰ ὁρώμενα· ἀλλὰ προσωποποιΐα τίς ἐστι, παιδεύουσα πάντας[92] ἀπὸ τῶν ὁρωμένων ἐπὶ τὸν ἀόρατον ποδηγεῖσθαι[93] Θεὸν[94], κἀκείνῳ προσφέρειν τὴν ὑμνῳδίαν.

δ', ε'. «Οὐκ εἰσὶ λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι, ὧν οὐχ[95] ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν. Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν· καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν.» Τοῦτο[96] σαφέστερον ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν εἰπών[97]· *Καὶ νὺξ νυκτὶ ἀναγγέλλει*[98] *γνῶσιν· οὐ ῥήσεσιν*[99], *οὐδὲ λόγοις*[1], *ὧν οὐκ ἀκούονται αἱ φωναί*[2], *ἀλλ' εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ*[3] *ἦχος αὐτῶν*· ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν, *ὁ κανὼν αὐτῶν*[4]. Οὔτε γὰρ λόγους[5], οὔτε ῥήματα προφέρουσαι, ἀλλὰ τὸν κανόνα, καὶ τὴν οἰκείαν τάξιν ὑποδεικνῦσαι[6], πᾶσαν τὴν γῆν καὶ θάλατταν εἰς τὴν θείαν καλοῦσιν ὑμνῳδίαν.

ς', ζ'. «Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκήνωμα αὐτοῦ· καὶ αὐτὸς ὡς νυμφίος ἐκπορευόμενος ἐκ παστοῦ αὐτοῦ. Ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας δραμεῖν ὁδόν[7]· ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ ἡ ἔξοδος αὐτοῦ· καὶ τὸ κατάντημα αὐτοῦ ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ.» Καὶ ταῦτα σαφέστερον οἱ τρεῖς ἡρμήνευσαν. Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκήνωμα, φησὶν[8], ἐν αὐτοῖς· τουτέστιν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ μέγας ἐδίδαξε Μωσῆς· «Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους· καὶ ἔθετο αὐτοὺς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φαῦσιν[9] ἐπὶ τῆς γῆς.» Αὐτὸ τοῦτο[10] καὶ ὁ θεῖος ἔφη Δαβίδ, ὅτι ἔθετο τὸ σκήνωμα ἐν τοῖς οὐρανοῖς τῷ ἡλίῳ· ὥστε αὐτὸν ἐπ' ἐκείνων ὀχούμενον, καὶ[11] κατὰ μὲν τὸ κάλλος μιμεῖσθαι νυμφίον ἐκ παστάδος προϊόντα μετὰ πολλῆς εὐπρεπείας· κατὰ δὲ τὸ τάχος, γίγαντά τινα μετὰ πολλῆς διατρέχοντα ῥώμης καὶ ἰσχύος[12]· [μηδενὸς[13] ἐμποδὼν ἱσταμένου, καὶ τῆς ἐπὶ τὰ πρόσω πορείας πειρωμένου κωλύειν· οὕτω καὶ οὗτος[14] ἀνίσχει μὲν ἀπὸ τῆς ἕω, ἐν μιᾷ δὲ ἡμέρᾳ τὸν οὐρανὸν διατρέχει τὴν

A demonstrat, quos hæc inanimata mundi machina transcendere non potest. Dum enim nox atque dies ad hominum utilitatem crescunt atque decrescunt, et a se invicem tempus mutuantur, et * rursus debitum sibi ultro citroque reddunt, providentiamque quæ ipsis præest, ostendunt. Hoc autem : « Eructat verbum, et indicat scientiam, et enarrant gloriam Dei, » non animata esse quæ cernuntur, docet. Verum est quædam prosopopœia, omnes docens, ab his quæ cernuntur, ad Opificem qui minime cernitur pervenire, et illi hymnorum cantilenam afferre.

VERS. 4, 5. « Non sunt loquelæ neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ B verba eorum. » Hoc explanatius Symmachus interpretatus est : *Et nox nocti indicat scientiam, non verbis, neque sermonibus, quorum non audiuntur voces, sed in omnem terram exivit sonus eorum*, vel, secundum Aquilam, *regula ipsorum*. Nam nec sermonem, inquit, nec verba proferentes, sed regulam et proprium ordinem demonstrantes, omnem terram atque mare ad divinas laudes decantandas invitant.

VERS. 6, 7. « In sole posuit tabernaculum suum, et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo. Exsultabit **720** ut gigas ad currendam viam : a summo cœlo egressus ejus, et occursus ejus C usque ad extremitatem cœli. » Hæc etiam magis dilucide tres interpretes ediderunt. Soli, inquit, posuit tabernaculum in ipsis, videlicet in cœlis. Sic enim et magnus Moses docuit : « Et fecit Deus duo luminaria magna, et posuit illa in firmamento cœli, ut lucerent super terram [d]. » Hoc ipsum et divinus David dixit, quod posuerit soli tabernaculum in cœlis, ut ipse super illis vehatur : et pulchritudine quidem sponsum imitetur ex thalamo multo cum decore exeuntem, velocitate autem gigantem quemdam magno cum impetu currentem, nulla re obstante, nec impediente quominus ulterius progredi possit. Sic etiam ipse ab oriente exoritur, et unius diei spatio percurrens, ad occidentem pervenit, omnibus animalibus suum calo- D rem impertiens. « Nec est qui se abscondat a calore

[d] Gen. I, 16, 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[87] *Ὑποδείκνυσιν*. cod. 1 δείκνυσιν. [88] *Τὸ χρέος*. cod. 2 τὸν χρόνον. [89] *Τὸ—ὑμνῳδίαν*. Des. apud Cord. [90] *Ῥῆμα*. cod. 2 ἡμέρα. [91] *δόξαν*. codd. addit Θεοῦ. [92] *Πάντας*. cod. 2 addit ἀνθρώπους. [93] *Ποδηγεῖσθαι*. cod. 1, 2 ὁδηγεῖσθαι. [94] *Θεόν*. cod. 1, 2 δημιουργόν. [95] *Οὐχ*. codd. tres Aug. οὐχί, quæ est rec. lectio τῶν O'. [96] *Τοῦτο — ὑμνῳδίαν*. Fere eadem sunt, quæ Cord. p. 347 et 356 ἀνωνυμεὶ protulit. [97] *εἰπών*. Abest a cod. 1, 2. [98] cod. 2 ἀναγγελεῖ. [99] *Ῥήσεσιν*. codd. 3 Aug. ῥῆσιν. [1] cod. 3 λόγους. [2] Cod. 2 φωνάς. [3] *ὁ* et *αὐτῶν*. Des. in codd. Aug. [4] cod. 1 2. αὐτός. [5] *Λόγους*. codd. tres Aug. λόγον, φησὶν, ἀφιεῖσαι. [6] cod. 1, 2 ὑποδεικνύουσαι. [7] *Ὁδόν*. In vers. τῶν O' additur αὐτοῦ, quod tamen obelo notatum se invenisse testatur Hieron. in Epist. ad Sun. et Fret. [8] *Φησίν*. Abest a cod. 1, 2. [9] *Εἰς φαῦσιν*. Rec. lectio l. c. est ὥστε φαίνειν. [10] cod. 1, 2 ταὐτό. [11] *Καί*. Abest a cod. 1, et 2. [12] *Καὶ ἰσχύος*. Des. in utroque cod. [13] *Μηδενὸς — θερμότητος*. Lacunam quæ h. l. in ed. Sirm. erat, e cod. 1 et 2 August. potuisse expleri eo magis lætamur, quo felicius hoc loco consentit uterque codex, præter unicam variantem lectionem, quæ tamen levis est. Pauca ex istis ἀνωνυμεὶ exhibet Cord. t. I, p. 347; desunt autem ibi verba illa καὶ τῆς — καταλαμβάνει. [14] *Οὕτω*. cod. 2 addit γάρ.

ejus. » *Calorem* hoc loco pro *lumine* posuit, majorem efficaciam demonstrans quam luminis manufacti, ut etiam qui longe **721** absunt, calore frui possint. Nam lumine hominum manu accenso, caloris, nisi appropinquantes, participes esse non possunt. Sol autem etiam longissime radios emittens, * calorem cum lumine impertit. Omnia hæc satis sunt ut Creatorem hominibus demonstrent. Verumtamen præter hæc, etiam legem nobis adjumento largitus est, quæ errantes homines dirigere possit.

Vers. 8-11. « Lex Domini immaculata convertens animas : testimonium Domini fidele, sapientiam præstans parvulis. Justificationes Domini rectæ, lætificantes cor, præceptum Domini lucidum, illuminans oculos. Timor Domini purus, permanens in sæculum sæculi : judicia Domini vera, justificata ad unum omnia. Desiderabiliora auro, et lapide pretioso multo, et dulciora melle et favo. » *Legem*, et *testimonium*, et *justificationes*, et *præceptum*, et *judicia* Mosis nuncupat legem. Sic enim lex quoque ipsa seipsam nominat. Nam aliquando quidem dicit : « Hæ sunt justificationes, hæc judicia, quæ dedit Dominus Mosi [e]. » Et alibi : « Custodies legem Domini Dei tui, et ejus præcepta servabis [f]. » Et vocatur quidem *lex*, tanquam optimum reipublicæ statum dispensans atque ordinans. *Testimonium* vero, veluti peccantes testificans et transgressionis vindictam ostendens. *Justificationes* autem, quasi justum docens, et prohibens injustum, recteque agentes justos esse **722** declarans. *Præceptum* vero, eo quod quid agendum sit præcipit, atque domini more imperat. *Judicia* autem, tanquam divinas sententias ostendens, atque edocens quibus bonis perfruetur qui eas custodit, quibusque suppliciis plectetur qui transgreditur. Dicit igitur, cum Dei lex penitus ab omni reprehensione libera sit, hominum animas convertit, et immaculatas eas reddit. Testimonium vero exterrendo imperfectis atque infantibus sapientiam præstat. Porro justificationes cor lætificant, justificationis causam demonstrantes. Præceptum autem internos mentis oculos illuminat, docens quomodo Deus universorum colatur. Pietas quidem, atque Dei timor, horum custodiam subministrans, in causa est ut sempiternis bonis fruamur. Merito autem

[e] Deut. vi, 1. [f] Deut. vii, 11.

A ἑσπέραν καταλαμβάνει, παντὶ ζώῳ μεταδιδοὺς τῆς οἰκείας θερμότητος.] « Καὶ οὐκ ἔστιν [15] ὃς ἀποκρυβήσεται τῆς θέρμης [16] αὐτοῦ. » Τῆς [17] θέρμης ἐνταῦθα [18] ἀντὶ τοῦ *φωτὸς* ἐμνημόνευσε, μείζονα δεικνὺς τὴν ἐνέργειαν τοῦ χειροποιήτου [19] φωτός· ὅτι καὶ πόῤῥωθεν ὄντας δυνατὸν ἀπολαῦσαι τῆς θέρμης. Τὸ γὰρ χειροποίητον φῶς οὐχ οἷόν τε μὴ πελάζοντας τοῦτο ποιῆσαι. Ὁ δέ γε ἥλιος καὶ πόῤῥωθεν ἀφεὶς ἀκτῖνας [20] τῆς [21] θέρμης σὺν τῷ φωτὶ μεταδίδωσιν. Ἀπόχρη [22] καὶ ταῦτα δεῖξαι τοῖς ἀνθρώποις τὸν Ποιητήν· ἀλλ' ὅμως [23] καὶ νόμον ἔδωκεν εἰς βοήθειαν, ἐπιστρέψαι τοὺς πλανωμένους δυνάμενον.

η'-ια'. « Ὁ νόμος [γάρ, φησίν,] Κυρίου ἄμωμος, ἐπιστρέφων ψυχάς· ἡ μαρτυρία Κυρίου πιστή, B σοφίζουσα νήπια. Τὰ δικαιώματα [24] Κυρίου εὐθέα, εὐφραίνοντα καρδίαν· ἡ ἐντολὴ Κυρίου τηλαυγής, φωτίζουσα ὀφθαλμούς. Ὁ φόβος Κυρίου ἁγνός, διαμένων εἰς αἰῶνα αἰῶνος· τὰ κρίματα Κυρίου ἀληθινά, δεδικαιωμένα ἐπὶ τὸ αὐτό. Ἐπιθυμητὰ ὑπὲρ χρυσίον καὶ λίθον τίμιον πολύν· καὶ γλυκύτερα ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον. » *Νόμον* καὶ *μαρτυρίαν*, καὶ *δικαιώματα*, καὶ *ἐντολὴν*, καὶ *κρίματα*, τὸν Μωσαϊκὸν [25] νόμον καλεῖ· οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ νόμος [26] ἑαυτὸν ὀνομάζει· ποτὲ μὲν γὰρ λέγει· « Ταῦτα τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα, ἃ ἔδωκε Κύριος [27] Μωσῇ. » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Φυλάξεις [28] τὸν νόμον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, καὶ τηρήσεις τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ· » καὶ καλεῖται μὲν νόμος, ὡς τὴν ἀρίστην πολιτείαν ῥυθμίζων, καὶ διατάττων. *Μαρτυ*- C *ρία* δὲ, ὡς τοὺς ἁμαρτάνοντας διαμαρτυρόμενος [29], καὶ τῆς παραβάσεως τὴν τιμωρίαν ὑποδεικνύς· *δικαιώματα* δὲ, ὡς διδάσκων τὸ δίκαιον, καὶ ἀπαγορεύων τὸ ἄδικον, καὶ τοὺς κατορθοῦντας ἀποφαίνων δικαίους· *ἐντολὴ* δὲ, ὡς τὸ πρακτέον ἐντελλόμενος καὶ κελεύων δεσποτικῶς· *κρίματα* δὲ, ὡς τὰς θείας ψήφους ὑποδεικνὺς, καὶ διδάσκων τίνων μὲν ὁ φυλάττων τεύξεται ἀγαθῶν, τίσιν [30] δὲ ὁ παραβαίνων τιμωρίαις παραδοθήσεται. Λέγει τοίνυν, ὅτι [31] ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ, μώμου παντὸς ἐλεύθερος ὤν, τὰς τῶν ἀνθρώπων ἐπιστρέφει ψυχὰς, καὶ [32] ἀμώμους αὐτὰς ἀπεργάζεται. Δεδιττομένη δὲ ἡ μαρτυρία τοὺς ἀτελεῖς καὶ νηπίους σοφίζει [33]· εὐφραίνει δὲ τὴν καρδίαν τὰ δικαιώματα, τῆς δικαιώσεως τὴν αἰτίαν ὑποδεικνῦντα. Ἡ ἐντολὴ δὲ D φωτίζει τῆς διανοίας τὸ ὀπτικὸν, διδάσκουσα τί τὸν τῶν ὅλων θεραπεύει Θεόν· ἡ εὐλάβεια μέν τοι καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος, τὴν τούτων ὑποτιθέμενος φυλα-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[15] *Καὶ οὐκ ἔστιν*. cod. 1, 2, οὐκ ἔστι γάρ, φησίν. [16] cod. 3 τὴν θέρμην, quæ est rec. lectio in vers. τῶν Ο'. [17] *Τῆς*. cod. 1, 2 addunt μέντοι. [18] *Ἐνταῦθα*. Abest a cod. 1, 2. [19] *Τοῦ χειροποιήτου — ὁ δέ γε ἥλιος*. cod. 1, 2, colo ad vocem ἐνέργειαν præmisso, habent : Τοῦ γὰρ χειροποιήτου φωτὸς καὶ πόῤῥωθεν ὄντας δυνατὸν ἀπολαῦσαι· τῆς δέ γε θέρμης οὐχ οἷόν τε μὴ πελάζοντας. Ὁ δὲ ἥλιος, κ. λ. [20] cod. 1, 2 ἀφεὶς τάς. [21] *Τῆς*. cod. 1, 2, præm. καί. [22] *Ἀπόχρη καὶ ταῦτα*. cod. uterque ταῦτα πάντα, φησί, ἀπόχρη. Ita quoque legit Carafa. [23] *Ὅμως*. cod. uterque addit πρὸς τούτοις. Sicque legit Carafa. [24] *Δικαιώματα*. Aptior est h. l. vox προστάγματα, quæ Symmachi esse putatur versio. [25] *Μωσαϊκόν*. cod. 3 Μωϋσέως. [26] *Ὁ νόμος*. Des. in cod. 1, 2. [27] *Κύριος*. cod. 1 addit ὁ Θεός. [28] cod. 1 et 3 καὶ φυλάξῃ [29] cod. 2 μαρτυρόμενος. [30] *Τίσιν — παραδοθήσεται*. cod. 1 τίσιν δὲ τιμωρίαις ὁ παραβαίνων παραδοθήσεται. [31] *Ὅτι*. Abest a codd. Aug. [32] *Καὶ ἀπεργάζεται*. Des. in cod. 1, 2. [33] *Σοφίζει*. cod. 2 σώζει.

χὴν, τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν προξενεῖ τὴν ἀπόλαυσιν. A Εἰκότως δὲ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον ἁγνὸν προσηγόρευσε, τουτέστι μέμψεως καθαρόν· ὡς τοῦ ἀνθρωπείου φόβου ψεγομένου, καὶ δειλίας προσηγορίαν ἔχοντος· τὰ δὲ κρίματα *ἀληθινὰ* καὶ *δεδικαιωμένα* ὠνόμασεν· ἅτε δὴ καὶ [34] τιμὰς καὶ τιμωρίας ἐνδίκους [35] ἐπιφέροντα τοῖς ἀνθρώποις. Ταῦτα [36] οὖν [37] ἔφη καὶ χρυσοῦ καὶ λίθων τιμίων [38] τιμιώτερα, καὶ μέλιτος εἶναι γλυκύτερα· ἀλλ' οὐ πᾶσιν ἀνθρώποις, ἀλλὰ [39] τοῖς ἀληθῶς ἀνθρώποις, ὧν ὁ βίος οὐ παραβάλλεται τοῖς ἀλόγοις κτήνεσι, κατὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ Προφήτου φωνήν.

ιβ'. « Καὶ γὰρ ὁ δοῦλός σου φυλάσσει αὐτά. » Ἐπὶ τίνι κέρδει, σαφέστερον δίδαξον· « Ἐν τῷ φυλάσσειν αὐτὰ ἀνταπόδοσις πολλή. » Μεγίστη, φησὶν, ἀντίδοσις πρόκειται τοῖς ταῦτα φυλάττειν B προαιρουμένοις [40]· καὶ ἐπειδήπερ εἴρηκε [41] τοῦ Θεοῦ φυλάττειν τὰ κρίματα, εἰς νοῦν λαβὼν τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, καὶ τοῦ ῥήματος τὸ ὑπέρογκον λογισάμενος, εὐθὺς ἐπήγαγε·

ιγ'. « Παραπτώματα τίς συνήσει; ἀπὸ [42] τῶν κρυφίων μου καθάρισόν με. » Κἂν [43] γὰρ προθυμίᾳ πολλῇ φυλάξαι βουληθῶ τοῦ Θεοῦ τὰς ἐντολὰς, ὑπὸ τῆς φυσικῆς ἀσθενείας εἰς πολλὰ παρὰ γνώμην καθέλκομαι [44]· καί τινα μὲν ἀγνοῶν πλημμελῶ, τινὰ δὲ ὑπὸ τῶν προσπιπτουσῶν νικώμενος περιστάσεων [45]. Κἂν διαφύγω δὲ τῶν ἔργων τὴν μαρτυρίαν [46], ῥύπου με παντὸς ἀναπιμπλῶσιν οἱ λογισμοί. Διὰ τοῦτο ἱκετεύω σε τὸν καθᾶραι δυνάμενον, καὶ βοῶ· « Ἀπὸ τῶν κρυφίων μου καθάρισόν με. »

C ιδ'. « Καὶ ἀπὸ ἀλλοτρίων φεῖσαι τοῦ δούλου σου. » Οὐ [47] γὰρ μόνον με οἱ λογισμοὶ κυκλοῦσιν [48], ἀλλὰ καὶ τῶν δαιμόνων τὸ στῖφος πολιορκεῖ· καὶ οἱ μὲν ἔξωθεν ἐπιβουλεύουσιν, οἱ δὲ συμπράττουσιν ἔνδοθεν. Εἰκότως δὲ αὐτοὺς ἀλλοτρίους ὠνόμασεν, ὡς δυσμενεῖς καὶ πολεμίους, καὶ παντελῶς ἀρνησαμένους τὴν πρὸς ἡμᾶς οἰκειότητα.

« Ἐὰν μή μου κατακυριεύσουσι [49], τότε ἄμωμος ἔσομαι· καὶ καθαρισθήσομαι ἀπὸ ἁμαρτίας μεγάλης. [ιε'] Καὶ ἔσονται εἰς εὐδοκίαν τὰ λόγια τοῦ στόματός μου, καὶ ἡ μελέτη τῆς καρδίας μου ἐνώπιόν μού [50] ἐστι διαπαντός. » Τῆς [51] δὲ σῆς ἐπικουρίας ἀπολαῦσαι ποθῶ· ἵνα τὰς τούτων ἐπιβουλὰς διαδρὰς, μώμου σοι παντὸς ἐλευθέραν τὴν ψυχὴν παραστήσω· D καὶ τῶν προεπταισμένων παρὰ σοῦ λαβὼν τὴν συγγνώμην, αἰώνιόν σοι προσενέγκω τὴν ὑμνῳδίαν, τῶν σῶν λογίων διηνεχῆ [52] τὴν μελέτην ποιούμενος. Διὰ τούτων μέντοι τὴν καινὴν διαθή-

Dei timorem purum appellat, videlicet reprehensione carentem, tanquam humano timore improbato, ut qui timiditatis appellationem continet. Judicia autem *vera* atque *justificata* nominavit, veluti honores et supplicia justa hominibus afferentia. Hæc igitur auro lapidibusque pretiosis pretiosiora, atque melle dulciora esse dicit : at non omnibus hominibus, sed iis qui revera homines sunt, quorum vita non comparatur jumentis, quæ sunt rationis expertia, secundum ipsius prophetæ vocem [g].

VERS. 12. « Etenim servus tuus custodit ea. » Et quo lucro id fiat magis dilucide edocet : « In custodiendis illis retributio multa. » Maximum enim, **723** ait, præmium volentibus hæc custodire proponitur : et quia Dei judicia custodire se dixit, humanam imbecillitatem in memoriam revocans, atque hujus verbi fastum considerans, statim subjunxit :

VERS. 13. « Delicta quis intelliget? ab occultis meis munda me. » Etsi enim Dei mandata magna cum alacritate animi servare volo, tamen a naturali infirmitate ad multa præter opinionem trahor : et nonnulla quidem inscienter pecco, nonnulla vero irruentibus calamitatibus oppressus. Ac licet operibus peccatum declinem, tamen cogitationes omni sorde me polluunt. Propterea te obsecro, qui me expiare potes, et clamo : « Ab occultis meis munda me. »

VERS. 14. « Et ab alienis parce servo tuo. » Non enim tantum me cogitationes circumstant, verum etiam dæmonum agmine obsideor. Et hi quidem exstrinsecus insidiantur, hæ vero intus conspirant. Merito autem ipsos *alienos* appellavit, ut inimicos et hostes, et penitus nolentes nobiscum familiaritatem habere.

« Si mihi non dominati fuerint, tunc immaculatus ero, et emundabor a delicto magno. [VERS. 15.] Et omnino placebunt eloquia oris mei, et meditatio cordis mei in conspectu meo semper. » Tua autem ope perfrui desidero, **724** ut horum insidias subterfugiens, animam penitus ab omni labe liberam tibi exhibeam : et præteritorum peccatorum venia a te impetrata, sempiternam tibi hymnorum cantilenam offeram, tua oracula semper meditans. Per hæc igitur novum testamentum prædicit, et baptismi gratiam, et Spiritus sancti

[g] Psal. XXXII, 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[34] *Καὶ — τιμωρίας*. cod. 1 τινὰς καὶ τιμωρίας. cod. 2 καὶ τιμωρίας καὶ τιμάς. [35] cod. Aug. ἐνδίκως. [36] *Ταῦτα—ἀνθρώποις*. Des. in cod. 3. [37] *Οὖν*. Abest a cod. 1, 2. [38] *Τιμίων*. Abest a cod. 2. [39] *Ἀλλὰ—ἀνθρώποις*. Des. in cod. 2. [40] *Φυλάττειν προαιρουμένοις*. cod. 2 φυλάττουσιν. [41] *Ἐπειδήπερ εἴρηκε*. cod. 2 ἐπειδὴ οἶδεν ὅτι εἴρηκε. [42] *Ἀπό*. cod. 3 ἐκ. [43] *Κἄν*. cod. 2 ἐάν. [44] cod. 2 ἕλκομαι. [45] *Περιστάσεων*. Eamdem h. l. habet significationem quæ passim occurrit apud Eusebium, cui tamen hæc a nemine, quantum scio, vindicata sunt. [46] *Μαρτυρίαν*. Leg. esse videtur ἁμαρτίαν, ut habet Cord. p. 349. [47] *Οὐ — οἰκειότητα*. Hæc in cod. Flor. ad præc. vers. relata sunt. [48] *Κυκλοῦσιν*. cod. 1 κυκῶσιν. [49] codd. tres, κατακυριεύσωσι. [50] *Μου*. Rec. lectio est σου. Nostram autem tuetur codex 1 August. Sequens ἐστὶ abest a cod. 1 et 2. [51] *Τῆς — ποιούμενος*. Des. in cod. nostro 3 et in Flor. [52] cod. 2 διηνεκῶς.

donum, a quo et præteritorum peccatorum veniam credentes accipiunt, atque in posterum satis auxilii habentes, et insurgentibus affectibus, et malis insidiantibus spiritibus superiores fiunt. Ad hæc subjunxit : « Domine adjutor mi, et redemptor mi. » Accommodatam psalmo perorationem posuit. Nam *Dominum* quidem, ut creatorem, et opificem vocavit ; *redemptorem* vero, tanquam per sancti baptismatis regenerationem, tum a pristino interitu liberantem, et a dæmonum servitute redimentem, tum incorruptam atque immortalem naturam largientem. Hæc autem et illa psalmus continet. Et prima quidem pars mundi fabricam et providentiam docet : media vero legem : ultima autem gratiam. « Delicta enim, ait, quis intelligit? et ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo ; » et : « Domine adjutor mi, et redemptor mi. » Hæc autem bona per novum testamentum nobis suppeditantur.

A χην προαγορεύει [63], καὶ τοῦ βαπτίσματος τὴν χάριν, καὶ τὴν [64] τοῦ παναγίου Πνεύματος δωρεάν· ὑφ' ἧς καὶ τῶν προεπταισμένων [65] τὴν ἄφεσιν λαμβάνουσιν οἱ πιστεύοντες· καὶ εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον ἱκανὴν βοήθειαν ἔχοντες, καὶ τῶν ἐπανισταμένων παθῶν καὶ τῶν ἐπιβούλων καὶ πονηρῶν περιγίνονται πνευμάτων. Τούτοις ἐπιφέρει· « Κύριε βοηθέ μου, καὶ λυτρωτά μου. » Ἁρμόδιον τῷ ψαλμῷ τὸ ἀκροτελεύτιον τεθεικὼς, *Κύριον* μὲν [66] ἐκάλεσεν ὡς [67] ποιητὴν καὶ δημιουργόν· *λυτρωτὴν* δὲ, ὡς διὰ τῆς παλιγγενέσεως [68] τοῦ παναγίου [69] βαπτίσματος, τῆς μὲν προτέρας ἐλευθεροῦντα φθορᾶς, καὶ τῆς τῶν δαιμόνων δουλείας λυτρούμενον, ἀφθαρσίαν δὲ καὶ ἀθανασίαν δωρούμενον· καὶ ταῦτα δὲ κἀκεῖνα ὁ ψαλμὸς περιέχει, καὶ τὰ μὲν πρῶτα τὴν δημιουργίαν διδάσκει B καὶ πρόνοιαν· τὰ δὲ μέσα, τὸν νόμον· τὰ δὲ τελευταῖα, τὴν χάριν. « Παραπτώματα [60] γὰρ, φησὶ, τίς συνήσει; καὶ ἀπὸ [61] τῶν κρυφίων μου καθάρισόν με, Κύριε, καὶ ἀπὸ ἀλλοτρίων φεῖσαι τοῦ δούλου σου· » καὶ, « Κύριε βοηθέ μου, καὶ λυτρωτά μου. » Τούτων δὲ τῶν ἀγαθῶν χορηγὸς ἡ καινὴ διαθήκη.

725 INTERP. PSALMI XIX.

VERS. 1. « In finem, psalmus Davidi. » Cum Sennacherim Judæam bello olim invasisset [b], et ad obsidionem Hierosolymæ numerosum exercitum misisset, cujus Rapsaces dux erat, litterasque blasphemia omni et impietate plenas ad Ezechiam dedisset, beatus Ezechias, vir omni pietate ornatus, hac accepta epistola, et in auxilium vocato Isaia propheta, cucurrit in divinum templum, epistolamque explicatam Deo ostendit, hostium impietatem demonstrans, rogansque ut ob effusas blasphemias Assyriis suam ostenderet potentiam. Hæc multis ante sæculis beatus David prædicit, divino afflatus numine, et præsentem dictat psalmum : ubi ostendit populum una cum rege precantem, obsecrantemque ut ejus preces Deo sint acceptæ.

VERS. 2, 3. « Exaudiat te Dominus in die tribulationis, protegat te nomen Dei Jacobi. Mittat tibi auxilium de sancto, et de Sion tueatur te. » Postquam enim magnus Ezechias ad divinum templum cucurrit, manu tenens epistolam blasphemiæ plenam, precatur populus ut illius preces admittantur, et inde opem referat. *Sanctum* enim hoc loco templum appellavit.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΙΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Τοῦ [61*] Σενναχηρεὶμ ἐπιστρατεύσαντος τῇ Ἰουδαίᾳ ποτὲ, καὶ στρατιὰν μεγίστην εἰς πολιορκίαν τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀποστείλαντος, ἧς [62] ἐστρατήγει Ῥαψάκης, καὶ γράμματα τῷ Ἐζεκίᾳ πέμψαντος βλασφημίας ἁπάσης καὶ δυσσεβείας μεστά· ὁ μακάριος Ἐζεκίας, ἀνὴρ εὐσεβείᾳ πάσῃ κοσμούμενος, ταύτην λαβὼν C τὴν ἐπιστολὴν, καὶ τὸν προφήτην Ἡσαΐαν εἰς συνηγορίαν παραλαβὼν, ἔδραμεν εἰς τὸν θεῖον νεὼν [63], καὶ τὴν ἐπιστολὴν ἀναπτύξας, ὑπέδειξε [64] τῷ Θεῷ, τὴν τῶν πολεμίων διδάσκων ἀσέβειαν, καὶ παρακαλῶν τῆς γεγενημένης ἕνεκα βλασφημίας δεῖξαι τοῖς Ἀσσυρίοις τὴν οἰκείαν ἰσχύν. Ταῦτα πρὸ πολλῶν γενεῶν ὁ μακάριος [65] προαγορεύει Δαβὶδ, ὑπὸ τοῦ παναγίου φωτιζόμενος Πνεύματος, καὶ τὸν παρόντα λέγει ψαλμὸν, τὸν λαὸν ὑποδεικνὺς τῷ βασιλεῖ συνευχόμενον [66], καὶ παρακαλοῦντα [67] δεκτὴν αὐτοῦ γενέσθαι τὴν ἱκετείαν [68].

β', γ'. « Ἐπακούσαι σου Κύριος ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως· ὑπερασπίσαι σου τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Ἐξαποστείλαι [69] βοήθειαν ἐξ ἁγίου, καὶ ἐκ Σιὼν ἀντιλάβοιτό σου. » D Ἐπειδὴ γὰρ εἰς τὸν θεῖον νεὼν ἔδραμεν ὁ θαυμάσιος Ἐζεκίας τὴν βλάσφημον κατέχων ἐπιστολὴν, ἱκετεύουσι δεχθῆναι τε αὐτοῦ τὴν ἱκετείαν, καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἐπικουρίας τυχεῖν. *Ἅγιον* [70] ἐνταῦθα τὸν νεὼν [71] προσηγόρευσεν.

[b] IV Reg. XIX.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[63] cod. 1 ὑπαγορεύει. cod. 2 προσαγορεύει. [64] *Καὶ τὴν—πνευμάτων*. Hæc in cod. Flor. ad pauca ista contrahuntur : Καὶ τῶν προυπηργμένων ἄφεσιν διδοῦσαν καὶ πρὸς τὸ μέλλον βοήθειαν, ἀπό τε παθῶν καὶ πνευμάτων φυλάττουσαν. Deinde sequitur : Ὅταν γὰρ τούτων καθαρεύῃ ὁ ἄνθρωπος, τότε ἀκουστὴ γίνεται τῷ Θεῷ ἡ εὐχὴ τοῦ ἀνθρώπου. [65] cod. 2 ἐπταισμένων. [66] *Μέν*. cod. 1, 2 addunt γάρ. [67] Ὡς. Abest a cod. 2. [68] codd. tres Aug. et Cord. p. 349, παλιγγενεσίας. [59] cod. 3 ἁγίου. [60] *Παραπτώματα — διαθήκη*. Des. in cod. 3. [61] Ἀπό. cod. 1 ἐκ. [61*] *Τοῦ*. cod. 3 præm ὡς. [62] cod. 2 ἧ. [63] cod. 2 ναόν. [64] cod. 3 ἐπέδειξε. [65] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [66] *Τῷ βασιλεῖ συνευχόμενον*. cod. 1 ὑπὲρ τοῦ βασιλέως εὐχόμενον. Ita quoque habet cod. 2, ubi tamen leg. εὐχόμενος. [67] cod. 2 παρακαλῶν. [68] *Ἱκετείαν*. cod. 3 addit : Ἐξ ἁγίου δέ φησι ἐνταῦθα τὸν νεών. Hæc ad vers. 3 spectant. [69] *Ἐξαποστείλαι*. cod. 2 add. σοί. [70] *Ἅγιον*. cod. 1, 2 addunt γάρ. [71] cod. 2 ναόν.

δ'. « Μνησθείη Κύριος [72] πάσης θυσίας σου· καὶ τὸ ὁλοκαύτωμά σου πιανάτω. » Ἐπειδὴ καὶ ἐν [73] τῷ τῆς εἰρήνης καιρῷ τῆς θείας ἐπεμελεῖτο λατρείας, εἰκότως ταῦτα περὶ αὐτοῦ διεξίασι [74], παρακαλοῦντες τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἀπιδεῖν εἰς τὴν τοῦ βασιλέως εὐσέβειαν· καὶ τῶν πολλῶν καὶ παντοδαπῶν ἱερείων μνησθῆναι, καὶ δοῦναι πάλιν εἰρήνην, ἵνα πλείοσιν αὐτὸν ἐξιλεώσηται θύμασι· τὸ γὰρ, « Ὁλοκαύτωμά σου πιανάτω, » οὕτως ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν, *Καὶ τὴν ἀναφορὰν σου πλείονα* [75] *ποιήσῃ* [76]· τουτέστι τὴν ἀπὸ τῆς εἰρήνης ἄδειαν δοὺς, παράσχῃ σοι καιρὸν, εἰς τὸ πλείοσιν αὐτὸν θυσίαις ἐξιλεώσασθαι.

ε'. « Δώῃ σοι Κύριος κατὰ τὴν καρδίαν σου· καὶ πᾶσαν τὴν βουλήν σου πληρώσαι. » Τὸν δίκαιον, φησὶ, κριτὴν ἱκετεύομεν, τῇ τῆς ψυχῆς σου καθαρότητι κατάλληλον τὴν ἀντίδοσιν δοῦναι.

ϛ', ζ'. « Ἀγαλλιασόμεθα ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου· καὶ ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνθησόμεθα. Πληρώσαι Κύριος πάντα τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας [77] σου. » Σοῦ [78] γὰρ τὰς αἰτήσεις λαμβάνοντος, καὶ ἡμεῖς κοινωνήσομεν τῆς εὐφροσύνης, περιφανεῖς καὶ περίβλεπτοι τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει γιγνόμενοι. « Νῦν ἔγνων ὅτι ἔσωσε Κύριος τὸν Χριστὸν αὐτοῦ· ἐπακούσεται αὐτοῦ ἐξ οὐρανοῦ ἁγίου αὐτοῦ. » Δι' αὐτῶν, φησὶ, μεμαθήκαμεν τῶν πραγμάτων, ὡς τῷ Θεῷ θαῤῥήσας ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς, τεύξεται τῆς σωτηρίας· καὶ ἐν τῷ κάτω νεῷ [79] προσφέρων τὰς ἱκετείας, ἄνωθεν δέχεται τὴν βοήθειαν. Ἐπειδὴ [80] γὰρ ἔδειξεν αὐτὸν προσευχόμενον κάτω, δείκνυσιν [81] ἄνωθεν βοηθούμενον· « Ἐν δυναστείαις ἡ σωτηρία [82] τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ. » Μέγιστον [83] γὰρ σωτηρίας ἡ τῆς αὐτοῦ δεξιᾶς δύναμις, ἣν τοῖς προσιοῦσιν ὀρέγει. *Δεξιὰν* [84] δὲ πάλιν ἐνταῦθα ἀνθρωπίνως εἴρηκε, τὴν θείαν οὕτως ὀνομάζων ἐνέργειαν.

η', θ'. « Οὗτοι ἐν ἅρμασι, καὶ οὗτοι ἐν ἵπποις· ἡμεῖς δὲ ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν ἐπικαλεσόμεθα [85]. Αὐτοὶ συνεποδίσθησαν καὶ ἔπεσον, ἡμεῖς δὲ ἀνέστημεν καὶ ἀνωρθώθημεν. » Ἐκεῖνοι, φησὶν, ἵπποις καὶ ἅρμασι θαῤῥοῦντες οὐδεμιᾶς ἐκεῖθεν ὠφελείας ἀπώναντο· ἀλλ' ἀοράτως συμποδισθέντες κατέπεσον· ἡμεῖς δὲ τὴν θείαν ἐπικαλεσάμενοι συμμαχίαν, τῆς σωτηρίας προφανῶς τετυχήκαμεν, καὶ οἱονεὶ καταπεπτωκότων τῷ φόβῳ τῶν πολεμίων, ὑπέρτεροι τῶν δυσμενῶν ἀπεφάνθημεν.

ι'. « Κύριε, σῶσον τὸν βασιλέα· καὶ ἐπάκουσον ἡμῶν ἐν ᾗ ἂν ἡμέρᾳ ἐπικαλεσώμεθά σε. » Τοιγάρτοι τοσαύτης ἀπολαύσαντες ἀντιλήψεως, καὶ ἡμᾶς [86] αὐτοὺς, καὶ τὸν ἡμέτερον βασιλέα ταύτης μεταλαγχάνειν διηνεκῶς ἱκετεύομεν, Δέσποτα.

A VERS. 4. « Memor sit omnis **726** sacrificii tui, et holocaustum tuum pingue fiat. » Quoniam etiam tempore pacis divinum cultum studiose curabat, merito hæc de ipso dicunt, precantes universorum Deum ut respiciat regis pietatem, et multorum omnisque generis sacrificiorum recordetur, rursusque pacem concedat, ut pluribus ipsum sacrificiis placaret. Hoc enim, « Holocaustum tuum pingue fiat, » ita Symmachus interpretatus est: *Ampliorem oblationem tuam faciat;* hoc est, securitate pacis concessa, præbeat tibi ansam ut pluribus ipsum sacrificiis places.

VERS. 5. « Tribuat tibi secundum cor tuum, et omne consilium tuum confirmet. » Justum, inquit, judicem precamur ut tuæ animæ puritati congruentem remunerationem largiatur. B

VERS. 6, 7. « Lætabimur de salutari tuo: et in nomine Dei nostri magnificabimur. Impleat Dominus omnes petitiones cordis tui. » Te enim, quod petiisti, accipiente, etiam nos lætitiæ participes erimus, clari et illustres Dei potentia facti. « Nunc cognovi Dominum salvum fecisse Christum suum: exaudiet illum de cœlo sancto suo. » Rerum, inquit, experientia didicimus, regem nostrum Deo fretum salutem consecuturum, et in inferiori templo preces offerentem, de superiori auxilium accipere. Postquam enim ostendit ipsum inferius precantem, ostendit, **727** eum de superiori loco auxilium nactum esse: « In potentatibus salus dexteræ ejus. » Maximum enim est salutis auxilium dexteræ ipsius virtus, quam C ad se accedentibus porrigit. *Dexteram* autem rursus hic humano more dixit, divinam potentiam sic appellans.

VERS. 8, 9. « Illi in curribus, illi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus. Ipsi ligati sunt, et ceciderunt, nos autem surreximus, et erecti sumus. » Illi, ait, equis et curribus freti, nihil utilitatis illinc perceperunt, sed invisibili modo præpediti ceciderunt: nos vero, divino implorato auxilio, salutem palam consecuti sumus, et tanquam collapsis ob terrorem hostibus superiores inimicis apparuimus.

D VERS. 10. « Domine, salvum fac regem, et exaudi nos die quo invocaverimus te. » Hujusmodi ergo adjumentum consecuti, obsecramus te, Domine, ut et nosmetipsi, et rex noster, hujus auxilii participes simus.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[72] *Κύριος*. Abest a cod. Aug. [73] *Καὶ ἐν*. codd. Aug. κἂν. [74] cod. 2 διέξεισι. [75] *Πλείονα*. Montf. Hexapl. Orig. t. I, p. 499, leg. πίονα, sed nostram quoque lectionem ex uno codice recensuit. [76] cod. 1 ποιήσοι. [77] *Τῆς καρδίας*. Hæc in vers. Græca desid. [78] *Σοῦ*. cod. 2 τοῦ. [79] cod. 2 ναῷ. [80] cod. ἐπεί. [81] *Δείκνυσιν*. cod. 2 addit αὐτόν. [82] cod. 1 τῆς σωτηρίας. [83] *Μέγιστον — ὀρέγει*. cod. 1 δυνάμεις τοῖς προσιοῦσιν ὀρέγειν. Ita quoque cod. 2, qui tamen habet ὀρέγει. [84] *Δεξιὰν — ἐνέργειαν*. Hæc pauca tantum exhibet Cord. p. 370. [85] *Ἐπικαλεσόμεθα*. cod. 1 μεγαλυνθησόμεθα, quæ est rec. lectio h. l. [86] *Καὶ ἡμᾶς — διηνεκῶς*. Des. in cod. 1 et 2.

INTERP. PSALMI XX.

A

VERS. 1. « In finem, psalmus Davidi. » Post illam illustrem atque splendidam victoriam, Assyriosque invisibili modo deletos, beatus Ezechias in morbum incidit [i]. Et cum per prophetam Isaiam se moriturum didicisset, ferventibus lacrymis **728** Deum placans, et morbo liberatus est, et quindecim annorum vitæ promissionem accepit. Rursus igitur divinus David ex persona populi hunc psalmum conscripsit, ob regis prosperam valetudinem Deum laudans.

VERS. 2, 3. « Domine, in virtute tua lætabitur rex, et super salutare tuum exsultabit vehementer. Desiderium cordis ejus tribuisti ei, et voluntate labiorum ejus non fraudasti eum. » Cum potens, inquit, sis et benignus, humaniter preces nostri regis B admisisti, et omnes petitiones ei concessisti : imo vero majora petitionibus dona largitus es. Hoc enim subjunxit.

VERS. 4. « Quoniam prævenisti eum benedictionibus dulcedinis : imposuisti capiti ejus coronam de lapide pretioso. » Nam regnum illi non rogatus donasti : propria vero liberalitate, regali diademate caput ejus ornasti.

VERS. 5. « Vitam petiit a te, et tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum sæculi. » Accepit, inquit, quidquid petiit, et vitam obtinuit quam optabat. Hoc enim *in sæculum sæculi*, futuram quoque vitam [sanctis paratam] demonstrat, quæ immortalitatem habet. C

VERS. 6. « Magna est gloria ejus in salutari tuo, gloriam et magnum decorem impones illi. » Non solum enim **729** ei salutem donasti, verum illustrem illum reddidisti et clarum, tum admirabili hostium interitu, tum etiam quod sol præpostero ordine cucurrerit [j]. Adeo autem hoc terra marique notum factum est, ut Babyloniorum rex iis dona miserit, qui olim Assyriis dona largiebantur. Propter Ezechiam enim hoc solem effecisse vel passum esse, suspicatus est, Assyriorum nece in argumentum utens.

VERS. 7. « Quoniam dabis ei benedictionem in sæculum sæculi : lætificabis eum in gaudio cum vultu tuo. » In omnibus, inquit, sæculis celebris atque di- D vulgatus erit, cum tantam apud te fiduciam ha-

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Κ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Μετὰ[87] τὴν νίκην ἐκείνην τὴν λαμπρὰν καὶ περιφανῆ, καὶ τῶν Ἀσσυρίων τὸν ἀόρατον ὄλεθρον, ὁ μακάριος[88] ἠῤῥώστησεν Ἐζεκίας. Καὶ διὰ τοῦ προφήτου[89] Ἡσαΐου μαθὼν[90], ὡς τεθνήξεται, δάκρυσι θερμοῖς ἱλεωσάμενος τὸν Θεὸν, καὶ τῆς νόσου τὴν ἀπαλλαγὴν ἔλαβε, καὶ πέντε καὶ δέκα ἐνιαυτῶν ζωῆς ἐπαγγελίαν ἐδέξατο. Πάλιν[91] τοίνυν ὁ θεῖος Δαβὶδ, ὡς ἐκ[92] προσώπου τοῦ λαοῦ, καὶ τοῦτον ἔγραψε τὸν ψαλμὸν, ἐπὶ τῇ τοῦ βασιλέως ὑγιείᾳ τὸν Θεὸν ἀνυμνῶν[93].

β', γ'. « Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεύς· καὶ ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου ἀγαλλιάσεται σφόδρα. Τὴν ἐπιθυμίαν τῆς καρδίας[94] αὐτοῦ ἔδωκας αὐτῷ· καὶ τὴν θέλησιν[95] τῶν χειλέων αὐτοῦ οὐκ ἐστέρησας αὐτόν. » Δυνατὸς ὢν, φησὶ[96], καὶ φιλάνθρωπος[97], εὐμενῶς ἐδέξω τοῦ βασιλέως ἡμῶν τὴν προσευχήν· καὶ πάσας αὐτῷ δέδωκας τὰς αἰτήσεις· μᾶλλον δὲ μείζους τῶν αἰτήσεων δωρεὰς ἐδωρήσω. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν.

δ'. « Ὅτι προέφθασας αὐτὸν ἐν εὐλογίαις χρηστότητος· ἔθηκας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ στέφανον ἐκ λίθου τιμίου. » Τὴν βασιλείαν γὰρ οὐκ αἰτηθεὶς παρέσχες αὐτῷ· οἰκείᾳ δὲ φιλοτιμίᾳ τῷ βασιλικῷ στεφάνῳ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ κατεκόσμησας.

ε'. « Ζωὴν ᾐτήσατό σε, καὶ ἔδωκας αὐτῷ μακρότητα ἡμερῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » Ἔλαβε, φησὶν[98], ὅπερ ἱκέτευσε[99], καὶ τετύχηκε ζωῆς ἣν ἐπόθησε. Τὸ γὰρ *αἰῶνα αἰῶνος* καὶ τὸν μέλλοντα βίον παραδηλοῖ, [τὸν[1] τοῖς ἁγίοις ηὐτρεπισμένον,] ὃς τὸ ἀνώλεθρον ἔχει.

ς'. « Μεγάλη ἡ δόξα αὐτοῦ ἐν τῷ σωτηρίῳ σου· δόξαν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἐπιθήσεις ἐπ' αὐτόν. » Οὐ γὰρ μόνον[2] σωτηρίαν αὐτῷ δεδώρησαι, ἀλλὰ καὶ περιφανῆ καὶ ὑψηλὸν[3] πεποίηκας αὐτὸν, καὶ περίβλεπτον, τῷ τε τῶν πολεμίων παραδόξῳ θανάτῳ, καὶ τῷ τὸν ἥλιον τὴν ἐναντίαν δραμεῖν. Οὕτω δὲ τοῦτο πανταχοῦ γῆς καὶ θαλάττης ἐγένετο γνώριμον[4], ὡς τῶν Βαβυλωνίων τὸν βασιλέα δῶρα πέμψαι τοῖς πάλαι δῶρα[5] τοῖς Ἀσσυρίοις παρέχουσι. Τοῦ γὰρ Ἐζεκίου χάριν ὑπέλαβε τοῦτο δεδρακέναι ἢ πεπονθέναι τὸν ἥλιον, τῷ τῶν Ἀσσυρίων θανάτῳ χρώμενος τεκμηρίῳ.

ζ'. « Ὅτι δώῃς[6] αὐτῷ[7] εὐλογίαν εἰς αἰῶνα τοῦ[8] αἰῶνος, εὐφρανεῖς αὐτὸν ἐν χαρᾷ μετὰ τοῦ προσώπου σου. » Καὶ[9] ἐν ἁπάσαις δὲ[10], φησὶ, ταῖς γενεαῖς ἀοίδιμος ἔσται, καὶ πολυθρύλλητος, τοσαύτην ἐσχη-

[i] IV Reg. xx. [j] ibid.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[87] *Μετὰ*, κ. τ. λ. In cod. 3 hæc præcedunt : Οὐκ οἶδ' ὅθεν τὰς ὑποθέσεις πλαττόμενος τῶν ψαλμῶν. [88] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [89] *Προφήτου*. cod. 3 μακαρίου. [90] *Μαθών*. cod. 3 εἰπών. [91] *Πάλιν — ἀνυμνῶν*. Hæc tantum habet Cord. t. I, p. 373. [92] *Ἐκ* Abest a cod. 2. [93] *Ἀνυμνῶν*. cod. 3 addit : Ἄρξεται τοίνυν οὕτως τοῦ ψαλμοῦ ἡ διάνοια. [94] *Καρδίας*. Rec. lectio est ψυχῆς. [95] *Θέλησιν*. Rec. lectio est δέησιν. [96] *Φησί*. cod. 2 φύσει. [97] *Φιλάνθρωπος*. In cod. 3 sequitur δέσποτα, καί. [98] *Φησίν*. cod. 1, 2 γὰρ καί. Ita quoque apud Cord. p. 373. [99] cod. 1 et 2, atque Cord. l. c. ἱκετεύσας ἐπήγγειλε. [1] *Τὸν — ηὐτρεπισμένον*. Ex his quæ cod. 1 et 2 exhibent, emendanda est lectio ηὐπρεπισμένον apud Cord. l. c. [2] *Οὐ γὰρ μόνον*, κ. λ. cod. 3 præm. Ὁ εἰς τὸν Ἐζεκίαν παραλαβὼν τὸν ψαλμὸν ἔφη. Οὐ μόνον, κ. λ. [3] *Καὶ ὑψηλόν*. Abest a cod. August., deest etiam apud Cord. p. 373 et 379. [4] cod. 1, 2 γνώρισμα. [5] cod. 1, 2 δῶρον. cod. 3 φόρον. [6] *Δώῃς*. cod. 2 δώσεις. [7] *Αὐτῷ*. cod. 2 αὐτόν. [8] *Τοῦ*. Des in cod. 1, 2. [9] *Καί*. Abest a cod. 1, 2. [10] *Ἁπάσαις δέ*. cod. 2 πάσαις.

κὼς παρὰ σοὶ [11] παῤῥησίαν. Τὸ γὰρ; « μετὰ τοῦ προσώπου σου, » *παρὰ τῷ προσώπῳ σου* [12] τέθεικεν ὁ Σύμμαχος. Εὐφροσύνην τοίνυν ἕξει, φησὶ, καὶ διηνεκῆ θυμηδίαν, τοῦ σοῦ [13] προσώπου, τουτέστι, τῆς σῆς εὐμενείας τυγχάνων. Αἴτιον δὲ τούτων [14] αὐτῷ γέγονε τὸ ἐπὶ σοὶ πεποιθέναι. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν·

η'. « Ὅτι βασιλεὺς ἐλπίζει ἐπὶ Κύριον, καὶ ἐν τῷ ἐλέει τοῦ Ὑψίστου οὐ μὴ σαλευθῇ. » Κρείττων ἐστὶ τῶν πολεμούντων τῆς σῆς χάριτος ἀπολαύων· ἀπολαύει [15] δὲ ταύτης, ἀνθρώπῳ [16] μὲν οὐδενὶ θαῤῥῶν, τῇ δέ σου [17] ἐλπίδι [18].

θ'. « Εὑρεθείη ἡ χείρ σου πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς σου· ἡ δεξιά σου εὕροι πάντας τοὺς μισοῦντάς σε. » Τοῦτο σαφέστερον [19] ὁ Σύμμαχος εἴρηκε. Καταλήψεται ἡ χείρ σου πάντας τοὺς ἐχθρούς σου· ἡ δεξιά σου εὑρήσει πάντας [20] τοὺς μισοῦντάς σε. Ἔχεται δὲ τῆς ἀκολουθίας τὰ εἰρημένα. Οὐ μάτην γὰρ [21] ὁ βασιλεὺς τῇ σῇ ἐλπίδι τεθάῤῥηκεν· ἀλλ' εἰδὼς ὡς τῶν πολεμίων ἁπάντων κρείττων [22] ἡ σὴ δεξιὰ καὶ τούς τε ταχυτάτους [[23] καταλήψεται, τούς τε δυνατωτάτους], καταλῦσαι δυνήσεται. *Δεξιὰν* [24] δὲ καὶ *χεῖρα*, πάλιν τὴν ἐνέργειαν εἶπεν [25].

ι', ια'. « Ὅτι [26] θήσεις αὐτοὺς ὡς κλίβανον πυρὸς εἰς καιρὸν τοῦ προσώπου σου. Κύριος ἐν ὀργῇ αὐτοῦ συνταράξει [27] αὐτοὺς, καὶ καταφάγεται αὐτοὺς πῦρ. Τὸν καρπὸν αὐτῶν, ἀπὸ τῆς γῆς ἀπολεῖς, καὶ σπέρμα αὐτῶν ἀπὸ υἱῶν ἀνθρώπων. » Ῥᾷστόν σοι, φησὶ, κλιβάνου δίκην ἐξάψαι αὐτοὺς, καὶ καταναλῶσαι ὡς ὕλην εὔπρηστον ἐν πυρί· καὶ οὐκ αὐτοὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκείνων ἐγγόνους· τούτους γὰρ καὶ *σπέρμα* καὶ *καρπὸν* προσηγόρευσεν· ὥστε πᾶσαν αὐτῶν ἐξαλειφθῆναι τὴν μνήμην [28]. Τὸ δὲ « εἰς καιρὸν τοῦ προσώπου [29], » ἀντὶ τοῦ, ἐν τῷ τῆς ὀργῆς σου καιρῷ, ὅταν τοῦτο δοκιμάσῃς γενέσθαι, καὶ ἐπιτήδειον εἶναι κρίνῃς τὸν τῆς τιμωρίας καιρόν.

ιβ'. « Ὅτι ἔκλιναν εἰς σὲ κακά. » Ἐπειδὴ [30] κατὰ σοῦ τὴν γλῶτταν ἐκίνησαν, καὶ βλασφήμοις λόγοις ἐχρήσαντο. « Διελογίσαντο βουλὰς αἷ [31] οὐ μὴ δύνωνται στῆναι. » Ἔνια [32] μέντοι τῶν ἀντιγράφων *στῆναι* [33]· ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως εἴρηκεν· » Ἐλογίσαντο ἐννοίας ἀδυνάτους. » Προλέγει δὲ διὰ τούτου τὰς βλασ-

buerit. Hoc enim « cum vultu tuo » Symmachus exposuit, *apud vultum tuum*. Lætitiam igitur habebit, ait, et continuam voluptatem, tuum vultum, hoc est, tuam benevolentiam assequens. Propterea autem hoc illi accidit, quoniam in te spem collocavit. Hoc enim subdidit:

VERS. 8. « Quoniam rex sperat in Domino, et per misericordiam Altissimi non commovebitur. » Superior est inimicis, qui tuæ gratiæ compos factus est: hanc autem consequitur nulli hominum fidens, sed tua **730** sola spe.

VERS. 9. « Inveniatur manus tua omnibus inimicis tuis, dextera tua inveniat omnes qui te oderunt. » Hoc magis dilucide Symmachus dixit: Comprehendet manus tua omnes inimicos tuos; dextera tua inveniet eos qui te oderunt. Ea porro quæ dicta sunt sequentibus cohærent. Non frustra enim, ait, rex tuæ spei confisus est: verum sciens, tuam dexteram omnibus inimicis superiorem esse futuram, et celerrimos comprehensuram, atque potentissimos homines eversuram. *Dexteram* rursus, et *manum*, divinam potentiam nominavit.

VERS. 10, 11. « Quoniam pones eos ut clibanum ignis tempore vultus tui. Dominus in ira sua conturbabit eos, et devorabit eos ignis. Fructum eorum de terra perdes, et semen eorum a filiis hominum. » Facillimum tibi est, inquit, ut clibanum incendere eos, atque conficere igne, veluti materiam igni obnoxiam: et non ipsos solum, verum etiam illorum posteros (nam hos et *semen*, et *fructum* nuncupavit), ut omnis eorum memoria deleatur. Hoc autem, « in tempore vultus tui, » idem est quod in tempore iræ tuæ: cum hoc facere **731** volueris, et opportunum esse tempus vindictæ judicaveris.

VERS. 12. « Quoniam declinaverunt in te mala. » Quoniam contra te linguam moverunt, et blasphemis sermonibus usi sunt. * « Cogitaverunt consilia quæ non possint consistere. » Aliqua exemplaria habent, *stabilire*. Symmachus vero sic dixit: « Cogitaverunt cogitationes quæ non possunt fieri. » Præ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[11] *Σοί.* cod. 1, 2 σοῦ. [12] *Παρὰ τῷ προσώπῳ σου.* Des. in cod. 2, sicque hæc consentiunt cum versione quam Symmacho tribuit Montf., l. c. t. I, p. 499. [13] *Σου.* Abest a cod. 1, 2. [14] *Τούτων.* cod. uterque τοῦτο. [15] cod. 2 ἀπολαύσει. [16] cod. 2 ἀνθρώπων. cod. 3 ἀνθρωπίνῳ. [17] *Σου.* cod. Aug. σῇ. [18] *Ἐλπίδι.* cod. 1 addit στερεούμενος μόνῃ. Pro στερεούμενος codex 2 habet χωρούμενος, cod. 3 rectius χρώμενος, Cord. autem, p. 374, θαῤῥυνόμενος. [19] *Σαφέστερον.* cod. 1 addit, 2 et 3 autem præmittunt πάλιν. [20] *Πάντας.* Hoc in uno codicum suorum adjectum invenit Montf. Abest autem a cod. Aug. 3. [21] *Γάρ.* cod. 1, 2 add. φησίν. [22] *Κρείττων.* Ita habent tres codd. August. sicque legisse videtur Carafa. [23] Hæc ex iisdem 3 codd. suppleta sunt. Eadem legit Carafa, ut ex ejus interpretatione colligitur. [24] *Δεξιὰν — εἶπεν.* Hæc pauca tantum habet Cord. p. 374, qui tamen omisit πάλιν. [25] *Εἶπεν.* codd. tres, et Cord. l. c. κέκληκεν. [26] *Ὅτι.* Exstat tantum in edit. Ald. et Compl. [27] *Αὐτοῦ συνταράξει*, cod. 3 σου συνταράξεις. [28] *Μνήμην.* Huc pertinere videntur, quæ in cod. Flor. ad vers. II leguntur: Ὡς γὰρ τὰ πλήρη δένδρα καρπῶν ἐφ' ὁμοίων γενέσει καταβάλλονται σπέρμα, οὕτως οἱ δυσσεβεῖς καὶ κακοὶ, ὧνπερ ἀφανίζει σπέρμα Θεὸς, ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων. *Prout enim arbores fructibus plenæ ad generis sui procreationem semina spargunt, sic quoque impii faciunt et mali, quorum semen aufert Deus a filiis hominum.* [29] *Προσώπου.* cod. 2 addit σου. [30] *Ἐπειδὴ—ἐχρήσαντο.* Des. in cod. 3. [31] *Αἵ.* cod. 1 ἅς. cod. 2 αἷς. [32] *Ἔνια — στῆναι.* Des. in cod. 3. [33] *Στῆναι.* Præferenda est h. l. lectio cod. 1 στῆναι, quam etiam cod. Vatic. tuetur.

dicit autem per hæc blasphemas Assyrii voces: « Ne te decipiat Deus tuus, cui tu ipse confisus es, fore ut liberet Hierosolymam e manu mea [k]. » De his verbis dicit, quod cogitaverint cogitationes quæ non possint fieri: vel quod cogitaverint consilia quæ non potuerint consistere, sperantes, quemadmodum idolis, sic etiam vero Deo se fore superiores.

Vers. 13. « Quoniam pones eos dorsum. » Symmachus autem sic interpretatus est: « Quoniam facies ipsos aversos. » Eos enim qui angeli plagam aufugerunt, in fugam vertes, et terga dare coges, ut abeuntes res gestas narrent. Hæc autem propheta vaticinantis more posuit, tanquam nondum gesta. « In reliquiis tuis præparabis vultum eorum. » Hoc quidam hyperbaton dixerunt esse, et sic intellexerunt: In reliquiis ipsorum præparabis **732** vultum tuum, pro eo quod est: Et his qui remanserunt, et his qui fugerunt, infliges pœnam. Fieri tamen potest ut, eadem structura utendo, eamdem sententiam accommodemus: « In reliquiis tuis præparabis vultum eorum. » Integrum enim tibi erit et facile, supplicia quæ tibi reliqua sunt, eis infligere, et eos qui nunc fugiunt, quique terga dederunt, eosque etiam qui sibi persuaserunt se mortem declinasse, poteris convertere, et sistere, et multare.

Vers. 14. « Exaltare, Domine, in virtute tua, cantabimus et psallemus virtutes tuas. » Non quod Deus humilis sit, extollitur, neque quod non habet recipit, sed quod habet ostendit. Jure igitur inquit, « Exaltare, Domine, in virtute tua. » Demonstratur enim altitudo tua per inexplicabilem potentiam, quam nos decantabimus, et celebrabimus te continue, tua mirabilia opera enarrantes.

A φήμους τοῦ Ἀσσυρίου φωνάς· « Μή [34] σε ἀπατάτω ὁ Θεὸς [35] ᾧ σὺ πέποιθας ἐπ' αὐτῷ, ὅτι ῥύσεται τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐκ χειρός μου. » Περὶ τούτων λέγει τῶν ῥημάτων, ὅτι ἐλογίσαντο ἐννοίας ἀδυνάτους· ἢ ἐλογίσαντο βουλάς, αἳ [36] οὐ μὴ δύνωνται στῆναι· προσδοκήσαντες καθάπερ τῶν εἰδώλων, οὕτω καὶ τοῦ ὄντος Θεοῦ περιέσεσθαι [37].

ιγ'. « Ὅτι θήσεις αὐτοὺς νῶτον. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτω· « Ὅτι θήσεις [38] αὐτοὺς ἀποστρόφους [39]. » Τοὺς γὰρ τὴν τοῦ ἀγγέλου διαφυγόντας [40] πληγὴν, εἰς φυγὴν τρέψεις, καὶ τὰ νῶτα δοῦναι καταναγκάσεις· ἵνα ἀπελθόντες τὰ γεγενημένα [41] κηρύξωσιν. Ταῦτα δὲ προῤῥητικῶς τέθεικεν ὁ προφήτης, ὡς μηδέπω γεγενημένα [42]. « Ἐν τοῖς περιλοίποις σου ἑτοιμάσεις B τὸ πρόσωπον αὐτῶν. » Τοῦτό [43] τινες μεθ' ὑπερβατοῦ [44] ἔφασαν εἶναι, καὶ νενοήκασιν οὕτως· Ἐν τοῖς περιλοίποις αὐτῶν ἑτοιμάσεις τὸ πρόσωπόν σου, ἀντὶ τοῦ, Καὶ [45] τοῖς καταλειφθεῖσι, καὶ διαφυγοῦσιν ἐπάξεις τὴν τιμωρίαν. Δυνατὸν δὲ καὶ τῇ αὐτῇ συνθήκῃ χρωμένους, τὴν αὐτὴν ἔννοιαν προσαρμόσαι, « Ἐν [46] τοῖς περιλοίποις σου ἑτοιμάσεις τὸ πρόσωπον αὐτῶν. » Τὰς γὰρ ὑπολοίπους σοι [47] τιμωρίας ἐπαγαγεῖν αὐτοῖς εὐπετές σοι καὶ ῥᾴδιον· καὶ τοὺς [48] φεύγοντας, καὶ νῶτα δεδωκότας, καὶ ἡγουμένους διαπεφευγέναι τὸν θάνατον, ἀντιστρέψαι, καὶ στῆσαι, καὶ κολάσαι σοι δυνατόν.

ιδ'. « Ὑψώθητι, Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου· ᾄσομεν καὶ ψαλοῦμεν τὰς δυναστείας σου. » Οὐ ταπεινὸς C ὢν ὁ Θεὸς ὑψοῦται, οὐδὲ ὃ μὴ ἔχει προσλαμβάνει· ἀλλ' ὅπερ ἔχει δείκνυσιν. Εἰκότως τοίνυν εἶπεν, « Ὑψώθητι, Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου. » Δείκνυται γάρ σου τὸ ὕψος διὰ τῆς ἀῤῥήτου [49] δυνάμεως, ἣν ἡμεῖς [50] ᾄδοντες καὶ ὑμνοῦντές σε διατελέσομεν, τὰς σὰς θαυματουργίας διεξιόντες.

INTERP. PSALMI XXI.

Vers. 1. « In finem. Pro susceptione matutina, psalmus Davidi. » Hic psalmus Domini Christi passionem et resurrectionem, et gentium * vocationem, et totius orbis salutem prædicit. Inscriptio autem ipsa hoc demonstrat. [*In finem* enim (inscribitur) pro matutina susceptione. Illud enim *in finem* ponitur, ut intelligas dispensationem post finem sæculorum ab ipso factam.] **733** *Susceptio* enim *matutina* D

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΚΑ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος. Ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἑωθινῆς ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Οὗτος ὁ [51] ψαλμὸς τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ [52] προαγορεύει τὰ τοῦ πάθους [53], καὶ τῆς ἀναστάσεως [54], καὶ [55] τῶν ἐθνῶν τὴν κλῆσιν, καὶ τῆς οἰκουμένης τὴν σωτηρίαν. Καὶ ἡ ἐπιγραφὴ δὲ [56] τοῦτο δηλοῖ. [*Εἰς* [57] *τὸ τέλος* γὰρ ὑπὲρ τῆς ἑωθινῆς ἀντιλήψεως· τὸ μὲν *εἰς τὸ τέλος*, κεῖται, ἵνα τὴν οἰκονομίαν ἐννοῇς τὴν ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων γε-

[k] II Paral. XXXII, et IV Reg. XVIII et XIX.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[34] *Μὴ — στῆναι*. Des. in cod. 3. [35] *Θεός*. cod. 1, 2 addunt σου. [36] *Αἱ*. cod. 2 αἷς. [37] *Περιέσεσθαι*. cod. 1 περιγενέσθαι. [38] *Θήσεις*. Alii habent τάξεις. Vid. Montf. l. c. t. I, p. 500. [39] cod. 2 ἐπιστρόφους. [40] cod. 3 φυγόντας. [41] cod. 3 γενόμενα. [42] Eadem lectionis varietas cum præc. [43] *Τοῦτο — προσαρμόσαι*. cod. Flor. pauca ista habet: Τοῦτό τινες μεθ' ὑπερβατὸν (pro ὑπερβατοῦ) ἔφασαν εἶναι, ἐν τοῖς περιλοίποις αὐτῶν ἑτοιμάσεις τὸ πρόσωπόν σου, ἀντὶ τοῦ τοῖς καταλειφθεῖσιν ἐπάξεις τὴν τιμωρίαν σου. Τὴν αὐτὴν δὲ ἔχει τὴν ἔννοιαν καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἔκδοσιν. [44] cod. 2 et 3 καθ' ὑπερβατόν. [45] *Καί*. Abest a cod. 2. [46] *Ἐν — αὐτῶν*. Des. in cod. 3. [47] *Σοί*. cod. 3 σου. [48] *Τούς*. codd. tres addunt νῦν. [49] cod. 1 ἀποῤῥήτου. [50] *Ἣν ἡμεῖς*. codd. Aug. ἡμεῖς δέ. [51] *Οὗτος ὁ*. cod. Vatic. Apud Garn. p. 10. Ὁ εἰκοστὸς πρῶτος. [52] *Χριστοῦ*. cod. Flor. Θεοῦ. [53] *Τὰ τοῦ πάθους*. cod. 1, 2 τὰ πάθη. cod. Flor. et Vatic. τά τε πάθη. [54] *Καὶ τῆς ἀναστ*. Cod. 1, 2 et Flor. καὶ τὴν ἀνάστασιν. [55] *Καὶ — κλῆσιν*. Des. apud Garn. l. c. [56] *Δέ*. Abest a cod. 2. [57] *Εἰς — παρ' αὐτοῦ*. E cod. Vatic. suppleta a Garn. l. c.

γενημένην παρ' αὐτοῦ.] *Ἀντίληψις* γὰρ[58] *ἑωθινὴ* A τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφάνεια[59], ἡ[60] δίκην ὄρθρου τοῖς ἐν σκότῳ καθημένοις ἐπιλάμψασα. Φῶς γὰρ ἀληθινὸν ὁ Δεσπότης. Ἀνίσχον δὲ τὸ φῶς, τὸν ὄρθρον ἀποτελεῖ, οὗ φανέντος ἐλύθη τὸ σκότος, [καὶ[61] ἡ διαβολικὴ ἀχλύς. Ἡ γὰρ κακία πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς διὰ τοῦ σκότους ἐν αἰνίγματι νοεῖται. Τινὲς δὲ ἀντίληψιν ἑωθινὴν λέγουσι τὸν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος καιρόν.] Εἰς αὐτὸν τοίνυν εἴρηται ὁ ψαλμός. Μᾶλλον γὰρ[62] πιστευτέον τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις, καὶ αὐτῷ τῷ Σωτῆρι χρωμένῳ σαφῶς τῷ τοῦ ψαλμοῦ προοιμίῳ, ἢ τοῖς παρερμηνεύειν ἐπιχειροῦσιν.

β'. « Ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι · ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » Τῷ[63] ἰκρίῳ δὲ προσηλωμένος ταύτην ὁ Δεσπότης[64] προήκατο[65] τὴν φωνὴν, αὐτῇ χρησάμενος τῇ Ἑβραίων φωνῇ, *ἠλὶ, ἠλὶ, λεμὰ*[66] *σαβαχθανί*; B Πῶς τοίνυν οἷόν τε τῆς αὐτῆς τῆς ἀληθείας παραγράψασθαι μαρτυρίαν; Ἐγκαταλελεῖφθαι[67] δὲ λέγει, ὡς ἁμαρτίας μὲν οὐδεμιᾶς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης[68], τοῦ δὲ θανάτου κεκρατηκότος, ὃς[69] κατὰ τῶν ἡμαρτηκότων τὴν ἐξουσίαν ἐδέδεκτο. *Ἐγκατάλειψιν* τοίνυν καλεῖ, οὐ τὴν τῆς ἡνωμένης θεότητος χωρισμὸν, ὥς τινες ὑπειλήφασιν, ἀλλὰ τὴν γεγενημένην τοῦ πάθους συγχώρησιν. Παρῆν[70] γὰρ ἡ θεότης καὶ πασχούσῃ τῇ τοῦ δούλου μορφῇ, καὶ συνεχώρησε παθεῖν, πάσῃ τῇ φύσει μηχανωμένη τὴν σωτηρίαν. Αὕτη μέντοι πάθος ἐκεῖθεν οὐκ εἰσεδέχετο · πῶς γὰρ οἷόν τε ἦν τὴν ἀπαθῆ φύσιν παθεῖν; Λέγει δὲ ταῦτα ὁ Δεσπότης[71] Χριστὸς ὡς ἄνθρωπος, [72] καὶ ἐπειδὴ ἀπαρχὴ τῆς ἀνθρωπείας φύσεως ἦν, ὑπὲρ C ἁπάσης τῆς φύσεως ἐν τοῖς ἐπαγομένοις ποιεῖται τοὺς λόγους · « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. » Ἰστέον[73] δὲ, ὡς *τῶν παραπτωμάτων* οὐδεὶς τῶν ἄλλων ἑρμηνευτῶν[74] ἐμνημόνευσεν · ἀλλ' ὁ μὲν Ἀκύλας, *βρυχήματός μου*, ὁ δὲ Σύμμαχος, *ὀδυρμῶν μου*, ὁ δὲ Θεοδοτίων, *βοήσεώς μου*. Ἵνα δὲ μὴ[75] δόξωμεν τοῖς ἄλλοις ἑρμηνευταῖς ἐνταῦθα κεχρημένοι, ἐκ περινοίας τοὺς ἑτέρους τὸν ψαλμὸν ἑρμηνευκότας[76] ἐλέγχειν, τῇ τῶν Ἑβδομήκοντα ἑρμηνείᾳ χρησόμεθα[77]. Ταύτῃ γὰρ κἀκεῖνοι τῇ ῥήσει προσεσχηκότες οὐκ ἔφασαν ἁρμόττειν τὸν ψαλμὸν τῷ Κυρίῳ. Πῶς[78] γὰρ, φησὶν,

A Salvatoris nostri est adventus, qui instar auroræ in tenebris sedentibus illuxit. Lux enim vera est Dominus : nascens autem lux, diluculum efficit, quo exorto discussæ sunt tenebræ, [et diabolica caligo. Peccatum enim sæpius in Scriptura sub imagine tenebrarum intelligitur. Sunt autem qui susceptionem matutinam dicant esse tempus resurrectionis Salvatoris.] In ipsum igitur dictus est hic psalmus. Nam sacris potius apostolis credendum est, et ipsi Salvatori, qui principio hujus psalmi clare usus est, quam iis qui perperam interpretari conantur.

Vers. 2. « Deus, Deus mi, respice ad me, quare me dereliquisti? » Crucis ligno autem affixus in hanc vocem erupit, ipsa hebraica voce usus, ἠλὶ, B ἠλὶ, λεμὰ σαβαχθανί; Quomodo igitur ejusdem veritatis testimonium rejici potest? Derelictum autem se fuisse dicit, ut qui cum nullum peccatum commiserit, morti tamen obnoxius fuerit, quæ contra peccatores potentiam acceperat. Vocat igitur *derelictionem*, non separationem divinitatis conjunctæ, ut quidam suspicati sunt, sed passionis factam permissionem. Aderat enim divinitas servi formæ patienti, et sivit illam pati, **734** toti hominum generi salutem moliens. Ipsa tamen nihil inde patiebatur : quo enim pacto impatibilis natura pati posset? Dicit autem hæc Dominus Christus ut homo. Et quoniam ipse primitiæ humanæ erat naturæ, pro tota humana natura in sequentibus verba fa- C cit : « Longe a salute mea verba delictorum meorum. » Sciendum est autem, *delictorum* neminem aliorum interpretum mentionem fecisse. Verum Aquila quidem, *rugitus mei* dixit ; Symmachus vero, *lamentationum mearum* ; Theodotio, *clamoris mei*. Ne autem nos aliis interpretibus hoc in loco usi, de industria eos qui aliter hunc psalmum interpretati sunt, redarguere videamur, Septuaginta interpretum versione utemur. Cum enim et ipsi hanc vocem observassent, dixerunt hunc psalmum Domino non congruere. Quomodo enim, inquiunt, qui peccatum non fecit, dicere poterat, Longe a salute mea verba delictorum meorum? Audiant igi-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[58] *Γάρ*. cod. Flor. et Vatic. apud Garn. δέ. [59] *Ἐπιφάνεια*. Garn. præm. ἐστίν. [60] *Ἡ — ἐπιλάμψασα*. cod. Flor. ἢ — ἔλαμψεν. [61] *Καὶ — καιρόν*. A Garnerio suppleta. [62] *Γάρ*. cod. 1 δέ. [63] *Τῷ — συγχώρησιν*. codex Flor. hæc paucis istis complectitur : Ταύτην ὁ Σωτὴρ εἶπεν ἐν τῷ σταυρῷ τὴν φωνὴν, Ἠλὶ, ἠλὶ, λιμὰ σαβαχθανῆ, οὐχ ὡς χωρισθείσης τῆς θεότητος, ἀλλ' ὡς συγχωρηθέντος τοῦ πάθους. Quæ in eodem codice sequuntur, τὸ δὲ πρόσχες μοι, ὡς μὴ κείμενον ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ, καὶ ὁ Σωτὴρ παραλέλοιπε, ex Eusebio videntur esse desumpta. Vid. Montf. Coll. novam PP. t. I, p. 79. [64] *Δεσπότης*. cod. 3 addit Χριστός. [65] cod. 2, 3 προσήκατο. [66] cod. 1 λημά. cod. 2 et Flor. λιμά. [67] *Ἐγκαταλελεῖφθαι — ἐδέδεκτο*. Des. in cod. 3. [68] cod. 1 γεγενημένης. [69] *Ὅς*. cod. 1 ὡς. [70] *Παρῆν — λόγους*. Des. in cod. 3. [71] *Δεσπότης*. Abest a cod. 2. [72] Huc pertinere videntur quæ codex Flor. ad hunc locum habet : Αἰτεῖ τὴν ἐποπτείαν τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὰ ἡμῶν εἰς ἑαυτὸν μετατιθεὶς, ἵνα παύσῃ τὴν ἀρὰν, καὶ ἐφ' ἡμᾶς μεταγάγῃ τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός. Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν οἱ γεγονότες ἐν ἀποστροφῇ καὶ ἐγκαταλείψει διὰ τὴν ἐν Ἀδὰμ παράβασιν. *Petit autem a Patre respici, quia causam nostram in se susceperat, ut cessare faceret maledictionem, et ad nos quasi deduceret vultum Patris. Nos enim sumus nati in aversione et derelictione propter transgressionem in Adamo factam.* Fere eadem sunt quæ leg. apud Cord. p. 390. [73] *Ἰστέον — βοήσεώς μου*. Des. in cod. 3. [74] *Ἑρμην*. Abest a cod. 2. [75] *Ἵνα δὲ μὴ*, κ. τ. λ. Magna horum pars exstat quidem in Eusebii ad h. l. Commentario apud Montf. Collect. nov. PP. t. I, p. 80 ; ea tamen quæ ibidem præcedunt, vix permittere videntur ut ista ad eumdem referantur auctorem. [76] cod. 1, 2 ἡρμηνευκότας. [77] cod. 1 χρησώμεθα. [78] *Πῶς — παραπτωμάτων μου*. Des. in cod. 3.

tur magnum Joannem clamantem : « Ecce Agnus Dei qui tollit peccatum mundi [l]. » Et divinum Paulum dicentem : « Eum * qui non noverat peccatum, pro nobis **735** peccatum fecit, ut nos fieremus justitia in ipso [m]. » Et rursus : « Christus redemit nos ex maledictione legis, factus pro nobis maledictio [n]. » Quemadmodum itaque, cum sit fons justitiæ, nostrum peccatum suscepit, cumque sit benedictionis pelagus, maledictionem nobis imminentem accepit, et crucem sustinuit opprobrium despiciens ; sic et pro nobis verba fecit. Si enim nobis statutam disciplinam sponte subiit (nam « disciplina pacis nostræ super eum, » ut ait propheta [o]), multo magis ex persona nostra verbis usus est pro nobis, et exclamat : « Longe a salute mea verba delictorum meorum. » Ne respicias, inquit, delicta naturæ, sed concede salutem propter meos cruciatus. Et quandoquidem passionem more humano sustinens, sæpius precatus est ipso passionis tempore : « Pater, si fieri possit, transeat a me calix iste [p] ; » et mœrore affectus dixit : « Tristis est anima mea usque ad mortem [q] ; » merito et psalmus hæc prædicens ait :

οἷόν τε ἦν τὸν οὐχ ἡμαρτηκότα λέγειν, μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου; Ἀκουσάτωσαν τοίνυν Ἰωάννου τοῦ πάνυ βοῶντος· « Ἴδε ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Τοῦ δὲ θεσπεσίου [79] Παύλου λέγοντος· « Τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη [80] ἐν αὐτῷ. » Καὶ πάλιν· « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν [81] ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα. » Τοιγαροῦν ὥσπερ [82] δικαιοσύνης ὑπάρχων πηγὴ, τὴν ἡμετέραν ἁμαρτίαν ἀνέλαβε, καὶ εὐλογίας ὢν πέλαγος, τὴν ἐπικειμένην ἡμῖν ἐδέξατο κατάραν, καὶ σταυρὸν ὑπέμεινεν αἰσχύνης καταφρονήσας· οὕτω καὶ τοὺς ὑπὲρ ἡμῶν ἐποιήσατο λόγους. Εἰ γὰρ τὴν ὡρισμένην ὑμῖν παιδείαν ὑπῆλθεν ἑκών· « Παιδεία γὰρ εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν, » ἥ φησιν ὁ προφήτης· πολλῷ μᾶλλον τοῖς ὑπὲρ ἡμῶν ἀνθ' ἡμῶν ἐχρήσατο λόγοις, καὶ βοᾷ « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. » Μὴ ἀποβλέψῃς, φησὶν, εἰς τὰ τῆς φύσεως πλημμελήματα· ἀλλὰ δὸς τὴν σωτηρίαν διὰ τὰ ἐμὰ παθήματα. Καὶ [83] ἐπειδὴ τὸ πάθος ἀνθρωπίνως οἰκονομῶν πολλάκις προσηύξατο παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρόν· « Πάτερ, λέγων, εἰ δυνατὸν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ· » καὶ ἀθυμῶν ἔλεγε· « Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· » εἰκότως καὶ ὁ ψαλμὸς ταῦτα προαγορεύων ἔφη·

VERS. 3. « Deus mi, clamabo per diem ad te, et non exaudies, et nocte, et non ad insipientiam mihi. » Vel secundum cæteros, et nocte, et non est silentium. » Dies noctesque, inquit, me clamantem, et silere nolentem, non exaudisti, sed passioni tradidisti. Verumtamen novi dispensationis mysterium, Hoc enim est quod significabat, « Non ad insipientiam mihi. » Novi **736** enim non frustra concessionem petitionis te procrastinare, sed magnum quid et salutare ex passione procurare.

γ'. « Ὁ Θεός μου κεκράξομαι ἡμέρας πρὸς σὲ [84], καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί. » Ἢ [85] κατὰ τοὺς λοιποὺς [86], *καὶ νυκτὸς*, καὶ *οὐ σιγή*. Νύκτωρ, φησὶ, καὶ μεθ' ἡμέραν διηνεκῶς [87] βοῶντος, καὶ σιγᾷν οὐκ ἀνεχομένου, οὐκ ἀκήκοας, ἀλλὰ τῷ πάθει παρέδωκας· ἀλλ' ὅμως οἶδα τὸ τῆς οἰκονομίας μυστήριον. Τοῦτο γὰρ παρεδήλου [88] τὸ, « Οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί. » Νενόηκα γὰρ ὡς οὐ μάτην ἀνεβάλου τὴν τῆς αἰτήσεως δόσιν, ἀλλὰ μέγα τι καὶ σωτήριον ἐκ τοῦ πάθους οἰκονομῶν.

VERS. 4. « Tu autem in sancto habitas, laus Israelis. » Hoc autem, ait, omnium est maxime admirabile, quod te in sancto hoc corpore habitante, passio peragatur. *Laudem* autem *Israelis* ipsum nominat, ut qui laudatur et decantatur a suis propriis cultoribus. Nam pro laude, hymnum alii interpretes posuerunt.

δ'. « Σὺ δὲ ἐν ἁγίῳ κατοικεῖς ὁ ἔπαινος τοῦ Ἰσραήλ. » Τὸ δὲ πάντων παραδοξότατόν φησιν, ὅτι σοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ τούτῳ σώματι κατοικοῦντος, ἐνεργεῖται τὸ πάθος. *Ἔπαινον* δὲ Ἰσραὴλ αὐτὸν ὀνομάζει, ὡς ὑπὸ τῶν οἰκείων θεραπευτῶν ἐπαινούμενον καὶ ὑμνούμενον· ἀντὶ γὰρ τοῦ ἔπαινος, ὕμνος οἱ ἄλλοι τεθείκασιν ἑρμηνευταί.

VERS. 5. « In te speraverunt patres nostri. » Lucrum spei demonstrat.

ε'. « Ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν οἱ πατέρες ἡμῶν. » Δείκνυσι τῆς ἐλπίδος τὸ κέρδος.

« Speraverunt, et liberasti eos. [VERS. 6.] Ad te clamaverunt, et salvi facti sunt : in te speraverunt, et non sunt confusi. » Atqui, inquit, manifesto novi, cum omnes patres nostri tuo auxilio confisi * essent, spe minime frustratos esse, cumque tuum auxilium implorassent, tuæ providentiæ fructum cepisse.

« Ἤλπισαν καὶ ἐρρύσω αὐτούς. [ϛ'.] Πρὸς σὲ ἐκέκραξαν, καὶ ἐσώθησαν· ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν, καὶ οὐ κατῃσχύνθησαν. » Καίτοι, φησὶν, οἶδα σαφῶς, ὡς ἅπαντες ἡμῶν οἱ πατέρες τῇ σῇ βοηθείᾳ θαῤῥήσαντες, οὐκ ἐψεύσθησαν τῆς ἐλπίδος· καὶ εἰς ἐπικουρίαν σε καλέσαντες τῆς σῆς προνοίας ἀπήλαυσαν.

[l] Joan. I, 29, 36. [m] II Cor. v, 21. [n] Galat. III, 13. [o] Isa. LIII, 5. [p] Matth. XXVI, 39. [q] ibid. 38.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[79] *Θεσπεσίου*. Abest a cod. 2. [80] *Δικαιοσ*. codd. tres Aug. præmittunt Θεοῦ. [81] cod. 1 ἠγόρασεν. [82] *Ὥσπερ — ἐποίησ. λόγους*. Hæc pauca tantum habet Cord. p. 385. [83] *Καὶ — ἔφη*. Des. in cod. 5. [84] *Πρός σε*. Abest a codd. Aug. [85] *Ἢ — σιγή*. Abest a cod. 3. [86] *Λοιπούς*. cod. 2 πολλούς. De Aquila, Symm. et Theodot. testis est Montf. l. c. t. I, p. 500. [87] *Διηνεκῶς*. Abest a cod. 2. [88] cod. 3 παρεδήλου.

ζ'. «Ἐγὼ δέ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος· ὄνειδος ἀνθρώπου[89], καὶ ἐξουθένημα λαοῦ.» Ἐγὼ δὲ, φησὶ, δίκην σκώληκος, εὐτελής τε ὤφθην, καὶ καταγέλαστος ἐγενόμην. Τινὲς δὲ διὰ τοῦ σκώληκος εἶχον παραδηλοῦσθαι καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν· οὐκ ἐκ συνουσίας γὰρ οὗτος[90] ἔχει τὸ εἶναι. Ἐγὼ δὲ ἡγοῦμαι τὴν εὐτέλειαν διὰ τοῦ σκώληκος ἐνταῦθα μόνον[91] παραδηλοῦσθαι τεκμαιρόμενος[92], φησὶ γάρ· A

η', θ'. «Πάντες οἱ θεωροῦντές με, ἐξεμυκτήρισάν με· ἐλάλησαν ἐν χείλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλήν. Ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτόν· σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν.» Καὶ ταῦτά ἐστιν[93] ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις προσκείμενα· «Πολλοὶ γὰρ, φησὶ, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς[94], ἔλεγον· ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι.» Καὶ τῶν λῃστῶν θάτερος ἔλεγεν· «Εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, σῶσον σεαυτὸν καὶ ἡμᾶς.» B Καὶ μέντοι καὶ τό· «Ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτὸν, σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτὸν,» ἐν[95] τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ἔστιν εὑρεῖν.

ι', ια'. «Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστρός· ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μασθῶν τῆς μητρός μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεῤῥίφην ἐκ μήτρας· ἀπὸ γαστρὸς[96] μητρός μου Θεός μου εἶ σύ.» Ταῦτα καὶ ὁ μακάριος προεθέσπισεν[97] Ἡσαΐας· εἰρηκὼς γὰρ, ὅτι «Ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ,» ἐπήγαγε· «Βούτυρον καὶ μέλι[98] φάγεται, πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν[99] ἀγαθὸν[1] ἢ κακὸν[2], ἀπειθεῖ πονηρίᾳ[3], τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν.» Καὶ ὁ μακάριος[4] τοίνυν Δαβὶδ, τῷ τοῦ Δεσπότου[5] Χριστοῦ κεχρημένος προσώπῳ φησὶν, ὅτι Σύ με καὶ διέπλασας ἐν μήτρᾳ, καὶ ἐκεῖθεν πάλιν C ἐξήγαγες, καὶ ἔτι τιθηνούμενος, καὶ τὴν μητρῴαν ἕλκων θηλὴν, τῆς σῆς κηδεμονίας τὰς ἐμὰς ἐλπίδας ἐξήρτησα.

ιβ'. «Μὴ ἀποστῇς ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγὺς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν μοι[6].» Καὶ γὰρ τότε[7] τῶν μαθητῶν αὐτὸν κατελελοίπει χορός· εἶτα προλέγει τῆς θλίψεως τὰ εἴδη[8].

ιγ', ιδ'. «Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί· ταῦροι πίονες περιέσχον με. Ἤνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἁρπάζων καὶ ὠρυόμενος.» Καλεῖ[9] δὲ *ταύρους*, τοὺς ἱερέας καὶ Γραμματέας, τὴν τοῦ λαοῦ πεπιστευμένους ἀρχὴν, καὶ πολλῇ θρασύτητι κεχρημένους· *μόσχους* δὲ, τοὺς[10] ὑπ' αὐτοὺς τεταγμένους· *πίονας* δὲ αὐτοὺς ὀνομάζει, ὡς τοῖς ὑπ' D αὐτοῦ[11] χορηγηθεῖσιν ἐντρυφήσαντας ἀγαθοῖς. Οὕτω[12] γὰρ καὶ ὁ μέγας προείρηκε[13] Μωσῆς· «Καὶ ἔφαγεν Ἰακὼβ, καὶ ἐνεπλήσθη, καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἠγαπημένος, ἐλιπάνθη, ἐπαχύνθη, ἐπλατύνθη, καὶ

VERS. 7. «Ego autem sum vermis, et non homo, opprobrium hominis, et abjectio plebis.» Ego autem, ait, et instar vermis vilis visus sum, et ridiculus factus. Aliqui per vermen ostendi dixerunt nativitatem ex Virgine: nam vermis non oritur ex concubitu. Ego vero puto per vermem hoc in loco tantum vilitatem ostendi. Hoc ex eo conjicio, quia dicit:

VERS. 8, 9. «Omnes videntes me, deriserunt me, et locuti sunt labiis, et moverunt caput. Speravit in Domino, eripiat eum: salvum faciat eum, quoniam delectatur illo.» Et hæc in sacris Evangeliis posita sunt. «Multi enim, inquit, moventes capita, dicebant: Alios salvos fecit, se ipsum salvum facere non **737** potest [r].» Et alter latronum dicebat: «Si tu es Filius Dei, salvum fac te ipsum et nos [s].» Atque hoc etiam: «Speravit in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam delectatur eo,» in sacris Evangeliis inveniri potest.

VERS. 10, 11. «Quoniam tu es qui extraxisti me e ventre; spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero, inde a ventre matris meæ Deus meus es tu.» Hæc etiam beatus Isaias vaticinatus est. Cum enim dixisset: «Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel,» subjunxit: «Butyrum et mel comedet, et priusquam ipse cognoscat bonum, vel malum, non obtemperat malitiæ, ut eligat bonum [t].» Beatus igitur David, Domini Christi gerens personam, ait: Tu et formasti me in utero, et illinc rursus eduxisti: et adhuc lactens, matrisque ubera sugens, in tua cura spem meam collocavi.

VERS. 12. «Ne discesseris a me, quoniam tribulatio proxima est, quoniam non est qui adjuvet.» Etenim discipulorum chorus tunc ipsum dereliquit. Deinde afflictionis species prædicit.

VERS. 13, 14. «Circumdederunt me vituli multi; tauri pingues obsederunt me. Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens et rugiens.» *Tauros* autem vocat sacerdotes et Scribas, quibus principatus populi commissus erat, quique multa ferocia utebantur: **738** *vitulos* vero, eorum subditos. Vocat etiam eos *pingues*, tanquam bonis ab ipso suppeditatis abundantius fruentes. Sic enim prædixit etiam magnus Moses: «Et comedit Jacob, et cibo repletus est; dilectus recalcitravit, incrassatus, impinguatus, et dilatatus est, et dereliquit Deum

[r] Matth. XXVII, 42. [s] Luc. XXIII, 39. [t] Isa. VII, 14, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[89] cod. 1, 2 ἀνθρώπων. [90] *Οὗτος*. cod. 1, 2 ac Flor. præm. οὐδέ. [91] *Μόνον*. Abest a cod. Flor. [92] *Τεκμαιρόμενος*. cod. Flor. præm. τοῖς ἑξῆς. [93] *Ἐστιν*. cod. 1, 2 add. εὑρεῖν. [94] *Κεφαλάς*. cod. 1 add. αὐτῶν. [95] *Ἐν — εὑρεῖν*. Des. in cod. 2. [96] *Ἀπὸ γαστρός*. Rec. lectio ἐκ κοιλίας. [97] *Προεθέσπισεν*. Abest a cod. 1. [98] *Μέλι*. cod. 2 γάλα. [99] *Αὐτόν*. Abest a cod. 2. [1] *Ἀγαθόν*. Inter hanc et præc. vocem quædam supplenda sunt e versione τῶν O'. [2] *Κακόν*. cod. 2 πονηρόν. [3] cod. 2 πονηρίαν. [4] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [5] *Δεσπότου*. Abest a cod. 2. [6] *Μοί*. Abest a cod. 3. [7] *Τότε*. cod. 1, 2 ὁ τῶν. [8] cod. 1, 2 τὰ τῆς θλίψεως εἴδη. [9] *Καλεῖ — τεταγμένους*. Des. in cod. 3. [10] *Τοὺς — ὡς*. Des. in cod. 2. [11] *Ὑπ' αὐτοῦ*. cod. 3 παρ' αὐτοῦ. [12] *Οὕτω — ἐπιθήσω ζυγόν*. Des. apud Cord. p. 387. [13] cod. 3 εἴρηκε.

factorem suum [u]. » Atque etiam beatus Oseas feroci juvencæ eum assimilat : « Nam ut vacca insaniens insanivit Ephraim [v]. » Hoc autem modo populum appellavit. « Sic autem, inquit, Ephraim vitula assueta diligere contentionem [x], » hoc est, quæ contentionem et rixam amat. Nam νεῖκος non victoriam, sed contentionem vocat. Et post hæc secutam humilitatem ostendens, subjunxit : « Ego autem conscendam super pulchritudinem colli ejus. » Superbam ejus cervicem depriniam, et servitutis jugum imponam. Hic psalmus itaque pontificum, Scribarum et Pharisæorum insultationes describit, qui taurorum ferociam, leonumque furorem imitantes, Dominum Christum obsidebant.

VERS. 15. « Sicut aqua effusus sum, et dispersa sunt omnia ossa mea. » *Ossa* vocat sacros apostolos, quoniam et *corpus* Ecclesiam nominat, robur autem corporis ossa sunt : per hæc enim quidquid in corpore mollis et fluxi est, **739** sustentatur. Dissipati sunt autem omnes tempore passionis, instar aquæ huc et illuc dispersi.

« Factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei. [VERS. 16.] Aruit tanquam testa virtus mea, et lingua mea adhæsit faucibus meis, et in pulverem mortis deduxisti me. » Etiam hæc omnia passionis tempore acciderunt. Nam cor quidem ob timorem ut cera ad ignem evanuit, et robur vim pristinam non exhibuit, atque etiam lingua immobilis permansit. Et divini evangelistæ nos docent eum non respondisse, licet sæpius interrogatus esset. Traditus est autem sepulturæ post passionem, id quod *pulverem mortis* appellavit, quia pulvere obducuntur qui sepeliuntur.

VERS. 17. « Quoniam circumdederunt me canes multi, et concilium malignantium obsedit me. » Post Judæos de gentium exercitu mentionem facit : nam illi his eum tradiderunt. Idcirco prophetia rerum etiam ordinem observavit. Merito autem illos quidem *tauros*, hos vero *canes* ' nominavit; [illi enim sub jugo legis erant, etsi legem satis aperte transgrederentur; hi vero secundum legem impuri erant. Sic autem Dominus quoque appellavit Chananæam.] « Non enim bonum est, inquit, sumere panem filiorum, et dare catulis [y]. » **740** Sed ta-

A ἐγκατέλιπε Κύριον [14] τὸν ποιήσαντα αὐτόν. » Καὶ μέντοι καὶ ὁ μακάριος [15] Ὠσηὲ, δαμάλει [16] αὐτὸν ἀπεικάζει θρασυνομένῃ · « Ὡς δάμαλις γὰρ [17] παροιστρῶσα παροίστρησεν Ἐφραΐμ. » Οὕτω δὲ τὸν λαὸν προσηγόρευσεν · « Οὕτω [18] δὲ καὶ Ἐφραΐμ, φησὶ, δάμαλις δεδιδαγμένη [19] ἀγαπᾷν νεῖκος · » τουτέστιν, ἐριστικὴ καὶ φιλόνεικος. *Νεῖκος* [20] γὰρ οὐ τὴν νίκην, ἀλλὰ τὴν φιλονεικίαν καλεῖ. Καὶ δεικνὺς τὴν μετὰ ταῦτα ταπείνωσιν ἐπήγαγεν · « Ἐγὼ δὲ ἐπιβήσομαι ἐπὶ τὸ κάλλος τοῦ τραχήλου αὐτῆς. » Τὸν γαῦρον αὐτῆς [21] αὐχένα ταπεινώσω, καὶ τὸν τῆς δουλείας ἐπιθήσω ζυγόν. Τοιγαροῦν [22] καὶ ὁ ψαλμὸς προδιαγράφει [23] τὰς τῶν ἀρχιερέων, καὶ Γραμματέων, καὶ Φαρισαίων ἐπαναστάσεις, οἳ ταύρων θρασύτητα, καὶ λεόντων μανίαν μιμούμενοι περιεστοίχιζον τὸν Δε-
B σπότην [24] Χριστόν.

ιε'. « Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη [25] πάντα τὰ ὀστᾶ μου. » *Ὀστᾶ* καλεῖ τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους · ἐπειδὴ καὶ *σῶμα* [26] τὴν Ἐκκλησίαν καλεῖ · ἰσχὺς δὲ τοῦ σώματος τὰ ὀστᾶ · ὑπὸ [27] τούτων γὰρ τὸ μανὸν καὶ διαῤῥέον τοῦ σώματος φέρεται · ἐσκορπίσθησαν δὲ ἅπαντες κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν, δίκην ὕδατος τῇδε κἀκεῖσε διαιρηθέντες [28].

« Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος, ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. [ις'] Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου, καὶ εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές [29] με. » Καὶ ταῦτα πάντα γεγένηται παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρόν. Ἡ καρδία μὲν γὰρ τῇ δειλίᾳ, ὡς
C ὁ [30] κηρὸς τῷ πυρὶ, διελύθη, καὶ ἡ ἰσχὺς τὴν προτέραν ἐνέργειαν οὐκ ἐδείκνυ · καὶ μέντοι καὶ ἡ γλῶσσα ἀκίνητος ἔμενε. Καὶ διδάσκουσιν ἡμᾶς οἱ θεσπέσιοι εὐαγγελισταὶ, ὅτι πολλάκις ἐρωτηθεὶς οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Παρεδόθη δὲ καὶ τῷ τάφῳ μετὰ τὸ πάθος, ὅπερ *χοῦν θανάτου* ὠνόμασεν, ἅτε δὴ χωννυμένων τῶν θαπτομένων.

ιζ'. « Ὅτι ἐκύκλωσάν [31] με κύνες πολλοί · συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με [32]. » Μετὰ τοὺς Ἰουδαίους, τοῦ [33] ἐξ ἐθνῶν μνημονεύει στρατοῦ · τούτοις γὰρ αὐτὸν ἐκεῖνοι παραδεδώκασιν [34]. Διὸ καὶ τὴν τάξιν ἡ προφητεία τῶν πραγμάτων ἐφύλαξεν. Εἰκότως δὲ *ταύρους* μὲν ἐκείνους, *κύνας* δὲ τούτους ὠνόμασεν · [[35] οἱ μὲν γὰρ ὑπὸ τὸν τοῦ νόμου ζυγὸν ἦσαν · εἰ καὶ προφανῶς τὸν νόμον παρ-
D έβαινον · οἱ δὲ κατὰ νόμον ἦσαν ἀκάθαρτοι. Οὕτω δὲ καὶ ὁ Κύριος τὴν Χαναναίαν ὠνόμασεν.] « Οὐκ ἔστι γὰρ καλὸν, [36] φησὶ, λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων,

[u] Deut. xxxii, 15. [v] Osee iv, 16. [x] Osee x, 11. [y] Matth. xv, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[14] *Κύριον*. Rec. lectio τὸν Θεόν. [15] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [16] *Δαμάλει — θρασυνομένῃ*. Hæc des. in cod. 2. [17] *Γάρ*. cod. 3 add. ἔφη. [18] *Οὕτω δὲ καί*. codd. tres Aug. καὶ πάλιν. [19] cod. 2 δεδειγμένη. [20] *Νεῖκος —καλεῖ*. Sed rec. lectio l. c. est νῖκος, *victoria*. [21] *Αὐτῆς*. cod. 1, 2 præm. γάρ. [22] *Τοιγαροῦν — Χριστόν*. Des. in cod. 3. [23] cod. 2 διαγράφει. [24] *Δεσπότην*. Abest a cod. 2. [25] *Ἐξεχύθη*. codd. tres Aug. add. καὶ διεσκορπίσθη. [26] cod. 2 σώματα. [27] *Ὑπὸ — φέρεται*. Des. apud Cord. p. 387. [28] cod. 1, 2 διαιρεθέντες. [29] cod. 2 κατήγαγον. [30] *Ὡς ὁ*. cod. 1, 2 ὡσεί. [31] *Ὅτι ἐκύκλωσαν*. cod. 3 περιεκύκλωσαν, omisso ὅτι. [32] Quæ ad hunc et seq. vers. a Nostro dicta sunt, exstant etiam in Eusebii ad h. l. Commentario, apud Montf. l. c. t. I, p. 83. In cod. Aug. tertio una cum Nostri nomine ascriptum est ὁμοίως Εὐσεβίου. [33] *Τοῦ — στρατοῦ*. cod. 2 εἰς τὸν τῶν ἐθνῶν νεύει στρατόν. Pro τοῦ στρατοῦ. cod. 3 habet τῶν στρατιωτῶν. Ita quoque leg. apud Euseb. l. c. [34] cod. 1, 2 παρέδοσαν. [35] E cod. 3 Aug. suppl. hæc quæ ob ὁμοιοτέλευτα, ut videtur, exciderant. Eadem apud Euseb. l. c. leguntur. [36] *Καλόν*. Abest a cod. 3.

καὶ δοῦναι [37] τοῖς κυναρίοις. » Ἀλλ' ὅμως μετὰ τὸ πάθος, οἱ πάλαι κύνες, διὰ πίστεως εἰς τὴν τῶν υἱῶν μεταβεβήκασι τάξιν· οἱ δὲ πάλαι τὴν υἱῶν ἐσχηκότες κηδεμονίαν, τὴν κυνῶν προσηγορίαν ἐδέξαντο, ἅτε δὴ κυνῶν δίκην κατὰ τοῦ Δεσπότου [38] λυττήσαντες. Περὶ τούτων ὁ μακάριος [39] Παῦλος βοᾷ· « Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν. » Ὁ μέντοι προφητικὸς λόγος κύνας προσαγορεύσας [40] ἔφη· « Συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον [41] με. » Εἶτα [42] διηγεῖται τὰ ὑπ' αὐτῶν τολμηθέντα.

« Ὤρυξαν χεῖράς μου, καὶ πόδας μου. [ιη'] Ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστᾶ μου. » Καὶ τοῦτο [43] δῆλόν ἐστι [44], καὶ σαφὲς, καὶ τοῖς λίαν φιλονεικοῦσιν. Ἀκούομεν γὰρ ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις αὐτοῦ τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς ἁγίους αὐτοῦ λέγοντος μαθητάς· « Βλέπετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου, ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι. » Καὶ μέντοι καὶ τῷ Θωμᾷ τῶν ἥλων τοὺς τύπους ὑπέδειξε, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς λόγχης πληγήν. Τὸ δὲ « ἐξηρίθμησαν, πάντα τὰ ὀστᾶ μου, » τοῦτο [45] δηλοῖ, ὅτι Οὕτω με διέτειναν προσηλοῦντες, ὥς τε ῥᾴδιον εἶναι τῷ βουλομένῳ καὶ τὸν τῶν ὀστῶν ἀριθμὸν διαγνῶναι. « Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν, καὶ ἐπεῖδόν με, » ἀντὶ τοῦ, ἐπιτωθάζοντες καὶ [46] γελῶντες [47].

ιθ'. « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. » Καὶ τοῦτο δὲ σαφῶς [48] ἡ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ἱστορία διδάσκει.

κ'-κβ'. « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν [49] σου ἀπ' ἐμοῦ [50]· εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχες. Ῥῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας τὴν ψυχήν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου. Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπείνωσίν μου. » Ἐπειδὴ [51], φησὶν, οὐδεμίαν ἀνθρωπίνην ἔχω βοήθειαν, τῆς σῆς ἀντιλήψεως τύχοιμι, καὶ ῥυσθείην ἀπό τε τούτων, ἀπό τε τοῦ διὰ τούτων ἐνεργοῦντος, καὶ δίκην κυνὸς καὶ λέοντος ἐπιόντος· *λέοντα* γὰρ [52] καλεῖ, καὶ *κύνα*, καὶ *μονοκέρωτα* [53], τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, κατὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου φωνήν· τουτέστι τὸν διάβολον, ὃς καὶ παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν θηρὸς αὐτῷ δίκην ἐπῆλθε, τὸν θάνατον ἐπαγόμενος. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Κύριος εἴρηκεν ἐν τοῖς θείοις Εὐαγγελίοις· « Νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου· νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω. » Καὶ πάλιν· « Ἔρχεται ὁ τοῦ κόσμου τούτου [54] ἄρχων, καὶ ἐν

A men post passionem, qui olim canes erant, per fidem in filiorum ordinem transiverunt: et qui olim tanquam filii tractabantur, canum appellationem acceperunt, ut qui canum more contra Dominum rabie perciti fuerant. De his beatus Paulus exclamat: « Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem [a]. » Itaque propheticus sermo ubi canes eos appellavit: « Concilium, inquit, malignantium obsedit me. » Deinde narrat quæ ab ipsis ausu nefario patrata sunt.

« Foderunt manus meas, et pedes meos. [Vers. 18.] Numerarunt omnia ossa mea. » Et hoc manifestum est et clarum etiam valde pertinacibus. Audimus enim in sacris Evangeliis ipsum Do-
B minum suis sanctis discipulis dicentem: « Videte manus meas, et pedes meos, quoniam ipse ego sum [a]. » Atque etiam Thomæ clavorum signa ostendit, et plagam lancea illatam. Hoc autem, « numerarunt omnia ossa mea, » hoc significat, Sic me distenderunt crucifigentes, ut facile foret cuilibet ossa enumerare. « Ipsi vero consideraverunt, et aspexerunt me, » videlicet illudentes et irridentes.

Vers. 19. « Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem. » Apertissime hoc etiam sacrorum Evangeliorum historia
741 docet [b].

Vers. 20-22. « Tu autem, Domine, ne elongave-
C ris auxilium tuum a me, ad defensionem meam respice. Erue a gladio, Deus, animam meam, et de manu canis unicam meam. Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam. » Quoniam, ait, nullam humanam opem habeo, tuæ defensionis compos fiam, et liberer tum ab his, tum ab eo qui per hos hæc operatur, quique instar canis atque leonis me invasit. Nam *leonem*, et *canem*, atque *unicornem* eum vocat, qui mortis imperium habebat, secundum Apostoli vocem [c]: scilicet diabolum, qui passionis tempore ut fera ipsum aggressus est, mortem inferens. Id autem Dominus quoque sacris in Evangeliis dixit: « Nunc judicium est mundi hujus, nunc princeps hujus mundi ejicietur foras [d]. » Et rursus: « Venit prin-
D ceps mundi hujus, et in me non inveniet quidquam [e]. » Sed tamen et nihil eorum quæ quærebat

[a] Philipp. III, 2. [a] Luc. XXIV, 39. [b] Matth. XXVII, 35. [c] Hebr. II, 14. [d] Joan. XII, 31. [e] Joan. XIV, 30.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[37] *Δοῦναι*. cod. 2 βαλεῖν, quæ est rec. lectio l. c. [38] *Δεσπότου*. cod. 1 σωτῆρος. [39] *Μακάριος*. Abest a cod. 2. [40] *Προσαγορεύσας*. cod. 3 add. τοὺς στρατιώτας. [41] cod. 1 περιέσχε. [42] *Εἶτα — τολμηθέντα*. Des. in cod. 3 et apud Euseb. l. c. [43] *Τοῦτο*. cod. 3 addit δέ. [44] *Ἐστι*. Abest a cod. 1. [45] *Τοῦτο — ὅτι*. codd. 3 Aug. τουτέστιν. [46] *Καί*. cod. 2 præm. εἰσί. [47] *Γελῶντες*. Non dubitavimus emendatiorem hanc lectionem, pro λέγοντες, ut habebat ed. Sirm., substituere, auctoritate codicum trium August. et Eusebii apud Montf. l. c. Sic quoque legit Cord. t. I, p. 387, quo præeunte de hac correctione nos jam monuit Cotelerius *Monum. Ecclesiæ Gr.* vol. II. p. 625. [48] cod. 3 et Euseb. σαφέστερον. [49] *Τὴν βοήθειαν*. cod. 2 τοὺς οἰκτιρμούς. [50] *Σου ἀπ' ἐμοῦ*. Hanc lectionem habent ed. Ald. et Compl., teste Bosio. Rec. lectio est τὴν βοήθειάν μου. [51] *Ἐπειδὴ — ἐπιόντος*. Des. in cod. 3. [52] *Γάρ*. Abest a cod. 3. [53] cod. 1 2 μονόκερον. [54] *Τούτου*. Abest a cod. 1, 2.

inveniens (quærebat autem peccati reprehensiones), impudenter et valde injuste morti tradidit: ipse vero injustitiam pertulit, communem mortem destruere moliens. A

VERS. 23. « Narrabo nomen tuum fratribus meis; in medio ecclesiæ laudabo te. » Et hinc patet eum more humano hæc locutum esse, utpote qui tanquam homo perferret ea quæ loquebatur. *Fratres*
742 enim eos qui in ipsum crediderant nuncupat. Fratres autem sunt, tanquam hominis. Ut enim Deus, herus est et Dominus: ut homo autem, etiam frater nominatur. Unigenitus enim est, et primogenitus. Et illud quidem ut Deo et Domino convenit. [Hoc autem ut homini:] nam ut Deus, solus genitus est, et unigenitus vocatur; ut homo B vero, etiam primogenitus appellatur. Et testis est Apostolus dicens: « Ut sit ipse primogenitus in multis fratribus [f]. » Cum hæc igitur, ait, fratribus meis enarravero, per ipsos te decantabo, efficiens ut illi hunc hymnum contexant. Deinde promissionem implet.

VERS. 24, 25. « Qui timetis Dominum, laudate eum: universum semen Jacobi, glorificate eum. Timeat itaque eum omne semen Israel. » Quia enim Ecclesia et ex gentibus et ex Judæis conflacta est, et hos et illos ad hymnum excitat: hos quidem ab eorum progenitore nominans, scilicet Jacob et Israel, hos vero a virtute, ut quæ pro nobilitate ad homines ornandos sufficiat. Sic autem et Judæos ex gentibus ad legem accedentes mos erat nominare, idque Actuum historia nos C docet. Nam divinus Apostolus concionem habens, sic ait: « Viri Israelitæ, et qui inter vos timent Deum [g]. » — « Quoniam non sprevit, neque despexit deprecationem pauperis, nec avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum exaudivit
743 me. » Laudate, ait, eum, qui auctor vobis hujus salutis fuit: qui vilissimam vestram naturam despicere minime voluit, sed exaudivit, et per meam resurrectionem vobis salutem comparavit. Post hæc ostendit æqualitatem quam cum Patre ut Deus habet. Subjunxit enim:

ἐμοὶ εὑρήσει [55] οὐδέν. » Ἀλλ' ὅμως καὶ μηδὲν εὑρὼν ὧν ἐπεζήτει, ἐπεζήτει δὲ τῆς ἁμαρτίας τοὺς μώμους, ἀναιδῶς καὶ λίαν ἀδίκως τῷ θανάτῳ παρέδωκεν [56]· αὐτὸς δὲ τῆς ἀδικίας ἠνέσχετο, λῦσαι τὸν κοινὸν μηχανώμενος θάνατον.

κγ'. « Διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε. » Κἀντεῦθεν [57] δῆλον, ὡς ἀνθρωπίνως ταῦτα ἐφθέγγετο, ἅτε [58] δὴ καὶ ἀνθρωπίνως ὑπομένων ἅπερ ἐφθέγγετο. *Ἀδελφοὺς* [59] γὰρ καλεῖ τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας. Ἀδελφοὶ δέ εἰσιν, ὡς ἀνθρώπου. Ὡς γὰρ Θεὸς, δεσπότης καὶ Κύριος· ὡς δὲ ἄνθρωπος, καὶ ἀδελφὸς ὀνομάζεται. Μονογενὴς γάρ ἐστι καὶ πρωτότοκος. Καὶ τὸ μὲν ἁρμόττει ὡς Θεῷ καὶ Κυρίῳ· [[60] τὸ δὲ ὡς ἀνθρώπῳ.] Ἦ [61] γὰρ Θεὸς, μόνος γεγέννηται, καὶ μονογενὴς ὀνομάζεται· ᾗ δὲ ἄνθρωπος, καὶ πρωτότοκος κέκληται. Καὶ μάρτυς ὁ Ἀπόστολος λέγων· « Εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς. » Ταῦτα τοίνυν φησὶ τοῖς ἐμοῖς διηγησάμενος ἀδελφοῖς, δι' αὐτῶν σε ὑμνήσω, παρασκευάζων ἐκείνους τοῦτον ὑφαίνειν τὸν ὕμνον· εἶτα πληροῖ τὴν ὑπόσχεσιν.

κδ', κε'. « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε αὐτόν· ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακὼβ, δοξάσατε αὐτόν. Φοβηθήτω [62] δὴ ἀπ' αὐτοῦ ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραήλ. » Ἐπειδὴ γὰρ ἡ Ἐκκλησία καὶ ἐξ ἐθνῶν καὶ ἐξ Ἰουδαίων συνέστηκε, καὶ τούτους κἀκείνους εἰς τὸν ὕμνον ἐγείρει [63] τοὺς μὲν ἀπὸ τοῦ προπάτορος ὀνομάζων, Ἰακὼβ τε καὶ Ἰσραὴλ, τοὺς δὲ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, ὡς [64] ἀρκούσης ἀντὶ γένους κοσμῆσαι. Οὕτω δὲ καὶ Ἰουδαίους [65] τοὺς ἐξ ἐθνῶν τῷ νόμῳ προσιόντας ἔθος ἦν ὀνομάζειν· καὶ τοῦτο ἡμᾶς ἡ τῶν Πράξεων ἱστορία διδάσκει. Δημηγορῶν γὰρ ὁ θεῖος Ἀπόστολος οὕτως ἔφη· « Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν [66] φοβούμενοι τὸν Θεόν. » — « Ὅτι οὐκ ἐξουδένωσεν, οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς αὐτὸν εἰσήκουσέ μου. » Ὑμνήσατε [67], φησὶ, τὸν αἴτιον τῆς σωτηρίας ταύτης ὑμῖν γενόμενον, τὸν τὴν εὐτελεστάτην ὑμῶν [68] φύσιν οὐκ ἀνασχόμενον [69] παριδεῖν, ἀλλ' εἰσακούσαντα, καὶ διὰ τῆς ἐμῆς [70] ἀναστάσεως ὑμῖν [71] τὴν σωτηρίαν πραγματευσάμενον [72] μετὰ ταῦτα παραδηλοῖ [73], ἣν ὡς [74] Θεὸς ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητα· Ἐπήγαγε γάρ·

VERS. 26. « A te laus mea, in ecclesia magna D confitebor tibi. » Quemadmodum enim hominibus

κϛ'. « Παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινός μου, ἐν ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ ἐξομολογήσομαί σοι [75]. » Ὥσπερ γὰρ [76] ἐγὼ

[f] Rom. VIII, 29. [g] Act. XIII, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[55] codd. tres Aug. εὑρίσκει. [56] cod. 3 παρέδωκαν. [57] *Κἀντεῦθεν—πεπιστ.* Des. in cod. 3. [58] *Ἅτε—ἐφθέγγετο.* Des. apud Cord. p. 388. [59] *Ἀδελφοὺς*, κ. λ. Hæc bis apud Cord. leguntur, scilicet p. 388 et plenius p. 403. [60] E cod. 3 suppl. [61] *Ἦ — ᾗ.* cod. 1 et Cord. p. 403, ὡς — ὡς. [62] *Φοβηθ. — αὐτοῦ.* Ita leg. in edit. Ald. et Compl. Rec. lectio est φοβηθήτωσαν αὐτόν. [63] cod. 2 ἀγείρει. cod. 3 καλεῖ. [64] *Ὡς —κοσμῆσαι.* Des. apud Cord. p. 588. [65] cod. 3 Ἰουδαίοις. [66] *Ἐν ὑμῖν.* Abest ab hoc loco in Actis Apost. Des. etiam apud Cord. l. c. [67] *Ὑμνήσατε—ἐπήγαγε γάρ.* Des. in cod. 3. [68] Cord. p. 389 ἡμῶν. [69] cod. ἀνεχόμενον. [70] *Ἐμῆς.* Des. apud Cord. l. c. [71] Cord. l. c. ἡμῖν. [72] Apud Cord. l. c. post πραγματ. sequitur: Ἰησοῦς γὰρ Χριστὸς ἐπτώχευσε δι' ἡμᾶς πλούσιος ὤν· *Jesus Christus enim cum dives esset, propter nos pauper factus est.* (*II Cor.* VIII, 9.) [73] cod. 2 παραδηλῶν. [74] *Ὡς.* cod. 1, 2 ὁ. [75] *Ἐξομολογήσομαί σοι.* Hoc additamentum exstat tantum in edit. Ald. et Compl. [76] *Γάρ.* cod. 3 φησί.

δῆλόν σε τοῖς ἀνθρώποις ποιῶ [77], οὕτω καὶ σὺ πάν- A τας [78] ἀνθρώπους διδάσκεις τὴν αὐτήν μοι προσφέρειν τιμὴν, νῦν [79] μὲν λέγων, « Οὗτός μού [80] ἐστιν ὁ Υἱὸς ἀγαπητὸς ἐν ᾧ ηὐδόκησα, αὐτοῦ ἀκούετε· » νῦν δὲ, « Καὶ ἐδόξασά σε [81], καὶ πάλιν δοξάσω. » Οὕτω τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν ἀπεκάλυψε τῷ Πέτρῳ, οὕτω τῷ Παύλῳ, οὕτω διὰ τούτων πάλιν [82] ἀνθρώποις. *Ἐκκλησίαν* γὰρ *μεγάλην*, τὴν μέχρι τῶν περμάτων τῆς γῆς διήκουσαν [83] προσηγόρευσε. « Τὰς εὐχάς μου ἀποδώσω ἐνώπιον τῶν φοβουμένων αὐτόν. » *Εὐχὰς* ἐνταῦθα οὐ προσευχὰς λέγει, ἀλλὰ τὰς ὑποσχέσεις. Ταύτην [84] γὰρ καὶ ὁ νόμος τὴν διαίρεσιν οἶδεν· « Εὔξῃ [85] εὐχὴν Κυρίῳ, » ἀντὶ τοῦ, ἐὰν ὑπόσχῃ τι [86] τῷ Θεῷ. Ἐπειδὴ τοίνυν ὑπέσχετο ἄνω [87] διὰ τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων ὕμνον ὑφαίνειν, σαφέστερον ἐνταῦθα διδάσκει, ὅτι ταῖς ἐπαγ- B γελίαις ἐπιθήσει τὸ πέρας, ἵνα δι' αὐτῶν τῶν [88] πραγμάτων οἱ τὰ θεῖα λόγια μελετῶντες μάθωσι [89] τὴν τῶν λόγων ἀλήθειαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐκκλησίας ἐμνημόνευσεν [90], ἀναγκαίως τὰ περὶ ταύτης ποιεῖται θεσπίσματα, καὶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων προαγορεύει τὴν κλῆσιν. Αὐτοὺς γὰρ *πένητας* ὀνομάζει, ὡς πάλαι τῆς εὐσεβείας οὐκ ἐσχηκότας τὸν πλοῦτον, ἀλλὰ [91] τῇ τῆς ἀγνοίας δεδουλευκότας πενίᾳ.

κζ'. « Φάγονται πένητες, καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσιν Κύριον, οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν. » Οὐ [92] πάντες, οὐδὲ γὰρ πάντες ὑπήκουσαν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἀλλ' οἱ τὸν θεῖον εἰσδεξάμενοι [93] πόθον· τούτους [94] ἅτε δὴ πεινῶντας καὶ διψῶντας, κορεσθήσεσθαι ἔφη τῆς ἀθανάτου τροφῆς ἀπολαύσαντας· τὴν δὲ θείαν C τροφὴν, καὶ τὴν πνευματικὴν ἴσμεν διδασκαλίαν, καὶ τὴν μυστικὴν καὶ ἀθάνατον εὐωχίαν, ἣν οἱ μεμυημένοι γινώσκουσι [95]. « Ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » Καὶ γὰρ ἔτι φθαρτὸν περικείμενοι σῶμα, τῇ ἐλπίδι τῆς ἀναστάσεως ψυχαγωγούμενοι, προσμένουσι τὴν ζωὴν αἰώνιον.

κη'. « Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Καλῶς τὸ *μνησθήσονται* τέθεικε· ἐπειδὴ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ εἶναι δεξάμενοι, τοῦ δημιουργήσαντος ἐπελήσθησαν. *Πάντα* μέντοι *τὰ πέρατα τῆς γῆς*, οὐχ ἓν ἔθνος, οὐδὲ δύο, ἀλλ' ἐκ πάντων τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην [96] προσδραμοῦνται μυρίοι, καὶ δέξονται προθύμως τὴν τῆς θεογνωσίας ἀκτῖνα. « Καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν. » Καὶ δι- D δάσκων ὡς οἰκεία τοῦ Θεοῦ ἡ δεσποτεία, καὶ οὐκ ἀλλοτρία, τέθεικεν [97].

te clarum facio, sic et tu omnes homines eumdem mihi habere honorem doces: nunc quidem dicens: « Hic est Filius meus dilectus, quo delector, ipsum audite [h]; » nunc vero: « Et glorificavi te, et iterum glorificabo [i]. » Sic ejus cognitionem Petro aperuit, sic Paulo, sic per hos rursus hominibus. *Ecclesiam* enim *magnam* eam appellavit, quæ ad terminos usque terræ se extendit. « Vota mea reddam in conspectu timentium eum. » *Preces* hoc in loco non deprecationes vocat, sed vota. Hanc enim differentiam etiam lex novit: « Si precatus fueris deprecationem Domino [j], » id est, si voveris quippiam Domino. Postquam igitur superius promisit, per eos qui in ipsum credunt **744** hymnum se contexturum, manifestius hic docet, promissionibus finem se impositurum esse, ut ex rerum eventu, divina oracula meditantes, verborum veritatem discant. Quoniam autem ecclesiæ meminit, necessario de hac vaticinatur, et omnium gentium vocationem prædicit. Eas enim *pauperes* nominat, ut quæ olim pietatis divitias non habuerunt, sed ignorantiæ egestati servierunt.

Vers. 27. « Edent pauperes, et saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum. » Non omnes (nec enim omnes Evangelio obedierunt), sed ii qui divinum in se amorem admiserunt, hos ut esurientes et sitientes explendos esse ait, immortali perfruentes cibo. Divinum autem cibum, et spiritus doctrinam scimus, et mysticum atque immortale convivium, quod mysteriis initiati norunt. « Vivent corda eorum in sæculum sæculi. » Etenim adhuc mortali corpore cincti, spe resurrectionis animum recreantes, æternam vitam exspectant.

Vers. 28. « Reminiscentur, et convertentur ad Dominum universi fines terræ. » Præclare *reminiscentur* posuit: quoniam cum a Deo id quod sunt accepissent, Creatoris obliti sunt. *Universi* ergo *fines terræ*, non una gens, nec duæ, sed infiniti ex omnibus qui terram incolunt, accurrent, atque divinæ cognitionis radium propenso animo accipient. « Et adorabunt **745** in conspectu ejus universæ familiæ gentium. » Et docens proprium Dei imperium esse, et non alienum, posuit.

[h] Matth. III, 17. [i] Joan. XII, 28. [j] Deut. XXIII, 21.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[77] cod. 3 ποιήσω. [78] *Πάντας*. cod. 2 τούς. [79] *Νῦν — ἀνθρώποις*. Des. apud Cord. [80] *Μου*. Abest a cod. 2. In cod. 3 ponitur post ὁ υἱός. [81] *Σέ*. Des. in cod. 1, 2, et in edit. impressis N. T. [82] *Πάλιν*. codd. tres Aug. πᾶσιν. [83] *Τῆς γῆς διήκουσαν*. cod. 1 διήκουσαν τῆς οἰκουμένης. cod. 2 et 3 τῆς οἰκουμ. διήκουσαν. [84] *Ταύτην — τῷ Θεῷ*. Des. in cod. Flor. [85] *Εὔξῃ*. codd. tres Aug. præm. ἐάν. [86] *Τί*. Des. in cod. 1, 2. [87] *Ἄνω*. Hanc lectionem e codd. restituimus: perperam legebatur ἀνθρώπῳ, quæ vox in codicibus per compendium scribitur ἀνω, unde hic error ortus esse videtur. [88] *Δι' αὐτῶν τῶν*. cod. 2 διὰ τῶν. [89] cod. 1. μάθωμεν. [90] *Ἐμνημ*. cod. Flor. ἐμνήσθη. [91] *Ἀλλὰ—πενίᾳ*. Des. in cod. Flor. [92] *Οὐ—γινώσκουσιν*. Des. in cod. 3. [93] cod. 2 δεξαμένοι. [94] *Τούτους*. cod. 1 addit γάρ. [95] *Γινώσκουσιν*. cod. 2 διδάσκουσι. [96] *Οἰκουμένην*. cod. Flor. addit ἐθνῶν. [97] *Τέθεικεν*. cod. 1, 2 præm. ἀκολούθως. Ita quoque leg. apud Cord.

* VERS. 29. « Quoniam Domini est regnum, et ipse dominatur gentibus. » Non enim tantum Judæorum Deus est Deus, ut illi existimant, verum totius humanæ naturæ est creator. Sic et Apostolus ait : « Nunquid Judæorum Deus est tantum? nonne et gentium? omnino etiam gentium : quoniam unus est Deus, qui justificabit circumcisos ex fide, et præputiatos, per fidem [k]. »

VERS. 30. « Manducaverunt, et adoraverunt eum omnes pingues terræ : in conspectu ejus cadent omnes qui descendunt in terram. » Qui enim comederunt et impleti sunt, de immortali cibo gratias agentes, eum qui hæc suppeditavit ut Deum adorabunt. Et quia in præcedente versu pinguium tantum mentionem fecit, ut qui ab illo divino cibo tales effecti sint, merito dixit : « In conspectu ejus cadent omnes qui descendunt in terram. » Siquidem post resurrectionem ex mortuis, alii quidem volentes, alii vero inviti, et alii quidem ex amore, alii vero e timore, hunc Deo offerent cultum, secundum illam Apostoli vocem : « Illi omne genu flectetur, cœlestium, terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confitebitur, Dominum esse Jesum Christum, in gloriam **746** Dei Patris [l]. »

VERS. 31. « Et anima mea illi vivet, et semen meum serviet ipsi. » *Semen Domini Christi* sunt, qui per lavacri regenerationem renati sunt, atque adoptionis gratiam receperunt. Propterea quidem animam suam illi vivere, et non servire dixit, semen vero servire. Siquidem assumpta natura cum divinitate assumente copulata fuit, et ejusdem gloriæ et honoris facta est particeps.

VERS. 32. « Annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus. » Non de hac, inquit, dico generatione, secundum quam ego David hæc prædico : verum de futura, atque de eo populo qui nascetur, quem ipse universorum Dominus constituit. Hic quidem omnia ista prædixit. Ego autem Judæorum stuporem deploro, quoniam in divinis oraculis semper versantes, veritatem in his splendentem minime conspiciunt, sed * in Davidem dictum esse hunc psalmum asserunt, audientes Davidem exclamantem : « Annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Domi-

[k] Rom. III, 29, 30. [l] Philipp. II, 10, 11.

A κθ'. « Ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν. » Οὐ γὰρ μόνον Ἰουδαίων Θεὸς ὁ Θεὸς, ὡς ἐκεῖνοι νομίζουσιν, ἀλλὰ πάσης τῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως ποιητής. Οὕτω καὶ ὁ Ἀπόστολος ἔφη· Ἢ [98] Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον [99] οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνῶν; ναὶ καὶ ἐθνῶν· ἐπείπερ εἷς ὁ Θεὸς, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως. »

λ'. « Ἔφαγον καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ [1] πάντες οἱ πίονες τῆς γῆς, ἐνώπιον αὐτοῦ προπεσοῦνται πάντες οἱ καταβαίνοντες εἰς γῆν. » Οἱ [2] γὰρ φαγόντες καὶ ἐμπλησθέντες [3], χάριν ὁμολογοῦντες περὶ τῆς ἀθανάτου τροφῆς, προσκυνήσουσιν ὡς Θεὸν τὸν τούτων γενόμενον χορηγόν. Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ προτέρῳ στίχῳ τῶν πιόνων ἐμνημόνευσε μόνων, B ἅτε δὴ τοιούτων ὑπὸ τῆς θείας ἐκείνης [4] γεγενημένων τροφῆς, εἰκότως εἶπεν [5]· « Ἐνώπιον αὐτοῦ προπεσοῦνται πάντες οἱ καταβαίνοντες εἰς γῆν. » Μετὰ γὰρ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, οἱ μὲν ἑκόντες, οἱ δὲ ἄκοντες, καὶ οἱ μὲν πόθῳ, οἱ δὲ φόβῳ, ταύτην τῷ Θεῷ προσοίσουσι τὴν προσκύνησιν, κατὰ [6] τὴν ἀποστολικὴν ἐκείνην φωνήν· ὅτι « Αὐτῷ κάμψει πᾶν γόνυ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται [7], ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ πατρός [8]. »

λα'. « Καὶ [9] ἡ ψυχή μου αὐτῷ ζῇ, καὶ τὸ σπέρμα μου δουλεύσει αὐτῷ. » *Σπέρμα δὲ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ*, οἱ διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας ἀναγεννώμενοι [10], καὶ τὸ τῆς υἱοθεσίας δεχόμενοι C χάρισμα. Διὸ [11] τὴν μὲν αὐτοῦ ψυχὴν αὐτῷ ζῆν, ἀλλ' οὐ δουλεύειν εἴρηκε, τὸ δὲ σπέρμα [12] δουλεύειν. Ἡ γὰρ ληφθεῖσα φύσις ἡνώθη τῇ λαβούσῃ θεότητι, καὶ τῆς αὐτῆς δόξης μετείληχε [13] καὶ τιμῆς [14].

λβ'. « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθησομένῳ, ὃν [15] ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Οὐ περὶ ταύτης, φησὶ, λέγω τῆς γενεᾶς, καθ' ἣν ἐγὼ ὁ Δαβὶδ ταῦτα προαγορεύω [16], ἀλλὰ περὶ τῆς ἐσομένης, καὶ τοῦ τεχθησομένου λαοῦ, ὃν αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων συνεστήσατο Κύριος. Ὁ μὲν οὖν ταῦτα προηγόρευσεν ἅπαντα. Ἐγὼ [17] δὲ τὴν Ἰουδαίων ἐμβροντησίαν θρηνῶ, ὅτι τοῖς θείοις λογίοις διηνεκῶς ἐντυγχάνοντες, τὴν ἐν τούτοις διαλάμπουσαν οὐ συνορῶσιν ἀλήθειαν, ἀλλ' εἰς τὸν Δαβὶδ εἰρῆσθαι τὸν Ψαλμὸν D ἀποφαίνονται, τοῦ βοῶντος [18] ἀκούοντες, « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, λαῷ τῷ τεχθησομένῳ,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[98] *Ἤ*. Abest a cod. 2. [99] *Ὁ Θεὸς μόνον*. cod. 1 μόνον ὁ Θεός. [1] *Αὐτῷ*. Abest a codd. tribus Aug. et a versione Græca. [2] *Οἱ — χορηγόν*. Des. in cod. 3. [3] codex 2 ἐμπλησθήσονται. [4] *Ἐκείνης*. Abest a cod. 2. [5] *Εἶπεν*. Abest a cod. 1, 2. cod. 3 habet ἐπήγαγε τό. [6] *Κατὰ*, κ. λ. Des. apud Cord. p. 390. [7] *Ἐξομολογ*. cod. 1 addit αὐτῷ. [8] *Πατρός*. In cod. 3 sequitur, ἀμήν. Καλῶς δὲ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν ζῆν αὐτῷ ἔφη, ἀλλ' οὐ δουλεύειν· ἡ γὰρ — τιμῆς. Hæc ad sequentem vers. pertinent. [9] *Καὶ — δουλεύσει αὐτῷ*. Omnes interpretes Græci aberrarunt a sensu verborum Hebr. psal. XXII, 30, 31, quæ Hieron. rectius sic vertit : *Et anima ejus non vivet : semen serviet ei.* [10] *Ἀναγεννώμενοι*. cod. 1 ἐστὶ γενώμενοι. [11] *Διὸ* κ. λ. Des. in cod. 1. [12] *Σπέρμα*. cod. 2 addit μου. [13] codd. tres Aug. μετείληφε. [14] In margine cod. 1 paucula ad vers. istum alia manu adscripta sunt, quæ tamen culpa ejus qui codicem compegit, integrum non habent sensum. [15] *Ὅν*. Rectius Aquila habet ὅτι. [16] *Προαγορεύω*. Apud Cord. p. 390 sequitur, τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην διὰ πίστεως ἐνεργουμένην. [17] *Ἐγὼ — προσκυνῆσαι Θεόν*. Hæc paucis mutatis apud Cord. leguntur p. 404. [18] *Βοῶντος*. cod. 1, 2 præm. Δαβίδ.

A ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος· μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς· καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν. Καὶ ἔφαγον, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ πάντες [19] οἱ πίονες τῆς γῆς. » Τούτων γὰρ οὐδὲν ἐπὶ τοῦ Δαβὶδ ὁρῶμεν γεγενημένον, οὐδὲ ἐπί τινος τῶν ἐκ Δαβίδ. Μόνος δὲ ὁ Δεσπότης Χριστὸς, ὁ ἐκ Δαβὶδ κατὰ σάρκα, ὁ ἐνανθρωπήσας Θεὸς Λόγος, ὁ ἐκ Δαβὶδ λαβὼν τὴν τοῦ δούλου μορφήν· πᾶσαν γὰρ γῆν καὶ θάλασσαν τῆς θεογνωσίας ἐπλήρωσε, καὶ πέπεικε τοὺς πάλαι πλανωμένους [20], καὶ τοῖς εἰδώλοις προσφέροντας τὴν προσκύνησιν, ἀντὶ τῶν οὐκ ὄντων τὸν ὄντα προσκυνῆσαι Θεόν. Ἀλλὰ τοὺς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους λόγους [21] καταλιπόντες, ἐπὶ τοὺς [22] παρόντας ἀγῶνας, καὶ [23] ἐπὶ τὴν τῶν λοιπῶν ψαλμῶν ἑρμηνείαν βαδίσωμεν.

B

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΚΒ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. Εἰς τὸ τέλος [24], ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » [[25] Ἄδεται ὁ προκείμενος ψαλμὸς ἐκ προσώπου τῶν ἐθνῶν ἀγαλλομένων ἐπὶ τῷ ποιμᾶναι αὐτά· καὶ μὴν καὶ τὴν μυστικὴν ἐξηγοῦνται εὐωχίαν ἣν παρέθηκεν αὐτοῖς ὁ ποιμαίνων αὐτούς.] « Κύριος ποιμαίνει με, καὶ οὐδέν με ὑστερήσει. » Τὴν αὐτὴν ἔχει καὶ ταῦτα τοῖς προερμηνευθεῖσι [26] διάνοιαν. Εἰρηκὼς γὰρ ἐν τῷ πρὸ τούτου ψαλμῷ, « Φάγονται πένητες, καὶ ἐμπλησθήσονται [27], καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν· » καὶ πάλιν, « Ἔφαγον, καὶ προσεκύνησαν [28] πάντες οἱ πίονες τῆς γῆς· » ὑποδείκνυσιν ἐνταῦθα τὸν τῆς τοιαύτης τροφῆς χορηγόν· καὶ καλεῖ τὸν τροφέα ποιμένα· C Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Δεσπότης [29] Χριστὸς ἑαυτὸν προσηγόρευσεν· « Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ, καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν. » Οὕτως ἑαυτὸν καὶ διὰ Ἰεζεκιὴλ ἐκάλεσε τοῦ προφήτου. Κἀνταῦθα τοίνυν ἅπαντες οἱ τῆς σωτηρίου τροφῆς ἀπολαύσαντες βοῶσι· « Κύριος ποιμαίνει με, καὶ οὐδέν με ὑστερήσει. » Παντοδαπὴν γὰρ ἀπόλαυσιν ἀγαθῶν ὁ ποιμὴν οὗτος τοῖς ὑπ' αὐτοῦ ποιμαινομένοις χαρίζεται.

β'. « Εἰς τόπον χλόης, ἐκεῖ με κατεσκήνωσεν. » Ἐπειδὴ ποιμένα τὸν τῶν ἀγαθῶν προσηγόρευσε χορηγὸν, εἰκότως καὶ τῆς τῶν προβάτων τροφῆς τροπικῶς ἐμνημόνευσε. *Χλόην* δὲ ἐνταῦθα τὴν ἱερὰν τῶν θείων λογίων διδασκαλίαν καλεῖ. Πρότερον γὰρ D ἐκτρέφει τοῖς λόγοις, καὶ τότε τὴν μυστικωτέραν προσφέρει τροφήν. « Ἐπὶ [30] ὕδατος ἀναπαύσεως ἐξέθρεψέ με. » Τὸ τῆς παλιγγενεσίας ὕδωρ αἰνίττεται, ἐν ᾧ βαπτιζόμενος ὁ τῆς χάριτος ἐφιέμενος, ἀποδύεται μὲν τὸ γῆρας τῆς ἁμαρτίας, νέος δὲ ἀντὶ γεγηρακότος ἀποτελεῖται.

nus. Reminiscentur, et convertentur ad Dominum universi fines terræ, et **747** adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium : et manducaverunt, et adoraverunt illum omnes pingues terræ. » Nam nihil horum Davidi accidisse videmus, nec alicui eorum qui ex Davide prognati sunt. Solus autem Dominus Christus, qui ex Davide secundum carnem Deus Verbum factus est homo, qui ex Davide formam servi accepit, omnem terram ac mare divina cognitione implevit, et persuasit iis qui olim errabant, atque idola colebant, pro illis qui non sunt, Deum, qui est, adorare. Porro istis cum Judæis sermonibus relictis, nos ad inceptum certamen, et ad reliquorum psalmorum interpretationem transeamus.

INTERP. PSALMI XXII.

Vers. 1. « In finem, psalmus Davidi. » [Canitur hic psalmus ex persona gentium exsultantium propterea quod pascit eas. Sicque mysticum exponunt convivium, quod qui pascebat eas, apposuit.] « Dominus pascit me, et nihil mihi deerit. » Etiam hæc eamdem habent sententiam, quam superiora. Cum enim dixisset in psalmo præcedente : « Edent pauperes, et saturabuntur, laudabunt Dominum qui requirunt eum, » et rursus : « Manducaverunt, et adoraverunt omnes pingues terræ ; » indicat hoc loco hujus cibi largitorem, et nutritorem **748** appellat pastorem. Sic enim se ipsum Dominus Christus nominavit : « Ego sum pastor bonus, et cognosco oves meas, et cognoscunt me meæ [m]. » Eodem modo et per prophetam Ezechielem [n] se ipsum appellavit. Et hic igitur omnes qui salutari cibo potiti sunt, exclamant, « Dominus pascit me, nihil mihi deerit. » Nam omnis generis bonorum fructum hic pastor iis qui ab eo pascuntur largitur.

Vers. 2. « In loco pascui ibi me collocavit. » Postquam pastorem bonorum datorem appellavit, merito et de ovium pastu ex translatione mentionem fecit. *Pascuum* autem hoc in loco sacram divinorum oraculorum doctrinam ' vocat. Primum enim oraculis nos alit, et deinde magis mysticum affert cibum. « Super aquam refectionis educavit me. » Regenerationis aquam innuit, in qua dum baptizatur qui gratiam concupiscit, senectute quidem peccati exuitur, juvenis vero pro sene efficitur.

[m] Joan. x, 14. [n] Ezech. xxxiv, 10 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[19] *Πάντες*. Abest a cod. 1. [20] cod. 1 πεπλανημένους. [21] *Λόγους*. Abest a cod. 1, 2. [22] *Τοὺς—ἀγῶνας*, cod. uterque, τοῦ παρόντος ἀγῶνος. [23] *Καὶ—τῶν*. cod. 3 ἐπί τε τῶν. [24] *Εἰς τὸ τέλος*. Abest a cod. 1, 2. [25] E cod. suppl. Eadem fere sunt quæ Cord. t. I, p. 412, et sub alio nomine p. 418 exhibet. [26] *Ταῦτα τοῖς προερμ.* cod. 2 οὗτος τῷ προερμηνευθέντι. [27] *Ἐμπλησθήσονται*. cod. 1 εὐφρανθήσονται. [28] *Προσεκύνησαν*. Cod. 1 et 2 addunt αὐτῷ. [29] *Δεσπότης*. Des. in cod. 2. [30] *Ἐπὶ — ἐξέθρεψέ με*. In Hebr. leg. עַל־מֵי מְנֻחוֹת יְנַהֲלֵנִי *ad aquas leniter fluentes ducet me.*

VERS. 3. « Animam meam convertit : deduxit me super semitas justitiæ. » Horum autem, ait, participem me fecit, primum ab errore me liberans, et recta via ut incedam efficiens. *Propter nomen suum.* Universa autem hæc ipsius magnificentiæ dona sunt : non enim ob nostram virtutem horum compotes facti sumus. Talem igitur adjutorem atque propugnatorem habens, nec ipsas quidem mortis portas timebo, sed mortem penitus **749** contemnam. Hoc enim subjunxit :

VERS. 4. « Nam etsi ambulavero in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es. » Addit autem his et alia : « Virga tua, et baculus tuus, ipsa me consolata sunt. » Nam per hunc quidem meam imbecillitatem sustentat, per illam vero me in rectam viam deducit. Porro non aberraret aliquis, si eodem modo salutarem crucem nuncuparet. Nam hujus signo atque memoria ab hostibus dæmonibus liberamur, atque in veram viam deducimur. [Et hoc sibi vult illud, Virga tua et baculus tuus, ista me consolata sunt. E duabus enim conjunctis virgis fit crux. Baculo scilicet recto nos qui in illum credimus, confirmat ac dirigit, infirmosque roborat; transverso autem virgæ instar erga dæmones utitur.]

VERS. 5. « Parasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me. Impinguasti oleo caput meum, et calix tuus inebrians me quam optimus est. » Manifesta sunt hæc iis qui mysteriis sunt initiati, nec explanatione ulla indigent. Noverunt enim et spirituale oleum, quo eorum capita impinguantur, et ebrietatem confortantem quidem, sed non dissolventem; atque mysticum cibum, quem nobis proponit is qui ad pastoris officium sponsi munus adjecit. **750** His autem bonis me affecisti, inimicis mœrentibus, seque excruciantibus, quod qui olim ipsis serviebant, tantam mutationem assecuti sint.

VERS. 6. « Et misericordia tua subsequetur me omnibus diebus vitæ meæ : et ut inhabitem in domo Domini in longitudinem dierum. » Horum autem bonorum conciliatrix est tua inexplicabilis benignitas, nostras preces minime exspectans, sed nos veluti fugientes persequens, et præveniens, et salutem impertiens, et habitationem in divinis sedibus præbens, tum in hac vita, tum etiam in futura. Hoc namque ostendit cum ait : « In longitudinem

A γ'. « Τὴν ψυχήν μου ἐπέστρεψεν· ὡδήγησέ με ἐπὶ τρίβους δικαιοσύνης. » Τούτων [31] δέ μοι, φησὶ, μεταδέδωκε, πρότερόν με τῆς πλάνης ἐλευθερώσας, καὶ τὴν εὐθεῖαν [32] ὁδὸν παρασκευάσας ὁδεύειν. *Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.* Ἅπαντα δὲ ταῦτα τῆς αὐτοῦ δῶρα φιλοτιμίας· οὐ γὰρ διὰ τὴν ἡμετέραν ἀρετὴν ἀπελαύσαμεν [33] τούτων. Τοιοῦτον τοίνυν ἐπίκουρον ἔχων, καὶ πρόμαχον, οὐδὲ αὐτὰς δείσω τοῦ θανάτου τὰς πύλας, ἀλλὰ [34] παντὸς θανάτου καταφρονήσω. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν

δ'. « Ἐὰν γὰρ καὶ πορευθῶ ἐν μέσῳ σκιᾶς θανάτου, οὐ φοβηθήσομαι κακὰ, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ. » Προστίθησι [35] δὲ τούτοις καὶ ἕτερα· « Ἡ ῥάβδος σου, καὶ ἡ βακτηρία σου, αὗταί με παρεκάλεσαν. » Τῇ μὲν γὰρ ὑπερείδει μου τὴν ἀσθένειαν, τῇ δὲ
B ποδηγεῖ πρὸς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν· οὐκ ἂν δέ τις ἁμάρτοι, τὸν [36] σωτήριον οὕτως ὀνομάζων σταυρόν. Τῇ γὰρ τούτου σφραγῖδι καὶ μνήμῃ τῶν πολεμίων δαιμόνων ἀπαλλαττόμεθα [37], καὶ πρὸς τὴν ἀληθῆ ποδηγούμεθα τρίβον. [[38] Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ, Ἡ ῥάβδος σου καὶ ἡ βακτηρία σου, αὗταί με παρεκάλεσαν· ἀπὸ γὰρ δύο ῥάβδων συναγόμενος γίνεται σταυρός· τῇ μὲν ὀρθῇ βακτηρίᾳ ἡμᾶς τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας στηρίζων καὶ εὐθύνων καὶ ἀσθενοῦντας ἐνισχύων· τῇ δὲ πλαγίᾳ ὡς ῥάβδῳ κατὰ τῶν δαιμόνων χρώμενος.]

ε'. « Ἡτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξεναντίας τῶν θλιβόντων με· ἐλίπανας ἐν ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου [39] καὶ τὸ ποτήριόν σου [40] μεθύσκον με [41] ὡσεὶ κράτιστον [42]. » Δῆλα ταῦτα τοῖς μεμυημένοις,
C καὶ ἑρμηνείας οὐδεμιᾶς δεόμενα. Ἴσασι [43] γὰρ καὶ τὸ πνευματικὸν ἔλαιον, ᾧ τὴν κεφαλὴν ἐπιάνθησαν· καὶ τὴν κρατύνουσαν, ἀλλ' οὐ διαλύουσαν μέθην· καὶ τὴν μυστικὴν τροφὴν, ἣν προτίθησιν ἡμῖν ὁ πρὸς τῷ [44] ποιμαίνειν καὶ νυμφίος γενόμενος. Τούτοις δὲ, φησὶ, τοῖς ἀγαθοῖς [45] εἱστίασάς με [46], τῶν δυσμενῶν ἀνιωμένων καὶ τρυχομένων, ὅτι οἱ πάλαι σφίσι [47] δουλεύοντες, τοσαύτης μεταβολῆς τετυχήκασιν.

ϛ'. « Καὶ τὸ ἔλεός σου καταδιώξεταί [48] με πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου· καὶ τὸ κατοικεῖν με ἐν οἴκῳ Κυρίου εἰς μακρότητα ἡμερῶν. » Τούτων δὲ πρόξενος τῶν ἀγαθῶν ἡ ἄῤῥητός σου φιλανθρωπία, τὴν ἡμετέραν ἱκετείαν οὐκ ἀναμείνασα ἀλλὰ καθάπερ τινὰς φεύγοντας καταδιώξασά τε, καὶ φθάσα-
D σα [49], καὶ μεταδοῦσα τῆς σωτηρίας, καὶ τὴν ἐν τοῖς θείοις οἴκοις παρασχοῦσα διαγωγὴν, ἔν τε τῷ παρόντι βίῳ, καὶ ἐν [50] τῷ μέλλοντι. Τοῦτο γὰρ παρεδή-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[31] *Τούτων — ὁδεύειν.* Des. in cod. 3. [32] *Εὐθεῖαν.* cod. 2 θεῖαν. [33] cod. 3 ἀπηλαύσαμεν, omisso τούτων. Sequitur in hoc cod., ἀλλ' ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγαθότητος. [34] *Ἀλλὰ — ἐπήγαγεν.* Des. in cod. 3. [35] *Προστίθησι — ὁδόν.* Des. in cod. 3. [36] *Τὸν — σταυρόν.* cod. 3 τὸν σταυρὸν νοῶν. [37] codd. tres Aug. ἀπαλλαττόμενοι, omisso καί. [38] E cod. 3 suppl. [39] *Μου.* Abest a cod. 1. [40] *Σου.* Aquila, Theodotion et editio V rectius habent μου. In Hebr. enim est כּוֹסִי. [41] *Με.* Abest a cod. 3. [42] *Ὡσεὶ κράτιστον.* Hæc ab interpretibus Græcis minus bene cum præcedentibus conjuncta sunt, cum potius ad sequentem versiculum referri debuissent. [43] *Ἴσασι—τετυχήκασιν.* Hæc etiam exstant in Eusebii ad h. l. Commentario, apud Montf. l. c., soli autem Nostro in codd. Aug. vindicantur. [44] cod. 2 τό. [45] *Τοῖς — ἀγαθοῖς.* cod. 3 præm. ἐντρυφῶμεν, omissis iis quæ deinde sequuntur, εἱστίασάς με. Eodem modo legitur apud Euseb. l. c. [46] *Εἱστίασάς με.* Abest a codd. Aug. Cord. p. 414 habet ἠξίωσάς με. [47] *Σφίσι.* cod. 1 et Euseb. l. c. φησί. cod. 2 pro οἱ πάλαι σφίσι habet τῷ Κυρίῳ φησίν. [48] cod. 1, 2 καταδιώξει. [49] cod. 2 καταφθάσασα. [50] *Ἐν.* Abest a cod. 2.

λωσεν εἰρηκώς· « Εἰς μακρότητα ἡμερῶν [51], » τοῦτ' ἔστιν ἀεὶ, καὶ διηνεκῶς. Τοῦτο δὲ τοῖς αἰῶσιν ἐκείνοις ἁρμόττει, οἳ πέρας οὐκ ἔχουσιν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΚΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Ἐν [52] ἐνίοις [53] ἀντιγράφοις εὗρον, « τῆς μιᾶς τῶν Σαββάτων. » Ἐν δέ γε τῷ Ἑξαπλῷ τοῦτο οὐ πρόσκειται. Πλὴν ἵνα μηδὲ τοῦτο καταλίπωμεν ἀνερμήνευτον, εἰδέναι χρὴ ὡς [54] τὴν δεσποτικὴν ἀνάστασιν προσημαίνει, μεθ' ἣν πᾶσα γῆ καὶ θάλασσα τὰς τῆς θεογνωσίας ἀκτῖνας ἐδέξατο· οὕτω [55] δὲ καὶ ὁ ψαλμὸς προαγορεύει, καὶ πρὸς τούτῳ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον τοῦ Δεσπότου. « Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς· ἡ οἰκουμένη, καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. » Ἐπειδὴ γὰρ ὑπελάμβανον [56] Ἰουδαῖοι μόνης αὐτὸν δεσπόζειν τῆς Παλαιστίνης, καὶ μόνων αὐτῶν προμηθεῖσθαι, μόνων αὐτῶν [57] ὄντα Θεὸν, εἰκότως ὁ προφητικὸς διδάσκει λόγος, ὅτι πάσης δεσπόζει τῆς οἰκουμένης. Δεσπόζει [58] δὲ αὐτῆς, οὐχ ἁρπάσας τὴν ἐξουσίαν, οὐδὲ ἄλλον τινὰ τῆς δεσποτείας στερήσας· ἀλλ' αὐτὸς αὐτὴν δημιουργήσας, καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγών.

β'. « Αὐτὸς γὰρ ἐπὶ θαλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτὴν, καὶ ἐπὶ ποταμῶν ἡτοίμασεν αὐτήν. » Διὰ τούτων δὲ, οὐ μόνον τὴν δημιουργίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρόνοιαν δείκνυσι· φύσει γὰρ ἡ [59] γῆ οὖσα ξηρὰ, ἀναλογοῦσαν νοτίδα δεδώρηται, ἔξωθεν μὲν καὶ διὰ μέσου τοῖς μεγίστοις αὐτὴν συνάψας πελάγεσι, ποταμοὺς δὲ ὅτι μάλιστα πλείστους, καὶ μεγίστους, καὶ μέντοι καὶ πηγὰς, ἐν μέσαις ταῖς [60] ἠπείροις, τοὺς μὲν διατρέχειν ἀεὶ, τὰς δὲ ἀναβλυστάνειν παρασκευάσας. Οὕτω καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν δεσποτείαν ὑποδείξας, καὶ τῶν ἐθνῶν τὴν ἐπίγνωσιν προθεσπίσας, τὴν περὶ τῆς ἀρετῆς προσφέρει παραίνεσιν, εἰς [61] ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν πάλιν σχηματίσας τὸν λόγον.

γ'. « Τίς (γὰρ, φησὶν,) ἀναβήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου; καὶ [62] τίς στήσεται ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ; » Ὄρος δὲ [63] ἐνταῦθα, οὐ τὸ ἐπίγειον λέγει τὸ τῆς Σιὼν, ἀλλὰ τὸ ἐπουράνιον, ὅπερ ὁ μακάριος ὑπέδειξε [64] Παῦλος· « Προσεληλύθατε, λέγων, Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ. » Ἐπειδὴ γὰρ προεδίδαξεν, ὅτι ποιητής ἐστι καὶ δημιουργὸς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, εἰκότως τὴν πρὸς αὐτὸν φέρουσαν ὁδὸν δείκνυσι, καὶ ποιεῖται τὴν ἀπόκρισιν [65] πρὸς τὴν ἐρώτησιν.

δ'. « Ἀθῶος χερσὶ, καὶ καθαρὸς τῇ καρδίᾳ· ὃς οὐκ [66] ἔλαβεν ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ οὐκ ὤμοσεν ἐπὶ δόλῳ τῷ πλησίον αὐτοῦ. » Προσήκει, φησὶ, τὸν εἰς ἐκεῖνο τὸ ὄρος ἀναβῆναι ποθοῦντα, καὶ

A dierum, » id est, semper, et continue. Hoc autem illis sæculis congruit, quæ finem minime habent.

INTERP. PSALMI XXIII.

Vers. 1. « Psalmus Davidi. » In quibusdam exemplaribus inveni, « una Sabbatorum. » In Hexaplo vero hoc non apponitur. Cæterum ne hoc absque expositione relinquamus, sciendum est quod Domini resurrectionem significat, postquam omnis terra et mare divinæ cognitionis radios recepit. Hoc autem quoque psalmus iste, et insuper Domini reditum in cœlos, prædicit. « Domini est terra, et plenitudo ejus, orbis terrarum, et universi qui habitant in eo. » Quoniam enim **751** Judæi suspi-
B cabantur soli Palæstinæ ipsum dominari, et ipsorum tantummodo curam gerere, cum ipsorum duntaxat Deus esset, merito propheticus sermo docet eum toti terrarum orbi imperare. Imperat autem ei non violenter arrepta potestate, neque alio quopiam privato hac dominatione; sed cum ipse orbem construxerit, et ex nihilo ad id quod est deduxerit.

Vers. 2. « Quia ipse super maria fundavit eum, et super flumina præparavit eum. » Per hæc autem non modo creationem, verum etiam providentiam ostendit. Cum enim tellus natura esset arida, dedit ei humiditatem congruentem, tum extrinsecus, et in medio, maxima ei maria conjungens, tum fluvios quam plurimos et maximos, nec non etiam fontes,
C per medium continentis, vel semper currere, vel scaturire faciens. Ita cum Dei potentiam ostendisset, et gentium cognitionem prædixisset, affert in medium exhortationem ad virtutem, formans iterum orationem in morem dialogi. Dicit enim:

Vers. 3. « Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus? » * *Montem* vero hic, non terrestrem Sionis montem, sed cœlestem significat: quem beatus ostendit Paulus dicens, « Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis Hierosolymam cœlestem [a]. » Postquam enim paulo ante docuit Deum omnium rerum esse auctorem et opificem, jure ostendit **752** viam
D quæ ad ipsum nos ducit, et ad interrogata respondet.

Vers. 4. « Innocens manibus, et mundus corde: qui non accepit in vano animam suam, nec juravit in dolo proximo suo. » Par est, inquit, ut qui illum montem conscendere desiderat, absurdis cogitationi-

[a] Hebr. xii, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[51] *Ἡμερῶν*. Abest a cod. 1. [52] *Ἐν — πρόσκειται*. Eamdem Notam e cod. quodam Regio attulit Montf. Hexapl. Orig. t. 1, p. 503. Prima ejus pars exstat quoque apud Euseb. ad l. c. [53] *Ἐνίοις*. cod. 1, 2 addunt μέν. [54] *Ὡς*. cod. 2 ὅτι. [55] *Οὕτω*. cod. 3 τοῦτο. [56] *Ὑπελάμβανον* cod. 3 ἐνόμιζον. [57] *Μόνων αὐτῶν*. cod. 2 habet τόν. [58] *Δεσπόζει — παραγαγών*. Des. apud Cord. p. 423. [59] *Ἡ — ξηρά*. cod. 1 οὖσαν ξηράν. cod. 2 οὖσα ξηρά. Uterque omittit ἡ γῆ. [60] cod. 2 μέσοις τοῖς. [61] *Εἰς*. Abest a cod. 2. [62] *Καί*. Cod. 1, 2 ἤ. Sic quoque leg. in edit. Ald. et Compl. [63] *Δέ*. Abest a cod. 3. [64] cod. 1 ἐπέδειξε. [65] *Ἀπόκρισιν — ἐρώτησιν*. cod. 1, 2 ἐρώτησιν πρὸς τὴν ἀπόκρισιν. [66] *Οὐκ — ματαίῳ*. Felicius phrasin h. l. in textu Hebr. obviam interpretati sunt οἱ O'. Psal. xxiv, 1.

hus animam purgatam habeat, et manus ab istiusmodi actionibus mundas gerat. Etenim *manus* pro actionibus posuit, per *cor* autem cogitationes innuit. Hoc enim consultamus, illis vero operamur. Decet autem, inquit, hujusmodi hominem nullam rem fluxam et caducam concupiscere. Has enim nuncupavit *res vanas :* siquidem etiam Ecclesiastes sic eas nominat : « Vanitas, dicens, vanitatum, et omnia vanitas [p]. » Et quoniam dolus et transgressio jurisjurandi avaritiæ conjuncta sunt, merito hæc cum illa respuit : « Et non juravit in dolo proximo suo. » Deinde demonstrat horum recte factorum fructum.

Vers. 5. « Hic accipiet benedictionem a Domino, et misericordiam a Deo salvatore suo. » Admodum congrue misericordiam cum benedictione conjunxit. Etenim quæ existimantur remunerationes, per solam divinam benignitatem hominibus præbentur. Omnes enim hominum justitiæ nihil sunt ad dona quæ a Deo jam nobis suppeditata sunt, nedum ad futura munera, quæ et omnem humanam cogitationem transcendunt.

753 Vers. 6. « Hæc est generatio quærentium Dominum, quærentium faciem Dei Jacobi. » Qui, inquit, secundum hæc consilia vivere statuunt, revera desiderant videre ipsum virtutis legislatorem, qui jam olim etiam magnum Jacobum suo ipsius aspectu dignatus est. In undecimo igitur psalmo, de generatione altera omnibus vitiis affecta [loquens Propheta] Deum precabatur dicens : « Tu, Domine, custodies nos, et servabis nos a generatione hac in æternum [q]. » Hic autem contraria vaticinatur, « Hæc est generatio quærentium Dominum. » Nam post incarnationem * Dei et Salvatoris nostri, omnis terra et mare divinæ prædicationi obtemperans, dereliquit quidem deos patrios, Deum autem Jacobi inquirit. Hoc modo orbis terrarum salute prædicta, docet deinceps eos qui ad fidem accesserunt, Dominum Christum non solum resurrexisse devicto mortis imperio, sed etiam in cœlos rediisse. Quoniam enim vicesimus primus psalmus oracula continebat de salutari passione, nec non prædictionem de gentium salute, merito rursus hic ubi de gentibus mentionem fecit, et earum cognitionem prædixit, et Domini ascensionem describit, et nobis angelorum choros ostendit, hos quidem Dominum Christum præeuntes, illos **754** vero

A λογισμῶν ἀτόπων τὴν ψυχὴν, καθαρεύειν, καὶ πράξεων τοιουτοτρόπων [67] ἐλευθέρας ἔχειν τὰς χεῖρας. Τὰς γὰρ δὴ *χεῖρας*, ἀντὶ πράξεων τέθεικε· διὰ δὲ τῆς *καρδίας*, τὰς ἐνθυμήσεις ᾐνίξατο. Τῇ μὲν γὰρ βουλευόμεθα, ταῖς δὲ πράττομεν. Προσήκει δὲ, φησὶ, τὸν τοιοῦτον μηδενὸς τῶν ῥεόντων καὶ φθειρομένων ἐφίεσθαι· ταῦτα γὰρ ἐκάλεσε *μάταια*· οὕτω γὰρ [68] αὐτὰ καὶ ὁ Ἐκκλησιαστὴς ὀνομάζει, « Ματαιότης, λέγων, ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαιότης. » Καὶ ἐπειδὴ καὶ δόλος καὶ παράβασις ὅρκων τῇ φιλοχρηματίᾳ συνέζευκται, εἰκότως καὶ ταῦτα μετ' ἐκείνης ἀπαγορεύει· « Καὶ [69] οὐκ ὤμοσεν ἐπὶ δόλῳ τῷ πλησίον αὐτοῦ. » Εἶτα δείκνυσι τὸν τῶν κατορθωμάτων [70] τούτων καρπόν.

ε'. « Οὗτος λήψεται εὐλογίαν παρὰ Κυρίου, καὶ B ἐλεημοσύνην παρὰ Θεοῦ σωτῆρος αὐτοῦ. » Κομιδῇ δὲ προσφυῶς τὴν ἐλεημοσύνην τῇ εὐλογίᾳ συνέζευξε. Καὶ γὰρ αἱ νομιζόμεναι ἀντιδόσεις διὰ μόνην τὴν θείαν φιλανθρωπίαν τοῖς ἀνθρώποις παρέχονται [71]. Πᾶσαι γὰρ τῶν ἀνθρώπων αἱ δικαιοσύναι, οὐδὲν [72] πρὸς τὰς ἤδη δεδομένας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δωρεὰς ἀποχρῶσι, μήπου [73] γε δὴ πρὸς τὰς ἐσομένας, αἳ καὶ λογισμὸν ἀνθρώπινον ὑπερβαίνουσιν.

ς'. Αὕτη ἡ γενεὰ ζητούντων τὸν Κύριον [74], ζητούντων τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. » Οἱ [75] κατὰ ταύτας, φησὶ, τὰς ὑποθήκας βιοῦν προαιρούμενοι, τῷ ὄντι ποθοῦσι τῆς ἀρετῆς τὸν νομοθέτην ἰδεῖν, ὃς πάλαι ποτὲ καὶ τὸν μέγαν Ἰακὼβ τῆς οἰκείας ἐπιφανείας ἠξίωσεν. Ἐν [76] μὲν οὖν [77] τῷ ἑνδεκάτῳ C ψαλμῷ περὶ γενεᾶς ἑτέρας [[78] ὁ Προφήτης διαλεγόμενος] πάσῃ κακίᾳ καὶ πονηρίᾳ συζώσης ἠντιβόλει τὸν Θεὸν λέγων [79]· « Σὺ, Κύριε, φυλάξεις [80] ἡμᾶς, καὶ διατηρήσεις ἡμᾶς ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἐνταῦθα δὲ τἀναντία θεσπίζει· « Αὕτη ἡ γενεὰ ζητούντων τὸν Κύριον. » Μετὰ γὰρ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Θεοῦ [81] καὶ Σωτῆρος ἡμῶν, πᾶσα ἡ γῆ καὶ θάλασσα τῷ θείῳ πεισθεῖσα κηρύγματι, κατέλιπε μὲν τοὺς πατρῴους θεοὺς, τοῦ δὲ Ἰακὼβ ἐπιζητεῖ [82] τὸν Θεόν. Οὕτω προαγορεύσας τῆς οἰκουμένης [83] τὴν σωτηρίαν, διδάσκει λοιπὸν τοὺς τῇ πίστει προσεληλυθότας, ὡς οὐ μόνον ἀνέστη τοῦ θανάτου καταλύσας τὸ κράτος ὁ Δεσπότης Χριστὸς, ἀλλὰ καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀνελήλυθεν. Ἐπειδὴ [84] γὰρ ὁ πρῶτος καὶ εἰκοστὸς ψαλμὸς τὰ τῶν σωτηρίων D παθημάτων εἶχε θεσπίσματα, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν σωτηρίας τὴν προφητείαν, εἰκότως πάλιν ἐνταῦθα [85] τῶν ἐθνῶν μνημονεύσας, καὶ τὴν τούτων ἐπίγνωσιν χρησμῳδήσας, καὶ τὴν Δεσποτικὴν ἀνάληψιν προ-

[p] Eccles. I, 2. [q] Ps. XI, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[67] cod. 1, 2 τοιούτῳ τρόπῳ. Ita quoque apud Cord. p. 423. [68] *Γάρ*. cod. 1 δέ. [69] *Καὶ—αὐτοῦ*. Des. in cod. 2. [70] Cord. p. 424, κατορθούντων. [71] *Παρέχονται*. cod. 1 χαρίζονται, ascripta tamen lectione ista altera. [72] cod. 3 οὐδέ. [73] *Μήπου*. cod. 3 μή τι. [74] *Τὸν Κύριον*. Rec. lectio, quam Vulgata expressit, est αὐτόν. [75] *Οἱ — ἠξίωσεν*. Des. in cod. 3. [76] *Ἐν*. cod. 3 præm. καί. [77] *οὖν*. Des. in cod. 3. [78] E cod. 3 suppl. [79] *Λέγων*. Abest a cod. 1. [80] *Φυλάξεις — διατηρήσεις*. cod. 1, 2 φυλάξαις — διατηρήσαις. (Conf. p. 676, n. 7 et 8.) [81] *Θεοῦ*. cod. 3 Κυρίου. [82] cod. ἐπεζήτει [83] *Τῆς οἰκουμένης*. Des. in cod. 1. [84] *Ἐπειδὴ — διαγράφει*. Des. in cod. 3. [85] *Ἐνταῦθα*. Abest a cod. 2.

διαγράφει, καὶ δείκνυσιν ἡμῖν ἀγγέλων χορούς, τοὺς A μὲν ἡγουμένους τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ [86], τοὺς δὲ ἄνωθεν πυνθανομένους, καὶ μαθεῖν ἐφιεμένους τί τὸ παράδοξον θέαμα.

ζ-ι'. Ἄρατε [87] πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι· καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς [88] ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατὸς, Κύριος δυνατὸς [89] ἐν πολέμῳ. Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι· καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Καί μοι [90] θαυμαζέτω [91] μηδεὶς ἄγνοιαν ἀκούων τῶν ἀοράτων δυνάμεων· οὔτε γὰρ προΐσασιν, οὔτε ἴσασιν ἅπαντα· μόνη δὲ ἡ θεία φύσις ταύτην ἔχει τὴν γνῶσιν. Ἄγγελοι [92] δὲ καὶ B ἀρχάγγελοι, καὶ αἱ ἄλλαι τῶν ἀοράτων [93] δυνάμεων συμμορίαι, τοσαῦτα ἴσασιν, ὅσα διδάσκονται· οὗ δὴ χάριν καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος περὶ αὐτῶν διαλεγόμενος ἔφη, ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς Ἀρχαῖς, καὶ ταῖς Ἐξουσίαις, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, διὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ καὶ διὰ τῶν κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν τὴν θείαν σοφίαν κατέμαθον ἀκριβέστερον, οὐδὲν ἀπεικὸς ἀγνοεῖν τὰς ἄνω δυνάμεις [[94] καὶ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ τὸ μυστήριον] φύσιν ἀνθρωπίνην ὁρώσας, καὶ τὴν ἐν αὐτῇ κεκρυμμένην οὐ θεωμένας [95] θεότητα. Εἰ δὲ τοῦτο μὴ δοίη τις, ἐκ τῶν ἡρμηνευμένων ἐν τῷδε τῷ ψαλμῷ λαβέτω τὴν προκειμένην λύσιν. Καὶ γὰρ ἄνω ἐξ ἐρωτήσεως καὶ ἀποκρίσεως τὴν περὶ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς εἰσήγησιν ἐσχημάτισεν, εἰπών [96]· C « Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ τίς στήσεται ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ; » Οὕτως ἐρωτήσας, ἐπήγαγε τὴν ἀπόκρισιν· « Ἀθῶος χερσὶ, καὶ καθαρὸς τῇ καρδίᾳ, » καὶ τὰ ἑξῆς. Τοιοῦτον κἀνταῦθα ἡγείσθω εἶναι τοῦ λόγου τὸ σχῆμα, καὶ τοὺς ἐρομένους μὴ ἀγνοοῦντας ἔρεσθαι νομιζέτω, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους τῷδε τῷ κηρύγματι τοῦ ἀνιόντος διδάσκειν τὴν δεσποτείαν. Διό φασιν [97] αἱ ἀποκρινόμεναι δυνάμεις, δόξης αὐτὸν εἶναι βασιλέα, ὡς τὴν παρὰ πάντων κομιζόμενον δόξαν, καὶ τὴν ἀληθῆ καὶ μόνιμον ἔχοντα βασιλείαν. Καλοῦσι δὲ αὐτὸν καὶ « Κύριον κραταιὸν, καὶ δυνατὸν ἐν πολέμῳ. » Κατέλυσε γὰρ τοῦ διαβόλου τὴν πικρὰν τυραννίδα, καὶ τῶν ὑπ' ἐκείνῳ τελούντων δαιμόνων τὴν ἀπάτην [98] D διέλυσεν. *Αἰωνίους* δὲ *πύλας* ἀνοιγῆναι παρακελεύονται, ὡς μηδέποτε [99] τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων

A desuper interrogantes, et discere cupientes, quodnam illud novum sit spectaculum.

Vers. 7-10. « Attollite portas vestras, principes, et elevamini, portæ æternæ; et introibit rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio. Attollite portas vestras, principes, et elevamini, portæ æternæ, et introibit rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus virtutum ipse est rex gloriæ. » Nemo autem invisibilium virtutum inscitiam audiens, miretur; nec enim prænoscunt, nec omnia sciunt: sola autem divina natura hanc scientiam habet. Angeli vero et archangeli, aliique virtutum invisibilium cœtus, B sciunt quantum discunt. Et propterea divinus Apostolus de ipsis loquens ait: « Ut innotescat nunc Principatibus, et Potestatibus in cœlestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei [r]. » Si autem et per ea quæ in Ecclesia gesta sunt, divinam sapientiam accuratius didicerunt, absurdi nihil est cœlestes virtutes ignorare [etiam mysterium assumptionis Christi], humanam naturam videntes, et divinitatem **755** in ipsa latentem minime intuentes. Si quis autem hoc dare noluerit, ab iis quæ in hoc psalmo exposita sunt solutionem accipiat. Etenim superius per dialogum doctrinam de virtute morali formavit, dicens: « Quis ascendet in montem Domini? et quis stabit in loco sancto ejus? » Et interrogationi responsionem subjunxit: C « Innocens manibus, et purus corde, » et reliqua. Talem et hic putet esse sermonis figuram, neque existimet interrogantes ob ignorantiam interrogare: sed omnes homines hoc præconio ascendentis imperium docere. Propterea respondentes virtutes aiunt, ipsum regem gloriæ esse, ut qui ab omnibus delatam gloriam accipit, et verum ac perpetuum regnum habet. Vocant autem ipsum et « Dominum fortem, et in bello potentem. » Acerbam enim diaboli tyrannidem evertit, dæmonumque qui sub illo sunt dolum destruxit. *Æternas* vero *portas* reserari jubent, tanquam naturæ humanæ nunquam antehac patefactas. Nemo enim hominum per illas unquam transivit: sed Deus D Verbum factus homo, cum primitias nostras assumpsisset, sublatus est in cœlos, et sedit ad dexteram majestatis in excelsis, supra omnem princi-

[r] Ephes. III, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[86] *Τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ.* Des. in cod. 3. [87] *Ἄρατε ὑμῶν.* Rectius Aquila: ἄρατε, πύλαι, κεφαλὰς ὑμῶν. [88] *Τίς δόξης.* Des. in cod. 2. [89] *Δυνατός.* cod. 1, 2 ἰσχυρός. [90] *Καί μοι.* Abest a cod. 3. [91] *θαυμαζέτω.* cod. 3 addit δέ. [92] *Ἄγγελοι — διδάσκονται.* Des. in cod. 3. [93] *ἀοράτων.* cod. 2. ἀσωμάτων. [94] E cod. 3 suppleta. Ibidem sequuntur hæc: Ἴσως δὲ διὰ τῆς πεύσεως καὶ ἀποκρίσεως διδάσκουσι πάντας ἀνθρώπους τὴν δεσποτείαν τοῦ Κυρίου ὑμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἴ γέ τις δοίη ταύτας μὴ ἀγνοεῖν. *Forsitan per quæstionem et responsionem omnes homines de imperio Domini nostri Jesu Christi instituunt: dummodo quis concesserit, eas* (hæc) *non ignorare.* Hæc textui inserere dubitavimus, tum quia nec ea, quæ proxima sunt, nec ista quæ paucis interpositis sequuntur, ἀλλὰ πάντας — δεσποτείαν, hoc permittere videntur; tum quia eadem apud Eusebium ad h. l. exstant. [95] *Οὐ θεωμένας.* Abest a cod. 2. [96] *Εἰπών.* cod. εἰρηκώς, altera tamen lectione ascripta. [97] cod. 1, 2 φησίν. [98] *Ἀπάτην.* cod. 1 πλάνην. [99] *Μηδέποτε.* cod. 1 μηκέτι.

patum, et potestatem, et dominationem, et omne A nomen quod nominatur, non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. Magnus autem Elias assumptus est quidem, at non in cœlum, sed tanquam in cœlum. Sic prima interrogatione et **756** responsione facta, rursus hæ quidem interrogant, hæ vero respondent, et discunt virtutum Dominum hunc esse regem gloriæ, hoc est, qui angelorum et archangelorum, et totius naturæ invisibilis et creatæ conditor et opifex est.

ὑπανοιγείσας [1]. Οὐδεὶς γὰρ ἐκείνας τῶν ἀνθρώπων διεπέρασε πώποτε, ἀλλ' ὁ ἐνανθρωπήσας Θεὸς Λόγος, τὴν ἡμετέραν ἀναλαβὼν ἀπαρχὴν, ἀνήγαγέ τε εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοσύνης ἐν τοῖς ὑψηλοῖς, ἐπάνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας [2], καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Ὁ δὲ μέγας Ἠλίας ἀνελήφθη μὲν, ἀλλ' οὐχ εἰς τὸν οὐρανὸν, ἀλλ' ὡς εἰς τὸν οὐρανόν· οὕτω τῆς πρότερας πεύσεως καὶ ἀποκρίσεως γενομένης, αὖθις αἱ μὲν πυνθάνονται, αἱ δὲ ἀποκρίνονται καὶ μανθάνουσιν ὡς ὁ τῶν δυνάμεων Κύριος αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, τουτέστιν ὁ ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων [3], καὶ πάσης τῆς ἀοράτου καὶ γενητῆς φύσεως, ποιητής ἐστι [4] καὶ δημιουργός.

INTERP. PSALMI XXIV.

B

Vers. 1. « In finem, psalmus Davidi. » Psalmus hic deprecationis formulam habet. Propterea, ut verisimile est, neque inscriptio ipsum psalmum nominat. Aliqui autem scriptores captivitatem prædicere dixerunt, et tanquam ab illis qui captivi erant, dictum explanarunt, finem tantum attendentes. « Libera enim, inquit, Deus, Israelem ex omnibus tribulationibus ejus. » Ego autem hunc psalmum a beato Davide dictum fuisse existimo, cum multos hostium impetus pateretur. Quam ob causam de priscis atque recentibus peccatis mentionem facit, ab hisque liberari obsecrat. Cohortationem autem hominibus utilem introducit. [Maxime autem congruit hic psalmus iis qui e gentibus vocati sunt, multamque cum eo qui præcedit, habet cognationem.]

« Ad te, Domine, levavi animam meam. [Vers. 2, 3.] Deus mi, in te confido, ne erubescam in perpetuum. **757** Neque irrideant me inimici mei. » Undique ab infinitis hostibus septus, tibi, Domine, meam animam offero, et ex tuo auxilio pendeo, obsecrans ne semper in ignominia vivam, neve hostibus ludibrio sim.

« Etenim omnes, qui exspectant te, non confundentur. [Vers. 4.] Confundantur iniqua agentes temere. » Habeo, ait, idoneum pignus spei, eos qui tibi jam crediderunt, tuaque ope potiti sunt. Horum enim solitus es curam gerere, confundere autem vitiis deditos. Porro notandum est quod non peccantes, verum temere transgredientes, dedecore impleri dicat. Non enim omnes æqualiter peccant: nam aliqui quidem ob aliquam calamitatem, vel ob

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΚΔ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος [5], ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Ὁ ψαλμὸς οὗτος [6] προσευχῆς ἔχει σχῆμα. Διά τοι [7] τοῦτο, ὡς εἰκὸς, οὐδὲ [8] ψαλμὸν [9] ἡ ἐπιγραφὴ προσαγορεύει. Τινὲς δὲ τῶν συγγραφέων τῆς αἰχμαλωσίας προαγορευτικὸν ἔφασαν [10] εἶναι, καὶ ὡς ἐξ ἐκείνων εἰρημένον ἡρμήνευσαν, τῷ τέλει μόνῳ προσεσχηκότες· « Λύτρωσαι γάρ, φησὶν, ὁ Θεὸς [11], τὸν Ἰσραὴλ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ. » Ἐγὼ δὲ [12] ἡγοῦμαι τοῦτον [13] εἰρῆσθαι τὸν ψαλμὸν ὑπὸ τοῦ μακαρίου [14] Δαβὶδ, ἡνίκα πολλὰς ἔσχε πολεμίων [15] ἐπαναστάσεις [16]. Οὗ δὴ χάριν καὶ παλαιῶν καὶ νέων ποιεῖται μνήμην ἁμαρτημάτων, καὶ τούτων [17] ἀπαλλαγῆναι παρακαλεῖ. Εἰσηγεῖται δὲ καὶ παραίνεσιν ἀνθρώποις [18] ὠφέλιμον. C [[19] Ἁρμόζει δὲ μάλιστα ὁ προκείμενος ψαλμὸς τοῖς ἐξ ἐθνῶν κεκλημένοις, καὶ πολλὴν ἀκολουθίαν ἔχει πρὸς τὸν πρὸ αὐτοῦ.]

« Πρὸς σὲ, Κύριε, ἦρα τὴν ψυχήν μου. Ὁ Θεός μου, ἐπὶ σοὶ πέποιθα, μὴ καταισχυνθείην εἰς τὸν αἰῶνα. [20] Μηδὲ καταγελασάτωσάν με [21] οἱ ἐχθροί μου. » Πάντοθεν ὑπὸ μυρίων περιστοιχιζόμενος δυσμενῶν, σοὶ τὴν ἐμαυτοῦ, Δέσποτα, προσφέρω ψυχὴν, καὶ τῆς σῆς βοηθείας [22] ἐξήρτημαι, μὴ διηνεκῶς ἐν αἰσχύνῃ διάγειν, καὶ ἐπίχαρτος εἶναι τοῖς πολεμίοις, ἀντιβολῶν [23].

« Καὶ γὰρ πάντες οἱ ὑπομένοντές σε οὐ μὴ καταισχυνθῶσιν. [δ'.] Αἰσχυνθήτωσαν οἱ ἀνομοῦντες διακενῆς. » Ἔχω [24], φησὶ, τῆς ἐλπίδος ἐχέγγυον ἱκανὸν, τοὺς ἤδη σοι πεπιστευκότας, καὶ τῆς σῆς ῥοπῆς D ἀπολαύσαντας. Τούτων μὲν γὰρ εἴωθας προμηθεῖσθαι, καταισχύνειν δὲ τοὺς παρανομίᾳ συζῶντας. Ἐπισημήνασθαι δὲ προσήκει, ὅτι οὐ τοὺς ἁμαρτάνοντας [25], ἀλλὰ [26] κα τοὺς διακενῆς ἀνομοῦντας, αἰσχύνης ἔφησεν [27] ἀναπίμπλασθαι. Οὐ γὰρ πάντες πλημ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] cod. 2 παρανοιγείσας. [2] *Καὶ ἐξουσίας*. Abest a cod. 1. [3] *Καὶ ἀρχαγγέλων*. Abest a cod. 1. [4] *Ἔστι*. Abest a cod. 1, 2. [5] *Εἰς τὸ τέλος*. Abest a cod. 1, 2. [6] *Ὁ ψαλμὸς οὗτος*. Garn. Auct. p. 11: ὁ μετὰ χεῖρας ψαλμός. [7] *Διά τοι — θλίψεων αὐτοῦ*. Des. apud Garn. l. c. [8] *Οὐδὲ — προσαγορεύει*. Reliqui scilicet interpretes huic Psalmo titulum fecerunt, τοῦ Δαβὶδ, observante Eusebio. [9] *Ψαλμόν*. cod. 1, 2 addunt αὐτόν. [10] *Ἔφασαν*. cod. 1, 2 præm. αὐτόν. [11] *Ὁ Θεός*. Abest a cod. 2. [12] *Ἐγὼ δὲ — ψαλμόν*. Garn. l. c. εἴρηται δέ. [13] *Τοῦτον* cod. 2 præm. καί. [14] *Μακαρίου*. cod. 2 θείου. [15] cod. 1, 2 πολέμων. [16] *Ἐπαναστάσεις*. Garn. ἀναστάσεις. [17] *Τούτων*. Garn. τότε. [18] *Ἀνθρώποις*. cod. 3 et Garn. præmittunt πᾶσιν. [19] E Garn. suppl. [20] *Εἰς τὸν αἰῶνα*. Exstat tantum in edit. Ald. et Compl. [21] *Μέ*. Rec. lectio est μου. [22] *Βοηθείας*. cod. 1 et 2, ac Cord. p. 434, ἐλπίδος. [23] cod. 2 ἀντιβολῶ. [24] *Ἔχω — συζῶντας*. Des. in cod. 3. [25] *Ἁμαρτάνοντας*. codd. tres Aug. ἀνομοῦντας. [26] *Ἀλλὰ — ἀνομοῦντας*. Des. in cod. 3. [27] cod. 1 ἔφη. cod. 2 ἔφασαν.

μελοῦσιν ὁμοίως· οἱ μὲν γὰρ ἢ ἐκ περιστάσεώς τινος, ἢ ἐκ φυσικῆς ὀλισθαίνουσιν ἀσθενείας· οἱ δὲ καὶ ἐφήδονται ταῖς παρανομίαις, καὶ ἐπινοοῦσιν ἑτέρας.

« Τὰς ὁδούς σου, Κύριε, γνώρισόν μοι, καὶ τὰς τρίβους σου δίδαξόν με. [ε'.] Ὁδήγησόν με ἐπὶ τὴν ἀλήθειάν σου, καὶ δίδαξόν με, ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ὁ Σωτήρ μου, καὶ σὲ ὑπέμεινα ὅλην τὴν ἡμέραν. » Ἐγὼ δὲ πρῶτον μὲν ἱκετεύω τὰς σὰς ὁδοὺς διαγνῶναι, καὶ τὰς πρός με φερούσας τρίβους μαθεῖν, ὥστε διηνεκῶς τὴν ἀπλανῆ σου καὶ ἀληθῆ πορείαν ὁδεύειν. Ἔπειτα δι' αὐτῶν ἱκετεύω τῶν πραγμάτων μαθεῖν, ὅτι Σωτὴρ ὑπάρχεις ἐμός· τὴν γὰρ παρὰ σοῦ φιλανθρωπίαν προσμένω διηνεκῶς. Τὸ γὰρ *ὅλην τὴν ἡμέραν*, ἀντὶ τοῦ *ἀεὶ* τέθεικεν· καὶ διδάξαι βούλεται, ὡς οὐ [28] νῦν μὲν ταύτην ἔχει [29] τὴν γνώμην, νῦν δὲ ἑτέραν [30] ἀντὶ ταύτης εἰσδέχεται.

ς', ζ'. « Μνήσθητι τῶν οἰκτιρμῶν σου, Κύριε, καὶ τὰ ἐλέη σου, ὅτι ἀπὸ τοῦ αἰῶνός εἰσιν. Ἁμαρτίας νεότητός μου καὶ ἀγνοίας μου [31] μὴ μνησθῇς [32], κατὰ τὸ ἔλεός σου μνήσθητί μου [33]. » Ἡμέρως, φησὶν, ἀεὶ καὶ φιλανθρώπως τοὺς ἀνθρώπους οἰκονομεῖς· ταύτης καὶ νῦν ἀπολαῦσαι τῆς ἀγαθότητος ἱκετεύω [34], καὶ μνήμην σοι γενέσθαι τῆς σῆς φιλανθρωπίας, μὴ τῆς ἐμῆς ἁμαρτίας· καὶ τὴν ἐμὴν δὲ μνήμην ποιούμενος, Δέσποτα, φιλοικτιρμόνως ποίησαι, μὴ δικαίως. Τοῦτο γὰρ καὶ [35] ἐν τοῖς ῥητοῖς παρεκάλεσε· Κατὰ τὸ μέγα [36] ἔλεός σου, μνήσθητί μου σύ· μὴ τῆς ἁμαρτίας μου, ἀλλ' ἐμοῦ μνήσθητι φιλανθρώπως. [[37] Τὸ δὲ *ἁμαρτίας νεότητός μου καὶ ἀγνοίας μὴ μνησθῇς*, ταύτην ἔχει τὴν διάνοιαν· φησὶ γὰρ τοῦ λαοῦ τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ· Καὶ γὰρ εἰδωλολάτρησα ἐκεῖ· μὴ οὖν ἐκείνων τῶν ἁμαρτημάτων μνησθῇς, ἀλλὰ τῆς σῆς φιλανθρωπίας, δι' ἧς καὶ τότε ἀγνοοῦντας φιλανθρωπίᾳ χρησάμενος ἠλέησας.] « Ἕνεκεν τῆς χρηστότητός σου, Κύριε. » Οὐ γὰρ διὰ τὴν ἐμὴν ἀξίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν σὴν φιλανθρωπίαν, τούτου τυχεῖν ἱκετεύω.

η'. « Χρηστὸς καὶ εὐθὺς ὁ Κύριος. » Οὐχ ἁπλῶς, φησὶ, τούτοις ἐχρησάμην τοῖς λόγοις, ἀλλ' εἰδὼς ὡς οὐ μόνον δίκαιος, ἀλλὰ καὶ φιλάνθρωπος ὁ Δεσπότης [38]. Τοῦτο δὲ πανταχοῦ ἡμᾶς ἡ θεία διδάσκει Γραφή. Τοιοῦτόν ἐστι τό· Ἔλεον καὶ κρίσιν ᾄσομαί σοι, Κύριε. » Καί· « Ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων [39] ὁ Κύριος, καὶ δίκαιος, καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐλεεῖ. » Καί· « Ὁ Θεὸς κριτὴς δίκαιος, καὶ ἰσχυρὸς, καὶ μακρόθυμος, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν. »

« Διὰ τοῦτο νομοθετήσει ἁμαρτάνοντας ἐν ὁδῷ. [θ'.] Ὁδηγήσει πραεῖς ἐν κρίσει, διδάξει πραεῖς ὁδοὺς αὐτοῦ. » Τοῦτο σαφέστερον ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε· *Διὰ τοῦτο ὑποδείξει ἁμαρτάνουσιν ὁδόν.*

A naturalem imbecillitatem labuntur; aliqui vero sceleribus ipsis delectantur, aliaque excogitant.

« Vias tuas, Domine, demonstra mihi, et semitas tuas edoce me. [Vers. 5.] Dirige me in veritate tua, et doce me, quia tu es Deus Salvator meus, et te exspectavi toto die. » Ego autem in primis tuas vias ut agnoscam obsecro, et semitas discam, quæ ad te ducunt, ut semper tuam certam atque veram viam teneam. Deinde precor te, ut re ipsa discam te meum Salvatorem esse: tuam enim misericordiam semper exspecto. Illud enim *toto die*, pro *semper* posuit: et docere **758** vult se non hoc modo capere consilium, modo aliud pro illo.

Vers. 6, 7. « Reminiscere miserationum tuarum, Domine, et misericordiarum tuarum, quippe quæ a sæculo sunt. Peccati juventutis meæ, et ignorantiæ meæ ne memineris, Domine, secundum misericordiam tuam memento mei. » Mansuete, ait, semper atque benigne homines gubernas. Hanc ut nunc quoque experiar bonitatem precor, utque tuæ benignitatis, non autem meorum peccatorum memineris. Et dum mei recordaris, o Domine, misericors adversus me sis, non justus. Hoc enim et in superioribus precatus est: Secundum magnam misericordiam tuam memor sis mei: non mei peccati, sed mei benigne memineris. [Illud autem *peccati juventutis meæ et ignorantiæ ne memineris*, hunc

C habet sensum: Loquitur scilicet de populo cum esset in Ægypto; quasi diceret, idola ibi colui, ne itaque eorum peccatorum memineris, sed benignitatis tuæ, secundum quam eo quoque tempore eorum qui ex ignorantia agebant misertus es, benignitate usus.] « Propter bonitatem tuam, Domine. » Non enim ullo meo merito, verum secundum tuam benignitatem hanc assequi peto.

Vers. 8. « Benignus et rectus est Dominus. » Non temere, ait, his verbis usus sum, sed sciens, non tantum justum, verum etiam benignum esse Dominum. Hoc autem ubique divina Scriptura nos docet. Tale est illud: « Misericordiam, et judicium tuum celebrabo, **759** Domine [s]. » Et: « Misericors et miserator Dominus, et justus, et Deus noster miseretur [t]. » Et: « Deus judex justus, et potens, et patiens, et qui non protrahit iram per singulos dies [u]. »

D « Propter hoc legem dabit delinquentibus in via. [Vers. 9.] Diriget mansuetos in judicio, docebit mites vias suas. » Hoc magis dilucide Symmachus expressit: *Propterea peccantibus viam monstrabit*,

[s] Psal. c, 1. [t] Psal. cxiv, 5. [u] Psal. vii, 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[28] *Οὐ*. Abest a cod. 2. [29] cod. 2 ἔχειν. [30] *Ἑτέραν* Abest a cod. 2. [31] *Μου*. Abest a cod. 2. [32] *Μνησθῇς*. cod. 2 addit Κύριε. [33] *Μου*. cod. 1, 2 addit σύ. [34] *Ἱκετεύω*. Abest a cod. 2. [35] *Καί*. Des. in cod. 1, 2. [36] *Μέγα*. Des. ibid. [37] E cod. 1 suppl. [38] *Ὁ Δεσπότης*. Abest a cod. 1. [39] *Καὶ οἰκτίρμων*. Des. in vers. Græca, et in cod. August. 1.

Bonitate enim utens non repente peccantes plectit, imo rectam ipsis viam ostendit, et pœnitentiæ legem docet, atque etiam eos qui mansuetudine et simplicitate utuntur, rerum naturam discernere docet: omnesque suas administrationes facit ut sciant, ne simplicitas occasio ignorantiæ facta, multum detrimenti inferat. Deinde naturam prædictarum viarum ostendit.

Vers. 10. « Universæ viæ Domini, misericordia et veritas sunt, quærentibus fœdus ejus, et testimonia ejus. » Nam sacrarum Litterarum cultores assidui per ipsas exactius discunt omnes Dei et Salvatoris nostri administrationes misericordia et veritate temperari. Nam pœnitentibus quidem de peccatis quæ perpetrarunt, misericordiam et veniam concedit; invictos autem virtutis athletas præconio celebrat, et coronat, **760** cum veritate sententiam pronuntians; quin etiam hominibus vitiis deditis, nec pœnitentiam agentibus, ex præscripto veritatis pœnas infligit.

Vers. 11. « Propter nomen tuum, Domine, propitius quoque sis peccato meo, est enim multum. » Ego igitur, ait, ut meis peccatis propitius sis obsecro, non ob exactam pœnitentiam meam, sed ob tuam benignitatem, qua benignus dominaris, et quia in tuo nomine omnem spem meam defixi.

Vers. 12, 13. « Quis est homo qui timet Dominum? legem statuet ei in via quam elegit. Anima ejus in bonis commorabitur, et semen ejus hæreditabit terram. » Deinceps instruit, et conducibilem admonitionem affert, et timentibus Dominum omnis generis opem pollicetur. Et quia multiplices diversique sunt modi pie vivendi, solitarii et communes, agrestes et urbani, privati et militares, regales et mercenarii, nautici et rustici, et alii multi et varii, in singulis autem fieri potest, ut Deo placeamus, jure propheticus sermo ait: « Quis est homo qui timet Dominum? legem statuet ei in via quam elegit. » Videlicet in illa vita quam sibi quisquis eligit, commodas et congruentes illi leges imponet. Sic divinus Joannes Baptista interrogantibus quidem publicanis, quid oporteat facere, respondit, « Nihil amplius, **761** quam quod constitutum est vobis,

Ἀγαθότητι γάρ [40] χρώμενος, οὐκ εὐθὺς [41] κολάζει τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐθεῖαν αὐτοῖς ὁδὸν ὑποδείκνυσι, καὶ τῆς μετανοίας ἐκπαιδεύει τὸν νόμον· καὶ μὲν δὴ καὶ τοὺς πραότητι καὶ ἁπλότητι κεχρημένους διακρίνειν διδάσκει τῶν πραγμάτων τὴν φύσιν, καὶ πάσας αὐτοῦ τὰς οἰκονομίας εἰδέναι παρασκευάζει· ἵνα μὴ ἐφόδιον ἀγνοίας ἡ ἁπλότης [42] γενομένη, πολλὴν τὴν βλάβην ἐργάσηται· εἶτα τῶν εἰρημένων ὁδῶν τὴν φύσιν ὑποδείκνυσι [43].

ι'. « Πᾶσαι αἱ ὁδοὶ Κυρίου ἔλεος καὶ ἀλήθεια, τοῖς ἐκζητοῦσιν τὴν διαθήκην αὐτοῦ, καὶ τὰ μαρτύρια αὐτοῦ. » Οἱ [44] γὰρ διηνεκῶς [45] τοῖς ἱεροῖς ἐντρεφόμενοι Λόγοις μανθάνουσιν ἀκριβῶς δι' ἐκείνων, ὡς πᾶσαι αἱ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν [46] οἰκονομίαι [47] ἐλέῳ καὶ ἀληθείᾳ συγκέκρανται· τοῖς μὲν γὰρ μεταμελομένοις ἐφ' οἷς ἐπλημμέλησαν, τὸν ἔλεον καὶ τὴν συγγνώμην ὀρέγει· τοὺς δὲ ἀηττήτους τῆς ἀρετῆς ἀθλητὰς ἀνακηρύττει καὶ στεφανοῖ, σὺν ἀληθείᾳ τὴν ψῆφον ἐκφέρων· καὶ μέντοι καὶ τοῖς παρανομίᾳ συνεζηκόσι, καὶ μὴ μεταμελείᾳ χρησαμένοις, κατὰ τοὺς τῆς ἀληθείας ὅρους ἐπιφέρει τὰς τιμωρίας.

ια'. « Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, Κύριε· καὶ ἱλάσθητι [48] τῇ ἁμαρτίᾳ μου· πολλὴ γάρ ἐστιν. » Ἐγὼ τοίνυν, φησὶν, ἵλεών σε γενέσθαι ταῖς ἐμαῖς ἁμαρτίαις παρακαλῶ, οὐ διὰ τὴν σπουδαίαν [49] μου μεταμέλειαν, ἀλλὰ δι' ἣν ἔχεις φιλανθρωπίας προσηγορίαν, καὶ ἐπειδὴ τοῦ σοῦ ὀνόματος τὰς ἐμὰς ἐλπίδας ἐξήρτησα.

ιβ', ιγ'. « Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον; νομοθετήσει αὐτῷ ἐν ὁδῷ ᾗ ᾑρετίσατο. Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν ἀγαθοῖς αὐλισθήσεται, καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ κληρονομήσει γῆν. » Ἐντεῦθεν [50] εἰσηγεῖται, καὶ τὴν ὀνησιφόρον προσφέρει παραίνεσιν, καὶ τοῖς τὸν Κύριον φοβουμένοις τὴν παντοδαπὴν ἐπαγγέλλεται πρόνοιαν. Καὶ ἐπειδὴ πολλοὶ καὶ διάφοροι τῆς εὐσεβείας οἱ βίοι, μοναδικοὶ [51] καὶ κοινωνικοὶ, ἐρημικοὶ [52] καὶ πολιτικοὶ, ἰδιωτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ, βασιλικοὶ καὶ ἀποχειροβιωτικοὶ [53], ναυτικοὶ καὶ γεωργικοὶ, καὶ οἱ ἄλλοι πολλοὶ καὶ διάφοροι· ἐν ἑκάστῳ δὲ βίῳ δυνατὸν ἀρέσαι Θεῷ εἰκότως ὁ προφητικὸς ἔφη λόγος· « Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον; νομοθετήσει αὐτῷ ἐν ὁδῷ ᾗ ᾑρετίσατο. » Ἀντὶ τοῦ, ἐν ἐκείνῳ τῷ βίῳ, ὃν [54] βιοτεύειν ἐκεῖνος προαιρεῖται [55], τοὺς προσφυεῖς αὐτῷ καὶ ἁρμόζοντας θήσει [56] νόμους. Οὕτως [57] ὁ θεῖος [58] Ἰωάννης ὁ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[40] *Γάρ*. Abest ab utroque codice, in quo ἀγαθότητι χρώμενος præcedentibus jungitur, Colo ad χρώμενος posito. [41] *Εὐθύς* cod. 1 addit γάρ. [42] *Ἡ ἁπλότης*. cod. 2 ἡ ἁπλότητος. [43] cod. 2 ὑποδεικνύει. [44] *Οἱ — τιμωρίας*. cod. Flor. hæc paucis ita complectitur: Ὁ τῶν ἱερῶν ἐντρυφώμενος λόγων μανθάνει τοῖς μετανοοῦσι τὸν Σωτῆρα ἔλεον καὶ συγγνώμην παρέχοντα, στεφανοῦντα καὶ σὺν ἀληθείᾳ καὶ κρίσει τοὺς νικῶντας ἐν ἀρετῇ, καὶ τοὺς μὴ μετανοοῦντας κολάζοντα. [45] *Γὰρ διηνεκῶς*. Des. in cod. 3. [46] *Ἡμῶν*. Abest a cod. 2. [47] *Οἰκονομίαι*. cod. 1 κρίσεις, ascripta tamen altera lectione. [48] *Ἱλάσθητι*. Ita habent ed. Ald. et Compl. Rec. lectio est ἱλάση. [49] *Τὴν σπουδαίαν*. cod. 2 τὴν τῆς σπουδῆς. [50] *Ἐντεῦθεν — πρόνοιαν*. Hæc apud Cord. p. 436, sequentia autem, p. 445, exstant. [51] *Μοναδικοὶ — διάφοροι*. Des. apud Cord. loco posteriori. [52] *Ἐρημικοὶ*. Abest a cod. 1. [53] cod. 1, 2 ἀποχειροβιότοι. [54] *Ὅν*. cod. 2 ἐν ᾧ. [55] cod. 2 αἱρεῖται. [56] codd. tres Aug. τίθησι. [57] *Οὕτως*. — *τροφῇ*. Des. apud Cord. p. 445. [58] *Θεῖος*. cod. 3 θεσπέσιος.

Βαπτιστὴς τελώναις μὲν ἐρομένοις τί δεῖ πρᾶξαι, παρήνεσε[59] μηδὲν πλέον τοῦ διατεταγμένου[60] λαβεῖν. » Στρατιώταις δὲ, τὸ[61] μηδένα διασεῖσαι, ἀλλ' ἀρκεῖσθαι τοῖς[62] ὀψωνίοις, τουτέστι τῇ ἀφωρισμένῃ τροφῇ· οὕτως[63] ὁ θεῖος Ἀπόστολος, καὶ οἰκέταις καὶ δεσπόταις, καὶ παισὶ καὶ πατράσι, καὶ[64] γυναιξὶ καὶ ἀνδράσι, καταλλήλους τέθεικε νόμους. Τοῖς τούτους τοίνυν πεπληρωκόσι τοὺς νόμους, ὁ προφητικὸς ὑπέσχετο λόγος[65] τὴν ἐν ἀγαθοῖς τῆς ψυχῆς διατριβὴν, καὶ τὴν τοῦ σπέρματος εὐλογίαν· « Ἡ ψυχὴ γὰρ αὐτοῦ ἐν ἀγαθοῖς αὐλισθήσεται, καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ κληρονομήσει γῆν. » Ἐπειδὴ[66] γὰρ ἡ παιδοποιΐα περισπούδαστός ἐστιν Ἰουδαίοις[67], καὶ τὸ κληρονόμους καταλιπεῖν, καὶ μέντοι καὶ νῦν τοῖς τὸν κοινωνικὸν βίον ἀσπαζομένοις τοῦτο αὐτὸ[68] ἀξιέραστον· καὶ ἀπὸ τούτων[69] ἐπὶ τὴν ἐργασίαν ἰέναι[70] προτρέπει τῆς ἀρετῆς.

ιδ'. « Κραταίωμα Κύριος τοῖς φοβουμένοις[71] αὐτὸν, καὶ ἡ διαθήκη αὐτοῦ δηλώσει[72] αὐτοῖς. » Τοῦτο[73] σαφέστερον ὁ Σύμμαχος καὶ Θεοδοτίων ἡρμήνευσαν· *Μυστήριον*[74] *Κυρίου τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν, καὶ τὴν συνθήκην αὐτοῦ δηλώσει αὐτοῖς.* Αὐτοῦ δὲ ἔστιν ἀκοῦσαι τοῦ Δεσπότου διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου[75] λέγοντος· « Τὰ μυστήριά μου ἐμοὶ, καὶ τοῖς ἐμοῖς. » Ταῦτα γὰρ οὐχ ἁπλῶς ἅπασιν, ἀλλὰ τοῖς φοβουμένοις ἀποκαλύπτει, καὶ τῶν θείων αὐτοῦ λογίων ὑποδείκνυσι[76] τὸν σκοπόν. Καὶ μέντοι κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, κραταίωμα Κύριός[77] ἐστι τοῖς φοβουμένοις[78] αὐτόν· ἀηττήτους αὐτοὺς ἀποφαίνων καὶ κρείττους τῶν πολεμίων[79].

ιε'. « Οἱ ὀφθαλμοί μου διὰ παντὸς πρὸς τὸν Κύριον, ὅτι αὐτὸς ἐκσπάσει ἐκ παγίδος τοὺς πόδας μου. » Ὀφθαλμοὺς πάλιν ἐνταῦθα τοὺς τῆς διανοίας λέγει, οὓς ἔφη ἔχειν[80] πρὸς τὸν Θεόν· ἅτε δὴ γινώσκων σαφῶς, ὡς διὰ τῆς αὐτοῦ κηδεμονίας τὰς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν κατεσκευασμένας ἐπιβουλὰς διαφεύξεται[81].

ις'. « Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ, καὶ ἐλέησόν με, ὅτι μονογενὴς καὶ πτωχός εἰμι ἐγώ. » Τὸ *μονογενὴς*, *μόνος* ἡρμήνευσαν οἱ λοιποί[82]· λέγει δὲ, ὅτι Πάσης βοηθείας[83] γεγύμνωμαι· διὸ δὴ τῆς σῆς τυχεῖν ἀντιλήψεως ἱκετεύω. Ἄγαν δὲ ἐλεεινῶς τό· « Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ, καὶ ἐλέησόν με, » τέθεικε· Βλέπε μου, φησὶ, τὴν ἐρημίαν, καὶ τὴν τῶν ἐχθρῶν πολιορκίαν. Πάντως γὰρ οὕτω[84] θεασάμενος ἐλεήσεις.

ιζ' ιη'. « Αἱ θλίψεις τῆς καρδίας μου ἐπληθύνθησαν, ἐκ τῶν ἀναγκῶν μου ἐξάγαγέ με. Ἴδε τὴν

A exigite [v]. » Milites vero admonet ut neminem concutiant, verum contenti sint suis stipendiis, hoc est, determinato victu. Sic et divinus Apostolus servis et dominis, et filiis et patribus, et uxoribus et viris mutuas posuit leges [x]. Iis autem, qui has observaverint leges, prophetica lex promisit futurum ut eorum animæ in bonis versarentur, et semini eorum benediceretur. « Anima enim ejus in bonis commorabitur, et semen ejus hæreditabit terram. » Quoniam enim filios procreare, et hæredes relinquere, res est desiderabilis apud Judæos, imo etiam nunc hominibus, qui communem vitam amplectuntur, hoc ipsum optatissimum est: etiam res istiusmodi commemorans, illos ad opera virtutis incitat. B

VERS. 14. « Firmamentum est Dominus timentibus eum, et testamentum ipsius, ut manifestetur illis. » Hoc manifestius Symmachus et Theodotio interpretati sunt: *Mysterium Domini timentibus eum, et pactum suum ostendet eis.* Ipsum autem Dominum audire licet per prophetam Isaiam dicentem: « Mysteria mea mihi et meis [y]. » Hæc enim non temere omnibus, verum timentibus aperit, divinorumque ipsius oraculorum propositum **762** demonstrat. Quin et * secundum Septuaginta, firmamentum Dominus est timentibus illum: invictos videlicet illos superioresque hostibus reddens. C

VERS. 15. « Oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse evellet de laqueo pedes meos. » Oculos rursus hic mentis dicit, quos ad Deum habere se ait, ut qui manifesto norit, se per ejus protectionem structas ab hostibus insidias evitaturum.

VERS. 16. « Respice in me, et miserere mei, quia unicus et pauper sum ego. » Hoc *unicus* reliqui *solus* interpretati sunt. Dicit autem, Omni ope destitutus sum: ideo ut tui auxilii compos fiam, supplex peto. Valde autem miserabiliter hoc: « Respice in me, et miserere mei, » posuit. Intuere meam, ait, solitudinem, hostiumque obsidionem; omnino enim cum hæc videris, misereberis. D

VERS. 17, 18. « Tribulationes cordis mei multiplicatæ sunt, ex angustiis meis erue me. Vide humili-

[v] Luc. III, 13. [x] Ephes. VI. 1 seqq. [y] Isa. XXIV, 16 (secundum quosdam libros veteres).

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[59] *Παρήνεσε*. cod. 3. παρηγγύησε. [60] *Τοῦ διατεταγμένου*. cod. 2, παρὰ τὸ διατεταγμένον. [61] *Τό*. Abest a cod. 3. [62] cod. 3 ἀρκεσθῆναι. [63] *Οὕτως — ἀπόστολος*. Des. in cod. 1. [64] *Καὶ — ἀνδράσι*. cod. 3. καὶ ἀνδράσι καὶ γυναιξί. [65] *Λόγος*. cod. 1. νόμος. [66] *Ἐπειδὴ*, κ. λ. Des. apud Cord. [67] *Ἐστίν*. codd. tres Aug. ἦν. [68] cod. 3 τοῦτ' αὐτό. cod. 2 omittit αὐτό. [69] *Τούτων*. codd. tres Aug. παρόντων. cod. 3 addit καρπῶν. [70] *Ἰέναι*. Abest a cod. 2. [71] codd. tres Aug. τῶν φοβουμένων. [72] *Δηλώσει*. Ita habet ed. Ald. et Compl. Rec. lectio est τοῦ δηλῶσαι. [73] *Τοῦτο — δηλώσει αὐτοῖς*. Des. in cod. 1. [74] *Μυστήριον*. Sed ὁμιλία leg. in versione Symmachi apud Euseb. ad h. l. et Montf. in Hexapl. t. I, p. 504. [75] *Τοῦ προφήτου*. Des. in cod. 2. [76] cod. 1 ὑποδεικνύει. [77] *Κύριος*. Abest a cod. 3. [78] codd. tres Aug. τῶν φοβουμένων. [79] codd. tres Aug. πολεμούντων. [80] *Ἔχειν*. cod. 3 addit διὰ παντός. [81] cod. 3 διαφεύξηται. [82] *Λοιποί*. cod. 2 πολλοί. [83] *Βοηθείας*. cod. 1, 2 præm. ἀνθρωπίνης. [84] *Οὕτω*. Abest a cod. 2.

tatem meam, et laborem meum, et dimitte universa delicta mea. » Multæ, inquit, afflictiones me circumstant. Cum igitur hanc meam abjectionem et miseriam meis peccatis rependeris, concede remissionem, atque veniam præbe.

VERS. 19. « Respice inimicos meos, quoniam multiplicati sunt, et odio iniquo oderunt me. » Si non videor, ait, dignus humanitate, cum talibus malis colluctans, saltem injustas inimicorum inimicitias conspiciens, misericordiæ participem **763** me fac. In te enim peccavi, cum tua præcepta transgressus sim : illi autem, cum nihil mihi vitio vertere possint, injuste bellum gerunt.

VERS. 20. « Custodi animam meam, et erue me; non erubescam, quoniam speravi in te. » Etsi enim aliquas tuarum legum transgressus sum, tamen a tua providentia meipsum non separavi : propterea quoque ut ab hostibus liberer, et ut conserver obsecro.

VERS. 21. « Innocentes et recti adhæserunt mihi, quia exspectavi te. » Et hoc proprium virtutis est improborum consuetudinem odio habere ; eos vero qui æqualitatem honorant, et rectitudine utuntur, et a malitia * liberi sunt, hos, inquam, familiares et amicos habere. Hoc autem propheta se fecisse ait, tanquam in hoc Dominum colere existimans.

VERS. 22. « Libera, Deus, Israelem ex omnibus tribulationibus illius. » Hæc deprecatio Deo oblata regi convenit. Decet enim eum, qui in imperio constitutus est, de subditis omnem curam gerere. Propterea beatus David non tantum pro se preces obtulit, verum etiam pro populo sibi commisso, tametsi in ejus qui bene præclareque regnat salute communis utilitas populi consistit. Habent autem et alium sensum hæc verba. Divisus erat Israel, et tempore Saulis, et Memphibostæ, et Absalomi. Si igitur tuum, inquit, auxilium **764** consequerer, et hostes superarem, et ipse Israel civile bellum finiret, pacem obtineret, et bonis omnibus frueretur.

A ταπείνωσιν μου, καὶ τὸν κοπον μου, καὶ ἄφες πάσας τὰς ἀνομίας[85] μου. » Πολλοῖς, φησὶν, ἀλγεινοῖς πανταχόθεν περιστοιχίζομαι. Ταύτην μου τοίνυν τὴν ταπείνωσιν, καὶ τὴν ταλαιπωρίαν, ταῖς ἐμαῖς ἀντιταλαντεύσας παρανομίαις, δὸς τὴν ἄφεσιν, καὶ τὴν συγγνώμην παράσχε.

ιθ'. « Ἴδε τοὺς ἐχθρούς μου, ὅτι ἐπληθύνθησαν, καὶ μῖσος ἄδικον ἐμίσησάν με. » Εἰ μὴ δοκῶ, φησὶν, ἄξιος εἶναι φιλανθρωπίας, τοσούτοις προσπαλαίων κακοῖς, τὴν ἄδικον γοῦν τῶν πολεμίων ἀπέχθειαν θεασάμενος, φιλανθρωπίας μετάδος. Εἰς σὲ γὰρ ἐπλημμέλησα, τὰς σὰς παραβεβηκὼς ἐντολάς· ἐκεῖνοι δὲ μηδὲν ἐγκαλεῖν ἔχοντες, πολεμοῦσιν ἀδίκως.

κ'. « Φύλαξον τὴν ψυχήν μου, καὶ ῥῦσαί με· μὴ B καταισχυνθείην[86], ὅτι ἐπεκαλεσάμην σε[87]. » Εἰ γὰρ καί τινας τῶν σῶν παραβέβηκα νόμων, ἀλλ' οὖν[88] τῆς σῆς ἐμαυτὸν οὐκ ἐχώρισα προμηθείας· διὸ καὶ ῥυσθῆναι τῶν πολεμούντων, καὶ φυλαχθῆναι παρακαλῶ.

κα'. « Ἄκακοι καὶ εὐθεῖς ἐκολλῶντό μοι, ὅτι ὑπέμεινά σε, Κύριε. » Καὶ τοῦτο[89] ἴδιον ἀρετῆς, τὸ μισεῖν μὲν τῶν φαύλων τὰς συνουσίας, τοὺς δὲ τὴν ἰσότητα τιμῶντας, καὶ εὐθύτητι χρωμένους, καὶ κακίας ἀπηλλαγμένους, συνήθεις ἔχειν καὶ φίλους. Τοῦτο[90] γὰρ καὶ ὁ προφήτης ἔφη πεποιηκέναι, ἅτε δὴ θεραπεύειν ἐν[91] τούτῳ δὴ[92] τὸν Δεσπότην ἡγούμενος.

κβ'. « Λύτρωσαι, ὁ Θεὸς, τὸν Ἰσραὴλ ἐκ πασῶν τῶν C θλίψεων αὐτοῦ. » Βασιλεῖ[93] πρέπουσα ἡ προσενεχθεῖσα τῷ Θεῷ προσευχή. Προσήκει γὰρ τὸν ἄρχειν τεταγμένον, πᾶσαν ποιήσασθαι[94] τῶν ὑπηκόων κηδεμονίαν. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ μακάριος[95] Δαβὶδ, οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτοῦ[96] προσενήνοχε τὴν εὐχὴν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἐγκεχειρισμένου λαοῦ· ἄλλως[97] τε καὶ ἡ τοῦ εὖ καὶ καλῶς βασιλεύοντος σωτηρία κοινὴ τοῦ λαοῦ καθέστηκεν[98] ὠφέλεια. Ἔχει δὲ καὶ ἑτέραν ἔννοιαν τὸ ῥητόν. Διῄρητο ὁ Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τοῦ Σαοὺλ, καὶ ἐπὶ τοῦ Μεμφιβοσθὲ[99], καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀβεσσαλώμ[1]. Εἰ τοίνυν, φησὶ[2], τῆς σῆς ῥοπῆς ἀπολαύσαιμι, καὶ κρείττων γενοίμην τῶν δυσμενῶν, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰσραὴλ, ἐμφύλιον[3] πόλεμον καταλύσας, εἰρήνης τεύξεται, καὶ τοῖς σοῖς ἀγαθοῖς ἐντρυφήσει.

D

INTERP. PSALMI XXV.

VERS. 1. « Psalmus Davidi. » Et hunc psalmum divinus David de seipso dixisse mihi videtur : existimo autem hunc ante præcedentem scriptum fuisse.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΚΕ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Καὶ τοῦτον τὸν ψαλμὸν ὁ θεῖος Δαβὶδ εἰς ἑαυτὸν εἰρηκέναι δοκεῖ μοι· ἡγοῦμαι δὲ τοῦτον ἐκείνου προγενέστερον εἶναι. Ὁ μὲν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[85] *Ἀνομίας*. cod. 1. 2 ἁμαρτίας, quæ est rec. lectio h. l. [86] *Μὴ καταισχυνθείην*. Abest a cod. 2. [87] *Ἐπεκαλεσάμην σε*. cod. 1 ἤλπισα ἐπὶ σὲ, quæ est rec. lectio. [88] *Ἀλλ' οὖν*. cod. 1 ἀλλά. [89] *Τοῦτο*. cod. 3 addit δέ. [90] *Τοῦτο — ἡγούμενος*. Des. in cod. 3. [91] *Ἐν*. Des. in cod. 2 [92] *Δή*. Abest a cod. 1, 2. [93] *Βασιλεῖ*. cod. 3 addit δέ. [94] cod. 3 ποιεῖσθαι. [95] *Μακάριος*. Abest a cod. 2. [96] cod. 2 et 3 αὐτοῦ. [97] *Ἄλλως — ὠφέλεια*. Des. in cod. 3. [98] *Καθεστ. ὠφέλεια*. cod. 2 καθεστηκέναι ὀφελεῖ. [99] *Καὶ ἐπὶ τοῦ Μεμφ*. Des. in cod. 3. [1] *Ἀβεσσαλώμ*. cod. 1 addit, καὶ ἐπὶ τοῦ Σεβεαί. cod. 2 καὶ ἐπὶ τοῦ Βηρσαβεέ. cod. 3 καὶ ἐπὶ τοῦ Σαμεέ. Conf. p. 713. [2] *Φησί*. Abest a cod. 1, 2. [3] *Ἐμφύλιον*. cod. 1, 2 præm. τόν,

γὰρ ἁμαρτίας καὶ μεγάλης ἁμαρτίας[4] ἐποιήσατο A μνήμην· « Ἱλάσθητι γάρ, φησί, τῇ ἀνομίᾳ[5] μου, πολλὴ γάρ ἐστιν. » Ἐνταῦθα δὲ τῆς οἰκείας ἀρετῆς τὰ εἴδη διέξεισιν· ὅθεν ἡγοῦμαι τούτοις αὐτὸν χρήσασθαι[6] τοῖς λόγοις ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ διωκόμενον, καὶ παρὰ τοῖς ἀλλοφύλοις διάγειν ἠναγκασμένον· οὓς δυσσεβείᾳ, καὶ δεισιδαιμονίᾳ, καὶ πάσῃ παρανομίᾳ συζῶντας ὁρῶν, ἔφευγεν αὐτῶν τοὺς συλλόγους, καὶ τὰς τοῖς δαίμοσιν ἐπιτελουμένας δημοθοινίας· διδάξει δὲ τοῦτο σαφέστερον ἡ τῶν ῥητῶν ἑρμηνεία. « Κρῖνόν με, Κύριε, ὅτι ἐγὼ ἐν ἀκακίᾳ μου ἐπορεύθην, καὶ ἐπὶ τῷ Κυρίῳ ἐλπίζων, οὐ μὴ ἀσθενήσω. » Ἁπλότητι[7], φησί, κεχρημένος, καὶ κακὸν[8] οὐδὲν εἰς τὸν Σαοὺλ δεδρακώς, καὶ πικρῶς οὕτως ἐξελαυνόμενος, σὲ γενέσθαι, Δέσποτα, κριτὴν τῆς ἐμῆς δίκης ἀντιβολῶ· σὲ γὰρ οἶδα Θεόν, καὶ τῆς σῆς προνοίας B τὰς ἐμὰς ἐλπίδας ἐξήρτησα, καὶ θαῤῥῶ ὡς οὐκ ἔσομαι τοῖς διώκουσιν ὑποχείριος.

β'. « Δοκίμασόν με, Κύριε, καὶ πείρασόν με· πύρωσον τοὺς νεφρούς μου, καὶ τὴν καρδίαν μου. » Κἀντεῦθεν δῆλον ὡς τῆς ἁμαρτίας πρεσβύτερος ὁ ψαλμός. Ὡς ἁπλότητι γὰρ καὶ ἀκακίᾳ συζῶν, καὶ πεῖραν οὐκ ἔχων τῆς ἁμαρτίας, τῶν ἐπικινδύνων[9] ἀγώνων[10] ἐφίεται. *Νεφρὸς*[11] δὲ καὶ *καρδίαν* τοὺς λογισμοὺς ὀνομάζει· καὶ τοῦτο πολλάκις εἰρήκαμεν.

γ'. « Ὅτι τὸ ἔλεός σου κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μού ἐστιν. » Δοκιμασθῆναι δὲ καὶ χρυσίου δίκην πυρωθῆναι παρακαλῶ, ἐπειδὴ τῷ σῷ ἐλέει[12] θαῤῥῶ, καὶ τὴν ἐντεῦθεν προσμένω βοήθειαν. Ὑπὸ τούτου C γὰρ ἐρειδόμενος· « Καὶ εὐηρέστησα[13] ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου. » Εἶτα τῆς εὐαρεστήσεως τὰ εἴδη διέξεισιν.

δ', ε'. « Οὐκ ἐκάθισα μετὰ συνεδρίου ματαιότητος· καὶ μετὰ παρανομούντων οὐ μὴ εἰσέλθω. Ἐμίσησα ἐκκλησίαν πονηρευομένων· καὶ μετὰ ἀσεβῶν οὐ μὴ καθίσω. » Οὕτω[14] δέ, φησί[15], τῆς σῆς πεφρόντικα θεραπείας, ὅτι καὶ παρὰ δυσσεβέσιν ἀνθρώποις[16] καὶ παρανόμοις[17] γενόμενος, τοὺς ἐκεῖθεν[18] συλλόγους καὶ τὰς ἐπιβλαβεῖς αὐτῶν[19] ἔφυγον συνουσίας. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων[20] τὴν παρὰ τοῖς ἀλλοφύλοις διαγωγήν, οἷς διὰ τὴν φυγὴν συνοικεῖν ἠναγκασμένος, οὔτε[21] τῆς δυσσεβείας, οὔτε τῆς παρανομίας αὐτοῖς ἠνέσχετο κοινωνῆσαι.

ϛ', ζ'. « Νίψομαι ἐν ἀθῴοις τὰς χεῖράς μου· καὶ κυκλώσω τὸ θυσιαστήριόν σου, Κύριε. Τοῦ ἀκοῦσαί D με φωνὴν αἰνέσεώς σου, καὶ διηγήσασθαι πάντα τὰ θαυμάσιά σου. » Τούτων[22] μὲν οὖν[23] σφόδρα τὴν δεισιδαιμονίαν βδελύττομαι, ποθῶ δὲ τὸ σὸν ἰδεῖν θυσιαστήριον, Δέσποτα, καὶ τὰς σὰς ὑμνῳδίας εἰσδέξασθαι τοῖς ὠσί, καὶ τῶν σῶν θαυμάτων τὰς με-

Nam ille quidem peccati et magni peccati meminit: « Propitius esto enim, ait, peccato meo, multum est enim. » In hoc autem psalmo propriæ virtutis species percurrit. Unde arbitror ipsum his verbis usum esse, cum Saulem fugeret, et apud alienigenas degere coactus esset: quos impietati et superstitioni, et omni transgressioni adhærentes videns, eorum conventicula vitabat, et epulas quæ in dæmonum honorem celebrabantur. Interpretatio autem sequentium manifestius hoc edocebit. « Judica me, Domine, quoniam ego in innocentia mea incessi, et in Domino sperans non infirmabor. » Cum integer, inquit, et purus fuerim, nihilque mali in Saulem perpetraverim, et sic acerbe exactus sim, ut tu, Domine, judex sis causæ meæ obsecro: te enim Deum esse novi, measque spes in tua providentia reposui, atque confido in hostium manus me minime perventurum.

VERS. 2. « Proba me, Domine, et tenta me, igne explora renes meos, et cor meum. » Hinc patet psalmum peccato antiquiorem esse. Nam ut simplex et innocens, **765** peccatique expers, periculosa certamina desiderat. *Renes* autem et *cor*, cogitationes nominat: et hoc sæpe diximus.

VERS. 3. « Quoniam misericordia tua ante oculos meos est. » Ut autem prober, et instar auri igne examiner precor: quoniam tuæ misericordiæ confido, et hinc auxilium exspecto. Hac enim suffultus sum. « Et complacui in veritate tua. » Deinde complacentiæ species percurrit.

VERS. 4, 5. « Non sedi cum concilio vanitatis, et cum inique sese gerentibus non introibo. Odi ecclesiam malignorum, et cum impiis non sedebo. » Sic autem, ait, tui cultus rationem habui, ut etiam cum apud impios iniquosque homines essem, illorum conventicula noxiasque consuetudines evitarim. Significat autem per hæc, apud alienigenas se versatum esse, cum quibus ob fugam simul habitare coactus, neque impietatis, neque iniquitatis cum ipsis voluit esse particeps.

VERS. 6, 7. « Lavabo inter innocentes manus meas, et circumdabo altare tuum, Domine. Ut audiam vocem laudis, et enarrem universa mirabilia tua. » Istorum igitur superstitionem valde abhorreo, aveo autem tuum, Domine, videre altare, tuasque laudes auribus percipere, atque tuorum miraculorum magnitudinem **766** ignaros docere. Hoc

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[4] *Καὶ μεγ. ἁμαρτίας*. Des. in cod. 2. cod. 3 habet tantum μεγάλης. [5] *Ἀνομίᾳ*. cod. 1 ἁμαρτίᾳ. [6] cod. 3 χρῆσθαι. [7] *Ἁπλότητι*, κ. λ. Alia sub Nostri nomine habet Cord. p. 455. [8] cod. 2 μηδὲν κακόν. [9] cod. 2 ἐπὶ κινδύνων. [10] *Ἀγώνων*. cod. 2 ἀγαθῶν. [11] *Νεφροὺς — εἰρήκ.* Des. apud Cord. p. 455. [12] cod. 2 ἐλέῳ. [13] *Εὐηρέστησα*. cod. 1, 2 præm. ἤδη. [14] *Οὕτω — συνουσίας*. Des. apud Cord. l. c. [15] *Φησί*. Abest a cod. 1. [16] *Ἀνθρ*. Abest a cod. 2. [17] *Καὶ παραν*. Des. in cod. Flor. [18] cod. 1, 2, et Flor. ἐκείνων. [19] *Αὐτῶν — συνουσ*. cod. Flor. συνουσίας ἐξέφυγον. [20] cod. Flor. τούτου. [21] *Οὔτω — κοινωνῆσαι*. cod. Flor. οὐδεμιᾶς αὐτῶν παρανομίας μετέσχε. [22] *Τούτων—διδάξαι*. Des. apud Cord. l. c. [23] *Οὖν*. Abest a cod. 1.

autem: « Lavabo inter innocentes manus meas, » A simile est illi quod a Pilato factum est [z], qui cum Judæorum parricidii particeps esse nollet, manus lavit, re ipsa ostendens se omnem hujus rei culpam fugere. Ut innocens igitur, ait, et nihil commune cum ipsis habens, confidenter manus lavabo.

VERS. 8, 9. « Domine, dilexi decorem domus tuæ, et locum habitationis gloriæ tuæ. Ne perdas cum impiis animam meam, et cum viris sanguinum vitam meam. In quorum manibus iniquitates sunt, dextera eorum repleta est muneribus. » Pro *decore* Symmachus *palatium* posuit, pro *viris sanguinum*, viros homicidas. Ocius vero, ait, ab istorum consuetudine libera me, Domine, tuam domum desiderantem, B ubi tua * gratia relucet, ne cum impiis hominibus, et qui muneribus corrumpuntur, atque homicidis, et qui justitiam produnt, simul moriar. Et per hæc eosdem rursus ostendit. *Domum* vero tabernaculum nuncupavit, nondum enim divinum templum constructum erat: propterea etiam subdit:

VERS. 11, 12. « Et locum habitationis gloriæ tuæ. Ego autem in innocentia mea incessi; redime me, Domine, et miserere mei. Pes meus stetit in rectitudine. » Tantisper autem, cum iis consuetudinem haberem, fidei simplicitate usus sum, et ab omni malitia me segregavi. Cumque in integritate pietatis **767** pedem firmaverim, tuto firmiterque interea constiti. Precor autem ut hanc conditio- C nem semper custodiam: erit autem hoc, si ab istorum consuetudine liber ero. « In ecclesiis benedicam tibi, Domine. » Hinc manifestissime discimus, de Davide ipso dictum esse hunc psalmum. Spopondit enim in omnibus totius orbis ecclesiis per psalmorum scriptionem se laudaturum et celebraturum Dominum, propheticis oculis orbis mutationem prævidens. Habuit autem finem prophetia: nam in omni terra et mari per piorum hominum linguas magnus David Deum beneficii auctorem decantat.

INTERP. PSALMI XXVI.

VERS. 1. « Psalmus Davidi, priusquam ungeretur. » Hanc inscriptionem in Hexaplo non inveni, D sed in aliquibus exemplaribus. Hinc tamen nonnulli ansam arripuerunt rejiciendi omnes inscriptiones, tanquam non veras. Quomodo enim, aiunt, fieri potest, ut David, qui nondum unctus erat,

γαλουργίας τοὺς ἀγνοοῦντας διδάξαι. Τὸ [24] δέ· « Νίψομαι ἐν ἀθώοις τὰς χεῖράς μου, » ἔοικε τῷ [25] ὑπὸ τοῦ Πιλάτου γεγενημένῳ, ὃς τῆς Ἰουδαϊκῆς μιαιφονίας κοινωνῆσαι μὴ βουληθεὶς, τὰς χεῖρας ἐνίψατο, καὶ τῷ ἔργῳ δεικνὺς τοῦ πράγματος τὴν φυγήν. Ὡς ἀθῶος τοίνυν, φησὶ, καὶ μηδεμίαν πρὸς αὐτοὺς ἐσχηκὼς [26] κοινωνίαν, θαῤῥῶν ἀπονίψομαι καὶ τὰς χεῖρας.

η'-θ'. « Κύριε, ἠγάπησα εὐπρέπειαν οἴκου σου καὶ τόπον σκηνώματος δόξης σου. Μὴ συναπολέσῃς μετὰ ἀσεβῶν τὴν ψυχήν μου, καὶ μετὰ ἀνδρῶν αἱμάτων τὴν ζωήν μου. Ὧν εἰσιν [27] ἐν χερσὶν αἱ ἀνομίαι· ἡ δεξιὰ αὐτῶν ἐπλήσθη δώρων. » Ἀντὶ τῆς *εὐπρεπείας* ὁ Σύμμαχος *ἀνάκτορον* [28] ἔθηκεν [29]· ἀντὶ δὲ *ἀνδρῶν αἱμάτων*, ἀνδρῶν μιαιφόνων. Θᾶττον [30] δὲ [31], φησὶ, τῆς μετὰ τούτων διαγωγῆς ἐλευθέρωσον, Δέσποτα, ποθοῦντά σου τὸν οἶκον, τὸν τὴν σὴν ἀποστίλβοντα χάριν· ἵνα μὴ δυσσεβέσιν ἀνθρώποις, καὶ δωροδόχοις, καὶ μιαιφόνοις, καὶ προϊεμένοις τὸ δίκαιον συναπόλωμαι. Καὶ διὰ τούτων δὲ πάλιν τοὺς αὐτοὺς ἐδήλωσεν. *Οἶκον* δὲ τὴν σκηνὴν ὠνόμασεν [32]· οὐδέπω [33] γὰρ ὁ θεῖος νεὼς [34] ᾠκοδόμητο· διὸ καὶ ἐπήγαγε·

ια', ιβ'. « Τόπον σκηνώματος δόξης σου. Ἐγὼ δὲ ἐν ἀκακίᾳ μου ἐπορεύθην· λύτρωσαί με, Κύριε, καὶ ἐλέησόν με [35]. Ὁ πούς μου ἔστη ἐν εὐθύτητι. » Τέως [36] δὲ καὶ τούτοις συνὼν, τῇ τῆς πίστεως ἁπλότητι κέχρημαι, καὶ πάσης ἐμαυτὸν κακίας ἐχώρισα, κἂν τῇ τῆς εὐσεβείας εὐθύτητι τοὺς πόδας ἐρείσας, ἕστηκα τέως ἀσφαλῶς καὶ βεβαίως. Ἀντιβολῶ δὲ εἰς τέλος ταύτην φυλάξαι τὴν στάσιν· ἔσται δὲ τοῦτο, εἰ τῆς μετὰ τούτων ἀπαλλαγείην οἰκήσεως. « Ἐν ἐκκλησίαις εὐλογήσω σε, Κύριε. » Ἐντεῦθεν μάλιστα σαφέστερον μεμαθήκαμεν, ὡς εἰς αὐτὸν εἴρηται τὸν Δαβὶδ ὁ ψαλμός. Ὑπέσχετο γὰρ ἐν ἁπάσαις αὐτὸν ταῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐκκλησίαις διὰ τῆς τῶν ψαλμῶν συγγραφῆς ὑμνήσειν τε καὶ εὐλογήσειν, προφητικοῖς ὄμμασι τὴν τῆς οἰκουμένης προβλέπων μεταβολήν. Ἔλαβε δὲ καὶ τὸ τέλος ἡ προφητεία· ἐν πάσῃ γὰρ γῇ καὶ θαλάσσῃ διὰ τῶν εὐσεβῶν στομάτων ὁ μέγας Δαβὶδ ἀνυμνεῖ τὸν εὐεργέτην Θεόν [37].

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΚϚ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς [38] τῷ [39] Δαβὶδ, πρὸ τοῦ χρισθῆναι. » Ταύτην [40] ἐν τῷ Ἑξαπλῷ τὴν ἐπιγραφὴν οὐχ εὗρον [41], ἀλλ' ἐν ἐνίοις ἀντιγράφοις [42]. Ἐντεῦθεν δ' ὅμως ἔλαβόν τινες ἀφορμὴν τοῦ πάσας τὰς ἐπιγραφὰς, ὡς οὐκ ἀληθεῖς, ἐκβάλλειν [43]. Πῶς γὰρ, φασὶ, οἷόν τε ἦν μηδέπω χρισθέντα τὸν Δαβὶδ, μηδὲ τοῦ παναγίου

[z] Matth. XXVII, 24.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[24] *Τό*. cod. 1 τῷ. [25] *Τῷ — γεγενημένῳ*. cod. 1 τὸ γεγενημένον. [26] cod. 3 ἐσχηκὼς πρὸς αὐτούς. [27] *Εἰσίν*. Abest a cod. 2 et 3. [28] *Ἀνάκτορον*. cod. 3 præm. τό. Sed hanc Symmachi interpretationem Montf. Hexapl. Orig. t. I, p. 505, refert ad vocem מעון vers. 6. [29] cod. 3 τέθεικεν. [30] *Θᾶττον* κ. λ. Des. apud Cord. p. 456. [31] *Δέ*. cod. 1 μέ. cod. 3 δέ με. [32] cod. 1 ὀνομάζει, ascripta tamen lectione ὠνόμασεν. [33] cod. 1 οὔπω. [34] cod. 1, 2 ναός. [35] *Μέ*. Abest a cod. 1. [36] *Τέως — οἰκήσεως*. Des. apud Cord. p. 456. [37] *Θεόν*. Abest a cod. 2. cod. 1 Θεὸν ἡμῶν. [38] *Ψαλμός*. cod. 3 præm. Ἔν τισιν ἐπιγέγραπται. [39] cod. 3 τοῦ. [40] *Ταύτην — ἀντιγράφοις*. Eamdem notulam e cod. Regio ad hunc locum attulit Montf. in Hexaplis. Quæ ad hanc inscriptionem a Nostro allata sunt, in cod. 3 Didymi quoque nomen ascriptum habent. [41] *Οὐχ εὗρον*. cod. 3 οὐκ ἔστιν εὑρεῖν. [42] cod. 1, 2 τῶν ἀντιγράφων. [43] cod. 3 ἐκλαβεῖν.

A Πνεύματος τὴν χάριν δεξάμενον, προφητικοὺς γράψαι ψαλμούς; ἄλλως τε καὶ νέος ὢν[44] τηνικαῦτα, πρόβατα ποιμαίνων, οὐ βασιλείαν ἰθύνων, οὐδὲ ὑπό τινων διωκόμενος δυσμενῶν; Ἔδει δὲ αὐτοὺς συνιδεῖν, ὡς δὶς λέγει χρισθῆναι τὸν Δαβὶδ ἡ τῶν Βασιλειῶν[45] ἱστορία, μᾶλλον[46] δὲ[47] τρίς. Πρῶτον μὲν ἐν τῇ Βηθλεὲμ, ὑπὸ Σαμουὴλ τοῦ προφήτου. Δεύτερον δὲ ἐν Χεβρὼν, ὑπὸ τῆς[48] Ἰούδα φυλῆς, μετὰ τὴν ἀναίρεσιν[49] Σαούλ. Τὸ δὲ τρίτον, ὑπὸ πασῶν τῶν φυλῶν, μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Μεμφιβοσθέ. Λέγει[50] δὲ οὕτως[51] περὶ τῆς δευτέρας χρίσεως· « Καὶ ἐπηρώτησε Δαβὶδ διὰ Κυρίου λέγων· Εἰ ἀναβῶ εἰς μίαν τῶν πόλεων τῆς Ἰουδαίας; καὶ εἶπε Κύριος πρὸς αὐτὸν, Ἀνάβηθι. Καὶ εἶπε Δαβὶδ, Ποῦ ἀναβῶ; καὶ εἶπε· Εἰς Χεβρών. » Εἶτα διηγησάμενος ὁ ἱστοριογράφος, ὅπως ἀνῆλθεν, ἐπήγαγε· « Καὶ ἔρχονται ἄνδρες τῆς Ἰουδαίας, B καὶ χρίουσιν ἐκεῖ τὸν Δαβὶδ, τοῦ βασιλεύειν ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα. » Περὶ δὲ τῆς τρίτης πάλιν οὕτως· « Καὶ παραγίνονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ Ἰσραὴλ πρὸς Δαβὶδ εἰς Χεβρών. » Καὶ μετ' ὀλίγον[52]· « Καὶ διέθετο αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς Δαβὶδ διαθήκην ἐν Χεβρὼν ἐνώπιον Κυρίου, καὶ χρίουσι τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα ἐπὶ πάντα τὸν Ἰσραήλ. » Ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι τὸν ψαλμὸν τοῦτον εἴρηκε, πρὶν τὴν δευτέραν δέξασθαι χειροτονίαν, καὶ προφανῶς ἐγχειρισθῆναι τὴν τῶν πραγμάτων οἰκονομίαν· τοίνυν[53] διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ τούτοις[54] ἐχρήσατο τοῖς λόγοις, ἡνίκα πρὸς Ἀβιμέλεχ[55] εἰσῆλθε τὸν ἱερέα, καὶ ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ σκηνῇ προσευξάμενος, καὶ τὴν ὑπὸ[56] τῶν ἁγίων ἄρτων εὐλογίαν λαβὼν, διέφυγε τοῦ πολεμοῦντος τὰς C χεῖρας. Τοῦτο δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ψαλμῷ λέγει· « Ὅτι ἔκρυψέ με ἐν σκηνῇ αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ κακῶν μου. » Τότε καὶ[57] Δωὴκ ὁ Ἰδουμαῖος τὰς βασιλικὰς ἡμιόνους νέμων ἐκεῖ, τοῦ Δαβὶδ τὴν φυγὴν τῷ Σαοὺλ κατεμήνυσε. Διόπερ[58] ἐν τῷ ψαλμῷ λέγει, ὅτι[59] Ἐπανέστησαν ἐπ' ἐμὲ[60] μάρτυρες ἄδικοι. » Σαφέστερον[61] δὲ ταῦτα ἡ κατὰ μέρος ἑρμηνεία διδάξει· « Κύριος φωτισμός μου καὶ σωτήρ μου, τίνα φοβηθήσομαι; Κύριος ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς μου, ἀπὸ τίνος δειλιάσω; » Ὑπὸ[62] σοῦ, φησὶ[63], φωτιζόμενος, καὶ τῷ νοερῷ σου φωτὶ καταυγαζόμενος, πάντων ὁμοῦ τῶν πολεμούντων καταφρονῶ.

β'. « Ἐν τῷ ἐγγίζειν ἐπ' ἐμὲ κακοῦντας, τοῦ φαγεῖν τὰς σάρκας μου· οἱ θλίβοντές με, καὶ οἱ ἐχθροί μου αὐτοὶ ἠσθένησαν, καὶ ἔπεσον. » Οὐκ[64] D ἐψεύσθην, φησὶ, τῆς ἐλπίδος, οὕτω τῇ σῇ θαῤῥήσας ῥοπῇ. Καὶ γὰρ φθάσαντές με[65] οἱ δίκην θηρίων διώ-

A neque sancti Spiritus gratiam acceperat, prophetícos psalmos conscriberet? præsertim cum eo tempore juvenis esset, et oves pasceret, nec regnum gubernaret, neque ab ullis inimicis persecutionem pateretur? Oportebat autem illos scire bis Davidem unctum esse, ut Regnorum historia testatur, imo potius ter [a]. Primo quidem in Bethleem a propheta Samuele. **768** Iterum autem in Chebron a tribu Judæ post Saulis interitum. Tertio vero ab omnibus tribus post mortem Memphibosthæ. Dicit autem sic de secunda unctione: « Et consuluit David Dominum, dicens: Num ascendam in unam de civitatibus Judæ? Et ait Dominus ad eum, Ascende. Dixitque David, Quo ascendam? et respondit ei: Chebronem [b]. » Deinde historicus exB ponens quomodo ascenderit, subjungit: « Et venerunt viri Judææ, et unxerunt ibi Davidem, ut regnaret super domum Judæ [c]. » De tertia autem rursus sic ait: « Et veniunt universæ tribus Israel ad David Chebronem [d]. » Et paulo post: « Et percussit cum eis rex David fœdus in Chebron coram Domino, unxeruntque Davidem, ut rex esset super omnem Israelem [e]. » Manifestum itaque est Davidem hunc psalmum dixisse priusquam secundam acciperet electionem, et antequam aperte illi commissa esset rerum gubernatio. Cum igitur Saulem fugeret, his usus est verbis, quando ad Abimelechum sacerdotem accessit, et cum orasset in Dei tabernaculo, et sanctorum panum benedictionem accepisset, hostis manus declinavit. Hoc autem in C psalmo isto dicit: « Quoniam abscondit me in tabernaculo suo in die malorum meorum. » Tunc autem et Doeg Idumæus, cum ibi regales pasceret mulas, Davidis fugam Sauli nuntiavit. Propterea in psalmo ait: « Quoniam **769** insurrexerunt in me testes iniqui. » Magis autem dilucide hoc sigillatim enarratio docebit: « Dominus illuminatio mea, et salus mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo? » Cum abs te lumen acceperim, tuaque arcana luce illustratus sim, omnes simul inimicos despicio.

Vers. 2. « Dum appropinquant super me nocentes, ut edant carnes meas, qui tribulant me et D inimici mei, ipsi infirmati sunt, et ceciderunt. » Mea spe, ait, minime frustratus sum, sic tuo auxilio fretus. Etenim cum prævenissent me qui ferarum

[a] I Reg. xvi, 13; II Reg. ii, 4; II Reg. v, 3. [b] III Reg. ii, 1. [c] ibid. 4. [d] II Reg. v, 1. [e] ibid. 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[44] Ὤν. cod. 3 ἦν. [45] cod. 3 βασιλέων. [46] Μᾶλλον δὲ τρίς. Vid. supra, p. 411, quæst. 15. [47] Δέ. cod. 1 addit καί. [48] Τῆς. cod. 1 et 3 addunt τοῦ. [49] Ἀναίρεσιν. In cod. 3 sequitur τοίνυν. [50] Λέγει—Ἰσραήλ. Des. in cod. 3. [51] cod. 2 οὗτος. [52] cod. 1, 2 ὀλίγα. [53] Τοίνυν. codd. tres Aug. præm. ἔτι. [54] Τούτοις λόγοις. cod. 3 τούτους λόγους. [55] cod. 2 Ἀχιμέλεχ. [56] Ὑπό. codd. tres Aug. ἀπό. [57] Καί. codd. Aug. præm. δέ. [58] Διόπερ. cod. 3 addit καί. [59] Ὅτι. Abest a cod. 2. [60] Ἐπ' ἐμέ. cod. 3 μοί. [61] Σαφέστερον—διδάξει. Des. in cod. 3. [62] Ὑπὸ — καταφρονῶ. Des. in cod. 3. [63] Φησί. Abest a cod. 2. [64] Οὐκ — ὑπέμειναν. Hæc des. apud Cord. p. 468, leguntur autem p. 461. Des. quoque in cod. 3 Aug. In cod. Flor. ita: Καλῶς καὶ αὐτοί· legitur: ἡμᾶς μὲν ἠδίκησαν· ἔπαθον δὲ ταῦτα αὐτοὶ, ἅπερ ἡμᾶς διαθεῖναι προσεδόκων. Ἐμφατικώτερον δὲ τὸ ἠσθένησαν ἀντὶ τοῦ οὐχ ὑπὸ πολεμίων ἀνῃρέθησαν, οὐδὲ ὑπ' ἀνθρώπων ἔπαθόν τι δεινὸν, ἄνευ πάσης ἀνθρωπείας χειρὸς ἐξαίφνης εἰς ἀσθένειαν τῇ τοῦ Θεοῦ κατηνέχθησαν τιμωρίᾳ. [65] Μέ. Abest a cod. 2.

more persequebantur, ac devorare conabantur, mihi quidem haud nocuerunt, ipsi vero extremam perniciem passi sunt. Hoc autem sæpius accidisse historia docet. Nam et semel et iterum, cum Saul ipsum comprehendere conatus esset, retia evitavit: imo vero, si voluisset, ipsum insequentem perdere potuisset. Porro ipse David propriam quidem philosophiam ' ostendit, ille autem apud alienigenas pœnas malitiæ pependit. Quæ dicta sunt igitur, futurorum quædam prædictiones sunt.

VERS. 3. « Si consistant adversus me castra, non timebit cor meum: si exsurgat adversus me prælium, interea ego sperabo. » Cum de tuo, inquit, auxilio tale fecerim experimentum, licet duplo triplo major numerus hostium me aggrediatur, intrepidus hæc discrimina subibo, hujusmodi spe armatus.

VERS. 4, 5. « Unum petii a Domino, **770** hoc requiram, ut habitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ: ut videam jucunditatem Domini, et visitem templum ejus. Quoniam abscondit me in tabernaculo suo die malorum: protexit me in abscondito tabernaculi sui; in petra exaltavit me. » Ego autem, inquit, tali potitus beneficio, non divitias a meo benefactore quæro et potentiam, nec regnum et gloriam, verum ut divino templo continue assideam, et illinc divinam pulchritudinem tanquam in speculo contempler, atque omnia quæ secundum legem facienda sunt considerem. Nam de utilitate experientia mihi constat, cum jam illinc salutem retulerim, et inimicorum manus declinaverim. Hæc et magnus David petiit, et a munificentissimo Deo accepit. Nam et ipse divinam arcam reduxit, et tabernaculum alterum admirabilius construxit, et diversos cantorum choros instituit: et hæc ex Paralipomenon libro exactius quis discere poterit. Hoc autem: « Unum petii a Domino, » idem est quod « unam gratiam. » Sic enim intelligendum est.

VERS. 6. « Et nunc exaltavit caput meum super inimicos meos: circuivi, et immolavi in tabernaculo ejus hostiam laudis et vociferationis. » Hic tempus mutatum est, quod et Aquila docuit: nam pro *exaltavit caput meum*, posuit, *exaltabitur caput meum*. Significavit igitur se regnaturum esse, inimicisque superiorem **771** fore, atque ipsos circumdaturum, qui nunc ab ipsis circumdabatur: et Deo oblaturum, non legis sacrificia in tabernaculo, sed laudis hostiam, quam in omnibus totius orbis ecclesiis per eos qui Deo crediderunt noctu et interdiu offert. Aliqua quidem exemplaria « Hostiam laudis et vociferationis » ' habent: eumdem

κοντες, καὶ θοίνην ὠμοβόρον ποιήσασθαι πειραθέντες, ἐμὲ μὲν οὐκ ἐλωβήσαντο, αὐτοὶ δὲ πανωλεθρίαν ὑπέμειναν. Τοῦτο δὲ γεγενῆσθαι πολλάκις ἡ ἱστορία διδάσκει. Καὶ ἅπαξ γάρ, καὶ δὶς, ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ θηρευθεὶς, τὰς ἄρκυας διέφυγε, μᾶλλον δὲ αὐτὸν ἀνεῖλεν ἂν, εἴπερ ἠθέλησε, τὸν διώκοντα· ἀλλὰ αὐτὸς μὲν τὴν οἰκείαν ἐπεδείξατο φιλοσοφίαν, ἐκεῖνος δὲ παρὰ τοῖς ἀλλοφύλοις ἔτισε τῆς πονηρίας ποινήν· πρόῤῥησίς ἐστι[66] τοίνυν τῶν ἐσομένων τὰ εἰρημένα.

γ'. « Ἐὰν παρατάξηται ἐπ' ἐμὲ παρεμβολὴ, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία μου· ἐὰν ἐπαναστῇ ἐπ' ἐμὲ πόλεμος, ἐν ταύτῃ ἐγὼ ἐλπίζω. » Τοσαύτην, φησὶ, πεῖραν τῆς ἐπικουρίας λαβὼν, κἂν δὶς τοσοῦτοι, κἂν τρὶς, προσβαλεῖν[67] μοι πειραθῶσι πολέμιοι, καταθαῤῥῶ τῶν δεινῶν, τῇ ἐλπίδι ταύτῃ καθωπλισμένος.

δ', ε'. « Μίαν ᾐτησάμην παρὰ Κυρίου, ταύτην ζητήσω· τὸ[68] κατοικεῖν[69] ἐν οἴκῳ Κυρίου πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου· τοῦ θεωρεῖν με τὴν τερπνότητα Κυρίου, καὶ ἐπισκέπτεσθαι τὸν ναὸν τὸν ἅγιον αὐτοῦ. Ὅτι ἔκρυψέ με ἐν σκηνῇ αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ κακῶν μου· ἐσκέπασέ με ἐν ἀποκρύφῳ τῆς σκηνῆς αὐτοῦ· ἐν πέτρᾳ ὕψωσέ με. » Ἐγὼ δὲ, φησὶ, τοσαύτης ἀπολαύσας εὐεργεσίας, οὐ πλοῦτον ζητῶ[70] τὸν ἐμὸν εὐεργέτην, καὶ δυναστείαν, οὐδὲ βασιλείαν καὶ δόξαν, ἀλλὰ τὸ διηνεκῶς τῷ θείῳ προσεδρεύειν ναῷ, καὶ τὸ θεῖον ἐκεῖθεν κατοπτρίζεσθαι κάλλος, καὶ ἐπισκοπεῖν ἅπαντα τὰ κατὰ νόμον γινόμενα· πεῖραν γὰρ ἔχω τῆς ὠφελείας, ἤδη τὴν ἐκεῖθεν σωτηρίαν δρεψάμενος, καὶ τῶν διωκόντων τὰς χεῖρας διαφυγών· ταῦτα καὶ ᾔτησεν ὁ μέγας Δαβὶδ, καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ μεγαλοδώρου Θεοῦ. Αὐτὸς γὰρ καὶ τὴν θείαν ἐπανήγαγε κιβωτὸν, καὶ σκηνὴν ἑτέραν θαυμασιωτέραν ἐπήξατο, καὶ τοὺς διαφόρους τῶν ψαλτῳδῶν χοροὺς συνεστήσατο· καὶ ταῦτα ἐκ τῆς τῶν Παραλειπομένων βίβλου[71] μάθοι τις ἂν ἀκριβέστερον. Τὸ δέ· « Μίαν ᾐτησάμην παρὰ Κυρίου[72], » ἀντὶ τοῦ, « μίαν χάριν. » Οὕτω γάρ[73] νοητέον.

ς'. « Καὶ νῦν ἰδοὺ ὕψωσε κεφαλήν μου ἐπ' ἐχθρούς μου· ἐκύκλωσα καὶ ἔθυσα ἐν τῇ σκηνῇ αὐτοῦ θυσίαν αἰνέσεως[74] καὶ ἀλαλαγμοῦ[75]. » Ἐνταῦθα ὁ χρόνος ἐνήλλακται· τοῦτο δὲ καὶ ὁ Ἀκύλας ἐδίδαξεν· ἀντὶ γὰρ τοῦ, *ὕψωσε κεφαλήν μου*[76], *ὑψωθήσεται ἡ κεφαλή μου* τέθεικεν. Σημαίνει[77] τοίνυν, ὅτι βασιλεύσει, καὶ περιγενήσεται τῶν δυσμενῶν, καὶ κυκλώσει αὐτοὺς ὁ νῦν ὑπ' αὐτῶν κυκλούμενος· καὶ τῷ Θεῷ προσοίσει, οὐ τὰς νομικὰς θυσίας ἐν τῇ σκηνῇ, ἀλλὰ τὴν τῆς αἰνέσεως θυσίαν, ἣν ἐν πάσαις ταῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐκκλησίαις, διὰ τῶν τῷ Θεῷ πεπιστευκότων, νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν προσφέρει. Ἔνια μέντοι[78] τῶν ἀντιγράφων, « θυσίαν[79] αἰνέ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[66] cod. 3 τοίνυν ἐστί. [67] cod. 2 προβάλλειν. [68] *Τό*. cod. 1 τοῦ. [69] *Κατοικεῖν*. cod. 1, 2 addunt μέ. Ita quoque h. l. habet cod. Vatic. [70] *Ζητῶ*. cod. 3 αἰτῶ. [71] *Βίβλου*. cod. 2 εἰ βούλει. [72] *Παρὰ Κυρίου*. Des. in cod. 3. [73] *Γάρ*. Abest a cod. 1, 2. [74] *Αἰνέσεως καὶ ἀλαλαγμοῦ*. Conjuncta est h. l. ut in edit. Ald. et Compl. utraque lectio, quarum alterutra tantum debuisset exprimi. [75] *Καὶ ἀλαλαγμοῦ*. Abest a cod. 2. [76] *Μου*. Abest a cod. 1. [77] *Σημαίνει*, κ. λ. Des. apud Cord. p. 470. [78] *Μέντοι*. cod. 3 δέ. [79] *Θυσίαν*. cod. 3 præm. ἀντὶ τοῦ θυσίαν ἀλαλαγμοῦ.

σεως ἔχει καὶ ἀλαλαγμοῦ[80]·» τὴν αὐτὴν δὲ ἔχει διά- A
νοιαν. Ἀλαλαγμὸς γάρ ἐστι πολεμικὴ φωνὴ, ὑπὸ τῶν θαῤῥαλεωτέρων γινομένη κατὰ τῶν δειλιώντων. Τοιουτότροπος[81] δὲ καὶ ἡ ὑμνῳδία· εὐθυμούντων γάρ ἐστιν ἡ φωνὴ, καὶ τὸν Θεὸν ἀνυμνούντων. «Εὐθυμεῖ γάρ τις, φησὶν, ἐν ὑμῖν; ψαλλέτω.» — «Ἄσω καὶ ψαλῶ τῷ Κυρίῳ.» Δῆλον κἀντεῦθεν, ὡς ἐνήλλακται ἐν τοῖς ποῤῥηθεῖσιν ὁ χρόνος· ὑπισχνεῖται γὰρ ᾄσειν[82], καὶ τὸν ὕμνον προσοίσειν.

ζ'. «Εἰσάκουσον, Κύριε, τῆς φωνῆς μου ἧς ἐκέκραξα· ἐλέησόν με, καὶ εἰσάκουσόν μου.» Ἔλεον μὲν αἰτεῖ, οὐκ ἄδικον δὲ[83], ἀλλὰ καὶ μάλα δίκαιον.

η'. «Σοὶ[84], φησὶν, εἶπεν ἡ καρδία μου, Κύριον ζητήσω.» Οὐ γὰρ λόγοις ἐχρησάμην ἀληθείας γεγυμνωμένοις, ἀλλὰ τῆς διανοίας συνομολογούσης τοῖς B
λόγοις[85] τὸ ἔργον ἐπέθηκα. «Ἐξεζήτησέ[86] σε[87] τὸ πρόσωπόν μου.» Καὶ οὐκ ἀποχρήσει τὰ ἤδη γενόμενα· ἀλλὰ τοῦτο δράσω καὶ εἰς τὸν ἔπειτα[88] χρόνον, «Τὸ πρόσωπόν σου, φησὶ[89], Κύριε, ζητήσω.» Μὴ τοίνυν ἀπώσῃ με ποθοῦντα, μηδὲ τοῦ ποθουμένου στερήσῃς.

θ'. «Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ· καὶ μὴ ἐκκλίνῃς ἐν ὀργῇ ἀπὸ τοῦ δούλου σου.» Τοῦτο ἐκ μεταφορᾶς τέθεικε τῶν ὀργιζομένων, καὶ τοὺς προσιόντας ἀποστρεφομένων, καὶ εἰς ἑτέραν ὁδὸν ἐκκλίνειν πειρωμένων. «Βοηθός μου γενοῦ, μὴ[90] ἀποσκορακίσῃς με, καὶ μὴ ἐγκαταλίπῃς με, ὁ Θεὸς ὁ Σωτήρ μου.» Τὸ, *μὴ*[91] *ἀποσκορακίσῃς με, μὴ ἀποῤῥίψῃς με*[92] εἶπον οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταί· ἀπὸ τῆς C
ἔξωθεν δὲ[93] παιδείας οἱ Ἑβδομήκοντα τοῦτο τὸ ὄνομα πεποιήκασι[94]. Τὸ γὰρ[95] εἰς κόρακας ὕβρις τις ἦν παρὰ τοῖς πάλαι ἀπό τινος μύθου γεγενημένη[96].

ι'. «Ὅτι ὁ πατήρ μου καὶ ἡ μήτηρ μου ἐγκατέλιπόν με, ὁ δὲ Κύριος προσελάβετό με.» Διωκόμενος γὰρ ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ, πόῤῥω διάγειν τῶν γεγεννηκότων ἠνάγκαστο· ἀρκεῖς δὲ, φησὶ, μοι ἀντὶ πάντων, ὦ Δέσποτα.

ια'. «Νομοθέτησόν με, Κύριε, ἐν τῇ ὁδῷ σου· καὶ ὁδήγησόν με ἐν τρίβῳ εὐθείᾳ.» Ἀντὶ τοῦ, *νομοθέτησόν με*[97], ὁ μὲν Ἀκύλας καὶ ὁ Θεοδοτίων *φώτισον* εἰρήκασιν· ὁ δὲ Σύμμαχος, *ὑπόδειξόν μοι τὴν ὁδόν σου*. Ἐπειδὴ πόῤῥω, φησὶ, διάγειν τῶν ὁμοφύλων ἠνάγκασμαι, αὐτός μοι γενοῦ καὶ νομοθέτης καὶ ποδηγὸς, ὑποδεικνύς μοι τὴν πρὸς σὲ φέρουσαν τρίβον. D

«Ἕνεκεν[98] τῶν ἐχθρῶν μου. [ιβ'.] Μὴ παραδῷς με εἰς ψυχὰς θλιβόντων με.» Ταπεινοῦ

autem habet sensum. Vociferatio enim est bellica vox ab audacioribus contra formidolosos edita. Ejusmodi autem est hymnorum cantilena: lætantium enim est vox, et Deum laudantium. «Læto enim animo est quis, ait, in vobis? psallat [f].» — «Cantabo, et psalmum dicam Domino.» Et hinc manifestum est, in iis quæ paulo ante dicta sunt, tempus mutatum esse: spondet enim se cantaturum, et hymnum Deo oblaturum.

VERS. 7. «Exaudi, Domine, vocem meam, qua clamavi ad te: miserere mei, et exaudi me.» Misericordiam quidem implorat, non autem injustam, sed valde justam.

VERS. 8. «Tibi dixit cor meum, Dominum quæram.» Non enim verbis usus sum veritate carentibus, sed mente cum verbis consentiente opus perfeci. «Exquisivit te facies mea.» Et quæ jam feci non satis erunt: verum hoc faciam et in posterum. «Faciem tuam, Domine, requiram.» Ne igitur me desiderantem repellas, neque re desiderata me prives.

VERS. 9. «Ne avertas faciem tuam a me, et ne declines in ira **772** a servo tuo.» Hoc per metaphoram dixit, ab iis petitam qui irascuntur, et accedentibus ad se terga dant, in aliam viam declinare conantes. «Adjutor meus esto, ne contumeliose rejicias me: neque derelinquas me, o Deus salvator mi.» Pro eo autem, *ne contumeliose rejicias me*, alii interpretes dixere, *ne projicias me*. A gentili autem eruditione Septuaginta hoc verbum transtulerunt. Hoc enim *ad corvos*, contumelia quædam erat apud antiquos ex fabula quadam orta.

VERS. 10. «Quoniam pater meus et mater mea dereliquerunt me, Dominus autem assumpsit me.» Nam cum a Saule persecutionem pateretur, longe a genitoribus degere coactus fuerat: satis mihi vero, inquit, pro omnibus es tu, Domine.

VERS. 11. «Legem pone mihi, Domine, in via tua, et dirige me in semitam rectam.» Pro, *legem pone mihi*, Aquila quidem et Theodotio *illumina* dixerunt. Symmachus autem, *ostende mihi viam tuam*. Quoniam procul, ait, a contribulibus vivere cogor, tu ipse mihi esto et legislator et dux, et ostende mihi semitam ad te ferentem.

«Propter inimicos meos. [VERS. 12.] Ne tradideris me in animas tribulantium me.» Hæc verba

[f] Jac. v, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[80] *Καὶ ἀλαλαγμοῦ — ἡ ὑμνῳδία*. cod. 3 τὸ αὐτὸ δέ ἐστιν. [81] cod. 1 τοιουτοτρόπως. [82] *Ἄσειν*. cod. 3 πᾶσιν. [83] *Δέ* et sequens καὶ des. in cod. 2. [84] *Σοί*. cod. 1, 2 addunt γάρ. [85] *Τοῖς λόγοις*. cod. 3 οἷς. [86] *Ἐξεζήτησε — μου*. Recepta lectio est ἐξεζήτησα τὸ πρόσωπόν σου. cod. 2 habet ἐζήτησε. [87] *Σέ*. cod. 1 addit γάρ. [88] *Ἔπειτα*. cod. 2 ἐπιόντα. [89] *Φησί*. Abest a cod. 1, 2. [90] *Μή — ἐγκαταλίπῃς με*. Hoc etiam loco ed. Ald. et Compl. cum nostra lectione consentiunt. Recepta autem lectio est μὴ ἐγκαταλίπῃς με, καὶ μὴ ὑπερίδῃς με. Lectionem ἀποσκορακίσῃς Eusebius quoque et codex quidam Coisl. ad textum τῶν Ο' retulerunt. Vid. Montf. Hexapl. Orig. t. I, p. 506. [91] *Μή*. Abest a cod. 2. [92] *Ἀποῤῥίψῃς με*. Hanc lectionem Symmacho tribuunt Euseb. et Montf. l. c. [93] *Δέ*. Abest a cod. 3. [94] *Ὄνομα πεποιήκασι*. cod. 2 ῥῆμα εἰρήκασι. [95] *Τὸ γὰρ — γεγενημένη*. Aliam explicationem suppeditat scholion illud apud Bosium ad h. l. ἀπὸ μεταφορᾶς τῆς σκορίας, ἥτις ὡς περίττωμα σιδήρου ἄχρηστον ἀποπέμπεται. [96] cod. 1 γενομένη. [97] *Μέ*. Abest a cod. 2. [98] cod. 1, 2 ἕνεκα.

ab humili mente procedunt. Dicit enim sic, ego quidem salute indignus sum : cæterum cum nulla injuria eos qui bellum mecum gerunt affecerim, immerito expellor. Ne tradas igitur injuria affectum iis **773** qui injuria afficiunt. « Quoniam insurrexerunt in me testes iniqui, et mentita est iniquitas sibi. » Aquila hoc apertius dixit : *Steterunt contra me testes falsi, et apparuit injustitia.* Ipsi enim, inquit, calumniis contra me usi sunt : ego vero nullum hinc detrimentum passus sum ob tuum auxilium, sed in ipsos conversum est, et jacula ab illis contra me emissa rursus contra ipsos reversa sunt. Hoc autem a communi usu desumptum est. Solemus enim dicere de eo, qui insidiatur, sed lædere non potest : Se ipsum offendit, non me. Sic enim beatus David ait :

« Mentita est iniquitas sibi ipsi. [VERS. 13.] Ego vero credo fore ut videam bona Domini in terra viventium. » Non enim solum in hac vita superior ero inimicis meis, verum etiam exspectatis bonis perfruar. Deinde affert omnibus hominibus admonitionem.

VERS. 14. « Exspecta Dominum. » Et quomodo hoc fieri posset? « Viriliter age, et confortetur cor tuum, et exspecta Dominum. » Mens, inquit, virilitate armata, et per hanc ingruentibus calamitatibus superior facta, corroboratur et vincit, divinasque promissiones exspectat, quarum concurrente corporis auxilio hæres fit. *Terram* autem *viventium* vocat futuram vitam, veluti mortis **774** expertem, et ab interitu ac tristitia liberam.

A φρονήματος ἔκγονα[20] τὰ ῥήματα ταῦτα. Λέγει γάρ. ὅτι Ἐγὼ μὲν τῆς σωτηρίας ἀνάξιος, ἀλλ' ὅμως ἥκιστα τοὺς νῦν πολεμοῦντας ἠδικηκὼς, ἀδίκως ἐλαύνομαι. Μὴ παραδῷς τοίνυν τοῖς ἀδικοῦσι τὸν ἀδικούμενον. « Ὅτι ἐπανέστησάν μοι μάρτυρες ἄδικοι, καὶ[1] ἐψεύσατο ἡ ἀδικία ἑαυτῇ[2].» Ὁ δὲ Ἀκύλας τοῦτο σαφέστερον εἴρηκεν· *Ἀντέστησαν*[3] *μάρτυρες ψευδεῖς*[4], *καὶ ἐξεφάνη ἡ ἀδικία*[5]. Αὐτοὶ μὲν γάρ[6], φησὶ, συκοφαντίαις ἐχρήσαντο κατ' ἐμοῦ, ἐγὼ δὲ λώβην[7] οὐδεμίαν ἐντεῦθεν ἐδεξάμην διὰ τὴν σὴν[8] βοήθειαν· ἀντεστράφη δὲ κατὰ τῶν ἀδίκων[9], καὶ τὰ πεμφθέντα παρ' αὐτῶν κατ' ἐμοῦ βέλη κατ' αὐτῶν πάλιν ἀνέστρεψε. Τοῦτο δὲ ἀπὸ τῆς κοινῆς εἴληπται χρήσεως· εἰώθαμεν γὰρ καὶ ἡμεῖς περὶ τῶν ἐπιβουλευόντων μὲν, οὐ βλαπτόντων δὲ,
B λέγειν· Ἑαυτὸν ἔβλαψεν, οὐκ ἐμέ. Οὕτω καὶ ὁ μακάριος[10] ἔφη Δαβίδ·

« Ἐψεύσατο ἡ ἀδικία ἑαυτῇ[11]. [ιγ'.] Ἐγὼ δὲ πιστεύω[12] τοῦ ἰδεῖν τὰ ἀγαθὰ Κυρίου ἐν γῇ ζώντων.» Οὐ γὰρ μόνον κατὰ τὸν παρόντα βίον κρείττων ἔσομαι τῶν πολεμίων· ἀλλὰ καὶ τῶν προσδοκωμένων ἀγαθῶν ἐν ἀπολαύσει γενήσομαι· εἶτα προσφέρει πᾶσιν ἀνθρώποις παραίνεσιν.

ιδ'. « Ὑπόμεινον τὸν Κύριον.» Καὶ πῶς τοῦτο γένοιτ' ἂν δυνατόν; « Ἀνδρίζου, καὶ κραταιούσθω ἡ καρδία σου, καὶ ὑπόμεινον τὸν Κύριον.» Ὁ νοῦς, φησὶ, τῇ ἀνδρείᾳ καθοπλιζόμενος, καὶ διὰ ταύτης τῶν προσβαλλόντων[13] παθημάτων περιγινόμενος, κρατύνεται καὶ νικᾷ, καὶ τὰς θείας ἐπαγγελίας
C προσμένει, ὧν[14] μετὰ τοῦ συνεργήσαντος σώματος γίνεται κληρονόμος· *γῆν* δὲ *ζώντων* καλεῖ τὸν προσδοκώμενον βίον, ὡς τοῦ θανάτου κεχωρισμένον[15], καὶ φθορᾶς καὶ λύπης ἐλεύθερον.

INTERP. PSALMI XXVII.

VERS. 1. « Psalmus Davidi. » [Canit hunc psalmum ex persona eorum qui in Christum credunt, precibus Christum in auxilium vocans. Præterea quoque reprehensionem amentiæ Judæorum continet, et votum, ut a manu, imo quoque a sorte illorum liberetur.] « Ad te, Domine, clamabo; Deus mi, ne sileas a me, nequando taceas a me, et assimilabor descendentibus in lacum. » Dictus quidem est hic psalmus a Davide, cum Saulem fugeret, et ab iis qui amici existimabantur, insidiis peteretur, qui etiam indicabant, et manifestum facere ipsum Sauli conabantur. Talis erat Doeg, et tales erant

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΚΖ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ.» [[16] Ἄδει τὸν ψαλμὸν ἐκ προσώπου τῶν πιστευσάντων εἰς Χριστόν· διὰ δεήσεως εἰς ἐπικουρίαν καλῶν τὸν Χριστόν· ἅμα δὲ καὶ τῆς Ἰουδαίων ἀπονοίας κατάῤῥησιν ἔχει[17] καὶ εὐχὴν τοῦ χωρισθῆναι τῆς ἐκείνων χειρὸς, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς μερίδος.] « Πρὸς σὲ, Κύριε, κεκράξομαι[18], ὁ Θεός μου, μὴ παρασιωπήσῃς ἀπ' ἐμοῦ[19]· μήποτε παρασιωπήσῃς ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ὁμοιωθήσομαι τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον.» Εἴρηται μὲν ὁ ψαλμὸς
D ὑπὸ τοῦ Δαβὶδ, ἡνίκα ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ ἐδιώκετο, καὶ τῶν δοκούντων εἶναι φίλων ἐπεβουλεύετο, καὶ μηνυόντων, καὶ κατάδηλον αὐτὸν τῷ Σαοὺλ πειρωμένων

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[20] cod. 1 ἔγγονα. [1] *Καὶ — ἑαυτῇ*. Interpretes Græci non assecuti sunt sensum verborum *et spirans violentiam*. [2] *Ἑαυτῇ*. cod. 1 ἑαυτήν. Ita quoque leg. Cord. p. 463. [3] *Ἀντέστησαν — ἐξεφάνη*. cod. 3 ὅτι ἐπανέστησάν μοι μάρτυρες ἄδικοι καὶ ἐψεύσατο. cod. 1, 2 ἀνέστησαν. [4] cod 1, 2 ψεύδους. [5] *Ἀδικία*. cod. 3 addit ἑαυτῇ. [6] *Γάρ*. Abest a cod. 3. cod. 7 habet μέντοι. cod. 2 μὲν οὖν. [7] cod. 2 λαβήν. [8] *Σήν*. Abest a cod. 2. [9] *Ἀδίκων*. cod. 3 addit ἡ ἀδικία. [10] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [11] cod. 1 ἑαυτήν. [12] *Ἐγὼ δὲ πιστεύω*. cod. 2 πιστεύει, minus bene. cod. 3 omittit ἐγὼ δέ. [13] cod. 2 προβαλλόντων. [14] *Ὧν*. Abest a cod. 1, 2. [15] *Κεχωρισμένον — ἐλεύθερον*. Des. in cod. 2. [16] *Ἄδει — μερίδος*. Hæc e cod. 1 Aug. inserta sunt. Parum recedunt ab iis quæ Cord. t. I, p. 482, Athanasio tribuit, quæ tamen nec in Holstenii editione Opp. Athan. t. II, p. 517, nec in Montf. Coll. nova PP. t. II, p. 89 exstant. [17] *Ἔχει*. codex habet τὸν Θεὸν, emendatiorem autem lectionem ἔχει e Corderio restituimus. [18] *Κεκράξομαι*. Rec. lectio h. l. est ἐκέκραξα. Nostram habent ed. Ald. et Compl. [19] *Ἀπ' ἐμοῦ*. cod. Vatic. h. l. et post pauca, habet ἐπ' ἐμοί.

ποιεῖν· τοιοῦτος ἦν[20] ὁ Δώηκ, τοιοῦτοι οἱ Ζιφαῖοι[21], A καὶ ἕτεροι πρὸς τούτοις πολλοί. Ἁρμόττει δὲ καὶ οὗτος, καὶ μέντοι[22] καὶ οἱ πρὸ τούτου ψαλμοὶ, παντὶ τοιαύταις περιπίπτοντι συμφοραῖς. Ἔνεστι γὰρ ὁμοίως τῷ μακαρίῳ[23] Δαβὶδ, καὶ καρτερῆσαι τὸν βουλόμενον[24], καὶ τοῦ Θεοῦ δεηθῆναι, καὶ τῆς ἐκεῖθεν προμηθείας τυχεῖν· τὸ *κεκράξομαι* μέντοι τέθεικεν οὐκ ἐπὶ φωνῆς, ἀλλ' ἐπὶ προθυμίας καὶ συντόνου καὶ σπουδαίας εὐχῆς· τὸ δὲ *μὴ παρασιωπήσῃς ἀπ' ἐμοῦ*, ἐκ μεταφορᾶς ἔλαβε τῶν ὑπό τινων παρακαλουμένων, καὶ πρὸς οὐδὲν ἀποκρίνασθαι βουλομένων. Διό φησιν, Ἐὰν παρασιωπήσῃς ἀπ' ἐμοῦ, καὶ τῆς βοηθείας γυμνώσῃς με[25], παραυτίκα τῷ θανάτῳ παραδοθήσομαι· τοῦτον[26] γὰρ ἐκάλεσε *λάκκον*· ἐπειδὴ λάκκῳ παραπλησίως ὁ τάφος ὀρύττεται.

Ziphæi, et alii insuper multi. Convenit et hic psalmus, et anteriores, cuilibet homini, qui in istiusmodi calamitates inciderit. Potest enim unusquisque, exemplo beati Davidis, libenter mala perferre, et Deum precari, et ab eo auxilium consequi. *Clamabo* tamen posuit, non de voce, sed de propensa animi voluntate, et de intentis accuratisque precibus. Hoc autem, *ne sileas a me*, per metaphoram dixit, desumptam ab illis qui a quibusdam invocantur, et ad interrogata respondere nolunt. Propterea dicit, Si tacueris a me, tuaque ope me destitueris, **775** repente morte afficiar. Hanc enim *lacum* vocavit: siquidem sepulcrum ut lacus foditur.

β'. « Εἰσάκουσόν, Κύριε[27], τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς B μου, ἐν τῷ δέεσθαί[28] πρὸς σὲ, ἐν τῷ αἴρειν με χεῖράς μου πρὸς ναὸν ἅγιόν σου. » Οὐδέπω μὲν ὁ ναὸς ᾠκοδόμητο· τὴν δὲ σκηνὴν ὀνομάζει ναὸν, ἐν ᾗ προσηύχετο, πόῤῥω μὲν ὢν κατὰ τὸ σῶμα, τὸν δὲ νοῦν ἐκεῖ παραπέμπων. Οὕτω[29] καὶ ὁ μακάριος[30] Δανιὴλ ἐν Βαβυλῶνι προσευχόμενος, πρὸς[31] τὴν Ἱερουσαλὴμ τετραμμένας ἀνεῴγνυ φωταγωγοὺς, οὐκ ἐκεῖ περιγεγράφθαι τὸ Θεῖον ὑποπτεύων, ἀλλ' ἐκεῖ τὴν θείαν ἐπιφάνειαν γεγενῆσθαι μεμαθηκώς.

Vers. 2. « Exaudi, Domine, vocem deprecationis meæ, dum oro ad te, dum extollo manus meas ad templum sanctum tuum. » Nondum quidem templum ædificatum erat, sed tabernaculum nominat templum, in quo precabatur, procul quidem constitutus quod ad corpus pertinet, verum mentem illuc intendebat. Sic etiam beatus Daniel [g], cum precaretur Babylone, fenestras ad Hierosolymam expositas aperiebat, non quod ibi Deum circumscriptum esse arbitraretur, sed quod ibi Deum apparuisse didicisset.

γ'. « Μὴ συνελκύσῃς με[32] μετὰ ἁμαρτωλῶν, καὶ μετὰ ἐργαζομένων τὴν[33] ἀδικίαν μὴ συναπολέσῃς με, τῶν λαλούντων εἰρήνην μετὰ τῶν πλησίον αὐτῶν· κακὰ δὲ ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. » Μηδεμίαν ἔχειν κοινωνίαν μετὰ τῶν διπλόῃ κεχρημένων ὁ μακάριος[34] ἱκετεύει Δαβίδ. Βδελυροὺς γὰρ εἶναί φησι C τοὺς ἕτερα μὲν φθεγγομένους, ἕτερα δὲ βουλευομένους[35]. Οὗ δὴ χάριν καὶ πρόσφορα τοῖς ἐπιτηδεύμασι βούλεται αὐτοὺς τρυγῆσαι τὰ ἐπίχειρα. Φησὶ γάρ[36]·

Vers. 3. « Ne simul trahas me cum peccatoribus, et cum operantibus iniquitatem ne perdas me: qui loquuntur pacem cum proximo suo, mala autem in cordibus eorum. » Beatus quidem David precatur, ut nihil commune habeat cum iis qui fraudibus utuntur. Exsecrabiles enim ait esse eos, qui alia loquuntur, alia vero cogitant. Quapropter vult ut ipsi præmia suis studiis consentanea recipiant. Ait enim:

δ'. Δός[37] αὐτοῖς[38], Κύριε[39], κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν, καὶ κατὰ τὴν πονηρίαν τῶν ἐπιτηδευμάτων αὐτῶν. Καὶ τὰ[40] ἔργα τῶν χειρῶν αὐτῶν δὸς αὐτοῖς· ἀπόδος τὸ ἀνταπόδομα αὐτῶν αὐτοῖς. » Μηδεὶς δὲ τὸν δίκαιον ἐπαρᾶσθαι τοῖς ἐχθροῖς νομιζέτω· οὐ γάρ ἐστιν ἀρᾶς τὰ εἰρημένα, ἀλλὰ ψήφου δικαίας. « Ἀπόδος γὰρ, φησὶ, τὸ ἀνταπόδομα αὐτῶν αὐτοῖς· » ταῖς οἰκείαις, φησὶν[41], ἐπιβουλαῖς περιπέσοιεν, αἷς κατ' D ἀλλήλων[42] καττύουσι[43]· τοῦτο[44] καὶ ἐν τῷ ἑβδόμῳ ψαλμῷ, « Ἐπιστρέψει ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ κορυφὴν αὐτοῦ ἡ ἀδικία αὐτοῦ καταβήσεται. » Εἶτα τὴν αἰτίαν τῆς τιμωρίας διδάσκει[45].

Vers. 4. « Da illis, Domine, secundum opera eorum, et secundum pravitatem eorum quibus student: secundum opera manuum eorum tribue illis, redde retributionem eorum ipsis. » Nemo autem existimet virum justum suis inimicis **776** dira imprecari. Non enim ad imprecationem spectant quæ dicta sunt, sed ad justam sententiam. « Redde enim, ait, retributionem eorum ipsis. » In suas proprias, inquit, insidias incidant, quas contra se invicem struunt. Hoc etiam in septimo psalmo dixit: « Convertetur dolor ejus in caput ejus, et in verticem ipsius iniquitas ejus descendet [h]. » Deinde causam supplicii docet.

[g] Dan. VI, 10. [h] Psal. VII, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[20] *Ἦν*. Abest a cod. 1, 2. [21] cod. 2 Ζηφαῖοι. [22] cod. 1, 2 μὲν δή. [23] *Μακαρίῳ*. cod. 2 θείῳ. [24] cod. 2 βουλευόμενον. [25] *Μέ*. In cod. 1, 2 ponitur post τῆς σῆς. [26] cod. 2 τοῦτο. [27] *Κύριε*. Additur h. l. in edd. Ald. et Compl. [28] *Δέεσθαι*. In vers. τῶν Ο' sequitur μέ. [29] *Οὕτω*, κ. λ. Des. apud Cord. p. 476. [30] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [31] *Πρός*. cod. 1, 2 præm. τάς. [32] *Μέ*. Abest a cod. 2. [33] *Τήν*. Abest a cod. 1, 2. [34] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [35] cod. 2 βουλομένους. [36] *Φησὶ γάρ*. Des. in cod. 1 2. [37] *Δός*. cod. 1 addit γάρ. [38] *Αὐτοῖς*. cod. 1 addit φησί. [39] *Κύριε*. Additur in ed. Ald. et Compl. [40] *Καὶ τά*. cod. 2 κατὰ τὰ, quæ est rec. lectio h. l. [41] *Φησίν*. Des. in cod. 1. [42] *Ἀλλήλων*. cod. 1 ἄλλων. [43] *Καττύουσι*. cod. 2 μαρτυροῦσι. [44] *Τοῦτο — καταβήσεται*. Des. apud Cord. p. 477. [45] Huc pertinent quæ in cod. Flor. leguntur, de quibus tamen, quia ἄλλως δὲ præcedit, dubitandum est, num ad Nostrum pertineant.

VERS. 5. « Quoniam non intellexerunt opera Domini, et opera manuum ipsius. » Hæc autem, inquit, fecerunt, cum neque sermonem, neque opus divinum discere voluerint. « Propterea jam destrues illos, et non ædificabis eos. » Utilis enim est malis architectis pravi ædificii eversio. Et hinc quoque manifestum est eum ista quæ paulo ante dicta sunt, prophetæ more dixisse, non ipsis imprecantem, sed futura prædicentem. Non enim ait *destrue*, sed, *destrues et non ædificabis*. Postea rursus divina revelatione potitus, et a longinquo futurum auxilium conspicatus, ad hymnorum cantilenam linguam admovit.

VERS. 6, 7. « Benedictus Dominus, quoniam exaudivit vocem deprecationis meæ. Dominus adjutor meus est, et protector meus. » Et ostendens causam repentini auxilii subjunxit : **777** « In ipso speravit cor meum, et adjutus sum, et refloruit caro mea. » Spes enim, quam in ipso collocavi, fuit mihi hujus providentiæ conciliatrix. Quamobrem liberatus ab ærumna, quam propter fugam perpessus sum, revirui, et florui, atque bonam corporis habitudinem ex lætitia recepi. « Et ex voluntate mea confitebor ei. » Hoc est, non invitus, sed mea sponte ipsi offero hymnum. Sic et alibi ait : « Voluntarie sacrificabo tibi [i]; » et rursus : « Voluntaria oris mei tibi, quæso, placeant, Domine [j]. »

VERS. 8. « Dominus est fortitudo populi sui, et protector salvationum Christi sui est. » Canto autem ipsum, ut bonum Dominum, qui suppeditat et regi, et populo, copiose fortitudinem, et robur, et salutem. Christum enim seipsum ut regem nuncupat : hoc namque nomen commune erat, et regum, et prophetarum, et sacerdotum.

VERS. 9. « Salvum fac populum tuum, Domine, et benedic hæreditati tuæ, et pasce eos, et extolle illos usque in æternum. » Hanc igitur, inquit, benedictionem et salutem cum tuo populo communica, dirigens, et pascens, et superiores * hostibus efficiens. Et certe regi convenientes sunt preces pro populo. Sed dignum quoque est admiratione, quod magnus David facit, qui, cum eum etiam populus persequeretur (subditi enim cum Saule ipsum oppugnabant), pro illo apud Deum precabatur. Siquidem prævidebat futuram eorum conversionem : neque respexit ad injustitiam illorum, sed tantum ad futuram servitutem.

[i] Psal. LIII, 6. [j] Psal. CXVIII, 108.

A ε'. « Ὅτι οὐ συνῆκαν εἰς τὰ ἔργα Κυρίου, καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ. » Ταῦτα δὲ, φησὶ, δεδράκασιν, οὔτε λόγον, οὔτε ἔργον θεῖον μαθεῖν ἐθελήσαντες. « Διὸ δὴ [46] καθελεῖς αὐτοὺς, καὶ οὐ μὴ οἰκοδομήσεις [47] αὐτούς. » Λυσιτελὴς γὰρ τοῖς κακοῖς οἰκοδόμοις ἡ τῆς πονηρᾶς οἰκοδομίας κατάλυσις· καὶ ἐντεῦθεν μέντοι δῆλον, ὡς καὶ τὰ προειρημένα προαγορευτικῶς εἶπεν, οὐκ αὐτοῖς [48] ἐπαρώμενος, ἀλλὰ τὰ ἐσόμενα προθεσπίζων· οὐ γὰρ εἶπε *κάθελε*, ἀλλὰ, *καθελεῖς, καὶ οὐ μὴ οἰκοδομήσεις* [49]. Εἶτα πάλιν τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἀπολαύσας, καὶ πόῤῥωθεν τὴν ἐσομένην βοήθειαν θεωρήσας, εἰς ὑμνῳδίαν τὴν γλῶτταν ἐκίνησεν.

ς', ζ'. « Εὐλογητὸς Κύριος, ὅτι εἰσήκουσε τῆς B φωνῆς τῆς δεήσεώς μου. Κύριος βοηθός μου, καὶ ὑπερασπιστής μου. » Καὶ δεικνὺς τὴν αἰτίαν τῆς ταχείας ἐπικουρίας, ἐπήγαγεν· « Ὅτι [50] ἐπ' αὐτῷ ἤλπισεν ἡ καρδία μου, καὶ ἐβοηθήθην, καὶ ἀνέθαλεν ἡ σάρξ μου. » Ἡ γὰρ εἰς αὐτὸν ἐλπὶς πρόξενός μοι τῆς προμηθείας ταύτης ἐγένετο. Διὸ δὴ [51] τῆς διὰ τὴν φυγὴν κακουχίας ἀπαλλαγεὶς, ἀνέθηλά τε καὶ ἤνθησα, καὶ τὴν ἐκ τῆς εὐθυμίας εὐεξίαν ἀπέλαβον. « Καὶ ἐκ θελήματός μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ. » Ἀντὶ τοῦ, Οὐ βίαιον, ἀλλ' ἐθελούσιον αὐτῷ προσφέρω τὸν ὕμνον· οὕτω καὶ ἀλλαχοῦ φησιν, « Ἑκουσίως θύσω σοι, » καὶ πάλιν, « Τὰ ἑκούσια τοῦ στόματός μου εὐδόκησον δὴ, Κύριε. »

η'. « Κύριος κραταίωμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἐστιν [52], καὶ ὑπερασπιστὴς τῶν σωτηρίων τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ C ἐστιν. » Ὑμνῶ δὲ αὐτὸν ὡς ἀγαθὸν Δεσπότην, ἰσχὺν, καὶ ῥώμην, καὶ σωτηρίαν, καὶ βασιλεῖ, καὶ λαῷ φιλοτίμως παρέχοντα· Χριστὸν γὰρ ἑαυτὸν ὡς βασιλέα καλεῖ. Κοινὸν γὰρ τοῦτο τὸ ὄνομα καὶ βασιλέων, καὶ προφητῶν, καὶ ἱερέων ὑπῆρχε.

θ'. « Σῶσον τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, καὶ ποίμανον αὐτοὺς, καὶ ἔπαρον αὐτοὺς, ἕως τοῦ αἰῶνος. » Ταύτης τοίνυν, φησὶ, τῆς εὐλογίας καὶ σωτηρίας τῷ σῷ μετάδος λαῷ ἰθύνων [53] καὶ ποιμαίνων, καὶ ὑπερτέρους ἀποφαίνων τῶν πολεμίων. Καὶ βασιλεῖ [54] δὲ πρέπουσα ἡ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ προσευχή· ἀξιάγαστον δὲ καὶ τοῦτο τοῦ μεγάλου Δαβὶδ, ὅτι καὶ διωκόμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ [55]· συνεπολέμουν γὰρ τῷ Σαούλ· τὴν ὑπὲρ αὐτῶν ἱκετείαν προσέφερε τῷ Θεῷ· προεώρα γὰρ αὐτῶν τὴν [56] D ἐσομένην μεταβολὴν, καὶ οὐχ ἑώρα τὴν ἀδικίαν, ἀλλὰ τὴν ἐσομένην δουλείαν.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

Haud magnopere differunt ab iis quæ Cord. p. 480, in Comment. ad h. l. attulit. Ἔργα μὲν αὐτῶν τὰ κατὰ διάθεσιν· *ἔργα δὲ χειρῶν αὐτῶν* τὰ τῶν ἐνεργητικῶν δυνάμεων, καθ' ἃ πρόεισιν εἰς ἔργον τὰ συστάντα τῇ γνώμῃ· τῶν δὲ ἔργων Κυρίου τὰ μὲν ὁρατὰ, τὰ δὲ ἀόρατα· ἃ δὴ συνέντες ἑαυτοὺς τιμωρίαις ὑπέβαλον. Opera *quidem eorum vocat, quæ animo proposita habent*, opera *autem* manuum eorum *ea quæ virtutibus effectricibus præstantur, quibus ea quæ mente concepta sunt, efficiunt. Operum autem Dei alia sunt visibilia, alia invisibilia, quæ cum intellexerint, suppliciorum se reos fecerunt.* [46] *Διὸ δή*. Abest a vers. τῶν Ο'. [47] *Οἰκοδομήσεις*. cod. 1 addit αὐτούς. cod. 2 οἰκοδομήσῃς. [48] cod. 2 αὐτός. [49] cod. 2 οἰκοδομήσῃς. [50] *Ὅτι*. Abest a vers. τῶν Ο'. [51] *Διὸ δή*. Des. apud Cord. p. 476. [52] *Ἐστιν*. Abest a cod. 1, 2, et a vers. τῶν Ο'. [53] *Ἰθύνων*. cod. 1, 2 præm. αὐτός. [54] *Καὶ βασιλεῖ*, κ. λ. Des. apud Cord. p. 478. [55] *Ὑπὸ τοῦ λαοῦ*. Des. in cod. 2. [56] *Τήν*. Abest a cod. 2.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΚΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

A

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ· ἐξόδου [57] σκηνῆς. » Οὐδὲ [58] ταύτην εὗρον ἐν τῷ Ἑξαπλῷ τὴν ἐπιγραφὴν, ἀλλ' ἔν τισιν ἀντιγράφοις· ἐντεῦθέν τινες τῶν συγγραφέων ὁρμώμενοι ᾠήθησαν τὸν μακάριον [59] Δαβὶδ τοῦτον εἰρηκέναι τὸν ψαλμὸν, ἡνίκα τὴν κιβωτὸν ἐπανήγαγεν. Οὐδεμίαν δὲ τοιαύτην διάνοιαν ἔχει τοῦ ψαλμοῦ τὰ ῥήματα· ἕτερα γὰρ ὁ ψαλμὸς προθεσπίζει. Διπλῆν δὲ [60] ὅμως ἔχει τὴν προφητείαν· τὴν μὲν ἁρμόττουσαν Ἐζεκίᾳ τῷ βασιλεῖ, τὴν [61] δὲ τῷ πάντων ἡμῶν βασιλεῖ, ὃς τῶν εἰδώλων καταλύσας τὴν πλάνην, ταῖς ἀκτῖσι τῆς θεογνωσίας [62] τὴν οἰκουμένην ἐφώτισεν· ἐγὼ δὲ τὴν μὲν εἰς τὸν Ἐζεκίαν προφητείαν συντόμως ἐρῶ, διὰ πλειόνων δὲ τὴν ἡμετέραν, ὡς μᾶλλον ἡμῖν προσήκουσαν. Ὁ B θαυμάσιος Ἐζεκίας τῶν Ἀσσυρίων περιγινόμενος [63], καὶ τῷ παραδόξῳ τῆς νίκης ἐπαγαλλόμενος, παρακελεύεται τῷ λαῷ θυσίαις ἀμείβεσθαι τὸν Θεὸν, καὶ ὕμνους αὐτῷ καὶ δοξολογίαν προσφέρειν, καὶ ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ τῇ ἁγίᾳ τὴν νενομισμένην λατρείαν ἐπιτελεῖν. Ἐπειδήπερ ὁ ναὸς ἄβατος ἦν τοῖς πολλοῖς, μόνοις [64] δὲ εἰσιτητὸς ἦν [65] τοῖς ἱερεῦσιν ἐκεῖ [66]. Εἶτα τούτων [67] τὴν αἰτίαν διδάσκει, τὴν θεήλατον πληγὴν [68] τῶν Ἀσσυρίων ἐπιδεικνὺς, φωνῆς ὁμοῦ καὶ βροντῆς μεμνημένος· καὶ τροπικῶς *πλῆθος ὑδάτων* τῶν πολεμίων ὀνομάζων τὸ πλῆθος· εἶτα πάλιν *κέδρους* αὐτοὺς ἀποκαλεῖ, τὸ ὑψηλὸν καὶ πυκνὸν ἐντεῦθεν παραδηλῶν· καὶ λέγει ταύτας μὲν συντριβῆναι, τὸν δὲ ἠγαπημένον λαὸν υἱῷ μονοκερώτων ἀπεικασθῆναι· ἅτε δὴ ἕνα προσκυνοῦντα Θεὸν, καὶ C διὰ τούτου καταλύσαντα τῶν ἐπελθόντων δυσμενῶν τὰς πολλὰς μυριάδας. Ἀλλὰ μὴν, φησὶ, καὶ δίκην φλογὸς αὐτοὺς διέκοψε καὶ διεσκέδασε, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ ἔρημον συνέσεισε φάλαγγα, καὶ τὸν δρυμὸν [69] μιμούμενον χῶρον διὰ τὴν τῶν ἐν αὐτῷ [70] στρατοπεδευσαμένων [71] πυκνότητα, τῶν ἐκεῖ καταλυσάντων ἐγύμνωσεν· ἡμᾶς δὲ τοὺς ἐλάφων δεξαμένους δειλίαν κατήρτισε, καὶ μένειν ἀντὶ τοῦ φεύγειν πεποίηκε. Τούτου δῆτα χάριν καὶ [72] συντρέχειν ἅπαντας ἐν τῷ ναῷ [73] δίκαιον, καὶ τῶν ὕμνων αὐτῷ προσφέρειν τὰς ἀντιδόσεις. Τούτων γὰρ ἡμᾶς ἐλευθερώσας, παρασκευάσει καὶ τὰ τῶν περιβόλων ἔξω, τὰ ὑπὸ τῶν πολεμίων διαφθαρέντα, καὶ οἱονεὶ κατακλυ-

778 INTERP. PSALMI XXVIII.

VERS. 1. « Psalmus Davidi : exitus tabernaculi. » Neque hunc titulum in Hexaplo inveni, sed in aliquibus exemplaribus. Hinc nonnulli scriptores adducti, arbitrati sunt beatum Davidem hunc edidisse psalmum, cum arcam reduceret. Cæterum psalmi verba nullam hujusmodi sententiam habent, quandoquidem alia psalmus prædicit. Duplicem autem continet prophetiam : alteram quidem Ezechiæ regi, alteram vero nostro omnium regi congruentem, qui quidem idolorum errore sublato, divinæ cognitionis radiis orbem illustravit. Ego autem prædictionem ad Ezechiam pertinentem paucis expediam, pluribus vero prophetiam nostram, ut quæ ad nos magis attinet. Admirabilis Ezechias, cum Assyrios debellasset, et victoriæ novitate exsultaret; jubet populum et victimis, et hymnis, et gloria Deo gratias agere, et in aula sancta ipsius solitum cultum celebrare : **779** siquidem templum erat multitudini invium, solis autem sacerdotibus aditus ibi patebat. Deinde harum rerum causam aperit, ostendens Assyriorum plagam a Deo inflictam, vociferationis simul, et tonitru mentionem faciens, vocansque figurate hostium numerum *multitudinem aquarum*. Postea rursus *cedros* ipsos nominat, nimirum altitudinem et frequentiam hinc ostendens : et asserit has quidem contritas esse, populum autem dilectum filio unicornium assimilatum esse, quippe qui unum duntaxat Deum colat, et ejus ingruentium hostium infinitas copias profligaverit. Præterea, inquit, more ignis eos discidit et dissipavit, et phalangem Deo destitutam concussit. ' ac locum illum, qui propter eorum qui in eo castra metati erant frequentiam, nemori similis erat, suis habitatoribus spoliavit : nobis autem, qui cervorum timiditatem conceperamus, animum reddidit, fecitque ut pro fuga pedem sisteremus. Quocirca par est ut omnes ad sacram ædem concurramus, atque hymnos pro remuneratione Deo offeramus. Etenim cum ab his malis nos liberarit, faciet ut ædificia, quæ extra mœnia ab hostibus vastata sunt, et veluti alluvie deleta, rursus reparemus et incolamus. Facile enim omnia nobis ex

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[57] Rec. lectio est ἐξοδίου. [58] *Οὐδὲ — ἀντιγράφοις*. Idem est scholion apud Montf. in Hexaplis ad h. l. [59] *Μακάριον*. cod. 2 θεῖον. [60] *Διπλῆν δὲ — ἱερεῦσιν ἐκεῖ*. Hæc apud Garn. Auct. p. 11, e cod. Vatic. ita exhibentur : Ὁ εἰκοστὸς ὄγδοος ψαλμὸς διπλῆν ἔχει τὴν προφητείαν, τὴν μὲν ἁρμόττουσαν Ἐζεκίᾳ τῷ βασιλεῖ, τὴν δὲ τῷ πάντων ἡμῶν βασιλεῖ, ὃς τῶν εἰδώλων καταλύσας τὴν πλάνην, ταῖς ἀκτῖσι τῆς θεογνωσίας τὴν οἰκουμένην ἐφώτισε. Καὶ ὁ μὲν θαυμάσιος Ἐζεκίας τῶν Ἀσσυρίων παραδόξως περιγενόμενος, παρακελεύεται τῷ λαῷ θυσίαις ἀμείβεσθαι τὸν Θεὸν, καὶ ὕμνους αὐτῷ καὶ δοξολογίας προσφέρειν, καὶ τὴν λατρείαν ἐν τῇ αὐλῇ ἐπιτελεῖν· εἰς γὰρ τὸν ναὸν μόνοις ἐξῆν εἰσιέναι τοῖς ἱερεῦσιν· *Vicesimus octavus Psalmus duplex continet vaticinium, unum conveniens Ezechiæ regi, alterum omnium nostrum regi, qui idolorum falso cultu sublato radiis divinæ cognitionis terrarum orbem collustravit. Et egregius quidem Ezechias Assyriis mirabili modo devictis imperat populo sacrificiis Deo gratias referre, ac hymnis laudibusque eum prosequi, et cultum in aula exhibere; nam in templum solis sacerdotibus ingredi licebat.* [61] *Τὴν — βασιλεῖ*. Des. in cod. 2. [62] *Θεογνωσίας*. cod. 1 θεότητος, ascripta tamen lectione altera. [63] cod. 2 παραγενόμενος. [64] *Μόνοις δὲ*. cod. 1 καὶ μόνοις. [65] *Ἦν*. Abest a cod. 2. [66] *Ἐκεῖ*. Abest a cod. 2. [67] *Εἶτα τούτων — ἑρμηνεία δεδήλωκεν*. Hæc des. apud Garn. l. c. [68] *Πληγήν*. cod. 2 ὀργήν. [69] *Δρυμόν*. cod. 1 δρυμῶνα. [70] *Τῶν ἐν αὐτῷ*. cod. 2 ἐνταῦθα τῶν. [71] cod. 1 στρατευσαμένων. [72] *Καί*. Abest a cod. 1. [73] cod. 1 νεῷ.

voto succedent, cum regem habeamus sempiternum, qui et victoriæ nostræ auctor fuit, et pacem largitus est. Præsentem igitur psalmum beato Ezechiæ convenire, hactenus nostra expositio declaravit. Quoniam vero **780** figura novi testamenti vetus est, age, umbræ corpus applicemus, et similitudinem ostendamus. Illic rex pius, et hic Christus pietatis magister. Illic populus illi obediens, et hic populus ab hoc servatus. Illic Assyriorum et bellum, et cædes, et hic dæmonum incursus et eversio Jubet ergo Spiritus sancti gratia, ut sacri Apostoli salutem gentibus prædicent, et credentes Deo offerant. *Filios* enim *Dei* apostolos **781** appellat, tanquam Christi fratres nominatos [k]: Dicite enim ait, fratribus meis, quod præcedam vos in Galilæam : *Filios* vero *arietum*, eos qui ex gentibus fideles exstitere nuncupat, ut qui a patribus ratione carentibus progeniti sunt.

A σθέντα[74] αὖθις ἀνοικοδομῆσαι καὶ κατοικῆσαι. Ῥᾳδίως γὰρ ἅπαντα κατορθώσομεν τὸν αἰώνιον[75] ἔχοντες βασιλέα, ὃς καὶ τὸ κρατεῖν ἡμῖν δέδωκε, καὶ τὴν εἰρήνην δεδώρηται. Ὅτι μὲν οὖν εἰς τὸν μακάριον[76] Ἐζεκίαν εἴρηται ὁ προκείμενος ψαλμὸς, ἡ ἑρμηνεία δεδήλωκεν. Ἐπειδὴ[77] δὲ τύπος[78] τῆς νέας ἡ παλαιὰ, φέρε τῇ σκιᾷ παραθέντες τὸ σῶμα, τὴν ὁμοιότητα δείξωμεν. Ἐκεῖ βασιλεὺς εὐσεβὴς, καὶ ἐνταῦθα Χριστὸς ὁ τῆς εὐσεβείας διδάσκαλος· ἐκεῖ λαὸς ἐκείνῳ πειθόμενος, καὶ ἐνταῦθα λαὸς ὑπὸ τούτου σωζόμενος· ἐκεῖ Ἀσσυρίων πόλεμός τε καὶ ὄλεθρος, καὶ ἐνταῦθα δαιμόνων ἐπανάστασις καὶ κατάλυσις. Παρακελεύεται τοίνυν ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος[79] τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις τοῖς ἔθνεσι κηρύξαι τὴν σωτηρίαν, καὶ τοὺς πειθομένους προσ- B ενεγκεῖν τῷ Θεῷ. [80] *Υἱοὺς* μὲν γὰρ *Θεοῦ* τοὺς ἀποστόλους καλεῖ, ὡς ἀδελφοὺς τοῦ Χριστοῦ χρηματίσαντας· Εἴπατε γὰρ, φησὶν, τοῖς ἀδελφοῖς μου, ὅτι[81] προάγω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· *υἱοὺς δὲ κριῶν*, τοὺς ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότας, ἅτε δὴ φύντας ἐξ ἀλόγων πατέρων.

« Afferte Domino, filii Dei, afferte Domino filios arietum. [Vers. 2.] Afferte Domino gloriam et honorem, afferte Domino gloriam nomini ejus, adorate Dominum in aula sancta ejus. » Vos, inquit, quibus divina prædicatio commissa est, et qui filii Dei vocati estis, cum omni alacritate divinam prædicationem ad omnes mundi partes transferte, atque eos, qui sine ratione nutriti sunt, rationis compotes reddite, et hos primos Deo afferte : deinde per hos cultum et hymnos adhibete, in divinis ædibus beneficii auctorem celebrantes. Similia hæc sunt illis, quæ a Salvatore sacris apostolis dicta fuere : « Euntes docete omnes gentes, baptizantes illas, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti [l]. »

« Ἐνέγκατε[82] τῷ Κυρίῳ, υἱοὶ Θεοῦ, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ υἱοὺς κριῶν. [β'] Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν καὶ τιμήν· ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν ὀνόματι αὐτοῦ· προσκυνήσατε τῷ Κυρίῳ ἐν αὐλῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ. » Ὑμεῖς, φησὶν, οἱ τὸ θεῖον κήρυγμα πιστευθέντες, καὶ υἱοὶ κληθέντες, Θεοῦ, μετὰ πάσης προθυμίας τὸ θεῖον | πανταχοῦ διαπορθμεύσατε κήρυγμα, καὶ τοὺς ἐν ἀλογίᾳ[83] τρεφομένους λογικοὺς ἀποφήνατε, καὶ τούτους[84] πρώτους τῷ Θεῷ προσενέγκατε· εἶτα διὰ τούτων τὸ σέβας καὶ τοὺς ὕμνους προσοίσατε, ἐν[85] τοῖς θείοις οἴκοις τὸν εὐεργέτην C γεραίροντες. Ἔοικε ταῦτα καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένοις πρὸς τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτί-

[k] Matth. XXVIII, 10. [l] ibid. 20.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[74] cod. 1 καταχαυθέντα. [75] *Αἰώνιον*. cod. 2 οὐράνιον. [76] *Μακάριον*. cod. 2 θεῖον. [77] Cod. 1 ἐπεί. [78] *Τύπος*. cod. 1 addit ἦν. [79] *Πνεύματος*. cod. 2 præm. παναγίου. cod. Vatic. apud Garn. ἁγίου. [80] Apud Garn. p. 11 sq. hæc sequuntur, quæ hoc loco ponenda esse duximus, tum quia cum illis quæ in textu Sirmond. proxima sunt, minus bene cohærent, tum quia prima verba ad Athanasium pertinent, teste Cord. p. 495 : Ἄδεται γὰρ ὁ παρὼν ψαλμὸς ἐκβαλλομένων μὲν τῶν ἐξ Ἰσραὴλ, ἀντεισαγομένων δὲ τῶν ἐθνῶν. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ δηλοῖ λέγουσα, *Ἐξοδίου σκηνῆς*, σαφῶς τὴν ἔξοδον αὐτῶν ἡμῖν κατασημαίνουσα. Πρὸς μὲν τὴν ἱστορίαν, ἐξοδεύουσι τοῖς ἱερεῦσιν ἀπὸ τῆς σκηνῆς ὁ λόγος διαμαρτύρεται, ἅτινα χρὴ ἑτοιμάσαντας πρὸς τὴν ἑξῆς ἀπαντῆσαι, ὅτι υἱοὺς κριῶν, ὅτι δόξαν καὶ τιμήν. Πρὸς δὲ νοῦν, ἐκεῖνο ἡμῖν ὑποπίπτει, ὡς οὔτε κριὸς τὸ ἄῤῥεν ἐν τοῖς προβάτοις νοεῖται, οὔτε σκηνὴ τὸ ἐκ τῆς ἀψύχου ταύτης ὕλης συμπηγνύμενον οἴκημα, οὔτε *ἔξοδος σκηνῆς* ἡ ἀπὸ τοῦ ναοῦ ἀναχώρησις· ἀλλὰ *σκηνὴ* μὲν ἡμῖν τὸ σῶμα τοῦτο, ὡς ὁ Ἀπόστολος ἡμᾶς ἐδίδαξε λέγων· « Οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει τούτῳ στενάζομεν. » *Ἐξόδιον* δὲ *σκηνῆς* ἡ ἀπὸ τοῦ βίου τούτου ἀναχώρησις· πρὸς ἣν παρασκευάζεσθαι ἡμᾶς ὁ λόγος παρεγγυᾷ, τάδε τινὰ καὶ τάδε κομίζοντας τῷ Κυρίῳ. Ἐπείπερ ἡ ἐνταῦθα ἐργασία ἐφόδιόν ἐστι πρὸς τὸ μέλλον· καὶ ὁ ἐνταῦθα διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων δόξαν φέρων καὶ τιμὴν τῷ Κυρίῳ, οὗτος δόξαν καὶ τιμὴν ἑαυτῷ κατὰ τὴν δικαίαν τοῦ κριτοῦ ἀνταπόδοσιν θησαυρίζει· *Canitur enim hic psalmus Israelitis expulsis et gentilibus eorum loco introductis. Id vero ipsa quoque docet inscriptio*, Exitus tabernaculi, *manifeste exitum illorum nobis significans. Ad historiam quidem quod attinet, sacerdotibus e tabernaculo egredientibus commonstrat oratio, quæ ab iis comparari oporteat, et quid postero die facere debeant, quod scilicet filios arietum, gloriam et honorem afferre debeant. Quoad interiorem autem sensum hoc nobis succurrit, quod neque aries, masculus de grege, intelligatur, neque tabernaculum quod incolimus, e materia quæ vitæ expers est compactum, nec per* exitum tabernaculi *discessus e templo significetur; sed* tabernaculum *nobis est corpus hoc, uti Apostolus nos edocuit, dicens : « Qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus » (II Cor. v, 4.)* Egressus *vero* e tabernaculo *est discessus ex hac vita, ad quem ut parati simus, hæc verba admonent, et modo hæc modo illa Domino afferri jubent. Siquidem quæ in hac vita geruntur, quasi viaticum sunt ad futuram vitam; nam qui per bona opera gloriam et honorem Domino affert, is sibi ipse gloriam et honorem pro justa Judicis retributione instar thesauri reponit.* [81] *Ὅτι*. Abest a codd. 1, 2. [82] *Ἐνέγκατε — κριῶν*. Duæ diversæ interpretationes h. l. coaluerunt, quarum prior in versione τῶν Ο', obelo notata fuit, teste Eusebio ad h. l. [83] cod 2 ἀλογίαις. [84] *Τούτους*. cod. 2 τούς. [85] *Ἐν*. Abest a cod. 1.

ζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καὶ ὁ ψαλμὸς γάρ[86], μετὰ τὰ εἰρημένα, εὐθὺς τῶν ἱερῶν ὑδάτων ἀνέμνησε.

γʹ. « Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων· ὁ Θεὸς τῆς δόξης ἐβρόντησε. » Προλέγει δὲ ὁ λόγος τὴν οὐρανόθεν ἐνεχθεῖσαν παρὰ τὸν Ἰορδάνην φωνήν[87]· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ ηὐδόκησα[88]. » *Βροντὴν* δὲ αὐτὴν προσηγόρευσεν, ὡς εἰς ἅπασαν διὰ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων δραμοῦσαν τὴν οἰκουμένην· οὕτως[89] υἱοὺς βροντῆς τὴν ξυνωρίδα τῶν ἀποστόλων ἐκάλεσε, διὰ τὴν ὑπερφυᾶ καὶ θείαν τῆς θεολογίας φωνήν. « Κύριος ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν. » Οὐ γὰρ μόνος ὁ Ἰορδάνης ἐκείνην τὴν χάριν ἐδέξατο, ἀλλ' ἐν ἁπάσῃ γῇ[90] καὶ θαλάσσῃ τὸ τοῦ βαπτίσματος ἐπιτελεῖται μυστήριον, τῆς θείας ἐπικλήσεως ἁγιαζούσης τῶν ὑδάτων τὴν φύσιν. Ἐντεῦθεν τὴν χορηγηθεῖσαν δύναμιν τοῖς ἀποστόλοις προαγορεύει.

δʹ. « Φωνὴ Κυρίου ἐν ἰσχύϊ· φωνὴ Κυρίου ἐν μεγαλοπρεπείᾳ. » Σύμφωνα τούτοις ἡμᾶς καὶ τῶν[91] Πράξεων ἡ ἱστορία διδάσκει. Μανθάνομεν γὰρ ἐκεῖθεν, ὅπως ἀναλαμβανόμενος ὁ Δεσπότης[92] Χριστὸς τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς παρηγγύησε λέγων· « Προσμείνατε[93] ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἕως ἂν ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους. » Καὶ μετὰ δέκα ἡμέρας[94], ἐν τῇ τῆς Πεντηκοστῆς ἑορτῇ, « Ἐγένετο[95] φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσε τὸν οἶκον, οὗ ἦσαν καθήμενοι· καὶ ἐγένετο ἐν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρὸς, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν. » *Φωνὴν* δὲ λέγει τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος, τὴν ἰσχύος καὶ δυνάμεως τοὺς ἀποστόλους ἐμπλήσασαν, καὶ μεγαλοπρεπεῖς τοὺς εὐτελεῖς ἀποφήνασαν[96]. Εἶτα δείκνυσιν, ὁποῖα[97] κατώρθωσαν τῇδε τῇ φωνῇ κρατυνθέντες.

εʹ. « Φωνὴ Κυρίου συντρίβοντος κέδρους, καὶ συντρίψει Κύριος τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων τῶν λόγων τὴν τῶν εἰδώλων κατάλυσιν. Ἐπειδὴ γὰρ ὑψηλὰ ἦν πάλαι τὰ τῶν εἰδώλων τεμένη, καρπὸν οὐδένα τοῖς σεβομένοις ὀρέγοντα, « ταῖς τοῦ Λιβάνου κέδροις » ἀπείκασε ταῦτα, αἳ ὑψηλαὶ μέν εἰσιν, ἐδώδιμον δὲ καρπὸν οὐ πεφύκασι φέρειν.

ϛʹ. « Καὶ λεπτυνεῖ[98] αὐτὰς, ὡς τὸν μόσχον τοῦ Λιβάνου[99]. » Λίβανον δὲ καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ ὀνομάζει πολλάκις· « Διάνοιξον γὰρ, φησὶν, ὁ Λίβανος, τὰς θύρας σου, καὶ καταφαγέτω πῦρ τὰς κέδρους σου. » *Μόσχος* δὲ *Λιβάνου* ὁ ὑπ' αὐτῶν γενόμενος[1]

A * Etenim psalmus, post ea quæ dicta sunt, statim de sacris aquis mentionem facit.

Vers. 3. « Vox Domini super aquas : Deus majestatis intonuit. » Prædicit autem sermo vocem e cœlo delatam apud Jordanem : « Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui [m]. » Ipsam autem vocem *tonitru* appellavit, tanquam totum orbem terrarum per sacra Evangelia penetrantem. Similiter filios tonitru apostolorum bigam nuncupavit, ob admirabilem **782** divinamque theologiæ vocem. « Dominus super aquas multas. » Non enim Jordanes solus illam gratiam accepit, verum in omni terra et mari baptismatis mysterium
B perficitur, divina invocatione aquarum naturam sanctam efficiente. Hinc apostolis suppeditatam potentiam prædicit.

Vers. 4. « Vox Domini in virtute ; vox Domini in magnificentia. » Congruentia his Actuum historia nos edocet. Nam inde discimus quomodo, cum assumeretur Dominus Christus, suos sanctos apostolos adhortatus sit, dicens : « Manete in civitate hac, donec induamini virtute ex alto [n]. » Et post dies decem, festo Pentecostes ; « Facta est vox de cœlo tanquam advenientis spiritus vehementis, et replevit domum ubi erant sedentes : et erant in illis divisæ linguæ, tanquam ignis, seditque supra singulos
C eorum [o]. » Cæterum *vocem* dicit Spiritus sancti gratiam, quæ apostolos robore potentiaque implevit, atque viles magnificos reddidit. Deinde ostendit quas res effecerint hac voce corroborati.

Vers. 5. « Vox Domini confringentis cedros, et confringet Dominus cedros Libani. » Porro per hæc verba significat idolorum eversionem. Quoniam enim idolorum delubra quondam alta erant, quæ nihil fructus colentibus afferebant, « cedris Libani » hæc assimilavit, quæ proceræ quidem sunt, esculentum vero fructum ferre minime **783** solent.

Vers. 6. « Et comminuet eas tanquam vitulum
D Libani. » *Libanum* autem Hierosolymam sæpius nuncupat. « Aperi enim, ait, Libane, januas tuas, et devoret ignis cedros tuas [p]. » *Vitulus* autem *Libani* est ille qui ab * illis factus fuit in monte Horeb.

[m] Matth. III, 17. [n] Luc. XXIV, 49. [o] Act. II, 2, 3. [p] Zach. XI, 1.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[86] *Γάρ*. Abest a cod. 2. [87] *Φωνήν*. Des. in cod. 2. [88] cod. 1, 2 εὐδόκησα. [89] *Οὕτως — φωνήν*. Des. in cod. 1, et apud Cord. p. 487. [90] *Ἁπάσῃ γῇ*· cod. 1 πάσῃ πηγῇ. [91] *Τῶν — διδάσκει*. cod. 1 ἡ τῶν πράξεων διδάσκει ἱστορία. [92] *Δεσπότης*. Abest a cod. 2. [93] *Προσμείνατε — ὕψους*. Alia est lectio l. c. [94] cod. 1, 2 δεκάτην ἡμέραν. [95] *Ἐγένετο — ἕκαστον αὐτῶν*. Des. in cod. 3. [96] cod. 2 ἀπεργάσασαν. [97] *Δείκνυσιν ὁποῖα*. Des. in cod. 2. [98] *Λεπτυνεῖ*. Rectius a Symmacho expr. καὶ ὀρχεῖσθαι ἐποίησεν, et in edit. quinta σκιρτοποιήσει, seu, ut Aquila habet, σκιρτώσει. [99] cod. 1, 2 τὸν Λίβανον, quæ est rec. lectio τῶν Οʹ. [1] *Γενόμενος*. cod. 1 addit μόσχος.

« Fecerunt enim, ait, vitulum in Horeb, et adoraverunt sculptile [q]. » Sed illum Moses legislator confregit, et comminuit. Instar illius igitur dicit omnia orbis idola conterenda esse, atque vana fore : « Et dilectus quemadmodum filius unicornium. » Populus autem qui Deo credidit, et ab illo errore liberatus fuit, et propterea dilectus vocatus est, invictus et inexpugnabilis erit, tanquam a multorum deorum cultu liber, et unicam divinitatem honorans.

Vers. 7. « Vox Domini dirimentis flammam ignis. » Cum enim sacrorum apostolorum chorus ignis speciem referentem Spiritus sancti gratiam accepisset, illustrabatur quidem, sed non comburebatur. In futura autem vita gemina ignis vis divisa, virtutis quidem athletas illuminabit, peccato vero deditos exuret. Propterea et *ignis* nominatur, et *obscuritas* vocatur impiorum pœna, eo quod
784 illa vis ignis, quæ illustrat, ibi non exsistat.

Vers. 8. « Vox Domini concutientis desertum, et commovebit Dominus desertum Cades. » Symmachus non *concutientis*, sed *parere facientis* dixit : Aquila etiam *parturientis*. De hoc autem deserto et Isaias prædicit : « Lætare, desertum sitiens, exsultet desertum, et florescat ut lilium [r]. » *Desertum* vero nominat gentes, tanquam Deo quondam destitutas. De his enim divinus Isaias prædixit futurum ut florescant : beatus vero David dicit futurum ut parturiant et pariant. Tale etiam est illud, quod alibi exstat apud Isaiam : « Lætare, sterilis, quæ non paris : erumpe, et clama, quæ non parturis : quia plures erunt filii desertæ, quam ejus quæ habet virum [s]. » Hoc desertum Dominus concutiens (significat autem *concussio* Dei adventum), faciet ut salutem pariat, secundum prophetiam quæ dicit : « Ob tuum timorem, Domine, in utero concepimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis tuæ, quem fecisti super terram [t]. » Propterea et Cades ipsum nominat, id est *sanctum*. Hoc enim Cades sonat.

Vers. 9. « Vox Domini præparantis cervos, et revelabit silvas. » Natura cervis insitum est, reptilia animalia despicere. Hanc autem potestatem et sacris apostolis Dominus dedit : « Dedi enim, ait, vobis potestatem * calcandi super serpentes et scor-

A ἐν Χωρήϐ. « Ἐποίησαν [1] γὰρ, φησὶ, μόσχον ἐν Χωρήϐ, καὶ προσεκύνησαν τῷ γλυπτῷ. » Ἀλλ' ἐκεῖνον Μωσῆς ὁ νομοθέτης συνέτριψε καὶ ἐλέπτυνεν. Ἐκείνῳ τοίνυν λέγει παραπλησίως καὶ πάντα τῆς οἰκουμένης τὰ εἴδωλα λεπτυνθήσεσθαι καὶ φροῦδα γενήσεσθαι· « Καὶ ὁ ἠγαπημένος [2], ὡς υἱὸς μονοκερώτων. » Ὁ δὲ πεπιστευκὼς λαὸς, καὶ τῆς πλάνης ἐκείνης ἀπαλλαγεὶς, καὶ ἀγαπητὸς τούτου χάριν καλούμενος, ἀήττητος ἔσται καὶ ἄμαχος, ἅτε δὴ τῆς πολυθεΐας ἀπηλλαγμένος, καὶ τὴν μίαν πρεσβεύων Θεότητα [4].

ζ'. « Φωνὴ Κυρίου διακόπτοντος φλόγα πυρός. » Πυροειδῆ γὰρ τοῦ παναγίου Πνεύματος τὴν χάριν ὑποδεξάμενος ὁ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων χορὸς, ἐφωτίζετο μὲν, οὐκ ἐκαίετο δέ. Κἂν [5] τῷ μέλλοντι δὲ βίῳ
B ἡ διπλῆ τοῦ πυρὸς ἐνέργεια μεριζομένη, φωτίσει μὲν τοὺς τῆς ἀρετῆς ἀθλητὰς, ἐμπρήσει δὲ τῆς κακίας τοὺς ἐραστάς· οὗ δὴ χάριν καὶ *πῦρ* ὀνομάζει [6], καὶ *σκότος* καλεῖται τῶν παρανόμων ἡ κόλασις, ὡς τῆς φωτιστικῆς ἐνεργείας οὐ [7] φαινομένης ἐκεῖ.

η'. « Φωνὴ Κυρίου συσσείοντος ἔρημον, καὶ συσσείσει Κύριος τὴν ἔρημον Κάδης. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὐ *συσσείοντος*, ἀλλ' *ἐκτοκίζοντος* εἴρηκεν· καὶ μέντοι καὶ ὁ Ἀκύλας, *ὠδίνοντος*. Περὶ δὲ ταύτης τῆς ἐρήμου καὶ Ἡσαΐας προαγορεύει [8]· « Εὐφράνθητι, λέγων [9], ἔρημος διψῶσα· εὐφρανθήτω [10] ἡ ἔρημος, καὶ ἀνθήτω ὡς κρίνον. » *Ἔρημον* δὲ ὀνομάζει τὰ ἔθνη, ὡς ἔρημα πάλαι γεγενημένα Θεοῦ [11]. Ταῦτα δὲ ὁ μὲν θεσπέσιος [12] Ἡσαΐας ἀνθήσειν, ὁ δὲ μακάριος [13] Δαϐὶδ ὠδινήσειν ἔφη καὶ τέξεσθαι. Τοιοῦτο
C δέ ἐστι καὶ τὸ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ κείμενον ἀλλαχοῦ· « Εὐφράνθητι, στεῖρα, ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον, καὶ βόησον, ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, ἢ [14] τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Ταύτην τὴν ἔρημον ὁ Δεσπότης συσσείων· δηλοῖ δὲ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπιφάνειαν ὁ *συσσεισμός* [15]· τεκεῖν παρασκευάσει [16] τὴν σωτηρίαν, κατὰ τὴν προφητείαν τὴν λέγουσαν, « Διὰ τὸν φόϐον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάϐομεν, καὶ ὠδινήσαμεν, καὶ ἐτέκομεν πνεῦμα σωτηρίας σου [17], ὃ ἐποίησας [18] ἐπὶ τῆς γῆς. » Τούτου χάριν καὶ Κάδης αὐτὴν ὀνομάζει, τουτέστιν *ἁγίαν* [19]. Τοῦτο γὰρ ἑρμηνεύεται τὸ Κάδης.

θ'. « Φωνὴ Κυρίου καταρτιζομένη [20] ἐλάφους, καὶ ἀποκαλύψει δρυμούς. » Φύσις ταῖς ἐλάφοις τῶν ἑρπυστικῶν θηρίων καταφρονεῖν· ταύτην δὲ
D τὴν ἐξουσίαν καὶ τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις ὁ Δεσπότης [21] δέδωκε [22]· « Δέδωκα γὰρ, φησὶν, ὑμῖν ἐξουσίαν πα-

[q] Psal. cv, 19; coll. Exod. xxxii, 8. [r] Isa. xxxv, 1. [s] Isa. liv, 1. [t] Isa. xxvi, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Ἐποίησαν — Χωρήϐ*. Des. in cod. 2. [2] *Ὁ ἠγαπημένος*. Reliqui interp. Græci habent Σαριών. [4] Ad marginem cod. 1 hæc ascripta sunt, quæ tamen ad sequentem versiculum pertinere videntur : Τὸ ἐπὶ τῆς βάθου (legendum βάτου)· τὴν γὰρ καυστικὴν δύναμιν χωρίσας τοῦ πυρὸς, τὴν φωτιστικὴν μόνην ἔδειξε τῷ Μωϋσῇ ὁ Θεός. Καὶ τοῦτό ἐστι ὃ λέγει, « Φωνὴ Κυρίου διακόπτοντος φλόγα πυρός. » *Scilicet in rubo. Vim enim comburendi cum ab igne separasset Deus, solam vim illuminandi ostendit Mosi. Et hoc est illud quod dicit, « Vox Dei dirimentis flammam ignis. »* [5] Κἂν. cod. 1 *καί*. [6] cod. 1, 2, et Cord. p. 498, ὀνομάζεται. [7] *Οὐ*. cod. 2 μή. [8] *Προαγ*. cod. 1 προλέγει, ascripta tamen lectione altera. [9] *Λέγων*. Abest a cod. 2. [10] *Εὐφρανθήτω*. cod. 1, 2 εὐφράνθητι. Rec. lectio l. c. est ἀγαλλιάσθω. [11] cod. 2 Θεῷ. [12] *Θεσπέσιος*. Abest a cod. 2. [13] *Μακάριος*. Abest a cod. 2. [14] *Ἤ*. cod. 1, 2 μᾶλλον ἤ, quæ est rec. lectio l. c. [15] cod. 1, 2 σεισμός. [16] cod. 1 παρασκευάζει. cod. 2 σκευάζει. [17] *Σου*. Abest a cod. 1. [18] cod. 1 ἐποιήσαμεν. [19] cod. 1 ἁγία. [20] Rec. lectio h. l. est καταρτιζομένου [21] *Δεσπότης*. cod. 2 Χριστός. [22] cod. 1, 2 ἔδωκε.

αὐτοῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν A δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ. » Τούτῳ κρατυνθέντες τῷ λόγῳ, τοὺς ἀπατεῶνας τῆς οἰκουμένης ἐξήλασαν δαίμονας, καὶ τῶν εἰδώλων ἐγύμνωσαν τὴν ἀσθένειαν· καὶ τοῦτο ὁ προφητικὸς προηγόρευσε λόγος· « Φωνὴ Κυρίου καταρτιζομένη ἐλάφους, καὶ ἀποκαλύψει δρυμούς. » Τοῦτο [23] γὰρ δὴ τὸ παράδοξον, ὅτι τῶν παντοδαπῶν θηρίων τὸ πλῆθος [24] δι' ἐλάφων ἐκράτησε, καὶ τῶν φιλοσόφων τὴν ἀκαρπίαν δι' ἀγραμμάτων διήλεγξε, καὶ τοῦ διαβόλου τὴν τυραννίδα διὰ [25] ἁλιέων κατέλυσε. *Δρυμοὺς* δὲ προσηγόρευσε τὰ τῶν εἰδώλων τεμένη, ὡς ἄκαρπα παντελῶς· τοιοῦτοι γὰρ οἱ δρυμῶνες, ἢ οἱ [26] δρυμοὶ, οὓς ἐκκόπτειν εἰωθότες [27] οἱ ἄριστοι γηπόνοι, καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν νεμομένην γυμνοῦντες γῆν, τὰ κάρπιμα φυτεύουσι δένδρα, καὶ τὰ ἐδώδιμα καταβάλλουσι σπέρματα. B Τοῦτο δεδράκασι καὶ οἱ τῆς οἰκουμένης γεωργοί· πρόῤῥιζα γὰρ ἀνασπάσαντες τὰ τῶν εἰδώλων τεμένη, τὰς θείας ἀντ' ἐκείνων Ἐκκλησίας ἐφύτευσαν. « Διὰ τοῦτο [28] ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν. » Ὑπὸ τῆς παραδόξου ταύτης μεγαλουργίας εἰς ὑμνῳδίαν διεγειρόμενος.

ι'. « Κύριος τὸν κατακ υσμὸν κατοικιεῖ [29], καὶ καθιεῖται Κύριος βασιλεὺς εἰς τὸν αἰῶνα. » Τὴν γὰρ τῷ χειμάῤῥῳ τῆς ἀνομίας [30] καταποντισθεῖσαν οἰκουμένην οἰκοδομήσει, καὶ νεουργήσει, καὶ νέαν κτίσιν ἐργάσεται. Διὸ καὶ ὁ μακάριος [31] Παῦλος βοᾷ, « Εἴτις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις. » Τοῦτο δὲ, φησὶ, ποιήσας, οὐκ ἐάσει λοιπὸν χώραν λαβεῖν τὴν ἀσέβειαν, ἀλλ' εἰς αἰῶνα βασιλεύσει. C

ια'. « Κύριος ἰσχὺν τῷ λαῷ αὐτοῦ δώσει, Κύριος εὐλογήσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ. » Διὰ τούτων δὲ προηγόρευσε καὶ τὰς τῶν ἀσεβῶν ἐπαναστάσεις, καὶ τῶν νικηφόρων μαρτύρων τὴν νίκην, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα παρασχεθεῖσαν ταῖς ἐκκλησίαις εἰρήνην. Κύριος ἰσχὺν τῷ λαῷ αὐτοῦ δώσει, τουτέστιν ἐν τῷ τοῦ πολέμου καιρῷ· καὶ εὐλογήσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ, τὸν μακρὸν [32] πόλεμον καταλύσας.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΚΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς ᾠδῆς τοῦ ἐγκαινισμοῦ τοῦ οἴκου, εἰς τὸ τέλος [33], τῷ Δαβίδ. » Οὔτε τὸν θεῖον νεὼν [34] ὁ μακάριος [35] ἐδείματο Δαβὶδ, οὔτε τῷ δειμαμένῳ ἁρμόττει τοῦ ψαλμοῦ τὰ ῥητά [36]. *Ἐγκαινισμὸν* [37] τοίνυν *οἴκου* καλεῖ τὴν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως νεουργίαν [38]· ἣν ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐπετέλεσε, τὸν ὑπὲρ D ἡμῶν καταδεξάμενος θάνατον, καὶ καταλύσας τὸν θάνατον [39], καὶ τῆς ἀναστάσεως ἡμῖν δεδωκὼς τὰς ἐλπίδας. Εἴρηται δὲ καὶ εἰς τὸν μακάριον [40] Ἐζεκίαν οὗτος αὐτὸς ὁ Ψαλμός. Μετὰ γὰρ τῶν Ἀσσυ-

A pios, et super **785** omnem virtutem inimici [u]. » Hoc sermone corroborati, dæmones insidiatores orbe expulerunt, atque idolorum imbecillitatem patefecerunt. Et hoc propheticus sermo prædixit : « Vox Domini præparantis cervos, et revelabit silvas. » Nam hoc est admirandum, quod per cervos multitudinem omnis generis ferarum dissipaverit, et vanam philosophorum scientiam per illiteratos et idiotas homines redarguerit, atque diaboli tyrannidem per piscatores everterit. Porro *silvas* appellavit idolorum delubra, ut penitus sterilia. Hujusmodi enim sunt silvæ, quas optimi agricolæ excidere solent, et aperta terra quam illæ occupabant, fructuosas arbores conserere, atque esculenta semina jacere. Hoc fecerunt et orbis agricolæ : quandoquidem cum idolorum delubra funditus diruissent, sacras pro illis ecclesias fundarunt. « Et in templo ejus omnis dicit gloriam. » Scilicet ab hac inaudita magnificentia in hymnorum cantilenam excitatus.

Vers. 10. « Dominus diluvium inhabitare facit, et sedebit Dominus rex in æternum. » Nam a torrente iniquitatis terram inundatam ædificabit, atque renovabit, et novam creaturam efficiet. Propterea et beatus Paulus exclamat : « Si quis in Christo est nova creatura [v]. » Cæterum, ait, cum hoc effecerit, non sinet amplius impietatem locum habere, verum in æternum regnabit.

Vers. 11. « Dominus virtutem populo suo dabit, **786** Dominus benedicet populo suo in pace. » Per hæc autem, et impiorum insultus prædixit, et victorum martyrum victoriam, et pacem post hæc ecclesiis concessam. Dominus virtutem populo suo dabit, hoc est, tempore belli, et benedicet populo suo in pace, cum longum bellum finierit.

INTERP. PSALMI XXIX.

Vers. 1. « Psalmus cantici dedicationis domus, in finem, ipsi David. » Nec beatus David divinum templum construxit, nec ei qui construxit psalmi verba conveniunt. *Dedicationem* igitur *domus* vocat humanæ naturæ instaurationem, quam * Dominus Christus perfecit, dum pro nobis mortem oppetiit, et mortem evertit, et spem resurgendi nobis dedit. Dictus est autem hic ipse Psalmus in beatum Ezechiam. Nam post Assyriorum internecionem, et morbi liberationem, maximam, ut par est, celebri-

[u] Luc. x, 19. [v] II Cor. v, 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[23] *Τοῦτο* κ. λ. Des. apud Cord. [24] *Τὸ πλῆθος*. Abest a cod. 1, 2. [25] cod. 1, 2 δι'. [26] *Δρυμῶνες ἢ οἱ*. Des. in cod. 1, 2. [27] *Ἐκκόπτειν εἰωθότες*. cod. 2 ἐκκόπτοντες. [28] *Διὰ τοῦτο*. Rec. lectio h. l. est καί. [29] *Τὸν κατακλ. κατοικιεῖ*. Præstat interpretatio Aquilæ, εἰς κατακλυσμὸν ἐκάθισεν. Symm. ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐκάθισεν. [30] *Ἀνομίας*. cod. 2 ἀσεβείας. [31] *Μακάριος*. Abest a cod. 2. [32] cod. 2 μικρὸν, ex errore librarii, ut videtur. [33] *Εἰς τὸ τέλος*. Hæc juxta rec. lectionem præmittuntur voci Ψαλμὸς, et pro τῷ est τοῦ. [34] cod. 2 ναόν. [35] *Μακάριος*. Abest a cod. 2. [36] cod. 2 ῥήματα. [37] cod. 2 καινισμόν. [38] *Νεουργίαν*. cod. 2 καινουργίαν. [39] *Τὸν θάνατον*. cod. 2 αὐτόν. [40] *Μακάριον*. cod. 2 θεῖον.

tatem instituit, Deo gratias agens, quoniam et illis salutem donavit, et sanctum suum templum ab hostili igne liberavit. Quoniam igitur ea quæ fiebant dedicationis festo similia erant, jure et hanc recepit inscriptionem. Sciendum est autem hæc Ezechiæ per figuram congruere, secundum ipsam veritatem autem omni humanæ **787** naturæ. Nam quemadmodum ille cum magna superbia elatus esset (hoc enim Paralipomenon historia docuit [x]), mortis sententiam recepit, divina autem gratia vitam consecutus est; eodem modo Adam primus parens, cum se Deum fore crederet, et contra suum Conditorem arrogantia elatus esset, morte quidem multatus, divina tamen benignitate resurrectionem adeptus est.

VERS. 2. « Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, nec gaudio affecisti inimicos meos super me. » Cum enim Dominus nostras primitias accepisset, omnem naturam per ipsas salute dignam habuit, et ludibrio esse inimicis et hostibus dæmonibus non sivit.

VERS. 3, 4. « Domine Deus mi, clamavi ad te, et sanasti me. Domine, eduxisti ex inferno animam meam, salvasti me a descendentibus in lacum. » Hæc humana natura enarrante audimus. Hoc autem, « clamavi ad te, et sanasti me, » Ezechiæ quidem convenit, secundum proximum et litteralem sensum, humanæ vero naturæ non ita. Neque enim ipsa Deum deprecata est, nec ab interitu liberationem postulavit: luctu autem et ejulatu continuo utebatur, mortem quidem videns, resurrectionem vero minime exspectans. Lacrymas igitur et fletus, qui in ægrotantibus et morientibus fiunt, pro precibus posuit, inexplicabilem Dei benignitatem ostendens: quoniam, licet non vocatus, sed lamentationes tantum videns, misertus est eorum quæ fiebant, et mortem evertit. Nam et in hoc loco rursus **788** mortem *lacum* appellavit.

VERS. 5, 6. « Psallite Domino, sancti ejus, et confitemini memoriæ sanctitatis ejus. Quoniam ira in indignatione ejus, et vita in voluntate ejus. » Jure sanctis hymnum gratiarumque actionem attribuit. Quoniam enim omnibus hominibus resurgendi donum largitus est, verum non omnes hac gratia digni sunt, congruenter hoc beneficio dignos canendis hymnis consecrat. Porro quam optimam aliam divisionem fecit. Iram enim indignationi

A ρίων ἀναίρεσιν, καὶ τὴν τῆς ἀῤῥωστίας ἀπαλλαγὴν, ἑορτὴν ὡς εἰκὸς μεγίστην ἐπετέλεσε, τῷ Θεῷ [41] χάριν ὁμολογῶν, ὅτι καὶ αὐτοῖς ἐδωρήσατο σωτηρίαν, καὶ τὸν ἅγιον αὐτοῦ ναὸν τοῦ τῶν πολεμίων πυρὸς ἠλευθέρωσεν. Ἐπειδὴ τοίνυν ἐγκαινίων ἐῴκει τὰ τελούμενα πανηγύρει, εἰκότως καὶ ταύτην ἐδέξατο τὴν ἐπιγραφήν. Ἰστέον μέντοι, ὡς τῷ Ἐζεκίᾳ κατὰ [42] τύπον ἁρμόττει, πάσῃ δὲ τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων κατ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Ὥσπερ [43] γὰρ ἐκεῖνος ὑψηλὸν εἰσδεξάμενος [44] φρόνημα· τοῦτο γὰρ ἡ τῶν Παραλειπομένων ἐδίδαξεν ἱστορία· τοῦ θανάτου τὴν ψῆφον ἐδέξατο, χάριτι δὲ θείᾳ τετύχηκε τῆς ζωῆς· οὕτως Ἀδὰμ ὁ προπάτωρ, Θεὸς ἔσεσθαι προσδοκήσας, καὶ μέγα [45] κατὰ τοῦ πεποιηκότος φρονήσας, παρεδόθη μὲν θανάτῳ· τῇ δὲ θείᾳ φιλανθρωπίᾳ τῆς
B ἀναστάσεως ἔτυχεν.

β'. « Ὑψώσω σε, Κύριε, ὅτι ὑπέλαβές με· καὶ οὐκ εὔφρανας τοὺς ἐχθρούς μου ἐπ' ἐμέ. » Λαβὼν γὰρ τὴν ἡμετέραν ἀπαρχὴν ὁ Δεσπότης, πᾶσαν δι' αὐτῆς τὴν φύσιν τῆς σωτηρίας ἠξίωσε, καὶ ἐπίχαρτον γενέσθαι τοῖς ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις οὐκ εἴασε δαίμοσιν.

γ', δ'. « Κύριε ὁ Θεός μου, ἐκέκραξα πρὸς σὲ, καὶ ἰάσω με. Κύριε, ἀνήγαγες ἐξ ᾅδου τὴν ψυχήν μου· ἔσωσάς με ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. » Ταῦτα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως διηγουμένης [46] ἀκούομεν· τὸ μέντοι, « Ἐκέκραξα πρὸς σὲ, καὶ ἰάσω με [47], τῷ μὲν Ἐζεκίᾳ ἁρμόττει κατὰ τὸν πρόχειρον νοῦν, τῇ δὲ ἀνθρωπείᾳ [48] φύσει οὐκ ἔτι. Οὔτε γὰρ
C αὕτη [49] τὸν Θεὸν ἱκέτευσε, καὶ τῆς φθορᾶς τὴν ἐλευθερίαν ἐζήτησεν [50]· ὀδυρμοῖς δὲ καὶ ὀλοφυρμοῖς [51] χρωμένη διετέλει, τὸν μὲν θάνατον ὁρῶσα, τὴν δὲ ἀνάστασιν οὐ προσμένουσα. Τὰ δάκρυα τοίνυν καὶ τοὺς ὀδυρμοὺς, τοὺς ἐπὶ τοῖς ἀῤῥωστοῦσι καὶ τελευτῶσι γιγνομένους, τέθεικεν ἀντὶ προσευχῆς, τὴν ἄφατον τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν δεικνὺς, ὅτι καίτοι μὴ καλούμενος, ἀλλ' ὁρῶν μόνον τοὺς θρήνους, ᾤκτειρε τὰ γινόμενα [52], καὶ τὸν θάνατον ἔλυσε. Κἀνταῦθα γὰρ πάλιν [53] *λάκκον* τὸν θάνατον προσηγόρευσε.

ε', ς'. « Ψάλατε τῷ Κυρίῳ οἱ ὅσιοι αὐτοῦ, καὶ ἐξομολογεῖσθε τῇ μνήμῃ [54] τῆς ἁγιωσύνης αὐτοῦ. Ὅτι ὀργὴ [55] ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ· καὶ ζωὴ ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ. » Εἰκότως [56] τοῖς ὁσίοις ἀπονέμει τὸν
D ὕμνον, καὶ τὴν ὁμολογίαν τῆς χάριτος· ἐπειδὴ γὰρ ἅπασιν ἀνθρώποις ἔδωκε τὸ τῆς ἀναστάσεως δῶρον, οὐ πάντες δὲ τῆς χάριτος ἄξιοι, ἁρμοδίως τοὺς ἀξίους εἰς τοὺς ὕμνους ἀφιεροῖ. Ἀρίστην δὲ κομιδῇ πεποίηται καὶ τὴν ἄλλην διαίρεσιν· τὴν γὰρ ὀργὴν

[x] II Paral. XXXII, 25.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[41] *Τῷ Θεῷ*. In cod. 2 ponitur post μεγίστην. [42] *Κατά*. cod. 1 præm. μέν. [43] *Ὥσπερ*. cod. 2. εἴπερ. [44] cod. 1 εἰσεδέξατο. [45] cod. 1 μεγάλα. [46] *Διηγουμένης*. Abest a cod. 1. [47] *Ἰάσω με*. cod. 1 ἰάσομαι. [48] cod. 1 ἀνθρωπίνη. [49] cod. 1, 2 αὐτή. [50] *Ἐζήτησεν*. cod. 1 ἐξήτησεν. [51] cod. 1, 2 ὀλοφύρσει. [52] cod. 2 γιγνόμενα. [53] *Πάλιν*. Abest a cod. 2. [54] cod 2 τὴν μνήμην. [55] *Ὀργή*. Ita fere omnes interpretes Græci vocem רָגַע transtulerunt, unde suspicio oritur, eos legisse רֹגֶז. Aptiorem sensum expressit Hieronymus, qui vertit, *ad momentum est ira tua*. · [56] *Εἰκότως — ἀφιεροῖ*. Des. apud Cord. p. 505.

ἀπένειμε τῷ θυμῷ· *ὀργὴν* γὰρ τὴν παιδείαν καλεῖ· A τὴν δὲ ζωὴν, τῷ θελήματι· τοῦτο γάρ τοι βούλεται, οὐχ ἐκεῖνο. Ἐκεῖνο γὰρ ἡμεῖς ἐπισπώμεθα. « Ὁ γὰρ Θεὸς, φησὶ, θάνατον οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ τέρπεται ἐπ' ἀπωλείᾳ ζώντων· ἔκτισε γὰρ εἰς τὸ εἶναι [57] τὰ πάντα, καὶ σωτήριοι αἱ γενέσεις [58] τοῦ κόσμου. » Ἀκούομεν δὲ καὶ αὐτοῦ λέγοντος διὰ Ἰεζεκιὴλ τοῦ προφήτου· « Μὴ [59] θελήσει θελήσω [60] τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι αὐτὸν [61] καὶ ζῆν [62]; » — « Τὸ ἑσπέρας αὐλισθήσεται κλαυθμός· καὶ εἰς τὸ πρωῒ ἀγαλλίασις. » Τοῦτο δὲ οὕτω συνέβη καὶ ἐπὶ τοῦ Ἐζεκίου, καὶ ἐπὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας. Οἱ γὰρ Ἀσσύριοι ταῖς ἀπειλαῖς ἐκείναις χρησάμενοι, καὶ εἰς κλαυθμὸν τὴν πόλιν κινήσαντες, νύκτωρ ἐδέξαντο τὴν πληγὴν, καὶ ἕωθεν, οὓς δακρύειν ἠνάγκασαν, εὐθυμίας ἐνέπλησαν. Καὶ ὁ θεῖος Ἡσαΐας B τοῦ θανάτου τὴν ψῆφον ἑσπέρας τῷ Ἐζεκίᾳ κομίσας, ὑπὸ τὴν ἕω πάλιν ἤνεγκεν αὐτῷ τὰ τῆς ζωῆς εὐαγγέλια· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς κοινῆς ἐγένετο σωτηρίας. Τῶν γὰρ ἱερῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς πεπιστευκότων, ὀδυρομένων τοῦ Κυρίου τὸ πάθος, ἧκον αἱ γυναῖκες ὑπὸ τὴν ἕω [63], τῆς ἀναστάσεως τὴν εὐφροσύνην κομίζουσαι.

ζ'. « Ἐγὼ δὲ εἶπον [64] ἐν τῇ εὐθηνίᾳ [65] μου, Οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα. » Τοῦτο καὶ ὁ Ἀδὰμ ἤλπισε, τῷ παραδείσῳ πρὸ τῆς ἀπάτης ἐμπολιτευόμενος [66], καὶ ὁ Ἐζεκίας νενικηκὼς τὸν Ἀσσύριον· καὶ διδάσκει τοῦτο σαφῶς τῶν Παραλειπομένων ἡ βίβλος, λέγουσα ὑψωθῆναι [67] τὴν καρδίαν Ἐζεκίου τοῦ βασιλέως.

C η'. « Κύριε, ἐν τῷ θελήματί σου παρέσχου [68] τῷ κάλλει [69] μου δύναμιν· ἀπέστρεψας δὲ τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐγενήθην τεταραγμένος. » Ὁμοίως ἁρμόττει καὶ ταῦτα καὶ [70] τῷ Ἐζεκίᾳ, καὶ πάσῃ τῶν ἀνθρώπων τῇ φύσει· καὶ γὰρ ἐκεῖνος δι' ἀρετὴν τῆς θείας προνοίας ἀπήλαυσε, καὶ τῶν Ἀσσυρίων ἐκράτησε· καὶ πάλιν τῆς θείας χάριτος γυμνωθεὶς, νόσῳ περιέπεσε, καὶ τὸ τῆς τελευτῆς ἐδέξατο δέος [71]· καὶ ὁ Ἀδὰμ δὲ ἐν τῷ [72] παραδείσῳ καὶ τῷ τῆς ἀρετῆς ἐνεκόσμητο κάλλει, καὶ κρείττων ἦν τῆς φθορᾶς· τῆς δὲ θείας προνοίας διὰ τὴν παράβασιν γυμνωθεὶς, τὴν [73] ἀπὸ τῆς βιοτῆς [74] ὑπέμεινε ζάλην. Τοῦτο δὲ σαφῶς λίαν ὁ Σύμμαχος τέθεικε· *Κύριε, ἐν τῇ εὐδοκίᾳ σου ἐστήσας* [75] *τῷ προπάτορί μου* [76] *κράτος*· ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι ταῦτα τῆς ἀν- D θρωπείας φύσεως τὸ πρόσωπον φθέγγεται [77] πρὸς τὸν Δεσπότην Χριστὸν, τῆς ζωῆς αὐτῇ τὸ μέγα δωρησάμενον δῶρον [78].

A ascripsit (*iram* quippe castigationem vocat); vitam vero voluntati : hoc enim vult, non illud. Illud enim nobis ipsi nos asciscimus. Nam « Deus, inquit, mortem non fecit, neque delectatur interitu viventium : creavit enim ut sint omnia, et salutares generationes mundi [y]. » Audimus etiam ipsum per prophetam Ezechielem dicentem : « Nunquid voluntate velim mortem peccatoris, sicut convertat sese et vivat [z]? » — « Ad vesperam demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia. » Hoc autem quoque sic accidit tempore Ezechiæ, et tempore communis salutis. Cum enim Assyrii illis comminationibus usi fuissent, et in luctum civitatem commovissent, nocte plagam receperunt, et mane quos lacrymari coegerant, lætitia impleverunt [a]. Et cum divinus Isaias B mortis sententiam Ezechiæ sub vespera attulisset, rursus diluculo faustum vitæ nuntium ipsi **789** attulit [b]. Idem tempore communis salutis accidit. Cum enim sacri apostoli, et illi qui cum eis crediderunt, passionem Domini lugerent, mane mulieres venerunt, resurrectionis lætitiam afferentes [c].

VERS. 7. « Ego autem dixi in abundantia mea, Non movebor in æternum. » Hoc et Adam speravit, in paradiso degens antequam deciperetur, et Ezechias, eum Assyrium vicisset. Atque hoc manifeste Paralipomenon liber docet, dicens, exaltatum esse cor Ezechiæ regis [d].

C VERS. 8. « Domine, in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem. Avertisti autem faciem tuam a me, et factus sum conturbatus. » Similiter et hæc conveniunt, tum Ezechiæ, tum humanæ omni naturæ. Etenim ille ob virtutem divini auxilii compos factus fuit, et Assyrios superavit : et rursus, cum divina gratia destitutus esset, incidit in morbum, et mortis metu affectus est. Et Adam quoque in paradiso, et pulchritudine virtutis ornabatur, et interitu superior erat : cum autem ob transgressionem divina ope denudatus esset, vitæ mortalis turbinem sustinuit. Hoc autem valde manifesto Symmachus posuit, *Domine, in beneplacito tuo* **790** *primo meo parenti potentiam statuisti* : ut sit D manifestum humanæ naturæ personam ad Dominum Christum hæc loqui, qui magnum vitæ donum ei largitus est.

[y] Sap. I, 13, 14. [z] Ezech. XVIII, 23. [a] IV Reg. XIX, 35. [b] IV Reg. XX, 1 seqq. [c] Joan. XX, 1 seqq. [d] II Paral. XXXII, 25.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[57] *Τὸ εἶναι*. cod. 2 τὸν αἰῶνα. [58] *Αἱ γενέσεις*. cod. 2 αἰνέσεις. [59] *Μή*. cod. 2 οὐ. [60] cod. 1, 2 θέλω. [61] *Ἐπιστρέψαι αὐτόν*. Rec. lectio l. c. est ἀποστρέψαι αὐτὸν ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς πονηρᾶς. [62] *Αὐτὸν καὶ ζῆν*. cod. 1 καὶ ζῆσαι. [63] cod. 2 ὑπὸ τὴν ἕω αἱ γυναῖκες. [64] cod. 2 εἶπα, quæ est rec. lectio loc. cit. [65] *Εὐθηνίᾳ*. Præstat interpretatio Symm. ἠρεμίᾳ. [66] cod. 1, 2 πολιτευόμενος. [67] cod. 1, 2 ὑψωθῆναι λέγουσα. [68] cod. 2 παράσχου. [69] *Κάλλει*. Pro להררי οἱ Ο' legerunt להדרי, quam lectionem minus aptam Syrus quoque et Arabs secuti sunt. Rectius Aquila et editio vet. habent τῷ ὄρει. [70] *Καί*. Abest a cod. 1, 2. [71] *Δέος*. cod. 2 τέλος. [72] *Δὲ ἐν τῷ*. cod. 1 ἐν. cod. 2 ἐν τῷ. [73] *Τὴν — ζάλην*. Cord. p. 505. θανάτῳ κατεδικάσθη. [74] *Βιοτῆς*. cod. 1, 2 præm. θνητῆς, quam lectionem Carafa expressit. [75] *Ἔστησας*. cod. 2 ἀνέστησας. [76] *Προπάτορί μου*. Non spernenda est conjectura Montf. ad h. l. Symmachum legisse להורי. [77] *Φθέγγεται — Χριστόν*. cod. 2 πρὸς τὸν Χριστὸν φθέγγεται. [78] cod. 1 δῶρον δωρησάμενον.

VERS. 9, 10. « Ad te, Domine, clamabo, et ad Deum meum precabor. Quæ utilitas in sanguine meo, si descendo in corruptionem? Nunquid confitebitur tibi pulvis, aut annuntiabit veritatem tuam? » Et his quoque verbis beatus Ezechias usus est, ut quartus liber Regum nos docet, divinique Isaiæ prophetia : et humana item natura, licet non omnis clamavit, tamen per sanctos ad Deum clamavit, his utens sermonibus : Quoniam justum est te conditorem laudare, et gratis sermonibus gratias rependere. Hoc proprium est viventium. Qui enim in pulverem et in cinerem resoluti sunt, et humano opere destituti, quomodo tua beneficia decantare poterunt?

VERS. 11-13. « Audivit Dominus, et misertus est mei, Dominus factus est adjutor meus. Convertisti planctum meum in gaudium mihi, conscidisti saccum meum, et circumdedisti me lætitia. Ut cantet tibi gloria mea, et non compungar. » Et Ezechias sacco indutus, contra Assyrios preces Deo obtulit, et humana natura habitum lugubrem induit. Ac nunc etiam stulti quidam, cum mortuos deplorant, **791** et in sacco turpiter sedent, prophetiæ verba audire nolunt, quæ aperte clamant : « Conscidisti saccum meum, et circumdedisti me lætitia, et convertisti luctum meum in gaudium mihi. » Nam quemadmodum Ezechias cum quindecim annorum promissionem accepisset, multo gaudio impletus est : sic nos æquum est, qui resurrectionis spem accepimus, mortuos non lugere, sed illam cum lætitia exspectare. Hoc autem : « Ut cantet tibi gloria mea, et non compungar. » Symmachus sic interpretatus est : *Ut cantet te gloria, et non taceat;* quasi dicat : Ob hoc beneficium decet continuo te decantare et laudare eos qui talem gloriam consecuti sunt, et nunquam reticere. Compunctio certe silentium inducit. Septuaginta igitur, pro *silentio compunctionem* posuerunt. Ezechias quidem gloriam consecutus est, cum ejus causa tot millia plagam a Deo inflictam sustinuerint, atque etiam cum sol præpostero ordine cucurrerit : nos autem admodum magnam lætitiæ causam habemus, cum talem Dei universorum amorem circa nos experti simus. Sic enim, ait, Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in illum non pereat, sed habeat vitam æternam. « Domine Deus mi, in æternum confitebor tibi. » Non enim modo in hac vita, verum etiam post resurrectionem hymnos tibi semper offeram,

A θ', ι'. « Πρὸς σὲ, Κύριε, κεκράξομαι, καὶ πρὸς τὸν Θεόν μου δεηθήσομαι. Τίς ὠφέλεια ἐν τῷ αἵματί μου, ἐν τῷ καταδῆναί [79] με εἰς διαφθοράν; μὴ ἐξομολογήσεταί σοι χοῦς, ἢ ἀναγγελεῖ τὴν ἀλήθειάν σου; » Τούτοις καὶ ὁ μακάριος Ἐζεκίας ἐχρήσατο τοῖς λόγοις, ὡς καὶ ἡ τετάρτη τῶν Βασιλειῶν ἱστορία διδάσκει, καὶ τοῦ θειοτάτου [80] Ἡσαΐου ἡ προφητεία· καὶ μέντοι καὶ ἡ ἀνθρωπεία φύσις, εἰ καὶ μὴ πᾶσα βεβόηκεν, ἀλλὰ [81] διὰ τῶν ἁγίων βεβόηκε πρὸς τὸν Θεὸν, τούτοις κεχρημένη τοῖς λόγοις, ὅτι Δίκαιον ὑμνεῖν σε τὸν ποιητὴν, καὶ λόγοις εὐγνώμοσιν ἀμείβεσθαί σου τὰς χάριτας. Τοῦτο ζώντων ἴδιον· οἱ γὰρ εἰς χοῦν καὶ κόνιν διαλυόμενοι, καὶ τὸ σωματικὸν ἔργον [82] ἀπολέσαντες, πῶς ἂν δυνηθεῖεν τὰς σὰς ᾄδειν εὐεργεσίας;

B ια'-ιγ'. « Ἤκουσε Κύριος, καὶ ἠλέησέ [83] με, Κύριος ἐγενήθη βοηθός μου. Ἔστρεψας τὸν κοπετόν μου εἰς χαρὰν ἐμοί. Διέῤῥηξας τὸν σάκκον μου, καὶ περιέζωσάς με εὐφροσύνην. Ὅπως ἂν ψάλῃ σοι ἡ δόξα μου, καὶ οὐ μὴ κατανυγῶ [84]. » Καὶ Ἐζεκίας σάκκον περιζωσάμενος προσήνεγκε τῷ Θεῷ τὴν κατὰ τῶν Ἀσσυρίων εὐχήν· καὶ ἡ ἀνθρωπεία φύσις τὸ πένθιμον περιεβέβλητο σχῆμα. Καὶ νῦν [85] δέ τινες τῶν ἀνοήτων, τοὺς τεθνηκότας ὀλοφυρόμενοι, ἐπὶ σάκκου καθήμενοι κακῶς, τῶν προφητικῶν ῥημάτων ἐπαΐειν οὐκ ἐθέλουσι, διαῤῥήδην βοώντων· « Διέῤῥηξας τὸν σάκκον μου, καὶ περιέζωσάς με εὐφροσύνην, καὶ ἔστρεψας τὸν κοπετόν μου εἰς χαρὰν ἐμοί. » Καθάπερ γὰρ ὁ Ἐζεκίας τῶν πεντεκαί-
C δεκα ἐνιαυτῶν [86] τὴν ἐπαγγελίαν δεξάμενος εὐφροσύνης ἐνεπλήσθη πολλῆς, οὕτω δίκαιον ἡμᾶς [87] τὴν ἐλπίδα δεξαμένους τῆς ἀναστάσεως, μὴ θρηνεῖν τοὺς τελευτῶντας [88], ἀλλ' ἐκείνην μετ' εὐθυμίας [89] προσμένειν. Τὸ δὲ, « Ὅπως ἂν ψάλῃ σοι ἡ δόξα μου, καὶ οὐ μὴ κατανυγῶ, » ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν· *Ἵνα ᾄδῃ σε δόξα, καὶ οὐ* [90] *μὴ ἀποσιωπήσῃ*· ἀντὶ τοῦ, Προσήκει ταύτης ἕνεκα τῆς εὐεργεσίας διηνεκῶς ᾄδειν σε καὶ ὑμνεῖν τοὺς τοσαύτης δόξης τετυχηκότας, ἐν μηδενὶ καιρῷ σιωπῶντας. Καὶ ἡ κατάνυξις δὲ σιγὴν ἐμποιεῖ. Οἱ Ἑβδομήκοντα τοίνυν ἀντὶ *σιγῆς* [91] τεθείκασι *τὴν κατάνυξιν*· δόξης δὲ ὁ μὲν Ἐζεκίας τετύχηκε, τοσούτων δι' αὐτὸν μυριάδων θεήλατον δεξαμένων πληγὴν, καὶ μέντοι [92] καὶ τοῦ ἡλίου ἀναστρέψαντος [93]· ἡμεῖς δὲ πολλῆς εὐ-
D κλείας ἔχομεν ἀφορμὴν, τοσαύτην περὶ ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἐπιδεξαμένου φιλοστοργίαν. Οὕτω γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς ἠγάπησε τὸν κόσμον, ὅτι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ δέδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον. « Κύριε ὁ Θεός μου, εἰς τὸν αἰῶνα ἐξομολογήσομαί σοι. » Οὐ γὰρ μόνον κατὰ τὸν παρόντα βίον, ἀλλὰ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[79] cod. 2 καταβαίνειν. [80] cod. 2 θείου. [81] *Ἀλλὰ — βεβόηκε*. Des. in cod. 2. [82] *Ἔργον*. cod. 1, 2 ac Cord. p. 506. ὄργανον. [83] cod. 2 ἐλέησε. [84] *Καὶ οὐ μὴ καταν*. Hebr. ולא ידם, *nec sileat*. [85] *Καὶ νῦν — χαρὰν ἐμοί*. Des. apud Cord. l. c. [86] *Ἐνιαυτῶν*. cod. 1 ἐτῶν [87] *Ἡμᾶς*. cod. 1 præm. καί. [88] cod 1 τελευτήσαντας. [89] *Εὐθυμίας*. cod. 1, 2 εὐφημίας. [90] *Οὐ*. Abest a cod. 1, 2. [91] *Σιγῆς*. Perperam in ed. Firm. legebatur δόξης. Emendatiorem lectionem e cod. 1 et 2 Aug. restituimus. [92] *Μέντοι*. cod. 1, 2 μὲν δή. [93] *Ἀποστρέψαντος*. cod. uterque addit εἰς τοὐπίσω καὶ ἀναζεύξαντος.

καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ὕμνους σοι προσοίσω, διηνεκῶς τὰς ὑπερφυεῖς σου καὶ ἀῤῥήτους διηγούμενος δωρεάς.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Λ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ, ἐκστάσεως. » Τοῦτο[94] δὲ οὔτε παρὰ τῷ Ἑβραίῳ, οὔτε παρὰ τοῖς λοιποῖς εὗρον ἑρμηνευταῖς, ἐν ἐνίοις δὲ τῶν ἀντιγράφων. Αἰνίττεσθαι δέ μοι τὰ κατὰ τὸν Οὐρίαν δοκεῖ. Λέγει γὰρ ἐν αὐτῷ τῷ ψαλμῷ· « Ἐγὼ δὲ εἶπον[95] ἐν τῇ ἐκστάσει μου, Ἀπέῤῥιμμαι ἀπὸ προσώπου τῶν ὀφθαλμῶν σου· » τουτέστιν, Ὠήθην ἡμαρτηκὼς τῆς σῆς γεγυμνῶσθαι προνοίας. Εἰρῆσθαι δὲ ἔοικεν ὁ ψαλμὸς οὗτος ὑπὸ τοῦ μακαρίου[96] Δαβὶδ, καθ' ὃν καιρὸν ὑπὸ τοῦ Ἀβεσσαλὼμ ἐδιώκετο· καὶ τοῦτο σαφέστερον ἡ τῶν ῥητῶν ἑρμηνεία διδάσκει. B

β'. « Ἐπὶ σοὶ, Κύριε, ἤλπισα· μὴ καταισχυνθείην εἰς τὸν αἰῶνα. » Αἰσχύνῃ με, φησὶν, ἡ ἁμαρτία περιέβαλε πολλῇ· ἱκετεύω δὲ μὴ μέχρι πολλοῦ ταύτην ἐπιμεῖναί μοι, διὰ τὴν ἐπὶ σοί μοι γεγενημένην πεποίθησιν. « Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ῥῦσαί με, καὶ ἐξελοῦ με[97]. » Μὴ εἰς τὴν ἐμὴν, φησὶν[98], ἀποβλέψῃς ἁμαρτίαν, ἀλλ' εἰς τὴν τῶν διωκόντων με παρανομίαν· ταύτῃ γὰρ τῇ δικαίᾳ ψήφῳ χρησάμενος, τῶν ἐπικειμένων ἀπαλλάξεις με συμφορῶν.

γ'. « Κλῖνον πρός με τὸ οὖς σου· τάχυνον τοῦ ἐξελέσθαι με. » Ἀκούσας μου τῆς ἱκετείας, ταχεῖαν δὸς τὴν βοήθειαν.

C « Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστὴν, καὶ εἰς οἶκον καταφυγῆς, τοῦ σῶσαί με. [δ'.] Ὅτι κραταίωμά μου, καὶ καταφυγή μου εἶ σύ[99]. » Ταῦτα καὶ ἐν τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ εἶπε ψαλμῷ, τὴν παντοδαπὴν τοῦ Θεοῦ κηδεμονίαν παραδηλῶν. Τὸ δὲ *κραταίωμά μου*, Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος, *πέτρα μου* ἡρμήνευσαν. Ἔοικε[1] δὲ ὁ προφητικὸς λόγος τῷ εὐαγγελικῷ συμφωνεῖν, ὃς τὸν φρόνιμον ὑποδείκνυσιν ἐπὶ τῆς πέτρας τὴν οἰκίαν οἰκοδομήσαντα, ἣν οὔτε πνευμάτων, οὔτε ὑετῶν καὶ ποταμῶν προσβολὴ[2] διὰ τὸ στεῤῥὸν ἐλωβήσατο[3]. « Καὶ ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου ὁδηγήσεις με, καὶ διαθρέψεις με. » Τὸ δὲ *διαθρέψεις* ὁ Σύμμαχος *τημελήσεις με* τέθεικεν. Λέγει δὲ, ὅτι Παντοδαπῆς με προνοίας ἀξιώσεις, διὰ τὸ ὄνομά σου ἐφ' ᾧ πέποιθα. Διὰ πάντων δέ γε τῶν ἑρμηνευμένων[4] D ῥητῶν τὸ μέτριον αὐτοῦ τοῦ φρονήματος μεμαθήκαμεν. Οὐ γὰρ ᾔτησε διὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν τῆς

A summa et inexplicabilia tua dona enarrans.

792 INTERP. PSALMI XXX.

Vers. 1. « In finem, psalmus Davidi, exstasis. » Hunc titulum nec apud Hebræos, nec apud reliquos interpretes inveni, verum in aliquibus exemplaribus. Cæterum mihi videtur ea quæ circa Uriam facta fuere innuere. Dicit enim in ipso psalmo : « Ego autem dixi in excessu mentis meæ, Projectus sum a facie oculorum tuorum[e]; » hoc est, putavi, postquam peccavi, tuo auxilio me destitutum fuisse. Videtur autem hic psalmus a beato Davide dictus esse, cum ab Absalomo persecutionem pateretur. Et hoc apertius verborum interpretatio docebit.

Vers. 2. « In te, Domine, speravi, non confundar in æternum. » Multo dedecore, ait, peccatum me circumdedit : obsecro autem ne diu hoc mecum permaneat, propter spem quam in te collocavi. « Pro justitia tua libera me, et eripe me. » Ne meum, inquit, peccatum respicias, sed iniquitatem eorum qui me persequuntur. Sic enim justa sententia utens, ab imminentibus calamitatibus me liberabis.

Vers. 3. « Inclina ad me aurem tuam, accelera ut eruas me. » * Cum meas preces exaudieris, celerem opem concede.

« Esto mihi, Deus, protector, et domus refugii, ut salvum me facias. [Vers. 4.] Quoniam fortitudo mea, et refugium meum tu es. » Hæc 793 et in decimo septimo psalmo dixit, omnis generis providentiam divinam significans. Hoc autem, *fortitudo mea*, Aquila et Symmachus *petra mea* interpretati sunt. Videtur autem propheticus sermo illi evangelico[f] dicto quadrare, quod prudentem illum esse significat, qui domum ædificavit supra petram, quam nec ventorum, nec pluviæ, nec fluminum impetus ob soliditatem læsit. « Et propter nomen tuum deduces me, et enutries me. » Pro *enutries*, Symmachus *curabis me* posuit. Dicit autem, quoniam me omni ope dignaberis propter nomen tuum, cui confisus sum. Porro per omnia hæc dicta quæ exposita sunt, modestiam mentis ejus didicimus. Non enim petiit ob propriam virtutem divini au-

[e] Vers. 23. [f] Matth. VII, 24.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[94] *Τοῦτο — ἀντιγράφων*. Similem observationem habet ad hunc loc. Eusebius, cujus etiam hæc est sententia, ut pars ista inscriptionis e vers. 23 petita sit. [95] cod. 2 εἶπα. [96] *Μακαρίου*. cod. 2 θείου. [97] *Ἐξελοῦ με*. Ita emendanda fuit lectio corrupta ἐξελοῦμαι. [98] *Φησίν*. Abest a cod. 2. [99] Huc pertinent quæ in cod. Flor. exstant, quæ tamen textui inserere dubitavimus, cum non satis constet an Nostri sint, vel Theodori Mops. Ὑπεράσπισον καὶ ἐπάμυνον ἐν τοῖς κακοῖς· ἰδίωμα καὶ τοῦτο Ἑβραϊκὸν, τὸ *Ὑπεράσπισον, Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστήν*· ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, *Καὶ ἐγένετό μοι Κύριος εἰς καταφυγήν*, ἀντὶ τοῦ, *κατέφυγον ἐπ' αὐτόν*. *Protege et a malis defende. Per idiotismum linguæ Hebraicæ hoc quoque in loco Protege me sic effertur : Sis mihi Deus protector : ut alibi quoque dicitur : Fuit mihi Dominus refugium*, pro, *Fuga me recepi ad eum*. [1] *Ἔοικε — ἐλωβήσατο*. Des. apud Cord. p. 534. [2] cod. 1, 2. προσβολαί. [3] cod. uterque ἐλωβήσαντο. [4] Legendum esse videtur ἑρμηνευομένων. cod. 1, 2 habent ἡρμηνευμένων.

xilii compos fieri, verum propter Dei nomen, et Dei justitiam, et quoniam in ipso speravit.

Vers. 5. « Educes me de laqueo hoc, quem absconderunt mihi, quoniam tu es protector meus, Domine. » Achitophelis consilium per hæc ostendit [g], quod contra ipsum suggessit, ut jam superius diximus.

Vers. 6. « In manus tuas commendabo spiritum **794** meum ; redemisti me, Domine Deus veritatis. » Cum in multas sæpius calamitates incidissem, ab his per tuum auxilium liberatus sum : propterea animam meam tuo auxilio commendo. Nam *manus* hic iterum nominavit auxilium.

Vers. 7. « Odisti omnes observantes vanitates inaniter. » Illi quidem, ait, non tibi confisi sunt, verum vanis cogitationibus suis usi fuerunt : tales vero penitus aversari soles.

« Ego autem in Domino speravi. [Vers. 8.] Exsultabo, et lætabor in misericordia tua. » Etenim cum in calamitatibus sim, tuam opem imploro, et hanc consecutus, tuæ benignitati horum bonorum causam ascribo.

« Quoniam respexisti humilitatem meam, salvasti ex angustiis animam meam. [Vers. 9.] Nec conclusisti me in manibus inimici, statuisti in loco spatioso pedes meos. » * His cogitationibus semper utens, minime frustratus sum. Nam sæpius cum in hostium insidias et laqueos incidissem, atque intra retia contra me extensa versarer, venatores subterfugi. Hoc enim dixit : « Non conclusisti me in manibus inimici. » Docet autem historia sæpius ipsum a Saule comprehensum, atque etiam in spelunca inclusum, illius manus declinasse, **795** et alio quoque tempore Gethæos, cum amentiam simulasset.

Vers. 10. « Miserere mei, Domine, quoniam tribulor : conturbatus est in ira oculus meus, et anima mea, et venter meus. » Hoc Symmachus sic dixit : *Ob irritationem oculus meus turbatus est.* Cum enim te irritaverim per peccatum, lacrymari continue cogor, atque etiam anima mea tempestate et tumultu impleta est. *Venter* vero hic cogitationum promptuarium vocatur. Cogitationes enim, non venter, turbabantur.

[g] II Reg. xvii.

A θείας ἐπικουρίας τυχεῖν, ἀλλὰ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ὄνομα, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ ὅτι ἐπ' αὐτῷ ἤλπισεν.

ε'. « Ἐξάξεις με ἐκ παγίδος ταύτης, ἧς ἔκρυψάν μοι· ὅτι σὺ εἶ ὁ ὑπερασπιστής μου, Κύριε. » Τὴν [5] βουλὴν τοῦ Ἀχιτόφελ διὰ τούτων ἐδήλωσεν, ἣν εἰσηγήσατο κατ' αὐτοῦ, ὡς καὶ ἤδη προειρήκαμεν [6].

ς'. « Εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου, ἐλυτρώσω με, Κύριε, ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας. » Πολλαῖς πολλάκις περιπεσὼν συμφοραῖς, τούτων διὰ τῆς σῆς ἠλευθερώθην ῥοπῆς· οὗ δὴ χάριν τὴν ἐμαυτοῦ ψυχὴν τῇ σῇ παρατίθημι [7] προμηθείᾳ. *Χεῖρας* γὰρ πάλιν ἐνταῦθα τὴν προμήθειαν ὀνομάζει.

ζ'. « Ἐμίσησας πάντας [8] τοὺς διαφυλάσσοντας B ματαιότητας διακενῆς. » Ἐκεῖνοι μὲν οὖν, φησὶν, οὐ σοὶ τεθαῤῥήκασιν, ἀλλὰ τοῖς ματαίοις αὐτῶν κέχρηνται λογισμοῖς· εἴωθας δὲ τοὺς τοιούτους παντελῶς ἀποστρέφεσθαι.

« Ἐγὼ δὲ ἐπὶ τῷ Κυρίῳ ἤλπισα. [η'.] Ἀγαλλιάσομαι, καὶ εὐφρανθήσομαι ἐπὶ τῷ ἐλέει σου. » Καὶ γὰρ ἐν [9] συμφοραῖς ὢν τὴν σὴν ἐπικουρίαν καλῶ [10], καὶ ταύτης ἀπολαύων, τῇ σῇ φιλανθρωπίᾳ τῶν ἀγαθῶν ἀνατίθημι τὴν αἰτίαν.

« Ὅτι ἐπεῖδες τὴν [11] ταπείνωσίν μου, ἔσωσας [12] ἐκ τῶν ἀναγκῶν τὴν ψυχήν μου. [θ'.] Καὶ οὐ συνέκλεισάς με εἰς χεῖρας ἐχθρῶν· ἔστησας ἐν εὐρυχώρῳ τοὺς πόδας μου. » Οὐ διήμαρτον δὲ τούτοις ἀεὶ χρησάμενος τοῖς λογισμοῖς· ἐνέδραις γὰρ πολεμίων πολλάκις, καὶ λόχοις [13] περιπεσὼν, καὶ εἴσω τῶν C περιταθέντων [14] μοι δικτύων γενόμενος, διέφυγον τοὺς θηρεύοντας [15]. Τοῦτο γὰρ εἶπεν· « Οὐ συνέκλεισάς με εἰς χεῖρας ἐχθροῦ [16]. » Διδάσκει [17] δὲ καὶ ἡ ἱστορία, ὅτι πολλάκις καταληφθεὶς ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ, καὶ μέντοι καὶ ἐν τῷ σπηλαίῳ καθειρχθεὶς, τὰς ἐκείνου χεῖρας διέφυγε· καὶ ἄλλοτε τοὺς Γετθαίους, παραπληξίαν σχηματισάμενος.

ι'. « Ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι θλίβομαι· ἐταράχθη ἐν θυμῷ ὁ ὀφθαλμός μου, ἡ ψυχή μου, καὶ ἡ γαστήρ μου. » Τοῦτο ὁ Σύμμαχος οὕτως εἴρηκεν· *Ἐθολώθη διὰ παροργισμὸν ὁ ὀφθαλμός μου.* Παροργίσας γάρ σε διὰ τῆς ἁμαρτίας, δακρύειν διηνεκῶς ἀναγκάζομαι· καὶ μὴν δὴ καὶ ἡ ψυχή μου ζάλης καὶ θορύβου ἐμπέπλησται. *Γαστέρα* δὲ ἐνταῦθα τὸ τῶν λογισμῶν ταμιεῖον ἐκάλεσεν· οἱ λογισμοὶ γὰρ, D ἀλλ' οὐχ ἡ γαστὴρ, ἐταράττετο.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[5] *Τὴν — προειρήκαμεν.* Horum loco codex Flor. habet quæ sequuntur : *Παγίδα* ἐκάλεσε τὴν αἰχμαλωσίαν ἐφ' ἣν συνείληπτο, ὥσπερ εἴς τινα κίνδυνον προφανῆ. Τὸ δὲ *ἧς ἔκρυψάν μοι* ἀκολούθως εἶπε τῷ παραδείγματι, ἐπειδὴ παγίδα τὴν αἰχμαλωσίαν ἐκάλεσεν. Ἴδιον δὲ τῆς παγίδος τὸ λανθανόντως κρυπτομένην τίθεσθαι· οὕτω τε ἀπροόπτως λανθάνειν τοὺς θηρωμένους. *Laqueum vocavit captivitatem, qua tanquam periculo aperto detentus fuerat. Illud autem*, quem absconderunt mihi, *satis apposite dixit, cum captivitatem laqueo comparaverit. Solet enim laqueus clam occultari ; venatores autem, ubi nemo putaret, latitant.* [6] *Προειρήκαμεν.* Conf. p. 437, quæst. 32. [7] cod. 1 προστίθημι. cod. 2 περιτίθημι. [8] *Πάντας.* Des. in textu τῶν Ο'. et in cod. 1. [9] *Ἐν* cod. 1 ἐπί. [10] *Καλῶ.* cod. 1 παρακαλῶ. [11] *Τήν.* cod. 2 præm. ἐπὶ, ut in edit. Ald. et Compl. [12] *Ἔσωσας—ψυχήν μου.* Hebr. : « Agnovisti in angustiis animam meam. » [13] *Λόχοις.* cod. Flor. λόγοις. [14] cod. 2 περισταθέντων. [15] cod. Flor. θηρευτάς. [16] cod. 1, 2 et Flor. ἐχθρῶν. [17] *Διδάσκει — σχηματισάμενος.* Sic quoque leg. apud Cord. p. 535 ; eadem autem exstant apud Euseb. in Montf. Coll. nova PP. p. 116. cod. Flor. Ἡ γὰρ ἱστορία διδάσκει, ὅπως καὶ τὰς χεῖρας διέφυγε Σαοὺλ καὶ τοὺς Γετθαίους παραπληξίᾳ χρησάμενος.

ια'. « Ὅτι ἐξέλιπεν ἐν ὀδύνῃ ἡ ζωή μου, καὶ τὰ ἔτη μου ἐν στεναγμοῖς. » Πάντα μου, φησὶ, τὸν βίον εἰς ὀδύνας καὶ δάκρυα δεδαπάνηκα. « Ἠσθένησεν ἐν πτωχείᾳ ἡ ἰσχύς μου, καὶ τὰ ὀστᾶ μου ἐταράχθησαν. » Καὶ[18] ἡ ἔνδεια δὲ, καὶ τῶν ἀναγκαίων ἡ σπάνις, κατέτηξέ[19] μου τὸ σῶμα. Ταύτης δὲ τῆς ἐνδείας καὶ ἡ ἱστορία μέμνηται, καί φησιν[20]· « Οὐνησβὶ[21] ὁ τοῦ Ναὰς[22] υἱὸς, ὁ Ἀμμανίτης, καὶ Βερζελλεὶ ὁ Γαλααδίτης, ἤνεγκαν πυροὺς καὶ κριθὰς, καὶ ἄλευρον[23]· καὶ κύαμον, καὶ φακὸν, καὶ ἕτερά τινα τῷ Δαβὶδ προσήνεγκαν[24]· καὶ τῷ λαῷ, ὅτι ἔλεγον τὸν[25] λαὸν πεινᾷν καὶ ἐκλελῦσθαι διψήσαντα ἐν τῇ ἐρήμῳ. »

Vers. 11. « Quoniam defecit in dolore vita mea, et anni mei in gemitibus. » Omnem meam, inquit, vitam in doloribus et lacrymis consumpsi. « Infirmata est in paupertate virtus mea, et ossa mea conturbata sunt. » Porro inopia et rerum necessariarum penuria corpus meum aridum reddiderunt. Hujus autem inopiæ historia quoque meminit, et ait : « Unesbi filius Naas Ammanites, et Berzellai Galaadites, attulerunt triticum, et hordeum, et farinam, et fabam, et lentes, et alia quædam Davidi, et populo, quoniam dixerunt populum esurire, et sitiendo defatigatum esse in solitudine[h]. »

ιβ'. « Παρὰ πάντας τοὺς ἐχθρούς μου ἐγενήθην ὄνειδος, καὶ τοῖς γείτοσί μου σφόδρα, καὶ φόβος τοῖς γνωστοῖς μου. » Οἱ ἐχθροί μου, φησὶν, ἐν εὐθυμίᾳ, ἐγὼ δὲ καταγέλαστός εἰμι, καὶ τοῖς ὁμόροις ἐπίχαρτος, καὶ τοῖς γνωρίμοις ἐπίφοβος. Καὶ σαφέστερον τοῦτο διδάσκων ἐπήγαγεν· « Οἱ θεωροῦντές με ἔξω, ἔφυγον ἀπ' ἐμοῦ. » Δεδίασι γὰρ συγγενέσθαι[26] μοι, ἵνα[27] μὴ τοῖς ἐμοῖς ἐχθροῖς περιπέσωσιν.

Vers. 12. « Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium vicinis meis valde, et timor familiaribus meis. » Inimici mei, ait, in lætitia sunt, ego autem ridiculus, et finitimis ludibrio sum, familiaribus autem terrorem incutio. Et **796** hoc manifestius docens, subjunxit : « Qui videbant me foras, fugerunt a me. » Refugiunt enim mecum versari, ne in manus meorum inimicorum incidant.

ιγ'. « Ἐπελήσθην ὡσεὶ νεκρὸς ἀπὸ καρδίας, ἐγενήθην ὡσεὶ σκεῦος ἀπολωλός. » Ἀπέγνωσάν[28] με, φησὶν, ἅπαντες, δίκην σκεύους ἀπολωλότος, καὶ νεκροῦ τάφον οἰκοῦντος. [Ἔδειξε[29] τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἐπιλησμονῆς ἀπὸ τῆς τοῦ σκεύους ἀτιμίας· ὥσπερ γὰρ, φησὶν, ἀπολλύμενον ἐκεῖνο ταχέως τῆς τῶν ἀπολωλεκότων ἐξορίζεται μνήμης διὰ τὸ εὐτελὲς, οὕτω κἀγὼ λελόγισμαι αὐτοῖς ὡς οὐδὲν ὢν οὐδὲ γεγονώς ποτε λόγου τινὸς ἄξιος.]

Vers. 13. « Oblivioni datus sum tanquam mortuus a corde : factus sum tanquam vas perditum. » Rejecerunt me, ait, omnes, instar vasis perditi et mortui sepulcrum incolentis. [Extremam oblivionem describit sub imagine ignobilis vasis. Sicut enim, inquit, id quod perditum est, ob vilitatem suam illico excidit memoria eorum qui perdiderunt illud, ita ego quoque ab illis reputor pro eo qui non est, nec unquam æstimatione dignus fuerit.]

ιδ'. « Ὅτι ἤκουσα ψόγον πολλῶν παροικούντων κυκλόθεν. » Ταῦτα δὲ οὐ τοπάζων λέγω, ἀλλὰ ταῖς ἀκοαῖς τὰ ὀνείδη δεξάμενος. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων καὶ τὰς τοῦ Σεμεεὶ λοιδορίας.

Vers. 14. * « Quoniam audivi vituperationem multorum commorantium in circuitu. » Cæterum hæc non suspicando dico, verum quod propriis auribus convicia audiverim. Significat autem per ista Semei maledicta.

« Ἐν τῷ ἐπισυναχθῆναι αὐτοὺς ἅμα ἐπ' ἐμὲ τοῦ λαβεῖν τὴν ψυχήν μου ἐβουλεύσαντο. [ιε', ιϛ'.] Ἐγὼ δὲ ἐπὶ σὲ[30], Κύριε, ἤλπισα· εἶπον[31], Σὺ εἶ ὁ Θεός μου. Ἐν ταῖς χερσί σου οἱ κλῆροί[32] μου. » Ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἀθροισθέντες[33] τὸν ἐμὸν καττύουσι θάνατον, ἐγὼ δέ σε Θεὸν οἶδα καὶ πρύτανιν. Τοῦτο γὰρ λέγει· « Ἐν ταῖς χερσί σου οἱ κλῆροί μου, » ἢ[34] ὡς οἱ λοιποὶ, *ἐν ταῖς χερσί σου οἱ καιροί μου*, ἀντὶ τοῦ, Σὺ ἀποκληροῖς ὡς ἐθέλεις ἑκάστῳ καὶ ἀθυμίας καὶ θυμηδίας, καὶ μεταβάλλεις ταῦτα πάλιν πρὸς τὸ δοκοῦν. *Καιροὺς* γὰρ, ἢ *κλήρους* καλεῖ τὰς τῶν

« Dum congregarentur ipsi simul adversus me, ut auferrent animam meam consilium inierunt. [Vers. 15, 16.] Ego autem in te speravi, Domine : dixi, Deus meus es tu. In manibus tuis sortes meæ. » Illi quidem congregati meam mortem moliuntur, ego vero te Deum et gubernatorem novi. Hoc enim dicit : « In manibus tuis sortes meæ, » vel, ut reliqui dixerunt, *in manibus tuis tempora mea*. Quasi diceret: Tribuis ut volueris, cuilibet, et lætitiam et mœrorem : et hæc rursus commutas, ut tibi videtur. *Tempora* enim, vel *sortes*, nuncu-

[h] II Reg. XVII, 27-29.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[18] *Καὶ... τὸ σῶμα*. Des. apud Cord. p. 535. [19] *Κατέτηξε*. cod. 1 et 2 κατεσκηλίτευσε (sic). [20] *Φησιν*. cod. 1, 2 addunt ὡς. Magna est h. l. lectionum diversitas. [21] *Οὐνησβί*. In textu τῶν Ο'. l. c. leg. Οὐεσβί. cod. Aug. 1 habet Σεφεεί, sicque apud Cord. p. 535, leg. Ὀσεφεεί. cod. 2 Ἐφεεί. cod. Flor. habet Σεμεεί. [22] cod. Flor. Ναώς. [23] cod. 1, 2 ἄλευρα. cod. Flor. ἀμβρά. [24] cod. 1, 2 et Flor. καὶ προσήνεγκαν. [25] *Τὸν — ἐρήμῳ*. cod. Flor. ὅτι ἔλεγον πεινῶντα καὶ διψήσαντα ἀπόλλυσθαι ἐν τῇ ἐρήμῳ. [26] cod. 1 συνεγγεγέσθαι. [27] *Ἵνα*. Abest a cod. 1, 2. [28] cod. 2 ἐπέγνωσαν. [29] *Ἔδειξε*· κ. τ. λ. E cod. Flor. desumpta. [30] *Σέ*. cod. 2 σοί, quæ est rec. lectio τῶν Ο'. [31] cod. 2 εἶπα. [32] *Κλῆροι*. Ita leg. in vers. τῶν Ο', pro καιροὶ, ut videtur. Textus enim Hebr. habet עִתֹּתָי, *tempora mea*. [33] cod. 2 συναθροισθέντες. [34] *Ἢ — ὁμοίως*. Des. apud. Cord. p. 524.

pat rerum vicissitudines, divitias et paupertatem, servitutem et dominatum, pacem et 797 bellum, et alia id genus similiter. « Eripe me de manu inimicorum meorum, et a persequentibus me. » Deinde ostendit et liberationis modum.

Vers. 17. « Illustra faciem tuam super servum tuum, salvum me fac in misericordia tua. » Nam cum tua facies mihi apparuerit, omnia tristia illico dissolventur.

Vers. 18. « Domine, non confundar, quoniam invocavi te. Erubescant impii, et deducantur in infernum. » Et hinc discimus multam differentiam inter peccatum et impietatem esse. Propterea et magnus David obsecrat, se ipsum quidem a pudore quem ob peccatum habuit liberari, impios vero cum dedecore morte affici.

Vers. 19. « Muta fiant labia dolosa, quæ loquuntur adversus justum iniquitatem, in superbia et contemptu. » Hoc in loco Achitophelis mortem prædicit, qui, cum Davidis amicus et consiliarius esset, antiquum patefecit dolum, et contra eum, qui ipsi minime nocuerat, linguam movit. Superbiam autem, et contemptum, consilium illud jure appellavit, quoniam filium ad cædem patris concitavit.

Vers. 20. « Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te! » Rursus 798 hic, *quam*, non ad comparationem, sed ad exaggerationem posuit. ' Quapropter Aquila et Symmachus sic verterunt : *Quam multa est bonitas tua, quam repositam timentibus te occultasti!* Cæterum hic est sensus : Timentium te, inquit, Domine, mercedes et præmia occultas, quamvis multa sint, et magna, et admirabilia ; cum sudoribus autem et miseriis colluctari sinis. Verumtamen aliquando victoriæ præmia ostendis athletas audaciores reddens. Hoc enim subjunxit : « Perfecisti eis qui sperant in te, in conspectu filiorum hominum. » Deinde Providentiam, quæ erga illos se exserit, sigillatim exponit.

Vers. 21. « Abscondes eos in abscondito faciei tuæ, a conturbatione hominum. Proteges eos in tabernaculo a contradictione linguarum. » Sufficit, ait, ut appareas (hoc enim *faciem* vocat), ut ipsos liberes ob omni perturbatione et humanis

A πραγμάτων μεταβολάς, πλοῦτον καὶ πενίαν, δουλείαν καὶ δεσποτείαν, εἰρήνην καὶ πόλεμον, καὶ τἄλλα τὰ τοιαῦτα ὁμοίως. « Ῥῦσαί με ἐκ χειρὸς ἐχθρῶν μου, καὶ ἐκ τῶν καταδιωκόντων με. » Εἶτα δείκνυσι καὶ [35] τὸν τῆς λυτρώσεως τρόπον.

ιζ'. « Ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου· σῶσόν με ἐν τῷ ἐλέει σου. » Τῆς γὰρ σῆς μοι γενομένης ἐπιφανείας, τὰ σκυθρωπὰ παραυτίκα λυθήσεται.

ιη'. « Κύριε, μὴ καταισχυνθείην, ὅτι ἐπεκαλεσάμην σε, αἰσχυνθείησαν ἀσεβεῖς, καὶ καταχθείησαν εἰς ᾅδου. » Καὶ [36] ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὡς πολλὴν διαφορὰν ἁμαρτία πρὸς ἀσέβειαν ἔχει. Διὸ καὶ ὁ μέγας παρακαλεῖ Δαβὶδ, αὐτὸν [37] μὲν τῆς διὰ τὴν ἁμαρτίαν γεγενημένης αἰσχύνης ἀπαλλαγῆναι, τοὺς
B δὲ δυσσεβείᾳ συζῶντας μετ' αἰσχύνης τῷ θανάτῳ παραπεμφθῆναι.

ιθ'. « Ἄλαλα γενηθήτω τὰ χείλη τὰ δόλια, τὰ λαλοῦντα κατὰ τοῦ δικαίου ἀνομίαν, ἐν ὑπερηφανίᾳ καὶ ἐξουδενώσει. » Τοῦ [38] Ἀχιτόφελ ἐνταῦθα προλέγει τὸν θάνατον, ὅς [39] φίλος ὢν τοῦ Δαβὶδ καὶ σύμβουλος, τὸν παλαιὸν ἐγύμνωσε δόλον, καὶ κατὰ τοῦ μηδὲν ἠδικηκότος τὴν γλῶτταν ἐκίνησεν. Ὑπερηφανίαν δὲ καὶ ἐξουδένωσιν τὴν συμβουλὴν ἐκείνην εἰκότως ἐκάλεσεν· ἐπειδὴ παῖδα κατὰ τοῦ [40] πατρὸς διήγειρεν εἰς σφαγήν [41].

κ'. « Ὡς πολὺ τὸ πλῆθος τῆς χρηστότητός σου, Κύριε [42], ἧς ἔκρυψας τοῖς φοβουμένοις σε! » Πάλιν [43] τὸ, ὡς, ἐνταῦθα οὐ παραβολικῶς, ἀλλ' ἐπιτατικῶς
C τέθεικε. Διόπερ Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσαν· *Τί* [44] *πολὺ τὸ ἀγαθόν σου, ὃ ἔκρυψας ἀπόθετον* [45] *τοῖς φοβουμένοις σε!* Ταύτην δὲ τὸ ῥητὸν τὴν διάνοιαν ἔχει· Τῶν φοβουμένων σε, φησὶ, Δέσποτα, τοὺς μὲν μισθοὺς καὶ τὰ ἔπαθλα κρύπτεις· καὶ ταῦτα πολλὰ ὄντα, καὶ μεγάλα, καὶ θαυμαστά· ἱδρῶσι δὲ καὶ ταλαιπωρίαις προσπαλαίειν [46] ἐᾷς. Ἀλλ' ὅμως ἔστιν ὅτε καὶ γυμνοῖς τὰ βραβεῖα, παραθαῤῥύνων τοὺς ἀθλητάς. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν [47]· « Ἐξειργάσω τοῖς ἐλπίζουσιν ἐπὶ σὲ, ἐναντίον τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων. » Εἶτα τὴν γινομένην [48] αὐτῶν κατὰ μέρος διέξεισι πρόνοιαν [49].

κα'. « Καταχρύψεις αὐτοὺς ἐν ἀποκρύφῳ τοῦ προσώπου σου, ἀπὸ ταραχῆς ἀνθρώπων. Σκεπάσεις αὐτοὺς ἐν σκηνῇ ἀπὸ ἀντιλογίας γλωσσῶν. » Ἀρκεῖ [50]
D σου, φησὶν, ἡ ἐπιφάνεια· τοῦτο γὰρ καλεῖ *πρόσωπον*· πάσης αὐτοὺς ταραχῆς καὶ ζάλης ἀνθρωπίνης

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[35] *Καί*. Abest a cod. 1, 2. [36] *Καὶ — παραπεμφθῆναι*. cod. Flor. Διαφέρει ἁμαρτία ἀσεβείας. Ἁμαρτία μὲν γάρ ἐστιν ἡ τυχοῦσα ἁμαρτία, παρανομία, πορνεία, κλεψία, καὶ αἱ λοιπαί. Ἀσέβεια δὲ ἡ ἀθεΐα ἢ καὶ ἡ πολυθεΐα. Διὰ τοῦτο τοὺς ἀσεβεῖς μετ' αἰσχύνης παραπεμφθῆναι παρακαλεῖ. *Differt peccatum ab iniquitate.* Peccatum *enim dicitur quæcunque transgressio legis, scortatio, furtum et quæ reliqua sunt.* Impietas *autem est atheismus, vel etiam polytheismus. Propterea rogat ut impii cum pudore tradantur (morti).* [37] *Αὐτόν*. cod. 2 αἰτῶν. [38] *Τοῦ — θάνατον*. cod. 3 χείλη δόλια γινόμενα ἄλαλά φησι, τὰ τοῦ Ἀχιτόφελ, προμηνύων αὐτοῦ τὸν θάνατον. [39] *Ὅς*. cod. 3 ὡς. [40] *Τοῦ*. Abest a cod. 3. [41] *Σφαγήν*. Hanc lectionem substituimus in locum prioris, quæ erat φαγήν. [42] *Κύριε — σέ*. Des. in cod. 3. [43] *Πάλιν — παραβολικῶς*. cod. 3 Πάλιν οὐ παραβολικῶς τὸ ὡς ἐνταῦθα. [44] *Τί*. cod. 2 ὅτι. [45] *Ἀπόθετον*. Hoc idem est cum illo ὃ ἔκρυψας, utriusque enim interpretis versionem conjunxit Noster. Vid. Montf. in Hexapl. ad h. l. [46] cod. 3 προπαλαίειν. [47] *Ἐπήγαγεν*. cod. 3 addit εἰπών. [48] *Γινομένην*. Abest a cod. 3. [49] *Πρόνοιαν*. cod. 3 addit εἰπών. [50] *Ἀρκεῖ*. cod. 3 præm. ὡς.

ἐλευθερῶσαι, καὶ ἀπολειφθέντας ἐν μέσῳ καθάπερ A τινὶ καλύψαι σκηνῇ, καὶ ἀφανεῖς ἀποφῆναι. Ταύτης δὲ καὶ αὐτὸς τῆς προνοίας ἀπήλαυσεν [51] ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ διωκόμενος. Ἐν μέσοις γὰρ ὑποληφθεὶς [52] τοῖς δεινοῖς, τῆς σωτηρίας τετύχηκεν. Οὕτως [53] ὁ μέγας Ἐλισσαῖος κυκλώσαντας τοὺς Σύρους [54] διέφυγεν, ἀχλὺν αὐτῶν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐπιπάσας. Καὶ ἕτερα δὲ πολλὰ τοιαῦτα ἔστιν εὑρεῖν παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ.

κβ'. « Εὐλογητὸς Κύριος, ὅτι ἐθαυμάστωσε τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐν πόλει περιοχῆς. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως εἴρηκε τοῦτο· *Εὐλογητὸς Κύριος ὁ παραδοξάσας* [55] *τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐμοὶ, ὡς ἐν πόλει περιπεφραγμένῃ*. Οὕτω γάρ με, φησὶ, περιέβαλέ τε καὶ περιέφραξε τῇ οἰκείᾳ φιλανθρωπίᾳ, ὡς πόλιν ὀχυρῷ περιβόλῳ B περιφράττουσιν οἱ οἰκήτορες.

κγ'. « Ἐγὼ δὲ εἶπον [56] ἐν τῇ ἐκστάσει μου, Ἀπέρριμμαι ἀπὸ προσώπου τῶν ὀφθαλμῶν σου· διὰ τοῦτο εἰσήκουσας [57] τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς μου, ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς σέ. » Ὤμην δὲ, φησὶ, τῇ ἁμαρτίᾳ περιπεσὼν, πόῤῥω τῆς σῆς γεγενῆσθαι κηδεμονίας· ἀλλὰ τοὺς ταπεινούς μου θεασάμενος λόγους, οὐ παρεῖδες δεόμενον. *Ἔκστασιν* [58] δὲ εἰκότως τὴν ἁμαρτίαν ἐκάλεσε. Τὴν γὰρ τῆς δικαιοσύνης ὁδεύων ὁδὸν ἐξέστη μὲν ἐκείνης, καὶ ἐξετράπη· προσέπταισε δὲ, καὶ περιέπεσε τοῖς ὠμοβόροις [59] λῃσταῖς. Καὶ τοῦτο [60] αὐτὸ δείκνυσι τὴν τοῦ Δαβὶδ ἀρετήν. Οὐ γὰρ ἐθὰς ἦν τῆς ἁμαρτίας, ἀλλ' ἔξω μικρὸν τῆς οἰκείας γενόμενος προαιρέσεως, τὸν ὄλισθον C ἐκεῖνον ὑπέμεινεν. Ἐντεῦθεν ἐπὶ παραίνεσιν μεταφέρει τὸν λόγον, ἐκ τῶν κατ' αὐτὸν [61] τὴν θείαν ὑποδεικνὺς φιλανθρωπίαν καὶ πρόνοιαν.

κδ'. « Ἀγαπήσατε τὸν Κύριον, πάντες οἱ ὅσιοι αὐτοῦ, ὅτι ἀληθείας ἐκζητεῖ Κύριος, καὶ ἀνταποδίδωσι τοῖς περισσῶς ποιοῦσιν ὑπερηφανίαν. » Προσήκει, φησὶν, ὑμᾶς ἅπαντας [62], τοὺς τὴν θείαν ὁδὸν ὁδεύειν προαιρουμένους, ἐκθύμως ἀγαπᾷν τῶν ὅλων τὸν πρύτανιν, οἷόν τινι κανόνι τῇ ἀληθείᾳ χρώμενον, καὶ τοὺς ἄμετρον ἀλαζονείαν κεκτημένους κολάζοντα. Οὐχ [63] ἁπλῶς γὰρ εἶπε, *τοῖς ποιοῦσιν ὑπερηφανίαν*, ἀλλὰ, *τοῖς περισσῶς ποιοῦσιν*. Ἱκανὸν γὰρ καὶ τοῦτο τὴν θείαν ἀγαθότητα δεῖξαι [64]. Φέρει μὲν γὰρ τοὺς οὕτω πως μείζονι φρονήματι κεχρημένους· τοὺς δὲ τυφουμένους, καὶ ἀπλήστως ἐξογκουμένους [65], D ταῖς καταλλήλοις [66] παραδίδωσι τιμωρίαις.

κε'. « Ἀνδρίζεσθε, καὶ κραταιούσθω ἡ καρδία ὑμῶν, πάντες οἱ ἐλπίζοντες ἐπὶ Κύριον. » Ταῦτα τοίνυν εἰδότες οἱ τῇ ἐλπίδι τῇ θείᾳ τὸν παρόντα διαπλέοντες [67] βίον, κρατύνατε τῇ ἀνδρίᾳ τὰς ὑμετέρας

fluctibus, et protegas eos veluti quodam tabernaculo in medio comprehensos, et reddas eos invisibiles. Hanc autem providentiam et ipse consecutus est, cum Saulem fugeret. Nam intra pericula comprehensus salutem adeptus est. Eodem modo magnus Elisæus, circumvallantes Syros effugit, illorum oculis offusa caligine. Et alia similia multa in divinis voluminibus inveniri possunt.

Vers. 22. « Benedictus Dominus, quoniam mirificavit misericordiam suam mihi in civitate 799 munita. » Sic autem Symmachus hoc dixit : *Benedictus Dominus, qui mirabilem misericordiam suam fecit mihi, tanquam in civitate munita.* Sic enim me, ait, propria benignitate circumdedit et munivit, ut cives valido aggere urbem vallant.

Vers. 23. « Ego autem dixi in excessu mentis meæ : Projectus sum a facie oculorum tuorum : ideo exaudisti vocem orationis meæ, cum clamarem ad te. » Putabam me, ait, cum in peccatum incidissem, procul a tua providentia abjectum esse : verum sermones meos humiles conspicatus, me deprecantem minime despexisti. *Exstasin* vero jure peccatum appellavit. Nam justitiæ viam incedens, excessit quidem ab illa, et aberravit, offendit autem, et in crudeles latrones incidit. Et hoc ipsum Davidis virtutem ostendit. Non enim ' solitus erat delinquere, sed cum paulum a suo instituto aberrasset, lapsum illum passus est. Hinc sermonem ad exhortationem transfert, ex rebus suis divinam ostendens benignitatem et providentiam.

Vers. 24. « Diligite Dominum, omnes sancti ejus, quoniam requiret veritatem Dominus, et retribuet abundanter facientibus superbiam. » Decet, inquit, vos omnes, qui divinum iter incedere elegistis, ex animo universorum moderatorem diligere, qui veluti quadam regula veritate utitur, 800 atque eos qui immensa superbia laborant, suppliciis afficit. Non enim simpliciter dixit : *Facientibus superbiam*, verum, *abundanter facientibus*. Valet enim hoc quoque ad divinam bonitatem ostendendam. Nam suffert eos qui mediocri fastu quodam utuntur : superbientes vero, et insatiabiliter elatos, condigna pœna plectit.

Vers. 25. « Viriliter agite, et confortetur cor vestrum, omnes qui speratis in Domino. » Vos igitur hæc scientes, qui divina spe freti præsentem vitam agitis, vestras animas fortitudine ar-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[51] cod. 1, 2 ἀπέλαυσεν. [52] codd. tres Aug. ἀποληφθεὶς. [53] *Οὕτως — γραφῇ*. Des. apud Cord. p. 525. [54] *Σύρους*. cod. 3 Ἀσσυρίους. [55] *Παραδοξάσας*. Apud Euseb. ad h. l. legitur παραδείξας. Minus bene. Vid. Montf. Hexapla ad h. l. [56] cod. 3 εἶπα, quæ est rec. lectio h. l. [57] *Εἰσήκουσας*. In vers. τῶν Ο'. sequitur Κύριε. [58] *Ἔκστασιν — ἐκάλεσε*. Rectius בחפזי ab Aquila vertitur ἐν θαμβήσει μου, et a Symm. ἐν τῇ ἐκπλήξει μου. Hæc ἔκστασιν — ὑπέμεινεν Des. apud. Cord. p. 525. [59] *Ὠμοβόροις*. cod. 2 αἱμοβόροις. [60] *Τοῦτο*. cod. 1, 2 addunt δέ. [61] cod. 1 καθ' ἑαυτόν. cod. 2 καθ' αὐτόν. [62] cod 1 ἅπαντας ὑμᾶς. cod. 2 ἡμᾶς. [63] *Οὐχ — τιμωρίαις*. Des. apud Cord. p. 525. [64] cod. 1 ὑποδεῖξαι. [65] cod. 2 ἐξωγκωμένους. [66] cod. 2 κατ' ἀλλήλων. [67] cod. 1 διαπλεύσαντες.

mate, et gubernatoris nutibus obtemperate, ferentibus vos quo ille dirigit. Porro etiam nobis hoc monitum congruit, qui per spem consolationem habemus.

INTERP. PSALMI XXXI.

Vers. 1. « Intelligentiæ Davidi. » Hic psalmus eumdem sensum habet : nam hic quoque post peccatum in illis calamitatibus editus est. Cæterum propheticis oculis novi testamenti gratiam prævidens, atque remissionem quæ per sanctum baptisma credentibus suppeditatur, hos beatos esse prædicat, ut qui sine labore peccatorum remissionem recipiant : et exordiens in hæc verba erumpit :

« Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. [Vers. 2.] Beatus vir
801 cui non imputavit Dominus peccatum, nec est in spiritu ejus dolus. » Cum ego luctibus et crebris lacrymis ob peccatum confectus sim, atque in multas calamitates hac de causa inciderim, felices illos atque beatos nuncupo, qui absque molestia peccatorum veniam Domini benignitate adepti sunt. Nam ergà ipsos tanta liberalitate utitur, ut non modo remittat, verum etiam obtegat peccata, ut ne vestigia quidem horum remaneant.

Vers. 3. « Quoniam tacui, inveteraverunt ossa mea, dum clamarem toto die. » Cum peccatum illud perpetrasset, non statim pœnitentiæ remediis usus est, sed post Nathanis reprehensionem. Hoc igitur hic exclamat, quoniam accepta plaga non statim medico vulnus ostendi, sed conticui tentans illud occultare, vociferando et peccatum accusando consenui.

Vers. 4. « Quoniam die ac nocte gravata est super me manus tua. » Omnibus autem castigationibus atque suppliciis percussus, lugeo et obsecro. Nam hoc, « Gravata est manus tua super me, » dixit per metaphoram ab iis desumptam qui manu feriunt, et in hoc diutius perseverant. « Conversus sum in ærumnam, dum configeretur 802 mihi spina. » Non injusta, inquit, castigatio tua est, sed admodum justa. Nam causa malorum meorum peccatum fuit, quod uvæ loco produxi : pungor autem semper ab ipso. *Spinam* enim peccatum

A ψυχὰς, καὶ τοῖς τοῦ κυβερνήτου πείθεσθε [68] νεύμασι, φερομένοις [69] ὡς ἂν ἐκεῖνος ἰθύνῃ. Αὕτη δὲ καὶ ἡμῖν ἁρμόδιος ἡ παραίνεσις, τὴν δι' ἐλπίδος [70] παραψυχὴν κεκτημένοις.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΛΑ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « [71] Τῷ Δαβὶδ συνέσεως. » Τῆς αὐτῆς ἔχεται καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς διανοίας· καὶ οὗτος γὰρ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐν ἐκείναις ἐῤῥήθη [72] ταῖς συμφοραῖς. Τοῖς δὲ προφητικοῖς ὀφθαλμοῖς προορῶν τῆς καινῆς διαθήκης τὴν χάριν, καὶ τὴν διὰ τοῦ παναγίου βαπτίσματος χορηγουμένην τοῖς πιστεύουσιν ἄφεσιν, μακαρίζει τούτους, ἅτε δὴ [73] δίχα πόνων τὴν τῶν ἁμαρτάδων [74] δεχομένους ἀπαλλαγήν· καί φησιν ἀρξάμενος [75] τοῦ ψαλμοῦ·

B « Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν [76] αἱ ἁμαρτίαι. [β'] Μακάριος ἀνὴρ, ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν, οὐδέ ἐστιν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ δόλος. » Ὀδυρμοῖς ἐγὼ [77] καὶ δάκρυσι θαμινοῖς διὰ τὴν ἁμαρτίαν προστετηκὼς, καὶ παντοδαπαῖς συμφοραῖς ταύτης χάριν περιπεσὼν [78], ζηλωτοὺς ἐκείνους καὶ μακαρίους ἀποκαλῶ, τοὺς ἀταλαιπώρως τῇ τοῦ Δεσπότου [79] φιλανθρωπίᾳ τῶν ἁμαρτημάτων δεξαμένους τὴν ἄφεσιν. Τοσαύτῃ γὰρ περὶ αὐτοὺς χρῆται φιλοτιμίᾳ, ὡς μὴ μόνον ἀφεῖναι, ἀλλὰ καὶ καλύψαι τὰς ἁμαρτίας, καὶ μηδὲ ἴχνη [80] τούτων καταλιπεῖν.

γ'. « Ὅτι ἐσίγησα, ἐπαλαιώθη τὰ ὀστᾶ μου, ἀπὸ τοῦ κράζειν με ὅλην τὴν ἡμέραν [81]. » Ἡνίκα τὴν ἁμαρτίαν ἐκείνην εἰργάσατο, οὐ παραχρῆμα τοῖς τῆς
C μετανοίας φαρμάκοις ἐχρήσατο, ἀλλὰ μετὰ τὸν ἔλεγχον τοῦ Νάθαν [82]. Τοῦτο τοίνυν ἐνταῦθα βοᾷ [83]. Ἐπειδὴ [84] παραυτίκα δεξάμενος τὴν πληγὴν, οὐχ ὑπέδειξα τὸ ἕλκος τῷ ἰατρῷ, ἀλλ' ἐσίγησα τοῦτο κρύψαι [85] πειρώμενος [86], κατεγήρασα βοῶν, καὶ [87] τῆς ἁμαρτίας κατηγορῶν.

δ'. « Ὅτι ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐβαρύνθη ἐπ' ἐμὲ ἡ χείρ σου. » Ὀλοφύρομαι δὲ καὶ ποτνιῶμαι, ταῖς παντοδαπαῖς παιδείαις καὶ τιμωρίαις βαλλόμενος. Τὸ γὰρ, « Ἐβαρύνθη ἐπ' ἐμὲ ἡ χείρ σου, » ἐκ μεταφορᾶς τέθεικε τῶν τῇ [88] χειρὶ παιόντων, καὶ ἐπιμενόντων μέχρι πολλοῦ. « Ἐστράφην εἰς ταλαιπωρίαν [89] ἐν [90] τῷ ἐμπαγῆναί [91] μοι ἄκανθαν [92]. » Οὐκ ἄδικος δέ σου, φησὶν, ἡ παιδεία, ἀλλὰ καὶ μάλα δικαία. Αἰτία γάρ μοι τῶν κακῶν ἡ ἁμαρτία, ἣν ἀντὶ
D σταφυλῆς μὲν ἐβλάστησα· κεντοῦμαι δὲ διηνεκῶς ὑπ' αὐτῆς. *Ἄκανθαν* [93] γὰρ τὴν ἁμαρτίαν ἐκάλεσε,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[68] *Πείθεσθε*. Cord. l. c. φέρεσθε. [69] Cod. 1, 2 φερόμενοι. Cord. πειθόμενοι. [70] *Τὴν δι' ἐλπίδος*. cod. 1 τοῖς τῆσδε τῆς ἐλπίδος τήν. cod. 2 τοῖς τῆς ἐλπίδος τήν. [71] codex Alex. et quædam editiones τῶν Ο' præmittunt Ψαλμός. [72] cod. 1 ἐῤῥέθη. [73] Δή. Abest a cod. 2. [74] cod. 1 ἁμαρτωλῶν. cod. 2 ἁμαρτημάτων. [75] cod. 1 ἀρχόμενος. [76] cod. 2 ἀπεκαλύφθησαν. [77] *Ἐγώ*. cod. 3 præm. φησίν. [78] cod. 2 πεσών. [79] *Δεσπότου*. cod. 3 Θεοῦ. [80] cod. 2 ἴχνος. [81] *Ἡμέραν*. cod. 3 addit διάψαλμα. [82] *Νάθαν*. cod. 2 θανάτου. [83] *Βοᾷ*. cod. Flor. λέγει. [84] *Ἐπειδή*. cod. Flor. addit φησίν. [85] cod. 1, 2 et Flor. κρύψαι τοῦτο. [86] *Πειρώμενος*. cod. 2 βουλόμενος. [87] *Κατεγήρασα βοῶν καί*. cod. 2 habet tantum βοᾷ. [88] Τῇ. Abest. a cod. 2. [89] *Ἐστράφην εἰς ταλαιπωρίαν*. Non Græci modo, sed reliqui etiam, præter Chaldæum, interpretes, aberrarunt a vero sensu vocis לשד, *succus*, *humor*. [90] *Ἐν — ἄκανθαν*. Felicius in explicando textu Hebr. h. l. versati sunt Aquila, Symm. et Theod. quorum interpretationes recensuit Montf. in Hexaplis ad. h. l. [91] *Ἐμπαγῆναι*. Hanc lectionem substituimus pro ἐκπαγῆναι, ut habebat ed. Sirm. [92] cod. 1, 2 ἄκανθα. cod. 3 addit διάψαλμα. [93] cod. 2 ἄκανθα.

καὶ ὡς ἄχρηστον βλάστημα, καὶ ὡς κεντεῖν πεφυκός.

ε'. « Τὴν ἁμαρτίαν [94] ἐγνώρισα, καὶ τὴν ἀνομίαν [95] μου οὐκ ἐκάλυψα. Εἶπον, Ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν μου τῷ Κυρίῳ· καὶ σὺ ἀφεῖλες [96] τὴν ἀσέβειαν τῆς ἁμαρτίας [97] μου. » Εὐθὺς [98] μὲν ἁμαρτήσας ἐσίγησα· ἀλλὰ μετὰ ταῦτα [99] τὴν κατ' ἐμοῦ [1] κατηγορίαν νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν πεποίημαι· ἐκ δὲ τῆς κατηγορίας μεγάλους ἐδρεψάμην καρπούς· δέδωκας γάρ μοι τῶν ἁμαρτημάτων τὴν ἄφεσιν. Ἐπισημήνασθαι δὲ [2] προσήκει, ὅτι οὐκ ἔφη, *Ἀφῆκάς μοι* τὴν ἁμαρτίαν, ἀλλὰ, *τὴν ἀσέβειαν τῆς ἁμαρτίας*· τουτέστιν, Οὐ πρὸς ἀξίαν με τῆς παρανομίας ἐκόλασας, ἀλλὰ τὴν μὲν [3] ὑπερβολὴν τῆς ἁμαρτίας συνεχώρησας, συμμέτρῳ δὲ παιδείᾳ [4] τὴν θεραπείαν ἐπέθηκας [5]. Τοῦτο καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει. Εἰρηκότι γὰρ τῷ Δαβὶδ, « Ἡμάρτηκα τῷ Κυρίῳ, » ἀπεκρίνατο ὁ Νάθαν, « Καὶ Κύριος ἀφεῖλε τὸ ἁμάρτημά σου, οὐ μὴ ἀποθάνῃς. » Ἠπείλησε μέντοι παντοδαπῶν ἐμπλήσειν τὴν οἰκίαν συμφορῶν. Οὕτω κἀνταῦθα, « Καὶ σὺ ἀφεῖλες τὴν ἀσέβειαν τῆς ἁμαρτίας μου. » Ἔδει με, φησὶν, ἐκεῖνα τετολμηκότα εὐθὺς κατὰ τὸν νόμον θανάτῳ παραδοθῆναι· ἀλλὰ φιλανθρωπίᾳ χρησάμενος θανάτῳ μὲν οὐ παρέδωκας, μετρίαις δὲ παιδείαις ἰάτρευσας.

ϛ'. « Ὑπὲρ ταύτης προσεύξεται [6] πᾶς ὅσιος ἐν καιρῷ εὐθέτῳ. » *Καιρὸν* [7] *εὔθετον* λέγει τῆς καινῆς διαθήκης τὴν πολιτείαν, ἐν ᾗ κατὰ πᾶσαν γῆν καὶ θάλασσαν ταῖς τοῦ Δαβὶδ ὑμνῳδίαις οἱ πεπιστευκότες γεραίρουσι τὸν Θεόν· τοῦτο τοίνυν ἐνταῦθα προαγορεύει καί φησι τῷ Δεσπότῃ, ὅτι Οὐ μόνος ὑπὲρ ταύτης ἀντιβολῶ σε τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ κατὰ τὴν οἰκουμένην τὴν [8] θεογνωσίαν δεξάμενοι [9], ταύτην ὑπὲρ ἐμοῦ προσοίσουσι τὴν εὐχήν. Καὶ γάρ πως ἐοίκαμεν τὰ τοῦ Δαβὶδ φθεγγόμενοι ῥήματα, τὴν ἐκείνου γλῶτταν ἀναλαμβάνειν ἐπὶ τῷ [10] τὸν Θεὸν ἀνυμνεῖν [11]. « Πλὴν ἐν κατακλυσμῷ ὑδάτων πολλῶν πρὸς αὐτὸν οὐκ ἐγγιοῦσι. » Τοῦτο δὲ ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν· *Περὶ τούτου προσεύξεται πᾶς ὅσιος, καιρὸν εὑρὼν, ὥστε ἐπικλύζοντα ὕδατα πολλὰ πρὸς αὐτὸν μὴ ἐγγίσαι.* Ὁ σπουδαίαν σοι [12] προσφέρων τὴν ἱκετείαν παντοδαπῆς ἀπολαύσεται προμηθείας. Ὥστε κἂν διαφόροις συμφοραῖς περιπέσῃ, δίκην αὐτὸν ὑδάτων περικλυζούσαις, περιγενέσθαι τούτων καὶ κρείττονα δειχθῆναι [13] τῶν λυπηρῶν.

ζ'. « Σύ μου εἶ καταφυγὴ ἀπὸ θλίψεως τῆς περι-

A nominavit, tanquam inutile germen, et ad pungendum quasi natum.

VERS. 5. « Delictum meum cognitum tibi feci, et injustitiam meam non abscondi. Dixi, Confitebor adversus me injustitiam meam Domino, et tu abstulisti impietatem peccati mei. » Cum primum peccavi, tacui : verum postea dies noctesque meipsum accusavi : ex accusatione autem magnos percepi fructus : peccatorum enim veniam mihi concessisti. Notandum est quod non dixerit, *Remisisti mihi* peccatum, sed *impietatem peccati :* hoc est, non condigna pœna peccatorum me puniisti, verum excessum quidem peccati remisisti, mediocri autem animadversione medicinam adhi-
B buisti. Hoc et historia docet. Cum enim dixisset David, « Peccavi Domino, » respondit Nathan, « Dominus quoque abstulit peccatum tuum, non morieris [i]. » Minatus est tamen se omnibus calamitatibus illius domum impleturum. Eodem modo et hoc loco : « Et tu remisisti impietatem peccati mei. » Oportebat me, ait, cum illa perpetrare ausus essem, statim secundum legem morte * multari : verum benignitate **803** usus, morte quidem non affecisti, mediocribus vero flagellis me castigasti.

VERS. 6. « Pro hac orabit ad te omnis sanctus in tempore opportuno. » *Tempus opportunum* dicit novi testamenti statum, in quo terra marique Davidicis hymnis, qui crediderunt, Deum honorant.
C Hoc igitur hic prædicens, ait Domino : Quoniam non solus pro hac impietate te deprecor, sed omnes qui per totum orbem divinam cognitionem accipient, has pro me tibi offerent preces. Etenim quodammodo videmur, Davidis verba loquentes, illius linguam assumere ad Deum laudandum. « Verumtamen in diluvio aquarum multarum, ad eum non appropinquabunt. » Hoc Symmachus sic interpretatus est : *Pro hoc orabit omnis sanctus opportunitate inventa, ne aquæ multæ inundantes ad ipsum appropinquent.* Qui studiosam deprecationem tibi offert, omne auxilium consequetur. Itaque, licet in diversas calamitates incidat, quæ veluti aquæ ipsum inundent, superior tamen his erit, et potentior ca-
D lamitatibus evadet.

VERS. 7. « Tu es refugium meum a tribulatione

[i] II Reg. XII, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[94] *Ἁμαρτίαν.* cod. 1 ἀνομίαν, ut legitur in cod. Alex. cod. Aug. 1 et 2 addunt μου. [95] *Ἀνομίαν.* cod. 1 ἁμαρτίαν, pariter secundum codicem Alex. [96] cod. 2 ἀφῆκας, quæ est rec. lectio h. l. [97] *Ἁμαρτίας.* cod. 1, 2 καρδίας, quæ etiam est rec. lectio h. l. [98] *Εὐθὺς — τὴν ἄφεσιν.* Des. in cod. 3. [99] cod. 2 ταύτην. [1] cod. 1, 2 ἐμαυτοῦ. [2] *Δέ.* Abest a cod. 1. [3] *Μέν.* Abest a cod. 2. [4] *Συμμέτρῳ δὲ παιδείᾳ.* cod. 2 σύμμετρον δέ. [5] cod. 3 ἐπέδωκας. [6] *Προσεύξεται.* cod. 3 addit, πρὸς σὲ, et sic quoque in vers. τῶν O' leg. [7] *Καιρόν.* Abest a cod. 3. [8] *Τήν.* cod. 3 addit σήν. [9] cod. 1 δεξάμενοι. [10] *Ἐπὶ τῷ.* codd. tres Aug. καί. [11] cod. 2 et 3 ὑμνεῖν. [12] *Σοί.* In codd. 3 seq. φησί. [13] *Δειχθῆναι.* cod. 2 μεῖναι.

quæ circumdedit me: exsultatio mea, erue me a circumdantibus me. » His de peccato dictis, supplicat a malis per hoc illatis liberari: atque etiam responsum consequitur. Nam ipsi dicit Dominus:

Vers. 8. « Intellectum tibi dabo, et **804** instruam te in via hac qua gradieris, firmabo super te oculos meos. » Te, inquit, qui a via recta aberrasti, et errorem agnovisti, reducam iterum in rectam viam, et cognitionem ejus tibi, ac scientiam dabo: reddam autem tibi etiam pristinam benevolentiam. Hoc namque dicit: « Firmabo super te oculos meos, » metaphora ducta ab iis qui erga aliquem bene affecti sunt, et in ipsum respicere continuo volunt. Nam quemadmodum qui irascitur, faciem avertere videtur, ita benevolentiam suam convertendo faciem ostendit. Propterea et alibi Propheta ait: « Respice in me, et miserere mei [j]. » Et rursus: « Ne avertas faciem tuam a me [k]. » Et ipse Deus per prophetam Jeremiam inquit: « Convertimini * ad me, et ego convertar ad vos [l]. » Hinc propheticus sermo consulit, impiis quidem, ne ferarum vitam rationis expertem imitentur, justis vero, ut divinum gaudium semper habeant. Dicit autem sic:

Vers. 9. « Nolite fieri sicut equus et mulus, in quibus non est intellectus. Camo et freno maxillas eorum constringe, qui non appropinquant ad te. » Ego quidem, inquit, **805** vos commonefacio, ne istorum rationis defectum æmulemini: si vero non obtemperatis, accipietis frenum et camum illorum more. Porro per hæc animadversiones designat: propterea subdit:

Vers. 10. « Multa flagella peccatoris. » Post admonitionem hanc illis propositam, ad alium chorum transfert narrationem. « Sperantem autem in Domino misericordia circumdabit. » Omnes namque homines, licet virtutibus et recte factis ornati sint, divina tamen indigent gratia. Propterea et divinus

A εχούσης με· τὸ ἀγαλλίαμά μου, λύτρωσαί με ἀπὸ τῶν κυκλωσάντων με. » Ἐκεῖνα [14] περὶ τῆς ἁμαρτίας εἰρηκὼς, ἱκετεύει τῶν διὰ ταύτην ἐπενεχθέντων ἀπαλλαγῆναι κακῶν· καὶ μέντοι καὶ τυγχάνει τῆς ἀποκρίσεως. Λέγει [15] γὰρ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος [16]·

η'. « Συνετιῶ σε, καὶ συμβιβῶ σε ἐν ὁδῷ ταύτῃ ᾗ πορεύσῃ, ἐπιστηριῶ ἐπὶ σὲ τοὺς ὀφθαλμούς μου. » Ἐκτραπέντα, φησὶ, καὶ ἐπιγνόντα τὴν πλάνην, ἐπανάξω πάλιν εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, καὶ [17] γνῶσίν σοι ταύτης καὶ εἴδησιν ἐνθήσω· μεταδώσω δέ σοι καὶ τῆς προτέρας εὐνοίας. Τοῦτο γὰρ εἶπεν, « Ἐπιστηριῶ ἐπὶ σὲ τοὺς ὀφθαλμούς μου » ἐκ μεταφορᾶς τῶν φιλικῶς περί τινα διακειμένων, καὶ ἀποβλέπειν εἰς αὐτὸν [18] ἐθελόντων [19] διηνεκῶς. Ὥσπερ [20] γὰρ
B ὁ ὀργιζόμενος τὸ πρόσωπον δοκεῖ ἀποστρέφειν, οὕτω τὴν οἰκείαν εὐμένειαν διὰ τοῦ προσέχειν δηλοῖ. Διὸ καὶ ἑτέρωθι ὁ Προφήτης ἔφη, « Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ καὶ ἐλέησόν με. » Καὶ πάλιν, « Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ. » Καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου [21], « Ἐπιστράφητε πρός με, καὶ ἐπιστραφήσομαι πρὸς ὑμᾶς. » Ἐντεῦθεν ὁ προφητικὸς παραινεῖ λόγος, τοῖς μὲν παρανομίᾳ συζῶσι, μὴ [22] μιμεῖσθαι τὴν τῶν κτηνῶν ἀλογίαν, τοῖς δὲ δικαίοις, τὴν θείαν εὐφροσύνην ἔχειν ἀεί. Λέγει δὲ οὕτως·

θ'. « Μὴ γίνεσθε ὡς ἵππος καὶ ἡμίονος, οἷς οὐκ ἔστι σύνεσις. Ἐν κημῷ καὶ χαλινῷ τὰς σιαγόνας αὐτῶν ἄγξαις, τῶν μὴ ἐγγιζόντων πρὸς σέ. » Ἐγὼ [23]
C μὲν ὑμῖν, φησὶ, παραινῶ τὴν τούτων μὴ ζηλοῦν ἀλογίαν· εἰ δὲ μὴ πείθεσθε, δέξεσθε χαλινὸν καὶ κημὸν τούτοις παραπλησίως. Διὰ δὲ [24] τούτων τὰς παιδείας δηλοῖ· οὗ χάριν [25] ἐπήγαγεν·

ι'. « Πολλαὶ αἱ μάστιγες τοῦ ἁμαρτωλοῦ. » Οὕτω [26] ταύτην τούτοις εἰσενεγκὼν τὴν εἰσήγησιν, ἐπὶ τὸν ἕτερον μεταβαίνει χορόν. « Τὸν δὲ ἐλπίζοντα ἐπὶ Κύριον ἔλεος κυκλώσει. » Ἅπαντες γὰρ ἄνθρωποι, εἰ καὶ [27] τοῖς τῆς ἀρετῆς καλλωπίζονται κατορθώμασι, τῆς θείας προσδέονται χάριτος· διὸ δὴ καὶ [28]

[j] Psal. xxiv, 16; lxxxv, 16. [k] Psal. xxvi, 9. [l] Jerem. xv, 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[14] cod. 2 ἐκεῖνος. [15] *Λέγει — Κύριος*. Des. in cod. 2 et apud Cord. p. 544. [16] *Κύριος*. cod. 1 præm. φιλάνθρωπος. [17] *Καί*. Abest a cod. 1. [18] cod. 3 αὐτούς. [19] cod. 2 θελόντων. [20] *Ὥσπερ κ. λ.* Des. apud Cord. p. 545. [21] *Τοῦ προφήτου*. Des. in cod. 1, 2. [22] *Μή*. Abest a cod. 1, 2. [23] *Ἐγὼ — παραπλησίως*. Horum loco in catena quam codex 3 Aug. exhibet, alia leguntur quæ, etsi illis quæ e Theodoreto præcedunt adjuncta sint, tamen in textum inserere dubitavimus, tum quia hæc in reliquis codd. Nostro non vindicantur, ea vero quæ proxima sunt, διὰ — ἐπήγαγεν, in ipso hoc codice Nostri nomine distinguuntur; tum quia ex illis quæ apud Cord. p. 549 et 552, expressa videmus, suspicio oritur, hæc Basilio potius esse tribuenda. Ista autem in cod. nostro sic legimus. Primo post verba textus Μὴ — σύνσις hæc sequuntur: Τουτέστι, μὴ τὸ λογικῶς ἐνεργεῖν ἀποβαλόντες εἰς ἄλογον πέσητε κατάστασιν, ὥστε ἵππῳ διὰ τὸ θηλυμανὲς ὁμοιωθῆναι, ἢ ἡμιόνῳ, διὰ τὸ ἐστερεῶσθαι πρὸς τὰ κακά· μὴ ἐχόντων γὰρ σύννεσιν ἡ τοιαύτη ὁρμή. *Hoc est, ne rejecto rationali agendi modo, in statum rationis expertem incidatis, ita ut quoad insanum feminæ amorem equo similes sitis, aut mulo, omni malorum destituti sensu. Talis enim impetus eorum est qui intellectu carent.* Deinde verbis textus ἐν κημῷ — πρὸς σὲ hic adjicitur commentarius: Πρὸς τὸν Θεὸν ὁ προφήτης φησὶ, τοὺς γενομένους ὡς ἵππους διὰ τὸ σκιρτητικὸν καὶ ἀφηνιαστικὸν καὶ ἡμίονον (legendum puto ἡμιόνων) σκληρόστομον, ἐν χαλινῷ τῷ σῷ λόγῳ καὶ κημῷ τῇ καταλλήλῳ προτροπῇ τὰς σιαγόνας αὐτῶν ἄγξαις δαμάζων καὶ ἕλκων τῷ σῷ χαλινῷ, ᾧ ἄξεις ὑπὸ ζυγὸν τὸν σόν. *Eos, Deo dicit Propheta, qui instar equorum recalcitrant et frenum non admittunt, aut mulorum instar os durum habent, verbo tuo quasi freno coerceas, et exhortatione tua tanquam capistro maxillas eorum contineas, freno tuo eos compescens et ducens, quo sub jugum tuum eos mittes.* [24] *Δέ*. Abest a cod. 3. [25] *Χάριν*. cod. uterque præm. δή. [26] *Οὕτω — χορόν*. Des. in cod. 3. [27] *Εἰ καί*. codd. tres κἄν. [28] *Διὸ δὴ καί*. cod. 3 ὅθεν. cod. 1 omittit δή.

ὁ θεῖος Ἀπόστολος βοᾷ [29]· « Χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον. »

ια'. « Εὐφράνθητε ἐπὶ Κύριον, καὶ ἀγαλλιᾶσθε, δίκαιοι, καὶ καυχᾶσθε, πάντες οἱ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. » Μηδεὶς τοίνυν ἐπὶ τοῖς οἰκείοις κατορθώμασιν ἀγαλλέσθω [30], ἀλλ' ἐπὶ τῷ Θεῷ μέγα φρονείτω, καὶ τὴν ἐντεῦθεν θυμηδίαν καρπούσθω. Καὶ τοῦτο τοῖς ἀποστολικοῖς ἔοικε ῥητοῖς, « Ὁ καυχώμενος ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. » Καὶ « Ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ. » Διὰ τοῦτο καὶ πνεύματι πραότητος παιδεύειν παρεγγυᾷ· « Σκοπῶν, φησὶ, σεαυτὸν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς. »

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΛΒ' ΨΑΛΜΟΥ.

Ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις [31]. Τοῦτο [32] οἱ Ἑβδομήκοντα τεθείκασι, τὸν ψαλμὸν ἑρμηνεύσαντες· Μὴ ζητήσῃς, φησὶν, ἑρμηνείαν ἐπιγραφῆς· ἐπιγραφὴν γὰρ οὐχ εὕρομεν. Εἴρηται δὲ [33] ὁ ψαλμὸς οὗτος ὑπὸ [34] τοῦ μακαρίου [35] Δαβὶδ, εἰς τὴν κατὰ [36] τὸν θαυμάσιον [37] Ἐζεκίαν ὑπόθεσιν· ἐσχημάτισται δὲ ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἐζεκίου, εἰς ὑμνῳδίαν τὸν λαὸν παροτρύνοντος, μετὰ τὴν παράδοξον νίκην καὶ τῶν [38] Ἀσσυρίων τὸν ὄλεθρον [39].

α'. « Ἀγαλλιᾶσθε, δίκαιοι ἐν Κυρίῳ. » Πολλαχοῦ [40] τὸ *ἀγαλλιᾶσθε*, ὁ μὲν Ἀκύλας, *αἰνεῖτε*; καὶ ὁ Σύμμαχος ὁμοίως ἡρμήνευσεν, « Τοῖς εὐθέσι πρέπει αἴνεσις [41]. » Τοῖς τὸν Θεὸν ἐπεγνωκόσι [42], καὶ πλάνης ἀπηλλαγμένοις, ἁρμόττει τὸν Θεὸν διηνεκῶς ἀνυμνεῖν. Εἶτα διδάσκει καὶ πῶς αὐτοὺς προσήκει τὴν ὑμνῳδίαν ποιεῖσθαι [43].

β', γ'. « Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ ἐν κιθάρᾳ, ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ ψάλατε αὐτῷ. Ἄσατε αὐτῷ ᾆσμα καινὸν, καλῶς ψάλατε αὐτῷ ἐν ἀλαλαγμῷ. » Ταῦτα δὲ πάντα κατὰ τὴν νομικὴν ἐπετελεῖτο [44] λατρείαν· καὶ γὰρ κιθάραις, καὶ κυμβάλοις, καὶ τυμπάνοις, καὶ ἑτέροις μουσικοῖς ὀργάνοις ἐκέχρηντο. *Ἀλαλαγμὸς* δέ ἐστιν ἐπινίκιος βοὴ [45], κατὰ τῶν φευγόντων ὑπὸ τῶν νικώντων [46] γινομένη. Ἁρμόττει [47] δὲ καὶ ἡμῖν τὰ εἰρημένα [48] πνευματικῶς νοούμενα· καὶ δυνατὸν ἡμᾶς εὔηχον καὶ παναρμόνιον ὄργανον ἡμᾶς αὐτοὺς [49] ἀποφῆναι, καὶ διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἁπάντων τῶν αἰσθητῶν τε καὶ νοητῶν τὸν Θεὸν ἀνυμνῆσαι.

δ'. « Ὅτι εὐθὺς ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, καὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει. » Δικαίως, φησὶν, ἅπαντα

A Apostolus exclamat. « Gratia salvati estis per fidem, et hoc non ex vobis, nam Dei donum est [m]. »

Vers. 11. « Lætamini in Domino, et exsultate, justi, et gloriamini, omnes recti corde. » Nemo igitur suis recte factis lætetur, sed in Deo exsultet, et hinc voluptatem capiat. Et hoc verbis apostolicis convenit: « Qui gloriatur, in Domino glorietur [n]. » Et: « Qui stat, videat ne cadat [o]. » Propterea docet nos spiritu lenitatis corripere: « Considerans, ait, teipsum, ne et tu tenteris [p]. »

806 INTERP. PSALMI XXXII.

B Sine titulo apud Hebræos. Hunc psalmum Septuaginta interpretantes: Ne quæras, dixerunt, interpretationem inscriptionis, quia inscriptionem non invenimus. Cæterum hic psalmus a beato Davide editus est super iis quæ de admirabili Ezechia feruntur. Formatur autem in persona ipsius Ezechiæ, qui ad hymnos cantandos populum excitat, post admirabilem victoriam, Assyriorumque internecionem.

Vers. 1. « Exsultate, justi, in Domino. » Multis in locis pro *exsultate*, Aquila habet *laudate*; et Symmachus similiter vertit: « Rectos decet laudatio. » Iis convenit qui Deum cognoverunt, atque ab errore vindicati sunt, simul semper Deum laudare. Deinde docet quomodo conveniat ipsos hymnos canere.

C Vers. 2, 3. « Confitemini Domino in cithara, et in psalterio decem chordarum psallite illi. Cantate ei canticum novum, bene psallite ei in vociferatione. » Omnia autem hæc secundum cultum lege præscriptum perficiebantur. Etenim citharis, et cymbalis, et tympanis, aliisque musicis instrumentis utebantur. Cæterum *vociferatio* est victoriæ clamor, qui contra fugientes a victoribus editur. Cadunt 807 autem etiam in nos quæ dicta sunt, si secundum spiritum intelligantur, et fieri potest ut nos canorum et concinnum organum nos ipsos reddamus, et Deum celebremus per instrumenta omnium sensuum, tum interiorum, tum exteriorum.

D Vers. 4. « Quoniam rectum est verbum Domini, et omnia opera ejus in fide. » Juste, ait, omnia

[m] Ephes. II, 8. [n] II Cor. X, 17. [o] I Cor. X, 12. [p] Gal. VI, 1.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[29] cod. 2 βοῶν. [30] cod. 2 ἀγαλλιάσθω. [31] *Παρ' Ἑβραίοις*. Imo etiam, ut Euseb. ad h. l. testatur, apud rel. interpretes. In Bibliis Græcis autem habetur inscriptio: Τῷ Δαβὶδ, cui in cod. Alex præmittitur Ψαλμός. [32] *Τοῦτο ἑρμηνεύσαντες*. Des. in cod. Flor. [33] *Δέ*. Abest a cod. 2. [34] *Ὑπὸ — Δαβίδ*. Des. in cod. Flor. [35] *Μακαρίου*. cod. 2 θείου. [36] *Κατά*. cod. Flor. præm. τῶν. [37] *Θαυμάσιον*. cod. 2 μέγαν. [38] *Τῶν*. cod. Flor. præm. τήν. [39] *Τὸν ὄλεθρον*. cod. Flor. πανωλεθρίαν. [40] *Πολλαχοῦ — ἡρμήνευσεν*. cod. 1, 2, pro πολλαχοῦ habent πανταχοῦ, et pro ὁμοίως, rectius εὐφημεῖτε. Easdem lectiones habet codex iste ex quo idem scholium ad h. l. attulit Montf. in Hexaplis. [41] *Πρέπει αἴνεσις*. Aquila ὡραιοῦται ἡ ὕμνησις. [42] cod. 1 ἐγνωκόσι. [43] cod. 1, 2 ποιήσασθαι. [44] cod. 1, 2 ἐτελεῖτο. [45] *Βοή*. cod. 2 φωνή. [46] *Νικώντων*. cod. 2 διωκόντων. [47] *Ἁρμόττει — ἀνυμνῆσαι*. Hæc apud Cord. p. 576, leguntur. [48] cod. 1 προειρημένα. [49] *Ἡμᾶς αὐτούς*. cod. 2 ἑαυτούς.

universorum Dominus moderatur, et proposuit nobis suorum operum contemplationem, commonefaciens nos ut credamus, non ut curiose quæramus quomodo facta sint.

VERS. 5. « Diligit misericordiam, et judicium Dominus. » Nam quæ ab ipso facta sunt, simpliciter et sine ulla dubitatione omnes recipere jubet : de vita vero curam gerere, et hanc misericordia et judicio ornare. « Misericordia Domini plena est terra. » Par est, inquit, Creatorem imitari. Nam ut ille utens misericordia gubernat, et injuria affectorum miseretur, eodem modo oportet et nos injustis quidem judicium reddere, injuria vero affectis misericordiam. Etenim benignus Dominus noster judicio quidem contra Assyrios usus est, nos vero misericordia et benignitate dignatus est. Sic, iis quæ ad divinam providentiam pertinent explicatis, ad creationem transfert sermonem, et docet quomodo, cum crearit omnia, universa gubernet, et curam de his gerat, tanquam de propriis operibus, non alienis.

VERS. 6. « Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum. » Non labore, inquit, et * tempore **808** ad * creandum indiguit : sed ad faciendum satis illi fuit verbum. Nam ait : Fiat firmamentum, et factum est sic : Fiant luminaria in firmamento cœli, et factum est ita [q]. Aspectus igitur litteræ superficie tenus hunc sensum demonstrat : hoc enim antiquis Judæis congruit. Vera autem theologia ostendit nobis, Deum Verbum cum sancto Spiritu et cœlos et cœlestes virtutes fecisse. Evangelicamque doctrinam prophetia anticipat. Et sicut divinus Joannes, tonitru filius, totum orbem docuit, dicens : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est [r]; » sic beatus David prædicat, inquiens : « Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. » Porro non attribuit Deo quidem Verbo cœlorum fabricationem, sancto vero Spiritui virtutum creationem : verum et hæc et alia Deum Verbum et sanctum Spiritum effecisse ait. *Virtutes* vero *cœlorum*, alii quidem cœli luminaria, alii vero virtutes, quæ minime cernuntur, esse dixerunt. Cæterum mihi videtur secunda expositio magis esse vera. Cum enim Deum opificem demonstraret,

A πρυτανεύει ὁ τῶν ὅλων Κύριος· καὶ προὔθηκεν ἡμῖν τῶν ἔργων αὐτοῦ τὴν θεωρίαν, πιστεύειν [50] παρακαλῶν, ἀλλ' οὐ πολυπραγμονεῖν, πῶς γεγένηται [51].

ε'. « Ἀγαπᾷ ἐλεημοσύνην καὶ κρίσιν ὁ Κύριος [52]. » Τὰ [53] μὲν γὰρ ὑπ' αὐτοῦ γινόμενα, ἀπεριέργως ἅπαντας ἄνευ τινὸς διχονοίας, παρακελεύεται δέχεσθαι· βίου μέντοι ἐπιμελεῖσθαι, καὶ τοῦτον ἐλέῳ καὶ κρίσει κατακοσμεῖν. « Τοῦ ἐλέους Κυρίου πλήρης ἡ γῆ. » Μιμεῖσθαι, φησὶ, προσήκει τὸν Ποιητήν· ὥσπερ γὰρ αὐτὸς ἐλέῳ κεχρημένος οἰκονομεῖ, καὶ τοὺς ἠδικημένους οἰκτείρει· οὕτω δεῖ [54] καὶ ἡμᾶς τοῖς μὲν ἀδίκοις ἀπονέμειν τὴν κρίσιν, τοῖς δὲ ἠδικημένοις τὸν ἔλεον. Καὶ γὰρ ὁ φιλάνθρωπος ἡμῶν Δεσπότης τῇ μὲν κρίσει κατὰ τῶν Ἀσσυρίων ἐχρήσατο [55]· B ἡμᾶς δὲ φειδοῦς καὶ φιλανθρωπίας ἠξίωσεν. Οὕτω τὰ περὶ τῆς θείας προνοίας διεξελθὼν, ἐπὶ τὴν δημιουργίαν μεταφέρει τὸν λόγον, καὶ διδάσκει ὡς δημιουργήσας τὰ σύμπαντα, πρυτανεύει τὰ σύμπαντα [56], καὶ προμηθεῖται ὡς ποιημάτων οἰκείων, οὐκ ἀλλοτρίων.

ς', « Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν [57], καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις [58] αὐτῶν. » Οὐ [59] πόνου, φησὶν, ἐδεήθη, καὶ χρόνου δημιουργῶν, ἀλλ' ἤρκεσεν αὐτῷ λόγος εἰς ποίησιν· εἶπε [60] γὰρ, Γενηθήτω στερέωμα, καὶ ἐγένετο οὕτως· Γενηθήτωσαν [61] φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐγένετο οὕτως. Τὸ μὲν οὖν ἐξ ἐπιπολῆς νόημα ἡ [62] τοῦ γράμματος ἐπιφά- C νεια τοῦτο δηλοῖ· τοῦτο γὰρ τοῖς πάλαι ἥρμοττεν Ἰουδαίοις. Ἡ δὲ ἀληθὴς θεολογία τὸν Θεὸν ἡμῖν ὑποδείκνυσι Λόγον, σὺν τῷ παναγίῳ Πνεύματι, καὶ τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὰς οὐρανίους πεποιηκότα δυνάμεις. Καὶ τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν προλαμβάνει ἡ προφητεία. Καὶ ὥσπερ ὁ θεσπέσιος [63] Ἰωάννης, ὁ τῆς βροντῆς υἱὸς, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐδίδαξεν, ὅτι « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ γέγονεν [64] οὐδὲ ἓν, ὃ γέγονεν· » οὕτως ὁ μακάριος [65] Δαβὶδ προκηρύττει λέγων, « Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις [66] αὐτῶν. » Οὐκ ἀπονέμει δὲ [67] τῷ μὲν Θεῷ Λόγῳ τὴν τῶν οὐρανῶν δημιουργίαν, τῷ δὲ παναγίῳ Πνεύματι τὴν τῶν δυ- D νάμεων ποίησιν· ἀλλὰ καὶ ταῦτα κἀκεῖνα [68] τὸν Θεὸν Λόγον καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα πεποιηκέναι φησί. *Δυνάμεις* [69] δὲ *οὐρανῶν* οἱ μὲν τοὺς κατ' οὐρανὸν

[q] Gen. I, 6 seqq. [r] Joan. I, 1, 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[50] *Πιστεύειν.* Abest a cod. 2. [51] cod. 2 γεγένηνται. [52] *Ὁ Κύριος*. Additur in cod. Alex. et nonnullis libris impressis. [53] *Τὰ — κατακοσμεῖν*. Des. apud Cord. [54] *Δεῖ*. cod. 1, 2 χρή. [55] cod. 2 ἐκέχρητο. [56] *Τὰ σύμπαντα*. cod. 2 αὐτοῖς. [57] *Ἐστερεώθησαν*. Aquila, ἐποιήθησαν. Symm. ἐγένοντο. [58] *Δύναμις*. Rectius Aqu. στρατιά. Symm. διακόσμησις. [59] *Οὐ — δυνάμεις αὐτῶν*. Des. in cod. 3. [60] *Εἶπε Ἰουδαίοις*. Des. apud Cord. p. 559. [61] *Γενηθήτωσαν — οὕτως*. Des. in cod. 2. [62] *Ἡ*. cod. 1, 2 præm. καί. [63] *Θεσπέσιος*. cod. 2 θεῖος. [64] *Γέγονεν*. cod. 1, 2 ἐγένετο, quæ est rec. lectio h. l. [65] *Μακάριος*. cod. 2 μέγας. [66] *Πᾶσαι αἱ δυνάμεις*. cod. 1, 2 πᾶσα ἡ δύναμις. [67] *Δέ*. Abest a cod. 3. [68] *Κἀκεῖνα*. Des. in cod. 3. [69] *Δυνάμεις — κτίσεως*. Des. in cod. 3.

φωστῆρας, οἱ δὲ τὰς ἀοράτους ἔφασαν εἶναι δυνάμεις. Ἐμοὶ δὲ τὸ δεύτερον ἀληθέστερον εἶναι δοκεῖ. Δημιουργὸν γὰρ ὑποδεικνὺς τὸν Θεὸν, οὐκ ἂν μόνης τῆς ὁρωμένης ἐμνημόνευσε κτίσεως.

ζ'. « Συνάγων ὡσεὶ ἀσκὸν[70] ὕδατα θαλάσσης· τιθεὶς ἐν θησαυροῖς ἀβύσσους. » Πᾶσαν μὲν γὰρ τῶν[71] ὑδάτων τὴν φύσιν, ὥσπερ ἐν ταμιείοις τισὶ τοῖς ἀφωρισμένοις χωρίοις καθειργμένην ἔχει· ἕλκει δὲ ταύτην εἰς τὸν ἀέρα μετέωρον, ὅτ' ἂν θέλῃ[72], καὶ ὡς ἐν ἀσκῷ τινι ταῖς νεφέλαις συνάγει[73]. Διὸ λέγει[74]· « Ἀνάγων νεφέλας ἐξ ἐσχάτου τῆς γῆς. » Καὶ[75] ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν ἡ θεία Γραφή· « Ὁ προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐκχέων αὐτὸ ἐπὶ πρόσωπον[76] πάσης τῆς γῆς. »

η', θ'. « Φοβηθήτω τὸν Κύριον πᾶσα ἡ γῆ· ἀπ' αὐτοῦ δὲ σαλευθήτωσαν πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν B οἰκουμένην. Ὅτι αὐτὸς εἶπεν, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Τῶν οὐρανῶν μνημονεύσας, καὶ τῶν ἀοράτων δυνάμεων, ἔπειτα τῆς τῶν ὑδάτων οὐσίας, ἄγει καὶ τὴν γῆν εἰς μέσον, καὶ τοὺς ταύτην κατοικοῦντας, ποιήματα αὐτοῦ[77] εἶναι διδάσκων, καὶ παρεγγυῶν δεδιέναι καὶ τρέμειν τὸν Ποιητὴν, καὶ τοῖς[78] αὐτοῦ νεύμασι πείθεσθαι. Τὸ γὰρ[79] *σαλευθήτωσαν*, ὁ μὲν[80] Σύμμαχος *εὐλαβείσθωσαν*, ὁ δὲ Ἀκύλας *ὑποσταλήσονται*[81] εἴρηκε, τῷ ἐπιόντι χρόνῳ τὴν τῆς οἰκουμένης παραπέμψας εὐλάβειαν. Οὐδὲ γὰρ ἡνίκα τούσδε τοὺς λόγους ἐποιήσατο, ταύτην ἔσχον οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν, καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ.

C ι', ια'. « Κύριος διασκεδάζει βουλὰς ἐθνῶν, ἀθετεῖ δὲ λογισμοὺς λαῶν· καὶ ἀθετεῖ βουλὰς ἀρχόντων. Ἡ δὲ βουλὴ τοῦ Κυρίου εἰς τὸν αἰῶνα μένει, λογισμοὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ εἰς γενεὰν[82] καὶ γενεάν. » Διπλῆν ἔχει τὴν ἑρμηνείαν τὰ εἰρημένα· οὐ γὰρ μόνον τῶν Ἀσσυρίων, καὶ τοῦ Σενναχηρεὶμ, καὶ τοῦ Ῥαψάκου διεσκέδασε τὰς βουλάς· καὶ τῆς οἰκείας βουλῆς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀλήθειαν ἔδειξεν· ἀλλὰ καὶ τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐθνῶν τὰς κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐπαναστάσεις διέλυσε, καὶ τῆς οἰκείας δυνάμεως τὸ κράτος δῆλον πεποίηκεν ἅπασι· τοῦτο[83] γὰρ ὁ προφητικὸς ἠνίξατο λόγος, εἰπών· « Λογισμοὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. » Τῶν[84] δύο γενεῶν ἡ μνήμη διδάσκει καὶ τὰ τηνικαῦτα γενόμενα, καὶ τὰ μετὰ ταῦτα ἐσόμενα. D

ιβ'. « Μακάριον τὸ ἔθνος, οὗ ἐστι Κύριος ὁ Θεὸς αὐτοῦ· λαὸς ὃν ἐξελέξατο εἰς κληρονομίαν ἑαυτῷ. » Δεῖ, φησὶ, μακαρίζειν, οὐ τοὺς πλούτῳ κομῶντας,

A omnino non de sola creatura quæ cernitur, mentionem fecit.

Vers. 7. « Congregans sicut utrem aquas maris, **809** ponens in thesauris abyssos. » Nam omnem quidem aquarum naturam, velut in quodam penu, definitis in locis conclusam continet : trahit vero hanc in aera sublimem cum voluerit, et tanquam in utre quodam eam in nubibus congregat. Propterea ait : « Adducens nubes a finibus terræ [s]. » Et alibi divina Scriptura inquit : « Qui evocat aquam maris, et effundit ipsam super faciem universæ terræ [t]. »

Vers. 8, 9. « Timeat Dominum omnis terra, ab eo autem commoveantur omnes inhabitantes terram : quoniam ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt. » Cum de cœlis, atque de invisibilibus virtutibus, deinde de aquarum natura mentionem fecisset, in medium quoque profert terram et habitatores ejus, opera ejus esse docens, et adhortans, ut timeant et perhorrescant Creatorem, et ejus nutibus obtemperent. Nam pro * *commoveantur*, Symmachus quidem *revereantur*, Aquila vero *formidabunt* dixit, in futurum tempus orbis metum transmittens. Neque enim cum hæc verba faceret, hunc timorem homines habebant, verum post incarnationem, et passionem, et resurrectionem Christ Domini.

Vers. 10, 11. « Dominus dissipat consilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, et reprobat consilia principum. Consilium autem **810** Domini in æternum manet, cogitationes cordis ejus in generationem et generationem. » Geminam habent explanationem quæ dicta sunt. Nam non modo Assyriorum, et Sennacherib, et Rapsacis consilia dissipavit, et proprii consilii potentiam et veritatem ostendit : verum etiam gentium impetus per orbem contra apostolos factos irritos reddidit, et potentiæ suæ robur notum omnibus fecit : quandoquidem hoc propheticus sermo subinnuit, inquiens : « Cogitationes cordis ejus in generationem et generationem. » Duarum ætatum mentio docet, tum ea quæ tunc acciderunt, tum illa quæ post hæc futura sunt.

Vers. 12. « Beata gens, cujus est Dominus Deus ejus ; populus, quem elegit in hæreditatem sibi. » Oportet, inquit, beatos prædicare, non eos qui divitiis

[s] Psal. cxxxiv, 7. [t] Amos v, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[70] *Ἀσκόν*. Ita omnes fere interpretes ex permutatione vocis נֵד cum נאד. [71] *Τῶν*. cod. 2 præm. τήν. [72] cod. 1 ἐθέλῃ. [73] *Συνάγει*. Des. in cod. 2. In cod. 3 leg. συνωθεῖ. [74] *Διὸ λέγει*. cod. 1 λέγει γάρ. cod. 2 ἑτέρωθι δὲ λέγει. [75] *Καὶ — γῆς*. Des. in cod. 2. [76] cod. 1 προσώπου. [77] *Αὐτοῦ*. cod. 1, 2 καὶ αὐτούς. [78] *Τοῖς*. cod. 2 αὐτοῖς. [79] *Τὸ γὰρ*, κ. λ. Des. apud Cord. p. 560. [80] *Μέν*. Abest a cod. 1, 2. [81] cod. 2 ὑποσταλήσεται. Monf. in Hexaplis ad h. l. huic verbo significationem *coercendi* tribuit, priorem tamen interpretationem retinendam esse duximus. [82] *Εἰς γενεάν*. Ita h. l. in cod. Alex. legitur ; cod. Vatic. habet ἀπὸ γενεῶν εἰς γενεάς. [83] *Τοῦτο — ἐσόμενα*. Des. apud Cord. p. 560. [84] *Τῶν*. cod. 1, 2 add. δέ.

affluunt, sed qui in Deo suas spes collocant, et ejus auxilii compotes facti sunt. Porro populus electus, Dei hæreditas nominatus, olim quidem Judaicus populus erat : postea vero qui ex gentibus electus fidei radios recepit. « Nam postula, inquit, a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ [u]. »

VERS. 13, 14. « De cœlo respexit Dominus, vidit omnes filios hominum. De præparato habitaculo suo respexit super omnes qui habitant terram. » Hæc et in decimo tertio psalmo dixit, idem vaticinatus. Et quoniam dixit, *respexit*, ne quis opinetur ipsum ignorare ea quæ **811** ab hominibus perpetrantur, opportune subdidit :

B VERS. 15. « Qui finxit sigillatim corda eorum, qui intelligit omnia opera eorum. » * Dixi, inquit, Deum universorum de cœlo respicere, non tanquam ignorantem, et discere cupientem, verum ut dicentem jus, et judicantem. Quomodo enim fieri potest, ut qui animam fecit, ejus motus ignoret? *Corda* enim pro *ratione* posuit.

VERS. 16, 17. « Non salvatur rex per multam virtutem, et gigas non salvabitur in multitudine virtutis suæ. Fallax equus ad salutem, abundantia autem virtutis suæ non salvabitur. » Ex rerum eventu didicimus, non esse confidendum corporis robori, non animi fortitudini, non equorum velocitati, non subditorum multitudini : omnibus enim his Sennacherib affluens, nihil adjumenti inde per- C cepit, verum extremam perniciem passus est. Quid igitur faciendum est, o propheta, demonstra.

VERS. 18, 19. « Ecce oculi Domini super metuentes eum, et in eis, qui sperant super misericordia ejus. Ut eruat a morte animas eorum, et alat eos in fame. » Omnium, inquit, bonorum pietas est conciliatrix : nam divinam opem ad se attrahit, et ipsa mortem imminentem prohibet, atque inopiam, largitur autem bonorum affluentiam. Cæterum verisimile est, obsidione illa obsessos in egestate rerum necessariarum fuisse, deinde ob hostium internecionem ab hac calamitate liberatos esse.

VERS. 20, 21. « Anima autem nostra exspectabit Dominum, quoniam adjutor et protector no- D ster est. **812** Quia in eo lætabitur cor nostrum, et in nomine sancto ejus speravimus. » Cum igitur tot tantaque bona consecuti sumus, firmam in Deo spem habemus, et ab ipso semper auxilium exspectabimus : ipse enim nobis præsentem lætitiam lar-

A ἀλλὰ τοὺς τῷ Θεῷ πεποιθότας, καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ ῥοπῆς ἀπολαύοντας. Ἐκλεκτὸς δὲ λαὸς κληρονομία Θεοῦ προσαγορευόμενος, πάλαι μὲν ὁ Ἰουδαϊκὸς, μετὰ δὲ ταῦτα, ὁ ἐκ τῶν ἐθνῶν ἐκλεγεὶς, καὶ τῆς πίστεως τὰς ἀκτῖνας δεχόμενος [85]. « Αἴτησαι γάρ, φησὶ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς.

ιγ', ιδ'. « Ἐξ οὐρανοῦ ἐπέβλεψεν ὁ Κύριος, εἶδε πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἐξ [86] ἑτοίμου κατοικητηρίου αὐτοῦ ἐπέβλεψεν ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν. » Ταῦτα [87] καὶ ἐν τῷ τρίτῳ καὶ δεκάτῳ ἔφη ψαλμῷ, τὴν αὐτὴν ποιούμενος πρόῤῥησιν. Καὶ ἐπειδὴ εἶπεν *ἐπέβλεψεν*, ἵνα μή τις αὐτὸν ἀγνοεῖν οἰηθῇ τὰ παρὰ τῶν ἀνθρώπων τολμώμενα, εἰς καιρὸν ἐπήγαγεν ·

B ιε'. « Ὁ πλάσας κατὰ μόνας [88] τὰς καρδίας αὐτῶν, ὁ συνιεὶς πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν. » Εἶπον, φησὶν, ἐπιβλέψαι τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, οὐχ ὡς ἀγνοοῦντα καὶ μαθεῖν ἐφιέμενον, ἀλλ' ὡς κρίνοντα καὶ δικάζοντα. Πῶς γὰρ οἷόν τε ἀγνοεῖν τῆς ψυχῆς τὰ κινήματα τὸν ταύτην πεποιηκότα; *Τὰς καρδίας* γὰρ ἐπὶ *τοῦ λογικοῦ* [89] τέθεικεν.

ις', ιζ'. « Οὐ σώζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν, καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πλήθει ἰσχύος αὐτοῦ. Ψευδὴς ἵππος εἰς σωτηρίαν, ἐν δὲ πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται. » Δι' αὐτῶν [90] μεμαθήκαμεν τῶν πραγμάτων, ὡς οὐ δεῖ θαῤῥεῖν, οὐ ῥώμῃ σώματος, οὐχ ἀνδρείᾳ ψυχῆς, οὐχ ἵππων ὀξύτητι, οὐχ ὑπηκόων πλήθει · ἐν τούτοις γὰρ ἅπασιν ὁ Σενναχηρεὶμ πλουτῶν, οὐδὲν ἐντεῦθεν ἀπώνατο, ἀλλὰ τὴν πανωλεθρίαν ἐδέξατο · τί οὖν ποιητέον, ὑπόδειξον, ὦ προφῆτα.

C ιη', ιθ'. « Ἰδοὺ οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτὸν, τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Ῥύσασθαι ἐκ θανάτου τὰς ψυχὰς αὐτῶν, καὶ διαθρέψαι αὐτοὺς ἐν λιμῷ. » Ἁπάντων, φησὶ, τῶν ἀγαθῶν πρόξενος ἡ εὐσέβεια · τὴν γὰρ θείαν προμήθειαν ἐφέλκεται, αὕτη δὲ καὶ θάνατον τὸν ἐπιόντα κωλύει καὶ ἔνδειαν [91] · χαρίζεται δὲ [92] τῶν ἀγαθῶν τὴν φοράν · εἰκὸς [93] δὲ ἐπὶ τῆς πολιορκίας ἐκείνης, ἐν σπάνει γενέσθαι τῶν ἀναγκαίων τοὺς καθειργμένους [94], εἶτα τῷ τῶν πολεμίων ὀλέθρῳ καὶ ταύτης ἀπαλλαγῆναι τῆς συμφορᾶς.

κ', κα'. « Ἡ δὲ ψυχὴ ἡμῶν ὑπομενεῖ τῷ Κυρίῳ · D ὅτι βοηθὸς καὶ ὑπερασπιστὴς ἡμῶν ἐστιν. Ὅτι ἐν αὐτῷ εὐφρανθήσεται ἡ καρδία ἡμῶν · καὶ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ἠλπίσαμεν. » Τοσούτων τοίνυν ἀγαθῶν ἀπολαύσαντες, βεβαίαν ἔχομεν εἰς τὸν Θεὸν τὴν ἐλπίδα · καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ βοήθειαν προσμενοῦμεν ἀεί · αὐτὸς γὰρ ἡμῖν καὶ τὴν παροῦ-

[u] Psal. II, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[85] cod. 2 δεξάμενος. [86] *Ἐξ—αὐτοῦ*. Aptior est Symmachi versio ἀπὸ ἑδραίας κατοικίας αὐτοῦ. [87] *Ταῦτα—ἐπήγαγεν*. Horum locum in cod. Flor. occupant ea quæ ad sequentem versic. apposita sunt. [88] *Κατὰ μόνας*. Aqu. et edit. quinta, ἅμα. [89] *Τοῦ λογικοῦ*. cod. Flor. τῶν λογισμῶν. [90] cod. Flor. Διὰ τούτων. [91] *Ἔνδειαν*. cod. 1 habet ἐνδείᾳ, omisso colo, ita ut cum sequentibus cohæreat. Haud multum differt lectio Cord. p. 561, ἐν ἐνδείᾳ. [92] *Δέ*. Abest a cod. 1, et apud Cord. l. c. [93] *Εἰκὸς — συμφορᾶς*. Des. apud Cord. l. c. [94] cod. 2 καθειρχθέντας.

σαν θυμηδίαν δεδώρηται. Εἶτα εἰρηκὼς ὅτι *ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ἠλπίσαμεν*, ἱκετεύει λαβεῖν ἰσόμετρον τῇ ἐλπίδι τὸν ἔλεον.

κβ'. « Γένοιτο (γάρ φησιν[95]), Κύριε, τὸ ἔλεός σου ἐφ' ἡμᾶς, καθάπερ ἠλπίσαμεν ἐπὶ σέ. » Παῤῥησίας δὲ μεγίστης ὁ λόγος, καὶ τοῖς καθ' ἡμᾶς τολμηρός[96]. Τίς γὰρ οὕτως ἤλπισεν, ὡς θαῤῥαλέως[97] εἰπεῖν, Τῇ ἐμῇ ἐλπίδι τὸν ἔλεον μέτρησον; Τοῦτο[98] μέντοι καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ὁ Δεσπότης ἐδίδαξεν· « Ὧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται[99] ὑμῖν· » καὶ τὴν[1] ἐλπίδα τοίνυν τελείαν καὶ γνησίαν κτησώμεθα, καὶ τὸν ἄλλον βίον τῇ ἐλπίδι κατάλληλον, ἵνα ἔλεον πολὺν καρπωσώμεθα.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΛΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Τῷ Δαβίδ, ὁπότε[2] ἠλλοίωσε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐναντίον Ἀβιμέλεχ[3], καὶ ἀπέλυσεν[4] αὐτὸν, καὶ ἀπῆλθεν. » Τοῦ Σαοὺλ τὴν πικρὰν γνώμην καὶ βάσκανον θεασάμενος ὁ θεῖος Δαβίδ, καὶ συμβούλῳ χρησάμενος τῷ θαυμασίῳ Ἰωνάθαν, ἀπέδρα, καὶ Νομβὰν[5] τὴν πόλιν κατέλαβεν. Ἐκεῖ τοίνυν Ἀβιμέλεχ τῷ ἱερεῖ συγγενόμενος, ἔκρυψε[6] τὴν φυγὴν, ἀπεστάλθαι δὲ εἴρηκεν[7] ὑπὸ τοῦ βασιλέως εἴς τινα χρείαν σπουδαίαν, καὶ ζητήσας ἄρτους, ἑτέρους μὲν οὐχ εὗρε, μόνους δὲ τοὺς τοῖς ἱερεῦσιν ἀπονενεμημένους[8], καὶ τούτους ἔλαβεν, δεδωκότος τοῦ ἱερέως παρὰ τὸ δόγμα τοῦ νόμου. Μόνοις γὰρ τοῖς ἱερεῦσιν ἀπονενέμητο ἡ τοιαύτη τροφή· ἀλλ' ὅμως προδιεγράφη[9] τῆς χάριτος τὰ μυστήρια, καὶ προανέῳγει τοῖς πιστεύουσι τῆς θείας φιλοτιμίας ἡ θύρα· οὐκ ἔτι γὰρ μόνοις τοῖς ἱερεῦσιν ἀφώρισται ἡ θεία τροφὴ, ἀλλὰ πρόκειται τοῖς βουλομένοις ἡ τῶν θείων[10] μετάληψις. Ἔλαβε μέντοι κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ὁ μέγας Δαβὶδ καὶ τοῦ Γολιὰθ τὴν ῥομφαίαν, ἣν ὥσπερ ἀκροθίνιον ἐξ ἐκείνης τῆς παρατάξεως ἀνέθηκε τῷ Θεῷ[11]· Ἀβιμέλεχ δὲ τὸν Ἀβιάθαρ[12] προσηγόρευσε[13], ὡς διώνυμον. Ἐπειδὴ τοίνυν φεύγων, οὐκ ἐγνώρισε τῷ ἱερεῖ τὴν φυγὴν, ἀλλὰ βασιλικὴν ἔφη χρείαν ἐξανύειν τινὰ[14], *ἠλλοιῶσθαι τὸ πρόσωπον* λέγεται, ὡς μὴ τῇ συνήθει χρησάμενος ἀληθείᾳ [[15] ἕτερον δὲ πρόσωπον ἀντὶ τοῦ εἰωθότος ἀνειληφώς]. Τινὲς δὲ τῶν συγγραφέων ἑτέραν ἔδωκαν ὑπόθεσιν τῷ ψαλμῷ. Ἔφασαν γὰρ[16] ἠλλοιωκέναι τὸ πρόσωπον τὸν Δαβὶδ, ἡνίκα πρὸς τὸν Ἀγχοὺς εἰσελήλυθεν· εἶτα φοβηθεὶς τὰς τῶν ἀλλοφύλων ἐπιβουλὰς, κορυβαντιᾷν ἐσχήψατο, καὶ τούτῳ τῷ

A gitus est. Deinde cum dixisset : « Quoniam in nomine sancto ejus speravimus, » obsecrat, ut consequatur misericordiam æqualem spei. Dicit enim :

VERS. 22. « Fiat misericordia tua, Domine, super nos, quemadmodum speravimus in te. » Sermo autem hic est summæ fiduciæ, et insolens hominibus hujus sæculi. Quis enim sic speravit, ut audacter dicat, metire misericordiam mea spe? Hoc quidem et sacris in Evangeliis Dominus docuit : « Qua mensura mensi fueritis, iterum mensurabitur vobis [y]. » Spem igitur perfectam et * sinceram possideamus, et reliquam vitam spei conformem agamus, ut multam misericordiam consequamur.

INTERP. PSALMI XXXIII.

B VERS. 1. « Psalmus Davidi, quando mutavit faciem suam coram Abimelecho, et dimisit illum, et abiit. » Cum divinus David acerbum illud Saulis propositum et invidiam perspexisset, admirabilis Jonathæ consilio usus aufugit, et Nobem civitatem pervenit. Hic **813** igitur cum esset congressus cum Abimelech sacerdote, fugam occuluit, missum autem se esse dixit a rege ob quoddam serium negotium. Et cum panes quæsivisset, nec alios invenisset, quam solos sacerdotibus repositos, et hos accepit, præbente sacerdote contra præceptum legis : nam solis sacerdotibus talis cibus tribuebatur. Verumtamen gratiæ mysteria adumbrabantur, et janua divinæ liberalitatis credentibus reserata est : quandoquidem non amplius solis sacerdotibus di- C vinus cibus destinatus est, sed divinorum communicatio volentibus omnibus proponitur. Accepit quidem eo tempore magnus David et Goliathi gladium, quem tanquam opima spolia ex illo conflictu Deo consecravit. Abimelechum autem Abiatharem nominavit, tanquam geminum nomen habentem. Quoniam igitur fugiens sacerdoti fugam minime significavit, sed regium quoddam negotium se perficere dixit, *mutasse faciem* dicitur, tanquam solita veritate minime usus [sed aliam, quam agere solebat, personam simulans]. Porro aliqui scriptores aliud argumentum dederunt huic psalmo. Dixerunt enim, Davidem faciem mutasse, quando ad regem Anchus accessit [x], deinde cum alienigenarum insidias timeret, insaniam simulavit, et hoc modo saluti con- D suluit. Verum nullam convenientiam cum hoc sensu

[y] Matth. VII, 1. [x] I Reg. XXI, 1 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[95] *Γάρ, φησί.* Abest a cod. 2. [96] *Τολμηρός.* cod 1 τολμίας (leg. esse videtur τόλμης) ἀνώτερος. [97] cod. 3 θαρσαλέως. [98] *Τοῦτο — ὑμῖν.* Des. apud Cord. [99] cod. 3 μετρηθήσεται. [1] *Καὶ τὴν*, κ. λ. Des. in cod. 3. [2] cod. 1 ὅτε. [3] *Ἀβιμέλεχ.* Quidam libri veteres I Reg. XXI habent Ἀχιμέλεχ. Alia est diversitas Marc. II, 26, ubi *Abiathar* vocatur. Fuerunt quoque qui eum permutarunt cum rege Achis, cujus I Reg. XXVIII mentio injicitur. Vide Euseb. ad h. l. [4] *Καὶ ἀπέλυσε — ἀπῆλθεν.* Des. in cod. 1, 2. [5] *Νομβάν.* cod. Vatic. I Reg. XXII, 1, habet Νομβᾶ. cod. Alex. autem et quidam libri impressi, Νοβᾶ. [6] *Ἔκρυψε.* cod. 1, 2 addunt μέν. [7] cod. 2 εἰρηκέναι. [8] cod. 2 ἀπονεμημένους. [9] cod. 1, 2 προδιαγράφει. [10] *Τῶν θείων.* cod. 2 θεῖα. [11] *Θεῷ.* cod. 1 Κυρίῳ. [12] *Ἀβιάθαρ.* cod. 2 Ἀχιμέλεχ. [13] *Προσηγόρευσε.* *Abiathar* vocatur Marc. II, 26. [14] *Τινά.* Abest a cod. 1. [15] E codd. 1 et 2 suppl. [16] *Ἔφασαν γάρ*, κ. λ. Contra hos disputat Euseb. ad h. l.

verba psalmi habent : respondent autem iis, quæ paulo ante dicta sunt, ut illico Deo favente **814** demonstrabitur.

Vers. 2. « Benedicam Domino in omni tempore, semper laus ejus in ore meo. » Et fugiens, inquit, et persequens, et in secundis rebus, et in adversis, meum Dominum laudo.

Vers. 3. « In Domino laudabitur anima mea. » Ipse et illustrem me fecit, et conspicuum reddet.

* « Audiant mansueti et lætentur. [Vers. 4.] Magnificate Dominum mecum, et exaltemus nomen ejus pariter. » Non solus hymnum contexere vult, sed eis, qui ejusdem mansuetudinis participes sunt, hymnorum cantum communicat. Deinde hujus gratiarum actionis causam demonstrat.

Vers. 5. « Exquisivi Dominum, et exaudivit me, et ex omnibus tribulationibus meis eripuit me. » Supplicavi, ait, ipsi, et calamitates superavi.

Vers. 6. « Accedite ad eum, et illuminamini, et facies vestræ non confundentur. » Qui enim cum fide ad ipsum accedit, spiritualis lucis radios suscipit. Sic et magni Mosis facies externa gloriosa reddita est. Et hoc magnus David superius dixit : « Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine y. » Sic adhortatus hujusmodi homines, se ipsum exemplar ipsis proposuit.

Vers. 7. Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum, et de omnibus tribulationibus illius salvavit eum. » Ex rebus meis, inquit, discite Deo universorum confidere. Cum enim vilis et ovium pastor essem, sua propria **815** providentia me dignatus est, et hostibus superiorem reddidit.

Vers. 8. « Castra metabitur angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos. » Verba Apostoli his consonant. De angelis enim sic dicit : « Nonne omnes sunt administratorii spiritus in ministerium missi, propter eos, qui hæreditatem capturi sunt salutis z ? » Sic et beatus Jacob deprecans ait : « Angelus, qui liberat me ex omnibus malis a. » Sic et patriarcha Abraham admirabili servo dixit : « Dominus Deus mittet angelum suum ante faciem tuam, et sumes inde uxorem filio meo Isaac b. » Sic beatus Zacharias dicit : « Angelus qui in me loquebatur c. »

A τρόπῳ τῆς σωτηρίας τετύχηκεν. Ἀλλ' οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τήνδε τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ψαλμοῦ συμφωνίαν τὰ ῥήματα· ἁρμόττει δὲ τοῖς εἰρημένοις, ὡς αὐτίκα σὺν Θεῷ φάναι δειχθήσεται [17].

β'. « Εὐλογήσω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ· διαπαντὸς ἡ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν τῷ στόματί μου. » Καὶ φεύγων, φησὶ, καὶ διώκων, καὶ ἐν εὐκληρίᾳ καὶ δυσκληρίᾳ, τὸν ἐμὸν Δεσπότην ὑμνῶ.

γ'. « Ἐν τῷ Κυρίῳ ἐπαινεθήσεται ἡ ψυχή μου. » Αὐτὸς ἐμὲ καὶ πεποίηκε περιφανῆ, καὶ ποιήσει περίβλεπτον.

« Ἀκουσάτωσαν πραεῖς καὶ εὐφρανθήτωσαν. [δ']. Μεγαλύνατε τὸν Κύριον σὺν ἐμοὶ, καὶ ὑψώσωμεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τὸ αὐτό [18]. » Οὐκ ἀνέχεται [19] μόνος ὑφῆναι τὸν ὕμνον, ἀλλὰ τοὺς κοινωνοὺς τῆς
B πραότητος κοινωνοὺς ποιεῖται τῆς ὑμνῳδίας· εἶτα τῆς εὐχαριστίας ὑποδείκνυσι τὴν αἰτίαν [20]

ε'. « Ἐξεζήτησα τὸν Κύριον, καὶ ἐπήκουσέ μου, καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεών [21] μου ἐῤῥύσατό με. » Ἱκέτευσα, φησὶν, αὐτὸν, καὶ κρείττων ἐγενόμην τῶν συμφορῶν.

ς'. « Προσέλθετε [22] πρὸς αὐτὸν καὶ φωτίσθητε, καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ καταισχυνθῇ. » Ὁ γὰρ μετὰ πίστεως αὐτῷ προσιὼν, φωτὸς ἀκτῖνας δέχεται νοεροῦ. Οὕτω καὶ Μωσῆς [23] ὁ μέγας τὸ ὁρώμενον πρόσωπον ἐδοξάσθη· τοῦτο καὶ ἤδη [24] προείρηκεν ὁ Δαβίδ [25]· « Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. » Οὕτω [26] προτρέψας τοὺς ὁμοτρόπους, ἀρχέτυπον [27] αὐτοῖς προτίθησιν [28] ἑαυτόν.

C ζ'. « Οὗτος ὁ πτωχὸς ἐκέκραξε· καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐτοῦ· καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ ἔσωσεν αὐτόν. » Μάθετε, φησὶν, ἐκ τῶν κατ' ἐμὲ, θαῤῥεῖν τῷ τῶν ὅλων Θεῷ. Εὐτελῆ γὰρ [29] ὄντα με καὶ προβατέα, τῆς οἰκείας προμηθείας ἠξίωσε, καὶ κρείττονα τῶν πολεμούντων ἀπέφηνεν.

η'. « Παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτὸν, καὶ [30] ῥύσεται αὐτούς. » Τούτοις συμφωνεῖ καὶ τοῦ Ἀποστόλου τὰ ῥήματα· περὶ γὰρ τῶν ἀγγέλων οὕτω φησίν· « Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν; » Οὕτω καὶ ὁ μακάριος [31] Ἰακὼβ προσευχόμενος ἔφη· « Ὁ ἄγγελος ὁ ῥυόμενός [32] με ἐκ πάντων τῶν κακῶν. »
D Οὕτω καὶ ὁ πατριάρχης Ἀβραὰμ πρὸς τὸν θαυμάσιον οἰκέτην ἔφη· « Κύριος ὁ Θεὸς ἀποστελεῖ τὸν ἄγγελον αὐτοῦ πρὸ προσώπου σου, καὶ λήψῃ γυναῖκα τῷ υἱῷ μου Ἰσαὰκ ἐκεῖθεν. » Οὕτως ὁ μακάριος [33] λέγει [34] Ζαχαρίας· « Ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν ἐν ἐμοί. »

y Psal. iv, 6. z Hebr. i, 14. a Gen. xlviii, 16. b Gen. xxiv, 7. c Zach. i, 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[17] Alii de Ezechia hæc explicare voluerunt. Vid. Cord. p. 588. [18] *Ἐπὶ τὸ αὐτό*. Aqu. ὁμοθυμαδόν. [19] cod. 2 ἀνέχομαι. [20] *Αἰτίαν*. cod. 2 addit ἐπήγαγεν. [21] *Θλίψεων*. Ita leg. in cod. Alex., sed cod. Vatic. habet παροικιῶν. [22] *Προσέλθετε*. Præstat versio Aquilæ ἀποβλέψατε. [23] cod. 1, 2 Μωϋσῆς. [24] *Καὶ ἤδη*. Abest a cod. 2. [25] *Δαβίδ*. cod. 1, 2 præm. μέγας. [26] *Οὕτω — ἑαυτόν*. Des. in cod. 2. [27] *Ἀρχέτυπον*. cod. 1 ἄρχεται τύπου. [28] cod. 1 προτίθεις. [29] *Γάρ*. Abest a cod. 2. [30] *Καὶ — αὐτούς*. Des. in cod. 1. [31] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [32] cod. 2 ῥυσάμενος. [33] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [34] *Λέγει*. Abest a cod. 2.

θ'. « Γεύσασθε, καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος· A μακάριος ἀνὴρ, ὃς ἐλπίζει ἐπ' αὐτόν. » Εἰρηκὼς, « Προσέλθετε πρὸς[35] αὐτὸν καὶ φωτίσθητε, » προτρέπει « καὶ γεύσασθε. » Τῇ πείρᾳ, φησὶ, μάθετε τὴν ἀγαθότητα τοῦ Δεσπότου· μακαρισμὸν γὰρ[36] ἐντεῦθεν τρυγήσετε[37]. Ἰστέον μέντοι ὡς τοῖς πάλαι Ἰουδαίοις ἡ εἰρημένη ἁρμόττει διάνοια. Ὁ δέ γε ἐν τῷ βάθει τοῦ γράμματος[38] κρυπτόμενος νοῦς, τῶν θείων μυστηρίων τὴν χάριν αἰνίττεται. Διὰ γὰρ τοῦ παναγίου βαπτίσματος ὁ ἀληθὴς φωτισμὸς τοῖς προσιοῦσι προσγίνεται, καὶ τῆς ζωοποιοῦ τροφῆς ἡ γεῦσις τὴν ἀγαθότητα τοῦ Σωτῆρος δείκνυσιν ἐναργῶς. Τί γὰρ οὕτως αὐτοῦ σαφῶς[39] τὴν φιλανθρωπίαν ὑποδείκνυσιν, ὡς σταυρὸς[40], καὶ τὸ πάθος, καὶ ὁ ὑπὲρ ἡμῶν γενόμενος θάνατος, καὶ τὸ γενέσθαι τῶν οἰκείων προβάτων τροφὴν ὁμοῦ καὶ B πηγήν;

ι', ια'. « Φοβήθητε τὸν Κύριον, πάντες οἱ ἅγιοι αὐτοῦ, ὅτι οὐκ ἔστιν ὑστέρημα τοῖς φοβουμένοις αὐτόν. Πλούσιοι ἐπτώχευσαν καὶ ἐπείνασαν· οἱ δὲ ἐκζητοῦντες τὸν Κύριον, οὐκ ἐλαττωθήσονται παντὸς ἀγαθοῦ. » Σύμφωνα δὲ καὶ ταῦτα τοῖς ἄνω ῥηθεῖσι[41]· παραινεῖ γὰρ τοῖς ἤδη τὸν[42] ἁγιασμὸν διὰ τοῦ βαπτίσματος δεξαμένοις, φόβῳ τὴν ἀγάπην κεράσαι, καὶ τῶν ἀγαθῶν τὴν ἀφθονίαν ἀναμένειν[43] παρὰ μόνου[44] Θεοῦ. Ὁ γὰρ πλοῦτος πολλὰς ἔχει μεταβολάς· καὶ ὁ σήμερον πλούσιος, εἰς πενίαν μετ' ὀλίγον μετέπεσε. Καὶ Ἰουδαῖοι δὲ πάλαι τοῦ Θεοῦ τὴν κηδεμονίαν πλουτήσαντες, ἐπτώχευσαν [[45] καὶ ἐπείνασαν ἀπιστήσαντες]. Τὰ δὲ πιστεύσαντα ἔθνη C παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ἀγαθῶν τὴν ἀφθονίαν ἐδέξατο[46].

ιβ', ιγ'. « Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου, φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς. Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωὴν, ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθάς; » Καὶ προτεθεικὼς, οἷόν τι ἆθλον ἀξιέραστον, τὴν ζωὴν τὴν ἄλυπον, καὶ τὴν τριπόθητον, ἐπὶ τοὺς ἀγῶνας προτρέπει.

ιδ', ιε'. « Παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη σου τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον. Ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθόν· ζήτησον εἰρήνην, καὶ δίωξον αὐτήν. » Πρότερον ἀποτρέπει κακίας, εἶθ' οὕτω τὰ εἴδη[47] τῆς ἀρετῆς μετιέναι κελεύει· καὶ πρῶτον μὲν τὴν γλῶτταν, ὡς εὐόλισθον μόριον, καθαρεύειν παντὸς δόλου καὶ πονηρίας παρεγγυᾷ· τῇ γλώττῃ δὲ τὰ χείλη συνάπτει, ὡς καὶ αὐτὰ συνεργοῦντα D τοῖς ἐκείνης κινήμασι. Δεύτερον τῆς[48] κακίας ἀπαγορεύει τὴν πρᾶξιν· « Ἔκκλινον γάρ, φησὶν, ἀπὸ κακοῦ. » Εἶτα[49] τὴν ἀγαθὴν ἐνέργειαν νομοθετεῖ· « Ποίησον γὰρ, φησὶν[50], ἀγαθόν. » Τί δὲ τὸ κεφάλαιον τῶν ἀγαθῶν; « Ζήτησον εἰρήνην, καὶ δίωξον αὐτήν. » Ὁ γὰρ εἰρηνικὸς εἰρήνην πρὸς ἅπαντας ἀσπαζόμενος, οὔτε κρύβδην[51] τὰ τοῦ πέλας

VERS. 9. « Gustate, et videte, suavem esse Dominum; beatus vir, qui sperat in eo. » Cum dixisset: « Accedite ad eum et illuminamini, » hortatur, « et gustate. » Experientia, inquit, discite bonitatem Domini: nam hinc beatitudinem acquiretis. Sciendum est autem, antiquis Judæis hunc sensum, quem diximus, congruere. Sensus autem, qui * in profunditate litteræ latet, divinorum mysteriorum gratiam innuit. Nam per sanctum baptisma vera illuminatio accedentibus acquiritur, et vitalis cibi gustus bonitatem Salvatoris manifesto ostendit. Quid enim sic dilucide ejus benignitatem ostendit, **816** ut crux, et passio, et mors pro nobis suscepta, et quod ipse suarum ovium cibus simul et fons factus sit?

VERS. 10, 11. « Timete Dominum, omnes sancti ejus, quoniam non est inopia timentibus eum. Divites eguerunt et esurierunt: quærentes autem Dominum non minuentur omni bono. » Hæc autem pariter iis, quæ superius dicta sunt, consonant. Admonet enim eos, qui per baptisma sanctimoniam acceperunt, ut timore amorem temperent, et bonorum affluentiam a solo Deo exspectent. Divitiæ enim multas habent vicissitudines, et qui hodie dives est, paulo post in inopiam incidit. Et Judæi, cum olim Dei gubernatione ditati essent, pauperes facti sunt [et fame laborarunt, cum non crediderint]. Gentes vero, quæ crediderunt, bonorum affluentiam a Deo acceperunt.

VERS. 12, 13. « Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos. Quis est homo, qui vult vitam, diligit dies videre bonos? » Postquam proposuit, tanquam præmium quoddam amatu dignum, vitam dolore carentem, et maxime desiderabilem, ad certamina adhortatur.

VERS. 14, 15. « Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua, ne loquantur dolum. Diverte a malo, et fac bonum, inquire pacem, et sectare eam. » Primum dissuadet malitiam, deinde sic virtutis species sectari jubet. Primum quidem monet, ut linguam, veluti labile membrum, omni dolo et iniquitate purgemus: linguæ vero **817** labia connectit, ut quæ cum ejus motibus concurrant. Deinde mali perpetrationem prohibet: « Declina enim, inquit, a malo. » Tum bona opera præcipit, dicens, « Fac bonum. » Quænam vero est summa bonorum operum? « Quære pacem, et sectare eam. » Nam qui pacificus homo est, pacem in omnes amplectitur, nec occulte ea, quæ sunt proximi, subtrahere quærit, nec cædes patrat, * nec nuptiis in-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[35] *Πρὸς — φωτίσθητε.* Des. in cod. 1, 2. [36] *Γάρ.* Abest a cod. 2. [37] cod. 2 et Cord. p. 605, τρυγήσατε. [38] *Τοῦ γράμματος.* Abest a cod. 1. [39] *Σαφῶς.* Abest a cod. 1. In cod. 2 ponitur post οὕτως. [40] *Σταυρός.* cod. 1, 2 præm. ὁ. [41] *Ἄνω ῥηθεῖσι.* cod. 1 ἄνωθεν ῥηθεῖσι. cod. 2 ἄνω θεωρηθεῖσι. [42] *Τόν.* Abest a cod. 1. [43] cod. 1, 2 προσμένειν. [44] *Μόνου.* cod. 2 præm. τοῦ. [45] E cod. 1, 2 suppl. [46] cod. 1, 2 ἐδέξαντο. [47] *Εἴδη.* Abest a cod. 1, 2. [48] *Τῆς.* cod. 1 præm. δέ. [49] *Εἶτα — νομοθετεῖ.* cod. 1 habet tantum καί. [50] *Γὰρ, φησίν.* Abest a cod. 1. [51] *Κρύβδην.* cod. 2 κρύφα.

sidiatur, nec verbo lædit, nec facto : benefacit, consulit, aliis impertit, defendit, simul periclitatur, simul certat. Talis enim est vera charitas, et sincera amicitia. Deinde rursus horum fructum ostendit.

Vers. 16. « Oculi Domini super justos, et aures ejus in preces eorum (intentæ sunt). » Qui, inquit, hæc faciunt, a Domino Deo respiciuntur, et postulantes bona, suas petitiones obtinent. Deinde ex contrario quæ dicta erant confirmat.

Vers. 17. « Vultus autem Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum. » Aspicit, ait, etiam eos, qui contraria committere audent, et mortis sententiam contra ipsos pronuntiat.

Vers. 18, 19. « Clamaverunt justi, et Dominus exaudivit eos, et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos. Propinquus est Dominus his qui contriti sunt corde, et humiles spiritu salvabit. » Adest, inquit, justis Dominus, et eorum preces libenter admittit : præcipue autem curat eos, qui modesta sunt mente. Hos enim *corde* **818** *contritos* nuncupavit. Hoc autem et in alio psalmo dicit : « Cor contritum et humiliatum Deus non despiciet [d]. »

Vers. 20, 21. « Multæ sunt tribulationes justorum, sed ex omnibus his liberabit eos Dominus. Custodit Dominus omnia ossa eorum, unum ex his non conteretur. » Etenim sinit quidem ipsos in afflictionum palæstram descendere, subvenit autem, et ingruentium calamitatum victores reddit, corroborans et solidas reddens eorum cogitationes, quas *ossa* appellavit. Ut enim per ossa tanquam solida reliquum corpus sustentatur : sic per cogitationes anima salutem consequitur.

Vers. 22, 23. « Mors peccatorum mala, et qui oderunt justum delinquent. Redimet Dominus animas servorum suorum, et non delinquent omnes qui sperant in eo. » Qui igitur virtutis studiosi sunt, tantis bonis fruentur. Qui vero vitiis sunt deditі, finem recipient suæ vitæ congruentem, et malos mores malus finis * terminabit. Cæterum qui Deum colere statuerunt, quique spem suam in eo collocarunt, ab ipso salutem consequentur : quippe qui noluerunt penitus delinquere in leges ab eo positas

A ὑφαιρεῖται· οὐ μιαιφονίας κατατολμᾷ, οὐ γάμοις ἐπιβουλεύει, οὐ λέγει κακῶς, οὐ πράττει κακῶς· εὐεργετεῖ, προμηθεῖται, μεταδίδωσι, συνηγορεῖ, συγκινδυνεύει, συναγωνίζεται· τοιαύτη γὰρ ἡ εἰλικρινὴς ἀγάπη, καὶ γνησία φιλία. Εἶτα πάλιν δείκνυσι τὸν τούτων καρπόν.

ιϛ'. « Ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν. » Ἐποπτεύονται[52] γάρ, φησίν, οἱ ταῦτα δρῶντες ὑπὸ τοῦ Δεσπότου Θεοῦ, καὶ αἰτοῦντες ἀγαθὰ τυγχάνουσι τῶν αἰτήσεων. Ἔπειτα ἀπὸ τοῦ ἐναντίου τὰ εἰρημένα κρατύνει.

ιζ'. « Πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτῶν. » Ὁρᾷ δέ, φησί, καὶ τοὺς τἀναντία τολμῶντας, καὶ τῆς πανωλεθρίας κατ' αὐτῶν ἐκφέρει τὴν ψῆφον.

B

ιη', ιθ'. « Ἐκέκραξαν οἱ δίκαιοι, καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐτῶν· καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτῶν ἐῤῥύσατο αὐτούς. Ἐγγὺς Κύριος τοῖς συντετριμμένοις τῇ καρδίᾳ[53], καὶ τοὺς ταπεινοὺς τῷ πνεύματι σώσει. » Πάρεστι, φησί, τοῖς δικαίοις ὁ Δεσπότης, καὶ τὰς τούτων ἀσμένως δέχεται προσευχάς· διαφερόντως δὲ κήδεται τῶν μετρίῳ φρονήματι κεχρημένων· τούτους γὰρ τῇ *καρδίᾳ συντετριμμένους* ἐκάλεσε. Τοῦτο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει ψαλμῷ[54]· « Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. »

κ', κα'. « Πολλαὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος. Φυλάσσει Κύριος πάντα τὰ ὀστᾶ αὐτῶν, ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ συντριβήσεται. » Συγχωρεῖ μὲν γὰρ[55] αὐτοὺς εἰς τὸ τῶν
C
θλίψεων κατιέναι γυμνάσιον· ἐπαρκεῖ δέ, καὶ κρείττους ἀποφαίνει τῶν προσπιπτουσῶν συμφορῶν, κρατύνων αὐτῶν τοὺς λογισμούς, καὶ[56] στεγανοὺς ἐργαζόμενος· *ὀστᾶ* γὰρ τοὺς λογισμοὺς[57] ἀπεκάλεσε· καθάπερ γὰρ ὑπὸ[58] τῶν ὀστῶν, ὡς[59] στερεμνίων, τὸ λοιπὸν φέρεται σῶμα, οὕτω διὰ τῶν λογισμῶν ἡ ψυχὴ τὴν σωτηρίαν καρποῦται.

κβ', κγ'. « Θάνατος[60] ἁμαρτωλῶν πονηρός· καὶ οἱ μισοῦντες τὸν δίκαιον πλημμελήσουσιν. Λυτρώσεται Κύριος ψυχὰς δούλων αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ πλημμελήσουσι πάντες οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτόν. » Οἱ μὲν οὖν τῆς ἀρετῆς ἐρασταὶ[61] τοσούτων ἀγαθῶν ἀπολαύσουσιν[62]. Οἱ δὲ πονηρίᾳ συζῶντες προσφυᾶ δέ-
D
ξονται τὴν τελευτὴν τῇ ζωῇ[63], καὶ πονηρᾶς βιοτῆς πονηρὸν ἔσται τὸ τέλος. Οἱ δὲ τοῦ Θεοῦ τὴν θεραπείαν ἑλόμενοι, καὶ τὴν εἰς αὐτὸν ἐλπίδα κτησάμενοι, τῆς παρ' αὐτοῦ τεύξονται σωτηρίας· ἅτε δὴ πλημμελῆσαι παντελῶς εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ τεθέντας οὐκ ἀνασχόμενοι νόμους.

[d] Psal. L, 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[52] cod. 2 ὑποπτεύονται. [53] Rec. lectio h. l. est τὴν καρδίαν. [54] Ψαλμῷ. Abest a cod. 2. [55] Γάρ. cod. 2 καί. [56] *Καὶ — ἐργαζόμενος*. cod. 2 ὅθεν καί. [57] *Γὰρ τοὺς λογ*. Des. in cod. 2. [58] *Ὑπό*. cod. 1, 2 ἐπί. [59] *Ὡς*. cod. 2 ὥσπερ. [60] *Θάνατος — πονηρός*. Hebr. תמותת רשע רעה *Interficiet malum malitia*. Ita quoque Syrus. [61] *Ἐρασταί*. cod. 1 ἐργάται, ascripta tamen lectione altera. [62] cod. 1, ἀπολαύουσιν. [63] cod. 2 τῆς ζωῆς.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΛΔ' ΨΑΛΜΟΥ.

A « Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Καὶ τοῦτον ὡσαύτως τὸν ψαλμὸν εἴρηκεν ὁ μακάριος[64] Δαβὶδ, ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ διωκόμενος· μέμνηται δὲ καὶ τῆς τοῦ Δωὴκ πονηρίας. Αὐτὸς γὰρ ἐμήνυσε τῷ Σαοὺλ τὰ κατὰ τὸν Ἀβιμέλεχ[65] τὸν ἱερέα, καὶ πρόξενος τῆς πολλῆς ἐκείνης μιαιφονίας ἐγένετο· μέμνηται δὲ καὶ τῶν Ζιφαίων, καὶ τῶν ἄλλων, οἳ τῷ Σαοὺλ τὸν Δαβὶδ κατεμήνυον, ὡς αὐτὰ διδάξει τὰ ῥήματα.

α'. « Δίκασον, Κύριε, τοὺς ἀδικοῦντάς με· πολέμησον τοὺς πολεμοῦντάς με. » Καλὴ τῶν εἰρημένων ἡ τάξις, καὶ τῇ τοῦ δικαίου πρέπουσα εὐχῇ[66]. Ἤτησε γὰρ πρότερον δικάσαι τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, εἶθ' οὕτως[67] ἐπαγαγεῖν[68] τῆς τιμωρίας τὴν ψῆφον.

β', γ'. « Ἐπιλαβοῦ ὅπλου, καὶ θυρεοῦ, καὶ ἀνάστηθι εἰς τὴν βοήθειάν μου. Ἔκχεον[69] ῥομφαίαν, καὶ σύγκλεισον ἐξεναντίας τῶν καταδιωκόντων με. » B Πολέμου μνημονεύσας, ἀναγκαίως καὶ τῶν ὅπλων τὰ εἴδη προστέθεικε, τῷ σχήματι τῆς πανοπλίας[70] ἐκδειματῶν[71] τοὺς πονηρίᾳ συζῶντας. Οὐδὲ γὰρ τοσούτοις[72] ὅπλοις[73] ἐκέχρητο[74] ὁ Θεὸς κολάζων τοὺς ἀδικοῦντας· ἀρκεῖ δὲ αὐτῷ λόγος εἰς τιμωρίαν ἐσχάτην. « Εἰπὸν τῇ ψυχῇ μου· Σωτηρία σού εἰμι ἐγώ. » Ἀρκεῖ μοι ὁ σὸς λόγος εἰς σωτηρίαν. Ἐπειδὴ γὰρ ὅπλων ὁ προφήτης[75] ἐμνημόνευσεν, εἰκότως ἐδίδαξεν[76], ὡς οὐ χρήζει τοιούτων[77] ὑπουργῶν[78] ὁ Θεὸς, ἀλλὰ λόγῳ μόνῳ κἀκείνους[79] κολάζει, καὶ τούτους[80] εὐεργετεῖ.

δ'. « Αἰσχυνθήτωσαν, καὶ ἐντραπήτωσαν[81] οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχήν μου, ἀποστραφήτωσαν[82] εἰς τὰ C ὀπίσω, καὶ καταισχυνθήτωσαν οἱ λογιζόμενοί μοι κακά. » Διαμάρτωσι[83], φησὶν, ὧν τυρεύουσι, καὶ γένηται[84] αὐτοῖς αἰσχύνη τῆς πονηρίας ἐπικαρπία.

ε'. « Γενηθήτωσαν ὡσεὶ χνοῦς[85] κατὰ πρόσωπον ἀνέμου, καὶ ἄγγελος Κυρίου ἐκθλίβων αὐτούς. » Τοῦτο καὶ ἐν τῷ πρώτῳ ψαλμῷ τέθεικεν· « Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως· ἀλλ' ἢ ὡσεὶ χνοῦς, ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. »

ς'. « Γενηθήτω ἡ ὁδὸς αὐτῶν σκότος, καὶ ὀλίσθημα, καὶ ἄγγελος Κυρίου καταδιώκων αὐτούς. » Τρέψον[86] αὐτοὺς εἰς φυγὴν, τοῖς ἀοράτοις ἀγγέλοις ἐπιτρέπων τὴν δίωξιν. Οὕτως εὑρίσκομεν καὶ τοὺς Ἀσσυρίους ὑπ' ἀγγέλου ἀναιρεθέντας, καὶ τῶν Αἰγυπτίων τὰ πρωτότοκα ὁ ὀλοθρευτὴς διέφθειρε. D *Σκότος* δὲ καὶ *ὀλίσθημα* τὴν *κατάπτωσιν* λέγει. Οἵ τε γὰρ προσπταίοντες, καὶ οἱ τὸν ὄλισθον ὑπομένοντες, καταπίπτουσιν[87]. Καὶ δεικνὺς τῆς εὐχῆς τὸ δίκαιον, ἐπάγει·

819 INTERP. PSALMI XXXIV.

« Psalmus Davidi. » Hunc etiam psalmum eodem modo beatus David protulit, cum Saulem fugeret. Meminit autem et malitiæ Doegi. Ipse enim nuntiavit Sauli ea, quæ de Abimelecho sacerdote feruntur, et auctor fuit illius maximæ internecionis. Mentionem autem et Ziphæorum et reliquorum facit, qui Davidem Sauli indicarunt, ut ipsa verba docebunt.

Vers. 1. « Judica, Domine, eos qui injuste agunt mecum, et pugna contra impugnantes me. » Pulcherrimus est verborum ordo, et precibus viri justi convenit. Petiit enim prius a Deo rerum omnium conditore, ut judicaret, deinde sic sententiam supplicii proferret.

Vers. 2, 3. « Apprehende arma, et scutum, et exsurge in auxilium mihi. Effunde gladium, et conclude ex adverso eos, qui persequuntur me. » Cum belli meminisset, necesse erat ut armorum quoque species apponeret, armaturæ specie exterrens homines inique viventes. Neque enim Deus tot armis indiget, ut impios castiget : satis est enim ipsi solum verbum ad infligendam extremam pœnam. « Dic animæ meæ : Salus tua ego sum. » Sufficit mihi tuus sermo, ut salvus sim. Quoniam enim armorum meminit propheta, merito docuit Deum ministris ejusmodi non indigere, sed verbo solo,
820 et illos suppliciis, et hos beneficiis afficere.

Vers. 4. « Confundantur, et revereantur quærentes animam meam. Avertantur retrorsum, et confundantur cogitantes contra me mala. » Aberrent, inquit, ab his quæ contra me parant, et fructus malitiæ sit ipsis opprobrium.

Vers. 5. « Fiant tanquam pulvis coram vento, et angelus Domini coarctet eos. » * Hoc et in primo psalmo posuit : « Non sic impii, non sic, sed tanquam pulvis, quem projicit ventus a superficie terræ [e]. »

Vers. 6. « Fiat via illorum tenebræ, et lapsus, et angelus Domini persequatur eos. » Verte ipsos in fugam, committens tuis angelis, qui cerni nequeunt, persecutionem. Sic invenimus etiam Assyrios ab angelo occisos : et primogenitos Ægyptiorum exterminator de medio sustulit. *Tenebras* autem, et *lapsum*, vocat *ruinam*. Qui enim offendunt, et qui labuntur, corruere solent. Et ostendens suarum precum justitiam, subjungit :

[e] Psal. I, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[64] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [65] cod. 2 Ἀχιμέλεχ. [66] *Εὐχῇ*. cod. 1, 2 et Flor. προσευχῇ. [67] *Εἶθ' οὕτως*. cod. Flor. καὶ τότε. [68] cod. Flor. ἐπενεγκεῖν. [69] *Ἔκχεον*. Præstat reliquorum interpretum versio γύμνωσον. [70] *Τῆς πανοπλίας*. Abest a cod. Flor. [71] *Ἐκδειματῶν*. cod. Flor. ἐκφοβῶν. [72] *Τοσούτοις*. cod. 1 et Flor. τοιούτοις. [73] cod. 2 ὅπλῳ. [74] cod. 1, 2 et Flor. κέχρηται. [75] *Ὁ προφήτης*. Abest a cod. 2. [76] *Ἐδίδαξεν*. cod. Flor. ἐμνημόνευσεν. [77] cod. 1, 2 τούτων. [78] *Ὑπουργῶν*. cod. 2 εἰς ὑπουργίαν. [79] *Κἀκείνους*. cod. 2 καὶ τούτους. [80] *Καὶ τούτους*. cod. 2 κἀκείνους. [81] *Ἐντραπήτωσαν*. Bosius legit ἐντραπείησαν. [82] cod. Vatic. habet ἀποστραφείησαν. [83] cod. 2 διαμάρτοιεν. [84] cod. 2 γένοιτο. [85] cod. Vatic. χοῦς. [86] *Τρέψον*. Cord. p. 648, Στρέψον. *Καταπίπτουσιν*. In cod. 1 ponitur post προσπταίοντες.

VERS. 7. « Quoniam sine causa absconderunt A mihi interitum laquei sui : temere exprobraverunt animam meam. » Injustis enim, inquit, insidiis in me usi sunt. Hoc autem *exprobrarunt*, Symmachus exposuit, *suffoderunt*. Innuit autem mortem, quæ clanculum præparabatur.

VERS. 8. « Veniat illi laqueus, quem ignorat, et
821 captio, quam abscondit, apprehendat eum, et in laqueum istum incidat. » In ea quæ contra me moliuntur, inquit, incident, et in proprios casses cadant ; inopinatam patiantur captionem : hoc enim dixit, « laqueus quem ignorat. »

VERS. 9, 10. « Anima autem mea exsultabit in Domino, et delectabitur salute ejus. Omnia ossa mea dicent, Domine, Domine, quis similis tibi? » Ego autem et voluptatem et lætitiam ob tua bona B consequar, o Domine, et omnibus membris meis clamabo, te solum esse Deum. Hæc enim verba : « Quis similis tibi ? » significant, Solus Deus es, in omnes potestatem habens. « Eripiens inopem de manu fortiorum eo, egenum et pauperem a diripientibus eum. » Non enim sinis a potentioribus circumveniri tenuiores : sed et illos opprimis, et his subvenis.

VERS. 11. « Surgentes testes iniqui, quæ ignorabam interrogabant me. » Calumniam, inquit, passus sum, accusatus his de rebus, quas ne cogitavi quidem. Quoniam enim Saul invidia compunctus, ipsum tyrannidem occupaturum suspicabatur, et C propterea in bello persistebat, occasione hinc arrepta, ejus æmuli non desinebant * calumnias contra ipsum struere. Hujusmodi homines, testes falsos nominat. Ex numero istorum erat Doeg, erant et Ziphæi, et alii insuper multi.

822 VERS. 12. « Retribuebant mihi mala pro bonis, sterilitatem animæ meæ. » Ego etenim Goliathum de medio sustuli, superbientem et juveniliter exsultantem contra omnem populum, et alienigenas sæpius expugnavi, et spiritualibus pulsibus ipsum a dæmonum insania liberavi : ipse autem non cessat a bello, volens me morte afficere, et oblivione delere. *Sterilitatem* enim oblivionem vocavit, quippe quod per filios memoria conservatur. Idcirco Deus rerum omnium auctor per Isaiam D

A ζ'. « Ὅτι δωρεὰν [88] ἔκρυψάν μοι διαφθορὰν παγίδος αὐτῶν· μάτην ὠνείδισαν τὴν ψυχήν μου. » Ἀδίκοις γὰρ, φησὶν, ἐπιϐουλαῖς κέχρηνται κατ' ἐμοῦ [89]. Τὸ δὲ *ὠνείδισαν*, *ὑπώρυξαν* ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν. Αἰνίττεται δὲ τὸν κρύϐδην κατασκευαζόμενον [90] ὄλεθρον.

η'. Ἐλθέτω αὐτῷ [91] παγὶς ἣν οὐ γινώσκει [92]· καὶ ἡ θήρα ἣν ἔκρυψε [93] συλλαϐέτω αὐτόν [94]· καὶ [95] ἐν τῇ παγίδι πεσεῖται [96] ἐν αὐτῇ. » Οἷς κατασκευάζουσι, φησὶ, περιπέσοιεν, καὶ τοῖς οἰκείοις [97] δικτύοις ἐμπέσοιεν· ἀπροσδόκητον [98] ὑπομείναιεν θήραν [99]· τοῦτο γὰρ εἶπε, « παγὶς ἣν οὐ γινώσκει. »

θ', ι'. « Ἡ δὲ ψυχή μου ἀγαλλιάσεται ἐπὶ τῷ Κυρίῳ· τερφθήσεται ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ αὐτοῦ. Πάντα τὰ ὀστᾶ μου ἐροῦσι· Κύριε, Κύριε [1], τίς ὅμοιός σοι; »
B Ἐγὼ δὲ καὶ θυμηδίαν καὶ εὐφροσύνην ἐπὶ τοῖς σοῖς ἀγαθοῖς καρπώσομαι, Δέσποτα, καὶ διὰ πάντων μου τῶν μορίων μόνον σε εἶναι βοήσω Θεόν. Τὸ γὰρ, « Τίς [2] ὅμοιός σοι; » τοῦτο δηλοῖ, ὅτι Μόνος ὑπάρχεις Θεὸς, κατὰ πάντων ἔχων τὸ κράτος. « Ῥυόμενος πτωχὸν ἐκ χειρὸς στερεωτέρων αὐτοῦ, καὶ πτωχὸν καὶ πένητα ἀπὸ τῶν διαρπαζόντων αὐτόν. » Οὐκ ἐᾷς γὰρ ὑπὸ τῶν δυνατωτέρων πολιορκεῖσθαι τοὺς πενεστέρους· ἀλλὰ κἀκείνους ἄγχεις, καὶ τούτοις ἐπαμύνεις.

ια'. « Ἀναστάντες μοι μάρτυρες ἄδικοι, ἃ οὐκ ἐγίνωσκον, ἠρώτων με. » Συκοφαντίαν, φησὶν, ὑπέμεινα, ἃ [3] μηδὲ ἐλογισάμην, κατηγορούμενος. Ἐπειδὴ γὰρ ὑπὸ τοῦ φθόνου βαλλόμενος ὁ Σαοὺλ, τυραννήσειν αὐτὸν ὑπώπτευε, καὶ τούτου χάριν πολεμῶν C διετέλει· χώραν λαϐόντες οἱ βασκαίνοντες, τὰς κατ' αὐτοῦ συκοφαντίας οὐκ ἔληγον ῥάπτοντες. Τούτους μάρτυρας ὀνομάζει ψευδεῖς. Ἐκ τούτων ἦν ὁ Δωὴκ, ἐκ τούτων [4] οἱ Ζιφαῖοι, καὶ ἕτεροι πρὸς τούτοις πολλοί.

ιβ'. « Ἀνταπεδίδουν [5] μοι πονηρὰ ἀντὶ τῶν ἀγαθῶν [6], καὶ ἀτεκνίαν [7] τῇ ψυχῇ μου. » Ἐγὼ μὲν γὰρ [8] τὸν Γολιὰθ ἀνεῖλον θρασυνόμενον, καὶ κατὰ παντὸς νεανιευόμενον τοῦ λαοῦ, καὶ ἀλλοφύλους κατηγωνισάμην πολλάκις [9], καὶ τοῖς πνευματικοῖς κρούμασι [10] τῆς δαιμονικῆς αὐτὸν ἠλευθέρουν μανίας· αὐτὸς δέ μοι πολεμῶν οὐ παύεται, θανάτῳ παραδοῦναι καὶ λήθῃ βουλόμενος. *Ἀτεκνίαν* γὰρ τὴν λήθην ὠνόμασεν, ὡς [11] διὰ τῶν παίδων φυλαττομένης τῆς μνήμης. Διὸ δὲ [12] καὶ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς D

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[88] *Δωρεάν*. Symm. ἀναιτίως. [89] *Κατ' ἐμοῦ*. Quædam h. l. inseruntur a Cord. p. 636. [90] cod. 2 κατεσκευασμένον. [91] *Αὐτῷ*. Ita leg. teste Bosio in edit. Ald. et Compl. quarum lectiones etiam in sequentibus expressas videmus. Rec. lectio est αὐτοῖς, quæ in cod. Aug. 2 ascripta est. [92] *Γινώσκει*. In cod. 2 ascr. lectio rec. γινώσκουσι. [93] *Ἔκρυψε*. ascr. lectio rec. ἔκρυψαν. [94] *Αὐτόν*. Ibid. ascr. lectio in cod. 2. cod. Vatic. αὐτούς. [95] *Καί*. Omissum erat in edit. Sirm. [96] *Πεσεῖται*. In cod. 2 ascr. lectio cod. Vatic. πεσοῦνται. [97] *Οἰκείοις*. cod. 2 ἰδίοις. [98] *Ἀπροσδόκητον*. cod. 1, 2 præm. καί. [99] *Θήραν*. cod. 1 ὄλεθρον, ascripta tamen lectione altera. [1] *Κύριε*. Non repetitur in cod. Vatic. [2] *Τίς*. Abest a cod. 2. [3] Ἅ. cod. 2 ἦν. [4] *Τούτων*. cod. 1 add. ἦσαν. [5] cod. 1, 2 ἀνταπεδίδοσαν, quæ est lectio cod. Vatic. [6] *Τῶν ἀγαθῶν*. cod. 2 omittit τῶν, sicque consentit cum lect. cod. Alex. In cod. Vatic. leg. ἀντὶ καλῶν. [7] *Ἀτεκνίαν — μου*. Symm. neglecta metaphora vertit ἀνεστραμμένα κατὰ τῆς ψυχῆς μου, *perversa contra animam meam*. [8] *Γάρ*. Abest a cod. 1. [9] *Πολλάκις*. Abest a cod. 2. [10] *Πνευματικοῖς κρούμασι*. cod. 2 πυκνοῖς κρούσμασι. [11] *Ὡς — μνήμης*. cod. 2 οὐ διὰ τῶν παίδων μόνον φυλαττομένης τῆς μνήμης, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῶν ἀγαθῶν πράξεων. [12] *Δέ*. cod. 1, 2 δή

διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου φησί· « Μὴ λεγέτω [13] ὁ A εὐνοῦχος, ὅτι Ἐγώ εἰμι ξύλον ξηρόν· ὅτι τάδε λέγει Κύριος τοῖς εὐνούχοις τοῖς ἐκλεγομένοις· Ἃ ἐγὼ θέλω, δώσω αὐτοῖς ἐν τῷ οἴκῳ μου, ἐν τῷ τείχει μου τόπον θαυμαστὸν, καὶ ὄνομα ἀγαθὸν, κρεῖττον υἱῶν καὶ θυγατέρων. »

ιγ'. « Ἐγὼ δὲ ἐν [14] τῷ αὐτοὺς παρενοχλεῖν μοι ἐνεδυόμην σάκκον, καὶ ἐταπείνουν ἐν νηστείᾳ τὴν ψυχήν μου, καὶ ἡ προσευχή μου εἰς κόλπον μου ἀποστραφήσεται. » Ἐντεῦθεν παιδευόμεθα πῶς δεῖ λύειν τὰς συμφοράς· σάκκον γάρ, φησὶν, ἀμπεχόμενος, καὶ νηστείᾳ κατατηκόμενος, τῷ Θεῷ τὴν ἱκετηρίαν [15] προσέφερον· καὶ ἐδεχόμην τῆς αἰτήσεως τοὺς καρπούς. « Τὸ γάρ, « Καὶ ἡ προσευχή μου εἰς κόλπον μου ἀποστραφήσεται, » τοῦτο σημαίνει B ἀντὶ τοῦ, Προσευχόμενος ἐδεχόμην παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰς αἰτήσεις, καὶ τὸν κόλπον μου [16] ἐπλήρουν.

ιδ'. « Ὡς [17] πλησίον, ὡς ἀδελφὸν ἡμέτερον, οὕτως εὐηρέστουν· ὡς [18] πενθῶν καὶ σκυθρωπάζων, οὕτως ἐταπεινούμην. » Πᾶσαν αὐτῷ, φησὶ [19], θεραπείαν, ὡς ἀδελφῷ γνησίῳ προσέφερον, καὶ ἀσχάλλοντος καὶ πενθοῦντος ἐμιμούμην ταπείνωσιν, οὐκ ἀνασχόμενος [20] μεγαφρονεῖν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι. Τοῦτο καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει. Τοῦ γὰρ [21] Σαοὺλ εἰρηκότος ἐκεῖ, « Σὺ τέκνον Δαβίδ; ἀπεκρίνατο λέγων· Δοῦλος σὸς, κύριέ μου [22] βασιλεῦ. » Καὶ πάλιν· « Ἵνα τί διώκει ὁ κύριός μου ὁ βασιλεὺς ὀπίσω κυνὸς τεθνηκότος, καὶ ὀπίσω ψύλλου ἑνός; »

ιε'. « Καὶ κατ' ἐμοῦ [23] ηὐφράνθησαν, καὶ συνήχθησαν· συνήχθησαν ἐπ' ἐμὲ μάστιγες [24], καὶ οὐκ C ἔγνων. » Αὐτοὶ [25] δὲ μετὰ πλήθους ἐπῄεσαν, ἀνελεῖν με [26] προσδοκῶντες, καὶ ἐξαπιναίως προσέβαλλον, ἑλεῖν ἀγνοοῦντα πειρώμενοι. Τὸ γάρ, « Συνήχθησαν ἐπ' ἐμὲ μάστιγες, καὶ οὐκ ἔγνων, » οὕτως ἡρμήνευσεν ὁ Σύμμαχος, *Συνήγοντο κατ' ἐμοῦ* [27] *πλῆκται, καὶ οὐκ ᾔδειν*. « Διεσχίσθησαν [28], καὶ οὐ κατενύγησαν. » Καὶ διαμαρτόντες, φησὶ, τῆς ἐλπίδος, καὶ σκεδασθέντες, [29], οὐ μετεμελήθησαν [30] ἐφ' οἷς κακῶς ἐβουλεύσαντο· ἀλλ' αὖθις τοῖς αὐτοῖς ἐπεχείρησαν.

ιϛ'. « Ἐπείρασάν [31] με, ἐξεμυκτήρισάν με μυκτηρισμῷ [32], ἔβρυξαν ἐπ' ἐμὲ τοὺς ὀδόντας αὐτῶν. »

prophetam inquit: « Ne dicat eunuchus, Ego sum lignum aridum: quoniam hæc dicit Dominus eunuchis electis: Quæ ego volo, dabo ipsis in domo mea, in pariete meo locum admirabilem, et nomen bonum, quod est præstantius filiis et filiabus [f]. »

Vers. 13. « Ego autem, cum mihi molesti essent, induebar cilicio: humiliabam in jejunio animam meam, et oratio mea in sinu meo converteleur. » Hinc discimus, quomodo finiendæ sint calamitates. Cilicio enim, ait, præcinctus, et inedia consumptus, Deo preces offerebam, et percepi fructus precationis meæ. Illud enim: « Oratio **823** mea in sinu meo convertetur, » hoc denotat, pro precibus recepi a Deo postulata, et gremium meum implevi.

Vers. 14. « Quasi proximum, et quasi fratrem nostrum sic complacebam, quasi lugens et contristatus, sic humiliabar. » Omne, inquit, officii genus ipsi exhibui, tanquam fratri legitimo, atque imitatus sum humilitatem hominis dolentis et lugentis, nolens ob recte facta superbire. Hoc et historia docet. Nam cum illic dixisset Saul: « Tu fili David? respondit dicens: Servus tuus, domine mi rex [g]. » Et rursus: « Cur persequitur dominus meus rex canem mortuum, et pulicem unum [h]? »

Vers. 15. « Et adversus me lætati sunt, et convenerunt, et congregata sunt super me flagella, et ignoravi. » Ipsi autem cum multitudine invaserunt, se interfecturos me sperantes, et derepente impetum fecere, * tentantes me inscium comprehendere. Hoc enim: « Congregata sunt super me flagella, et ignoravi, » Symmachus: *Congregati sunt contra me percussores, et ignorabam*, interpretatus est. « Dissipati sunt, nec compuncti. » **824** Et sua spe, inquit, frustrati, et dissipati, non sunt pœnitentia ducti ob iniqua consilia inita, sed iterum eadem aggressi sunt.

Vers. 16. « Tentaverunt me, subsannaverunt me subsannatione, frenduerunt super me dentibus

[f] Isa. LVI, 3 seqq. [g] I Reg. XXVI, 17. [h] I Reg. XXIV, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[13] *Μὴ λεγέτω*, κ. λ. Aliæ sunt lectiones apud Isaiam l. c. Ad marginem cod. 2 ascripta est notula in codd. frequens (quam Montf. Palæogr. p. 346, per σημαίνει vel σημειῶσαι explicat), his additis verbis, περὶ εὐνούχου. [14] *Ἐν — παρενοχλεῖν μοι*. Teodotion et editio vet. consentiunt h. l. cum LXX interpretibus. Aquila, Eusebio quidem judice σφόδρα θαυμαστῶς, ad textum tamen Hebraicum satis accommodate, interpretatus est ἐν ἀῤῥωστίᾳ αὐτῶν. Symmachus, ἐν ταῖς ἀῤῥωστίαις αὐτῶν. [15] cod. 1, 2, et Flor. ἱκετείαν. [16] *Μου*. Abest a cod. 2. [17] *Ὡς — εὐηρέστουν*. Præstat versio Symm. ὡς πρὸς ἑταῖρον, ὡς πρὸς ἀδελφὸν ἀνεστράφην. [18] *Ὡς — ἐταπεινούμην*. Proprius ad Hebr. veritatem accedit anonymi interpretatio apud Montf. in Hexaplis ad h. l. ὡς πενθῶν ὁ μομήτριον σκυθρωπῶς ἐκύφην. [19] *Φησί*. Abest a cod. 2. [20] cod. 2. ἀνεχόμενος. [21] *Γάρ*. Abest a cod. 2. [22] *Μου*. Abest a cod. 2. [23] *Κατ' ἐμοῦ. — συνήχθησαν*. Symm. σκάζοντος δέ μου ηὐφραίνοντο καὶ ἠθροίζοντο. Ita quoque Aquila textum Hebraicum felicius expressit, quam οἱ O'. [24] *Μάστιγες*. Hebr. נכים claudi, conf. II Sam. IV, 4; IX, 3. [25] *Αὐτοὶ — πειρώμενοι*. cod. 3 ita habet: Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως ἐξέδωκεν· Συνήγοντο ἐπ' ἐμὲ πλῆκται, καὶ οὐκ ᾔδειν· ἀντὶ τοῦ, αὐτοὶ μετὰ πλήθους ἐπῄεσαν ἀνελεῖν με προσδοκῶντες, καὶ ἐξαπιναίως προσέβαλλον ἑλεῖν ἀγνοοῦντα πειρώμενοι. In cod. 1 desunt ista, Αὐτοὶ — ἔγνων. [26] *Μέ*. Abest a cod. 2. [27] *Κατ' ἐμοῦ*. cod. 3 ἐπ' ἐμέ. [28] *Διεσχίσθησαν — κατενύγησαν*. Felicius in his interpretandis versati sunt Aquila et Symm. quorum versiones exhibet Montf. in Hexaplis. [29] Prior lectio erat σχεδασθέντες. [30] cod. 1 μετεβλήθησαν. [31] *Ἐπείρασαν — μυκτηρισμῷ*. Hæc ab Hebr. veritate recedunt. Melior est Symmachi versio, quam dedit Montf. l. c. [32] cod. 2 μυκτηρισμόν.

suis. » Omnia, inquit, experti sunt, volentes iram A suam explere : quandoque enim fallacibus utentes verbis, me capere conati sunt : quandoque autem leonino more frenduerunt, clamantes :

Vers. 17. « Domine, quando respicies ? » Hoc autem non increpans dixit, sed opem desiderans. Quando, inquit, appares, et opitularis mihi injuria affecto?

Vers. 18. « Restitue animam meam a malignitate eorum. » Superiorem animam meam omnibus illorum machinationibus reddito. « Libera a leonibus unicam meam. » Cum superius dixisset : « Frenduerunt adversus me dentibus suis, » propriumque sit leonum frendere, merito ipsos etiam leones appellavit, animi crudelitatem feritatemque redarguens. *Unicam* autem *meam* Symmachus *solitudi-* B *nem meam* dixit, hoc est, omni humano auxilio destitutam.

Vers. 19. « Confitebor tibi, Domine, in ecclesia magna, in populo gravi laudabo te. » Quod ait, « in populo gravi, » Symmachus **825** dixit, *in populo maximo*. Hæc autem prædictio est, et prædictio ista eventum sortita est. In omni enim terra et mari divinus David Deum celebrat per ora eorum qui jam crediderunt. *Ecclesiam* namque *multam*, et *populum numerosum*, Ecclesias vocat, quæ per orbem terrarum erectæ fuerunt.

Vers. 20. « Non gaudeant de me, qui adversantur mihi inique, qui oderunt me gratis, et annuunt oculis. » Hic rursus mentionem fecit eorum qui C Saulem incitabant; qui quidem amicitiam simulabant, sed hostili modo se gerebant. Hoc autem apertius dixit in sequentibus.

Vers. 21. « Quoniam ad me quidem pacifice loquebantur, sed in iracundia dolos cogitabant. » Nam amicis verbis utentes, veluti in quadam terra iram occulere conabantur, mentem doli plenam habentes.

Vers. 22. Et dilataverunt super me os suum, dixerunt : Euge, euge, viderunt oculi nostri. » Cum autem vidissent me insidias sensisse, exseruerunt deinceps occultum odium, cum clamore lætantes ob meas calamitates.

Vers. 23, 24. « Vidisti, Domine, ne sileas, Domine, ne discedas a me. Exsurge, et attende ad ju- D dicium meum, Deus mi et Domine mi, ad causam meam.» Judex es, Domine, omnia inspicis, **826** et

A Διὰ πάσης, φησὶν, ὤδευσαν πείρας, τὸν οἰκεῖον θυμὸν ἐμπλῆσαι βουλόμενοι· ποτὲ μὲν γὰρ ἀπατηλοῖς χρώμενοι λόγοις ἀγρεύειν ἐπειρῶντο, ποτὲ δὲ λεόντειον ἐβρύχοντο [33] φονῶντες.

ιζ'. « Κύριε, πότε ἐπόψῃ; » Τοῦτο δὲ οὐκ ἐγκαλῶν εἶπεν, ἀλλὰ ποθῶν τὴν βοήθειαν. Πότε, φησὶν, ἐπιφαίνῃ [34], καὶ ἐπαμύνεις ἠδικημένῳ;

ιη'. « Ἀποκατάστησον τὴν ψυχήν μου ἀπὸ τῆς κακουργίας αὐτῶν [35]. » Κρείττονά μου τὴν ψυχὴν τῶν μηχανημάτων αὐτῶν [36] ἀπόφηνον. « Ῥῦσαι [37] ἀπὸ λεόντων τὴν μονογενῆ μου. » Εἰρηκὼς [38] ἄνω, « Ἔβρυξαν ἐπ' ἐμὲ τοὺς ὀδόντας αὐτῶν· » ἴδιος δὲ τῶν λεόντων ὁ βρυχμός [39]· εἰκότως αὐτοὺς καὶ λέοντας προσηγόρευσε, τὸ ὠμοβόρον [40] καὶ θηριῶδες B ἐξελέγχων τῆς γνώμης. *Τὴν* [41] *μονογενῆ* δέ μου ὁ Σύμμαχος *τὴν μονότητά μου* εἴρηκεν, ἀντὶ τοῦ, τὴν πάσης ἀνθρωπίνης ἔρημον βοηθείας.

ιθ'. « Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε [42], ἐν ἐκκλησίᾳ πολλῇ, ἐν λαῷ βαρεῖ αἰνέσω σε. » Τὸ δὲ « ἐν λαῷ βαρεῖ [43], » ὁ [44] Σύμμαχος *ἐν λαῷ παμπληθεῖ* εἴρηκε. Πρόῤῥησις δὲ ἦν αὕτη, καὶ πρόῤῥησις δεξαμένη τέλος. Ἐν πάσῃ γὰρ γῇ καὶ θαλάσσῃ ὑμνεῖ τὸν Θεὸν καὶ [45] διὰ τῶν πεπιστευκότων ὁ θεῖος Δαβίδ· *Ἐκκλησίαν* γὰρ *πολλὴν*, καὶ *παμπληθῆ λαὸν* τὰς κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίας καλεῖ.

κ'. « Μὴ ἐπιχαρείησάν μοι οἱ ἐχθραίνοντές μοι ἀδίκως [46]· οἱ μισοῦντές με δωρεὰν καὶ διανεύοντες C ὀφθαλμοῖς. » Ἐνταῦθα πάλιν [47] τῶν Σαοὺλ [48] παροξυνόντων ἐποιήσατο μνήμην, ὡς φιλίαν μὲν ὑποκρινομένων, τὰ πολεμίων δὲ δρώντων. Τοῦτο δὲ καὶ [49] διὰ τῶν ἑξῆς σαφέστερον εἴρηκεν.

κα'. « Ὅτι ἐμοὶ [50] μὲν εἰρηνικὰ ἐλάλουν· καὶ ἐπ' ὀργὴν [51] δόλους διελογίζοντο. » Φιλικοῖς γὰρ χρώμενοι λόγοις, ὡς ἐν γῇ τινι κρύπτειν [52] τὴν ὀργὴν ἐπειρῶντο, δόλου πλήρη τὴν διάνοιαν ἔχοντες [53].

κβ'. « Καὶ [54] ἐπλάτυναν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, εἶπον· Εὖγε, εὖγε, εἶδον οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν. » Θεασάμενοι δέ με τῆς ἐπιβουλῆς αἰσθόμενον, ἐγύμνωσαν λοιπὸν [55] τὴν κεκρυμμένην δυσμένειαν, μετὰ φωνῆς ἐφηδόμενοι ταῖς ἐμαῖς συμφοραῖς.

κγ', κδ'. « Εἶδες, Κύριε, μὴ παρασιωπήσῃς, Κύριε, D μὴ ἀποστῇς ἀπ' ἐμοῦ. Ἐξεγέρθητι, Κύριε, καὶ πρόσχες τῇ κρίσει μου, ὁ Θεός μου καὶ ὁ Κύριός μου, εἰς τὴν δίκην μου. » Κριτὴς εἶ, Δέσποτα, ἐφ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[33] cod. 2 ἐβρυχῶντο. [34] cod. 1 ἐπιφανῇ. [35] *Αὐτῶν*. In cod. 1 sequuntur verba textus τῶν Ο' ἀπὸ λεόντων τὴν μονογενῆ μου. [36] *Αὐτῶν*. Abest a cod. 3. [37] *Ῥῦσαι*. Abest a textu τῶν Ο'. cod. 1 præm. καί. [38] *Εἰρηκὼς— γνώμης*. Des. in cod. 3. [39] cod. 1, 2 βρυχηθμός. [40] *Ὠμοβόρον*. cod. 2 αἱμοβόρον. Conf. p. 799, n. 5. [41] *Τὴν—βοηθείας*. cod. 3 ita habet : Μονογενῆ μου δὲ εἴρηκεν ἀντὶ τοῦ τὴν μονότητα κατὰ Σύμμαχον· τὴν πάσης ἀνθρωπίνης ἔρημον βοηθείας. [42] *Κύριε*. Abest a cod. 1 et a versione τῶν Ο'. [43] *Βαρεῖ*. cod. 2 addit αἰνέσω σε. In cod. 1 autem hæc præmittuntur verbo εἴρηκε. [44] *Ὁ — εἴρηκε*. Aquila ἐν λαῷ ὀστεΐνῳ. [45] *Καί*. Abest a cod. 1. [46] *Ἀδίκως*. Ita habet cod. Alex. Sed in cod. Vatic. leg. ματαίως. [47] *Πάλιν*. Abest a cod. 3. [48] *Σαούλ*. cod. 3 præm. τόν. [49] *Καί*. Abest a cod. 1. [50] *Ἐμοί*. Hebr. est לא, quam lectionem Syrus expressit. [51] *Ἐπ' ὀργήν*. Rec. lectio in vers. τῶν Ο'. est ἐπ' ὀργῇ, cui nonnulli adjiciunt vocem γῆς. Symm. περὶ συναρπαγῆς ἐν τῇ γῇ λόγους δολίους λογίζονται. Sunt qui nominis רגעי significationem ex Arab. lingua petunt. [52] cod. 1, 2 κατακρύπτειν. Sic quoque leg. in scholio quod Bosius ad h. l. attulit. [53] *Ἔχοντες*. Abest a cod. 1. [54] *Καί*. Abest a cod. 2. [55] *Λοιπόν*. Des. in cod. 2.

ὁρᾷς ἅπαντα, καὶ οὐδέν σου διαφεύγει τὴν ἐποψίαν· μὴ παρίδῃς τὰ πεπραγμένα, μηδὲ τῆς σῆς με προνοίας ἔρημον καταστήσῃς· ἀλλὰ [66] δίκασον, καὶ δὸς τὴν ψῆφον ταχέως. Τοῦτο δὲ [67] καὶ τὰ ἐπαγόμενα δηλοῖ.

κε', κς'. « Κρῖνόν με, Κύριε, κατὰ τὴν δικαιοσύνην σου [68], Κύριε ὁ Θεός μου, καὶ μὴ ἐπιχαρείησάν μοι οἱ ἐχθροί μου [69]. Μὴ εἴποισαν [60] ἐν καρδίαις [61] αὐτῶν· Εὖγε, εὖγε, τῇ ψυχῇ ἡμῶν, μηδὲ εἴποιεν· Κατεπίομεν [62] αὐτόν. » Εἰ γὰρ ἀναβάλῃ [63] τὴν δίκην, ὦ Δέσποτα, ἐπιτωθάσουσι πάλιν ἐκεῖνοι, καὶ πρόφασιν θυμηδίας τὰς ἐμὰς ὀδύνας ποιήσονται, καὶ οἰκείαν εὐημερίαν ἡγήσονται τὴν ἐμὴν δυσκληρίαν.

κζ'. « Αἰσχυνθείησαν καὶ ἐντραπείησαν ἅμα οἱ ἐπιχαίροντες τοῖς κακοῖς μου· ἐνδυσάσθωσαν αἰσχύνην καὶ ἐντροπὴν οἱ μεγαλοῤῥημονοῦντες ἐπ' ἐμέ. » Κατάλληλος ἡ αἰσχύνη τοῖς ἐπικερτομοῦσι τοῖς [64] πέλας· διὸ τοῖς ἀλαζόσι καὶ μεγαλοῤῥήμοσι ταύτην ὁ προφήτης ἐπηύξατο.

κη'. « Ἀγαλλιάσθωσαν [65] καὶ εὐφρανθείησαν [66] οἱ θέλοντες τὴν δικαιοσύνην μου, καὶ εἰπάτωσαν διαπαντὸς, Μεγαλυνθήτω [67] ὁ Κύριος, οἱ θέλοντες τὴν εἰρήνην τοῦ δούλου αὐτοῦ. » Ἀγαλλόμενοι δὲ [68] καὶ χαίροντες διατελέσοιεν οἱ τὰ ἀγαθά μοι [69] βουλόμενοι, καὶ τῆς εἰρήνης τῆς ἐμῆς ἐφιέμενοι, καὶ ταύτης τυχόντα θεασάμενοι, σὲ τὸν Δεσπότην ὑμνήσαιεν.

κθ'. « Καὶ ἡ γλῶσσά μου μελετήσει τὴν δικαιοσύνην σου, ὅλην τὴν ἡμέραν τὸν ἔπαινόν σου. » Ἐγὼ δὲ τῆς σῆς προνοίας ἀπολαύσας, νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν τὰς σὰς ἐντολὰς μελέτην ποιήσομαι, καὶ διηνεκῶς σου τὰς εὐεργεσίας ὑμνήσω. Τὸ γὰρ *ὅλην τὴν ἡμέραν*, *πᾶσαν ἡμέραν* ὁ Σύμμαχος εἴρηκε, τὸ διηνεκὲς διὰ τούτων σημαίνων. Ὁ μὲν οὖν ψαλμὸς τοῦτο ἔσχε τὸ τέλος. Παρακαλῶ δὲ τοὺς ἐντευξομένους, μηδὲ μίαν βλάβην ἐκ τῆς τοῦ δικαίου δέξασθαι προσευχῆς, μηδὲ πρόφασιν εἰς τὰς κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀρὰς ἐντεῦθεν κομίζεσθαι [70]· συνιδεῖν [71] δὲ, ὡς νομικὴν πολιτείαν, οὐκ εὐαγγελικὴν ὁ προφήτης μετῄει. Ὁ δὲ [72] νόμος [73] διαγορεύει ἀγαπῆσαι τὸν πλησίον, καὶ τὸν ἐχθρὸν μισῆσαι. Ὁ δὲ Δεσπότης [74] Χριστὸς τὴν τελειοτάτην δεικνὺς [75] ἀρετὴν, ἔφη [76], « Ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε [77] τοὺς διώκοντας ὑμᾶς [78]. » Συνῳδὰ δὲ τού-

A nihil tuum conspectum effugit: ne despicias ea quæ facta sunt, nec me tua ope destituas, verum judica, et celeriter sententiam profer. Hoc autem ea quoque quæ sequuntur declarant.

VERS. 25, 26. « Judica me secundum justitiam tuam, Domine Deus mi: non gaudeant de me inimici mei. Non dicant in cordibus suis: Euge, euge, animæ nostræ, nec dicant: Devoravimus eum. » Si enim judicium procrastines, o Domine, irridebunt rursus illi, et pro occasione lætitiæ dolores meos arripient, et adversam fortunam meam propriam felicitatem existimabunt.

VERS. 27. « Erubescant, et pudore suffundantur
B simul, qui lætantur de malis meis: induantur pudore et confusione, qui magnifice loquuntur super me. » Dedecus congruens est iis qui proximum cavillantur: propterea elatis et grandiloquis hoc Propheta imprecatus est.

VERS. 28. « Exsultent autem et lætentur qui volunt justitiam meam, et dicant semper: Magnificetur Dominus, qui volunt pacem servi ejus. » Exsultare autem et lætari non desinant qui bene mihi cupiunt, et qui meam pacem expetunt: et cum viderint me hanc assecutum, te Dominum laudent.

VERS. 29. « Et lingua mea meditabitur justitiam
C tuam, toto die laudem tuam. » Porro tuam opem consecutus, dies noctesque omnia **827** tua præcepta meditabor, * et semper tua beneficia laudabo. Nam pro *toto die*, Symmachus dixit, *omnem diem*, continuationem significans. Psalmus igitur hunc habet finem. Cæterum moneo eos, qui hæc legerint, ne ullam ex justi hominis precibus offensionem accipiant, nec ansam inimicis imprecandi hinc arripiant. Sciant autem, legis statum, et non evangelicum vivendi modum prophetam sectatum esse. Lex vero imperat ut proximum diligamus, et inimicum odio habeamus. Dominus autem Christus perfectam virtutem ostendens ait: « Dictum est antiquis: Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum: ego autem dico vobis: Diligite
D inimicos vestros, et benedicite iis qui maledicunt vobis [i]. » Consonantia vero his divinus quoque Apostolus dicit: « Benedicite, et non maledicite [j]. »

i Matth. v, 43, 44. j Rom. xii, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[56] *Ἀλλά*. cod. 1, 2 addunt καί. [57] *Δέ*. Abest a cod. 1. [58] *Σου*. cod. 3 μου. [59] *Οἱ ἐχθροί μου*. Des. in cod. 1 et 3. Abest etiam a textu Hebr. et versione τῶν Ο'. [60] cod. 1, 2 εἴποιεν. [61] cod. 1, 2 καρδίᾳ. [62] cod. καταπίωμεν. [63] cod. 1 ἀναβάλοιο. [64] cod. 1, 2 τούς. [65] cod. ἀγαλλιάσαιντο. [66] cod. 2 εὐφρανθήτωσαν. [67] *Μεγαλυνθήτω*. Ita habet cod. Alex. [68] *Δέ*. Abest a cod. 2. [69] cod. 1 μου. [70] cod. 1, 2 κομίσασθαι. [71] *Συνιδεῖν—μετῄει*. cod. 3 ὁ δὲ νομικὴν, φησὶ, καὶ οὐκ εὐαγγελικὴν ζῆν τὸν Δαβὶδ πολιτείαν. [72] *Δέ*. cod. 3 γάρ. [73] *Νόμος*. cod. 3 addit φησί. [74] *Ὁ δὲ δεσπότης*, κ. λ. cod. 3 hæc pauca tantum habet: Καχῶς τε λέγων· εὐαγγελικῶς γὰρ πολιτευόμενος ὁ Δαβὶδ ἔφασκεν· Εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακά. Τελευταῖον μέντοι καὶ οὗτος προφητικῶς ἔφη ταῦτα εἰρῆσθαι ὡς πάντως ἐσόμενα. [75] cod. 1, 2 ὑποδεικνύς. [76] *Ἔφη*. cod. 1, 2 præm. οὕτως. [77] *Εὐλογεῖτε -- ὑμᾶς*. cod. 2 præm. εὐλογεῖτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν. [78] *Ὑμᾶς*. cod. 1 addit, εὐλογεῖσθε, μὴ καθαρᾶσθε.

In hanc igitur differentiam inspicientes, cognoscite quid legi congruat, quid gratiæ. Præterea beatus David non maledicens hæc dixit, sed prophetantis more prædixit ea quæ plane futura sunt. Quod autem et idem, secundum Evangelii legem, injuria afficientes non ultus sit, audite ipsum dicentem : « Si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam merito ab inimicis meis vacuus; persequatur inimicus animam meam, et comprehendat, et conculcet **828** in terra vitam meam, et gloriam meam in pulverem deducat[k]. » Neque vero dixit quidem hæc, non perfecit autem : sed verba ad exitum perduxit, et clariores sunt res ipsæ quam verba. Bis enim quidem, cum hostem captivum accepisset, non modo ipsum non occidit, verum etiam eos, qui interficere volebant, prohibuit : atque in prælio occumbentem amare flevit, et eum, qui mortem nuntiavit, tanquam gaudentem, et juveniliter jactantem se illum occidisse, morte multavit. Hæc autem persequi coactus fui ob illos qui imprecantur, et divinum Davidem in medium proferunt, ut magnam Davidis philosophiam utilitatis exemplar habeant.

INTERP. PSALMI XXXV.

VERS. 1. « In finem, servo Domini Davidi. » Quando divinus David [l], Saulem captivum habens, non solum ipse * non interemit, verum etiam interimere conantes prohibuit, prima luce in quodam monte constitutus, objurgat Saulem, et injustas inimicitias redarguit, demonstrans, quod nocte ipsum dormientem inveniens, non ut hostem interfecerit, sed ut beneficum servaverit : et ostendit oram chlamydis, et scyphum aquæ, et lanceam, quam ad demonstrandam rei veritatem sumpserat. Ad hæc Saul respondit, verbis utens benevolentia coloratis, et amicitiæ personam præ se ferentibus. Apposuit autem etiam sermonibus jusjurandum, pœnitentiam simulans. Tunc **829** igitur hunc psalmum beatus David dixit, accusans eos qui inique vivunt, et Dei providentiam quoquoversus pertingentem prædicans. Admiscuit autem verbis theologiam et prophetiam. Idcirco et inscriptio *in finem* transmittit lectorem.

VERS. 2. « Dicit injustus apud se, ut delinquat. » Putat, inquit, malitiæ alumnus, occulta ejus animæ consilia neminem intueri. Nam *dicit*, pro eo quod est *existimat* et *opinatur*, posuit : *Non est timor Dei ante oculos ejus.* Porro causa hujus stupiditatis

A τοις καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἔφη· « Εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε. » Εἰς ταύτην τοίνυν τὴν διαφορὰν ἀποβλέποντες, γνῶτε τί μὲν ἁρμόττει τῷ νόμῳ, τί δὲ τῇ χάριτι. Ἄλλως τε δὲ καὶ ὁ μακάριος Δαβὶδ οὐκ ἐπαρώμενος ταῦτα ἔλεγεν, ἀλλὰ προφητικῶς προὔλεγε τὰ πάντως ἐσόμενα. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὸς κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν νομοθεσίαν οὐχ ἠμύνατο τοὺς ἀδικοῦντας, ἀκούσατε αὐτοῦ λέγοντος· « Εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακὰ, ἀποπέσοιμι ἄρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενὸς, καταδιώξαι ἄρα ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχήν μου, καὶ καταλάβοι, καὶ καταπατήσαι [79] εἰς γῆν τὴν ζωήν μου, καὶ τὴν δόξαν μου εἰς χοῦν κατασκηνώσαι [80]. » Καὶ οὐκ εἶπε μὲν [81] ταῦτα, οὐκ ἔπραξε δέ· τοῖς γὰρ [82] λόγοις τὸ πέρας ἐπέθηκε [83], καὶ σαφέστερα τῶν ῥημάτων τὰ πράγ-
B ματα. Δὶς μὲν γὰρ ὑποχείριον λαβὼν τὸν πολέμιον, οὐ μόνον αὐτὸς οὐκ ἀνεῖλεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνελεῖν βουληθέντας ἐκώλυσεν· ἐν πολέμῳ δὲ πεσόντα πικρῶς ὠλοφύρατο [84], καὶ τὸν μεμηνυκότα τὸν θάνατον, ὡς ἐφηδόμενον καὶ ἀνῃρηκέναι νεανιευσάμενον, τῷ θανάτῳ παρέπεμψε. Ταῦτα δὲ διεξελθεῖν ἠναγκάσθην διὰ τοὺς ἐπαρωμένους, καὶ τὸν θεῖον Δαβὶδ εἰς μέσον παράγοντας, ἵνα τὴν μεγίστην τοῦ Δαβὶδ φιλοσοφίαν ἀρχέτυπον ἔχωσιν ὠφελείας.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΛΕ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, τῷ δούλῳ Κυρίου, τῷ Δαβίδ. » Ἡνίκα τὸν Σαοὺλ ὁ θεῖος Δαβὶδ λαβὼν ὑποχείριον, οὐ μόνον αὐτὸς [85] οὐκ ἀνεῖλεν [86], ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνελεῖν πειραθέντας ἐκώλυσεν, ἡμέρας γενομένης, ἐπί τινος
C ἀκρωρείας γενόμενος, ἐπιμέμφεται τῷ Σαοὺλ· καὶ τῆς δυσμενείας ἐλέγχει τὸ ἄδικον· διδάσκων ὡς καθεύδοντα νύκτωρ εὑρὼν, οὐχ ὡς πολέμιον ἀνεῖλεν, ἀλλ' ὡς εὐεργέτην διέσωσε· καὶ δείκνυσι τὸ πτερύγιον τῆς διπλοΐδος, καὶ τὸν φακὸν τοῦ ὕδατος, καὶ τὸ δόρυ, ὅπερ [87] εἰς ἀπόδειξιν εἰλήφει τῆς τῶν ῥημάτων ἀληθείας. Πρὸς ταῦτα ὁ Σαοὺλ ἀπεκρίνατο, ῥήμασι χρησάμενος κεχρωσμένοις [88] εὐνοίᾳ, καὶ τὸ τῆς [89] φιλίας προσωπεῖον περικειμένοις. Προστέθεικε δὲ τοῖς λόγοις καὶ ὅρκους, σκηψάμενος [90] μεταμέλειαν. Τηνικαῦτα τοίνυν τὸν ψαλμὸν τοῦτον ὁ μακάριος [91] ἔφη Δαβὶδ, κατηγορίαν ποιούμενος τῶν πονηρίᾳ συζώντων, καὶ τὴν διὰ πάντων διήκουσαν τοῦ Θεοῦ προμήθειαν ἀνακηρύττων· ἀνέμιξε δὲ καὶ θεολογίαν τοῖς λόγοις καὶ προφητείαν· οὗ δὴ χάριν καὶ ἡ ἐπιγραφὴ *εἰς τὸ τέλος* παραπέμπει τὸν ἐντυγχάνοντα.

β'. « Φησὶν ὁ παράνομος τοῦ ἁμαρτάνειν ἐν ἑαυτῷ. » Οἴεται, φησὶν, ὁ κακίᾳ συντεθραμμένος, μηδένα θεωρεῖν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τὰ κεκρυμμένα βουλεύματα [92]. Τὸ γὰρ, *φησὶν*, ἀντὶ τοῦ *ἡγεῖται* καὶ *ὑπολαμβάνει* τέθεικεν. *Οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπ-*

[k] Psal. VII, 5, 6. [l] I Reg. XXIV, 1 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[79] cod. 2 καταπατήσει. [80] cod. 3 κατασκηνώσει. [81] cod. 2 μέντοι. [82] *Τοῖς γάρ.* cod. 2 ἀλλὰ τοῖς. [83] cod. 2 τέθεικε. [84] cod. 2 ὀλοφύρετο. [85] *Αὐτός.* Abest a cod. 2. [86] *Ἀνεῖλεν.* cod. 2 ἠμύνατο. [87] *Ὅπερ.* cod. 3 ἅπερ. [88] cod. 1 ἐκεχρωσμένοις. [89] *Τὸ — περικειμένοις.* cod. 2 τῷ — προσωπείῳ περικειμένῳ. [90] cod. 2 σκεψάμενος. [91] *Μακάριος.* cod. 2 μέγας. [92] cod. 1 τὰ κεκρυμμένα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ βουλεύματα.

ἐναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. Αἴτιον δὲ τῆς τοιαύ- A
της ἀναλγησίας, τὸ μὴ δεδιέναι τὸν πάντα ἐφορῶντα Δεσπότην.

γ'. « Ὅτι ἐδόλωσεν ἐνώπιον αὐτοῦ, τοῦ εὑρεῖν τὴν ἀνομίαν αὐτοῦ καὶ μισῆσαι. » [[93] Οὕτω, φησὶν, ἑαυτὸν διέτρεψεν, καὶ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ τῶν ἑαυτοῦ ἀπέῤῥιψεν ὀφθαλμῶν, ὡς τὴν ἀνομίαν αὐτοῦ προφανῆ τυγχάνουσαν καὶ πᾶσιν ὁρᾶσθαι καὶ εὑρίσκεσθαι καὶ διὰ τοῦτο μίσους ἀξίαν εἶναι. Ἀκάμπτως ἐξέδωκεν ἑαυτὸν τῇ ἀνομίᾳ.] Ἑκὼν δὲ ταύτην ἔχει τὴν ἄγνοιαν, ὡς μὴ[94] βουλόμενος λογιστεῦσαι[95] τὰ πεπραγμένα, καὶ μισῆσαι κακῶς[96] πεπραγμένα[97].

δ', ε'. « Τὰ ῥήματα τοῦ στόματος αὐτοῦ ἀνομία καὶ δόλος· οὐκ ἐβουλήθη συνιέναι τοῦ ἀγαθῦναι. B
Ἀνομίαν διελογίσατο[98] ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ, παρέστη πάσῃ ὁδῷ οὐκ ἀγαθῇ· κακίᾳ δὲ οὐ προσώχθισεν. » Λόγοις[99] μὲν γάρ[1] κέχρηται τῆς ἀληθείας γεγυμνωμένοις, καὶ δόλῳ συμπεπλεγμένοις· συνιδεῖν δὲ τὸ πρέπον[2] οὐ βούλεται, ἀλλὰ καὶ νύκτωρ πονηρὰ τυρεύει τῷ πέλας, καὶ μεθ'[3] ἡμέραν πληροῦν ἐπιχειρεῖ τὰ βουλεύματα. Τούτου[4] δὲ αἴτιον, τὸ μὴ βδελύττεσθαι αὐτὸν[5], καὶ παντελῶς ἀποστρέφεσθαι τῆς πονηρίας τὰ εἴδη. Τὸ γάρ[6], *κακίᾳ οὐ προσώχθισεν*, ἀντὶ τοῦ *οὐκ ἐβδελύξατο*, τέθεικεν. Καὶ γὰρ τὰ εἴδωλα ποτὲ μὲν βδελύγματα, ποτὲ δὲ προσοχθίσματα ἡ θεία προσαγορεύει Γραφή. Τοῦτο δὲ ὁ Ἀκύλας, *οὐκ ἀπέῤῥιψεν* ἡρμήνευσεν· [[7] ὁ δὲ Σύμμαχος, *οὐκ ἀπεδοκίμασεν*·] ὁ δὲ Θεοδοτίων, *οὐκ ἀπώσατο*[8]. C

ς', ζ'. « Κύριε, ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ ἔλεός σου, καὶ ἡ ἀλήθειά σου ἕως τῶν νεφελῶν. Καὶ ἡ δικαιοσύνη σου, ὡς ὄρη Θεοῦ. » Ἐκεῖνοι μὲν οὖν, ὡς μηδενὸς ἐφορῶντος, τοιαῦτα[9] πράττειν ἐπιχειροῦσι· σὺ δὲ[10], Δέσποτα, καὶ ἔλεον ἔχεις ἀμέτρητον, καὶ ἀλήθειαν ἀστάθμητον, καὶ δικαιοσύνην ὄρεσι παραβαλλομένην μεγίστοις· χωρεῖ δέ σου καὶ μέχρι τῶν ἀνθρώπων ἡ ἀλήθεια, διὰ τῶν προφητῶν, οἷον διά τινων νεφελῶν, τὸν σωτήριον αὐτοῖς ὑετὸν χορηγοῦσα. « Τὰ κρίματά σου ἄβυσσος[11] πολλή. » Τοσαύτην δὲ ἔχων ἀλήθειαν καὶ δικαιοσύνην, τίνος ἕνεκα μακροθυμεῖς, ἀγνοῶ· τὸ τῆς ἀβύσσου[12] ἀθεώρητον μιμεῖταί σου τὰ κρίματα. Καθάπερ γὰρ ἐκείνης ἀνθρώποις ἀθεώρητος ὁ βυθὸς, οὕτως ἀνέφικτος τῶν σῶν κριμάτων ἡ κατα- D

est, quod non timeat Dominum, qui omnia inspicit.

Vers. 3. « Quoniam dolose egit in conspectu ejus, ut inveniat iniquitatem suam et odio habeat.» [Adeo, inquit, corrupit sese, et timorem Dei ab oculis suis removit, ut iniquitas ejus quæ manifesta est ab omnibus conspici ac inveniri possit, ideoque odio digna sit. Ita enim iniquitati se tradidit, ut flecti nequeat.] Ille autem ultro habet hanc ignorantiam, ut nolens ea quæ fecit expendere, atque odio habere iniquos actus

Vers. 4, 5. « Verba oris ejus iniquitas et dolus: noluit intelligere, ut bene ageret. Iniquitatem meditatus est in cubili suo, astitit omni viæ non bonæ, malitiam autem non odivit. » Nam verbis quidem usus est veritate carentibus, et dolo contextis : **830** ea vero quæ decent minime scire vult, sed et nocte mala proximo struit, et interdiu cogitata perficere aggreditur. Hujus vero causa est, quod ipse species malitiæ non exsecratur, nec penitus aversatur. Hoc autem, *malitiam non odivit*, pro *non abominatus est*, posuit. Etenim idola aliquando quidem abominationes, aliquando vero offendicula, divina Scriptura nuncupat. Hoc vero Aquila, *non abjecit* interpretatus est; [Symmachus vero, *non reprobavit*;] Theodotio autem, *non repulit*.

Vers. 6, 7. « Domine, in cœlo misericordia tua, et veritas tua usque ad nubes. Justitia tua sicut montes Dei. » Illi igitur, veluti nemine aspiciente, hæc facere conantur. Tu vero, Domine, et misericordiam immensam habes, et veritatem immensam et justitiam maximis montibus comparatam. Veritas autem tua ad homines usque pervenit per prophetas, veluti per quosdam nubes, salutarem imbrem ipsis suppeditans. « Judicia tua abyssus multa. » Cæterum cum tanta sit veritas et **831** justitia tua, qua de causa procrastines, ignoro. Judicia tua abyssum imitantur, quæ visu penetrari non potest. Quemadmodum enim illius fundus ab hominibus perspici nequit, sic tuorum judiciorum

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[93] E cod. Flor. suppl. Cum his conferenda sunt quæ habet Cord. p. 659. [94] *Ὡς μή*. cod. 1, 3 οὐ. [95] cod. 2 λογίσασθαι. [96] *Κακῶς*. cod. 3 præm. τά. [97] *Πεπραγμένα*. cod. 2 γενόμενα. [98] *Διελογίσατο*. Ita leg. in cod. Alex.; cod. Vatic. habet ἐλογίσατο. [99] *Λόγοις*. cod. 1 λογισμοῖς. [1] *Γάρ*. Abest a cod. 2. [2] *Πρέπον*. cod. 2 δέον. [3] *Μεθ'*. cod. 2 καθ'. [4] cod. 2 τοῦτο. [5] cod. 2 αὐτά. [6] *Τὸ γὰρ — τέθεικεν*. Ad marginem cod. 1 idem signum quod supra, p. 822, n. 8, exhibuimus, ascriptum est, additis verbis τί δηλοῖ τὸ προσώχθισεν. [7] *Ὁ — ἀπεδοκίμασεν*. E cod. 1 et 2 suppl. Alii Symmacho tribuunt lectionem ἀποδοκιμάσει teste Montf. in Hexaplis. [8] Ad hunc locum pertinent quæ in cod. Flor. leguntur : Τὸ ἄϋπνον αὐτῶν τῆς εἰς Χριστὸν ἐπιβουλῆς σημαίνει. Τοιοῦτόν ἐστι τὸ, *Οὐαὶ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν καὶ ποιοῦντες κακὸν ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτῶν, καὶ ἅμα τῇ ἡμέρᾳ συνετέλουν αὐτά.* Οὗτος οὖν ἀνομίαν λογισάμενος ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ τυγχάνων παρίσταται πάσῃ ὁδῷ οὐκ ἀγαθῇ, τουτέστι πάσῃ πράξει πονηρᾷ. *Vigilantiam eorum in parandis Christo insidiis significat. Tale est illud, « Væ illis qui operantur iniqua et malum faciunt super cubili suo, et simul ac illuxerit dies perficiunt illa. » Qui igitur hoc modo malum cogitat super cubili assistit omni viæ non bonæ, h. e. omni actioni malæ.* Prima ex istis, Τὸ — σημαίνει, Athanasio tribuuntur in Montf. Coll. nova PP. t. II, p. 90. Reliqua Origeni vindicat Cord. p. 659. [9] *Τοιαῦτα*. cod. 2 ταῦτα, positum post ἐπιχειροῦσι. [10] *Δέ*. Abest a cod. 2. [11] *Ἄβυσσος*. cod. Vatic. præm. ὡσεί. [12] *Ἀβύσσου*. cod. 1, 2 addunt γάρ.

cognitionem comprehendere non possumus : « Homines et jumenta salvabis, Domine. » Et quænam hujus rei est causa?

VERS. 8. « Quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam, Deus. » Nam usque ad jumenta ipsa tua benignitas pervenit, et non modo homines, verum etiam ea quæ propter homines facta fuere, nutris, etiam per hæc homines beneficiis afficiens. « Filii autem hominum sub tegmine alarum tuarum sperabunt. » Sermo prædictionem continet, mutationem scilicet, quæ post incarnationem Salvatoris nostri facta fuit. Non enim dixit, *speraverunt*, sed *sperabunt*.

VERS. 9. « Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrentibus voluptatis tuæ potabis eos. » Ad te hominum natura confugiet, contemplans bonorum affluentiam, quæ in domo tua progerminat. Per hæc autem innuit non solum divinæ doctrinæ flumina, sed et mystici cibi perceptionem. Largitionem vero horum bonorum torrenti assimilavit. Primum quidem, quoniam a principio hæc hominibus data non fuit : deinde omnes homines adhortans, ut accedant et bibant, quod non sit perenne flumen, sed torrens, et ad tempus fluens. Qui enim in hac vita non accesserunt, postquam hinc **832** discesserint sacris aquis minime perfruentur. Et cum ostendisset natura quidem sua bonorum collationem perpetuam esse, sed ob dispensationes torrentem fieri, opportune subjunxit.

VERS. 10. « Quoniam apud te est fons vitæ. » Hoc in loco aperte nobis sanctæ Trinitatis mysterium aperit. Nam *fontem vitæ* unigenitum Dei Verbum nominavit. Sic enim et ipse per Jeremiam prophetam se nuncupat : « Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ, et abierunt, et effoderunt sibi cisternas fractas, quæ continere aquam non valent [m]. « Dicit igitur fontem hunc apud Patrem esse, secundum Evangelii doctrinam, dicentem : « Ego in Patre, et Pater in me est [n]. » — « In lumine tuo videbimus lumen. » Nam per sanctum Spiritum illuminati, Unigeniti tui radios contuemur. « Nemo enim, inquit, dicere potest Dominum Jesum, nisi per Spiritum sanctum [o]. » Et : « Nobis Deus manifestavit per Spiritum suum [p]. » Didicimus igitur exacte per prophetica verba, tres unius divinitatis proprietates.

A νόησις· « Ἀνθρώπους καὶ κτήνη σώσεις, Κύριε. » Καὶ τί τούτου τὸ αἴτιον;

η'. « Ὡς ἐπλήθυνας τὸ ἔλεός σου, ὁ Θεός. » Μέχρι γὰρ καὶ[13] τῶν κτηνῶν[14] ἡ σὴ διήκει[15] φιλανθρωπία, καὶ οὐ μόνον ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ τὰ διὰ τὸν ἄνθρωπον[16] γεγενημένα τρέφεις, τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τούτων εὐεργετῶν. « Οἱ δὲ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν σκέπῃ τῶν πτερύγων σου ἐλπιοῦσιν. » Πρόῤῥησιν ὁ λόγος ἔχει τῆς μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγενημένης μεταβολῆς. Οὐ γὰρ εἶπεν *ἤλπισαν*[17], ἀλλὰ *ἐλπιοῦσιν*.

θ'. « Μεθυσθήσονται ἀπὸ τῆς[18] πιότητος τοῦ[19] οἴκου σου, καὶ χειμάῤῥους[20] τῆς τρυφῆς σου ποτιεῖς B αὐτούς. » Καταφεύξεται δὲ πρὸς σὲ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, ἀναβλαστάνουσαν[21] ἐν τῷ οἴκῳ σου τῶν ἀγαθῶν τὴν φορὰν θεωροῦσα. Αἰνίττεται δὲ διὰ τούτων, οὐ μόνον τῆς θείας διδασκαλίας τὰ νάματα, ἀλλὰ καὶ τῆς μυστικῆς τροφῆς τὴν ἀπόλαυσιν· χειμάῤῥῳ δὲ τῶν τοσούτων ἀγαθῶν τὴν[22] χορηγίαν ἀπείκασε· πρῶτον μὲν διὰ τὸ μὴ ἐξ ἀρχῆς ταύτην τοῖς ἀνθρώποις δοθῆναι· ἔπειτα μέντοι καὶ προτρέπων πάντας ἀνθρώπους προσελθεῖν καὶ πιεῖν, ὡς τοῦ[23] ποταμοῦ οὐκ ἀεννάου[24] ὄντος, ἀλλὰ χειμάῤῥου, καὶ πρὸς καιρὸν φερομένου. Οἱ γὰρ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν μὴ προσιόντες, μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἐκδημίαν τῶν ἱερῶν ναμάτων οὐκ ἀπολαύσονται. Καὶ δεικνὺς ὡς φύσει μὲν ἀέναός[25] ἐστι τῶν[26] ἀγαθῶν ἡ φορὰ, χειμάῤῥους[27] δὲ πρὸς τὰς οἰκονομίας γίνεται, C εἰς καιρὸν ἐπήγαγεν·

ι'. « Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς. » Ἐνταῦθα δὲ σαφῶς ἡμῖν ἀποκαλύπτει τὸ τῆς ἁγίας[28] Τριάδος μυστήριον. *Πηγὴν* γὰρ *ζωῆς* τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον ὠνόμασεν. Οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου καλεῖ· « Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζωῆς, καὶ ἐπορεύθησαν[29], καὶ ὤρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἳ οὐ δυνήσονται ὕδωρ συσχεῖν[30]. » Λέγει τοίνυν τὴν πηγὴν ταύτην παρὰ τῷ Πατρὶ εἶναι[31], κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν τὴν λέγουσαν· « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. » — « Ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς. » Ὑπὸ γὰρ τοῦ παναγίου Πνεύματος φωτιζόμενοι τὰς τοῦ Μονογενοῦς σου θεωροῦμεν ἀκτῖνας. « Οὐδεὶς γὰρ, φησὶ, δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύ- D ματι ἁγίῳ. » Καί· « Ἡμῖν ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. » Μεμαθήκαμεν τοίνυν ἀκριβῶς διὰ[32] τῶν προφητικῶν λόγων τὰς τρεῖς τῆς μιᾶς θεότητος ἰδιότητας.

[m] Jerem. II, 13. [n] Joan. XIV, 10. [o] I Cor. XII, 3. [p] Joan. II, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[13] *Καί*. Abest a cod. 1, 2. [14] *Κτηνῶν*. cod. 2 addit δή. [15] *Ἡ σὴ διήκει*. cod. 1 σοι διήκει ἡ. [16] *Διὰ τὸν ἄνθρωπον*. cod. 1 δι' ἀνθρώπους. [17] cod. 3 ἠλπίσαμεν. [18] *Τῆς*. Abest a cod. 1, 2, et a vers. τῶν O'. [19] *Τοῦ*. Pariter abest: ll. cc. [20] cod. 1, 2 τὸν χειμάῤῥουν. Sic quoque οἱ O'. [21] cod. 1, 2 ἀναβλυστάνουσαν. Lectio tamen suspecta est. [22] *Τήν*. Abest a cod. 1, 2. [23] *Τοῦ*. Abest a cod. 1. [24] *Οὐκ ἀεννάου*. cod. 3 μὴ ἀενάου. [25] cod. 3 ἀέναος. [26] *Τῶν*. cod. 3 præm ἡ. [27] cod. 2 χείμαῤῥος. [28] *Ἁγίας*. Abest a cod. 1. [29] *Καὶ ἐπορεύθησαν*. Des. in cod. 2. [30] *Συσχεῖν*. cod. 1. σχεῖν. Rec. lectio l. c. est συνέχειν. [31] *Εἶναι — ἐν ἐμοί*. cod. 2 habet tantum hæc pauca, colo ad Πατρὶ posito, καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα. [32] *Διά*. cod. 2 præm. καί.

A ια'. « Παράτεινον τὸ ἔλεός σου τοῖς γινώσκουσί σε· καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ. » Τοιγάρτοι διηνεκῶς τῆς ἡμέρου σου καὶ δικαίας μετάδος κηδεμονίας, τῆς[33] θεογνωσίας ἠξιωμένοις, καὶ ἀγαθὰ πράττειν προαιρουμένοις. Ἀμφότερα γὰρ περὶ τῶν αὐτῶν εἴρηκε, κατὰ τὸ[34] οἰκεῖον ἰδίωμα τῇ διαιρέσει χρησάμενος. Οὐ γὰρ ἄλλους λέγει τοὺς εἰδότας αὐτὸν, ἄλλους δὲ τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ, οὐδὲ τοῖς μὲν τὸν ἔλεον, τοῖς δὲ τὴν δικαιοσύνην ἐξῄτησεν[35]· ἀλλὰ τὴν τελείαν ἀρετὴν ἐν ἀληθέσι δόγμασι καὶ πράγμασιν[36] ἀγαθοῖς ὁρισάμενος, τοῖς ταύτην κεκτημένοις τὸν ἔλεον καὶ τὴν δικαιοσύνην ἐπήγγειλεν.

ιβ', ιγ'. « Μὴ ἐλθέτω μοι ποῦς ὑπερηφανίας, καὶ χεὶρ ἁμαρτωλοῦ μὴ σαλεύσῃ[37] με. Ἐκεῖ ἔπεσον πάντες[38] οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν· B ἐξώσθησαν, καὶ οὐ μὴ δύνωνται στῆναι. » Τὸ « Ἐκεῖ ἔπεσον πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν[39], » ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν· *Ὅπου πίπτουσιν οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, ὠθοῦνται καὶ οὐ δυνήσονται στῆναι.* Αἰτεῖ δὲ ὁ προφήτης τῆς φύσεως τὰ μέτρα φυλάττειν, καὶ τῆς εὐθείας ὁδοῦ μὴ παρατραπῆναι[40] ταῖς τῶν παρανόμων ἐπιβουλαῖς· ἅτε δὴ γινώσκων τῆς ἐναντίας ὁδοῦ τὸ τέλος. Οἱ γὰρ εἰς ἐκεῖνο, φησὶ, καταπίπτοντες, ἀναστῆναι λοιπὸν καὶ εἰς τὴν ἑτέραν δραμεῖν οὐ δυνήσονται. Τούτοις ἔοικε τὰ εἰρημένα ἐν τῷ ἕκτῳ ψαλμῷ· « Ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μνημονεύων σου· ἐν δὲ τῷ ᾅδῃ τίς ἐξομολογήσεταί σοι; »

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΛϚ' ΨΑΛΜΟΥ. C

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. Μὴ παραζήλου ἐν πονηρευομένοις· μηδὲ ζήλου τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν. » Τῇ[41] πείρᾳ μαθὼν ὁ θεῖος Δαβὶδ, ὅσων ἀγαθῶν πρόξενος ἡ πραότης, καὶ ὅτι τῶν ἀδικίᾳ συζώντων καὶ ἀλαζονείᾳ χρωμένων, τὸ τέλος ἀνιαρὸν καὶ τῷ βίῳ κατάλληλον· ἐμεμαθήκει[42] δὲ ταῦτα ἔκ τε τῶν κατὰ τὸν Σαοὺλ καὶ τὸν Ἀβεσσαλὼμ, καὶ τῶν ἄλλων, ὅσοι τούτων δεδράκασι παραπλήσια· παραίνεσιν εἰσφέρει πᾶσιν ἀνθρώποις· φέρειν μὲν καλῶς[43] παρακαλῶν τὰ προσπίπτοντα λυπηρὰ, τὰς δὲ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων εὐημερίας καὶ εὐπραξίας[44] μὴ μακαρίας νομίζειν, ἀθλίας δὲ μᾶλλον ἀποκαλεῖν[45]· οὗ[46] δὴ χάριν εὐθὺς[47] ἀρξάμενος τοῦ ψαλμοῦ, φησί· « Μὴ παραζήλου ἐν πονηρευομένοις, μηδὲ ζήλου τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν. » Τὸ δὲ *μὴ παραζήλου* ὁ μὲν D Σύμμαχος, *μὴ φιλονείκει*, ὁ δὲ Θεοδοτίων, *μὴ παρερεθίζου* ἡρμήνευσεν· ἀντὶ τοῦ, Μὴ παροξύνου εἰς μίμησιν τῶν παρανομίᾳ συζώντων, τὴν προσγενο-

VERS. 11. « Protende misericordiam tuam ad eos qui norunt te, et justitiam tuam ad illos qui recto sunt corde. » Largire itaque continue tuam mansuetam et justam providentiam his qui divina cognitione donati sunt, et his qui recte agendi viam elegerunt. Utrumque enim de iisdem dixit, secundum linguæ proprietatem divisione usus. Non enim alios dicit scientes ipsum, alios **833** vero rectos corde: neque pro his quidem misericordiam, pro illis vero justitiam petiit: sed perfectam virtutem veris dogmatibus et rectis actionibus definiens, his qui hanc possident, misericordiam et justitiam promisit.

VERS. 12, 13. « Non veniat mihi pes superbiæ, et manus peccatoris non moveat me. Ibi ceciderunt omnes qui operantur iniquitatem: expulsi sunt, nec poterunt stare. » Verba ista: « Ibi ceciderunt, qui operantur iniquitatem, » Symmachus sic interpretatus est: *Ubi cadunt operantes iniquitatem, impelluntur, et non poterunt stare.* Petit autem Propheta, ut possit naturæ mensuram servare, neque a via recta per sceleratorum insidias divertatur, ut qui contrarii itineris finem cognosceret. Qui enim, ait, in illum incidunt, non poterunt deinceps resurgere, et in aliam viam currere. His autem consona sunt, quæ dicta fuerunt in sexto psalmo: « Quoniam non est in morte, qui memor sit tui, in inferno autem quis confitebitur tibi [q]? »

INTERP. PSALMI XXXVI.

VERS. 1. « Psalmus Davidi. Noli æmulari erga malignos, neque zelo exardescas erga facientes iniquitatem. » Experientia doctus divinus David, quam multorum bonorum conciliatrix sit mansuetudo, et quod eorum, qui injuste vivunt superbiaque utuntur, finis sit tristis et vitæ congruens (hæc autem ex iis didicerat, quæ circa **834** Saulem et Absalomum acciderant, et ex aliis quicunque similia fecerunt), admonitionem profert omnibus hominibus, commonefaciens ut æquo animo ferant res molestas, quæ accidere solent: felicitates vero malorum hominum et prosperitates nequaquam beatas existiment, imo miseras potius nuncupent. Quocirca psalmum exordiens statim ait: « Noli æmulari erga malignos, neque zelo exardescas erga facientes iniquitatem. » Hoc autem, *noli æmulari*, Symmachus, *ne contendas*, Theodotio vero, *ne irriteris*, interpretatus est, hoc est, Noli incitari ad

[q] Psal. VI, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[33] *Τῆς*. cod. 1 τοῖς. cod. 2 τοῖς τῆς. [34] *Κατὰ τό*. cod. 1 κατ'. [35] *Ἐξῄτησεν*. cod. 2 ἐζήτησεν. [36] *Πράγμασιν*. cod. 1, 2 πράξεσιν. [37] cod. 2 σαλεῦσαι, quæ est lectio cod. Vatic. Codex. Alex. habet σαλεύσει. [38] *Πάντες*. Abest a cod. 1, 2, nec in textu Hebr. locum habet. [39] *Τὴν ἀνομίαν*. Abest a cod. 1. [40] cod. 2 τραπῆναι. [41] *Τῇ παραπλησίᾳ*. Des. apud Cord. p. 666. Alia Nostro tribuit idem p. 679. [42] cod. 2 μεμαθήκει. [43] *Καλῶς*. Abest a cod. 1, 2. [44] cod. 1 εὐπραγίας. [45] *Ἀποκαλεῖν*. cod. 1 νομίζειν, ascripta tamen lectione altera. [46] *Οὗ — ἀνομίαν*. Des. apud Cord. [47] *Χάριν εὐθύς*. cod. 2 μᾶλλον.

imitationem iniquorum hominum, cum secundas A res, quæ ipsis accidunt, videris. Et ostendens inconstantiam felicitatis, statim subdidit :

Vers. 2. « Quoniam tanquam fenum cito arescent, et quemadmodum olera herbarum cito decident. » Hæc et beatus Isaias dixit : « Omnis caro fenum, et omnis gloria hominis quasi flos feni. Exsiccatum est fenum, et cecidit flos, verbum autem Domini manet in æternum [r]. » Hoc et beatus ait David :

Vers. 3, 4. « Spera in Domino, et exerce bonitatem, et inhabita terram, et pasceris divitiis ejus. Delectare Domino, et det tibi petitiones cordis tui. » Per omnia docuit spei in Deo collocatæ utilitatem. Qui enim, ait, in illo spem fixam habet, et ab **835** illo pascitur, bonis ab ipso suppeditatis per- B fruetur : plena vero manu hæc consequentur, quiveras delicias putant esse, habere perennem cum illo consuetudinem.

Vers. 5, 6. « Revela Domino viam tuam, et spera in eo, et ipse faciet. Et educet ut lumen justitiam tuam, et judicium tuum tanquam meridiem. » Deo, inquit, et teipsum, et tuas actiones offer, et ab ipso auxilium exspecta : nam ipse ut judex justam sententiam proferet, et celebrabit te, et illustrem te reddet, ut omnibus sis clarus veluti meridiana lux.

Vers. 7. « Subditus esto Domino, et ora eum. » Hæc igitur sciens, obtempera Deo gubernanti, et perge ab ipso bona necessaria petere. « Noli æmulari C erga eum, qui prosperatur in via sua, erga hominem facientem injustitiam. » Quod si quempiam videris prave agentem, et spe sua non dejici, sed secundo flumine ferri, noli indignari, neque moleste ferre, tanquam hujusce mundi machinam nemine gubernante. Hoc enim quæ sequuntur demonstrant :

Vers. 8, 9. « Desine ab ira, et derelinque furorem : noli æmulari ut maligneris. Quoniam qui malignantur, exterminabuntur. » Ne respicias secundas res illorum, sed exspecta finem et videbis interitum.

« Exspectantes autem Dominum ipsi hæreditabunt terram. [Vers. 10, 11.] Et adhuc parum superest, et non erit peccator, et quæres locum ejus, et non invenies. Mansueti autem hæreditabunt ter- D ram, et delectabuntur in **836** multitudine pacis. »

μένην αὐτοῖς εὐκληρίαν θεώμενος. Καὶ δεικνὺς τῆς εὐποτμίας τὸ πρόσκαιρον, εὐθὺς [48] ἐπήγαγεν·

β'. « Ὅτι ὡσεὶ χόρτος ταχὺ ἀποξηρανθήσονται, καὶ ὡσεὶ λάχανα χλόης ταχὺ ἀποπεσοῦνται. » Ταῦτα καὶ [49] ὁ μακάριος [50] Ἡσαΐας ἔφη· « Πᾶσα σὰρξ χόρτος [51], καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου· ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ [52] ἐξέπεσε, τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. » Τοῦτο δὲ καὶ ὁ μακάριος [53] ἔφη Δαβίδ·

γ', δ'. « Ἔλπισον ἐπὶ Κύριον, καὶ ποίει χρηστότητα, καὶ κατασκήνου τὴν γῆν, καὶ ποιμανθήσῃ [54] ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτῆς. Κατατρύφησον τοῦ Κυρίου, καὶ δώῃ [55] σοι τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας σου. » Διὰ πάντων ἐδίδαξε τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος τὸ κερδαλέον· ὁ γὰρ εἰς αὐτὸν, φησὶν, ἐλπίζων, καὶ ὑπ' αὐτοῦ ποιμαινόμενος, τῶν ὑπ' αὐτοῦ χορηγουμένων [56] ἀπολαύσεται· διαφερόντως δὲ τεύξονται τούτων οἱ τρυφὴν ἡγούμενοι τὴν διηνεχῆ πρὸς αὐτὸν ὁμιλίαν.

ε', ς'. « Ἀποκάλυψον [57] πρὸς Κύριον τὴν ὁδόν σου, καὶ ἔλπισον ἐπ' αὐτὸν, καὶ αὐτὸς ποιήσει. Καὶ ἐξοίσει ὡς φῶς τὴν δικαιοσύνην σου, καὶ τὸ κρῖμα σου, ὡς μεσημβρίαν. » Τῷ Θεῷ, φησὶ, καὶ σαυτὸν, καὶ τὰς σὰς πράξεις ἀνάθου, καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ πρόσμενε ῥοπήν· αὐτὸς γὰρ οἷα δικαστὴς ἐξοίσει δικαίαν τὴν ψῆφον, καὶ ἀνακηρύξει σε, καὶ λαμπρὸν ἀπεργάσεται, ὡς εἶναι δῆλον ἅπασι, καθὼς τῆς μεσημβρίας τὸ φῶς.

ζ'. « Ὑποτάγηθι [58] τῷ Κυρίῳ, καὶ ἱκέτευσον [59] αὐτόν [60]. » Ταῦτα τοίνυν εἰδὼς, πείθου τῷ Θεῷ κυβερνῶντι, καὶ αἰτῶν παρ' αὐτοῦ τὰ ἀγαθὰ διατέλει [61]. Μὴ παραζήλου ἐν τῷ κατευοδουμένῳ ἐν τῇ ὁδῷ αὐτοῦ· ἐν ἀνθρώπῳ ποιοῦντι παρανομίαν [62]. » Κἂν [63] τινα ἴδῃς πονηρὰ προαιρούμενον, καὶ τοῦ σκοποῦ μὴ διαμαρτάνοντα, ἀλλὰ κατὰ ῥοῦν φερόμενον, μὴ δυσχέραινε, μηδὲ δυσφόρει, ὡς μηδενὸς τὴν κτίσιν ἰθύνοντος. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὰ ἐπαγόμενα·

η', θ'. « Παῦσαι ἀπὸ ὀργῆς, καὶ ἐγκατάλιπε θυμόν· μὴ παραζήλου ὥστε πονηρεύεσθαι. Ὅτι οἱ πονηρευόμενοι ἐξολοθρευθήσονται. » Μὴ ἴδῃς αὐτῶν τὴν εὐημερίαν, ἀλλὰ πρόσμεινον τὸ τέλος [64], καὶ ὄψει τὸν ὄλεθρον.

« Οἱ δὲ ὑπομένοντες τὸν Κύριον, αὐτοὶ κληρονομήσουσι γῆν. [ι', ια'.] Καὶ ἔτι [65] ὀλίγον, καὶ οὐ μὴ ὑπάρξῃ ὁ ἁμαρτωλὸς, καὶ ζητήσεις τὸν τόπον αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ εὕρῃς. Οἱ δὲ πραεῖς κληρονομήσουσι γῆν, καὶ κατατρυφήσουσιν ἐπὶ πλήθει εἰρήνης. » Εὖ γὰρ

[r] Isa. xl, 6 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[48] *Εὐθύς*. Abest a cod. 1. [49] *Καί*. Abest a cod. 2. [50] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [51] *Χόρτος*. cod. 1 præm. ὡς. [52] *Αὐτοῦ*. Abest a cod. 2. [53] *Μακάριος*. cod. 2 μέγας. [54] *Ποιμανθήσῃ — αὐτῆς*. Rectius Aquila sic interpretatus est ista, καὶ νέμου πίστιν. [55] *Δώῃ*. Ita leg. in cod. Alex., sed Vatic. habet δώσει. [56] *Χορηγουμένων*. cod. 1 et 2, ac Cord. p. 666, addunt ἀγαθῶν. [57] *Ἀποκάλυψον*. Præstat versio Aquilæ κύλιε, et Symmachi ἐπικύλισον. [58] *Ὑποτάγηθι*. Aquila σίγησον. Symm. ἡσύχαζε. [59] *Ἱκέτευσον*. Aquila ἀποκαραδόκει. [60] cod. 2 αὐτῷ. [61] *Διατέλει*. Hoc loco quædam adduntur apud Cord. p. 680 [62] cod. Vatic. παρανομίας. [63] *Κἄν*. cod. 2 ἐάν. [64] *Τέλος*. cod. 2 ἔλεος. [65] *Καὶ ἔτι κληρονομήσουσι γῆν*. Des. in cod. 1.

ἴσθι, ὅτι οἱ μὲν τῆς θείας ἐλπίδος σφᾶς αὐτοὺς ἀν- A
αρτήσαντες, καὶ τὸν ἐπιεικῆ προαιρούμενοι βίον, ἐν ἀπραγμοσύνῃ καὶ εἰρήνῃ διατελέσουσι [66], τρυφὴν ἔχοντες μόνιμον τοῦ συνειδότος τὴν καθαρότητα. Οἱ δὲ τῇ προσκαίρῳ εὐημερίᾳ θαῤῥοῦντες ταχεῖαν δέξονται τὴν μεταβολὴν, καὶ λήθῃ παραδοθήσονται παντελεῖ.

ιβ', ιγ'. « Παρατηρήσεται [67] ὁ ἁμαρτωλὸς τὸν δίκαιον, καὶ βρύξει ἐπ' αὐτὸν τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ. Ὁ δὲ Κύριος ἐκγελάσεται αὐτὸν, ὅτι προβλέπει, ὅτι ἥξει ἡ [68] ἡμέρα αὐτοῦ. » Καὶ διὰ τούτων παραψυχὴν τοῖς ἀδικουμένοις προσφέρει. Δείκνυσι γὰρ τὸν μὲν παράνομον, λυττῶντα καὶ μεμηνότα κατὰ τῶν τὸν [69] ἀπράγμονα βίον ἀσπαζομένων· τὸν δὲ δίκαιον κριτὴν καταγελῶντα τῆς ἐγχειρήσεως· ἅτε δὴ τὴν ταχεῖαν αὐτῶν [70] τελευτὴν προορῶντα.
B
ιδ', ιε'. « Ῥομφαίαν ἐσπάσαντο οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἐνέτειναν τόξον αὐτῶν, τοῦ καταβαλεῖν πτωχὸν καὶ πένητα, τοῦ σφάξαι τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. Ἡ ῥομφαία αὐτῶν εἰσέλθοι εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν, καὶ τὰ τόξα αὐτῶν συντριβείη. » Τὴν αὐτὴν ἔχει τοῖς προειρημένοις καὶ ταῦτα διάνοιαν [71]. Διδάσκει γὰρ ὡς παντοδαπαῖς μὲν ὁ ἁμαρτωλὸς [72] κατὰ τῶν οὐδὲν ἠδικηκότων κέχρηται μηχαναῖς, ταῖς δὲ οἰκείαις περιπαρήσεται [73] πάγαις. Καὶ [74] ῥομφαίαν γὰρ καὶ τόξον κέκληκε τὰς διαφόρους ἐπιβουλάς. Ἔοικε ταῦτα [75] τοῖς ἐν τῷ ἑβδόμῳ εἰρημένοις ψαλμῷ· « Λάκκον ὤρυξε καὶ ἀνέσκαψεν αὐτὸν, καὶ [76] ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο. »

ιϛ'. « Κρεῖσσον ὀλίγον τῷ δικαίῳ, ὑπὲρ πλοῦτον ἁμαρτωλῶν πολύν. » Ἄμεινον, φησὶ, μετὰ δικαιοσύ- C
νης αὐτάρκεια, παρανόμου πλούτου καὶ περιουσίας ἀδίκου. Εἶτα δεικνὺς [77] τὴν ἀμφοτέρων ἐπικαρπίαν, φησίν [78]·

ιζ'. « Ὅτι βραχίονες ἁμαρτωλῶν συντριβήσονται, ὑποστηρίζει δὲ τοὺς δικαίους ὁ Κύριος. » *Βραχίονας* τροπικῶς [79] τὴν δύναμιν ἀπεκάλεσεν· ἐπειδὴ [80] διὰ τούτων ἐργάζεσθαι πεφύκασιν ἄνθρωποι. Προσφυῶς δὲ ἄγαν τὸ, *ὑποστηρίζει τοὺς* [81] *δικαίους*, τέθεικεν· ὑπὸ δαιμόνων γὰρ καὶ ἀνθρώπων [82] ὠθούμενοι, ὑπὸ δὲ τῆς θείας ἐρειδόμενοι χάριτος, ἵστανται [83], καὶ τῶν ἐπιόντων περιγίνονται δυσχερῶν.

ιη', ιθ'. « Γινώσκει Κύριος τὰς ὁδοὺς τῶν ἀμώμων, καὶ ἡ κληρονομία αὐτῶν εἰς αἰῶνα ἔσται. Οὐ καταισχυνθήσονται ἐν καιρῷ πονηρῷ, καὶ ἐν ἡμέραις D
λιμοῦ χορτασθήσονται. » Πάσης ἀπολαύουσι προνοίας οἱ ἄμεμπτον βίον αἱρούμενοι. Κἂν γὰρ συμφοραῖς περιπέσωσι, κρείττους ἀποφαίνονται [84] τούτων· καὶ κοινῆς γενομένης ἐνδείας, παρὰ τοῦ Θεοῦ

A Scito enim fore, ut hi, qui a divina spe pendent, et qui mansuetam vitam elegerunt, in otio et pace degant, delicias habentes æternas, conscientiæ scilicet puritatem. Hi vero qui fluxæ felicitati confidunt, celerem mutationem percipient, et perpetuæ oblivioni tradentur.

VERS. 12, 13. « Observabit peccator justum, et stridebit super eum dentibus suis. Dominus autem irridebit eum, quoniam prospicit fore ut veniat dies ejus. » Per hæc etiam consolationem injuria affectis affert. Ostendit enim peccatorem quidem rabie percitum, et furentem contra eos, qui quietam vitam amplexi sunt : justum vero judicem audaces illorum conatus irridentem, ut qui celerem eorum finem prævideat.
B
VERS. 14, 15. * « Gladium evaginaverunt peccatores, intenderunt arcum suum, ut decipiant pauperem et inopem, ut jugulent rectos corde. Gladius eorum intret in corda ipsorum, et arcus eorum confringantur. » Eumdem sensum hæc habent, quem superiora. Nam docet peccatorem quidem omnibus machinationibus contra eos qui nihil peccarunt usum fuisse, verum intra propria retia transfodiendum esse. Gladium namque et arcum vocavit diversas insidias. Hæc respondent iis, quæ in septimo psalmo dicta fuere : « Lacum aperuit, et effodit eum, et incidit in foveam, quam fecit [a]. »

837 VERS. 16. « Melius est modicum quod est
C justo, divitiis peccatorum multis. » Melior est, inquit, sufficientia cum justitia, quam divitiæ iniquæ, et affluentia injusta. Deinde ostendens utrorumque fructum, ait :

VERS. 17. « Quoniam brachia peccatorum conterentur, confirmat autem justos Dominus. » *Brachia* per metaphoram appellavit potentiam : quoniam per hæc insitum est a natura hominibus ut operentur. Præclare vero « confirmat justos » dixit : nam a dæmonibus et ab hominibus agitati, a divina vero gratia confirmati, consistunt, et ingruentibus calamitatibus superiores fiunt.

VERS. 18, 19. « Novit Dominus vias immaculatorum, et hæreditas eorum in æternum erit. Non
D confundentur tempore malo, et diebus famis saturabuntur. » Omni fruuntur providentia, qui inculpatam vitam elegerint. Licet enim in calamitates incidant, his superiores redduntur, et communi inopia grassante, a Deo sufficientem victum acci-

[a] Psal. VII, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[66] cod. 1, 2 διατελοῦσι. [67] *Παρατηρήσεται — τὸν δίκαιον*. Symm. ἐννοεῖ ὁ ἀσεβὴς περὶ τοῦ δικαίου. [68] *Ἡ*. Abest. a cod. 2. [69] *Τόν*. Abest a cod. 2. [70] cod. 1, 2 αὐτοῦ. [71] *Διάνοιαν*. cod. 1 præm. τήν. [72] *Ἁμαρτωλός*. cod. 1, 2 ἄδικος. [73] cod. 1, 2 περιπαγήσεται. Cord. p. 668, περιπεσεῖται. [74] *Καί*. Abest a cod. 1, 2. [75] *Ταῦτα*. cod. 1, 2 præm. δέ. [76] *Καὶ — εἰργάσατο*. Horum in locum alia substituit Cord. p. 682. [77] cod. 1, 2 δείκνυσι. [78] *Φησίν*. Abest a cod. 1, 2. [79] *Τροπικῶς*. cod. 1, 2 præm. δέ. [80] cod. 2 ἐπεί. [81] *Τούς*. cod. 2 præm. δέ. [82] *Καὶ ἀνθρώπων*. cod. 2 οἱ ἄνθρωποι. [83] cod. 1, 2 ἑστᾶσι. [84] cod. 1, 2 ἀποφανοῦνται.

piunt, et præterea sempiternis bonis perfruentur. Porro famem opinor hic significari eam, quæ antiquis Judæis intentata fuit: « Ducam famem super terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi verbum Dei [t]. »

VERS. 20. « Quia peccatores peribunt: inimici vero Domini, simul ac honorificati fuerint et exaltati, deficientes quemadmodum fumus deficiunt. » Mutatio conjunctionis differentiam personarum induxit, et ansam **838** præbet interpretandi, alios esse peccatores, alios inimicos Domini. Aquila vero et Symmachus pro *vero* conjunctionem *et* ponentes, eosdem esse peccatores et Dei inimicos ostenderunt. Dicit autem homines ob propria peccata inimicos, cum parum temporis floruissent, atque illustres et clari visi essent, ut fumum dissolutos fuisse.

VERS. 21. « Mutuatur peccator, et non solvet: justus autem miseretur, et tribuit. » Talis fuit Saul, qui semper beneficiis affectus a divino Davide, bona benefactori rependere noluit. At beatus David, proprium Dominum imitans, qui oriri facit solem suum super bonos et malos [u], de illo bene mereri non cessabat. Tales fuerunt Judæi, qui omnia studiorum genera a sacris apostolis accipientes, sanguinolentum animum contra eos ostendebant. Attamen divini apostoli divina dona ipsis liberaliter distribuebant.

VERS. 22. « Quoniam benedicentes ei hæreditabunt terram, maledicentes autem ei disperibunt. » Hoc patriarchæ Abrahamo Deus universorum promisit: « Benedicam benedicentibus tibi, et maledicentibus tibi maledicam [v]. »

VERS. 23, 24. « A Domino gressus hominis diriguntur, et via ejus valde delectabitur. Cum ceciderit, non collidetur, quia Dominus confirmat manum ejus. » Hac enim de causa laudat quidem laudantem justum, maledicentem **839** vero æquali lance remuneratur, quoniam ipse justorum vias dirigit. Fieri enim non potest ut quis absque ipsius gratia sine culpa in virtutis via incedat. Favet igitur his, qui tale propositum habent; et necesse est ad virtutis acquisitionem, humanam promptitudinem et divinam opem una concurrere. Sic enim etsi aliquando prolabatur qui hoc iter facit, divinam tamen opem consequitur. Eodem modo beatus David, cum offendisset, et ne in terram procideret periclitaretur, per divinam gratiam erectus est.

A δέξονται τὴν αὐτάρκειαν, καὶ πρὸς τούτοις τῶν αἰωνίων ἀπολαύσουσιν ἀγαθῶν. Λιμὸν δὲ ἡγοῦμαι ἐνταῦθα [85] παραδηλοῦσθαι τὸν πάλαι Ἰουδαίοις ἀπειληθέντα· « Ἐπάξω λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν· οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ δίψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. »

κ'. « Ὅτι οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀπολοῦνται· οἱ δὲ ἐχθροὶ τοῦ Κυρίου, ἅμα [86] τῷ [87] δοξασθῆναι αὐτοὺς καὶ ὑψωθῆναι, ἐκλείποντες ὡσεὶ καπνὸς ἐξέλιπον. » Ἡ τοῦ συνδέσμου ἐναλλαγὴ διαφορὰν προσώπων εἰργάσατο· καὶ ἄλλους μὲν ὑποβάλλει νοεῖν τοὺς ἁμαρτωλοὺς, ἄλλους δὲ ἐχθροὺς [88] τοῦ Κυρίου. Ἀκύλας [89] δὲ καὶ ὁ Σύμμαχος ἀντὶ τοῦ *δὲ* τὸν *καὶ* σύνδεσμον τεθεικότες, τοὺς αὐτοὺς ἔδειξαν ἁμαρτωλοὺς καὶ τοῦ Κυρίου ἐχθρούς. Λέγει δὲ ὅτι οἱ θεομισεῖς διὰ B τὰς οἰκείας παρανομίας ἄνθρωποι, ὀλίγον ἀνθήσαντες χρόνον, καὶ δόξαντες εἶναι περιφανεῖς καὶ περίβλεπτοι, δίκην καπνοῦ διελύθησαν.

κα'. « Δανείζεται ὁ ἁμαρτωλὸς, καὶ οὐκ ἀποτίσει· ὁ δὲ δίκαιος οἰκτείρει, καὶ δίδωσιν [90]. » Τοιοῦτος ἦν ὁ Σαοὺλ, ἀεὶ μὲν εὐεργετούμενος ὑπὸ τοῦ θειοτάτου [91] Δαβὶδ, ἀμείψασθαι δὲ ἀγαθοῖς τὸν εὐεργέτην οὐκ ἀνεχόμενος. Ὁ δὲ μακάριος [92] Δαβὶδ, τὸν οἰκεῖον Δεσπότην μιμούμενος, ἀνατέλλοντα τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, εὐεργετῶν διετέλει. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι, τὰς παντοδαπὰς θεραπείας παρὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων δεχόμενοι, καὶ τὴν μιαιφόνον ἐπιδεικνύμενοι γνώμην· ἀλλ' ὅμως οἱ θεῖοι ἀπόστολοι τὰς θείας αὐτοῖς δωρεὰς φιλοτίμως C διένεμον.

κβ'. « Ὅτι οἱ εὐλογοῦντες αὐτὸν κληρονομήσουσι γῆν, οἱ δὲ καταρώμενοι αὐτὸν ἐξολοθρευθήσονται. » Τοῦτο τῷ πατριάρχῃ Ἀβραὰμ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς ἐπηγγείλατο, « Εὐλογήσω τοὺς εὐλογοῦντάς σε, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσομαι. »

κγ', κδ'. « Παρὰ Κυρίου τὰ διαβήματα ἀνθρώπου κατευθύνεται, καὶ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ θελήσει σφόδρα [93]. Ὅτ' ἂν [94] πέσῃ οὐ καταῤῥαχθήσεται, ὅτι Κύριος ἀντιστηρίζει χεῖρα αὐτῷ [95]. » Τούτου γάρ τοι χάριν εὐλογεῖ μὲν τὸν εὐλογοῦντα [96] τὸν δίκαιον, τὸν δὲ καταρώμενον τοῖς ἴσοις ἀμείβεται· ἐπειδὴ αὐτὸς κατευθύνει τὰς τῶν δικαίων ὁδούς. Ἀδύνατον γὰρ δίχα τῆς αὐτοῦ χάριτος ἀμέμπτως ὁδεῦσαί τινα τὴν τῆς ἀρετῆς ὁδόν. Συνεργεῖ μέντοι [97] τοῖς τοῦ-D τον [98] ἔχουσι τὸν σκοπόν· καὶ χρεία κατὰ ταὐτὸν συνδραμεῖν εἰς τὴν κτῆσιν τῆς ἀρετῆς προθυμίαν ἀνθρωπίνην, καὶ θείαν προμήθειαν. Οὕτω γὰρ κἂν ὀλισθήσῃ ποτὲ ὁ τήνδε τὴν πορείαν ποιούμενος, τῆς θείας ἀντιλήψεως τεύξεται. Οὕτως ὁ μακάριος [99] προσπταίσας Δαβὶδ, καὶ κατενεχθῆναι κινδυνεύσας εἰς γῆν, ὑπὸ τῆς θείας χάριτος ἀνωρθώθη [1].

[t] Amos VIII, 11. [u] Matth. V, 45. [v] Gen. XII, 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[85] cod. 1, 2 ἐνταῦθα ἡγοῦμαι. Pro ἡγοῦμαι cod. 2 habet οἶμαι. [86] Ἅμα — ὑψωθῆναι. Hebr. *ut gloria pascuorum.* [87] Τῷ. cod. 2 τοῦ. [88] Ἐχθρούς. cod. 1, 2 præm. τούς. [89] Ἀκύλας — ἐχθρούς. Hoc scholion exstat in edit. Rom. τῶν O'. [90] Δίδωσιν. Ita leg. in cod. Alex. sed cod. Vat. habet διδοῖ. [91] cod. 2 θείου. [92] Μακάριος. cod. 2 θεῖος. [93] Σφόδρα. Additur in cod. Alex. [94] Rec. lectio est ὅταν. [95] cod. 1, 2 αὐτοῦ, quæ etiam est rec. lectio in vers. Græca. [96] cod. 2 τοὺς εὐλογοῦντας. [97] cod. 2 μέν. [98] Τοῦτον. Abest a cod. 2. [99] Μακάριος. cod. 2 θεῖος. [1] χάριτος ἀνωρθώθη. cod. 2 ἐπανεκλήθη χάριτος. Cord. p. 669. χάριτος ἠξιώθη.

κε', κς'. « Νεώτερος ἐγενόμην, καὶ γὰρ ἐγήρασα, καὶ οὐκ εἶδον δίκαιον ἐγκαταλελειμμένον, οὐδὲ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ζητοῦν ἄρτους. Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐλεεῖ καὶ δανείζει ὁ δίκαιος [1], καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς εὐλογίαν ἔσται. » Καὶ νέος ὢν, καὶ εἰς γῆρας ἐλθὼν, οὐκ οἶδα [2] θεασάμενος δίκαιον τῆς [3] θείας ἔρημον προνοίας γενόμενον [4]. Ὁ γάρ τοι δίκαιος κριτὴς οὐ μόνον αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν φυομένων πᾶσαν ποιεῖται κηδεμονίαν. Οὕτω τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ταῦτα [5] παρανομοῦντος, διὰ τὴν προγονικὴν ἀρετὴν προὐνοήθη. Οὕτω τοῦ Σολομῶντος ἠσεβηκότος ἠνέσχετο διὰ τὴν πατρῴαν φιλοθεΐαν. Τὸ δὲ, « Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐλεεῖ καὶ δανείζει ὁ δίκαιος, » τὰς παντοδαπὰς τοῦ δικαίου εὐεργεσίας δηλοῖ, τὰς διὰ χρημάτων [7], τὰς διὰ πραγμάτων [8], τὰς διὰ λόγων καὶ συμβουλῶν. Ταῦτα δὲ ποιῶν, ἐλεεῖ μὲν τοὺς ἀπολαύοντας, δανείζει δὲ τῷ τούτων [9] Θεῷ· « Ὁ γὰρ ἐλεῶν, φησὶ, πτωχὸν, δανείζει Θεῷ, » ὡς τὸ [10] αὐτὸ [11] ἔλεον εἶναι καὶ δάνεισμα.

κζ'. « Ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθὸν, καὶ κατασκήνου εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » Ταῦτα τοίνυν εἰδότες ἅπαντες ἄνθρωποι, καὶ μεμαθηκότες τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας τὰ ἐπίχειρα, φεύγετε [12] μὲν τῆς κακίας τὰ εἴδη, ὁδεύσατε δὲ τὴν ἐναντίαν ὁδὸν, ἵνα τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν ἀπολαύσητε.

κη', κθ'. « Ὅτι Κύριος ἀγαπᾷ κρίσιν, καὶ οὐκ ἐγκαταλείπει [13] τοὺς ὁσίους αὐτοῦ, ὅτι [14] εἰς τὸν αἰῶνα φυλαχθήσονται· ἄνομοι δὲ ἐκδιωχθήσονται [15], καὶ σπέρμα ἀσεβῶν ἐξολοθρευθήσεται. Δίκαιοι δὲ κληρονομήσουσι γῆν, καὶ κατασκηνώσουσιν εἰς αἰῶνα αἰῶνος ἐπ' αὐτῆς. » Ὀρθῇ καὶ δικαίᾳ κρίσει [16] χρώμενος τῶν ὅλων ὁ Κύριος προσφυεῖς τοῖς ἐπιτηδεύμασι τὰς ἀντιδόσεις ποιήσεται· καὶ τοὺς μὲν τῆς δικαιοσύνης ἐραστὰς πάσης ἀξιώσει κηδεμονίας, τοὺς δὲ τἀναντία προαιρουμένους ἀνασπάσει προῤῥίζους. Οὕτω [17] τοὺς ἑκατέρων δείξας καρποὺς, διδάσκει λοιπὸν, πῶς ἔνεστι τὴν τῷ Θεῷ φίλην κατορθῶσαι δικαιοσύνην.

λ', λα'. « Στόμα δικαίου μελετήσει σοφίαν, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ λαλήσει κρίσιν. Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ [18] ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, καὶ οὐχ ὑποσκελισθήσεται διαβήματα αὐτοῦ. » Προσήκει, φησὶ, κἀν τῇ γλώττῃ, κἀν τῇ διανοίᾳ τὰ θεῖα λόγια περιφέρειν, καὶ τὴν τούτων μελέτην ποιεῖσθαι διηνεκῶς. Οὕτω γὰρ τὸ πρακτέον μανθάνων ὁ τῆς ἀρετῆς ἐραστὴς, ἀτρεμὴς μενεῖ [19] καὶ ἀσάλευτος, τῶν καταβαλεῖν ἐπιχειρούντων περιγινόμενος. Ταῦτα καὶ ἐν τῷ πρώτῳ ἔφη ψαλμῷ· « Ἀλλ' ἐν [20] τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ [21] ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσει ἡμέρας καὶ νυκτός· » καὶ τὰ ἑξῆς.

A VERS. 25, 26. « Junior fui, quin etiam consenui, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem. Toto die miseretur, et commodat justus, et semen illius in benedictione erit. « Nec cum essem junior, neque senio confectus, novi, nec vidi justum divina providentia destitutum esse. Etenim justus judex non modo ipsorum, sed * etiam illorum, qui ex ipsis nascuntur, omnem curam gerit. Sic Israelis etiam hæc impie agentis, ob majorum virtutem rationem habuit. Eodem modo Salomonem impie peccantem ob paternam pietatem pertulit. Hoc autem, « Toto die miseretur et commodat justus, » omnis generis beneficia justi designat: videlicet, per opes, per negotia, per verba et consilia. Hæc vero faciens, miseretur quidem
B eorum, qui hæc consequuntur: commodat autem horum **840** Deo: « Qui enim miseretur, ait, pauperis, commodat Deo: ut idem sit misericordia ac mutuum x-y. »

VERS. 27. « Declina a malo, et fac bonum, et habita in sæculum sæculi. » Cum hæc igitur noveritis vos omnes homines, cumque præmia virtutis et malitiæ didiceritis, fugite quidem sceleris species, ambulate vero contrariam viam, ut sempiternis bonis perfruamini.

VERS. 28, 29. « Quia Dominus amat judicium, et non derelinquet sanctos suos, quia in æternum conservabuntur; injusti autem punientur, et semen impiorum peribit. Justi autem hæreditabunt terram,
C et habitabunt in sæculum sæculi super ea. » Recto et justo judicio utens universorum Dominus, remunerationes studiis accommodatas dabit. Justitiæ quidem cultores omni cura dignabitur; contraria vero eligentes radicitus evellet. Sic utrorumque fructu patefacto, docet deinceps quomodo possit Deo accepta justitia exerceri.

VERS. 30, 31. « Os justi meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquetur judicium. Lex Dei ejus in corde ipsius, et non supplantabuntur gressus ejus. » Decorum est, inquit, et lingua et mente divina eloquia circumferre, et hæc semper meditari. Sic enim virtutis studiosus quid agendum sit discens, intre-
D pidus et immobilis manebit, superior factus iis, qui illum de statu suo dejicere conantur. **841** Hæc et in primo psalmo dixit: « Sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte [a], » et quæ sequuntur.

x-y Prov. XIX, 17. [a] Psal. I, 2.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Ὁ δίκαιος*. Additur in cod. Alex. [2] cod. 2 εἶδον, omisso θεασάμενος. [3] *Δίκαιον τῆς*. cod. 2 δίκαιον ἐγκαταλελειμμένον ἤγουν τῆς. [4] cod. 2 προνοίας γενόμενον ἔρημον. [5] *Ταῦτα*. cod. 1 τοιαῦτα. [7] *Χρημάτων*. cod. 1, 2 πραγμάτων. [8] *Πραγμάτων*. cod. 1 χρημάτων. [9] *Τούτων*. cod. 2 τῶν ὅλων. [10] cod. 1, 2 ὥστε. [11] *Αὐτό*. cod. 1 addit καί. [12] cod. 1, 2 φύγητε. [13] cod. 2 ἐγκαταλείψει, quæ est rec. lectio. [14] *Ὅτι*. Abest a vers. τῶν Ο'. [15] *Ἄνομοι δὲ ἐκδιωχθήσονται*. Des. in textu Hebr. In cod. Vatic. leg. ἄμωμοι ἐκδικηθήσονται. [16] *Κρίσει*. cod. 2 χρήσει. [17] *Οὕτω*. cod. 2 addit καί. [18] *Θεοῦ*. cod. 2 addit αὐτοῦ. Sicque etiam leg. in vers. τῶν Ο'. [19] cod. 1, 2 μένει. [20] cod. 1, 2 ἀλλ' ἤ. [21] *Καὶ — νυκτός*. Abest a cod. 2.

VERS. 32, 33. « Insidiose observat peccator justum, et quærit ut occidat eum. * Dominus autem non derelinquet eum in manibus ejus, nec damnabit eum, cum judicium feretur de illo. » Diversis modis eadem dicit, majori meditatione tenaciorem memoriam faciens. Dicit autem Dominum minime despecturum esse hominem justum, cum ab iniquis hominibus insidiis petitur, neque adhæsurum ipsis qui talia audent, sed effecturum ut retia transiliat. Hanc opem consecutus est Abraham, Sara ejus uxore bis rapta; hanc et Isaac, hoc idem passus; hanc Jacob, a fratre et a socero invidia appetitus; hanc Joseph, per invidiam et calumniam oppugnatus. Et quid opus est omnia percurrere? Facile enim est studiosis, et antiqua colligere, et nova considerare.

A λβ', λγ'. « Κατανοεῖ ὁ ἁμαρτωλὸς τὸν δίκαιον, καὶ ζητεῖ τοῦ θανατῶσαι αὐτόν. Ὁ δὲ Κύριος οὐ μὴ ἐγκαταλείπῃ αὐτὸν εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ, οὐδὲ μὴ[22] καταδικάσηται[23] αὐτὸν ὅταν κρίνηται αὐτῷ[24]. » Διαφόρως τὰ αὐτὰ[25] λέγει, τῇ πλείονι μελέτῃ μονιμωτέραν κατασκευάζων τὴν μνήμην. Λέγει δὲ ὡς οὐ περιόψεται τὸν δίκαιον ὁ Δεσπότης ἐπιβουλευόμενον ὑπὸ τῶν πονηρῶν, οὐδὲ συμψηφιεῖται αὐτοῖς τὰ τοιαῦτα τολμῶσιν, ἀλλ' ὑπερπηδῆσαι παρασκευάσει τὰ δίκτυα. Ταύτης[26] ἀπέλαυσεν Ἀβραὰμ τῆς προνοίας, δὶς ἁρπαγείσης[27] τῆς Σάῤῥας· ταύτης ὁ Ἰσαὰκ αὐτὸ τοῦτο[28] παθών· ταύτης ὁ Ἰακὼβ ὑπ' ἀδελφοῦ καὶ κηδεστοῦ φθονηθείς· ταύτης ὁ Ἰωσὴφ ὑπὸ φθόνου καὶ συκοφαντίας πολεμηθείς. Καὶ τί δεῖ καταλέγειν πάντα; Ῥᾴδιον γὰρ τοῖς φιλομαθέσι,
B καὶ τὰ πάλαι συλλέξαι, καὶ θεωρῆσαι τὰ νέα.

VERS. 34. Exspecta Dominum, custodi viam ejus: exaltabit te, ut hæreditate capias terram; cum perierint peccatores, videbis. » Hæc igitur edoctus, divinam sententiam exspecta, et leges impositas custodi. Sic enim et in hac vita illustris eris, et in futura permanentibus bonis perfrueris, et videbis miserrimum peccatorum finem. Deinde quoniam **842** multos contristat, quod nunc non videant sceleratos homines pœnas pendere, sed longo tempore persistere, merito ex præteritis futura confirmat.

λδ'. « Ὑπόμεινον τὸν Κύριον, καὶ φύλαξον τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ ὑψώσει σε, τοῦ κατακληρονομῆσαι τὴν γῆν, ἐν τῷ ἐξολοθρεύεσθαι ἁμαρτωλούς, ὄψει. » Ταῦτα τοίνυν μεμαθηκώς, τὴν θείαν πρόσμενε ψῆφον, καὶ τοὺς κειμένους φύλαττε νόμους. Οὕτω γὰρ καὶ ἐν[29] τῷ παρόντι βίῳ γενήσῃ περίβλεπτος, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τῶν μονίμων ἀγαθῶν ἀπολαύσῃ, καὶ ὄψει τῶν ἁμαρτωλῶν τὸ τρισάθλιον τέλος. Εἶτα ἐπειδὴ[30] πολλοὺς ἀνιᾷ τὸ μὴ νῦν ὁρᾷν τῶν ἀδίκων τὴν τιμωρίαν, ἀλλ'[31] ἀναμένειν χρόνον μακρόν, εἰκότως ἀπὸ τῶν γεγενημένων πιστοῦται τὰ μέλλοντα.

VERS. 35, 36. « Vidi impium exaltatum, et elevatum sicut cedros Libani. Et transivi, et ecce non erat: quæsivi eum, et non est inventus locus ejus. » Vidit enim magnus David et finem regni Saulis, et eversionem tyrannidis Absalomi, et superbiam atque interitum Naasi Ammanitæ, et cum fastu mortem Goliathi alienigenæ, et aliorum præter hos non paucorum arrogantiam et superbiam, et ultimam perniciem. Merito igitur illorum felicitatem sterilibus arboribus comparavit. Vanos autem esse dicit, non solum ipsos, verum etiam eorum loca: per hæc autem memoriam significavit. Deinde rursus admonitionem et consilium affert.

λε', λϛ'. « Εἶδον τὸν ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον καὶ
C ἐπαιρόμενον, ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου. Καὶ παρῆλθον, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν· καὶ ἐζήτησα αὐτόν, καὶ οὐχ εὑρέθη ὁ τόπος αὐτοῦ. » Εἶδε γὰρ ὁ μέγας Δαβὶδ καὶ τῆς τοῦ Σαοὺλ βασιλείας τὸ τέλος, καὶ τῆς τοῦ Ἀβεσσαλὼμ τυραννίδος τὸν ὄλεθρον, καὶ Ναὰς τοῦ Ἀμμανίτου καὶ[32] τὴν ὑπερηφανίαν καὶ τὴν ἀπώλειαν, καὶ τοῦ ἀλλοφύλου Γολιὰθ σὺν τῷ τύφῳ τὸν θάνατον· καὶ ἄλλων αὖ πρὸς τούτοις οὐκ ὀλίγων καὶ τὴν ἀλαζονείαν, καὶ τὴν ὑπερηφανίαν[33], καὶ τὴν πανωλεθρίαν. Εἰκότως τοίνυν τοῖς ἀκάρποις δένδροις τὴν ἐκείνων εὐημερίαν ἀπείκασε. Φρούδους δὲ ἔφη γεγενῆσθαι οὐ μόνον αὐτούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκείνων τόπους· διὰ τούτων δὲ τὴν μνήμην ἐδήλωσεν. Εἶτα πάλιν εἰσήγησιν εἰσφέρει καὶ συμβουλήν.

VERS. 37. « Custodi innocentiam, et vide æquitatem, quoniam sunt reliquiæ homini pacifico. » Hoc Symmachus sic vertit: *Custodi simplicitatem, et vide rectum, * quoniam sunt futura homini pacifico.* Ne respicias, ait, in præsentes calamitates, sed futura exspecta. Erit enim tempus, quo iis, qui simplicitatem et rectitudinem excoluerunt, merces congruens rependetur.

D λζ'. « Φύλασσε ἀκακίαν, καὶ ἴδε εὐθύτητα, ὅτι[34] ἐστὶν ἐγκατάλειμμα ἀνθρώπῳ εἰρηνικῷ. » Τοῦτο[35] δὲ ὁ Σύμμαχος οὕτως ἔφη· *Φύλασσε ἁπλότητα, καὶ ὅρα εὐθύ, ὅτι ἐστὶ μέλλοντα ἀνθρώπῳ εἰρηνικῷ.* Μὴ ἀποβλέψῃς, φησίν, εἰς τὰ παρόντα λυπηρά, ἀλλὰ προσδέχου τὰ μέλλοντα. Ἔστι γὰρ καιρός, ἐν ᾧ τοῖς ἁπλότητι καὶ εὐθύτητι κεχρημένοις ἀποδοθήσεται ὁ προσήκων μισθός.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[22] *Οὐδὲ μή*. cod. 2 οὐδ' οὐ μή. [23] *Καταδικάσηται*. Ita in cod. Alex. leg. cod. Vatic. καταδικάσαι. [24] cod. 1, 2 αὐτόν. [25] cod. 1 ταῦτα. [26] *Ταύτης — τὰ νέα*. Des. apud Cord. p. 671. [27] cod. 1 διαρπαγείσης. [28] cod. 1 ταὐτό. cod. 2 ἀντὶ τούτου. [29] *Καὶ ἐν*. cod. 1, 2 κἀν. Ita quoque post pauca. [30] cod. 2 ἐπεί. [31] *Ἀλλ'*. Abest a cod. 1. [32] *Καί*. Abest a cod. 2. [33] *Καὶ τὴν ὑπερηφανίαν*. Abest a cod. 1, 2. [34] *Ὅτι — εἰρηνικῷ*. Hebr. *quia finis viro*, sc. tali, *pax* erit. Hunc sensum expressisse videtur Aquila, cujus tamen interpretatio h. l. manca est, cum nihil præter vocem ἔσχατον de illa supersit. [35] *Τοῦτο — εἰρηνικῷ*. Des. in cod. 1.

λη'. « Οἱ δὲ παράνομοι ἐξολοθρευθήσονται ἐπὶ τὸ A
αὐτό · τὰ ἐγκαταλείμματα τῶν ἀσεβῶν ἐξολοθρευθήσεται [36]. » Τοῦτο πάλιν ὁ Σύμμαχος οὕτως εἴρηκεν· *Οἱ δὲ ἀθετοῦντες ἐξαλειφθήσονται ὁμοῦ, τὰ ἔσχατα τῶν ἀνόμων ἐκκοπήσεται* [37]. Ἐν ἐκείνῳ, φησὶ, τῷ καιρῷ, καὶ οὗτοι τὰ ἐπίχειρα δέξονται, καὶ [38] κοινὸν ὑπομενοῦσιν [39] ὄλεθρον.

λθ', μ'. « Σωτηρία δὲ τῶν δικαίων παρὰ Κυρίου, καὶ ὑπερασπιστὴς αὐτῶν ἐστιν ἐν καιρῷ θλίψεως. Καὶ βοηθήσει αὐτοῖς Κύριος, καὶ ῥύσεται αὐτοὺς, καὶ ἐξελεῖται αὐτοὺς [40] ἐξ ἁμαρτωλῶν, καὶ σώσει αὐτοὺς, ὅτι ἤλπισαν ἐπ' αὐτόν. » Οἱ δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐργάται τῆς θείας ῥοπῆς ἀπολαύσονται [41], καὶ σωτηρίας τεύξονται, καὶ τῶν ἀδικεῖν πειρωμένων περιγενήσονται, ἅτε δὴ ἀκραιφνῆ τὴν περὶ αὐτῶν [42] ἐλπίδα κτησάμενοι.
B

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΛΖ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ, εἰς ἀνάμνησιν περὶ τοῦ Σαββάτου [43]. » Τὴν [44] σπουδαίαν μετάνοιαν τοῦ θειοτάτου [45] Δαβὶδ τὸ τῆς ἐξομολογήσεως κηρύττει διάφορον. Ἐν πολλοῖς γὰρ ψαλμοῖς μέμνηται τῆς ἁμαρτίας, τὸ ἕλκος [46] οὐκ ἀνεχόμενος, ἀλλὰ καὶ τὴν νόσον, καὶ τὴν θεραπείαν εἰς μέσον προτίθησι, διδασκαλίας ὑπόθεσιν τοῖς ἀνθρώποις προσφέρων. Κἀν τούτῳ τοιγαροῦν τῷ ψαλμῷ, καὶ τῆς ἁμαρτίας μέμνηται, καὶ τῆς διὰ τὴν θεραπείαν τῆς ἁμαρτίας [47] ἐπενεχθείσης παιδείας. Ἐπηνέχθη δὲ αὐτῷ πολλὰ καὶ διάφορα δυσχερῆ· τοῦ Ἀμνὼν ἡ σφαγὴ, ἡ τοῦ Ἀβεσσαλὼμ τυραννὶς, Ἀχιτόφελ ὁ σύμβουλος [48] κατ' αὐτοῦ βουλευόμενος, Σεμεεὶ λοιδορούμενος [49], C
καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα ἡ ἱστορία διδάσκει.

β'. « Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐξελέγξῃς [50] με, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσῃς με. » Τοῦτο [51] καὶ τοῦ ἕκτου ψαλμοῦ προοίμιον ἐποιήσατο, παρακαλῶν [52] ἰατρικῶς μὴ δικαστικῶς παιδευθῆναι, μὴ δριμυτέροις, ἀλλ' ἠπίοις φαρμάκοις ἰατρευθῆναι.

γ'. « Ὅτι τὰ βέλη σου [53] ἐνεπάγησάν μοι, καὶ ἐπεστήριξας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου. » Τοῦτο, φησὶν, οὐ μάτην ἀντιβολῶ, ἀλλ' ὁρῶν ἐπιφερομένας μοι νιφάδας βελῶν, καὶ τὴν χεῖρά σου λίαν ἐπικειμένην, καὶ σφόδρα με [54] μαστιγοῦσαν. Τὸ γὰρ [55], » Ἐπεστήριξας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου, » ἐκ μεταφορᾶς τέθεικε τῶν αἰκιζομένων, καὶ πολλὰς ἐπιφερόντων [56] πληγάς.

D
δ'. « Οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τῇ σαρκί μου ἀπὸ προσώπου τῆς ὀργῆς σου · οὐκ ἔστιν εἰρήνη ἐν [57] τοῖς

VERS. 38. « Injusti autem disperibunt simul: reliquiæ impiorum interibunt. » Hoc rursus **843** Symmachus sic expressit : *Prævaricatores autem simul delebuntur, novissima iniquorum excidentur.* Illo, inquit, tempore hi etiam suæ malitiæ præmia habebunt, et communem interitum patientur.

VERS. 39, 40. « Salus autem justorum a Domino, et protector eorum est in tempore tribulationis. Et adjuvabit eos Dominus. Et liberabit eos, et eruet eos a peccatoribus, et salvabit eos, quia speraverunt in eo. » Qui autem justitiam exercent, divino auxilio perfruentur, et salutem consequentur, et superabunt eos, qui offendere conantur, quippe qui in eo totam spem fixam habuerint.

INTERP. PSALMI XXXVII.

VERS. 1. « Psalmus Davidi, in commemorationem de Sabbato. » Confessionis varietas demonstrat sinceram divini Davidis pœnitentiam. In multis enim psalmis peccati meminit, ut qui vulnus ferre non poterat. Imo etiam morbum et curationem in medium profert, doctrinæ argumentum hominibus afferens. In hoc igitur etiam psalmo peccati mentionem facit, et pœnæ inflictæ ob peccati expiationem. Acciderunt autem ipsi multæ et variæ molestiæ, nimirum Ammonis cædes, Absalomi tyrannis, Achitophel **844** consiliarius, qui contra ipsum consilium agitabat, Semei contumeliosus, et cætera, quæ historia docet.

VERS. 2. « Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me. » Hoc etiam sexti psalmi exordium fecit, orans ut more medici, non judicis castigetur, neque ut amarioribus medicamentis, sed lenibus curetur.

VERS. 3. « Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi, et confirmasti super me manum tuam. » ' Hoc, inquit, non frustra obsecro, sed videns imbrem sagittarum in me delatum, tuamque manum mihi valde imminentem, meque vehementer cædentem. Hoc enim, « Confirmasti super me manum tuam, » dixit per metaphoram ductam a cædentibus, multasque plagas incutientibus.

VERS. 4. « Non est sanitas in carne mea propter iram tuam : non est pax ossibus meis propter pec-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[36] cod. 2 ἐξολοθρευθήσονται, quæ est rec. lectio h. l. [37] cod. 1, 2 ἐκκοπήσονται. [38] *Καί*. Abest a cod. 1, 2. [39] cod. 1, 2 ὑπομένοντες. [40] *Καὶ ἐξελ. αὐτούς*. Abest a cod. 2. [41] cod. 1, 2 ἀπολαύοντες. [42] cod. 1, 2 αὐτόν. [43] *Περὶ τοῦ Σαββάτου*. Abest a cod. 1, 2. [44] *Τὴν — διάφορον*. Hæc apud Cord. p. 704, ad vers. sequentem relata sunt. Eorum autem locum p. 695, hæc occupant : Τοῦτον ᾄδει τὸν ψαλμὸν, ἀναμιμνήσκων ἑαυτὸν τῆς ταλαιπωρίας ἧς ὑπέμεινε διὰ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ἀξιοῖ σαββατισμοῦ τυχεῖν, ἤτοι ἀναπαύσεως ἐκ τῶν συμφορῶν· *Hunc psalmum canit, in memoriam sibi revocans miseriam quam propter peccatum sustinuerat, et petit ut sabbatismum seu quietem a calamitatibus nanciscatur.* [45] cod. 2 θείου. [46] *Τὸ ἕλκος*. cod. 1, 2 præm. κρύπτειν. Cord. κρυπτόν. [47] *Θεραπ. τῆς ἁμαρτ.* cod. 1 ἁμαρτίαν. [48] *Ὁ σύμβουλος — βουλευόμενος*. cod. 2 ἡ συμβουλὴ — βουλευομένου. [49] cod. 2 ἡ λοιδορία. [50] cod. 1, 2 ἐλέγξῃς, quæ est rec. lectio h. l. [51] *Τοῦτο — ἰατρευθ.* Des. in cod. 2. [52] *Παρακ. — ἰατρευθ.* Des. apud Cord. p. 704. [53] *Σου*. Abest a cod. 2. [54] *Μέ*. Abest a cod. 1. [55] *Τὸ γὰρ — πληγάς*. Des. apud Cord. p. 696. [56] cod. 1 ἐπιφερομένων. [57] *Ἐν*. Abest a cod. Vatic.

cata mea. » Supplicio, inquit, affectus peccati mei recordor : illius autem recordatio querelas mihi et ploratus inducit, ex his vero ærumnæ mihi et miseriæ nascuntur.

VERS. 5-7. « Quoniam iniquitates meæ superarunt caput meum, et sicut onus grave gravatæ sunt super me. Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ propter insipientiam meam. Miser factus sum et curvatus sum in perpetuum, tota die contristatus ingrediebar. » Inflexit me, **845** inquit, grave peccati onus : mœrore autem me afficit gravis odor illorum vulnerum jam putridorum, quæ accepi, cum prudentiam abjeci et insipientiæ servivi. Qua de causa omni voluptate privatus, mœreo et perpetuo tristis sum, et mœroris vicissitudinem non invenio.

VERS. 8. « Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus, et non est sanitas in carne mea. » Per *lumbos*, concupiscentiam innuit. His enim inhærent renes, per quos appetitus excitari solent. Istorum igitur malorum, inquit, causa mihi fuit, quod non ad rectum, sed ad lasciviam concupiscentia abusus sim.

VERS. 9. « Afflictus sum, et humiliatus sum valde : rugiebam ob gemitum cordis mei. » Ex illa, inquit, concupiscentia hoc percepi, quod in terram incurvatus sim, et semper lugeam propter acerbos cordis mei dolores. Quapropter mutata concupiscentiæ opera, illam divinæ voluntatis effeci ministram. Hoc enim subjunxit :

VERS. 10. « Domine, ante te omne desiderium meum. » Quoniam enim semel ipsa abusus sum, semper deinceps illam tuis mandatis addicam.

« Et gemitus meus a te non est absconditus. [VERS. 11.] Cor meum conturbatum est, dereliquit me virtus mea et lumen oculorum meorum, et illud non est mecum. » Vides, inquit, o Domine, meos **846** planctus et lacrymas, vides me agitatum, et viribus destitutum, consuetoque lumine privatum, et in meridie tanquam in tenebris degentem. Duo autem simul per hæc significat, et mœroris immensitatem, per quam lux non videtur

A ὀστέοις μου ἀπὸ[58] προσώπου τῶν ἁμαρτιῶν μου[59]. » Νυττόμενος, φησὶ, τῇ τιμωρίᾳ τῆς ἁμαρτίας ἀναμιμνήσκομαι· ἡ δὲ αὐτῆς μνήμη θρήνους μοι καὶ ὀδυρμοὺς ἐργάζεται· ἐκ δὲ τούτων κακουχία μοι καὶ ταλαιπωρία προσγίνεται.

ε'-ζ'. « Ὅτι αἱ ἀνομίαι μου ὑπερῆραν τὴν κεφαλήν μου, ὡσεὶ φορτίον βαρὺ ἐβαρύνθησαν ἐπ' ἐμέ. Προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν οἱ μώλωπές μου, καὶ[60] ἀπὸ προσώπου τῆς ἀφροσύνης μου. Ἐταλαιπώρησα, καὶ κατεκάμφθην ἕως τέλους, ὅλην τὴν ἡμέραν σκυθρωπάζων ἐπορευόμην. » Κατέκαμψέ με, φησὶ, τὸ βαρὺ τῆς ἁμαρτίας φορτίον, ἀνιᾷ δέ με καὶ τῶν σεσηπότων ἐκείνων τραυμάτων ἡ δυσοσμία, ἃ τὴν φρόνησιν ἀποβαλὼν καὶ τῇ ἀφροσύνῃ δουλεύσας εἰσεδεξάμην. Οὗ δὴ χάριν πάσης θυμηδίας ἐστερη- B μένος, ἀσχάλλω καὶ ἀλύω διηνεκῶς, καὶ τῆς σκυθρωπότητος μεταβολὴν οὐχ εὑρίσκω.

η'. « Ὅτι[61] αἱ ψόαι[62] μου ἐπλήσθησαν ἐμπαιγμάτων, καὶ[63] οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τῇ σαρκί μου. » Διὰ τῶν *ψοῶν*[64] τὴν ἐπιθυμίαν ᾐνίξατο. Ταύταις γὰρ ἔγκεινται οἱ νεφροὶ, δι' ὧν αἱ ὀρέξεις κινεῖσθαι πεφύκασι. Λέγει τοίνυν, ὅτι τούτων[65] αἴτιόν μοι γεγένηται τῶν κακῶν τὸ μὴ εἰς δέον, ἀλλ' εἰς ἀσωτίαν τῇ ἐπιθυμίᾳ προσχρήσασθαι.

θ'. « Ἐκακώθην καὶ ἐταπεινώθην ἕως σφόδρα· ὠρυόμην ἀπὸ στεναγμοῦ τῆς καρδίας μου. » Ἐξ ἐκείνης, φησὶ, τῆς ἐπιθυμίας ἐτρύγησα τὸ κύπτειν[66] εἰς γῆν, καὶ διηνεκῶς ὀλοφύρεσθαι διὰ τὰς πικρὰς τῆς καρδίας ὀδύνας. Τούτου χάριν τῆς ἐπι- C θυμίας μεταβαλὼν τὴν ἐνέργειαν, ὑπουργὸν αὐτὴν κατέστησα τοῦ θείου βουλήματος. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγε·

ι'. « Κύριε[67], ἐναντίον σου πᾶσα ἡ ἐπιθυμία μου. » Ἐπειδὴ[68] γὰρ[69] ἅπαξ ἐχρησάμην αὐτῇ κακῶς, ἀεὶ τοῖς σοῖς αὐτὴν[70] ἐπιτάγμασιν ἀναθήσω.

« Καὶ ὁ στεναγμός μου ἀπὸ σοῦ οὐκ ἀπεκρύβη. [ια'] Ἡ καρδία μου ἐταράχθη· ἐγκατέλιπέ με ἡ ἰσχύς μου, καὶ τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου, καὶ αὐτὸ[71] οὐκ ἔστι μετ' ἐμοῦ. » Ὁρᾷς[72] μου, φησὶ, Δέσποτα, τοὺς ὀδυρμοὺς, καὶ τὰ δάκρυα, ὁρᾷς με κλονούμενον, καὶ τῆς ἰσχύος γεγυμνωμένον, καὶ τοῦ φωτὸς τοῦ συνήθους ἐστερημένον[73], καὶ μεσούσης ἡμέρας ὡς[74] D ἐν σκότῳ διάγοντα. Δύο δὲ[75] κατὰ ταὐτὸν διὰ[76] τούτων σημαίνει, καὶ τὴν τῆς ἀθυμίας ὑπερβολὴν[77],

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[58] *Ἀπὸ — ἁμαρτιῶν μου*. Ab hebraismo pura est Symm. versio διὰ τὰς ἁμαρτίας μου. [59] *Μου*. Abest a cod. 1. [60] *Καί*. Abest a cod. 2. [61] *Ὅτι — ἐμπαιγμάτων*. cod. Vatic. habet ὅτι ἡ ψυχή μου ἐπλήσθη ἐμπαιγμῶν. [62] *Ψόαι*. cod. Alex. et Symmach. similem habent lectionem, est ψύαι. [63] *Καὶ — μου*. Des. in cod. 2. [64] *Τῶν ψοῶν*. cod. 1, 2 τούτων. [65] *Τούτων*. cod. 1, 2 addunt ἁπάντων. [66] cod. 2 κρύπτειν. [67] *Κύριε*. Ita in cod. Alex. leg. cod. Vatic. habet καί. [68] *Ἐπειδὴ — ἀναθήσω*. Hæc apud Cord. p. 707, ad vers. præced. relata sunt. [69] *Γάρ*. Abest a cod. 2. [70] cod. 2 αὐτοῖς. [71] *Καὶ αὐτό*. Additur in cod. Alex. [72] *Ὁρᾷς — ὠνόμασεν*. Hæc apud Cord. l. c. ad vers. 9 relata sunt. [73] *Καὶ — ἐστερημένον*. Des. in cod. 2. [74] *Ὡς*. Abest a cod. 2. [75] *Δέ*. Abest a cod. 3. [76] *Διά*. cod. 1 præm. καί. [77] *Ὑπερβολήν*. cod. 3, in quo hæc sectio incipit a verbis δύο δὲ κ. λ., addit quæ sequuntur : Καὶ τῆς ἰσχύος τὴν γύμνωσιν· τοῦ γὰρ συνήθους φωτὸς ἐστερημένος καὶ μεσούσης ἡμέρας ὡς ἐν σκότῳ διῆγον, φησὶ, ὑπὸ τῆς ἀθυμίας· καὶ θρηνῶν καὶ στένων διηνεκῶς ἐκλονούμην, καὶ τῆς ἰσχύος ἐνδεὴς ἐγενόμην· *Et roboris defectum : consueto enim lumine privatus, medio, inquit, die ut in tenebris versatus sum, propter mœrorem : perpetuoque luctu ac gemitu agitabar, ab omni robore destitutus.*

δι' ἣν οὐδὲ τὸ φῶς εἶναι δοκεῖ φῶς, καὶ τῆς θείας κηδεμονίας τὴν γύμνωσιν· ἣν *φῶς ὀφθαλμῶν* εἰκότως ὠνόμασεν [78].

ιβ'. « Οἱ φίλοι μου καὶ οἱ πλησίον μου ἐξεναντίας μου [79] ἤγγισαν καὶ ἔστησαν· καὶ οἱ ἔγγιστά μου ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν. » Τοῦτο [80] δὲ ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν· *Οἱ φίλοι καὶ οἱ* [81] *ἑταῖροί μου ἐξεναντίας ἐν* [82] *τῇ πληγῇ μου ἀντέστησαν.* Οἱ μὲν γάρ, φησί, τῶν φίλων, τὴν ἐμὴν θεασάμενοι πληγήν, τὰ πολεμίων ἔδρασαν, καὶ προφανῶς μοι ἀντέστησαν· οἱ δὲ δείσαντες ἐχωρίσθησαν, τῆς οἰκείας μοι συμμαχίας οὐ μεταδόντες. Αἰνίττεται δὲ διὰ τοῦ προτέρου [83] τὸν Ἀχιτόφελ, οὐ μόνον χωρισθέντα, ἀλλὰ καὶ τὰς ὀλεθρίους εἰσενεγκόντα βουλάς. Καὶ ἄλλοι δέ, ὡς εἰκός, ταῦτα [84] δεδράκασιν ἐκείνῳ [85]· μᾶλλον δὲ τὸ πλεῖστον τοῦ Ἰσραήλ, καὶ αὐτὴ [86] δὲ ἡ τοῦ Ἰούδα φυλὴ σὺν τῷ Ἀβεσσαλὼμ ἐστρατεύσατο [87]. Αὐτίκα τοίνυν μετὰ τὴν τοῦ πατραλοίου σφαγήν, ἀλλήλοις [88] παρεκελεύοντο φθάσαι [89] τὰς ἄλλας φυλάς, καὶ ἐπαναγαγεῖν εἰς τὰ βασίλεια τὸν βασιλέα Δαβίδ.

ιγ'. « Καὶ ἐξεβιάζοντο οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχήν μου. Καὶ οἱ ζητοῦντες τὰ κακά μοι ἐλάλησαν ματαιότητα [90], καὶ δολιότητας ὅλην τὴν ἡμέραν ἐμελέτησαν. » Γεγυμνωμένον με [91] τῶν φίλων οἱ πολέμιοι θεασάμενοι, τὰς κατ' ἐμοῦ ῥάπτοντες διετέλουν ἐπιβουλάς, τῆς ἐμῆς σφαγῆς ἐφιέμενοι.

ιδ', ιε'. « Ἐγὼ δὲ ὡσεὶ κωφὸς οὐκ ἤκουον, καὶ ὡσεὶ ἄλαλος οὐκ ἀνοίγων τὸ στόμα αὐτοῦ. Καὶ ἐγενόμην ὡσεὶ ἄνθρωπος οὐκ ἀκούων [92], καὶ οὐκ ἔχων ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ἐλεγμούς. » Τοῦτο ἡ [93] ἱστορία διδάσκει σαφέστερον. Καὶ γὰρ τοῦ Ἀβεσσαλὼμ τοῦ πατρὸς αἰτιωμένου τὰς ψήφους, καὶ πρὸς ἑαυτὸν [94] ἐφελκομένου τῶν δικαζομένων τοὺς ἡττωμένους, ὁ μακάριος [95] ἐμακροθύμει Δαβίδ. Καὶ τοῦ Σεμεεὶ λοιδορουμένου, καὶ γλώττῃ καὶ χειρὶ βάλλοντος, σιγῶν τὰς ὕβρεις ἐδέχετο· καὶ τὸν Ἀβεσσὰ [96] πειραθέντα δίκας τὸν ἀλιτήριον πράξασθαι [97] διεκώλυεν [98], εἰρηκώς, « Ἄφετε αὐτὸν καταρᾶσθαί [99] με, ὅτι Κύριος προσέταξεν αὐτὸν [1] καταρᾶσθαι τὸν Δαβίδ. »

ις', ιζ'. « Ὅτι [2] ἐπὶ σοί, Κύριε, ἤλπισα, σὺ εἰσακούσῃ, Κύριε ὁ Θεός μου. Ὅτι εἶπον, Μή ποτε ἐπιχαρῶσί μοι οἱ ἐχθροί μου, καὶ ἐν τῷ σαλευθῆναι πόδας μου, ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλοῤῥημόνησαν. » Ταύτῃ δέ, φησί, χρώμενος τῇ καρτερίᾳ διετέλουν εἰς σὲ τὴν ἐλπίδα ἔχων, καὶ σοὶ τὴν ἐμαυτοῦ κρίσιν διδούς, καὶ ἱκετεύων, μὴ ἐπίχαρτος γενέσθαι τοῖς πολεμίοις, μηδὲ τὴν ἐμὴν ἧτταν πρόφασιν αὐτοῖς ἀλαζονείας γενέσθαι.

ιη'. « Ὅτι ἐγὼ εἰς μάστιγας [3] ἕτοιμος· καὶ ἡ

A esse lux, et defectum divinæ providentiæ, quam *lumen oculorum* merito nuncupavit.

Vers. 12. « Amici mei et proximi mei adversus me appropinquaverunt et steterunt : et qui juxta me erant, e longinquo steterunt. » Hoc autem Symmachus sic interpretatus est : *Amici mei, et socii mei ex adverso in plaga mea contra me steterunt.* Nam ex amicis, inquit, alii quidem meam plagam cernentes, hostilia egerunt, et manifesto contra me steterunt : alii vero veriti secesserunt, nec sui auxilii me participem fecerunt. Tacite autem innuit in prima parte Achitophelem, qui non modo discessit, verum etiam perniciosa consilia attulit. Alii porro, ut verisimile est, eadem quæ ille fece- B runt : imo vero plurima pars Israelis, atque ipsa tribus Judæ pro Absalomo bellum gesserunt. Subito igitur post parricidæ cædem invicem se hortabantur, ut alias tribus prævenirent, **847** et in domum regiam regem Davidem reducerent.

Vers. 13. « Et vim faciebant, qui quærebant animam meam : et qui quærebant malum meum, locuti sunt vanitates, et dolos tota die meditabantur. » Cum hostes me destitutum ab amicis viderent, contra me insidias struere non cessarunt, meam cædem desiderantes.

Vers. 14, 15. « Ego autem tanquam surdus non audiebam, et sicut mutus non aperiens os suum. Et factus sum sicut homo non audiens, et non C habens in ore suo redargutiones. » Hoc dilucide historia docet. Nam cum Absalom sententias patris damnaret, et eos qui in judicio causa ceciderant ad se alliceret, beatus David patienter ferebat. Ac Semei maledictis lacessente, manuque et lingua feriente, silens injurias sustinebat, et Abessam conantem ab improbo exigere * pœnas prohibebat, dicens : « Sinite ipsum ut maledicat mihi, quia Dominus jussit ei, ut maledicat Davidi [b]. »

Vers. 16, 17. « Quoniam in te, Domine, speravi, tu exaudies me, Domine Deus mi. Quia dixi, Ne aliquando gaudeant de me inimici mei, dum commoventur pedes mei, contra me magna locuti D sunt. » Hac vero, inquit, utens tolerantia spem in te continuam habebam, tibi mei ipsius judicium committens, et obsecrans, ne inimicis ludibrio fierem, nec meæ causæ jactura ipsis arrogantiæ et jactantiæ **848** ansa foret.

Vers. 18. « Quoniam ego ad flagella paratus

[b] II Reg. xvi, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[78] *Ὠνόμασεν*. Pauca subjuncta vid. apud Cord. p. 707. [79] *Μου*. Des. in cod. 3. [80] *Τοῦτο — μεταδόντες*. Des. in cod. 3. [81] *Οἱ*. Abest a cod. 1. [82] *Ἐν*. cod. 2 præm. μου. cod. 1 habet ἐπί. [83] *Διὰ τοῦ προτ*. Des. in cod. 3. [84] *Ταῦτα*. cod. 1 ταὐτά. [85] *Ἐκείνῳ*. Abest a cod. 3. [86] codd. Aug. αὕτη. [87] cod. 3 ἐστρατεύετο. [88] cod. 2 ἀλλήλους. [89] *Φθάσαι — φυλάς*. cod. 2 τὰς ἄλλας φθάσαι φυλάς. [90] cod. 1, 2 ματαιότητας, quæ est rec. lectio h. l. [91] *Μέ*. cod. 3 præm. δέ. [92] *Οὐκ ἀκούων*. cod. 3 ἀβοήθητος. [93] *Ἡ*. cod. 3 præm. καί. [94] cod. 1 αὐτοῦ. [95] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [96] cod. 1 Ἀβεσσαλώμ. cod. 2 Ἀβεσσᾶ. [97] cod. 2 et 3 ac Cord. p. 708 εἰσπράξασθαι. [98] cod. 3 διεκώλυσεν. [99] cod. 3 καταράσασθαι. [1] codd. tres Aug. αὐτῷ. [2] *Ὅτι — ἤλπισα*. Des. in cod. 3. [3] *Μάστιγας*. Symm. τὸ σκάζειν. Hebr. לצלע.

sum, et dolor meus in conspectu meo semper.» Peccatum, ait, me flagellis dignum fecit: idcirco suppliciis me ipsum subjicio, quia curationem desidero, cum peccati doloribus stimuler. A

VERS. 19. «Quoniam iniquitatem meam annuntiabo, et cogitabo pro peccato meo.» Propterea vero accusator mei ipsius fio, et ut sanus sim, omnem diligentiam adhibebo.

VERS. 20, 21. «Inimici autem mei vivunt, et roborati sunt super me, et multiplicati sunt, qui oderunt me inique. Qui retribuunt mihi mala pro bonis.» — «Tibi enim soli, ait, peccavi, Domine, et malum coram te feci [e].» At illi, cum multa a me beneficia sæpius acceperint, contrariis remunerantur, et robur majus meo adepti sunt. «Detraxerunt mihi, quoniam secutus sum bonitatem.» Rursus per hæc Absalomum ipsius judicia calumniantem, et injustos accersentem designat. Et quoniam filius parricida esse studebat, merito adjecit: «Et projecerunt me dilectum, ut mortuum abominatum.» Quem enim diligere oportebat secundum leges naturæ, hunc tanquam mortuum graviter olentem detestabatur. Congruit autem hoc et populo ingrato, qui cum a Davide infinita beneficia accepisset, et **849** per eum alienigenas superasset sæpius, erga benefactorem ingratum se exhibuit. B

VERS. 22, 23. «Ne derelinquas me, Domine Deus mi, ne discedas a me. Intentus sis in auxilium meum, Domine salutis meæ.» Tot, inquit, doloribus circumclusus, * te Deum et Dominum meum obsecro, ne tua solita providentia me destituas, sed opem impertias, et salutem largiaris. C

INTERP. PSALMI XXXVIII.

VERS. 1. «In finem, ipsi Idithum. Canticum Davidi.» Nonnulli auctores psalmum Idithumo adscripserunt, et dixerunt ipsum hunc conscripsisse. Titulus autem contrarium docet: videlicet psalmum esse Davidis, et Idithumo ad canendum datum fuisse, cui canentium chorus commissus erat. *In finem* autem nos transmittit, quoniam humanæ naturæ vilitatem deplorat, et hujus finem demonstrat. D Porro magnus David hunc psalmum dixit, cum Absalomum fugeret, et a Semei conviciis afficeretur [d], et cum præcedente psalmo multam convenientiam habet.

ἀλγηδών μου ἐνώπιόν μού ἐστι διὰ παντός.» Ἄξιόν με, φησὶ, μαστίγων ἡ ἁμαρτία πεποίηκε· διόπερ ἐμαυτὸν ὑποτίθημι ταῖς τιμωρίαις· ἐφίεμαι γὰρ τῆς θεραπείας, ταῖς τῆς ἁμαρτίας ὀδύναις κεντούμενος.

ιθ'. «Ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ[4] ἀναγγελῶ, καὶ μεριμνήσω ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας μου.» Διὰ[5] δὲ[6] τοῦτο καὶ κατήγορος ἐμαυτοῦ γίνομαι, καὶ πᾶσαν φροντίδα τῆς ὑγιείας ποιήσομαι.

κ', κα'. «Οἱ δὲ ἐχθροί μου ζῶσι, καὶ κεκραταίωνται ὑπὲρ ἐμέ· καὶ ἐπληθύνθησαν οἱ μισοῦντές με ἀδίκως. Οἱ ἀνταποδιδόντες μοι[7] κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν.» — «Σοὶ γάρ, φησί, μόνῳ ἥμαρτον, Δέσποτα, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα.» Ἐκεῖνοι δὲ πολλὰς πολλάκις[8] παρ' ἐμοῦ εὐεργεσίας δεξάμενοι, τοῖς ἐναντίοις ἀμείβονται, καὶ μείζονά μου προσεκτήσαντο ῥώμην. «Ἐνδιέβαλλόν με, ἐπεὶ κατεδίωκον ἀγαθωσύνην[9].» Πάλιν[10] τὸν Ἀβεσσαλὼμ διὰ τούτων παραδηλοῖ, τὰς κρίσεις αὐτοῦ διαβάλλοντα καὶ ἀδίκους ἀποκαλοῦντα. Καὶ ἐπειδὴ υἱὸς ἦν πατροκτόνος γενέσθαι φιλονεικῶν, εἰκότως ἐπήγαγε· «Καὶ[11] ἀπέῤῥιψάν με[12] τὸν ἀγαπητὸν, ὡς νεκρὸν ἐβδελυγμένον.» Ὃν γὰρ[13] ἀγαπᾷν ἔδει[14] κατὰ τοὺς τῆς φύσεως νόμους, τοῦτον ὡς δυσώδη νεκρὸν ἐμυσάττετο. Ἁρμόττει δὲ τοῦτο καὶ τῷ ἀχαρίστῳ λαῷ[15], ὃς μυρίας εὐεργεσίας παρὰ[16] τοῦ Δαβὶδ δεξάμενος, καὶ τῶν ἀλλοφύλων δι' αὐτοῦ κρείττων γενόμενος πολλάκις[17], ἀγνώμων ἐδείχθη περὶ τὸν εὐεργέτην.

κβ', κγ'. «Μὴ ἐγκαταλίπῃς με, Κύριε ὁ Θεός μου, μὴ ἀποστῇς ἀπ' ἐμοῦ. Πρόσχες[18] εἰς τὴν βοήθειάν μου, Κύριε τῆς σωτηρίας μου.» Ὑπὸ τοσούτων, φησὶ, περικλυζόμενος ἀλγεινῶν, σὲ τὸν ἐμὸν Θεὸν καὶ Δεσπότην ἀντιβολῶ, μὴ γυμνῶσαί με τῆς συνήθους προνοίας, ἀλλὰ μεταδοῦναι ῥοπῆς, καὶ σωτηρίαν χαρίσασθαι.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΛΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. «Εἰς τὸ τέλος, τῷ Ἰδιθοὺμ· ᾠδὴ τῷ Δαβίδ.» Τινὲς τῶν συγγραφέων τῷ Ἰδιθοὺμ ἀνέθεσαν τὸν ψαλμὸν, καὶ ἔφασαν αὐτὸν γεγραφέναι τοῦτον. Ἡ δὲ ἐπιγραφὴ τοὐναντίον διδάσκει, ὅτι τοῦ μὲν Δαβὶδ ὁ ψαλμὸς, τῷ δὲ Ἰδιθοὺμ, ὡς τὸν τῶν[19] ᾀδόντων πεπιστευμένῳ χορὸν, εἰς τὸ ψάλλειν ἐδόθη. *Εἰς τὸ τέλος* δὲ ἡμᾶς παραπέμπει, ἐπειδὴ τῆς ἀνθρωπίνης[20] φύσεως τραγῳδεῖ τὴν εὐτέλειαν, καὶ τὸ ταύτης[21] ὑποδείκνυσι τέλος. Εἴρηκε δὲ τοῦτον τὸν ψαλμὸν ὁ μέγας Δαβὶδ, ὑπὸ τοῦ Ἀβεσσαλὼμ διωκόμενος, καὶ ὑπὸ τοῦ Σεμεεὶ λοιδορούμενος, καὶ πρὸς τὸν προτεταγμένον πολλὴν ἔχει τὴν συμφωνίαν.

[e] Psal. L, 4. [d] II Reg. XVI, 1 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[4] *Ἐγώ*. Additur in cod. Alex. [5] *Διὰ — ποιήσομαι*. Des. apud Cord. p. 709. [6] *Δέ*. cod. 1, 2 δή. [7] *Μοί*. Additur in cod. Alex. [8] *Πολλάκις*. In cod. 1 ponitur post παρ' ἐμοῦ. [9] *Ἀγαθωσύνην*. Rec. lectio h. l. est δικαιοσύνην. [10] *Πάλιν — ἐπήγαγε*. Des. in cod. 3. [11] *Καὶ — ἐβδελυγμένον*. Hæc in textu Hebr. et versione Græca desid. [12] *Μέ*. Abest a cod. 1, 2. [13] *Ὃν γὰρ*, κ. λ. cod. 3 præm. κατὰ δὲ τὸ ῥητόν. [14] *Ἔδει*. In cod. 3 sequitur κατὰ τὸν Ἀβεσσαλώμ. [15] *Τῷ ἀχαρίστῳ λαῷ*. cod. 3 περὶ τοῦ ἀχαρίστου λαοῦ τῶν Ἰουδαίων. [16] *Παρὰ — εὐεργέτην*. cod. 3 ἔχων τοῦ Δαβὶδ, δι' αὐτὸν πολλάκις κρείττων τῶν πολεμίων γενόμενος, ἀγνώμων ὤφθη περὶ τὸν εὐεργέτην. [17] cod. 1, 2 πολλάκις κρείττων γενόμενος. [18] *Πρόσχες*. Reliqui interpr. σπεῦσον. Hebr. חושה [19] *Τῶν*. Abest a cod. 2. [20] cod. 1, 2 ἀνθρωπείας. [21] *Τὸ ταύτης*. cod. 2 τοσαύτης.

β', γ'. « Εἶπα, Φυλάξω τὰς ὁδούς μου, τοῦ μὴ A ἁμαρτάνειν με [22] ἐν γλώσσῃ μου· ἐθέμην [23] τῷ στόματί μου φυλακὴν, ἐν τῷ συστῆναι τὸν ἁμαρτωλὸν ἐναντίον μου. Ἐκωφώθην καὶ ἐταπεινώθην, καὶ [24] ἐσίγησα ἐξ ἀγαθῶν, καὶ τὸ ἄλγημά μου ἀνεκαινίσθη. » Φεύγοντα [25] τὸν μέγαν Δαβὶδ τοῦ πατραλοίου παιδὸς τὴν τυραννίδα, ὁ Σεμεεὶ κατὰ τὴν ὁδὸν ὑπαντήσας [26], καὶ βώλοις ἔβαλλε, καὶ λόγοις ἐλοιδόρει [27] τὸν ἄνδρα, παράνομον καὶ ἄνδρα αἱμάτων ἀποκαλῶν. Ἀλλὰ τῇ συνήθει φιλοσοφίᾳ χρώμενος ὁ θεῖος [28] Δαβὶδ, οὐ μόνον αὐτοὺς [29] οὐχ ἠμύνατο, ἀλλὰ καὶ τῶν στρατηγῶν ἕνα πειραθέντα κατακοντίσαι [30] διεκώλυσεν [31], εἰρηκὼς, « Ἄφετε αὐτὸν, διότι καταρᾶταί με [32]· διότι Κύριος εἶπεν αὐτῷ κακολογεῖν τὸν Δαβὶδ, καὶ τίς ἐρεῖ αὐτῷ, Τί πεποίηκας οὕτως; ὅπως ἴδοι Κύριος τὴν ταπείνωσίν B μου, καὶ ἀνταποδώσῃ [33] μοι Κύριος [34] ἀγαθὰ ἀντὶ τῆς κατάρας αὐτοῦ ἐν [35] τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ. » Πολλὴν τοίνυν συμφωνίαν πρὸς τήνδε τὴν ἱστορίαν ἔχει τοῦδε τοῦ [36] ψαλμοῦ τὰ ῥήματα [37]. Πολλὴν γάρ, φησὶ [38], προμήθειαν τῆς γλώττης ἐποιήσατο [39]· εὐόλισθον τοῦτο διαφερόντως τὸ μόριον ἐπιστάμενος, καὶ οἷόν [40] τινι τειχίῳ ταύτην ἀεὶ περιβάλλων [41]. Οὐχ ἥκιστα δὲ, ἡνίκα Σεμεεὶ οὐδὲν ἠδικημένος ἀντέστη· αὐτὸν γὰρ ἁμαρτωλὸν, ὡς ἄδικον ὀνομάζει· τηνικαῦτα γὰρ [42] « Ἐκωφώθην καὶ ἐταπεινώθην [43], καὶ ἐσίγησα ἐξ ἀγαθῶν. » Σφόδρα δὲ ταῦτα ἔοικε τοῖς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπ' αὐτοῦ [44] εἰρημένοις, Ἄφετε [45] αὐτὸν καταράσασθαι [46], ὅτι Κύριος προσέταξεν αὐτῷ κακολογεῖν τὸν Δαβὶδ· εἴπερ ἴδοι Κύριος τὴν ταπείνωσίν μου, καὶ ἐξελῆταί με σήμερον ἐκ χειρὸς τῶν C ἐχθρῶν μου. Τοῦτο κἀνταῦθα λέγει, ὅτι Κωφῷ ἐῴκειν παντελῶς οὐκ ἀκούοντι, καὶ ἐταπείνωσα ἐμαυτὸν, τὸ [47] ἐντεῦθεν κέρδος προσμένων. « Καὶ τὸ ἄλγημά μου ἀνεκαινίσθη. » Ὑπ' ἐκείνου, φησὶ, λοιδορούμενος, τῆς ὑπ' ἐμοῦ [48] τολμηθείσης ἁμαρτίας ἦλθον εἰς μνήμην [49], καὶ ταῖς ἐντεῦθεν [50] ἀκίσιν ἐβαλλόμην, λογιζόμενος ὅτι ταύτης ἕνεκα καὶ λοιδοροῦμαι, καὶ τυραννοῦμαι, καὶ τῶν βασιλειῶν ἐξελαθεὶς, φεύγειν ἀναγκάζομαι. Καὶ ταῦτα δὲ πολλὴν ἔχει πρὸς τὴν ἱστορίαν συγγένειαν. Τὸ γὰρ, « Κύριος προσέταξεν αὐτῷ κακολογεῖν τὸν Δαβὶδ, » μνήμην ἔχει τῆς ἁμαρτίας, ἐπειδὴ διὰ ταύτην ἡ παιδεία γεγένηται.

δ'. « Ἐθερμάνθη ἡ καρδία μου ἐντός μου, καὶ ἐν D τῇ μελέτῃ μου ἐκκαυθήσεται πῦρ. » Τοῦτο ὁ [51]

VERS. 2, 3. « Dixi, Custodiam vias meas, ut non delinquam lingua mea: posui ori meo custodiam, cum consisteret peccator adversus me. Obmutui et humiliatus sum, et silui a bonis, et dolor meus renovatus est. » Cum Semei magno Davidi, **850** fugienti patricidæ filii tyrannidem, in via occurrisset, et glebis impetebat, et verbis maledicebat, peccatorem et sanguinarium virum vocans. Verum divinus David, sapientissima, ut solebat, agendi ratione usus, non modo ipse ultus non est, verum unum ex ducibus jaculis conficere conantem prohibuit, dicens: « Sinite eum, quoniam maledicit mihi: etenim Dominus dixit illi, ut malediceret Davidi, et quis dicet ipsi, Quare fecisti sic? ut videat Dominus humilitatem meam, et mihi Dominus bona pro ejus maledictis hodie retribuat *. » Psalmi ergo istius verba multam convenientiam habent cum historia. Nam ait se magnam curam gessisse linguæ, cum sciret hoc membrum admodum esse labile: et hanc semper munisse veluti quodam muro, præcipue vero quando Semei nulla injuria affectus obstitit. Ipsum enim peccatorem, tanquam injustum nominat. Tunc enim « Obmutui, et humiliatus sum, et silui a bonis. » Hæc autem simillima sunt iis, quæ ab ipso in historia dicta sunt: Sinite ipsum maledictis lacessere, quoniam Dominus præcepit ei, ut malediceret Davidi; an forsitan Dominus viderit humilitatem **851** meam, ut eripiat me hodie ex manu inimicorum meorum. Sic etiam hic dicit, Surdo similis factus sum, plane nihil audienti, et humiliavi me, lucrum inde exspectans. « Et dolor meus renovatus est. » Ab illo, ait, conviciis affectus, peccati a me ex audacia commissi recordabar, et stimulis a peccato inflictis configebar, reputans hanc esse causam, cur maledictis afficerer, et tyrannide opprimerer, et a regiis domibus exactus, fugere cogerer. Hæc vero etiam multam cum historia cognationem habent. Illud enim, « Præcepit illi Dominus maledicere Davidi, » peccati mentionem complectitur, quoniam propter illud castigatio evenit.

VERS. 4. « Concaluit cor meum intra me, et in meditatione mea exardescet ignis. » Hoc Sym-

* II Reg. XVI, 10-12.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[22] *Μέ*. Add. in cod. Alex. [23] *Ἐθέμην — φυλακήν*. Symm. φυλάξω τὸ στόμα μου φίμῳ. [24] *Καὶ — ἀγαθῶν*. Symm. ἐσιωπήθην μὴ ὢν ἐν ἀγαθῷ. [25] *Φεύγοντα*, κ. λ. cod. 3 præm. Καὶ οὕτως νοήσεις καθ' ἱστορίαν. [26] cod. 3 ὑπαπαντήσας. [27] codd. tres August. ἐλοιδορεῖτο. cod. 1, 2 apponunt colon et omittunt τόν. [28] *Θεῖος*. cod. 3 μέγας. [29] codd. tres Aug. αὐτός. [30] cod. 2 κοντίσαι. [31] cod. 3 ἐκώλυσεν. [32] *Διότι καταρᾶταί με*. cod. 1, 2 καταρᾶσθαί με. [33] cod. 1, 2 ἀνταποδώσει. [34] *Κύριος*. Des. in cod. 2. [35] *Ἐν*. codd. 3 Aug. præm. τῆς. [36] *Ἔχει τοῦδε τοῦ*. cod. 3 ἔχει· τοῦτο δὲ τοῦ. [37] codd. tres Aug. ῥητά. [38] *Φησί*. in cod. 3. sequitur post προμήθειαν. [39] *Γλώττης ἐποιήσατο*. cod. 3 γλώσσης ἐποιησάμην. [40] cod. 1 οἱονεί. [41] cod. 3 περιέβαλλον. [42] *Τηνικαῦτα γάρ*. Abest a cod. 2. [43] *Καὶ ἐταπεινώθην*. Des. in cod. 1. [44] *Ὑπ' αὐτοῦ*. In cod. 1 ponitur post εἰρημένοις. [45] *Ἄφετε — ἐχθρῶν μου*. Aliæ sunt hujus loci lectiones, quam supra A 13. [46] cod. 1, 2 καταρᾶσθαι. [47] *Τό*. cod. 3 præm. ἀντὶ τοῦ. [48] *Ἐμοῦ*. cod. 2 ἐκείνου. [49] *Ἦλθον εἰς μνήμην*. cod. 1, 2 εἰς μνήμην ἦλθον. cod. 3 εἰς ἀνάμνησιν ἦλθον. [50] *Ἐντεῦθεν*. cod. 1 ἐκεῖθεν. [51] *Τοῦτο ὁ*. cod. 3 ὁ δέ.

machus sic interpretatus est: *Calefactum est cor meum intra me, et dum animo expenderem, comburebar igne.* Revocans in memoriam, inquit, peccatum meum, mœroris igne ardebam.

VERS. 5. « Locutus sum lingua mea, Notum fac mihi, Domine, finem meum: et numerum dierum meorum, quis sit; ut sciam quid desit mihi. » Conviciatori igitur nihil respondi, Domino autem universorum supplicavi, ut notum mihi finem meum faciat, valde mortem desiderans.

VERS. 6. « Ecce mensurabiles posuisti dies meos, et substantia mea tanquam nihilum coram te. » **852** Hoc rursus Symmachus sic expressit: *Ecce dedisti mihi dies, ut palmos, et vita mea ut nihil ante te.* Desidero autem mortem, sciens humanam naturam minimę longævam esse. Nostra enim vita ne consistere quidem videtur vitæ tuæ comparata. Tu enim sine principio es, et fine: nostra vero vita mensuratur, ut quibusdam mensuris palmi et cubiti. Per hoc autem demonstravit brevitatem temporis humanæ vitæ. Sic et alibi dicit: « Quoniam mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesternus, qui præteriit, et custodia in nocte [f]. » Et alibi, cum de cœlis et terra mentionem fecisset: « Ipsi, inquit, peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent; et sicut amictum mutabis eos, et mutabuntur: tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient [g]. » — « Verumtamen universa vanitas, omnis homo vivens. » Quare omnis, ait, hominum natura, et divites, et pauperes, vapori similes sunt, qui dissolvitur, et temere ac frustra ædificant, plantant, divitias et facultates congregant.

VERS. 7. « Verumtamen in imagine transit homo, imo frustra conturbatur. Thesauros colligit, et ignorat cui congregaturus sit eos. » Nihil, ait, viventes homines differunt ab iis, qui in pictura expressi sunt: æqualiter enim et horum et illorum natura tempore labitur, et corrumpitur. **853** Verumtamen nihilominus homines contendentes perturbantur, dimicantes, bellum gerentes, negotiantes: et omnis humana vita tempestate et fluctibus referta est, finem habens mortem: cum labore vero multo et sudore opes congerentes, nesciunt futurum hæredem. Hoc vero beatus David his, quæ expertus erat, permotus scripsit. Etenim cum regnum maximum et valde illustre reddidisset per

A Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν [82]· *Ἐξεθερμάνθη ἡ καρδία μου ἐντός μου, ἐν τῷ ἀναπολεῖν* [83] *με, ἀνεκαιόμην* [84] *πυρί.* Ἀναμιμνησκόμενος [85], φησὶ, τῆς ἁμαρτίας μου, τῷ [86] τῆς ἀθυμίας ἐνεπιμπράμην πυρί [87].

ε'. « Ἐλάλησα ἐν γλώσσῃ μου, Γνώρισόν μοι, Κύριε, τὸ πέρας μου· καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν μου, τίς ἐστιν· ἵνα γνῶ τί ὑστερῶ ἐγώ. « Πρὸς μὲν οὖν τὸν λοιδορούμενον ἀπεκρινάμην οὐδὲν, τὸν δὲ τῶν ὅλων ἱκέτευσα Κύριον, δῆλόν μοι ποιῆσαι τῆς ζωῆς μου τὸ τέλος, σφόδρα τῆς τελευτῆς ἐφιέμενος.

ς'. « Ἰδοὺ παλαιστὰς [88] ἔθου τὰς ἡμέρας μου, καὶ ἡ ὑπόστασίς μου [89] ὡσεὶ οὐδὲν ἐνώπιόν σου. » Τοῦτο πάλιν ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν· *Ἰδοὺ ὡς σπιθαμὰς ἔδωκας τὰς ἡμέρας μου, καὶ ἡ* B *βίωσίς μου ὡς οὐδὲν ἀντικρύς σου.* Ἐφίεμαι δὲ τελευτῆς [60], οὐ [61] μακρόβιον τὴν ἀνθρωπείαν ἐπιστάμενος φύσιν. Ἡ γὰρ ἡμετέρα βιοτὴ οὐδὲ [62] συνεστάναι δοκεῖ τῇ σῇ παραβαλλομένη ζωῇ. Σὺ μὲν γὰρ ἄναρχος καὶ ἀπέραντος, ὁ δὲ ἡμέτερος βίος οἱόν τισι [63] σπιθαμαῖς καὶ παλαισταῖς ἐκμετρεῖται. Διὰ τούτου [64] δὲ παρεδήλωσε τὸ ὀλιγοχρόνιον τῆς ἀνθρωπείας ζωῆς. Οὕτω καὶ ἑτέρωθι λέγει· « Ὅτι χίλια [65] ἔτη ὑπὸ [66] ὀφθαλμοῖς σου, Κύριε, ὡς [67] ἡμέρα ἡ ἐχθὲς [68], ἥτις διῆλθε [69], καὶ φυλακὴ ἐν [70] νυκτί. » Καὶ ἀλλαχοῦ τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς γῆς μνημονεύσας, « Αὐτοὶ, φησὶν, ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις, καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται· καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτοὺς, καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι. » — C « Πλὴν τὰ σύμπαντα ματαιότης, πᾶς ἄνθρωπος ζῶν [71]. » Ὥστε πᾶσα, φησὶ, τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, καὶ οἱ πλουτοῦντες, καὶ οἱ πενόμενοι, ἀτμῷ ἐοίκασι διαλυομένῳ, καὶ εἰκῇ καὶ μάτην οἰκοδομοῦσι, φυτεύουσι [72], πλοῦτον καὶ περιουσίαν [73] ἀθροίζουσιν.

ζ'. « Μέντοι γε ἐν εἰκόνι διαπορεύεται ἄνθρωπος, πλὴν μάτην ταράσσεται. Θησαυρίζει, καὶ οὐ γινώσκει τίνι συνάξει αὐτά. » Οὐδὲν, φησὶ [74], τῶν ἐν εἰκόνι γεγραμμένων οἱ ζῶντες διαφέρουσιν ἄνθρωποι· ὁμοίως γὰρ καὶ τούτων κἀκείνων ἡ φύσις ὑποῤῥεῖ τῷ χρόνῳ καὶ διαφθείρεται. Ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἧττον διαταράττονται [75] φιλονεικοῦντες, διαμαχόμενοι, πολεμοῦντες, ἐμπορευόμενοι· καὶ ζάλης ἅπας ὁ βίος μεστὸς, τέλος ἔχων τὸν θάνατον· σὺν πόνῳ δὲ πολλῷ καὶ ἱδρῶτι τὸν πλοῦτον ἀθροίζοντες, D τὸν ἐσόμενον οὐκ ἴσασι κληρονόμον. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ μακάριος [76] Δαβὶδ καὶ ἐκ τῶν καθ' ἑαυτὸν κινούμενος γέγραφε. Τοῖς γὰρ ἐκ τῶν πολέμων [77] λαφύροις, καὶ τῷ παρὰ τῶν ἀλλοφύλων φερομένῳ δα-

[f] Psal. LXXXIX, 4. [g] Psal. CI, 26, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[82] cod. 3 ἑρμήνευσεν. [83] cod. 1 ἀναλάμποντι. cod. 3 ἀναπολᾷν, quam posteriorem lectionem etiam Montf. in codd. nonnullis invenit, ut in Hexaplis ad h. l. refert. [84] cod. 2 ἂν ἐκαιόμην. [85] *Ἀναμιμνησκόμενος — πυρί.* Des. in cod. 1. [86] *Μου, τῷ.* Des. in cod. 3. [87] *Πυρί.* cod. 3 addit ὑπ' αὐτῆς πυρούμενος τῆς συνειδήσεως. [88] Quidam libri veteres habent παλαιάς, quæ est lectio cod. Vatic. h. l. [89] *Ἡ ὑπόστασίς μου.* Hebr. חלדי cui Symmachi versio satis bene respondet. [60] cod. 1 τελευτῆσαι. [61] *Οὐ.* Abest a cod. 2. [62] cod. 2 οὐδέν. [63] cod. 2 τί. [64] cod. 2 τοῦτο. [65] *Χίλια.* cod. 1, 2 præm. τά. [66] *Ὑπό.* cod. 1, 2 ἐν. [67] cod. 2 ὡσεί. [68] cod. 2 χθές. [69] cod. 2 παρῆλθε. [70] *Ἐν.* cod. 2 præm. ἡ. [71] *Ζῶν.* Abest a cod. 2. [72] *Φυτεύουσι.* cod. 1 addit colon, cod. 2 autem hoc verbum jungit sequenti nomini πλοῦτον, cui comma apponitur. Uterque codex præm. καί. [73] cod. 2 περιουσίας. [74] *Φησί.* Abest a cod. 3. [75] cod. 1 διαπράττονται. [76] *Μακάριος.* cod. 2 θεῖος. [77] cod. 3 πολεμίων.

σμῷ, μεγίστην καὶ περιφανῆ λίαν ἀποφήνας τὴν βασιλείαν, ἠγνόει τοῦ παιδὸς τὴν δυσσεβῆ καὶ παράνομον γνώμην. Εἶτα θεασάμενος αὐτὸν ἐγκρατῆ τῶν βασιλείων γινόμενον [78], καὶ τὸν ἀποκείμενον σφετερισάμενον πλοῦτον, τὴν θαυμασίαν ἀφῆκε φωνὴν, Πλὴν μάτην ταράσσεται [79], θησαυρίζει [80], καὶ οὐ γινώσκει τίνι συνάξει αὐτά.

η'. « Καὶ νῦν τίς ὑπομονή [81] μου; οὐχὶ Κύριος; καὶ ἡ ὑπόστασίς μου [82] παρὰ σοῦ [83] ἐστιν. » Πᾶσιν ἐκείνοις ἐῤῥῶσθαι φράσας, τὴν παρὰ σοῦ προσμένω βοήθειαν. Τὴν δὲ *ὑπόστασιν* Ἀκύλας *καραδοκίαν* εἴρηκεν· ἀντὶ τοῦ, Σε καραδοκῶ περισκοπῶν, τὴν σὴν εὐμένειαν ἀναμένω. Εἶτα τὴν αἰτίαν τῶν ἀλγεινῶν ὑποδείκνυσιν.

θ'. « Ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν [84] ῥυσαί με. » Καὶ τοῦ [85] Σεμεεὶ πάλιν φέρει τὴν μνήμην· « Ὄνειδος ἄφρονι ἔδωκάς [86] με [87]. » Σφόδρα καὶ τοῦτο τοῖς ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἰρημένοις συμβαίνει· « Κύριος εἶπεν αὐτῷ κακολογεῖν τὸν Δαβίδ. » Καὶ τὰ ἐπαγόμενα δὲ ὁμοίως [88] τοῖς εἰρημένοις ἀκόλουθα.

ι'. « Ἐκωφώθην, καὶ οὐκ ἤνοιξα τὸ στόμα μου, ὅτι σὺ ἐποίησας [89]. » Σοῦ γὰρ, φησὶ, συγχωρήσαντος, πεπαρῴνηκεν ἐκεῖνος· καὶ ὁ μὲν ἐῴκει μάστιγι, σὺ δὲ δι' ἐκείνης τὴν παιδείαν ἐπέφερες. Διά τοι τοῦτο σιγῶν ἐδεξάμην τὰς μάστιγας, ἐκεῖνον [90] μὲν παρορῶν, σὲ δὲ ὁρῶν παιδεύοντα. Προσφυῶς δὲ μάλα καὶ τὰ ἐπαγόμενα τέθεικεν.

ια', ιβ'. « Ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ τὰς μάστιγάς σου. Ἀπὸ γὰρ τῆς ἰσχύος τῆς χειρός σου ἐγὼ ἐξέλιπον. » Ἱκετεύω τοίνυν καὶ ἀντιβολῶ σε, Δέσποτα, παῦσον λοιπὸν τὴν παιδείαν· τῷ πλήθει γὰρ τῶν μαστίγων κατηναλώθην. « Ἐν ἐλεγμοῖς ὑπὲρ ἀνομίας ἐπαίδευσας ἄνθρωπον, καὶ ἐξέτηξας ὡς ἀράχνην [91] τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. » Οὐκ εἰκῆ, φησὶ, καὶ μάτην κέχρησαι ταῖς παιδείαις, ἀλλὰ διελέγχων τὰ ἐπταισμένα, καὶ ἰατρικῶς τέμνων, καὶ ἐξάγων τὸν κεκρυμμένον ἰχῶρα· καὶ ταῖς [92] μὲν ἐκ [93] τῆς θεραπείας κατατήκεις ὀδύναις [94], ὑγίειαν [95] δὲ πραγματεύῃ τοῖς τεμνομένοις. « Πλὴν μάτην ταράσσεται [96] πᾶς ἄνθρωπος. » Ταῦτα τοίνυν παρ' ἐμαυτῷ λογιζόμενος, εἰς οὐδὲν δέον [97] ὁρῶ τοὺς ἀνθρώπους ὑπὲρ [98] προσκαίρων ταραττομένους πραγμάτων.

ιγ', ιδ'. Εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου, Κύριε, καὶ τῆς δεήσεώς μου· ἐνώτισαι τῶν δακρύων μου· μὴ παρασιωπήσῃς, ὅτι πάροικος ἐγώ εἰμι [99], καὶ

A spolia ab hostibus reportata, atque tributum, quod ab alienigenis pendebatur, nesciebat impiam et iniquam mentem filii. Deinde cum vidisset ipsum regias ædes occupasse, atque divitias ibi repositas sibi vindicasse, in admirabilem hanc vocem erupit: Verumtamen frustra conturbatur; thesauros colligit et ignorat cui congregaturus sit eos.

VERS. 8. « Et quæ nunc est exspectatio mea? nonne Dominus? et substantia mea apud te est. » Cum omnibus illis vale dixerim, a te exspecto opem. *Substantiam* autem Aquila *exspectationem* dixit: quasi dicat, te exspecto circumspiciens; nimirum tuam benignitatem præstolor. Deinde tristium causam ostendit.

B VERS. 9. « Ab omnibus iniquitatibus meis erue me. » Et Semei rursus mentionem inducit: « Opprobrium insipienti dedisti me. » Valde hoc etiam congruit iis, quæ in historia dicuntur: « Dominus dixit illi, ut malediceret Davidi [h]. » **854** Quæ vero sequuntur, similiter cum his quæ dicta sunt cohærent.

VERS. 10. « Obmutui, et non aperui os meum, quoniam fecisti. » * Te enim, inquit, permittente, ille debacchatus est: et ille quidem similis erat flagello, tu vero per illud castigationem inferebas. Propterea silens flagella excepi, illum quidem despiciens, te vero in me animadvertentem perspiciens. Valde autem apposite ea quoque quæ sequuntur posuit.

C VERS. 11, 12. « Amove a me plagas tuas. A fortitudine manus tuæ ego defeci. » Supplico igitur, et obsecro te, Domine, cessa deinceps a castigatione: multitudine enim plagarum consumptus sum. « Increpationibus propter iniquitatem corripuisti hominem, et tabescere fecisti sicut araneam animam ejus. » Non temere, nec frustra, inquit, animadversionibus usus es, sed redarguens errata mea, et medici more secans, atque extrahens occultam saniem: et crucias quidem me doloribus ex curatione inflictis, sed sanitatem his qui secantur procuras. « Verumtamen vane conturbatur omnis homo. » Hæc igitur mecum ipse considerans, video homines nequaquam debere turbari propter res temporaneas.

D VERS. 13, 14. « Exaudi orationem meam, Domine, et deprecationem meam: auribus percipe fletum meum: ne sileas, quoniam advena ego sum, et pe-

[h] II Reg. XVI, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[78] cod. 3 γενόμενον. [79] cod. 2 ταράσσονται. [80] *Θησαυρίζει — αὐτά*. Des. in cod. 2. [81] *Ὑπομονή*. codd. tres Aug. præm. ἡ. [82] *Ὑπόστασίς μου*. Hebr. תוחלתי, quod Symm. bene interpretatus est ἡ ἀναμονή μου. Ita quoque fere Aquila, cujus versionem ad h. l. attulit. [83] *Σοῦ*. Rec. lectio est σοί, quam etiam tres codd. Aug. tuentur. [84] *Ἀνομιῶν*. cod. 1, 2 addunt μου, ut in vers. τῶν Ο' leg. [85] *Τοῦ*. cod. 2 præm. τοῦτο. [86] *Ἔδωκάς με*. Hebr. אל־תשימני, quæ Aquila rectius expr. μὴ θῇς με. Symm. μὴ τάξῃς με. [87] *Μέ*. cod. 2 μοί. cod. 1 habet quidem με, ascripta tamen lectione μοί. [88] *Ὁμοίως*. Abest a cod. 2. [89] *Ἐποίησας*. Videtur supplendum esse με, secundum codicis Alex. lectionem. Codex Vatic. habet ὅτι σὺ εἶ ὁ ποιήσας με. [90] cod. 2 ἐκείνου. [91] *Ὡς ἀράχνην*. Hebr. כעש *instar tineæ*. [92] cod. 1, 2 τάς. [93] *Ἐκ*. Abest a cod. 1, 2. [94] cod. 1, 2 ὀδύνας. [95] cod. 1, 2 ὑγείαν. [96] *Ταράσσεται*. Abest a cod. 1, 2. [97] *Δέον*. Abest a cod. 2. [98] *Ὑπέρ*. cod. 1 addit τῶν, [99] *Εἰμι*. cod. Vatic. addit ἐν τῇ γῇ. Alex. παρὰ σοί. Utrumque conjungitur in quibusdam libris veteribus.

regrinus sicut omnes patres mei. Remissionem indulge mihi, ut recreem **855** me priusquam abeam et amplius non ero. » Tibi, Domine, inquit, supplico, exaudi me obsecrantem, et cum lacrymis deprecantem. Non enim inhabito terram ut propriam, sed tanquam peregrinus incolo, et sicut omnes patres mei, postquam parum temporis vixero, mortem obibo. Breves itaque inducias indulge, ut paucos dies sine doloribus vita fruar, priusquam e vita avolem. Egressus enim non revertar. Hoc enim dixit, *amplius non ero*, hoc est, in hanc corruptam vitam non revertar. Cæterum æquum est magnum Davidem admirari, qui cum esset in regno, et copiis, atque potentia, seipsum advenam et peregrinum nominat, et felicitati confidere minime vult. Nam revera hæc verba cum sapientia dicta sunt, quæ rerum naturam scit, et hac de causa præsentem felicitatem despicit.

* INTERP. PSALMI XXXIX.

VERS. 1. « In finem, psalmus Davidi. » Quidam de beato Jeremia hunc psalmum interpretati sunt, alii de admirabili Daniele, quoniam hic et ille in lacum conjectus fuit, exordium autem psalmi lacus mentionem facit. Hoc unum itaque verbum attendentes, in illum sensum delati sunt. Porro aliqui captivis Babylonem habitantibus psalmum quadrare dixerunt. Ego autem secundum figuram de illis quidem, quæ ipsi Davidi acciderunt, hunc conscriptum esse opinor, referri vero etiam ad omnem hominum naturam, quæ spem **856** resurgendi a Deo Salvatore nostro accepit. In hanc vero sententiam divinus Paulus nos ducit, qui in Epistola ad Hebræos, aliquorum ex iis quæ hic dicuntur meminit.

VERS. 2, 3. « Exspectans exspectavi Dominum, et attendit ad me. Et exaudivit preces meas, et eduxit me e lacu miseriæ, et e luto fæcis. » Congruunt hæc etiam beato Davidi, et consona sunt præcedenti psalmo. Nam in illo quidem dixit : « Exaudi, Domine, orationem meam, et deprecationem meam : auribus percipe fletum meum : ne sileas, remissionem indulge mihi ut recreem me priusquam abeam, et amplius non ero. » Et paulo superius ait : « Et quæ nunc est exspectatio mea ? nonne Dominus ? et substantia mea apud te est. » Hic vero, tanquam deprecatione admissa, et petitione concessa, dicit : « Exspectans exspectavi Dominum et attendit ad me. » Cum enim peccatum aversatus esset, benevolam faciem mihi ostendit, et preces meas exaudivit. Et quid fecit, cum exaudisset ? « Eduxit me e lacu miseriæ, et e luto fæcis. » Sic autem sacræ Litteræ maxima discrimina nun-

A παρεπίδημος, καθὼς πάντες οἱ πατέρες μου. Ἄνες μοι, ἵνα ἀποψύξω πρὸ τοῦ με ἀπελθεῖν, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ ὑπάρξω. » Ἱκετεύω σε [1], φησὶ, Δέσποτα, εἰσάκουσον ποτνιωμένου καὶ μετὰ δακρύων ἀντιβολοῦντος [2]. Οὐδὲ γὰρ κατοικῶ τὴν γῆν [3], ἀλλὰ παροικῶ, καὶ τοῖς πατράσι παραπλησίως, ὀλίγον βιώσας χρόνον, τὸν θάνατον δέξομαι. Μικρᾶς τοίνυν ἀνακωχῆς μοι μετάδος, ἵνα ὀλίγας γοῦν ἡμέρας δίχα ὀδύνης βιώσω, πρὶν τόνδε τὸν βίον ὑπεξελθεῖν. Ἐξελθὼν γὰρ οὐκ ἀναστρέψω [4]. Τοῦτο [5] γὰρ εἶπεν, *οὐκέτι οὐ μὴ ὑπάρξω*, τουτέστι, πρὸς τὸν φθαρτὸν τοῦτον οὐκ ἀναστρέψω βίον. Θαυμάσαι δὲ ἄξιον, τὸν μέγαν Δαβὶδ ἐν βασιλείᾳ, καὶ πλούτῳ, καὶ δυναστείᾳ [6], πάροικον ἑαυτὸν ἀποκαλοῦντα καὶ παρεπίδημον, καὶ τῇ εὐκληρίᾳ θαῤῥῆσαι μὴ ἀνασχόμενον. B Τῷ ὄντι γὰρ σοφίας μεστὰ τὰ ῥήματα [7], καὶ τὴν φύσιν τῶν ὄντων ἐπισταμένης, καὶ τούτου χάριν τῆς παρούσης εὐημερίας καταφρονούσης.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΛΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, τῷ Δαβὶδ ψαλμός. » Τινὲς εἰς τὸν μακάριον [8] Ἱερεμίαν τοῦτον ἔλαβον τὸν ψαλμὸν, τινὲς εἰς τὸν θαυμάσιον Δανιήλ· ἐπειδὴ κἀκεῖνος καὶ οὗτος εἰς λάκκον ἐβλήθησαν, μέμνηται δὲ λάκκου τοῦ ψαλμοῦ τὸ προοίμιον· καὶ τῷ ἑνὶ προσεσχηκότες ῥητῷ, εἰς ἐκείνην ἐτράποντο τὴν διάνοιαν. Τινὲς δὲ τοῖς οἰκήσασι τὴν Βαβυλῶνα δορυαλώτοις ἁρμόττειν ἔφασαν τὸν ψαλμόν. Ἐγὼ δὲ τυπικῶς μὲν εἰς τὰ συμβεβηκότα τῷ Δαβὶδ τοῦτον [9] συγγεγράφθαι νομίζω· ἀναφέρεσθαι δὲ καὶ εἰς ἅπασαν [10] τῶν C ἀνθρώπων τὴν φύσιν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν τὰς τῆς ἀναστάσεως δεξαμένην ἐλπίδας. Εἰς δὲ ταύτην ἡμᾶς ποδηγεῖ τὴν διάνοιαν ὁ θεσπέσιος Παῦλος, ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ ῥητῶν ἐνίων μνησθεὶς [11].

β', γ'. « Ὑπομένων ὑπέμεινα τὸν Κύριον, καὶ προσέσχε μοι. Καὶ εἰσήκουσε τῆς δεήσεώς μου, καὶ ἀνήγαγέ με ἐκ λάκκου ταλαιπωρίας, καὶ ἀπὸ πηλοῦ ἰλύος. » Ἁρμόττει δὲ καὶ τῷ μακαρίῳ [12] Δαβὶδ τὰ ῥήματα· σύμφωνα γάρ ἐστι τῷ προτεταγμένῳ ψαλμῷ. Ἐν ἐκείνῳ μὲν γὰρ ἔλεγεν· « Εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου, Κύριε, καὶ [13] τῆς δεήσεώς μου· ἐνώτισαι τῶν δακρύων μου· μὴ παρασιωπήσῃς, καὶ ἄνες μοι ἵνα ἀναψύξω [13] πρὸ τοῦ με ἀπελθεῖν, καὶ οὐ- D κέτι οὐ μὴ ὑπάρξω. » Καὶ ἀνωτέρω δὲ ἔφη· « Καὶ νῦν τίς ἡ ὑπομονή μου; οὐχὶ Κύριος; καὶ ἡ ὑπόστασίς μου παρὰ σοῦ ἐστιν. » Ἐνταῦθα δὲ, ὡς τῆς ἱκετείας δεχθείσης, καὶ τῆς αἰτήσεως δοθείσης, « Ὑπομένων, φησὶν, ὑπέμεινα τὸν Κύριον, καὶ προσέσχε μοι. » Ἀπεστραμμένος γὰρ τὴν [14] ἁμαρτίαν, εὐμενές μοι πρόσωπον ἔδειξε [15], καὶ εἰσήκουσε τῆς δεήσεώς μου. Καὶ τί πεποίηκεν εἰσακούσας; « Καὶ [16] ἀνήγαγέ με ἐκ λάκκου ταλαιπωρίας, καὶ ἀπὸ πηλοῦ ἰλύος. »

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Σέ*. Abest a cod. 2. [2] *Ἀντιβολοῦντος*. cod. 1 παρακαλοῦντος. [3] *Τὴν γῆν*. cod. 2 ἐνταῦθα. [4] *Ἀναστρέψω*. cod. 2 addit βιοῦν. [5] *Τοῦτο — βίον*. Des. in cod. 2. [6] *Δυναστείᾳ*. cod. 2 addit ὄντα. [7] *Τά*. Abest a cod. 1. [8] *Μακάριον*. cod. 2 μέγαν. [9] cod. 2 τοῦτο. [10] *Ἅπασαν*. cod. 1, 2 ἁπάντων. [11] *Εἰς — μνησθείς*. Des. apud Cord. p. 734. [12] *Μακαρίῳ*. cod. 2 θείῳ. [13] *Καὶ — ἀναψύξω*. Des. in cod. 1. [14] *Τήν*. Præstat lectio cod. 2 διὰ τὴν ἐμήν. [15] cod. 1 ἔδειξας. [16] *Καί*. Abest a cod. 2.

Οὕτω δὲ τοὺς μεγίστους κινδύνους σύνηθες ὀνομάζειν [17] τῇ θείᾳ Γραφῇ, καθὰ καὶ ἤδη προειρήκαμεν. Τῶν δὲ κινδύνων ἀπαλλάξας, τί σοι πάλιν κεχάρισται; « Καὶ [18] ἔστησεν ἐπὶ πέτραν τοὺς πόδας μου. » Οὐ γάρ εἴασέ με κλονεῖσθαι καὶ περιφέρεσθαι, ἀλλ' ἑδραίαν μοι τὴν στάσιν εἰργάσατο. « Ἐπὶ [19] ταύτῃ γάρ, φησὶ, πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. » — « Καὶ κατεύθυνε τὰ διαβήματά μου. » Ἀκωλύτως με [20] τρέχειν εἰς τὴν τῆς δικαιοσύνης ὁδὸν παρεσκεύασε. Τῆς [21] γὰρ πλάνης ἐλευθερώσας, τὴν εὐθεῖαν ὑπέδειξε τῆς ἀληθείας ὁδόν.

δ'. « Καὶ ἐνέβαλεν εἰς τὸ στόμα μου ᾆσμα καινὸν, ὕμνον τῷ Θεῷ ἡμῶν. » Ἀντὶ [22] γὰρ τῆς δυσσεβοῦς τῶν εἰδώλων λατρείας τὸν ὄντα Θεὸν ἐδιδάχθην ὑμνεῖν, καὶ προσφέρειν ᾆσμα, οὐ παλαιὸν, ἀλλὰ καινὸν, καὶ ταῖς καιναῖς εὐεργεσίαις συμβαῖνον. Οὐκέτι γὰρ θρηνῳδῶν ἱκετεύω, ἀλλ' ἐπὶ ταῖς εὐεργεσίαις ὑμνῶ. Ταῦτα μὲν οὖν [23], ὡς ἔφην [24], τυπικῶς ἁρμόττει τοῖς τοῦ Δαβὶδ [25] παθήμασι, καὶ ταῖς εἰς αὐτὸν γεγενημέναις εὐεργεσίαις. Ἁρμόττει δὲ διαφερόντως τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων, εἰς αὐτὸν κατενεχθείσῃ τὸν τῆς ἁμαρτίας πυθμένα, καὶ τῷ θανάτῳ παραπεμφθείσῃ, καὶ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνανθρωπήσεως ἀνιμηθείσῃ, καὶ δεξαμένῃ τῆς ἀναστάσεως τὰς ἐλπίδας, λέγειν [26], « Ὑπομένων ὑπέμεινα τὸν Κύριον, καὶ προσέσχε μοι. Καὶ εἰσήκουσέ μου [27], καὶ ἀνήγαγέ με ἐκ λάκκου ταλαιπωρίας [28]. » Λάκκος δὲ [29] ταλαιπωρίας εἰκότως ὁ θάνατος ἐκλήθη, φθορᾶς ὑπάρχων μεστός· πηλὸς δὲ ἰλύος [30], ἡ ἁμαρτία, ὡς [31] δυσοσμίαν ἀφιεῖσα [32] πολλὴν, καὶ τὸν εὐθυτενῆ [33] τῶν ἀνθρώπων ἐπέχουσα δρόμον [34]. « Ὄψονται πολλοὶ, καὶ φοβηθήσονται, καὶ ἐλπιοῦσιν ἐπὶ Κύριον. » Ἐπειδὴ εἰς [35] τῶν τῆς σωτηρίας ἀπολελαυκότων τὸ πρόσωπον ταῦτα διέξεισιν, εἰκότως ὁ Προφήτης ἔφη, ὅτι [36] οἱ [37] μηδέπω γεγευσμένοι τῶν ἀγαθῶν, θεωροῦντες [38] καὶ φοβηθήσονται, ὡς ἤδη μὴ προσεληλυθότες, καὶ τῇ ἐλπίδι [39] κρατυνθέντες, τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ τεύξονται σωτηρίας.

ε'. « Μακάριος ἀνὴρ, οὗ ἐστι τὸ ὄνομα Κυρίου ἐλπὶς αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐπέβλεψεν εἰς ματαιότητας [40] καὶ μανίας ψευδεῖς. » Τῶν ματαιοτήτων τούτων ἐμνημόνευσεν ὁ Προφήτης, καὶ ἐν τῷ πρὸ τούτου ψαλμῷ· « Πλὴν τὰ σύμπαντα ματαιότης, πᾶς ἄνθρωπος ζῶν. » Καὶ πάλιν, « Πλὴν μάτην ταράσσε-

A cupare solent, sicut superius diximus. Cum autem a periculis te liberasset, quid tibi rursus largitus est? « Et statuit super petram pedes meos. » Non enim me moveri et circumferri permisit, sed fecit ut mihi stabilis esset et firma statio. « Super hanc enim, ait, petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferni non prævalebunt adversus **857** eam [1]. » — « Et direxit gressus meos. » Effecit ut absque ullo impedimento currerem in via justitiæ. Cum enim ab errore me liberasset, rectam veritatis viam ostendit.

VERS. 4. « Et immisit in os meum canticum novum, carmen Deo nostro. » Nam pro impio idolorum cultu, verum Deum celebrare doctus sum, et B canticum non vetus, sed novum offerre, novis beneficiis accommodatum. Non enim amplius lamentando precor, sed propter accepta beneficia cano. Hæc igitur, ut dixi, per figuram conveniunt calamitatibus Davidis, et iis quæ in ipsum collata sunt beneficiis; in primis autem naturæ quoque humanæ apta sunt, quæ in ipsum peccati profundum dejecta et morti tradita, per Salvatorem nostrum cum homo factus sit, educta est, et accepta spe resurrectionis dicit: « Exspectans exspectavi Dominum et attendit mihi. Et exaudivit me, et eduxit me e lacu miseriæ. » *Lacus* vero *miseriæ* merito dicta est mors, ut quæ interitu plena sit: *lutum* vero *fæcis* peccatum, ut quod plurimum teC tri odoris emittit, et rectum hominum cursum cohibet. « Videbunt multi, **858** et timebunt, et sperabunt in Domino. » Quia autem in persona eorum, qui salutem nacti sunt, hæc disserit, merito ait Propheta, eos qui nondum bona gustaverunt, visuros esse, et formidaturos, ut qui hactenus non accesserint, et postea spe corroborati, a Deo salutem consequentur.

VERS. 5. « Beatus vir, cujus spes est nomen Domini, et non respexit ad vanitates, et insanias falsas. » Harum vanitatum Propheta mentionem fecit etiam in præcedente psalmo, dicens: « Verumtamen universa vanitas omnis homo vivens. » Et D rursus: « Verumtamen vane conturbatur. » Et hic

[1] Matth. XVI, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[17] *Σύνηθες ὀνομάζειν*. cod. 1, 2, ὀνομάζειν ἔθος. [18] *Καί*. Abest a cod. 1. [19] *Ἐπὶ — αὐτῆς*. Des. in cod. 1, 2. [20] *Μέ*. cod. 2 μοί. [21] *Τῆς — ὁδόν*. Hæc alium locum occupant in cod. 1. [22] *Ἀντὶ — συμβαῖνον*. Hæc transposita sunt in cod. 1 et 3. [23] *Οὖν*. Abest a cod. 1. [24] *Ὡς ἔφην*. Abest a cod. 3. [25] cod. 1, 2 τοῖς τοῦ Δαβὶδ ἁρμόττει. [26] *Λέγειν — ταλαιπωρίας*. Des. in cod. 3 et apud Cord. p. 744. [27] *Καὶ εἰσήκουσέ μου*. Abest a cod. 1, sed cod. 2 habet καὶ εἰσήκουσε τῆς δεήσεώς μου. [28] *Ταλαιπωρίας*. cod. 1, 2 addunt καὶ ἀπὸ πηλοῦ ἰλύος. [29] *Δέ*. codd. tres Aug. et Cord. l. c. μὲν γάρ. [30] *Ἰλύος*. cod. 2 et 3 ὕλεως. [31] *Ὡς*. Abest a cod. 1. [32] cod. 3 ἀναφιεῖσα. [33] Prior lectio erat εὐθυγενῆ. cod. 2 εὐγενῆ. [34] *Δρόμον*. In cod. 2 sequuntur quæ in superioribus præcedunt, καὶ ἔστησεν — πόδας μου, cum Commentario isto, ἐπὶ ταύτῃ — κατισχ. αὐτῆς. Hæc excipiunt, καὶ κατεύθυνε τὰ διαβ. μου, addito Commentario τῆς γὰρ πλάνης — ἀληθ. ὁδόν. Deinde repetuntur verba vers. 4 additis iis quæ suo loco desid. Ἀντὶ — συμβαῖνον, ubi tamen leg. ἐδιδάχθη. Eadem fere verborum series observatur in cod. 3. In illo tamen post verba ista Ἀντὶ — συμβαῖνον sequuntur hæc, καὶ οἱ μηδέπω — τεύξονται, quæ in Sirm. edit. sunt ultima ad vers. 4. Hunc ordinem tenuit etiam codex quo usus est Cord. quem vide p. 744. [35] *Εἰς*. Abest a cod. 1, 2. [36] *Ὅτι*. cod. 3 καί. [37] *Οἱ*. Abest a cod. 2. [38] *Θεωροῦντες*. codd. tres Aug. θαρροῦντες. [39] cod. 2 τὴν ἐλπίδα. [40] cod. 2 ματαιότητα.

igitur eum judicat beatum, qui præsentia quidem despicit, divinam vero spem omnibus præponit.

Vers. 6. « Multa fecisti tu, Domine Deus mi, mirabilia tua, et cogitationibus tuis non est qui similis sit tibi. Annuntiavi, et locutus sum, multiplicati sunt super numerum. » Miracula, inquit, quæ per tuam potentiam facta sunt, numerum et narrationem omnem superant. Non enim est qui facere possit similia tibi, quandoquidem opera tua maxima et perpulchra * sunt : vincunt autem humanas laudes ea, quæ singulis temporibus a tua **859** providentia dispensata fuere, quæ in Ægypto, quæ in deserto, quæ tempore Mosis, Josuæ, Samuelis, et quæ his antiquiora ; quæ acciderunt Abrahamo, Isaaco, Jacobo et Josepho, qui regnum per servitutem obtinuit, et alia, ne singula percurram. Verum quod nunc factum est, omnibus his est admirabilius. Non enim unius hominis, vel unius gentis, sed omnium gentium salutem procuras, et legis cultum cessare faciens, ad Judæorum imbecillitatem accommodatum, novam gratiam dedisti, quæ rationalem cultum præscribit.

Vers. 7, 8. « Sacrificium et oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi. Holocausta, et sacrificia pro peccato non postulasti. Tunc dixi, Ecce venio. » His Apostoli admonitio concinit : « Obsecro vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, rationalem cultum vestrum j. » Nam pro legalibus sacrificiis Dominus imperavit, ut nostra membra consecremus. Hanc autem, ait, tuam gratiam perspiciens, meipsum tibi obtuli, dicens : Ecce adsum. Hanc igitur vocem beatus Paulus de Christo Domino **860** adhibuit k, idque satis bene. Nostræ enim naturæ habuit primitias et illi omnium primo nostra dicere convenit, et in seipso prius adumbrare ea, quæ a nobis fieri decet. Eodem modo ipse primus ad baptisma accessit, nobis tacite ostendens baptismatis gratiam : eodem modo pedes discipulorum lavit, humilitatis exemplar nobis proponens. Propterea Joanni dicit : « Permitte modo, sic enim decet nos implere omnem justitiam l. » Congruit igitur illi et nostra dicere, ut capiti corporis, ut primogenito mul-

A ται [41] Κἀνταῦθα τοίνυν μακαρίζει τὸν τῶν μὲν παρόντων καταφρονήσαντα, τὴν ἐλπίδα δὲ τὴν θείαν ἀντὶ πάντων κτησάμενον.

ϛʹ. « Πολλὰ ἐποίησας σὺ, Κύριε ὁ Θεός μου, τὰ θαυμάσιά σου, καὶ τοῖς διαλογισμοῖς σου οὐκ ἔστι τίς ὁμοιωθήσεταί σοι. Ἀπήγγειλα καὶ ἐλάλησα, ἐπληθύνθησαν ὑπὲρ ἀριθμόν. » Νικᾷ, φησὶν, ἀριθμὸν καὶ πᾶσαν διήγησιν τὰ ὑπὸ τῆς σῆς δυνάμεως γενόμενα [42] θαύματα. Οὐ γάρ ἐστιν ὁ τὰ ὅμοιά σοι δρᾶσαι δυνάμενος· μέγιστα μὲν [43] γὰρ καὶ περικαλλῆ σου τὰ ποιήματα· νικᾷ δὲ τοὺς ἀνθρωπίνους ἐπαίνους τὰ καθ' ἕκαστον καιρὸν ὑπὸ τῆς [44] σῆς [45] προμηθείας οἰκονομούμενα, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ, τὰ ἐν τῇ ἐρήμῳ, τὰ ἐπὶ [46] Μωσοῦ [47], τὰ ἐπὶ Ἰησοῦ [48], τὰ ἐπὶ Σαμουὴλ, καὶ τὰ τούτων πρεσβύτερα, τὰ κατὰ τὸν Ἀβραὰμ,
B τὰ [49] κατὰ τὸν Ἰσαὰκ, τὰ κατὰ τὸν Ἰακὼβ, ἡ διὰ δουλείας τοῦ Ἰωσὴφ βασιλεία, καὶ τὰ ἄλλα, ἵνα μὴ καθ' ἕκαστον διεξέρχωμαι. Ἀλλὰ τὸ νῦν γεγενημένον τούτων ἁπάντων θαυμασιώτερον. Οὐδὲ [50] γὰρ ἑνὸς ἀνδρὸς, ἢ [51] ἑνὸς ἔθνους, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων πραγματεύῃ τὴν σωτηρίαν, καὶ, τὴν νομικὴν λατρείαν καταπαύσας, τῇ [52] τῶν Ἰουδαίων ἀσθενείᾳ συμβαίνουσαν, τὴν καινὴν ἔδωκας χάριν, τὴν λογικὴν [53] λατρείαν νομοθετοῦσαν [54].

ζʹ, ηʹ. « Θυσίαν καὶ [55] προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα [56] δὲ κατηρτίσω μοι. Ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἐζήτησας. Τότε εἶπον, Ἰδοὺ ἥκω. » Τούτοις ἡ ἀποστολικὴ συνᾴδει παραίνεσις· « Παρακαλῶ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ
C Θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν [57]. Ἀντὶ γὰρ τῶν νομικῶν ἱερείων τὰ ἡμέτερα μέλη καθιεροῦν ὁ Δεσπότης προσέταξε. Ταύτην [58] δέ του, φησὶ [59], τὴν χάριν ἰδὼν, ἐμαυτόν σοι προσήγαγον, λέγων, Ἰδοὺ πάρειμι. Ταύτην μέντοι τὴν φωνὴν ὁ μακάριος [60] λαμβάνει Παῦλος εἰς τὸν Δεσπότην Χριστὸν, καὶ μάλα εἰκότως. Τῆς γὰρ ἡμετέρας φύσεώς ἐστιν ἀπαρχὴ, καὶ πρώτῳ πρέπει [61] τὰ ἡμέτερα λέγειν, καὶ ἐν αὐτῷ προτυποῦν ἃ παρ' ἡμῶν προσήκει γενέσθαι. Οὕτω πρῶτος τῷ βαπτίσματι προσελήλυθεν, ἡμῖν ὑποδεικνὺς τὴν τοῦ βαπτίσματος χάριν· οὕτως ἔνιψε τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, ταπεινοφροσύνης ἡμῖν ἀρχέτυπον προτιθείς. Διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Ἰωάννην ἔφη· « Ἄφες ἄρτι, οὕτω γὰρ
D πρέπον ἡμῖν ἐστι πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. » Ἁρμόττει τοίνυν αὐτῷ καὶ τὰ ἡμέτερα λέγειν, ὡς

j Rom. xii, 1. k Hebr. x, 5-9. l Matth. iii, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[41] cod. 2 ταράσσονται. [42] cod. 1 γεγενημένα. [43] *Μέν*. Abest a cod. 2. [44] *Ὑπὸ τῆς*, κ. λ. In cod. 3 nonnulla præcedunt, quæ tamen Nostro vindicare dubitamus, tum quia cum illis quæ h. l. præmissa sunt, non cohærent, tum quia simul Cyrilli nomen ascriptum habent. [45] *Σῆς*. cod. 3. αὐτοῦ. [46] *Τὰ ἐπὶ Μωσοῦ*. Des. in cod. 3. [47] cod. 1 Μωϋσοῦ. cod. 2 Μωϋσέως. [48] *Ἰησοῦ*. cod. 1 addit τοῦ Ναυῆ. [49] *Τὰ — καὶ τὰ ἄλλα*. cod. 3 καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ πατριάρχας. [50] *Οὐδέ*. cod. 3 οὐ. [51] *Ἤ*. cod. 3 οὐδέ. [52] *Τῇ — συμβαίνουσαν*. des. in cod. 2. Pro τῇ τῶν cod. 1 habet τὴν τῇ. [53] *Λογικήν*. cod. 1 νομικήν. [54] *Νομοθετοῦσαν*. Multa etiam h. l. in cod. 3 sequuntur, de quibus tamen ex argumentis jam adductis dubitamus, an ad Nostrum pertineant. [55] *Καί*. cod. 1, 2 præm. γὰρ ἔφη. [56] *Σῶμα*. Hebr. אזנים. Sicque reliqui interpr. Græci habent ὠτία, unde culpa librariorum ortum esse videtur σῶμα. Vid. Lamb. Bos Animadv. crit. ad h. l. [57] *Λατρείαν*. cod. 3 addit ὑμῶν. [58] *Ταύτην — σάρκα*. Des. in cod. 3. [59] *Φησί*. In cod. 2 ponitur post χάριν. [60] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [61] *Πρέπει*. Abest a cod. 1.

κεφαλῇ σώματος, ὡς πολλῶν ἀδελφῶν πρωτοτόκῳ κατὰ τὴν σάρκα. « Ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ. » Ἄνωθεν [62], φησὶν, ἐν ταῖς προφητικαῖς βίβλοις ταῦτα περὶ ἐμοῦ προηγόρευται. Τὴν [63] *κεφαλίδα*, *εἴλημα* εἰρήκασιν Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος [64]· οὕτω δὲ τὰς θείας Γραφὰς μέχρι καὶ τήμερον Ἰουδαῖοι κατασκευάζειν εἰώθασι.

θ'. « Τοῦ ποιῆσαι τὸ θέλημά σου, ὁ Θεός μου, ἠβουλήθην [65]· καὶ τὸν νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας [66] μου. » Προσελθών σοι, φησὶ, πᾶσαν ἔχω σπουδὴν τὰς σὰς πληροῦν ἐντολὰς, καὶ κατὰ τὸ σὸν πολιτεύεσθαι θέλημα. Τὸ δὲ, *ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου*, ἐκ μεταφορᾶς εἴρηκε τῶν εὖ περί τινα διακειμένων, καὶ ἔνδον ἐφιεμένων [67] ἐμβαλεῖν τὸν ποθούμενον. Ταῦτα δὲ οὔτε τῷ Ἱερεμίᾳ, οὔτε τῷ Δανιὴλ, οὔτε [68] τῷ μακαρίῳ [69] ἁρμόττει Δαβίδ. Τοῦ νόμου γὰρ κρατοῦντος, ὁλοκαυτώματα καὶ θυσίαι προσεφέροντο τῷ Θεῷ. Ὁ δὲ προφητικὸς λόγος, ἐκβαλὼν πάντα τὰ τοιαῦτα, τὴν λογικὴν θυσίαν ὑπέδειξεν. Οὗ δὴ χάριν, τυπικῶς ἔφην ἁρμόττειν τῷ Δαβὶδ τὸν ψαλμόν· ἐπειδὴ κἀκεῖνος προφητικῶς προεώρα τὰ μέλλοντα, καὶ κατ' ἐκεῖνα ζῆν ἐπεθύμει· ἀληθῶς δὲ τοῖς τῆς σωτηρίας ἀξιωθεῖσιν ἔθνεσι, καὶ τῆς πλάνης ἀπαλλαγεῖσιν.

ι', ια'. « Εὐηγγελισάμην δικαιοσύνην ἐν ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ, ἰδοὺ τὰ χείλη μου οὐ μὴ κωλύσω· Κύριε, σὺ ἔγνως. Τὴν δικαιοσύνην σου [70] οὐκ ἔκρυψα ἐν τῇ καρδίᾳ μου, τὴν ἀλήθειάν σου καὶ τὸ σωτήριόν σου εἶπα. Οὐκ ἔκρυψα τὸ ἔλεός σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου ἀπὸ συναγωγῆς πολλῆς. » Καὶ ὁ μακάριος [71] Δαβὶδ ὑπισχνεῖται ἐν ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ, τῇ κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὑπὸ τῆς θείας χάριτος συλλεγείσῃ, τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην κηρύττειν, καὶ τὴν τῆς προφητείας ἀλήθειαν, καὶ τὴν ἀξιάγαστον σωτηρίαν, καὶ τὸν ἀμέτρητον ἔλεον· καὶ αὕτη ἡ σεσωσμένη [72] φύσις ταύτην ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ὑπισχνεῖται τὴν ἀντίδοσιν δώσειν [73], τὸ συντρέχειν εἰς ἐκκλησίαν, καὶ τὰ χείλη κινεῖν εἰς ὑμνῳδίαν, καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν δικαίαν κρίσιν ἀνακηρύττειν, καὶ τὴν ἄῤῥητον διεξιέναι κηδεμονίαν, καὶ τῶν προφητικῶν ὑποσχέσεων ὑποδεικνῦναι τὸ ἀληθές. Τὸ δὲ, « ἀπὸ συναγωγῆς πολλῆς, » ὁ Σύμμαχος *ἐν πλήθει*, ὁ δὲ Ἀκύλας καὶ ὁ Θεοδοτίων, *ἐν ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ* τεθείκασιν· ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι περὶ τῆς αὐτῆς εἴρηκεν ἐκκλησίας.

ιβ'. « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τοὺς οἰκτιρμούς σου ἀπ' ἐμοῦ· τὸ ἔλεός σου, καὶ ἡ ἀλήθειά σου διὰ παντὸς ἀντελάβοντό μου [74]. » Καὶ τυχοῦσα τῆς σωτηρίας ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, δεῖται πάλιν τῆς αὐτῆς προμηθείας, διὰ τὰς παντοδαπὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ δαιμόνων ἐπαναστάσεις, ὧν ἐν τοῖς ἑξῆς τὴν μνήμην πεποίηται.

A torum fratrum secundum carnem. « In capite libri scriptum est de me. » Olim, inquit, in libris propheticis hæc de me prædicta sunt. *In capite* Aquila et Symmachus *in involucro libri* dixerunt : sic autem Scripturas divinas usque in hodiernum diem Judæi concinnare solent.

VERS. 9. « Ut facerem voluntatem tuam, Deus mi, volui, et legem tuam, in medio ventris mei. » Postquam accessi ad te, ait, omne studium adhibeo, ut tua præcepta impleam, et ut secundum tuam voluntatem vivam. Hoc autem, *in medio ventris mei*, dixit per metaphoram sumptam ab illis, qui aliquem amore prosequuntur, et desiderant illum quasi in sua viscera conjicere. Porro hæc nec Jeremiæ, nec Danieli, nec beato Davidi congruunt.
B
Durante enim lege, holocausta et sacrificia offerebantur Deo. Propheticus vero sermo, omnibus his **861** ejectis, rationale sacrificium ostendit. Idcirco per figuram dixi psalmum Davidi congruere, quoniam ille ex prophetiæ dono futura prævidebat, et secundum illa vivere desiderabat. Vere autem hæc gentibus, quæ salute donatæ sunt, et ab errore liberatæ fuerunt, conveniunt.

VERS. 10, 11. « Annuntiavi justitiam in ecclesia magna, ecce labia mea non prohibebo, Domine, tu scis. Justitiam tuam non abscondi in corde meo : veritatem tuam et salutem tuam dixi. Non abscondi misericordiam tuam, et veritatem tuam a cœtu
C
multo. » Beatus David promittit se in Ecclesia magna per totum orbem terrarum per divinam gratiam collecta Dei justitiam prædicaturum esse, et prophetiæ veritatem, atque salutem admiratione dignam, immensamque misericordiam : et ipsa natura servata hanc pro salute remunerationem se daturam esse spondet, nimirum in ecclesiam confluere, et labia in hymnorum cantilenam movere, atque justum Dei judicium celebrare, inexplicabilemque Dei providentiam enarrare, et propheticarum promissionum veritatem ostendere. Hoc autem, « a cœtu multo, » Symmachus, *in multitudine*, Aquila vero et Theodotion, *In ecclesia magna* posuerunt, ut de eadem ecclesia illum dixisse manifestum sit.

D

VERS. 12. « Tu autem, Domine, ne longe removeas miserationes tuas a me; misericordia tua, et veritas tua semper susceperunt me. » Dei Ecclesia, salutem licet consecuta, eadem providentia indiget ob varios hominum dæmonumque **862** insultus, quorum in sequentibus mentionem fecit.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[62] *Ἄνωθεν — προηγόρευται*. Des. in cod. 3. [63] *Τὴν — εἰρήκασιν*. cod. 3 κεφαλίδα φασὶν εἴλημα. [64] *Σύμμαχος*. Aliam ejus interpretationem dedit Montf. in Hexaplis ad h. l. [65] cod. 1, 2 ἐβουλήθην. [66] *Κοιλίας*. Rec. lectio τῶν Ο' est καρδίας. [67] *Ἐφιεμένων*. In cod. 1 ponitur post ποθούμενον. [68] *Οὔτε*. cod. 1, 2 addunt μήν. [69] *Μακαρίῳ*. cod. 2 θείῳ. [70] *Σου*. Hæc lectio cod. Alex. præferenda est illi quam habet Vatic., in quo est μου. [71] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [72] *Σεσωμένη*. cod. 2 ἐσομένη. [73] *Δώσειν*. Abest a cod. 1, 2. [74] cod. 1 ἀντελάβετό μου, ascripta tamen lectione ἀντελάβοντό μου, quam etiam habet cod. 2.

A VERS. 13. « Quoniam circumdederunt me mala, quorum non est numerus : comprehenderunt me iniquitates meæ, et non potui videre. Plures sunt capillis capitis mei, et cor meum dereliquit me. » * Quæ hic dicuntur, nemo pugnantia existimet cum his, quæ modo exposita sunt. Etenim tres pueri summa virtute præditi, atque triumphali corona ornati, in camino orantes dixerunt : « Peccavimus, inique egimus, deliquimus, et recessimus a mandatis tuis, nec observavimus instituta tua [m]. » Sic admirabilis Daniel, sic divinus Jeremias, sic divinus Isaias, sic sapientissimus Paulus. « Christus enim, inquit, Jesus venit in hunc mundum, ut peccatores salvos faceret, quorum primus ego sum [n]. » Et rursus : « Non sum dignus vocari apostolus [o]. »
B Sic igitur in hoc loco Dei Ecclesia, impiorum fluctibus concussa, non effertur, tanquam pugnare volens, sed quæ accidunt, peccatis et delictis tribuit, et a Salvatore opem consequi obsecrat. Præterea nec Dei Ecclesia ex hominibus perfectis tota constat, sed habet etiam ignavos, et qui remissam vitam amplexi sunt, et qui voluptatibus servire decreverunt. Et quoniam unum est corpus, tanquam ex una persona et hæc et illa proferuntur.

ιγ'. « Ὅτι περιέσχον με κακὰ, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός· κατέλαβόν με αἱ ἀνομίαι μου, καὶ οὐκ ἠδυνήθην τοῦ βλέπειν. Ἐπληθύνθησαν ὑπὲρ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς μου [75], καὶ ἡ καρδία μου ἐγκατέλιπέ με. » Μηδεὶς δὲ ἀνάρμοστα τοῖς ἡρμηνευμένοις ἡγείσθω τὰ εἰρημένα. Καὶ γὰρ οἱ τρεῖς παῖδες τῆς ἄκρας ἀρετῆς ἐπειλημμένοι, καὶ τὸν νικηφόρον ἀναδησάμενοι [76] στέφανον, ἐν τῇ καμίνῳ προσευχόμενοι ἔλεγον, « Ἡμάρτομεν, ἠνομήσαμεν, ἠδικήσαμεν, καὶ ἀπέστημεν ἀπὸ τῶν ἐντολῶν σου, καὶ οὐκ ἐφυλάξαμεν τὰ δικαιώματά σου. » Οὕτως ὁ θαυμάσιος [76] Δανιὴλ, οὕτως ὁ θεσπέσιος [77] Ἱερεμίας, οὕτως ὁ θεῖος Ἡσαΐας, οὕτως ὁ σοφώτατος [78] Παῦλος. « Χριστὸς γὰρ, φησὶν, Ἰησοῦς [79] ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ. Καὶ πάλιν, » Οὐκ εἰμὶ ἄξιος καλεῖσθαι ἀπόστολος. » Οὕτω τοίνυν [80] ταῖς παρὰ τῶν δυσσεβῶν τρικυμίαις βαλλομένη ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, οὐ μεγαφρονεῖ, ὡς ἀγωνιζομένη, ἀλλὰ ἁμαρτίαις καὶ πλημμελείαις ἀνατίθησι [81] τὰ γινόμενα, καὶ τῆς παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἐπικουρίας ἀπολαῦσαι παρακαλεῖ. Ἄλλως τε οὐδὲ ἐκ τελείων πᾶσα συνέστηκεν ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία· ἀλλ' ἔχει καὶ τοὺς ῥᾳστώνῃ συζῶντας, καὶ τὸν ἀνειμένον βίον ἀσπαζομένους, καὶ ἡδοναῖς δουλεύειν αἱρουμένους. Καὶ ἐπειδὴ ἕν ἐστι σῶμα, ὡς ἐξ ἑνὸς προσώπου καὶ ταῦτα κἀκεῖνα προφέρεται.

VERS. 14, 15. « Placeat tibi, Domine, ut eruas me : Domine, ad adjuvandum me respice. Confundantur, et pudore suffundantur simul, qui quærunt animam meam, ut auferant **863** eam. » Non enim
C vulnerare volunt, sed sempiternæ morti tradere. « Convertantur retrorsum, et confundantur, qui volunt mihi mala. » Verte ipsos in fugam, et aberrare fac ab his quæ desiderant : mala enim contra me struunt.

ιδ', ιε'. « Εὐδόκησον, Κύριε, τοῦ ῥύσασθαί με· Κύριε, εἰς τὸ βοηθῆσαί μοι πρόσχες [82]. Καταισχυνθείησαν καὶ ἐντραπείησαν ἅμα οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχήν μου, τοῦ ἐξᾶραι αὐτήν. » Οὐ γὰρ τρῶσαι βούλονται, ἀλλὰ τῷ αἰωνίῳ παραπέμψαι θανάτῳ. « Ἀποστραφείησαν εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ καταισχυνθείησαν οἱ θέλοντές μοι κακά. » Τρέψον [83] αὐτοὺς [84] εἰς φυγὴν, καὶ διαμαρτεῖν ὧν ἐφίενται παρασκεύασον· κακὰ γάρ μοι καττύουσιν.

VERS. 16. « Illico reportent confusionem, qui dicunt mihi, Euge, euge. » His, qui insultant et irrident me, fructus sit pudor.

ις'. Κομισάσθωσαν αἰσχύνην παραχρῆμα [85] οἱ λέγοντές μοι, Εὖγε, εὖγε. » Καὶ τοῖς ἐπιτωθάζουσι δὲ [86] καὶ ἐπιγελῶσί μοι, γενέσθω [87] τούτοις καρπὸς ἡ αἰσχύνη.

VERS. 17. « Exsultent, et lætentur super te omnes quærentes te, Domine, et dicant semper, Magnificetur Dominus, qui diligunt salutem tuam. » At quærentes te, inquit, et laudantes, et semper diligentes, perpetua lætitia imple. Et qui tui amoris
D mutationem non habent, neque gaudii mutationem sentiant. Non enim simpliciter amantibus gaudium precatus est, sed his qui semper et continue benevolentia dignum amorem habent.

ιζ'. « Ἀγαλλιάσθωσαν [88] καὶ εὐφρανθήτωσαν [89] ἐπὶ σοὶ πάντες οἱ ζητοῦντές σε, Κύριε, καὶ εἰπάτωσαν [90] διαπαντὸς, Μεγαλυνθήτω ὁ Κύριος, οἱ ἀγαπῶντες τὸ σωτήριόν σου διαπαντός [91]. » Τοὺς δὲ ζητοῦντάς σε, φησὶ, καὶ ὑμνοῦντας, καὶ διαπαντὸς ἀγαπῶντας, διηνεκοῦς ἔμπλησον εὐφροσύνης, καὶ [92] τῆς [93] σῆς ἀγάπης μεταβολὴν μὴ [94] δεχόμενοι [95], μὴ [96] δεξάσθωσαν θυμηδίας μεταβολήν. Οὐ γὰρ τοῖς ἁπλῶς ἀγαπῶσιν ᾔτησε τὴν θυμηδίαν, ἀλλὰ τοῖς ἀεὶ καὶ διηνεκῶς ἔχουσι τὸν ἀξιέραστον ἔρωτα.

VERS. 18.* « Ego autem mendicus sum, et pauper :

ιη'. « Ἐγὼ δὲ πτωχός εἰμι καὶ πένης· Κύριος

[m] Dan. III, 29, 30. [n] I Tim. I, 15. [o] I Cor. XV, 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[75] *Μου*. Abest a cod. 1. [76] cod. 2 ἀναδυσάμενοι. [76*] *Θαυμάσιος*. cod. 2 θεῖος. [77] *Θεσπέσιος*. cod. 2 μέγας. [78] cod. 2 σοφός. [79] *Ἰησοῦς*. Abest a cod. 1. [80] *Τοίνυν*. cod. 1, 2 addunt κἀνταῦθα. [81] ἀνατίθησι. In cod. 2 ponitur post γινόμενα. [82] *Πρόσχες*. cod. 1 σπεῦσον. [83] cod. 2 στρέψον. [84] *Αὐτούς*. cod. 1, 2 addit φησί. [85] cod. 1, 2 παραχρῆμα αἰσχύνην. Uterque cod. addit αὐτῶν. [86] *Δέ*. Abest a cod. 2. [87] *Γενέσθω — αἰσχύνη*. Des. in cod. 2. [88] cod. 1 ἀγαλλιάσοιντο, quæ est lectio cod. Alex. [89] cod. 1 εὐφρανθείησαν. [90] *Εἰπάτωσαν*. cod. 2 λεγέτωσαν. [91] *Διαπαντός*. Abest a cod. 1, 2 et a versione τῶν Ο'. [92] *Καί*. Abest a cod. 2. [93] *Τῆς*. cod. 1 præm. οἱ. [94] *Μή*. Abest a cod. 1. [95] cod. 2 δεχομένους. [96] *Μὴ — μεταβολήν*. Des. in cod. 2.

φροντιεῖ μου· βοηθός μου καὶ ὑπερασπιστής μου εἶ A σὺ, Κύριε[97], μὴ χρονίσῃς[98]. » Ὥσπερ ἁμαρτιῶν ἐμνημόνευσεν ἄνω, οὕτω καὶ πτωχὸν ἑαυτὸν[99] ἀποκαλεῖ, ὡς βοηθείας[1] σπανίζοντα[2], καὶ τῆς θείας δεόμενον[3] ἐπικουρίας· καὶ[4] ταύτης ὅτι τάχιστα ἱκετεύει τυχεῖν. Ἁρμόττει δὲ ταῦτα διαφερόντως τῷ μακαρίῳ[5] Δαβίδ. Ἡγοῦμαι γὰρ, ὅτι τὴν πρόῤῥησιν ἐκείνην θεασάμενος, καὶ τὴν φιλοτιμίαν τῆς χάριτος, πτωχὸν ἑαυτὸν καὶ πένητα προσηγόρευσε, καὶ τῆς θείας καὶ αὐτὸς ἀπολαῦσαι προνοίας ἱκέτευσεν. Ἀντιβολεῖ δὲ[6] μὴ χρονίσαι τὴν τεθεσπισμένην σωτηρίαν, μηδὲ εἰς μακροὺς ἀναβληθῆναι χρόνους, ἀλλὰ τάχιστα τοῖς ἀνθρώποις ταύτην παρασχεθῆναι.

Dominus sollicitus erit mei. Adjutor meus, et protector meus tu es, Domine, ne tardaveris. » Sicut superius peccatorum meminit, sic et pauperem seipsum nuncupat, tanquam auxilio egentem, et divina ope carentem; et hanc quidem ut celerrime consequatur supplicat. Congruunt autem hæc **864** potissimum beato Davidi. Opinor enim eum, cum vaticinationem illam et gratiæ liberalitatem cerneret, pauperem seipsum ac egenum appellasse, atque ut divina providentia perfrueretur esse deprecatum. Orat porro ne salus prædicta procrastinetur, neve in longum tempus prorogetur, sed ut celeriter hominibus concedatur.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Μ' ΨΑΛΜΟΥ.

B α'. « Εἰς τὸ τέλος, Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Τινὲς μὲν τῷ Δαβὶδ ἀνέθεσαν, τινὲς δὲ τῷ Ἐζεκίᾳ τὸν παρόντα ψαλμόν· οὐκ ἐᾷ δὲ ἡμᾶς τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον οὐδέτερον δέξασθαι. Ὁ γὰρ Δεσπότης Χριστὸς διάλεξίν τινα πρὸς τοὺς ἱεροὺς ποιησάμενος μαθητὰς, ἐπήγαγε καὶ ταῦτα· « Εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἐστε, ἐὰν ποιῆτε ταῦτα[7]. Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω, οἶδα[8] οὓς ἐξελεξάμην· ἀλλ' ἵνα ἡ Γραφὴ πληρωθῇ· Ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον, ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ· ἀπ' ἄρτι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι[9], ἵνα ὅταν γένηται πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι. » Τοῦ Κυρίου τοίνυν λέγοντος, « Ἵνα ἡ Γραφὴ πληρωθῇ, » καὶ δεικνύντος τὸν παρόντα ψαλμὸν αὐτῷ καὶ οὐκ ἄλλῳ τῳ προσήκοντα, θρασὺ νομίζω καὶ τολμηρὸν, ἄλλην αὐτῷ καὶ μὴ προσ- C ήκουσαν ὑπόθεσιν διαπλάσαι.

β'. « Μακάριος ὁ συνιῶν ἐπὶ πτωχὸν καὶ πένητα. » Τὸ[10] *καὶ πένητα* ἐν ἐνίοις εὗρον ἀντιγράφοις· οὔτε δὲ παρὰ τῷ Ἑβραίῳ, οὔτε[11] παρὰ τῷ Σύρῳ, οὔτε παρὰ τοῖς ἄλλοις ἑρμηνευταῖς[12]. *Πτωχὸν* μέν τοι καλεῖ τὸν τῶν ὅλων Κύριον, « ἐπειδὴ πλούσιος » ὢν, ὥς[13] φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, « δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσεν, ἵνα ἡμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσωμεν. » Καὶ « Ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο εἶναι ἴσα Θεῷ· ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσεν μορφὴν δούλου λαβών. » Καὶ ὁρατῶν καὶ ἀοράτων δεσπόζων, οὐκ εἶχε ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι, καὶ γεννηθεὶς ἐκ Παρθένου, διὰ σπάνιν κλίνης ἐπὶ φάτνης ἐτέθη. Μακαρίζει[14] τοίνυν ὁ προφητικὸς λόγος τὸν ταύτην συνιέναι τὴν πτωχείαν δυνάμενον, D καὶ εἰς δύναμιν ἀνυμνῆσαι προθυμούμενον τὸν ταύτην ἀναδεξάμενον· εἶτα δείκνυσι τοῦ μακαρισμοῦ τοὺς καρ-

INTERP. PSALMI XL.

Vers. 1. « In finem, Psalmus Davidi. » Præsentem psalmum quidam Davidi, quidam vero Ezechiæ ascripserunt : divinum vero Evangelium neutrum ex illis accipi sinit. Nam Christus Dominus colloquio cum sanctis discipulis habito, hæc subdidit : « Si hæc scitis, beati eritis, si feceritis ea. Non de omnibus vobis dico : ego scio quos elegerim ; sed ut impleatur Scriptura : Qui manducat panem mecum, elevavit contra me calcaneum suum. Ex hoc inde tempore dico vobis priusquam fiat, ut cum factum fuerit, credatis quod ego sim [p]. » Domino igitur dicente : « Ut Scriptura impleatur, » et demonstrante præsentem psalmum sibi et non alii congruere, rem audaciæ ac temeritatis plenam judico, aliud argumentum huic psalmo minime congruens affingere.

Vers. 2. « Beatus qui attendit ad egenum et pauperem. » Hoc *et pauperem*, in quibusdam exemplaribus inveni : sed nec apud Hebræum legitur, nec apud Syrum, nec apud **865** alios interpretes, *Egenum* igitur nuncupat universorum Dominum, quoniam « cum esset dives, » ut ait divinus Apostolus, « propter nos egenus factus est, ut illius inopia divites essemus [q]. » Et : « Cum haberet formam Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo : sed seipsum exinanivit, formam servi accipiens [r]. » Et qui visibilibus et invisibilibus dominabatur, non habebat ubi caput suum reclinaret, et natus ex Virgine, ob inopiam cubilis, in præsepi positus est. Hinc propheticus sermo beatum prædicat eum qui hanc paupertatem intelligere potest, et qui pro viribus celebrandum curat eum qui

[p] Joan. XIII, 17-19. [q] II Cor. VIII, 9. [r] Philipp. II, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[97] *Κύριε*. Rec. lectio h. l. est ὁ Θεός μου. [98] *Χρονίσῃς*. cod. 3 addit τὰ τῆς βοηθείας μου καὶ ὑπερασπιστίας μου δωρούμενος. [99] *Ἑαυτόν*. Abest a cod. 1, 2. [1] *Βοηθείας σπανίζοντα καί*. Des. in cod. 3. [2] cod. 1 σπανίζουσαν. [3] cod. 1 δεομένην. [4] *Καὶ — τυχεῖν*. Des. in cod. [5] *Μακαρίῳ*. cod. 2 θείῳ. [6] *Ἀντιβολεῖ δέ*. codd. tres Aug. ἀντιβολήσας. [7] *Ταῦτα* cod. 1, 2 αὐτά, quæ est rec. lectio l. c. [8] *Οἶδα*. Præcedit ἐγὼ l. c. [9] *Πρὸ τοῦ γενέσθαι*. Abest a cod. 2. [10] *Τὸ — ἑρμηνευταῖς*. Idem Scholion ex Chrysost. desumptum exstat in edit. Rom. τῶν Ο'. [11] *Οὔτε—Σύρῳ*. Hæc in cod. 1 ponuntur post ἑρμηνευταῖς. [12] *Ἑρμηνευταῖς*. Montf. Hexapl. p. 524. addit ἐμφέρεται, cum notula ista, ex Theodoreto. Abest autem hoc additamentum a codd. nostris. [13] *Ὡς*. Abest a cod. 1, 2. [14] *Μακαρίζει* κ. λ. Alias lectiones exhibet Cord. p. 765

hanc paupertatem amplexus est. Deinde beatitudinis fructus demonstrat: « Die malo liberabit eum Dominus. » Sed *malum diem, vexationis diem* Symmachus dixit. Tacite vero innuit, ut opinor, futurum diem terribilem judicii, et peccatoribus infestum: et promittit sinceram illius paupertatis cognitionem a terribilis diei malis ipsum liberaturam.

VERS. 3. « Dominus conservet eum, et vivificet eum, et beatum faciat eum in terra, et non tradat eum manibus inimicorum ejus. » Non solum autem futuris bonis perfruetur, sed etiam in hac vita divinam opem consequetur, illustris et clarus factus, inimicorumque insidias effugiens. Et quoniam **866** verisimile est, ut is qui corpus interitui obnoxium habet, in morbum aliquando incidat, spondet ab hoc liberationem.

VERS. 4. « Dominus opem feret illi super lecto doloris ejus: universum stratum ejus vertis in infirmitate ejus. » Ab omni, inquit, ægritudine liberabit eum, et in bonam corporis valetudinem morbum permutabit. Hoc enim, « vertis in infirmitate stratum, » pro *mutasti* posuit. Sic post expositas remunerationes ejus, qui hanc paupertatem admirabilem intelligit, ostendit nobis, quis sit qui hanc habuerit, et quomodo se in ipsa gesserit: ipsum docentem inducens, et sua enarrantem.

VERS. 5. « Ego dixi: Domine, miserere mei, sana animam meam, quia peccavi contra te. » Ego autem, ait, sum pauper, qui voluntariam paupertatem suscepi, et sum Agnus Dei, qui peccatum mundi tollo, qui hominum infirmitates mihi vindico, qui peccatum non feci, et hanc precationem pro humana natura, ut primitiæ ipsius naturæ, offero. Porro notandum est Symmachum non dixisse, « quoniam peccavi contra te, » sed, *etiamsi peccaverim contra te.*

VERS. 6. « Inimici mei dixerunt mala mihi: Quando morietur, et peribit nomen ejus? » *Inimicos* Judæos vocat, invidentes, et mortem machinantes. Hoc vero sacrorum Evangeliorum historia docet: « Consilium **867** enim, inquit, inierunt, quomodo illum perderent [a]. » Hinc in Judam prædictionem transfert.

VERS. 7. « Et ingrediebatur, ut videret: vana

A πούς. « Ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾷ ῥύσεται αὐτὸν ὁ Κύριος. » *Τὴν δὲ πονηρὰν ἡμέραν, κακώσεως ἡμέραν* ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν. Αἰνίττεται δὲ, ὡς οἶμαι, τὴν τῆς κρίσεως ἡμέραν, φοβερὰν οὖσαν, καὶ τῶν παρανόμων κακωτικήν· καὶ ὑπισχνεῖται τὴν εἰλικρινῆ γνῶσιν τῆς πτωχείας ἐκείνης τῶν τῆς φοβερᾶς αὐτὸν ἡμέρας ἀπαλλάξαι κακῶν.

γ'. « Κύριος διαφυλάξαι[15] αὐτὸν καὶ ζῆσαι[16] αὐτὸν, καὶ μακαρίσαι αὐτὸν ἐν τῇ γῇ, καὶ μὴ παραδῷ[17] αὐτὸν εἰς χεῖρας[18] ἐχθρῶν αὐτοῦ. » Οὐ μόνον δὲ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἀπολαύσει[19], ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν παρόντα βίον τῆς θείας τεύξεται προμηθείας, περιφανής τε γενόμενος καὶ περίβλεπτος, καὶ τὰς τῶν δυσμενῶν διαφεύγων ἐπιβουλάς. Καὶ ἐπειδὴ τὸν φθαρτὸν ἔχοντα σῶμα εἰκὸς καὶ
B νόσῳ περιπεσεῖν, ὑπισχνεῖται καὶ τὴν[20] ταύτης ἀπαλλαγήν.

δ'. « Κύριος βοηθήσει[21] αὐτῷ ἐπὶ κλίνης ὀδύνης αὐτοῦ· ὅλην τὴν κοίτην αὐτοῦ ἔστρεψας ἐν τῇ ἀρρωστίᾳ αὐτοῦ. » Πάσης αὐτὸν[22], φησὶν, ἀπαλλάξει τῆς ἀρρωστίας, καὶ εἰς ὑγίειαν τὴν νόσον μεταβαλεῖ. Τὸ γὰρ, « ἔστρεψας ἐν τῇ ἀρρωστίᾳ τὴν κοίτην[23], » ἀντὶ τοῦ *μετέβαλες* τέθεικεν[24]. Οὕτω τοῦ συνιέντος τὴν ἀξιάγαστον ἐκείνην πτωχείαν τὰς ἀντιδόσεις διεξελθὼν, ὑποδείκνυσιν ἡμῖν, τίς ὁ ταύτην ἐσχηκὼς, καὶ πῶς[25] αὐτὴν μετελήλυθεν, αὐτὸν εἰσάγων[26] διδάσκοντα, καὶ τὰ[27] καθ' ἑαυτὸν διηγούμενον.

ε'. « Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με, ἴασαι τὴν
C ψυχήν μου, ὅτι ἥμαρτόν σοι. » Ἐγὼ δέ[28] εἰμι, φησὶν, ὁ πτωχὸς, ὁ τὴν ἑκούσιον πτωχείαν ἀναδεξάμενος, ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ὁ τὰ τῶν ἀνθρώπων οἰκειούμενος[29] πάθη, ὁ ἁμαρτίαν μὲν[30] μὴ πεποιηκὼς, τὴν δὲ[31] ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπείας φύσεως, ὡς ἀπαρχὴ τῆς φύσεως, εἰσφέρων[32] παράκλησιν. Ἐπισημήνασθαι δὲ προσήκει, ὡς ὁ Σύμμαχος οὐκ εἶπεν, « [33] ὅτι ἥμαρτόν σοι, » ἀλλὰ, *καὶ εἰ ἥμαρτόν σοι.*

ϛ'. « Οἱ ἐχθροί μου εἶπον κακά μοι, πότε ἀποθανεῖται, καὶ ἀπολεῖται ὄνομα[34] αὐτοῦ; » *Ἐχθροὺς* τοὺς Ἰουδαίους καλεῖ, βασκαίνοντας καὶ τὸν θάνατον[35] καττύοντας. Τοῦτο δὲ καὶ[36] ἡ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ἱστορία διδάσκει· « Καὶ[37] συμβούλιον γὰρ, φησὶν, ἔλαβον, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν. » Ἐντεῦθεν
D ἐπὶ τὸν Ἰούδαν μεταφέρει τὴν πρόῤῥησιν.

ζ'. « Καὶ εἰσεπορεύετο[38] τοῦ ἰδεῖν· μάτην ἐλάλει

[a] Matth. XXVI, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[15] *Διαφυλάξαι.* Ita leg. in cod. Alex. pro φυλάξαι, ut habet cod. Vatic. [16] *Ζῆσαι.* Aq. et Theodot. habent ζωώσαι, vel ut apud Montf. in Hexaplis ad h. l. leg. ζωώσει. [17] cod. Alex. habet *παραδώῃ*. Vatic. παραδοῖ. [18] *Εἰς χεῖρας.* Hebr. בנפש, sicque reliqui interpretes Græci posuerunt εἰς ψυχὴν vel ἐν ψυχῇ. [19] cod. 1, 2 ἀπολαύσεται. [20] *Τήν.* Abest a cod. 2. [21] *Βοηθήσει.* Hæc est lectio cod. Alex., sed cod. Aug. 2 habet lectionem cod. Vatic. βοηθήσαι. [22] *Αὐτόν.* Abest a cod. 2. [23] *Τὴν κοίτην.* cod. 2 præm. αὐτοῦ. [24] *Μετέβαλες τέθεικεν.* cod. 2 μετέθηκεν. [25] *Πῶς* cod. 1. 2 ὅπως. [26] cod. 1 εἰσαγαγών. [27] *Τά.* Abest a cod. 2. [28] *Δέ.* Abest a cod. 1, 2. [29] *Οἰκειούμενος.* cod. 2 ἰώμενος. [30] *Μέν.* Abest a cod. 2. [31] *Δέ.* Abest a cod. 2. [32] *Εἰσφέρων.* cod. 1, 2 προσφέρων. [33] *Εἰ.* Abest a cod. 1, 2. [34] *Ὄνομα.* cod. 1, 2 præm. τὸ, ut in vers. τῶν Ο'. [35] cod. 2 τοῦ θανάτου. [36] *Καί.* Abest a cod. 2 h. l. et post pauca. [37] *Καὶ — ἀπολέσωσιν.* Hæc a recepta lectione l. c. recedunt. [38] *Εἰσεπορεύετο.* Præstat lectio cod. Vatic. qui præm. εἰ.

ἡ καρδία [39] αὐτοῦ· συνήγαγεν ἀνομίαν ἑαυτῷ· A ἐξεπορεύετο ἔξω, καὶ ἐλάλει [40]. » Οὕτω δὲ [41] καὶ οἱ θεῖοι ἡμᾶς διδάσκουσιν εὐαγγελισταὶ, ὅτι τοῖς μὲν Ἰουδαίοις εἶπε· « Τί μοι δίδοτε [42], κἀγὼ ὑμῖν αὐτὸν [43] παραδώσω; » ἐζήτει δὲ καιρὸν, [44] ὥστε παραδοῦναι αὐτόν. Ταῦτα [45] καὶ ἡ πρόῤῥησις λέγει, « Καὶ εἰσεπορεύετο τοῦ ἰδεῖν μάτην [46]· ἐξεπορεύετο ἔξω καὶ ἐλάλει. » Εἰσιὼν γὰρ καὶ ἐξιὼν συνετύρευεν ἐκείνοις τὸν θάνατον [47]· εἶτα τὴν κακὴν αὐτῶν συμφωνίαν προλέγει.

η', θ'. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ [48] κατ' ἐμοῦ ἐψιθύριζον πάντες οἱ ἐχθροί μου, κατ' ἐμοῦ ἐλογίζοντο κακά μοι. Λόγον παράνομον κατέθεντο [49] κατ' ἐμοῦ. » Τούτοις [50] δὲ μαρτυρεῖ τῶν πραγμάτων τὸ τέλος. Ἡσυχῇ γὰρ πρὸς ἀλλήλους διαλεγόμενοι, τῆς ἐπιβουλῆς ἐπεζήτουν [51] τὸν τρόπον. B Εἶτα τυραννίδος γραφὴν [52] ἐποιήσαντο [53], εἰρηκότες τῷ Πιλάτῳ, « Ὡς βασιλέα μὲν ἑαυτὸν ἀποφαίνει, κωλύει δὲ διδόναι τῷ Καίσαρι φόρον [54]. » Τοῦτο καὶ ἡ προφητεία λέγει [55]· « Λόγον παράνομον [56] κατέθεντο κατ' ἐμοῦ [57], » ἀντὶ τοῦ, παρανομίας κατηγορίαν ἐποιήσαντο κατ' ἐμοῦ. « Μὴ [58] ὁ κοιμώμενος οὐχὶ προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι; » Κἂν τὸν θάνατον ὑπομείνω, φησὶν, οὐκ ἀνίσταμαι [59] πάλιν, καὶ σκεδάννυμι [60] τοὺς τοῦτον κατασκευάσαντας; Καὶ τοῦτο ἔοικε τῷ εὐαγγελικῷ ῥητῷ, « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » Καὶ πάλιν· « Ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται [61] εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτὸν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. » Διὸ δὴ εἰκότως *ὕπνον* τὸν C θάνατον προσηγόρευσεν.

ι'. « Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν [62]. » Τοῦτο [63] ὁ Ἀκύλας καὶ ὁ Θεοδοτίων σαφέστερον εἰρήκασι· *Καί γε ἀνὴρ εἰρήνης μου, ᾧ ἐπεποίθησα.* Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος ὃς εἰρήνευέ μοι, ᾧ ἐπεποίθειν.* Οὐ γὰρ μόνον οἱ ἐχθροί μου κατεσκεύασάν μοι τὸν θάνατον, ἀλλὰ καὶ ὁ συνὼν μοι ἄνθρωπος, καὶ τὴν εὔνοιαν, καὶ τὴν εἰρήνην ὑποκρινόμενος, ὁμοτράπεζος ὤν μοι, καὶ σύσσιτος, ὃν εἶχε δόλον ἐγύμνωσε. Δόλον [64] γὰρ τὴν *πτέρναν* [65] ὠνόμασεν, ἐκ μεταφορᾶς τῶν περὶ τάχους ἀγωνιζομένων, καὶ τῇ πτέρνῃ τοὺς συνθέοντας [66] πταίειν καὶ [67] πίπτειν μηχανωμένων.

loquebatur cor ejus, congregavit iniquitatem sibi: egrediebatur foras, et loquebatur. » Hoc autem sacri evangelistæ nos docent Judam Judæis dixisse: « Quid mihi datis, et ego vobis tradam? quærebat autem opportunitatem, ut traderet illum [t]. » Hæc etiam vaticinatio dicit: « Et ingrediebatur, ut videret frustra: egrediebatur foras, et loquebatur. » Ingressus enim et egressus simul cum illis mortem struebat. Deinde malam eorum conspirationem prædicit.

Vers. 8, 9. « In id ipsum adversus me susurrabant omnes inimici mei, adversus me cogitabant mala mihi. Verbum iniquum constituerunt adversus me. » Cæterum rerum eventus hæc testatur. Tacite enim invicem colloquentes, insidiarum modum quærebant. Deinde tyrannidis criminationem contra eum instituerunt, cum Pilato dicerent: « Se ipsum regem fecit, et prohibet tributum dari Cæsari [u]. » Hoc et prophetia dicit: « Verbum iniquum constituerunt adversus me, » hoc est, iniquitatis accusationem contra **868** me instituerunt. « Nunquid qui dormit, non iterum resurget? » Etsi mortem oppetam, inquit, non iterum resurgo, et dissipo eos, qui hanc mihi pararunt? Hoc autem congruit evangelico dicto: « Solvite templum hoc, et trium dierum spatio excitabo illud [v]. » Et rursus: « Ecce ascendimus Hierosolymam, et Filius hominis tradetur manibus peccatorum, et occident ipsum, et tertio die resurget [x]. » Quamobrem merito *somnum* mortem nuncupavit.

Vers. 10. « Etenim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem. » Hoc Aquila et Theodotio clarius dixerunt: *Etenim vir pacis meæ, cui confisus sum.* Symmachus vero sic: *Sed etiam homo, qui mecum pacem gerebat, quo fretus eram.* Non solum enim inimici mei machinati sunt mihi mortem; sed etiam homo, qui mecum consuetudinem habebat, et benevolentiam pacemque simulabat, quique una mecum mensæ accumbebat, et vescebatur, dolum, quem intus cohibebat, patefecit. Dolum enim *calcaneum* nominavit, metaphora ducta ab illis, qui de celeritate contendunt, et calcaneo

[t] Matth. XXVI, 15, 16. [u] Luc. XXIII, 2. [v] Joan. II, 19. [x] Matth. XX, 18, 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[39] *Ἡ καρδία.* cod. 2 ἐν τῇ καρδίᾳ. [40] *Ἐλάλει.* cod. 1 addit ἐπὶ τὸ αὐτό. Sicque leg. in vers. τῶν Ο'. [41] *Δέ.* Abest a cod. 1, 2. [42] *Μοὶ δίδοτε.* cod. 2 θέλετέ μοι δοῦναι, quæ est rec. lectio l. c. [43] *Αὐτόν.* In cod. 1, 2 ponitur post παραδώσω. [44] *Καιρόν.* Rec. lectio l. c. est εὐκαιρίαν. [45] *Ταῦτα — λέγει.* Des. in cod. 2. [46] *Μάτην.* cod. 1, 2 addunt ἐλάλει. [47] *Θάνατον.* cod. 2 præm. τοῦ Χριστοῦ. [48] *Ἐπὶ τὸ αὐτό.* Hæc in vers. τῶν Ο' finem faciunt vers. præcedentis. [49] *Κατέθεντο.* Hebr. יצק. Symm. ἐκκέχυτο. [50] *Τούτοις.* cod. 1, 2 præm. καί. [51] cod. 1 ἐζήτουν. [52] cod. 1 ἀπογραφήν. [53] *Ἐποιήσαντο.* In cod. 3 hæc sequuntur: Λόγον δὲ παράνομον τὴν γραφὴν ἣν κατ' αὐτοῦ ἐποιήσαντο εἴποις ἄν. *Verbum autem iniquum accusationem dixeris quam contra eum instituerunt.* [54] *Φόρον.* cod. 3 præm. τόν. [55] cod. 1, 2 προλέγει. [56] *Παράνομον.* cod. 3 præm. τοίνυν. [57] *Κατέθεντο κατ' ἐμοῦ.* Des. in cod. 3. [58] *Μὴ — ἀναστῆναι;* Nimium hoc loco ab Hebr. veritate recedit τῶν Ο' interpretatio, cui præferenda est ista Symmachi versio, καὶ πεσὼν οὐκέτι ἀναστήσεται. [59] *Οὐκ ἀνίσταμαι.* cod. 2 ἀναστήσομαι. [60] *Καὶ σκεδάννυμι.* cod. 2 σκεδανῶ. [61] cod. 1 παραδίδοται. [62] Aquila et Theodotion πτέρνᾳ. [63] *Τοῦτο — ἐγύμνωσε.* Des. in cod. 3. [64] *Δόλον — ὠνόμασεν.* cod. 3 τὸν δόλον πτέρναν ἐκάλεσεν. [65] *Τὴν πτέρναν.* Ita Aquila et Theodot. Symmachus autem aliam amplexus est sententiam, vertens κατεμεγαλύνθη μου ἀκολουθῶν. [66] cod. 1, 2 τοῦ συνθέοντος. [67] codd. tres Aug. προσπταίειν ὁμοῦ καί.

moliuntur, ut concurrens impingat simul, et cadat. Hoc etiam Esau a Jacobo deceptus dixit: « Juste vocatum est nomen ejus Jacob: nam me jam bis supplantavit; **869** et jura primogenituræ meæ accepit, et benedictionem meam [y]. »

Vers. 11, 12. « Tu autem, Domine, miserere mei, et resuscita me, et retribuam eis. Ex hoc cognovi te bene cupivisse mihi, quoniam non gaudebit inimicus meus super me. » Et hæc omnia tanquam ab assumpta natura dicta sunt, quæ crucem passa est. Sic etiam in sacris Evangeliis audimus Dominum Christum precantem: « Pater, salva me ex hac hora [z]. » Et rursus: « Pater, si fieri potest, transeat calix hic a me [a]. »

Vers. 13. « Me autem propter innocentiam suscepisti, et confirmasti me in conspectu tuo in æternum. » Conveniunt etiam hæc servili formæ, quam unigenitus Deus suscepit. « Non enim utique angelos assumpsit, ut ait divinus Apostolus, sed semen Abrahæ assumpsit: unde debuit per omnia fratribus similis fieri, ut misericors fieret, et fidelis pontifex apud Deum [b]. » Quoniam igitur assumpta natura libera permansit ab omni malitia, merito dicit: « Me autem propter innocentiam suscepisti, et confirmasti me in conspectu tuo in æternum. » Nam firmam accepi conjunctionem, et fuit copula individua, et gloria sempiterna.

Vers. 14. « Benedictus sit Dominus Deus Israel a sæculo et in sæculum: fiat, fiat! » Cum divinus propheta hæc prædixisset, et inexplicabilem Dei benignitatem admiratus esset, et intellexisset, quis sit ille, qui voluntariam paupertatem **870** suscepit, hymnum ipsi per linguam pronuntiat, ut etiam ipse beatum reportet finem. Merito autem post cruciatus hymnum attulit, docens non modo hominem fuisse, qui prædictus est, sed etiam Deum æternum, natura præditum indissolubili et immortali.

INTERP. PSALMI XLI.

Vers. 1. « In finem, in intellectum filiis Core. » Cum populus peccasset, Babyloniis eum Dominus tradidit, ad septuagenariam servitutem condemnatum. Quapropter tanquam ex persona eorum dictus est psalmus, qui plorabant et libertatem desi-

A Τοῦτο καὶ Ἡσαῦ ἀπατηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἰακὼβ, ἔφη [68] « Δικαίως ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰακὼβ, ἐπτέρνικε γάρ με ἤδη δεύτερον τοῦτο· τάτε [69] πρωτοτόκιά μου εἴληφε, καὶ [70] τὴν εὐλογίαν μου. »

ια', ιβ'. « Σὺ δὲ, Κύριε, ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀνταποδώσω αὐτοῖς. Ἐν τούτῳ ἔγνων ὅτι τεθέληκάς με, ὅτι [71] οὐ μὴ ἐπιχαρῇ ὁ ἐχθρός μου ἐπ' ἐμέ. » Καὶ ταῦτα πάντα ὡς ἀπὸ τῆς ληφθείσης εἴρηται φύσεως, περὶ ἣν καὶ τὸ πάθος ἐγένετο. Οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις, ἀκούομεν τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ [72] προσευχομένου, « Πάτερ, σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης. » Καὶ πάλιν· « Πάτερ, εἰ δυνατὸν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ. » B

ιγ'. « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν [73] ἀντελάβου, καὶ ἐβεβαίωσάς με ἐνώπιόν σου εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἁρμόττει καὶ ταῦτα τῇ τοῦ δούλου μορφῇ, ἣν ὁ Μονογενὴς τοῦ Θεοῦ [74] ἀνέλαβεν. « Οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπελάβετο [75], ᾗ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραὰμ ἐπελάβετο, ὅθεν ὤφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, ἵνα ἐλεήμων γένηται, καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν Θεόν. » Ἐπειδὴ τοίνυν πάσης κακίας ἡ ληφθεῖσα φύσις ἐλευθέρα διέμεινεν, εἰκότως λέγει, « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν [76] ἀντελάβου, καὶ ἐβεβαίωσάς με ἐνώπιόν σου εἰς τὸν αἰῶνα. Βεβαίαν γὰρ ἐδεξάμην τὴν ἕνωσιν, καὶ ἄτμητος ἡ συνάφεια, καὶ ἡ δόξα αἰώνιος. C

ιδ'. « Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ εἰς τὸν αἰῶνα· γένοιτο, γένοιτο! » Ταῦτα [77] ὁ θεσπέσιος προαγορεύσας προφήτης, καὶ τὴν ἄῤῥητον τοῦ Δεσπότου φιλανθρωπίαν θαυμάσας, καὶ συνιεὶς [78] ἐπὶ [79] τὸν τὴν ἐθελουσίαν πτωχείαν ἀναδεξάμενον, ὕμνον [80] αὐτῷ διὰ τῆς γλώττης προφέρει [81], ἵνα τὸ μακάριον καὶ αὐτὸς κομίσηται τέλος. Εἰκότως δὲ μετὰ τὰ πάθη ὕμνον [82] προσήνεγκε, διδάσκων ὡς οὐ μόνον ἄνθρωπος ὁ προφητευόμενος, ἀλλὰ καὶ Θεὸς προαιώνιος, ἀνώλεθρον ἔχων τὸ εἶναι, καὶ ἀτελεύτητον [83].

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΜΑ' ΨΑΛΜΟΥ.

D α'. « Εἰς τὸ τέλος, εἰς σύνεσιν τοῖς υἱοῖς Κορέ. » Ἡμαρτηκότα τὸν λαὸν Βαβυλωνίοις παρέδωκεν ὁ Θεὸς, ἑβδομηκοντοῦτιν αἰχμαλωσίαν αὐτῶν [84] καταψηφισάμενος. Ὡς ἐκ προσώπου οὖν [85] τούτων εἴρηται ὁ ψαλμὸς, ὀλοφυρομένων καὶ τὴν ἐλευθερίαν

[y] Gen. XXVII, 36. [z] Joan. XII, 27. [a] Matth. XXVI, 42. [b] Hebr. II, 16, 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[68] *Ἔφη.* Abest a cod. 1. [69] *Τάτε — εὐλογίαν μου.* Des. in cod. 3. [70] *Καί.* cod. 1 addit νῦν εἴληφε. cod. 2 νῦν ἔλαβε. [71] *Ὅτι — ἐπιχαρῇ.* Symm. ἐὰν μὴ καταλαλήσῃ. [72] *Χριστοῦ.* In cod. 1 ponitur post προσευχομένου. [73] *Ἀκακίαν.* cod. 2 addit μου. [74] *Τοῦ Θεοῦ.* cod. 1 Θεός, cod. 2 præm. Υἱός. [75] cod. 1 ἀντελάβετο. Ita quoque post pauca. [76] *Ἀκακίαν.* cod. 2 iterum addit μου. [77] *Ταῦτα — κομίσηται τέλος.* Des. apud Cord. p. 768. [78] cod. 1, 2 συνεία. [79] *Ἐπί.* Abest ab utroque cod. [80] *Ὕμνον.* cod. 2 præm. τόν. [81] cod. 2 προσφέρει. [82] *Ὕμνον.* cod. 2 iterum præm. τόν. [83] *Ἀτελεύτητον.* Cord. p. 768 addit: Τὸ δὲ *γένοιτο, γένοιτο,* ὁ μὲν Ἀκύλας *Πεπιστωμένως, πεπιστωμένως,* ὁ δὲ Σύμμαχος, *Ἀμὴν, ἀμήν. Illud autem* Fiat, fiat, *Aquila quidem* Fideliter, fideliter, *Symmachus vero* Amen, amen *transtulit.* [84] *Αὐτῶν.* Abest a cod. 1. [85] *Οὖν.* Abest a cod. 1, 2. In cod. 3 ponitur post τούτων.

ποθούντων. Ἐπειδὴ γὰρ ἦσαν ἐν αὐτοῖς εὐσεβεῖς, ὡς A ὁ θεῖος Δανιὴλ, ὡς ὁ θαυμάσιος [86] Ἰεζεκιὴλ, ὡς οἱ καλλίνικοι μάρτυρες Ἀνανίας, Ἀζαρίας, καὶ [87] Μιζαὴλ [88], θερμῶς μάλα τὸν Θεὸν ἀγαπῶντες, καὶ τὴν ἔννομον αὐτοῦ λατρείαν ποθοῦντες· τὸ τούτων ὁ προφητικὸς λόγος ἀναλαβὼν πρόσωπον, ἃ χρὴ [89] παρ' ἐκείνων ἐν τῷ τῆς συμφορᾶς ῥηθῆναι [90] καιρῷ, πρὸ πολλῶν γενεῶν προδιδάσκει [91], ἵνα [92] τῇ προῤῥήσει ψυχαγωγῶνται, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ παιδεύωνται. Διὰ τοῦτο καὶ *εἰς τὸ τέλος* ὁ ψαλμὸς ἐπιγέγραπται, ἐπειδὴ μετὰ πλείστην χρόνου περίοδον τὰ λεγόμενα τέλος [93] ἐλάμβανε. Πρόσκειται δὲ καὶ *εἰς σύνεσιν*, ἐπειδὴ ταύτης μάλιστα δεῖ τοῖς περιπίπτουσι συμφοραῖς [94].

β'. « Ὃν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχή μου πρὸς B σὲ, ὁ Θεός. » Φασὶ τὰς ἐλάφους τὰ ἰοβόλα θοινᾶσθαι θηρία, καὶ σφοδρότερον ἐντεῦθεν εἰς δίψαν ἐκκαίεσθαι, καὶ θερμότερον τῶν ὑδάτων ὀρέγεσθαι [95]. Βαβυλωνίοις τοίνυν οἱ προειρημένοι συνόντες, ἀνδράσι δυσσεβείᾳ καὶ παρανομίᾳ συζῶσι, καὶ ἀτεχνῶς τοῖς ἑρπυστικοῖς ἐοικόσι θηρίοις, εἰκότως ταῖς ἐλάφοις παραπλησίως διψῆν [96] ἔλεγον τὸν Θεὸν, τὴν ἐκεῖθεν ποθοῦντες ἀπαλλαγὴν, καὶ προσμένοντες τὴν θείαν ῥοπήν.

γ'. « Ἐδίψησεν ἡ ψυχή μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἰσχυρὸν [97] τὸν ζῶντα· πότε ἥξω, καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ· » Ποθῶ δὲ, φησὶ, καὶ διψῶ τὴν τοῦ ζῶντος [98] Θεοῦ μου [99] λατρείαν. Τὸ γὰρ *ὀφθῆναι* [1] *τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ*, τὸ λατρεύειν [2] αὐτῷ [3] C κατὰ τὸν νόμον λέγει· τῇ δὲ Ἱερουσαλὴμ ἡ τοιαύτη περιώρισται [4] λατρεία. Καὶ ταῦτα [5] οὐ μόνος ὁ μακάριος [6] διδάσκει Μωσῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς μακάριοι [7] μάρτυρες, Ἀνανίας, Ἀζαρίας, καὶ Μιζαὴλ, ἐν τῇ καμίνῳ τὸν Θεὸν ἀντιβολοῦντες. Μάλα δὲ ἁρμοδίως *ἰσχυρὸν* καὶ *ζῶντα* τὸν Θεὸν ὀνομάζουσι, τοῖς ἀψύχοις καὶ ἀκινήτοις τῶν [8] Βαβυλωνίων εἰδώλοις προσέχοντες [9].

δ', ε'. « Ἐγενήθη τὰ δάκρυά μου ἐμοὶ ἄρτος ἡμέρας καὶ νυκτός· ἐν τῷ λέγεσθαί μοι καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ποῦ ἐστιν ὁ Θεός σου; Ταῦτα ἐμνήσθην, καὶ ἐξέχεα ἐπ' ἐμὲ τὴν ψυχήν μου. » Νύκτωρ [10], φησὶ, καὶ μεθ' ἡμέραν ὀλοφυρόμενος κόρον οὐκ ἔλαβον, ἀλλ' οἷόν τινα τροφὴν ποιοῦμαι τὰ δάκρυα, τὰ περὶ σοῦ ὀνείδη δεχόμενος. Οἱ γὰρ δυσμε- D νεῖς ἐπιτωθάζουσί μοι, τὴν σὴν κηδεμονίαν προσφέροντες ὡς ἀσθενῆ, καὶ τῆς αὐτῶν ῥώμης περιγενέσθαι μὴ δυνηθεῖσαν. Τοιγάρτοι ταῦτα διηνεκῶς λογιζόμενος, ἄπαυστον [11] ἔχω τὸν θρῆνον. Τὸ γὰρ [12], « Ἐξέχεα ἐπ' ἐμὲ τὴν ψυχήν μου, » τοῦτο σημαί-

derabant. Quia enim erant inter illos nonnulli viri pii, ut divinus Daniel, ut mirabilis Ezechiel, ut victores martyres, Ananias, Azarias, et Misael, qui vehementissime Deum amabant, et legitimum ipsius cultum cupiebant, merito propheticus sermo suscepta eorum persona, quæ par erat ab illis dici tempore calamitatis, multis ante sæculis docet, ut vaticinatione oblectentur, et doctrina erudiantur. Propterea enim *in finem* hic psalmus inscriptus est : siquidem post longissimam temporis seriem, ea quæ dicit finem acceperunt. Additum est autem, *in intellectum*, quandoquidem eo maxime **871** egent, qui in calamitates incidunt.

VERS. 2. « Quemadmodum desiderat cervus fontes aquarum, ita desiderat anima mea te, o Deus. » Aiunt cervos feras venenosas devorare, et hinc in sitim vehementer accendi, et aquas magnopere desiderare. Cum igitur supradicti captivi consuetudinem cum Babyloniis habuissent, hominibus impiis et iniquis, et vere reptilibus bestiis similibus, non sine causa dicebant se instar cervorum Deum sitire, desiderantes illinc liberari, et divinam opem exspectantes.

VERS. 3. « Sitivit anima mea ad Deum fortem, vivum : quando veniam, et comparebo ante faciem Dei? » Cupio, inquit, et sitio cultum Dei mei viventis. Nam *comparere ante faciem Dei*, nihil aliud dicit, quam ipsum secundum legem colere : hujusmodi autem cultus Hierosolyma circumscriptus erat. Et hæc non solus beatus Moses docet, sed etiam tres beati martyres Ananias, Azarias, et Misael, in camino Deum precantes. Admodum concinne autem *fortem* et *vivum* Deum nominant, ad inanimata et immobilia Babyloniorum idola spectantes.

VERS. 4, 5. « Fuerunt mihi lacrymæ meæ panes die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie : Ubi est Deus tuus? Hæc **872** recordatus sum, et effudi in me animam meam. » Dies noctesque, ait, lugendi satietas nunquam cepit me, sed veluti quemdam cibum lacrymas facio, cum propter te opprobria recipio. Hostes enim derident me, tuam gubernationem proferentes, ut imbecillem, et quæ eorum potentia superior esse non potuerit. Idcirco continue hæc cogitans lugere non desino. Hoc enim, « Effudi in me animam meam, » significat, effusus sum et commotus in ejulatus. « Quoniam transibo

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[86] *Θαυμάσιος*. cod. 2 θεῖος. [87] *Καί*. Abest a cod. 1 et 3. [88] cod. 1, 2 Μισαήλ. [89] *Ἃ χρή*. cod. 1, 2 ἄχρι. [90] *Ῥηθῆναι*. cod. 2 ἠσθῆναι. [91] cod. 2 διδάσκει. [92] *Ἵνα*. cod. 1 et 3 addunt καί. [93] *Τέλος*. cod. 3 præm. τό. [94] *Συμφοραῖς*. In cod. 2 sequuntur ista, Βαβυλωνίοις— θείαν ῥοπὴν, quæ Sirm. deinde ad vers. 2 exhibuit. [95] *Ὀρέγεσθαι*. cod. 1 ἐφίεσθαι. [96] cod. 1 διψῆν. [97] *Τὸν ἰσχυρόν*. Additur in cod. Alex., deest autem in cod. Vatic. [98] *Ζῶντος*. Codd. tres Aug. ὄντος. cod. 3 addit καὶ δυνατοῦ. [99] *Μου*. Abest a cod. 1, 2. [1] cod. 2 ὀφθήσομαι. [2] cod. 3 λατρεῦσαι. [3] cod. 1 αὐτόν. [4] cod. 3 περιώριστο. [5] codd. tres Aug. τοῦτο. [6] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [7] cod. 1 et 3 τρισμακάριοι. cod. 2 τρεῖς, omisso sequente μακάριοι. [8] *Τῶν*. Abest a cod. 3. [9] *Προσέχοντες*. cod. 2 præm. ἥκιστα. [10] *Νύκτωρ — θρῆνον*. Des. in cod. 3. [11] *Ἄπαυστον*. cod. 2 ἀπ' αὐτῶν. [12] *Γάρ*. Des. in cod. 3.

in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei, in voce exsultationis, et confessionis, soni festum celebrantis. » *Tabernaculum* appellat Dei protectionem. Post tristia igitur læta narrat, et docet quod celerem revocationem consecuturi sint, ac divina gratia duce, in desideratam terram redituri, et divinam domum instauraturi, consuetasque solemnitates celebraturi, atque festivum sonum et spiritualem concentum suis auribus percepturi. Prædicit etiam beatus Isaias [e], cum multo honore ipsos reversuros esse, mulorum curribus vectos, et umbraculis tectos, caloris molestia rejecta. Hoc autem Aquila **873** tacite innuit, vertens : « Ingrediar in umbrosum, deducens ipsos usque ad domum Dei cum voce laudis, et gratiarum actionis multitudinis festivitatem celebrantis. » Tripudiantes, inquit, et Deum Salvatorem laudantes, et in via umbra perfruentes, sic in divinam domum perveniemus, tanquam cum pompa revertentes. Hac autem vaticinatione consolantur se ipsos, dicentes :

A νει, ἀντὶ τοῦ [13], διεχύθην καὶ ἐκινήθην εἰς ὀδυρμούς. « Ὅτι διελεύσομαι ἐν [14] τόπῳ σκηνῆς θαυμαστῆς [15] ἕως τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ, ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως καὶ ἐξομολογήσεως ἤχου ἑορτάζοντος [16]. » *Σκηνὴν* καλεῖ τὴν τοῦ Θεοῦ σκέπην. Μετὰ τὰ σκυθρωπὰ τοίνυν, τὰ θυμήρη διαγορεύει [17], καὶ προδιδάσκει ὡς τάχιστα τῆς ἀνακλήσεως τεύξονται [18], καὶ ὑπὸ τῆς θείας ποδηγούμενοι χάριτος, εἰς τὴν ποθουμένην ἐπανήξουσι γῆν, καὶ τὸν θεῖον ἀνοικοδομήσουσιν [19] οἶκον, καὶ τὰς συνήθεις ἐπιτελέσουσι πανηγύρεις, καὶ τὸν ἑορταστικὸν ἦχον, καὶ τὴν πνευματικὴν μελῳδίαν ταῖς ἀκοαῖς εἰσδέξονται. Προθεσπίζει δὲ [20] καὶ ὁ μακάριος [21] Ἡσαΐας, ὡς μετὰ πλείστης ἐπανήξουσι τιμῆς, ἐν λαμπίναις [22] ἡμιόνων ὀχούμενοι, καὶ σκιαδίοις [23] σκεπόμενοι, καὶ τῆς ἀκτῖνος τὸ λυποῦν ἀποθέμενοι [24]. B Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Ἀκύλας ᾐνίξατο, « Εἰσελεύσομαι [25] ἐν συσκίῳ [26], παραβιβάζων [27] αὐτοὺς ἕως οἴκου [28] τοῦ Θεοῦ, ἐν φωνῇ αἰνέσεως [29] καὶ εὐχαριστίας ὄχλου ἑορτάζοντος. » Χορεύοντες, φησὶ, καὶ τὸν Σωτῆρα Θεὸν ἀνυμνοῦντες, καὶ σκιᾶς κατὰ τὴν πορείαν ἀπολαύοντες, οὕτω τὸν θεῖον οἶκον καταληψόμεθα, ὡς ἐν πομπῇ τινι ποιούμενοι τὴν ἐπάνοδον. Ταύτης ἀκούσαντες τῆς προῤῥήσεως, σφᾶς αὐτοὺς ψυχαγωγοῦσι λέγοντες·

VERS. 6. 7. « Quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me? spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi : salutare vultus mei, et Deus meus. » Has, inquit, promissiones, o anima, cum acceperis, quiesce quidem a mœrore et a dolore ; spe autem corroborata, vaticinationis eventum exspecta, in quo salutem impetratam videns, hymnos Deo Salvatori offeres. « Ad me ipsum anima mea conturbata est : propterea memor ero tui de terra Jordanis, et Hermoniim, a monte modico. » Imitatio est quædam sermonis animæ secum colloquentis. Quoniam enim dixit : Conquiesce a mœrore, cum bonorum pollicitationes acceperis, respondet ad hæc dicens : Non temere tristitia afficior, et lamentationibus supradictis utor : quia paternæ terræ memoria excutit mihi lacrymas. *Terram* enim *Jordanis*, promissionis **874** terram nuncupat, et *Hermoniim*, montem Aermon vocat. Per montem autem et flumen, omnem illam terram significavit. Sic autem Symmachus interpretatus est : *Anima mea tabefit, quando recordor tui a terra Jordanis, et ab Hermoniim monte minimo.*

ϛ', ζ'. « Ἱνατί περίλυπος εἶ, ἡ ψυχή μου; καὶ ἱνατί συνταράσσεις με; ἔλπισον ἐπὶ τὸν Θεὸν, ὅτι ἐξομολογήσομαι αὐτῷ, σωτήριον [30] τοῦ προσώπου μου, καὶ ὁ Θεός μου. » Ταύτας, φησὶν, ὦ ψυχὴ, δεξαμένη τὰς ὑποσχέσεις, παῦσαι [31] μὲν ἀλύουσα [32] καὶ ἀσχάλλουσα· τῇ δὲ ἐλπίδι στηριζομένη, πρόσμεινον τὸ τῆς προῤῥήσεως τέλος· C ἐν ᾧ τὴν γεγενημένην ὁρῶσα σωτηρίαν, ὕμνους προσοίσεις τῷ σεσωκότι Θεῷ. « Πρὸς ἐμαυτὸν [33] ἡ ψυχή μου ἐταράχθη, διὰ τοῦτο μνησθήσομαί σου ἐκ γῆς Ἰορδάνου, καὶ Ἑρμωνιεὶμ, ἀπὸ ὄρους μικροῦ. » Ἠθοποιΐα τίς ἐστι τῆς ψυχῆς πρὸς ἑαυτὴν διαλεγομένης. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπε, Παῦσαι ἀθυμοῦσα τῶν ἀγαθῶν δεξαμένη τὰς ὑποσχέσεις, ἀποκρίνεται πρὸς ταῦτα λέγουσα, ὅτι Οὐ μάτην ἀλύω, καὶ τοῖς εἰρημένοις [34] κέχρημαι θρήνοις· ἡ γὰρ μνήμη τῆς πατρῴας γῆς κινεῖ μοι τὰ δάκρυα. *Γῆν* γὰρ *Ἰορδάνου* τὴν γῆν [35] τῆς ἐπαγγελίας καλεῖ, καὶ *Ἑρμωνιεὶμ*, τὸ ὄρος τὸ Ἀερμών. Διὰ δὲ τοῦ ὄρους καὶ τοῦ ποταμοῦ, πᾶσαν ἐκείνην τὴν γῆν παρεδήλωσεν. Οὕτω [36] δὲ καὶ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν· *Ἡ ψυχή μου* [37] *κατατήκεται, ὅταν ἀναμιμνήσκομαι* [38] *σου ἀπὸ* [39] *γῆς Ἰορδάνου, καὶ* D *ἀπὸ Ἑρμωνιεὶμ ὄρους μικροτάτου* [40].

[e] Isa. LXVI, 20.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[13] *Σημαίνει ἀντὶ τοῦ.* cod. 3 δηλοῖ τό. [14] *Ἐν—σκηνῆς.* Hebr. בַּסָּךְ, sed plerique interpretes legerunt בַּסֻּךְ. [15] *Θαυμαστῆς.* Propius ad lectionem textus Hebr. אֶדַּדֵּם accedit versio Aquilæ προβιβάζων αὐτούς. Symmachus autem sensu passivo interpretatus est διαβασταχθήσομαι. [16] cod. Vatic. habet ἑορταζόντων. [17] cod. 3 προαγορεύει. [18] cod. 3 τεύξεται. [19] cod. 3 οἰκοδομήσουσιν. [20] *Δέ.* Abest a cod. 3. [21] *Μακάριος.* cod. 2 θεῖος. [22] *Ἐν λαμπίναις.* cod. 1 ἐν ἀπήναις. cod. 2 ειλαπίναις. [23] cod. 1 σκιαδείοις. [24] cod. 1 et 3 ἀπωθούμενοι. [25] *Εἰσελεύσομαι.* cod. 3 ὅτι ἐλεύσομαι. [26] *Συσκίῳ.* cod. 2 σκιᾷ. [27] cod. 3 προβιβάζων. [28] *Οἴκου.* cod. 2 præm. τοῦ. [29] *Αἰνέσεως.* cod. 1 ἀγαλλιάσεως. [30] *Σωτήριον—Θεός μου.* In Hebr. versus 6 in hæc verba exit ישועות פניו versus 7 autem incipit a verbo אלהי. Sed οἱ Ο' pro פניו legerunt פני littera (ו) ad sequentem vocem translata. Ita fere Syrus quoque et Arabs. Rectius autem Symmachus interpretatus est ἐξομολογήσομαι αὐτῷ τὰς σωτηρίας τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Ad eumdem fere modum vertit Aquila. [31] cod. 2 παῦσον. [32] *Ἀλύουσα.* cod. 2 ἀναλύουσα. [33] *Πρὸς ἐμαυτόν.* Præstat versio Symmachi, ἐπ' ἐμέ. [34] codd. tres Aug. προειρημένοις. [35] *Γῆν.* Abest a cod. 1. [36] *Οὕτω — μικροτάτου.* Des. in cod. 3. [37] *Μου.* Abest a cod. 1, 2. [38] cod. 1, 2 ἀναμιμνήσκομαι. [39] *Ἀπό.* cod. 2 ἐκ. [40] cod. 2 μικροῦ.

η'. « Ἄβυσσος ἄβυσσον ἐπικαλεῖται εἰς φωνὴν τῶν καταρακτῶν σου. Πάντες οἱ μετεωρισμοί σου [41], καὶ τὰ κύματά σου ἐπ' ἐμὲ διῆλθον. » Ἐν ἐκείνῃ δὲ, φησὶ, διάγων τῇ γῇ, πλήθει δυσμενῶν παρεδόθην, καὶ ὡς ἐν ἀβύσσῳ τινὶ ὑποβρύχιος ἐγενόμην. Ἀβύσσους γὰρ καλεῖ, τὰ στρατιωτικὰ τάγματα, καὶ τὴν τοῦ πλήθους ὑπερβολὴν ὕδασιν ἀμετρήτοις ἀπεικάζει· καὶ τὰ ὑπὸ τούτων γεγενημένα, τῷ πάλαι κατακλυσμῷ, ὃς [42] τὴν οἰκουμένην διέφθειρεν ἅπασαν. Καὶ ταῦτα [43] σαφέστερον ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν· *Ἄβυσσος ἀβύσσῳ ἀπήντα* [44], *ἀπὸ ἤχου τῶν κρουνῶν σου*. Σὺ γὰρ αὐτοὺς ἐπήγαγες, ποινήν με τῆς παρανομίας εἰσπραττόμενος [45]. « Αἱ [46] καταιγίδες σου καὶ τὰ κύματά σου ἐπάνω μου παρῆλθον. » Ἐπειδὴ γὰρ ἀβύσσῳ τὴν στρατιὰν ἀπείκασεν, ἐπέμεινε τῇ τροπῇ, καὶ τὰς γεγενημένας τῆς στρατιᾶς [47] προσβολὰς, *κύματα* καὶ *καταιγίδας* ἐκάλεσε. Διὰ ταῦτα [48], φησὶν, ὀδυνῶμαι· ἡ γὰρ τούτων μνήμη κεντεῖ με· ἀλλ' ὅμως τὴν σὴν φιλανθρωπίαν ἔχω [49] παραψυχήν. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν·

θ'. « Ἡμέρας ἐντελεῖται Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ [50] νυκτὸς ᾠδὴ αὐτοῦ παρ' ἐμοί. Προσευχὴ τῷ Θεῷ τῆς ζωῆς μου. » Ἀεὶ, φησὶ, χορηγούμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸν ἔλεον ἐπιστάμενος, καὶ νύκτωρ τοῦτο ἐμαυτῷ [51] λογιζόμενος, ᾄδω καὶ ὑμνῶ τὸν οὕτω τῶν [52] καθ' ἡμᾶς προμηθούμενον [53]. Προσφέρω δὲ αὐτῷ καὶ δεήσεις, ταύτης τυχεῖν τῆς φιλανθρωπίας ἀντιβολῶν. Εἶτα διδάσκει καὶ τῆς προσευχῆς τὰ ῥήματα·

ι', ια'. « Ἐρῶ τῷ Θεῷ, ἀντιλήπτωρ [54] μου εἶ, διατί μου ἐπελάθου, καὶ ἱνατί σκυθρωπάζων πορεύομαι ἐν τῷ ἐκθλίβειν τὸν ἐχθρόν [55]; Ἐν [56] τῷ καταθλᾶσθαι τὰ ὀστᾶ μου, ὠνείδιζόν [57] με οἱ ἐχθροί μου [58] ἐν τῷ αὐτοὺς λέγειν μοι καθ' ἑκάστην ἡμέραν, Ποῦ ἐστιν ὁ Θεός σου; » Ταῦτα, φησὶ, πρὸς τὸν ἐμὸν λέγων [59] Δεσπότην, τῆς σῆς ἀεὶ προνοίας τετύχηκα. Τί [60] δήποτέ με νῦν [61] ταύτης ἐγύμνωσας, ὡς ἀπαύστως ἀλύειν τε καὶ θρηνεῖν, διὰ τὰ παρὰ τῶν δυσμενῶν ὀνείδη; αἰκιζόμενοι γάρ με, καὶ πληγαῖς καὶ δεσμοῖς τὰ ὀστᾶ μου συντρίβοντες, ἐπικερτομοῦσι λέγοντες, « Ποῦ ἐστιν ὁ Θεός σου; » διὰ τὴν σὴν ἀσθένειαν [62] ταῦτά με πάσχειν ὑπολαμβάνοντες. Τὸ δὲ « Ἐπελάθου μου, » τουτέστι [63] τῆς σῆς μοι [64] προνοίας οὐ μεταδίδως. Λήθη γὰρ πάθος ἀνθρώπινον, ἴδιον δὲ Θεοῦ ἀπάθεια [65].

ιβ'. « Ἱνατί περίλυπος εἶ, ἡ ψυχή μου, καὶ ἱνατί συνταράσσεις με; Ἔλπισον ἐπὶ τὸν Θεὸν, ὅτι ἐξομο-

VERS. 8. « Abyssus abyssum vocat ad vocem cataractarum tuarum. Omnia excelsa tua, et fluctus tui super me transierunt. » In illa autem, inquit, terra degens, hostium multitudini traditus sum, et veluti in quadam abysso submersus sum. *Abyssos* enim vocat militares acies, multitudinisque excessum immensis aquis assimilat, et quæ ab his facta sunt, antiquo diluvio comparavit, quod totam terram vastavit. Hæc magis dilucide Symmachus interpretatus est : *Abyssus abysso occurrebat a strepitu scatebrarum tuarum*. Tu enim eos illuc adduxisti, transgressionis a me pœnas exigens. « Procellæ tuæ et fluctus tui super me transierunt. » Quoniam enim abysso exercitum comparavit, perstitit in figura, et incursiones factas ab exercitu, *fluctus* et *procellas* nuncupavit. Propterea, inquit, doleo, horum enim memoria pungit me : verumtamen tuam benignitatem habeo consolationem. Hoc enim subjunxit :

VERS. 9. « Interdiu mandabit Dominus misericordiam suam, et noctu canticum **875** ejus apud me est. Oratio ad Deum vitæ meæ » (directa est). Semper, inquit, misericordiam quam Deus suppeditat agnoscens, et noctu hanc mecum considerans, cano, et laudo eum, qui ita nostri rationem habet. Offero autem illi et preces, hanc assequi benignitatem postulans. Deinde docet obsecrationis verba :

VERS. 10, 11. « Dicam Deo : Auxiliator meus es, quare oblitus es mei, et quare contristatus incedo, dum affligit inimicus? Dum confringuntur ossa mea, probro affecerunt me inimici mei, dum dicunt mihi per singulos dies : Ubi est Deus tuus ? » Hæc, inquit, ad meum Dominum dicens, tua semper providentia potitus sum. Cur me nunc hac nudasti, ut assidue mœream et lugeam ob inimicorum opprobria ? Cædentes enim me, et plagis ac vinculis ossa mea conterentes, irrident dicentes : « Ubi est Deus tuus ? » ob tuam imbecillitatem hæc me pati suspicantes. Hoc autem, « Oblitus es mei, » idem est ac, tui auxilii me compotem non facis. Oblivio enim humana affectio est : proprium autem Dei, sine affectionibus esse.

VERS. 12. « Quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me ? Spera in Deo, quoniam adhuc con-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[41] *Μετεωρισμοί σου*. Hebr. משבריך *fluctus tui*. [42] *Ὃς—καταιγίδας ἐκάλεσε*. Des. in cod. 3. [43] *Ταῦτα*. cod. 3 addit δέ. [44] *Ἀπήντα*. Montf. in Hexaplis et Euseb. ad h. l. habent ἀπαντᾷ. [45] cod. 1, 2 πραττόμενος. [46] *Αἱ*. Montf. l. c. et Euseb. præm. πᾶσαι. [47] cod. 3 τῇ στρατείᾳ. [48] cod. 3 τοῦτο. [49] *Ἔχω*. cod. 1 ἀνέχω. [50] *Καὶ—αὐτοῦ*. Hæc lectio quam habet codex Alex. respondet Hebraico. Codex autem Vatic. habet καὶ νυκτὸς δηλώσει. Sequens παρ' ἐμοὶ ibi jungitur sequenti προσευχῇ. [51] *Ἐμαυτῷ*. cod. 5 præm. ἐν. [52] *Τῶν*. cod. 1 τά. [53] cod. 3 προθυμούμενον. [54] *Ἀντιλήπτωρ*. Hebr. סלעי. Symm. et Aq. πέτρα μου. [55] *Ἐχθρόν*. In vers. τῶν Ο' add. μου, quod tamen rectius h. l. abest. [56] *Ἐν — ὀστᾶ μου*. Præstat Symm. interpretatio ὡς σφαγὴν διὰ τῶν ὀστέων μου. [57] cod. Vatic ὠνείδισαν. [58] *Ἐχθροί μου*. cod. Vatic. habet οἱ θλίβοντές με. [59] *Λέγων Δεσπότην*. codd. tres Aug. λέγω Θεόν. [60] *Τί — νῦν*. Des. in cod. 3. [61] *Νῦν*. cod. 1 οὖν. [62] cod. 2 τῆς σῆς ἀσθενείας. [63] *Τουτέστι*. Des. in cod. 3. [64] *Μοί*. Abest a cod. 2. [65] *Ἀπάθεια*. cod. 3 præm. ἡ.

fitebor illi : salutare vultus mei, et Deus meus. » **876** Ne desperes, inquit, o anima, de salute. Habes enim Salvatorem Deum, cujus spem firmam habens, exstingue mœrorem, et accipe consolationem.

INTERP. PSALMI XLII.

Vers. 1. « Psalmus Davidi. Sine titulo est apud Hebræos. Judica me, o Deus, et vindica causam meam a gente non sancta, ab homine iniquo et doloso erue me. » Sine titulo est apud Hebræos psalmus hic, tanquam eumdem sensum habens, quem præcedens. Obsecrant autem Deum ii, qui superius verba fecerunt, ut judex sit inter ipsos et Babylonios, qui multa crudelitate et ferina mente usi erant. Idcirco ipsos *gentem non sanctam* nominant, atque etiam eorum regem *hominem dolosum et iniquum*. Hæc vero etiam de illo prophetia admirabilis Danielis docet.

Vers. 2. « Quia tu es, Deus, fortitudo mea, quare me repulisti, et quare tristis incedo, dum affligit me inimicus? » Easdem rursus preces offerunt, obsecrantes ut ab hostium acerbitate liberentur, propter quam tristes et mœsti semper erant. Hoc autem *quare* non tanquam increpantes dicunt, sed tanquam ipsi participes minime fuerint aliorum transgressionis, et cum illis destituti sint divina * providentia, communem tamen pro omnibus obsecrationem offerunt.

Vers. 3. « Emitte **877** lucem tuam, et veritatem tuam : ipsa me deduxerunt, et adduxerunt in montem sanctum tuum, et in tabernacula tua. » Hoc in loco Septuaginta tempus mutarunt, et futura tanquam præterita dixerunt. Alii autem distinctius interpretati sunt : « Emitte lucem tuam, et veritatem tuam, quæ deducent me, et adducent in montem sanctum tuum, et in tabernacula tua. » Divina ope perfrui supplico : per hanc enim fieri potest, ut a durissima servitute liberer, et in paternam terram revertar, et in consecrato templo consuetum cultum offeram. *Tabernacula* enim Dei templum nominavit : *montem* vero *sanctum*, Sionem, *lucem* autem et *veritatem*, justam et salutarem Dei apparitionem. Nam quemadmodum *tenebras* calamitates nuncupat, sic *lucem* ab his liberationem. Cæterum veritatem cum luce postulant, tanquam expetentes ut Deus judicet ipsos et Babylonios, et manifesto scientes Deum, si veritate et non patientia

λογήσομαι αὐτῷ, σωτήριον [66] τοῦ προσώπου μου, καὶ ὁ Θεός μου. » Μὴ ἀπαγορεύῃς [67], φησὶν, ὦ ψυχὴ, τὴν σωτηρίαν· ἔχεις γὰρ Σωτῆρα Θεόν· οὗ τὴν ἐλπίδα κεκτημένη βεβαίαν, σβέσον τὴν ἀθυμίαν, καὶ δέξαι παραψυχήν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΜΒ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. Ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις. Κρῖνόν μοι [68], ὁ Θεὸς, καὶ δίκασον τὴν δίκην μου ἐξ ἔθνους οὐχ ὁσίου, ἀπὸ ἀνθρώπου [69] ἀδίκου καὶ δολίου ῥῦσαί με. » Ἀνεπίγραφός [70] ἐστιν ὁ ψαλμὸς παρ' Ἑβραίοις, ὡς τὴν αὐτὴν ἔχων τῷ προτεταγμένῳ διάνοιαν. Ἀντιβολοῦσι δὲ [71] τὸν Θεὸν οἱ τοὺς προειρημένους ποιησάμενοι λόγους [72], δικάσαι αὐτοῖς καὶ Βαβυλωνίοις, ὠμότητι [73] πολλῇ [74] κεχρημένοις, καὶ θηριώδει γνώμῃ. Διὸ [75] καὶ ἔθνος αὐτοὺς ἀνόσιον ὀνομάζουσι, καὶ μὲν δὴ καὶ τὸν τούτων βασιλέα, *ἄνδρα δόλιόν τε καὶ ἄδικον*. Ταῦτα δὲ περὶ αὐτοῦ καὶ ἡ τοῦ θαυμασίου Δανιὴλ προφητεία διδάσκει.

β'. « Ὅτι σὺ [76], ὁ Θεὸς, κραταίωμά μου, ἱνατί ἀπώσω με [77], καὶ ἱνατὶ σκυθρωπάζων πορεύομαι ἐν τῷ ἐκθλίβειν τὸν ἐχθρόν [78]; Πάλιν τὴν αὐτὴν [79] προσφέρουσι δέησιν, λιπαροῦντες ἀπαλλαγῆναι τῆς τῶν πολεμίων ὠμότητος, δι' ἣν [80] σκυθρωποὶ καὶ κατηφεῖς ἦσαν ἀεί. Τὸ δὲ, *ἱνατί*, οὐχ ὡς ἐγκαλοῦντες λέγουσιν, ἀλλ' ὡς αὐτοὶ τῆς τῶν ἄλλων παρανομίας οὐ κοινωνήσαντες, καὶ σὺν ἐκείνοις ἔρημοι τῆς ἄνωθεν προνοίας γενόμενοι· κοινὴν δὲ ὅμως ὑπὲρ ἁπάντων ποιοῦνται τὴν ἱκετείαν [81].

γ'. « Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου, καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, αὐτά με ὡδήγησαν, καὶ ἤγαγόν με εἰς ὄρος ἅγιόν σου, καὶ εἰς τὰ σκηνώματά σου. » Ἐνταῦθα τὸν χρόνον ἐνήλλαξαν οἱ Ἑβδομήκοντα, καὶ ὡς γεγενημένα εἰρήκασι τὰ ἐσόμενα. Οἱ δὲ ἄλλοι σαφεστέραν ἐποιήσαντο τὴν ἑρμηνείαν· « Ἀπόστειλον τὸ φῶς σου, *καὶ τὴν ἀλήθειάν σου*, ἅτινα ὁδηγήσει με, καὶ ἄξει με [82] εἰς τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν σου, καὶ εἰς τὰς σκηνώσεις σου [83]. » Τῆς θείας [84] ἐπικουρίας ἀπολαῦσαι [85] παρακαλῶ· διὰ ταύτης με [86] γὰρ δυνατὸν καὶ τῆς πικρᾶς ἀπαλλαγῆναι δουλείας, καὶ εἰς τὴν γῆν τὴν πατρῴαν ἐπανελθεῖν [87], καὶ ἐν τῷ ἀφιερωμένῳ ναῷ τὴν νενομισμένην λατρείαν προσενεγκεῖν. *Σκηνώματα* γὰρ τοῦ [88] *Θεοῦ*, τὸν ναὸν προσηγόρευσεν· *ὄρος* δὲ *ἅγιον*, τὴν [89] Σιών· *φῶς* δὲ καὶ *ἀλήθειαν*, τὴν δικαίαν καὶ σωτήριον ἐπιφάνειαν. Ὥσπερ γὰρ *σκότος* τὰς συμφορὰς ὀνομάζει, οὕτω *φῶς* τὴν τούτων ἀπαλλαγήν. Αἰτοῦσι δὲ μετὰ τοῦ φωτὸς τὴν ἀλήθειαν· ἅτε δὴ κρῖναι τὸν Θεὸν αὐτοῖς καὶ Βαβυλωνίοις ἐξαι-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[66] *Σωτήριον*, cod. Vatic. ἡ σωτηρία. [67] cod. 1, 2 ἀπαγορεύσῃς. [68] *Μοι*. cod. Vatic. με. [69] *Ἀνθρώπου*. cod. 2 ἀνδρός. [70] *Ἀπερίγραφος — διάνοιαν*. Des. in cod. 3. Conf. Euseb. ad hunc locum. [71] *Δέ*. Abest a cod. 3. [72] cod. 3 λόγους ποιησάμενοι. [73] *Ὠμότητι*. cod. 2 ἀσεμνότητι. [74] *Πολλῇ*. Abest a cod. 1. [75] cod. 3 διόπερ. [76] *Σύ*. cod. Vatic. addit εἶ. [77] cod. 1 ἀπώσωμαι. [78] *Ἐχθρόν*. In vers. τῶν Ο' sequitur μου. [79] *Πάλιν τὴν αὐτήν*. cod. 3 Τὴν αὐτὴν δὲ πάλιν. [80] *Ἥν*. cod. 1, 2 οὗ. cod. 3 οὗς. [81] cod. 3 ἱκετηρίαν. [82] *Μέ*. Abest a cod. 2. [83] cod. 1, 2 τὰ σκηνώματα. [84] *Θείας*. cod. 1, 2 σῆς, φησίν. [85] *Ἀπολαῦσαι*. In cod. 2 ponitur post παρακαλῶ. [86] *Μέ*. In cod. 1, 2 ponitur post γάρ. [87] *Ἐπανελθεῖν*. cod. 2 διελθεῖν. [88] *Τοῦ*. Abest a cod. 1, 2. [89] *Τήν*. cod. 1, 2 τό.

τήσαντες· καὶ σαφῶς εἰδότες, ὡς ἀληθείᾳ καὶ μὴ μακροθυμίᾳ χρώμενος ὁ Θεὸς, ἐκείνων μὲν καταψηφιεῖται, αὐτοὺς δὲ τῆς ἐκείνων δουλείας ἐλευθερώσει.

δ'. « Καὶ εἰσελεύσομαι πρὸς τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸν Θεὸν τὸν[90] εὐφραίνοντα τὴν νεότητά μου· ἐξομολογήσομαί σοι ἐν κιθάρᾳ, ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου. » Τοῦτο ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν· « Ἵνα ἔλθω[91] πρὸς τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸν Θεὸν τὴν εὐφροσύνην τῆς εὐθυμίας μου, καὶ ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ψαλτηρίῳ ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου. » Ἱμείρομαι δὲ τῆς ἐπανόδου, φησὶ, τὸ τριπόθητόν σου θυσιαστήριον ἰδεῖν ἐφιέμενος, καὶ δι' ἐκείνου σὲ τὸν Δεσπότην θεάσασθαι, ὃς εὐφροσύνης παντοδαπῆς[92], καὶ θυμηδίας ἀφορμάς μοι παρέχεις. Ἐκεῖ δὲ μετὰ κιθάρας τὰς συνήθεις ὑμνῳδίας ποιήσομαι· ἐν Βαβυλῶνι γὰρ, « ἐπὶ τῶν ἰτεῶν ἐκρεμάσαμεν τὰ ὄργανα ἡμῶν, » παράβασιν τοῦ νόμου τὴν ἔξω τοῦ σοῦ τόπου λατρείαν ἡγούμενοι.

ε'. « Ἱνατί περίλυπος εἶ, ἡ ψυχή μου; καὶ ἵνα τί συνταράσσεις με; Ἔλπισον ἐπὶ τὸν Θεὸν, ὅτι ἐξομολογήσομαι αὐτῷ, σωτήριον τοῦ προσώπου μου, καὶ[93] ὁ Θεός μου. » Καὶ ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς ἀμφότεροι οἱ ψαλμοὶ μίαν διάνοιαν ἔχουσι. Σφίσι δὲ αὐτοῖς παρεγγυῶσιν οἱ τοῖς λόγοις τοῖσδε χρησάμενοι, τὰς χρηστοτέρας ἔχειν ἐλπίδας, καὶ νικῆσαι τῆς ἀθυμίας τὸ πάθος, καὶ προσμεῖναι τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ σωτηρίαν, ὡς ἀναμφιβόλως δοθησομένην.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΜΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, τοῖς υἱοῖς Κορὲ, εἰς σύνεσιν. » Καὶ οὗτος[94] πραγμάτων ἐσομένων πρόῤῥησιν ἔχων, ἀναμεῖναι τὸ τέλος παρεγγυᾷ. Πρόσκειται δὲ τῇ ἐπιγραφῇ *εἰς σύνεσιν*, ἵνα συνιέντες ἐκεῖνοι τὰ γεγραμμένα, περὶ ὧν ὁ προφητικὸς προθεσπίζει[95] λόγος, τὴν ἐντεῦθεν ἁρπάσωσιν ὠφέλειαν. Προαγορεύει δὲ ὁ ψαλμὸς[96] τὴν Μακεδονικὴν ὠμότητα, καὶ τὴν Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς δυσσεβῆ καὶ θηριώδη γνώμην, καὶ τὴν τῶν Μακκαβαίων ἀνδρείαν τε καὶ εὐσέβειαν. Ματταθίας[97] γὰρ ὁ μακάριος[98] καὶ τρισμακάριστος[99], καὶ τοῦτο πολλάκις ζήλῳ θείῳ μετὰ τῶν παίδων χρησάμενος, καὶ τὰς πολλὰς τῶν Μακεδόνων μυριάδας, καὶ τῶν ἐλεφάντων τὸ πλῆθος ἀσθενὲς[1] ἡγησάμενος, ὡς τῆς θείας ἔρημον[2] προμηθείας, μετὰ ὀλίγων κατὰ τούτων στρατεύσας ἐνίκησε· καὶ τοὺς τῶν εἰδώλων ἀνασπάσας βωμοὺς, τὸν θεῖον νεὼν ἐξεκάθηρε, καὶ τὴν συνήθη λατρείαν τοῖς ὁμοφύλοις ἀπέδωκεν. Οὐ μόνον[3] δὲ αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ οἱ τούτου παῖδες μετὰ τὴν τούτου τελευτὴν, προσευχόμενοι τοὺς πολεμίους ἐτρέποντο[4], καὶ τῆς θείας ῥοπῆς ἀπολαύοντες ἵστων τὰ τρόπαια. Ἐκ προσώπου τοίνυν αὐτῶν, ἡ προφητικὴ χάρις ὑπηγόρευσε τὸν ψαλμὸν, προδιδάσκουσα οἵοις αὐτοὺς ἐν τοῖς κινδύνοις προσήκει χρήσασθαι λόγοις.

A utatur, illos quidem condemnaturum, ipsos vero ab illorum servitute liberaturum esse.

Vers. 4. « Et introibo ad altare Dei, ad Deum qui lætificat juventutem meam. Confitebor tibi in cithara, Deus, Deus mi. » Hoc Symmachus sic interpretatus est : « Ut veniam ad altare Dei, ad Deum lætitiam jucunditatis meæ, et confitebor tibi in psalterio, **878** Deus, Deus mi. » Cupio autem reditum, inquit, desiderans optatissimum tuum altare videre, et per illud te Dominum intueri, qui omnis generis lætitiæ et voluptatis ansas mihi præbes. Illic vero cum cithara solitos hymnorum cantus faciam : Babylone enim « in salicibus suspendimus organa nostra[c], » existimantes transgressionem legis B esse, si extra tuum locum te coleremus.

Vers. 5. « Quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me? Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi : salutare vultus mei, et Deus meus. » Hinc etiam manifestum est utrumque psalmum eumdem sensum habere. Se ipsos autem adhortantur qui hæc dicunt, ut optimam spem * habeant, et vincant mœroris affectum, atque a Deo salutem exspectent, tanquam sine ulla dubitatione concedendam.

INTERP. PSALMI XLIII.

Vers. 1. « In finem. Filiis Core, ad intelligentiam. » Hic etiam psalmus futurarum rerum præ-C dictionem continens ad exspectandum finem hortatur. Apponitur autem inscriptioni, *in intelligentiam*, ut illi intelligentes quæ scripta sunt, de quibus propheticus sermo vaticinatur, hinc utilitatem reportent. Prædicit autem psalmus Macedonicam crudelitatem, Illustrisque Antiochi impium et ferinum animum, atque Machabæorum fortitudinem et pietatem [d]. Nam beatus et ter beatus **879** Mattathias, qui sæpius hoc divino zelo cum filiis usus est, et multa millia vicit Macedonum, et multitudinem elephantum imbecillem reputans, tanquam divina gratia destitutam, cum paucis contra hos expeditione facta victoriam reportavit, sublatisque idolorum altaribus divinum templum purgavit, et usitatum cultum suis gentilibus restituit. Non so-D lum autem ipse, verum etiam filii post ipsius obitum, hostes in fugam orando vertebant, et divina ope adjuti erigebant tropæa. Ex persona igitur illorum prophetica gratia psalmum dixit, præmonens quibus verbis in discriminibus eos uti conveniat.

[c] Psal. CXXXVI, 2. [d] I Mach. I, 1 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[90] *Τὸν — νεότητα μου.* Hebr. שמחת גילי *gaudium exsultationis meæ.* [91] cod. 2 ἐλθών. [92] *Παντοδαπῆς.* In cod. 2 ponitur post θυμηδίας. [93] *Καί.* Abest a cod. Vatic. [94] *Οὗτος.* cod. 1 addit ὁ ψαλμός. [95] *Προθεσπίζει.* cod. 2 præm. ταῦτα. [96] *Δὲ ὁ ψαλμός.* Des. in cod. 3. [97] codd. tres Aug. Ματθίας. [98] *Μακάριος.* cod. 2 θεῖος. [99] *Τρισμακάριστος — πολλάκις.* Des. in cod. 3. In cod. 1, 2 leg. τρισμακάριος. [1] *Ἀσθενές.* cod. 3 ἀσθενῆ. [2] cod. 3 ἐρήμων. [3] cod. 3 μόνος. [4] cod. 2 ἔτρεπον.

VERS. 2. « O Deus, auribus nostris audivimus, A patres nostri annuntiaverunt nobis opus, quod operatus es in diebus eorum, et in diebus antiquis. » Nos, o Domine, non fuimus quidem ipsi spectatores tuorum miraculorum, a nostris vero patribus didicimus, quot miracula ea tempestate feceris, promissiones nostris majoribus factas implens.

VERS. 3, 4. « Manus tua gentes disperdidit, et plantasti eos, afflixisti populos, et expulisti eos. Nec enim gladio suo possederunt terram, et brachium eorum non salvavit eos, sed dextera tua et brachium tuum, et illuminatio vultus tui, quoniam complacuisti in eis. » * Tu, inquit, **880** o Domine, Chananæos cum aliis gentibus hinc exegisti, et patres nostros pro illis habitare fecisti. Nec enim B robori fidentes, nec armis instructi, tot hostibus superiores fuerunt: verum tuæ gratiæ ductu, hos quidem interfecerunt, illos vero servire coegerunt, quoniam tua familiaritate illos dignatus es. Hoc enim dixit: « Complacuisti in eis. » *Dexteram* autem vocat auxilium: *illuminationem vultus*, apparitionem.

VERS. 5. « Tu es ipse rex meus, et Deus meus, qui mandas salutes Jacobi. » Idem es, ait, et nunc, Domine, similiter regnans, similiter potens, eamdem potentiam habens: tua vero natura nullam recipit mutationem. Satis est tibi et verbum ad salutem: annue, et hanc populus consequetur. Sic et Sym- C machus interpretatus est: *Manda de salute Jacobi.*

VERS. 6. « Tecum inimicos nostros feriemus cornu, et in nomine tuo spernemus insurgentes in nos. » Animalia cornigera pro armis cornua a natura acceperunt: nos vero cornu salutis, victriciaque arma tuum nomen habemus, et hoc utentes hostes superabimus.

VERS. 7, 8. « Non enim in arcu meo sperabo, et gladius meus non salvabit me. Salvasti enim nos de **881** affligentibus nos, et odio habentes nos confudisti. » Nec enim arcubus, nec aliis telis confido: periculum enim de tua potentia feci, cum per te hostes jam expugnaverim.

VERS. 9. « In Deo laudabimur toto die, et in no- D mine tuo confitebimur in sæculum. » Precamur autem semper, ut tuum auxilium consequamur, utque continuo tuorum beneficiorum multitudinem enarremus. Nam *toto die* pro *semper* posuit. Symma-

β'. « Ὁ Θεὸς, ἐν τοῖς ὠσὶν ἡμῶν ἠκούσαμεν, καὶ[5] οἱ πατέρες ἡμῶν ἀνήγγειλαν ἡμῖν ἔργον, ὃ εἰργάσω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἐν ἡμέραις ἀρχαίαις. » Αὐτόπται μὲν ἡμεῖς τῶν σῶν θαυμάτων οὐ γεγενήμεθα, Δέσποτα, παρὰ δὲ τῶν ἡμετέρων μεμαθήκαμεν πατέρων, ὅσα θαύματα κατ' ἐκείνους εἰργάσω τοὺς χρόνους, τὰς πρὸς τοὺς ἡμετέρους προγόνους γεγενημένας ἐπαγγελίας πληρῶν.

γ', δ'. « Ἡ χείρ σου ἔθνη ἐξωλόθρευσε, καὶ κατεφύτευσας αὐτούς· ἐκάκωσας λαοὺς, καὶ ἐξέβαλες αὐτούς. Οὐ γὰρ ἐν τῇ ῥομφαίᾳ αὐτῶν ἐκληρονόμησαν γῆν, καὶ ὁ βραχίων αὐτῶν οὐκ ἔσωσεν αὐτούς· ἀλλ' ἡ δεξιά σου, καὶ ὁ βραχίων σου, καὶ ὁ φωτισμὸς[6] τοῦ προσώπου σου· ὅτι εὐδόκησας ἐν αὐτοῖς. » Σὺ[7], φησίν, ὦ Δέσποτα, τοὺς Χαναναίους μετὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐντεῦθεν ἐξελάσας, τοὺς ἡμετέρους πατέρας ἀντ' ἐκείνων κατῴκισας. Οὔτε γὰρ ῥώμῃ θαῤῥοῦντες, οὔτε πανοπλίᾳ χρώμενοι, τοσούτων[8] ἀπεφάνθησαν κρείττους, ἀλλ' ὑπὸ τῆς σῆς στρατηγούμενοι χάριτος, τοὺς[9] μὲν κατηκόντισαν, τοὺς δὲ δουλεύειν ἠνάγκασαν, ἐπειδὴ τῆς σῆς αὐτοὺς ἠξίωσας οἰκειότητος. Τοῦτο γὰρ εἶπεν, «Ηὐδόκησας[10] ἐν[11] αὐτοῖς.» *Δεξιὰν* δὲ[12] καλεῖ τὴν βοήθειαν· *φωτισμὸν* δὲ *προσώπου*, τὴν ἐπιφάνειαν.

ε'. « Σὺ εἶ αὐτὸς ὁ βασιλεύς μου, καὶ ὁ Θεός μου, ὁ ἐντελλόμενος[13] τὰς σωτηρίας Ἰακώβ. » Ὁ[14] αὐτὸς εἶ, φησὶ, καὶ νῦν, Δέσποτα[15], ὁμοίως βασιλεύων, ὁμοίως κρατῶν[16], τὴν αὐτὴν δύναμιν ἔχων, ἀλλοίωσιν οὐδὲ μίαν[17] ἡ σὴ δέχεται φύσις. Ἀρκεῖ σοι καὶ[18] λόγος εἰς σωτηρίαν. Νεῦσον[19], καὶ ταύτης ὁ λαὸς[20] ἀπολαύσεται. Οὕτως καὶ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν, *Ἔντειλαι[21] περὶ τῆς σωτηρίας Ἰακώβ[22].*

ς'. « Ἐν σοὶ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν κερατιοῦμεν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματί σου ἐξουδενώσομεν[23] τοὺς ἐπανισταμένους ἡμῖν. » Τὰ κερασφόρα ζῶα ὅπλον τὸ κέρας παρὰ τῆς φύσεως ἔλαβον[24]· ἡμεῖς δὲ κέρας σωτηρίας, καὶ νικηφόρον ὅπλον, τὸ σὸν ἔχομεν ὄνομα, καὶ τούτῳ χρώμενοι τῶν πολεμίων περιεσόμεθα.

ζ', η'. « Οὐ γὰρ ἐπὶ τῷ τόξῳ μου ἐλπιῶ, καὶ ἡ ῥομφαία μου οὐ σώσει με. Ἔσωσας γὰρ ἡμᾶς ἐκ τῶν θλιβόντων ἡμᾶς· καὶ τοὺς μισοῦντας ἡμᾶς κατῄσχυνας. » Οὔτε γὰρ τόξοις, οὔτε ἄλλοις ὅπλοις θαῤῥῶ· πεῖραν γὰρ τῆς σῆς δυνάμεως ἔλαβον, διὰ σοῦ τῶν ἐναντίων ἤδη κρατήσας.

θ'. « Ἐν τῷ Θεῷ ἐπαινεθησόμεθα[25] ὅλην τὴν ἡμέραν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματί σου ἐξομολογησόμεθα εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἱκετεύομεν[26] δὲ ἀεὶ τῆς σῆς ἀπολαῦσαι ῥοπῆς, καὶ διηνεκῶς τῶν σῶν εὐεργεσιῶν διεξιέναι τὸ πλῆθος. Τὸ γὰρ *ὅλην τὴν ἡμέραν* ἀντὶ τοῦ ἀεὶ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[5] *Καί*. Abest a cod. 2 et a vers. τῶν Ο'. [6] *Ὁ φωτισμός*. Quidam libri veteres habent τὸ φῶς. [7] *Σὺ — ηὐδόκησας ἐν αὐτοῖς*. Des. in cod. 3. [8] *Τοσούτων*. cod. 1, 2 addunt ἐθνῶν. [9] *Τοὺς — ἠνάγκασαν*. Des. in cod. 3. [10] cod. 1, 2 εὐδόκησας. [11] *Ἐν*. Abest a cod. 2. [12] *Δέ*. Des. in cod. 3. [13] *Ὁ ἐντελλόμενος*. Montf. in Hexaplis ad h. l. habet ὁ ἐντειλάμενος. [14] *Ὁ — φύσις*. Des. in cod. 3. [15] *Δέσποτα*. cod. 2 præm. ὦ. [16] *Ὁμοίως κρατῶν*. Des. in cod. 2. [17] *Οὐδέ*. cod. 1 præm. γάρ. [18] *Καί*. cod. 3 γάρ. [19] *Νεῦσον — Ἰακώβ*. Des. in cod. 3. [20] *Λαός*. cod. 1, 2 præm. σός. [21] *Ἔντειλαι — Ἰακώβ*. Satis apta est hæc versio et textui Hebr. conveniens. [22] *Ἰακώβ*. cod. 1 præm. τοῦ. [23] *Ἐξουδεν*. Hebr. נבוס. Aq. et Symm. συμπατήσομεν. [24] cod. 3 ἔλαβεν. [25] *Ἐπαινεθησόμεθα*. Hebr. הללנו sensu activo. Sicque Symm. ὑμνοῦμεν. Aq. καυχησόμεθα. [26] *Ἱκετεύομεν — πλῆθος*. Des. in cod. 3.

τέθειχεν. Οὕτω[27] γὰρ[28] καὶ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν[29]· ἀντὶ γὰρ τοῦ *ὅλην τὴν ἡμέραν*, *κατὰ πᾶσαν ἡμέραν* τέθειχεν.

ι'. « Νυνὶ δὲ ἀπώσω καὶ κατῄσχυνας ἡμᾶς, καὶ οὐκ ἐξελεύσῃ ὁ Θεὸς[30] ἐν ταῖς δυνάμεσιν[31] ἡμῶν. » Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις γεγένηται παρὰ σοῦ. Ἐπὶ δὲ τοῦ παρόντος ἔρημοι τῆς σῆς ἀπεφάνθημεν προμηθείας, καὶ ἐν αἰσχύνῃ διάγομεν ὑπὸ τῆς σῆς οὐ στρατηγούμενοι χάριτος. Τὸ γὰρ, *οὐκ ἐξελεύσῃ ἐν ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν*, ἀντὶ τοῦ οὐ στρατηγεῖς ἡμῶν[32], καὶ συνήθως παρέχεις τῶν πολεμίων κρατεῖν.

ια'. « Ἀπέστρεψας ἡμᾶς εἰς τὰ ὀπίσω παρὰ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν· καὶ οἱ μισοῦντες ἡμᾶς διήρπαζον ἑαυτοῖς. » Τῆς[33] γὰρ σῆς προνοίας οὐκ[34] ἀπολαύοντες, ἡμεῖς μὲν νῶτα διδόντες ἀποδιδράσκομεν· πορθοῦσι[35] δὲ οἱ πολέμιοι τὰ ἡμέτερα.

ιβ'. « Ἔδωκας ἡμᾶς ὡς πρόβατα βρώσεως, καὶ ἐν τοῖς ἔθνεσι διέσπειρας ἡμᾶς. » Δίκην δὲ προβάτων ἐρήμων ποιμένος, ὑπὸ τῶν σῶν δαπανώμεθα πολεμίων· καὶ οἱ τὸν θάνατον διαφυγόντες[36], τῇδε κἀκεῖσε ἀπεμπολούμενοι, δουλεύειν ἀναγκαζόμεθα.

ιγ'. « Ἀπέδου τὸν λαόν σου ἄνευ τιμῆς, καὶ οὐκ ἦν πλῆθος ἐν τοῖς ἀλλάγμασιν[37] ἡμῶν[38]. » Τοῦτο[39] ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν· « Ἀπέδου τὸν λαόν σου οὐχ ὑπάρξεως, καὶ οὐ πολλὴν ἐποίησας τὴν τιμὴν αὐτῶν. » Τοιαῦτα καὶ διὰ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου φησὶν ὁ Θεός· Ποῖον τοῦτο τὸ[40] βιβλίον τοῦ ἀποστασίου[41] [τῆς μητρὸς ὑμῶν;] ἢ[42] τίνι ὑπόχρεως ὢν πέπρακα ὑμᾶς; Ἰδοὺ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ[43] ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν. » Καὶ πάλιν, « Δωρεὰν ἐπράθητε, καὶ οὐ[44] μετὰ ἀργυρίου λυτρωθήσεσθε. » Καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος· « Οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν, ἐγὼ δὲ σαρκικός[45] εἰμι, πεπραμένος[46] ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας. » Κἀνταῦθα τοίνυν[47] οἱ θαυμάσιοι[48] λέγουσιν ἄνδρες, ὅτι οὐδεμίαν τιμὴν παρὰ τῶν πολεμίων λαβὼν ἀπέδου ἡμᾶς, ἀλλὰ τῶν ἁμαρτιῶν[49] ἕνεκα παραδέδωκας[50].

ιδ'. « Ἔθου ἡμᾶς ὄνειδος τοῖς γείτοσιν ἡμῶν· μυκτηρισμὸν καὶ χλευασμὸν[51] τοῖς κύκλῳ ἡμῶν. Γείτονας[52] κύκλῳ κατοικοῦντας τοὺς ἀλλοφύλους καλεῖ, καὶ[53] Ἰδουμαίους, καὶ Μωαβίτας, καὶ Ἀμμανίτας, καὶ τοὺς ἄλλους πλησιοχώρους, οἷς ἐπίχαρτοι γεγόνασι πολεμούμενοι.

A chus etiam sic expressit, qui pro *toto die*, posuit *per omnem diem*.

VERS. 10. « Nunc autem repulisti, et confudisti nos, et non egredieris, Deus, cum virtutibus nostris. » Hæc igitur superioribus temporibus a te facta fuere : nunc autem tua providentia destituti sumus, et in pudore degimus, sub tuæ gratiæ ductu minime bellantes. Hoc enim, « Non egredieris cum virtutibus nostris, » idem valet quod, non * es dux nostri exercitus, et de hostibus ut referamus victoriam non efficis, ut solebas.

VERS. 11. « Avertisti nos retrorsum post inimicos nostros, et qui oderunt nos diripuerunt sibi. » Nam tua providentia non potientes, nos quidem B terga dando aufugimus : depopulantur vero hostes res nostras.

VERS. 12. « Dedisti nos tanquam oves escarum, et inter gentes dispersisti nos. » Porro ut oves pastore destitutæ a tuis inimicis consumimur, **882** et qui mortem declinavimus, huc et illuc agitati servire cogimur.

VERS. 13. « Vendidisti populum tuum sine pretio, et non fuit multitudo in commutationibus nostris. » Hoc Symmachus sic interpretatus est : « Vendidisti populum tuum sine substantia, et non multum pretium illorum fecisti. » Similia per prophetam Isaiam dicit Deus : « Qualis est hic liber repudii [matris vestræ ?] aut cui debitor cum essem C vendidi vos ? Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, et in peccatis vestris dimisi matrem vestram [e]. » Et rursus : « Gratis venundati estis, et sine argento redimemini [f]. » Et divinus Apostolus : « Scimus enim legem spiritualem esse, ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato [g]. » Et hic igitur admirabiles viri dicunt, quoniam nullo pretio ab hostibus accepto, vendidisti nos, verum ob peccata tradidisti.

VERS. 14. « Posuisti nos opprobrium vicinis nostris, subsannationem, et derisionem his qui sunt in circuitu nostro. » Vicinos in circuitu incolentes allophylos vocat, et Idumæos, et Moabitas, et Ammonitas, et **883** alios finitimos, quibus ludibrio D facti sunt debellati.

[e] Isa. L, 1. [f] Isa. LII, 3. [g] Rom. VII, 24.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[27] *Οὕτω — τέθειχεν*. Des. apud Cord. p. 812. [28] *Γάρ*. Abest a cod. 1, 2. [29] *Ἡρμήνευσεν*, et post pauca τοῦ, des. in cod. 2. [30] *Ὁ Θεός*. Additur in cod. Alex. [31] Symm. ἐν τοῖς στρατεύμασιν. [32] *Ἡμῶν*. cod. 2 præm. μεθ'. [33] *Τῆς — ἡμέτερα*. Hæc apud Cord. p. 813, ad præc. versic. relata sunt. [34] *Οὐκ*. Abest a cod. 2. [35] cod. 2 ποθοῦσι. [36] cod. 1, 2 διαφεύγοντες. [37] cod. 2 ἀλαλάγμασιν, quam lectionem, etsi minus aptam, habet codex Vatic. æque ac Alex. Sed legendum esse ἀλλάγμασιν bene jam monuit Lamb. Bos in Animadv. crit. ad h. l. [38] *Ἡμῶν*. Præstat lectio cod. Vatic. αὐτῶν. [39] *Τοῦτο — τιμὴν αὐτῶν*. Des. in cod. 3. Post τοῦτο in cod. 2 sequitur καί. [40] *Τό*. Abest a cod. 2. [41] Hæc, quæ l. c. proxima sunt, auctoritate trium codd. Aug. inserenda esse duximus. [42] *Ἤ*. cod. 3 καί. [43] *Καὶ — ἐπράθητε*. Des. in cod. 2. [44] *Οὐ*. Abest a cod. 1. [45] *Σαρκικός*. cod. 2 σωματικός. [46] cod. 2 πεπραγμένος. [47] *Τοίνυν*. Abest a cod. 2. [48] *Θαυμάσιοι*. cod. 2 θεῖοι. [49] cod. 2. ἁμαρτιῶν. cod. 3 ἁμαρτημάτων. [50] cod. 1, 2 παρέδωκας, ascripta tamen in cod. 1 lectione altera. Codex 3 addit ἡμᾶς. [51] *Χλευασμόν*. Hanc codicis Alex. lectionem tuentur Theodotion et editio Vet. codex autem Vatic. habet καταγέλωτα. [52] *Γείτονας — πολεμούμενοι*. Des. in cod. 3. [53] *Καί*. Abest a cod. 1, 2.

Vers. 15. «Posuisti nos parabolam gentibus, commotionem capitis in populis.» Maxima discrimina et narrantes et audientes, capita movere solemus, ob stuporem hoc facere coacti. Solemus etiam cruciatus cruciatibus comparare, et dicere: Talia is passus est, qualia ille. Hoc et in hoc loco deplorant. Quoniam hominibus parabola facti sumus, et capita propter nos movent, hi quidem lætantes, illi vero magnitudinem eorum quæ patimur admirantes.

Vers. 16, 17. «Toto die verecundia mea contra me est, et confusio faciei meæ cooperuit me. A voce exprobrantis et obloquentis, a facie inimici et persequentis.» Ego vero alios bellum inferentes, alios deridentes et illudentes conspiciens, verecundia impleor, et totum diem doleo. Deinde, qui Antiochi laqueos subterfugerunt, et qui impietatis retia transilierunt, propriam virtutem narrant.

Vers. 18, 19. Hæc omnia venerunt super nos, et non obliti sumus tui, et inique non egimus contra fœdus tuum. Et non recessit retro cor nostrum.» Porro tot malis obruti, tuorum **884** mandatorum minime obliti sumus, nec tuam legem transgredi ausi sumus, neque a pristino proposito destitimus.

«Et declinasti semitas nostras a via tua. [Vers. 20] Quoniam humiliasti nos in loco afflictionis, et cooperuit nos umbra mortis.» Quod ait: «Declinasti semitas nostras a via tua,» Symmachus ita expressit: *Non transposita sunt a via tua quæ dirigebant nos*. Ut autem sensum ac mentem Septuaginta interpretemur, sic intelligendum est: Multis, inquit, et omnis generis malis nos circumdedisti, quæ potuissent avertere nos a via tua: tradidisti vero nos in servitutem impiis hominibus, qui crudelitate contra nos usi sunt, et internecinas pœnas inflixerunt. *Umbram* enim *mortis* vocavit discrimina, quæ ad interitum ducunt.

Vers. 21, 22. «Si obliti sumus nominis Dei nostri, et si expandimus manus nostras ad Deum alienum. Nonne Deus requiret ista? Ipse enim novit abscondita cordis, quoniam propter te morti tradimur toto die, æstimati sumus sicut oves

A ιε'. «Ἔθου ἡμᾶς εἰς παραβολὴν τοῖς[54] ἔθνεσι, κίνησιν κεφαλῆς ἐν τοῖς λαοῖς.» Τὰς[55] μεγάλας συμφορὰς καὶ διηγούμενοι καὶ ἀκούοντες, κινεῖν τὰς κεφαλὰς εἰώθαμεν, ὑπ' ἐκπλήξεως τοῦτο δρᾷν βιαζόμενοι. Εἰώθαμεν δὲ καὶ πάθη πάθεσι παραβάλλειν, καὶ λέγειν ὅτι[56] τοιαῦτα ἔπαθεν ὁ δεῖνα, οἷα ὁ δεῖνα. Τοῦτο κἀνταῦθα ὀδύρονται[57], ὅτι παραβολὴ γεγενήμεθα τοῖς ἀνθρώποις, καὶ κινοῦσιν ἐφ' ἡμῖν τὰς κεφαλάς· οἱ μὲν ἐφηδόμενοι, οἱ δὲ τὴν ὑπερβολὴν τῶν γεγενημένων θαυμάζοντες.

ις', ιζ'. «Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐντροπή[58] μου κατεναντίον μου ἐστὶ, καὶ ἡ αἰσχύνη τοῦ προσώπου μου ἐκάλυψέ με. Ἀπὸ φωνῆς ὀνειδίζοντος καὶ καταλαλοῦντος[59], ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ καὶ ἐκδιώκοντος.» Ἐγὼ δὲ τοὺς μὲν πολεμοῦντας, τοὺς δὲ γελῶντας
B καὶ ἐπιτωθάζοντας βλέπων, αἰσχύνης ἀναπίμπλαμαι, καὶ πᾶσαν ἡμέραν ὀδυνῶμαι[60]. Εἶτα[61] τὴν οἰκείαν διεξίασιν[62] ἀρετὴν οἱ τὰς Ἀντιόχου πάγας διαφυγόντες, καὶ τῆς ἀσεβείας τὰς ἄρκυς ὑπερπηδήσαντες.

ιη', ιθ'. «Ταῦτα πάντα ἦλθεν ἐφ' ἡμᾶς, καὶ οὐκ ἐπελαθόμεθά σου, καὶ οὐκ ἠδικήσαμεν ἐν διαθήκῃ[63] σου. Καὶ οὐκ ἀπέστη εἰς τὰ ὀπίσω ἡ καρδία ἡμῶν.» Ὑπὸ τοσούτων δὲ περικλυσθέντες δεινῶν, οὐκ[64] ἐδεξάμεθα λήθην τῶν σῶν ἐντολῶν, οὔτε[65] παραβῆναι τὸν σὸν ἐτολμήσαμεν νόμον, οὐδὲ τῆς προτέρας ἐξετράπημεν γνώμης.

«Καὶ[66] ἐξέκλινας τὰς τρίβους ἡμῶν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου. [κ'.] Ὅτι ἐταπείνωσας ἡμᾶς ἐν τόπῳ κακώσεως[67], καὶ ἐπεκάλυψεν ἡμᾶς σκιὰ θανάτου.» Τὸ[68]
C «ἐξέκλινας τὰς τρίβους ἡμῶν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου,» ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν, *Οὐ μετεκλίθη τὰ ὑπορθοῦντα ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου.* Ἵνα δὲ καὶ τῶν Ἑβδομήκοντα τὴν διάνοιαν ἑρμηνεύσωμεν, οὕτω νοήσωμεν[69]· Πολλοῖς ἡμᾶς, φησὶ[70], καὶ παντοδαποῖς περιέβαλες ἀλγεινοῖς, ἅπερ ἱκανὰ ἦν καὶ ἐκτρέψαι τῆς[71] ὁδοῦ σου· παρέδωκας δὲ καὶ εἰς δουλείαν ἡμᾶς δυσσεβέσιν ἀνθρώποις, ὠμότητι καθ' ἡμῶν κεχρημένοις, καὶ θανατηφόρους ἡμῖν τιμωρίας ἐπάγουσιν. *Σκιὰν* γὰρ *θανάτου* τοὺς πρὸς θάνατον ἄγοντας[72] κινδύνους ἐκάλεσεν.

κα', κβ'. «Εἰ ἐπελαθόμεθα ὀνόματος[73] τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ εἰ διεπετάσαμεν χεῖρας ἡμῶν πρὸς θεὸν ἀλλότριον. Οὐχὶ ὁ Θεὸς ἐκζητήσει ταῦτα; αὐτὸς γὰρ γινώσκει τὰ κρύφια τῆς καρδίας. Ὅτι ἕνεκά σου θα-
D νατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν, ἐλογίσθημεν ὡς πρό-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[54] *Τοῖς*. cod. 1, 2 præm. ἐν, sicque in vers. τῶν Ο' leg. [55] *Τὰς — θαυμάζοντες*. Hæc apud Cord. p. 815 ad præc. vers. referuntur. [56] *Ὅτι*. Abest a cod. 2. [57] *Ὀδύρονται — θαυμάζοντες*. Des. in cod. 3. [58] *Ἐντροπή*. cod. 1, 2 præm. ἡ. [59] *Καταλαλοῦντος*. Ita leg. in cod. Alex., sed Vat. habet παραλαλοῦντος. Symm. βλασφημοῦντος. [60] *Ὀδυνῶμαι*. codd. tres Aug. ὀδύρομαι. In cod. 3 sequuntur hæc: ταῦτα ὁ μὲν ἐπὶ Ἀντιόχου γεγενῆσθαί φησι· ὁ δὲ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τόλμαν τε καὶ παροινίαν. Φέρεται δὲ καὶ γραφὴ ἑτέρα ἀντὶ τοῦ· «Καὶ οὐκ ἦν πλῆθος ἐν τοῖς ἀλαλάγμασιν ἡμῶν.» Ex verbis ultimis colligitur, hæc potius ad v. 13 quam ad hunc pertinere. [61] *Εἶτα — ὑπερπηδήσαντες*. Des. in cod. 3. [62] cod. 2 διέξεισιν. [63] *Διαθήκῃ*. cod. 2 præm. τῇ. [64] *Οὐκ — ἐντολῶν*. Des. in cod. 2. [65] cod. 1, 2 οὐδέ. [66] *Καὶ — ὁδοῦ σου*. Falsum sensum in textum intulerunt οἱ Ο' cum verbum ותטּ in 2 pers. expresserint, quod tamen in 3 pers. sumendum est. Saniorem sensum dat Symmachi interpretatio a Nostro allegata. [67] *Ἐν τόπῳ κακώσεως*. Hebr. במקום תנים quod Aquila bene vertit ἐν τόπῳ ἀοικήτῳ. [68] *Τὸ — νοήσωμεν*. Des. in cod. 3. [69] cod. 1 νοήσομεν. [70] cod. 3 φησὶ ἡμᾶς. [71] *Τῆς*. cod. 2 præm. ἀπό. [72] *Ἄγοντας*. Abest a cod. 2. [73] *Ὀνόματος*. cod. 1, 2 præm. τοῦ.

βατα σφαγῆς. » Ταύτην [74] ἐπεδείξαντο τὴν ἀρετὴν A οἱ Μακκαβαῖοι, καὶ οἱ περὶ τὸν Ματταθίαν [75], καὶ οἱ ἑπτὰ νεανίαι σὺν τῇ μητρὶ καὶ Ἐλεαζάρῳ τῷ ἱερεῖ. Οὔτε γὰρ κολακείαις κατεθέλχθησαν, οὔτε τιμωρίαις ἐκάμφθησαν, ἀλλὰ τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ τὸ σέβας ἀνέπαφον διετήρησαν, καὶ τῶν εἰδώλων τὴν θεραπείαν ὡς μυσαρὰν ἐβδελύξαντο. Καὶ ταῦτα, φησὶ, σὺ οἶδας, Δέσποτα. Σοὶ γὰρ οὐ μόνα τὰ πράγματα δῆλα, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς ἐννοίας κινήματα. Ἐπισημήνασθαι δὲ προσήκει [76], ὅτι δυάδα προσώπων ὁ λόγος ᾐνίξατο. Εἰρηκὼς γὰρ, « Οὐχὶ ὁ Θεὸς ἐκζητήσει ταῦτα; Αὐτὸς γὰρ γινώσκει τὰ κρύφια τῆς καρδίας· » ἐπήγαγεν, « Ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν. » Ταύτην δὲ τὴν τῆς ἀντωνυμίας ἐναλλαγὴν καὶ ὁ Ἑβραῖος ἔχει, καὶ οἱ λοιποὶ τεθείκασιν ἑρμηνευταί. B

κγ'. « Ἐξεγέρθητι, ἱνατί ὑπνοῖς, Κύριε; ἀνάστηθι [77], καὶ μὴ ἀπώσῃ εἰς τέλος. » Ὕπνον τὴν [78] μακροθυμίαν καλεῖ· καθάπερ γὰρ ὁ καθεύδων οὐκ αἰσθάνεται τῶν γιγνομένων, οὕτως ὁ μακροθυμίᾳ χρώμενος, καὶ παροινούμενος, καὶ προπηλακιζόμενος φέρει. Ἀνάστασιν δὲ τὴν ἐπὶ τιμωρίαν [79] κίνησιν ὀνομάζει. Εἶτα [80] τὰ αὐτὰ πάλιν ἑτέρως λέγει.

κδ'. « Ἱνατί τὸ πρόσωπόν σου ἀποστρέφεις; ἐπιλανθάνῃ τῆς πτωχείας ἡμῶν [81], καὶ τῆς θλίψεως ἡμῶν. » Παρορᾷς [82], φησὶ, τὰ καθ' ἡμῶν γινόμενα, Δέσποτα, καὶ ἔοικας ἀποστρεφομένῳ, καὶ οὐ θεωμένῳ, ἀλλ' ἐπιλελησμένῳ, καὶ τούτου χάριν οὐ κηδομένῳ· ἡμεῖς δὲ πτωχεύομεν, τῆς ἐπικουρίας τὸν πλοῦτον οὐκ ἔχοντες. C

κε'. « Ὅτι ἐταπεινώθη εἰς χοῦν ἡ ψυχὴ ἡμῶν. Ἐκολλήθη εἰς γῆν ἡ γαστὴρ ἡμῶν [83]. Μέχρι [84] τῆς γῆς αὐτῆς κατεκάμφθημεν, ὡς τὴν γαστέρα ἡμῶν αὐτῇ πελάσαι τῇ γῇ· διὰ δὲ τούτων τὴν πολλὴν σημαίνει [85] ταπείνωσιν, καὶ τῶν πολεμίων τὸ κράτος.

κς'. « Ἀνάστα, Κύριε, βοήθησον ἡμῖν, καὶ λύτρωσαι ἡμᾶς ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου. » Οὗ [86] δὴ χάριν ἀντιβολοῦμέν σε, Δέσποτα, ἐπιφανῆναι, καὶ λῦσαι τὰς συμφορὰς, καὶ κρείττους ἀποφανῆναι [87] τῶν δυσμενῶν. Ταῦτα δὲ ἅπαντα προεῖπεν ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις, τοὺς ἐν ἐκείνοις τοῖς δεινοῖς ἐσομένους [88] διδάσκουσα, καὶ γενναίως ἐνεγκεῖν τὰ προσπίπτοντα, καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων αἰτῆσαι τὴν τούτων ἀπαλλαγήν. Ὅπερ δὴ καὶ [89] δεδράκασιν οἱ θαυμάσιοι D ἄνδρες ἐκεῖνοι. Τοῖς γὰρ λόγοις τὸν Θεὸν ἱλεώσαντο, καὶ ὑπ' αὐτοῦ στρατηγούμενοι τοὺς πολεμίους ἐτρέψαντο, καὶ τὴν προτέραν [90] ἐλευθερίαν, ὁμοφύλοις [91] προὐξένησαν [92].

occisionis. » Hanc virtutem præ se tulerunt Machabæi, et Mattathias, et septem juvenes cum matre et Eleazaro sacerdote. Neque enim illecebris se demulceri passi sunt, neque suppliciis succubuerunt, 965 sed verum Dei cultum intactum conservarunt, et idolorum * cultum ut detestandum respuerunt. Et hæc, inquit, tu nosti, Domine. Tibi enim non solum res sunt manifestæ, sed etiam mentis motus. Cæterum notandum est sermonem duas personas ostendere. Cum enim dixisset : « Nonne Deus requiret ista? Ipse enim novit abscondita cordis; » subdidit, « Quoniam propter te morti tradimur toto die. » Hanc vero pronominis mutationem Hebræus etiam habet, et cæteri quoque interpretes posuerunt.

Vers. 23. « Exsurge, quare obdormis, Domine? exsurge, ne repellas in finem. » *Somnum* patientiam vocat. Quemadmodum enim qui dormit, non sentit ea quæ fiunt, sic etiam homo patiens, cum injuria afficitur, et conviciis lacessitur, tolerat. Exsurgendi vero actum, motum ad vindictam nominat. Deinde eadem rursus aliter narrat.

Vers. 24. « Quare faciem tuam avertis? oblivisceris inopiæ nostræ, et tribulationis nostræ. » Despicis, inquit, Domine, ea quæ contra nos patrantur, et similis es aversanti, et non respicienti, sed oblito, et hac de causa non curanti : nos vero egemus, auxilii divitias non habentes.

Vers. 25. « Quoniam humiliata est in pulvere anima nostra, et adhæsit terræ venter noster. » Usque ad terram ipsam inflexi sumus, ut venter noster ipsi terræ appropinquaverit : per 966 hæc autem multam humilitatem ostendit, hostiumque potentiam.

Vers. 26. « Exsurge, Domine, adjuva nos, et redime nos propter nomen tuum. » Propterea obsecramus te, Domine, ut appareas, et nostras calamitates finias, utque inimicis superiores nos efficias. Cæterum omnia hæc Spiritus sancti gratia prædixit, docens eos, qui futuri erant in illis ærumnis, ea quæ acciderent viriliter ferre, et a Deo universorum liberationem ab his postulare. Quod utique admirabiles illi viri fecerunt. Nam verbis Deum placarunt, et sub ipsius ductu bellantes, hostes profligarunt, et pristinam libertatem contribulibus pepererunt.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[74] *Ταύτην — κινήματα*. Des. in cod. 3. [75] cod. 2 Ματθίαν, linea imposita. [76] *Προσήκει*. cod. 3 δεῖ. [77] *Ἀνάστηθι*. Hebr. הָקִיצָה, quod Symm. bene transtulit ἐξύπνισον. [78] *Τήν*. cod. 3 præm. δέ. [79] cod. 1, 2 τιμωρίᾳ. [80] *Εἶτα — λέγει*. Des. in cod. 3. [81] *Ἡμῶν*. Abest a cod. 3. [82] *Παρορᾷς — ἔχοντες*. Hæc et quæ deinde ad vers. 25 leguntur, apud Cord. p. 818 ad præc. vers. relata sunt. [83] *Ἡμῶν*. cod. 3 addit τοῦτο βούλονται λέγειν. [84] *Μέχρι*. cod. 1 addit γάρ. [85] *Σημαίνει*. cod. 2 αὐτῶν φησί. [86] *Οὗ — δυσμενῶν*. Des. in cod. 3. [87] cod. 1, 2 ἀποφῆναι. [88] cod. 1 ἐσομένους ἐν ἐκείνοις τοῖς δεινοῖς. [89] *Δὴ καί*. Abest a cod. 2. [90] *Προτέραν*. Abest a cod. 1. [91] *Ὁμοφύλοις*. codd. tres August. præm. τοῖς. [92] cod. 1 προὐξένησε. cod. 3 προεξένησαν.

INTERP. PSALMI XLIV.

VERS. 1. « In finem. Pro his qui mutabuntur, filiis Core, in intellectum, Canticum pro dilecto. » Postquam molesta propheticus sermo prædixit in proxime præcedente psalmo, jucunda deinceps vaticinatur, mœrentes consolans, et docens eos victuros, atque in victoria perseveraturos, auxiliumque a Deo consecuturos, quousque dilectus Filius ex ipsis secundum carnem exoriatur, et mutationem illam novam gentibus præstet. *Dilectum* enim, Dei Filium vocat. Sic enim divinus Isaias ait: « Vinea fuit dilecto in cornu, **887** in loco uberi [h]. » Hoc et ipse Pater de Filio prædicavit: « Hic est Filius meus dilectus, in quo beneplacitum habeo [i]. » Hic per sanctum baptisma gentibus mutationem donavit. De his autem psalmus prædicit, quos adhortatur, ut patriorum deorum obliviscantur, et verum Deum laudent. Porro « eos qui mutandi sunt, » Symmachus vocavit *flores*, Aquila vero et Theodotio *lilia*. Flores autem, et lilia veris sunt germina. Spirituale ver, Salvatoris est adventus, in quo lætata est, secundum Isaiæ vaticinationem, « quæ olim erat solitudo, et floruit ut lilium [j]. » De his præsens prophetia prædicit, omnium satorem et agricolam tacite ostendens eum, qui solitudinem immutavit et reddidit fecundam.

VERS. 2. « Eructavit cor meum verbum bonum. » Nam spiritualibus verbis nutritus, tales quasi fructus emitto, et talia verba effundo. « Dico opera mea Regi. » Quem titulus *dilectum* vocavit, psalmi exordium *regem* nuncupat: opus vero prophetiæ verus sermo est, qui futura prædicit. Ait igitur, se de ipso rege verba facturum esse: et docens, non humanis, verum divinis verbis se uti, suddidit: « Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis. » Nihil, ait, proprium loquor, neque meæ mentis partus affero: alius vero efficaciæ lingua ministra est, et ipsa **888** quidem calamum imitatur, gratia vero spiritus velocem scribam, per hanc quæcunque voluerit scribens. Sic propheta, postquam significavit quis per ipsum loqueretur, ita incipit vaticinationem:

VERS. 3. « Speciosus es forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit tibi Deus in æternum. » Tu, inquit, quem *regem* nominavi, quem per inscriptionem *dilectum* appellavi, pulchritudine quidem hominum naturam superas, sapientiæ vero fontes per linguam profundis,

[h] Isa. v, 1. [i] Matth. III, 17. [j] Isa. XXXV, 1.

A

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΜΔ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων, τοῖς υἱοῖς Κορὲ, εἰς σύνεσιν· ᾠδὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ. » Τὰ λυπηρὰ προειρηκὼς ὁ προφητικὸς λόγος ἐν τῷ πρὸ τούτου ψαλμῷ, τὰ θυμήρη λοιπὸν προαγορεύει, τοὺς ἀθυμοῦντας ψυχαγωγῶν, καὶ διδάσκων, ὅτι καὶ νικήσουσι, καὶ διαρκέσουσι, καὶ τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ τεύξονται βοηθείας, ἕως ἂν ἐξ αὐτῶν ὁ ἀγαπητὸς Υἱὸς[93] κατὰ σάρκα βλαστήσῃ, καὶ τὴν καινὴν ἀλλοίωσιν τοῖς ἔθνεσι πραγματεύσηται. *Ἀγαπητὸν* γὰρ καλεῖ τοῦ Θεοῦ[94] τὸν Υἱόν· οὕτω γὰρ καὶ ὁ θεῖος Ἡσαΐας φησίν[95]· « Ἀμπελὼν ἐγενήθη τῷ ἠγαπημένῳ ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίονι. » Τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ Πατὴρ εἰς τὸν Υἱὸν ἀνεκήρυξεν· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ ηὐδόκησα[96]. » Οὗτος τὴν
B διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος[97] ἀλλοίωσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐδωρήσατο. Περὶ τούτων δὲ ὁ ψαλμὸς προθεσπίζει, οἷς καὶ παρεγγυᾷ τῶν μὲν πατρῴων ἐπιλαθέσθαι θεῶν, τὸν δὲ ἀληθινὸν ἀληθῶς γεραίρειν Θεόν. *Τοὺς δὲ*[98] *ἀλλοιωθησομένους* ὁ μὲν Σύμμαχος *ἄνθη* κέκληκεν· Ἀκύλας δὲ καὶ ὁ Θεοδοτίων[99], *κρίνα*. Ἄνθη δὲ καὶ κρίνα[1] τοῦ ἦρος βλαστοί[2]. Ἔαρ δὲ πνευματικὸν, τοῦ Σωτῆρος ἡ παρουσία· ἐν ᾗ εὐφράνθη, κατὰ τὴν Ἡσαΐου προφητείαν, « ἡ πάλαι ἔρημος, καὶ ἤνθησεν ὡς κρίνον. » Περὶ τούτων[3] ἡ παροῦσα προφητεία προαγορεύει, πάντων ὑποδεικνῦσα[4] φυτουργόν τε καὶ γεωργὸν, τὸν ἀλλοιώσαντα[5] καὶ ἀποφήναντα καρποφόρον.

β'. « Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. »
C Πνευματικοῖς γὰρ ἐντρεφόμενος λόγοις, τοιαύτας ἐρυγὰς ἀναπέμπω, καὶ τοιούτους λόγους προΐεμαι[6]. « Λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ. » Ὃν *ἀγαπητὸν* ἡ προγραφὴ κέκληκε, *βασιλέα* καλεῖ τοῦ ψαλμοῦ τὸ προοίμιον· ἔργα δὲ τῆς προφητείας ὁ ἀληθὴς λόγος, ὁ τὰ ἐσόμενα προθεσπίζων. Λέγει τοίνυν, ὅτι περὶ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ποιοῦμαι τοὺς λόγους· καὶ διδάσκων ὡς οὐκ ἀνθρωπίνοις, ἀλλὰ θείοις κέχρηται λόγοις, ἐπήγαγεν· « Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου. » Οὐδὲν, φησὶ, οἰκεῖον φθέγγομαι, οὐδὲ τῆς ἐμῆς διανοίας ὠδῖνας προσφέρω[7]· ἑτέρας δὲ ὑπουργὸς ἐνεργείας ἡ γλῶττα, καὶ αὕτη[8] μὲν μιμεῖται κάλαμον· ἡ δὲ χάρις τοῦ πνεύματος, γραμματέα ταχὺν, διὰ ταύτης ἃ βούλεται γράφουσα. Οὕτως ὁ προφήτης τὸν δι' αὐτοῦ φθεγγόμενον ὑποδεί-
D ξας, ἄρχεται τῆς προῤῥήσεως οὕτως[9].

γ'. « Ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ἐξεχύθη χάρις[10] ἐν χείλεσί σου, διὰ τοῦτο ηὐλόγησέ[11] σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα. » Σὺ, φησὶν, ὃν ὠνόμασα *βασιλέα*, ὃν διὰ τῆς προγραφῆς *ἀγαπητὸν* προσηγόρευσα, κάλλει μὲν νικᾷς τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν, σοφίας δὲ προχέεις διὰ τῆς γλώσσης πηγάς.

ARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[93] *Υἱός*. cod. 1 Κύριος. [94] *Τοῦ Θεοῦ*. In cod. 2 ponitur post Υἱόν. [95] *Φησίν*. Abest a cod. 2. [96] cod. 1, 2 εὐδόκησα. [97] *Βαπτίσματος*. cod. 2 πνεύματος. [98] *Τοὺς δὲ — καρποφόρον*. Des. apud Cord. p. 824. [99] *Καὶ ὁ Θεοδοτίων*. De Theodotione hoc non satis certum est. [1] *Ἄνθη δὲ καὶ κρίνα*. Des. in cod. 2. [2] cod. 2 βλαστόν. [3] cod. 2 τούτου. [4] cod. 2 ὑποδεικνύουσα. [5] *Ἀλλοιώσαντα*. cod. 1, 2 addunt τὴν ἔρημον, quam lectionem Carafa habuisse videtur. [6] cod. 1 προσίεμαι. [7] cod. 1 προφέρω. [8] cod. 1, 2 αὐτή. [9] *Οὕτως*. Abest a cod. 2. [10] *Χάρις*. cod. 2 præm. ἡ. [11] cod. 2 εὐλόγησε.

καὶ ταῦτα οὐ πρόσκαιρα, ἀλλ' αἰώνια ἔχεις. Ἰστέον A δὲ, ὅτι[12] οὐ τὰ θεῖα, ἀλλὰ τὰ ἀνθρώπεια τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ ὁ προφητικὸς[13] παρεδήλωσε λόγος· οὐ γὰρ ἂν[14] ἀνθρώποις τὸν Θεὸν λόγον ἀπείκασεν, οὐδ' ἂν τοῦτον ἔφη παρὰ Θεοῦ δεδέχθαι[15] τὴν εὐλογίαν. Οὗτος γὰρ ἄβυσσος ἀγαθῶν εὐλογίαν τοῖς πιστοῖς ἀναβλύζουσα. Τὰ[16] ἀνθρώπεια τοίνυν διὰ τῶνδε τῶν λόγων τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ προεθέσπισε. Μηδεὶς δὲ ἀντικρὺς ἐναντία τοὺς προφήτας ἀλλήλοις εἰρηκέναι λεγέτω, Ἡσαΐου ἀκούων βοῶντος· « Εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. » Ἐκεῖνα γὰρ τὸν σταυρὸν καὶ τὸ πάθος προαναφωνεῖ, ἃ παροινίας καὶ ὕβρεώς ἐστι[17] μεστά. Διὸ δὴ καὶ ἐπήγαγεν ὁ προφήτης· « Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ἠτιμάσθη, καὶ οὐκ B ἐλογίσθη, » καὶ τὰ ἄλλα ἑξῆς, τὰ τὸ πάθος μηνύοντα. Ὁ δὲ ψαλμὸς κάλλος αὐτοῦ καλεῖ, οὐ τὸ τοῦ σώματος, ἀλλὰ τῆς ἀρετῆς καὶ πάσης δικαιοσύνης, τὸ ἁμαρτίας οὐ δεξάμενον σπῖλον, τὸ πάσης κηλῖδος ἐλεύθερον.

ε'. « Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ. Τῇ[18] ὡραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου, καὶ ἔντεινον[19], καὶ κατευοδοῦ, καὶ βασίλευε. » Τὴν ὥραν διαγράψας καὶ τὴν σοφίαν, ὑποδείκνυσι καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν πανοπλίαν, ᾗ χρησάμενος τοὺς ἐναντίους κατέλυσε. Καὶ τὸ πάντων ἡμᾶς παραδοξότατον πρᾶγμα διδάσκει. Αὐτὴν γὰρ αὐτοῦ τὴν ὥραν, καὶ πανοπλίαν λέγει, καὶ δύναμιν. « Περίζωσαι » γὰρ, « φησὶ, τὴν ῥομφαίαν C σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατὲ, τῇ ὡραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου. » Καὶ εἰρηκὼς, « Ἔντεινον, καὶ κατευοδοῦ, καὶ βασίλευε, » εὐθὺς ἐπήγαγεν· « Ἕνεκεν ἀληθείας, καὶ πραότητος[20], καὶ δικαιοσύνης. » Σαφῶς διὰ τούτων διδάσκων, ὡς ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ πραότης, καὶ ἡ δικαιοσύνη, καὶ κάλλος αὐτοῦ καὶ δύναμις καὶ πανοπλία ἐστὶ[21], καὶ νίκη. Ἔστι δὲ ἀκοῦσαι αὐτοῦ[22] τοῦ Κυρίου λέγοντος, « Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. » Καὶ πάλιν[23], « Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. » Καὶ πρὸς τὸν θεσπέσιον[24] Ἰωάννην· « Ἄφες ἄρτι, οὕτω γὰρ πρέπον ἡμῖν ἐστι πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. » Καὶ διὰ τούτων τοῦ ἀλάστορος τὴν D τυραννίδα κατέλυσε, καὶ τὸν θάνατον ἔλυσε, καὶ τοῖς πεπιστευκόσι παρέσχε τὴν σωτηρίαν. « Καὶ[25] ὁδηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιά σου. » Ἐπειδὴ γὰρ ῥομφαίας ἐμνημόνευσεν, ἀκολούθως καὶ δεξιᾶς ἐποιήσατο μνήμην. Δεξιὰ δὲ αὐτοῦ, τὰ δεξιὰ βουλεύματα, οἷς κεχρημένος τὴν τῆς ἁμαρτίας οὐκ ἐδέξατο προσβολήν.

et hæc non temporanea tibi sunt, sed perennia habes. Sciendum est autem propheticum sermonem non divina sed humana Domini Christi demonstrasse: non enim hominibus Deum Verbum comparavit, neque hunc a Deo benedictionem accepisse dixit. Hic enim abyssus bonorum est, benedictionem fidelibus effundens. Humana igitur Christi Domini his verbis prædixit. Cæterum nemo suspicetur prophetas sibi invicem contradixisse, Isaiam audiens exclamantem [k]: « Vidimus ipsum, et non habebat speciem, neque pulchritudinem: sed species ejus despecta, deterior filiis hominum. » Illa enim crucem et cruciatus prædicunt, quæ violentia et contumeliis referta sunt. Unde subjunxit propheta: « Homo percussus, et sciens ferre infirmitatem, despectus est, et non reputatus est, » et alia quæ sequuntur, quæ passionem indicant. Psalmus autem ejus pulchritudinem vocat, non corporis, sed virtutis, et totius justitiæ, quæ non admisit labem peccati, sed fuit omnis maculæ expers.

889 VERS. 4, 5. « Accinge te gladio tuo super femur tuum, potentissime. Specie tua et pulchritudine tua intende, prospere procede, et regna. » Descripta specie et sapientia, ostendit et potentiam et arma, quibus usus adversarios profligavit, docetque nos rem omnium maxime admirabilem. Ipsam enim ejus speciem, et arma esse dicit, et potentiam. Nam « Accinge te, inquit, gladio tuo super femur tuum, potentissime: specie tua et pulchritudine tua. » Et cum dixisset: « Intende, prospere procede, et regna, » statim subjunxit: « Propter veritatem, mansuetudinem et justitiam. » Manifesto per hæc docens, veritatem et mansuetudinem, et justitiam ejus esse pulchritudinem, et potentiam, et arma, et victoriam. Licet autem ipsum Dominum audire dicentem: « Discite a me, * quoniam mitis sum, et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris [l]. » Et rursus: « Ego sum via, veritas et vita [m]. » Et ad divinum Joannem: « Sine nunc, sic enim convenit nos implere omnem justitiam [n]. » Per hæc autem dæmonis tyrannidem evertit, et mortem dissolvit, et credentibus salutem largitus est. « Et ducet te mirabiliter dextera tua. » Postquam enim gladii meminit, jure dexteræ mentionem fecit. *Dextera* vero ejus, dextera consilia, quibus usus **890** peccati incursum non est passus.

[k] Isa. LIII, 2, 3. [l] Matth. XI, 29. [m] Joan. XIV, 6. [n] Matth. III, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[12] *Ὅτι.* cod. 1, 2 ὡς. [13] *Προφητικός.* cod. 2 δεσποτικός. [14] *Ἄν.* Abest a cod. 1, 2. [15] *Δεδέχθαι.* cod. 2 δὲ δέχεσθαι. [16] *Τά.* cod. 3 addit δέ. [17] *Ἐστι.* cod. 1, 2 ὑπῆρχε. [18] *Τῇ — κάλλει σου.* Hæc ad præc. versic. fuissent referenda. [19] cod. 2 ἔντεινε. [20] Rec. lectio h. l. est πραΰτητος. [21] *Ἐστι.* Abest a cod. 1, 2. [22] *Αὐτοῦ.* cod. 1 præm. καί. [23] *Καὶ πάλιν — σωτηρίαν.* Des. apud Cord. p. 846. [24] *Θεσπέσιον.* cod. 2 θεῖον. [25] *Καί — δεξιά σου.* Hebr. *docebit te terribilia dextera tua*, quem sensum felicius expresserunt Aquila et Symm.

VERS. 6. « Sagittæ tuæ acutæ, potentissime, populi sub te cadent in corde inimicorum regis. » Ordo verborum perplexus est; dicit autem sic: Tu acutis sagittis contra hostes utens, illos quidem recta configes, et eorum corda vulnerabis, populos vero ab illis tyrannide oppressos tuum cultum perdocebis. Sagittæ enim tuæ acutæ, o potentissime, in corde inimicorum regis. His autem vulneratis, populi sub te cadent, debitum honorem tibi exhibentes. Cum per hæc propheticus sermo ea quæ ad incarnationem spectant prædixisset, post hæc naturam ipsius Dei Verbi, qui humanam suscepit, docet.

VERS. 7. « Sedes tua, o Deus, in sæculum sæculi, virga æquitatis, virga regni tui. » Quoniam quæ superius dicta sunt, infra divinam dignitatem erant: « Speciosus forma præ filiis hominum, propterea benedixit tibi Deus in æternum, » merito per hæc docet, et Deum esse eum, et æternum Regem, qui nec principium accepit, nec finem accepturus est. Hoc autem declarat *in sæculum*. Idcirco et Symmachus æternum ipsum dixit: *Thronus tuus, o Deus, æternus*. Cæterum regni æquitatem etiam docet. « Virga enim, inquit, æquitatis, virga regni tui. » Deinde rursus ad ea quæ humanitatem spectant descendit.

VERS. 8. « Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ **891** præ sociis tuis. » Vel secundum Symmachum, *præ amicis tuis*. Socii autem ejus, et amici, et fratres, secundum humanitatem sunt qui crediderunt. Sic et divinus Apostolus ait: « Participes enim Christi facti sumus, si tamen initium substantiæ usque ad finem firmum retineamus [o]. » Et rursus: « Ut sit ipse primogenitus inter multos fratres [p]. » Eodem modo sancto Spiritu unctus est, non ut Deus, sed ut homo. Nam ut Deus Spiritum habet consubstantialem: ut homo autem, veluti quamdam unctionem, cœlestis Spiritus dona accipit. Eodem modo etiam dilexit justitiam, et odit iniquitatem. Nam hæc ad animi electionem pertinent, non ad naturalem potentiam: ut Deus autem, virgam æquitatis et virgam regni habet.

VERS. 9, 10. « Myrrha, et gutta, et casia a vestimentis tuis, a domibus eburneis, ex quibus delectaverunt te. Filiæ regum in honore tuo. » Porro pro *domibus eburneis*, Aquila et Symmachus, *a templis eburneis* dixerunt. *Vestem* autem, ejus cor-

[o] Hebr. III, 14. [p] Rom. VIII, 29.

ϛ'. « Τὰ βέλη σου ἠκονημένα, δυνατὲ [26], λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται ἐν [27] καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως. » Μεθυπέρβατά ἐστι τὰ ῥήματα [28]· λέγει δὲ, ὅτι τοῖς ὀξέσι βέλεσι κατὰ τῶν πολεμίων χρώμενος, ἐκείνους μὲν εὐθυβόλως βαλεῖς [29], καὶ τὰς καρδίας αὐτῶν κατατρώσεις. Τοὺς δὲ ὑπ' ἐκείνων τυραννουμένους λαοὺς τὴν σὴν διδάξεις προσκύνησιν. Τὰ βέλη σου γὰρ ἠκονημένα, δυνατὲ, ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως. Τούτων δὲ τρωθέντων, λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται, προσφέροντές σοι τὴν ὀφειλομένην προσκύνησιν. Διὰ τούτων τὰ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν γεγενημένα προαγορεύσας ὁ προφητικὸς λόγος, αὐτοῦ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ Λόγου μετὰ ταῦτα διδάσκει τὴν φύσιν.

ζ'. « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος [30]· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. » Ἐπειδὴ ταπεινότερα τῆς θείας ἦν ἀξίας τὰ ἄνω εἰρημένα, ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο ηὐλόγησέ [31] σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα. » Εἰκότως διὰ τούτων διδάσκει, ὅτι καὶ Θεός ἐστιν, καὶ αἰώνιος Βασιλεὺς, καὶ οὔτε ἀρχὴν εἰληφὼς, οὔτε τέλος ληψόμενος. Τοῦτο [32] δηλοῖ τὸ *αἰώνιον*. Διὸ δὴ [33] καὶ ὁ Σύμμαχος αἰώνιον αὐτὸν προσηγόρευσεν [34], *Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, αἰώνιος*. Διδάσκει δὲ καὶ τῆς βασιλείας τὸ δίκαιον. « Ῥάβδος γὰρ εὐθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. » Εἶτα πάλιν ἐπὶ τὰ ἀνθρώπεια [35] καταβαίνει.

η'. « Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως, παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Ἢ [36] κατὰ τὸν Σύμμαχον, *παρὰ τοὺς ἑταίρους σου*. Μέτοχοι δὲ αὐτοῦ εἰσι, καὶ ἑταῖροι, καὶ ἀδελφοὶ, κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, οἱ πιστεύσαντες [37]. Οὕτω καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος λέγει, « Μέτοχοι γὰρ [38] γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ, ἐάνπερ τὴν ἀπαρχὴν [39] τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν. » Καὶ πάλιν, « Εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς. » Οὕτω καὶ τῷ παναγίῳ κέχρισται Πνεύματι, οὐχ ὡς Θεὸς, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος. Ὡς γὰρ Θεὸς, ὁμοούσιον ἔχει τὸ Πνεῦμα· ὡς δὲ ἄνθρωπος, οἷόν τι χρίσμα [40] λαμβάνει τοῦ Πνεύματος τὰ χαρίσματα. Οὕτω καὶ ἠγάπησε δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησεν ἀνομίαν. Γνωμικῆς γὰρ ταῦτα αἱρέσεως [41], οὐ φυσικῆς δυνάμεως· ὡς δὲ Θεὸς, ῥάβδον εὐθύτητος ἔχει τὴν ῥάβδον τῆς βασιλείας.

θ', ι'. « Σμύρνα, καὶ στακτὴ, καὶ κασσία [42] ἀπὸ τῶν ἱματίων σου, ἀπὸ βάρεων ἐλεφαντίνων, ἐξ ὧν εὔφρανάν [43] σε. Θυγατέρες βασιλέων [44] ἐν τιμῇ [45] σου. » Ἀντὶ δὲ *βάρεων ἐλεφαντίνων*, Ἀκύλας [46] καὶ Σύμμαχος, *ἀπὸ ναῶν ἐλεφαντίνων* εἰρήκασιν. Ἱμά-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[26] *Δυνατέ*. Abest a textu Hebr. [27] *Ἐν βασιλέως*. Rectius Aquila et Symm. κατὰ καρδίας οἱ ἐχθροὶ τοῦ βασιλέως. [28] cod. 1 εἰρημένα. [29] cod. 1 καταβαλεῖς. [30] *Τοῦ αἰῶνος*. Des. in cod. 1. [31] cod. 1, 2 εὐλόγησε. [32] *Τοῦτο*. cod. 1, 2 addunt γάρ. [33] *Διὸ δή*. cod. 1 δι' ἃ καί. cod. 2 διὸ καί. [34] *Προσηγόρευσεν*. cod. 2 ἐκάλεσεν. [35] cod. 1 ἀνθρώπινα. [36] *Ἤ*. Abest a cod. 2. [37] *Πιστεύσαντες*. cod. 2 addit εἰς αὐτόν. [38] *Γάρ*. Abest a cod. 1. [39] *Ἀπαρχήν*. cod. 2 ἀρχὴν, quæ est rec. lectio l. c. [40] *Χρίσμα*. cod. 2 præm. καί. [41] cod. προαιρέσεως. [42] cod. 2 κασία. [43] Rec. lectio est ηὔφραναν. [44] cod. 2 βασιλέως. [45] *Τιμῇ*. cod. 2 præm. τῇ. [46] *Ἀκύλας*. Euseb. et Montf. in Hexapl. ad h. l. Aquilæ tribuunt versionem ἀπὸ ναῶν ὀδόντος.

τιον δὲ αὐτοῦ τὸ σῶμα καλεῖ, ὥσπερ καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ καταπέτασμα τοῦτο προσαγορεύει. « Ἔχοντες γάρ, φησί, παῤῥησίαν, ἀδελφοί [47], εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ αἵματι τοῦ Ἰησοῦ [48], ἣν ἐνεκαίνισεν [49] ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν διὰ τοῦ καταπετάσματος αὐτοῦ [50], τουτέστι, τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. » *Σμύρναν* δὲ καλεῖ τὸ πάθος· νεκροῖς γὰρ αὕτη [51] διαφερόντως προσφέρεται· *στακτὴν* δὲ καὶ *κασσίαν*, τὴν ἀπὸ τοῦ πάθους εὐωδίαν. *Βάρεις ἐλεφαντίνας*, ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον καὶ τὸν Ἀκύλαν, *ναοὺς ἐλεφαντίνους*, τὰς περικαλλεῖς καὶ λαμπρὰς ἐκκλησίας, ἃς ἄρχοντες καὶ βασιλεῖς πανταχοῦ γῆς καὶ θαλάσσης ἐδείμαντο. Προλέγει τοίνυν, ὅτι τὸ μὲν πάθος κατὰ τὸ σῶμα γενήσεται [52], εὐωδίας δὲ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐμπλήσει [53], ὡς τοὺς πάλαι πλανωμένους λαούς, ἐγεῖραι [54] αὐτῷ εἰς κάλλος ἐξησκημένους ναούς, καὶ βασιλικῷ διαλάμποντας κόσμῳ. Τῶν δὲ ἐκκλησιῶν τὴν πρόῤῥησιν ποιησάμενος, αἳ παστάδων καὶ νυμφώνων ἐπέχουσι τάξιν, εἰκότως καὶ τῆς νύμφης προαγορεύει τὸν κόσμον, καὶ τὴν ὥραν, καὶ τὸ γένος, καὶ τὴν ἁρμόττουσαν αὐτῇ προσφέρει παραίνεσιν. « Παρέστη βασίλισσα [55] ἐκ δεξιῶν σου, ἱματισμῷ [56] διαχρύσῳ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. » Διὰ τούτων καὶ τοῦ κόσμου τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν ἄκραν αὐτῆς ὑποδείξας τιμήν, τῷ τε βασιλίδα καλέσαι, καὶ τῷ στῆναι τοῦ [57] τοσούτου βασιλέως ἐκ δεξιῶν, εἰσηγεῖται καὶ παραινεῖ τὰ συμφέροντα.

pus vocat, quemadmodum et divinus Apostolus in Epistola ad Hebræos velamen hoc nuncupat: « Habentes enim, ait, fiduciam, fratres, in introitu sanctorum in sanguine Christi, quam initiavit nobis viam novam, et viventem per velamen ejus, id est, carnem suam [q]. » **892** *Myrrham* vero dicit passionem. hæc enim mortuis potissimum applicatur. *Guttam* autem et *casiam*, suavem odorem, qui e passione emanat. *Domos eburneas*, vel, secundum Symmachum et Aquilam, *templa*, *eburnea*, pulcherrimas et splendidas ecclesias, quas principes et reges ubique per terram et mare erexerunt. Prædicit igitur passionem circa corpus futuram, et odoris suavitate totum orbem impleturam: adeo ut populi qui olim errabant, templa ipsi erigant pulcherrime elaborata, et regio ornatu micantia. Postquam autem de ecclesiis vaticinatus est, quæ thalamorum et nuptialium cubiculorum loco sunt, merito sponsæ quoque ornamentum exponit, et speciem, et genus, et congruentem admonitionem adhibet. « Astitit regina a dextris tuis, vestitu deaurato amicta, variegata. » Cum in his magnificentiam ornamenti et eximium ejus honorem ostendisset, reginam appellando, eamque a dextra tanti regis collocando, instituit et admonet ea quæ utilia sunt.

ια'. « Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου· καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου. » Ταῦτα δὲ οὐδαμῶς Ἰουδαίοις ἁρμόττει ἐπ' εὐσεβείᾳ προγόνων σεμνυνομένοις, δι' οὓς [58] καὶ ἐπὶ πλεῖστον τῆς θείας κηδεμονίας ἀπέλαυσαν. Ἰουδαίοις γὰρ τῇ τῶν πατέρων ἀκολουθεῖν εὐσεβείᾳ κελεύει, οὐκ ἐπιλανθάνεσθαι τῶν πατέρων παρεγγυᾷ· ἡ δὲ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία, πατέρας ἔσχε καὶ προγόνους εἰδώλοις δεδουλευκότας. Ταύτην [59] τοιγαροῦν συμβουλεύει μηδὲν τῶν πατρῴων [60] ἐθῶν ἐν [61] τῇ μνήμῃ καταλιπεῖν· καὶ θυγατέρα δὲ αὐτὴν ὀνομάζει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν δεξαμένην. Ὑπισχνεῖται δὲ αὐτῇ φυλαττούσῃ τὰς ὑποθήκας τοῦ βασιλέως τὸν ἔρωτα.

VERS. 11. « Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populi tui, et domus patris tui. » ' Porro hæc nequaquam Judæis congruunt, qui ob majorum pietatem efferuntur, propter quos diutissime a divina Providentia protecti sunt. Nam Judæos jubet parentum pietatem sequi, hortaturque ne majorum obliviscantur: gentium autem ecclesia parentes et majores idolis **893** servientes habuit. Idcirco huic suadet ne ullum vestigium paternæ consuetudinis in memoria relinquat: et filiam ipsam nominat Spiritus sanctus, eo quod spiritualem regenerationem acceperit. Promittit autem ipsi mandata custodienti regis amorem. Sic enim ait:

ιβ'. « Καὶ [62] ἐπιθυμήσει [63] ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου. » Εἶτα καὶ τὴν αὐτῆς φύσιν, καὶ τὴν [64] τοῦ βασιλέως ἀξίαν διδάσκει.

VERS. 12. « Et concupiscet rex decorem tuum. » Deinde et ejus naturam, et regis dignitatem edocet.

« Ὅτι αὐτός ἐστι Κύριός σου, καὶ [65] προσκυνήσεις αὐτῷ. [ιγ'] Καὶ θυγάτηρ Τύρου ἐν δώροις. » Οἱ

« Quoniam ipse est Dominus Deus tuus, et adorabis eum. [VERS. 13.] Et filia Tyri cum muneri-

[q] Hebr. x, 19, 20.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[47] Ἀδελφοί. cod. 2 ἀγαπητοί, præm. voci παῤῥησίαν. Rec. lectio l. c. est ἀδελφοί. [48] Ἰησοῦ. cod. 1. υἱοῦ. [49] Ἐνεκαίνισεν. cod. 1 ἐκαίνισεν. [50] Αὐτοῦ. Abest a l. c. et a cod. 2. [51] cod. 2 αὐτῇ. [52] cod. 1, 2 γεγένηται. [53] Ἐμπλήσει. cod. 2 πληρώσει. [54] Ἐγεῖραι. cod. 1, 2 præm. ναούς, quod deinde omissum post ἐξησκημένους. [55] Βασίλισσα. cod. 1, 2 præm. ἡ. [56] Ἱματισμῷ. cod. 1, 2 præm. ἐν. [57] Τοῦ. Abest a cod. 2. [58] Οὕς. cod. 2 ἧς, omisso sequente καί. [59] cod. 1 ταύτῃ. [60] cod. 2 πατέρων. [61] Ἐν. Abest a cod. 1. [62] Καὶ ἐπιθυμήσει. cod. Vatic. ὅτι ἐπεθύμησεν. [63] Ἐπιθυμήσει. cod. 1 addit γάρ φησι. [64] Τήν. In cod. 1, 2 ponitur ante ἀξίαν. [65] Καὶ — δώροις. Propius ad Hebr. veritatem accedit hæc lectio, quam recepta, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ θυγατέρες Τύρου ἐν δώροις.

bus. » Alii quidem tres interpretes jubent ut ipsa filia adoret. Aquila sane et Theodotio sic ediderunt : *Et adorato ipsum :* Symmachus vero sic : *Ipse enim Dominus tuus, et adora ipsum.* Septuaginta autem docent reginam, non ipsius solum Dominum esse sponsum, sed etiam eorum qui adhuc contradicere audent : sic ut filiæ quoque Tyri dona offerant, et servitutem ostendant. Per has autem universam innuit impietatem. Mos enim est Scripturæ sacræ a parte totum demonstrare. Sic alibi hi per Libanum omnem superstitionis cessationem prædicit. Nam Libanus, inquit, cum excelsis cadet. Porro in sequentibus de pluribus mentionem facit : « Vultum tuum deprecabuntur divites plebis. » Vultus autem Ecclesiæ proprie quidem **894** ipse Dominus est. Est enim caput corporis : « Ipsum enim, ait, constituit caput super omnia Ecclesiæ [r]. » Deinde sacerdotum etiam ordo veluti quædam facies est Ecclesiæ, tanquam majori spirituali dignitate exornatus. Cæterum prophetiæ hujus eventum licet intueri : quandoquidem homines divitiis affluentes, et maximarum dignitatum splendore illustres, honorant Ecclesiæ faciem quæ dicitur. Quoniam autem dixit reginam vestitu deaurato indutam esse, vilitas autem vestimentorum decorat virtutis athletas, et ideo hujusmodi vestibus utuntur, ornatus pompam interpretatur.

A μὲν οὖν ἄλλοι τρεῖς ἑρμηνευταὶ αὐτὴν ἐκέλευσαν ποιήσασθαι τὴν προσκύνησιν. Καὶ ὁ μὲν Ἀκύλας καὶ ὁ Θεοδοτίων ἡρμήνευσαν· *Καὶ προσκύνησον αὐτῷ.* Ὁ δὲ Σύμμαχος· *Αὐτὸς γάρ Κύριός σου, καὶ προσκύνει* [66] *αὐτόν* [67]. Οἱ δὲ Ἑβδομήκοντα τὴν βασιλίδα διδάσκουσιν, ὅτι οὐκ αὐτῆς [68] ἐστι μόνος Κύριος ὁ νυμφίος, ἀλλὰ καὶ τῶν ἔτι ἀντιλέγειν τολμώντων· ὡς καὶ τῆς Τύρου τὰς θυγατέρας δῶρα προσοῖσαι, καὶ τὴν δουλείαν δηλῶσαι [69]. Διὰ τούτων δὲ πᾶσαν ᾐνίξατο τὴν ἀσέβειαν. Σύνηθες γὰρ τῇ Γραφῇ [70] τὸ πᾶν ἀπὸ μέρους δηλοῦν. Οὕτως [71] ἀλλαχοῦ διὰ τοῦ Λιβάνου πᾶσαν τῆς δεισιδαιμονίας τὴν παῦλαν προαγορεύει. Ὁ γὰρ Λίβανος, φησὶ, σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται. Ἐν δὲ τοῖς ἑξῆς καὶ πλειόνων μέμνηται· « Τὸ πρόσωπόν σου λιτανεύ-
B σουσιν οἱ πλούσιοι τοῦ λαοῦ αὐτοῦ [72]. » Πρόσωπον δὲ τῆς Ἐκκλησίας [73] κυρίως μὲν αὐτὸς ὁ [74] Δεσπότης· κεφαλὴ [75] γάρ ἐστι τοῦ σώματος· « Αὐτὸν γάρ, φησὶν, ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ Ἐκκλησίᾳ. » Ἔπειτα δὲ καὶ τὸ ἱερατικὸν τάγμα οἷόν τι πρόσωπον ὑπάρχει τῆς Ἐκκλησίας, ἅτε δὴ πλείονα πνευματικὴν [76] περιβεβλημένον ἀξίαν. Ἔστι [77] δὲ ἰδεῖν καὶ τήνδε τὴν προφητείαν δεξαμένην τὸ πέρας· οἱ γὰρ πλούτῳ κομῶντες, καὶ τῶν μεγίστων ἀξιωμάτων τὴν περιφάνειαν ἔχοντες, τὸ καλούμενον τῆς Ἐκκλησίας γεραίρουσι πρόσωπον. Ἐπειδὰν [78] δὲ ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ περιβεβλῆσθαι ἔφη τὴν βασιλίδα· εὐτέλεια δὲ περιβολαίων κοσμεῖ [79] τοὺς τῆς ἀρετῆς ἀθλητάς· διὸ δὴ καὶ τοιούτοις [80] κεχρημένοι διατελοῦσιν, ἑρμηνεύει [81] τοῦ κόσμου τὴν πολυτέλειαν.

VERS. 14, 15. « Omnis gloria filiæ regis intus, in fimbriis aureis. Amicta, variegata. » Intus, inquit, habet virtutis decorem, et variis Spiritus sancti gratiis effulget. Quoniam enim diversæ sunt divini Spiritus operationes (nam diversa quidem sunt donorum gratiæ genera, sed idem est Spiritus, et huic quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ, alii autem scientiæ secundum eumdem Spiritum, alii vero data est fides in eodem Spiritu alii prophetia, alii **895** genera linguarum [s]), ex multis autem hominibus, qui varia Spiritus dona acceperunt, Ecclesia conflata est, merito fimbriis aureis comparat gratiarum divisionem. Fimbriæ enim a se invicem divisæ sunt, et rursus conjunguntur, quippe quæ ex eadem stola dependent.

C ιδ', ιε'. « Πᾶσα ἡ δόξα τῆς [82] θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν [83], ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς. Περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. » Ἔνδοθεν ἔχει, φησὶ, τῆς ἀρετῆς τὴν εὐπρέπειαν, καὶ τοῖς παντοδαποῖς τοῦ ἁγίου [84] Πνεύματος διαλάμπει χαρίσμασιν. Ἐπειδὴ [85] γὰρ διάφοροι τοῦ θείου Πνεύματος αἱ ἐνέργειαι· διαιρέσεις [86] γὰρ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ ᾧ μὲν διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ γνώσεως [87] κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, ἑτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι [88], ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ γένη γλωσσῶν· ἐκ πολλῶν δὲ πνευματικῶν ἀνθρώπων δεξαμένων διάφορα χαρίσματα ἡ Ἐκκλησία συνέστηκεν· εἰκότως κροσσοῖς ἀπείκασε χρυσοῖς τὴν τῶν χαρισμάτων διαίρεσιν. Διῄρηνται γὰρ ἀπ' ἀλλήλων οἱ κροσσοὶ, καὶ πάλιν
D ἥνωνται ὡς τῆς αὐτῆς ἐξηρτημένοι στολῆς.

[r] Ephes. I, 22. [s] I Cor. XII, 4-11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[66] cod. 2 προσκυνήσεις. Montf. in Hexaplis ad h. l. habet προσκύνησον. [67] cod. 1, 2 αὐτῷ. [68] cod. 2 αὐτός. [69] cod. 2 δουλῶσαι. [70] *Γραφῇ*. cod. 1, 2 præm. θείᾳ. [71] *Οὕτως — μέμνηται*. Des. apud. Cord. p. 854. [72] *Αὐτοῦ*. Abest a cod. 1. cod. 2 autem habet σου. cod. Vatic. τῆς γῆς. [73] *Ἐκκλησίας*. In cod. 2 sequitur ὁ Χριστὸς, addito colo. [74] *Αὐτὸς ὁ*. cod. 2 ὁ αὐτός. [75] *Κεφαλὴ — ἐκκλησίᾳ*. Des. apud Cord. p. 854. [76] *Πνευματικήν*. Abest a cod. 2. [77] *Ἔστι — πέρας*. Hæc, et quæ deinde sequuntur, ἐπειδὰν — πολυτέλειαν, des. apud Cord. l. c. [78] cod. 1 ἐπεί. cod. 2 ἐπειδή. [79] cod. 1 κοσμεῖται. [80] cod. 2. τούτοις. [81] *Ἑρμηνεύει*. cod. 2 præm. εἶτα. [82] *Τῆς*. cod. Vatic. αὐτῆς, litteram enim ultimam vocis כבודה nonnulli suffixum femin. esse putarunt. [83] *Ἔσωθεν*. Præferenda est hæc lectio cod. Alex. illi quam habet Vatic. Ἐσεβών. [84] *Ἁγίου*. cod. 1 παναγίου. [85] *Ἐπειδὴ — γλωσσῶν*. Des. apud Cord. p. 854, ubi hæc adhuc ad vers. 11 relata sunt. [86] *Διαιρέσεις — γένη γλωσσῶν*. Hæc quasi epitomen exhibent eorum quæ I Cor. XII, 4-10 pluribus exponuntur. [87] *Γνώσεως*. cod. 1, 2 præm. λόγος. [88] *Πνεύματι*. cod. 1, 2 addunt, ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι. Hæc ob ὁμοιοτέλευτα excidisse videntur, et ad v. 9, l. c. pertinent.

« Ἀπενεχθήσονται [89] παρθένοι [90] τῷ βασιλεῖ ὀπίσω αὐτῆς, αἱ πλησίον αὐτῆς [91] ἀπενεχθήσονταί σοι. [ις'.] Ἀπενεχθήσονται ἐν εὐφροσύνῃ καὶ ἀγαλλιάσει· ἀχθήσονται εἰς ναὸν βασιλέως. » Ἐπειδὴ γὰρ οὐχ ἅπαντες τὴν ἄκραν ἔχουσι τελειότητα, τοὺς μὲν καλεῖ *νύμφην*, ὡς τελείους ἐν ἀρετῇ, τοὺς δὲ *παρθένους*, ὡς ἀκήρατον φυλάξαντας ἣν παρέλαβον πίστιν. Λέγει δὲ ὅμως καὶ ταύτας ἀκολούθους εἶναι τῆς βασιλίδος, καὶ εἰς τὸν βασιλικὸν σὺν αὐτῇ εἰσιέναι [92] νεών. Ταύτην ἡμᾶς τὴν διαφορὰν ὁ [93] Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς [94] Εὐαγγελίοις ἐδίδαξε, φήσας· « Πολλαὶ μοναὶ παρὰ τῷ Πατρί μου. » Συνῳδὰ [95] καὶ ὁ μακάριος [96] ἔφη Παῦλος, « Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου [97] ἀνάστασις νεκρῶν· ὥσπερ [98] γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται, ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι. »

ιζ'. « Ἀντὶ τῶν πατέρων σου ἐγεννήθησαν οἱ υἱοί σου [99], καταστήσεις αὐτοὺς ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Εἰπάτωσαν Ἰουδαῖοι, τίνας ἔσχον υἱοὺς πάσης ἄρξαντας τῆς οἰκουμένης; Ἀλλ' [1] οὐκ ἂν δείξαντο [2]· οὔτε γὰρ ἦρξαν, οὔτε ἄρχουσιν, ἀλλὰ τὴν ἐσχάτην δουλείαν δουλεύουσιν [3], οἱ δὲ θεῖοι ἀπόστολοι, πατέρας ἐσχηκότες τοὺς πατριάρχας, γῆς καὶ θαλάττης καὶ μετὰ θάνατον ἄρχουσιν οἷόν [4] τινες ὕπαρχοι, καὶ στρατηγοὶ, καταστάντες ὑπὸ τοῦ παμβασιλέως Χριστοῦ. Καὶ οἱ μετ' ἐκείνους δὲ, οὓς οὐκ ἄν τις ἁμάρτοι καλέσας τῆς Ἐκκλησίας υἱοὺς, οἱ νικηφόροι φημὶ μάρτυρες τὴν αὐτὴν ἐτάχθησαν διέπειν ἀρχὴν, καὶ πάντας ἔχουσι νῦν [5] ὑπηκόους· τοὺς μὲν πόθῳ τοῦτο ποιεῖν αἱρουμένους, τοὺς δὲ τῷ φόβῳ βιαζομένους.

ιη', ιθ'. « Μνησθήσομαι [6] ὀνόματός [7] σου [8] ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ. Διὰ τοῦτο λαοὶ ἐξομολογήσονταί σοι εἰς τὸν αἰῶνα [9] τοῦ αἰῶνος. » Ταῦτα προθεσπίσας ὁ Ψαλμῳδὸς, ἐν ἑκάστῃ γενεᾷ διὰ τῶν κατὰ καιρὸν εὐσεβῶν τὸ ὄνομα τὸ θεῖον ἀνυμνεῖν ὑπισχνεῖται. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ τρεῖς ἐξέδωκαν· « Ἀνυμνήσω [10] τὸ ὄνομά σου καθ' ἑκάστην γενεὰν, διὰ τοῦτο λαοὶ ὑμνήσουσί σε εἰς αἰῶνα [11] διηνεκῶς. » Τῇ γὰρ ὑπ' ἐμοῦ συγγραφείσῃ χρώμενοι μελῳδίᾳ πάντες οἱ κατὰ τὴν οἰκουμένην λαοὶ, καὶ διὰ ταύτης τὴν παρασχεθεῖσαν αὐτοῖς σωτηρίαν [12] ἄνωθεν προῤῥηθεῖσαν μανθάνοντες, σὲ τὸν εὐεργέτην καὶ χορηγὸν τῶν ἀγαθῶν ἀνυμνοῦντες διατελέσουσι [13].

« Adducentur regi virgines post eam, proximæ ejus afferentur tibi. [Vers. 16.] Afferentur in lætitia et exsultatione, adducentur in templum regis. » Quoniam enim non omnes summam habent perfectionem, alios quidem vocat *sponsam*, ut virtute perfectos, alios vero vocat *virgines*, ut fidem quam acceperunt sinceram conservantes. Dicit tamen etiam has pedissequas esse reginæ, atque in regium templum simul cum ipsa ingredi. Hanc nos differentiam docuit Christus in sacris Evangeliis, dicens: « Multæ mansiones apud Patrem meum [t]. » His similia dixit etiam beatus Paulus: « Quoniam enim per hominem mors, per hominem etiam resurrectio mortuorum: sicut enim in Adamo omnes moriuntur, sic et in Christo omnes reviviscent, unusquisque autem in suo ordine [u]. »

Vers. 17. « Pro patribus tuis nati sunt tibi filii, constitues eos principes super omnem terram. » Dicant Judæi quosnam habuerint filios qui toti terrarum orbi imperarint? Certe hoc ostendere non possunt: neque enim imperarunt, neque imperant, sed **896** extremam servitutem serviunt. Divini autem apostoli, cum patres habuerint patriarchas, terra marique etiam post mortem dominantur, velut quidam præfecti et magistri militum a Christo omnium rege constituti. Et qui post illos secuti sunt, quos qui Ecclesiæ filios nominarit non errabit, triumphatores, inquam, martyres, præpositi sunt ut idem imperium * gerant, et omnes nunc habent subditos, hos quidem amore ultro hoc facientes, illos vero timore coactos

Vers. 18, 19. « Memor ero nominis tui in omni generatione et generatione. Propterea populi confitebuntur tibi in sæculum sæculi. » Hæc vaticinando prædicit Psalmista, et pollicetur se in unaquaque generatione per homines pios qui quocunque tempore erunt, divinum nomen esse celebraturum. Sic enim etiam tres Interpretes ediderunt: « Cantabo nomen tuum per singulas generationes, propterea populi celebrabunt te in sæculum semper. » Utentes enim carminibus a me compositis, omnes populi qui ubique terrarum habitant, et per hæc carmina salutem ipsis concessam multo ante prædictam discentes, te beneficii auctorem, et bonorum largitorem celebrare non desinent.

[t] Joan. xiv, 2. [u] I Cor. xv, 21-25.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[89] cod. 2 ἐπενεχθήσονται. [90] *Παρθένοι*. In cod. 1, 2 ponitur post βασιλεῖ, quæ est recepta lectio h. l. [91] *Αἱ πλησίον αὐτῆς*. Anonymus apud Montf. et Drus. ad h. l. habet αἱ φίλαι αὐτῆς. [92] cod. 2 συνιέναι. [93] *Ὁ*. cod. 1, 2 præm. καί. [94] *Ἱεροῖς*. Abest a cod. 1. [95] *Συνῳδὰ — τάγματι*. Des. apud Cord. p. 856. [96] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [97] cod. 1 ἄνθρωπον. [98] *Ὥσπερ — ζωοποιηθήσονται*. cod. 2 καὶ κατωτέρω. [99] *Οἱ υἱοί σου*. cod. Vatic. σοι υἱοί. Chrys. ad h. l. ἔσονταί σοι υἱοί σου. [1] *Ἀλλ' — ἄρχουσιν*. Des. apud Cord. l. c. [2] cod. 1, 2 δείξαιεν. [3] cod. 1 δουλεύσουσιν. [4] *Οἷον — βιαζομένους*. Apud Cord. l. c. hæc pauca tantum leg. καὶ μετ' ἐκείνους οἱ θεῖοι μάρτυρες. [5] *Νῦν*. Abest a cod. 2. [6] *Μνησθήσομαι*. Rec. lectio h. l. est μνησθήσονται, sed singularem numerum, quem etiam ed. Ald. et Complut. exprimunt. Postulat textus Hebr. [7] *Ὀνόματος*. cod. 1, 2 præm. τοῦ. [8] *Σοῦ*. Abest a cod. 1. [9] *Αἰῶνα*. cod. 2 addit καὶ εἰς τὸν αἰῶνα, secundum rec. lectionem τῶν ο'. [10] cod. 1 ἀναμνήσω. Sicque Montf. in Hexaplis ad h. l. lectionem trium istorum interpretum exhibet. [11] *Αἰῶνα*. cod. 1 præm. τόν. [12] *Σωτηρίαν*. In cod. 1 ponitur post ἄνωθεν. [13] cod. 2 διατελοῦσι.

INTERP. PSALMI XLV.

VERS. 1. « In finem. Pro filiis Core, pro occultis. » Quæ **897** post longam temporis seriem futura sunt, vaticinans sermo propheticus, rursus *in finem* inscripsit psalmum, admonens ut prædictionis finis exspectetur. Prædicit autem insultus contra Ecclesiam factos, et auxilium e cœlo post hæc exhibitum, et pacem qua nunc fruitur. Sciendum sane est nonnullos existimasse præsentem psalmum in Gogum et Magogum compositum esse; alios vero in Achasum et Pekam; alios in Ezechiam et Assyrium. Verum interpretatio singulorum ostendet, Deo duce, sensum psalmi nemini e supradictis convenire.

VERS. 2. « Deus noster refugium et virtus, adjutor in tribulationibus quæ invenerunt nos valde. » Postquam prædixit superior psalmus Ecclesiam ex impiis gentibus collectam reginam fore, ostenditque ejus filios totius orbis principes futuros, declarat hoc loco tumultus qui in principio prædicationis facti sunt, consurgentibus adversariis, et fideles impugnantibus. Deinde verbis adumbrat quo pacto cœtus eorum qui persecutionem passuri erant, fretus et munitus spe divina * irruentes procellas despecturus sit. Habentes enim, inquit, pro inexpugnabili vallo Deum omnium conditorem, afflictiones quascunque minime sentimus.

VERS. 3. « Propterea non timebimus, dum turbabitur terra, et transferentur montes in cor maris. » **898** Similia quædam et divinus prædixit Isaias: « Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur, et redigentur obliqua in rectum, et aspera in vias planas [41]. » Et *vallem* quidem vocat cavas et humiles gentes altitudine carentes, quas sermone doctrinæ implendas esse vaticinatus est. *Montes* vero et *colles*, nominavit dæmonum delubra: et illorum varias fallacesque artes deprimendas et ad nihilum redigendas prædixit. Quapropter etiam hic propheticus sermo eos qui Salvatori crediderint, vociferantes inducit, quasi dicerent: Nullam timoris tempestatem animo admissuri sumus, cum viderimus terram turbari, et in abyssum dæmones expelli, conantes perturbare homines ab ipsis vexatos. Prædicit autem eadem opera propheticus sermo, impietatem immun-

[41] Isa. XL, 4.

A

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΜΕʹ ΨΑΛΜΟΥ.

αʹ. « Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ τῶν υἱῶν Κορὲ, ὑπὲρ τῶν κρυφίων [14]. » Τὰ [15] μετὰ πολλὴν χρόνου περίοδον ἔνθεν [16] ἐσόμενα προαγορεύων προφητικὸς λόγος, πάλιν *εἰς τὸ τέλος* ἐπέγραψε τὸν ψαλμὸν, ἀναμεῖναι τῆς προφητείας τὸ τέλος παρεγγυῶν. Προλέγει δὲ τὰς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας γεγενημένας ἐπαναστάσεις, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα παρασχεθεῖσαν οὐρανόθεν βοήθειαν, καὶ τὴν νῦν [17] πολιτευομένην εἰρήνην. Ἰστέον μέντοι, ὥς τινες εἰς τὸν Γὼγ καὶ Μαγὼγ ὑπέλαβον εἰρῆσθαι [18] τὸν προκείμενον ψαλμόν· τινὲς δὲ εἰς τὸν Ἄχαζ, καὶ τὸν Φακεέ· ἄλλοι δὲ εἰς τὸν Ἐζεκίαν, καὶ τὸν Ἀσσύριον. Δείξει δὲ σὺν Θεῷ φάναι ἡ κατὰ μέρος ἑρμηνεία, ὡς οὐδενὶ τῶν εἰρημένων ἁρμόττει ἡ τοῦ ψαλμοῦ διάνοια.

B βʹ. « Ὁ Θεὸς ἡμῶν καταφυγὴ καὶ δύναμις, βοηθὸς ἐν θλίψεσι ταῖς εὑρούσαις ἡμᾶς [19] σφόδρα. » Προθεσπίσας ὁ προτεταγμένος ψαλμὸς περὶ τῆς ἐκ δυσσεβῶν ἐθνῶν συλλεγείσης Ἐκκλησίας, καὶ βασιλίδος γεγενημένης, καὶ δείξας τοὺς υἱοὺς [20] αὐτῆς ἄρχοντας πάσης ἀποφανθέντας [21] τῆς γῆς, ὑποδείκνυσιν ἐνταῦθα τοὺς γεγενημένους θορύβους ἐν ἀρχῇ τοῦ κηρύγματος, τῶν ἀντιλεγόντων ἐπανισταμένων, καὶ τοῖς πιστεύουσι πολεμούντων. Εἶτα προδιαγράφει τῷ λόγῳ, ὅπως ὁ τῶν διωκομένων χορὸς τῇ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδι πεφραγμένος, τῶν προσβαλλόντων [22] καταφρονήσει [23] κυμάτων. Περίβολον γὰρ, φησὶν [24], ὀχυρὸν ἔχοντες τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, τῶν παντοδαπῶν οὐκ αἰσθανόμεθα θλίψεων.

C γʹ. « Διὰ τοῦτο οὐ φοβηθησόμεθα ἐν τῷ ταράσσεσθαι τὴν γῆν, καὶ μετατίθεσθαι ὄρη ἐν καρδίαις θαλασσῶν. » Τοιαῦτά [25] τινα καὶ ὁ θεῖος προηγόρευσεν Ἡσαΐας· « Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν [26], καὶ ἡ τραχεῖα εἰς ὁδοὺς λείας. » Καὶ *φάραγγα* μὲν καλεῖ [27] τὰ κοῖλα καὶ ταπεινὰ ἔθνη, τὰ τοῦ ὕψους ἐστερημένα· ἃ τῷ διδασκαλικῷ πληρωθήσεσθαι προεθέσπισε λόγῳ. *Ὄρη* δὲ καὶ *βουνοὺς* ὠνόμασε τὰ τῶν δαιμόνων τεμένη· καὶ τὰς παντοδαπὰς ἐκείνων καὶ ἀπατηλὰς ἐνεργείας ταπεινωθήσεσθαι [28], καὶ ἀφανεῖς ἔσεσθαι [29] παντελῶς προηγόρευσε. Τοιγάρτοι κἀνταῦθα ὁ προφητικὸς δείκνυσι λόγος τοὺς τῷ Σωτῆρι πεπιστευκότας βοῶντας, ὡς Οὐδεμίαν δέους ἐν τῇ ψυχῇ δεξόμεθα ζάλην, τὴν γῆν

D ὁρῶντες ταραττομένην, καὶ τοὺς ἐξελαυνομένους [30] εἰς τὴν ἄβυσσον δαίμονας, κυκᾷν [31] πειρωμένους τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἐνεργουμένους ἀνθρώπους. Προλέγει

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[14] *Ὑπὲρ τῶν κρυφίων*. Hebr. עַל־עֲלָמוֹת, quod Symm. effert ὑπὲρ τῶν αἰωνίων. Aqu. ὑπὲρ τῶν νεανιοτήτων. [15] *Τὰ — διάνοια*. Des. in cod. 3. [16] *Ἔνθεν*. Abest a cod. 2. [17] *Νῦν*. Abest a cod. 1. [18] *Εἰρῆσθαι*. In cod. 1, 2 ponitur post ψαλμόν. [19] *Ταῖς εὑρούσαις ἡμᾶς*. Præstat anonymi interpretatio εὑρισκόμενος, quam Chrysost. ad h. l. attulit. Alius habet εὑρέθη. [20] *Υἱούς*. Abest a cod. 3. [21] *Ἀποφανθέντας*. In cod. 3 ponitur post τῆς γῆς. [22] cod. 2 προβαλλόντων. [23] cod. 3 κατεφρόνει. [24] *Φησίν*. Abest a cod. 1. [25] *Τοιαῦτα — βοῶντας*. Des. in cod. 3. Ad pauca hæc videas reducta apud Cord. t. I, p. 874. [26] cod. 2 εὐθεῖα. [27] *Καλεῖ*. Abest a cod. 1. [28] *Ταπεινωθήσεσθαι*. cod. 1, 2 præm. ὡς. [29] *Ἀφανεῖς ἔσεσθαι*. cod. 1 ἀφανισθήσεσθαι. [30] cod. 2 ἐλαυνομένους. [31] *Κυκᾷν — ἀνθρώπους*. Des. in cod. 3.

A δὲ κατὰ ταὐτὸν ὁ λόγος, ὅτι φροῦδος ἔσται καθάπερ τινὶ παραπεμφθεῖσα βυθῷ ἡ πάλαι κρατήσασα [32] τῶν δαιμόνων ἀσέβεια, ἡ τῶν ὀρῶν μιμουμένη τὸ ὕψος, καὶ τῆς οἰκουμένης ἐπὶ πλεῖον [33] ἐσχηκυῖα τὸ κράτος [34].

δ'. « Ἤχησαν καὶ ἐταράχθησαν τὰ ὕδατα αὐτῶν· ἐταράχθησαν τὰ ὄρη ἐν τῇ κραταιότητι αὐτοῦ. » Διδάσκει δὲ ἡμᾶς καὶ ἡ τῶν Πράξεων ἱστορία, ὅπως τῶν ἱερῶν ἀποστόλων τὴν οἰκουμένην περινοστούντων, ζάλης ἐμπίπλαντο [35] καὶ θορύβου [36] αἱ πόλεις. Καὶ γὰρ ἐν Ἐφέσῳ Δημήτριος πᾶσαν τὴν πόλιν ἐκύκησεν [37]· καὶ ἐν Λύστροις καὶ Δέρβῃ ταὐτὸ τοῦτο γεγένηται· καὶ πάλιν ἐν Φιλιππησίοις [38], καὶ Θεσσαλονίκῃ, καὶ Ἀθήναις, καὶ Κορίνθῳ, τῶν τῆς ἀπάτης πνευμάτων ταῦτα διεγειρόντων τὰ κύματα. B Ὑπὸ τούτων τινὲς ἐνεργούμενοι κατὰ τῶν ἱερῶν ἐβόων ἀποστόλων, « Οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεισι. » Ταῦτα καὶ ὁ μακάριος [39] προηγόρευσεν Ἀββακούμ [40]· « Ἐπεβίβασας γὰρ, φησὶν, εἰς θάλασσαν τοὺς ἵππους σου ταράσσοντας ὕδατα πολλά. » *Ἵππους* δὴ [41] προσηγόρευσεν ὡς [42] ὄχημα θεῖον γεγενημένους [43] τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους. Ἐπ' αὐτῶν γὰρ ἐποχούμενος [44] ὁ Δεσπότης, τὰ πολλὰ καὶ διάφορα τῆς ἀσεβείας δόγματα, οἷά [45] τινα ὕδατα διεσκέδασε. Λέγει [46] τοίνυν κἀνταῦθα ὁ προφητικὸς λόγος, ὡς καὶ τὰ ὕδατα ζάλην ἐδέξατο [47], καὶ τὰ ὄρη κλόνους [48] ὑπέμεινε, τοῦ εὐαγγελικοῦ διαπορθμευομένου κηρύγματος. Ἐνταῦθα δὲ *ὄρη* τὸ τῶν δαιμόνων προσηγόρευσε στῖφος, διὰ τὸν τῆς ἀλαζονείας ὄγκον, καὶ τοῦ τύφου C τὸ ὑψηλόν· *ὕδατα* δὲ τὰς [49] τῶν ἀνθρώπων γνώμας, τὰς δίκην ὑδάτων τῇδε κἀκεῖσε φερομένας ῥᾳδίως, καὶ ὑπὸ τῶν τῆς ἀπάτης κυκωμένας πνευμάτων [50].

ε'. « Τοῦ [51] ποταμοῦ τὰ ὁρμήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ. » *Ποταμὸν* [52] δὲ ἐνταῦθα τὸ εὐαγγελικὸν προσηγόρευσε κήρυγμα· *πόλιν* δὲ, τῶν εὐσεβῶν πολίτευμα, τὸ [53] τοῖς τοῦ ποταμοῦ ῥεύμασιν εἰς καρπογονίαν ἀρδόμενον. Τοῦτο σαφέστερον οἱ τρεῖς ἡρμηνεύκασιν· *Τοῦ ποταμοῦ αἱ διαιρέσεις εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ.* Καθάπερ γὰρ [54] ἡ τοῦ παραδείσου πηγὴ εἰς τέσσαρας ποταμοὺς διῃρέθη· οὕτως οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ ποταμὸς μυρίας ἔσχε

A dorum spirituum, quæ antiquitus dominabatur, vanam fore, tanquam ad quamdam abyssum demersam, licet prius celsitudini montium æquata fuerit, et plurimum roboris per orbem terrarum obtinuerit.

VERS. 4. « Sonuerunt et turbatæ sunt aquæ eorum : conturbati sunt montes fortitudine ejus. » Docet autem nos etiam Actuum historia, quemadmodum sacris apostolis terram obeuntibus civitates agitatione et tumultu implebantur. Etenim apud Ephesios Demetrius totam urbem commovit; et hoc idem Lystris **899** et Derbæ accidit; et rursus Philippis, et Thessalonicæ, et Athenis, et Corinthi hoc evenit, fallacibus spiritibus hos fluctus excitantibus. Ab his quidam agitati, contra sacros apostolos B clamabant : « Qui orbem terrarum subverterunt, hi etiam hic adsunt [y]. » Hæc et beatus Habacuc prædixit : « Duxisti enim, inquit, in mare equos tuos turbantes aquas multas [x]. *Equos* autem appellavit sacros apostolos, ut qui divinum vehiculum facti sunt. His enim vectus Dominus, multa et varia impietatis dogmata, veluti quasdam aquas dissipavit. Dicit igitur * etiam hic propheticus sermo aquas fluctibus agitatas, et montes terræ motu concussos fuisse, cum Evangelii prædicatio advenisset. Hoc autem in loco *montes* dæmonum agmen nominavit, ob superbiæ fastum, et insolentiæ elationem : *aquas* vero, hominum mentes, quæ aquarum more huc et illuc facile feruntur, et C a fallacibus spiritibus **900** commoventur.

VERS. 5. « Fluminis impetus lætificant civitatem Dei. » *Fluvium* vero evangelicam prædicationem dixit : *civitatem*, piorum vitam, quæ fluvii fluxibus irrigatur, ut fructum ferat. Hoc apertius tres interpretes exposuerunt, *Fluvii divisiones lætificant civitatem Dei.* » Sicut enim paradisi fons in quatuor flumina divisus est, sic etiam hic Dei fluvius infinitos habuit et innumerabiles rivos, qui ad omnes hominum gentes pervaserunt. Hic

[y] Act. XVII, 6. [x] Habac. III, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[32] cod. 1 κρατοῦσα. [33] cod. 3 πλεῖστον. [34] *Κράτος*. Quæ in cod. 3 sequuntur, Εἶτα λέγει ὁ προφητικὸς λόγος, κ. λ. eadem sunt cum illis quæ deinde ad vers. 4 leguntur. [35] cod. 1 ἐνεπίμπλαντο. [36] cod. 3 θορύβων. [37] *Ἐκύκησεν*. cod. 2 ἐκίνησεν. [38] codd. tres. Aug. Φιλίπποις. [39] *Μακάριος*. cod. 2 μέγας. [40] cod. 1 Ἀμβακούμ. [41] *Δή*. codd. tres Aug. δέ. [42] *Ὡς*. Abest a codd. Aug. [43] *Γεγενημένους*. In cod. 2 ponitur post ἀποστόλους. [44] cod. 3 ὀχούμενος. [45] *Οἷα — ὕδατα*. Des. in cod. 3. [46] *Λέγει — πνευμάτων*. Hæc fere eadem sunt cum illis quæ Euseb. ad h. l. habet. Apud eumdem in Montf. Coll. nova PP. t. I, p. 193 seq. deprehendi locum istum satis prolixum, qui in cod. nostro 3 sine ulla distinctione sequitur post ἐσκέδασε. Primo ejus verba, quæ statim suspicionem movebant, hæc ad alium quemdam pertinere hæc sunt : Νοήσεις δὲ καὶ ἄλλως τὴν σύγχυσιν τῆς γῆς καὶ τὴν ταραχὴν αὐτῆς, ἀκούων τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, Πῦρ ἦλθον βαλεῖν, κ. λ. Quæ sequuntur, eadem sunt cum iis apud Euseb. usque ad verba ista ἥ τε ἀνατροπὴ τῆς πολυθέου πλάνης. Hæc in cod. Aug. excipiunt pauca ista, quæ quia apud Euseb. desiderantur, apponenda esse duxi : Ταῦτα γὰρ οὐ μόνον τὴν δόξαν τοῦ Σωτῆρος παρίστησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν κραταιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν ἔνθεον ἰσχύν. *Hæc enim non modo gloriam Salvatoris significant, sed etiam fortitudinem ejus ac divinam virtutem.* [47] cod. 2 ἐδέξαντο. [48] cod. 3 κλόνον. [49] *Τάς*. In cod. 3 ponitur post τῶν ἀνθρώπων. [50] *Πνευμάτων*. In cod. 3 sequuntur quæ in textu nostro præc. Ταῦτα διδάσκει ἡμᾶς, κ. λ. Ita quoque apud Euseb. ad h. l. [51] *Τοῦ — ὁρμήματα*. Hebr. נהר פלגיו : *Ad fluvium quod attinet, rivuli ejus*, etc. [52] *Ποταμὸν — πόλιν τοῦ Θεοῦ*. Des. in cod. 3. [53] *Τὸ — ὠνόμασε ποταμούς*. Des. apud Cord. p. 877. [54] *Γάρ*. Abest a cod. 3.

enim cucurrit ad Indos, hic vero ad Hispanos; ille rursus Ægyptum, hic Græciam occupavit; et aliis Judæam irrigare commissum est, aliis Syriam et Ciliciam, aliis denique aliarum gentium cultura mandata est. Et hoc ipsum beatus prædixit Habacuc: « Fluviorum enim, inquit, scindetur terra [y], » hoc est, dividetur per rivos terra, recipiens magni fluminis fluenta. Hujus enim divisiones, *fluvios* nuncupavit. « Sanctificavit tabernaculum suum Altissimus. » Quam vocavit civitatem, hanc nominavit *tabernaculum*. « Inhabitabo enim, inquit, in ipsis, et inambulabo, et ero illorum Deus, ipsi erunt mihi populus, dicit Dominus omnipotens [z]. » Eosdem **901** igitur ait et irrigari, et sanctos reddi a Deo universorum.

A καὶ ἀριθμοῦ κρείττους διωρυγὰς [55], εἰς πάντα [56] τῶν ἀνθρώπων τὰ φῦλα διαδραμούσας [57]. Ὁ μὲν γὰρ ἔδραμε πρὸς Ἰνδοὺς, ὁ δὲ πρὸς [58] Ἱσπανούς· καὶ ὁ μὲν τὴν Αἴγυπτον, ὁ δὲ τὴν Ἑλλάδα κατέλαβε· καὶ ἕτεροι μὲν τὴν Ἰουδαίαν ἐπιστεύθησαν ἄρδειν, ἕτεροι δὲ Συρίαν καὶ Κιλικίαν [59], ἄλλοι [60] δὲ ἄλλων ἐθνῶν τὴν γεωργίαν ἐνεχειρίσθησαν. Καὶ τοῦτο δέ γε ὁ μακάριος [61] προεθέσπισεν Ἀββακούμ· « Ποταμῶν γὰρ, φησὶ, ῥαγήσεται γῆ, » ἀντὶ τοῦ, διανεμηθήσεται κατὰ διωρυγὰς ἡ γῆ, τοῦ μεγάλου ποταμοῦ δεχομένη τὰ ῥεῖθρα. Τὰς γὰρ τούτου διαιρέσεις ὠνόμασε *ποταμούς*. « Ἡγίασε τὸ σκήνωμα αὐτοῦ ὁ Ὕψιστος. » Ἣν ἐκάλεσε πόλιν, ταύτην ὠνόμασε *σκήνωμα*. « Ἐνοικήσω γὰρ, φησὶν [62], ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεὸς, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαὸς, λέγει Κύριος παντοκράτωρ [63]. » Τοὺς αὐτοὺς τοίνυν ἔφη καὶ ἄρδεσθαι καὶ ἁγιάζεσθαι ὑπὸ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ.

VERS. 6. « Deus in medio ejus, et non commovebitur. » Hoc et Dominus in sacris Evangeliis promisit: « Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem sæculi [a]. » Et: « Ubi duo vel tres sunt congregati in nomine meo, ibi sum in medio illorum [b]. » — « Adjuvabit eam Deus mane sub diluculo. » Celerem, ait, et velocem suæ civitati opem feret universitatis Dominus. Nam *mane sub diluculo*, celeriter et velociter dixit.

B ς'. « Ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ αὐτῆς, καὶ οὐ σαλευθήσεται. » Τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ὑπέσχετο· « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Καὶ, « Ὅπου δύο ἢ τρεῖς εἰσι συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι [64] ἐν μέσῳ αὐτῶν. » — « Βοηθήσει αὐτῷ [65] ὁ Θεὸς τὸ πρωῒ [66] πρωΐ. » Ταχεῖαν, φησὶ, καὶ ὀξεῖαν τῇ ἑαυτοῦ [67] πόλει παρέξει βοήθειαν τῶν ὅλων ὁ Κύριος. *Πρωῒ γὰρ πρωῒ* [68] τὸ ταχὺ καὶ ὀξὺ προσηγόρευσεν.

VERS. 7. « Conturbatæ sunt gentes, et inclinata sunt regna: dedit vocem suam Altissimus, et mota est terra. » Cum, ait, divinum auxilium apparuisset, terga hostes dederunt, et regna quæ olim adversabantur, cervices inclinarunt, et salutare jugum susceperunt. Deus enim veritate rerumque ipsarum testimonio, et omnis generis miraculis, velut quadam voce utens, propriam altitudinem hominibus ostendit, et timore eorum animos implevit.

ζ'. « Ἐταράχθησαν ἔθνη, ἔκλιναν βασιλεῖαι, ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ ὁ Ὕψιστος [69], ἐσαλεύθη ἡ γῆ. » Τῆς θείας, φησὶ [70], βοηθείας ἐπιφανείσης, νῶτα ἔδωκαν οἱ πολέμιοι, καὶ αἱ πάλαι τἀναντία φρονοῦσαι βασιλεῖαι, ὑπέκλινον [71] τὸν αὐχένα, καὶ τὸν σωτήριον ζυ- C γὸν ὑπεδέξαντο. Τῇ γὰρ ἀληθείᾳ, καὶ τῇ τῶν πραγμάτων μαρτυρίᾳ, καὶ ταῖς παντοδαπαῖς θαυματουργίαις [72], οἱόν τινι φωνῇ χρησάμενος ὁ Θεὸς, τὸ οἰκεῖον ὕψος τοῖς ἀνθρώποις ὑπέδειξε, καὶ δέους αὐτῶν ἐνέπλησε τὰς ψυχάς.

VERS. 8. « Dominus Deus virtutum nobiscum: auxiliator noster Deus Jacobi. » Superiores igitur inimicis facti sumus, adjutorem habentes cœlestium virtutum Dominum, qui Jacobum lacessitum hostibus potentiorem reddidit, atque ab Esau et Labanis insidiis liberavit. **902** Jacobi autem non frustra propheticus sermo mentionem fecit: sed quoniam ille primus gentium vocationem prædixit. « Non deficiet enim, inquit, princeps de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse exspectatio gentium [c]. » Itaque hic

η'. « Κύριος [73] ὁ Θεὸς [74] τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν, ἀντιλήπτωρ ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἰακώβ. » Κρείττους [75] τοίνυν τῶν πολεμούντων [76] ἀπεφάνθημεν, ἐπίκουρον ἐσχηκότες τὸν τῶν ἐπουρανίων δυνάμεων Κύριον· ὃς τὸν Ἰακὼβ διωκόμενον ἀμείνω τῶν πολεμούντων ἀπέφηνε, καὶ τῆς [77] Ἡσαῦ καὶ τοῦ Λάβαν ἐπιβουλῆς ἠλευθέρωσε. Τοῦ δὲ Ἰακὼβ τὴν μνήμην οὐχ ἁπλῶς ὁ προφητικὸς ἐποιήσατο λόγος, ἀλλ' ἐπειδὴ πρῶτος ἐκεῖνος τὴν τῶν ἐθνῶν προεθέσπισε κλῆσιν. « Οὐκ ἐκλείψει γὰρ, φησὶν, ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν D αὐτοῦ, ἕως ἂν [78] ἔλθῃ ᾧ [79] ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς προσ-

[y] Habac. III, 9. [z] II Cor. VI, 16. [a] Matth. XXVIII, 20. [b] Matth. XVIII, 20. [c] Gen. XLIX, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[55] *Διωρυγάς*. In cod. 3 seq. ποταμὸν δ' ἐνταῦθά φησι τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα. [56] *Πάντα*. cod. 3 addit γάρ. [57] cod. 3 διέδραμεν. [58] *Πρός* cod. 2 εἰς. [59] *Κιλικίαν*. cod. 2. Λυκίαν. [60] *Ἄλλοι*. cod. 2 præm. καί. [61] *Μακάριος*. cod. 2 μέγας. [62] *Φησίν*. in cod. 1 ponitur post ἐν αὐτοῖς. [63] *Λέγει Κύριος παντοκράτωρ*. Hæc e vers. 18 l. c. adduntur. [64] *Εἰμι*. cod. 2 addit κἀγώ. [65] cod. 2 αὐτῇ, quæ est rec. lectio h. l. [66] *Πρωΐ*. cod. 1, 2 præm. πρός. codex Vatic. habet τῷ προσώπῳ. [67] *Ἑαυτοῦ*. cod. 2 αὐτοῦ. [68] *Γὰρ πρωΐ*. Des. in cod. 1. In cod. 2 legitur tantum γάρ. [69] *Ὁ ὕψιστος*. Abest a textu Hebr. exstat vero in cod. Alex. [70] *Φησί*. Abest a cod. 2. [71] codd. tres Aug. ὑπέκλιναν. [72] *Θαυματουργίαις*. cod. 1 μαρτυρίαις, ascripta tamen lectione altera. [73] cod. 2 Κύριε. [74] *Ὁ Θεός*. Abest a cod. 1. [75] *Κρείττους — ἠλευθέρωσε*. Des. in cod. 2. [76] cod. 2 πολεμίων, ascripta vero est lectio altera. [77] *Τῆς*. cod. 1, 2 addunt τοῦ. [78] *Ἄν*. cod. 2 οὗ. [79] *Ὧ*. cod. 2 ὅ. Vid. supra p. 115, n. 6.

ὁσίᾳ ἐθνῶν. » Τῶν ἐθνῶν δὲ κἀνταῦθα τὴν μεταβολὴν προθεσπίζων [80], εἰκότως τὸν τοῦ Ἰακὼβ τοῦ ταῦτα προειρηκότος Θεὸν ταῦτα ἔφη κατωρθωκέναι.

θ'-ια'. « Δεῦτε καὶ ἴδετε τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ [81], ἃ ἔθετο τέρατα ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀνταναιρῶν πολέμους μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς, τόξον συντρίψει, καὶ συνθλάσει [82] ὅπλον, καὶ θυρεοὺς [83] κατακαύσει ἐν πυρί. Σχολάζετε [84] καὶ γνῶτε, ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ Θεός· ὑψωθήσομαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὑψωθήσομαι ἐν τῇ γῇ. » Ταύτην μου τοίνυν ὁρῶντες, ὦ ἄνθρωποι, τὴν ἰσχὺν, καὶ θεώμενοι τὴν ἀθρόαν τῶν πραγμάτων μεταβολὴν, καὶ τὴν ἀπὸ ζάλης μεγίστης γεγενημένην γαλήνην, καὶ τοῦ πολέμου τὴν παῦλαν, καὶ τῆς εἰρήνης τὸ δῶρον, δι' αὐτῶν μάθετε τῶν πραγμάτων, ὡς ἐγὼ τῶν ὅλων εἰμὶ Θεὸς, καὶ τῶν ἁπάντων δημιουργὸς, οὐκέτι μόνοις Ἰουδαίοις, ἀλλὰ γὰρ καὶ πᾶσιν ἔθνεσι, τὸ τῆς δυνάμεως ὕψος [85] ἐπιδεικνύς. Τούτων ὁ ἀποστολικὸς χορὸς ἐπακούσας τῶν λόγων παιανίζων κατὰ τῶν ἀντιπάλων βοᾷ·

B ιβ'. « Κύριος ὁ Θεὸς [86] τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν· ἀντιλήπτωρ ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἰακώβ. » Εἰπάτωσαν [87] τοίνυν οἱ τὸν ψαλμὸν εἰς τὸν Γὼγ εἰληφότες, ἢ οἱ τῷ Ἄχαζ τοῦτον [88] ἁρμόττειν [89] εἰρηκότες, πῶς ἐκείναις ἁρμόττει ταῖς ἱστορίαις τὸ, « Ἀνταναιρῶν πολέμους μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς. » Οὐ γὰρ δὴ ἐπ' ἐκείνων πάντας ἔπαυσε τοὺς πολέμους, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ Γὼγ καὶ Μαγὼγ ἡ Παλαιστίνη μόνη εἰρήνης ἀπήλαυσεν. Ἐπὶ δὲ τοῦ Ἄχαζ οὐδὲ πᾶσα ἡ Παλαιστίνη, ἀλλ' [90] Ἰούδα μία [91] φυλή· Φακεὲ γὰρ ὁ τοῦ Ῥωμελίου τὴν τῶν Ἀσσυρίων ἐδέξατο προσβολήν. Ἐπὶ δὲ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ ἔσχε τὸ πέρας ἡ προφητεία. Πρῶτον μὲν γὰρ αἱ τοπαρχίαι καὶ αἱ μερικαὶ κατελύθησαν βασιλεῖαι· δι' ἃς οὐδὲ βραχείας εἰρήνης ἀπήλαυσαν ἄνθρωποι [92], ἀλλὰ πᾶσα πόλις ἔνοπλος ἦν, τὰς ἐξαπιναίως γινομένας ἐφόδους δειμαίνουσαι. C Ἐπὶ [93] δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ [94] ἡ Ῥωμαίων βασιλεία, τὰς μερικὰς καταλύσασα βασιλείας, τὰς τῶν [95] ἁπάντων ἀνθρώπων ἀκοὰς ηὐτρέπισε τοῖς κηρύττουσιν. Ἀδεῶς γὰρ ὡς ἐν μιᾷ βασιλείᾳ διέδραμον, καὶ τὴν σωτήριον διδασκαλίαν τοῖς ἀνθρώποις προσήνεγκαν. Κατὰ μὲν [96] τὴν ἱστορίαν οὕτω συμβέβηκε [97] τὸ, « Ἀνταναιρῶν πολεμίους μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς, καὶ τόξον συντρίψει, καὶ συνθλάσει ὅπλα, καὶ θυρεοὺς κατακαύσει ἐν πυρί. » Τροπικώτερον [98] δὲ εἴ τις ἐθέλοι νοῆσαι, ὄψεται τοῦ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας πολέμου τὴν παῦλαν, καὶ τὴν παρασχεθεῖσαν αὐτοῖς [99] θεόθεν εἰρήνην, καὶ θεωρήσει [1] τὴν τῆς προφητείας ἀλήθειαν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΜϚ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς [2] τὸ τέλος, Ὑπὲρ τῶν υἱῶν Κορέ. » Καὶ

A etiam gentium mutationem vaticinans, merito Deum Jacobi, qui hæc prædixerat, hæc effecisse inquit.

Vers. 9-11. « Venite et videte opera Domini, prodigia quæ posuit super terram. Cessare faciens bella usque ad finem terræ: arcum conteret, et confringet arma, et scuta comburet igne. Otiamini, et videte, quoniam ego sum Deus: exaltabor in gentibus, et exaltabor in terra. » Hoc igitur meum robur, o homines, et frequentem rerum mutationem cernentes, et e maximis fluctibus secutam tranquillitatem et belli cessationem, atque pacis donum, discite e rebus ipsis me universorum Dominum esse, et omnium opificem, non tantum Judæis, sed etiam gentibus omnibus potentiæ celsitudinem ostendentem. His verbis auditis apostolorum chorus, contra adversarios exsultans exclamat:

Vers. 12. « Dominus Deus virtutum nobiscum, auxiliator noster Deus Jacobi. » Dicant igitur, qui referunt psalmum ad Gogum, vel qui hunc Achaso congruere dixerunt, **903** quomodo illis historiis hæc quadrent: « Cessare faciens bella usque ad finem terræ. » Non enim eorum ' tempestate omnia bella sedavit, sed temporibus Gogi et Magogi sola Palæstina pace potita est. Sub Achaso vero nec tota Palæstina, sed sola tribus Juda: nam Pekah filius Romeliæ Assyriorum impetum passus est. Tempore autem Domini Christi vaticinatio eventum habuit. Primum quidem toparchiæ, et particularia regna eversa fuerunt, ob quæ homines nec modica quidem pace fruebantur, verum omnis civitas in armis erat pertimescens incursiones repentinas. Cæterum tempore Salvatoris nostri Christi, Romanorum imperium cum singula regna subvertisset, omnium hominum aures Evangelii præconibus aptavit. Securi enim velut in unico regno excurrerunt, salutaremque doctrinam hominibus attulerunt. Ac secundum historiam quidem sic illud accidit: « Cessare faciens bella usque ad finem terræ, et arcum conteret, et confringet arma, et scuta comburet igne. » Si quis vero per figuram hæc intelligere velit, videbit belli contra Ecclesiam cessationem, pacemque hominibus a Deo præstitam, et prophetiæ eventum contemplabitur.

904 INTERP. PSALMI XLVI.

Vers. 1. « In finem. Pro filiis Core. » Hic etiam

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[80] cod. 3 προθεσπίζει. [81] *Θεοῦ*. cod. Vatic. Κυρίου. [82] Rec. lectio h. l. est συγκλάσει. [83] *Θυρεούς*. Hebr. עגלות, quod alii rectius expr. ἅρματα vel ἁμάξας. [84] Rec. lectio est σχολάσατε. [85] *Ὕψος*. Abest a cod. 1. cod. 2 habet κράτος. [86] *Ὁ Θεός*. Abest a cod. 1, 2. [87] *Εἰπάτωσαν — δειμαίνουσαι*. Des. apud Cord. p. 880. [88] *Τοῦτον*. Abest a cod. 2. [89] cod. 1 ἁρμόζειν. [90] *Ἀλλ'*. cod. 1, 2 addunt ἡ. [91] *Μία*. Abest a cod. 1, 2. [92] *Ἄνθρωποι*. cod. 1, 2 præm οἱ. [93] *Ἐπὶ — προφητείας ἀλήθειαν*. Horum epitomen vid. apud Cord. p. 880. [94] *Χριστοῦ*. cod. 1, 2 addit præm. Ἰησοῦ. [95] *Τὰς τῶν*. In cod. 1 omissum τῶν, in cod. 2 τάς. [96] *Μέν*. cod. 1, 3 οὖν. [97] *Συμβέβηκε*. cod. 1, 2 ἐκβέβηκε. [98] *Τροπικώτερον*. cod. 2 καθολικώτερον. [99] cod. 1 αὐτῇ. cod. 2 τήν. [1] cod. 1 θεωροίη. cod. 2 θεωρεῖται. [2] *Εἰς — Κορέ*. Des. in cod. 1.

psalmus omnium gentium salutem prædicit, atque contra hostes victoriam vaticinatur.

Vers. 2, 3. « Omnes gentes, plaudite manibus, jubilate Deo voce exsultationis. Quoniam Dominus excelsus, terribilis, rex magnus super omnem terram. » Propheticus quidem sermo hæc prædixit : tacite vero apostolorum chorum ostendit, qui omnes gentes ad hymnos canendos adhortatur. Proprius autem victoriæ est plausus, et jubilus vincentium est vox. Sensus igitur hujus psalmi superiori congruit. Ille enim post tempestatem et tumultus significatam pacem prædixit. Et hic similiter eos qui victoriam consecuti sunt, ut hymnum victoriæ largitori offerant cohortatur : quandoquidem, inquit, excelsus et terribilis rex omnibus vobis demonstratus est. Et hæc quidem Judæis tantum olim nota erant, in præsentia vero toti hominum naturæ propalata sunt.

Vers. 4, 5. « Subjecit populos nobis, et gentes sub pedibus nostris. Elegit nobis hæreditatem suam, speciem Jacobi, quam dilexit. » Pro *populis*, Symmachus *reges* dixit; et pro *specie Jacobi*, Aquila *elationem Jacobi*. » Apostolorum igitur chorus dicit, par **905** esse, nos exsultantes et tripudiantes triumphalem hymnum Deo omnium conditori offerre, qui et reges nobis subjecit, in omnium gentium principatum nobis donavit : et præterea speciem et excellentiam Jacobi nobis in manus tradidit. Non enim omnes Judæos, qui vocantur Jacob, sed pulchritudinem Jacobi, et præstantiam atque excellentiam Jacobi, eos nempe qui fide ornati sunt, qui sine cunctatione prædicationem susceperunt, qui suave Salvatoris jugum subierunt : hos enim et elegit, et dilexit, apostolatusque gubernacula eis credidit. Prophetiæ porro veritas oculis perspici potest. Licet enim videre eos qui ex omnibus gentibus crediderunt, ante apostolorum sepulcra supplices prosterni, et illum pusillum pulverem cum multo amore venerari, ut simul videant, et psallant illud : « Subjecit populos nobis, et gentes sub pedibus nostris. »

Vers. 6. « Ascendit Deus cum jubilo, et Dominus cum voce tubæ. » Qui autem, inquit, hæc omnia præstitit Dominus, primum quidem homo factus est, hostisque tyrannidem evertit, deinde in cœlos ascendit, cœlestibus virtutibus præeuntibus, et angelorum choris, his quidem deorsum clamantibus :

A οὗτος ὁ ψαλμὸς τῶν ἐθνῶν ἁπάντων προλέγει τὴν σωτηρίαν, καὶ τὴν κατὰ τῶν πολεμίων νίκην προαγορεύει.

β', γ'. « Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως. Ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερὸς, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Ὁ μὲν προφητικὸς ταῦτα προηγόρευσε λόγος· τὸν δὲ ἀποστολικὸν ὑποδείκνυσι χορὸν, ἅπαντα τὰ ἔθνη εἰς ὑμνῳδίαν προτρέποντα. Νίκης δὲ ἴδιος ὁ κρότος· καὶ ὁ ἀλαλαγμὸς νικώντων φωνή. Ἕπεται τοίνυν τῷ προτεταγμένῳ τοῦδε τοῦ Ψαλμοῦ ἡ διάνοια. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος, μετὰ τὴν ζάλην καὶ τοὺς θορύβους, τὴν μηνυομένην [3] προηγόρευσε νίκην. Καὶ οὗτος ὡσαύτως τοῖς τετυχηκόσι τῆς νίκης παρεγγυᾷ τῷ χορηγῷ τῆς νίκης τὸν ὕμνον προσενεγκεῖν· Ὕψι-B στος γὰρ, φησὶ, καὶ φοβερὸς βασιλεὺς πᾶσιν ὑμῖν ἀπεδείχθη. Καὶ ταῦτα μὲν πάλαι γνώριμα μόνοις ἦν [4] Ἰουδαίοις· ἐπὶ δὲ τοῦ παρόντος, καὶ πάσῃ τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων δεδήλωται.

δ', ε'. « Ὑπέταξε λαοὺς ἡμῖν, καὶ ἔθνη ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν. Ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἑαυτῷ [5], τὴν καλλονὴν Ἰακὼβ, ἣν ἠγάπησεν. » Ἀντὶ *τῶν λαῶν* [6], *βασιλεῖς* ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν, ἀντὶ δὲ *τῆς καλλονῆς Ἰακὼβ*, ὁ Ἀκύλας [7] τὸ *ὑπερήφανον* [8] *Ἰακώβ*. Ὁ ἀποστολικὸς τοίνυν λέγει [9] χορὸς, ὅτι δίκαιον κροτοῦντας καὶ χορεύοντας τὸν ἐπινίκιον ὕμνον τῷ τῶν ὅλων προσφέρειν [10] Θεῷ, καὶ βασιλεῖς ἡμῖν ὑποτάξαντι, καὶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων ἡμῖν τὴν ἀρχὴν δεδωκότι· καὶ πρὸς τούτοις, τὴν καλλονὴν καὶ τὸ ὑπερφερὲς [11] Ἰακὼβ ἐγχειρίσαντι. C Οὐ γὰρ πάντα τὸν Ἰουδαϊκὸν [12] τὸν καλούμενον Ἰακὼβ, ἀλλὰ τὴν καλλονὴν Ἰακὼβ καὶ τὸ ὑπερφερὲς, τὸ [13] ἐξαίρετον τοῦ Ἰακὼβ, τοὺς τῇ πίστει κεκοσμημένους, τοὺς ἀναμφιβόλως τὸ κήρυγμα δεξαμένους, τοὺς τὸν χρηστὸν τοῦ Σωτῆρος ὑπελθόντας [14] ζυγόν. Τούτους γὰρ καὶ ἐξελέξατο, καὶ ἠγάπησε, καὶ τοὺς ἀποστολικοὺς [15] ἐνεπίστευσεν οἴακας. Δυνατὸν δὲ καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς θεάσασθαι τὴν τῆς προφητείας ἀλήθειαν. Ἔστι γὰρ ἰδεῖν τοὺς ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν πεπιστευκότας, τῶν ἀποστολικῶν προκαλινδουμένους [16] θηκῶν, καὶ τὴν ὀλίγην κόνιν μετὰ πολλοῦ τοῦ πόθου γεραίροντας, ὥστε κατ' αὐτὸν καὶ βλέπειν [17], καὶ ψάλλειν τὸ, « Ὑπέταξε λαοὺς ἡμῖν, καὶ ἔθνη ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν. »

D ς'. « Ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. » Ὁ δὲ ταῦτα, φησὶν, ἅπαντα κατορθώσας Δεσπότης, πρότερον μὲν ἐνηνθρώπησε, καὶ τὴν τοῦ ἀλάστορος κατέλυσε τυραννίδα, ἔπειτα εἰς οὐρανοὺς ἀνελήλυθε τῶν ἐπουρανίων ἡγουμένων δυνάμεων, καὶ χορῶν [18] ἀγγελικῶν, τῶν μὲν κάτω

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[3] *Μηνυομένην*. cod. 1, 2 γενομένην. [4] *Ἦν*. In cod. 1, 2 ponitur post Ἰουδαίοις. [5] *Ἑαυτῷ*. Hanc minus aptam lectionem habet ed. Ald. et Complut. codex Alex. habet ἑαυτοῦ. Vatic. αὐτοῦ. Rectius autem Aquila et Symm. habent ἡμῶν. Hebr. נחלתנו. [6] *Τῶν λαῶν*. cod. 1 τοῦ λαούς. [7] *Ὁ Ἀκύλας*. In cod. 1 ponitur post ὑπερήφανον Ἰακώβ. [8] *Ὑπερήφανον*. Montf. in Hexaplis Aquilæ tribuit lectionem τὸ ὑπερφερές. [9] *Λέγει*. In cod. 1 ponitur post χορός. [10] *Προσφέρειν*. In cod. 1 ponitur ante τῷ τῶν ὅλων. [11] cod. 2 ὑπερφυές. [12] *Ἰουδαϊκόν*. cod. 1, 2 addunt λαόν. [13] *Τό*. cod. 1, 2 καί. [14] cod. 1 ὑπεξελθόντας. [15] *Τοὺς ἀποστολικοὺς — οἴακας*. cod. 1, 2 τοῖς ἀποστολικοῖς — οἴαξιν. [16] cod. 2 προκυλινδουμένους. [17] *Βλέπειν*. cod. 2 λέγειν. [18] *Καὶ χορῶν — τῆς δόξης*. Hæc paucis istis complectitur Cord. p. 892, καὶ τὸ, Ἄρατε πύλας, προσφωνούντων.

A βοώντων, « Οὗτος[19] ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε[20] αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν· » τῶν δὲ ἄνω παρεγγυώντων, « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν[21], καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Τὰς γὰρ τοιαύτας φωνὰς ἀλαλαγμὸν ὠνόμασε καὶ σάλπιγγων φωνήν, ὡς εἰς ἅπασαν διαδραμούσας[22] τὴν γῆν.

ζ'-θ'. Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλατε· ψάλατε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε. Ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεὸς, ψάλατε συνετῶς. Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη, ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. » Ὑμνῳδίαις τοίνυν, καὶ πνευματικαῖς χορείαις, τὸν παμβασιλέα τῶν ὅλων γεραίρετε[23]· ἅπασι γὰρ ἀνθρώποις τὴν οἰκείαν ἔδειξε βασιλείαν, καὶ τὰ ἔθνη πέπεικεν[24] ἅπαντα, ὡς αὐτός ἐστι Θεός τε καὶ
B Κύριος, τοῖς βασιλικοῖς ἐγκαθήμενος θώκοις. Τὸ δὲ, « Ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ, » τῷ ἀποστολικῷ συνᾴδει ῥητῷ· « Ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης, ἐν ὑψηλῷ[25]· τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοῖς[26] κεκληρονόμηκεν ὄνομα. » Καλῶς δὲ καὶ τὸ « Ψάλατε συνετῶς » τέθεικε διδάσκων[27] μὴ μόνῃ τῇ γλώττῃ προφέρειν τὴν ὑμνῳδίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν διάνοιαν εἰς κατανόησιν τῶν λεγομένων ἐγείρειν[28].

ι'. « Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ[29] τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ· ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταιοὶ[30] τῆς γῆς[31] σφόδρα ἐπήρθησαν. » Πέρας, φησὶν, αἱ πρὸς[32] τὸν πατριάρχην Ἀβραὰμ ἔλαβον ὑποσχέσεις. Ὑπέσχετο δὲ τῶν ὅλων ὁ Κύριος, ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ εὐλογήσειν[33] πάντα τὰ ἔθνη. Τοιγάρτοι καὶ ταῦτα, καὶ
C οἱ τούτων ἄρχοντες, τοὺς πατρῴους καταλιπόντες θεοὺς, μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραὰμ συναθροίζονται, καὶ τοῦτον οἰκεῖον Θεὸν ὀνομάζουσιν. Ὑπουργοὶ δὲ τῆς τούτων κλήσεως οἱ θεῖοι ἀπόστολοι, τῇ θαυματουργίᾳ τὸ τῆς θεολογίας βεβαιώσαντες ὕψος. Τούτους γὰρ οἱ μὲν Ἑβδομήκοντα *κραταιοὺς*, ὁ δὲ Ἀκύλας *θυρεοὺς*, ὁ Θεοδοτίων[34] καὶ ὁ Σύμμαχος *ὑπερασπισμοὺς*[35] προσηγόρευσαν. Διὰ πάντων δὲ οὐ μόνον αὐτῶν τὸ ἄναρχον[36] καὶ ἀήττητον, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ἄλλων δηλοῦται φυλακτικόν. Οἷον γάρ τινες θυρεοὶ καὶ πρόμαχοι τῶν πεπιστευκότων γενόμενοι, οὐκ εἴασαν ἐν τῇ τῶν δεινῶν προσβολῇ ῥαγῆναι τὴν φάλαγγα· ἀλλὰ[37] τοὺς πολεμίους τρεψάμενοι[38], παιανίζειν[39] τοῖς ὁμοπίστοις παρεγγυῶσι φάσκοντες,
D « Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας· ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως· ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερὸς, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. »

A « Hic Jesus, qui assumptus est a vobis, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem **906** in cœlum[d]; » illis vero sursum adhortantibus : « Tollite, principes, portas vestras, et elevamini, portæ æternæ, et introibit rex gloriæ[e]. » Has enim voces, jubilum tubarumque clangorem vocavit, ut quæ per totum orbem terrarum pervagatæ sint.

VERS. 7-9. « Psallite Deo nostro, psallite; psallite regi nostro, psallite. Quoniam rex omnis terræ Deus, psallite sapienter. Regnavit Deus super gentes, Deus sedet super throno sancto suo. » Honorate igitur universorum regem hymnorum * canticibus et cœlestibus tripudiis; quandoquidem imperium suum omnibus hominibus ostendit, omnibus-
B que gentibus persuasit se Deum et Dominum esse, in regalibus sedentibus sedentem. Hoc autem, « Deus sedet super throno sancto suo, » Apostoli sententiæ quadrat : « Sedet ad dexteram majestatis in excelsis, tanto melior angelis factus, quanto excellentius præ illis nomen hæreditavit[f]. » Porro, « Psallite sapienter, » præclare posuit, docens non sola lingua hymnos proferendos esse, verum etiam mentem in eorum quæ dicuntur intelligentiam excitandam.

VERS. 10. « Principes populorum congregati sunt cum Deo Abrahami, quoniam fortes Dei vehementer super terram elevati sunt. » Promissiones, inquit, quæ patriarchæ Abrahamo **907** factæ erant, suum finem sortitæ sunt. Promiserat autem Dominus
C omnium rerum, se in semine ejus omnibus gentibus esse benedicturum. Idcirco et hæ gentes, et earum principes, paternos Deos derelinquentes, cum Deo Abrahami congregantur, et hunc proprium Deum nominant. Ministri autem vocationis harum gentium divini Apostoli fuerunt, miraculis theologiæ altitudinem firmantes. Hos enim Septuaginta *fortes* nuncuparunt, Aquila vero *scuta*, Theodotio et Symmachus *protectiones* appellarunt. Per omnia autem ita non solum ostenditur eorum potentia nemini subjecta et inexpugnabilis, sed etiam custodia quam aliis exhibuerunt. Nam velut quædam scuta et propugnacula credentium facti, phalangem in calamitatum impressione frangi non permiserant, sed hostibus in fugam versis, adhortantur
D ejusdem fidei participes, ut pæana decantent, dicentes : « Omnes gentes, plaudite manibus, jubilate Deo voce exsultationis : quoniam Dominus excelsus, terribilis, rex magnus super omnem terram. »

[d] Act. I, 11. [e] Psal. XXIII, 7, 9. [f] Hebr. I, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[19] *Οὗτος*. cod. 1 addit ἐστίν. [20] *Ἐθεάσασθε*. In cod. 3 ponitur post αὐτόν. [21] cod. 2 ἡμῶν. [22] cod. 2 δραμούσας. [23] *Γεραίρετε*. cod. 1 addit Κύριον. [24] *Πέπεικεν* cod. 2 πεπίστευκεν. [25] cod. 1, 2 ὑψηλοῖς. [26] cod. 1, 2 αὐτούς. [27] *Διδάσκων*. Abest a cod. 1. [28] cod. 1 διεγείρειν. [29] *Μετά*. Hebr. עַם, pro quo οἱ ο' et Theodot. עִם legisse videntur. Præstat autem Symmachi versio, λαὸς τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. [30] *Οἱ κραταιοί*. Hebr. מָגִנֵּי. Aqu. θυρεοί. Symm. Theodot. et edit. Vat. ὑπερασπισμοί. [31] *Τῆς γῆς*. Abest a cod. 1. [32] *Πρός*. cod. 2 περί. [33] cod. 3 εὐλογεῖν. [34] *Ὁ Θεοδοτίων*. Abest a cod 3. [35] cod. 2 ὑπερασπισμόν. [36] *Ἄναρχον*. cod. 1, 2 ἄμαχον. [37] *Ἀλλά*. cod. 2 addit καί. [38] *Τρεψάμενοι*. Abest a cod. 2. [39] cod. 3 παιωνίζειν.

INTERP. PSALMI XLVII. A

VERS. 1. « Psalmus cantici. Filiis Core. Secundo die Sabbati. » Et hic psalmus eamdem victoriam prædicit, atque Dei civitatis robur.

VERS. 2. « Magnus Dominus, et valde laudabilis, in civitate Dei nostri, in monte sancto suo. » ' Et jam supra diximus divinam Scripturam **908** non ædificia, sed reipublicæ statum, sæpe *civitatem* nominare : propterea et nunc asserit omnium Dominum magnum ostensum esse per ea quæ ab ipso circa ejus civitatem facta sunt : quam insignem reddidit altitudo dogmatum, tanquam in edito et excelso monte positam. « Non enim potest, inquit Dominus, abscondi civitas supra montem posita [g]. » B

VERS. 3. « Bene radicans in exsultatione universæ terræ. » Hanc autem, inquit, in lætitia universæ terræ bene et optime et solide ædificavit. Ædificavit enim ipsam, ait divinus Apostolus, super fundamento apostolorum et prophetarum, cum sit petra angularis ejus Christus Jesus [h]. Et ipse Dominus beato Petro dixit : « Et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferni non prævalebunt adversus eam [i]. » Hoc igitur, *bene radicans*, pro *solide fundans* posuit, ut ipsa intrepida et inconcussa permaneat. « Montes Sion latera aquilonis, civitas regis magni. » Atque etiam montibus ipsam circumdedit, ut aquilonis damnum declinet. « Ab aquilone enim, inquit, accendentur C mala super omnem terram [j]; » et rursus, aquilonem expellam a vobis. Sionis porro nomen de cœlesti civitate divinus Apostolus accepit. « Accessistis enim, inquit, ad montem Sion, et civitatem Dei viventis, Hierosolymam cœlestem [k]. » Montes autem, qui Boream expellunt, **909** et civitatem incolumem custodiunt, jure dixerit quis apostolos prophetas esse, et varias eorum doctrinas, et præterea angelos credentibus præfectos. « Castrametabitur enim, inquit, angelus Domini circa timentes eum, et eripiet eos [l]. »

VERS. 4. « Deus in domibus ejus cognoscitur, cum susceperit eam. » Una quidem per totum or- D bem atque mare est Ecclesia, propterea orantes

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΜΖ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς ᾠδῆς[40], τοῖς υἱοῖς Κορέ. Δευτέρᾳ Σαββάτου[41]. » Καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς ὡσαύτως τὴν αὐτὴν νίκην προαγορεύει, καὶ τῆς[42] τοῦ Θεοῦ πόλεως[43] τὴν ἰσχύν[44].

β'. « Μέγας Κύριος, καὶ αἰνετὸς σφόδρα, ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἐν ὄρει ἁγίῳ αὐτοῦ. » Καὶ ἤδη προειρήκαμεν, ὡς πόλιν πολλάκις ἡ θεία Γραφὴ οὐ τὴν οἰκοδομίαν, ἀλλὰ τὴν *πολιτείαν* καλεῖ· τοιγάρτοι καὶ νῦν μέγαν ἀποδεδεῖχθαι λέγει τῶν ὅλων τὸν Κύριον[45], διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ περὶ τὴν αὐτοῦ πόλιν γεγενημένων· ἣν ἐπίσημον ἀπέφηνε τῶν δογμάτων τὸ ὕψος, ὡς ἐπ' ὄρους ὑψηλοῦ καὶ μεγίστου κειμένην. « Οὐ δύναται[46] γάρ, φησὶν ὁ Δεσπότης, κρυβῆναι πόλις[47] ἐπάνω ὄρους κειμένη[48]. »

γ'. « Εὐριζῶν[49] ἀγαλλιάματι πάσης τῆς γῆς. » Ταύτην δέ, φησίν, ἐπ' εὐφροσύνῃ πάσης τῆς γῆς, εὖ καὶ καλῶς καὶ παγίως ἐδείματο. Ὠκοδόμησε γὰρ αὐτήν, φησίν[50] ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ[51-52] προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος πρὸς τὸν μακάριον ἔφη[53] Πέτρον· « Καὶ[54] ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. » Τὸ οὖν *εὐριζῶν*[55], ἀντὶ τοῦ *παγίως θεμελιῶν*· ὥστε αὐτὴν ἀτρεμῆ καὶ ἀσάλευτον διαμεῖναι[56]. « Ὄρη Σιὼν τὰ πλευρὰ τοῦ βορρᾶ, ἡ πόλις τοῦ βασιλέως τοῦ μεγάλου. » Καὶ μέντοι καὶ ὄρεσιν αὐτὴν περιέβαλεν, ὥστε τοῦ βορρᾶ τὴν βλάβην διαφυγεῖν. « Ἀπὸ βορρᾶ γάρ, φησίν, ἐκκαυθήσεται τὰ κακὰ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· » καὶ πάλιν, τὸν βορρᾶν ἐκδιώξω ἀφ' ὑμῶν· καὶ τὸ Σιὼν δὲ ὄνομα ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐδέξατο πόλεως. « Προσεληλύθατε γάρ, φησίν, ὄρει Σιών, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ. » Ὄρη δὲ τὰ τὸν βορρᾶν ἐξελαύνοντα, καὶ φυλάττοντα τὴν πόλιν ἀλώβητον, εἴποι ἄν τις εἰκότως ἀποστόλους καὶ προφήτας, καὶ τὰς παντοδαπὰς ἐκείνων διδασκαλίας, καὶ πρὸς τούτοις τοὺς ἐφεστῶτας τοῖς πεπιστευκόσιν ἀγγέλους. « Παρεμβαλεῖ γάρ, φησίν, ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτόν, καὶ ῥύσεται αὐτούς. »

δ'. « Ὁ Θεὸς ἐν ταῖς βάρεσιν αὐτῆς γινώσκεται, ὅταν[57] ἀντιλαμβάνηται αὐτῆς. » Μία μὲν ἐστι κατὰ πᾶσαν γῆν καὶ θάλασσαν Ἐκκλησία· διὸ[58] προσευ-

[g] Matth. v, 14. [h] Ephes. ii, 20. [i] Matth. xvi, 18. [j] Jerem. i, 14. [k] Hebr. xii, 22. [l] Psal. xxxiii, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[40] *Ψαλμὸς ᾠδῆς*. cod. 2. ᾠδή. [41] *Δευτέρᾳ Σαββάτου*. Des. in cod. 2. Tota inscriptio abest a cod. 1. [42] *Τῆς*. Abest a cod. 1. [43] *Πόλεως*. cod. 1 πολλήν. [44] *Ἰσχύν*. In cod. 1 sequitur, ᾠδὴ τοῖς υἱοῖς Κορέ. Δευτέρα Σαββάτου. [45] *Κύριον*. cod. 2 Θεόν. [46] cod. 2 δυνατόν. [47] cod. 2 πόλιν. [48] cod. 2 κειμένην. [49] *Εὐριζῶν*. cod. 1 εὐρίζων, cod. 2 εὐρίζῳ, quam utramque lectionem notavit etiam Savilius edit. Chrysost. t. I, p. 658. Hebr. יפה נוף *pulcher situ*, sc. est mons Sion. Hunc sensum non assecuti sunt interpretes Græci, quorum valde diversæ sunt versiones, quas recenset Montf. in Hexapl. ad h. l. Eusebius ad h. l. legit εὐρίζῳ, illudque ad præc. vers. retulit, ita ut sensus sit : *In monte sancto suo bene radicato.* [50] *Φησίν*. cod. 1, 2 præm. ἤ. [51.52] *Καί*. cod. 1 addit τῶν. [53] *Ἔφη*. In cod. 1 ponitur post Πέτρον. [54] *Καί*. cod. 2 præm. σὺ εἶ Πέτρος. [55] *Οὖν εὐριζῶν*. cod. 1 εὐρίζων δέ. [56] *Διαμεῖναι*. cod. 2 εἶναι. [57] *Ὅταν—αὐτῆς*. Hebr. למשגב. Symm. et edit. vet. εἰς ὀχύρωμα. [58] *Διό*. cod. 1 2 addunt καί.

γόμενοι λέγομεν, Ὑπὲρ ἁγίας καὶ μόνης καθολικῆς A καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. Διῄρηται δὲ πάλιν αὕτη [59] κατὰ πόλεις, καὶ κώμας, καὶ ἀγρούς· ἃς βάρεις ὁ προφητικὸς προσηγόρευσε λόγος. Ὥσπερ [60] ἑκάστη πόλις πολλὰς [61] ἔνδοθεν οἰκίας ἔχει διῃρημένας, μία δὲ ὅμως [62] ὀνομάζεται πόλις· οὕτω μυρίαι καὶ ἀριθμοῦ κρείττους εἰσὶν ἐκκλησίαι, καὶ ἐν νήσοις, καὶ ἐν ἠπείροις· εἰς μίαν δὲ κοινῇ πᾶσαι τελοῦσι τῇ συμφωνίᾳ [63] τῶν ἀληθῶν ἡνωμέναι δογμάτων. Ἐν ταύταις ἔφη τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἐπιφαίνεσθαι, τὴν οἰκείαν ἐπικουρίαν ὀρέγοντα· « Ὁ γὰρ Θεὸς ἐν ταῖς βάρεσιν αὐτῆς γινώσκεται, ὅταν ἀντιλαμβάνηται αὐτῆς. » Εἶτα τὰς ἐσομένας ἐπαναστάσεις προλέγει, καὶ τὴν τῶν πολεμίων μεταβολήν.

ε', ϛ'. « Ὅτι ἰδοὺ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς συνήχθησαν, διῆλθοσαν [64] ἐπὶ τὸ αὐτό. Αὐτοὶ ἰδόντες οὕτως B ἐθαύμασαν. » Συνέδραμον μὲν γὰρ [65] ὡς πολεμήσοντες [66]· θεασάμενοι δὲ τῆς πολεμουμένης τὸ ἄμαχον κατεπλάγησαν.

« Ἐταράχθησαν γάρ, φησίν, ἐσαλεύθησαν [67]. [ζ', η'.] Τρόμος ἐπελάβετο [68] αὐτῶν [69].— Ἐκεῖ ὠδῖνες ὡς τικτούσης· ἐν πνεύματι βιαίῳ συντρίψεις πλοῖα θαρσεῖς. » Θεασάμενοι [70], φησί, τὰ ἀῤῥαγῆ τῆς Ἐκκλησίας θεμέλια, καὶ καταμαθόντες τὸ τῆς προῤῥήσεως ἀψευδὲς, δέος καὶ φρίκην ἐδέξαντο, καθάπερ οἱ τὰ τῆς θαλάσσης διαπεραιούμενοι νῶτα, καὶ καταιγίσι βαλλόμενοι, καὶ πανωλεθρίαν προσμένοντες. Οὗ δὴ χάριν [71] τοῦ πολεμεῖν καὶ βάλλειν παυσάμενοι, αὐτοὶ [72] κηρύττουσι τῆς πολεμουμένης τὴν δύναμιν, καὶ βοῶσι· C

θ'. « Καθάπερ ἠκούσαμεν, οὕτως καὶ εἴδομεν· ἐν πόλει Κυρίου τῶν δυνάμεων, ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Τὰς γὰρ περὶ αὐτῆς προῤῥήσεις οὐ βουλόμενοι δέχεσθαι, δι' αὐτῶν [73] ἐθεασάμεθα [74] τῶν πραγμάτων [75] τὴν ἐκείνων ἀλήθειαν [76]. « Ὁ Θεὸς ἐθεμελίωσεν αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα. » Αὐτοῦ γάρ ἐστι [77] φωνή, « Ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω τὴν [78] Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. » Οὕτω δείξας ὁ προφητικὸς λόγος τὴν τῶν πολεμίων μεταβολήν, προλέγει λοιπὸν ὁποίοις οἱ τῆς σωτηρίας τετυχηκότες χρήσονται λόγοις, τὸν εὐεργέτην ὑμνοῦντες.

ι'. Ὑπελάβομεν [79], ὁ Θεὸς, τὸ ἔλεός σου ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ σου. » Προσδεχόμεθα [80], φησί, ταύτην σου D τὴν ἐπικουρίαν, ὦ Δέσποτα, τῶν σῶν ἐπαγγελιῶν εἰδότες τὸ ἀψευδές. Σὺ γὰρ εἶπας· « Μεθ' ὑμῶν

[m] Matth. XVI, 18.

dicimus, Pro sancta et unica catholica et apostolica Ecclesia, a finibus usque ad fines terræ. Rursus vero divisa est ipsa per civitates, et oppida, et villas, quas propheticus sermo *domos* nuncupavit. Quemadmodum quælibet civitas intus multas habet domos inter se divisas, et una tamen civitas nominatur : sic infinitæ et innumerabiles sunt Ecclesiæ in insulis et in continenti : simulque omnes in unam rediguntur, verorum dogmatum ' unitæ consonantia. In his ait Deum universitatis auctorem apparere, proprium auxilium porrigentem : « Deus enim in domibus ejus cognoscitur, cum susceperit eam. » Deinde futuros incursus prædicit, hostiumque mutationem.

VERS. 5, 6. « Quoniam ecce reges terræ congregati sunt, convenerunt in unum. Ipsi videntes sic admirati sunt. » Nam concurrerunt quidem tanquam bellum illaturi, conspicati vero inexpugnabile robur bello impetitæ, consternati sunt.

« Conturbati sunt enim, **910** ait, commoti sunt. [VERS. 7, 8.] Tremor apprehendit eos. — Ibi dolores ut parturientis : vento vehementi conteres naves Tharsis. » Cum, inquit, vidissent infracta Ecclesiæ fundamenta, et prædictionis veritatem didicissent, timuerunt et exhorruerunt, sicut qui maris terga transmittunt, et a fluctibus et procellis agitati, extremam perniciem exspectant. Hac de causa a bello et incursionibus cessantes, ipsi potentiam ejus, quæ oppugnabatur, prædicant et clamant:

VERS. 9. « Sicut audivimus, sic vidimus, in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri. » Nam prædictiones de ipsa nolentes admittere, per ipsum rerum eventum veritatem illarum vidimus. « Deus fundavit eam in æternum. » Ipsius enim est vox : « Et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferni non prævalebunt adversus eam [m]. » Sic sermo propheticus, hostium mutatione demonstrata, deinceps prædicit quibus verbis usuri sint qui salutem consecuti sunt, beneficii auctorem collaudantes.

VERS. 10. « Suscepimus, o Deus, misericordiam tuam in medio populi tui. » Exspectamus, inquit, **911** hoc tuum auxilium, o Domine, tuarum promissionum veritatem scientes. Tu enim dixisti :

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[59] cod. 1, 2 αὐτή. [60] *Ὥσπερ*. cod. 1, 2 addunt γάρ. [61] *Πολλάς*. Abest a cod. 2. [62] *Ὅμως*. Abest a cod. 1. [63] cod. 1 τὴν συμφωνίαν. [64] Rec. lectio h. l. est ἦλθοσαν. [65] *Γάρ*. Abest a cod. 3. [66] *Πολεμήσοντες*. In cod. 3 sequitur οἱ τῆς Ἐκκλησίας ἐχθροί. [67] *Ἐσαλεύθησαν*. Abest a cod. 1. [68] cod. 2 ὑπελάβετο. [69] cod. 2 αὐτούς. [70] *Θεασάμενοι — προσμένοντες*. Des. in cod. 3. [71] *Οὗ δὴ χάριν*. cod. 3 καί. [72] *Αὐτοὶ — καί*. Des. in cod. 3. [73] *Αὐτῶν*. cod. 3 ἑαυτῶν. [74] cod. 2 θεασόμεθα. [75] *Τῶν πραγμάτων*. Des. in cod. 3. [76] *Ἀλήθειαν*. In cod. 3 sequuntur hæc : Πῶς δὲ λέγειν ἐδύναντο « ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, » μὴ πιστοὶ γεγονότες; Οἱ γὰρ Θεόν τε ὁμοῦ καὶ τῶν δυνάμεων Κύριον ὁμολογοῦντες ὑπάρχειν αὐτὸν, ἱδρυμένην πάντως που τὴν πίστιν ἐν ἑαυτοῖς ἐσχήκαμεν. *Quomodo autem dicere poterant « in civitate Dei nostri, » qui fidem non habebant ? Nos enim qui Deum simul et virtutum Dominum illum esse confitemur, firmam omnino fidem in nobis habemus.* Hæc ad marginem rejicimus, quia Cyrilli nomen æque ac Theodoreti ascriptum habent. [77] cod. 2 ἐστιν ἡ. [78] *Τήν*. cod. 1, 2 præm. μου. [79] *Ὑπελάβομεν*. Hebr. דמינו, *cogitamus*, s. *consideramus*. [80] *Προσδεχόμεθα — αἰῶνος*. Hæc apud Cord. p. 907, tribuuntur Cyrillo.

« Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi [a]. »

Vers. 11. « Quale est nomen tuum, o Deus, talis etiam est laus tua ad fines terræ. » Falsi dii non habent potentiam appellationi respondentem : non enim sunt quod vocantur. Nomen autem tuum, o Domine, opera sequuntur, * quæ appellationis veritatem prædicant. Idcirco juste a toto orbe hymnus tibi offertur. Ut enim omnium Deus est, sic ab omnibus laudatur. « Justitiæ plena est dextera tua. » Justa enim sententia prolata dissipasti hostes qui contra nos assurrexerunt.

Vers. 12. « Lætetur mons Sion, et exsultent filiæ Judæ, propter judicia tua, o Domine. » *Montem Sionis* vocavit eos quibus theologiæ altitudo commissa est. *Filias* autem *Judæ*, nuncupavit Ecclesias quæ per orbem terrarum sunt, tanquam ab apostolis fundatas, qui quidem ex Judæis originem duxerunt. Admonet autem et Evangelii præcones et auditores, ut lætentur et exsultent ob justa Dei judicia, quibus usus orbis salutem operatus est.

Vers. 13, 14. « Circumdate Sionem, et complectimini eam, narrate in turribus **912** ejus. Ponite corda vestra ad virtutem ejus, et distribuite domos ejus. » *Sionem* rursus vocat piorum rempublicam, hoc est, Ecclesiam, quæ per totum terrarum orbem est. *Turres* autem ipsius, appellat homines summa virtute præditos, et angelorum conversationem imitantes in terra, qui turrium instar cingunt et custodiunt ipsam. *Domos* vero rursus, ut jam superius diximus, Ecclesias nominat, quæ per urbes, et oppida, et villas divisæ sunt : nam eamdem et unam vocat, et multas. Jubet itaque sermo propheticus, seu Spiritus sancti gratia, ut illi quibus salutaris prædicatio credita est, circumeant et concursent, et turres doctrina stabiliant, et reliquum ipsius robur confirment, et insuper distribuant Ecclesiarum curam : quod quidem quadragesimo quinto psalmo diximus. Hoc enim et hoc in loco jubet, « Distribuite domos ejus. » Nimirum ut hic quidem hanc gubernet Ecclesiam, ille vero illam, et suus cuilibet agricola præsit, et congruentem ipsius curam gerat. Et hoc non semel atque iterum, sed

[a] Matth. xxviii, 20.

A εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος [81]. »

ια'. « Κατὰ τὸ ὄνομά σου, ὁ Θεὸς, οὕτως καὶ ἡ αἴνεσίς σου ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Οἱ ψευδώνυμοι θεοὶ οὐκ ἔχουσι συμβαίνουσαν τῇ προσηγορίᾳ τὴν δύναμιν· οὐ γάρ εἰσιν ὃ καλοῦνται. Τῷ δὲ σῷ ὀνόματι, Δέσποτα, ἕπεται τὰ ἔργα κηρύττοντα τὴν τῆς προσηγορίας ἀλήθειαν. Οὗ δὴ χάριν δικαίως σοι παρὰ πάσης τῆς οἰκουμένης [82] ὁ ὕμνος προσφέρεται. Ὡς [83] γὰρ ἁπάντων Θεὸς, οὕτω παρὰ πάντων ὑμνεῖται [84]. « Δικαιοσύνης πλήρης ἡ δεξιά σου. » Δικαίᾳ γὰρ ψήφῳ χρησάμενος, τοὺς καθ' ἡμῶν ἐπαναστάντας πολεμίους ἐσκέδασας.

ιβ'. « Εὐφρανθήτω ὄρος Σιὼν, καὶ ἀγαλλιάσθωσαν αἱ θυγατέρες τῆς Ἰουδαίας, ἕνεκα [85] τῶν κριμάτων B σου, Κύριε. » *Ὄρος Σιὼν* τοὺς τὸ ὕψος τῆς θεολογίας πεπιστευμένους ἐκάλεσε· *θυγατέρας* δὲ τῆς *Ἰουδαίας*, τὰς κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίας [86], ὡς ἀπὸ [87] τῶν ἀποστόλων παγείσας, οἱ ἐξ Ἰουδαίων κατῆγον τὸ [88] γένος. Παρεγγυᾷ δὲ καὶ [89] τοῖς κηρύττουσι, καὶ τοῖς ἀκούουσιν, εὐφραίνεσθαι καὶ γανυέσθαι, ἕνεκα [90] τῶν δικαίων τοῦ Θεοῦ [91] κριμάτων, οἷς χρησάμενος τὴν τῆς οἰκουμένης ἐπραγματεύσατο σωτηρίαν.

ιγ', ιδ'. « Κυκλώσατε Σιὼν, καὶ περιλάβετε [92] αὐτὴν, διηγήσασθε [93] ἐν τοῖς πύργοις αὐτῆς. Θέσθε τὰς καρδίας ὑμῶν εἰς τὴν δύναμιν [94] αὐτῆς, καὶ καταδιέλεσθε [95] τὰς βάρεις αὐτῆς. » *Σιὼν* [96] πάλιν [97] καλεῖ τὸ εὐσεβὲς [98] πολίτευμα, τουτέστι τὴν κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίαν. *Πύργους* δὲ αὐτῆς, τοὺς C τῆς ἄκρας ἀρετῆς ἐπειλημμένους, καὶ τὴν τῶν ἀγγέλων πολιτείαν [99] ἐπὶ γῆς μιμουμένους, οἳ πύργων δίκην κυκλοῦσιν αὐτὴν καὶ φυλάττουσι. *Βάρεις* δὲ πάλιν, ὡς καὶ ἤδη προειρήκαμεν, τὰς κατὰ πόλεις [1], καὶ κώμας, καὶ ἀγροὺς διῃρημένας Ἐκκλησίας· τὴν γὰρ αὐτὴν καὶ μίαν λέγει, καὶ πολλάς. Παρεγγυᾷ τοίνυν ὁ προφητικὸς λόγος, ἡ [2] τοῦ παναγίου Πνεύματος χάρις, τοῖς τὸ σωτήριον κήρυγμα πιστευθεῖσι, περινοστεῖν καὶ διατρέχειν [3], καὶ τούς τε πύργους στηρίζειν τῇ διδασκαλίᾳ, τήν τε ἄλλην αὐτῆς δύναμιν βεβαιοῦν, πρὸς δὲ τούτοις καὶ διανείμασθαι τὴν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπιμέλειαν· ὃ [4] δὴ καὶ ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ πέμπτῳ ψαλμῷ προειρήκαμεν [5]. Τοῦτο γὰρ καὶ ἐνταῦθα παρεγγυᾷ· « Καταδιέλεσθε D τὰς βάρεις αὐτῆς· » ὥστε τοῦτον μὲν [6] ταύτης, ἐκεῖνον δὲ ἐκείνης προμηθεῖσθαι τῆς Ἐκκλησίας,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[81] *Αἰῶνος*. cod. 2 addit ἀμήν. [82] *Οἰκουμένης*. cod. 1 κτίσεως, ascripta tamen lectione altera. [83] *Ὡς — ἐσκέδασας*. Des. in cod. 3. [84] cod. 3 ὑμνῇ. [85] cod. 2 et 3 ἕνεχεν, quæ est lectio cod. Alex. [86] *Ἐκκλησίας*. cod. 3 addit ἐκάλεσεν. [87] *Ἀπό*. cod. 3 ὑπό. [88] cod. 2 κατήγοντο. [89] *Καί*. Abest a cod. 2. [90] cod. 3 ἕνεκεν. [91] *Τοῦ Θεοῦ*. Abest a cod. 3. [92] *Περιλάβετε*. Hebr. הקיפה, quod ab interprete Græco anonymo bene expr. περιέλθετε, *circuite*. Conf. Montf. Hexapla ad h. l. [93] *Διηγήσασθε — πύργοις*. Præstat Symm. versio ἀριθμήσατε τοὺς πύργους. Aqu. ψηφίσατε τοὺς πύργους. [94] *Δύναμιν*. Hebr. חילה. Symm. bene εἰς τὸν περίβολον. [95] *Καταδιέλεσθε — αὐτῆς*. Hebr. פסגו ארמנותיה. Symm. διαμετρήσατε τὰ βασίλεια αὐτῆς. [96] *Σιὼν — πνεύματος χάρις*. Hæc pauca tantum in cod. 3 exstant, ἄλλος δὲ οὐ τοῖς ἀγγέλοις φησὶ ταῦτα λέγεσθαι, ἀλλὰ τοῖς, κ. λ. [97] *Πάλιν*. cod. 2 præm. δέ. [98] *Καλεῖ τὸ εὐσεβές*. cod. 1. 2 τὸ εὐσεβὲς λέγει. [99] *Πολιτείαν*. In cod. 1 ponitur post ἐπὶ γῆς. [1] cod. 1 πόλιν. [2] *Ἡ*. cod. 1 præm. ὡς. [3] cod. 1 περιτρέχειν. [4] *Ὃ — ἐπιμέλειαν*. Des in cod. 3. [5] *Προειρήκαμεν*. Vid. p. 903. [6] *Μέν*. cod. 2 δέ.

A καὶ ἑκάστῃ ἐπιστῆναι τὸν γεωργοῦντα [7] καὶ τὴν προσήκουσαν ποιούμενον ἐπιμέλειαν. Καὶ τοῦτο οὐχ ἅπαξ, οὐδὲ δὶς, ἀλλὰ καθ' ἑκάστην γενεὰν ἐπιτελεῖσθαι κελεύει. Διὸ [8] δὴ καὶ ἐπήγαγεν·

« Ὅπως ἂν διηγήσησθε εἰς γενεὰν ἑτέραν. [ιε'] Ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Θεὸς ἡμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Αὐτὸς ποιμανεῖ ἡμᾶς εἰς τοὺς αἰῶνας [9]. » Χρὴ γὰρ γενεὰν ἑκάστην τῇ μετ' αὐτὴν παραδιδόναι, ἃ παρὰ τῆς προτέρας παρειλήφαμεν [10], ὥστε ἐν ἁπάσαις ταῖς γενεαῖς διαπορθμευθῆναι τὸ σωτήριον κήρυγμα, καὶ [11] γνῶναι πάντας ἀνθρώπους, ὅτι οὗτος ἡμῶν καὶ [12] Θεὸς καὶ Κύριος, καὶ ποιμὴν ἀγαθὸς, καὶ αἰώνιος. Ἐπειδὴ [13] γὰρ εἶπε, « Καταδιέλεσθε τὰς βάρεις αὐτῆς, » καὶ [14] τὸ ποιμαίνειν αὐτοῖς ἐνεχείρισεν, ἀναγκαίως ἐδίδαξεν, ὅτι εἷς [15] ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, ὁ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ B τεθεικὼς ὑπὲρ τῶν προβάτων, εἰς [16] αἰῶνα ποιμαίνων [17], καὶ ποιμαίνων [18] οὐ μόνον [19] τὰ πρόβατα, ἀλλὰ καὶ τοὺς τῶν προβάτων καλουμένους [20] νομέας.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΜΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, τοῖς υἱοῖς Κορὲ ψαλμός. » Ὁ θεῖος τῶν ἀποστόλων χορὸς καὶ ἤδη τοῖς ἔθνεσι παρηγγύησε τὸν ἐπινίκιον ὕμνον προσενεγκεῖν τῷ Θεῷ· καὶ νῦν ὡσαύτως τοῖς αὐτοῖς [21] ἔθνεσι προσφέρει παραίνεσιν, προσθεῖναι τῇ πίστει τοῦ βίου τὴν ἀρετήν. Καὶ διδάσκει τοῦ πλούτου τὸ μάταιον, καὶ τῆς τοῦ κόσμου σοφίας τὸ ἀκερδές. Προλέγει δὲ καὶ τὴν ἐσομένην κρίσιν, καὶ τὴν ἀξίαν [22] ἀντίδοσιν. Διὰ τοῦτο καὶ *εἰς τὸ τέλος* ὁ ψαλμὸς ἐπιγέγραπται, ὡς παντὸς τοῦ βίου τὸ τέλος προαγορεύων. C

β'. « Ἀκούσατε ταῦτα, πάντα τὰ ἔθνη, ἐνωτίσασθε, πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. » Ὅτι μόνοις Ἰουδαίοις οἱ προφῆται διδασκαλίαν [23] προσέφερον, παντί που δῆλον· ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ προφητικὸς λόγος τὴν οἰκουμένην πᾶσαν εἰς ἀκρόασιν συνεγείρει [24]. Τοῦτο δὲ τῆς ἀποστολικῆς χάριτος ἴδιον· αὐτοῖς γὰρ τὴν τῶν ἁπάντων ἐθνῶν ὁ [25] Δεσπότης [26] Χριστὸς ἐνεχείρισε σωτηρίαν. « Πορευθέντες γὰρ, φησὶ, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. » Δῆλον τοίνυν ὡς ἐξ αὐτῶν οἱ λόγοι προσφέρονται, οὐχ [27] Ἰουδαίοις μόνοις, οὐδὲ τοῖσδε ἢ τοῖσδε τοῖς [28] ἔθνεσιν, ἀλλὰ πάσῃ τῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει.

γ'. « Οἵ τε γηγενεῖς, καὶ υἱοὶ [29] τῶν ἀνθρώπων. » Τινὲς *γηγενεῖς* τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὔαν ἐκάλεσαν, ὡς ἐκ γῆς διαπλασθέντας, καὶ οὐκ ἐκ συνουσίας φύντας. D Ἀλλὰ πόῤῥω [30] τῆς ἀληθείας [31] ὁ λόγος. Οὐ γὰρ τοῖς ἤδη τετελευτηκόσιν, ἀλλὰ τοῖς ἔτι ζῶσι προσφέ-

omnibus sæculis faciendum jubet; propterea subjunxit :

« Ut enarretis in progenie altera. [VERS. 15.] Quoniam hic est Deus noster in æternum, et in sæculum sæculi : ipse pascet **913** nos in sæcula. » * Oportet enim ut sæculum unumquodque tradat sequenti sæculo ea quæ nos accepimus a priori. Adeo ut in omnes ætates salutis præconium transmittatur, omnesque homines cognoscant hunc nostrum esse et Deum et Dominum, et pastorem bonum, et sempiternum. Quia enim dixit : « Distribuite domos ipsius, » et pascendi officium ipsis tradidit, apposite docuit unum esse pastorem bonum, qui animam suam posuit pro ovibus, in æternum pascens, et pascens non modo oves, verum etiam eos qui ovium pastores nuncupantur.

INTERP. PSALMI XLVIII.

VERS. 1. « In finem, Filiis Core psalmus. » Divinus apostolorum chorus, et jam admonuit gentes ut triumphalem hymnum Deo afferrent : et nunc similiter easdem gentes hortatur ut fidei virtutem vitæ adjungant, et docet divitiarum vanitatem, et mundi sapientiæ inutilitatem. Prædicit autem, et futurum judicium, et condignam remunerationem. Quocirca et *in finem* psalmus inscriptus est, quippe qui totius vitæ finem prædicit.

VERS. 2. « Audite hæc, omnes gentes, auribus percipite, omnes qui habitatis orbem. » Sane omnibus manifestum est sanctissimos prophetas solis Judæis doctrinam obtulisse : sed hoc **914** in loco prophetica vox universam terram ad audiendum excitat. Hoc autem proprium est gratiæ apostolicæ : ipsis enim Dominus Christus salutem omnium gentium commisit : « Euntes enim, inquit, docete omnes gentes °. » Patet ergo eorum sermones afferri non solum Judæis, neque his, vel illis gentibus, sed omni hominum generi.

VERS. 3. « Quique terrigenæ, et filii hominum. » Quidam *terrigenas* Adamum et Evam nuncuparunt, tanquam ex terra formatos, non autem ex coitu natos. Sed a veritate hoc est alienum. Non enim admonent eos qui jam mortui sunt, sed illos qui

° Matth. XXVIII, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[7] *Γεωργοῦντα*. cod. 1, 2 addunt καὶ φυτουργοῦντα. [8] *Διὸ — ἐπήγαγεν*. Des. in cod. 3. [9] *Εἰς τοὺς αἰῶνας*. Hebr. עלמות, quam lectionem præferendam esse putamus illi על־מות. Sensus est, *ducit nos* , instar pastoris, *cum tibiis*. [10] cod. 2 παρειληφεν. [11] *Καὶ — βάρεις αὐτῆς*. Des. in cod. 3 [12] *Καί*. cod. 2 ὁ. [13] *Ἐπειδὴ*, κ. λ. Des. apud Cord. p. 908. [14] *Καί*. cod. 3 ἐπειδὴ δέ. [15] *Εἷς — καλός*. cod. 3 εἷς ποιμήν. [16] *Εἰς*. cod. 1 præm. καί. [17] *Ποιμαίνων*. cod. 1 προβαίνων. [18] *Καὶ ποιμαίνων*. Des. in cod. 3. [19] cod. 1, 2 μόνα. [20] *Καλουμένους*. Abest a cod. 2. [21] *Αὐτοῖς*. Abest a cod. 1. [22] *Ἀξίαν*. cod. 1, 2, præm. πρός. [23] cod. 1, 2 præm. τήν. [24] cod. 1 συναγείρει. [25] *Ὁ — συνεχείρησε*. In cod. 1 ponitur post σωτηρίαν. [26] *Δεσπότης*. Abest a cod. 2. [27] *Οὐκ — φύσει*. Des. apud Cord. p. 930. [28] *Τοῖς*. Abest a cod. 1, 2. [29] *Υἱοί*. cod. 1 præm. οἱ. [30] *Πόῤῥω*. Abest a cod. 2. [31] *Ἀληθείας*. cod. 1 2 ἐκκλησίας, quam lectionem Carafa in versione sua expresserat.

adhuc vivunt. Diversos itaque vitæ modos innuit. Nam alii urbes incolunt: alii villas et vicos, agriculturæ studentes. Et ex hominibus quidam sunt mansuetiores, quidam agrestiores; et hi quidem rationi congruentius vivunt, hi vero ferino more solitudines habitant; alii rursus *hamaxobii* nuncupantur, qui in curribus degunt: alii pro domibus utuntur tentoriis. Hos puto *terrigenas* nominari, tanquam rationabilioris vitæ expertes. Quasi diceret: Universi homines, ea quæ dicuntur audite, urbani et ruricolæ, mansuetiores et agrestiores, et in commune omnes, et sigillatim. Sic enim et Symmachus interpretatus est. Nam pro *terrigenæ et filii hominum*, dixit, *humanitas et insuper* **915** *filii cujuslibet hominis*, pro eo quod est: In commune humana natura audiat quæ dicuntur, et quilibet sigillatim percipiat. « Simul dives et pauper. » Simul et vos qui divitiis affluitis, et vos qui pauperie pressi estis, admonitionem accipite. Nam doctrina hujus sermonis divitiarum et paupertatis differentiam non novit.

VERS. 4, 5. « Os meum loquetur sapientiam, et meditatio cordis mei prudentiam. Inclinabo ad parabolam aurem meam, aperiam in psalterio propositionem meam. » Verba mea, inquit, plena sapientiæ sunt. Hæc autem didici, verbis Domini, quæ in profundo demersa sunt, aurem accommodans. Quæ vero auribus percepi, per linguam velut per instrumentum profero. Vult autem dicere se nihil proprium loqui, sed divinæ gratiæ instrumentum esse. Porro *parabolas*, sermones ænigmate involutos appellat. Nam et Dominus per similitudines turbis locutus, harum interpretationes domi apostolis afferebat. [Propterea præcedentes etiam psalmi ex eorum persona recitati sunt. Chorus itaque apostolicus sapientiam Dei, scilicet Christum (Christus enim Dei virtus et Dei sapientia [p]), ore suo ferens, dixit: « Os meum loquetur sapientiam; » siquidem theologiam docentes Christum toti humano generi ore suo prædicarunt. **916** Intellectus vero eorum nihil aliud quam prudentiam meditabatur. Mens eorum autem adeo acuta erat, ut parabolas Servatoris nostri omnes in sacris Evangeliis propositas intelligerent, antequam ipse eas interpretaretur. Simul ac itaque Salvator parabolas exposuisset, interrogavit eos dicendo: « Num intellexistis hæc omnia [q]? » illi vero responderunt, *Ita*. Cor itaque eorum meditabatur prudentias. Deinde aperiam, inquit, in psalterio propositionem

[p] I Cor. I, 24. [q] Matth. XIII, 51.

A ρουσι [32] τὴν παραίνεσιν. Τοὺς διαφόρους τοίνυν αἰνίττεται βίους· οἱ μὲν γὰρ τὰς πόλεις οἰκοῦσιν, οἱ δὴ [33] ἀγροὺς καὶ κώμας, περὶ τὴν [34] γεωργίαν ἐσχολακότες. Καὶ οἱ μὲν γὰρ ἡμερώτεροι τῶν ἀνθρώπων, οἱ δὲ ἀγριώτεροι· καὶ οἱ μὲν λογικώτερον ζῶσιν, οἱ δὲ θηριωδέστερον [35] τὰς ἐρήμους οἰκοῦσιν· οἱ μὲν [36] *ἁμαξόβιοι* προσαγορευόμενοι, οἱ δὲ σκηναῖς ἀντ' οἰκιῶν κεχρημένοι. Τούτους οἶμαι *γηγενεῖς* ὀνομάζεσθαι, ὡς τῆς λογικωτέρας ἀφεστηκότας ζωῆς. Ἀντὶ τοῦ, Ἅπαντες ἄνθρωποι, τῶν λεγομένων [37] ἀκούσατε, ἀστοὶ καὶ χωριτικοὶ, ἡμερώτεροι καὶ ἀγριώτεροι, καὶ κοινῇ πάντες καὶ ἰδίᾳ. Οὕτω γὰρ καὶ [38] ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν. Ἀντὶ γὰρ τοῦ, *οἱ γηγενεῖς καὶ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων*, ἡ *ἀνθρωπότης*, εἶπε, *καὶ προσέτι υἱοὶ ἑκάστου ἀνδρός*. ἀντὶ τοῦ,
B Καὶ κοινῇ ἡ φύσις ἀκουσάτω τῶν λεγομένων, καὶ ἰδίᾳ ἕκαστος τὴν ὠφέλειαν καρπούσθω. « Ἐπὶ τὸ αὐτὸ πλούσιος καὶ πένης. » Κατὰ τ' αὐτὸ [39] καὶ οἱ πλούτῳ κομῶντες, καὶ οἱ πενίᾳ συζῶντες, τὴν παραίνεσιν δέξασθαι [40]. Πλούτου γὰρ καὶ πενίας ὁ διδασκαλικὸς λόγος οὐκ οἶδε διαφοράν.

δ', ε'. « Τὸ στόμα μου λαλήσει σοφίαν, καὶ ἡ μελέτη τῆς καρδίας μου σύνεσιν. Κλινῶ εἰς παραβολὴν τὸ οὖς μου· ἀνοίξω ἐν ψαλτηρίῳ τὸ πρόβλημά μου. » Σοφίας [41], φησὶ, μεστὰ τὰ παρ' ἐμοῦ προσφερόμενα ῥήματα· μεμάθηκα δὲ ταῦτα τοῖς ἐν βάθεσι [42] κεκρυμμένοις τοῦ [43] Κυρίου λόγοις τὴν ἀκοὴν ὑποθείς [44]. Ἃ δὲ διὰ τῆς ἀκοῆς ἐδεξάμην, ταῦτα ὡς δι' ὀργάνου προφέρω τῆς γλώττης. Βούλεται δὲ εἰπεῖν, ὅτι Οὐδὲν
C ἴδιον φθέγγομαι, ἀλλὰ τῆς θείας εἰμὶ χάριτος ὄργανον. *Παραβολὰς* [45] δὲ καλεῖ τοὺς αἰνιγματώδεις λόγους. Καὶ γὰρ [46] ὁ Κύριος παραβολικῶς τοῖς ὄχλοις διαλεγόμενος [47], τοῖς ἀποστόλοις κατ' οἶκον τούτων [48] τὰς ἑρμηνείας προσέφερεν. [[49] Διὸ ἐξ αὐτῶν τοῦ προσώπου καὶ οἱ ἔμπροσθεν ἀνεφωνοῦντο ψαλμοί. Ὁ τοίνυν χορὸς ὁ ἀποστολικὸς τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ τὸν Χριστόν· Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία· διὰ στόματος φέρων, ἔλεγε, « Τὸ στόμα μου λαλήσει σοφίαν· » ἐπειδὴ τὸν Χριστὸν θεολογοῦντες εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐκήρυττον τῷ ἑαυτῶν στόματι. Τὰ δὲ τῆς διανοίας αὐτῶν οὐδὲν ἕτερον ἢ συνέσεις ἐμελέτα. Οὕτω δὲ αὐτῶν ἠκόνητο πρὸς σύνεσιν ὁ νοῦς, ὡς τὰς παραβολὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὰς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις φερομένας συνεῖ-
D ναι πάσας, καὶ πρὸ τῆς αὐτοῦ ἑρμηνείας. Αὐτίκα γοῦν, μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν παραβολῶν, ὁ μὲν Σωτὴρ ἠρώτα αὐτοὺς λέγων, « Συνήκατε ταῦτα πάντα; » οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ, *Ναί*. Ἡ καρδία τοίνυν αὐτῶν ἐμελέτα συνέσεις. Εἶτ' ἐπὶ τούτοις ἀνοίξω ἐν ψαλ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[32] cod. 2 προσφέρει. [33] cod. 1, 2 δέ. [34] *Τήν*. Abest a cod. 2. [35] cod. 2 θηριωδέστερος. [36] *Οἱ μὲν — κεχρημένοι*. Des. apud Cord. p. 931. [37] *Τῶν λεγομένων*. Abest a cod. 2. [38] *Καί*. Abest a cod. 1, 2. [39] cod. 2 τ' αὐτόν. [40] cod. 1, 2 δέξασθε. [41] *Σοφίας — χάριτος ὄργανον*. Horum loco in cod. 3, ubi Eusebii nomen simul ascriptum est, pauca ista tantum exstant: Ταῦτα δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἁγίων ἀποστόλων δύναται λέγεσθαι. Ita quoque apud Euseb. ad h. l. legitur. [42] *Τοῖς ἐν βάθεσι*. cod. 1 εἰς βάθος. cod. 2 τοῖς βάθεσι τοῖς. [43] *Τοῦ*. cod. 2 præm. ἐν τοῖς. [44] cod. 2 ἐπιθείς. [45] *Παραβολὰς — προσέφερεν*. Hæc fere eadem sunt cum illis quæ Euseb. ad h. l. habet. [46] cod. 2 præm. ἅ. [47] *Διαλεγόμενος*. cod. 2 addit ἦν. [48] *Τούτων*. Abest a cod. 2. [49] E cod. 3 suppl. Pauca illorum habet Euseb. in Commentario ad h. l.

A τηρίῳ τὸ πρόβλημά μου. Ἐγὼ μὲν γάρ, φησὶ, ἀκονήσας τὸ διανοητικόν μου εἰς σύνεσιν τῶν σωτηρίων παραβολῶν δεδύνημαι ἐπακολουθῆσαι τῇ ἐμφερομένῃ ἐν αὐταῖς διανοίᾳ· τοῖς δὲ μὴ τοῦτο πράττειν δυναμένοις διὰ νηπιότητα, ἀνοίξω τὰ κεκρυμμένα[60] καὶ διασαφήσω τὰ προβλήματα καὶ τὰς παραβολάς· καὶ ταῦτα πράξω διὰ τοῦ ἐμοῦ ψαλτηρίου τοῦ σωματικοῦ δηλαδὴ ὀργάνου, ὅπερ ὄργανον τῆς ἐνοικούσης ἐν αὐτῷ ψυχῆς τυγχάνον ἀντὶ Ψαλτηρίου αὐτῇ παραδέδοται, πρὸς τὸ ἀνακρούεσθαι ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ τοὺς ὕμνους καὶ ἀναπέμπειν ἕκαστον αἰσθητήριον, καὶ μέλος καὶ μέρος τοῦ σώματος ἐπιστημόνως κινοῦσαν.] Ταῦτα[61] ὡς ἐν προοιμίῳ διεξελθὼν[62], ἄρχεται[63] λοιπὸν τῆς παραινέσεως.

B ς'. «Ἱνατί φοβοῦμαι ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾷ; ἡ ἀνομία τῆς πτέρνης μου[64] κυκλώσει με.» Δέδια[65] καὶ τρέμω τὴν ἡμέραν τῆς ἀνταποδόσεως[66], ἐν ᾗ ὁ δίκαιος Κριτὴς ἀνταποδώσει[67] ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. [[68] Τοῦτο δὲ γνόντες καὶ αὐτοὶ τὸν τοιοῦτον πρὸ ὀφθαλμῶν ἀναλάβετε φόβον. Εἰ γὰρ ἐγὼ ὁ δεδυνημένος εἰπεῖν, Τὸ στόμα μου λαλήσει σοφίαν, καὶ ἡ μελέτη τῆς καρδίας μου συνέσεις, κλινῶ εἰς παραβολὴν τὸ οὖς μου, μετὰ ταῦτα ἔμφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος· διατί οὐχὶ καὶ ὑμεῖς; Εἰ δέ τις πυνθάνοιτο ἱνατί φοβοῦμαι, ἀκουέτω μετὰ παῤῥησίας· ἔστι τις ἡμέρα πονηρὰ περὶ ἧς μυρία ἐν ταῖς προφητικαῖς ἀναφωνεῖται Γραφαῖς.] Αἴτιος[59] δέ μοι τοῦ δέους ὁ παράνομος βίος, δι' ὃν τῆς εὐθείας ἐξετράπην ὁδοῦ. Τὴν[60] γὰρ *πτέρναν* ἔνιοι μὲν τοῦ βίου τὴν ὁδὸν προσηγόρευσαν· ἐγὼ δὲ οἶμαι τὴν ἀπάτην αἰνίττεσθαι, ἐκ C μεταφορᾶς τῶν δρομέων, ὡς καὶ ἤδη προειρήκαμεν[61], οἳ τῇ πτέρνῃ πολλάκις τοὺς ἀνταγωνιστὰς καταβάλλουσι. Τοῦτο ἡμᾶς καὶ ὁ Ἠσαῦ ἐδίδαξεν ὀδυρόμενος· Δικαίως γάρ, φησὶν, ἐπεκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰακώβ· ἐπτέρνικέ με[62] γὰρ ἤδη δεύτερον τοῦτο· τά τε[63] πρωτοτόκιά μου εἴληφε, καὶ νῦν ἔλαβε[64] τὴν εὐλογίαν μου.» *Πονηρὰν* δὲ *ἡμέραν*[65] τὴν τῆς κρίσεως προσηγόρευσε, κατὰ τὸ παρ' ἡμῖν πολιτευόμενον ἔθος. Εἰώθασι γὰρ πολλοὶ κακὴν ὀνομάζειν ἡμέραν, ἐν ᾗ λυπηροῖς τισιν αὐτοὺς συμβαίνει περιπεσεῖν. [[66] Εἰκότως τοίνυν οὕτως προσαγορεύεται, ὡς ἂν τῆς ἑκάστου πονηρίας οὖσα ἐλεγκτική· καὶ ὡς τὰς κολάσεις τοῖς ἀσεβέσι διὰ τῆς περιμενούσης αὐτοῖς ὀργῆς ἐπάγουσα. Διὰ τοῦτο κἀγὼ φρίττω D ὁ ταῦτα φθεγγόμενος· ἡ γὰρ ἀνομία τῆς πτέρνης μου κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν πονηρὰν κυκλώσει με. *Ἀνομία* δὲ *πτέρνης* λέλεκται ἡ τῆς ὁδοῦ, καθ' ἣν τὸν παρόντα βίον διανύομεν, παρεκτροπὴ ἤγουν

meam. Ego enim, inquit, qui intellectum meum acui, ut sensum salutarium oraculorum perspiciat, mentem quæ illis inest assequi potui: istis autem qui ob intellectus imbecillitatem hoc non possunt, aperiam occulta, et exponam illis problemata ac parabolas, idque per Psalterium meum faciam, scilicet per corporeum instrumentum; utpote quod est instrumentum animæ intus habitantis, illi loco Psalterii datum, ut super illo hymnos in honorem Dei pulset, sensuumque organa excitet, membra et partes corporis omnes scite movens.] Hæc tanquam in exordio præfatus, exorditur deinceps admonitionem.

VERS. 6. «Cur timebo die malo? iniquitas calcanei mei circumdabit me.» Timeo et perhorresco retributionis diem, in quo justus Judex cuilibet **917** secundum opera ejus retribuet.

[Hoc autem scientes eumdem præ oculis habeatis timorem. Cum enim ego, qui dicere potui, os meum loquetur sapientiam, et meditatio cordis mei prudentias, inclinabo ad parabolam aurem meam, postea timore et terrore correptus fuerim, quidni etiam vos? Si quis autem quæsiverit cur timeam, audiat ingenue, esse diem quemdam malum, de quo innumera in scriptis prophetarum exstant testimonia.] Causa autem timoris mihi est iniqua vita, per quam a recto tramite diverti. *Calcaneum* enim quidam vitæ iter nuncuparunt: ego vero opinor fraudem significare, ex translatione cursorum, ut jam superius diximus, qui calcaneo sæpe adversarios dejiciunt. Hoc et Esau lugens docuit nos: «Juste enim, inquit, vocatum est nomen ejus Jacob: nam supplantavit me jam altera vice: primogenita mea abstulit, et nunc subripuit benedictionem meam [r].» Cæterum *diem malum*, judicii diem vocavit, usitato more nostro. Diem enim malum multi nominare solent, quo accidit ipsis ut in aliquas calamitates inciderent. [Merito itaque sic vocatur, utpote qui uniuscujusque mala facta redarguet, et impios pœnis propter iram illis incumbentem afficiet. Propterea etiam ego qui hæc loquor, perhorresco. Iniquitas enim calcanei mei eo ipso die **918** malo me circumdabit. *Iniquitas* autem *calcanei* dicitur viæ, qua incedentes hanc vitam transigimus, declinatio sive fraus.] Sic et divinus Apostolus judicii diem vocat: «Secundum duritiam tuam autem, et impœnitens cor, instar the-

[r] Gen. XXVII, 36.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[60] *Κεκρυμμένα*. Ita leg. esse videtur pro κεκλιμένα, quæ est lectio codicis. [61] *Ταῦτα*. cod. 3 τὰ πρῶτα [62] cod. 3 διαλαλήσας. [63] *Ἄρχεται—παραινέσεως*. cod. 3 ἐντεῦθεν ἄρχεται τοῦ διδασκαλικοῦ λόγου. In cod. sequitur: καὶ δὴ πεῦσιν τίθησι καὶ τὴν πρὸς ταύτην ἀπόκρισιν συνάπτει. [64] *Τῆς πτέρνης μου*. Hebr. עקבי, quod in vers. Syr. satis bene exprimitur. [65] *Δέδια*. cod. 3 addit φησί. [66] cod. 3 ἀντιδόσεως. [67] codd. tres Aug. ἀποδώσει. [68] E cod. 3 supp. Cum his conferenda sunt, quæ Cord. t. I, p. 934 Nostro tribuit. [59] *Αἴτιος — ὁδοῦ*. Des. in cod. [60] *Τὴν — εὐλογίαν μου*. Hæc alium locum nacta sunt in cod. 3. [61] *Ὡς — προειρήκαμεν*. Des. in cod. 3. [62] *Μέ*. In cod. 3 ponitur post γάρ. [63] cod. 3 τά. [64] *Ἔλαβε*. Abest a cod. 2. In cod. 1. leg. εἴληφε. [65] *Ἡμέραν*. In cod. 3 ponitur post κρίσεως. [66] E cod. 3 etiam suppl.

sauri reponis tibi iram die iræ, et revelationis et justi judicii Dei, qui retribuet cuilibet secundum opera sua [s]. »

VERS. 7. « Qui confidunt in virtute sua, et in multitudine divitiarum suarum gloriantur. » Ego quidem, inquit, horreo et contremisco diem qui exspectatur. Vos vero, qui divitiis affluitis, illius diei nullam geritis curam, sed divitiarum superbia elati, rebus fluxis, tanquam stabilibus, confiditis.

VERS. 8, 9. « Frater non redimit; redimet homo? non dabit Deo placationem suam. Et pretium redemptionis animæ suæ. » Scire autem vos oportebat, nec majorum aut fratrum pietatem ac virtutem iis qui his carent prodesse, nec post excessum ex hac vita salutem opibus comparari. In hac enim vita « pretium redemptionis viri, ut ait Sapiens, propriæ divitiæ sunt [t]. » Hoc consilio eos qui opibus abutuntur exhortatus, ad virtutis operarios sermonem transfert, dicens:

« Et laboravit in æternum. [VERS. 10, 11.] Et
919 vivet in finem. Et non videbit interitum, cum viderit sapientes morientes. » Qui enim pro pietate et justitia sudores sustinuit, et pro sempiternis bonis labores suscepit, immortalem vitam, tanquam laborum fructum habet, et cum hujusmodi sapientibus, quos stultos apostolica sententia nominat, sempiterni interitus æternique supplicii particeps non erit. « Simul insipiens et stultus peribunt. » Nam, inquit, isti qui vocantur sapientes, nullam ex hac sapientia utilitatem nacti, eamdem mortem subibunt, quam insipientes. Sic enim Symmachus interpretatus est: *Simul fatuus et imperitus peribunt.* Et vocat quidem *fatuum* eum qui sapiens vocatur, tanquam illum qui quod decebat scire noluerit. *Imperitum* vero eum qui omnis sapientiæ expers est, cum malitia tamen vitam degit.

« Et relinquent alienis divitias suas [VERS. 12.] Et sepulcra eorum domus eorum in æternum: tabernacula eorum in progenie et progenie. » Non modo autem sapientia, verum etiam potentia et omnibus opibus privati, finem vitæ accipient, ab illustribus

A ἀπάτη [67].] Οὕτω καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος τὴν τῆς κρίσεως ἡμέραν καλεῖ· « Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου, καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις ἑαυτῷ [68] ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, καὶ ἀποκαλύψεως καὶ [69] δικαιοκρισίας Θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. »

ζ'. « Οἱ πεποιθότες ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῷ πλήθει τοῦ πλούτου αὐτῶν καυχώμενοι. » Ἐγὼ μὲν, φησὶ, δέδια καὶ τρέμω τὴν προσδοκωμένην ἡμέραν· ὑμεῖς δὲ οἱ τῷ πλούτῳ κομῶντες, ἐκείνης μὲν οὐδεμίαν ποιεῖσθε [70] φροντίδα, τῇ δὲ ὑπερηφανίᾳ τῆς περιουσίας μεγαλαυχούμενοι, ὡς μονίμοις θαῤῥεῖτε τοῖς ῥέουσιν.

η', θ'. « Ἀδελφὸς οὐ λυτροῦται, λυτρώσεται ἄνθρωπος; οὐ δώσει τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ [71]. Καὶ
B τὴν τιμὴν [72] τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. » Ἔδει δὲ συνιδεῖν ὑμᾶς [73], ὡς οὔτε προγόνων καὶ ἀδελφῶν ἀρετὴ καὶ εὐσέβεια τοὺς τούτων γεγυμνωμένους ὀνίνησιν, οὔτε μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἐκδημίαν δυνατὸν διὰ χρημάτων πορίσασθαι σωτηρίαν. Κατὰ γὰρ τὸν παρόντα βίον « λύτρον ἀνδρὸς, ὁ φησιν ὁ Σοφὸς, ὁ ἴδιος πλοῦτος. » Ταύτην προσενεγκὼν τοῖς πλούτῳ [74] κακῶς κεχρημένοις τὴν συμβουλὴν, πρὸς τοὺς τῆς ἀρετῆς ἐργάτας μεταφέρει τὸν λόγον, καί φησι·

« Καὶ ἐκοπίασεν [75] εἰς τὸν αἰῶνα. [ι', ια'.] Καὶ ζήσεται εἰς τέλος. Οὐχ [76] ὄψεται καταφθορὰν, ὅταν ἴδῃ σοφοὺς ἀποθνήσκοντας. » Ὁ γὰρ [77] τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας [78] καὶ δικαιοσύνης ὑπομείνας ἱδρῶτας [79], καὶ τοὺς ὑπὲρ αἰωνίων ἀγαθῶν ἀναδεξάμενος πόνους [80],
C τὴν ἀνώλεθρον ἔχει ζωὴν τῶν πόνων καρπόν· καὶ τοῖς τοῦ κόσμου σοφοῖς, οὓς μωροὺς ὁ ἀποστολικὸς ὀνομάζει λόγος, οὐ κοινωνήσει τῆς αἰωνίου φθορᾶς, καὶ τῆς ἀεὶ τιμωρίας. « Ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἄφρων καὶ ἄνους ἀπολοῦνται. » Οὗτοι γὰρ, φησὶν [81], οἱ καλούμενοι σοφοὶ, οὐδεμίαν ἐκ τῆς σοφίας ὠφέλειαν εὑράμενοι [82], τὸν αὐτὸν τοῖς ἀμαθέσι τίσουσιν ὄλεθρον. Οὕτω [83] γὰρ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν· *Ὁμοῦ ἀνόητος καὶ ἀμαθὴς ἀπολοῦνται.* Καὶ καλεῖ μὲν *ἀνόητον* τὸν καλούμενον σοφὸν, ὡς συνεῖναι τὸ δέον οὐκ ἐθελήσαντα· *ἀμαθῆ* δὲ τὸν τῆς μὲν σοφίας ἀμύητον, κακίᾳ δὲ ὅμως συζήσαντα.

« Καὶ καταλείψουσιν ἀλλοτρίοις τὸν πλοῦτον αὐτῶν. [ιβ'] Καὶ οἱ τάφοι αὐτῶν [84] οἰκίαι αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα· σκηνώματα αὐτῶν εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. »
D Οὐ [85] μόνης δὲ τῆς σοφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς δυναστείας, καὶ τῆς περιουσίας γυμνωθέντες ἁπάσης, δέξονται

[s] Rom. II, 2. [t] Prov. XIII, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[67] *Ἀπάτη.* In cod. sequitur ἐκ μεταφορᾶς — εὐλογίαν μου. Hæc in codicibus reliquis, ut in textu Sirm., locum in superioribus obtinuerunt. [68] cod. 1 σεαυτῷ. [69] *Καί.* Abest quidem a cod. 1, exstat autem in cod. 2. [70] *Ποιεῖσθε.* Abest a cod. 1. [71] *Ἐξίλασμα ἑαυτοῦ.* Hebr. כפרו, *pretium redemptionis suæ.* [72] *Τὴν τιμήν.* Hebr. יְקַר, quod Syrus adjective exposuit, *pretiosa*, s. pretiosior *est.* [73] *Ὑμᾶς.* cod. 2 ἡμᾶς. [74] *Πλούτῳ.* cod. 1, 2 præm. τῷ. [75] *Ἐκοπίασεν.* Nisi codices et editiones, quantum scimus, omnes, in hac lectione consentirent, putaremus, legendum esse ἐκόπασεν. In textu enim Hebr. est חָדַל, quod Aquila bene vertit, ἐπαύσατο. Symm. παυσάμενος. [76] *Οὐχ — καταφθοράν.* Hæc præcedentibus adjungi debuissent. [77] *Ὁ γὰρ — τιμωρίας.* Des. in cod. 3. [78] *Εὐσεβείας.* cod. 2 præm. τῆς. [79] *Ἱδρῶτας.* cod. 1 ἀγῶνας, ascripta tamen lectione altera. [80] *Πόνους.* cod. 1 κόπους, altera tamen lectione ascr. [81] *Οὗτοι γὰρ, φησίν.* Des. in cod. 3. [82] cod. 1 εὑρόμενοι. [83] *Οὕτω — ἐθελήσαντα.* Des. apud Cord. p. 937. [84] *Οἱ τάφοι αὐτῶν.* Hebr. קִרְבָּם, *medium*, s. interius *eorum*, h. e. ardentissimum desiderium eorum. Sed communis, quam omnes interpretes antiquiores secuti sunt, lectio, fuisse videtur קִבְרָם. [85] *Οὐ — σοφίας.* Des. in cod. 3.

A τοῦ βίου τὸ τέλος, ἀπὸ τῶν περιφανῶν οἰκιῶν τοῖς τάφοις παραπεμπόμενοι, καὶ ταύτας [86] οἰκεῖν δι' αἰῶνος ἀναγκαζόμενοι. « Ἐπεκαλέσαντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν [87]. » Καὶ μὴν, φησὶν, ἀπὸ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν τὰ κτήματα [88] αὐτῶν προσηγόρευται. Τοῦ δεῖνος γὰρ ἡ οἰκία, καὶ τοῦ δεῖνος ὁ ἀγρὸς, καὶ [89] τοῦ δεῖνος ὁ οἰκέτης· ἀλλὰ σὺν τῇ [90] δεσποτείᾳ ἡ [91] τῶν ὀνομάτων ἀμείβεται προσηγορία. Ὥσπερ γὰρ ἕτεροι κύριοι τῶν ὑπ' ἐκείνων καταλειφθέντων ἐγένοντο, οὕτω γενήσεται καὶ τῶν ὀνομάτων ἐναλλαγή. Πάλιν γὰρ ἐκ τούτων αἱ προσηγορίαι τεθήσονται. Διὰ πάντων δὲ ἡμᾶς ὁ λόγος διδάσκει [92], μὴ θαῤῥεῖν τοῖς παροῦσιν, ἀλλὰ τῶν μελλόντων ἐπιμελεῖσθαι.

domibus ad sepulcra translati, et hæc perpetuo inhabitare cogentur. « Vocaverunt **920** nomina sua in terris. » Et quidem, inquit, ab eorum nominibus eorum prædia nominantur. Illius enim est domus, et illius est fundus, et illius est servus. Verum cum dominio mutatur appellatio nominum. Sicut enim res ab illis derelictæ ad novos dominos transeunt, sic etiam fiet nominum immutatio : rursus enim ab his appellationes imponentur. Omnino autem hæc verba docent nos ne spem in rebus præsentibus collocemus, sed futurarum curam geramus.

ιγ'. « Καὶ ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν οὐ συνῆκε [93]· B παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὡμοιώθη [94] αὐτοῖς. » Ταύτης δέ φησιν αἴτιον τῆς ἀνοίας, τὸ μὴ θελῆσαι συνιέναι ἡμᾶς τὴν οἰκείαν [95] τιμὴν, καὶ τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ δοθεῖσαν ἡμῖν ἀξίαν· ἀλλὰ τὸν κτηνώδη καὶ θηριώδη βίον ἀσπάσασθαι.

VERS. 13. « Homo cum in honore esset, non intellexit : comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis. » Porro causam hujus insipientiæ dicit esse, quod nos proprium honorem intelligere nolumus, et dignitatem, quæ a Deo data est nobis, sed jumentorum ferarumque vitam amplectimur.

ιδ'. « Αὕτη ἡ ὁδὸς αὐτῶν σκάνδαλον [96] αὐτοῖς. » Εἰς δὲ τὴν ἀλογίαν ἐξέπεσον, κάκιστον ἐξ ἀρχῆς ἐσχηκότες τρόπον, καὶ ἐπὶ τὰς πονηρὰς ἐκκλίναντες πράξεις. *Ὁδὸν* γὰρ τὰς πράξεις ὠνόμασεν. « Καὶ μετὰ ταῦτα ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εὐδοκήσουσιν [97]. » Μεταμελείᾳ δὲ χρήσονται μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἐκδημίαν, οὐδὲν ἐκ ταύτης λοιπὸν ποριζόμενοι κέρδος.

VERS. 14. « Hæc via illorum scandalum ipsis. » In absurditatem autem istam inciderunt, quod pessimis a principio moribus imbuti fuerint, et ad pessimas actiones diverterint. *Viam* enim actiones nominavit. « Et postea in ore suo complacebunt. » Pœnitentia vero post obitum utentur, nihil ex ea lucri acquirentes.

ιε'. « Ὡς πρόβατα ἐν ᾅδῃ ἔθεντο [98], θάνατος C ποιμανεῖ αὐτούς. » Τοῦτο [99] σαφέστερον ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν· *Ὡς πρόβατα* [1] *ᾅδου ἔταξαν ἑαυτοὺς* [2], *θάνατος νεμήσει αὐτούς*· αὐτοὶ γὰρ ἑαυτοῖς τὰς κολάσεις προὐξένησαν, καὶ τὸν θάνατον προείλοντο τῆς ζωῆς. « Καὶ κατακυριεύσουσιν αὐτῶν οἱ εὐθεῖς τὸ πρωΐ· καὶ ἡ βοήθεια αὐτῶν [3] παλαιωθήσεται ἐν τῷ ᾅδῃ, ἐκ [4] τῆς δόξης αὐτῶν ἐξώσθησαν. » Οἱ δὲ νῦν ὑπ' αὐτῶν ἀδικούμενοι καὶ καταφρονούμενοι [5], τὴν κατ' αὐτοὺς [6] οὐκ εἰς μακρὰν σχήσουσιν ἐξουσίαν. Πάσης γὰρ τῆς προτέρας εὐημερίας [7] γεγυμνωμένοι τῷ θανάτῳ παραδοθήσονται. Συνᾴδει [8] δὲ [9] τούτοις καὶ [10] ἡ τοῦ Κυρίου παραβολὴ, τὸν μὲν Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις δεικνῦσα τοῦ Ἀβραάμ· τὸν δὲ ἀλαζόνα πλούσιον πικρῶς κολαζόμενον, καὶ τοῦ πένητος

VERS. 15. « Sicut oves in inferno positi sunt, mors pascet eos. » Hoc apertius Symmachus interpretatus est : *Sicut oves inferorum constituerunt* **921** *se ipsos, mors depascet eos :* ipsi enim supplicia sibi asciverunt, et mortem vitæ prætulerunt. « Et dominabuntur eis justi in matutino, et auxilium eorum veterascet in inferno, et a gloria sua dejecti sunt. » Qui vero nunc ab ipsis injuria afficiuntur et despiciuntur, potestatem brevi contra ipsos habebunt. Nam omni pristina felicitate spoliati, morti tradentur. Consonat autem cum his Domini Christi parabola [u], Lazarum quidem in sinu Abrahami ostendens, superbum divitem * autem acerbis cruciatibus affectum, et ad pauperem illum preces suas dirigentem. Sic illorum fine declarato, petitionem

[u] Luc. xvi, 19 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[86] cod. 2 et 3 τούτους. [87] *Γαιῶν*. In vers. Gr. sequitur αὐτῶν. [88] *Κτήματα*. cod. 2 κτήτη. [89] *Καὶ — οἰκέτης*. Des. in cod. 3. [90] *Ἀλλὰ σὺν τῇ*. cod. 2 ἀλλ' αὕτη. [91] cod. 2 τῇ. cod. 3 καὶ ἡ. [92] cod. 3 διδάσκων. [93] *Συνῆκε*. Hebr. יָלִין, pro quo hi interpretes leg. יָבִין. [94] *Ὡμοιώθη*. Hebr. נִדְמוּ, excisi sunt, s. exscindentur. [95] *Οἰκείαν*. cod. 2 ἰδίαν. [96] *Σκάνδαλον*. Hebr. כֶּסֶל, stultitia. Aquila ἀνοησίας. Symm. ἀνοίας. [97] *Εὐδοκήσουσιν*. Hæc est lectio cod. Alex. codex Vatic. habet εὐλογήσουσιν. [98] cod. 2 ἔθετο. [99] *Τοῦτο νομήσει αὐτούς*. Des. in cod. 1 et apud. Cord. p. 940. [1] *Πρόβατα*. Montf. in Hexapl. Symmacho tribuit lectionem βοσκήματα. Ita quoque Euseb. ad h. l. [2] *Ἑαυτούς*. cod. 2 αὐτούς. [3] *Ἡ βοήθεια αὐτῶν*. Hebr. צִירָם (sec. Kth.) *figura eorum*. Aquila χαρακτὴρ αὐτῶν. Symm. autem, qui lectionem marginalem צוּרָם secutus est, τὸ κρατερὸν αὐτῶν. [4] *Ἐκ — ἐξώσθησαν*. Hebr. מִזְּבֻל לוֹ, quibus illustrandis in cod. Alex. subjungitur ἐξώσθησαν, quod additamentum a cod. Vatic. quidem abest, in vers. autem Syr. et Arab. exstat. [5] *Καταφρονούμενοι*. In cod. 1 ponitur ante ἀδικούμενοι καί. [6] cod. 1, 2 αὐτῶν. [7] *Εὐημερίας*. In cod. 2 sequitur post γεγυμνωμένοι. [8] *Συνᾴδει — διεξελθών*. Des. apud Cord. p. 940. [9] *Δέ*. Abest a codd. Aug. [10] *Καί*. Des. in cod. 3.

Deo offert. Qui his autem verbis utitur, petit ne eumdem cum illis patiatur; dicit autem sic :

VERS. 16. « Verumtamen Deus redimet animam meam de manu inferni, cum acceperit me. » Post hæc iis qui inopia premuntur, et a divitum superbia conculcantur, consilium et admonitionem affert.

VERS. 17, 18. « Ne timueris, cum dives factus fuerit homo, et cum multiplicata fuerit gloria domus ejus. **922** Quoniam cum interierit, non sumet omnia : neque descendet cum eo gloria ejus. » Ne magni, inquit, feceris præsentem felicitatem : non stabiles sunt insignes divitiæ. Nam qui propter illas supercilia contrahunt, et maxillas inflant, paulo post, omnibus derelictis morti tradentur.

VERS. 19. « Quia anima ejus in vita ipsius benedicetur. » Aliqui, ait, divitiis affluentem dum vivit beatum prædicant, at mortuum miserrimum nominant. « Confitebitur tibi, cum benefeceris ei. » Hoc manifestius Symmachus dixit : « Laudabit te, si benefeceris ipsis. » Hæc enim est vera laus, non modo vivum, verum etiam mortuum celebrem et clarum esse. His autem laudibus dignus est qui divitiis ad sui utilitatem usus est : quandoquidem beneficia in alios collata ad ipsum beneficii auctorem revertuntur.

VERS. 20. « Introibit usque ad progenies patrum suorum, et in æternum non videbit lumen. » Pro *introibit*, tres alii interpretes *introibis* verterunt. Videbis, inquit, hunc ad quem dixi : Ne timeas cum dives factus fuerit homo, eamdem mortem sustinere, quam ejus majores, et non modo hoc, verum etiam sempiterno lumine privatum.

VERS. 21. « Homo cum in honore esset, non intellexit; comparatus est jumentis **923** insipientibus, et similis factus est illis. » Causa autem horum est vita belluina, quam plerique homines elegerunt, obliti honoris a Deo collati. Qui enim rationis participes dicuntur, sensum rationis expertem dilexerunt.

* INTERP. PSALMI XLIX.

VERS. 1. « Psalmus Asapho. » Hic est magister

A ἱκέτην [11] γινόμενον· οὕτω [12] τὸ ἐκείνων τέλος διεξελθὼν, ἱκετείαν τῷ Θεῷ προσφέρει. Ὁ τούτοις δὲ χρησάμενος [13] τοῖς λόγοις, μὴ τὴν αὐτὴν ἐκείνοις τελευτὴν ὑπομεῖναι αἰτεῖ [14]· φησὶ δε οὕτως [15].

ιϛ'. « Πλὴν ὁ Θεὸς λυτρώσεται τὴν ψυχήν μου ἐκ χειρὸς ᾅδου, ὅταν λαμβάνῃ με. » Μετὰ ταῦτα τοῖς πενίᾳ συμβιοτεύουσι, καὶ διὰ τὴν τῶν πλουσίων [16] τρυχομένοις ἀλαζονείαν, εἰσήγησιν εἰσφέρει καὶ συμβουλήν.

ιζ', ιη'. « Μὴ φοβοῦ ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, ἢ [17] ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Ὅτι οὐκ ἐν τῷ ἀποθνήσκειν αὐτὸν λήψεται τὰ πάντα, οὐδὲ συγκαταβήσεται αὐτῷ ἡ δόξα αὐτοῦ. » Μὴ μέγα τι, φησὶ, νόμιζε τὴν παροῦσαν [18] εὐημερίαν· οὐ μόνιμος γὰρ ὁ περίβλεπτος πλοῦτος. Οἱ γὰρ ἐπὶ τούτῳ τὰς B ὀφρῦς [19] ἀνασπῶντες, καὶ τὰς γνάθους φυσῶντες, μικρὸν ὕστερον τὰ πάντα καταλείψαντες, τῷ θανάτῳ παραδοθήσονται.

ιθ'. « Ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν ζωῇ [20] αὐτοῦ εὐλογηθήσεται. » Ζῶντα, φησὶ, τὸν πλούτῳ κομῶντά τινες μακαρίζουσιν· ἀποθανόντα μέντοι [21] τρισάθλιον ὀνομάζουσιν. « Ἐξομολογήσεταί [22] σοι, ὅταν ἀγαθύνῃς αὐτῷ [23]. » Τοῦτο σαφέστερον ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν· « Ἐπαινέσει [24] σε ἐὰν [25] καλῶς ποιήσῃς αὐτοῖς [26]. » Οὗτος γὰρ ὁ ἀληθὴς ἔπαινος, τὸ μὴ μόνον ζῶντα, ἀλλὰ καὶ τετελευτηκότα ἀοίδιμον εἶναι καὶ πολυθρύλλητον. Ἄξιος δὲ τοιούτων [27] ἐπαίνων ὁ εἰς οἰκείαν ὠφέλειαν τὸν πλοῦτον οἰκονομήσας· ἡ γὰρ [28] εἰς τοὺς ἄλλους εὐεργεσία εἰς αὐτὸν ἀνατρέχει τὸν εὐεργέτην.

C κ'. « Εἰσελεύσεται ἕως γενεᾶς πατέρων αὐτοῦ, ἕως αἰῶνος οὐκ ὄψεται [29] φῶς. » Ἀντὶ [30] τοῦ *εἰσελεύσεται*, *εἰσελεύσῃ* οἱ τρεῖς ἡρμήνευσαν. Ὄψει, φησὶ, τοῦτον [31] πρὸς ὃν εἶπον· Μὴ φοβοῦ ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, τὸν αὐτὸν τοῖς πατράσιν ὑπομένοντα θάνατον· καὶ οὐ μόνον τοῦ παρόντος φωτὸς, ἀλλὰ καὶ τοῦ αἰωνίου στερούμενον.

κα'. « Καὶ [32] ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν οὐ συνῆκεν, παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς. » Αἰτία δὲ [33] τούτων ἡ κτηνώδης ζωὴ, ἣν τῶν ἀνθρώπων οἱ πλείους προείλοντο, τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδομένην ἀποβεβληκότες τιμήν. Λογικοὶ γὰρ λεγόμενοι [34], τὴν ἀλογίαν ἠγάπησαν.

D ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΜΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Ἀσάφ. » Ἄλλου [35] χοροῦ ψαλ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[11] *Ἱκέτην*. cod. 2 οἰκέτην, ex errore, ut videtur, librarii. [12] *Οὕτω — φησὶ δὲ οὕτως*. Des. in cod. 3. [13] *Δὲ χρησάμενος*. cod. 1, 2 κεχρημένος. [14] *Αἰτεῖ*. Abest a cod. 1, 2. [15] *Φησὶ δὲ οὕτως*. Des. in cod. 2. [16] cod. 2 τοῦ πλουσίου. [17] *Ἢ*. cod. Vatic. καί. [18] *Παροῦσαν*. Abest a cod. 2. [19] cod. 1 ὀφρύας. [20] *Ζωῇ*. cod. 1, 2 præm. τῇ, ut in vers. τῶν Ο'. [21] *Μέντοι*. cod. 2 δέ. [22] *Ἐξομολογήσεται — αὐτῷ*. Longe melius sensum textus Hebr. ita expr. Symm., teste Montf. in Hexaplis ad h. l. ἀλλὰ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ ζῆν αὐτὸν εὐλογήσει, λέγων ἐν ἑαυτῷ (hæc de suo ad illustranda sequentia apposuit), ἐπαινέσουσί σε ἐὰν καλῶς ποιήσῃς σεαυτῷ. [23] cod. 2 αὐτόν. [24] cod. 1, 2 ἐπαινέσουσι. [25] *Ἐάν*. cod. 1 ὅταν. [26] cod. 1 ἑαυτῷ. Minus bene. [27] *Τοιούτων*. cod. 1 præm. τῶν. [28] *Ἡ γὰρ — εὐεργέτην*. Des. apud Cord. p. 942. [29] *Ὄψεται*. Hebr. *videbunt*. [30] *Ἀντὶ — ἡρμήνευσαν*. Des. apud Cord. l. c. [31] *Τοῦτον*. cod. 1, 2 addunt σύ. [32] *Καὶ — αὐτοῖς*. Vid. p. 920, n. 7, 8. [33] *Δέ*. cod. 3 add. φησί. [34] *Λεγόμενοι*. cod. 3 γενόμενοι. [35] *Ἄλλου*. cod. 3 Ἀλλ' οὐδέ.

μῳδῶν [36] χοροδιδάσκαλος οὗτος, ὡς ἡ τῶν Παραλειπομένων ἐδίδαξεν ἱστορία. Τὰ [37] μὲν γὰρ ἀπὸ τοῦ τεσσαρακοστοῦ πρώτου [38] προηρμηνευμένα [39] οἱ Κορὲ υἱοὶ, κορυφαῖοι καὶ αὐτοὶ χοροῦ ἑτέρου γενόμενοι, ᾄδειν ἐνεχειρίσθησαν. Ἔχουσι δὲ καὶ ἄλλους ψαλμοὺς, τὴν αὐτῶν ἐπιγραφὴν ἔχοντας, οὓς, εἰ ὁ Θεὸς ἐπιτρέψειεν [40], ἑρμηνεύσομεν. Ὁ δὲ [41] παρὼν ψαλμὸς, τῷ Ἀσὰφ ἀνακείμενος, σύμφωνός ἐστι τῷ προτεταγμένῳ ψαλμῷ· καὶ αὐτὸς γὰρ τὸ μέλλον προαγορεύει [42] κριτήριον, καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν ἐπιφάνειαν. Προαγορεύει μέντοι καὶ τὴν καινὴν διαθήκην, δεικνὺς τὴν κατὰ νόμον λατρείαν οὐ θυμήρη Θεῷ. « Θεὸς Θεῶν Κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν, ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν. » Καὶ [43] ὁ πρὸ τούτου ψαλμὸς πάντας ἀνθρώπους εἰς διδασκαλίαν ἐκάλεσε, καὶ οὗτος ὡσαύτως πάντα τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα. Τὸ γὰρ, « Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι [44] δυσμῶν » τοῦτο δηλοῖ. Τὸ δὲ *Θεὸς θεῶν*, οἱ τρεῖς ἑτέρως ἡρμήνευσαν, *Ἰσχυρὸς Θεὸς* [45] *λαλήσας ἐκάλεσε τὴν γῆν*. Οἱ δὲ Ἑβδομήκοντα *θεοὺς* ὀνομάζουσι τοὺς ἄρχειν λαχόντας, καὶ κρίνειν πεπιστευμένους, ὅπερ ἴδιον μόνου Θεοῦ. Τοῦτο ἡμᾶς ὁ ὀγδοηκοστὸς πρῶτος διδάσκει ψαλμὸς, καὶ αὐτὸς τῷ Ἀσὰφ ἐπιγεγραμμένος. Εἰρηκὼς γὰρ, « Ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν· ἐν μέσῳ δὲ θεοὺς διακρινεῖ· » ἐπήγαγεν· « Ἕως πότε κρίνετε ἀδικίαν, καὶ πρόσωπα [46] ἁμαρτωλῶν λαμβάνετε; κρίνατε ὀρφανῷ καὶ πτωχῷ· ταπεινὸν καὶ πένητα δικαιώσατε. » Τοῦτο δὲ ἱερέων ἴδιον, καὶ τῶν ἄλλων, ὅσοι τὸ δικάζειν ἐνεχειρίσθησαν. Οὕτω καὶ ὁ νόμος διαγορεύει, « Θεοὺς οὐ κακολογήσεις, καὶ ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς. » Κυρίως [47] δ' ἂν θεοὶ κληθεῖεν οἱ κατ' εἰκόνα [48] θείαν [49] γεγενημένοι, καὶ ἀκήρατον τὴν εἰκόνα φυλάξαντες. Ὁ γὰρ [50] τούτων Θεὸς πᾶσαν συνάγει τὴν οἰκουμένην εἰς τὸ δικαστήριον [51].

A cantorum alius chori, ut historia Paralipomenon nos docuit. Nam ea quæ a quadragesimo primo psalmo exposita sunt, filiis Core, alius chori principibus, ad canendum commissa fuerunt. Habent vero et alios psalmos, quibus eorum inscriptio est, quos si Deus permiserit explicabimus. Præsens autem psalmus Asapho attributus, consonus est proxime præcedenti psalmo. Etenim hic etiam futurum judicium prædicit, et Dei ac Salvatoris nostri adventum. Vaticinatur etiam novum testamentum, ostendens legalem cultum minime Deo gratum. « Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram, a solis ortu usque ad occasum. » Præcedens etiam psalmus cunctos homines ad doctrinam accersivit : hic quoque itidem omnes fines orbis
B terrarum advocat. Hoc enim significat : « A solis ortu ad occasum usque. » Illud vero, *Deus deorum*, a tribus interpretibus aliter expressum est : *Fortis Deus locutus vocavit terram*. **924** Cæterum Septuaginta *deos* nominant illos qui imperium sortiti sunt, et judicandi officium commissum habent, quod solius Dei proprium est. Hoc nos docet octogesimus primus psalmus, qui etiam Asapho inscriptus est. Nam cum dixisset : « Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos judicat [v]; » subjunxit : « Quousque judicatis iniquitatem, et facies peccatorum respicitis? Jus dicite pupillo et egeno : humilem et pauperem justificate [x]. » Porro id ad sacerdotes et ad alios pertinet, quibus mandatum est ut
C jus reddant. Sic etiam lex præcipit : « Diis ne maledixeris, nec principi populi tui maledicas [y]. » Proprie autem *dii* vocari possunt, quicunque ad divinam imaginem facti sunt, et sinceram imaginem conservant. Horum enim Deus universum orbem terrarum congregat in judicium.

β'. « Ἐκ Σιὼν εὐπρέπεια [52] τῆς ὡραιότητος αὐτοῦ. » Αὐτὸς δὲ [53] οὗτός ἐστιν ὁ ἐν τῇ Σιὼν τὴν οἰκείαν εὐπρέπειαν καὶ ὡραιότητα δείξας, καὶ τὰ σωτήρια καταδεξάμενος πάθη, ὁ [54] ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων ὀνομασθεὶς ἐν τοῖς ἑρμηνευθεῖσι [55] ψαλμοῖς [56].

VERS. 2. « Ex Sione species decoris ejus. » Hic autem ipse est Deus, qui in Sione suum decorem, pulchritudinemque ostendit, et salutarem crucem perpessus * est, qui in psalmis superius explanatis nominatus est speciosus forma præ filiis hominum.

γ'. « Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς [57] ἥξει, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ παρασιωπήσεται. » Μὴ γὰρ δὴ νομίσητε κατὰ τὴν προτέραν αὐτοῦ παρουσίαν καὶ τὴν δευτέραν γενήσεσθαι [58]. Τότε μὲν γὰρ τῇ εὐτελείᾳ καὶ τῇ πτωχείᾳ συνεκάλυψε τὴν οἰκείαν μεγαλοπρέπειαν·

VERS. 3. « Deus manifesto veniet, Deus noster, et non silebit. » Ne enim arbitremini adventum
D secundum priori similem fore. Tunc enim propriam majestatem humilitate et **925** pauperie obtexit : nunc autem manifestum omnibus ostendet impe-

[v] Psall. LXXXI, 1. [x] ibid. 2, 3. [y] Exod. XXII, 28.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[36] cod. 3 ψαλτῳδῶν. [37] *Τὰ — θυμήρη Θεῷ*. Des. in cod. 3, et maxima ex parte etiam apud Cord. p. 962. Pro τὰ cod. 2 habet ταῦτα. [38] *Πρώτου*. cod. 2 addit ψαλμοῦ. [39] *Προηρμηνευμένα*. cod. 1 εἰρημένα. cod. 2 προερμηνευθέντα. [40] cod. 2 ἐπιτρέψει. [41] *Δέ*. cod. 1, 2 add. γε. [42] cod. 1 προαναγορεύει. [43] *Καὶ — δηλοῖ*. Des. in cod. 3. [44] *Μέχρι*. cod. 1 præm. καί. [45] *Θεός*. Montf. in Hexaplis ad h. l. addit Κύριος. [46] cod. 2 πρόσωπον. [47] *Κυρίως*. cod. 3 εὐλόγως. [48] *Κατ' εἰκόνα*. cod. 3 et Cord. præm. τό. [49] *Θείαν — εἰκόνα*. Des. in cod. 3 et apud Cord. l. c. [50] *Γάρ*. Des. in codd. Aug. [51] *Δικαστήριον*. codd. tres Aug. κριτήριον. [52] *Εὐπρέπεια*. In codd. nostris et in vers. τῶν Ο' præc. ἡ. Hebr. מִכְלַל־יֹפִי, quod Aquila ad Sionem transtulit, vertens, τετελεσμένης κάλλει. [53] *Αὐτὸς δέ*. Des. in cod. 3. [54] *Ὁ — ψαλμοῖς*. Des. apud Cord. p. 964. [55] cod. 2 προερμηνευθεῖσι. [56] *Ψαλμοῖς*. Abest a cod. 3. [57] *Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς*. Hæc ad præc. versic. referri debuissent. Hebr. הוֹפִיעַ. Aqu. ἐπεφάνη. [58] *Γενήσεσθαι*. cod. 2 addit ὁμοίως.

rium et regnum, non amplius longanimitate utens, sed juste judicans. Hoc enim innuit illud, *Non silebit.* « Ignis in conspectu ejus exardescet, et in circuitu ejus tempestas vehemens. » Hæc beatus Daniel contemplatus est : « Fluvius enim, inquit, ignis trahebat ante ipsum, solium ejus flamma ignis, rotæ ipsius ignis urens [z]. »

VERS. 4. « Advocabit cœlum desuper, et terram, ut dijudicet populum suum. » Etiam cum legem promulgaret, beato Mosi imperavit ut populum congregaret, et cœlum terramque contestaretur : quod exordium cantici fecit : « Attende, cœlum, et loquar, et audiat terra verba ex ore meo [a]. » Vocat autem hæc in testimonium, non tanquam animata, sed ut ea quæ alias creaturas continent, ad terrorem audientium. Sic etiam beatus Abraham septem agnas statuit testes, dicens : « Meus est puteus [b]. » Sic etiam collem Jacobus et Labanus vocavit *collem testimonii* [c].

VERS. 5, 6. « Congregate illi sanctos ejus, qui ordinant testamentum ejus super sacrificia. Et annuntiabunt cœli justitiam ejus, quoniam Deus judex est. » Per ea quæ supra dicta sunt, ostendit terribile ipsius judicium : per **926** hæc autem, et per ea quæ sequuntur, docet imperfectum legis cultum, nullumque ex sacrificiis, quæ offerebantur, Deo gratum esse. *Sanctos* porro nominat, Mosen, Aaronem, Eleazarum, Phineasum, et quotquot post eos ex præscripto legis sacerdotio functi sunt. Jubet autem illos congregari, non ut ab eis pœnas exigeret, quasi contraria senserint (ipsius enim est lex, et legi obsequens unusquisque supradictorum, victimas offerebat), sed ut ex præsentibus propriam mentem ostenderet, et ut remota doctrina infantibus congruente, perfectas afferret disciplinas. Ubi autem * hæc facta fuerint, cœli, inquit, sententiæ justitiam mirabuntur, per *cœlos* autem cœlestes virtutes innuit.

VERS. 7. « Audi, popule mi, et loquar tibi. » Et ostendens ad quem populum verba faciat, subjunxit : « Israel, et testificabor tibi. » Deinde propriam ostendit majestatem : « Deus, Deus tuus ego sum. » Qui ab Ægyptiaca servitute te liberavi, qui

A νῦν δὲ προφανῆ δείξει πᾶσι [59] τὴν δεσποτείαν, καὶ τὴν βασιλείαν, οὐκέτι μακροθυμίᾳ χρώμενος, ἀλλὰ κρίνων δικαίως. Τοῦτο γὰρ εἶπεν, *Οὐ παρασιωπήσεται.* « Πῦρ ἐνώπιον [60] αὐτοῦ καυθήσεται, καὶ κύκλῳ αὐτοῦ καταιγὶς σφοδρά. » Ταῦτα ὁ [61] μακάριος [62] Δανιὴλ [63] ἐθεάσατο· « Ποταμὸς γὰρ, φησὶ, πυρὸς εἷλκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· ὁ θρόνος αὐτοῦ φλὸξ πυρὸς, οἱ τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον. »

δ'. « Προσκαλέσεται τὸν οὐρανὸν ἄνω, καὶ τὴν γῆν, τοῦ [64] διακρῖναι τὸν λαὸν αὐτοῦ. » Καὶ τὴν νομοθεσίαν ποιησάμενος, τῷ μακαρίῳ [65] προσέταξε Μωσῇ συναγαγεῖν τὸν λαὸν, καὶ διαμαρτύρασθαι τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν· ὅπερ καὶ τῆς ᾠδῆς τοῦτο προοίμιον ἐποιήσατο· « Πρόσεχε, οὐρανὲ, καὶ λαλήσω, καὶ ἀκουέτω γῆ ῥήματα ἐκ στόματός μου. » Καλεῖ δὲ
B εἰς μαρτυρίαν οὐχ ὡς ἔμψυχα ταῦτα [66], ἀλλ' ὡς τῶν ἄλλων περιεκτικὰ ποιημάτων, εἰς φόβον τῶν ἀκουόντων. Οὕτως ὁ μακάριος [67] Ἀβραὰμ τὰς [68] ἑπτὰ ἀμνάδας ἔστησεν εἰς μαρτύριον, καί [69] φησιν, ὅτι « Ἐμόν ἐστι τὸ φρέαρ. » Οὕτω τὸν βουνὸν ὁ Ἰακὼβ καὶ ὁ Λάβαν *βουνὸν μαρτυρίας* ἐκάλεσεν [70].

ε', ϛ'. Συναγάγετε αὐτῷ [71] τοὺς ὁσίους αὐτοῦ, τοὺς διατιθεμένους τὴν διαθήκην αὐτοῦ [72] ἐπὶ θυσίαις. Καὶ ἀναγγελοῦσιν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς κριτής ἐστι. » Διὰ μὲν τῶν προειρημένων τὸ φοβερὸν αὐτοῦ κριτήριον ἔδειξε· διὰ δὲ τούτων, καὶ τῶν ἑξῆς, διδάσκει [73] τὸ ἀτελὲς τῆς κατὰ νόμον λατρείας, καὶ ὅτι τῶν προσφερομένων ἱερείων Θεῷ θυμῆρες οὐδέν. *Ὁσίους* δὲ καλεῖ,
C τὸν Μωσέα, τὸν Ἀαρὼν, τὸν Ἐλεάζαρον [74], τὸν Φινεὲς, καὶ τοὺς μετ' αὐτοὺς [75] ἅπαντας κατὰ νόμον ἱερατεύσαντας. Συναχθῆναι δὲ αὐτοὺς κελεύει, οὐχ ἵνα δίκας εἰσπράξηται [76], οἷα δὴ ἐναντία πεφρονηκότας· αὐτοῦ [77] γὰρ ὁ νόμος, καὶ τούτῳ πειθόμενος τῶν προειρημένων ἕκαστος τὰς θυσίας προσέφερεν· ἀλλ' ἵνα καὶ διὰ τῶν [78] παρόντων τὸν οἰκεῖον δείξῃ σκοπὸν, καὶ τὴν νηπίοις ἁρμόττουσαν καταπαύσας διδασκαλίαν, τὰ τέλεια προσενέγκῃ παθήματα. Τούτων δὲ, φησὶ, γινομένων, θαυμάσουσιν οἱ οὐρανοὶ τῆς ψήφου τὸ δίκαιον. Διὰ δὲ *τῶν οὐρανῶν* τὰς οὐρανίους δυνάμεις ᾐνίξατο.

ζ'. « Ἄκουσον, λαός μου, καὶ λαλήσω σοι. » Καὶ [79] δεικνὺς πρὸς ποῖον λαὸν διαλέγεται, ἐπήγαγεν·
D « Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτύρομαί [80] σοι. » Εἶτα τὴν οἰκείαν δείκνυσι δεσποτείαν· « Ὁ Θεὸς, ὁ Θεός σού εἰμι ἐγώ. » Ὁ τῆς Αἰγυπτιακῆς σε δουλείας ἐλευ-

[z] Dan. VII, 9, 10. [a] Deut. XXXII, 1. [b] Gen. XXI, 28 seqq. [c] Gen. XXXI, 47.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[59] *Πᾶσι*. Abest a cod. 2. [60] *Ἐνώπιον*. Rec. lectio h. l. est ἐναντίον. [61] *Ὁ*. cod. 1, 2 præm. *καί*. [62] *Μακάριος*. cod. 2 μέγας. [63] *Δανιήλ*. In cod. 1, 2 ponitur post ἐθεάσατο. [64] *Τοῦ*. Abest a cod. Vatic. [65] *Μακαρίῳ*. cod. 2 θείῳ. [66] *Ταῦτα*. cod. 2 αὐτά. [67] *Μακάριος*. cod. 2 μέγας. [68] *Τὰς — ἀμνάδας*. Des. in cod. 2. [69] *Καί* et deinde ἐστι des. in cod. 2. [70] cod. 2 ἐκάλεσαν. [71] *Αὐτῷ — αὐτοῦ*. Propius ad Hebr. veritatem accedit reliquorum interpretum versio, quæ priori loco habet μοι, posteriori μου. [72] *Αὐτοῦ*. Reliqui melius, μου. [73] *Διδάσκει*. In cod. 1, 2 ponitur post ἀτελές. [74] cod. 1, 2 Ἐλεάζαρ. [75] cod. 1 αὐτοῦ. [76] cod. 2 πράξηται. [77] *Αὐτοῦ — προσέφερεν*. Hæc in cod. 2 parenthesin faciunt. [78] *Διὰ τῶν*. cod. 1, 2 τούτων. [79] *Καὶ — διάφορον*. Des. apud Cord. p. 968. [80] cod. 2 διαμαρτυροῦμαι.

θερώσας, ὁ τὴν διὰ [81] τῆς θαλάττης ὁδὸν δωρησάμενος, ὁ ἐν ἐρήμῳ διαθρέψας [82], ὁ τὸν νόμον ἐκεῖνόν σοι δεδωκώς. Μὴ γὰρ δὴ ἄλλον με νομοθέτην νομίσῃς τῶν νόμων ὁρῶν τὸ διάφορον.

η'. « Οὐκ ἐπὶ ταῖς θυσίαις σου ἐλέγξω σε· τὰ δὲ ὁλοκαυτώματά σου ἐνώπιόν μού ἐστι διαπαντός. » Οὐκ ἀμέλειάν σοι, φησὶ, θυσιῶν ἐγκαλῶ· προσφέρεις γὰρ ταύτας διηνεκῶς· ἀλλὰ μὴ ταύταις ὁρίσασθαι τὴν δικαιοσύνην παρεγγυῶμαι [83].

θ'-ια'. « Οὐ δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους [84]. Ὅτι ἐμά ἐστι πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ [85], κτήνη ἐν τοῖς ὄρεσι, καὶ βόες [86]. Ἔγνωκα πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡραιότης ἀγροῦ μετ' ἐμοῦ ἐστιν. » Πάντων [87] εἰμὶ, φησὶ, καὶ ποιητὴς, καὶ δεσπότης, καὶ τῶν χερσαίων ζώων, καὶ τῶν ἀεροπόρων ὀρνίθων. Μὴ τοίνυν ἡγοῦ τὴν ἐμὴν χρείαν πληροῦν· ἐγὼ γὰρ καὶ τούτοις τὸ εἶναι δέδωκα, καὶ τοὺς ἀπὸ γῆς φύεσθαι κελεύω καρπούς. *Ὡραιότητα* γὰρ *ἀγροῦ* τοὺς [88] παντοδαποὺς καρποὺς τῆς γῆς λέγει. Ἐπειδὴ γὰρ ἀπὸ τῶν χερσαίων προσεφέροντο ζώων βόες, καὶ τράγοι, καὶ πρόβατα· καὶ ἀπὸ τῶν πετεινῶν περιστεραὶ καὶ τρυγόνες· καὶ ἀπὸ τῶν καρπῶν, σεμίδαλις, καὶ οἶνος, καὶ ἔλαιον, καὶ τὰ τῶν ἀτμῶν ἡδύσματα· ἀναγκαίως ἁπάντων ἐμνημόνευσεν, ἵνα πᾶσαν τὴν τοιαύτην καταπαύσῃ λατρείαν. Εἶτα εἰρωνικῶς [89]·

ιβ'. « Ἐὰν πεινάσω, οὐ μή σοι εἴπω· ἐμὴ γάρ ἐστιν ἡ οἰκουμένη, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. » Ἐὰν, φησὶ, δεηθῶ τροφῆς, οὐ τῆς σῆς δέομαι χορηγίας. Πάσης γὰρ ὁμοῦ τῆς κτίσεως ποιητὴς [90] εἰμι καὶ δεσπότης. Εἶτα τῆς οἰκείας φύσεως τὴν ἀπάθειαν διδάσκει.

ιγ'. « Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων, ἢ αἷμα τράγων πίομαι; » Οὕτως ἐκείνων τὸ ἀνόητον [91] δείξας, καὶ διδάξας ὡς τῆς νηπίας ἕνεκα [92] διανοίας, ἐκείνας [93] αὐτοῖς τὰς θυσίας πάλαι προσφέρειν ἐνομοθέτησε, τὴν καινὴν προανοίγνυσι διαθήκην, καὶ τὴν ἀρέσκουσαν αὐτῷ θυσίαν νομοθετεῖ.

ιδ', ιε'. « Θῦσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχάς σου. Καὶ ἐπικάλεσαί με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου, καὶ ἐξελοῦμαί σε, καὶ δοξάσεις με. » Εἰς καιρὸν καὶ [94] τῆς ἁγίας Τριάδος ἀπεκάλυψε τὸν τίμιον ἀριθμὸν, καὶ τῇ καινῇ διαθήκῃ συνέζευξεν· μετὰ γὰρ ταύτης καὶ τὴν τῆς ἁγίας Τριάδος ἐδεξάμεθα γνῶσιν. Διεῖλε δὲ τὰ πράγματα, οὐχ ἵνα τῆς ἀδιαιρέτου καὶ ἁγίας Τριάδος τὰς ἐνεργείας διέλῃ, ἀλλ' ἵνα τὸν ἀριθμὸν προφητικῶς [95] καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα διδάξῃ. Λέγει τοίνυν· « Θῦσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχάς

A per mare viam aperui, qui in solitudine pastum præbui, qui legem illam tibi tradidi. Ne enim me alium putes legislatorem, cum legum videris differentiam.

VERS. 8. « Non in sacrificiis tuis arguam te, holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper. » Non accusabo, inquit, te, de neglectu sacrificiorum (hæc enim mihi continue affers), sed jubeo ne hisce finibus justitiam circumscribas.

VERS. 9-11. « Non accipiam de domo tua vitulos,

927 neque de gregibus tuis hircos. Quoniam meæ sunt omnes feræ agrestes, jumenta in montibus, et boves. Cognovi omnia volatilia cœli, et pulchritudo agri mecum est. » Omnium sum, ait, et conditor, et dominus, et terrestrium animantium, et aerio-

B rum volatilium. Ne igitur existimes meæ necessitati subvenire: quandoquidem ego his omnibus id quod sunt dedi, et jubeo, inquit, fructus e terra produci. Siquidem *pulchritudinem agri* diversa terræ fructuum genera appellat. Quoniam enim et ex terrenis animalibus offerebantur boves, hirci, et oves, et ex volatilibus, columbæ, et turtures, ex fructibus simila, et vinum, et oleum, suffituumque suaves odores, necessario de omnibus mentionem fecit, ut totum hujusmodi cultum abrogaret. Deinde per ironiam ait:

VERS. 12. « Si esuriero, non dicam tibi: meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus. » Si, in-

C quit, cibo indiguero, tua mihi largitione opus non est. Universi quippe terrarum orbis conditor sum, et dominus. Deinde propriam naturam passionis expertem esse docet.

VERS. 13. « Nunquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? » Hoc modo cum illorum stultitiam ostendisset, docuissetque statuisse ut antiquitus illæ victimæ ab ipsis offerentur, * eo quod adhuc eorum mens simplex esset, **928** nunc novum aperit testamentum, et hostiam præscribit sibi placentem.

VERS. 14, 15. « Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis tuæ, eruam te, et honorificabis me. » Tempestive quoque sanctæ Trinitatis venerandum

D numerum patefecit, et cum novo testamento conjunxit: cum hoc enim etiam sanctæ Trinitatis cognitionem recepimus. Divisit autem res, non ut divideret individuæ Trinitatis operationes, sed ut numerum prophetico more posteros edoceret. Dicit igitur: « Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua, et invoca me die afflictionis

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[81] *Τὴν διά.* Abest a cod. 1, 2. [82] *Διαθρέψας.* cod. 2 præm. σέ. [83] cod. 1, 2 παρεγγυῶ. [84] *Χιμάρους.* Alii τοῖς Ο' tribuunt interpretationem τράγους. [85] *Ἀγροῦ.* cod. Vatic. δρυμοῦ. [86] *Καὶ βόες.* Hebr. אלף, *mille*, quod cohæret cum præc. בהררי, *in montibus*. Interpretes autem Græci, imo Syrus etiam et Arabs pro אלף, legisse videntur ואלפים, *et boves*. [87] *Πάντων*, κ. τ. λ. Hæc et quæ ad v. 12 et 13 sequuntur, des. apud Cord. [88] *Τοὺς — λέγει.* Sic quoque Aquila vertit παντοδαπὰ χώρας. [89] *Εἰρωνικῶς.* cod. 2 εἰρηκώς. [90] *Ποιητής.* In cod. 2 ponitur post εἰμί. [91] cod. 1 ἀνόνητον. [92] *Ἕνεκα.* cod. 1, 2 præm. αὐτῶν. [93] *Ἐκείνας.* Abest a cod. 2. [94] *Καί.* cod. 1, 2 præm. δέ [95] *Προφητικῶς.* In utroque cod. ponitur post καί.

tuæ. » Porro tres personas hinc discimus. Non quod tantum Deus, neque tantum Altissimus, neque laudis hostiam recipiens, petitiones largitur. Quælibet enim proprietas, et Deus, et Altissimus, et bonorum largitor est. Porro *hostiam laudis* dicit hymnos justis congruentes; *vota* vero, promissiones. Sic enim in vigesimo primo psalmo dicit: « Vota mea reddam in conspectu timentium eum [d]. » Quoniam autem dixit: « Non in sacrificiis tuis arguam te, » docet posthac, propter quæ reprehensus fuerit.

VERS. 16, 17. « Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras statuta mea, et assumis testamentum meum per os tuum? Tu vero odisti disciplinam, et projecisti sermones meos retrorsum. » Quia enim **929** sunt nonnulli qui reprehendunt alios cum peccant, et divinas leges in memoriam revocant, ipsi vero quæ docent minus observant; merito in istiusmodi homines invehitur, dicens: Cur meis judiciis elati, et ultro citroque de lege disputantes, nihil utilitatis hinc percipitis, sed verba mea despicitis? Narrat autem peccatorum genera.

VERS. 18-20. « Si videbas furem, currebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam ponebas. Os tuum abundavit malitia, et lingua tua concinnabat dolos. Sedens adversus fratrem tuum loquebaris, et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum. » Multa, inquit, et varia peccata abs te audacter patrata sunt: siquidem, ut Apostoli verbis utar: « Qui dicis non mœchandum esse, mœcharis [e], » et eorum qui talia committere audent, socius es et particeps. Porro cum ab ore tuo omnem veritatem abjeceris, illud mendacio et malitia implevisti. Dolus autem tibi linguam exacuit. Quamobrem et cognationem tuam contemnis, et naturæ leges conculcas, et clanculum insidias contra tuos fratres struis, et pergis calumniari verbis, et operibus insidiari. Hoc pacto enumeratis iniquitatibus, et patientiam ostendit qua utitur, et pœnam prædicit, **930** quam irrogaturus est.

VERS. 21. « Hæc fecisti, et tacui. Existimasti iniquitatem, me futurum tui similem. » Ego quidem hæc abs te patrari videns, et patientia utens, exspecto tuam pœnitentiam. Tu mea vero patientia abuteris, hinc peccandi occasione arrepta, cum putes

A σου· καὶ ἐπικάλεσαί με ἐν [96] ἡμέρᾳ θλίψεώς σου. » Τρία δὲ ἐκ τούτων ἐδιδάχθημεν πρόσωπα. Οὐχ ἐπειδὴ μὲν [97] μόνον Θεὸς, οὐδὲ μόνον Ὕψιστος, οὐδὲ αἰνέσεως θυσίαν δεχόμενος, τὰς αἰτήσεις χαρίζεται. Ἑκάστη γὰρ ἰδιότης καὶ Θεὸς, καὶ Ὕψιστος, καὶ ἀγαθῶν χορηγός. *Θυσίαν* δὲ *αἰνέσεως* καλεῖ τοὺς δικαίοις πρέποντας ὕμνους· *εὐχὰς* δὲ τὰς ὑποσχέσεις. Οὕτω [98] γὰρ ἐν τῷ εἰκοστῷ καὶ πρώτῳ ψαλμῷ λέγει, « Τὰς εὐχάς μου ἀποδώσω ἐνώπιον τῶν φοβουμένων αὐτόν. » Ἐπειδὴ δὲ [99] εἶπεν, « Οὐκ ἐπὶ ταῖς θυσίαις σου ἐλέγξω σε, » διδάσκει λοιπὸν ἐφ' οἷς ἠλέγχθη [1].

ις' ιζ'. « Τῷ δὲ ἁμαρτωλῷ εἶπεν ὁ Θεός· Ἱνατί σὺ ἐκδιηγῇ [2] τὰ δικαιώματά μου, καὶ ἀναλαμβάνεις τὴν διαθήκην μου διὰ στόματός σου; Σὺ δὲ ἐμίσησας B παιδείαν, καὶ ἐξέβαλες τοὺς λόγους μου εἰς τὰ ὀπίσω. » Ἐπειδὴ γάρ εἰσί τινες ἑτέροις μὲν πλημμελοῦσιν ἐπιμεμφόμενοι, καὶ τῶν θείων νόμων ἀναμιμνήσκοντες [3], αὐτοὶ δὲ παραβαίνοντες ἃ διδάσκουσιν, εἰκότως πρὸς τοὺς τοιούτους ἀποτείνεται λέγων· Τί δήποτε ἐπὶ τοῖς ἐμοῖς βρενθυόμενοι δικαιώμασι, καὶ ἄνω καὶ κάτω περὶ τοῦ νόμου διαλεγόμενοι, τὴν ἐντεῦθεν ὠφέλειαν οὐ προσεδέξασθε, ἀλλὰ καταφρονητικῶς περὶ [4] τοὺς ἐμοὺς διετέθητε [5] λόγους; διηγεῖται δὲ καὶ τῶν τολμωμένων τὰ εἴδη.

ιη'-κ'. « Εἰ ἐθεώρεις κλέπτην, συνέτρεχες αὐτῷ [6], καὶ μετὰ μοιχοῦ [7] τὴν μερίδα σου ἐτίθεις. Τὸ στόμα σου ἐπλεόνασε κακίαν, καὶ ἡ γλῶσσά σου περιέπλεκε δολιότητας [8]. Καθήμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου C κατελάλεις, καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς μητρός σου ἐτίθεις σκάνδαλον. » Πολλὰ [9], φησὶ, καὶ παντοδαπὰ τὰ παρὰ σοῦ τολμηθέντα παρανομήματα· ἀποστολικῶς γὰρ εἰπεῖν, « Ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν, μοιχεύεις, » καὶ τῶν τὰ τοιαῦτα τολμώντων συνεργὸς γίνῃ καὶ κοινωνός. » Ἀληθείας δὲ τὸ στόμα γυμνώσας, ψεύδους τοῦτο καὶ πονηρίας ἐνέπλησας [10]. Δόλος δέ σοι παραθήγει τὴν γλῶσσαν. Διόπερ καὶ συγγενείας καταφρονεῖς, καὶ τῆς φύσεως τοὺς νόμους πατεῖς, καὶ κρύβδην τὰς κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἐνέδρας ὑφαίνεις, καὶ διατελεῖς καὶ [11] λόγοις διαβάλλων, καὶ ἔργοις ἐπιβουλεύων. Οὕτω τῆς παρανομίας τὴν διήγησιν ποιησάμενος, καὶ ἣν ἔχει διδάσκει μακροθυμίαν, καὶ ἣν ἐποίσει τιμωρίαν, προλέγει.

κα'. « Ταῦτα ἐποίησας, καὶ ἐσίγησα· ὑπέλαβες [12] D ἀνομίαν, ὅτι ἔσομαί σοι ὅμοιος. » Ἐγὼ [13] ταῦτα ὁρῶν ὑπὸ σοῦ τολμώμενα, μακροθυμίᾳ χρώμενος, ἀναμένω [14] τὴν [15] μεταμέλειαν. Σὺ δὲ καὶ τὴν μακροθυμίαν εἰς ἀφορμὴν ἔλαβες δυσσεβείας, τοπάσας [16]

[d] Psal. XXI, 26. [e] Rom. II, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[96] *Ἐν — σου.* Horum locum in. cod. 1 occupant ista: καὶ ἐξελοῦμαί σε καὶ δοξάσεις με. [97] *Μέν.* Abest a cod. 2. [98] *Οὕτω—ἠλέγχθη.* Des. apud Cord. p. 971. [99] *Δέ.* Abest a cod. 2. [1] cod. 1, 2 ἐλέγχει. [2] cod. Vatic. διηγῇ. [3] cod. 2 ἀναμιμνήσαντες. [4] *Καταφρονητικῶς περί.* Des. in cod. 2. [5] cod. 2 διηθέτητε. [6] *Συνέτρεχες αὐτῷ.* Hebr. ותרץ interpretes fere omnes perperam a rad. רוץ *currere* derivarunt, cum tamen potius ad verbum רצה, *acceptum habuit*, referri debeat. Sensus est, *delectaberis eo.* [7] *Μοιχοῦ.* Rec. lectio μοιχῶν. [8] cod. 2 δολιότητα quæ est rec. lectio h. l. [9] *Πολλά*, κ. λ. Hæc et quæ ad proximum vers. sequuntur, des. apud Cord. p. 974. [10] *Ἐνέπλησας.* cod. 2 ἐπλήρωσας. [11] *Διατελεῖς καί.* Des. in cod. 2. [12] *Ὑπέλαβες — ὅμοιος.* Propius ad textum Hebr. accedit Symm. versio, ἐνόμισας ἔσεσθαί με ὡς σέ. Aqu., Theodot. et edit. VII ὑπέλαβες ἐσόμενος ἔσομαι ὅμοιός σοι. [13] *Ἐγώ.* cod. 1, 2 add. μέν. [14] cod. 1, 2 ἀνέμενον. [15] *Τήν.* abest a cod. 1, 2. [16] cod. 1, 2 καὶ ἐτόπασας.

ἐφηδόμενόν με τῇ σῇ παρανομίᾳ μὴ ἐπάγειν [17] τιμωρίαν [18] · οὗ δὴ χάριν [19] « ἐλέγξω σε, καὶ παραστήσω κατὰ πρόσωπόν [20] σου τὰς ἁμαρτίας σου. [21] » Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς ἠπίοις τῆς μακροθυμίας οὐκ ἐθεραπεύθης φαρμάκοις, δριμύτερά σοι κατασκευάσω, καὶ τῶν ἐλέγχων τὸν καυτῆρα προσοίσω. Συνᾴδει δὲ ταῦτα ταῖς ἀποστολικαῖς ἐκείναις [22] φωναῖς· « Ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει· κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου, καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ [23] ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, καὶ ἀποκαλύψεως, καὶ δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. » Οὕτως ἀπειλήσας τὴν τιμωρίαν, πάλιν ὁ φιλάνθρωπος παραίνεσιν προσενήνοχεν.

κβ'. « Σύνετε δὴ ταῦτα, οἱ ἐπιλανθανόμενοι τοῦ Θεοῦ· μήποτε ἁρπάσῃ [24], καὶ οὐ [25] μὴ ᾖ ὁ ῥυόμενος. » Ἐπιμελῶς, φησὶν, ἕκαστον τῶν εἰρημένων κατανοήσατε· καὶ οἱ τοῦ Θεοῦ τὴν λήθην νενοσηκότες, λήθη γὰρ Θεοῦ πρόξενος ἁμαρτίας, τοῖς [26] τῆς μετανοίας φαρμάκοις τὰ τραύματα θεραπεύσατε, πρὶν ἁρπάσαι τὸν θάνατον· ὃς δίκην λέοντος ἔπεισι τοῖς ἀνθρώποις, οὐδενὸς ἐπισχεῖν αὐτοῦ δυναμένου τὴν σφοδροτάτην ὁρμήν. Εἶτα τὴν [27] καινὴν νομοθεσίαν λαμβάνει, καὶ ταύτῃ τοῦ ψαλμοῦ τὸ τέλος διακοσμεῖ.

κγ'. « Θυσία αἰνέσεως [28] δοξάσει με, καὶ ἐκεῖ ὁδὸς, ᾗ [29] δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριόν μου [31]. » Τοῦτο δὲ ὁ Σύμμαχος σαφέστερον ἡρμήνευσε· *Θυσιάζων ὑπὲρ αἰνέσεως δοξάσει με, καὶ τῷ εὐτάκτως ὁδεύοντι δείξω σωτήριον Θεοῦ.* Προσήκει γὰρ μὴ μόνον ὑμνεῖν τὸν Θεὸν, καὶ τῆς αἰνέσεως αὐτῷ τὰς θυσίας προσφέρειν· ἀλλὰ καὶ εὐτάκτως ὁδεύειν [32], καὶ τὸν οἰκεῖον βίον διαρυθμίζειν. Οὕτω γὰρ δυνατὸν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ σωτηρίας ἐπιτυχεῖν. Κατὰ δὲ τοὺς Ἑβδομήκοντα, Τῇ θυσίᾳ, φησὶ, τῆς αἰνέσεως ἐφήδομαι· καὶ ταύτην ἡγοῦμαι δόξαν ἁρμόττουσαν· καὶ διὰ ταύτης [33] τὴν ἐμὴν ὁδὸν ὑποδείξω τῷ ταύτην προσφέροντι, ἧς τέλος [34] ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ σωτηρία. Ἐπισημήνασθαι δὲ προσήκει, ὡς κἀνταῦθα δύο προσώπων ἐποιήσατο μνήμην. « Θυσία γὰρ, φησὶ, δοξάσει με. » Καὶ διὰ τούτων τὸ οἰκεῖον πρόσωπον δείξας, ἐπήγαγε· Καὶ ἐκεῖ ὁδὸς ἣν δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. [35] Ἔδει γὰρ τῇ καινῇ διαθήκῃ παιδευούσῃ τὰ τέλεια, καὶ τῆς θεογνωσίας τὴν τελείαν συνῆφθαι [36] διδασκαλίαν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Ν' ΨΑΛΜΟΥ

α', β'. « Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. Ἐν τῷ

A me tua iniquitate delectari, et ideo non punire. Quapropter « arguam te, et statuam contra faciem tuam peccata tua. » Quoniam enim blandis patientiæ medicamentis curari non potuisti, acerbiora tibi parabo, et correptionis cauterium admovebo. Consonant autem hæc illis Apostoli vocibus : « Ignorans Dei bonitatem ad pœnitentiam te ducere : secundum duritiem autem tuam, et impœnitens cor, instar thesauri reponis tibi ipsi iram die iræ, et revelationis, et justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua [f]. » Hoc modo supplicium interminatus, rursus benignus Deus admonitionem attulit.

B VERS. 22. « Intelligite hæc, qui obliviscimini Dei, ne quando rapiat, et non sit qui eripiat. » Studiose, inquit, unumquodque ex his quæ dicta sunt intelligite. Et vos, qui Dei obliti estis (oblivio enim Dei conciliatrix peccati est), pœnitentiæ medicamentis vulnera curate, antequam mors **931** rapiat, quæ instar leonis in homines grassatur, et cujus vehementem impetum cohibere nemo potest. Deinde novam legis promulgationem aggreditur, et hac psalmi finem exornat.

VERS. 23. « Sacrificium laudis honorificabit me, et illic iter, quo ostendam illi salutare meum. » Hoc Symmachus clarius interpretatus est : *Qui sacrificat pro laude honorificabit me, et ordinate incedenti salutem Dei ostendam.* C Convenit enim non solum hymnis Deum celebrare, et laudis hostias ipsi offerre, verum etiam ordinate incedere et propriam vitam emendare. Nam hoc pacto potest a Deo salus impetrari. At secundum Septuaginta : Sacrificio, inquit, laudis oblector, et hoc arbitror gloriam congruentem : et per hoc meum iter ostendam ei qui mihi illud affert, cujus finis est salus a Deo. Notandum autem est hoc etiam in loco duarum personarum mentionem fieri : « Sacrificium enim, inquit, honorabit me. » Et cum in his verbis propriam personam ostendisset, subjunxit : « Et illic iter quo ostendam illi salutare Dei. » Oportebat enim cum novo testamento, quod perfecta docet, perfectam divinæ cognitionis doctrinam conjunctam esse. D

932 INTERP. PSALMI L.

VERS. 1, 2. « In finem. Psalmus Davidi. Cum

[f] Rom. II, 4, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[17] cod. 2 ἐπαγαγεῖν. [18] *Τιμωρίαν*. cod. 1, 2 præm. τήν. [19] *Οὗ δὴ χάριν*. Des. in cod. 1. [20] *Πρόσωπον*. cod. 2 præm. τό. [21] *Τὰς ἁμαρτίας σου*. Abest a textu Hebr. et Græco τῶν Ο' in codice Alex. et Vatic. Exstat autem in edit. Ald. et Complut. [22] *Ἐκείναις*. Abest a cod. 1. [23] cod. 2 ἑαυτῷ. [24] *Ἁρπάσῃ*. Hebr. אטרף, *rapiam*. [25] *Οὐ*. Abest a cod. Vatic. et Alex. [26] *Τοῖς*. cod. 1, 2 præm. καί. [27] *Τήν*. cod. 2 præm. καί. [28] *Θυσία αἰνέσεως*. Hebr. זבח תודה quam lectionem Symm. et Syr. secuti sunt. [29] *Ἐκεῖ*. Hebr. שם, *posuit*. Hier. *qui ordinat viam*. Ad hanc lectionem accedit quoque Symm. versio a Nostro allegata. [30] *Ἧ*. cod. 1 ἥν. [31] *Μου*. Rec. lectio Θεοῦ consentit cum textu Hebr. [32] *Ὁδεύειν — διαρυθμίζειν*. cod. 2 habet tantum ῥυθμίζειν. [33] cod. 2 ταύτην. [34] *τέλος*. cod. 2 præm. τό. [35] *Τοῦ Θεοῦ*. cod. 1, 2 μου. [36] *Τὴν τελείαν συνῆφθαι*. cod. 2 συναφθῆναι τὴν τελείαν.

ingressus esset ad eum Nathan propheta, quando intravit ad Bersabee uxorem Uriæ. » Inscriptio quidem argumentum psalmi manifesto nos docuit, et ipsa psalmi verba sufficiunt ad sententiæ profunditatem ostendendam. Tamen sciendum est psalmum futurorum etiam prædictionem continere. Unde et *in finem* inscriptus est, quod declarat prophetiam exitum esse habituram. Verum nemo ambigat an magnus David tempore pœnitentiæ prophetiæ gratia donatus fuerit: quandoquidem hoc ex aliis quoque psalmis disci potest, in quibus confitentis personam egit. In sexto enim psalmo de futuro judicio vaticinatus est. « Non est, inquit, in morte, qui memor sit tui: in inferno autem quis confitebitur tibi? » Et in tricesimo primo psalmo beatos prædicat eos qui absque labore remissionem peccatorum acceperunt, quod sola baptismatis gratia largiri potest. Jam vero in hoc psalmo palam nos docuit se Spiritus gratia non fuisse privatum. « Spiritum enim tuum, inquit, bonum ne auferas a me. » Non enim Spiritus gratiam sibi præberi petiit, sed ne ab ipso auferatur, supplicavit. **933** Hoc igitur radio illuminatus, et propheticis oculis prævidens fore ut populus quem regebat in peccata incideret, et pro illorum expiatione in servitutem abduceretur, Babylonemque incoleret, conscripsit hunc psalmum, et propria vulnera curans, et accommodatum remedium populo præparans, imo omnibus nobis, quotquot vulnerati curatione indigemus.

A εἰσελθεῖν [37] πρὸς αὐτὸν Νάθαν τὸν προφήτην, ἡνίκα εἰσῆλθε πρὸς Βηρσαβεὲ [38] τὴν τοῦ Οὐρίου [39]. Σαφῶς [40] μὲν [41] ἡμᾶς ἐδίδαξεν ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ψαλμοῦ τὴν ὑπόθεσιν· καὶ αὐτὰ δὲ τοῦ ψαλμοῦ τὰ ῥήματα ἱκανὰ διδάξαι τῆς διανοίας τὸ βάθος. [42] Εἰδέναι μέντοι προσήκει, ὡς καὶ μελλόντων ἔχει προαγόρευσιν [43] ὁ ψαλμός. Διὸ καὶ *εἰς τὸ τέλος* ἐπιγέγραπται, τοῦ λόγου δηλοῦντος, ὡς ἕξει τέλος ἡ προφητεία. Ἀλλὰ μηδεὶς ἀμφιβαλλέτω, εἰ κατὰ τὸν τῆς μετανοίας καιρὸν προφητικῆς ἠξίωτο χάριτος ὁ μέγας Δαβίδ [44]· τοῦτο γὰρ καὶ διὰ τῶν ἄλλων ψαλμῶν, δι' ὧν τὴν ἐξομολόγησιν ἐποιήσατο, καταμαθεῖν δυνατόν. Καὶ γὰρ ἐν τῷ ἕκτῳ ψαλμῷ περὶ [45] τῆς μελλούσης προηγόρευσε κρίσεως. « Οὐκ ἔστι γάρ, φησίν, ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μνημονεύων σου, ἐν δὲ B τῷ ᾅδῃ τίς ὁμολογήσεταί [46] σοι; » Καὶ ἐν τῷ τριακοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ [47] μακαρίζει τοὺς δίχα πόνων εἰληφότας τῶν ἁμαρτημάτων τὴν ἄφεσιν, ὅπερ μόνη δωρεῖσθαι πέφυκεν ἡ τοῦ βαπτίσματος χάρις. Καὶ μέντοι καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ψαλμῷ διαῤῥήδην ἡμᾶς ἐδίδαξεν, ὡς οὐκ ἐστέρητο τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος. « Τὸ Πνεῦμά σου γάρ, φησίν, τὸ ἀγαθὸν μὴ ἀντανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ. » Οὐ γὰρ ᾔτησεν αὐτῷ παρασχεθῆναι τὴν χάριν [48] τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ μὴ ληφθῆναι παρ' αὐτοῦ ταύτην ἱκέτευσεν. Ὑπὸ [49] ταύτης τοίνυν φωτιζόμενος τῆς ἀκτῖνος, καὶ προφητικοῖς προορῶν ὀφθαλμοῖς, ὡς καὶ ὁ λαὸς ὁ ὑπ' αὐτοῦ βασιλευόμενος περιπεσεῖται παρανομίαις, καὶ τίνων ὑπὲρ τούτων εὐθύνας ἐξανδραποδισθήσεται, καὶ μέτοικος ἐν Βαβυλῶνι γενήσεται, C συνέγραψε τὸν παρόντα ψαλμόν, καὶ τὰ οἰκεῖα τραύματα θεραπεύων, καὶ τῷ λαῷ κατασκευάζων κατάλληλον φάρμακον, καὶ μὲν δὴ καὶ πᾶσιν ἡμῖν, ὅσοι τραυματίαι γινόμενοι θεραπείας δεόμεθα.

VERS. 3. « Miserere mei, o Deus, secundum magnam misericordiam tuam: et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam. » Et divino Davidi, et captivo populo, et his qui inter nos male affecti sunt, verba conveniunt. Nam magna vulnera æque magnis remediis indigent, et qui in gravem morbum incidit, majori indiget cura, et qui magna peccata commisit, magna benignitate eget. Propterea magnus David obsecrat ut tota misericordia in ipsum effundatur, totusque miserationum fons peccati vulnus perfundat. Neque enim aliter fieri poterat ut peccati vestigia delerentur. Merito autem *iniquitatem* vocat peccatum: duplicem enim habet legis transgressionem.

γ'. « Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου. » Καὶ [50] τῷ θειοτάτῳ [51] Δαβίδ, καὶ τῷ δορυαλώτῳ λαῷ, καὶ τοῖς ἐν ἡμῖν διακειμένοις κακῶς, ἁρμόττει τὰ προκείμενα ῥητά. Τὰ γὰρ μεγάλα τῶν τραυμάτων ἰσομέτρων δεῖται φαρμάκων, καὶ ὁ [52] χαλεπῇ νόσῳ περιπεσών, πλείονος χρῄζει κηδεμονίας, καὶ [53] ὁ μεγάλα πλημμελήσας μεγάλης φιλανθρωπίας δεῖται. Οὗ δὴ χάριν, καὶ ὁ μέγας ἱκετεύει Δαβὶδ ὅλον εἰς αὐτὸν ἐκχυθῆναι [54] τὸν ἔλεον, πᾶσαν [55] τῶν οἰκτιρμῶν τὴν πηγὴν κατακενῶσαι [56] τῆς ἁμαρτίας τὸ ἕλκος. Οὔτε γὰρ ἄλλως οἷόν τε ἦν ἐξαλειφθῆναι τῆς ἁμαρτίας τὰ ἴχνη. Εἰκότως δὲ *ἀνόμημα* καλεῖ τὸ πλημμέλημα· διπλῆν γὰρ D ἔχει [57] τοῦ νόμου παράβασιν.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[37] *Εἰσελθεῖν*. Rec. lectio h. l. est ἐλθεῖν. [38] *Βηρσαβεέ*. Reliqui interpretes, Βηθσαβεέ. Alii Βηθσαβέθ. [39] *Τὴν τοῦ Οὐρίου*. Des. in cod. 1 et in textu τῶν Ο' cod. Vatic. et Alex. cod. Aug. 2 habet τὴν γυναῖκα Οὐρίου. [40] *Σαφῶς — φάρμακον*. Horum epitomen vid. apud Cord. p. 980. Prima verba usque ad βάθος des. in cod. 3. [41] *Μέν*. Abest a cod. 1, 2. [42] *Βάθος*. cod. 1, 2 ac Cord. p. 980, πάθος. [43] cod. 3 προαγορεύσεις. [44] *Ὁ μέγας Δαβίδ*. Des. in cod. 3. [45] *Περί*. cod. 3 præm. τό. [46] codd. tres Aug. ἐξομολογήσεται. [47] *Ψαλμῷ*. Abest a cod. 1 et 3. [48] *Χάριν*. in cod. 2 sequitur post πνεύματος. [49] *Ὑπὸ — δεόμεθα*. Des. in cod. 3. [50] *Καὶ — φαρμάκων*. Des. in cod. 3. Apud Cord. fere nihil e Theodor. ad hunc psalmum allatum est. [51] cod. 2 θείῳ. [52] *Καὶ ὁ*. cod. 3 ὁ γάρ. [53] *Καὶ — δεῖται*. Des. in cod. 3. [54] codd. tres Aug. ἐκχεθῆναι. [55] *Πᾶσαν — τὴν πηγήν*. cod. 2 πάσῃ — τῇ πηγῇ. [56] *Κατακενῶσαι*. cod. 1 κατευνάσαι. cod. 2 καθευρῆσαι, pro καθευδῆσαι, ut videtur. cod. 3 καταιονῆσαι, forsitan pro κατανοῆσαι. [57] *Ἔχει*. cod. 3 εἶχε.

δ'. « Ἐπιπλεῖον πλῦνόν με ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου, A
καὶ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας μου καθάρισόν με [58]. » Ἤδη γάρ [59], φησὶ, διὰ Νάθαν τοῦ προφήτου τὴν ἄφεσιν ἔδωκας· καὶ συμφορὰς δέ μοι παντοδαπὰς, οἷόν τινας καυτῆρας καὶ τομὰς, προσενήνοχας· ἀλλ' ἔτι δέομαι ῥυμμάτων [60], πολλὴν τῆς ἁμαρτίας εἰσδεξάμενος δυσοσμίαν. Καὶ αὖθίς με τοίνυν ἀπόνιψον, Δέσποτα, ἵνα πάντα τῆς ἁμαρτίας ἀποξύσῃς τὸν ῥύπον. [[62] Κατὰ γὰρ τὸν προφήτην ἐκπλυνεῖ Κύριος τὸν ῥύπον τῶν υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων Σιὼν πνεύματι κρίσεως καὶ πνεύματι καύσεως.]

ε'. « Ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ γινώσκω, καὶ ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μού ἐστι διαπαντός. » Οὐδὲ γάρ [63] μετὰ τὴν ἀπὸ [64] σοῦ γενομένην ἄφεσιν, λήθην ἐδεξάμην τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ διηνεκῶς [65] ὁρῶ [66] τῶν ἐμῶν κακῶν τὰς εἰκόνας· καὶ τὰς τολμηθεί- B
σας παρανομίας, καὶ νύκτωρ ὀνειροπολῶ [67], καὶ μεθ' ἡμέραν φαντάζομαι. Τοῦτο δὲ [68] ποιεῖν τοὺς ἁμαρτάνοντας καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ Ἡσαΐου κελεύει. Ἐγὼ γάρ εἰμι, φησὶν, ὁ ἐξαλείφων τὰς ἀνομίας σου, καὶ οὐ μὴ μνησθῶ τῶν ἀδικιῶν [69] σου. Σὺ δὲ μνήσθητι, καὶ κριθῶμεν· λέγε σὺ τὰς ἀνομίας σου πρῶτος, ἵνα δικαιωθῇς. » Τούτῳ καὶ αὐτὸς [70] ὁ μακάριος [71] Δαβὶδ σύμφωνα γέγραφεν ἐν τῷ τριακοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ [72]· Εἶπον [73], Ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν μου τῷ Κυρίῳ, καί συ ἀφεῖλες [74] τὴν ἀσέβειαν τῆς καρδίας [75] μου. »

ς'. « Σοὶ μόνῳ ἥμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα. » Πολλῶν [76], φησὶ, καὶ μεγάλων παρὰ σοῦ [77] δωρεῶν ἀπολαύσας, τοῖς ἐναντίοις ἠμειψάμην τὰ δῶρα· τὰ ἀπειρημένα τῷ νόμῳ δρᾶσαι τολμήσας. C
Οὐ γὰρ τοῦτό φησιν, ὅτι Τὸν Οὐρίαν οὐκ [78] ἠδίκησα· ἠδίκησε μὲν γὰρ κἀκεῖνον, καὶ τὴν ἐκείνου γυναῖκα· ἡ δὲ μεγίστη παρανομία εἰς αὐτὸν τετόλμηται τὸν Θεὸν, τὸν ἐκλεξάμενον, τὸν ἀντὶ προβατέως βασιλέα πεποιηκότα, καὶ κρείττονα τῶν ἐχθρῶν ἀποφήναντα, καὶ παντοδαποῖς ἀγαθοῖς ἐπικλύσαντα. Καλῶς δὲ προστέθεικε· « Καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα. » Τούτου γὰρ ἡ ἱστορία μέμνηται. Ὤφθη [79] γὰρ, φησὶ, τὸ γεγονὸς πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου. Ἐκ μέντοι τοῦ δορυαλώτου λαοῦ τοῦτο λεγόμενον, οὕτω νοητέον· « Σοὶ μόνῳ ἥμαρτον, » Περὶ τὰς σὰς, φησὶ, δωρεὰς ἐγενόμην ἀχάριστος, καὶ τοὺς τεθέντας μοι παραβέβηκα νόμους· καὶ παντοδαπῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσας, ἀγνώμων περὶ ταῦτα γεγένημαι· D
τοὺς δὲ Βαβυλωνίους οὐδὲ ἀδικήσας, μεγάλα [80] παρ' ἐκείνων ἠδίκημαι. « Ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου, καὶ νικήσῃς [81] ἐν τῷ κρίνεσθαί σε. » Ἐμαυ-

VERS. 4. « Amplius ablue iniquitatem meam, et a peccato meo munda me. » Jam enim, inquit, per prophetam Nathan veniam mihi dedisti, **934** et omnis generis calamitates, velut quædam cauteria et incisiones, adhibuisti : verum adhuc purgationibus indigeo, cum plurimum peccati fetorem admiserim. Rursus igitur lava me, o Domine, ut omnes peccati sordes abstergas. [Nam juxta prophetam « absterget Dominus sordes filiorum filiarumque Sionis spiritu judicii et spiritu adustionis [g]. »]

VERS. 5. « Quoniam iniquitatem meam ego agnosco, et peccatum meum coram me est semper. » Non enim post veniam abs te concessam peccati oblitus sum : verum semper malorum meorum intueor imagines, et de patratis peccatis nocte somnio, eaque interdiu mente revolvo. Hoc autem ut faciant peccatores, Deus ipse per Isaiam jubet : « Ego enim, ait, sum qui deleo iniquitates tuas, et peccatorum tuorum non recordabor : tu autem recordare, et judicemur : dic tu prior iniquitates tuas, ut justificeris [h]. » Consonantia his verbis etiam ipse beatus * David scripsit in psalmo XXXI : « Dixi, Confitebor adversus me injustitiam meam Domino, et tu abstulisti impietatem cordis mei [i]. »

VERS. 6. « Tibi soli peccavi, et malum coram te feci. » Maximis, inquit, a te muneribus **935** affectus, rebus contrariis dona compensavi, ea quæ lege prohibita erant committere ausus. Non enim dicit se nulla injuria Uriam offendisse (omnino enim et illum, et ejus uxorem offenderat), sed maximum in ipsum Deum crimen admisisse, qui eum elegerat, qui pro pastore regem fecerat, hostibus eum superiorem reddiderat, et omnis generis bonis auxerat. Præclare autem apposuit : « Et malum coram te feci. » Hujus enim historia quoque meminit. Malum enim, dicitur [j], visum est id quod factum erat, coram Domino. At si ex persona captivi populi hæc dicuntur, sic intelligendum est, « Tibi soli peccavi : » Pro tuis donis, inquit, ingratus fui, leges mihi positas transgressus sum, cumque omnia bonorum genera consecutus sim, horum immemor factus sum : Babylonios autem cum plane offenderim, ab illis magnopere offensus sum : « Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris. » Ego ipse, ait, meorum malorum causa

[g] Isa. IV, 4. [h] Isa. XLII, 25, 26. [i] Psal. XXXI, 5. [j] II Reg. II, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[58] *Μέ*. Abest a cod. 1. [59] *Γάρ*. cod. 3 præm. μέν. [60] cod. 1 ῥυμάτων. cod. 2 καθάρσεως. [61] cod. 3. ἀποξύσῃ. [62] E cod. 3 suppl. [63] *Οὐδὲ γάρ*, κ. λ. Hæc fere eadem sunt cum illis quæ apud Cord. p. 995, Apollinario tribuuntur. [64] *Ἀπό*. codd. tres Aug. ὑπό. [65] *Διηνεκῶς*. cod. 3 διὰ παντός. [66] cod. 2 ὁρῶν. [67] *Ὀνειροπολῶ*. cod. 2 ὁρῶ. [68] *Δέ*. Abest a cod. 3. [69] *Ἀδικιῶν*. cod. 1 ἀνομιῶν. [70] *Καὶ αὐτός*. Des. in cod. 3. [71] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος. [72] *Ἐν — ψαλμῷ*. Des. in cod. 3. [73] codd. tres Aug. εἶπα. [74] cod. 1 et 2 ἀφῆκας. Conf. p. 802, n. 5. [75] *Καρδίας*. Al. ἁμαρτίας. Vid. l. c. n. 6. [76] *Πολλῶν — ἠδίκημαι*. Des. in cod. 3. [77] *Παρὰ σοῦ*. Abest a cod. 2. [78] *Οὐκ*. Abest. a cod. 1, 2. [79] *Ὤφθη — Κύριον*. Alias lectiones expressas vidimus supra, p. 425. [80] cod. 2 μεγάλως. [81] cod. 1 νικήσαις. Hebr. תזכה בשפטך, quæ a Syro rectius ita expr., *et mundus sis in judiciis tuis*.

A fui, tua vero justitia resplendet. Etenim si hoc modo judicium constituatur, et beneficia a te in me collata in medium afferantur, et mala a me commissa cum illis comparentur, tu quidem judicaberis et justus et benignus, ego vero iniquus et ingratus videbor. Ut ergo in hoc loco non causam declarat (non enim propter hoc peccavit, vel ipse **936** David, vel populus postea, ut Deus justus videretur), sed contra, peccato ab his commisso Dei justitia ostenditur. Omnem enim curam et de hoc, et de illis, et de omnibus hominibus gerit.

Vers. 7. « Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea. » Olim, ait, et a principio, peccatum in naturam imperium obtinuit : quia mandati transgressio Evæ conceptionem præcessit. Post transgressionem enim, divinamque sententiam, et paradisi privationem, cognovit Adam uxorem suam Evam, et cum concepisset, peperit Cainum. Hoc igitur vult * dicere, quod cum peccatum majores nostros invasisset, viam quamdam et tramitem per progeniem effecerit. Hoc et beatus ait Paulus : « Quoniam enim per hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, siquidem omnes peccaverunt [k]. » Hoc etiam universorum Deus admirabili Noacho dixit : « Mens hominis ad malum propensa est inde ab adolescentia ejus omnibus diebus [l]. » Cæterum per hæc omnia discimus, non peccati naturalem vim esse (nam si ita se haberet, **937** a supplicio liberi essemus), sed naturam ad peccatum esse proclivem, ab affectionibus turbatam : vincit tamen ratio, laborum auxilio subnixa. Non igitur, ut quidam suspicati sunt, nuptias accusat, et matrimonium iniquitatem vocat, sicut nonnulli stulte putarunt, sic illud intelligentes : « In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea ; » sed transgressionem principio a primis parentibus patratam in medium profert, et illam harum undarum fontem fuisse dicit. Si enim illi, inquit, non peccassent, pœnam peccati mortem non accepissent : si autem mortales non essent, corruptione superiores fuissent, et cum incorru-

τῷ [82], φησί, πρόξενος ἐγενόμην κακῶν· τὸ δὲ σὸν δίκαιον διαλάμπει. Καὶ οὕτω κρίσεως γὰρ γινομένης, καὶ τῶν εἰς ἐμὲ [83] παρὰ σοῦ γενομένων φερομένων [84] εἰς μέσον, καὶ τῶν παρ' ἐμοῦ τετολμημένων παρεξεταζομένων ἐκείνοις, σὺ μὲν ἀποφανθήσῃ καὶ δίκαιος καὶ φιλάνθρωπος, ἐγὼ δὲ παράνομος ὀφθήσομαι [85] καὶ ἀχάριστος. Τὸ τοίνυν ὅπως οὐκ ἔστιν ἐνταῦθα [86] αἰτίας [87] δηλωτικὸν (οὐ γὰρ διὰ τοῦτο ἥμαρτον [88], ἢ αὐτὸς ὁ Δαβὶδ ἢ ὁ λαὸς μετὰ ταῦτα, ἵνα ὁ Θεὸς δικαιωθῇ), ἀλλὰ τοὐναντίον, καὶ τῆς ἁμαρτίας ὑπὸ τούτων [89] γινομένης [90], τοῦ Θεοῦ τὸ δίκαιον ἀναδείκνυται [91]· πᾶσαν γὰρ καὶ [92] τούτου, κἀκείνων, καὶ πάντων ἀνθρώπων πεποίηται πρόνοιαν.

ζ'. « Ἰδοὺ γὰρ ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, καὶ ἐν B ἁμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου. » Ἄνωθεν, φησί, καὶ ἐξ ἀρχῆς τῆς φύσεως ἡ ἁμαρτία κεκράτηκε· προὔλαβε γὰρ τῆς Εὔας τὴν σύλληψιν τῆς ἐντολῆς ἡ παράβασις. Μετὰ [93] γὰρ τὴν παράβασιν, καὶ τὴν θείαν ἀπόφασιν, καὶ τοῦ παραδείσου τὴν στέρησιν, ἔγνω Ἀδὰμ Εὔαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκε τὸν Κάϊν. Τοῦτο [94] τοίνυν εἰπεῖν βούλεται, ὅτι τῶν ἡμετέρων [95] προγόνων κρατήσασα ἡ ἁμαρτία [96], ὁδόν τινα καὶ τρίβον διὰ τοῦ γένους εἰργάσατο. Τοῦτο [97] καὶ ὁ μακάριος [98] λέγει Παῦλος· « Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον [99] εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, ἐφ' ᾧ [1] πάντες ἥμαρτον. » Τοῦτο καὶ ὁ τῶν ὅλων ἔφη Θεὸς πρὸς τὸν θαυμασιώτατον [2] Νῶε, ὅτι « Ἔγκειται ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἐπιμελῶς ἐπὶ τὰ πονηρὰ ἐκ C νεότητος πάσας τὰς ἡμέρας. » Διδασκόμεθα δὲ διὰ τούτων ἁπάντων, οὐχ ὅτι φυσικὴ τῆς ἁμαρτίας ἡ ἐνέργεια (ἦ [3] γὰρ ἂν ἦμεν ἐλεύθεροι τιμωρίας, εἴπερ [4] τοῦθ' [5] οὕτως εἶχεν), ἀλλ' ὅτι ῥέπει ἡ φύσις περὶ τὸ πταίειν, ὑπὸ τῶν παθημάτων ἐνοχλουμένη· νικᾷ δὲ ὅμως ἡ γνώμη, πόνοις συνεργοῖς κεχρημένη. Οὐ [6] τοίνυν, ὥς τινες ὑπέλαβον, τοῦ γάμου κατηγορεῖ, καὶ τὴν γαμικὴν κοινωνίαν παρανομίαν καλεῖ, καθάπερ [7] τινὲς ἀνοήτως ὑπέλαβον, οὕτω νενοηκότες τὸ, « Ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου· » ἀλλὰ τὴν ἄνωθεν ὑπὸ τῶν προγόνων [8] ἀνθρώπων τολμηθεῖσαν παρανομίαν εἰς μέσον προφέρει [9], κἀκείνην [10] λέγει γεγενῆσθαι [11] τῶν ῥευμάτων τούτων πηγήν. Εἰ γὰρ ἐκεῖνοι, φησί, D μὴ ἥμαρτον [12], οὐκ ἂν ἐδέξαντο τῆς ἁμαρτίας τὸν

[k] Rom. v, 12. [l] Gen. viii, 21.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[82] *Ἐμαυτῷ.* codd. tres Aug. addunt μέν. [83] *Εἰς ἐμέ.* In cod. 3 sequitur post παρὰ σοῦ. [84] *Φερομένων.* Abest a cod. 1. [85] *Ὀφθήσομαι.* Abest a cod. 2. [86] *Ἐνταῦθα.* In cod. 3 ponitur post αἰτίας. [87] *Αἰτίας.* Abest a cod. 2. [88] *Ἥμαρτον — μετὰ ταῦτα.* cod. 3 habet tantum ἥμαρτεν ὁ Δαβίδ. Pro ἥμαρτον in cod. 3 etiam leg. ἥμαρτεν. [89] *Τούτων.* cod. 3 τούτου, omisso sequente γινομένης. [90] cod. 1, 2 γεγενημένης. [91] cod. 1 δείκνυται. [92] *Καὶ—πάντων.* Des. in cod. 3. In cod. 2 des. ista καὶ πάντων ἀνθρώπων. [93] *Μετὰ—ἔτεκε τὸν Κάϊν.* Hæc in cod. 3 ita se habent : Μετὰ γὰρ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας τὴν ἁμαρτίαν ἐξεβλήθησαν τοῦ παραδείσου, καὶ τότε, φησί, ἔγνω Ἀδὰμ Εὔαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκε τὸν Κάϊν. [94] *Τοῦτο—βούλεται.* cod. 3 τοῦτο βούλεται εἰπεῖν. [95] *Ἡμετέρων.* cod. 3 προτέρων. [96] *Ἡ ἁμαρτία.* Des. in cod. 3. [97] *Τοῦτο—πάντες ἥμαρτον.* Hæc in cod. 3 ponuntur post sequentia τοῦτο—ἡμέρας. [98] *Μακάριος.* cod. 2 μέγας. [99] *Εἰς τὸν κόσμον.* In cod. 3 sequitur post εἰσῆλθε. [1] *Ἐφ' ᾧ.* In codd. Aug. præc. verba l. c. inserta, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους διῆλθεν ὁ θάνατος. [2] *Θαυμασιώτατον.* cod. 2 θεῖον. [3] *Ἦ.* cod. 1 ἤ. cod. 2 ἥ. [4] *Εἴπερ — εἶχεν.* Des. in cod. 3. [5] *Τοῦθ'.* cod. 1 παρὰ τοῦ Θεοῦ. cod. 2 παρὰ τοῦθ'. [6] *Οὐ — εἰσπράττεται.* Des. in cod. 3. [7] cod. 1, 2 καθά. [8] cod. 1 πρωτογόνων. [9] cod. 2 προσφέρειν. [10] cod. 2 κἀκείνη. [11] *Γεγενῆσθαι.* in cod. 2 ponitur ante πηγήν. [12] *Μὴ ἥμαρτον.* cod. 1 διήμαρτον.

θάνατον ἐπιτίμιον· θνητοὶ δὲ μὴ ὄντες, κρείττους ἂν A ἦσαν φθορᾶς· τῇ δὲ ἀφθαρσίᾳ πάντως ἂν καὶ ἡ ἀπάθεια συνῆν. Ἀπαθείας δὲ πολιτευομένης, χώραν οὐκ[13] ἔσχεν ἡ ἁμαρτία. Ἐπειδὴ δὲ ἐξήμαρτον, φθορᾷ παρεδόθησαν· φθαρτοὶ δὲ γινόμενοι[14], τοιούτους γεγεννήκασι παῖδας· τοῖς δὲ τοιούτοις ἐπιθυμίαι καὶ φόβοι, ἡδοναὶ καὶ λύπαι, θυμὸς καὶ φθόνος παρέπεται. Πρὸς ταῦτα, καὶ τὰ ἐκ τούτων φυόμενα, ὁ λογισμὸς ἀγωνίζεται· καὶ νενικηκὼς μὲν ἀνακηρύττεται, καὶ τοῖς νικηφόροις ταινιοῦται στεφάνοις· ἡττηθεὶς δὲ, καὶ αἰσχύνην ὀφλισκάνει, καὶ δίκας εἰσπράττεται. Ἀντὶ[15] μέντοι τοῦ *ἐκίσσησεν*, ὁ Σύμμαχος *ἐκύησεν* τέθεικεν.

η'. « Ἰδοὺ γὰρ ἀλήθειαν ἠγάπησας. » Οὕτω δέ φησι, Κρίνεις, καὶ τοὺς μὲν κολάζεις, τοὺς δὲ στεφανοῖς, B ἐπειδὴ τὴν ἀλήθειαν στέργεις· τὴν δὲ ἀλήθειαν στέργων, καὶ τῆς φύσεως εἰδὼς τὴν ἀσθένειαν, μετάδος συγγνώμην[16] τοῖς αἰτοῦσι τὰ φάρμακα. « Τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας σου ἐδήλωσάς μοι. » Ἐγὼ μέντοι συγγνώμης[17] οὐδεμιᾶς ἐμαυτὸν ἄξιον νομίζω, μετὰ τοσαύτας δωρεὰς γεγενημένος ἀχάριστος. Οὐ γὰρ μόνον με τοῖς βασιλικοῖς ἐνίδρυσας θώκοις, ἀλλὰ καὶ προφητικῆς ἠξίωσας χάριτος, καὶ τὰ μετὰ μακρὸν ἐσόμενα προδεδήλωκας[18] χρόνον, καὶ τὰ τοῖς ἄλλοις ἄδηλα, ἐμοὶ δὲ[19] δῆλα πεποίηκας, ὡς καὶ τοὺς ἄλλους διδάξαι τὴν τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ ἐνανθρώπησιν, καὶ τὸ σωτήριον πάθος, καὶ τὴν ἀνάστασιν, καὶ τῆς οἰκουμένης τὴν σωτηρίαν, καὶ τῶν ἁμαρτημάτων τὴν φιλότιμον ἄφεσιν, τὰ[20] μεγαλοπρεπῆ καὶ θεῖα τοῦ ἁγίου βαπτίσματος[21] δῶρα. C Ταῦτα πάντα παρὰ τοῦ παναγίου[22] σου προδιδαχθεὶς Πνεύματος, ἱκετεύω μεταλαχεῖν ἐκείνης τῆς χάριτος, ἣν προθεσπίζων[23] τοῖς ἄλλοις βοῶ[24].

θ'. « Ῥαντιεῖς με ὑσσώπῳ, καὶ καθαρισθήσομαι· πλυνεῖς[25] με, καὶ ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι. » Μόνη[26] γὰρ ἡ τοῦ βαπτίσματος δωρεὰ ταύτην ἐργάσασθαι τὴν κάθαρσιν δύναται· ταύτην[27] δὲ τὴν κάθαρσιν καὶ διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου δώσειν ὑπέσχετο τῶν ὅλων ὁ Κύριος. Εἰρηκὼς γάρ· « Λούσασθε, καθαροὶ[28] γένεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν· » μετ' ὀλίγα ἔφη· « Ἐὰν ὦσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶ[29]. » Ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Δαβὶδ ἐν τῷ ἑξηκοστῷ ἑβδόμῳ ψαλμῷ προαγορεύει. « Ἐν τῷ γὰρ, φησὶ, διαστέλλειν τὸν ἐπουράνιον βασιλεῖς[30], χιονωθήσονται ἐν Σελμών. D » Τοῦτο[31] τοίνυν κἀνταῦθά φησιν, ὅτι Τῆς

A ptione conjuncta omnino esset immunitas a perturbationibus. Si autem non essent perturbationes, peccatum locum non haberet. Sed quoniam peccaverunt, interitui traditi sunt: mortales vero facti, tales procrearunt filios: talesque illos concupiscentiæ, et timores, et voluptates, et mœrores, et ira, et invidia secutæ sunt. Cum his, et illis quæ ex istis pullulant, ratio certat, et vincens prædicatur, triumphalibusque coronis coronatur: victa vero et ignominiam meretur, et pœnas luit. At pro *concepit*, Symmachus *utero gessit* posuit.

VERS. 8. « Ecce enim veritatem dilexisti. » Sic autem ait: Judicas, et **938** hos quidem suppliciis B afficis, hos vero coronas, quoniam veritatem diligis: veritatem vero diligens, naturæque imbecillitatem sciens, petentibus remedia veniam concede. « Incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi. » Ego quidem nulla venia me ipsum dignum puto, cum post tot dona ingratus evaserim. Non enim in regiis tantum me collocasti soliis, verum etiam prophetica gratia dignatus es, et futura longo post tempore manifestasti, et * quæ aliis ignota erant mihi nota fecisti, ut et alios docerem unigeniti tui Filii incarnationem, et salutarem passionem, et resurrectionem, et orbis salutem, et peccatorum liberalem remissionem, splendida et divina sancti baptismatis dona. Hæc omnia a sancto C tuo Spiritu edoctus, supplico ut illius gratiæ me compotem facias, quam aliis vaticinans vociferor.

VERS. 9. « Asperges me, Domine, hyssopo, et mundabor: lavabis me, et supra nivem dealbabor. » Sola enim baptismatis gratia hanc purgationem efficere potest, et hanc purgationem omnium Dominus per prophetam Isaiam se daturum promisit. Nam cum dixisset: « Lavamini, mundi estote, auferte mala a cordibus vestris [m]; » paulo post inquit: « Si fuerint peccata vestra **939** ut coccineum, ut nivem dealbabo [n]. » Hæc et ipse beatus David in sexagesimo sexto psalmo prædicit, « Dum discernit, inquit, cœlestis reges, nive deal- D babuntur in Selmon [o]. » Hoc igitur etiam hic dicit: Ego indigeo gratia, quæ danda est omnibus homi-

[m] Isa. I, 16. [n] ibid. 18. [o] Psal. LXVII, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[13] *Οὐκ*. cod. 1, 2 addunt ἄν. [14] cod. 1, 2 γενόμενοι. [15] *Ἀντὶ — τέθεικεν*. cod. 3 hæc ita effert: Ἀντὶ δὲ τοῦ *συνελείφθην*, ὁ Ἀκύλας καὶ ὁ Σύμμαχος *ὠδινήθην* ἡρμήνευσαν· καὶ ἀντὶ τοῦ *Ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου*, ὁ Σύμμαχος *ἐκύησέ με ἡ μήτηρ μου*. [16] cod. 1, 2 συγγνώμης. [17] *Συγγνώμης*. cod. 1 γνώμης. [18] cod. 2 δεδήλωκας. [19] *Δέ*. Abest a cod. 1, 2. [20] *Τά*. cod. 1 præm. καί. [21] *Βαπτίσματος*. cod. 2 πνεύματος. [22] *Παναγίου*. cod. 2 ἁγίου. [23] cod. 1, 2 προθεσπίζω. [24] *Βοῶ*. cod. 1, 2 præm. διό. [25] *Πλυνεῖς — λευκανθήσομαι*. Des. in cod. 1 et 2. In margine cod. 2 ascripta est hæc notula Ὕσσωπόν ἐστι τὸ ἄνθος τοῦ καλάμου. [26] *Μόνη — Σελμών*. Des. in cod. 3. [27] *Ταύτην — κάθαρσιν*. Des. in cod. 2. [28] *Καθαροί*. cod. 2 præm. καί. [29] Post λευκανῶ in cod. 1 et 2 sequuntur adhuc verba ista ex l. c. ἐὰν δὲ ὦσιν ὡς κόκκινον, ὡς ἔριον λευκανῶ. Hæc ob ὁμοιοτέλευτα in codd. quibusdam omissa videntur. [30] *Βασιλεῖς*. cod. 1 addit ἐπ' αὐτῆς. cod. 2 ἐπ' αὐτήν. [31] *Τοῦτο — χάριτος*. cod. 3 ἐκείνης τοίνυν, φησί, τῆς δοθησομένης ἅπασιν ἀνθρώποις προσδέομαι χάριτος.

nibus : quia illa sola me accurate abluere, et nivis candorem mihi dare potest. Quod autem hyssopus nullam peccatorum remissionem operetur, facile ex Mosaicis scriptis discere licet. Homicidam enim, et alieni tori corruptorem, aspersionibus lex non purgabat, sed extremis suppliciis subjiciebat. Aliarum igitur rerum hyssopus est ænigma. Qui enim agni sanguine in Ægypto postes hyssopo asperserunt, exterminatoris manus evaserunt. Illa autem salutaris passionis figura erant. Sanguis enim hic etiam, et lignum salutare, et salus his oblata qui cum fide accesserunt.

Vers. 10. « Facies ut audiam gaudium et lætitiam : et exsultabunt ossa humiliata. » Hac mihi, inquit, lætitia aures imple, perfectam purgationem promittens, ut per omnes partes corporis animi voluptas decurrat, et ossa, quæ nunc afflictione depressa sunt, rursus florescant, **940** et suum robur recipiant.

Vers. 11. « Averte faciem tuam a peccatis meis, et omnes iniquitates meas dele. » Ne respicias, inquit, peccata a me audacter commissa, sed me ista deplorantem.

* Vers. 12. « Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis. » Quoniam peccati senium contraxi, tua benignitate me renova. Hæc etiam per prophetam Ezechielem captivis apud Babylonem Dominus spopondit, « Dabo enim ipsis, inquit, cor novum et spiritum novum p. » *Spiritum* autem non sanctum dicit, sed rationis motum : hoc est, cum longa castigatione castigavero vos, et quos fructus peccatum producat, vos docuero, faciam ut virtutem eligatis. Id hoc quoque in loco magnus David petiit, ut et læsum cor ejus renovetur, et mens corroboretur, ad decurrendam viam divinam.

Vers. 13. « Ne abjicias me a facie tua, et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me. » Manifesto per hæc verba didicimus eum gratia sancti Spiritus minime destitutum fuisse. Non enim tanquam ista orbatus orat ut eam recipiat, sed ne hac privetur obsecrat, neve a divina gubernatione procul fiat. *Faciem* enim hoc loco gubernationem appellavit.

p Ezech. xxxvi, 26.

A δοθησομένης ἅπασιν ἀνθρώποις προσδέομαι [32] χάριτος· ἐκείνη γὰρ ἀκριβῶς ἀποῤῥύψαι [33] με δύναται μόνη, καὶ τῆς χιόνος μοι τὴν λευκότητα δοῦναι. Ὅτι δὲ τὸ ὕσσωπον οὐδεμίαν ἄφεσιν ἁμαρτημάτων εἰργάζετο, ῥᾴδιον ἐκ τῶν Μωσαϊκῶν συγγραμμάτων καταμαθεῖν. Τὸν γὰρ ἀνδροφόνον, καὶ [35] τὸν ἀλλοτριόγαμον [36] ληστὴν, οὐ περιῤῥαντηρίοις ὁ νόμος ἐκάθαιρεν [37], ἀλλὰ τιμωρίαις ἐσχάταις ὑπέβαλλεν. Ἑτέρων τοίνυν ἐστὶ πραγμάτων τὸ ὕσσωπον αἴνιγμα [38]. Ὑσσώπῳ γὰρ ἐν Αἰγύπτῳ τὸ αἷμα τοῦ προβάτου ταῖς φλιαῖς ἐπιῤῥάναντες, τοῦ ὀλοθρεύοντος τὰς χεῖρας διέφυγον. Τύπος δὲ ἦν [39] ἐκεῖνα τῶν σωτηρίων παθημάτων· αἷμα γὰρ κἀνταῦθα, καὶ ξύλον σωτήριον, καὶ σωτηρία τοῖς μετὰ πίστεως προσιοῦσι χορηγουμένη.

B ι'. « Ἀκουτιεῖς μοι [40] ἀγαλλίασιν καὶ εὐφροσύνην· ἀγαλλιάσονται ὀστέα τεταπεινωμένα [41]. » Ταύτης μοι, φησὶ, τῆς εὐφροσύνης τὰ ὦτα ἔμπλησον, τὴν τελείαν κάθαρσιν ὑπισχνούμενος, ἵνα εἰς ἅπαντα ἡ θυμηδία διαδράμῃ [42] τὰ τοῦ σώματος μόρια· καὶ τὰ νῦν τῇ κακουχίᾳ τεταπεινωμένα ὀστᾶ, ἀνθήσῃ πάλιν, καὶ ἀπολάβῃ [43] τὴν οἰκείαν [44] ἰσχύν.

ια'. « Ἀπόστρεψον τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν μου, καὶ πάσας τὰς ἀνομίας μου ἐξάλειψον. » Μὴ ἴδῃς, φησὶ, τὰς ὑπ' ἐμοῦ τετολμημένας ἀνομίας, ἀλλ' ἐμὲ τὸν ταύτας ὀλοφυρόμενον.

ιβ'. « Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοὶ, ὁ Θεὸς, καὶ πνεῦμα εὐθὲς [45] ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. » Ἐπειδὴ [46] τὸ γῆρας ἐδεξάμην τῆς ἁμαρτίας, τῇ σῇ με φιλανθρωπίᾳ νεούργησον. Ταῦτα καὶ δι' Ἰεζε-
C κιὴλ [47] τοῦ προφήτου τοῖς ἐν Βαβυλῶνι δορυαλώτοις ὁ Δεσπότης ὑπέσχετο. « Δώσω γὰρ αὐτοῖς, φησὶ [48], καρδίαν καινὴν, καὶ πνεῦμα καινόν. » *Πνεῦμα* [49] δὲ οὐ τὸ πανάγιον λέγει, ἀλλὰ τοῦ λογικοῦ τὴν ὁρμήν· τουτέστι, τῇ μακρᾷ ταύτῃ παιδεύσας παιδείᾳ καὶ διδάξας ὑμᾶς [51], οἵους ἡ ἁμαρτία φύει καρποὺς, τὴν ἀρετὴν αἱρεῖσθαι παρασκευάσω. Τοῦτο [52] κἀνταῦθα ὁ μακάριος [53] ᾔτησε Δαβὶδ, τήν τε βλαβεῖσαν αὐτοῦ [54] νεουργηθῆναι καρδίαν, καὶ τὸ λογικὸν ῥωσθῆναι, ὥστε τὴν θείαν [55] τρέχειν ὁδόν.

ιγ'. « Μὴ ἀποῤῥίψῃς με ἀπὸ τοῦ προσώπου σου, καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ. » Σαφῶς διὰ [56] τούτων μεμαθήκαμεν τῶν λόγων [57], ὡς οὐκ ἐγυμνώθη [58] τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτος. Οὐ γὰρ ὡς γυμνωθεὶς ἀπολαβεῖν [59] ἱκετεύει,
D ἀλλὰ μὴ στερηθῆναι ταύτης ἀντιβολεῖ, μηδὲ πόῤῥω γενέσθαι τῆς θείας κηδεμονίας. *Πρόσωπον* γὰρ [60] ἐνταῦθα τὴν κηδεμονίαν [61] ἐκάλεσεν.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[32] cod. προσδέχομαι. [33] cod. 2 ἀποῤῥίψαι. [34] *Εἰργάζετο*. cod. 2 παρέχει, quod ponitur ante ἁμαρτημάτων. *Καὶ—ληστήν*. cod. 2 καὶ μοιχόν. [36] *Ἀλλοτριόγαμον*. cod. 3 ἀλλοτρίων γάμων. [37] cod. 2 ἐκάθηρεν. [38] Post αἴνιγμα in cod. 3 sequitur καθ' ἃ εἴρηται. [39] *Ἦν*. Des. in cod. 1, 2. [40] *Μοι*. Rec. lectio est μέ. [41] *Τεταπεινωμένα*. Hebr. דכית (*quæ*) *contrivisti*. Hæc Symm. in 3 pers. expr. ἃ συνέθλασεν. [42] cod. 1, 2 δράμῃ. [43] cod. 2 ἀπολαύῃ. [44] *Οἰκείαν*. cod. 2 προτέραν. [45] *Εὐθές*. Hebr. נכון, *firmum*. [46] *Ἐπειδὴ—νεούργησον*. Des. in cod. 3. [47] cod. 2 Ἐζεκιὴλ. [48] *Φησί*. Des. in cod. 3. [49] *Πνεῦμα — παιδείᾳ*. Des. in cod. 3. [50] *Καί*. cod. 3 ἀντὶ τοῦ. [51] *Ὑμᾶς* cod. 1, 2 ἡμᾶς. [52] *Τοῦτο — ῥωσθῆναι*. Des. in cod. 3. [53] *Μακάριος*. cod. 2 μέγας. [54] *Αὐτοῦ*. cod. 2 præm. ὑπ'. [55] *Θείαν*. cod. 1, 2 εὐθεῖαν. [56] *Διά*. cod. 2 præm. καί. [57] *Τῶν λόγων*. Des. in cod. 3. [58] cod. 3 ἀπεγυμνώθη. [59] cod. 2 ἀπολαύειν. [60] *Γάρ*. cod. 1 δέ. [61] *Κηδεμονίαν*. cod. 2 præm. θείαν.

ιδ'. « Ἀπόδος μοι τὴν ἀγαλλίασιν τοῦ σωτηρίου A σου, καὶ Πνεύματι ἡγεμονικῷ [62] στήριξόν με. » Ὃ [63] μὴ ἀπώλεσεν, ἔχειν ἠντιβόλησε [64], τουτέστι, τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος. Ὃ δὲ ἀποβέβληκεν, ἀπολαβεῖν ἱκετεύει· τοῦτο [65] δὲ ἦν ἡ ἐν Θεῷ [66] εὐφροσύνη. Πάσης, φησὶ, θυμηδίας ἀπήλαυον, ἡνίκα πολλὴν εἶχον πρὸς σὲ, Δέσποτα, παῤῥησίαν· νῦν δὲ ταύτης γεγυμνωμένος, καὶ τῆς εὐθυμίας ἐστέρημαι. Ἐγύμνωσε δέ με τῆς παῤῥησίας ἡ δουλεία τῆς ἡδονῆς. Διὸ ἱκετεύω τὴν προτέραν ἡγεμονίαν ἀπολαβεῖν [67] μου τὸν νοῦν, καὶ τὸν ὑπὸ τῶν παθῶν δουλωθέντα, τὴν κατὰ τούτων αὖθις ἀπολαβεῖν ἐξουσίαν. Πάλιν γὰρ ἐνταῦθα *πνεῦμα ἡγεμονικὸν* τὸν αὐτοκράτορα λογισμὸν ἐκάλεσε [68].

ιε'. « Διδάξω ἀνόμους τὰς ὁδούς σου, καὶ ἀσεβεῖς B ἐπὶ σὲ ἐπιστρέψουσιν. » Τῆς σῆς πάλιν ἀπολαύων φιλανθρωπίας ἀρχέτυπον ἔσομαι μετανοίας τοῖς τὸν παράνομον βίον ἀσπαζομένοις· ἔσομαι δὲ καὶ κῆρυξ τῆς σῆς ἀγαθότητος, καὶ προτρέψω δυσσεβεῖς ἀνθρώπους, καὶ παρανόμους, τῇ σῇ προσδραμεῖν ἱκετείᾳ.

ιϛ'. « Ῥῦσαί με ἐξ αἱμάτων, ὁ Θεὸς [69] τῆς σωτηρίας μου. » Συνεχῶς ἐν τῇ μνήμῃ περιστρέφει τὸν τοῦ Οὐρίου φόνον. Τοῦτο [70] κἀν τῷ προοιμίῳ δεδήλωκεν, « ὅτι ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μού ἐστι διὰ παντός. » — « Ἀγαλλιάσεται [71] ἡ γλῶσσά μου τὴν δικαιοσύνην σου. » Τοῦτο [72] ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσε· *Διαλαλήσει ἡ γλῶσσά μου τὴν ἐλεημοσύνην* [73] *σου*. Οὐ γὰρ σιγήσω τῆς ἀφέσεως ἀπολαύσας, ἀλλ' ὑμνῶν σε διατελέσω, καὶ τὰς σὰς διηγούμενος χά- C ριτας.

ιζ'. « Τὰ [74] χείλη μου ἀνοίξεις [75], Κύριε, καὶ τὸ στόμα μου ἀναγγελεῖ [76] τὴν αἴνεσίν σου. » Ἡ γὰρ ἁμαρτία πέφυκε τὴν γλῶσσαν δεσμεῖν, ἐμφράττειν τὸ στόμα [77], ἄγχειν [78], σιωπᾷν ἀναγκάζειν. Ἀντιβολεῖ τοίνυν ὁ προφήτης, διὰ τῆς ἀφέσεως τῆς προτέρας παῤῥησίας μεταλαχεῖν, καὶ τὴν γλῶτταν εἰς ὑμνῳδίαν κινῆσαι.

ιη'. « Ὅτι εἰ ἠθέλησας θυσίαν, ἔδωκα ἄν· ὁλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις. » Συνᾴδει [79] καὶ ταῦτα τοῖς ἐν τῷ προτεταγμένῳ εἰρημένοις ψαλμῷ. Ἀκηκόαμεν γὰρ ἐκεῖ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων λέγοντος· « Οὐ δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου τράγους [80]. » Τοιγάρτοι τοῦτο παρὰ τῆς θείας ἀκούσας φωνῆς ὁ θειότατος [81] Δαβὶδ, εἰκότως ἔφη· « Ὅτι D εἰ ἠθέλησας θυσίαν, ἔδωκα ἄν· ὁλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις. » Σὺ γὰρ, φησὶν, εἴρηκας μὴ θυμήρεις εἶναί σοι τὰς τῶν ἀλόγων θυσίας· οὗ δὴ χάριν τὴν ἀρέσκουσάν σοι ἱερουργίαν προσοίσω.

VERS. 14. « Redde **941** mihi lætitiam salutaris tui, et Spiritu principali confirma me. » Quod non amisit, ut retineat supplicavit, hoc est, Spiritus sancti gratiam. Quod autem projecit, obsecrat ut recuperet : hoc vero erat gaudium in Deo. Omni, inquit, animi voluptate perfruebar, cum multam in te fiduciam haberem : nunc autem hac privatus, lætitia etiam orbatus sum, fiducia vero me nudavit servitus voluptatis. Idcirco supplico ut mens mea pristinum principatum recipiat, et quæ perturbationibus in servitutem redacta est, rursus contra has potestatem recuperet. Nam hoc in loco iterum *spiritum principalem* rationem imperantem nuncupavit.

VERS. 15. « Docebo iniquos vias tuas, et impii ad te convertentur. » Rursus tuam benignitatem assecutus, iniquam vitam amplectentibus exemplar ero pœnitentiæ · ero et bonitatis tuæ præco, et impios atque iniquos homines commonefaciam ut supplices ad te confugiant.

VERS. 16. « Libera me a sanguinibus, o Deus, Deus salutis meæ. » Continue Uriæ cædem in memoriam * revocat. Hoc etiam in exordio declaravit, dicens : « Quoniam peccatum meum contra me est semper. » — « Exsultabit lingua mea de justitia tua. » Hoc Symmachus sic interpretatus est : *Loquetur lingua mea misericordiam tuam*. Non enim silebo, veniam consecutus, sed assidue te laudabo, tuaque beneficia narrabo.

VERS. 17. « Domine, **942** labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam. » Peccatum enim linguam ligare solet, et os oppilare, strangulare, et cogere ut conticescat. Obsecrat igitur propheta ut per remissionem pristinam fiduciam consequatur, utque linguam in laudes moveat.

VERS. 18. « Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique : holocaustis non delectaberis. » Conveniunt etiam hæc cum illis quæ in præcedenti psalmo dicta fuere. Ibi enim audivimus Deum omnium dicentem : « Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos [q]. » Cum igitur hoc divinus David a divina voce audivisset, merito dixit : « Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique, holocaustis non delectaberis. » Tu enim, inquit, dixisti brutorum animalium sacrificia non placere tibi : idcirco sacrificium tibi gratum afferam.

[q] Psal. XLIX, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[62] *Πνεύματι ἡγεμονικῷ*. Hebr. רוח נדיבה. [63] *Ὁ*. cod. 2. ὃ. [64] cod. 3 ἠντιβόλει. [65] *Τοῦτο*. cod. 2 τό. [66] *Ἐν Θεῷ*. cod. 1 ἔνθεος. [67] cod. 2 ἀπολαύειν. [68] *Ἐκάλεσε*. In cod. 1, 2 ponitur ante τὸν αὐτοκράτορα λογισμόν. [69] *Ὁ Θεός*. In cod. 1, 2 repetitur. [70] *Τοῦτο*. cod. 1, 2 addunt γάρ. [71] cod. 1 ἀγαλλιάσοιτο. [72] *Τοῦτο*. Abest a cod. 3. [73] *Ἐλεημοσύνην*. cod. 1 δικαιοσύνην. [74] *Τὰ — ἀνοίξεις*. In tribus codd. Aug. ita ut in textu τῶν Ο' pon. post Κύριε. [75] cod. 1 ἀνοίξαις. [76] cod. 1 ἀναγγεῖλαι. [77] *Στόμα*. cod. 3 addit μου. [78] *Ἄγχειν — ἀναγκάζειν*. Des. in cod. 3. [79] *Συνᾴδει*, κ. λ. In cod. 3 des. comment. ad hunc et seq. vers. [80] *Τράγους*. cod. 1, 2 χιμάῤῥους. [81] cod. 2 θεῖος.

Vers. 19. « Sacrificium Deo (gratum) spiritus contritus : cor contritum et humiliatum Deus non despiciet. » Sacrificium, inquit, gratum et acceptum tibi Deo nostro, mentis modestia est. Propterea cor meum magnopere deprimens, et veluti conterens, et ipsum valde attenuans, acceptum sacrificium tibi offeram. His etiam verbis beati illi pueri in camino usi sunt : « Corde enim, dixerunt, contrito, et spiritu humilitatis, suscipiamur coram te, ut holocaustis **943** arietum, et pinguium taurorum[r]. » Ut inde manifestum sit hunc psalmum prædictionem etiam eorum continere quæ Babylone acciderunt, et doctrinam illis accommodatam. Hinc enim etiam generosi illi pueri, cum sacrificium Deo gratum didicissent, humilitatem mentis, cordisque contritionem Domino obtulerunt.

Vers. 20, 21. « Benefac, Domine, pro bona voluntate tua Sion, ut ædificentur muri Hierosolymæ. Tunc acceptum habebis sacrificium justitiæ, oblationes, et holocausta : tunc imponent super altare tuum vitulos. » Manifestius ex his verbis didicimus psalmum prophetiæ plenum esse. Nam iis qui Babylone habitare coacti erant, et liberationem a servitute exspectabant, et civitatis suæ solitudinem deplorabant, hæc verba congruunt : supplicant enim ut civitas aliqua misericordia digna habeatur, pristinamque felicitatem, mœnibus reparatis, cultuque ex lege restituto consequatur. Nunc quippe, ait, in peregrina habitantes terra, sacrificia tibi præscripta offerre non possumus, cum in illa sola civitate sacrificare lex jubeat. Si autem reversionem consecuti fuerimus et templum erexerimus, tunc legitima sacrificia tibi offeremus. Congruit autem valde illis, « Domine, labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem **944** tuam. » Ipsorum enim vox est : « Quomodo cantabimus canticum Domini in terra peregrina[s]? » Finis autem hujus psalmi habet et alteram prophetiam. Quoniam enim superius sancti Spiritus dona proposuit, deinde progrediens ostendit Deum universorum non delectari sacrificiis lege præscriptis, oratque ut nova Sion appareat, et cœlestis Hierosolyma super terram ædificetur, et quam celerrime nova religio concedatur, quæ non rationis expertes victimas, sed justitiæ oblationem, et hostiam, atque sacrificia rationalia, et viventia offerat holocausta, de quibus beatus Paulus inquit : « Obsecro vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis

[r] Dan. III, 39, 40. [s] Psal. CXXXVI, 4.

A ιθ'. Θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον· καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει[82]. » Ἱερεῖον, φησὶν, ἀρεστὸν καὶ θυμῆρές σοι τῷ Θεῷ ἡμῶν μετριότης φρονήματος. Διὰ σφόδρα μου τὴν καρδίαν ταπεινώσας, καὶ οἱονεὶ συντρίψας, καὶ λίαν αὐτὴν λεπτύνας[83], τὴν ἀρεστήν σοι θυσίαν προσκομιῶ. Τούτοις καὶ οἱ μακάριοι[84] παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ τοῖς λόγοις ἐχρήσαντο· « Ἐν καρδίᾳ γὰρ, ἔλεγον, συντετριμμένῃ, καὶ πνεύματι ταπεινώσεως προσδεχθείημεν ἐνώπιόν σου, ὡς ἐν ὁλοκαυτώμασι κριῶν καὶ ταύρων πιόνων[85]. » Ὡς εἶναι δῆλον κἀντεῦθεν, ὅτι καὶ πρόῤῥησιν ὁ ψαλμὸς ἔχει τῶν ἐν Βαβυλῶνι συμβεβηκότων, καὶ διδασκαλίαν τὴν ἐκείνοις ἁρμόττουσαν. Ἐντεῦθεν γὰρ καὶ οἱ γενναῖοι παῖδες ἐκεῖνοι τὴν ἀρεστὴν τῷ Θεῷ θυσίαν μεμαθηκό- B τες[86], τὴν ταπεινότητα τοῦ φρονήματος, καὶ τῆς καρδίας τὴν συντριβὴν τῷ Δεσπότῃ προσήνεγκαν.

κ', κα'. « Ἀγάθυνον, Κύριε, ἐν τῇ εὐδοκίᾳ σου τὴν Σιὼν, καὶ οἰκοδομηθήτω τὰ τείχη Ἱερουσαλήμ. Τότε εὐδοκήσεις θυσίαν δικαιοσύνης, ἀναφορὰν, καὶ ὁλοκαυτώματα· τότε ἀνοίσουσιν[87] ἐπὶ τὸ θυσιαστήριόν σου μόσχους. » Σαφέστερον[88] ἐκ τούτων ἐδιδάχθημεν τῶν ῥημάτων, ὅτι πλήρης ὁ ψαλμὸς προφητείας. Τοῖς ἐν Βαβυλῶνι γὰρ ἠναγκασμένοις οἰκεῖν[89], καὶ ποθοῦσι τὴν τῆς δουλείας ἀπαλλαγὴν, καὶ ὀλοφυρομένοις τὴν τῆς πόλεως ἐρημίαν, ἁρμόττει τὰ ῥήματα. Ἱκετεύουσι γὰρ οἴκτου τινὸς ἀξιωθῆναι τὴν πόλιν, καὶ τὴν προτέραν εὐκληρίαν ἀπολαβεῖν, τῶν περιβόλων ἀνορθουμένων[90], καὶ τῆς C κατὰ νόμον τελουμένης λατρείας. Νῦν μὲν γὰρ, φησὶ, τὴν ἀλλοτρίαν οἰκοῦντας τὰς ὡρισμένας σοι[91] θυσίας προσφέρειν οὐκ ἔνεστιν, ἐν ἐκείνῃ μόνῃ τῇ πόλει θύειν τοῦ νόμου διαγορεύοντος. Εἰ δὲ τῆς ἐπανόδου τύχοιμεν, καὶ τὸν νεὼν ἀνορθώσαιμεν, τηνικαῦτά σοι[92] τὰς ἐννόμους θυσίας προσοίσομεν[93]. Ἁρμόττει δὲ λίαν αὐτοῖς, « Καὶ τὰ χείλη[94] μου ἀνοίξεις, Κύριε, καὶ τὸ στόμα[95] μου ἀναγγελεῖ[96] τὴν αἴνεσίν σου. » Αὐτῶν γάρ ἐστι[97] φωνή· « Πῶς ᾄσομεν[98] τὴν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας; » Ἔχει[99] δὲ καὶ ἑτέραν προφητείαν τοῦ ψαλμοῦ τοῦδε τὸ τέλος. Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἄνω τὰ δῶρα προτέθεικεν[1], εἶτα κατιὼν ἔδειξε τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ταῖς κατὰ νόμον[2] θυσίαις οὐκ ἀρεσκόμενον, ἱκετεύει τὴν νέαν ἀναφανῆναι Σιὼν, καὶ τὴν ἐπου- D ράνιον Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ γῆς πολισθῆναι, καὶ ὅτι τάχιστα παρασχεθῆναι τὴν καινὴν πολιτείαν, τὴν οὐκ ἄλογα προσφέρουσαν θύματα, ἀλλὰ τὴν τῆς δικαιοσύνης ἀναφορὰν καὶ θυσίαν, καὶ τὰ λογικὰ καὶ ζῶντα ὁλοκαυτώματα[3], περὶ ὧν μακάριος[4] λέγει

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[82] cod. 1 ἐξουδενώσεις. Hebr. תִבְזֶה. [83] *Λεπτύνας*. cod. 1 συντρίψας καί. [84] *Μακάριοι*. cod. 2 θεῖοι. [85] *Πιόνων*. cod. 1 præm. καὶ ὡς ἐν μυριάσιν ἀρνῶν. Sicque legitur etiam in orat. trium virorum, vers. 16. [86] *Μεμαθηκότες*. cod. 2 præm. προσφέρειν. [87] cod. 2 ἂν οἴσουσιν. [88] *Σαφέστερον*. In cod. 3 sequitur φασὶν ἔνιοι. [89] *Οἰκεῖν*. In cod. 2 ponitur ante ἠναγκασμένοις. [90] *Ἀνορθουμένων*. In cod. 3 sequitur τῶν ἱερείων προσφερομένων. [91] *Σοι*. Abest a cod. 2. [92] *Σοι*. cod. 1 præm. ἄν. [93] cod. 1 προσοίσωμεν. [94] *Καὶ τὰ χείλη*. cod. 1 καὶ τὸ στόμα. cod. 2 καὶ τὸ, Κύριε, τὸ στόμα. [95] *Τὸ στόμα*. cod. 1, 2 τὰ χείλη. [96] cod. 2 ἀναγγεῖλαι. [97] *Ἐστι*. cod. 2 ἤ. [98] cod. 2 ᾄσωμεν. [99] *Ἔχει*, κ. τ. λ. Des. in cod. 3, qui cum hoc psalmo desinit. [1] cod. 2 προστέθεικεν. [2] *Κατὰ νόμον*. cod. 2 νομικαῖς. [3] *Ὁλοκαυτώματα*. cod. 1 θύματα. [4] *Μακάριος*. cod. 2 θεῖος.

Παῦλος, « Παρακαλῶ ὑμᾶς [t], ἀδελφοὶ, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν [6], εὐάρεστον τῷ Θεῷ τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν. » Εἰδὼς γὰρ ὁ θειότατος [7] Δαβὶδ, ἅτε [8] τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας μεμαθηκὼς, ὡς ἡ καινὴ διαθήκη τελείαν ἔχει τῶν ἁμαρτημάτων τὴν ἄφεσιν, ταχίστης καὶ τελείας τῶν ἁμαρτημάτων ἀπαλλαγῆς ἐφιέμενος, καὶ τῆς συντόμου καὶ φιλοτίμου καθάρσεως τυχεῖν καὶ αὐτὸς ὀρεγόμενος, ταῦτά φησι [9].

A corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, rationalem cultum vestrum [t]. » Sciens enim divinus David, ut qui incerta et occulta divinæ sapientiæ didicerat, novum testamentum perfectam peccatorum **945** remissionem continere, et desiderans velociter ac perfecte a peccatis liberari, cupiensque et ipse brevem ac liberalem purgationem consequi, hæc dicit.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΝΑ' ΨΑΛΜΟΥ.

α', β'. « Εἰς τὸ τέλος. Συνέσεως τῷ Δαβίδ. Ἐν τῷ εἰσελθεῖν [10] Δωὴκ τὸν Ἰδουμαῖον, καὶ ἀπαγγεῖλαι [11] τῷ Σαοὺλ, καὶ εἰπεῖν αὐτῷ· Ἦλθε Δαβὶδ εἰς τὸν οἶκον Ἀβιμέλεχ [12]. » Καὶ ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς διώνυμος ὁ Ἀβιμέλεχ. Ὁ γὰρ Δωὴκ, ὡς ἡ πρώτη τῶν Βασιλειῶν ἱστορία διδάσκει, τὸν Ἀχιμέλεχ [13] εἰσήγγειλε παρὰ τῷ Σαοὺλ, καὶ εἰς μιαιφονίαν τῶν ἱερέων ἐξέμηνε. Τοῦτον [15] δὲ καὶ ἐνταῦθα, καὶ ἐν τῷ τριακοστῷ τρίτῳ ψαλμῷ Ἀβιμέλεχ ὀνομάζει. Τὴν γεγενημένην κατὰ [16] τῶν ἱερέων συκοφαντίαν μεμαθηκὼς ὁ θεῖος Δαβὶδ, τοῦτον συνέγραψε [17] τὸν ψαλμὸν, εἰς ὑπομονὴν καὶ καρτερίαν τοὺς ἀδικουμένους ἀλείφων [18], καὶ τῆς θείας ψήφου διδάσκων τὸ δίκαιον [19]. Διά τοι [20] τοῦτο καὶ « Εἰς τὸ τέλος » ἐπέγραψε τὸν ψαλμὸν, « καὶ συνέσεως, » ἵνα συνέσει χρώμενοι, τῶν πραγμάτων τὸ τέλος προσμένωμεν. Ἔχει δὲ καὶ πρόῤῥησιν κατὰ ταὐτὸν τῆς Ῥαψάκου μανίας, ὃς ἐξ Ἑβραίων ὁρμώμενος, εἶτα [21] γενόμενος δορυάλωτος, τῶν ἐξανδραποδισάντων Ἀσσυρίων μεμάθηκε [22] τὴν ἀσέβειαν, καὶ βλασφήμοις ἐχρήσατο κατὰ τοῦ Θεοῦ λόγοις, καὶ ἀπατηλοῖς ἐπειράθη φενακίσαι ῥήμασι τῶν Ἰουδαίων τὸ πλῆθος.

INTERP. PSALMI LI.

Vers. 1, 2. « In finem. Intellectus Davidi. Quando venit ad eum Doeg Idumæus, et nuntiavit Sauli, dixitque illi : Venit David in domum Abimelech. » Et hinc manifestum est Abimelechum duo nomina
B habuisse. Nam Doeg, [u] ut prima Regum historia docet, accusavit Abimelechum apud Saulem, eumque ad cædem sacerdotum irritavit. Hunc autem et hoc in loco, et in tricesimo tertio psalmo, Abimelechum nominat. Divinus igitur David, cum rescivisset calumniam quæ contra sacerdotes facta esset, hunc conscripsit psalmum, ad patientiam et constantiam eos qui injuriam patiebantur excitans, divinæque sententiæ **946** justitiam docens. Quamobrem psalmum etiam inscripsit « In finem, et intellectus, » ut prudentia utentes rerum eventum exspectemus. Continet etiam simul prædictionem de furore Rapsacis, qui ex Hebræis oriundus, postea captivus factus, impietatem didicit Assyriorum,
C qui eum servituti manciparant, et blasphemis in Deum verbis usus est, fallacique oratione conatus est Judæorum vulgus decipere. [Et inscriptio quidem primi post quinquagesimum psalmi hanc no-

[t] Rom. XII, 1. [u] I Reg. XXII.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[5] *Ὑμᾶς* cod. 2 præm. δέ. [6] *Ἁγίαν*. In cod. 2 ponitur post εὐάρεστον. [7] *Θειότατος*. cod. 2 μέγας. [8] *Ἅτε*. In cod. 1, 2, sequitur δή. [9] *Ταῦτά φησι*. cod. 2 ἦν. In cod. 1 post ὀρεγόμενος hæc sequuntur : Τῆς παναγίου τοῦ Θεοῦ χάριτος τῆς εἰς πολλὴν φιλανθρωπίαν ἐπιφοιτησάσης μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ ἀνάληψιν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῇ Πεντηκοστῇ ἡμέρᾳ τοῖς μακαρίοις ἀποστόλοις συνηγμένοις ἅμα, καὶ δωρησαμένης αὐτοῖς χάριν· ὥστε ἕκαστον ἔθνος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἀκούοντα τὰ παρ' αὐτῶν λεγόμενα μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ, θαυμάζειν καὶ πιστεύειν τῷ Σωτῆρι τῷ τοιαύτην χάριν δωρουμένῳ τοῖς εἰς αὐτὸν ἔχουσι τὴν πεποίθησιν. Τοιγαροῦν κἀγὼ ὁ ἐλάχιστος τὴν εἰς αὐτὸν ἔχων ἐλπίδα, καὶ τῇ παρ' αὐτοῦ χάριτι διεπόμενος, ὡς ὕστερον διελθὼν τὴν κατὰ τοὺς πεντήκοντα ψαλμοὺς ὑπόθεσιν τοῦ μακαρίου Δαβὶδ, ἰδοὺ ἐπὶ τὸν πρῶτον μετὰ τὸν πεντηκοστὸν ψαλμὸν βαδιοῦμαι τῇ διανοίᾳ, καὶ παρακαλῶ πάντας ὑμᾶς ἐπεύξασθαί μοι πρὸς τὸ διανηξάμενον (sic) δωρεὰν μὴ διαψεύσασθαι, ἀλλὰ καὶ τὰς λοιπὰς ᾠδὰς διεξελθεῖν. Alia opus esset interpunctione, si hæc cum proxime præcedentibus conjungi deberent. Colo ad vocem τυχεῖν apposito, hic esset eum verbis istis καὶ αὐτὸς ὀρεγόμενος nexus : *Ipse quoque apparens sanctissimi Dei gratiam, quæ ad declarandum summum erga homines amorem, post resurrectionem et assumptionem Dei ac Salvatoris nostri Jesu Christi, die Pentecostes venit super beatos apostolos una congregatos, iisque gratiam largita est : ita ut omnes gentes sua lingua magnalia Dei ab illis proposita audientes, mirarentur fidemque darent Salvatori, cujus hæc est erga eos qui fiduciam suam in eo ponunt, gratia. Propterea etiam ego qui sum minimus, spem in eo positam habeo, et postquam per ipsius gratiam, quam ducem sequor, expositionem quinquaginta Psalmorum beati Davidis absolvi, ecce nunc animum ad primum post quinquagesimum psalmum adjicio, vosque omnes obtestor, velitis Deum rogare ut mihi hoc fretum trajecturo gratia sua non desit, ut reliquas etiam odas possim exponere.* [10] *Εἰσελθεῖν*. cod. 1, 2 ἐλθεῖν, ut in textu τῶν Ο'. [11] cod. 1 ἀναγγεῖλαι, quæ est rec. lectio h. l. [12] Theod. et Symm. habent Ἀχιμέλεχ. cod. 1 τῷ Ἀβιμέλεχ. [13] *Τὸν Ἀχιμέλεχ*. cod. 2 τὸν Ἀβιμέλεχ. [14] *Τῷ*. cod. 1, 2 τοῦ. [15] *Τοῦτον — ὀνομάζει*. Vid. supra p. 812, n. 8, et p. 422, n. 1. [16] *Κατά*. cod. 1 præm. τοίνυν. [17] cod. 1, 2 ἔγραψε. [18] *Ἀλείφων*. In cod. 1 hæc sequuntur, quæ ad marginem remittere, quam textui inserere, maluimus, ne arctissimum nexum, qui est inter verba textus, difficiliorem reddere videamur. Καὶ μάλιστα ὅσοι τῶν ἱερέων παρ' εὐχὰς πειρασμοῖς περιπέσωσι· πρὸς τὸ μὴ δεῖν αὐτοὺς ὀκλάζειν, ἀλλὰ φέρειν γενναίως, διὰ τὸν τὰ ἡμέτερα πάθη ἐπὶ Θεοῦ θριαμβεύοντα Κύριον τῆς δόξης. *Et potissimum sacerdotes, quotquot propter vota in tentationes inciderint; ut oporteat eos non succumbere, sed fortiter ferre propter Dominum gloriæ, qui passiones nostras apud Deum mutat in triumphum.* Sequitur καὶ μάλιστα τῆς θείας, κ. λ. [19] *Τὸ δίκαιον*. cod. 1 addit ὁ προφήτης. [20] *Διάτοι*, cod. 2 διά. [21] *Εἶτα*. cod. 2 καί. [22] *Μεμάθηκε*. cod. 2 μετέμαθε.

bis subministravit explicationem. Ipse vero hic propheta apertius hoc significavit, hunc in modum incipiens] :

Vers. 3. « Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate toto die? » *Potentem* quidem Doegum nuncupat, quippe Sauli familiarissimum ; Rapsacen vero, ut cui cura ducendi exercitus commissa fuerat. Format autem sermonem per interrogationem, adhortans ne ob malitiam exsultet, neve omne tempus in pravitate consumat. Hæc enim verba, *toto die*, Symmachus *singulis diebus* dixit.

Vers. 4. « Injustitiam cogitavit lingua tua : sicut novacula acuta fecisti dolum. » Falsis, inquit, verbis linguam **947** inquinas (*cogitavit* enim, pro, *locutus est*, posuit), et more acutæ novaculæ sermonem profers, mortem machinans iis qui morem gesserint.

Vers. 5. « Dilexisti malitiam super benignitatem, iniquitatem magis quam loqui æquitatem. » Pejora, inquit, melioribus prætulisti, falsaque verba veris præposuisti, magisque injustitiam, quam æquitatem amplecteris.

Vers. 6. « Dilexisti omnia verba submersionis, linguam dolosam. » *Verba submersionis*, et *dolosam linguam*, vocavit eam quæ funditus delere per mendacium potest, metaphora ab iis desumpta qui submergunt homines, faciuntque ut profundis aquis obruantur. Hoc autem et Doeg fecit. Nam radicitus totam sacerdotum urbem evertit, falsis usus verbis contra * Abimelechum. Hoc idem et Rapsaces facere conatus est, non tamen potuit : attulit enim fallaces pollicitationes iis qui super mœnibus astabant, frustratus tamen est sua præda.

Vers. 7. « Propterea Deus destruat te in finem, evellat te, et transferat te de tabernaculo tuo, et radicem tuam de terra viventium. » Non effugies, inquit, cum prave egeris, Dei universorum sententiam. Quam primum enim evertet, et omnino perdet **948** te, deque viventium numero delebit, radicitusque evulsum morte multabit. Nam maximus hinc fructus percipietur ab iis qui ob felicitatem

A [[23] Καὶ ἡ μὲν ἐπιγραφὴ τοῦ πρώτου μετὰ τὸν πεντηκοστὸν ψαλμὸν ταύτην ἡμῖν ὑπέθετο τὴν ὑφήγησιν. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Προφήτης σαφέστερον αὐτὸ ἔφησεν ἀπαρχόμενος ἐντεῦθεν οὕτως·]

γ'. « Τί ἐγκαυχᾷ ἐν κακίᾳ, ὁ δυνατὸς [24], ἀνομίαν ὅλην τὴν ἡμέραν ; » *Δυνατὸν* μὲν [25] καλεῖ τὸν Δωὴκ, ὡς τῷ Σαοὺλ προσοικειωμένον [26]· τὸν δὲ Ῥαψάκην, ὡς τὸ [28] στρατηγεῖν πεπιστευμένον. Εἰς ἐρώτησιν δὲ σχηματίζει τὸν λόγον, μὴ μέγα φρονεῖν ἐπὶ κακίᾳ παρεγγυῶν, μηδὲ πάντα καιρὸν ἀναλίσκειν εἰς πονηρίαν. Τὸ γὰρ *ὅλην τὴν ἡμέραν*, *καθ' ἑκάστην* [29] *ἡμέραν* ὁ Σύμμαχος [30] εἴρηκεν [31].

δ'. « Ἀδικίαν ἐλογίσατο ἡ γλῶσσά σου [32], ὡσεὶ ξυρὸν ἠκονημένον, ἐποίησας δόλον. » Ψευδέσι, φησὶ, B λόγοις μολύνεις [33] τὴν γλῶτταν· τὸ γὰρ *ἐλογίσατο*, ἀντὶ τοῦ *ἐφθέγξατο* τέθεικεν· καὶ ξυροῦ δίκην ἠκονημένου, προσφέρεις τὸν λόγον, τοῖς πειθομένοις ὄλεθρον μηχανώμενος [34].

ε'. « Ἠγάπησας κακίαν ὑπὲρ [35] ἀγαθωσύνην, ἀδικίαν [36] ὑπὲρ τὸ [37] λαλῆσαι δικαιοσύνην. » Προείλου, φησὶ, τῶν κρειττόνων τὰ χείρω· καὶ τῶν ἀληθῶν τὰ ψευδῆ προτετίμηκας τῶν ῥημάτων [38]· ὑπὲρ [39] δὲ τὸ δίκαιον ἀσπάζῃ τὸ ἄδικον.

ϛ'. « Ἠγάπησας πάντα τὰ ῥήματα καταποντισμοῦ, γλῶσσαν δολίαν. » *Ῥήματα* [40] *καταποντισμοῦ* καὶ *δολίαν γλῶσσαν* κέκληκε τὴν ἄρδην ἀφανίσαι διὰ τοῦ ψεύδους δυναμένην, ἐκ μεταφορᾶς τῶν καταποντιζόντων, καὶ ὑποβρυχίους [41] τοὺς ὑπ' C αὐτῶν καταποντιζομένους τῷ βυθῷ τῶν ὑδάτων ποιούντων. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Δωὴκ ἔδρασεν. Ἄρδην γὰρ ἅπασαν τῶν ἱερέων τὴν πόλιν διέφθειρε τοῖς ψευδέσι κατὰ τοῦ Ἀβιμέλεχ χρησάμενος λόγοις. Τοῦτο ποιῆσαι καὶ ὁ Ῥαψάκης ἐπειράθη μὲν, οὐκ ἴσχυσε δέ· προσήνεγκε μὲν γὰρ τὰς ψευδεῖς ὑποσχέσεις τοῖς ἐπὶ τοῦ τείχους ἑστῶσι· διήμαρτε δὲ θήρας.

ζ'. « Διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς καθέλοι [42] σε εἰς τέλος· ἐκτίλαι σε, καὶ μεταναστεύσαι σε ἀπὸ σκηνώματός σου [43] καὶ τὸ ῥίζωμά σου ἐκ γῆς ζώντων. » Οὐ διαφεύξῃ [44], φησὶ, ταύτην προελόμενος τὴν πονηρίαν [45], τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων τὴν ψῆφον· καταλύσει γάρ σε τάχιστα, καὶ παντελεῖ παραδώσει φθορᾷ, καὶ χωρίσει τοῦ καταλόγου τῶν ζώντων, καὶ πρόῤῥιζον ἀνασπάσας παραπέμψει θανάτῳ. Μέγιστον γὰρ D

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[23] E cod. 1 suppl. [24] *Ὁ δυνατός*. Quidam libri veteres huic voci apponunt signum interrogandi. In cod. 1 sequitur : Ἀντὶ τοῦ, οὐδὲν ὠφελήσει μεγάλα κυκῶν· μικρὸν γὰρ ὕστερον τοῦ φρονήματος ἀξίαν δέξεται θανατικὴν ψῆφον. *Pro eo quod dicitur, nihil proficiet magnis excitatis turbis : leve enim cogitationum suarum pretium aliquando reportabit, scilicet mortis decretum.* [25] *Μέν*. Abest a cod. 2. In cod. 1 post καλεῖ τόν. [26] cod. 1 προσοικειούμενον. [27] *Δέ*. Abest a cod. 2. [28] *Τό*. cod. 1, 2 καί. [29] *Καθ'*. cod. 1 præm. ἀντὶ τοῦ. [30] *Ὁ Σύμμαχος*. Ita quoque Aquila. [31] *Εἴρηκεν*. cod. 2 τέθεικεν. [32] *Γλῶσσά σου*. cod. 1 addit hæc : Εἶπε καὶ τὴν διὰ τῆς γλώττης ἀδικίαν. [33] *Μολύνεις*. cod. 1 μιαίνεις. [34] *Μηχανώμενος*. Nonnulla sequuntur apud Cord. t. II, p. 9. [35] *Ὑπέρ*. cod. 1 præm. λέγων. [36] *Ἀδικίαν — δικαιοσύνην*. Des. in cod. 1. [37] *Τό*. cod. 2 τοῦ. [38] cod. 1 προετίμησας ῥήματα. [39] *Ὑπὲρ — ἄδικον*. Alia habet Cord. l. c. [40] *Ῥήματα*, κ. λ. Hæc diversa sunt ab istis quæ habet Cord. l. c. [41] *Ὑποβρυχίους — ποιούντων*. cod. 1 ὑποβρύχιον ποιούντων ὕδατι. cod. 2 ὑποβρυχίους διὰ τῶν ὑδάτων ποιούντων. [42] *Καθέλοι*. Prior editio habebat καθελεῖ, sed ea est Symmachi interpretatio. [43] *Σου*. Abesse solet a textu τῶν Ο'. [44] *Οὐ διαφεύξῃ*, κ. λ. Alia habet Cord. p. 11. [45] *Πονηρίαν — ὅλων*. cod. 1 ἀδικίαν τοῦ δικαίου Κριτοῦ.

ἐντεῦθεν φυήσεται κέρδος τῶν ἀδημονούντων ἐπὶ τῇ τῶν πονηρῶν εὐπραξίᾳ, τὸν τούτων ὄλεθρον θεωμένων· καὶ [46] γάρ φησιν·

η'. « Ὄψονται [47] δίκαιοι, καὶ φοβηθήσονται· καὶ ἐπ' αὐτὸν γελάσονται, καὶ ἐροῦσιν, » [[48] Ἐπὶ τίνα; Τὸν ἄδικον, τὸν οὐ μόνον κατὰ τῆς ἀληθείας αὐτῆς, ὡς ἐκεῖνος, ἀγωνιζόμενον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς ἱερωσύνης μεμηνότα· λέγοντες δηλονότι οἱ τῷ Θεῷ ἀνακείμενοι·]

θ'. « Ἰδοὺ ἄνθρωπος ὃς οὐκ ἔθετο τὸν Θεὸν βοηθὸν αὐτοῦ· ἀλλ' ἐπήλπισεν ἐπὶ τῷ πλήθει [49] τοῦ πλούτου αὐτοῦ, καὶ ἐνεδυναμώθη ἐν [50] τῇ ματαιότητι αὐτοῦ. » Ὁ τῶν δικαίων, φησὶ, χορὸς μείζονος εὐλαβείας ἐμφορηθήσεται, τὴν δικαίαν τοῦ Θεοῦ [51] θεασάμενος [52] κρίσιν, καὶ γεγηθὼς καὶ γαννύμενος [53] γελάσει τῆς πονηρίας τὴν ἀκαρπίαν, καὶ τῆς παρούσης εὐημερίας τὸ κέρδος [54].

ι'. « Ἐγὼ δὲ ὡσεὶ ἐλαία κατάκαρπος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ, ἤλπισα ἐπὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Ταῦτα [55] γὰρ καὶ περὶ ἑαυτοῦ λέγει ὁ μέγας Δαβὶδ, καὶ τῷ Ἐζεκίᾳ προσφέρει διδασκαλίαν· ἄμφω γὰρ εὐσεβείας ἐρασταί τε καὶ τρόφιμοι [56]. Καὶ ἐν τῷ πρώτῳ [57] ψαλμῷ, δένδρῳ παρ' ὄχθην ὑδάτων πεφυτευμένῳ, καὶ τεθηλότι διηνεκῶς, καὶ τὸν καρπὸν ὥριμον φέροντι, τὸν τῆς ἀρετῆς ἀπείκασεν ἀθλητήν. Καὶ ἐνταῦθα *ἐλαίαν* [58] *πολλῷ βρίθουσαν* [59] *καρπῷ*, καὶ *ἐν οἴκῳ θείῳ πεφυτευμένην* [60], τὸν δίκαιον εἴρηκεν [61]· ἅτε δὴ βεβαίαν τὴν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἐλπίδα κεκτημένον, καὶ δι' ἐκείνην πονεῖν [62] ἀνεχόμενον, καὶ τοὺς ἐπιπόνους τῆς ἀρετῆς φέρειν καρπούς. [[63] Διὰ δὴ ταῦτα μηδεὶς ὀκλαζέτω περὶ τοὺς ἀγῶνας φθάσας, ἀλλ' ἐναθλείτω καὶ ἐγκαλλωπιζέσθω τούταις· περιμένων οὐ μόνον τοὺς μέλλοντας αὐτῷ δίδοσθαι ὑπὲρ τῶν ἄθλων στεφάνους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐχθρῶν ἐνταῦθα θεάσασθαι ἅλωσιν.]

ια'. « Ἐξομολογήσομαί σοι [64] εἰς τὸν αἰῶνα, ὅτι ἐποίησας, καὶ ὑπομενῶ τὸ ὄνομά σου, ὅτι χρηστὸν ἐναντίον τῶν ὁσίων σου. » [[65] Τὸ δὲ, « Ἐξομολογήσομαί σοι εἰς τὸν αἰῶνα, » εἰς τὸν νῦν αἰῶνα. Τὸ δὲ *ἐποίησας*, τὴν ἐκδίκησιν τῶν εἰς σὲ πεποιθότων. Τὸ δὲ, « Ὑπομενῶ τὸ ὄνομά σου, » οὐ μόνον τοῖς ὑπὲρ σοῦ ἀγῶσι μετὰ πολλῆς τῆς προθυμίας ἐγκαρτερήσω· ἀλλ' ὅτι καὶ χρηστὸν, τουτέστι φιλάνθρωπον, καὶ ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον ἔχεις τὴν βασιλείαν. Τὸ δὲ « ἐναντίον τῶν ὁσίων σου, » ἀντὶ τοῦ, Πάρεστι βοήθειά σου καὶ φυλάξεις τοὺς ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός σου ἀθλοῦντας.] Ταύτης δὲ τῆς εὐεργεσίας

A scelestorum hominum mœrent, cum istorum interitum viderint: quandoquidem, inquit:

Vers. 8. « Videbunt justi, et timebunt, et super eum ridebunt, et dicent » [Super quem? Injustum, qui non modo contra ipsam veritatem, ut ille, pugnat, sed etiam in sacerdotium iram evomit. Dicunt itaque qui Deo adhærent]:

Vers. 9. « Ecce homo, qui non posuit Deum adjutorem suum: sed speravit in multitudine divitiarum suarum, et roboratus est in vanitate sua. » Justorum, inquit, cœtus majori metu implebitur, justum Dei judicium conspicatus, et lætus atque alacer videbit malitiæ sterilitatem, et præsentis B felicitatis lucrum.

Vers. 10. « Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei, speravi in misericordia Dei in æternum, et in sæculum sæculi. » Hæc enim et de se ipso dicit magnus David, et Ezechiæ suggerit instructionem: ambo enim et amatores et alumni pietatis fuerunt. Et in **949** primo psalmo comparavit virtutis athletam plantæ ad ripam aquarum consitæ, semperque virenti, et fructum tempestivum ferenti. Et rursus hic vocat virum justum *olivam multo fructu onustam*, et *in Domo Dei consitam*; quippe qui spem in Deo fixam habet, et propter illam laborare, et sedulæ virtutis fructus producere C non recusat. [Propterea nemo animum abjiciat, si in luctas inciderit, sed fortiter pugnet, et de illis glorietur: exspectans fore ut non modo coronas pro certaminibus illis aliquando accipiat, sed etiam hostes captivos videat.]

Vers. 11. « Confitebor tibi in sæculum, quia fecisti, et exspectabo nomen tuum, quoniam bonum est in conspectu sanctorum tuorum. » [Illud autem, « Confitebor tibi in sæculum, » ad hoc spectat sæculum. Illud vero *fecisti*, idem est quod, Ultus es eos qui confidunt in te. Illud autem, « Exspectabo nomen tuum, » hoc sibi vult: Non modo certamina pro te subeunda cum multa promptitu- D dine sustinebo, sed etiam quia bonum, hoc est, charitatis erga homines plenum, initio et fine carens habes imperium. Illud denique, « coram sanctis tuis, » idem est quod, Adest illis auxilium tuum,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[46] cod. *Καὶ* — *Ὄψονται*. cod. ὄψονται γάρ φησι. [47] *Ὄψονται*. Quidam libri vet. præm. *καί*. [48] E cod. 1 suppl. [49] *Τῷ πλήθει*. cod. Vatic. et Alex. τὸ πλῆθος. [50] *Ἐν*. cod. 1, 2 ἐπὶ, quæ est rec. lectio τῶν Ο'. [51] *Θεοῦ*. cod. 1 addit κατὰ τῶν ἀδίκων. [52] *Θεασάμενος*. Abest a cod. 2. [53] cod. 1 γεγαννυμένος. [54] *Κέρδος*. cod. 1 ἀκερδὲς ὁρῶν. [55] *Ταῦτα*, κ. λ. In cod. 1 præc. hæc: Τὸ δὲ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ὃ ἔφησεν, οὐ μόνον ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι φοιτῆσαι προσδοκῶν, ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι· διὰ τῆς ἀλοιφῆς τούτου ἀντὶ τοῦ τῆς ἐπιφοιτήσεως τῆς μελλούσης ἀξιωθῆναι προσδοκᾷ βασιλείας. *Misericordiam autem Dei, de qua dicit, non in hoc modo sæculo exhibendam sperabat, sed etiam in futuro. Accepta enim unctione, seu ad sæculare promotus imperium, futuro quoque dignus haberi exspectabat.* [56] *Τρόφιμοι*. cod. 1 add. γεγόνασι. [57] *Πρώτῳ*. cod. 1 addit μέντοι. [58] cod. 1 ἐλαίᾳ. [59] cod. 1 βριθούσῃ. [60] cod. 1 πεφυτευμένῃ. [61] *Εἴρηκεν*. cod. 1 addit ὅμοιον. [62] *Πονεῖν*. cod. 1 ποιεῖν. [63] E cod. 1 suppl. [64] *Σοι*. cod. 1 γάρ σοι, φησί. [65] Etiam e cod. 1 suppl.

et custodies eos qui pro nomine tuo certant.] Hoc beneficium consecutus, semper te cantabo, Domine, usquequaque desiderans et exspectans nomen tuum, quod est amabile his qui te **950** norunt, et hinc utilitatem percipiam. Bonum * enim est, et maxime optabile Dei nomen, non omnibus hominibus, sed iis qui divina cognitione donati sunt.

INTERP. PSALMI LII.

Vers. 1. « In finem. Pro Macleth, intellectus Davidi. » *Pro Maeleth* Theodotio vertit, *pro chorea*, Symmachus vero, *per chorum*, Aquila autem, *super chorea*. Eamdem habet hic psalmus sententiam, quam et præcedens, et itidem psalmus decimus tertius. Unum est enim utriusque argumentum. Damnant enim blasphemias Sennacheribi et Rapsacis, prædicunt autem stragem impiorum. Propterea inscriptionem habet *choreæ*, quam ducunt illi, qui salutem consecuti sunt, et Deum collaudant. Et adjunguntur inscriptioni hæc verba, *in finem*, eo quod post aliquod tempus prophetia finem sortita est. [Hunc sensum ob inscriptionem habet quoque hic psalmus. Audite itaque quid dicat Propheta :]

Vers. 2. « Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus. » Non enim solum contra eos, qui vocantur dii, verum etiam contra illum, qui vere Deus est, linguam solvit, dicens : « Nunquid potuerunt dii gentium liberare suam regionem de manu mea? [de illis enim manifestum est, eos non potuisse : **951** quomodo enim potuissent illi qui nihilum erant ?] ut liberaturus sit Dominus Hierosolymam ? [Vide, o impie, ad quodnam fastigium lingua tua se extulerit ! Difficile tibi erit contra stimulos recalcitrare.] « Ubi est deus Emath ? et ubi deus Arphath ? et ubi deus civitatis Sepharim [v*] ? » [Et hi quidem ab insipidis illis vocati dii parum præsidii attulerunt scelesto illi.] « Corrupti sunt, et abominabiles facti sunt in iniquitatibus. » Causa, inquit, impietatis fuit iniqua vita. Intrepide enim quod libebat patrantes, nolunt in animum inducere, Deum omnia inspicere, sed sibimet persuaserunt neminem mundi gubernaculis præesse. « Non est qui faciat bonum. » Omnes, inquit, Assyriorum pravitatem dilexerunt. [Et quotquot cultui eorum addicti sunt, desipiunt, in quocunque loco sive dignitatum fastigio constituti sint : non reputantes, quod :]

A τετυχηκὼς [66], ἀεί σε ὑμνήσω [67], Δέσποτα, τὸ ἀξιέραστον ὄνομα [68] τοῖς ἐπισταμένοις σε ποθῶν ἀεὶ, καὶ προσμένων, καὶ τὴν ἐντεῦθεν ὠφέλειαν καρπούμενος [69]. Χρηστὸν γὰρ καὶ τριπόθητον τοῦ Θεοῦ τὸ ὄνομα, οὐ πᾶσιν ἀνθρώποις, ἀλλὰ τοῖς τῆς θεογνωσίας ἠξιωμένοις.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΝΒ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, Ὑπὲρ Μαελὲθ [70], συνέσεως τῷ Δαβίδ. » Τὸ *ὑπὲρ Μαελὲθ* ὁ Θεοδοτίων *ὑπὲρ τῆς χορείας* ἡρμήνευσεν [71], ὁ δὲ Σύμμαχος, *διὰ χοροῦ*· ὁ δὲ Ἀκύλας, *ἐπὶ χορείᾳ* [72]. Τὴν αὐτὴν μέντοι διάνοιαν ὁ ψαλμὸς οὗτος ἔχει τῷ προτεταγμένῳ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ [73] ιγ'. Καὶ γὰρ ἡ ὑπόθεσις ἀμφοτέρων μία.
B Τῆς γὰρ τοῦ Σενναχηρεὶμ καὶ τοῦ Ῥαψάκου βλασφημίας κατηγοροῦσιν ἀμφότεροι, προθεσπίζουσι [74] δὲ καὶ τὸν γεγενημένον τῶν δυσσεβῶν ὄλεθρον. Οὗ δὴ χάριν, καὶ *χορείας* ἔσχηκεν ἐπιγραφὴν [75], ἣν ἐποιήσαντο πάντως οἱ τῆς σωτηρίας τετυχηκότες [76], καὶ τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦντες. Καὶ *εἰς τὸ τέλος* δὲ πρόσκειται διὰ τὸ χρόνῳ [77] ὕστερον εἰληφέναι τὴν προφητείαν τὸ τέλος. [[78] Ταύτην ἔχει τὴν ἔννοιαν διὰ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ὁ παρὼν ψαλμός. Καὶ ἀκούσατε τί φησιν ὁ Προφήτης·]

β'. « Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Οὐκ ἔστι Θεός. » Οὐ γὰρ μόνον κατὰ τῶν καλουμένων θεῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ ἀληθῶς ὄντος τὴν γλῶτταν ἐκίνησε λέγων, « Μὴ ἠδυνήθησαν [79] οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν ῥύσασθαι τὴν ἑαυτῶν χώραν ἐκ χειρός μου ; » [[80] ἐκεῖ-
C νοι μὲν δῆλον ὅτι οὐκ ἠδύναντο· πῶς γὰρ ἂν ἠδύναντο αὐτοὶ μηδὲν ὑπάρχοντες ;] ὅτι ῥύσεται Κύριος τὴν Ἱερουσαλήμ ; [[81] Βλέπε, παράνομε, πρὸς πηλίκον ὕψος ἀνεσφαίρισας τὴν τοῦ λόγου σου γλῶτταν. Σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.] Ποῦ ὁ θεὸς Ἐμάθ, καὶ ποῦ ὁ θεὸς Ἀρφάδ [82] ; καὶ ποῦ ὁ θεὸς τῆς πόλεως [83] Σεφαρείμ ; [[84] Κἀκεῖνοι μὲν οἱ καλούμενοι παρὰ τῶν ἀφρόνων θεοὶ μικρὰν ὕστερον τῷ ἀλάστορι ἀπηνέγκαντο ψῆφον.] « Διεφθάρησαν [85] καὶ ἐβδελύχθησαν ἐν ἀνομίαις. » Αἴτιος, φησὶ, τῆς ἀσεβείας [86] ὁ παράνομος βίος. Ἀδεῶς γὰρ πᾶν ὁτιοῦν δρῶντες, εἰς νοῦν λαβεῖν οὐκ ἐθέλουσι τὸν ἐφορῶντα Θεὸν, ἀλλὰ πεπείκασι σφᾶς αὐτοὺς, μηδένα τοῖς τῆς κτίσεως οἴαξιν ἐφεστάναι. « Οὐκ ἔστι ποιῶν ἀγαθόν. » Ἅπαντες, φησὶ, τῶν Ἀσσυρίων τὴν πονηρίαν [87] ἠγάπησαν.
D [[88] Καὶ ὅσοι τὰ ἐκείνων θρησκεύουσιν, ἀφρονοῦσιν· ἐν οἷς ἂν ὦσι τόπων ἢ ἀξιώμασιν ἢ βαθμῶν· μὴ ἐπιλογιζόμενοι, ὅτι]

[v] IV Reg. xviii, 33. [v*] ibid. 34.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[66] *Τετυχηκώς*. cod. 1 addit οὐ μόνον ὁ Δαβὶδ καὶ ὁ ὅσιος Ἐζεκίας, ἀλλὰ καὶ ἅπαντες οἱ τῆς εὐσεβείας τρόφιμοι, *non solum David et sanctus Ezechias, sed etiam omnes pietatis alumni*. [67] cod. 1 ὑμνήσουσι. [68] *Ὄνομα — προσμένων*. cod. 1 ὄνομά σου ποθήσαντες καὶ προσμένοντες τοῦτο. [69] cod. 1 καρπούμενοι. [70] *Ὑπὲρ Μαελέθ*. Hebr. על־מחלת. [71] *Ἡρμήνευσεν*. cod. 1 ἔθηκεν. [72] cod. 2 ἐπιχόρια, quæ tamen suspecta est lectio. [73] *Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ*. cod. 1, 2 ὅμοιος δέ ἐστι καὶ τῷ. [74] cod. 2 προθεσπίζει. [75] *Ἔσχηκεν ἐπιγραφήν*. cod. 1 ἔχει τὴν ἔμφασιν. [76] cod. 2 τυχόντες. [77] cod. 2 χρόνον. [78] E cod. 1 suppl. [79] *Ἠδυνήθησαν*. In cod. 2 ponitur post ἐθνῶν. [80] E cod. 1 suppl. [81] E cod. 1 suppl. [82] E cod. 1, 2 Ἀρφάθ. [83] *Τῆς πόλεως*. Abest a cod. 2. [84] E cod. 1 suppl. [85] *Διεφθάρησαν*. Rec. lectio l. c. est διέφθειραν. [86] *Ἀσεβείας*. cod. 1 ἀνομίας. [87] *Τὴν — πονηρίαν*. cod. 1, 2 præm. τὸ πλῆθος. [88] E cod. 1 suppl.

γ'. « Ὁ Θεὸς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψεν ἐπὶ τοὺς A υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· τοῦ ἰδεῖν, εἰ ἔστι συνιὼν, ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν. » Ἀλλ' [89] ὅμως ὁ ἀπιστούμενος παρ' αὐτῶν Θεὸς [90], ὁ ἐν [91] ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν [92], ἐξέτασιν ἠβουλήθη τῶν δρωμένων ποιήσασθαι.

δ'. « Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν· » [[93] πάντες οἱ τῆς ἴσης ἀντεχόμενοι γνώμης·] « οὐκ ἔστι [94] ποιῶν ἀγαθὸν, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός. » Εὗρε [95], φησὶν, ἅπαντας τῆς εὐθείας ἐκτραπέντας πορείας, πᾶν δὲ κακίας εἶδος ἀσπασαμένους.

ε'. « Οὐχὶ γνώσονται πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. » [[96] Τί γνώσονται; ὅτι Θεὸς ἐκδικήσει Κύριος· καὶ τίνες οὗτοι; Διὰ τῶν ἑξῆς ἔφησεν·] « Οἱ κατεσθίοντες τὸν λαόν μου ἐν [97] βρώσει ἄρτου; » B [[98] οἱ ἄπιστοι δηλονότι· καὶ τὴν νόσον αὐτῶν σαφέστερον φανεροῖ, διὰ τοῦ εἰπεῖν·]

ϛ'. « Τὸν Θεὸν οὐκ ἐπεκαλέσαντο. » Ἀλλὰ μὴν διὰ τῆς πείρας μαθήσονται τῆς ἀδικίας τὸ ἐπιζήμιον, οἱ καθάπερ ἄρτον τινὰ τὸν ἐμὸν λαὸν ἀναλίσκειν πειρώμενοι, καὶ τοῦ κηδεμόνος καταφρονοῦντες Θεοῦ. « Ἐκεῖ [99] φοβηθήσονται [1] φόβον, οὗ οὐκ ἦν φόβος. » Πεφρικέναι [2] γὰρ αὐτοὺς καὶ ἀδημονεῖν ποιήσω, τῶν [3] δεδιττομένων οὐ φαινομένων, ἀλλ' ἀφανῶς ἐπιφερομένης τῆς [4] τιμωρίας. Σημαίνει δὲ [5] διὰ τούτων, τὴν διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῖς [6] ἐπενεχθεῖσαν πληγήν. « Ὅτι ὁ Θεὸς διεσκόρπισεν ὀστᾶ ἀνθρωπαρέσκων· κατῃσχύνθησαν [7], ὅτι ὁ Θεὸς ἐξουδένωσεν αὐτούς. » Ὁ [8] Ἀκύλας καὶ ὁ Σύμμαχος τὸ, *Διεσκόρπισεν ὀστᾶ ἀνθρωπαρέσκων*, οὕτως ἡρμήνευσαν· C *Ὁ γὰρ Θεὸς διεσκόρπισεν ὀστᾶ παρεμβαλόντων* [9] *περὶ σέ*. [[10] Ἐπέστη γὰρ αὐτῶν ἡ θανατικὴ καὶ πανωλέθριος ψῆφος, καὶ ἅπαντας ἐν βραχείᾳ καιροῦ ῥοπῇ ἐξηφάνισεν· τοῦτο γάρ ἐστιν ὃ λέγει, Κατῃσχύνθησαν ὅτι ὁ Θεὸς ἐξουδένωσεν αὐτούς.] Διὰ τοῦτο γὰρ, φησὶ, φοβηθήσονται φόβον [11] οὗ οὐκ ἦν φόβος, ἐπειδὴ ὁ βλασφημηθεὶς ὑπὸ αὐτῶν Θεὸς ἀδίκως αὐτοὺς παρεμβεβληκότας παρὰ τὴν αὐτοῦ πόλιν ἰδὼν, ὀλέθρῳ παρέδωκεν, οἰωνοῖς τε καὶ θηρίοις αὐτοὺς προθήσας [12] βορὰν, καὶ τὰ τούτων ὀστᾶ διεσκόρπισεν. Οὐκ ἂν δέ τις ἁμάρτοι καὶ τὸν Ῥαψάκην ἀνθρωπάρεσκον ὀνομάσας [13], ὃς ἐξ Ἑβραίων φὺς, βλασφήμους λόγους κατὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἠκόν-

VERS. 3. « Deus de cœlo prospiciat super filios hominum, ut videat num sit intelligens, aut requirens Deum. » Verumtamen Deus, qui ab ipsis non credebatur, qui in excelsis habitat, et humilia respicit, de rebus gestis quæstionem instituere voluit.

VERS. 4. « Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt : » **952** [omnes, qui similem amplectuntur sententiam :] « non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. » * Invenit, inquit, omnes a recta via declinasse, omnemque pravitatis speciem amplexos esse.

VERS. 5. « Nonne scient omnes, qui operantur iniquitatem. » [Quid scient? fore ut Dominus Deus vindictam sumat. Et quinam sunt illi? In sequentibus inquit :] « Qui devorant plebem meam ut cibum panis? » [Nimirum infideles : et morbum eorum apertius indicat, dum dicit] :

VERS. 6. « Deum non invocaverunt. » Atqui per experientiam iniquitatis damnum discent, qui veluti panem, populum meum consumere conabantur, atque Deum curatorem despiciebant. « Ibi trepidabunt timore, ubi non erat timor. » Faciam enim ut ipsi perhorrescant et mœreant, non apparentibus illis qui terrent, sed clam inflicta pœna. Significat autem per hæc plagam ab angelo ipsis inflictam. « Quoniam Deus dissipavit ossa eorum, qui hominibus placent : confusi sunt, quoniam Deus sprevit eos. » Pro, *Dissipavit ossa eorum qui hominibus placent*, Aquila et Symmachus sic interpretati sunt, *Deus enim dissipavit ossa eorum qui castrametati sunt circa te*. [Secutum **953** enim est mortiferum et lethale contra eos judicium, omnesque brevi temporis spatio exterminavit. Hoc enim sibi vult id quod dicit : Pudore suffusi sunt, quia Deus sprevit illos.] Propterea enim, ait, « Trepidabunt timore, ubi non erat timor, » quia Deus ab illis maledictis lacessitus, cum videret eos injuste circa urbem suam castrametatos, morte multavit illos, et escam vulturibus et feris proposuit, et eorum ossa dissipavit. Porro non errabit, qui Rapsacen hominibus placentem vocaverit, qui ex Hebræis ortus contra Deum omnium conditorem convicia jactavit, hoc pacto ab Assyriis gratiam inire exi-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[89] *Ἀλλ' — ποιήσασθαι*. Parum diversa sunt quæ habet. Cord. t. II, 24. [90] cod. 1 præm. φησί. [91] *Ὁ ἐν*. cod. 1 præm. ποῖος; εἰπέ. [92] *Ἐφορῶν — ποιήσασθαι*. Ita quoque in cod. 2 leg. Sed cod. 1 hæc habet : Οὐδὲ γάρ ἐστιν, οὐκ ἔστιν ἕτερος ἐξέτασιν τῶν δρωμένων ποιήσασθαι δυνάμενος· ὅτι ἐξέκλιναν καὶ ἠνόμησαν καταχυκοῦντες (legendum esse videtur καταχυδῶντες, gloriantes), οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς ὁ ἐφορῶν τὰ πάντα· διό φησιν ὁ προφήτης, κ. λ. *Non est enim, neque est alius quidam qui in res gestas inquirere possit. Declinant enim et delinquunt, omnia permiscentes, dum Deum non esse putant, qui in omnia inspiciat. Propterea dicit propheta,* Sequuntur verba vers. 4. [93] E cod. 1 suppl. [94] *Ἔστι*. cod. 1 addit λέγει. [95] *Εὗρε*. cod. 1 add. γάρ. cod. 2 δέ. [96] E cod. 1 suppl. [97] *Ἐν*. Exstat tantum in edit. Ald. et Compl. [98] E cod. 1 suppl. [99] *Ἐκεῖ*. cod. 1 add. γὰρ λέγει. [1] *Φοβηθήσονται*. Ita vertit Symm. Rec. lectio in vers τῶν Ο' est ἐφοβήθησαν. [2] *Πεφρικέναι — ποιήσω*. Ita quoque in cod. 2 leg. Sed cod. 1 ita habet : Ἀντὶ τοῦ φρίττειν αὐτοὺς τούτους, καὶ μὴ περιμένειν μηδὲ ὑπάρχειν ποιήσω. *Pro eo quod illi hos perhorrescunt, faciam ut non commorentur, nec subsistant.* [3] *Τῶν — φαινομένων*. cod. 2 οὐ δεδιττομένης. [4] *Τῆς*. cod. 1 præm. αὐτῶν. [5] *Δέ*. cod. 1 τοίνυν. [6] *Αὐτοῖς*. In cod. 1 ponitur post ἐπενεχθεῖσαν. [7] *Κατῃσχύνθησαν — αὐτούς*. Des. in cod. 1. [8] *Ὁ — Σύμμαχος*. Diversam utriusque interpretationem dedit Montf. in Hexapl. ad h. l. [9] cod. 2 περιβαλλόντων. [10] E cod. 1 suppl. [11] cod. 1 φόβῳ. [12] cod. 1, 2 προὔθηκε. [13] *Ὀνομάσας*. cod. 2 καλέσας.

sumans. [Sicut etiam quidam qui Deum reliquerunt, ab eo relicti sunt, tempore Juliani Apostatæ, qui tunc regnabat.]

VERS. 7. « Quis dabit ex Sione salutare Israelis? » Qui, ait, nobis hanc lætitiam largitus est, hic etiam his, qui jam captivi facti sunt, salutem afferat. Jam enim decem tribus in servitutem abductæ et translatæ fuerant, et præter has Judææ multæ civitates. Idcirco subdidit : « Cum converterit Dominus captivitatem plebis suæ, exsultabit Jacob, et lætabitur Israel. » Tunc, ait, perfectam lætitiam capiemus, cum alios quoque captivos reditum consecutos viderimus. Docemur **954** etiam nos per hæc, secundum Apostoli præceptum, « Lugere cum legentibus, et gaudere cum gaudentibus [x], » et idem invicem sentire [y], propriamque lætitiam existimare proximi felicitatem.

A τισε, ταύτῃ τοὺς Ἀσσυρίους θεραπεύειν οἰόμενος [14]. [[15] Ὡς καί τινες ἀφέντες τὸν Θεὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐγκατελείφθησαν· οἱ κατὰ Ἰουλιανὸν, φημὶ, τὸν Παραβάτην τὸν τηνικαῦτα βασιλεύσαντα.]

ζ'. « Τίς δώσει ἐκ Σιὼν τὸ σωτήριον τοῦ Ἰσραήλ; » Ὁ ταύτην ἡμῖν, φησὶ [16], τὴν ἡδονὴν χαρισάμενος [17], οὗτος καὶ τοῖς ἤδη γεγενημένοις αἰχμαλώτοις παράσχοι τὴν σωτηρίαν. Ἤδη γὰρ ἐξηνδραποδίσθησαν καὶ [18] μετῳκίσθησαν αἱ δέκα φυλαὶ, καὶ πρὸς ταύταις τῆς Ἰουδαίας πόλεις πολλαί. Διὸ καὶ ἐπήγαγεν, « Ἐν τῷ ἐπιστρέψαι τὸν Θεὸν [19] τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ἀγαλλιάσεται Ἰακὼβ, καὶ εὐφρανθήσεται Ἰσραήλ. » Τηνικαῦτα [20], φησὶ, τὴν θυμηδίαν τελείαν ληψόμεθα, ἡνίκα ἂν τῆς ἐπανόδου καὶ τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους ἀπολαύσαντας ἴδωB μεν [21]. Διδασκόμεθα τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν νομοθεσίαν, « Κλαίειν μετὰ κλαιόντων, καὶ χαίρειν μετὰ χαιρόντων, » τὸ αὐτὸ [22] εἰς ἀλλήλους φρονεῖν, καὶ εὐθυμίαν οἰκείαν ἡγεῖσθαι τὴν τοῦ πέλας εὐημερίαν.

* INTERP. PSALMI LIII.

VERS. 1, 2. « In finem; In carminibus; Intellectus Davidi. Cum venissent Ziphæi, et nuntiassent Sauli : Nonne David absconditus est apud nos [z]? » Argumentum psalmi patet. Nam magnus David Deum laudat, qui auxilium ei tulerat, ita ut hostium laqueos effugeret. Ziphæi enim amicitiam cum Davide simulabant, Sauli vero indicabant, ubi conabatur latere. [Ut ad hunc usque diem videmus nonnullos, qui amicitiæ quidem velo se tegunt, intus autem simulationis potius quam amicitiæ pleni sunt.] Aliquando igitur eis credens, qui indicarant, conflavit exercitum contra ipsum copiis multis. Deinde cum ipsum repente deprehensurus esset, per alienigenarum incursionem prohibitus est. Cum autem nuntiatum ipsi esset illos regionem ejus impetere, reversus est, studens subditis suis bello petitis **955** opem ferre. Tunc hymnum hunc magnus David Deo obtulit, qui ejus preces admiserat, ac exspectatam calamitatem amoverat. [Potissimum proponit hunc psalmum, ceu communem doctrinam, illis qui præter fas impugnantur : ut cum summo animi dolore easdem, quas David, preces offerant Deo

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΝΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

α', β'. « Εἰς τὸ τέλος, Ἐν ὕμνοις. Συνέσεως τῷ Δαβίδ. Ἐν τῷ ἐλθεῖν τοὺς Ζιφαίους, καὶ εἰπεῖν τῷ Σαοὺλ, Οὐχὶ [24] Δαβὶδ κέκρυπται παρ' ἡμῖν; » Δήλη [25] τοῦ ψαλμοῦ ἡ ὑπόθεσις. Ὑμνεῖ γὰρ τὸν Θεὸν ὁ μέγας Δαβὶδ, ὡς ἐπαρκέσαντα, καὶ τὰς τῶν πολεμίων πάγας διαδρᾶναι παρασκευάσαντα. Οἱ [26] γὰρ Ζιφαῖοι τὴν πρὸς τὸν Δαβὶδ ὑπεκρίνοντο [27] φιλίαν, τῷ δὲ Σαοὺλ κατεμήνυον ἔνθα ἐπειρᾶτο λανθάνειν. [[28] Ὡς C καὶ μέχρι νῦν τινας ὁρῶμεν ἐπικάλυμμα μὲν φιλίας περικειμένους, ἔνδοθεν δὲ ὑποκρίσεως μᾶλλον ἢ φιλίας ἀναμέστους.] Καί ποτε τοῖς δεδηλωκόσι πιστεύσας [29], στρατεύει μὲν κατ' αὐτοῦ λογάσι πολλοῖς· εἶτα μέλλων αὐτὸν ἐξαπιναίως θηρεύειν, ὑπὸ τῆς τῶν ἀλλοφύλων προσβολῆς ἐκωλύθη. Μαθὼν γὰρ αὐτοὺς κατὰ τῆς χώρας στρατεύσαντας, ἀνέστρεψε τοῖς πολεμουμένοις ἀμῦναι [30] σπουδάζων. Τότε τοῦτον τὸν ὕμνον προσενήνοχεν ὁ μέγας Δαβὶδ τῷ Θεῷ [31], ὡς δεξαμένῳ τὴν ἱκετείαν, καὶ τὴν προσδοκηθεῖσαν λύσαντι συμφοράν. [[32] Καὶ μάλιστα προτιθεὶς αὐτοῖς τοῦτον τὸν ψαλμὸν κοινὴν διδασκαλίαν· ὥστε ἕκαστον τῶν πολεμουμένων παρὰ τὸ δίκαιον ὑπό τινων μετὰ πάσης κατανύξεως προσφέρειν

x Rom. XII, 15. y Rom. XV, 5. z I Reg. XXIII, 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[14] *Οἰόμενος*. cod. 1 ἡγούμενος. [15] E cod. 1 suppl. [16] *Φησί*. Des. in cod. 1, 2. [17] *Χαρισάμενος*. cod. 1 δωρησάμενος. [18] *Ἐξηνδραποδίσθησαν καί*. cod. 1 ἐξανδραποδισθεῖσαι καί. [19] *Τὸν Θεόν*. cod. 1 Κύριον, quæ est recepta h. l. lectio. [20] *Τηνικαῦτα — εὐημερίαν*. Hæc differunt ab istis quæ Cord. habet t. II, p. 28. [21] *Φησί*. cod. 1, 2 præm. γάρ. [22] cod. 1, ἴδοιμεν. [23] *Τὸ αὐτὸ — εὐημερίαν*. Ita quoque in cod. 2 leg. Sed cod. 1 ita habet : Καὶ γὰρ πολλάκις εἴδομεν καὶ ὁρῶμεν τὰ παραπλήσια ἐκείνοις δρώμενα παρά τινων. Οὐκοῦν τὸ αὐτὸ φρονεῖν εἰς ἀλλήλους δίκαιον, καὶ οἰκείαν ὀδύνην καὶ εὐθυμίαν ἡγεῖσθαι τὴν τοῦ πέλας δυσπάθειαν καὶ εὐημερίαν; καθάπερ ὁ θεῖος Ἀπόστολος, εἴπερ συμπάσχομεν ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν, εἰδότες, ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς; *Novimus enim sæpiusque talia a nonnullis fieri videmus. Anne æquum est, nos eadem invicem sentire, nostrumque dolorem aut lætitiam putare alterius miseriam et voluptatem? prout divinus Apostolus dicit : « Si una patimur, ut etiam gloriæ participes simus; » scientes, calamitates hujus sæculi impares esse gloriæ in nobis revelandæ.* [24] *Οὐχί*. cod. 1 οὐκ ἰδοὺ, quæ est rec. lectio in vers. τῶν O'. [25] *Δήλη—ὑπόθεσις*. Des. apud Cord. t. II, p. 35. [26] *Οἱ—συμφοράν*. Des. apud Cord. l. c. [27] cod. 1, 2 ὑπεκρίναντο. [28] E cod. 1 suppl. [29] *Πιστεύσας*. cod. 1 addit ὁ Σαοὺλ. [30] cod. 1 ἐπαμύναι. cod. 2 ἀμύνασθαι. [31] *Τῷ Θεῷ*. Des. in cod. 2; sed in cod. 1 sequitur post τοῦτον. [32] E cod. 1 suppl.

ὁμοίως τῷ Δαβὶδ ἱκετείαν τῷ δυναμένῳ ὡς τὸν προφήτην ἐκ χειρὸς τῶν ἀδικούντων ῥύσασθαι τῷ Θεῷ.]

γ'. « Ὁ Θεὸς [33] ἐν τῷ ὀνόματί σου [34] σῶσόν με. » Ἀρκεῖ μοι, φησὶν, εἰς [35] ἀσφάλειαν ἡ τοῦ σοῦ ὀνόματος κλῆσις. Οὕτω καὶ οἱ θεῖοι ἀπόστολοι [36] τὰ μεγάλα εἰργάζοντο θαύματα. « Ἐν τῷ ὀνόματι γὰρ, φησὶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔγειραι, καὶ περιπάτει. » — « Καὶ ἐν τῇ δυνάμει σοῦ [37] κρῖνόν μοι [38]. » Δίκαιος, φησὶ [39], καὶ δικαιοσύνης ὑπάρχεις πηγή· κρῖνόν μοι τοίνυν καὶ τοῖς πολεμοῦσιν [40] ἀδίκως.

δ'. « Ὁ Θεὸς, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου, [[41] καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ] ἐνώτισαι τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου. » Δέξαι [42] μου τὰς ἱκετείας σὺν εὐμενείᾳ [[43] πολλῇ· τίνος ἕνεκεν εἶπεν·]

B ε'. « Ὅτι ἀλλότριοι ἐπανέστησαν ἐπ' ἐμέ· καὶ [[44] οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ] κραταιοὶ ἐζήτησαν τὴν ψυχήν μου. » Δέομαι, φησὶ τῆς σῆς ἐπικουρίας, ὦ Δέσποτα, [[45] καὶ ἀντιβολῆς] ὑπὸ δυσμενῶν ἐλαυνόμενος, πλείστῃ δυνάμει· [[46] ἀλλ' ὅμως ἀνθρωπείᾳ καὶ ταύτῃ πολυθεΐᾳ κεκρατημένῃ] τεθαῤῥηκότων, καὶ θανάτῳ με παραδοῦναι ποθούντων. Ταῦτα δὲ κατ' ἐμοῦ τολμῶσιν, ἐπειδὴ τὴν σὴν πρόνοιαν ἀγνοοῦσι, [[47] μᾶλλον καὶ αὐτῆς καταφρονοῦσι.] Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν εἰπών [48]· « Καὶ οὐ προέθεντο τὸν Θεὸν ἐνώπιον αὐτῶν. » Ταῦτα δὲ οὕτως ἱκετεύσας [49], τῆς οὐκ εἰς μακρὰν ἐσομένης ἐπικουρίας τὴν πρόγνωσιν ἐκβοᾷ [50].

C ϛ', ζ'. « Ἰδοὺ γὰρ ὁ Θεὸς βοηθεῖ μοι, καὶ ὁ Κύριος ἀντιλήπτωρ τῆς ψυχῆς μου [51]. Ἀποστρέψῃ [52] τὰ κακὰ τοῖς ἐχθροῖς μου. » [[53] Ἀντὶ τοῦ, λάκκον ὤρυξαν καὶ ἀνέσκαψαν αὐτὸν, καὶ ἐμπεσοῦνται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσαντο. Καὶ λοιπὸν καὶ τὸ πανάγιον τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα ἐπεύχεται, ἐν τῷ εἰπεῖν,] « Καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου ἐξολόθρευσον αὐτούς. »

η. « Ἑκουσίως θύσω σοι. » Ἐγὼ δὲ [54], φησὶν, ὑπὸ τῆς σῆς δεδίδαγμαι χάριτος, ὡς ἐμὲ μὲν ἀξιώσεις προνοίας, τοῖς δὲ κατ' ἐμοῦ τυρευθεῖσι κακοῖς τοὺς ταῦτα τεκταινομένους περιβαλεῖς, καὶ δικαίαν κατ' αὐτῶν ἐξοίσεις τὴν ψῆφον. Τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ, « Ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου ἐξολόθρευσον αὐτοὺς, ἑκουσίως θύσω σοι. » Ἐγὼ δὲ τούτων ἀπολαύσας, σὺν πάσῃ προθυμίᾳ τὰς θυμήρεις σοι προσοίσω θυσίας. Καὶ διδάσκων τῆς ἱερουργίας τὸ εἶδος, ἐπήγαγεν·

A illi, qui eos sicut Prophetam e manibus injustorum liberare potest.]

VERS. 3. « Deus, in nomine tuo salvum me fac. » Satis mihi est, ait, ad securitatem, tui nominis imploratio. Ita et divini apostoli magna edebant miracula. « In nomine enim, inquit, Jesu Christi surge, et ambula [a]. » — « Et in virtute tua judica me. » Justus, inquit, et justitiæ fons es : judica me igitur, et me bello injuste petentes.

VERS. 4. « Deus, exaudi orationem meam, [et non hoc tantum, sed etiam] auribus percipe verba oris mei. » Suscipe preces meas cum benevolentia [multa : qua de causa dixit] :

VERS. 5. « Quoniam alieni insurrexerunt adversus me, et [non hoc tantum, sed etiam] fortes quæsiverunt animam meam. » Tuo auxilio, ait, indigeo, o Domine, [et præsidio] ab inimicis exagitatus qui magnæ suæ potentiæ [quæ tamen humana est et multorum deorum opinione **956** continetur] confidunt, et mihi mortem inferre desiderant. Porro hæc contra me audent, quoniam tuam providentiam ignorant [imo quoque eam spernunt]. Hoc enim subjunxit, dicens : « Et non posuerunt Deum in conspectu suo. » Cum autem ita supplicasset, opem brevi sibi ferendam cognoscens exclamat :

VERS. 6, 7. « Ecce enim Deus adjuvat me, et Dominus est auxiliator animæ meæ. ' Avertes mala inimicis meis. » [Hoc est, foveam pararunt quidem et effoderunt eam, sed incident in fossam quam fecerant. De reliquo sanctum etiam precatur Spiritum, dum dicit] : « Et in veritate tua disperde illos. »

VERS. 8. « Voluntarie sacrificabo tibi. » Ego autem, inquit, per tuam bonitatem edoctus sum, fore ut me tuo auxilio digneris, et malis contra me comparatis illorum auctores circumdes, justamque contra ipsos sententiam pronunties. Hoc enim significat : « In veritate tua disperde illos, voluntarie sacrificabo tibi. » Ego vero hæc consecutus, omni cum studio grata tibi sacrificia offeram. Et docens sacrificii genus, subdidit :

[a] Act. III, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[33] *Θεός*. cod. 1 add. λέγει. [34] *Σου*. Des. in cod. 1. [35] *Εἰς*. cod. 1 πρός. [36] cod. 2 ὁ θεῖος Ἀπόστολος, addito colo. [37] *Σου*. Abest a cod. 1. [38] cod. 1, 2 κρινεῖς με, quam lectionem habent quidam libri veteres. [39] *Δίκαιος φησί*. cod. 1 καὶ δυνάμεως γάρ φησι. Ista autem δίκαιος — ἀδίκως aliter se habent Cord. t. II, p. 35. [40] cod. 1 πολεμοῦσί με. [41] E cod. 1 suppl. [42] *Δέξαι — εὐμενείᾳ*. Hæc Athanasio tribuuntur apud Cord. p. 36. [43] E cod. 1 suppl. [44] E cod. 1 suppl. [45] E cod. 1 suppl. [46] E cod. 1 suppl. [47] E cod. 1 suppl. [48] *Εἰπών*. cod. 1 διὰ τῶν ἑξῆς λέγων. [49] *Ἱκετεύσας*. In cod. 1 sequitur : Ὁ μέγας Δαβίδ· καὶ ὅσοι κατ' ἐκεῖνον ὑπέμειναν καὶ ὑπομένουσι πόλεμον δέξονται ὡς ἐκεῖνος ὁ μέγας. *Magnus David, et quotquot ad ejus exemplum sustinuerunt, vel adhuc sustinent bellum, accipient ut magnus ille*. In cod. 2 post ἱκετεύσας sequitur δέχεται. [50] *Ἐκβοᾷ*. cod. 1. (Colo ad præced. vocem præmisso) διὸ βοῶ. cod. 2 καὶ βοᾷ. [51] *Ψυχῆς μου*. In cod. 1 sequitur : Ἄλλως δὲ λέγει· *Ἰδοὺ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ βοηθεῖ μοι· καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Υἱὸς αὐτοῦ ὁ μονογενὴς ἀντιλήπτωρ τῆς ψυχῆς μου. Alius autem dicit : « Ecce Deus et Pater est adjutor meus, et Dominus noster Jesus Christus Filius ejus unigenitus est auxiliator animæ meæ. »* [52] *Ἀποστρέψῃ*. Hanc lectionem habet ed. Compl. præstat autem rec. lectio ἀποστρέψει, quam etiam habet cod. 1. [53] E cod. 1 suppl. [54] *Δέ*. cod. 1 γάρ.

« Et confitebor nomini tuo, Domine, quoniam A bonum est. [VERS. 9.] Quoniam ex omni **957** tribulatione eripuisti me, et in inimicis meis oblectationem vidit oculus meus. » Sacrificium laudis offeram tibi, tua beneficia enarrans. Hoc enim mihi utile, et [omnibus a te adjutis ac] tibi gratum est. Justum autem est, ut hoc faciam, qui ab omnibus calamitatibus liberatus fuerim, quique inimicorum interitum viderim. [Dominum autem universorum hoc sacrificium respicere commemorat etiam sanctus Paulus. Argumento enim a misericordia Dei petito illos qui gratiæ facti sunt participes, admonet, dicens : « Adhortor autem vos per Dei misericordiam, ut corpora vestra offeratis ceu victimam vivam, sanctam, Deoque acceptam : » Et qualis sit hujus sacrificii forma, explicant ea quæ sequun- B tur : « per cultum vestrum rationalem[b]. »]

INTERP. PSALMI LIV.

VERS. 1. « In finem : In hymnis, intellectus Davidi. » Psalmum hunc dixit beatus David, cum a Saule persecutionem pateretur, cumque extorris esset, et in solitudine degere cogeretur. Vaticinatur autem pariter Judæorum contra Salvatorem Deumque nostrum insidias, atque in se ipso Domini cruciatus adumbrat. Nam et ipse a Saule, quem beneficiis affecerat, expulsus, et a quibusdam familiaribus proditus erat, et propheticis oculis Dominum prævidebat hoc idem passurum, et ab iis quos beneficio affecerat prodendum esse **958** ac cruci affigendum. Idcirco et *in finem* titu- C lus legentem transmittit, eumque commonefacit, ut ad ea quæ dicuntur prudenter attendat, latente quidem vaticinationis sententia, post tractum temporis autem exitum habitura. Insuper inter hymnos hic psalmus relatus est, quamdam umbram habens Dominicæ crucis. Justum enim est eum semper celebrare, qui pro hominum salute pati sustinuit. At nemo verborum humilitatem attendens, hæc * indigna humanitate Salvatoris existimet. Consideret autem eum qui fel, et acetum, et clavos, et spinas, et sputa, et alapas, et omnia opprobria sustinuit, et tandem mortem subiit, verborum vilitatem non respuisse. Debent enim verba rebus convenire. Ipsius autem vox est : « Discite a me, quia mitis sum, et humilis corde, et inve- D nietis requiem pro animabus vestris[c]. » Et rursus : « Mandatum accepi, quid dicam, quidve loquar,

[b] Rom. XII, 1. [c] Matth. XI, 29.

A « Ἐξομολογήσομαι τῷ ὀνόματί σου, Κύριε, ὅτι ἀγαθόν. [θ'.] Ὅτι ἐκ πάσης θλίψεως ἐῤῥύσω με· καὶ ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου ἐπεῖδεν ὁ ὀφθαλμός μου. » Τὴν τῆς αἰνέσεώς σοι προσοίσω θυσίαν, τὰς σὰς [55] εὐεργεσίας διεξιών. Τοῦτο γὰρ κἀμοὶ ὠφέλιμον, καὶ [[56] πᾶσι τοῖς ὑπὸ σοῦ βοηθουμένοις καὶ] σοὶ καταθύμιον. Δίκαιον δὲ τοῦτο [57] ποιεῖν, καὶ συμφορῶν ἀπαλλαγέντα παντοδαπῶν, καὶ τῶν πολεμίων τὸν ὄλεθρον θεασάμενον. [[58] Ὅτι δὲ ταύτην οἶδε θυσίαν ὁ τῶν ὅλων Δεσπότης, καὶ ὁ μακάριος Παῦλος μέμνηται· συμπαραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ καὶ παρακαλῶν τοὺς τροφίμους τῆς χάριτος, λέγων οὕτως· « Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ. » Καὶ τί B τὸ εἶδος τῆς θυσίας ἡρμήνευσεν ἐν τῷ εἰπεῖν, « διὰ « τῆς λογικῆς ὑμῶν λατρείας. »]

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΝΔ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, Ἐν ὕμνοις, συνέσεως τῷ Δαβίδ. » Εἴρηκε μὲν τὸν ψαλμὸν ὁ μακάριος [59] Δαβὶδ ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ διωκόμενος, καὶ μετανάστης γενόμενος, ἐν ἐρήμῳ τε διάγειν, ἀναγκαζόμενος· προθεσπίζει δὲ κατὰ ταυτὸν καὶ τὰς τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Σωτῆρος [60] ἐπιβουλὰς, καὶ ἐν ἑαυτῷ [61] προδιαγράφει [62] τὰ τοῦ Δεσπότου [63] παθήματα. Αὐτός τε γὰρ ὑπὸ τοῦ εὐεργετηθέντος Σαοὺλ ἐξηλαύνετο· καὶ ὑπό τινων γνωρίμων προυδίδοτο, καὶ τὸν Δεσπότην προεώρα τοῖς τοῦ πνεύματος ὀφθαλμοῖς ταυτὸ τοῦτο πεισόμενον, καὶ ὑπὸ τῶν εὖ πεπονθότων προδοθησό- C μενόν τε καὶ σταυρωθησόμενον. Διά τοι τοῦτο καὶ *εἰς τὸ τέλος* ἡ ἐπιγραφὴ παραπέμπει τὸν ἐντυγχάνοντα, καὶ συνετῶς [64] προσέχειν τοῖς λεγομένοις παρεγγυᾷ, ὡς τῆς προφητικῆς διανοίας κεκαλυμμένης, καὶ μετὰ χρόνον δεχομένης τὸ τέλος. Πρὸς δὲ τούτοις, καὶ τοῖς ὕμνοις ὁ ψαλμὸς ἐγκατείλεκται, σκιαγραφίαν τινὰ ἔχων [65] τῶν Δεσποτικῶν παθημάτων. Δίκαιον γὰρ ἀεὶ ὑμνεῖν τὸν ταῦτα παθεῖν ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων [66] ἀνεχόμενον [67] σωτηρίας. Ἀλλὰ μηδεὶς τῇ ταπεινότητι τῶν ῥημάτων προσέχων, ἀνάξια ταῦτα ἡγείσθω τῆς [68] τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐνανθρωπήσεως. Σκοπείτω δὲ, ὡς χολῆς, καὶ ὄξους, καὶ ἥλων, καὶ ἀκανθῶν, καὶ ἐμπτυσμάτων τε καὶ ῥαπισμάτων [69], καὶ πάσης ἀνασχόμενος [70] παροινίας, καὶ τὸ τελευταῖον καταδεξάμενος θάνατον, οὐκ D ἂν [71] λόγων ταπεινότητα παρῃτήσατο. Κατάλληλα γὰρ εἶναι τὰ ῥήματα προσήκει τοῖς πράγμασιν. Αὐτοῦ δέ ἐστιν ἡ [72] φωνή· « Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[55] *Σάς*. Abest a cod. 1. [56] E cod. 1 suppl. [57] *Τοῦτο*. cod. 1 præm. μέ. [58] E cod. 1 suppl. [59] *Μακάριος*. cod. 2 μέγας. [60] *Σωτῆρος*. cod. 1 addit καὶ Θεοῦ ἡμῶν, quam lectionem Carafa expressit. [61] *Ἑαυτῷ*. cod. 2 αὐτῷ. [62] *προδιαγράφει*. cod. 1 præm. ὁ προφήτης. [63] *Δεσπότου*. cod. 2 Σωτῆρος. [64] cod. 2 συνεχῶς. [65] cod. 2 παρέχων. [66] *Ἀνθρώπων*. cod. 2 οὐρανῶν. [67] cod. 1. ἀναδεχόμενον. [68] *Τῆς*. et deinde ἐνανθρωπήσεως des. in cod. 2. In cod. 1 leg. τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἐνανθρωπήσεως. Deinde sequitur in cod. 1. μηδὲ πάλιν ὡς εἰς ἄνθρωπων εἰρημένα· σχοίη τοιαύτης δόξας τῆς περὶ αὐτοῦ, *nec porro ut ad hominem dicta. Habeat quidem talem de eo opinionem.* [69] *Καὶ ῥαπισμάτων*. Abest a cod. 2. [70] cod. 2 ἀνασχόμενον, et deinde καταδεξάμενον. [71] *Θάνατον, οὐκ ἄν*. In cod. 1 sequ. Ἵνα τοὺς θανάτῳ κεκρατημένους διὰ τῆς παραβάσεως πρώτου τοῦ ἀνθρώπου ἀπαθανατίσῃ· διὸ οὐδὲ τὴν τῶν, κ. λ. *Ut eos qui mortis imperio ob primi hominis transgressionem subjecti erant, immortales redderet; propterea quoque cæt.* [72] *Ἡ*. cod. 1 τοῦ Δεσπότου.

πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. » Καὶ πάλιν, « Ἐντολὴν ἔλαβον [73] τί εἴπω, καὶ τί λαλήσω, καὶ οὐδὲν ἀπ' [74] ἐμαυτοῦ ποιῶ. » Καί, « Θεέ μου [75], Θεέ μου, ἱνατί με ἐγκατέλιπες; » Ταῦτα δὲ, καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀνθρωπίνως ἐφθέγγετο [76], καὶ [77] τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν ὑποδεικνύων, καὶ οἰκοδομῶν τὴν τῶν Ἰουδαίων ἀσθένειαν. Ἐνταῦθα μέντοι ὁ θεῖος Δαβὶδ καὶ τὴν εἰς ἑαυτὸν γεγενημένην ἀδικίαν διδάσκει, καὶ τὴν εἰς τὸν Δεσπότην [78] [Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν] ἐσομένην προδιαγράφει, τῇ κοινωνίᾳ τῶν παθημάτων ἐναβρυνόμενος, καὶ μονονουχὶ βοῶν μετὰ τοῦ Παύλου, « Ἐγὼ τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω. » [[79] Οὐ μόνον δὲ ὁ Προφήτης, ἀλλὰ καὶ ἅπαντες· ὅσοι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ κοινωνοῦσι τοῖς παθήμασιν αὐτοῦ, δοξασθήσονται· καθάπερ ὁ θεῖος Παῦλος· « Εἴπερ συμπάσχωμεν ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν. » Καὶ αὕτη μὲν τῆς ἐπιγραφῆς καὶ σχεδὸν τοῦ παρόντος ψαλμοῦ ἡ δύναμις· ἀπαρχόμενος δὲ ὁ Προφήτης οὕτως ἔφη·]

β', γ'. « Ἐνώτισαι ὁ Θεὸς τὴν προσευχήν μου, καὶ μὴ ὑπερίδῃς τὴν δέησίν μου. Πρόσχες μοι καὶ εἰσάκουσόν μου. » Διαφόρους ἱκετείας προσφέρει, δεχθῆναι πάντας [80] ἀντιβολῶν. Μὴ παρίδῃς γάρ με, φησὶ, ποτνιώμενον, ἀλλ' εὐμενῶς μοι πρόσχες, καὶ τὴν βοήθειαν ὄρεξον.

« Ἐλυπήθην ἐν [81] τῇ ἀδολεσχίᾳ μου, καὶ ἐταράχθην. [δ'.] Ἀπὸ φωνῆς ἐχθροῦ, καὶ ἀπὸ θλίψεως ἁμαρτωλοῦ. » Ὀνειδιζόμενος γάρ, φησὶ, καὶ πολεμούμενος ὑπὸ τῶν ἀδικούντων ἐχθρῶν, καὶ τὰς παντοδαπὰς αὐτῶν ἐπιβουλὰς λογιζόμενος, πολλῆς ἀλγηδόνος [[82] ἀντὶ τοῦ τῆς παρ' αὐτῶν κατ' ἐμοῦ γενομένης ἐπιβουλῆς], ἐμπέπλησμαι. *Ἀδολεσχίαν* γὰρ ἡ θεία Γραφὴ τὴν συνεχῆ μελέτην καλεῖ. Τοῦτο δὲ ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσε· « Κατηνέχθην προσλαλῶν ἐμαυτῷ [83], καὶ συνεχύθην ὑπὸ φωνῆς ἐχθροῦ, ὑπὸ ἐνοχλήσεως ἀσεβοῦς. » Τὸν γὰρ αὐτὸν [84] ἐχθρὸν καλεῖ καὶ ἀσεβῆ, ὡς εὐεργετούμενον μὲν, τὸν δὲ τοῦ εὐεργέτου κατασκευάζοντα [85] φόνον. « Ὅτι ἐξέκλιναν ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαι [86], καὶ ἐν ὀργῇ ἐνεκότουν μοι. » Σαφέστερον ὁ [87] Σύμμαχος εἴρηκεν [88], ὅτι *Ἐπέῤῥιψαν* [89] *κατ' ἐμοῦ εἰς* [90] *ἀσέβειαν, καὶ μετ' ὀργῆς ἠναντιώθησάν μοι*· πονηρᾷ γὰρ χρησάμενοι γνώμῃ, τὸν ἐμὸν τυρεύουσι θάνατον.

ε', ς'. « Ἡ καρδία μου ἐταράχθη [91] ἐν ἐμοί· καὶ δειλία θανάτου ἐπέπεσεν ἐπ' ἐμέ. Φόβος καὶ τρό-

et nihil a me ipso facio [d]. » Et : « Deus mi, Deus mi, cur dereliquisti me [e]? » Hæc porro et similia humano more **959** locutus est, et humanam naturam ostendens, et Judæorum imbecillitatem quasi ædificans. Hic igitur divinus David et iniquitatem in se patratam docet, et futuram contra Dominum [Christum Deum nostrum] impietatem adumbrat, de communione cruciatuum exsultans, et fere cum Paulo exclamans : « Ego stigmata Domini Christi Jesu in corpore meo porto [f]. » [Non autem Propheta tantum, sed etiam omnes ii, qui per nomen ejus participes facti sunt passionum ejus, glorificabuntur : prout divinus Paulus dicit : « Si una patimur, ut etiam una glorificemur [g]. » Et hoc quidem sibi vult inscriptio, imo totius fere psalmi argumentum. Incipiens vero Propheta sic inquit] :

Vers. 2, 3. « Exaudi, Deus, orationem meam, et ne despexeris deprecationem meam. Attende ad me et exaudi me. « Diversas preces offert, ut omnes admittantur supplicans. Ne despexeris enim, ait, me obsecrantem, sed benigne attende ad me, et opem fer.

« Contristatus sum in continua meditatione mea, et conturbatus sum. [Vers. 4.] Voce inimici, et tribulatione peccatoris. » Cum enim, ait, opprobriis onerer, et bello ab iniquis hostibus **960** petar, omnes illorum insidias considerans, multo dolore [hoc est, insidiis mihi ab illis paratis] afficior. Sacræ enim Litteræ assiduam meditationem ἀδολεσχίαν vocant. Hoc autem Symmachus sic interpretatus est : « Demissus sum mecum ipse loquens, et confusus sum voce inimici, perturbatione impii. » Eumdem enim inimicum nuncupat et impium, ut eum, qui beneficiis affectus fuerat, et beneficiorum auctori mortem moliebatur. « Quoniam declinaverunt in me iniquitates, et in ira molesti erant mihi. » Apertius Symmachus dixit : *Quoniam irruerunt in impietatem contra me, et in ira adversati sunt mihi* : mala enim mente impulsi, mihi mortem struunt.

Vers. 5, 6. « Cor meum conturbatum est in me, et formido mortis cecidit super me. » Timor et

[d] Joan. xii, 49. [e] Matth. xxvii, 46. [f] Gal. vi, 17. [g] Rom. viii, 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[73] cod. 2 λαβών. [74] *Καὶ οὐδὲν ἀπ'*. cod. 2 οὐδὲν ἀφ'. [75] *Θεέ μου*. Non repetitur in cod. 2. Rec. lectio l. c. est ὁ Θεός μου. Vid. p. 735. [76] *Ἀνθρωπίνως ἐφθέγγετο*. cod. 1 οἰκονομικῶς ἐφθέγξατο. [77] *Καὶ — ἀσθένειαν*. Horum locum in cod. 1 occupant ista : Ἵνα διὰ τῶν χθαμαλῶν τούτων ῥημάτων τοῦ ὑπερηφάνου δαίμονος τὴν δύναμιν κατενέγκῃ· ἐκεῖ γὰρ κατήργησεν, ὥς φησιν Ἀπόστολος, « Τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, διάβολον. » Καὶ γὰρ πρὸ τοῦ σταυροῦ ὡς Θεὸς ἅμα τῷ λόγῳ τῷ τετάρτην ἡμέραν τεθνεῶτι τὴν ψυχὴν ἀπέδωκε Λαζάρῳ. *Ut per ista humilia verba superbi dæmonis vim infringeret. Ibi enim, scilicet in cruce, ut Apostolus dicit*, Hebr. ii, 14, 4, « *Abolevit eum qui potestatem mortis habebat.* » *Ut Deus autem, antequam cruci affigeretur, solo verbo statim in vitam restituit Lazarum, qui jam quartum diem inter mortuos egerat.* [78] E cod. 1 suppl. [79] E cod. 1 suppl. [80] *Πάντας*. cod. 1, 2 ταύτας. [81] *Ἐν — μου*. Hebr. בשיחי quod haud male vertitur ἐν ἀδολεσχίᾳ, minus recte autem h. l. a multis de *exercitatione* explicatur. [82] E cod. 1 suppl. [83] *Ἐμαυτῷ*. cod 2 αὐτῷ. [84] *Αὐτόν*. cod. 1 add. οἶδε καί. [85] cod. 2 κατασκευαζόμενον. [86] Rec. lectio est ἀνομίαν, quam etiam habet cod. 2. [87] *Ὁ*. cod. 2 præm. τοῦτο. [88] *Εἴρηκεν*. cod. 2 ἡρμήνευσεν. [89] *Ἐπέῤῥιψαν*. Alii legunt ἐπέγραψαν, sed minus bene, observante Montf. in Hexapl. ad h. l. [90] *Εἰς*. Abest a cod. 2, nec ab aliis ad hunc Symmachi locum refertur. [91] *Ἐταράχθη*. Hebr. יחיל. Aqu. ὠδίνησεν.

tremor venerunt super me, et contexerunt me tenebræ. » Has illorum inimicitias, et insidiatorum machinationes videns, et perhorresco, et timeo, et mortem exspecto. Et mirum non est, si David fugitans, multisque hostibus insectantibus, mortem timuerit, cum homo esset, et sub lege viveret, et evangelicam perfectionem e longinquo prævideret. Etenim ipse Dominus Christus, licet sæpius sacris apostolis **961** prædixisset ac prænuntiasset voluntariam passionem, et vehementius objurgasset divinum Petrum, qui ne hoc accideret deprecabatur, in ipso passionis tempore exclamat: « Nunc anima mea turbata est: » et tanto mœrore divina natura permisit humanam affici, ut sanguinis guttas sudaret, et ab angelo confirmaretur, ut timorem vinceret. Oportebat enim in hoc etiam demonstrari naturam, quæ passionem suscipiebat [et multam longanimitatem, quam erga genus nostrum declaravit hominum amantissimus Deus. Nam passionem carne sustinebat, ut hoc modo nostram præstaret salutem. Omnia itaque ista, quæ verbis insunt, humilia, non ob timorem dicit, quod absit! sed dispensationis divinæ gratiam exponit.]

VERS. 7, 8. « Et dixi: Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo, et requiescam? Ecce elongavi fugiens, et mansi in solitudine. » Hoc aperte beatus David fecit. Nam cum Saulem fugeret, et rursus cum in Geth alienigenarum insidias conspicaretur, in solitudinem se abdidit, ut prima Regnorum historia docet. Et Dominus Christus sæpius in montem, frequenter in solitudinem secessit, Judæorum invidiam declinans. Porro admiratione dignum est, magnum Davidem columbæ et non alterius volucris alas accipere voluisse. Manifestum est enim eum **962** Spiritus sancti gratiam desiderare, qui in columbæ specie Joanni apparuit in Jordane.

VERS. 9. « Exspectabam eum, qui salvum me fecit a pusillanimitate spiritus, et tempestate. » Tot enim, ait, undis circumseptus, et veluti quosdam ventorum impetus aut turbinum recipiens, divinam exspecto opem, auxiliique spe me consolor.

VERS. 10. « Præcipita, Domine, et divide linguas D

A μος ἦλθεν ἐπ' ἐμὲ, καὶ ἐκάλυψέ με σκότος. » Ταύτην αὐτῶν [92] τὴν δυσμένειαν, καὶ τὰς τῶν [93] ἐπιβουλῶν θεώμενος [94] μηχανὰς, καὶ φρίττω, καὶ δέδια, καὶ προσμένω τὸν θάνατον. Καὶ [95] θαυμαστὸν οὐδὲν, εἰ ὁ [96] Δαβὶδ ἀποδιδράσκων, καὶ ὑπὸ πολλῶν διωκόμενος πολεμίων, ἐδεδίει τὴν τελευτὴν, καὶ ἄνθρωπος ὢν [97], καὶ ὑπὸ τῷ νόμῳ πολιτευόμενος, καὶ τὴν εὐαγγελικὴν πόῤῥωθεν ὁρῶν τελειότητα. Καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ Δεσπότης [98] Χριστὸς [99], καίτοι πολλάκις προειπὼν τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις, καὶ προσημάνας τὸ [1] πάθος, καὶ τῷ θεσπεσίῳ δὲ Πέτρῳ γενέσθαι [2] τοῦτο ἀπευξαμένῳ σφοδρότερον ἐπιπλήξας, παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους ἐβόα, « Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται· » καὶ τοσαύτην ἀγωνίαν συνεχώρησεν [3] ἡ θεία φύσις τὴν ἀνθρωπείαν λαβεῖν, ὡς ἱδρῶσαι B μὲν αἵματος θρόμβους, ὑπ' ἀγγέλου δὲ στηριχθῆναι, καὶ [4] νικῆσαι τὸ δέος. Ἔδει γὰρ καὶ ἐν τούτῳ δειχθῆναι τὴν φύσιν [5] τὴν δεχομένην [6] τὸ πάθος, [[7] καὶ τὴν πολλὴν μακροθυμίαν ἣν ἔσχε παρὰ τὸ ἡμέτερον γένος ὁ φιλάνθρωπος· καὶ καταδέχεται πάθος σαρκὶ, καὶ ἐν τούτῳ τὴν ἡμετέραν βουλόμενος πραγματεύσασθαι σωτηρίαν· ἅπαντα γοῦν ταῦτα τὰ τῶν ῥημάτων λέγει ταπεινὰ, οὐ δειλίας ἕνεκεν, ἄπαγε, ἀλλ' οἰκονομίας χάριν προβάλλεται.]

ζ', η'. « Καὶ εἶπα, Τίς δώσει μοι πτέρυγας ὡσεὶ περιστερᾶς, καὶ πετασθήσομαι, καὶ καταπαύσω; Ἰδοὺ ἐμάκρυνα φυγαδεύων, καὶ ηὐλίσθην ἐν τῇ ἐρήμῳ. » Τοῦτο [8] ὁ μακάριος πεποίηκε Δαβίδ. Φυγὼν γὰρ τὸν Σαοὺλ, καὶ πάλιν τῶν ἐν τῇ Γὲθ ἀλλοφύλων C τὴν δυσμένειαν θεασάμενος, εἰς τὴν ἔρημον ἀπέδρα, ὡς ἡ πρώτη τῶν Βασιλειῶν ἱστορία διδάσκει. Καὶ ὁ Δεσπότης δὲ Χριστὸς, πολλάκις μὲν εἰς τὸ ὄρος, πολλάκις δὲ εἰς τὴν ἔρημον ὑπεχώρησε, τὸν τῶν Ἰουδαίων φθόνον ἐκκλίνων. Θαυμάσαι δὲ ἄξιον τὸν μέγαν Δαβὶδ, περιστερᾶς καὶ οὐκ ἄλλου ὀρνέου πτέρυγας λαβεῖν ἐθελήσαντα. Δῆλος [9] γάρ ἐστι τῆς πνευματικῆς χάριτος ἐφιέμενος [10] τῆς ἐν εἴδει περιστερᾶς ἐπιπτάσης [11].

θ'. « Προσεδεχόμην [12] τὸν Θεὸν [13], τὸν σώζοντά με ἀπὸ ὀλιγοψυχίας, καὶ ἀπὸ καταιγίδος. » Τοσούτοις γὰρ, φησὶ, περικλυζόμενος κύμασι, καὶ οἱόν τινων πνευμάτων, ἢ στροβίλων [14] ἀνέμων δεχόμενος προσβολὰς, τὴν θείαν προσμένω ῥοπὴν, καὶ τῇ τῆς ἐπικουρίας ἐλπίδι ψυχαγωγοῦμαι.

ι'. « Καταπόντισον, Κύριε, καὶ καταδίελε τὰς γλώσ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[92] *Αὐτῶν*. cod. 1 add. ὁρῶν. [93] *Τὰς τῶν*. cod. 1 τούτων. [94] cod. 2 θεασάμενος. [95] *Καὶ — τελειότητα.* Des. apud Cord. t. II, p. 55. [96] *Ὁ*. cod. 1, 2 addunt θεῖος. [97] *Ὢν*. cod. add. τῇ φύσει. [98] *Δεσπότης*. cod. 1 add. τοῦ παντός. [99] *Χριστός*. Abest a cod. 2. [1] *Τό*. cod. 1 add. ἑκούσιον, quam lectionem expressit Carafa. [2] *Γενέσθαι*. cod. 1 præm. μή. [3] *Συνεχώρησεν*. In cod. 1 ponitur post φύσις. [4] *Καὶ — δέος*. cod. 1 omittit καὶ νικῆσαι, post δέος autem addit, καὶ διὰ ταύτης τὸν ἐχθρὸν τοῦ γένους, διάβολον, καταναλῶσαι, *et per hunc (mœrorem) diabolum, generis humani hostem, vincere.* [5] *Φύσιν*. In cod. 1 ponitur post δεχομένην. [6] cod. 2 δεξαμένην. [7] E cod. 1 suppl. [8] *Τοῦτο — Δαβίδ*. cod. 1 τοῦτο δὲ σαφῶς πεποίηκεν ὁ μακάριος Δαβίδ. [9] *Δῆλος — τῆς*. cod. 2 δῆλον γάρ ἐστιν, ὅτι τῆς. [10] *Ἐφιέμενος*. cod. 1 add. ἦν. [11] *Ἐπιπτάσης*. cod. 1 φανείσης ἐν τῷ Ἰορδάνῃ τῷ Ἰωάννῃ. Hanc lectionem Carafa in versione sua expressit. Præterea in cod. isto sequitur: Οἶδε γὰρ πτέρυγας ὀνομάζειν· Παλαιάν τέ φησι καὶ Νέαν Διαθήκην· ἧς ἐντὸς ὑπάρχων προεφήτευσε τῆς Νέας τὴν δύναμιν. *Locum hunc ut in codice legitur, apponendum esse duximus; suspectæ autem sunt lectiones nonnullæ.* [12] *Προσεδεχόμην — καταιγίδος*. Propius ad Hebr. veritatem accedit Symm. versio, ἐξαίφνης ἐποίησα ἂν τὴν ἔκφυξίν μου ἀπὸ πνεύματος ἐπαίροντος λαίλαπος. Haud multum differt Aqu. et Theodot. interpretatio. [13] *Τὸν Θεόν*. Additur in edit. Complut. [14] *Στροβίλων*. cod. 1 συστροφῆς.

σας αὐτῶν. » Ἐπειδὴ κακῇ κέχρηνται συμφωνίᾳ, διάλυσον αὐτῶν, Δέσποτα, τὴν ὁμόνοιαν.

« Ὅτι εἶδον ἀνομίαν, καὶ ἀντιλογίαν ἐν τῇ πόλει. [ια'.] Ἡμέρας καὶ νυκτὸς κυκλώσει αὐτὴν ἐπὶ τὰ τείχη αὐτῆς. » [[15] Τοῦτο μὲν οἱ Ἀσσύριοι, τοῦτο δὲ οἱ Αἰγύπτιοι καὶ χρόνον ὕστερον καὶ ἡ τῶν Ῥωμαίων δυναστεία.]

« Καὶ [16] ἀνομία καὶ κόπος ἐν μέσῳ αὐτῆς. [ιβ'.] Καὶ ἀδικία, καὶ [17] οὐκ ἐξέλιπεν ἐκ τῶν πλατειῶν αὐτῆς τόκος καὶ δόλος. » Τῷ μακαρίῳ Δαβὶδ οὐκ οἶμαι ἁρμόττειν ταῦτα τὰ ῥήματα. Οὐδὲ γὰρ ἡ Ἱερουσαλὴμ κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ὑπὸ Ἰουδαίων κατείχετο [18], οὐδὲ ἄλλη τις βασιλικὴ ἐνενόμιστο [19] πόλις· ἀλλ' ἔοικε τῆς Ἱερουσαλὴμ τὴν ἀντιλογίαν καὶ παρανομίαν προλέγειν ὁμοῦ [20], καὶ τῆς [21] πονηρίας αὐτῆς διεξιέναι τὰ εἴδη, τὴν ἀνομίαν, τὴν ἀδικίαν, τὸν τόκον [22], τὸν δόλον [23]· ἅπερ ἀσπαζόμενοι, τοὺς ἐπωφελεῖς τοῦ Σωτῆρος οὐκ ἐδέχοντο νόμους [24]. Ἐπισημήνασθαι μέντοι προσήκει, ὡς οὐ μόνον τῆς καινῆς διαθήκης [25] ἡ τελειότης, ἀλλὰ καὶ ἡ νομικὴ πολιτεία, τοῦ τόκου κατηγορεῖ, καὶ τῇ ἀνομίᾳ, καὶ τῇ ἀδικίᾳ, καὶ τῷ δόλῳ τοῦτον συζεύγνυσιν [26].

ιγ'. « Ὅτι εἰ ἐχθρὸς ὠνείδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν· καὶ εἰ ὁ μισῶν με ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλοῤῥημόνησεν, ἐκρύβην ἂν ἀπ' αὐτοῦ. » [[27] Ἀντὶ τοῦ τὸν παρ' αὐτοῦ κατ' ἐμοῦ δόλον εἰ ἔγνων, ἐκρύβην ἂν ἀπ' αὐτοῦ.] Ἀλλὰ τὰ μὲν παρὰ τῶν δυσμενῶν γινόμενα οἰστὰ ἡγοῦμαι [28] καὶ φορητά· ὑπὸ γὰρ ἐχθρῶν ταῦτα δρᾶται καὶ πολεμίων· ἄλλως τε καὶ τὸν προφανῆ πόλεμον διαφυγεῖν [29] τυχὸν δυνατόν.

ιδ', ιε'. « Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόψυχε [30], ἡγεμών μου καὶ γνωστέ μου. Ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς [31] μοι [32]

A eorum. » Quoniam mala conspiratione usi sunt, dissolve, Domine, eorum concordiam.

« Quoniam vidi iniquitatem, et contradictionem in civitate. [VERS. 11.] Die ac nocte circumdabit eam super muros ejus. » [Hoc partim ad Assyrios, partim ad Ægyptios; quoad ultima autem tempora ad Romanorum imperium spectat.]

« Et iniquitas ac labor in medio ejus. [VERS. 12] Et injustitia, et non defecit de plateis ejus usura et dolus. » Hæc verba beato Davidi minime congruere opinor. Nec enim Hierosolyma eo tempore a Judæis tenebatur, nec alia civitas regia existimabatur : sed videtur simul prædicere Hierosolymæ repugnantiam, et iniquitatem, et ejus pravitatis species enumerare, **963** iniquitatem, injustitiam,
B fenus, dolum : quibus dediti ejus incolæ fructuosas Salvatoris leges non receperunt. Notandum est porro non modo novi testamenti perfectionem, verum etiam legalem statum, fenus damnare, idque cum iniquitate et injustitia et dolo copulare.

VERS. 13. « Quoniam si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem utique : et si is, qui oderat me, contra me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo. » [Hoc est, si dolos ab eo mihi paratos scivissem, forsitan me illi subduxissem.] Verum ea, quæ ab inimicis fiunt, toleranda et ferenda censeo : ab inimicis et hostibus
C hæc fiunt : maxime quia manifestum bellum declinari fortasse potest.

VERS. 14, 15. « Tu vero homo unanimis, dux meus, et notus meus. Qui **964** simul mecum dul-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[15] E cod. 1 suppl. [16] *Καὶ — κόπος*. Rec. lectio est ἀνομία καὶ πόνος. [17] *Καί*. cod. 1 διά. [18] cod. 2 κατείληπτο. [19] cod. 2 ἐνενόμητο. [20] *Προλέγειν ὁμοῦ*. cod. 1 προβλέπειν ὁμοῦ καὶ προλέγειν. [21] *Τῆς — εἴδη*. Hæc in cod. 1 ita se habent : Μηδ' ἕτερον ἢ ἀνομίαν καὶ δόλον καὶ ἀδικίαν καὶ κόπον καὶ τόκον κατασκευαζούσης κατὰ τοῦ Σωτῆρος· λέγει δὲ καὶ περὶ ἑτέρας πόλεως, ἢ καθ' ἑκάστην διὰ τῶν ἑαυτῆς οἰκητόρων· περὶ τοιαύτης γὰρ πόλεως διέξεισι τὰ εἴδη. » *Quæ nil nisi iniquitatem, dolum, injustitiam, laborem et fenus contra Servatorem moliebatur. Loquitur autem quoque de alia quavis urbe, et uniuscujusque inhabitatoribus. Talis enim urbis enarrat species.* [22] cod. 1 δόλον, cod. 2 κόπον. [23] *Δόλον*. cod. 1 τόκον. [24] *Ἅπερ — νόμους*. cod. 1. ἅπερ ἀσπαζόμενοι οἱ οἰκοῦντες ἐν αὐτῇ δεδούληνται τούτοις· μὴ δεχόμενοι τοὺς ἐπωφελεῖς τοῦ Σωτῆρος νόμους, ἀλλ' οἰκείους προβαλλόμενοι τοὺς τῆς ἀληθείας χαράττουσι. *Quibus dediti, quotquot habitant in ea, illorum jugo subjecti sunt, non recipientes Salvatoris leges utilissimas, sed suas ingerentes veritatis titulo eas vendituut.* [25] *Διαθήκης*. Abest a cod. 2. [26] cod. 1 συνεζευγμένον, cod. 2 συζευγνύουσιν. In cod. 1 post συνεζευγμένον sequitur : Πηλίκον κακόν· καθὼς ὁ αὐτὸς Προφήτης ἐν ἑτέρῳ· « Τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ· καὶ δῶρα ἐπ' ἀθώοις οὐκ ἔλαβεν. » Οἱ δὲ τοῦτο μὴ ποιοῦντες ἀλλὰ τοὐναντίον ἐκτοκίζοντες ἐοίκασι παρανόμοις, ὡς ὁ προφητικὸς ἡμᾶς ἐκπαιδεύει λόγος. *Quantum est malum : prout ipse Propheta alibi dicit : « Argentum suum non dedit in usuram, et munera de innocentibus non sumpsit, Psal. 14, 5. » Qui vero hoc non faciunt, sed potius fenori dant ii transgressoribus similes sunt, ut propheticus sermo nos docet. »* [27] E cod. 1 suppl. [28] *Ἡγοῦμαι*. cod. 2 νομιζόμενα. [29] cod. 1 διαφεύγειν. [30] *Ἰσόψυχε*. In cod. 1 sequitur : Τὸ *Ἡγεμὼν* καλῶς ὡς πρὸς τὸν Σίμωνα· ἐπειδὴ Ὀνίου ἀρχιερατεύοντος προστασίαν ἡγεμονίας ἐγκεχείριστο· *Ὁμότροπον* οὖν αὐτὸν καλεῖ, διὰ τὸ ὑπὸ τὸν αὐτὸν νόμον ζῆν· *Ἡγεμόνα*, ὅτι ἦρχε καὶ αὐτός· *Γνωστὸν*, ὡς ἐνόμιζεν οἰκεῖον πάνυ· τὸ δὲ « *Ἐγλύκανάς* μοι ἐδέσματα, διὰ τὴν τότε ὁμοδίαιτον τράπεζαν· » ἐκάλει γὰρ αὐτὸν καὶ ἀντεκαλεῖτο συνεσθίειν. Τὸ δὲ « ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ, » διὰ τὸ κοινῇ εἰς τὸν ναὸν ἐν ταῖς ἑορταῖς εἰσέρχεσθαι. Ἄλλοι δὲ εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὸν Ἰούδαν· συνήσθιε γὰρ καὶ συνώδευεν τῷ ναῷ· καὶ ὅσα ἕτερα. *Illud vero* dux *bene tanquam ad Simonem dictum : quippe qui Onia summo sacerdotio fungente præfecturam et munus ducis gerebat. Vocat itaque eum similem moribus, quia sub eadem vivebat lege ;* ducem, *quia ipse quoque imperium administrabat ;* notum, *quia illum pro familiari habebat. Illud autem, « dulces mecum capiebas cibos, » refert sese ad communem, quo utebantur, victum : invitabat enim eum et vicissim ab eo invitabatur ad mensæ societatem. Illud vero « in domo Dei » apposuit, quia una diebus festi in templum ingredi solebant. Alii autem ad Christum et Judam hæc transferunt. Comedit enim cum eo, et socium habuit illum in templo adeundo. Et quæ sunt alia.* Ad prima hujus loci verba usque ad ἐγκεχείριστο conf. quæ Cord. t. II, p. 61. Theodoro tribuit. [31] *Ἐγλύκανας — ἐδέσματα*. Propius ad Hebr. veritatem accedit Aquilæ interpretatio, οἳ ὁμοῦ ἐγλυκάναμεν ἀπόῤῥητον. Symm. οἵτινες ἐκοινολογούμεθα γλυκεῖαν ὁμιλίαν. [32] *Μοι*. Abest a textu τῶν Ο'.

ces capiebas cibos. In domo Dei ambulavimus cum consensu. » Omnium molestissimum mihi videtur virum familiarem, et concordem, et mecum mensæ cibique participem, et divinarum simul humanarumque rerum conscium, ea facere quæ sunt inimicorum et hostium. Per hæc autem verba manifesto vaticinationis gratia proditorem Judam descripsit, qui dux a rege Christo electus fuit. « Constitues enim, inquit, eos principes super omnem terram [h], » et ejus mensæ, mysticorumque sermonum particeps fuit, instrumentum autem insidiantium evasit. Pro *dux meus*, Symmachus *familiaris meus*, interpretatus est. Hæc vero nequaquam beato Davidi congruunt. Nemo enim amicorum ejus ipsum cum Saulem fugeret, prodidit. Neque **965** enim Doeg, neque Ziphæi ex legitimis amicis ejus erant. Sed Evangeliorum historiæ vaticinatio quadrat : « Qui manducat mecum, inquit, * panem, ipse sustulit contra me calcaneum suum [i]. » Ad hunc modum proditionem vaticinatus, mortem etiam ejus repentinam prædicit. [Et ad hoc usque tempus licet eumdem videre dolum, cædisque cupidum animum apud multos satis frequentem, ut rerum eventus docet. Non enim ii tantum qui ab aliis alimenta accipiunt, eos produnt qui ista subministrant, sed etiam illi qui divinorum et ineffabilium mysteriorum sunt participes, non modo se invicem produnt, sed etiam necem sibi parant, idque interposito juramento. Et Paulus quidem continuo testatur [j] per universum orbem de duobus istis immutabilibus, in quibus mentiri non potest (Deus) : juramentum dico et fidem. Utrumque tamen nonnulli nescio quomodo mutare tentant : imo vere mutarunt, neque erga benefactores, neque ratione fidei, neque erga universorum Dominum, quæ legitimo fini conveniunt, observantes. Propterea propheticus Spiritus sententiam contra eos pronuntians, ita inquit :]

VERS. 16. « Veniat mors super illos, et descendant in infernum viventes. » [Hoc illis minatur decretum, cum pravam eorum opinionem vellet supprimere.] Talem autem vitæ finem suscepit Judas : cum enim jugulum laqueo ligasset, subitam sustinuit **966** mortem. In similes calamitates et Judæi post crucem inciderunt, Romano bello traditi. Non enim lege naturæ e vita evolarunt, sed hostilibus armis confixi. [Si quis autem impiorum communi morte vitam se finiturum esse putaverit,

A ἐδέσματα. Ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐπορεύθημεν ἐν ὁμονοίᾳ [33]. » Πάντων ἀνιαρώτατον εἶναί μοι δοκεῖ, τὸν ἄνδρα συνήθη, καὶ ὁμογνώμονα, καὶ ὁμοτράπεζόν μοι, καὶ σύσσιτόν μοι γεγενημένον, καὶ θείων μοι [34] καὶ ἀνθρωπείων [35] κεκοινωνηκότα πραγμάτων, τὰ δυσμενῶν δρᾶσαι καὶ πολεμίων· σαφῶς δὲ διὰ τούτων ἡμῖν τῶν λόγων ἡ προφητικὴ χάρις τὸν προδότην Ἰούδαν διέγραψεν [36], ἡγεμόνα μὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως [37] χειροτονηθέντα Χριστοῦ (« Καταστήσεις γὰρ αὐτοὺς ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ») τραπέζης δὲ αὐτῷ καὶ μυστικῶν κεκοινωνηκότα λόγων, ὄργανον δὲ τῶν ἐπιβουλευόντων γεγενημένον. Ἀντὶ [38] μέν τοι τοῦ *ἡγεμών μου*, ὁ Σύμμαχος, *συνήθης μου* ἡρμήνευσεν. Ταῦτα δὲ τῷ μακαρίῳ οὐδαμῶς ἁρμόττει Δαβίδ· οὐδεὶς γὰρ αὐτὸν, ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ διωκόμε-
B νον, τῶν εὐνουστάτων προδέδωκεν. Οὔτε γὰρ ὁ Δωὴκ, οὔτε οἱ Ζιφαῖοι, τῶν γνησίων αὐτοῦ φίλων ἐτύγχανον [39]. Τῇ δὲ τῶν Εὐαγγελίων ἱστορίᾳ ἡ προφητικὴ [40] συμβαίνει· « Ὁ ἐσθίων [41], φησὶ, μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον, ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ. » Οὕτω τὴν προδοσίαν προαγορεύσας, καὶ τὸν αἰφνίδιον αὐτοῦ θάνατον προθεσπίζει. [[42] Καὶ μέχρι νῦν ἔστιν ἰδεῖν τὸν αὐτὸν δόλον καὶ φόνον παρά τισι πλεονάζοντα, ὡς ἡ τῶν πραγμάτων ἡμᾶς ἔκβασις πείθει. Οὐ μόνον γὰρ τῶν ἄλλων κοινωνοῦντες προδιδόασι τοὺς παρέχοντας τούτους, ἀλλὰ γὰρ καὶ τῶν θείων καὶ ἀπορρήτων μυστηρίων μέτοχοι γενόμενοι ἀλλήλους οὐ μόνον [43] προδιδόασιν, ἀλλὰ καὶ θανάτους κατασκευάζουσι, καὶ τοῦτο ὅρκων μεσιτευόντων. Καὶ ὁ μὲν Παῦλος οὐ
C παύεται διαμαρτυρόμενος ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ τοῖς διὰ δύο [44] πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι· τὸν ὅρκον λέγω καὶ τὴν πίστιν· τινὲς δὲ οὐκ οἶδ' ὅπως μετατιθέναι πειρῶνται τὰ ἀμφότερα· μᾶλλον δὲ μετατεθείκασι, μήτε πρὸς τοὺς εὐεργέτας, μήτε περὶ τὴν πίστιν, μήτε εἰς αὐτὸν τῶν πάντων Δεσπότην ὀρθὸν σκοπὸν φυλάττοντες. Διὸ δὴ τὸ προφητικὸν Πνεῦμα ἀποφαινόμενον κατ' αὐτῶν οὕτως ἔφη·]

ιϛ'. « Ἐλθέτω δὴ θάνατος ἐπ' αὐτούς· καὶ καταβήτωσαν εἰς ᾅδου ζῶντες. » [[45] Τοιαύτην αὐτοῖς ἀπειλεῖ τὴν ψῆφον βουλόμενος ἀναστεῖλαι τὴν πονηρὰν αὐτῶν γνώμην.] Τοιοῦτο δὲ τοῦ βίου τὸ τέλος ἐδέξατο [46]· τῇ γὰρ ἀγχόνῃ τὴν δέρην προσδήσας, σύντομον ὑπέμεινε θάνατον· τοιαύταις καὶ οἱ Ἰου-
D δαῖοι μετὰ τὸν σταυρὸν περιέπεσον συμφοραῖς, τῷ Ῥωμαϊκῷ παραδοθέντες πολέμῳ. Οὐ γὰρ τῷ νόμῳ τῆς φύσεως ὑπεξῆλθον τὸν βίον [47], ἀλλ' ὅπλοις πολεμικοῖς κατακοντιζόμενοι. [[48] Εἰ δὲ καί τις τῶν φαύ-

[h] Psal. XLIV, 16. [i] Joan. XIII, 18. [j] Hebr. VI, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[33] *Ἐν ὁμονοίᾳ*. Hebr. ברגש *in strepitu* sc. euntium. [34] *Μοι*. Abest a cod. 1. [35] cod. 1, 2 ἀνθρωπίνων. [36] cod. 2 προέγραψεν. [37] *Βασιλέως*. cod. 1 addit τῶν βασιλευόντων. [38] *Ἀντὶ — ἡρμήνευσεν*. Horum locum in cod. 1 occupant ista : Τὰ δὲ αὐτὰ μέχρι νῦν οἱ τὴν Ἰούδα κεκτημένοι γνώμην κατὰ τῶν φίλων καὶ μάλιστα τῶν εὐεργετεῖν πεφυκότων δρῶσιν. *Eadem vero ad hunc usque diem, qui Judæ habent animum, contra amicos et benefactores faciunt.* [39] *Ἐτύγχανον*: cod. 1, 2 addunt ὄντες. [40] cod. 1, 2 προφητεία. [41] *Ἐσθίων*. Rec. lectio l. c. est τρώγων. [42] E cod. 1 suppl. [43] Post μόνον in cod. iterum ponitur οὐ, sed perperam. [44] In cod. leg. στενο . . . legendum autem esse δύο e loco Epist. ad Hebr. VI, 18 colligimus. [45] E cod. 1 suppl. [46] *Ἐδέξατο*. cod. 1 addit Ἰούδας, quam lectionem expressit etiam Carafa. [47] cod. 2 τοῦ βίου. [48] E cod. 1 suppl.

λων δόξαιεν κοινῷ θανάτῳ καταλύειν τὸν βίον, μετὰ A τὴν ἔνθεν ἀνάστασιν διπλῆν τὴν κατ' αὐτοῦ δέξεται τιμωρίαν. « Τινῶν γάρ, φησὶν, ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοι, προάγουσιν [49] εἰς κρίσιν· τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. »] Εἶτα δείκνυσι τῆς τιμωρίας τὸ δίκαιον. « Ὅτι πονηρία [50] ἐν ταῖς παροικίαις αὐτῶν [51] ἐν μέσῳ αὐτῶν. [[52] Ἀντὶ τοῦ εἰς τὸ μέσον, εἰς αὐτὴν τὴν καρδίαν πονηρία βλαστήσασα τὴν θανατικὴν τῆς τιμωρίας αὐτοῖς ἐπάγει ψῆφον.] *Παροικίαν* δὲ καλεῖ τὴν παροῦσαν ζωὴν, ἐν ᾗ παροικοῦμεν οὐ κατοικοῦμεν. [[53] Καὶ μακάριοι οἱ παροικίαν ἡγούμενοι τὸν παρόντα βίον καὶ μὴ κατοικίαν. Εἶτα εἰρηκὼς τὰ παρὰ τῶν παρανόμων, εἰς τοὺς ἀδικουμένους καὶ μὴ ἐγκαταλιμπανομένους παρὰ τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς μετατίθησι τὸν λόγον ὁ Προφήτης.]

ιζ'. « Ἐγὼ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκέκραξα, καὶ ὁ Κύριος B εἰσήκουσέ μου. » [[54] Οὐ γὰρ μόνον τὸν Πατέρα, φησὶ, παρακαλεῖν μεμάθηκα, ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν, τὸν διὰ πολλὴν φιλανθρωπίαν, μικρὸν ὕστερον ἐξ ἐμοῦ τὴν κατὰ σάρκα οἰκονομίαν μέλλοντα καταδέχεσθαι. Διὸ δὴ]

ιη'. « Ἑσπέρας [55] καὶ πρωῒ καὶ μεσημβρίας διηγήσομαι, καὶ ἀπαγγελῶ [56] καὶ εἰσακούσεται τῆς φωνῆς μου. » [[57] Ταύτης δὲ δεχθείσης παρὰ τοῦ φιλανθρώπου,]

ιθ'. « Λυτρώσεται ἐν εἰρήνῃ τὴν ψυχήν μου [58] ἀπὸ ἐγγιζόντων μοι [59], ὅτι ἐν πολλοῖς ἦσαν σὺν ἐμοί [60]. » Τὴν ἐνδελεχῆ μου, φησὶν ὁ Δαβὶδ, θεώμενος [61] προσευχὴν, τὴν νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν παρ' ἐμοῦ προσφερομένην, ἀπαλλάξει με τῶν πολεμούντων, καὶ χαριεῖται εἰρήνην. [[62]. Οὐ μόνον δὲ ἐμοὶ, φησὶ, ἀλλὰ γὰρ καὶ ἅπασι τοῖς εἰς αὐτὸν πεποιθόσιν.] Τὸ δὲ, « Ἐν πολλοῖς ἦσαν σὺν ἐμοὶ, » τὸ [63] πολλοὺς εἶναι τοὺς πολεμίους δηλοῖ. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε· *Πολλοστοὶ γὰρ ἐγένοντο πρός με* [64].

κ'. « Εἰσακούσεται [65] ὁ Θεὸς, καὶ ταπεινώσει αὐτούς· [66] [δίκαιος γὰρ ἐστι καὶ οἶδεν ἐτάζων καρδίαν καὶ νεφρούς,] ὁ ὑπάρχων [67] πρὸ τῶν αἰώνων. » Δεξάμενος δέ μου τὴν δέησιν ὁ ἀεὶ [68] Θεὸς, ἀσθενείᾳ περιβαλεῖ [69] τοὺς ἐπιβουλεύοντας [70]. « Οὐ γάρ ἐστιν αὐτοῖς ἀντάλλαγμα, ὅτι [71] οὐκ ἐφοβήθησαν τὸν Θεόν. » Τοῦτο ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν· *Οὐ γὰρ ἀλλάσσονται, οὐδὲ φοβοῦνται τὸν Θεόν.*

A post resurrectionem aliquando duplam reportabit pœnam. « Nonnullorum enim, inquit, peccata manifesta sunt, et præcedunt ad judicium, nonnullos autem insequuntur [k]. »] Deinde supplicii justitiam ostendit. « Quoniam nequitiæ in diversoriis eorum, in medio eorum. » [Idem quod in medium eorum, in ipsum cor, malitia propullulans mortiferum pœnæ judicium quasi infert.] *Diversorium* autem nuncupat præsentem vitam, in qua diversamur, et non habitamus. [Et beati sunt, qui hanc vitam pro diversorio, non pro domicilio habent. Deinde postquam hæc de impiis ad eos qui injuriam patiuntur, divino tamen auxilio non destituuntur, dixerat, sermonem mutat Propheta.]

B VERS. 17. « Ego autem ad Deum clamavi, et Dominus salvavit me. » [Non enim Patrem tantum, inquit, invocare didici, sed etiam unigenitum ejus Filium, qui pro immenso suo in homines amore post breve tempus aliquando ex me humanam assumpturus est naturam. Propterea]

VERS. 18. « Vespere, et **967** mane, et meridie narrabo, et annuntiabo, et exaudiet vocem meam. » [Hac autem accepta a (Deo) hominum amantissimo] :

VERS. 19. « Redimet in pace animam meam ab his qui appropinquant mihi, quoniam inter multos erant mecum. » Assiduas meas preces, inquit David, videns nocte dieque a me oblatas, ab hostibus me liberabit, et pacem largietur. C [Non autem, inquit, mihi tantum, sed etiam omnibus qui confidunt in ipso.] Hæc verba autem : « Inter multos erant mecum, » multos hostes esse declarant. Ita enim Symmachus edidit : *Multi adversus me fuerunt.*

VERS. 20. « Exaudiet Deus, et humiliabit illos [justus enim est et novit (me) utpote qui scrutatur cor et renes], qui est ante sæcula. » Cum autem æternus Deus meas preces admiserit, imbecillitate insidiantes mihi circumdabit. « Non enim est illis commutatio, quoniam non timuerunt Deum. » Hoc Symmachus ita interpretatus est : *Non enim mutantur, neque timent Deum.* [Neque enim mala

[k] I Tim. v, 24.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[49] *Προάγουσιν*. Rec. lectio I Tim. v, 24 est προάγουσαι. [50] *Πονηρία*. cod. 1 add. λέγει. [51] *Ἐν ταῖς παροικίαις αὐτῶν*. Hebr. בִּמְגוּרָם *in commoratione* s. cœtu *eorum*. [52] E cod. 1 suppl. [53] E cod. 1 suppl. [54] E cod. 1 suppl. [55] cod. 2 Ἑσπέρᾳ. Sic quoque deinde μεσημβρίᾳ. [56] *Ἀπαγγελῶ*. cod. 1 add. ἀντὶ τοῦ ἐξομολογήσομαι. [57] E cod. 1 suppl. [58] *Μου*. Abest a cod. 1 in quo post ψυχὴν sequitur, εἰπὲ καὶ ἀπὸ τίνων. *Dic quoque a quibus?* [59] *Μοι*. cod. 1 add. δολερῶν ἀνθρώπων. [60] *Ἐμοί*. cod. 1 add. ὅτι ἐκ πολλοῦ ἦσαν ὑποκριτικῶς μοι προσκαρτεροῦντες. *Quia a longo inde tempore per simulationem mihi adfuerunt.* [61] *Θεώμενος*. cod. 1 θεασάμενος ὁ Σωτήρ. [62] E cod. 1 suppl. [63] *Τὸ — δηλοῖ*. cod. 1 τὸ εἰς πολλοὺς, ἢ τὸ πολλοὺς εἶναι τοὺς πολεμίους δηλοῖ. [64] *Μέ*. cod. 1 add. φησί. [65] *Εἰσακούσεται*. cod. 1 διὸ εἰσακούσεταί μου, λέγει ὁ κ. λ. [66] E cod. 1 suppl. [67] *Ὁ ὑπάρχων*. Hebr. יֹשֵׁב *sedens*. [68] *Ἀεί*. cod. 1, 2 add. ὤν. [69] cod. 2 περιβάλλει. [70] *Ἐπιβουλεύοντας*. cod. 1 addit μοί. In eodem cod. sequitur οὐ γὰρ μόνον οὐκ ἔθεντο ἔχειν αὐτὸν πρὸ ὀφθαλμῶν, ἀλλ' οὐδ' ἐμὲ βοηθεῖσθαι παρ' ἐκείνου πεπιστεύκασι. *Non constituerunt enim tantum apud animum suum, eum non ante oculos ponere, sed etiam me ab illo adjuvari non crediderunt.* [71] *Ὅτι*. Rec. lectio est καί.

eorum mutatur sententia, **968** neque timent Deum : propterea], Videns, inquit, immutabiles ipsorum mores, supradictis calamitatibus circumdabit.

Vers. 21. « Extendit manum suam in retribuendo. » Hoc tres isti interpretes sic exposuerunt, *Extendit manum suam in eos qui pacem habent cum eo.* Non enim hostem Saul persequebatur, sed beneficii auctorem, et familiarem, et notum. Neque inimicum Judas prodidit, sed Salvatorem, bonorumque largitorem. Hoc igitur, « Extendit manum suam in retribuendo, » hoc significat, quoniam cum manum extendisset, ut præmia persolveret, nihil quidem boni attulit, verum omnia malitiæ plena fuerunt. * [Imo etiam Judas non modo ad prodendum extendit manum suam, sed etiam cum reduceret triginta nummos argenteos, quos, postquam ille vitam laqueo finiverat, in ærarium templi conjecerunt, qui Deum interfecerant.] Et hoc declarant quæ sequuntur : « Contaminaverunt testamentum ejus. » Cum enim divina lex præcipiat [l] diligere proximum sicut se ipsum, isti beneficii auctorem ut hostem persecuti sunt. [At non hoc tantum, sed ad crucis quoque supplicium condemnarunt. Propterea addit] :

Vers. 22. « Divisi sunt ira vultus sui, et **969** appropinquarunt corda eorum. » Cum enim iræ servirent, alia quidem loquebantur, alia vero machinabantur. Sic enim Symmachus interpretatus est : *Nitidiora butyro ora illorum, cor vero uniuscujusque ipsorum pugnat.* His autem ea quæ sequuntur respondent : « Molliti sunt sermones ejus super oleum, et ipsi sunt jacula. » Talia autem Saulis et Judæ verba erant. Saul quidem Davidi dicebat : « Tune es, fili David [m] ? » Judas vero : « Numquid ego sum, Rabbi ? » [Et multi similiter affecti amicitiæ speciem præ se ferentes ad eos quos injuria affecerunt, dicunt, Numquid iniquum contra te feci ? Eodem porro modo Judas dixit : « Salve Rabbi], et osculatus est eum [n]. » Ac sermones quidem olei butyrique lenitati similes sunt, consilia vero jaculis et telis acutissimis. [Lanceæ enim potius erant jacula eorum.] Pro *jaculis* enim Aquila vertit *lanceas*. Sic beatus David

A [[72] Οὐδὲ γὰρ ἀλλάσσεται αὐτῶν ἡ πονηρὰ γνώμη, οὐδὲ φοβοῦνται τὸν Θεόν· διὸ δὴ], Ὁρῶν αὐτῶν, φησὶν [73], τὸν ἀμεταμέλητον τρόπον, ταῖς προειρημέναις συμφοραῖς περιβαλεῖ.

κα'. « Ἐξέτεινε τὴν [74] χεῖρα αὐτοῦ ἐν τῷ ἀποδιδόναι [75]. » Τοῦτο οἱ τρεῖς οὕτως ἡρμήνευσαν· *Ἐξέτεινε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τοὺς εἰρηνεύοντας ἐν αὐτῷ [76] πρὸς αὐτόν.* Οὐ γὰρ πολέμιον ὁ Σαοὺλ ἐδίωκεν, ἀλλ' εὐεργέτην, καὶ συνήθη, καὶ γνώριμον. Οὐδὲ ἐχθρὸν ὁ Ἰούδας προδέδωκεν, ἀλλὰ Σωτῆρα [77], καὶ τῶν ἀγαθῶν χορηγόν. Τὸ τοίνυν, « Ἐξέτεινε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐν τῷ ἀποδιδόναι, » τοῦτο δηλοῖ, ὅτι ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ὥστε τὰς ἀντιδόσεις ἐκτίσαι, ἀγαθὸν μὲν οὐδὲν προσενήνοχεν· πάντα δὲ πονηρίας μεστά. [[78] Ἀλλ' ὅμως καὶ ὁ Ἰούδας οὐ
B μόνον εἰς τὸ προδοῦναι τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐξέτεινε, ἀλλὰ γὰρ καὶ ἀποστρέψας τὰ τριάκοντα ἀργύρια, ἃ μετὰ τὴν ἐκείνου ἀγχόνην ἐνέβαλον οἱ θεοκτόνοι εἰς τὸν κορβανᾶν.] Καὶ [79] τοῦτο δηλοῖ τὰ ἐπαγόμενα [80]· « Ἐβεβήλωσαν [81] τὴν διαθήκην αὐτοῦ. » Τοῦ γὰρ θείου νόμου διαγορεύοντος ἀγαπᾷν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, τὸν [82] εὐεργέτην ὡς πολέμιον ἐδίωκον. [[83] Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ σταυρῷ κατέκριναν. Διὸ ἐπήγαγε·]

κβ'. « Διεμερίσθησαν [84] ἀπὸ ὀργῆς τοῦ προσώπου αὐτῶν [85] καὶ [86] ἤγγισαν αἱ καρδίαι αὐτῶν. » Ὀργῇ [87] γὰρ δουλεύσαντες, ἕτερα μὲν ἐμέμφοντο [88], ἕτερα δὲ ἐβουλεύοντο. Οὕτω [89] γὰρ ὁ Σύμμαχος ἡρ-
C μήνευσε· *Λειότερα βουτύρου τὰ στόματα [90] αὐτῶν· πολεμεῖ δὲ [91] ἡ καρδία ἑκάστου αὐτῶν [92].* Τούτῳ δὲ καὶ τὸ ἐπαγόμενον συμφωνεῖ. « Ἡπαλύνθησαν οἱ λόγοι αὐτῶν ὑπὲρ ἔλαιον, καὶ αὐτοί εἰσι βολίδες. » Τοιαῦτα δὲ ἦν καὶ τοῦ Σαοὺλ, καὶ [93] τοῦ Ἰούδα [94] τὰ ῥήματα. Ὁ μὲν γὰρ Σαοὺλ, πρὸς τὸν Δαβὶδ ἔλεγεν, « Εἰ [95] σὺ εἶ τέκνον Δαβίδ. » Ὁ δὲ Ἰούδας, « Μή τι ἐγώ εἰμι, Ῥαββί; » [[96] Καὶ πολλοὶ τὰ αὐτὰ νοσοῦντες φιλίας δῆθεν περικείμενοι ἐπικάλυμμα πρὸς τοὺς παρ' αὐτῶν ἀδικουμένους φασίν· Μή τι ἐγώ σε ἠδίκηκα; Τὸ αὐτὸ δὲ πάλιν ὁ Ἰούδας, Χαῖρε, λέγει, Ῥαββί·] καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. Καὶ ἐῴκει μὲν τὰ ῥήματα ἐλαίου καὶ βουτύρου λειότητι· τὰ δὲ βουλεύματα, βέλεσι καὶ δόρασιν ὀξυτάτοις. [[97] Λόγχαι γὰρ μᾶλλον ὑπῆρχον αἱ βολίδες αὐτῶν·] *Λόγχας* γὰρ ὁ Ἀκύλας·

[l] Matth. XXII, 39. [m] I Reg. XXIV, 17. [n] Matth. XXVI, 25, 49.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[72] E cod. 1 suppl. [73] *Φησίν.* Des. in cod. 1. [74] *Τήν.* cod. 1 præm. γάρ. [75] *Ἐν τῷ ἀποδιδόναι.* Hebr. בשלמיו. [76] *Ἐν αὐτῷ.* Des. in cod. 1 et 2 Abundat enim, si πρὸς αὐτὸν admittimus. [77] *Σωτῆρα.* Cod. 1 add. καὶ Δεσπότην τοῦ παντός. [78] E cod. 1 suppl. [79] *Καὶ — ἐπαγόμενα.* Des. in cod. 2. [80] *Τὰ — ἐπαγόμενα.* cod. 1 διὰ τῶν ἐπαγομένων. [81] *Ἐβεβήλωσαν.* Hebr. חלל. [82] *Τόν.* cod. 1 præm. οὗτοι. [83] E cod. 1 suppl. [84] *Διεμερίσθησαν — καρδίαι αὐτῶν.* Hæc nimis ab hebr. veritate recedunt. Præstat Symmachi interpretatio, quam Noster in sequentibus exhibet. In cod. 1 post διεμερίσθησαν sequitur ἀντὶ τοῦ ἐχωρίσθησαν ἢ ἠχαρίστησαν. Hoc idem est quod segregati sunt, aut, *ingrati fuerunt.* [85] cod. 1 αὐτοῦ, quæ est rec. lectio h. l. [86] *Καὶ — αὐτῶν.* Des. in cod. 1. Rec. lectio in textu τῶν Ο'. est καὶ ἤγγισεν ἡ καρδία αὐτοῦ. [87] *Ὀργῇ — συμφωνεῖ.* Des. apud Cord. t. II, p. 70. [88] *Ἐμέμφοντο.* cod. 1 ἐφθέγγοντο, quam lectionem Carafa secutus est. [89] *Οὕτω — ἡρμήνευσε.* Horum loco in cod. 1 leg. ὡς καί τινες μέχρι σήμερον τοῦτο ποιοῦντες οὐ παύονται· καὶ οὐκ ἂν ἁμάρτοι τις λέγων. *Prout etiam ad hunc usque diem nonnulli facere non desinunt.* Haud temere itaque diceret aliquis. [90] *Στόματα.* cod. 1 τραύματα. [91] *Πολεμεῖ δέ.* cod. 1 ἐπειδὴ πολέμιος ἡ καρδία. [92] *Αὐτῶν.* Abest a cod. 2. [93] *Τοῦ Σαοὺλ καί.* Abest a cod. 2. [94] *Ἰούδα.* cod. 1 add. καὶ τῶν κατ' αὐτούς. [95] *Εἰ.* cod. 1 ἦ. [96] E cod. 1 suppl. [97] E cod. 1 suppl.

τὰς *βολίδας* ἡρμήνευσεν. Οὕτω ταῦτα ὁ θεῖος Δαβὶδ A καὶ περὶ τῶν αὐτῷ συμβεβηκότων διεξελθὼν, καὶ τὰς Δεσποτικὰς προθεὶς[98] ἐπιβουλὰς, συμβουλὴν πᾶσιν ἀνθρώποις προσφέρει, τὴν εἰς Θεὸν[99] ἔχειν ἐλπίδα παρεγγυῶν.

κγ'. « Ἐπίῤῥιψον[1] ἐπὶ Κύριον τὴν μέριμνάν σου· καὶ αὐτός σε διαθρέψει. » [[2] Οὐ μόνον, φησὶ, ἐνταῦθα δοξάσει, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ τῆς θεοπτίας ἀξιώσει. Οὐκοῦν] Κυβερνήτην ἔχε, φησὶ[3], τὸν Θεὸν, καὶ ἡνίοχον· καὶ τὰ κατὰ σαυτὸν τῆς προνοίας ἐκείνης ἐξάρτησον· οὕτω γὰρ ἀσάλευτος διαμενεῖς καὶ ἀκλόνητος· καὶ [γάρ φησιν[4], « Οὐ δώσει[5] εἰς τὸν αἰῶνα σάλον τῷ δικαίῳ. » Κἂν[6] γὰρ συγχωρήσῃ ποτὲ περιπεσεῖν πειρασμῷ, ἀλλὰ ταχεῖαν παρέξει[7] βοήθειαν. Ἀτεχνῶς[8] δὲ τοῦτο ἔοικε τοῖς ἀποστολικοῖς ῥητοῖς, « Πιστὸς ὁ Θεὸς, ὃς οὐκ ἐάσει B ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν. »

κδ'. « Σὺ δὲ[9], ὁ Θεὸς, κατάξεις αὐτοὺς εἰς φρέαρ διαφθορᾶς. » Τοὺς γὰρ[10] ἐπιβουλεύειν τῷ δικαίῳ τολμῶντας τιμωρίᾳ παραδώσει διηνεκεῖ. *Φρέαρ* γὰρ *διαφθορᾶς* τὴν ἄφυκτον[11] ἐκάλεσε τιμωρίαν. Ὥσπερ γὰρ τὸν εἰς φρέαρ ἐμπεπτωκότα, ἰλύος τινὸς καὶ βορβόρου μεστὸν, διαφυγεῖν τὸν ὄλεθρον τῶν ἀδυνάτων· οὕτω τὸν ὑπὸ Θεοῦ κολαζόμενον οὐκ ἔνεστιν ἑτέρωθεν[12] σωτηρίαν εὑρεῖν. [[13] Καὶ ἀκούετε, φησὶν, οἱ δείλαιοι.] « Ἄνδρες[14] αἱμάτων καὶ δολιότητος[15] οὐ μὴ ἡμισεύσωσιν τὰς ἡμέρας αὐτῶν. » Τοῖς γὰρ μιαιφονίᾳ καὶ δόλῳ συζῆν αἱρουμένοις ταχὺν ἐπάγεις τὸν θάνατον· οὐκ ἐῶν τὸν νενομισμένον διαβιῶναι χρόνον. [[16] Καὶ ταῦτα ἐκείνοις· ἐγὼ δὲ, φησὶν ὁ C Δαβὶδ, καὶ ὅσοι κατ' ἐμὲ τὴν ἄνωθεν καραδοκοῦμεν ῥοπὴν, σωθησόμεθα. Διὰ γὰρ τῶν ἑξῆς σαφέστερον αὐτὸ ἡρμήνευσεν, εἰπών·] « Ἐγὼ δὲ, Κύριε, ἐλπιῶ ἐπὶ σέ. » Ταύτην γάρ σου τὴν δύναμιν, καὶ τὴν δικαίαν ἐπιστάμενος ψῆφον, τὴν παρὰ σοῦ προσμένω βοήθειαν.

de iis, quæ sibi acciderant, locutus, insidiisque expositis contra Dominum, consilium omnibus hominibus suggerit, commonefaciens, ut in Deo spem collocent.

Vers. 23. « Projice super Dominum curam 970 tuam, et ipse te enutriet. » [Non hic tantum glorificabit (eos), sed etiam in futura vita aspectu Dei dignos habebit. Propterea] Gubernatorem, inquit, habe Deum, et aurigam, et res tuæ ab illa providentia pendeant : nam hoc modo inconcussus manebis, et immobilis. Etenim ait : « Non dabit in æternum fluctuationem justo. » Licet enim aliquando in tentationes incidere permittat, celerem tamen opem feret. Hoc autem revera dictis apostolicis congruum est : « Fidelis Deus, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis, sed efficiet ut tentatio talem habeat exitum, ut possitis sustinere [a]. »

Vers. 24. « Tu vero, Deus, deduces eos in puteum interitus. » Nam illos, qui justo insidiari ausi fuerint, æterno supplicio afficiet. *Puteum* enim *interitus*, inevitabilem pœnam vocavit. Quemadmodum enim ille, qui in puteum refertum luto et cœno lapsus est, mortem effugere non potest : sic ille, qui a Deo punitur, aliunde salutem invenire nequit. [Et audite, inquit, vos timidi.] « Viri sanguinum, et dolosi, non dimidiabunt dies suos. » Illis enim qui cum cæde et dolo vivere elegerunt, celerem mortem afferes, non permittens, ut legitimum tempus vivant. [Et hæc quidem illis obtingent. Ego vero, inquit David, et quotquot 971 mecum sunt, nutum divinum exspectamus, et salvabimur. Quæ quidem in sequentibus distinctius explicat, dicens :] « Ego autem sperabo in te, Domine. » Hanc enim tuam potentiam, et justam sententiam sciens, opem a te exspecto.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΝΕ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς[17] τὸ τέλος. Ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τοῦ ἀπὸ[18] τῶν ἁγίων μεμακρυμμένου· τῷ Δαβὶδ εἰς στηλογραφίαν. Ὁπότε ἐκράτησαν αὐτὸν οἱ ἀλλόφυλοι ἐν Γέθ. » Σημαίνει καὶ ἡ ἐπιγραφὴ, ὡς διπλῆ τοῦ ψαλμοῦ ἡ διάνοια, καὶ αὐτῷ[19] ἁρμόττουσα τῷ Δαβὶδ, καὶ τῷ λαῷ τῷ δορυαλώτῳ γεγενημένῳ, καὶ τὴν ἀλλοτρίαν D οἰκεῖν ἠναγκασμένῳ· [[20] ἀλλὰ καὶ πολλοῖς τῶν

INTERP. PSALMI LV.

Vers. 1. « In finem. Pro populo, qui a sanctis longe remotus factus est. In tituli inscriptionem, ipsi Davidi, cum tenerent eum alienigenæ in Geth. » Titulus ipse ostendit geminum sensum psalmi, qui convenit ipsi David in captivitatem abducto, qui alienam terram habitare coactus erat. [Imo etiam multis qui post illos vivunt. Illud enim « pro po-

[a] I Cor. x, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[98] cod. 1 προθεσπίσας. cod. 2 προσθείς. [99] *Θεόν*. cod. 1 præm. τόν cod. 2 τὸν μακρόθυμον Θεόν. [1] *Ἐπίῤῥιψον*. cod. 1 add. λέγων. [2] E cod. 1 suppl. [3] *Φησί*. Abest a cod. 1. [4] *Καὶ γάρ φησιν*. Des. in cod. 1. [5] *Δώσει*. cod. 1 add. λέγων. [6] *Κἄν*. cod. 2 ἐάν. [7] *Παρέξει*. cod. 1 ἔχει. [8] *Ἀτεχνῶς — ἔοικε*. cod. 1 ἔοικε δὲ τοῦτο. [9] *Σὺ δέ*. cod. 1 præm. διὸ δὴ λέγει. [10] *Γάρ*. cod. 2 δέ. [11] cod. 1 ἄφευκτον. cod. 2 ἄφατον. [12] *Ἑτέρωθεν*. Abest a cod. 1. In cod. 2 leg. ἑτέρωθι. [13] E cod. 1 suppl. [14] *Ἄνδρες*. cod. 1 addit λέγων. [15] *Δολιότητος*. cod. 1 add. ταύτην τὴν χαλεπὴν κληρονομήσουσι καταιγίδα. *Hanc molestam pro hæreditate accipient procellam.* [16] E cod. 1 suppl. [17] *Εἰς — Γέθ*. Hanc inscriptionem esse duplicem, non sine multa specie observatum est ab anonymo quodam apud Cord. t. II, p. 80. Prior ejus pars videtur esse antiqua, posterior autem, τῷ Δαβὶδ κ. τ. λ., recentior inscriptio. Quidquid sit, nimis h. l. a textu Hebr. recesserunt oἱ LXX ; rectius illum expresserunt reliqui interpretes. Conf. Montf. Hexapla ad h. l. [18] *Ἀπό*. cod. 2 ὑπέρ. [19] *Αὐτῷ*. Des. in cod. 2. [20] E cod. 1 suppl.

pulo qui a sanctis absconditus est, » vel ad populum in captivitatem abductum, et ab urbe tunc sancta, nimirum ab Hierosolyma, segregatum, referri potest, vel ad eum populum qui longe a Deo, hoc est, a fide in eum posita remotus est.] Similia enim passi sunt. Etenim illi Babyloniis, hominibus alienigenis, serviebant: et hic Saulem fugiens, alienigenarum inquilinus fuit. Sciendum est igitur, ipsum bis in Geth pervenisse. Primum quidem, cum hostis esse **972** visus est; deinde in periculum adductus, et dementiam simulans, dimissus est, et aufugit. Postea vero sumpta fiducia, simul commoratus est, pacem consecutus. Præsentem igitur psalmum, cum prius periculum subiisset, conscripsit.

VERS. 2, 3. « Miserere mei, Deus, quoniam conculcavit me homo, toto die impugnans tribulavit me. Conculcaverunt me inimici mei toto die. » A diversis inimicis agitatus, et bello petitus, et quasi conculcatus, et continue hoc patiens, tuam, o Domine, benignitatem exspecto. Hoc autem *toto die*, *omnem diem* Symmachus vertit, pro *assidue* et *semper*. « Quoniam multi bellantes adversus me, ab altitudine diei. » [Hoc est, potentia sua.] Non timui, inquit, hominum felicitates, quibus freti bellum contra nos suscipiunt. *Altitudinem* enim *diei*, præsentem felicitatem vocavit, inconstantem, caducam, fluxam, nec multum temporis permanentem. Deinde docet, quare non oporteat timere felicitatibus elatos.

VERS. 4. « Die non timebo: ego vero in te sperabo. » **973** Brevem, inquit, prosperitatem non timui, tuum auxilium habens. Hoc autem Symmachus ita interpretatus est: *Quocunque die timuero, tibi confisus sum*. Timori, ait, fiduciam, quam in te habeo fixam, oppono. [Bene itaque apposuit illud: « Ego vero in te sperabo; » quod idem est ac: Non est alius, non est quisquam qui possit ab insidiantibus liberare eos qui tentationibus subjecti sunt, præter tuam, o Domine, providentiam. Apertius autem hoc exposuit dicens:]

VERS. 5. « In Deo laudabo sermones meos. »

A ἐφεξῆς. Τὸ γὰρ « ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τοῦ ἀπὸ τῶν ὁσίων[21] κεκρυμμένου, » ἢ αἰχμαλωτισθέντος καὶ χωρισθέντος τῆς τηνικαῦτα ἁγίας πόλεως, ἥτις ἦν ἡ Ἱερουσαλὴμ, ἢ τοῦ μακρύνοντος ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅ ἐστιν, ἀπὸ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως.] Συμβαίνει γὰρ[22] τὰ παθήματα[23]. Ἐκεῖνοί τε γὰρ Βαβυλωνίοις ἐδούλευον ἀλλοφύλοις ἀνθρώποις· καὶ οὗτος ἀποδρὰς[24] τὸν Σαοὺλ, μέτοικος ἀλλοφύλων[25] ἐγένετο[26]. Ἰστέον μέντοι, ὅτι[27] δὶς ἀφίκετο εἰς τὴν Γέθ[28]. καὶ πρότερον μὲν πολέμιος εἶναι δόξας, εἶτα κινδυνεύσας, καὶ ἐπιληψίαν ὑποκρινάμενος, ἀφέθη τε καὶ διέφυγεν. Ὕστερον δὲ θαῤῥηθεὶς συνδιέτριβεν ἀπολαύων εἰρήνης. Τὸν μέν τοι παρόντα ψαλμὸν, τὸν πρότερον μὲν κίνδυνον ὑπομείνας συνέγραψεν.

B β', γ'. « Ἐλέησόν με[29], ὁ Θεὸς, ὅτι κατεπάτησέν με ἄνθρωπος· ὅλην τὴν ἡμέραν πολεμῶν ἔθλιψέ με. Κατεπάτησάν με οἱ ἐχθροί μου ὅλην τὴν ἡμέραν. » Ὑπὸ[30] διαφόρων ἐχθρῶν ἐξελαυνόμενός[31] τε καὶ πολεμούμενος, καὶ οἱονεὶ συμπατούμενος καὶ διηνεκῶς τοῦτο πάσχων, τὴν σὴν, ὦ Δέσποτα, φιλανθρωπίαν προσμένω[32]. Τὸ δὲ *ὅλην τὴν ἡμέραν*[33], *πᾶσαν ἡμέραν*[34] ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν, ἀντὶ τοῦ *ἐνδελεχῶς* καὶ *διηνεκῶς*. « Ὅτι[35] πολλοὶ οἱ πολεμοῦντές με ἀπὸ ὕψους. » [[36] Ἀντὶ τοῦ, ἀπὸ τῆς δυναστείας αὐτῶν.] Οὐ δέδια, φησὶ[37], τὰς τῶν ἀνθρώπων εὐημερίας αἷς θαῤῥοῦντες τὸν καθ' ἡμῶν ἀνεδέξαντο πόλεμον. *Ὕψος* γὰρ *ἡμέρας*[38], τὴν παροῦσαν ἐκάλεσεν εὐπραξίαν, τὴν πρόσκαιρον, τὴν ἐφήμερον, τὴν ἐπίκηρον, τὴν οὐκ εἰς μακρὰν διαῤῥέουσαν. Εἶτα διδάσκει τίνος χάριν οὐ χρὴ δειμαίνειν τοὺς ἐπὶ ταῖς εὐημερίαις βρενθυομένους[39].

C δ'. « Ἡμέρας οὐ φοβηθήσομαι[40]· ἐγὼ δὲ[41] ἐλπιῶ ἐπὶ σέ[42]. » Τὴν πρόσκαιρον, φησὶν, εὐκληρίαν[43] οὐ δέδια, τὴν σὴν ἔχων ἐπικουρίαν· τοῦτο δὲ ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν, *Ἧ ἂν ἡμέρᾳ φοβηθῶ, σοὶ πέποιθα*. Ἀντιτάττω, φησὶ, τῷ φόβῳ[44] τὸ ἐπὶ σοὶ[45] θάρσος. [[46] Καλῶς οὖν τέθεικε τὸ, « Ἐγὼ δὲ ἐλπιῶ ἐπὶ σέ· » ἀντὶ τοῦ, Οὐδὲ γάρ ἐστιν ἄλλος, οὐκ ἔστι δυνάμενος ῥύσασθαι τοὺς πειραζομένους ἐκ τῶν ἐπιβουλευόντων, εἰ μὴ ἡ σὴ μόνη, ὦ Δέσποτα, προμήθεια. Καὶ σαφέστερον αὐτὸ ἐλάμπρυνε διὰ τοῦ εἰπεῖν·]

ε'. « Ἐν τῷ Θεῷ ἐπαινέσω τοὺς λόγους μου[47]. »

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[21] *Ὁσίων*. In cod. ascripta est lectio ἁγίων. [22] *Γάρ*. cod. 1 addit κοινόν. [23] *Παθήματα*. In cod. 2 sequitur τῷ προφήτῃ Δαβίδ. [24] *Ἀποδράς*. In cod. 1 et 2 ponitur post τὸν Σαούλ. [25] cod. 2 ἀλλοφύλοις. [26] *Ἐγένετο*. cod. 1 addit, ὡς καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἔστιν ἰδεῖν ταὐτὰ ὑπομένοντας πολλούς. *Ut ad hunc usque diem multos videre licet, qui eadem patiuntur.* [27] *Ὅτι*. cod. 1 ὡς ὁ Δαβίδ. [28] *Γέθ*. cod. 1 γῆν. [29] *Με*. cod. 1 addit λέγων. [30] *Ὑπό*. cod. 1 præm. ὃ δὲ λέγει, τοιοῦτό ἐστιν, ὅλην τὴν ἡμέραν. [31] cod. 2 ἐλαυνόμενος. [32] *Προσμένω*. Abest a cod. 1. In eodem cod. sequitur, ταῦτα δ' ἂν εὔξοιτο καὶ παρακαλέσοι ὁ καθ' εἷς τῶν ἀνθρώπων. *Hoc autem precari et obsecrare poterit quisquis hominum.* [33] *Ἡμέραν*. cod. 1 addit, ἀντὶ τοῦ πᾶσαν ἡμέραν· ἄλλως. Deinde sequitur τὸ δὲ ὅλην τὴν ἡμέραν πᾶσαν κ. λ. [34] *Πᾶσαν ἡμέραν*. Abest a cod. 2. [35] *Ὅτι — ὕψους*. Hæc cum lectionibus edit. Ald. et Compl. conveniunt, a versione autem apposita et ab interpretatione Theodoreti aliena sunt. Rec. lectio est ἀπὸ ὕψους ἡμέρας· ὅτι πολλοὶ οἱ πολεμοῦντές με. Hebr. מרום Aqu. vertit ὕψιστε, Symm. ὑψηλότεροι. [36] E cod. 1 suppl. [37] *Φησί*. Abest

C

a cod. 1. [38] cod. 2 ἡμερῶν. [39] *Βρενθυομένους*. cod. 1 μέγα φυσιοῦντας. [40] *Ἡμέρας οὐ φοβηθήσομαι*. Horum interpretatio desiderabatur in editione priori. Οὐ abest a textu Hebr. et plerisque codd. versionis τῶν Ο'. Additum autem est in ed. Ald. et Compl. Post ἡμέρας in cod. Nostro 1 sequitur λέγων. [41] *Ἐγὼ δέ*. cod. 1 ὅτι ἐγώ. [42] *Σέ*. Rec. lectio h. l. est σοί. [43] *Εὐκληρίαν*. cod. 1 præm. αὐτῶν. [44] *Τῷ φόβῳ*. cod. 1 τῷ παρ' αὐτῶν μοι προσβαλλομένῳ φόβῳ. *Timori ab illis mihi injecto.* [45] *Σοί*. cod. 2 σέ. [46] E cod. 1 suppl. [47] *Τοὺς λόγους μου*. Hebr. דְּבָרוֹ Aqu. ῥήματα αὐτοῦ. Symm. τὸν λόγον αὐτοῦ.

[[48] Ἐπαινεταὶ, φησὶ, παρὰ τῷ Θεῷ αἱ προσευχαὶ, ἃς ἐκτενεῖς διὰ τῆς μετανοίας αὐτῷ προσφέρων οὐ παύσομαι.] « Ἐπὶ τῷ Θεῷ ἤλπισα, οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι σάρξ; » [[49] *Σάρκα* τοὺς παχυτέρους καὶ χαμαιῤῥεπῆ τὸν βίον κεκτημένους ἀνθρώπους λέγει.] Καὶ φθεγγόμενος, φησὶ, τῇ τοῦ Θεοῦ μνήμῃ τοὺς ἐμοὺς λόγους κοσμῶ· καὶ πολεμούμενος, τῇ σῇ κηδεμονίᾳ θαῤῥῶν, τῶν πολεμούντων καταφρονῶ.

ϛ'. « Ὅλην [50] τὴν ἡμέραν τοὺς [51] λόγους μου ἐβδελύσσοντο [52] κατ' ἐμοῦ πάντες οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν εἰς κακόν. » Πάντα, φησὶ [53], λογισμὸν εἰς τὰς κατ' ἐμοῦ κινοῦσιν ἐπιβουλὰς, ὡς ψευδεῖς τοὺς ἐμοὺς ἀποστρεφόμενοι λόγους, καὶ τὴν προσφερομένην ἀπολογίαν ἀποσειόμενοι. [[54] Τὸ αὐτὸ δὲ μέχρι τοῦ παρόντος ἔστιν ἰδεῖν ὑπομένοντας πολλοὺς παρά τινων ἀνθρώπων καὶ δαιμόνων.]

ζ'. « Παροικήσουσι [55] καὶ κατακρύψουσιν, αὐτοὶ τὴν πτέρναν [56] μου φυλάξουσιν· καθάπερ [57] ὑπέμειναν [58] τὴν ψυχήν μου. » Σαφέστερον τοῦτο [59] ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε, *Συνήγοντο λάθρα, καὶ τὰ ἴχνη μου παρετήρουν, προσδοκῶντες* [60] *τὴν ψυχήν μου.* Δεδήλωκε δὲ [61] διὰ τῶν εἰρημένων [62] τοὺς λόγους [63] αὐτῶν, καὶ τὰς ἐνέδρας, καὶ τὰς ἐπιβουλάς [64].

η'. « Ὑπὲρ [65] τοῦ μηθενὸς ὤσεις αὐτούς. » Ῥᾴδιόν σοι, φησὶ, καὶ λίαν εὐπετὲς ὦσαι αὐτοὺς [66], καὶ καταβαλεῖν, καὶ παραδοῦναι θανάτῳ· τὸ γὰρ *ὑπὲρ τοῦ μηθενὸς* [67], ἀντὶ τοῦ *ἀπόνως*, καὶ *ῥᾳδίως* τέθεικε. « Ἐν ὀργῇ λαοὺς κατάξεις αὐτοὺς [68], ὁ Θεός. » Οὐ γὰρ τούτους μόνους, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς παρανομίᾳ συζῇν προαιρουμένους, κολάσει παραδώσεις [[69] ὀργῆς πεπληρωμένῃ]. »

θ'. « Τὴν [70] ζωήν μου ἐξήγγειλά σοι [71]. » Πάντα σοι [72] τὰ ἐμὰ δῆλα καθέστηκε, τὰ πράγματα, τὰ ῥήματα [73], τὰ ἐνθυμήματα. Οὕτω [74] γὰρ καὶ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε, *Τὰ ἔνδον μου ἐξηρίθμηταί σοι.* « Ἔθου [75] τὰ δάκρυά μου ἐνώπιόν σου [76], ὡς [77] καὶ ἐν τῇ ἐπαγγελίᾳ σου. » Ἐπένευσας, φησὶ, τοῖς ἐμοῖς δάκρυσι, καὶ τὰς ἐπαγγελίας πεπλήρωκας. Σὺ γὰρ ὑπέσχου νομοθετῶν τῶν ἀδικουμένων ἐπακούειν στενόντων. Οὕτω γὰρ ἐν τῷ νόμῳ φησί· « Στενάξει [78] πρός με, καὶ ἐπακούσομαι αὐτοῦ [79]. ἐλεήμων γάρ εἰμι. »

A [Laudabiles, inquit, apud Deum intensissimæ preces meæ, quas pœnitentia ductus illi nunquam non offeram.] « In Deo speravi : non timebo, quid faciat mihi caro ? » [*Carnem* vocat homines opulentiores qui vitam huic sæculo astrictam vivunt.] Et loquens, ait, Dei memoria meos sermones orno : et oppugnatus, tuæ curæ confidens, hostes despicio.

VERS. 6. « Toto die verba mea exsecrabantur : adversus me omnes cogitationes eorum in malum. » Omnem, ait, cogitationem in insidias contra me movent : et sermones meos ut falsos aversantur, et excusationem allatam repudiant. [Ad hunc vero usque diem multos videre licet, qui idem sive ab hominibus sive a dæmonibus patiuntur.]

B

974 VERS. 7. « Inhabitabunt, et abscondent, ipsi calcaneum meum observabunt, sicut exspectarunt animam meam. » Clarius Symmachus interpretatus est : *Congregabantur clam, et vestigia mea observabant, exspectantes animam meam.* Porro manifestavit per hæc dicta dolos ipsorum, et insidias, et fraudes.

VERS. 8. « Pro nihilo expelles ipsos. » Facile tibi, inquit, et valde pronum est, dissipare ipsos, et prosternere, ac morte multare. Hoc enim, *pro nihilo*, pro *sine labore*, et *facile* posuit. « In ira populos confringes ipsos, Deus. » Non enim solos ipsos, verum etiam omnes, qui inique vivere decreverunt, suppliciis afficies [iræ plenis].

C

VERS. 9. « Vitam meam annuntiavi tibi. » Omnia mea manifesta sunt tibi, res, verba, cogitationes. Nam hoc modo Symmachus interpretatus est : *Interiora mea numerata sunt tibi.* « Posuisti lacrymas meas in conspectu tuo, sicut et in promissione tua. » Annuisti, inquit, meis lacrymis, et **975** promissiones implevisti. Tu enim promisisti legem ferens, injuria affectos ingemiscentes te exauditurum. Sic enim in lege ait : « Ingemiscet ad me, et exaudiam ipsum, misericors enim sum [p]. »

[p] Exod. XXII 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[48] E cod. 1 suppl. [49] E cod. 1 suppl. [50] *Ὅλην*. cod. 1 præm. τὸ δέ. [51] *Τοὺς — ἐβδελύσσοντο*. Hebr. דְּבָרַי יְעַצֵּבוּ *verba mea dolore afficient* sc. me. [52] *Ἐβδελύσσοντο*. cod. 1 addit, ἀντὶ τοῦ πᾶσαν ἡμέραν οἱ ἐχθροί μου. [53] *Φησί*. Abest a cod. 1. [54] E cod. 1 suppl. [55] *Παροικήσουσι*. cod. 1 add. λέγει. [56] *Τὴν πτέρναν*. Hebr. עֲקֵבַי. [57] *Καθάπερ — ψυχήν μου*. Des. in cod. 1. [58] *Ὑπέμειναν*. Hebr. קִוּוּ. [59] cod. 1, 2 ταῦτα. [60] *Προσδοκῶντες*. cod. 1 addit ἀπολέσαι. [61] *Δέ*. Abest a cod. 2. [62] cod. 2 προειρημένων. [63] cod. 2 λόγους. [64] *Ἐπιβουλάς*. cod. 1 præm λαθραίας. [65] *Ὑπὲρ — αὐτούς*. Rectius hæc a Symm. sic expr. διὰ τὴν ἀδικίαν ῥῦσαι ἀπ' αὐτῶν. [66] *Ὦσαι αὐτούς*. cod. 1 διασκεδάσαι. [67] *Μηθενός*. cod. 1 add. ὤσεις. [68] *Αὐτούς*. Abest a cod. 1, 2 et a textu τῶν Ο'. [69] E cod. 1 suppl. [70] *Τὴν — σοι*. Hebr נֹדִי סָפַרְתָּה *Vagationem* f. fugam *meam numerasti*. Ante τὴν in cod. 1 præm. Ἐγὼ δέ φησι. [71] *Σοι*. Abest a cod. 1. [72] *Σοι*. In cod. 1 ponitur post καθέστηκε. [73] *Τὰ ῥήματα*. In cod. 1 et 2 ponitur post τὰ ἐνθυμήματα. [74] *Οὕτω — ἐξηρίθμηταί σοι*. cod. 1 σοὶ γὰρ τὰ ἐντός μου καὶ πάντων ἀνθρώπων ἐξηρίθμηται. Deinde sequitur διὸ λέγει. [75] *Ἔθου — ἐπαγγελίᾳ σου*. In loco hoc interpretando magnopere vacillarunt Veteres. Hebr. *Pone lacrymam meam in utre tuo : nonne in libro tuo* sc. ascriptæ sunt? [76] *Ἐνώπιόν σου*. Pro בְנֹאדֶךָ multi interpretum legisse videntur בְּנֶגְדְּךָ. [77] *Ὡς — σου*. Symm. hæc cum sequentibus ita conjunxit : *annon cum enumeraverit, tunc.* [78] cod. 1 στενάξετε. [79] *Αὐτοῦ*. cod. 1 ὑμῶν.

VERS. 10. « Convertentur inimici mei retrorsum. » Te autem meas preces admittente, hostes fugient, et a temeritate desistent. « Quocunque die invocavero te, ecce cognovi te Deum meum esse. » Cum enim mearum petitionum compos factus sim, ex rebus ipsis cognosco, quantam mei curam geras.

VERS. 11. « In Deo laudabo verbum, in Domino laudabo sermonem : in Deo speravi, non timebo quid faciat mihi homo? » [Bonus etiam in hisce est propheticus sensus. Quomodo autem purissimæ et consubstantiali Trinitati pares offert preces?] Non feram, ait, ut nisi te invocaverim, loquar, verum sive breve verbum * proferam, sive longis sermonibus utar, tuo nomine hos exornabo, et te fretus, humanas insidias despiciam.

VERS. 12. « In me sunt, Deus, vota, quæ reddam
976 laudis tibi. » Promissa, ait, studiose tibi persolvam; *vota* enim promissiones Deo factas vocat. Eodem modo et alibi : « Reddam tibi vota mea, quæ pronuntiarunt labia mea, et locutum est os meum in tribulatione mea [q]. » Deinde docet, de quibus, et quæ promissa sint.

VERS. 13. « Quoniam liberasti animam meam a morte, oculos meos a lacrymis, et pedes meos a lapsu. » [Per omnia ista quasi armis me instruens et muniens : quibus, ut firmam fiduciam habeam, fidem dans, his quoque hanc implebo odam.] « Ut placeam coram Deo in lumine viventium. » Cum enim tot beneficia consecutus sim, et e variis insidiis emerserim, tuo cultui studebo, atque vivendi modum eligam, qui tibi gratus sit, mihi vero sempiternam vitam conciliet, et lumen illud legitime viventibus promissum. Cæterum hæc, ut dixi, et beato Davidi congruunt, et captivis, qui Babylone detinebantur. Conveniunt autem etiam nobis qui multas insidias ab hominibus et a dæmonibus sustinemus, per divinam vero curam damnum, quod inde oritur, declinamus.

[q] Psal. LXV, 13, 14.

A ι'. « Ἐπιστρέψουσιν[80] οἱ ἐχθροί μου εἰς τὰ ὀπίσω.» Σοῦ[81] δὲ τὴν ἐμὴν δέησιν δεξαμένου, φεύξονται οἱ πολέμιοι, καὶ τῆς θρασύτησος παύσονται. « Ἐν ᾗ ἂν ἡμέρᾳ ἐπικαλέσωμαι[82], ἰδοὺ ἔγνων, ὅτι Θεός μου εἶ σύ[83]. » Δεχόμενος γὰρ τὰς αἰτήσεις, δι' αὐτῶν πείθομαι τῶν πραγμάτων, ὅσην[84] μου κηδεμονίαν ποιῇ[85].

ια'. « Ἐπὶ τῷ Θεῷ αἰνέσω ῥῆμα· ἐπὶ τῷ Κυρίῳ αἰνέσω λόγον· ἐπὶ τῷ Θεῷ ἤλπισα· οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος. » [[86] Καλὸς καὶ ἐνταῦθα ὁ προφητικὸς νοῦς. Πῶς ἴσην τὴν προσευχὴν τῇ ἀχράντῳ καὶ ὁμοουσίῳ Τριάδι προσφέρει;] Οὐδὲ[87] φθέγξασθαι, φησὶν, ἄνευ[88] τῆς σῆς ἐπικλήσεως ἀνέξομαι[89]. Ἀλλὰ καὶ σμικρὸν[90] ῥῆμα προσφέρων[91], καὶ μακροτέροις χρώμενος λόγοις, τῇ σῇ τούτους[92]
B προσηγορίᾳ κοσμήσω[93], καὶ σοὶ πεποιθὼς καταφρονήσω τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιβουλῶν.

ιβ'. « Ἐν[94] ἐμοὶ[95], ὁ Θεὸς, εὐχαὶ ἃς ἀποδώσω αἰνέσεώς[96] σοι[97]. » Τὰς ὑποσχέσεις[98] σοὶ[99], φησὶν, εὐγνωμόνως ἐκτίσω· *εὐχὰς γὰρ*, τὰς πρὸς τὸν Θεὸν ὑποσχέσεις καλεῖ[1]. Οὕτω καὶ ἀλλαχοῦ· « Ἀποδώσω σοι τὰς εὐχάς μου, ἃς διέστειλε τὰ χείλη μου, καὶ[2] ἐλάλησε τὸ στόμα μου ἐν τῇ θλίψει μου.» Εἶτα διδάσκει ὑπὲρ τίνων, καὶ τίνες αἱ ὑποσχέσεις.

ιγ'. « Ὅτι ἐῤῥύσω τὴν ψυχήν μου ἐκ θανάτου[3]· τοὺς[4] ὀφθαλμούς μου ἀπὸ δακρύων· καὶ τοὺς πόδας μου ἀπὸ[5] ὀλισθήματος.» [[6] Διὰ πάντων με τούτων θωρακίσας καὶ ἀσφαλισάμενος· καὶ ἑδραίαν ἔχειν τὴν πεποίθησιν ἐπὶ τούτοις πεπιστευκὼς ἐν τούτοις
C πληρώσω καὶ τὴν παροῦσαν ᾠδήν.] «Εὐαρεστήσω[7] ἐνώπιον Κυρίου[8] ἐν φωτὶ ζώντων. » Τοσούτων γὰρ εὐεργεσιῶν ἀπολαύσας, καὶ τῶν διαφόρων ἐπιβουλῶν κρείττων φανεὶς, τῆς σῆς φροντιῶ θεραπείας[9], καὶ πολιτείαν αἱρήσομαι, ἣ σοὶ μὲν ἀρέσει, ἐμοὶ δὲ προξενήσει ζωὴν τὴν αἰώνιον, καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ τοῖς ἐννόμως ζῶσιν ἐπηγγελμένον. Ταῦτα δὲ, ὡς ἔφην, καὶ τῷ μακαρίῳ[10] ἁρμόττει Δαβὶδ, καὶ τοῖς ἐν Βαβυλῶνι δορυαλώτοις[11]. Ἁρμόττει δὲ καὶ ἡμῖν, πολλὰς μὲν ὑπομένουσι παρὰ[12] ἀνθρώπων, καὶ παρὰ[13] δαιμόνων, ἐπιβουλὰς, διὰ δὲ τῆς θείας κηδεμονίας, τὴν ἐκεῖθεν φυομένην[14] διαφεύγουσι λώβην.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[80] *Ἐπιστρέψουσιν*. cod. 1 præm. τότε. [81] *Σοῦ — δεξαμένου*. cod. 1 τότε· πότε; ὅτε τὴν ἐμὴν δέησιν δέξῃ (ita leg. esse puto pro φεύξῃ)· *Tunc : quando ? si meas preces assumpseris*. In cod. 2 pro σου leg. τοῦ. Ibidem. des. δέησιν. [82] *Ἐπικαλέσωμαι*. cod. 2 add. σοι. cod. 1 ἐπικαλέσομαί σε. [83] cod. 1 addit ῥύστης, ἀντιλήπτωρ καὶ ὑπερασπιστής. [84] *Ὅσην*. cod. 2 præm. καί. [85] *Ποιῇ*. cod. 1 addit καλῶς οὖν ἔχων ἐπήγαγεν. *Cum itaque bene se haberet, subjunxit*. [86] E cod. 1 suppl. [87] *Οὐδέ*. cod. 2 Οὐ. [88] *Ἄνευ — ἀλλὰ καί*. Des. in cod. 2. [89] *Ἀνέξομαι*. In cod. 1 sequitur : Μίαν γάρ σε οἶδα καὶ ἐπίσταμαι οὐσίαν· ἀλλ' ὅμως ἐν τρισὶν ἀδιαιρέτοις ὑποστάσεσι προσκυνουμένην καὶ θεολογουμένην. *Unicam quidem te esse novi essentiam, in tribus autem indivisis substantiis adoratam et ab Ecclesiæ doctoribus ita traditam*. Sequitur διὸ καὶ σμικρὸν κ. λ. [90] cod. 2 μικρόν. [91] cod. 1 προσφέρω. [92] *Τούτους*. Abest a cod. 2. [93] *Κοσμήσω*. cod. 1 addit, τῇ ἐν Πατρὶ δηλονότι, καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι ἁγίῳ, *scilicet (nomine) Patris, Filii et Spiritus sancti*. [94] *Ἐν — αἰνέσεώς σοι*. Hebr. *Super me, o Deus, sunt vera vota tua : reddam laudes tibi*. [95] *ἐμοί*. cod. 1 addit λέγων. [96] *Αἰνέσεώς σοι*. Des. in cod. 1. [97] *Σοί*. cod. 2 σου. [98] *Τὰς ὑποσχέσεις*. cod. 1 præm. τὸ δὲ *ἐν ἐμοὶ* ἀντὶ τοῦ *παρ' ἐμοὶ* τέθεικεν. *Illud* in me *pro* apud me *posuit*. [99] *Σοι*. cod. 1 μου. [1] *Καλεῖ*. cod. 2 δηλοῖ. [2] *Καὶ — θλίψει μου*. Des. in cod. 2. [3] *Θανάτου*. cod. 1 addit, καὶ οὐ μόνον ταύτην, ἀλλὰ καί. *Et non hanc tantum, sed etiam*. [4] *Τούς — δακρύων*. Hæc desunt in textu Hebr. inserta autem sunt in edit. Ald. et Compl. [5] *Ἀπό*. Rec. lectio h. l. est ἐκ. [6] E cod. 1 suppl. [7] *Εὐαρεστήσω*. Rec. lectio est τοῦ εὐαρεστῆσαι. [8] *Κυρίου*. Rec. lectio est Θεοῦ. [9] *Θεραπείας*. cod. 2 præm. σωτηρίας καί. [10] cod. 1 μακαριωτάτῳ. [11] *Δορυαλώτοις*. cod. 1 addit γενομένοις. [12] *Παρά*. cod. 1 præm. τοῦτο μέν. [13] *Παρά*. cod. 1 præm. τοῦτο δέ. [14] *Φυομένην*. Abest a cod. 2.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΝϚ' ΨΑΛΜΟΥ. A

α'. « Εἰς τὸ τέλος. Μὴ διαφθείρῃς· τῷ Δαβὶδ εἰς στηλογραφίαν, ἐν τῷ αὐτὸν [15] ἀποδιδράσκειν ἀπὸ προσώπου Σαοὺλ εἰς τὸ σπήλαιον. » Καὶ τὸν πρότερον καὶ τὸν δεύτερον διαφυγὼν κίνδυνον [[16] ὁ μέγας Δαβὶδ], ὥσπερ ἐν στήλῃ τινὶ, τῇ μνήμῃ τὴν θείαν εὐεργεσίαν ἀνέγραψε [17]. Καὶ *εἰς τὸ τέλος* δὲ καὶ οὗτος κἀκεῖνος παραπέμπει τοὺς ἐντυγχάνοντας· ἐπειδὴ πρόῤῥησιν ἔχουσιν [18] ἐσομένων πραγμάτων. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ τὰ κατὰ τὸν λαὸν προηγόρευσεν· οὗτος δὲ τῶν ἐθνῶν προθεσπίζει τὴν κλῆσιν. Πρόσκειται δὲ τὸ, *Μὴ διαφθείρῃς*, τοῦ Δαβὶδ τὸν λογισμὸν ἡμῖν ἐκκαλύπτον [19]. Ἐπειδὴ γὰρ δυνάμενος ἀνελεῖν [20] τὸν Σαοὺλ, καὶ τῇ σφαγῇ καταλῦσαι [21] τὸν πολέμιον [22], καὶ τὴν ἡγεμονείαν λαβεῖν, οὐκ B ἠνέσχετο, μονονουχὶ πρὸς ἑαυτὸν εἰρηκὼς, Μὴ διαφθείρῃς τῆς ἀμνησικακίας τὴν ἀρετήν. « Μὴ [23] γένοιτο γάρ μοι [24], φησὶν, ἐποῖσαι τὴν χεῖρά μου ἐπ' αὐτὸν, ὅτι χριστὸς Κυρίου ἐστίν. » Εἰκότως [25] τῇ ἐπιγραφῇ τὸ, *Μὴ διαφθείρῃς*, προστέθεικε [26], διδάσκων τίσιν χρησάμενος λογισμοῖς οὐκ ἀνεῖλε τὸν δυσμενῆ [27].

977 INTERP. PSALMI LVI.

VERS. 1. « In finem, Ne corrumpas; ipsi Davidi, in tituli inscriptionem : cum fugeret a facie Saulis regis Israel in speluncam. » Et primum et secundum periculum cum evasisset magnus David, veluti in quadam columna, divinum beneficium in memoria inscripsit. *In finem* etiam hic et ille legentes transmittunt, quoniam futurarum rerum prædictionem habent. Ille quidem quæ populo acciderunt prædixit : hic autem gentium vocationem vaticinatur. Porro inscriptioni additur : *Ne corrumpas*, quo Davidis nobis sensum et cogitationem detegit. Quoniam enim, cum posset Saulem tollere de medio, et cæde hostem conficere, imperiumque occupare, noluit, secum fere ipse sic loquens : Ne corrumpas virtutem obliviscendi injurias. « Absit enim, ait, ut manus meas in ipsum extendam, quoniam unctus * Domini est [r] ! » Jure apposuit titulo : *Ne corrumpas*, docens quibus ratiocinationibus usus inimicum non interfecerit.

β'. « Ἐλέησόν με, ὁ Θεὸς, ἐλέησόν με· ὅτι ἐπὶ σοὶ πέποιθεν ἡ ψυχή μου· καὶ ἐν τῇ σκιᾷ τῶν πτερύγων σου ἐλπιῶ, ἕως οὗ παρέλθῃ ἡ ἀνομία [28]. » Καθειργμένος ἐν τῷ σπηλαίῳ, καὶ τοὺς πολεμίους καθειργμένους ὁρῶν [29], τὸν θεῖον ἔλεον ἀπαγγέλλει [30], καὶ ἣν ἔχει πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα γυμνοῖ. *Σκιὰν* δὲ *πτερύγων* πολλάκις ἡρμήνευσεν, ὅτι [31] τὴν θείαν κηδεμονίαν καλεῖ. Ὁ δὲ τοῦ ἐλέους [32] διπλασιασμὸς τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κινδύνου παραδηλοῖ [33]. Τὸ δὲ, *Ἕως οὗ παρέλθῃ ἡ ἀνομία* [34], σαφέστερον ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν, *Ἕως οὗ παρέλθῃ ἡ ἐπιβουλή*. Ὁ δὲ Σύμμαχος, *Ἕως ἂν* [35] *παρέλθῃ ὁ ἐπηρεαστής*. Οὐ παύσομαι τοίνυν [36], φησὶν, ἱκετεύων, ἕως ἂν [37] τῶν ἐπιβουλευόντων ἀπαλλαγῶ. *Τοὺς* γὰρ *ἐπιβουλεύοντας* οἱ Ἑβδομήκοντα [38] *ἀνομίαν* ἀπὸ τοῦ πράγματος προσηγόρευσαν.

VERS. 2. « Miserere mei, o Deus, miserere mei, quoniam in te confidit anima mea, et in umbra alarum tuarum sperabo, donec transeat iniquitas. » Inclusus in antro, et inclusos hostes videns, divinam misericordiam annuntiat, 978 et spem, quam in Deo fixam habet, aperit. *Alarum* vero *umbram* sæpius interpretatus est se divinam curam vocare. At misericordiæ geminatio periculi magnitudinem C declarat. Illud autem : *Donec transeat iniquitas*, Aquila dilucidius interpretatus est : *Donec transeant insidiæ;* Symmachus : *Donec transeat calumniator*. Non desinam igitur, ait, obsecrare, donec ab insidiantibus liber ero. *Insidiantes* enim Septuaginta, *iniquitatem* a re ipsa, quam moliebantur, appellaverunt.

γ'. « Κεκράξομαι πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ὕψιστον, τὸν Θεὸν τὸν εὐεργετήσαντά με [39]. » Τῆς θείας ἐπικουρίας [40] τὴν πεῖραν ἔχων διδάσκαλον, συνήθως ἀπολαῦσαι ταύτης ἀντιβολῶ. *Κραυγὴν* δὲ τὴν τῆς ψυχῆς προθυμίαν [41] καλεῖ.

VERS. 3. « Clamabo ad Deum altissimum, Deum qui benefecit mihi. » Divini auxilii experientiam magistram habens, pro more hanc consequi obsecro. *Clamorem* autem, animi promptitudinem vocat.

δ'. « Ἐξαπέστειλεν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔσωσέ με· ἔδωκεν εἰς ὄνειδος τοὺς καταπατοῦντάς με. » Ἄνωθέν με γὰρ τῆς οἰκείας ἀξιώσας προνοίας, καταγε- D

VERS. 4. « Misit de cœlo, et liberavit me : dedit in opprobrium conculcantes me. » Cum enim antea me providentia sua dignatus esset, inimicos meos

[r] II Reg. XXIV, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[15] *Αὐτόν*. Abest a cod. 2. [16] E cod. 1 suppl. Ita quoque legit Carafa. [17] *Ἀνέγραψε*. cod. 2 ἔγραψε. [18] cod. 2 ἔχουσαν. Minus bene. [19] *Ἐκκαλύπτον*. cod. 1 ἀνακαλύπτον. [20] *Ἀνελεῖν*. cod. 2 ἑλεῖν. [21] *Καταλῦσαι*. cod. 2 præm. δὲ αὖθις. [22] cod. 2 πόλεμον. [23] *Μὴ—Κυρίου ἐστίν*. Alias lectiones expressas vidimus p. 391. [24] cod. 2 μέ. [25] *Εἰκότως*. cod. 1 addit οὖν. [26] *Προστέθεικε*. cod. 2 præm. τῷ Δαβίδ. [27] *Δυσμενῆ*. cod. 1 addit, διὸ καὶ οὕτως ἀπάρχεται. *Propterea quoque sic incipit.* [28] *Ἡ ἀνομία*. Hebr. הַוּוֹת, *ærumnæ*. [29] *Καθειργμένους*. cod. 1 περικαθημένους. [30] cod. 2 ἐπαγγέλλει. [31] *Πολλάκις ἡρμήνευσεν ὅτι*. cod. 2 ὡς πολλάκις ἡρμηνεύσαμεν. cod. 2 etiam habet ἡρμηνεύσαμεν. [32] *Ἐλέους*. cod. 1 ἐλέησον. [33] cod. 1 δηλοῖ. [34] *Ἀνομία*. cod. 2 addit μου. [35] *Ἄν*. cod. 2 οὗ. [36] *Τοίνυν*. Abest a cod. 2. [37] *Ἄν*. cod. 2 οὗ. [38] *Οἱ Ἑβδομήκοντα*. cod. 1 οἷον, unde forsitan orta est lectio in textu obvia, quæ tamen non est spernenda. [39] *Τὸν εὐεργετήσαντά με*. Hebr. גֹּמֵר עָלָי, *perficientem pro me*. [40] *Ἐπικουρίας*. cod. 2 οἰκονομίας. [41] *Προθυμίαν*. Des. in cod. 2.

ridiculos reddidit. Docet autem quoque historia, A Davidem secutum fuisse Saulem, cum surrexisset, et procul posito beneficium in eum noctu collatum indicasse, quod cum haberet illum in manibus, noluerit ei plagam infligere. Maximum autem opprobrium erat ei qui salutem acceperat, servatorem persequi. [Propterea clamat gratias agens :]

« Misit Deus misericordiam suam, et veritatem
979 suam, [VERS. 5] et eripuit animam meam de medio catulorum leonum. » Justam, inquit, misericordiam consecutus, ab hostium feritate liberatus sum. Instar leonum enim me invaserant, discerpere cupientes. Veritatem vero cum misericordia conjunxit, ut misericordiæ justitiam ostenderet. « Dormivi conturbatus. » Hoc Theodotio ita interpretatus est, *Dormivi cum consumentibus;* Aquila vero, B *cum voracibus;* Symmachus autem, *cum* *comburentibus :* [Hoc est, dormivi cum cogitationibus fere consumentibus : voraciter enim me mordebant, ita ut propemodum comburerent animum meum.] Jure igitur conturbatus sum, inter tales dormire coactus, et a talibus circumdatus. Saulem enim, et consumentes, et comburentes, et voraces, et catulos leonum nominavit, feritatem mentis, et cruentos mores exprimens. Hoc autem per ea quæ sequuntur, manifestius docet. « Filii hominum dentes eorum arma et sagittæ, et lingua eorum gladius acutus. » Quia ipsos leonum catulos ap- C pellavit, merito dentium meminit, mucronibus et sagittis hos comparans, et linguam acuto gladio,
980 per omnia autem crudeles illorum animos designat.

VERS. 6. « Exaltare super cœlos, o Deus, et in omni terra gloria tua (celebretur). » Dignum autem est in omnibus te laudare, qui cœlum habitare crederis, et totam terram gloria imples. Hoc etiam beatus Habacuc dixit : « Operuit cœlos potentia ejus, et laudis ejus plena est terra [a]. » Cæterum *exaltare* dicitur pro, *Ostende omnibus hominibus altitudinem tuam.*

VERS. 7. « Laqueum paraverunt pedibus meis, D et incurvaverunt animam meam : [et non contenti fuerunt hisce, sed] foderunt ante faciem meam fo-

λάστους ἀπέφηνέ μου [42] τοὺς δυσμενεῖς. Διδάσκει δὲ καὶ [43] ἡ ἱστορία, ὡς ἀναστάντι τῷ Σαοὺλ ἠκολούθησε, καὶ πόῤῥω γενομένῳ τὴν νύκτωρ παρασχεθεῖσαν εὐεργεσίαν δεδήλωκε, καὶ ὅτι λαβὼν ὑποχείριον οὐκ ἐπήνεγκε τὴν πληγήν· ὄνειδος δὲ τοῦτο μέγιστον ἦν τῷ σεσωσμένῳ καταπολεμοῦντι τὸν σεσωκότα. [Διὸ [44] δὴ βοᾷ εὐχαριστῶν·]

« Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ [45]. [ε'] Καὶ [46] ἐῤῥύσατο τὴν ψυχήν μου [47] ἐκ μέσου σκύμνων. » Δικαίας, φησὶν, ἀπολαύσας φιλανθρωπίας, τῆς τῶν πολεμίων ἀπηλλάγην θηριωδίας. Λεόντων γὰρ δίκην ἐπίεσαν διασπᾶσαι βουλόμενοι· τὴν δὲ ἀλήθειαν τῷ ἐλέῳ συνέζευξε, τὸ δίκαιον τῆς φιλανθρωπίας δεικνύς [48]. « Ἐκοιμήθην τεταραγμένος [49]. » Τοῦτο ὁ Θεοδοτίων οὕτως ἡρμήνευσεν· *Ἐκοιμήθην μετὰ ἀναλισκόντων*· ὁ δὲ Ἀκύλας, *μετὰ λάβρων* [50]· ὁ δὲ Σύμμαχος, *μετὰ φλεγόντων*. [[51] Ἀντὶ τοῦ, Ἐκοιμήθην σχεδὸν μετὰ ἀναλισκόντων λογισμῶν· λάβρως γάρ με κατέδακνον, ὡς σχεδὸν καὶ καταφλέγειν μου τὴν διάνοιαν.] Εἰκότως τοίνυν ἐταραττόμην μεταξὺ τοιούτων καθεύδειν ἠναγκασμένος, καὶ ὑπὸ τοιούτων [52] κυκλούμενος [53]. Τὸν Σαοὺλ γὰρ, καὶ τοὺς συναναλίσκοντας [54], καὶ φλέγοντας, καὶ λάβρους [55], καὶ σκύμνους ὠνόμασε [56], τὸ θηριῶδες τῆς γνώμης, καὶ τοῦ τρόπου τὸ φονικὸν ἐξηγούμενος. Τοῦτο δὲ καὶ διὰ τῶν ἑξῆς διδάσκει σαφέστερον [57]. « Υἱοὶ ἀνθρώπων, οἱ ὀδόντες αὐτῶν ὅπλα [58] καὶ βέλη· καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν μάχαιρα ὀξεῖα. » Σκύμνους αὐτοὺς καλέσας, εἰκότως καὶ ὀδόντων ἐμνήσθη [59], αἰχμαῖς τούτους [60] καὶ βέλεσιν ἀπεικάζων [61], καὶ τὴν γλῶτταν τεθηγμένῃ μαχαίρᾳ [62]· διὰ πάντων δὲ τὰς μιαιφόνους αὐτῶν σημαίνει βουλάς [63].

ς'. « Ὑψώθητι [64] ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς, ὁ Θεός· καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα σου [65]. » Ἄξιον δὲ ἐπὶ πᾶσιν ἀνυμνεῖν [66] σε, τὸν ἐν οὐρανῷ μὲν διάγειν ὑπειλημμένον, πᾶσαν δὲ τὴν γῆν ἐμπιμπλῶντα τῆς δόξης. Τοῦτο καὶ ὁ μακάριος ἔφησεν Ἀββακούμ· « Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς αἰνέσεως [67] αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ. » Τὸ δὲ, Ὑψώθητι, ἀντὶ τοῦ· *Δεῖξον πᾶσιν ἀνθρώποις τὸ* [68] *ὕψος σου* [69].

ζ'. « Παγίδα [70] ἑτοίμασαν τοῖς ποσί μου, καὶ κατέκαμψαν τὴν ψυχήν μου. [Καὶ [71] οὐκ ἠρκέσθησαν τούτοις, ἀλλὰ καὶ] ὤρυξαν πρὸ προσώπου μου βό-

[a] Habac. III, 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[42] *Μου*. Abest a cod. 1. [43] *Καί*. Abest a cod. 2. [44] E cod. 1 suppl. [45] *Αὐτοῦ*. Des. in cod. 1. [46] *Καὶ — ψυχήν μου*. Hæc absunt a textu Hebr., in quo tantum hæc exstant נפשי בתוך לבאים. [47] *Μου*. Des. in cod. 1. [48] *Δεικνύς*. In cod. 1 sequitur : Ἀλλ' ὅμως ἔτι ἐν τοῖς ἀγῶσιν ὑπάρχων. *At vero in pugna adhuc constitutus.* [49] *Τεταραγμένος*. Hebr. להטים, *ardentes*, s. ira accensi. [50] cod. 2 λαύρων. Minus bene. [51] E cod. 1 suppl. [52] *Τοιούτων*. cod. 1 addit πολεμίων. [53] *Κυκλούμενος*. cod. 2 κλονούμενος. [54] *Συναναλίσκοντας*. cod. 1, 2 σὺν αὐτῷ ἀναλίσκοντας. [55] cod. 2 λαύρους. Perperam. [56] *Ὠνόμασε*. Des. in cod. 2. [57] *Σαφέστερον*. cod. 1 addit λέγων. [58] Rec. lectio est ὅπλον. [59] *Ἐμνήσθη*. cod. 1 addit διὰ τὸ ἀναλωτικὸν, *ob consumendi cupidinem.* [60] *Αἰχμαῖς τούτους*. cod. 1 habet tantum οὕς. [61] cod. 1 ἀπεικάζει. [62] cod. 1, 2 τεθηγμένην μάχαιραν. [63] *Βουλάς*. cod. 1 ψυχάς. [64] *Ὑψώθητι*. cod. 1 add. λέγων. [65] *Σου*. Des. in cod. 1. [66] cod. 1 ὑμνεῖν. [67] *Αἰνέσεως*. cod. 1 συνέσεως. [68] *Τό*. cod. 1 præm. τὴν δόξαν σου καί. [69] *Σου*. In cod. 1 sequitur : τίνος ἕνεκεν εἰπέ· ὅτι. *Cujus causa dicas : quia.* Sequuntur verba v. 7. [70] Rec. lectio est παγίδας. [71] E cod. 1 suppl.

θρον, καὶ [72] ἐνέπεσον εἰς αὐτόν. » Λόχους μοι, φησὶν, ἐπιστήσαντες, καὶ ἐνέδρας καθιστάντες [73], αὐτοὶ παρ' ἡμῶν ἐλοχίσθησαν [74] καὶ ταῖς οἰκείαις ἐνεπάγησαν πάγαις [75]. A

η'. « Ἑτοίμη ἡ καρδία μου, ὁ Θεὸς, ἑτοίμη ἡ καρδία μου· ᾄσομαι καὶ ψαλῶ ἐν [76] τῇ δόξῃ μου [77]. » Τοῦτο ὁ Σύμμαχος οὕτως [78] ἡρμήνευσεν· *Ἑδραία ἡ καρδία μου* [79]. Προφανῆ γὰρ ὁρῶν σου τὴν πρόνοιαν, οὐκ ἔτι δέδια τὰ παντοδαπὰ τῶν ἐχθρῶν μηχανήματα· ἀλλ' ἕτοιμός εἰμι καὶ εὐτρεπὴς [80] τοῖς σοῖς ἕπεσθαι ῥήμασι [81], καὶ τὰς σὰς εὐεργεσίας ὑμνεῖν [82].

θ'. « Ἐξεγέρθητι, ἡ δόξα μου, ἐξεγέρθητι, ψαλτήριον καὶ κιθάρα. » Ἑαυτῷ λοιπὸν [83] ἐγκελεύεται [84] τὸν θεῖον ὕμνον ὑφῆναι· δόξαν δὲ οἰκείαν τὴν προφητικὴν χάριν καλεῖ· ἑαυτὸν δὲ ψαλτήριον, καὶ κιθάραν, ὡς ὄργανον γεγενημένον τοῦ [85] Πνεύματος. B

« Ἐγερθήσομαι [86] ὄρθρου. [ι'.] Ἐξομολογήσομαί σοι ἐν λαοῖς, Κύριε, ψαλῶ σοι ἐν ἔθνεσιν. » Οὐ νῦν, φησὶ, μόνον, [87] ταύτην σοι προσοίσω τὴν ὑμνῳδίαν, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἀνατείλαντος, καὶ τὴν μακρὰν τῆς ἀγνοίας ἀποσκεδάσαντος νύκτα, καὶ τὸν τῆς προσδοκωμένης ἡμέρας ὑποδείξαντος ὄρθρον [[88] οὐ μόνον διὰ τῆς ἐνσάρκου αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς παρουσίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀναπλάσεως], τῶν ἐθνῶν ἁπάντων καὶ τῶν λαῶν [89] χοροδιδάσκαλος ἔσομαι· καὶ οἷόν τισι χορδαῖς τοῖς ἐκείνων χρώμενος [90] στόμασιν, ᾄσω τὴν χαριστήριον [91] ὑμνῳδίαν. [[92] Τίνος ἕνεκεν, ὦ προφῆτα, εἰπὲ καὶ τὸν τρόπον.] C

ια'. « Ὅτι ἐμεγαλύνθη ἕως τῶν οὐρανῶν τὸ ἔλεός σου, καὶ ἕως τῶν νεφελῶν ἡ ἀλήθειά σου. » Οὐ γὰρ μόνος ὁ οὐρανὸς, καὶ οἱ τούτων ἐνδιαίτημα ἔχοντες ἄγγελοι, τὸν σὸν ἔλεον ἔγνωσαν, [93] ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν νεφελῶν τὴν ἀλήθειάν σου δεδήλωκας. *Νεφέλας* δὲ τοὺς τῆς θείας χάριτος ἠξιωμένους ἡ [94] θεία καλεῖ Γραφή. Τοῦτο δὲ καὶ διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου ὁ τῶν ὅλων ἡμᾶς [95] διδάσκει [96] Θεός. Εἰρηκὼς γὰρ περὶ τοῦ Ἰσραήλ· « Ἀνήσω τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ οὐ μὴ τμηθῇ, οὐδὲ μὴ σκαφῇ· » ἐπήγαγε· « Καὶ ταῖς νεφέλαις ἐντελοῦμαι τοῦ μὴ βρέξαι ἐπ' αὐτόν [97]. » Καθάπερ γὰρ ἡ νεφέλη ἑτέρωθεν ὑποδέχεται τῶν ὄμβρων τὰς ἀφορμὰς, οὕτω καὶ προφῆται καὶ ἀπόστολοι ὑπὸ τῆς θείας χάριτος ἐνεργούμενοι, τὴν πνευματικὴν ἀρδείαν προσήνεγκαν ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς [98]. D

veam, et inciderunt in eam. » Cum laqueos, inquit, in me instruxissent, et insidias composuissent, ipsi a nobis irretiti, et propriis laqueis illaqueati sunt.

VERS. 8. « Paratum est cor meum, o Deus, paratum est cor meum : cantabo, et psalmum dicam in gloria mea. » Hoc Symmachus ita vertit : *Stabile est cor meum*. Nam tuam providentiam manifestam videns, non amplius diversas inimicorum machinationes reformido, sed paratus et instructus sum ad tua mandata sequenda, tuaque beneficia decantanda.

VERS. 9. « Exsurge, gloria mea ; exsurge, psalterium et **981** cithara. Sibi ipsi deinceps jubet ut divinum hymnum contexat. Porro propriam gloriam vaticinationis gratiam vocat, se ipsum vero psalterium et citharam, ut Spiritus sancti instrumentum factum.

« Surgam sub diluculo. [VERS. 10.] Confitebor tibi in populis, Domine, et psalmum dicam tibi in gentibus. » Non solum nunc, ait, has hymnorum laudes tibi offeram, verum etiam ubi lux vera *fuerit exorta, et longam ignorantiæ noctem dissiparit, et exspectatum diluculum produxerit, [non modo cum ad nos carne assumpta venerit, sed etiam per regenerationem novamque formationem, quæ fit sancto lavacro] omnium gentium et populorum magister chori ero, et veluti quibusdam chordis illorum labiis utens, gratas tibi laudes canam. [Dicas, o propheta, causam et modum.]

VERS. 11. « Quoniam magnificata est usque ad cœlos misericordia tua, et usque ad nubes veritas tua. » Non solum enim cœlum et angeli, qui in cœlis habitant, tuam misericordiam cognoverunt, sed per nubes etiam veritatem tuam ostendisti. *Nubes* vero, homines divina gratia ornatos sacræ Litteræ nuncupant. Hoc autem per Isaiam quoque prophetam universorum Deus, nos docet. Cum enim de Israele dixisset : « Dimittam vineam meam, et non putabitur, nec fodietur ; » subdidit : « Et nubibus mandabo ne pluant super **982** eam imbrem [1]. » Quemadmodum enim nubes aliunde imbrium materiam suscipiunt, eodem modo et prophetæ, et apostoli a divina gratia agitati, hominum animis spiritualem pluviam attulerunt.

[1] Isa. v, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[72] *Kal*. cod. 1 ἀλλ' ὅμως. [73] *Καθιστάντες*. cod. 1 et 2 καθίσαντες. [74] cod. 1 et 2 ἐλοχήθησαν. [75] *Πάγαις*. cod. 1 ἄγραις. [76] *Ἐν — μου*. Abest a textu Hebr. et τῶν Ο'. [77] *Μου*. cod. 2 σου. [78] *Οὕτως*. Abest a cod. 2. [79] *Μου*. in cod. 1 sequitur : Τὸ ἑτοίμη ἀντὶ τοῦ, *ἑδραία λοιπὸν ἡ καρδία μου*. *Paratum est* idem est quod *firmum de reliquo est os meum*. [80] *Εὐτρεπής*. Prior lectio erat εὐπρεπής. [81] *Ῥήμασι*. cod. 1, 2 νεύμασι. [82] *Ὑμνεῖν*. cod. 1 addit οὐκοῦν καλῶς ἔχειν διὰ τῶν ἑξῆς ἔφησεν· *Bene itaque sibi esse per sequentia declarat*. [83] *Λοιπόν*. cod. 2 νῦν. [84] *Ἐγκελεύεται*. cod. 1 addit ὁ προφήτης. [85] *Τοῦ*. cod. 1 addit θείου. [86] cod. 1, 2 ἐξεγερθήσομαι. [87] *Μόνον*. Abest a cod. 2. [88] E cod. 1 suppl. [89] cod. 2 τοῦ λαοῦ. [90] *Χρώμενος*. Des. in cod. 2. [91] cod. 1 εὐχαριστήριον. [92] E cod. 1 suppl. [93] *Ἔγνωσαν*. Cod. 1 ἔχοντες. [94] *Ἡ — Γραφή*. cod. 1 οἶδεν ἡ θεία Γραφὴ καλεῖν. cod. 2 habet tantum καλεῖ. [95] *Ἡμᾶς*. Des. in cod. 2. [96] *Διδάσκει*. cod. 1 ἐκπαιδεύει. [97] *Αὐτόν*. cod. 1 add. ὑετόν. [98] *Ψυχαῖς*. cod. 1 add. καλῶς οὖν ἔχειν ἔφησεν καὶ τό. Sequuntur verba v. 12.

A Vers. 12. « Exaltare super cœlos, o Deus, et super omnem terram gloria tua (celebretur). » Nam per spirituales nubes, prophetas, inquam, et apostolos, veritate exorta altissimus declaratus est universorum Dominus, cœli et terræ creator, in omni terra et mari laudem ab hominibus recipiens.

INTERP. PSALMI LVII.

Vers. 1. « In finem, Ne corrumpas, ipsi Davidi, in tituli inscriptionem. » Et hic psalmus ejusdem est argumenti : Saulis enim pravitatem narrat, verborumque falsitatem [et eorum qui ad illum pertinebant, ejusdemque cum eo erant animi]. Nam cum sæpius jurasset inimicitias se finiturum, jusjurandum violavit, et insidiis usus est. Rursus au- B tem *Ne corrumpas*, additur, quia cum bis in manibus haberet [David Saulem], occidere noluit.

Vers. 2. « Si vere utique justitiam loquimini, recte judicate, filii hominum. » Hic **983** Saulem alloquitur, qui juraverat se non amplius eum persecuturum, et præter jusjurandum bellum movebat. Tu, inquit, esto judex eorum quæ agis, et judicio suscepto, rectam et justam sententiam profer. [Si vero tuum ipsius morbum dignoscere et sanitatem tuam restituere non potes, quomodo aliis veritatis remedium parabis? Huic omnino impar es, inquit.]

Vers. 3. « Etenim in corde iniquitates operamini in terra, injustitias manus vestræ concinnant. » Et C tui sermones, inquit, sunt pacifici, et tua consilia perversa, et omnimodæ machinationes insidiatorum. Considera igitur an res sermonibus congruant. Verumtamen frustra tibi judicium meum tradidi, qui juste judicare non vis.

Vers. 4. « Alienati sunt peccatores ab utero, erraverunt inde a ventre, locuti sunt falsa. » Jam dudum, ait, a veritate vos segregantes, falsitatem amplexi estis. [Hoc vero, ut jam superius a nobis dictum est, de suo tempore dicit : *falsum* enim dicit quoque odium erga proximum.] Hoc autem, *ab utero*, et *a ventre*, addidit, quia Deus ante creatio- D

ιβ'. « Ὑψώθητι ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς, ὁ Θεὸς, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα σου. » Διὰ γὰρ τῶν πνευματικῶν νεφελῶν, τῶν προφητῶν, φημὶ, καὶ ἀποστόλων, τῆς ἀληθείας ἀναφανείσης, ὕψιστος ἀνεδείχθη τῶν ὅλων ὁ Κύριος, οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιητὴς, ἐν ἁπάσῃ γῇ καὶ θαλάσσῃ παρὰ τῶν ἀνθρώπων ὕμνον [99] δεχόμενος.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΝΖ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, Μὴ διαφθείρῃς, τῷ Δαβὶδ εἰς στηλογραφίαν. » Τῆς αὐτῆς ἔχεται καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς διανοίας [1]. Διηγεῖται [2] γὰρ τὴν τοῦ Σαοὺλ πονηρίαν, [[3] καὶ τῶν κατ' αὐτὸν, τὴν ἐκείνου ἰσόρροπον κεκτημένων γνώμην,] καὶ τῶν λόγων τὸ ψεῦδος. Πολλάκις γὰρ ὀμόσας καταλύειν τὴν ἔχθραν [4], παρέβη τοὺς ὅρκους, καὶ ταῖς ἐνέδραις ἐχρήσατο. Πάλιν δὲ τὸ, *Μὴ διαφθείρῃς*, πρόκειται [5]· ἐπειδὴ δὶς λαβὼν ὑποχείριον [[6] ὁ Δαβὶδ τὸν Σαοὺλ] ἀνελεῖν οὐκ ἠθέλησεν [7].

β'. « Εἰ ἀληθῶς ἄρα [8] δικαιοσύνην λαλεῖτε, εὐθείας [9] κρίνατε, υἱοὶ [10] τῶν ἀνθρώπων. » Ταῦτα πρὸς τὸν Σαοὺλ διεξέρχεται [11] ὀμωμοκότα μηκέτι διώκειν, καὶ παρὰ τοὺς ὅρκους στρατεύσαντα [12]. Σὺ, φησὶ, γενοῦ τῶν ὑπὸ σοῦ [13] δρωμένων κριτὴς, καὶ τὸ κρίνειν πεπιστευμένος, ὀρθὴν ἐξένεγκε καὶ δικαίαν τὴν ψῆφον. [[14] Εἰ δὲ τὴν οἰκείαν νόσον οὐ δύνασαι διαγνῶναι ἢ ἰατρὸς ταύτης γενέσθαι, πῶς ἂν ἑτέροις τὸ τῆς ἀληθείας φάρμακον κατασκευάσεις; Οὐ δύνασαι, φησίν.]

γ'. « Καὶ γὰρ ἐν καρδίᾳ ἀνομίας [15] ἐργάζεσθε ἐν τῇ γῇ· ἀδικίαν αἱ χεῖρες ὑμῶν συμπλέκουσιν [16]. » Σὰ, φησὶ, [17] καὶ τὰ τῆς εἰρήνης [18] ῥήματα, καὶ τὰ πονηρὰ βουλεύματα, καὶ τὰ παντοδαπὰ τῶν ἐπιβούλων [19] μηχανήματα [20]· σκόπησον τοίνυν εἰ συμβαίνει τοῖς λόγοις τὰ πράγματα. Ἀλλὰ γὰρ μάτην σοι τὴν ἐμὴν ἐνεχείρισα [21] κρίσιν, δικάζειν οὐκ ἀνεχομένῳ [22] δικαίως [23].

δ'. « Ἀπηλλοτριώθησαν οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ μήτρας [24], ἐπλανήθησαν ἀπὸ γαστρὸς, ἐλάλησαν ψευδῆ. » Πάλαι [25], φησὶν, ἑαυτοὺς τῆς ἀληθείας χωρίσαντες τὸ ψεῦδος ἠσπάσασθε [26]. [[27] Τοῦτο δὲ, ὡς ἀνωτέρω ἡμῖν εἴρηται, κατακροτεῖ μάλιστα ἐπὶ τοῦ παρόντος· τὸ ψεῦδος καὶ τὸ πρὸς τοὺς πέλας μῖσος λέγων.] Τὸ δὲ *ἀπὸ μήτρας* καὶ *ἀπὸ γαστρὸς* προστέθεικεν,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[99] *Ὕμνον*. cod. 1, 2 præm. τόν. [1] *Διανοίας*. cod. addit ἔχει δὲ καὶ ἕτερα περὶ μελλόντων. *Habet autem quoque alia de futuris.* [2] cod. 1 ἐξηγεῖται. [3] E cod. 1 suppl. [4] *Ἔχθραν*. cod. 1 add. ὡς μέχρι καὶ νῦν τινες τῇ αὐτῇ διαμένουσι πονηρίᾳ· *Sicut ad hunc usque diem nonnulli in eadem persistunt pravitate.* [5] cod. 2 πρόσκειται. [6] E cod. 1 suppl. [7] *Ἀνελεῖν οὐκ ἠθέλησεν*. cod. 1 οὐκ ἀνεῖλεν. Idem cod. addit διὸ δὴ ταύτῃ ἀπαρχόμενος ὁ Προφήτης οὕτως ἔφη. *Propterea sic exorsus Propheta, ita loquitur.* [8] *Εἰ ἀληθῶς ἄρα*. Hæc respondent Hebr. האמנם in textu obvio, omissum autem est a plerisque interpretibus sequens אלם. [9] Rec. lectio est εὐθεῖα. [10] *Υἱοί*. cod. 1, 2 præm. οἱ, ut in textu τῶν Ο'. [11] cod. 2 ἐξέρχεται. [12] *Στρατεύσαντα*. cod. 1 add. Ἡ δ' αὐτὴ πάντῃ σχεδὸν καὶ πανταχῇ κεκράτηκε γνώμη, ἡ κατὰ τὸν Σαοὺλ, φημὶ, καὶ τὸν Δαβίδ. *Eadem autem usquequaque fere et ubique locorum invaluit opinio, quæ fertur de Saule ac Davide.* [13] *Ὑπὸ σοῦ*. Priorem lectionem παρ' αὐτοῦ e cod. 1 emendavimus. [14] E cod. 1 suppl. [15] cod. 1 ἀνομίαν. [16] *Συμπλέκουσιν*. Hebr. תפלסון. Theodot. et edit. V διασταθμίζονται. [17] *Σὰ, φησί*. cod. 1 σαφῆ. [18] *Εἰρήνης*. cod. 1 εἰρωνείας. [19] cod. 2 ἐπιβουλῶν. [20] *Μηχανήματα*. cod. 1 add. ἐκ τῶν ἔργων τοῦ φαύλου δοκιμάζεται. [21] cod. 2 ἐνεχείρισας. [22] cod. 2 ἀνεχόμενος. [23] *Δικαίως*. cod. 1 add. εἰπὲ καὶ τίνος ἕνεκεν. Ἐπεί. *Dic etiam, quare? Quia —* [24] *Μήτρας*. cod. 1 add. καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καί. [25] *Πάλαι — ἠσπάσασθε*. Alia habet Cord. t. I, p. 133. [26] cod. 2 ἠσπάσαντο. [27] E cod. 1 suppl.

ὡς τοῦ Θεοῦ πρὸ [28] τῆς διαπλάσεως τὰ κατ' αὐτοὺς ἐγνωκότος. Οὕτω γὰρ καὶ πρὸς τὸν Ἱερεμίαν [29]· « Πρὸ τοῦ με πλάσαι σε [30] ἐν κοιλίᾳ, ἐπίσταμαί σε· καὶ πρὸ τοῦ σε ἐξελθεῖν ἐκ μήτρας, ἡγίακά σε. » Καὶ πρὸς τὸν Φαραώ· « Εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε, ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου. » Ἀλλ' [31] οὐχ [32] ἡ πρόγνωσις τοῦ Θεοῦ, ἢ τὸν Φαραὼ πονηρὸν, ἢ τὸν Ἱερεμίαν πεποίηκεν ἅγιον· ἀλλὰ τὸ μέλλον ἔσεσθαι προέγνω ὡς Θεός [33].

ε'. « Θυμὸς [34] αὐτοῖς κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ ὄφεως. » Μεμίμηνται [35] τοῦ ὄφεως [36] τὸ [37] μνησίκακον καὶ ἐπίβουλον [38].

« Ὡσεὶ ἀσπίδος κωφῆς, καὶ βυούσης τὰ ὦτα αὐτῆς. [ς'.] Ἥτις οὐκ εἰσακούσεται φωνῆς [39] ἐπᾳδόντων, φαρμακοῦται [40] φαρμακευομένη παρὰ σοφοῦ. » Βύουσι [41] δὲ [42] τὰ ὦτα τῇ ἀσπίδι παραπλησίως, ᾗ φίλον τοῦτο ποιεῖν διὰ κακίας ὑπερβολὴν, ὥστε μὴ [43] θέλγεσθαι [44] ταῖς ἐπῳδαῖς, μηδὲ [45] εἴκειν τῷ φαρμάκῳ τῷ κατασκευαζομένῳ [46] παρὰ τοῦ καλουμένου [47] σοφοῦ. *Σοφὸν* γὰρ [48] ἐνταῦθα καταχρηστικῶς τὸν θηρεπῳδὸν [49] προσηγόρευσεν· ὡς τό· « Σοφοί εἰσι τοῦ κακοποιῆσαι· [[50] τὸ δὲ καλοποιῆσαι οὐκ ἔγνωσαν·] καὶ, « Ποῦ [51] σοφός; ποῦ γραμματεύς; » Οὔτε [52] τούτους ὡς [53] ἀληθῶς σοφοὺς ὀνομάζει, ἀλλ' ὡς τοῦτο παρά τισιν εἶναι δοκοῦντας. Ἐπειδὴ γὰρ πολλοῖς πρὸς τὸν Σαοὺλ χρησάμενος λόγοις ὁ μακάριος Δαβὶδ, καὶ δοῦλον ἑαυτὸν ὀνομάσας, κἀκεῖνον κύριον καὶ βασιλέα [54], καὶ δι' αὐτῶν δείξας τῶν πραγμάτων, ὡς [55] οὐκ ἐφίεται τῆς ἐκείνου σφαγῆς, οὐ [56] πέπεικε καταλῦσαι τὴν ἔχθραν· προσφυῶς αὐτὸν ἀσπίδι παρέβαλλεν, οὐ κωφευούσῃ κατὰ φύσιν, ἀλλὰ καὶ [57] βυούσῃ τὰ ὦτα, καὶ τῆς ἐπῳδῆς ἀπωθουμένῃ τὴν προσβολήν. Τὸ δὲ, *Φαρμακοῦται φαρμακευομένη παρὰ σοφοῦ*, ὁ [58] Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν, *Ἐπαστοῦται* [59] *ἐπῳδαῖς σεσοφισμένου*· ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι τὴν ἐπῳδὴν ὠνόμασε *φάρμακον*. [[60] Ὡς ἐκ τούτου δήλην ποιῆσαι τὴν μιαιφονίαν τοῦ Σαοὺλ, εἴρηται ἡμῖν ἀνωτέρω, καὶ τῶν κατ' αὐτὸν, ἐν οἵῳ ἂν ὦσιν ἀξιώματι καὶ βαθμῷ ἢ τόπῳ. Νοήσειεν δέ τις ἂν καλῶς καὶ ταῦτα εἰρῆσθαι κατὰ τῶν αἱρετικῶν, Ἀριανῶν λέγω καὶ Εὐνομιανῶν καὶ Μακεδονιανῶν καὶ τῶν δοκούντων τὰ παραπλήσια ἐκείνοις δόγματα νοσεῖν. Καὶ γὰρ αὐτοὺς ἂν δικαίως καλέσειεν ἐπῳδοὺς καὶ ἐπαοιδούς τις. Ὅτι δὲ μήτηρ ἡ ἐν ἀκαριαίᾳ καιροῦ

nem res illorum noverat. Sic enim et Jeremiæ dixit : « Antequam formarem te in **984** utero, novi te, et antequam exires utero, sanctificavi te [u]. » Et Pharaoni : « In hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam [v]. » Sed nec Pharaonem improbum, nec Jeremiam sanctum fecit præscientia divina : sed id quod futurum erat præscivit ut Deus.

VERS. 5. « Furor illis secundum similitudinem serpentis. » Malitiam enim et calliditatem serpentis imitati sunt.

« Sicut aspidis surdæ, et obturantis aures suas. [VERS. 6.] Quæ non exaudiet vocem incantantium, medicatur medicata a sapiente. » Porro aures oppilant instar aspidis, cui mos est hoc facere propter malitiæ excessum, ne incantationibus demulceatur, neve cedat pharmaco parato per illum qui sapiens vocatur. Nam *sapientem* hoc in loco ferarum incantatorem nuncupavit, abusive, ut in illo : « Sapientes sunt ad malefaciendum, [bonum autem facere nesciunt,] [x] » et : « Ubi sapiens, et ubi scriba [y] ? » Neque hos ut vere sapientes nominat, sed quod tales a quibusdam censeantur. Quoniam enim beatus David multis sermonibus ad Saulem usus, et se **985** servum nominans, et illum dominum ac regem, et rebus ipsis ostendens se nunquam ejus cædem desiderasse, non persuasit illi ut inimicitias finiret : apposite illum aspidi comparavit, non secundum naturam obsurdescenti, sed aures obstruenti, ut carminis ingressum prohibeat. Hæc autem verba, *Medicatur medicata a sapiente*, Symmachus vertit : *Incantatur incantationibus sapientis :* ut manifestum sit eum incantationem φάρμακον nominasse. [In superioribus jam a nobis dictum est Davidem hisce significare nefariam cædis cupidinem Saulis eorumque qui ad eum pertinebant, in quocunque dignitatis fastigio aut loco fuerint constituti. Satis recte autem existimaverit quispiam, hæc etiam contra hæreticos, Arianos puta, Eunomianos et Macedonianos eosque qui simili errore laborarunt, dicta esse. Jure enim ipsos dixerit aliquis incantatores et præstigiatores. Quod autem hæc mater in brevissimo temporis articulo enititur regeneratos, unde constat inter eos qui initiati

[u] Jerem. I, 5. [v] Exod. IX, 16. [x] Jerem. IV, 22. [y] I Cor. I, 20.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[28] *Πρό*. cod. 1, 2 præm. καί. [29] *Ἱερεμίαν*. cod. 2 add. ἔφη. [30] *Σέ*. Abest a cod. 2. [31] *Ἀλλ'*. cod. 1 καί. [32] cod. 2 οὐχί. [33] *Ὡς Θεός*. cod. 1 add. ὁ Θεός. [34] *Θυμός*. Hebr. חֲמַת, *venenum*. [35] *Μεμίμηνται*. cod. 1 add. γάρ, cod. 2 habet μέμνηται ex errore librarii. [36] *Τοῦ ὄφεως*. Des. in cod. 1. [37] cod. 1 τόν. [38] *Ἐπίβουλον*. cod. 1 add. ἐκείνων. [39] Rec. lectio est φωνήν. [40] *Φαρμακοῦται φαρμακευομένη*. Præstat lectio rec. φαρμάκου τε φαρμακευομένου. Huc spectat observatio Didymi, quæ fere eadem est cum scholio in edit. Rom. φαρμάκου δὲ ἀναγνωστέον ἐν παρενθέσει ὄντος τοῦ τε συνῳδῶς καὶ οὐ ῥηματικῶς φαρμακοῦται. Legendum est φαρμάκου (particula τε apte interposita), non autem verbaliter φαρμακοῦται. [41] *Βύουσι*. cod. 1 præm. ὃ δὲ λέγει, τοιοῦτό ἐστιν. [42] *Δέ*. cod. 1 φησί. [43] cod 1 μήτε. [44] *Θέλγεσθαι*. cod. 2 ἐπινεῦσαι. [45] cod. 1 μήτε. [46] cod. 1 κατεσκευασμένῳ. [47] *Καλουμένου*. Des. in cod. 2. [48] *Γάρ*. cod, 1 δέ. [49] cod. 2 θηριέπῳδον. [50] E cod. 2 suppl. [51] *Ποῦ*. cod. 1 præm. τό. [52] *Οὔτε — δοκοῦντας*. Des. in cod. 2. cod. 1 pro οὔτε habet οὐδέ. [53] *Ὡς*. Abest a cod. 1. [54] *Βασιλέα*. cod. 1, 2 addunt καλέσας. [55] *Ὡς*. Des. in cod. 2. [56] *Οὐ*. Des. in cod. 2. [57] *Καί*. Abest a cod. 2. [58] *Ὁ*. cod. 1 præm. τοῦτο. [59] cod. 2 ἐπᾳδοῦται. Legendum autem videtur ἐπαστοῦ τε, ut leg. apud Montf. in Hexapl. ad h. l. [60] E cod. 1 suppl.

sunt? Solent enim baptizare in nomine Patris ac Filii et Spiritus sancti, post triplicem emersionem et immersionem. Nostis autem quid dicam, quotquot adoptione dignati estis. Gravem morbum inferunt illis qui ab istis baptizantur, aut potius submerguntur. Hi quidem dicunt, Gloria sit Patri per Filium in Spiritu sancto; alii autem, Gloria sit Patri **986** et Filio in Spiritu sancto: sicque individuam et nullo non tempore eamdem, in Patre et Filio et Spiritu sancto adoratam divinitatem pro tribus Diis habent, imo magnum, parvum et minorem statuunt: inæqualitatis jugo impollutæ Trinitatis divinitatem, summe, ut putant, disparem, frivola lingua disjungentes eam quæ unica est essentia, imperio, dominatione, divinitate, potentia, creatione, et quæ sunt alia ejus majestati propria. Hunc enim Deum et Regem, alium autem Dominum quidem, sed ministrum istius et creaturam ante alias ab eo productam, alium denique servum et ministrum filii audacissime vocare solent improbi isti, ad quos potissimum se refert vaticinatio ista. Non enim de Saule tantum, iisque qui cum eo erant, sanctus prophetiæ Spiritus hæc per sacram prophetæ linguam effatus est.]

VERS. 7. « Deus conteret dentes eorum in ore ipsorum. » Verumtamen qui universa curæ habet, ejus machinationes contra nos vanas et irritas reddet: « Dentes molares leonum confringet Dominus. » Et in superiori psalmo *catulos leonum* ipsos nominavit, et hic *leones*. Idcirco et dentium, et molarium dentium meminit. Cæterum molares dentes vocat interiores, quibus comminuere cibum solemus. Per hæc igitur et illa ostendit Deum rerum omnium **987** conditorem universas eorum fraudes esse dissoluturum.

VERS. 8. « Ad nihilum redigentur, tanquam aqua decurrens. » Abjecti, ait, erunt, instar aquæ dissipatæ, et penitus inutilis. « Intendit arcum suum, donec infirmentur. » Non cessabit enim pœnas ipsis infligere, donec eorum potentiam rescindat, [liquefactionem et dissolutionem illis inferens.]

VERS. 9. « Sicut cera, quæ diffluit, auferentur, » [letifera in eos irruente turbine vehementissima:] supercecidit ignis, et non viderunt solem. » Consumentur autem veluti cera igni admota et liquefacta,

A ῥοπῇ ἀποχέουσα τοὺς ἀναγεννωμένους, παρ' ὧν δῆλον τοῖς μεμυημένοις; Καὶ γὰρ εἰώθασι βαπτίζειν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ μετὰ τὴν ἀνάδυσιν τῶν τριῶν καταδύσεων. Ἴστε τί λέγω, οἱ τῆς υἱοθεσίας ἠξιωμένοι. Νόσον χαλεπὴν παραδιδόασι τοῖς δῆθεν παρ' αὐτῶν βαπτιζομένοις μᾶλλον δὲ βυθιζομένοις· οἱ μὲν λέγοντες, Δόξα Πατρὶ δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι· οἱ δὲ, Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι· καὶ οὕτως τὴν ἀδιαίρετον ἀεὶ ὡσαύτως ἔχουσαν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι προσκυνουμένην θεότητα εἰς τριθεΐαν παραλαμβάνουσιν, μᾶλλον δὲ παραδιδόασι μέγαν καὶ σμικρὸν καὶ σμικρότερον· ἀνισότητος ζυγῷ γλώττῃ μεμηνυίῃ τὴν ἀζυγώτατον, ὡς οἴονται, διατέμνοντες τῆς ἀχράντου θεότητα Τριά-
B δος, καὶ τὴν ἐν οὐσίᾳ μιᾷ, ἐν βασιλείᾳ, ἐν κυριότητι, ἐν θεότητι, ἐν δυνάμει, ἐν δημιουργίᾳ, καὶ ὅσα πρέπει τῇ αὐτῆς μακαριότητι. Τὸν μὲν Θεὸν καὶ βασιλέα, τὸν δὲ Κύριον καὶ ὑπουργὸν ἐκείνου καὶ ποίημα πρὸ τῶν ἄλλων παρ' αὐτοῦ γενόμενον, τὸ δὲ δοῦλον καὶ ὑπουργὸν τοῦ Υἱοῦ, τολμηρῶς οἱ δείλαοι ἀποκαλεῖν πεφύκασι· πρὸς οὓς μάλιστα εἴρηται ἡ προφητεία. Οὐ γὰρ πρὸς τὸν Σαοὺλ μόνον καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν εἴρηκεν τὸ τῆς προφητείας πανάγιον Πνεῦμα διὰ τῆς σεπτῆς γλώττης τοῦ προφήτου.]

ζ'. « Ὁ Θεὸς [61] συντρίψει [62] τοὺς ὀδόντας αὐτῶν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν [63]. » Ἀλλὰ γὰρ ὁ τῶν ὅλων ἐπόπτης [64] ἀργὰς αὐτοῦ [65] δείξει [66] τὰς καθ' ἡμῶν μηχανάς [67]. « Τὰς μύλας τῶν λεόντων
C συνέθλασεν [68] ὁ Κύριος. » Καὶ ἐν τῷ προτεταγμένῳ ψαλμῷ *σκύμνους* αὐτοὺς ὠνόμασε, καὶ ἐνταῦθα *λέοντας*. Τούτου χάριν καὶ ὀδόντων καὶ [69] μυλῶν ἐμνημόνευσε. Μύλας δὲ καλεῖ τοὺς ἐνδοτέρους ὀδόντας, οἷς λεπτύνειν εἰώθαμεν τὴν τροφήν. Διὰ τούτων μέντοι κἀκείνων ἐδίδαξεν [70], ὡς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τὰς παντοδαπὰς αὐτῶν διαβολὰς [71] διαλύσει [72].

η'. « Ἐξουδενωθήσονται ὡσεὶ [73] ὕδωρ διαπορευόμενον. » Εὐκαταφρόνητοι, φησὶν, ἔσονται, ὕδατι παραπλησίως ἐσκεδασμένῳ, καὶ παντελῶς ἀχρήστῳ. « Ἐντενεῖ [74] τὸ τόξον αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀσθενήσουσιν. » Οὐ παύεται [75] γὰρ βάλλων αὐτοὺς ταῖς τιμωρίαις, μέχρις [76] αὐτῶν καταλύσει [77] τὴν δύναμιν [78], » τῆξιν αὐτῶν καὶ διάλυσιν ἐπάγων.]

θ'. « Ὡσεὶ κηρὸς [79] τακεὶς ἀνταναιρεθήσονται, [[80]
D τῆς θανατικῆς φθασάσης αὐτοὺς διαπύρου καταιγίδος·] ἔπεσε [81] πῦρ ἐπ' αὐτοὺς [82], καὶ οὐκ εἶδον τὸν ἥλιον. » Δίκην δὲ κηροῦ πυρὶ πελάζοντος [83] καὶ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[61] *Θεός*. cod. 1 add. λέγων. [62] Rec. lectio est συνέτριψεν. Hebr. הָרָס, *contere*. [63] *Αὐτῶν*. cod. 1 add. καὶ μικρὸν ὕστερον ἀκούσεσθε καὶ τὰ ἑξῆς. *Et post pauca audietis etiam quæ sequuntur.* [64] *Ἐπόπτης*. cod. 2 δεσπότης. [65] *Αὐτοῦ*. cod. 1, 2 αὐτῶν. [66] cod. 2 ἔδειξε. [67] *Μηχανάς*. cod. 1 add. καὶ τὰς κατὰ τῆς εὐσεβείας αὐτῆς. [68] *Συνέθλασεν*. Hebr. נְתֹץ. Legendum esse συνεθλάσειεν, observatur apud Cord. t. II, p. 124. [69] *Καί*. Abest a cod. 2. [70] cod. 1 ἔδειξεν. [71] *Διαβολάς*. cod. 1 ἐπιβουλάς. [72] *Διαλύσει*. Cod. 1 add. καὶ ὅρα, πῶς. *Et videt quomodo?* [73] *Ὡσεί*. Rec. lectio est ὡς. Hebr. כְמוֹ־מַיִם יִתְהַלְּכוּ־לָמוֹ. Symm. ὡς ὕδωρ παρερχόμενον ἑαυτῷ. [74] *Ἐντενεῖ — ἀσθενήσουσιν*. Symm. hunc obscurum locum ita interpr. ὁ τείνων τὸ τόξον αὐτοῦ θορυβηθήτω ὡς τὰ θρυπτόμενα, *qui tendit arcum suum, turbetur ut quæ fracta sunt.* [75] cod. 2 παύσεται. [76] *Μέχρι*. cod 1, 2 addunt ἄν. [77] cod. 1 καταλύσῃ. [78] E cod. 1 suppl. [79] *Κηρός*. Hebr. שַׁבְּלוּל, *limax*. [80] E cod. 1 suppl. [81] *Ἔπεσε — αὐτούς*. Hebr. נֵפֶל אֵשֶׁת. Reliqui interpr. ἔκτρωμα γυναικός. [82] *Ἐπ' αὐτούς*. Exstat tantum in ed. Ald. et Compl. [83] *Πυρὶ πελάζοντος*, cod. 2 περιεμπελάζοντος pro πυρὶ ἐμπελάζοντος, ut videtur.

τηκομένου διαλυθήσονται, καὶ τῆς ζωῆς στερηθήσονται. Τοῦτο γὰρ εἶπε· « Καὶ οὐκ εἶδον τὸν ἥλιον· » ὡς τῶν τελευτώντων τὴν ἡλιακὴν οὐ [84] δυναμένων ἰδεῖν ἀκτῖνα.

ι'. « Πρὸ τοῦ συνιέναι τὰς ἀκάνθας ὑμῶν τὴν ῥάμνον, ὡσεὶ ζῶντας ὡσεὶ [85] ἐν ὀργῇ καταπίεται [86] αὐτούς [87]. » Ὁ δὲ [88] Σύμμαχος σαφέστερον τοῦτο ἡρμήνευσε· *Πρὶν ἢ αὐξηθῶσιν αἱ ἄκανθαι ὑμῶν, ὥστε γενέσθαι ῥάμνον, ἔτι ζῶντας* [89] *ὡς* [90] *ὁλόξηρον λαίλαψ* [91] *ἀρεῖ.* Ὁ δὲ λέγει, τοῦτό [92] ἐστι. Πᾶσαν μὲν ἁμαρτίαν *ἄκανθαν* [93] ἡ θεία Γραφὴ καλεῖ· ἡ δὲ ῥάμνος ἄκανθα μέν [95] ἐστι, μεγίστη δὲ, καὶ δένδρον μιμουμένη [[96] καὶ ἰὸν χαλεπώτατον βάλλουσα]. Ἀπειλεῖ τοίνυν ἡ πρόῤῥησις, καὶ τῷ Σαοὺλ, καὶ τοῖς ἐκείνου συνεργοῖς [97], ταχεῖαν τὴν τιμωρίαν. Πρὶν γὰρ, φησὶν [98], αὐξηθῇ ὑμῶν ἡ πονηρία, ὥστε ῥάμνῳ ἀπεικασθῆναι, τοῦτ' ἔστι, τῇ μεγίστῃ ἀκάνθῃ, [[99] ἥτις ἐστὶ φαυλοτάτη κακία,] θεήλατος ὑμᾶς πληγὴ καταλήψεται, καὶ φρούδους ἐργάσεται. Τοῦτο γὰρ εἶπε, *καταπίεται.* Καθάπερ γὰρ τὸ [[1] ὑπὸ τῶν μυλῶν τῶν ὀδόντων λεπτυνόμενον καὶ] καταπινόμενον ἀφανὲς λοιπὸν γίνεται, οὕτω καὶ ὑμεῖς, φησὶ, παραδοθήσεσθε λήθῃ· ὅπερ δὴ καὶ συνέβη. Μετ' ὀλίγον γὰρ χρόνον, ἐν τῷ τῶν ἀλλοφύλων πολέμῳ δεξάμενος τὴν πληγὴν, οὐκ ἔτι τὴν πονηρίαν ἐπηύξησεν [[2] ὁ Σαοὺλ], ἀλλ' ἄκων τὸν κατὰ τοῦ Δαβὶδ κατέλυσε πόλεμον.

ια'. « Εὐφρανθήσεται δίκαιος, ὅτ' ἂν ἴδῃ ἐκδίκησιν [3]· τὰς χεῖρας αὐτοῦ νίψεται ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἁμαρτωλοῦ. » Εὐφραίνεται δὲ ὁ τῆς ἀρετῆς φροντιστὴς, τὸν τῆς κακίας ἐργάτην ὁρῶν κολαζόμενον [4]· οὐκ ἐπιτωθάζων [5] ἐκείνῳ, ἀλλὰ τὴν θείαν ὁρῶν [6] προμήθειαν, παρορᾷν οὐκ ἀνεχομένην τοὺς ὑπ' ἐκείνων ἀδικουμένους. Τὰς δὲ χεῖρας αὐτοῦ νίπτεται, οὐ τῷ αἵματι ταύτας φοινίττων καὶ μολύνων· ἀλλὰ [7] δεικνὺς ἑαυτὸν ἀθῷον, καὶ τῆς ἐκείνου πονηρίας κεχωρισμένον. Οὐ γὰρ, ὥς τινες ὑπέλαβον, ἐν τῷ αἵματι νίπτεται, ἀλλ' [8] ἐπὶ τῷ αἵματι νίπτεται, ὡς οὐδεμίαν πρὸς ἐκεῖνον ἐσχηκὼς κοινωνίαν.

ιβ'. « Καὶ ἐρεῖ ἄνθρωπος, Εἰ [9] ἄρα ἐστὶ καρπὸς τῷ δικαίῳ; ἄρα ἐστὶν ὁ Θεὸς κρίνων αὐτοὺς ἐν τῇ γῇ. » Τὸ *ἄρα* ἐνταῦθα ἀποφαντικῶς κεῖται· λέγει δὲ, ὅτι πᾶς ὁρῶν τὸν δυσσεβείᾳ συνεζηκότα ποινὴν τίσαντα κατὰ τόνδε τὸν βίον, ὁμολογήσει καὶ Θεὸν εἶναι, καὶ ἐφορᾷν τὰ γινόμενα, καὶ σοφῶς ἅπαντα πρυτανεύειν [10]· καὶ τοῖς μὲν δικαίοις τοὺς καταλλήλους [11] ἀπονέμειν

A et vita privabuntur. Hoc enim dixit, « Et non viderunt solem, » quia mortui solis radium intueri nequeunt.

VERS. 10. « Priusquam intelligerent spinæ vestræ rhamnum, sicut viventes, sic in ira absorbet eos. » Symmachus manifestius expressit : *Priusquam spinæ vestræ crescant ita ut fiant rhamnus, adhuc viventes, tanquam penitus siccum, turbo tollet.* Quod autem dicit, **988** hoc est : Omne quidem peccatum *spinam* sacræ Litteræ nuncupant : rhamnus autem spina est, sed maxima, et arborem æmulans, [acerrimumque venenum emittens.] Minatur igitur vaticinatio et Sauli, et ejus asseclis, celerem pœnam. Priusquam enim, ait, malitia vestra
B crescat, ut rhamno similis sit, hoc est, maximæ spinæ, [quæ est maxime detestanda malitia,] plaga a Deo inflicta vos disperdet, et vanos efficiet. Hoc enim dixit, *absorbet*. Quemadmodum enim quod [per dentes molares comminuitur et] absorbetur, deinceps non apparet : sic vos, ait, oblivioni trademini : quod revera accidit. Nam paulo post in alienigenarum bello vulnere accepto, non amplius Saul malitiam auxit, sed invitus bellum contra Davidem diremit.

VERS. 11. « Lætabitur justus, cum viderit vindictam, manus suas lavabit in sanguine peccatoris. » * Lætatur autem virtutis studiosus, cum malitiæ
C operarium suppliciis affectum videt, non illudens illi, sed divinam cernens Providentiam, quæ nolit despicere ab illis injuria affectos. Manus autem suas lavat, non sanguine has cruentans et maculans, sed ostendens se innocentem, et ab illius **989** malitia sejunctum. Non enim, ut quidam suspicati sunt, in sanguine lavatur, sed propter sanguinem lavatur, ut qui nullam communionem cum illo habuerit.

VERS. 12. « Et dicet homo : Siccine utique est fructus justo? utique est Deus judicans eos in terra. » Illud *utique* affirmative positum est. Dicit autem fore ut omnis homo videns impium in hac vita pœnam pendere, confessurus sit, et Deum esse, et omnia quæ fiunt inspicere, et cuncta sapienter
D moderari, et justis quidem congruentes fructus

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[84] *Οὐ — ἀκτῖνα.* cod. 1 ἀκτῖνα οὐ δεδυνημένων ἰδεῖν. Sequitur Εἶτά φησι. [85] cod. 2 ὡς. [86] *Καταπίεται.* Hebr. ישערנו, *turbine abripiet eum.* [87] *Αὐτούς.* Rec. lectio est ὑμᾶς. [88] *Δέ.* Abest a cod. 1, 2. [89] Apud Montf. in Hexapl. leg. ζῶντα. [90] *Ὡς — ἀρεῖ.* cod. 1 ὁλοκλήρους λαίλαψ πυρὸς καταναλώσει ὑμᾶς, ἥπερ τοῦ Θεοῦ ἐπαγομένη δίκη, *vos adhuc in integritate constitutos turbo ignis, scilicet vindicta divina, consumet.* [91] *Λαίλαψ ἀρεῖ.* Ita fere Aqu. λαιλαπήσει. [92] cod. 2 αἱρεῖ. [93] cod. 1 τοιοῦτο. [94] cod. 1 ἄκανθα. [95] Μὲν et deinde δὲ καὶ des. in cod. 1. ubi etiam colon ad vocem ἐστὶ non apponitur. [96] E cod. 1 suppl. [97] *Συνεργοῖς.* cod. 1 add. καὶ τοῖς ἀνωτέρω ἡμῖν εἰρημένοις αἱρεσιάρχαις. [98] *Φησί.* In cod. 1, 2 ponitur post αὐξηθῇ. [99] E cod. 1. [1] E cod. 1. [2] E cod. 1 suppl. In eodem sequitur : εἴρηται ἡμῖν πολλάκις καὶ περὶ τῶν τὴν ἐκείνου νόσον νενοσηκότων· *Dictum jam est sæpius a nobis de illis qui eodem quo ille morbo laborarunt.* [3] *Ἐκδίκησιν.* In textu τῶν Ο' sequitur ἀσεβῶν. cod. 1 add. τοῦ ἀσεβοῦς, φησί. [4] *Ὁρῶν κολαζ.* cod. 1 κολαζόμενον θεώμενος. [5] cod. 2 ἐπιτωθάζειν. [6] *Ὁρῶν.* Des. in cod. 2. [7] *Ἀλλά.* cod. 2 add. καί. [8] *Ἀλλ' — νίπτεται.* Des. in cod. 1. [9] *Εἰ.* Abest a cod. 2. [10] *Πρυτανεύειν.* cod. 1 add. εἰδότα. [11] cod. 2 κατ' ἀλλήλων.

retribuere, ab iis autem qui secus vivunt, pœnas A exigere, et dignis eos suppliciis afficere.

INTERP. PSALMI LVIII.

Vers. 1. « In finem, Ne corrumpas, ipsi Davidi, in tituli inscriptionem. Quando misit Saul, et custodivit domum ejus, ut interficeret eum. » Cum Saul invidia laboraret, mortem Davidi struebat, et ipsum aliquando simul convivantem telo configere voluit. Cum autem declinasset, et evitasset mortem, conatus est rursus eum comprehendere, et missis quibusdam imperavit ut domum custodirent, manifestas inimicitias demonstrans. Verum uxor Davidis, filia Saulis, viro suo hoc aperuit, **990** et per fenestram ipsi fugæ occasionem fecit. Porro sumptis cenotaphiis (sic enim historia docet [a]), lecti speciem expressit, et ægrotantis imaginem vestibus composuit, et procul ostendit iis qui domum custodire jussi erant, dicens Davidem morbo quodam detineri. Hæc quidem nocte facta sunt : exorta vero luce, patuit Sauli et ejus apparitoribus figmentum illud. Tunc igitur beatus David cum insidias illas declinasset, hunc conscripsit psalmum. Verum de illis quæ tunc acciderunt, pauca verba facit : plura autem prædicit, divini Spiritus radiis illustratus, Judæorumque prævidens rabiem adversus Salvatorem Deum nostrum. * Etenim Judæi per milites Domini sepulcrum custodientes, exorta luce, vestimenta quidem invenerunt, mortuum vero, qui custodiebatur, non amplius viderunt : resurrexit enim, mortis imperio destructo. Proprias igitur insidias beatus David videns, et prævidens, Deum Israelis et opificem mundi omniumque Dominum, qui ex ipso secundum carnem oriturus erat, graviora a Judæis passurum esse, prædicit gentium vocationem, et Judæorum dispersionem.

Vers. 2. « Eripe me de inimicis meis, Deus mi : et ab **991** insurgentibus contra me libera me. » Justæ prophetæ preces fuerunt : nam ab injuste oppugnantibus liberari postulavit. Deinde horum propositum narrat.

Vers. 3. « Eripe me de operantibus iniquitatem, et de viris sanguinum salva me. » Homicidæ, inquit,

καρποὺς, τοὺς [12] δὲ τἀναντία [13] προελομένους δίκας εἰσπράττειν, καὶ τὰς ἀξίας [14] τιμωρίας ἐπάγειν [15].

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΝΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, Μὴ διαφθείρῃς, τῷ Δαβὶδ εἰς στηλογραφίαν. Ὁπότε ἀπέστειλε Σαοὺλ, καὶ ἐφύλαξε τὸν οἶκον αὐτοῦ τοῦ θανατῶσαι αὐτόν. » Φθόνῳ δουλεύων ὁ Σαοὺλ τὸν τοῦ Δαβὶδ ἐτύρευε θάνατον· καί ποτε συνεστιώμενον ἠβουλήθη κατακοντίσαι τῷ δόρατι. Ἐκκλίναντα δὲ, καὶ διαφυγόντα τὸν θάνατον, ἐπεχείρησε πάλιν χειρώσασθαι, καί τινας ἀποστείλας, τὴν οἰκίαν φρουρῆσαι [16] προσέταξε, προφανῆ τὴν δυσμένειαν δείξας. Ἀλλ' [17] ἡ μὲν τοῦ Δαβὶδ γαμετὴ, τοῦ δὲ Σαοὺλ θυγάτηρ, γνώριμον μὲν [18] τοῦτο B ποιεῖ τῷ ὁμοζύγῳ [19], καὶ διά τινος αὐτὸν ἀποδρᾶναι παρασκευάζει φωταγωγοῦ. Τὰ κενοτάφια [20] δὲ λαβοῦσα (οὕτω γὰρ ἡ ἱστορία διδάσκει) σχηματίζει τὴν κλίνην, καὶ ἀῤῥωστοῦντος εἰκόνα διὰ τῶν ἱματίων διατυποῖ [21]· καὶ δείκνυσι πόῤῥωθεν τοῖς φρουρῆσαι [22] προστεταγμένοις, ὑπό τινος τὸν Δαβὶδ ἐνοχλεῖσθαι νοσήματος λέγουσα. Ταῦτα μὲν νύκτωρ ἐγένετο· ἡμέρας δὲ γενομένης, κατάδηλον [23] τῷ [24] Σαοὺλ καὶ τοῖς δορυφόροις τὸ δρᾶμα ἐγένετο [25]. Τηνικαῦτα τοίνυν ὁ μακάριος Δαβὶδ, τὴν ἐπιβουλὴν ἐκείνην διαφυγὼν, τὸν ψαλμὸν τοῦτον συνέγραψεν. Ἀλλὰ τῶν μὲν τότε γενομένων ὀλίγα λέγει, τὰ δὲ πλείονα προλέγει, τοῦ θείου Πνεύματος τὴν αἴγλην δεξάμενος, καὶ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος [[26] Θεοῦ] ἡμῶν τῶν Ἰουδαίων [27] προθεασάμενος λύτταν. Καὶ γὰρ οἱ Ἰου- C δαῖοι τὸν δεσποτικὸν [28] διὰ στρατιωτῶν φυλάξαντες τάφον, ἡμέρας γενομένης, τὰ μὲν ἱμάτια εὗρον, τὸν δὲ φυλαττόμενον οὐκ ἔτι εἶδον νεκρόν· ἀνέστη γὰρ καταλύσας τοῦ θανάτου τὸ κράτος [29]. Τὰς οἰκείας τοίνυν ἐπιβουλὰς βλέπων ὁ μακάριος Δαβὶδ, καὶ προθεώμενος ὡς [30] ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὁ δημιουργὸς [31] καὶ πάντων Δεσπότης, ὁ [32] ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα, χαλεπώτερα παρὰ Ἰουδαίων [33] πείσεται, προλέγει καὶ τῶν ἐθνῶν τὴν κλῆσιν, καὶ τὴν τῶν Ἰουδαίων διασποράν.

β'. « Ἐξελοῦ με [34] ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου, ὁ Θεὸς, καὶ ἐκ τῶν ἐπανισταμένων ἐπ' ἐμὲ λύτρωσαί με [35]. » Δικαία τοῦ προφήτου ἡ αἴτησις· ἀπαλλαγῆναι γὰρ τῶν ἀδίκως πολεμούντων ἱκέτευσεν. Εἶτα τὸν τούD των διηγεῖται σκοπόν.

γ'. « Ῥῦσαί με ἐκ τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν, καὶ ἐξ ἀνδρῶν αἱμάτων σῶσόν με. » Μιαιφόνοι, φη-

[a] I Reg. x, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[12] *Τοὺς—προελομένους*. cod. 1 τοῖς—προελομένοις. [13] cod. 2 τὰ ἐναντία. [14] *Ἀξίας*. cod. 2 add. αὐτοῖς. [15] *Ἐπάγειν*. cod. 1 addit : Οἶμαι δὲ μηδὲν διεψευσμένον καὶ ἐν τῇ παρούσῃ ᾠδῇ εἰρηκέναι· διὰ τὸ ὡς ἔπος εἰπεῖν πάντῃ μέχρι τοῦ παρόντος τὰ ἴσα ὁρᾷν δρῶντάς τινας· *Puto autem nihil veritati contrarium in hac oda dixisse Davidem : quia ubique terrarum, et, ut ita dicam, ad hunc usque diem videre licet quosdam simili modo agentes.* [16] cod. 2 φρουρεῖσθαι. [17] *Ἀλλ'—θυγάτηρ*. cod. 1 ἀλλ' ἡ τοῦ Σαοὺλ θυγάτηρ, γαμετὴ δὲ τοῦ Δαβίδ. [18] *Μέν*. Abest a cod. 3. [19] cod. 1 ὁμόζυγι. [20] *Τὰ κενοτάφια*. Vid. p. 385, n. 2. [21] *Διατυποῖ*. cod. 2 δηλοῖ. [22] cod. 2 φρουρεῖσθαι. [23] *Κατάδηλον*. cod. 1 et 2 κατέστη δῆλον. [24] *Τῷ*. cod. uterque præm. καί. [25] *Ἐγένετο*. Abest ab utroque cod. [26] E cod. 1 suppl. [27] *Τῶν Ἰουδαίων*. Des. in cod. 1. [28] *Δεσποτικόν*. cod. 1 habet θεοδόχον. [29] *Τὸ κράτος*. cod. 2 τὴν τυραννίδα. [30] *Ὡς — χαλεπώτερα*. cod. 2 ὡς καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα γεννηθῆναι μέλλων Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ χαλεπώτερα. In cod. 1 post ὡς sequitur καί. [31] *Δημιουργός*. cod. 1 add. πρὸ τῶν αἰώνων καὶ τῶν αἰώνων. [32] *Ὁ — σάρκα*. cod. 1 μετὰ τὴν ἑαυτοῦ κατὰ σάρκα οἰκονομίαν. [33] cod. 2 Ἰουδαίοις. [34] *Μέ*. cod. 1 add. λέγων. [35] *Λύτρωσαί με*. Hebr. חִשַׂגְּבֵנִי. Syr. *eleva me*.

σίν, οἱ πολέμιοι καὶ παράνομοι, οἷς οὐδ' ἥν τινα οὖν προσενήνοχα βλάβην.

δ'. « Ὅτι ἰδοὺ ἐθήρευσαν τὴν ψυχήν μου· ἐπέθεντο ἐπ' ἐμὲ κραταιοί. » Παντοδαποῖς χρώμενοι μηχανήμασιν ἀνελεῖν με πειρῶνται, τῇ οἰκείᾳ δυνάμει θαῤῥοῦντες· ἀλλ'[36] εἰκὸς αὐτοὺς προηδικημένους τὴν τιμωρίαν ζητεῖν[37].

ε'. « Οὔτε ἡ ἀνομία μου, οὔτε ἡ ἁμαρτία μου, Κύριε. » Οὐδὲν, φησὶ, παρ'[38] ἡμῶν εἰς αὐτοὺς γεγένηται λυπηρόν· οὐδέ τι ἐγκαλεῖν ἔχοντες, τὸν ἐμὸν κατ-τύουσι[39] θάνατον. « Ἄνευ ἀνομίας ἔδραμον καὶ κατεύθυνα[40]. » Ταῦτα ἀληθέστερον οὐ τῷ Δαβὶδ ἁρμόττει, ἀλλὰ τῷ ἐκ Δαβὶδ, καὶ τῷ[41] Κυρίῳ τοῦ Δαβίδ. Ἐκεῖνος γὰρ μόνος ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. [[42] Οὐδεὶς γὰρ δίχα ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός· αὐτός γε οὗτος ὁ ἐκ Δαβὶδ διὰ πολλὴν φιλανθρωπίαν σαρκωθείς.] Ὡς ἐν τύπῳ δὲ καὶ ὁ μακάριος ταῦτα λέγει Δαβίδ· οὐ τὸ παντελῶς ἀναμάρτητον ἑαυτῷ μαρτυρῶν[43], ἀλλὰ διδάσκων ὡς οὐδὲν τὸν Σαοὺλ ἀδικήσας, ἀλλὰ πολλὰ καὶ πολλάκις εὐεργετήσας, τὰς παντοδαπὰς ἐπιβουλὰς ὑπομένει. Καὶ[44] μὴ οὔσης ἁμαρτίας, κατ' αὐτοῦ ἐπιτρέχουσιν, ἵνα διαρπάξωσι τὸν περὶ αὐτοὺς γενόμενον ἀθῷον. Οὕτω δὲ καὶ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε· *Μὴ οὔσης ἁμαρτίας, οὕτω*[45] *τρέχουσιν*[46], *ἵνα κατάξωσιν*[47].

ς'. « Ἐξεγέρθητι[48] εἰς συνάντησίν μου, καὶ ἴδε. » Σὺ δὲ[49] τούτου[50], φησὶν, ἱκετεύω γενέσθαι κριτὴν, τὸν ἅπαντα σαφῶς ἐπιστάμενον. « Καὶ σὺ, Κύριε,[51] ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, ὁ Θεὸς[52] τοῦ Ἰσραὴλ[53], πρόσχες τοῦ ἐπισκέψασθαι πάντα τὰ ἔθνη. » Τὸ ἀναμάρτητον ἐν μόνῳ θεωρήσας τῷ[54] ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα, καὶ τὴν τῶν ὁμοφύλων Ἰουδαίων κατ' αὐτοῦ μανίαν προθεωρήσας τῷ πνεύματι, τὸν τῶν[55] δυνάμεων Κύριον, καὶ τοῦ Ἰσραὴλ ἱκετεύει Θεὸν, καταλιπεῖν μὲν Ἰουδαίους ἀτημελήτους[56], πᾶσαν δὲ εἰς τὰ ἔθνη μεταθεῖναι τὴν πρόνοιαν, καὶ τῷ τῆς θεογνωσίας καταυγάσαι φωτί. Ταῦτα δὲ τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγείλας[57], καὶ τὰς Ἰουδαίων τιμωρίας προλέγει. « Μὴ οἰκτειρήσῃς πάντας[58] τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν. » Ἐπειδὴ γὰρ[59] τοῖς προφητικοῖς ὀφθαλμοῖς τὸν σταυρὸν ἑώρα, καὶ ἐπαΐειν ἐδόκει τοῦ

hostes et iniqui sunt, quibus ne minimam quidem offensionem injeci.

Vers. 4. « Quia ecce ceperunt animam meam, irruerunt in me fortes. » Omnis generis machinationibus utentes, perdere me conantur, propria potentia freti : sed par est ipsos prius injuria lacessitos vindictam quærere.

Vers. 5. « Neque iniquitas mea, neque peccatum meum, Domine. » Nulla, inquit, molestia in ipsos a nobis profecta est : cum me arguere nullius culpæ possint, meam mortem moliuntur. « Sine iniquitate cucurri, et direxi. » Hæc verius non Davidi congruunt, sed filio et Domino Davidis. Ille enim solus « peccatum non fecit, neque dolus inventus est in ore ejus [a]. » [Nemo enim est sine peccato, nisi unicus Deus : hic autem est ille qui pro summo erga homines amore humanam e Davide assumpsit naturam.] Cæterum tanquam in figura beatus David hæc dicit, non omnino testificans seipsum liberum a peccatis esse, sed docens se, cum Saulem nulla injuria affecisset, sed multa sæpius beneficia in eum contulisset, omnis generis insidias esse perpessum. Et cum nullum sit **992** peccatum, accurrunt ut discerpant eum, a quo nulla injuria læsi sunt. Sic autem quoque Symmachus interpretatus est : *Cum peccatum non sit, sic currunt ut percutiant.*

Vers. 6. « Exsurge in occursum meum, et vide. » Te enim, ait, ut hujus judex sis, obsecro, qui omnia aperte scis. « Et tu, Domine Deus virtutum, Deus Israel, intende ad visitandas omnes gentes. » Cum eum solum peccati expertem esse sciret, qui ex ipso secundum carnem descensurus erat, furoremque in ipsum contribulium Judæorum prospiceret, Dominum virtutum, Deumque Israelis orat ut Judæos abjectos relinquat, et in gentes omnem providentiam transferat, et lumine divinæ cognitionis illuminet. Cum autem hæc gentibus annuntiasset, Judæorum supplicium prædicit. « Ne miserearis omnium, qui operantur iniquitatem. » Quoniam enim propheticis oculis crucem intuebatur, et audire sibi videbatur Dominum gloriæ dicentem . « Pater, veniam da illis, **993** non enim sciunt

[a] I Petr. II, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[36] *Ἀλλ' — ζητεῖν*. Des. in cod. 2. [37] *Ζητεῖν*. cod. 1 add. διὸ δὴ λέγει. [38] *Παρ' — αὐτούς*. cod. 1 εἰς αὐτοὺς παρ' ἐμοῦ. Pro ἡμῶν etiam cod. 1, habet ἐμοῦ. [39] *Καττύουσι*. cod. 2 τυρεύουσι. [40] *Κατεύθυνα*. Hebr. יְכוֹנָנוּ. Syr. bene, *pararunt contra me*. Grabius in sua τῶν Ο' editione posuit κατεύθυναν, sed sine codicum auctoritate. [41] *Τῷ*. Abest a cod. 1, 2. [42] E cod. 1 suppl. [43] cod. προσμαρτυρῶν. [44] *Καὶ — ἀθῷον*. Des. in cod. 2. [45] *Οὕτω*. Des. apud Montf, in Hexapl. ad h. l. [46] *Τρέχουσιν*. cod. προσέχουσι. Apud Montf. l. c. leg. ἐπιτρέχουσιν. [47] *Πατάξωσιν*. Montf. l. c. præter hanc adducit aliam lectionem, scil. ἐκλύσωσι. [48] *Ἐξεγέρθητι*. cod 1. præm. δὴ τοῦτο. [49] *Δέ*. cod. 1 γάρ. [50] cod. 2 τοῦτο. [51] *Κύριε*. cod. 1 addit φησί. [52] *Ὁ Θεός*. cod. 1. præm. καὶ πάλιν. [53] *Ἰσραήλ*. cod. 1 addit : Ἰδοὺ καὶ πάλιν τοῦ ἀδιαιρέτου τῶν τριῶν ὑποστάσεων τῆς παναγίου Τριάδος μέμνηται· *Et ecce iterum arctissimi nexus trium sacrosanctæ Trinitatis personarum meminit.* [54] *Τῷ — σάρκα*. . cod. 1 τῷ ἐξ αὐτοῦ διὰ πολλὴν φιλανθρωπίαν σαρκωθέντι Θεῷ. [55] *Τῶν δυνάμ. Κύριον*. cod. 1 præm. τοῦ Σωτῆρος καὶ Θεοῦ ἡμῶν Πατέρα καὶ, *Salvatoris Deique nostri Patrem*, et. [56] *Ἀτημελήτους*. cod. 1 add. ἀποστάντας ἀπ' αὐτοῦ· ὁ γὰρ μὴ τῷ Υἱῷ πιστεύων δῆλον ὅτι οὐδὲ εἰς τὸν Πατέρα πιστεύει· *Qui defecerunt ab illo : eum enim qui in Filium non credit, neque in Patrem credere, manifestum est.* [57] cod. uterque ἐπαγγείλας, ascripta tamen in cod. 1 lectione altera. [58] *Πάντας*. cod. 1 præm. γάρ φησι. [59] *Γάρ*. Des. in cod. 2.

quid faciant [b]; » impietatis excessum exsecrans, ut nullam veniam consequantur, obsecrat : deinde spiritualis cibi inopiam, quæ ipsis futura sit, vaticinatur.

A Κυρίου [[60] τῆς δόξης] λέγοντος· « Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν [61]· οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι· βδελυττόμενος τὴν τῆς ἀσεβείας ὑπερβολὴν, μηδεμιᾶς [62] αὐτοὺς ἀπολαῦσαι συγγνώμης [63] ἀντιβολεῖ· εἶτα τῆς πνευματικῆς τροφῆς τὴν ἐσομένην αὐτοῖς ἔνδειαν προθεσπίζει.

Vers. 7. « Revertentur ad vesperam, et famem patientur ut canis, et circuibunt civitatem. » Quemadmodum enim, ait, canes urbium plateas noctu obire solent, coacti hoc facere ob ventris necessitatem : sic isti omni spirituali providentia privabuntur, et neque vaticinandi dono potientur, et pontificia cura destituti penitus erunt, ac more canis vagari non desinent, et ne micis quidem, quæ de mensa dominorum decidunt, secundum evangelicam vocem, digni fient. Deinde clarius supplicii causam docet, dicens :

ζ'. « Ἐπιστρέψουσιν εἰς ἑσπέραν, καὶ λιμώξουσιν [64] ὡς κύων, καὶ κυκλώσουσι πόλιν. » Καθάπερ γὰρ, φησὶ, κύνες νύκτωρ εἰώθασι τὰς τῶν πόλεων [65] περινοστεῖν ἀγορὰς, γαστρὸς ὑπ' ἐνδείας τοῦτο ποιεῖν βιαζόμενοι· οὕτως οὗτοι πάσης πνευματικῆς γυμνοὶ γενήσονται προμηθείας· καὶ οὔτε προφητικῆς ἀπολαύσαντες [66] χάριτος, καὶ τῆς ἀρχιερατικῆς ἐπιμελείας ἔρημοι πάμπαν γενήσονται [67]· καὶ δίκην κυνὸς [68] περιιόντες διατελοῦσιν [69], οὐδὲ τῶν ψιχίων B τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν, κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν φωνὴν, μεταλαχεῖν ἀξιούμενοι. [[70] Εἶτα σαφέστερον τῆς τιμωρίας τὴν αἰτίαν διδάσκει.]

Vers. 8. « Ecce loquentur ore suo, et gladius in labiis eorum, quoniam quis audivit? » Lingua, inquit, homicidium committunt, velut mucronem quemdam et gladium, verba proferentes. Res autem ipsæ verba confirmant. Lingua enim Dominum crucifixerunt, clamantes : « Tolle, tolle, crucifige eum [c] : Sanguis ejus super **994** nos, et super filios nostros [d]. » Per satellites autem Pilati juxta verba sua fecerunt, et patibulo Salvatorem clavis affixerunt. Hoc et divinum oraculum dicit : « Ipsi loquentur ore suo, et gladius in labiis eorum, quoniam quis audivit? » Quoniam verba proferunt, quibus pro gladiis utuntur. Hæc vero, inquit, faciunt, tanquam nemine inspiciente. Hoc enim declarat, « Quoniam quis audivit? » Veluti enim nemine nec prospiciente, nec exaudiente ea quæ fiunt, nec pœnas exigente, hæc patrare audent. Hanc enim sententiam Symmachus * explanavit. Nam pro *quis audivit*, posuit, *tanquam nemine exaudiente*. Hanc itaque eorum mentem prævidens David adjecit dicens :

η'. « Ἰδοὺ αὐτοὶ [71] ἀποφθέγξονται ἐν τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ ῥομφαία ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῶν· ὅτι τίς ἤκουσεν; » Τῇ γλώττῃ [72], φησὶ, τὸν φόνον [73] ἐργάζονται, οἷόν τινα αἰχμὴν καὶ ῥομφαίαν, τοὺς λόγους προφέροντες· μαρτυρεῖ δὲ τοῖς λόγοις τὰ πράγματα. Τῇ γὰρ γλώττῃ τὸν Δεσπότην ἐσταύρωσαν, βοήσαντες, « Αἶρε, αἶρε [74], σταύρωσον αὐτόν· τὸ αἷμα αὐτοῦ [75] ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. » Τῇ [76] δὲ τοῦ Πιλάτου δορυφορίᾳ τοῖς λόγοις τὸ ἔργον ἐπέθεσαν, καὶ τῷ ἰκρίῳ τὸν Σωτῆρα προσήλωσαν. C Τοῦτο καὶ ὁ προφητικὸς ἔφη λόγος· « Αὐτοὶ [77] ἀποφθέγξονται ἐν τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ [78] ῥομφαία ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῶν· ὅτι τίς ἤκουσεν; » Ὅτι οἷς προσφέρουσι λόγοις, ἀντὶ ῥομφαίας κέχρηνται. Ταῦτα δὲ, φησὶ, δρῶσιν, ὡς μηδενὸς ἐφορῶντος. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ, « Ὅτι τίς ἤκουσεν; » Ὡς μηδενὸς γὰρ μήτε [79] ὁρῶντος, μήτε [80] ἀκούοντος τὰ γινόμενα, καὶ τὰς εὐθύνας εἰσπράττοντος, οὕτω ταῦτα τολμῶσι. Ταύτην γὰρ [81] τὴν διάνοιαν ὁ [82] Σύμμαχος ἡρμήνευσεν. Ἀντὶ γὰρ τοῦ, *Ὅτι τίς ἤκουσεν*, ὡς *μηδενὸς ἀκούοντος* τέθεικεν. Τοιγαροῦν [83] τοιαύτην [84] αὐτῶν διάνοιαν προθεωρῶν ὁ Δαβὶδ ἐπάγει λέγων·

Vers. 9. « Et tu, Domine, deridebis eos. » Illi

θ'. « Καὶ σὺ, Κύριε, ἐκγελάσεις [85] αὐτούς. » Ἐκεῖ-

[b] Luc. xxiii, 34. [c] ibid. 18, 21. [d] Matth. xxvii, 25.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[60] E cod. 1 suppl. Eamdem lectionem habuit Carafa. [61] *Τὴν ἁμαρτίαν*. Abest ab utroque cod. et a loco isto Luc. xxiii, 34. [62] cod. 1, 2 μηδὲ μιᾶς. [63] *Συγγνώμης*. In cod. 2 ponitur ante ἀπολαῦσαι. [64] *Λιμώξουσιν*. Hebr. יהמו, quod Symm. rectius interpretatus est συνηχήσουσιν, *strepitum edent*. Theodot. et Edit., *quinta*, ἠχήσουσιν. [65] *Πόλεων*. cod. 2 πολεμίων. [66] cod. 1 ἀπολαύσονται. [67] *Γενήσονται*. cod. 1 γενόμενοι. [68] cod. 1 κυνῶν. [69] Cod. 2 διατελέσουσιν. cod. 1 λιμώξουσιν. [70] Hæc quæ etiam Carafa inversione sua expressit, utroque cod. supplevimus. Cod. 1 addit præterea λέγων. [71] *Αὐτοί*. Additur in edit. Ald. et compl. [72] *Τῇ γλώττῃ* κ. τ. λ. Hæc eadem sunt cum illis quæ ἀνωνυμεὶ exhibet Cord. p. 158. [73] *Τὸν φόνον*. Des. in cod. 2. [74] *Αἶρε*, *αἶρε*. cod. 1 et 2 ἆρον, ἆρον. [75] *Αὐτοῦ*. cod. 1 addit λέγοντες. [76] *Τῇ—δορυφορίᾳ*. cod. 1 et 2 οἱ δορυφόροι. [77] *Αὐτοί*. cod. 1 præm. ἰδού. [78] *Καὶ—ἤκουσεν*. Hæc omnia cod. 2 paucis istis complectitur, καὶ τὰ ἑξῆς. [79] *Μήτε*. Abest a cod. 1. [80] *Μήτε*. cod. 1. ἢ. [81] *Γάρ*. Abest a cod. 1. cod. 2 habet δέ. [82] *Ὁ*. cod. 1 et 2 præm. καί. [83] *Τοιγαροῦν — λέγων*. Des. in cod. 2. [84] *Τοιαύτην*. cod. 1 præm. τήν. [85] Rec. lectio est ἐκγελάσῃ.

νοι [86] μὲν οὖν [87] ἐκεῖνα τολμῶσι· σὺ δὲ [88] καὶ ἀκούεις, καὶ βλέπεις, καὶ γελᾷς αὐτῶν τὴν ματαιότητα [89]. « Ἐξουδενώσεις [90] πάντα τὰ ἔθνη. » Οὐ μόνον γὰρ ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἐθνῶν περιγενέσθαι σοι ῥᾴδιον. Οὕτω καὶ ὁ θεσπέσιος Ἡσαΐας ἔφη, τὴν τῆς θείας δυνάμεως ὑπερβολὴν δεῖξαι φιλονεικῶν, « Εἰ πάντα τὰ ἔθνη, ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς [91] ῥοπὴ ζυγοῦ, καὶ ὡς σίελος ἐλογίσθησαν καὶ λογισθήσονται, τίνι ὁμοιώσατε [92] Κύριον [93]; καὶ τίνι ὁμοιώματι ὁμοιώσατε [94] αὐτόν; »

ι'. « Τὸ κράτος μου [95] πρὸς σὲ φυλάξω, ὅτι σὺ [96] ὁ Θεὸς ἀντιλήπτωρ μου [97]. » Σὲ, φησὶν, ἔχω τῆς ἐμῆς δυνάμεως ἀντιλήπτορά τε καὶ φύλακα· τῆς γὰρ σῆς ἀπολαύων προμηθείας διατελῶ.

ια'. « Ὁ Θεός μου, τὸ ἔλεος αὐτοῦ προφθάσει με. » Προλαμβάνεις ἀεὶ τὰς αἰτήσεις, ὦ Δέσποτα, καὶ διὰ φιλανθρωπίας ὑπερβολὴν οὐκ ἀναμένεις τὰς ἱκετείας. « Ὁ Θεός μου δείξει μοι ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου. » Κοινοὺς ἐχθροὺς ὁ προφήτης ἡγεῖται τοὺς τοῦ Σωτῆρος ἐχθρούς. Εἶτα προλέγει τούτοις τὰ [98] ἐσόμενα.

ιβ'. « Μὴ ἀποκτείνῃς αὐτούς· μή ποτε ἐπιλάθωνται τοῦ νόμου σου [99]. » Ἱκετεύω, φησὶ, μὴ πανωλεθρίαν αὐτοὺς ὑπομεῖναι. Εἰσὶ γὰρ ἐν αὐτοῖς πολλοὶ τοῖς τῆς μεταμελείας [1] φαρμάκοις θεραπευόμενοι. « Ἐν γὰρ τῷ θανάτῳ οὐκ ἔστιν ὁ μνημονεύων σου· ἐν δὲ τῷ ᾅδῃ τίς ἐξομολογήσεταί σοι; » Ποίαν τοίνυν αὐτοὺς βούλει τίσαι ποινήν; « Διασκόρπισον [2] αὐτοὺς ἐν τῇ δυνάμει σου· καὶ κατάγαγε αὐτοὺς, ὁ ὑπερασπιστής μου [3], Κύριε. » Εἰς πᾶσαν αὐτοὺς, φησὶ [4], σκέδασον τὴν οἰκουμένην, καὶ ποίησον σποράδας καὶ μετανάστας· ἐπειδὴ κακῇ κατὰ σοῦ κέχρηνται συμφωνίᾳ. Τίς δὲ αὕτη, διδάσκει.

ιγ'. « Ἁμαρτία [5] τοῦ [6] στόματος αὐτῶν, λόγος [7] χειλέων αὐτῶν. » Σύμφωνα [8] καὶ ταῦτα τοῖς προηρμηνευμένοις. Καὶ γὰρ ἄνω ἔφη· « Ἰδοὺ αὐτοὶ ἀποφθέγξονται ἐν τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ ῥομφαία ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῶν [9]. » Καὶ ἐνταῦθα πάλιν τῆς τοῦ στόματος ἁμαρτίας, καὶ τοῦ λόγου τῶν χειλέων κατηγορεῖ· διὰ πάντων διδάσκων, ὡς ἐκείνης τῆς φωνῆς εἰσπράτ-

A igitur hæc quidem audent: tu autem et audis, et vides, et eorum vanam insaniam derides. « Ad nihilum reduces omnes gentes. » Non solum enim illos, verum etiam omnes gentes **995** superare facile tibi est. Sic et divinus Isaias ait, excessum divinæ potentiæ ostendere nitens: « Omnes gentes sicut stilla de situla, et quasi momentum stateræ, et quasi saliva reputatæ sunt, et reputabuntur: cui similis erit Dominus? et cui similitudini ipsum assimilabitis [e]? »

VERS. 10. « Fortitudinem meam ad te custodiam, quia Deus susceptor meus es. » Te, inquit, meæ fortitudinis adjutorem et custodem habeo: quandoquidem tua providentia nunquam non defendor.

B VERS. 11. « Deus meus, misericordia ejus præveniet me. » Antevertis enim semper preces, o Domine, et pro eximia benignitate, obsecrationes non exspectas. « Deus meus ostendet mihi inimicos meos. » Communes inimicos propheta existimat Salvatoris inimicos. Deinde quæ his eventura sint prædicit.

VERS. 12. « Ne occidas eos, ne aliquando obliviscantur legis tuæ. » Supplico, inquit, ne extremam perniciem ipsi subeant. Sunt enim inter eos multi qui pœnitentiæ remediis curantur. « Quoniam non est in morte qui memor sit tui, in inferno autem quis confitebitur tibi [f]? » Quam igitur pœnam ipsis infligere vis? « Disperde illos in vir-C tute tua, et dejice eos, protector meus, Domine. » Per totum, inquit, orbem eos dissipa, et exsules ac extorres redde, quoniam mala conspiratione contra te usi sunt. Quænam autem sit hæc docet:

VERS. 13. « Delictum **996** oris eorum, sermo labiorum ipsorum. » Hæc conveniunt his quæ paulo ante exposita fuerunt. Etenim superius dixit: « Ecce ipsi loquentur ore ipsorum, et gladius in labiis eorum. » Et hic rursus, peccatum oris, labiorumque sermonem insimulat: per omnia docens, illius clamoris eos pœnas pendere, * quem

[e] Isa. XL, 15. [f] Psal. VI, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[86] *Ἐκεῖνοι — τολμῶσι.* cod. 1 Σὺ ὁ παρ' αὐτῶν σταυρούμενος κατακρινεῖς αὐτοὺς ἐν τῇ δευτέρᾳ σου παρουσίᾳ. Νῦν μὲν γὰρ μετὰ πολλὴν μακροθυμίαν καὶ τὸ ἑκούσιον πάθος ἐπεύχῃ, Πάτερ, λέγων, ἄφες αὐτοῖς, εἰς μετάνοιαν καλῶν· ἐκεῖνοι δὲ διὰ τὴν ἀμετανόητον αὐτῶν βουλὴν λήψονται τὴν περὶ σοῦ ἐν τῇ δικαίᾳ κρίσει ψῆφον, τοιαῦτα ἔκατὰ σοῦ τετολμηκότες· *Tu qui ab illis cruci affixus es, condemnabis eos, si secunda vice veneris. Jam quidem pro multa tua longanimitate et passione sponte suscepta oras, dicens: Pater, veniam da illis, ut ad pœnitentiam eos invites: illi vero quia omne pœnitentiæ consilium rejecerunt, accipient a te justo judicio sententiam, quia tale contra te ausi sunt.* [87] *Οὖν.* Abest a cod. 2. [88] *Δέ.* cod. 1 γάρ. [89] *Ματαιότητα.* cod. 1 et 2 ματαίαν μανίαν. [90] *Ἐξουδεν.* Hebr. תִּלְעַג, *subsannabis.* Symm. ἐπιφθέγξῃ, ut habet Cord. pag. 160, etsi Montf. tum in Hexaplis ad h. l., tum in Coll. nova PP. t. I, p. 268, Symmacho tribuat lectionem ἐπιφράξεις, *obturabis*, quæ autem est minus apta. [91] *Ὡς.* Des. in cod. 2. [92] *Ὁμοιώσ. Κύριον.* cod. 1 ὅμοιος ἔσται Κύριος. [93] *Κύριον — ὁμοιώσατε.* Des. in cod. 2. [94] cod. 1 ὁμοιώσετε. [95] *Μου.* Hebr. עֻזּוֹ, *robur ejus.* [96] *Σύ.* Abest a cod. 1. [97] *Μου.* cod. 1, 2 addit εἶ. [98] *Τά.* In cod. 2 ponitur ante τούτοις. [99] *Τοῦ νόμου σου.* Hebr. עַמִּי, *populus meus.* [1] *Μεταμελείας.* cod. 1 μετανοίας. [2] *Διασκόρπισον αὐτούς.* Hebr. הֲנִיעֵמוֹ, *vagari fac eos.* [3] *Ὁ ὑπερασπ. μου.* Hebr. מָגִנֵּנוּ. [4] *Φησί.* Abest a cod. 2. [5] cod. 1 Ἁμαρτίαν, quæ est rec. lectio. [6] *Τοῦ.* Abest a cod. 1, 2. [7] cod. 1 λόγον. [8] *Σύμφωνα — λόγῳ τῶν χειλέων αὐτῶν.* Des. apud Cord. p. 164. [9] *Αὐτῶν.* cod. 1 add. ὅτι τίς ἤκουσε;

ad unum omnes ediderunt, justam Pilati sententiam depravantes. Nam ille ut innocentem ipsum dimittere volebat : isti vero clamabant : « Tolle, tolle, crucifige eum : sanguis ejus super nos, et super filios nostros [g]. » Cæterum hæc manifestius Symmachus vertit. Nam pro, *Disperde illos in virtute tua*, dixit : *Disperge ipsos in virtute tua et destrue ipsos, protector noster, Domine, peccato oris eorum, et sermone labiorum ipsorum.* Exsules ipsos, inquit, fac, et servos pro liberis redde, propter peccatum oris eorum, et propter verbum labiorum ipsorum. Eodem modo et in turris exstructione [h] malum consensum dissensu dissolvit, et perniciosæ concordiæ morbo, remedium attulit linguarum divisionem. « Et comprehendantur in superbia sua. » Per ea, inquit, quæ patrare ausi sunt, pœnas persolvant. Et qui Christo Salvatori servire noluerunt, sed Cæsaris regnum amplexi sunt, Cæsaris servituti subjicientur.

997 « Et de exsecratione et mendacio annuntiabuntur. [Vers. 4.] In consummatione, in ira consummationis, et non erunt. » Symmachus clarius exposuit : *Comprehendantur cum superbia sua : exsecrationem et mendacia loquentes confice, in ira consume, ita ut non sint.* Postquam enim calumniis usi sunt, dicentes [i] ipsum imperasse ne census Cæsari daretur : idque cum hortantem ipsum audissent [j], ut ea quæ sunt Cæsaris Cæsari darent, et quæ sunt Dei Deo, exsecrationibus multis et conviciis ipsum lacessebant. Propter illas, inquit, exsecrationes, et calumnias, et peccatum oris, hanc consumptionem ipsos perpessos esse. *Consummationem* autem, non extremam perniciem vocat, sed quod populus Dei non amplius ipsi vocentur. Dispersi enim per orbem, et Romanis servire coacti, legali cultu privati sunt, procul a celeberrima metropoli degunt, regio ductu orbati sunt, sacerdotali cura minime perfruuntur, prophetica gratia destituti sunt. Hoc igitur *non erunt* idem est ac, Populum per se amplius non constituent, solam habitantes Palæstinam, et Dei populus appellati. *Consummationes* vero, omnis generis supplicia **998** nuncupat. Etenim sub Caio quarto Cæsare maxima * discrimina perpessi sunt, atque etiam

A τονται δίκας, ἣν συμφώνως ἀφῆκαν, τὴν δικαίαν τοῦ Πιλάτου παραφθείραντες ψῆφον· ἐκείνου [10] γὰρ ὡς ἀθῷον ἀφεῖναι βουλομένου, οὗτοι δὲ ἐβόων· « Αἶρε, αἶρε, σταύρωσον αὐτόν· τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς [11], καὶ [12] ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. » Ταῦτα δὲ σαφέστερον ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν. Ἀντὶ γὰρ τοῦ, *Διασκόρπισον αὐτοὺς ἐν τῇ δυνάμει σου*, οὕτως ἔφη, *Ἀναστάτωσον αὐτοὺς ἐν τῇ δυνάμει σου, καὶ κάθελε αὐτοὺς, ὑπερασπιστὰ ἡμῶν, Κύριε, τῇ ἁμαρτίᾳ τοῦ στόματος αὐτῶν, τῷ* [13] *λόγῳ τῶν χειλέων αὐτῶν.* Ἀναστάτους αὐτοὺς, φησὶ, ποίησον, καὶ δούλους ἀντ' ἐλευθέρων ἀπόφηνον· διὰ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ στόματος αὐτῶν, καὶ τὸν λόγον τῶν χειλέων αὐτῶν. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς πυργοποιίας τὴν κακὴν συμφωνίαν τῇ διαφωνίᾳ διέλυσε· καὶ [14] τῇ νόσῳ τῆς
B βλαβερᾶς ὁμονοίας, φάρμακον ἀλεξίκακον προσενήνοχε τῶν γλωσσῶν τὴν διαίρεσιν. « Καὶ συλληφθήτωσαν ἐν τῇ ὑπερηφανίᾳ αὐτῶν. » Δι' ὧν, φησὶν, ἐτόλμησαν, διὰ τούτων δότωσαν δίκας· καὶ δουλεύειν οὐκ ἀνεχόμενοι τῷ σεσωκότι Χριστῷ [15], ἀλλὰ τὴν τοῦ Καίσαρος ἀσπασάμενοι βασιλείαν, τῇ τοῦ Καίσαρος δουλείᾳ παραδοθήσονται.

« Καὶ ἐξ ἀρᾶς καὶ ψεύδους διαγγελήσονται [16]. [ιϛ'] Ἐν συντελείᾳ [17], ἐν ὀργῇ συντελείας, καὶ οὐ μὴ ὑπάρξωσιν. » Τοῦτο [18] σαφέστερον ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν· *Συλληφθήτωσαν* [19] *μετὰ τῆς ὑπερηφανίας αὐτῶν· ἀρὰν καὶ ψεῦδος λαλοῦντας* [20] *συντέλεσον* [21]*· ἐν θυμῷ* [22] *ἀνάλωσον* [23], *ἵνα μὴ ὦσιν* [24]. Ἐπειδὴ γὰρ συκοφαντίαις [25] ἐχρήσαντο, λέγοντες αὐτὸν προστεταχέναι μὴ δοῦναι Καίσαρι κῆνσον· καὶ ταῦτα ἀκηκοότες παρεγγυῶντος αὐτοῦ
C δοῦναι τὰ τοῦ Καίσαρος Καίσαρι [26], καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ· καὶ ἀραῖς δὲ πολλαῖς αὐτὸν καὶ λοιδορίαις ἔβαλον. Δι' ἐκείνας ἔφη τὰς ἀρὰς, καὶ τὰς συκοφαντίας, καὶ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ στόματος, ταύτην αὐτοὺς ὑπομεμενηκέναι τὴν συντέλειαν. *Συντέλειαν* δὲ οὐ τὴν πανωλεθρίαν καλεῖ, ἀλλὰ τὸ μηκέτι αὐτοὺς λαὸν χρηματίζειν Θεοῦ. Ἐσκεδασμένοι γὰρ κατὰ τὴν [27] οἰκουμένην, καὶ Ῥωμαίοις δουλεύειν ἠναγκασμένοι, τῆς νομικῆς λατρείας ἐστέρηνται· πόῤῥω τῆς πολυθρυλλήτου διάγουσι μητροπόλεως, τῆς βασιλικῆς ἔρημοι κηδεμονίας γεγένηνται· ἱερατικῆς [28] ἐπιμελείας οὐκ ἀπολαύουσι, τῆς προφητικῆς ἐγυμνώθησαν χάριτος [29]. Τὸ τοίνυν, *οὐχ* [30] *ὑπάρξουσιν*, ἀντὶ τοῦ, Εἰς λαὸν οὐκέτι, φησὶ, καθ' ἑαυτοὺς πολιτεύσονται, μόνην οἰκοῦντες τὴν Παλαιστίνην, καὶ
D λαὸς Θεοῦ χρηματίζοντες. *Συντελείας* δὲ τὰς παν-

[g] Luc. XXIII, 18, 21. [h] Gen. II, 4. [i] Luc. XXIII, 2. [j] Luc. XX, 20.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[10] cod. 2 ἐκεῖνον. [11] *Ἡμᾶς*. cod. 1 add. λέγοντες. [12] *Καὶ — ἡμῶν*. cod. 2 καὶ τὰ ἑξῆς. [13] *Τῷ*. cod. 1 præm. καί. [14] *Καὶ — διαίρεσιν*. Des. apud Cord p. 164. [15] *Χριστῷ*. cod. 1 Θεῷ. [16] *Διαγγελ.* Hebr. יספרו, *narrabunt*. [17] *Ἐν συντελείᾳ*. Rec. lectio συντέλεια. Hebr. כלה, *consume*. [18] *Τοῦτο — ἡρμήνευσεν*. Des. in cod. 1. [19] *Συλληφθ*. cod. 1 addit φησί. [20] Rec. lectio est λαλοῦντες. [21] cod. 1 συντελεσθήτωσαν. [22] *Θυμῷ*. cod. 1 add. αὐτῶν. [23] *Ἀνάλωσον*. cod. 1 add. αὐτοὺς, καὶ διασκόρπισον ἐκ τῆς σῆς πόλεως. [24] *Ὦσιν*. cod. 1 add. κάτοικοι ἐν αὐτῇ. [25] *Συκοφ*. cod. 1 add. κατὰ τοῦ Σωτῆρος. Eadem in cod. 2 leg. post ἐχρήσαντο. [26] *Καίσαρι*. cod. 1, 2 præm. τῷ. [27] *Τήν*. cod. 1 præm. πᾶσαν. [28] *Ἱερατικῆς*. cod. 1 præm. καὶ τῆς. [29] *χάριτος*. cod. 1 add. τοῦ θείου σκήπτρου ἐστηρήθησαν, *divino sceptro privati sunt*. [30] *Οὐχ*. cod. 1 οὐ μή.

τοδαπὰς καλεῖ τιμωρίας. Καὶ γὰρ ἐπὶ Γαΐου τοῦ τετάρτου Καίσαρος [31] κινδύνους μεγίστους ὑπέμειναν· [A] καὶ μέντοι καὶ ἐπὶ Νέρωνος πολλαῖς περιέπεσον συμφοραῖς. Καὶ Οὐεσπασιανὸς τὰς πλείστας τῆς Ἰουδαίας ἐπολιόρκησε πόλεις· καὶ Τίτος προσεδρεύσας τοῖς Ἱεροσολύμοις, καὶ τὴν πόλιν [32] ἐξεπόρθησε [33], καὶ τοὺς τὸν θάνατον διαφυγόντας ἐξανδραποδίσας, δορυαλώτους ἀπήγαγε. Καὶ ἄλλοις δὲ παντοδαποῖς [34] μετὰ ταῦτα περιέπεσον ἀλγεινοῖς [35]· καὶ νῦν δὲ ὡσαύτως ἐν αἷς παροικοῦσι πόλεσιν, ἀφορμῆς τινος γινομένης, πολλάκις τὰ ἀνήκεστα πάσχουσι, τῆς ἀρᾶς, καὶ τοῦ ψεύδους, καὶ τῆς ἁμαρτίας τοῦ στόματος ἀπαιτούμενοι δίκας· καὶ δι' αὐτῶν μανθάνουσι τῶν πραγμάτων, ὅτι τῶν ἁπάντων ἐστὶ Κύριος καὶ Δεσπότης [36] ὁ σταυρωθεὶς [37]. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ προφήτης ἔφη [38]· « Καὶ γνώσονται [39] ὅτι ὁ [B] Θεὸς [40] δεσπόζει τοῦ Ἰακὼβ, καὶ τῶν περάτων τῆς γῆς [41]. » Τοῦτο [42] γὰρ δὴ τὸ παράδοξον, ὅτι πρὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ ὑπ' αὐτῶν ἠπιστεῖτο τῶν Ἰουδαίων· μετὰ δὲ τὸ ἐπονείδιστον ἐκεῖνο πάθος, πάσης ὁ σταυρωθεὶς δεσπόζει τῆς οἰκουμένης· τῶν μὲν ἑκόντων προσκυνούντων, τῶν δέ γε ἀπιστούντων φόβῳ δουλεύειν ἠναγκασμένων.

ιε'. « Ἐπιστρέψουσιν εἰς ἑσπέραν· καὶ λιμώξουσιν ὡς κύων, καὶ κυκλώσουσι πόλιν. » Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν· « Ἐν ὀργῇ [43] συντελείας, καὶ οὐ μὴ ὑπάρξωσιν· » ἵνα μή τις ἐναντίως εἰρηκέναι νομίσῃ [44] τὸν προφήτην τὸ, « Διασκέδασον αὐτοὺς ἐν τῇ δυνάμει σου, » εἰκότως τῇ ταυτολογίᾳ ἐχρήσατο, καί φησιν, αὐτοὺς κυνῶν δίκην λιμῷ τηκομένων, καὶ νύκτωρ τὴν πόλιν [45] περινοστούντων, διάξειν οὐδεμιᾶς πνευματικῆς τροφῆς ἀπολαύοντας. Ἐναλλαγὴ γὰρ πραγμάτων ἐγένετο. Καὶ Ἰουδαῖοι μὲν, οἱ πάλαι υἱοὶ [46], διὰ τὴν οἰκείαν πονηρίαν, τὴν τῶν κυνῶν ἔλαχον τάξιν· τὰ δὲ ἔθνη, πάλαι [47] κυσὶν ἐοικότα, τῆς τῶν [C] υἱῶν ἠξιώθησαν τιμῆς.

ϛ'. « Αὐτοὶ διασκορπισθήσονται τοῦ φαγεῖν· ἐὰν δὲ μὴ χορτασθῶσι, καὶ γογγύσωσιν [48]. » Τοῦτο ὁ Σύμμαχος τῷ προτέρῳ ἀποδέδωκεν [49]. Ἔφη δὲ οὕτως· Ἀνακαμπτέτωσαν ἑσπέρας [50], θορυβείτωσαν ὡς κύνες περιερχόμενοι πόλιν, ῥεμβόμενοι, ἵνα μὴ ἀχόρταστοι αὐλισθῶσι. [[51] Τούτου γάρ, φησί, χάριν οἱ κύνες περινοστοῦσι νύκτωρ τροφήν τινα ζητοῦντες, ἵνα μὴ ἀχόρταστοι αὐλισθῶσι· πᾶσα γὰρ αὐτοῖς ἡμέρα οὐ μόνον ἑσπέρα, ἀλλὰ καὶ νὺξ, τοῦ νέφους τῆς ἀπιστίας ἐπικειμένου αὐτοῖς.] Κατὰ δὲ τοὺς Ἑβδομήκοντα οὕτω νοητέον· ὅτι κυνῶν δίκην καὶ οὗτοι κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐσκεδασμένοι, τὴν πνευματικὴν ἐπιζητοῦσι τροφήν· οὐχ εὑρίσκοντες δὲ [D]

sub Nerone in multas calamitates inciderunt. Vespasianus quoque multas Judææ civitates expugnavit, et Titus cum Hierosolymam cinxisset, et civitatem diripuit, et eos qui mortem declinarunt, captivos in servitutem abduxit. Et posthæc etiam in alias omnium generum ærumnas inciderunt: et nunc similiter in civitatibus quas incolunt, occasione oblata sæpius intoleranda patiuntur, exsecrationis, et mendacii, et peccati ore admissi pœnas pendentes, ac rebus ipsis discunt crucifixum omnium Dominum constitutum fuisse. Hoc enim propheta quoque dicit, « Et scient Deum dominari Jacobo, et finibus terræ. » Nam hoc admirabile fuit, quod ante crucem ab ipsis etiam Judæis non credebatur: post ignominiosam vero illam passionem toti orbi crucifixus dominatur, his quidem sponte adorantibus, incredulis vero metu servire adactis.

Vers. 15. « Convertentur ad vesperam, et famem patientur ut canes, et circuibunt civitatem. » Quoniam enim dixit: « In ira consummationis, et non erunt, » ne quis **999** prophetam per contrarium dixisse opinetur: « Disperde in virtute tua, » jure tautologia usus est, et ait ipsos instar canum fame laborantium, et de nocte civitatem obeuntium, victuros esse, nullo spirituali cibo perfruentes. Rerum enim facta est mutatio. Et Judæi, qui olim filii erant, ob nequitiam suam in canum ordinem redacti sunt: gentes vero, quæ quondam canibus similes erant, filiorum honore dignatæ sunt.

Vers. 16. « Ipsi dispergentur ad manducandum. si vero non fuerint saturati, etiam murmurabunt. » Symmachus hoc cum superioribus conjunxit. Ita enim dixit: Revertantur vesperi, tumultuentur ut canes circumeuntes civitatem, vagantes, ne jejuni pernoctent. [Ideo enim, inquit, canes circumeunt ut noctu cibum quærant, ne jejuni pernoctent. Illis enim (Judæis) omnis dies non modo vespera, sed etiam nox est, quia incredulitas ipsis instar nubis imposita est.] Porro secundum Septuaginta sic intelligendum est, quoniam ut canes et isti per totum orbem terrarum dispersi spiritualem cibum quærent: non invenientes autem, eo quod non

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[31] *Καίσαρος* cod. 1 add. τῶν Ῥωμαίων. [32] *Τὴν πόλιν.* cod. 1 præm. τὴν χώραν ἠρήμωσεν, καί. [33] cod. 1, 2 ἐπόρθησε. [34] *Παντοδ.* Des. in cod. 1. [35] *Ἀλγεινοῖς.* cod. 1 præm. συμφοραῖς τε καί. [36] *Καὶ δεσπ.* cod. 1 præm. καὶ δημιουργός. [37] *Σταυρ.* cod. 1 præm. παρ' αὐτῶν. Post σταυρωθεὶς in eodem cod. sequitur καὶ τῶν περάτων τῆς γῆς. [38] *Ἔφη.* cod. 1 add. λέγων. [39] cod. 2 γνώτωσαν. [40] *Ὁ Θεός.* In textu τῶν Ο' poni solet post δεσπόζει. [41] *Τῆς γῆς.* cod. add. αὐτὸς οὗτος ὁ παρ' αὐτῶν σταυρωθεὶς καὶ τῶν περάτων τῆς γῆς. [42] *Τοῦτο — οἰκουμένης.* cod. 1 Καὶ ὅτι μὲν καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως Δεσπότης ὑπῆρχε καὶ Δημιουργὸς τοῦ παντὸς δῆλον παντί· ἀλλ' ὅμως καὶ μετὰ τὸ ἐπονείδιστον ἐκεῖνο πάθος πάσης ὁ σταυρωθεὶς διὰ τὸ πιστευθῆναι ὅτι μόνος ἐκ μόνου δεσπόζει τῆς οἰκουμένης. [43] *Ἐν ὀργῇ.* cod. 1 præm. ἐν συντελείᾳ. [44] *Νομίσῃ.* In cod. 2 ponitur post τὸν προφήτην. [45] *Τὴν πόλιν.* cod. 1, 2 ἐν ταῖς πόλεσι. [46] *Υἱοί.* cod. 1 add. χρηματίζοντες. [47] *Πάλαι.* cod. 1 et 2 præm. τά. [48] Rec. lectio in vers. τῶν Ο' est γογγύσουσιν. [49] cod. 2 ἀπέδωκε. [50] *Ἑσπέρας.* Ita quoque leg. apud Cord. p. 151 sed Montf. in Hexapl. ad h. l. habet εἰς ἑσπέραν. [51] E cod. 1 suppl. In cod. 2 hæc pauca tantum exstant: Τούτου γὰρ, φησὶν, οἱ κύνες νύκτωρ περινοστοῦσι χάριν, τροφήν τινα ζητοῦντες.

credunt ei qui a prophetis cunctis prædictus fuit, A tumultuantur et murmurant, in hoc quoque ingratum animum ostendentes.

VERS. 17. « Ego **1000** autem celebrabo fortitudinem tuam, et exsultabo mane ob misericordiam tuam. » Illi quidem hæc audentes talia patientur : ego vero tuam misericordiam cantabo, et intellectuali tuo lumine oriente, et diluculum orbi afferente, immensam tuam benignitatem omnibus in ecclesiis celebrabo.

« Quia factus es auxiliator meus, et refugium meum in die tribulationis meæ. [VERS. 18.] Adjutor meus es, tibi psallam, quia Deus auxiliator meus es. Deus meus misericordia mea. » Semper enim tua ope potitus sum, et per tuam providen- B tiam ingruentes calamitates subterfugi. Quocirca te solum agnosco Deum, et te fontem misericordiæ ac benignitatis nuncupo. Hæc beatus David propheticis oculis prævidens, et Judæorum calamitates prædixit et ipse semper Dominum se laudaturum promisit. Et promissa præstat, per piorum hominum linguas hymnos afferens. [Sicut enim finita nocte mane oriente sole totus illustratur terrarum orbis, sic quoque adventus Solis justitiæ tenebras peccati dispulit, lucem autem cognitionis Dei illis qui in eum credunt, præbuit, eamque adhuc præbere non desinit.]

ταύτην, διὰ τὸ μὴ πιστεύειν τῷ ὑπὸ πάντων [61] προκεχηρυγμένῳ τῶν προφητῶν, θορυβάζουσι καὶ γογγύζουσι [53], τὴν [54] ἀχάριστον καὶ ἐν τούτῳ γνώμην ἐπιδεικνύντες [55].

ιζ'. « Ἐγὼ δὲ ᾄσομαι τὴν δύναμίν [56] σου, καὶ ἀγαλλιάσομαι τὸ πρωῒ τὸ ἔλεός σου. » Ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἐκεῖνα τολμῶντες, τοσαῦτα [57] πείσονται· ἐγὼ δὲ τὸν σὸν ἔλεον ἀνυμνήσω· καὶ τοῦ νοεροῦ σου φωτὸς ἀνατείλαντος, καὶ τῇ οἰκουμένῃ δεδωκότος τὸν ὄρθρον, τὸν ἀμέτρητόν σου οἶκτον [58] ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐκκλησίαις δοξάσω.

« Ὅτι ἐγενήθης ἀντιλήπτωρ μου, καὶ καταφυγή μου, ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς μου. [ιη'] Βοηθός μου εἶ [59], σοὶ ψαλῶ· ὅτι [60] ὁ Θεὸς ἀντιλήπτωρ μου εἶ. Ὁ Θεός μου τὸ ἔλεός μου. » Ἀπήλαυσα [61] γὰρ [62] τῆς σῆς B ἐπικουρίας ἀεί [63]· καὶ διὰ τὴν σὴν πρόνοιαν [64] τὰς προσπεσούσας διέφυγον συμφοράς. Οὗ δὴ χάριν σὲ μόνον οἶδα Θεὸν, καί σε πηγὴν ἐλέους καὶ φιλανθρωπίας καλῶ. Ταῦτα [65] ὁ μακάριος Δαβὶδ πόῤῥωθεν προφητικοῖς ἰδὼν ὀφθαλμοῖς, καὶ τὰς Ἰουδαίων προείρηκε συμφορὰς, καὶ αὐτὸς ὑμνήσειν ἀεὶ τὸν Δεσπότην [66] ὑπέσχετο· καὶ πληροῖ γε τὰς ὑποσχέσεις διὰ τῶν εὐσεβῶν τὴν ὑμνῳδίαν [67] προσφέρων. [[68] Ὥσπερ γὰρ μετὰ τὴν νύκτα ἐν ὄρθρῳ ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου φωτίζεται πᾶσα ἡ ὑπ' οὐρανόν· οὕτω ἡ παρουσία τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης τὸ μὲν σκότος τῆς ἁμαρτίας ἠφάνισεν, τὸ δὲ φῶς τῆς θεογνωσίας τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν ἐχαρίσατο, καὶ παρέχων ὁσημέραι οὐ παύεται.]

1001 INTERP. PSALMI LIX.

VERS. 1, 2. « In finem, pro his qui mutabuntur : C in inscriptionem, Davidi in doctrinam. Cum succendit Mesopotamiam Syriæ, et Syriam Sobal, et convertit Joab, et percussit Idumæorum in valle Salinarum duodecim millia. » Hæc quidem jam acciderunt, et in secundo Regnorum libro scripta sunt. Porro titulus *in finem* docet ut intelligamus historiæ quamdam prophetiam esse immistam. Additum est etiam titulo, « Pro his qui mutabuntur. » Mutatio autem vicissitudinem quamdam innuit, vicissitudinem non rerum præteritarum, sed futurarum. Non enim dixit : *His qui mutati sunt*, sed, *His qui mutabuntur*. Columnæ quoque inscriptio victoriam significat. Prophetiæ autem argumentum in summa ponere necessarium est. Cum supra di- D

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΝΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α', β'. « Εἰς τὸ τέλος, τοῖς ἀλλοιωθησομένοις [69], εἰς στηλογραφίαν, τῷ Δαβὶδ εἰς διδαχήν [70]. Ὁπότε ἐνεπύρισε τὴν Μεσοποταμίαν Συρίας, καὶ τὴν [71] Συρίαν Σωβὰλ [72], καὶ ἐπέστρεψεν Ἰωὰβ [73], καὶ ἐπάταξε τὸν [74] Ἐδὼμ ἐν τῇ φάραγγι τῶν ἁλῶν, δώδεκα χιλιάδας. » Ταῦτα μὲν ἤδη καὶ γεγένηται, καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν ἀναγέγραπται. Ἡ δὲ *εἰς τὸ τέλος* ἐπιγραφὴ διδάσκει νοεῖν, ὡς τῇ ἱστορίᾳ καὶ προφητεία τις ἀνακέκραται· καὶ πρόσκειται τῇ ἐπιγραφῇ καὶ [75], « Τοῖς ἀλλοιωθησομένοις. » Ἡ δὲ [76] ἀλλοίωσις μεταβολήν [77] τινα αἰνίττεται, καὶ μεταβολὴν οὐ γεγενημένων, ἀλλ' ἐσομένων πραγμάτων. Οὐ γὰρ εἶπεν· Τοῖς ἀλλοιωθεῖσιν, ἀλλὰ *Τοῖς ἀλλοιωθησομένοις*. Καὶ ἡ στηλογραφία δὲ τῆς νίκης σημαντική· ἐν κεφαλαίῳ δὲ τῆς προφητείας [78]

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[52] *Πάντων*. cod. 1 αὐτῶν. [53] *Θορυβάζουσι καὶ γογγύζουσι*. cod. 2 ψιθυρίζουσι τὸν κατ' αὐτοῦ δόλον. cod. 1 consentit cum lect. Sirm., sed pro θορυβάζουσι habet τονθορίζουσι. [54] *Τήν*. cod. 2 præm. καί. [55] cod. 2 ἐπιδεικνύουσι. [56] cod. 1 et 2 τῇ δυνάμει, quæ est rec. lectio h. l. [57] cod. 2 τοιαῦτα. [58] *Οἶκτον*. cod. 1 add. τὸν διὰ τῆς οἰκονομίας. [59] *Εἶ*. Additur in ed. Ald. et Compl. [60] *Ὅτι*. Hoc etiam in ed. Ald. et Compl. tantum leg. [61] *Ἀπήλαυσα*. cod. 1 præm. Ἰδοὺ πάλιν τὴν μνήμην τῆς ἀχράντου Τριάδος ποιησάμενος πληροῖ τὴν ᾠδήν· *Ecce iterum facta mentione sanctissimæ Trinitatis, finem imponit carmini.* [62] *Γάρ*. cod. 1 præm. ἔφη. [63] *Ἀεί*. Des. in cod. 1. [64] cod. 1 2 τῆς σῆς προνοίας. [65] cod. 1 ταύτας. [66] cod. 1 addit, Διὰ τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων ἐθνῶν ἐν ἁπάσαις τῆς ὅλης οἰκουμένης ἐκκλησίαις, καὶ μάλιστα τοῖς σεπτοῖς μοναστηρίοις· *Per gentes in illum credentes in omnibus totius orbis ecclesiis, et potissimum in sacris monasteriis.* [67] *Ὑμνῳδίαν*. cod. 1 addit αὐτῶν. [68] E cod. 1 suppl. [69] *Ἀλλοιωθησομένοις*. In vers. τῶν Ο' addi solet ἔτι. [70] *Διδαχήν*. cod. 1 διδασκαλίαν. [71] *Τήν*. Des. in cod. 2. [72] cod. 2 Σωβά. [73] *Ἰωάβ*. Des. in cod. 2. [74] *Τὸν — ἁλῶν*. Rec. lectio in textu τῶν Ο' est τὴν φάραγγα τῶν ἁλῶν. [75] *Πρόσκειται τῇ ἐπιγραφῇ καί*. Des. in cod. 2. [76] *Ἡ δὲ — ἀλλοιωθησομένοις*. Des. in cod. 1. [77] *Μεταβολήν*. cod. 2 ἐναλλαγήν. [78] *Τῆς προφητείας*. cod. 2 præm. ἡμῖν ἐστι.

A τὴν ὑπόθεσιν ἀναγκαῖον εἰπεῖν. Τὰς προειρημένας νίκας νενικηκὼς ὁ μακάριος [79] Δαβὶδ, προεῖδε τοῖς τοῦ πνεύματος ὀφθαλμοῖς τὴν ἐσομένην τοῦ λαοῦ παρανομίαν, καὶ τὴν δι' αὐτὴν [80] συμβησομένην αἰχμαλωσίαν. Προεῖδε δὲ καὶ τὴν ἐκεῖθεν θείᾳ χάριτι γενησομένην ἐπάνοδον, καὶ ἀναγκαῖον ᾠήθη καὶ τὰ λυπηρὰ καὶ τὰ θυμήρη προγράψαι [81], εἰς ὠφέλειαν τῶν ἐπ' ἐκείνων τῶν πραγμάτων ἐσομένων ἀνθρώπων.

γ'. « Ὁ Θεὸς, ἀπώσω ἡμᾶς, καὶ καθεῖλες ἡμᾶς [82]. » Ἐνταῦθα [83] τὴν αἰχμαλωσίαν προλέγει· εἶτα τοῦ Θεοῦ τὸ δίκαιον καὶ φιλάνθρωπον. « Ὠργίσθης καὶ ᾠκτείρησας ἡμᾶς. » Διὰ μὲν γὰρ τὰς [84] παρανομίας [85] ὠργίσθης, μετὰ δὲ τὴν τιμωρίαν ἠλέησας.

B δ'. « Συνέσεισας τὴν γῆν, καὶ συνετάραξας αὐτήν. » Τὰς τῶν Ἀσσυρίων καὶ [86] Βαβυλωνίων ἐφόδους διὰ τούτων ἐδήλωσε· σεισμοῦ γὰρ δίκην ἄρδην ἠφάνισαν ἅπαντα. Εἶτα τὴν φιλανθρωπίαν αἰτεῖ [87]. « Ἴασαι τὰ συντρίμματα αὐτῆς, ὅτι ἐσαλεύθη. » Πάλιν τὰ γεγενημένα διέξεισι.

ε'. « Ἔδειξας [88] τῷ λαῷ σου σκληρά. » Ποῖα ταῦτα [89]; « Ἐπότισας ἡμᾶς οἶνον κατανύξεως [90]. » Τῷ πλήθει, φησὶ, τῶν συμφορῶν, καθάπερ οἴνῳ τινὶ, κάρον ἡμῖν ἐνεποίησας, καὶ ὀδύνης ἐνέπλησας τὰς ἡμετέρας ψυχάς [91]. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν· *Ἐπότισας ἡμᾶς οἶνον καρώσεως.*

ς'. « Ἔδωκας τοῖς φοβουμένοις σε σημείωσιν [92] τοῦ φυγεῖν ἀπὸ προσώπου τόξου. » Τοῦτο σαφέστερον ὁ μακάριος Ἰεζεκιὴλ ὁ προφήτης διδάσκει. Ἑωρακέναι γὰρ ἄγγελον ἔφη [93], ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν [94]
C ὅλων προστεταγμένον ἅπασαν τὴν πόλιν περινοστῆσαι, καὶ ἐπιθεῖναι τοῖς μετώποις σημεῖον τῶν καταστενόντων ἐπὶ ταῖς τοῦ λαοῦ παρανομίαις. Ἀλλ' ἐκεῖνα τύπος τῶν ἡμετέρων [95]· τὸ γὰρ ἀληθὲς σημεῖον ἡμεῖς παρὰ τῆς θείας ἐλάβομεν χάριτος· ᾧ κεχρημένοι [96] κρείττους τῶν τοῦ δυσμενοῦς γινόμεθα τοξευμάτων.

ζ'. « Ὅπως ἂν ῥυσθῶσιν οἱ ἀγαπητοί σου. » Τούτῳ [97] δὲ, φησὶ [98], τῷ σημείῳ τοὺς ἀνακειμένους σοι διαφυλάττεις, οἳ διὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν τῆς φιλοστοργίας [99] ἠξίωνται, [[1] ἀπαθανατιζόμενοι διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας. Καλῶς οὖν ἐπήγαγεν ὁ προφήτης·] « Σῶσον τῇ δεξιᾷ σου, καὶ ἐπάκουσόν μου. » Μετάβαλλε, φησὶ, τὰς ἐπικειμένας τῷ λαῷ
D

ctas victorias consecutus esset beatus David, prævidit spiritus oculis futuram populi transgressionem, et futuram illius causa captivitatem. Prævidit etiam divina gratia futurum ex ea reditum, et necessarium putavit res tristes simul et lætas, antequam fierent, scribere, ad utilitatem futurorum hominum, quibus res illæ obtingerent.

* Vers. 3. « Deus, repulisti nos, et destruxisti nos. » Hoc in loco **1002** captivitatem prædicit, deinde Dei justitiam et benignitatem. « Iratus es, misertus es nostrum. » Ob peccata enim iratus es: post vindictam vero misertus es.

Vers. 4. « Commovisti terram, et conturbasti eam. » Assyriorum et Babyloniorum irruptiones per hæc significat: nam instar terræmotus omnia penitus deleverunt. Deinde benignitatem postulat. « Sana contritiones ejus, quoniam commota est. » Deinceps ea quæ acciderunt explicat.

Vers. 5. « Ostendisti populo tuo dura. » Quænam hæc? « Potasti nos vino compunctionis. » Multitudine, inquit, calamitatum, veluti quodam vino, nobis torporem induxisti, et nostros animos doloribus replevisti. Sic enim Aquila quoque exposuit, *Potasti nos vino torporis.*

Vers. 6. « Dedisti metuentibus te significationem, ut fugiant a facie arcus. » Hoc apertius beatus Ezechiel docet [k]. Dicit enim se vidisse angelum ab universorum Deo missum, jussum totam urbem obire, et imponere signum in frontibus gementium ob peccata populi. Verum illa erant figura rerum nostrarum: quandoquidem a divina gratia verum signum accepimus, quo utentes inimici tela superamus.

Vers. 7. « Ut liberentur dilecti **1003** tui. » Hoc autem signo, ait, eos qui tibi dicati sunt conservas, qui ob suam virtutem tua adoptione digni facti sunt, [immortales redditi per lavacrum regenerationis. Bene itaque addidit Propheta:] « Salvum fac dextera tua, et exaudi me. » Transfer, inquit, calamitates quæ populum tuum urgent, et veluti

[k] Ezech. IX, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[79] *Μακάριος*. cod. 2 μέγας. [80] *Δι' αὐτήν*. cod. 2 διὰ ταύτης. [81] cod. 1 προσγράψαι. [82] *Καθεῖλες ἡμᾶς*. Hebr. פרצתנו. Symm. διέκοψας ἡμᾶς. [83] *Ἐνταῦθα — φιλάνθρωπον*. Des. in cod. 1. [84] cod. 2 τῆς. [85] *Παρανομίας*. cod. 1 ἀνομίας. [86] *Ἀσσυρίων καί*. Abest a cod. 2. [87] *Αἰτεῖ*. cod. 1 add. καί φησι. [88] *Ἔδειξας*. cod. 1 add. λέγων. [89] *Ποῖα ταῦτα*. Des. in cod. 1. [90] *Κατανύξεως*. In cod. statim subjicitur Aquilæ versio, οὕτω — καρώσεως. [91] *Ψυχάς*. cod. 1 add. τῷ ὄντι γὰρ ὡς ἔπος εἰπεῖν πεπώκασιν οἶνον καρώσεως. *Vere enim vinum torporis, ut ita dicam, biberunt.* [92] *Σημείωσιν — τόξου*. Hebr. נס להתנוסס מפני קשט, *vexillum quo erigant sese, propter veritatem* [93] *ἔφη*. Des. in cod. 2. [94] *Τῶν*. cod. 2 præm. λέγει. [95] *Ἡμετέρων*. cod. 1 add. ἦν. [96] cod. 2 κεχρισμένοι. [97] *Τούτῳ* κ. τ. λ. cod. 1 præm. Οὕτως γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν, ὅτι τὸν μονογενῆ Υἱὸν αὐτοῦ δέδωκεν ὑπὲρ ἡμῶν σταυρὸν ὑπομεῖναι· τοῦτο γὰρ ἀληθὲς καὶ ἀσφαλέστερον ὑπάρχει σημεῖον. *Ita enim, juxta evangelistam, dilexit Deus mundum, ut Filium suum unicum pro nobis supplicio crucis tradiderit. Hoc enim verum et tutissimum est signum.* In cod. 2 pro τούτῳ est οὕτω. [98] *Δὲ, φησί*. cod. 1 γάρ. [99] *Φιλοστοργίας*. cod. 2 præm. σῆς. cod. 1 habet τῆς σῆς υἱοθεσίας, quam lectionem expressit Carafa. [1] E cod. 1 suppl.

quadam dextera, gubernatione tua jacentes erige. [Dextram autem Dei et Patris dici Filium ejus unigenitum dubio omni carere videbitur illis qui credunt in eum.] Sic cum preces obtulisset mens prophetæ, responsum recipit, et hoc occulere non vult, sed omnes edocet.

Vers. 8. « Deus locutus est in sancto suo. » Hoc est, per sancti Spiritus gratiam, quæ prophetæ lingua pro instrumento usa est. « Lætabor, et dividam Sichimam, et convallem tabernaculorum metiar. » Sichima, civitas est a Jacobo Josepho relicta. In hac autem Ephraim, post tribuum divisionem, regni sedem fixit. *Convallem vero tabernaculorum*, Israelitarum regionem dicit, tanquam desertam factam, et quæ tunc pastorum tabernaculis locum dederit. Promittit igitur **1004** Deus omnium se eos qui captivi erant reducturum, et paternam ipsis terram distributurum, sicque ipsam habitatoribus refertam redditurum esse, ut de mensuris incolæ contendant, et hoc modo usi, distributionem faciant.

Vers. 9. « Meus est Galaad, et meus est Manasses, et Ephraim fortitudo capitis mei. » Galaad non tribus, sed loci nomen est : Manasses vero habet idem nomen quod et tribus. Galaaditidem autem terram a principio sortitus est. Propriam igitur dicit et tribum, et hujus terram ; prænuntians et reditum, et locorum illorum habitationem. Ephraimo autem pristinam fortitudinem se redditurum esse spondet. Pro *capitis mei* autem Symmachus *principatus mei* posuit, id est, propugnatorem ipsum ut olim, efficiam. « Juda rex meus. » Quoniam enim post reditum, indivisæ manserunt tribus, solum autem ex Juda Zorobabelem habebant ducem et regem, merito Ephraimum quidem fortitudinem capitis vel principatus vocavit, Judam vero regem. Hoc autem, *rex meus*, idem est quod a me electus rex, et meo populo dominans. Eodem modo apud Isaiam : « Hæc dicit Dominus uncto meo Cyro [1], » hoc est, a me uncto, et inaugurato.

Vers. 10. « Moab **1005** olla spei mei. » Hoc Aquila sic interpretatus est, *Moab lebes lavacri*

A σου [2] συμφοράς· καὶ οἱόν τινι δεξιᾷ, τῇ σῇ κηδεμονίᾳ κειμένους ἀνάστησον [[3] ὅτι δὲ δεξιὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὁ μονογενὴς αὐτοῦ Υἱὸς ὀνομάζεται, οὐκ ἀμφιβάλοι τις τῶν πιστευόντων εἰς αὐτόν]. Οὕτω προσενεγκὼν τὴν δέησιν [[4] ὁ προφητικὸς νοῦς,] δέχεται τὴν ἀπόκρισιν, καὶ ταύτην οὐκ ἀνέχεται κρύψαι, ἀλλὰ πάντας [5] διδάσκει.

η'. « Ὁ Θεὸς ἐλάλησεν ἐν τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ. » Τουτέστι, διὰ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτος ὀργάνῳ τῇ τοῦ προφήτου χρησαμένης [7] γλώττῃ. « Ἀγαλλιάσομαι, καὶ διαμεριῶ Σίκιμμα, καὶ [8] τὴν κοιλάδα τῶν σκηνῶν διαμετρήσω. » Σίκιμμα, ἡ τοῦ [9] τῷ Ἰωσὴφ ὑπὸ τοῦ Ἰακὼβ καταλειφθεῖσα πόλις. Ἐν ταύτῃ δὲ ὁ Ἐφραΐμ, μετὰ τὴν διαίρεσιν τῶν φυλῶν [10], ἐπήξατο βασιλείαν· *Κοιλάδα* δὲ *σκηνῶν* B τὴν τῶν Ἰσραηλιτῶν λέγει χώραν, ὡς ἔρημον γεγενημένην, καὶ ποιμενικὰς τηνικαῦτα σκηνὰς δεξαμένην. Ὑπισχνεῖται τοίνυν [11] ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ἐπανάγειν τοὺς γεγενημένους δορυαλώτους, καὶ τὴν πατρῴαν αὐτοῖς διανέμειν [12] γῆν· καὶ οὕτως αὐτὴν οἰκητόρων πληρώσειν [13], ὡς καὶ περὶ μέτρων τοὺς ἐνοικοῦντας φιλονεικεῖν· καὶ τούτῳ κεχρημένους, τὴν τῆς γῆς ποιεῖσθαι διανομήν.

θ'. « Ἐμός ἐστι Γαλαὰδ, καὶ ἐμός ἐστι Μανασσῆς [14], καὶ Ἐφραΐμ κραταίωσις τῆς κεφαλῆς μου. » Γαλαὰδ οὐ φυλῆς [[15] ὄνομα], ἀλλὰ τόπου· ὁ Μανασσῆς δὲ φυλῆς ἐπώνυμος. Τὴν δὲ Γαλααδῖτιν ἄνωθεν ἐκληρώσατο γῆν. Οἰκείαν [16] τοίνυν λέγει καὶ τὴν φυλὴν, καὶ τὴν τούτου γῆν, καὶ τὴν ἐπάνοδον προμηνύων, καὶ τῶν χωρίων ἐκείνων τὴν οἴκησιν· καὶ C τῷ Ἐφραΐμ δὲ ὑπισχνεῖται τὴν προτέραν ἀποδώσειν [17] ἰσχύν. Ἀντὶ δὲ τῆς *κεφαλῆς* μου [18], ὁ Σύμμαχος *ἀρχῆς μου* [19] τέθεικε· ἀντὶ τοῦ, πρόμαχον αὐτὸν [20] ὡς πάλαι καταστήσω. « Ἰούδας βασιλεύς μου [21]. » Ἐπειδὴ γὰρ μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἀδιαίρετοι μεμενήκασιν αἱ φυλαί· μόνον δὲ τὸν ἐξ Ἰούδα [22] Ζοροβάβελ εἶχον ἡγεμόνα καὶ βασιλέα· εἰκότως τὸν [23] μὲν Ἐφραΐμ κραταίωσιν κεφαλῆς, ἢ τῆς ἀρχῆς [24] προσηγόρευσε, τὸν δὲ Ἰούδαν [25] βασιλέα. Τὸ δὲ *βασιλεύς μου*, ἀντὶ τοῦ, ὑπ' ἐμοῦ χειροτονούμενος βασιλεὺς, καὶ τοῦ ἐμοῦ βασιλεύων λαοῦ. Οὕτω καὶ [26] παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ· « Τάδε λέγει Κύριος· Τῷ χριστῷ μου Κύρῳ [27], » τουτέστι, τῷ ὑπ' ἐμοῦ κεχρισμένῳ [28] [καὶ κεχειροτονημένῳ].

D ι'. « Μωὰβ λέβης τῆς ἐλπίδος μου [29]. » Τοῦτο ὁ Ἀκύλας οὕτως ἡρμήνευσε· *Μωὰβ λέβης τοῦ λουτροῦ μου.*

[1] Isa. XLV, 1.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[2] *Σου*. Abest a cod. 1. [3] E cod. 1 suppl. [4] E cod. 1 suppl. Eamdem lectionem habuit Carafa. [5] cod. 2 πάντα. [6] cod. 1 ἁγίου. [7] cod. 1 et 2 χρησάμενος. Post γλώττῃ in cod. 1 sequ. τί δὲ ἐλάλησε; [8] *Καὶ — Σίκιμμα*. Des. in cod. 1. [9] *Ἡ τοῦ*. Des. in cod. 2. [10] *Φυλῶν*. cod. 2 ἀλλοφύλων. [11] *Τοίνυν*. cod. 2 præm μέν. [12] *Διανέμειν*. cod. 2 δοῦναι. [13] cod. 2 πληρῶσαι. [14] Rec. lectio est Μανασσῆ. [15] E cod. 1 et 2 suppl. Sic quoque legit Carafa. [16] *Οἰκείαν* κ. λ. Hæc et quæ ad v. 10 sequuntur, fere eadem sunt cum illis quæ apud Cord. p. 185 seq. Theodoro tribuuntur. [17] cod. 2 δώσειν. [18] *Μου*. Abest a cod. 2. [19] *Μου*. Des. ibid. [20] cod. 2 αὐτήν. [21] *Βασιλεύς μου*. Hebr. מחקקי, *legislator meus*. Symm. προτάσσων ὁ ἐμός. [22] *Δὲ τὸν ἐξ Ἰούδα*. cod. 2 γὰρ τὸν Ἰούδαν. [23] cod. 1 et 2 τοῦ [24] *Ἢ τῆς ἀρχῆς*. cod. 1, 2 τὴν ἀρχήν. [25] *Δὲ Ἰούδαν*. cod. 2 τοῦ Ἰούδα. [26] *Καί*. cod. 1 præm. γάρ. [27] cod. 2 Κυρίῳ. [28] E cod. 1 suppl. Hanc lectionem expressit Carafa. [29] *Τῆς ἐλπίδος μου*. Hebr. רחצי, *lotionis meæ*.

Ὁ δὲ Σύρος, *κάδος τῆς πλύσεώς μου* [30]. Ἐπειδὴ A γὰρ ἐν τοῖς τοιούτοις σκεύεσι, καὶ τοὺς πόδας ἀπονίπτειν, καὶ τὴν τοῖς ποσὶν ἐῤῥυπωμένην ἐσθῆτα ἀποῤῥύπτειν εἰώθαμεν, τὴν ὑποταγὴν τοῦ Μωὰβ διὰ τοῦ κάδου τῆς πλύσεως παρεδήλωσε. Καὶ ὁ λέβης δὲ ἐπὶ τιμωρίᾳ κεῖται παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ. Οὕτω καὶ ὁ μακάριος Ἰεζεκιὴλ διδάσκει, λέβητα προσταχθεὶς καλέσαι τὴν Ἱερουσαλὴμ, κρέας δὲ τοὺς ἐνοικοῦντας, πῦρ δὲ τὸν Βαβυλώνιον [31], ζωμὸν δὲ τὴν ἀναγκαίαν τροφήν. Οὗ ἐπιλελοιπότος κατεκαίετο τὰ κρέα. Οὕτω καὶ ὁ μακάριος Ἱερεμίας λέβητα ὑποκαιόμενον εἶδεν· καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου βοῤῥᾶ. Λέγει τοίνυν, ὅτι [32] καὶ Μανασσῆς τὴν οἰκείαν ἀπολήψεται γῆν· καὶ ὁ Ἐφραῒμ τὴν προτέραν ἀνακτήσεται δύναμιν· καὶ ὁ Ἰούδας πάντων ἀναγορευθήσεται βασιλεύς· Μωαβῖται δὲ αὐτοῖς ὑποταγήσονται, B τὴν ἄμαχον αὐτῶν θεώμενοι ῥώμην [33]. Οὐ μόνον δὲ ἐκεῖνοι, ἀλλὰ καὶ Ἰδουμαῖοι, καὶ ἀλλόφυλοι. «Ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν ἐκτενῶ τὸ ὑπόδημά μου. Ἐμοὶ ἀλλόφυλοι ὑπετάγησαν.» [[34] Οὐκ ἂν δὲ διαμάρτοι τις θεωρήσας λέβητα μὲν τὴν θείαν κολυμβήθραν τιμωροῦσαν μὲν καὶ καταφλέγουσαν καὶ ἐξαφανίζουσαν τὴν ἁμαρτίαν, ἀναζωπυροῦσαν δὲ τῷ θείῳ Πνεύματι καὶ ἀναπλάττουσαν καὶ ἀποτρίβουσαν τὸν βρότον [35], εἴτ' οὖν τὸν ῥύπον τῶν πλημμελειῶν τῶν δι' αὐτῆς ἀνακαινιζομένων. Καὶ τὸ, «Ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν ἐκτενῶ τὸ ὑπόδημά μου,» Οὐ μόνον βαδίσω, φησὶ ὁ ἐκ Δαβὶδ Κύριος τῆς δόξης, ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν, ἀλλ' ὡσανεὶ δι' ὑποδημάτων ἐμῶν διὰ τῶν θείων ἀποστόλων τὸ τῆς χάριτος Εὐαγγέλιον κηρύξω· οὐκ ἐν C αὐτῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν.] Πρὸς γὰρ τοῖς Μωαβίταις, καὶ τοὺς Ἰδουμαίους δουλώσομαι, καὶ τοὺς ἀλλοφύλους ὑποταγῆναι καταναγκάσω [36]. *Ἀλλοφύλους* μέντοι καλεῖ τοὺς Παλαιστινοὺς ἡ θεία Γραφὴ, οὐχ ὡς τῶν ἄλλων ἐθνῶν ὁμοφύλων ὄντων, ἀλλ' ὡς τῶν ἄλλων μὲν ἀφεστηκότων, τούτων δὲ οὐ μόνον [37] ὁμόρων ὄντων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ κατοικούντων. Οὕτως Ἰεβουσαῖοι τὴν Ἱερουσαλὴμ ᾤκησαν ἐπὶ πλεῖστον· οὕτως Γαβαωνῖται τὴν Γαβαὼ· καὶ Γαζαῖοι δὲ, καὶ Ἀσκαλωνῖται, καὶ οἱ ἄλλοι [38] πλησίον ᾤκουν. Καὶ ταῦτα σαφέστερον αἱ ἱστορίαι διδάσκουσιν. Οὕτω ταῦτα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων διδαχθεὶς ὁ προφήτης, ἰδεῖν ἐφίεται τοῦ λαοῦ τὴν μετὰ τὴν ἐπάνοδον εὐκληρίαν· καί φησιν·

ια', ιβ'. «Τίς ἀπάξει με εἰς πόλιν περιοχῆς; ἢ τίς D ὁδηγήσει με ἕως τῆς Ἰδουμαίας; Οὐχὶ σὺ, ὁ Θεὸς, ὁ ἀπωσάμενος ἡμᾶς;» [[39] Οὐδὲ γὰρ ἦν ἑτέρου τῆς τοιαύτης ἡμᾶς ἀξιῶσαι προμηθείας.] *Πόλιν* [40] *περιοχῆς* τὴν Ἱερουσαλὴμ καλεῖ. Ταύτην ὁ Σύμμαχος *πεφραγμένην* [41] ἡρμήνευσεν. Ἐπειδὴ γὰρ ἀνάστατος ἐγεγόνει, καὶ ἐστέρητο [42] τῶν τειχῶν [43], μετὰ

mei. Syrus autem interpretatur, *situla lotionis meæ*. Quoniam enim in talibus vasis, et pedes abluere, et vestem pedibus inquinatam abluere solemus, subjectionem Moab per situlam lotionis significavit. Olla etiam pro pœna, in sacris Litteris accipitur. Sic beatus Ezechiel docet [m], jussus lebetem vocare Hierosolymam, et carnem incolas, ignem vero Babylonium, et jus, necessarium cibum, quo deficiente carnes comburebantur. Sic et beatus Jeremias [n] ollam succensam vidit, et faciem ejus a facie Aquilonis. Dicit igitur fore ut Manasses propriam terram recuperet, et Ephraim pristinum robur recipiat, et Judas omnium rex renuntietur, Moabitæ autem ipsis subjiciantur, inexpugnabile eorum robur intuentes: non solum autem illi, verum etiam Idumæi, et Allophyli. «In Idumæam extendam calceamentum meum, mihi alienigenæ subditi sunt.» [Non autem a vero aberraverit qui viderit lebetem, scilicet divinum baptismum, punientem, comburentem ac removentem omne peccatum, resuscitantem autem per Spiritum sanctum, et denuo fingentem, ac abstergentem cruorem, sive squalorem ortum ex peccatis eorum qui per istum renovantur. Illud autem, «in Idumæam **1006** extendam calceamentum meum,» quod dicit Dominus gloriæ e Davide nasciturus, idem est quod, Non incedam tantum super Idumæa, sed per divinos apostolos quasi per calceos meos Evangelium gratiæ prædicabo, non in hac tantum terra, sed etiam per omnes gentes.] Nam præter Moabitas, etiam Idumæos in servitutem redigam, et Allophylos servire cogam. *Allophylos* sane divina Scriptura Palæstinos vocat, non quod aliæ gentes ejusdem sint generis, cujus et Judæi, sed quia cum aliæ gentes longe distent, Palæstini non modo finitimi sunt, verum etiam Jebusæi Hierosolymam diu incoluerunt. Sic Gabaonitæ Gabaonem terram, Gazæi autem et Ascalonitæ, et alii, prope habitabant. Atque hæc clarius historiæ declarant. Cum hæc ab universorum Deo ita didicisset propheta, populi felicitatem post reditum videre desiderat, et ait:

Vers. 11, 12. «Quis deducet me in civitatem munitam? aut quis deducet me usque in Idumæam? Nonne tu, o Deus, qui repulisti nos?» [Non enim alterius erat hac nos dignari provida cura,] Hierosolymam nuncupat *civitatem munitionis*. Hanc Symmachus *circumseptam* interpretatus est. Quoniam enim vastata atque mœnibus spoliata fuit,

[m] Ezech. XI, 3. [n] Jerem. I, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[30] *Πλύσεώς μου*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ δοκεῖ τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ. [31] cod. 2 τὴν Βαβυλωνίαν. [32] cod. 2 οὔτε. [33] *Ῥώμην*. cod. 1 ῥοπήν. [34] E cod. 1 suppl. [35] *Βρότον*. Ita leg. esse videtur pro βρόμον, ut habet codex. [36] *Καταναγκάσω*. cod. 1 add. Ὡς καὶ τὰ πάθη τοῖς τροφίμοις τῆς πίστεως· *Ut etiam fidei alumni passionibus obnoxii sunt*. [37] *Οὐ μόνον*. cod. 2 μόνων. [38] *Καὶ οἱ ἄλλοι*. Des. in cod. 2. [39] E cod. 1 suppl. [40] *Πόλιν*. cod. 1 add. δέ. [41] cod. 2 ἀπεφραγμένην. Montf. vero in Hexapl. ad h. l. habet περιπεφραγμένην. [42] cod. 2 ἐστερεῖτο. [43] cod. 2 τοίχων.

et post reditum propriis mœnibus instaurata est, desiderat propheta illam mœnibus cinctam videre, **1007** et usque in Idumæam ut rex currere, et videre eos qui perpetui hostes erant, in servitutem redactos. Cæterum hæc, inquit, tu, Domine, fac, qui repulisti nos, et Babyloniorum imperio nos subdidisti. Postquam bona sic vaticinatus erat, pro molestis supplicat. « Et non egredieris, Deus, cum virtutibus nostris. » Vides nos, inquit, ita acerbe oppugnatos, et non es dux noster, nec consueto more vincis. Propterea nimirum,

VERS. 13. « Da nobis auxilium ex tribulatione, et vana salus hominum. » Conjunctionem *et* mutans Symmachus manifestiorem interpretationem fecit. Dixit autem sic: *Da nobis auxilium ex tribulatione, vana enim salus hominis.* Fer opem, inquit, male affectis, quandoquidem tu solus calamitates solvere potes: auxilia autem hominum, cum tu non faves, vana sunt. Idcirco merito subjunxit:

VERS. 14. « In Deo exercebimus virtutem. » [Hoc est, ad illum redeamus, eique servientes curam ejus sentiamus.] « Et ipse ad nihilum deducet tribulantes nos. » Ejus opem, inquit, imploremus, et hac freti simus. Ipsa namque sola satis est ad res tristes dissolvendas, atque ad inimicorum nostrorum potentiam evertendam.

A δὲ τὴν ἐπάνοδον, τοὺς οἰκείους ἀπέλαβε περιβόλους, ἰδεῖν [44] αὐτὴν [45] ὁ προφήτης τετειχισμένην ποθεῖ [46], καὶ ἕως Ἰδουμαίας ὡς βασιλεὺς [47] δραμεῖν, καὶ ἰδεῖν τοὺς ἀεὶ δυσμενεῖς δουλεύειν ἠναγκασμένους. Ταῦτα δὲ, φησί, σὺ δράσον, Κύριε, ὁ ἀπωσάμενος ἡμᾶς, καὶ τῇ τῶν Βαβυλωνίων παραδοὺς δυναστείᾳ· οὕτως τὰ ἀγαθὰ προθεσπίσας, ὑπὲρ τῶν ἀνιαρῶν ἱκετεύει. « Καὶ οὐκ ἐξελεύσῃ, ὁ Θεὸς, ἐν ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν. » Ὁρᾷς ἡμᾶς [48], φησὶν, οὕτω πικρῶς πολεμουμένους, καὶ οὐ στρατηγεῖς, οὐδὲ ἀριστεύεις συνήθως. [[49] Διὰ δὴ ταῦτα]

ιγʹ. « Δὸς ἡμῖν βοήθειαν ἐκ θλίψεως, καὶ ματαία σωτηρία ἀνθρώπου. » Τὸν *καί* σύνδεσμον ἀναλλάξας ὁ Σύμμαχος, σαφέστερον τὴν ἑρμηνείαν εἰργάσατο. Ἔφη δὲ οὕτως· *Δὸς ἡμῖν βοήθειαν ἐκ θλίψεως· B ματαία γὰρ σωτηρία ἀνθρώπου.* Ἐπάμυνον, φησὶν, διακειμένοις κακῶς· σοὶ γὰρ μόνῳ δυνατὸν διαλῦσαι τὰς συμφοράς· αἱ δὲ τῶν ἀνθρώπων ἐπικουρίαι, σοῦ μὴ ὄντος [50], μάταιοι [51]. Διὸ εἰκότως ἐπήγαγεν·

ιδʹ. « Ἐν τῷ Θεῷ ποιήσομεν δύναμιν. » [[52] Ἀντὶ τοῦ, ἐπ' αὐτὸν ἐπιστρέψωμεν, καὶ αὐτῷ λατρεύσαντες κηδεμόνα αὐτὸν ὁρισώμεθα.] « Καὶ αὐτὸς ἐξουδενώσει τοὺς θλίβοντας ἡμᾶς. » Τὴν αὐτοῦ [53], φησὶν, ἐπικαλεσώμεθα πρόνοιαν, καὶ ταύτῃ [54] θαῤῥήσωμεν· αὕτη γὰρ [55] ἀρκεῖ μόνη λῦσαι τὰ χαλεπὰ, καὶ τῶν πολεμούντων ἡμῖν καταλῦσαι τὴν δυναστείαν.

INTERP. PSALMI LX.

VERS. 1. « In finem, in hymnis Davidi. » Exordium hujus **1008** psalmi superioris psalmi finem sequitur. Nam cum dixisset: « In Deo exercebimus virtutem, et ipse ad nihilum deducet tribulantes nos, » docet captivum populum, quas preces Deo afferre deceat. [Prædicit vero etiam quæ Dominus Christus Deus noster pro nobis suscepturus sit, nec non populi e gentibus adducendi conversionem.

VERS. 2. « Exaudi, o Deus, deprecationem meam, attende ad orationem meam. » Suscipe, inquit, meas preces, o Domine, et benigne verba orationis meæ exaudi. [Hæc etiam jure dicere potest quisquis in calamitatem inciderit, ut verbis hisce supplicet, velit Deus preces acceptas habere, et provida sua cura dignari petentem.] Deinde docet qui sint ii qui deprecantur.

VERS. 3. « A finibus terræ ad te clamavi. » Quoniam enim multis mansionibus Babylon a Palæstina distabat, ii qui in servitutem abducti erant, extremitates terræ se incolere suspicabantur, illam

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Ξʹ ΨΑΛΜΟΥ.

C αʹ. « Εἰς τὸ τέλος, ἐν ὕμνοις τῷ Δαβίδ. » Τῷ τέλει τοῦ προγεγραμμένου [56] ψαλμοῦ [57] ἀκολουθεῖ τοῦδε τοῦ [58] ψαλμοῦ τὸ προοίμιον. Εἰρηκὼς γὰρ, « Ἐν τῷ Θεῷ ποιήσομεν [59] δύναμιν, καὶ αὐτὸς ἐξουδενώσει τοὺς θλίβοντας ἡμᾶς, » διδάσκει τὸν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ λαὸν, ὁποίαν προσήκει προσενεγκεῖν τῷ Θεῷ προσευχήν. [[60] Προλέγει δὲ καὶ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν τὴν δι' ἡμᾶς οἰκονομίαν καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἐξ ἐθνῶν λαοῦ.]

βʹ. « Εἰσάκουσον, ὁ Θεὸς, τῆς δεήσεώς μου· πρόσχες τῇ προσευχῇ μου. » Δέξαι μου, φησὶν, τὴν ἱκετείαν, ὦ Δέποστα, καὶ εὐμενῶς ἄκουσον [61] τῶν τῆς προσευχῆς μου ῥημάτων. [[62] Ταῦτα δὲ δικαίως εἴποι καὶ πᾶς ὅστις ἂν τῶν ἀνθρώπων περιστάσει περιπέσοι· διὰ τούτων ἀντιβολῶν δεκτὴν γενέσθαι τὴν ἱκετείαν καὶ τῆς ἐκεῖθεν προμηθείας ἀξιοῦσθαι.] D Εἶτα διδάσκει τίνες οἱ εὐχόμενοι.

γʹ. « Ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς πρὸς σὲ ἐκέκραξα. » Ἐπειδὴ γὰρ πολλοῖς [63] σταθμοῖς ἡ Βαβυλὼν τῆς Παλαιστίνης ἀφέστηκε, τὰς ἐσχατιὰς ὑπελάμβανον τῆς οἰκουμένης οἰκεῖν οἱ [64] ἐξανδραποδι-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[44] *Ἰδεῖν*. cod. 1 προεώρα. [45] *Αὐτήν*. Des. in cod. 2. [46] *Ποθεῖ*. In cod. 1 post τετειχ. sequitur, διὸ δὴ καὶ ἐπεπόθει ἕως τῆς Ἰδουμαίας κ. λ. [47] *Βασιλεύς*. cod. 2 βασιλεύων. [48] *Ἡμᾶς*. In cod. 2 ponitur post οὕτω. [49] E cod. 1 hæc suppl., quæ etiam Carafa expressit. [50] *Ὄντος*. cod. 1, 2 νεύοντος. [51] cod. 1 μάταιαι. [52] E cod. 1 suppl. [53] cod. 2 αὐτήν. [54] *Ταύτῃ*. cod. 1 τῇ αὐτοῦ. cod. 2 τῇ αὐτοῦ δυνάμει. [55] *Γάρ*. Abest a cod. 1. [56] *Προγεγραμμένου*. cod. 1 προτεταγμένου. [57] *Ψαλμοῦ*. Abest a cod. 2. [58] *Τοῦδε τοῦ*. cod. 1 τοῦ δευτέρου. [59] cod. 1 ποιήσωμεν. [60] E cod. 1 suppl. [61] cod. 1 εἰσάκουσον. [62] E cod. 1 suppl. [63] *Πολλοῖς — ἀφέστηκε, τάς*. Des. in cod. 1. [64] *Οἱ*. cod. 1 addit ἐν αὐτῇ.

σθέντες [65], κἀκείνην ἠναγκασμένοι τὴν γῆν οἰκεῖν [66]. A « Ἐν τῷ ἀκηδιάσαι τὴν καρδίαν μου ἐν πέτρᾳ ὕψωσάς με [67]. » Ἱκετεύω δέ σε τῆς παρὰ σοῦ ψυχαγωγίας τυχεῖν. Ὀδυνώμενος γὰρ, καὶ τὰς ἐπικειμένας [68] ὀλοφυρόμενος συμφορὰς, τῆς σῆς ἐπικουρίας ἀπήλαυσα, καὶ τῶν πολεμίων ὑπέρτερος ἐγενόμην. [[69] Εἴρηται δὲ τοῦτο ἐκ προσώπου μὲν τῶν ἀνδραποδισθέντων ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐν τῇ Βαβυλῶνι καὶ τυχόντων τῆς ἀνακλήσεως· ἁρμόττει δὲ καὶ ἑκάστῳ τῷ διὰ μετανοίας τὴν ἑαυτοῦ πραγματευομένῳ σωτηρίαν, καὶ μηκέτι περὶ τῆς ἀτραποῦ βαδίζοντι, ἀλλὰ τὴν μόνην καὶ ἀκλινῆ βαδίζοντι ὁδόν· καὶ δῆλον διὰ τῶν ἑξῆς.]

« Ὡδήγησάς με. [δ'.] Ὅτι ἐγενήθης ἐλπίς μου· πύργος ἰσχύος, ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ. » Τῆς σῆς προνοίας μετασχεῖν ἐλπίσας, οὐ διήμαρτον τῆς ἐλ- B πίδος· ἐγένου γάρ μου [70] καὶ ποδηγὸς, καὶ πύργος ἰσχυρός. Διὰ γὰρ τῆς σῆς κηδεμονίας τὰς τῶν ἐχθρῶν ἐπιβουλὰς διαδρὰς, τεύξομαι τῆς ἐπανόδου.

ε'. « Παροικήσω ἐν τῷ σκηνώματί σου εἰς τοὺς αἰῶνας· σκεπασθήσομαι ἐν τῇ σκέπῃ τῶν πτερύγων σου. » *Σκήνωμα τοῦ Θεοῦ* τὴν Ἱερουσαλὴμ ὀνομάζει. Ἐν ἐκείνῃ γὰρ ἐποιεῖτο τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐπιφάνειαν. Λέγει τοίνυν, ὅτι Τῆς ἐπανόδου τετυχηκὼς, ἐνδελεχῶς [71] τῷ σῷ προσεδρεύσω [72] νεῷ [73], καὶ τῆς παρὰ σοῦ προνοίας ἀπολαύσω. *Πτέρυγας* γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ κηδεμονίαν καλεῖ. Τὸ δὲ *εἰς τοὺς αἰῶνας*, ἀντὶ τοῦ *διηνεκῶς* τέθεικεν [74].

ς'. « Ὅτι σὺ, ὁ Θεὸς, εἰσήκουσας τῶν εὐχῶν [75] C μου· ἔδωκας κληρονομίαν τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου. » Ὑμνῶ δέ σε διαπαντὸς, ἐπειδὴ τὰς ἐμὰς δεξάμενος ἱκετείας, τὴν ἐπαγγελθεῖσαν τοῖς προγόνοις ἡμῶν κληρονομίαν ἡμῖν τοῖς ἐκείνων ἐκγόνοις ἀπέδωκας [76]. Ταῦτα δὲ λέγουσιν εὐθὺς ἀψάμενοι τῆς ὁδοῦ. Ἰστέον μέντοι, ὅτι [77] καὶ τῆς ἀληθοῦς κληρονομίας αἰνίγματα ἔχει τὰ προκείμενα ῥήματα [78]· κληρονομία δὲ ἀληθὴς, ἡ αἰώνιος ζωὴ, περὶ ἧς ἔφη [79] ὁ Δεσπότης [80] Χριστὸς τοῖς ἐκ δεξιῶν ἀμνοῖς· « Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου· κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν πρὸ [81] καταβολῆς κόσμου. » Ταύτην τὴν κληρονομίαν τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν δώσειν ὁ Δεσπότης ὑπέσχετο· καὶ τούτοις δὲ ὡς ἐν τύπῳ τὴν ἐπηγγελμένην ἀπέδωκε γῆν.

ζ, η'. « Ἡμέρας ἐφ' ἡμέρας [82] τοῦ βασιλέως D

terram habitare coacti. « Dum anxiaretur cor meum, in petra exaltasti me. » Obsecro autem te ut consolationem a te consequar. Nam conquerens, atque incumbentes calamitates deplorans, tua ope fruitus sum, hostibusque superior evasi. [Hoc quidem dictum **1009** est ex persona eorum qui ex Hierosolyma captivi Babylonem deducti, postea autem revocati fuerant : applicari vero possunt etiam ad unumquemque qui per pœnitentiam sibi præstat salutem, nec a trita via recedit, sed in unica ac firma via incedit. Et hoc e sequentibus apparet.]

« Deduxisti me. [Vers. 4.] Quia factus es spes mea, turris fortitudinis a facie inimici. » Cum tui auxilii particeps esse sperassem, spe minime dejectus sum : quandoquidem fuisti mihi et dux, et turris valida. Per tuam enim curam ex inimicorum insidiis elapsus reditu potiar.

Vers. 5. « Habitabo in tabernaculo tuo per sæcula : protegar tegumento alarum tuarum. » Hierosolymam nominat *tabernaculum Dei*. In illa enim se ipsis conspiciendum præbebat. Dicit igitur : Cum reditum consecutus fuero, continue tuo templo assidebo, et tua providentia perfruar. *Alas* enim, Dei gubernationem vocat. Hoc autem *in sæcula* pro *continue* posuit.

Vers. 6. « Quoniam tu, o Deus, exaudisti preces meas, dedisti hæreditatem timentibus nomen tuum. » Semper autem te celebrabo, quoniam meas preces exaudiens, hæreditatem majoribus **1010** nostris promissam * nobis illorum posteris attribuisti. Hæc vero dicunt, cum primum iter ingressi essent. Sciendum est igitur hæc verba veræ hæreditatis ænigmata continere. Vera autem hæreditas est vita æterna, de qua Dominus Christus agnis ad dexteram consistentibus ait : « Venite, benedicti Patris mei, hæredes estote regni quod paratum est vobis ante mundi constitutionem [o]. » Hanc hæreditatem Dominus timentibus eum se daturum spopondit, et his tanquam in figura promissam terram attribuit.

Vers. 7, 8. « Dies super dies regis adjicies : an-

[o] Matth. xxv, 34.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[65] cod. 1 ἀνδραποδισθέντες. [66] cod. 2 κατοικεῖν. cod. 1 habet οἰκεῖν, et hæc addit : Ἀλλ' ὅμως καὶ ἀπὸ τῶν περάτων καὶ μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς ὅσοι ἐπιστρέφοντες προσκυνεῖν αὐτὸν ὑμνοῦσι, καὶ ταύταις κέχρηνται ταῖς λέξεσιν, ἵνα τῆς παρ' αὐτοῦ τύχωσι προμηθείας. *Imo quoque inde a finibus et usque ad fines terræ, quotquot convertuntur ut adorent Deum, hymnos canunt hisque utantur verbis, ut providæ ejus curæ participes fiant.* [67] *Ὕψωσάς με.* Hebr. ירום ממני (*in petram quæ*) *altior est me.* [68] *Ἐπικειμένας.* cod. 1 add. μοι. [69] E cod. 1 suppl. [70] *Μου.* cod. 1 et 2 μοι. [71] *Ἐνδελεχῶς.* cod. 1 add. λοιπόν. [72] cod. 2 προσεδρεύω. [73] cod. 2 ναῷ. [74] *Τέθεικεν.* cod. 1 add. Ἁρμόττει δὲ καὶ τῷ ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότι λαῷ· καὶ γὰρ οὗτοι τὴν Ἐκκλησίαν ὀνομάζουσι σκήνωμα, ἐν ᾗ κατασκηνοῖ ὁ ἐκ Θεοῦ Θεὸς Λόγος ἀθύτως καθ' ἑκάστην θυόμενος· πτέρυγας δὲ κἀνταῦθα παλαιάν τε καὶ νέαν διαθήκην ὀνομάζει. *Conveniunt autem hæc etiam credentibus e gentilibus collectis. Nam hi quoque tabernaculum vocant Ecclesiam in qua habitat Verbum ex Deo, Deus qui sine sacrificio quotidie sacrificii vices gerit.* Alas *autem hoc etiam in loco Vetus et Novum Testamentum vocat.* Conf. p. 962. [75] *Εὐχῶν.* Prior edit. habebat ἐχθρῶν, quod cum εὐχῶν auctoritate duorum codicum Aug. commutandum esse duximus, etsi recepta lectio in vers. τῶν Ο' sit προσευχῶν. [76] cod. 1 ἀποδέδωκας. [77] *Ὅτι.* cod. 1 ὡς. [78] cod. 1 et 2 ῥητά. [79] *Ἔφη.* In cod. 1 ponitur post ἀμνοῖς. [80] *Ὁ Δεσπότης.* cod. 2 præm. ὁ Θεὸς καί, in cod. 1 autem post Χριστὸν sequitur ὁ Θεὸς ἡμῶν. [81] *Πρό.* cod. 1 ἀπό. [82] cod. 2 ἡμέραν.

nos ejus usque in diem generationis et generationis. Permanebit in æternum in conspectu Dei. » Ita cum supplicassent, et quæ petierunt accepissent, et pro his gratias egissent, Deum orant ut diutius regem datum conservet. Tunc autem Zorobabel ipsis imperabat : sed non omnia vaticinationis verba ei congruunt. Hoc enim, « Dies super dies regis adjicies, » illi quoque convenit, cætera vero nequaquam, sed ei qui ex illo secundum carnem ob summam suam benignitatem, ut ipse novit, prognatus est. In illo enim vaticinationis verba vera fuerunt : « Anni ejus usque in diem generationis et generationis : permanebit in æternum in conspectu Dei. » [Neque enim initium dierum habuit, neque finem habebit. Etsi **1011** enim, cum homo pro nobis factus esset, mortem subierit, tamen anni ejus durant per dies generationis et generationis. In principio enim erat, et apud Deum erat, Deusque erat. Illud autem *in conspectu Dei*, idem est quod semper una cum Patre coexsistens.] Idem enim propheta in centesimo primo psalmo dicit illi : « Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient [p]. » [Videsne eum qui pro nobis crucem ac mortem sustinuit, habere etiam regnum fine carens, quatenus coexsistit cum Patre ?] Zorobabel igitur Domini Christi figura fuit. Nam quemadmodum ille captivos e Babylone in patriam terram reduxit, sic Dominus Christus omnem humanam naturam, ob primi hominis prævaricationem in servitutem redactam, in antiquam generis nobilitatem revocavit, [postquam enim in cruce abolevit illum qui potestatem mortis habebat, scilicet diabolum] et mortis imperium destruxit, subditis suis vitam reddidit. [Ejus enim est vox ista : « Ego sum vita et resurrectio [q]. » Et : « Qui comedit de me, vivet in me [r]. »] « Veritatem et misericordiam ejus quis requiret ? » Quis, inquit, potest veram et justam Dei misericordiam accurate discere ? etenim ejus judicia abyssus **1012** multa.

VERS. 9. « Sic psalmum dicam nomini tuo in sæculum sæculi, ut reddam vota mea quotidie. » Nam semper te celebrabo : singulis diebus tua beneficia enarrabo, et vota non fallam. *Vota* enim promissiones vocat.

A προσθήσεις · τὰ ἔτη αὐτοῦ ἕως ἡμέρας γενεᾶς καὶ γενεᾶς. Διαμενεῖ εἰς τὸν αἰῶνα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. » Οὕτως ἱκετεύσαντες, καὶ τὰς αἰτήσεις δεξάμενοι, καὶ χάριν ὑπὲρ τούτων ὁμολογήσαντες [83], ἀντιβολοῦσι τὸν Θεὸν, τὸν δοθέντα αὐτοῖς ἐπὶ πλεῖστον διαφυλάξαι [84] βασιλέα. Τηνικαῦτα δὲ αὐτῶν ἐβασίλευε Ζοροβάβελ· ἀλλ' οὐχ ἁρμόττει αὐτῷ πάντα τὰ τῆς προφητείας ῥητά. Τὸ μὲν γὰρ, « Ἡμέρας ἐφ' ἡμέρας [85] τοῦ βασιλέως προσθήσεις, » ἁρμόττει κἀκείνῳ · τὰ δὲ λοιπὰ, οὐκ ἔτι · ἀλλὰ τῷ ἐξ ἐκείνου κατὰ σάρκα [86] διὰ [87] πολλὴν φιλανθρωπίαν γενομένῳ, ὡς οἶδεν αὐτός. Ἐπ' ἐκείνου γὰρ ἀληθεύει τῆς προφητείας τὰ ῥήματα· « Τὰ ἔτη αὐτοῦ ἕως ἡμέρας γενεᾶς καὶ γενεᾶς· διαμενεῖ εἰς τὸν αἰῶνα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. » [[88] Οὐδὲ γὰρ ἀρχὴν ἡμερῶν ἐδέξατο,
B οὐδὲ τέλος ὑπομενεῖ. Εἰ γὰρ καὶ ἄνθρωπος γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατεδέξατο θάνατον, ἀλλὰ τὰ ἔτη αὐτοῦ ἕως ἡμέρας γενεᾶς καὶ γενεᾶς. Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἦν, καὶ Θεὸς ἦν. Τὸ δὲ *ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ*, ἀντὶ τοῦ, σὺν Πατρὶ ἀεὶ συνυπάρχων.] Πρὸς ἐκεῖνον γὰρ [89] ὁ αὐτὸς προφήτης ἐν τῷ ἑκατοστῷ καὶ πρώτῳ ψαλμῷ ἔφη · « Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. » [[90] Ὁρᾷς, ὅτι ὡς συνυπάρχων ἔχει καὶ ἀτελεύτητον τὴν βασιλείαν ὁ ὑπὲρ ἡμῶν σταυρὸν καὶ θάνατον καταδεξάμενος.] Τύπος μέντοι καὶ Ζοροβάβελ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ [91]. Ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνος τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος αἰχμαλωσίαν εἰς τὴν πατρῴαν ἐπανήγαγε γῆν· οὕτως ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἅπασαν τῶν ἀνθρώπων φύσιν
C γεγενημένην αἰχμάλωτον [[92] διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ πρώτου ἀνθρώπου] εἰς τὴν προτέραν εὐγένειαν ἐπανήγαγε [[93] καταργήσας γὰρ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον], καὶ καταλύσας τοῦ θανάτου τὸ κράτος, τοῖς ὑπ' ἐκείνῳ [94] τελοῦσι τὴν ζωὴν ἀπέδωκεν [95]. [[96] Αὐτοῦ γάρ ἐστι φωνή· « Ἐγώ εἰμι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀνάστασις· καὶ ὁ τρώγων με ζήσεται ἐν ἐμοί. »] « Ἔλεος καὶ ἀλήθειαν αὐτοῦ τίς [97] ἐκζητήσει [98] ; » Τίς γὰρ [99], φησὶν, ἱκανὸς τὸν κεκριμένον [1] καὶ δίκαιον τοῦ Θεοῦ ἔλεον καταμαθεῖν ἀκριβῶς; τὰ γὰρ κρίματα αὐτοῦ ἄβυσσος πολλή [2].

θ'. « Οὕτως ψαλῶ τῷ ὀνόματί σου εἰς τοὺς αἰῶνας, τοῦ ἀποδοῦναί με τὰς εὐχάς μου ἡμέραν ἐξ
D ἡμέρας. » Ἀεί σε γὰρ ὑμνήσω · καθ' ἑκάστην [3] τὰς σὰς διηγήσομαι χάριτας · καὶ τὰς ὑποσχέσεις οὐ ψεύσομαι· *εὐχὰς* [4] γὰρ τὰς ὑποσχέσεις καλεῖ.

[p] Psal. CI, 27. [q] Joan. XI, 25. [r] Joan. VI, 57.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

[83] *Ὁμολογήσαντες*. Des. in cod. 2. [84] cod. 2 φυλάξαι. [85] cod. 2 ἡμέραν. [86] *Κατὰ σάρκα*. Des. in cod. 1. [87] *Διὰ —αὐτός*. Des. in cod. 2. [88] E cod. 1 suppl. [89] *Γάρ*. cod. 1 δέ. [90] E cod. 1 suppl. [91] *Χριστοῦ*. cod. 1 addit Σωτῆρος ἐγένετο. [92] Hæc, quæ e cod. 1 supplevimus, legit quoque Carafa. [93] E cod. 1 suppl. [94] cod. 2 ἐκείνων. [95] cod. 2 ἀποδέδωκε. [96] E cod. 1, in quo post ἐν ἐμοὶ, sequitur, χαλῶς οὖν ἔχων ὁ προφητικὸς νοῦς διὰ τῶν ἑξῆς ἔφησεν. [97] *Τίς ἐκζητήσει*. Hebr. מן ינצרהו para, (ut) *custodiant eum*. Interpretum Græcorum nullus veram significationem vocis מן expressit. [98] *Ἐκζητήσει*. In textu τῶν Ο' sequi solet αὐτῶν. [99] *Γάρ*. Des. in cod. 1 et 2. [1] cod. 1 κεκρυμμένον. [2] *Πολλή*. Des. in cod. 2. [3] *Καθ' ἑκάστην*. cod. 1 et 2 præm. καί. [4] *Εὐχὰς — καλεῖ*. Des. in cod. 2.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΞΑʹ ΨΑΛΜΟΥ.

A

αʹ. « Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ Ἰδιθοὺμ, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Ὁ [5] δὲ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν· *Ἐπινίκιος διὰ Ἰδιθοὺμ, ᾠδὴ εἰς [6] Δαβίδ*. Δηλοῖ τοίνυν, ὡς τοῦ μακαρίου μὲν Δαβὶδ ὁ ψαλμὸς, ᾔδετο δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰδιθούμ. Ὡς γὰρ [7] χοροῦ προστατῶν [8] ἐν τῷ θείῳ ναῷ ὕμνει τὸν τῶν [9] ὅλων Θεὸν, ᾗ [10] φησι τῶν Παραλειπομένων ἡ βίβλος. Προθεσπίζει [11] δὲ ὁ ψαλμὸς [12] τὰς Μακεδονικὰς ἐπαναστάσεις, καὶ τὰς Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς κατὰ τῶν Μακκαβαίων [13] ἐπιβουλάς· καὶ διδάσκει τοὺς εὐσεβείας ἀθλητὰς, ὁποίοις προσήκει χρήσασθαι λογισμοῖς ἐν τῷ τῶν ἐναντίων [14] καιρῷ.

βʹ. « Οὐχὶ [15] τῷ Θεῷ ὑποταγήσεται ἡ ψυχή μου; » Τὸν θεῖον παραβαίνειν καταναγκαζόμενοι [16] νόμον, B καὶ θύειν μὲν εἰδώλοις, ὑείων δὲ μεταλαμβάνειν κρεῶν [17], τὸν οἰκεῖον εἰς [18] εὐσέβειαν διεγείρουσι λογισμὸν, καὶ πρὸς [19] τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας παραθήγουσι ζῆλον [20]. Οὐ προτιμᾷς, φησὶν [21], ἁπάντων, ὦ ψυχὴ, τοῦ Θεοῦ τὴν δουλείαν; Εἶτα τὸ ἐντεῦθεν διδάσκουσι κέρδος.

« Παρ' αὐτῷ [22] γὰρ τὸ σωτήριόν μου. [γʹ.] Καὶ γὰρ αὐτὸς Θεός μου, καὶ σωτήρ μου· ἀντιλήπτωρ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ ἐπὶ πλεῖον. » Αὕτη σοι, ὦ ψυχὴ, ἡ δουλεία παρέχει τὴν σωτηρίαν. Αὐτὸς γάρ ἐστι Θεὸς καὶ τῶν ἀγαθῶν χορηγὸς, καὶ τοὺς κλονουμένους [23] ἐρεῖσαι δυνάμενος. Τὴν αὐτοῦ τοίνυν ἐπικουρίαν καλέσας, τῶν καταβαλεῖν πειρωμένων ἀπαλλαγήσομαι. Οὕτω τοὺς οἰκείους εἰς εὐσέβειαν [24] πυρεύσαντες [25] λογισμοὺς, μεταφέρουσι πρὸς τοὺς ἐναντίους τὴν γλῶτταν. C

δʹ. « Ἕως πότε ἐπιτίθεσθε ἐπ' ἄνθρωπον; φονεύετε [26] πάντες ὑμεῖς [27], ὡς τοίχῳ κεκλιμένῳ [28] καὶ φραγμῷ ὠσμένῳ; » Μεθυπέρβατος [29] δὲ ἡ τοῦ στίχου διάνοια. Ἔστι δὲ [30] αὕτη· Μέχρι τίνος ὠμότητι καθ' ἡμῶν κέχρησθε, τὸ κοινὸν τῆς φύσεως οὐ σκοπούμενοι, ἀλλὰ καθάπερ τοῖχόν τινα κεκλιμένον [31], καὶ φραγμὸν ὑπ' ἀνέμου πεσεῖν κινδυνεύοντα, ὦσαι καὶ καταβαλεῖν ἐπείγεσθε, μιαιφόνον [32] ἔχοντες γνώμην; Ἀντὶ τοῦ, Μὴ [33] σφόδρα ἡμῶν, ὡς ἀσθενῶν, κατεπαίρεσθε. Ἔχομεν [34] γὰρ ἐπίκουρον τὸν τῶν ὅλων Θεόν.

εʹ. « Πλὴν τὴν τιμήν μου [35] ἐβουλεύσαντο ἀπ-

INTERP. PSALMI LXI.

Vers. 1. « In finem, pro Idithum, Psalmus Davidi. » Symmachus autem sic interpretatus est : *Triumphalis per Idithum, Cantus in Davidem*. Declarat igitur psalmum beati Davidis esse, Idithum vero eum cecinisse, qui, cum esset præfectus chori, Deum verum omnium largitorem in divino templo laudabat, sicut Paralipomenon liber dicit [a]. Psalmus autem prædicit Macedonicos incursus, atque illustris Antiochi contra Machabæos insidias : pietatisque athletas docet, quibus cogitationibus munire se certaminis tempore debeant.

Vers. 2. « Nonne Deo subjecta erit anima mea ? » Cum divinam legem transgredi cogerentur, et idolis sacrificare, atque suillas carnes comedere, mentem suam ad pietatem accendunt, **1013** et pro religione studium exacuunt : Nonne, o anima, inquiunt, omnibus rebus Dei servitutem præfers ? Deinde utilitatem, quæ hinc percipitur, docent.

« Ab ipso enim salus mea. [Vers. 3.] Nam et ipse Deus meus, et Salvator meus, auxiliator meus ; non movebor amplius. » Ista servitus, o anima, tibi salutem præbet. Nam ipse est Deus, et bonorum largitor, et qui potest eos qui commoventur, confirmare. Opem ejus igitur implorans, ab iis qui dejicere conantur, liberabor. Sic cum suas ratiocinationes ad pietatem accendissent, in adversarios sermonem transferunt.

Vers. 4. « Quousque irruitis in hominem ? interficitis universi vos, tanquam muro inclinato, et maceriæ depulsæ. » Hujus versiculi sensus hyperbato perplexus est. Est autem hic : Quousque crudelitate contra nos utimini, et naturæ communionem non consideratis ? sed tanquam murum inclinatum, et maceriem quæ a vento lapsum timet, impellere et dejicere festinatis, cædis cupidum animum gerentes. Quasi dicerent : Ne valde efferamini contra nos, quasi imbecilles simus. Habemus enim adjutorem universorum Deum.

Vers. 5. « Verumtamen pretium meum cogita-

[a] I Paral. IX, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[5] Ὁ — *Δαβίδ*. cod. 1 habet ἡ δὲ τῶν Ἑβραίων ἔκδοσις οὕτως ἔχει· εὐσεβὴς ἐπινίκιος διὰ Ἰδιθούμ. Ὠδὴ τῷ Δαβίδ. [6] *Εἰς*. Abest a cod. 2. [7] *Ὡς γάρ*. cod. 1 ὅς. [8] cod. 1 et 2 προστατεύων. [9] *Τῶν*. Des. in cod. 2. [10] *Ἧ*. cod. 1, 2 ὡς. [11] *Προθεσπίζει*, κ. τ. λ. Hæc et quæ ad vers. 2 ac 3 sequuntur, fere eadem sunt cum illis quæ apud Cord. p. 215, Theodoro tribuuntur. [12] *Ψαλμός*. cod. 2 præm. παρών. [13] *Μακκαβ*. cod. 2 præm. ἁγίων. [14] *Ἐναντίων*. cod. 1 et 2 ἀγώνων. [15] *Οὐχὶ—ψυχή μου*. Hebr. : *Tantummodo in Deo est silentium animæ meæ*, s. in Deo acquiescit anima mea. [16] *Καταν*. cod. 1 ὁ Ἀντίοχος καταναγκάζει. [17] *Κρεῶν*. cod. 1 add. τοὺς γεννάδας ἑπτὰ παῖδας· μεθ' ὧν καὶ τὸν Ἐλεάζαρ καὶ τὴν μητέρα τῶν παίδων· *Septem generosos pueros, et cum illis quoque Eleazarem ac matrem puerorum*. Sequitur, οἱ δὲ ὅσιοι τὸν οἰκεῖον, κ. λ. [18] *Εἰς*. cod. 2 πρός. [19] *Πρός*. Abest a cod. 1 et 2. [20] *Ζῆλον*. cod. 1 addit, τοιούτους που δηλονότι καὶ ὑποτιθέμενοι ἑαυτοῖς λογισμούς· *Tales scilicet etiam secum agitantes cogitationes*. [21] *Φησίν*. Des. in cod. 2. [22] Rec. lectio in textu τῶν Ο' est αὐτοῦ. [23] *Κλονουμένους*. cod. 2 κληρονόμους. [24] *Εἰς εὐσέβειαν*. Des. in cod. 2. [25] cod. 1 πυρσεύσαντες. cod. 2 πυρσεύοντες. [26] *Φονεύετε*. Hebr. תְּהָרְצוּ *interficiemini*. [27] *Ὑμεῖς*. Additur in ed. Ald. et Compl. [28] cod. 2 κεκλεισμένῳ. [29] cod. 2 μεθυπέρβατον. [30] *Δέ*. Abest a cod. 2, qui habet ἔστιν αὕτη. [31] cod. 2 κεκλεισμένον. [32] *Μιαιφόνον*. cod. 2 præm. καί. [33] *Ἀντὶ τοῦ μή*. Des. in cod. 2. [34] *Ἔχομεν — Θεόν*. cod. 2 ἔχομεν καὶ ἡμεῖς ἐπίκουρον τὸν Θεόν. cod. 1 pro τῶν ὅλων Θεὸν habet τὸν τοῦ παντὸς ποιητήν. [35] *Τὴν τιμήν μου*. Hebr. משאתו *ex altitudine ejus*.

verunt **1014** repellere. » Unum, inquit, finem habent, ut Dei providentia me privent, a qua omnem honorem et gloriam habeo. Piorum siquidem honor est, servire Deo : et divinus Paulus ubique servum Christi seipsum nominat. « Cucurrerunt in siti. » Has autem insidias non obiter contra me struunt, sed cum omni studio hoc faciunt, sitientes me in foveam impietatis dejicere. Quibus autem machinationibus utantur, indicat : « Ore suo benedicebant, et corde suo maledicebant. » Blandis quidem verbis utuntur, imponere conantes : verum perniciem intus occultam habent. Sic illorum insidiis demonstratis, rursus se ipsos hortantur ut forti animo sint, et divinum auxilium exspectent.

VERS. 6. « Verumtamen Deo subjecta esto, anima mea, quoniam ab ipso patientia mea. » Ne derelinquas, o anima, Dei servitutem et cultum : sed ejus auxilio confirmata, molestiarum impetus perfer.

VERS. 7. « Quoniam ipse Deus meus, et Salvator meus, adjutor meus, non emigrabo. » Nam ipsum sciens et verum Deum esse, et salutis fontem, non patiar ut servitutem permutem, atque ad alterius dominatum confugiam. Hoc enim, *emigrabo*, pro *transferar*, posuit. **1015** Non ero, ait, transfuga, et impietatis mancipium.

VERS. 8. « In Deo salutare meum, et gloria mea ; Deus auxilii mei, et spes mea in Deo est. » [Ecce iterum sensus verborum prophetæ satis aperte Trinitatis indivisæ, lucidæ ac sempiternæ substantias nobis indicat : non quasi tres sint dii, absit : nomina enim illa, Deus, Dominus, Rex, Creator et Omnipotens, ad substantias, ut jam sæpius dictum est, se referunt. Propterea] iisdem sermonibus sæpe utuntur, Deum et Salvatorem, et gloriam, et adjutorem, Deum universorum vocantes, ut impietatis impetus repellant. Idcirco et alios omnes suos contribules in eamdem pietatem excitant, non ferentes, ut soli ipsi victores vocentur.

VERS. 9. « Sperate in eo omnis cœtus populi, effundite coram illo corda vestra, quia Deus adjutor

A ὤσασθαι. » Ἕνα[36], φησὶ, σκοπὸν ἔχουσι, τῆς τοῦ Θεοῦ με γυμνῶσαι[37] προνοίας, ἀφ' ἧς πᾶσαν ἔχω τιμήν τε καὶ εὔκλειαν. Τιμὴ γὰρ τῶν εὐσεβῶν, τὸ δουλεύειν Θεῷ· διόπερ καὶ ὁ θεσπέσιος Παῦλος πανταχοῦ δοῦλον ἑαυτὸν ὀνομάζει Χριστοῦ[38]. « Ἔδραμον ἐν δίψῃ[39]. » Οὐ πάρεργον δὲ ταύτην ἔχουσι τὴν ἐπιβουλήν[40]· ἀλλὰ σὺν πάσῃ προθυμίᾳ τοῦτο ποιοῦσιν, εἰς τὸν τῆς ἀσεβείας με βόθρον καταβαλεῖν διψῶντες. Ποίαις δὲ κέχρηνται μηχαναῖς λέγει[41]· « Τῷ στόματι αὐτῶν εὐλόγουν, καὶ καρδίᾳ αὐτῶν κατηρῶντο. » Κωτίλοις[42] μὲν κέχρηνται λόγοις, φεναχίσαι πειρώμενοι· ἀλλ' ὄλεθρον ἔνδον[43] ἔχουσι κεκρυμμένον. Οὕτως τὰς ἐκείνων δείξαντες ἐπιβουλάς[44], πάλιν ἑαυτοῖς[45] ἐγκελεύονται καρτερεῖν, καὶ τὴν θείαν ἀναμένειν ῥοπήν.

B ς'. « Πλὴν τῷ Θεῷ[46] ὑποτάγηθι[47], ἡ ψυχή μου· ὅτι παρ' αὐτοῦ[48] ἡ ὑπομονή μου. » Μὴ[49] καταλίπῃς, ὦ ψυχὴ[50], τοῦ Θεοῦ[51] τὴν δουλείαν, ἀλλὰ τῇ παρ' αὐτοῦ χορηγουμένῃ ῥωσθεῖσα ῥοπῇ, φέρε τὰς τῶν δεινῶν προσβολάς[52].

ζ'. « Ὅτι αὐτὸς Θεός μου, καὶ σωτήρ μου, ἀντιλήπτωρ μου, οὐ μὴ μεταναστεύσω. » Αὐτὸν γὰρ εἰδὼς καὶ ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ σωτηρίας πηγὴν, οὐκ ἀνέξομαι τὴν δουλείαν ἀμεῖψαι, καὶ πρὸς ἑτέραν δεσποτείαν ἀναδραμεῖν. Τὸ γὰρ, *μεταναστεύσω*, ἀντὶ τοῦ *μεταθήσομαι*[53] τέθεικεν. Οὐ γενήσομαι, φησὶ, μετανάστης, καὶ δοῦλος τῆς ἀσεβείας[54].

η'. « Ἐπὶ τῷ Θεῷ τὸ σωτήριόν μου, καὶ ἡ δόξα μου· ὁ Θεὸς τῆς βοηθείας μου, καὶ ἡ ἐλπίς μου ἐπὶ
C τῷ Θεῷ. » [[55] Ἰδοὺ πάλιν ὁ προφητικὸς νοῦς τῆς ἀδιαιρέτου καὶ φωτοφόρου καὶ ἀεὶ οὔσης Τριάδος σαφέστερον ἡμῖν ὑπέδειξε τὰς ὑποστάσεις· οὐ τρεῖς θεοὺς λέγων, ἄπαγε· τὸ γὰρ Θεὸς, ὡς πολλάκις ἡμῖν εἴρηται, καὶ τὸ Κύριος καὶ Βασιλεὺς καὶ Δημιουργὸς καὶ Παντοκράτωρ ἐπὶ τῶν ὑποστάσεων κεῖται. Διὸ δὴ] τοῖς αὐτοῖς πολλάκις κέχρηνται[56] λόγοις, Θεὸν καὶ[57] σωτῆρα, καὶ δόξαν[58], καὶ βοηθὸν, τὸν τῶν ὅλων καλοῦντες Θεόν· ἵνα τῆς δυσσεβείας τὰς προσβολὰς ἀποκρούσωνται. Οὗ δὴ χάριν καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας ὁμοφύλους[59] εἰς τὴν αὐτὴν[60] εὐσέβειαν διεγείρουσιν, οὐκ[61] ἀνεχόμενοι μόνοι νικηφόροι καλεῖσθαι.

θ'. « Ἐλπίσατε ἐπ' αὐτὸν, πᾶσα[62] συναγωγὴ
D λαῶν[63], ἐκχέατε[64] ἐνώπιον αὐτοῦ τὰς καρδίας ὑμῶν[65],

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[36] Ἕνα. cod. 1 præm. οἱ τοῦ Θεοῦ λογάδες. *Electi Dei*. [37] *Γυμνῶσαι*. cod. 1 præm. μή. [38] *Χριστοῦ*. cod. 1 Θεοῦ, ascripta tamen altera lectione. [39] Rec. lectio est δίψει. Hebr. כָּזָב. Genuinam autem lectionem esse ἐν ψεύδει, unde ex errore librarii ortum sit ἐν δίψει, jam monuit Euseb. ad h. l. [40] *Ἐπιβ*. cod. 1 add. Ἀντίοχος καὶ οἱ κατ' αὐτόν. [41] *Λέγει*. Des. in cod. 2. [42] *Κωτίλοις*. cod. 1, 2 ἀπατηλοῖς. [43] cod. 2 ἔνδοθεν. [44] *Ἐπιβ*. cod. 1 et 2 προσβολάς. [45] cod. 2 ἑαυτούς. [46] *Θεῷ*. cod. 1 add. λέγει [47] *Ὑποτάγ*. Hebr. דּוֹמִּי. Vid. p. 1012, n. 14. [48] cod. 1, 2 αὐτῷ. [49] *Μή*. cod. addit λέγει δέ. [50] *Ψυχή*. cod. 1 et 2 add. μου. [51] *Θεοῦ*. cod. 2 præm. φιλανθρώπου. [52] *Προσβ*. cod. 1 add. καὶ τίνος ἕνεκεν λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [53] cod. 1 et 2 μετατεθήσομαι. [54] *Ἀσεβ*. cod. 1 add. καὶ σαφέστερον αὐτὸ πάλιν διὰ τῶν ἑξῆς λέγει. [55] E cod. 1 suppl. [56] cod. 1 κέχρηται. [57] *Καί*. Abest a cod. 1. [58] *Καὶ δόξαν*. cod. 1 καὶ ἀντιλήπτορα Θεὸν σωτῆρα. [59] *Ἅπαντας ὁμοφύλους*. Des. in cod. 1. [60] cod. 2. αὐτῶν. [61] *Οὐκ — καλεῖσθαι*. cod. 1 Οὐκ ἀνεχόμενοι οἱ πρὸ τοῦ νόμου παῖδες νικηφόροι καλεῖσθαι μόνοι· ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀθλοῦσι καὶ μετὰ τὴν χάριν κοινὸν προτιθέασι διδασκαλεῖον. Καὶ ὅρα, πῶς διὰ τῶν ἑξῆς σαφέστερον ἔφησε, τῷ εἰπεῖν. *Non ferentes, ut qui ante legem fuerant soli victores dicerentur, sed omnibus qui pro pietate certant, etiam post acceptam gratiam communem quasi aperiunt scholam. Vide autem, quomodo hæc distinctius in sequentibus exprimat, dum dicit*. [62] *Πᾶσα — λαῶν*. Hebr. בְּכָל־עֵת עָם. Aqu., ἐν παντὶ καιρῷ· λαός. [63] *Λαῶν*. Rec. lectio λαοῦ. [64] Rec. lectio est ἐκχέετε. [65] *Ὑμῶν*. cod. 1 add. εἰπὲ καὶ, τίνος ἕνεκεν.

ὅτι ὁ Θεὸς βοηθὸς ἡμῶν. » Πάντων, ὦ ὁμόφυλοι, τῶν A ἀνθρώπων καταφρονήσαντες, τὴν εἰς αὐτὸν ἐλπίδα βεβαίαν ἐργάσασθε· καὶ πᾶσαν αὐτῷ ἀνάθεσθε [66] τὴν διάνοιαν, ἀναμφιβόλως τὴν παρ' αὐτοῦ βοήθειαν ἀναμένοντες. Τὸ γὰρ [67], « Ἐκχέατε ἐνώπιον αὐτοῦ τὰς καρδίας ὑμῶν, » τοῦτο δηλοῖ, ἀντὶ τοῦ, Πάντας αὐτῷ τοὺς λογισμοὺς ἀφιερώσατε, καὶ μηδεμίαν διχόνοιαν εἰσδέξησθε. [[68] Εὖ μάλα ἐπιστάμενοι, ὡς ἄνθρωπος [69] δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ, καὶ τὸ, δυσὶ κυρίοις οὐδεὶς δύναται δουλεύειν.]

ι'. « Πλὴν μάταιοι οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· ψευδεῖς οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ζυγοῖς τοῦ ἀδικῆσαι [70]. » Τοῦτο σαφέστερον ὁ Θεοδοτίων [71] ἡρμήνευσε· « Πλὴν ἀτμὶς υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· ψευδεῖς υἱοὶ ἀνδρὸς [72], B ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ [73]. » Οὐδὲν, φησὶ, μόνιμον τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλ' ἀτμῷ ἔοικεν ἀναπεμπομένῳ, καὶ παραυτίκα σκεδαννυμένῳ, καὶ ῥοπῇ ζυγοῦ, ποτὲ μὲν καθιεμένῃ, ποτὲ δὲ ἀνανευούσῃ, καὶ σταθηρὸν οὐδὲν ἐχούσῃ καὶ μόνιμον. Καὶ [74] τῶν Ἑβδομήκοντα τὴν [75] ἑρμηνείαν οὕτω νοητέον· Μάταια μὲν τὰ ἀνθρώπινα πάντα· ἀλλ' ὅμως οἱ πλεῖστοι θαῤῥοῦσιν, ὡς διαρκέσι, τοῖς ῥέουσι· καὶ ἰσότητος ἀμελοῦσιν, ἀνίσως δὲ κατέχουσι τὰ τῆς διανοίας ζυγά· καὶ τοῦ μὲν δικαίου καταφρονοῦσιν, ἀδικίᾳ δὲ χαίρουσιν [76]. « Αὐτοὶ ἐκ ματαιότητος ἐπὶ τὸ αὐτό. » Ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἐντεῦθεν [77] ἀποφέρονται κέρδος· μάταια γὰρ ἅπαντα, καὶ μεταβολὴν ὀξεῖαν δεχόμενα. Οὕτω γὰρ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν· « Αὐτοὶ ματαιοῦνται ὁμοῦ. » Ἐντεῦθεν παραίνεσιν τοῖς ἐναντίοις [78] ἐπὶ πλούτῳ γαυριῶσι C προσφέρουσιν.

ια'. « Μὴ ἐλπίζετε ἐπ' ἀδικίαν, καὶ ἐπὶ ἅρπαγμα [79] μὴ ἐπιποθεῖτε [80]. » Μὴ ἀξιέραστον, φησὶν, ἡγεῖσθε [81] τὴν ἀνθρωπίνην ἐφημερίαν, ἐξ ἀδικίας συνισταμένην. « Πλοῦτος ἐὰν ῥέῃ, μὴ προστίθεσθε καρδίαν. » Ποταμοῦ δὲ [82] δίκην ὁρῶντες τὸν πλοῦτον εἰς τὰς ὑμετέρας φερόμενον οἰκίας, μὴ καταδουλώσητε τούτῳ τὸν ὑμέτερον λογισμόν. Καὶ τί δήποτε ταῦτα συμβουλεύεις καὶ παραινεῖς;

ιβ', ιγ'. « Ἅπαξ ἐλάλησεν ὁ Θεός· δύο ταῦτα ἤκουσα [83], ὅτι τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ. Καὶ σοῦ, Κύριε, τὸ ἔλεος· ὅτι σὺ ἀποδώσεις ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. » Ἤκουσα, φησὶν, ἀποφηναμένου τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων, ὅτι κρίσις ἔσται [84], καὶ ἀνταπόδοσις D ἀγαθῶν καὶ κακῶν. Τὸ δὲ *ἅπαξ*, οὐκ ἐπ' ἀριθμοῦ [85] τέθεικεν, ἀλλ' ἐπὶ [86] τοῦ πάντως [87] ἐσομένου. Ἀπεφήνατο, φησὶν, ἅπαξ ὁ Θεὸς, καὶ τοῦτο μὴ γενέσθαι τῶν ἀδυνάτων. *Δύο* δὲ λέγει· τὴν κατὰ τῶν παρανόμων [88] τιμωρίαν, καὶ τὴν τοῖς εὐσεβέσι χορη-

noster. » Omnibus hominibus neglectis, o populares in eo firmam spem constituite, et omnem mentem in ipso collocate, absque ulla dubitatione auxilium ab ipso exspectantes. Hoc enim: « Effundite coram illo corda vestra, » illud significat **1016** quasi dicerent: Omnes cogitationes ipsi consecrate, neo ullam dubitationem admittite. [Admodum bene scientes hominem esse inconstantis animi et mutabilem in omnibus viis suis, et neminem duobus servire posse dominis.]

Vers. 10. « Verumtamen vani filii hominum: mendaces filii hominum in stateris, ut decipiant. » Hæc apertius Theodotio sic interpretatus est: « Verumtamen vapor filii hominum, mendaces filii viri, sicut momentum stateræ. » Nihil, ait, stabile in humanis rebus, sed vapori simile est sursum sublato, et actutum dissipato: et momento stateræ, quæ modo deorsum vergit, modo sursum fertur, et nihil firmum et permanens habet. Interpretatio autem τῶν Septuaginta sic intelligenda est, Vanæ quidem omnes res humanæ sunt: attamen plurimi confidunt fluxis rebus tanquam perennibus, et æquitatem despiciunt, mentisque trutinam inæqualiter tenent, et justitiam quidem contemnunt, injustitia vero gaudent: « ipsi de vanitate pariter. » Verumtamen nullum fructum hinc reportant, quandoquidem omnia vana sunt, et velocissimam vicissitudinem experiuntur. Sic enim Symmachus exposuit: « Ipsi evanescunt simul. » Hinc admonitionem proferunt adversariis, qui ob divitias exsultant.

Vers. 11. « Nolite sperare in iniquitate, et rapinas nolite concupiscere. » Ne, ait, amore dignam existimetis humanam felicitatem ex **1017** iniquitate conflatam. « Divitiæ si affluant, nolite cor apponere. » Cum instar fluvii videritis opes ad vestras domos confluere, nolite illis vestram mentem submittere. Et cur ista consulis et commonefacis?

Vers. 12, 13. « Semel locutus est Deus, duo hæc audivi: quod potestas Dei sit. Et tua, o Domine, misericordia: quia tu reddes unicuique juxta opera sua. » Audivi, inquit, Deum universorum pronuntiantem judicium esse futurum, et malorum ac bonorum remunerationem. Hoc vero *semel*, non ut numerum posuit, sed de re omnino futura. Dixit, inquit, semel Deus, nec fieri potest ut id non eveniat. *Duo* vero dicit, contra iniquos pœnam, et benignitatem, quæ piis conceditur.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[66] cod. 2 ἀνατίθεσθε. [67] *Γάρ*. cod. 1 δέ. [68] E cod. 1 suppl. [69] *Ἄνθρωπος*. Ita leg. esse videtur pro αὐτός. [70] *Τοῦ ἀδικῆσαι*. Hebr. לַעֲלוֹת, *ad ascendendum*. [71] *Ὁ Θεοδοτ*. Sic quoque Symm. [72] cod. 1 ἀνδρῶν. [73] *Ζυγοῦ*. cod. 1 add. ὃ δὲ λέγει τοιοῦτό ἐστιν. [74] *Καὶ — νοητέον*. Des. in cod. 1. [75] *Τήν*. cod. 2 præm. δέ. [76] *Χαίρουσιν*. cod. 1 add. καὶ ὅρα πῶς σαφέστερον διὰ τῶν ἑξῆς ἔφησεν αὐτό. [77] *Ἐντεῦθεν*. Abest a cod. 2. [78] *Ἐναντίοις*. Des. in cod. 2. [79] Rec. lectio est ἁρπάγματα. [80] *Μὴ ἐπιπ*. Hæc a præced. separanda fuissent. Hebr. אַל־תֶּהְבָּלוּ. Aqu. μὴ ματαιοῦσθε. [81] cod. 2 ἡγεῖσθαι. [82] *Δέ*. Abest a cod. 1 et 2. [83] *Ἤκουσα*. cod. 1 add. εἰπὲ καὶ ποῖα. [84] cod. 2 ἐστί. [85] cod. 2 ἐπὶ ἀριθμῷ. [86] *Ἐπί*. cod. 1 ἀντί. [87] cod. 2 παντός. [88] cod. 2 παρανομούντων.

Hæc igitur leges ferens Deus denuntiavit. « Ego enim sum, inquit, Dominus Deus tuus, Deus zelotes, vindicans peccata * patrum in filios, usque ad tertiam et quartam generationem, odio habentibus me, et faciens misericordiam in millia et decem millia, diligentibus me, et custodientibus mandata mea [t]. » [Eadem autem in Evangeliis quoque audimus, quomodo Dominus gloriæ tempore secundi sui e cœlo adventus discrimen instar pastoris facturus, et oves **1018** ad dexteram, hædos vero ad sinistram positurus sit. Tunc dicet illis ad dexteram constitutis : « Venite, benedicti Patris mei, hæreditatis instar accipite regnum quod vobis paratum est ante mundi fundationem [u]. » Ad eos vero qui a sinistra positi sunt, dicet : « Abite ad tenebras exteriores, ubi erit stridor dentium et ululatus [v]. » Hanc itaque ob descriptionem operam det unusquisque, ut per vitæ castitatem, per fidem unice veram, et per amorem proximi ista obtineat, quæ non vidit oculus, quæ non audivit auris, quæque nemini venerunt in animum, quæ paravit Deus timentibus eum.]

INTERP. PSALMI LXII.

VERS. 1. « Psalmus Davidi, cum esset in solitudine Judææ. » Saulem fugiens divinus David, venit ad Achimelechum et illinc ad Anchusum qui in Geth regnabat. Deinde cum in periculo iterum versaretur, et hoc declinans, pervenit in solitudinem, in qua conscripsit psalmum istum, amorem patefaciens quem in Deum habebat, Saulisque interitum prædicens. [Simulque omnibus hominibus occasionem dedit iisdem verbis Deum obsecrandi et auxilium ab eo exspectandi.]

VERS. 2. « O Deus, Deus mi, ad te mane vigilo : sitivit te anima mea. » Desiderium tui, inquit, o Domine, et somnum pellit, et ad cultum tuum me excitat. **1019** « Quam multipliciter tibi caro mea ; » Theodotio interpretatus est *quotupliciter*, Aquila vero *intenta est*, Symmachus *desiderat*. Omnes autem interpretationes posui, ut docerem *quam multipliciter* duo membra non esse, ut sejungatur *quam* a *multipliciter* : sed esse unam partem orationis, quæ exaggerationem desiderii significat. Respondet enim, ait, caro animi amori, et illius

A γουμένην φιλανθρωπίαν [89]. Ταῦτα [90] μέν τοι νομοθετῶν ὁ Θεὸς ἐπηγγείλατο. « Ἐγὼ γάρ εἰμι, φησί, Κύριος ὁ Θεός σου, Θεὸς ζηλωτής, ἀποδιδοὺς ἁμαρτίαν πατέρων ἐπὶ τέκνα [91] ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεὰν τοῖς μισοῦσί με· καὶ ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας καὶ μυριάδας τοῖς ἀγαπῶσί με, καὶ φυλάσσουσι τὰ προστάγματά μου. [[92] Ταῦτά δὲ τούτοις καὶ ἐν Εὐαγγελίοις ἀκούομεν, πῶς ὁ Κύριος τῆς δόξης ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ ἐξ οὐρανῶν παρουσίᾳ ἀφοριεῖ ὥσπερ ὁ ποιμὴν, καὶ τὰ πρόβατα μὲν στήσει ἐκ δεξιῶν, τοὺς δὲ ἐρίφους ἐξ εὐωνύμων. Τότε ἐρεῖ τοῖς ἐκ δεξιῶν, « Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν πρὸ καταβολῆς κόσμου· » εἶτα τοῖς ἐξ εὐωνύμων· « Ὑπάγετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον ὅπου ὁ B βρυγμὸς καὶ ὁ ὀλολυγμὸς τῶν ὀδόντων. » Διὰ δὴ τὴν ἀπόφασιν ταύτην σπουδασάτω ἕκαστος διὰ βίου καθαρότητος καὶ τῆς μόνης ἀληθοῦς πίστεως, καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸν πέλας ἀγάπησιν ἀπολαβεῖν ἐκεῖνα, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.]

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΞΒ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ, ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας [93]. » Φυγὼν [94] τὸν Σαοὺλ ὁ θεῖος Δαβὶδ, ἦλθε πρὸς τὸν Ἀβιμέλεχ [95] κἀκεῖθεν πρὸς τὸν Ἀγχοῦς, ὃς τῆς Γὲθ ἐβασίλευεν. Εἶτα πάλιν κινδύνῳ περιπεσὼν, καὶ τοῦτον διαφυγὼν, καταλαμβάνει τὴν ἔρημον. Ἐν ᾗ τόνδε συνέγραψε C τὸν ψαλμόν· καὶ ὃν εἶχε περὶ τὸν Θεὸν ἐκκαλύπτων ἔρωτα, καὶ τοῦ Σαοὺλ προαγορεύων τὸν ὄλεθρον. [[96] Καὶ πᾶσι δὲ ἀνθρώποις δέδωκε ἀφορμὴν, δι' ὧν ὀφείλουσιν ἐκλιπαρεῖν τὸν Θεὸν καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ ἀναμένειν βοήθειαν.]

β'. « Ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου, πρὸς σὲ ὀρθρίζω· ἐδίψησέ σε ἡ ψυχή μου. » Ἐξελαύνει, φησί, καὶ τὸν ὕπνον ὁ περὶ σὲ, Δέσποτα [97], πόθος, καὶ εἰς τὴν σὴν με διεγείρει προσκύνησιν [98]. « Ποσαπλῶς σοι [99] ἡ σάρξ μου. » Ὁ Θεοδοτίων, *ποσαχῶς* ἐξέδωκεν [1]· ὁ δὲ Ἀκύλας, *ἐπετάθη* [2]· ὁ δὲ Σύμμαχος, *ἱμείρεται*. Πάσας δὲ τέθεικα τὰς ἑρμηνείας, διδάσκων ὡς οὐ δύο μέρη ἐστὶ [3] τὸ *ποσαπλῶς*· διαιρουμένου τοῦ *πῶς* ἀπὸ τοῦ *ἁπλῶς*· ἀλλ' ὅτι [4] ἕν ἐστι μέρος λόγου, τὴν ἐπίτασιν τοῦ πόθου σημαῖνον [5]. Συμφωνεῖ γάρ, φησί, τῷ D ἔρωτι τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σάρξ, καὶ τοῖς ἐκείνης οὐκ

[t] Exod. xx, 5, 6. [u] Matth xxv, 34. [v] Matth. xxii, 13; xxv, 41.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[89] *Φιλανθρ.* cod. 1 addit. καὶ ἀνάψυξιν. Apud Cord. t. II, p. 213, sequitur, τὸ γὰρ κράτος τὴν ὀργὴν σημαίνει καὶ τὴν ἀποτομίαν. *Potestas enim iram designat ac rigorem.* [90] *Ταῦτα—προστάγ. μου.* In cod. 1 ad marginem apposita est notula ὡ (de qua vid. p. 822) et sigla quæ vel Origenis nomen, vel vocem ὡραῖον exprimit. Item in dubio relinquendam esse putamus, quia spiritus non appositus est, quo solo indice quæstio hæc solvi potest, observante Montf. *Palæogr.* p. 347. [91] *Τέκνα.* cod. 2 add. τέκνων. cod. 1 habet καὶ ἐπὶ τέκνα τέκνων. [92] E cod. 1 suppl. [93] *Ἰουδ.* Rec. sed minus apta lectio h. l. est Ἰδουμαίας. [94] *Φυγὼν—ὄλεθρον.* Hæc Theodoro tribuuntur apud Cord. p. 235. [95] cod. 2 Ἀχιμέλεχ. [96] E cod. 1. [97] *Δέσποτα.* In cod. 2 ponitur post ὕπνον. [98] *Προσκύνησιν.* cod. 2 ταπείνωσιν. In cod. 1, post προσκύνησιν sequuntur hæc : Ἁρμόττει δὲ ἑκάστῳ τῶν διὰ προσευχῆς καὶ βίου καθαρότητος δυσωπούντων τὸν Κύριον· καὶ μάλιστα τοῖς ἀσκηταῖς τῆς εὐσεβείας· *Conveniunt autem ista unicuique qui per preces et vitæ puritatem Deum reveretur, maxime autem illis qui pietatem exercent.* [99] *Ποσαπλῶς.* Hebr. כָּמַהּ quod a Symm. bene vertitur ἱμείρεται. [1] *Ἐξέδωκεν.* Des. in cod. 1 et 2. [2] *Ἐπετάθη.* cod. 1 ἐπὶ στάθμη. [3] *Μέρη ἐστί.* cod. 1 et 2 μέρη λόγου εἰσί. [4] *Ὅτι.* Des. in cod. 2. [5] *Σημαῖνον.* cod. 1 add. ὃ δὲ λέγει τοιοῦτό ἐστιν.

ἀντιτείνει βουλεύμασιν. Βούλεται δὲ εἰπεῖν, ὅτι Καὶ ἡ ψυχή μου[6], καὶ τὸ σῶμά μου, ἱμείρεταί σου καὶ ποθεῖ σε, καθάπερ ὁ διψῶν ὕδωρ ἥδιστόν τε καὶ διειδέστατον.

« Ἐν γῇ ἐρήμῳ, καὶ ἀβάτῳ, καὶ ἀνύδρῳ. [γ'.] Οὕτως ἐν τῷ ἁγίῳ ὤφθην σοι. » Οὐδεμίαν ἀπὸ τῆς ἐρημίας βλάβην[7] εἰσεδεξάμην· ἀλλ' ὡς παρ' αὐτὴν ἑστηκὼς τὴν ἱεράν σου σκηνὴν, οὕτως σοι τὴν ὑμνῳδίαν προσφέρω. Τὸ γὰρ *ἐν τῷ ἁγίῳ* τὴν σκηνὴν λέγει. Οὐδέπω γὰρ ὁ θεῖος νεὼς[8] ᾠκοδόμητο. « Τοῦ ἰδεῖν τὴν δύναμίν σου, καὶ τὴν δόξαν σου. » Παρίσταμαι δέ σοι, τὴν ἄῤῥητον φανταζόμενος δύναμιν. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ σὴ φύσις ἀνέφικτος, ἀπὸ τῶν ὑπὸ σοῦ γινομένων λαμβάνω[9] τῆς δοξολογίας τὰς ἀφορμάς. [[10] Ὁ δὲ ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκὼς λαὸς διηνεκῶς ἂν εἴποι· *Οὕτως ἐν τῷ ἁγίῳ ὤφθην σοι*· τουτέστιν ἐν τῷ ναῷ· ἐν ᾧ θύῃ ἀθύτως καὶ μερίζῃ ἀμερίστως καὶ ἐκδαπανᾷ μένων ἀδαπάνητος[11].]

δ'. « Ὅτι κρεῖσσον τὸ ἔλεός σου ὑπὲρ ζωὰς, τὰ χείλη μου ἐπαινέσουσί σε. » Πάσης τῆς[12] ζωῆς τῆς τῶν πλουτούντων, καὶ τῆς τῶν δυναστευόντων, καὶ ἀφρόντιδος, καὶ πολυφρόντιδος[13], καὶ ἁβροδιαίτου, καὶ ἀνειμένης, τὸν σὸν ἔλεον προαιροῦμαι[14], καὶ εἰς τὴν σὴν ὑμνῳδίαν τὰ χείλη κινῶ[15].

ε'. « Οὕτως εὐλογήσω σε ἐν τῇ ζωῇ μου· ἐν[16] τῷ ὀνόματί σου ἀρῶ τὰς χεῖράς μου. » Τοῦτο δὲ παρὰ πάντα μου τὸν βίον διατελέσω ποιῶν[17]· ὑμνῶν μὲν τῇ γλώττῃ, τὰς δὲ χεῖρας ἐκτείνων, καὶ τὴν σὴν φιλανθρωπίαν αἰτῶν[18].

ς'. « Ὡς[19] ἐκ στέατος καὶ πιότητος, ἐμπλησθείη ἡ ψυχή μου. » Τὴν δὲ σὴν ὑμνῳδίαν πιότητα ὑπολαμβάνω ψυχῆς· καὶ πιμελῇ[20] καὶ εὐτραφῆ ταύτην οἶμαι γίνεσθαι[21]. Χλιδὴ γὰρ μόνιμος, καὶ τρυφὴ, τῶν σῶν λογίων ἡ μελέτη. « Καὶ χείλη ἀγαλλιάσεως αἰνέσει τὸ στόμα μου[22]. » Οὗ δὴ χάριν μετὰ πάσης σοι προθυμίας προσοίσω τὸν ὕμνον, τὸ[23] ἐντεῦθεν ἐπιστάμενος κέρδος.

ζ', η'. « Εἰ ἐμνημόνευόν σου ἐπὶ τῆς στρωμνῆς μου, ἐν τοῖς ὄρθροις ἐμελέτων εἰς σέ. Ὅτι ἐγενήθης βοηθός μου, καὶ ἐν τῇ σκέπῃ τῶν πτερύγων σου ἀγαλλιάσομαι. » Τοῦτο δὲ ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν· *Ἀναμιμνήσκομαί*[24] *σου ἐπὶ τῆς στρωμνῆς μου· καθ' ἑκάστην φυλακὴν ἐμελέτων σε· καὶ σκεπόμενος ἐν ταῖς πτέρυξί σου, εὐφήμουν*[25]. Φυλακὰς δὲ λέγει τὰς νυκτερινάς· διαιρούμενοι γὰρ

A studiis non repugnat. Vult autem dicere : Anima mea et corpus meum avet, et exoptat te : quemadmodum ille qui aquam dulcissimam et pellucidissimam sitit.

« In terra deserta, invia, et inaquosa. [Vers. 3.] Sic in sancto apparui tibi. » Nullum damnum a solitudine percepi : sed perinde ac si tuo tabernaculo assiderem, sic tibi laudes affero. *In sancto* enim tabernaculum dicit. Nondum quippe divinum templum erectum erat. « Ut videam virtutem tuam, et gloriam tuam. » Asto autem tibi, inexplicabilem tuam potentiam contemplans. Quoniam enim tuam naturam assequi nemo potest, ex rebus a te factis occasionem laudandi te arripio. [Qui autem e gentilibus collecti sunt, credentes, semper dicant :

B *Sic in sancto apparui tibi*, hoc est in templo, ubi sacrificaris sine sacrificio, distribueris sine divisione, consumendum te præbes, etsi maneas inconsumptus.]

1020 Vers. 4. « Quoniam melior est misericordia tua super vitas, labia mea laudabunt te. » Nam tuam misericordiam malo, quam omnem vitam divitum, et potentium, et curis vacuam, et negotiis implicitam, et delicatam, et remissam, et ad te laudandum labia moveo.

Vers. 5. « Sic benedicam tibi in vita mea, in nomine tuo levabo manus meas. » Hoc autem per totam meam vitam agere pergam, labiis quidem laudans, manus vero expandens, et tuam benigni-

C tatem postulans.

Vers. 6. « Sicut adipe et pinguedine repleatur anima mea. » Porro has tuas laudes animæ pinguedinem existimo, et pinguem atque opimam hanc fieri existimo. Tuorum enim oraculorum meditatio, voluptas est constans, et deliciæ. « Et labiis exsultationis laudabit os meum. » Idcirco cum omni animi propensione hymnum tibi afferam, sciens lucrum quod hinc percipitur.

Vers. 7, 8. « Si memor fui tui super stratum meum, in matutinis meditabar de te. Quia fuisti adjutor meus, et in tegumento alarum tuarum exsultabo. » 1021 Hoc Symmachus sic expressit : *Recordor tui super strato meo : per singulas vigilias meditabar te, et tectus sub alis tuis benedice-*

D *bam.* Vigilias autem nocturnas dicit; dividentes enim nocturnum tempus ii quibus commissum est

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[6] *Μου.* Abest a cod. 1. [7] cod. 1 add. φησὶν ὁ προφήτης. cod. 2 habet ἐδεξάμην. [8] cod. 1 et 2 ναός. [9] cod. 1 λαμβάνοντες. [10] E cod. 1. [11] *Ἀδαπάνητος.* codex 1 repetit verba textus τοῦ ἰδεῖν τὴν δύναμίν σου καὶ τὴν δόξαν σου, hoc addito commentario : Ἐν ᾧ θαυματουργῶν καὶ τρέφων τοὺς ἀσθενεῖς καὶ ζωῶν οὐ παύῃ· σὴ γάρ ἐστι φωνὴ, Δέσποτα, « Ὁ τρώγων με ζήσεται ἐν ἐμοί· καὶ τό· « Ἐγώ εἰμι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀνάστασις· » *In quo mirabiliter agere, infirmos nutrire vitamque largiri haud desinis, Tua, o Domine, est vox ista* (Joan. vi, 57) : « *Qui edit me, vivet in me.* » *Et* (Joan. ii, 25) : « *Ego sum vita ac resurrectio.* » [12] *Τῆς* cod. 1 et 2 γάρ. [13] *Καὶ πολυφρ.* Des. in cod. 2. [14] *Προαιρ.* cod. 2 προτιμοῦμαι. [15] *Κινῶ.* cod. 1 add. τούτῳ (Sic h. l. et post pauca leg. esse videtur pro τοῦτο) μὲν, ὡς εἴρηται ἡμῖν, διαφυγὼν ἦν ὁ προφήτης τοὺς πολεμίους, τούτῳ δὲ καὶ ὁ ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκὼς λαὸς διαφυγὼν τὰ πάθη καὶ τοὺς πονηροὺς ἀνθρώπους τε καὶ δαίμονας· διὰ δὴ ταῦτά φησιν· *Hoc quidem modo propheta, ut jam dictum est, effugit hostes, eodem vero modo omnes quoque credentes e gentilibus effugiunt passiones malosque homines et dæmones. Propterea dicit.* [16] *Ἐν.* cod. 2 præm. εἰ. [17] cod 2 ποιεῖν. [18] *Αἰτῶν.* cod. 2 præm. αἰεί. [19] *Ὡς.* Rec. lectio est ὡσεί. [20] cod. 2 ἐπιμελῇ. [21] *Γίνεσθαι.* cod. 1 add. τῇ ἐμῇ ψυχῇ. [22] *Στόμα μου.* Recepta, sed textui Hebr. minus conveniens lectio h. l. est τὸ ὄνομά σου. [23] *Τὸ — κέρδος.* Des. in cod. 1. [24] Montf. in Hexapl. ad h. l. habet ἀναμιμνησκόμενος. [25] Ibid. leg. ἀνηυφήμουν.

ut custodiant, hoc faciunt, sibi ipsis succedentes. Et alii quidem tres in partes dividunt, alii vero in quatuor. Et Dominus in quarta vigilia noctis ad sacros apostolos venit [x]. Dicit igitur divinus David : Super strato meo jacens, dulcissimum somnum abigebam, per singulas vigilias in meditatione tua hærens : hymnisque beneficia a te in me collata compensabam. Nam veluti quodam alarum tegumento inexpugnabili providentia me custodis. [Eodem quoque modo populus e gentilibus conversus recordatur super strato, mane celebrans omnium Servatorem. « Quia ipse fuisti adjutor, et in tegumento alarum tuarum exsultabo. » *Alas* autem jure dixerit aliquis tum Vetus tum Novum Testamentum, in quo tectus, innutritus et gaudio affectus per regenerationem sancto lavacro factam evectus est ut fieret vir perfectus, utque veniret ad mensuram staturæ plenitudinis Christi [y].]

VERS. 9. « Adhæsit anima mea post te. » Nequeo, inquit, vel paululum meam mentem a tua memoria divellere, sed philtro ardente inflammatus, tui **1022** amori, perinde ac glutino quodam, memoria sum affixus. Deinde ostendit amoris fructum. « Me suscepit dextera tua. » Cum enim videas me sic affectum, tuo auxilio me dignum judicas.

VERS. 10. « Ipsi vero in vanum quæsiverunt animam meam. » * Cum adversus eos nihil deliquerim, student tamen me e medio tollere. « Introibunt in inferiora terræ. » At novi eos morte afficiendos. Deinde etiam modum interitus eorum prædicit.

VERS. 11. « Tradentur in manus gladii. » Hoc ab hostium dextera patientur. « Partes vulpium erunt. » Et hoc, inquit, non a potentioribus quibusdam hostibus patientur : sed a finitimis Allophylis, qui quidem more vulpium nonnunquam invadunt, frequenter vero et sine intermissione profligati fugiunt. Porro expeditus et proximus sensus innuit, plures ex his, qui in conflictu occumberent, ne sepultura quidem dignos fore, sed a feris dilaniatum iri.

VERS. 12. « Rex vero lætabitur in Deo. » Ego vero, inquit, regnum abs te adeptus, non ob illorum interitum lætabor, sed ob tuum auxilium, quo fretus multiplices inimicorum insidias effugi. « Laudabuntur omnes, qui jurant in eo, quia ob-

A τὸν νυκτερινὸν καιρὸν οἱ φυλάττειν πεπιστευμένοι, τοῦτο δρῶσι σφᾶς αὐτοὺς διαδεχόμενοι. Καὶ οἱ μὲν τριχῇ διαιροῦσιν, οἱ δὲ τετραχῇ. Καὶ ὁ Κύριος [26] τετάρτῃ φυλακῇ τῆς νυκτὸς πρὸς τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους ἐλήλυθε. Λέγει τοίνυν ὁ θεῖος Δαβίδ, ὅτι Καὶ ἐπὶ στρωμνῆς [27] κατακείμενος, τὸν ἥδιστον ὕπνον ἀνεβαλλόμην [28], καθ' ἑκάστην φυλακὴν τὴν σὴν ἔχων μελέτην· καὶ [29] ὕμνοις τὰς εἰς ἐμὲ γεγενημένας ἠμειβόμην [30] εὐεργεσίας. Οἷον γάρ τινι πτερύγων σκέπῃ, τῇ ἀμάχῳ με [31] προμηθείᾳ φυλάττεις. [[32] Καὶ τοῦτο δὲ αὐτὸ ὁ ἐξ ἐθνῶν λαὸς πεπιστευκὼς μνημονεύει πάντως ἐπὶ τῆς στρωμνῆς, ἐν τῷ ὄρθρῳ ἀνυμνῶν τὸν τῶν ὅλων Σωτῆρα. « Ὅτι ἐγενήθης αὐτὸς βοηθὸς, καὶ ἐν τῇ σκέπῃ τῶν πτερύγων σου ἀγαλλιάσομαι. » *Πτέρυγας* [33] δὲ δικαίως B ἂν εἴποι ὁ αὐτὸς παλαιάν τε καὶ νέαν διαθήκην, δι' ἧς σκεπόμενος καὶ τρεφόμενος καὶ ἀγαλλιώμενος διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας προήχθη εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.]

θ'. « Ἐκολλήθη ἡ ψυχή μου ὀπίσω σου. » Οὐδὲ πρὸς βραχὺ, φησὶ, τὸν ἐμὸν λογισμὸν τῆς σῆς ἀποστῆσαι δύναμαι μνήμης· ἀλλὰ φίλτρῳ θερμῷ πυρευόμενος [34], οἱόν τινι κόλλῃ τῇ μνήμῃ τῷ σῷ πόθῳ προσδέδεμαι. Εἶτα δείκνυσι τὸν τοῦ πόθου καρπόν. « Ἐμοῦ [35] δὲ ἀντελάβετο [36] ἡ δεξιά σου. » Οὕτω γάρ με διακείμενον ὁρῶν, τῆς σῆς ἀξιοῖς προμηθείας.

ι'. « Αὐτοὶ δὲ εἰς μάτην [37] ἐζήτησαν τὴν ψυχήν C μου. » Οὐδὲν ἠδικηκότα με σπουδάζουσιν ἀνελεῖν [38]. « Εἰσελεύσονται [39] εἰς τὰ κατώτατα τῆς γῆς. » Ἀλλ' οἶδα ὡς θανάτῳ παραδοθήσονται. Εἶτα [40] καὶ τὸν τρόπον προθεσπίζει τῆς τελευτῆς [41].

ια'. « Παραδοθήσονται εἰς χεῖρας ῥομφαίας. » Ὑπὸ [42] πολεμικῆς τοῦτο πείσονται δεξιᾶς. « Μερίδες ἀλωπέκων ἔσονται. » Καὶ τοῦτο, φησὶν, οὐχ ὑπὸ δυνατῶν τινων ὑποστήσονται πολεμίων· ἀλλ' ὑπὸ [43] τῶν προσοίκων ἀλλοφύλων· οἳ δίκην ἀλωπέκων, ποτὲ μὲν ἐπίασι, θαμὰ δὲ καὶ συνεχῶς ἐξελαυνόμενοι [44] φεύγουσιν. Αἰνίττεται δὲ τὸ [45] πρόχειρον νόημα, ὡς τῶν ἐν τῷ πολέμῳ πεσόντων οἱ πλείους οὐδὲ ταφῆς ἀξιωθήσονται, ἀλλὰ προκείσονται τοῖς θηρίοις βορά.

D ιβ'. « Ὁ δὲ βασιλεὺς εὐφρανθήσεται ἐπὶ τῷ Θεῷ. » Ἐγὼ δὲ, φησὶ, παρὰ σοῦ τὴν βασιλείαν δεξάμενος, οὐκ ἐπὶ τῷ ἐκείνων ἡσθήσομαι θανάτῳ, ἀλλ' ἐπὶ τῇ σῇ προμηθείᾳ, δι' ἧς ἐξέφυγον τὰς παντοδαπὰς τῶν πολεμίων ἐπιβουλάς. « Ἐπαινεθήσεται πᾶς ὁ

[x] Marc. VI, 48. [y] Ephes. IV, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[26] *Κύριος*. cod. 1 et 2 add. δέ. [27] *Ἐπὶ στρωμνῆς*. cod. 1 add. μου. cod. 2 habet ἐν τῇ στρωμνῇ μου. [28] *Ἀνεβ.* cod. 1 ἀπεσειόμην. cod. 2 ἀπεβαλλόμην. [29] *Καί*. cod. 2 τοῖς. [30] *Γεγεν. ἠμειβ.* in cod. 2. cod. 1 pro γεγεν. habet γινομένας. [31] *Μέ* Des. in cod. 2. [32] E cod. 1. [33] *Πτέρυγας — διαθήκην*. Vid. p. 1009, n. 5. [34] *Πυρευ.* cod. 1 πυρσευόμενος. [35] *Ἐμοῦ*. cod. 1 add. λέγων. [36] cod. 1 ἀντιλάβοι. [37] *Εἰς μάτην*. Hebr. לְשׁוֹאָה, *ad vastationem*, s. interitum. [38] *Ἀνελεῖν*. cod. 1 add. διὰ δὴ ταῦτα βοῶ. [39] cod. 1 εἰσελεύσαιντο. [40] *Εἶτα*. Des. in cod. 1. [41] *Τελευτῆς* cod. 1 add. ἐκείνων. [42] *Ὑπὸ — δεξιᾶς*. Des. in cod. 1. Pro ὑπὸ cod. 2 habet ἀπό. [43] cod. 2 ἀπό. [44] cod. 2 ἐλαυνόμενος. [45] *Τό*. Abest a cod. 2.

ὀμνύων ἐν αὐτῷ[46]· ὅτι ἐνεφράγη στόμα λαλούντων ἄδικα. » Μετὰ παῤῥησίας δὲ λοιπὸν ἅπαντες καὶ ὀνομάσουσι βασιλέα, καὶ κατὰ τῆς τούτου σωτηρίας ὀμοῦνται· οὐκ ἔτι δεδιότες τοὺς συκοφάντας, ὧν ἐνεφράγη τῷ θανάτῳ τὸ στόμα. Τοῦ μὲν γὰρ[47] Σαοὺλ περιόντος, ἐδεδίεισαν τὴν[48] πρὸς τὸν Δαβὶδ διάλεξιν· τούτου δὲ τελευτήσαντος[49], ἀδεῶς λοιπὸν ἅπαντες καὶ τῷ βασιλεῖ τὸ πρέπον ἀπένεμον γέρας, καὶ ὅρκον ἐποιοῦντο τοῦ βασιλέως τὴν σωτηρίαν, φιλοτιμίαν τοῦτο καὶ πρόφασιν εὐνοίας ποιούμενοι[50].

A structum est os loquentium iniqua. » Omnes autem posthac cum fiducia regem nominabunt, et per hujus salutem jurabunt, non amplius veriti sycophantas, quorum os morte obstructum est. Saule enim vivente, **1023** Davidem regem appellare metuebant: hoc autem mortuo, omnes deinceps absque metu et congruum regi honorem habebant, et regis salutem in jurejurando usurpabant, gloriam inde sibi ac benevolentiam captantes.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΞΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἔχει. Διηγεῖται δὲ τὰς ὑπὸ Σαοὺλ γεγενημένας ἐπιβουλάς· καὶ προλέγει τὴν τούτων ἀπαλλαγήν. [[51] Προλέγει δὲ δι' ὧν ὀφείλει προσευχῶν ὁ ἐξ ἐθνῶν λαὸς ἐπιστρέφων δυσωπεῖν τὸν Σωτῆρα.]

β'. « Εἰσάκουσον, ὁ Θεὸς, φωνῆς μου[52], ἐν τῷ δέεσθαί με πρὸς σέ· ἀπὸ φόβου ἐχθροῦ ἐξελοῦ τὴν ψυχήν μου. » Δέξαι μου, φησὶ, Δέσποτα, τὴν ἱκετείαν· καὶ ῥῶσόν μου τὴν διάνοιαν· ὥστε μὴ δεδιέναι τῶν πολεμίων τὰς προσβολάς.

γ'. « Σκέπασόν με ἀπὸ συστροφῆς[53] πονηρευομένων, ἀπὸ πλήθους[54] ἐργαζομένων ἀδικίαν. » *Συστροφὴν* καλεῖ τὴν ὁμόνοιαν, καὶ τὴν ἐν[55] κακῷ συμφωνίαν, ἧς ἀντιβολεῖ κρείττων ἀποφανθῆναι, οἷόν τινι τειχίῳ τῇ θείᾳ κηδεμονίᾳ περιφραττόμενος[56]. Εἶτα διηγεῖται αὐτῶν τὰ παντοδαπὰ μηχανήματα.

δ', ε'. « Οἵτινες ἠκόνησαν ὡς ῥομφαίαν τὰς γλώσσας αὐτῶν· ἐνέτειναν τόξον αὐτῶν[57], πρᾶγμα πικρόν. Τοῦ κατατοξεῦσαι ἐν ἀποκρύφοις ἄμωμον. » Συκοφαντίας, φησὶ, ῥάπτουσιν εἰς[58] τὸν κατ' ἐμοῦ τυρευόμενον[59] πόλεμον· καὶ ταῦτα μηδεμίαν ἐμοῦ παρεσχηκότος αἰτίαν[60]. *Ἄμωμον* γὰρ ἐντεῦθεν[61], τὸν ἀναίτιον λέγει. Τὸ δὲ *πρᾶγμα πικρὸν*, ὁ Ἀκύλας *ῥῆμα πικρὸν* εἴρηκε· καὶ ὁ Θεοδοτίων, *λόγον πικρόν*· καὶ ὁ Σύμμαχος, *Ἐπλήρωσαν τόξον*[62] *ἑαυτῶν*[63], *λόγον πικρόν*[64]. Τὸ δὲ *ἐν ἀποκρύφοις*, *κρυφῇ* ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν[65]· τουτέστιν, ἐνέδραις καὶ λόγοις κεχρημένοι. Τοῦτο δὲ καὶ τὰ ἐπαγόμενα διδάσκει.

ς'. « Ἐξάπινα κατατοξεύσουσιν αὐτὸν, καὶ οὐ φοβηθήσονται. » Λοχῶντες, φησὶν, ἐξαίφνης ἐπίασιν, οὐ δειμαίνοντες τὸν ἐφορῶντα Θεόν. « Ἐκραταίωσαν ἑαυτοῖς λόγον πονηρόν· διηγήσαντο τοῦ κρύψαι παγίδας[66]. » Τοῦτο[67] σαφέστερον ὁ Σύμμαχος

INTERP. PSALMI LXIII.

Vers. 1. « In finem, Psalmus Davidis. » Et hic psalmus ejusdem est argumenti: agit enim de insidiis a Saule paratis, et prædicit liberationem ab
B illis. [Prædicit vero simul, quibus precibus populus e gentilibus conversus debeat revereri Salvatorem.]

Vers. 2. « Exaudi, Deus, orationem meam cum precor: a timore inimici eripe animam meam. » Admitte, inquit, Domine, meas preces, meamque mentem confirma, ne hostiles impetus formidem.

Vers. 3. « Protege me a conventu malignantium, a multitudine operantium iniquitatem. » *Conventum* vocat concordiam et conspirationem in malo, quam ut superet etiam atque etiam rogat, divina ope * tanquam muro quodam munitus. Deinde persequitur varias illorum machinationes.

C

Vers. 4, 5. « Quoniam exacuerunt ut gladium linguas suas, intenderunt arcum suum, rem amaram. Ut feriant in occultis immaculatum. » Calumnias, inquit, **1024** struunt in bellum quod erga me paratur: et id quidem cum nullam ipsis dederim causam. *Immaculatum* enim hic vocat eum qui culpæ est expers. *Rem* vero *amaram* Aquila *verbum amarum* dixit; et Theodotion, *sermonem amarum*; et Symmachus, *Impleverunt arcum suum sermonibus amaris*. Hoc autem, *in occultis*, Symmachus *clanculum* dixit, hoc est, insidiis et dolis utentes. Hoc autem sequentia indicant.

Vers. 6. « Subito jaculabuntur in eum, et non timebunt. » Insidiantes, inquit, derepente inva-
D dunt, non timentes Deum, qui omnia videt. « Firmaverunt sibi sermonem malum: narraverunt, ut absconderent laqueos. » Hoc Symmachus apertius

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[46] *Ἐν αὐτῷ*. cod. 1 add. καὶ τίνος ἕνεκεν λέγει. [47] *Γάρ*. Des. in cod. 1. [48] *Τὴν—διάλεξιν*. cod. 1 τὸν Δαβὶδ βασιλέα καλεῖν. Codex iste addit τοσοῦτον ἱερέα (leg. esse videtur τοσούτου ἱερέως) διὰ τὴν πρὸς τὸν Δαβὶδ διάταξιν τὴν ἄδικον ὑπομείναντος σφαγήν. [49] *Τελευτ*. cod. 1 add. τοῦ Σαοὺλ λέγω. [50] *Ποιούμενοι*. cod. 1 τιθέμενοι. [51] E cod. 1. [52] *Φωνῆς μου*. Rec. lectio est τῆς προσευχῆς μου. [53] *Ἀπὸ συστροφῆς*. Hebr. מִסּוֹד ab arcano consilio. [54] *Ἀπὸ πλήθους*. cod. מרגשת, *a tumultu*. [55] *Ἐν*. cod. 2 ἐπί. [56] *Περιφραττόμενος*. cod. 1 περιπεφραγμένος. [57] *Αὐτῶν*. Additur in edit. Ald. et Compl. [58] *Εἰς*. Abest a cod. 1 τυρευόμενοι. cod. 2 πυρσευόμενοι. [60] *Αἰτίαν*. cod. 1 add. τοῦτο μὲν ὁ Δαβὶδ ἀντιβολεῖ, τοῦτο δὲ καὶ ὁ χωρὸς τῶν ἀθλοφόρων· *Hoc quidem David orat, idemque chorus eorum qui victoriam reportant.* [61] cod. 1, 2 ἐνταῦθα. [62] *Τόξον*. Abest a cod. 1. [63] cod. 1 ἑαυτούς. [64] cod. 1 et 2 λόγων πικρῶν. [65] *Εἴρηκεν*. cod. 1 addit τὸ δὲ πρᾶγμα πικρὸν ἀντὶ τοῦ ῥῆμα πικρὸν ἢ λόγον πικρόν· τούτῳ ἐπλήρωσαν τὴν ἑαυτῶν γλῶσσαν, χείρονα ὀξύνοντες τοῦ τόξου τὸν πικρὸν λόγον· τὸ δὲ ἐν ἀποκρύφοις ἀντὶ τοῦ ἐν κρυφῇ. [66] cod. 1 et 2 παγίδα. [67] *Τοῦτο — παγίδας*. Des. in cod. 2.

dixit: *Firmaverunt sermonem pravum, narraverunt ut occultarent laqueos.* Meam enim molientes mortem, proposuerunt, et consultarunt, quibus machinationibus contra me utendum esset, et re ipsa sermones confirmarunt. Hæc autem audent, quia neminem putant rebus humanis præesse. Hoc enim ea quæ sequuntur declarant: « Dixerunt: Quis videbit eos? » Opinantur, ait, neminem esse judicem eorum quæ fiunt. [Hoc quidem valet de Absalomo, Saule et reliquis, idem vero de impiis omnibus valet, qui opportuno tempore insidias et tendiculas parant Ecclesiis Dei. **1025** Vide autem quid dicat in sequentibus.]

VERS. 7. « Scrutati sunt iniquitates, defecerunt scrutantes scrutinio. » Omnem, inquit, adhibuerunt cogitationem. omnes adversus me excogitarunt machinationes, nullam doli speciem intactam reliquerunt, palam invadentes, clanculum insidiantes, speculatoribus utentes, solitudines obeuntes, saxosa loca requirentes, [in montibus, speluncis et fissuris terræ quærentes athletas pios, de quibus divinus Paulus dicit: *Quibus non dignus erat mundus.*]

VERS. 8. « Accedet homo, et cor altum. Et exaltabitur Deus. » Hoc apertius Theodotion interpretatus est; dicit autem sic: *Et mentem viri, et profundum cor, Deus sagittis configet.* Etsi enim millies sua prava studia occultarint, manifesta sunt Deo omnia inspicienti, qui propriam ostendit altitudinem, dum pœnas ab ejusmodi hominibus exigit.

« * Sagittæ parvulorum factæ sunt plagæ eorum. [VERS. 9.] Et infirmatæ sunt contra eos linguæ eorum. » Cæterum tametsi tanta contentione utuntur, a proposito exciderunt. Quemadmodum enim jacula a pueris emissa nihil damni afferunt his qui petuntur, sic istorum linguæ nihil offenderunt eos qui configebantur, **1026** at in caput jaculantium omne malum recidit. « Conturbati sunt omnes qui videbant eos. » Qui vero suis conatibus eos fraudatos viderunt, perturbatione et formidine impleti sunt, divinamque Providentiam admirati sunt. Hoc autem sequentia indicant.

VERS. 10. « Et timuit omnis homo, et annuntiaverunt opera Dei, et facta ejus intellexerunt. » Cogitantes enim et revolventes gubernationem Dei, divinum judicium timuerunt.

A εἴρηκεν· *Ἐκράτυναν λόγον πονηρὸν, εἰσηγήσαντο κρύψαι παγίδας.* Τὸν γὰρ ἐμὸν καττύοντες θάνατον, εἰσηγήσαντο καὶ συνεβουλεύσαντο, ποίαις δεῖ χρήσασθαι κατ' ἐμοῦ μηχαναῖς [68], καὶ τῷ ἔργῳ τοὺς λόγους ἐκράτυναν· ταῦτα δὲ τολμῶσιν, οὐδένα προμηθεῖσθαι τῶν ἀνθρωπίνων ἡγούμενοι. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὰ ἐπαγόμενα· « Εἶπαν [69]· Τίς ὄψεται αὐτούς; » Ἡγοῦνται, φησὶ, μηδένα εἶναι τῶν γινομένων κριτήν. [[70] Τοῦτο μὲν οἱ περὶ τὸν Ἀβεσσαλὼμ καὶ τὸν Σαοὺλ καὶ τοὺς λοιπούς· τοῦτο δὲ καὶ οἱ παράνομοι οἱ κατὰ καιρὸν μηχανὰς καὶ πάγας κατὰ τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ συστησάμενοι. Καὶ ὅρα τί φησι διὰ τῶν ἑξῆς.]

ζ'. « Ἐξηρεύνησαν ἀνομίαν [71], ἐξέλιπον [72] ἐξερευνῶντες ἐξερευνήσεις [73]. » Πάντα, φησὶν, ἐκίνησαν λογισμόν· πᾶσαν ἐπενόησαν [74] κατ' ἐμοῦ μηχανήν· οὐδὲν ἐπιβουλῆς καταλελοίπασιν εἶδος, προφανῶς ἐπιόντες, κρύβδην λοχῶντες, κατασκόποις χρώμενοι, τὰς ἐρήμους περινοστοῦντες, τὰ πετρώδη χωρία διερευνώμενοι [75] [[76] ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς ἀναζητοῦντες τοὺς ἀθλητὰς τῆς εὐσεβείας, περὶ ὧν φάσκει ὁ θεῖος Παῦλος, *ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος*].

« Προσελεύσεται ἄνθρωπος [77], καὶ καρδία βαθεῖα. [η'.] Καὶ ὑψωθήσεται [78] ὁ Θεός. » Τοῦτο [79] σαφέστερον ὁ Θεοδοτίων ἡρμήνευσε· λέγει δὲ οὕτως· *Καὶ διάνοιαν ἀνδρὸς, καὶ καρδίαν βαθεῖαν κατατοξεύσει ὁ Θεός.* Κἂν γὰρ μυριάκις αὐτῶν κατακρύψωσι τὰ ἐπιτηδεύματα, δῆλα ταῦτά [80] ἐστι τῷ πάντ' ἐφορῶντι Θεῷ· ὅς [81] τὸ οἰκεῖον ὑποδείκνυσιν ὕψος, δίκας [82] τοὺς τοιούτους εἰσπραττόμενος.

« Βέλος νηπίων [83] ἐγενήθησαν αἱ πληγαὶ αὐτῶν. [θ'.] Καὶ ἐξησθένησαν ἐπ' αὐτοὺς [84] αἱ γλῶσσαι αὐτῶν. » Ἀλλ' ὅμως καὶ τοσαύτῃ δεινότητι χρώμενοι, διήμαρτον τοῦ σκοποῦ. Καθάπερ γὰρ τὰ παρὰ τῶν κομιδῇ νέων ἀφιέμενα [85] βέλη βλάβην οὐδεμίαν ἐπιφέρει τοῖς δεχομένοις, οὕτως αἱ [86] τούτων γλῶσσαι, τοὺς μὲν βληθέντας οὐκ ἔβλαψαν· κατὰ δὲ τῶν τιναξάντων ἡ λώβη κεχώρηκεν. « Ἐταράχθησαν πάντες οἱ θεωροῦντες αὐτούς. » Οἱ δὲ [87] θεασάμενοι αὐτοὺς τῶν ἐγχειρημάτων διαμαρτόντας, θορύβου [88] καὶ δέους πλησθήσονται, ἢ [89] ἐπλήσθησαν, καὶ τὴν θείαν ἐθαύμασαν πρόνοιαν. Τοῦτο [90] γὰρ τὰ μετὰ ταῦτα δηλοῖ.

ι'. « Καὶ ἐφοβήθη πᾶς ἄνθρωπος, καὶ ἀνήγγειλαν τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ· καὶ τὰ ποιήματα αὐτοῦ συνῆκαν. » Ἐν περινοίᾳ γὰρ [91] τῆς τοῦ Θεοῦ κηδεμονίας γενόμενοι, τὸ θεῖον κριτήριον ἔδεισαν.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[68] *Μηχαναῖς.* cod. 1 συμφοραῖς, ascripta tamen lectione altera. [69] cod. 2 εἶπον. [70] E cod. 1. [71] cod. 1 ἀνομίας. [72] Hebr. תַּמְנוּ, *consumpti sumus.* Alii *consumunt.* Rec. lectio est ἐξερευνήσει. [74] cod. 2 κατενόησαν, quod ibidem ponitur post κατ' ἐμοῦ. [75] cod. 1 διερευνῶντες. [76] E cod. 1. [77] *Προσελ. ἄνθρ.* Hebr. וְקֶרֶב אִישׁ, *medium enim* s. intimum *viri.* [78] *Καὶ ὑψωθ.* Hebr. וַיֹּרֵם *et jaculabitur in eos.* [79] *Τοῦτο.* cod. 1 add. δέ. [80] *Ταῦτα.* cod. 2 præm. πάντα. [81] *Ὅς.* cod. 1 ὡς. [82] *Δίκας.* In cod. 1 ponitur post τοιούτους. [83] *Νηπίων.* Hebr. פִּתְאֹם *repente.* [84] *Ἐξησθ. ἐπ' αὐτούς.* Rec. lectio est ἐξουθένησαν αὐτόν. Hebr. וַיַּכְשִׁילוּהוּ עָלֵימוֹ. Aqu. ἐσκανδάλισαν αὐτὴν ἐπ' αὐτούς. Symm. πταίουσι καθ' ἑαυτῶν. [85] cod. 1 ἐφιέμενα. [86] Αἱ. cod. 1 præm. καί. [87] *Δέ.* Abest a cod. 2. [88] *Θορύβου.* cod. 2 præm. καί. [89] *Πλησθήσονται ἤ.* Hæc in cod. 1 et 2 desunt, nec ad textum pertinere videntur. [90] *Τοῦτο — δηλοῖ.* cod. 1 τὸ γὰρ ἐφοβήθη πᾶς ἄνθρωπος τοῦτο δηλοῖ. [91] *Ἐν περιν. γάρ.* cod. 1 ὅτι ἐν περινοίᾳ. cod. 2 habet παροινίᾳ, ascr. tamen lectione altera.

ιαʹ. « Εὐφρανθήσεται δίκαιος ἐν τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλπιεῖ ἐπ' αὐτόν. » Διαφερόντως δὲ οἱ τῶν θείων νόμων [[92] παλαιᾶς τε καὶ νέας διαθήκης] ἐπιμελούμενοι, θυμηδίας ἐμφορηθέντες, τὴν εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδα βεβαίαν ἐργάσονται. « Καὶ ἐπαινεθήσονται πάντες οἱ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. » Καὶ τὴν παρὰ ἀνθρώπων δὲ καρπώσονται εὔκλειαν οἱ τὸν λογισμὸν πρὸς Θεὸν διευθύνοντες, καὶ τῆς ὁδοῦ τῆς εὐθείας ἔξω βαδίζειν οὐχ ἀνεχόμενοι. [[92*] Τοῦτο δὲ εὕροι ἄν τις κατωρθωκότας τὸν Δαβὶδ καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν καὶ τοὺς μετ' ἐκείνους· λέγω δὴ τοὺς ἀθλοφόρους μάρτυρας καὶ τοὺς ἀθλητὰς τῆς εὐσεβείας.]

A

VERS. 11. « Lætabitur justus in Domino, et sperabit in eo. » Potissimum autem qui divinas leges [Veteris et Novi Testamenti] curæ habent, voluptate capti fixam in Deo spem habebunt. « Et laudabuntur omnes recti corde. » Nam qui suam mentem ad Deum dirigunt, neque sinunt ut a via recta aberrent, etiam ab hominibus gloriam consequentur. [Hoc autem strenue perfecisse Davidem una cum illis qui apud et post eum fuerunt, facile inveniet aliquis. Puto autem victoriæ, plenos martyres et pietatis athletas.]

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΞΔʹ ΨΑΛΜΟΥ.

αʹ. « Εἰς τὸ τέλος, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ· ᾠδὴ Ἱερεμίου [93] καὶ Ἰεζεκιὴλ, καὶ τοῦ λαοῦ τῆς παροικίας, ὅτι ἔμελλον ἐκπορεύεσθαι. » Ἐν [94] ἐνίοις δὲ ἀντιγράφοις πρόσκειται, « Ὠδὴ Ἱερεμίου καὶ Ἰεζεκιὴλ, καὶ τοῦ λαοῦ τῆς παροικίας, ὅτε ἔμελλον ἐκπορεύεσθαι. » Ταῦτα [95] οὔτε [96] τὸ Ἑβραϊκὸν ἔχει [97], οὔτε οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ, οὔτε [98] οἱ Ἑβδομήκοντα ἐν τῷ Ἑξαπλῷ· ἀλλά τις, ὡς ἔοικε, ταύτην [99] προστέθεικε τὴν ἐπιγραφὴν, οὔτε τῇ τοῦ ψαλμοῦ διανοίᾳ προσεσχηκὼς, οὔτε [1] τὴν ἱστορίαν μεμαθηκώς. Πρῶτον [2] μὲν γὰρ ὁ Ἱερεμίας αἰχμαλωσίας οὐκ ἐκοινώνησεν· ἀλλ' αἵρεσιν λαβὼν, διάγειν ὅπου [3] βούλεται, τὴν ἐν τῇ πατρίδι διαγωγὴν εἵλετο [4]. Ὅθεν [5] οὐδαμῶς τοῖς ἐκπορευομένοις εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν ἁρμόττει· ἀλλὰ τοῖς ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ [6] διάγουσι. Πόῤῥω [7] γὰρ ὄντες τῆς πατρίδος, καὶ ὑμνεῖν μὲν τὸν Θεὸν ποθοῦντες, τῷ νόμῳ δὲ τοῦτο ποιεῖν κωλυόμενοι· αὐτῶν γάρ ἐστι φωνὴ, « Πῶς ᾄσωμεν [8] τὴν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας; » ἔλεγον [9] ἐν Βαβυλῶνι τὸν Θεὸν ἱκετεύοντες.

VERS. 1. « In finem, Psalmus Davidi. Canticum Jeremiæ et Ezechielis, et populi transmigrationis, B
cum exitum pararent. » In nonnullis exemplaribus
1027 additur : « Canticum Jeremiæ, et Ezechielis, et populi peregrinantis, cum profecturi essent. » Hæc non habentur neque in Hebraico, neque in aliis interpretibus, neque apud Septuaginta in Hexaplo : sed aliquis, ut videtur, neque ad psalmi sententiam attendens, neque historiam tenens hanc apposuit inscriptionem. Primum enim, Jeremias captivitatis particeps non fuit, sed optione concessa vivendi ubi liberet, elegit in patria vitam degere. Quapropter verba psalmi non conveniunt iis qui in captivitatem proficiscebantur, sed in captivitate degentibus. Cum enim procul essent a patria, et Deum laudare desiderarent, sed hoc ne
C facerent lege prohiberentur (eorum enim est vox : « Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena? » dicebant in Babylone, Deum precantes :

βʹ, γʹ. « Σοὶ πρέπει ὕμνος, ὁ Θεὸς, ἐν Σιὼν [10], καὶ σοὶ ἀποδοθήσεται εὐχὴ ἐν Ἱερουσαλὴμ [11]. Εἰσάκουσον προσευχῆς μου, πρὸς σὲ πᾶσα σὰρξ ἥξει. » Καὶ πάντα [12] δὲ τοῦ ψαλμοῦ τὰ ῥητὰ [13], τοῖς ἐν Βαβυ-

VERS. 2, 3 « Te decet hymnus, o Deus, **1028** in Sion, et tibi reddetur votum Hierosolymæ. Exaudi orationem meam, ad te omnis caro veniet. » Porro omnia quæ in psalmo dicuntur, Babylone com-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[92] E cod. 1. [93] *Ἱερεμίου ἐκπορεύεσθαι.* Hæc. desid. in textu Hebr. æque ac Græco τῶν Οʹ. Desunt etiam in cod. 2; exstant autem in edit. Ald. et Compl. [94] *Ἐν—ἐκπορεύεσθαι.* Des. in cod. 1, qui additamentum illud in inscriptione habet. [95] *Ταῦτα — ἐπιγραφήν.* Idem scholion exstat in edit. Rom. et apud Montf. in Hexapl. ad h. l. Pro ταῦτα Garn. Auct. p. 12, habet τοῦτο. cod. 2 τοῦτο μέν. [96] *Οὔτε.* cod. 1 add. μέντοι. [97] *Ἔχει.* Apud Garn. l. c. præc. οὕτως. [98] *Οὔτε —ἐξαπλῷ.* Des. apud Garn. [99] *Ταύτην — ἐπιγραφήν.* Garn. ταῦτα προσέθηκεν. [1] *Οὔτε —μεμαθηκώς.* Des. apud Garn. [2] *πρῶτον — ἐκοινώνησεν.* Garn. οὔτε γὰρ τῆς αἰχμαλωσίας κεκοινώνηκεν Ἱερεμίας. [3] *Ὅπου.* Garn. οἷ. [4] *Εἵλετο.* Garn. ᾑρετίσατο. cod. 2 ἀπάντως (ex errore librarii, ut videtur) κατεδέξατο. cod. 1 ἀσπαστῶς κατεδέξατο. In cod. 1 sequitur : Καὶ πύργον οἰκοδομήσας ὑψηλὸν ἑαυτὸν ἐναποκλείσας ἐν τούτῳ τοὺς θρήνους συνέγραψεν· ὀλοφυρόμενος τοῦτο μὲν τὴν Ἱερουσαλὴμ, τοῦτο δὲ τὸν ἐξανδραποδισμὸν τοῦ λαοῦ· *Et turri alta exstructa inclusit se in ista, Threnosque suos ibi composuit, nunc Hierosolymam, nunc vero captivitatem populi deflens.* [5] *Ὅθεν — ἁρμόττει.* cod. 1 et 2 ἔπειτα ἡ διάνοια τοῦ ψαλμοῦ οὐ τοῖς—ἁρμόττει. Garn. ἁρμόζει δὲ ἡ τοῦ ψαλμοῦ διάνοια οὐ τοῖς ἐκπορευομένοις ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας. [6] *Ἐν τῇ αἰχμαλ.* Garn. ἐν αὐτῇ. [7] *Πόῤῥω — ἱκετεύοντες.* Garn. ὡς γὰρ ποθοῦντες μὲν, οὐ συγχωρούμενοι δὲ ὑπὸ τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ᾆσαι ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας ἔλεγον ἐν Βαβυλῶνι· *Nam optantes quidem, lege autem prohibiti, Deum laudare in aliena terra, dicebant Babylone.* Sequuntur verba vers. 2. [8] Cod. 1 ᾄσομεν. [9] *Ἔλεγον.* cod. 2 præm. τοῦτο. [10] *Ἐν Σιών.* Apud Garn. sequitur, Ἐν ᾗ προσέταξας, πᾶσαν τὴν κατὰ νόμον τελεῖσθαι λατρείαν, ἀλλ' οὐχ ἑτέρωθεν· *In qua constituisti omnem legitimum cultum exhiberi, non alio in loco.* [11] *Ἐν Ἱερουσαλήμ.* Additur in ed. Ald. et Compl. Abest autem a textu Hebr. [12] *Καὶ πάντα — ὕμνον προσενεγκεῖν.* Garn. ita : Τοῖς ἐν Βαβυλῶνι τὰ ῥήματα πρόσφορα· τῆς γὰρ ἐπανόδου γλιχόμενοί φασιν· Ἐπανάγαγε ἡμᾶς εἰς τὴν Σιὼν, ἔνθα ἔξεστιν ἡμῖν τοὺς ὕμνους σοι προσφέρειν καὶ τὰς συνήθεις εὐχάς· οὐ γὰρ ἐφεῖται ἡμῖν τὴν ᾠδὴν ᾄδειν Κυρίου ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας ἐν ξέναις ἀκοαῖς καὶ βεβήλοις· ἐπάκουσον οὖν ἡμῶν καὶ πάντας ἡμᾶς κέλευσον ἐπανελθεῖν. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, « πᾶσα σὰρξ πρὸς σὲ ἥξει. » Ἔχει δὲ τὸ ῥητὸν καὶ σαφῆ πρόῤῥησιν τῆς τῶν ἐθνῶν θεογνωσίας· νῦν μὲν γάρ φησιν· ἱκετεύομεν ἐπανόδου τυχεῖν, καὶ ἐν ᾧ ὥρισας ναῷ τὸν ὕμνον προσαγαγεῖν [13] cod. 2 ῥήματα.

morantibus accommodata sunt. Isti enim reditum optantes, hunc hymnum Deo offerebant. Horum autem prædictioni immista est etiam vaticinatio de gentium salute. « Te decet hymnus, o Deus, in Sion, et tibi reddetur votum Hierosolymæ. » In illa, ait, civitate hymnum tibi offerri præcepisti. Ut igitur ibi hunc tibi reddam obsecro. [De hac autem beatus Paulus dicit gentibus[z]: Accessistis ad Sionem montem ac urbem Dei viventis, cœlestem Hierosolymam : hæc autem dixit Apostolus de Ecclesia e gentilibus colligenda.] « Exaudi orationem meam. » Admitte, inquit, meas preces, et a servitutis vinculis me libera. [Ita quidem populus ex Hierosolyma in **1029** captivitatem abductus precatur : idem quoque populus ex captivitate in qua per idola tenebantur, fuga ereptus precatur. Distinctius autem hoc in sequentibus ita exprimit :] « Ad te omnis caro veniet. » Hæc apertam vaticinationem continent cognitionis Dei, quam gentes habituræ sint. Nunc enim, inquit, ut reversionem consequamur, supplicamus, utque in consecrato tibi templo hymnum tibi apportemus. At paulo post tota hominum natura ab errore multitudinis deorum liberata, ad te verum Deum confugiet.

VERS. 4. « Verba iniquorum prævaluerunt super nos. » Symmachus autem sic vertit : *Sermones iniquorum dominati sunt mihi.* Impiis, ait, et iniquis hominibus servire coactus sum. Deinde servitutis **1030** causam declarat. « Et impietatibus nostris tu propitiaberis. » Non injuste, ait, ad serviendum condemnatus sum, sed ob antiquam impietatem meam, a qua per tuam benignitatem liberari obsecro. Hinc

A λῶνι διάγουσι πρόσφορα. Οὗτοι γὰρ τῆς ἐπανόδου γλιχόμενοι, ταύτην τῷ Θεῷ τὴν ὑμνῳδίαν προσέφερον. Ἀναμέμικται δὲ τῇ περὶ τούτων προῤῥήσει καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν σωτηρίας ἡ προφητεία. « Σοὶ πρέπει ὕμνος, ὁ Θεὸς, ἐν Σιὼν, καί σοι ἀποδοθήσεται εὐχὴ ἐν Ἰερουσαλήμ. » Ἐν ἐκείνῃ, φησὶ, τῇ πόλει προσφέρειν σοι [14] τὸν ὕμνον προσέταξας· ἐκεῖ τοίνυν ἀποδοῦναί σοι τοῦτον [15] ἀντιβολῶ [16]. [Περὶ δὲ ταύτης ὁ μακάριος Παῦλος ἔφη τοῖς ἔθνεσι· Προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ. Ταῦτα δὲ εἴρηται τῷ Ἀποστόλῳ περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας.] Εἰσάκουσον προσευχῆς μου. » Δέξαι μου, φησὶ [17], τὴν δέησιν, καὶ τῶν τῆς αἰχμαλωσίας με [18] δεσμῶν ἐλευθέρωσον. [[19] Τοῦτο μὲν ὁ ἀνδραποδισθεὶς ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ λαὸς B προσευχόμενος βοᾷ· τοῦτο δὲ καὶ ὁ ἐκ τῆς τῶν εἰδώλων ἀποδράσει ἐπειγόμενος αἰχμαλωσίας ἀντιβολεῖ· καὶ σαφέστερον αὐτὸ διὰ τῶν ἑξῆς ἔφησεν ἐν τῷ εἰπεῖν·] « Πρὸς σὲ πᾶσα σὰρξ ἥξει. » Τῆς τῶν ἐθνῶν θεογνωσίας σαφῆ τοῦτο [20] πρόῤῥησιν ἔχει. Νῦν γὰρ [21], φησὶν, ἡμεῖς ἱκετεύομεν τῆς ἐπανόδου τυχεῖν, καὶ ἐν τῷ ἀφιερωμένῳ σοι ναῷ τὸν [22] ὕμνον προσενεγκεῖν· μικρὸν δὲ ὕστερον πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, τῆς πολυθέου πλάνης ἀπαλλαγεῖσα, πρὸς σὲ τὸν ἀληθινὸν δραμεῖται Θεόν [23].

δ'. « Λόγοι ἀνόμων ὑπερεδυνάμωσαν ἡμᾶς. » Ὁ δὲ [24] Σύμμαχος οὕτως· *Λόγοι ἀνόμων* [25] *κατεδυνάστευσάν με* [26]. Δυσσεβέσι [27], φησὶ, καὶ ἀνομίᾳ συζῶσιν ἀνθρώποις δουλεύειν ἠνάγκασμαι [28]. Εἶτα τῆς C δουλείας τὴν αἰτίαν διδάσκει. « Καὶ ταῖς ἀσεβείαις ἡμῶν σὺ ἱλάσῃ. » Οὐκ ἀδίκως, φησὶ, κατεκρίθην δουλεύειν, ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπ' ἐμοῦ πάλαι τολμηθεῖσαν ἀσέβειαν· ἧς ἀπαλλαγῆναι διὰ [29] τῆς σῆς φιλ-

[z] Hebr. XII, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

σοι. *Ad eos qui Babylone erant, hæc verba respiciunt : reditum enim optantes dicunt : Reduc nos Sionem, ubi licet nobis laudes et consuetas preces tibi offerre. Neque enim nobis placet cantare canticum Dei in terra aliena, et peregrinis ac profanis auribus. Exaudi nos itaque, et redire nos omnes jube. Hoc enim significat illud, « Omnis caro ad te veniet. » Continet vero dictum illud apertam prædictionem, fore ut gratia cognitionis divinæ gentibus obtingat. Nunc enim, ait, rogamus concedi nobis facultatem redeundi, tibique in templo quod constituisti, hymnum offerendi.* [14] *Προσφέρειν σοι.* cod. 2 προσφέρεσθαι [15] *Τοῦτον.* cod. 2 τὸν ὕμνον. [16] E cod. 1. [17] *Φησί.* Des. in cod. 2. [18] *Μέ.* Abest a cod. 2. [19] E cod. 1. [20] *Τοῦτο.* Des. in cod. 2. [21] *Γάρ.* cod. 2 præm. μέν. [22] *Τὸν — προσενεγκεῖν.* cod. 1 προσενεγκεῖν τὰς νομικὰς θυσίας. In cod. 2 post ὕμνον sequ. σοί. [23] *Δραμεῖται Θεόν.* cod. 2 ἐπιδραμεῖται, omisso nomine Θεόν. cod. 1 pro δραμεῖται habet προσδραμεῖται. [24] *Ὁ δὲ — πρόξενον εὐσεβείας.* Garn. p. 15, ita : Κατὰ μὲν τὴν ἱστορίαν, ὀνειδιζόμενοι παρὰ τῶν Βαβυλωνίων οἱ αἰχμάλωτοι, ποῦ ἐστιν ὁ Θεὸς ὑμῶν, φασὶν, ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι οὓς ἐποιοῦντο καθ' ἡμῶν τὴν συμφορὰν ὀνειδίζοντες, εἰς ἀπόγνωσιν ἄγοντες, *ὑπερεδυνάμωσαν*, τουτέστι, σφόδρα ἡμᾶς ἀσθενῆσαι πεποιήκασι· πλὴν ἀλλὰ διὰ τὴν ὑφ' ἡμῶν πάλαι τολμηθεῖσαν ἀσέβειαν, ἧς τὸν ἱλασμὸν καὶ τὴν ἄφεσιν παρὰ σοῦ προσδοκῶμεν, παρ' οὗ καὶ τὸ αἰχμαλωτισθῆναι συνέβη ἡμῖν. Κατὰ δὲ θεωρίαν, οἱ ἐξ ἐθνῶν πιστεύσαντες, λόγους ἀνόμων ὀνομάζουσι τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν τοῦ αἰῶνος τούτου ὑπερισχύουσαν, καὶ ἐν τῇ τοῦ ἀντικειμένου συνεργείᾳ τὴν κατὰ ἀληθείας ἔχουσαν δύναμιν· δι' ἧς καὶ ἐξησθένησαν τῆς ἀληθοῦς ἐκπεσόντες γνώσεως, καίγε εὔχονται τῆς συμβάσης αὐτοῖς ἐν τῇ πλάνῃ ἀσεβείας ἀπαλλαγῆναι, καὶ ἵλεον εὑρεῖν τὸν Θεὸν, ἐφ' οἷς πάλιν ἠσέβησαν· *Secundum historiam captivi Babyloniis ignominiose quærentibus : Ubi est Deus vester? respondent, hi sermones quos ad nos faciebant, calamitatem exprobrantes, in desperationem agentes ;* prævaluerunt, *hoc est, vehementer nos debilitarunt : tamen id factum propter majorum insolentem impietatem, a qua expiari et per te liberari exspectamus, unde accidit nobis ut in captivitatem abduceremur. Secundum mysticum vero sensum, qui ex gentilibus crediderunt, impiorum sermones appellant sapientiam sapientum hujus sæculi prævalentem, et adversario cooperante adversus veritatem, vires habentem : per quam infirmati sunt vera cognitione excidentes, et precantur ab ea quæ contigit ipsis in errore, impietate liberari, et misericordem Deum experiri adversus ea quæ et rursus impie gesserunt.* [25] Apud Montf. in Hexapl. ad h. l. leg. ἀνομιῶν. [26] *Μέ.* cod. 1 add. ἀντὶ τοῦ κατεδυνάστευσαν ἡμῶν. [27] *Δυσσεβέσι — ἠνάγκασμαι.* Des. in cod. 2. [28] cod. 1 ἠναγκάσμεθα. [29] *Διά.* Abest a cod. 2.

ἀνθρωπίας ἀντιβολῶ. Ἐντεῦθεν μακαρίζουσι τὴν τῆς πατρίδος διαγωγὴν, ὡς διδάσκαλον καὶ πρόξενον εὐσεβείας.

ε'. « Μακάριος ὃν ἐξελέξω καὶ προσελάβου· κατασκηνώσει ἐν ταῖς αὐλαῖς σου, πλησθησόμεθα ἐν τοῖς ἀγαθοῖς τοῦ οἴκου σου. » Ζηλωτὸς [30], φησὶ, καὶ μακάριος ὁ τῶν ἄλλων [31] ἐθνῶν ὑπὸ σοῦ προτετιμημένος λαός. Ταῖς γὰρ ἱεραῖς σου προσεδρεύων αὐλαῖς, τὴν ἐκεῖθεν ὠφέλειαν καὶ εὐλογίαν καρποῦται [32].

« Ἅγιος ὁ ναός σου. [ς'.] Θαυμαστὸς ἐν δικαιοσύνῃ. » Ἁγιασμοῦ [33] γὰρ πλήρης ὁ σὸς ναὸς, καὶ τὴν σὴν δικαιοσύνην διὰ τῶν σῶν λογίων διδάσκει τοὺς προσιόντας [34]. « Ἐπάκουσον ἡμῶν, ὁ Θεὸς, ὁ σωτὴρ ἡμῶν· ἡ ἐλπὶς πάντων τῶν περάτων τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐν θαλάσσῃ μακράν. » Πάλιν [35] ἐνταῦθα τὴν τῆς οἰκουμένης σωτηρίαν προλέγει, καὶ τῆς τοῦ πατριάρχου Ἰακὼβ ἀναμιμνήσκει προῤῥήσεως· ἐκείνου γάρ ἐστι φωνὴ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Τοῦτον [36] καὶ ἐνταῦθα « ἐλπίδα » ἐκάλεσε « πάντων [37] τῶν περάτων τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐν θαλάσσῃ μακράν. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων τούς τε ἐν ταῖς νήσοις οἰκοῦντας, καὶ τοὺς ἐν ταῖς ἀντίπερα [38] ἠπείροις ἀνθρώπους, καὶ τοὺς τὰ τέρματα [39] τῆς οἰκου-

A beatum prædicant in patria degere : quippe quæ sit magistra et conciliatrix pietatis.

Vers. 5. « Beatus quem elegisti et assumpsisti : habitabit in atriis tuis ; replebimur bonis domus tuæ. » Felix, inquit, et beatus populus, qui omnibus gentibus a te prælatus est. Sanctis enim tuis atriis assidens, illinc utilitatem et benedictionem percipit.

« Sanctum est templum tuum. [Vers. 6.] « Mirabile in æquitate. » * Tuum enim templum sanctitatis plenum est, et justitiam tuam per oracula tua eos qui accedunt docet. « Exaudi nos, Deus Salvator noster, spes **1031** omnium finium terræ, B et in mari longe. » Hic rursus orbis terrarum salutem prædicit, et patriarchæ Jacob vaticinationis meminit. Ipsius enim est vox : « Non deficiet princeps ex Juda, et dux e femoribus ejus, donec veniat, cui repositum est, et ipse erit exspectatio gentium [a]. » Hunc etiam hic vocavit « spem omnium finium terræ, et in mari longe. » Significat autem his verbis, tum homines in insulis habitantes, tum eos qui in continenti e regione habitant, eosque qui fines terræ ad habitandum sortiti sunt. Exaudi nos, inquit, tu, qui paulo post

[a] Gen. XLIX, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[30] *Ζηλωτὸς*, κ. λ. Apud Garn. l. c. præc. κατὰ μὲν τὴν ἱστορίαν. [31] *Ἄλλων*. cod. 1 ὅλων. [32] *Καρποῦται*. Apud Garn. l. c. sequitur : Ἢ τάχα, ἀνθ' ὧν ὠνειδίσθησαν, ὡς μὴ ἐπαναχάμψαντες εἰς τὴν πατρίδα, γενέσθαι διὰ τῆς ἐπανόδου μακαρίους εὔχονται, τοῦ Θεοῦ ἐκλεξαμένου καὶ προσλαβόντος αὐτοὺς καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἑλκύσαντος ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ, εἶτ' οὖν εἰς τοὺς προσήκοντας αὐτῷ τόπους, ὡς τῷ Θεῷ ἰδίως προσηκούσης τῆς τῶν Ἰουδαίων γῆς. Πρὸς δὲ διάνοιαν, αἰνίττεται τὸν λαὸν τὸν νέον τὸν ἐξ ἐθνῶν ἐκλεγέντα τῷ Χριστῷ εἰς κληρονομίαν· *Vel forte pro opprobriis quæ passi sunt, tanquam non reversi in patriam, per reversionem felices fieri precantur, Deo ipsos præ cæteris eligente et assumente, et ad se ex captivitate in atria sua trahente, sive in loca suæ ditionis, quemadmodum Judæorum terra divini juris peculiariter fuit. Sensu mystico indicat populum novum ex gentibus electum Christo in sortem.* [33] *Ἁγιασμοῦ — προσιόντας*. Garn. p. 14, ita : Ἀγαθὰ τοῦ οἴκου κατὰ μὲν τὸ ῥητὸν ἡ ἐν αὐτῷ λατρεία, αἱ θυσίαι καὶ τὰ λοιπὰ ὅσα ἔθος ἦν Ἰουδαίοις ἐπιτελεῖν ἐν τῷ ναῷ. Ἀπολαύσομεν οὖν, φησὶ, τῶν τοιούτων τοῦ οἴκου καλῶν· εἶτα ἀπὸ τῆς μνήμης ὥσπερ εἰς θέαν αὐτοῦ καταστάντες βοῶσιν· Ἅγιος ὁ ναός σου· τουτέστιν ἁγιασμοῦ πλήρης καὶ θαύματος γέμων, καὶ τὴν σὴν δικαιοσύνην διὰ τῶν σῶν λογίων διδάσκων τοὺς προσιόντας· Bona domus *secundum id quod dictum est, sunt cultus qui in ea exhibetur, sacrificia et reliqua quæ Judæi in templo peragere solebant. Percipiemus igitur, inquit, ejusmodi bona domus. Deinde ex memoria velut in conspectu ipsius stantes clamant : Sanctum est templum tuum, hoc est sanctitate plenum et miraculo abundans, tuamque justitiam per oracula tua docens adeuntes.* [34] *Τοὺς προσιόντας*. Des. in cod. 1. [35] *Πάλιν — διηγεῖται*. Hæc fere eadem sunt cum illis quæ Cord. t. II, p. 269, Origeni tribuit. Integrum hunc locum Garn. p. 14 seq. ita exhibet : Πάλιν ἐνταῦθα τὴν τῆς οἰκουμένης σωτηρίαν προλέγων, ὃν ὁ Ἰακὼβ προσδοχίαν εἶπεν ἐθνῶν, τοῦτον ἐλπίδα καλεῖ τῶν περάτων τῆς γῆς καὶ τῶν ἐν ταῖς νήσοις οἰκούντων· καὶ φησιν, ὡς ἐκ προσώπου τῶν αἰχμαλώτων· Εἰ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις καλεῖσθαι εὐδόκησας· ἀλλὰ πανταχοῦ εὑρίσκῃ τοῖς ἐλπίζουσιν ἐπὶ σέ. Διὸ καὶ πόῤῥωθεν ὄντων ἡμῶν ἐπάκουσον· οὐ γὰρ ἔξω τῶν περάτων ἐσμὲν, ἃ καὶ αὐτὰ συνέχεις καὶ περισφίγγεις. Ἐπάκουσον ἡμῶν, ὁ μικρὸν ὕστερον πᾶσαν τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν τῷ τῆς θεογνωσίας μέλλων καταυγάζειν φωτί. Ὁρῶντές πως Θεὸν καὶ Σωτῆρα ἑαυτῶν κατονομάζουσι τὸν Χριστὸν, οὐκέτι τοῖς τοῦ κόσμου στοιχείοις τὴν τῆς θεότητος κλῆσιν ἀπονέμοντες, ἐπιγινώσκοντες δὲ μᾶλλον τὸν φύσει τε καὶ κατὰ ἀλήθειαν τῶν ὅλων Δημιουργόν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ Σωτῆρά φασιν αὐτὸν, φαίνονται τὸ τοῦ Χριστοῦ μυστήριον μὴ ἠγνοηκότες. Εἰς σὲ, φησὶ, τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης ἐλπιοῦσι καὶ οἱ μακρὰν τῆς θαλάσσης οἰκοῦντες· *Rursus hic salutem totius terræ prædicens, quem Jacob exspectationem gentium dixit, hunc vocat spem finium terræ et habitantium in insulis, et velut ex persona captivorum ait : Et Hierosolymæ invocari voluisti, sed ubicunque inveniri potes a sperantibus in te. Quare nos longe positos exaudi, neque enim sumus extra mundi fines, quos etiam contines et complecteris. Exaudi nos tu qui paulo post universam hominum naturam lumine divinæ cognitionis collustraturus es. Quodammodo intuentes Christum appellant Deum et Salvatorem suum, jam non elementis mundi divinitatis appellationem tribuentes, sed agnoscentes eum qui natura et vere universorum Conditor est. Postquam vero Salvatorem ipsum dixerunt, videntur Christi mysterium non ignorasse. In te, aiunt, fines terræ sperabunt, et longe insularum incolæ.* Postrema verba inde ab ὁρῶντες similia sunt illis quæ Cord. t. II, p. 268 seq., Theodoro tribuit. [36] cod. 2 τούτους. [37] *Πάντων — μακράν*. Des. in cod. 2. [38] cod. 1 et 2 ἀντιπέραν. [39] *Τέρματα*. cod. 1 πέρατα.

omnem hominum **1032** naturam divinæ cognitionis lumine illustraturus es. Deinde Dei potentiam, ut fas est, enarrat.

VERS. 7, 8. « Præparans montes in virtute sua, accinctus potentia. Qui conturbas profundum maris : sonum fluctuum ejus quis sustinebit? » Pro *præparans*, Symmachus *firmans* dixit; et pro *conturbans*, Theodotio *compescens* vertit. Dicit autem : Montes quidem stabiles et immobiles facis; mare autem **1033** moves cum volueris, et rursus sedas : cujus ne strepitus quidem remanet audientibus. Perficis autem hæc omnia inexplicabili et immensa potentia, qua veluti quodam cingulo cingeris. [Cum enim vita sis, vitam largiris in te credentibus, dasque ut qui immobiles sunt, confirmentur.] Quoniam enim cinctus ad perficiendum quod vult magis expeditus est, *zonam* tropice Dei virtutem nuncupavit. Hinc deinceps Novi Testamenti præclara facinora commemorat : « Turbabuntur gentes, » **1034** apostolorum prædicationes indicat, quæ tumultum statim et tempestatem hominibus conci-

A μένης κληρωθέντας οἰκεῖν. Ἐπάκουσον ἡμῶν, φησίν, ὁ μικρὸν ὕστερον πᾶσαν τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν τῷ τῆς θεογνωσίας [40] καταυγάζων φωτί [41]. Εἶτα τὴν δύναμιν, ὡς ἔνεστι [42], τοῦ Θεοῦ διηγεῖται [43].

ζ', η'. « Ἑτοιμάζων [44] ὄρη ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ [45]· περιεζωσμένος ἐν δυναστείᾳ. Ὁ [46] συνταράσσων τὸ κύτος τῆς θαλάσσης· ἤχους κυμάτων αὐτῆς τίς ὑποστήσεται [47]; » Τὸ *ἑτοιμάζων* [48], *ἑδράζων* [49] ὁ Σύμμαχος εἴρηκε. Τὸ δὲ *συνταράσσων*, ὁ Θεοδοτίων *καταπραΰνων*. Λέγει δὲ, ὅτι τὰ μὲν ὄρη ἑδραῖα ποιεῖς [50], καὶ ἀκίνητα [51]· τὴν δὲ θάλασσαν κινεῖς ὅτε βούλει, καὶ πάλιν κατευνάζεις, ἧς οὐδὲ [52] ἦχος τίς ἐστι τοῖς ἀκούουσιν· ἐπιτελεῖς δὲ τούτων ἕκαστον, δυνάμει χρώμενος ἀῤῥήτῳ καὶ ἀμετρήτῳ [53].
B ἣν ὥσπερ τινὰ περίκεισαι ζώνην. [[54] Ζωὴ γὰρ ὑπάρχων μεταδίδως τοῖς εἰς σὲ πιστεύουσι καὶ τοῖς ἀκινήτοις τὸ πεπῆχθαι παρέχεις.] Ἐπειδὴ γὰρ ὁ ἐζωσμένος εὐσταλέστερός ἐστι περὶ τὸ πράττειν ὃ βούλεται, *ζώνην* τροπικῶς [55] τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν προσηγόρευσεν [56]. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἐφεξῆς τῆς καινῆς διαθήκης ὑφηγεῖται τὰ κατορθώματα. « Ταραχθήσονται τὰ ἔθνη [57] » τὰ τῶν [58] ἀποστόλων κηρύ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[40] *Θεογνωσίας*. cod. 1 add. σου. [41] *Φωτί*. cod. 1 addit : Μικρὸν δὲ ὕστερον λέγει, ὅτε ὁ ἐκ Θεοῦ Θεὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων πραγματευόμενος σωτηρίαν ἔμελλεν ἐκ παρθένου σαρκωθεὶς πᾶσιν ὡς ἄνθρωπος κατὰ ἀλήθειαν ἀόρατος φαίνεσθαι. *Dicit autem* paulo post, *quia Deus e Deo, hominum salutem efficiens, carne e Virgine assumpta ut homo omnibus appariturus erat, etsi vere invisibilis esset.* [42] *Ὡς ἔνεστι*. In cod. 2 ponitur post τοῦ Θεοῦ. [43] cod. 2 διηγοῦνται. [44] *Ἑτοιμάζων*. Hebr. מכין *stabiliens*. [45] Αὐτοῦ. Rec. lectio est σοῦ, sed in textu Hebr. leg. בכחו. [46] *Ὁ — κύτος*. Hebr. משביח שאון, *compescens strepitum*. [47] *Τίς ὑποστήσεται*. Exstat tantum in edit. Ald. et Compl. In textu Hebr. est והמון לאמים. [48] *Τὸ ἑτοιμάζων*, κ. τ. λ. Garn. ad verba illa ἑτοιμάζων δυναστείᾳ hæc e cod. suo attulit, p. 15 : Αὐτός φησι· Καὶ τὰ ὄρη τῇ σῇ δυνάμει ἑτοιμάζεις· τουτέστιν ἑδραῖα ποιεῖς καὶ ἰσχυρὰ, ὡς μηδέποτε σαλευθῆναι ταῖς ἐμβολαῖς ἀνέμων. Βούλεται δὲ εἰπεῖν, ὅτι οὐδὲν τῇ οἰκείᾳ φύσει ἰσχυρὸν, εἰ μὴ σὺ τοῦτο ποιεῖς. Αὐτὸς γὰρ ἐπιτελεῖς ἕκαστα δυνάμει χρώμενος ἀῤῥήτῳ καὶ ἀναμετρήτῳ, ἣν ὥσπερ τινὰ ζώνην περίκεισαι, ἐπειδὴ γὰρ ὁ ἐζωσμένος εὐσταλέστερός ἐστι περὶ τὸ πράττειν ἃ βούλεται, *ζώνην* τοῦ Θεοῦ τροπικῶς τὴν δύναμιν προσηγόρευσεν, ἵνα εἴπῃ· ἑτοιμοτάτην ἔχεις προσοῦσάν σοι τὴν δύναμιν, καὶ μετὰ πολλῆς δύνασαι τῆς εὐκολίας ποιεῖν, ὅσαπερ ἂν θέλῃς, ὑπὸ μηδενὸς κωλυόμενος· *Ait ipse : Et montes tua potentia præparas; hoc est, stabiles facis et firmas, ut nequaquam ventorum impetu loco suo dimoveantur. Dicere vult : Nihil natura sua est firmum, nisi tu illud feceris. Ipse enim perficis singula, utens virtute ineffabili et immensa, qua velut zona præcingeris. Quoniam vero qui præcingitur, expeditior est ad ea quæ voluerit, agenda, potentiam Dei tropice appellavit* zonam, *ut dicat : Promptissimam habes tibique præsentem virtutem, et magna facilitate, quæcunque volueris, efficere potes, a nemine impeditus.* Deinde ad verba ista ὁ συνταράσσων — ὑποστήσεται hæc apposuit : Ὃ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· ὅτι τὰ μὲν ὄρη ἑδράζεις καὶ ποιεῖς ἀκίνητα, τὴν δὲ εὐρύχωρον θάλασσαν κινεῖς, ὅτι καὶ βούλῃ καὶ πάλιν κατευνάζεις, ἧς ταρασσομένης οὐδὲ ὁ ἦχος οἰστός ἐστι τοῖς ἀκούουσι, τοσαύτην περίκεισαι δύναμιν. Ὁ τὰ μεγάλα οὖν ταῦτα ἐργαζόμενος δύνασαι καὶ ἡμᾶς τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθερῶσαι καὶ τοὺς Βαβυλωνίους τιμωρήσασθαι· *Quod dicit, ejusmodi est : Montes quidem firmos facis et immobiles, mare vero spatiosum commoves cum volueris, et rursus compescis, cujus conturbati strepitus non est tolerabilis audientibus. Qui igitur magna ista operaris, poteris etiam nos e captivitate liberare et Babylonios punire.* [49] *Ἑδράζων*. cod. 1 præm. ἀντὶ τοῦ. [50] cod. 2 ποιεῖ. [51] cod. 1 ἀμετακίνητα. [52] *Οὐδὲ — ἐστι*. cod. 1 et 2 οὐδὲ ὁ ἦχος οἰστός ἐστι, *ne strepitus quidem tolerabilis est*. Secundum hanc lectionem post ἧς supplendum est ταρασσομένης, ut habet Garn. [53] cod. 2 ἀμέτρῳ. [54] E cod. 1. [55] *Τροπικῶς*. cod. 1 προσηγορικῶς. [56] *Προσηγόρευσεν*. cod. 1 add. οὐ γὰρ ὥς τινες πλάνῃ πίστεως ἀπολλύμενοι τὴν σάρκα ἔφασαν. [57] *Τὰ ἔθνη*. Horum loco in cod. 1 leg. λέγων, οἱ κατοικοῦντες τὰ πέρατα, ἀπὸ τῶν σημείων σου. Hæc ad seq. vers. pertinent. [58] *Τὰ τῶν*, κ. τ. λ. Hæc et quæ ad proximum vers. sequuntur, exstant apud Cord. p. 262. Apud Garn. p. 16, hæc exstant ad verba ista : Ταραχθήσονται — σημείων σου. Τοσαῦτα, φησὶ, περὶ ἡμᾶς ἐργάσῃ τέρατα, ὥστε πάντας καὶ ἀπὸ τῆς ἀκοῆς μόνης φρίσσειν τοὺς κατὰ τὴν οἰκουμένην. Σημεῖα δὲ καλεῖ τὰ ἐπὶ ταῖς τιμωρίαις θαύματα, οἷα τὰ ἐν Αἰγύπτῳ. Παρεδήλωσε δὲ καὶ τὸ τῶν ἁγίων ἀποστόλων κήρυγμα, ὅπερ διὰ τὸ ἄηθες καὶ διὰ τὸ καταλύεσθαι τὸ πατρῷον τῶν ἐθνῶν σέβας καὶ τὴν πολιτείαν αὐτῶν ἀμείβεσθαι, ταραχὴν εὐθὺς καὶ ζάλην τοῖς ἀνθρώποις ἐκίνησε, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν, χωρίζων νύμφην ἐκ πενθερᾶς, καὶ πατέρα ἐξ υἱοῦ. Μετὰ δὲ τὴν ζάλην κατέπαυσε, καὶ τὴν εἰρήνην ἅπασιν ἐπρυτάνευσεν. Ὅτε οὖν φησι, « Τὰ ἔθνη ταραχθήσονται, » τουτέστι τῶν δαιμόνων τὰ συστήματα, τότε δήποτε καὶ οἱ ἐν τοῖς πέρασι τῆς οἰκουμένης ἄνθρωποι φοβηθήσονταί σε, τὰ μεγάλα σημεῖα θεωρήσαντες, τὰ ἐπὶ τῇ σῇ παρουσίᾳ γεγενημένα. Ἀλλὰ ταῦτα ἡμεῖς μὲν περὶ τῶν κατὰ Χριστὸν θαυμάτων εἰρῆσθαί φαμεν· Ἑβραῖοι δὲ περὶ τῶν κατὰ Μωϋσῆν· κἀκεῖνα γὰρ φόβον ἐνετίθει τοῖς ἀκούουσιν· *Tanta nostri causa edes miracula, ut omnes habitatores terræ solo auditu contremiscant. Signa vero vocat, quæ in punitionibus exhibita sunt miracula, cujusmodi sunt in Ægypto facta. Innuit etiam apostolorum prædicationem, quæ propter novitatem, et quia paternorum rituum religionem destruebat ac vi-*

γματα [59] παρεδήλωσεν, ἃ ταραχὴν καὶ ζάλην εὐθὺς τοῖς A ἀνθρώποις ἐκίνησε, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν. « Ἦλθον [60] γὰρ, ἔφη, διχάσαι ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ πλησίον αὐτοῦ, υἱὸν ἀπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, θυγατέρα ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς, νύμφην ἀπὸ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς. [[61] Καὶ ὁ Ἀμβακοὺμ δὲ προλέγων ταῦτά φησι. « Ἐπεβίβασας εἰς θάλασσαν τοὺς ἵππους σου ταράσσοντας ὕδατα πολλά. » Τοὺς ἀποστόλους, ὧν λέγει τὴν ἱππασίαν ἀντὶ τοῦ διδαχὴν σωτηρίαν γενήσεσθαι.] Μετὰ ταῦτα δὲ τὴν ζάλην κατέπαυσε, καὶ τὴν εἰρήνην ἅπασιν ἐπρυτάνευσε, [[61] φήσας, « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν. »]

θʹ· « Καὶ φοβηθήσονται οἱ κατοικοῦντες τὰ πέρατα, ἀπὸ τῶν σημείων σου. » B Ἡγήσατο μὲν γὰρ ἡ ταραχή· ἠκολούθησε δὲ ὁ φόβος, τῷ μεγέθει τῶν θαυμάτων γενόμενος, καὶ τὴν εὐσέβειαν ἐξεπαίδευσεν. « Ἐξόδους πρωΐας καὶ ἑσπέρας τέρψεις [62]. » Τῷ γὰρ [63] φόβῳ τῶν θαυμάτων καταπλαγέντες οἱ ἄνθρωποι, τὴν [64] προτέραν πλάνην καταλιπόντες, καὶ τὸν ὄντα γνόντες Θεὸν [65], καὶ ἀρχομένης καὶ ληγούσης ἡμέρας τὴν τερπνὴν καὶ ἀρεστὴν τῷ Θεῷ [66] προσφέρουσιν ὑμνῳδίαν [67]. Τοῦτο γὰρ ὁ Σύμμαχος παρεδήλωσε, *Τὰς προελεύσεις* [68] *τοῦ ὄρθρου, καὶ* [69] *τὴν ἑσπέραν ὑμνολογοῦσιν* [70].

ιʹ. « Ἐπεσκέψω [71] τὴν γῆν, καὶ ἐμέθυσας αὐτήν· ἐπλήθυνας τοῦ πλουτίσαι αὐτήν, » Ὁ δὲ [72] Σύμμαχος οὕτως εἴρηκε, *Πολυκαρπίᾳ πλουτίσεις αὐτήν* [73]. C Οὐκ ἔτι γὰρ μόνοις ἡμῖν τὴν πνευματικὴν ἀρδείαν προσφέρεις· ἀλλὰ πᾶσαν εἰς κόρον ἀρδεύεις τὴν οἰκουμένην· ἐπλήθυνας [74] τοῦ πλουτίσαι αὐτήν. « Ὁ [75] ποταμὸς τοῦ Θεοῦ ἐπληρώθη ὑδάτων. »

A tarunt, secundum Domini vocem. « Veni enim, ait, segregare hominem a proximo suo, filium a patre suo, filiam a matre sua, et nurum a socru sua [b]. » [Et Habacuc hæc vaticinatur dicens: « In mare immisisti equos tuos turbantes aquam multam [c]. » Hæc autem de apostolis dixit, quorum equitatum seu doctrinam salutarem fore dicit.] Postea autem tempestatem sedavit, et pacem omnibus concessit, [dicens: « Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis [d]. »]

B VERS. 9. « Et timebunt, qui inhabitant terminos (terræ) a signis tuis. » Præcessit enim tumultus, consecutus est autem timor ob miraculorum magnitudinem exortus, et pietatem docuit. « Exitus matutini et vesperæ delectationes. » Nam miraculorum timore homines percussi, pristinum * errorem relinquentes, et verum Deum cognoscentes, et oriente, et occidente sole gratam et jucundam hymnorum cantilenam Deo **1035** afferunt. Hoc enim Symmachus significavit, *Progressiones diluculi, et vesperam hymnis celebrant.*

VERS. 10. « Visitasti terram, et inebriasti eam, multiplicasti locupletare eam. » Symmachus autem ita dixit: *Fructuum ubertate ipsam ditabis.* C Nam non amplius nobis solis spiritualem pluviam affers, sed totum orbem ad satietatem irrigas; multiplicasti ut locupletes eam. « Flumen Dei repletum est aquis. » Symmachus tria ista optative expressit:

[b] Matth. x, 35. [c] Habac. III, 15. [d] Joan. XIV, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

vendi rationem immutabat, subitam perturbationem ac tempestatem inter homines excitavit, juxta Christi vocem: disjungens filiam a matre et patrem a filio. Postea vero tempestatem sedavit, et pacem omnibus concessit. Cum ergo dicit, « conturbabuntur gentes, » hoc est dæmonum catervæ, et qui inhabitant fines terræ homines, timebunt te, signis magnis conspectis, quæ in tua præsentia facta sunt. Si hæc nos quidem de miraculis Christi dicta esse putamus, Hebræi autem de iis quæ a Mose edita sunt: hæc enim timorem audientibus incusserunt. [59] *Ἀποστόλων κηρύγ.* cod. 2 præm. ἁγίων. [60] *Ἦλθον—πενθερᾶς αὐτῆς.* Hæc recedunt a recepta lectione l. c. [61] E cod. 1. [62] *Τέρψεις.* Hebr. תַּרְנִין, *exhilarabis.* [63] *Τῷ γὰρ — ὑμνολογοῦσιν.* Garn. p. 16, ita: Εἰπὼν τῶν ἐναντίων τὴν ταραχὴν καὶ τὸν φόβον λέγει καὶ τὴν αὐτῶν εὐφροσύνην. *Ἐξόδους* δὲ *πρωΐας* καλεῖ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου· καί φησιν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς καὶ μέχρι τῆς ἑσπέρας, ἐν εὐθυμίαις ἐσόμεθα, ἤγουν διηνεχῆ τὰ τῆς εὐφροσύνης ἡμῖν ἔσται. *Postquam dixit de adversariorum perturbatione et metu, loquitur de ipsorum lætitia.* Exitus *autem* matutinos *vocat ortus solis; et ait, ab ortu usque ad vesperam lætitia afficiemur, id est continuum erit gaudium nostrum.* [64] *Τήν.* cod. 2 præm. καί. [65] *Θεόν.* cod. 1 addit Ὅτι καὶ ἐκ Παρθένου σαρκωθεὶς ἐτέχθη καὶ ποσὶ φιλανθρωπίας τὴν γῆν ἐβάδισε καὶ τῶν θεοπρεπῶν θαυμάτων Δημιουργὸς ἐφάνη. *Quod carne indutus e Virgine natus sit, pro suo in homines amore in terra obambulaverit, editisque miraculis Deo dignis se conspiciendum dederit.* [66] *Τῷ Θεῷ.* cod. 1 αὐτῷ. [67] *Ὑμνῳδίαν.* cod. 1 οἱ εἰς αὐτὸν πιστεύοντες. [68] cod. 2 προσελεύσεις. [69] *Καὶ — ὑμνολογοῦσιν.* Diversas lectiones h. l. in Symm. versione obvias recenset Montf. in Hexapl. ad h. l. p. 565. Illis addi posset lectio codicis Aug. 2 qui habet καὶ τῆς ἡμέρας δοξολογοῦσιν. Rectius autem in cod. 1 leg. τῆς ἑσπέρας ὑμνολογοῦσιν. [70] *Ὑμνολογοῦσιν.* cod. 1 addit προσημαίνων· καὶ σαφέστερον αὐτὸ ἔφησε διὰ τῶν ἑξῆς. [71] *Ἐπεσκέψω.* cod. 1 addit λέγων. [72] *Ὁ δὲ — πλουτίσαι αὐτήν.* Garn. p. 16, ita: Κατὰ μὲν τὸ ῥητὸν, βούλεται εἰπεῖν, ὅτι μετὰ τὴν ἐπάνοδον εὐημερίας πολλῆς ἡμᾶς ἀξιώσεις, δαψιλεῖς μὲν τῇ γῇ τοὺς ὑετοὺς παρασχὼν, πλουσίαν δὲ ἡμῖν τῶν καρπῶν τὴν χορηγίαν. Ἐπλήθυνας γὰρ τὸν ὑετὸν, ἵνα πλουτίσῃς τὴν Ἰουδαίαν ἐν εὐφορίᾳ καρπῶν. *Quoad verborum sensum dicere vult, post reditum multa nos dignaberis prosperitate, abundantes quidem terræ præbens pluvias, nobis vero divitem fructuum copiam. Multiplicasti enim pluviam, ut Judæam abundantia fructuum ditares.* [73] *Αὐτήν.* cod. 1 add. Ὃ δὲ λέγει τοῦτό ἐστιν. [74] *Ἐπλήθυνας.* cod. 1 add. γάρ. [75] *Ὁ — ὑδάτων.* Ad hæc et sequentia textus verba ἡτοίμασας — ἑτοιμασία ista e cod. suo attulit. Garn. p. 17: Τὸ ἀκολουθοῦν τοῖς ὑετοῖς λέγει, ὅτι ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ὑετῶν αὔξεται καὶ ὁ ποταμὸς ὁ Ἰορδάνης, δηλαδὴ ὃν *τοῦ Θεοῦ* καλεῖ, ὡς ἐν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας ὄντα, καὶ ὅτι τῇ παρὰ σοῦ προνοίᾳ ἑτοίμην αὐτοῖς παρέξεις τὴν τροφὴν καὶ ἀπηρτισμένην, ὥστε μηδενὸς δεῖσθαι· τὸ δὲ, « ὅτι οὕτως ἡ ἑτοιμασία, » ἀντὶ « οὕτως γίνεται ἡ παρασκευὴ τῆς τροφῆς, μεθυούσης δηλονότι τῆς γῆς ὑετῷ· ἤγουν οὕτως ἡ ἑτοιμασία, τουτέστιν ἐπειδὴ ἔργον σοι τὰ τοιαῦτα εὐτρεπίζειν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ σοῦ ταῦτα διατιθέντος οὕτω, βέβαια πάντα καὶ ἀμετάθετα. *Prosequitur nunc quod ex*

Visita terram, et potabis **1036** *eam, fructuum fertilitate locupletabis ipsam, rivulis Dei aquarum refertis.* Porro orbem olim sterilem, fructiferum simul et fructibus onustum Dominus reddidit, divinis rivulis irrigationem afferens. Rivuli autem divini aquarum referti, quinam alii esse possunt, quam divini apostoli? de quibus Dominus Christus ait: « Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumii ex ventre ejus fluent aquæ viventis [e]. » Et rursus: « Qui bibit de aqua, quam ego dabo illi, non sitiet in æternum, sed erit aqua, quam ego dabo illi, fons aquæ viventis salientis in vitam æternam [f]. » Cæterum *Dei flumen*, secundum Septuaginta, est Spiritus sancti gratia, in rivulos divisa, et huic quidem sermonem sapientiæ affundens, alii vero scientiam suppeditans, alii autem sanationum gratiam, et alii genera linguarum [g], et per hæc orbem terrarum irrigans. « Parasti cibum illorum, quoniam ita est præparatio. » Symmachus hoc modo vertit, *Facies ut omne semen ejus opportunos fructus ferat, ita firmasti eam.* Nam cum a pristino errore ipsam liberaveris, [et pietatis dogmatibus confirmaveris,] efficies ut virtutis fructus opportune ferat, **1037** qui te delectabunt, eos vero a quibus producuntur, nutrient. Secundum Septuaginta enim, fructus, qui producitur, eorum qui illum producunt, est cibus. « Parasti enim, inquit, cibum illorum, quoniam ita est præparatio tua. » Propterea, inquit, perfecisti, ut ipsi fructum ferant, ut per hunc alantur.

A Ὁ [76] δὲ Σύμμαχος εὐκτικῶς τὰ τρία τέθεικεν· *Ἐπίσκεψαι* [77] *τὴν γῆν, καὶ ποτιεῖς* [78] *αὐτὴν* [79], *πολυκαρπίᾳ πλουτίσεις* [80] *αὐτὴν, ὀχετοῖς* [81] Θεοῦ *μεστοῖς ὑδάτων*· Τὴν δὲ [82] πάλαι ἄκαρπον οἰκουμένην, εὔκαρπον ὁμοῦ καὶ πολύκαρπον ἀνέδειξεν [83] ὁ Δεσπότης, τοῖς θείοις ὀχετοῖς τὴν ἀρδείαν προσενεγκών [84]. Ὀχετοὶ δὲ Θεοῦ πλήρεις ὑδάτων τίνες ἂν εἶεν ἕτεροι, ἢ οἱ θεῖοι ἀπόστολοι; περὶ ὧν ὁ Δεσπότης ἔφη Χριστός [85]· « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφὴ, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος· » καὶ πάλιν, « Ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσει εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλ' ἔσται τὸ ὕδωρ ὃ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, πηγὴ ὕδατος ζῶντος [86] ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Καὶ *ποταμὸς* δὲ [87] *τοῦ Θεοῦ*, κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα [88], ἡ B χάρις τοῦ Πνεύματος [89], ἡ εἰς ὀχετοὺς διαιρουμένη, καὶ τούτῳ μὲν τὸν λόγον τῆς σοφίας προχέουσα, ἑτέρῳ δὲ χορηγοῦσα τὴν γνῶσιν, ἄλλῳ δὲ τῶν [90] ἰαμάτων χάρισμα [91], καὶ ἄλλῳ γένη γλωσσῶν, καὶ διὰ τούτων [92] τὴν οἰκουμένην ἀρδεύουσα. « Ἡτοίμασας τὴν τροφὴν αὐτῶν, ὅτι [93] οὕτως ἡ ἑτοιμασία. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως, *Τελεσφορήσεις τὴν πανσπερμίαν αὐτῆς, οὕτως* [94] *ἥδρασας αὐτήν* [95]. Τῆς γὰρ [96] προτέρας αὐτὴν πλάνης ἐλευθερώσας [[97] καὶ ἐν τοῖς εὐσεβέσι δόγμασι βεβαιώσας,], τοὺς τῆς ἀρετῆς παρασκευάσεις τελεσφορῆσαι καρπούς· οἵ σε [98] μὲν εὐφρανοῦσι [99], τοὺς δὲ βλαστάνοντας διαθρέψουσι. Κατὰ [1] γὰρ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ὁ φυόμενος [2] καρπὸς, αὐτῶν ἐστι τῶν φυόντων τροφή [3]· « Ἡτοίμασας γὰρ, φησὶ [4], τὴν τροφὴν αὐτῶν, ὅτι οὕτως ἡ ἑτοιμασία σου [5]. » Ἐπὶ τούτῳ, φησὶ, φέρειν αὐτοὺς τὸν καρπὸν παρεσκεύασας, ὥστε διὰ τούτου [6] τρέφεσθαι.

Vers. 11. « Sulcos ejus inebria. » Hinc manifestum est vaticinationem rerum futurarum esse, et non narrationem præteritarum. « Multiplica

C ια'. « Τὰς αὔλακας αὐτῆς μέθυσον. » Ἐντεῦθεν [7] δῆλον, ὅτι πρόῤῥησίς ἐστι μελλόντων, καὶ οὐ γεγενημένων διήγησις. « Πλήθυνον [8] τὰ γεννήματα αὐ-

[e] Joan. VII, 38. [f] Joan. IV, 14. [g] I Cor. XII, 8 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

pluviis sequitur, fore ut multitudine pluviarum augeatur etiam flumen Jordanis, quod Dei flumen *vocat, utpote quod in terra promissionis est; et providentia tua ipsis præbebis parabilem et perfectam escam, ita ut nulla re egeant. Istud vero, « quoniam est præparatio, » ponitur pro « ita fit præparatio escæ, » terra pluviis quasi inebriata. Hæc nimirum est præparatio, id est, quoniam negotium tuum est ejusmodi escam parare hominibus, et te hæc ita disponente, stabilia cuncta sunt et immutabilia.* Prima verba Τὸ—ἐπαγγελίας ὄντα apud Cord. I. c. p. 270. Theodoro tribuuntur, reliqua iis quæ ibidem Origenis nomine exhibentur, simillima sunt. [76] *Ὁ — εὐκτικῶς*. cod. 1 εὐκτικὸς ὁ προφητικὸς νοῦς. [77] cod. 1 ἐπεσκέψω. [78] cod. 1 ἐπότισας. cod. 2 ἐμποτιεῖς. [79] *Αὐτήν*. cod. 1 addit ἀντὶ τοῦ. [80] cod. 2 πλουτίσας. [81] *Ὀχετοῖς*. cod. 1 præm. τουτέστιν. [82] *Τὴν δέ*. cod. 1 ἀντὶ τοῦ τήν. [83] *Ἀνέδειξεν ὁ Δεσπότης*. cod. 2 ἀναδεῖξαι τὸν Δεσπότην. [84] cod. 2 προσενεγκόντα. [85] *Χριστός*. cod. 1 add. ὁ Θεὸς ἡμῶν. [86] *Ζῶντος*. Abest a cod. 2. [87] cod. 2 ποταμοὶ δὲ, omisso οὐ. [88] *Κατὰ τοὺς Ἑβδομ*. Des. in cod. 1. [89] *Πνεύματος*. cod. 1 præm. πανάγίου. [90] *Τῶν*. cod. uterque præm. τά. [91] cod. uterque χαρίσματα. [92] cod 1 τοῦτο. [93] *Ὅτι — ἑτοιμασία*. Hebr. כִּי־כֵן תְּכִינֶהָ, *ita enim firmabis eam.* [94] *Οὕτως*. cod. 2 præm. ὅτι. [95] *Αὐτήν*. cod. 1 add. ἀντὶ τοῦ οὕτως τελεσφορήσεις τὴν πᾶσαν γῆν· ἐπειδὴ σὺ πεποίηκας αὐτήν. *Hoc est, facies ut fructum ferat tota terra, siquidem tu fecisti eam.* [96] *Γάρ*. Abest a cod. 1. [97] E cod. 1 et 2 suppl. Eadem habuit Carafa. [98] *Σέ*. cod. 1 οὖς. [99] cod. 1 εὐφραίνουσι. [1] *Κατὰ — Ἑβδομ*. cod. horum loco habet τῷ γὰρ ὄντι. [2] *Ὁ φυόμενος*. cod. 2 ὁμοφυόμενος. [3] *Τροφή*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ θέλει εἰπεῖν. [4] *Γάρ φησι*. Des. in cod. 1. [5] *Σου*. Des. in cod. 1. [6] cod. 2 τούτων. [7] *Ἐντεῦθεν — ψεκάδες*. Garn. p. 17, ita: Ἐντεῦθεν δῆλον, ὅτι τὸ *ἐπεσκέψω* καὶ *ἐπλήθυνας*, καὶ τὰ λοιπὰ, ἀντὶ τοῦ *ἐπίσκεψαι* καὶ *πλήθυνον* εἶπε. Διηγεῖται δὲ νῦν σαφέστερον, τί τὸ *μεθύσκεσθαι* τὴν γῆν καὶ πῶς μεθυσκομένης αὐτῆς τί συμβαίνει, ὅτι αἱ αὔλακες αὐτῆς πληρούμεναι ὑδάτων καὶ οἱονεὶ μεθυσκόμεναι πληθύνουσι τὰ γεννήματα αὐτῆς, καὶ ὥσπερ εὐφραίνεται, ἐν ταῖς περὶ αὐτὴν καὶ δι' αὐτὴν σταγόσιν αὔξουσα καὶ ἀδρύνουσα τὴν ἑαυτῆς πόαν· τῆς γῆς δὲ λέγει *τὰς σταγόνας*, ὅτι αὐτῆς χάριν γίνονται· δεχομένη γὰρ τὰς ἐπ' αὐτὴν φερομένας σταγόνας χαίρουσα ἀνατέλλει τοὺς καρποὺς, ἤγουν ἀναδίδωσι καὶ προβάλλεται. *Inde manifestum est,* visitasti *et* multiplicasti *pro* visita *et* multiplica *dictum esse. Exponit vero nunc apertius quid sit* inebriari *terram, et quid, quove modo ea inebriata fiat, ita ut sulci ipsius pleni sint aquis, et velut inebriati multiplicent ipsius fructus, et quasi lætetur, in sulcis augens et grandiorem faciens herbam.* Terræ *vero* stillicidia *dicit, quia ipsius gratia fiunt: susceptis enim quæ in ipsam feruntur, stillicidiis, gaudens progerminat fructus, sive dat et profundit.* [8] *Πλήθυνον — αὐτῆς*. Heb. נַחֵת גְּדוּדֶהָ, *deprimendo glebas ejus.*

τῆς. » Ἐπίμεινον, φησὶ, Δέσποτα, καθάπερ τινὰς A αὔλακας, τοὺς λογισμοὺς αὐτῶν ἄρδων, καὶ εἰς καρποφορίαν [9] διεγείρων. « Ἐν ταῖς σταγόσιν αὐτῆς εὐφρανθήσεται [10] ἀνατέλλουσα [11]. » Εὐφραινοῦσι [12] δὲ αὐτὴν, καὶ ἀνθῆσαι παρασκευάσουσιν, αἱ [13] κατὰ καιρὸν παρὰ τῶν διδασκάλων φερόμεναι [14] ψεκάδες [15].

ιβ'. « Εὐλογήσεις [16] τὸν στέφανον [17] τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός σου. » *Ἐνιαυτὸς χρηστότητος*, ὁ παρὰ Ἡσαΐᾳ [18] κληθεὶς ἐνιαυτὸς Κυρίου δεκτός· « Πνεῦμα γὰρ, φησὶ, Κυρίου ἐπ' ἐμέ [19]· οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι συντετριμμένους τὴν καρδίαν [20], κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι [21] ἐνιαυτὸν Κυρίῳ [22] δεκτόν. » *Ἐνιαυτὸν* τοίνυν *χρηστότητος*, τὸν μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Σωτῆρος [23] ἡμῶν [24] ὀνομάζει χρόνον, ὡς μίαν αὐτῷ B καρποφορίαν προσφέροντα [25] τὴν εὐσέβειαν. Τούτῳ [26] τὴν εὐλογίαν ὁ προφητικὸς [27] ἐπεύχεται λόγος [28].

« Καὶ [29] τὰ πεδία σου πλησθήσονται πιότητος. [ιγ'] Πιανθήσονται [30] τὰ ὡραῖα [31] τῆς ἐρήμου· καὶ ἀγαλλίασιν οἱ βουνοὶ περιζώσονται. » Ταύτης [32] δὲ [33] τῆς χρηστότητος ἐπιφαινομένης, ἡ πάλαι ἔρημος ὥριμον δώσει καρπόν. Καὶ οἱ ταῖς [34] τῶν δαιμόνων θυσίαις μιαινόμενοι βουνοὶ [35], τοὺς τὸν Θεὸν διηνεκῶς ὑμνοῦντας, καὶ τὸν ἀγγελικὸν ἀσπαζομένους βίον ὑποδεξάμενοι, λαμπροί τινες ἔσονται καὶ περίβλεπτοι. Τοῖς δὲ λόγοις καὶ τὰ πράγματα μαρτυρεῖ. Ὁρῶμεν γὰρ συντρέχοντας ἅπαντας πρὸς τοὺς τὰς [36] ἀκρωρείας κατειληφότας, καὶ τὴν ἀκροτάτην ἀρετὴν μετιόντας.

ιδ'. « Ἐνεδύσαντο [37] οἱ κριοὶ τῶν προβάτων. » C *Κριοὺς* [38] *προβάτων* καὶ Ἰεζεκιὴλ ὁ προφήτης τοὺς

fructus ejus. » Perge, inquit, o Domine, quemadmodum quosdam sulcos, eorum mentes irrigare, et in fertilitatem excitare. « In stillicidiis ejus lætabitur germinans. » Stillicidia autem a divinis concionatoribus opportune allata, multa lætitia ipsam afficient, et ut florescat facient.

VERS. 12. « Benedices **1038** coronæ anni benignitatis tuæ. » Is est, *annus benignitatis*, qui apud Isaiam vocatur annus Domini acceptus. « Spiritus enim, inquit, Domini est super me : propterea unxit me, evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum, prædicare annum Domini acceptum [h]. » *Annum* igitur *benignitatis* appellat tempus quod fuit post incarnationem Salvatoris nostri, quod unam illi uberem fructum affert pietatem. Huic benedictionem precatur sermo propheticus.

« Et campi tui replebuntur ubertate. [VERS. 13.] Pinguescent speciosa deserti, et exsultatione colles accingentur. » Hac autem benignitate exoriente, **1039** quæ olim solitudo erat, maturum fructum dabit, et colles idolorum sacrificiis inquinati, excipientes eos, qui Deum semper laudant, quique angelorum vitam amplectuntur, splendidi et illustres erunt. Porro verbis facta ipsa testimonium perhibent. Videmus enim omnes currentes ad eos, qui montium vertices occuparunt, et ad summum virtutis apicem pervenerunt.

VERS. 14. « Induti sunt arietes ovium. » Ezechiel quoque propheta potentes nominat *arietes ovium* [i].

[h] Isa. LXI, 1, 2; Luc. IV, 18. [i] Ezech. XXXIV, 17, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[9] cod. 1, 2 καρπογονίαν. [10] *Εὐφρανθ.* Hebr. תְּמֹגְגֶנָּה, *liquefacies*, s. *dissolves eam*. Symm. χαυνώσεις αὐτήν. [11] *Ἀνατέλλουσα*. Hebr. צִמְחָהּ quod cum seq. תְּבָרֵךְ cohæret. *Germini ejus benedices.* [12] cod. 2 εὐφρανθῆναι. [13] *Al.* cod. 1 præm. καί. [14] cod. 1 προσφερόμεναι. [15] *Ψεκάδες*. cod. 1 add. ταύτας γὰρ λέγει σταγόνας. [16] *Εὐλογήσεις*. Ad finem præc. vers. pertinet. [17] *Τὸν στέφανον*. Hebr. עֲטֶרֶת, *coronas*. [18] cod. 1, 2 Ἡσαΐου. [19] *Ἐπ' ἐμέ*. Des. in cod. 2. [20] cod. 1, 2 τῇ καρδίᾳ. [21] *Καλέσαι*. cod. 2 præm. καί. [22] cod. 1, 2 Κυρίου. [23] *Σωτῆρος*. cod. 1 præm. Θεοῦ καί. [24] *Ἡμῶν*. cod. 1 add. Χριστοῦ. [25] cod. 1 φέροντα. [26] cod. 1 οὕτω. [27] cod. 1 Προφήτης. [28] *Λόγος*. cod. 1 λέγων. [29] *Καὶ—πιότητος*. Hebr. וּמַעְגָּלֶיךָ יִרְעֲפוּן דָּשֶׁן, *et orbitæ tuæ stillabunt pinguedinem*. Ad hæc verba pertinent quæ habet Garn. p. 17. Σοὶ, φησὶ, δοκοῦν εὐτακτοῦσιν αἱ ὧραι, καὶ αἱ χῶραι πιαίνονται εἰς τὸ καρπογονῆσαι. *A te constitutum ordinem servant anni tempestates, et agri impinguescunt ad producendos fructus.* [30] *Πιανθ. τὰ ὡραῖα*. Hebr. יִרְעֲפוּ נְאוֹת, *stillabunt pascua*. [31] *Ὡραῖα*. Ita leg. in edit. Ald. et Compl. Rec. lectio est ὄρη. [32] *Ταύτης — μετιόντας*. Hæc et quæ ad v. 12 præcesserunt, haud multum differunt ab illis quæ Cord. p. 272. sq. Origeni tribuit. Garn. p. 18, ad verba Πιανθήσονται — ἐρήμου, hæc attulit : Καὶ ὅσα, φησὶν, ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἐν τοῖς ὄρεσι πεδινώτερα, καὶ ταῦτα εὐκαρπίας πληρωθήσονται. Ἢ ἔρημον ἐνταῦθα τὴν Ἱερουσαλὴμ λέγει, ὡς ἐρημωθεῖσαν ὑπὸ Βαβυλωνίων. Ὡραῖα δὲ αὐτῆς τὰ καρποφορούμενα μέρη τῆς γῆς, ἢ καὶ τοὺς καρπούς. *Et quæcunque, ait, in deserto et in montibus magis campestria fuerint, ea quoque ubertate implebuntur. Vel* desertum *hic dicit Hierosolymam, utpote desolatam a Babyloniis,* Speciosa *vero* ejus *vocat partes ipsius terræ fructiferas, sive etiam fructus.* Cum his conferenda sunt, quæ ex Didymo habet Cord. t. II, p. 273. Ad verba reliqua καὶ — περιζώσονται hæc ibidem leguntur : Τουτέστι κύκλῳ καὶ πανταχόθεν ἀγαλλιασθήσονται, ὡς καὶ αὐτοὶ τοὺς οἰκείους ἀναδιδόντες καρπούς. *Hoc est circumquaque et ubivis lætificabuntur, quippe qui et ipsi suos ferant fructus.* [33] *Δέ*. cod. 1 add. φησί. [34] *Ταῖς — θυσίαις*. cod. 1 παρὰ τῶν δαιμονικῶν θυσιῶν. [35] *Βουνοί*. cod. 2 βωμοί. [36] *Τάς*. Abest a cod. 2. [37] *Ἐνεδύσαντο προβάτων*. Hebr. לָבְשׁוּ כָרִים הַצֹּאן, *Induuntur pascua ovibus*. [38] *Κριοὺς — βαπτίσματι*. Hæc apud. Cord. p. 273, Theodoro tribuuntur. Garn. autem p. 18, hæc ad h. l. protulit : Πάσης, φησὶ, τῆς γῆς ἀνθούσης, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ θρέμματα βαθέσι τοῖς μαλλοῖς ἀμφιάσονται. Ἀφθόνῳ γὰρ τῇ νομῇ κεχρημένα, πλουσία καὶ τῇ ἐρέᾳ ἐξανθήσει. Πρὸς δὲ διάνοιαν, *κριοὺς προβάτων* τοὺς δυνατοὺς ὀνομάζει, ἵνα δείξῃ, ὅτι οὐ μόνον τὰ λοιπὰ ἔθνη, καὶ οἱ εὐτελέστεροι, ἀλλὰ καὶ οἱ αὐτῶν καθηγούμενοι προσέδραμον τῷ κηρύγματι, καὶ Χριστὸν διὰ τοῦ βαπτίσματος ἐνεδύσαντο τὸ τῆς εὐφροσύνης ἱμάτιον. *Tota, ait, florente terra, ipsius animalia altis velleribus induentur. Ubere enim pabulo abundabunt et lana efflorescent. Secundum sensum vero* arietes ovium *vocat potentes, ut ostendat, fore ut non solum reli-*

Sed ille eos accusat, quod bona pascua depabularentur, et reliqua pedibus conculcarent, quodque puram aquam biberent, et reliquam pedibus turbarent. Hic autem bona his etiam vaticinatur. Dicit enim ipsos vestiri et indui. Naturam vero indumenti divinus Paulus declarat. « Quicunque enim, ait, in Christo baptizati estis, Christum induistis i. » Quoniam enim piscatores principio, et opifices, et pauperes Dominus Christus elegit, Spiritus gratia vaticinatur **1040** etiam divitum et potentium salutem. Idcirco, inquit, « Induti sunt arietes ovium. » Nam non solum aliæ oves, verum etiam ipsi arietes, ad salutare baptisma accedunt. « Et valles abundabunt frumento. » Paupertati autem velut sorte addicti, qui pietatem exercere decreverunt, proprium fructum Deo afferent, hic quidem triginta, hic vero sexaginta, et hic centum. « Clamabunt, etenim hymnum dicent. » Porro omnes, quos antea diximus, cum omni animi studio Deum laudabunt, qui talem mutationem hominum naturæ largitus est. Scimus igitur nonnullos scriptores, verba psalmi superficie tenus attendentes, dixisse, horum singula post reditum e captivitate accidisse: quando una cum libertate ubertas quoque anni illis tributa est, et abundantes imbres, ita ut Jordanes inundaret. Ipsum enim *Dei flumen* vocatum esse dixerunt. Ego autem, **1041** cum ejusmodi nihil factum fuisse ex historia didicerim (in multa enim inopia diu vixerunt, ut Esdras docuit), invenerimque apertam in psalmo vaticinationem de gentium salute: (« Ad te enim, inquit, omnis caro veniet, » et: « Exaudi nos, Deus, Salvator noster, spes omnium finium terræ, et in mare longe:) » hunc sensum verbis illis accommodatum esse censui. Qui vero fabulis se oblectant, et Hierosolymæ ædificationem comminiscuntur, et proprias cogitationes veluti somnia narrant, non facta jam esse hæc, sed fore post Judæorum revocationem dixerunt, ad aliorum dogmatum corruptionem hanc quoque fabulam adjungentes. Quos cum suis deliramentis relinquentes, divina oracula attingamus, cum Davide

A δυνατοὺς ὀνομάζει. Ἀλλ' ἐκεῖνος κατηγορεῖ [39], ὅτι τὴν καλὴν νομὴν ἐνέμοντο, καὶ τὴν λοιπὴν τοῖς ποσὶ κατεπάτουν· καὶ τὸ καθαρὸν ὕδωρ ἔπινον, καὶ τὸ λοιπὸν τοῖς ποσὶ συνετάραττον. Ἐνταῦθα δὲ, ἀγαθὰ καὶ τούτοις θεσπίζεται. Λέγει γὰρ αὐτοὺς [40] ἐνδύεσθαι [41] καὶ ἀμφιέννυσθαι· τὴν δὲ τοῦ ἐνδύματος φύσιν [42] ὁ θεσπέσιος λέγει Παῦλος. « Ὅσοι γὰρ, φησὶν, εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. » Ἐπειδὴ γὰρ ἁλιέας [43] τὴν ἀρχὴν, καὶ χειροτέχνας, καὶ πενίᾳ συζῶντας ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐξελέξατο, προθεσπίζει τοῦ Πνεύματος ἡ χάρις, καὶ τῶν πλουτούντων καὶ δυναστευόντων τὴν σωτηρίαν. Διό φησιν· « Ἐνεδύσαντο οἱ κριοὶ, τῶν προβάτων· » οὐ γὰρ μόνον τὰ ἄλλα πρόβατα, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ [44] οἱ κριοὶ προσίασι τῷ σωτηρίῳ βαπτίσ-
B ματι. « Καὶ αἱ κοιλάδες πληθυνοῦσι [45] σῖτον. » Καὶ οἱ πενίᾳ [46] δὲ συγκληρωθέντες, καὶ εὐσεβεῖν προαιρούμενοι, τὸν οἰκεῖον καρπὸν προσοίσουσι τῷ Θεῷ [47], ὁ μὲν τριάκοντα, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ ἑκατόν [48]. « Κεκράξονται, καὶ γὰρ ὑμνήσουσιν. » Ἅπαντες [49] δὲ οἱ προλεχθέντες σὺν πάσῃ προθυμίᾳ τὸν Θεὸν ἀνυμνήσουσι, τὸν τοιαύτην μεταβολὴν τῇ [50] τῶν ἀνθρώπων δωρησάμενον φύσει. Οἴδαμεν οὖν [51], ὥς τινες τῶν συγγραφέων, ἐξ ἐπιπολῆς νενοηκότες τὰ εἰρημένα, τούτων ἕκαστον ἔφασαν γεγενῆσθαι [52] μετὰ τὴν τῆς αἰχμαλωσίας ἐπάνοδον, εὐετηρίας αὐτοῖς [53] πρὸς τῇ ἐλευθερίᾳ παρασχεθείσης, καὶ ὑετῶν ἀφθόνων [54], ὡς καὶ τὸν Ἰορδάνην πλημμυρεῖν. Αὐτὸν γὰρ ἔφασαν κεκλῆσθαι *τοῦ Θεοῦ Ποταμόν*. Ἐγὼ δὲ
C μηδὲν τοιοῦτον παρὰ τῆς ἱστορίας γεγενῆσθαι [55] μεμαθηκώς· ἐν πολλῇ γὰρ διήγαγον ἐπὶ πλεῖστον πενίᾳ, ὡς ὁ Ἔσδρας ἐδίδαξεν· εὑρὼν δὲ καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν σωτηρίας τὴν πρόῤῥησιν ἐν τῷ ψαλμῷ προφανῆ· « Πρὸς σὲ γὰρ, ἔφη [56], πᾶσα σὰρξ ἥξει, » καί· « Ἐπάκουσον ἡμῶν, ὁ Θεὸς, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ἡ ἐλπὶς πάντων τῶν περάτων τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐν θαλάσσῃ μακράν. » Ταύτην ἀκόλουθον τοῖς ῥητοῖς ἐκείνοις ὑπέλαβον τὴν διάνοιαν. Οἱ δὲ τοῖς μύθοις χαίροντες [57], καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ τὴν οἰκοδομὴν φανταζόμενοι, καὶ καθάπερ ὀνείρους τοὺς οἰκείους λογισμοὺς ἐξηγούμενοι, οὐ γεγενῆσθαι ταῦτα, ἀλλ'

i Galat. III, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

quæ gentes et humilioris sortis homines, sed etiam ipsorum principes accurrant, audita prædicatione, et Christum per baptismum induant, quod est lætitiæ indumentum. [39] cod. 2 κατηγορῶν. [40] cod. 1 et 2 αὐτοῖς. [41] cod. 1 ἐνδύσασθε καὶ ἀμφιέννυσθε. [42] *Φύσιν*. cod. 1 δύναμιν. [43] cod. 1 ἁλιεῖς. [44] Αὐτοί. Des. in cod. 2. [45] *Πληθ*. Hebr. יַעַטְפוּ, *operientur.* [46] *Καὶ οἱ πενίᾳ δέ*. cod. 1 λέγει δὲ ὅτι οἱ πενίᾳ. [47] Θεῷ. cod. 1 addit τῷ εἰρηκότι. [48] *Ἑκατόν*. cod. 1 add. ταύτας δὲ οἶδε *κοιλάδας πληθυνούσας σῖτον* τὰς κατὰ τόπον Ἐκκλησίας καθ' ἑκάστην βλαστανούσας τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας. Περὶ αὐτῶν γὰρ τοῦτο φάσκει. Valles *autem* abundantes frumento *novit esse Ecclesias ubique terrarum quasi e gremio suo producentes qui credunt in eum. De istis enim hoc dicit.* [49] *Ἅπαντες*, κ. λ. Horum loco apud Garn. p. 18, legitur: Τοῦτο οὐ περὶ τῶν κοιλάδων εἴρηται, ἀλλὰ περὶ τῶν προβάτων, ὅτι ἀγαλλόμενα τῇ περιττότητι τῆς τροφῆς, κεκράξεται οἷον ὑμνοῦντα. Τοῦτο γὰρ ἴδιον θρεμμάτων τῇ ἀφθονίᾳ τῆς νομῆς μυκᾶσθαι καὶ βληχᾶσθαι. *Id non de vallibus dictum est, sed de ovibus, quod propter abundantiam alimenti lætantes clament, quasi hymnum dicentes. Hoc enim proprium est animalium, propter abundantiam pabuli mugire et balare.* Cum his conf. quæ Cord. t. II, p. 275, ἀνωνυμεὶ exhibuit. [50] cod. 2 τήν. [51] *Οἴδαμεν οὖν*, κ. λ. Hæc parum differunt ab illis quæ sub Hesychii nomine leg. apud Cord. p. 274. [52] *Γεγενῆσθαι*. cod. 1 addit ὡς καὶ ἔδοξε Ὠριγένει καὶ Εὐσεβίῳ τῷ ἐπίκλην Παμφίλῳ, καὶ ἑτέροις νενοσηκόσιν ἀνθρωπολατρείαν μᾶλλον ἢ Θεοῦ παρουσίαν· λέγοντες. *Ut visum quoque est Origeni ac Eusebio cui cognomen est Pamphili, aliisque qui hominibus placendi affectu potius tenentur, quam ut Dei præsentiam curæ habeant. Dicunt autem.* [53] Αὐτοῖς. In cod. 1 sequitur παρασχεθείσης. [54] cod. 1 et 2 ἀφθονίας. [55] *Γεγεν*. Des. in cod. 1 et 2. [56] Ἔφη Abest a cod. 2. [57] *Χαίροντες*. cod. 1 addit καὶ τῇ ῥητορικῇ καὶ Πλατωνικῇ εὐγλωττίᾳ γαυριῶντες, *et rhetorica ac Platonica facundia superbientes.*

ἐπεσθαι μετὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων ἀνάκλησιν ἔφασαν, πρὸς τῇ τῶν ἄλλων δογμάτων διαφθορᾷ [58], καὶ τοῦτον προστεθεικότες τὸν μῦθον. Οὓς ληρεῖν καταλιπόντες [59], τῶν [60] θείων λογίων [61] ἀψώμεθα, μετὰ τοῦ Δαβὶδ βοῶντες. « Λύχνος τοῖς ποσί μου ὁ νόμος σου, καὶ φῶς ταῖς τρίβοις μου [62]. »

A clamantes : « Lucerna pedibus meis lex tua, et lumen semitis meis [k]. »

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΞΕ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, Ὠδὴ ψαλμοῦ ἀναστάσεως [63]. » Οὐδὲ [64] ταύτην τὴν προσθήκην τὸ Ἑβραϊκὸν ἔχει, οὐδὲ οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ, οὐδὲ οἱ Ἑβδομήκοντα ἐν τῷ Ἑξαπλῷ· ἀλλὰ καὶ ταύτην τινὲς, ὡς ἔοικε, προστεθείκασι. Καὶ τοῦτον δὲ τὸν ψαλμὸν ὁ θεῖος [65] Δαβὶδ τοῖς ἐν Βαβυλῶνι δορυαλώτοις συνέγραψεν· οὐχ [66] ἔτι μὲν [67] τῆς ἐπανόδου τυχεῖν ἱκετεύουσιν, ἀλλ' ἤδη ταύτης τετυχηκόσι, καὶ τῆς πορείας ἀψαμένοις [68]. Προλέγει δὲ κατὰ ταὐτὸν [69] καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν σωτηρίαν [70].

β'. « Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ [71], πᾶσα ἡ γῆ· ψάλατε δὲ [72] τῷ ὀνόματι αὐτοῦ· δότε δόξαν ἐν [73] αἰνέσει αὐτοῦ. » Ἅπαντες [74] ἡμῖν, φησὶν, ἄνθρωποι [75], τῆς ὑμνῳδίας κοινωνήσατε, καὶ τῷ Θεῷ [76] τὸ προσῆκον μεθ' ἡμῶν ἀναπέμψατε σέβας· εἰκότως δὲ εἰς τὴν τοιαύτην κοινωνίαν καλοῦσιν ἅπασαν τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν. Ἐν αὐτοῖς γὰρ τὰ τῆς ἁπάντων προδιεγράφετο σωτηρίας. Καθάπερ γὰρ αὐτοὶ τῆς τῶν Βαβυλωνίων ἀπηλλάγησαν δουλείας· οὕτως ἅπαντες ἄνθρωποι [[77] μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος] τῆς πικρᾶς τοῦ διαβόλου τυραννίδος ἠλευθερώθησαν. Εἶτα διδάσκουσι τῆς ὑμνῳδίας τὸν τρόπον.

γ'. « Εἴπατε τῷ Θεῷ· Ὡς φοβερὰ τὰ ἔργα σου ! ἐν τῷ πλήθει τῆς δυνάμεως σου ψεύσονταί σε οἱ ἐχθροί σου. » Θαυμάσατε, φησὶν, [78] εἰς δύναμιν τὰ ὑπὸ τοῦ

INTERP. PSALMI LXV.

VERS. 1. « In finem: Canticum psalmi resurrectionis. » Hoc additamentum non habet Hebraicum exemplar, neque alii interpretes, neque Septuaginta **1042** in Hexaplo, sed hoc nonnulli, ut verisimile est, apposuerunt. Cæterum divinus David pro captivis, qui Babylone erant, hunc etiam psalmum conscripsit, non amplius ut reverterentur orantibus, sed reditum jam consecutis, et iter parantibus. B Prædicit etiam eadem opera gentium salutem.

VERS. 2. « * Jubilate Deo, omnis terra, psallite nomini ejus, date gloriam laudi ejus. » Omnes homines, inquit, nobiscum hymnos communicate, et debitum honorem Deo nobiscum exhibete. Merito autem in hujusmodi communionem **1043** omnem hominum naturam accersunt, quia in ipsis omnium salus adumbrabatur. Sicut enim illi ex Babyloniorum servitute liberati fuere, sic omnes homines [post incarnationem Dei et Salvatoris] ab acerba dæmonis tyrannide exempti sunt. Deinde hymnodiæ modum docent.

C VERS. 3. « Dicite Deo, Quam terribilia sunt opera tua ! in multitudine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui. » Pro viribus, inquit, admiramini mi-

[k] Psal. CXVIII, 105.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[58] cod. 1 διαφορᾷ. [59] *Καταλιπόντες*. cod. 1 addit ἡμεῖς. [60] *Τῶν — ἀψώμεθα*. cod. 1 τῷ φωτὶ τῶν θείων λογίων ὀψόμεθα φῶς. In luce divinorum oraculorum videbimus lucem. [61] cod. 2 λόγων. [62] *Μου*. cod. addit: Ἀλλὰ μηδεὶς ὑπολάβοι με ἐνυβρικέναι τοὺς προκεκοιμημένους· οὐδὲ γὰρ βουλόμενος λωβῆσαι αὐτοὺς ἀλλὰ τὴν νόσον αὐτῶν δήλην ποιῆσαι πᾶσι τοῖς ἐντυγχάνουσι πρὸς τὸ μὴ μετασχεῖν τῆς λοιμικῆς ἐκείνων, ταῦτα ὑμῖν σαφέστερον τοῖς φιληκόοις συνεργίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διεσάφησα. *Nemo autem existimet, me ignominia afficere velle eos qui jam obdormiverunt: non enim ut injuriam inferrem illis, sed ut lectoribus omnibus morbum eorum notum facerem, ne lethali istorum morbo etiam inficerentur, hæc vobis audiendi cupidis adjuvante Spiritu sancto apertius exposui.* [63] *Ἀναστάσεως*. cod. 1 αἰνέσεως. [64] *Οὐδὲ — προστεθ.* Idem Scholion exstat in edit. Rom. τῶν Ο', desid. autem apud Garn. p. 18. [65] *Θεῖος*. Des. apud. Garn. l. c. [66] *Οὐχ — ἀλλ'*. Des. apud Garn. l. c. [67] cod. 1 et 2 μέντοι. [68] *Ἀψαμένοις*. Apud Garn. l. c. sequitur: ἡ δὲ τῆς ἀναστάσεως λυθείσης. (Ita leg. esse videtur pro λυθεῖσαν) εὐχαριστήριος ὁ ψαλμὸς ᾄδεται. *Canticum vero illud resurrectionis, soluta captivitate ut psalmus pro gratiarum actione canitur.* [69] *Δὲ κατὰ ταὐτόν*. cod. 2 κατ' αὐτόν. [70] *Σωτηρίαν*. Apud Garn. l. c. præcedit κλῆσιν καί. Ibidem post σωτηρ. sequitur, καὶ τὴν ἀνάστασιν τῶν ψυχῶν αὐτῶν τὴν γενησομένην εὐαγγελίζεται· κατὰ τὸ εἰρημένον, ὁ ἀνιστῶν ἀπὸ γῆς πτωχόν. *Et futuram animarum resurrectionem annuntiat, juxta illud quod dictum est.* (Psal. CXII, 7.) *Suscitans e terra inopem.* Hæc apud Cord. t. II, p. 287, Anastasio tribuuntur. [71] *Θεῷ*. cod. 1 Κυρίῳ, ut in edit. Ald. et Compl. [72] *Δέ*. cod. 1, 2 δὴ, quæ est rec. lectio h. l. [73] *Ἐν*. Abest a textu τῶν Ο'. [74] *Ἅπαντες*, κ. τ. λ Alia horum in locum substituta vid. apud Cord. p. 288, Garn. p. 19, hæc e cod. suo attulit: Ἡγείσθω κἀνταῦθα ἡ ἱστορία, ἀκολουθείτω δὲ ἡ θεωρία· ἐπινίκιός ἐστι φωνὴ ὁ ἀλαλαγμός. Ταύτην οὖν, φησὶν, ἀναπέμψατε, πᾶσα ἡ γῆ, ἤτοι ἡ Παλαιστίνη, ἣν ἀπέλαβον οἱ ἐκ Βαβυλῶνος ἐπανιόντες, ἢ πᾶσα ἡ οἰκουμένη. Εἰκότως δὲ καλοῦσι πρὸς κοινωνίαν τῆς ὑμνῳδοὺς πᾶσαν τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν. Ἐν αὐτοῖς γὰρ τὰ τῆς ἁπάντων προδιεγράφετο σωτηρίας. Ὡς γὰρ αὐτοὶ τῆς ἐν Βαβυλῶνι δουλείας, οὕτως οἱ ἄνθρωποι τῆς διαβολικῆς τυραννίδος ἐρρύσθησαν. Εἶτα τῆς ὑμνῳδίας τὸν τρόπον διδάσκουσι· ψάλατε γὰρ, φησὶ, δι' ὀργάνων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, τουτέστι μεθ' ὕμνων αὐτὸν ὀνομάζετε· ἡ δὲ εἰς αὐτὸν αἴνεσις ἐχέτω δόξαν, τουτέστιν, ἐπιδόξως αὐτὸν ὑμνήσατε. *Hic etiam præcedat historia, sequatur vero contemplatio. Vox triumphalis est jubilus. Hanc igitur emitte tota terra; vel Palæstina, quam obtinuerunt ex Babylonica servitute reduces, vel omnis terra habitabilis. Satis apposite autem in societatem hymni canendi vocant universam hominum naturam. In ipsis enim quæ ad omnium salutem pertinent, per anticipationem describuntur. Ut enim ipsi ex Babylonica servitute, sic homines ex diaboli tyrannide erepti sunt. Deinde hymni canendi modum docent. Dicit enim, « Psallite cum organis, nomini ejus; » hoc est, cum hymnis ipsum appellate : sive, laus in honorem ejus celebrata habeat gloriam ; hoc est, gloriose ipsum hymno celebrate.* Ultima verba respondent illis quæ ex Athanasio attulit Cord. p. 288. [75] *Ἄνθρωπος*. cod. 2 præm. οἱ. [76] *Τῷ Θεῷ*. Des. in cod. 2. [77] E cod. 1 suppl. Eadem legit Carafa. [78] *Θαυμ. φησίν*. cod. 1 θέλει δὲ εἰπεῖν, ὅτι θαυμάσατε.

racula a Deo edita. Tanta enim et talia sunt, ut magnitudo eorum quæ fiunt, ab impiis non credatur. Habet autem et alium sensum a veritate confirmatum, illud, « In multitudine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui. » Cum, inquit, lumine divinæ cognitionis **1044** terrarum orbem illustraveris, atque ad pietatem plerosque converteris, tunc et qui perfidiæ tenebris detinentur, pietatem simulabunt, impietatem abnegantes. Et hoc continue fieri videmus. Multi enim gentilium errori inservientes, hunc manifesto confiteri non audent, et Judæi, cum urgentur, crucis tropæum celebrant, et undique prophetiæ veritas elucescit.

Vers. 4. « Omnis terra adoret te, et psallant tibi : psallant nomini tuo, Altissime. » Hoc manifestius Symmachus dixit : *Omnes, qui supra terram sunt, adorabunt te, canentes laudabunt nomen tuum.* Cæterum hæc vaticinatio est præsentis temporis, quo inter omnes gentes universorum Deus laudatur, et Dominus Christus altissimus ab omnibus vocatur.

Vers. 5. « Venite et videte opera Dei : quam terribilis in consiliis super filios hominum. » Adhibete, inquit, mentem, et singula considerate, quæ a Deo facta sunt, ejusque inexplicabilem sapientiam admiramini, per quam hominum genus ad pietatem ducit. Sic enim et Theodotio intellexit : « Terribilis in consiliis super filios hominum ; » sed Symmachus : *Terribilia machinamenta pro filiis hominum.* Terribilibus enim, ait, admirabilibusque **1045** artibus pro hominum salute usus est. Deinde narrat ea quæ olim acciderunt.

Vers. 6. « Qui convertit mare in aridam, per flumen transibunt pede. » Hoc in loco tempus mutatum est : præterita enim tanquam futura dixit.

A Θεοῦ γεγενημένα [79] θαύματα. Τοσαῦτα γάρ εἰσι [80] καὶ τοιαῦτα, ὡς τὴν ὑπερβολὴν [81] τῶν γινομένων [82], ἀπιστεῖσθαι παρὰ τῶν δυσσεβῶν. Ἔχει δὲ [83] καὶ ἑτέραν διάνοιαν ὑπὸ τῆς ἀληθείας μαρτυρουμένην, τὸ [84], « Ἐν τῷ πλήθει τῆς δυνάμεώς σου, ψεύσονταί σε οἱ ἐχθροί σου. » Ὅτι ἂν, φησὶ, τῷ φωτὶ τῆς θεογνωσίας καταυγάσας [85] τὴν οἰκουμένην, εἰς [86] εὐσέβειαν μεταβάλῃς τοὺς πλείστους, τηνικαῦτα καὶ οἱ τῷ τῆς ἀπιστίας κατεχόμενοι σκότῳ ὑποκριθήσονται τὴν εὐσέβειαν, ἀρνούμενοι τὴν ἀσέβειαν. Καὶ τοῦτο διηνεκῶς ὁρῶμεν γινόμενον. Πολλοὶ γὰρ τῇ Ἑλληνικῇ πλάνῃ δουλεύοντες, ὁμολογῆσαι τοῦτο προφανῶς οὐ τολμῶσι. Καὶ Ἰουδαῖοι δὲ [87] στενοχωρούμενοι, τοῦ [88] σταυροῦ τὴν νίκην ὑμνοῦσι, καὶ πανταχόθεν τῆς προφητείας ἡ ἀλήθεια δείκνυται [89].

B δ'. « Πᾶσα ἡ γῆ προσκυνησάτωσάν σοι, καὶ ψαλάτωσαν. Ψαλάτωσαν [90] δὲ [91] τῷ ὀνόματί σου, Ὕψιστε [92]. » Τοῦτο σαφέστερον ὁ Σύμμαχος εἴρηκε· *Πάντες οἱ ἐπὶ γῆς προσκυνήσουσί σε [93] μελῳδοῦντες, ᾄσονται τὸ ὄνομά σου.* Πρόῤῥησις δὲ ταῦτα [94] τοῦ παρόντος καιροῦ, καθ' ὃν ἐν ἅπασι τοῖς ἔθνεσιν ὁ τῶν ὅλων ὑμνεῖται Θεός· καὶ [95] ὁ Δεσπότης Χριστὸς ὕψιστος παρὰ πάντων καλεῖται.

ε'. « Δεῦτε, καὶ ἴδετε τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ· ὡς [96] φοβερὸς ἐν βουλαῖς, ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. » Ἐπιστήσατε, φησὶ, τὸν νοῦν, καὶ κατανοήσατε τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ [97] γινομένων ἕκαστον, καὶ τὴν ἄῤῥητον αὐτοῦ σοφίαν θαυμάσατε, δι' ἧς τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ποδηγεῖται πρὸς εὐσέβειαν. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Θεοδοτίων νενόηκε. « Φοβερὸς ἐν βουλαῖς ὑπὲρ [98] τοὺς υἱοὺς τῶν C ἀνθρώπων· » ὁ [99] δὲ Σύμμαχος, *Φοβερὰ μηχανήματα ὑπὲρ υἱῶν ἀνθρώπων.* Φοβεραῖς γὰρ, φησὶ [1], καὶ θαυμασταῖς μηχαναῖς, ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων κέχρηται σωτηρίας. Εἶτα διηγεῖται τὰ πάλαι γινόμενα.

ϛ'. « Ὁ μεταστρέφων τὴν θάλασσαν εἰς ξηράν· ἐν ποταμῷ διελεύσονται ποδί. » Ὁ [2] χρόνος ἐνταῦθα ἐνήλλακται· τὰ γὰρ παρεληλυθότα ὡς ἐσόμενα εἰ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[79] Garn. l. c. γενόμενα. [80] cod. 1, 2 et Garn. ἐστι. [81] cod. 1 et Garn. τῇ ὑπερβολῇ. [82] *Τῶν γινομένων.* Des. apud Garn. [83] *Ἔχει δὲ*, κ. τ. λ. Horum locum apud Garn. p. 19. occupant hæc· Ἐχέτω οὖν ὁ ὕμνος νοῦν τοιοῦτον, ὅτι φοβερὰ ἐνεδείξω εἰς ἡμᾶς. Πολλοὶ γὰρ τῶν ἀρχόντων Ἕλληνες ὄντες διὰ τιμῆς ἡμᾶς παρέπεμπον, εἰ καὶ μὴ εὐσεβοῦντες, ἀλλ' ὑποκρινόμενοι· ἄκοντες γὰρ ἡμῖν ὑπηρέτουν Κύρου προστάξαντος. Τῷ μεγέθει τοίνυν τῶν παρὰ σοῦ γινομένων, οὕτω περιβλέπτους ἡμᾶς ἀποφανεῖς, ὡς πολλοὺς καὶ τῶν ἐναντίων ὑποκρίνεσθαι τὴν εἰς σὲ πίστιν καὶ δουλείαν. Τὴν γὰρ ὑπόκρισιν *ψεῦδος* ἐνταῦθα ὀνομάζει· τοῦτο δὲ γέγονεν, ὅτε καὶ πολλοὶ τῶν ἐναντίων περιτμηθῆναι ἠνέσχοντο ὑποκρινόμενοι τὸν Ἰουδαϊσμὸν, ὥς φησι Ἰώσηππος ἐν τῇ δεκάτῃ τῆς Ἀρχαιολογίας, τὰ κατὰ τὴν Ἐσθὴρ διηγούμενος· καὶ λέγων, ὡς πολλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν διὰ τὸν τῶν Ἰουδαίων φόβον τὴν αἰδῶ περιετέμνοντο, τὸ ἀκίνδυνον ἑαυτοῖς ἐκ τούτου πραγματευόμενα. *Hic itaque sit mens hymni istius, terribilia in nobis ostendisti. Multi enim ex principibus gentilium cum honore nos deducebant, quamvis non impie agentes, sed simulantes. Inviti enim nobis inserviebant, Cyro imperante. Propter magnitudinem itaque tuorum operum sic illustres nos reddidisti, ut multi ex adversariis simulent erga te fidem et servitutem. Simulationem enim hoc in loco* mendacium *vocat: hoc autem contigit, cum multi ex adversariis circumcidi se passi sunt, Judaismum simulantes, ut refert Josephus in libro decimo* Judaicarum Antiquitatum, *cum narrat ea quæ ad Estherem pertinent : aitque, multas alias gentes propter metum Judæorum se circumcidisse, sibi inde securitatem procurantes.* [84] *Τὸ — ἐχθροί σου.* Des. in cod. 2. [85] cod. 1 καταυγάσεις. [86] Εἰς cod. 1 præm. καί. [87] *Δέ.* Abest a cod. 2. [88] *Τοῦ — νίκην.* cod. 1 τοῦ σταυρωθέντος τὴν δύναμιν καὶ αὐτὸν τὸν σταυρὸν ὑμνοῦσι. [89] *Δείκνυται.* cod. 1 add. πόθεν δῆλον διὰ τῶν ἑξῆς ἀκούσῃ. [90] *Ψαλάτωσαν.* cod 1 et 2 addunt σοι. [91] cod. 1 δή. [92] *Ὕψιστε.* Abest a textu Hebr. et exstat tantum in edit. Ald. et Compl. [93] cod. 1 et 2 σοί. Ita quoque leg. apud Montf. in Hexapl. ad h. l. [94] *Ταῦτα.* Abest a cod. 2. [95] *Καὶ — καλεῖται.* cod. 1 καὶ ὕψιστος παρὰ πάντων τῶν ἀνθρώπων ὁ Δεσπότης Χριστὸς ὁ μονογενὴς αὐτοῦ Υἱὸς γνωρίζεται, συνδοξαζομένου καὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος. [96] *Ὡς.* Additur in edit. Ald. et Compl. [97] *Θεοῦ* cod. 2 præm. ἀγαθοῦ. [98] *Ὑπέρ.* cod. 1 ἐπί. cod. 2 παρά. [99] *Ὁ — ἀνθρώπων.* Des. in cod. 2. [1] *Φησί* Abest a cod. 1. [2] *Ὁ — κελεύσας.* Alia habet Cord. p. 291

κεν. Οἱ [3] δὲ ἄλλοι τὸν χρόνον ἐφύλαξαν [4]. Καί φησιν ὁ Σύμμαχος οὕτως [5], *Μετέβαλε θάλασσαν εἰς ξηρὰν, ποταμὸν διέβησαν ποδί*. Οὗτος γάρ ἐστι, φησὶν, ὁ Θεὸς, ὁ καὶ ἡμῖν τὴν σωτηρίαν δωρούμενος [6]. ὁ πάλαι καὶ θάλασσαν καὶ ποταμὸν διαστήσας, καὶ τοὺς ἡμετέρους προγόνους ἀκινδύνως διαβῆναι κελεύσας. [[7] Καὶ τοῖς ἔθνεσι χαρισάμενος τὴν πάροδον· ἣν ποιούμενοι διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας ἀναπλάττονται· Ὥσπερ γὰρ ἐκεῖ διὰ τῆς χειρὸς τοῦ μεγάλου Μωϋσέως διέσχισεν ἔνθα καὶ ἔνθα τὴν Ἐρυθρὰν, οὕτω καὶ ἐνταῦθα διὰ τῆς χειρὸς τοῦ ἱερέως τὸν μὲν πιστεύοντα Χριστῷ λαὸν ἀνακαινίζει, τὸν δὲ νοητὸν Φαραὼ μετὰ τῶν ἁρμάτων, τουτέστι τὸν διάβολον μετὰ τῶν ἐπιθυμιῶν, βυθίζει. Ἴστε οἱ μεμυημένοι τί λέγω.] « Ἐκεῖ εὐφρανθησόμεθα ἐπ' αὐτῷ. » Τουτέστι [8] παρὰ τὸν Ἰορδάνην· [[9] Ὡς καὶ οἱ ἐξ ἐθνῶν παρὰ τὴν θείαν κολυμβήθραν· καὶ γὰρ τότε ὁ Ἰορδάνης διέστη τῷ λαῷ, καὶ νῦν ὁ Ἰορδάνης ὑποδεξάμενος τὸν τοῦ παντὸς Ποιητήν τε καὶ Δημιουργὸν τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν περιποιεῖται· τὸ γὰρ ὑπὲρ ἡμῶν ὑπεισελθὸν λουτρὸν, ὁ Θεὸς καὶ Σωτὴρ ἡμῶν ἅπαντας ἡμᾶς ἀνεγέννησε δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος.] Τούτου [10] γὰρ μνημονεύσαντες, καὶ διδάξαντες ὅπως αὐτὸν παρῆλθον οἱ πρόγονοι, ἐπήγαγον· « Ἐκεῖ εὐφρανθησόμεθα ἐπ' αὐτῷ. »

ζ. « Τῷ δεσπόζοντι ἐν τῇ δυναστείᾳ αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος. » Ἀνώλεθρον ἔχει, φησὶ, τὸ κράτος, καὶ τὴν βασιλείαν ἀπέραντον [11]. « Οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἐπιβλέπουσιν. » Οὐ [12] μόνον δὲ ἡμῶν κήδεται· ἀλλὰ καὶ [13] πάσης προμηθεῖται τῆς οἰκουμένης, καὶ πᾶσι μικρὸν ὕστερον παρέξει τὴν οἰκείαν ἐπίγνωσιν. Οὕτω τοῦτο σαφῶς ὁ Προφήτης θεσπίσας, εἶτα τοῖς πνευματικοῖς ὀφθαλμοῖς τοὺς ἀντιλέγοντας τῷ κηρύγματι θεασάμενος, ἐναργῶς κομιδῇ καὶ τὴν ἐκείνων ἀπιστίαν τε καὶ ἀλαζονείαν προλέγει [14]. « Οἱ παραπικραίνοντες μὴ ὑψούσθωσαν ἐν ἑαυτοῖς. » Τούτους [15] ὁ μὲν Θεοδοτίων *ἐκκλίνοντας* κέκληκεν [16]· *ἀφισταμένους* δὲ ὁ Ἀκύλας. Σαφέστερον δὲ ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν· *Οἱ ἀπειθεῖς μὴ ὑψούσθωσαν* [17] *ἐν ἑαυτοῖς* [18]. Ὁρῶμεν δὲ καὶ τῆσδε [19] τῆς

A Alii vero tempus retinuerunt. Et Symmachus sic dicit : *Convertit mare in aridam, per flumen transierunt pede*. Hic enim est, inquit, Deus, qui et nobis reditum, et vobis salutem largitus est, qui olim et mare et flumen discidit, nostrosque majores sine ullo discrimine transire jussit. [Gentilibus quoque concedens transitum, quo facto per lavacrum regenerationis denuo formantur. Ut enim ibi per manum magni Mosis utrinque scidit mare Rubrum, sic quoque hic per manum sacerdotis populum qui credit in Christum, renovat, Pharaonem autem intelligibilem cum curribus, hoc est diabolum cum cupiditatibus, submergit. Scitis quid dicam, initiati.] « Ibi lætabimur in ipso. » Hoc est, apud Jordanem : [Prout etiam ii qui e gentilibus sunt, prope B sacrum baptisterium. Tunc enim Jordanes disjunctus fuit coram populo, et nunc Jordanes, postquam **1046** omnium Factorem et Creatorem suscepit, hominum efficit salutem. Redemptionis enim pretium quod pro nobis ingressum est, Deus et Salvator noster, nos omnes regeneravit, per aquam et Spiritum.] Hujus enim reminiscentes, et docentes, quo modo per ipsum majores transierint, subjunxerunt. « Ibi lætabimur in ipso. »

VERS. 7. « Qui dominatur in virtute sua in æternum. » Sempiternum, inquit, habet imperium, et regnum sine fine. « Oculi ejus super gentes respiciunt. » Non modo nostri curam gerit, verum etiam C toti orbi providet, et omnibus paulo post cognitionem sui præbebit. Sic cum hoc Propheta aperte vaticinatus esset, deinde interioribus oculis prædicationi evangelicæ repugnantes perspiciens, manifeste illorum etiam incredulitatem et superbiam prædicit. « Qui exasperant, non exaltentur in semetipsis. » Hos Theodotio quidem, *declinantes* vocavit : Aquila vero *deficientes*. Manifestius autem Symmachus dixit : *Qui increduli sunt, non exaltentur in semetipsis*. Cæterum videmus **1047** hujus vaticinatio-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[3] *Οἱ — ἐφύλ*. Des. in 1. [4] *Ἐφύλαξαν*. Hanc lectionem cod. 2 restituimus. Prior editio habebat ἐνήλλαξαν. [5] *Οὕτως*. Abest a cod. 1. [6] *Σωτηρίαν δωρούμενος*. cod. 1 ἐπάνοδον. καὶ ὑμῖν τὴν σωτηρίαν ποιησάμενος. Eamdem lectionem secutus est Carafa. [7] E cod. 1 [8] *Τουτέστι — αὐτῷ*. Des. in cod. 2. Horum locum apud Garn. p. 20. occupant ista : Ἐκεῖ, φησὶ, τουτέστιν ἐν τῷ τόπῳ, εἰς ὃν ἐπειγόμεθα, εὐφρανεῖ ἡμᾶς. ταῖς οἰκείαις εὐεργεσίαις ὁ τοῦ παντὸς Δεσπότης. Ἐπί τε γὰρ τοῖς ἐξαισίοις ἀγαλλιασόμεθα θαύμασι. καὶ ἐπ' αὐτῷ τῷ ταῦτα πεποιηκότι, ὃς καὶ τοῦ παντὸς δεσπόζων, ὡς βούλεται, διατίθεται τὰ οἰκεῖα. *Ibi, ait, hoc est, in loco, ad quem properamus, lætificabit nos suis operationibus omnium Dominus. Exsultabimus enim propter ingentia miracula, et in ipso qui patravit qui omnibus dominatur, et pro voluntate disponit de suis.* [9] E cod. 1. [10] cod. 1 ταῦτα. [11] *Ἀπέραντον*. cod. 1 add. ὁ καὶ ἡμᾶς σώσας ἐκ πολλῶν κινδύνων· φασὶν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ταῦτα· καὶ τοῖς ἔθνεσι τὴν σωτηρίαν βραβεύσας. Καὶ ὅρα, τί ἔφη. *Qui etiam nos e multis periculis liberavit, (dicunt hoc filii Israelis) et gentibus salutem præmio dedit. Vide autem quid dicat.* [12] *Οὐ—προλέγει*. Garn. p. 20, ita : Ἁπλούστερον μὲν πάντας φοβῶν, καὶ τοὺς πιστεύοντας παραθαῤῥύνων, τὴν θείαν ἐπισκοπὴν καὶ φρουρὰν διηγεῖται. Καί φησιν, ὅτι πάντα ἐφορῶν ὁ Θεὸς, διάκρισιν ποιεῖται τῶν ἐπὶ γῆς, καὶ τιμωρίας περιβάλλει τοὺς ἀξίους, ὥστε μὴ ὑψαυχενεῖν ἀσεβοῦντας ἀλλὰ ταπεινοῦσθαι, εἰδότας ὡς δώσουσι δίκας, ὑπὲρ ὧν πλημμελοῦσιν, ὄντος τοῦ ἐφορῶντος. *Simplicius quidem omnes terrens, et credentes bono animo esse jubens, divinam curam et custodiam exponit. Et ait, Deus cuncta observans, judicium exercet de iis qui terram incolunt, et pœnas immitit dignis, ne impii cervicem tollant, sed humilientur : scientes, se, cum inspiciam, pœnas esse daturos de iis quæ peccarunt* [13] *Καί*. Des. in cod. 1. [14] *Προλέγει*. cod. 1 add. διὰ τῶν ἑξῆς. [15] *Τούτους*. Des. in cod. 1. [16] *Κέκληκεν*. cod. 1 τέθεικεν. [17] *ὑψούσθ. ἐν ἑαυτοῖς*. Montf. in Hexapl. ad h. l. habet ὑψούτωσαν ἑαυτούς. Lectionem ἑαυτοὺς habet quoque cod. 1. [18] *Ἑαυτοῖς*. cod. 1 add. ἀντὶ τοῦ οἱ ἐκκλίνοντες ἢ οἱ ἀφιστάμενοι ἢ οἱ ἀπειθεῖς μὴ ὑψούσθωσαν ἑαυτούς [19] *Τῆσδε*. Abest a cod. 2.

nis finem. Illi enim tres vel quatuor Græci, qui in impietate perseverant, efferuntur apud se, quod non sint in errorem abducti cum multitudine. Hos divinum oraculum commonefacit : « Qui exasperant, non exaltentur in semetipsis. » Irritant enim in se ipsos justum judicem, justamque pœnam sibi adsciscunt. [Deinde, postquam pœnam his imminentem significaverat Propheta, ad aliud objectum convertit sermonem.

VERS. 8. « Benedicite, gentes, Deo nostro, et audiri facite vocem laudis ejus. » Pro *audiri facite* Symmachus dixit, *auditam facite*. Pergunt autem gentes adhortari, ut a patrum institutis desciscant, suumque Deum laudent, et hujus potentiam ignorantes doceant. Hoc enim dixit, « Audiri facite, » videlicet, Alios quoque docete.

VERS. 9. « Qui posuit animam meam ad vitam : et non dedit in commotionem pedes meos. » Nam cum impiis hominibus me tradidisset, non sivit me aberrare, rectamque viam relinquere. Notandum autem est hæc omnia piorum chorum dixisse. Simul enim cum eis homines pietate fulgentes Deus misit, tanquam quosdam præceptores et pædagogos, ut instruerent, et illuminarent, et ducerent omnes ad pietatem. Talis fuit Daniel, talis Ezechiel, Ananias, Azarias, et **1048** Misael. His et talibus hæc dicere congruebat : ex persona enim illorum Spiritus gratia hæc conscripsit.

VERS. 10. « Quoniam probasti nos, Deus : igne nos examinasti, sicut examinatur argentum. » Hæc enim nos pati permisisti, cunctis pietatis nostræ sinceritatem ostendere volens. [Eadem quoque ex persona eorum dicta sunt, qui graves calamitates propter Christum vel passi sunt, vel adhuc patiuntur.]

VERS. 11, 12. « Induxisti nos in laqueum, posuisti tribulationes in dorso nostro. Imposuisti homines super capita nostra. Transivimus per ignem et aquam, et eduxisti nos in recreationem. » Talis fuit fornax, in qua spiritus sibilum edens refrigerabat athletas. *Laqueus* est leonum lacus, et erat ineluctabilis laqueus : verumtamen per divinam gratiam hunc Propheta effugit. Verisimile autem est ipsos verberatos et cæsos fuisse, velut captivos et

A προφητείας τὸ τέλος. Αὐτοὶ γὰρ οἱ [20] τρεῖς ἢ τέτταρες, οἱ τῇ ἀσεβείᾳ προσμείναντες Ἕλληνες, μέγα παρ' ἑαυτοῖς φρονοῦσιν, ὡς μὴ συναπαχθέντες τῷ πλήθει. Τούτοις ὁ προφητικὸς παρακελεύεται λόγος [21] · « Οἱ παραπικραίνοντες μὴ ὑψούσθωσαν ἐν ἑαυτοῖς. » Παραπικραίνουσι γὰρ καθ' ἑαυτῶν τὸν δίκαιον κριτὴν, καὶ τὴν δικαίαν κόλασιν ἐπισπῶνται. [[22] Εἶτα τούτοις τὴν ἐπικειμένην τιμωρίαν δήλην ποιήσας ὁ προφητικὸς νοῦς ἐφ' ἕτερον μετατίθησι τὸν λόγον, πρόσωπον.]

η'. « Εὐλογεῖτε, ἔθνη, τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ ἀκουτίσατε [23] τὴν φωνὴν τῆς αἰνέσεως αὐτοῦ. » Τὸ *ἀκουτίσατε* [24], *ἀκουτιστὴν* [25] *ποιήσατε* ὁ Σύμμαχος εἴρηκε. Μένουσι [26] δὲ τὰ ἔθνη παρακαλοῦντες ἀποστῆναι μὲν τῶν πατρῴων ἐθνῶν, τὸν δὲ αὐτῶν [27]

B ὑμνῆσαι Θεὸν, καὶ τὴν τούτου δύναμιν τοὺς ἀγνοοῦντας διδάξαι. Τοῦτο γὰρ εἶπεν, « Ἀκουτίσατε, » ἀντὶ τοῦ, Καὶ τοὺς ἄλλους διδάξατε.

θ'. « Τοῦ θεμένου τὴν ψυχήν μου εἰς ζωήν· καὶ μὴ δόντος εἰς σάλον τοὺς πόδας μου [28]. » Παραδοὺς [29] γὰρ [30] δυσσεβέσιν ἀνθρώποις, οὐκ εἴασέ με παρατραπῆναι καὶ καταλιπεῖν τὴν εὐθεῖαν ὁδόν· ἐπισημήνασθαι δὲ προσήκει, ὡς ταῦτα ἅπαντα τῶν εὐσεβεστέρων χορὸς διεξέρχεται. Συναπέστειλε γὰρ αὐτοῖς ὁ Θεὸς καὶ τοὺς εὐσεβείᾳ λαμπρυνομένους, οἷόν τινας παιδονόμους καὶ παιδοτρίβας, ἀλείφοντας καὶ φωτίζοντας, καὶ ποδηγοῦντας ἅπαντας εἰς εὐσέβειαν. Τοιοῦτος ἦν ὁ Δανιὴλ, τοιοῦτος ὁ Ἰεζεκιὴλ, Ἀνανίας [31], Ἀζαρίας, καὶ Μισαήλ. Τούτοις δὲ [32] καὶ τοῖς τοιούτοις ἥρμοττε τὰ προκείμενα λέγειν·

C ἐκ προσώπου γὰρ αὐτῶν ἡ τοῦ Πνεύματος αὐτὰ συνέγραψε χάρις.

ι'. « Ὅτι ἐδοκίμασας ἡμᾶς ὁ Θεός· ἐπύρωσας ἡμᾶς ὡς πυροῦται τὸ ἀργύριον. » Ταῦτα γὰρ, φησὶ, παθεῖν ἡμᾶς συνεχώρησας· δεῖξαι πᾶσι τὸ τῆς εὐσεβείας ἡμῶν ἀκίβδηλον βουλόμενος. [[33] Τάδ' αὐτὰ εἴρηται καὶ ἐκ προσώπου τῶν ἀθλοφόρων, τῶν κατὰ καιρὸν ὑπὲρ Χριστοῦ πεπονθότων ἢ καὶ πασχόντων.]

ια', ιβ'. « Εἰσήγαγες ἡμᾶς εἰς τὴν παγίδα, ἔθου θλίψεις ἐπὶ τὸν νῶτον ἡμῶν. Ἐπεβίβασας ἀνθρώπους ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν· διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος, καὶ ἐξήγαγες ἡμᾶς εἰς ἀναψυχήν. » Τοιαύτη [34] ἦν ἡ κάμινος, ἐν ᾗ πνεῦμα διασυρίζον ἐψυ-

D χαγώγει τοὺς ἀθλητάς. *Παγὶς*, ὁ τῶν λεόντων λάκκος, καὶ παγὶς ἀφύλακτος [35]· ἀλλ' ὅμως διὰ τῆς θείας χάριτος ταύτην ὁ Προφήτης διέφυγεν [36]. Εἰκὸς δὴ ἦν, αὐτοὺς καὶ τύπτεσθαι καὶ αἰκίζεσθαι, ὡς αἰχ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[20] *Οἱ — τέτταρες*. Des. apud Cord. p. 292. [21] *Λόγος*. cod. 1 ad l. λέγων. [22] E cod. 1 Alia addita vid. apud Cord. p. 293. [23] cod. 2 ἀκούσατε. [24] cod. 2 ἀκούσατε. In cod. 1 sequ. ἀντὶ τοῦ. [25] *Ἀκουτ. ποιήσ*. Montf. in Hexapl. ad h. l. habet ἐξάκουστον ποιεῖτε. cod. 1 habet ἀκουστήν. [26] cod. 1 ἐπιμένουσι. Alia h. l. habet Cord. p. 293. [27] cod. 1 et 2 αὐτόν. [28] *Πόδας μου*. Hebr. *pedes nostros*. [29] *Παραδοὺς — χάρις*. Alia habet Cord. t. II, p. 294. [30] *Γάρ*. cod. 2 præm. με. [31] *Ἀνανίας — Μισαήλ*. cod. 2 καὶ οἱ τρεῖς παῖδες. [32] *Δέ*. Des. in cod. 1, 2. [33] Cum his quæ e cod. 1 suppl. conf. quæ habet Cord. p. 294. [34] *Τοιαύτη*, κ. τ. λ. Cord. l. c. præm. Μονονουχὶ πεποίηκας αὐτοὺς ἐπιβῆναι ταῖς κεφαλαῖς ἡμῶν. *Tantum non fecisti ipsos ascendere super capita nostra*. Alia etiam h. l. habet Cord. [35] *Ἀφύλακτος*. cod. 1 et 2 ἄφυκτος. [36] *Διέφυγεν*. cod. 1 add. καθάπερ καὶ μετὰ τὴν χάριν ἡ ἐν μάρτυσι πρώτη Θέκλα· αὕτη γὰρ κατὰ τὸν θεῖον Παῦλον καὶ οἱ κατ' αὐτὴν ἅπαντες ἔφραξαν στόματα λεόντων, ἔσβεσαν δύναμιν πυρός. *Prout etiam post acceptam gratiam prima inter martyres Thecla : hæc enim, et qui cum ea erant omnes juxta divinum Paulum obstruxerunt ora leonum, et exstinxerunt vim ignis.*

μαλώτους καὶ δούλους, παρὰ [37] τῶν ἀνδραποδισάν- A των. Διὸ καὶ τοῦτο εἰρήκασιν, « Ἔθου θλῖψιν [38] ἐπὶ τὸν νῶτον [39] ἡμῶν· ἐπεβίβασας ἀνθρώπους, ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. » Δοῦλοι ἀντ' [40] ἐλευθέρων κατέστημεν. Ἀλλ' ὅμως τούτων ἁπάντων ἀπαλλαγέντες, καὶ τῆς ἐπανόδου τετυχηκότες, τὰς νενομοθετημένας σοι θυσίας προσοίσομεν. Καὶ [41] τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν.

ιγ', ιδ'. Εἰσελεύσομαι εἰς τὸν οἶκόν σου ἐν ὁλοκαυτώμασιν· ἀποδώσω σοι τὰς εὐχάς μου. Ἃς διέστειλε τὰ χείλη μου, καὶ ἐλάλησε τὸ στόμα μου ἐν τῇ θλίψει μου. » Ὅσα, φησὶν, ὑπεσχόμην ὀδυνώμενος καὶ προσευχόμενος, εὐγνωμόνως ἐκτίσω [42].

ιε'. « Ὁλοκαυτώματα μεμυαλωμένα ἀνοίσω σοι μετὰ θυμιάματος, καὶ κριῶν, ἀνοίσω [43] σοι βόας μετὰ χιμάρων. » Ὁπόσα σοι χρὴ προσφέρειν [44], ἱερεύσω [45] προθύμως. *Μεμυαλωμένα* κέκληκε [46] τὰ B εὔτραφῆ καὶ πίονα. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ νόμος [47] προσφέρειν ἐκέλευσεν ἄμωμά τε καὶ ἄρτια· ἐπαρᾶται δὲ καὶ ὁ προφήτης Μαλαχίας τοῖς τοιαῦτα μὲν ἔχουσιν, ἀνάπηρα δὲ προσφέρουσιν. Αὕτη καὶ τῷ Κάϊν ἐγένετο τῶν κακῶν ἐκείνων ἀρχή· διδασκόμεθα δὲ [48] καὶ ἡμεῖς τοῖς τιμιωτέροις ὧν ἔχομεν τὸ Θεῖον γεραίρειν [49].

ις'. « Δεῦτε, ἀκούσατε, καὶ διηγήσομαι ὑμῖν [50], πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ὅσα ἐποίησε τῇ ψυχῇ μου. » Οὐ μάτην, φησὶ, ταῦτα προσφέρειν ὑπισχνοῦμαι τὰ δῶρα· ἀλλὰ μεγάλων παρ' αὐτοῦ δωρεῶν ἀπολαύσας, ἃς καὶ ὑμᾶς μαθεῖν ἀξιῶ, τοὺς τὸ Θεῖον ἔχοντας σέβας. Οὕτω καὶ ἐν τῷ εἰκοστῷ καὶ πρώτῳ ἔφη ψαλμῷ· « Τὰς εὐχάς μου ἀποδώσω ἐνώπιον τῶν C φοβουμένων αὐτόν. » Διὰ τούτων δὲ παιδευόμεθα τούτους κοινωνοὺς ἔχειν, καὶ τούτοις διαφερόντως διηγεῖσθαι τὰ θεῖα. « Μὴ δῶτε γὰρ, φησὶ, τὰ ἅγια τοῖς κυσί· μηδὲ ῥίψητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν [51] ἔμπροσθεν τῶν χοίρων. » Καὶ [52], « Τὰ μυστήριά μου ἐμοὶ, καὶ τοῖς ἐμοῖς.

ιζ'. « Πρὸς αὐτὸν τῷ στόματί μου ἐκέκραξα, καὶ ὕψωσα [53] ὑπὸ τὴν γλῶσσάν μου. » Ὁ δὲ [54] Σύμμαχος οὕτως [55], *Αὐτὸν* [56] *τῷ στόματί μου ἐπεκαλεσάμην, καὶ ὑψώθη παραχρῆμα ἡ γλῶσσά μου.* Εὐθὺς γὰρ προσενεγκὼν τὴν δέησιν [57], ἐδεξάμην τὴν αἴτησιν [58], καὶ εὐφροσύνης πλησθεὶς, εἰς χαριστήριον ὕμνον τὴν γλῶσσαν ἐκίνησα.

ιη'. « Ἀδικίαν εἰ ἐθεώρουν ἐν καρδίᾳ μου, μὴ εἰσακουσάτω μου Κύριος. » Ὁ δὲ Σύμμαχος, οὕτως· D *Ἀδικίαν εἰ προεῖδον* [59] *ἐν τῇ* [60] *καρδίᾳ μου, μὴ*

servos, ab his qui eos ceperant. Propterea dixerunt : « Posuisti tribulationes in dorso nostro, imposuisti homines super capita nostra. » Servi pro liberis facti sumus. Verumtamen ab omnibus his liberati, reversionemque consecuti, sacrificia a lege constituta tibi offeremus. Hoc **1049** enim subjunxit.

Vers. 13, 14. « Introibo in domum tuam um holocaustis, reddam tibi vota mea. Quæ edixerunt labia mea, et locutum est os meum in tribulatione. » Quæcunque, inquit, promisi cum mœrerem, hæc orans fideliter persolvam.

Vers. 15. « Holocausta medullata offeram tibi cum incenso, et arietibus : offeram tibi boves cum hircis. » Quod tibi offerri debet, libentissime sacrificabo. *Medullata* vocavit pinguia et opima. Sic enim et lex offerre præcepit immaculata et integra, et * Malachias quoque propheta exsecratur eos, qui talia habent, cæca autem et manca offerunt. Hoc quoque Caino fuit malorum principium. Docemur autem per hæc, Deum venerari illis rebus, quas charissimas et pretiosissimas habemus.

Vers. 16. « Venite, audite, et narrabo vobis, omnes qui timetis Deum, quanta fecerit animæ meæ. » Non frustra, inquit, hæc dona me oblaturum promitto, sed magna ab ipso munera consecutus, quæ ut vos quoque, qui Deum colitis, cognoscatis oro. Eodem modo in vicesimo primo psalmo dixit : « Vota mea reddam in conspectu timentium eum [l]. » Per hæc autem discimus cum his communicare, et his præcipue res divinas enarrare. « Ne detis enim, inquit, sancta canibus, nec projicite margaritas vestras ante porcos [m]. » Et : « Mysteria **1050** mea mihi, et meis [n]. »

Vers. 17. « Ad ipsum ore meo clamavi, et exaltavi sub lingua mea. » Symmachus autem sic : *Ipsum invocavi ore meo, et actutum lingua mea in altum elata est.* Simul ac enim preces obtuli, petitione potitus sum, et lætitia refertus, in gratiarum actionis hymnum linguam impuli.

Vers. 18. « Iniquitatem si aspexi in corde meo, non exaudiat me Dominus. » Symmachus sic : *Iniquitatem si prævidi in corde meo. ne exaudiat*

[l] Psal. xxi, 26. [m] Matth. vii, 6. [n] Isa. xxiv, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[37] *Παρά* cod. 3 ὑπό. [38] cod. 2 θλίψεις. [39] cod. 1 τῶν νότων. [40] *Ἀντ'*. cod. 2 præm. γάρ. [41] *Καὶ — ἐπήγαγεν.* et *Εἰσελεύσομαι — ὁλοκαυτ.* Des. in cod. [42] *Ἐκτίσω.* cod. 1 add. καὶ λέγει, ποῖα ταῦτα. [43] *Ἀνοίσω.* Rec. lectio est ποιήσω. [44] *Χρὴ προσφέρειν.* cod. 1 προσφέρειν προσέταξας. [45] *Ἱερεύσω.* cod. 2 προσοίσουσιν καὶ ἱερεύσουσιν. [46] *Κέκληκε.* cod. 1 δὲ λέγει. [47] *Ὁ νόμος — ἐπαρᾶται.* Des. in cod. 1. [48] *Δέ.* Abest a cod. 1. [49] *Γεραίρειν.* cod. 2 προσφέρειν. [50] *Ὑμῖν.* Additur in edit. Ald. et Compl. [51] *Ὑμῶν.* Abest a cod 2. [52] *Καὶ—ἐμοῖς.* Hæc non in omnibus libris veteribus l. c. leguntur. [53] *Καὶ ὕψωσα.* Hebr. וְרוֹמַם, *et exaltatus est*, sc. Deus. [54] *Ὁ δὲ*, κ. τ. λ. Alia ad hunc et seq. vers. habet Cord. p. 297. [55] *Οὕτως — γλῶσσά μου.* Des. in cod. 1. [56] *Αὐτόν.* Suppletum e Montf. Hexaplis. [57] *Δέησιν.* cod. 1 αἴτησιν. [58] *Αἴτησιν.* cod. 1 δέησιν. [59] Prior editio habebat προεῖδον. [60] *Τῇ.* Abest a cod. 2, nec apud Montf. in Hexaplis exstat.

Dominus. Si obsecrando, inquit, a servitute libe- A rari, et reditum consequi, aliquam iniquitatem post reversionem me facturum esse cogitavi, divinam benignitatem ne consequar. Quod autem non mentiar, res testantur.

Vers. 19. « Propterea enim exaudivit me Deus, et attendit ad vocem deprecationis meæ. » Cum enim me purum et immunem a talibus cogitationibus vidisset, copiose suis donis dignatus est. Hæc cum piorum chorus elocutus esset, in hymnum sermones contrahit.

Vers. 20. « Benedictus Deus, qui non amovit orationem meam, et misericordiam suam a me. » Hymnos, inquit, benefactori rependo, qui preces meas admisit, et misericordiam largitus est. [Non desinit enim credentes in eum exhortari, ut omni B tempore illum hymnis celebrent.]

1051 INTERP. PSALMI LXVI.

Vers. 1. « In finem, in hymnis, Psalmus cantici Davidi. » Hic psalmus clarum sensum habet, et multis verbis ad interpretationem non indiget. Prædicit enim Dei verbi incarnationem, et salutarem adventum, omniumque gentium salutem.

Vers. 2. « Deus misereatur nostri, et benedicat nobis : illuminet vultum suum super nos, et misereatur nostri. » Cum Propheta spiritus oculis futuram omnibus hominibus per divinum adventum salutem prævidisset, supplicat, ut hic quam celerrime concedatur, ut benedictionem, quæ ex hoc procedit, percipiamus omnes. [Dicit autem, « Deus C misereatur nostri, » et non hoc tantum, sed etiam, « benedicat nobis : » vere enim non modo benedixit nobis, sed misertus quoque est nostrum, cum salvaverit nos adventu suo, natus e Virgine. Hoc enim dicit : « Illuminet vultum suum super nos : » nam vidimus eum de facie ad faciem (scilicet hominem natum) : non alium portantem, sed ipsum Deum Verbum e Virgine natum vidimus.] Deinde per sequentia manifestius hanc docet.

Vers. 3. « Ut cognoscamus in terra viam tuam. » Ut, inquit, terram incolentes semitam **1052** ad te ferentem discant, et ad ipsam ducantur. Et ne quis opinetur de Judæorum terra hæc dicta esse, jure apposuit, « In omnibus gentibus salutare D tuum. » Supplico, inquit, ut tuus conspiciatur vultus, ut gentes in tenebris sedentes illuminet, et ad salutem attrahat.

A εἰσακούσῃ [61] *Κύριος*. Εἰ παρακαλῶν, φησὶ, τῆς δουλείας ἀπαλλαγῆναι, καὶ τῆς ἐπανόδου τυχεῖν, ἀδικίαν τινὰ δράσειν μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐφαντάσθην, τῆς θείας εὐμενείας μὴ τύχοιμι· ὅτι δὲ οὐ ψεύδομαι, τὰ πράγματα μαρτυρεῖ.

ιθ'. « Διὰ τοῦτο γὰρ [62] εἰσήκουσέ μου ὁ Θεός· προσέσχε τῇ φωνῇ τῆς δεήσεώς [63] μου. » Καθαρεύοντα γάρ με τοιούτων λογισμῶν θεασάμενος, φιλοτίμως τῶν οἰκείων ἠξίωσε δωρεῶν· οὕτω ταῦτα διηγησάμενος τῶν εὐσεβῶν ὁ χορὸς, εἰς ὕμνον συμπεραίνει τοὺς λόγους.

κ'. « Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς [64], ὃς οὐκ ἀπέστησε τὴν προσευχήν μου, καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ. » Ὕμνοις, φησὶ, τὸν εὐεργέτην ἀμείβομαι, καὶ [65] τὴν προσευχήν μου δεξάμενον [66], καὶ τὸν ἔλεον δωρησά- B μενον. [[67] Αὐτὸν γὰρ ἀνυμνεῖν διηνεκῶς τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσι παρακελευόμενος οὐ παύεται.]

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΞϚ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, ἐν ὕμνοις. ψαλμὸς ᾠδῆς [68] τῷ Δαβίδ [69]. » Οὗτος ὁ ψαλμὸς σαφῆ τὴν διάνοιαν ἔχει, καὶ πολλῶν λόγων εἰς ἑρμηνείαν οὐ δεῖται· προκηρύττει γὰρ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὴν ἐνανθρώπησιν, καὶ τὴν σωτήριον ἐπιφάνειαν, καὶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων τὴν σωτηρίαν.

β'. « Ὁ Θεὸς οἰκτειρήσαι ἡμᾶς, καὶ εὐλογήσαι ἡμᾶς· ἐπιφάναι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐλεήσαι ἡμᾶς [70]. » Θεασάμενος ὁ Προφήτης τοῖς τοῦ πνεύματος ὀφθαλμοῖς τὴν ἐσομένην πᾶσιν ἀνθρώποις σωτηρίαν διὰ τῆς θείας ἐπιφανείας [71], ἱκετεύει ταύτην ὅτι τάχιστα παρασχεθῆναι, ἵνα τὴν ἐκ ταύτης φυομένην εὐλογίαν τρυγήσωμεν ἅπαντες· [[72] λέγει C δὲ ὅτι « Ὁ Θεὸς οἰκτειρήσαι ἡμᾶς, » καὶ οὐ τοῦτο μόνον ἀλλὰ καὶ εὐλογήσαι ἡμᾶς· τῷ ὄντι γὰρ, οὐ μόνον εὐλόγησεν, ἀλλὰ καὶ ἠλέησεν· σώσας ἡμᾶς διὰ τῆς ἐκ Παρθένου παρουσίας. Τοῦτο γὰρ λέγει, Ἐπιφάναι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς. Εἴδομεν γὰρ αὐτὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἀλλ' ὅμως ἄνθρωπον γενόμενον· οὐχ ἕτερόν τινα φορέσαντα, ἀλλ' αὐτὸν Θεὸν Λόγον ἀτρέπτως ἐκ Παρθένου γενόμενον εἴδομεν.] Εἶτα διὰ τῶν ἐπαγομένων ταύτην ἡμᾶς διδάσκει σαφέστερον.

γ'. « Τοῦ γνῶναι ἐν τῇ γῇ τὴν ὁδόν σου. » Ὥστε [73], φησὶ, καὶ τοὺς τὴν γῆν οἰκοῦντας τὴν πρὸς σὲ φέρουσαν ὁδὸν διδαχθῆναι, καὶ πρὸς αὐτὴν [74] ποδηγηθῆναι. Καὶ ἵνα μή τις ὑπολάβῃ περὶ τῆς Ἰουδαίων D ταῦτα λέγεσθαι γῆς, εἰκότως προστέθεικε, « Ἐν πᾶσιν ἔθνεσι τὸ σωτήριόν σου. » Ἱκετεύω, φησὶ [75], τὸ σὸν ἐπιφανῆναι πρόσωπον· ὥστε καταυγάσαι καὶ τὰ ἐν σκότῳ [76] καθήμενα ἔθνη, καὶ [77] πρὸς σωτηρίαν ἑλκῦσαι.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[61] *Εἰσακούσῃ*. cod. 2 add. μου. cod. 1 εἰσακουσάτω μου. [62] *Γάρ*. Abest a textu τῶν Ο'. [63] *Δεήσεως*. Rec. lectio est προσευχῆς. [64] *Ὁ Θεός*. cod. 2 Κύριος. [65] *Καί*. Abest a cod. 2. [66] cod. 2 προσδεξάμενον. [67] E cod. 1. [68] *Ὠδῆς*. additur in edit. Ald. et Compl. [69] *Τῷ Δαβίδ*. Des. in cod. 2. [70] *Καὶ ἐλεήσαι ἡμᾶς*. Abest a textu Hebr. et Græco τῶν Ο'. Exstat autem in edit. Ald. et Compl. [71] *Τῆς θείας ἐπιφανείας*. cod. 1 τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνανθρωπήσεως. [72] E cod. 1. [73] *Ὥστε*, κ. τ. λ. cod. 1 præm. hæc : Καθάπερ ὁ αὐτὸς Προφήτης ἐν ἑτέρῳ· ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν ἐκτενῶ τὸ ὑπόδημά μου· ἀντὶ τοῦ ποσὶ φιλανθρωπίας βαδίσω τῇ Ἰδουμαίᾳ. Καὶ τίνος ἕνεκεν λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. ἐμοὶ ἀλλόφυλοι ὑπετάγησαν. *Prout ipse Propheta alibi* (*Psal.* LIX, 8 dicit) *: « super Idumæam protendam calceamentum meum, » h. e. pedibus amicis incedam super Idumæa. Causam ejus autem in sequentibus sic exprimit, « Mihi subjecti sunt Allophyli. »* [74] cod. 1 ταύτην. [75] *Ἱκετεύω, φησί*. cod. 1 λέγει δὲ ὅτι ἱκετεύω. [76] cod. 2 σκότει. [77] *Καί*. Abest a cod. 1.

δ', ε'. « Ἐξομολογησάσθωσάν σοι λαοὶ, ὁ Θεὸς, A ἐξομολογησάσθωσάν σοι λαοὶ πάντες [78]. Εὐφρανθήτωσαν καὶ ἀγαλλιάσθωσαν ἔθνη· ὅτι [79] κρινεῖς λαοὺς ἐν εὐθύτητι, καὶ ἔθνη ἐν τῇ γῇ ὁδηγήσεις. » Διά τοι τοῦτο προσήκει καὶ λαοὺς ἅπαντας, καὶ τὰ κατὰ τὴν οἰκουμένην ἔθνη, εὐφραίνεσθαι καὶ χορεύειν, καὶ τὰς σὰς εὐεργεσίας διεξιέναι. Ἔγνωσαν γὰρ ὅτι [80] οὐδὲν τῶν ὄντων ἀτημέλητον, οὐδὲ ἀκηδεμόνευτον [81]· ἀλλὰ πάντων ὑπάρχεις κριτὴς, δικαίας [82] ἐκφέρων τὰς ψήφους· καὶ ὁδηγῶν μὲν τοὺς πλανωμένους πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τοὺς δὲ πείθεσθαι μὴ βουλομένους κολάζων.

ς'. « Ἐξομολογησάσθωσάν σοι λαοὶ, ὁ Θεὸς, ἐξομολογησάσθωσάν σοι λαοὶ πάντες. » Οὐχ ἁπλῶς τὴν ταυτολογίαν τέθεικεν· ἀλλὰ προθυμοτέρους τοὺς ἀκούοντας ἐργαζόμενος, [[83] καὶ δεικνὺς, ὅτι αὐτός B ἐστι Θεὸς καὶ Σωτὴρ ἁπάντων.]

ζ'. Γῆ ἔδωκε τὸν καρπὸν αὐτῆς. » Οὐκ ἔτι γὰρ ἀγνοοῦσιν οἱ ἐξ αὐτῆς τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν· ὃς [84], κατὰ τὸν Προφήτην, « ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης· μετὰ τοῦτο [85] ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ ἐν [86] τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη· » οὗ δὴ χάριν [87], τὸν ἥδιστον αὐτῷ προσφέρουσι τῆς εὐσεβείας καρπόν.

« Εὐλογῆσαι ἡμᾶς ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς ἡμῶν [88]. [η'.] Εὐλογῆσαι ἡμᾶς [89]. » Ὥσπερ δὶς [90] τὰ ἔθνη πρὸς ὑμνῳδίαν διήγειρεν, οὕτω δὶς αὐτοῖς τὴν εὐλογίαν [91] ἐζήτησεν [92]. Εἰδέναι μέντοι προσήκει, ὡς εὐλογοῦντες ἄνθρωποι τὸν Θεὸν, λόγους αὐτῷ προσφέρουσι μόνους, ἔργῳ δὲ αὐτὸν εὐεργετῆσαι οὐ δύνανται· ὁ δὲ Θεὸς εὐλογῶν, βεβαιοῖ τοὺς [93] λόγους τῷ ἔργῳ, C καὶ παντοδαπῶν ἀγαθῶν παρέχει τοῖς εὐλογουμένοις φοράν. Εἶτα διδάσκει πῶς δυνατὸν τῆς θείας εὐλογίας τυχεῖν. « Καὶ φοβηθήτωσαν αὐτὸν πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Ὁ μὲν [94] γὰρ εὐλαβῶς περὶ τοὺς θείους διακείμενος νόμους, καὶ τὸ μέλλον δειμαίνων [95] κριτήριον, διὰ τῆς τούτων φυλακῆς τὸν Θεὸν θεραπεύει· ἡ δὲ θεία θεραπεία τὴν [96] εὐλογίαν προσφέρει. Καὶ αὐτὸ τοίνυν τὸ τέλος οὐκ Ἰουδαίοις, ἀλλὰ πᾶσιν ἀνθρώποις τὸν θεῖον ἔχειν εἰσηγήσατο φόβον· καὶ παιδεύει ὡς αὐτός ἐστιν ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν σωτηρίαν [97] τῶν πιστευόντων [98] πραγματευσάμενος. Αἰσχυνέσθωσαν οἱ δυσσεβοῦντες αἱρετικοὶ, καὶ μὴ ὁμολογοῦντες αὐτὸν Θεὸν ἐκ Θεοῦ, τὸν [99] μονογενῆ τῷ Πατρὶ Υἱὸν προαιώνιον, τὸν αὐτὸν ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν D Υἱὸν ἀνθρώπου γενόμενον ἀτρέπτως, ὥς φαμεν, διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν.

VERS. 4, 5. « Confiteantur tibi populi, o Deus, confiteantur tibi populi omnes. Lætentur, et exsultent gentes, quoniam judicas populos in æquitate, et gentes in terra dirigis. » Propterea convenit, ut omnes populi, et gentes, quæ per totum orbem sunt, læteutur et tripudient, tuaque beneficia narrent. Cognoverunt enim, nihil eorum quæ sunt, neglectum et sine cura esse : sed te omnium judicem exsistere, qui justas sententias pronuntias, atque errantes ad veritatem convertis, credere vero nolentes suppliciis afficis.

VERS. 6. « Confiteantur tibi populi, o Deus, confiteantur tibi populi omnes. » Non temere eumdem sermonem repetiit, sed auditores alacriores reddere [simulque ostendere voluit, eumdem esse Deum et Salvatorem omnium.]

VERS. 7. « Terra dedit fructum suum. » * Non enim amplius homines ex terra nati Deum, qui omnibus præest, ignorant, qui, secundum Prophetam, « invenit omnem viam scientiæ : posthæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est °. » Idcirco dulcissimum pietatis **1053** fructum illi offerent.

« Benedicat nobis Deus, Deus noster. [VERS. 8.] Benedicat nobis Deus. » Quemadmodum bis gentes ad hymnos canendos excitavit, eodem modo bis benedictionem illis postulavit. Sciendum est autem, quod homines Deo benedicentes, verba tantum illi offerant, operibus vero de illo bene mereri non possint : Deus autem benedicens, sermones operibus confirmat, et omnis generis bonorum ubertatem benedictis præbet. Deinde docet, quomodo possit divina benedictio obtineri. « Et metuant eum omnes fines terræ. » Qui enim religiose erga divinas leges affectus est, futurumque judicium exspectat, per harum observationem Deum colit : divinus autem cultus benedictionem operatur. Ipse igitur Psalmi finis non Judæos solum, sed omnes homines instruit, ut divinum timorem habeant, et declarat ipsum esse Deum nostrum, qui salutem iis, qui in eum credunt, comparavit. Erubescant hæretici impie agentes, et minime confitentes ipsum Deum ex Deo, unigenitum Patris Filium ante sæcula, qui novissimis diebus ipse Filius hominis factus est immutabiliter, ut dicimus, ob hominum salutem.

° Baruch. III, 38.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[78] *Πάντες* cod. 1 add. ἰδοὺ καὶ πάλιν τὸν αὐτὸν Θεὸν καὶ οὐχ ἕτερον ἐν ἑτέρῳ διδάσκει ὁ προφήτης. Εἶτά φησι. *Ecce iterum eumdem Deum, non vero alium in alio docet Propheta. Deinde dicit.* [79] *Ὅτι.* cod. 1 præm. λέγει δὲ καὶ τίνος ἕνεκεν. [80] *Ὅτι.* cod. 1 ὡς. [81] *Ἀκηδεμόνευτον.* cod. 2 κηδεμονίας ἐκτός. [82] *Δικαίας.* cod. 2 præm. *καί.* [83] E cod. 1. [84] *Ὃς — χάριν.* Des. in cod. 2. [85] cod. 1 ταῦτα. [86] *Ἐν.* Abest a cod. 1. [87] *Οὗ δὴ χάριν.* cod. 1 διὸ δή. [88] *Ὁ Θεὸς ἡμῶν.* Abest a cod. 1. [89] *Ἡμᾶς.* cod. 2 add. ὁ Θεός. [90] *Δίς.* cod. 1 δή. [91] *Εὐλογίαν.* cod. 2. ὑμνῳδίαν. [92] *Ἐζήτησεν.* cod. 1 ἐξῄτησεν, quam lectionem expressit Carafa. [93] *Τοὺς — ἔργῳ.* cod. 2 τοῖς λόγοις τὸ ἔργον. [94] *Μέν.* Abest a cod. 1. [95] *Δειμαίνων.* cod. 1 ἀναμένων, quam lectionem Carafa habuit. [96] *Τήν.* cod. 1 præm. *καί.* [97] *Καὶ — σωτηρίαν.* Des. in cod. 2. [98] *Πιστευόντων.* cod. 1 præm. εἰς αὐτόν. [99] *Τόν.* cod. 1 καί.

INTERP. PSALMI LXVII.

A

Vers. 1. « In finem. Psalmus Davidi. » Videns divinus David impietatem, **1054** quæ inter homines versabatur, et dæmonis imperium, edoctus autem a sancto Spiritu adventum Dei et Salvatoris nostri, petitionem affert, rogans, ut quam celerrime veniat; et recipit actutum futurorum revelationem, simulque docetur, et docet humanæ naturæ salutem, hostiumque perniciem, et omnino admirabilem rerum immutationem.

Vers. 2. « Exsurgat Deus, et dissipentur inimici ejus, et fugiant qui oderunt eum a facie ejus. » * Tempus est, inquit, ut tu, Domine, exsurgas, utque B hominum salutem procures. Illico enim totum inimicorum agmen in fugam convertetur, tui adventus splendore dissipatum. Cæterum *resurrectionem*, ut sæpius diximus, non modo patientiæ cessationem vocat, verum etiam resurrectionem Salvatoris mundi post tres dies, cum spontaneam pro nobis mortem subiit. [Sic quoque nos sæpius judices multa æquitate utentes ad auxilium injuria affectis ferendum excitare consuevimus, adhortantes illos, ut excitent sese, et eorum qui injuriam aliis inferunt, audaciam **1055** compescant. »

Vers. 3. « Sicut deficit fumus, deficiant: sicut fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei. » Quemadmodum enim ventorum impe- C tus fumum dissipat, et cera igni admota dissolvitur: sic, o Domine, tua præsentia malevoli homines penitus vani reddentur. Quos enim *peccatores* Septuaginta dixerunt, impios nominarunt omnes alii interpretes, et Hebraicum exemplar, et Syrus.

Vers. 4. « Et justi lætentur. » Cum autem, inquit, hoc perfectum fuerit, lætitia replebitur omnis justorum chorus. « Et exsultent in conspectu Dei, et delectentur in lætitia. » Ostendit per hæc, se non contra homines preces illas attulisse, sed contra dæmonas, hominibus bellum inferentes. Quibus dissipatis, et vanis effectis, exsultant gentes, D et Deum qui salutem largitus est, laudant.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΞΖ' ΨΑΛΜΟΥ

α'. « Εἰς τὸ τέλος, τῷ Δαβὶδ ψαλμός [1]. » Ὁρῶν ὁ θεῖος Δαβὶδ τὴν πολιτευομένην παρὰ τοῖς [2] ἀνθρώποις ἀσέβειαν, καὶ τοῦ διαβόλου τὴν ἐπικράτειαν, διδαχθεὶς δὲ ἀπὸ [3] τοῦ παναγίου Πνεύματος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ [4] Σωτῆρος ἡμῶν τὴν ἐπιφάνειαν, ἱκετείαν προσφέρει, ταύτην ὡς τάχιστα γενέσθαι παρακαλῶν. Καὶ δέχεται παραυτίκα τῶν γενησομένων τὴν ἀποκάλυψιν· καὶ διδάσκεται κατὰ ταυτὸν, καὶ διδάσκει τῆς τε ἀνθρωπείας φύσεως τὴν σωτηρίαν, καὶ τῶν πολεμίων τὸν ὄλεθρον, καὶ ἁπαξαπλῶς, τὴν παράδοξον τῶν πραγμάτων [5] μεταβολήν.

β'. « Ἀναστήτω ὁ Θεὸς, καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ· καὶ φυγέτωσαν ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ οἱ μισοῦντες αὐτόν. » Καιρὸς, φησὶν, ἀναστῆναί σε, Δέσποτα, καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων [6] πραγματεύσασθαι σωτηρίαν· παραυτίκα γὰρ ἅπαν εἰς φυγὴν τραπήσεται τῶν πολεμίων τὸ στῖφος, τῇ τῆς σῆς ἐπιφανείας σκεδαννύμενον αἴγλῃ. *Ἀνάστασιν* δὲ, ὡς πολλάκις εἰρήκαμεν, οὐ μόνον [7] τὴν τῆς μακροθυμίας παῦλαν καλεῖ, ἀλλὰ [8] καὶ τὸ ἀναστῆναι τὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου διὰ τριῶν ἡμερῶν, ὅτε τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἑκούσιον κατεδέξατο θάνατον· [9] Οὕτω καὶ ἡμεῖς πολλάκις τοὺς ἐπιεικίᾳ χρωμένους δικαστὰς εἰς τὴν τῶν ἀδικουμένων ἐπικουρίαν διεγείρειν εἰώθαμεν, διαναστῆναι παρακαλοῦντες, καὶ τῶν ἀδικούντων καταπαῦσαι τὸ θράσος·]

γ'. « Ὡς ἐκλείπει καπνὸς, ἐκλειπέτωσαν· ὡς τήκεται κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, οὕτως ἀπολοῦνται [10] οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ. » Καθάπερ γὰρ τὸν μὲν καπνὸν σκεδάννυσι τῶν ἀνέμων ἡ προσβολὴ [11], ὁ δὲ κηρὸς λύεται τῷ πυρὶ προσπελάζων, οὕτω, Δέσποτα, τῇ σῇ παρουσίᾳ [12] φροῦδοι γενήσονται παντελῶς [13] τῶν ἀνθρώπων οἱ δυσμενεῖς. Οὓς γὰρ *ἁμαρτωλοὺς* οἱ Ἑβδομήκοντα εἰρήκασιν, ἀσεβεῖς ὠνόμασαν οἱ ἄλλοι πάντες ἑρμηνευταί· οὕτω δὲ αὐτοὺς καὶ ὁ Ἑβραῖος, καὶ ὁ Σύρος καλεῖ [14].

δ'. « Καὶ οἱ δίκαιοι εὐφρανθήτωσαν. » Τούτου [15] δὲ, φησὶ, γινομένου, θυμηδίας ἐμφορηθήσεται ἅπας ὁ τῶν δικαίων χορός. « Ἀγαλλιάσθωσαν ἐνώπιον [16] τοῦ Θεοῦ· τερφθήτωσαν ἐν εὐφροσύνῃ. » Ἔδειξε διὰ τούτων, ὡς οὐ κατὰ ἀνθρώπων ἐκείνην τὴν ἱκετείαν προσήνεγκεν, ἀλλὰ κατὰ τῶν τοὺς ἀνθρώπους πολεμούντων δαιμόνων. Ὧν σκεδαννυμένων καὶ φρούδων γενομένων, ἀγάλλεται τὰ ἔθνη, καὶ τὸν σεσωκότα Θεὸν ἀνυμνεῖ.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Ψαλμός.* cod. 1 et 2 add. ᾠδῆς, ut in textu τῶν Ο'. [2] *Τοῖς — ἐπιφάνειαν.* cod. 1 τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν ἐν σαρκὶ ἐκ Παρθένου παρουσίαν. [3] cod. 2 ὑπό. [4] *Τοῦ.* Abest a cod. 2. [5] *Πραγμάτων.* cod. 1 ἀνθρώπων. [6] *Τῶν ἀνθρώπων.* cod. 2 ἀνθρωπίνην. [7] *Οὐ μόνον.* Des. in cod. 2. [8] *Ἀλλὰ — θάνατον.* Des. in cod. 2. [9] E cod. 1 et 2 suppl. In cod. 1 sequitur: Οὕτως οὐ μόνον ἐπιφανεὶς ὁ τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Σωτὴρ, ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς τὴν τῶν δαιμόνων κατήργησε φάλαγγα· καθάπερ ὁ θεῖος Ἀπόστολος περὶ τοῦ θεοπρεποῦς αὐτοῦ πάθους λέγει. ἐκεῖ κατήργησε τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον. *Ita unigenitus Dei Filius et Servator non modo cum apparuisset, sed etiam cum e mortuis surrexisset, dæmonum evertit phalangem: prout divinus Apostolus de passionibus ejus majestate haud carentibus dicit* (Hebr. II, 14) *ibi destruxit eum qui habet potestatem mortis h. e. diabolum.* [10] Rec. lectio est ἀπόλοιντο. [11] cod. 2 ὑπερβολή. [12] *Παρουσίᾳ.* cod. 1 ἐνανθρωπήσει. [13] *Παντελῶς.* Abest a cod. 1. [14] *Καλεῖ.* cod. 1 add. οὓς γὰρ ἁμαρτωλοὺς ὀνομάζει, τούτους καὶ ἀσεβεῖς καλεῖ. [15] *Τούτου, κ. τ. λ.* Alia habet Cord. p. 339. [16] *Ἐνώπιον — τερφθ.* Des. in cod. 2.

ε'. « Ἄσατε γὰρ, φησὶ [17], τῷ Θεῷ· ψάλατε τῷ ὀνόματι αὐτοῦ· ὁδοποιήσατε τῷ ἐπιβεβηκότι ἐπὶ δυσμῶν. Κύριος ὄνομα αὐτῷ, καὶ ἀγαλλιᾶσθε ἐνώπιον αὐτοῦ. » Ἐνταῦθα [18] ὁ προφητικὸς λόγος τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις παρεγγυᾷ μετὰ χορείας καὶ ὑμνῳδίας εἰς τὰ ἔθνη δραμεῖν, καὶ τὴν ὁδὸν εὐτρεπίσαι τῷ τῶν ὅλων παμβασιλεῖ. Ἔοικε δὲ ταῦτα τοῖς ὑπὸ [19] τοῦ « Κυρίου πρὸς αὐτοὺς εἰρημένοις · « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Διὰ δὲ τῆς τοιαύτης μαθητείας, καὶ τῆς τοῦ βαπτίσματος [20] παλιγγενεσίας, λεία ἐγένετο ἡ τραχεῖα ὁδὸς, καὶ εὐτρεπίζετο τῷ [21] ἐνοικῆσαι ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατῆσαι κατὰ τὸν Προφήτην, βουλομένῳ Θεῷ [22]. *Ἐπὶ δυσμῶν* δὲ αὐτὸν ἐπιβεβηκέναι φησὶ, τὸ καταχεχυμένον τῶν ἀνθρωπίνων [23] ψυχῶν σκότος τηνικαῦτα παραδηλῶν. Τοῦτο [24] μέντοι ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε [25], *Καταστρώσατε ὁδὸν τῷ ἐποχουμένῳ ἐν γῇ ἀοικήτῳ*. Ἀοίκητος δέ ἐστιν ἡ ἔρημος, ἔρημον δὲ τὰ ἔθνη πολλάκις ἡ θεία Γραφὴ προσηγόρευσεν [26] · « Εὐφράνθητι γὰρ, φησὶν, ἔρημος διψῶσα. » Καὶ πάλιν · ὅτι « Πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον, ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Ταύτης τῆς ἐρήμου, καὶ ἀοικήτου, καὶ τοῦ φωτὸς ἐστερημένης, καὶ τούτου χάριν δύσεως ὠνομασμένης, ἐπέβη τῆς δικαιοσύνης ὁ Ἥλιος, καὶ τὸν ζόφον ἐξήλασε, καὶ ναὸν οἰκεῖον εἰργάσατο τὴν ἀοίκητον.

A VERS. 5. « Cantate Deo, et psalmum dicite nomini ejus, iter facite ei, qui ascendit super occasum. Dominus nomen illi, et exsultate in conspectu ejus. » Hoc loco propheticus sermo sacros apostolos adhortatur, ut cum tripudiis et hymnis ad gentes currant, iterque universorum Deo præparent. Similia sunt hæc iis, quæ a Domino ad illos dicta fuere : « Euntes docete omnes gentes, baptizantes illos **1056** in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti [p]. » Per hanc autem disciplinam, et baptismatis regenerationem, aspera via facta est facilis [q], et præparata est Deo volenti habitare et ambulare in ipsis secundum Prophetam [r]. *Super occasum* autem ipsum conscendisse ait, ostendens tenebras, B quæ in terra hominum animis obfusæ sunt. Hoc quidem sic Symmachus dixit, *Sternite viam ei, qui vehitur in terra inculta*. Inculta autem est solitudo, solitudinem vero sæpius * sacræ Litteræ gentes nuncupant : « Lætare enim, inquit, desertum sitiens. » Et rursus, « Plures filii desertæ, quam ejus quæ habet virum. » Hanc solitudinem, et incultam terram, et lumine privatam, et idcirco occasum nominatam, sol justitiæ ingressus, et caliginem dissipavit, et suum templum effecit terram antea incultam.

« Ταραχθήτωσαν ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ. [ς'.] Τοῦ πατρὸς τῶν ὀρφανῶν, καὶ κριτοῦ τῶν χηρῶν. » Οὐ φέρουσι [27] γὰρ αὐτοῦ τὴν ἐπιφάνειαν, δίκαιον αὐτὸν κριτὴν ἐπιστάμενοι. Διὰ γὰρ τῆς τῶν χηρῶν κηδεμονίας, καὶ τῆς τῶν ὀρφανῶν ἐπιμελείας, τὸ δίκαιον αὐτοῦ τῆς προνοίας ἐδήλωσε. Ταύτην τῶν δαιμόνων τὴν ταραχὴν καὶ τὸ δέος, καὶ τῶν θείων Εὐαγγελίων ἡμᾶς ἡ ἱστορία διδάσκει · Ἀκούομεν γὰρ αὐτῶν λεγόντων · « Τί ἡμῖν καὶ σοὶ, υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς [28] » — « Ὁ Θεὸς ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ. » Ἐπειδὴ εἶπεν · « Ἀναστήτω ὁ Θεὸς, » καί · « Ὁδοποιήσατε τῷ ἐπιβεβηκότι ἐπὶ δυσμῶν, » εἰκότως τοῦτο προστέθεικε, μονονουχὶ λέγων, Μηδεὶς ἡγείσθω τὸν [29] τῶν ὅλων Θεὸν μεταβάσει χρώμενον τὰς οἰκονομίας ποιεῖσθαι. Τοιοῦτόν ἐστι τὸ ὑπὸ τοῦ Κυρίου εἰρημένον · « Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. »

« Turbabuntur a facie ejus, [VERS. 6] Patris C orphanorum, et judicis viduarum. » Non ferunt enim ejus conspectum, justum ipsum judicem esse scientes. Nam per viduarum tutelam, et orphanorum curam, ejus providentiæ justitiam ostendit. Hunc dæmonum tumultum et timorem, divinorum etiam Evangeliorum **1057** historia nos docet. Audimus enim ipsos dicentes : « Quid nobis et tibi, fili David? venisti ante tempus torquere nos [s]. » — « Deus in loco sancto suo. » Quoniam dixit, « Exsurgat Deus, » et « Iter facite illi, qui ascendit super occasum, » jure hæc apposuit, quasi dicat : Nemo opinetur universorum Deum res nostras dispensare loca mutando. Simile est illud, quod a Domino dictum est : « Nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo, Filius hominis, qui est D in cœlo [t]. » Per hæc enim et divinam naturam ostendit minime circumscribi, et docuit descen-

[p] Matth. XXVIII, 19. [q] Matth. III, 3. [r] Isa. XL, 3. [s] Matth. VIII, 29. [t] Joan. III, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[17] *Γάρ, φησί*. Abest a cod. 2. [18] *Ἐνταῦθα*. Des. ibid. [19] cod. 1 ἀπό. [20] *Βαπτίσματος*. cod. 2 præm. πνεύματος καί. [21] *Εὐτρεπ. τῷ*. cod. 2 εὐτρεπὴς εἰς τό. [22] *Βουλομένῳ Θεῷ*. Abest a cod. 2. [23] cod. 2 ἀνθρωπείων. [24] *Τοῦτο—ἀοίκητον*. cod. 1 ita : Δυσμὰς δὲ νοήσειεν ἄν τις καὶ τὴν ἐσχάτην ὥραν · καθ' ἣν Χριστὸς ὁ Θεὸς ἐκ Παρθένου ἄνθρωπος ἐγένετο · καὶ τούτου χάριν δύσεως δύσεως ὠνομασμένης ἐπέβη ὁ τῆς δικαιοσύνης Ἥλιος καὶ τὸν ζόφον ἐξήλασε, καὶ ναὸν οἰκεῖον εἰργάσατο τὴν ἀοίκητον · περὶ ἧς ὁ Προφήτης πολλὰ τὰ τέκνα λέγει τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. Ταύτῃ τῇ ἐρήμῳ καὶ ἀοικήτῳ καὶ τοῦ φωτὸς ἐστερημένῃ ἀνέβη ὁ ἐκ Θεοῦ Θεός. [25] *Ἡρμήνευσε*. cod. 2 præm. οὕτως. [26] *Προσηγόρευσεν*. cod. 2 præm τὴν ἀοίκητον γῆν. [27] *Οὐ φέρουσι*, κ. λ. Alia, ut ad totum fere hunc Psalmum, habet Cord. t. II, p. 342. [28] *Ἡμᾶς*. cod. 1 add. Οἱ δαίμονες Θεὸν ὁμολογοῦσι τὸν ἐκ Παρθένου · καὶ ὁ δυσσεβὴς Νεστόριος καὶ οἱ κατ' αὐτὸν μεμηνότες ἀχαλινώτοις στόμασιν ἄνθρωπον αὐτὸν δογματίζειν τολμῶσι. Καὶ ὅρα τί φησι διὰ τῶν ἑξῆς ὁ προφητικὸς νοῦς. *Dæmones profitentur, eum qui e Virgine natus est, Deum esse, impius vero Nestorius, et qui cum eo insaniunt, impudentissimo ore affirmare audent eum esse hominem. Vide etiam, quæ in sequentibus sit mens Prophetæ.* [29] *Τὸν εἰρημένον*. cod. 1 ita : Τὸν σταυρωθέντα ἄνθρωπον ἀλλὰ Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα · καὶ ἄκουε τοῦ Κυρίου βοῶντος, οὐδεὶς, κ. τ. λ.

disse: cumque in terra degeret, et cum hominibus versaretur, tamen in cœlis fuisse, a Patre nunquam separatum.

Vers. 7. « Deus facit ut habitent qui unius moris sunt, in domo; qui educit vinctos in fortitudine; similiter eos, qui exasperant, qui habitant in sepulcris. » Eos qui unum propositum habent, vocat *unius moris*, quique de sola virtute solliciti esse decreverunt, nec modo hæc, modo illa malunt. Hos divinam domum **1058** inhabitare dicit. *Vinctos* autem eos dicit, qui undique peccati vinculis circumdati sunt, quos solutos fortes evasuros prædixit. Talis fuit Matthæus, talis Jacobus Alphæi, talis Zacchæus; qui a peccati vinculis liberati, valde viriliter contra eum qui eos vinxerat, bellum susceperunt. Non solum autem, inquit, vinctos fortes reddit: sed etiam eos, qui in cumulum impietatis pervenerant, et tanquam in sepulcris graviter olentibus, videlicet in propriis corporibus habitabant, hos, inquam, cum illis salute dignabitur.

Vers. 8, 9. « Deus, cum egredereris in conspectu populi tui, cum pertransires in deserto, terra mota est, etenim cœli stillaverunt. » Symmachus sic interpretatus est: *Deus cum præcederes populum tuum, et ambulares per incultam terram, terra concussa est, et cœlum stillavit.* Cum, inquit, transiturus esses in illam solitudinem, et terram incultam, et quæ nundum radium luminis accepit, agitasti terram, et commovisti, et e cœlo gratiæ rores stillasti. Hoc autem cum cruci affigeretur accidit, tunc enim terra mota est, et petræ scissæ sunt [ac totus terrarum orbis concussus est, cum universorum Conditorem sensu quasi perciperet cruci affixum esse]: illud vero, post reditum **1059** in cœlos, tunc enim Spiritus gratia in apostolos venit, velut quasdam roris guttas imitans. Deinde manifestius Judæos docens Deum omnia hæc facientem: subjunxit. « A facie Dei Sinai, a facie Dei Israel. » Qui enim in Sinai monte, inquit, majoribus nostris apparuit, hic et terram commo-

A Καὶ [30] διὰ τούτων γὰρ τὸ τῆς θείας φύσεως ἀπερίγραφον [31] ἔδειξε· καὶ ἐδίδαξεν, ὡς κατελήλυθε [32], καὶ κάτω διάγων, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συμπολιτευόμενος, καὶ ἐν οὐρανῷ ἦν, καὶ τοῦ Πατρὸς οὐκ ἐκεχώριστο [33].

ζ'. « Ὁ Θεὸς κατοικίζει μονοτρόπους [34] ἐν οἴκῳ· ἐξάγων πεπεδημένους ἐν ἀνδρείᾳ [35]· ὁμοίως [36] τοὺς παραπικραίνοντας, τοὺς κατοικοῦντας ἐν τάφοις. » *Μονοτρόπους* καλεῖ, τοὺς ἕνα σκοπὸν ἔχοντας, καὶ τῆς ἀρετῆς μόνης ἐπιμελεῖσθαι προαιρουμένους, καὶ μὴ [37] νῦν μὲν ταῦτα, νῦν δὲ ἐκεῖνα προαιρουμένους. Τούτους [38] ἐν τῷ οἴκῳ τῷ θείῳ [39] κατοικίζεσθαι λέγει. *Πεπεδημένους* δὲ [40], τοὺς τὰ τῆς ἁμαρτίας περικειμένους δεσμά· οὓς λυομένους ἀνδρείους ἀποτελεῖσθαι προείρηκε. Τοιοῦτος ἦν ὁ Ματθαῖος, τοιοῦτος B ὁ Ἰάκωβος ὁ Ἀλφαίου, τοιοῦτος ὁ Ζακχαῖος· οἳ τῶν τῆς ἀδικίας [41] ἀπαλλαγέντες δεσμῶν, ἀνδρικῶς μάλα τὸν κατὰ τοῦ πεδήσαντος ἀνεδέξαντο πόλεμον. Οὐ μόνον δὲ, φησὶ, τοὺς πεπεδημένους ἀνδρείους ἐργάζεται [42]· ἀλλὰ καὶ τοὺς εἰς ἄκρον δυσσεβείας [43] ἐληλακότας, καὶ ὡς ἐν τάφοις δυσώδεσι, τοῖς οἰκείοις σώμασι κατοικοῦντας. Καὶ τούτους γὰρ [44] μετ' ἐκείνων ἀξιώσει τῆς [45] σωτηρίας.

η', θ'. « Ὁ Θεὸς ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαί σε ἐν μέσῳ [46] τοῦ λαοῦ σου, ἐν τῷ διαβαίνειν σε ἐν τῇ ἐρήμῳ [47], γῆ ἐσείσθη, καὶ γὰρ οἱ οὐρανοὶ ἔσταξαν. » Τοῦτο [48] ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν· *Ὁ Θεὸς, προερχομένου σου πρὸ τοῦ λαοῦ σου, βαίνοντος διὰ τῆς ἀοικήτου* [49], *γῆ ἐσείσθη* [50], *οὐρανὸς δὲ ἔσταξε* [51]. C Μέλλων, φησὶ, διαβαίνειν [52] εἰς τὴν ἔρημον ἐκείνην καὶ ἀοίκητον, καὶ μηδέπω δεξαμένην τοῦ φωτὸς τὴν ἀκτῖνα, ἐκλόνησας μὲν τὴν γῆν [53], καὶ συνέσεισας· οὐρανόθεν δὲ τὰς τῆς χάριτος ψεκάδας ἐπέσταξας [54]. Γέγονε δὲ τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ [55]· τότε γὰρ ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐῤῥάγησαν· [[56] καὶ τὸ πᾶν τῆς γῆς ἐκλονεῖτο, τὸν Δημιουργὸν τοῦ παντὸς αἰσθήσει τινὶ θεώμενον, ἐπὶ σταυροῦ κρεμάμενον·] τὸ δὲ μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον. Τηνικαῦτα γὰρ ἐπεφοίτησεν ἡ τοῦ Πνεύματος [57] χάρις, οἷόν τινας δρόσου ψεκάδας μιμουμένη [58], τοῖς ἀποστόλοις [59]. Εἶτα σαφέστερον Ἰουδαίους διδάσκων τὸν πάντα ταῦ- D τα [60] δρῶντα, ἐπήγαγεν. « Ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ τοῦ Σινᾶ· ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ Ἰσραήλ. » Ὁ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[30] *Καὶ — ἐδίδαξεν*. cod. 1 Ἰδοὺ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀκούων καὶ διὰ πολλῶν, ὡμολόγει Θεὸν ἐκ Θεοῦ, καὶ σωθήσῃ. *Ecce itaque cum unum eumdem esse audias, et per plures, confitere Deum ex Deo, et servaberis.* Sequitur. διὰ γὰρ τούτων ἐδίδαξεν, ὡς, κ. τ. λ. [31] cod. 2 ἀπερίγραπτον. [32] cod. 1, 2 κατεληλυθώς. [33] cod. 2 ἐχώριστο. [34] *Μονοτρόπους*. Hebr. יחידים, *unicos*, s. solitarios. [35] *Ἐν ἀνδρείᾳ*. Hebr. בכושרות, *in compedibus*. [36] *Ὁμοίως — τάφοις*. Hebr. אך־סוררים שכנו צחיחה, *at vero rebelles inhabitant terram aridam*. Symm. οἱ δὲ ἀπειθεῖς κατοικήσουσι καύσωνος ξηρότητα. [37] *Μή*. Abest a cod. 2. [38] *Τούτους — θείῳ*. cod. 2 τούτοις δὲ ἐνοικεῖν τὸ Θεῖον. In cod. 1 post τούτους etiam seq. δέ. [39] *Τῷ Θείῳ*. cod. 1 τοῦ Θεοῦ. [40] *Δέ*. cod. 1 addit ἐν ἀνδρείᾳ. [41] *Ἀδικίας*. cod. 2 ἁμαρτίας. [42] cod. 1 ἐργάσεται. [43] *Δυσσεβείας*. cod. 1 add. καὶ παρανομίας. cod. 2 habet tantum ἀσεβείας. [44] *Γάρ*. Abest a cod. 1. [45] *Τῆς*. Abest a cod. 2. [46] *Ἐν μέσῳ*. Rec. lectio quam cod. 1 et 2 tuentur, est ἐνώπιον. [47] *Ἐν τῇ ἐρήμῳ*. Rec. lectio est τὴν ἔρημον. [48] cod. 1, 2 ταῦτα. [49] cod. 1 ἀοράτου. [50] *Ἐσείσθη*. Montf. in Hexaplis habet ἐσείετο. [51] Apud Montf. leg. ἀπέταξεν [52] *Διαβ*. Abest a cod. 2. [53] *Μὲν τὴν γῆν*. Des. in cod. 2 [54] cod. 1 ἔσταξας. [55] *Σταυροῦ*. cod. 1 add. Ὅτε ὁ Θεὸς καὶ Σωτὴρ τὸ ὑπὲρ ἡμῶν ἔπασχε σαρκὶ πάθος. [56] E cod. 1. [57] *Πνεύματος*. cod. 1 præm. παναγίου. [58] *Μιμουμένη*. cod. 1 δωρουμένη. [59] *Ἀποστόλοις*. cod. 1 add. κατὰ τὴν αὐτοῦ Κυρίου φωνήν. [60] *Ταῦτα*. Abest a cod. 2.

γὰρ ἐν τῷ Σινᾶ ὄρει, φησὶ [61], τοῖς ἡμετέροις προγόνοις φανεὶς [62], οὗτος [63] καὶ τὴν γῆν ἔσεισε παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν, τὴν ὑμετέραν [64] διελέγχων μανίαν, καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐδωρήσατο [65] χάριν.

ι'. « Βροχὴν ἑκούσιον ἀφοριεῖς, ὁ Θεὸς, τῇ κληρονομίᾳ [66] σου. » Ἅσπερ [67] ἄνω *ψεκάδας* ἐκάλεσεν, ἐνταῦθα *ὑετὸν* προσηγόρευσε. Πρὸς γὰρ τὴν χρείαν τῶν μανθανόντων ἐχορηγεῖτο τοῖς διδασκάλοις ἡ χάρις. *Ὑετὸν* γὰρ τῆς διδασκαλίας τὴν ἄρδειαν καλεῖ· *ἑκούσιον* δὲ αὐτὴν προσηγόρευσε, διὰ τὸ τῆς γνώμης αὐθαίρετον. Οὐ γὰρ ἀνάγκῃ τις ἄρδεται, ἀλλὰ τῇ διδασκαλίᾳ πειθόμενος, ἀπολαύει τῆς χάριτος. « Καὶ ἠσθένησε· σὺ δὲ κατηρτίσω αὐτήν. » Ἠσθενηκέναι οὐ [[68] βροχὴν, ἀλλὰ] τὴν κληρονομίαν ἔφη· *ἀσθένειαν* δὲ τὰς τῶν δυσσεβῶν ἐπαναστάσεις ἐκάλεσεν. Οὕτως καὶ ὁ Κύριος πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη· « Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ τῆς ἐπαναστάσεως καιρῷ, σὺ βεβαιοῖς καὶ στηρίζεις τοὺς ἀθλητάς. Τούτους γὰρ ἔχεις [69] κληρονομίαν, κατὰ τὴν προφητείαν τὴν λέγουσαν· « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ [70], καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου, τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Οὕτω δὲ καὶ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν· *Ἣν ἐξεποίησας καὶ ἥδρασας*· Ὁ δὲ Ἀκύλας σαφέστερον, *Καὶ μεμοχθηκυῖαν* [71] *σὺ ἥδρασας* [72]. Καμοῦσαν γὰρ ἐν τοῖς διωγμοῖς ἀτρεμῆ διεφύλαξας.

ια'. « Τὰ ζῶά σου κατοικοῦσιν ἐν αὐτῇ. » *Ζῶα Θεοῦ* τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους καλεῖ· ὧν ἐπιβὰς τὴν πλάνην ἐξήλασε, καὶ τοὺς ἀνθρώπους εἰς θεογνωσίαν ἐπέστρεψεν. Οὕτω καὶ περὶ τοῦ Παύλου φησίν· « Ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοί ἐστιν οὗτος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν, καὶ βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ. » Τούτου χάριν *ἵππους* αὐτοὺς ὁ [73] θεῖος ὠνόμασεν Ἀβακούμ [74]· « Ἐπεβίβασας γὰρ, φησὶν [75], εἰς θάλασσαν τοὺς ἵππους σου, ταράσσοντας ὕδατα πολλά. » Τούτους οἰκεῖν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ κληρονομίᾳ, τουτέστιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὁ προφητικὸς ἐθέσπισε λόγος. Οἰκοῦσι δὲ μέχρι καὶ τήμερον, οὐ μόνον [76] ταῖς θήκαις τῶν σωμάτων ἁγιάζοντες τοὺς πελάζοντας [77]· ἀλλὰ καὶ τῇ διδαχῇ τῶν συγγραμμάτων τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἐπιστρέφοντες [78]. « Ἡτοίμασας ἐν τῇ χρηστότητί σου τῷ πτωχῷ ὁ Θεός. » Ταῦτα δὲ, φησὶ, τῇ πτωχῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει διὰ τὴν σὴν [79] ἐδωρήσω χρηστότητα.

ιβ'. « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς [80] εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Οὓς ἄνω *ζῶα* προσηγόρευσεν, *εὐαγγελιστὰς* ἐνταῦθα καλεῖ. Καὶ ἐπειδὴ ἁλιεῖς ἦσαν,

A vit tempore passionis, vestram insaniam redarguens, et Spiritus gratiam largitus est.

VERS. 10. « Pluviam voluntariam segregabis Deus, hæreditati tuæ. » Quas superius *guttas* vocavit, hoc in loco *pluviam* nuncupavit. Ad utilitatem enim discipulorum gratia affatim magistris suppeditabatur. *Pluviam* enim doctrinæ irrigationem dixit; *voluntariam* autem appellavit, ob liberum arbitrium. Non enim ex necessitate irrigatur quisquam, sed doctrinæ acquiescens, consequitur gratiam. « Et infirmata est : tu vero perfecisti eam. »
B Infirmatam esse [non pluviam, sed] ipsam hæreditatem dicit : *infirmitatem* vero impiorum insultum nuncupavit. Sic et Dominus Paulo ait : « Sufficit tibi gratia mea ; nam virtus mea in infirmitate perficitur [u]. » Quin et irruptionis tempore tu confirmas et corroboras athletas. Hos enim habes hæreditatem, secundum prophetiam dicentem : « Postula a me, et **1060** dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ [v]. » Sic etiam Symmachus exposuit : *Quam perfecisti, et stabilivisti.* Et Aquila manifestius dixit : *Tu confortasti eam, quæ laborabat.* Eam enim quæ in persecutoribus multos suscepit labores, immotam conservasti.

VERS. 11. « Animalia tua habitabunt in ea. »
C Sacros apostolos nuncupat *animalia Dei*, quibus insidens errorem abegit, * hominesque ad Dei cognitionem convertit. Sic et de Paulo dixit : « Quoniam vas electionis mihi est iste, ut portet nomen meum coram gentibus et regibus, et filiis Israel [x]. » Idcirco ipsos *equos* divinus Habacuc nominavit : « Ascendere fecisti, enim inquit, in mare equos tuos, turbantes aquas multas [y]. Hos habitare in Dei hæreditate, hoc est, in gentibus, propheta prædixit. Habitant enim usque ad hodiernum diem : qui non modo corporum thecis sanctos reddunt eos qui appropinquant : verum etiam doctrina suorum scriptorum hominum animos convertunt. « Parasti in bonitate tua pauperi, Deus. » Hæc au-
D tem, inquit, inopi hominum naturæ per tuam bonitatem largitus es.

VERS. 12. « Dominus dabit verbum evangelizantibus in virtute multa. » Quos superius *animalia* appellavit, hoc in loco *evangelistas* nominat. Et

[u] II Cor. XII, 2. [v] Psal. II, 8. [x] Act. IX, 15. [y] Habac. III, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[61] *Φησί.* cod. 1 ὀφθείς. [62] *Φανείς.* Des. in cod. 1. [63] *Οὗτος — καιρόν.* cod. 1 οὗτος τῇ γῇ βαδίσας ἐδῷ φιλανθρωπίας κατὰ τὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ καιρὸν, ταύτην ἔσεισε. [64] *Ὑμετέραν.* cod. 1 add. τῶν θεοκτόνων. [65] *Ἐδωρήσατο.* cod. 1 præm. τοῖς ἀποστόλοις, τοῦτο γὰρ θέλει εἰπεῖν. [66] cod. 2 ascr. habet lectionem τὴν κληρονομίαν. [67] *Ἅσπερ — χάριτος.* Des. in cod. 2. [68] E cod. 1 et 2 suppl. [69] cod. 2 ἔχει. [70] cod. 1 ἐμοί. [71] cod. 1 μεμοχθεῖν, omisso σύ. [72] *Σὺ ἥδρασας.* cod. 2 συνήδρασας. [73] *Ὁ.* cod. 1, 2 præm. καί. [74] cod. 2 Ἀμβακούμ. [75] *Φησίν.* Abest a cod. 1. [76] *Οὐ μόνον.* Des. in cod. 2. [77] *Πελάζοντες.* cod. 1 add. καὶ πάθη ἐλαύνοντες. [78] *Ἐπιστρέφοντες.* cod. 1 εὐεργετοῦντες. [79] *Τὴν σὴν — χρηστότητα.* cod. 1 τῆς σῆς — οἰκονομίας. [80] *Τοῖς—πολλῇ.* Hebr. *læta nuntiantium est agmen magnum.*

quoniam piscatores erant, et publicani, et coriarii : electi sunt autem ut præceptores essent philosophorum, et sophistarum, et rhetorum, et eorum qui ob dicendi **1061** facultatem se ipsos efferebant, merito docet, unde haustis doctrinæ fluentis irrigationem afferant.

A καὶ τελῶναι, καὶ σκυτοτόμοι, ἐχειροτονήθησαν δὲ [81] φιλοσόφων, καὶ σοφιστῶν, καὶ ῥητόρων, καὶ τῶν ἐπὶ εὐγλωττίᾳ βρενθυομένων διδάσκαλοι, εἰκότως διδάσκει πόθεν ἀρυόμενοι τῆς διδασκαλίας τὰ νάματα, τὴν ἀρδείαν προσφέρουσιν [82].

Vers. 13. « Rex virtutum dilecti, speciei domus tuæ dividere spolia. » Symmachus hoc modo edidit : *Dominus dedit verba evangelizantibus multo exercitu. Reges militum dilecti fuerunt : amabiles facti sunt, et habitatio domus dividet spolia.* Vocat autem *multum exercitum* eos qui crediderunt. Sic et Apostolus Timotheo scribens dicit : « Milita bonam militiam [z]. » Et : « Nemo militans negotiis vitæ implicatur, ut exercitus duci placeat [a]. » *Reges* vero *militum*, horum præceptores appellavit, quos diligi amabilesque nominari dixit. Sic autem ipsos et Dominus vocat : « Vos amici mei estis. Jam non dicam vos servos, sed amicos [b]. » Sic et divinus Apostolus dicit : « Dilectio enim Dei continet nos [c]. » Et : « Quis separabit nos a dilectione Christi [d]? » *Spolia* vero nuncupat eos, qui sua olim membra peccato servire fecerunt, et illa in servitutem diabolo tradiderunt. Hos autem sacris apostolis distribuit, cum hunc quidem Romanis magistrum, hunc vero Græcis præfecit, et hos Indis, hos vero **1062** Ægyptiis præcones destinavit. Hæc spolia sacris apostolis species ' domus distribuit. *Domus* autem *Dei*, secundum divinum Apostolum, hi sunt qui crediderunt. *Species* vero *domus*, est gratia Spiritus sancti, quæ hanc pulchram et illustrem reddidit variorum donorum largitione. Et hoc apertius docuit in sequentibus.

ιγ'. « Ὁ [83] βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ, τῇ ὡραιότητι τοῦ οἴκου σου διελέσθαι σκῦλα. » Ὁ δὲ [84] Σύμμαχος οὕτως· *Κύριος ἔδωκε ῥήσεις τοῖς εὐαγγελιζομένοις* [85] *στρατιᾷ πολλῇ. Βασιλεῖς τῶν στρατιῶν* [86] *ἠγαπήθησαν· ἀγαπητοὶ ἐγένοντο* [87], *καὶ ἡ δίαιτα τοῦ οἴκου διανεμεῖ* [88] *λάφυρα.* Καλεῖ δὲ *στρατιὰν πολλὴν* [89], τοὺς πεπιστευκότας· οὕτω δὴ καὶ ὁ Ἀπόστολος [90] Τιμοθέῳ γράφων λέγει· « Στρατεύου τὴν καλὴν στρατείαν. » Καί· « Οὐδεὶς B στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ. » *Βασιλεῖς* δὲ *στρατιῶν*, τοὺς τούτων διδασκάλους ὠνόμασεν· οὓς ἠγαπῆσθαι, καὶ ἀγαπητοὺς ὀνομάζεσθαί φησιν. Οὕτω δὲ αὐτοὺς καὶ ὁ Κύριος καλεῖ· « Ὑμεῖς φίλοι μού ἐστε. Οὐκ [91] ἔτι καλέσω ὑμᾶς δούλους, ἀλλὰ φίλους. » Οὕτω καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος [92] λέγει· « Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ συνέχει ἡμᾶς [93]. » Καί· « Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ [94]; » *Λάφυρα* δὲ καλεῖ, τοὺς πάλαι μέλη τὰ οἰκεῖα δοῦλα τῆς ἁμαρτίας πεποιηκότας, καὶ τῷ διαβόλῳ ταῦτα εἰς δουλείαν ἐκδεδωκότας [95]. Τούτους δὲ τοῖς ἱεροῖς διένειμεν ἀποστόλοις· τὸν μὲν Ῥωμαίων, τὸν δὲ Ἑλλήνων διδάσκαλον προστησάμενος· καὶ τοὺς μὲν Ἰνδῶν, τοὺς δὲ Αἰγυπτίων κήρυκας ἀποφήνας. C Ταῦτα τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις τὰ λάφυρα ἡ τοῦ οἴκου ὡραιότης διένειμεν. *Οἶκος* δὲ *τοῦ Θεοῦ*, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, οἱ πεπιστευκότες. *Ὡραιότης* δὲ *τοῦ οἴκου*, ἡ χάρις τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἡ τοῦτον ὡραΐζουσά τε καὶ λαμπρύνουσα τῇ παντοδαπῇ φιλοτιμίᾳ τῶν δωρεῶν. Καὶ τοῦτο σαφέστερον διὰ τῶν ἐπαγομένων ἐδίδαξεν [96].

Vers. 14. « Si dormiatis inter medias sortes, pennæ columbæ deargentatæ, et posteriora dorsi ejus in pallore auri. » *Pennas* vero *columbæ* vocat Spiritus gratiam. In specie enim columbæ ad Jordanis flumen venit. Hujus vero alas deargentatas esse dicit : posteriora autem dorsi ornata esse auro. Nam simpliciora et faciliora simplicioribus porrigit, perfectioribus vero altiora. « Mysteria enim mea mihi, et meis [e]. » Et his quidem ut imperfectis lac præbet, illis vero solidum cibum. *Sortes* autem vocat duo testamenta. Dicit igitur in ultra-

ιδ'. « Ἐὰν κοιμηθῆτε ἀναμέσον τῶν κλήρων [97], πτέρυγες περιστερᾶς περιηργυρωμέναι, καὶ τὰ μετάφρενα [98] αὐτῆς, ἐν χλωρότητι χρυσίου. » *Πτέρυγας* δὲ καλεῖ *περιστερᾶς*, τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος. Ἐν εἴδει γὰρ περιστερᾶς παρὰ τὰ Ἰορδάνεια ἐπεφοίτησε ῥεῖθρα. Ταύτης δὲ τὰς μὲν [99] πτέρυγας, περιηργυρῶσθαί [1] φησι· τὰ δὲ μετάφρενα κεκοσμῆσθαι [2] χρυσίῳ. Τὰ μὲν γὰρ ἁπλούστερα, καὶ εὐκολώτερα [3], τοῖς D ἁπλουστέροις προσφέρει· τοῖς δὲ τελειοτέροις [4], τὰ βαθύτερα. « Τὰ γὰρ μυστήριά μου ἐμοὶ [5] καὶ τοῖς ἐμοῖς. » Καὶ τοὺς μέν, ὡς [6] ἀτελεῖς, γάλα ποτίζει·

[z] I Tim. I, 18. [a] II Tim. II, 4. [b] Joan. XV, 14, 15. [c] II Cor. V, 14. [d] Rom. VIII, 35. [e] Isa. XXIV, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[81] *Δέ*. Abest a cod. 2. [82] *Προσφέρουσιν*. cod. 1 add. λέγει γάρ. [83] *Ὁ—σκῦλα*. *Hebr. Reges exercituum fugient, fugient, inquam, et quæ habitat in domo dividet spolia.* [84] *Ὁ δέ*, κ. λ. cod. 1 præm. δυνάμεων ἀντὶ τοῦ τῶν στρατιῶν λέγει. [85] *Τοῖς εὐαγγ*. Apud Montf. in Hexapl. leg. εὐαγγελιζομένῃ. [86] cod. 1 στρατιωτῶν. [87] *Ἀγαπητοὶ ἐγένοντο*. Des. in cod. 2. [88] cod. 1, 2 διανέμει. Sic quoque leg. apud. Montf. adh. l. [89] *Πολλήν*. cod. 1 πάλιν. [90] *Ἀπόστολος*. cod. 1 præm. θεῖος. [91] *Οὐκ*. cod. 2 præm. καί. [92] *Ἀπόστολος*. cod. 1 Παῦλος. [93] *Ἡμᾶς*. cod. 1 add. καὶ ἵνα δείξῃ, τίς ὁ Θεός, ἔφη. [94] *Χριστοῦ*. In cod. 1 sequ. Ὁρᾷς ὅτι τὸν αὐτὸν καὶ Θεὸν καὶ Χριστὸν καὶ ἄνθρωπον καὶ Ἰησοῦν καὶ Σωτῆρα οἶδεν ἐκπαιδεύειν ὁ τῶν ἐθνῶν λαός. [95] cod. 1 ἐκπεπτωκότας. [96] *Ἐδίδαξεν*. cod. 1 add. λέγων. [97] *Ἀναμέσον τῶν κλήρων*. Hebr. בין שפתים *inter duo repagula.* [98] *Τὰ μετάφρενα*. Hebr. אברותיה, *alæ ejus.* [99] *Μέν*. Abest a cod. 1. [1] cod. 2 περιηργυρωμένας. [2] cod. 2 περικεκοσμημένα. [3] cod. 2 λευκότερα. [4] cod. 1 et 2 ἐντελεστέροις. [5] *Ἐμοί*. cod. 1 præm. φησί. [6] Ὡς Abest a cod. 1.

A τοῖς δὲ τὴν στερεὰν προσφέρει τροφήν, *Κλήρους* δὲ καλεῖ τὰς δύο διαθήκας[7]. Λέγει τοίνυν ἐν[8] ἑκατέρᾳ διδασκαλίᾳ, Προσέλθετε καὶ ὄψεσθε τὴν παντοδαπὴν τοῦ ἁγίου[9] Πνεύματος χάριν. Οὐχ ἁπλῶς μέντοι προσελθεῖν, ἀλλὰ καὶ διηνεκῶς προσεδρεῦσαι προσέταξε. Τοῦτο γὰρ ἐκάλεσε *κοιμηθῆναι*· ὡς τοῦ καθεύδοντος ἀκινήτου μένοντος.

ιε'. « Ἐν[10] τῷ διαστέλλειν τὸν ἐπουράνιον βασιλεῖς ἐπ' αὐτῆς, χιονωθήσονται[11] ἐν Σελμών. » Καὶ ἄνω *βασιλεῖς* τοὺς ἀποστόλους ἐκάλεσεν[12], ὡς κληρονόμους τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· ὡς[13] καὶ ἐν τῷ μδ' ψαλμῷ ἄρχοντας προσηγόρευσε· Καταστήσεις γὰρ αὐτούς, φησίν, ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Προλέγει δὲ τοῦ παναγίου Πνεύματος τὴν ἐπιφοίτησιν, τὴν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς γενομένην[14], B καθ' ἣν αὐτοὶ τῆς τῶν γλωσσῶν διαφορᾶς τὴν χάριν ἐδέξαντο. Λέγει τοίνυν, ὡς κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρόν, ἐν ᾧ τὴν τῆς οἰκουμένης αὐτοῖς διαιρεῖ βασιλείαν, καὶ τῷ μὲν τούτων τῶν ἐθνῶν, τῷ δὲ ἐκείνων προστάττειν[15] κελεύει[16], λαμπρυνεῖ αὐτούς, καὶ χιόνι δείξει παραπλησίους· προλέγει δὲ καὶ[17] τὸν τόπον, ἐν ᾧ ταῦτα γενήσεται. *Σελμὼν* γὰρ[18] τὴν Ἱερουσαλὴμ ὠνόμασεν· ἐν ἐκείνῃ γὰρ διάγων ὁ τῶν ἀποστόλων χορός, τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἀπήλαυσε χάριτος.

ιϛ'. « Ὄρος τοῦ Θεοῦ, ὄρος πῖον[19], ὄρος τετυρωμένον[20], ὄρος πῖον. » Οὓς ἐκάλεσε *ζῶα*[21], καὶ εὐαγγελιστάς, καὶ βασιλεῖς, καὶ *ὄρος* ὀνομάζει. Οὕτω καὶ[22] ὁ Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ἔφη[23]· « Οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη· » οὕτω C καὶ ὁ Ἡσαΐας βοᾷ· « Ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου[24]. » *Πῖον* δὲ αὐτὸ καὶ *τετυρωμένον* καλεῖ, ὡς πολλὴν τροφὴν ταῖς ἐν αὐτῷ νεμομέναις ἀγέλαις παρέχον[25], καὶ πολλὴν ὑπὸ τῆς θείας χάριτος δεξάμενον[26] τὴν πιότητα.

ιζ'. « Ἱνατί ὑπολαμβάνετε ὄρη τετυρωμένα; τὸ ὄρος ὃ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς κατοικεῖν ἐν αὐτῷ. » Ὁ δὲ[27] Ἀκύλας οὕτως[28]· Εἰς τί ἐρίζετε, ὄρη ὠφρυωμένα, τὸ ὄρος ὃ ἐπεθύμησε ὁ Θεὸς τοῦ[29] καθίσαι ἐπ' αὐτό[30]; Πρὸς Ἰουδαίους ὁ προφητικὸς ἀποτείνεται λόγος, καὶ πρὸς τοὺς παρανόμους τῶν αἱρετῶν[31] συλλόγους· οἳ Ἐκκλησίας σφᾶς ἑαυτοὺς[32] ὀνομάζουσι· καί φησι, Τί ποτε[33] ἐρίζειν[34] καὶ παρισοῦσθαι ἀλα-

que doctrina, accedite, et videbitis omnis generis Spiritus sancti gratiam. Non simpliciter sane accedere, sed continenter assidere jussit. Hoc enim dixit *dormire*, eo quod qui dormit, immobilis permanet.

VERS. 15. « Dum discernit **1063** cœlestis reges super eam, nive dealbabuntur in Selmon. » Et superius *reges* apostolos nuncupavit, tanquam regni cœlorum hæredes : quos etiam in quadragesimo quarto psalmo principes nominavit : Constitues enim eos, inquit, principes super omnem terram. Spiritus sancti autem adventum prædicit factum die Pentecostes, in quo ipsi diversarum linguarum gratiam acceperunt. Dicit igitur quod ea tempestate, qua ipsis orbis terrarum regna dividit, et hunc quidem illis gentibus, hunc vero illis præesse jubet, illustrabit ipsos, et similes nivi efficiet. Prædicit autem etiam locum, in quo hæc fient. *Selmon* enim Hierosolymam nominavit. In illa enim civitate degens apostolorum chorus sancti Spiritus gratiam consecutus est.

VERS. 16. « Mons Dei, mons pinguis, mons coagulatus, mons pinguis. » Quos vocavit *animalia*, et evangelistas, et reges, *montem* etiam nuncupat. Sic et Dominus in sacris Evangeliis ait ad eos : « Non potest civitas abscondi, supra montem posita [f]. » Sic et Isaias clamat : « Erit in novissimis diebus mons Domini perspicuus [g]. » *Pinguem* vero ipsum et *coagulatum* **1064** vocat, tanquam multum cibi gregibus in ipso pascentibus præbentem, et multam pinguedinem a divina gratia recipientem.

VERS. 17. « Cur suspicamini montes coagulatos? mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo. » Aquila sic dixit : Cur contenditis montes excelsi adversus montem, quem desideravit Deus, ut sedeat in eo? Ad Judæos propheticus sermo dirigitur, et ad iniqua hæreticorum conventicula, quia seipsos Ecclesiam nominant, et, Cur, inquit, efferimini æmulando et æquiparando vos monti, quem Deus

[f] Matth. v, 14. [g] Isa. II, 2.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[7] *Διαθήκας*. cod. 1 add. Ἃς καὶ ἀνωτέρω *πτέρυγας* διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐν αὐταῖς θείων δογμάτων ὠνόμασε. *Quæ etiam in superioribus vocavit* alas *ob diversitatem divinorum in utroque oraculorum*. Conf. p. 1021, n. 10. [8] *Ἐν*. cod. 2 ἐάν. [9] *Ἁγίου*. Des. in cod. 2. [10] *Ἐν — ἐπουράνιον*. Hebr. בפרש שדי, *cum dissipaverit Omnipotens*. [11] *Χιονωθήσονται*. Hebr. תשלג, *albescebat instar nivis*. [12] *Ἐκάλεσεν*. cod. 1 ὠνόμασεν. [13] *Ὡς*. cod. 1 οὕς. [14] cod. 1 γεγεννημένην. [15] cod. 1 προστατεύειν. [16] cod. 2. κελεύει. [17] *Καί*. Des. in cod. 2. [18] *Γάρ*. cod. 2 δέ. [19] *Πῖον*. Hebr. בשן [20] *Τετυρωμένον*. Hebr. הר גבננים, *mons collium*. [21] *Ζῶα*. cod. 1 add. καὶ ἱερεῖς. [22] *Καί*. cod. 2 præm. γάρ. [23] *Ἔφη*. cod. 2 præm. πρὸς αὐτούς. [24] *Κυρίου*. cod. 1 add. Καλεῖ γοῦν αὐτοὺς ὄρος, καλεῖ δὲ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν κυρίως κομῶσαν ἀεὶ τῷ πλήθει. Οὐκ ἂν δέ τις ἁμάρτοι καὶ ὄρος νοήσας τὴν τοῦ Θεοῦ μητέρα, ἐν ᾗ ὁ Θεὸς κατῴκησεν αὐτῇ. *Ipsos proinde vocat montem, ita vero etiam vocat Ecclesiam semper superbientem multitudine. Nec erraverit etiam qui montem dixerit Dei matrem, utpote in qua habitavit Deus.* [25] cod. 1 παρεχόμενον. [26] cod. 1 δεχόμενον. [27] *Ὁ δὲ* κ. τ. λ. cod. præm. τὸ εὐδόκησεν ἀντὶ τοῦ ἐπεθύμησεν. [28] *Οὕτως*. cod. 1 add. ἡρμήνευσε. [29] *Τοῦ — αὐτό*. Montf. in Hex. ad h. l. habet καθῆσαι. cod. 2 habet κατοικεῖν, ascripta tamen lectione καθίσαι. [30] *Ἐπ' αὐτό*. cod. 1 ἐν αὐτῷ, ante καθίσαι positum. [31] *Παρανόμους τῶν αἱρετ*. cod. 1 τῶν παρανομούντων αἱρετικῶν. [32] cod. 2 αὐτούς. [33] *Τί ποτε*. cod. 2 δήποτε. [34] *Ἐρίζειν—οἰκητήριον*. Des. in cod. 1.

habitaculum suum reddidit? « Etenim Dominus A habitabit in finem. » Non enim sicut apud vos, Judæi, ad determinatum tempus habitavit, sic et in hoc deget : sed sempiternam habitationem in illo habebit. Hoc enim declarat : *In finem.*

Vers. 18. « Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium. » Non enim sicut apud vos, Judæi, paucos sanctos habuit, super quibus conscendit, et in quibus habitavit, sic et nunc habebit. Infinitis enim partibus plures illis sunt, divina conscensione digni. Nova enim hæreditas habet innumera millia, et decades millium, sanctorum hominum lætantium, et afferentium Deo fructum pietatis, qui recte vivunt, quique **1065** ad præmium cœlestis vocationis festinant, et coronis donantur. B « Dominus in eis, in Sinai, in sancto. » Qui in monte Sinai, inquit, nostris majoribus se conspiciendum præbuit, ipse etiam homo factus hos regit. Non enim alius ille, et alius hic. Idem enim, « Dominus omnium, dives in omnes, qui invocant illum [h]. » Sic propheticus sermo postquam demonstravit eum, descendentem, et hostium agmen evertentem, ostendit ipsum ascendentem, et olim captivis libertatem largientem.

Vers. 19. « Ascendisti in altum, captivam fecisti captivitatem. » Ascensus descensum ostendit : et testis Apostolus dicens : « Quod autem ascendit, quid est, nisi quod et descendit prius in inferiores partes terræ? Qui descendit, ipse est et qui C ascendit supra omnes cœlos [i]. » Captivam autem fecit captivitatem, cum recepit eos qui olim captivi fuerant, et quodammodo * captivos cepisset, et libertatem ipsis largitus est. « Accepisti dona in hominibus. » Apostolus dixit [j] *dedit.* Utrumque autem factum est. Accepta enim ab accedentibus fide, largitur gratiam. [Ita enim cœtus apostolorum credentium quod Deus ex Deo sit, regni cœlestis hæres declaratus **1066** est : ita quoque innumeri martyres et qui honestam vivendi rationem ingressi sunt, ac pro Deo verba fecerunt, glorificati sunt.] « Etenim inobsequentes ad inhabitandum. » Aquila clarius interpretatus est, Etiam rebelles ad inhabitandum. Non respexisti, inquit, in antiquam eorum perfidiam : verum et repugnantes videns, per- D severasti eos beneficiis afficere, donec ipsos tuam habitationem redderes.

ζονεύεσθε τῷ ὄρει, ὃ οἰκητήριον ἀπέφηνεν ὁ Θεός. « Καὶ γὰρ ὁ Κύριος κατασκηνώσει εἰς τέλος. » Οὐ γὰρ ὡς παρ' ὑμῖν, ὦ Ἰουδαῖοι [35], ῥητόν τινα ᾤκησε χρόνον, οὕτως [36] καὶ ἐν τούτῳ διάξει· ἀλλ' αἰώνιον ἐν τούτῳ σχήσει τὴν οἴκησιν. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, *εἰς τέλος.*

ιη'. « Τὸ ἅρμα τοῦ Θεοῦ, μυριοπλάσιον χιλιάδες εὐθηνούντων [37]. » Οὐ γὰρ [38] ὡς παρ' ὑμῖν, ὦ Ἰουδαῖοι, ὀλίγους ἔσχεν ἁγίους, ὧν ἐπέβη, καὶ οἷς ἐκοινώνησεν [39], οὕτω καὶ νῦν σχήσει. Μυριοπλάσιοι γὰρ ἐκείνων [40], οἱ τῆς θείας ἐπιβάσεως ἄξιοι. Καὶ ἀριθμοῦ κρείττους χιλιάδας καὶ μυριάδας εὐθηνούντων, καὶ καρποφορούντων τῷ Θεῷ τὴν εὐσέβειαν, ἡ νέα ἔχει κληρονομία, ἰθυνομένας καὶ [41] τῶν στεφάνων ἀξιουμένας, καὶ ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως ἐπειγομένας. « Κύριος ἐν αὐτοῖς, ἐν Σιναῒ, ἐν τῷ ἁγίῳ. » Ὁ ἐν τῷ Σινᾷ, φησὶ, τοῖς ἡμετέροις προγόνοις ἐπιφανεὶς [42], αὐτὸς [43] καὶ τούτους [44] ἡνιοχεῖ. Οὐ γὰρ ἄλλος ἐκεῖνος, καὶ ἄλλος οὗτος. « Ὁ γὰρ αὐτὸς Κύριος πάντων, πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν. » Οὕτω δείξας [45] ὁ προφητικὸς λόγος καταβεβηκότα, καὶ καταλύσαντα τῶν πολεμίων τὸ στῖφος, δείκνυσιν αὐτὸν ἀνιόντα [46], καὶ τοῖς πάλαι αἰχμαλώτοις τὴν ἐλευθερίαν δωρούμενον.

ιθ'. « Ἀνέβης εἰς ὕψος, ᾐχμαλώτευσας αἰχμαλωσίαν. » Ἡ ἀνάβασις δηλοῖ τὴν κατάβασιν [47]· καὶ μάρτυς ὁ Ἀπόστολος λέγων· « Τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν, εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς; Ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν. » Ἠχμαλώτευσε δὲ αἰχμαλωσίαν, τοὺς πάλαι γεγενημένους αἰχμαλώτους ἀπολαβών· καὶ οἱονεὶ ἀνταιχμαλωτίσας [48], καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῖς δωρησάμενος. « Ἔλαβες δόματα ἐν ἀνθρώποις [49]. » Ὁ Ἀπόστολος [50] *ἔδωκεν* εἴρηκεν· ἀμφότερα δὲ γεγένηνται. Λαμβάνων γὰρ παρὰ τῶν προσιόντων [51] τὴν πίστιν [52], δωρεῖται τὴν χάριν. [[53] Οὕτω γὰρ ὁ τῶν ἀποστόλων πιστεύσας χορὸς, ὅτι Θεὸς ἐκ Θεοῦ ὑπάρχει, τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας κληρονόμος ἀνεδείχθη· οὕτω μυριάδες τῶν ἀθλοφόρων καὶ τῶν ἐπὶ πολιτείᾳ σεμνῶς βιοτευσάντων ὑπὲρ Θεοῦ ποιούμενοι τοὺς λόγους ἐδοξάσθησαν.] « Καὶ γὰρ ἀπειθοῦντας τοῦ κατασκηνῶσαι [54]. » Τοῦτο σαφέστερον ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσε, καίπερ ἀπειθεῖς τοῦ κατασκηνῶσαι. Οὐκ ἀπέβλεψας, φησὶν [55], εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν ἀπείθειαν· ἀλλὰ καὶ ἀντιλέγοντας ὁρῶν, ἐπέμεινας εὐεργετῶν, ἕως αὐτοὺς οἰκητήριον οἰκεῖον ἀπέφηνας.

[h] Rom. x, 12. [i] Ephes. iv, 9, 10. [j] ibid. 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[35] *Ἰουδαῖοι.* cod. 1 add. καὶ αἱρετικῶν παῖδες. [36] *Οὕτως — τέλος.* cod. 1 habet tantum pauca ista τοῦτο γὰρ τὸ εἰς τέλος δηλοῖ. [37] *Μυριοπλ. χιλ. εὐθην.* Hebr. *duæ myriades, millia iterationis,* s. *multa millia.* [38] *Οὐ γὰρ* κ. τ. λ. Pauciora habet Cord. p. 357. [39] *Ἐκοιν.* cod. 1 et 2 ἐνῴκησεν, quam lectionem etiam Carafa expressit. [40] cod. 1 ἐκεῖνοι. [41] *Καὶ — ἀξιουμένας.* In cod. 1 et 2 sequ. post illa καὶ — ἐπειγόμενας. Eumdem verborum ordinem tenuit Carafa. [42] *Ἐπιφανεὶς.* cod. 2 addit ἦν. [43] *Αὐτός.* cod. add. ἐνανθρωπήσας, quam lectionem etiam Carafa secutus est. [44] cod. 2 τούτους. [45] *Δείξας.* cod. 1 add. αὐτόν. [46] *Ἀνιόντα.* cod. 1 add. ὅθεν καταβὰς οὐκ ἀπῆν. [47] *Κατάβασιν.* cod. 1 add. μᾶλλον δὲ τὴν συγκατάβασιν. [48] cod. 2 αἰχμαλωτίσας. [49] Rec. lectio τῶν Ο' est ἀνθρώπῳ. [50] *Ἀπόστολος.* cod. 1 add. δέ. [51] *Προσιόντων.* cod. 1 add. αὐτῇ [52] *Πίστιν.* cod. 1 add. τῶν ὁμολογούντων αὐτὸν Θεὸν ἐκ Θεοῦ. [53] E cod. 1. [54] *Τοῦ κατασκ.* Hebr. לשכן, *ad habitandum,* s. ut habitet (Deus in illis). Quæ sequuntur יה אלהים minus recte in textu Græco ad sequ. vers. relata sunt. [55] *Φησίν.* cod. 2 præm. γάρ.

κʹ. « Κύριος ὁ Θεὸς εὐλογητός· εὐλογητὸς Κύριος A ἡμέραν καθ' ἡμέραν. » Εἰκότως ὁ Προφήτης εἰς ὑμνῳδίαν τὴν γλῶτταν ἐκίνησεν. Ἀεὶ, φησὶν, ὑμνεῖσθαι δίκαιος εἶ, τοσαύτῃ[56] φιλανθρωπίᾳ χρησάμενος. « Κατευοδώσει[57] ἡμῖν ὁ Θεὸς τῶν σωτηρίων ἡμῶν. » Ὁ τὴν σωτηρίαν ἡμῖν, φησὶ, δωρησάμενος, οὗτος ἡμῖν καὶ τὴν ὁδὸν ἐξομαλίσει, ὥστε τοσούτων μὴ διαμαρτεῖν ἀγαθῶν.

καʹ. « Ὁ Θεὸς ἡμῶν[58] ὁ Θεὸς τοῦ σώζειν[59]. » Παρέξει δὲ τοῦτο[60] σωτηρίας ὑπάρχων πηγή[61]. « Καὶ τοῦ Κυρίου Κυρίου, αἱ διέξοδοι τοῦ θανάτου. » Αὐτὸς γὰρ διήνοιξεν ἡμῖν καὶ τὴν ἀδιεξόδευτον τοῦ θανάτου φρουρὰν, καὶ συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνέθλασε[62]. Καὶ τοῦτο διὰ τῶν ἐπαγομένων ἐδήλωσε[63]·

κβʹ. « Πλὴν ὁ Θεὸς συνθλάσει κεφαλὰς ἐχθρῶν αὐ- B τοῦ[64]· κορυφὴν τριχὸς διαπορευομένων ἐν πλημμελείαις αὐτῶν. » Ἤνοιξεν ἡμῖν, φησὶ, τοῦ θανάτου τὰς θύρας[65], συνθλάσας τὰς τῶν ἐχθρῶν κεφαλὰς, τῶν διερευνωμένων τῶν ἀνθρώπων τὰς πλημμελείας, καὶ μηδὲ τῆς κεφαλῆς τὰς τρίχας ἀνερευνήτους ἀνεχομένων[66] καταλιπεῖν. Λέγει δὲ διὰ *τῆς τριχὸς*, τὸ σμικρότατον πλημμέλημα. Ὃ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι· Τοῖς ἁμαρτάνουσιν ὁ Θεὸς ὥρισε τὸν θάνατον ἐπιτίμιον. Διερευνῶν δὲ ὁ διάβολος, οἷόν τις πικρὸς δήμιος, τῶν ἀνθρώπων τὸν βίον, οὐδὲ τὸ σμικρότατον ἀνέχεται παριδεῖν, ἀλλὰ τῷ θανάτῳ παραπέμπει τὴν φύσιν. Τὴν[67] αὐτὴν τοίνυν περικείμενον φύσιν θεασάμενος τὸν Δεσπότην Χριστὸν, προσῆλθεν ἐπιζητῶν τοῦ θανάτου τὰ αἴτια. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ Κύριος ἐν C τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ἔφη· « Ἔρχεται ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ εὑρήσει οὐδέν. » Ἀλλ' ὅμως καὶ μηδὲν εὑρὼν, ἀδίκως[68] τῷ θανάτῳ[69] παρέδωκε. Τοῦτο[70] τὸ ἀδίκημα ἐκείνου μὲν τὸ κράτος κατέλυσε, τοῖς δὲ ἀνθρώποις τὸν ᾅδην ἠνέῳξεν· ἅπερ[71] ἐν τοῖς Περὶ τῆς Προνοίας[72] λόγοις διὰ πλειόνων ἐῤῥήθη. Καὶ ὁ θεῖος δὲ Ἀπόστολος τὸν διάβολον ἔχειν ἔφη τοῦ θανάτου τὸ κράτος.

κγʹ. « Εἶπε Κύριος· Ἐκ Βασὰν[73] ἐπιστρέψω· ἐπιστρέψω ἐν βυθοῖς θαλάσσης. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Εἶπε Κύριος*, *Ἀπὸ*[74] *Βασὰν ἐπιστρέψω*[75], *ἀπὸ βυθῶν θαλάσσης*. Ἡ *Βασὰν* δὲ ἑρμηνευομένη τὴν *αἰσχύνην* δηλοῖ[76]. Αἰσχύνη δὲ τῆς ἁμαρτίας καρπός. Ἀπὸ ταύτης τοίνυν ἡμᾶς ὁ τῶν ὅλων

Vers. 20. « Dominus Deus benedictus, benedictus Dominus quotidie. » Merito Propheta ad canendos hymnos linguam solvit. Semper, inquit, laudatu dignus es, cum tanta benignitate usus sis. « Prosperum iter faciet nobis Deus salutarium nostrorum. » Qui salutem nobis, inquit, donavit, hic nobis et iter complanabit, ne tantis bonis frustremur.

Vers. 21. « Deus noster Deus salvos faciendi. » Concedet autem hoc, cum sit fons salutis. « Et Domini Domini exitus mortis. » Ipse enim aperuit nobis ineluctabilem mortis custodiam, et portas æneas confregit, et vectes ferreos contrivit. Et hoc per ea **1067** quæ sequuntur declaravit.

Vers. 22. « Verumtamen Deus confringet capita inimicorum suorum, verticem capilli perambulantium in delictis suis. » Reseravit nobis, inquit, mortis januas, cum capita inimicorum confregisset, qui scrutantur hominum peccata, et ne capillum quidem capitis inexploratum relinquere possunt. Dicit autem per *capillum* minimum peccatum. Quod vero ait, hoc est: Peccantibus Deus mortem pœnam constituit. Inquirens autem diabolus, veluti quidam acerbus carnifex, in hominum vitam, ne minimum quidem peccatum despicit, sed naturam humanam morte multat. Cum eadem igitur natura Dominum Christum circumdatum vidisset, accessit inquirens causas mortis. Hoc enim et Dominus in sacris Evangeliis inquit: « Venit princeps mundi hujus, et in me nihil inveniet [k]. » Verum etsi nihil iuvenisset, eum tamen injusta morte affecit. Hæc vero injustitia illius quidem imperium evertit, hominibus autem inferos reseravit, quemadmodum in sermonibus de Providentia pluribus verbis dictum est. Et divinus item Apostolus [l], diabolum mortis imperium habere dixit.

Vers. 23. « Dixit Dominus: Ex Basan reducam; reducam (quæ sunt) in profundo maris. » Symmachus sic exposuit, *Dixit Dominus, Ex* **1068** *Basan reducam, a profundis maris. Basan* autem in linguam nostram conversa, *dedecus* sonat. Dedecus vero fructus est peccati. Ab hoc igitur nos univer-

[k] Joan. xiv, 30. [l] Hebr. ii, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[56] cod. 1, 2 τοιαύτη. [57] cod. 2 κατευοδῶσαι. Textus Hebr. hunc habet sensum, *imponit quidem nobis onus*, est tamen *Deus salutis nostræ*. [58] *Ἡμῶν*. Hebr. לנו. [59] τοῦ σώζειν. Hebr. למושעות, *ad salutes*, s. ad omnimodam salutem sufficiens. [60] *Παρέξει δὲ τοῦτο*. cod. 1 παρέδειξε δὲ τῆς. [61] *Πηγή*. cod. 2 ζωή. In cod. 1 post πηγὴ sequ. Ἰδοὺ καὶ πάλιν αἰσχυνέσθωσαν οἱ ἀνθρωπολάτραι· καὶ τοῦ παρόντος ἀκούοντες προφήτου ἢ πιστευσάτωσαν ἢ ὡς ἄφρονες κατακρινέσθωσαν. « Εἶπε γὰρ ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Οὐκ ἔστι Θεός. » *Ecce iterum erubescant qui hominibus placere student, et hunc audientes prophetam vel credant, vel ut stolidi condemnentur. « Dicit enim stultus in corde suo, Non est Deus. »* [62] *Συνέθλασε*. cod. 1 add. ὃν καὶ Θεὸν καὶ Κύριον παρακελεύεται ὁ προφητικὸς λόγος ὁμολογεῖν. *Quem etiam Deum ac Dominum confiteri monet Prophetæ oratio.* [63] *Ἐδήλωσε*. cod. 1 add. καὶ οὐδὲν σαφέστερον τούτου· καὶ ὅρα τί φησιν. [64] *Αὐτοῦ*. cod. 1 add. ὁ Θεὸς, εἶπεν ὁ προφήτης, οὐχ ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ. *Deus, dixit Propheta, non autem homo Dei. »* [65] *Θύρας*. cod. 1 πύλας. [66] cod. 2 ἀνασχομένων. [67] *Τὴν — Χριστόν*. cod. 1 ἑωρακὼς τοίνυν ὁ διάβολος τὸν Θεὸν Λόγον ἄνθρωπον γενόμενον. [68] *Ἀδίκως*. Abest a cod. 2. [69] *Θανάτῳ*. cod. 1 add. ὡς ἐνόμισεν ὁ ἄδικος. [70] *Τοῦτο*. cod. 1 add. δέ. [71] *Ἅπερ — ἐῤῥήθη*. Des. in cod. 1. [72] *Προνοίας*. cod. 2 περινοίας. [73] cod. 1 Βασσᾶν. cod. 2 Βασᾶν. [74] *Ἀπό*. cod. 2 ἐκ. [75] *Ἐπιστρέψω*. cod. 1 et 2 ἐπιστρέψαι ποιήσω. Apud Montf. in Hexapl. ad h. l. leg. ἐπιστρέψω καὶ ἀναστρέψαι ποιήσω. [76] *Τὴν αἰσχ. δηλοῖ*. Ita quoque habet Hieron. Opp. t. II edit. Martian. p. 118, sed conf. B. Simonis, *Onom. V. T.* p. 99.

sorum Deus convertet, tanquam a profundo maris. A
Quid sit vero maris profundum, ipse Propheta docet, exclamans, « Liberer ab iis qui oderunt me, et de profundis aquarum [m]. » [Ne demergat me impetus aquæ, nec absorbeat me profundum.]

VERS. 24. « Ut intingatur pes tuus in sanguine, lingua canum tuorum (lambet sanguinem) ex inimicis ab ipso, » (s. ab unoquoque eorum, sc. profluentem). Symmachus vero sic interpretatus est : *Ut frangatur pes tuus cum sanguine, et lambat cruorem lingua canum tuorum ex unoquoque inimicorum tuorum.* Quoniam enim ostendit universorum Deum veluti fortem victorem hostes debellantem, et injuste captos liberantem, describit et sanguinum rivos, et mortuos conculcatos, atque insepultos pro- B
jectos, canibusque in escam expositos. Sic etiam per Isaiam exclamat : « Torcular calcavi solus, et de gentibus nullus erat mecum : calcavi eos in furore meo, [confregi eos in ira mea,] deduxi in terram sanguinem eorum, et vestimenta mea aspersa sunt victoria illorum [n]. »

VERS. 25. « Viderunt ingressus tuos, Deus, ingressus Dei mei, regis mei, qui est **1069** in sancto. » Dispensationes vocat *ingressus Dei. Sanctum* autem, templum ex semine Davidis assumptum. Clara, ait, omnibus hominibus tua providentia facta est, et varias tuas dispensationes omnes cognoverunt.

VERS. 26. « Præiverunt principes conjuncti psal- C
lentibus, in medio puellarum tympanistriarum. » Hinc deinceps Ecclesiarum lætitiam docet. *Principes* vero sacros apostolos appellat, tanquam harum architectos factos. *Puellas* autem *tympanistrias*, puellas virginitatem exercentes, et divinam symphoniam Deo offerentes. Deinde quæ dicta sunt manifestiora facit.

VERS. 27. « In ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel. » Demonstravit veteris testamenti cessationem : quia unum erat Judæorum templum, hic vero ecclesiarum * multitudinem vaticinatur, in quibus ex Israeliticis fontibus Deum rerum omnium conditorem laudari præcipit. *Fontes* vero *Israelis* jure appellari possunt propheta-
rum libri, ex quibus dulcem cantum Deo offeri- D

Θεὸς ἐπιστρέψει · καὶ[77] ἀπὸ τῶν τῆς θαλάσσης βυθῶν. Τίς δὲ ὁ τῆς θαλάσσης βυθὸς, αὐτὸς[78] διδάσκει ὁ Προφήτης βοῶν, « Ῥυσθείην ἐκ τῶν μισούντων με, καὶ ἐκ τῶν βαθέων τῶν ὑδάτων. » [[79]Μή με καταποντισάτω καταιγὶς ὕδατος, μηδὲ καταπιέτω με βυθός.]

κδʹ. « Ὅπως ἂν βαφῇ ὁ πούς σου ἐν αἵματι · ἡ γλῶσσα τῶν κυνῶν σου ἐξ ἐχθρῶν παρ' αὐτοῦ. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως[80] · *Ὅπως ἂν συγκατεάξῃ*[81] *ὁ πούς σου μετὰ αἵματος, καὶ λάψῃ ἡ γλῶσσα τῶν κυνῶν σου ἀπὸ ἑκάστου τῶν ἐχθρῶν σου.* Ἐπειδὴ γὰρ ἔδειξε τὸν τῶν ὅλων[82] Θεὸν, οἷόν τινα ἀριστέα, τοὺς πολεμίους[83] καταγωνιζόμενον, καὶ τοὺς ἀδίκως δεδουλωμένους ἐλευθεροῦντα[84], διαγράφει[85] τῷ λόγῳ, καὶ αἱμάτων ῥύακας, καὶ συμπατουμένους νεκροὺς, καὶ τούτους ἀτάφους ἐῤῥιμμένους, καὶ κυσὶ βορὰν προκειμένους. Οὕτω καὶ διὰ Ἡσαΐου βοᾷ · « Ληνὸν ἐπάτησα μονώτατος, καὶ τῶν ἐθνῶν οὐδεὶς ἦν μετ' ἐμοῦ · συνεπάτησα αὐτοὺς ἐν τῷ θυμῷ μου, [[86] καὶ συνέθλασα αὐτοὺς ἐν τῇ ὀργῇ μου,] καὶ κατήγαγον εἰς γῆν τὸ αἷμα αὐτῶν · καὶ κατεῤῥαντίσθη τῷ κατανικήματι αὐτῶν τὰ ἱμάτιά μου. »

κεʹ. « Ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαί σου, ὁ Θεός· αἱ πορεῖαι τοῦ Θεοῦ μου, τοῦ βασιλέως, τοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ. » *Πορείας*[87] *τοῦ ἁγίου* τὰς οἰκονομίας καλεῖ, *ἅγιον* δὲ, τὸν[88] ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνειλημμένον ναόν[89]. Δήλη, φησὶ, πᾶσιν ἀνθρώποις ἡ σὴ γέγονε προμήθεια[90], καὶ τὰς διαφόρους σου οἰκονομίας διέγνωσαν ἅπαντες.

κςʹ. « Προέφθασαν ἄρχοντες[91] ἐχόμενοι[92] ψαλλόντων, ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστριῶν. » Ἐντεῦθεν λοιπὸν τῶν[93] Ἐκκλησιῶν τὴν εὐφροσύνην διδάσκει. *Ἄρχοντας* δὲ καλεῖ τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους, ὡς τούτων ἀρχιτέκτονας γενομένους, *νεανίδας* δὲ *τυμπανιστρίας*, τὰς τὴν παρθενίαν ἀσκούσας, καὶ τὴν θείαν μελῳδίαν τῷ Θεῷ προσφερούσας[94]. Εἶτα σαφέστερα τὰ εἰρημένα ποιεῖ.

κζʹ. « Ἐν ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεὸν Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραήλ. » Ἔδειξε τῆς παλαιᾶς διαθήκης τὴν παῦλαν · εἷς γὰρ ἦν ὁ τῶν Ἰουδαίων ναός · ἐνταῦθα δὲ τῶν ἐκκλησιῶν προθεσπίζει τὸ πλῆθος · ἐν αἷς ἐκ τῶν Ἰσραηλιτικῶν πηγῶν ὑμνεῖσθαι κελεύει[95] τὸν τῶν[96] ὅλων Κύριον. *Πηγαὶ* δὲ *Ἰσραὴλ* εἰκότως ἂν κληθεῖεν αἱ προφητικαὶ βίβλοι, ἐξ ὧν τῷ Θεῷ τὴν μελῳδίαν[97] προσφέρομεν. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς ταῖς

[m] Psal. LXVIII, 15, 16. [n] Isa. LXIII, 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[77] *Καί*. cod. 1 ὡς, quam lect. habuit Carafa. [78] *Αὐτός*. cod. 1 et 2 præm. ὁ, quod deinde omittitur ante προφήτης. [79] E cod. 1 suppl. [80] *Οὕτως*. cod. 1 add. ἡρμήνευσεν. [81] cod. 2 κατεάξῃ. [82] *Τῶν ὅλων*. cod. 1 ἀληθινόν. [83] cod. 2 τοῖς πολεμίοις. [84] *Ἐλευθ*. cod. 1 add. διὰ τοῦ πάθους καὶ τοῦ ἔχουσίου θανάτου. [85] *Διαγρ*. cod. 1 add. ὁ προφητικὸς νοῦς. [86] E cod. 1 suppl. [87] *Πορείας — καλεῖ*. cod. 1 *Πορείας τοῦ Θεοῦ* οὐ μόνον τὰς οἰκονομίας, ἃς δι' ἡμᾶς ἐποιήσατο, ἀλλὰ καὶ τὸ βαδίσαι ἐπάνω θαλάσσης· δείκνυσι αὐτὸν Δημιουργὸν τοῦ παντός. *Ingressus Dei non modo dispensationes nostri causa factas, sed etiam incessum super mari intelligit, sicque eum universi Creatorem esse ostendit.* [88] *Τόν*. cod. 1 præm. αὐτὸν τοῦτον. [89] *Ἀνειλ. ναόν*. cod. 1 ὡς οἶδας, γενόμενον ἄνθρωπον. [90] *Προμήθεια*. cod. 1 præm. οἰκονομίᾳ τε καί. [91] *Ἄρχοντες*. Hebr. שָׁרִים *cantores*. [92] cod. 1 et 2 ἐχόμενα, quæ est lectio edit. Ald. et Compl. [93] *Τῶν*. Des. in cod. 2. [94] *Προσφ*. cod. 1 add. εἴτε ἄνδρες εἶεν, εἴτε γυναῖκες. [95] *Κελεύει*. Des. in cod. 2. [96] *Τῶν*. Abest a cod. 2. [97] *Μελῳδίαν*. cod. 2 ὑμνῳδίαν.

προφητικαῖς [28] καὶ τὰς ἀποστολικὰς ἡμῖν πηγὰς A ἐδωρήσατο, εἰκότως ἐπάγει·

κη'. « Ἐκεῖ Βενιαμὶν νεώτερος ἐν ἐκστάσει [29]. » Ὁ δὲ Ἀκύλας, *Ἐκεῖ Βενιαμὶν βραχὺς, ἐπικρατῶν αὐτῶν*· κατὰ [1] δὲ τὸν Θεοδοτίωνα, *παιδευτὴς αὐτῶν* [2]. *Βενιαμὶν* δὲ *νεώτερος*, ὁ μακάριος Παῦλος, ὁ ἐκ τῆς Βενιαμίτιδος βλαστήσας φυλῆς· *νεώτερος*, ὡς [3] μετὰ πάντας [4] κληθεὶς [5] καὶ προσαγορευόμενος· ἄλλως τε καὶ νεανίαν αὐτὸν [6] ἡ τῶν Πράξεων ἱστορία καλεῖ. Οὗτος ἐπικρατεῖ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ παιδεύει τὰ θεῖα, καὶ ποδηγεῖ πρὸς σωτηρίαν τοὺς βουλομένους. Ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἐκστάσει [7] μαθὼν ἐν [8] οὐρανοῖς εἶναι τὸν ὑπ' αὐτοῦ διωκόμενον, καὶ νεκρὸν νομιζόμενον. Ἐπειδὴ δὲ οὐ μόνον [9] ὁ μακάριος Παῦλος, ἀλλὰ καὶ ὁ λοιπὸς τῶν B ἀποστόλων χορὸς, τὰ θεῖα τοὺς πιστεύοντας ἐκπαιδεύει [10], εἰκότως καὶ τούτων ὁ προφητικὸς ἐμνημόνευσε λόγος [11]. « Ἄρχοντες Ἰούδα ἡγεμόνες αὐτῶν, ἄρχοντες Ζαβουλὼν, ἄρχοντες Νεφθαλείμ. » Ἐκ γὰρ τούτων τῶν φυλῶν τὸ γένος οἱ λοιποὶ κατῆγον ἀπόστολοι. Καὶ οἱ μὲν καλούμενοι ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, τὴν Ἰούδα φυλὴν πάντως εἶχον πηγήν. Πέτρος δὲ, καὶ Ἀνδρέας, καὶ Ἰάκωβος [12], καὶ Ἰωάννης, καὶ Φίλιππος, ἀπὸ Βεθσαϊδὰ τῆς κώμης ἐτύγχανον ὄντες. Ματθαῖος δὲ καὶ Ἰάκωβος [13] ἐν τῇ Καπερναοὺμ διάγειν ἱστόρηνται. Σιμὼν ὁ ζηλωτὴς Κανανίτης ὠνόμασται. Ταῦτα δὲ πάντα χωρία τῆς Γαλιλαίας ἐστί. Ζαβουλὼν δὲ καὶ Νεφθαλεὶμ ἐκεῖνον εἶχον τὸν κλῆρον. Καὶ τούτου μάρτυρες δύο· ὁ μὲν C προφήτης, ὁ δὲ εὐαγγελιστής· ὁ μὲν προλέγων [14], ὁ δὲ τὴν μαρτυρίαν προφέρων [15]. Φασὶ δὲ οὕτως· « Γῆ Ζαβουλὼν, καὶ γῆ Νεφθαλεὶμ, καὶ οἱ λοιποὶ τὴν [16] παραλίαν [17] κατοικοῦντες [18], καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν· ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα. »

κθ', λ'. « Ἔντειλαι, ὁ Θεὸς, τῇ [19] δυνάμει σου· δυνάμωσον, ὁ Θεὸς, τοῦτο ὃ κατειργάσω [20] ἐν ἡμῖν [21]. Ἀπὸ τοῦ ναοῦ σου ἐπὶ [22] Ἱερουσαλήμ [23]. » Ὁ δὲ [24] Σύμμαχος οὕτως [25]· *Πρόσταξον, ὁ Θεὸς, περὶ ἰσχύος σου· ἐνίσχυσον, ὁ Θεὸς, τοῦτο ὃ ἐποίησας* [26] *ἡμῖν, διὰ τὸν ναόν σου τὸν* [27] *ἐπάνω τῆς Ἱερου-*

mus. Quoniam autem præter propheticos fontes, apostolicos etiam nobis largitus est, merito subdit :

Vers. 28. « Ibi Benjamin adolescentior in mentis excessu. » Aquila autem, *Ibi Benjamin parvus, imperans* **1070** *ipsis*. Theodotio vero, *præceptor illorum*. Porro *Benjamin adolescentior* est beatus Paulus, qui ex tribu Benjamin ortus est : *adolescentior*, tanquam post omnes vocatus et appellatus, præsertim cum adolescentem ipsum Actuum historia vocet. Hic Ecclesiæ imperat, et instruit in rebus divinis, et volentes ducit ad salutem. Fuit autem in excessu mentis, ut disceret in cœlis esse illum quem ipse persequebatur, quemque mortuum existimabat. Quoniam autem non modo beatus Paulus, verum etiam reliquus apostolorum chorus res divinas credentes docet, merito de his etiam propheticus sermo mentionem fecit. « Principes Juda duces eorum, principes Zabulon, et principes Nephthalim. » Ex his enim tribubus cæteri apostoli originem duxerunt. Et illi quidem qui vocabantur fratres Domini, ex tribu Judæ plane genus traxerunt. Petrus autem, et Andreas, et Jacobus, et Joannes, et Philippus ex vico Bethsaida fuerunt; Matthæus vero et Jacobus dicuntur habitasse in Capernaum. Simon zelotes Chananæus nominatus est. Omnia autem hæc loca Galilææ sunt. Zabulon autem et Nephthalim ibi suam habuerunt sortem. Et hujus rei duo sunt testes : unus quidem propheta, alter vero evangelista : ille prædicens, hic vero **1071** testimonium proferens. Dicunt autem sic : « Terra Zabulon, et terra Nephthalim, et cæteri maritimam regionem incolentes, trans Jordanem, Galilæa gentium, populus qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam [a]. »

Vers. 29, 30. «Manda, Deus, virtuti tuæ; confirma hoc, Deus, quod operatus es in nobis. A templo tuo in Hierosolyma. » Symmachus autem sic interpretatus est : *Impera, Deus, de fortitudine tua; corrobora hoc, Deus, quod fecisti nobis, propter templum tuum, quod est super Hierosolyma.* Confirma, inquit,

[a] Matth. IV, 14; Isa. IX, 1, 2.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[28] *Πρὸς ταῖς προφ.* cod. 1 τὰς προφητικάς. [29] *Ἐν ἐκστ.* Hebr. רֹדֵם, *dominans eis*. [1] *Κατὰ—αὐτων*. Des. in cod. 2. [2] *Παιδ. αὐτῶν*. Ita fere edit. V. habet διδάσκων. [3] *Ὡς*. cod. 1 ὢν. [4] cod. 2 πάντων. [5] *Κληθείς*. cod. 1 et 2 præm. καί. [6] *Αὐτόν*. Des. in cod. 2. [7] *Ἐκστάσει*. cod. 1 et 2 add. ποτέ. [8] *Ἐν — νομιζόμ.* cod. 1 Τὸν παρ' αὐτοῦ διωκόμενον τοῦ παντὸς ὑπάρχειν ποιητὴν καὶ ἔχειν ὑποπόδιον γῆν καὶ θρόνον οὐρανόν· ἐκεῖθεν γὰρ αὐτὸν ἐχειροτόνησεν ἀπόστολον. *Eum quem persequebatur, esse universi conditorem, terramque pro scabello habere, pro throno autem cœlum : inde enim illum constituerat apostolum.* [9] cod. 1 μόνος. [10] cod. 2 ἐκδιδάσκει. [11] *Λόγος*. cod. 1 add. διὰ γὰρ τῶν ἑξῆς ἔφη. [12] *Ἰάκωβος*. cod. 1 add. Ἀλφαίου. [13] Ἰάκ. cod. 2 h. l. add. Ἀλφαίου. [14] cod. 2 προλέγει. [15] cod. 2 προφέρει. [16] *Τήν*. cod. 1 et 2 præm. οἱ. [17] cod. 2 παράλιον. [18] cod. 2 οἰκοῦντες. [19] *Τῇ* cod. 1 præm. ἐν. [20] *Κατειργάσω*. Rec. lectio est κατηρτίσω. [21] *Ἡμῖν*. In cod. 1 sequ. Ἰδοὺ πανταχοῦ καὶ ὁ παρὼν προφήτης θεολογεῖ τὸν Χριστὸν, καὶ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀνακηρύττει. [22] *Ἐπί*. cod. 2 ἐν. [23] *Ἱερουσ.* cod. 1 add. Σοὶ οἴσουσι ἣν ἐδωρήσω, Δέσποτα, χάριν ἐπὶ τὰ ἔθνη· *ναὸν* δὲ λέγει τὴν ἁπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης μίαν καὶ μόνην Ἐκκλησίαν, ἣν καὶ σῶμα παιδευόμεθα ὑπάρχειν τοῦ Χριστοῦ. *Gratiam tuam, o Domine, quam largitus es, afferent gentibus.* Templum *autem vocat unam ubique terrarum solamque Ecclesiam, quam Christi esse corpus edocemur.* [24] *Ὁ δὲ — μέλλοντι*. Hæc transposita sunt in cod. 1 ubi post μεταβολὴν leguntur. [25] *Οὕτως*. cod. 1 ἀντὶ τοῦ ἔντειλαι ὁ Θεὸς καὶ τὰ ἑξῆς, οὕτως ἔφη. [26] *Ἐποίησας*. cod. 1 ἐνόησας. [27] *Τὸν — ναόν σου*. Des. in cod. 2.

Domine, gratiam quam dedisti, propter templum tuum, quod ex nobis * assumpsisti, quod collocasti supra omne imperium, et potentiam, et potestatem, et super omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. *Hierosolymam* enim cœlestem civitatem nuncupat, de qua divinus Paulus testatus est : « Verum superior Hierosolyma libera est, quæ est mater omnium nostrum p. » Petunt igitur propter cognationem, quam cum templo habent, ut gratia, quæ ipsis concessa fuit, roboretur, **1072** utque ob primitias tota massa collata gratia potiatur. Hinc prædicit et mutationem regum : « Tibi offerent reges munera. » Cessantes enim a persecutionibus, debitum cultum tanquam Deo offerent : et quemadmodum ipsi tributum a subditis accipiunt, sic ipsi, veluti servi et subditi, dona tibi afferent. Et hujus rei testes sunt oculi intuentes prophetiæ veritatem.

Vers. 31. « Increpa feras arundinis. » Exemplaria quædam habent *nemoris*. Sive autem *nemus* sit, sive *arundo*, per hæc sterilitas significatur. Porro in his locis feræ rationis expertes lustra habent, quas per divinam implorationem Propheta nos exigere docuit. « Congregatio taurorum in vaccis populorum, ut excludant eos qui probati sunt argento. » *Tauros* vocat Judæorum multitudinem, ob eorum usitatam ferociam ; *juvencas* vero *populorum*, eos qui ex gentibus crediderunt, nominavit, propter novitatem vocationis. Prædicit igitur sermo propheticus insultus factos in principio divinæ prædicationis contra homines pios. Hoc **1073** vero, inquit, faciunt, volentes ipsos excludere, et data felicitate privare, qui instar argenti igne examinati probi declarati sunt. Hoc de ipsis etiam beatus Paulus inquit : « Æmulantur vos non bene, sed excludere vos volunt q. » Quoniam autem et in gentibus fuerunt qui contradicerent, et varias sanctorum cædes efficerent, jure etiam de his inquit, « Dissipa gentes quæ bella volunt. » Ita cum de illis qui contradicunt, vaticinatus esset, orationem transfert ad credentes.

p Galat. IV, 26. q ibid. 17.

A *σαλήμ*. Βεβαίωσον [28], φησὶν, ἣν ἐδωρήσω, Δέσποτα, χάριν, διὰ τὸν ναόν σου, ὃν ἐξ ἡμῶν ἀνείληφας· ὃν ἐκάθισας ἐπάνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως [29], καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. *Ἱερουσαλὴμ* γὰρ τὴν ἄνω πόλιν καλεῖ, περὶ ἧς ὁ μακάριος [30] Παῦλος λέγει [31]· « Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστίν· ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν [32]. » Αἰτοῦσι τοίνυν διὰ [33] τὴν πρὸς τὸν ναὸν συγγένειαν, τὴν δεδομένην βεβαιωθῆναι χάριν· καὶ διὰ [34] τὴν ἀπαρχὴν, τῆς παρασχεθείσης δωρεᾶς ἀπολαῦσαι τὸ φύραμα. Ἐντεῦθεν προλέγει καὶ τὴν τῶν βασιλέων μεταβολὴν [35]. « Σοὶ οἴσουσι βασιλεῖς δῶρα. » Τοῦ γὰρ διώκειν παυσάμενοι, τὸ πρέπον ὡς Θεῷ προσοίσουσι σέβας· καὶ ὥσπερ αὐτοὶ δα-
B σμὸν [36] παρὰ τῶν ὑπηκόων λαμβάνουσιν, οὕτως αὐτοὶ, καθάπερ δοῦλοι καὶ ὑπήκοοι, δῶρά σοι προσκομιοῦσι. Καὶ τούτου μάρτυρες οἱ ὀφθαλμοὶ θεωροῦντες [37] τὴν τῆς προφητείας ἀλήθειαν.

λα'. « Ἐπιτίμησον τοῖς θηρίοις τοῦ καλάμου. » Ἔνια [38] δὲ τῶν ἀντιγράφων *δρυμοῦ* ἔχει. Εἴτε δὲ *δρυμὸς*, εἴτε *κάλαμος*, ἡ ἀκαρπία διὰ τούτων σημαίνεται [39]. Ταῦτα δὲ [40] οἰκητήριον ἔχει [41] τὰ ἀνοητὰ θηρία, ἃ καὶ [42] διὰ τῆς θείας ἐπικλήσεως ὁ Προφήτης [[43] ἡμᾶς] ἐξελαύνειν ἐδίδαξεν. « Ἡ συναγωγὴ τῶν ταύρων ἐν ταῖς δαμάλεσι τῶν λαῶν, τοῦ [44] ἐγκλεισθῆναι [45] τοὺς δεδοκιμασμένους τῷ ἀργυρίῳ. » *Ταύρους* [46] καλεῖ τὴν τῶν Ἰουδαίων πληθὺν, διὰ τὴν συνήθη θρασύτητα· *δαμάλεις* δὲ *λαῶν* τοὺς
C ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότας ὠνόμασε, διὰ τὸ νέον τῆς κλήσεως. Προλέγει τοίνυν ὁ προφητικὸς λόγος, τὰς ἐν ἀρχῇ τοῦ κηρύγματος κατὰ τῶν εὐσεβῶν γεγενημένας τῶν Ἰουδαίων ἐπαναστάσεις. Τοῦτο δὲ, φησὶ, δρῶσιν, ἐκκλεῖσαι αὐτοὺς βουλόμενοι, καὶ τῆς δεδομένης εὐκληρίας [47] στερῆσαι· οἵτινες δίκην ἀργυρίου πυρωθέντες, ἀπεφάνθησαν δόκιμοι [48]. Τοῦτο περὶ αὐτῶν καὶ ὁ μακάριος ἔφη Παῦλος· « Ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς· ἀλλ' ἐκκλεῖσαι ὑμᾶς θέλουσιν [49]. » Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἦσαν οἱ ἀντιλέγοντες, καὶ παντοδαπὰς ἁγίων [50] σφαγὰς ἐργαζόμενοι, εἰκότως καὶ περὶ τούτων φησί· « Διασκόρπισον ἔθνη τὰ τοὺς πολέμους θέλοντα. » Οὕτω περὶ τῶν ἀντιλεγόντων θεσπίσας, μεταφέρει τὸν λόγον εἰς τοὺς πιστεύσαντας.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[28] *Βεβαίωσον — φύραμα*. Similia hisce ex Didymo attulit Cord. p. 366 sq. [29] *Δυνάμ*. cod. 1 κυριότητος. [30] *Μακ*. cod. 1 θεσπέσιος. [31] *Λέγει*. Des. in cod. 1. [32] *Ἡμῶν*. cod. 1 add. ἧς εἰκὼν ἐνυπόστατος ἡ ἁπανταχοῦ τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησία. *Cujus vera imago est orthodoxorum per totum orbem Ecclesia.* [33] *Διὰ — δεδομένην*. cod. 1 ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας. [34] *Διὰ — φύραμα*. cod. 1 καὶ διὰ ταύτης ἀπολαῦσαι· τὸ τῶν πιστευόντων γένος. [35] *Μεταβολήν*. In cod. 1 sequitur locus supra omissus Ὁ δὲ Σύμμαχος — μέλλοντι. Deinde repetuntur ea Ἱερουσαλὴμ — μεταβολήν. [36] *Δασμόν*. cod. 1 φόρον, positum post ὑπηκόων. [37] *Θεωρ*. cod. 1 præm. οἱ. [38] *Ἔνια* κ. λ. cod. 1 præm. διὰ τῶν καλάμων τὴν ἀκαρπίαν τῶν ἐπὶ φαυλότητι διαγόντων ἀνθρώπων σημαίνει. *Per* arundines *autem sterilitatem hominum corrupte viventium innuit.* [39] *Σημαίνεται*. cod. 1 add. θηρία δὲ προσηγόρευσε τοὺς πονηροὺς δαίμονας καὶ τοὺς ἀτόπους λογισμούς. Feras *autem vocavit malos dæmonas et absurdas cogitationes.* [40] *Δέ*. Abest a cod. 2. [41] *Ἔχει*. Abest a cod. 2. [42] *Καί*. Des. ibid. [43] E cod. 1 et 2 suppl. [44] *Τοῦ ἐγκλ*. Rec. lectio est τοῦ μὴ ἀποκλεισθῆναι, *ut non excludantur*. Hebr. מִתְרַפֵּס בְּרַצֵּי־כָסֶף, *eum qui conculcandum se præbet*, s. submittit se, *pro frustulis argenti*. [45] cod. 1 ἐκκλεισθῆναι, quæ est lectio edit. Compl. [46] *Ταύρους* κ. τ. λ. Hæc ἀνωνυμεὶ exhibet Cord. p. 368. Pro ταύρους—πληθὺν in cod. 1 leg. συναγωγὴν ταύρων τὴν τῶν Ἰουδαίων καλεῖ πληθύν. [47] *Εὐκληρίας* cod. 1 et 2 σωτηρίας. [48] cod. 1 δεδοκιμασμένοι. [49] *Θέλουσιν* cod. 1 βούλονται. [50] *Ἁγίων*. cod. 1 add. μαρτύρων. cod. 2 præm. τῶν.

λβ'. « Ἥξουσι πρέσβεις [51] ἐξ Αἰγύπτου. » Τῆς A Αἰγύπτου δὲ προτέρας ἐμνημόνευσεν, ὡς τῆς ἀσεβείας ἀναδησαμένης πάλαι τὸ κράτος. Μέμνηται δὲ αὐτῶν καὶ ἡ τῶν Πράξεων ἱστορία, διηγουμένη τοὺς συνειλεγμένους κατὰ τὴν τῆς Πεντηκοστῆς ἡμέραν, ἐν ᾗ τοῦ παναγίου Πνεύματος τοῖς ἀποστόλοις ἐπεφοίτησεν ἡ χάρις. « Αἰθιοπία προφθάσει [52] χεῖρα αὐτῆς τῷ Θεῷ. » Τέλους καὶ τοῦτο τετύχηκε. Καὶ μάρτυς ὁ εὐνοῦχος Κανδάκης τῆς βασιλίσσης τῶν Αἰθιόπων, ὃν ὁ Φίλιππος πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐποδήγησεν. Εἶτα πάσης τῆς οἰκουμένης τὰς βασιλείας καλεῖ.

λγ'. « Αἱ βασιλεῖαι τῆς γῆς, ᾄσατε τῷ Θεῷ· ψάλατε τῷ Κυρίῳ. » Ἅπαντες, φησὶν, οἱ κατὰ τὴν οἰκουμένην, δέξασθε τῆς θεογνωσίας τὸ φῶς· B καὶ τὴν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας [53] προσενέγκατε ὑμνῳδίαν [54].

λδ'. « Τῷ ἐπιβεβηκότι [55] ἐπὶ τὸν οὐρανὸν τοῦ οὐρανοῦ κατὰ ἀνατολάς. » Ὁ γὰρ Δεσπότης Χριστὸς [56] οὐ μόνον εἰς τὸν ὁρώμενον οὐρανὸν ἀνελήλυθεν [57], ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ὑπέρτερον [58], καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης, ἐν ὑψηλῷ ὑπερῴῳ [59] τῆς οἰκείας ἀνατολῆς, τὰς ἀκτῖνας πᾶσι καταπέμπων ἀνθρώποις. » Ἰδοὺ δώσει τῇ φωνῇ [60] αὐτοῦ φωνὴν δυνάμεως. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων, τὴν μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενομένην τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐπιφοίτησιν. *Δύναμιν* γὰρ ταύτην καὶ ὁ Κύριος προσηγόρευσε. «Μείνατε γὰρ, φησὶν [61], ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἕως ἂν [62] ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους. » Ταύτης δὲ τῆς φωνῆς καὶ ὁ μακάριος C μέμνηται Λουκᾶς λέγων [63]· « Ἐγένετο δὲ [64] φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσε τὸν οἶκον, οὗ ἦσαν καθήμενοι [65]. »

λε'. « Δότε δόξαν τῷ Θεῷ. » Ἔοικε τοῦτο τῇ τοῦ Ἀποστόλου νομοθεσίᾳ. « Δοξάσατε γὰρ, φησὶ, τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅτινά ἐστιν αὐτοῦ [66]. » Τοὺς γὰρ τοσούτων ἀπολαύοντας [67] δίκαιον διὰ πάντων τὸν εὐεργέτην δοξάζειν [68]. « Ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ ἡ μεγαλοπρέπεια αὐτοῦ· καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐν ταῖς νεφέλαις. » Ἐξ Ἰσραὴλ γὰρ τὸ γένος κατάγοντες οἱ ἱεροὶ ἀπόστολοι, τὴν τοῦ Θεοῦ μεγαλουργίαν δι' ὧν εἰργάζοντο θαυμάτων ὑπέδειξαν· καὶ οἱ μετ' ἐκείνους δὲ τὸ δι-

VERS. 32. « Venient legati ex Ægypto. » Ægypti vero mentionem primo facit, ut quæ impietatis olim principatum obtinuerit. Horum autem meminit Actuum historia [r], commemorans eos qui collecti sunt die Pentecostes, quo sancti Spiritus gratia venit super apostolos. « Æthiopia præveniet manu sua Deo. » Et hoc eventum sortitum est. Testis est eunuchus Candacis reginæ Æthiopum, quem Philippus ad veritatem deduxit [s]. Deinde totius orbis regna vocat

VERS. 33. « Regna terræ, cantate Deo, psallite Domino. » Omnes, inquit, qui per totum orbem terrarum estis, divinæ cognitionis lumen accipite, et pro beneficiis acceptis hymnos offerte.

VERS. 34. « Qui ascendit super cœlum cœli ad orientem. » Dominus enim **1074** Christus, Deus noster, non modo in hoc cœlum quod videmus ascendit, sed etiam in superius, et sedit ad dexteram magnificentiæ in excelso cœnaculo orientis sui radios omnibus demittens. « Ecce dabit voci suæ vocem virtutis. » Significat autem hisce verbis Spiritus sancti adventum, post Salvatoris nostri assumptionem. Nam hunc Dominus etiam *virtutem* appellavit. « Manete enim, inquit, in civitate hac, donec induamini virtute ex alto [t]. » De hac porro voce beatus etiam Lucas mentionem facit, dicens. « Facta est autem vox de cœlo tanquam venientis venti vehementis, et implevit domum ubi erant sedentes [u]. »

VERS. 35. « Date gloriam Deo. » Simile est hoc apostolicæ legi: « Glorificate enim, inquit, Deum in corpore vestro, [et in spiritu vestro] quæ Dei sunt [v]. » Nam cum tot tantaque bona consecuti simus, justum est per omnia beneficii auctorem laudare. « Super Israel magnificentia ejus, et virtus ejus in nubibus. » Ex Israel enim sacri apostoli originem trahentes, Dei **1075** magnificentiam ostendebant per ea quæ edebant miracula : et qui illis successerunt, cum docendi donum accepissent, veluti quædam

[r] Act. II, 10. [s] Act. VIII, 26 seqq. [t] Luc. XXIV, 49. [u] Act. II, 2. [v] I Cor. VI, 20.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[51] *Πρέσβεις*. Hebr. חשמנים, *magnates*. [52] *Προφθάσει — Θεῷ*. Hebr. תריץ ידיו לאלהים Symm. σπευσάτω διδοῦσα χεῖρα τῷ Θεῷ. [53] *Εὐσεβείας*. cod. 1 εὐεργεσίας. [54] *Ὑμνῳδίαν*. cod. 1 add. λέγει δὲ διὰ τῶν ἑξῆς καὶ τίνι. [55] *Τῷ ἐπιβεβ*. In textu τῶν Ο' præc. Ψάλατε τῷ Θεῷ, quæ tamen des. in ed. Ald. et Compl. nec exstant in textu Hebr. [56] *Χριστός*. cod. 1 add. ὁ Θεὸς ἡμῶν. [57] *Οὐρ. ἀνελ*. cod. 1 τῆς Ἱερουσ. ναὸν εἰσελήλυθεν. [58] *Εἰς τὸν ὑπέρτ*. cod. 1 Εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν ὅθεν καὶ καταβὰς οὐκ ἀπῆν· ὥς που ἐν Εὐαγγελίοις ὁ Κύριος· « Ἐὰν ἴδητε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα, ὅπου ἦν τὸ πρότερον. » Καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος· Ὁ καταβὰς εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν. *In ipsum illud cœlum, unde cum descendisset, non abfuit, ut alicubi in Evangeliis dixit Dominus* (Joan. VI, 62) : *Si vederitis Filium hominis ascendentem ubi prius fuerat.* » Et divinus Apostolus, (Ephes. IV, 9, 10) : *Qui descendit ad inferiora loca terræ, idem est ille qui ascendit supra omnes cœlos.* [59] *Ὑψ. ὑπερ*. cod. 1 et 2 ὑψηλοῖς. [60] *Τῇ φωνῇ*. In textu τῶν Ο' præc. ἐν, quod abest ab edit. Ald. et Compl. cod. 1 et 2 τὴν φωνὴν. [61] *Φησίν*. Abest a cod. 2. [62] cod. 2 ἕως οὗ, omisso ταύτῃ. [63] *Λέγων*. cod. 1 γράφων. [64] *Δέ*. Abest a cod. 2. [65] *Καθήμενοι*. cod. 1 add. δῆλον ὅτι οἱ ἀπόστολοι. [66] *Αὐτοῦ*. cod. 1 τοῦ Θεοῦ. Hanc receptam l. c. lectionem expressit quoque Carafa. [67] *Ἀπολαύοντας*. cod. 1 add. δωρεῶν. [68] *Δοξάζειν*. cod. 1 ὑμνεῖν.

nubes pluviam e pelago Spiritus sancti haurientes, irrigationem hominibus afferunt.

VERS. 36. « Mirabilis Deus in sanctis suis. » Cæteri quoque, inquit, omnes virtutis studiosi ad divinas laudes celebrandas accingunt se juxta Domini vocem, dicentem : « Luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem * vestrum qui in cœlis est [x]. » — « Deus Israel ipse dabit virtutem et fortitudinem populo suo. » Non temere autem hoc loco Israelis meminit, sed quoniam Jacob, cum Esauum timeret, divino postea potitus conspectu, corroboratus est, mentisque timorem discussit. Docet autem nos sermo, eum, qui illum fortem reddidit, et inimicis superiorem effecit, novum suum populum confirmaturum, et pacatum atque invictum effecturum. « Benedictus Deus. » [Cum autem audiveris tu qui discendi cupidus es, Deum sæpius dici nunc Deum, nunc Dominum, nunc Salvatorem, ne alium eum existimes. Non enim est, nec datur Deus alius, quam solus Pater, Filius ac Spiritus sanctus : non autem quasi tres sint Dii, absit ! ut jam sæpius diximus. Nomina enim ista, Deus, Dominus, Rex, Creator, Omnipotens, et quæ sunt alia, de indivisa Trinitate **1076** sumuntur.] Finis accommodatus est psalmo. Oportebat enim ut tantorum bonorum narratio divina laude concluderetur.

INTERP. PSALMI LXVIII.

VERS. 1. « In finem. Pro his qui mutabuntur. Psalmus Davidi. » Quarumdam rerum mutationem psalmus prædicit. Dictus quidem est in Judæos, qui exsules Babylone erant, et ex illorum persona figuratus, tanquam deprecantium, et liberari postulantium. Verumtamen vaticinatur, et a servitute liberationem, et reditum, et Hierosolymæ ædificationem, et in summa pristinam Judææ felicitatem. Continet vero etiam vaticinationem de cruciatibus Dominicis, hoc est [Dei et Salvatoris nostri,] et propter hos ultima Judæorum pernicie, quæ eos oppressura erat. Quoniam enim quæ ab inimicis perpessi sunt, hæc contra benefactorem et Salvatorem ausi fuerunt, quæ inimicis imprecabantur, hæc in ipsos justus judex decrevit.

A δασκαλικὸν δεξάμενοι χάρισμα, καθάπερ τινὲς νεφέλαι ἐκ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος θαλάττης τὸν ὑετὸν ἀνιμώμεναι, τὴν ἀρδείαν τοῖς ἀνθρώποις προσφέρουσι.

λϛ'. « Θαυμαστὸς ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἁγίοις [69] αὐτοῦ [70]. » Καὶ ἄλλοι δὲ, φησὶν, ἅπαντες τῆς ἀρετῆς ἐρασταὶ τὸν Θεὸν ὑμνεῖσθαι [71] παρασκευάζουσι [72], κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν τὴν λέγουσαν· « Λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ἔργα ὑμῶν, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν, τὸν ἐν οὐρανοῖς. » — « Ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ αὐτὸς δώσει δύναμιν καὶ κραταίωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ. » Οὐχ ἁπλῶς δὲ ἐνταῦθα τοῦ Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσεν· ἀλλ' ἐπειδὴ δείσας ὁ Ἰακὼβ τὸν Ἠσαῦ, εἶτα τῆς θείας ἐπιφανείας ἀξιωθεὶς, ἀνεῤ-
B ῥώσθη, καὶ τὸ δέος τῆς διανοίας ἐξέβαλε. Διδάσκει δὲ [73] ἡμᾶς ὁ λόγος, ὅτι ὁ ἐκεῖνον ἰσχυρὸν ἀποφήνας, καὶ κρείττονα δείξας [74] τῶν δυσμενῶν, αὐτὸς [75] τὸν νέον αὐτοῦ κραταιώσει λαὸν, καὶ ἄμαχον ἐργάσεται καὶ ἀήττητον. « Εὐλογητὸς ὁ Θεός. » [[76] Ἀλλ' ἀκούων, φιλομαθέστατε, Θεὸν καὶ Θεὸν πολλάκις εἰρημένον καὶ Κύριον καὶ Σωτῆρα, μὴ ἄλλον ὑπολάβῃς. Οὐδὲ γάρ ἐστιν, οὐκ ἔστιν εἰ μὴ μόνος Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα· ἀλλ' οὐ τριθεΐᾳ, ἄπαγε· ὡς πολλάκις ἡμῖν εἴρηται. Τὸ γὰρ Θεὸς ὄνομα καὶ τὸ Κύριος καὶ τὸ Βασιλεὺς καὶ τὸ Δημιουργὸς καὶ τὸ Παντοκράτωρ, καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἐπὶ τῆς ἀδιαιρέτου λαμβάνεται Τριάδος.] Ἁρμόδιον τῷ ψαλμῷ τὸ τέλος [77]. Ἔδει γὰρ τῶν τοσούτων ἀγαθῶν τὴν διήγησιν
C ὕμνῳ θείῳ συμπερανθῆναι.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΞΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων· ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Ἀλλοίωσίν τινων πραγμάτων ὁ ψαλμὸς προσημαίνει. Εἴρηται μὲν γὰρ εἰς τοὺς εἰς Βαβυλῶνα [78] μετανάστας [79] Ἰουδαίους· καὶ [80] ὡς [81] ἐξ ἐκείνων προσευχομένων, καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν αἰτούντων, ἐσχημάτισται [82]. Προθεσπίζει δὲ ὅμως καὶ τὴν τῆς δουλείας ἀπαλλαγὴν [83], καὶ τὴν ἐπάνοδον, καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ τὴν οἰκοδομὴν, καὶ ἁπαξαπλῶς [84] τῆς Ἰουδαίας τὴν προτέραν εὐημερίαν. Ἔχει δὲ καὶ προφητείαν τῶν δεσποτικῶν [[85] τοῦ Θεοῦ λέγω καὶ Σωτῆρος ἡμῶν] παθημάτων, καὶ τῆς διὰ ταῦτα καταληψομένης Ἰουδαίους πανωλεθρίας. Ἐπειδὴ γὰρ ἃ παρὰ τῶν δυσμενῶν [86] ὑπ-
D έμειναν, ταῦτα κατὰ τοῦ εὐεργέτου [87] καὶ [88] Σωτῆρος ἐτόλμησαν, ἃ τοῖς ἐχθροῖς ἐπηράσαντο [89], ταῦτα κατ' αὐτῶν ὁ δίκαιος κριτὴς ἐψηφίσατο.

[x] Matth. v, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[69] Ἁγίοις. Rec. lectio est ὁσίοις. [70] Αὐτοῦ. cod. 1 add. ὁ Θεὸς Ἰσραήλ. [71] Ὑμνεῖσθαι. cod. 1 præm. δι' αὐτῶν. [72] cod. 1 παρασκευάσουσι. [73] Δέ. Abest a cod. 1 et 2. [74] cod. 2 ἀναδείξας. [75] Αὐτός. cod. 1 add. ἐνανθρωπήσας. [76] E cod. 1. Similem locum vid. supra p. 1015, n. 2. [77] Τέλος. In cod. 1 repetuntur ista εὐλογητὸς ὁ Θεός. [78] cod. 2 ἐν Βαβυλῶνι. [79] cod. 1 et 2 μεταναστάντας. [80] Καί. Abest a cod. 2. [81] Ὡς. cod. 1 δικαίως. [82] cod. 2 ἐσχημάτισεν. [83] Ἀπαλλ. cod. 1 præm. αὐτῶν. [84] Ἀπαξ. cod. 2 ἁπάσης. [85] E cod. 1 suppl. Eadem legit Carafa. [86] Δυσσεβῶν. [87] Εὐεργέτου. cod. 1 præm. νομοθέτου καί. [88] Καί. Abest a cod. 1 [89] cod. 2 ἐπηράσατο.

β'. « Σῶσόν με, ὁ Θεὸς, ὅτι εἰσήλθοσαν ὕδατα ἕως ψυχῆς μου. » Ἡ τῶν εὐσεβεστέρων συμμορία προσφέρει τὴν ἱκετείαν [90]. Ὕδατα δὲ καλεῖ τῶν συμφορῶν τὸ πλῆθος. Πάντοθεν, φησὶ, τοῖς ἀνιαροῖς περικλύζομαι [91].

γ'. « Ἐνεπάγην εἰς ἰλὺν βυθοῦ, καὶ οὐκ ἔστιν ὑπόστασις [92]. » Ὁ δὲ [93] Σύμμαχος· *Ἐβαπτίσθην εἰς ἀπεράντους καταδύσεις, καὶ οὐκ ἔστι στάσις*· ἐκ μεταφορᾶς τῶν εἰς τὸν τῆς θαλάσσης ἐμπιπτόντων βυθὸν, καὶ ἐπιπλεῖστον καταφερομένων, καὶ μόγις τῆς ἕδρας ἐφικνουμένων. Δηλοῖ δὲ διὰ τούτων τὸ μέγεθος τῶν συμβεβηκότων τοῖς ἀνδραποδισθεῖσι [94] κακῶν. « Ἦλθον εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης, καὶ καταιγὶς κατεπόντισέ με. » Ποικίλλει τὸν λόγον ταῖς διαφόροις εἰκόσιν, οὐχ εὑρίσκων ἀξίαν εἰκόνα τῶν κατεχόντων ἀνιαρῶν [95].

δ'. « Ἐκοπίασα κράζων· ἐβραγχίασεν ὁ λάρυγξ μου. » Διηνεκῶς, φησὶ, ποτνιώμενος βοῶ, ὡς καὶ αὐτὰ καμεῖν [96] τὰ ὄργανα τῆς φωνῆς. *Κραυγὴν* δὲ τὴν ἐπίτασιν λέγει τῆς κατὰ διάνοιαν προσευχῆς [97]. « Ἐξέλιπον οἱ ὀφθαλμοί μου, ἀπὸ τοῦ ἐλπίζειν με ἐπὶ τὸν Θεόν μου. » Ἐκ μεταφορᾶς δὲ αὐτὸ τέθεικε τῶν συνήθη τινὰ καὶ γνώριμον ἐξ ἀποδημίας ἐπανιόντα προσμενόντων, καὶ τὰς ὁδοὺς περισκοπούντων. Ἀπέκαμον, φησὶν, ἀναμένων τὴν σὴν βοήθειαν. Εἶτα ἃ τροπικῶς ἄνω τέθεικε, διδάσκει σαφέστερον.

ε'. « Ἐπληθύνθησαν ὑπὲρ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς μου οἱ μισοῦντές με δωρεάν. Ἐκραταιώθησαν οἱ ἐχθροί μου, οἱ ἐκδιώκοντές με ἀδίκως. » Ἀλλὰ [98] μηδεὶς ὑπολάβοι τῶν φιλομαθεστέρων, εἰρῆσθαι ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ταῦτα. Οὐδὲ γὰρ εἴρηται, οὐκ εἴρηται, εἰ μὴ ἐκ προσώπου, ὡς ἀνωτέρω ἡμῖν ἐσχεδίασται, τῶν ἀνδραποδισθέντων ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα. Λέγει δὲ ὅτι Καὶ ἀριθμὸν νικῶσιν οἱ δυσμενεῖς, καὶ δυναστείᾳ περίκεινται, καὶ ἀπεχθάνονται πρός με, αἰτίαν ἐμοῦ τοῦ μίσους οὐ δεδωκότος. « Ἃ [99] οὐχ ἥρπαζον [1], τότε ἀπετίννυον. » Ὧν οὐκ ἠδίκησα, δίκας [2] εἰσπράττομαι. Οὐ [3] γὰρ ὡς ἅρπαξ, ἢ ἀδικήσας, φησὶν ὁ λαὸς, ταῦτα ἐξηνδραπόδισμαι παρ' αὐτῶν.

ς'. « Ὁ Θεὸς, σὺ ἔγνως τὴν ἀφροσύνην μου· καὶ αἱ πλημμέλειαί μου ἀπὸ σοῦ οὐκ ἀπεκρύβησαν. » Πάντα, Δέσποτα, σὺ γινώσκεις, καὶ λέληθέ σε γινομένων [4] οὐδέν. Οἶδας τοιγαροῦν, ὡς εἰς ἐκείνους μὲν οὐδὲν [5] ἐπλημμέλησα· τοὺς δὲ σοὺς παραβέβηκα νόμους. Τούτῳ ἔοικε τὸ [6], « Σοὶ μόνῳ ἥμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα. »

ζ'. « Μὴ αἰσχυνθείησαν ἐπ' ἐμὲ οἱ ὑπομένοντές σε, Κύριε, Κύριε τῶν δυνάμεων. Μηδὲ ἐντραπείησαν ἐπ' ἐμὲ οἱ ζητοῦντές σε, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ. » Μὴ

A VERS. 2. « Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam. » Ea Judæorum societas, quæ pia magis erat, has preces offert. *Aquas* vero vocat calamitatum multitudinem. Undique, ait, res molestæ circumstant me.

VERS. 3. « Infixus sum in limo profundi, et non est substantia. » Symmachus sic vertit: *Immersus sum in infinitas voragines, et non est status;* metaphora ducta ab illis, qui in- **1077** profundum mare inciderunt, et deorsum diu feruntur, et vix fundum attingere possunt. Declarat autem per hæc malorum magnitudinem, quæ in captivitatem abductis acciderunt. « Veni in altitudinem maris, et tempestas demersit me. » Variis figuris orationem B exornat, non inveniens dignam comparationem malorum, a quibus detinebatur.

VERS. 4. « Laboravi clamans, raucæ factæ sunt fauces meæ. » Semper, inquit, supplicans clamo, ut et ipsa instrumenta vocis laborent. *Clamorem* vero intentionem mentis in obsecratione dicit. « Defecerunt oculi mei, dum spero in Deum meum. » Hoc dixit ex translatione eorum qui aliquem necessarium et notum eregre redeuntem exspectant, et vias circumspiciunt. Defessus sum, inquit, tuam opem exspectans. Deinde quæ superius figurate posuit, manifestius docet.

VERS. 5. « Multiplicati sunt super capillos capitis mei qui oderunt me gratis. Roborati sunt, qui persecuti sunt me inimici mei injuste. » Cæterum stu- C diosus nemo existimet, dicta ista fuisse ex persona Dei et Salvatoris. Non enim dicta sunt, ut a nobis superius indicatum est, nisi ex persona eorum qui ex Hierosolyma captivi ducti fuerant Babylonem. Ait autem, Et numerum superant hostes, et magnam habent potentiam, et odio me prosequuntur, licet odii causam ipsis non dederim. « Quæ non rapui, tunc exsolvebam. » Earum injuriarum, quas non intuli, injuste pœnas luo. Non enim ego, ait populus, ut rapax, aut **1078** prior ipsos lædens, ab illis in servitutem redactus sum.

VERS. 6. « Deus, tu scis insipientiam meam, et delicta mea a te non sunt abscondita. » Omnia, o Domine, tu cognoscis, et nihil eorum, quæ fiunt, D te latet. Scis igitur, me in illos nihil commisisse, tuas autem leges esse transgressum. Hoc illi simile est: « Tibi soli peccavi, et malum coram te feci [y]. »

VERS. 7. « Non erubescant in me qui exspectant te, Domine, Domine virtutum. Non confundantur super me qui quærunt te, Deus Israel. » Ne sim

y Psal. L, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[90] *Ἱκετείαν*. cod. 1 add. ταύτην. [91] *Περικλύζομαι*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ διὰ τῶν ἑξῆς σαφέστερον ἔφη. [92] *Ὑπόστασις*. Hebr. מעמד, *locus ad consistendum.* [93] Δέ. Abest a cod. 1. [94] *Συμβεβ. τοῖς ἀνδραποδ.* Des. in cod. 2. [95] *Ἀνιαρῶν*. cod. 1 add. διὰ δὴ ταῦτα βοᾷ. [96] *Καμεῖν*. cod. 2 κραυγάζειν. [97] cod. 1 εὐχῆς. [98] *Ἀλλὰ — Λέγει δὲ ὅτι*. Des. in cod. 2. [99] Ἅ. cod. 2 ὧν. [1] Rec. lectio est ἥρπασα. [2] cod. 2 ἀδίκως. [3] *Οὐ — ταῦτα*. cod. 2 οὐκ ἄρξας γὰρ τῆς εἰς αὐτοὺς ἀδικίας. [4] *Γινομένων*. cod. 1 et 2 præm. τῶν. [5] cod. 1 οὐδαμῶς. [6] *Τό*. cod. 2 præm. καί.

aliis, inquit, noxæ exemplar, ut exspectans quidem a te salutem, decipiar mea spe. Sed discant, per ea quæ mihi contingunt, qui tui notitiam habent, quod sperantibus in te, salutis, et non dedecoris, sis auctor.

Vers. 8. « Quoniam propter te sustinui opprobrium, operuit confusio faciem meam. » Dedecore repletus sum, tua opprobria recipiens: quandoquidem assidue adversarii mihi obtrectant, imbecillitati tuæ servitutem meam attribuentes.

Vers. 9. « Extraneus factus sum fratribus meis, et peregrinus filiis matris meæ. » Enumerat mœstitiæ causas ad misericordiam Deum misericordem excitans. Et prius quidem impiorum probra posuit, deinde cognatorum et sociorum segregationem. Tanquam mancipia enim bello capta non permittebant illos inter cognatos versari.

Vers. 10. « Quoniam zelus domus tuæ comedit me, et opprobria exprobrantium tibi **1079** ceciderunt super me. » Non parum autem solitudo sanctæ tuæ domus, et impiorum irrisio discruciat et angit me. Non enim delictis meis, sed imbecillitati tuæ, quæ in eam gesta sunt attribuunt. Propterea maledictis contra te prolatis pungor: ut qui horum causa fuerim. Pro *comedit me*, Symmachus *consumpsit me*, dixit.

Vers. 11, 12. « Et operui in jejunio animam meam, et factum est in opprobrium mihi. Et posui vestimentum meum cilicium, et factus sum illis parabola. » Propter hæc discrucior, et jejunio macero corpus: at hoc ipsum illis ridendi ansam præbet. Affligo autem me ipsum etiam sacci amictu lugubrem habitum gerens; et hinc etiam illusionis causam arripiunt iniqui.

Vers. 13. « Adversus me loquebantur, qui sedebant in porta, et in me psallebant, qui bibebant vinum. » Et in conventibus, inquit, et in conviviis, mea jactant et irrident mala. Olim enim juxta portas conventus habebant.

Vers. 14. « Ego vero oratione mea ad te (me converto), Domine. » Symmachus autem sic, *Oratio vero mea tibi, Domine.* Dum hæc, inquit, ita fiunt, ego oculos ad te converto, et a te exspecto opem. « Tempus beneplaciti, o Deus. » Symmachus autem sic, *Tempus reconciliationis est Deus.* Satis est, inquit, pœna, qua me affecisti. Tempus **1080** jam est ut hanc dissolvas, tuamque misericordiam mihi ostendas. *Beneplacitum* enim bonam appellat volun-

A γένωμαι, φησὶ, βλάβης τοῖς ἄλλοις ἀρχέτυπον, προσμείνας μὲν τὴν παρὰ σοῦ σωτηρίαν, διαμαρτὼν δὲ τῆς ἐλπίδος σου. Ἀλλὰ μαθέτωσαν διὰ τῶν περὶ ἐμὲ γενομένων, οἱ τὴν σὴν ἔχοντες γνῶσιν, ὡς τῶν ἐλπιζόντων εἰς σὲ σωτηρίας, καὶ οὐκ αἰσχύνης ὑπάρχεις καρπός.

η'. « Ὅτι ἕνεκά σου ὑπήνεγκα ὀνειδισμόν· ἐκάλυψεν ἐντροπὴ τὸ πρόσωπόν μου. » Αἰσχύνης ἀναπίμπλαμαι τὰ σὰ ὀνείδη δεχόμενος· ἐπικερτομοῦσι γάρ με [7] συνεχῶς οἱ πολέμιοι, τὴν ἀσθένειαν τὴν ἐμὴν δουλείαν ἀποκαλοῦντες [8].

θ'. « Ἀλλοτριωμένος [9] ἐγενήθην τοῖς ἀδελφοῖς μου, καὶ ξένος τοῖς υἱοῖς τῆς μητρός μου. » Ἀπαριθμεῖται τῆς ἀχθηδόνος τὰς ἀφορμὰς, διεγείρων εἰς ἔλεον τὸν

B φιλάνθρωπον Θεόν. Καὶ πρότερον μὲν τέθεικε τῶν δυσσεβῶν τὰ ὀνείδη, εἶτα τῶν συγγενῶν καὶ συνήθων τὸν χωρισμόν. Ὡς δωρυάλωτοι γὰρ, καὶ δουλεύειν ἠναγκασμένοι, κατὰ συγγενείας οὐ συνεχωροῦντο διάγειν.

ι'. « Ὅτι ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με· καὶ οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε ἔπεσον [10] ἐπ' ἐμέ. » Οὐχ ἥκιστα δέ με ἀνιᾷ καὶ ἀλγύνει τοῦ ἁγίου σοῦ οἴκου ἡ ἐρημία, καὶ τῶν δυσσεβούντων ὁ γέλως. Οὐ γὰρ τῇ ἐμῇ πλημμελείᾳ, τῇ δὲ σῇ ἀσθενείᾳ, τὰ εἰς ἐκεῖνον [11] γεγενημένα λογίζονται. Διόπερ ταῖς κατὰ σοῦ βλασφημίαις κεντοῦμαι, ὡς τούτων γενόμενος πρόξενος. Τὸ μέν τοι *κατέφαγέ με*, *κατηνάλωσέ* [12] *με*, εἴρηκεν ὁ Σύμμαχος.

ια', ιβ'. « Καὶ [13] συνεκάλυψα [14] ἐν νηστείᾳ τὴν ψυχήν μου, καὶ ἐγενήθη εἰς ὀνειδισμοὺς ἐμοί. Καὶ

C ἐθέμην τὸ ἔνδυμά μου σάκκον, καὶ ἐγενόμην αὐτοῖς εἰς παραβολήν. » Ἐπὶ τούτοις ἀνιῶμαι [15], καὶ νηστείᾳ κατατήκω τὸ σῶμα. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο πρόφασις ἐκείνοις ἐγένετο γέλωτος. Τρύχω [16] δὲ ἐμαυτὸν, καὶ τῇ τοῦ σάκκου περιβολῇ τὸ πένθιμον περικείμενος σχῆμα. Καὶ τοῦτο μέν τοι κωμῳδίας ἔλαβον ἀφορμὴν οἱ παράνομοι [17]. »

ιγ'. « Κατ' ἐμοῦ ἠδολέσχουν οἱ καθήμενοι ἐν πύλαις [18], καὶ εἰς ἐμὲ ἔψαλλον οἱ πίνοντες οἶνον. » Καὶ ἐν συλλόγοις, φησὶ, καὶ ἐν συμποσίοις, τὰ ἐμὰ θρυλλοῦσι καὶ κωμῳδοῦσι κακά. Πάλαι γὰρ παρὰ τὰς πύλας τοῖς [19] συνεδρίοις ἐχρῶντο.

ιδ'. « Ἐγὼ δὲ τῇ προσευχῇ μου πρὸς σὲ, Κύριε [20]. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἐμοῦ δὲ ἡ προσευχή σοι, Κύριε.* Τούτων, φησὶ, γινομένων, ἐγὼ

D πρὸς σὲ τείνω τὸ ὄμμα, καὶ τὴν παρὰ σοῦ προσμένω βοήθειαν. « Καιρὸς εὐδοκίας, ὁ Θεός. » Ὁ δὲ [21] Σύμμαχος οὕτως, *Καιρὸς διαλλαγῆς ὁ Θεός.* Ἱκανὴ, φησὶ, ἡ ἐπενεχθεῖσά μοι τιμωρία. Καιρὸς ταύτην λυθῆναι, καὶ τὴν σὴν φιλανθρωπίαν ἀναφανῆναι. *Εὐδοκίαν* γὰρ τὸ ἀγαθὸν θέλημα τοῦ Θεοῦ [22] κα-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[7] *Με.* cod. 1 et 2 μοι. [8] cod. 1 ἀνακαλοῦντες, ascripta tamen lectione altera. [9] cod. 1 ἀπηλλοτριωμένος, quæ est rec. lectio. [10] cod. 1 ἐπέπεσον, quæ est recepta lectio h. l. cod. 2 ἐπέπεσεν. [11] *Ἐκεῖνον.* cod. 2 ἐμέ. [12] *Κατηνάλωσε.* cod. 1 præm. ἀντὶ τοῦ. [13] *Καὶ — ψυχήν μου.* Hebr. ואבכה בצום נפשי *Et flevi in jejunio animæ meæ.* [14] *Συνεκάλυψα.* Ita leg. in edit. Ald. et Compl. Rec. lectio est συνέκαμψα. [15] *Ἀνιῶμαι.* cod. 1 add. καὶ ταῦτά φασι οἱ ἀνδραποδισθέντες ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ. *Hæc quoque dicunt, qui captivi abducti erant ex Hierosolyma.* [16] cod. 2 τρύχομαι. [17] *Οἱ παράνομοι.* Des. in cod. 2. [18] Rec. lectio est πύλῃ. [19] *Τοῖς.* Abest a cod. 2. [20] *Κύριε.* cod. 1 add. καιρὸς εὐδοκίας. [21] *Ὁ δὲ — Θεός.* Des. in cod. 2. [22] *Τοῦ Θεοῦ.* Des. in cod. 2.

λεῖ. « Ἐν τῷ πλήθει τοῦ ἐλέους σου ἐπάκουσόν μου· A ἐν ἀληθείᾳ τῆς σωτηρίας σου. » Μὴ τοῖς ἐμοῖς πλημμελήμασι μετρήσῃς τὴν τιμωρίαν, ἀλλὰ τῷ ἀμετρήτῳ τῆς σῆς [23] φιλανθρωπίας ἐλέῳ [24]. Χρῆσαι δὲ τῇ ἀληθῇ [25] καὶ δικαίᾳ σου ψήφῳ κατὰ τῶν εἰς ἐμὲ τοσαῦτα δρώντων κακά. Εἶτα τροπικῶς πάλιν ἀπαριθμεῖται τὰς συμφορὰς, ἀνακινεῖν πειρώμενος τῇ διηγήσει τὸν ἔλεον.

ιε'. « Σῶσόν με ἀπὸ πηλοῦ, ἵνα μὴ ἐμπαγῶ. » Ἔοικα τοῖς εἰς βόθρον τελματώδη πίπτουσι, καὶ θάνατον ὑπομένουσι· διὸ παρὰ σοῦ τὴν σωτηρίαν αἰτῶ [26]. « Ῥυσθείην ἐκ τῶν μισούντων με, καὶ ἐκ τῶν βαθέων [27] τῶν ὑδάτων. » Αἰτῶ δὲ ἀπαλλαγῆναι καὶ [28] τῶν πολεμίων, καὶ τῶν ὑπὸ τούτων ἐναγομένων [29] κακῶν. *Βάθος* γὰρ *ὑδάτων* τὰς ὑπ' ἐκείνων ἐπαγομένας [30] ἐκάλεσε τιμωρίας. B

ιϛ'. « Μή με καταποντισάτω καταιγὶς ὕδατος, μηδὲ καταπιέτω με βυθός. » Μὴ γένωμαι, φησὶ, τῷ πλήθει καὶ τῷ μεγέθει τῶν κακῶν ὑποβρύχιος. « Μηδὲ συσχέτω ἐπ' ἐμὲ φρέαρ τὸ στόμα αὐτοῦ. » Μὴ ἀπαγορεύσῃς, φησὶ, Δέσποτα, τὴν ἐμὴν σωτηρίαν· μηδὲ κλείσῃς [31] μοι τῆς φιλανθρωπίας [32] τὴν θύραν. Οἱ γὰρ εἰς φρέαρ ἐμπίπτοντες [33], ἀνεῳγότος μὲν ἔχουσι [34] τοῦ στόματός τινα μικρὰν ἐλπίδα τῆς ἐκεῖθεν ἀπαλλαγῆς· ἐμφραγέντος δὲ καὶ [35] τούτου, τὴν σωτηρίαν ἀπαγορεύουσιν.

ιζ'. « Εἰσάκουσόν μου, Κύριε· ὅτι χρηστὸν τὸ ἔλεός σου· κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμέ. » Διὰ τὴν σὴν φιλανθρωπίαν, οὐ διὰ τὴν ἐμὴν ἀξίαν, ὧν ἀφηγησάμην κακῶν τὴν ἀπαλ- C λαγὴν ἐπάγαγε. Βλέπε με [36] τοίνυν [37] περικλυζόμενον τοῖς κακοῖς, καὶ λῦσον τὰς συμφοράς. Ἀρκεῖ γάρ σου καὶ μόνον [38] ἡ ἐπιφάνεια [39], σκεδάσαι τὸ νέφος τῶν λυπηρῶν.

ιη'. « Μὴ [40] ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τοῦ παιδός σου. » Τοῦτο γὰρ ἔθος τοῖς ὀργιζομένοις ποιεῖν, ἀποσειομένοις τῶν ἡμαρτηκότων τὰς ἱκετείας [41]. « Ὅτι θλίβομαι, ταχὺ ἐπάκουσόν μου. » Διὰ τὴν τῆς ὀδύνης ὑπερβολὴν ταχεῖάν μοι παράσχου παραψυχήν [42].

ιθ'. « Πρόσχες τῇ ψυχῇ μου, καὶ λύτρωσαι αὐτήν. » Ἀρκεῖς γὰρ καὶ μόνῃ τῇ θέᾳ διαλῦσαι τὰ σκυθρωπά. « Ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν μου ῥῦσαί με. » Ὑπερβαίνει μὲν συγγνώμην τὰ ἐμὰ πλημμελήματα· ἀλλὰ δυσσεβεῖς οἱ πολέμιοι, καὶ πονηρίᾳ δουλεύον- D τες. Διὰ γοῦν [43] τὰ παρ' ἐκείνων [44] ὀνείδη, τῆς σῆς μοι μετάδος, Δέσποτα, φιλανθρωπίας. Τοῦτο γὰρ καὶ διὰ τῶν ἐπαγομένων ἐδήλωσε.

κ', κα'. « Σὺ γὰρ γινώσκεις τὸν ὀνειδισμόν μου, καὶ τὴν αἰσχύνην μου, καὶ τὴν ἐντροπήν μου. Ἐναν-

A tatem. « In multitudine misericordiæ tuæ exaudi me, in veritate salutis tuæ. » Ne pro meis peccatis supplicium metiaris, sed pro immensa benignitatis tuæ misericordia. Utere * autem vero et justo tuo decreto contra tot mala in me patrantes. Deinde tropice rursus calamitates enumerat, narratione sua misericordiam tentans commovere.

Vers. 15. « Eripe me de luto, ne infigar. » Similis sum his, qui in limosam foveam incidunt, et mortem exspectant: propterea a te salutem efflagito. « Liberer ab iis qui oderunt me, et e profundis aquis. » Oro autem liberari et ab hostibus, et a malis quæ mihi infligunt. *Profunditatem* enim *aquarum*, pœnas ab illis irrogatas appellavit. B

Vers. 16. « Non demergat me tempestas aquæ, neque absorbeat me profundum. » Ne multitudine ac magnitudine malorum obruar et submergar. « Neque contineat super me puteus os suum. » Ne de mea salute spem abjicias, inquit, Domine, neque claudas mihi benignitatis ostium. Etenim qui in puteum incidunt, donec putei ostium apertum est, habent quamdam tenuem spem, ut illinc liberentur: operto autem ejus ore, de salute desperant.

Vers. 17. « Exaudi me, Domine, quoniam benigna est misericordia tua, et secundum multitudinem

1081 miserationum tuarum respice ad me. » Ob

C tuam benignitatem, non propter meum meritum, affer liberationem ab his malis quæ narravi. Intuere me igitur malis circumdatum, et solve calamitates. Satis enim est vel solus tuus conspectus ad dissipandam nubem rerum adversarum.

Vers. 18. « Ne avertas faciem tuam a servo tuo. » Hoc enim irati facere solent, dum respuunt preces eorum qui deliquerunt. « Quoniam tribulor, velociter exaudi me. » Ob doloris excessum celerem consolationem mihi concede.

Vers. 19. « Attende ad animam meam, et libera eam. » Solo enim aspectu potes molestias finire. « Propter inimicos meos libera me. » Veniam quidem transcendunt peccata mea, sed hostes impii

D sunt, et privati serviunt. Propter illorum igitur opprobria, tuæ benignitatis me participem fac, Domine. Hoc enim per ea quæ sequuntur declaravit.

* Vers. 20, 21. « Tu enim scis opprobrium meum, et pudorem meum, et ignominiam meam. In con-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[23] *Σῆς*. Abest a cod. 2. [24] cod. 2 ἐλέει. [25] *Τῇ ἀληθῇ*. cod. 2 αὐτῇ ἀληθείᾳ. [26] *Αἰτῶ*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει. [27] *Τῶν βαθέων*. Rec. lectio est τοῦ βάθους. [28] *Καί*. Abest a cod. 2. [29] cod. 2 ἐπαγομένων. [30] *Ἐπαγομένας*. Abest a cod. 2. [31] cod. 1 et 2 ἀποκλείσῃς. [32] *Φιλανθρ*. cod. 2 βασιλείας. [33] cod. 2 ἐμπεσόντες. [34] *Ἔχουσι*. In cod. 1 ponitur post στόματος. [35] *Καί*. Abest a cod. 2. [36] *Μέ*. In cod. 1 ponitur post περικλυζόμενον. [37] *Τοίνυν*. cod. 1 add. τοῖς ἀκοιμήτοις σου ὄμμασιν. [38] cod. 1 et 2 μόνη. [39] *Ἐπιφάνεια*. cod. 1 add. σου. [40] *Μή*. In textu τῶν Ο' præc. καί. [41] *Ἱκετείας*. cod. 2 præm. αἰτήσεις καί. [42] *Παραψυχήν*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει. [43] *Γοῦν*. Abest a cod. 1 et 2 [44] *Ἐκείνων*. cod. 1 et 2 addunt τοίνυν.

spectu tuo sunt omnes qui tribulant me. » Nihil eorum quæ fiunt te latet, sed omnia perspicis, et illorum opprobria, et meum pudorem. Perturbor enim, et mœreo, dum ab illis injuriis afficior. « Opprobrium exspectavit **1082** anima mea, et miseriam, et exspectavi, qui simul contristaretur, et non fuit; qui consolarentur, et non inveni. » Nam talibus undique doloribus cinctus, et alios etiam graviores exspectans, nullam habeo consolationem. Sed qui me angoribus conficiunt, innumerabiles sunt: qui autem dolorem levet, et mœroris participatione tristitiam minuat, non est.

VERS. 22. « Et dederunt pro esca mea fel, et in siti mea potaverunt me aceto. » Et ipsum cibum, inquit, amarum et tristem mihi reddiderunt. Ingratus enim est iis, qui cum mœrore comedunt, etiam suavissimus cibus.

VERS. 23. « Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, et in retributiones, et in scandalum. » Lætitiam igitur eorum, Domine, in calamitates converte, et in ea quæ fecerunt incidant. *Mensam* enim lætitiam vocavit: supplicia vero *laqueum*. Sic enim et Symmachus interpretatus est, *Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, et in supplicium, ut comprehendantur.*

VERS. 24. « Obscurentur oculi eorum ne videant. » Infer in eos tenebricosas calamitatum caligines. « Et dorsum eorum semper incurva. » In servitutem illos, Domine, condemna, ut ea quæ committunt patiantur, in laboriosum opus semper incurvi.

VERS. 25. « Effunde super eos iram tuam, et furor iræ tuæ comprehendat eos. » Omnem, inquit, vindictæ iram in eos immitte, et celerem et maximam calamitatem invehe. Per *furorem* enim, celeritatem declaravit; talis enim est furor: per *iram* autem, perseverantiam; talis quippe est natura iræ. **1083** Nam furor celer est, et exigui temporis. Ira vero tardior quidem, sed magis diuturna. Furorem igitur iræ, celerem et perseverantem pœnam appellavit.

VERS. 26. « Fiat habitatio eorum deserta, et in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet. » Per omnia autem justam sententiam implorat, et supplicat ut iis quæ in alios patraverant, subjicerentur. Quoniam enim Hierosolymam et alias civitates Judææ diripientes, desolatas illas reddiderunt Chaldæi, hæc ut illorum patria patiatur obsecrat po-

A τίον σου πάντες οἱ θλίβοντές με. » Οὐδέν σε λέληθε τῶν γινομένων [45], ἀλλὰ πάντα ὁρᾷς· καὶ τὰ ἐκείνων ὀνείδη, καὶ τὴν ἐμὴν αἰσχύνην· καταδύομαι γὰρ καὶ ἀνιῶμαι ἅμα [46] παρ' ἐκείνων ὀνειδιζόμενος [47]. « Ὀνειδισμὸν προσεδόκησεν [48] ἡ ψυχή μου καὶ ταλαιπωρίαν· καὶ ὑπέμεινα συλλυπούμενον, καὶ οὐχ ὑπῆρξε· καὶ παρακαλοῦντας, καὶ οὐχ εὗρον. Τοσαύταις γὰρ πανταχόθεν ὀδύναις βαλλόμενος, καὶ ἕτερα δὲ προσμένων ἀνιαρώτερα, οὐδεμίαν ἔχω παραψυχήν. Ἀλλ' οἱ μὲν ἀνιῶντες νικῶσι τὸν ἀριθμόν· ὁ δὲ ψυχαγωγῶν, καὶ τῇ κοινωνίᾳ τῆς λύπης κουφοτέραν τὴν ἀθυμίαν ποιῶν, οὐκ ἔστι.

κβ'. « Καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολὴν· καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος. » Καὶ αὐτήν μοι, φησί, τὴν τροφὴν πικρὰν καὶ ἀνιαρὰν κατ-B εσκεύασαν· ἀνήδονος γὰρ τοῖς μετ' ὀδύνης ἐσθίουσι καὶ ἡδίστη τροφή.

κγ'. « Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν ἐνώπιον αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς ἀνταπόδοσιν, καὶ εἰς σκάνδαλον. » Καὶ τὴν αὐτῶν [49] τοίνυν εὐφροσύνην εἰς συμφορὰς μετέβαλε, Δέσποτα· καὶ οἷς ἔδρασαν περιπέσοιεν. *Τράπεζαν* γὰρ τὴν εὐφροσύνην ἐκάλεσε· τὰς δὲ τιμωρίας, *παγίδα*. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε· *Γένοιτο ἡ τράπεζα αὐτῶν ἔμπροσθεν αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ* [50] *εἰς τιμωρίαν, ὥστε συλληφθῆναι.*

κδ'. « Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν, τοῦ μὴ βλέπειν. » Ἐπάγαγε αὐτοῖς τὸ ζοφῶδες νέφος τῶν συμφορῶν. « Καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον. » Δουλείαν αὐτῶν καταψήφισαι, Δέσποτα C ἵνα οἷς ποιοῦσι περιπέσωσιν, εἰς ἐπίπονον ἐργασίαν συγκεκυφότες ἀεί.

κε'. « Ἔκχεον ἐπ' αὐτοὺς τὴν ὀργήν σου· καὶ ὁ θυμὸς τῆς ὀργῆς σου καταλάβοι αὐτούς. » Πᾶσαν αὐτοῖς, φησὶν, ἐπάφες τὴν τῆς τιμωρίας ὀργὴν, καὶ ταχεῖαν καὶ διαρκῆ ἐπάγαγε συμφοράν. Διὰ γὰρ τοῦ *θυμοῦ* τὸ ταχὺ δεδήλωκε· τοιοῦτος γὰρ ὁ θυμός· διὰ δὲ τῆς *ὀργῆς*, τὸ ἐπίμονον· τοιαύτη γὰρ ἡ τῆς ὀργῆς φύσις. Ὁ γὰρ [51] θυμὸς ὀξύς ἐστι καὶ ὀλιγοχρόνιος, ἡ δὲ ὀργὴ, βραδυτέρα μὲν, μονιμωτέρα δέ. Θυμὸν τοίνυν ὀργῆς τὴν ὀξεῖαν καὶ ἐπίμονον ἐκάλεσε τιμωρίαν.

κς'. « Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτῶν ἠρημωμένη· καὶ ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν μὴ ἔστω ὁ κατοι-D κῶν [52]. » Διὰ πάντων δὲ τὴν δικαίαν ψῆφον αἰτεῖ· καὶ οἷς δεδράκασιν ὑποβληθῆναι αὐτοὺς ἱκετεύει. Ἐπειδὴ γὰρ καὶ [53] τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὰς ἄλλας τῆς Ἰουδαίας πόλεις πορθήσαντες [54], ἐρήμους ἀπέφηναν [[55] οἱ Χαλδαῖοι], ταῦτα [56] παθεῖν [57] καὶ τὴν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[45] *Γινομένων*. cod. 1 add. ὅτι πάντα καὶ πρὸ τοῦ γενέσθαι ἐπίστασαι. *Quia omnia, etiam antequam fiunt, nosti.* [46] *Ἅμα*. cod. 1 ὁ καθ' ἑκάστην. [47] *Ὀνειδιζόμενος*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει. [48] *Προσεδόκησεν*. Hebr. שׁברה *fregit*, s. contrivit. Aqu. συνέτριψε Symm. κατέαξε. [49] cod. 2 αὐτήν. [50] *Καὶ — συλληφθῆναι*. Des. in cod. 1. [51] *Γάρ*. cod. 1 et 2 præm. μέν. [52] *Κατοικῶν*. In cod. 1 sequ. Ἀλλὰ μηδεὶς ὑπολάβοι τὸν Προφήτην ἐπαρᾶσθαι· ἀλλὰ καθάπερ ἀνωτέρω ἡμῖν εἴρηται, ἐκ προσώπου τῶν μεταναστῶν γενομένων ἐν τῇ Βαβυλῶνι ταῦτα προλέγει ὁ προφητικὸς νοῦς. *Nemo autem existimet Prophetam hoc in loco dira imprecari: prædicit potius ista, ut jam in superioribus a nobis dictum est, ex persona eorum qui captivi tenebantur Babylone.* [53] *Καί*. Des. in cod. 2. [54] *Πορθησ*. cod. 1 add. καὶ κατακαύσαντες. [55] E cod. 1 suppl. Eamdem lectionem habuit Carafa. [56] cod. 2 τὰ αὐτά. [57] *Παθεῖν — πατρίδα*. cod. 1 Ὁ λαὸς ἐκείνοις συμβήσεσθαι ἀντιβολεῖ καὶ τῇ αὐτῶν πατρίδι.

αὐτῶν ἱκετεύει πατρίδα· καὶ τετύχηκε τῆς αἰτή- A σεως. Ἔρημος γὰρ καὶ γέγονε καὶ μεμένηκεν ἡ Βαβυλὼν, μέχρι καὶ τήμερον· εἰδέναι μέν τοι προσήκει, ὡς ἅπερ ᾔτησαν Ἰουδαῖοι Βαβυλωνίους [58] παθεῖν, δυσσεβείᾳ καὶ πονηρίᾳ κατ' αὐτῶν κεχρημένους [59], ταῦτα πεπόνθασιν αὐτοὶ, κατὰ τοῦ εὐεργέτου καὶ [60] Σωτῆρος λυττήσαντες. Βαβυλώνιοι μὲν γὰρ αὐτοῖς πικρὰν εἰργάσαντο τὴν τροφήν· οὐ τοιαύτην αὐτοῖς δεδωκότες τροφήν· ἀλλὰ τῇ ἐπιπόνῳ δουλείᾳ τὴν ἔμφυτον τῆς τροφῆς ἡδονὴν ἀφελόμενοι. Ἰουδαῖοι δὲ οὐκ ἀδικούμενοι, ἀλλὰ παντοδαπὰς εὐεργεσίας δεχόμενοι, αὐτῷ τῷ εὐεργέτῃ προσήνεγκαν τὴν χολὴν, καὶ αὐτὸ τὸ ὄξος, οἷόν [61] τις ἀμπελὼν ἐπιζήμιος. Οὗ δὴ χάριν ταῖς αὐταῖς [62] ὑπεβλήθησαν τιμωρίαις, καὶ ἐγένετο ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς ἀνταπόδοσιν, καὶ εἰς σκάνδαλον. B Ἀντὶ γὰρ τῆς προτέρας εὐκληρίας δουλείαν κατεψηφίσθησαν· καὶ [63] οἱ ὀφθαλμοὶ δὲ αὐτῶν ἐσκοτίσθησαν, ἰδεῖν τὸ ἀληθινὸν οὐκ [64] ἀνασχόμενοι [65] φῶς, καὶ ὁ νῶτος δὲ αὐτῶν διηνεκῶς [66] τῇ δουλείᾳ καὶ τῇ πενίᾳ συγκέκαμπται, διὰ τὸν γαῦρον αὐχένα, καὶ τὸν σκληρὸν αὐτῶν τράχηλον· καὶ ἡ ἔπαυλις αὐτῶν [67] ἐγένετο ἔρημος, καὶ [68] ἐν τοῖς τῆς Ἱερουσαλὴμ σκηνώμασιν οὐδεὶς αὐτῶν κατοικεῖ. Ταῖς οἰκείαις τοίνυν ἀραῖς ὑπεβλήθησαν· καὶ ἃ τοῖς Βαβυλωνίοις ἐπηράσαντο ἀδικούμενοι, ταῦτα πεπόνθασιν ἀδικήσαντες [69], καὶ ἀχάριστοι περὶ τὸν εὐεργέτην γενόμενοι. Τούτου χάριν καὶ οἱ θεῖοι ἀπόστολοι [70] ταῖς ἐντεῦθεν ἐχρήσαντο μαρτυρίαις, τῆς προφητείας τὸ διπλοῦν ἐπιστάμενοι. Ἀλλ' [71] ἐπὶ τὰ συνεχῆ τῆς C ἑρμηνείας βαδίσωμεν.

κζ'. « Ὅτι ὃν σὺ ἐπάταξας, αὐτοὶ κατεδίωξαν· καὶ ἐπὶ τὸ ἄλγος τῶν τραυμάτων μου προσέθηκαν. » Σὺ μὲν γὰρ, φησὶ, δίκας με [72] τῆς παρανομίας [73] εἰσπραττόμενος, οἷόν τισι δημίοις παρέδωκας τούτοις [74]· οὗτοι δὲ πλείοσί με, ἢ προσέταξας, κακοῖς περιέβαλον· καὶ ἐπηύξησάν μοι τὴν διὰ τὴν ἁμαρτίαν ὀδύνην. Ταύτην αὐτῶν καὶ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς κατηγορεῖ τὴν ὠμότητα, καί φησιν, « Ἐγὼ αὐτοὺς παρέδωκα εἰς τὰς χεῖράς σου, σὺ δὲ οὐκ ἔδωκας αὐτοῖς ἔλεον· καὶ [75] τοῦ πρεσβυτέρου ἐβάρυνας τὸν ζυγὸν, καὶ νεώτερον οὐκ ἠλέησας. »

κη'. « Πρόσθες ἀνομίαν ἐπὶ τῇ ἀνομίᾳ [76] αὐτῶν, καὶ μὴ [77] εἰσελθέτωσαν ἐν δικαιοσύνῃ [78]. » Τὴν διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐπαγομένην τιμωρίαν *ἀνομίαν* ἐκά- D λεσεν· ἀντὶ τοῦ, Ἐπίθες αὐτοῖς ἀνόμως ζῶσι τιμωρίαν ἀξίαν· καὶ μὴ τύχωσιν ἀγαθῶν ἃ τοῖς δικαίοις εἴωθας ἀπονέμειν.

pulus, et compos petitionis factus est. Nam Babylon desolata fuit, et usque in hodiernum diem sic permanet. Tamen sciendum est, quæ Judæi petierunt ut Babylonii paterentur, quod impie illos et scelerate tractassent, hæc ipsos perpessos esse, cum in beneficum et Salvatorem rabiem exercuissent. Babylonii enim amarum cibum ipsis reddiderunt, non talem cibum ipsis præbentes, sed laboriosa servitute suavitatem, quæ cibis innata est, auferentes. Judæi autem nulla injuria affecti, sed omnibus beneficiis ornati, ipsi beneficii auctori fel et acetum ipsum obtulere, veluti quædam vinea perniciosa. Idcirco iisdem suppliciis addicti sunt, et facta est mensa illorum **1084** in laqueum, et in retributionem, et in scandalum. Siquidem pro pristina felicitate ad servitutem condemnati fuerunt, et oculi eorum obscurati sunt, cum verum lucem videre non possent, et terga illorum assidua servitute et paupertate inflexa sunt, ob elatam cervicem, et durum eorum collum, et habitatio eorum facta est deserta, et in tabernaculis Hierosolymæ nemo illorum habitat. Suis igitur exsecrationibus subjecti fuerunt, et quæ Babyloniis ipsi injuria affecti imprecati sunt, hæc perpessi sunt cum injuriam intulissent, ingratique erga beneficii auctorem fuissent. Propterea et divini apostoli hujus psalmi testimoniis usi sunt, geminum prophetiæ sensum scientes. Sed ad sequentia interpretationem convertamus.

Vers. 27. « Quoniam quem tu percussisti, persecuti sunt, et dolorem vulnerum meorum auxerunt. » Tu enim, inquit, peccatorum a me pœnas exigens, istis velut quibusdam carnificibus tradidisti : hi vero pluribus quam præcepisses, malis me circumdederunt, et dolorem, qui mihi ob peccatum accidit, auxerunt. Hanc eorum inhumanitatem universitatis Dominus reprehendit, dicens : « Ego eos tradidi in manus tuas, tu autem misericordiam non exhibuisti eis, et jugum senioris gravasti, et juvenis non misertus es [z]. »

Vers. 28. « Appone iniquitatem super iniquitatem eorum, et **1085** non intrent in justitiam tuam. » Pœnam ob peccatum irrogatam, *iniquitatem* vocavit : quasi diceret, impone ipsis impie viventibus dignam pœnam, et ne bona consequantur, quæ justis distribuere soles.

[z] Isa. XLVII, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[58] cod. 2 Βαβυλωνίοις. [59] cod. 1 et 2 χρησαμένους. [60] *Kal.* cod. 1 præm. τοῦ. [61] cod. 2 οἷα. [62] cod. 2 αὐτῶν. [63] *Kal.* Des. in cod. 2. [64] *Οὐκ ἀνασχόμενοι.* Des. in cod. 1. [65] cod. 2 ἀνεχόμενοι. [66] cod. 2 διαπαντός. [67] *Kal.* cod. 1 add. μέντοι καί. [68] *Αὐτῶν.* cod. 2 præm. δέ. [69] *Ἀδικήσ.* cod. 1 add. τὸν Δημιουργὸν τοῦ παντὸς σταυρῷ κατακρίναντες. [70] cod. 2 ὁ θεῖος Ἀπόστολος. [71] *Ἀλλ' — βαδίσωμεν.* Des. in cod. 2. [72] *Mέ.* cod. 1 μοι. [73] cod. 2 παροινίας. [74] *Τούτοις.* cod. 1 τοῖς Βαβυλωνίοις. [75] *Kal.* Abest a cod. 2. [76] cod. 1 et 2 τὴν ἀνομίαν, quæ est rec. lectio h. l. [77] *Μή.* Abest a cod. 2. [78] *Δικαιοσ.* cod. 1 addit σου, sicque leg. in textu τῶν O'.

VERS. 29. « Deleantur e libro viventium, et cum A justis non scribantur. » Hoc respondere videtur illis : « Non resurgent impii in judicio, neque peccatores in consilio justorum [a]. » Horum vero librorum beatus Daniel meminit. Sedit enim, inquit [b], judicium, et libri aperti sunt. Quod autem dicit, hoc est : Quæ tuis cultoribus concedis, eorum ne isti participes sint : neque revocationem consequantur, cujus nos, inquit, ob tuam benignitatem compotes erimus.

VERS. 30. « Ego sum pauper et doleo : salus tua, Deus, suscepit me. » Hinc deinceps rerum mutationem prædicit, et a servitute liberationem, captivorumque reditum : et idcirco *in finem* psalmus inscriptus est *his qui mutabuntur*. Nam duas contrarias mutationes habuerunt. Cum enim Babylone B pœnitentiam egissent, pristinam libertatem receperunt : postea autem cum rabiem in Dominum exeruissent, ad extremam servitutem condemnati fuerunt. Utraque igitur præsens psalmus vaticinatur. Hoc autem « pauper sum et doleo, » hoc significat : Cum, inquit, me in paupertate vidisses, et **1086** multis doloribus tentatum, tua salute me dignatus es. Propterea

VERS. 31. « Laudabo nomen Dei mei cum cantico, et magnificabo eum in laude. » Non immemor beneficiorum ero, sed illa hymnis compensabo, narratione ipsius erga me beneficiorum magnitudinem nescientibus ostendens. C

VERS. 32. « Et placebit Domino meo magis quam vitulus novellus, cornua producens, et ungulas. » Gratius autem erit ipsi laudis sacrificium, quam junior et pinguis vitulus, * qui modo ungulas, et modo cornua producit. At Judæorum deploranda est nequitia, cognoscere nolentium quam puerilis sit legalis cultus : siquidem captivi, qui Babylone detinebantur, polliciti sunt se Deum hymnis celebraturos post reditum, non autem sacrificia oblaturos, eo quod hymnorum cantus Deo sit acceptior. Verum reprehensionem istorum in præsenti missam faciamus, et ad interpretationem redeamus.

VERS. 33. « Videant pauperes, et lætentur. » Omnes, inquit, qui in ejusmodi mala inciderunt, bonæ spei occasionem a nobis arripiant. « Quærite D Deum, et vivet anima vestra. » Præterea hortatur,

κθ'. « Ἐξαλειφθήτωσαν ἐκ βίβλου ζώντων· καὶ μετὰ δικαίων μὴ γραφήτωσαν [79]. » Τούτοις ἔοικε τὸ, « Οὐκ ἀναστήσονται ἀσεβεῖς ἐν κρίσει, οὐδὲ ἁμαρτωλοὶ ἐν βουλῇ δικαίων. » Τούτων μέν τοι τῶν βίβλων μέμνηται Δανιήλ. Κριτήριον γὰρ, φησὶν, ἐκάθισε, καὶ βίβλοι ἠνεῴχθησαν. Ὃ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ὧν τοῖς ἀνακειμένοις σοι δίδως [80], μὴ μεταλάχοιεν οὗτοι· μηδὲ τύχοιεν ἀνακλήσεως, ἧς ἡμεῖς, φησὶ, διὰ τὴν σὴν φιλανθρωπίαν τευξόμεθα.

λ'. « Πτωχὸς καὶ ἀλγῶν εἰμι ἐγώ· ἡ σωτηρία τοῦ προσώπου [81] σου, ὁ Θεὸς, [82] ἀντελάβετό μου. » Ἐντεῦθεν λοιπὸν τὴν ἀλλοίωσιν τῶν πραγμάτων προλέγει· καὶ τὴν τῆς δουλείας λύσιν, καὶ τὴν τῶν δορυαλώτων ἐπάνοδον. Διὰ τοῦτο καὶ *εἰς τὸ τέλος* ὁ ψαλμὸς ἐπιγέγραπται *τοῖς ἀλλοιωθησομένοις*. Δύο γὰρ ἐδέξαντο ἐναντίας μεταβολάς. Μεταμελείᾳ γὰρ ἐν Βαβυλῶνι χρησάμενοι τὴν προτέραν ἐλευθερίαν ἀπέλαβον· μετὰ δὲ ταῦτα κατὰ τοῦ Δεσπότου [83] λυττήσαντες, παντελεῖ δουλείᾳ κατεδικάσθησαν [84]. Ἀμφότερα τοίνυν προλέγει [85] ὁ παρὼν ψαλμός· τὸ δὲ « πτωχὸς καὶ ἀλγῶν εἰμι [86], » τοῦτο σημαίνει· Ἐν πτωχείᾳ με, φησὶν, ἰδὼν, καὶ ἐν πολλαῖς ὀδύναις ἐξεταζόμενον, τῆς σῆς σωτηρίας ἠξίωσας [87]· τούτου δὴ χάριν [88],

λα'. « Αἰνέσω τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου μετ' ᾠδῆς, μεγαλυνῶ αὐτὸν ἐν αἰνέσει. » Οὐχ [89] ἔσομαι περὶ τὰς εὐεργεσίας ἀγνώμων· ἀλλ' ἀμείψομαι [90] τοῖς ὕμνοις τὰς χάριτας, τῇ διηγήσει τῶν εὐεργεσιῶν τὸ μέγεθος αὐτοῦ τοῖς ἀγνοοῦσι δεικνύς [91].

λβ'. « Καὶ ἀρέσει τῷ Θεῷ μου [92], ὑπὲρ μόσχον νέον κέρατα ἐκφέροντα, καὶ ὁπλάς. » Θυμηρεστέρα δὲ αὐτῷ ἔσται τῆς αἰνέσεως ἡ θυσία μόσχου νέου καὶ πίονος, ἄρτι μὲν τὰς χηλὰς, ἄρτι δὲ προβαλλομένου τὰ κέρατα. Θρηνῆσαι ἄξιον [93] τὴν Ἰουδαίων παρανομίαν συνιδεῖν οὐ βουλομένων τῆς νομικῆς λατρείας τὸ νηπιῶδες· καί τοι τῶν ἐν Βαβυλῶνι δορυαλώτων, ὑμνεῖν τὸν Θεὸν μετὰ τὴν ἐπάνοδον ὑπισχνουμένων, οὐ θυσίας ἱερατεύειν [94], ὡς τῆς ὑμνῳδίας θυμηρεστέρας οὔσης Θεῷ [95]. Ἀλλὰ τὴν μὲν τούτων κατηγορίαν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐάσωμεν· ἐπὶ δὲ τὴν ἑρμηνείαν βαδίσωμεν.

λγ'. « Ἰδέτωσαν πτωχοὶ, καὶ εὐφρανθήτωσαν. » Ἅπαντες, φησὶν, οἱ τοῖς ὁμοίοις κακοῖς περιπίπτοντες, ἐλπίδος ἀγαθῆς παρ' ἡμῶν λαβέτωσαν πρόφασιν. « Ἐκζητήσατε τὸν Θεὸν, καὶ ζήσεται [96] ἡ ψυχὴ

[a] Psal. I, 5. [b] Dan. VI, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[79] *Γραφήτωσαν*. cod. 1 add. Ἀκουέτωσαν οἱ γαυριῶντες ἐπὶ δόξῃ καὶ πλούτῳ καὶ τοὺς πέλας ἀδικοῦντες. Ἀκουέτωσαν οἱ τὸ δίκαιον ἀποστρεφόμενοι καὶ τὸ ἄδικον ποθοῦντες. *Audiant hoc qui ob gloriam et divitias se efferunt, cum proximo autem inique agunt. Audiant, qui justum pervertunt, injustitiam autem appetunt.* [80] cod. 1 μεταδίδως. [81] *Τοῦ προσώπου*. Des. in cod. 1 et 2. [82] *Ὁ Θεός*. Exstat tantum in edit. Ald. et Compl. Abest autem a cod. 1. [83] *Δεσπότου*. cod. 1 Θεοῦ καὶ τοῦ Σωτῆρος. cod. 2 habet tantum σωτῆρος. [84] *Κατεδ*. cod. 1 κατεψηφίσθησαν. [85] cod. 1 λέγει. [86] *Εἰμί*. cod. 1 et 2 addunt ἐγώ. [87] *Ἠξίωσας*. cod. 1 add. Ἀκουέτωσαν οἱ ἁμαρτάνοντες καὶ τῇ μετανοίᾳ ἐμμενέτωσαν, δι' αὐτῆς ἀντιβολοῦντες τυχεῖν τῆς σωτηρίας. *Audiant hoc peccatores et pœnitentiæ semper operam dent, rogantes ut per istam participes fiant salutis.* [88] *Χάριν* cod. 1 add. λέγει. [89] *Οὐχ*. cod. 1 et 2 οὐ γάρ. cod. 1 præm. Ἐμμενῶ, φησὶ, τῇ μετανοίᾳ. [90] cod. 1 ἀλλὰ λήψομαι. [91] cod. 1 δεικνύναι πειρώμενος. [92] *Μου*. Abest a cod. 1, 2 et textu τῶν Ό. [93] *Ἄξιον*. cod. 1 et 2 præm. δέ. [94] cod. 1 et 2 ἱερεύειν. [95] *Θεῷ*. cod. 2 præm. τῷ. [96] *Ζήσεται — ὑμῶν*. Rec. lectio est ζήσεσθε.

ὑμῶν. » Πρὸς [97] τούτοις παραινεῖ διὰ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος καὶ προσευχῆς τὴν σωτηρίαν λαβεῖν [98].

λδ'. « Ὅτι εἰσήκουσε τῶν πενήτων ὁ Κύριος· καὶ τοὺς πεπεδημένους αὐτοῦ οὐκ ἐξουδένωσεν. » Ἐδέξατο γὰρ ἡμῶν τὴν δέησιν, τὴν πενίαν ἰδών· καὶ ἔλυσε τὰ τῆς δουλείας δεσμά. Πεπεδημένους δὲ αὐτοὺς κέκληκεν, ἐπειδὴ αὐτὸς [99] αὐτοὺς εἰς δουλείαν ἐξέδωκεν.

λε'. « Αἰνεσάτωσαν αὐτὸν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ· θάλασσα καὶ πάντα τὰ ἕρποντα ἐν αὐτῇ [1]. » Ἅπασαν, φησὶ, τὴν κτίσιν εἰς κοινωνίαν τῆς ὑμνῳδίας καλῶ· οὐκ ἀπόχρη γὰρ ἡ ἀνθρωπεία γλῶττα τὰς θείας διηγάσασθαι [2] χάριτας.

λς'. « Ὅτι ὁ Θεὸς σώσει τὴν Σιὼν, καὶ οἰκοδομηθήσονται αἱ πόλεις τῆς Ἰουδαίας. » Τοῦτον δὲ αὐτῷ προσφέρω τὸν ὕμνον, λαμπρὰν ὁρῶν καὶ περιφανῆ B τὴν Σιὼν, καὶ τὰς τῆς Ἰουδαίας πόλεις τὰς νῦν ἐρήμους, τὴν προτέραν εὐημερίαν ἀπολαβούσας [3]. Οὕτω τὴν νεουργίαν τῶν πόλεων προθεσπίσας, προαγορεύει καὶ [4] τῶν οἰκητόρων τὸ πλῆθος. « Καὶ κατοικήσουσιν ἐκεῖ, καὶ κληρονομήσουσιν αὐτήν. » Οἱ νῦν, φησὶν, αἰχμάλωτοι, τῆς ἐπανόδου τυχόντες, καὶ τὰς οἰκείας οἰκοδομήσουσι πόλεις, καὶ κατοικήσουσιν ἐν αὐταῖς· οὐχ αὐτοὶ δὲ μόνοι, ἀλλὰ καὶ οἱ τούτων παῖδες καὶ οἱ ἔκγονοι. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγε·

λζ'. « Καὶ τὸ σπέρμα τῶν δούλων σου [5] καθέξουσιν αὐτήν. » Ἐπειδὴ δὲ τῆς κατὰ τοῦ Σωτῆρος [6] ἕνεκα μανίας τὴν παντελῆ πανωλεθρίαν ἔμελλον ὑπομένειν, εἰκότως τὸ ἀκροτελεύτιον τῷ ψαλμῷ τοιοῦτον C ἐπιτέθεικε [7]. « Καὶ οἱ ἀγαπῶντες τὸ ὄνομά σου [8] κατασκηνώσουσιν ἐν αὐτῇ. » — « Οὐ γὰρ πάντες [9] [κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον] οἱ ἐξ Ἰσραὴλ, οὗτοι Ἰσραὴλ· οὐδὲ ὅτι [10] εἰσὶ σπέρμα [11] Ἀβραὰμ, πάντες τέκνα. » Συμφωνεῖ δὲ τούτοις καὶ τὰ προφητικὰ ῥήματα· « Ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, ὡς ἡ [12] ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται. » Τοῦτο [13] καὶ ὁ μακάριος ἔφη Δαβίδ· « Καὶ οἱ ἀγαπῶντες τὸ ὄνομά σου κατασκηνώσουσιν ἐν αὐτῇ. » Μετὰ γὰρ τὸν σταυρὸν, καὶ τὴν λύτταν ἐκείνην ἐξηλάθησαν μὲν οἱ [14] κύνες ἐκεῖνοι [15]· οἱ δὲ ἀγαπῶντες αὐτὸν [16], ἐν τῇ Σιὼν κατεσκήνωσαν, τὴν τῆς αἰνέσεως αὐτῷ θυσίαν προσφέροντες [17].

A ut spe in Deum collocata, et fusis precibus, salutem accipiant.

Vers. 34. « Quoniam exaudivit Dominus pauperes, et vinctos suos non despexit. » Nam nostras preces **1087** admisit, cum inopiam vidisset, vinculaque servitutis solvit. Vinctos vero ipsos vocavit, quoniam ipse eos in servitutem tradiderat.

Vers. 35. « Laudent illum cœli et terra, mare et omnia reptilia in eis. » Totum, inquit, orbem in hymnorum communionem voco: quandoquidem non sufficit humana lingua divina beneficia explicare.

Vers. 36. « Quoniam Deus salvam faciet Sionem, et ædificabuntur civitates Judæ. » Porro hunc hymnum ipsi offero, illustrem et splendidam Sionem videns, et Judææ civitates, quæ nunc desolatæ sunt, pristinam felicitatem consecutas. Sic urbium renovationem vaticinatus, prædicit etiam incolarum frequentiam. « Et habitabunt ibi, et hæreditate acquirent eam. » Cum, inquit, hi qui captivi nunc degunt, reditum consecuti fuerint, et proprias civitates ædificabunt, et illas incolent: neque vero ipsi soli, sed etiam eorum filii, et posteri. Hoc enim subjunxit:

Vers. 37. « Et semen servorum tuorum possidebit eam. » Quoniam autem propter furorem, quo in Salvatorem perciti fuerunt, extremam perniciem subituri erant, merito talem psalmo finem imposuit. « Et qui diligunt nomen tuum, habitabunt in ea. » — « Non enim omnes qui ex Israele originem ducunt, [ut ait divinus Apostolus,] ipsi Israelitæ sunt: neque quod sint ex semine Abrahæ, ideo sunt omnes filii [c]. » Respondent autem his **1088** etiam prophetæ verba: « Si fuerit numerus filiorum Israel, tanquam arena maris, reliquiæ salvabuntur [d]. » Hoc etiam beatus ait David, « Et qui diligunt nomen tuum, habitabunt in ea. » Nam post crucem, et rabiem illam, canes illi exacti fuerunt: diligentes autem ipsum, in Sione habitarunt, laudis sacrificium illi offerentes.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΞΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, τῷ Δαβὶδ, εἰς ἀνάμνησιν, εἰς τὸ σῶσαί με Κύριον [18]. » Τοῦτο δὲ ἐν ἐνίοις ἀντιγρά-

INTERP. PSALMI LXIX.

D Vers. 1. « In finem. In reminiscentiam Davidi, ut salvum me faciat Dominus. » Hoc in aliquibus

[c] Rom. IX, 6, 7. [d] Isa. X, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[97] *Πρός*. Abest a cod. 1. [98] *Λαβεῖν*. cod. 1 add. καὶ τίνος ἕνεκεν λέγει. [99] *Αὐτός*. Abest a cod. 2. [1] Rec. lectio est *αὐτοῖς*. [2] cod. 1 διηγεῖσθαι. [3] cod. 2 ἀπολαυούσας. [4] *Kai*. Des. in cod. 2. [5] *Σου*. Rec. lectio est αὐτοῦ. Hebr. עבדיו. [6] *Σωτῆρος*. cod. 1 præm. Θεοῦ καί. [7] cod. 2 ἐπέθηκε. [8] *Σου*. Rec. lectio in textu τῶν Ο' est αὐτοῦ. [9] E cod. 1 suppl. Eamdem lectionem habuit Carafa. [10] *Οὐδὲ ὅτι*. cod. 1 οὐδ' ὅσοι. [11] cod. 2 σπέρματα. [12] *Ὡς ἡ*. cod. 1 ὡσεί. [13] *Τοῦτο — Δαβίδ*. Des. in cod. 2. Horum loco in cod. 1 leg. Οὐ μόνον, φησὶν, οἱ μακάριοι ἀπόστολοι καὶ οἱ περὶ Ἰάκωβον καὶ τοὺς λοιποὺς ὧν ἐστι Στέφανος ὁ πρῶτος τῶν ἀθλοφόρων. Περὶ τούτων γὰρ καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς ἔφη. *Non modo*, inquit, *beati apostoli, aut qui cum Jacobo et reliquis erant, quorum primus martyr fuit Stephanus. De his enim iisque qui cum illis erant, dicit.* [14] *Οἱ*. cod. 1 et 2 ὡς. [15] *Ἐκεῖνοι*. cod. 1 οἱ θεοκτόνοι. Οὐεσπασιανὸς γὰρ αὐτοὺς καὶ Τῖτος ἄρδην τῆς Ἰουδαίας ἐξέβαλον. [16] *Αὐτόν*. cod. 1 add. τὸν σταυρωθέντα καὶ ὁμολογοῦντες αὐτὸν Θεὸν ἐκ Θεοῦ. *Crucifixum, et confitentes, eum esse Deum ex Deo.* [17] *Προσφ*. cod. 1 add. καὶ μέχρι σήμερον ὁρῶμεν ἅπαντες ἀντιμίμημα ἀγγέλων, τὴν ἐκεῖσε ἀναπεμπομένην ὑμνῳδίαν. *Et ad hunc usque diem omnes videmus ad imitationem angelorum hymnum ibi celebratum.* [18] cod. 1 Κύριε,

exemplaribus inveni, in quibusdam vero minime, sed nec apud Hebraicum, nec apud alios interpretes. Congruit tamen sensui psalmi : quandoquidem propheta salutem petit, et liberationem ab his qui bello eum persequebantur. Dixit autem hunc psalmum beatus David, cum Absalomum fugeret. Merito etiam *in reminiscentiam* inscriptioni appositum est : **1089** quia peccati memoria vehementius quam hostes ipsum pungebat; propterea exclamat:

VERS. 2. « Deus, in auxilium meum intentus sis; Domine, ad adjuvandum me festina. » Multæ, inquit, ac variæ calamitates obruunt me : idcirco ut celerem mihi opem concedas, peto.

VERS. 3. « Confundantur, et ignominia afficiantur, qui quærunt animam meam. » Sua spe, inquit, decipiantur, qui meam cædem desiderant, et hinc dedecus reportent. « Avertantur retrorsum, et erubescant, qui volunt mihi mala. » [Hoc est, non modo terræ tradantur, sed etiam cum pudore clam ex hac vita discedant, qui mala contra pios machinantur. Idem quoque in sequentibus dicit.]

VERS. 4. Avertantur statim **1090** erubescentes qui dicunt mihi, euge, euge. » Præterea ii etiam qui meis malis lætantur, in fugam convertantur cum pudore, mutationem meam videntes.

VERS. 5. « Exsultent, et lætentur in te omnes qui quærunt te, o Deus, et dicant semper, Magnificetur Deus, qui diligunt salutem tuam. » * Vox *Dominus* non est in Hexaplo. Omni, inquit, lætitia

A φοις εὗρον [19]· οὔτε δὲ παρὰ τῷ Ἑβραίῳ, οὔτε παρὰ τοῖς ἄλλοις ἑρμηνευταῖς. Συμβαίνει δὲ ὅμως τῇ τοῦ ψαλμοῦ διανοίᾳ· σωτηρίαν [20] γὰρ ὁ προφήτης αἰτεῖ, καὶ τῶν πολεμούντων ἀπαλλαγήν. Εἴρηκε δὲ τὸν ψαλμὸν ὁ μακάριος Δαβὶδ, ὑπὸ τοῦ Ἀβεσσαλὼμ διωκόμενος· εἰκότως δὲ [21] καὶ τὸ *εἰς ἀνάμνησιν* τῇ ἐπιγραφῇ πρόσκειται· ἡ γὰρ μνήμη τῆς ἁμαρτίας αὐτὸν ἐκέντει τῶν πολεμίων σφοδρότερον [22]· διόπερ βοᾷ·

β'. « Ὁ Θεὸς, εἰς τὴν βοήθειαν μου πρόσχες [23]· Κύριε [24], εἰς τὸ βοηθῆσαί μοι σπεῦσον. » Πολλαῖς, φησὶ, καὶ παντοδαπαῖς περικλύζομαι συμφοραῖς· οὗ δὴ χάριν ταχεῖαν αἰτῶ παρασχεθῆναί μοι τὴν βοήθειαν [25].

B γ'. « Αἰσχυνθήτωσαν καὶ ἐντραπήτωσαν [26] οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχήν μου. » Διαμάρτοιεν, φησὶν [27], οἱ τῆς ἐμῆς σφαγῆς ἐφιέμενοι, καὶ τὴν ἐντεῦθεν αἰσχύνην καρπώσαιντο [28]. « Ἀποστραφήτωσαν [29] εἰς τὰ ὀπίσω· καὶ καταισχυνθήτωσαν [30] οἱ βουλόμενοί μοι κακά. » [[31] Ἀντὶ τοῦ, οὐ μόνον τῇ γῇ παραδοθήσονται, ἀλλὰ καὶ μετ' αἰσχύνης τόνδε τὸν βίον ὑπεξέλθωσιν οἱ κατατυρεύσαντες [32] κατὰ τῶν εὐσεβῶς βιοτευόντων τὰ δεινά· τοῦτο γὰρ καὶ διὰ τῶν ἑξῆς λέγει.]

δ'. « Ἀποστραφήτωσαν παραυτίκα αἰσχυνόμενοι οἱ λέγοντές μοι, Εὖγε, εὖγε. » Πρὸς [33] δὲ τούτοις καὶ οἱ τοῖς ἐμοῖς [34] κακοῖς ἐφηδόμενοι [35], τράποιντο εἰς φυγὴν μετ' αἰσχύνης, τὴν ἐμὴν ὁρῶντες μεταβο-

C λήν [36].

ε'. « Ἀγαλλιάσθωσαν καὶ εὐφρανθήτωσαν ἐπὶ σοὶ πάντες οἱ ζητοῦντές σε, ὁ Θεός [37]· καὶ λεγέτωσαν διαπαντὸς, Μεγαλυνθήτω ὁ Θεὸς, ἀγαπῶντες τὸ σωτήριόν σου. » Τὸ [38] *Κύριος* οὐ κεῖται ἐν τῷ Ἑξ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[19] *Εὗρον*. In scholio edit. *rom*. sequitur, ἐν ἐνίοις δὲ οὔ. Hæc Carafa etiam expressit. [20] *Σωτηρίαν — ἀπαλλαγήν*. cod. 1 Τὴν συνήθη γὰρ τοῖς δικαίοις εὐχὴν εἰς ἀνάμνησιν ὁ ψαλμὸς ἔχει, καὶ τὴν ἀεὶ προσαγομένην παρὰ Θεῷ σωτηρίαν, ἣν καὶ ἐνταῦθα ὁ προφήτης αἰτεῖ καὶ τῶν πολεμούντων τὴν ἀπαλλαγήν. *Preces enim justis solemnes in memoriam nos revocare jubet psalmus, et salutem semper apud Deum paratam, quam hic etiam petit Propheta, et liberationem ab inimicis.* [21] *Δέ*. Abest a cod. 1. [22] *Σφοδρότ*. cod. 1 add. Οὐ μόνον δὲ τὸν προφήτην, ἀλλὰ καὶ ἕκαστον ἂν εὕροι κατακεντούμενον ὑπὸ ἁμαρτίας τις, ὅταν ἔχῃ κατήγορον τὸ ἑαυτοῦ συνειδός. *Non prophetam tantum, sed etiam quemcunque alium invenire liceat, qui memoria peccatorum pungitur, si suam ipsius conscientiam habuerit accusatorem.* [23] *Πρόσχες*. cod. 1 add. καὶ οὐκ ἠρκέσθη, ἀλλὰ καὶ διπλασιάζει μετὰ πολλῆς ταύτην αὐτῷ χορηγηθῆναι. λέγει δέ. [24] *Κύριε, — σπεῦσον*. Hæc desunt quidem in textu τῶν Ο'. Secundum cod. Vat. et Alex. exstant tamen in textu Hebr. et apud Apollinar. Augustinum aliosque. [25] *Βοήθ*. cod. 1 add. Αὐτὸ δὲ τοῦτο εἴποιεν ἂν καὶ ἕκαστος τῶν ἐπ' εὐσεβείᾳ βιούντων, καὶ μάλιστα οἱ σύλλογοι τῶν μακαρίων μαρτύρων καὶ ὑπὲρ εὐσεβείας τὸν ἀσκητικὸν ἀσπαζόμενοι βίον. *Idem vero dixerit etiam quisquis pie vivit, in primis vero cætus beatorum martyrum, eorumque qui ob pietatis studium, asceticam agunt vitam.* [26] Rec. lectio est αἰσχυνθείησαν καὶ ἐντραπείησαν. [27] *Φησίν*. cod. 1 add. ὁ Δαβίδ. [26] *Καρπωσ*. cod. 1 add. Ἴσμεν δὲ ἅπαντες ὅτι Νέρων καὶ οἱ κατ' αὐτὸν, ὁ τῆς Ῥωμαίων τηνικαῦτα βασιλεύσας, καταψηφισάμενος κατὰ τῶν μακαρίων ἀποστόλων, τὸν μὲν Πέτρον σταυρῷ κατακρίνας, Παῦλον δὲ διὰ μαχαίρας ἀνελὼν, ἀπεστράφη παραυτίκα ὑπὸ αἰσχύνης καταληφθεὶς καὶ μυσαρῷ θανάτῳ παραδοθείς. Τοῦτο γὰρ θέλει εἰπεῖν τὸ *ἀποστραφήτωσαν* κ. τ. λ. *Scimus enim omnes Neronem, qui tunc erat Romanorum imperator, condemnasse beatos apostolos, cum Petrum crucis supplicio traderet, Paulum vero gladio interfici juberet, eum autem statim retro actum, ignominia affectum et detestabili mortis genere punitum fuisse. Hoc enim sibi vult illud*, Avertantur, etc. [29] Rec. lectio est ἀποστραφείησαν. [30] Rec. lectio est καταισχυνθείησαν. [31] E cod. 1. [32] *Κατατυρεύσαντες*. Ita leg. esse videtur pro κατατύσαντες, ut habet codex. [33] *Πρὸς — καί*. Des. in cod. 1. [34] *Ἐμοῖς* cod. 1 add. φησί. [35] cod. 1 ἐνηδόμενοι. [36] *Μεταβολήν*. cod. 1 add. Τὸ γὰρ εὖγε εὖγε ἀντὶ τοῦ, τράποιντο εἰς φυγὴν τέθεικεν. *Illud enim* euge euge, *pro* vertantur in fugam *posuit.* [37] *Ὁ Θεός*. Exstat tantum in edit. Ald. et Compl. cod. 2 habet Κύριε. [38] *Τὸ — Ἑξαπλῷ*· Des. in cod. 3.

ἁπλῷ. Θυμηδίας ἁπάσης, φησὶ, τοὺς σοὺς ἔμπλησον A ἐραστάς [39]· ἵνα σου τὰς εὐεργεσίας ὑμνοῦντες χορεύωσιν [40].

ϛʹ. « Ἐγὼ δὲ πτωχός εἰμι καὶ πένης, ὁ Θεὸς, βοήθησόν μοι [41]. » Ἀντὶ τοῦ, Τῆς τῶν προειρημένων δικαιοσύνης ἐστέρημαι, καὶ πτωχείᾳ συζῶν τῆς ἀρετῆς οὐκ ἔχω τὸν πλοῦτον [42]. « Βοηθός μου καὶ ῥύστης μου εἶ σύ [43]. » Τῆς σῆς γάρ [44] προμηθείας τετύχηκα. « Κύριε [45], μὴ χρονίσῃς. » Ἐπάρκεσον ὅτι τάχιστα, καὶ μὴ ἀναβάλῃ τὴν αἴτησιν. [[46] Περὶ τούτου γὰρ οὐ μόνον ὁ Δαβὶδ ἀντιβολεῖ, ἀλλὰ καὶ ἅπας ὁ τῶν ἁγίων χορός.]

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Οʹ ΨΑΛΜΟΥ.

« Τῷ Δαβὶδ ψαλμός· τῶν [47] υἱῶν Ἰωναδὰβ, καὶ τῶν πρῶτον [48] αἰχμαλωτισθέντων· ἀνεπίγραφος παρ' B Ἑβραίοις. » Ὡμολόγησε καὶ αὐτὸς ὁ τὴν ἐπιγραφὴν ποιησάμενος, μὴ εὑρηκέναι ταύτην παρὰ τῷ Ἑβραίῳ [49], ἀλλ' αὐτὸς αὐτὴν τεθεικέναι. Ἰστέον μέν τοι, ὡς οὐ [50] τοῦ Ἰωναδὰβ υἱοὶ οἱ [51] πρῶτοι ᾐχμαλωτίσθησαν [52]· ὁ γὰρ μακάριος Ἱερεμίας οἶνον αὐτοῖς προσενέγκαι [53] ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προσετάχθη εἰς ἔλεγχον τῆς Ἰουδαίων παρανομίας. Ἐκείνων δὲ πιεῖν μὴ βουληθέντων διὰ τὰς τῶν προγόνων ὑποθήκας, κατηγόρησε λοιπὸν τῆς Ἰουδαίων ἀπειθείας ὁ προφήτης [54]· ὡς ἐκείνων [55] ἀνθρωπίνας ἐντολὰς φυλαττόντων, τούτων δὲ τὰς θείας παραβαινόντων νομοθεσίας. Εἴρηται δὲ [56] ὁ ψαλμὸς ἐκ προσώπου τῶν εἰς Βαβυλῶνα μεταναστάντων, τῆς ἐπανόδου γλιχομένων, καὶ τὴν τῆς δουλείας ποθούντων ἀπαλλαγήν· γέγραφε δὲ αὐτὸν ὁ μακάριος Δαβὶδ, τῷ τῶν C εὐσεβεστέρων τάγματι προσαρμόσας [57] τοὺς λόγους. [[58] Καὶ μάλιστα τοῖς υἱοῖς τῆς χάριτος προλέγει ἀπαλλαττομένοις τῆς τῶν εἰδώλων μυσαρᾶς δουλείας, Χριστῷ δὲ τῷ Θεῷ πιστεύουσιν καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ δεχομένοις προμήθειαν.]

αʹ. « Ἐπὶ σοὶ, Κύριε, ἤλπισα, μὴ καταισχυνθείην εἰς τὸν αἰῶνα. » Μὴ διαμάρτω, φησὶ, τῆς ἐλπίδος, τὴν σὴν προσμένων ἐπικουρίαν· μηδὲ ἐπὶ πλεῖστον ἐπονείδιστος γένωμαι. [[59] Ἐκεῖνοι μὲν περὶ τῶν ἀνδραποδισάντων αὐτοὺς, οὗτοι δὲ περὶ τῶν πονηρῶν δαιμόνων ταύτην τὴν ἱκετείαν προσφέρουσιν.]

βʹ. « Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ῥῦσαί με, καὶ ἐξελοῦ [60] με. » Κρῖναί σε παρακαλῶ Βαβυλωνίοις κἀμοὶ, καὶ δικαίως [61] κατ' ἐκείνων τὴν ψῆφον ἐξενεγκεῖν [62]· οὕτω γὰρ κἀγὼ τῆς ἐκείνων δουλείας ἀπαλλαγήσο- D μαι [63].

tui studiosos reple, ut tua beneficia decantantes tripudient.

Vers. 6. « Ego vero egenus et pauper sum, Deus, adjuva me. » Quasi diceret, Eorum justitia, qui supra dicti sunt, privatus sum, et inopia pressus virtutis divitias non habeo. « Adjutor meus et liberator meus es tu. » Tuam enim opem semper consecutus sum. « Domine, ne moreris. » Opem fer quamprimum, et ne petitionem procrastines. [Hæc enim non solum David, sed totus etiam sanctorum chorus, precatur.]

INTERP. PSALMI LXX.

« Psalmus Davidi. Filiorum Jonadab, et priorum **1091** captivorum. Sine titulo apud Hebræos. » Et ipsemet, qui inscriptionem fecit, fassus est se hanc in Hebraico exemplari non invenisse, sed eam apposuisse. Sciendum porro est filios Jonadab non primos captivos esse factos : quandoquidem beatus Jeremias vinum ipsis afferre a Deo jussus fuit, ad redarguendam Judæorum transgressionem. Cumque illi bibere noluissent ob mandata majorum, tunc propheta Judæorum pervicaciam damnavit, quod illi quidem humana custodirent mandata, ipsi vero leges a Deo latas violarent. Dictus est autem psalmus ex persona eorum qui Babylone exsulabant, qui reditum desiderabant, et a servitute liberationem exoptabant. Conscripsit vero ipsum beatus David, piorum ordini verba accommodans. [Potissimum autem hæc prædicit filiis gratiæ, qui a detestabili idolorum dominio liberati, in Christum Deum credunt, ejusque providam curam accipiunt.]

Vers. 1. « In te, Domine, speravi, ne confundar in æternum. » Ne, inquit, spe excidam, tuam opem exspectans, neque diutius contumeliis reddar obnoxius. [Hi quidem ob illos a quibus captivi tenebantur, illi vero ob malos dæmonas hanc supplicationem instituunt.]

Vers. 2. « In justitia tua libera me, et eripe me. » Ut mihi et Babyloniis jus reddas obsecro, utque justam **1092** sententiam in illos pronunties : sic enim ego ab illorum servitute liber ero.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[39] *Ἐραστάς*. cod. 1 ascr. habet lectionem ἀποστόλους. In cod. sequ. καὶ τοὺς ὁσίους ἅπαντας, μάρτυράς τε καὶ ἀσκητάς. [40] cod. 2 χορεύουσιν. [41] *Ὁ Θεὸς, βοήθ. μοι*. Des. in cod. 1 et 2. [42] *Πλοῦτον*. cod. 1 add. Ὑποπεσὼν γὰρ ὁ προφήτης τῇ ἁμαρτίᾳ ἀντιβοᾷ ἐκ ταύτης ῥυσθῆναι, καὶ ὅσοι δὲ κατ' ἐκεῖνον. Διό φησι· ὁ Θεὸς, βοήθησόν μοι· λέγει δὲ ὅτι Τῆς σῆς ἐπικουρίας ἱκετεύω τυχεῖν. *Propheta enim, cum in peccati potestatem incidisset, rogat ut ab illo liberetur. Sicque etiam clamant qui in eadem sunt conditione. Propterea, inquit, adjuva me, o Deus : dicit autem, auxilii tui ut particeps fiam rogo*. Postrema exstant quoque in cod. 2 ubi tamen pro λέγει δὲ ὅτι leg. διό. [43] *Εἶ σύ*. cod. 1 add. Κύριε. [44] *Γάρ*. cod. 1 add. ἀεί. [45] *Κύριε*. Des. h. l. in cod. 1 [46] E cod. 1. [47] *Ψαλμός· τῶν*. Des. in cod. 2 et exstat tantum in edit. Ald. et Compl. [48] Rec. lectio h. l. est πρώτων. [49] cod. 2 τῶν Ἑβραίων. [50] *Οὐ*. cod. 1 et 2 οἱ. [51] *Οἱ*. cod. 1 οὐ. In cod. 2 deest οὐ. [52] cod. 1 et 2 ᾐχμαλωτεύθησαν. [53] cod. 1 προσενεγκεῖν. cod. 2 ἐνεγκεῖν. [54] *Προφήτης*. cod. 1 et 2 præm. θεῖος. [55] *Ἐκείνων*. cod. 1 add. μὲν τάς. [56] *Δέ*. cod. 1 et 2 add. ὅμως. [57] cod. 2 ἐφαρμόσας. [58] E cod. 1. [59] E cod. 1. [60] cod. 1 ἐξελοῦμαι. [61] cod. 1 et 2 δικαίαν. [62] cod. 2 ἐπενεγκεῖν. [63] *Ἀπαλλαγήσομαι*. cod. 1 add. Ἀντιβολεῖ δὲ καὶ ὁ ἐξ ἐθνῶν ἀπαλλαγῆναι τῆς τῶν παρανομούντων τυραννίδος· ἰδίᾳ δὲ παρακαλεῖ καὶ τὴν παῦλαν τῶν δαιμόνων. *Precatur autem etiam populus e gentibus collectus, ut ab impiorum tyrannide liberetur. In primis vero rogat malorum dæmonum ejectionem.*

« Inclina ad me aurem tuam, et salva me. [VERS. 3.] Esto mihi Deus protector, et locus munitus, ut salvum me facias. Quoniam fulcrum meum et refugium meum tu es. » Te propugnatorem habeo, et munitum vallum, et tutum propugnaculum: benigne igitur meas preces suscipe. [Ut vero jam in superioribus diximus, ex persona eorum quoque hæc dicta sunt, qui postea ad hoc usque tempus et per totam vitam declinant a malo, et bonis adhærent. Hoc enim indicare vult per ea quæ sequuntur.]

VERS. 4. « Deus mi, eripe me e manu peccatoris, et e manu contra legem agentis, et iniqui. » Supplico tibi, Domine, ut a potentia iniquorum et impiorum hominum me liberes.

VERS. 5. « Quoniam tu es patientia mea, Domine, Domine, spes mea a juventute mea. » [Primus quidem populus] *juventutem* nuncupat tempus transactum sub magno Mose, quando libertate potiti sunt, cum Ægyptiis diutissime serviissent. Ex illo, inquit, tempore spem in te collocavi, tuamque opem exspecto. [Novus autem populus *juventutem* dicit renovationem per sacrum lavacrum factam.

VERS. 6. « In te confirmatus sum ex utero: inde a ventre matris meæ tu es protector meus. » Diem
1093 natalem et partum vocat exitum ex Ægypto. Hoc autem et Deus omnium per sanctissimum Ezechielem docet. Redarguens enim Hierosolymæ impietatem, cum dixisset: « Pater tuus Amorrhæus, et mater tua Chettæa [e]; » subdidit: « Die quo nata es, non est præcisus umbilicus tuus, et aqua non es lota in salutem, nec sale salita [f]. » Quoniam enim umbilicus est veluti quædam radix, per quam fetus augetur et alitur, Israel vero etiam post exitum ex Ægypto innatam habuit Ægyptiorum impietatem, merito ait: « Non est præcisus umbilicus tuus: » quoniam, inquit, ex utero matris cibum trahis, et in pristinis studiis perseveras. Igitur piorum cœtus Deum obsecrans, dicit: Quoniam olim, et a principio spem fixam in te constitui: « In te cantatio mea semper. » Te hymnis et laudibus prosequi non cesso, et ob tuam providentiam illustris factus sum.

VERS. 7. « Tanquam prodigium factus sum mul-

A « Κλῖνον πρός με τὸ οὖς σου, καὶ σῶσόν με. [γ'] Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστὴν, καὶ εἰς τόπον ὀχυρὸν τοῦ σῶσαί με· ὅτι στερέωμά [64] μου καὶ καταφυγή μου εἶ σύ. » Σὲ πρόμαχον ἔχω, καὶ περίβολον ὀχυρὸν [65], καὶ ἔρυμα ἀσφαλές· εὐμενῶς μου τοίνυν δέξαι τὴν ἱκετείαν. [[66] Καθάπερ δὲ ἀνωτέρω εἰρήκαμεν, ἐξ ἀμφοτέρων τῶν ἄλλων εἴρηται ταῦτα, καὶ τῶν ἐφεξῆς μέχρι τοῦ παρόντος καὶ παντὸς τοῦ βίου ἐκκλινόντων ἀπὸ κακοῦ, καὶ τοῖς ἀγαθοῖς κολλωμένων· τοῦτο γὰρ θέλει εἰπεῖν διὰ τῶν ἑξῆς.]

δ'. « Ὁ Θεός μου, ῥῦσαί με ἐκ χειρὸς ἁμαρτωλοῦ, ἐκ χειρὸς παρανομοῦντος καὶ ἀδικοῦντος. » Ἱκετεύω σε, Δέσποτα, τῆς τῶν πονηρίᾳ καὶ δυσσεβείᾳ συζώντων ἐλευθερῶσαί με δυναστείας.

B ε'. « Ὅτι σὺ [67] ἡ ὑπομονή μου [68], Κύριε, Κύριε, ἡ ἐλπίς μου ἐκ νεότητός μου. » [[69] Ὁ μὲν πρῶτος λαὸς] *Νεότητα* καλεῖ τὸν ἐπὶ τοῦ μεγάλου Μωσέως χρόνον, ὅτε καὶ τῆς ἐλευθερίας ἀπήλαυσαν, ἐπὶ πλεῖστον Αἰγυπτίοις δεδουλευκότες χρόνον. Ἐξ ἐκείνου, φησὶν, εἰς σὲ τὰς ἐλπίδας ἔσχον, καὶ τὴν σὴν προσμένω βοήθειαν. [[70] Ὁ δὲ νέος λαὸς *νεότητα* λέγει ἧς τετύχηκε νεουργίας διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας.]

ς'. « Ἐπὶ σὲ ἐπεστηρίχθην [71] ἀπὸ γαστρός· ἐκ κοιλίας μητρός μου σύ εἶ μου σκεπαστής [72]. » Γέννησιν καὶ τόκον [73] καλεῖ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἔξοδον [74]. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς [75] διὰ τοῦ θειοτάτου Ἰεζεκιὴλ διδάσκει. Διελέγχων γὰρ τῆς Ἱερουσαλὴμ τὴν ἀσέβειαν, εἶτα εἰρηκώς [76]· « Ὁ πατήρ σου
C Ἀμοῤῥαῖος, καὶ ἡ μήτηρ σου Χετταία, » ἐπήγαγεν· « Ἧ ἡμέρᾳ ἐτέχθης, ὁ ὀμφαλός σου οὐ περιετμήθη, καὶ ἀλλ' οὐχ ἡλίσθης, καὶ ὕδατι οὐκ ἐλούσω εἰς σωτηρίαν. » Ἐπειδὴ γὰρ ὁ ὀμφαλὸς οἱόν τις ῥίζα βρέφους ἐστί· δι' ἐκείνου γὰρ αὔξεται καὶ τρέφεται· ὁ δὲ Ἰσραὴλ [77], καὶ [78] μετὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἔξοδον, ἔμφυτον ἔσχε τὴν Αἰγυπτίων ἀσέβειαν, εἰκότως ἔφη· « Ὁ ὀμφαλός σου οὐ περιετμήθη· » ὅτι [79], φησὶν, ἐκ τῆς μητρῴας [80] νηδύος τὴν τροφὴν ἕλκεις, καὶ τοῖς προτέροις ἐπιμένεις [81] ἐπιτηδεύμασιν. Ἡ τῶν εὐσεβεστέρων τοίνυν συμμορία τὸν Θεὸν ἱκετεύουσα λέγει· Ὅτι ἄνωθεν, καὶ ἐξ ἀρχῆς, τὴν σὴν ἔσχον ἐλπίδα [82]· « Ἐν σοὶ ἡ ὕμνησίς μου διαπαντός. » Σὲ ὑμνῶν καὶ δοξάζων διατελῶ, καὶ διὰ [83] τῆς σῆς προνοίας ἐγενόμην περί-
D βλεπτος.

ζ'. « Ὡσεὶ τέρας ἐγενήθην τοῖς πολλοῖς. » Ἀλλὰ

[e] Ezech. XVI, 3. [f] ibid. 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[64] *Στερέωμα*. Cod. 2 κραταίωμα. [65] cod. 2 ἰσχυρόν. [66] E cod. 1. [67] *Σύ*. cod. 1 et 2 addunt εἶ. [68] *Ὑπομονή σου*. Hebr. תקותי *spes mea* [69] E cod. 1. [70] E cod. 1. [71] *Ἐπὶ σὲ ἐπεστ*. Hebr. עליך נסמכתי. *Te nixus s. fretus sum*. [72] *Γέννησιν—ἔσχον ἐλπίδα*. Hæc *Didymo* tribuuntur apud Cord. p. 442. [73] cod. 1 τοκετόν. [74] *Ἔξοδον*. cod. 1 add. Καθάπερ καὶ ὁ νέος τὴν ἀναγέννησιν. Περὶ γὰρ τούτου καὶ ἐν Εὐαγγελίοις εἴρηται, Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, οἳ οὐκ ἐξ αἱματος, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν. *Sicut etiam novus (populus) regenerationem. De hoc enim in Evangeliis quoque dictum est* (Joan. I, 12, 13): *Quotquot exceperunt eum illis dedit facultatem, ut Dei liberi fierent; qui non e sanguine, nec per voluntatem carnis, nec per voluntatem viri, sed e Deo nati sunt*. [75] *Τῶν ὅλων Θεός*. cod. 1 ὁ δεσπότης τοῦ παντός. [76] *Εἰρηκώς*. cod. 1 add. περὶ τῶν Ἰουδαίων. [77] *Ὁ δὲ Ἰσρ*. cod. 1 οἱ δὲ Ἰσραηλῖται. [78] *Καί*. Abest a cod. 2. [79] *Ὅτι*. cod. 1 ἔτι. [80] *Τῆς μητρῴας*. cod. 2 μήτρας. [81] *Ἐπιμένεις*. cod. 2 ἐμμένεις. [82] *Ἐλπίδα*. cod. 1 add. τοῦτο δὲ καὶ οἱ τῆς χάριτος ἀντιβολοῦσιν υἱοί. *Hoc vero etiam filii qui gratiæ participes facti sunt precantur*. [83] *Διὰ — προνοίας*. cod. 2 τῇ σῇ προνοίᾳ.

μετ' ἐκείνην τὴν περιφάνειαν [84], πολλὴν ἐδεξάμην τὴν μεταβολὴν [85]· ὡς τέρας τι καὶ σημεῖον τοῖς πολλοῖς νομισθῆναι τὰ κατ' ἐμέ [86]. « Καὶ σὺ βοηθός [87] μου κραταιός. » Ἀλλ' ὅμως ἐγὼ τὴν σὴν προσμένω βοήθειαν [88].

η'. « Πληρωθήτω τὸ στόμα μου αἰνέσεως· ὅπως ὑμνήσω τὴν δόξαν σου, ὅλην τὴν ἡμέραν τὴν μεγαλοπρέπειάν σου. » Μεταβαλὼν τοίνυν [89] τὴν ἐπικειμένην μοι δυσκληρίαν, κίνησον εἰς ὑμνῳδίαν τὴν γλῶτταν· ὅπως ἂν ἀεί σοι τὸν ὕμνον προσφέροιμι. Τὸ γὰρ *ὅλην τὴν ἡμέραν*, καθ' [90] ἑκάστην ἡμέραν ὁ Σύμμαχος εἴρηκε.

θ'. « Μὴ ἀποῤῥίψῃς με εἰς καιρὸν γήρως [91]· ἐν τῷ ἐκλείπειν τὴν ἰσχύν μου, μὴ ἐγκαταλίπῃς με. » Ἧς ἐν νεότητι προνοίας ἀπέλαβον [92], ἀπολαῦσαι καὶ νῦν ἱκετεύω· καὶ μὴ γυμνωθῆναι τῆς σῆς κηδεμονίας ἐν αὐτῷ τῷ γήρᾳ παρακαλῶ. Ἐπειδὴ γὰρ *νεότητα* τὴν ἐξ Αἰγύπτου προσηγόρευσεν ἔξοδον, *γῆρας* ἐκάλεσε τὸν τῆς αἰχμαλωσίας καιρόν· ὡς πλείστου χρόνου διαδραμόντος ἐν μέσῳ [93].

ι', ια'. « Ὅτι εἶπον οἱ ἐχθροί μου ἐμοὶ, καὶ οἱ φυλάσσοντες τὴν ψυχήν μου, ἐβουλεύσαντο ἐπὶ τὸ αὐτὸ, λέγοντες· Ὁ Θεὸς ἐγκατέλιπεν αὐτόν· καταδιώξατε καὶ καταλάβετε αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ ῥυόμενος. » Ἅπαντες, φησὶν, οἱ δυσμενεῖς ταῖς ἐμαῖς ἐπεμβαίνουσι συμφοραῖς [94], καὶ παντοδαποῖς κακοῖς περιβάλλουσιν, ἔρημόν με τῆς σῆς κηδεμονίας ὁρῶντες, καὶ τοπάζοντές με παντελῶς παρεωρᾶσθαι, καὶ μηκέτι τῆς σῆς με τεύξεσθαι προμηθείας. Οὗ δὴ χάριν ἀντιβολῶ [95]·

ιβ'. « Ὁ Θεός μου, μὴ μακρύνῃς ἀπ' ἐμοῦ· ὁ Θεός μου, εἰς τὴν βοήθειάν μου πρόσχες. » Ταχεῖάν μοι τὴν σὴν [96] παράσχου ῥοπήν· καὶ μή με πόῤῥω τῆς σῆς καταστήσῃς κηδεμονίας. Μακρυνθῆναι δὲ αὐτοῦ, οὐ τὴν οὐσίαν λέγει τοῦ Θεοῦ· πανταχοῦ γὰρ πάρεστι, καὶ τοῖς πᾶσι παρίσταται· ἀλλὰ τὴν πρόνοιαν, καὶ τὴν τῆς βοηθείας ἐνέργειαν [97].

ιγ'. « Αἰσχυνθήτωσαν καὶ ἐκλιπέτωσαν οἱ ἐνδιαβάλλοντες τὴν ψυχήν μου. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως [98]· *Καταισχυνθήτωσαν καὶ* [99] *ἀναλωθήτωσαν οἱ ἀντικείμενοι τῇ ψυχῇ μου.* Διαμάρτοιεν τῶν οἰκείων ἐγχειρημάτων, καὶ τὴν ἐντεῦθεν αἰσχύνην καρπώσαιντο· καὶ φροῦδοι γένοιντο, ἀδίκως τὸν ἐμὸν τε-

A tis. » Verum post illum splendorem multam mutationem perpessus sum, ita ut res meæ veluti portentum et signum plerisque **1094** visæ sint. « Et tu adjutor meus fortis. » Verumtamen tuam opem exspecto.

VERS. 8. « Repleatur os meum laude, ut cantem gloriam tuam, toto die magnitudinem tuam. » Convertens igitur instantem mihi calamitatem, linguam ad hymnorum cantum excita, ut semper tibi hymnum afferam. Nam *toto die* omni die Symmachus dixit.

VERS. 9. * « Ne abjicias me tempore senectutis; cum defecerit virtus mea, ne derelinquas me. « Qua providentia in juventute perfruebar, nunc etiam B ut perfruar obsecro, et ne in ipsa senectute cura tua destituar, supplico. Quoniam enim *juventutem* appellavit exitum ex Ægypto, *senectutem* vocat tempus servitutis: eo quod multum temporis in medio intercesserit.

VERS. 10, 11. « Quia dixerunt inimici mei mihi, et qui custodiebant animam meam, consilium fecerunt una, dicentes: Deus dereliquit eum, persequimini, et comprehendite eum, quia non est qui eripiat. » Omnes, inquit, hostes meis calamitatibus insultant, variisque malis **1095** me afficiunt, tua cura me destitutum videntes, penitus me neglectum putantes et non amplius tuam opem consecuturum. Idcirco te oro;

C VERS. 12. « Deus mi, ne elongeris a me; Deus mi, ad auxilium meum respice. » Celerem opem tuam mihi concede, et ne a cura tua me longe removeri patiaris. Elongari autem a se non Dei naturam dicit, ubique enim præsens est, et omnibus adest, sed providentiam, et auxilii efficaciam.

VERS. 13. « Confundantur et deficiant detrahentes animæ meæ. » Symmachus hoc modo, *Confundantur et consumantur, qui adversantur animæ meæ.* Suis conatibus frustrentur, et qui hinc oritur pudorem reportent, et inanes fiant, qui meam D mortem parant. « Operiantur confusione et pudore

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[84] *Περιφάνειαν.* cod. 2 ὑπερηφανίαν. [85] *Τὴν μεταβολήν.* Des. in cod. 2. [86] *Κατ' ἐμέ.* cod. 1 add. Ἐκεῖνοι μὲν δι' ἃ πεπόνθασιν ὑπὸ τῶν Βαβυλωνίων, ταῦτα, οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρες *τέρας* ὀνομάζουσι τὰ ἐπενεχθέντα αὐτοῖς ὑπὸ τῶν παρανόμων ὀνείδη. *Illi quidem ob ea quæ a Babyloniis passi erant, hæc dicunt, qui autem pro Christo martyrium subierunt,* portentum *vocant ignominiam qua ab impiis affecti fuerant.* [87] *Βοηθός.* cod. 2 præm. Κύριε. [88] *Βοήθειαν.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ θέλει εἰπεῖν διὰ τῶν ἑξῆς. [89] *Τοίνυν.* cod. 1 φησὶ, ὦ Δέσποτα. [90] *Καθ' — εἴρηκε.* cod. 1 ὁ Σύμμαχος ἀντὶ τοῦ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν τέθεικεν. [91] Rec. lectio est γήρους. [92] cod. 1 et 2 ἀπήλαυον. [93] *Μέσῳ.* cod. 1 add. *Γῆρας* καὶ ὁ νέος λέγει λαὸς τὸν χρόνον, ὅτε πεπαλαίωτο τῇ κνίσῃ τῶν εἰδώλων προσκεχηνώς· *νεότητα* δὲ ὡς ἀνωτέρω ἡμῖν εἴρηται ἣν ἐδέξατο διὰ τῆς ἀνακράσεως Senectutem *etiam novus populus dicit tempus illud, quo consenuerat, cum nidorem idolorum quasi hiante ore exciperet:* juventutem *vero, ut jam in superioribus diximus, illam vocat quam sacro lavacro tinctus acceperat.* [94] *Συμφοραῖς.* cod. 1 add. καθάπερ οἱ δαίμονες ἐμπαροινοῦντες τοῖς ἔθνεσι. *Ut dæmones insultantes gentilibus.* [95] *Ἀντιβολῶ.* cod 1 add. σε. [96] *Τὴν σήν.* Des. in cod. 1. [97] *Ἐνέργειαν.* cod. 1 add. Ταῦτα μὲν ὁ πρῶτος λαός· ὁ δὲ ἐξ ἐθνῶν πιστεύσας τὴν ἔνσαρκον αὐτοῦ ὅτι τάχιστα γενέσθαι παρουσίαν παρακαλεῖ. *Hæc quidem de priori populo intelligenda sunt: populus autem e gentilibus qui crediderunt collectus, obsecrat, ut quam primum carne indutus veniat.* [98] *Οὕτως.* cod. 1 ἀντὶ τοῦ. [99] *Καί.* Des. in cod. 1 et 2.

qui quærunt mala mihi. » Ignominia afficiantur, A et ridiculi fiant, qui variis malis me obruunt.

Vers. 14. « Ego autem semper sperabo in te. » Nam hæc facta videns, in te firmam spem constituam. « Et multiplicabo omnem laudem tuam. » Et varium hymnorum canticum tibi afferam.

Vers. 15. « Os meum **1096** annuntiabit justitiam tuam, toto die salutem tuam. » Non enim desistam tuam justam sententiam prædicare, et omnes docere, quomodo me et hostes judicans ab illorum me servitute liberasti.

« Quoniam * non cognovi litteraturam, [Vers. 16] introibo in potentia Domini. » Symmachus sic in- B terpretatus est, *Non enim scio numerare, ingrediar in potentia Domini.* Quoniam promisit Dei justitiam se narraturum, et salutem in se collatam, hæc autem promissio humanas vires superat, merito subjunxit: « Quoniam ignoro litteraturam. » Hoc etiam in tricesimo nono psalmo beatus David dixit. Postquam enim ait: « Multa fecisti tu, o Domine Deus mi, mirabilia tua, et cogitationibus tuis non est qui similis sit tibi: » subjunxit: « Annuntiavi et locutus sum, multiplicata sunt super numerum [8]. » Hoc idem et in hoc loco dicit: « Quoniam non scio numerare. » Tales enim scripturas et disciplinas natura mea non didicit: ingrediar tamen in potentia Domini, et prout humana natura potuerit, C te celebrabo.

« Domine, recordabor justitiæ tuæ solius, [Vers. 17] Deus mi, docuisti me a juventute mea. » Laudo autem te, Domine, justitiam tuam erga me **1097** videns, et mandatorum tuorum reminiscens. Hæc enim ab ineunte ætate me docuisti. Atque hinc manifestum est, eum magni Mosis tempus *juventutem* vocare. Per illum enim lex data fuit. [Sicut etiam per dispensationem unigeniti Dei Filii gratia nobis olim gentilibus obtigit.]

« Et ad hoc usque tempus pronuntiabo mirabilia tua. [Vers. 18.] Et usque ad senectutem et senium, o Deus, ne derelinquas me. » Ego quidem tua mirabilia nescios docebo. Tu vero, ut a principio D

κταίνοντες ὄλεθρον [1]. « Περιβαλέσθωσαν αἰσχύνην καὶ ἐντροπὴν οἱ ζητοῦντες τὰ κακά μοι. » Ἐπονείδιστοι γένοιντο καὶ καταγέλαστοι οἱ παντοδαποῖς με κακοῖς περιβάλλοντες [2].

ιδ'. « Ἐγὼ δὲ διὰ παντὸς ἐλπιῶ ἐπὶ σέ [3]. » Ταῦτα [4] γὰρ ὁρῶν γινόμενα, τῇ εἰς σὲ ἐλπίδι βεβαιωθήσομαι. « Καὶ προσθήσω ἐπὶ πᾶσαν τὴν αἴνεσίν σου. » Καὶ [5] πολλαπλασίαν [6] σοι προσοίσω τὴν ὑμνῳδίαν [7].

ιε'. « Τὸ στόμα μου ἀναγγελεῖ [8] τὴν δικαιοσύνην σου· ὅλην τὴν ἡμέραν τὴν σωτηρίαν σου. » Οὐ παύσομαι τὴν [9] δικαίαν σου ταύτην διηγούμενος ψῆφον, καὶ διδάσκων ἅπαντας, ὅπως ἐμοὶ καὶ τοῖς πολεμίοις δικάσας, τῆς ἐκείνων [10] δουλείας ἀπήλλαξας [11].

« Ὅτι οὐκ ἔγνων γραμματείας [12], [ις'] εἰσελεύσομαι ἐν δυναστείᾳ Κυρίου. » Ὁ [13] δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Οὐ γὰρ οἶδα ἐξαριθμῆσαι· ἐλεύσομαι ἐν δυναστείᾳ* [14] *Κυρίου.* Ἐπειδὴ ὑπέσχετο διηγεῖσθαι τοῦ Θεοῦ τὴν δικαιοσύνην, καὶ τὴν εἰς αὐτὸν γεγενημένην σωτηρίαν, μείζων δὲ ἡ κατὰ ἄνθρωπον ὑπόσχεσις, εἰκότως ἐπήγαγεν· « Ὅτι οὐκ οἶδα ἐξαριθμῆσαι [15]. » Τοῦτο καὶ ἐν τῷ λθ' ψαλμῷ ὁ [16] μακάριος ἔφη Δαβίδ. Εἰρηκὼς γάρ· « Πολλὰ ἐποίησας σὺ, Κύριε ὁ Θεός μου, τὰ θαυμάσιά σου, καὶ τοῖς διαλογισμοῖς σου οὐκ ἔστι τίς ὁμοιωθήσεταί σοι, » ἐπήγαγεν· « Ἀπήγγειλα καὶ ἐλάλησα, ἐπληθύνθησαν ὑπὲρ ἀριθμόν. » Τοῦτο καὶ ἐνταῦθά φησιν· « Ὅτι οὐκ οἶδα ἀριθμῆσαι. » Τὰς γὰρ τοιαύτας γραφάς τε καὶ μαθήσεις ἡ ἐμὴ οὐκ ἐδέξατο φύσις· εἰσελεύσομαι δὲ ὅμως ἐν δυναστείᾳ Κυρίου, καὶ ὡς δυνατὸν ἀνθρωπείᾳ φύσει, τὴν ὑμνῳδίαν ποιήσομαι.

« Κύριε, μνησθήσομαι τῆς δικαιοσύνης σου μόνου. [ιζ'] Ὁ [17] Θεός μου, ἐδίδαξάς [18] με ἐκ νεότητός μου. » Ὑμνῶ δέ σε, Δέσποτα· καὶ τὴν εἰς ἐμὲ γενομένην [19] δικαιοσύνην ὁρῶν, καὶ τῶν σῶν ἐντολῶν μεμνημένος. Ταῦτα γάρ με παιδόθεν ἐδίδαξας. Καὶ ἐντεῦθεν δῆλον ὡς *νεότητα* τὸν ἐπὶ τοῦ μεγάλου Μωσοῦ [20] χρόνον καλεῖ [21]. Δι' ἐκείνου γὰρ [22] ὁ νόμος ἐδόθη. [[23] Ὡς καὶ διὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἡ χάρις ἡμῖν τοῖς ἐξ ἐθνῶν ἐπεφοίτησεν.]

« Καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἀπαγγελῶ τὰ θαυμάσιά σου. [ιη'] Καὶ ἕως γήρως [24] καὶ πρεσβείου, ὁ Θεός μου, μὴ ἐγκαταλίπῃς με. » Ἐγὼ μὲν τὰς σὰς θαυματουργίας τοὺς ἀγνοοῦντας διδάξω. Σὺ δὲ, ὡς ἄνωθέν

[8] Psal. xxxix, 5, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Ὄλεθρον.* cod. 1 θάνατον. [2] *Περιβ.* cod. 1 add. καὶ δὴ πάντες ὁρῶμεν τὸ στῖφος τῶν δαιμόνων ἐξαφανισθὲν, τοὺς δὲ πεπιστευκότας εἰς αὐτοὺς μηδὲν δυναμένους. *Et quidem omnes videmus catervam dæmonum exstinctam, eos vero qui fidem illis dederant, ab omnibus viribus destitutos.* [3] *Ἐπὶ σέ.* Additum in edit. Ald. et Compl. [4] *Ταῦτα — βεβαιωθ.* Des. in cod. 1. [5] *Καὶ — ὑμνῳδίαν.* Des. in cod. 2. [6] cod. 1 πολλαπλάσιον. [7] *Ὑμνῳδίαν.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ διὰ τῶν ἑξῆς θέλει εἰπεῖν. [8] Rec. lectio h. l. est ἐξαγγελεῖ. [9] *Τήν.* cod. 1 præm. γάρ. [10] *Ἐκείνων.* cod. 1 add. μέ. [11] *Ἀπήλλαξας.* cod. 1 add. ἐκεῖνοι μὲν τῆς τῶν Χαλδαίων, οὗτοι δὲ τῆς τῶν δαιμόνων. *Illi quidem a Chaldæorum, hi vero a dæmonum (jugo liberati sunt).* [12] *Γραμματείας.* Hæc est lectio edit. Ald. et Compl. Rec. lectio est πραγματείας. Utraque est aliena a textu Hebr. qui habet סְפֹרוֹת *numeros.* [13] *Ὁ — Κυρίου.* in cod. 1. ad præc. vers. relata sunt. [14] *Δυναστείᾳ.* cod. 2 præm. τῇ. [15] *Οἶδα ἐξαριθμ.* cod. 1 ἔγνων γραμματείας, quam lectionem expressit Carafa. [16] *Ὁ — Δαβίδ.* cod. 1 αὐτὸς οὗτος ἔφη ὁ προφήτης [17] *Ὁ — με.* Rec. lectio est ἐδίδαξάς με ὁ Θεός. [18] *Ἐδίδαξας.* cod. 2. præm. ὁ, ut in edit. Ald. et Compl. [19] *Γενομ.* Des. in cod. 2 cod. 1 habet γεγενημένην. [20] cod. 2 Μωϋσέως. [21] *Καλεῖ.* cod. 2 δηλοῖ. [22] *Γάρ.* cod. 2 add. καί. [23] E cod. 1. [24] Rec. lectio est γήρου.

μου [25] κληθεὶς Θεός, ἀεί με τῆς σῆς ἀξίου κηδεμονίας. « Ἕως οὗ [26] ἀπαγγελῶ τὸν βραχίονά σου τῇ γενεᾷ πάσῃ τῇ ἐρχομένῃ. » Προφητικῶς [27] ὁ Δαβὶδ [28] τὰ ἐσόμενα προλέγει· καὶ *γῆρας* καλεῖ τοῦ νόμου τὸ τέλος. Τοῦτο δὲ μετὰ τὴν τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ [29] γέγονε παρουσίαν [30]. Σαφέστερον δὲ ἡμᾶς ὁ μακάριος διδάσκει Παῦλος, περὶ τῆς Καινῆς διαλεγόμενος Διαθήκης. Φησὶ δὲ οὕτως· « Ἐν τῷ λέγειν καινὴν πεπαλαίωκε τὴν πρώτην· τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ γηράσκον ἐγγὺς ἀφανισμοῦ. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν [31] προφητικῶς τοὺς ἐν Βαβυλῶνι διδάσκει λέγειν· « Ἕως γήρως καὶ πρεσβείου, ὁ Θεός μου, μὴ ἐγκαταλίπῃς με. » Εἶτα δεικνὺς ποῖον γῆρας καλεῖ, ἐπήγαγεν·

« Ἕως οὗ ἀπαγγελῶ τὸν βραχίονά σου τῇ γενεᾷ πάσῃ τῇ ἐρχομένῃ. Τὴν δυναστείαν σου, [ιθ'] καὶ τὴν δικαιοσύνην σου, ὁ Θεός [32]. » Γενεὰ δὲ ἡ ἐρχομένη, ἡ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ [33]· μεθ' ἣν ἡ [34] ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία συνέστη, ἐξ Ἰουδαίων κήρυκας δεξαμένη τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους. Περὶ ταύτης τῆς γενεᾶς καὶ ἐν τῷ εἰκοστῷ καὶ πρώτῳ ψαλμῷ λέγει· « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος [35]. » Ἕτερος τοίνυν λαὸς [36] παρὰ τὸν τῶν Ἰουδαίων λαόν, ὃν οὐ γεγενῆσθαι, ἀλλὰ τεχθήσεσθαι ὁ προφήτης προείρηκεν [37]. Λέγει τοίνυν καὶ ἐνταῦθα· « Μή με ἐγκαταλίπῃς, ἕως οὗ ἀπαγγελῶ [38] τὸν βραχίονά σου τῇ γενεᾷ πάσῃ τῇ ἐρχομένῃ, τὴν δυναστείαν σου καὶ τὴν δικαιοσύνην σου. » Ἔοικε δὲ [39] τῇ τοῦ πατριάρχου Ἰακὼβ προηγορίᾳ [40], « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ [41] ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν [42] ἔλθῃ ᾧ [43] ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν [44]. » — « Ὁ Θεός, ἕως τῶν ὑψίστων [45] ἃ ἐποίησάς [46] μοι μεγαλεῖα. » Ὁ [47] δὲ Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος οὕτως· *Ὁ Θεός, ἕως ὕψους ἃ ἐποίησας μεγαλεῖα*, ἀντὶ τοῦ, ὑψηλὰ καὶ μεγάλα τὰ ὑπὸ σοῦ γινόμενα, Δέσποτα, καὶ ἱκανὰ πεῖσαι πάντας Ὕψιστον ὀνομάζειν σε [48]. « Ὁ Θεός, τίς ὅμοιός σοι; » Οὐδένα γὰρ [49], φησί, συγκρῖναί σοι καὶ παραβαλεῖν δυνατόν. Ὑπερβάλλεις γὰρ ἅπαντας, καὶ τῇ φύσει, καὶ τῇ δυνάμει, καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς· ἐντεῦθεν τὴν ἐπάνοδον προθεσπίζει [50].

κ'. « Ὅσας [51] ἔδειξάς μοι θλίψεις πολλὰς καὶ κακάς· καὶ ἐπιστρέψας ἐζωοποίησάς με. » Παραδούς με, φησί, παντοδαπαῖς συμφοραῖς διὰ τὰς ὑπ' ἐμοῦ γεγενημένας παρανομίας, πάλιν με εἰς ζωὴν ἐπανήγαγες. « Καὶ ἐκ τῶν ἀβύσσων τῆς γῆς πά-

A vocatus Deus meus, semper me tua cura dignare. « Donec annuntiem brachium tuum generationi omni, quæ ventura est. » Prophetice David futura prædicit, et *senectutem* vocat legis finem. Hic autem post Domini Christi adventum contigit. Hoc vero manifestius beatus Paulus nos docet, de Novo Testamento disserens. Dicit autem sic: « Dicendo autem novum, antiquavit prius: quod autem antiquatur et senescit, prope interitum est [h]. » Et hic igitur eos Babylone exsulabant, prophetice hæc dicere docet: « Usque ad senectutem et senium, Deus, ne derelinquas me. » Deinde ostendens quam senectutem nuncupet, subjunxit:

« Donec annuntiem brachium tuum generationi omni, quæ ventura est. * Potentiam tuam [Vers. 19]
B et justitiam tuam, o Deus. » Generatio autem ventura ea est, quæ fuit post incarnationem unigeniti **1098** Dei Filii, postquam Ecclesia ex gentibus conflata est, suscipiens ex Judæis præcones sacros apostolos. De hac gente in vicesimo primo psalmo dicit: « Annuntiabitur Domino generatio ventura et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus. » Alius igitur populus hic est præter Judæorum, quem non esse natum, sed nasciturum Propheta prædixit. Dicit igitur et in hoc loco: « Ne derelinquas me, donec annuntiem brachium tuum omni generationi quæ ventura est, potentiam tuam, et justitiam tuam. » Simile est autem hoc patriarchæ Jacobi vaticinationi: « Non de-
C ficiet princeps ex Juda, et dux ex femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit exspectatio gentium [i]. » — « Deus, usque in altissima, quæ fecisti erga me magnalia. » Aquila autem et Symmachus sic: *Deus, usque in altitudinem, quæ fecisti magnalia;* quasi diceret: Sublimia et magna sunt, Domine, quæ a te facta sunt, et satis sunt ad persuadendum omnibus, ut altissimum te nominent. « Deus, quis similis tibi? » Nullus potest tecum, inquit, conferri et æquari. Tu enim omnes superas et natura, et potentia, et omnibus bonis. Hinc reditum prædicit.

Vers. 20. « Quantas **1099** ostendisti mihi tribulationes multas, et malas, et conversus vivifica-
D sti me. » Cum, inquit, ob peccata mea, omnis generis calamitatibus me addixisses, iterum in vitam me reduxisti. « Et de abyssis terræ iterum reduxisti.

[h] Hebr. VIII, 13. [i] Gen. XLIX, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[25] cod. 2 μοι. [26] *Οὗ*. Rec. lectio est ἄν. [27] *Προφητ.* cod. 1 præm. ὁρᾷς πῶς. [28] *Δαβίδ*. cod. 1 præm. μακάριος. [29] *Χριστοῦ*. cod. 1 add. τοῦ Θεοῦ ἡμῶν [30] *Παρουσίαν*. cod. 1 ἐνανθρώπησιν. [31] *Τοίνυν*. Des. in cod. 2. [32] *Ὁ Θεός*. Des. in cod. 1 in cod. 2 sequ. ἕως τῶν ὑψίστων. [33] *Τοῦ Θεοῦ*. cod. 1 add. τουτέστι τοῦ Θεοῦ Λόγου. [34] *Ἡ — Ἐκκλησία*. cod. 2 ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ. [35] *Κύριος*. cod. 1 add. ἀνωτέρω ἡμῖν εἴρηται, ὃν ἀνέπλασε διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας. *Quem, ut jam supra diximus, per lavacrum regenerationis quasi denuo formavit.* [36] *Λαός*. cod. 1 præm. οὗτος. [37] cod. 1 εἴρηκεν. [38] cod. 2 ἂν ἀπαγγέλλω. [39] *Δέ*. cod. 1 et 2 add. τοῦτο. [40] *Προηγορία*. cod. 1 προφητείᾳ. [41] *Καί*. cod. 1 οὐδέ. [42] *Ἄν*. cod. 1 οὗ. [43] *Ὧ*. cod. 1 ὅ. [44] *Ἐθνῶν*. cod. 1 add. καὶ λέγει τίς οὗτος, ὁ μακάριος Δαβίδ. [45] *Τῶν ὑψίστων*. cod. 1 ὕψους. [46] *Μοι*. Abest a cod. 1. [47] *Ὁ — μεγαλεῖα*. Des. in cod. 1. [48] *Ὕψιστον ὀνομ. σε*. cod. 1 ὅτι ὕψιστος ὑπάρχεις καὶ τοῦ παντὸς ποιητής, καὶ πλήν σου ἄλλος οὐκ ἔστι· τοῦτο γὰρ τέθεικε διὰ τῶν ἑξῆς. [49] *Γάρ*. Abest a cod. 1. [50] *Προθεσπίζει*. cod. 1 add. καί φησιν. [51] *Ὅσας*. Hebr. אשר *qui*.

me. » Quemdam reditum in vitam, inquit, me consecutum esse existimo, tot præter humanam opinionem a calamitatibus liberatus. [Sed dixerit aliquis, hæc etiam de humana natura esse dicta. Hanc enim ex abyssis terræ eduxit qui descendit in inferiores partes terræ, scilicet Deus ex Deo, qui ob hanc elegit etiam sortem istam ut homo nasceretur.] Hoc et per Ezechielem Deus dixit : « Quoniam aperiam sepulcra vestra et reducam vos ex Babylone : hoc est, humanæ desperationi finem imponam, et præter hostium exspectationem reditum vobis largiar i. »

VERS. 21. « Multiplicasti magnificentiam tuam, et conversus consolatus es me, et de abyssis terræ iterum reduxisti me. » Symmachus sic : *Augebis magnificentiam meam, et circumdabis me consolatione.* Alia vero similiter prædixit. Per tuam enim curam, quam de me geris, tua bonitas ostendetur.

VERS. 22. « Nam et ego confitebor tibi in populis, Domine. » Nunquam enim tua dona celebrare desistam, et nescios **1100** edocere. Notandum est illum hoc etiam loco multorum populorum mentionem fecisse, qui post Salvatoris nostri incarnationem, per præcones ex Judæis ortos, salutem consecuti sunt. « Instrumentis psalmi veritatem tuam (celebrabo), o Deus, psallam tibi cum cithara, Sancte Israelis. » Utar autem consuetis instrumentis, hymnorum cantilenam contexens.

VERS. 23, 24. « Exsultabunt labia mea cum cantavero tibi, et anima mea, quam redemisti. Insuper quoque lingua mea toto die meditabitur justitiam tuam, cum confusi et pudore affecti fuerint, qui quærunt mala mihi. » Prædicit eodem tempore Babyloniorum internecionem, sub Cyro Persarum rege factam, et Judæorum revocationem. Eversis enim illis, inquit, ego reditum consequar; hunc vero consecutus, lætus et gaudens tripudiabo tua beneficia celebrans, tuamque legem semper meditans.

A λαι[52] ἀνήγαγές με. » Ἀναβιώσεως, φησὶ, τινὸς ὑπολαμβάνω τετυχηκέναι· παρὰ δόξαν ἀνθρωπίνην τοσούτων [53] ἀπαλλαγεὶς συμφορῶν. [[54] Εἴποι δ' ἄν τις ταῦτα καὶ ἐκ προσώπου τῆς ἀνθρωπείας εἰρῆσθαι φύσεως. Ἐκ γὰρ τῶν ἀβύσσων τῆς γῆς ἀνήγαγε ταύτην ὁ καταβὰς εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, τουτέστιν ὁ ἐκ Θεοῦ Θεὸς, ὁ διὰ ταύτην ἑλόμενος καὶ ἄνθρωπος γενέσθαι.] Τοῦτο καὶ διὰ τοῦ Ἰεζεκιὴλ ὁ Θεὸς ἔφη [55]· « Ὅτι ἀνοίξω τοὺς τάφους ὑμῶν, καὶ ἀνάξω ὑμᾶς ἐκ Βαβυλῶνος· » τουτέστι, τὴν ἀνθρωπίνην ἀπόγνωσιν λύσω, καὶ παρὰ τὰς τῶν πολεμίων ἐλπίδας τὴν ἐπάνοδον ὑμῖν δωρήσομαι.

κα'. « Ἐπλεόνασας [56] ἐπ' [57] ἐμὲ τὴν μεγαλωσύνην σου· καὶ ἐπιστρέψας παρεκάλεσάς με [58], καὶ ἐκ τῶν ἀβύσσων τῆς γῆς πάλιν ἀνήγαγές με. » Ὁ δὲ Σύμ-
B μαχος οὕτως· *Αὐξήσεις* [59] *τὴν μεγαλειότητά μου, καὶ παρακυκλώσεις* [60] *με παραμυθίᾳ.* Καὶ [61] τἄλλα δὲ ὁμοίως προείρηκε. Τῇ γὰρ περὶ ἐμὲ κηδεμονίᾳ δειχθήσεταί σου τὸ ἀγαθόν.

κβ'. « Καὶ γὰρ ἐγὼ ἐξομολογήσομαί σοι ἐν λαοῖς, Κύριε [62]. » Οὐ παύσομαι γὰρ τὰς σὰς διηγούμενος δωρεὰς, καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας διδάσκων. Ἐπισημήνασθαι δὲ προσήκει, ὡς καὶ ἐνταῦθα λαῶν πολλῶν [63] ἐμνημόνευσεν, οἳ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Σωτῆρος [64] ἡμῶν, διὰ τῶν ἐξ Ἰουδαίων κηρύκων, τῆς σωτηρίας ἀπήλαυσαν. « Ἐν [65] σκεύεσι ψαλμοῦ τὴν ἀλήθειάν σου, ὁ Θεὸς, ψαλῶ σοι ἐν κιθάρᾳ, ὁ ἅγιος τοῦ Ἰσραήλ. » Χρήσομαι δὲ καὶ τοῖς συνήθεσιν ὀργάνοις τὴν ὑμνῳδίαν ὑφαίνων [66].

C κγ', κδ'. « Ἀγαλλιάσεται [67] τὰ χείλη μου, ὅτ' ἂν ψαλῶ [68] σοι· καὶ ἡ ψυχή μου, ἣν ἐλυτρώσω. Ἔτι δὲ καὶ ἡ γλῶσσά μου ὅλην τὴν ἡμέραν μελετήσει τὴν δικαιοσύνην σου· ὅτ' ἂν αἰσχυνθῶσι καὶ ἐντραπῶσιν οἱ ζητοῦντες τὰ κακά μοι. » Προλέγει κατὰ ταυτὸν τῶν Βαβυλωνίων τὸν ὄλεθρον ὑπὸ Κύρου τοῦ Πέρσου γεγενημένον [69], καὶ τὴν τῶν Ἰουδαίων ἀνάκλησιν. Ἐκείνων γὰρ, φησὶ, καταλυθέντων, ἐγὼ τῆς ἐπανόδου τεύξομαι [70]· ἀπολαύσας [71] δὲ τούτου [72], γεγηθὼς καὶ γαννύμενος [73] χορεύσω, τὰς σὰς εὐεργεσίας ὑμνῶν, καὶ τοῦ σοῦ νόμου διηνεκῆ [74] τὴν μελέτην ποιούμενος [75].

INTERP. PSALMI LXXI.

VERS. 1. « In Salomonem. » Quod Salomoni

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΟΑ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς Σολομών [76]. » Ὅτι τῷ Σολομῶντι οὐδα-

i Ezech. XXXVII, 12.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[52] *Πάλαι.* Rec. lectio, quam cod. 1 tuetur, est πάλιν. [53] *Τοσούτων.* cod. 2 præm. τῶν. [54] E cod. 1 suppl. [55] *Ὁ Θεὸς ἔφη.* cod. 1 ὁ αὐτὸς ἔφη Σωτήρ. [56] *Ἐπλεόνασας — παρεκάλεσάς με.* Hebr. תרב גדלתי ותסב תנחמני. *Augebis magnitudinem meam et iterum consolaberis me.* [57] *Ἐπ' — σου.* Rec. lectio est τὴν δικαιοσύνην σου. [58] *Παρεκ. με.* cod. 1 add. ὡς καὶ ἐν ἑτέρῳ, Λαός μου, τί ἐλύπησά σε, ἢ τί παρηνώχλησά σοι. [59] *Αὐξήσεις.* cod. 2 præm. καί. [60] cod. 1 παρακαλέσεις. Apud Montf. in Hexapl. ad h. l. leg. περικυκλώσεις. [61] *Καὶ — ἀγαθόν.* Hæc repetuntur in cod. 1. [62] *Ἐν λαοῖς, Κύριε.* Additur in edit. Ald. et Compl.. [63] *Πολλῶν.* Abest a cod. 2 [64] *Σωτῆρος.* cod. 1 præm. Θεοῦ καί. [65] *Ἐν — ψαλμοῦ.* Hebr. *cum instrumento nablii.* [66] cod. 2 ὑφαίνειν. cod. 1 add. λέγει δὲ καὶ ποίων διὰ τῶν ἑξῆς. [67] Rec. lectio, quam cod. 2 habet, est Ἀγαλλιάσονται. [68] cod. 1 ψάλω, quæ est rec. lectio. [69] *Γεγεν.* cod. 1 add. Καθάπερ τὴν παῦλαν τοῦ τυράννου ὑπὸ Χριστοῦ γενομένην· περὶ οὗ φησιν ὁ Παῦλος, ἐκεῖ γὰρ κατήργησε τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον. *Sicut exstinctionem tyranni per Christum, de qua Paulus dicit (Hebr. II, 18): Ibi enim destruxit illum qui mortis habebat imperium, hoc est diabolum.* [70] *Τεύξομαι.* cod. 1 add. Εἴρηται γὰρ ἡμῖν διὰ Κύρου· περὶ γὰρ αὐτοῦ ὁ Θεός φησι, Τῷ χριστῷ μου Κύρῳ. *Dictum enim nobis est, per Cyrum (hoc efficiendum esse); de eo enim inquit Deus, « Uncto meo Cyro. »* [71] *Ἀπολ.* cod. 1 præm. καί. [72] cod. 2 ταύτης. [73] cod. 1 γεγαννυμένος. [74] cod. 1 διηνεκῶς. [75] *Ποιούμ.* cod. 1 add. καθάπερ ὁ ἐξ ἐθνῶν τῆς χάριτος. *Ut populus gratiæ e gentilibus collectus.* [76] *Εἰς Σολ.* cod. 1 εἰς τέλος· ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ εἰς Σολομῶντα.

μῶς[77] ὁ προκείμενος ἁρμόττει[78] ψαλμὸς, οἶμαι καὶ A Ἰουδαίους ἂν[79] ὁμολογῆσαι τ' ἀληθῆ λέγειν ἐθέλοντας, ἤπου γε τῆς πίστεως τοὺς τροφίμους. Πρῶτον μὲν γὰρ οὔτε τῶν περάτων τῆς γῆς ἐκράτησε Σολομών· οὔτε παρὰ[80] τῶν ἑσπερίων καὶ ἑῴων ἐδέξατο φόρον. Ἔπειτα ἄνθρωπος ὢν, τὸν τῇ[81] φύσει σύμμετρον διαβιώσας χρόνον, τοῦ βίου τὸ τέλος ἐδέξατο, καὶ τοῦτο οὐκ εὐκλεές[82]. Ὁ δὲ ψαλμὸς ἡλίου καὶ σελήνης ἀρχαιότερον[83] δείκνυσι τὸν προφητευόμενον[84]. Ἀκριβέστερον δὲ ταῦτα ἡ τῶν ῥητῶν ἑρμηνεία διδάξει. Καὶ ἡ ἐπιγραφὴ δὲ, οὐκ ἀνάρμοστος, ἀτεχνῶς δὲ[85] τῷ Σωτῆρι συμβαίνουσα. Σολομὼν γὰρ εἰρηνικὸς ἑρμηνεύεται· καὶ τοῦτο σαφῶς ἡμᾶς ἡ τῶν Παραλειπομένων ἱστορία διδάσκει. Φησὶ γὰρ πρὸς τὸν Δαβὶδ διὰ τοῦ Νάθαν ὁ Θεός· « Ὅτι Σολομὼν ὄνομα αὐτῷ, καὶ εἰρήνην δώσω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐ- B τοῦ. » Ταύτην δὲ τὴν προσηγορίαν καὶ ὁ Δεσπότης ἔχει Χριστός[86]. Καὶ βοᾷ Παῦλος[87], ὁ μέγας κήρυξ τῆς ἀληθείας· « Αὐτός ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις φησί· « Τὴν ἐμὴν εἰρήνην δίδωμι ὑμῖν, τὴν ἐμὴν εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν. » Τὴν αὐτοῦ τοίνυν βασιλείαν, καὶ τὴν ὑπ'[88] αὐτοῦ κατορθωθεῖσαν εἰρήνην, καὶ τῶν ἐθνῶν τὴν σωτηρίαν, οὗτος ὁ ψαλμὸς προθεσπίζει. Καὶ[89] ἐπειδὴ καὶ Θεός ἐστι[90], καὶ ἄνθρωπος, τὸ μὲν ὢν ἀεὶ, τὸ δὲ δι' ἡμᾶς προσλαβὼν[91], ἀμφότερα ἡ προφητεία διδάσκει· καί φησιν, αὐτὸν μὲν ἔχειν, ὡς Θεὸν[92], ἁπάντων[93] τὴν ἐξουσίαν· λαμβάνειν[94] δὲ ταύτην, καὶ ὡς ἄνθρωπον[95], παρὰ τοῦ οἰ- C κείου Πατρός[96]. « Ὁ Θεὸς, τὸ κρῖμά σου τῷ βασιλεῖ δὸς, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως. » Καὶ βασιλεύς ἐστι, καὶ υἱὸς βασιλέως ὁ Δεσπότης Χριστός. Διὸ καὶ *βασιλέα* αὐτὸν, καὶ *υἱὸν βασιλέως* ἡ προφητεία καλεῖ· οὕτω καὶ λέοντα αὐτὸν ὁ πατριάρχης Ἰακὼβ καὶ σκύμνον λέοντος ὀνομάζει· « Σκύμνος γὰρ λέοντος, φησὶν, Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ μου[97], υἱέ μου, ἀνέβης· ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης[98] ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος, τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » Οὐ γὰρ μόνον βασιλεύς ἐστιν, ἀλλὰ καὶ βασιλέως υἱός. Καὶ γὰρ ὡς Θεὸς ἐκ τοῦ παμβασιλέως ἐγεννήθη Θεοῦ, καὶ ὡς ἄνθρωπος[99], πρόγονον ἔχει τὸν βασιλέα Δαβίδ. Τούτῳ ὁ προφητικὸς λόγος, ὡς ἀνθρώπῳ, δοθῆναι παρὰ τοῦ Θεοῦ[1] τὴν δικαιοσύνην παρακαλεῖ[2]. Εἶτα τὴν αἰτίαν διδάσκει[3].

hic psalmus nequaquam congruat, opinor Judæos **1101** etiam confiteri, si veritatem dicere voluerint, multo magis fidei alumnos. Primum enim nec Salomo finibus terræ dominatus est, neque ab his qui occidentem et orientem habitant tributum accepit. Deinde cum esset homo, et vixisset tempus naturæ congruens, vitæ finem accepit, et hunc non gloriosum. Psalmus vero sole et luna antiquiorem eum, qui per prophetiam designatur, ostendit. Apertius autem verborum interpretatio hæc docebit. Et inscriptio rursus non inepta est, vere autem Salvatori congruit. Salomo enim pacificus exponitur, et hoc liquido Paralipomenon historia nos docet. Dicit enim Davidi per Nathanem Deus : « Quoniam Salomo est nomen ejus, et pacem in diebus ejus dabo [k]. » Hanc autem appellationem et Dominus Christus habet. Et exclamat Paulus, magnus veritatis præco : « Ipse est pax nostra, qui utrumque fecit unum, postquam medium parietem maceriæ dissolvit [l]. » Et ipse Dominus sacris apostolis dicit : « Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis [m]. » Ejus igitur regnum, et pacem ab ipso allatam, atque gentium salutem hic psalmus vaticinatur. Et quoniam et Deus est et homo, quorum **1102** alterum est semper, alterum propter nos assumpsit, utrumque prophetia docet, et dicit ipsum tanquam Deum omnium potestatem habere, hanc vero ut hominem a suo Patre recipere. « O Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis. » Et rex est, et filius regis, Dominus Christus : idcirco illum et *regem*, et *filium regis* prophetia vocat. Sic etiam patriarcha Jacob, et leonem ipsum et catulum leonis nominat : « Catulus enim leonis, inquit, Juda, ex germine meo, fili mi, ascendisti, requiescens recubuisti ut leo, et quasi catulus leonis, quis suscitabit eum [n] ? » Non enim solum rex est, sed etiam regis filius. Etenim ut Deus, ex universorum rege Deo genitus est, et ut homo, progenitorem regem Davidem habet. Huic propheticus sermo, ut tanquam homini a Deo justitia concedatur, obsecrat. Deinde causam aperit.

[k] I Paral. XXII, 9. [l] Ephes. II, 14. [m] Joan. XIV, 27. [n] Gen. XLIX, 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[77] *Οὐδαμῶς*. cod. 2 οὐχ. [78] cod. 2 ἁρμόζει. [79] *Ἄν*. Abest a cod. 2. [80] *Παρά*. cod. 2 præm. τόν. [81] *Τῇ — χρόνον*. cod. 2 τῆς φύσεως μέτρον βιώσας. cod. 1 ponit περὶ ante τῇ φύσει. [82] *Εὐκλεές*. cod. 1 add. ἀλλὰ κομιδῇ δυσκλεές. [83] *Ἀρχαιότερον*. cod. 1 et 2 πρεσβύτερον. [84] *Προφητ*. cod. 1 add. καὶ ἄνωθεν κατιόντα, οὐ κάτω φυόμενον. *Et qui e cœlo descendit non inferne ortus est.* [85] *Δέ*. Abest a cod. 1. [86] *Χριστός*. cod. 1 add. ὁ Θεὸς ἡμῶν. [87] *Παῦλος*. cod. 2 præm. ὁ ἀπόστολος. [88] *Ὑπ'*. Des. in cod. 1. [89] *Καί*. Abest a cod. 2. [90] *Ἐστι*. cod. 1 ὑπάρχει προαιώνιος. [91] *Καὶ προσλαβών*. cod. 1. Ὁ αὐτὸς δὲ καὶ ἐκ τῆς παρθένου ἐγένετο ἄνθρωπος, οὐχ ἕτερον ἄνθρωπον προσλαβὼν, ἀλλ' ἀτρέπτως, ὡς πολλάκις ἡμῖν εἴρηται, ἀφαντασιάστως ἐκ παρθένου ἐσαρκώθη. Conf. ad h. l. p. 1051, n. 5. [92] *Θεόν*. cod. 4 præm. προαιώνιον. [93] *Ἁπάντων*. cod. 1 præm. τῶν. [94] cod. 1 et 2 λαμβάνει. [95] cod. 1 et 2 ἄνθρωπος. [96] *Πατρός*. cod. 1 add. μᾶλλον δὲ κατ' οἰκονομίαν διδόναι τῇ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ. [97] *Μου*. Abest tum a textu l. c. tum a cod. 1. [98] cod. 2 ἐκοιμήθη, quam lectionem l. c. habent quidam libri veteres. [99] *Ὡς ἄνθρωπος*. cod. 1 κατ' οἰκονομίαν, ἣν, ὡς οἶδας αὐτὸς μόνος, εἵλετο δι' ἡμᾶς. [1] *Θεοῦ*. cod. 1 Πατρός. [2] *Παρακαλεῖ*. cod. 1 add. Ἀντὶ τοῦ μαρτυρηθῆναι· καὶ δὴ μαρτυρεῖται, « Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα· » κρίνει δὲ ὁ Πατὴρ οὐδένα, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν κρίσιν δέδωκε τῷ υἱῷ. *Hoc est, ut testimonium accipiat. Et quidem testimonium illud* (*Matth.* III, 17) *accepit, « Hic est Filius meus dilectus, in quo beneplacitum habeo. » Pater autem neminem judicat* (Joan. V, 22), *sed omne judicium dedit Filio.* [3] *Τὴν αἰτ. διδάσκει*. cod. 1 ἐπάγει.

VERS. 2. « Judicare populum tuum in justitia, et pauperes tuos in judicio. » Eos enim qui peccati paupertate tenentur, ab acerbi tyranni servitute liberabit, juste **1103** ipsum, et eos qui ab illo detinentur, judicans.

VERS. 3. « Suscipiant montes pacem pro populo, et colles justitiam. » Personæ fictio est, omnium vicissitudinem ostendens. Sic populi exitum narrans, ait: « Montes exsultaverunt ut arietes, et colles sicut agni ovium [o]. » Videmus porro et montium et collium mutationem. Nam pro impietate, quæ olim in ipsis regnabat, homines angelorum vitam amplexi, evangelica justitia in ipsis fruuntur: et qui pro hominibus legationes obeunt, divinas reconciliationes peragunt.

VERS. 4. « Judicabit pauperes populi, et salvos faciet filios pauperum, et humiliabit calumniatorem. » Merito diabolus *calumniator* appellatur, qui et Deum ipsum calumniatus est, dicens eum ligni participationem propter invidiam inhibuisse: et de Jobo iisdem mendaciis usus est, dicens: « Nunquid gratis timet Jobus Deum? tange enim, inquit, cuncta quæ possidet, nisi in faciem benedixerit tibi [p]. » Hunc in octavo psalmo inimicum et ultorem nominavit: hic vero calumniatorem. Sed hunc quidem Dominus depressit et evertit: eos vero, qui ab ipso tyrannide pressi erant, libertate et salute **1104** dignatus est.

VERS. 5. « Et permanebit cum sole, et ante lunam generationes generationum. » Qui, inquit, hæc omnia perficit, neque dierum principium, ut cum Apostolo loquamur [q], neque vitæ finem habet. Genitus est enim a Patre ante lunam generationibus generationum, hoc est, infinitis sæculis ante mundi constitutionem exsistens. Sed et simul « permanebit cum sole; » quasi dicat: Perennem statum habebit; non quod perennem statum sol habeat, sed aliam similitudinem magis idoneam non inveniens, solemque insignem videns, et temporum ac dierum Opificem, huic comparavit rerum mutationem ex tenebris in lucem. Siquidem etiam ipse Dominus Christus Sol justitiæ nominatur.

A β'. « Κρίνειν[4] τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ τοὺς πτωχούς σου ἐν κρίσει. » Τοὺς γὰρ πτωχείᾳ τῆς ἁμαρτίας κατεχομένους τῆς τοῦ πονηροῦ τυράννου δουλείας ἐλευθερώσει[5]· δικαίως[6] αὐτῷ καὶ τοῖς[7] ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένοις δικάσας.

γ'. « Ἀναλαβέτω τὰ ὄρη εἰρήνην τῷ λαῷ[8], καὶ οἱ βουνοὶ δικαιοσύνην[9]. » Προσωποποιΐα ἐστὶ τὴν πάντων δεικνῦσα[10] μεταβολήν. Οὕτω[11] τοῦ λαοῦ τὴν ἔξοδον διηγούμενος ἔφη· « Τὰ ὄρη ἐσκίρτησαν ὡσεὶ κριοὶ, καὶ οἱ βουνοὶ ὡς ἀρνία προβάτων. » Ὁρῶμεν δὲ ὅμως καὶ τῶν ὀρῶν καὶ τῶν βουνῶν τὴν μεταβολήν· ἀντὶ γὰρ τῆς πάλαι πολιτευσαμένης ἐν αὐτοῖς ἀσεβείας, οἱ τὸν ἀγγελικὸν ἀσπασάμενοι βίον τὴν εὐαγγελικὴν ἐν αὐτοῖς δικαιοσύνην καρποῦνται· καὶ τὰς ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων πρεσβείας ποιούμενοι, τὰς θείας
B καταλλαγὰς πραγματεύονται[12].

δ'. « Κρινεῖ τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ, καὶ σώσει τοὺς υἱοὺς τῶν πενήτων, καὶ ταπεινώσει συκοφάντην[13]. » Εἰκότως ὁ διάβολος κέκληται *συκοφάντης*· τόν τε γὰρ Θεὸν ἐσυκοφάντησε, διὰ φθόνον φήσας κεκωλυκέναι τὴν τοῦ ξύλου μετάληψιν· καὶ κατὰ τοῦ Ἰὼβ ταῖς αὐταῖς ψευδολογίαις ἐχρήσατο, φήσας· « Μὴ δωρεὰν σέβεται Ἰὼβ τὸν Θεόν; Ἅψαι γὰρ, φησὶ, πάντων ὧν ἔχει, ἦ μὴν εἰς πρόσωπόν σε εὐλογήσει. » Τοῦτον ἐν τῷ ὀγδόῳ ψαλμῷ ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητὴν ὠνόμασεν, ἐνταῦθα δὲ συκοφάντην. Ἀλλὰ τοῦτον μὲν ὁ[14] Δεσπότης ἐταπείνωσε καὶ κατέλυσε· τοὺς δὲ ὑπ' αὐτοῦ τυραννουμένους ἐλευθερίας καὶ σωτηρίας[15] ἠξίωσε[16].

C ε'. « Καὶ συμπαραμενεῖ[17] τῷ ἡλίῳ· καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεᾶς[18] γενεῶν. » Ὁ ταῦτα, φησὶν, ἅπαντα κατορθῶν[19], οὔτε ἀρχὴν ἡμερῶν, ἀποστολικῶς εἰπεῖν, οὔτε ζωῆς τέλος ἔχει. Ἐγεννήθη μὲν γὰρ[20] ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸ τῆς σελήνης γενεᾶς γενεῶν[21], τουτέστιν, ἀπείροις τισὶ γενεαῖς[22] προϋπάρχων[23] τῆς κτίσεως. Ἀλλὰ[24] καὶ « συμπαραμενεῖ τῷ[25] ἡλίῳ· » ἀντὶ τοῦ, διαρκὲς ἕξει[26] τὸ εἶναι· οὐχ[27] ἐπειδὴ ὁ ἥλιος διαρκὲς ἔχει τὸ εἶναι· ἀλλ'[28] εἰκόνα διαρκεστέραν οὐχ εὑρών[29], ἐπίσημον δὲ τοῦτον εἰδὼς, καὶ[30] χρόνων καὶ ἡμερῶν Δημιουργὸν, τούτῳ παρέβαλε τὴν ἀπὸ σκότους εἰς φῶς τῶν πραγμάτων μεταβολήν. Ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ὁ Δεσπότης[31] Χριστὸς[32] ἥλιος δικαιοσύνης ὠνόμασται.

[o] Psal. CXIII, 4. [p] Job I, 9, 11. [q] Hebr. VII, 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[4] cod. 2 κρινεῖ. [5] *Ἐλευθ.* cod. 1 add. τὴν πλουτοποιὸν πτωχεύσας πτωχείαν ὁ τοῦ παντὸς Δεσπότης, *Universis Dominus qui lucri plenam paupertatem subiit.* [6] *Δικαίως.* cod. 1 præm. καί. [7] *Καὶ τοῖς.* cod. 1 præm. τῷ πρώτῳ ἀποστάτῃ. [8] *Λαῷ.* in textu τῶν Ο' sequ. σου. [9] Rec. lectio h. l. est ἐν δικαιοσύνῃ. [10] cod. 2 δεικνύουσα. [11] *Οὕτω — μεταβολήν.* Des. in cod. 2. [12] cod. 2, πραγματεύσονται. cod. 1 add. Τοῦτο γὰρ θέλει εἰπεῖν τὸ ἀναλαβέτω τὰ ὄρη εἰρήνην τῷ λαῷ, ἀντὶ τοῦ μεσιτευσάτω. Ὄρη δὲ λέγει τοὺς μακαρίους προφήτας, κυρίως δὲ τοὺς μακαρίους ἀποστόλους, δι' ὧν τὴν εἰρήνην τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν ἐβράβευσε. *Hoc enim significat illud: Suscipiant montes pacem pro populo, h. e. mediatoris vices gerant.* Montes *autem dicit beatos prophetas, proprie vero beatos apostolos, per quos pacem loco præmii largitus est credentibus.* [13] *Καὶ ταπειν. συκοφ.* Hebr. וידכא עושק *et conteret oppressorem.* [14] *Ὁ.* cod. 1 ὡς. [15] cod. 2 ἐλευθερίαν καὶ σωτηρίαν. [16] *Ἠξίωσε.* cod. 1 add. καλῶς οὖν ἔχειν ἔφησε διὰ τῶν ἑξῆς. [17] *Καὶ συμπαραμ.* Hebr. ייראוך *Timebunt te.* Symm. φοβηθήσονταί σε. [18] Rec. lectio est γενεάς. [19] *Κατορθῶν.* cod. 1 χαριζόμενος. [20] *Γάρ.* Abest a cod. 2. [21] *Γεν. γενεῶν.* Des. in cod. 2. [22] *Τισὶ γενεαῖς.* cod. 1 τισὶν αἰῶσιν· καὶ πρὸ τῶν αἰώνων ἀεὶ σὺν Πατρὶ ὤν· ἅμα γὰρ Πατὴρ, ἅμα καὶ Υἱός. [23] cod. 2 προϋπάρχει. cod. 1 οὐ μόνον δὲ προϋπάρχει. [24] *Ἀλλά.* cod. 1 add. καὶ δημιουργὸς ταύτης καὶ τοῦ παντὸς ποιητὴς ὑπάρχει. [25] *Τῷ.* cod. 1 præm. δέ. [26] *Ἕξει.* cod. 1 et 2 ἔχει. [27] *Οὐχ εἶναι.* Des. in cod. 1 et 2. [28] *Ἀλλ'.* cod. 1 ἄλλην δέ. [29] cod. 1 εὑρηκώς. [30] *Καὶ — δημιουργόν.* cod. 1 καὶ φωτὸς χορηγὸν καὶ ἡμέρας δημιουργόν. [31] *Δεσπότης.* cod. 1 præm. τοῦ παντός. [32] *Χριστός.* cod. 1 add. ὁ Θεός.

ϛ'. « Καταβήσεται ὡς ὑετὸς ἐπὶ πόκον· καὶ ὡσεὶ A σταγὼν ἡ στάζουσα [33] ἐπὶ τὴν γῆν. » Διὰ τούτων σαφῶς ἡμῖν τὴν ἀνθρωπείαν [34] ὑπέδειξε [35] γέννησιν ἀψοφητὶ γεγενημένην [36], καὶ λίαν ἡσύχως καὶ μυστικῶς. Καθάπερ γὰρ πόκος δεχόμενος ὑετὸν, οὐδένα κτύπον ἀποτελεῖ, καὶ ψεκάδες εἰς γῆν δροσώδεις φερόμεναι, αἴσθησιν ταῖς ἀκοαῖς οὐδεμίαν παρέχουσιν· οὕτως ἡ δεσποτικὴ γεγένηται [37] σύλληψις· οὐδὲ τοῦ συνοικοῦντος αἰσθομένου μνηστῆρος [38]. Ὕστερον γὰρ [39], μετὰ τὴν κύησιν ἀτοπίαν ὑποτοπήσας τινὰ [40], ἠβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν [41]· ἀλλὰ δι' ἀγγέλου μεμάθηκεν ὡς [42] πνευματικὸς ὁ τόκος, καὶ οὐκ ἀνθρώπινος.

ζ'. « Ἀνατελεῖ [43] ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη. » Καὶ μαρτυρεῖ τοῖς λόγοις τὰ πράγματα· τῆς γὰρ προτέρας δυσσεβείας ἀπαλλαγεῖσα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, μετέμαθε τὴν εὐσέβειαν. Εἰ δὲ καί B τινες τῶν πεπιστευκότων κατὰ τοὺς εὐαγγελικοὺς οὐ πολιτεύονται νόμους, ἀλλ' οὖν εἰσι μυριάδες ἀριθμοῦ [44] κρείττους, καὶ ἐν στρατιώταις, καὶ ἐν ἰδιώταις, καὶ ἐν ἀστοῖς, καὶ ἐν χωριτικοῖς [45], ἀρετῆς πολλὴν φροντίδα ποιούμενοι. « Καὶ πλῆθος εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιρεθῇ ἡ σελήνη. » Πάλαι μὲν γὰρ αἱ τοπαρχίαι, καὶ αἱ καθ' ἕκαστον ἔθνος διῃρημέναι βασιλεῖαι συχνοῖς πολέμοις ταλαιπωρούμεναι, τοῦ δώρου τῆς εἰρήνης ἀπολαύειν οὐκ εἶχον. Διηνεκῶς γὰρ τὸν ὁπλιτικὸν [46] μετῄεσαν βίον· καὶ τούτους τοὺς πολέμους πολλοὶ καὶ Ῥωμαίων καὶ Ἑλλήνων συνέγραψαν. Διδάσκουσι δὲ ἡμᾶς καὶ αἱ τῶν Βασιλέων, καὶ αἱ τῶν Μακκαβαίων ἱστορίαι, ὅσα προὐξένουν [47] αἱ τοπαρχίαι κακά. Μετὰ δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Σω- C τῆρος ἡμῶν ἐνανθρώπησιν, πέπαυται μὲν ἐκεῖνα, μία δὲ βασιλεία τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης κρατεῖ, δι' ἣν εἰρήνη πολιτευομένη, τῷ [48] θείῳ κηρύγματι δέδωκε τὴν ἰσχύν. Τὸ δὲ, « ἕως οὗ ἀνταναιρεθῇ ἡ σελήνη, » ἀντὶ τοῦ, πάντα τοῦ παρόντος βίου τὸν χρόνον. Περιττὸν γὰρ περὶ τοῦ μέλλοντος λέγειν, καθ' ὃν εἰρήνη ἀληθὴς πολιτεύσεται.

VERS. 6. « Descendet sicut pluvia in vellus, et sicut stillicidia stillantia super terram. » Per hæc clare nobis humanam generationem ostendit, sine strepitu factam, et valde quiete et secreto. Sicut enim lana imbrem recipiens nullum fragorem emittit, et stillæ roris in terram delatæ sensum nullum auribus præbent: sic Domini conceptio facta est, neque ipso sponso resciscente, qui una habitabat. Postea **1105** enim, post conceptionem aliquam indignitatem suspicatus, occulte dimittere illam voluit. Verum ab angelo edoctus fuit, cœlestem esse fetum, et non humanum.

VERS. 7. « Orietur in diebus ejus justitia. » Et eventus verbis testimonium perhibent. Humana enim natura a pristina impietate liberata, pietatem didicit. Quod si aliqui eorum, qui crediderunt, secundum evangelicas leges non vivunt, at myriades sunt, quæ numerum superant, inter milites et privatos, inter urbanos et agrestes, qui virtutis multam curam gerunt. « Et abundantia * pacis, donec auferatur luna. » Olim enim toparchiæ et regna per singulas gentes divisa, frequentibus bellis vexata, pacis dono frui nequibant. Continue enim in armis vitam ducebant, et hæc bella multi Romanorum et Græcorum conscripserunt. Docent autem nos etiam Regnorum et Machabæorum historiæ, quot sibi mala toparchiæ asciverint. Post incarnationem autem Dei et Salvatoris nostri illa cessarunt: unum vero regnum orbi nostro imperat, per quod pax obtinens divinæ prædicationi robur largita est. Hoc autem, « donec auferatur luna, » idem est ac, per omne præsentis vitæ tempus. Supervacaneum enim esset de futuro dicere, in quo vera **1106** pax semper vigebit.

η'. « Καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης. » Ἀντὶ τοῦ, πάντων κρατήσει τῶν τερμάτων [49] τῆς οἰκουμένης [50]. Ἐπειδὴ γὰρ πέραν τῆς γῆς τὰ μεγάλα ἐστὶ καὶ ἄπλωτα πελάγη, ἅ τινες Ἀτλαντικὰ καλοῦσιν, ἢ ὠκεανὸν ἑσπέριον καὶ ἑῷον, εἰκότως τῆς D οἰκουμένης τὸ κράτος ταῖς ἔξωθεν κυκλοῦσθαι [51] θαλάσσαις ἐδήλωσε. Καὶ τοῦτο σαφέστερον ὁ μετὰ τοῦτον πεποίηκε στίχος. « Καὶ ἀπὸ ποταμῶν [52] ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » *Ποταμὸν* λέγει [53] τὸν Ἰορδάνην, ἐν [54] ᾧ βαπτισθεὶς ὁ Δεσπότης ὑπὸ [55] τοῦ Πατρὸς ἐμαρτυρήθη, ὡς αὐτός ἐστιν ὁ ἀγαπητὸς Υἱὸς, ἐν ᾧ ηὐδόκησεν [56]. Ἀπὸ τότε δὲ, φησὶν ὁ εὐαγγελι-

VERS. 8. « Et dominabitur a mari usque ad mare. » Quasi diceret, omnibus orbis finibus dominabitur. Quoniam enim trans terram magna sunt maria, quæ transmitti non possunt, quæ nonnulli Atlantica vocant, vel orientalem et occidentalem oceanum, merito orbis terræ imperium externo undique mari septum esse declaravit. Et hoc manifestius sequens versiculus declaravit. « Et a flumine usque ad terminos orbis terrarum. » *Flumen* dicit Jordanem, in quo Dominus baptizatus Patris testimonio commendatus est, quod ipse esset dilectus Filius, in quo beneplacitum ha-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[33] *Σταγ. ἡ στάζουσα.* Rec. lectio h. l. est σταγόνες στάζουσαι. [34] *Ἀνθρωπείαν* cod. 1 ἐκ παρθένου. [35] *Ὑπέδειξε.* cod. 2 præm. αὐτοῦ. [36] *Γεγεν.* cod. 1 γενομένην. [37] *Ἡ δεσπ. γεγέν.* cod. 1 τοῦ Θεοῦ Λόγου γέγονε. [38] cod. 1 μνάστορος. [39] *Γάρ.* cod. 1 præm. μέν. [40] *Τινά.* cod. 1 add. ὁ Ἰωσήφ. [41] *Αὐτήν.* cod. 1 τὴν ἀπειρόγαμον καὶ Θεοτόκον, καὶ συντόμως εἰπεῖν, Θεοῦ μητέρα. [42] *Ὡς—ἀνθρώπινος.* cod. 1 ὡς Ἐμμανουὴλ ὁ ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς τεχθείς· καὶ καλεῖται γὰρ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· περὶ γὰρ αὐτοῦ ὁ προφήτης διὰ τῶν ἑξῆς. [43] *Ἀνατελεῖ—δικαιοσύνη.* Hebr. יפרח בימיו צדיק *Florebit in diebus ejus justus*, Symm. ἀνθήσει ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δίκαιος. [44] *Ἀριθμοῦ.* Abest. a cod. 2. [45] *Χωριτικοῖς.* cod. 1 ἐπιχωρίοις. [46] cod. 1 ὁπλικόν. [47] cod. 2 προξενοῦσιν. [48] *Τῷ.* cod. 2 præm. πολλήν. [49] *Τερμάτων.* cod. 1 περάτων. [50] *Οἰκουμένης.* cod. 1 add. ἡ εἰς Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν γνῶσίς τε καὶ πίστις. [51] cod. 1 κυκλούσαις. [52] Rec. lectio h. l. est ποταμοῦ. [53] *Λέγει.* cod. 1 præm. δέ. [54] *Ἐν—δεσπότης.* cod. 1 ἐν ᾧ τὸ ὑπὲρ ἡμῶν ὑπεισῆλθε βάπτισμα ὁ τοῦ γένους σωτήρ. [55] *Ὑπό.* cod. 1 præm. καί. [56] *Ηὐδόκησεν.* cod. 1 add. οὐχ ὁ περὶ αὐτὸν, οὐδ' αὖ πάλιν ὁ ἐν αὐτῷ.

beret. Ex eo autem tempore, ait evangelista, incepit prædicare, et dicere : «Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cœlorum [r].» Idcirco et vaticinatio dicit : «Dominabitur a flumine usque ad terminos orbis terrarum.» Deinde et alio modo hoc illustrat.

Vers. 9, 10. «Coram illo procident Æthiopes, et inimici ejus terram lingent. Reges Tharsis, et insulæ, munera offerent : reges Arabum, et Saba dona adducent.» *Tharsis* Carthaginem civitatem Libyæ principem, et beatus Isaias, et admirabilis Ezechiel nuncupant. *Saba* autem, Æthiopiæ gens est. Sed Libyes qui et Afri nuncupantur, occidentalem orbis partem occupant, Æthiopes autem **1107** orientalem et australem, Arabes vero mediam continentem. At insulares eas regiones, quæ in maris medio sunt, obtinent. Hos autem ait prostraturos sese esse ante ipsum, et adoraturos eum ut Deum, et * dona oblaturos, ut regi : inimicos vero exsecrationibus in serpentem factis addictum iri : «Super pectus et ventrem gradieris, et terram comedes cunctis diebus vitæ tuæ [s].» Inimici autem Dei et Salvatoris nostri, nequissimi sunt dæmones, in quos conculcandi supra scorpios et serpentes dedit potestatem. Postquam autem trium vel quatuor nationum fecit mentionem, et obscure omnium gentium mutationem indicavit, clariorem orationem facit.

Vers. 11. «Et adorabunt eum omnes reges terræ.» Alii quidem in præsenti vita volentes, alii vero omnes post resurrectionem. «Nondum enim,» sicut dicit divinus Apostolus, «videmus illi omnia subjecta [t],» sed tunc «illi flectetur omne genu, cœlestium, et terrestrium, et infernorum [u].» — «Omnes gentes servient ei.» Hæc patriarchæ Jacobi vaticinationi respondent : «Quoniam ipse erit exspectatio gentium [v].» Cæterum prædictionis finem videmus : quia non est gens quæ Evangelii prædicationem non audierit, sed sunt in singulis qui divinæ cognitionis lumen acceperunt.

Vers. 12, 13. «Quia liberavit pauperem a potente, et pauperem cui non erat adjutor. Parcet pauperi et inopi, et animas pauperum **1108** salvas faciet.» Adorabunt ipsum omnes, ab acerba diaboli tyrannide liberati. *Potentem* enim ipsum appellavit; *pauperem* vero, humanam naturam, utpote quæ tunc temporis Deo destituta erat. Præterea divinis suis legibus potentes reprimit, et gehennæ minis perterrefacit, efficitque, ut quadam indulgentia utantur erga pauperes. Hoc enim etiam subjunxit.

A στής, ἤρξατο κηρύττειν καὶ λέγειν, «Μετανοεῖτε, ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.» Οὗ δὴ χάριν καὶ ἡ προφητεία φησὶν, ὅτι «Κρατήσει ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ ἕως τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης.» Εἶτα καὶ ἑτέρωθεν τοῦτο ποιεῖ φανερόν[67].

θ', ι'. «Ἐνώπιον αὐτοῦ προπεσοῦνται Αἰθίοπες[68], καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ χοῦν λείξουσι. Βασιλεῖς Θαρσεῖς[69] καὶ νῆσοι δῶρα προσοίσουσι· βασιλεῖς Ἀράβων καὶ Σαββᾶ[60] δῶρα προσάξουσι.» *Θαρσεῖς* τὴν Καρχηδόνα, τὴν τῆς Λιβύης προκαθημένην, καὶ ὁ μακάριος Ἡσαΐας καὶ ὁ θαυμάσιος Ἰεζεκιὴλ ὀνομάζουσι. *Σαββᾶ* δὲ Αἰθιοπικὸν ἔθνος· ἀλλὰ Λίβυες μὲν οἱ[61] καὶ Ἄφροι προσαγορευόμενοι, τὰ ἑσπέρια τῆς οἰκουμένης κατέχουσι τμήματα· Αἰθίοπες δὲ τὰ ἑῷα καὶ νότια· Ἄραβες δὲ τὴν μέσην ἤπειρον· οἱ δὲ νησιῶ-
B ται τῆς θαλάσσης τὰ μέσα. Τούτους δὲ ἔφη προπεσεῖσθαι ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ προσοίσειν ὡς Θεῷ τὴν προσκύνησιν, καὶ δῶρα προσκομιεῖν[62] ὡς βασιλεῖ· τοὺς δὲ ἐχθροὺς ὑποβληθήσεσθαι ταῖς κατὰ τοῦ ὄφεως γεγενημέναις ἀραῖς· «Ἐπὶ τῷ στήθει καὶ τῇ κοιλίᾳ πορεύσῃ, καὶ γῆν φαγῇ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου.» Ἐχθροὶ δὲ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν, οἱ παμπόνηροι δαίμονες, καθ' ὧν ἔδωκε[63] τὴν ἐξουσίαν[64] τοῦ[65] πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων. Ἐπειδὴ δὲ[66] τριῶν ἢ τεττάρων ἐθνῶν ἐμνημόνευσε, καὶ αἰνιγματωδῶς τὴν τῶν ἐθνῶν ἁπάντων μεταβολὴν παρεδήλωσε, σαφέστερον τὸν λόγον ποιεῖ[67].

ια'. «Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς[68].» Οἱ μὲν κατὰ τὸν παρόντα βίον
C ἑκόντες· οἱ δὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἅπαντες. «Οὐδέπω γὰρ,» ἤ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, «ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα,» ἀλλὰ τότε «κάμψει αὐτῷ πᾶν γόνυ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων.» — «Πάντα τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ.» Συμβαίνει ταῦτα τῇ τοῦ πατριάρχου Ἰακὼβ προφητείᾳ, «Ὅτι αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν.» Ὁρῶμεν δὲ καὶ τὸ τῆς προῤῥήσεως τέλος· οὐδὲ γάρ ἐστιν ἔθνος τῶν εὐαγγελικῶν κηρυγμάτων ἀνήκοον· ἀλλ' εἰσὶν ἐν ἑκάστῳ οἱ τῆς θεογνωσίας τὴν αἴγλην δεξάμενοι[69].

ιβ', ιγ'. «Ὅτι ἐῤῥύσατο πτωχὸν ἐκ δυνάστου[70], καὶ πένητα ᾧ οὐχ ὑπῆρχε βοηθός. Φείσεται πτωχοῦ καὶ πένητος, καὶ ψυχὰς πενήτων σώσει.» Προσκυνήσουσιν[71] αὐτῷ ἅπαντες, τῆς πικρᾶς τοῦ δια-
D βόλου τυραννίδος ἀπαλλαγέντες. *Δυνάστην* γὰρ αὐτὸν ὠνόμασε, *πτωχὸν* δὲ τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν, ὡς ἔρημον γενομένην τηνικαῦτα Θεοῦ. Ἄλλως τε καὶ τοῖς θείοις αὐτοῦ νόμοις καταστέλλει τοὺς δυναστεύοντας, καὶ ταῖς τῆς γεέννης ἀπειλαῖς καταπλήττει, καὶ παρασκευάζει φειδώ τινα τῶν πενήτων ποιεῖσθαι. Τοῦτο γὰρ καὶ[72] ἐπήγαγεν.

[r] Matth. III, 2. [s] Gen. III, 14. [t] Hebr. II, 8. [u] Philipp. II, 10. [v] Gen. XLIX, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[57] *Φανερόν*. cod. 1 add. λέγων. [58] *Αἰθίοπες*. Hebr. ציים *qui in desertis habitant.* [59] Rec. lectio h. l. est Θαρσίς. [60] cod. 1 Σαβᾶ. Alii habent Σαβά. [61] *Οἱ*. Abest a cod. 2. [62] cod. 1 προσκομίσαι. [63] *Ἔδωκε*. In cod. 1 ponitur post σκορπίων. [64] *Ἐξουσίαν*. cod. 1 add. τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσι [65] *Τοῦ*. Abest a cod. 2. [66] *Δέ*. Des. in cod. 2. [67] *Ποιεῖ*. cod. 1 add. διὰ τῶν ἑξῆς. [68] *Τῆς γῆς*. Additur in edit. et Compl. [69] *Δεξάμενοι*. cod. 1 add. καὶ τίνος ἕνεκεν λέγει. [70] *Ἐκ δυνάστου*. Hebr. משוע *clamantem* Symm. ὀμώζοντα. [71] *Προσκυν*. cod. 1 præm. ὃ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν. [72] *Καί*. Abest a cod. 2.

ιδ'. « Ἐκ τόκου [73] καὶ ἐξ ἀδικίας λυτρώσεται τὰς A ψυχὰς αὐτῶν. » *Τόκον* δὲ τὴν πλεονεξίαν ἐκάλεσεν· οὕτω γὰρ αὐτὸν καὶ ὁ παλαιὸς προσαγορεύει νόμος, «Τόκον [74] καὶ [75] πλεονασμὸν οὐ λήψῃ·» πείσει τοίνυν, φησὶ, τοὺς ἀδικίᾳ [76] καὶ πλεονεξίᾳ χαίροντας ἐλέῳ καὶ φιλανθρωπίᾳ κεχρῆσθαι. « Καὶ ἔντιμον τὸ [77] ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον αὐτῶν. » Σεβάσμιος, φησὶν, ἔσται παρὰ πᾶσι, καὶ ἔνδοξος [78].

ιε'. « Καὶ ζήσεται, καὶ δοθήσεται αὐτῷ ἐκ τοῦ χρυσίου τῆς Ἀραβίας. » Ἀντὶ τῆς *Ἀραβίας*, *Σαββὰ* τεθείκασιν οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταί. Καὶ τοῦτο μέντοι κἀκεῖνο τὰ ἀναθήματα προθεσπίζει τὰ παρὰ πάντων αὐτῷ καὶ βασιλέων καὶ βαρβάρων προσκομιζόμενα. Τὸ δὲ *ζήσεται*, ἀντὶ τοῦ *διαμενεῖ* τέθεικεν [79]. « Καὶ προσεύξονται περὶ αὐτοῦ διαπαντὸς, ὅλην τὴν ἡμέραν εὐλογήσουσιν αὐτόν. » Ὑμνήσουσι B δὲ αὐτὸν διηνεκῶς· ὑμνήσουσι δὲ καὶ τὸν αὐτοῦ Πατέρα, δι' αὐτοῦ [80] λαβόντες τῆς ὑμνῳδίας τὰς ἀφορμάς. Τὸ γὰρ, « Προσεύξονται περὶ αὐτοῦ, » ἔοικε τῷ ἀποστολικῷ ἐκείνῳ [81]· « Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Καὶ πάλιν· « Δι' οὗ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν πρὸς τὸν Πατέρα [82]. » Διὰ τούτου [83] προσεύξονται τοίνυν ἅπαντες τῷ Πατρὶ, καὶ ὑμνήσουσιν αὐτὸν, ἐπὶ τοῖς παρὰ τοῦ Υἱοῦ εἰς αὐτοὺς γεγενημένοις ἀγαθοῖς. Ὑμνήσουσι δὲ καὶ αὐτὸν [84], ὡς παρ' αὐτοῦ ταῦτα δεξάμενοι.

ις'. « Ἔσται στήριγμα [85] ἐν τῇ γῇ [86] ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων. » Αὐτὸς [87], φησὶ, στηρίξει, καὶ ἐρείσει τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας, καὶ ὑψηλοὺς δείξει καὶ μετεώρους, ὡς ἐν αὐταῖς ἑστῶτας ταῖς τῶν ὀρῶν C κορυφαῖς. Τοῦτο δὴ [88] καὶ ὁ Κύριος ἔφη τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· « Οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη· οὐδὲ καίουσι λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ [89] τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ φαίνει [90] πᾶσι τοῖς [91] ἐν τῇ οἰκίᾳ. » — « Ὑπεραρθήσεται [92] ὑπὲρ τὸν Λίβανον ὁ καρπὸς αὐτῶν [93]. » Ἐπειδὴ τῶν ὑψηλῶν ὀρῶν ἐμνημόνευσεν [94], εἰκότως καὶ τοῦ Λιβάνου τὴν μνήμην παρήγαγεν, ὡς τῶν κατὰ τὴν Παλαιστίνην ὀρῶν ὑψηλοτάτου· καί φησι, τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ταύτης ὑποφήτας [95] καὶ κήρυκας, ὑψηλοτέρους καὶ περιφανεστέρους τοῦ Λιβάνου [96] γενήσεσθαι [97]. « Καὶ ἐξανθήσουσιν ἐκ πόλεως ὡσεὶ χόρτος τῆς γῆς. » Οἱ μὲν οὖν πεπιστευκότες αὐτῷ τοιοῦτον βλαστήσουσι καρπόν. Οἱ δὲ ἀπιστήσαντες Ἰουδαῖοι χόρτῳ φυομένῳ, καὶ παραυτίκα φθειρομένῳ, ἀπεικασθήσονται [98].

VERS. 14. « Ex usuris, et iniquitate redimet animas eorum. » *Fenus* autem avaritiam appellavit. Sic et antiqua lex illud nuncupat : « Fenus et abundantiam non accipies [x]. » Persuadebit igitur, inquit, eis, qui iniquitate et avaritia lætantur, ut misericordia et benignitate utantur. « Et honorabile nomen ejus coram ipsis. » Honoratus, ait, et gloriosus apud omnes erit.

VERS. 15. « Et vivet, et dabitur ei de auro Arabiæ. » Pro *Arabia*, Saba cæteri interpretes posuerunt. Utrumque autem munera * oblata ipsi ab omnibus et regibus et barbaris prædicit. *Vivet* autem posuit pro *permanebit*. « Et adorabunt de ipso semper, toto die benedicent ei. » Continue autem ipsum laudabunt. Laudabunt porro et ejus Patrem, per ipsum hymnodiæ occasionem arripientes. Nam illud : « Et adorabunt de ipso, » verbis **1109** Apostoli respondet : « Gratias ago Deo meo per Jesum Christum [y]. » Et rursus : « Per quem accessum habuimus apud Patrem [z]. » Per hunc igitur omnes Patrem orabunt, et laudabunt ipsum de bonis, quæ per Filium in ipsos collata sunt. Celebrabunt autem et ipsum, tanquam ab ipso hæc consecuti.

VERS. 16. « Erit firmamentum in terra in summis montium. » Ipse, inquit, eos qui in ipsum crediderunt confirmabit, et fulciet, et sublimes et excelsos reddet, tanquam in ipsis montium cacuminibus collocatos. Hoc autem et Dominus suis discipulis ait : « Non potest civitas abscondi supra montem posita : neque accendunt lucernam, et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt [a]. » — « Superextolletur super Libanum fructus ejus. » Quia de editis montibus mentionem fecit, merito et Libani meminit, ut altissimi montis omnium qui in Palæstina sunt : ejusque doctrinam, atque hujus interpretes, et præcones, sublimiores ait illustrioresque Libano fore. « Et florebunt e civitate sicut fenum **1110** terræ. » Qui igitur ipsi crediderunt, talem fructum producent. Infideles vero Judæi feno assimilabuntur, quod nascitur, et statim corrumpitur.

[x] Deut. XXVIII, 10. [y] Rom. I, 8. [z] Ephes. II, 18. [a] Matth. V, 14, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[73] *Ἐκ τόκου*. Hebr. מִתּוֹךְ *a dolo*. [74] *Τόκον*. cod. 1 add. λέγων. [75] *Καί*. cod. 2 præm. δέ. [76] *Ἀδικίᾳ*. cod. 1 præm. ἐν. [77] *Τὸ — αὐτῶν*. Hebr. דָּמָם בְּעֵינָיו *sanguis eorum* (pretiosus erit) *in oculis ejus*. Symm, τὸ αἷμα αὐτῶν ἐνώπιον αὐτοῦ. [78] *Ἔνδοξος*. cod. 1 add. καὶ Θεὸς πιστευθήσεται, καὶ γὰρ καὶ ἔστιν. [79] *Διαμενεῖ τέθεικεν*. cod. 1 ἀεὶ μενεῖ καὶ ἔστι. [80] *Δι' αὐτοῦ*. cod. 1 διὰ τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ. [81] *Ἐκείνῳ*. cod. 1 add, ῥητῷ. [82] *Πατέρα*. cod. 1 et 2 add. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἔφη, Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. *Et ipse Dominus inquit*, (Joan. XIV, 6) : « *Nemo venit ad Patrem nisi per me*, » [83] *Διὰ τούτου*. Abest ab utroque cod. [84] *Αὐτόν*. cod. 1 add. ὡς Υἱὸν καὶ μονογενῆ τῷ Πατρὶ, καί. [85] *Στήριγμα*. Hebr. פִּסַּת־בַּר *parum frumenti*. [86] *Ἐν τῇ γῇ*. cod. 1 add. Ἡ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐπιφοίτησις δηλονότι· ὁρᾷς πῶς διὰ πάντων τὸ ἀδιαίρετον τῶν ὑποστάσεων παιδευόμεθα. *Scilicet Spiritus sancti adventus. Vides, quomodo omnes nos edoceant, indivisas esse substantias.* [87] *Αὐτός*. cod. 2 οὗτος. [88] *Δή*. Abest a cod. 1 et 2. [89] *Ὑπό*. cod. 2 ἐπί. [90] *Φαίνει*. cod. 1 λάμπει. [91] *Τοῖς — οἰκίᾳ*. Des. in cod. 2. [92] *Ὑπεραρθ*. Hebr. יִרְעַשׁ *perstrepet*. [93] cod. 2 αὐτοῦ, quæ est rec. lectio h. l. [94] *Ἐμνημόνευσεν*. cod. 1 add. ὁ προφητικὸς νοῦς. [95] cod. 1 ὑφηγητάς. [96] *Τοῦ Λιβάνου*. Des. in cod. 2. [97] cod. 1 γενέσθαι. [98] *Ἀπεικ*. cod. 1 et 2 add. πόλιν γὰρ τὴν Ἱερουσαλὴμ ὠνόμασεν.

VERS. 17. « Erit nomen ejus benedictum in A sæcula : ante solem permanebit nomen ejus. » *Benedictum* in nullo exemplari legitur, neque in Hexaplo, neque apud Hebræos. Per *ante*, sole et luna vetustiorem ipsum esse declarat. Non enim simpliciter ante solem permanet, sed generatione generationum. [Illud vero *generatione generationum*] et de sole et de luna posuit. Sol enim et luna tempore sunt æquales : eodem enim tempore facti sunt. « Dixit enim, inquit, Deus : Fiant luminaria in firmamento cœli, et fecit Deus duo luminaria magna [b]. » Si igitur est ante lunam generatione generationum, est etiam ante solem. « Et benedicentur in ipso omnes tribus **1111** terræ. » Hoc loco promissionum Abrahamo, Isaaco et Jacobo factarum meminit. His enim tribus patriarchis promisit Deus B se benedicturum tum omnibus gentibus terræ, tum vero tribubus terræ. Diversis autem modis omnem hominum naturam appellat. Hoc et beatus Paulus interpretans, ait : « Abrahamo autem dictæ sunt promissiones, et semini ejus; non dicit : Et seminibus, quasi in multis, sed quasi in uno : Et semini tuo, qui est Christus [c]. » Atque etiam in Epistola ad Hebræos : « Nusquam enim angelos assumit [d]. » De hoc etiam iste prædicit psalmus, dicens futurum ut per ipsum omnes tribus benedicantur. « Omnes gentes beatum dicent ipsum. » Partim tanquam de homine, partim vero tanquam de Deo hæc propheticus sermo dixit. Reperimus autem, vocem *beatum* Deo etiam tribui : « Beatus, inquit, et so- C lus potens rex regnantium, et Dominus dominantium, solus habens immortalitatem, lucem inhabitans inaccessibilem [e]. » Nam omnes gentes, inquit, beatum ipsum laudibusque dignum nominant. Deinde manifestius Propheta occultam ejus divinitatem docens, subjunxit :

VERS. 18. « Benedictus Dominus Deus Israel,

ιζ'. « Ἔσται [29] τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας· πρὸ τοῦ ἡλίου διαμενεῖ [1] τὸ ὄνομα αὐτοῦ [2]. » Τὸ [3] *εὐλογημένον* παρ' οὐδενὶ κεῖται, οὔτε ἐν τῷ Ἑξαπλῷ, οὔτε παρ' Ἑβραίοις. Δείκνυσιν αὐτὸν διὰ τῆς [4] *πρὸ*, τοῦ ἡλίου καὶ τῆς [5] σελήνης πρεσβύτερον [6]· οὐ γὰρ ἁπλῶς πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει, ἀλλὰ γενεᾶς γενεῶν. [[7] Τὸ δὲ *γενεᾶς γενεῶν*] καὶ ἐπὶ [8] τοῦ ἡλίου καὶ ἐπὶ [9] τῆς σελήνης τέθεικεν. Ἥλιος γὰρ καὶ σελήνη ὁμόχρονοι, κατὰ ταυτὸν γὰρ ἐγένοντο [10]. « Εἶπε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς, Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ· καὶ [11] ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους. » Εἰ τοίνυν πρὸ τῆς σελήνης γενεᾶς γενεῶν, καὶ πρὸ τοῦ ἡλίου [12]. « Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Ἐνταῦθα B τῆς περὶ τὸν Ἀβραὰμ, καὶ τὸν Ἰσαὰκ, καὶ τὸν Ἰακὼβ ἐπαγγελίας ἐμνημόνευσε. Τοῖς γὰρ τρισὶ [13] πατριάρχαις ὑπέσχετο ὁ Θεὸς εὐλογηθήσεσθαι, ποτὲ μὲν πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ποτὲ δὲ τὰς [14] φυλὰς τῆς γῆς. Διαφόρως δὲ πᾶσαν τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν ὀνομάζει. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ μακάριος Παῦλος ἑρμηνεύων ἔφη· « Τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐῤῥήθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. » Οὐ λέγει, καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνὸς, καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστός. Καὶ μέντοι καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ· « Οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται [15]. » Περὶ τούτου καὶ ὁ προκείμενος προθεσπίζει [16] ψαλμὸς, δι' αὐτοῦ [17] λέγων πάσας [18] εὐλογηθήσεσθαι τὰς φυλάς. « Πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. » Τὰ μὲν ὡς περὶ ἀνθρώπου, τὰ δὲ ὡς περὶ Θεοῦ, ὁ προφητικὸς διεξῆλθε [19] λόγος. Εὑρίσκομεν τὸ [20] *μακάριος* [21] καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ [22] κείμενον· « Ὁ μακάριος, φησὶ, καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον. » Πάντα γὰρ, φησὶ, τὰ ἔθνη μακάριον [23] αὐτὸν, καὶ ὕμνων [24] ἄξιον ὀνομάζει [25]. Εἶτα σαφέστερον ὁ προφήτης τὴν κεκρυμμένην αὐτοῦ διδάσκων θεότητα ἐπήγαγεν·

ιη'. « Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς [26] Ἰσραὴλ [27], ὁ

[b] Gen. I, 14. [c] Galat. III, 16. [d] Hebr. II, 16. [e] I Tim. VI, 15, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[29] *Ἔσται*. Rec. lectio h. l. est ἔστω. [1] *Διαμενεῖ*. Hebr. ינין *augebit*, s. multiplicabit, vel secundum Kri ינון *sobolescet* s. propagabitur. [2] *Αὐτοῦ*. cod. 1 add. καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεᾶς γενεῶν. De *luna* quidem et de *generatione generationum* nihil hoc loco in vers. Græca, neque in textu Hebraico, legitur. Ex iis tamen quæ deinde ad illustranda hæc verba a Nostro proponuntur, colligi potest, in quibusdam codd. Græcis olim verba ista πρὸ τῆς σελήνης γενεᾶς γενεῶν, quæ cod. 1 habet, exstitisse. [3] *Τὸ — Ἑβραίοις*. Des. in cod. 1 et 2. [4] *Τῆς πρὸ, τοῦ*. cod. 1 et 2 τούτων. [5] *Τῆς*. Abest a cod. 1 et 2. [6] *Πρεσβ*. cod. 1 add. Καὶ δημιουργόν· οὐ μόνον αὐτῶν τούτων, ἀλλ' ὡς ἀνωτέρω ἡμῖν εἴρηται καὶ τοῦ παντός. *Et Creatorem : non horum tantum, sed ut jam in superioribus dictum est, totius mundi.* [7] Hæc e cod. 2 ut sensus integer esset, supplevimus. In codice autem pro γενεᾶς utroque loco legitur γενεάς. [8] *Καὶ ἐπί*. cod. 1 præm. τοῦτο δέ. [9] *Ἐπί*. Abest a cod. 1. [10] *Ἐγένοντο*. cod. 1 add. παρ' αὐτοῦ τοῦ προφητευομένου. [11] *Καί*. cod. 2 ἀλλ'. [12] *Ἡλίου*. cod. 1 add. Γενεᾶς γενεῶν. Οἰμωζέτωσαν οἱ λέγοντες αὐτὸν ἐκ παρθένου δέχεσθαι τὴν ἀρχὴν, καὶ μὴ προαιώνιον καὶ τοῦ παντὸς πρεσβύτερον ὁμολογοῦντες καὶ δημιουργόν. *Generatione generationum. Facessant itaque qui eum e virgine existendi initium accepisse dicunt, nec ab omni ævo eum fuisse, creatorem, omnibusque antiquiorem esse confitentur.* [13] *Τρισί*. Abest a cod. 2. [14] *Τάς*. cod. 2 præm. πάσας. [15] *Ἐπιλαμβ*. cod. 1. addit ex l. c. ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται. [16] cod. 1 προεθέσπισε. [17] *Δι' αὐτοῦ*. cod. 1 διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ. [18] *Πάσας*. cod. 1 et 2 add. τῆς γῆς. [19] cod. 1 et 2 διεξελήλυθε. [20] *Εὑρ. τό*. cod. 1 et 2 εὑρίσκω μέντοι τό. [21] cod. 2 μακάριον. [22] *Θεοῦ*. cod. 1 Πατρός. [23] *Μακάριον*. cod. 1 præm. μακαριοῦσιν αὐτὸν, τουτέστιν. [24] cod. 1 ὕμνου. [25] *Ὀνομάζει*. cod. 1 ὀνομάσει. cod. 2 ᾄσει. [26] *Ὁ Θεός*. Repetendum fuisset juxta textum Hebr. Vid. Hieron. Epist. ad Sun. [27] *Ἰσραήλ*. cod. 1 add. Ὁρᾷς, ὅτι καὶ Κύριον καὶ Θεὸν τὸν αὐτὸν τοῦ Ἰσραὴλ λέγει· καὶ τοῦτο διὰ τῶν ἑξῆς βεβαιοῖ. *Vides, unum eumdem tum Dominum tum Deum Israelis dici. Idque per sequentia confirmat.*

ποιῶν θαυμάσια μόνος. » Οὗτος γάρ, φησίν, αὐτὸς A ὁ προφητευόμενος, καὶ τὰς προειρημένας θαυματουργίας ἐπιτελέσων [28], αὐτός ἐστι καὶ τοῦ Ἰσραὴλ Θεὸς, καὶ τῶν ἁπάντων Δεσπότης.

ιθ'. « Καὶ εὐλογημένον [29] τὸ ὄνομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Διὸ προσήκει παρὰ πάντων αὐτὸν [30] ὑμνεῖσθαι. Εἰ [31] γὰρ τὴν [32] φύσιν αὐτοῦ ὡς ἀνέφικτον ἀγνοοῦμεν, ἀλλὰ τὸ σωτήριον αὐτοῦ ἐδιδάχθημεν ὄνομα. « Καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ. Γένοιτο, γένοιτο. » Ἃ πολλάκις διὰ παντὸς προηγόρευσε τοῦ ψαλμοῦ, ταῦτα καὶ πληρώσας τὴν προφητείαν τέθηκε [33], βεβαιοτέραν τὴν πρόῤῥησιν ἐργαζόμενος. Λέγει δὲ ὅτι καὶ [34] ἐν πάσῃ τῇ γῇ δῆλος ἔσται, καὶ γνώριμος ὡς Θεός ἐστι [35] καὶ τῶν ὅλων Δεσπότης [36], B καὶ τὸ παρὰ πάντων δέξεται σέβας, ταῖς τῆς θεογνωσίας αὐτοῦ καταυγάσας ἀκτῖσιν. Τοῦτο δὲ διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος [37] χάριτος ὁ προφήτης μεμαθηκὼς, καὶ πυρσευθεὶς τῷ πόθῳ, ἐπεύχεται γενέσθαι, καὶ πέρας τὴν προφητείαν λαβεῖν. Διὸ καὶ ἐπιλέγει, *Γένοιτο, γένοιτο*· ἢ [38] κατὰ τὸν Ἀκύλαν *Πεπιστωμένως*, [[39] *πεπιστωμένως*,] ἀντὶ τοῦ, ἀψευδῆ καὶ ἀληθῆ τὰ εἰρημένα, καὶ δέξεται πάντως τὸ τέλος.

Ἐξέλιπον [40] *οἱ ὕμνοι Δαβὶδ υἱοῦ Ἰεσσαί.*

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΟΒ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Ἀσάφ. » Καὶ ἤδη [41] προειρήκαμεν, ὅτι καὶ τοῦτόν τινες ψαλμογράφον ἔφασαν, τινὲς δὲ μελοποιὸν, καὶ τῶν ᾀδόντων χοροδιδάσκαλον. Ἄλλοι C δὲ τὸν μὲν Δαβὶδ εἶπον καὶ τούσδε [42] τοὺς ψαλμοὺς εἰρηκέναι, τὸν δὲ Ἀσὰφ γεγραφέναι. [[43] Ἡμεῖς δὲ, ὡς πολλάκις εἰρήκαμεν, τοὺς πάντας τὸν μακάριον Δαβὶδ γεγραφέναι νενοήκαμεν· καὶ γὰρ οὕτως ἔχει ὁ τῆς ἀληθείας λόγος.] Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡς [44] βούλεταί τις δεχέσθω· οὐδὲ μία γὰρ ἐντεῦθεν [45] βλάβη τοῖς οὕτως ἢ ἐκείνως δεχομένοις φυήσεται [46]. Ἡμεῖς δὲ τοῦ ψαλμοῦ τὴν διάνοιαν τῆς χάριτος φωταγωγούσης ποιησόμεθα δήλην. Ἀπαχθεὶς ὁ λαὸς δορυάλωτος εἰς Βαβυλῶνα, πολλαῖς καὶ παντοδαπαῖς περιεκλύζετο συμφοραῖς. Ὁρῶντες δὲ τοὺς [47] Βαβυλωνίους, δυσσεβείᾳ καὶ παρανομίᾳ συζῶντας, ἐν εὐημερίᾳ καὶ εὐκληρίᾳ πολλῇ, σφᾶς δὲ αὐτοὺς ἐν δυσπραξίᾳ [48] καὶ κακοπαθείᾳ, λογισμοὺς περὶ τῆς θείας ἀνεκίνουν [49] προνοίας, ἐνθυμούμενοι καὶ D λογιζόμενοι, τί δήποτε παντελῶς [50] δυσσεβοῦντες τῶν μὲν ἀνιαρῶν οὐδεμίαν [51] λαμβάνουσι πεῖραν, εὐποτμίας δὲ ἀπολαύουσι πάσης, ἐξ οὐρίων [52] φερό-

qui facit mirabilia **1112** solus. » Idem enim ipse, inquit, qui prædictus est, quique prædicta miracula perfecturus est, ipse est, et Israelis Deus, et omnium Dominus.

VERS. 19. « Et benedictum nomen gloriæ ejus in sæculum, et in sæculum sæculi. » Propterea decet ab omnibus ipsum celebrari. Etsi enim ejus naturam ut inaccessam ignoramus, tamen salutare ejus nomen didicimus. « Et replebitur gloria ejus omnis terra. Fiat, fiat. » Quæ sæpius per totum psalmum prædixit, hoc etiam vaticinatione peracta apposuit, ut firmiorem prædictionem efficeret. Dicit autem ipsum in omni terra manifestum et notum fore, ut Deum et omnium Dominum, et ab omnibus cultu prosequendum, cum radiis divinæ cognitionis suæ eos illustraverit. Hoc enim per Spiritus gratiam edoctus Propheta, et desiderio inflammatus, obsecrat ut fiat, et finem prophetia sortiatur. Idcirco per epilogum concludit, *Fiat, fiat*, vel, secundum Aquilam, * *Fideliter, fideliter;* quasi diceret : Ea quæ prædicta sunt, vera et non falsa sunt, et omnino finem accipient.

Desinunt hymni Davidis filii Jessæ.

1113 INTERP. PSALMI LXXII.

VERS. 1. « Psalmus Asaph. » Jam supra diximus existimasse nonnullos hunc Asaphum psalmos composuisse : alios, cantorem et cantantium chori magistrum fuisse. Aliis placet, Davidem etiam hos psalmos dixisse, et Asaphum conscripsisse. [Nos vero, ut sæpius diximus, omnes psalmos a beato Davide conscriptos esse putamus : ita enim vere res se habet.] Hæc vero, ut voluerit, quisquis accipiat : quia nihil hinc detrimenti hoc vel illo modo accipientibus emerget. Cæterum nos divina prælucente gratia psalmi sententiam exponemus. Populus Babylonem captivus abductus, multis et variis calamitatibus agitabatur. Videntes autem Babylonios, cum impie et inique viverent, in multa felicitate et prosperitate versari, seipsos vero adversis rebus et calamitatibus affici : varias cogitationes de divina Providentia agitabant, mente volventes, et ratiocinantes, quare nequissimi homines nullis calamitatibus tangantur, sed omni felicitate fruantur secundis ventis delati. Hæc sancti Spiritus gratia prævidens, ut utilitatem illis atque omnibus

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[28] *Ἐπιτελ.* cod. 1 add. καὶ ἐκ Παρθένου τεχθησόμενος. cod. 2 habet ἐπιτελέσας. [29] Rec. lectio h. l. est εὐλογητόν. [30] *Αὐτόν*. Des. in cod. 2. [31] *Εἰ — ἀγνοοῦμεν*. cod. 1 εἰ γὰρ καὶ ὡς ἄνθρωπος ἡμῖν ἐφάνη. [32] *Τήν*. cod. 1. præm. *καί*. [33] cod. 1 ἐντέθεικε. [34] *Καί*. Abest a cod. 2. [35] *Ἐστι*. cod. 2 ἐπεί. [36] *Δεσπότης*. cod. 2 ποιητής. [37] *Πνεύματος*. cod. 1 præm. παναγίου. [38] *Ἢ—Ἀκύλαν*. Des. in cod. 1. [39] Suppletum e cod. 1. [40] *Ἐξέλιπον — Ἰεσσαί*. Des. in cod. 2. [41] *Ἤδη*. cod. 2. δή. [42] *Τούσδε*. cod. 2 τούτους. [43] E cod. 1. [44] *Ὡς*. cod. 1 ἤ. cod. 2 εἰ. [45] *Ἐντεῦθεν*. cod. 1 ἐκ τούτου. [46] *Φυήσεται*. cod. 1 γενήσεται. In cod. sequitur : Κρατείτω δὲ μᾶλλον ἡ τῶν πολλῶν ψῆφος, ὅτι τοῦ μακαρίου Δαβὶδ οἱ πάντες ψαλμοί. *Maneat autem potius multorum sententia, omnes Psalmos beati Davidis esse.* [47] *Τούς*. cod. 1 add. μέν. [48] cod. 2 δυσπραγίᾳ. [49] cod. 1 ἐκίνουν. [50] *Παντελῶς*. cod. 1 præm. οἱ. [51] *Οὐδεμίαν*. cod. 2 οὐ. [52] cod. 1 ἐξουρίων.

hominibus procuraret, hunc conscripsit psalmum, A et illorum ratiocinationes palam enuntians, **1114** et quæsitorum solutionem afferens. Congruit igitur psalmi doctrina omnibus, qui similia ratiocinantur vel loquuntur. Verumtamen ex persona eorum formatur, qui in patriam reversi erant, et mentis agitationem enarrabant. « Quam bonus Deus Israelis. » *Quam* non comparative posuit, sed ut excessum bonitatis ostenderet. Dicit autem Deum quoque Israelis multam curam gerere. « His qui recto sunt corde. » Sed hoc non omnes sciunt, sed qui rectis et sanis cogitationibus utuntur. Sic illis laudatis propriarum cogitationum agitationem patefacit.

μενοι. Ταῦτα ἡ τοῦ παναγίου Πνεύματος χάρις πόῤῥωθεν προορῶσα, ὠφέλειαν ἐκείνοις μηχανωμένη, καὶ μέντοι καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, τοῦτον γέγραφε τὸν ψαλμὸν[53], καὶ τοὺς ἐκείνων σαφῶς ἐξαγγέλλουσα λογισμοὺς, καὶ τῶν ζητουμένων τὴν λύσιν προσφέρουσα. Ἁρμόττει μὲν οὖν ἅπασιν[54] ἡ τοῦ ψαλμοῦ διδασκαλία τοῖς τὰ τοιαῦτα ἢ[55] λογιζομένοις, ἢ φθεγγομένοις· ἐσχημάτισται δὲ ὅμως, ὡς[56] ἐξ ἐκείνων ἐπανεληλυθότων μὲν, διηγουμένων δὲ τῆς διανοίας τὸ πάθος. « Ὡς[57] ἀγαθὸς ὁ Θεὸς τοῦ[58] Ἰσραήλ. « Τὸ ὡς οὐ παραβολικῶς τέθεικεν, ἀλλὰ τῆς ἀγαθότητος δεικνὺς τὴν ὑπερβολήν. Λέγει δὲ ὅτι πολλὴν καὶ[59] ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ ποιεῖται κηδεμονίαν[60]. « Τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ[61]. » Ἀλλὰ τοῦτο οὐ πάντες ἴσασιν, ἀλλ' οἱ ὀρθοῖς καὶ ὑγιέσι χρώμενοι λογισμοῖς. Οὕτως ἐκείνους ἐπαινέσας, τῶν οἰκείων λογισμῶν δημοσιεύει τὴν ζάλην.

VERS. 2. « Pedes autem mei pene moti sunt. » B Ego igitur fere a propria via abductus sum. « Pene effusi sunt gressus * mei. » Symmachus autem sic vertit : *Propemodum soluta sunt ea quæ fulciebant me.* Periclitatus sum, inquit, ne exciderem a sanis et firmis cogitationibus, et perferrem maximum lapsum. Hoc enim significat *effusi sunt*, tanquam re effusa, et dissoluta, et subterfluente. *Pedes* autem et *gressus*, per translationem ratiocinationes vocat. Deinde causam aperit.

β'. « Ἐμοῦ δὲ[62] παρὰ μικρὸν ἐσαλεύθησαν οἱ πόδες. » Ἐγὼ μέν τοι μικροῦ δεῖν τῆς οἰκείας[63] ἐξετράπην ὁδοῦ. « Παρ'[64] ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαβήματά μου. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Παρ' οὐδὲν ἐλύθη τὰ ὑπορθοῦντά με.* Τῶν ὑγιαινόντων, φησὶ, καὶ ὑπερειδόντων ἐκπεσεῖν ἐκινδύνευσα λογισμῶν, καὶ ὄλισθον ὑπέμεινα ἂν μέγιστον. Τοῦτο γὰρ τὸ *ἐξεχύθη* δηλοῖ, ὡς τοῦ ἐκχεομένου, διαλυομένου, καὶ ὑποῤῥέοντος· *πόδας* δὲ καὶ *διαβήματα* τοὺς λογισμοὺς καλεῖ τροπικῶς. Εἶτα καὶ τὴν αἰτίαν λέγει.

VERS. 3. « Quia zelo exarsi super iniquos, pacem peccatorum videns. » Urebar enim, videns homines impie et inique viventes in pace, atque in multa felicitate. [Videmus autem nunc etiam quosdam simili fere modo loquentes contra nonnullos qui in C **1115** impietate et avaritia vivunt, et gloria ac opibus, ut putant, in alios dominantur.]

γ'. « Ὅτι ἐζήλωσα ἐπὶ τοῖς ἀνόμοις, εἰρήνην ἁμαρτωλῶν θεωρῶν. » Ἐπυρπολούμην γὰρ, βλέπων τοὺς δυσσεβείᾳ καὶ παρανομίᾳ[65] συζῶντας ἐν εἰρήνῃ καὶ εὐποτμίᾳ πολλῇ. [[66] Ὁρῶμεν δὲ καὶ νῦν τινας τὰ παραπλήσια ἐκείνοις λέγοντας κατά τινων τῶν ἐν δυσσεβείᾳ καὶ πλεονεξίᾳ συζώντων, καὶ πλούτῳ καὶ δόξῃ, ὡς νομίζουσι, καταδυναστευόντων.]

VERS. 4. « Quia non est renutatio in morte eorum. » Aquila autem sic expressit : *Non sunt ægritudines morti eorum.* Symmachus vero : *Non cogitabant de morte sua.* Non enim, inquit, discriminibus agitati de seipsis desperabant. Porro significat *renutatio* denegationem : quia nos volentes aliquid negare, abnuere solemus. « Et firmamentum in plaga eorum. » Res tristes, inquit, perexiguo temporis spatio ipsis adhærent.

δ'. « Ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνάνευσις[67] ἐν τῷ θανάτῳ αὐτῶν. » Ὁ δὲ Ἀκύλας οὕτως· *Οὐκ εἰσὶ δυσπάθειαι τῷ θανάτῳ αὐτῶν*· ὁ δὲ Σύμμαχος· *Οὐκ ἐνεθυμοῦντο περὶ θανάτου[68] αὐτῶν.* Οὐδὲ γὰρ, φησὶν[69], ἐν κινδύνοις ἐξεταζόμενοι σφᾶς αὐτοὺς ἀπηγόρευον. Καὶ ἡ *ἀνάνευσις* δὲ τὴν ἀπαγόρευσιν δηλοῖ· ἀπαγορεύειν γάρ τι βουλόμενοι ἀνάνευσιν εἰώθαμεν. « Καὶ[70] στερέωμα ἐν τῇ μάστιγι αὐτῶν. » Πρὸς ὀλίγον αὐτοῖς, φησὶ, πελάζει[71] τὰ λυπηρά[72].

VERS. 5. « In labore hominum non sunt, et cum hominibus non flagellabuntur. » Prospere et ex voto, inquit, res eorum feruntur, et neque laboribus, D neque ærumnis, neque castigationibus cincti sunt aliorum hominum instar.

ε'. « Ἐν κόποις ἀνθρώπων οὐκ εἰσὶ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων οὐ μαστιγωθήσονται. » Κατὰ ῥοῦν αὐτοῖς, φησὶ[73], τὰ πράγματα φέρεται, καὶ οὔτε πόνοις καὶ ταλαιπωρίαις, οὔτε παιδείαις περιβάλλονται τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις παραπλησίως.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[53] *Ψαλμόν.* cod. 1 add. διὰ τοῦ μακαρίου Δαβίδ. [54] *Ἅπασιν.* cod. 1 καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις. [55] *Ἤ.* Abest a cod. 1. [56] *Ὡς.* Des. ibid. [57] *Ὡς.* Hebr. אך *profecto.* Symm. πλὴν ὄντως, omnino vere. [58] *Τοῦ.* Præstat rec. lectio h. l. τῷ, quam etiam cod. tuetur. [59] *Καί.* Abest a cod. 2. [60] *Κηδεμ.* cod. 1 add. καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων. [61] *Εὐθ. τῇ καρδίᾳ.* Hebr. לברי לבב *puris corde.* Symm. τοῖς καθαροῖς τὴν καρδίαν. [62] *Δέ.* cod. 1 λέγων. [63] *Οἰκείας.* cod. 1 εὐθείας. [64] *Παρ' — μου.* Des. in cod. 1. [65] *Παραν.* cod. 1 πονηρίᾳ. [66] E cod. 1. [67] *Ἀνάνευσις — αὐτῶν.* Hebr. חרצבות למותם *vincula ad mortem eorum* usque. [68] *Θανάτου.* cod. 1 et 2 præm. τοῦ. [69] *Γάρ φησιν.* Des. in cod. 1. [70] *Καί — αὐτῶν.* Hebr. ובריא אולם *et pingue* s. validum *est robor eorum.* [71] cod. 2 προσπελάζει. [72] *Λυπηρά.* cod. 1 add. καὶ οὐδ' οὕτως προσδέχεται αὐτά. et ne sic quidem afficiuntur illis. [73] *φησί.* Abest a cod. 1 et 2.

ϛ'. « Διὰ τοῦτο ἐκράτησεν [74] αὐτοὺς ἡ ὑπερηφανία A εἰς τέλος [75]· περιεβάλοντο [76] ἀδικίαν καὶ ἀσέβειαν ἑαυτῶν [77]. » Ἐντεῦθεν [78] εἰς ἀλαζονείαν καὶ τύφον ἐπήρθησαν, καὶ δίκας ὑπὲρ τῶν προτέρων μὴ δεδωκότες ἁμαρτημάτων, εἰς πλείονα παρανομίαν ἐξώκειλαν. Τὸ γὰρ *περιεβάλοντο* τὸ πλῆθος τῆς ἀδικίας ἐδήλωσεν, ὡς πανταχόθεν αὐτοὺς [79] κυκλούσης.

ζ'. « Ἐξελεύσεται ὡς ἐκ στέατος ἡ ἀδικία αὐτῶν [80]. » *Στέαρ*, ὡς πολλάκις ἔφαμεν, τὴν εὐπάθειαν καὶ τὴν εὐκληρίαν δηλοῖ [81]. Ὡς ἐν τοσαύτῃ τοίνυν, φησὶν, ὄντες εὐημερίᾳ, μεθ' ἁπάσης ἀδείας τὴν ἀδικίαν ἐτόλμησαν [82].

« Διήλθοσαν [83] εἰς διάθεσιν καρδίας. [η', θ.] Διενοήθησαν [84] καὶ ἐλάλησαν ἐν πονηρίᾳ, ἀδικίαν εἰς τὸ B ὕψος ἐλάλησαν. Ἔθεντο εἰς οὐρανὸν τὸ στόμα αὐτῶν, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν διῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς. » Οὐκ ἀπέχρησε δὲ αὐτοῖς ἡ κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἀδικία, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανὸν ἐτόξευσαν καὶ λόγοις καὶ λογισμοῖς. Αἰνίττεται δὲ διὰ τούτων τὰς κατὰ τοῦ Θεοῦ βλασφημίας, τὰς κατὰ τοῦ λαοῦ λοιδορίας, τὰς κατὰ τοῦ νεὼ τοῦ θείου παροινίας. Τοῦτο δὲ σαφέστερον εἴρηκεν ἐν τῷ μα' ψαλμῷ· « Ἐγενήθη τὰ δάκρυά μου ἐμοὶ ἄρτος ἡμέρας καὶ νυκτὸς, ἐν τῷ λέγεσθαί μοι καθ' ἑκάστην ἡμέραν· Ποῦ ἐστιν ὁ Θεός σου; »

ι'. « Διὰ τοῦτο ἐπιστρέψει ὁ λαός [85] μου ἐνταῦθα [86], καὶ ἡμέραι πλήρεις εὑρεθήσονται ἐν αὐτοῖς. » Ταῦτα ὡς τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων εἰρηκότος, ὁ προφητικὸς τέθεικε λόγος, τοὺς ἀθυμοῦντας ψυχαγωγῶν. C Ἐκείνων γὰρ, φησὶ, βλασφημίαις κατὰ τοῦ Θεοῦ χρησαμένων, καὶ κακοπαθείαις ἡμᾶς ὑποβαλόντων [87], χρηστὰ περὶ ἡμῶν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς ἐψηφίσατο, τὴν ἐπάνοδον ὑποσχόμενος, καὶ ζωὴν τὴν ὡρισμένην τῇ φύσει. Καὶ ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς τοῖς ἐπανελθοῦσιν ἤδη, καὶ τὰ ἐν Βαβυλῶνι συμβεβηκότα διηγουμένοις, ἁρμόδιος ὁ ψαλμός. Ἔφη γάρ· « Διὰ τοῦτο ἐπιστρέψει ὁ λαός μου ἐνταῦθα, » τουτέστιν εἰς τὴν Ἰουδαίαν. Ἐκεῖ [88] τοίνυν διάγοντες, τὸ *ἐνταῦθα* λέγουσι. Τοῖς ἐν Βαβυλῶνι γὰρ οὐδαμῶς τοῦτο κατάλληλον. « Ἡμέρας δὲ πλήρεις » τὸ γῆρας ἐκάλεσεν. Ἀντὶ τοῦ, Καὶ [89] ἐπανήξουσι, καὶ μέχρι γήρως βιώσονται. Οὕτω τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπόσχεσιν δείξας, πάλιν εἰς τὴν διήγησιν ἐπανῆλθε τῆς τῶν Βαβυλωνίων βλασφημίας, καὶ τῆς τῶν βλογισμῶν ταραχῆς. D

ια'. « Καὶ εἶπον· Πῶς ἔγνω ὁ Θεός; καὶ εἰ ἔστι γνῶσις ἐν τῷ Ὑψίστῳ; » Ὁ [90] δὲ Σύμμαχος σαφέστερον· *Οἱ δὲ* [91] *ἔλεγον, Πῶς ἔγνω ὁ Θεός; εἰ* [92]

Vers. 6. « Ideo tenuit eos superbia in finem, operti sunt iniquitate et impietate sua. » Hinc in superbiam et fastum elati sunt: et cum pœnas pro pristinis peccatis non dederint, in majorem iniquitatem inciderunt. Hoc enim, *operti sunt*, multitudinem iniquitatis declaravit, utpote quæ undique ipsos circumdabat.

Vers. 7. « Prodibit quasi ex adipe iniquitas eorum. » *Adeps*, ut sæpius diximus, felicitatem et prosperitatem significat. **1116** Ait igitur eos, qui in hujusmodi secundis rebus erant, magna cum licentia scelera perpetrasse.

« Transierunt in affectum cordis. [Vers. 8, 9.] Cogitaverunt, et locuti sunt nequitiam: iniquitatem in excelso locuti sunt. Posuerunt in cœlum os suum, et lingua eorum transivit per terram. » Non satis autem fuit ipsis contra * homines injuste agere, sed cœlum etiam ipsum verbis et cogitationibus ausi sunt petere. Per hæc autem innuit blasphemias in Deum, convicia in populum, et furores in divinum templum. Hoc vero manifestius dixit in quadragesimo primo psalmo: « Fuerunt mihi lacrymæ meæ panes die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie: Ubi est Deus tuus? »

Vers. 10. « Ideo revertetur populus meus huc, et dies pleni invenientur in eis. » Hæc propheticus sermo tanquam universorum Deo dicente posuit, mœrentes consolans. Nam cum illi, inquit, in Deum blasphemiis usi essent, et afflictionibus nos confecissent; bona de nobis Deus rerum omnium conditor decrevit, reversionem promittens, et vitam naturæ præfixam. Et hinc patet psalmum convenire illis, qui jam reversi erant, et ea quæ Babylone acciderunt narrabant. Dicit enim: « Ideo revertetur populus meus huc, » hoc est in Judæam. Ibi igitur degentes *huc* dicunt. Nam iis, qui Babylone erant, nequaquam hoc congruit. **1117** « Dies autem plenos » senectutem vocavit. Quasi dicat: Et redibunt, et ad senium usque vitam propagabunt. Ita postquam Dei promissiones ostendit, ad eamdem narrationem revertitur de Babyloniorum basphemiis, et de tumultu cogitationum.

Vers. 11. « Et dixerunt: Quomodo scit Deus? et num est scientia in Altissimo? » Symmachus magis dilucide interpretatus est: *Hi vero dixerunt: Quo-*

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[74] *Ἐκράτησεν — τέλος*. Hebr. ענקתמו גאוה *ut torques cinget eos superbia.* [75] *Εἰς τέλος*. Additur in edit. Ald. et Compl. [76] *Περιεβάλοντο — ἑαυτῶν*. Hebr. יעטף־שית חמס למו *teget eos*, velut *ornatus. violentia* quæ est *illis*, s. eorum. [77] Rec. lectio est αὐτῶν. cod. 1 add. ἀεί. [78] *Ἐντεῦθεν*. cod. 1 præm. ἰδέ. [79] cod. 1 αὐτῆς. [80] *Ἡ ἀδικ. αὐτῶν*. Hebr. עינמו *oculi eorum*. Aqu. et Symm. ὀφθαλμοὶ αὐτῶν. [81] *Δηλοῖ*. cod. 1 καλεῖ. [82] cod. 2 ἐτόλμων. [83] *Διήλθοσαν — καρδίας*. Hebr. עברו משכיות לבב *transgrediuntur coagitliones cordis*, s. ardua quævis moliuntur. Rec. lectio est διῆλθον. [84] *Διενοήθησαν*. Hebr. ימיקו *Contabescere faciunt* sc. alios. Symm. καταμωκώμενοι, *deridentes*. [85] *Μου*. Hebr. עמו *populus ejus*. [86] *Καὶ — αὐτοῖς*. Hebr. ומי מלא ימצו למו *et aquæ pleni* sc. calicis *exsugentur ab illis*. [87] cod. 2 περιβαλόντων. [88] *Ἐκεῖ*. cod. 1 præm. ὡς. [89] *Καί*. Abest a cod. 2. [90] *Ὁ — σαφέστερον*. Des. in cod. 2. [91] *Δέ*. cod. 1 add. φησί. [92] *Εἰ*. c. præm. καί.

modo scit Deus? et num est scientia Altissimo? Deus enim, inquit, illa promisit : hi vero apud se ipsos opinati sunt Deum neque observare, neque quæ fiunt perspicere. Deinde cum illorum impietatem per hæc demonstrasset, proprias cogitationes in medium profert.

VERS. 12. « Ecce ipsi peccatores abundantes in sæculo, obtinuerunt divitias. » Homines impie viventes affatim bonis fruuntur, et firmam habent felicitatem. *In sæculum* enim secundum præsentem vitam dicit, et hominis vitam *sæculum* sæpe nuncupat : « Sæculum enim nostrum, inquit, in illuminatione vultus tui [f]. »

VERS. 13. « Et dixi : Ergo sine causa justificavi cor meum? » Ego autem videns illos epulantes, et divitiis elatos, animo volvebam : Nunquid justitiæ possessio inanis est? « Et lavi inter innocentes manus meas. » Lucratus sum igitur, ait, cum longe recederem ab iis, qui vitiis dediti sunt. Illud enim : « Lavi inter innocentes, » idem est quod innocentem me ipsum custodivi, et **1118** malorum minime particeps fui.

VERS. 14. « Et fui flagellatus toto die, et castigatio mea in matutinis. » Porro cum de justitia curam geram, et flagitiorum communionem fugiam, crucior, et quotidie gravibus injuriis afficior.

VERS. 15. « Si dicebam : Narrabo sic, ecce generationi filiorum tuorum pacta violasti. » Derelictis, inquit, aliis cogitationibus, hoc mecum ipse mente revolvi : Nunquid Deus pacta violaverit, quæ nobiscum inierat? Hoc enim *pacta violasti* significat : Nunquid pacta conventa transgressus es? *Filios* autem vocant se ipsos, utpote quos Deus sic nominavit : « Filius meus primogenitus Israel [g]. » Et : « Filios genui et exaltavi [h]. »

VERS. 16, 17. « Et existimabam ut cognoscerem : hoc labor est ante me. Donec intrarem in sanctuarium Dei, et intelligerem novissima eorum. » Verum, inquit, cum illas cogitationes dereliquissem, considerabam multis laboribus et ærumnis me affecisse Deum, ut peccatorum pœnas exigeret : redibo tamen, et sanctum ejus templum intuebor, et malum horum finem videbo. Deinde per divinam gratiam hoc edocetur.

A *ἔστιν ἐπίγνωσις τῷ* [92] *Ὑψίστῳ*; Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς, φησὶν, ἐκεῖνα ὑπέσχετο· οὗτοι δὲ παρ' ἑαυτοῖς ἐλογίζοντο, μήτε ἐφορᾷν τὸν Θεὸν, μήτε τι τῶν γινομένων εἰδέναι. Εἶτα δείξας διὰ τούτων τὴν ἐκείνων ἀσέβειαν, τοὺς [94] οἰκείους ἐκφέρει λογισμούς.

ιβ'. « Ἰδοὺ οὗτοι ἁμαρτωλοὶ, καὶ εὐθηνοῦντες εἰς τὸν αἰῶνα κατέσχον πλοῦτον [95]. » Παρανομίᾳ συζῶντες ἀφθόνως ἀπολαύουσι τῶν ἀγαθῶν, καὶ ἄτρεπτον ἔχουσι τὴν εὐκληρίαν· τὸ γὰρ *εἰς τὸν αἰῶνα* κατὰ τὸν παρόντα βίον λέγει [96]· πολλάκις γὰρ καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν *αἰῶνα* καλεῖ· « Ὁ αἰὼν γὰρ ἡμῶν, φησὶν [97], εἰς φωτισμὸν τοῦ προσώπου σου. »

ιγ'. « Καὶ εἶπα [98]· Ἄρα ματαίως ἐδικαίωσα τὴν B καρδίαν μου [99]; » Ἐγὼ δὲ ὁρῶν αὐτοὺς εὐωχουμένους, καὶ ἐπὶ πλούτῳ βρενθυομένους, ἐνεθυμούμην, Μὴ ἀκερδὴς ἄρα τῆς δικαιοσύνης ἡ κτῆσις; « Καὶ ἐνιψάμην ἐν ἀθῴοις τὰς χεῖράς μου. » Τοιγαροῦν [1] ἐκέρδανα, φησὶ, πόῤῥω τῶν πονηρίᾳ [2] συζώντων γενόμενος [3]· τὸ γὰρ, « Ἐνιψάμην ἐν ἀθῴοις, » ἀντὶ τοῦ, Ἀθῷον ἐμαυτὸν ἐφύλαξα, καὶ [4] οὐ κεκοινώνηκα [5] τοῖς κακοῖς.

ιδ'. « Καὶ ἐγενόμην μεμαστιγωμένος ὅλην τὴν ἡμέραν, καὶ ὁ ἔλεγχός μου εἰς τὰς πρωΐας [6]. » Ἐπιμεληθεὶς δικαιοσύνης, καὶ τῆς κακίας τὴν κοινωνίαν φυγὼν, καὶ αἰκίζομαι, καὶ παροινοῦμαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν.

ιε'. « Εἰ ἔλεγον· Διηγήσομαι οὕτως, ἰδοὺ τῇ γενεᾷ τῶν υἱῶν σου ἠσυνθέτηκας [7]. » Τοὺς ἄλλους, φησὶ, C καταλιπὼν λογισμοὺς, τοῦτο παρ' ἐμαυτῷ ἐνεθυμούμην· Μὴ ἄρα τὰς πρὸς ἡμᾶς συνθήκας διέλυσεν ὁ Θεός; τὸ γὰρ *ἠσυνθέτηκας* [8], ἀντὶ τοῦ, ἢ [9] παρέβης τὰς συγκειμένας συνθήκας; *Υἱοὺς* δὲ καλοῦσιν ἑαυτοὺς, ὡς τοῦ Θεοῦ τοῦτο αὐτοὺς ὀνομάσαντος [10]· « Υἱὸς πρωτότοκός μου Ἰσραήλ. » Καὶ, « Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα. »

ιϛ', ιζ'. « Καὶ ὑπέλαβον τοῦ γνῶναι· τοῦτο κόπος ἐστὶν ἐνώπιόν [11] μου. Ἕως οὗ εἰσέλθω εἰς τὸ ἁγιαστήριον τοῦ Θεοῦ· καὶ [12] συνῶ εἰς τὰ ἔσχατα αὐτῶν [13]. » Ἀλλ' ἐκείνους, φησὶ, καταλιπὼν τοὺς λογισμοὺς, ἐσκόπουν, ὅτι κόποις με καὶ ταλαιπωρίαις συνεκλήρωσεν ὁ Θεὸς, δίκας τῶν πεπλημμελημένων εἰσπραττόμενος [14]· ἐπανήξω δὲ ὅμως, καὶ τὸν ἡγιασμένον αὐτοῦ νεὼν ὄψομαι, καὶ τὸ κακὸν τού- D των [15] θεωρήσω τέλος. Εἶτα διὰ τῆς θείας τοῦτο [16] προδιδάσκεται χάριτος.

[f] Psal. LXXXIX, 8. [g] Exod. IV, 33. [h] Isa. I, 2.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[92] *Τῷ*. cod. 1 præm. ἐν. [94] *Τοὺς λογισμούς*. cod. 1 πάλιν διὰ τῶν ἑξῆς τοὺς τῶν ἀνδραποδισθέντων ἐκφέρει λογισμούς. [95] cod. 1 πλούτου, quæ est rec. lectio h. l. [96] *Λέγει*. Abest a cod. 2. [97] *Φησίν*. Abest a cod. 1. [98] *Καὶ εἶπα*. Des. in textu Hebr. [99] *Μου*. Abest a cod. 1. [1] *Τοιγαροῦν*. cod. 1 et 2 τί γάρ. [2] *πονηρίᾳ*. cod. 1 præm. ἐν. [3] cod. 1 γεγενημένος. [4] *Καί*. Abest a cod. 1. [5] cod. 2 οὐκ ἐκοινώνησα. [6] *Εἰς τὰς πρωΐας*. Hebr. לבקרים *quovis matutino tempore*. Symm. καθ' ἕκαστον ὄρθρον. [7] cod. 2 ἢ συντέθηκας. Sed præstat recepta lectio h. l. ἠσυντέθηκα. Hebr. בגדתי. [8] cod. 2. iterum ἢ συντέθηκας. [9] *Ἤ*. Abest a cod. 1 et 2. [10] *Ὀνομ*. cod. καλέσαντος. [11] *Ἐνώπιον*. Rec. lectio est ἐναντίον. [12] *Καί*. Abest a textu τῶν Ο'. [13] *Αὐτῶν*. Additur in edit. Ald. et Compl. [14] cod. 1 et 2 πραττόμενος. [15] *Τούτων*. cod. 1 τῶν ἀνδραποδισάντων. cod. 2 τοῦτο. [16] *Τοῦτο*. cod. 1 præm. ὁ προφήτης.

ιη'-κ'. « Πλὴν διὰ [17] τὰς δολιότητας αὐτῶν [18] ἔθου A
αὐτοῖς κακά [19]· κατέβαλες [20] αὐτοὺς ἐν τῷ ἐπαρθῆναι. Πῶς ἐγένοντο εἰς ἐρήμωσιν; ἐξάπινα ἐξέλιπον· ἀπώλοντο διὰ [21] τὴν ἀνομίαν αὐτῶν. Ὡσεὶ ἐνύπνιον ἐξεγειρομένων [22]. » Ταῦτα πάντα [23] ἐπὶ τοῦ Κύρου Βαβυλωνίοις συνέβη· ἐκείνους μὲν γὰρ ἐξανδραποδίσας [24] κατεδουλώσατο, Ἰουδαίοις δὲ τὴν ἐπάνοδον ἐδωρήσατο. Εἰκότως δὲ αὐτῶν ὀνείρῳ τὴν εὐημερίαν ἀπείκασεν· οὐδὲν γὰρ ἐνυπνίου διενήνοχεν ἡ τοῦ παρόντος βίου [25] σκηνή [26]. Καὶ τοῦτο [27] καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν Βαβυλωνίων ῥᾴδιον κατιδεῖν. Οἱ γὰρ πρὸ βραχέος ἀλαζονευόμενοι, καὶ βρενθυόμενοι, ὡς τῆς οἰκουμένης ἁπάσης κεκρατηκότες, τὴν μὲν δυναστείαν ἐξαίφνης ἀπέβαλον, εἰς ἐσχάτην δὲ δουλείαν μετέπεσον [28]. « Κύριε, ἐν τῇ πόλει σου [29] τὴν εἰκόνα αὐτῶν ἐξουδενώσεις [30]. » Ἡ εἰκὼν [31] πρόσκαιρον B
ἔχει τὸ ἄνθος. Εἰκόνι τοίνυν ἀπεικάζει τῶν Βαβυλωνίων τὴν δυναστείαν, εἰς [32] ὀλίγον ἀρκέσασαν χρόνον· ταύτην δὲ, φησὶ, σὺ ἐξουδενώσεις, τῆς εἰς τὴν σὴν πόλιν δυσσεβείας εἰσπραττόμενος [33] δίκας [34].

κα'. « Ὅτι ἐξεκαύθη [35] ἡ καρδία μου. » Ταῦτα, φησὶν, ἐλογιζόμην, ὑπὸ τῆς ἐκείνων παρανομίας πυρποληθείς· ἀνέλαβε γὰρ τὸ προοίμιον, Ὅτι ἐζήλωσα ἐπὶ τοῖς ἀνόμοις, καὶ ὅπερ ἐκεῖ *ζῆλον* ἐκάλεσε, τοῦτο ἐνταῦθα *καρδίας ἔκκαυσιν*. « Καὶ [36] οἱ νεφροί μου ἠλλοιώθησαν. » *Νεφροὺς* [37], ὡς πολλάκις ἔφην, τοὺς λογισμοὺς ὀνομάζει. Εὐσεβεῖς, φησὶν, ἔχων τοὺς λογισμοὺς, μικροῦ δεῖν ἐξετράπην διὰ τὴν ἐκείνων ἀλαζονείαν.

κβ'. « Κἀγὼ ἐξουδενωμένος [38], καὶ οὐκ ἔγνων. » C
Τοῦτο σαφέστερον ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν· *Ἤμην* [39] *δὲ ἀνεπιστήμων, καὶ μὴ εἰδώς* [40]. Τοῦτο τὸ πάθος ἔπαθον ἐξ ἀγνοίας, οὐκ εἰδώς σου τὰ κρίματα.

« Κτηνώδης ἐγενήθην [41] παρὰ σοί. [κγ'] Κἀγὼ διὰ παντὸς μετὰ σοῦ. » Ἀλλ' οὐκ ἔτι τοῦτο πείσομαι, οὐδὲ ζητῆσαί τι ἢ [42] περιεργάσασθαι τῶν ὑπὸ τῆς σῆς σοφίας οἰκονομουμένων ἀνέξομαι· ἀλλὰ κτήνει παραπλησίως, τοῖς σοῖς ἕψομαι [43] νεύμασιν. Οὕτω γὰρ τῆς σῆς προνοίας οὐ χωρισθήσομαι. Καθάπερ γὰρ τὸ κτῆνος ἀκολουθεῖ τῷ ἄγοντι, μὴ πε-

VERS. 18-20. « Verumtamen propter dolos posuisti eis mala: **1119** dejecisti eos dum allevarentur. Quomodo facti sunt in desolationem? subito defecerunt, perierunt propter iniquitatem suam. Veluti somnium surgentium. » Hæc omnia Cyri tempore Babyloniis acciderunt. Illos enim captivos abductos in servitutem redegit, Judæis vero reditum largitus est. Merito autem eorum felicitatem somnio comparavit: quandoquidem scena præsentis vitæ ab insomnio nihil differt. Et hoc ex ipsis Babyloniis facile perspici potest. Qui enim paulo ante elati et superbi erant, tanquam toti terrarum orbi imperantes, potentiam repente amiserunt, et in extremam servitutem inciderunt. « Domine, in civitate tua imaginem* ipsorum ad nihilum rediges. » Imago breve ad tempus florem retinet. Imagini ergo Babyloniorum potentiam æquiparat, brevi tempore duraturam. Hanc autem, inquit, tu ad nihilum rediges, pœnas impietatis exigens, qua contra civitatem tuam usi sunt.

VERS. 21. « Quoniam inflammatum est **1120** cor meum. » Hæc, inquit, cogitabam, cum ab illorum iniquitate accensus essem. Resumpsit enim exordium, Quia zelo exarsi super iniquos: et quod ibi *zelum* vocavit, *cordis ardorem* hoc loco nominat. « Et renes mei commutati sunt. » *Renes*, ut sæpissime dixi, cogitationes vocat. Pias, inquit, cogitationes habens, fere ob illorum insolentiam a recto tramite deflexi.

VERS. 22. « Et ego ad nihilum redactus sum, et nescivi. » Hoc manifestius Symmachus dixit: *imperitus autem eram, et ignorans*. Hoc vitio laborabam ob ignorantiam, quod tua judicia non nossem.

« Ut jumentum factus sum apud te. [VERS. 23.] Et ego semper tecum. » Sed non amplius hoc patiar, neque feram aliquid indagare, vel curiosius inquirere eorum quæ a tua sapientia administrantur, sed instar jumenti tuos nutus sequar: sic enim a tua providentia non divellar. Nam ut jumentum ducentem sequitur, non curiose exquirens quo du-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[17] *Διὰ—κακά*. Hebr. *in lubricis locis posuisti eos*. Symm. ἐν ὀλίσθῳ ἔταξας αὐτούς. [18] *Αὐτῶν*. Exstat tantum in edit. Ald. et Compl. [19] *Κακά*. Hoc additamentum etiam habent edit. Ald. et Compl. [20] *Κατέβαλες — ἐπαρθ*. Hebr.: *Cadere fecisti eos in devastationes*. Symm. κατέβαλες αὐτοὺς εἰς ἀφανισμούς. [21] *Διὰ — αὐτῶν*. Hebr. מִן־בַּלָּהוֹת, *præ terroribus*. [22] Rec. lectio, quam cod. 2 habet, est ἐξεγειρομένου. Hebr. מֵהָקִיץ, *ab evigilando*, s. postquam evigilavit aliquis. [23] *Πάντα*. cod. 1 et 2 præm. δέ. [24] cod. 2 ἐξανδραποδισάμενος. [25] *Βίου*. cod. 2 αἰῶνος. [26] *Σκηνή*. cod. 1 add. καὶ τοῦτο ἂν ἴδοι τις μέχρι νῦν καὶ παντὸς τοῦ βίου. *Idem quoque viderit aliquis ad hoc usque tempus et per universam vitam.* [27] *Καὶ τοῦτο*. cod. 1 τοῦτο δέ. [28] *Μετέπεσον*. cod. 1 add. Ὡς καὶ μέχρι νῦν καὶ ἠκούσαμεν καὶ εἴδομεν καὶ βλέπομέν τινας τοῖς αὐτοῖς περιπεπτωκότας. *Ut ad hoc usque tempus audivimus et vidimus, imo adhuc videmus nonnullos qui in eadem mala inciderunt.* [29] *Σου*. Abest a textu Hebr. [30] *Ἐξουδ*. Hebr. תִּבְזֶה, *spernes*. [31] *Ἡ εἰκών*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [32] *Εἰς*. cod. 1 ὡς. [33] cod. uterque πραττόμενος. [34] *Δίκας*. cod. 1 add. Ὅτι δὲ καὶ πολλοὶ ὡς ἐνόμισαν μέχρι τοῦ οὐρανοῦ αὐτοῦ κορυβαντιάσαντες ἀθρόως ἀπώλοντο, καὶ ἡ δόξα αὐτῶν εἰς ἀνυπαρξίαν ἐχώρησεν, πολλοῖς που δῆλον. *Multos vero, qui, ut putabant, contra ipsum adeo cœlum insaniebant, celerrime periisse, eorumque gloriam ad nihilum redactam esse, inter multos constat.* [35] *Ἐξεκαύθη*. Ita habent edit. Ald. et Compl. Rec. lectio est ηὐφράνθη. Hebr. *Cum exasperaret sese cor meum.* [36] *Καὶ — ἠλλοιώθησαν*. Hebr. *Et in renibus meis exacuerem me*, s. acerbos dolores excitarem mihi. [37] *Νεφρούς*. cod. 1 add. δέ. [38] *Ἐξουδεν*. Hebr. בַעַר, *brutus*. [39] *Ἤμην*. cod. 1 εἰμί. [40] *Εἰδώς*. cod. 1 add. φησί, quod in cod. 2 post τοῦτο sequitur. [41] Rec. lectio est ἐγενόμην. [42] *Ἤ*. cod. 1 καί. [43] cod. 1 ἐφέψομαι.

catur: sic a tua gratia gubernatus sequar et ego, in providentiam tuam non curiose inquirens.

« Tenuisti manum dextram meam. [VERS. 24.] Et in voluntate tua deduxisti me, et cum gloria suscepisti me. » Hisce ea dicit quæ circa reditum acciderunt. Ut benevolus pater errantem filium inveniens, eum, dextera ejus apprehensa, domum reducit: sic tu in patrium **1121** solum reduxisti me, cum a servitute me liberasses, et facilem per gentes transitum largitus esses, gloriosumque et illustrem me reddidisti.

VERS. 25. « Quid enim mihi est in cœlo, et a te quid volui super terram? » Aquila clarius: *Quis mihi est in cœlo? et tecum in terra nolui.* Interrogatione usus est, quasi diceret: Spes mihi suppetit in cœlo. Exspectavi, inquit, et exspecto, ut mihi benevolus sis in cœlo et in terra. Neque enim in cœlo quemquam alium habeo Deum et protectorem præter te: neque in terra alterum * tibi æquiparo. Sed et in cœlo, et in terra te Deum novi. [Hæc etiam in primis dicta sunt ex persona eorum qui e gentilibus crediderunt in Salvatorem. Dicit vero:] Tuum quoque imperium amplector.

VERS. 26. « Defecit cor meum, et caro mea. » Idcirco te desidero, et sitio, et secundum animam, et secundum corpus, et tuam opem exspecto. « Deus cordis mei, et pars mea, Deus in æternum. » Te enim et partem habeo, et hæreditatem, et bonorum fructum.

VERS. 27. « Quia ecce qui elongant se a te peribunt: perdidisti omnes qui fornicantur abs te. » Qui autem se ipsos longe remotos a tua cura fecerunt, et idolis servire decreverunt, fructum defectionis interitum habebunt. *Fornicationem* enim hic idolorum cultum vocat. Sic et per **1122** Jeremiam Deus dicit: « Abiit ad omnem montem excelsum, et sub omni ligno frondoso, et fornicata est ibi, et dixi, cum fornicata esset in his omnibus: Ad me revertere, et non est reversa [1]. » Et rursus: « Mœchata est cum lapide et ligno [j]; » quasi diceret: Cum me sponsum dereliquisset, deos qui non sunt coluit. Et hic igitur *fornicationem* idolorum cultum nuncupavit. Hoc autem non de Babyloniis dixit, sed de his qui propter impietatem in servitutem abducti erant. Hi enim Deum sponsum habentes fornicati sunt, cum dæmonum ser-

[1] Jerem. III, 6, 7. [j] ibid. 9.

A ριεργαζόμενον ᾗπερ ἂν ἄγηται [44], οὕτως ὑπὸ τῆς σῆς κυβερνώμενος χάριτος, ἀκολουθήσω κἀγὼ, μὴ πολυπραγμονῶν σου τὴν πρόνοιαν.

« Ἐκράτησας τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς μου. [κδ'] Καὶ [45] ἐν τῇ βουλῇ σου ὡδήγησάς με, καὶ μετὰ δόξης [46] προσελάβου με. » Ἐντεῦθεν τὰ [47] κατὰ τὴν ἐπάνοδον λέγει [48], ὅτι καθάπερ πατὴρ ἤπιος παῖδα πεπλανημένον εὑρὼν, τῆς τούτου λαβόμενος δεξιᾶς, εἰς τὴν οἰκίαν ἐπανάγει· οὕτω με εἰς τὴν πατρῴαν ἐπανήγαγες γῆν, τῆς μὲν δουλείας ἐλευθερώσας, ῥᾳδίαν δέ μοι τὴν διὰ τῶν ἐθνῶν διάβασιν χαρισάμενος, εὐκλεᾶ [49] τε καὶ ἔνδοξον ἀπέφηνας.

κε'. « Τί γάρ μοι ὑπάρχει ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ [50] παρὰ σοῦ τί ἠθέλησα ἐπὶ τῆς γῆς; » Ὁ δὲ Ἀκύ-
B λας, σαφέστερον· *Τίς* [51] *μοι ἐν τῷ οὐρανῷ; καὶ μετὰ σοῦ οὐκ ἠβουλήθην ἐν τῇ γῇ.* Ἐρωτηματικῶς [52] τέθεικεν ἀντὶ τοῦ, Ὑπάρχει μοι ἐλπὶς ἐν τῷ οὐρανῷ. Προσεδόκησα, φησὶ, καὶ προσδοκῶ εὐμενῆ σέ μοι γενέσθαι ἐν οὐρανῷ [53] καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Οὔτε γὰρ ἐν τῷ οὐρανῷ ἄλλον τινὰ ἔχω Θεὸν καὶ κηδεμόνα πλήν σου, οὔτε μὴν ἐν τῇ γῇ ἕτερόν σοι [54] συντάττω, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῇ γῇ σε οἶδα Θεόν. [[55] Εἴρηται μάλιστα καὶ ταῦτα ἐκ προσώπου τῶν ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότων τῷ Σωτῆρι· λέγει δὲ, ὅτι:] Καὶ τὴν σὴν ἀσπάζομαι δεσποτείαν.

κς'. « Ἐξέλιπεν ἡ καρδία μου, καὶ ἡ σάρξ μου. » Τούτου χάριν σὲ ποθῶ, καὶ διψῶ [56], καὶ κατὰ ψυχὴν καὶ κατὰ σῶμα, καὶ τὴν σὴν προσμένω βοήθειαν. Ὁ Θεὸς [57] τῆς καρδίας μου, καὶ ἡ μερίς μου ὁ Θεὸς εἰς
C τὸν αἰῶνα. » Σὲ γὰρ [58] ἔχω καὶ μερίδα καὶ κλῆρον, καὶ ἀπόλαυσιν ἀγαθῶν.

κζ'. « Ὅτι ἰδοὺ οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ ἀπολοῦνται, ἐξωλόθρευσας πάντα τὸν πορνεύοντα ἀπὸ σοῦ. » Οἱ δὲ πόῤῥω σφᾶς αὐτοὺς τῆς σῆς ποιοῦντες κηδεμονίας, καὶ εἰδώλοις λατρεύειν αἱρούμενοι, καρπὸν ἕξουσι [59] τῆς ἀποστάσεως ὄλεθρον. *Πορνείαν* γὰρ ἐνταῦθα τὴν εἰδωλολατρείαν καλεῖ. Οὕτω καὶ διὰ τοῦ Ἱερεμίου φησὶν ὁ Θεός· « Ἐπορεύθη ἐπὶ πᾶν ὄρος ὑψηλὸν, καὶ ὑποκάτω παντὸς ξύλου ἀλσώδους, καὶ ἐπόρνευσεν [60] ἐκεῖ· καὶ εἶπον μετὰ τὸ πορνεῦσαι αὐτὴν ταῦτα πάντα, Πρός με ἀνάστρεψον, καὶ οὐκ ἀνέστρεψε. » Καὶ πάλιν· « Καὶ [61] ἐμοίχευσε τὸ ξύλον, καὶ τὸν λίθον· » ἀντὶ
D τοῦ· Ἐμὲ τὸν νυμφίον καταλιποῦσα, ἐλάτρευσε τοῖς μὴ οὖσι θεοῖς. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν *πορνείαν* τὴν τῶν εἰδώλων λατρείαν [62] ἐκάλεσε. Τοῦτο μέντοι οὐ περὶ Βαβυλωνίων εἴρηκεν, ἀλλὰ περὶ τῶν διὰ τὴν ἀσέβειαν αἰχμαλώτων γεγενημένων. Οὗτοι γὰρ τὸν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[44] *Ἧπερ ἂν ἄγηται.* cod. 2 οὗ περιάγηται. [45] *Καί.* In edit. Ald. et Compl insertum. [46] *Μετὰ—δόξης.* Hebr. אחר כבוד et postea gloria. Symm. ὕστερον τιμή. [47] *Τά.* Abest a cod. 2. [48] *Λέγει.* cod. 1 add. ὁ λαός. [49] Leg. esse videtur vel εὐκλέα, vel εὐκλεῆ. [50] *Καὶ—γῆς.* Hebr. *Et præter te non delector alio quodam in terra.* [51] *Τίς — γῇ.* Eodem fere modo hæc interpretatus est Symmachus, cujus versionem vide apud Montf. in Hexapl. ad h. l. [52] *Ἐρωτηματικῶς — ἐπὶ τῆς γῆς.* Des. in cod. 2. [53] *Ἐν οὐρανῷ.* Des. in cod. 1. [54] *Σοί.* Abest a cod. 2. [55] E cod. 1. [56] *Διψῶ.* cod. 2 præm. σέ. [57] *Ὁ Θεός.* Hebr. צור *petra.* [58] *Σὲ γάρ.* cod. 1 λέγει δὲ ὅτι σὲ ἔχω. [59] cod. uterque ἔχουσι. [60] cod. 2 ἐπόρνευσαν. [61] *Καί.* Des. in cod. 2. [62] *Τῶν εἰδ. λατρ.* cod. 1 εἰδωλολατρείαν.

θεὸν ἐσχηκότες νυμφίον, ἐξεπόρνευσαν, τῶν δαιμόνων ἀσπασάμενοι τὴν δουλείαν· ἀλλὰ τῇ πείρᾳ σωφρονεῖν διδαχθέντες βοῶσιν·

κη'. « Ἐμοὶ δὲ τὸ [63] προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ ἀγαθόν ἐστι, τίθεσθαι ἐν τῷ Κυρίῳ τὴν ἐλπίδα μου. » Δι' αὐτῶν γὰρ τῶν πραγμάτων τὴν πεῖραν λαβὼν, ἀχώριστος ἔσομαι τοῦ σεσωκότος Θεοῦ, καὶ τῇ εἰς αὐτὸν ἐλπίδι βεβαιωθήσομαι. « Τοῦ ἐξαγγεῖλαί με [64] πάσας τὰς αἰνέσεις σου [65], ἐν [66] ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς Σιών. » Διὰ ταύτης γὰρ τῆς ἐλπίδος τῆς ἐπανόδου τετύχηκα, καὶ τὰς σὰς ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ ἐξηγοῦμαι θαυματουργίας. Ταύτην γὰρ ὠνόμασε *θυγατέρα Σιών*. Ὥσπερ γὰρ υἱοὺς ἀνθρώπων τοὺς ἀνθρώπους καλεῖ, οὕτω θυγατέρα Σιὼν τὴν Σιὼν ὀνομάζει. Διώνυμος δὲ ἦν ἡ πόλις· ἡ γὰρ αὐτὴ Σιὼν [67] καὶ Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῆς θείας καλεῖται Γραφῆς. B

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΟΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Συνέσεως τῷ Ἀσάφ. » Τὴν ἐσομένην τῆς Ἱερουσαλὴμ πανωλεθρίαν ὁ προφητικὸς προθεσπίζων λόγος, ἐπιστῆναι [68] καὶ συνιέναι κελεύει τοῖς ἐντυγχάνουσι τοῦ ψαλμοῦ τὴν διάνοιαν [69]. Τινὲς μέντοι τοῖς ὑπὸ Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς γεγενημένοις προσήρμοσαν τὸν ψαλμὸν, οὔτε τῇ ἱστορίᾳ προσεσχηκότες, οὔτε τοῦ ψαλμοῦ τὴν προφητείαν ἀκριβῶς νενοηκότες. Ὁ μὲν γὰρ ψαλμὸς ἐμπρησμὸν λέγει [70] τοῦ θείου νεὼ, καὶ κατάλυσιν οἰκιῶν, καὶ πόρθησιν τῆς πόλεως παντελῆ· ταῦτα δὲ ὑπὸ Ἀντιόχου γεγενῆσθαι παρὰ τῆς ἱστορίας οὐ [71] μεμαθήκαμεν. Οὔτε μὴν τῇ Βαβυλωνίων ἁρμόττει πολιορκίᾳ· προφήτας γὰρ εἶχον τηνικαῦτα πολλοὺς, τὸν Ἱερεμίαν, Οὐρίαν τὸν Σαμαίου [72], τὸν Ἰεζεκιὴλ, Δανιήλ. C Ὁ δὲ ψαλμός φησιν· « Οὐκ ἔστιν ἔτι προφήτης, καὶ ἡμᾶς οὐ γνώσεται ἔτι. » Εἰ δὲ μήτε Βαβυλωνίοις, μήτε Μακεδόσιν [73] ἁρμόττει, δῆλον ὅτι τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων ἐπενεχθεῖσαν αὐτοῖς πανωλεθρίαν προαγορεύει [74], μεθ' ἣν οὐδεμιᾶς ἀνακλήσεως ἔτυχον, τῆς κατὰ τοῦ Σωτῆρος [75] ἀσεβείας τίνοντες δίκας. Θαυμάσαι δὲ ἄξιον τὴν ἄῤῥητον [76] ἀγαθότητα τοῦ Δεσπότου· ὅτι καὶ προειδὼς αὐτῶν ἀκριβῶς [77] τὴν ἀπείθειαν, τῇ προφητείᾳ τῶν ἐσομένων κακῶν ἀποτρέπειν τῆς ἀσεβείας πειρᾶται. Δηλοῖ δὲ ὅμως καὶ αὐτὸ τοῦ Ψαλμοῦ τὸ προοίμιον, ὡς ταύτην ἡ πρόῤῥησις τὴν ὑπόθεσιν ἔχει [78]. « Ἱνατί, ὁ Θεὸς, ἀπώσω εἰς τέλος; » Οὔτε γὰρ, ὡς ἐπὶ Βαβυλωνίων, τῇ δουλείᾳ τὸν ἑβδομηκοντούτην ὥρισας χρόνον, οὔτε ὡς ἐπὶ Ἀντιόχου, τὰ D ἑπτὰ ἥμισυ [79] ἔτη, κατὰ τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείαν, ἀλλ' εἰς τέλος ἀπώσω, καὶ πανωλεθρίαν κατεψηφίσω. « Ὠργίσθη ὁ θυμός σου ἐπὶ πρόβατα νομῆς σου. » Ἐπίμονον ἔσχες τὴν κατὰ τῶν προβάτων τῶν σῶν ἀγανάκτησιν [80].

A vitutem amplexi essent. Verum suo periculo sapere edocti, exclamant:

Vers. 28. « Mihi autem adhærere Deo bonum est, ponere in Deo spem meam. » Rebus enim ipsis edoctus, a Deo, qui salvavit me, nunquam divellar, et spe in ipsum fixa corroborabor. « Ut annuntiem omnes laudes tuas in portis filiæ Sion. » Per hanc enim spem reversionem consecutus sum, et tua mirabilia in Hierosolyma prædico. Hanc enim *filiam Sion* nuncupavit. Nam ut filios hominum homines vocat, sic filiam Sion Sionem nominat. Geminum vero nomen illa civitas habebat: eadem enim a sacris Litteris Sion et Hierosolyma vocatur.

1123 INTERP. PSALMI LXXIII.

Vers. 1. « Intellectus Asapho. » Futuram Hierosolymæ perniciem propheticus sermo vaticinans, * jubet ut qui hunc psalmum audiunt, perdiscant et intelligant psalmi sententiam. Nonnulli igitur iis quæ tempore Antiochi Illustris acciderunt, psalmum accommodarunt, neque ad historiam attendentes, neque psalmi vaticinationem accurate perpendentes. Quandoquidem psalmus de divini templi incendio, domorum eversione civitatisque integra vastatione loquitur: hæc vero ab Antiocho facta fuisse ex historia nequaquam didicimus. Nec Babyloniorum obsidioni congruit. Prophetas enim tunc temporis multos habebant: Jeremiam, Uriam Samæi filium, Ezechielem, Danielem. Psalmus autem dicit: « Jam non est propheta, et nos non cognoscet amplius. » Quod si neque Babyloniis neque Macedonibus quadrat, manifestum est eum perniciem a Romanis illis inflictam prædicere, post quam nullam revocationem sortiti sunt, pœnas impietatis pendentes, qua in Salvatorem usi sunt. Admiratione autem digna est inexplicabilis Domini bonitas: quod cum eorum contumaciam plane prævideret, vaticinatione futurorum malorum ab impietate eos avertere conatur. Declarat autem ipsum psalmi exordium, hoc esse argumentum prædictionis. « Cur, o Deus, repulisti (nos) in finem? » Non enim, quemadmodum sub Babyloniis, servitutem septuaginta **1124** annorum spatio definivisti, neque ut sub Antiocho, septem annis et dimidio, secundum Danielis prophetiam: sed in finem repulisti, et ad exitium condemnasti. « Exarsit ira tua super oves pascui tui. » Permanentem indignationem contra tuas oves habuisti.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[63] *Τὸ — Θεῷ*. Hebr. קרבת אלהים, *propinquitatem Dei*. [64] *Μέ*. Insertum in edit. Ald. et Compl. [65] *Αἰνέσεις σου*. Hebr. *omnia opera tua*. Montf. in Hexapl. ad h. l. aliam τῶν Ο' interpretationem affert, quæ hæc est, τὰς ἐπαγγελίας σου, et ex Aquilæ versione ἀγγελίας σου orta esse videtur. Conf. Hieron. epist. ad Sun. et Fret. [66] *Ἐν — Σιών*. Des. in textu Hebr. [67] *Σιών*. cod. 2 præm. καί. [68] cod. 1 et 2 ἐπιστῆναι. [69] cod. 2 τῇ διανοίᾳ. [70] cod. uterque προλέγει. [71] *Οὐ*. Abest a cod. 2. [72] cod. 2 Σεμαίου. [73] cod. 2 Μακεδονίοις. [74] cod. 2 προσαγορεύει. [75] *Σωτῆρος*. cod. 1 add. καὶ Θεοῦ ἡμῶν. [76] *Ἄῤῥητον*. Des. in cod. 1. [77] *Ἀκριβῶς*. Abest a cod. 1. [78] *Ἔχει*. cod. 1 add. καὶ ὅρα τί φησι. [79] cod. 1 ἡμίση. [80] *Ἀγανάκτησιν*. cod. 1 add. Ἐπειδὴ γὰρ τὸν ποιμένα τὸν οὐράνιον τόν ποτε ποιμάναντα τοὺς προγόνους ἐπὶ τοῦ σταυροῦ κατέκριναν, ἐξήνεγκε δι-

VERS. 2. « Memor esto congregationis tuæ, quam possedisti ab initio. » Olim et a principio noster Deus nuncupatus es, et populus tuus, Domine, vocati sumus. « Redemisti virgam hæreditatis tuæ. » Tuam enim opem consecuti ab Ægyptiorum servitute liberati fuimus. *Hæreditatem* autem ipsos etiam beatus Moses appellavit: « Pars enim Domini, inquit, fuit populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel [k]. » *Virgam* vero regale sceptrum nominavit, quasi diceret: Tua pars a principio facti sumus, tua hæreditas vocati sumus. Sic enim et in quadragesimo quarto psalmo regale sceptrum *virgam* appellavit. Dicit enim: « Virga æquitatis, [l] virga regni tui. » — « Montem Sion hunc, in quo habitasti. » Cum autem nos ab Ægyptiorum servitute liberasses, in terram majoribus nostris promissam introduxisti, et tibi ipsi montem Sion consecrasti, ut tanquam in regiis quibusdam ædibus habitans, tuum populum dirigeres. Hæc autem prædicebantur, cum nondum Hierosolymæ templum ædificatum esset. Nam post Davidem, et Asaphum, Salomo **1125** hoc erexit.

VERS. 3. « Leva manus tuas in superbias eorum in finem. » Exige ab ipsis superbiæ pœnas. Hoc autem, « leva manus tuas, » dixit per metaphoram ab illis petitam qui peccantes manibus cædunt. Hoc autem prophetica gratia dixit, cum nosset hostes impie viventes. Neque enim pro Crucifixo amore accensi, illud bellum susceperunt, sed ut orbem terrarum sibi subjicerent. Utebatur tamen illis Deus, tanquam carnificibus, per illos suppliciis afficiens eos qui impie se gesserant. « Quanta malignatus est inimicus in sancto tuo? » Neque Hebræus, neque cæteri interpretes, neque Septuaginta in Hexaplo multitudinis numero *in sanctis* posuerunt, sed singulariter, *in sancto tuo*: ut manifestum sit eos qui hæc dicunt de templo dicere, lugentes et deplorantes ea quæ ab illis contra templum facta erant. Cæterum huic sententiæ ea quæ sequuntur consonant.

VERS. 4. « Et gloriati sunt qui oderunt te in medio solemnitatis tuæ. » Nam solemni Paschatis die, **1126** toto populo secundum legem congregato, Titus admoto exercitu, illorum metropolin expu-

[k] Deut. XXXII, 9. [l] Psal. XLIV, 6.

A β'. « Μνήσθητι τῆς συναγωγῆς σου, ἧς ἐκτήσω ἀπ' ἀρχῆς. » Ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς ἡμέτερος ἐπεκλήθης Θεὸς, καὶ σὸς ἐχρηματίσαμεν, Δέσποτα, λαός. « Ἐλυτρώσω ῥάβδον [81] κληρονομίας σου. » Τῆς σῆς γὰρ ἀπολαύσαντες βοηθείας, τῆς Αἰγυπτίων ἀπηλλάγημεν δουλείας· *κληρονομίαν* δὲ αὐτοὺς καὶ ὁ μακάριος ἐκάλεσε Μωσῆς. « Ἐγενήθη γὰρ, φησὶ, μερὶς Κυρίου, λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. » *Ῥάβδον* δὲ τὸ βασιλικὸν ὠνόμασε σκῆπτρον, ἀντὶ τοῦ, Σὴ ἐξ ἀρχῆς ἐγενόμεθα μερὶς, σὸς ὠνομάσθημεν κλῆρος, ὑπὸ τὴν σὴν ἐτελέσαμεν βασιλείαν. Οὕτω καὶ ἐν τῷ μδ' ψαλμῷ τὸ βασιλικὸν σκῆπτρον προσηγόρευσε *ῥάβδον*. Ἔφη γάρ· « Ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας
B σου. » — « Ὄρος Σιὼν τοῦτο, ὃ κατεσκήνωσας ἐν αὐτῷ. » Τῆς δὲ [82] Αἰγυπτίων ἡμᾶς δουλείας ἐλευθερώσας, εἰς τὴν ἐπηγγελμένην τοῖς πατράσιν εἰσήγαγες γῆν, καὶ σαυτῷ τὸ Σιὼν ἀφιέρωσας ὄρος, ἵνα ὡς ἐν βασιλείοις τισὶν οἰκῶν, τὸν σὸν ἰθύνῃς λαόν. Ταῦτα δὲ προελέγετο [83], μήπω τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις οἰκοδομηθέντος νεώ [84]. Μετὰ γὰρ τὸν Δαβὶδ, καὶ τὸν Ἀσὰφ, ὁ Σολομὼν τοῦτον [85] ἐδείματο [86].

γ'. « Ἔπαρον [87] τὰς χεῖράς σου ἐπὶ τὰς ὑπερηφανίας αὐτῶν εἰς τέλος [88]. » Ἀπαίτησον αὐτοὺς τῆς ἀλαζονείας [89] εὐθύνας· τὸ δὲ « Ἔπαρον τὰς χεῖράς σου [90], » ἐκ μεταφορᾶς τέθεικε τῶν ταῖς χερσὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας μαστιγούντων. Τοῦτο δὲ ἡ προφητικὴ εἴρηκε χάρις, εἰδυῖα τοὺς πολεμίους [91] δυσσεβείᾳ συζῶντας· οὐδὲ γὰρ ὑπὲρ τοῦ σταυρωθέντος [92] ζη-
C λώσαντες, ἐκεῖνον [93] τὸν πόλεμον ἀνεδέξαντο, ἀλλὰ τὴν οἰκουμένην δουλούμενοι. Ἐχρῆτο δὲ αὐτοῖς ὅμως ὁ Θεὸς [94], ὡς δημίοις, δι' αὐτῶν τοὺς ἠσεβηκότας κολάζων. « Ὅσα ἐπονηρεύσατο [95] ὁ ἐχθρὸς ἐν τῷ ἁγίῳ σου. » Οὔτε ὁ Ἑβραῖος, οὔτε οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταὶ, οὔτε μὲν οἱ Ἑβδομήκοντα ἐν τῷ Ἑξαπλῷ πληθυντικῶς *ἐν τοῖς ἁγίοις* τεθείκασιν, ἀλλ' ἑνικῶς, *ἐν τῷ ἁγίῳ σου* [96]· ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι περὶ τοῦ ναοῦ ταῦτα οἱ λέγοντες λέγουσιν, ὀλοφυρόμενοι καὶ θρηνοῦντες τὰ ὑπ' ἐκείνων εἰς τοῦτον γεγενημένα. Ταύτῃ δὲ τῇ διανοίᾳ καὶ τὰ ἐπαγόμενα συμφωνεῖ.

δ'. « Καὶ [97] ἐνεκαυχήσαντο οἱ μισοῦντές σε ἐν μέσῳ τῆς ἑορτῆς σου. » Ἐν τῇ τοῦ Πάσχα γὰρ [98] ἑορτῇ, παντὸς τοῦ λαοῦ κατὰ τὸν νόμον συναθροισθέντος,
D τὴν στρατιὰν [99] ὁ Τίτος παρακαθίσας, ἐπολιόρκησε

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

καίαν τὴν κατ' αὐτῶν πανωλεθρίαν. Quia enim pastorem cœlestem qui quondam inter majores eorum pastoris munere functus erat, ad crucis supplicium condemnaverant, justo judicio internecioni eos tradidit. [81] cod. 2 *ῥάβδῳ*. [82] *Δέ*. cod. 1 γάρ. [83] cod. 2 προλέγει. [84] cod. 2 ναοῦ. [85] cod. 2 τοῦτο. [86] *Ἐδείματο*. cod. 1 add. Καὶ οὐ μόνον ταύτην, τὴν Ἱερουσαλὴμ λέγω, ὄρος ἐχρημάτισεν, ἀλλὰ προλέγει τὸ θεῖον Πνεῦμα τὰς μελλούσας ἐπισυνάγεσθαι μυριάδας ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν. Κυρίως δ' ἂν ὄρος καλέσειε ταύτην διὰ τὸ κομᾷν αὐτὴν καθ' ἡμέραν τοῖς λαοῖς· λέγει δὲ καὶ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ μητρὸς τῆς ἀπειρογάμου παρθένου, ὄρος ἐν ᾗ αὐτὸς ὁ Θεὸς κατῴκησεν. *Non autem hanc tantum, Hierosolymam puto, vocavit montem, sed prædicit etiam Spiritus sanctus, myriades congregandas esse ad Dei Ecclesiam. Proprie autem hanc dixerit aliquis montem, quia quotidie ornata est populis. Dicit autem quoque de Matre Dei, Virgine connubii experte, eam esse montem, utpote in qua Deus habitavit.* Conf. p. 1063, n. 14. [87] *Ἔπαρον — τέλος*. Hebr. *Eleva pedes tuos ad desolationes sæculi*, s. perpetuas. [88] *Τέλος*. cod. 1 add. λέγει δὲ ὁ προφητικὸς νοῦς, ὅτι. [89] *Ἀλαζ*. cod. 1 θεοκτονίας. [90] *Σου*. cod. 2 add. ἐπὶ τὰς ὑπερηφανίας. [91] *Πολεμίους*. cod. 1 add. Τίτον λέγω καὶ Οὐεσπασιανόν. [92] *Σταυρωθ*. cod. 1 σαρκὶ σταυρωθέντος Θεοῦ. [93] cod. 2 ἐκεῖνοι. [94] *Ὁ Θεός*. cod. 1 ὁ παρ' αὐτῶν σταυρωθεὶς Κύριος τῆς δόξης. [95] *Ὅσα ἐπονηρ*. Hebr. כל־הרע, *omne perdit*. [96] *Σου*. cod. 1 τέθεικεν. [97] *Καὶ — σοῦ*. Hebr. *Rugiunt hostes tui in medio conventus tui*, s. templi tui. Symm. ἐβρυχήσαντο οἱ πολέμιοί σου ἐν μέσῳ τῆς συναγωγῆς σου. [98] *Γάρ*. Des. in cod. 1 et 2. [99] *Στρατιάν*. cod. 1 add. τῶν Ῥωμαίων.

τὴν ἐκείνων[1] μητρόπολιν. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ τοῦ Πάσχα ἑορτῇ τῷ[2] σταυρῷ τὸν Σωτῆρα προσήλωσαν, κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν τίνουσι τῆς ἀσεβείας ποινήν.

« Ἔθεντο[3] τὰ σημεῖα αὐτῶν σημεῖα. [ε'.] Καὶ[4] οὐκ ἔγνωσαν ὡς εἰς τὴν ἔξοδον[5] ὑπεράνω. » Τὰ τρόπαια, φησὶν, ἅπερ ἐστὶ[6] σημεῖα καὶ σύμβολα νίκης, ἤγειραν ἐπάνω τῶν ἡμετέρων πυλῶν, γνώριμον ἅπασι τοῖς μετὰ ταῦτα καθιστῶντες τὴν νίκην· καὶ Πιλάτος δὲ τὰ βασιλικὰ σημεῖα παρὰ τὸν νόμον εἰς τὴν πόλιν εἰσήγαγε, καὶ χοίρου δὲ προτομὴν οἱ Ῥωμαίων βασιλεῖς τοῖς τῆς πύλης[7] ἐνεκόλαψαν λίθοις[8]. Διὰ τούτων δὲ πάντων ἐμάνθανον, ὡς ἔρημοι τῆς θείας κηδεμονίας ἐγένοντο. Ταῦτα καὶ ὁ Κύριος ἐν τοῖς θείοις Εὐαγγελίοις προεῖπεν[9]· « Ὅτ' ἂν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἑστὼς[10] ἐν τόπῳ ἁγίῳ (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω), τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη[11]. »

« Ὡς ἐν δρυμῷ[12] ξύλων ἀξίναις ἐξέκοψαν. [ς'.] Τὰς θύρας αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτό· ἐν πελέκει καὶ λαξευτηρίῳ κατέῤῥαξαν αὐτήν. » Ὑλοτομικοῖς καὶ τεκτονικοῖς ὀργάνοις χρώμενοι, καὶ τοὺς περιβόλους κατέλυον, καὶ τῶν οἰκιῶν τὰς θύρας συνέκοπτον, τὰ εὖ καὶ καλῶς ἠσκημένα ὡς δρῦν[13] διαφθείροντες.

ζ'. « Ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ τὸ ἁγιαστήριόν σου εἰς τὴν γῆν· ἐβεβήλωσαν τὸ σκήνωμα τοῦ ὀνόματός σου. » Οὐκ ἀπέχρησεν αὐτοῖς τῶν ἄλλων οἰκιῶν ἡ πόρθησις, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ ἀφιερωμένου σοι νεὼ τὴν μανίαν ἐξέτειναν· καὶ τὰ μὲν πυρὶ παρέδοσαν, τὰ δὲ κατέλυσαν ταῖς χερσὶν, ὡς κοινοῖς τοῖς ἁγίοις χρησάμενοι[14].

η', θ'. « Εἶπαν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, αἱ[15] συγγένειαι αὐτῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, Δεῦτε[16] καὶ[17] καταπαύσωμεν πάσας[18] τὰς ἑορτὰς τοῦ Θεοῦ[19] ἀπὸ τῆς γῆς. Τὰ σημεῖα ἡμῶν[20] οὐκ εἴδομεν, οὐκ ἔστιν ἔτι προφήτης, καὶ[21] ἡμᾶς οὐ γνώσεται ἔτι. » Μετὰ πολλῆς ἐπελθόντες ἡμῖν τῆς συμφωνίας ἕνα σκοπὸν ἔσχον, τὸν ὑπὸ σοῦ δεδομένον καταλῦσαι νόμον. Διὰ γὰρ τῶν *ἑορτῶν* τὴν κατὰ νόμον πολιτείαν ἐδήλωσε. Ταῦτα δὲ, φησὶν, ἐτόλμων, μή τε τὰς ἐπὶ τῶν προγόνων ἡμῶν ὁρῶντες θαυματουργίας, μήτε ὑπὸ προφητικῆς διελεγχόμενοι χάριτος. Τούτων γὰρ ἁπάντων ἐξαίφνης κατέστησαν ἔρημοι. Πολλοὺς[22] γὰρ καὶ μετὰ τὴν ἐπάνοδον[23] ἔσχον προφήτας, τὸν Ἀγγαῖον, τὸν Ζαχα-

A gnavit. Quoniam enim in Paschatis celebritate Salvatorem cruci suffixerunt, per idem tempus impietatis pœnas pendunt.

« Posuerunt signa sua signa. [VERS. 5.] Et non cognoverunt sicut in exitu super summum. » Tropæa, inquit, quæ signa et indicia victoriæ sunt, erexerunt supra nostras portas, notam omnibus posteris victoriam facientes : et Pilatus imperatoria signa præter legem in civitatem introduxit. Suis autem caput imperatores Romanorum in portæ lapidibus insculpserunt. Porro per hæc omnia didicerunt se divina cura * destitutos esse. Hæc etiam Dominus in sacris Evangeliis prædixit : « Cum videritis abominationem desolationis stantem in loco sancto (quisquis legerit, animadvertat,), tunc qui
B sunt in Judæa fugiant ad montes [m]. »

« Quasi in silva lignorum securibus exciderunt [VERS. 6] januas ejus una, securi et ascia dejecerunt eam. » Lignariis et fabrilibus instrumentis utentes, **1127** et mœnia disturbarunt, et domorum januas dissecuerunt ; quæ bene et pulchre elaborata erant, ut quercum exciderunt.

VERS. 7. « Incenderunt igne sanctuarium tuum in terra, polluerunt tabernaculum nominis tui. » Non satis fuit illis aliarum ædium depopulatio, sed in consecratum tibi templum furorem extenderunt : et alia quidem igni projecerunt, alia vero manibus discerpserunt, sancta tanquam profana tractantes.

C VERS. 8, 9. « Dixerunt in corde suo, cognatio eorum simul : Quiescere faciamus omnes dies festos Dei a terra. Signa nostra non vidimus, jam non est propheta, et nos non cognoscet amplius. » Unanimi consensu nos aggressi, unum propositum habuerunt, ut legem a te datam delerent. Per *dies* enim *festos* institutam ex præscripto legis vitæ rationem indicat. Hæc autem, inquit, ausi sunt, neque miracula quæ majorum nostrorum tempore facta sunt, videntes, neque a prophetica gratia convicti. His enim omnibus actutum destituti fuerunt. Multos enim post reditum etiam prophetas habuerunt, Aggæum, Zachariam, Malachiam, et

[m] Marc. XIII, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Ἐκείνων*. Abest a cod. 2. [2] *Τῷ*. cod. 2 præm. ἐν. [3] *Ἔθεντο — σημεῖα*. Hebr. *Apponunt signis suis signa.* [4] *Καὶ — ὑπεράνω*. Hebr. *Et cognoscitur* (hostis) *velut adducens sursum (secures).* [5] *Ἔξοδον*. Ita leg. in edit. Ald. et Compl. Eamdem lectionem expr. Vulg. Recepta autem est εἴσοδον. [6] cod. 1 ἔστησαν. cod. 2 εἰσί. [7] cod. 2 πόλεως. [8] *Λίθοις*. cod. 1 add. Καθάπερ Ἰώσηπος ὁ θαυμαστὸς ἐν τῇ κατ' αὐτῶν ἱστορίᾳ ἐμνημόνευσε. *Prout Josephus, scriptor egregius, in Historia Jud. meminit.* [9] *Προεῖπεν*. cod. 1 add. Οὐ μόνον περὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ λέγων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἐρημώσεως καὶ τῆς τοῦ ναοῦ ἐμπρήσεως. *Non de Hierosolyma tantum dicens, sed etiam de regionis adjacentis devastatione et templi combustione.* [10] cod. 2 ἑστός. [11] *Ὄρη*. cod. 1 add. τὸν διωγμὸν ἐκεῖνον προοίμιον εἴρηκεν τῆς τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίας. *Persecutionem istam dixit quasi prolusionem adventus Antichristi.* [12] *Ὡς ἐν δρυμῷ*. Hebr. *in perplexitate.* [13] *Χρησ*. cod. 1 δρυμόν. [14] cod. 1 add. Μὴ ὁρῶμεν οἱ δείλαιοι, ὅτι πάντως τοῦ νομοθέτου παρ' αὐτῶν σταυρῷ καταχριθέντος διὰ τὴν μοχθηρὰν αὐτῶν καὶ θεοκτόνον γνώμην καὶ ὁ ναὸς ἐμπρησθήσεται καὶ αὐτοὶ ἀνδραποδισθήσονται. *Non videntes miseri illi fore ut, quia legislator per improbam et cædis cupidam eorum sententiam ad crucis supplicium condemnatus fuerat, templum quoque combureretur, ipsi vero in captivitatem abducerentur.* [15] *Αἱ — τὸ αὐτό*. Hebr. נינם יחד, *opprimamus eos una.* [16] *Δεῦτε—γῆς*. Hebr., *Combusserunt omnes conventus Dei* (s. loca sacra conventus) *in terra.* [17] *Καὶ* Additur in edit. Ald. et Compl. [18] *Πάσας*. Exstat tantum ll. cc. [19] *Τοῦ Θεοῦ*. Rec. lectio est Κυρίου. [20] *Ἡμῶν*. cod. 2 αὐτῶν. [21] *Καὶ — ἔτι*. Hebr., *nec est apud nos quis sciat quousque*, sc. duratura sit hæc calamitas. [22] *Πολλούς*. cod. 2 πάλαι. [23] *Ἐπάνοδον*. cod. 1 add. τὴν ἐκ Βαβυλῶνος.

prophetæ his seniores tum populo, tum **1128** regibus futura prædicebant, et hostium impetus manifestos faciebant. Et hoc facile ex historia disci potest.

VERS. 10. « Usquequo, o Deus, conviciabitur inimicus? irritabit adversarius nomen tuum in finem? » Quousque horum iniquitatibus nos addicis, et blasphema verba illorum æquo animo fers?

VERS. 11. « Cur avertis manum tuam et dexteram tuam de medio sinu tuo, in finem? » *Sinus Dei* bonorum thesaurus, *Manus* vero, operatio. Cur enim consueto more bona non suppeditas, sed a sinu manum aufers? Hoc autem posuit per metaphoram desumptam ab iis qui plenum sinum habent, et cum orantur ut dent, largiri nolunt, sed manum retro trahunt.

VERS. 12. « Deus autem rex noster ante sæcula. » Atqui te olim et a principio regem novimus, et sicut a rege, semper bona consequimur. « Operatus est salutem in medio terræ. » Omnino curam quam de nobis geris, omnibus claram fecisti. *In medio* enim *terræ*, posuit pro eo **1129** quod est omnibus videntibus.

VERS. 13. « Tu confirmasti virtute tua mare. » Nam fugientibus nobis Ægyptios, et per mare transire prohibitis, tu admirabile illud iter largitus es, cum liquidam naturam solidam effecisses, et per undarum fluctus utrinque muros exstruxisses.

« Tu contrivisti capita draconum in aqua. [VERS. 14.] Tu confregisti caput draconis. » *Dracones* quidem Ægyptios vocat, *capita* vero *draconum*, eorum duces, et tribunos, et præfectos. *Draconem* porro singulariter appellatum, Pharaonem dicit, qui multis principibus præerat. [Sic autem dicit quoque diabolum, quem vinculis constrinxit et destruxit legislator, spontanea pro nobis suscepta morte.] Unde multa ipsum habere capita dixit. Hos vero omnes, inquit, demersisti, et mare quod pro nobis depresseras, in illos immisisti, et illius undis eos

A ρίαν, τὸν Μαλαχίαν, καὶ οἱ τούτων πρεσβύτεροι προφῆται, καὶ τῷ λαῷ, καὶ τοῖς βασιλεῦσι προὔλεγον τὰ ἐσόμενα, καὶ τῶν πολεμίων τὰς ἐπιβουλὰς καταδήλους ἐποίουν· καὶ τοῦτο [24] ἐκ τῆς ἱστορίας καταμαθεῖν εὐπετές [25].

ι'. « Ἕως πότε, ὁ Θεός, ὀνειδιεῖ ὁ ἐχθρός; παροξυνεῖ [26] ὁ ὑπεναντίος τὸ ὄνομά σου εἰς τέλος; » Μέχρι πότε ταῖς τούτων ἡμᾶς ἐκδίδως παρανομίαις, καὶ τὰς βλασφήμους αὐτῶν μακροθύμως φέρεις φωνάς;

ια'. « Ἱνατί ἀποστρέφεις τὴν χεῖρά σου, καὶ τὴν δεξιάν σου ἐκ μέσου τοῦ κόλπου σου εἰς τέλος; » *Κόλπος Θεοῦ*, ὁ τῶν ἀγαθῶν θησαυρός· *χεὶρ* δέ, ἡ ἐνέργεια [27]. Τί δήποτε συνήθως [28] οὐ [29] χορηγεῖς τὰ ἀγαθά, ἀλλ' αἴρεις ἀπὸ τοῦ κόλπου [30] τὴν χεῖρα;
B Τέθεικε δὲ αὐτὸ ἐκ μεταφορᾶς τῶν πεπληρωμένον ἐχόντων τὸν κόλπον, καὶ αἰτουμένων μὲν, δοῦναι δὲ μὴ βουλομένων, ἀλλ' ἐπιστρεφόντων [31] εἰς τοὐπίσω τὴν χεῖρα.

ιβ'. « Ὁ δὲ Θεὸς βασιλεὺς ἡμῶν [32] πρὸ αἰῶνος [33]. » Καίτοι σε ἴσμεν ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς βασιλέα, καὶ ὡς παρὰ βασιλέως ἀεὶ τῶν δωρεῶν ἀπολαύομεν [34]. « Εἰργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς. » Ἀμέλει δήλην ἅπασι τὴν περὶ ἡμᾶς γενομένην κηδεμονίαν πεποίηκας [35]. Τὸ [36] γὰρ *ἐν μέσῳ τῆς γῆς*, ἀντὶ τοῦ, πάντων ὁρώντων.

ιγ'. « Σὺ ἐκραταίωσας [37] ἐν τῇ δυνάμει σου τὴν θάλασσαν. » Φευγόντων γὰρ [38] τοὺς Αἰγυπτίους, καὶ ὑπὸ τῆς θαλάσσης κωλυομένων διαβῆναι, σὺ τὴν
C παράδοξον ἐκείνην ἐδωρήσω πορείαν, τὴν ῥοώδη φύσιν στεγανὴν ἐργασάμενος, καὶ διὰ τῶν κυμάτων τὰ ἑκατέρωθεν δομησάμενος τείχη [39].

« Σὺ συνέτριψας τὰς κεφαλὰς τῶν δρακόντων ἐπὶ τοῦ ὕδατος. [ιδ'.] Σὺ συνέθλασας τὴν κεφαλὴν τοῦ [40] δράκοντος. » *Δράκοντας* μὲν τοὺς Αἰγυπτίους καλεῖ, *κεφαλὰς* δὲ *δρακόντων*, τοὺς ἐκείνων στρατηγούς, καὶ ταξιάρχας, καὶ λοχαγούς. Τὸν δὲ ἑνικῶς ὀνομασθέντα *δράκοντα*, τὸν Φαραὼ λέγει, τὸν πολλοῖς ἄρχουσιν ἐφεστῶτα. [[41] Λέγει δὲ καὶ τὸν διάβολον, ὃν ἐπέδησε καὶ κατήργησεν ὁ νομοθέτης παρασχεδὸν τῷ ἑκουσίῳ θανάτῳ.] Διὸ καὶ πολλὰς αὐτὸν ἔφησεν ἔχειν κεφαλάς [42]. Τούτους δέ, φησιν, ἅπαντας ὑποβρυχίους ἐποίησας, καὶ ἣν ἐφ' ἡμῶν ἐκραταίωσας θάλασσαν [43],

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[24] *Τοῦτο*. cod. 1 add. δέ. [25] cod. 1 εὔκολον. [26] *Παροξυνεῖ*. Hebr. ינאץ, *spernet*. [27] *Ἐνέργεια*. cod. 1 add. ἀγαθή. [28] *Συνήθως*. cod. 1 præm. φησίν. [29] *Οὐ*. cod. 1 præm. ἡμῖν, quod in cod. 1 post ponitur. [30] *Κόλπου*. cod. 1 add. σου. [31] cod. 1 ἀποστρεφόντων. [32] *Βασιλ. ἡμῶν*. Hebr. מלכי, *rex meus*. [33] cod. 2 αἰώνων. [34] cod. 2 ἀπηλαύομεν. [35] *Πεποίηκας*. cod. 1 add. Καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ λέγει ὁ προφητικὸς νοῦς, ἣν εἰργάσατο ὁ παρ' αὐτῶν σταυρωθεὶς καὶ τοῦδε τοῦ παντὸς Δημιουργὸς, σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς· καταχρίνας μὲν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάνου, ἐλευθερώσας δὲ τὴν ἀνθρώπων φύσιν κεκρατημένην ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας. *Et non hoc tantum, sed innuit etiam mens Prophetæ salutem quam universi Conditor ab illis cruci affixus, in medio terræ præstitit, cum illum condemnaret, qui mortis habebat imperium, hominum autem liberaret naturam a peccato subjugatam.* [36] *Τὸ — ὁρώντων*. cod. 1 Τὸ δὲ « ἐν μέσῳ τῆς γῆς » πᾶσί που δῆλός ἐστι τοῖς ἀκριβῶς ἀπεγνωκόσιν ὁ κρανίου τόπος· λέγει δὲ ὅτι Πάντων ὁρώντων τὴν τῶν ἀνθρώπων ἐπραγματεύσω ἐν αὐτῷ σωτηρίαν. *Illud autem, « in medio terræ, » nihil aliud est quam Calvariæ locus, ut omnes norunt, qui attentius sacras legerunt Litteras. Dicere autem vult: Omnibus videntibus hominum salutem ibi effecisti.* [37] *Ἐκραταίωσας*. Hebr. פוררת, *perrupisti*. Symm. διεσκέδασας. [38] *Γάρ*. cod. 1 add. ἡμῶν. [39] *Τείχη*. cod. 1 add. Λέγει δὲ θάλατταν καὶ τὸν παρόντα βίον, ὃν ἐκραταίωσε τῇ αὐτοῦ βασιλείᾳ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν. *Mare autem dicit quoque hanc vitam, quam confirmavit regno suo, postquam e mortuis surrexit.* [40] Rec. lectio h. l. est συνέτριψας τὰς κεφαλάς. [41] E cod. 1. [42] *Κεφαλάς*. cod. 1 add. τοῦτο μὲν τοὺς δαίμονας, τοῦτο δὲ καὶ τὰ πάθη. [43] *Θάλασσαν*. cod. 1 add. ὁ τῶν Ἰσραηλιτῶν ταῦτα λαός. *Israelitarum hæc (dicit) populus.*

ἐπ' ἐκείνων διέλυσας[44], καὶ τοῖς ἐκείνης αὐτοὺς ἔχωσας κύμασιν. « Ἔδωκας αὐτὸν βρῶμα λαοῖς τοῖς Αἰθίοψιν[45]. » Ὅμοροι τῶν Αἰγυπτίων οἱ Αἰθίοπες ὄντες, πόλεμον εἶχον πρὸς ἐκείνους συχνόν[46]· ἀλλὰ τοῦ Φαραὼ σὺν τῇ στρατιᾷ τῇ θαλάσσῃ παραδοθέντος, εὐχείρωτοι λοιπὸν οἱ Αἰγύπτιοι ἐγένοντο τοῖς Αἰθίοψι· καὶ καθάπερ τὴν τροφὴν ὁ πεινῶν ἀναλίσκει ῥᾳδίως, οὕτως αὐτοὺς εὐπετῶς μάλα κατηγωνίζοντο. Διό φησιν ὁ προφητικὸς λόγος[47]· « Ἔδωκας αὐτὸν βρῶμα λαοῖς τοῖς Αἰθίοψιν, » ἀντὶ τοῦ, εὐαλώτους αὐτοὺς ἀπέφηνας[48], εὐμαρῶς ὑπὸ τῶν Αἰθιόπων παρασκευάσας ἀναλίσκεσθαι.

ιε'. « Σὺ διέῤῥηξας πηγὰς καὶ χειμάῤῥους. » Ὁ δὲ Ἑβραῖος, καὶ οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ, *πηγὴν* εἰρήκασι. Κἄν τε πηγὴν εἴπωμεν, κἄν τε *πηγὰς*, οὐχ ἁμαρτησόμεθα τῆς ἀληθείας. *Πηγὴν* γὰρ τὸ ἀπὸ τῆς πέτρας ῥυὲν ὕδωρ ὁ προφητικὸς λόγος καλεῖ· ἀλλὰ τοῦτο διαιρεθὲν πολλὰς ἐποίησεν αὔλακας, ὥστε ῥᾳδίως τὰς πολλὰς ἐκείνας μυριάδας ἀπολαῦσαι τοῦ νάματος. Εὑρίσκομεν δὲ τοῦτο, οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δὶς γεγενημένον. Καὶ τὸ μὲν ἡ Ἔξοδος διδάσκει, τὸ δὲ ἡ βίβλος τῶν Ἀριθμῶν. *Πηγὴν* δὲ εἰκότως ὠνόμασε τὴν ἀναβλύσασαν πέτραν τὰ τοῦ ὕδατος ῥεύματα. *Χειμάῤῥους* δὲ πάλιν αὐτὰ προσηγόρευσεν, ὡς μὴ κατὰ φύσιν ῥεύσαντα, ἀλλὰ τότε πρῶτον ἀναδοθέντα. Καθάπερ γὰρ ὁ χειμάῤῥους[49] οὐκ ἔστιν ἀέναος, ἀλλ' ἐκ τῶν ὑετίων ὑδάτων συνίσταται· οὕτω τοῖς θείοις ἐκεῖνο νεύμασιν ἀνεδόθη τὸ ὕδωρ. *Σὺ*[50] *ἐξήρανας ποταμοὺς Ἠθάμ*[51]. Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως, *Σὺ ἐξήρανας ποταμοὺς ἀρχαίους*[52]. Τοὺς μὲν γὰρ μὴ ὄντας, μήτε ἐξ ἀρχῆς γενομένους[53], ἀναβλῦσαι ἐν τῇ ἐρήμῳ προσέταξας. Τοὺς δὲ πάλαι γεγονότας, καὶ ἀρχαίαν ἐσχηκότας πορείαν, τοῦ τρέχειν ἔπαυσας ἐθελήσας[54]. Τοῦτο καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει ψαλμῷ· « Ἔθετο ποταμοὺς εἰς ἔρημον, καὶ διεξόδους ὑδάτων εἰς δίψαν· γῆν καρποφόρον εἰς ἅλμην, ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. Ἔθετο ἔρημον εἰς λίμνας ὑδάτων, καὶ[55] γῆν ἄνυδρον εἰς διεξόδους ὑδάτων, καὶ κατῴκησεν ἐκεῖ πεινῶντας. » Τοὺς μὲν γὰρ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥων, καὶ τῶν ἄλλων περιοίκων κατεξήρανε ποταμοὺς, διὰ τὴν τῶν οἰκητόρων παρανομίαν[56]. Τῇ δὲ ἀνύδρῳ γῇ τοὺς ἀπὸ τῆς πέτρας δέδωκεν ὀχετοὺς, τῷ διψῶντι λαῷ προσφέρων τὰ νάματα. Ῥᾴδιον γὰρ αὐτῷ ὡς βούλεται μετοχετεῦσαι τῶν ὑδάτων τὴν φύσιν. Διὰ μέντοι τούτου καὶ ἕτερον ὁ λόγος παραδηλοῖ, ὡς Ἰουδαίοις μὲν διὰ τὴν παρανομίαν τῶν προφητικῶν ποταμῶν οὐ προσοίσει τὰ νάματα, τὰ δὲ ἔθνη, τὰ πάλαι ἔρημα, τοῖς ὑπὸ[57] τῆς πέτρας ἀρδεύσει κρουνοῖς· ἡ δὲ πέτρα, ἥ[58] φησιν

A obruisti. « Dedisti eum escam populis Æthiopum. » Finitimi Ægyptiorum Æthiopes crebro cum illis bellum gesserunt: sed cum Pharao cum suo exercitu in mari submersus esset, expugnabiles deinceps facti sunt Ægyptii Æthiopibus. Et quemadmodum qui esurit facile **1130** cibum devorat, sic ipsos admodum facile expugnabant. Propterea propheticus sermo ait: « Escam dedisti eum populis Æthiopum, » id est, expugnabiles eos reddidisti, efficiens ut facile ab Æthiopibus consumerentur.

VERS. 15. « Tu diripuisti fontes et torrentes. » Hebraicum exemplar et alii interpretes *fontem* legunt. Sive autem *fontem* dicamus, sive *fontes*, a
B veritate non aberrabimus. *Fontem* enim propheticus sermo vocat aquam quæ e saxo scaturiit: sed hæc divisa, multos rivos fecit, ut multa illa millia facile fruerentur fluentis. Reperimus autem non semel, sed bis id factum. Et alterum * quidem Exodi liber docet [n], alterum vero Numerorum liber [o]. *Fontem* autem merito nominavit rupem quæ aquæ fluenta emisit. *Torrentes* vero rursus ipsas appellavit, tanquam minime secundum naturam profluentes, sed tunc primum eductas. Quemadmodum enim torrentes minime perennes sunt, sed ex pluviis aquis consistunt: sic aqua illa divino nutu data fuit. *Tu exsiccasti fluvios Etham.* Symmachus autem sic, *Tu siccasti fluvios antiquos.* Eos enim qui
C non erant, neque a principio fluebant, manare in solitudine jussisti. Eos autem qui jam diu profluxerant, et antiquum cursum habuerant, a cursu suo cessare fecisti quia sic volebas. **1131** Hoc etiam in alio psalmo ait: « Fecit ut flumina essent desertum, et exitus aquarum, sitis. Ut terra fructifera fieret salsugo ob malitiam habitantium in ea. Fecit ut desertum mutaretur in stagna aquarum, et terra arida in exitus aquarum, et collocavit ibi esurientes [p]. » Nam et Gomorrhæorum, et Sodomorum, aliorumque finitimorum fluvios exsiccavit, ob incolarum iniquitatem. Terræ autem aridæ ex saxo fluvios dedit, sitienti populo aquarum fluenta præbens. Facile enim ipsi est, ut voluerit, aquarum naturam mutare. Per hoc igitur et aliud sermo
D declarat, Deum quidem Judæis ob impietatem propheticorum fluminum fluenta non esse suppeditaturum, gentes vero, quæ olim desertæ erant, aquarum rivulis e lapide irrigaturum. Petra autem, ut divinus ait Apostolus [q], est Christus. Et hæc omnia

[n] Exod. XVII. [o] Num. XXXIII. [p] Psal. CVI, 33-36.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[44] *Διέλυσας*. cod. 1 add. τῶν Αἰγυπτίων. [45] *Αἰθίοψιν*. Hebr. לְצִיִּים, *incolis deserti*. Conf. psal. LXXI, 9. [46] cod. 2 συχνῶς. [47] *Προφ. λόγος*. cod. 2 προφήτης. [48] cod. 2 ἀποφήνας. [49] cod. 2 χείμαῤῥος. [50] *Σὺ — Ἠθάμ*. cod. 2 add. Σὺ, φησὶ, ἐξήρανας ποταμοὺς τοῦ αἵματος τῶν θυσιῶν· Ἠθὰμ γὰρ ἑρμηνεύεται αἷμα· ἑρμηνεύεται δὲ καὶ βάτος· ὅ ἐστιν ἡ ἀκανθώδης ὕλη τῶν εἰδώλων. *Tu, inquit, exsiccasti fluvios sanguinis sacrificiorum.* Etham *enim exponitur sanguis; exponitur vero etiam rubus, hoc est spinis plena idolorum silva.* [51] *Ποταμοὺς Ἠθαμ*. Hebr. נַהֲרוֹת אֵיתָן, *fluvios validos.* [52] *Ἀρχαίους*. Præstat Aquilæ interpretatio στερεούς. [53] cod. 1 γεγενημένους. [54] *Ἐθελήσας*. cod. ἐπειδὴ ἠθέλησας. [55] *Καὶ — ὑδάτων*. Des. in cod. 2. [56] *Παραν*. cod. 1 add. Ἠθὰμ γὰρ λέγει τὴν αὐτὴν γῆν Σοδόμων καὶ Γομόῤῥων. [57] cod. 1 et 2 ἀπό. [58] *Ἥ*. Abest a cod. 1.

supra dicta verbis illis : « Operatus est salutem in medio terræ, » nostrorum beneficiorum figuram continent. Etenim ibi per aquas servitutis liberatio facta est, et hic per aquas principium libertatis est. Ibi draconum capita in aquis contrita, et hic dæmonum potentiæ eversæ baptismatis gratia. Illi post eversionem in mari expugnabiles facti sunt Æthiopibus, et nostri hostes post sanctum lavacrum expugnatu faciles illis facti sunt, qui olim nigras animas habuerunt. Et alia facile est **1132** videre iis qui attendere volunt. [Ibi baculus, hic crux : ibi Moses, hic summi sacerdotes : ibi mare, hic sacrum lavacrum : ibi duodecim fontes, hic duodecim apostoli : ibi septuaginta caudices, hic septuaginta codices.] Nos autem ad reliquam interpretationem pergamus.

VERS. 16, 17. « Tuus est dies, et tua est nox ; tu fabricatus es auroram et solem. Tu fecisti omnes terminos terræ : æstatem et ver tu formasti. » A privatis beneficiis ad communia ' orationem transtulit, et totius naturæ creatorem esse docet Deum universorum, diei que ac noctis conditorem, luminis largitorem, et solis opificem, et temporis moderatorem. Nam per *ver* et *æstatem* designavit temporum mutationes : et pro, *Tu fecisti omnes fines terræ*, Aquila et Theodotio, *stabilivisti* verterunt, Symmachus vero *statuisti* dixit. Significat autem, ipsum dedisse illi ut sit, et hanc partem ejus in campos, hanc vero in montes et saltus distribuisse, hanc vero excavasse, ut sit receptaculum aquarum palustrium et marinarum.

VERS. 18. « Memor esto hujus. » Tu qui omnia, inquit, hæc fecisti, et tot tantarumque rerum opifex es, memor esto hujus, hoc est Synagogæ, quam ab initio possedisti. Huc enim illud retulit. « Inimicus conviciis proscidit **1133** Dominum, et populus insipiens concitavit nomen tuum. » Ne in nos, inquit, respicias, sed in inimicorum blasphemias.

VERS. 19. « Ne tradas bestiis animam confitentem tibi. » Non absolute pro omnibus propheticus sermo precatur, sed bona petit divinum nomen confitentibus [illis qui confitentur eum qui cruci affixus est, fuisse Deum ex Deo, Patri et Spiritui

A ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ἐστὶν ὁ Χριστός. Καὶ ἅπαντα τάδε [59] τὰ εἰρημένα [60] ἀπὸ τοῦ· « Εἰργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς, » τῶν ἡμετέρων εὐεργεσιῶν περιέχει τὸν τύπον. Καὶ γὰρ ἐκεῖ δι' ὑδάτων ἡ τῆς δουλείας ἀπαλλαγὴ, καὶ [61] ἐνταῦθα δι' ὑδάτων ἐλευθερίας ἀρχή. Ἐκεῖ δρακόντων [62] κεφαλαὶ τοῖς ὕδασι συντριβόμεναι, καὶ ἐνταῦθα δυναστεῖαι δαιμόνων καταλυόμεναι τῇ τοῦ βαπτίσματος χάριτι. Ἐκεῖνοι εὐχείρωτοι μετὰ τὴν θάλασσαν ἐγένοντο τοῖς Αἰθίοψι, καὶ οἱ ἡμέτεροι πολέμιοι μετὰ τὴν ἁγίαν κολυμβήθραν εὐκαταγώνιστοι ἐγένοντο [63] τοῖς πάλαι μελαίνας τὰς ψυχὰς ἐσχηκόσι. Καὶ τἄλλα δὲ τούτοις ὁμοίως [64] ῥᾴδιον συνιδεῖν τοῖς προσέχειν ἐθέλουσιν. [[65] Ἐκεῖ ῥάβδος, ἐνταῦθα σταυρός· ἐκεῖ Μωϋσῆς, ἐνταῦθα ἀρχιερεῖς· ἐκεῖ θάλαττα, ἐνταῦθα κολυμβήθρα· ἐκεῖ B δώδεκα πηγαὶ, ἐνταῦθα δώδεκα ἀπόστολοι· ἐκεῖ ἑβδομήκοντα στέλεχοι, ἐνταῦθα ἑβδομήκοντα βίβλοι.] Ἡμεῖς δὲ ἐπὶ τὰ συνεχῆ τῆς ἑρμηνείας βαδίσωμεν [66].

ις', ιζ'. Σή ἐστιν ἡ ἡμέρα, καὶ σή ἐστιν ἡ νύξ· σὺ κατηρτίσω φαῦσιν καὶ ἥλιον [67]. Σὺ ἐποίησας πάντα τὰ ὅρια τῆς γῆς· θέρος καὶ ἔαρ σὺ ἔπλασας αὐτά [68]. » Ἀπὸ τῶν ἰδικῶν εὐεργεσιῶν ἐπὶ τὰς κοινὰς τὸν λόγον μετήνεγκε [69], καὶ κτίστην εἶναι διδάσκει τοῦ παντὸς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν [70], ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς ποιητὴν, φωτὸς χορηγὸν, καὶ ἡλίου δημιουργὸν, καὶ τοῦ χρόνου πρύτανιν. Διὰ γὰρ τοῦ *ἔαρος* [71] καὶ τοῦ *θέρους*, ἐδήλωσε τὰς τροπάς· ἀντὶ δὲ τοῦ, *Σὺ ἐποίησας πάντα τὰ ὅρια τῆς γῆς*, ὁ μὲν Ἀκύλας καὶ ὁ Θεοδοτίων, *ἐστήλωσας*, ὁ δὲ Σύμμαχος *ἔστησας* [72] εἴρηκε. C Δηλοῖ δὲ ὁ λόγος, ὡς αὐτὸς αὐτῇ τὸ εἶναι δέδωκε, καὶ τὰ μὲν αὐτῆς [73] εἰς πεδία, τὰ δὲ εἰς ὄρη καὶ νάπας ἀπένειμε· τὰ δὲ ἐκοίλανεν εἰς ὑποδοχὴν λιμναίων καὶ θαλαττίων ὑδάτων.

ιη'. « Μνήσθητι ταύτης [74]. » Ταῦτα, φησὶν, ἅπαντα πεποιηκὼς, ὁ τῶν τοσούτων καὶ τηλικούτων δημιουργὸς, μνήσθητι ταύτης, τουτέστι τῆς Συναγωγῆς [75], ἧς ἐκτήσω ἀπ' ἀρχῆς. Πρὸς ἐκεῖνο γὰρ ἀποδέδωκε τοῦτο. « Ἐχθρὸς ὠνείδισε τὸν Κύριον, καὶ λαὸς ἄφρων παρώξυνε [76] τὸ ὄνομά σου. » Μὴ εἰς ἡμᾶς, φησὶν, ἀπίδῃς, ἀλλ' εἰς τὰς τῶν δυσμενῶν βλασφημίας.

ιθ'. « Μὴ παραδῷς τοῖς θηρίοις ψυχὴν ἐξομολογουμένην [77] σοι [78]. » Οὐχ ἁπλῶς ὁ προφητικὸς πᾶσιν ἐπεύχεται λόγος· ἀλλὰ τοῖς τὸ θεῖον ὁμολογοῦσιν D ὄνομα αἰτεῖ τὰ ἀγαθὰ [[79] τοῖς ὁμολογοῦσι τὸν σταυρωθέντα Θεὸν ἐκ Θεοῦ, καὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ

[q] I Cor. x, 4. [r] Psal. LXXIII, 12.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[59] *Τάδε*. cod. uterque δέ. [60] cod. 1 προειρημένα. [61] *Καὶ — ἀρχή*. Des. in cod. 2. [62] *Δρακόντων*. cod. 1 ἀρχόντων. [63] cod. 2 γίνονται. [64] *Ὁμοίως*. cod. 1 ὅμοια ἅπερ. [65] E cod. 1. [66] *Βαδίσ*. cod. 1 βαδιούμεθα· τοῦ θείου Πνεύματος χορηγοῦντος ἡμῖν, καθὼς αὐτῷ δοκεῖ, τὴν χάριν. *Spiritu sancto nobis, prout ipsi visum fuerit, suppeditante gratiam.* [67] *Φαῦσιν καὶ ἥλιον*. Ita leg. in edit. Ald. et Compl. Rec. lectio est ἥλιον καὶ σελήνην. [68] *Ἔπλασας αὐτά*. Rec. lectio est ἐποίησας. [69] *Μετήνεγκε*. cod. 1 add. ὁ προφητικὸς νοῦς. [70] *Τῶν ὅλων Θεόν*. cod. 1 ὑπ' αὐτῶν σταυρῷ κατακριθέντα. *Ab illis ad crucis supplicium damnatum.* [71] *Ἔαρος*. cod. 1 ἀέρος. [72] cod. 2 ἕστηκας. [73] *Αὐτῆς*. cod. 1 add. τῆς γῆς λέγω. [74] *Ταύτης*. In textu τῶν Ο' addi solet τῆς κτίσεώς σου. Hæc autem cum a textu Hebr. absint, recte omissa sunt h. l. et in edit. Ald. ac Compl. [75] *Συναγ*. cod. uterque add. σοῦ. [76] *Παρώξυνε*. Hebr. נאצו, *spernunt.* [77] *Ἐξομολ. σοι*. Hebr. תורך, *turturis tui.* [78] cod. 2 σέ. [79] E cod. 1.

Πνεύματος ὁμοούσιον]. *Θηρία* δὲ καλεῖ, [οὐ μόνον] τὴν τῶν πολεμίων ὠμότητα [ἀλλὰ καὶ τῶν ἀθετούντων τὸν σταυρωθέντα καὶ μὴ ὁμολογούντων ὡς εἴρηται Θεόν]. « Τῶν ψυχῶν [80] τῶν πενήτων σου μὴ ἐπιλάθῃ εἰς τέλος. » Καὶ πένητες δὲ εἶεν ἂν οἱ τὸ φρόνημα ταπεινοί. « Μακάριοι γὰρ [[81] ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν Εὐαγγελίοις φησὶ] οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι [82], ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

κ'. « Ἐπίβλεψον εἰς τὴν διαθήκην τῶν δούλων [83] σου [84], ὅτι [85] ἐπληρώθησαν οἱ [86] ἐσκοτισμένοι [87] τῆς γῆς οἴκων ἀνομιῶν. » Οἱ γὰρ τῆς σῆς αἴγλης οὐκ ἀπολαύσαντες, ἀλλ' [[88] ἄνθρωπόν σε μετὰ τῶν Ἰουδαίων βλασφημοῦντες, καὶ μὴ ὁμολογοῦντές σε ἥλιον δικαιοσύνης, καὶ] τὸ τῆς ἀγνοίας ἀγαπήσαντες σκότος, ἀνομίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν φυείσης τιμωρίας μεστὰς ἔχουσιν [89] οἰκίας, ἀντὶ τοῦ, Παντοδαποῖς κακοῖς παρεδόθησαν [90], διὸ προείλοντο σκότος [91].

κα'. « Μὴ ἀποστραφήτω τεταπεινωμένος κατῃσχυμμένος [92]. » Ἱκετεύομεν [93] μὴ διαμαρτεῖν τῆς δεήσεως, μηδὲ μετ' αἰσχύνης ἀποπεμφθῆναι [94]. « Πτωχὸς καὶ πένης αἰνέσουσι τὸ ὄνομά σου. » Οἱ δὲ [95] τῆς σῆς δεόμενοι βοηθείας, καὶ ταύτης τυχόντες, προσφέρειν σοι τὸν ὕμνον εἰώθασιν.

κβ'. « Ἀνάστα, ὁ Θεὸς, δίκασον τὴν δίκην σου. Μνήσθητι τοῦ ὀνειδισμοῦ [96] σου, τοῦ ὑπὸ [97] ἄφρονος ὅλην τὴν ἡμέραν. » Σφόδρα δὲ [98] ἁρμοδίως τὴν ἀντωνυμίαν ἐνήλλαξεν· οὐχ [99] εἶπε *τὴν δίκην μου*, ἀλλὰ *τὴν δίκην σου*. Ἐγὼ μὲν γὰρ, φησὶν, ἐνδίκως ὑπέμεινα ταῦτα· ἐκεῖνοι δὲ πολλὰς ἐτόλμησαν κατὰ σοῦ βλασφημίας [[1] οἱ μὲν σταυρώσαντες, οἱ δὲ καὶ μετὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὸ βάπτισμα ἀθετήσαντες].

κγ'. « Μὴ ἐπιλάθῃ τῆς φωνῆς τῶν ἱκετῶν [2] σου· ἡ ὑπερηφανία τῶν μισούντων σε ἀνέβη [3] διὰ παντός [4]. » Καὶ ἐνταῦθα τῷ ἑαυτῶν [5] προσώπῳ [6] τὴν τῶν πολεμίων ἀλαζονείαν συνέζευξαν [7], οὐ δι' ἑαυτοὺς, ἀλλὰ δι' ἐκείνους [8], φειδοῦς τινος ἀξιωθῆναι παρακαλοῦντες [9].

consubstantialem]. *Bestias* vero vocat [non solum] hostium feritatem [sed etiam eorum qui rejiciunt cruci affixum, nec eum, ut dictum est, confitentur esse Deum]. « Et animarum pauperum tuorum ne obliviscaris in finem. » Pauperes etiam esse possunt, qui mente humiles sunt. « Beati enim [ut ipse Dominus in Evangeliis dicit] pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum [a]. »

VERS. 20. « Respice ad fœdus servorum tuorum, quia repleti sunt qui obscurati sunt terræ domibus iniquitatum. » Nam qui tuo splendore minime perfruuntur, sed [cum Judæis ore blasphemo te hominem dicunt, nec Solem justitiæ te esse confitentur, et] ignorantiæ tenebras adamant, refertas habent domos iniquitate, et supplicio, quod hinc emanat. Quasi dicat : Omnibus malorum generibus afflicti sunt, propterea quod tenebras elegerunt.

1134 VERS. 21. « Ne avertatur humilis pudore affectus. » Obsecramus ne postulatis frustremur, neve cum ignominia rejiciamur. « Pauper et inops laudabunt nomen tuum. » Qui autem tuam opem implorant, et hanc consecuti sunt, hymnum tibi offerre solent.

VERS. 22. « Exsurge, Domine, judica causam tuam : memor esto opprobrii tibi illati ab insipiente toto die. » Admodum concinne pronomen * mutavit. Non dixit *causam meam*, sed *causam tuam*. Ego enim, inquit, juste hæc perpessus sum, illi vero multas blasphemias jaculari in te ausi sunt [illi quidem cruci te affigentes, hi vero post crucem etiam baptismum rejicientes].

VERS. 23. « Ne obliviscaris vocis supplicum tuorum : superbia eorum qui te oderunt, ascendit semper. » Et hic hostium superbiam cum sua persona copularunt, non propter se ipsos, sed propter illos, obsecrantes ut aliqua misericordia digni habeantur.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΟΔ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, μὴ διαφθείρῃς· τῷ Ἀσὰφ

1135 INTERP. PSALMI LXXIV.

VERS. 1. « In finem, ne corrumpas : Psalmus

[a] Matth. v, 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[80] *Τῶν ψυχῶν*. Hebr. חית, *catervæ*. [81] E cod. 1. [82] *Πτωχοὶ τῷ πνεύματι*. cod. 1 τὸ φρόνημα ταπεινοί, ascripta tamen lectione altera. [83] *Τῶν δούλων*. Abest ab utroque cod., a textu Hebr. et a versione τῶν Ο'. [84] *Σου*. cod. 1 add. λέγει δὲ καὶ τίνος ἕνεκεν διὰ τῶν ἑξῆς. [85] *Ὅτι — ἀνομιῶν*. Hebr. *Quia repleta sunt loca tenebricosa terræ mansionibus violentiæ.* [86] *Οἱ ἐσκοτ.* Symm. ἐσκοτισμένα. [87] Rec. lectio est ἐσκοτωμένοι. [88] E cod. 1. [89] cod. 1 ἕξουσιν. [90] cod. 1 παραδοθήσονται. [91] *Σκότος*. cod. 1 add. ἐκεῖνα γὰρ ἡτοίμασται τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. *Hæc enim parata sunt diabolo et angelis ejus.* [92] *Κατῃσχ.* cod. 2 et οἱ Ο'. præm. καί. [93] *Ἱκετ*. cod. 1 præm. Οἱ δέ γε, φησὶ, εἰς τὸν Σωτῆρα πιστεύοντες. [94] *Ἀποπ*. cod. 1 add. οἱ τὴν ἑκούσιον μάλιστα πενίαν ἑλόμενοι· καὶ ὅρα τί διὰ τῶν ἑξῆς φησι. *Potissimum qui paupertatem sponte eligunt. Et vide quid deinceps dicat.* [95] *Οἱ δέ*. cod. 1 λέγει δὲ ὅτι. [96] Rec. lectio est, τῶν ὀνειδισμῶν. [97] cod. 2 ἀπό. [98] *Δέ*. Abest a cod. 2 [99] *Οὐχ*. cod. uterque præm. καί. [1] E cod. 1. [2] Ἱκετῶν. cod. 1 οἰκετῶν. Hebr. צרריך, *inimicorum tuorum*. Aqu. ἐχθρῶν. Symm. πολεμίων. [3] Rec. lectio est ἀναβαίη, *ascendat*. [4] *Παντός*. In textu τῶν Ο' sequitur πρὸς σέ. [5] cod. 2 ἑαυτοῦ. [6] *Προσώπῳ*. cod. 1 add. οἱ πεπιστευκότες τῷ Σωτῆρι. [7] cod. 2 συνέζευξεν. [8] cod. ἐκείνων. [9] cod. 2 παρακαλοῦντος. cod. 1 add. Εἴρηται δὲ καὶ ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος, ὅτι ἡ ὑπερηφανία τῶν μισούντων σε ἀνέβη διὰ παντός· οἱ γὰρ μὴ ἀγαπῶντες τὸν Υἱὸν, δῆλον ὅτι οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχουσι· λέγει δὲ ὅτι Ἐμὲ σταυρώσαντες τὴν Σωτῆρα ἠθέτησαν. *Dictum autem etiam est ex persona Salvatoris, illud : « Superbia eorum qui te oderunt, ascendit semper. » Apertum enim est eos qui Filium non amant, Patrem etiam non habere. Dicit enim : Qui me cruci affixerunt, Salvatorem repudiarunt.*

cantici Asaph. » Symmachus autem, *Triumphalis de immortalitate, psalmus Asaph.* Quoniam psalmus justi Dei judicii prædictionem continet, et vaticinatur iniquitatis operariorum interitum, et virtutis amatorum præmia, merito per inscriptionem sermo commonefacit ne pias cogitationes perdamus, sed integras illas conservemus, ut immortalitatis hæreditatem adeamus. Hic igitur etiam psalmus dicitur ex persona captivorum qui Babylone erant, qui Deum se laudaturos spondent, si divinam gratiam consecuti fuerint.

VERS. 2. « Confitebimur tibi, Deus, confitebimur tibi, et invocabimus nomen tuum. » Et hinc patet hæc eos dicere nondum reversionem consecutos. Promittunt autem Deum se laudibus prosecuturos, et augusto ejus nomine illustres fore. Hoc enim *Invocabimus nomen tuum* significat: Rursus tuo nomine nuncupabimur, et tuus populus vocabimur.

« Narrabo mirabilia tua. [VERS. 3.] Cum accepero tempus. » Aquila et **1136** Symmachus sic: *Cum accepero Synagogam.* Cum, inquit, reversi fuerimus, et in sacrum tuum templum convenerimus, tunc secundum legem laudabimus, et tua beneficia ignaros docebimus: quandoquidem illud tempus nobis ut hoc faciamus permiserit. Nunc enim exclamamus: Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena [1]? » Postquam* propheticus sermo sic docuit quæ Babylone captivos dicere oportebat [eosque qui per pœnitentiam ad Salvatorem universorum redeunt, instruxit], exhibet Deum ad factas promissiones respondentem, et dicentem: « Ego justitias judicabo. » Juste, inquit, vobis et Babyloniis jus dicam.

VERS. 4. « Liquefacta est terra, et omnes, qui habitant in ea. » Nam totius orbis judex sum, et omnes dignis suppliciis afficiam. « Ego confirmavi columnas ejus. » Omnia possum, ut qui omnium sum opifex. Ego enim terram feci, et fundavi, firmans ipsam finibus meis, velut quibusdam columnis. Præceptum enim posui, et non præteribit.

A ψαλμὸς ᾠδῆς. » Ὁ δὲ Σύμμαχος [10], *Ἐπινίκιος περὶ ἀφθαρσίας ψαλμὸς τῷ Ἀσάφ.* Ἐπειδὴ πρόῤῥησιν ὁ ψαλμὸς ἔχει τῆς δικαίας τοῦ Θεοῦ κρίσεως, καὶ προαγορεύει καὶ τῶν ἐργατῶν τῆς πονηρίας τὸν ὄλεθρον, καὶ τῶν τῆς ἀρετῆς ἐραστῶν τὰς ἀγαθὰς ἀντιδόσεις· εἰκότως διὰ τῆς ἐπιγραφῆς ὁ λόγος παρακελεύεται, μὴ διαφθεῖραι τοὺς εὐσεβεῖς λογισμοὺς, ἀλλ' [11] ὑγιεῖς αὐτοὺς φυλάξαι, καὶ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομῆσαι. Εἴρηται μέντοι καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς ἐκ προσώπου τῶν ἐν Βαβυλῶνι δορυαλώτων, ὑμνεῖν τὸν Θεὸν ὑπισχνουμένων, ἐὰν [12] τῆς θείας χάριτος ἀπολαύσωσιν [13].

β'. « Ἐξομολογησόμεθά σοι, ὁ Θεὸς, ἐξομολογησόμεθά σοι [14], καὶ ἐπικαλεσόμεθα [15] τὸ ὄνομά σου. » Καὶ ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς οὐδέπω τῆς ἐπανόδου τετυ-
B χηκότες ταῦτα διεξίασιν. Ὑπισχνοῦνται δὲ τὸν Θεὸν ὑμνεῖν [16], καὶ τῷ σεβασμίῳ αὐτοῦ ὀνόματι λαμπρυνθήσεσθαι. Τὸ γὰρ, *Ἐπικαλεσόμεθα τὸ ὄνομά σου* τοῦτο δηλοῖ, ὅτι Πάλιν τῷ σῷ ὀνόματι προσαγορευθησόμεθα, καὶ λαὸς χρηματίσομεν σός [17].

« Διηγήσομαι [18] πάντα [19] τὰ θαυμάσιά σου. [γ'] Ὅτ' [20] ἂν λάβω καιρόν. » Ὁ δὲ Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος οὕτως· *Ὅτ'* [21] *ἂν λάβω τὴν Συναγωγήν.* Ὅτ' ἂν, φησὶν [22], ἐπανέλθωμεν [23], καὶ εἰς τὸν ἱερόν σου [24] συναθροισθῶμεν [25] νεὼν, τότε σὲ καὶ ἐννόμως ὑμνήσομεν, καὶ τὰς σὰς εὐεργεσίας τοὺς ἀγνοοῦντας διδάξομεν· ἐκεῖνος γὰρ ἡμῖν ὁ καιρὸς τοῦτο ποιεῖν [26] ἐπιτρέψει. Νῦν γὰρ βοῶμεν· Πῶς ᾄσομεν τὴν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας; Οὕτως ὁ προφητικὸς
C λόγος [27], ἃ ἐχρῆν εἰπεῖν τοὺς ἐν Βαβυλῶνι δορυαλώτους διδάξας [[28] καὶ τοὺς διὰ μετανοίας ἐπιστρέφοντας πρὸς τὸν Σωτῆρα τοῦ παντὸς παιδαγωγήσας], ὑποδείκνυσι τὸν Θεὸν πρὸς τὰς γεγενημένας ἐπαγγελίας ἀποκρινόμενον, καὶ λέγοντα· « Ἐγὼ εὐθύτητας κρινῶ. » Ἐνδίκως, φησὶν, ὑμῖν καὶ Βαβυλωνίοις δικάσω [29].

δ'. « Ἐτάκη ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ [30]. » Πάσης γάρ εἰμι τῆς οἰκουμένης κριτὴς, καὶ ἅπασι τὰς ἀξίας ἐποίσω τιμωρίας. « Ἐγὼ [31] ἐστερέωσα τοὺς στύλους [32] αὐτῆς. » Ἐγκρατὴς δὲ πάντων εἰμὶ, ὡς ἁπάντων ὑπάρχων [33] δημιουργός. Ἐγὼ γὰρ τὴν γῆν πεποίηκά τε καὶ ἥδρασα, οἷον στύλοις τισὶ τοῖς ἐμοῖς αὐτὴν ὅροις [34] ἐρείδων.

[1] Psal. CXXXVI, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[10] *Ὁ δὲ Σύμμ.* cod. 1 Τινὰ δὲ τῶν ἀντιγράφων οὕτως ἔχει. *Quædam vero exemplaria ita habent.* [11] *Ἀλλ'.* cod. 1 præm. μηδὲ τῆς εὐθείας ἐκτραπῆναι πορείας. *Nec a recto tramite deflectamus.* [12] *Ἐάν.* cod. 1 ὅταν. [13] *Ἀπολ.* cod. add. νοήσειε δ' ἄν τις καλῶς ταῦτα καὶ ἐκ προσώπου εἰρῆσθαι τῶν δι' ὕδατος καὶ πνεύματος ἀναγεννωμένων· ἀφθαρσίαν γὰρ περιέχει τὸ προοίμιον. *Bene autem putaverit aliquis hæc etiam ex persona eorum dicta esse, qui per aquam et Spiritum regenerantur: ad immortalitatem enim se refert Psalmi titulus.* [14] *Σοι.* Additum in edit. Ald. et Compl. [15] *Καὶ ἐπικαλ.* Hebr. וקרוב, *et propinquum est*, sc. nobis. [16] cod. 1 ὑμνῆσαι. [17] *Σός.* cod. 1 add. τὸ δ' αὐτὸ καὶ οἱ διὰ μεταμελείας τὴν ἑαυτῶν πραγματευόμενοι σωτηρίαν φήσουσιν ἄν. *Idem vero dicent etiam qui per pœnitentiam efficiunt salutem suam.* [18] *Διηγ.* Hebr. ספרו, *enarrant*, sc. labia nostra. [19] *Πάντα.* Abest a textu Hebr. [20] *Ὅτ' — καιρόν.* Hebr. (*Quod dixeris*) *cum accepero tempus constitutum, tempore suo.* [21] *Ὅτ' — συναγωγήν.* Montf. in Hexapl. ad h. l. hanc habet Aquilæ interpretationem, ὅταν λάβω συνταγάς, *cum accepero tempus statutum.* Symmacho nonnulli tribuunt lectionem συνταγὴν pro συναγωγήν. [22] *Ὅτ' ἄν, φησίν.* cod. 1 ἀντὶ τοῦ ὅταν. [23] *Ἐπαν.* cod. 1 add. καὶ ἀπολάβωμεν τὴν συναγωγήν, *et acceperimus synagogam.* [24] *Σου.* Abest a cod. 2. [25] cod. 1 ἀθροισθῶμεν. [26] *Ποιεῖν.* Abest a cod. 2. [27] *Λόγος.* cod. 1 νοῦς. [28] E cod. 1. [29] *Δικάσω.* cod. 1 add. καθάπερ καὶ τοῖς τῆς χάριτος τροφίμοις καὶ τοῖς παρανόμοις. *Prout illis qui gratiæ alumni sunt, æque ac impiis.* [30] *Ἐν αὐτῇ.* Rec. lectio est αὐτήν. [31] *Ἐγώ.* cod. 1 add. ẙάο. [32] *Στύλους.* cod. 1 λίθους. [33] *Ὑπάρχων.* Abest a cod. 1 [34] *Ὅροις.* cod. 2 ὁρίοις.

Πρόσταγμα γὰρ ἐθέμην, καὶ οὐ παρελεύσεται. Διὰ A τοῦτο καὶ δικαστὴς ὢν, κολάζειν μὲν οὐ βούλομαι, ἀλλὰ προλέγω τὰς τιμωρίας, ἵνα τῇ ἀπειλῇ σωφρονεστέρους τοὺς [35] πλημμελοῦντας ἐργάσωμαι· καὶ παραινῶ, καὶ συμβουλεύω, πᾶν μὲν εἶδος ἀνομίας μυσάττεσθαι, ἐπιμελεῖσθαι δὲ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ μετρίου φρονήματος· ταῦτα γὰρ διὰ τῶν ἐπαγομένων ἐδίδαξεν [36].

ε'. « Εἶπον [37] τοῖς παρανομοῦσι, Μὴ παρανομεῖτε [38]· καὶ τοῖς ἁμαρτάνουσι, Μὴ ὑψοῦτε κέρας. » Τοῦτο γὰρ πάντων χαλεπώτατον πάθος, τὸ μὴ μόνον ἁμαρτάνειν, ἀλλὰ καὶ γαυριᾷν ἐπὶ τούτῳ.

ς'. « Μὴ ἐπαίρετε εἰς ὕψος τὸ κέρας ὑμῶν. » Εἶτα δείκνυσι ποῖον ὕψος καλεῖ [39]. « Καὶ [40] μὴ λαλεῖτε κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀδικίαν. » Καὶ γὰρ τὰ κερασφόρα ζῶα σφόδρα [41] ἐπὶ τοῖς κέρασι γαυριᾷ. Παρεγ- B γυᾷ δὲ αὐτοῖς ὁ λόγος, μὴ αὔξειν τῇ ἀλαζονείᾳ τὴν ἀνομίαν, μηδὲ κατὰ τοῦ Θεοῦ τὴν γλῶτταν κινεῖν.

ζ', η'. « Ὅτι οὔτε ἐξ [42] ἐξόδων, οὔτε ἀπὸ δυσμῶν, οὔτε ἀπὸ ἐρήμων ὀρέων. Ὅτι ὁ Θεὸς κριτής ἐστιν. » *Ἐξόδους* τὰς ἀνατολὰς εἴρηκεν· οὕτω δὲ καὶ ἡ πέμπτη [43] ἔκδοσις· *ἔρημα* δὲ *ὄρη*, τὰ βόρεια καὶ τὰ νότια τμήματα. Ταῦτα γὰρ δι' ἄκραν ψυχρότητα καὶ θερμότητα ἀοίκητα μεμένηκε παντελῶς. Διδάσκει τοίνυν, ὅτι τῶν ἀδυνάτων ἐστὶ τοῦ Θεοῦ τὴν κρίσιν διαφυγεῖν. Κἂν γὰρ τὰ ἑῷα καταλάβῃ [44], κἂν τὰ ἑσπέρια, κἂν εἰς τὰ νότια, κἂν εἰς [45] τὰ βόρεια πειραθῇ διαδράναι, τῇ θείᾳ ὑπόκειται ψήφῳ. Εἶτα διδάσκει τὰς τοῦ βίου μεταβολὰς, γνώμῃ Θεοῦ γινομένας [46]. C

« Τοῦτον ταπεινοῖ, καὶ τοῦτον ὑψοῖ. [θ'] Ὅτι ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου οἴνου ἀκράτου [47] πλῆρες κεράσματος, καὶ ἔκλινεν [48] ἐκ τούτου εἰς τοῦτο. » Περὶ δὲ τοῦ ποτηρίου καὶ ἡ τοῦ θεσπεσίου Ἱερεμίου προφητεία διδάσκει. Κελεύεται γὰρ ὑπὸ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ τοῦτο λαβεῖν, καὶ ποτίσαι τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ τὰ ὅμορα ἔθνη. *Οἶνον* δὲ τὴν τιμωρίαν καλεῖ, ὡς τῇ μέθῃ παραπλησίως ἀφαιρουμένην τὴν δύναμιν, καὶ τὰς τῶν μορίων διαλύουσαν ἁρμονίας. Λέγει τοίνυν ὁ προφητικὸς λόγος, ὅτι ποτὲ μὲν ἡμῖν, ποτὲ δὲ ἐκείνοις ὁ δίκαιος κριτὴς προσφέρει τὴν τιμωρίαν· καὶ νῦν μὲν τοῦτον ὑψοῖ, ἐκεῖνον δὲ ταπεινοῖ, καὶ πάλιν [49] τὸ ὕψος μετατίθησιν εἰς ἑτέρους, καὶ συμφορὰς ἐναλλάττει, D καὶ εὐημερίας μεταβάλλει. Ταῦτα δὲ οὐχ ἁπλῶς οἱ ἐν Βαβυλῶνι δορυάλωτοι ἐδιδάσκοντο λέγειν, ἀλλὰ [50]

Idcirco et cum judex sim, punire nolo, sed supplicia prædico, ut comminatione peccatores prudentiores efficiam : **1137** et admoneo, et consulo, ut omnem speciem iniquitatis odio habeant, et justæ, et moderatæ mentis curam gerant. Hæc enim in sequentibus docuit.

VERS. 5. « Dixi iniquis : Nolite inique agere; et delinquentibus : Nolite exaltare cornu. » Nam hoc omnium gravissimum est malum, quod non modo peccant, verum etiam de hoc gloriantur.

VERS. 6. « Nolite extollere in altum cornu vestrum. » Deinde quam altitudinem vocet ostendit. « Nolite loqui adversus Deum iniquitatem. » Etenim animalia cornuta magnopere cornibus gloriantur. Hortatur autem ipsos sermo divinus ne iniquitatem superbia augeant, neque linguam in Deum moveant.

VERS. 7, 8. « Quia neque ab exitu, neque ab occidente, neque a desertis montibus. Quoniam Deus judex est. » Orientem dicit *exitum*; sic etiam et quinta editio. *Montes* vero *deserti*, sunt boreales et australes partes. Hæ enim ob nimium frigus et calorem prorsus inhabitabiles permanserunt. Docet igitur, Dei judicium effugere neminem posse. Sive enim ad orientales partes perrexerit, sive ad occiduas, sive in australes, sive in aquilonares evadere conatus fuerit, divinæ sententiæ subjacet. Deinde docet vitæ vicissitudines, quæ divina fiunt voluntate.

« Hunc humiliat, et hunc exaltat. [VERS.] 9. Quia calix in manu Domini vini meri plenus misto, et inclinavit ex hoc in hoc. » **1138** * De hoc autem calice etiam admirabilis Jeremiæ prophetia docet [u]. Jubetur enim a Deo universorum ut hunc accipiat, et Hierosolymæ, et principibus, et finitimis gentibus potum præbeat. *Vinum* vero supplicium vocat, utpote quod ebrietatis instar robur aufert, et membrorum compages dissolvit. Dicit igitur propheta : Modo quidem nobis, modo vero illis pœnam affert; et nunc quidem hunc in altum extollit, et illum deprimit, et rursus altitudinem in alios transfert, et calamitates immutat, et felicitates convertit. Hæc vero non temere Babylone captivi dicere didicerunt, verum edocti prius et Babyloniorum servitutem et propriam libertatem. Nam

[u] Jerem. xxv, 15-28.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[35] *Τούς*. cod. 1 αὐτούς. [36] *Ἐδίδαξεν*, cod. 1 ἐδήλωσεν. [37] cod. 1 Εἶπα, quæ est rec. lectio h. l. [38] *Παρανομοῦσι, μὴ παραν*. Hebr., *insanientibus, ne insaniatis*. [39] *Καλεῖ*. cod. 1 add. διὰ τοῦ εἰπεῖν. [40] *Καὶ — ἀδικίαν*. Hebr. (nec) *loquamini collo* (vestro) *durum*. Symm. λαλοῦντες τραχήλῳ ἀνομίαν. [41] cod. 2 σφοδρῶς. [42] *Ἐξ*. Rec. lectio h. l. est ἀπό. [43] *Ἡ πέμπτη ἔκδοσις*. Sic quoque Symmachus. [44] *Καταλ*. cod. 1 add. τις μέρη. [45] *Εἰς*. Abest a cod. 2. [46] *Γνώμῃ Θεοῦ γινομ*. Des. in cod. 2. [47] *Ἀκράτου*. Hebr. חמר, *rubet* (vinum). [48] *Ἔκλινεν — τοῦτο*. Hebr., *et effundit ex hoc* (calice). [49] *Πάλιν*. cod. 1 add. δέ. [50] *Ἀλλά*. cod. 1 add. καὶ πάντες ἄνθρωποι.

Cyrus non multo post illorum potentiam evertit, et A pristinam istis libertatem restituit. « Verumtamen fæx ejus non est exinanita, bibent omnes peccatores terræ. » Graviorem pœnam *fæcem* nuncupavit. Ego quidem, inquit, nitidius bibi, hoc est, minoribus malis succubui, ipsam autem fæcem Babylonii potabunt, id est, pejora his quæ fecerunt patientur. Quandoquidem ego, cum septuaginta annos servivissem, reditum consecutus sum : illi vero sempiternæ servituti tradentur.

προπαιδευόμενοι [51] καὶ τὴν Βαβυλωνίων δουλείαν, καὶ τὴν οἰκείαν ἐλευθερίαν. Οὐκ εἰς μακρὰν γὰρ ὁ Κῦρος ἐκείνων μὲν τὴν δύναμιν κατέλυσε, τούτοις δὲ τὴν προτέραν ἐλευθερίαν ἀπέδωκε [52]. « Πλὴν [53] ὁ τρυγίας αὐτοῦ οὐκ ἐξεκενώθη· πίονται πάντες οἱ ἁμαρτωλοὶ τῆς γῆς. » Τὴν χαλεπωτέραν τιμωρίαν τρυγίαν ἐκάλεσεν. Ἐγὼ μὲν [54], φησὶ, τὸ διειδέστερον ἔπιον, τοῦτ' ἔστιν, ἐλάττοσιν ὑπεβλήθην κακοῖς· αὐτὴν δὲ τὴν ὑποσταθμὴν Βαβυλώνιοι πίονται, ἀντὶ τοῦ, χαλεπώτερα ὧν εἰργάσαντο πείσονται· ἐγὼ μὲν γὰρ ἑβδομήκοντα ἔτη δουλεύσας τῆς ἐπανόδου τετύχηκα, ἐκεῖνοι δὲ διηνεκεῖ δουλείᾳ παραδοθήσονται [55].

VERS. 10. « Ego autem **1139** annuntiabo in sæculum, cantabo Deo Jacobi. » Quemadmodum enim nobis bibentibus illi nostris malis insultabant, sic nos illorum pœnas intuentes, Deo laudes offeremus, non illis illudentes, sed grato animo B beneficia prosequentes.

ι'. « Ἐγὼ δὲ ἀγαλλιάσομαι [56] εἰς τὸν αἰῶνα, ψαλῶ τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » Ὥσπερ γὰρ ἡμῶν πιόντων [57] ἐκεῖνοι τοῖς ἡμετέροις κακοῖς ἐπετώθαζον· οὕτως ἡμεῖς τὴν ἐκείνων τιμωρίαν ὁρῶντες, τῷ Θεῷ τὴν ὑμνῳδίαν προσοίσομεν· οὐκ ἐκείνοις ἐπεμβαίνοντες, ἀλλ' εὐγνώμονες περὶ τὰς εὐεργεσίας γενόμενοι.

VERS. 11 « Et omnia cornua peccatorum confringam, et exaltabitur cornu justi. » Porro per hæc verba præmoniti fuerunt quod illos etiam hostes debellaturi sint, a quibus bello post reditum lacessiti fuerint. Propterea igitur dixit, « omnia cornua peccatorum, » quoniam ex variis gentibus collecti, bellum in ipsos susceperunt. De his vero mentionem etiam facit Ezechielis prophetia, atque etiam Michææ, et Zachariæ. Quibus profligatis, illustres et clari evaserunt, quippe talem victoriam consecuti. Cæterum *cornu justi*, piam mentem vocavit. Si quis vero Zorobabelem intelligere voluerit eum qui hoc loco justus dicitur, cujus ministerio Deus victoriam illam reportavit, a veritate non C aberrabit.

ια'. « Καὶ πάντα τὰ κέρατα τῶν ἁμαρτωλῶν συνθλάσω [58], καὶ ὑψωθήσεται τὸ κέρας τοῦ δικαίου. » Διὰ τούτων δὲ τῶν λόγων προεδιδάχθησαν, ὡς καὶ τοὺς ἐπιστρατεύσαντας αὐτοῖς μετὰ τὴν ἐπάνοδον καταλύσουσι πολεμίους. Διά τοι τοῦτο καὶ « πάντα εἶπε τὰ κέρατα τῶν ἁμαρτωλῶν [59], » ἐπειδὴ ἐκ διαφόρων συλλεγέντες τῶν ἐθνῶν, τὸν κατ' αὐτῶν ἀνεδέξαντο πόλεμον. Μέμνηται δὲ τούτων καὶ ἡ τοῦ Ἰεζεκιὴλ προφητεία, καὶ μέντοι καὶ ἡ τοῦ Μιχαίου, καὶ ἡ τοῦ Ζαχαρίου· ὧν καταλυθέντων λαμπροὶ ἐγένοντο καὶ περίβλεπτοι, ἅτε δὴ τοιαύτην κατορθώσαντες νίκην. *Κέρας δὲ δικαίου* τὸ εὐσεβὲς ἐκάλεσε φρόνημα. Εἰ δέ τις τὸν [60] Ζοροβάβελ νοῆσαι βουληθείη, τὸν ἐνταῦθα καλούμενον δίκαιον, ᾧ χρησάμενος ὁ Θεὸς ὑπουργῷ τὴν νίκην ἐκείνην εἰργάσατο, τῆς ἀληθείας οὐχ ἁμαρτήσεται.

INTERP. PSALMI LXXV.

VERS. 1. « In finem, in carminibus ; psalmus Asaph, canticum ad Assyrium. » Additionem *Assyrii* **1140** non inveni in Hexaplo, sed in aliquibus exemplaribus. Hoc igitur argumentum habet psalmus : ea enim quæ sub Sennacherimo acciderunt prædicit, et pœnam exercitui inflictam.

VERS. 2. « Notus in Judæa Deus, in Israele magnum est nomen ejus. » Cum enim una nocte tot tantaque millia per angelum plagam lethalem accepissent, manifestus omnibus factus fuit univer-

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΟΕ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, ἐν ὕμνοις, ψαλμὸς [61] τῷ Ἀσάφ, ᾠδὴ πρὸς τὸν [62] Ἀσσύριον. » Τὴν τοῦ *Ἀσσυρίου* προσθήκην οὐχ [63] εὗρον ἐν τῷ Ἑξαπλῷ, ἀλλ' ἐν ἐνίοις ἀντιγράφοις. Ταύτην μέντοι ἔχει τὴν ὑπόθεσιν ὁ ψαλμός· τὰ γὰρ κατὰ τὸν Σενναχηρεὶμ προθεσπίζει, καὶ τὴν ἐπενεχθεῖσαν τῇ στρατιᾷ τιμωρίαν.

β'. « Γνωστὸς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὁ Θεὸς, ἐν τῷ Ἰσραὴλ μέγα τὸ ὄνομα αὐτοῦ. » Ἐν μιᾷ γὰρ νυκτὶ τῶν τοσούτων μυριάδων δι' ἀγγέλου τὴν θανατηφόρον

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[51] cod. 2 παιδευόμενοι. [52] *Ἀπέδωκε.* cod. 1 add. Καθάπερ καὶ ἡμεῖς ἴσμεν τινὰς ἀθρόως ἀπὸ ὕψους εἰς αὐτὸν τὸν ᾅδην κατελθόντας, καὶ ἀπὸ ἐδάφους πάλιν ὑψωθέντας, ὥστε καὶ διάδημα βασιλικὸν περιθέσθαι, καὶ τυράννων κρατῆσαι, καὶ δόξης ἀρχοντικῆς ἐπιλαβέσθαι. *Prout nos etiam scimus quosdam celerrime ex alto in infernum fuisse detrusos, ex solo autem iterum exaltatos, ita ut diademate cincti tyrannis dominarentur, et majestate imperatoria potirentur.* [53] *Πλὴν — ἐξεκενώθη.* Hebr., *imo fæces ejus sugent.* [54] *Μέν.* Abest a cod. 2. cod. 1 δέ. [55] *Παραδοθ.* cod. 1 add. εἰρῆσθαι δὲ ταῦτα νοήσειέν τις καὶ ἐκ προσώπου τοῦ ἐξ ἐθνῶν ἐπιστρέψαντος λαοῦ. Καὶ σαφές ἐστι δηλονότι διὰ τῶν ἑξῆς. Ἀποστρεψάμενος γὰρ ἀπὸ τῆς τῶν εἰδώλων κνίσης καὶ ἐπὶ σὲ τὸν μόνον Θεὸν ἀνατείνας τὴν ἐλπίδα, ταῦτα βοήσαιμι. *Hæc autem etiam dicta esse putaverit aliquis ex persona populi e gentilibus conversi. Et hoc quidem ex sequentibus liquet. Aversus enim ab arvina idolis accensa, et ad te, qui solus es Deus, spem meam dirigens, ita clamaverim.* [56] *Ἀγαλλιάσομαι.* Hebr. אגיד, *indicabo* Edit. V ἀπαγγελῶ. [57] cod. 1 πεινώντων. cod. 2 πινόντων. [58] Rec. lectio est συγκλάσω. [59] *Ἁμαρτωλῶν.* cod. 2 add. συνθλάσω. [60] *Τόν.* cod. uterque præm. καί. [61] *Ψαλμός.* Abest a cod. 2. In cod. 1 desunt quædam usque ad initium psal. LXXVIII. [62] *Τόν.* Des. in cod. 2. [63] *Οὐχ — ἑξαπλῷ.* Abest etiam a textu Hebr., nec ullius interpretis antiqui auctoritate munitur, teste scholio ad h. l. in edit. Rom. et apud Bosium.

δεξαμένων πληγὴν, δῆλος ἐγένετο πᾶσιν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ἄγαν τοῦ Ἰσραὴλ προμηθούμενος, καὶ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ τὴν οἰκείαν ποιησάμενος ἐπιφάνειαν.

γ'. « Καὶ ἐγενήθη ἐν εἰρήνῃ [64] ὁ τόπος αὐτοῦ [65], καὶ τὸ κατοικητήριον αὐτοῦ ἐν Σιών. » Τοῦ γὰρ πλήθους ἀναιρεθέντος, οἱ ὑπολειφθέντες διέδρασαν, ἄγγελοι τῆς θείας γεγενημένοι δυνάμεως. Τούτου χάριν σὺν [66] τοῖς ἄλλοις οὐκ ἀνῃρέθησαν. Ἐντεῦθεν ἡ πόλις τῆς εἰρήνης ἀπήλαυσε, καὶ ὑπέλαβον ἅπαντες, ὡς [67] ἀληθῶς ἐν τῇ Σιὼν κατοικεῖν ηὐδόκησεν ὁ Θεός. Εἶτα διδάσκει, πῶς γνωστός ἐστιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὁ Θεός.

δ'. « Ἐκεῖ συνέτριψε τὰ κράτη τῶν τόξων [68], ὅπλον, καὶ ῥομφαίαν, καὶ πόλεμον. » Πρὸ τῶν τῆς πόλεως, φησὶ, περιβόλων, ὁπλίτας κατὰ ταὐτὸν, καὶ τοξότας, καὶ πελταστὰς [69] ἀνελὼν, ἄχρηστα παντελῶς τὰ τούτων ἀπέφηνεν ὅπλα.

ε'. « Φωτίζεις [70] σὺ θαυμαστῶς ἀπὸ ὀρέων αἰωνίων. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως, *Ἐπιφανὴς* [71] *εἶ, ὑπερμεγέθης ἀπὸ ὀρέων θήρας*. Ἐν γὰρ τοῖς ἡμετέροις ὄρεσι τῇ θήρᾳ τοῦ θανάτου τοὺς δυσμενεῖς παραδοὺς, ὑπερμεγέθης καὶ ἐπιφανὴς παρὰ πᾶσιν ἀνεδείχθης [72]. Φωτίζεις γὰρ τῷ θαύματι τοὺς ἀγνοοῦντας, καὶ διδάσκεις ὅστις ὑπάρχεις.

ς'. « Ἐταράχθησαν [73] πάντες οἱ ἀσύνετοι τῇ καρδίᾳ· ὕπνωσαν ὕπνον αὐτῶν, καὶ [74] οὐχ εὗρον οὐδέν. » Μείζονι γὰρ φρονήματι χρησάμενοι κατὰ σοῦ, ἀθρόαν ὑπέμειναν ταραχὴν, διὰ τὴν τῆς ψυχῆς ἀφροσύνην, καὶ ἀδεῶς καθεύδειν ὑπολαβόντες, τῆς ἐλπίδος ἐψεύσθησαν. Τὸν γὰρ ὕπνον θάνατος διεδέξατο. Τοῦτο καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει, ὅτι ἀναστάντες εὗρον ἅπαντα τὰ σώματα νεκρά. « Πάντες οἱ ἄνδρες τοῦ πλούτου ταῖς χερσὶν αὐτῶν. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Πάντες οἱ ἄνδρες οἱ ἰσχυροὶ τὰς χεῖρας αὐτῶν*. Οὐδὲν αὐτοὺς, φησὶν, ὤνησε τῶν χειρῶν ἡ ῥώμη, δι' ἧς τὸν ἁπάντων ἁρπάζειν προσεδόκησαν πλοῦτον. Καὶ διδάσκων τί δήποτε οὐδὲν [74*] ἐντεῦθεν ἀπώναντο, ἐπήγαγεν·

ζ'. « Ἀπὸ ἐπιτιμήσεώς σου, ὁ Θεὸς Ἰακὼβ, ἐνύσταξαν [75] οἱ ἐπιβεβηκότες τοῖς ἵπποις [76]. » Ἔνευσας, φησὶ, καὶ παραχρῆμα κατέπεσον οἱ τὴν ἱππικὴν εἰδέναι ἀλαζονευόμενοι τέχνην. Διὰ δὲ τοῦ *ἐνύσταξαν* τὴν τοῦ θανάτου ἐδήλωσεν εὐκολίαν. Καθάπερ γὰρ ὁ νυστάζων ῥᾳδίως ἐθελήσας [77] καθεύδει, οὕτως ἐκεῖνοι σύντομον ἐδέξαντο τοῦ βίου τὸ πέρας.

η'. « Σὺ φοβερὸς εἶ, καὶ τίς ἀντιστήσεταί σοι; » Τίς γὰρ ἱκανὸς ἀντιστῆναί σοι, καὶ διαφυγεῖν τὴν ἐπαγομένην παρὰ σοῦ τιμωρίαν; « Ἀπὸ [78] τότε ἡ

A sorum Deus, magnam de Israele curam gerens, et in Judæa se conspiciendum præbens.

VERS. 3. « Et factus est in pace locus ejus, et habitatio ejus in Sione. » Multitudine enim de medio sublata, qui superstites permanserant aufugerunt, divinæ potentiæ nuntii facti : idcirco non fuerunt simul cum aliis trucidati. Hinc civitas pace perfrui cœpit, et opinati sunt omnes Deo revera placuisse in Sione habitare. Docet deinceps quomodo notus sit in Judæa Deus.

VERS. 4. « Ibi confregit potentias arcuum, scutum, gladium et bellum. » Ante urbis mœnia, inquit, armatos, et sagittarios, et scutatos, eodem
B tempore profligans, eorum penitus arma inutilia reddidit.

VERS. 5. « Illuminas tu mirabiliter a montibus æternis. » Symmachus sic, *Illustris es, immensus a montibus venationis*. In nostris enim montibus, cum hostes mortis prædæ tradidisses, immensus et illustris apud **1141** omnes ostensus es. Illuminas enim miraculo ignaros, et doces quisnam sis.

VERS. 6. « Turbati sunt omnes insipientes corde : dormiverunt somnum suum, et nihil invenerunt. » Magna enim superbia elati contra te, repentinum tumultum perpessi sunt ob animæ stultitiam, et secure se dormire opinantes, spe frustrati sunt· quandoquidem somno mors successit. ' Hoc etiam
C historia docet. Cum enim surrexissent, cadavera tantum invenerunt. « Omnes viri divitiarum in manibus suis. » Symmachus sic edidit, *Omnes viri robusti manibus suis*. Nihil, inquit, manuum robur ipsos adjuvit, per quod omnium divitias se direpturos speraverunt. Et docens cur nihil inde adjuti sint, subdidit :

VERS. 7. « Ab increpatione tua, Deus Jacobi, dormitaverunt qui ascenderunt in equos. » Annuisti tantum, inquit, et actutum ceciderunt illi qui equestrem artem scire se gloriabantur. Verbo autem *dormitaverunt* mortis proclivitatem declaravit. Quemadmodum enim homo nictans, facile, si voluerit,
D dormit, sic illi subitum vitæ finem acceperunt.

VERS. 8 « Tu terribilis es, et quis resistet tibi ? » Quis enim potest tibi reluctari, et effugere pœnam quæ a te irrogatur ? « Ex tunc ira tua. » Subito

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[64] *Ἐν εἰρήνῃ*. Hebr., *in Salem*. Sic quoque vertit Hieron. præeunte, ut videtur, Aquila, cujus hoc fragmentum ad h. l. exstat, καὶ ἐγένετο ἐν Σαλὴμ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ. [65] *Ὁ τόπος αὐτοῦ*. Hebr. סכו, *tabernaculum ejus*. [66] *Σύν*. Abest a cod. 2. [67] *Ἅπαντες ὡς*. Des. in cod. 2. [68] *Τὰ κράτη τῶν τόξων*. Hebr. רשפי קשת, *prunas*, s. tela ignea *arcus*. [69] cod. 2 πέλτας. [70] *Φωτίζεις — αἰωνίων*. Hebr. *Illustris es* (et) *potens præ montibus prædæ*. [71] cod. 2 ἐπιφανήσῃ. [72] cod. 2 ἐδείχθης. [73] *Ἐταράχθησαν — καρδίᾳ*. Hebr., *spoliati sunt*, s. præda facti sunt, omnes fortes corde. [74] *Καὶ — οὐδέν*. Hæc cum sequentibus conjungenda fuissent. Is enim est sensus verborum textus Hebr, *Nec invenit ullus virorum fortium manum suam*. [74*] *Οὐδέν*. Abest a cod. 2. [75] *Ἐνύσταξαν — ἵπποις*. Hebr. : *Sopitus est tum currus, tum equus*. [76] cod. 2 τοὺς ἵππους. [77] cod. 2 θελήσας. [78] *Ἀπὸ — σου*. Rec. lectio h. l. est ἀπὸ τῆς ὀργῆς σου. Hebr. מאז אפך, *ex quo ira tua*, sc. exarsit.

cum blasphemias audisses, sceleratos illos afficere supplicio potuisti, sed æquo animo tulisti, mutationem exspectans.

1142 Vers. 9. « De cœlo audiri fecisti judicium. » E cœlo, inquit, sententias pronuntias contra quos volueris. Hoc quidem, « audiri fecisti, » *audiendum præbebis* Symmachus dixit.

« Terra timuit, et quievit, [Vers. 10] dum exsurgeret in judicium Deus, ut salvos faceret omnes mansuetos terræ. » Timore, inquit, impleti sunt omnes, et ab impetu contra nos cessarunt, cum viderent te, veluti quemdam judicem, in illos quidem sententiam protulisse, et eos qui rectis cogitationibus usi sunt, et qui tuam opem annuntiant, salutis compotes factos fuisse.

Vers. 11. « Quoniam cogitatio hominis confitebitur tibi, et reliquiæ cogitationis diem festum agent tibi. » Cum hæc bona consecuti simus, hymnorum cantui cogitationes consecramus, ne minimam quidem earum partem in aliam curam transferentes.

Vers. 12. « Vovete, et reddite Domino Deo nostro. » Sese invicem cohortantur, ut promittant dona, et promissiones perficiant. Turpe enim et ingrati animi crimen est, si finitimi quidem ob timorem hoc faciunt, illi autem qui beneficium consecuti sunt, ingrati animi morbo laborant. Hoc enim per ea quæ sequuntur ostendit.

* « Omnes qui in circuitu ejus sunt, afferent munera terribili. [Vers. 13.] Et ei qui aufert spiritum principum, terribili apud reges terræ. » Afferent autem dona, cum propter edita miracula perterrefacti fuerint, ac rerum eventu didicerint ipsum vere Deum esse, qui potentibus, et terræ 1143 imperare se opinantibus, mortem infert.

INTERPR. PSALMI LXXVI.

Vers. 1. « In finem, pro Idithumo. Psalmus Asaph. » Symmachus, *per Idithumum*. Huic vero etiam chorus Deum laudantium commissus erat. Hunc igitur psalmum Asaph vel ipse dixit, vel Davidis vaticinationi subserviit. Decidere enim de rebus dubiis, periculo non vacat. Cæterum prædicit Israelitarum, qui Babylone servire coacti sunt, ancipites cogitationum motus, et dolores qui hinc emanabant. Docet autem quas preces par erat illos Deo offerre, malorum liberationem postulantes. Formavit vero psalmum, tanquam si illi post reditum hæc narrarent, et Deum laudibus prosequerentur.

A ὀργή σου. » Εὐθὺς τῆς βλασφημίας ἀκούσας, ἠδύνασο τοὺς ἀλιτηρίους κολάσαι, ἀλλ' ἐμακροθύμησας προσμένων τὴν μεταβολήν.

θ'. « Ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἠκούτισας κρίσιν. » Ἄνωθεν, φησὶν, ἐκφέρεις τὰς ψήφους καθ' ὧν ἐθέλεις. Τὸ μέντοι « ἠκούτισας [79], » *ἀκουστὴν ποιήσεις* [80] ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν.

« Γῆ ἐφοβήθη, καὶ ἡσύχασεν, [ι'.] ἐν τῷ ἀναστῆναι εἰς κρίσιν τὸν Θεὸν, τοῦ σῶσαι πάντας τοὺς πραεῖς τῆς γῆς [81]. » Δέους, φησὶν, ἐπλήσθησαν ἅπαντες, καὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἐπαύσαντο προσβολῆς, θεασάμενοί σε καθάπερ τινὰ δικαστὴν, κατ' ἐκείνων μὲν ἐξενεγκόντα τὴν ψῆφον, τοὺς δὲ ὀρθοῖς λογισμοῖς χρησαμένους, καὶ τὴν σὴν βοήθειαν ἀπαγγείλαντας [82], τῆς σωτηρίας τετυχηκότας.

B ια'. « Ὅτι ἐνθύμιον [83] ἀνθρώπου ἐξομολογήσεταί σοι, καὶ [84] ἐγκατάλειμμα ἐνθυμίου ἑορτάσει σοι. » Τούτων ἀπολαύσαντες τῶν ἀγαθῶν, εἰς ὑμνῳδίαν ἀφιεροῦμεν τοὺς λογισμοὺς, οὐδὲ βραχὺ αὐτῶν μόριον εἰς ἑτέραν ἀσχολοῦντες φροντίδα.

ιβ'. « Εὔξασθε, καὶ ἀπόδοτε Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν [85]. » Ἀλλήλοις ἐγκελεύονται καὶ ὑποσχέσθαι δῶρα, καὶ πληρῶσαι τὰς ὑποσχέσεις. Αἰσχρὸν γὰρ καὶ ἀγνωμοσύνης μεστὸν, τοὺς μὲν ὁμόρους ἅπαντας τοῦτο δρᾶσαι διὰ τὸ δέος, τοὺς δὲ τῆς εὐεργεσίας τετυχηκότας ἀχαριστίᾳ [86] νοσῆσαι. Τοῦτο γὰρ διὰ τῶν ἐπαγομένων ἐδήλωσε.

« Πάντες οἱ κύκλῳ αὐτοῦ οἴσουσι δῶρα τῷ φοβερῷ, [ιγ'] καὶ ἀφαιρουμένῳ πνεύματα ἀρχόντων, C φοβερῷ παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς. » Κομιοῦσι δὲ τὰ δῶρα, ὑπὸ τῶν γεγενημένων ἐκδειματωθέντες [87] θαυμάτων, καὶ διὰ τῶν πραγμάτων μεμαθηκότες, ὡς οὗτος [88] ἀληθῶς ὑπάρχει Θεὸς, ὁ καὶ τοῖς δυναστεύουσι, καὶ τῆς γῆς βασιλεύειν ὑπειληφόσι, θάνατον ἐπάγων [89].

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΟϚ' ΨΑΛΜΟΥ.

α. « Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ Ἰδιθοὺμ, ψαλμὸς τῷ Ἀσάφ [90]. » Ὁ δὲ Σύμμαχος, *διὰ Ἰδιθοὺμ*. Χορὸν δὲ καὶ αὐτὸς ἐπεπίστευτο τὸν [91] Θεὸν ἀνυμνούντων· τοῦτον τοίνυν ὁ Ἀσὰφ, ἢ αὐτὸς εἰρηκὼς, ἢ τῇ τοῦ Δαβὶδ ὑπουργῶν προφητείᾳ. Ἀποφήνασθαι γὰρ περὶ τῶν ἀμφιβαλλομένων οὐκ ἀκίνδυνον. Προλέγει δὲ [92] D τῶν ἐν Βαβυλῶνι δουλεύειν ἠναγκασμένων Ἰσραηλιτῶν, καὶ τὰς τῶν λογισμῶν διχονοίας, καὶ τὰς ἐντεῦθεν φυομένας ὀδύνας. Διδάσκει δὲ καὶ ποίας αὐτοὺς προσήκει τῷ Θεῷ προσενεγκεῖν προσευχὴν, τὴν τῶν κακῶν αἰτοῦντας ἀπαλλαγήν. Ἐσχημάτισε δὲ τὸν ψαλμὸν, ὡς μετὰ τὴν ἐπάνοδον ταῦτα αὐτὰ [93] διηγουμένων, καὶ τὸν Θεὸν ἀνυμνούντων.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[79] *Ἠκούτισας*. cod. 2 add. κρίσιν. [80] cod. 2 ποιήσει. [81] *Τῆς γῆς*. Ita leg. in edit. Ald. et Compl. Rec. lectio est τῇ καρδίᾳ. [82] cod. 2 ἐπαγγείλαντας. [83] *Ἐνθύμιον*. Hebr. חמת, *ira*, Symm. θυμός. [84] *Καὶ — σοί*. Hebr. : *Residuo irarum accinges te*, Symm. λείψανον θυμοῦ περιζωθέν. [85] *Ἡμῶν*. Præstat lectio ὑμῶν, quam habent quidam libri veteres. Hebr. אלהיכם. [86] cod. 2 ἀχαριστίαν. [87] *Ἐκδειμ.* cod. 2 præm. καί. [88] *Οὗτος*. Abest a cod. 2. [89] cod. 2 ἐπάγειν δυνάμενος. [90] *Ἀσάφ*. Prior editio habebat Δαβίδ. [91] cod. 2 τῶν. [92] cod. 2 μέν. [93] cod. 2 αὐτῶν.

β'. « Φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, φωνῇ [94] A μου πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ προσέσχε μοι. » Σπουδαίως, φησὶ, τὴν προσευχὴν προσενήνοχα, καὶ συντόμως τὴν αἴτησιν ἔλαβον. Εἶτα τὸν τούτων [95] διδάσκει καιρόν.

γ'. « Ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς μου τὸν Θεὸν ἐξεζήτησα. » Ὀδύναις γὰρ βαλλόμενος ἐπιμελῶς τὴν θείαν ἐπικουρίαν ἐξεζήτησα· τὸ γὰρ *ἐξεζήτησα* τὴν σπουδαίαν αἰνίττεται προσευχήν. Ἔπειτα δείκνυσι τῆς ἱκετείας τὸν τρόπον. « Ταῖς [96] χερσί μου νυκτὸς ἐναντίον αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠπατήθην. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἡ χείρ μου νυκτὸς ἐκτέταται* [97] *διηνεκῶς*. Νύκτωρ ἡσυχίαν ἄγων τὰς χεῖρας ἐξέτεινον, τυχεῖν φιλανθρωπίας ἀντιβολῶν, καὶ οὐ διήμαρτον τῆς ἐλπίδος. Τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ, « Οὐκ B ἠπατήθην, » ἀντὶ τοῦ, Οὐ μάτην ἠγρύπνησα, ἀλλ' ἐδρεψάμην τῆς εὐχῆς τὸν καρπόν.

« Ἀπηνήνατο παρακληθῆναι ἡ ψυχή μου. [δ'.] Ἐμνήσθην τοῦ Θεοῦ, καὶ εὐφράνθην [98]. » Πᾶσαν μὲν ἀπεσεισάμην [99] παραψυχῆς ἀφορμὴν, ψυχαγωγίαν δὲ μόνην εἶχον τοῦ Θεοῦ [1] τὴν μνήμην. « Ἠδολέσχησα [2], καὶ ὠλιγοψύχησε τὸ πνεῦμά μου. » Ὁ [3] δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Διελάλουν ἐμαυτῷ, καὶ ἐλειποθύμουν*. Συνεχῶς ἐμαυτῷ προσδιαλεγόμενος, καὶ τὰ συνέχοντά με κακὰ λογιζόμενος [4], ἀπηγόρευον τὴν τούτων ἀπαλλαγὴν, καὶ πικρὰς ἐδεχόμην τῆς ἀθυμίας τὰς ἀκίδας.

ε'. « Προκατελάβοντο [5] φυλακὰς οἱ ὀφθαλμοί μου [6]. » *Φυλακὰς* καλεῖ τὰς τῆς νυκτὸς διαιρέσεις, C καθ' ἃς οἱ φύλακες ἀλλήλοις τὴν φυλακὴν ἐγχειρίζουσι· δηλοῖ δὲ διὰ τούτων τὴν διὰ πάσης τῆς νυκτὸς ἀγρυπνίαν. « Ἐταράχθην, καὶ οὐκ ἐλάλησα. » Ταῦτα οἱ αὐτοὶ καὶ ἐν τῷ μα' ψαλμῷ [7]· Πρὸς ἐμαυτὸν ἡ ψυχή μου ἐταράχθη. » Οὐ γὰρ ἠνεσχόμην ἄλλοις τοὺς ἐμοὺς λογισμοὺς ἐκφῆναι.

ϛ', ζ'. « Διελογισάμην ἡμέρας ἀρχαίας· καὶ ἔτη αἰώνια ἐμνήσθην [8]. Καὶ ἐμελέτησα [9]. » Τῶν προτέρων σου, φησὶν, εὐεργεσιῶν ἀνενεούμην τὴν μνήμην, καὶ ἐνεθυμούμην, ὅσων παρὰ σοῦ τετυχήκασιν εὐεργεσιῶν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι· ὅπως τῆς Αἰγυπτίων δουλείας ἠλευθερώθησαν, ὅπως τὴν Ἐρυθρὰν διέβησαν θάλασσαν, ὅπως τὴν ἐπηγγελμένην τοῖς πατράσιν ἀπέλαβον [10] γῆν. « Νυκτὸς μετὰ τῆς καρδίας μου ἠδολέσχουν, καὶ ἔσκαλλε τὸ πνεῦμά D μου. » Τὸ δὲ *ἔσκαλλεν* [11], ὁ μὲν Θεοδοτίων, *ἐξηρεύνησεν* [12], ὁ δὲ Ἀκύλας, *ἐσκάλευσεν* [13] εἴρηκε. Ταῦτα δὲ, φησὶ, νύκτωρ πρὸς ἐμαυτὸν [14] διαλογιζό-

[v] Psal. XLI, 7.

Vers. 2, « Voce mea ad Dominum clamavi, voce mea ad Deum, et attendit ad me. » Studiose, inquit, preces obtuli, et statim petitionis compos factus sum. Deinde horum tempus docet.

Vers. 3. « Die tribulationis meæ Deum exquisivi. » Doloribus enim confixus diligenter divinam opem expetivi. Siquidem illud *exquisivi* studiosas preces innuit. Deinde ostendit obsecrationis modum. « Manibus meis nocte contra eum, et non sum deceptus. » Symmachus autem sic, *Manus mea nocte continue extensa est*. Noctu quietem agens manus sustuli, supplicans ut benignitatem consequerer, et spe minime decidi. Hoc enim significat : « Non sum **1144** deceptus ; » quasi dicat : Non frustra vigilavi, sed obsecrationis fructum percepi.

« Renuit solatio erigi anima mea. [Vers. 4.] Memor fui Dei, et delectatus sum. » Omnem quidem consolationis causam abjeci, solam autem consolationem Dei memoriam habui. « Exercebar, et defecit spiritus meus. » Symmachus vero sic, *Mecum ipse loquebar, et animo deficiebam*. Mecum continuo loquens, et mala quibus distinebar cogitans, desperabam me unquam ab illis liberum fore, et stimulos acerbi mœroris patiebar.

Vers. 5. « Anticipaverunt vigilias oculi mei. » *Vigilias* vocat noctis divisiones, secundum quas custodes sibi invicem excubias tradunt. Declarat autem his verbis se per totam noctem vigilare. « Turbatus sum, et non sum locutus. » Hæc iidem in quadragesimo primo psalmo dixerunt : « Apud me ipsum anima turbata est [v]. » Non enim sustinebam meas cogitationes aliis patefacere.

Vers. 6, 7. « Cogitavi dies antiquos, et annos æternos in mente habui. Et meditatus sum. » Priorum, inquit, beneficiorum tuorum memoriam renovavi, et perpendi quot beneficia majores nostri a te consecuti sint : quomodo ab Ægyptiorum servitute liberati fuerint, quomodo mare Rubrum transierint, et quomodo promissa patribus terra potiti sint. « Nocte cum **1145** corde meo exercitabar, et sarriebat spiritus meus. » Pro sarriebat, Theodotio dixit *scrutatus est*, Aquila vero, *quasi effodit et scalpsit*. Cum hæc, inquit, noctu mecum ipse mente revolverem, scrutatus sum cur de nostris

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[94] *Φωνῇ*. Rec. lectio est καὶ ἡ φωνή. [95] cod. 2 τούτου. [96] *Ταῖς — ἠπατήθην*. Hebr. : *Manus mea noctu extensa est, nec remittitur*. [97] cod. 2 ἐκτέτατο, quam lectionem etiam habet Monf. in Hexapl. ad h. l. [98] *Καὶ εὐφρ*. Hebr. ואהמיה, *et perstrepo*, s. ingemisco. [99] cod. 2 ἀπεσειόμην. [1] *Θεοῦ*. cod. 2 add. μου. [2] *Ἠδολέσχ*. Hebr. אשיחה, *meditabor*. [3] *Ὁ — οὕτως*. Des. in cod. 2. [4] cod. 2 διαλογιζόμενος. [5] *Προκατελάβοντο — ὀφθ. μου*. Hebr. *Tenes custodias*, s. palpebras, *oculorum meorum*. [6] *Οἱ ὀφθ. μου*. Ita leg. in edit. Ald. et Compl. Rec. lectio est οἱ ἐχθροί μου. [7] *Ψαλμῷ*. cod. 2 præm. εἶπον. [8] *Ἐμνήσθην*. In textu Hebr. h. l. incipit versic. 7. [9] *Καὶ ἐμελέτησα*. Hebr. נגינתי, *instrumenti mei pulsatilis* (recordor). Symm. ψαλμούς μου. [10] cod. 2 ἔλαβον. [11] Rec. lectio est ἔσκαλλον. Hebr. ויחפש, *et perscrutabatur*. [12] *Ἐξηρ*. Sic quoque Symm., qui habet ἀνηρεύνων. [13] cod. 2 ἐκάλεσεν, ex errore librarii, ut videtur. [14] *Πρὸς ἐμαυτόν*. Des. in cod. 2.

majoribus talem curam gesserit, nos vero afflictos despiciat? Et præter hæc ista etiam cogitabam:

Vers. 8, 9. « Nunquid in æternum abjiciet Deus, aut non amplius beneplacitum habebit? Aut in finem misericordiam suam abscindet? » Nunquid igitur penitus res nostras abjecit, et nos a sua cura alienos fecit? « Consummavit verbum a generatione in generationem. » Symmachus sic, *Perfecit sermonem de qualibet generatione.* Timueram autem et hoc, inquit, quoniam Deus prævidens a principio quæ singulis eventura erant, secundum unamquamque ætatem definita profert.

Vers. 10. « Aut obliviscetur misereri Deus? aut continebit in ira sua miserationes suas? » Sed rursus me consolabar, cogitans, Deum misericordem non passurum esse, ut res nostras veluti cuidam oblivioni traderet, et veluti quodam pariete, fontes misericordiæ ira cohiberet.

*Vers. 11. « Et dixi: Nunc cœpi; hæc mutatio dexteræ Excelsi. » Ego, inquit, hujus mutationis conciliator mihi ipsi fui. Ego per peccatum
1146 supplicium genui: principium igitur malorum habeo. Nunc incepi erudiri per dexteram Excelsi, quæ pro pristinis beneficiis sinistras pœnas irrogat. *Mutationem* enim *dexteræ Dei*, pœnam vocavit: utpote quod dextera Altissimi soleat bona subministrare. Verum nec hæ cogitationes mihi satis fuerunt. Admonui autem me ipsum de Domini bonitate. Hoc enim dicit:

Vers. 12, 13. « Memor fui operum Domini, quia memor ero ab initio mirabilium tuorum. Et meditabor in omnibus operibus tuis, et in studiis tuis exercebor. » Omnia enim miracula quæ a principio nostri causa edidisti, in medium afferam, et ipsa continue meditans, bonas spes minime abjiciam.

Vers. 14. « Deus, in sancto via tua. » Symmachus sic: *Deus, in sanctificatione via tua;* Aquila vero, *In sanctificato.* Sanctus es, inquit, et in sancto requiescis, et in his habitas et deambulas.

« Quis Deus magnus, sicut Deus noster? [Vers. 15.] Tu es, Deus, qui facis mirabilia solus. » Omnibus præstas, Domine: solus enim quæ volueris, miracula edis.

A μενος, ἀνηρεύνων, τί δήποτε τῶν μὲν ἡμετέρων προγόνων τοσαύτην ἐποιήσατο πρόνοιαν, ἡμῶν δὲ κακοπραγούντων ὑπερορᾷ; Ἐλογιζόμην δὲ πρὸς τούτοις καὶ ταῦτα·

η', θ'. « Μὴ εἰς τοὺς αἰῶνας ἀπώσεται Κύριος, καὶ οὐ προσθήσει τοῦ εὐδοκῆσαι ἔτι; Ἢ εἰς τέλος τὸ [15] ἔλεος αὐτοῦ ἀποκόψει; » Ἆρα μὴ παντελῶς τὰ καθ' ἡμᾶς ἀπηγόρευσε, καὶ ἀλλοτρίους ἡμᾶς τῆς οἰκείας [16] κηδεμονίας ἀπέφηνε; « Συνετέλεσε ῥῆμα [17] ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Συνετέλεσε ῥῆσιν περὶ γενεᾶς ἑκάστης.* Ἐδεδίειν δὲ [18] καὶ τοῦτο, φησὶν, ὅτι ἄνωθεν τὰ καθ' ἑκάστην γενεὰν προγινώσκων, τοὺς καθ' ἑκάστην γενεὰν ὅρους ἐκφέρει.

ι'. « Μὴ [19] ἐπιλήσεται τοῦ οἰκτειρῆσαι ὁ Θεός;
B ἢ συνέξει ἐν τῇ ὀργῇ αὐτοῦ τοὺς οἰκτιρμοὺς αὐτοῦ; » Ἀλλὰ πάλιν ἐμαυτὸν ἐψυχαγώγουν λογιζόμενος, ὡς ὁ φιλοικτίρμων Θεὸς οὐκ ἀνέξεται οἱονεί τινι λήθῃ τὰ καθ' ἡμᾶς παραδοῦναι, καὶ καθάπερ τινὶ τειχίῳ τῇ ὀργῇ κωλῦσαι τὰς τοῦ ἐλέου [20] πηγάς.

ια'. « Καὶ εἶπα, Νῦν ἠρξάμην [21], αὕτη ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου. » Ἐγὼ, φησὶ, πρόξενος ἐγενόμην ἐμαυτῷ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς· ἐγὼ διὰ τῆς ἁμαρτίας τὴν τιμωρίαν ἐγέννησα· ἀρχὴν τοίνυν ἔχω τῶν κακῶν. Νῦν ἠρξάμην παιδεύεσθαι ὑπὸ [22] τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου, ἀντὶ τῶν προτέρων εὐεργεσιῶν τὰς εὐωνύμους τιμωρίας ἐπιφερούσης. *Ἀλλοίωσιν* γὰρ *τῆς τοῦ Θεοῦ δεξιᾶς* τὴν τιμωρίαν
C ἐκάλεσεν, ὡς τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου [23] εἰωθυίας τὰ ἀγαθὰ χορηγεῖν. Ἀλλ' οὐδὲ τούτοις ἠρκέσθην τοῖς λογισμοῖς. Ἀνέμνησα δὲ ἐμαυτὸν καὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Δεσπότου. Τοῦτο γὰρ λέγει·

ιβ', ιγ'. Ἐμνήσθην τῶν ἔργων Κυρίου, ὅτι μνησθήσομαι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν θαυμασίων σου. Καὶ μελετήσω ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, καὶ ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασί σου ἀδολεσχήσω. » Πάντα γάρ σου τὰ ἐξ ἀρχῆς εἰς ἡμᾶς γεγενημένα θαυμάσια εἰς μέσον προθήσω, καὶ ἐν αὐτοῖς [24] διηνεκῶς τὴν μελέτην ποιούμενος, τὰς χρηστοτέρας ἐλπίδας οὐκ ἀποῤῥίψω.

ιδ'. « Ὁ Θεὸς, ἐν τῷ ἁγίῳ ἡ ὁδός σου. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ὁ Θεὸς, ἐν ἁγιασμῷ ἡ ὁδός σου·* ὁ δὲ Ἀκύλας, *Ἐν ἡγιασμένῳ.* Ἅγιος εἶ,
D φησὶ, καὶ ἐν ἁγίῳ [25] ἀναπαύῃ, καὶ ἐν τούτοις ἐνοικεῖς καὶ ἐμπεριπατεῖς.

« Τίς Θεὸς μέγας, ὡς ὁ Θεὸς ἡμῶν [26]; [ιε'.] Σὺ εἶ, ὁ Θεὸς, ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος [27]. » Πάντων ὑπερέχεις, Δέσποτα [28]· μόνος γὰρ ἅπερ ἐθέλεις θαυματουργεῖς.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[15] *Τὸ—ἀποκόψει.* Rec. lectio est ἀποκόψει τὸ ἔλεος ἀπὸ γενεᾶς καὶ γενεᾶς, omissis verbis illis גמר אשר, quæ deinde in textu nostro per συνετέλεσε — γενεὰν juxta lectionem edit. Ald. et Compl. exprimuntur. [16] *Οἰκείας.* cod. 2 ἰδίας. [17] *Συνετ. ῥῆμα.* Hebr. *Num: desiit verbum*, s. promissio? [18] *Δέ.* Abest a cod. 2. [19] *Μή.* Rec. lectio est ἤ. [20] cod. 2 ἐλέους. [21] *Νῦν ἠρξάμην.* Hebr. חלותי, *infirmitas mea.* Aquila ἀῤῥωστία μου. Theod. ὠδῖνές εἰσιν. [22] *Ὑπό.* Abest a cod. 2. [23] *Τοῦ Ὑψίστου.* Des. ibid. [24] *Αὐτοῖς.* cod. 2 τούτοις. [25] cod. 2 ἁγίοις. [26] *Ἡμῶν.* Abest a textu Hebr. [27] *Μόνος.* Abest a textu Hebr. et Græco τῶν O'. [28] *Δέσποτα.* cod. 2 præm. ὦ, et addit Κύριε.

« Ἐγνώρισας ἐν τοῖς λαοῖς τὴν δύναμίν σου. [ις'.] Ἐλυτρώσω ἐν τῷ βραχίονί σου τὸν λαόν σου, τοὺς υἱοὺς Ἰακὼβ καὶ Ἰωσήφ. » Ἅπασιν ἀνθρώποις τὸ σὸν δεδήλωκας κράτος, τῆς Αἰγυπτίων ἐλευθερώσας δουλείας τὸν χρηματίσαντά σου λαόν· οἳ πρόγονον μὲν ἔσχον τὸν Ἰακὼβ, περιφανεῖς δὲ ἐκ τῆς τοῦ Ἰωσὴφ ἀπεφάνθησαν συγγενείας.

A

ιζ', ιη'. « Εἴδοσάν σε ὕδατα ὁ Θεὸς, εἴδοσάν σε ὕδατα, καὶ ἐφοβήθησαν, ἐταράχθησαν ἄβυσσοι. Πλῆθος [29] ἤχους ὑδάτων. » Διὰ πάντων, Δέσποτα, τὴν σὴν ἔδειξας δύναμιν. Αἰγυπτίους ἐμαστίγωσας, τὸν σὸν λαὸν ἠλευθέρωσας, ἐπεφάνης τῇ θαλάσσῃ, καὶ διῃρέθη τὸ πέλαγος, καὶ ἡ ῥοώδης ἑκατέρωθεν ἔστη φύσις.

« Φωνὴν ἔδωκαν αἱ νεφέλαι· καὶ γὰρ τὰ βέλη σου διαπορεύονται. [ιθ'.] Φωνὴ τῆς βροντῆς σου ἐν τῷ τροχῷ [30]. » Ὁ δὲ Σύμμαχος, *Ἦχον* [31] *ἔδωκεν αἰθήρ*. Νότου γὰρ, ὥς φησιν ἡ ἱστορία, βιαίου πνέοντος [32], διῃρέθη τὸ πέλαγος· τοῦ δὲ ἀέρος συστρεφομένου, καὶ τῶν νεφῶν συνισταμένων, ὁ ἄνεμος τίκτεται. Αἱ δὲ τιμωρίαι σου, φησὶ, δίκην βελῶν κατὰ τῶν πολεμίων ἐχώρουν· τῷ δὲ κτύπῳ τῆς βροντῆς τοὺς τῶν Αἰγυπτίων ἁρμάτων τροχοὺς συνεπόδισας. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει· « Ἐγενήθη γὰρ [33] ἐν τῇ φυλακῇ τῇ ἑωθινῇ, καὶ εἰσέβλεψε [34] Κύριος εἰς τὴν παρεμβολὴν τῶν Αἰγυπτίων, καὶ συνέδησε τοὺς ἄξονας τῶν ἁρμάτων αὐτῶν, καὶ ἦγεν αὐτοὺς μετὰ βίας. » — « Ἔφαναν αἱ ἀστραπαί σου [35] τῇ οἰκουμένῃ. » Τῆς γὰρ θαυματουργίας τὸ φῶς δίκην ἀστραπῆς εἰς πᾶσαν [36] τὴν οἰκουμένην διέδραμεν. « Ἐσαλεύθη καὶ ἔντρομος ἐγενήθη ἡ γῆ. » Δέους ἐπλήσθησαν ἅπαντες τὴν σὴν ἀκούσαντες δύναμιν. Τοῦτο καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη πρὸς τοὺς κατασκόπους ἔφη· « Ὁ [37] φόβος ὑμῶν, καὶ ὁ τρόμος ὑμῶν, ἔπεσεν ἐφ' ἡμᾶς· ἠκούσαμεν γὰρ, ὅπως καταδιεῖλε Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ἀπὸ προσώπου ὑμῶν. »

B

C

κ'. « Ἐν τῇ θαλάσσῃ ἡ ὁδός [38] σου, καὶ αἱ τρίβοι σου ἐν ὕδασι πολλοῖς, καὶ τὰ ἴχνη σου οὐ γνωσθήσονται. » Ῥᾴδιόν σοι καὶ θάλασσαν διατεμεῖν [39], καὶ ἐπὶ [40] ὑδάτων ἐποχεῖσθαι πολλῶν, καὶ μηδὲ ἴχνος καταλιμπάνειν· ἀσώματον γὰρ ἔχεις τὴν φύσιν. Ταῦτα δὲ τοῖς ἄνω προστέθεικεν [41]. Ἀοράτως γὰρ, φησὶν, ἡγούμενος τοῦ λαοῦ, οὐδὲ ἴχνος ἡμῖν τῆς σῆς πορείας ἔδειξας.

κα'. « Ὡδήγησας ὡς πρόβατα τὸν λαόν σου, ἐν χειρὶ Μωσῆ [42] καὶ Ἀαρών. » Ἐκείνοις γὰρ χρώμενος ὑπουργοῖς, καὶ δι' ἐκείνων φθεγγόμενος, τὸν σὸν λαὸν ἐποδήγησας, καὶ τὸν σὸν ἐξεπαίδευσας νόμον. Τούτων δὲ ἁπάντων ἐποιήσαντο μνήμην, εἰς ἔλεον τὸν τῶν ὅλων Θεὸν διεγείροντες, καὶ παρακαλοῦντες τῆς αὐτῆς ἀπολαῦσαι [43] κηδεμονίας.

D

« Notam fecisti in populis virtutem tuam. [VERS. 16] Redemisti brachio tuo populum tuum, filios Jacobi et Josephi. » Omnibus hominibus potentiam tuam demonstrasti, ab Ægyptiorum servitute liberans populum, qui tuus vocatur, qui progenitorem habuerunt Jacobum, et ex cognatione Josephi illustres evaserunt.

VERS. 17, 18. » Viderunt te aquæ, o Deus, viderunt te aquæ, et timuerunt, et turbatæ sunt abyssi. 1147 Multitudo sonitus aquarum. » Per omnia, Domine, tuam potentiam ostendisti. Nam Ægyptios flagellasti, tuum populum liberasti, in mari apparuisti, et pelagus diffissum est, et fluxa natura utrinque constitit.

« Vocem dederunt nubes : etenim sagittæ tuæ transeunt. [VERS. 19] Vox tonitru tui in rota. *Symmachus sic, *Sonitum dedit æther*. Nam vehementi flante Noto, ut historia refert, mare divisum fuit : aere autem convoluto, et nubibus coactis, ventus oritur. Supplicia autem tua, inquit, sagittarum instar in inimicos venerunt : fragore vero tonitru curruum Ægyptiorum rotas impedisti. Hoc et historia docet : « Factum enim est in vigilia matutina, et inspexit Dominus castra Ægyptiorum, et colligavit axes curruum ipsorum, et egit eos cum violentia [x]. » Illuxerunt fulmina tua orbi terræ. » Nam miraculorum lux, instar fulguris, totum terrarum orbem pervasit. « Commota est et contremuit terra. » Perhorruerunt omnes, tuam potentiam audientes. Hoc et Raab meretrix speculatoribus dixit : « Terror vester et tremor vester irruit in nos. Audivimus enim, quo pacto Dominus Deus vester mare Rubrum divisit coram vobis [y]. »

VERS. 20. « In mari via tua, et semitæ tuæ in aquis multis, et vestigia tua non cognoscentur. » 1148 Facile est tibi et mare diffindere, et super multis aquis vehi, et ne vestigium quidem relinquere : incorpoream enim habes naturam. Hæc autem superioribus adjecit. Etenim, inquit, nemini conspectus populi dux fuisti, neque vestigium tui gressus nobis ostendisti.

VERS. 21. « Deduxisti populum tuum sicut oves, per manum Mosis et Aaronis. » Nam illis ministris usus, et per illos locutus, tuum populum deduxisti, et tuam legem docuisti. Horum autem omnium mentionem fecerunt, Deum omnium ad misericordiam excitantes, precantesque, ut eadem ope digni haberentur.

[x] Exod. XIV, 24, 25. [y] Josue II, 9, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[29] *Πλῆθος — ὑδάτων*. Hebr. *Effuderunt aquas nubes*. [30] *Τροχῷ*. Hebr. בגלגל *in turbine*, sc. audita est. [31] *Ἦχον*. cod. 2 φωνήν. [32] cod. 2 πνεύσαντος. [33] *Γάρ*. cod. 2 add. φησί. [34] cod. 2 ἐπέβλεψε. [35] *Σου*. Abest a textu Hebr. [36] cod. 2 ἅπασαν. [37] *Ὁ*. cod. 2 præm. ὅτι. [38] *Ἡ ὁδός*. cod. 2 αἱ ὁδοὶ, quæ est lectio edit. Ald. et Compl. [39] cod. 2 τεμεῖν. [40] cod. 2 ἐφ'. [41] cod. 2 προστεθείκαμεν. [42] cod. 2 Μωϋσῆ, quæ est rec. lectio h. l.. [43] cod. 2 ἀπολαύεσθαι.

INTERP. PSALMI LXXVII.

Vers. 1. « Prudentiæ Asaph. » Deus universorum, cum legem antiquam dedisset filiis Israel, jussit **1149** ut hanc continue discerent, et suos liberos docerent, atque etiam causas dierum festorum suis posteris aperirent, ut divina beneficia discentes, grati forent in talium largitorem. * Ait enim : « Docebis hæc omnia filios tuos, et filios filiorum tuorum, et observabunt mandata Dei, ut bene sit ipsis [z]. » Hoc etiam per hunc psalmum prophetica gratia effecit. Siquidem commonefacit populum, omnemque ejus posteritatem, eorum quæ a Deo effecta sunt, ac bonorum ab ipso suppeditatorum, et ingrati eorum qui hæc acceperunt, animi. « Attendite, popule mi, ad legem meam. » Vobis mando, ut ea quæ dicuntur, studiose audiatis : vobis enim hanc admonitionem veluti quamdam legem propono. « Inclinate aurem vestram ad verba oris mei. » Prompte ea, quæ a me dicuntur, auribus percipite.

Vers. 2. « Aperiam in parabolis os meum, loquar propositiones ab initio. » Quoniam enim patres insimulabat ad filiorum utilitatem, *parabolam* vocavit hujusmodi narrationem, ut quæ obscura sit, et occultam utilitatem contineat. Addidit autem se antiquas propositiones afferre. Et docens unde hæc didicit, subjunxit :

Vers. 3. « Quotquot audivimus, et cognovimus ea. » Deinde harum rerum præceptores ostendit.

« Et patres nostri narraverunt nobis. [Vers. 4] Non **1150** sunt occultata a filiis eorum in generatione altera, narrantes laudes Domini, et virtutes ejus, et mirabilia ejus quæ fecit. » Olim, inquit, et a principio, qui miraculorum spectatores fuerunt, suos filios hæc docuerunt, et illi rursus suis posteris hanc doctrinam transmiserunt. Hoc vero,

[z] Deut. iv, 40.

A

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΟΖ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Συνέσεως τῷ Ἀσάφ. » Τὸν παλαιὸν [44] δεξιωκῶς νόμον ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, προσέταξε τοῦτον διηνεκῶς ἐκπαιδεύεσθαι [45], καὶ τὰ τέκνα διδάσκειν· καὶ μὲν δὴ καὶ τῶν ἑορτῶν τὰς αἰτίας, τοῖς ἐκγόνοις ὑποδεικνύναι, ὡς ἂν τὰς θείας εὐεργεσίας μανθάνοντες, εὐγνώμονες γένοιντο περὶ τὸν τὰ τοιαῦτα κεχαρισμένον. « Διδάξεις γὰρ αὐτὰ, φησὶ, τοὺς υἱούς σου, καὶ τοὺς υἱοὺς τῶν υἱῶν σου, καὶ φυλάξουσι τὰς ἐντολὰς Κυρίου τοῦ Θεοῦ [46], ἵνα εὖ αὐτοῖς γένηται. » Τοῦτο πεποίηκεν ἡ προφητικὴ χάρις, καὶ διὰ τοῦ προκειμένου ψαλμοῦ· ἀναμιμνήσκει γὰρ τὸν λαὸν, καὶ τοὺς τούτων ἐκγόνους, τῶν τε ὑπὸ Θεοῦ [47] γεγενημένων, καὶ τῶν παρασχεθέντων ἀγαθῶν, καὶ τῶν ταῦτα δεξαμένων τὴν ἀχάριστον
B γνώμην. « Προσέχετε, λαός μου, τὸν νόμον μου. » Ἐπιμελῶς ὑμᾶς ἀκοῦσαι τῶν λεγομένων παρεγγυῶ· οἷον γάρ τινα νόμον ὑμῖν τὴν προκειμένην προσφέρω παραίνεσιν. « Κλίνατε τὸ οὖς ὑμῶν εἰς τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου. » Προθύμως τῶν παρ' ἐμοῦ λεγομένων ἀκούσατε.

β'. « Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου· φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς. » Ἐπειδὴ γὰρ τὴν τῶν πατέρων ἐποιεῖτο [48] κατηγορίαν εἰς ὠφέλειαν τῶν παίδων, *παραβολὴν* ἐκάλεσε τὴν τοιαύτην διήγησιν, αἰνιγματώδη οὖσαν, καὶ κεκρυμμένην τὴν ὠφέλειαν προσφέρουσαν. Προστέθεικε δὲ, ὅτι καὶ ἀρχαῖα προσφέρει προβλήματα. Καὶ διδάσκων πόθεν ταῦτα μεμάθηκεν [49], ἐπήγαγεν·

C γ'. « Ὅσα ἠκούσαμεν καὶ ἔγνωμεν αὐτά. » Εἶτα [50] τοὺς τούτων διδασκάλους ὑπέδειξε.

« Καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν διηγήσαντο ἡμῖν. [δ'.] Οὐκ ἐκρύβη ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῶν εἰς γενεὰν ἑτέραν, ἀπαγγέλλοντες τὰς αἰνέσεις τοῦ Κυρίου, καὶ τὰς δυναστείας αὐτοῦ, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ ἃ ἐποίησε. » Ἄνωθεν, φησὶ, καὶ ἐξ ἀρχῆς οἱ τῶν θαυμάτων αὐτόπται τοὺς οἰκείους ταῦτα ἐδίδαξαν παῖδας, κἀκεῖνοι πάλιν τοῖς ἐκγόνοις τήνδε [51] τὴν διδασκαλίαν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[44] *Τὸν παλαιὸν*, κ. τ. λ. In cod. Flor. a Cel. Bandinio in Catalogo codd. mss. biblioth. Mediceæ Laur. t. I, p. 34 seqq. descripto, hoc exstat Procemium : Ἴσως δὲ καὶ ὁ Δαβὶδ διὰ τὸ δεῖξαι τοὺς ἀφισταμένους Θεοῦ, τῶν κακῶν αἰτίους ἑαυτοῖς γινομένους, διηγεῖται τὴν ἐν ἐρήμῳ δυσπιστίαν καὶ ἀντιλογίαν τοῦ Ἰσραήλ. Ἐπιτομώτερον δὲ καὶ τὰ θαύματα λέγει, καὶ οὔτε πάντα, οὔτε ἐν τάξει, ἀλλ' ἀπαρατηρήτως, καὶ ὅσα καὶ ὅπως ἐπὶ νοῦν ἦλθεν αὐτῷ. Οὐ γὰρ ἱστορεῖν αὐτῷ προὔκειτο, ἀλλὰ στηλιτεῦσαι τὴν ἀχαριστίαν τῶν Ἰουδαίων. Καὶ ἄρχεταί γε βασιλικῶς εὐθὺς, λαὸν ἑαυτοῦ λέγων τοὺς ὑποτεταγμένους αὐτῷ καὶ κελεύων προσέχειν τῷ οἰκείῳ νόμῳ ἢ ταῖς οἰκείαις ὑποδείξεσι κατὰ Σύμμαχον· οἷον γάρ τινα νόμον, φησὶ, τὴν προκειμένην προσφέρει παραίνεσιν. Ἐπεὶ καὶ νόμος ἦν ἀρχαῖος τὰς τοῦ Θεοῦ μὴ κρύπτειν εὐεργεσίας, ἀλλὰ διηγεῖσθαι τοὺς καθ' ἕκαστον τοῖς μετ' αὐτοὺς, ὥστε διαβαίνειν εἰς γενεὰς τῶν ὑπαρξάντων ἀγαθῶν τὰς μνήμας. *Eodem quoque modo David, ut ostenderet eos, qui a Deo defecerant, calamitatis suæ fuisse auctores, enarrat, quomodo Judæi in deserto vix a se impetrare potuerint, ut crederent, Deo autem contradixerint. Exponit vero etiam, licet brevius, miracula, at vero nec omnia, nec secundum ordinem, sed nulla observata serie, eo duntaxat numero et ordine, quo obversabantur ejus animo. Noluit enim historicum agere, sed ingratam Judæorum mentem memoriæ prodere. Sermonem autem more regio orditur, subditos suos populum suum dicens, ac jubens, ut ad legem quam dederat, aut argumenta, ut Symmachus habet, attenderent. Admonitionem enim istam instar legis profert. Sicque lege antiqua tenebantur, beneficia a Deo accepta non occultare, sed nullo excepto suis ea narrare, ut ad omnes generationes transiret memoria bonorum quæ illis obtigerant.* Cum verbis illis ἄρχεται — παραίνεσιν conf. quæ ex Apollinario ad h. l. attulit Cord. t. II, p. 632. [45] *Ἐκπαιδεύεσθαι*. cod. 2 præm. καὶ αὐτούς. [46] *Θεοῦ*. cod. 2 add. σου. [47] *Θεοῦ*. cod. 2 præm. τοῦ. [48] cod. 2 ἐποιήσατο. [49] cod. 2 μεμαθήκαμεν. [50] *Εἶτα — ὑπέδειξε*. Hæc in cod. 2 post διηγήσαντο ἡμῖν locum nacta sunt. [51] *Τήνδε*. cod. 2 ταύτην.

παρέπεμψαν. Τοῦτο δὲ[82], φησὶν, ἐποίουν τῷ θείῳ πειθόμενοι νόμῳ. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγε·

ε'. « Καὶ ἀνέστησε μαρτύριον ἐν Ἰακὼβ, καὶ νόμον ἔθετο ἐν Ἰσραήλ. » *Μαρτύριον* καλεῖ τὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ παγεῖσαν σκηνὴν, ὡς ἔχουσαν τὰς πλάκας τοῦ μαρτυρίου. Τὸν γὰρ *νόμον*, ὡς ἤδη προειρήκαμεν, καὶ ἐντολὰς καλεῖ, καὶ μαρτύρια, καὶ κρίματα, καὶ δικαιώματα· καὶ τοῦτο σαφέστερον ἡμῖν εἴρηται ἐν τῷ ιη' ψαλμῷ. « Ὅσα ἐνετείλατο τοῖς πατράσιν ἡμῶν, τοῦ γνωρίσαι αὐτὰ τοῖς υἱοῖς αὐτῶν. » Τοῦτο, φησὶ, διὰ τῆς νομοθεσίας ἐκείνης παρεκελεύσατο, ὥστε καθάπερ τινὰ κλῆρον[83], τὴν τῶν θαυμάτων διήγησιν παραπέμψαι τοὺς πατέρας εἰς τοὺς ἐκγόνους.

ς'. « Ὅπως ἂν γνῷ γενεὰ ἑτέρα, υἱοὶ οἱ τεχθησόμενοι καὶ ἀναστήσονται, καὶ ἀπαγγελοῦσιν αὐτὰ τοῖς υἱοῖς αὐτῶν. » Οὕτω γὰρ οὗτοι παρὰ τῶν πατέρων ταῦτα μεμαθηκότες, πάλιν τοῖς ἐξ αὐτῶν τὴν αὐτὴν διδασκαλίαν προσέφερον, καὶ ἄληστος ἡ τούτων διεφυλάττετο μνήμη· καὶ τίς ὁ τῆς διδασκαλίας καρπός;

ζ'. « Ἵνα θῶνται ἐπὶ τὸν Θεὸν τὴν ἐλπίδα αὐτῶν· καὶ μὴ ἐπιλάθωνται τῶν ἔργων αὐτοῦ[84], καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ ἐκζητήσωσι. » Μανθάνοντες[85] γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, καὶ ὅπως αὐτῷ τὰ ἀγαθὰ ποιεῖν ἅπαντα ῥᾴδιον, βεβαίαν κτήσονται τὴν εἰς αὐτὸν ἐλπίδα· καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ τεθεῖσιν ἀκολουθήσουσι νόμοις.

η'. « Ἵνα μὴ γένωνται ὡς οἱ πατέρες αὐτῶν, γενεὰ σκολιὰ καὶ παραπικραίνουσα. » Μανθάνοντες γὰρ τῶν πατέρων τὴν ἀχάριστον γνώμην, καὶ ὅπως τῇ παραβάσει τοῦ νόμου τὸν Θεὸν πολλάκις ἐκίνησαν εἰς ὀργὴν, τὴν ἐκείνων φυλάξονται μίμησιν. « Γενεὰ ἥτις οὐ κατεύθυνε τὴν καρδίαν[86] αὐτῆς[87], καὶ οὐκ ἐπιστώθη μετὰ τοῦ Θεοῦ τὸ πνεῦμα αὐτῆς. » Ἐκεῖνοι γὰρ βεβαίαν[88] τὴν εἰς τὸν Θεὸν οὐκ ἐκτήσαντο πίστιν, τὴν εὐθεῖαν οὐκ ἐθελήσαντες πορείαν ὁδεῦσαι, ἀλλὰ γνώμην ἐσχηκότες τοῖς θείοις ἐναντιουμένην θεσμοῖς.

θ'. « Υἱοὶ Ἐφραῒμ ἐντείνοντες[89] καὶ βάλλοντες τόξοις, ἐστράφησαν ἐν ἡμέρᾳ πολέμου. » Τῆς τοῦ Ἐφραῒμ φυλῆς διαφερόντως κατηγορεῖ, ὡς περὶ πολλοῦ ποιησαμένης τῶν εἰδώλων τὴν θεραπείαν· τοῦτο γὰρ καὶ ἡ τῶν Κριτῶν ἡμᾶς ἱστορία διδάσκει, καὶ ἡ τρίτη τῶν Βασιλειῶν. Αὐτοὶ γὰρ ἔστησαν τὰς δαμάλεις· καὶ τῆς κατὰ νόμον λατρείας ἀπέστησαν τὰς ἐννέα φυλάς· καὶ οὕτω[90] τῆς ἀποστάσεως ἐγένοντο πρόξενοι. Τοῦτο μάλιστα προορῶσα τοῦ Πνεύματος ἡ χάρις, τῆς μηδέπω γεγενημένης ἁμαρτίας κατηγορεῖ· τὴν ἁρμόττουσαν αὐτοῖς προσφέρουσα συμβουλήν· εἰδυῖα μὲν, ὡς οὐ δέξονται τὴν παραίνεσιν, τὴν προσήκουσαν δὲ ὅμως ὠφέλειαν προσφέρουσα. Διδάξασα δὲ αὐτῶν τὴν ῥώμην, καὶ τὴν τοξικὴν ἐπι-

A inquit, fecerunt, divinæ legi obtemperantes. Hoc enim subdidit :

VERS. 5. « Et suscitavit testimonium in Jacobo, et legem posuit in Israele. » *Testimonium* vocat tabernaculum in solitudine erectum, tanquam tabulas testimonii habens. Nam *legem*, ut jam ante diximus, et præcepta vocat, et testimonia, et judicia, et justificationes : quod apertius a nobis dictum est in psalmo XVIII. « Quæcunque mandavit patribus nostris nota facere ea filiis suis. » Hoc, inquit, per illam legislationem jussit, ut parentes hanc miraculorum narrationem, veluti quamdam hæreditatem, posteris transmitterent.

B VERS. 6. « Ut cognoscat generatio altera, filii qui nascentur et exsurgent, et narrabunt illa filiis suis. » Sic enim illi a parentibus hæc edocti, rursus eamdem doctrinam suis filiis tradebant, et horum memoria perpetua custodiebatur. Et quis est doctrinæ fructus?

VERS. 7. « Ut ponant in Deo spem suam, et non obliviscantur operum Domini, et mandata ejus exquirant. » Nam Dei potentiam discentes, et quomodo illi bona omnia facere **1151** facile sit, firmam spem in ipsum concipient, legesque ab ipso latas sequentur.

VERS. 8. « Ne fiant, sicut patres eorum, generatio C prava et exasperans. » Nam parentum ingratum animum discentes, et quomodo ob legis transgressionem Deum sæpius irritaverint, ab illorum imitatione sibi cavebunt. « Generatio quæ non direxit cor suum, et non fidelis fuit cum Deo spiritus ejus. » Illi enim firmam fidem non habuerunt in Deum, recto tramite incedere nolentes, sed mentem divinis decretis contrariam habentes.

VERS. 9. « Filii Ephraim intendentes, et mittentes arcubus, conversi sunt die belli. » Tribum Ephraim potissimum accusat, ut quæ idolorum cultui in primis dedita fuit. Hoc enim Judicum etiam historia nos docet, et tertius Regnorum liber. Ipsi D enim juvencas constituerunt, et novem tribus a cultu secundum legem desciscere fecerunt, et sic defectionis auctores fuerunt. Hoc in primis prævidens Spiritus gratia, peccata, quæ nondum patrata erant, arguit, accommodatum ipsis consilium suggerens : sciens quidem ipsos admonitionem non accepturos, congruentem tamen utilitatem afferens. Cum autem illorum robur docuisset, et jaculandi peritiam, timiditatem quoque redarguit. Con-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[82] *Δέ*. cod. 2 γάρ. [83] *Κλῆρον*. cod. 2 add. πατρῷον. [84] *Αὐτοῦ*. Rec. lectio h. l. est τοῦ Θεοῦ. [85] *Μανθάνοντες — νόμοις*. Des. in cod. 2. [86] *Τὴν καρδίαν*. Rec. lectio est ἐν τῇ καρδίᾳ. [87] cod. 2 ἑαυτῆς. [88] *Βεβαίαν*. cod. 2 præm. φησί. [89] *Ἐντείν*. Hebr. נשקי *armati*. [90] cod. 2 οὗτοι.

versi sunt enim die belli. Nam ob scientiam rei militaris se efferentes, ingruente bello in fugam versi sunt.

VERS. 10. « Non custodierunt **1152** testamentum Dei, et in lege ejus noluerunt ambulare. » Mentis liberum arbitrium recte demonstravit. Noluerunt enim, inquit, secundum legem vivere, neque legalem vitæ rationem amplecti.

* VERS. 11. « Et obliti sunt bene factorum, et mirabilium ejus, quæ ostendit eis. » Et ostendens quando hæc fecerit, subjunxit :

VERS. 12. « Coram patribus eorum fecit mirabilia. » Deinde tempus et locum demonstrat. « In terra Ægypti, in campo Taneos. » Omnes hæc Dei miracula in Ægypto edita, quorum parentes eorum spectatores fuerant, e memoria deleverant.

VERS. 13. « Perrupit mare, et perduxit eos : statuit aquas quasi utrem. » Breviter miraculorum narrationem instituit, et a maximo exorsus est. Naturam enim excedit maris miraculum, et iter per illud concessum. Nam aquas, quæ natura sua in prona defluunt, utrinque firmavit universorum Deus, verbo illas tanquam in utre quodam coercens. Quoniam enim utrium textura liquidam naturam rite potest continere, merito hanc similitudinem in mari diviso posuit, ostendens potentiam verbi divini.

VERS. 14. « Et eduxit eos in nube interdiu, et tota nocte in illuminatione ignis. » Nam nubes eadem interdiu solis molestiam repellebat, nocte vero ignis usum præbebat.

VERS. 15. « Dirupit **1153** petram in deserto, et aqua potavit eos velut abysso multa. » Non enim parum liquoris eduxit, sed fontem, qui multis illis millibus satis fuit. Et hoc apertius per ea, quæ sequuntur, docuit.

VERS. 16. « Et eduxit aquam e petra, et eduxit tanquam flumina aquas. » Aqua enim, quæ scaturiit, in multos rivulos divisa fuit, facilem et magnificam gratiam sitientibus præbens.

VERS. 17, 18. « Et persliterunt adhuc in peccatis, ad iram incitaverunt Excelsum in terra sicca. Et tentaverunt Deum in cordibus suis, ut peterent escas animabus suis. » Verumtamen neque hoc ab eorum mente pravitatem expulit, sed perseverarunt ingrati animi vitio laborare : et post tot miracula periculum de divina potentia facere voluerunt, et cibo indigentes, non studuerunt accipere id quod necesse erat, sed Dei impotentiam accusarunt.

A στήμην, ἐλέγχει καὶ τὴν δειλίαν. Ἐστράφησαν γὰρ[61] ἐν ἡμέρᾳ πολέμου· μεγάλα γὰρ[62] ἐπὶ τῇ πολεμικῇ ἐμπειρίᾳ φρονοῦντες, πολέμου φανέντες ἐτρέποντο εἰς φυγήν.

ι'. « Οὐκ ἐφύλαξαν τὴν διαθήκην τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ οὐκ ἐβουλήθησαν[63] πορεύεσθαι. » Καλῶς ἐνέφηνε τὸ τῆς γνώμης αὐθαίρετον. Οὐκ ἐβουλήθησαν γάρ, φησί, κατὰ νόμον βιῶναι, οὐδὲ τὴν ἔννομον ἀσπάσασθαι πολιτείαν.

ια'. « Καὶ ἐπελάθοντο τῶν εὐεργεσιῶν αὐτοῦ[64], καὶ τῶν θαυμασίων αὐτοῦ, ὧν ἔδειξεν αὐτοῖς. » Καὶ δεικνὺς πότε ταῦτα εἰργάσατο, ἐπήγαγεν·

ιβ'. « Ἐναντίον τῶν πατέρων αὐτῶν ἃ ἐποίησε θαυμάσια. » Εἶτα τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον διδάσκει· « Ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, ἐν πεδίῳ Τάνεως[65]. » Ταύ-
B τας ἅπαντες[66] τοῦ Θεοῦ τὰς θαυματουργίας, τὰς ἐν Αἰγύπτῳ γεγενημένας, ὧν οἱ πατέρες αὐτῶν αὐτόπται γεγένηνται, τῆς μνήμης ἐξέβαλον.

ιγ'. « Διέῤῥηξε θάλασσαν, καὶ διήγαγεν αὐτούς, παρέστησεν[67] ὕδατα ὡσεὶ ἀσκόν[68]. » Συντόμως ποιεῖται τὴν τῶν θαυμάτων διήγησιν, καὶ τὸ μέγιστον τῶν ἄλλων προέταξεν. Ὑπερφυὲς γάρ ἐστι τῆς θαλάσσης τὸ θαῦμα, καὶ ἡ διὰ ταύτης παρασχεθεῖσα πορεία. Τὴν γὰρ ἐπὶ τὸ πρανὲς χωρεῖν πεφυκυῖαν τῶν[69] ὑδάτων φύσιν ἔστησεν ἑκατέρωθεν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, καθάπερ ἐν ἀσκῷ τινι καθείρξας τῷ λόγῳ. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ τῶν ἀσκῶν κατασκευὴ συνέχειν ἀκριβῶς τὴν ὑγρὰν δύναται φύσιν, εἰκότως ταύτην ἐπὶ τῆς διαιρεθείσης[70] τέθεικε τὴν εἰκόνα, δεικνὺς τοῦ
C θείου λόγου τὴν δύναμιν.

ιδ'. « Καὶ ὡδήγησεν αὐτοὺς ἐν νεφέλῃ ἡμέρας, καὶ ὅλην τὴν νύκτα ἐν φωτισμῷ πυρός. » Ἡ γὰρ αὐτὴ[71] νεφέλη μεθ' ἡμέραν μὲν τὸ τῆς ἀκτῖνος λυπηρὸν ἀπεκρούετο, νύκτωρ δὲ τοῦ πυρὸς παρεῖχε τὴν χρείαν.

ιε'. « Διέῤῥηξε πέτραν ἐν ἐρήμῳ, καὶ ἐπότισεν αὐτοὺς ὡς ἐν ἀβύσσῳ πολλῇ. » Οὐ γὰρ βραχεῖαν ἀνεξήγαγε[72] λιβάδα, ἀλλὰ ταῖς πολλαῖς ἐκείναις μυριάσιν ἀρκοῦσαν πηγήν. Καὶ τοῦτο σαφέστερον, διὰ τῶν ἐπαγομένων ἐδίδαξε[73].

ιϛ'. « Καὶ ἐξήγαγεν ὕδωρ ἐκ πέτρας, καὶ κατήγαγεν ὡς ποταμοὺς ὕδατα. » Τὸ γὰρ ἀναβλυσθὲν[74] ὕδωρ εἰς πολλοὺς ὀχετοὺς διῃρέθη, εὐμαρῆ καὶ φιλότιμον παρέχον τοῖς διψῶσι τὴν χάριν.

D ιζ', ιη'. « Καὶ προσέθεντο ἔτι τοῦ ἁμαρτάνειν αὐτῷ· παρεπίκραναν τὸν Ὕψιστον ἐν ἀνύδρῳ. Καὶ ἐξεπείρασαν τὸν Θεὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, τοῦ αἰτῆσαι βρώματα ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν. » Ἀλλ' ὅμως οὐδὲ τοῦτο τῆς γνώμης αὐτῶν τὴν πονηρίαν ἐξέβαλεν, ἀλλ' ἐπέμειναν τὴν τῆς ἀχαριστίας περικείμενοι νόσον· καὶ μετὰ τοσαύτας εὐεργεσίας πεῖραν λαβεῖν ἠβούλοντο τῆς θείας δυνάμεως, καὶ τροφῆς δεηθέντες, οὐ λαβεῖν τὴν χρείαν ἐζήτησαν, ἀλλ' ὡς ἀδυνάτου τοῦ Θεοῦ κατηγόρησαν.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[61] *Γάρ*. cod. 2 add. φησίν. [62] *Γάρ*. Abest a cod. 2. [63] *Ἐβουλήθησαν*. Rec. lectio h. l. est ἤθελον. [64] *Τῶν εὐεργ. αὐτοῦ*. Hebr. עלילותיו *operum ejus*. [65] *Τάνεως*. Hebr. *Zoan*. [66] cod. 2 ἅπασας. [67] Rec. lectio est ἔστησεν. [68] *Ἀσκόν*. Hebr. נד *cumulum*. [69] *Τῶν*. cod. 2 præm. τήν. [70] *Διαιρεθ*. cod. 2 add. θαλάττης. [71] cod. 2 αὕτη. [72] cod. 2 ἐξήγαγε. [73] *Ἐδίδαξε*. cod. 2 ἐδήλωσεν. [74] cod. 2 ἀναβληθέν.

ιθ', κ'. « Καὶ κατελάλησαν τοῦ Θεοῦ, καὶ εἶπον· Μὴ δυνήσεται[75] ὁ Θεὸς ἑτοιμάσαι τράπεζαν ἐν ἐρήμῳ; Ἐπεὶ ἐπάταξε πέτραν, καὶ ἐῤῥύησαν ὕδατα, καὶ χείμαῤῥοι κατεκλύσθησαν· μὴ καὶ ἄρτον δύναται[76] δοῦναι, ἢ ἑτοιμάσαι τράπεζαν[76] τῷ λαῷ αὐτοῦ; » Εὐπετὲς, φησὶ, τὸ τῶν ὑδάτων, καὶ ῥᾴδιον· τὸ γὰρ ἐν ταῖς λαγόσι κεκρυμμένον τῆς γῆς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἀνεδόθη. Τὴν δὲ τοῦ ἄρτου τροφὴν, τὴν σπειρομένην, καὶ χρόνῳ φυομένην, πῶς ἂν ἡμῖν ἀθρόως παράσχοι, καὶ τὸν ἐπικείμενον ἐξελάσοι λιμόν;

κα'. « Διὰ τοῦτο ἤκουσε Κύριος, καὶ ἀνεβάλετο[77]· καὶ πῦρ ἀνήφθη ἐν Ἰακὼβ, καὶ ὀργὴ ἀνέβη ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ. » Οὗ δὴ χάριν ἀγανακτήσας ὁ τῶν ὅλων Κύριος, φησὶν, ἀνεβάλετο μὲν αὐτοῖς δοῦναι τὴν γῆν, τὴν τοῖς πατράσιν ἐπηγγελμένην, ταῖς δὲ παντοδαπαῖς τιμωρίαις ἐξέδωκεν. Οὐκ ἐπήγαγε δὲ αὐτοῖς τὸν ὄλεθρον σύντομον, τοὺς ἐκείνων παῖδας αὐξηθῆναι προσμένων. Μέμνηται δὲ τῆς διὰ τοῦ[78] πυρὸς τιμωρίας τοῦ μακαρίου Μωσοῦ[79] τὰ συγγράμματα. Ταύτην δὲ, φησὶν, ὑπέμειναν τὴν πληγὴν,

κβ'. « Ὅτι οὐκ ἐπίστευσαν ἐν τῷ Θεῷ, οὐδὲ ἤλπισαν ἐπὶ τὸ σωτήριον αὐτοῦ. » Ἀλλ' ὅμως καὶ τοιούτοις οὖσι τὴν ἀγεώργητον παρέσχε τροφήν· τοῦτο γὰρ διδάσκει τὰ ἐπαγόμενα.

κγ', κδ'. « Καὶ ἐνετείλατο νεφέλαις ὑπεράνωθεν, καὶ θύρας οὐρανοῦ ἀνέῳξε[80]. Καὶ ἔβρεξεν αὐτοῖς μάννα φαγεῖν. » Οὐ γὰρ τὰς συνήθεις ὠδῖνας αἱ νεφέλαι παρέσχον, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ὑετοῦ τοῦ ἄρδειν πεφυκότος τὰ καταβαλλόμενα σπέρματα, τὴν θαυμασίαν τροφὴν ἀπεκύησαν. Θύρας δὲ οὐρανοῦ ἀνοιγείσας τὴν ἄνωθεν χορηγίαν ἐκάλεσε. Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς ταμιείοις ἐπιτιθέναι θύρας εἰώθαμεν, καὶ ταύτας ἀνοίγομεν ἐκφέρειν τι βουλόμενοι, δείκνυσιν ὁ προφητικὸς λόγος τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, ὥσπερ ἀπό τινων ταμιείων[81], χορηγοῦντα τὸ μάννα.

« Καὶ ἄρτον οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς. [κε'.] Ἄρτον ἀγγέλων[82] ἔφαγεν ἄνθρωπος. » *Ἄρτον ἀγγέλων* καλεῖ, ὡς δι' ἀγγέλων χορηγηθέντα· ἄγγελοι γὰρ, ὡς ὑπὸ τῆς θείας Γραφῆς ἐδιδάχθημεν, τοῖς θείοις νεύμασιν ὑπουργοῦσι. Λέγει δὲ οὕτως ὁ θεῖος[83] Ἀπόστολος· « Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα, εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν; » Καὶ πάλιν· « Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος[84], » καὶ τὰ ἑξῆς. *Ἄρτον* δὲ *οὐρανοῦ* ὡς ἄνωθεν ἐνεχθέντα καλεῖ. Καὶ τοὺς ἀεροπόρους γὰρ ὄρνιθας πετεινὰ οὐρανοῦ ἡ θεία προσαγορεύει Γραφή. « Ἐπισιτισμὸν ἀπέστειλεν αὐτοῖς, εἰς πλησμονήν. » Εἰς κόρον, φησὶ, ταύτης μετέδωκεν αὐτοῖς τῆς τροφῆς. Εἶτα καὶ τὴν τῶν κρεῶν διέξεισι χορηγίαν.

Vers. 19, 20. « Et male locuti sunt de Deo: dixerunt: Nunquid poterit Deus parare mensam in deserto? Quoniam percussit petram, et fluxerunt aquæ, et torrentes inundaverunt: nunquid et panem poterit dare, aut parare mensam populo suo? » Facile, inquit, et leve aquarum negotium fuit: nam aqua in terræ cavernis abdita, in lucem edita est. Alimentum vero panis, qui seritur, et tempore producitur, quomodo nobis affatim largietur, imminentemque famem eximet?

Vers. 21. « Ideo audivit Dominus, et distulit: et ignis accensus est in Jacob, et ira ascendit in Israel. » Idcirco, inquit, **1154** indigne ferens Dominus universorum, distulit ipsis dare terram eorum majoribus promissam, et diversis eos suppliciis affecit: sed non celerem mortem ipsis intulit, exspectans, ut filii multiplicarentur. De hac autem pœna per ignem inflicta etiam beatissimi Mosis scripta mentionem fecerunt. Hanc vero plagam, inquit, passi sunt,

Vers. 22. « Quia non crediderunt in Deo, nec speraverunt in salutari ejus. » Et tamen cum tales essent, cibum sine labore comparatum ipsis præbuit. Hoc enim docent quæ sequuntur.

Vers. 23, 24. « Et mandavit nubibus desuper, et januas cœli aperuit. Et pluit illis manna ad manducandum. » Non enim usitatos partus nubes ediderunt, sed pro imbre, cui natura insitum est ut sparsa semina irriget, admirabilem cibum pepererunt. Reseratas autem cœli januas præbitionem desuper factam vocavit. Quoniam enim cellis penuariis januas imponere solemus, et has reseramus, cum aliquid auferre volumus, propheticus sermo ostendit Deum universorum, tanquam ex quibusdam cellis penuariis, manna largientem.

« Et panem cœli dedit eis. [Vers. 25] Panem angelorum manducavit homo. » *Panem angelorum* vocat, veluti per angelos subministratum. Angeli enim, ut ex divinis Litteris percepimus, divinis nutibus subserviunt. Dicit autem sic divinus Apostolus: « Nonne omnes sunt ministri spiritus, ad ministerium missi propter eos, qui hæreditaturi sunt salutem[a]? » Et rursus: « Si **1155** enim sermo, qui per angelos dictus est, fuit firmus[b], » et reliqua. *Panem* vero *cœli* tanquam superne delatum vocat. Nam et aves, quæ per aerem meant, volucres cœli sacra Scriptura nuncupat. « Cibaria misit eis in abundantiam. » Ad satietatem usque, ait, hunc illis cibum impertiit. Deinde et carnium largitionem narrat.

[a] Hebr. I, 14. [b] Hebr. II, 2.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[75] Rec. lectio est δυνήσεται. [76] *Τράπεζαν*. Hebr. שאר *carnem*. Aquila et Symm. *κρέα*. [77] *Ἀνεβάλετο*. Hebr. ויתעבר *et iratus est*. Symm. καὶ ἐχολώθη. [78] *Τοῦ*. Abest a cod. 2. [79] cod. 2 Μωϋσέως. [80] cod. 2 ἠνέῳξε. [81] cod. 2 ταμείων. [82] *Ἀγγέλων*. Hebr. אבירים *fortium*. Symm. δυναστῶν. [83] *Θεῖος*. Abest a cod. 2. [84] *Ἐγένετο βέβαιος*. Des. in cod. 2.

Vers. 26, 27. « Abstulit austrum de cœlo, et induxit in virtute sua africum. Et pluit super eos sicut pulverem carnes, et sicut arenam maris volatilia pennata. » Nam per ventos avium illarum genus undique collectum devolare jussit in eorum tabernacula, venationem ultroneam ipsis largiens.

Vers. 28-30. « Et ceciderunt in medio castrorum eorum, et circa tabernacula eorum. Et manducaverunt, et saturati sunt nimis, et desiderium eorum attulit eis. Non sunt fraudati desiderio suo. » Consecuti sunt, inquit, quod desiderarunt, et ingluviem impleverunt : attamen inexplebilis cupiditatis pœnas pependerunt.

« Adhuc escæ eorum erant in ore ipsorum, [Vers. 31] Et ira Dei ascendit super eos, et occidit pingues eorum, et electos Israel impedivit. » Quoniam enim, post multiplicem experientiam divinæ potentiæ, non crediderunt Deum **1156** posse cibum suppeditare, castigationem intulit, docens eum utraque posse facere, et bona largiri, et pœnas infligere. Attamen nihilominus peccare perrexerunt. Hoc enim subjunxit :

Vers. 32, 33. « In omnibus his peccaverunt adhuc, et non crediderunt in mirabilibus ejus. Et defecerunt in vanitate dies eorum, et anni eorum cum festinatione. » Peccantes, inquit, et delinquentes, et nullam curam gerentes de his quæ prodesse ipsis poterant, sed inanibus inutilibusque curis affixi, et has cum omni studio persequentes, e vita excesserunt.

Vers. 34, 35. « Cum occideret eos, tunc quærebant eum, et revertebantur, et sub diluculo veniebant ad eum. " Et recordati sunt Deum esse adjutorem eorum, et Deum excelsum esse redemptorem eorum. » Non frustra ipsis misericors Deus compedes injecit : quia hinc non parum utilitatis percipiebant. Nam bonis fruentes non intellexerunt : suppliciis vero affecti, divinam benignitatem implorare cœperunt.

Vers. 36, 37. « Et dilexerunt eum ore suo, et lingua sua mentiti sunt ei. Cor autem eorum non erat rectum cum eo, nec fideles habiti sunt in testamento ejus. » Porro ipsum diligere spondebant, falsis sermonibus utentes. Nam mens verbis

A κς', κζ'. « Ἀπῆρε[85] νότον ἐξ οὐρανοῦ· καὶ ἐπήγαγεν ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ λίβα[86]. Καὶ ἔβρεξεν ἐπ' αὐτοὺς ὡσεὶ χνοῦν[87] σάρκας· καὶ ὡσεὶ ἄμμον θαλασσῶν, πετεινὰ πτερωτά. » Διὰ γὰρ τῶν ἀνέμων συνελάσας πανταχόθεν τῶν ὀρνίθων ἐκείνων τὸ γένος, καταπτῆναι προσέταξε παρὰ τὰς τούτων σκηνάς, αὐτόματον αὐτοῖς χαρισάμενος θήραν.

κη'-λ'. Καὶ ἔπεσεν[88] εἰς μέσον τῆς παρεμβολῆς αὐτῶν, κύκλῳ τῶν σκηνωμάτων αὐτῶν. Καὶ ἔφαγον καὶ ἐνεπλήσθησαν σφόδρα· καὶ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν ἤνεγκεν αὐτοῖς. Οὐκ ἐστερήθησαν[89] ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας αὐτῶν. » Ἀπήλαυσαν, φησίν, ὧν ὠρέχθησαν, καὶ τὴν γαστριμαργίαν ἐνέπλησαν· ἀλλ' ὅμως τῆς ἀπληστίας εἰσεπράχθησαν δίκας.

« Ἔτι τῆς βρώσεως[90] οὔσης ἐν τῷ στόματι αὐτῶν,
B [λα'] Καὶ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἀνέβη ἐπ' αὐτούς, καὶ ἀπέκτεινεν ἐν τοῖς πλείοσιν[91] αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς[92] τοῦ Ἰσραὴλ συνεπόδισεν[93]. » Ἐπειδὴ γὰρ πεῖραν πολλὴν λαβόντες τῆς θείας δυνάμεως, οὐκ ἐπίστευσαν δύνασθαι τὸν Θεὸν[94] χορηγῆσαι τὴν τροφήν, καὶ τὴν παιδείαν ἐπήγαγε[95], διδάσκων[96] ὡς ἀμφότερα ποιεῖν ἱκανός, καὶ τὰ ἀγαθὰ παρέχειν, καὶ τὰς τιμωρίας ἐπάγειν. Ἀλλ' ὅμως, οὐδὲν ἧττον ἐπέμειναν πλημμελοῦντες. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν·

λβ', λγ'. « Ἐν πᾶσι τούτοις ἥμαρτον ἔτι, καὶ οὐκ ἐπίστευσαν ἐν τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ. Καὶ[97] ἐξέλιπον ἐν ματαιότητι αἱ ἡμέραι αὐτῶν· καὶ τὰ ἔτη αὐτῶν μετὰ σπουδῆς[98]. » Ἁμαρτάνοντες, φησί, καὶ πλημμελοῦντες, καὶ τῶν μὲν ὠφελεῖν δυναμένων οὐδεμίαν ποιούμενοι[99] πρόνοιαν, τοῖς δὲ ματαίοις
C καὶ ἀκερδέσι προστετηκότες ἐπιτηδεύμασι, καὶ μετὰ πάσης ταῦτα μετιόντες σπουδῆς, τὸν βίον ὑπεξῆλθον.

λδ', λε'. « Ὅτ' ἂν ἀπέκτεινεν αὐτούς, τότε ἐξεζήτουν[1] αὐτόν, καὶ ἐπέστρεφον, καὶ ὤρθριζον πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ἐμνήσθησαν ὅτι ὁ Θεὸς βοηθὸς αὐτῶν[2] ἐστι, καὶ ὁ Θεὸς ὁ ὕψιστος λυτρωτὴς αὐτῶν ἐστι. » Οὐ μάτην δὲ αὐτοῖς ὁ φιλάνθρωπος Δεσπότης τὰς πέδας[3] ἐπήγαγεν· ὠφέλειαν γὰρ ἐντεῦθεν οὐ σμικρὰν ἐκαρποῦντο. Ἀπολαύοντες μὲν γὰρ τῶν ἀγαθῶν, οὐκ ᾐσθάνοντο· κολαζόμενοι δέ, τὴν θείαν προσῄεσαν αἰτοῦντες[4] φιλανθρωπίαν.

λς', λζ'. « Καὶ ἠγάπησαν[5] αὐτὸν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν· καὶ τῇ γλώσσῃ αὐτῶν ἐψεύσαντο αὐτῷ.
D Ἡ δὲ καρδία αὐτῶν οὐκ εὐθεῖα μετ' αὐτοῦ· οὐδὲ ἐπιστώθησαν ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ. » Ἀγαπᾷν δὲ αὐτὸν ὑπισχνοῦντο ψευδέσι χρώμενοι[6] λόγοις.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[85] *Ἀπῆρε*. Hebr. יסע *concitavit*. [86] cod. 2 λίβαν. [87] Rec. lectio est χοῦν. [88] *Ἔπεσεν*. Rec. lectio h. l. est ἐπέπεσον. Hebr. ויפל *et cadere fecit*, s. dejecit. Symm. καὶ ἐπέβαλεν. [89] *Οὐκ ἐστερ*. Hebr. לא זרו *non recesserunt*, s. destiterunt. Symm. οὐκ ἀπέστησαν. [90] *Βρώσεως*. In textu τῶν Ο' addi solet αὐτῶν. [91] *Πλείοσιν*. Ita leg. in edit. Ald. et Compl. Præstat autem rec. lectio πίοσιν. Hebr. במשמניהם. [92] *Ἐκλεκτούς*. Hebr. בחורים *juvenes*. [93] *Συνεπόδισεν*. Hebr. הכריע *prostravit*. Symm. ὤκλασεν. [94] *Θεόν*. cod. 2 præm. φιλάνθρωπον. [95] *Ἐπήγαγε*. cod. 2 ἐπήνεγκε. [96] *Διδάσκων*. cod. 2 præm. καί. [97] *Καὶ — αὐτῶν*. Hebr. *Et consumpsit in vanitate dies eorum*. Aquila, Καὶ συνετέλεσεν ὡς ἀτμὸν τὰς ἡμέρας αὐτῶν. [98] *Μετὰ σπουδῆς*. Hebr. בבהלה *in terrore*. [99] cod. 2 ἐποιοῦντο. [1] *Τότε ἐξεζήτουν*. Rec. lectio est ἐζήτουν, omisso τότε. [2] *Βοηθὸς αὐτῶν*. Hebr. צורם *petra eorum*. [3] *Πέδας*. cod. 2 πληγάς. [4] *Αἰτοῦντες*. cod. 2 ζητοῦντες. [5] *Ἠγάπησαν*. Hebr. ויפתוהו *et pellexerunt eum*. [6] *Χρώμενοι*. cod. 2 præm. δέ.

Ἀντεφθέγγετο[7] γὰρ τοῖς λόγοις ὁ λογισμὸς[8], ἐναντία τοῖς θείοις βουλευόμενος[9] νόμοις, καὶ πιστεύειν τοῖς θείοις λογίοις[10] οὐκ ἀνεχόμενος[11].

λη'. « Αὐτὸς δέ ἐστιν οἰκτίρμων, καὶ ἱλάσεται ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῶν, καὶ οὐ διαφθερεῖ. « Ἀλλ' ὅμως αὐτὸς, τῇ οἰκείᾳ χρώμενος ἀγαθότητι, οὐκ ἠνέσχετο αὐτοὺς παντελεῖ παραδοῦναι φθορᾷ. » Καὶ πληθυνεῖ τοῦ ἀποστρέψαι τὸν θυμὸν αὐτοῦ, καὶ οὐχὶ ἐκκαύσει πᾶσαν τὴν ὀργὴν αὐτοῦ. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Καὶ ἐπὶ πολὺ ἀπέστρεψε τὴν ὀργὴν αὐτοῦ, καὶ οὐ διήγειρεν ὅλον τὸν θυμὸν αὐτοῦ.* Οὐκ ἀξίαν αὐτοῖς, φησὶ, τῶν πεπλημμελημένων τιμωρίαν ἐπήγαγεν.

λθ'. « Καὶ ἐμνήσθη ὅτι σάρξ εἰσι, πνεῦμα πορευόμενον, καὶ οὐκ ἐπιστρέφον. » Ἤδει γὰρ αὐτῶν τῆς φύσεως τὴν ἀσθένειαν· καὶ ὅτι οὐκ εἰς μακρὰν δέξονται τοῦ βίου τὸ πέρας[12].

μ', μα'. « Ποσάκις παρεπίκραναν αὐτὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ· παρώργισαν αὐτὸν ἐν γῇ ἀνύδρῳ. Καὶ ἐπέστρεψαν. καὶ ἐπείρασαν τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ παρώξυναν[13]. » Διὰ τούτων ἁπάντων τὴν θείαν διδάσκει μακροθυμίαν. Ἀκριβέστερον δὲ τούτων ἕκαστον ἐκ τῆς ἱστορίας καταμαθεῖν δυνατόν. Ποτὲ μὲν γὰρ τὸν[14] μόσχον ἐθεοποίησαν· ποτὲ δὲ τῷ Βεελφεγὼρ ἐτελέσθησαν. Ἄλλοτε τὴν κατὰ τοῦ μεγάλου Μωσοῦ ἐμελέτησαν τυραννίδα· τῆς τοῦ μάννα τροφῆς ἀπολαύοντες, ἠχαρίστησαν· ἀπολαβεῖν τὴν ἐπηγγελμένην κελευσθέντες γῆν, τὸ δέος προὐβάλλοντο· καὶ ἄλλα μυρία πρὸς τούτοις εἰργάσαντο, ἅπερ μηκύνειν οὐκ ἐθέλοντες τὸν λόγον[15] παραλείψομεν.

μβ'. « Οὐκ ἐμνήσθησαν τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἡμέρας ἧς ἐλυτρώσατο αὐτοὺς ἐκ χειρὸς θλίβοντος, » Οὐκ ἐβουλήθησαν λαβεῖν εἰς διάνοιαν τὰς προτέρας εὐεργεσίας, οὐδὲ λογίσασθαι τοῦ Θεοῦ τὴν ἰσχὺν, δι' ἧς ἀπηλλάγησαν τῆς Αἰγυπτίων δουλείας. Εἶτα διέξεισι τὰς ἐκεῖ γεγενημένας θαυματουργίας.

μγ'. « Ὡς[16] ἔθετο ἐν Αἰγύπτῳ τὰ σημεῖα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέρατα αὐτοῦ ἐν πεδίῳ Τάνεως. » Ἡ *Τάνις* εἶχε τοῦ Φαραὼ τὰ βασίλεια. Ἐκεῖ δὲ τοῖς Αἰγυπτίοις τὰς τιμωρίας ὁ μέγας ἐπήγαγε Μωσῆς.

μδ'. « Καὶ μετέστρεψεν εἰς αἷμα τοὺς ποταμοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ὀμβρήματα[17] αὐτῶν, ὅπως μὴ πίωσιν. » Πρῶτον μὲν γὰρ οὐ τὰ ποτάμια[18] μόνον ὕδατα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐξ ὑετῶν συνιστάμενα μετέβαλεν εἰς αἵματος φύσιν, τῷ δίψει[19] πιέζων τοὺς ἀντιλέγοντας.

με', μς'. « Ἐξαπέστειλεν εἰς αὐτοὺς κυνόμυιαν, καὶ κατέφαγεν αὐτοὺς, καὶ βάτραχον, καὶ διέφθειρεν αὐτούς. Καὶ ἔδωκε τῇ ἐρυσίβῃ[20] τοὺς καρποὺς[21] αὐτῶν, καὶ τοὺς πόνους αὐτῶν τῇ ἀκρίδι. » Κυνο-

A repugnabat, **1157** contraria divinis legibus volens, divinisque oraculis credere nolens.

VERS. 38. « Ipse autem est misericors, et propitius fiet peccatis eorum, et non disperdet eos. » Cæterum ipse, propria benignitate ductus, noluit ipsos penitus interimere. « Et abundabit, ut avertat iram suam, et non accendet omnem iram suam. » Symmachus autem sic : *Et magnopere avertit iram suam, et totam suam iram non excitavit.* Minime, inquit, dignam ipsis peccatorum pœnam inflixit.

VERS. 39. « Et recordatus est carnem esse illos, spiritum qui vadit, et non redit. » Nam eorum na-
B turæ imbecillitatem novit, et brevi finem vitæ eos accepturos esse.

VERS. 40, 41. « Quoties exacerbaverunt eum in deserto, ad iram incitaverunt eum in terra sicca. Et conversi sunt, et tentaverunt Deum, et Sanctum Israelis exacerbaverunt. » Per hæc omnia longanimitatem Dei docet. Accuratius autem unumquodque eorum ex historia disci potest. Nam aliquando quidem vitulum deum fecerunt, aliquando vero Beelphegoro initiati sunt [c]; alias tyrannidem contra magnum Mosen meditati sunt, et cum manna consecuti essent, ingrati fuerunt; et cum jussi essent promissam terram accipere, timorem objiciebant, et præter hæc innumerabilia alia fecerunt, quæ
C omittemus, ne justo longiores simus.

VERS. 42. « Non sunt recordati manus ejus
1158 die quo redemit eos e manu tribulantis. » Noluerunt in memoriam revocare pristina beneficia, neque Dei * fortitudinem considerare, per quam ab Ægyptiorum servitute liberati fuerunt. Deinde miracula, quæ ibi edita fuere, percurrit.

VERS. 43. « Sicut posuit in Ægypto signa sua, et prodigia sua in campo Taneos. » *Tanis* Pharaonis regiam habebat : ibi vero pœnas magnus Moses Ægyptiis irrogavit.

VERS. 44. « Et convertit in sanguinem flumina eorum, et imbres eorum ne biberent. » Nam primum quidem non modo fluviatiles aquas, verum etiam quæ pluviis colliguntur, in sanguinis naturam convertit, contradicentes siti premens.

VERS. 45, 46. « Misit in eos cynomyiam, et co-
D medit eos, ranam, et disperdidit eos. Et dedit rubigini fructus eorum, et labores eorum locustæ. » Cynomyia autem et ranis iræ ministris usus, acerbos

[c] Exod. XXXII; Num. XXV; Psal. CVI, 28.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[7] cod. 2 ἀντεφθέγγοντο. [8] cod. 2 οἱ λογισμοί. [9] cod. 2 βουλευόμενοι. [10] cod. 2 λόγοις. [11] cod. 2 ἀνεχόμενοι. [12] *Πέρας*. cod. 2 τέλος. [13] *Παρωξ*. Hebr. התוו *limitibus circumscripserunt*, s. circumscribere voluerunt. [14] *Τὸν — ποτὲ δέ*. Des. in cod. 2. [15] *Τὸν λόγον*. Des. in cod. 2. [16] *Ὡς*. Hebr. אשר *quo*, sc. die. [17] *Τὰ ὀμβρ*. Hebr. נזליהם *fluenta eorum*. Symm. τὰ ῥεῖθρα αὐτῶν. [18] cod. 2 ποταμιαῖα. [19] cod. 2 τῇ δίψῃ. [20] *Τῇ ἐρυσίβῃ*. Hebr. לחסיל *brucho*. [21] Rec. lectio h. l. est τὸν καρπόν.

dolores ipsis incussit. Rubigine autem et locusta terræ fructus corrupit.

VERS. 47. « Destruxit grandine vineas eorum, et moros eorum pruina. » Rubigine quidem et locusta fructus terræ consumpsit : grandine vero et pruina ipsas etiam arborum radices perdidit. At moros alii interpretes sycomoros interpretati sunt.

VERS. 48. « Et tradidit grandini jumenta eorum,
1159 et possessiones eorum igni. » Symmachus vero sic : *Qui tradidit pestilentiæ jumenta ipsorum, et possessiones eorum volucribus.* Cum enim repentinum interitum paterentur, esca facta sunt volucrum carnivorarum.

VERS. 49. « Misit in eos iram indignationis suæ, indignationem, et iram, et tribulationem, immissiones per angelos malos. » Indignationem et iram, et tribulationem, acerbas pœnas nuncupavit : *angelos* autem *malos*, supplicii ministros; neque naturæ, neque electionis nequitiam, malitiam vocans, sed supplicii pœnam. Sic etiam malum diem supplicii diem vocat. Hoc vero etiam Symmachus ostendit : nam pro *angelis malis, angelos mala infligentes* dixit.

VERS. 50. « Viam fecit iræ suæ. » Quasi diceret : Benignitas non * impedivit pœnam, sed locum dedit justæ castigationi. Hoc etiam per ea quæ sequuntur ostendit.

« Non pepercit a morte animabus eorum, et jumenta eorum in morte conclusit. [VERS. 51.] Et percussit omne primogenitum in terra Ægypti, primitias omnis laboris eorum in tabernaculis Cham. » Cum enim pervicacem eorum mentem vidisset, pœnas ipsis abunde incussit : primum quidem jumentis perniciem, deinde inopinatam mortem primogenitis infligens. *Tabernacula* vero *Cham* Ægyptum nominavit : quoniam Mesrem filius fuit Cham, Mesrem autem est Ægyptus.

1160 VERS. 52. « Et abstulit sicut oves populum suum, et duxit eos tanquam gregem in deserto. » Hoc pacto cum illos castigasset, in solitudinem populum suum deduxit, imitatus pastorem, qui suo gregi anteit.

VERS. 53. « Et eduxit eos in spe, et non timuerunt. » Nam cum multa dedisset pignora suæ potentiæ, jussit ut sibi confiderent, neque timerent. Hoc quidem a Deo universorum factum est : ill

A μυίᾳ δὲ καὶ βατράχοις ὑπουργοῖς τῆς ὀργῆς χρησάμενος, πικρὰς αὐτοῖς τὰς ὀδύνας ἐπήγαγεν. Ἐρυσίβῃ δὲ καὶ ἀκρίδι τῆς γῆς διέφθειρε τοὺς καρπούς.

μζ'. « Ἀπέκτεινεν[22] ἐν χαλάζῃ τὴν ἄμπελον αὐτῶν, καὶ τὰς συκαμίνους αὐτῶν ἐν τῇ πάχνῃ[23]. » Ἐρυσίβῃ μὲν καὶ ἀκρίδι τὸν καρπὸν κατηνάλωσε, χαλάζῃ δὲ καὶ πάχνῃ καὶ αὐτὰς τὰς ῥίζας τῶν δένδρων ἐνέκρωσε. Τὰς μέντοι[24] συκαμίνους οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ συκομόρους ἡρμήνευσαν.

μη'. « Καὶ παρέδωκεν εἰς χάλαζαν[25] τὰ κτήνη αὐτῶν, καὶ τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν τῷ πυρί[26]. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Τοῦ ἐκδόντος λοιμῷ τὰ κτήνη αὐτῶν, καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν οἰωνοῖς.* Ἀθρόαν γὰρ δεξάμενα τελευτὴν, θοίνη τῶν σαρκοβόρων ὀρνί-
B θων ἐγένετο[27].

μθ'. « Ἐξαπέστειλεν εἰς αὐτοὺς ὀργὴν θυμοῦ αὐτοῦ· θυμὸν, καὶ ὀργὴν, καὶ θλῖψιν, ἀποστολὴν[28] δι' ἀγγέλων πονηρῶν. » Θυμὸν, καὶ ὀργὴν, καὶ θλῖψιν, τὰς πικρὰς τιμωρίας ἐκάλεσεν· *ἀγγέλους δὲ πονηροὺς*, τῆς τιμωρίας[29] τοὺς ὑπουργούς· οὔτε φύσεως, οὔτε προαιρέσεως μοχθηρίαν, τὴν πονηρίαν καλῶν, ἀλλὰ τὴν τῆς κολάσεως τιμωρίαν. Οὕτω πονηρὰν ἡμέραν τὴν τῆς τιμωρίας ἡμέραν[30] καλεῖ. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Σύμμαχος παρεδήλωσεν· ἀντὶ γὰρ *ἀγγέλων πονηρῶν, ἀγγέλων κακούντων* εἴρηκεν.

ν'. « Ὡδοποίησε τρίβον[31] τῇ ὀργῇ αὐτοῦ. » Ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἐκώλυσεν ἡ φιλανθρωπία τὴν τιμωρίαν, ἀλλ' ἔδωκε χώραν τῇ δικαίᾳ παιδείᾳ. Τοῦτο καὶ διὰ
C τῶν ἐπαγομένων ἐδήλωσεν.

« Οὐκ ἐφείσατο[32] ἀπὸ θανάτου τῶν ψυχῶν αὐτῶν· καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν εἰς θάνατον συνέκλεισε. [να'.] Καὶ ἐπάταξε πᾶν πρωτότοκον ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, ἀπαρχὴν παντὸς πόνου αὐτῶν[33], ἐν τοῖς σκηνώμασι Χάμ. » Θεασάμενος γὰρ αὐτῶν τὴν ἀντίτυπον γνώμην, ἀφειδῶς αὐτοῖς τὰς τιμωρίας ἐπήγαγε· πρῶτον μὲν τοῖς κτήνεσιν ὄλεθρον, ὕστερον δὲ τοῖς πρωτοτόκοις θάνατον ἐπάγων ἀπροσδόκητον. *Σκηνώματα* δὲ *Χὰμ*, τὴν Αἴγυπτον προσηγόρευσεν, ἐπειδὴ τοῦ Χὰμ υἱὸς ὁ Μεσρὲμ[34], Μεσρὲμ δὲ[35] ἡ Αἴγυπτος.

νβ'. « Καὶ ἀπῆρεν ὡς πρόβατα τὸν λαὸν αὐτοῦ· καὶ ἀνήγαγεν[36] αὐτοὺς ὡσεὶ ποίμνιον ἐν ἐρήμῳ. » Οὕτως ἐκείνους παιδεύσας, ἐπὶ τὴν ἔρημον ἤγαγε
D τὸν οἰκεῖον λαόν· ποιμένα μιμούμενος, τῆς ποίμνης[37] ἡγούμενον.

νγ'. « Καὶ ὡδήγησεν αὐτοὺς ἐπ' ἐλπίδι[38], καὶ οὐκ ἐδειλίασαν. » Πολλὰ γὰρ ἐνέγγυα[39] τῆς οἰκείας δυνάμεως δεδωκὼς, θαῤῥεῖν αὐτῷ, καὶ μὴ δεδιέναι προσέταξε. Τοῦτο δὲ παρὰ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[22] *Ἀπέκτεινεν*. cod. 2 præm. *Καί*. [23] *Πάχνῃ*. Hebr. בחנמל *grandine majori*. [24] cod. 2 μέν. [25] Rec. lectio h. l. est ἐν χαλάζῃ. [26] *Τῷ πυρί*. Hebr. לרשפים *fulminibus*. [27] cod. 2 ἐγένοντο. [28] *Ἀποστολήν*. Des. in cod. 2. [29] *Τῆς τιμωρ*. Des. ibid. [30] *Ἡμέραν*. Abest a cod. 2. [31] *Ὡδόπ. τρίβον*. Hebr. יפלס נתיב *Ad trutinam disposuit*. [32] *Ἐφείσατο*. Hebr. חשך *cohibuit*. [33] *Παντὸς πόνου αὐτῶν*. Rec. lectio est πόνων αὐτῶν. Hebr. אונים *roborum*. [34] cod. 2 Μεσσρέμ. [35] *Μεσρὲμ δέ*. cod. 2 τοῦ δέ. [36] *Καὶ ἀνήγαγεν*. Rec. lectio h. l. est ἤγαγεν. [37] *Μιμ. τῆς ποίμνης*. cod. 2 καταστήσας αὐτοῖς καί. [38] *Ἐπ' ἐλπίδι*. Hebr. לבטח *secure*. Pro ἐπ' in textu τῶν O' legi solet ἐν. [39] cod. 2 ἐχέγγυα.

ἐγένετο· ἐκεῖνοι δὲ τῇ δυνάμει τοῦ Θεοῦ θαῤῥεῖν [40] οὐκ ἠβούλοντο. « Καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν ἐκάλυψε θάλασσα. » Ἡ γὰρ αὐτὴ θάλασσα ταύταις μὲν παρέσχεν ὁδὸν, ἐκείνους δὲ τοῖς κύμασιν ἔχωσε.

νδʹ. « Καὶ εἰσήγαγεν αὐτοὺς εἰς ὅρος ἁγιάσματος αὐτοῦ, ὅρος τοῦτο ὃ ἐκτήσατο ἡ δεξιὰ αὐτοῦ. » Ἐκεῖθεν τοίνυν ἐλευθερώσας, ἔδωκεν [41] αὐτοῖς ἣν ἐπηγγείλατο γῆν· διὰ γὰρ τοῦ *Σιὼν ὄρους* πᾶσαν τὴν γῆν παρεδήλωσε. « Καὶ ἐξέβαλεν ἀπὸ προσώπου αὐτῶν ἔθνη, καὶ ἐκληροδότησεν αὐτοὺς ἐν σχοινίῳ κληροδοσίας. » Τῶν γὰρ παλαιῶν οἰκητόρων τὴν γῆν ἐκείνην ἐλευθερώσας, τούτοις κατὰ τὰς ὑποσχέσεις τὴν ταύτης δέδωκε δεσποτείαν. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ ἐν σχοινίῳ κληροδοσίας. Τὴν γὰρ οἰκείαν εἰώθασι γῆν [42] οἱ κεκτημένοι μετρεῖν· τοὺς δὲ κλήρους καὶ τὰς διανεμήσεις [43] ἀκριβέστερον διδάσκει τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἡ συγγραφή.

νεʹ. « Καὶ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν τὰς φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ. » Κατὰ [[44] φυλὰς] γὰρ τὴν γῆν διενείμαντο· οὕτω τὴν μετὰ τὴν ἔρημον αὐτῶν ἀπιστίαν διδάξας, διηγεῖται τὰς ἐν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας παρανομίας.

νϛʹ. « Καὶ ἐπείρασαν καὶ παρεπίκραναν τὸν Θεὸν τὸν ὕψιστον, καὶ τὰ μαρτύρια αὐτοῦ οὐκ ἐφυλάξαντο. » Μετὰ τοσαύτας καὶ τηλικαύτας εὐεργεσίας ἐπέμειναν παρανομοῦντες, καὶ τὰς θείας παραβαίνοντες ἐντολάς.

νζʹ. « Καὶ ἀπέστρεψαν, καὶ ἠθέτησαν [45] καθὼς καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν. » Τὴν τῶν πατέρων ἐμιμήσαντο μοχθηρίαν, καὶ τὴν ἐκείνων θεασάμενοι τιμωρίαν [46], οὐδὲν ἐντεῦθεν ἀπώναντο. « Μετεστράφησαν εἰς τόξον [47] στρεβλόν. » Τόξον, κατὰ μὲν τέχνην κατεσκευασμένον, κατὰ σκοποῦ πέμπει τὰ ἀφιέμενα βέλη· διαστροφὴν δέ τινα δεξάμενον, τὰ πεμπόμενα βέλη κατευθύνειν οὐ δύναται. Κἀκεῖνοι τοίνυν τῆς διανοίας τὴν εὐθύτητα διαφθείραντες, οὔτε ταῖς θείαις εὐεργεσίαις εἰς δέον ἐχρῶντο, καὶ βλάβης ἀφορμὰς τὰς τῆς ὠφελείας ἀπέφαινον ἀφορμάς.

νηʹ. « Καὶ παρώργισαν αὐτὸν ἐν τοῖς βουνοῖς αὐτῶν, καὶ ἐν τοῖς γλυπτοῖς αὐτῶν παρεζήλωσαν αὐτόν. » Παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων δεχόμενοι τὰ ἀγαθὰ, τοῖς ἀψύχοις εἰδώλοις ἐδούλευον.

νθʹ. « Ἤκουσεν ὁ Θεὸς, καὶ ὑπερεῖδε [48]. » Δεομένους, φησὶ, τῆς οἰκείας οὐκ ἠξίου προνοίας. Ταῦτα δὲ σαφέστερον ἡ τῶν Κριτῶν ἱστορία διδάσκει. Παρέδωκε γὰρ αὐτοὺς, ποτὲ μὲν Ἀμμανίταις, ποτὲ δὲ Μωαβίταις, ἄλλοτε δὲ Μαδιηναίοις, καὶ ἀλλοφύλοις ποινὴν αὐτοὺς [49] τῆς ἀσεβείας εἰσπραττόμενος [50]. « Καὶ ἐξουδένωσε σφόδρα τὸν Ἰσραήλ. » Τὸν γὰρ πολυθρύλλητον ἐκεῖνον λαὸν, τὸν παραδόξως τῆς Αἰγυπτίων δουλείας ἀπαλλαγέντα, ὃν ἡ θάλασσα εἶδε καὶ ἔφυγε, καὶ ὁ Ἰορδάνης ἀνεχώρησεν εἰς τὰ ὀπίσω, τοῦτον οἱ ὅμοροι ῥᾳδίως κατηγωνίζοντο [51].

A autem in divina potentia confidere noluerunt. « Et inimicos eorum operuit mare. » Idem enim mare his quidem iter præbuit, illos vero fluctibus obruit.

Vers. 54. « Et induxit eos in montem sanctificationis suæ, montem hunc, quem acquisivit dextera ejus. » Cum igitur eos illinc liberasset, tradidit ipsis quam pollicitus est terram. Nam per *Sionem montem* totam terram significavit. « Et ejecit a facie eorum gentes, et sorte divisit eis terram funiculo distributionis. » Cum enim liberasset terram illam ab antiquis incolis, his secundum promissiones illius imperium tradidit. Hoc enim ostendit illud, « funiculo distributionis. » Possessores enim solent terram suam metiri. Sortes autem et distri-
B butiones accuratius docet historia Josuæ Nave.

Vers. 55. « Et habitare fecit in tabernaculis eorum tribus Israel. » Secundum tribus enim terram distribuerunt. Ostensa in hunc modum infidelitate eorum, qua in solitudine usi sunt, persequitur iniquitates in terra promissionis **1161** patratas.

Vers. 56. « Et tentaverunt, et exacerbaverunt Deum excelsum, et testimonia ejus non custodierunt. » Post tot tantaque beneficia perrexerunt delinquere, et divina mandata violare.

Vers. 57. « Et averterunt se, et prævaricati sunt, quemadmodum patres eorum. » Patrum imitati
C sunt nequitiam, et illorum conspicati supplicium, nihil inde adjuti sunt. « Conversi sunt in arcum pravum. » Arcus artificiose elaboratus in scopum emissa jacula dirigit : si vero aliquam obliquitatem in se habuerit, conjectas sagittas dirigere nequit. Illi igitur mentis rectitudine depravata, neque divinis beneficiis, ut par erat, usi sunt, et ea quæ utilitatis occasiones afferre poterant, damni occasiones reddiderunt.

Vers. 58. « In iram concitaverunt eum in collibus suis, et in sculptilibus suis ad æmulationem eum provocaverunt. » A Deo universorum beneficiis affecti, inanimatis idolis servierunt.

Vers. 59. « Audivit Deus, et sprevit. » Eos,
D inquit, precantes sua ope minime dignatus est. Hæc autem manifestius Judicum historia docet. Tradidit enim ipsos interdum quidem Ammonitis, aliquando autem Moabitis, alias vero Madianitis, et Allophylis, impietatis pœnas ab illis exigens. « Et ad nihilum redegit valde Israelem. » Celeberrimum enim populum illum, qui ab Ægyptiorum servitute miro modo liberatus fuit, quem **1162** mare vidit et fugit, coram quo Jordanes conversus est retrorsum, hunc inquam, finitimi facillime expugnabant.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[40] *Θαῤῥεῖν.* cod. 2 μαρτυρεῖν. [41] cod. 2 ἀπέδωκεν. [42] *Γῆν.* Abest a cod. 2. [43] cod. 2 διαμετρήσεις. [44] *Φυλάς.* Suppl. e cod. 2. [45] Rec. lectio est ἠσυνθέτησαν. [46] *Τὴν — τιμωρ.* Des. in cod. 2. [47] *Εἰς τόξον.* Hebr. *sicut arcus.* [48] *Ὑπερεῖδε.* Hebr. ויתעבר *indignatus fuit.* [49] cod. 2 αὐτοῖς. [50] cod. 2 πραττόμενος. [51] cod. 2 κατηγώνιζον.

VERS. 60. « Et repulit tabernaculum Silo, tabernaculum suum, ubi habitavit in hominibus. » Hæc autem deinceps principium Regnorum historiæ docet [d], quæ mentionem fecit Eli pontificis, et iniquitatis filiorum ipsius.

VERS. 61. « Et tradidit in captivitatem virtutem eorum, et pulchritudinem eorum in manus inimici. » Virtutem ipsorum et pulchritudinem arcam vocat. Hanc autem Ophni et Phinees in auxilium tribulium suorum cum eduxissent, suæ iniquitatis pœnas luerunt. Arcam vero cum cepissent alienigenæ, veluti manubias quasdam Dagoni consecrarunt. Idolum autem hoc erat, quod ab illis colebatur.

VERS. 62. « * Et conclusit gladio populum suum, et hæreditatem suam sprevit. » Tradidit enim ipsos hostium manibus ob impietatis excessum. *Hæreditatem* autem ipsos nominavit, ut qui ipsi Deo semper quam maximæ curæ fuerint. Sic autem eos et magnus Moses nuncupavit. « Factus enim est, inquit, pars Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel [e]. » Deinde supplicii species enumerat.

VERS. 63, 64. « Juvenes eorum comedit ignis, et de virginibus eorum non instituta est lamentatio. Sacerdotes eorum gladio ceciderunt, et viduæ eorum non plorabuntur. » Hos enim igni tradidit, de illis **1163** autem usitatus luctus non edebatur, cum unusquisque suis malis occupatus esset. Ophni vero et Phinees sacerdotes, qui arcam ipsam invexerunt, cæsi sunt, ipso rerum eventu edocti, divinæ opi confidere non debere qui delinquere pergunt.

VERS. 65. « Excitatus est tanquam dormiens Dominus. » Verumtamen cum ipsos hujusmodi pœnis subjecisset, horum etiam hostes docuit, quænam fuerint rerum illarum causæ.

« Tanquam potens, et crapulatus a vino. [VERS. 66] Et percussit inimicos suos in posteriora : opprobrium sempiternum dedit illis. » Cum enim Deus a se patientiam, veluti somnum quemdam excussisset, allophylis plagam intulit, per quam apud omnes ignominiosi effecti sunt [f]. Intelligit enim sedis morbum, quem historia docet. Hoc etiam prophetia significat dicens : « Percussit inimicos eorum in posteriora ; » honeste designans partem, quæ plagam accepit. *Somnum* vero patientiam vocavit, *ebrietatem* autem *ex vino* indignationem. Est

A ξ'. « Καὶ ἀπώσατο τὴν σκηνὴν Σηλὼμ, σκήνωμα δ [52] κατεσκήνωσεν ἐν ἀνθρώποις. » Ταῦτα δὲ λοιπὸν ἡ ἀρχὴ τῶν Βασιλειῶν διδάσκει, Ἠλεὶ μεμνημένη τοῦ ἀρχιερέως, καὶ τῆς τῶν ἐκείνου παίδων παρανομίας.

ξα'. « Καὶ παρέδωκεν εἰς αἰχμαλωσίαν τὴν ἰσχὺν αὐτῶν· καὶ τὴν καλλονὴν αὐτῶν [53] εἰς χεῖρας [54] ἐχθρῶν. » Ἰσχὺν αὐτῶν καὶ καλλονὴν τὴν κιβωτὸν λέγει· ταύτην δὲ Ὀφνὶ καὶ Φινεὲς εἰς ἐπικουρίαν τῶν ὁμοφύλων ἐξαγαγόντες, τῆς οἰκείας παρανομίας ἔτισαν δίκας· τὴν δὲ κιβωτὸν οἱ ἀλλόφυλοι λαβόντες ἀνέθεσαν οἷόν τι ἀκροθίνιον τῷ Δαγών· εἴδωλον δὲ τοῦτο ἦν, ὑπ' ἐκείνων θεραπευόμενον.

ξβ'. « Καὶ συνέκλεισεν εἰς ῥομφαίαν τὸν λαὸν B αὐτοῦ, καὶ τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ ὑπερεῖδε [55]. » Παρέδωκε γὰρ αὐτοὺς ταῖς τῶν πολεμίων χερσὶ, διὰ τὴν τῆς παρανομίας ὑπερβολήν. *Κληρονομίαν* δὲ αὐτοὺς ὠνόμασεν, ὡς κηδεμονίας ὅτι μάλιστα πλείστης παρ' αὐτοῦ τετυχηκότας ἀεί. Οὕτω δὲ αὐτοὺς καὶ ὁ μέγας προσηγόρευσε Μωσῆς [56]. « Ἐγενήθη γὰρ, φησὶ, μερὶς Κυρίου, λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. » Εἶτα καταλέγει [57] τῆς τιμωρίας τὰ εἴδη.

ξγ', ξδ'. « Τοὺς νεανίσκους αὐτῶν κατέφαγε πῦρ· καὶ αἱ παρθένοι αὐτῶν οὐκ ἐπενθήθησαν [58]. Οἱ ἱερεῖς αὐτῶν ἐν ῥομφαίᾳ ἔπεσον, καὶ αἱ χῆραι αὐτῶν οὐ κλαυσθήσονται [59]. » Τοὺς μὲν γὰρ πυρὶ παρέδωκε· τῶν δὲ ὁ συνήθης οὐκ ἐγένετο θρῆνος, ἑκάστου περὶ C τὰ οἰκεῖα ἠσχολημένου κακά. Ὀφνὶ δὲ καὶ Φινεὲς οἱ ἱερεῖς, αὐτὴν ἐπιφερόμενοι τὴν κιβωτὸν, ἐδέξαντο τὴν σφαγὴν, δι' αὐτῶν διδασκόμενοι τῶν πραγμάτων, μὴ θαῤῥεῖν παρανομίᾳ συζῶντας τῇ θείᾳ κηδεμονίᾳ.

ξε'. « Ἐξηγέρθη [60] ὡς ὁ ὑπνῶν Κύριος. » Ἀλλ' ὅμως ταύταις [61] αὐτοὺς ταῖς τιμωρίαις ὑποβαλὼν, καὶ τοὺς τούτων ἐδίδαξε πολεμίους τὰς τῶν γεγενημένων αἰτίας.

« Ὡς δυνατὸς, καὶ [62] κεκραιπαληκὼς ἐξ οἴνου [63]. [ξς'.] Καὶ ἐπάταξε τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν εἰς τὰ ὀπίσω [64]· ὄνειδος αἰώνιον ἔδωκεν αὐτοῖς. » Οἷον γάρ τινα ὕπνον τὴν μακροθυμίαν ἀποσεισάμενος, τοῖς ἀλλοφύλοις ἐπήνεγκε τὴν πληγὴν, δι' ἣν ἐπονείδιστοι παρὰ πᾶσιν ἐγένοντο. Λέγει δὲ τῆς ἕδρας D τὸ πάθος, ὅπερ ἡ ἱστορία διδάσκει. Τοῦτο [65] δὲ καὶ ἡ προφητεία δεδήλωκεν· ἔφη γάρ· « Καὶ ἐπάταξε τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν εἰς τὰ ὀπίσω· » σεμνότερον τὸ μέρος δηλώσασα τὸ δεξάμενον τὴν πληγήν. *Ὕπνον* δὲ τὴν μακροθυμίαν ἐκάλεσεν· *ἐξ οἴνου* δὲ *κραιπά-*

[d] I Reg. II. [e] Deut. XXXII, 9. [f] I Reg. V.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[52] *Ὅ*. Rec. lectio h. l. est αὐτοῦ, οὗ. [53] *Τὴν καλλονὴν αὐτῶν*. Hebr. תפארתו *decus ejus*. [54] Rec. lectio est χεῖρα. [55] *Ὑπερεῖδε*. Hebr. *contra hæreditatem suam indignatus est*. Conf. p. 1161. n. 4. [56] cod. 2 προηγόρευσε Μωϋσῆς. [57] cod. 2 λέγει. [58] Rec. lectio h. l. est ἐπένθησαν. Hebr. הוללו *laudatæ* s. epithalamio celebratæ *sunt*. Aqu. ὑμνήθησαν. Symm. ἐπῃνέθησαν. [59] *Κλαυσθήσονται*. Hebr. תבכינה *flebant* s. flere poterant. Symm. οὐκ ἔκλαυσαν. [60] *Ἐξηγέρθη*. cod. 2 præm. Καὶ, ut in textu τῶν Ο'. [61] *Ταύταις*. cod. 2 præm. καί. [62] *Καί*. Deest in textu τῶν Ο'. [63] *Κεκραιπ. ἐξ οἴνου*. Hebr. מתרונן מיין *qui jubilat vino hausto*. Symm. διαλαλῶν ἐξ οἴνου. [64] *Εἰς τὰ ὀπίσω*. Hebr. אחור *retro*, sc. pellens eos. [65] *Τοῦτο — δεδήλωκεν*. Des. in cod. 2.

ὀργήν, τὴν ἀγανάκτησιν. Καθάπερ γὰρ ἐπείσακτόν ἐστι Θεοῦ, τιμωρία[66] δικαίως[67] τοῖς πλημμελοῦσιν ἐπαγομένη.

ξζʹ. « Καὶ ἀπώσατο τὸ σκήνωμα Ἰωσὴφ, καὶ τὴν φυλὴν Ἐφραῒμ οὐκ ἐξελέξατο. » Πάλιν τὰς ἄλλας καταλιπὼν φυλὰς, μόνης μέμνηται τῆς Ἐφραῒμ, τὴν ἐσομένην προορῶν τυραννίδα. Ἐκ ταύτης γὰρ Ἱεροβοὰμ ὁρμώμενος, τὰς δέκα φυλὰς ἐκ τῆς Δαβιτικῆς ἀπέῤῥηξε βασιλείας· Ἰωσὴφ δὲ καὶ Ἐφραῒμ τὴν αὐτὴν λέγει φυλήν· υἱὸς γὰρ τοῦ Ἰωσὴφ ὁ Ἐφραῒμ. Ἀπωσθῆναι δὲ αὐτὴν λέγει, τῷ μὴ διαμεῖναι ἐν τῇ Σηλὼμ τὴν σκηνὴν, ἀλλ' ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ τῆς θείας κιβωτοῦ μεταβῆναι τὴν χάριν, ἐν ᾗ καὶ ὁ Σολομὼν μετὰ ταῦτα τὸν θεῖον νεὼν ἐδείματο.

ξηʹ. « Καὶ ἐξελέξατο τὴν φυλὴν Ἰούδα· τὸ ὄρος τὸ Σιὼν, ὃ ἠγάπησεν. » Ἐξελέξατο μέντοι τὴν φυλὴν Ἰούδα, διὰ τὴν ἐξ Ἰεσσαὶ ῥάβδον ἀνθήσειν[68] προσδοκωμένην. Ταύτην δὲ τὴν βλάστην καὶ ὁ πατριάρχης Ἰακὼβ προεθέσπισεν εὐλογῶν τὸν Ἰούδαν· μέμνηται δὲ αὐτῆς καὶ ὁ θεσπέσιος Παῦλος, οὑτωσὶ[69] λέγων· « Πρόδηλον δὲ ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. » Ταύτης οὖν ἕνεκα τὴν Ἰούδα φυλὴν τῶν ἄλλων προείλετο· ἐπειδὴ δὲ τοῦτό πως ἠγνοεῖτο τοῖς πολλοῖς τὸ μυστήριον, μάλα σαφῶς[70] ἐπήγαγε· « Τὸ ὄρος τὸ Σιὼν, ὃ ἠγάπησεν, » ἵνα τῶν ἄλλων φυλῶν κατασβέσῃ τὸν φθόνον, μονονουχὶ λέγων· Μηδεμίαν ἀφορμὴν ζηλοτυπίας εἰσδέξησθε[71]. Διὰ γὰρ τὸ Σιὼν ὄρος ἐξελέξατο τὴν Ἰούδα φυλήν. Ἄλλως τε καὶ σεβάσμιον βούλεται δεῖξαι τὸ ὄρος, διὰ τὸν οἰκοδομηθησόμενον νεὼν ἐν αὐτῷ.

ξθʹ. « Καὶ ᾠκοδόμησεν ὡς μονοκερώτων[72] τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ. » Κέρατι τὸν μονόκερων ἑνὶ καθωπλίσθαι φασίν· ἕνα δὲ προσκυνεῖν Θεὸν καὶ ὁ νόμος ἐδίδαξεν[73]. Εἰκότως τοίνυν ἀπείκασε μονοκέρωτι τὸν ἕνα νεὼν, τὸν τῷ ἑνὶ ἀφιερωμένον Θεῷ[74]. « Ἐν τῇ γῇ[75] ἐθεμελίωσεν αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ὡς*[76] *τὴν γῆν, ἣν ἐθεμελίωσας*[77] *εἰς τὸν αἰῶνα.* Καὶ οἱ ἄλλοι δὲ τὴν αὐτὴν διάνοιαν ἡρμηνεύκασι. Λέγει τοίνυν, ὅτι καθάπερ μίαν ἐδημιούργησε γῆν, οὕτω νεὼν Ἰουδαίοις ἕνα δημιουργῆσαι προσέταξε.

σʹ. « Καὶ ἐξελέξατο Δαβὶδ τὸν δοῦλον αὐτοῦ, καὶ ἀνέλαβεν αὐτὸν ἐκ τῶν ποιμνίων τῶν προβάτων. » Κατὰ ταυτὸν διὰ τούτων ἐδήλωσε, καὶ τοῦ Δαβὶδ τὴν ἀρετὴν, δοῦλον αὐτὸν ὀνομάσας Θεοῦ, καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν φιλοτιμίαν, ὅτι τὸν προβατέα βασιλέα πεποίηκεν.

[g] Hebr. VII, 14.

enim quodammodo crapula adventitia Deo, pœna quæ juste peccatoribus infligitur.

VERS. 67. « Et repulit tabernaculum Joseph, et tribum Ephraim non elegit. » Rursus, aliis tribubus derelictis, solius Ephraim meminit, futuram tyrannidem prævidens. Ex hac enim ortus Jeroboam, a Davidico regno decem tribus abduxit. Joseph porro et Ephraim eamdem tribum **1164** dicit, quia filius Josephi fuit Ephraim. Rejectam autem hanc fuisse dicit, quod tabernaculum in Silo non permanserit, sed divinæ arcæ gratia translata fuerit Hierosolymam, in qua Salomon etiam postea divinum templum erexit.

VERS. 68. « Et elegit tribum Juda, montem Sion, quem dilexit. » Elegit hanc tribum Judæ ob virgam Jesse, quæ exspectabatur ut floresceret. Hoc autem germen et patriarcha Jacob vaticinatus est, benedicens Judæ. Meminitque hujus virgæ etiam divinus Paulus sic dicens : « Manifestum autem est ex Juda Dominum nostrum Jesum Christum ortum esse [g]. » Propter hanc igitur virgam tribum Judæ aliis prætulit. Quoniam autem hoc mysterium a multis quodammodo ignorabatur, satis distincte addidit : « Montem Sion quem dilexit, » ut aliarum tribuum invidiam restingueret ; quasi diceret : Nullam invidiæ ansam arripite, quandoquidem ob Sionem montem Judæ tribum elegit. Præterea et venerandum montem ostendere vult, eo quod in ipso templum ædificandum erat.

VERS. 69. « Et ædificavit sicut unicornium sanctuarium suum. » Uno cornu aiunt unicornem munitum esse. Unum autem Deum colere etiam lex docuit. Jure igitur unicum templum, uni Deo consecratum, unicorni comparavit. « In terra fundavit eam in sæcula. » Symmachus autem sic, *Ut terram, quam fundasti in sæcula.* Cæteri etiam **1165** eumdem sensum expresserunt. Dicit igitur, quod sicut unam terram condidit, sic Judæis præceperit ut unum templum erigerent.

VERS. 70. « Et elegit Davidem servum suum, et suscepit eum de gregibus ovium. » Eadem opera his verbis ostendit, et Davidis virtutem, nominans ipsum servum Dei, et eximiam Dei liberalitatem, quoniam pastorem regem fecit.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[66] τιμωρία cod. 2 præm. ἀλλά. [67] cod. 2 δικαία. [68] *Ἀνθήσειν.* cod. 2 τὴν ἀνθῆσαι. [69] cod. 2 οὕτω. [70] cod. 2 σοφῶς. [71] cod. 2 εἰσδέξασθε. [72] cod. 2 μονοκέρωτος. Hebr. כמו־רמים *instar palatiorum.* Aqu. ὁμοίως ὑψηλοῖς. Symm. ὡς τὰ ὑψηλά. [73] cod. 2 ἐδίδασκεν. [74] *Θεῷ.* Abest a cod. 2. [75] *Ἐν τῇ γῇ.* Hebr. כארץ *sicut terram.* [76] *Ὡς.* cod. 2 ὅς, sed minus recte. [77] cod. 2 ἐθεμελίωσεν, et sic quoque leg. apud Montf. in Hexapl. ad h. l.

VERS. 71. « Sequentem fetas accepit eum. » A Symmachus vero sic, *Sequentem prægnantes adduxit ipsum.* Est autem hoc etiam divinæ liberalitatis amplificatio. Neque enim perfectus pastor erat, sed pastoris minister, qui parientes oves sequebatur. « Pascere Jacobum servum suum et Israelem hæreditatem suam : et pavit eos in innocentia cordis sui, et pro prudentia manuum suarum duxit eos. » Hoc autem providentiæ curæque magnitudinem ostendit. Non enim pastorem ovium quibuslibet hominibus præfecit, sed prudentiam simplicitate temperans, secundum divinas * leges ipsos deduxit. His simile est præceptum Domini : « Sitis prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbæ [h]. » Nam cum utriusque vitium separasset, et illius quidem maleficentiam, hujus vero inscitiam abstulisset, B laudatam virtutem miscuit. Hanc etiam nos in nobis **1166** ipsis exercere decet. Nos, inquam, qui instar beati Davidis vocati sumus, imo vero majoribus in rebus. Nam majorum rerum ministerium nobis commissum est, ut ambulemus digne vocatione qua vocati sumus, juxta divini Pauli præceptum.

INTERP. PSALMI LXXVIII.

VERS. 1. « Psalmus Asaph. » Propheticus sermo Antiochi, cognomento Illustris, furorem in Judæorum populum prædicit. Vaticinationem autem in deprecationem effingit, tanquam a piis futuris hominibus tunc oblatam, qui nondum quidem vicerant, C sed adhuc calamitatibus cincti erant. « O Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum. » Sapienter Spiritus gratia eos, qui cum gravioribus illis calamitatibus luctabantur, preces exordiri docuit. Non enim propria mala primum narrant, sed impietatem in divinum templum patratam, quod nihil in divinas leges commiserat. Gentes, inquit, impietati et iniquitati assuetæ, tua hæreditate potitæ sunt. Ausi enim sunt in templi tui adyta ingredi. Non solum autem altaribus sacrificiisque dæmonum tua sancta macularunt.

VERS. 2. « Posuerunt Hierosolymam in pomorum custodiam. » Nam cum funditus totam urbem destruxissent, D fecerunt ut inclyta illa Hierosolyma nihil differret a tugurio, quod in pomorum custodiam exstruitur.

[h] Matth. x, 16.

A οα'. « Ἐξόπισθεν τῶν λοχευομένων ἔλαβεν αὐτόν. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἀκολουθοῦντα ἐγκύμοσιν ἤγαγεν* [78] *αὐτόν*. Ἐπίτασις δὲ τῆς φιλοτιμίας καὶ τοῦτο· οὐδὲ γὰρ ποιμὴν τέλειος [79] ἦν, ἀλλ' ὑπουργὸς ποιμένος, τοῖς τίκτουσι τῶν προβάτων ἑπόμενος. « Ποιμαίνειν Ἰακὼβ τὸν δοῦλον αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ· καὶ [80] ἐποίμανεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἀκακίᾳ τῆς καρδίας αὐτοῦ, καὶ ἐν ταῖς συνέσεσι τῶν χειρῶν αὐτοῦ ὡδήγησεν αὐτούς. » Καὶ τοῦτο δὲ [81] δείκνυσι τὴν τῆς κηδεμονίας ὑπερβολήν· οὐ γὰρ τοῖς τυχοῦσιν ἀνθρώποις ἐπέστησε τὸν τῶν προβάτων νομέα [82], ἀλλ' ἁπλότητι σύνεσιν κεράσας, κατὰ τοὺς θείους αὐτοὺς ἐποδήγησε νόμους. Τούτοις ἔοικεν ἡ τοῦ Κυρίου νομοθεσία· « Γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστε- B ραί. » Ἑκατέρου [83] γὰρ ἐξορίσας κακίαν, καὶ τοῦ μὲν τὴν κακουργίαν, τῆς δὲ τὴν ἄνοιαν ἐξελὼν, τὴν ἐπαινουμένην ἐκέρασεν ἀρετήν. Ταύτην καὶ ἡμᾶς ἐν ἑαυτοῖς κατορθῶσαι προσήκει, καὶ τῷ μακαρίῳ Δαβὶδ κληθέντας παραπλησίως, μᾶλλον δὲ ἐπὶ μείζοσι· μειζόνων γὰρ πραγμάτων διακονίαν ἐνεχειρίσθημεν· ἀξίως περιπατῆσαι τῆς [84] κλήσεως, ἧς ἐκλήθημεν, κατὰ τὴν τοῦ θεσπεσίου [85] Παύλου νομοθεσίαν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΟΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Ἀσάφ. » Ἀντιόχου, τοῦ ἐπίκλην Ἐπιφανοῦς, τὴν κατὰ τοῦ λαοῦ [86] τῶν Ἰουδαίων μανίαν ὁ προφητικὸς προθεσπίζει λόγος. Τὴν δὲ χρησμολογίαν εἰς εὐχὴν σχηματίζει, ὡς ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν C τῶν ἐσομένων τηνικαῦτα προσφερομένην, οὐδέπω μὲν νενικηκότων, ἔτι δὲ περικλυζομένων ταῖς συμφοραῖς. « Ὁ Θεὸς, ἤλθοσαν ἔθνη εἰς τὴν κληρονομίαν σου, ἐμίαναν τὸν ναὸν τὸν ἅγιόν σου. » Σοφῶς [87] ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις τοὺς ταῖς χαλεπαῖς ἐκείναις προσπαλαίοντας συμφοραῖς ἐδίδαξεν ἄρξασθαι τῆς ἱκετείας. Οὐ γὰρ τὰ οἰκεῖα πρότερον διηγήσαντο πάθη· ἀλλὰ τὴν κατὰ τοῦ θείου νεὼ τολμηθεῖσαν ἀσέβειαν, ὡς τοῦ νεὼ μηδὲν εἰς τὸν θεῖον πλημμελήσαντος νόμον. Ἔθνη, φησὶ, δυσσεβείᾳ καὶ παρανομίᾳ συζῶντα τῆς σῆς κληρονομίας ἐκράτησαν. Ἐπιβῆναι γὰρ τῶν ἀδύτων τοῦ σοῦ νεὼ κατετόλμησαν. Οὐ βωμοῖς δὲ μόνον, καὶ θυσίαις δαιμόνων, τὰ σὰ κατεμίαναν [88] ἅγια.

β'. « Ἔθεντο [89] Ἱερουσαλὴμ εἰς ὀπωροφυλά- D κιον [90]. » Ἄρδην γὰρ πᾶσαν τὴν πόλιν πορθήσαντες, οὐδὲν σκηνῆς διαφέρειν εἰς ὀπωροφυλάκιον γενομένης [91], τὴν πολυθρύλλητον ἀπέφηναν [92] Ἱερουσαλήμ.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[78] *Ἤγαγεν*. cod. 2 ἔλαβεν. [79] *Τέλειος*. cod. 2 præm. φησί. [80] *Καὶ — ὡδηγ. αὐτούς*. Hæc post pauca interjecta sequuntur in cod. 2. [81] *Δέ*. Abest a cod. 2. [82] *Νομέα*. cod. 2 add. Ἀλλὰ τοῖς τοῦ Ἰσραὴλ ἀπογόνοις τοῖς τὴν προσηγορίαν τοῦ προπάτορος δεξαμένοις καὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ ἀπολαύουσι προμηθείας, οὓς καθάπερ τινὰ κλῆρον ἀπένειμεν ἑαυτῷ. *Sed Israelis posteris, qui a gentis auctore nomen sortiti sunt, et providentia divina fruuntur, quos ut sortem sibi vindicavit.* Deinde sequuntur illa, καὶ ἐποίμανεν — ὡδήγησεν αὐτούς, hoc addito Commentario, οὐ γὰρ ἐγένετο περὶ τὰς θείας εὐεργεσίας ἀγνώμων, ἀλλ', *non erat autem erga divina beneficia ingratus, sed.* [83] cod. 2 ἑκατέραν. [84] *Τῆς*. cod. 2 præm. ἀντί. [85] *Θεσπεσίου*. cod. 2 θείου. [86] *Λαοῦ*. cod. 2 præm. ἐπιφανοῦς. [87] *Σοφῶς*. cod. 2 τὸ φῶς. [88] cod. 1 ἐμίαναν. [89] *Ἔθεντο*. cod. 1 et 2 præm. ἀλλ'. [90] *Εἰς ὀπωροφ.* Hebr. לְעִיִּים *in acervos*. Aq. εἰς λιθολογίαν. Pro εἰς cod. 2 habet ὡς, ut in edit. Ald. et Compl. [91] cod. uterque γεγενημένης. [92] cod. uterque ἀπέφηναν.

« Ἔθεντο τὰ θνησιμαῖα τῶν δούλων σου βρώματα τοῖς A πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, τὰς σάρκας τῶν ὁσίων σου τοῖς θηρίοις τῆς γῆς. » Τοσαύτῃ θηριωδίᾳ καὶ μανίᾳ κατὰ τῶν σῶν θεραπόντων ἐχρήσαντο, ὡς τοῖς θηρίοις καὶ τοῖς τῶν πετεινῶν σαρκοβόροις τὰ τούτων σώματα προθεῖναι θοίνην.

γ'. « Ἐξέχεαν τὸ αἷμα αὐτῶν ὡσεὶ ὕδωρ κύκλῳ [93] Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἦν ὁ θάπτων. » Μιαιφόνον [94] δὲ κεκτημένοι τὴν γνώμην, ἀναιροῦσι μὲν τοὺς εὐσεβείᾳ συζῶντας· αἱμάτων δὲ ὀχετοὺς κατὰ τῆς γῆς παρασκευάζουσι φέρεσθαι, τάφου [95] δὲ ἀξιοῦσθαι τοὺς σφαττομένους οὐ συγχωροῦσιν.

δ'. « Ἐγενήθημεν ὄνειδος [96] τοῖς γείτοσιν ἡμῶν, μυκτηρισμὸς καὶ χλευασμὸς τοῖς κύκλῳ ἡμῶν. » Ταῦτα ἡμᾶς ἐπονειδίστους τοῖς ὁμόροις εἰργάσαντο· διὰ ταῦτα ἐπίχαρτοι τοῖς πλησιοχώροις γεγόναμεν. B Γείτονας δὲ καλεῖ τοὺς Ἀλλοφύλους, τοὺς Ἰδουμαίους, τοὺς Ἀμμανίτας, τοὺς Μωαβίτας, καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη τὰ ὅμορα, ἅπερ αὐτοῖς ἀντίπαλα καὶ πολέμια ἦν ἀεί.

ε'. « Ἕως πότε, Κύριε, ὀργισθήσῃ εἰς τέλος· ἐκκαυθήσεται ὡς πῦρ ὁ ζῆλός σου; » Νομοθετῶν ὁ Θεὸς αὐτῷ μόνῳ λατρεύειν προσέταξε, καὶ ἕτερον μηδένα καλούμενον προσκυνῆσαι Θεὸν, « Ὅτι ἐγὼ, φησὶ, Κύριος ὁ Θεός σου, Θεὸς [97] ζηλωτὴς, πῦρ καταναλίσκον. » [[98] Ἀλλ' ὡς πολλάκις ἡμῖν εἴρηται, μηδεὶς ἀκούων ἕνα Θεὸν μοναρχίαν ὑπολάβοι· τὴν γὰρ ἀπερινόητον καὶ ἀεὶ οὖσαν οὐσίαν τὴν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι προσκυνουμένην, Θεὸν ὀνομάζει· ὅτι δὲ νομοθετεῖ ὁ Θεὸς Λόγος, ὅς C ἐστιν Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, οὐκ ἂν ἀμφιβάλοι ἕκαστος τῶν φιλομαθεστέρων.] Τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ὁ προφητικὸς ἀνέμνησε λόγος· « Ἐκκαυθήσεται ὡς πῦρ ὁ ζῆλός σου. » Μὴ ἐπιπλεῖστον Δέσποτα, φησὶν [99], ὀργισθῇς, μηδὲ πυρὸς δίκην διὰ τὰς ἡμετέρας πλημμελείας τὸν καθ' ἡμῶν ζῆλον ἐξάψῃς.

ϛ'. « Ἔκχεον τὴν ὀργήν σου ἐπὶ τὰ ἔθνη, τὰ μὴ γινώσκοντά [1] σε, καὶ ἐπὶ βασιλείας, αἳ τὸ ὄνομά σου οὐκ ἐπεκαλέσαντο. » Ἐπειδὴ δίκας ἁμαρτημάτων τοὺς ἀνθρώπους εἰσπράττῃ, κατ' ἐκείνων ἱκετεύω σε τὴν ὀργὴν μεταθεῖναι, οἳ παντάπασι τὸ σὸν μαθεῖν οὐκ ἐθέλουσιν ὄνομα, ἀλλὰ τῇ ἀκροτάτῃ δυσσεβείᾳ δουλεύουσιν.

ζ'. « Ὅτι κατέφαγον τὸν Ἰακὼβ, καὶ τὸν τόπον D αὐτοῦ ἠρήμωσαν. » Σαφὲς δὲ καὶ τοῦτο τῆς ἐκείνων παρανομίας τεκμήριον· οὐδὲν γὰρ παρ' ἡμῶν κακὸν ὑπομείναντες, ἡμᾶς μὲν σφαγαῖς κατανάλωσαν, τὴν δὲ χώραν ἐδῄωσαν, καὶ τὰς πόλεις ἐπόρθησαν. Τὸν δὲ *τόπον αὐτοῦ*, Ἀκύλας μὲν, *ὡραῖον αὐτοῦ*, Σύμμαχος δὲ *καλλονὴν αὐτοῦ*, ὁ δὲ Θεοδοτίων, *εὐπρέπειαν αὐτοῦ* ἡρμήνευσαν· δι' ὧν μᾶλλον ὁ θεῖος

« Posuerunt **1167** morticina servorum tuorum escas volatilibus cœli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ. » Tanta inhumanitate et furore in tuos cultores sævierunt, ut horum corpora feris avibusque carnivoris escam exponerent.

VERS. 3. « Effuderunt sanguinem ipsorum tanquam aquam in circuitu Hierosolymæ, et non erat qui sepelliret. » Porro cædis cupidam mentem habentes, * pios homines necant, faciuntque ut sanguinis rivi per terram fluant, nec permittunt eos qui occiduntur sepultura donari.

VERS. 4. « Facti sumus opprobrium vicinis nostris, subsannatio et illusio his qui in circuitu nostro sunt. » Hæc apud finitimos nos infames reddiderunt, propterea ludibrio vicinis facti sumus. Vicinos autem vocat Allophylos, Idumæos, Ammonitas, Moabitas, et alias finitimas gentes, quæ semper contrariæ et inimicæ ipsis fuerunt.

VERS. 5. « Quousque, Domine, irasceris in finem, accendetur velut ignis zelus tuus? » Deus legem ferens, se solum coli præcepit, et nullum alium, qui deus vocetur, adorari. « Quoniam ego, inquit, Dominus Deus tuus, Deus zelotes, ignis consumens [1]. » [Sed, ut jam sæpius a nobis dictum est, nemo qui audiverit unum esse Deum, monarchiam suspicetur. Substantiam enim illam sempiternam et mente nostra vix comprehendendam, quam in Patre, Filio, et Spiritu sancto adoramus, Deum vocat. Legislatorem autem esse Deum Verbum, Jesum Christum Salvatorem nostrum, haud dubitaverit, quisquis discendi cupidus fuerit.] **1168** De hoc autem et sermo propheticus hoc loco mentionem fecit: « Accendetur velut ignis zelus tuus. » Ne amplius, Domine, inquit, irascaris, neve ignis instar ob peccata nostra iram contra nos accendas.

VERS. 6. « Effunde iram tuam in gentes quæ te non noverunt, et in regna quæ nomen tuum non invocaverunt. » Quoniam peccatorum pœnas ab hominibus exigis, obsecro te ut in illos iram transferas, qui penitus tuum nomen discere noluerunt, sed supremæ impietati serviunt.

VERS. 7. « Quia comederunt Jacobum, et locum ejus desolaverunt. » Manifestum autem est hoc signum illorum impietatis: quod nihil mali a nobis passi, nos tamen internecioni dederunt, regionem vero depopulati sunt, et civitates everterunt. Pro *locum ejus*, Aquila *speciem ejus*, Symmachus vero *pulchritudinem ejus*, Theodotio *decorem ejus* interpretati sunt, per quæ magis divina domus ostenditur,

[1] Exod. xxxiv, 14; coll. Deut. iv, 24.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[93] *Κύκλῳ — θάπτων*. Des. in cod. 1. [94] *Μιαιφόνον*. cod. 1 præm. λέγει ὅτι, omisso δέ. [95] cod. 2 ταφῆς. [96] *Ὄνειδος*. In textu τῶν O' præmitti solet εἰς. [97] *Σου, Θεός*. Des. in cod. 2. [98] E cod. 1. Conf. p. 1075, n. 8. [99] *Φησίν*. cod. 2 add. ἡμᾶς, pro ἡμῖν, ut videtur. [1] *Γιν*. Rec. lectio h. l. est ἐπεγνωκότα.

Scite autem populum Jacob appellavit, mentione proavi Deum ad misericordiam excitans.

Vers. 8. « Ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum. » Religiosi erant, qui hanc deprecationem instituerunt, et multum studium pro pietate susceperunt. Celebris enim est Machabæorum virtus. Merito igitur supplicant, ne pristinorum peccatorum pœnas a populo exigat. Sed hoc quidem dixerunt, nec alterum apposuerunt, ut Deus præsentem eorum pietatem intueretur. Hoc enim maxime eximiam eorum virtutem demonstrat, videlicet, pristinorum quidem peccatorum **1169** reminisci, præsentem vero pietatem occulere.

« Cito anticipent nos misericordiæ tuæ, quia valde pauperes facti sumus. [Vers. 9] Adjuva nos, o Deus Salvator noster. » Porrige quamprimum tuam inexpugnabilem opem : nam omni præsidio destituti sumus, te autem solum adjutorem et salvatorem habemus. « Et propter gloriam nominis tui, Domine, libera nos, et propitius esto peccatis nostris propter nomen tuum. » Nusquam de sua virtute mentionem faciunt, sed orant, ut ob divinum nomen divinum auxilium consequantur. Nobis enim, inquiunt, male habentibus, in tuum nomen opprobrium recidit. Precamur igitur ut errata despicias, calamitatesque convertas, et potentiam tuam insciis ostendas.

Vers. 10. « Ne forte dicant gentes : Ubi est Deus eorum ? » Interpretes alii hoc velut factum dixerunt : *Cur dicunt gentes : Ubi est Deus eorum ?* Hoc, inquit, me affligit, hoc me pungit qualibet cuspide acutius, quod gentes contra te opprobria impune jactentur, et insultantes dicant : Ubi est Deus vester, quem dicitis Ægyptum castigasse, diffidisse mare, [vobis autem transitum concessisse, omniaque alia fecisse] magna illa et celeberrima ? « Et innotescat in nationibus coram oculis nostris ultio sanguinis servorum tuorum, qui effusus est. » Obsecramus igitur, ut isti cruentæ cædis pœnas luant; alii autem omnes nobiscum justum **1170** tuum judicium perspiciant, iramque ob necatos cultores tuos.

Vers. 11. « Introeat in conspectum tuum gemitus compeditorum, secundum magnitudinem brachii tui serva filios mortificatorum. » Obsecro etiam, ut respicias in eos qui superstites quidem adhuc sunt, sed in vincula conjecti sunt, mortemque exspectant : et ne ad extremam perniciem nostrum genus condemnare velis, sed filios eorum, qui in-

A οἶκος δεδήλωται. Καλῶς δὲ τὸν λαὸν Ἰακὼβ προσηγόρευσε, τῇ τοῦ προπάτορος μνήμῃ τὸν Θεὸν εἰς ἔλεον διεγείρων.

η'. « Μὴ μνησθῇς ἡμῶν ἀνομιῶν ἀρχαίων. » Εὐσεβεῖς ἦσαν οἱ ταύτην προσφέροντες τὴν εὐχὴν, καὶ πολὺν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀναδεξάμενοι ζῆλον [1]. Ἀοίδιμος γὰρ ἡ τῶν Μακκαβαίων ἀρετή. Εἰκότως τοίνυν ἀντιβολοῦσι, μὴ τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων εὐθύνας τὸν λαὸν εἰσπραχθῆναι. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν τεθείκασιν, οὐ μὴν καὶ [2] τὸ δεύτερον προστεθείκασιν [3], ὥστε τὸν Θεὸν τὴν παροῦσαν αὐτῶν εὐσέβειαν κατιδεῖν. Τοῦτο γὰρ μάλιστα τὴν πολλὴν αὐτῶν δείκνυσιν ἀρετήν· τὸ τῶν μὲν προτέρων ἁμαρτημάτων μνησθῆναι, κρύψαι δὲ τὴν παροῦσαν εὐσέβειαν.

« Ταχὺ προκαταλαβέτωσαν ἡμᾶς οἱ οἰκτιρμοί σου,
B Κύριε [4], ὅτι ἐπτωχεύσαμεν σφόδρα. [θ'] Βοήθησον ἡμῖν ὁ Θεὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν. » Ὄρεξον [5] ὅτι τάχιστα [6] τὴν ἄμαχόν σου ῥοπήν· πάσης γὰρ ἔρημοι προνοίας γεγόναμεν· σὲ δὲ μόνον ἐπίκουρον ἔχομεν καὶ σωτῆρα. « Ἕνεκεν τῆς δόξης τοῦ ὀνόματός σου, Κύριε, ῥῦσαι ἡμᾶς· καὶ ἱλάσθητι ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου. » Οὐδαμοῦ τῆς σφετέρας μνημονεύουσιν ἀρετῆς, ἀλλὰ διὰ [7] τὸ θεῖον ὄνομα τῆς θείας ἐπικουρίας ἀντιβολοῦσι τυχεῖν· ἡμῶν γὰρ, φησὶ, κακοπραγούντων, κατὰ τοῦ σοῦ ὀνόματος ἡ βλασφημία χωρεῖ. Ἀντιβολοῦμεν τοίνυν, παριδεῖν μὲν σὲ τὰ πλημμελήματα· μεταβαλεῖν δὲ τὰς συμφορὰς, καὶ τὴν σὴν δύναμιν ὑποδεῖξαι τοῖς ἀγνοοῦσι.

C ι'. « Μήποτε [8] εἴπωσι τὰ ἔθνη [9], Ποῦ ἐστιν ὁ Θεὸς αὐτῶν; » Οἱ δὲ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ ὡς γεγενημένον τοῦτο εἰρήκασιν· *Εἰς τί λέγει τὰ ἔθνη, Ποῦ ἐστιν ὁ Θεὸς αὐτῶν*; Τοῦτό με, φησὶν, ἀνιᾷ, τοῦτό με [10] κεντεῖ πάσης ἀκίδος ὀξύτερον, τὸ ὑπὸ τῶν ἐθνῶν κατὰ σοῦ τὴν βλασφημίαν τολμᾶσθαι, καὶ ἐπιτωθάζοντας λέγειν, Ποῦ ἐστιν ὁ Θεὸς ὑμῶν, ὃν λέγετε μαστιγῶσαι τὴν Αἴγυπτον, διῃρηκέναι τὴν θάλατταν [11], [[12] ὑμῖν δὲ δωρῆσαι διάβασιν, καὶ τ' ἄλλα πάντα δεδρακέναι] τὰ μεγάλα καὶ πολυθρύλλητα [13]; « Καὶ γνωσθήτω ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἡ ἐκδίκησις τοῦ αἵματος τῶν δούλων σου, τοῦ ἐκκεχυμένου. » Ἀντιβολοῦμεν τοίνυν, τούτους μὲν τῖσαι τῆς μιαιφονίας ποινὴν, τοὺς δὲ ἄλλους ἅπαντας ἰδεῖν σὺν ἡμῖν τὴν δικαίαν σου ψῆφον, καὶ
D τὴν ὑπὲρ τῶν ἀνῃρημένων σοῦ θεραπόντων ὀργήν.

ια'. « Εἰσελθέτω ἐνώπιόν σου ὁ στεναγμὸς τῶν πεπεδημένων· κατὰ τὴν μεγαλωσύνην τοῦ βραχίονός σου περιποίησαι τοὺς υἱοὺς τῶν τεθανατωμένων. » Ἀπιδεῖν ἱκετεύω σε καὶ εἰς τοὺς ἔτι μὲν περιόντας, δεσμὰ δὲ περικειμένους, καὶ [14] προσδεχομένους τὸν θάνατον, καὶ μὴ πανωλεθρίαν τοῦ ἡμετέρου καταψηφίσασθαι γένους· ἀλλὰ τῶν ἀνῃρημένων περισῶ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Ζῆλον*. cod. 1 ἀγῶνα. [2] *Καί*. Abest a cod. 2. [3] cod. 1 τεθείκασιν. [4] *Κύριε*. cod. 1 add. λέγει καὶ τίνος ἕνεκεν διὰ τῶν ἑξῆς. [5] *Ὄρεξον*. cod. 1 add. ἡμῖν. [6] *Τάχιστα*. cod. uterque add. Δεσπότα. [7] *Διά*. Abest a cod. 2. [8] *Μήποτε — ἔθνη*. Hebr. *Cur dicerent gentes?* [9] Rec. lectio est ἐν τοῖς ἔθνεσι. [10] *Μέ*. Abest a cod. 2. [11] *Τὴν θάλατταν*. cod. 1 et 2 τὸ πέλαγος. [12] E cod. utroque suppl. [13] *Πολυθρ*. cod. 1 add. διὰ δὴ ταῦτα ἀντιβολοῦσι. [14] *Καὶ—θάνατον*. Des. in cod. 2.

σαι [16] τοὺς παῖδας, καὶ νεολαίαν ἐξ αὐτῶν κατα- A στῆσαι.

ιβ'. « Ἀπόδος τοῖς γείτοσιν ἡμῶν ἑπταπλασίονα [17] εἰς τὸν κόλπον αὐτῶν τὸν ὀνειδισμὸν αὐτῶν, ὃν ὠνείδισάν σε, Κύριε. » Πολλαπλασίαν [18] τοῖς ὁμόροις τῆς βλασφημίας [19] τὴν τιμωρίαν ἐπάγαγε. Οὐ γὰρ ὡρισμένον ἀριθμὸν διὰ τῶν εἰρημένων ἐδήλωσεν, ἀλλὰ μεγίστην αὐτοῖς ἐπαχθῆναι [20] τιμωρίαν ἐξῄτησε. Τοιοῦτο [21] καὶ τὸ, « Στεῖρα ἔτεκεν ἑπτὰ, » ἀντὶ τοῦ πολλά. Τὸν δὲ *κόλπον* εἴρηκεν, ἐκ μεταφορᾶς τῶν ἐν τῷ κόλπῳ τι φερόντων, καὶ ἀσφαλῶς συνεχόντων, ὥστε μηδὲν ἐκπεσεῖν· ἀντὶ τοῦ, Πλήρωσον αὐτοὺς συμφορῶν ἐπικειμένων διηνεκῶς.

ιγ'. « Ἡμεῖς δὲ [22] λαός σου, καὶ πρόβατα νομῆς σου· ἀνθομολογησόμεθά σοι, ὁ Θεὸς [23], εἰς τὸν αἰῶνα· εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν ἐξαγγελοῦμεν τὴν αἴνεσίν B σου. » Ἡμεῖς δὲ [24] οἱ [25] λαὸς σὸς χρηματίσαντες, καὶ ποίμνιον ὀνομαζόμενοι σὸν, ἐνδελεχῶς σοι τοὺς ὕμνους προσοίσομεν· καὶ τὰς ὑπὲρ τῆς εὐεργεσίας ὁμολογήσομεν χάριτας· καὶ ἀναγράπτους ταύτας πεποιηκότες, τοῖς ἐσομένοις ἀνθρώποις προσοίσομεν τὴν τούτων διήγησιν· τὸ μέντοι *ἀνθομολογησόμεθα*, ἀντὶ [26] τοῦ *ἐξομολογησόμεθα* εἴρηκε· τὴν εὐχαριστίαν δὲ τὸ ὄνομα [27] δηλοῖ.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΟΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, ἐν ὕμνοις [28]· ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων. Μαρτύριον τῷ Ἀσάφ. Ψαλμὸς [29] ὑπὲρ τοῦ Ἀσσυρίου. » Μεταβολήν τινων πραγμάτων ὁ παρὼν προλέγει ψαλμός· ἡ γὰρ ἀλλοίωσις τοῦτο δηλοῖ, καὶ μαρτύρεται· διὰ τοῦτο καὶ *μαρτύριον* C πρόσκειται [30]. Προθεσπίζει δὲ ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος τὸν τῶν Ἰουδαίων ἀνδραποδισμὸν, καὶ τὴν ἐν Βαβυλῶνι δουλείαν. Ἐσχημάτισται δὲ εἰς εὐχὴν ὁ ψαλμὸς τῷ Θεῷ τῶν ὅλων, ὡς ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων προσφερομένην. Διδάσκει γὰρ αὐτοὺς ἡ προφητικὴ χάρις, ὁποίοις δεῖ τὸν Θεὸν ἱλεώσασθαι ῥήμασι, καὶ εἰς ἔλεον διεγεῖραι. Προλέγει δὲ καὶ τὴν ἐσομένην πᾶσιν [31] ἀνθρώποις διὰ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ σωτηρίαν.

β'. « Ὁ ποιμαίνων τὸν Ἰσραὴλ, πρόσχες. » Σὲ, Δέσποτα, τὸν ποιμένος δίκην τοῦ λαοῦ προμηθούμενον δέξασθαί μου τὴν ἱκετείαν ἀντιβολῶ. « Ὁ ὁδηγῶν [32] ὡσεὶ πρόβατον [33] τὸν Ἰωσήφ. » Οἷόν τισι λύκοις περιπεσόντα τοῖς ἀδελφοῖς [34], τῶν ἐκείνων ἀπαλλάξας χειρῶν, ἐποδήγησας εἰς Αἴγυπτον, καὶ κρείττονα [35] D τῶν ἐπιβουλευσάντων ἀπέφηνας. Οὕτω τὴν εἰς αὐτοὺς γεγενημένην κηδεμονίαν διεξελθὼν, ἐπὶ τὴν

terfecti sunt, salvos reddas, novamque juventutem ex ipsis efficias.

Vers. 12. « Redde vicinis nostris septuplum in sinu eorum opprobrium ipsorum, quod intulerunt tibi, Domine. » * Multiplices pœnas blasphemiæ finitimis irroga. Non enim certum numerum his verbis declaravit, sed maximam pœnam ipsis infligi petiit. Simile est illud : « Sterilis genuit septem ʲ, » hoc est multos. Dixit autem *sinum* per metaphoram ductam ab illis, qui aliquid in sinu ferunt, et tuto continent, ut nihil excidat ; quasi dicat : Imple eos calamitatibus semper imminentibus.

Vers. 13. « Nos autem populus tuus, et oves pascui tui, confitebimur tibi in sæculum, in generationem et generationem annuntiabimus laudem tuam. » Nos autem, qui tuus populus vocamur, tuusque grex nominamur, semper hymnos tibi offeremus, et gratias pro beneficiis agemus : cumque litteris ea mandaverimus, posteris hominibus
1171 horum narrationem trademus. Verbum *Confitebimur*, quo usi sunt, idem est quod *Gratias agemus* : gratiarum actionem autem verbum illud exprimit.

INTERP. PSALMI LXXIX.

Vers. 1. « In finem, in hymnis : pro his qui mutabuntur. Testimonium Asaph. Psalmus pro Assyrio. » Præsens psalmus quarumdam rerum vicissitudinem prædicit : mutatio enim hoc declarat, et testificatur ; propterea et *testimonium* inscriptioni apponitur. Prædicit autem Spiritus gratia Judæorum captivitatem, et servitutem quam apud Babylonios servierunt. Formatus est autem psalmus in deprecationem universorum Deo ab illis ipsis quasi oblatam. Docet enim ipsos prophetica gratia, quibus verbis Deum placare et ad misericordiam excitare oporteat. Vaticinatur etiam salutem omnibus hominibus futuram per Dominum Christum.

Vers. 2. « Qui pascis Israelem, attende. » Te, Domine, obsecro, ut meas preces admittas, qui pastoris instar populum gubernas. « Qui ducis Josephum velut ovem. » Josephum, qui in fratres, velut in quosdam lupos inciderat, ab illorum manibus liberatum, in Ægyptum deduxisti, insidiantibusque superiorem fecisti. Sic curam iis exhibitam cum enarrasset, ad magis generalem potentiam

ʲ I Reg. II, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[16] *Περισῶσαι*. Abest a cod. 2. cod. 1 φυλάξαι. [17] Rec. lectio est ἑπταπλάσια. [18] cod. 1 Πολλαπλασίονα. [19] *Τῆς βλασφ*. Des. in cod. 2. [20] cod. 2 ἐπενεχθῆναι. [21] cod. 1 τοιοῦτόν ἐστιν. [22] *Δέ*. Rec. lectio h. l. est γάρ. [23] *Ὁ Θεός*. Additur in edit. Ald. et Compl. [24] *Ἡμεῖς δέ*. cod. 1 λέγει δὲ ὅτι ἡμεῖς. [25] *Οἱ*. Abest a cod. 2. [26] *Ἀντὶ — δηλοῖ*. Des. in cod. 2 ubi post ἀνθομολ. sequitur εἰρήκασι. [27] *Ὄνομα*. cod. 1 add. τοῦτο. [28] *Ἐν ὕμνοις*. Abest a cod. 1 et a textu Hebr. ac Græco τῶν Ο'. [29] *Ψαλμὸς — Ἀσσυρίου*. Des. in cod. 2. In cod. 1 des. tantum ψαλμός. [30] cod. 2 πρόκειται. [31] *Πᾶσιν — σωτηρίαν*. cod. 1 τῶν ἐθνῶν καὶ πάντων ἀνθρώπων σωτηρίαν διὰ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας τῆς ἐκ Παρθένου τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. [32] *Ὁ ὁδηγῶν*. cod. 1 præm. σὺ γὰρ εἶ. [33] Rec. lectio. h. l. est πρόβατα. [34] cod. 2 περιπεσόντας τοὺς ἀδελφούς. [35] cod. 2 κρείττονας.

sermonem transfert. * « Qui sedes super Cherubim, manifestare. » **1172** Quoniam enim horum duntaxat magnus Moses effigies quasdam in Sanctis sanctorum consecravit, et in medio horum propitiatorium posuit, per illud vero pontificibus Deus se aliqua ratione conspiciendum præbebat, jure hoc in loco de Cherubim mentionem fecit, atque illum, qui supra hos sedet, manifestari precatus est.

VERS. 3. « Coram Ephraim, et Beniamin, et Manasse. » Ut tuo populo appareas, inquit, obsecro. Per tribus enim commemoratas omnem designavit populum. Harum autem meminit, quoniam de Josepho mentionem fecit. Ephraim vero et Manasses filii fuerunt Josephi, et Benjamin frater ejus uterinus. « Excita potentiam tuam, et veni, ut salvos facias nos. » Tanquam patientem et quiescentem, Deum excitat : Omnem tuam, inquit, potentiam excita, nostram salutem procurans. [Illud quidem, ut jam in superioribus a me dictum est, populus precatur qui tunc ab Assyriis captivus tenebatur, hoc vero etiam gentes orant, quibus salus a benefactore conferenda curæ fuit. Hanc enim esse mentem prophetæ, innuunt etiam ea quæ sequuntur.]

VERS. 4. « Deus virtutum, converte nos. » A servitute nos libera, et reditum largire. [Illi quidem, ut e Babylone reduces fiant, hi vero, ut ab idolis liberentur, orant.] Deinde negotii facilitatem docet. « Et fac ut splendeat facies tua, et salvi erimus. » Satis enim est, si apparueris, ut nostris calamitatibus finem imponas.

VERS. 5. « Domine Deus virtutum, quousque **1173** irasceris orationi servorum tuorum? » Quousque, Domine, meas preces respuis, ob mea delicta iratus? Servum autem ejus populum nominat. Nam et alii interpretes, *in orationem populi tui*, pro *servi tui*, posuerunt.

VERS. 6. « Cibabis nos pane lacrymarum, et potum dabis nobis cum lacrymis in mensura. » Tempus hoc loco mutatum est : nam cæteri tanquam gesta hæc essent dixerunt : « Cibasti nos pane lacrymarum, et potum dedisti nobis cum lacrymis in mensura. » Dicit autem : Et cibum nostrum et potum lacrymis miscuisti. Lugentes enim, et mœrentes necessarium cibum sumimus. Hoc autem fecit supplicia peccatis rependens. Hoc etiam Dominus dicit : « Qua mensura mensi fueritis, iterum mensurabitur vobis [k]. » Hanc mensuram etiam propheta Zacharias vidit, Babylonis interitum prædicens.

[k] Matth. VII, 1.

A γενικωτέραν ἐξουσίαν μετέθη. « Ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ, ἐμφάνηθι. » Ἐπειδὴ γὰρ τούτων μόνων [36] ὁ μέγας Μωσῆς ἐκτυπώματά τινα ἐν τοῖς Ἁγίοις τῶν ἁγίων ἀνέθηκε, καὶ μέσον τούτων τὸ ἱλαστήριον τέθεικε [37], δι' ἐκείνου δέ τις ἐπιφάνεια [38] θεία τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἐγένετο, εἰκότως ἐνταῦθα καὶ τῶν Χερουβὶμ ἐμνημόνευσε, καὶ τὸν τούτοις ἐπικαθήμενον ἐπιφανῆναι ἱκέτευσεν [39].

γ'. « Ἐναντίον Ἐφραῒμ, καὶ Βενιαμὶν, καὶ Μανασσῆ. » Ἐπιφανῆναί σε, φησὶν, ἱκετεύω τῷ σῷ λαῷ. Διὰ γὰρ τῶν εἰρημένων φυλῶν πάντα δεδήλωκε τὸν λαόν. Τούτων δὲ ἐμνημόνευσεν, ἐπειδὴ καὶ τοῦ Ἰωσὴφ ἐποιήσατο μνήμην. Τοῦ δὲ Ἰωσὴφ ὁ μὲν Ἐφραῒμ καὶ ὁ Μανασσῆς παῖδες· ὁ δὲ Βενιαμὶν ἀδελφὸς ὁμομήτριος. « Ἐξέγειρον τὴν δυναστείαν
B σου, καὶ ἐλθὲ εἰς τὸ σῶσαι ἡμᾶς. » Ὡς μακροθυμοῦντα [40], καὶ ἡσυχίᾳ χρώμενον, τὸν Θεὸν διανίστησιν. Ἅπασάν σου τὴν δύναμιν, φησὶ, κίνησον, τὴν ἡμετέραν πραγματευσάμενος [41] σωτηρίαν. [[42] Τοῦτο μὲν, ὡς εἴρηταί μοι ἀνωτέρω, ὁ ἀνδραποδισθεὶς τὸ τηνικαῦτα παρὰ τῶν Ἀσσυρίων λαὸς, τοῦτο δὲ τὰ ἔθνη ἀντιβολεῖ, κηδόμενα τὴν παρὰ τοῦ εὐεργέτου σωτηρίαν· τοῦτο γὰρ θέλει εἰπεῖν ὁ προφητικὸς νοῦς καὶ διὰ τῶν ἑξῆς.]

δ'. « Ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων [43], ἐπίστρεψον ἡμᾶς. » Τῆς [44] δουλείας ἐλευθέρωσον, καὶ τὴν ἐπάνοδον χάρισαι. [[45] Ὁ μὲν τὴν ἐκ Βαβυλῶνος ἱκετεύων, ὁ δὲ τὴν ἐξ εἰδώλων ἐπιστροφήν.] Εἶτα τοῦ πράγματος διδάσκει τὴν εὐκολίαν. « Καὶ ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν
C σου, καὶ σωθησόμεθα. » Ἀρκεῖς γὰρ φαινόμενος λῦσαι τὰς συμφοράς.

ε'. « Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, ἕως πότε ὀργίζῃ ἐπὶ τὴν προσευχὴν τῶν δούλων σου [46]; » Μέχρι πότε, Δέσποτα, τὰς ἐμὰς παραπέμπῃ λιτὰς, ἐπὶ τοῖς ἐμοῖς πλημμελήμασιν ὀργιζόμενος; Δοῦλον δὲ αὐτοῦ τὸν λαὸν ὀνομάζει. Καὶ γὰρ οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ, *Ἐπὶ τὴν προσευχὴν τοῦ λαοῦ σου*, ἀντὶ τοῦ, *δούλου* [47] *σου*, τεθείκασιν.

ς'. « Ψωμιεῖς ἡμᾶς [48] ἄρτον δακρύων· καὶ ποτιεῖς ἡμᾶς ἐν δάκρυσιν ἐν μέτρῳ [49]. » Ὁ χρόνος ἐνταῦθα ἐνήλλακται· καὶ γὰρ οἱ ἄλλοι ὡς γεγενημένα ταῦτα εἰρήκασιν· « Ἐψώμισας ἡμᾶς ἄρτον δακρύων, καὶ ἐπότισας ἡμᾶς μετὰ [50] δακρύων μέτρῳ. » Λέγει δὲ, ὅτι Καὶ τὴν τροφὴν ἡμῶν, καὶ τὸ πόμα δάκρυσι
D συνεκέρασας· ὀδυρόμενοι γὰρ καὶ στένοντες μεταλαγχάνομεν [51] τῆς ἀναγκαίας τροφῆς. Τοῦτο δὲ πεποίηκεν [52] ἀντιμετρήσας ταῖς ἁμαρτίαις τὴν τιμωρίαν. Τοῦτο [53] καὶ ὁ Κύριος· « Ὧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται [54] ὑμῖν. » Τοῦτο καὶ Ζαχαρίας εἶδεν ὁ προφήτης τὸ μέτρον, τῆς Βαβυλῶνος προ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[36] *Μόνων*. cod. 1 addit τῶν Χερουβὶμ λέγω. [37] cod. 2 ἀνέθηκε. [38] cod. 1 ἐμφάνεια. [39] *Ἱκέτευσεν*. cod. 1 add. καὶ τίνος ἕνεκεν διὰ τῶν ἑξῆς λέγει. [40] cod. 2 μακροθυμίᾳ. [41] cod. 2 πραγματευόμενος. [42] E cod. 1. [43] *Τῶν δυν*. Abest a cod. 1 et a textu Hebr. ac Græco τῶν Ο'. [44] *Τῆς*. cod. 2 præm. ἀντὶ τοῦ. [45] E cod. 1. [46] *Τῶν δούλων σου*. Hebr. עמך *populi tui*. Rec. lectio est τοῦ δούλου. [47] cod. 2 τῶν δούλων. [48] *Ἡμᾶς*. Hebr. האכלתם *cibasti eos*. Sicque deinde, *potum dedisti illis*. [49] *Ἐν μέτρῳ*. Hebr. שליש *mensura magna*. [50] *Μετὰ — μέτρῳ*. cod. 1 ἐν δάκρυσιν ἐν μέτρῳ. [51] cod. 1 μεταλαμβάνομεν. [52] cod. 2 πεποίηκας. [53] *Τοῦτο*. cod. 1 οὕτω. [54] cod. 2 μετρηθήσεται.

θεσπίζων τὸν ὄλεθρον. Δύο γὰρ ἔφησε θεᾶσθαι[55] A γυναῖκας, ἔποπος μὲν[56] ἐχούσας πτερά, τὸ δὲ μέτρον φερούσας, καὶ τοῦτο προσταχθείσας εἰς Βαβυλῶνα κομίσαι. Διὰ τούτων δὲ[57] διδασκόμεθα τῆς θείας ψήφου τὸ δίκαιον.

ζ'. « Ἔθου ἡμᾶς εἰς ἀντιλογίαν τοῖς γείτοσιν ἡμῶν, καὶ οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν ἐμυκτήρισαν ἡμᾶς. » Ἐπονείδιστοι[58] γεγόναμεν καὶ τοῖς γειτονεύουσιν ἔθνεσιν, ἀεὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἐσχηκόσι[59] δυσμένειαν· [[60] ἀλλ' ὅμως οὐκ ἀπέστημέν σου· τοῦτο γὰρ διὰ τῶν ἑξῆς ἔφη].

η'. « Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, ἐπίστρεψον ἡμᾶς· καὶ ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου, καὶ σωθησόμεθα. » Τῇ σῇ τοίνυν ἐπιφανείᾳ σκέδασον τὸ ζοφῶδες νέφος τῶν συμφορῶν, καὶ τὴν ἐπάνοδον[61] χάρισαι· B [[62] τοῦτο μὲν ὁ λαὸς ἀντιβολῶν· τοῦτο δὲ καὶ τὰ ἔθνη· ἐπιφάνειαν λέγων τὴν ἔνσαρκον παρουσίαν.] Δυνατὸς γὰρ εἶ, καὶ τῶν δυνάμεων Κύριος. [Τότε μὲν ἀοράτως ἐκείνους ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἀνακαλούμενος, τὰ δὲ ἔθνη τῇ σῇ οἰκονομίᾳ περιποιησάμενος.] Εἶτα τὰς παλαιὰς εὐεργεσίας διέξεισι, τῆς ὁμοίας ἀπολαῦσαι προμηθείας ἀντιβολῶν.

θ', ι'. « Ἄμπελον[63] ἐξ Αἰγύπτου μετῆρας, ἐξέβαλες ἔθνη, καὶ κατεφύτευσας αὐτήν. Ὡδοποίησας ἔμπροσθεν αὐτῆς[64]· καὶ κατεφύτευσας τὰς ῥίζας αὐτῆς, καὶ ἐπλήρωσε τὴν γῆν[65]. » Σὺ[66], Δέσποτα, τὴν ἄδικον τῶν Αἰγυπτίων κατέλυσας δυναστείαν· σὺ τὰ[67] τῶν Χαναναίων ἔθνη πανωλεθρίᾳ παρέδωκας, καὶ τὸν σὸν λαὸν καθάπερ ἄμπελον ἐξ Αἰγύπτου C μεταγαγὼν, καὶ πᾶσαν κατὰ τὴν ὁδὸν δωρησάμενος εὐκολίαν, ἐν τῇ τῶν Χαναναίων αὐτὸν[68] κατεφύτευσας γῇ.

ια', ιβ'. « Ἐκάλυψεν[69] ὄρη ἡ σκιὰ αὐτῆς, καὶ αἱ ἀναδενδράδες αὐτῆς τὰς κέδρους τοῦ Θεοῦ. Ἐξέτεινε[70] τὰ κλήματα αὐτῆς ἕως θαλάσσης· καὶ ἕως ποταμῶν[71] τὰς παραφυάδας αὐτῆς. » Ἄμπελον τροπικῶς τὸν λαὸν ὀνομάσας, ἐπέμεινε τῇ τροπῇ· καὶ *ὄρη* μὲν καλεῖ τὴν τῶν ὁμόρων ἐθνῶν ἰσχύν· *σκιὰν* δὲ ταῦτα[72] καλύπτουσαν τὴν τοῦ Ἰσραὴλ δυναστείαν τούτοις ἐπιτεθεῖσαν· *κέδρους* δὲ *τοῦ Θεοῦ* τοὺς ὑψηλοὺς ἄρχοντας, τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ ἄρχειν εἰληχότας[73]· *ἀναδενδράδας* δὲ[74] τὰς κέδρους συγκαλυπτούσας, τὴν Ἰσραηλιτικὴν βασιλείαν περιφανεστέραν τούτων D γεγενημένην. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ μακαρίου Δαβὶδ, καὶ ἐπὶ τοῦ Σολομῶντος, μεμαθήκαμεν γεγενῆσθαι. Ὁ μὲν γὰρ [[75] μέγας] Δαβὶδ οὐ μόνον παρὰ τῶν Ἀλλοφύλων, καὶ Ἰδουμαίων[76], καὶ Ἀμμανιτῶν, καὶ Μωαβιτῶν, ἀλλὰ καὶ παρὰ Σύρων ἑκατέρων, δασμὸν

Duas enim mulieres se vidisse ait, alas quidem upupæ habentes, mensuram autem ferentes, et jussas hanc * Babylonem ferre. Per hæc autem divinæ sententiæ justitiam discimus.

Vers. 7. « Posuisti nos in contradictionem vicinis nostris, et inimici nostri subsannaverunt nos. » Ignominiosi facti sumus etiam apud finitimas gentes, quæ semper nobiscum inimicitias gesserunt [tamen non defecimus a te. **1174** Hoc enim per sequentia indicat].

Vers. 8. « Domine Deus virtutum, converte nos, et fac ut splendeat facies tua, et salvi erimus. » Tua igitur apparitione tenebrosam calamitatum caliginem discute, et reditum largire. [Hoc quidem populus precatur, idem vero etiam gentes rogant, apparitionem dicentes adventum in carne.] Potens enim es, et potentiarum Dominus. [Qui tunc quidem invisibili modo illos e captivitate evocasti, gentes autem œconomia tua salvasti.] Deinde antiqua beneficia persequitur, obsecrans ut eamdem opem consequatur.

Vers. 9, 10. « Vitem ex Ægypto transtulisti : ejecisti gentes, et plantasti eam. Dux itineris fuisti in conspectu ejus : plantasti radices ejus, et implevit terram. » Tu, Domine, injustum Ægyptiorum dominatum evertisti, tu Chananæorum gentes omnino delevisti; cumque populum tuum velut vitem ex Ægypto transtulisses, omnemque commeatus copiam pariter largitus esses, in Chananæorum terram ipsum transplantasti.

Vers. 11, 12. « Operuit montes umbra ejus, et arbusta ejus cedros Dei. Extendit palmites suos usque ad mare, et usque ad flumina propagines suas. » Cum per translationem populum nominasset vitem, perstitit in figura, et *montes* quidem vocat finitimarum gentium robur, *umbram* vero quæ hos operit, Israelis potentiam **1175** his impositam, *cedros* autem *Dei*, sublimes principes, qui a Deo imperium sortiti sunt, *arbusta* vero, quæ cedros operuerunt, Israeliticum regnum, quod illustrius illas effecturum est. Hoc vero tempore beati Davidis et Salomonis evenisse scimus. Nam magnus David non modo ab Allophylis, et Idumæis, et Ammonitis, et Moabitis, verum etiam ab utrisque Syris vectigal recipiebat : ad Salomonem vero etiam Æthiopum regina cucurrit : sic apud omnes evaserat celeber-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[55] cod. uterque, ἔφη τε θεᾶσθαι. [56] *Ἔποπος μέν*. cod. 2 ἐπ' ὤμων. [57] *Δέ*. Abest a cod. 1. [58] *Ἐπον*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [59] cod. 2 ἐσχηκότες. [60] E cod. 1. [61] *Ἐπάνοδον*. cod. 1 præm. σήν. [62] E cod. 1. [63] *Ἄμπελον*. cod. 1 add. λέγων. [64] *Ὡδοπ. ἔμπρ. αὐτῆς*. Hebr. *purgasti* (terram) *ante eam*. Symm. ἀπεσκεύασας ἔμπροσθεν αὐτῆς. [65] Rec. lectio h. l. est ἐπλήσθη ἡ γῆ. [66] *Σύ*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [67] *Τὰ — ἄμπελον*. Des. in cod. 1. [68] cod. uterque, αὐτήν. [69] *Ἐκάλυψεν*. Hebr. כסו *obtecti sunt*. [70] *Ἐξέτεινε*. Hebr. שלחת *emisisti*. [71] Rec. lectio h. l. est ποταμοῦ. [72] *Ταῦτα*. cod. 2 præm. τήν. [73] cod. 1 εἰληφότας. [74] *Δέ*. Abest a cod. 1. [75] E cod. utroque suppl. [76] *Ἰδουμαίων*. E cod. 1 substitutum pro Ἰουδαίων.

rimus. *Vitis* porro *palmites* populi frequentiam dicit : et propagines, proselytos, qui ex gentibus accesserunt, quique divinam cognitionem receperunt. Per omnia autem hæc pristinam populi felicitatem declaravit.

VERS. 13. « Cur destruxisti maceriem ejus, et vindemiant eam omnes qui prætergrediuntur viam? » Cur illam cura tua destituisti, expugnabilemque fecisti quibuslibet cupientibus offendere? *Maceriem* autem tutelam vocavit. Nam quod est maceries vineæ, hoc Dei providentia est his, qui ipsa digni habiti sunt. « Prætergredientes porro viam » hostes nuncupavit. Quemadmodum enim viatores vitem, quæ sine sepe et sine custodia est, audacter vindemiant et fructum ejus auferunt : sic qui divina providentia privatus est, facile expugnabilis fit quibuslibet lædere **1176** volentibus.

VERS. 14. « Devastavit eam aper de silva, et singularis ferus depastus est eam. » Diversas Assyriorum incursiones per hæc innuit. Nam Salmanasar et Sennacherim alias civitates diripuerunt ; Nabuchodonosor autem, expugnata Hierosolyma, eos qui mortem evitaverant in servitutem abduxit. Et quia Hierosolymam vitem nuncupaverat, jure agrestem aprum ejus hostem vocavit : præcipue enim vitis inimica est hæc fera. Porro *singularem ferum* appellat, qui solivagus vivit, quique aliis truculentior est, utpote qui cum cæteris consuetudinem minime habet. Quoniam igitur Nabuchodonosor aliis regibus truculentior erat, merito singularem ferum ipsum nominavit.

VERS. 15, 16. « Deus virtutum, convertere, quæso : respice de cœlo, et vide, et visita vitem istam. Et perfice eam, quam plantavit dextera tua. » Oro te igitur potentem Dominum, ut e cœlo vitis vastationem intuearis, maloque curationem ac medelam adhibeas. Tua enim ipsa providentia pristinam felicitatem illi donavit. *Dexteram* vero vocat Providentiam. « Et super Filium hominis quem confirmasti tibi. » Hoc in loco Domini Christi ex hac vite ortum docet. Orat enim ut vitis **1177** cura ejus digna habeatur, ob templum quod ex ipsa assumendum erat, quod Filium hominis manifesto nuncupavit. Similiter et Dominus in sacris Evan-

A ἐκομίζετο[77]· πρὸς δὲ τὸν Σολομῶντα καὶ ἡ Αἰθιόπων[78] ἔδραμε βασιλίς[79]· οὕτω παρὰ πᾶσιν ἐγένετο πολυθρύλλητος. *Κλήματα* δὲ *τῆς ἀμπέλου*, τοῦ λαοῦ λέγει τὸ πλῆθος· παραφυάδας δὲ, τοὺς προσηλύτους, τοὺς ἐκ τῶν ἐθνῶν προσεληλυθότας, καὶ τὴν θείαν ὑποδεξαμένους[80] ἐπίγνωσιν. Διὰ πάντων δὲ τὴν προτέραν εὐκληρίαν ἐδήλωσε τοῦ λαοῦ.

ιγ'. « Ἱνατί καθεῖλες τὸν φραγμὸν αὐτῆς, καὶ τρυγῶσιν αὐτὴν πάντες οἱ παραπορευόμενοι τὴν ὁδόν; » Τί δήποτε τῆς σῆς αὐτὴν[81] προνοίας ἐγύμνωσας, καὶ πεποίηκας τοῖς ἀδικεῖν βουλομένοις εὐχείρωτον[82]; *Φραγμὸν* δὲ τὴν ἀσφάλειαν κέκληκεν. Ὃ γάρ ἐστιν ἀμπελῶνι[83] φραγμὸς, τοῦτο ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια τοῖς αὐτῆς[84] ἠξιωμένοις. « Παραπορευομένους δὲ ὁδὸν, » τοὺς πολεμίους. Καθάπερ γὰρ B οἱ ὁδοιπόροι τὴν ἄφρακτον καὶ ἀφύλακτον[85] ἄμπελον τρυγῶσιν ἀδεῶς, καὶ τὸν αὐτῆς ἀφαιροῦνται καρπόν· οὕτως ὁ τῆς θείας γεγυμνωμένος Κηδεμονίας τοῖς ἀδικεῖν ἐθέλουσιν εὐχείρωτος γίνεται.

ιδ'. « Ἐλυμήνατο αὐτὴν υς[86] ἐκ δρυμοῦ· καὶ μονιὸς ἄγριος[87] κατενεμήσατο αὐτήν. » Τὰς διαφόρους τῶν Ἀσσυρίων ἐφόδους διὰ τούτων ἐδήλωσε. Σαλμανασὰρ γὰρ καὶ Σεναχηρεὶμ τὰς ἄλλας ἐξεπόρθησαν πόλεις· ὁ δὲ Ναβουχοδονόσορ, τὴν Ἱερουσαλὴμ πολιορκήσας, τοὺς τὸν θάνατον διαφυγόντας ἐξηνδραποδίσατο[88]. Καὶ ἐπειδὴ ἄμπελον τὸν Ἰσραὴλ[89] προσηγόρευσεν[90], εἰκότως ὖν[91] ἄγριον ὠνόμασε[92] τὸν τούτου[93] πολέμιον· διαφερόντως δὲ τόδε[94] τὸ θηρίον ἀμπέλων ἐπίβουλον. *Μονιὸν* δὲ *ἄγριον* καλεῖ, C τὸν καθ' ἑαυτὸν διάγοντα σῦν[95], ὃς τῶν ἄλλων ἐστὶν ἀγριώτερος, ἅτε δὴ[96] καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς κοινωνίαν ἀποστρεφόμενος. Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ ὁ Ναβουχοδονόσορ τῶν ἄλλων βασιλέων θηριωδέστερος ἦν, εἰκότως αὐτὸν ὠνόμασε μονιὸν ἄγριον[97].

ιε', ιϛ'. « Ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, ἐπίστρεψον δὴ, καὶ ἐπίβλεψον ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἴδε· καὶ ἐπίσκεψαι τὴν ἄμπελον ταύτην. Καὶ κατάρτισαι αὐτὴν[98], ἣν ἐφύτευσεν ἡ δεξιά σου. » Ἱκετεύω[99] σε τοίνυν τὸν δυνατὸν Δεσπότην, ἰδεῖν ἄνωθεν τῆς ἀμπέλου τὴν λώβην, καὶ θεραπείας ἀξιῶσαι τὸ πάθος. Ἡ σὴ γὰρ αὐτὴ[1] πρόνοια τὴν προτέραν ἔδωκεν εὐκληρίαν. *Δεξιὰν* δὲ καλεῖ τὴν Πρόνοιαν. « Καὶ ἐπὶ Υἱὸν ἀνθρώπου, ὃν ἐκραταίωσας ἑαυτῷ[2]. » Ἐνταῦθα[3] τὴν[4] D ἐκεῖθεν βλάστησιν τοῦ Δεσπότου διδάσκει Χριστοῦ. Ἱκετεύει γὰρ ἐπιμελείας ἀξιωθῆναι τὴν ἄμπελον, διὰ τὸν ἐξ αὐτῆς ληφθησόμενον ναὸν, ὃν Υἱὸν ἀνθρώπου σαφῶς προσηγόρευσεν. Οὕτω καὶ ὁ Κύριος

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[77] cod. 2 ἐμερίζετο. [78] *Αἰθιόπων*. cod. 2 præm. τῶν. cod. 1 add. μέν. [79] cod. 1 βασίλισσα. [80] cod. uterque δεξαμένους. [81] cod. 2 αὐτούς. [82] *Εὐχείρωτον*. cod. 2 add. φραγμόν. [83] cod. uterque ἀμπέλῳ. [84] cod. 2 ταύτης. [85] *Καὶ ἀφυλ.* Abest a cod. 2. [86] *Ὗς*. Rec. lectio h. l. est σῦς. [87] *Μονιὸς ἄγριος*. Hebr. זִיז שָׂדַי *fera agrestis*. [88] cod. uterque ἐξηνδραπόδισε. [89] *Τὸν Ἰσραήλ*. cod. 2 τὴν Ἱερουσαλήμ, quam lectionem Carafa secutus est. [90] *Προσηγ*. cod. 1 add. καὶ ὠνόμασεν ὁ προφήτης. [91] *Ὗν*. cod. 2 οὖν, nisi ex errore librarii ita scriptum sit. [92] *Ὠνόμ*. cod. 1 ἐκάλεσε [93] cod. 2 ταύτης. [94] *Δὲ τόδε*. cod. 2 γάρ. [95] *Σῦν*. Abest ab utroque cod. [96] *Ἅτε δή*. Des. in cod. 2. [97] *Ὠνόμ. μον. ἀγρ.* cod. 1 ἡ προφητεία μονιὸν ἄγριον προσηγόρευσε· διὸ δὴ ταῦτα φησί. [98] *Κατάρτισαι αὐτήν*. Hebr. כַנָּה *plantam* s. *surculum*. [99] *Ἱκετεύω*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [1] cod. uterque αὕτη. [2] cod. 1 σεαυτῷ, quæ est rec. lectio h. l. [3] cod. 2 ἐντεῦθεν. [4] *Τὴν — Χριστοῦ*. cod. 1 τὴν οἰκονομίαν προλέγει τοῦ δεσπότου Χριστοῦ.

ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις, καίτοι Θεὸς ὢν [a] ὁμοῦ A καὶ ἄνθρωπος, Υἱὸν ἀνθρώπου ἑαυτὸν ὀνομάζει, ἀπὸ τῆς ὁρωμένης φύσεως τὴν προσηγορίαν τιθείς. Διδάσκει τοίνυν ὁ προφητικὸς λόγος, τοὺς δορυαλώτους γεγενημένους ἱκετεῦσαι τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, φειδώ τινα τῆς ἀμπέλου ποιήσασθαι διὰ [6] τὴν ἐκεῖθεν φυομένην [7] σωτήριον ῥίζαν. Οὕτω γὰρ [8] ἑαυτὸν καὶ ὁ Κύριος [9] ὀνομάζει λέγων· « Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ, ὑμεῖς τὰ κλήματα, καὶ [10] ὁ Πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστιν. » Ὡς [11] γὰρ ἄνθρωπος, ἄμπελός ἐστιν· ὡς δὲ Θεὸς, καὶ γεωργὸς, σπείρων σπέρμα καλὸν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκ ταύτης ἐβλάστησε [12] τῆς ἀμπέλου, τῆς ἀχρήστου γεγενημένης, καὶ ἀκάνθας ἀντὶ βοτρύων τῷ γεωργῷ προσενεγκούσης, αὐτὸς ἀληθινὴ γέγονεν ἄμπελος, καὶ κλήματα ἐβλάστησε μέγιστα, τῶν [13] εἰς αὐτὸν πε- B πιστευκότων τὸ πλῆθος. Τούτων [14] ἀληθῶς ἡ σκιὰ ἐκάλυψε τὰ ὄρη, καὶ αἱ ἀναδενδράδες τὰς κέδρους. Αὕτη ἀληθῶς ἡ ἄμπελος ἐξέτεινε τὰ κλήματα ἕως θαλάσσης, καὶ ἕως ποταμῶν τὰς παραφυάδας αὐτῆς. [[15] Οὐδὲ γάρ ἐστι τόπος, οὐκ ἔστιν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, ἐν ᾧ οὐχ ἵδρυνται τῆς ἀμπέλου ταύτης αἱ θεῖαι λῃνοί.] Διὰ ταύτην ἱκετεύουσι κἀκείνην ἀπολαῦσαι φειδοῦς, τὰ παντοδαπὰ αὐτῆς διηγούμενοι [16] πάθη.

ιζ'. « Ἐμπεπυρισμένη πυρὶ, καὶ ἀνεσκαμμένη. » Ἐντεῦθεν μάλιστα δῆλον [17], ὡς τὰ κατὰ τὸν Βαβυλώνιον ὁ ψαλμὸς καὶ οὐ τὰ κατὰ τὸν Ἀντίοχον, ὥς τισιν ἔδοξε, προθεσπίζει. Ὁ Βαβυλώνιος γὰρ καὶ τὸν νεὼν [18] ἐνέπρησε, καὶ τῆς πόλεως τὸ πλεῖστον πυρὶ παραδέδωκεν· οὕτω καὶ ἐνταῦθά φησιν, ὅτι οὐ C μόνον τὸν καρπὸν ἀπῆλθον τρυγήσαντες, ἀλλὰ καὶ ἀνέσκαψαν, καὶ πρόῤῥιζον αὐτὴν ἀνέσπασαν, καὶ πυρὶ κατηνάλωσαν. « Ἀπὸ ἐπιτιμήσεως τοῦ προσώπου σου ἀπολοῦνται. » [[19] Ἀλλὰ σοῦ φαινομένου καὶ κινουμένου, φροῦδοι γενήσονται παντελῶς καὶ τὸν ὄλεθρον δέξονται.]

ιη'. « Γενηθήτω ἡ χείρ σου ἐπ' ἄνδρα δεξιᾶς σου, καὶ ἐπὶ υἱὸν ἀνθρώπου ὃν ἐκραταίωσας σεαυτῷ. » [Ἀπολαύσωμεν τοίνυν τῆς σῆς κηδεμονίας διὰ τὸ οὕτω σε φιλανθρωπίᾳ νικώμενον ἐξ ἡμῶν σαρκοῦσθαι· *Υἱὸν* δὲ *ἀνθρώπου* τὸν Κύριον τῆς δόξης ὀνομάζει· περὶ οὗ Παῦλος· « Εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ αὐτὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. »]

ιθ'. « Καὶ οὐ μὴ ἀποστῶμεν ἀπὸ σοῦ. » [[20] Ἀψε-

gelils, cum esset Deus simul et homo, Filium hominis se ipsum nominat [m], a natura, quæ cernebatur, appellationem sibi imponens. Docet igitur propheticus sermo ejus, qui captivi facti erant, * Deum rerum omnium obsecrare, ut viti parcat propter salutarem radicem, quæ illinc producenda erat. Sic enim seipsum etiam Dominus ipse nominat, dicens : « Ego sum vitis vera, vos palmites, et Pater meus agricola est [n]. » Nam ut homo vitis est : ut Deus autem etiam agricola est, bonum semen serens in agro suo. Quoniam enim ex hac vite ortus est, quæ inutilis evasit, quæque pro botris spinas agricolæ attulit, ipse factus est vitis vera, maximosque palmites produxit, multitudinem scilicet eorum qui in eum crediderunt. Horum umbra vere montes operuit, et **1178** arbusta cedros. Ista vere vitis extendit palmites usque ad mare, et usque ad flumina propagines suas. [Non est enim locus sub cœlo, ubi non sit sancta Ecclesia ex hac vite derivata.] Propter hanc obsecrant, ut et illa veniam consequatur, narrantes omnia ejus mala quæ passa est.

VERS. 17. « Accensa igne, et suffossa. » Hinc præcipue patet, psalmum de rebus Babylonii, et non de rebus Antiochi, ut quibusdam visum est, vaticinari. Nam Babylonius et templum combussit, et plurimam urbis partem igni tradidit. Sic et hoc loco dicit, non modo fructibus decerptis eum abiisse, verum etiam illam effodisse, et radicitus evulsisse, atque igne consumpsisse. « Ab increpatione vultus tui peribunt. » [Si autem tu apparueris et commotus fueris, prorsus evanescent et peribunt.]

VERS. 18. « Sit manus tua super virum dexteræ tuæ, et super Filium hominis quem confirmasti tibi. » [Fruamur itaque provida tua cura, quia tantum apud te valuit tuus in nos amor, ut carnem indueris. *Filium* autem *hominis* vocat Dominum gloriæ, de quo Paulus dicit : « Si enim cognovissent, cruci non affixissent Dominum gloriæ [o]. »

VERS. 19. « Et ne discedamus a te. » [Verax enim

[m] Matth. XVI, 13; Marc. XIV, 21; Luc. XXII, 22. [n] Joan. XV, 1. [o] I Cor. II, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[5] *Ὤν*. In cod. 1 ponitur post ἄνθρωπος. [6] *Διὰ—ῥίζαν*. cod. 1 Διὰ τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ὑπόσχεσιν· καθάπερ φησὶν ὁ Ἀπόστολος· τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ Θεὸς, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχεν ὀμόσαι, ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ, λέγων· Ἦ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε· ὡς καὶ αὐτῷ τούτῳ τῷ προφήτῃ ὤμοσε Κύριος τῷ Δαβὶδ, Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου· καθάπερ ὁ κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων τὸν Θεὸν Λόγον λέγει τὸ κάτα σάρκα. *Ob promissionem patribus datam: prout Apostolus dicit* (Hebr. VI, 13, 14) : « *Abrahamo enim promissionem dans Deus, cum non haberet per quem juraret, juravit per seipsum, dicens : Benedicendo benedicam tibi et multiplicaturus sum te.* » *Sic quoque huic ipsi prophetæ Davidi juravit Deus* (II Reg. VII, 12; Act. II, 30) : « *Ex te progenitum ponam super thronum tuum.* » *Nec minus apostolorum princeps Deum vocat Verbum, quoad carnem.* [7] cod. 2 φυησομένην. [8] *Γάρ*. cod. 1 καί. [9] *Καὶ ὁ Κύριος*. cod. 1 μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν. [10] *Καί*. Abest ab utroque cod. [11] *Ὡς — γεωργός*. cod. 1 ὥσπερ γὰρ ἐνανθρωπήσας κατ' ἀλήθειαν ἄμπελος χρηματίζει ὁ αὐτὸς καὶ Θεὸς ὑπάρχων καὶ γεωργός. [12] *Ἐβλάστησε*. cod. 1 præm. ἐκών. [13] *Τῶν — πλῆθος*. cod. 1 οὐ μόνον τοὺς μακαρίους ἀποστόλους, ἀλλὰ καὶ τὸ πλῆθος τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων καὶ πιστευόντων ὁσημέραι· [14] *Τούτων*. cod. 1 ὧν. [15] E cod. 1. [16] *Διηγούμενοι*. cod. 1 add. διὰ τῶν ἑξῆς, *per ea quæ sequuntur*. [17] *Δῆλον*. Abest a cod. 1. [18] cod. 2 ναόν. [19] E cod. 1 [20] E cod. 1. Deinde in cod. sequuntur verba textus ζωώσεις — ἐπικαλεσόμεθα.

es, adeo ut sies promissis tuis.] Nam his primitiis ex **1179** nobis arreptis, tota hominum natura verum Deum cognoscet, benignitatemque concessam laudabit. « Vivificabis nos, et nomen tuum invocabimus. » Hoc autem modo etiam mortis imperium destruetur, nosque sempiternam vitam consequemur, te Salvatorem Deum colentes.

Vers. 20. « Domine Deus virtutum, converte nos, et fac ut splendeat nobis facies tua, et salvi erimus. » Propter hæc omnia igitur, et propter futuram salutem, quæ per nos omnibus hominibus concedetur, a molestis rebus nos libera, et largire reditum : si enim tantum apparueris, salutis compotes erimus.

* INTERP. PSALMI LXXX.

Vers. 1. « In finem, pro torcularibus. Psalmus Asaph. » Judæorum revocationem hic psalmus prædicit, atque defectionem quam postea fecerunt : post quam vocatio gentium contigit, pietatisque fructus in sanctis ecclesiis, velut in quibusdam torcularibus Deo oblatus est. Formatur autem psalmi exordium, quasi jam reversi essent, qui illam deprecationem offerunt, et tripudiarent, seque mutuo adhortarentur ad Deum, qui salutem largitus est, collaudandum.

Vers. 2. « Exsultate Deo **1180** adjutori nostro. » Symmachus *benedicite* dixit, Aquila vero, *laudate*. Offerte, ait, hymnum gratiarum actionis Deo, qui suam nobis providentiam impertiit. « Jubilate Deo Jacobi. » Vox triumphalis est jubilatio, ut sæpius diximus. Adhortantur igitur se invicem, ut hymnorum cantilenam Deo texant, qui victoriam tribuit.

Vers. 3. « Sumite psalmum, et date tympanum, psalterium jucundum cum cithara. » Diversis instrumentis divinas laudes celebrabant : et hoc Paralipomenon historia docet. Hortatur igitur propheticus sermo choros illos, ut mutuo reddant concinentem illorum instrumentorum sonum, et ut hi quidem lyris, alii autem tympanis, alii vero citharis Deum celebrent. Symmachus porro *psalterium*, *lyram* appellavit.

Vers. 4, 5. « Clangite in novilunio tuba, in insigni die solemnitatis vestræ. Quia præceptum in

A δῆς γὰρ ὑπάρχεις τὰς σὰς πληρῶσαι ὑποσχέσεις.] Ταύτης [21] γὰρ ἐξ ἡμῶν λαμβανομένης τῆς ἀπαρχῆς, πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις τὸν ἀληθῆ Θεὸν ἐπιγνώσεται, καὶ τὴν γεγενημένην φιλανθρωπίαν ὑμνήσει. « Ζωώσεις ἡμᾶς, καὶ τὸ ὄνομά σου ἐπικαλεσόμεθα. » Τῷ τρόπῳ δὲ τούτῳ καὶ τοῦ θανάτου τὸ κράτος λυθήσεται, καὶ ἡμεῖς τῆς ζωῆς τῆς αἰωνίου τευξόμεθα, σὲ προσκυνοῦντες τὸν Σωτῆρα Θεόν.

κ'. « Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, ἐπίστρεψον ἡμᾶς· καὶ ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου, καὶ σωθησόμεθα. » Διὰ ταῦτα τοίνυν ἅπαντα, καὶ [22] τὴν ἐσομένην δι' ἡμῶν ἅπασιν ἀνθρώποις σωτηρίαν, λῦσον [23] μὲν ἡμῖν τὰ σκυθρωπὰ, χάρισαι [24] δὲ τὴν [25] ἐπάνοδον· εἰ γὰρ μόνον φανῇς [26], τῆς σωτηρίας τευξόμεθα.

B

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Π' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ τῶν ληνῶν [27], ψαλμὸς τῷ Ἀσάφ. » Τὴν Ἰουδαίων οὗτος ὁ ψαλμὸς ἀνάκλησιν προθεσπίζει, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα γενομένην [28] ἀλλοτρίωσιν· μεθ' ἣν ἡ κλῆσις τῶν ἐθνῶν, καὶ ὁ τῆς εὐσεβείας Καρπὸς, ὡς ἐν ληνοῖς τισι ταῖς ἁγίαις ἐκκλησίαις τῷ Θεῷ προσφερόμενος. Ἐσχημάτισται δὲ τοῦ ψαλμοῦ τὸ προοίμιον, ὡς ἐπανελθόντων ἤδη τῶν [29] τὴν ἱκετείαν προσενηνοχότων ἐκείνην, καὶ χορευόντων, καὶ ἀλλήλοις παρεγγυώντων ὑμνεῖν [30] τὸν σεσωκότα Θεόν.

β'. « Ἀγαλλιᾶσθε τῷ Θεῷ τῷ βοηθῷ ἡμῶν [31]. » Ὁ δὲ Σύμμαχος, *εὐφημεῖτε* εἴρηκεν· ὁ δὲ Ἀκύλας, *αἰνοποιεῖτε*. Προσενέγκατε, φησὶ, τῷ Θεῷ τὸν χαριστήριον ὕμνον, τῷ τῆς οἰκείας ἡμῖν μεταδεδωκότι C προνοίας. « Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » Ἐπινίκιος ὁ ἀλαλαγμὸς [32], ὡς πολλάκις εἰρήκαμεν. Παρακελεύονται τοίνυν ἀλλήλοις τῷ τὴν νίκην δωρησαμένῳ Θεῷ τὴν ὑμνῳδίαν ὑφῆναι [33].

γ'. « Λάβετε ψαλμὸν, καὶ δότε τύμπανον· ψαλτήριον [34] τερπνὸν μετὰ κιθάρας. » Διαφόροις ὀργάνοις κεχρημένοι τὴν θείαν ἀνεκρούοντο μελῳδίαν· καὶ τοῦτο τῶν Παραλειπομένων ἡ ἱστορία διδάσκει. Παρεγγυᾷ τοίνυν τοῖς χοροῖς ἐκείνοις ὁ λόγος ἀλλήλοις ἀντιδιδόναι [35] τὴν παναρμόνιον τῶν ὀργάνων ἐκείνων ἠχήν· καὶ τούτους μὲν λύραις, ἐκείνους δὲ τυμπάνοις, ἄλλους δὲ κιθάραις τὸν Θεὸν ἀνυμνῆσαι. Τὸ δὲ [36] *ψαλτήριον* ὁ Σύμμαχος [37] *λύραν* ἐκάλεσεν [38].

D δ', ε'. « Σαλπίσατε ἐν νεομηνίᾳ σάλπιγγι, ἐν εὐσήμῳ [39] ἡμέρᾳ ἑορτῆς ὑμῶν. Ὅτι [40] πρόσταγμα

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[21] *Ταύτης — ὑμνήσει*. cod. 1 Σοῦ γὰρ, ὦ φιλάνθρωπε, ἐξ ἡμῶν ἀνθρώπου γενομένου πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις ἀναπλασθεῖσα διὰ τῆς σῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας τὸν ἀληθῆ Θεὸν ἐπιγνώσεται καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς σου γενομένην φιλανθρωπίαν ὑμνήσει· τοῦτο γὰρ λέγει· Ζωώσεις ἡμᾶς καὶ τὸ ὄνομά σου ἐπικαλεσόμεθα. *Cum enim tu, qui hominum amantissimus es, ex nobis homo natus fueris, tota hominum natura per œconomiam tuam et sacrum lavacrum quasi denuo formata, verum Deum agnoscet, tuumque generi nostro exhibitum amorem celebrabit. Hoc enim sibi volunt illa : Vivificabis nos et nomen tuum invocabimus.* » [22] *Καὶ — σωτηρίαν*. cod. 1 καὶ τῆς ἐσομένης σου διὰ τῆς οἰκονομίας ἀπολαύσαντες φιλανθρωπίας. [23] cod. 1 διαλυθείη. [24] cod. 1 χαρίσῃ. [25] *Τήν*. cod. 1 præm. ἡμῖν. [26] cod. 1 φανείης. cod. 2 φανείς. [27] *Ληνῶν*. cod. 1 add. Κυρίου. [28] *Γενομένην*. cod. 2 præmittit προλέγει. [29] *Τῶν*. Abest a cod. 1. [30] cod. 1 ἀνυμνεῖν. [31] *Τῷ βοηθῷ ἡμῶν*. Hebr. עוזנו *qui est robur nostrum*. [32] *Ἀλαλ*. cod. 2 add. ἐστιν. [33] cod. 1 ὑφάναι. [34] *Ψαλτήριον — κιθάρας*. Hebr. *Citharam jucundam cum nablio*. [35] cod. uterque ἀντιδοῦναι. [36] *Δέ*. cod. uterque μέντοι. [37] *Σύμμαχος*. cod. 1 add. καὶ οἱ λοιποί. Sed Aquila habet κιθάραν εὐπρεπῆ μετὰ νάβλης. [38] cod. 1 ἐκάλεσαν. [39] *Ἐν εὐσήμῳ*. Hebr. בכסה *in plenilunio*. [40] *Ὅτι*. cod. 1 præm. καὶ τίνος ἕνεκεν διὰ τῶν ἑξῆς λέγει.

τῷ Ἰσραὴλ ἐστιν· καὶ κρῖμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » Ταῖς σάλπιγξιν ἐκέλευσεν ὁ Θεὸς τοὺς ἱερέας κεχρῆσθαι. Ἀνεμίμνησκον δὲ αὗται τὸν λαὸν τῶν ἐν τῷ ὄρει γενομένων σαλπίγγων. Τοῦ Θεοῦ γὰρ τῶν ὅλων ἐν τῷ Σινᾶ ὄρει διαλεγομένου, φωνὴ, φησὶ, τῆς σάλπιγγος ἤχει μέγα. Ἐκείνης τοίνυν τῆς ἐπιφανείας ἀνεμίμνησκον τὸν λαὸν ταῖς σάλπιγξιν οἱ ἱερεῖς κεχρημένοι. Καὶ οὗτοι τοίνυν τοὺς τῆς ἐπανόδου τετυχηκότας, καὶ τῆς θείας ἐπικουρίας [41] ἀπολαύσαντας, εἰκότως μετὰ [42] τῶν ἄλλων ὀργάνων, καὶ ταῖς σάλπιγξι παρεκελεύοντο χρήσασθαι.

ϛʹ. « Μαρτύριον ἐν τῷ Ἰωσὴφ ἔθετο αὐτὸ [43], ἐν τῷ ἐξελθεῖν αὐτὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Ἰωσὴφ ἐνταῦθα πάντα καλεῖ τὸν λαόν· ἐπειδὴ γὰρ τῆς εἰς Αἴγυπτον εἰσόδου ὁ Ἰωσὴφ αὐτοῖς ἐγένετο πρόξενος, ἐξ αὐτοῦ τὸν λαὸν προσηγόρευσε [44]. Λέγει δὲ ὅτι ταύτην ἔδωκε τῷ λαῷ τὴν νομοθεσίαν, τῆς Αἰγύπτου τοῦτον ἐλευθερώσας [45]. Εἶτα τὰς γεγενημένας εὐεργεσίας διέξεισιν. « Γλῶσσαν [46] ἣν οὐκ ἔγνω ἤκουσεν [47]. » Φωνῆς γὰρ πώποτε θείας οὐκ ἀπολαύσας, ταύτης ἐπήκουσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ τὸν νόμον δεχόμενος.

ζʹ. « Ἀπέστησεν [48] ἀπὸ ἄρσεων τὸν νῶτον αὐτοῦ· αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἐν [49] τῷ κοφίνῳ ἐδούλευσαν. » Τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ πόνους, καὶ τὴν πικρὰν δουλείαν, καὶ τὴν [50] πλινθουργίαν διὰ τούτων ἐδήλωσε. Τοῖς ὤμοις γὰρ, ὡς εἰκὸς, φέρειν ἠναγκάζοντο [51] τὸν πηλόν· τὰ δὲ νῶτα διαφερόντως τῶν τοιούτων ἐπαισθάνεται [52] πόνων. Ἐντεῦθεν τὸ τοῦ Θεοῦ πρόσωπον εἰσάγει διαλεγόμενον. Καὶ πρῶτον μὲν τῶν εὐεργεσιῶν τῶν γεγενημένων ἀναμιμνήσκει, εἶτα παραίνεσιν εἰσφέρει καὶ συμβουλήν· μετὰ ταῦτα προλέγει τὴν ἀπείθειαν, καὶ τῆς ἀπειθείας τὴν τιμωρίαν.

ηʹ. « Ἐν θλίψει ἐπεκαλέσω με· καὶ ἐρυσάμην σε. » Ἐστέναξας ἐν Αἰγύπτῳ τοῖς πόνοις ταλαιπωρούμενος, καὶ παραυτίκα [53] φιλανθρωπίας ἠξίωσα. Τοῦτο καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει. « Ἐστέναξαν γὰρ, φησὶν, οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἀπὸ τῶν ἔργων τῶν σκληρῶν, καὶ ἀνέβη ἡ βοὴ αὐτῶν πρὸς τὸν Θεόν. » — « Ἐπήκουσά σε [54] ἐν ἀποκρύφῳ καταιγίδος. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἐπήκουσά σε* [55] *διὰ κρυφαίας βροντῆς*· καὶ οἱ ἄλλοι δὲ τὴν *βρόντησιν* ὁμοίως τεθείκασι [56]. Δηλοῖ δὲ διὰ τούτου ὅτι μὴ [57] φαινόμενος, ἀλλ' ἀόρατον ἔχων τὴν φύσιν [58], κατάδηλον [59] πᾶσιν ἀνθρώποις τὴν σωτηρίαν πεποίηκα [60], οἷόν τινα βροντὴν [61], ταῖς κατὰ τῶν Αἰγυπτίων πληγαῖς σημάνας ἅπασιν ὅσην [62] ποιοῦμαί σου πρόνοιαν.

A Israele est, et judicium Dei Jacobi. » Tubis Deus sacerdotes uti jussit. Istæ autem populo in memoriam revocabant tubas, quæ in monte auditæ fuerunt. Nam, Deo omnium conditore in monte Sina colloquente, Vox, inquit, tubæ valde resonabat. Illius igitur apparitionis populum admonebant sacerdotes tubis utentes. Et hi igitur reditum consecutos, divinaque ope **1181** adjutos, merito commonefaciunt ut cum aliis instrumentis utantur tubis.

VERS. 6. « Testimonium in Joseph posuit illud, cum exiret ipse e terra Ægypti. » * *Joseph* hoc loco totum populum vocat. Quoniam enim Joseph causa fuit, ut ipsi in Ægyptum pedes inferrent, ex ipso
B populum appellavit. Dicit autem se, cum ex Ægypto ipsum liberasset, hanc legem populo dedisse. Deinde collata in eum beneficia persequitur. « Linguam, quam non noverat, audivit. » Nam cum divinam vocem nunquam percepisset, hanc audivit in solitudine legem accipiens.

VERS. 7. « Divertit ab oneribus dorsum ejus, et manus ejus in cophino servierunt. » Perlatos in Ægypto labores, acerbamque servitutem, et lateritium opus his verbis commemorat. Nam humeris, ut verisimile est, lutum ferre cogebantur: terga autem potissimum hujusmodi labores sentiunt. Hinc Dei personam loquentem inducit. Et primum
C quidem collata beneficia in memoriam revocat; deinde admonitionem et consilium affert; postea prædicit contumaciam, et contumaciæ supplicium.

VERS. 8. « In tribulatione invocasti me, et liberavi te. » Ingemuisti in Ægypto laboribus afflictus, et subito benignitatem tibi impertii. Hoc et historia docet. **1182** « Ingemuerunt enim, inquit, filii Israel ob opera dura, et ascendit clamor eorum ad Dominum [q]. » — « Exaudivi te in abscondito tempestatis. » Symmachus autem sic: *Exaudivi te per occultum tonitru*: et reliqui etiam interpretes *tonitru* similiter dixerunt. Significat autem his verbis: Etsi non cernar, sed invisibilem habeam naturam, omnibus tamen hominibus per-
D spicuam feci salutem, veluti quodam tonitru, inflictis in Ægyptios plagis declarans quantam tui curam geram. « Probavi te apud aquam contradictio-

[p] Exod. XIX, 16. [q] Exod. II, 23.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[41] Ἐπικ. cod. uterque add. τε καὶ προνοίας. [42] *Μετά*. cod. 2 præm. καί. [43] Rec. lectio h. l. est αὐτόν. [44] *Προσηγ*. cod. 1 add. ἡ τοῦ θείου πνεύματος πρόγνωσις. [45] *Ἐλευθ*. cod. 1 add. δουλείας. [46] *Γλῶσσαν*. cod. 1 add. λέγων. [47] *Οὐκ ἔγνω ἤκουσεν*. Hebr. לא־ידעתי אשמע *quam haud noveram, audivi*. [48] *Ἀπέστησεν*. Hebr. הסירותי *diverti* s. removi. [49] *Ἐν — ἐδούλ*. Hebr. מדוד תעברנה *a cophino recesserunt*. Symm. κοφίνου ἀπηλλάγησαν. [50] *Δουλ. καὶ τήν*. cod. 2 τῆς δουλείας [51] cod. 2 ἠνάγκαζον. [52] cod. 2 ἐπαισθάνονται. [53] *Παραυτίκα*. cod. 1 add. σέ. [54] Rec. lectio h. l. est σου. [55] *Σέ*. Apud Montf. in Hexapl. ad h. l. leg. σου. [56] *Τεθείκασι*. cod. 1 add. λέγει δὲ ὅτι ἐπήκουσά σε διὰ κρυφαίας βροντῆς. [57] *Μή*. cod. uterque præm. καί. [58] *Φύσιν*. cod. 1 add. Ἀκούει τῶν εἰς αὐτὸν πεποιθότων, ὡς ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς, καὶ ἐπιστάμενος ἄνθρωπον καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ. *Exaudit eos qui spem ponunt in eo, utpote qui explorat corda ac renes, et hominem ejusque animum novit.* [59] *Κατάδηλον*. cod. 1 add. φησί. Ibidem des. τὴν σωτηρίαν. [60] cod. 2 πεποίηκεν. [61] cod. uterque τινὶ βροντῇ. [62] *Ὅσην*. cod. 2 ὅτι.

nis. » Merrham venientes, amaramque invenientes, A et contra Mosen clamaverunt, et contra Deum locuti sunt. Ab eventu igitur locus appellationem sortitus est. Dicit igitur : Ingratam tuam mentem apud illam aquam coargui, facile autem ejus qualitatem converti, et amaram reddidi dulcem.

VERS. 9. « Audi, popule mi, et contestabor te. » Cum igitur potentiam meam expertus sis, prompte accipe leges a me tibi datas. Contestatio enim est, prædicens tibi contumeliæ pœnam, et obedientiæ **1183** fructum.

« Israel, si audieris me, [VERS. 10.] non erit in te deus novus, neque adorabis deum alienum. » B [Apertius autem se ipsis manifestat dicens :]

VERS. 11. « Ego enim sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te e terra Ægypti. » Hæc etiam continet legis exordium : « Ego enim sum, inquit, Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti. Non erunt tibi alii dii præter me [r]. » Et hic igitur jubet, ne alienum et novum deum colant, sed eum qui libertatem ipsis largitus est. Hæc vero et Arii et Eunomii amentiam redarguunt. Si enim non est consubstantialis Unigenitus, jure alienus vocari queat : et si fuit tempus quando non erat, novus est, et non est sempiternus. Manifesto igitur divinam legem transgrediuntur, [et illi in primis qui C impia Nestorii dogmata sua faciunt,] alienum et novum Deum colentes. Verum tempus non est, ut illorum stuporem redarguamus : satis tamen sint hæc ad illorum improbitatem coarguendam. « Dilata os tuum, et implebo illud. » Obtemperantem, inquit, per obedientiam teipsum præbe, et accipies bonorum affluentiam. Hinc ad reprehensionem sermonem convertit.

VERS. 12. « Et non audivit populus vocem meam, **1184** et Israel non attendit ad me. » Ego igitur hoc consilium ipsi attuli : ipse vero nec audire, nec attendere ad ea, quæ a me dicta fuere, voluit.

« Ἐδοκίμασά σε ἐπὶ ὕδατος ἀντιλογίας. » Εἰς Μεῤῥὰν ἐλθόντες, καὶ πικρὸν εὑρόντες τὸ ὕδωρ, καὶ Μωσοῦ κατεβόησαν [63], καὶ τοῦ Θεοῦ κατελάλησαν [64]. Ἀπὸ τοῦ πράγματος τοίνυν ὁ τόπος τὴν προσηγορίαν ἐδέξατο. Λέγει τοίνυν, ὅτι Διήλεγξά σε [65] παρ' ἐκεῖνο τὸ ὕδωρ τὴν ἀχάριστον γνώμην· ῥᾳδίως δὲ [66] αὐτοῦ μετέβαλον τὴν ποιότητα, καὶ γλυκεῖαν ἀπέφηνα τὴν πικράν [67].

θ'. « Ἄκουσον, λαός μου, καὶ [68] διαμαρτύρομαί σου [69]. » Πεῖραν τοίνυν τῆς ἐμῆς δυνάμεως εἰληφὼς, δέξαι προθύμως τὰς παρ' ἐμοῦ σοι προσφερομένας νομοθεσίας. Διαμαρτυρία [70] γάρ ἐστι, προλέγουσά σοι [71] τῆς ἀπειθείας τὴν τιμωρίαν, καὶ τῆς εὐπειθείας τὴν ὠφέλειαν.

« Ἰσραὴλ, ἐὰν ἀκούσῃς μου, [ι'.] οὐκ ἔσται ἐν σοὶ θεὸς πρόσφατος, οὐδὲ προσκυνήσεις θεῷ ἀλλοτρίῳ. » [[72] Καὶ σαφέστερον αὐτοῖς ἑαυτὸν φανεροῖ τῷ εἰπεῖν·

ια'. « Ἐγὼ γάρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, ὁ ἀναγαγών σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Ταῦτα καὶ τοῦ νόμου τὸ προοίμιον ἔχει. « Ἐγὼ γάρ εἰμι, φησὶ [73], Κύριος ὁ Θεός σου, ὁ ἐξαγαγών [74] σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου· οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. » Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν παρακελεύεται ἀλλότριον καὶ νέον [75] μὴ προσκυνῆσαι θεὸν, ἀλλὰ τὸν τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῖς δωρησάμενον [76]. Ταῦτα δὲ καὶ τὴν Ἀρείου καὶ Εὐνομίου [77] παραπληξίαν ἐλέγχει [78]. Εἰ γὰρ οὐχ ὁμούσιος [79] ὁ Μονογενὴς [80], ἀλλότριος ἄρα καλοῖτο ἂν εἰκότως· καὶ εἰ ἦν ὅτε οὐκ ἦν, πρόσφατος καὶ οὐκ ἀΐδιος. Τὸν θεῖον τοίνυν προφανῶς [81] παραβαίνουσι νόμον, [[82] καὶ μάλιστα οἱ τὰ τοῦ δυσσεβοῦς Νεστορίου δογματίζοντες,] ἀλλότριον καὶ πρόσφατον προσκυνοῦντες Θεόν [83]. Ἀλλὰ γὰρ [84] οὐ καιρὸς τὴν ἐκείνων [85] ἐμβροντησίαν διελέγχειν· ἀπόχρη δὲ ὅμως καὶ ταῦτα εἰς ἔλεγχον τῆς αὐτῶν [86] παρανομίας. « Πλάτυνον τὸ στόμα σου, καὶ πληρώσω αὐτό. » Εὐπειθῆ [87], φησὶν, ἑαυτὸν διὰ τῆς εὐπειθείας [88] κατάστησον, καὶ δέξαι [89] τὴν ἀφθονίαν τῶν ἀγαθῶν· ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν κατηγορίαν μεταφέρει τὸν λόγον.

ιβ'. « Καὶ οὐκ ἤκουσεν [90] ὁ λαός μου τῆς φωνῆς μου, καὶ Ἰσραὴλ οὐ προσέσχε μοι. » Ἐγὼ μὲν οὖν ταύτην αὐτῷ τὴν συμβουλὴν προσενήνοχα· αὐτὸς δὲ οὔτε ἀκοῦσαι [91], οὔτε προσέχειν [92] τοῖς ὑπ' ἐμοῦ λεD γομένοις ὑπέσχετο [93].

[r] Exod. XX.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[63] *Καὶ Μωσ. κατεβ.* cod. 2 κατὰ Μωσῆ κατελάλησαν. [64] *Κατελ.* cod. 2 κατεβόησαν. [65] cod. 2 σου. [66] *Δέ.* cod. 1 add. ὅμως. [67] cod. 2 πικρίαν. [68] *Καὶ — σου.* Rec. lectio h. l. est, καὶ λαλήσω σοι, Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτύρομαί σοι. Nostra lectio consentit cum textu Hebr. [69] cod. uterque σοι. [70] cod. 2 διαμαρτύρεσθαι. [71] *Προλέγουσά σοι.* cod. 2 τὸ προειπεῖν. [72] E cod. 1. [73] *Φησί.* Abest ab utroque cod. [74] cod. 1 ἀναγαγών. [75] *Νέον.* cod. 1 χειροποίητον. [76] cod. 2 χαρισάμενον. [77] *Εὐνομίου.* cod. 1 add. καὶ τῶν λοιπῶν αἱρέσεων. [78] cod. 2 ἐλέγξει. [79] cod. 1 ὁμοούσιος. cod. 1 ὅμοιός σου. [80] *Μονογ.* cod. 1 add. τῷ πατρὶ, ὁ σαρκωθεὶς δι' ἡμᾶς καὶ ἄνθρωπος γενόμενος. [81] *Προφ.* Abest a cod. 2. [82] E cod. 1. [83] *Θεόν.* cod. 1 add. Οὗτοι δὲ μάλιστα οἱ καὶ ἄνθρωπον αὐτὸν ἐξ ἀρετῆς καὶ τεθεᾶσθαι φάσκοντες. *Et illi in primis qui aiunt eum fuisse hominem virtute sua spectabilem.* [84] *Γάρ.* Abest a cod. 2. [85] cod. 2 ἐκείνου. [86] *Αὐτῶν.* Abest a cod. 2. [87] cod. 1 εὐτρεπῆ μοι. [88] *Διὰ τῆς εὐπειθ.* Des. in cod. 2. [89] cod. 2 δέξῃ. [90] *Ἤκουσεν.* cod. 1 add. λέγων. [91] cod. 2 ἤκουσεν. [92] cod. 1 προσχεῖν. cod. 2 προσέσχεν. [93] *Ὑπέσχετο.* Abest a cod. 2; cod. 1 autem habet ἠνέσχετο, et add. διὰ δὴ ταῦτά φησιν

ιγ'. « Καὶ[94] ἐξαπέστειλα αὐτοὺς κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα[95] τῶν καρδιῶν αὐτῶν· πορεύσονται ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν. « Ὁ δὲ[96] Σύμμαχος οὕτως[97]· *Ἀφῆκα οὖν*[98] *αὐτοὺς τῇ ἀρεσκείᾳ τῆς καρδίας αὐτῶν, ὁδεύειν ταῖς βουλαῖς αὐτῶν*. Οὕτως[99] δὲ καὶ ὁ Ἀκύλας, *Καὶ ἐξαπέστειλεν αὐτοὺς*[1] *ἐν σκολιότητι καρδίας αὐτῶν*[2], *πορεύσονται ἐν βουλεύμασιν*[3] *αὐτῶν*. Ἀπειθῆ γὰρ αὐτὸν[4] θεασάμενος[5], τῆς μὲν ἐμαυτοῦ κηδεμονίας αὐτὸν[6] ἐγύμνωσα. Εἴασα δὲ αὐτὸν τοῖς οἰκείοις φέρεσθαι λογισμοῖς, ὡς[7] ἀνερμάτιστον[8] καὶ ἀκυβέρνητον σκάφος· πρόκειται[9] δὲ εἰς θεωρίαν τοῖς βουλομένοις ἡ[10] τῆς προφητείας ἀλήθεια. Ἔρημοι γὰρ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας οἱ Ἰουδαῖοι γενόμενοι[11], εἰς ἅπασαν γῆν μὲν καὶ θάλασσαν διεσπάρησαν, δοῦλοι δὲ ἀντ' ἐλευθέρων ἐγένοντο. Δυσσεβείᾳ δὲ πάσῃ συζῶσι, γοητείαις καὶ δαιμόνων ἐπῳδαῖς κεχρημένοι, τὸν δὲ[12] σεσωκότα Θεὸν προσκυνεῖν οὐκ ἐθέλοντες[13].

ιδ', ιε'. « Εἰ ὁ λαός μου ἤκουσέ μου, Ἰσραὴλ ταῖς ὁδοῖς μου εἰ ἐπορεύθη, ἐν τῷ μηδενὶ[14] ἂν τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν ἐταπείνωσα, καὶ ἐπὶ τοὺς θλίβοντας αὐτοὺς[15] ἐπέβαλον ἂν τὴν χεῖρά μου. » Εἰ δὲ[16] τῶν ἐμῶν ἠνέσχετο[17] παραινέσεων, καὶ ταῖς ἐμαῖς ἠκολούθησεν ἐντολαῖς, ῥᾳδίως ἂν αὐτῶν κατέλυσα τοὺς ἐχθρούς. Τὸ γὰρ, *ἐν τῷ μηδενὶ*, τὴν εὐκολίαν δηλοῖ, ἀντὶ τοῦ, Ἀκονητὶ[18] καὶ ἀπόνως, καὶ ἐν ἀκαρεῖ τὸν ἐκείνων ὄλεθρον ἐπενεγκεῖν ἠδυνάμην.

ις'. « Οἱ ἐχθροὶ Κυρίου ἐψεύσαντο αὐτῷ. » Ὁ δὲ Ἀκύλας οὕτως[19], *Μισοποιοῦντες Κύριον ἀρνήσονται*[20]. Τῇ γὰρ ἀρνήσει τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ[21] τὸ καθ' ἑαυτῶν κατεσκεύασαν μῖσος, καὶ ἐχθροὺς ἑαυτοὺς τοῦ Κυρίου[22] κατέστησαν[23] ψευσάμενοι αὐτῷ, καὶ τὰς γεγενημένας παραβάντες[24] συνθήκας. Μετὰ γὰρ τὴν νομοθεσίαν ἀπεκρίνατο, φησὶν, ὁ λαός[25]· « Πάντα ὅσα εἶπε Κύριος ὁ Θεὸς ποιήσομεν καὶ ἀκουσόμεθα. » Καὶ αἱ[26] μὲν ὑποσχέσεις τοιαῦται, τὰ δὲ ῥήματα[27] ἄντικρυς ἐναντία. Φανέντα γὰρ τὸν οἰκεῖον Δεσπότην ἐσταύρωσαν, ἀλλ' ἐδέξαντο τῆς ἀσεβείας ἐπιτίμιον, τὸν αἰώνιον ὄλεθρον. [[28] Οὐκ αὐτοὶ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἄρειος καὶ Εὐνόμιος καὶ Νεστόριος καὶ οἱ τὰ ἐκείνων θρησκεύοντες.] Τοῦτο δὲ καὶ ἡ προφητεία δεδήλωκεν. « Καὶ ἔσται ὁ καιρὸς αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. » Σαφέστερον δὲ ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν[29]· εἰρηκὼς γὰρ[30],

VERS. 13. « Et dimisit eos secundum desideria cordis eorum : ibunt in studiis suis. » Symmachus autem sic : *Dimisi igitur ipsos voluntati cordis sui, ut ambulent in consiliis suis.* Sic etiam Aquila : *Et dimisi ipsos in pravitate cordis sui; ambulabunt in consiliis suis.* Nam cum eum dicto non audientem viderem, mea cura ipsum spoliavi : sivi vero ipsum suis consiliis ferri, veluti navem saburra gubernaculoque carentem. Prophetiæ autem veritas cupientibus ad contemplationem proposita est. Judæi quippe, cum Dei cura destituti essent, in omnem terram et mare dispersi, et servi ex liberis facti sunt. Porro omni impietati serviunt, veneficiis dæmonumque incantationibus utentes, Deum vero, qui salutem ipsis concessit, colere nolentes.

VERS. 14, 15. « Si populus meus audisset me, Israel si in viis meis ambulasset, pro nihilo 1185 forsitan inimicos eorum humiliassem, et super tribulantes eos misissem manum meam. » Si autem meis admonitionibus inhæsisset, et mandata mea secutus esset, omnino facile eorum hostes evertissem. Nam illud, *pro nihilo*, facilitatem declarat : pro eo quod est, Facile, et sine labore, et puncto temporis perniciem illis afferre poteram.

VERS. 16. « Inimici Domini mentiti sunt ei. » Aquila sic : *Odio habentes Dominum negabunt.* Nam abnegatione Christi Domini contra seipsos odium concitarunt, et seipsos inimicos Domini reddiderunt, mentientes ipsi, et inita fœdera transgredientes. Post latam enim legem, respondit, inquit, populus : « Omnia quæcunque dixit Deus Dominus faciemus et audiemus [a]. » Et promissiones quidem tales fuerunt, opera vero sine dubio contraria. Nam Dominum suum, cum apparuisset, crucifixerunt, sed impietatis præmium acceperunt sempiternum interitum. [Non illi vero tantum, sed Arius quoque, Eunomius, Nestorius et qui illis addicti sunt.] Hoc autem prophetia quoque ostendit. « Et erit tempus eorum in sæcula. » Clarius autem Symmachus dixit ; cum enim dixisset : *Osores Domini, qui mentiti sunt ipsi,* subdidit : *Sed*

[a] Exod. xxiv, 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[94] *Καί*. Abest a cod. 1. [95] *Κατὰ τὰ ἐπιτηδ*. Hebr. בִּשְׁרִירוּת *in pravitate*. [96] *Ὁ — δέ*. cod. 1 λέγει δέ. [97] *Οὕτως*. cod. 1 ὅτι. [98] *Οὖν*. Abest a cod. 1. [99] *Οὕτω — ἐξαπ*. cod. 1 ὁ Ἀκύλας· ὅ ἐστιν. [1] cod. 2 αὐτὸν, quam lectionem habet Montf. in Hexapl. [2] cod. 2 αὐτοῦ, ut apud Montf. l. c. In cod. 1 post αὐτῶν sequitur συνεχώρησα αὐτοὺς διάγειν· τοῦτο γὰρ λέγει. *Permisi illis ut pro lubitu viverent : hoc enim dicit.* [3] *Βουλ*. cod. 1 τοῖς ἐπιτηδεύμασιν, ἀντὶ τοῦ ἐν τοῖς βουλεύμασιν αὐτῶν. [4] cod. 1 αὐτοῦ. [5] *Θεασ*. cod. 1 add. τὸν τρόπον. [6] *Αὐτόν*. Abest a cod. 1. [7] cod. 1 ὥσπερ. [8] cod. 1 ἀτερμάτιστον. [9] cod. 1 πρόσκειται. [10] *Ἡ — γενόμενοι*. Des. in cod. 2. [11] *Γενόμενοι*. cod. 1 add: καὶ τὸν νομοθέτην σταυρῷ κατακρίναντες. [12] *Τὸν δέ*. cod. 2 καὶ τόν. [13] *Ἐθέλοντες*. cod. 1 add. διὰ δὴ ταῦτά φησι. [14] *Ἐν τῷ μηδενί*. Hebr. כִּמְעַט *parum abfuit quin.* [15] *Αὐτούς*. Abest a cod. 2. [16] *Εἰ δέ*. cod. 1 ὃ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν, εἰ. [17] cod. 2 ἠνέσχετο. [18] Legendum esse videtur vel ἀπονητὶ, ut habet cod. 2, vel ἀκονιτί. [19] *Οὕτως*. Abest a cod. 2. [20] *Ἀρνήσονται*. cod. 1 add. ἀντὶ τοῦ μισοποιοῦντες ἠρνήσαντο αὐτόν. [21] *Χριστοῦ*. cod. 1 add. τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. [22] *Τοῦ Κυρίου*. cod. 1 αὐτοῦ. [23] *Κατέστησαν*. cod. 1 κατεσκεύασαν. [24] cod. 2 παραβαίνοντες. [25] *Ὁ — λαός*. cod. uterque præm. ἅπας. [26] *Αἱ — τοιαῦται*. cod. 1 ἡ μὲν ὑπόσχεσις τοιαύτη. [27] *Ῥήματα*. cod. 2 πράγματα. [28] E cod. 1. [29] *Εἴρηκεν*. Abest a cod. 2. [30]. *Γάρ*. Des. in cod. 2

erit tempus eorum in sæcula. — *Tempus* autem vocat calamitates. Sic enim Syri et **1186** Hebræi eas nominare consueverunt, et multi etiam apud nos eodem modo has nominant. Dicit igitur: Non ad tempus aliquod præfixum in hæc incident Judæi, sed in sæculum Dei cura privati manebunt. Simile autem est hoc septuagesimi tertii psalmi exordio: « Cur, Deus, repulisti in finem? » Nam et ibi ultimam Judæorum abjectionem prædixit.

A *Μίσοποιοὶ Κυρίου οἱ ψευσάμενοι αὐτῷ*, ἐπήγαγεν, *Ἀλλ' ἔσται ὁ καιρὸς αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα.* *Καιρὸν* δὲ καλεῖ τὰς συμφοράς. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ Σύροι, καὶ οἱ Ἑβραῖοι [[31] ταύτας] ὀνομάζειν εἰώθασι· πολλοὶ δὲ καὶ παρ' ἡμῖν οὕτω ταύτας ἀποκαλοῦσι. Λέγει τοίνυν, ὅτι ταύταις Ἰουδαῖοι οὐ κατά τινα ῥητὸν [32] περιπεσοῦνται [33] χρόνον, ἀλλ' εἰς αἰῶνα διατελοῦσι [34] τῆς θείας ἐστερημένοι κηδεμονίας. Ἔοικε δὲ τοῦτο τοῦ ογ' ψαλμοῦ τῷ προοιμίῳ, « Ἱνατί, ὁ Θεὸς, ἀπώσω εἰς τέλος; » Καὶ γὰρ ἐκεῖ τὴν παντελῆ τῶν Ἰουδαίων ἀποβολὴν προηγόρευσεν [35].

VERS. 17. « Et cibavit illos ex adipe frumenti, et de petra melle saturavit eos. » Cum autem ingrati animi morbo magnopere laborarent, bonorum minime recordati sunt. In solitudine enim dulcissimam ipsis aquam e lapide eduxit, quæ sitientibus illis dulcedinem mellis referre visa est: in terra autem promissionis fructus e terra uberius ipsis largitus est. Per partem enim totum significavit, et per frumentum aliorum fructuum largitionem designavit.

ιζ'. « Καὶ ἐψώμισεν αὐτοὺς ἐκ στέατος πυροῦ· καὶ ἐκ πέτρας μέλι ἐχόρτασεν αὐτούς [36]. » Πολλὴν δὲ, φησὶν, ἀχαριστίαν νενοσηκότες, οὐκ ἐμνήσθησαν τῶν ἤδη παρασχεθέντων αὐτοῖς ἀγαθῶν. Ἐν μὲν γὰρ τῇ ἐρήμῳ τὸ ἥδιστον αὐτοῖς ἐκ τῆς πέτρας B ἐξήγαγεν ὕδωρ, ὃ διψῶσιν αὐτοῖς ἐνομίσθη μιμεῖσθαι γλυκύτητα μέλιτος· ἐν δὲ τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας τοὺς ἀπὸ τῆς γῆς αὐτοῖς ἀφθόνως [37] ἐδωρήσατο [38] καρπούς. Ἀπὸ γὰρ τοῦ μέρους τὸ πᾶν παρεδήλωσε [39], καὶ διὰ τοῦ σίτου καὶ τῶν ἄλλων καρπῶν τὴν χορηγίαν ἐσήμανεν.

* INTERP. PSALMI LXXXI.

VERS. 1. « Psalmus Asaph. » Exposita in præcedente psalmo Judæorum abjectione, hic etiam causas apertius explicat, propter quas Deus illos respuebat: docens utique, nos, si eos imitabimur, vel deteriora perpessuros. « Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discernet. » Judæorum principes, utpote quibus judicandi officium commissum erat, deos nominavit. Eodem modo lex **1187** etiam ipsos vocat: « Diis non detrahes, et principi populi tui non maledices [1]. » Quoniam enim vere judex est Deus, et hominibus judicandi officium commissum est, propterea qui ad hoc munus selecti sunt, dii nuncupati sunt, tanquam in hoc Deum imitantes. Sed justus judex hoc loco non juste judicantes, neque rectam justitiæ stateram tenentes, redarguit, justumque ab ipso futurum judicium prædicit.

VERS. 2. « Usquequo judicatis iniquitatem, et facies peccatorum sumitis? » Quousque, inquit, incorruptam sententiam non profertis, sed potentium atque iniquorum hominum injustitiam reprimere recusatis, pauperesque ab his injuria affectos despicitis?

VERS. 3. « Jus dicite egeno et pupillo, humilem et pauperem justificate. » Uterque autem horum auxilio indiget.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΠΑ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Ἀσάφ. » Τὴν [40] ἀποβολὴν εἰπὼν τῶν Ἰουδαίων ἐν τῷ πρὸ τούτου ψαλμῷ, ἐνταῦθα καὶ τὰς αἰτίας σαφέστερον ἐκτίθησι, δι' ἃς αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἀπεβάλλετο· διδάσκων πάντως, ὡς εἴγε ἐκείνους μιμησόμεθα, τοῖς αὐτοῖς ἢ χείροσι περιπέσομεν. « Ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν, ἐν μέσῳ δὲ θεοὺς διακρινεῖ. » Τοὺς Ἰουδαίων ἄρχοντας θεούς, C ὡς [41] τὸ κρίνειν πεπιστευμένους, ὠνόμασεν [42]. Οὕτως αὐτοὺς καὶ ὁ νόμος ἀποκαλεῖ. « Θεοὺς [43] οὐ κακολογήσεις, καὶ ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς. » Ἐπειδὴ γὰρ ἀληθῶς κριτὴς ὁ Θεός ἐστιν, ἐνεχειρίσθησαν δὲ καὶ οἱ ἄνθρωποι κρίνειν, προσηγορεύθησαν οἱ ταῦτα [44] πεπιστευμένοι θεοὶ, ἅτε δὴ Θεὸν ἐν τούτῳ [45] μιμούμενοι. Ἀλλὰ τοὺς οὐκ ἐνδίκως δικάζοντας, οὐδὲ ἀκλινῶς κατέχοντας τὰ τῆς δίκης [46] ζυγὰ, ὁ δίκαιος ἐνταῦθα διελέγχει κριτὴς, καὶ τὴν ἐσομένην ὑπ' αὐτοῦ δικαίαν κρίσιν προαγορεύει.

β'. « Ἕως πότε [47] κρίνετε ἀδικίαν, καὶ πρόσωπα ἁμαρτωλῶν λαμβάνετε; » Μέχρι τίνος, φησὶν, ἀδέκαστον οὐκ ἐκφέρετε ψῆφον, ἀλλὰ τῶν δυνατῶν καὶ παρανόμων ἐλέγχειν παραιτεῖσθε τὴν ἀδικίαν, καὶ D παροράτε τοὺς [48] πενίᾳ συζῶντας ἀπὸ [49] τούτων ἀδικουμένους;

γ'. « Κρίνατε ὀρφανῷ καὶ πτωχῷ [50], ταπεινὸν καὶ πένητα δικαιώσατε [51]. » Ἑκάτερος [52] δὲ τούτων ἐνδεὴς βοηθείας.

[1] Exod. XXII, 28.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[31] E cod. 1. [32] *Ῥητόν*. Abest a cod. 2. [33] cod. 1 πεσοῦνται. [34] cod. 1 διατελέσουσι. [35] cod. 1 προσηγόρευσεν. [36] *Ἐχόρτασεν αὐτούς*. Hebr. אַשְׂבִּיעֶךָ *satiaturus essem te*. [37] *Ἀφθ*. Abest a cod. 2. [38] cod. 2 ἐδωρησάμην. [39] cod. uterque ἐδήλωσε. [40] *Τὴν — περιπέσομεν*. Des. in utroque cod. Cum his conf. quæ Cord. t. II, p. 704 ex Athanasio attulit. [41] *Ὡς — νόμος*. Des. in cod. 2. [42] cod. 1 ὀνομάζει, quod ante θεοὺς ponitur. [43] *θεούς*. cod. 2 præm. ὡς τό. [44] cod. 1 τοῦτο. [45] cod. 2 εἰς τοῦτο. [46] cod. 1 δικαιοσύνης, quam lectionem Carafa secutus est. [47] *Πότε*. cod. 1 addit λέγων. [48] *Τούς*. Abest a cod. 1. [49] *Ἀπό*. cod. 1 ὑπό. [50] Rec. lectio h. l. est ὀρφανὸν καὶ πτωχόν. [51] *Δικαιωσ*. cod. 1 add. τουτέστι δικαίαν αὐτοῖς ἐπικουρίαν ὀρέξατε. [52] *Ἑκάτερος — βοηθ*. In cod. 1 ponitur post πτωχῷ.

A

δ'. « Ἐξέλεσθε πένητα καὶ πτωχόν· ἐκ χειρὸς ἁμαρτωλῶν[53] ῥύσασθε αὐτόν[54]. » Μὴ γένηται τοῖς ἀδικοῦσιν ὁ πένης εὐχείρωτος ὑμῶν προστατευόντων, καὶ τὸ δικάζειν πεπιστευμένων.

ε'. « Οὐκ ἔγνωσαν, οὐδὲ συνῆκαν· ἐν σκότει διαπορεύονται. » Ἀλλὰ τούτων οὐδὲν ἠθέλησαν συνιδεῖν, οὐδὲ τῷ τῶν ἐμῶν λόγων καταυγασθῆναι φωτί· διά τοι τοῦτο, ὡς ἐν νυκτὶ καὶ ζόφῳ διάγοντες πολιτεύονται[55]. « Σαλευθήτωσαν[56] πάντα τὰ θεμέλια τῆς γῆς. » Ταύτης[57] ἕνεκα τῆς ἀληθείας[58] ταραχῆς καὶ ζάλης ὁ βίος ἐμπέπλησται, καὶ τοῖς ἐπαλλήλοις ἡ γῆ κλονεῖται[59] κακοῖς.

ϛ'. « Ἐγὼ εἶπα, Θεοί ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου, πάντες. » Ἐγὼ μὲν οὖν ὑμᾶς τετίμηκα· καὶ τῆς ἐμαυτοῦ προσηγορίας μετέδωκα[60], καὶ υἱοὺς ἐμοὺς προσηγόρευσα.

B

ζ'. « Ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι[61] ἀποθνήσκετε, καὶ ὡς εἷς τῶν ἀρχόντων πίπτετε. » Ὁ[62] δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθανεῖσθε, καὶ ὡς εἷς τῶν ἀρχόντων πεσεῖσθε.* Τὴν γὰρ οἰκείαν τιμὴν ἀγνοήσαντες, τὰ αὐτὰ τῷ διαβόλῳ πεπόνθατε, ὃς ἀρχὴν παρ' ἐμοῦ πιστευθεὶς, καὶ χρήσασθαι τοῖς δοθεῖσιν εἰς δέον οὐκ ἐθελήσας, ἐξέπεσε τῆς τιμῆς[63]· τὸν αὐτὸν δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ὑπομένετε θάνατον, εὔκλειαν οὐδεμίαν[64] μετὰ θάνατον ἔχοντες. Οὕτως ὁ προφητικὸς λόγος τῶν ἀδίκων κριτῶν τὸν ἔλεγχον ποιησάμενος, τὸν ἀληθῆ καὶ δίκαιον ἱκετεύει Κριτὴν τῆς οἰκουμένης τὴν κρίσιν ποιήσασθαι.

C

η'. « Ἀνάστα[65], ὁ Θεὸς, κρῖνον τὴν γῆν, ὅτι σὺ κατακληρονομήσεις ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. » Ταῦτα[66] δὲ ἄντικρυς τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ τὴν κρίσιν δηλοῖ. Πρὸς αὐτὸν γὰρ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον εἴρηκεν ὁ Πατήρ· « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Τοιγάρτοι τοῦτον ὁ προφήτης ἀντιβολεῖ ἐπιφανῆναι ταχέως, καὶ κρῖναι δικαίως, καὶ τοὺς ἀδίκους παῦσαι κριτὰς, καὶ τὴν μὲν Ἰουδαίων κληρονομίαν καταλιπεῖν, ἀντιλαβεῖν δὲ τὴν τῶν ἐθνῶν, [[67] μᾶλλον δὲ ταύτην περιηγήσασθαι] καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ὀρέξαι τὴν σωτηρίαν [[67*] διὰ τῆς ἀκαταλήπτου αὐτοῦ οἰκονομίας.]

VERS. 4. « Eripe pauperem et egenum : e manu peccatoris liberate ipsum. » Cum vos præsides sitis, cumque judicium vobis creditum sit, ne fiat pauper iniquis hominibus præda.

VERS. 5. « Nescierunt, neque intellexerunt, in tenebris ambulant. » Sed nihil horum cognoscere, neque verborum meorum lumine illuminari voluerunt : propterea velut in nocte, et in tenebris viventes versantur. « Movebuntur omnia fundamenta terræ. » Ob hanc veritatem, tumultu **1188** et perturbatione vita referta est, crebrisque malis terra quatitur.

VERS. 6. « Ego dixi, Dii estis, et filii Excelsi omnes. » Ego igitur vos honoravi, meique nominis participes vos feci, et meos filios nuncupavi.

VERS. 7. « Vos autem sicut homines moriemini, et sicut unus de principibus caditis. » Symmachus autem sic : *Vos autem sicut homines moriemini, et sicut unus de principibus cadetis.* Nam cum proprii honoris ignari fueritis, eadem quæ diabolus passi estis : cui cum a me imperium creditum esset, bonisque sibi datis, ut par erat, uti noluisset, honore excidit. Cæterum vos similem mortem aliis hominibus patiemini, gloriam nullam post mortem habentes. Cum ergo injustos judices ad hunc modum propheta coarguisset, vero et justo Judici supplicat, ut in totum terrarum orbem judicium exerceat.

VERS. 8. « Exsurge, o Deus, judica terram, quoniam tu hæreditatem accipies inter omnes gentes. » Hæc autem aperte Domini Christi **1189** judicium manifestant. Ipsi enim secundum humanitatem Pater dixit : « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ [u]. » Propterea hunc propheta obsecrat, ut quamprimum appareat, justeque judicet, et injustos judices a judicandi officio cessare faciat, atque Judæorum hæreditatem deserat, gentiumque suscipiat hæreditatem. [In primis autem, ut hanc exponat] et omnibus hominibus afferat salutem [per œconomiam suam incomprehensibilem].

[u] Psal. II, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[53] cod. uterque ἁμαρτωλοῦ, quæ est rec. lectio h. l.. [54] *Αὐτόν*. Additur in edit. Ald. et Compl. [55] *Πολιτ*. cod. 1 πορεύονται. [56] Rec. lectio h. l. est σαλευθήσονται. [57] *Ταύτης*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [58] *Ἀληθείας*. cod. uterque ἀδικίας. [59] cod. 2 κλονίζεται. [60] *Μετέδωκα*. cod. 2 ἠξίωσα. [61] *Ἄνθρωποι*. cod. 1 add. τοὐναντίον φρονήσαντες καὶ μὴ πεισθέντες ἐμοὶ δηλονότι. *Contraria sentientes, quippe in me non credentes.* [62] *Ὁ — πεσεῖσθε*. Des. in cod. 1. [63] *Τιμῆς*. cod. 1 add. ῥιφεὶς ἐκ τῶν οὐρανῶν. *Cælo ejectus.* [64] *Οὐδεμ*. cod. 2 præm. δέ. [65] *Ἀνάστα*. cod. 1 add. λέγων. [66] *Ταῦτα — πέρατα τῆς γῆς*. cod. 1 : Λέγει δὲ οὐ μόνον τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν καὶ ἀποδιδόναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν πρώτην ἐν ᾗ σαρκωθεὶς καὶ προελθὼν ἐκ Παρθένου καὶ σταυρὸν ὑπομείνας καὶ θάνατον καταδεξάμενος ἀνέστη μετὰ τὰς τρεῖς ἡμέρας, μὴ μόνον κατακρίνας τὸν πρῶτον ἀποστάτην καὶ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν πραγματευσάμενος. Ἀλλὰ γὰρ θυρῶν δηλαδὴ κεκλεισμένων εὑρέθη ὁ Κύριος τῆς δόξης ἐν μέσῳ αὐτῶν. Καλῶς οὖν ὁ προφήτης ἔφησεν, « Ἀνάστα ὁ Θεὸς κρῖνον τὴν γῆν, ὅτι σὺ κατακληρονομήσεις ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. » *Loquitur autem non modo de secundo ejus adventu, cum judicaturus est, et unicuique secundum opera sua retribuet, sed etiam de primo, quo carnem induit, et e Virgine natus, crucem ac mortem sustinuit, tertio autem die resurrexit, et non modo primum apostatam condemnavit, sed nostram quoque salutem effecit. Imo clausis januis in medio apostolorum inventus est Dominus gloriæ. Bene itaque Propheta, « Surge, inquit, o Deus, judica terram, quia tu hæreditatem accipies inter omnes gentes. »* [67-67*] E cod. 1.

INTERPR. PSALMI LXXXII.

VERS. 1. « Cantus psalmi Asaph. » Post reditum e Babylone, cum finitimi perspexissent novam ædificationem divini templi, Judæorumque gloriam et splendorem, in unum convenerunt, cumque alias gentes barbaras collegissent, contra Judæos bellum susceperunt. Et hæc quidem vaticinantur divini Joel, et Ezechiel, et Michæas, et Zacharias, prophetæ admirabiles. Vicerunt tamen omnes, duce quidem Zorobabel, e cœlo vero Deo ferente opem, hostiumque audaciam evertente. Hæc psalmus iste præcinit. Vaticinatio autem in deprecationem formatur, divino Spiritu docente eos, qui tunc bello petiti erant, quomodo Deum placare oporteat.

VERS. 2. « Deus, quis similis erit tibi? » Tota, inquit, angelorum **1190** hominumque natura in unum coacta tuæ potentiæ minime conferri potest: incomparabile enim imperium habes. Itaque *quis* pro *nemo* posuit. « Ne taceas, neque compescaris, o Deus. » Oramus te, Domine, noli usitata patientia uti. Hoc enim. *Ne compescaris*, significat. Sic enim et Symmachus interpretatus est: *Ne quiescas.* Deinde docet obsecrationis causam.

VERS. 3. « Quoniam ecce inimici tui sonuerunt, et qui te oderunt, extulerunt caput. » Instar maris, inquit, resonant et fluctuant, adversus nos superbia et audacia utentes, qui propter inimicitias quas contra te exercent bellum nobis intulerunt. Nam tecum inimicitias gerentes, populum tibi commendatum obsident.

VERS. 4. « Super populum tuum malignum inierunt consilium, et cogitaverunt adversus sanctos tuos. » Symmachus pro *adversus sanctos tuos*, *contra occultum tuum* dixit. Aquila vero, *contra absconditum tuum.* Sic etiam Theodotio. Nam quia ex illis secundum carnem oriturus erat Christus Dominus, gentes autem convenerant ut Judæorum genus radicitus exstirparent, hanc illos deprecationem Spiritus sanctus offerre docet. Non in nos solum, inquiunt, malitia et insidiis usi **1191** sunt, sed etiam contra occultum tuum et in nobis absconditum, quem ex Judæ tribu exoriturum prædixit. Nam, recisa radice, unde fructus nascetur? Hoc vero per Isaiam itidem manifestavit universorum Deus: « Quomodo, inquit, si inveniatur

A ## ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΠΒ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὠδὴ ψαλμοῦ [68] τῷ Ἀσάφ. » Μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον τὴν [69] νεουργίαν τοῦ θείου νεὼ, καὶ τὴν τῶν Ἰουδαίων περιφάνειαν οἱ ἀστυγείτονες θεασάμενοι, κατὰ ταυτὸν συναγείρονται, καὶ ἕτερα βάρβαρα συναθροίσαντες ἔθνη, τὸν πρὸς Ἰουδαίους ἐδέξαντο [70] πόλεμον. Καὶ ταῦτα προλέγουσι μὲν οἱ θειότατοι [71] Ἰωὴλ, καὶ Ἐζεχιὴλ, προλέγει δὲ [72] Μιχαίας, καὶ Ζαχαρίας, οἱ θαυμάσιοι προφῆται [73]. Νικῶσι δὲ ὅμως [74] ἅπαντας, στρατηγοῦντος μὲν τοῦ Ζοροβάβελ, ἄνωθεν δὲ τοῦ Θεοῦ συμμαχοῦντος, καὶ τὸ τῶν πολεμίων καταλύοντος θράσος. Ταῦτα οὗτος ὁ ψαλμὸς προθεσπίζει. Ἐσχημάτισται δὲ [75] εἰς εὐχὴν ἡ προφητεία τοῦ θείου Πνεύματος τοὺς τηνικαῦτα πολεμουμένους διδάσκοντος [76], πῶς δεῖ τὸν Θεὸν [77]
B ἐξιλεώσασθαι.

β'. « Ὁ Θεὸς, τίς ὁμοιωθήσεταί σοι [78]; » Οὐδὲ πᾶσα, φησὶ, κατὰ ταυτὸν συναθροισθεῖσα τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις παραβληθῆναι τῇ σῇ δυνάμει δυνήσεται· ἀσύγκριτον γὰρ ἔχεις τὸ κράτος. Τὸ δὲ *τίς*, ἀντὶ τοῦ *οὐδεὶς* τέθεικεν. « Μὴ σιγήσῃς μηδὲ καταπραϋνῃς, ὁ Θεός. » Ἱκετεύομέν [79] σε, Δέσποτα, μὴ χρήσασθαι τῇ συνήθει μακροθυμίᾳ. Τὸ γὰρ *Μὴ καταπραΰνῃς* τοῦτο δηλοῖ. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε, *Μὴ ἠρεμήσῃς* [80]. Εἶτα διδάσκει τῆς ἐντεύξεως τὴν αἰτίαν.

γ'. « Ὅτι ἰδοὺ [81] οἱ ἐχθροί σου ἤχησαν, καὶ οἱ μισοῦντές σε ἦραν κεφαλήν. » Δίκην, φησὶ [82], θαλάττης ἠχοῦσι, καὶ κυμαίνουσι, καθ' ἡμῶν ἀλαζονείᾳ
C καὶ θρασύτητι κεχρημένοι, οἱ διὰ τὴν πρός σε δυσμένειαν τὸν καθ' ἡμῶν ἀναδεξάμενοι πόλεμον. Πρός [83] σε γὰρ ἀπεχθανόμενοι τὸν ἀνακείμενόν σοι πολιορκοῦσι λαόν.

δ'. « Ἐπὶ τὸν λαόν σου κατεπανουργεύσαντο [84] γνώμην [85], καὶ [86] ἐπεβουλεύσαντο [87] κατὰ τῶν ἁγίων σου. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως [88]· ἀντὶ *τῶν* [89] *ἁγίων σου*, *Κατὰ τοῦ ἀποκρύφου σου*. Ὁ δὲ Ἀκύλας· *Κατὰ τοῦ συγκεκρυμμένου* [90] *σου*. Οὕτω [91] καὶ ὁ Θεοδοτίων [92]. Ἐπειδὴ γὰρ ἐξ αὐτῶν ἔμελλε κατὰ σάρκα βλαστήσειν [93] ὁ Δεσπότης Χριστὸς, συνεληλύθει δὲ τὰ ἔθνη πρόῤῥιζον ἀνασπᾶσαι τῶν Ἰουδαίων τὸ γένος βουλόμενα, ταύτην αὐτοὺς προσενεγκεῖν διδάσκει τὴν δέησιν [94] τὸ πανάγιον Πνεῦμα, ὅτι οὐ καθ' ἡμῶν μόνον τῇ πανουργίᾳ καὶ ταῖς ἐπιβολαῖς [95]
D κέχρηνται, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ ἀποκρύφου σου, καὶ ἐν ἡμῖν ἀποκεκρυμμένου [96], ὃν ἀνθήσειν ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς προηγόρευσε [97]. Τῆς γὰρ ῥίζης ἐκτεμνομένης, πόθεν ὁ καρπὸς φυήσεται [98]; Τοῦτο δὲ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[68] cod. 1 ψαλμός. [69] *Τήν*. cod. 2 præm. καί. [70] cod. 2 ἀνεδέξαντο. [71] *Θειότατοι*. cod. 1 add. προφῆται. [72] *Δέ*. cod. uterque add. καί. [73] *Προφ*. Des. h. l. in cod. 1. [74] *Ὅμως* Abest a cod. 2 [75] *Δέ*. cod. 1 add. καί. [76] cod. 1 διδάξαντος. [77] *Θεόν*. cod. 2 præm. ἀγαθόν. [78] *Τίς ὁμοιωθ. σοι*. Hebr. אל־דמי־לך *ne silentium sit tibi.* [79] *Ἱκετ*. cod. 1 præm, λέγει δὲ ὅτι. [80] *Μὴ ἠρεμ*. Abest a cod. 1. [81] *Ἰδού*. cod. 1 add. λέγων. [82] *Φησί*. Abest a cod. 2. [83] *Πρὸς — ἀπεχθ*. Des. in cod. 2. [84] *Κατεπ. γνώμην*. Hebr. *Callide agitant secretum consilium.* [85] cod. 2 γνώμῃ. [86] *Καὶ — σου*. Hebr. *Et consultant contra absconditos tuos.* [87] Rec. lectio h. l. est ἐβουλεύσαντο. [88] *Οὕτως*. Abest a cod. 2. [89] *Τῶν*. cod. 1 præm. τοῦ κατά. [90] cod. 1 συγκεχραμένου. [91] *Οὕτω — Θεοδ*. Hujus interpretatio desid. apud Montf. in Hexapl. [92] *Θεοδ*. cod. 1 add. Ὁ δὲ Ἑβραῖος κατὰ τοῦ ἀποκρύφου σου τέθεικεν· ἢ κατὰ τοῦ συγκεχραμένου σου. [93] *Βλαστ. — Χριστός*. cod. 1 προσέρχεσθαι Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν. [94] *Δέησιν*. cod. 1 εὐχήν. [95] cod. 2 ἐπιβουλαῖς. [96] *Ἀποκεκρυμμένου*. cod. 1 add. Τουτέστι τοῦ Θεοῦ Λόγου τοῦ ποτε μὲν ἀοράτου, σαρκωθέντος δὲ ἐκ Παρθένου. *Hoc est Dei Verbi, olim quidem invisibilis, e Virgine autem carne induti.* [97] cod. 2 προηγορεύσας. [98] *Ὁ καρπὸς φυησ*. cod. 1 τὸ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ σαρκωθῆναι τὸν Κύριον.

καὶ διὰ Ἡσαΐου δεδήλωκεν ὁ τῶν ὅλων Θεός. « Ὃν A τρόπον, φησὶν, ὅτ' [99] ἂν εὑρεθῇ ῥὼξ ἐν τῷ βότρυϊ, καὶ ἐροῦσι, Μὴ λυμήνῃ [1] αὐτὸν, ὅτι εὐλογία Κυρίου ἐστὶν ἐν αὐτῷ, οὕτω ποιήσω ἕνεκεν τοῦ δουλεύοντός μοι· διὰ τοῦτον [2] οὐ μὴ ἀπολέσω πάντας, καὶ ἐξάξω τὸ ἐξ Ἰακὼβ σπέρμα, καὶ τὸ ἐξ Ἰούδα, καὶ τότε, φησὶ, τοὺς λοιποὺς πανωλεθρίᾳ [3] παραδώσω. » Διὰ τὴν ῥῶγα [4] τοίνυν τὴν μίαν [5] ἅπας ὁ βότρυς κηδεμονίας ἀπήλαυσε, μᾶλλον δὲ ἅπας ὁ ἀμπελών· ἐκείνης [6] δὲ ληφθείσης, καὶ μετ' ἐκείνου [7] συλλεγέντος τοῦ ἄλλου καρποῦ, ὁ λοιπὸς ἀμπελὼν παρεδόθη θηρίοις, καὶ [8] λυμαίνεται αὐτὸν ὗς ἐκ δρυμοῦ, καὶ μονιὸς ἄγριος κατανέμεται, καὶ πάντες οἱ παραπορευόμενοι τὴν ὁδὸν συμπατοῦσιν ὡς βούλονται. Τοῦτο δὲ [9] καὶ ἐνταῦθα προσευχόμενοι λέγουσιν, ὅτι, Οὐ καθ' ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ ἀποκεκρυμμένου σου τολμῶσι λυττᾷν. B [[10] Τὸ γὰρ, *Ἆρον, ἆρον, σταύρωσον*, δήλους αὐτοὺς πεποίηκε ὡσανεὶ κυνῶν δίκην λυττῶντας. Τούτοις δὲ σύμφωνα καὶ τὰ ἐπαγόμενα.

acinum in botro, et dicent, Ne dissipes illud, quoniam benedictio Domini est in ipso, sic faciam propter servum meum, ut propter hunc omnes non disperdam, et educam de Jacobo semen, et de Juda, et tunc, inquit, reliquos internecioni tradam [v]. » Ob acinum unum igitur totus botrus cura potitus est, imo vero tota vinea : illo autem assumpto, alioque fructu cum ipso collecto, reliqua vinea feris tradita est, et aper ex silva devastat ipsam, et singularis ferus depascit, et omnes prætergredientes viam conculcant, ut volunt. Hoc autem hic etiam orantes dicunt : Non solum contra nos, sed etiam contra absconditum tuum furere audent. [Illud enim, *Tolle, tolle, crucifige* [v*], ostendit, eos canum instar furore fuisse percitos. His autem consona quoque sunt quæ sequuntur.]

ε'. Εἶπον [11], Δεῦτε καὶ ἐξολοθρεύσωμεν αὐτοὺς ἐξ ἔθνους [12]· καὶ οὐ μὴ μνησθῇ τὸ ὄνομα Ἰσραὴλ ἔτι. » Πανωλεθρίαν ἡμῖν ἐπάγειν [13] βούλονται, καὶ λήθῃ παραδοῦναι τὸν πολυθρύλλητον Ἰσραήλ. Εἶτα καταλέγει τοὺς ὁμόρους, ὑφ' ὧν συγκληθέντες [14] καὶ οἱ ἄλλοι συνῆλθον.

VERS. 5. « Dixerunt, Venite, et **1192** disperdamus eos de gente, et non memoretur nomen Israel ultra. » Extremam perniciem nobis inferre celeberrimique Israelis memoriam oblivioni dare volunt. Deinde finitimos enumerat, a quibus convocati et alii convenerunt.

ϛ'. « Ὅτι ἐβουλεύσαντο [15] ἐν ὁμονοίᾳ ἐπὶ τὸ αὐτὸ, κατὰ σοῦ διαθήκην διέθεντο. » Οἱ [16] δὲ τὸν κατὰ σοῦ πόλεμον συμφώνως ἀναδεξάμενοι, εἰσί [17].

VERS. 6. « Quoniam cogitaverunt unanimiter simul, adversus te fœdus inierunt. » Qui contra te bellum unanimi consilio susceperunt, hi sunt :

ζ'. « Τὰ σκηνώματα τῶν Ἰδουμαίων, καὶ Ἰσμαηλῖται [18]. » C Ἰδουμαῖοι ἀπὸ τοῦ Ἡσαῦ τὸ γένος [19] κατῆγον [20]. *Ἐδὼμ* γὰρ ὁ Ἡσαῦ ὠνομάσθη· *Ἰσμαηλῖται* δὲ, τοῦ Ἰσμαὴλ ἀπόγονοι. « Μωὰβ, καὶ οἱ Ἀγαρηνοί. » ***Μωὰβ*** τοῦ Λὼτ υἱὸς, ἔθνος δὲ καὶ [21] ἐκ τούτου συνέστη [22] *Ἀγαρηνοὶ*, ἄλλη φυλὴ τοῦ Ἰσμαὴλ, ἀπὸ τῆς Ἄγαρ ὠνομασμένη· μήτηρ δὲ αὕτη τοῦ Ἰσμαήλ.

VERS. 7. « Tabernacula Idumæorum, et Ismaelitæ. » Idumæi ab Esauo originem duxerunt. *Edom* enim Esau nominatus est; *Ismaelitæ* vero Ismaelis posteri sunt. « Moab et Agareni. » *Moab* filius fuit Loti, gens autem ex hoc conflata est. *Agareni* aliam constituerunt tribum Ismaelis, ab Agar vocatam : hæc vero mater fuit Ismaelis.

η'. « Γεβὰλ, καὶ Ἀμμὼν, καὶ Ἀμαλήκ. » Ὁ δὲ *Ἀμαλὴκ*, ἔκγονος καὶ [23] αὐτὸς τοῦ Ἡσαῦ· ἔθνος μέντοι καὶ ἀπὸ τούτου συνέστη· *Ἀμμὼν* τοῦ Λὼτ υἱός· τμῆμα δέ εἰσι καὶ οὗτοι τῆς Ἀραβίας· καὶ *Γεβαληνοὶ* δὲ τῆς Ἰδουμαίας [24] περίοικοι. « Ἀλλόφυλοι μετὰ τῶν κατοικούντων Τύρον. » *Ἀλλοφύλους* οἱ ἄλλοι Φιλισταίους καλοῦσιν ἑρμηνευταί· οὓς ἡμεῖς ὀνομάζομεν Παλαιστινούς· οὗτοι γὰρ μόνοι D καταλειφθέντες ἐκ τοῦ γένους τοῦ Χαναὰν, καὶ παρὰ τὸν Ἰσραὴλ οἰκοῦντες, εἰκότως ἀλλόφυλοι διαφερόντως ἐκλήθησαν.

VERS. 8. « Gebal, et Ammon, et Amalec. » *Amalec* nepos et ipse fuit Esaui : et gens quoque ab hoc conflata est. *Ammon* filius fuit Loti : et hi quoque partes sunt Arabiæ, ac *Gebaleni* etiam Idumææ vicini. « Alienigenæ cum incolis Tyri. » *Alienigenas* Philistæos alii vocant, quos nos Palæstinos appellamus. Hi enim soli ex genere Chanaan relicti, et juxta Israelem habitantes, merito alienigenæ potissimum nuncupati sunt.

[v] Isa. LXV, 8, 9, 10. [v*] Joan. XIX, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[99] *Ὅτ' — ῥώξ*. cod. 2 εὑρεθήσεται ἡ ῥάξ. [1] cod. 2 λυήμνης. [2] cod. 2 τοῦτο. [3] *Πανωλ.* Des. in utroque cod. [4] cod. 2 ῥάγα. [5] cod. 1 τῆς μιᾶς. [6] *Ἐκείνης — καρποῦ*. cod. 1 Ἐκείνου δὲ βλαστήσαντος ἐκ τῆς ἀμπέλου καὶ τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ὡσανεὶ καρποῦ συναθροισθέντος. *Postquam autem ille ex vite progerminavit, eorum qui in ipsum crediderunt, fructus quasi collectus est.* [7] cod. 2 ἐκείνης. [8] *Καὶ — βούλονται*. Des. in cod. 2. [9] cod. 2 δή. [10] E cod. 1. [11] Rec. lectio h. l. est εἶπαν. [12] *Ἐξ ἔθνους*. Hebr. מִגּוֹי *ne sint gens*. Symm. μὴ ὦσιν ἔθνος. [13] cod. 1 ἐπαγαγεῖν. [14] cod. 2 προσκληθέντες. [15] *Ἐβουλ.* cod. 1 add. λέγων. [16] *Οἱ — εἰσί*. Des. in cod. 2. [17] *Εἰσί*. cod. 1 præm. οὗτοι. [18] *Ἰσμαηλ.* cod. 2 præm. οἱ, ut in textu τῶν Ο'. [19] *Τὸ γένος κατῆγον*. cod. 2 κατήγοντο. [20] cod. 1 κατάγονται. [21] *Καί*. Abest a cod. 2. [22] *Συνέστη*. cod. 2 Μωαβῖται. [23] *Ἔκγονος καί*. cod. 1 ἔγγονος μὲν καί. [24] cod. 1 Ἰουδαίας.

VERS. 9. « Etenim et Assur venit cum illis. » Illa A tempestate Assyrii non regnabant. Innuit igitur sermo **1193** Samaritas, qui cum Assyriorum coloni essent, post decem tribuum servitutem, in earum civitatibus habitarunt. « Facti sunt in adjutorium filiis Lot. » Significat Moabitas et Ammonitas potissimum adversus populum insurrexisse, reliquasque gentes congregasse.

VERS. 10, 11. « Fac illis sicut Madian, et Sisaræ, sicut Jabin in torrente Cisson. Disperierunt in Endor. » Beneficia præterita grato animo commemorant, eamdem opem efflagitantes. Hos porro duces Baraac et prophetissa Debora profligarunt. « Facti sunt ut stercus terræ [x]. » Nam cum insepulti mansissent, consumpti sunt, et velut quoddam stercus B cum terra misti sunt.

VERS. 12, 13. « Pone principes eorum sicut Oreb, et Zeb, et Zebee, et Salmana. Omnes principes eorum. » De his omnibus Judicum historia meminit. Necavit autem ipsos Gedeon divina gratia ductus. Horum instar, ut eorum hostes conterantur, obsecrant, causamque docent. « Qui dixerunt, Hæreditate possideamus sanctuarium Dei [y]. » Juveniliter enim exsultant, et insaniunt, **1194** ut templo etiam tibi consecrato potiantur. *Sanctuarium* enim Dei templum appellavit. Symmachus vero sanctuarium *mansionem* dixit. Hinc perspicuum factum est totum psalmi argumentum. Quoniam enim reversi C templum erexerunt, et omnis legis cultus in hoc peragebatur (sine hoc enim secundum legem minime licebat cultum exhibere); porro ob conversationem secundum legem finitimi Judæis inimici erant : in templum totum impetum fecerunt, ut cum hoc et Hebræorum genus et legis cultum delerent.

VERS. 14. « Deus mi, pone illos ut rotam. » Quasi dicat, Impera ut ipsi variis calamitatibus obsideantur, continuisque malis circumda eos. « Et sicut stipulam ante faciem venti. » Dissipa ipsos instar stipulæ a vento agitatæ.

D VERS. 15, 16. « Sicut ignis qui comburet silvam, et sicut flamma comburens montes : ita persequeris illos in tempestate tua, et in ira tua tur-

[x] Judic. IV. [y] Judic. VII et VIII.

A θ'. « Καὶ γὰρ καὶ Ἀσσοὺρ συμπαρεγένετο μετ' αὐτῶν. » Ἀσσύριοι κατ' ἐκεῖνον οὐκ ἐβασίλευον τὸν καιρόν· αἰνίττεται τοίνυν ὁ λόγος τοὺς Σαμαρείτας, ἀποίκους Ἀσσυρίων ὄντας, μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν δέκα φυλῶν ἐν ταῖς ἐκείνων οἰκήσαντας πόλεσιν. « Ἐγενήθησαν εἰς ἀντίληψιν [25] τοῖς υἱοῖς Λώτ. » Δηλοῖ δὲ ὁ λόγος, Μωαβίτας καὶ Ἀμμανίτας διαφερόντως κατὰ τοῦ λαοῦ θρασυνθέντας, καὶ τὰ λοιπὰ συναγείραντας [26] ἔθνη [27].

ι', ια'. « Ποίησον αὐτοῖς [28] ὡς τῇ Μαδιὰμ καὶ τῷ Σισάρᾳ [29]· ὡς τῷ Ἰαβὶν [30] ἐν τῷ χειμάῤῥῳ Κισσῶν [31]. Ἐξωλοθρεύθησαν [32] ἐν Ἀενδώρ [33]. » Τῶν προτέρων εὐεργεσιῶν μνημονεύουσιν εὐγνώμονες [34], τὴν αὐτὴν αἰτοῦντες ἐπικουρίαν· τούτους μέν τοι τοὺς στρατηγοὺς Βαρὰκ [35] καὶ ἡ προφῆτις Δεβόῤῥα κατέλυ- B σεν [36]. « Ἐγενήθησαν ὡσεὶ κόπρος τῇ γῇ. » Ἄταφοι γὰρ διαμείναντες διελύθησαν [37], καὶ οἷόν τις κόπρος τῇ γῇ συνεμίγησαν.

ιβ', ιγ'. « Θοῦ [38] τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν ὡς τὸν Ὠρὴβ, καὶ Ζὴβ, καὶ Ζεβεὲ, καὶ Σαλμανᾶν. Πάντας τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν. » Καὶ τούτων ἡ τῶν Κριτῶν ἱστορία μέμνηται· ἀνεῖλε δὲ αὐτοὺς Γεδεὼν ὑπὸ τῆς θείας χάριτος στρατηγούμενος. Τούτοις παραπλησίως, καὶ τοὺς σφετέρους πολεμίους ἀντιβολοῦσι καταλυθῆναι, καὶ τὴν αἰτίαν διδάσκουσιν. « Οἵτινες εἶπον· Κληρονομήσωμεν [39], ἑαυτοῖς [40] τὸ ἁγιαστήριον [41] τοῦ Θεοῦ. » Νεανιεύονται γὰρ, καὶ θρασύνονται καὶ τοῦ ἀνακειμένου σοι κρατήσειν ναοῦ [42]. *Ἁγιαστήριον* γὰρ τοῦ Θεοῦ τὸν ναὸν προσηγόρευ- C σεν. Ὁ δὲ Σύμμαχος τὸ ἁγιαστήριον *δίαιταν* εἴρηκεν. Ἐντεῦθεν δήλη γέγονε πᾶσα τοῦ ψαλμοῦ ἡ ὑπόθεσις. Ἐπειδὴ γὰρ ἐπανελθόντες ἀνῳκοδόμησαν τὸν νεὼν [43], πᾶσα δὲ ἡ νομικὴ λατρεία διὰ τούτου [44] ἐπετελεῖτο· τούτου γὰρ δίχα λατρεύειν οὐκ ἦν κατὰ νόμον· διὰ δὲ τὴν κατὰ νόμον πολιτείαν ἀπηχθάνοντο πρὸς Ἰουδαίους οἱ ἀστυγείτονες· κατὰ [45] τοῦ ναοῦ πᾶσαν ἐποιήσαντο τὴν ὁρμὴν, ὥστε σὺν τούτῳ καὶ τὸ ἔθνος, καὶ τὴν κατὰ νόμον καταπαῦσαι λατρείαν [46].

ιδ'. « Ὁ Θεός μου, θοῦ αὐτοὺς ὡς τροχόν [47]. » Ἀντὶ τοῦ, Ἐν συμφοραῖς αὐτοὺς παντοδαπαῖς περιστρέφεσθαι κέλευσον, καὶ κακοῖς ἐπαλλήλοις [48] περίβαλλε. « Ὡς καλάμην κατὰ πρόσωπον ἀνέμου. » Σκέδασον αὐτοὺς δίκην καλάμης [49] ὑπὸ ἀνέμου ῥιπι- D ζομένης.

ιε', ις'. « Ὡς [50] πῦρ, ὃ διαφλέξει δρυμὸν [51] ὡσεὶ φλὸξ ἢ κατακαύσει [52] ὄρη, οὕτως καταδιώξεις αὐτοὺς ἐν τῇ καταιγίδι σου, καὶ ἐν [53] τῇ ὀργῇ σοῦ ταρά-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[25] *Εἰς ἀντιλ.* Hebr. *brachium.* [26] cod. 2 συνεγείροντας. [27] *Ἔθνη.* cod. 1 add. διὰ δὴ ταῦτά ἐστιν. [28] cod. 2 αὐτούς. [29] Rec. lectio est Σεισάρᾳ. [30] cod. 2 Ἰαβείμ. [31] Rec. lectio est Κεισῶν. [32] cod. 1 ἐξωλοθρευθείησαν. [33] *Ἀενδώρ.* In margine cod. 2 ascriptum est ἐν ἀσχήμῳ (legendum esse videtur vel εὐσχήμονι vel εὐσήμῳ) τόπῳ· ἀενδὼρ γὰρ εὐπρέπεια ἑρμηνεύεται. [34] cod. 2 εὐγνωμόνως. [35] cod. 2 Βαράχ. [36] *Κατέλυσεν.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [37] cod. 2 ἐλύθησαν. [38] *Θοῦ.* Hebr. *pone eos.* [39] Rec. lectio h. l. est εἶπαν Κληρονομήσωμεν. [40] cod. 2 ἑαυτούς. [41] *Ἁγιαστ.* Rec. lectio est θυσιαστήριον. [42] *Ναοῦ.* cod. 2 add. οἴονται. [43] cod. 1 ναόν. [44] cod. 2 τούτων. [45] *Κατά.* cod. 1 præm. καί. [46] *Καταπ. λατρ.* cod. 1 πολιτείαν παῦσαι καὶ λατρείαν. [47] *Ὡς τροχόν.* Hebr. *instar turbinis.* [48] *Ἐπαλλ.* cod. 2 præm. ἀλλ. [49] *Δίκην καλ.* cod. 2 ὡς καλάμην. [50] cod. 1 ὡσεί, quæ est rec. lectio h. l. [51] cod. 2 δρυμούς. [52] *Ἢ καταχ.* Rec. lectio est κατακαύσαι. [53] *Ἐν — σοῦ.* Hebr. *et turbine tuo.*

ξεις[54] αὐτούς. » Ἐν τοῖς δρυμοῖς αὐτομάτως[55] ἐξάπτεται φλὸξ, τῶν δένδρων ὑπὸ σφοδροτέρου πνεύματος κινουμένων, καὶ ἀλλήλοις συντριβομένων, καὶ τῇ τρίψει τὸ θάλπος ἐργαζομένων, καὶ κατὰ μικρὸν δι' ἀλλήλων ἐξαπτομένων. Παραπλησίως τοίνυν καὶ τούτους ἱκετεύουσιν ὑπ' ἀλλήλων ἀναλωθῆναι, καὶ ταῖς οἰκείαις ἐκδοθῆναι παρανομίαις, κατὰ τὴν προφητείαν τὴν λέγουσαν· « Πορεύεσθε τῷ φωτὶ τοῦ πυρὸς ὑμῶν, καὶ τῇ φλογὶ ᾗ ἐξεκαύσατε. »

ιζ'. « Πλήρωσον τὰ πρόσωπα αὐτῶν ἀτιμίας· καὶ ζητήσουσι τὸ ὄνομά σου, Κύριε. » Διαμαρτόντες γὰρ ὧν βούλονται, καὶ αἰσχύνης ἐμπλησθέντες, ἐπιγνώσονταί σου τὴν δύναμιν.

ιη', ιθ'. « Αἰσχυνθήτωσαν, καὶ ταραχθήτωσαν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ ἐντραπήτωσαν, καὶ ἀπολέσθωσαν. Καὶ γνώτωσαν ὅτι ὄνομά σοι Κύριος· B σὺ μόνος Ὕψιστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Ἀγαθὰ τοῖς ἐχθροῖς αἰτοῦσι καὶ πολεμούμενοι. Ἱκετεύουσι γὰρ αὐτοὺς, ἀντὶ μὲν τῆς θρασύτητος αἰσχύνῃ[56] περιβληθῆναι· διὰ δὲ τῆς αἰσχύνης[57] καρπώσασθαι τὴν θείαν ἐπίγνωσιν· καὶ τῆς μὲν τῶν εἰδώλων πλάνης ἀπαλλαγῆναι, μαθεῖν δὲ τῇ πείρᾳ, ὡς αὐτός ἐστι[58] μόνος καὶ Θεὸς καὶ Δεσπότης, ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν, καὶ πᾶσαν κυβερνῶν καὶ πρυτανεύων[59] τὴν κτίσιν, [[60] ἧς τὴν σωτηρίαν ἐπραγματεύσατο ὁ ἐκ Θεοῦ Θεὸς, ὁ μονογενὴς Υἱὸς μετὰ τὴν ἀκατάληπτον αὐτοῦ ἐνανθρώπησιν.]

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΠΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὑπὲρ[61] τῶν ληνῶν, τοῖς υἱοῖς Κορέ[62]. » Διπλῆ τοῦ ψαλμοῦ ἡ προφητεία. Προαγορεύει γὰρ C οὐ μόνον τὴν[63] Ἰουδαίων ἀνάκλησιν[64], ἀλλὰ καὶ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης τὴν σωτηρίαν. *Ληνοὺς* δὲ, ὡς καὶ ἤδη προειρήκαμεν, τὰς Ἐκκλησίας καλεῖ[65]. Ἐν ταύταις γὰρ καὶ ὁ πνευματικὸς ἀμπελὼν τὸν οἰκεῖον προσφέρει καρπὸν[66], καὶ τὸν σωτήριον[67] κατασκευάζομεν οἶνον, τὸν ἀληθῶς εὐφραίνοντα τῶν πεπιστευκότων[68] τὰς καρδίας.

β', γ'. « Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων. Ἐπιποθεῖ, καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχή μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου. » Ταῦτα καὶ οἱ ἐν Βαβυλῶνι διάγοντες ἐδιδάχθησαν λέγειν, ἵνα ποθήσωσι τὴν ἐπάνοδον, καὶ τῆς κατὰ νόμον ὀρεχθῶσιν λατρείας. Καὶ μέντοι καὶ ἡμεῖς[69], οἱ τῆς σωτηρίας τετυχηκότες[70], καὶ ἐκ τῶν θείων σηκῶν τὴν ὠφέλειαν χαρπούμενοι[71]. Διαφερόντως δὲ ἡμῖν[72] ἡ D προφητεία προσήκει. Πολλὰ γὰρ ἔσεσθαι προλέγει σκηνώματα, καὶ πολλὰς ὀνομάζει ληνοὺς, καὶ θυσιαστηρίων ὡσαύτως μνημονεύει πολλῶν. Ἰουδαῖοι δὲ ἕνα εἶχον νεὼν, καὶ ἓν ὁμοίως[73] θυσιαστήριον.

A babis eos. » In nemoribus sponte flamma accenditur, cum arbores vehementiori vento agitantur, et inter se colliduntur, et collisione æstum efficiunt, et paulatim invicem accenduntur. Pari ratione igitur, ut isti a se invicem perimantur, et suis iniquitatibus prodantur, obsecrant, juxta vaticinationem **1195** dicentem : « Ambulabitis in lumine ignis vestri, et flamma, quam accendistis[z]. »

VERS. 17. « Imple facies eorum ignominia, et quærent nomen tuum, Domine. » Frustrati enim rebus optatis, et ignominia referti, tuam potentiam agnoscent.

VERS. 18, 19. « Erubescant, et conturbentur in sæculum sæculi, et confundantur, et pereant. Et cognoscant te esse quem vocamus Dominum, te solum Altissimum esse in omni terra. » * Bona inimicis petunt, etsi bello appetiti. Orant enim, ut ipsi pro audacia quidem ignominia afficiantur : per ignominiam autem divinam cognitionem reportent, et ab idolorum errore liberi fiant, experientiaque discant ipsum solum esse et Deum et Dominum, qui in excelsis habitat, et humilia respicit, totumque orbem gubernat et moderatur [cujus salutem effecit Deus ex Deo, unigenitus Filius, postquam modo quem non satis comprehendere possumus, homo est factus].

INTERP. PSALMI LXXXIII.

VERS. 1. « Pro torcularibus, filiis Core. » Psalmus geminam vaticinationem continet. Prædicit enim non modo Judæorum revocationem, verum etiam totius orbis salutem. *Torcularia* autem, ut jam supra diximus, ecclesias appellat. In his enim spiritualis vinea proprium fert fructum, et salutare **1196** conficimus vinum, quod fidelium corda vere lætificat.

VERS. 2, 3. « Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum. Concupiscit, et deficit anima mea desiderio atriorum Domini. » Hæc et ii, qui Babylone degebant, docti sunt dicere, ut reditum exoptarent, et cultum secundum legem expeterent. Atque etiam nos instruimur eadem dicere, qui salutem consecuti sumus, et ex divinis altaribus utilitatem percipimus. Nobis vero præcipue vaticinatio convenit. Multa enim tabernacula fore præcinit, et multa nominat torcularia, et altaria multa similiter commemorat. Judæi autem unum habebant templum, et unum similiter altare. Singula porro

[z] Isa. L, 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[54] cod. uterque συνταράξεις. [55] cod. 2 αὐτόματος. [56] *Αἰσχύνῃ — δὲ τῆς*. Des. in cod. 2. [57] *Αἰσχ.* cod. 2 præm. *καί*. [58] *Ἐστι*. Abest a cod. 2. [59] *Πρυταν*. cod. 2 πραγματεύων. [60] E cod. 1. [61] *Ὑπέρ*. In textu τῶν Ο' præc. Εἰς τὸ τέλος. [62] *Κορέ*. cod. 1 addit ψαλμὸς, ut in textu τῶν Θ'. [63] *Τήν*. cod. 2 τῶν. [64] *Ἀνάκλ*. cod. 2 præm. τήν. [65] *Καλεῖ*. cod. 2 δηλοῖ. [66] *Καρπόν*. cod. 1 add. τῷ Θεῷ καὶ Σωτῆρι. [67] *Σωτ*. cod. 1 θεῖον. [68] *Πεπιστ*. cod. 1 add. ἀνθρώπων. [69] cod. 2 ἡμῖν, omisso οἱ. [70] cod. 2 τετυχηκόσι. [71] cod. 2 χαρπουμένοις. [72] *Δὲ ἡμῖν*. Des. in cod. 2. [73] *Ὁμοίως*. cod. 2 μόνον.

verba prophetæ in amorem divinum accendunt mentem. *Dilecta* enim dicit, amoreque digna Dei tabernacula esse : nec simpliciter se ea desiderare, sed deficere desiderio atriorum Domini. Consonantia vero his sunt ea quæ sequuntur. « Cor meum et caro mea exsultaverunt in Deo vivo. » Non sola autem anima exsultat et lætatur, sed etiam corpus lætitiæ particeps fit, resurrectionis spem accipiens. Hoc enim sermo tacite innuit. Propterea et *vivum* Deum appellavit, tanquam vitæ largitorem. Quoniam enim Babyloniorum atque etiam majorum nostrorum dii, penitus inanimati et sensu destituti erant; satis apposite ii, qui ab his liberati sunt, verum Deum **1197** nominant vivum. [Ipsius enim est vox : « Ego sum vita et resurrectio [a]. » Et : « Qui edit me, vivet in me [b]. »]

A Ἑκάστη μὲν τῶν εἰρημένων [74] λέξις εἰς ἔρωτα θεῖον πυρσεύει τὴν γνώμην. Ἀγαπητὰ μὲν γάρ [75] λέγει, καὶ ἀξιέραστα τοῦ Θεοῦ τὰ σκηνώματα, οὐχ ἁπλῶς δὲ ποθεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐκλείπειν εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου [76]. Σύμφωνα δὲ τούτοις καὶ τὰ μετὰ ταῦτα. « Ἡ καρδία μου καὶ ἡ σάρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα. » Οὐχ ἡ ψυχὴ δὲ μόνη [77] γάννυται, καὶ ἀγάλλεται, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα κεκοινώνηκε τῆς θυμηδίας, δεξάμενον τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως. Τοῦτο γὰρ ὁ λόγος αἰνίττεται. Διὰ τοῦτο καὶ *ζῶντα* τὸν Θεὸν προσηγόρευσεν, ὡς ζωῆς ὑπάρχοντα χορηγόν [78]. Ἐπειδὴ γὰρ καὶ οἱ Βαβυλωνίων θεοὶ, καὶ μὲν δὴ καὶ οἱ τῶν ἡμετέρων προγόνων, καὶ ἄψυχοι ἦσαν καὶ ἀναίσθητοι παντελῶς, μάλα εἰκότως οἱ ἐκείνων ἀπαλλαγέντες ζῶντα τὸν
B ἀληθῆ Θεὸν ὀνομάζουσιν. [[79] Αὐτοῦ γάρ ἐστι φωνή· « Ἐγώ εἰμι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀνάστασις· καὶ ὁ τρώγων με ζήσεται ἐν ἐμοί. »]

VERS. 4. « Etenim passer invenit sibi domum, et turtur nidum ubi reponat pullos suos. » Aquila autem sic : *Etenim avis invenit sibi domum, et passer nidum sibi, ubi reposuit pullos suos*. Quemadmodum enim passeres et turtures, atque etiam reliquæ aves, vagantur quidem quando non habent nidum, cum vero hunc construxerint, in ipso commorari solent, et suos ibi pullos alunt : sic nos olim quidem erravimus ; nunc vero, tua gratia vocati, et tabernacula tua nacti, prope tuas aras pullos nostros instruimus, cum filiis nostris tibi assidentes, et spiritualem cibum a te reportantes. « Altaria tua, Domine virtutum, Rex mi, et Deus mi. » Nostri enim nidi et cubilia, et bonorum fruitio, tua sancta altaria sunt. Apud illa enim, veluti pulli hiantes, divinum et salutarem cibum a te percipimus.

δ'. « Καὶ γὰρ στρουθίον εὗρεν ἑαυτῷ οἰκίαν, καὶ τρυγὼν νοσσιὰν ἑαυτῇ, οὗ θήσει τὰ νοσσία ἑαυτῆς. » Ὁ δὲ Ἀκύλας οὕτω· *Καί γε* [80] *ὄρνεον εὗρεν ἑαυτῷ οἶκον, καὶ στρουθίον νοσσιὰν αὐτῷ* [81], *οὗ ἔθετο νεοσσοὺς αὐτοῦ* [82]. Καθάπερ γὰρ στρουθία καὶ τρυγόνες [83], καὶ μὲν δὴ καὶ [84] οἱ ἄλλοι ὄρνιθες, πλανῶνται μὲν οὐκ ἔχοντες καλιὰν, πηξάμενοι δὲ ταύτην ἐν αὐτῇ διατρίβειν εἰώθασι, καὶ τοὺς οἰκείους ἑαυτῶν [85] τρέφουσι νεοττούς· οὕτως [86] ἡμεῖς πάλαι μὲν ἐπλανώμεθα, νῦν δὲ ὑπὸ τῆς σῆς χάριτος προκληθέντες [87], καὶ τὰς σὰς εὑρόντες σκηνὰς, παρὰ
C τὰ θυσιαστήριά σου τοὺς οἰκείους ἐκπαιδεύομεν νεοττοὺς, μετὰ τῶν ἡμετέρων σοι [88] προσεδρεύοντες [89] παίδων, καὶ τὴν πνευματικὴν [90] τροφὴν παρὰ σοῦ κομιζόμενοι [91]. « Τὰ θυσιαστήριά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων, ὁ Βασιλεύς μου, καὶ ὁ Θεός μου. » Ἡμῶν γὰρ καλιὰ, καὶ νοττιὰ [92], καὶ ἀπόλαυσις ἀγαθῶν, τὰ ἅγιά σου θυσιαστήρια. Παρ' ἐκεῖνα γὰρ, καθάπερ νεοττοὶ κεχηνότες, παρὰ σοῦ κομιζόμεθα τὴν θείαν τροφὴν καὶ σωτήριον [93].

VERS. 5. « Beati omnes qui habitant in domo tua : in sæcula sæculorum laudabunt te. » Horum autem singula figurate quidem iis congruunt, qui Babylone degebant : nobis vero secundum **1198** ipsam veritatem conveniunt. Etenim illi longe a divino templo remoti beatos esse dicunt eos, qui ibi opem consequuntur : et nos, divina dulcedine gustata, beatos nuncupamus eos, qui Deo continue assistunt, divinisque bonis perfruuntur.

ε'. « Μακάριοι πάντες [94] οἱ κατοικοῦντες ἐν τῷ οἴκῳ σου εἰς [95] τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων αἰνέσουσί σε. » Τούτων δὲ [96] ἕκαστον τυπικῶς μὲν τοῖς ἐν Βαβυλῶνι συμβαίνει· ἡμῖν δὲ προσήκει κατ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι πόῤῥω ὄντες τοῦ
D θείου νεὼ, μακαρίζουσι τοὺς τῆς ἐκεῖθεν ἀπολαύοντας προμηθείας· καὶ ἡμεῖς γευσάμενοι τῆς θείας γλυκύτητος, ζηλωτοὺς ἀποκαλοῦμεν τοὺς διηνεκῶς τῷ Θεῷ προσεδρεύοντας, καὶ τοῖς θείοις ἀγαθοῖς [97] ἐντρυφῶντας [98].

[a] Joan. XII, 25. [b] Joan. VI, 57.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[74] cod. uterque προειρημένων. [75] *Γάρ*. Abest a cod. 2. [76] *Κυρίου*. cod. 1 add. διδάσκει [77] cod. 2 μόνον. [78] *Χορηγόν*. cod. 1 add. καὶ διὰ θανάτου ζωὴν χαρισάμενον. *Et qui vitam per mortem largitur.* [79] E cod. 1. [80] *Γε*. cod. 2 *Γάρ*. [81] cod. 2 ἑαυτῷ. [82] cod. 1 αὐτῆς. [83] cod. 2 τρυγών. [84] *Μὲν δὴ καί*. Des. in cod. 1. [85] cod. 2 αὐτῶν. cod. 1 ἐν αὐτῇ. [86] cod. 2 οὕτω καί. [87] cod. 2, προσκληθέντες. cod. 1 præm. ὦ Δέσποτα. [88] *Σοί*. Abest a cod. 2. [89] cod. 2 προσεδρεύομεν. [90] *Πνευμ*. cod. 1 add. καὶ ζωοποιόν. [91] *Κομιζ*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ θέλει εἰπεῖν διὰ τῶν ἑξῆς. [92] cod. 2 νεοττία. [93] *Σωτήριον*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ σαφέστερον διὰ τῶν ἑξῆς ἔφησεν. [94] *Πάντες*. Abest ab utroque cod. et a textu τῶν Ο'. [95] *Εἰς — αἰώνων*. Hebr. *adhuc*. [96] *Δέ*. Abest a cod. 2. [97] Ἀγαθ. Abest a cod. 1. [98] *Ἐντρυφ* cod. 1 add. διὰ δὴ ταῦτά φησιν ὁ προφητικὸς νοῦς.

ς'. « Μακάριος ἀνὴρ οὗ [29] ἐστιν ἀντίληψις αὐτῷ A παρά σου, ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ [1]. » Μακαρίζει ὁ λόγος τὸν τῆς θείας ἀεὶ κηδεμονίας τυγχάνοντα [2], καὶ τῇ θείᾳ χάριτι τὸν νοῦν φωτιζόμενον, καὶ ἀεὶ τοὺς εὐσεβεῖς ἐν αὐτῷ στρέφοντα [3] λογισμούς. *Θεοῦ* γὰρ *ἀναβάσεις εἰς καρδίαν* γινομένας, τοὺς εὐσεβεῖς περὶ Θεοῦ [4] λογισμοὺς ὁ προφητικὸς ὠνόμασε λόγος [5].

Vers. 6. « Beatus vir cujus est auxilium abs te; ascensiones in corde suo. » Beatum esse dicit eum, qui semper divinæ curæ est compos, quique divina gratia mentem habet illustratam, et semper pias cogitationes in ea revolvit. *Ascensiones* enim *Dei in corde* factas, pias cogitationes de Deo propheticus sermo nuncupavit.

ζ'. Διέθετο [6] εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ κλαυθμῶνος, εἰς τόπον ὃν ἔθετο [7]. Καὶ γὰρ εὐλογίας δώσει ὁ νομοθετῶν. » Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ [8] τὰς ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ δεχόμενος [9], καὶ τοῦ νομοθέτου [10] τὰς εὐλογίας μεμαθηκώς [11], οὐκ εἰς γέλωτα ἑαυτὸν ἐκδίδωσι καὶ τρυφήν, ἀλλὰ εἰς κλαυθμὸν καὶ δάκρυα, τῆς ἐντεῦθεν ἀπαλλαγῆς ἐφιέμενος. Ἤκουσε γὰρ τοῦ Θεοῦ [12] λέγοντος· « Μακάριοι οἱ πενθοῦντες [13], ὅτι B αὐτοὶ παρακληθήσονται » καὶ [14], « Μακάριοι οἱ κλαίοντες [15], ὅτι αὐτοὶ [16] γελάσονται [17]. » Ταύτας τοίνυν τὰς συνθήκας ποιησάμενος, προσμένει τοῦ νομοθέτου τὴν εὐλογίαν. *Κοιλὰς* δὲ *κλαυθμῶνος* τυπικῶς μὲν ὁ τόπος [18], ἐν ᾧ φανεὶς ἄγγελος, τὴν τοῦ λαοῦ παρανομίαν διήλεγξε, καὶ εἰς κλαυθμὸν τὸ πλῆθος ἐκίνησεν. Οὕτω γὰρ ἐκεῖνο [19] τὸ χωρίον ἐξ ἐκείνου προσηγορεύθη. Κυρίως δὲ καὶ ἀληθῶς κλαυθμῶνος κοιλὰς ὁ παρὼν βίος, ἐν ᾧ καὶ ὁ Ἀδὰμ ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου ἐσθίει [20] τὸν ἄρτον [21], καὶ ἡ Εὔα ἐν λύπαις [22] τίκτει [23] τέκνα· καὶ οὐ μόνον οἱ ἁμαρτάνοντες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἅγιοι στένουσι, καὶ ὁ μέν, φησίν, ἕως θανάτου λυπεῖται [24], ὁ δὲ βοᾷ, « Λάβε τὴν ψυχήν μου, καὶ ὅτι καλόν μοι τὸ ἀποθανεῖν, ἢ ζῆν με. » Καὶ ὁ μέγας δὲ κῆρυξ τῆς ἀληθείας φησί, C « Καὶ ἡμεῖς τὴν ἀπαρχὴν [25] τοῦ Πνεύματος ἔχοντες ἐν αὐτοῖς [26] στενάζομεν [27]. » Οὕτως ἔστιν ἰδεῖν καὶ τοὺς ἀγωνιζομένους [28] ἁγίους [29] δάκρυσιν ἐνδελεχῶς κεχρημένους, καὶ τὴν ἐντεῦθεν εὐφροσύνην κομιζομένους. Ἐν ταύτῃ τοίνυν τῇ κοιλάδι τοῦ κλαυθμῶνος οἱ τὰς ἀναβάσεις [30] δεξάμενοι, καὶ τὰ δάκρυα προχέουσι, καὶ τὸν ἐπίπονον ἀσπάζονται βίον [31], καὶ τοῦ νομοθέτου τὴν εὐλογίαν προσμένουσιν [32].

Vers. 7. « Disposuit in valle lacrymarum, in loco quem posuit. Etenim benedictionem dabit legislator. » Qui enim ascensiones Dei in suo corde recipit, et legislatoris benedictiones adeptus est, non risui deliciisque dat sese, sed luctui et lacrymis, ex hac vita excedere cupiens. Audivit enim Deum dicentem: « Beati qui lugent, quoniam ipsi solatium accipient, » et, « Beati qui mœrent, quoniam ipsi ridebunt [c]. » Cum igitur hæc pacta inierit, **1199** legislatoris benedictionem exspectat. *Vallis* autem *lacrymarum* secundum figuram quidem est locus, in quo apparens angelus populi transgressionem redarguit [d], et in lacrymas concionem movit. Sic enim locus ille ab eventu appellatus est. Proprie autem et vere præsens vita lacrymarum vallis est, in qua et Adam in sudore vultus pane vescitur, et Eva in doloribus filios parit: et non modo peccatores, verum etiam sancti ingemiscunt, et ille quidem dicit [e], ad mortem usque se tristem esse, hic vero exclamat: « Tolle animam meam, et melius est mihi mori, quam vivere [e*]. » Et magnus veritatis præco dicit: « Et nos primitias Spiritus habentes in nobis ipsis ingemiscimus [f]. » Sic cernere licet etiam sanctos decertantes, lacrymis continue utentes, et lætitiam hinc reportantes. In hac igitur valle lacrymarum qui ascensiones receperunt, et lacrymas effundunt, et laboriosam vitam amplectuntur, et legislatoris benedictionem exspectant.

η'. « Πορεύσονται ἐκ δυνάμεως εἰς δύναμιν. » Αὔξουσι γὰρ ὁσημέραι τὴν ἰσχύν, καὶ τῇ προσθήκῃ τῆς ἀρετῆς πολλὴν ἐπικτῶνται ῥώμην. Οὕτως οἱ τὸν ἀσκητικὸν ἀσπαζόμενοι βίον, ἀπὸ προσευχῆς εἰς ὑμνῳδίαν βαδίζουσιν· ἀπὸ τῆς ὑμνῳδίας ἐπὶ τὴν

Vers. 8. « Ibunt de virtute in virtutem. » Augebunt enim quotidie robur, incrementoque virtutis magnam vim sibi parant. Sic ii, qui religiosam vitam amplexi sunt, a precibus ad hymnorum cantilenam pergunt, et ab hymnorum cantilena ad sup-

[c] Matth. v, 4; coll. Luc. vi, 21. [d] Judic. ii, 1 seqq. [e] Matth. xxvi, 38; coll. Marc. xiv, 34. [e*] Joan. iv, 3. [f] Rom. viii, 23.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[29] *Οὗ — αὐτοῦ*. Hebr. *Cui robur est in te, in quorum corde sunt semitæ (tuæ).* [1] *Αὐτοῦ*. cod. 2 add. διέθετο. [2] *Τυγχ.* cod. 1 ἀπολαύοντα, ascripta tamen lectione altera. [3] cod. 1 τρέφοντα. [4] *Θεοῦ — λόγος*. Des. in cod. 2. [5] *Λόγος*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ διὰ τῶν ἑξῆς λέγει. [6] *Διέθετο — νομοθετῶν*. Hebr. *Transeuntes per vallem fletus, fontem ponent (s. facient) eam: imo benedictionibus induet (eos) doctor.* [7] cod. uterque διέθετο. [8] *Θεοῦ*. cod. 2 præm. ἀγαθοῦ. [9] cod. 1 δεξάμενος. [10] cod. 2 νόμου. [11] cod. 1 διαμεμαθηκώς. [12] *Θεοῦ*. cod. 1 add. Κυρίου. [13] *Πενθ.* cod. 1 add. νῦν. [14] *Καί*. Abest a cod. 1. [15] *Κλαίοντες*. cod. uterque add. νῦν. [16] *Αὐτοί*. Abest a cod. 2. [17] Rec. lectio Luc. vi, 21, est ὅτι γελάσετε. [18] *Ὁ τόπος*. cod. 1 præm. ὠνόμασται. [19] *Ἐκεῖνο*. Abest a cod. 1. [20] cod. 2 ἐσθίειν. [21] *Ἄρτον*. cod. 2 add. προσετάχθη. [22] cod. 1 λύπῃ. [23] cod. 2 τέξειν. [24] cod. uterque λυπεῖσθαι. [25] *Ἀπαρχήν*. cod. 1 χάριν. [26] cod. 2 ἑαυτοῖς. [27] *Στεν.* cod. 1 add. στεναγμῷ ἀλαλήτῳ. [28] *Ἀγων.* cod. 2 præm. νῦν. [29] *Ἁγίους*. cod. 2 ἄλλους. [30] *Ἀναβ.* cod. uterque præm. θείας. [31] *Βίον*. cod. 1 add. Καὶ μάλιστα οἱ τὸν ἀσκητικὸν καὶ ἀλώβητον μετερχόμενοι. *Maxime illi qui religiosam habent vitam eamque illæsam servant.* [32] *Προσμένουσιν*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς.

plicationem, et ex illa ad divinorum oraculorum lectionem, hinc ad **1200** consilia et admonitiones imperfectiorum hominum, et a virtute in virtutem transeuntes, quotidie proprias divitias augent. « Conspicietur Deus deorum in Sione. » Hanc vero, inquit, mutationem rerum effecit Deus Verbum, cum homo factus esset, hominibusque per carnem apparuisset, cum primo in Sione se conspiciendum præbuisset.

VERS. 9, 10. « Domine Deus virtutum, exaudi orationem meam, auribus percipe, Deus Jacobi. Protector noster, aspice, o Deus, et respice in faciem Christi tui. » Hæc propheta deprecatur, e longinquo hominum salutem prospiciens, et obsecrans universorum Deum, ut preces admittat, et semper sua cura populum dignetur, qui salutem adeptus est. Hunc quippe *Christi faciem* nuncupavit. Sic enim illum et divinus Apostolus * appellavit: « Vos enim estis corpus Christi, et membra de membro [g]. » Et rursus: « Non potest oculus dicere manui, Opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, Non estis mihi necessarii [h]. »

VERS. 11. « Quoniam melior est dies unicus in atriis tuis, super millia. » Nam populus tuus, ope tua semper fruens, templo tuo assidet, utilitatem maximam hinc reportans. Quæ enim quis uno die hinc decerpere potest, aliunde non esset collecturus, licet multa millia dierum contereret. **1201** Hæc porro dicere conveniebat etiam eos, qui Babylone captivi detinebantur, qui cum impiis hominibus vivere cogebantur, et nihil emolumenti inde reportabant, sed animo revolvebant pristinam utilitatem, quam ex divino templo percipere soliti erant. « Elegi potius abjectus esse in domo Dei mei, quam habitare in tabernaculis peccatorum. » Sic autem divina domus mihi amabilis est, ut elegerim prope hanc in solo projectus esse, et ante hujus januas volutari, quam in eximiis illustribusque peccatorum domibus commorari. Eodem modo hæc tum iis, qui Babylone captivi tunc erant, conducibilia erant, tum nobis sunt accommodata. Etenim illos Spiritus sancti gratia docebat, ne divinæ domus solitudinem despicerent: et nos instruimur domus Deo consecratas semper concupiscere, [cum potissimum

A ἱκετείαν· ἐξ ἐκείνης ἐπὶ τὴν τῶν θείων λογίων ἀνάγνωσιν· ἐντεῦθεν ἐπὶ τῶν ἀτελεστέρων[33] παραίνεσίν τε καὶ συμβουλὴν, καὶ ἀπὸ δυνάμεως εἰς δύναμιν μεταβαίνοντες καθ' ἑκάστην ἡμέραν τὸν οἰκεῖον αὔξουσι πλοῦτον. « Ὀφθήσεται ὁ Θεὸς τῶν θεῶν ἐν Σιών. » Ταύτην δὲ, φησὶ, τῶν πραγμάτων εἰργάσατο τὴν μεταβολὴν ἐνανθρωπήσας[34] ὁ Θεὸς Λόγος, καὶ διὰ σαρκὸς τοῖς ἀνθρώποις ἐπιφανεὶς, καὶ πρῶτον ἐν τῇ Σιὼν τὴν οἰκείαν ποιησάμενος ἐπιφάνειαν.

θ', ι'. « Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου· ἐνώτισαι, ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ὑπερασπιστὰ ἡμῶν, ἴδε, ὁ Θεὸς, καὶ ἐπίβλεψον εἰς[35] τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. » Ταῦτα ὁ προφήτης ἐπεύχεται, πόῤῥωθεν τῶν ἀνθρώπων τὴν σω-
B τηρίαν ἰδὼν, καὶ ἀντιβολῶν τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, τὴν ἱκετείαν δεξάμενον, ἀεὶ τῆς οἰκείας κηδεμονίας τὸν σεσωσμένον ἀξιῶσαι λαόν. Τοῦτον γὰρ ἐπεκάλεσε[36] *πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ*[37]· οὕτω γὰρ αὐτὸν καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος προσηγόρευσεν. « Ὑμεῖς γὰρ[38] ἐστὲ σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέλους[39]. » Καὶ πάλιν, « Οὐ δύναται ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρὶ, Χρείαν σου οὐκ ἔχω· ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσὶ, Χρείαν ἡμῶν οὐκ ἔχω. »

ἰα'. « Ὅτι κρείσσων ἡ[40] ἡμέρα μία ἐν ταῖς αὐλαῖς σου, ὑπὲρ χιλιάδας. » Τῆς σῆς γὰρ κηδεμονίας ὁ σὸς λαὸς ἀπολαύων ἀεὶ τῷ σῷ προσεδρεύει ναῷ· πολλὴν ἐντεῦθεν τὴν ὠφέλειαν καρπούμενος. Ἃ γὰρ ἐν μιᾷ τις[41] ἡμέρᾳ δρέψαιτο ἐντεῦθεν, οὐκ[42] ἂν ἑτέρωθεν συναγάγοι πολλὰς ἀναλώσας ἡμερῶν
C χιλιάδας. Ταῦτα μέντοι καὶ τοῖς ἐν Βαβυλῶνι δορυαλώτοις λέγειν ἥρμοττεν, ἀσεβέσι μὲν ἀνθρώποις συμβιοτεύειν ἠναγκασμένοις, κέρδος δὲ ἐκεῖθεν[43] ποριζομένοις οὐδὲν, λογιζομένοις δὲ τὴν ἀπὸ τοῦ θείου νεὼ παλαιὰν ὠφέλειαν[44]. « Ἐξελεξάμην παραῤῥιπτεῖσθαι[45] ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ μου[46] μᾶλλον, ἢ οἰκεῖν με ἐν[47] σκηνώμασιν ἁμαρτωλῶν. » Οὕτω δέ μοι ὁ θεῖος ἀξιέραστος οἶκος, ὡς αἱρεῖσθαι παρὰ τοῦτον[48] ἐπ' ἐδάφους ἐῤῥίφθαι, καὶ πρὸ τῶν τούτου καλινδεῖσθαι θυρῶν[49], ἢ ἐν ταῖς μεγάλαις καὶ λαμπραῖς τῶν παρανομίᾳ σοζώντων οἰκίαις διαιτᾶσθαι. Ὡσαύτως καὶ ταῦτα καὶ τοῖς ἐν Βαβυλῶνι πρόσφορα, καὶ ἡμῖν ἐπιτήδεια. Καὶ γὰρ ἐκείνους ἐδίδασκεν ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος, μὴ παραβλέπειν τοῦ θείου οἴκου τὴν ἐρημίαν, καὶ ἡμεῖς
D παιδευόμεθα καὶ τοὺς τῷ Θεῷ[50] ἀφιερωμένους

[g] I Cor. XII, 27. [h] ibid. 21.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[33] cod. 2 ἐντελεστέρων. [34] *Ἐνανθρωπήσας*. cod. 1 add. ἐκ Παρθένου. [35] *Εἰς*. Rec. lectio h. l. est ἐπί. [36] cod. 1 ἐκάλεσε. [37] *Χριστοῦ*. cod. 1 add. Ὃν σὺ, φησὶ, διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας ἀνέπλασας, τῷ θείῳ μύρῳ χρίσας καὶ σεαυτῷ ἑνώσας, Χριστὸν ἐκάλεσας διὰ τοῦ καλεῖσθαι χριστιανόν. *Quem tu, inquit, per lavacrum regenerationis quasi denuo formasti, sancto oleo unxisti, et tecum unitum Christum vocasti, propterea quod Christianus dicitur.* [38] *Γάρ*. Abest a cod. 2. [39] cod. 1 μέρους, quæ est rec. lectio l. c. [40] *Ἡ*. Abest a cod. 2. [41] *Τίς*. cod. 2 præm. ἄν. [42] *Οὐκ*. cod. 1 præm. ταῦτα. [43] cod. 2 ἐντεῦθεν. [44] *Ὠφέλειαν*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ διὰ τῶν ἑξῆς σαφέστερον ἔφησεν. [45] *Παραῤῥ*. Hebr. הסתופף *stare ad limen*. [46] *Μου*. Abest a cod. Vatic. [47] *Ἐν*. Rec. lectio h. l. est ἐπί. [48] cod. 2 τούτῳ. [49] *Θυρῶν*. cod. 2 ποδῶν. [50] *Θεῷ*. cod. 2 ἀγαθῷ.

οἴκους [51] ποθεῖν ἀεί · [[52] ὅταν μάλιστα ὦσιν οἱ A τούτων πρόεδροι ἀνεπίληπτοι καὶ πίστει καὶ βίῳ λαμπροί.]

ιβ'. « Ὅτι [53] ἔλεος [54] καὶ ἀλήθειαν ἀγαπᾷ Κύριος ὁ Θεός. » [[55] Οὐδὲν γὰρ οὕτως Θεῷ προσφιλὲς ὡς ἡ ἐλεημοσύνη καὶ ἡ ταύτης σύντροφος ἀλήθεια.]

« Χάριν καὶ δόξαν δώσει Κύριος. [ιγ'] Οὐ στερήσει [56] τὰ ἀγαθὰ τοῖς πορευομένοις ἐν ἀκακίᾳ. » Οἱ γὰρ ταύτην ἔχοντες περὶ τὸν Θεὸν τὴν διάθεσιν, τούτων ἁπάντων ἀπολαύουσι τῶν ἀγαθῶν. Ἔλεος γὰρ ἐκ τῶν θείων ἀναβλαστάνει σηκῶν · καὶ πολλὴ ἐκεῖθεν καὶ ἄφθονος τῆς ἀληθείας ἡ χορηγία. Ἐκεῖθεν γὰρ τῶν ἀγαθῶν δογμάτων τὴν διδασκαλίαν δεχόμεθα, καὶ χάριν δὲ θείαν ἐκ τῶν τοῦ παναγίου [57] Πνεύματος κρουνῶν ἀρυόμεθα. Καὶ μέντοι B καὶ περίβλεπτοι γινόμεθα ἐντεῦθεν, καὶ λίαν περιφανεῖς · καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, πᾶσαν τῶν ἀγαθῶν δεχόμεθα τὴν ἀπόλαυσιν, κακίας μὲν καὶ πονηρίας ἀπαλλαττόμενοι [58], ἁπλότητι δὲ καὶ ἀληθείᾳ συζῆν προαιρούμενοι. « Κύριε ὁ Θεὸς [59] τῶν δυνάμεων · μακάριος ἄνθρωπος ὁ ἐλπίζων ἐπὶ σέ.» Κατάλληλον παντὶ τῷ ψαλμῷ τὸ ἀκροτελεύτιον. Μακαρίζει γάρ, καὶ ζηλωτὸν ὀνομάζει, τὸν πάσης [60] βιωτικῆς [61] εὐκληρίας καταφρονοῦντα · μόνῃ δὲ τῇ ἐπὶ τὸν Θεὸν ἐλπίδι θαῤῥοῦντα, καὶ τὴν ἐντεῦθεν φυομένην σωτηρίαν τρυγῶντα [62].

harum præsules a culpa vacui sunt, et fide ac vita conspicui.]

Vers. 12. « Quia misericordiam et veritatem diligit Deus Dominus. » [Nihil enim est, quo Deus magis delectetur, quam misericordia, et quæ hujus æmula est, veritas.]

« Gratiam et gloriam dabit Dominus. [Vers. 13.] Non privabit bonis eos qui ambulant in innocentia. » Qui enim hac ratione erga Deum affecti sunt, omnibus his bonis perfruuntur. Ex divinis enim ædibus misericordia scaturit, et multa illinc et affluens veritatis largitio. **1202** Illinc enim bonorum dogmatum doctrinam recipimus : divinamque gratiam ex Spiritus sancti fontibus haurimus. Quin etiam insignes inde et valde illustres evadimus, et, ut uno verbo dicam, omnium bonorum fruitionem percipimus, omnem quidem malitiam atque pravitatem abjicientes, simplicem autem, et veritati congruam vitam eligentes. « Domine Deus virtutum, beatus homo, qui sperat in te.» Finis toti psalmo accommodatus est. Beatum enim et felicem nuncupat eum, qui omnem præsentis vitæ felicitatem pro nihilo ducit, ' et soli spei, quam in Deo fixam habet, confidit, et inde manantem salutem percipit.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΠΔ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, Τοῖς υἱοῖς Κορὲ ψαλμός. » Καὶ τὴν σκιὰν κατὰ ταυτὸν καὶ τὴν ἀλήθειαν ὁ ψαλμὸς C προθεσπίζει. Ἐσκιαγράφησε [63] γὰρ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τοῖς [64] κατὰ τὸν Ἰσραὴλ πάντων ἀνθρώπων [65] τὴν σωτηρίαν. Καὶ γὰρ ἐκείνους ἠλευθέρωσε, ποτὲ μὲν τῆς Αἰγυπτίων, ποτὲ δὲ τῆς Βαβυλωνίων δουλείας. Καὶ πάντων [66] ἀνθρώπων τὴν φύσιν ἐῤῥύσατο τῆς [67] ἐπικρατούσης [68] διαβόλου τυραννίδος καὶ φθορᾶς. Προλέγει τοίνυν ὁ ψαλμὸς, τήν τε Ἰουδαίων ἐκ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, καὶ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης τὴν σωτηρίαν.

β'. « Εὐδόκησας [69], Κύριε, τὴν γῆν σου. » *Εὐδοκῆσαί* ἐστι τὸ ἀγαθόν τι θελῆσαι. Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ τῆς Ἰουδαίας διὰ τὴν τῶν οἰκητόρων παρανομίαν ἐρημίαν [70] κατεψηφίσατο · καὶ τῷ Ἀδὰμ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν τιμωρίαν ἐπήγαγε τῆς γῆς ἀράν [71]. « Ἀκάνθας γάρ, ἔφη [72], καὶ τριβόλους [[73], ἀνατελεῖ D σοι ·] τὴν τῶν λυπηρῶν ἀποβολὴν [74] διὰ τῆς εὐδοκίας ὁ προφητικὸς παρεδήλωσε [75] λόγος, [[76], καὶ τῆς φύσεως ἁπάσης τὴν ἀνανέωσιν.]

INTERP. PSALMI LXXXIV.

Vers. 1. « In finem, Filiis Core psalmus. » Et umbram simul et veritatem psalmus præcinit. Adumbravit enim universorum Deus per ea quæ Israelitis acciderunt omnium hominum salutem. Etenim illos liberavit, nunc quidem ab Ægyptiorum, nunc vero a Babyloniorum servitute. Sic omnium hominum naturam, ab urgente diaboli tyrannide, et ab interitu vindicavit. Vaticinatur igitur psalmus et Judæorum e Babylone reditum, et totius orbis terrarum salutem.

Vers. 2. « Benedixisti, Domine, terræ tuæ.» *Benedicere* est **1203** aliquid boni velle. Quoniam igitur, et ob incolarum iniquitatem condemnavit Judæam ut terra deserta esset, et Adamo post peccatum patratum pœnam inflixit, terræ maledictionem : « Spinas enim, inquit [1], et tribulos [producet tibi], » rerum tristium expulsionem per benedictionem demonstravit, [et totius naturæ innovationem.]

[1] Gen. III, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[51] *Οἴκους*. cod. uterque σηκούς. [52] E cod. 1. [53] *Ὅτι — Θεός*. Hebr. *Nam sol et clypeus est Jehova Deus*. Sicque verba ista interpretati sunt Aquila et Symm. Consentit quoque edit. V. [54] Rec. lectio h. l. est ἔλεον. [55] E cod. 1. [56] *Οὐ στερήσει*. Rec. lectio h. l. est οὐχ ὑστερήσει. [57] *Παναγίου*. cod. 2 θείου. [58] cod. 2 ἀπαλλαττόμεθα. [59] *Ὁ Θεός*. Additur in edit. Ald. et Compl. [60] *Πάσης*. cod. 1 add. μέν. [61] *Βιωτ*. Abest a cod. 2. [62] *Τρυγ*. cod. 1 add. ἀμήν. [63] cod. 2 ἐσκιαγραφήσατο. [64] *Τοῖς*. cod. 1 præm. ἐν. [65] *Ἀνθρ*. cod. uterque præm. τῶν. [66] *Πάντων*. cod. uterque πᾶσαν τῶν. [67] *Τῆς — φθορᾶς*. cod. 1 τῆς τε πικρᾶς διαβόλου τυραννίδος καὶ τῆς ἀνιαρᾶς τοῦ θανάτου φθορᾶς. [68] *Ἐπικρατ*. cod. 2 πικρᾶς. [69] *Εὐδοκ*. Hebr. רצית *Propitius fuisti*. [70] *Ἐρημ*. Abest a cod. 1. [71] *Ἀράν*. cod. uterque præm. τήν. [72] *Ἔφη*. Abest a cod. 2. [73] E cod. utroque. [74] *Ἀποβ*. cod. 1 μεταβολήν. [75] cod. 2 ἐδήλωσε. [76] E cod. 1.

« Avertisti captivitatem Jacobi. [Vers. 3] Remisisti iniquitates populo tuo, operuisti omnia peccata eorum. » Solvisti tristia servitutis vincula, et libertatem captivis largitus es, cum patrata peccata despicere statuisses. Cæterum totam hominum naturam captivam fuisse, et a Salvatore nostro Deo libertatem accepisse, ipse testis est, per Isaiam exclamans : « Spiritus Domini super me est, propterea unxit me, evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum [j]. » Cum enim in Synagoga hanc vaticinationem Dominus legisset, Judæis dixit : « Hodie impleta est hæc scriptura in auribus vestris [k]. »

Vers. 4. « Mitigasti omnem iram tuam, avertisti te ab ira indignationis tuæ. » Dimisisti **1204** indignationem in nos, et benignitatem ostendisti.

Vers. 5. « Converte nos, Deus salutaris noster, et averte iram tuam a nobis. » Videntur hi et illi bonum libertatis * nuntium accepisse, sed nondum hanc consecuti esse : idcirco obsecrant, ut perfecte benignitatem consequantur.

Vers. 6. « Nunquid in æternum irasceris nobis? aut extendes iram tuam a generatione in generationem? » Convenit his qui a calamitatibus liberati sunt, his verbis uti, et nequaquam peccatorum veniæ confidere, sed timere, et judicem placare. Supplicant igitur et hi ne eadem ira extendatur, ut in alteram generationem perseveret, sed quamprimum finiatur.

Vers. 7. « O Deus, tu conversus vivificabis nos, et plebs tua lætabitur in te. » Novimus te, Domine, benignum esse, et credimus te reditum et vitam nobis largiturum esse : nos vero hæc adepti cum lætitia hymnum tibi offeremus.

Vers. 8. « Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis. » Cum Cyrus Persarum rex, secundum Isaiæ prophetiam, redeundi potestatem largitus esset, festinant in patriam pervenire. Propterea igitur Deum orant ut celerem salutem ob benignitatem ipsis concedat. Tuam, inquit, nobis bonitatem, o Domine, quamprimum ostende, et salutem **1205** liberationem-

A « Ἀπέστρεψας τὴν αἰχμαλωσίαν Ἰακώβ. [γ'] Ἀφῆκας τὰς ἀνομίας τῷ λαῷ σου, ἐκάλυψας πάσας τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. » Ἔλυσας τὰ λυπηρὰ [77] τῆς δουλείας δεσμὰ, καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἐδωρήσω τοῖς αἰχμαλώτοις, τὰ πεπλημμελημένα παριδεῖν ἐθελήσας· ὅτι δὲ καὶ πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις αἰχμάλωτος ἦν, καὶ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ [78] τὴν ἐλευθερίαν ἐδέξατο, μάρτυς [79] αὐτὸς διὰ Ἡσαΐου βοῶν· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. » Ταύτην γὰρ ἐν τῇ Συναγωγῇ τὴν προφητείαν ἀναγνοὺς ὁ Δεσπότης ἔφη πρὸς Ἰουδαίους· « Σήμερον ἡ γραφὴ αὕτη ἐπληρώθη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν.

B δ'. Κατέπαυσας [80] πᾶσαν τὴν ὀργήν σου· ἀπέστρεψας ἀπὸ ὀργῆς θυμοῦ σου. » Ἔλυσας [81] τὴν καθ' ἡμῶν ἀγανάκτησιν, καὶ τὴν εὐμένειαν ἔδειξας.

ε' « Ἐπίστρεψον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, τῶν σωτηρίων ἡμῶν· καὶ [82] ἀπόστρεψον τὸν θυμόν σου ἀφ' ἡμῶν. » Ἐοίκασι καὶ οὗτοι κἀκεῖνοι τὰ μὲν εὐαγγέλια τῆς ἐλευθερίας δεδέχθαι [83], μηδέπω δὲ ταύτης τετυχηκέναι· οὗ δὴ χάριν ἀντιβολοῦσι τελείως τυχεῖν τῆς φιλανθρωπίας [84].

ς. « Μὴ εἰς τοὺς αἰῶνας [85] ὀργισθῇς ἡμῖν, ἢ διατενεῖς τὴν ὀργήν σου ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. » Πρέπει καὶ τοῖς [86] ἀπαλλαγεῖσι τῶν συμφορῶν τούτοις κεχρῆσθαι τοῖς ῥήμασι, καὶ μὴ [87] θαῤῥεῖν τῇ τῶν ἁμαρτημάτων ἀφέσει, ἀλλὰ δεδιέναι καὶ τὸν κριτὴν ἐκμειλίσσεσθαι. Ἱκετεύουσι τοίνυν καὶ οὗτοι, μὴ

C ἐπιταθῆναι τὴν αὐτὴν [88] ὀργὴν ὥστε εἰς [89] ἑτέραν γενεὰν διαρκέσαι, ἀλλὰ λυθῆναι ταχέως [90].

ζ' « Ὁ Θεὸς, σὺ [91] ἐπιστρέψας ζωώσεις ἡμᾶς, καὶ ὁ λαός σου εὐφρανθήσεται ἐπὶ σοί. » Ἴσμεν σου, Δέσποτα, τὸ φιλάνθρωπον, καὶ πεποίθαμεν, ὅτι σὺ καὶ τὴν ἐπάνοδον παρέξεις, καὶ τὴν ζωήν· ἡμεῖς δὲ τούτων ἀπολαύσαντες, μετ' εὐφροσύνης σοι τὸν ὕμνον προσοίσομεν.

η'. « Δεῖξον ἡμῖν, Κύριε, τὸ ἔλεός σου· καὶ τὸ σωτήριόν σου δῴης ἡμῖν. » Κύρου τοῦ Περσῶν βασιλεύσαντος κατὰ τὴν Ἡσαΐου προφητείαν δεδωκότος τῆς ἐπανόδου τὴν ἐξουσίαν, ἐπείγονται τὴν ἐνεγκοῦσαν καταλαβεῖν. Διὰ δὴ τοῦτο τὸν Θεὸν ἱκετεύουσι, ταχεῖαν αὐτοῖς διὰ φιλανθρωπίας παρασχεῖν σωτηρίαν. Τάχιστα, φησὶν δὲ [92], ὦ Δέσποτα, τὴν σὴν ἡμῖν ἀγαθότητα

D θότητα δεῖξον, καὶ [93] τύχωμεν τῆς σωτηρίας, καὶ τῆς

[j] Isa. LXI, 1. [k] Luc. IV, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[77] *Λυπηρά*. cod. uterque πικρά. [78] *Θεοῦ*. Abest a cod. 1. [79] *Μάρτυς — ὠσὶν ὑμῶν*. cod. 1 ita : Δῆλον παντὶ σθένει· ἐῤῥαπίσθη γὰρ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐκεῖνος, ἵνα τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτὸν τῆς τοῦ θανάτου δουλείας ἀπαλλάξῃ· σχίσας ἐν αὐτῷ τὸ κατὰ πάντων χειρόγραφον· « Τῷ γὰρ μώλωπι αὐτοῦ, φησὶ, πάντες ἰάθημεν. » *Omnibus manifestum esse potest : virgis enim cæsus et cruci affixus est ille, ut a mortis jugo liberaret eos qui credituri essent in illum, discisso, quod contra omnes erat, chirographo* (Coloss. II, 14). *Per ejus enim vulnus, inquit* (Isa. LIII, 5) *omnes sanati sumus.* » [80] *Κατέπαυσας*. Hebr. אספת : *Collegisti*, s. abstulisti. [81] *Ἔλυσας*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [82] *Καὶ — ἡμῶν*. Hebr. *Et irritam fac, s. remove, indignationem tuam apud nos.* [83] cod. uterque δέχεσθαι. [84] *Φιλανθρ*. cod. 1 add. τὴν ψῆφον. [85] Rec. lectio h. l. est τὸν αἰῶνα. [86] *Τοῖς*. cod. 1 add. ἄλλοις. [87] cod. 1 μηδέπω. [88] *Τὴν αὐτήν*. cod. 1 τοῦ Θεοῦ τήν. cod. 2 τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ τήν. [89] *Εἰς*. cod. 2 præm. καί. [90] *Ταχέως*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [91] *Ὁ Θεὸς σύ*. Hebr. הלא אתה : *Anne tu ?* [92] *Δέ*. Abest ab utroque cod. [93] *Καὶ — ἀπαλλαγῆς*. cod. 1 ita : Τὸ δὲ δεῖξον ἡμῖν, Κύριε, τὸ ἔλεός σου, καὶ τὸ σωτήριόν σου δῴης ἡμῖν, » ἀντιβολεῖ τὰ ἔθνη τυχεῖν τῆς σωτηρίας καὶ τὴν τῶν προλαβόντων κακῶν ἀπαλλαγὴν δέξασθαι. *Illa autem, « Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et salutem tuam da nobis, » continent supplicationem gentilium, ut salutis compotes fiant, et a malis quibus premebantur, liberentur.*

ἐντεῦθεν ἀπαλλαγῆς. Οὕτω τὴν ἱκετείαν ὁ [94] Προφήτης ὡς ἐξ ἐκείνων προσενεγκὼν, δέχεται τοῦ Θεοῦ [95] τὴν ἀπόκρισιν, καί φησι·

θ'. « Ἀκούσομαι τί λαλήσει ἐν ἐμοὶ [96] Κύριος ὁ Θεός· ὅτι λαλήσει εἰρήνην ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ· καὶ ἐπὶ τοὺς ὁσίους αὐτοῦ· καὶ [97] ἐπὶ τοὺς ἐπιστρέφοντας καρδίαν ἐπ' αὐτόν [98]. » Ἤκουσε, φησὶ, τῆς ἱκετείας ὁ φιλάνθρωπος Δεσπότης, καὶ τῆς εἰρήνης τὴν ψῆφον ἐξήνεγκε [99], καὶ δεδώρηται ταύτην τοῖς μεταμελείᾳ χρησαμένοις, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν νεύειν τὸν λογισμὸν ἐκπαιδεύσασιν. Ἡ γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν τῆς καρδίας ἐπιστροφὴ, τοῦ πταίειν [1] ἀπαλλαγὴ, καὶ τῆς δικαιοσύνης ἀρχή. [[2] Εἴρηται δὲ καὶ ἐκ προσώπου τοῦτο μὲν τῶν μακαρίων ἀποστόλων, τοῦτο δὲ καὶ τῶν πιστευόντων δι' αὐτῶν τῷ Σωτῆρι. Καί φησιν· Ἀκούσομαι τί λαλήσει ἐν ἐμοὶ Κύριος ὁ Θεὸς, ὅτι λαλήσει εἰρήνην ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ, ἣν διὰ τῶν ἀποστόλων ἐχαρίσατο τοῖς τροφίμοις τῆς χάριτος. Τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς· καὶ ἐπὶ τοὺς ὁσίους αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τοὺς ἐπιστρέφοντας τὴν καρδίαν ἐπ' αὐτόν. Καὶ πότε ταύτην ἐδωρήσατο; Ὅτε ἐκ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν ὁ ἁπανταχοῦ καὶ τοῦ πατρὸς ἀχώριστος ἀνελαμβάνετο, ὅθεν καὶ καταβάς. « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν. » Αὕτη γὰρ τῆς δικαιοσύνης ἡ ἀρχή.] Τούτοις καὶ τὰ ἐπιφερόμενα συμφωνεῖ.

ι'. « Πλὴν ἐγγὺς τῶν φοβουμένων αὐτὸν τὸ σωτήριον αὐτοῦ· τοῦ κατασκηνῶσαι δόξαν ἐν τῇ γῇ ἡμῶν. » Πελάζει γὰρ τοῖς τὸν Θεὸν [3] φοβουμένοις ἡ σωτηρία, καὶ ταύτης ἀπολαύουσιν οἱ τοὺς θείους πληροῦν [4] προαιρούμενοι νόμους. Ἡ τοιαύτη μεταβολὴ καὶ ἡμῖν κεχάρισται τὴν ἐπάνοδον, ἣν μετ' εὐκλείας ποιησόμεθα, [5], καὶ τὴν προτέραν τῆς πατρίδος ὀψόμεθα περιφάνειαν [6].

ια'. « Ἔλεος καὶ ἀλήθεια συνήντησαν, δικαιοσύνη [7] καὶ εἰρήνη [8] κατεφίλησαν. » Ἁμαρτάνουσι μὲν, καὶ μεταμελείᾳ χρωμένοις, χορηγοῦσι τὸν ἔλεον οἱ τῆς φιλανθρωπίας κρουνοί, τοῖς δὲ [9] τὴν ἀλήθειαν [10] ἀσπαζομένοις [11] ἐπικλύζουσι τοῦ ἐλέου τὰ νάματα. Διὰ τοῦτο ἔφη, « Ἔλεος καὶ ἀλήθεια συνήντησαν. » Ἰουδαῖοι μὲν γὰρ, καὶ πᾶσα των ἀνθρώπων ἡ φύσις, προσενηνόχασι [12] τῷ Θεῷ τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν· ἀντέδωκε δὲ τὸν ἔλεον ὁ φιλάνθρωπος [13]. Οὕτω πάλιν τὴν δικαιοσύνην τούτων προσενεγκάντων, τὴν

A que consequamur. Cum ergo deprecationem propheta tanquam ex illorum persona obtulisset, Dei responsum recipit, et ait:

VERS. 9. « Audiam quid locuturus sit in me Dominus Deus: quoniam loquetur pacem ad populum suum, et super sanctos suos, et in eos qui convertunt cor ad ipsum. » Audivit, inquit, misericors Dominus preces, et pacis sententiam pronuntiavit, et hanc iis largitus est, qui pœnitentia usi sunt, quique ad Deum mentem flectere noverunt. Cordis enim conversio ad Deum est liberatio a peccatis, et justitiæ principium. [Dictum autem est hoc ex persona tum beatorum apostolorum, tum eorum qui per illos adducti sunt ut crederent in Salvato-
B rem. Audiam, inquit, quid locuturus sit in me Dominus Deus: quoniam loquetur populo suo pacem, quam per apostolos largitus est alumnis gratiæ. Hoc enim dicit per ea quæ sequuntur: et sanctis suis, iisque qui cor ad illum convertunt. Quando autem hanc largitus est? Cum de monte olearum is qui ubique et omni tempore a Patre inseparabilis fuit, sublatus esset in cœlum unde descenderat. « Do enim vobis, inquit, pacem meam, pacem meam relinquo vobis [a]. » Hoc enim **1206** est justitiæ principium.] His et ea quæ sequuntur respondent.

VERS. 10. « Verumtamen prope timentes eum salutare ipsius, ut habitet gloria in terra nostra. »
C Appropinquat enim Deum timentibus salus, et hanc consequuntur, qui divinas leges implere decreverunt. Talis mutatio et reditum nobis * largita est, quem cum gloria faciemus, et pristinum patriæ splendorem videbimus.

VERS. 11. « Misericordia et veritas occurrerunt sibi, justitia et pax exosculatæ sunt sese. » Delinquentibus quidem, et pœnitentiam agentibus, misericordiam indulgent benignitatis flumina: eos vero qui veritatem amplectuntur, misericordiæ fluenta inundant. Propterea dixit, « Misericordia et veritas occurrerunt sibi. » Nam Judæi quidem, et tota hominum natura, ve-
D ritatis cognitionem Deo obtulerunt: benignus autem Dominus misericordiam retribuit. Sic rur-

[a] Joan. XIV, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[94] Ὁ — *προσεν*. cod. 1 ὡς ἐξ ἐκείνων ὁμοίως δὲ καὶ τούτων ὁ προφήτης προσενεγκών. [95] *Τοῦ Θεοῦ*. cod. 1 præm. παρά. [96] *Ἐν ἐμοί*. Abest a textu Hebr. [97] *Καὶ — αὐτόν*. Hebr. *Et ne redeant ad stultitiam.* [98] Rec. lectio h. l. est πρὸς αὐτὸν, καρδίαν. [99] cod. uterque ἐπήνεγκε. [1] *Τοῦ πταίειν*. cod. 1 τῶν κακῶν. [2] E cod. 1. [3] *Θεόν*. cod. 2 præm. ἀγαθόν. [4] cod. 2 ἀποπληροῦν. [5] *Ποιησ*. cod. 1 add. διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας· *Sacro lavacro regenerati.* [6] *Περιφ*. cod. 1 add. Ἰουδαῖοι μὲν τὴν Ἱερουσαλὴμ, ἡμεῖς δὲ πόλιν ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός· περὶ ταύτης γὰρ βοᾷ Παῦλος· « Ἐξερχώμεθα τοίνυν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες· οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν. » *Judæi quidem Hierosolymam, nos autem urbem cujus opifex et conditor est Deus. De hac enim Paulus clamat* (Hebr. XIII, 13, 14): « *Egrediamur itaque extra castra, opprobrium ejus ferentes: nam hic non habemus urbem manentem, sed futuram quærimus.* » [7] cod. 2 δικαιοσύνην. [8] cod. 2 εἰρήνην. [9] *Τοῖσδε*. In cod. 1 desid. cod. 2 τούς. [10] *Ἀλήθ*. cod. 1 add. τῶν θείων νόμων. [11] cod. 2 ἀσπαζομένους. [12] cod. 1 προσενηνόχαμεν. [13] *Φιλ*. cod. 1 add. Δεσπότης.

sus, cum hi justitiam obtulissent, pacem illis donavit, et reconciliationem largitus est, pristinasque inimicitias finivit, et veritas justitiæ occurrit, et veritati misericordia. [Perpendite autem illud: « Misericordia et veritas occurrerunt **1207** sibi. » Misericors enim ille qui fert cuncta, portatus est a virgine et matre, et justus Joannes subsiliit in utero Elisabethæ. Illa itaque quæ gestabat justitiam, hoc est Joannem, exosculata est eam quæ gestabat pacem. « Ipse enim, ut Apostolus inquit, est pax nostra, utpote qui e duobus fecit unum [l*]. »] Et hoc manifestius per ea quæ sequuntur declaravit.

Vers. 12. « Veritas de terra orta est. » [Et dici quidem non potest quam pura fuerit Deipara, tamen ex Adamo, ex Abrahamo, e Davide, imo ex ipsa, illa demum orta est quæ vere est veritas.] « Et justitia de cœlo prospexit. » [Justum de unigenito Filio Patris testimonium illud: « Hic est Filius meus dilectus, in quo beneplacitum habeo [m]. »] Nam cum homines veritatem amplexi essent, universorum Deus justam curam illorum gessit, et diabolum tyrannide ejecit, [et mortis stimulos confregit. Hoc enim dicit per ea quæ sequuntur.]

Vers. 13. « Etenim Dominus dabit benignitatem, et terra nostra dabit fructum suum. » Hac eadem rursus conjunctione usus est; dixit enim, misericordia et benignitate Deum usum esse, ipsos vero congruentem fructum Deo oblaturos esse. Non enim frugum abundantiam per hæc demonstravit, sed virtutis fructum.

1208 Vers. 14. « Justitia ante eum ambulabit. » [Nimirum Joannes. De hoc enim loquitur Habacuc propheta, dicens: « Faciem ejus præcedet verbum, et egredietur ad pedes ejus, ad disciplinam [n]. » Ita quoque Zacharias ad filium suum dicit: « Et tu, puerule, filius Altissimi vocaberis: præcedes enim ante faciem Domini vias parans illi [o]. » Recte itaque mens prophetæ (de Joanne enim dicit: « Justitia ante eum ambulabit, et ponet in via gressus suos, » pro eo quod dicitur, Dominus es, qui homo factus es, Deus Verbum) utriusque exhibet prædictionem. Joannis enim est vox ista: « Qui post me venit, ante me fuit, quia prior fuit me [p]. » Et ut paucis dicam: « En, inquit, Agnum Dei qui tollit peccatum mundi [p-q]. »] « Et ponet in via gressus suos. » Psalmi potissimum finis manifesto

A εἰρήνην αὐτοῖς ἐδωρήσατο, καὶ τὰς καταλλαγὰς ἐχαρίσατο, καὶ κατέλυσε τὴν προτέραν δυσμένειαν. Καὶ προσέδραμεν, ἡ μὲν εἰρήνη τῇ δικαιοσύνῃ, τῇ δὲ ἀληθείᾳ [14] ὁ ἔλεος. [[15] Θεωρεῖτε δὲ τὸ, « Ἔλεος καὶ ἀλήθεια συνήντησαν. » Ὁ γὰρ ἐλεήμων ὁ φέρων τὰ πάντα ἐφέρετο ὑπὸ τῆς παρθένου καὶ μητρός· καὶ ὁ δίκαιος Ἰωάννης ἐσκίρτα ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς Ἐλισάβετ. Ἡ γ' οὖν φέρουσα τὴν δικαιοσύνην, τουτέστι τὸν Ἰωάννην, κατεφίλει τὴν φέρουσαν τὴν εἰρήνην. « Αὐτὸς γάρ ἐστιν, ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἕν. »] Καὶ τοῦτο σαφέστερον διὰ τῶν ἐπιφερομένων ἐδήλωσε.

ιβ'. « Ἀλήθεια ἐκ τῆς γῆς ἀνέτειλε· » [[16] Καὶ μυριάκις ἐστὶ καθαρὰ ἡ Θεοτόκος· ἀλλ' ὅμως ἐκ τοῦ Ἀδάμ, ἐκ τοῦ Ἀβραάμ, ἐκ τοῦ Δαβίδ, ἐξ αὐτῆς
B γ' οὖν ἀνέτειλεν ἡ ὄντως ἀλήθεια.] « Καὶ δικαιοσύνη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψεν. » [[16] Ἡ δικαία ἐπὶ τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Πατρὸς μαρτυρία· ἡ φάσκουσα, « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα. » Ἀσπασαμένων γὰρ [17] τὴν [18] ἀλήθειαν τῶν ἀνθρώπων, τούτων δικαίαν ἐποιήσατο πρόνοιαν ὁ [19] τῶν ὅλων Θεὸς, καὶ τὸν διάβολον τῆς τυραννίδος ἐξέβαλεν, [[20] καὶ τοῦ θανάτου τὰ κέντρα συνέτριψε. Τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς·]

ιγ'. « Καὶ γὰρ ὁ Κύριος δώσει χρηστότητα [21]· καὶ ἡ γῆ ἡμῶν δώσει τὸν καρπὸν αὐτῆς. » Τῇ αὐτῇ πάλιν ἐχρήσατο συζυγίᾳ· ἔφη γὰρ [22], τὸν μὲν Θεὸν οἴκτῳ καὶ φιλανθρωπίᾳ χρήσασθαι, αὐτοὺς δὲ τῷ Θεῷ [23] τὸν προσφυᾶ προσοίσειν καρπόν. Οὐ γὰρ εὐετηρίαν
C διὰ τούτων ἐδήλωσεν, ἀλλὰ [24] τὴν καρπογονίαν τῆς ἀρετῆς.

ιδ'. « Δικαιοσύνη ἐνώπιον [25] αὐτοῦ προπορεύσεται. » [[26] Ὁ Ἰωάννης δηλαδή. Περὶ γὰρ τούτου Ἀμβακοὺμ ὁ προφήτης φησὶ, « Πρὸ προσώπου αὐτοῦ, λέγων, πορεύσεται λόγος, καὶ ἐξελεύσεται εἰς παιδείαν κατὰ πόδας αὐτοῦ. » Ὁμοίως καὶ Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἑαυτοῦ παῖδα· « Καὶ σὺ, παιδίον, προφήτης Ὑψίστου κληθήσῃ· προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου Κυρίου ἑτοιμάζων ὁδοὺς αὐτῷ. » Καλῶς οὖν ἔχει ὁ προφητικὸς νοῦς (περὶ τοῦ Ἰωάννου ἔφη, « Δικαιοσύνη ἐνώπιον αὐτοῦ προπορεύσεται καὶ θήσει εἰς ὁδὸν τὰ διαβήματα αὐτοῦ, » ἀντὶ τοῦ, Κύριος εἶ ὁ ἐνανθρωπήσας Θεὸς Λόγος) τῶν ἀμφοτέρων τὴν πρόρρησιν. Ἰωάννου γάρ ἐστι φωνὴ τὸ Ὁ ὀπίσω
D μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν. » Καὶ ἵνα συνελὼν εἴπω, « Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. »] « Καὶ θήσει

[l*] Ephes. II, 14. [m] Matth. III, 17. [n] Habac. III, 5. [o] Luc. I, 76. Joan. I, 15 [p-q] ibid.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[14] Ὁ. cod. 1 τό. [15] E cod. 1 ad cujus marginem apponuntur sigiæ Ⓦ et Ⓑ De priori conf. p. 822 et 1017. Posterior h. l. venustatem rei propositæ indicare videtur (ὡραῖον). Conf. p. 1017, n. 9. [16] E cod. 1. [17] *Γάρ*. cod. 1 τοιγοῦν. [18] *Τὴν — τούτων*. cod. 1 ἀνθρώπων τὴν ἀλήθειαν ταύτην. [19] *Τὸ — Θεός*. cod. 1 ὁ σωτὴρ ὡς φιλάνθρωπος. [20] E cod. 1. [21] *Χρησ*. cod 1 add. ἀντὶ τοῦ σωτηρίαν. [22] *Ἔφη γάρ*. cod. 2 φήσας. [23] *Τῷ Θεῷ*. Abest a cod. 1. [24] *Ἀλλὰ — ἀρετῆς*. cod. 1 ἀλλὰ τῶν ἀρετῶν καὶ τὴν ἀλώβητου πίστεως τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων τὸν καρπὸν προεσήμανε· *Sed virtutum et illæsæ fidei eorum qui credunt fructum prædictione significavit.* [25] Rec. lectio h. l. est ἐναντίον. [26] E cod. 1.

εἰς ὁδὸν τὰ διαβήματα αὐτοῦ. » Τὸ τέλος μάλιστα A τοῦ ψαλμοῦ διδάσκει ἡμᾶς σαφῶς, ὡς τὴν κοινὴν πάντων ἀνθρώπων προλέγει σωτηρίαν ἡ προκειμένη προφητεία. Λέγει γάρ, ὅτι δικαιοσύνῃ χρώμενος ὁ Δεσπότης, οἷόν τις ξεναγὸς τῆς ἡμετέρας [27] ἡγεῖται πορείας [28], τρίβων τῆς ἀρετῆς τὴν ὁδὸν, καὶ τοῖς οἰκείοις ἴχνεσι δήλην ταύτην [29] ἡμῖν ἐργαζόμενος. Βεβαιοῖ δὲ τὸν λόγον αὐτὸς ὁ Δεσπότης, νῦν μὲν πρὸς τὸν Ἰωάννην [30], « Ἄφες ἄρτι· οὕτω γὰρ [31] δεῖ πληρωθῆναι πᾶσαν δικαιοσύνην [32]· » νῦν δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους μαθητάς· « Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾷός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. » Ἄλλοτε [33] δὲ νίψας αὐτῶν τοὺς πόδας, μεθ' ἕτερα καὶ ταῦτα ἔφη [34]· « Ἐγὼ [35] ὁ Κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας· ὑπόδειγμα [36] γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ποιῶ [37], καὶ ὑμεῖς ποιῆτε. » Αὐτὸς τοίνυν πρότερος B ὥδευσεν τὴν τῆς δικαιοσύνης ὁδὸν, καὶ μετέβαλε τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, καὶ τὴν τραχεῖαν εἰς ὁδοὺς λείας, καὶ γέγονεν ἡμῖν ὁδὸς, ᾗ [38] φησὶν αὐτὸς ὁ Δεσπότης [39]· « Ἐγώ [40] εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή· οὐδεὶς [41] ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. »

nos docet hanc vaticinationem communem omnium gentium salutem præcinere. Dicit enim quod Dominus justitia utens, veluti quidam hospitum dux, nostri itineris dux sit, virtutis viam terens, et vestigiis suis hanc apertam nobis reddens. Confirmat autem ipse Dominus hunc sermonem, modo quidem Joanni dicens: « Sine modo, sic enim oportet impleri omnem justitiam [r]; » modo vero propriis suis discipulis: « Discite a me quia mitis sum, et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris [s]. » Alias vero cum **1209** eorum pedes lavisset, post alia et hæc dixit: « Ego Dominus et magister lavi pedes vestros: exemplum enim dedi vobis, ut quemadmodum facio, ita et vos faciatis [s*]. » Ipse igitur primus justitiæ viam ingressus est, et mutavit obliquam in rectam, et asperam in vias planas, et factus est nobis via, ut inquit ipse Dominus, « Ego sum via, veritas, et vita: nemo venit ad Patrem, nisi per me [t]. »

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΠΕ' ΨΑΛΜΟΥ.

« Προσευχὴ τῷ Δαβίδ. » Ὁ μὲν μακάριος Δαβὶδ, κατὰ [42] τὴν ἐπιγραφὴν, προσενήνοχε τὴν προσευχὴν [43] τῷ Δεσπότῃ Θεῷ [44], ἐπικουρίας τινὸς ἀπολαῦσαι δεόμενος. Προθεσπίζει δὲ καὶ τὴν τῶν Ἀσσυρίων τὴν κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ προσβολὴν, καὶ τοῦ Ἐζεκίου δὲ [45] τὴν πρὸς τὸν Θεὸν [46] ἐλπίδα. Προαγορεύει δὲ καὶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων τὴν κλῆσιν, καὶ σωτηρίαν

α'. « Κλῖνον, Κύριε, τὸ οὖς σου, καὶ ἐπάκουσόν [48] μου, ὅτι πτωχὸς καὶ πένης εἰμὶ ἐγώ. » Ταπεινοῦ φρονήματος τῆς προσευχῆς τὸ προοίμιον. Τῆς γὰρ δικαιοσύνης ἄμφω κεκτημένοι τὸν πλοῦτον, καὶ ὁ C θεσπέσιος Δαβὶδ, καὶ ὁ θαυμάσιος [49] Ἐζεκίας, τοῦτον μὲν οὐχ ἑώρων, εἰς δὲ τὴν τῆς φύσεως πενίαν ἀπέβλεπον, καὶ τὸν Θεὸν ἠντιβόλουν οἰκτεῖραι ταύτην πτωχείᾳ συνεζευγμένην [50]. Τὸ δὲ, « Κλῖνον, Κύριε, τὸ οὖς σου, » ἐκ μεταφορᾶς [51] τέθεικεν ἀῤῥώστου τινὸς [52] ὑπ' ἀσθενείας [53] γεγωνότερον [54] οὐ δυναμένου λαλεῖν, καὶ τὸν ἰατρὸν προσκλίνειν τῷ στόματι τὴν ἀκοὴν [55] ἀναγκάζοντος.

β'. « Φύλαξον τὴν ψυχήν μου, ὅτι ὅσιός εἰμι. » Οὐκ ἐναντία ὁ Προφήτης ἐφθέγξατο, πτωχὸν ὁμοῦ καὶ ὅσιον ὀνομάσας [56]· ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ οὗτος κἀκεῖ-

INTERP. PSALMI LXXXV.

« Oratio Davidi. » Beatus quidem David, secundum inscriptionem, deprecationem Domino Deo obtulit, opem aliquam consequi postulans. Præcinit autem et Assyriorum in Hierosolymam impetum, et Ezechiæ spem, quam in Deo posuit. Prædicit etiam omnium gentium vocationem, et salutem.

VERS. 1. « Inclina, Domine, aurem tuam, et exaudi me, quoniam inops et pauper sum ego. » Exordium supplicationis est humillimæ mentis. Nam uterque justitiæ divitias possidens, et divinus David, et admirabilis Ezechias, has quidem non considerabant, ad naturæ vero paupertatem respiciebant, et Deum obsecrabant ut hujus paupertate afflictæ misereatur. **1210** Cæterum, « Inclina, Domine, aurem tuam, » dixit per metaphoram desumptam ab ægroto, qui ob imbecillitatem non potest clare loqui, et medicum cogit, ut aurem ori ejus admoveat.

VERS. 2. « Custodi animam meam, quoniam sanctus sum. » Non pugnantia Propheta locutus est, cum pauperem simul et sanctum se nomina-

[r] Matth. III, 15. [s] Matth. XI, 29. [s*] Joan. XIII, 14, 15. [t] Joan. XIV, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[27] cod. 2 ξεναγωγὸς τῶν ἡμετέρων· [28] *Πορ* cod. 1 σωτηρίας, ascr. tamen lectione altera. [29] *Ταύτην*. Des. in cod. 2. [30] *Ἰωάννην*. cod. uterque add. λέγων. [31] *Γάρ*. Abest a cod. 2. [32] *Δικ*. cod. 1 οἰκονομίαν, ascr. tamen lectione altera [33] *Ἄλλοτε*. cod. 2 præm. καί. [34] *Ἔφη*. cod. 2 λέγει. [35] *Ἐγώ*. cod. uterque præm. εἰ. [36] *Ὑπόδειγμα*. cod. 2 præm. καί. [37] *Ποιῶ*. cod. 2 præm. ἐγώ. [38] *Ἧ* cod. 2 ὡς. [39] *Ὁ Δεσπότης*. Abest a cod. 2. [40] *Ἐγώ*. cod. 1 præm. εἴρηκε γάρ. [41] *Οὐδείς*. cod. 2 præm. καί. [42] *Κατά*. cod. 2 καί. [43] *Τὴν προσευχ*. Des. in cod. 2. [44] *Θεῷ*. cod. 2 Χριστῷ. [45] *Δέ*. Abest a cod. 1. [46] *Τὸν Θεόν*. cod. 1 τὸ θεῖον. [47] *Σωτηρ*. cod. 1 add. καί φησι. [48] Rec. lectio h. l. est εἰσάκουσον. [49] *Θαυμ*. cod. 2 μακάριος. [50] *Συνεζ*. cod. 1 add. Καὶ ἀρχὴν τῆς ἁμαρτίας δεξαμένην· ἀπὸ γὰρ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου κεκράτητο ὑπὸ τῆς δουλείας. *Et imperio peccati subjectæ: nam inde a primo homine servire cœpit.* [51] *Μεταφ*. cod. 2 add. τινός. [52] *Τινός*. Abest a cod. 2. [53] *Ὑπ' ἀσθεν*. cod. 1 ὑπὸ ἀσθενείας πολλῆς. [54] *Γεγων*. cod. 2 γενναιότερον. [55] cod. 2 ἀνακοήν. [56] *Ὀνομ*. cod. 1 add. cod. 2 vero præm. ἑαυτόν.

vit : sed quoniam et hic, et ille, hostes injustos et iniquos habebant, qui nulla injuria ab ipsis affecti erant, et injustam cædem desiderabant. Sanctum autem et seipsum et Ezechiam nominavit, quoniam nullam hostibus causam præbuerunt. Quod autem dicit, hoc est : Pauper et inops sum, per meipsum spectatus, et nullam virtutis possessionem habeo : cum hostibus vero comparatus, sanctus videbor. Hi enim impii et iniqui sunt, ego vero tui cognitionem habeo : et hi quidem injuste petunt me, ego autem injustum impetum excipio. [Hæc autem ad hoc usque tempus et per omnem vitam dixerit justus quisquis præter exspectationem ab illis qui alios lædere cupiunt, impugnatus. Quæ cum recte se habeant, dicit in sequentibus :] « Salvum fac servum tuum, Domine Deus mi, sperantem in te. » Ego spem in te collocavi, Domine, salvum me fac, da spei salutis præmium.

* Vers. 3. « Miserere mei, Domine, quoniam ad te clamavi toto die. » Tuam benignitatem, Domine, **1211** præbe : continue enim tuam misericordiam annuntio. Nam *toto die*, Symmachus *singulis diebus* dixit.

Vers. 4. « Lætifica animam servi tui : » [Dicit etiam, cujus causa.] «Quoniam ad te, Domine, animam meam elevavi. » Finem impone mœrori ejus qui se tuæ servituti addixit, et lætitiam animæ præbe, quæ in te vergit [et misericordiam tuam exspectat].

Vers. 5. « Quoniam tu, Domine, suavis et mitis, et multæ misericordiæ omnibus invocantibus te. » Natura bonus es, et benignus, et effundis his, qui indigent, fontes tuæ misericordiæ. Pro *mitis* autem Aquila et Theodotio *placabilis* dixerunt. Mansuetudo igitur patientiam quoque innuit.

Vers. 6. « Auribus percipe, Deus, orationem meam, et attende ad vocem deprecationis meæ. » Tali igitur benignitate utens, benigne meas preces admitte. [Simul autem tempus significat, quo rogat ut grata sit supplicatio].

Vers. 7. « In die tribulationis meæ clamavi ad te, quia exaudisti me. » Cum tuam clementiam sim expertus, preces tibi offero. Nam obsecranti jam mihi postulata concessisti.

Vers. 8. « Non est similis tui inter deos, Domine, et non est secundum opera tua. » Postquam impius Rapsaces elatis illis verbis usus est : « Num potuerunt dii **1212** gentium liberare suam quis-

A νος πολεμίους εἶχον ἀδίκους καὶ παρανόμους, οὐδὲν μὲν παρ' αὐτῶν ἠδικημένους, ἀδίκου δὲ σφαγῆς ἐφιεμένους. Ὅσιον δὲ καὶ [57] ἑαυτὸν καὶ τὸν Ἐζεκίαν ὠνόμασεν, οὐδεμίαν αἰτίαν δεδωκότας [58] τοῖς πολεμίοις. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· Πτωχός [59] εἰμι καὶ πένης κατ' ἐμαυτὸν κρινόμενος, καὶ [60] οὐδεμίαν ἀρετῆς ἔχω περιουσίαν· τοῖς μέντοι πολεμίοις παραβαλλόμενος, ὅσιος ἀποφανθήσομαι. Οἱ μὲν γὰρ δυσσεβεῖς καὶ παράνομοι· ἐγὼ δὲ τὴν σὴν ἐπίγνωσιν ἔχω· καὶ οἱ μὲν ἀδίκως ἐπίασιν· ἐγὼ δὲ τὴν ἄδικον προσδέχομαι [61] προσβολήν. [[62] Ταῦτα δ' ἂν εἴποι καὶ μέχρι τοῦ παρόντος καὶ παντὸς βίου ὁ παρὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ τῷ δικαίῳ πολεμούμενος ὑπὸ τῶν ἀδικεῖν ἐθελόντων. Καλῶς οὖν ἔχων διὰ τῶν ἑξῆς ἔφησε·] « Σῶσον τὸν δοῦλόν σου, ὁ Θεός μου [63], τὸν ἐλπίζοντα
B ἐπὶ σέ. » Ἐγὼ ἤλπισά σοι, Δέσποτα, σῶσον· δὸς τῇ ἐλπίδι τῆς σωτηρίας ἀντίδοσιν.

γ'. « Ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι πρός σε κεκράξομαι ὅλην τὴν ἡμέραν. » Τὴν σήν μοι, Δέσποτα, φιλανθρωπίαν παράσχου· διηνεκῶς γὰρ τὸν σὸν ἔλεον ἐπαγγέλλω [64]. Τὸ γὰρ *ὅλην τὴν ἡμέραν* ὁ Σύμμαχος *καθ' ἑκάστην ἡμέραν* εἴρηκεν [65].

δ'. « Εὔφρανον τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου· [[66] Καὶ τίνος ἕνεκεν λέγει.] « Ὅτι πρὸς σὲ ἦρα τὴν ψυχήν μου. » Λῦσον τὴν ἀθυμίαν τῷ τὴν σὴν δουλείαν ἀσπαζομένῳ, καὶ παράσχου θυμηδίαν ψυχῇ πρός σε νευούσῃ [καὶ τὸν σὸν ἔλεον προσμενούσῃ].

C ε'. « Ὅτι σὺ, Κύριε, χρηστὸς, καὶ ἐπιεικὴς, καὶ πολυέλεος πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις σε. » Πέφυκας [67] ἀγαθὸς, καὶ φιλάνθρωπος, καὶ χορηγεῖς τοῖς δεομένοις τὰς τοῦ ἐλέου πηγάς. Τὸ δὲ *ἐπιεικὴς* Ἀκύλας καὶ Θεοδοτίων *ἱλαστὴς* εἰρήκασι. Καὶ ἡ ἐπιείκεια τοίνυν [68] τὴν μακροθυμίαν αἰνίττεται [69].

ς'. « Ἐνώτισαι ὁ Θεὸς [70] τὴν προσευχήν μου· καὶ [71] πρόσχες τῇ φωνῇ τῆς δεήσεώς μου. » Τοσαύτῃ [72] τοίνυν ἀγαθότητι χρώμενος [73], εὐμενῶς μου δέξαι τὴν δέησιν. [[74] Ὁμοῦ δὲ καὶ τὸν καιρὸν ἐσήμανε διὰ τῶν ἑξῆς, ἐν ᾧ ἠντιβόλει τὴν ἱκετείαν δεκτὴν γενέσθαι].

ζ'. « Ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς μου [75] ἐκέκραξα πρὸς σὲ, ὅτι ἐπήκουσάς [76] μου. » Πεῖραν ἔχων [77] τῆς σῆς ἡμερότητος, προσφέρω τὴν ἱκετείαν· καὶ ἤδη γὰρ
D ἀντιβολήσαντί μοι τὴν αἴτησιν ἔδωκας [78].

η'. « Οὐκ ἔστιν ὅμοιός σοι [79] ἐν θεοῖς, Κύριε, καὶ οὐκ ἔστι κατὰ τὰ ἔργα σου. » Ἐπειδὴ Ῥαψάκης ὁ δυσσεβὴς τοῖς ἀλαζονικοῖς ἐκείνοις ἐχρήσατο λόγοις· « Μὴ ἠδυνήθησαν [80] οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν ἕκαστος ῥύσασθαι τὴν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[57] *Καί*. Abest a cod. 2. [58] cod. 2 δεδωκότα. [59] *Πτωχός*. cod. 2 add. μέν. [60] *Καί*. Abest a cod. 2. [61] *Ἄδικον προσδ*. cod. 1 ἀκίνδυνον δέχομαι. [62] E cod. 1. [63] *Μου*. Abest a cod. Vatic. [64] cod. uterque ἀπαγγέλλω. [65] *Ὁ — εἴρηκεν*. cod. 1 ἀντὶ τοῦ πᾶσαν ἡμέραν τέθεικεν ὁ Σύμμαχος. [66] E cod. 1. [67] *Πέφυκας*. cod. 1 add. γάρ. [68] *Τοίνυν*. cod. 1 μέντοι. cod. 2 μέν. [69] *Αἰνίττεται*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει. [70] *Ὁ Θεός*. cod. uterque Κύριε, quæ est rec. lectio h. l. [71] *Καί*. cod. 1 præm. καὶ οὐ μόνον, ἀλλά. [72] *Τοσαύτῃ*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [73] *Χρώμενος*. cod. 1 add. ὦ Δέσποτα. cod. 2 habet κεχρημένος. [74] E cod. 1. [75] *Μου*. cod. 1 add. λέγων. [76] Rec. lectio. h. l. est εἰσήκουσας. [77] *Ἔχων*. cod. 2 præm. γάρ. [78] cod. 1 habet δέδωκας, et addit διὰ δὴ ταῦτα βοῶ. [79] cod. 1 σου. [80] *Ἠδυν*. cod. 1 add. λέγων.

ἑαυτοῦ χώραν ἐκ χειρός[81] μου, ὅτι[82] ῥύσεται Κύριος τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐκ χειρός μου; » διδάσκει τοίνυν Ἐζεκίαν ἡ προφητεία βοᾷν[83]· « Οὐκ ἔστιν ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς, Κύριε, καὶ οὐκ ἔστι κατὰ τὰ ἔργα σου. » Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ[84] πράγματος ἔρημον ἔχουσιν ὄνομα, καὶ τοῦτο δὲ συλήσαντες ἔλαβον· σὺ δὲ συμβαίνουσαν ἔχεις[85] προσηγορίαν τῷ πράγματι. Μάλα γὰρ προσφυῶς τὰ ἔργα[86] τῇ θείᾳ προσηγορίᾳ συνέζευξεν[87]· « Οὐκ ἔστιν ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς, Κύριε, καὶ[88] οὐκ ἔστι κατὰ τὰ ἔργα σου. » Οἱ μὲν γὰρ ἄψυχοι παντελῶς εἰσιν, οὐδὲ σφίσιν αὐτοῖς ἐπαμῦναι δυνάμενοι· ἡ δὲ σὴ μεγαλοπρέπεια[89] τὰς τῶν ἀνθρώπων γλώττας νικᾷ[90].

θ'. « Πάντα τὰ ἔθνη ὅσα ἐποίησας ἥξουσι, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, Κύριε. » Τοῦτο δὲ[91] ἐπὶ μὲν τοῦ μακαρίου Δαβὶδ οὐδαμῶς γεγενῆσθαι μεμαθήκαμεν· ἐπὶ δὲ τοῦ Ἐζεκίου εἰκός τινας τὴν τῶν Ἀσσυρίων καταπλαγέντας ἀναίρεσιν τῷ Θεῷ προσδραμεῖν[92]. Τὴν[93] δὲ τῆς προφητείας ἀλήθειαν ἔδειξεν ὁ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν[94] καιρός· μετὰ γὰρ τὸ σωτήριον πάθος ἀπεστάλη[95] μὲν[96] εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὁ[97] θεῖος τῶν ἀποστόλων χορός. Ἔφη γὰρ πρὸς αὐτοὺς ὁ Δεσπότης· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. » Ἐμαθήτευσαν[98] δὲ ὡς[99] προσετάχθησαν· καὶ τὸ τῆς ἀγνοίας ἀποσκεδάσαντες νέφος, ἰδεῖν παρεσκεύασαν [[1] τοὺς πιστεύοντας] τῆς δικαιοσύνης τὸν Ἥλιον, καὶ τὸν σεσωκότα προσκυνῆσαι Θεόν[2]. Τοῦτο καὶ τὰ ἐπιφερόμενα διδάσκει.

« Καὶ δοξάσουσι τὸ ὄνομά σου[3]. [ι'.] Ὅτι μέγας εἶ σύ· καὶ ποιῶν θαυμάσια σὺ[4], ὁ Θεὸς μόνος[5]. » Προσοίσουσι[6] δέ σοι[7] τὸν ὕμνον, σὲ μόνον μεμαθηκότες εἶναι Θεόν[8]· ἡ γὰρ[9] τῶν σῶν θαυμάτων μεγαλουργία ταύτην αὐτοῖς παρέξει τὴν γνῶσιν. [[10] Καὶ ὅρα πῶς σαφέστερον αὐτὸ διὰ τῶν ἑξῆς ἔθηκεν ἐν τῷ εἰπεῖν·]

ια'. « Ὁδήγησόν με, Κύριε, ἐν τῇ ὁδῷ σου· καὶ πορεύσομαι ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου. » Προθεσπίσας τοῖς ἔθνεσι[11] τὴν ἐσομένην τῆς πλάνης ἀπαλλαγήν, ἱκε-

A que regionem e manu mea? quod liberaturus sit Dominus Hierosolymam e manu mea [u]?» prophetia Ezechiam exclamare docet: « Non est similis tui inter deos, Domine, et non est secundum opera tua.» Illi enim nomen rei expers habent, hoc vero furto quasi arripuerunt: tu autem appellationem rei convenientem habes. Nam admodum congruenter opera cum divina appellatione conjunxit: « Non est similis tui inter deos, Domine, et non est secundum opera tua. » Hi enim penitus inanimati sunt, neque sibi ipsis opitulari possunt: tua vero magnificentia omnes hominum linguas vincit.

VERS. 9. « Omnes gentes quascunque fecisti venient, et adorabunt coram te, Domine.» Hoc vero

B tempore magni Davidis nequaquam evenisse scimus. Ezechiæ vero tempore verisimile est quosdam, ob Assyriorum internecionem obstupefactos, ad Deum colendum venisse. Cæterum prophetiæ veritatem ostendit tempus quod incarnationem Dei et Salvatoris nostri secutum est. Nam post salutarem passionem in omnem terrarum orbem divinus apostolorum chorus missus fuit. Dixit enim ipsis Dominus [v]: « Euntes docete **1213** omnes gentes.» Docuerunt autem, sicut injunctum illis fuit, et ignorantiæ caliginem discutientes, effecerunt ut [qui credebant] justitiæ Solem viderent, et Deum salutis largitorem adorarent. Hoc et ea quæ sequuntur docent.

C « Et glorificabunt nomen tuum. [VERS. 10] Quoniam magnus es tu, et faciens mirabilia, tu es Deus solus. » Offerent autem tibi hymnum, cum te esse solum Deum didicerint. Etenim tuorum miraculorum magnificentia hanc scientiam illis subministrabit. [Et vide quomodo hoc in sequentibus clarius exprimat, dicens:]

VERS. 11. « Duc me, Domine, in via tua, et ingrediar in veritate tua. » Futuram liberationem ab errore gentibus vaticinatus, orat ut et ipse similiter

[u] IV Reg. XVIII, 35 seqq. [v] Matth. XXVIII, 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

[81] cod. 2 τῶν χειρῶν. [82] *Ὅτι — χειρός μου*. Des. in utroque cod. [83] *Βοᾷν*. cod. 1 add. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἔθνη πρὸς τὸν ὑπὲρ αὐτῶν θάνατον ἑλόμενον. *Ita quoque gentiles ad eum* (clamant) *qui pro illis mortem sustinere voluit.* [84] *Μὲν γάρ*: cod. 1 add. οἱ τῶν εἰδώλων καλούμενοι θεοί, ἀλλ' οὐκ ὄντες θεοί. *Inter idola sic dicti dii, qui tamen non sunt dii.* [85] cod. 2 ἔχων. [86] *Ἔργα*. cod. 1 add. νῦν. [87] cod. 1 συνέζευκται. [88] *Καὶ — ἔργα σου*. Des. in cod. 2. [89] *Μεγαλοπ*. cod. 1 μεγαλουργία. [90] *Νικᾷ*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [91] *Δέ*. Abest a cod. 2. [92] *Τῷ Θεῷ προσδρ*. Des. ibid. [93] *Τὴν — καιρός*. cod. 2 ita: Ἔστι δὲ προφητεία πεπληρωμένη κατὰ καιρὸν τῆς ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. *Completa autem est vaticinatio tempore apparitionis Dei ac Salvatoris nostri Jesu Christi.* [94] *Ἡμῶν*. cod. 1 add. Ἰησοῦ Χριστοῦ. [95] cod. 2 ἀπεστάλησαν. [96] *Μέν*. cod. 2 add. οἱ θεῖοι αὐτοῦ μαθηταί. [97] *Ὁ — χορός*. Des. in cod. 2. [98] *Ἐμαθ. — ἥλιον*. Des. in cod. 2. [99] cod. 1 καθώς. [1] E cod. 1. [2] *Θεόν*. Abest a cod. 1 in quo sequitur, καὶ τοῦτον Θεὸν ὁμολογῆσαι, Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα, οὐκ ἄνθρωπον· οὐδὲ γάρ ἐστιν ἄνθρωπος δυνάμενος σώζειν, ἢ Θεὸς μόνος ὡς φιλάνθρωπος· *Et hunc Deum confiterentur, Deum qui humanam suscepit naturam, cum non esset homo: non enim est homo qui salvare possit, præter Deum solum qui est benignus.* [3] *Σου*. cod. 1 add. καὶ οὐχ ἁπλῶς δοξάσουσιν, ἀλλ'. cod. 2 add. Κύριε. [4] *Σύ*. cod. uterque add. εἶ, ut in textu τῶν O'. [5] *Μόνος*. In textu τῶν O'. additur ὁ μέγας. [6] *Προσοίσουσι*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [7] *Σοί*. Abest a cod. 2. [8] *Θεόν*. cod. 1 add. Ὅτε δὲ μόνος ἀκούσεις, φιλομαθέστατε, μήτε μοναρχίαν ὑπονοήσεις, μήτε τὸν σταυρωθέντα μόνον· ὁ γὰρ Πατὴρ ἐν αὐτῷ καὶ αὐτὸς ἐν Πατρί· τὸ γὰρ Θεὸς ὡς πολλάκις ἡμῖν εἴρηται, ἔστι τῆς θείας οὐσίας ὄνομα. Λέγει δέ· *Si autem tu qui discendi cupidus es, audiveris*, solum, *nec monarchiam tibi fingas, nec crucifixum solum esse putes. Pater enim est in ipso, et ille est in Patre. Siquidem vox* Deus, *ut jam sæpius dictum est, designat essentiam divinam. Dicit autem.* Conf. ad h. l. p. 1167, n. 6; et p. 1075, n. 8. [9] *Γάρ*. Abest a cod. 1. [10] E cod. 1. [11] *Ἔθνεσι*. cod. 1 add. ὁ προφητικὸς νοῦς.

ducatur, et in veritatis via iter faciat. [Et vide quid dicat in sequentibus.] « Lætetur cor meum, ut timeat nomen tuum. » Qui erga **1214** Deum reverentiam habet, secundum legem vivendi rationem amplectitur : mater vero lætitiæ talis vita est. Merito igitur Propheta precatus est ut metu divino ipsius cor lætetur. Sic enim et alibi dicit : « Lætetur cor quærentium Dominum [x]. » Et rursus : « Memor fui Dei, et delectatus sum [y]. »

VERS. 12, 13. « Confitebor tibi, Domine, Deus mi, toto corde meo, et glorificabo nomen tuum in æternum. Quia misericordia tua magna est super me. » Novi, inquit, te meas preces admissurum, et rebus tristibus finem impositurum, facturumque esse ut gratiarum actionis carmen pro benignitate mihi concessa tibi offeram. « Et eruisti animam meam ex inferno infimo. » Discriminum magnitudinem per hæc aperuit. Etenim talia divinus David sæpius passus est, et cum a Saule bello peteretur, et cum ab Absalomo persecutionem pateretur. Cæterum Assyriorum impetus certa pernicies erat. Idcirco mortem extremam, et inferos infimos talia pericula nominavit : [Imo quia etiam universi conditor, Deus Verbum, postquam ex virgine carnem assumpsit, et crucem ac mortem sustinuit, in infima loca terræ descendit, ut eos qui a multis inde sæculis corruptioni jam obnoxii fuerant, non modo excitaret, sed illis etiam immortalitatem largiretur. Deinde dicit :]

VERS. 14. Deus, iniqui insurrexerunt super me, et synagoga potentium quæsiverunt animam meam. » Et Davidis hostes iniquitati assueverant, **1215** et Assyrii impii et pravitatis operarii erant. [Utrumque enim hostem conjunctum vocat synagogam potentem, pro eo qui tunc erat, rerum statu.] Et hi ergo, et illi, robur pravæ menti respondens habebant. Metus autem hinc iis, qui bello petiti erant, duplex oriebatur : propterea ad Deum confugiunt, et illinc opem efflagitant. « Et non posuerunt te in conspectu suo. » Tuam providentiam in mentes minime admiserunt.

VERS. 15, 16. « Et tu, Domine, Deus miserator et misericors, patiens, et multæ misericordiæ, et verax. Respice in me, et miserere mei. » Quoniam benignitatis fons es, et misericordiæ et commiserationis fluenta profundis, adestque etiam tibi veritas, et judicas improbos, stillarum tuæ bonitatis

A τεύει καὶ αὐτὸς ταύτης ἀπολαῦσαι τῆς ποδηγίας, καὶ ἐν τῇ τῆς ἀληθείας ὁδῷ τὴν πορείαν ποιήσασθαι. [[12] Καὶ ὅρα τί φησι διὰ τῶν ἑξῆς.] « Εὐφρανθήτω[13] ἡ καρδία μου, τοῦ φοβεῖσθαι τὸ ὄνομά σου. » Ὁ τὴν περὶ Θεὸν[14] εὐλάβειαν κεκτημένος τὴν ἔννομον ἀσπάζεται πολιτείαν· μήτηρ δὲ εὐφροσύνης ἡ τοιαύτη ζωή. Εἰκότως τοίνυν ὁ Προφήτης τῷ φόβῳ τῷ θείῳ τὴν οἰκείαν εὐφρανθῆναι καρδίαν ἱκέτευσεν. Οὕτω γὰρ καὶ ἀλλαχοῦ φησιν· « Εὐφρανθήτω καρδία ζητούντων τὸν Κύριον. » Καὶ πάλιν· « Ἐμνήσθην τοῦ Θεοῦ, καὶ ηὐφράνθην[15]. »

ιβ', ιγ'. « Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε, ὁ Θεός μου ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου[16], καὶ δοξάσω τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα. Ὅτι[17] τὸ ἔλεός σου μέγα ἐπ' ἐμέ. » Οἶδα, φησὶν, ὡς παρέξεις τὴν αἴτησιν, καὶ λύσεις τὰ B σκυθρωπὰ, καὶ παρασκευάσεις με τὴν χαριστήριον ὑμνῳδίαν ὑπὲρ τῆς εἰς ἐμὲ γεγενημένης φιλανθρωπίας προσενεγκεῖν[18]. « Καὶ ἐρρύσω τὴν ψυχήν μου ἐξ ᾅδου κατωτάτου. » Τὸ[19] μέγεθος τῶν κινδύνων διὰ τούτων ἐδήλωσε· καὶ γὰρ ὁ θεῖος Δαβὶδ τοιούτους πολλάκις ὑπέμεινε, καὶ ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ πολεμούμενος[20], καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀβεσαλὼμ διωκόμενος[21]. Καὶ τῶν Ἀσσυρίων δὲ ἡ προσβολὴ προὖπτος ἦν ὄλεθρος. Οὗ δὴ χάριν θάνατον ἔσχατον, καὶ ᾅδην κατώτατον, τοὺς τοιούτους κινδύνους ὠνόμασεν. [[22] Ἀλλ' ὅτι καὶ ὁ τοῦ παντὸς δημιουργὸς, τουτέστιν ὁ Θεὸς Λόγος σαρκωθεὶς ἐκ Παρθένου καὶ σταυρὸν καὶ θάνατον ἑλόμενος εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς κατέβη, ἵνα τοὺς ἀπ' αἰώνων κρατηθέντας ὑπὸ τῆς φθορᾶς μὴ C μόνον ἐγείρῃ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀθανασίας ἐμπλήσῃ. Εἶτά φησι·

ιδ'. « Ὁ Θεὸς, παράνομοι ἐπανέστησαν ἐπ' ἐμέ· καὶ συναγωγὴ κραταιῶν ἐζήτησαν τὴν ψυχήν μου. » Καὶ οἱ τοῦ Δαβὶδ πολέμιοι παρανομίᾳ συνέζων, καὶ οἱ Ἀσσύριοι δυσσεβείας ἦσαν καὶ πονηρίας ἐργάται. [[23] Τοὺς γὰρ ἀμφοτέρους συνάψας συναγωγὴν κραταιὰν πρὸς τὴν τότε κρατοῦσαν κατάστασιν ὠνόμασεν.] Καὶ[24] οὗτοι μέντοι κἀκεῖνοι δύναμιν εἶχον τῇ πονηρᾷ γνώμῃ συμπράττουσαν· διπλοῦν δὲ ἐντεῦθεν τοῖς ἀδικουμένοις τὸ δέος ἐφύετο. Διὸ πρὸς τὸν Θεὸν καταφεύγουσι, καὶ τὴν ἐκεῖθεν αἰτοῦσιν ἐπικουρίαν. « Καὶ οὐ προέθεντό σε ἐνώπιον αὐτῶν. » Τὴν σὴν πρόνοιαν[25] οὐκ ἔλαβον εἰς διάνοιαν.

ιε', ιϛ'. « Καὶ σὺ, Κύριε, ὁ Θεός μου[26] οἰκτίρ-D μων καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος, καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός. Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ καὶ ἐλέησόν με. » Ἐπειδὴ[27] φιλανθρωπίας ὑπάρχεις πηγὴ, καὶ οἴκτου, καὶ ἐλέους[28] προχέεις τὰ νάματα, πρόσεστι δέ σοι καὶ ἀλήθεια, καὶ κρίνεις[29] τοὺς πονηρίᾳ συ-

[x] Psal. CIV, 3. [y] Psal. LXXVI, 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[12] E cod. 1. [13] *Εὐφρ.* ἡ καρδία μου. Hebr. יחד לבבי, *unias*, s. in hoc. unice intentum facias, *cor meum*. Symm. ἕνωσον τὴν καρδίαν μου. [14] cod. 2 Θεοῦ. [15] cod. 2 εὐφράνθην. [16] *Μου*. cod. 1 add. καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καί. [17] *Ὅτι*. cod. 1 præm. καὶ τίνος ἕνεκεν διὰ τῶν ἑξῆς λέγει. [18] *Προσεν*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [19] *Τό*. cod. 1 præm. οὐ μόνον. [20] *Πολεμ*. cod. 1 διωκόμενος. [21] *Διωκ*. cod. 1 πολεμούμενος. [22] E cod. 1. [23] E cod. 1. [24] *Καὶ — ἐφύετο*. Des. in cod. 2. [25] *Πρόνοιαν*. cod. 1 add. φησί. [26] *Μου*. Additur in edit. Ald. et Compl. [27] *Ἐπειδή*. cod. 1 λέγει δὲ ἐπεί. [28] cod. 1 ἐλέου. [29] cod. 2 κρινεῖς.

ζῶντας· τῶν τῆς ἀγαθότητος μετάδος ψεκάδων, καὶ A κρείττονα δεῖξον τῶν πολεμούντων[30]. « Δὸς τὸ κράτος σου τῷ παιδί σου· καὶ σῶσον τὸν υἱὸν τῆς παιδίσκης σου. » Δοῦλός τε γάρ εἰμι σὸς, καὶ σῆς θεραπαίνης υἱός· ἀντὶ τοῦ, ἄνωθεν καὶ ἐκ προγόνων ὑπὸ τὴν σὴν δεσποτείαν τελῶ· διόπερ[31] ὡς δοῦλος παρὰ Δεσπότου τὴν σωτηρίαν αἰτῶ.

ιζʹ. « Ποίησον μετ' ἐμοῦ σημεῖον εἰς ἀγαθόν. » Τῶν σημείων τὰ μέν ἐστι τιμωρίας, ὡς ἐπὶ τῶν Αἰγυπτίων· τὰ δὲ σωτηρίας, ὡς ἐπὶ τῶν Ἑβραίων. Διάτοι τοῦτο καὶ ὁ προφήτης τῷ διορισμῷ προσεχρήσατο, καὶ οὐχ ἁπλῶς σημεῖον, ἀλλ' ἀγαθὸν σημεῖον ἐξήτησεν· ἀντὶ τοῦ, Ποίησον σημεῖον ἐμοὶ φέρον τὴν σωτηρίαν, καὶ τῇ θαυματουργίᾳ ἐμοὶ[32] πραγματευόμενον[33] τῶν ἀγαθῶν τὴν φοράν. [[34] Λέγει καὶ τίνος ἕνεκεν ἀντιβολεῖ δοθήσεσθαι αὐτῷ τὸ σημεῖον τοῦτο.] B « Καὶ ἰδέτωσαν οἱ μισοῦντές με, καὶ αἰσχυνθήτωσαν· ὅτι σὺ, Κύριε, ἐβοήθησάς μοι, καὶ παρεκάλεσάς με. » Τὴν γὰρ εἰς ἐμὲ πρόνοιαν οἱ δυσμενεῖς θεώμενοι[35], αἰσχύνης ἀναπλησθήσονται, καὶ ἐπονείδιστοι παρὰ πᾶσι γενήσονται. [[36] Κυρίως δὲ σημεῖον ἀγαθὸν τοῖς ἔθνεσιν ὁ ἐκ Θεοῦ Θεὸς τὸν σταυρὸν ἐχαρίσατο, δι' οὗ τὸν κοινὸν ἐχθρὸν ἐτροπώσατο καὶ τρόπαιον κατὰ δαιμόνων καὶ παθῶν ἔπηξεν. Ἀμήν.]

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΠϚʹ ΨΑΛΜΟΥ.

αʹ. « Τοῖς υἱοῖς Κορὲ, Ψαλμὸς ᾠδῆς. » Τῶν ἐθνῶν καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς προαγορεύει τὴν σωτηρίαν, καὶ τὴν εὐσεβῆ πολιτείαν προλέγει, ἣν ὁ Δεσπότης Χριστὸς[37] ἐνανθρωπήσας ἐδίδαξεν[38]. « Οἱ θεμέλιοι αὐτοῦ ἐν τοῖς ὄρεσι τοῖς ἁγίοις. » *Θεμέλια*[39] τῆς εὐσεβείας, C τὰ θεῖα παιδεύματα· *Ὄρη* δὲ *ἅγια*, ἐφ' ὧν ταῦτα πέπηγε τὰ θεμέλια, οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι. Περὶ τούτων γὰρ ὁ μακάριος ἔφη Παῦλος· « Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ[40] προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Καὶ πάλιν· « Πέτρος καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι. » Καὶ ὁ Κύριος[41] τῷ Πέτρῳ, μετὰ[42] τὴν ἀληθῆ καὶ θείαν ἐκείνην ὁμολογίαν· « Σὺ εἶ Πέτρος, καὶ[43] ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. » Καὶ αὖθις· « Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου· οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη. » Ἐπὶ τούτων τῶν ἁγίων ὀρῶν ὁ Δεσπότης Χριστὸς κατέπηξε τὰ τῆς εὐσεβείας θεμέλια[44].

D

βʹ. « Ἀγαπᾷ Κύριος τὰς πύλας Σιὼν, ὑπὲρ πάντα τὰ σκηνώματα Ἰακώβ. » Τίς δὲ αὕτη ἡ[45] Σιὼν, ὁ θεσπέσιος Παῦλος ἑρμηνευέτω· « Προσεληλύθατε

participem me fac, hostibusque superiorem me redde. « Da imperium tuum servo tuo, et salvum fac filium ancillæ tuæ. » Etenim servus tuus sum, tuæque ancillæ filius : hoc est, a principio et a majorum ætate sub tuo imperio vitam duco : idcirco veluti servus a Domino salutem peto.

VERS. 17. Fac mecum signum in bonum. » Signorum aliqua supplicii sunt, ut quæ apud Ægyptios : aliqua vero salutis, ut apud Hebræos. Propterea Propheta divisione usus est, et non simpliciter signum petiit, sed bonum; quasi diceret : Fac signum mihi præbens salutem, et quod per miraculi operationem bonorum mihi conciliet **1216** affluentiam. [Dicit etiam cur roget, dari sibi signum illud.] « Et videant, qui oderunt me, et confundantur: quoniam tu, Domine, adjuvisti me, et consolatus es me. » Nam cum hostes curam, quam de me geris, viderint, ignominia pleni erunt, et infames apud omnes fient. [Proprie autem signum bonum gentilibus dedit Deus ex Deo crucem, per quam communem hostem in fugam vertit, et tropæum contra dæmonas et malos impetus erexit. Amen.]

INTERP. PSALMI LXXXVI.

VERS. 1. « Filiis Core. Psalmus cantici. » Et hic psalmus gentium quoque salutem præcinit, et pium vivendi statum prædicit, quem Dominus Christus, cum homo factus esset, docuit. « Fundamenta ejus in montibus sanctis. » *Fundamenta* pietatis, divina sunt præcepta. ' *Montes* vero *sancti*, supra quos hæc fundamenta jecit, Salvatoris nostri sunt apostoli. De his enim beatus Paulus dixit : « Superædificati estis supra fundamentum apostolorum et prophetarum, cujus lapis angularis est Christus Jesus [x]. » Et rursus : « Petrus et Jacobus et Joannes, qui videbantur columnæ esse [a]. » Et Dominus Petro, post veram et divinam illam confessionem, dixit : « Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferni non prævalebunt adversus eam [b]. » Et rursus : « Vos estis lux mundi, et **1217** non potest civitas abscondi supra montem posita [c]. » Supra hos sanctos montes Dominus Christus pietatis fundamenta jecit.

VERS. 2. « Diligit Dominus portas Sionis super omnia tabernacula Jacobi. » Quæ autem sit hæc Sion, divinus Paulus explicet : « Accessistis ad

[x] Eph. II, 20. [a] Galat. II, 9. [b] Matth. XVI, 18. [c] Matth. V, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[30] *Πολεμ.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [31] *Διόπερ — αἰτῶ.* Des. in cod. 2. [32] *Ἐμοί.* Abest a cod. 2. [33] *Πραγμ.* cod. 1 φέρον. [34] E cod. 1. [35] cod. uterque θεασάμενοι. [36] E cod. 1. [37] *Δεσπότης.* cod. 1 add. ὁ Θεὸς Λόγος. [38] *Ἐδίδαξεν.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει. [39] *Θεμέλια* κ. τ. λ. Conf. quæ Cord. t. II, p. 772, sub Theodori nomine attulit. [40] *Καὶ — στῦλοι εἶναι.* Des. in cod. 2. [41] *Κύριος.* cod. 2 præm. εὔσπλαγχνος. [42] *Μετὰ — ὁμολογίαν.* Des. in cod. 2. [43] *Καὶ — κειμένη.* Des. ibid. [44] *Θεμέλια.* cod. 1 add. καὶ ὅρα, τί φησι διὰ τῶν ἑξῆς. [45] *Αὕτη ἡ.* cod. 1 ἡ ἀληθινή.

Sionem montem et civitatem Dei viventis, Hierosolymam cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum qui conscripti sunt in cœlis [d]. » Et rursus : « Illa autem quæ sursum est Hierosolyma, libera est, quæ est mater nostra [e]. » Et de patriarcha Abrahamo in Epistola ad Hebræos disserens, hæc posuit : « Exspectabat enim civitatem fundamenta habentem, cujus artifex et conditor est Deus [f]. » Et rursus de aliis sanctis loquens : « Qui enim, inquit, hoc dicunt, significant se patriam quærere. Et si quidem ipsius meminissent, e qua exierunt, habebant utique tempus revertendi : nunc autem meliorem appetunt, id est, cœlestem [g]. » Docemur igitur quamdam civitatem cœlestem esse, cui nomen est Hierosolyma, quæ non turres habet et mœnia, neque splendidis lapidibus micat : sed sanctorum choris illustratur, et angelica vitæ ratione decoratur. Hujus civitatis januas non aberrabit qui Ecclesias quæ in terra sunt nominarit : per has enim in illam introire licet. In his enim prius instructi et exercitati, illius civitatis vivendi modum **1218** discimus. Has januas propheticus sermo ait amabiles esse universorum Deo, Judæorumque tabernaculis fuisse prælatas.

Vers. 3. « Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei. » Admirabilia quædam et inopinata sunt, quæ de te prædicta fuere, et omnem humanam exspectationem transcendunt. Quod vero quæ dicta sunt * terrestri Sioni nequaquam congruant, sequentia testantur.

Vers. 4. « Memor ero Rahab et Babylonis inter eos qui norunt me. Et ecce alienigenæ, et Tyrus, et populus Æthiopum, hi fuerunt ibi. » Hæc, inquit, o divina civitas, de te dicta sunt : ut homines diu vitiis inquinati, tenebrisque ignorantiæ oppressi, digni fiant qui in te habitent, et tuæ consuetudinis participes sint. Idcirco de supradictis gentibus mentionem fecit, tanquam de iniquissi-

A Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ [46] μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς. » Καὶ πάλιν [47]· « Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥ τίς ἐστι μήτηρ ἡμῶν [48]. » Καὶ περὶ τοῦ πατριάρχου Ἀβραὰμ ἐν [49] τῇ πρὸς Ἑβραίους διαλεγόμενος, καὶ ταῦτα προστέθεικεν· « Ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός. » Καὶ αὖθις περὶ τῶν ἄλλων ἁγίων· « Οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες ἐμφανίζουσιν, ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι. Καὶ εἰ μὲν ἐκείνης μνημονεύουσιν, ἀφ' ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι· νῦν δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέστιν ἐπουρανίου. » Διδασκόμεθα τοίνυν εἶναί τινα πόλιν ἐπουράνιον [50], καὶ Ἱερουσαλὴμ ὀνομαζομένην, οὐ [51] πύργους
B ἔχουσαν, καὶ περιβόλους, οὐδὲ λίθων μαρμαρυγαῖς ἀποστίλβουσαν, ἀλλὰ χοροῖς ἁγίων λαμπρυνομένην, καὶ [52] ἀγγελικῇ πολιτείᾳ καλλυνομένην. Ταύτης τῆς πόλεως οὐκ ἂν τις ἁμάρτοι πύλας προσαγορεύσας τὰς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας· διὰ τούτων γὰρ εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην δυνατόν. Ἐν [53] ταύταις γὰρ παιδευόμενοι καὶ προγυμναζόμενοι, ἐκείνης τῆς πόλεως διδασκόμεθα πολιτείαν. Ταύτας ἔφη τὰς πύλας ὁ προφητικὸς λόγος ἐπεράστους εἶναι τῷ τῶν ὅλων Θεῷ, καὶ τῶν Ἰουδαικῶν σκηνωμάτων προτετιμῆσθαι.

γ'. « Δεδοξασμένα ἐλαλήθη περί σου, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ. » Θαυμαστά [54] τινα καὶ παράδοξα τὰ περὶ σοῦ θεσπιζόμενα [55], καὶ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ὑπερβαίνοντα
C προσδοκίαν· ὅτι δὲ οὐδαμῶς τῇ κάτω Σιὼν ἁρμόττει τὰ εἰρημένα, τὰ ἐπαγόμενα μαρτυρεῖ.

δ'. « Μνησθήσομαι [56] Ῥαὰβ [57] καὶ Βαβυλῶνος τοῖς γινώσκουσί με· καὶ ἰδοὺ ἀλλόφυλοι [58] καὶ Τύρος, καὶ λαὸς τῶν Αἰθιόπων, οὗτοι ἐγενήθησαν [59] ἐκεῖ. » Ταῦτα [60], φησὶν, ὦ θεία πόλις, λελάληται περὶ σοῦ· ὥστε τοὺς πάλαι [61] δυσσεβείᾳ συζῶντας, καὶ τῷ ζόφῳ [62] τῆς ἀγνοίας κατεχομένους, τῆς ἐν σοὶ κατοικίας ἀξιωθῆναι, καὶ τῆς σῆς πολιτείας μεταλαχεῖν. Διά τοι τοῦτο τῶν προειρημένων ἐθνῶν ἀνέμνησεν [63],

[d] Hebr. XII, 22, 23. [e] Galat. IV, 26. [f] Hebr. XI, 10. [g] ibid. 14, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[46] *Καὶ — οὐρανοῖς*. Des. in cod. 2. [47] *Πάλιν*. cod. 1 add. ὁ αὐτός. [48] *Ἡμῶν*. cod. uterque præm. πάντων. [49] *Ἐν — προστέθεικεν*. Des. in cod. 2. [50] *Ἐπουρ*. cod. uterque add. Σιών. [51] *Οὐ — περιβ*. Des. in cod. 2. Sequitur οὐ pro οὐδέ. [52] *Καὶ — καλλυν*. Des. in cod. 2. [53] *Ἐν — πολιτείαν*. Des. in cod. 2. [54] *Θαυμαστά*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [55] *Θεσπιζόμενα*. cod. 2 τεθεσπισμένα. [56] *Μνησθήσομαι*. Hebr. אזכיר *Commemorabo*. [57] *Ῥαάβ*. Hebraicum רהב h. l. est nomen Ægypti, ut psal. LXXXIX, 11, in textu Hebr. Ad marginem cod. 2 hæc exstant: Ῥαὰβ *πλατυσμὸς* ἑρμηνεύεται, καὶ Βαβυλὼν *σύγχυσις*· οἱ γὰρ τὸν ῥυπαρὸν βίον ἀσκήσαντες καὶ τῇ συγχύσει τῶν δαιμόνων βαρυθέντες, οὗτοι ἐπέγνων τὸν Θεόν· ἥ ἐστιν ἡ Ἐκκλησία ἡ ἐξ ἐθνῶν, ὧν καὶ μνημονεύειν ἐπαγγέλλεται· *Rahab exponitur* dilatatio, *Babylon autem confusio. Nam qui sordidam vitam egerant et confusione idolorum onerati fuerant, hi agnoverunt Deum. Et hi sunt Ecclesia collecta e gentilibus, quos se commemoraturum esse promittit.* [58] *Ἀλλόφυλοι — Αἰθιόπων*. Ad illustranda hæc tria nomina pertinere videntur ista quæ l. c. sequuntur : Οἱ πεσόντες τῇ πτώσει τῶν εἰδώλων· ἀλλόφυλοι γὰρ *πίπτοντες* ἑρμηνεύονται· καὶ ἐν τῇ συγχύσει τῆς πλάνης· Τύρος γὰρ *σύγχυσις* ἑρμηνεύεται· καὶ οἱ ταπεινωθέντες ὑπὸ τῶν δαιμόνων· Αἰθιοπία γὰρ *ταπείνωσις* ἑρμηνεύεται· οὗτοι οὖν ὡς ἀποξενωμένοι τοῦ Θεοῦ ἐγεννήθησαν ἐκεῖ· πῶς ; ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ πιστεύσαντες καὶ σωθέντες· *Qui ceciderunt cum lapsu idolorum* (*Allophyli enim exponitur* cadentes), *et cum confusione erroris* (*Tyrus enim exponitur* confusio), *et qui humiliati fuerant a dæmonibus* (*Æthiopia enim* humiliatio *exponi solet*). *Hi itaque qui alienati erant a Deo, nati sunt ibi : sed quomodo? cum Christus venisset, credentes sicque salvati.* [59] Præstat rec. lectio h. l. ἐγεννήθησαν. Hebr. ילד Aquila et Symm. ἐτέχθη. [60] *Ταῦτα — μεταλαγχάνει*.. Cum his conf. quæ Cord. t. II, p. 773, e Didymo attulit. [61] *Πάλαι*. Abest a cod. 1. [62] *Ζόφῳ*. cod. 2 φόβῳ. [63] cod. 1 ἀνεμνημόνευσεν.

ὡς παρανομωτάτων, καὶ τῆς ἀσεβείας ἀναδησαμένων τὸ κράτος, ἵνα διὰ τούτων καὶ τοὺς ἄλλους δηλώσῃ. Ῥαὰβ μὲν[64] γὰρ καὶ Χαναναία καὶ πόρνη· Βαβυλὼν δὲ, θηριώδης καὶ δυσσεβής· οἱ δὲ ἀλλόφυλοι ἤ τοι Φυλιστιαῖοι· δεδηλώκαμεν[65] δὲ[66] ἤδη τίνες οὗτοι· καὶ δεισιδαίμονες καὶ παράνομοι. Τῆς δὲ Τύρου καὶ τὴν ἀσέβειαν καὶ τὴν ἀσέλγειαν, ὁ προφήτης Ἰεζεκιὴλ ἐτραγῴδησε· λαὸν δὲ τῶν Αἰθιόπων, οὐ μόνον αὐτοὺς Αἰθίοπας, ὧν αἱ ψυχαὶ τὴν τοῦ σώματος ἐμιμήσαντο χροὰν, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς μέλανας τῇ ψυχῇ[67], ὁ προφητικὸς ἐκάλεσε λόγος. Καὶ γὰρ ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ᾀσμάτων ἡ Νύμφη βοᾷ[68]· «Μέλαινά εἰμι καὶ καλὴ, θυγατέρες[69] Ἱερουσαλήμ.» [[70] *Μέλαινα* μὲν ἐξηπατημένη, τῇ κνίσῃ τῶν ἀλόγων κατεσπιλωμένη[71]· *καλὴ* δὲ περιμένουσά σε τὸν ἐξ οὐρανῶν ἥξοντα Δεσπότην διὰ τὴν ἐμὴν σωτηρίαν.] Καὶ δεδήλωκε κατὰ ταυτὸν τῆς τε δυσσεβείας τὸν ζόφον, καὶ τὴν δεδομένην ὑπὸ τῆς θείας χάριτος ὥραν[72]. Ταῦτα μέντοι τὰ ἔθνη, ἐπὶ μὲν τῶν Ἰουδαίων, εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ οὐ συνῆλθεν[73], οὐδὲ τὴν νομικὴν πολιτείαν[74] ἠγάπησεν[75]· μετὰ δὲ τὴν τοῦ Σωτῆρος[76] ἡμῶν ἐνανθρώπησιν, καὶ ταύτην κατοικεῖ τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὰς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐκκλησίας πληροῖ, καὶ εἰς τὴν ἄνω μεταβαίνει Σιὼν, καὶ τῆς μακαρίας ἐκείνης πολιτείας μεταλαγχάνει. [[77] Ἐκ ποίων γὰρ ἐθνῶν οὐκ ἐπίστευσαν τῷ Σωτῆρι; Τίνες δὲ τούτων οἱ μὴ καταλαβόντες καὶ τὴν κάτω Ἱερουσαλὴμ διὰ τὸ προσκυνῆσαι τοὺς ἐπιφανεστάτους καὶ σεπτοὺς τόπους, ἐν οἷς οὐ μόνον ὁ ἐκ Θεοῦ Θεὸς σαρκωθεὶς, ἀλλὰ καὶ ποσὶ φιλανθρωπίας ἐβάδισε. Καλῶς οὖν ἔχων διὰ τῶν ἑξῆς ἔφησε·]

ε'. «Μήτηρ[78] Σιὼν ἐρεῖ ἄνθρωπος.» Μητέρα[79] δὲ ἕκαστος τὴν Σιὼν ὀνομάσει[80], καὶ πᾶς ἄνθρωπος ἐρεῖ, ὅτι μήτηρ ἡ Σιών. [[81] Οὕτω καὶ ὁ μακάριος λέγει Παῦλος· «Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν.»] «Καὶ ἄνθρωπος ἐγενήθη ἐν αὐτῇ.» Τῷ *Ἐρεῖ ἄνθρωπος* καὶ τοῦτο συνῆπται. Ὁ γὰρ τὴν Σιὼν ὀνομάζων μητέρα, ὁμολογήσει καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ τεχθέντος ἀνθρώπου τὴν γέννησιν[82]· καὶ ἵνα μή τις ἄνθρωπον τοῦτον[83] ὑπολάβοι ψιλὸν[84], εὐθὺς ἐπήγαγεν· «Καὶ αὐτὸς ἐθεμελίωσεν αὐτὴν ὁ Ὕψιστος.» Οὗτος γὰρ ὁ ἐν αὐτῇ τεχθεὶς ἄνθρωπος[85], καὶ ποιητής ἐστι, καὶ δημιουργὸς, ὕψιστος[86] ὢν, καὶ Θεός.

A mis, **1219** et quæ cæteras impietate superabant, ut per has et alias designaret. Rahab enim et Chananæa et meretrix fuit. Babylon vero effera et impia. Allophyli autem, seu Philisthæi (ostendimus vero quinam sint isti), et superstitiosi et iniqui. In Tyri porro impietatem et luxuriam propheta Ezechiel tragice invectus est. Populus autem Æthiopum, non modo ipsos Æthiopas, quorum animæ corporis colorem æmulatæ sunt, verum etiam cunctos animas nigras habentes propheta nuncupavit. Etenim in Cantico canticorum Sponsa exclamat: «Nigra sum, sed formosa, o filiæ Hierosolymæ[h].» [*Nigra* quidem, quia decepta et adipe brutorum maculata sum; *pulchra* autem, quia exspecto te, qui ob meam salutem e cœlo venies.] Et demonstravit eadem opera tum impietatis
B tenebras, tum pulchritudinem a divina gratia concessam. Hæ igitur gentes nunquam tempore Judæorum Hierosolymam convenerunt, neque legis observationem dilexerunt: post incarnationem autem Salvatoris nostri, et hanc inhabitarunt, et per orbem terrarum ecclesias impleverunt, et in cœlestem Sionem transmigrant, illiusque beatæ conversationis compotes fiunt. [Quæ autem sunt gentes, ex quibus non crediderint aliqui **1220** in Salvatorem? Quinam autem sunt horum qui non occupaverint etiam Hierosolymam inferiorem, ut colerent illustria illa et sancta loca, in quibus Deus ex Deo non carnem tantum induit, sed pedibus quoque suis, pro insigni in homines amore,
C ambulavit. His itaque bene dictis, deinde pergit:]

Vers. 5. «Mater Sion dicet homo.» Porro unusquisque Sionem matrem nuncupabit, et omnis homo dicet matrem esse Sionem. [Sic quoque beatus inquit Paulus: «Hierosolyma autem superior libera est, quæ est mater nostrum omnium [i].»] «Et homo natus est in ea.» Cum illis verbis, *Dicet homo*, ista conjuncta sunt. Qui enim matrem Sionem nominat, confitebitur etiam ortum hominis, qui natus est in ea. Et ne quis hunc nudum hominem esse suspicetur, statim subdidit: «Et ipse fundavit eam Altissimus.» Nam hic homo, qui in hac natus est, et creator est, et opifex, cum altis-
D simus sit, et Deus.

Cant. I. 5. [i] Galat. IV, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[64] *Μέν*. Abest a cod. 1. [65] *Δεδηλ*. cod. 2 præm. καί. [66] *Δέ*. Abest a cod. 2. [67] *Μέλ. τῇ ψυχῇ*. cod. 1 ἔχοντας μέλαιναν τὴν ψυχὴν διὰ τῆς ἁμαρτίας. cod. 2 μέλανας τὴν ψυχήν. [68] *Βοᾷ*. cod. 1 add. ἥτις ἐστιν ἡ ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησία. [69] cod. 2 θυγάτηρ. [70] E cod. 1. [71] In margine codicis ascr. κατεσποδωμένη, *cinere conspersa*. [72] *Ὥραν*. cod. 1 præm. αὐτῇ. [73] cod. 2 συνῆλθον. [74] *Πολιτ*. cod. 1 λατρείαν, ascripta tamen lectione altera. [75] cod. 2 ἠγάπησαν. [76] *Σωτῆρος*. cod. 1 add. καὶ Θεοῦ. [77] E cod. 1. [78] *Μήτηρ ἐρεῖ*. Hebr. ולציון יאמר: *Et Sioni dicetur*. Ita quoque Aquila et Theodotion. Symm. autem habet περί τε Σιών. Genuina τῶν Ο' lectio olim fuit vel μή τι Σιὼν, ut observat Hieron. in Breviario ad h. l. vel μὴ τῇ Σιὼν, *nunquid Sioni*, sc. dicetur. Posteriorem lectionem exhibet scholion quod Montf. in Hexapl. ad h. l. e cod. Coisl. attulit, cum quo conferendum est illud quod in edit. Rom. τῶν Ο' ad h. l. exstat. [79] *Μητέρα*. cod. 2 Σωτῆρα, ascripta tamen altera lectione. [80] cod. 2 ὀνομάζει. [81] E cod. 1. [82] *Ἀνθ. τὴν γενν*. cod. 1 Θεοῦ τὴν ἐνανθρώπησιν. cod. 2 τὴν δύναμιν. [83] *Τοῦτον*. cod. 2 αὐτόν. [84] *Ψιλόν*. cod. 1 κοινόν. [85] *Ἄνθρ*. cod. 2 præm. ὡς. cod. 1 Θεὸς Λόγος, σαρκωθεὶς δὲ ἐκ παρθένου κατ' ἀλήθειαν. [86] *Ὕψιστος — Θεός*. Abest a cod. 2. Post Θεὸς in cod. 1 seq. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς.

VERS. 6. Dominus narrabit in scriptura populorum, et principum horum, qui fuerunt in ea. » * Symmachus 1221 autem sic: *Dominus numerabit scribens populos, hic natus est ibi.* Qui enim populos in illa versantes sua ipsius scriptura dignatus est, in ipsa secundum humanitatem natus est, cum Dominus esset et Deus. Hanc autem dinumerationem Dominus etiam noster sanctos apostolos docuit, dicens: « Vestri autem quoque capilli capitis numerati sunt [j]. » Et hanc descriptionem rursus discipulis suis aperuit, dicens: « Nequaquam gaudete, propterea quod dæmones subjecti sunt vobis: sed quod nomina vestra scripta sunt in cœlis [k]. »

VERS. 7. « Sicut lætantium omnium habitatio est in te. » Etenim cœlestis illa conversatio ab omni mœrore remota, sinceram et puram habet lætitiam et voluptatem. Pietatis porro alumni in hac, non tanquam in diversorio, sed tanquam in patria in æternum habitant.

INTERP. PSALMI LXXXVII.

VERS. 1. « Canticum psalmi, Filiis Core. In finem, pro Maeleth, ad respondendum. Intellectus Æman Israelitæ. » Symmachus pro *Maeleth per chorum* dixit: Aquila vero, *super chorea. Æman* porro chori ejusdam cantorum, et Deum laudantium præcentor erat [l]. Responsio autem tacite innuit chororum ordines invicem sibi 1222 respondentes. Prophetia igitur Judæorum calamitates prædicit, et Babylonicam servitutem. Docet autem eadem opera totius simul humanæ naturæ post patratum peccatum dolores. Formata autem est vaticinatio psalmi in deprecationem, tum ab his, tum communiter ab omnibus oblatam misericordi Deo. Congruit autem oratio illa pietate præstantioribus.

VERS. 2, 3. « Domine, Deus salutis meæ, interdiu clamavi et noctu coram te. Intret in conspectum tuum oratio mea. » Te, Deus salutis meæ, Dominum novi: idcirco interdiu et noctu obsecro ut preces meæ admittantur. [Hæc enim deinde dicit:] « Inclina aurem tuam ad preces meas. » [Causam autem deinde precibus suis aperit et dicit:]

A ς'. « Κύριος [87] διηγήσεται ἐν γραφῇ λαῶν [88], καὶ ἀρχόντων [89] τούτων γεγενημένων [90] ἐν αὐτῇ. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Κύριος ἀριθμήσει* [91] *γράφων λαούς· οὗτος ἐτέχθη* [92] *ἐκεῖ.* Ὁ γὰρ τοὺς ἐν αὐτῇ πολιτευομένους λαοὺς τῆς παρ' αὐτοῦ γραφῆς ἀξιῶν, ἐν αὐτῇ [93] κατὰ τὸ ἀνθρώπινον [94] ἐγεννήθη Κύριος ὢν καὶ Θεός. Ταύτην δὲ τὴν ἀρίθμησιν καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐδίδαξε πρὸς τοὺς ἱεροὺς εἰρηκὼς [95] ἀποστόλους· « Ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ἠριθμημέναι εἰσί. » Καὶ τὴν ἀναγραφὴν δὲ τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς ἐδήλωσε λέγων [96]· « Μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ δαιμόνια ὑμῖν ὑποτάσσεται, ἀλλ' ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγγέγραπται ἐν τοῖς οὐρανοῖς [97]. »

B ζ'. « Ὡς [98] εὐφραινομένων πάντων ἡ κατοικία ἐν σοί. » Ἡ γὰρ ἐν οὐρανοῖς πολιτεία, πάσης ἀθυμίας κεχωρισμένη, τὴν ἀκραιφνῆ καὶ καθαρὰν εὐφροσύνην ἔχει, καὶ θυμηδίαν. Ταύτην δὲ οὐ παροικοῦσιν, ἀλλ' εἰς αἰῶνα κατοικοῦσιν, τῆς εὐσεβείας οἱ τρόφιμοι.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΠΖ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὠδὴ ψαλμοῦ, Τοῖς υἱοῖς Κορέ· εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ Μαελὲθ [99] τοῦ ἀποκριθῆναι· συνέσεως, Αἰμὰν τῷ Ἰσραηλίτῃ [1]. » Ὁ δὲ Σύμμαχος, ἀντὶ τοῦ, ὑπὲρ *Μαελὲθ*, *διὰ χοροῦ* [2] εἴρηκεν· ὁ δὲ Ἀκύλας, *ἐπὶ χορείᾳ* [3]· καὶ ὁ *Αἰμὰν* δὲ χοροῦ τινὸς ἐξῆρχεν ᾀδόντων, καὶ τὸν Θεὸν ἀνυμνούντων [4]. Ἡ δὲ ἀπόκρισις αἰνίττεται τὰ ἀντιφθεγγόμενα τάγματα τῶν χορῶν. Ἡ μέντοι προφητεία προθεσπίζει τὰς Ἰουδαίων συμ-C φορὰς, καὶ τὴν ἐν Βαβυλῶνι δουλείαν. Διδάσκει δὲ κατὰ ταυτὸν καὶ πάσης ὁμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὰς μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ὀδύνας. Ἐσχημάτισται δὲ εἰς ἱκετείαν ἡ τοῦ ψαλμοῦ προφητεία, ὑπό τε τούτων, ὑπό τε κοινῇ πάντων προσφερομένη [5] τῷ φιλανθρώπῳ Θεῷ· ἁρμόττει δὲ τοῖς εὐσεβεστέροις ἡ προσευχή.

β', γ'. « Κύριε, ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου, ἡμέρας ἐκέκραξα καὶ ἐν νυκτὶ ἐναντίον σου. Εἰσελθέτω ἐνώπιόν σου ἡ προσευχή μου. » Σὲ, Δέσποτα, Κύριον οἶδα τῆς ἐμῆς σωτηρίας· διά τοι τοῦτο νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἀντιβολῶ τὴν ἐμὴν ἱκετείαν δεχθῆναι. [[6] Τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς·] « Κλῖνον τὸ οὖς σου εἰς τὴν δέησίν μου. » [[6] Καὶ τίνος ἕνεκεν ἀντι-D βολεῖ διὰ τῶν ἑξῆς καὶ λέγει·]

[j] Matth. x, 30. [k] Luc. x, 20. [l] I Paral. vi, 31-33.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[87] *Κύριος — ἐν αὐτῇ.* Hebr. *Jehova numerabit (eos), scribendo populos*, s. si numerum inierit populorum: (dicens) *hic etiam natus est ibi.* [88] *Λαῶν.* cod. 1 addit ὁ δὲ — ἐτέχθη ἐκεῖ. [89] *Καὶ ἀρχόντων.* Abest a textu Hebr. Pro ושרים quod ineunte proximo versiculo sequitur, οἱ Ο' h. l. videntur legisse ושרים. [90] *Γεγεν.* cod. uterque præm. τῶν. [91] cod. 1 ἀριθμήσεται. [92] *Ἐτέχθη.* cod. 2 ἐγεννήθη. [93] *Αὐτῇ.* cod. 1 add. γάρ. [94] *Κατὰ τὸ ἀνθρ.* Des. in cod. 1. [95] *Εἰρηκώς.* Abest a cod. 2. [96] *Λέγων.* cod. 2 εἰπών. [97] *Οὐρανοῖς.* cod. 1 add. Περὶ γὰρ αὐτῶν διὰ τῶν ἑξῆς λέγει. *De his enim in sequentibus dicit.* [98] *Ὡς — ἐν σοί.* Hebr. *Et cantores æque ac tibicines*, (dicent) *omnes fontes. mei in te sunt.* [99] *Μαελέθ.* In cod. 1 sequuntur ea, Ὁ δὲ — χορείᾳ. [1] *Τῷ Ἰσρ.* Hebr. האזרחי, *Esrachitæ.* [2] *Διὰ χοροῦ, per chorum.* Prior editio habebat lectionem corruptam διαχόρου *duplicis chori.* Vid. Montf. Hexapla ad. h. l. [3] cod. 2 ἐπιχώρια. [4] cod. 2 ὑμνούντων. [5] *Πάντων προσφ.* cod. 2 παρὰ πάντων προσφέρεσθαι. [6] E cod. 1.

A δ'. « Ὅτι ἐπλήσθη κακῶν ἡ ψυχή μου[7], καὶ ἡ ζωή μου τῷ ᾅδῃ ἤγγισεν. » Τὸ πλῆθος ἀντιβολῶ σε τῶν περιστοιχιζόντων[8] με θεωρήσας κακῶν [[9] ἀποσόβησον·] παρ' αὐτὸν γάρ εἰμι τὸν θάνατον, καὶ τῆς σῆς δέομαι βοηθείας, [[10] ἧς γεγυμνωμένος δεδούλωμαι τῇ ἁμαρτίᾳ. Τοῦτο γὰρ λέγει·]

ε'. « Προσελογίσθην μετὰ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. » Ἀφύκτοις τισὶ περιπέπτωκα συμφοραῖς, καὶ ἀπαλλαγὴν οὐδεμίαν εὑρίσκω, ἀλλ' ἔοικα τοῖς εἰς λάκκον ἐμπεπτωκόσι, καὶ ἀναβῆναι μὴ δυναμένοις[11]. « Ἐγενήθην ὡσεὶ[12] ἄνθρωπος ἀβοήθητος[13]. » Πάσης[14] προνοίας καὶ κηδεμονίας γεγύμνωμαι.

ϛ'. « Ἐν νεκροῖς ἐλεύθερος. » Καὶ μηδέπω[15] τὴν τελευτὴν ὑπομείνας, μηδὲ τοῦ θανάτου τὴν δουλείαν δεξάμενος, ἐμαυτὸν συναριθμῶ τοῖς ἐν νεκροῖς. B « Ὡσεὶ τραυματίαι καθεύδοντες ἐν τάφῳ, ὧν οὐκ ἐμνήσθης ἔτι, καὶ αὐτοὶ ἐκ τῆς χειρός σου ἀπώσθησαν. » Τῷ *Ἐγενήθην* καὶ ταῦτα συντέτακται. Ἐγενήθην ὡσεὶ ἄνθρωπος ἀβοήθητος[16], ἐν νεκροῖς ἐλεύθερος, καὶ μηδέπω τοῦ θανάτου τὴν δουλείαν δεξάμενος. Ἐγενήθην[17] ὡς τραυματίας ἐν πολέμῳ τετρωμένος, καὶ ταφῇ παραδεδομένος[18]. Τοῦτο γὰρ οὕτως ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν· *Ὡς οἱ τετρωμένοι οἱ κείμενοι ἐν τάφῳ, ὧν οὐ*[19] *μνημονεύσῃ*[20] *οὐκ ἔτι, οἵ τινες ὑπὸ τῆς χειρός σου*[21] *ἐξεκόπησαν.* [[22] Ἐκεῖνοι γάρ, φησίν, ὑπὸ τῆς προνοίας τῆς σῆς ἐξεκόπησαν· φθάσει δὲ ἡ σὴ ῥοπή, ἵνα μὴ τῷ αὐτῷ βόθρῳ κἀγὼ περιπέσω.]

C ζ'. « Ἔθεντό με[23] ἐν λάκκῳ κατωτάτῳ, ἐν σκοτεινοῖς, καὶ ἐν σκιᾷ θανάτου[24]. » Καὶ ταῦτα τοῖς ἐν Βαβυλῶνι διάγειν ἠναγκασμένοις ἁρμόττει τὰ ῥήματα, καὶ πάσῃ τῶν ἀνθρώπων τῇ φύσει. Ἐκεῖνοί τε γὰρ πονηροῖς ἀνθρώποις δουλεύοντες ὀδυνηρὸν βίον ἔζων[25]· καὶ ἅπαντες ἄνθρωποι παντοδαπαῖς μετὰ τὴν ἁμαρτίαν περιέπεσαν[26] συμφοραῖς. Μετὰ γὰρ τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς θάνατος, καὶ πένθος, καὶ δάκρυα, οἰμωγαί τε, καὶ ὀλοφύρσεις, χηρεῖαι, καὶ ὀρφανίαι, καὶ [27] πενίαι, καὶ δυσκληρίαι, καὶ τ' ἄλλα μυρία καὶ δυσδιήγητα, σκότον καὶ τοῖς ζῶσιν ἐπάγοντα. [[28] Ὁρᾶτε πηλίκον κακὸν ἡ παρακοή· ὥστε μὴ μόνον Θεὸν χωρίσαι, ἀλλὰ καὶ τοσούτων κακῶν περιστοιχίζειν.]

η'. « Ἐπ' ἐμὲ ἐπεστηρίχθη[29] ὁ θυμός σου· καὶ[30] πάντας τοὺς μετεωρισμούς σου ἐπήγαγες ἐπ' ἐμέ. » D Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἐμοὶ ἐπεισέφρησεν*[31] *ὁ θυμός σου, καὶ ταῖς καταιγίσι σου ἐκάκωσάς με*[32]. Ἐπιμένεις, φησί, τιμωρούμενος, καὶ παντοδαπάς

VERS. 4. « Quia repleta est malis anima mea, et vita mea inferno appropinquavit. » Malorum quæ me circumstant multitudinem cum videas, obsecro te [ut abigas illa:] siquidem morti propinquus sum, tuoque auxilio indigeo, [a quo destitutus peccatis servio. Hoc enim dicit:]

VERS. 5. « Æstimatus sum cum descendentibus in lacum. » In calamitates quasdam ineluctabiles incidi, et nullam liberationem invenio: sed similis sum iis, qui in foveam lapsi sunt, et ascendere non possunt. « Factus sum sicut homo sine auxilio. » Omni ope et cura orbatus sum.

VERS. 6. « Inter mortuos liber. » Et cum vita nondum excesserim, neque **1223** mortis servitutem subierim, mortuis me adnumero. « Sicut vulnerati dormientes in sepulcro, quorum non es memor amplius, et ipsi de manu tua repulsi sunt. » Hæc etiam cum illo *Factus sum* conjuncta sunt. Factus sum ut homo sine adjutorio inter mortuos liber, et qui nondum mortis servitutem recepit. Factus sum sicut vulneratus, qui in bello plagam accepit, et sepulcro conditus est. Hoc enim Symmachus sic expressit: *Tanquam vulnerati jacentes in sepulcro, quorum non eris memor amplius, qui e tua manu excisi sunt.* [Illi enim, inquit, e tua providentia quasi excisi sunt, me autem præveniet auxilium tuum, ne in eamdem foveam ipsemet incidam.]

VERS. 7. « Posuerunt me in lacu inferiori, in tenebris, et in umbra mortis. » Hæc quoque verba conveniunt iis qui Babylone degere coacti erant, et toti hominum naturæ. Nam et illi pravis hominibus servientes calamitosam vitam vivebant: et omnes homines in omnis generis calamitates post peccatum inciderunt. Siquidem post mandati transgressionem, mors, et luctus, et lacrymæ, gemitus, et ululatus, et viduitates, et orbitates, et egestates, et infortunia, et alia infinita secuta sunt, quæ explicari non possunt, et quæ tenebras etiam viventibus offundunt. [Videte quantum malum sit inobedientia, utpote quæ non modo Deum a nobis sejungit, **1224** sed etiam tot malis nos involvit.]

VERS. 8. « Super me confirmatus est furor tuus, et omnes fluctus tuos induxisti super me. » Symmachus autem sic: *Furor tuus super me irrupit, et tempestatibus tuis afflixisti me.* Pergis, inquit, in me animadvertere, et varios calamitatum ictus

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[7] *Μου.* cod. 1 add. καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καί. [8] cod. 1 περιστοιχαζομένων. [9] E cod. 2. [10] E cod. 1. [11] *Δυναμ.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [12] Rec. lectio h. l. est ὡς. [13] *Ἀβοήθ.* Hebr. אין־איל *sine robore.* [14] *Πάσης.* cod. 1 præm. ἀντὶ τοῦ. [15] *Καὶ μηδ.* cod. 1 μηδέπω, φησί. [16] *Ἀβοήθ. — ἐλεύθερος.* Des. in cod. 2. [17] cod. 2 ἐγενόμην. [18] *Παραδ.* cod. 1 add. καὶ μνήμης ἐστερημένος, *et cujus non est recordatio.* [19] *Οὐ — ἔτι.* cod. 2 οὐκ ἐμνήσθης ἔτι, ὧν οὐ μνημονεύεις. [20] cod. 1 μνημονεύεις, quam lectionem etiam habet Montf. in Hexapl. ad h. l. [21] *Ὑπὸ τῆς χειρός.* cod. 1 ἐκ τῶν χειρῶν. [22] E cod. 1. [23] *Ἔθεντό με.* Hebr. *Posuisti me.* Aqu. ἔθου με. [24] *Ἐν σκιᾷ θαν.* Hebr. במצלות *in locis profundis.* Edit. V. ἐν καταδύτοις, *in latibulis.* [25] cod. 2 διέζων. [26] cod. 2 περιέπεσον. [27] *Καὶ — δυσκληρίαι.* Des. in cod. 2. [28] E cod. 1. [29] *Ἐπεστ.* Hebr. סמכה *innititur.* [30] *Καὶ — ἐμέ.* Hebr. *Et omnibus fluctibus tuis afflixisti me.* [31] cod. 1 ἐπέβρισεν, quam lectionem etiam habet Montf. in Hexapl. ad h. l. cod. 2 habet ἐπεβάρυσεν. [32] *Μέ.* Abest a cod. 2.

mihi inferre. Dixit hæc per metaphoram desumptam a naufragis, et illis qui multos undarum impetus et ventorum impressiones excipiunt.

Vers. 9. « Longe removisti notos meos. » Desertus sum et a familiaribus, et a cognatis. Etenim qui Babylone captivi erant, servitutis jugum ferentes, dissipati, amicorumque conjunctione et familiaritate privati cum essent, nullam horum consolationem habebant. Omnes porro homines qui impie vivebant, angelorum custodia non potiebantur. « Posuerunt me abominationem sibi. » Videlicet hostes. « Traditus sum, et non egrediebar. » Ab ingruentibus malis nullam liberationem invenio.

Vers. 10. « Oculi mei languerunt præ inopia. » Symmachus sic : *Oculus meus effluxit ob afflictionem.* Lacrymis enim oculos meos consumpsi, ob dolores lugere coactus. **1225** « Clamavi ad te, Domine, toto die expandi ad te manus meas. » Unam igitur viam concede, qua liberer a calamitatibus, tuam, Domine, opem. Manus enim semper expandens te precor. Acerbum nempe animi dolorem hic habitus præ se fert. Necessitate enim coactus quisque studiosius hoc modo eum obsecrat, qui subvenire potest.

Vers. 11. « Nunquid mortuis facies mirabilia? aut medici suscitabunt, et confitebuntur tibi? » Adhuc mihi vitam ducenti tua miracula ostende. Nam ubi mortem obiero, hæc minime intuebor. Non enim est medicus qui a morte liberare possit : nam quæ tandem medicina hanc habet vim?

Vers. 12. « Nunquid narrabit aliquis in sepulcro misericordiam tuam, et veritatem tuam in perditione? » [hoc est, nemo narrabit nec confitebitur eam finita hac peregrinatione.]

Vers. 13. « Nunquid cognoscentur in tenebris mirabilia tua, et justitia tua in terra obivioni tradita? » Nunquid fieri potest, inquit, ut mortui, qui in pulverem dissoluti sunt, et in tenebris mortis degunt, et oblivioni traditi sunt, tuam benignitatem percipiant, et tuorum miraculorum spectatores sint?

Vers. 14. « Ego ad te, Domine, clamavi, et mane oratio mea præveniet te. » [Symmachus autem

A μοι συμφορῶν[33] προσβολὰς ἐπιφέρων. Ἐκ μεταφορᾶς τῶν ναυαγούντων, καὶ πολλὰς μὲν κυμάτων προσβολὰς, πολλὰς δὲ ἀνέμων ἐμβολὰς δεχομένων.

θ'. « Ἐμάκρυνας τοὺς γνωστούς μου[34]. » Ἐρημός εἰμι, καὶ[35] συνήθων, καὶ συγγενῶν· οἱ μὲν γὰρ ἐν Βαβυλῶνι δορυάλωτοι, τῆς δουλείας δεξάμενοι τὸν ζυγὸν, ἐσκεδασμένοι, καὶ τῆς τῶν φίλων συγγενείας καὶ συνουσίας ἐστερημένοι, τὴν ἐντεῦθεν οὐκ εἶχον παραψυχήν. Πάντες[36] δὲ ἄνθρωποι δυσσεβείᾳ συζῶντες τῆς παρὰ τῶν ἀγγέλων κηδεμονίας οὐ μετελάγχανον. « Ἔθεντό[37] με βδέλυγμα ἑαυτοῖς· » τουτέστιν οἱ πολέμιοι. « Παρεδόθην[38], καὶ οὐκ ἐξεπορευόμην. » Τῶν ἐπικειμένων μοι κακῶν ἀπαλλαγὴν οὐδεμίαν εὑρίσκω[39].

ι'. « Οἱ ὀφθαλμοί μου ἠσθένησαν ἀπὸ πτωχείας. »
B Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως[40]· *Ὁ[41] ὀφθαλμός μου ἐξέῤῥευσεν ἀπὸ τῆς κακώσεως*[42]. Εἰς[43] δάκρυα γὰρ τοὺς ὀφθαλμούς μου κατεδαπάνησα, κλαίειν ὑπὸ τῆς ὀδύνης καταναγκαζόμενος[44]. « Ἐκέκραξα[45] πρὸς σὲ, Κύριε, ὅλην τὴν ἡμέραν διεπέτασα πρὸς σὲ τὰς χεῖράς μου. » Ἕνα τοίνυν πόρον δὸς τῆς τῶν δεινῶν ἀπαλλαγῆς[46], τὴν σὴν, Δέσποτα, προμήθειαν· ἐκτείνων γὰρ ἀεὶ[47] τὰς χεῖρας ἀντιβολῶ σε. Τὴν πικρὰν δὲ τῆς ψυχῆς ὀδύνην τοῦτο τὸ σχῆμα δηλοῖ. Ὑπὸ γὰρ τῆς χρείας ἀναγκαζόμενος σπουδαιότερόν τις[48] οὕτως[49] ἱκετεύει τὸν δοῦναι[50] δυνάμενον.

ια'. « Μὴ τοῖς νεκροῖς ποιήσεις θαυμάσια; ἢ ἰατροὶ[51] ἀναστήσουσι, καὶ ἐξομολογήσονταί σοι; » Ἔτι μοι ζῶντι, φησὶ, τὴν σὴν δεῖξον θαυματουργίαν[52] ἀποθανὼν γὰρ ταύτην οὐκ ὄψομαι. Οὐ γάρ ἐστιν ἰατρὸς
C ἀπαλλάξαι θανάτου δυνάμενος· ποῖον γὰρ φάρμακον ταύτην ἔχει τὴν δύναμιν;

ιβ'. « Μὴ διηγήσεταί τις ἐν τῷ τάφῳ τὸ ἔλεός σου, καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, ἐν τῇ ἀπωλείᾳ; » [[53] τουτέστιν, οὐδεὶς διηγήσεται οὐδὲ ἐξομολογήσεται μετὰ τὴν ἐνθένδε ἐκδημίαν.]

ιγ'. « Μὴ γνωσθήσεται ἐν τῷ σκότει τὰ θαυμάσιά σου, καὶ ἡ δικαιοσύνη σου ἐν γῇ ἐπιλελησμένῃ; » Μὴ δυνατὸν, φησὶ, τοὺς εἰς χόνιν διαλυθέντας νεκροὺς, καὶ ἐν τῷ τάφῳ[54] τοῦ θανάτου διάγοντας, καὶ λήθῃ παραδεδομένους, τῆς σῆς αἰσθέσθαι φιλανθρωπίας, καὶ τῶν σῶν θαυμάτων θεατὰς καταστῆναι;

D ιδ'. « Κἀγὼ πρὸς σὲ, Κύριε, ἐκέκραξα, καὶ τὸ πρωῒ ἡ προσευχή μου προφθάσει σε. » [[55] Ὁ δὲ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[33] *Συμφ.* Des. in cod. 2. [34] *Μου.* cod. 1 add. ἀπ' ἐμοῦ, ut in textu τῶν Ο', secundum cod. Alex. et Vatic. In textu Hebr. exstat quoque מִמֶּנִּי. [35] *Καί.* cod. 1 φησί. [36] cod. 1 καὶ ἅπαντες. [37] *Ἔθεντο — ἑαυτοῖς.* Hebr. *Posuisti me abominationem illis.* Symm. ἔταξάς με βδελυκτὸν αὐτοῖς. [38] *Παρεδ.* Hebr. כלא *conclusus sum.* Symm. φρουρούμενον. [39] *Εὑρ.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [40] *Οὕτως.* Abest a cod. 2. [41] *Ὁ — ἐξέῤῥ.* cod. 2 οἱ ὀφθαλμοί μου ἐξέῤῥευσαν. [42] *Κακώσεως.* cod. 1 add. μου. [43] *Εἰς — κατεδ.* cod. 1 ἀντὶ τοὺς ὀφθαλμούς σου εἰς δάκρυα κατεδαπάνησα. [44] cod. 2 ἀναγκαζόμενος. [45] *Ἐκέκραξα.* In textu τῶν Ο' præcedit καί. [46] *Ἀπαλλαγῆς.* cod. 2 ἐπαγωγῆς. [47] *Ἀεὶ — ἀντιβολῶ σε.* cod. 1 τὰς χεῖρας πᾶσαν ἡμέραν· τοῦτο γάρ ἐστιν ὃ λέγει, τὴν ἡμέραν· ἀντιβολῶ σε. [48] *Τίς.* In cod. 1 ponitur post ἀναγκαζόμενος. [49] *Οὕτως.* Abest a cod. 2. [50] *Δοῦναι.* cod. 1 σῶσαι, quam lectionem Carafa, ut videtur, habuit. [51] *Ἰατροί.* Hebr. רפאים *mortui*, s. qui vivere desierunt. [52] *Δεῖξον θαυματ.* cod. 1 θαυματουργίαν δεῖξον ὦ Δέσποτα. [53] E cod. 1 [54] *Τάφῳ.* cod. 2 ζόφῳ. cod. 1 σκότει, ascripta tamen lectione illa ζόφῳ. [55] Ex utroque codice. Apud Montf. in Hexapl. ad h. l. leg. προφθάνει.

Σύμμαχος οὕτως· Ἐμοῦ δὲ πρὸς σέ, Κύριε, ἡ οἰμωγή, καὶ κατ' ὄρθρον ἡ προσευχή μου προφθάσει σε.] Ἐπιθυμῶν γὰρ ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἐπικειμένων ἀπαλλαγῆναι κακῶν [56], ὀδυνώμενος ποτνιῶμαι, καὶ φθάνω τῇ δεήσει τὸν ὄρθρον.

ιε'. « Ἱνατί, Κύριε, ἀπωθεῖς τὴν ψυχήν [57] μου, ἀποστρέφεις τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ; » Τί δήποτε τοίνυν ἀποπέμπεις [58] με, Δέσποτα· καὶ τῆς εὐμενείας οὐ μεταδίδως τῆς σῆς;

ις'. « Πτωχός εἰμι ἐγώ, καὶ ἐν κόποις [59] ἐκ νεότητός μου. » Νεότης τοῦ μὲν Ἰσραὴλ, ἡ ἐξ Αἰγύπτου ἔξοδος· πάντων δὲ ἀνθρώπων ἡ μετὰ τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς ἔξω τοῦ παραδείσου ζωή. Καὶ οὗτοι δὲ κἀκεῖνοι πάντα τὸν ἐν μέσῳ χρόνον ταλαιπωρούμενοι διετέλεσαν. « Ὑψωθεὶς [60] δὲ ἐταπεινώθην, καὶ ἐξηπορήθην. » Οἵ τε γὰρ Ἰουδαῖοι μετὰ τὴν B περιφάνειαν περιέπεσον τῇ δουλείᾳ· καὶ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, κατ' εἰκόνα θείαν [61] γεγενημένη, καὶ τῆς ἐν παραδείσῳ ζωῆς [62] ἠξιωμένη, μειζόνων ἐπιθυμήσασα, καὶ τῶν δεδωρημένων ἐξέπεσεν.

ιζ', ιη'. Ἐπ' ἐμὲ διῆλθον αἱ ὀργαί σου, οἱ [63] φοβερισμοί σου ἐξετάραξάν με. Ἐκύκλωσάν με ὡσεὶ [64] ὕδωρ. » Πᾶσαν, φησίν, ἐκίνησας κατ' ἐμοῦ τὴν ὀργὴν, καὶ ταῖς φοβερωτάταις με διετάραξας τιμωρίαις, [65] καὶ ταύταις καθάπερ ὕδασιν [66] ὑποβρύχιόν με πεποίηκας. « Ὅλην τὴν ἡμέραν περιέσχον με ἅμα. » Ὑπὸ [67] τούτων καθ' ἑκάστην περικλύζομαι τὴν ἡμέραν.

ιθ'. « Ἐμάκρυνας ἀπ' ἐμοῦ φίλον καὶ πλησίον [68], καὶ [69] τοὺς γνωστούς μου ἀπὸ ταλαιπωρίας. » Τοσαύ- C ταις δὲ συμφοραῖς προσπαλαίων οὐδὲ τὴν ἀπὸ τῶν συνήθων ἔχω παραψυχὴν, ἔρημος τῆς τούτων συνουσίας διὰ τῆς δουλείας ταλαιπωρίαν γενόμενος· ταῦτα δὲ οὐ μόνον Ἰουδαίοις ἥρμοττε [70] λέγειν, οὐδὲ πᾶσιν ἀνθρώποις πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος [71] ἐπιφανείας, ἀλλὰ καὶ νῦν τοῖς τὰ ὅμοια πάσχουσιν ἡ ἱκετεία προσφυὴς καὶ κατάλληλος· « Ὅσα γὰρ προεγράφη, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη, ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς, καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν Γραφῶν, τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν. »

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΠΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Συνέσεως Αἰθὰμ [72] τῷ Ἰσραηλίτῃ [73]. » Ὁ [74] μακάριος Δαβὶδ σηκοῖς [75] τετιμημένους ὁρῶν τοὺς D

A 1226 ita habet: *Mens vero gemitus ad te, o Domine (directus est), et mane preces meæ prævenient te.*] Nam in vita desiderans ab incumbentibus malis liberari, mœrens te veneror, et diluculum deprecatione prævenio.

Vers. 15. « Cur, o Domine, repellis orationem meam, avertis faciem tuam a me? » Cur igitur, Domine, rejicis me, tuamque benevolentiam non impertis?

Vers. 16. « Pauper sum ego, et in laboribus a juventute mea. » *Juventus* Israelis quidem, exitus est ex Ægypto: omnium autem hominum vita extra paradisum post mandati transgressionem. Et hi autem, et illi per omne tempus intermedium calamitosam vitam egerunt. « Exaltatus autem humiliatus sum, et conturbatus. » Nam et Judæi post splendorem in servitutem inciderunt, et hominum natura, secundum divinam similitudinem facta, et vita paradisi digna habita, cum majora concupivisset, etiam bonis quæ dono acceperat, excidit.

Vers. 17, 18. « In me transierunt iræ tuæ, et terrores tui conturbaverunt me. Circumdederunt me sicut aqua. » Omnem, inquit, iram in me excitasti, et maxime horrendis suppliciis me perterruisti, et in his velut aquis me submersisti. « Toto die circumdederunt me simul. » Ab his quotidie inundor.

Vers. 19. « Longe removisti a me amicum, et 1227 proximum, et notos meos a miseria. » Cum tantis autem calamitatibus colluctans, nullam vel a familiaribus consolationem habeo, ob servitutis miserias horum consuetudine privatus. Cæterum hæc non modo Judæis dicere conveniebat, omnibusque hominibus ante Salvatoris adventum: sed nunc etiam iis qui similia patiuntur, hæc deprecatio accommodata et congruens est: quandoquidem juxta divinum Apostolum: « Omnia quæ ante scripta sunt, ad nostram doctrinam ante scripta sunt, ut per patientiam, et consolationem scripturarum, spem habeamus [m]. »

INTERP. PSALMI LXXXVIII.

Vers. 1. « Intellectus Æthan Israelitæ. » Beatus David falsos deos templis honoratos videns,

[m] Rom. xv, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[56] *Κακῶν*. cod. 2 δεινῶν. [57] *Ψυχήν*. Hæc est lectio cod. Alex. quæ respondet textui Hebraico. Codex Vatic. habet προσευχήν. [58] cod. 2 ἀποπέμπῃ. [59] *Καὶ ἐν κόποις*. Hebr. וגוע *et exspirans*, s. in summo vitæ periculo constitutus. Symm. καὶ ἐκλείπων. [60] *Ὑψωθεὶς — ἐξηπορήθην*. Hebr. *sustineo terrores tuos, et anxius sum*. Symm. ἀνέλαβον τὸν φόβον σου. [61] *Θείαν*. cod. 1 Θεοῦ. [62] *Ζωῆς*. cod. 1 διαίτης. [63] *Οἱ*. In textu τῶν Ο' præm. καί. [64] Rec. lectio h. l. est ὡς. [65] *Τιμωρ*. cod. 2 τρικυμίαις. [66] *Ὕδασιν*. cod. 2 præm. ἐν. [67] cod. 2 ἀπό. [68] *Καὶ πλησ*. Abest a cod. Vatic. [69] *Καὶ — ταλαιπ*. Hebr. *Familiares mei sunt, quasi loca tenebris plena*, s. in tenebris nunc latent, qui olim erant familiares mei. [70] cod. 1 ἁρμόττει. [71] *Σωτ*. cod. 1 Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν. [72] cod. 2 Αἰμάν. [73] *Τῷ Ἰσρ*. Hebr. האזרחי *Eraschitæ*. conf. p. 1221, n. 10. [74] *Ὁ — ταύτας δὲ τάς*. Hæc parum differunt ab illis quæ Montf. in Palæogr. Græca, p. 279 e cod. quodam sæc. x attulit. [75] *Σηκοῖς — ψευδων*. cod. 1 Πανταχοῦ προορῶν κατὰ καιρούς τινας σηκοῖς τετιμημένους τοὺς ψευδωνύμους.

solam vero Dei arcam sine honore esse, divini templi ædificationem promisit. Quam ejus mentem amplectens Deus, præclaram promissionem remunerat, spondetque ex ejus lumbis se rationale sibi templum erecturum, et per hoc omnium hominum salutem effecturum, et regnum ei sine fine largiturum **1228** esse. Hæc autem promissa per prophetam * Nathan ei fecit, et hoc aperte Paralipomenon docet historia [n]. Et in secundo quoque Regnorum libro Nathan ei dicit : « Et annuntiabit tibi Dominus fore ut domum ædificet sibi [o]. » Horum etiam meminit Actuum historia. Nam beatus Petrus inter Judæos concionem habens, post alia multa et hæc locutus est : « Propheta igitur cum esset David, et sciret quod jurejurando jurasset illi Deus, fore ut de fructu lumbi ejus Christus secundum carnem oriatur, sedeatque super sedem ejus, prævidens locutus est de resurrectione Christi, dicens : Non derelictam esse in inferno animam ejus neque carnem ejus vidisse corruptionem [p]; » [ejus scilicet qui fuit absque peccato : inter homines autem non est qui sit absque peccato, præter Deum Verbum, Jesum Christum, qui ex Davidis prole carnem assumpsit.] Has pollicitationes etiam patriarchæ Abrahamo fecit. Dixit enim illi : « In semine tuo benedicentur omnes gentes terræ [q]. » Interpretans autem hoc divinus Paulus, sic dicit : « Abrahamo autem dictæ sunt promissiones, et semini ejus. Non dicit, et seminibus, quasi in multis, sed quasi in uno, et semini tuo, qui est Christus [r]. » In has **1229** promissiones intuentes horum posteri, et videntes seipsos captivos esse factos alienamque terram incolere coactos, et regiam civitatem desertam, exstinctumque esse regnum; promissa Deo universorum in memoriam revocant. Et modo quidem patriarcham Abrahamum in medium afferunt, et filium ejus ac nepotem, Deum admonentes de fœderibus : modo vero beatum Davidem, et promissiones ei factas. Eodem modo et beati martyres Ananias, Azarias, et Misael, in camino Deum orantes, de Abrahamo, et Isaaco, et Israele mentionem fecerunt. Prophetica ergo gratia in illorum utilitatem hunc quoque conscripsit psalmum, docens quomodo oporteat Deum demulcere, et ab

A ψευδωνύμους θεούς, μόνην [76] δὴ τοῦ [77] Θεοῦ τὴν κιβωτὸν ἀγέραστον διαμένουσαν, ὑπέσχετο τὸν θεῖον οἰκοδομήσειν [78] νεών. Ταύτην αὐτοῦ τὴν γνώμην ἀποδεξάμενος ὁ Θεὸς [79], τὴν καλὴν ἐπαγγελίαν ἀμείβεται, καὶ ὑπισχνεῖται ἐκ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ λογικὸν [80] ἑαυτῷ κατασκευάσαι [81] νεών, καὶ διὰ τούτου τὴν ἁπάντων ἀνθρώπων [82] πραγματεύεσθαι σωτηρίαν, καὶ ἀτελεύτητον αὐτῷ [83] παρέξειν [84] τὴν βασιλείαν. Ταύτας δὲ τὰς ὑποσχέσεις διὰ τοῦ προφήτου Νάθαν πρὸς αὐτὸν ἐποιήσατο· καὶ τοῦτο [85] σαφῶς ἡ τῶν Παραλειπομένων ἱστορία διδάσκει.» Καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ δὲ τῶν Βασιλειῶν Νάθαν πρὸς αὐτὸν ἔφη, « Καὶ ἀπαγγελεῖ σοι, Κύριος, ὅτι οἶκον οἰκοδομήσει ἑαυτῷ [86]. » Μέμνηται δὲ τούτων καὶ ἡ τῶν πράξεων ἱστορία. Ὁ γὰρ μακάριος Πέτρος ἐν Ἰουδαίοις B δημηγορῶν, πρὸς ἄλλοις πολλοῖς καὶ ταῦτα διεξελήλυθεν· « Προφήτης οὖν ὑπάρχων ὁ Δαβίδ, καὶ εἰδὼς ὅτι ὅρκῳ [87] ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ ἀναστήσειν τὸ κατὰ σάρκα τὸν Χριστὸν, καθίσαι [88] ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, προϊδὼν [89] ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, ὅτι Οὐκ ἐγκατελείφθη εἰς ᾅδου ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ, εἶδε διαφθοράν [90] · « [ὁ δίχα ἁμαρτίας· οὐκ ἔστι δὲ ἐν ἀνθρώποις τις δίχα ἁμαρτίας, εἰ μὴ Ἰησοῦς ὁ ἐκ Δαβὶδ σαρκωθεὶς Θεὸς Λόγος.] Ταύτας τὰς ὑποσχέσεις καὶ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀβραὰμ ἐποιήσατο [91]. Ἔφη γὰρ πρὸς αὐτόν· « Ἐν τῷ σπέρματί σου εὐλογηθήσονται [92] πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Ἑρμηνεύων δὲ τοῦτο [93] ὁ θεσπέσιος Παῦλος οὕτως C ἔφη· « Τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐῤῥήθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Οὐ λέγει, καὶ τοῖς σπέρμασιν [94] ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνὸς, καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστιν [95] ὁ Χριστός [96]. » Εἰς ταύτας ἀφορῶντες τὰς ἐπαγγελίας οἱ τούτων ἀπόγονοι, καὶ βλέποντες σφᾶς αὐτοὺς αἰχμαλώτους γεγενημένους καὶ τὴν ἀλλοτρίαν οἰκεῖν ἠναγκασμένους [97], καὶ τὴν μὲν βασιλίδα πόλιν ἔρημον γεγενημένην, ἐσβεσμένην δὲ τὴν [98] βασιλείαν, ἀναμιμνήσκουσι τῶν ὑποσχέσεων τὸν τῶν ὅλων Θεόν [99]. Καὶ ποτὲ μὲν τὸν πατριάρχην Ἀβραὰμ εἰς μέσον προφέρουσι [1], καὶ τὸν υἱὸν τὸν ἐκείνου, καὶ τὸν ἔκγονον, τῶν συνθηκῶν ἀναμιμνήσκοντες τὸν Θεόν· ποτὲ δὲ τὸν μακάριον Δαβὶδ, καὶ τὰς πρὸς αὐτὸν γεγενημένας ἐπαγγελίας. Οὕτως οἱ μακάριοι μάρτυρες, Ἀνανίας [2],

[n] I Paral. XVII. [o] II Reg. VII, 11. [p] Act. II, 30, 31 ; coll. psal. XV, 10. [q] Gen. XXII, 18. [r] Galat. III, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[76] *Μόνην*. cod. 1 præm. προβλέπων τε καὶ ἐκείνων λύσιν καὶ ἀπώλειαν. *Et prævidens eorum destructionem ac interitum.* [77] *Τοῦ — κιβωτόν*. cod. 1 τὴν θείαν οὐσίαν. A cod. 2 abest τοῦ Θεοῦ. [78] cod. 1 οἰκοδομεῖν. cod. 2 οἰκοδομῆσαι. [79] *Θεός*. cod. 1 add. καὶ πατήρ. [80] *Λογικόν — νεών*. cod. 1 ἀναστήσειν σωτῆρα. [81] *Κατασκ.* In specimine illo quod Montf. l. c. exhibuit, leg. παρασκευάσειν. [82] *Ἀνθρ.* Abest a cod. 2. [83] *Αὐτῷ παρέξειν*. cod. 1 αὐτοῦ ὑπάρχειν. [84] cod. 2 παρέξει. [85] *Καὶ τοῦτο*. cod. 2 οὕτω γάρ. [86] *Οἰκοδ. ἑαυτῷ*. cod. uterque οἰκοδομήσεις αὐτῷ. Vid. supra, p. 418, n. 1. [87] cod. 2 ὅρκον. [88] *Καθίσαι*. cod. 2 præm. καί. [89] *Προϊδὼν — ἔθνη τῆς γῆς*. Des. in cod. 2. [90] E cod. 1. [91] *Ἐποιήσ.* cod 1 add. ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. [92] cod. 1 ἐνευλογηθήσονται. [93] *Τοῦτο*. cod. 2 καί. [94] *Σπέρμασιν*. cod. 1 add. αὐτοῦ. [95] *Σου, ὅς ἐστιν*. cod. 2 αὐτοῦ, ὅ ἐστιν. [96] *Χριστός*. cod. 1 add. Ὅτε δὲ Χριστὸν ἀκούσεις, μὴ ἕτερον ὑπονοήσεις παρὰ τὸν Θεὸν Λόγον. Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία· ἀντὶ τοῦ Πατρὸς δύναμις καὶ σοφία αὐτὸς οὗτος ὁ ἐκ σπέρματος Ἀβραὰμ καὶ Δαβὶδ σαρκωθεὶς Κύριος τῆς δόξης. *Si autem audiveris Christum dici, ne alium quemdam opineris quam Deum Verbum. Christus enim est Dei virtus et Dei sapientia* (1 Cor. I, 24) *: hoc est, Patris virtus et sapientia est idem ille, qui ex semine Abrahami et Davidis homo natus est, Dominus gloriæ.* [97] cod. 1 κατηναγκασμένους. [98] *Τήν*. cod. 2 præm. καί. [99] *Τῶν ὅλων Θεόν*. cod. 1 τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα. [1] cod. 2 προσφέρουσι. [2] *Ἀνανίας. — Μισαήλ*. Des. in cod. 2.

Ἀζαρίας, καὶ Μισαὴλ, τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ τοῦ Ἰσραὴλ, ἐν τῇ καμίνῳ τὸν Θεὸν ἀντιβολοῦντες ἐποιήσαντο μνήμην. Καὶ τοῦτον τοιγαροῦν τὸν ψαλμὸν εἰς τὴν ἐκείνων ὠφέλειαν ἡ προφητικὴ συνέγραψε χάρις· διδάσκουσα πῶς δεῖ τὸν Θεὸν ἐκμειλίξασθαι, καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ φιλανθρωπίαν καρπώσασθαι. Διὰ τοῦτο καὶ *Συνέσεως* ἐπιγέγραπται· ταύτης[3] γὰρ δεῖ τοῖς παιδευομένοις διαφερόντως, ἵνα μηδὲν ἀπηχὲς εἴπωσι σχετλιάζοντες, ἀλλὰ τὸν θεῖον προσμείνωσιν[4] ἔλεον. Ὁ δὲ Αἰθὰμ[5] χορὸν καὶ αὐτὸς ἐμπεπίστευτο ᾀδόντων ἐν τῷ ναῷ[6], καὶ τὸν Θεὸν ἀνυμνούντων[7]. [Οὐ γὰρ, ὥς τινες ἔφασαν εἶναι τὸν ψαλμὸν τοῦ Αἱμάν· ἀλλ' ὡς ἔφαμεν, ἐξῆρχε χοροῦ τῶν ᾀδόντων καὶ αὐτὸς οὗτος· παραλαμβάνων παρὰ τοῦ θειοτάτου Δαβὶδ καὶ ᾄδειν μετὰ καὶ τῶν λοιπῶν.]

βʹ. « Τὰ ἐλέη σου[8], Κύριε, εἰς τὸν αἰῶνα ᾄσομαι, εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν ἀπαγγελῶ τὴν ἀλήθειάν σου ἐν τῷ στόματί μου. » Τὸν θεῖον αἰτοῦντες ἔλεον, ὑμνοῦσι τὸν ἔλεον[9], καὶ τῶν πρὸς τὸν Δαβὶδ ὑποσχέσεων ποθοῦντες ἰδεῖν τὴν ἀλήθειαν, ἑκάστην γενεὰν[10] ὑπισχνοῦνται διδάξειν[11].

γʹ. « Ὅτι εἶπας[12], Εἰς τὸν αἰῶνα ἔλεος οἰκοδομηθήσεται ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἑτοιμασθήσεται[13] ἡ ἀλήθειά σου. » Τοῦ Θεοῦ ἐστι λόγος πρὸς τὸν Δαβὶδ εἰρημένος, ὡς φυλάξει τὸν ἔλεον εἰς τὸν αἰῶνα τῷ σπέρματι. Τῆς ἐπαγγελίας τοίνυν ἀναμιμνήσκουσι ταύτης. Σὺ, φησὶν, εἶπας[14] αὐξήσειν, ἀλλ' οὐ μειώσειν τὸν ἔλεον. Τὸ γὰρ *οἰκοδομηθήσεται*, ἀντὶ τοῦ *αὐξηθήσεται* [[15] καὶ προσθήκην λήψεται τέθεικεν.] *Ἑδρασθήσεται*[16], ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν. Ὑπέσχου[17], φησὶν[18], ἔργῳ βεβαιοῦν τὴν τῶν λόγων ἀλήθειαν[19].

δʹ, εʹ. « Διεθέμην διαθήκην τοῖς ἐκλεκτοῖς μου[20]. » [[21] Ἐκ προσώπου Θεοῦ καὶ Πατρὸς εἴρηται ταῦτα, ὁμοῦ δὲ καὶ τὰ ἑξῆς·] « Ὤμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου· Ἕως τοῦ αἰῶνος ἑτοιμάσω[22] τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τὸν θρόνον σου. » Τῷ *εἶπας* καὶ ταῦτα συνῆπται· ὅτι ταύτας πρὸς τοὺς ἐκλεκτοὺς[23] ἐποιησάμην τὰς συνθήκας. *Ἐκλεκτοὺς* δὲ καλεῖ τὸν Ἀβραὰμ, καὶ[24] τὸν Ἰσαὰκ, καὶ τὸν Ἰσραήλ. Πρὸς δὲ τούτοις ἔφη ὀμωμοκέναι καὶ τῷ Δαβὶδ, ἀνώλεθρον αὐτοῦ φυλάξαι[25] τὸ σπέρμα, καὶ ἐν πάσῃ γενεᾷ τὸν τούτου θρόνον ἀνθήσειν[26]. Οὕτω τοῦ[27] Θεοῦ τὰς ὑποσχέσεις διεξελθόντες, καὶ τῶν πραγμάτων τὸ τέλος οὐ βλέποντες, ἀπηχὲς μὲν οὐδὲν ὑπὸ τῶν συμφορῶν εἰπεῖν[28] ἀναγκάζονται, ὕμνοις δὲ γεραίρουσι τὸν τῶν ὅλων[29] πρύτανιν.

ipso benignitatem percipere. Idcirco *Intellectus* inscriptus est: hoc enim iis, qui castigantur, potissimum opus est, ne quid absoni, dum conqueruntur, dicant, sed divinam præstolentur misericordiam. Æthan vero etiam ipse canentium in templo, Deumque collaudantium choro præfectus erat [s]. [Non enim ita se habet, ut quidam dixerunt, Æmanis esse hunc psalmum, sed ut jam diximus, præfuit ille choro cantorum, **1230** utpote cui, ut reliquis, commissum erat a beatissimo Davide canendi officium.]

Vers. 2. « Misericordias tuas, Domine, in æternum cantabo, in generationem et generationem annuntiabo veritatem tuam ore meo. » Divinam misericordiam efflagitantes, misericordiam celebrant, et veritatem pollicitationum, quæ Davidi factæ fuere, videre desiderantes, omnes posteros se docturos esse promittunt.

Vers. 3. « Quoniam dixisti, in æternum misericordia ædificabitur in cœlis, præparabitur veritas tua in eis. » Dei est sermo Davidi dictus, se misericordiam in æternum ipsius semini custoditurum esse [t]. Hanc igitur promissionem in memoriam revocant. Tu enim, inquit, dixisti, te misericordiam aucturum, et non imminuturum esse. *Ædificabitur* enim pro *augebitur* [et incrementum capiet] posuit. Et Symmachus *stabilietur* dixit. Spopondisti, inquit, te verborum veritatem re ipsa corroboraturum esse.

Vers. 4, 5. « Disposui testamentum electis meis. [Ex persona Dei et Patris hæc dicta sunt, nec non quæ sequuntur.] Juravi David servo meo. Usque in æternum præparabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam. » Cum verbo *dixisti* et ista copulata sunt. Has pactiones cum electis feci. *Electos* vero **1231** nuncupat Abrahamum, et Isaacum, et Israelem. Et insuper jurasse ait Davidi, in æternum ejus semen se conservaturum, et fore ut per omnia sæcula ejus thronus florescat. Dei promissis hoc modo recensitis, et finem rerum minime cernentes, nihil quidem absurdi a calamitatibus dicere coguntur, sed laudibus universorum præsidem prosequuntur.

[s] I Paral. vi, 31, 44. [t] II Reg. vii, 1 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[3] *Ταύτης — παιδευομένοις*. cod. 2 δεῖ γὰρ τοὺς ταύτην παιδευομένους. [4] cod. 1 περιμένωσιν. [5] cod. 1 Αἱμάν. [6] *Ἐν τῷ ναῷ*. Abest a cod. 2. [7] E cod. 1. [8] *Σου*. Abest a textu Hebr. [9] *Τὸν ἔλεον*. cod. 1 τὴν ἐλεημοσύνην. [10] *Γενεάν*. In cod. 1 sequitur ταύτην. [11] cod. 1 διδάξαι. Ibidem sequuntur ista: Δικαίως δ' ἂν εἴποιεν αὐτὰ ταῦτα καὶ οἱ διὰ μετανοίας τὸν θεῖον ἐξαιτοῦντες ἔλεον. *Jure autem hæc dixerint quoque, qui per pœnitentiam efflagitant misericordiam divinam.* [12] *Εἶπας*. Hebr. *dico*. [13] *Ἑτοιμ*. Hebr. תָּכִין *firmabis*. [14] *Εἶπας*. cod. 1 add. ὦ Δέσποτα. [15] Ex utroque cod. [16] *Ἑδρασθ*. cod. 1 præm. τὸ δὲ ἑτοιμασθήσεται ἀντὶ τοῦ. [17] *Ὑπέσχου, φησίν*. cod. 1 λέγει δὲ ὅτι ὑπέσχου. [18] *Φησίν*. cod. 2 præm. τοίνυν. [19] *Ἀλήθ*. cod. 1 add. εἶτά φησιν. [20] *Τοῖς ἐκλ. μου*. Hebr לִבְחִירִי *Electo meo*. [21] E cod. 1. [22] *Ἑτοιμ*. Hebr. אָכִין *firmabo*. [23] *Ἐκλ*. cod. 1 add. καὶ ἁγίους. [24] *Καὶ — Ἰσραήλ*. Des. in cod. 2. [25] cod. 2 φυλάξειν. cod. 1 διαφυλάξειν. [26] *Ἀνθ*. cod. 2 θήσειν. [27] *Θεοῦ*. cod. 2 præm. φιλανθρώπου. [28] *Εἰπεῖν*. Abest a cod. 2. [29] *Τῶν ὅλων*. cod. 1 ὅλων Θεὸν τόν.

VERS. 6. « Confitebuntur cœli mirabilia tua, Domine: etenim veritatem tuam in Ecclesia sanctorum. » Theodotio vero sic: *Et fidem tuam in Ecclesia sanctorum;* [hoc est, fidem tuam omnes qui fiduciam suam in te ponunt, tuebuntur.] Te enim ab omnibus laudari convenit: maxime vero ab his, qui cœlos incolunt, quique accuratius tua mirabilia cernunt, et promissionum firmitatem sciunt. Hujus Ecclesiæ, quæ in cœlis est, beatus etiam Paulus meminit: « Accessistis enim, dicit, ad Sionem montem, civitatem Dei viventis, Hierosolymam cœlestem, et Ecclesiam primogenitorum, qui conscripti sunt in cœlis [u]. »

VERS. 7. « Quoniam quis in nubibus æquabitur Domino? similis erit Domino in filiis Dei? » Symmachus autem sic: *Quis enim in æthere se æquiparabit Domino, seque æquabit Domino in* **1232** *filiis deorum?* Filios Dei appellat deos, sicuti filios hominum homines. Nuncupat autem deos, non qui sunt, sed qui ab infidelibus existimantur dii esse. Dicit igitur: Cœlitibus præstas, omnibusque sine comparatione superior es, et nullus eorum, qui sunt, conferri tecum poterit. Redarguitur enim falsitas deorum, qui ab hominibus facti sunt: at tua virtus perpetua est et immortalis. Similibus verbis etiam alibi usus est, dicens: « Et Deus noster præ omnibus diis [v]. » Cæterum hanc comparationem prophetæ faciunt, minime ignorantes differentiæ magnitudinem, sed ut infidelium imbecillitati accommodatam doctrinam afferant.

VERS. 8. « Deus qui glorificatur in consilio sanctorum, magnus et terribilis est super omnes, qui in circuitu ejus sunt. » Quoniam deorum qui non sunt mentionem fecit, ignorabatur vero ab impiis hominibus Deus qui est, merito sanctos in medium attulit, a quibus verus Deus laudatur, quibus etiam terribilis est, ut qui propinquiores illi sunt, et inexplicabilem ejus potentiam cognoscunt. *Consilium* autem *sanctorum* nominavit hoc loco sanctorum cœtum.

VERS. 9. « Domine Deus virtutum, quis similis tibi? potens es, Domine, et veritas tua in circuitu tuo. » Continue veritatis mentionem faciunt,
1233 cupientes promissionum eventum videre;

A ϛ'. « Ἐξομολογήσονται οἱ οὐρανοὶ τὰ θαυμάσιά σου, Κύριε· καὶ γάρ [30] τὴν ἀλήθειάν σου ἐν ἐκκλησίᾳ ἁγίων. » Ὁ δὲ Θεοδοτίων, *Καί γε τὴν πίστιν σου ἐν ἐκκλησίᾳ ἁγίων·* [[31] ἀντὶ τοῦ, Τὴν πίστιν σου ἅπαντες οἱ τὴν πεποίθησιν ἔχοντες εἰς σὲ διαφυλάξουσιν.] Σὲ γὰρ προσήκει παρὰ πάντων ὑμνεῖσθαι· οὐχ ἥκιστα δὲ παρὰ τῶν τὸν οὐρανὸν οἰκούντων [32], ἀκριβέστερον τὰ σὰ καθορώντων θαυμάσια [33], καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν ἐπισταμένων τὸ βέβαιον· τῆς ἐπουρανίου ταυτης ἐκκλησίας καὶ ὁ μακάριος μέμνηται Παῦλος· « Προσεληλύθατε, λέγων, Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς [34]. »

ζ'. Ὅτι τίς ἐν νεφέλαις ἰσωθήσεται τῷ Κυρίῳ,
B ὁμοιωθήσεται τῷ Κυρίῳ ἐν υἱοῖς Θεοῦ [35]; » Ὁ δὲ [36] Σύμμαχος οὕτως· *Τίς γὰρ ἐν αἰθέρι ἀντιπαραθήσει τῷ Κυρίῳ, ἐξισάσει τῷ Κυρίῳ ἐν υἱοῖς θεῶν* [37]· Υἱοὺς Θεοῦ καλεῖ τοὺς θεοὺς, ὡς υἱοὺς ἀνθρώπων τοὺς ἀνθρώπους. Καλεῖ δὲ θεοὺς, οὐχ ὡς ὄντας, ἀλλ' ὡς παρὰ [38] τοῖς ἀπίστοις νομιζομένους. Λέγει τοίνυν, ὅτι Καὶ τῶν ἐπουρανίων [39] ὑπέρκεισαι, καὶ πάντων ἀσυγκρίτως ὑπέρτερος εἶ [40], καὶ οὐδείς σοι τῶν ὄντων παραβληθῆναι δυνήσεται. Ἐλέγχεται γὰρ τῶν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων θεοποιουμένων τὸ ψεῦδος· ἡ δὲ σὴ δύναμις διαρκὴς καὶ ἀνώλεθρος. Τοιούτοις καὶ ἀλλαχοῦ κέχρηται λόγοις φάσκων· « Καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν παρὰ πάντας τοὺς θεούς. » Ταύτην δὲ ποιοῦνται τὴν παρεξέτασιν, οὐκ ἀγνοοῦντες οἱ προφῆται τῆς διαφορᾶς τὴν ὑπερβολὴν, ἀλλὰ τῇ τῶν ἀπίστων ἀσθενείᾳ σύμμετρον
C διδασκαλίαν προσφέροντες [41].

η'. « Ὁ Θεὸς ἐνδοξαζόμενος [42] ἐν βουλῇ ἁγίων· μέγας καὶ φοβερός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς περικύκλῳ αὐτοῦ [43]. » Ἐπειδὴ τῶν οὐκ ὄντων θεῶν ἐμνημόνευσεν, ἠγνοεῖτο δὲ παρὰ τοῖς δυσσεβέσιν [44] ὁ ὢν Θεὸς, εἰκότως τοὺς ἁγίους παρήγαγε, παρ' ὧν ὁ ἀληθὴς ὑμνεῖται Θεὸς, οἷς καὶ φοβερός ἐστιν, ἅτε δὴ πελάζουσιν αὐτῷ, καὶ τὴν ἄρρητον αὐτοῦ γινώσκουσι δύναμιν. *Βουλὴν* δὲ [45] *ἁγίων* ὠνόμασεν ἐνταῦθα τῶν ἁγίων τὸν σύλλογον.

θ'. « Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, τίς ὅμοιός σοι; δυνατὸς εἶ, Κύριε, καὶ ἡ ἀλήθειά σου κύκλῳ σου [46]. » Συνεχῶς τῆς ἀληθείας μνημονεύουσι, ποθοῦντες ἰδεῖν
D τὸ τῶν ὑποσχέσεων [47] ἀψευδές· καί φασι πρὸς

[u] Hebr. XII, 22, 23. [v] Psal. CXXXIV, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[30] *Γάρ.* Exstat tantum in cod. Alex. [31] E cod. 1. [32] *Οἰκούντων.* cod. 1 add. δυνάμεων. [33] cod. 2 θαύματα. [34] *Οὐρανοῖς.* cod. 1 add. Ὁρᾷς, ὅτι σαφῶς οἶδε τοὺς ἀνθρώπους οὐρανίους, ὧν μάλιστα τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει· *Vides manifesto sermonem ipsi esse de hominibus cœlestibus, quorum municipium est in cœlis* (Philipp. III, 20). [35] *Θεοῦ.* Hebr. אלים *Deorum.* [36] *Ὁ δὲ — τοὺς ἀνθρώπους.* cod. 1 ita: Υἱοὺς Θεοῦ καλεῖ τοὺς θεοὺς, ὡς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων τοὺς ἀνθρώπους· ἢ υἱοὺς Θεοῦ καλεῖ τοὺς θειοτέρους ἀνθρώπους, περὶ ὧν ἀνωτέρω εἴρηται ὑπάρχειν τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς. [37] cod. 2 Θεοῦ. [38] *Παρὰ — νομιζομένους.* cod. 1 Χάριτι κληθέντας Θεοῦ· αὐτοῦ γάρ ἐστι φωνή· « Ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. » Καὶ πάλιν περὶ τοῦ Σωτῆρος μετὰ τὴν ἀνάστασιν· « Ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν· » *Gratia Dei ita vocatos. Ipsius enim est vox: « Dixi, dii estis et filii Altissimi omnes. » Et porro de Salvatore post resurrectionem ejus dicitur, « Deus stetit in cœtu deorum. »* [39] *Ἐπουρ.* cod. 1 add. καὶ ἐπιγείων· *iisque qui in terra sunt.* [40] *Εἶ.* cod. 1 add. ὡς αἴτιος τοῦ παντός· *Utpote qui conditor es omnium.* [41] cod. 2 προσφέρονται.. [42] *Ἐνδοξ. μέγας.* Hebr. *Terribilis es in cœtu* (ut psal. CXI, 1, in textu Hebr.) *Sanctorum magno.* [43] *Περικύκλῳ αὐτοῦ.* cod. 1 θεούς. [44] cod. 2 ἀσεβέσιν. [45] *Δέ.* cod. 1 γάρ. [46] *Κύκλῳ σου.* Abest a cod. 1. [47] cod. 2 τῆς ὑποσχέσεως.

αὐτόν, Τίς σοι, Δέσποτα, τῶν ὄντων δύναται συγκριθῆναι; Τῶν δυνάμεων εἶ Κύριος καὶ Θεὸς [48], δύναμιν ἔχεις σύνδρομον τῇ βουλήσει· ἀληθῆ πάντα καὶ βέβαια παρὰ σοί. Εἶτα διέξεισι τῆς δυνάμεως τὰ τεκμήρια.

ι', ια'. « Σὺ δεσπόζεις τὸ κράτος [49] τῆς θαλάσσης· τὸν δὲ σάλον τῶν κυμάτων αὐτῆς σὺ καταπραΰνεις. Σὺ ἐταπείνωσας ὡς τραυματίαν ὑπερήφανον· ἐν [50] τῷ βραχίονι τῆς δυνάμεώς σου διεσκόρπισας τοὺς ἐχθρούς σου. » Σὺ εἶ, φησὶ, τῶν ἁπάντων δημιουργὸς καὶ δεσπότης· καὶ ῥᾴδιόν σοι καὶ διεγεῖραι τὴν θάλασσαν, καὶ γαλήνην ἐργάσασθαι. Τῆς δὲ θαλάσσης μνημονεύσας, καὶ τῶν ἐν ταύτῃ γεγενημένων ἀναμιμνήσκει. *Ὑπερήφανον* γὰρ τὸν Φαραὼ καλεῖ, καὶ ἐχθροὺς τοὺς Αἰγυπτίους, οὓς τῇ θαλάττῃ παρέδωκε, καὶ διέσωσε τὸν οἰκεῖον λαόν. Προλέγει δὲ κατὰ ταυτὸν καὶ τῶν [51] τῆς ἀλαζονείας διδασκάλων τὸν ὄλεθρον· καὶ τούτους γὰρ σὺν τῇ πονηρᾷ στρατιᾷ ἐν τῷ παναγίῳ καταλύει βαπτίσματι· [[52] καθάπερ ἐκεῖ διὰ Μωϋσοῦ, ἐνταῦθα διὰ τοῦ ἱερέως.

ιβ'. « Σοί εἰσιν οἱ οὐρανοὶ, καὶ σή ἐστιν ἡ γῆ· τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς σὺ ἐθεμελίωσας. » Οὐ γὰρ μόνον τῆς θαλάττης καὶ τῆς γῆς [53] ἁπάσης, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπερκειμένων οὐρανῶν σὺ εἶ ποιητὴς καὶ δημιουργός. Σὸν γὰρ ἔργον οὐ μόνον ὁ ὁρώμενος οὐρανὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ τούτου ὑπέρτερος.

ιγ'. « Τὸν βοῤῥᾶν καὶ τὴν θάλασσαν [54] σὺ ἔκτισας. » Ὁ [55] δὲ Θεοδοτίων οὕτως [56]· *Βοῤῥᾶν καὶ νότον σὺ ἔκτισας.* [[57] Τὸν δὲ νότον *θάλασσαν* καλεῖ, ἐπειδὴ αὐτὸς μάλιστα τὸ κύτος αὐτῆς συνταράσσει.] Καὶ οἱ ἄνεμοι, φησὶ, καὶ αὐτὰ τῆς οἰκουμένης τὰ τμήματα, σοῦ ὑπάρχει [58] δημιουργήματα. Οὐχ ἁπλῶς δὲ τῶν δύο τμημάτων ἐμνημόνευσε τούτων· ἀλλ' ἐπειδὴ τῆς Ἱερουσαλὴμ κατὰ νότον μέν εἰσιν οἱ Αἰγύπτιοι, κατὰ βοῤῥᾶν δὲ οἱ Ἀσσύριοι· καταλύσας δὲ Αἰγυπτίων τὸ θράσος, τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐδωρήσατο. Ῥᾴδιόν σοι, φησὶ, καταλῦσαι καὶ τούτους ὡς ἐκείνους. Οὗ γενομένου, « Θαβὼρ καὶ Ἑρμὼν ἐν τῷ ὀνόματί σου ἀγαλλιάσονται [59]. » Διὰ τούτων [60] δὲ πᾶσαν τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας παρεδήλωσε [61]. Ταῦτα γὰρ ἐκείνης εἰσὶ τὰ ὄρη [62] τῆς γῆς. Τὸ δὲ *ἀγαλλιάσονται* ὁ μὲν Ἀκύλας *αἰνέσουσιν*, ὁ δὲ Σύμμαχος *εὐφημήσουσιν* εἴρηκεν. Οὐ μὴν τὰ [63] ὄρη τοῦτο δράσειν εἴρηκεν [64], ἀλλὰ τοὺς τὰ ὄρη, ἢ παρὰ τὰ ὄρη, οἰκοῦντας [65] ἀνθρώπους.

A et dicunt ei : Quis eorum qui sunt tibi, Domine, comparari poterit ? Dominus et Deus es virtutum, potentiam voluntati respondentem habes : vera omnia, et firma sunt apud te. Deinde potentiæ signa prosequuntur.

Vers. 10, 11. « Tu dominaris potestati maris, motum autem fluctuum ejus tu mitigas. Tu humiliasti sicut vulneratum superbum : brachio virtutis tuæ dispersisti inimicos tuos. » Tu es, inquit, omnium creator et Dominus, et facile est tibi et mare perturbare, et tranquillitatem efficere. Postquam autem maris meminit, de his etiam, quæ in hoc facta fuere, mentionem facit. *Superbum* enim Pharaonem appellat, et inimicos Ægyptios, quos mari obruit, suoque populo salutem dedit. Simul autem
B vaticinatur præceptorum superbiæ interitum. Hos enim quoque cum malo exercitu suo evertit sancto baptismate : [ut ibi per Mosen, ita hic per sacerdotem.]

Vers. 12. « Tui sunt cœli, et tua est terra ; orbem terræ, et plenitudinem ejus tu fundasti. » Non modo enim maris et totius terræ, verum etiam illis imminentium cœlorum tu es auctor et opifex. Tuum enim opus est, non solum cœlum quod conspicitur, sed etiam quod hoc superius est.

Vers. 13. « Aquilonem et mare tu creasti. »
C Theodotio sic : **1234** *Boream et Notum tu creasti.* [Notum vero vocat *mare*, quia alveos maris potissimum perturbat.] Et venti, inquit, et orbis partes opera tua sunt. Porro non temere harum duarum partium meminit : sed quoniam ex parte australi Hierosolymæ sunt Ægyptii, et ex aquilonari parte sunt Assyrii : cum evertisset autem Ægyptiorum audaciam, libertatem ipsis largitus est. Facile, inquit, est tibi et hos ut illos destruere. Quod ubi acciderit : « Thabor et Hermon in nomine tuo exsultabunt. » Per hæc autem totam promissionis terram ostendit : quia hi montes terræ illius sunt. Pro *exsultabunt*, Aquila *laudabunt*, Symmachus vero *celebrabunt* dixit. Non tamen dixit hoc montes facturos esse, sed homines, qui montes vel juxta
D montes habitant.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[48] *Θεός*. cod. 1 præm. ὡς. [49] *Τὸ κράτος*. cod. uterque τοῦ κράτους, quæ est rec. lectio τῶν Ο'. [50] *Ἐν*. In textu τῶν Ο' præm. solet *καί*. [51] *Τῶν — διδασκάλων*. cod. uterque τοῦ διδασκάλου. [52] E cod. 1. [53] *Γῆς*. cod. 2 add. βασιλεύεις. [54] *Τὴν θάλασσαν*. Hebr. וימין *et austrum.* [55] *Ὁ — οὕτως*. Sic quoque habet editio V. Reliqui interpretes perperam h. l. adhibuerunt vocem δεξιάν. [56] *Οὕτως*. Abest a cod. 1. [57] E cod. 1. [58] cod. 2 σὰ ὑπάρχειν. [59] *Ἀγαλλ*. In margine cod. 2 hoc exstat scholion : Ἐπειδὴ καὶ ταῦτα τὰ ὄρη ἐλάχιστα ὄντα πολλῆς ἠξιώθησαν δόξης· ἐν γὰρ τῷ Θαβὼρ μετεμορφώθη ὁ Κύριος· ἐκ δὲ τοῦ Ἑρμωνιεὶμ ἀνελήφθη Ἠλίας· καὶ διὰ τοῦτο ἠγαλλιάσαντο ἐν τῷ Θεῷ· *Siquidem etiam hi montes, licet sint satis parvi, multa digni habiti sunt gloria. In monte enim Thabor glorificatus est Dominus : e monte vero Hermonim in cœlum sublatus est Elias. Et propterea exsultarunt in Deo.* [60] *Διὰ τούτων*, κ. τ. λ. In cod. 1 præcedunt, quæ post pauca deinde sequuntur τὸ δὲ — εἴρηκεν. [61] cod. 2 ἐδήλωσε. [62] cod. 2 ὄρια. [63] *Οὐ μὴν τά*. cod. 1 τὸ δὲ ἀγαλλιάσονται οὐ τὰ ὄρη. [64] *Δράσειν εἴρηκεν*. cod. 2 δρῶσιν. [65] cod. 1 κατοικοῦντας.

VERS. 14. « Tuum brachium cum potestate. » Proprium tibi est potenter omnia efficere. Nam *brachium* pro efficacitate, *potestatem* vero pro potentia accepit; nam et Aquila pro *potestate*, *potentiam* posuit. « Firmetur manus tua, et exaltetur dextera tua. » Symmachus autem sic : *Inexpugnabilis manus tua, sublimis dextera tua.* Sæpius **1235** diximus, per *brachium* efficaciam declarari, per *dexteram* vero bonam efficaciam. Duplicis igitur efficaciæ indigentes, utriusque mentionem fecerunt. Etenim hostes profligatos cernere desiderant, et ipsi salutem consequi efflagitant. Idcirco inexpugnabilem manum, sublimem vero dexteram vocant : quippe quæ illos suppliciis afficere potest, ipsosque liberare. Hoc autem et per ea quæ subjiciuntur, declarant.

VERS. 15. « Justitia et judicium præparatio sedis tuæ : misericordia et veritas præcedent faciem tuam. » Supplicantes enim, ut ipsos et Babylonios judicet, precantur ut in illos quidem justam proferat sententiam, ipsis vero misericordiam præbeat, et promissionis veritatem ostendat. Propterea dixerunt judiciale ejus solium justitia et judicio ornatum esse, * misericordiam autem et veritatem Deum præire, quia multis ante sæculis promissio facta est.

VERS. 16. « Beatus populus, qui scit jubilationem. » *Jubilatio*, ut sæpius diximus, vox est eorum qui vicerunt. Quoniam igitur victi in servitutem abducti fuerunt, beatos esse dicunt eos, qui victoriam consecuti sunt. Prædicit autem sermo et populum, mysticam exsultationem in omni terra et mari Deo offerentem, triumphalemque hymnum canentem. Huic autem sententiæ ea quæ sequuntur conveniunt.

« Domine, in lumine vultus tui ambulabunt. [VERS. 17.] Et in nomine tuo exsultabunt toto die, et in justitia tua exaltabuntur. » Exsultant autem, et pæana canunt, ob victoriam contra inimicos partam, et tibi **1236** victoriæ auctori triumphalem hymnum offerunt, tuo adventu illustrati, et a te splendorem [per lavacrum regenerationis] consecuti, et perenni gaudio perfruentes, justitiamque secundum legem exsequentes, et hinc sublimes atque illustres redditi.

VERS. 18. « Quoniam gloria virtutis eorum tu es. » Ob tuam potentiam, inquit, efferentur : a te enim hanc ipsam acceperunt. « Et in justitia tua exaltabitur cornu nostrum. » Porro nos, inquit, hanc spem habemus, tuamque opem præstolamur

A ιδ'. « Σὸς ὁ βραχίων μετὰ δυναστείας. » Ἴδιόν σου τὸ δυνατῶς ἅπαντα ἐνεργεῖν. Τὸν γὰρ *βραχίονα* ἐπὶ τῆς ἐνεργείας, τὴν δὲ *δυναστείαν* ἐπὶ τῆς δυνάμεως ἔλαβε· καὶ [66] γὰρ ὁ Ἀκύλας ἀντὶ *δυναστείας* [67], *δύναμιν* τέθεικεν. « Κραταιωθήτω ἡ χείρ σου· ὑψωθήτω ἡ δεξιά σου. » Ὁ [68] δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἀήττητος ἡ χείρ σου, ὑψηλὴ ἡ δεξιά σου.* Πολλάκις εἰρήκαμεν, ὡς διὰ τῆς [69] *χειρὸς* τὴν ἐνέργειαν δηλοῖ· διὰ δὲ τῆς *δεξιᾶς*, τὴν ἀγαθὴν ἐνέργειαν· διπλῆς τοίνυν ἐνεργείας δεόμενοι, ἀμφοτέρων ἐμνήσθησαν [70]. Καὶ γὰρ τοὺς πολεμίους καταλυθέντας ἐπιθυμοῦσιν ἰδεῖν, καὶ αὐτοὶ τῆς σωτηρίας ποθοῦσι τυχεῖν. Οὗ δὴ χάριν ἀήττητον μὲν τὴν χεῖρα, ὑψηλὴν δὲ καλοῦσι τὴν δεξιὰν, ὡς δυναμένην κἀκείνους κολάσαι, καὶ αὐτοὺς [71] ἐλευθερῶσαι. Τοῦτο δὲ καὶ διὰ τῶν ἐπιφερομένων δηλοῦσι.

B ιε'. « Δικαιοσύνη καὶ κρῖμα ἑτοιμασία [72] τοῦ θρόνου σου· ἔλεος καὶ ἀλήθεια προπορεύσονται πρὸ προσώπου σου. » Αὐτοῖς γὰρ καὶ Βαβυλωνίοις δικάσαι τὸν Θεὸν ἱκετεύοντες, ἀντιβολοῦσι κατ' ἐκείνων μὲν δικαίαν τὴν ψῆφον ἐξενεγκεῖν, αὐτοῖς δὲ τὸν ἔλεον παρασχεῖν, καὶ τῆς ὑποσχέσεως τὴν ἀλήθειαν δεῖξαι. Διά τοι τοῦτο τῇ μὲν δικαιοσύνῃ καὶ τῷ κρίματι τὸν δικαστικὸν ἔφασαν [73] κεκοσμῆσθαι θρόνον, ἔλεον δὲ καὶ ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ προοδεύειν, ὡς πρὸ πολλῶν γενεῶν τῆς ὑποσχέσεως γενομένης.

ις'. « Μακάριος ὁ λαὸς ὁ γινώσκων ἀλαλαγμόν. » *Ἀλαλαγμὸς*, ὡς πολλάκις εἰρήκαμεν, νενικηκότων ἐστὶ φωνή. Ἐπειδὴ τοίνυν ἡττηθέντες ἠνδραποδίσθησαν, μακαρίζουσι τοὺς νικήσαντας· προθεσπίζει δὲ ὁ λόγος καὶ τὸν λαὸν, τὸν ἐν πάσῃ γῇ καὶ θαλάττῃ τὸν μυστικὸν ἀλαλαγμὸν προσφέροντα τῷ Θεῷ, C καὶ τὸν ἐπινίκιον ὕμνον ᾄδοντα. Ταύτῃ δὲ διανοίᾳ [74] καὶ ἐπαγόμενα [75] συμφωνεῖ.

« Κύριε, ἐν τῷ φωτὶ τοῦ προσώπου σου πορεύσονται. [ιζ'.] Καὶ ἐν τῷ ὀνόματί σου ἀγαλλιάσονται ὅλην τὴν ἡμέραν· καὶ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ὑψωθήσονται. » Ἀλαλάζουσι δὲ, καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν παιανίζουσι, καὶ σοὶ τῷ νικοποιῷ τὸν ἐπινίκιον ὕμνον προσφέρουσι [76], τῇ σῇ ἐπιφανείᾳ καταυγαζόμενοι, καὶ τὸ παρὰ σοῦ δεχόμενοι φῶς [[77] διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας,] καὶ διηνεκῶς [78] ἀπολαύοντες θυμηδίας, καὶ τὴν νενομοθετημένην κατορθοῦντες δικαιοσύνην, καὶ ὑψηλοὶ καὶ περιφανεῖς ἐντεῦθεν D γινόμενοι.

ιη'. « Ὅτι καύχημα τῆς δυνάμεως αὐτῶν σὺ εἶ. » Μέγα, φησὶν, ἐπὶ τῇ σῇ δυνάμει φρονοῦσι [79]· παρὰ σοῦ γὰρ ταύτην ἐδέξαντο. « Καὶ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ [80] σου ὑψωθήσεται τὸ κέρας ἡμῶν [81]. » Καὶ ἡμεῖς δὲ, φησὶ, ταύτην ἔχομεν τὴν ἐλπίδα, καὶ τὴν σὴν ἐπικου-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[66] *Καὶ—τέθεικεν*. Des. in cod. 1. [67] *Δυναστ.* cod. 2 præm. τῆς. [68] *Ὁ—δεξιά σου*. Des. in cod. 2. [69] *Τῆς*. cod. 1 præm. μέν. [70] cod. 2 ἐμνήσθημεν. [71] *Αὐτούς*. cod. 1 τούτους. [72] *Ἑτοιμ.* Hebr. מכון *fulcrum*. Aquila ἕδρασμα. Symm. βάσις. [73] cod. 2 ἔφη. [74] *Διαν.* cod. 2 præm. τῇ. [75] *Ἐπαγ.* cod. 2 præm. τά. [76] cod. 1 προσφέροντες. [77] e cod. [78] cod. 2 διηνεχοῦς. [79] *Φρον.* cod. 1 θαῤῥοῦσι, ascr. tamen altera lectione. [80] *Δικαιοσ.* cod. uterque εὐδοκίᾳ, quæ est rec. lectio h. l. Hebr. ברצנך *beneplacito tuo.* [81] *Ἡμῶν*. cod. 1 *Hoc* ἀντὶ τοῦ, Ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει σου ἀναστήσεται τὸ ὅπλον τὸ ἡμέτερον· κέρας γὰρ τὸν σταυρὸν ὀνομάζει· add. *est, cum homo factus fueris, erigetur scutum nostrum.* Cornu *enim vocat crucem.*

ρίαν προσμένομεν· διὰ ταύτην [82] γὰρ κρείττους τῶν πολεμίων ἐσόμεθα· *κέρας* γὰρ τὴν ἰσχὺν [83] καὶ τὸ κράτος ἐκάλεσεν, ἐκ μεταφορᾶς τῶν κερασφόρων ζώων, ἃ τοῖς κέρασι καθωπλισμένα [84], τούτοις [85] κέχρηνται κατὰ τῶν ἐπιόντων [86].

ιθ'. « Ὅτι [87] τοῦ Κυρίου ἡ ἀντίληψις, καὶ τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ βασιλέως ἡμῶν. » Ταύτῃ [88] δὲ τῇ ἐλπίδι τρεφόμεθά σε βασιλέα ἔχοντες, ὑπὸ [89] τὴν σὴν κηδεμονίαν τελοῦντες.

κ'. « Τότε ἐλάλησας ἐν ὁράσει τοῖς υἱοῖς σου [90]. » Ὁ [91] δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Τότε ἐλάλησας δι' ὁράσεως τοῖς υἱοῖς σου.* Οἴδαμεν γάρ σου τὰς διὰ τῶν προφητῶν γεγενημένας ἐπαγγελίας. Τούτους [92] γὰρ καὶ *ὁρῶντας* καὶ *βλέποντας* ὠνόμαζον [93].

« Καὶ εἶπας· Ἐθέμην βοήθειαν ἐπὶ δυνατόν [94]· » ὕψωσα ἐκλεκτὸν ἐκ τοῦ λαοῦ μου [95]. [κα'.] Εὗρον Δαβὶδ τὸν δοῦλόν μου· ἐν ἐλαίῳ [96] ἁγίῳ μου ἔχρισα αὐτόν. » Σὺ [97], φησὶ, τῷ θεράποντί σου Δαβὶδ ἐμαρτύρησας, καὶ δυνατὸν ἐν τοῖς τῆς ἀρετῆς εὑρὼν κατορθώμασι τῆς σῆς βοηθείας ἠξίωσας, καὶ ἐξελέξω, καὶ ἔχρισας, καὶ βασιλέα κεχειροτόνηκας.

κβ'. « Ἡ γὰρ χείρ μου συναντιλήψεται αὐτῷ [98], καὶ ὁ βραχίων μου κατισχύσει αὐτόν. » Εἶπας [99] δὲ αὐτῷ παρέξειν ἰσχὺν, καὶ τῆς σῆς αὐτῷ μεταδώσειν κηδεμονίας.

κγ'. « Οὐκ [1] ὠφελήσει ἐχθρὸς ἐν αὐτῷ. Καὶ υἱὸς ἀνομίας [2] οὐ προσθήσει τοῦ κακῶσαι αὐτόν. » Ὑπέσχου δὲ καὶ τὰς τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ματαίας δείξειν [3] ἐπιβουλὰς, καὶ τῶν λωβᾶσθαι πειρωμένων κρείττονα καταστήσειν [4]

κδ', κε'. « Καὶ συγκόψω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ· καὶ τοὺς μισοῦντας αὐτὸν τροπώσομαι [5]. Καὶ ἡ ἀλήθειά μου, καὶ τὸ ἔλεός μου μετ' αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ ὀνόματί μου [6] ὑψωθήσεται τὸ κέρας αὐτοῦ. » Ἐπηγγείλω δὲ καὶ ἅπαντας αὐτοῦ καταλύσειν [7] τοὺς πολεμίους, καὶ βεβαίαν αὐτῷ τὴν σὴν παρέξειν φιλανθρωπίαν, καὶ περιφανῆ ποιήσειν αὐτὸν καὶ περίβλεπτον.

A per hanc enim hostibus superiores erimus. Nam *cornu* robur et imperium vocavit, metaphora desumpta ab animalibus cornutis, quæ cornibus munita his utuntur contra aggredientes.

Vers. 19. « Quia Domini est susceptio, et sancti Israel regis nostri. » Hac vero spe alimur, te regem habentes, et sub tua gubernatione viventes.

Vers. 20. « Tunc locutus es in visione sanctis tuis. » Symmachus autem sic : *Tunc locutus es per visionem filiis tuis.* Novimus enim promissiones, quas **1237** per prophetas fecisti. Hos nimirum et *videntes* et *intuentes* appellabant.

B « Et dixisti : Posui adjutorium in potente, et exaltavi electum de plebe mea. [Vers. 21.] Inveni Davidem servum meum, oleo sancto meo unxi eum. » Tu, inquit, servo tuo Davidi testatus es, et cum in virtutis officiis potentem invenisses eum, tua ope eum dignatus es, et elegisti, et unxisti, et regem creasti.

Vers. 22. « Manus enim mea auxiliabitur ei, et brachium meum confortabit eum. » Dixisti autem te ipsi robur præbiturum, et curam tuam ei largiturum esse.

Vers. 23. « Nihil proficiet inimicus in eo, et filius iniquitatis non iterum nocebit ei. » Promisisti autem te etiam inimicorum ejus insidias vanas redditurum, eisque, qui eum lædere conarentur,
C superiorem effecturum.

Vers. 24, 25. « Et concidam a facie ipsius **1238** inimicos ejus, et osores ejus in fugam convertam. Et veritas mea, et misericordia mea cum ipso erunt, et in nomine meo exaltabitur cornu ejus. » Promisisti et omnes ejus inimicos te eversurum, et perennem benignitatem ipsi largiturum, illustremque atque conspicuum ipsum facturum esse.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[82] cod. uterque ταύτης. [83] *Τὴν ἰσχύν.* cod. 1 præm. ὡς πρὸς ἐκείνους τοὺς Ἰουδαίους λέγω· [84] *Καθωπλ.* cod. 2 præm εἰσί. [85] *Τούτοις.* cod. 2 præm. καί. [86] *Ἐπιόντων.* cod. 1 add. καθάπερ καὶ ἡμεῖς τῷ σταυρῷ κατὰ τῶν πονηρῶν δαιμόνων· *Sicuti nos quoque cruce contra malos dæmonas utimur.* [87] *Ὅτι — ἡμῶν.* Hebr. *Nam apud Jehovam est clypeus noster, et apud Sanctum Israelis, regem nostrum.* [88] *Ταύτῃ — τελοῦντες.* Des. in cod. 2. [89] *Ὑπό.* cod. 1 præm. καί. [90] *Τοῖς υἱοῖς σου.* Hebr. לחסידיך *sancto tuo* [91] *Ὁ — υἱοῖς σου.* Des. in cod. 2. In cod. 1 leg. ἀντὶ τοῦ, ὑπέσχου, τέθεικεν· Pro eo quod dicitur *promisisti*, hæc posuit. [92] *Τούτους — ὠνόμαζον.* In cod. 2 hæc ad marginem ascripta sunt : Τίνες εἰσὶν οἱ ὁρῶντες καὶ τίνες οἱ βλέποντες; *Quinam sunt videntes et intuentes?* Satis aperta autem est horum ad præcedens προφητῶν relatio. [93] *Ὠνόμαζον.* cod. 1 præm. τηνικαῦτα. [94] *Δυνατόν.* In cod. 2 sequuntur ea quæ deinde ad versic. 22 locum nacta sunt, Εἶπας — κηδεμονίας. [95] *Μου.* Abest a textu Hebr. [96] *Ἐλαίῳ.* cod. Vatic. habet ἐλέει, sed in textu Hebr. est בשמן *oleo.* [97] *Σὺ — κεχειροτ.* Des. in cod. 2. [98] *Συναντ. αὐτῷ.* Hebr. *Firma erit cum illo.* Symm. βεβαίως συνέσται αὐτῷ, *firmiter aderit illi.* [99] *Εἶπας — κηδεμ.* cod. 2 hæc habet : Λέγει δὲ τὸν Δαβὶδ κατὰ τῶν πολεμίων· ὁμοίως δὲ καὶ πᾶς πιστὸς τῇ δυνάμει τοῦ σταυροῦ νικᾷ τοὺς δαίμονας· καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐνίκησε τὸν πόλεμον τοῦ ἐχθροῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ· *Respicit autem ad Davidem contra hostes roborandum. Similiter quoque omnis qui credit, virtute crucis vincit dæmonas : prout etiam Dominus noster Jesus Christus, cum cruci affixus esset, victor discessit e pugna contra hostem suum.* [1] *Οὐκ — αὐτῷ.* Hebr. *Non decipiet eum hostis.* Symm. οὐκ ἐξαπατήσει αὐτὸν ἐχθρός. [2] *Υἱὸς ἀνομ.* Ad marginem cod. 2 hoc scholion ascr. est : Αἰνίττεται τὸν Ἰούδαν ὡς υἱὸς ἀνομίας· ὅτι οὐ δύναταί τι κατὰ τοῦ Χριστοῦ λογίσασθαι· χρὴ δὲ νοεῖν τὸν διάβολον· ὅτι οὐκ ἐξουσιάζει τοῦ ἀνθρώπου· ἀφ' οὗπερ ἐσφράγισται τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ· *Alludit ad Judam, ceu filium iniquitatis, quod non potuerit culpam quamdam Christo tribuere. Intelligi autem debet de diabolo, quod nihil valeat contra hominem, ex quo obsignatus est nomine Christi et Dei.* [3] cod. 1 δεῖξαι. [4] cod. 1 καταστῆσαι. [5] *Τροπώσομαι.* Hebr. *percutiam.* Symm. πατάξω. [6] *Μου.* cod. 1 σου. [7] cod. 2 καταλύειν.

VERS. 26. « Et ponam in mari manum ejus, et in fluminibus dexteram ejus. » Dabo autem illi terræ et maris imperium : per flumina enim, continentem terram designavit.

A κϛ'. « Καὶ θήσομαι ἐν θαλάσσῃ χεῖρα αὐτοῦ· καὶ ἐν ποταμοῖς δεξιὰν αὐτοῦ. » Δώσω δὲ αὐτῷ κατὰ θάλασσαν καὶ κατ' ἤπειρον κράτος· διὰ γὰρ τῶν ποταμῶν, τὴν ἤπειρον παρεδήλωσεν [8].

VERS. 27. « Ipse invocabit me, Pater meus es tu : Deus meus, et susceptor salutis meæ. » [Cum diceret Christus : « Si fieri potest, transeat a me calix iste [x]. » Et iterum, cum diceret apostolis suis : « Abeo ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum ac Deum vestrum [y]. »]

κζ'. « Αὐτὸς ἐπικαλέσεταί με· Πατήρ μου εἶ σύ. Θεός μου καὶ [9] ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου· » [[10] ἐν τῷ λέγειν τὸν Χριστὸν, « Πάτερ, εἰ δυνατὸν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο. » Καὶ ἐν τῷ λέγειν αὐτὸν πάλιν τοῖς ἀποστόλοις· « Πορεύομαι εἰς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. »]

VERS. 28. « Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ. » Hæc sane nec Davidis, nec celeberrimi Salomonis temporibus finem sortita sunt : quandoquidem neque Salomon, neque David mari potitus est, neque primogenitus Dei nominatus est, neque regum omnium **1239** potestatem accepit. Sic enim et Aquila interpretatus est, *Altissimum inter reges terræ* ; et Symmachus, *Supremum regum terræ*. Si autem hæc verba nec Davidi, nec Salomoni congruunt, et vera Dei promissio est, cæcutiunt Judæi, nolentes eum, qui secundum carnem ex Davide ortus est, adorare, qui totius terræ et maris imperium habet, omnibusque regibus superior est : habens alios quidem voluntarios cultores, aliorum vero imbecillitatem redarguens, qui contradicere audent. Nam infinitis machinationibus adhibitis leges ab ipso latas superare non possunt. Primogenitum porro illum beatus etiam Paulus * nuncupat : « Ut esset [ille] primogenitus in multis fratribus [z]. » Et : « Primogenitus ex mortuis [a]; » et : « Primogenitus totius creaturæ [b] ». Quin et Dominus ipse Mariæ post resurrectionem ait : « Vade, et dic fratribus meis : Vado ad Patrem meum, et Patrem vestrum, Deum meum, et Deum vestrum [c]. » Sicut enim quatenus Deus, unigenitus est (solus enim ex Patre genitus est), primogenitus autem quatenus homo (fratres enim ut homo habet eos qui crediderunt) : sic ut Deus Deum Patrem suum vocat, Deum vero suum nominat ut homo. In **1240** ipso igitur vati-

κη'. « Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν [11]· ὑψηλὸν [12] παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς [13]. » Ταῦτα μέντοι οὔτε ἐπὶ τοῦ Δαβὶδ, οὔτε ἐπὶ τοῦ πολυθρυλλήτου B Σολομῶντος τετύχηκε πέρατος. Οὔτε γὰρ τῆς θαλάττης ἐκράτησε Σολομὼν, ἢ Δαβὶδ, οὔτε πρωτότοκος ὠνομάσθη Θεοῦ, οὔτε τῶν βασιλέων ἁπάντων τὴν ἐξουσίαν [14] ἐδέξατο. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν, *Ὕψιστον* [*παρὰ* [15]] *τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς*· καὶ ὁ Σύμμαχος, *Ἀνώτατον τῶν βασιλέων τῆς γῆς*. Εἰ δὲ μήτε τῷ Δαβὶδ, μήτε τῷ Σολομῶντι ἁρμόττει ταῦτα τὰ ῥήματα [16], ἀψευδὴς δὲ τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπόσχεσις, τυφλώττουσιν Ἰουδαῖοι τὸν ἐκ Δαβὶδ κατὰ σάρκα προσκυνεῖν οὐκ ἐθέλοντες, ὃς καὶ τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάττης ἔχει τὸ κράτος, καὶ πάντων ἐστὶ τῶν βασιλέων ὑπέρτερος· τοὺς μὲν ἑκόντας ἔχων προσκυνητὰς, τῶν δὲ ἀντιλέγειν τολμώντων τὴν ἀσθένειαν διελέγχων [17]. Μυρίαις γὰρ χρώμενοι μηχαναῖς, τῶν ὑπ' αὐτῶν [18] τεθέντων περιγενέσθαι C νόμων οὐ δύνανται. Πρωτότοκον δὲ αὐτὸν καὶ ὁ μακάριος ὀνομάζει Παῦλος, « Εἰς τὸ εἶναι [αὐτὸν [19]] πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς. » Καὶ [20], « Πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν· » καὶ, « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Δεσπότης τῇ Μαρίᾳ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἔφη· « Πορευθεῖσα εἰπὲ τοῖς ἀδελφοῖς μου· Πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου, καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν [21] ὑμῶν. Ὥσπερ γὰρ μονογενής ἐστιν ὡς Θεὸς (μόνος γὰρ ἐκ Πατρὸς [22] ἐγεννήθη), πρωτότοκος δὲ ὡς ἄνθρωπος (ἀδελφοὺς γὰρ ἔχει τοὺς πεπιστευκότας ὡς ἄνθρωπος [23])· οὕτω Πατέρα αὐτοῦ καλεῖ τὸν Θεὸν ὡς Θεὸς, Θεὸν δὲ αὐ-

[x] Matth. XXVI, 39. [y] Joan. XX, 17. [z] Rom. VIII, 29. [a] Coloss. I, 18. [b] ibid. 15. [c] Joan. XX, 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[8] cod. 1 ἐδήλωσεν. [9] *Καὶ — μου*. Heb. *Et petra salutis meæ.* [10] E cod. 2. In cod. 1 sequitur post μου. Πατὴρ μὲν, ὡς κηδεμὼν, Θεὸς δὲ ὡς δημιουργός· μετάβασιν ἐντεῦθεν ἡ προφητεία ποιεῖται τοῦ λόγου εἰρηκυῖα γὰρ τὰ περὶ τὸν Δαβὶδ γεγενημένα, ἐφ' ἕτερον πρόσωπον μετέβη φάσκουσα· *Pater quidem, ut qui curam ejus gerebat, Deus autem, ut creator. Alio autem deinde transfertur prophetia, quæ, postquam de rebus Davidis sermo fuerat, deinceps ad aliud objectum dirigitur, cum dicit.* [11] *Αὐτόν*. cod. 1 add. ἀντὶ τοῦ, Διὰ πάντων πρωτότοκον αὐτὸν τοῖς ἀνθρώποις δείξω· *Hoc est, per omnia pro Primogenito eum declarabo inter homines.* [12] *Ὑψηλόν*. cod. 1 præm. καὶ τό. [13] *Γῆς*. cod. 1 add. ὑπέρτερος γὰρ τῶν βασιλέων καὶ δημιουργὸς τούτων καὶ τοῦ παντὸς, οὗ ἕνεκεν τὸν λόγον ποιεῖται ἡ προφητεία· *Superior enim est regibus, horumque et totius universi creator : propterea sic composita est prophetia.* [14] *Ἐξουσ*. cod. 1 præm. βασιλείαν καί. [15] E cod. 2. [16] *Ῥήματα*. cod. 1 add. μήτε μηδενὶ τούτων συμβαίνει. [17] *Διελ*. cod. 1 add. ὡς καρδιογνώστης. [18] cod. 2 αὐτοῦ. [19] Ex utroque cod. [20] *Καὶ — νεκρῶν*. Des. in cod. 2. [21] *Καὶ Θεὸν ὑμῶν*. Des. ibid. [22] *Πατρός*. cod. uterque præm. τοῦ. [23] *Ὡς ἄνθρωπος*. Des. in cod. 2.

τοῦ [24] ὀνομάζει ὡς ἄνθρωπος [25]. Ἐπ' αὐτοῦ τοίνυν ἡ προφητεία τὸ τέλος [26] ἐδέξατο. Μαρτυρεῖ [27] δὲ καὶ τὰ ἐπαγόμενα·

κθ'. « Εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἔλεός μου [28], καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ. [[29] *Διαθήκην* δὲ λέγει ἣν διέθετο τοῖς πατράσιν ὁ Θεὸς Πατὴρ, ἀναστήσειν, ὥς φαμεν, ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτῶν τὸν Κύριον.]

λ'. « Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ· καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » [[29] *Σπέρμα* αὐτοῦ οἱ τῆς χάριτος τρόφιμοι, καὶ ἡ βασιλεία, ἣν αὐτὸς ἐδωρήσατο αὐτοῖς· περὶ ἧς αὐτὸς ὁ Κύριος πρὸς τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτὸν ἔφη· « Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. »] Δειξάτωσαν τοίνυν οἱ Ἰουδαῖοι τὸν βασιλικὸν τοῦ Δαβὶδ θρόνον μέχρι καὶ τήμερον [30] διαρκέσαντα, ὃν εἰς αἰῶνα φυλάξειν B ὁ Θεὸς [31] ἐπηγγείλατο. Δειξάτωσαν δὲ καὶ τὸ σπέρμα τὸ ἐκείνου τῇ βασιλείᾳ κοσμούμενον. Εἰ δὲ τούτων οὐδέτερον δύναιντο ἂν ἀποδεῖξαι, καὶ ταῦτα λίαν ἀναισχυντοῦντες· λείπεται δυοῖν θάτερον, ἢ ψευδῆ καλεῖν τοῦ Θεοῦ [32] τὴν ὑπόσχεσιν, ἢ ἀληθῆ τὴν ἐπαγγελίαν [33] ὁμολογοῦντας δέχεσθαι τῶν πραγμάτων τὴν μαρτυρίαν. Ὁ γὰρ ἐκ Δαβὶδ κατὰ σάρκα Χριστὸς [34], « ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς, τοσούτῳ [35] κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα. Τίνι γὰρ εἶπέ ποτε τῶν ἀγγέλων [36]· Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε [37]; » Περὶ [38] τούτου ὁ μακάριος Δαβὶδ ἔφη, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Τοιγαροῦν διὰ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ [39] τὸ C σπέρμα τοῦ Δαβὶδ εἰς αἰῶνα διέμεινε, καὶ ὁ θρόνος [40] αὐτοῦ ἔχει τὸ διαρκές. Οὕτω [41] γὰρ καὶ ὁ μακάριος ἐθέσπισεν Ἡσαΐας. Εἰρηκὼς γὰρ, ὅτι Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ· [[42] ἵνα μή τις ὑπολάβῃ τὸ παιδίον ἄν-

A cinatio finem accepit. Et sequentia hoc testantur.

VERS. 29. « In æternum servabo illi misericordiam meam, et fœdus meum fidele ipsi. » [*Fœdus* autem dicit illud, quod pepigerat cum patribus illorum Deus Pater, se ex semine illorum excitaturum esse Dominum.]

VERS. 30. « Et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cœli. » [Gratiæ alumni sunt *semen* ejus, regnum autem est illud quod ipsemet dedit illis : de quo dicit credentibus in illum : « Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum vobis a mundi fundatione paratum [d]. »] Ostendant igitur Judæi regium Davidis solium usque in hodiernum diem permanens, quod in æternum Deus se custoditurum promisit. Demonstrent autem et illius semen regno præditum. Si autem neutrum horum ostendere possint, quantumvis hæc valde impudenter jactent, duorum alterum superest, vel falsam Dei **1241** promissionem nuncupare, vel veram promissionem confidentes, rerum testimonia admittere. Quandoquidem Christus ex Davide secundum carnem natus, « sedit ad dexteram majestatis in excelsis, tanto melior angelis factus, quanto excellentius præ illis nomen hæreditavit. Cui enim angelorum dixit aliquando : Filius meus es tu, ego hodie genui te. [e-f] ? » De hoc etiam beatus inquit David : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum [g]. » Jam vero per Dominum Christum Davidis semen in æternum permanet, et ejus solium perenne est. Sic enim beatus quoque Isaias vaticinatus est. Nam cum dixisset : Puer natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus imperium est super humero ejus, » [ne quis autem putet puerum illum hominem, non Deum esse, rem distinctius exprimit per ea quæ sequuntur], « Et vo-

[d] Matth. xxv, 34. [e-f] Hebr. i, 3-5; Psal. ii, 7. [g] Psal. cix, 1.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[24] cod. uterque αὐτόν. [25] *Ἄνθρωπος*. cod. 1 add. Ἢ καὶ ἄλλως· Ὥσπερ Μονογενής ἐστιν ὡς Θεός· μόνος γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννᾶται πρὸ τῶν αἰώνων ἁπάντων, ἀρεύστως, ἀμεσιτεύτως, ὡς σοφία καὶ ἡ δύναμις καὶ Λόγος ἐνυπόστατος· οὕτω καὶ διὰ πολλὴν φιλανθρωπίαν ἐκ Παρθένου σαρκωθεὶς, ὡς οἶδεν, αὐτὸς πρωτότοκος. Οὐδὲ γὰρ ἀπ' αἰῶνος ἠκούσθη, ὅτι παρθένος τεκοῦσα ἔμεινεν παρθένος, εἰ μὴ ἡ παναγία Μαρία τὸν ἀχώρητον χωρήσασα καὶ γεννήσασα αὐτὸν. ἔμεινε παρθένος. Καὶ πρωτότοκος ἐν τοῖς νεκροῖς, ὅτε τὸν ὑπὲρ ἡμῶν θάνατον ἑκὼν κατεδέξατο· αὐτὸς μόνος κατέβη εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, ἵνα ἀναστήσῃ τοὺς ἀπ' αἰῶνος ἁγίους κεκοιμημένους· *Vel etiam aliter : Sicuti Unigenitus est, quatenus est Deus; solus enim ante omnia sæcula e Patre natus est, absque mortalitate, et sine ullius interventu, ceu sapientia, virtus et Verbum per se subsistens : ita quoque postquam pro multo suo in homines amore carnem e Virgine assumpsit, ipse fuit primogenitus. Non enim auditum est unquam virginem quæ peperit, mansisse virginem, præter sanctissimam Mariam, quæ cum illum qui alias comprehendi nequit, comprehendisset et peperisset, tamen mansit virgo. Imo etiam fuit primogenitus inter mortuos. Postquam enim sponte mortem pro nobis subiit, ipse solus descendit in infima loca terræ, ut resuscitaret qui inde a sæculo obdormiverunt.* [26] *Τέλος*. cod. 2 πέρας. [27] *Μαρτ*. cod. 2 δηλοῖ. [28] *Μου*. cod. 1 add. τῷ πεπιστευκότι λαῷ δηλαδή. *Scilicet populo credenti.* [29] E cod. 1. [30] *Καὶ τήμερον*. cod. 1 τῆς σήμερον. [31] *Θεός*. cod. 1 add. καὶ Πατήρ. [32] *Θεοῦ*. cod. 2 præm. ἀγαθοῦ. [33] *Τὴν ἐπαγγ*. cod. 1 ταύτην. [34] *Κατὰ σάρκα Χριστός*. cod. 1 σαρκωθεὶς Κύριος τῆς δόξης. [35] *Τοσούτῳ — ὄνομα*. Des. in cod. 2. Horum loco in cod. 1 leg. : Οὐ χωρισθεὶς μετὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦ συγκατάβασιν τῆς χερουβικῆς καθέδρας· ἀλλ' ἵνα δείξῃ ὁ λόγος, ὅτι αὐτός ἐστι καὶ οὐχ ἄλλον προσλαβὼν κατὰ τὸν μῦθον τοῦ ἀπατεῶνος Νεστορ΄ου ἢ τῶν φρονούντων τὰ αὐτοῦ· *Non quidem a cœlesti throno sejunctus post suum ad nos descensum, sed ut declaretur hoc sermone, eum venisse ipsum, non autem alium quemdam assumpsisse, ut perperam statuit Nestorius et qui ejusdem sunt farinæ.* [36] *Ἀγγέλων*. cod. 1 add. ἵνα μὴ λέγω, ἀνθρώπων. [37] *Ἐγὼ σήμ. γεγ. σε*. Des. in cod. 2. [38] *Περὶ — ἔφη*. cod. 2 καὶ πάλιν ὁ Δαβίδ. [39] *Τοῦ Δεσπ. Χρ*. cod. 1 διὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ Λόγου. [40] E cod. 2. [41] *Οὕτω — αἰῶνα χρόνον*. Des. in cod, 2. [42] E cod. 1.

catur nomen ejus magni consilii angelus, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, potens, princeps pacis, pater futuri sæculi [h]; » subdidit paulo post : «Super solio Davidis et super regno ejus sedebit,
1242 ut corrigat illud inde ab hoc tempore usque in perpetuum [i]. » Postquam hæc ita de Domino Christo prædixit, de regibus, qui in medio fuerunt, verba facit.

Vers. 31-34. ' « Si autem dereliquerint filii ejus legem meam, et in judiciis meis non ambulaverint; si justitias meas profanaverint, et mandata mea non custodierint : visitabo virga iniquitates eorum, et verberibus peccata eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eo, neque nocebo in veritate mea. » Licet, inquit, innumerabilia patraverint delicta, qui a Davide genus ducunt, ipsis quidem pœnas irrogabo, promissionem tamen, quam Davidi pollicitus sum, firmam servabo. Misericordiam meam vero non dispergam ab eo, nempe Davide, neque nocebo in veritate mea. Pro *nocebo*, Symmachus dixit *transgrediar*, Aquila vero, *non mentiar*. [*Non nocebo* idem est quod non auferam, nec fallam meas promissiones.]

Vers. 35. « Neque profanabo testamentum meum, et quæ procedunt de labiis meis non faciam irrita. » Non fallam meas promissiones, non transgrediar pacta, sed promissorum veritatem ostendam, [cum Filius meus qui æque ac ego caret principio ac fine, e Davide homo factus fuerit. Hoc enim dicit per ea quæ sequuntur.]

1243 Vers. 36. « Semel juravi in sancto meo, si Davidi mentiar. » Firmam enim cum fecerim ipsi promissionem, hanc ad finem perducam. Verbum enim *juravi* confirmandi gratia posuit. Siquidem qui aliquid pollicentur, solent suas pollicitationes jurejurando confirmare.

Vers. 37, 38. « Semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo. Et sicut luna perfecta in æternum, et testis in cœlo fidelis. » Pro *testis* Symmachus posuit, *qui testificatus est*. Et in septuagesimo primo psalmo beatus David de Domino Christo prædixit : « Ante solem permanet nomen ipsius, et simul cum sole permanebit, et ante lunam in sæcula sæculorum. » Quoniam

A θρωπον, καὶ οὐ Θεὸν, διὰ τῶν ἑξῆς σαφέστερον ἔδειξε, τῷ εἰπεῖν·] « Καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλη; βουλῆς Ἄγγελος, θαυμαστὸς [43], σύμβουλος, Θεὸς [44] ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς, ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἐπήγαγε μετ' ὀλίγον· Ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτὴν ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον. Οὕτω τὰ περὶ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ [45] προθεσπίσας ὁ λόγος, περὶ τῶν ἐν μέσῳ γενομένων διεξέρχεται βασιλέων.

λα'-λδ'. « Ἐὰν ἐγκαταλίπωσιν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ τὸν νόμον μου, καὶ τοῖς κρίμασί μου μὴ πορευθῶσιν. Ἐὰν τὰ δικαιώματά μου βεβηλώσωσι, καὶ τὰς ἐντολάς μου μὴ φυλάξωσιν· ἐπισκέψομαι ἐν ῥάβδῳ τὰς ἀνομίας αὐτῶν· καὶ ἐν μάστιξι τὰς ἀδικίας [46] αὐ-
B τῶν. Τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ διασκεδάσω [47] ἀπ' αὐτοῦ, οὐδ' οὐ μὴ [48] ἀδικήσω [49] ἐν τῇ ἀληθείᾳ μου. » Κἂν μυρία, φησὶ [50], παράνομα δράσωσιν [51] οἱ ἐκ τοῦ Δαβὶδ τὸ γένος κατάγοντες, αὐτοὺς μὲν ὑποβαλῶ τιμωρίαις, τὴν δὲ πρὸς τὸν Δαβὶδ ἐπαγγελίαν βεβαίαν διαφυλάξω. Τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ διασκεδάσω ἀπ' αὐτοῦ, τουτέστι [52] τοῦ Δαβὶδ, οὐδ' [53] οὐ μὴ ἀδικήσω ἐν [54] τῇ ἀληθείᾳ μου. Τὸ *ἀδικήσω* [55], *παραβήσομαι* [56] ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν· ὁ δὲ Ἀκύλας, *οὐ ψεύσομαι*. [[57] *Οὐδ' οὐ μὴ ἀδικήσω*, ἀντὶ τοῦ, Οὐ μὴ παραβιβάσω, οὐδ' οὐ μὴ ψεύσομαί μου τὰς ἐπαγγελίας.]

λε'. « Οὐδ' οὐ [58] μὴ βεβηλώσω τὴν διαθήκην μου, καὶ τὰ ἐκπορευόμενα διὰ τῶν χειλέων μου οὐ μὴ
C ἀθετήσω. » Οὐ [59] ψεύσομαί μου τὰς ἐπαγγελίας, οὐ παραβήσομαι τὰς συνθήκας [60], ἀλλὰ δείξω τῶν ὑποσχέσεων τὴν ἀλήθειαν, [[61] ὅτε ὁ ἐμὸς υἱὸς ὁ συνανάρχός μοι καὶ συναΐδιος ἐκ Δαβὶδ σαρκωθῇ· τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς].

λς'. « Ἅπαξ ὤμοσα τῷ [62] ἁγίῳ μου [63], εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι. » Βεβαίαν γὰρ πρὸς αὐτὸν ποιησάμενος τὴν ὑπόσχεσιν, ἐπιθήσω ταύτῃ τὸ πέρας· τὸ γὰρ *ὤμοσα* ἐπὶ [64] τοῦ βεβαίου τέθεικεν, ὡς τῶν ἐπαγγελλομένων ὅρκῳ βεβαιούντων τὰς ὑποσχέσεις.

λζ', λη'. « Τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ· καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου. Καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ὁ μάρτυς ἐν οὐρανῷ πιστός. » Ἀντὶ τοῦ *ὁ μάρτυς*, ὁ Σύμμα-
D χος *ὁ διαμαρτυράμενος* τέθεικε. Καὶ ἐν τῷ ἑβδομηκοστῷ καὶ πρώτῳ ψαλμῷ ὁ [65] μακάριος Δαβὶδ περὶ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ [66] προηγόρευσε [67]· « Πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ [68] συμπαρα-

[h] Isa. IX, 6. [i] ibid. 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[43] *Θαυμ. — αἰῶνος*. Des. in cod. Vatic. l. c. In cod. 1 præm. εἶτά φησι. [44] *Θεός*. cod. 1 præm. καὶ αὖθις. [45] *Χριστοῦ*. cod. 1 add. τοῦ Θεοῦ Λόγου. [46] *Ἀδικίας*. cod. Vatic. h. l. habet ἁμαρτίας. [47] *Διασκ*. Hebr. אפיר *irritam faciam*, s. *removebo*. [48] cod. Vatic. οὐδὲ μή. [49] *Ἀδικήσω*. Hebr. אשקר *mentiar*, s. fallam. [50] *Κἂν μυρ. φησί*. cod. 2 Ἐὰν γὰρ, φησὶ, μυρία. [51] *Δράσωσιν*. cod. 2 πράξωσιν. [52] *Τουτέστι—Δαβίδ*. Des. in cod. 2. [53] *Οὐδ'*. Abest a cod. 2. [54] *Ἐν — μου*. Des. in cod. 2. [55] *Ἀδικ*. cod. 1 præm. οὐ μή. [56] *Παραβ*. cod. 1 eadem præm. [57] E cod. 1. [58] *Οὐδ' οὐ*. Rec. lectio h. l. est οὐδέ. [59] *Οὐ — ἐπαγγελίας*. Des. in cod. 1. [60] *Συνθ*. cod. 1 add. μου. [61] E cod. 1. [62] *Τῷ*. cod. uterque præm. ἐν, ut in textu τῶν Ο'. [63] *Τῷ ἁγ. μου*. Hebr. *Per sanctitatem meam*. [64] *Ἐπί*. cod. 1 ἀντί. [65] *Ὁ μακ. Δαβ*. cod. 2 ἔφη. [66] *Χριστοῦ*. cod. 1 add. τοῦ Θεοῦ Λόγου [67] *Προηγ*. Abest a cod. 2. [68] *Καί*. cod. uterque præm. καὶ πάλιν.

μενεῖ· τῷ ἡλίῳ, καὶ [69] πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν. » Ἐπειδὴ γὰρ [70] ὁ ἥλιος τὸν χρόνον μετρεῖσθαι ποιεῖ ἀνίσχων τε καὶ δυόμενος, καὶ ἡμέραν καὶ νύκτα ποιῶν, διὰ τοῦ [71] ἡλίου, τοῦ θρόνου τὸ ἀκατάλυτον ἠβουλήθη δηλῶσαι, τὸ δὲ σπέρμα εἰς αἰῶνα [72] διαθήσειν [73] ὑπέσχετο. [[74] *Σπέρμα* δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγου οἱ εἰς αὐτὸν πιστεύοντες ἅπαντες.] Ὁ δὲ ταῦτα ὑποσχόμενος, καὶ διαμαρτυράμενος, ἐν οὐρανῷ τέ ἐστι, καὶ ἀληθέσι καὶ πιστοῖς κέχρηται λόγοις, [75] ὡς μόνος ὑπάρχων ἀψευδής. Οὕτω τὰς πρὸς τὸν Δαβὶδ γεγενημένας ὑποσχέσεις εἰρηκότες, τὰς συμβάσας αὐτοῖς ὀλοφύρονται συμφοράς.

λθ', μ'. « Σὺ δὲ ἀπώσω καὶ ἐξουδένωσας· ἀνεβάλου τὸν Χριστόν σου [76]. Κατέστρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δούλου σου. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως, *Σὺ δὲ αὐτὸς* [77] *ἀπεβάλου καὶ ἀπεδοκίμασας, ἐχολώθης πρὸς τὸν Χριστόν σου, εἰς κατάραν ἔδωκας* [78] *τὴν συνθήκην* [79] *τοῦ δούλου σου.* Σὺ δὲ αὐτὸς, ὁ ἐκεῖνα παρέξειν ὑποσχόμενος, ἀπώσω μὲν τοὺς τοῦ Δαβὶδ ἀπογόνους, καὶ εὐτελεῖς ἔδειξας, καὶ εἰς δουλείαν παρέδωκας, κατέλυσας δὲ τὴν τούτου βασιλείαν, καὶ τὰς γεγενημένας πρὸς τὸν σὸν θεράποντα συνθήκας διέλυσας. Χριστὸν [80] γὰρ [81] ἐνταῦθα βασιλείαν καλεῖ. Αἰχμάλωτοι δὲ ἀπηνέχθησαν οἱ δύο τοῦ Δαβὶδ ἀπόγονοι, Ἰεχωνίας καὶ Σεδεκίας· εἰς τούτους δὲ κατέληξεν ἡ τοῦ Δαβὶδ βασιλεία. Ζοροβάβελ γὰρ [82], ὁ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ἡγεμονεύσας, δημαγωγὸς ἦν, οὐ βασιλεύς. « Ἐβεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ [83]. » *Ἁγίασμα* τὸν ναὸν καλεῖ, ὃν ἠβουλήθη μὲν ὁ Δαβὶδ οἰκοδομῆσαι, ἐδείματο δὲ Σολομὼν μετὰ τὸν Δαβίδ· τοῦτον λέγει βεβηλωθῆναι τῇ τῶν Βαβυλωνίων ἐφόδῳ, καὶ γενέσθαι [84] προσόμοιον βοτάνῃ [85] ἀνθούσῃ. Καταλυθεὶς γὰρ εἰς χῶμα κατέπεσε, καὶ χέρσῳ παραπλήσιος ἦν.

μα'. « Καθεῖλες πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ. » Πάσης αὐτὸν ἀσφαλείας ἐγύμνωσας. « Ἔθου τὰ ὀχυρώματα αὐτοῦ δειλίαν [86]. » Τοῖς γὰρ τῶν πόλεων περιβόλοις πάλαι θαῤῥῶν, ἐξέπεσε τοῦ θάρσους, καὶ δειλίαν περίκειται.

μβ'. « Διήρπαζον [87] αὐτὸν πάντες οἱ διοδεύοντες ὁδόν. » Μωαβῖται, Ἀμμανῖται, Ἀλλόφυλοι, Ἰδουμαῖοι, Σύροι [88], Ἀσσύριοι, Βαβυλώνιοι. « Ἐγενήθη ὄνειδος τοῖς γείτοσιν αὐτοῦ. » Ἐπίχαρτος [89] ἐγένετο καὶ ἐπονείδιστος τοῖς ὁμόροις.

μγ'. « Ὕψωσας τὴν δεξιὰν τῶν θλιβόντων αὐτόν [90]. » Ἰσχυροτέρους αὐτοῦ τοὺς πολεμίους ἀπ-

A enim sol constituit modum quo tempus metimur, exoriens et occidens, et diem noctemque efficiens, per solem voluit solii æternitatem ostendere: promisit autem se semen illius in perpetuum esse conservaturum. [*Semen* autem Dei Verbi sunt omnes qui credunt in eum]. Qui autem hæc pollicitus et testatus est, in cœlo est, et veris fidelibusque utitur verbis, [utpote qui solus mentiri nescit.] Hoc modo cum dixissent promissiones Davidi factas, deplorant calamitates sibi immissas.

* Vers. 39, 40. « Tu vero repulisti, et despexisti, distulisti Christum tuum. Evertisti **1244** fœdus servi tui. » Symmachus vero sic: *Tu autem ipse*
B *rejecisti, et reprobasti, iratus es adversus Christum tuum, in exsecrationem dedisti pactum servi tui.* Tu autem ipse, qui spopondisti te illa præbiturum esse, repulisti quidem Davidis posteros, vilesque reddidisti, et in servitutem abduxisti, evertisti autem hujus regnum, et inita cum famulo tuo pacta rescidisti. *Christum* enim hoc loco regnum vocat. Sane captivi abducti fuerunt duo e Davidis posteris, Jechonias, et Sedecias: in his vero Davidis regnum desiit. Zorobabel enim, qui post servitutem populum duxit, populi tribunus fuit, non rex. « Profanasti in terra sanctuarium ejus. » *Sanctuarium* vocat templum, quod voluit quidem David ædificare, Salomon autem post Davidem erexit. Hoc dicit
C violatum fuisse Babyloniorum incursu, et simile factum esse herbæ florenti. Eversum enim in pulverem redactum est, et solo æquatum.

Vers. 41. « Destruxisti omnes sepes ejus. » Omni ipsum tutela destituisti. « Posuisti firmamentum ejus formidinem. » Qui enim olim in civitatum mœnibus confidebat, sua audacia excidit, et horror circumstetit illum.

Vers. 42. « Diripuerunt eum omnes transeuntes viam. » Moabitæ, Ammanitæ, Allophyli, Idumæi, Syri, **1245** Assyrii, Babylonii. « Factus est opprobrium vicinis suis. » Ridiculus factus est, et ignominiosus finitimis.

D Vers. 43. « Exaltasti dextram deprimentium eum. » Potentiores ipso hostes reddidisti. « Læ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[69] *Καὶ — γενεῶν*. Des. in cod. 2. [70] *Γάρ*. cod. 1 δέ. [71] *Τοῦ*. cod. 2 præm. δέ. [72] *Αἰῶνα*. cod. 2 præm. τόν. [73] cod. uterque διαρκέσειν, quod in cod. 1 ponitur ante εἰς αἰῶνα [74] E cod. 1. [75] *Ἀπώσω*. cod. 1 add. λέγων. [76] *Ἀνεβ. τὸν Χρ. σου*. Hebr. *Iratus fuisti contra Unctum tuum*. [77] cod. 2 αὐτόν. [78] cod. 2 ἔθηκας. [79] *Συνθ*. Montf. in Hexapl. habet διαθήκην. [80] *Χριστὸν—καλεῖ*. cod. 1 τούτους γὰρ λέγει χριστοὺς διὰ τὴν βασιλείαν· καὶ χριστὸν, καθάπερ ἀνωτέρω ἡμῖν εἴρηται, καὶ ἐνταῦθα τὸν βασιλέα καλεῖ. [81] *Γάρ*. cod. 2 δέ. [82] *Γάρ*. cod. 2 δέ. [83] *Τὸ ἁγ. αὐτοῦ*. Hebr. נזרו *coronam ejus*. [84] *Γενέσθαι*. cod. 2 præm. γῆν. [85] cod. 1 βοτάνας. [86] *Δειλίαν*. Hebr. מחתה *terrorem*, s. objectum terroris. [87] Rec. lectio est διήρπασαν. [88] *Ἰδουμ. Σύροι*. Des. in cod. 1. Σύροι abest quoque a cod. 2. [89] *Ἐπίχαρτος — ὁμόροις*. Des. in cod. 2. [90] *Θλιβ. αὐτόν*. cod. Vat. habet ἐχθρῶν αὐτοῦ.

tificasti omnes inimicos ejus. » Fecisti ut suis inimicis ludibrio sit.

VERS. 44. « Avertisti adjutorium gladii ejus, et non es auxiliatus ei in bello. » Inutilia ipsi arma fuerunt, cum tua ope privatus esset.

VERS. 45. « Destruxisti eum ab emundatione. » Symmachus autem sic : *Fecisti ut ejus munditia desineret.* Non enim potest aspersionibus expiari, cum in potestate sit hostium, et procul a tuo templo vivat. « Et sedem ejus in terra collisisti. » Funditus ejus regnum evertisti.

VERS. 46. « Paucos fecisti dies temporis ejus. » Cum in æternum promiseris te ejus regnum servaturum, tamen exiguo tempore illud definisti. « Perfudisti eum confusione. » Ignominiosus factus est, et dedecore repletus est. Sedecias enim, erutis oculis, pistrino addictus est in omne reliquum tempus. Jechonias autem et ipse servivit. Hæc vero omnia ignominia et opprobrio referta sunt. Hoc **1246** pacto cum propheta res adversas narrasset, hortatur ad venerandum et precandum.

VERS. 47. « Usquequo, Domine, avertis (te) in finem, exardescet sicut ignis ira tua ? » Symmachus autem : *Quousque, Domine, occultaberis in finem, et exardescet instar ignis furor tuus ?* Quousque, inquit, o Domine, dolores nostros inspicere non vis, neque appares, et calamitatibus nostris finem imponis, sed nostrorum peccatorum memoria tuam iram velut ignem accendis ?

VERS. 48. « Memor sis, quæ mea sit substantia. » Auctor es et conditor, et modulos mearum virium cognoscis. « Nunquid enim vane procreasti omnes filios hominum ? » Non temere, neque frustra homines effinxisti, sed bonitas creationem præcedebat. Nam propter bonitatem solam nos formasti. Ne despexeris igitur nos tot tantisque malis addictos.

VERS. 49. « Quis est homo, qui vivet et non videbit mortem, eruet animam suam de manu inferi ? » Cujuslibet hominis finis mors est : fieri enim non potest, ut ipsa morte superiores simus : viventibus igitur tuam benignitatem impertias. Deinde rursus eum de promissionibus admonet.

VERS. 50. « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ,

ἔφηνας [91]. « Εὔφρανας πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. » Καταγέλαστον αὐτὸν [92] τοῖς δυσμενέσι [93] πεποίηκας.

μδʹ. « Ἀπέστρεψας τὴν βοήθειαν [94] τῆς ῥομφαίας αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἀντελάβου αὐτοῦ [95] ἐν τῷ πολέμῳ. » Ἄχρηστα [96] αὐτῷ τὰ ὅπλα γεγένηται [97], τῆς σῆς γυμνωθέντι κηδεμονίας.

μεʹ. « Κατέλυσας ἀπὸ καθαρισμοῦ αὐτοῦ [98]. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως, *Ἀπέπαυσας τὴν καθαρότητα αὐτοῦ.* Οὐ γὰρ δύναται περιῤῥαντηρίοις καθαίρεσθαι αἰχμάλωτος ὢν, καὶ πόῤῥω τοῦ σοῦ διάγων νεώ. « Τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέῤῥαξας. » Πάμπαν [99] αὐτοῦ τὴν βασιλείαν κατέλυσας [1].

μςʹ. « Ἐσμίκρυνας τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου [2] αὐτοῦ. » Εἰς αἰῶνα φυλάξειν τὴν βασιλείαν [3] ἐπαγγειλάμενος, ὀλίγῳ ταύτην [4] περιώρισας χρόνῳ. « Κατέχεας [5] αὐτῷ [6] αἰσχύνην. » Ἐπονείδιστος γεγένηται, καὶ αἰσχύνης ἐμπίπλαται [7]. Σεδεκίας μὲν γὰρ [8], ἐκκοπέντων τῶν ὀφθαλμῶν, μύλωνι παρεδόθη πάντα τὸν λειπόμενον χρόνον. Ἰεχωνίας δὲ καὶ αὐτὸς ἐδούλευσεν. Αἰσχύνης δὲ καὶ ὀνειδισμοῦ ταῦτα [9] μεστά. Οὕτω τὰς συμφορὰς ὁ προφητικὸς διηγησάμενος λόγος, ποτνιᾶσθαι καὶ ἱκετεύειν παρεγγυᾷ.

μζʹ. « Ἕως πότε, Κύριε [10], ἀποστρέφῃ [11] εἰς τέλος, ἐκκαυθήσεται ὡς πῦρ ἡ ὀργή σου ; » Ὁ δὲ Σύμμαχος [12], *Ἕως τίνος* [13], *Κύριε, ἀποκρυβήσῃ εἰς τέλος, φλεγήσεται ὡς πῦρ ὁ θυμός σου ;* Μέχρι τίνος, φησὶ, Δέσποτα [14], οὐκ ἐθέλεις ἰδεῖν τὰς ἡμετέρας ὀδύνας, οὐδὲ ἐπιφαίνῃ, καὶ λύεις τὰς συμφορὰς, ἀλλὰ καθάπερ πῦρ τὴν ὀργὴν τῇ μνήμῃ [15] τῶν ἡμετέρων ἁμαρτάδων [16] ἐκκαίεις [17] ;

μηʹ. « Μνήσθητι, τίς [18] μου ἡ ὑπόστασις. » Ποιητὴς εἶ καὶ πλάστης, καὶ τῆς ἐμῆς δυνάμεως τὰ μέτρα γινώσκεις. « Μὴ γὰρ ματαίως ἔκτισας πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων ; » Οὐκ εἰκῆ, οὐδὲ μάτην τοὺς ἀνθρώπους διέπλασας, ἀλλ' ἀγαθότης τῆς δημιουργίας ἡγήσατο. Δι' ἀγαθότητα γὰρ μόνην ἡμᾶς ἐδημιούργησας. Μὴ παρίδῃς τοίνυν τοσούτοις συγκληρωθέντας [19] κακοῖς [20].

μθʹ. « Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὃς ζήσεται, καὶ οὐκ ὄψεται θάνατον, ῥύσεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς ᾅδου ; » Παντὸς ἀνθρώπου τέλος· ἡ τελευτή· περιγενέσθαι γὰρ αὐτοῦ [21] τοῦ θανάτου τῶν ἀδυνάτων· ζῶσι τοίνυν μετάδος φιλανθρωπίας. Εἶτα πάλιν ἀναμιμνήσκει [22] τῶν ὑποσχέσεων.

νʹ. « Ποῦ [23] εἰσι τὰ ἐλέη σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἃ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[91] *Ἀπέφ.* cod. 2 πεποίηκας. [92] *Αὐτόν.* cod. 1 καί. [93] *Δυσμ.* cod. 2 δυσσεβέσι. [94] *Τὴν βοήθ.* Hebr. *aciem gladii.* [95] Prior editio habebat αὐτόν. [96] *Ἄχρηστα.* cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [97] cod. 2. ἐγένοντο. [98] Rec. lectio h. l. est αὐτόν. [99] *Πάμπαν.* cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [1] *Κατέλ.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ καὶ διὰ τῶν ἑξῆς ἔφησεν. [2] *Χρόνου.* Ita leg. in cod. Alex. sed Vatic. habet θρόνου. Hebr. ימי עלומיו *dies juventutis ejus.* Symm. νεότητος αὐτοῦ. [3] *Βασιλ.* cod. 2 add. αὐτοῦ. [4] *Ὀλίγῳ ταύτην.* cod. 1 ὀλιγωτάτῳ. [5] *Κατέχ. αὐτῷ.* Hebr. העטית עליו *operuisti eum.* [6] Rec. lectio h. l. est αὐτοῦ. [7] cod. 2 ἐμπέπλησται. [8] *Γάρ.* Abest a cod. 2. [9] *Ταῦτα.* cod. 2 add. πάντα. [10] *Κύριε.* cod. 1 præm. λέγων. [11] *Ἀποστρ.* Hebr. תסתר *occultaberis.* [12] *Σύμμαχος.* cod. 1 add. οὕτως. Cum Symmacho h. l. consentit etiam Aquila. [13] *Τίνος.* cod. 2 πότε. [14] *Δέσποτα.* cod. 2 præm. ὦ. [15] *Τῇ μνήμῃ.* Abest a cod. 1. [16] cod. 1 ἁμαρτημάτων. cod. 2 ἁμαρτιῶν. [17] cod. 1 διακαίεις. [18] *Τίς — ὑπόστασις.* Hebr. מה חלד *quanti ævi* s. quam caducus *sim.* [19] cod. 2 συγκληρωθέντα. [20] *Κακοῖς.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [21] cod. 1 αὐτόν. cod. 2 τινά. [22] cod. 2 ὑπομιμνήσκει. [23] cod. 1 add. λέγων.

ὤμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου; » Καλῶς δὲ A πανταχοῦ τῆς ἀληθείας προσφέρει [24] τὴν μαρτυρίαν [25], εἰς τὴν βεβαίωσιν τῶν ἐπαγγελιῶν διεγείρων τὸν ὑποσχόμενον· καὶ τὸ προοίμιον δὲ ἀπὸ τοῦ ἐλέου ἐξύφηνε, καὶ ἐν τῷ τέλει τοῦ ἐλέου πάλιν ἀναμιμνήσκει· τοῦτο [26] γὰρ ἐδέοντο μάλιστα.

να'. « Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ ὀνειδισμοῦ τῶν δούλων σου, οὗ ὑπέσχον ἐν τῷ κόλπῳ μου πολλῶν ἐθνῶν. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως, *Καὶ ἐβάστασα ἐν τῷ κόλπῳ μου παμπόλλων* [27] *ἐθνῶν*. Μὴ παρίδῃς με, φησὶν, ὀνειδιζόμενον, οὐχ ὑφ' ἑνὸς ἔθνους, ἀλλ' ὑπὸ μυρίων. Οὐ γὰρ μόνον Ἀσσύριοί μοι [28] ἐπικερτομοῦσι, καὶ [29] Βαβυλώνιοι, ἀλλὰ [30] καὶ οἱ πλησιόχωροι πάντες, οἱ τὴν πρὸς ἐμὲ δυσμένειαν ἐσχηκότες ἀεί. Οὐχ ἐμοὶ δὲ μόνον ἐπιχαίρουσιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ σοῦ τὴν γλῶτταν κινοῦσι, καὶ βλασφήμοις κέχρηνται λόγοις, B ἀσθένειαν σὴν τὴν ἐμὴν δουλείαν νομίζοντες. Τοῦτο γὰρ διὰ τῶν ἐπιφερομένων ἐδήλωσεν·

νβ'. « Οὗ ὠνείδισαν οἱ ἐχθροί σου, Κύριε· οὗ ὠνείδισαν τὸ ἀντάλλαγμα [31] τοῦ Χριστοῦ σου. » Ὁ [32] δὲ Σύμμαχος καὶ ὁ Θεοδοτίων οὕτως· *Ὠνείδισαν* [33] *τὰ ἴχνη τοῦ Χριστοῦ σου*· *Ἴχνη δὲ Χριστοῦ* προσηγόρευσε [34] τοὺς κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν [35] βασιλέας, δι' ὧν ὥδευσεν ὁ περὶ τῆς Χριστοῦ βασιλείας [36] λόγος. Καὶ οἱ Ἑβδομήκοντα δὲ [37] *ἀντάλλαγμα* αὐτοὺς προσηγόρευσαν, ὡς κατὰ σάρκα αὐτοῦ [38] γεγενημένους προγόνους, καὶ ὡς ἐν σκοτίᾳ [39] τινὶ [40] τὴν βασιλείαν ἰθύνοντας. Διὰ τὸν Χριστόν σου τοίνυν [41], οὗ ἴχνη οὗτοι τυγχάνουσι, καὶ ἀντάλλαγμα, παῦσον C ἡμῶν, Δέσποτα, τὰ ὀνείδη.

νγ'. « Εὐλογητὸς Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα· γένοιτο, γένοιτο. » Ἀγαθῆς ἐλπίδος ἡ ὑμνῳδία. Πιστεύσαντες γὰρ αἰτήσεις [42] δέξασθαι, τόνδε τὸν ὕμνον προσενηνόχασι τῷ Θεῷ [43]. Ταύτην [44] δὲ τὴν διάνοιαν καὶ ὁ Ἀκύλας δείκνυσιν ἀκριβέστερον, τὸ *Ἀμὴν Ἀμὴν* ἑρμηνεύσας· ἔφη γὰρ *Πεπιστωμένος* [45] *καὶ πεπιστευμένος*, ἀντὶ τοῦ, Ἀληθὴς εἶ, καὶ λίαν ἀληθής. Εὐλογητὸς τοίνυν εἰς τὸν αἰῶνα· βεβαιοῖς γάρ σου [46] τοῖς ἔργοις τὰς ὑποσχέσεις.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΠΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Προσευχὴ τῷ Μωσεῖ ἀνθρώπῳ τοῦ Θεοῦ [47]. » Τινὲς μὲν [48] τῶν συγγραφέων τὸν μέγαν ἔφασαν Μωσῆν τήνδε ποιῆσαι τὴν προσευχήν· τινὲς δὲ συγ- D γραφέα αὐτῆς εἶπον τὸν μακάριον Δαβὶδ εἶναι, προσαρμόσαι [49] δὲ [50] αὐτὴν Μωσῇ τῷ θεσπεσίῳ· διπλῆν

Domine, sicut jurasti Davidi in veritate tua? » Eleganter autem ubique veritatis affert testimonium, excitans ad confirmationem promissionum eum qui pollicitus **1247** erat. Et a misericordia exorsus in fine rursus de misericordia mentionem facit. Hac enim maxime indigebant.

Vers. 51. « Memor esto, Domine, opprobrii servorum tuorum, quod continui in sinu meo multarum gentium. » Symmachus autem sic: *Et portavi in sinu meo multarum gentium.* Ne * despicias me, inquit, qui non ab una, sed ab infinitis gentibus ignominia afficior. Non modo enim Assyrii, et Babylonii mihi insultant, sed etiam finitimi omnes, qui continenter adversus me inimicitias exercent. Nec mihi tantum illudunt, sed etiam contra te linguam movent, et maledicis verbis te incessunt, putantes meam servitutem ex tua imbecillitate procedere. Hoc enim per ea quæ sequuntur ostendit.

Vers. 52. « Quo exprobraverunt inimici tui, Domine, quo exprobraverunt commutationem Christi tui. » Symmachus autem, et Theodotio sic: *Exprobraverunt vestigia Christi tui.* — *Vestigia* vero *Christi* appellavit illius temporis reges, per quos sermo de Christi regno ambulavit. Septuaginta vero *commutationem* ipsos nuncupaverunt, ut qui fuerunt majores ipsius secundum carnem, quique veluti in tenebris quibusdam regnum administrabant. Propter Christum igitur tuum, cujus vestigia et commutatio hi sunt, fac, Domine, ut nostra opprobria cessent.

Vers. 53. « Benedictus Dominus in æternum, fiat, fiat. » Bonæ **1248** spei est hymnorum cantilena. Nam cum credidissent Deum preces admisisse, hunc hymnum ipsi obtulerunt. Sane hunc sensum et Aquila magis accurate ostendit. Nam cum *Amen Amen* interpretatus esset, inquit, *Certus et fidelis*; quasi diceret: Verax es, et admodum verax. Benedictus igitur in æternum: promissa enim tua operibus confirmas.

INTERP. PSALMI LXXXIX.

Vers. 1. « Oratio Mosi hominis Dei. » Nonnulli quidem interpretum hanc orationem magnum Mosen fecisse dixerunt: aliqui vero magnum Davidem eam conscripsisse, sed divino Mosi accommodasse aiunt. At geminam vaticinationem psalmus

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[24] cod. 1 προφέρει. [25] cod. 2 τὰς μαρτυρίας. [26] cod. 2 τούτου. [27] *Παμπ.* cod. 1 πολλῶν. Ita quoque habet Montf. in Hexapl.. [28] cod. 2 μου. [29] *Καί.* cod. 2 præm. ἀλλά. [30] *Ἀλλά.* Abest a cod. 2. [31] *Τὸ ἀντ.* Hebr. עקבות *vestigia.* [32] *Ὁ — Θεοῦ.* Ita quoque Aquila apud Montf. in Hexapl. [33] *Ὠνείδ.* cod. 1 præm. οὗ. [34] *Προσηγ.* cod. 1 add. καὶ ἀντάλλαγμα τούτου. [35] cod. 2 ἐκείνους τοὺς καιρούς. [36] *Βασιλ.* cod. 1 ἐπαγγελίας. [37] *Δέ.* cod, 1 γάρ. [38] cod. 2 αὐτούς. [39] *Σκοτ.* cod. 1 σκιᾷ. [40] *Τινί.* cod, 1 add. καὶ τύπῳ. [41] *Τοίνυν.* In cod. 1 sequ. τουτέστι τὸν υἱόν σου. [42] *Αἰτ.* cod. 2 præm. τάς. [43] Θεῷ. cod. 2 Χριστῷ. [44] *Ταύτην—πεπιστευμένος.* cod. 1 τὸ γὰρ Γένοιτο, γένοιτο, ἀμὴν ἑρμηνεύεται· λέγεται δὲ, πεπιστωμένως, πεπιστωμένως. [45] cod. 2 πεπιστευμένως, omissis illis quæ sequuntur καὶ πεπιστ. Apud Montf. in Hexapl. ad h. l. hæc Aquilæ tribuitur interpretatio, πεπιστωμένως, πεπιστωμένως. [46] *Σου.* Abest a cod. 2. [47] cod. Vat. habet τοῦ Μωϋσῆ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ. [48] *Τινὲς μέν*, κ. τ. λ. Similia sunt quæ sub Theodori nomine habet Cord. t. II, p. 859. [49] *Προσαρμ.* cod. 2 præm. καί. [50] *Δέ.* Abest a cod. 2.

continet. Non solas enim Judæorum calamitates A prœcinit, verum etiam quam caduca et fluxa res sit humana natura tota, edocet. Vaticinatur etiam et horum et illorum mutationem in melius. [Accurate autem hic etiam psalmus conscriptus est a beato Davide, sicut reliqui omnes.] « Domine, refugium factus es nobis a generatione in generationem. » Nam Judæorum quidem refugium fuit, non modo in Ægypto, sed etiam in solitudine, et tempore Josuæ filii Nave, et Gedeonis, et Barac, **1249** et Jephthæ, et Samsonis, et Samuelis, et Davidis : et per prophetas omni cura eos dignatus est, et cum reges haberent, ipsis omnem opem impertiit. Cæterum tota hominum natura his verbis utitur, diversa beneficia Deo in memoriam revocans : quomodo Enochum transtulit, quomodo B cum omnes ferinam vitam amplexi essent, divinum Noe velut generis scintilam servavit, quomodo cum patriarcham Abrahamum elegisset, omnibus gentibus benedictionem spopondit. Non enim, ut nonnulli infidelium dicere audent, ex pœnitentia Deus rerum omnium Dominus ad gentes beneficiis ornandas venit, sed semper de omnibus hominibus curam gessit [omnium Dominus, etiam antequam incomprehensibili ratione humanam induceret naturam].Et hoc vaticinatio nos asserere docuit : « Domine, refugium factus es nobis a generatione in generationem. » Semper enim tua spe potiti sumus, Domine.

Vers. 2. « Priusquam montes fierent, aut formaretur terra, et orbis, a sæculo et usque in sæcu- C lum tu es. » Ante omnes enim res genitas tu es ; ante montes, et terram, et orbem universum : sempiternus enim es, sine principio et sine fine, nullo termino circumscriptus. Nam cum verbis : « Priusquam montes fierent, » etiam illud : *Tu es* conjungi debet.

Vers. 3. « Ne avertas hominem **1250** in humilitatem. » Obsecro te igitur, te perennem, sempiternum, qui semper refugium nostrum fuisti, ne penitus nos tot tantisque malis cinctos despicias. Quoniam enim ipse Adamum ad sudores et labores condemnavit, dicens : « In sudore vultus tui vesceris pane tuo, donec reverteris in terram, ex qua sumptus es, quoniam terra es, et in terram re- D verteris j, » congruenter vaticinatio nos orare docet, ne omnino avertamur in humilitatem, atque in destinatas miserias. Quin etiam Judæi servire coacti

A δὲ ὅμως [51] ὁ ψαλμὸς χρησμολογίαν ἔχει. Προθεσπίζει γάρ, οὐ μόνας [52] τῶν Ἰουδαίων τὰς συμφορὰς, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς ἀνθρωπείας [53] φύσεως διδάσκει τὸ φθαρτὸν καὶ ἐπίκηρον. Προλέγει δὲ τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον καὶ τούτων κἀκείνων [54] μεταβολήν. [[55] Ἀκριβῶς δὲ καὶ ὁ παρὼν ψαλμὸς παρὰ τοῦ μακαρίου Δαβὶδ ἐγράφη, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἅπαντες.] Κύριε, καταφυγὴ ἐγενήθης ἡμῖν ἐν γενεᾷ καὶ γενεᾷ. » Ἰουδαίων μὲν γὰρ ἐγένετο καταφυγὴ, οὐκ ἐν Αἰγύπτῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἐπὶ [56] Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, καὶ ἐπὶ Γεδεὼν, Βαράκ τε καὶ Ἰεφθάε, καὶ Σαμψὼν, καὶ Σαμουὴλ, καὶ Δαβίδ · καὶ διὰ τῶν προφητῶν αὐτοὺς πάσης [57] κηδεμονίας ἠξίωσε, καὶ βασιλευομένοις πάσης ἐπικουρίας μετέδωκε. Πᾶσα δὲ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις τούτοις κέχρηται τοῖς λό- B γοις, τῶν παντοδαπῶν εὐεργεσιῶν ἀναμιμνήσκουσα τὸν Θεὸν, ὅπως τὸν Ἐνὼχ μετέθηκεν, ὅπως ἁπάντων τὸν θηριώδη βίον ἀσπασαμένων [58], σπινθῆρα τῷ γένει τὸν θεσπέσιον διεφύλαξε Νῶε, ὅπως τὸν πατριάρχην Ἀβραὰμ ἐκλεξάμενος, πᾶσιν ὑπέσχετο τὴν εὐλογίαν τοῖς ἔθνεσιν. Οὐ γάρ, ὥς τινες τῶν ἀπίστων τολμῶσι λέγειν, ἐκ μεταμελείας εἰς τὴν τῶν ἐθνῶν ἦλθεν εὐεργεσίαν τῶν ὅλων ὁ Κύριος, ἀλλὰ ἀεὶ πάντων ἀνθρώπων προμηθούμενος [59] διετέλεσε [[60] τῶν ὅλων ὁ Κύριος, καὶ πρὸ τῆς ἀκαταλήπτου αὐτοῦ ἐνανθρωπήσεως]. Καὶ τοῦτο ἡμᾶς ἡ προφητεία ἐδίδαξε [61] λέγειν · « Κύριε, καταφυγὴ ἐγενήθης ἡμῖν ἐν [62] γενεᾷ καὶ γενεᾷ. » Ἀεὶ γὰρ τῆς σῆς ἐλπίδος [63] ἀπηλαύσαμεν, Δέσποτα

β'. « Πρὸ τοῦ ὄρη γενηθῆναι, καὶ πλασθῆναι τὴν C γῆν καὶ τὴν οἰκουμένην, καὶ ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως αἰῶνος [64] σὺ εἶ [65]. » Τῶν γενητῶν γὰρ προϋπάρχεις ἁπάντων, καὶ τῶν ὀρῶν, καὶ τῆς γῆς, καὶ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης [66] · αἰώνιος γὰρ εἶ, ἄναρχός τε καὶ ἀτελεύτητος, οὐδενὶ περιοριζόμενος πέρατι. Τῷ γάρ, « Πρὸ τοῦ ὄρη γενηθῆναι, » τὸ, *Σὺ εἶ*, συναπτέον.

γ'. « Μὴ [67] ἀποστρέψῃς ἄνθρωπον εἰς ταπείνωσιν. » Ἱκετεύω [68] σε τοίνυν τὸν ἀΐδιον, τὸν αἰώνιον [69], τὸν ἀεὶ καταφυγὴν ἡμῖν γενόμενον, μὴ παντελῶς ἡμᾶς παριδεῖν τοσούτοις περικλυζομένους κακοῖς. Ἐπειδὴ γὰρ αὐτὸς τοῦ Ἀδὰμ τοὺς ἱδρῶτας καὶ τοὺς πόνους κατεψηφίσατο εἰρηκὼς [70], « Ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου [71] φαγῇ τὸν ἄρτον σου, ἕως οὗ ἀπο- D στρέψῃς εἰς τὴν γῆν ἐξ ἧς ἐλήφθης, ὅτι γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ· » ἁρμοδίως ὁ προφητικὸς λόγος ἱκετεύειν διδάσκει, μὴ ἀποστραφῆναι παντάπασιν εἰς ταπείνωσιν καὶ εἰς τὴν συγκληρωθεῖσαν ταλαι-

j Gen. III, 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[51] *Ὅμως*. Des. ibid. [52] cod. uterque μόνον. [53] cod. 2 ἀνθρωπίνης. [54] *Καὶ τούτων κἀκ.* cod. 2 κἀκείνης. [55] E cod. 1. [56] *Ἐπὶ — Σαμουήλ*. cod. 2 ἐπὶ τῶν κριτῶν. [57] *Πάσης — βασιλ.* Des. in cod. 2. [58] cod. 1 ἀσπαζομένων. [59] cod. 2 προνοούμενος. [60] E cod. 1. [61] cod. 2 διδάσκει. [62] *Ἐν — γενεᾷ*. Des. in cod. 2. [63] *Ἐλπ.* cod. 1 ἐπιμελείας. [64] *Αἰῶνος*. cod. 2 præm. τοῦ, ut in textu τῶν Ο'. [65] *Σὺ εἶ*. Reliqui interpretes addunt ὁ Θεός. Sed oi Ο' pro אל videntur legisse אַל, quod ad sequentem versic. retulerunt. [66] *Ἁπάσης*. cod. 1 add. ὡς δημιουργὸς ἁπάντων. [67] *Μὴ — ταπείνωσιν*. Hebr. *Redigis hominem ad contritionem*, s. ad statum contritionis. [68] *Ἱκετ.* cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [69] *Τὸν αἰώνιον*. Des. in cod. 3. [70] *εἰρηκὼς — ἀπελ.* Des. in cod. 2. [71] *Προσώπου*. cod. 1 add. σου.

τωρίαν. Καὶ μέντοι καὶ Ἰουδαῖοι δουλεύειν ἠναγκασμένοι τήνδε τὴν ἱκετείαν προσφέρουσι, τὸν ἀνδραποδισμὸν καὶ τὴν δουλείαν ὀλοφυρόμενοι. « Καὶ εἶπας, Ἐπιστρέψατε, υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. » Ὁ [72] δὲ Ἀκύλας οὕτως· *Καὶ ἐρεῖς, Ἐπιστράφητε, υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων*. Οὐ μάτην, φησὶν, ἀντιβολοῦμεν, ἀλλ' εἰδότες σαφῶς, ὡς δέξῃ τὰς ἡμετέρας ἱκετείας, καὶ μεταβολὴν ἡμῖν τῶν παρόντων ἐργάσῃ κακῶν· παραινῶν ἐπιστρέψαι, καὶ τῆς προτέρας πονηρίας ἀπαλλαγῆναι.

δ'. « Ὅτι χίλια ἔτη ἐν ὀφθαλμοῖς σου, Κύριε· ὡς ἡμέρα ἡ ἐχθὲς ἥτις διῆλθε, καὶ φυλακὴ ἐν νυκτί. » Μεθυπέρβατός ἐστι τῶν ῥημάτων [73] ἡ διάνοια. Τοῦτο γὰρ τῷ προτέρῳ συνήρμοσται, « Μὴ ἀποστρέψῃς ἄνθρωπον εἰς ταπείνωσιν, ὅτι χίλια ἔτη ἐν ὀφθαλμοῖς σου, Κύριε, ὡς ἡμέρα ἡ ἐχθὲς, ἥτις διῆλθε, καὶ B φυλακὴ ἐν νυκτί. » Διὰ μέσου δὲ πρόσκειται τὸ [74], « Καὶ εἶπας, Ἐπιστρέψατε, υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. » Λέγει [75] δὲ, ὅτι Σμικρά τίς [76] ἐστι καὶ ἀλγεινὴ λίαν ἡ τῶν ἀνθρώπων ζωή· σοὶ δὲ τῷ ἀϊδίῳ, καὶ αἰωνίῳ, καὶ ὁ τῶν χιλίων ἐτῶν ἀριθμὸς μιᾷ ἡμέρᾳ παρείκασται, μᾶλλον [77] δὲ σμικρῷ μορίῳ νυκτός. Φυλακὴν γὰρ νυκτερινὴν, τὸ τέταρτον μόριον [78] ἐκάλεσε τῆς νυκτός· τετραχῇ γὰρ οἱ ταύτην φυλάττειν πεπιστευμένοι [79] διῄρουν [80]· τετάρτῃ δὲ φυλακῇ καὶ ὁ Κύριος πρὸς τοὺς ἀποστόλους [81] ἀφίκετο.

ε'. « Τὰ [82] ἐξουδενώματα αὐτῶν ἔτη ἔσονται. » Ἐπὶ πλεῖστον δὲ αὐτοὺς, φησὶ, ταύτῃ τῇ ταλαιπωρίᾳ συνέζευξας [83]· σημαίνει δὲ κατὰ ταυτὸν, καὶ τὴν C μετὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος [84] ἡμῶν Ἰουδαίων ἀποβολὴν, καὶ τῆς θείας κηδεμονίας τὴν στέρησιν, οὐκ ἐπ' ὀλίγον χρόνον, ἀλλ' ἐπὶ πλεῖστον ἐσομένην.

« Τὸ πρωῒ ὡσεὶ χλόη παρέλθοι. [ς'.] Τὸ πρωῒ ἀνθήσαι, καὶ παρέλθοι· τὸ ἑσπέρας ἀποπέσοι [85], σκληρυνθείη, καὶ ξηρανθείη. » Εὐθὺς μὲν γὰρ Ἰουδαῖοι τῆς θείας ἐπιμελείας ἀξιωθέντες, καὶ ἤνθησαν καὶ ἐβλάστησαν, καὶ πολλὴν ἐκτήσαντο περιφάνειαν. Ὥριμον δὲ καρπὸν τῷ γεωργῷ [86] δοῦναι μὴ βουληθέντες, ἀλλὰ τὴν καρδίαν σκληρύναντες, παντελῶς ἐξηράνθησαν· τῆς γὰρ προτέρας ἀρδείας οὐκ ἔτι μετέλαχον. *Πρωῒ* δὲ καλεῖ, τὴν ἀρχὴν τῆς Ἰουδαίων ἐπιμελείας· *Ἑσπέραν* δὲ, τῆς θείας κηδεμονίας τὴν παῦλαν. Ταύτης δὲ μετὰ τὸν σταυρὸν ἐγυμνώθησαν, [[87] ὅτι τὸν κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἀνέστησαν σταυρόν· τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς·] D

ζ'. « Ὅτι ἐξελίπομεν ἐν τῇ ὀργῇ σου, καὶ ἐν τῷ θυμῷ σου ἐταράχθημεν. » Καὶ Ἰουδαίοις ταῦτα καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἁρμόδια. Καὶ γὰρ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, παρανομίας τίνουσα δίκας, ὑπεβλήθη ταῖς

A hanc deprecationem offerunt, servitutem deplorantes. « Et dixisti : Convertimini, filii hominum. » Aquila autem sic : *Et dices : Convertimini, filii hominum*. Non frustra, inquit, obsecramus, sed manifesto scientes te * nostras preces admissurum esse, malorumque præsentium mutationem nobis præstiturum, commonefaciendo ut convertamur, utque a pristina improbitate liberemur.

Vers. 4. « Quoniam mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesternus qui præteriit, et custodia in nocte. » Sensus verborum ordine mutato perplexus est. Hæc enim clausula priori respondet : Ne convertas hominem in humilitatem, quoniam mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesternus qui præteriit, et custodia in nocte. In medio vero jacent hæc verba : « Et dixisti : Convertimini, filii hominum. » Dicit autem : Exigua sane et admodum calamitosa est hominum vita : **1251** apud te vero, qui æternus et sempiternus es, etiam mille annorum numerus uni diei similis est, vel potius exiguæ noctis particulæ. Nocturnam enim custodiam, quartam partem noctis appellavit : nam illi, quibus custodire injunctum erat, noctem in quatuor vigilias dividebant. Quarta autem vigilia etiam Dominus ad apostolos pervenit [k]

Vers. 5. « Quæ pro nihilo habentur, eorum anni erunt. » Ad longum tempus, inquit, eos hisce miseriis subdidisti. Una autem opera indicat et Judæorum abjectionem post crucem Salvatoris nostri, et divinæ curæ destitutionem, non parum temporis, sed diu duraturam.

« Mane sicut herba transeat. [Vers. 6] Mane floreat, et transeat; vespere decidat, induret et arescat. » Nam Judæi divino auxilio dignati et statim floruerunt, et germinarunt, maximumque splendorem acquisiverunt. Cum vero tempestivum fructum agricolæ dare noluissent, sed sua corda obdurassent, penitus exaruerunt : quandoquidem pristinam irrigationem non amplius sortiti sunt. Porro *Mane* vocat principium curæ Judæorum, *Vespere* vero, divini præsidii cessationem. Hoc autem post crucem orbati fuerunt, [quia contra Deum et Salvatorem erexerunt crucem. Hoc enim in sequentibus dicit.]

Vers. 7. « Quoniam defecimus in ira tua, et in furore tuo turbati sumus. » Et Judæis **1252** et omnibus hominibus hæc accommodata sunt. Etenim humana natura, peccatorum pœnas pendens,

[k] Matth. xiv, 25; Marc. vi, 48.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[72] *Ὁ — ἀνθρώπων*. Des. in cod. 1. [73] *Ῥημάτων*. cod. 1 ῥητῶν. [74] *Τό*. Abest a cod. 2. [75] *Λέγει δέ*. Des. ibid. [76] *Τίς*. cod. 2 τε. [77] *Μᾶλλον — νυκτός*. Des. in cod. 2. [78] *Τὸ τέταρτον μόριον*. cod. 2 τὴν τετάρτην μοῖραν. [79] *Φυλ.—πεπιστ*. cod. 2 πιστευόμενοι. [80] cod. 1 διαιροῦσι. [81] *Ἀποστόλους*. cod. uterque præm. ἱερούς. [82] *Τὰ — ἔσονται*. Hebr. *Inundas eos, instar somni erunt*. [83] cod. 2 συνέζευξε. [84] *Σωτ*. cod. 1 præm. Θεοῦ καί. [85] *Ἀποπ. σκληρ*. Hebr. ימולל *excindetur*. [86] *Γεωργῷ*. cod. 1 δημιουργῷ. [87] E cod. 1.

A calamitatibus subdita est, et diversis fluctibus circumdatur, et Judæi ' ob pravitatem mentis libertate exciderunt, [sicut etiam multi hominum, quia credere noluerunt, foveam sibi foderunt. « Lacum enim, inquit, fodit et effodit eum, et incidet in foveam quam fecit [l]. »]

Vers. 8. « Posuisti iniquitates nostras in conspectu tuo, sæculum nostrum in illuminatione vultus tui. » Symmachus autem sic : *Apposuisti iniquitates nostras coram te, et negligentias nostras, ut apparerent faciei tuæ.* His suppliciis nos subjecisti, cum vidisses nos contra leges tuas ex negligentia peccare, et cum iniquitate vitam traducere.

B Vers. 9. « Quoniam omnes dies nostri defecerunt, et in ira tua defecimus. » Peccatum, inquit, iram in nos concitavit, ira autem supplicium induxit, supplicium vero dolores : in doloribus enim nostram exiguam vitam duximus.

Vers. 10. « Anni nostri sicut aranea meditabantur. » Nihil firmum, inquit, aut constans humana natura habet, sed instar araneæ facile convellitur. « Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni. Si autem in summa potestate fuerint, octoginta **1253** anni, et quod amplius est eorum, labor est et dolor. » Similia sunt hæc iis, quæ a patriarcha Jacobo dicta fuere : « Dies mei pauci et mali, non pervenerunt ad dies patrum meorum [m]. » Sunt quidem, qui plus temporis, quam quod dictum est, vivunt, sed illud paucis contingit. Hic vero C docet, quod communiter et ut plurimum accidit. Sicut enim nullam fecit mentionem de his, qui immatura morte pereunt, sic etiam missam fecit longævam eorum vitam, qui consenescunt. At tamen, inquit, breve etiam hoc tempus dolore laboribusque refertum est. [Sicut etiam illis qui ex Hierosolyma captivi abducti fuerunt, tempus illud septuaginta annorum, quibus servierunt illis a quibus captivi facti erant, acerbissimum et maxime ærumnosum fuit.] « Quoniam supervenit mansuetudo super nos, et corripiemur. » Ecce enim quot malis conflictamur ob modicam tuam iram ! Nam *mansuetudinem* vocavit mediocrem pœnam, quæ ipsis supervenit.

D Vers. 11. « Quis novit potestatem iræ tuæ, et præ timore tuo iram tuam ? » Symmachus autem

A συμφοραῖς, καὶ ταῖς παντοδαπαῖς περικλύζεται τρικυμίαις [88], καὶ Ἰουδαῖοι διὰ τὴν πονηρίαν τῆς γνώμης [89] τῆς ἐλευθερίας ἐξέπεσον, [[90] ὡς καὶ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς ἀπιστίας βόθρον ἑαυτοῖς ὤρυξαν. « Λάκκον γὰρ ὤρυξε καὶ ἀνέσκαψεν αὐτὸν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο. »]

η'. « Ἔθου τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἐναντίον σου, ὁ αἰὼν ἡμῶν [91] εἰς φωτισμὸν τοῦ προσώπου σου. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Προσέθηκας* [92] *τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἀντικρύς* [93] *σου, τὰς ἀμελείας ἡμῶν φαίνεσθαι τῷ προσώπῳ* [94] *σου.* Ταύταις ἡμᾶς ταῖς τιμωρίαις ἐξέδωκας, θεασάμενος ἡμᾶς τῶν μὲν σῶν [95] ἀμελήσαντας νόμων, ἀνομίᾳ δὲ προελομένους συζῆν.

B θ'. « Ὅτι πᾶσαι αἱ ἡμέραι ἡμῶν ἐξέλιπον, καὶ ἐν τῇ ὀργῇ σου ἐξελίπομεν. » [96] Ἡ ἁμαρτία, φησὶν, ὀργὴν [97] ἐκίνησε καθ' ἡμῶν, ἡ δὲ ὀργὴ τὴν τιμωρίαν ἐπήγαγεν, ἡ δὲ τιμωρία τὰς ὀδύνας ἐπήνεγκεν· ἐν ὀδύναις γὰρ τὸν ὀλίγον [98] ἡμῶν [99] διετελέσαμεν βίον.

ι'. « Τὰ [1] ἔτη ἡμῶν ὡσεὶ [2] ἀράχνη ἐμελέτων. » Οὐδὲν [3] βέβαιον, φησὶν, οὐδὲ σταθερὸν ἡ ἀνθρωπεία φύσις ἔχει [4]. Δίκην ἀράχνης διασπᾶται ῥᾳδίως. « Αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἐν αὐτοῖς ἑβδομήκοντα ἔτη. Ἐὰν δὲ ἐν δυναστείαις, ὀγδοήκοντα ἔτη· καὶ τὸ πλεῖον [5] αὐτῶν κόπος καὶ πόνος. » Ἔοικε ταῦτα τοῖς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰακὼβ εἰρημένοις· « Αἱ ἡμέραι μου σμικραὶ καὶ πονηραὶ, οὐκ ἔφθασαν εἰς τὰς ἡμέρας τῶν πατέρων μου. » Εἰσὶ μὲν οὖν οἱ καὶ πλείονα τοῦ εἰρημένου [6] διαβιοῦσι χρόνον, ἀλλ' ἐκεῖνο C ἐπ' ὀλίγων συμβαίνει. Τὸ δὲ κοινὸν, καὶ ὡς ἐπὶ πλεῖστον [7] κρατοῦν, ἐνταῦθα διδάσκει. Ὥσπερ γὰρ τῶν πρόωρον δεχομένων τὴν τελευτὴν οὐχ ἐποιήσατο μνήμην, οὕτω καὶ τῶν σφόδρα γηρώντων τὸ μακρόβιον καταλέλοιπεν. Ἀλλ' ὅμω·, φησὶ, καὶ ὁ βραχὺς οὗτος χρόνος ὀδύνης καὶ πόνων [8] ἐμπέπλησται· [[9] καθάπερ καὶ τῶν ἀνδραποδισθέντων ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ ὁ τῶν ο' ἐτῶν χρόνος ὃν ἐδούλευον τοῖς ἀνδραποδίσασιν κατώδυνος καὶ λίαν ὀδυνηρὸς ἐγένετο.] « Ὅτι [10] ἐπῆλθε πραότης [11] ἐφ' ἡμᾶς, καὶ παιδευθησόμεθα. » Ἰδοὺ γὰρ πόσοις περικλυζόμεθα κακοῖς διὰ τὴν σμικρὰν ὀργήν σου. *Πραότητα* γὰρ ἐπελθοῦσαν αὐτοῖς τὴν μετρίαν τιμωρίαν ἐκάλεσεν.

D ια'. « Τίς γινώσκει τὸ κράτος τῆς ὀργῆς σου, καὶ [12] ἀπὸ τοῦ φόβου σου [13] τὸν θυμόν σου [14]; » Ὁ

[l] Psal. VII, 16. [m] Gen. XLVII, 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[88] *Τριχ.* cod. 1 τιμωρίαις. [89] *Τῆς γνώμης.* Des. in cod. 2. [90] E cod. 1. [91] *Ὁ αἰὼν ἡμῶν.* Hebr. עלמנו *occulta nostra* sc. peccata. [92] cod. 1 προέθηκας. [93] *Ἀντικρυς.* cod. 2 ἔμπροσθεν. [94] *Τῷ προσώπῳ.* cod. 2 πρὸ προσώπου. [95] *Μὲν σῶν.* Hanc lectionem auctoritate duorum codicum substituimus pro μέσων, ut habebat prior editio. [96] *Ἡ.* cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [97] *Ὀργὴν.* cod. 1 præm. τὴν σὴν. [98] cod. 1 ὅλον. [99] *Ἡμῶν.* Abest a cod. 2. [1] *Τὰ — ἐμελέτων.* Hebr. *annos nostros (consumpsimus) instar sermonis.* [2] cod. Vat. habet ὡς. [3] *Οὐδὲν — ῥᾳδίως.* Des. in cod. 2. [4] *Φύσις ἔχει.* cod. 1 ἔχει ζωή· ἀλλὰ διαλυτός ἐστι, καί. [5] *Τὸ πλεῖον.* Hebr. רהבם *robur eorum.* [6] *Τοῦ εἰρ.* Des. in cod. 2. [7] *Πλεῖστον.* cod. 7 præm. τό. [8] *Πόνων.* cod. 1 πολέμων. [9] E cod. 1. [10] *Ὅτι — παιδευθ.* Hebr. *Nam transit cito (vita nostra) et avolamus.* Aqu. ὅτι διεπέρασεν ἀνὴρ καὶ ἐπετάσθη, *nam transivit vir et avolavit.* Symm. τμηθέντες γὰρ ἄφνω ἐκπεταννύμεθα, *Succisi enim cito evolamus.* [11] cod. Vatic. habet πραΰτης. [12] *Καὶ — θυμόν σου.* Hebr. *Et pro timore tui* (s. tibi debito) *iram tuam.* [13] *Σου — σου.* cod. Vatic. habet τοῦ θυμοῦ σου. [14] *Σου.* cod. 1 add. ἐξαριθμήσασθαι.

δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Τίς οἶδε τὴν ἰσχὺν τοῦ θυμοῦ σου, καὶ κατὰ τὸν φόβον σου τὴν ὀργήν σου;* Εἰ ἡ μετρία σου, φησὶν, ἀγανάκτησις τοσαύτην ἡμῖν παιδείαν ἐπήγαγε, τίς ἱκανὸς συνιδεῖν τὴν ἀπὸ τῆς ὀργῆς σου τιμωρίαν προσφερομένην; Αἰνίττεται δὲ ὁ λόγος τὴν αἰώνιον κόλασιν.

ιβ'. « Ἐξαριθμήσασθαι τὴν δεξιάν σου [15] οὕτως γνώρισόν μοι [16] καὶ [17] τοὺς πεπεδημένους [18] τῇ καρδίᾳ ἐν σοφίᾳ. » Ἀπολαῦσαι, φησὶ, τῆς σῆς εὐεργεσίας ἀντιβολῶ, καὶ τῆς σῆς δεξιᾶς ἀριθμεῖν καὶ διηγεῖσθαι [19] τὰ δῶρα, καὶ μιμεῖσθαι τοὺς ὑπὸ τῆς σῆς χάριτος σοφισθέντας, οἳ τοὺς ἄλλους πρὸς τὴν σὴν ποδηγοῦσιν ἐπίγνωσιν [20].

ιγ'. « Ἐπίστρεψον, Κύριε· ἕως πότε; καὶ παρακλήθητι ἐπὶ τοὺς δούλους [21] σου. » Μὴ ἐπὶ πλεῖστον, Δέσποτα, παρίδῃς ὀδυνωμένους, ἀλλὰ δέξαι τὴν ἱκετείαν, καὶ φιλανθρωπίας τοὺς σοὺς ἀξίωσον δούλους.

ιδ'. « Ἐνεπλήσθημεν [22] τὸ πρωῒ τοῦ ἐλέους σου [23], καὶ ἠγαλλιασάμεθα, καὶ ηὐφράνθημεν [24] ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις ἡμῶν. » Ὁ χρόνος ἐνήλλακται παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα. Ὁ [25] γὰρ Ἀκύλας καὶ οἱ ἄλλοι οὕτως εἰρήκασιν, *Ἔμπλησον* [26] *ἡμᾶς ἐν πρωΐᾳ ἐλέους σου, καὶ αἰνέσομεν, καὶ εὐφρανθησόμεθα ἐν πάσαις ἡμέραις ἡμῶν. Πρωΐαν* [27] καὶ [28] *ὄρθρον* καλοῦσι τῶν συμφορῶν τὴν μεταβολήν· καὶ ἱκετεύουσιν ἐκεῖνο μὲν σκεδασθῆναι τὸ σκότος [29], ἀνατεῖλαι δὲ αὐτοῖς φῶς, οὐ διὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν, ἀλλὰ διὰ τὸν θεῖον ἔλεον. Τούτου γὰρ, φησὶν, ἐσομένου, πάσης θυμηδίας ἐμφορηθέντες, τὴν προσήκουσαν ὑμνῳδίαν προσοίσομεν.

ιε'. « Εὐφράνθημεν [30] ἀνθ' ὧν ἡμερῶν ἐταπείνωσας ἡμᾶς· ἐτῶν, ὧν εἴδομεν κακά. » Καὶ ἐνταῦθα ὁμοίως ὁ χρόνος ἐνήλλακται. Ὁ [31] Σύμμαχος γὰρ καὶ οἱ λοιποὶ, *Εὔφρανον ἡμᾶς*, εἰρήκασι. Παράσχου, φησὶν, εὐθυμίαν ἀντὶ τῆς ἀθυμίας [32], καὶ χάρισαι τῆς ἐπικειμένης ἡμῖν δυσκληρίας μεταβολήν [33].

ις'. Καὶ ἴδε [34] ἐπὶ τοὺς δούλους σου καὶ ἐπὶ τὰ ἔργα σου. Καὶ ἐντεῦθεν δῆλον, ὅτι οὐχ ὡς γεγενημένα ταῦτα εἰρήκασιν, ἀλλ' ὡς ἐσόμενα. Οὐ γὰρ εἶπον [35], « Εἶδες [36] ἐπὶ [37] τοὺς δούλους σου καὶ ἐπὶ τὰ ἔργα σου. » Σὰ γὰρ, φησὶν, ἡμεῖς ποιήματα, καὶ τῆς σῆς ὑπάρχομεν δεσποτείας οἰκέται· διὸ [38] τῆς σῆς προνοίας ἀντιβολοῦμεν τυχεῖν [39]. Καὶ [40] ὁδήγησον τοὺς υἱοὺς αὐτῶν. » Τουτέστι τοὺς δούλους [41] σου· οἵ τε γὰρ ἐν Βαβυλῶνι τὴν ἱκετείαν προσφέροντες ἀντιβολοῦσι τὸν Θεὸν τῶν τετελευτηκότων

A sic : *Quis novit vires furoris tui, et secundum timorem tuum iram tuam?* Si parva tua, inquit, indignatio, tantam animadversionem nobis inflixit, quis potest mente complecti pœnam, quæ ab ira tua irrogatur? Innuit vero sermo sempiternum supplicium.

Vers. 12. « Dinumerare **1254** dexteram tuam sic notum fac, et compeditos corde in sapientia. » [a] Obsecro, inquit, ut tui beneficii compos sim, et ut dona tuæ dexteræ enumerare et narrare possim, atque a tua gratia eruditos imitari, qui alios ad tuam cognitionem deducunt.

Vers. 13. « Convertere, Domine : usquequo? et deprecabilis esto super servos tuos. » Ne amplius, B Domine, despicias dolentes, sed preces admitte, benignitateque tuos servos dignare.

Vers. 14. « Repleti sumus mane misericordia tua, et exsultavimus, et delectati sumus in omnibus diebus nostris. » Apud Septuaginta tempus mutatum est. Nam Aquila, et cæteri sic dixerunt : *Imple nos mane misericordia tua, et laudabimus, et exsultabimus in omnibus diebus nostris. Mane* et *diluculum*, vocant calamitatum mutationem, et supplicant, ut illæ tenebræ discutiantur, et lux ipsis oriatur, non ob eorum virtutem, verum propter divinam misericordiam. Cum enim hoc, inquit, futurum sit, omni voluptate referti congruentes laudes offeremus.

C Vers. 15. « Lætati sumus pro diebus, quibus nos humiliasti : annis quibus vidimus mala. » Hic etiam **1255** tempus mutatum est. Nam Symmachus et cæteri : *Lætifica nos* dixerunt. Præbe, inquit, lætitiam pro mœrore, et largire nobis immutationem adversarum rerum quibus premimur.

Vers. 16. « Respice in servos tuos, et in opera tua. » Et hinc patet, quod hæc non tanquam facta dicant, sed veluti futura. Non enim dixerunt : « Respexisti in servos tuos, et in opera tua. » Tua enim, inquit, opera nos sumus, et servi tui imperii : idcirco ut tuam opem consequamur, efflagitamus. « Et dirige filios eorum. » Hoc est, servos tuos. Nam et qui Babylone erant preces offerentes obse- D crant Deum, ut filios servorum suorum, qui mortem oppetierant, reducat : et natura humana orat,

[a] Joan. I, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[15] *Τὴν δεξιάν σου*. Hebr. ימינו *dies nostros*. Sicque Aquila et Symm. habent. [16] *Μοι*. Abest a cod. Vat. [17] *Καὶ — σοφίᾳ*. Hebr. ut *adducamus cor sapientiæ*. Aqu., Symm. et edit. V. ἵνα ἔλθωμεν ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς σοφίας. [18] *Πεπεδ*. Ita leg. in cod. Alex. in Vatic. autem leg. πεπαιδευμένους· quam lectionem sequitur Noster in commentario ad hæc verba. Conf. Hieron. Epist. ad Cyprianum, t. II, edit. Mart. p. 702. sq. [19] cod. 2 διηγήσασθαι. [20] *Ἐπίγν*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [21] cod. uterque τοῖς δούλοις, quæ est rec. lectio h. l. [22] *Ἐνεπλ*. Hebr. *Satura nos*. [23] *Σου*. cod. uterque add. Κύριε, sicque leg. in ed. Ald. et Compl. [24] cod. 2 εὐφράνθημεν, quæ est rec. lectio h. l. [25] *Ὁ — οὕτως*. cod. 1 οἱ γὰρ λοιποί. [26] cod. 2 ἐμπλήσεις. [27] cod. 2 πρωΐ. [28] *Καί*. cod. 1 præm. δέ. [29] *Σκότος*. cod. 2 νέφος. [30] *Εὐφρ*. Hebr. *lætifica nos*. [31] *Ὁ — οἱ*. cod. 1 οἱ γάρ. [32] *Ἀθυμ*. cod. 1 θυμηδίας, ascripta tamen altera lectione. [33] *Μεταβ*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [34] *Καὶ ἴδε*. Hebr. יראה *conspiciatur*. [35] cod. 1 εἶπεν. [36] cod. 2 εἶδε. [37] *Ἐπὶ — ἔργα σου*. Des. in cod. 2. [38] *Διό*. cod. 1 add. καί. [39] *Τυχεῖν*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [40] *Καὶ — αὐτῶν*. Hebr. *Et decus tuum (conspiciatur) super filiis eorum*. [41] cod. uterque τῶν δούλων.

ut ad veritatem deducantur homines, qui in Salvatoris nostri adventu invenientur. A

Vers. 17. « Et sit splendor Domini Dei nostri super nos. » [*Splendorem* vocat incarnationem Dei verbi, eo enim tempore] nos claros et illustres divinæ cognitionis lumen reddidit : [De hoc enim filius tonitru dixit, « Et lux in tenebris splendet. [n] »] Et Judæi post reditum rursus clarissimi fuerunt. ' « Et opera manuum **1256** nostrarum dirige super nos, et opus manuum nostrarum dirige. » Recte additum est, *Super nos*. Nam justitiæ lucrum nostrum est : et Deus quidem virtutis studiosos adjuvat, et quæ hujus sunt una perficit : horum vero fructum serentes metunt. Deus enim B nullius rei indiget, gaudet tamen secundis rebus et felicitate hominum, [si totos ipsi tradunt sese, instar victimæ : prout Paulus nos docet : « Adhortor autem vos per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra, sacrificium vivum, sanctum et Deo gratum, qui est cultus vester rationalis [o]. » Amen.]

αὐτοῦ δούλων ἐπαναγαγεῖν τοὺς υἱούς, καὶ ἡ ἀνθρωπεία φύσις ὁδηγηθῆναι πρὸς τὴν ἀλήθειαν παρακαλεῖ τοὺς εὑρισκομένους ἀνθρώπους ἐν τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν [42] ἐπιφανείᾳ [43].

ιζ'. « Καὶ ἔστω ἡ λαμπρότης [44] Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς. » [[45] *Λαμπρότητα* τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Θεοῦ Λόγου καλεῖ · τότε γὰρ] καὶ ἡμᾶς λαμπροὺς καὶ περιφανεῖς ἀπέφηνε τῆς θεογνωσίας τὸ φῶς. [[46] Περὶ γὰρ τούτου ὁ τῆς βροντῆς υἱὸς ἔφησε · « Τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει. »] Καὶ Ἰουδαῖοι μετὰ τὴν ἐπάνοδον περίβλεπτοι πάλιν ἐγένοντο. « Καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν ἡμῶν κατεύθυνον [46] ἐφ' [47] ἡμᾶς · καὶ [48] τὸ ἔργον τῶν χειρῶν ἡμῶν κατεύθυνον. » Καλὴ τοῦ, *ἐφ' ἡμᾶς*, ἡ προσθήκη. Ἡμέτερον γὰρ τῆς δικαιοσύνης τὸ κέρδος · καὶ ὁ μὲν Θεὸς συνεργεῖ τοῖς τῆς ἀρετῆς ἐρασταῖς, καὶ [49] τὰ ταύτης [50] συγκατορθοῖ, τὸν δὲ τούτων καρπὸν οἱ σπείροντες δρέπονται. Ὁ γὰρ Θεὸς ἀνενδεής · χαίρει δὲ ὅμως τῇ τῶν ἀνθρώπων εὐκληρίᾳ τε καὶ εὐπραξίᾳ [51], [[52] ὅτ' ἂν ὅλους ἑαυτοὺς αὐτῷ θυσίαν προσκομίζωσι · καθάπερ Παῦλος ἐκπαιδεύει · « Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν. Ἀμήν.]

INTERP. PSALMI XC.

« Laus cantici Davidi. Sine titulo apud Hebræos. » Psalmus quidem sine titulo est. Docet vero inexpugnabile robur spei in Deo collocatæ. Nam cum beatus David propheticis oculis ea quæ beato Ezechiæ acciderunt, e longinquo prævidisset, et vidisset, quomodo spe suâ in Deo fixa, Assyriorum profligaverit exercitum, hunc conscripsit psalmum, omnes homines docens, quantam ii, qui firmam spem in Deo constituunt bonorum affluentiam habeant [quam unusquisque per hoc canticum ductus de vita sua sibi prospiciens et fiduciam suam in Deo ponens, **1257** rogat.] C

Vers. 1. « Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur. » Qui, ait, divino auxilio fretus est, a Deo cœli præsidium consequetur, firmissimumque vallum habebit, atque tutam securitatem.[Si nimirum hoc scutum gestaverit et ab eo adjutus a vulneribus liber manserit, tunc dicet :] D

Vers. 2. « Dicet Deo : Susceptor meus es tu, et refugium meum, Deus meus, et sperabo in eum. »

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Ϙ'. ΨΑΛΜΟΥ.

« Αἶνος [53] ᾠδῆς τῷ Δαβὶδ [54], ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις. » Ἀνεπίγραφος μὲν [55] ὁ ψαλμὸς, διδάσκει δὲ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος τὸ ἄμαχον. Ὁ [56] γὰρ μακάριος Δαβὶδ πνευματικοῖς ὀφθαλμοῖς τὰ κατὰ τὸν μακάριον [57] Ἐζεχίαν πόῤῥωθεν θεασάμενος, καὶ ἰδὼν [58] ὅπως εἰς Θεὸν ἐλπίσας τὴν Ἀσσυρίων [59] κατέλυσε στρατείαν, τοῦτον εἴρηκε [60] τὸν ψαλμὸν, πάντας διδάσκων ἀνθρώπους, ὅσην ἀγαθῶν ἔχει φορὰν τὸ πεποιθέναι [61] Θεῷ, [[62] ἣν ἕκαστος διὰ ταύτης ποδηγούμενος τῆς ᾠδῆς τὸν ἑαυτοῦ βίον ἀσφαλιζόμενος καὶ τὴν ἑαυτοῦ πεποίθησιν ἔχων πρὸς τὸν Σωτῆρα ἀντιβολεῖ].

α'. « Ὁ κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου, ἐν σκέπῃ τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ αὐλισθήσεται. » Ὁ [63] τῇ θείᾳ, φησὶ [64], κηδεμονίᾳ θαῤῥῶν, τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ φυλακῆς ἀπολαύσεται, καὶ τοῦτον ἕξει περίβολον ὀχυρὸν, καὶ ἀσφάλειαν ἄσυλον. [[65] Ὅτε δὲ φορέσειε τὸν θυρεὸν τοῦτον καὶ ὑπ' αὐτοῦ βοηθούμενος ἄτρωτος φυλαχθείη, τότε ἐρεῖ ·]

β'. « Ἐρεῖ τῷ Θεῷ [66] · Ἀντιλήπτωρ μου εἶ, καὶ καταφυγή μου, ὁ Θεός μου [67], καὶ [68] ἐλπιῶ ἐπ'

[o] Rom. xii, 1.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[42] *Ἡμῶν*. cod. 1 add. καὶ Θεοῦ. [43] *Ἐπιφ*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει. [44] *Ἡ λαμπρ*. Hebr. נעם *sua vitas*, s. favor. [45] E cod. 1. [46] *Κατεύθυνον*. Hebr. *stabile fac*. [47] *Ἐφ' — κατεύθυνον*. Des. in cod. 2. [48] *Καὶ — κατεύθ*. Des. in cod. Vatic. [49] *Καὶ — συγκατ*. cod. 2 καὶ ταύτην κατορθοῖ. [50] *Ταύτης*. cod. 1 add. εἴδη. [51] cod. 1 εὐπραγίᾳ. [52] E cod. 1. [53] *Αἶνος—Ἑβρ*. Des. in cod. 1. [54] *Τῷ Δαβ*. Abest a cod. 2. [55] *Μέν*. cod. 1 add. παρ' Ἑβραίοις. [56] *Ὁ —θεασάμενος*. cod. 1 ὁ γὰρ μακάριος Δαβὶδ οὐ μόνον τὰ συμβησόμενα αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν θαυμάσιον Ἐζεχίαν πνευματικοῖς ὀφθαλμοῖς πόῤῥωθεν θεασάμενος. [57] *Μακάριον*. cod. 2 θαυμάσιον. [58] cod. 1 εἰδώς. [59] cod. 2 Ἀσσυρίας. [60] *Εἴρηκε*. cod. 1 ἔγραψε. [61] *Τὸ πεποιθ*. Des. in cod. 2. [62] E cod. 1. [63] *Ὁ*. cod. 1 præm. λέγει δέ. [64] *Φησί*. Abest a cod. 1. [65] E cod. 1. [66] *Θεῷ*. cod. 1 Κυρίῳ, quæ est rec. lectio h. l. [67] *Μου*. Cod. 2 add. βοηθός μου. [68] *Καί*. Abest a textu τῶν Ο' in cod. Alex. et Vat

αὐτόν. » Βεβαίαν [69] γὰρ ἔχων τὴν εἰς αὐτὸν ἐλπίδα, καὶ προστάτην καλέσει, καὶ κηδεμόνα, καὶ περίβολον ἀκατάλυτον [70].

γ'. « Ὅτι αὐτὸς ῥύσεταί με [71] ἐκ παγίδος θηρευτῶν, καὶ ἀπὸ [72] λόγου ταραχώδους. » Ἐντεῦθεν [73] λοιπὸν πρὸς αὐτὸν ποιεῖται τὸν πεπιστευκότα τοὺς λόγους, καὶ παραθαῤῥύνει λέγων, ὡς οὐ μόνον προφανῶν [74] αὐτὸν [75] πολεμίων ἀποφαίνει [76] κρείττονα, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνεδρευόντων, καὶ λοχώντων, καὶ λάθρα τυρευόντων [77] τὴν ἐπιβουλήν [78]. Διὰ μὲν γὰρ τῆς *παγίδος* [79] τὰς λαθραίας ἐπιβουλὰς παρεδήλωσε. Τὸν δὲ *ταραχώδη λόγον, ἐπηρείας λόγον* ὁ Σύμμαχος εἴρηκε. Τοιοῦτοι δὲ οἱ ψεῦδος καὶ συκοφαντίας ῥάπτοντες. Ἀλλ' ὅμως καὶ τούτων κρείττους ἐγένοντο διὰ τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδος πολλοί. Οὕτως ὁ μέγας Ἰωσήφ, μοιχείας [80] ὑπομείνας συκοφαντίαν [81], τοὺς [82] ταύτης παγίδας [83] ἀπέφυγεν [84]· οὕτως ἡ θαυμασία [85] Σουσάννα τῆς ἄνωθεν ἐπικουρίας ἀπήλαυσεν. [[86] Καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ παρόντος μυριάδας ἀναριθμήτους καὶ ἠκούσαμεν καὶ ἔγνωμεν σωθείσας.]

δ'. « Ἐν [87] τοῖς μεταφρένοις αὐτοῦ ἐπισκιάσει σοι, καὶ ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ἐλπιεῖς [88]. » Πρόμαχος γάρ σου γενήσεται, καὶ καλύψει σε πολεμούμενον. Τέθεικε δὲ τοῦτο ἐκ μεταφορᾶς τῶν πρώτων ἐν πολέμοις ἑστώτων, καὶ τοῖς μεταφρένοις καλυπτόντων τοὺς ὄπισθεν. *Πτέρυγας* δὲ καλεῖ τῆς Προνοίας τὰς ἐνεργείας. Τέθεικε δὲ τοῦτο τῇ τῶν ὀρνίθων [89] εἰκόνι χρησάμενος· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι τοῖς πτεροῖς τοὺς νεοττοὺς συγκαλύπτουσιν [90]. Οὕτως ὁ μακάριος Μωσῆς τὴν τοῦ Θεοῦ κηδεμονίαν ἐκάλεσε. Διεφύλαξεν αὐτούς, φησίν, ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, ὡς ἀετὸς, σκεπάσαι νοσσιὰν ἑαυτοῦ, καὶ [91] ἐπὶ τοῖς νεοσσοῖς αὐτοῦ ἐπεπόθησε, διεὶς τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ἐδέξατο αὐτοὺς, καὶ ἀνέλαβεν αὐτοὺς ἐπὶ τῶν μεταφρένων αὐτοῦ. Τοῦτο καὶ ὁ Δεσπότης [92] πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ ἔφη· « Ποσάκις ἠθέλησα συναγαγεῖν [93] τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις ἐπισυνάγει [94] τὰ νοσσία ἑαυτῆς [95], καὶ οὐκ ἠθελήσατε [96]; »

ε'. « Ὅπλῳ [97] κυκλώσει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. » Ἐπειδὴ [98] λόγου ταραχώδους καὶ ψεύδους ἐμνημόνευσεν ἄνω, εἰκότως ἐνταῦθα ὑπέσχετο πανοπλίαν αὐτοῦ [99] γενέσθαι τὴν ἀλήθειαν.

« Οὐ φοβηθήσῃ [1] ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, ἀπὸ βέ-

A Firmam enim in eo spem figens, adjutorem illum ac protectorem suum et indissolubile vallum appellabit.

VERS. 3. « Quoniam ipse liberabit me e laqueo venantium, et a verbo aspero. » Hinc deinceps cum illo qui credidit verba facit, et fiduciam ei addit, dicens fore ut non modo manifestis inimicis superiorem ipsum reddat, verum etiam observantibus et insidiantibus, et occultos dolos struentibus. Per *laqueum* enim occultas insidias demonstravit. *Verbum* autem *asperum*, *verbum contumeliæ* Symmachus dixit. Istiusmodi sane sunt qui mendacia et calumnias struunt. Verumtamen multi hos **1258** superaverunt firmissima spe in Deo fixa. B Sic magnus ille Joseph, adulterii calumniam sustinens, hujus laqueos * declinavit. Sic admirabilis Susanna cœlesti præsidio adjuta est. [Et non hanc tantum, sed etiam ad hunc usque diem innumeram multitudinem salvatam novimus ac audivimus.]

VERS. 4. « Scapulis suis obumbrabit te, et sub pennis ejus sperabis. » Propugnator enim tibi erit, teque bello petitum operiet. Hoc autem posuit per metaphoram desumptam ab illis qui primi in acie consistunt, et humeris eos qui a tergo sunt operiunt. *Pennas* porro vocat Providentiæ vires. Dixit autem hoc ex avium similitudine: etenim illæ pullos alis operiunt. Sic beatus Moses Dei curam vocavit. C Custodivit ipsos, ait, ut pupillam oculi, et sicut aquila, ut tegat nidum suum, et super pullos suos desideravit, expandens alas suas, assumpsit eos, et assumpsit eos in scapulis suis [p]. Hoc etiam Dominus Hierosolymæ dixit: « Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alis suis, et noluistis [q]. »

VERS. 5. « Scuto circumdabit te **1259** veritas ejus. » Quoniam superius verbi asperi, et mendacii mentionem fecit, jure hoc in loco armaturam ejus veritatem promisit.

D « Non timebis a timore nocturno, a sagitta volante

[p] Deut. XXXII, 10, 11. [q] Matth. XXIII, 37.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[69] *Βεβαίαν*. cod. 1 præm. καθάπερ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ μέγας Δαβὶδ τήνδε τὴν ἱκετείαν ἔχων καὶ ἀντιβολῶν ἔτυχε τῆς θείας προμηθείας. *Sicut etiam ipse ille magnus David, cum has haberet et adhiberet preces, provida Dei cura potitus est.* [70] *Ἀκατ.* cod. 1 add. καὶ τίνος ἕνεκεν διὰ τῶν ἑξῆς λέγει. [71] *Με.* Ita leg. in cod. Alex.; præstat autem lectio σε, quam habet cod. Vat. Hebr. יצילך. [72] *Ἀπὸ λόγου ταρ.* Hebr.: *A peste ærumnosa.* [73] *Ἐντεῦθεν — πεπιστ.* cod. 1: Τοῦ Ἀβεσαλὼμ καὶ τῶν κατ' αὐτόν· ἐντεῦθεν δὲ οὐ μόνον πρὸς τὸν Δαβὶδ, ἀλλὰ καὶ πρὸς πάντα ἄνθρωπον ποιεῖται ὁ Θεός. Sequitur τοὺς λόγους, κ. τ. λ. [74] cod. 2 προφανῶς. [75] cod. 2 αὐτῶν. [76] cod. 1 ἀποφανεῖ. [77] *Τυρ.* cod. 2 θηρευόντων. [78] *Τὴν ἐπιβ.* Des. in cod. 2. [79] cod. 2 τῶν παγίδων. [80] *Μοιχείας.* cod. 2 μυρίας. [81] cod. 2 συκοφαντίας. [82] cod. uterque τάς. [83] cod. 1 πάγας. [84] cod. uterque διέφυγε. [85] *Θαυμ.* cod. 2 μακαρία. [86] E cod. 1 qui ad vocem ἔγνωμεν ascriptam habet lectionem aliam, εἴδομεν. [87] *Ἐν — αὐτοῦ.* Hebr. באברתו, *ala sua.* [88] *Ἐλπιεῖς.* Hebr. תחסה, *refugium habebis.* [89] *Ὀρνίθων.* cod. 1 ἀετῶν. [90] *Συγκ.* cod. 2 φυλάττουσιν. [91] *Καὶ — αὐτοῦ.* Des. in cod. 2. [92] *Δεσπ.* cod. 1 add. Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν. [93] cod. 1 ἐπισυναγαγεῖν. [94] *Ἐπισ.* Des. in cod. 2. [95] *Ἑαυτ.* cod. 1 add. ἐπὶ τὰς πτέρυγας αὐτῆς. [96] *Ἠθελ.* cod. 1 add. καλῶς οὖν ἔχειν διὰ τῶν ἑξῆς ἐδήλωσεν ὁ προφητικὸς νοῦς. [97] *Ὅπλῳ — αὐτοῦ.* Hebr.: *Scutum et clypeus veritas ejus.* Aqu. ὡς πανοπλία καὶ περιφορεία ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. [98] *Ἐπειδή.* cod. 1 add. δέ. [99] cod. 1 αὐτῷ. [1] *Φοβ.* cod. 1 add. λέγων.

interdiu. [VERS. 6.] A negotio perambulante in te- A nebris, ab incursu et dæmonio meridiano. » Non modo hostes qui cernuntur, sed eos etiam qui non conspiciuntur superabis, spe in Deo fixa, et nocte supervenientes insidias declinabis, et impetus de die ab hostibus factos: et fiduciam habens, ut qui a Deo custodiaris, timorem exiges, neque meridie timore corripieris, sed dæmonum insidias effugies, cœlesti auxilio nixus. Cæterum dæmonum meridianum posuit secundum opinionem quæ apud vulgus invaluit. Verisimile autem est hominum insidiatores, post cibum atque satietatem, veluti ad paratam prædam concurrere, et eos qui cœlesti cura orbati sunt, facile superare.

VERS. 7, 8. « Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dexteris tuis, ad te autem non appropinquabunt. Verumtamen oculis tuis considerabis, et retributionem peccatorum videbis. » Pro *a latere tuo*, Symmachus et Aquila *ex transverso* verterunt. Dicit autem, sive a dextera tua, **1260** sive a læva tua, * multitudo infinita accesserit, tibi quidem nihil nocebit: videbis vero illos divina plaga percussos. Hoc etiam Ezechiæ tempore evenit. Nam centum octoginta et quinque millia Assyriorum cæsa fuerunt absque bellicis instrumentis. Sic Gedeonis, ac Jonathanis, et Josaphati, et Elisæi prophetæ tempore hoc idem factum est.

VERS. 9. « Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. » Hanc autem opem, inquit, consequeris, si spem in Deum collocaveris, eumque tibi perfugium feceris. Nam orationis structuræ hoc deest, *Dixisti*, tu, Domine, spes mea. Prophetica enim Scriptura hunc proprium loquendi modum habet, et potissimum psalmi. Verumtamen ordo et series orationis ambiguitatem declarat. Quoniam enim, inquit, in Deo spem tuam constituis, et in auxilium ipsum vocas, opem ab ipso consequeris.

VERS. 10. « Non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit ad tabernaculum tuum. » Superior eris diabolicis incursionibus, et inde nihil damni accipies. Hoc modo divina gratia domum Jobi vallavit, et testis est ipse hostis exclamans: « Nonne et tu vallasti ea quæ in domo ejus et

λους πετομένου ἡμέρας. [ϛ'] Ἀπὸ πράγματος[1] ἐν σκότει διαπορευομένου, ἀπὸ [2] συμπτώματος καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ. » Οὐ[4] μόνων[5] δὲ τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν νοητῶν περιγενήσῃ δυσμενῶν διὰ τῆς θείας ἐλπίδος, καὶ διαφεύξῃ καὶ τὰς νύκτωρ ἐπιούσας ἐπιβουλὰς[6], καὶ τὰς μεθ'[7] ἡμέραν γενομένας παρὰ τῶν ἐχθρῶν προσβολὰς[8], καὶ θάρσος ἔχων, ἅτε δὴ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φρουρούμενος, ἐξελάσεις τὸ δέος, καὶ οὔτε[9] μεσούσης ἡμέρας ἀγωνιάσεις, ἀλλὰ τὰς τῶν δαιμόνων ἐπιβουλὰς διαδράσεις, τῆς ἄνωθεν ἐπικουρίας μεταλαγχάνων. Δαιμόνιον δὲ μεσημβρινὸν κατὰ τὴν[10] παρὰ τοῖς πολλοῖς κατέχουσαν[11] τέθεικε δόξαν. Εἰκὸς δὲ καὶ τοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐπιβούλους, μετὰ τροφὴν καὶ τὸν κόρον, ὡς ἐφ' ἕτοιμον θήραμα τρέχειν[12], καὶ τοὺς ἐρήμους B τῆς ἄνωθεν κηδεμονίας καταδουλοῦσθαι ῥᾳδίως.

ζ', η'. « Πεσεῖται ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιάς· καὶ μυριὰς ἐκ δεξιῶν σου· πρὸς σὲ δὲ[13] οὐκ ἐγγιεῖ. Πλὴν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου κατανοήσεις, καὶ ἀνταπόδοσιν ἁμαρτωλῶν ὄψει. » Ἀντὶ[14] *τοῦ κλίτους σου*, ὁ[15] Σύμμαχος καὶ ὁ Ἀκύλας, *ἐκ πλαγίου*[16] τεθείκασιν[17]. Λέγει δὲ, ὅτι Κἂν ἐκ δεξιῶν σου[18], κἂν ἐξ εὐωνύμων σου, πλῆθος ἄπειρον ἐξέλθῃ[19], σοὶ μὲν οὐδεμία προσγίνεται λώβη, ὄψῃ δὲ ἐκείνους θείᾳ καταβαλλομένους πληγῇ. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Ἐζεκίου γεγένηται· ὀκτωκαίδεκα γὰρ μυριάδες, καὶ πέντε χιλιάδες τῶν Ἀσσυρίων κατηκοντίσθησαν πολεμικῶν ὀργάνων χωρίς. Οὕτως ἐπὶ τοῦ Γεδεὼν, οὕτως ἐπὶ τοῦ Ἰωνάθαν[20], καὶ μέντοι καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰωσαφὰτ, καὶ ἐπὶ τοῦ προφήτου Ἐλισσαίου αὐτὸ τοῦτο γεγέ- C νηται.

θ'. « Ὅτι σὺ, Κύριε, ἡ ἐλπίς μου[21], τὸν Ὕψιστον ἔθου καταφυγήν σου[22]. » Ταύτης δὲ, φησὶ, τῆς προμηθείας ἀπολαύσαις[23], τῇ εἰς Θεὸν ἐλπίδι χρησάμενος, καὶ τοῦτον καταφυγὴν[24] ποιησάμενος[25]. Ἐλλείπει γὰρ[26] τῇ συνθήκῃ τοῦ λόγου τὸ *εἶπας*[27], σὺ, Κύριε, ἡ ἐλπίς μου. Ἰδίωμα γὰρ[28] τοῦτο τῆς προφητικῆς συγγραφῆς, διαφερόντως δὲ τῶν ψαλμῶν. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἀκολουθία δῆλον ποιεῖ τὸ ἀμφίβολον. Ἐπειδὴ γὰρ, φησὶν, ἐλπίζεις εἰς τὸν Θεὸν, καὶ εἰς ἐπικουρίαν αὐτὸν καλεῖς, τῆς παρ' αὐτοῦ κηδεμονίας τυγχάνεις[29].

ι'. « Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγιεῖ ἐν[30] τῷ σκηνώματί σου. » Κρείττων[31] ἔσῃ τῶν διαβολικῶν προσβολῶν, καὶ βλάβην ἐκεῖθεν οὐ D δέξῃ. Οὕτως ἡ θεία χάρις τὴν τοῦ Ἰὼβ περιέφραττεν[32] οἰκίαν· καὶ μάρτυς ὁ πολέμιος βοῶν: « Οὐ σὺ περιέφραξας τὰ ἔσωθεν[33] καὶ τὰ ἔξωθεν τῆς οἰκίας

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Ἀπὸ πράγματος*. Hebr. מדבר, *a peste*. Symm. οὐδὲ λοιμόν. [2] *Ἀπὸ — μεσημβ*. Hebr.: *A lue quæ devastat sub meridiem*. [4] *Οὐ*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [5] cod. 1 μόνον. [6] *Ἐπιβ*. cod. 2 προσβολάς. [7] *Μεθ'*. cod. 2 καθ'. [8] *Προσβ*. Des. in cod. 2. [9] *Οὔτε*. cod. 1 add. νύκτωρ, οὔτε. [10] *Κατὰ τήν*. Des. in cod. 2. [11] *Κατέχ*. cod. 1 κρατοῦσαν. [12] cod. 2 ἐπιτρέχειν. [13] *Δέ*. Abest a cod. 2. [14] *Ἀντί*. cod. 2 add. δέ. [15] *Ὁ — Ἀκύλας*. cod. 1 οἱ λοιποί. cod. 2 ὁ Ἀκύλας καὶ ὁ Θεοδοτίων. Aquilæ et Symm. hanc lectionem tribuit Montf. in Hexapl. ad h. l. [16] *Πλαγίου*. cod. 1 add. σου. [17] cod. 1 εἰρήκασιν. [18] *Σου*. Abest a cod. 1. [19] cod. 1 ἔλθῃ. cod. 2 ἐπέλθοι. [20] cod. 2 Ἰωνάθα. [21] *Ἡ ἐλπ. μου*. Hebr., *refugium meum*. [22] *Κατ. σου*. Hebr., *habitationem tuam*. Aqu. κατοικητήριόν σου. Symm. κατοίκησίν σου. [23] cod. 2 ἀπήλαυσα. [24] *Καταφ*. cod. 1 præm. ὁσημέραι. [25] cod. 1 ποιούμενος. [26] cod. 2 δέ. [27] *Εἶπας*. cod. 1 add. γάρ. [28] *Γάρ*. cod. 1 δέ. [29] *Τυγχ*. cod. 1 add. καὶ διὰ τῶν ἑξῆς σαφέστερον αὐτὸ ἔφησεν, τῷ εἰπεῖν. [30] *Ἐν*. Abest a textu τῶν Ο'. [31] cod. 1 λέγει δὲ ὅτι κρείσσων. [32] cod. 1 περιέφραξεν. [33] *Ἔσωθεν*. cod. 2 ἔνδοθεν.

αὐτοῦ[34]; » Ἐπειδὴ δὲ συνεχώρησε, κἀκεῖνος τὴν A
οἰκείαν ἔδειξε[35] πονηρίαν, καὶ ὁ δίκαιος κριτὴς τὸν νικηφόρον ἐστεφάνωσεν[36] ἀθλητήν[37].

ια'. « Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. » Τοῦτο καὶ ἐν τῷ λγ' ἔφη ψαλμῷ· « Παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτὸν, καὶ ῥύσεται αὐτούς. » Ἠκούσαμεν[38] δὲ καὶ Ἰακὼβ τοῦ πατριάρχου λέγοντος· « Ὁ ἄγγελος ὁ ῥυσάμενός[39] με ἐκ πάντων τῶν κακῶν. » Καὶ ὁ μέγας Ἀβραὰμ τὸν οἰκέτην παραθαῤῥύνων[40] ἔφη, « Ὁ Θεὸς ἀποστελεῖ τὸν ἄγγελον αὐτοῦ πρὸ προσώπου σου, καὶ λήψῃ γυναῖκα Ἰσαὰκ[41] τῷ υἱῷ μου ἐκεῖθεν. » Πανταχόθεν τοίνυν μανθάνομεν, ὡς[42] δι' ἀγγέλων φρουρεῖ τοὺς εἰς αὐτὸν πεποιθότας ὁ τῶν ὅλων Θεός.

ιβ'. « Ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς B
πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. » Τῆς[43] παντοδαπῆς παρ'[44] αὐτῶν ἀπολαύσεις[45] προνοίας, ἵνα μηδὲ βραχεῖά[46] σου ποθὲν προσγένηται βλάβη· τὸ σμικρὸν γὰρ τῆς βλάβης, διὰ τοῦ προσπταῖσαι τῷ λίθῳ δεδήλωκε. Τὸ δέ· « Ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, » ἀντὶ τοῦ χειραγωγήσουσι, ποδηγήσουσι[47], παντοδαπὴν ἐπικουρίαν[48] προσοίσουσιν.

ιγ'. « Ἐπ' ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Τῶν δυνατωτάτων καὶ πικροτάτων ἐμνήσθη θηρίων, τὴν κατὰ παντὸς εἴδους πονηρίας[49] ἐπικράτειαν δηλῶσαι θελήσας. Διὰ μὲν γὰρ τοῦ λέοντος καὶ τοῦ δράκοντος τὴν ἰσχὺν ἐσήμανε· δυνατὰ γὰρ ταῦτα κομιδῆ τὰ θηρία. Διὰ δὲ τῆς ἀσπίδος καὶ τοῦ βασιλίσκου, τὴν C
ἄκραν πονηρίαν ᾐνίξατο. Ἡ μὲν γὰρ ἐνίησι θανατηφόρον ἰὸν, ὁ δὲ καὶ τῇ θέᾳ λώβην ἐργάζεται. Καὶ αὐτῶν μέντοι τῶν θηρίων κρείττους ἐγένοντο πολλοὶ πεπιστευκότες Θεῷ. Οὕτως[50] ὁ θαυμάσιος Δανιὴλ τὰ[51] τῶν λεόντων ἐπέδησε στόματα· οὕτως ὁ θεσπέσιος Παῦλος[52] τὴν ἀπὸ τῆς ἐχίδνης οὐκ ἐδέξατο βλάβην· [[53] καὶ ἵνα συντόμως εἴπω, ἐπὶ τὰ παλαιὰ ἀναδράμωμεν·] οὕτως[54], ὁ Νῶε, τοῖς θηρίοις συνδιαιτώμενος ἀλύμαντος διεσώθη. Οὕτω μυρίοι τὸν ἐρημικὸν ἀσπασάμενοι[55] βίον, καὶ θηρίοις συμβιοτεύοντες[56] διὰ[57] τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδος τῆς τούτων περιγίνονται λύμης[58].

ιδ', ιε'. « Ὅτι ἐπ' ἐμὲ ἤλπισε[59], καὶ ῥύσομαι αὐτόν· σκεπάσω αὐτὸν[60], ὅτι ἔγνω τὸ ὄνομά μου. Κεκράξεται[61] πρός με, καὶ ἐπακούσομαι[62] αὐτοῦ. » D

foris sunt [r]? » Postquam autem concessit, et ille malitiam suam ostendit, et justus judex athletam **1261** victorem coronavit.

Vers. 11. « Quoniam angelis suis mandabit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. » Hoc et in tricesimo tertio psalmo dixit : « Castrametabitur angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos [s]. » Audivimus etiam patriarcham Jacobum dicentem : « Angelus qui eripuit me ex omnibus malis [t]. » Et magnus Abraham servo fiduciam addens ait : « Deus mittet angelum suum ante faciem tuam, et accipies illinc uxorem filio meo Isaac [u]. » Ubique igitur discimus, per angelos universorum Deum eos qui in eo spem collocarunt custodire.

Vers. 12. « In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. » Omne genus auxilii ab ipsis consequeris, ut ne minimum quidem inde patiaris detrimentum. Parum enim mali per offensionem ad lapidem indicavit. Illud vero : « In manibus portabunt ' te, » idem est, ac manu regent, et ducent, ac omne genus auxilii tibi afferent.

Vers. 13. « Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem. » Robustissimarum et acerbissimarum ferarum mentionem fecit, ut dominium in omnes species malitiæ ostenderet. Nam per leonem quidem et draconem, robur indicavit : admodum robustæ enim sunt hæ feræ. Per aspidem vero et basiliscum, extremam malitiam **1262** tacite innuit. Aspis enim lethale venenum immittit : basiliscus vero aspectu ipso nocet. At vero multi qui Deo crediderant, has feras superarunt. Sic admirabilis Daniel leonum ora ligavit; sic divinus Paulus nihil damni passus est a vipera [v]; [utque paucis dicam, ad antiquiorum temporum historiam recurramus :] sic, Noe, inter feras versans incolumis servatus est [x]. Sic innumeri solitariam vitam agentes et cum feris vitam ducentes, ob firmam spem in Deo positam harum perniciem evadunt.

Vers. 14. « Quoniam in me speravit, et liberabo eum; protegam eum, quoniam cognovit nomen meum. Clamabit ad me, et ego exaudiam eum. »

[r] Job I, 10. [s] Psal. XXXIII, 8. [t] Gen. XLVIII, 16. [u] Gen. XXIV, 7. [v] Act. XXVIII, 5. [x] Gen. VII.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[34] *Τῆς οἰκ. αὐτοῦ.* Des. in cod. 2. [35] *Οἰκ. ἔδειξε.* cod. 2 ἰδίαν ἐδείξατο. [36] ἐστεφ. cod. 1 ἔδειξεν. [37] *Ἀθλ.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ σαφέστερον διὰ τῶν ἑξῆς. [38] cod. 2 ἀκούομεν. [39] cod. 1 ῥυόμενος. [40] cod. 2 θαῤῥύνων. [41] *Ἰσαάκ.* Abest a cod. 1. [42] *Ὡς.* cod. 2 addit *καί*. [43] *Τῆς.* cod. 2 add. *δέ*. [44] *Παρ'.* cod. 1 δι'. [45] cod. 1 ἀπολαύσῃ. [46] *Βραχ.* cod. 2 μία. [47] *Ποδηγ.* cod. 1 add. ὑπεροίσουσιν ἀσθενοῦντα. [48] cod. 2 παντοδαπὰς ἐπικουρίας. [49] *Πον. ἐπικρ.* cod. 1 πονηρίαν. [50] *Οὕτως.* cod 1 ὡς. [51] *Τὰ στόματα.* cod. 1 Οὕτω καὶ ἐν γυναιξὶ ἡ πρωτομάρτυς Θέκλα· τὸ ἐμὸν φυλακτήριον· τὰ τῶν λεόντων ἐμφράξασα στόματα ἔσβεσε δύναμιν πυρός. *Ita quoque, quæ prima inter mulieres martyrium subiit, Thecla, præsidium meum, leonum faucibus obstructis vim ignis exstinxit.* Hic locus suspectus est. Conf. p. 1048, n. 5. [52] *Παῦλος.* cod. 1 add. ὁ Θέκλης καὶ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος. [53] F. cod. 1. [54] *Οὕτως — διεσώθη.* Des. in cod. 2. [55] cod. 1 ἀσπαζόμενοι. [56] cod. 2 συμβιοτεύουσιν. [57] *Διὰ — λύμης.* Des. in cod. 2. [58] *Λύμης.* cod. 1 βλάβης. Ibidem sequitur : Καὶ ὅρα πῶς, σαφέστερον διὰ τῶν ἑξῆς ἐδήλωσεν τῆς βοηθείας ταύτης τὴν δύναμιν. [59] *Ἐπ' ἐμὲ ἤλπισε.* Hebr.: *Adhæret mihi.* [60] *Σκεπ. αὐτόν.* Hebr.: *Exaltabo eum.* [61] *Κεκρ.* cod. Vatic. habet ἐπικαλέσεται. cod. Alex. καὶ πράξεται. [62] *Ἐπακ.* cod. 1 εἰσακούσομαι, quæ est rec. lectio h. l.

Hæc deinceps universorum Deus fatur, docens quinam sit spei fructus : Liberabo enim, inquit, eum ex supradictis visibilibus invisibilibusque insidiatoribus mea spe circumseptum. Idcirco eum custodiam, et protegam, ipsumque loquentem audiam et preces admittam. « Cum ipso sum in tribulatione. » Etsi in aliquam tentationem inciderit, adero, et idoneam consolationem **1263** afferam. « Eripiam eum, et glorificabo eum. » Non modo ab adversis rebus ipsum liberabo, verum etiam illustrem efficiam.

Vers. 16. « Longitudine dierum replebo eum, et ostendam illi salutare meum. » Faciam quoque ut ad summam senectutem perveniat, et paratam ipsi in futura vita salutem præmonstrabo. Hæc etiam beatus Ezechias consecutus est. Nam cum vitæ incrementum petiisset, quindecim annorum numerum accepit [y], maximamque ex Assyriorum internecione gloriam sibi comparavit. Et valde ipsi convenit illud : « Eripiam eum, et glorificabo eum, et ostendam illi salutare meum. » Verum et omnes qui spem suam in Deo collocarunt, omnis generis bonis perfruentur [*], quemadmodum et antiquæ docent historiæ, et ea quæ nunc cernuntur, testantur.

1264 INTERPR. PSALMI XCI.

Vers. 1. « Psalmus cantici, in diem Sabbati. » Sabbatum otium præcipiebat, sed non omne otium, quandoquidem spiritus opus multiplicabat : precibus enim et hymnis operam dare, et Deo duplices hostias offerre jubebat. Corporeorum itaque laborum cessationem lex de sabbato injunxit. Quoniam igitur futura quoque vita ab hujusmodi curis est libera, jure requies nuncupatur. Propterea et beatus Paulus exclamat : « Festinemus ingredi in requiem ejus [z]. » Et rursus : « Reliqua itaque est quies populo Dei [a]. » Quia ergo psalmus justorum præmium, et impiorum supplicium præcinit, et in

A Ταῦτα λοιπὸν ὁ [63] τῶν ὅλων ἔφη Θεὸς, διδάσκων τίς ὁ τῆς ἐλπίδος καρπός· Ῥύσομαι γὰρ αὐτὸν, φησὶν, ἐκ τῶν εἰρημένων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ἐπιβούλων, τῇ ἐμῇ ἐλπίδι φραξάμενον· διὰ τοῦτο αὐτὸν φρουρήσω τε καὶ σκεπάσω, καὶ λαλοῦντος ἀκούσομαι, καὶ τὴν δέησιν [64] δέξομαι [65]. « Μετ' αὐτοῦ εἰμι ἐν θλίψει. » Κἂν [66] τινι πειρασμῷ περιπέσῃ, συνέσομαι, καὶ τὴν ἀρκοῦσαν προσοίσω παραψυχήν [67]. « Ἐξελοῦμαι [68] αὐτὸν, καὶ δοξάσω αὐτόν. » Οὐ [69] μόνον δὲ αὐτὸν [70] ἐλευθερώσω τῶν λυπηρῶν, ἀλλὰ καὶ περίβλεπτον ἀπεργάσομαι.

ιϛ'. « Μακρότητα ἡμερῶν ἐμπλήσω αὐτὸν [71], καὶ δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριόν μου. » Παρέξω [72] δὲ αὐτῷ καὶ τὸ εἰς γῆρας ἐλάσαι βαθὺ, καὶ τὴν ἐσομένην αὐτῷ κατὰ τὸν [73] μέλλοντα βίον σωτηρίαν προδείξω [74].
B Τούτων καὶ ὁ μακάριος ἀπήλαυσεν Ἐζεκίας. Προσθήκην γὰρ [75] αἰτήσας ζωῆς, πέντε καὶ δέκα ἐτῶν ἔλαβεν [76] ἀριθμόν· πολλὴν δὲ καὶ ἐκ τῆς τῶν Ἀσσυρίων ἀπωλείας ἐκτήσατο περιφάνειαν· καὶ λίαν αὐτῷ ἁρμόττει [77] τό· « Ἐξελοῦμαι αὐτὸν, καὶ δοξάσω αὐτὸν [78], καὶ [79] δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριόν μου. » Ἀλλὰ καὶ ἅπαντες οἱ [80] εἰς τὸν Θεὸν ἠλπικότες [81] παντοδαπῶν ἀπολαύσουσιν ἀγαθῶν· ὡς [82] καὶ αἱ παλαιαὶ διδάσκουσιν ἱστορίαι, καὶ [83] τὰ νῦν ὁρώμενα μαρτυρεῖ [84].

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ϞΑ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς ᾠδῆς, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου. » Τὸ Σάββατον ἀργίαν ἐνομοθέτει [85], ἀλλ' οὐ πᾶσαν [86] ἀργίαν· τὴν γὰρ πνευματικὴν ἐργασίαν
C πολλαπλασίαν [87] ἐποίει· εὐχαῖς γὰρ καὶ ὕμνοις προσεδρεύειν ἐκέλευσε [88], καὶ τῷ Θεῷ [89] διπλᾶς ἱερεύειν θυσίας· τῶν σωματικῶν τοίνυν πόνων [90] παῦλαν ἔχειν ὁ περὶ τοῦ Σαββάτου διηγόρευσε [91] νόμος. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ ὁ μέλλων βίος τῶν τοιούτων ἐστὶ φροντίδων ἐλεύθερος, εἰκότως κατάπαυσις προσηγόρευται· διάτοι τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Παῦλος βοᾷ· « Σπουδάσωμεν εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν· « Ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς

[y] IV Reg. xx, 6. [z] Hebr. iv, 11. [a] ibid. 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[63] *Ὁ — Θεός.* cod. 1 ὁ τοῦ παντὸς Δεσπότης ἔφη πρὸς τοὺς εἰς αὐτὸν πεποιθότας. [64] *Δέησιν.* cod. 2 addit αὐτοῦ. [65] *Δέξομαι.* cod. 1 add. Καὶ τρανότερον αὐτὸ ἔφησε τῷ εἰπεῖν· *Et clarius hoc proponit, dicendo.* [66] *Κἄν.* cod. 2 ἐάν. [67] *Παραψ.* cod. 1 præm. βοήθειαν καί. [68] *Ἐξελοῦμαι.* In textu τῶν Ο' præm. καί. [69] *Οὐ — ἀπεργ.* Des. in cod. 2. [70] *Αὐτόν.* cod. 1 add. καὶ τίνος ἕνεκεν διὰ τῶν ἑξῆς ἔφησεν τῷ εἰπεῖν. [71] *Παρέξω.* cod. 1 προλέγω. [72] *Τό.* Abest a cod. 2. [73] *Τὸν — βίον.* cod. 2 τὴν μέλλουσαν ἡμέραν. [74] cod. 1 παραδείξω, quod ponitur ante σωτηρίαν. [75] *Γάρ.* Abest a cod. 2. [76] *Ἔλαβεν.* cod. 2 προσλαβών. [77] *Ἁρμ.* cod. 1 præm. μάλιστα. [78] *Αὐτόν.* cod. 1 add. μακρότητα ἡμερῶν ἐμπλήσω αὐτόν. [79] *Καὶ — μου.* Des. in cod. 2. [80] *Οἱ.* cod. 1 ἄνθρωποι. [81] *Ἠλπικ.* cod. 1 addit : Καὶ μάλιστα τὸ στῖφος τῶν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἀθλησάντων. *Et potissimum cœtus eorum qui pro ipsa veritate certarunt.* [82] *Ὡς — μαρτυρεῖ.* Des. in cod. 3. [83] *Καὶ — ὁρωμένα.* cod. 1 καὶ τὰ μετὰ τὴν χάριν μέχρι τοῦ παρόντος καὶ παντὸς τοῦ βίου ὁρώμενα. [84] *Μαρτυρεῖ.* cod. 1 addit : Αἱ γὰρ ψυχαὶ τῶν γεννάδων ἐν χειρὶ Κυρίου. Τὰ μέντοι σώματα αὐτῶν ἐν θήκαις κείμενα διὰ τῶν γινομένων θεοσημειῶν τῆς δόξης τὸ σωτήριον δηλοῦσι· διὰ δὴ τὸν ὅρον τὸν Δεσποτικὸν τῇ γῇ παραθέμενοι πηγάζουσι τὰς ἰάσεις, σωτῆρες ἄλλοι μετὰ τὸν Σωτῆρα, καὶ ἰατροὶ κατὰ παντοδαπῶν παθῶν γινόμενοι· τρόπαιά τε καὶ παμμακαριώτατα αὐτῶν λείψανα μετὰ τὸ τρόπαιον τοῦ σταυροῦ κατὰ δαιμόνων ἀνέστησαν. *Animæ enim illustrium eorum sunt in manu Domini. Corpora scilicet eorum in sepulcris recondita per miracula quæ ediderunt, gloriæ salutem significant. Terræ enim secundum Dei mandatum credita fontes fiunt sanationum, ceu alii post Salvatorem salvatores, et qui varias abigunt ægritudines, suasque sanctissimas reliquias instar tropæorum contra dæmonas erexerunt post tropæum crucis.* Hic etiam locus suspectus est. [85] cod. uterque ἀργία νενομοθέτηται. [86] cod. uterque πᾶσα ἀργία. [87] cod. 1 πολλαπλασίον. [88] *Ἐκέλ.* cod. 1 ἐποίησε. [89] *Θεῷ.* cod. 2 add. προσεύχεσθαι· καί. [90] *Πόνων.* Abest a cod. 2. [91] cod. 2 διηγόρευε.

τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ. » Ἐπειδὴ[92] τοίνυν ὁ ψαλμὸς[93] τῶν δικαίων τὴν τιμὴν, καὶ τῶν ἀδίκων προλέγει τὴν τιμωρίαν, ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ καταπαύσει ταῦτα[94] γενήσεται, εἰκότως ταύτην ἐδέξατο τὴν ἐπιγραφήν.

β', γ'. « Ἀγαθὸν ἐξομολογεῖσθαι[95] τῷ Κυρίῳ, καὶ ψάλλειν τῷ ὀνόματί σου, Ὕψιστε. Τοῦ ἀναγγέλλειν τὸ πρωῒ τὸ ἔλεός σου, καὶ τὴν ἀλήθειάν σου κατὰ νύκτα. » Ἐπωφελὲς[96], φησὶ[97], καὶ κερδαλέον τὸ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν σὲ τὸν εὐεργέτην ὑμνεῖν, καὶ τὰς σὰς εὐεργεσίας διεξιέναι, τὴν περὶ ἡμᾶς[98] φιλανθρωπίαν, τὴν κατὰ τῶν ἀδικούντων ἀλήθειαν. Ἐκείνους μὲν γὰρ ἀληθείᾳ χρώμενος κολάζεις ἐνδίκως, ἡμᾶς δὲ τὴν σὴν ἐπίγνωσιν ἔχοντας προμηθείας ἀξιοῖς.

δ'. « Ἐν δεκαχόρδῳ ψαλτηρίῳ μετ' ᾠδῆς ἐν κιθάρᾳ. » Τοιούτοις ὀργάνοις εἰώθασι τὸν Θεὸν ἀνυμνεῖν· λέγει τοίνυν ὅτι, Καὶ ἐν τοῖς νενομισμένοις ἀνακρουομένους ὀργάνοις, καὶ τῇ τῆς γλώττης μελῳδίᾳ χρωμένους[99], δίκαιόν σοι[1] προσφέρειν τὸν[2] χαριστήριον ὕμνον.

ε'. « Ὅτι ηὔφρανάς[3] με, Κύριε, ἐν τῷ ποιήματί σου, καὶ ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν σου ἀγαλλιάσομαι. » Ὁρῶν γάρ σου τὰς δημιουργίας, καὶ τὰς ἀῤῥήτους οἰκονομίας, ἀγάλλομαί τε καὶ γάννυμαι, καὶ τῇ τῆς ψυχῆς ἡδονῇ τὴν γλῶτταν εἰς ὑμνῳδίαν κινῶ.

ς'. « Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε! σφόδρα ἐβαθύνθησαν οἱ λογισμοί[4] σου. » Ὁ[5] δὲ Σύμμαχος οὕτως[6]· *Σφόδρα βαθεῖς οἱ διαλογισμοί σου*· Ἀκύλας δὲ καὶ Θεοδοτίων· *Ἐβαθύνθησαν*. Τὰ μὲν γὰρ ἔργα σου, φησὶ, μεγάλα καὶ θαυμαστά· τὸ γὰρ ὡς ἐπιτατικῶς τέθεικεν· ἡ δὲ σοφία σου ἀνέφικτον ἔχει τὸ βάθος. Ποῖος γὰρ νοῦς ἱκανὸς[7] ἐξετάσαι τῆς σῆς προνοίας τοὺς λόγους; Ἀλλ' ἡμεῖς μὲν τοῦτο καὶ τοὺς[8] ἀγνοοῦντας διδάσκομεν. Οἱ δὲ φρενῶν ἐστερημένοι, καὶ τὸ λογικὸν ἀπολέσαντες, οὔτε συνιδεῖν ἐθέλουσιν, οὔτε μαθεῖν παρ' ἑτέρων ἀνέχονται. Ταῦτα γὰρ ἐπιφέρει.

ζ'. « Ἀνὴρ ἄφρων οὐ γνώσεται, καὶ ἀσύνετος οὐ[9] συνήσει ταῦτα. » Διαφόρως ταῦτα εἴρηκεν[10]· ὅτι ὁ τὰς φρένας νοσῶν, καὶ[11] συνέσεως ἔρημος, τούτων[12] οὐδὲν γινώσκει, οὔτε μὴν ἀκοῦσαι βούλεταί τι περὶ τούτων[13].

η'. « Ἐν τῷ ἀνατεῖλαι ἁμαρτωλοὺς ὡσεὶ χόρτον, καὶ διέκυψαν[14] πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν[15], ὅπως ἂν ἐξολοθρευθῶσιν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Τὸ *διέκυψαν*[16], *ἤνθησαν* ὁ Ἀκύλας εἴρηκεν· οὕτω

A illa quiete hæc fient, merito hanc accepit inscriptionem.

Vers. 2, 3. « Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime. Ad annuntiandum mane misericordiam tuam, et veritatem tuam noctu. » Utile, ait, et quæstuosum est, de nocte et interdiu te beneficum laudibus prosequi, tuaque beneficia narrare, et tuam erga nos benignitatem, et contra impios homines veritatem. Nam in illos quidem veritate utens juste animadvertis: nos vero tuam cognitionem habentes, **1265** tua providentia dignaris.

B Vers. 4. « Cum decachordo psalterio cum cantico in cithara. » Hujusmodi symphoniacis instrumentis Deum laudare solebant. Dicit igitur: Justum est nos et musica instrumenta lege præscripta pulsando, et cantu vocis utendo, gratiarum actionis hymnum tibi offerre.

Vers. 5. « Quia oblectasti me, Domine, factis tuis, et in operibus manuum tuarum exsultabo. » Perspiciens enim opera tua quæ creasti, tuasque inexplicabiles gubernationes, gaudeo et exsulto, animique voluptate linguam in hymnorum cantum impello.

Vers. 6. « Quam magnifica sunt opera tua, Domine! nimis profundæ factæ sunt cogitationes tuæ. » Symmachus vero sic: *Valde profundæ sunt cogitationes tuæ*. Aquila vero et Theodotio: *Profundæ factæ sunt*. C Tua enim opera, inquit, magna et admirabilia sunt (nam illud *quam*, amplificationem significat), sapientia autem tua inaccessam profunditatem habet. Quænam enim mens tuæ providentiæ rationes æstimare potest? Sed nos hoc quidem, et ignaros docemus. Cæterum qui mente orbati rationisque expertes sunt, nec scire volunt, nec discere ab aliis dignantur. Hæc enim infert.

Vers. 7. « Vir insipiens non cognoscet, et stultus non intelliget hæc. » Diversis modis hæc dixit: quod is qui mente laborat, et prudentia privatus **1266** est, nihil horum cognoscit, neque de his quidquam audire vult.

D Vers. 8. « Cum exorti fuerint peccatores sicut fenum, et apparuerint omnes qui operantur iniquitatem, ut intereant in sæculum sæculi. » *Apparuerint*, Aquila *floruerint* dixit, eodemque modo Sym-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[92] cod. 1 ἐπεί. [93] *Ψαλμός*. cod. 1 præm. παρών. [94] *Ταῦτα*. cod. 2 πάντα. [95] *Ἐξομολ.* codex uterque præm. τὸ, ut in textu τῶν Ο'. [96] *Ἐπωφελές*. cod. 1 præm. Ὁρᾷς ὅτι κοινὴν ἐξομολόγησιν προτίθησι ταύτην τὴν ᾠδήν. *Vides hoc canticum instar communis confessionis proponi.* [97] *Φησί*. cod. 1 præm. γάρ. [98] *Περὶ ἡμᾶς*. cod. 1 ὑπὲρ ἡμῶν. [99] *Χρωμ.* cod. 1 add. Καὶ τῇ τῆς διανοίας κατανύξει διὰ πάντων τὴν Δεκάλογον φυλακτέον· πρὸς τὸ μὴ τῇδε κἀκεῖσε κλίνειν τὸν τήνδε τὴν ἱκετείαν προσφέροντα, ἀλλά. Sequ. δίκαιον, κ. τ. λ. *Et cum animi compunctione omnia Decalogi præcepta observanda esse, ne huc et illuc vagetur qui hanc instituit supplicationem, sed.* [1] *Σοί*. Abest a cod. 1. [2] *Τόν*. cod. 1 ὡς. [3] cod. uterque εὔφρανας, quæ est rec. lectio h. l. [4] cod. uterque διαλογισμοί. [5] *Ὁ — θαυμαστά*. Des. in cod. 1. [6] *Οὕτως*. Abest a cod. 1, 2. [7] *Ἱκανός*. cod. 1 add. γενήσεται. [8] *Τοῦτο καὶ τούς*. cod. 1 τούτους ἴσμεν καὶ τούς. [9] *Οὐ*. cod. 2 add. μή. [10] *Εἴρηκεν*. cod. 1 add. ὁ προφήτης. [11] *Καί*. Abest a cod. 1. [12] *Τούτων*. cod. 1 præm. καί. [13] *Περὶ τούτων*. Des. in cod. 2. [14] *Καὶ διέκ.* Hebr.: *Et cum floruerint*. Aqu. et Symm. καὶ ἤνθησαν. [15] *Ἀνομ.* In cod. 1 sequuntur ea, Τὸ διέκυψαν — Σύμμαχος, quæ post verba textus a Sirmondo posita sunt. [16] *Τὸ διέκ.* cod. 2 τὸ δὲ ἔκυψαν.

machus. Noluerunt intelligere insipientes, quoniam veluti fenum floruerunt, et instar herbæ viridis e terra apparuerunt iniquitatis operarii, sempiternumque interitum post præsentem felicitatem reportabunt. Qui vero felices seipsos vocarunt, et putari voluerunt, brevi miserrimum finem suum intuebuntur.

VERS. 9, 10. « Tu autem altissimus in æternum, Domine. Quoniam ecce inimici tui, Domine, quoniam ecce inimici tui peribunt, et dispergentur omnes qui operantur iniquitatem. » Nam illi quidem feni instar marcescunt et intereunt : tu vero omnium imperium habes, cum sublimior sis omnibus, et suppliciis subjicis eos qui stultitia detinentur.

VERS. 11. « Et exaltabitur sicut unicornis cornu meum. » Nos vero, qui tui cognitionem habemus, tuorum hostium eversionem contemplati, in te gloriabimur et exsultabimus : **1267** quippe qui a multorum deorum errore liberati sumus, et te qui vere Deus es, adoramus, [cornu crucis ceu arma contra afflictiones et dæmonas sumentes.] Unicornem enim rursus hoc loco in medium attulit, ut per unicum cornu unum Deum ostenderet. Ut enim illud animal a natura unum accepit cornu, sic pietatis alumni unam divinitatem venerantur. « Et senectus mea in oleo pingui. » Symmachus autem sic : *Vetustas mea sicut oliva florida.* Florebo enim, et senium deponam, florentemque olivam imitabor, et, secundum Septuaginta, veluti quodam oleo impinguabor voluptate.

VERS. 12. « Et despexit oculus meus inimicos meos, et insurgentibus in me malignantibus audiet auris mea. » Pro *despexit*, Symmachus et Theodotio, et Hebræus ipse, *inspiciet* dixerunt. Ea enim quæ dicta sunt, futurorum sunt vaticinatio : sed more suo usi Septuaginta, quæ futura erant tanquam facta interpretati sunt, in hoc etiam declarantes vaticinationis **1268** firmitatem. Nam sicut

A δὲ καὶ ὁ Σύμμαχος. Οὐκ [17] ἠβουλήθησαν συνιέναι [18] οἱ ἄφρονες, ὅτι ὁμοίως χόρτῳ ἤνθησαν [19], καὶ χλόῃ παραπλησίως ἀπὸ τῆς γῆς διέκυψαν οἱ τῆς ἀνομίας ἐργάται, καὶ [20] τὸν ὄλεθρον τὸν αἰώνιον μετὰ τὴν παροῦσαν εὐημερίαν [21] κομίσονται [22]. Ζηλωτοὺς [23] δὲ αὐτούς, καὶ μακαρίους καλέσαντες ὄψονται συντόμως ἑαυτῶν τὸ τρισάθλιον τέλος.

θ', ι'. « Σὺ δὲ ὕψιστος εἰς τὸν αἰῶνα, Κύριε. Ὅτι ἰδοὺ οἱ ἐχθροί σου, Κύριε [24], ὅτι ἰδοὺ οἱ ἐχθροί σου ἀπολοῦνται· καὶ διασκορπισθήσονται πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. » Ἐκεῖνοι [25] μὲν γὰρ χόρτῳ παραπλησίως μαραίνονταί τε καὶ φθείρονται· σὺ δὲ κατὰ πάντων [26] ἔχεις τὸ κράτος, πάντων ὑπέρτερος ὤν, καὶ τιμωρίαις ὑποβάλλων τοὺς παραπληξίᾳ κατεχομένους [27].

B ια'. « Καὶ ὑψωθήσεται ὡς μονοκέρωτος τὸ κέρας μου. » Ἡμεῖς δὲ οἱ τὴν σὴν ἐπίγνωσιν ἔχοντες, τὴν τῶν ἐχθρῶν σου κατάλυσιν θεασάμενοι γαυριάσομεν ἐπὶ σοὶ καὶ μεγαφρονήσομεν [28]· ἅτε δὴ τῆς πολυθέου πλάνης ἀπηλλαγμένοι, καὶ σὲ τὸν ὄντως ὄντα προσκυνοῦντες Θεόν, [[29] τὸ κέρας τοῦ σταυροῦ ὅπλον κατὰ παθῶν καὶ δαιμόνων δεξάμενοι.] Τὸν γὰρ μονόκερων [30] πάλιν ἐνταῦθα παρήγαγεν, ἵνα διὰ τοῦ ἑνὸς κέρατος τὸν ἕνα παραδηλώσῃ [31] Θεόν [32]. Ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνο τὸ ζῶον ἓν ἔλαβε παρὰ τῆς φύσεως κέρας, οὕτω τῆς εὐσεβείας οἱ τρόφιμοι μίαν προσκυνοῦσι θεότητα [33]. « Καὶ [34] τὸ γῆράς μου ἐν ἐλαίῳ [35] πίονι. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἡ παλαίωσίς* [36] *μου, ὡς ἐλαία εὐθαλής* [37]. Ἀνθήσω γὰρ [38], καὶ τὸ C γῆρας ἀποθήσομαι, ἐλαίαν [39] τεθηλυῖαν μιμήσομαι, καί, κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα [40], οἱόν τινι ἐλαίῳ πιανθήσομαι τῇ θυμηδίᾳ.

ιβ'. « Καὶ ἐπεῖδεν ὁ ὀφθαλμός μου ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου [41]· καὶ ἐν τοῖς ἐπανισταμένοις ἐπ' ἐμὲ πονηρευομένοις ἀκούσεται τὸ οὖς μου. » Τὸ [42] *ἐπεῖδε* καὶ ὁ Σύμμαχος, καὶ ὁ Θεοδοτίων, καὶ αὐτὸς ὁ Ἑβραῖος *ἐπόψεται* εἴρηκε. Μελλόντων γὰρ προῤῥήσεις τὰ λεγόμενα· ἀλλὰ συνήθως οἱ [43] ἑβδομήκοντα, ὡς γεγενημένα τὰ ἐσόμενα ἡρμήνευσαν· τὸ ἀναντίῤῥητον τῆς προῤῥήσεως [44] καὶ ἐν τούτῳ δηλοῦντες [45]. Ὥσ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[17] *Οὐκ.* cod. 1 οὐδὲ γάρ. [18] *Συνιέναι.* cod. 2 præm. φησί. [19] cod. 1 ἀνθήσαντες. [20] *Καὶ — αἰώνιον.* cod. 1 διὸ δὴ τὸν αἰώνιον ὄλεθρον. [21] *Εὐημ.* cod. 1 ζωήν. [22] *Κομ.* cod. 1 καρπώσονται. [23] *Ζηλωτοὺς — τέλος.* Des. in cod. 1. [24] *Κύριε — ἐχθροί σου.* Des. in cod. Vatic.. [25] *Ἐκεῖνοι.* cod. 1 præm. Εἴρηται ταῦτα καὶ περὶ τῶν θεοκτόνων· ἐπειδὴ τὸν τοῦ παντὸς ποιητὴν ἤμελλον προσφέρειν τῷ Πιλάτῳ, βοῶντες, ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν. *Dicta quoque sunt ista de Christi interfectoribus, quippe qui universi conditorem ad Pilatum adducentes clamaturi essent : Tolle, tolle, crucifige eum.* [26] *Πάντων.* cod. 1 add. αἰώνων. [27] *Κατεχ.* cod. 1 add. καὶ σὲ πολεμεῖν αἱρουμένους. [28] *Μεγαφρ.* cod. 1 μεγάλα φρονήσομεν ἐπὶ σοί. [29] E cod. 1. [30] *Τὸν γὰρ μονοκ.* cod. 1 τὸν μέντοι μονοκέρωτα. cod. 2 τὸν γὰρ μονοκέρωτον. [31] cod. 2 δηλώσῃ. [32] *Θεόν.* cod. 1 add. ἕνα δὲ ἀκούων, φιλομαθέστατε, τὴν ἄχραντόν μοι τριάδα νόει, τὴν ἐν Πατρί, καὶ Υἱῷ, καὶ Πνεύματι ἁγίῳ προσκυνουμένην τε καὶ θεολογουμένην. *Unum autem audiens, tu qui discendi cupidus es, purissimam intelligas Trinitatem, quæ in Patre, et Filio, et Spiritu sancto adoratur et docetur.* [33] *Θεότητα.* cod. 1 add. ἀδιαιρέτως φυλάττοντα τὰς ὑποστάσεις. *Quæ unica manet in tribus personis.* [34] *Καὶ — πίονι.* Hebr.: *Perfusus sum oleo virente*, s. recente. [35] *Ἐλαίῳ.* Hæc lectio, quam habent edit. Ald. et Compl., magis respondet textui Hebr. quam lectio rec. ἐλέῳ. [36] cod. 1 παλαιότης, ascripta tamen lectione altera. [37] *Εὐθ.* cod. 1 add. ἀντὶ τοῦ παλαιώθην ὡς ἐλαία εὐθαλής. *Idem quod, consenui ut oliva florida.* [38] *Γάρ.* cod. 1 δέ. [39] *Ἐλαίαν.* cod. 1 præm. καί. [40] *Κατὰ τοὺς ἑβδ.* Des. in cod. 1. [41] *Μου.* In cod. 1 proxima sunt illa, Τὸ ἐπεῖδε — εἴρηκε, quæ deinde post verba textus sequuntur. Pro εἴρηκε autem in cod. leg. εἰρήκασιν. [42] *Τὸ — εἴρηκε*, cod. 1 τὸ ἐπεῖδεν ἀντὶ τοῦ ἐποπτεύσει. [43] *Οἱ — ἡρμην.* cod. 1 τὰ ἐσόμενα ὡς γεγενημένα προθεωροῦσα ἡ θεία χάρις ἡρμήνευσε. [44] *Προῤῥ.* cod. 1 προαιρέσεως. [45] cod. 1 δηλοῦσα.

περ γὰρ ἀδύνατον τὰ γεγενημένα μὴ γεγενῆσθαι, οὕτως ἀδύνατον τὴν τοῦ Πνεύματος πρόῤῥησιν ἀπέραντον διαμεῖναι· λέγει τοίνυν, ὅτι Οὐ μόνον ὄψομαι τῶν ἀδίκων τὸ ἐπώδυνον τέλος, ἀλλὰ καὶ ἀκούσομαι πάντων τοῦτο [46] διαγγελλόντων, καὶ θαυμαζόντων τῆς τιμωρίας τὸ δίκαιον. Οὕτω μέν τοι διαιρεῖται· « Καὶ ἐν τοῖς ἐπανισταμένοις ἐπ' ἐμὲ πονηρευομένοις· » ἐνταῦθα δεῖ ὑποστίξαι, εἶτα ἐπαγαγεῖν, « ἀκούσεται τὸ οὖς μου. » Τῶν παρανομίᾳ [47] συζώντων, καὶ μυρία μοι τυρευόντων κακὰ τὸν ὄλεθρον πολλῶν διηγουμένων ἀκούσομαι.

ιγ'. « Δίκαιος ὡς φοίνιξ ἀνθήσει, ὡσεὶ [48] κέδρος ἡ ἐν τῷ Λιβάνῳ πληθυνθήσεται. » Οἱ μὲν οὖν ἁμαρτωλοὶ, χόρτῳ παραπλησίως ἀνθήσαντες, συντόμως ἀπέσβησάν τε καὶ διεφθάρησαν· ὁ δὲ δίκαιος τῆς μὲν κέδρου τὸ δασὺ, καὶ θερμὸν, καὶ θρέψιμον [49], τοῦ δὲ φοίνικος μιμήσεται [50] τὸ ὑψίκομόν τε καὶ κάρπιμον. Διαρκεῖ δὲ ἀμφότερα καὶ ἐπὶ πλεῖστον διαμένοντα [51] χρόνον, χρόνου δὲ καὶ εἰς αὔξησιν δεῖται. Τοιαύτη καὶ ἡ τῆς ἀρετῆς φυτουργία, πόνῳ πολλῷ καὶ χρόνῳ φυομένη, ἀλλ' [52] εἰς ὕψος αἰρομένη, ὥριμόν τε καὶ ἥδιστον φέρουσα τὸν καρπὸν, καὶ σκέπην ἱκανὴν τῷ κεκτημένῳ παρέχουσα. [[53] Ὡς ἐν θείῳ παραδείσῳ καταφυτεύεται ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο γὰρ διὰ τῶν ἑξῆς σαφέστερον λέγει τῷ εἰπεῖν·]

ιδ'. « Πεφυτευμένοι ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου· ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐξανθήσουσιν. » Οὗτοι δὲ, φησὶν, οἱ τούτοις ἀπεικασμένοι τοῖς δένδροις φυτουργὸν μὲν [54] ἔχουσι τὸν Θεὸν, παράδεισον [55] δὲ τὸν θεῖον νεών.

ιε', ις'. « Ἔτι [56] πληθυνθήσονται [57] ἐν γήρει πίονι [58], καὶ εὐπαθοῦντες [59] ἔσονται. Τοῦ ἀναγγεῖλαι ὅτι εὐθὺς Κύριος ὁ Θεὸς [60] ἡμῶν [61] καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ [62]. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἔτι καρποφορήσουσι γηρῶντες, πίονες καὶ εὐθαλεῖς ἔσονται, ἀπαγγέλλοντες* [63] *ὅτι ὀρθὸς Κύριος ὁ περιφράσσων με· καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ.* Ἐν τῷ μέλλοντι γὰρ βίῳ τὴν ἐπηγγελμένην ἀπολαμβάνοντες [64] τελειότητα, πλείονά τε καὶ πίονα προσοίσουσι τῷ Θεῷ τὸν καρπὸν, τὴν δικαίαν αὐτοῦ [65] ψῆφον ὑμνοῦντες. Τὴν γὰρ νῦν κεκρυμμένην οἰκονομίαν τηνικαῦτα φανερουμένην ὁρῶντες, καὶ τὴν σοφίαν θαυμάσουσι, καὶ τὸ δίκαιον ἀνυμνήσουσι. *Γῆρας* μέντοι τὴν τελειότητα κέκληκε. Τέλειον γὰρ

A fieri non potest ut ea quæ facta sunt, infecta sint, sic etiam fieri non potest ut Spiritus sancti vaticinatio finem non assequatur. Dicit igitur : Non modo impiorum calamitosum finem cernam, verum etiam auribus percipiam cunctos hoc enarrantes, et pœnæ justitiam laudantes. Sic itaque dividendum : « Et insurgentibus in me malignantibus ; » hic oportet distinguere, deinde subjungere, « audiet auris mea. » Audiam multis enarrantibus interitum eorum qui inique vivunt, et qui innumera mala in me machinati sunt.

VERS. 13. « Justus ut palma florebit, et sicut cedrus quæ in Libano est multiplicabitur. » Peccatores igitur feni instar cum floruissent, brevi exstincti et corrupti sunt. Justus vero cedri densita- B tem, et calorem, et vim nutriendi, palmæ vero altas comas et fertilitatem imitabitur. Utræque autem diuturno tempore permanent, et tempore ad crescendum indigent. Talis etiam est virtutis plantatio, quæ multo labore et tempore nascitur : sed in altitudinem erecta tempestivum dulcissimumque fert fructum, copiosamque umbram possessori præbet. [Tanquam in paradiso plantatur in domo Dei. Hoc enim apertius dicit in sequentibus :]

VERS. 14. « Plantati in domo Domini in atriis domus Dei nostri florebunt. » Hi autem, inquit, qui arboribus his comparati sunt, agricolam quidem habent **1269** Deum, viridarium vero divinum C templum.

VERS. 15, 16. « Adhuc multiplicabuntur in senectute uberi, et bene patientes erunt. Ut annuntient rectum esse Dominum Deum nostrum, et non esse iniquitatem in eo. » Symmachus autem sic : *Adhuc senes fructum ferent, opimi et floridi erunt, annuntiantes rectum esse Dominum, qui munit me, et non est injustitia in eo.* Nam in futura vita promissam perfectionem accipientes, multum et pinguem Deo afferent fructum, justam ejus sententiam laudantes. Gubernationem enim, quæ nunc occulta est, tunc apertam cernentes, et sapientiam laudabunt, et justitiam celebrabunt. *Senectutem* ergo perfectionem vocavit. Perfectum etenim nos quoque senem appellamus : imperfectum vero juvenem.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[46] cod. 2 τούτων. [47] cod. 2 πονηρίᾳ. [48] cod. 1 ὡς ἡ, quæ est rec. lectio h. l. [49] cod. 2 θρέψιν. [50] *Μιμ.* cod. 2 κομίσεται. [51] cod. 2 διαμένει. [52] *Ἀλλ'.* cod. 1 καί. [53] E cod. 1. [54] *Μέν.* cod. 1 καλόν. [55] *Παράδεισον — νεών.* cod. 1 : Αὐτοῦ γάρ ἐστι τοῦ Σωτῆρος ἡ φωνή· « Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα· ὁ Πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι. » Παράδεισον δὲ κἀνταῦθα λέγει τὸν θεῖον νεών· περὶ οὗ Παῦλος φάσκει· « Οὐδὲ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν. *Ipsius enim Salvatoris hæc est vox* (Joan. XV, 1) : « *Ego sum vitis, vos estis palmites : Pater meus est vinitor.* » *Paradisum autem hic etiam vocat sanctum templum, de quo Paulus dicit* (Hebr. XIII, 14) : « *Nec enim manentem hic habemus urbem, sed futuram quærimus.* » [56] *Ἔτι.* Ita leg. in cod. Alex., juxta textum Hebr., qui habet עוֹד. In cod. Vatic. est τότε. cod. Aug. 2 habet ἐκεῖ. [57] *Πληθ.* Hebr. יְנוּבוּן, *fructum ferent.* Symm. et Theodot. καρποφορήσουσι. [58] *Πίονι.* Hebr. דְשֵׁנִים, *pingues.* Symm. et Theodot. πίονες. Post πίονι in cod. 2 sequitur : Ἐκεῖ· ποῦ; Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐκεῖ, φησὶ, καταγηράσουσιν οἱ πιστοὶ, πιαινόμενοι τῷ σώματι καὶ τῷ αἵματι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. *Ibi, ubi? in Ecclesia. Ibi, inquit, ad senectutem perveniunt fideles, pingues facti corpore ac sanguine Jesu Christi.* [59] *Εὐπ.* Hebr. רַעֲנַנִּים, *virides*, s. vegeti. Symm. εὐθαλεῖς. [60] *Ὁ Θεὸς ἡμῶν.* Hebr. צוּרִי, *petra mea.* Symm. ὁ περιφράσσων με. [61] *Ἡμῶν.* cod. Vatic. habet μου. [62] *Αὐτῷ.* cod. 1 add. καρποφορήσουσι γὰρ μέχρι γήρως βαθυτάτου, καὶ εὐθαλεῖς ἔσονται. *Fructum enim ferent usque ad decrepitam senectutem, et floridi erunt.* [63] *Ἀπαγγ.* cod. 2 præm. καί. [64] cod. 2 ἀπολαβόντες. [65] *Αὐτοῦ.* cod. 2 τοῦ Θεοῦ.

Per vetustatem igitur, futuram demonstravit perfectionem, in qua justitiæ fructus **1270** multiplex producetur, Deique justitia omnibus perspicua fiet.

A καὶ ἡμεῖς τὸν γεγηρακότα καλοῦμεν, ἀτελῆ δὲ τὸν νέον. Διὰ τοῦ γήρους [66] τοίνυν τὴν μέλλουσαν παρεδήλωσε [67] τελειότητα, ἐν ᾗ φυήσεται πολλαπλάσιος ὁ τῆς δικαιοσύνης καρπὸς, καὶ τοῦ Θεοῦ τὸ δίκαιον δῆλον πᾶσι γενήσεται.

INTERP. PSALMI XCII.

« Laus cantici Davidi. Sine titulo apud Hebræos. » Verba : *Sine titulo apud Hebræos*, non habentur in Hexaplo, nec apud Eusebium. Mutationem hominum psalmus præcinit. Deus enim est immutabilis et invariabilis, semper uno eodemque modo se habens. Non enim modo quidem regnat, modo regnum non habet : sed natura quidem semper est rex, etsi non semper hoc hominibus apertum fuit. Nam diutissime ipsum ignorantes plerique, cultum qui Deo congruebat, idolis detulerunt : post incarnationem autem Dei et Salvatoris nostri, instar luminis divina cognitio totum terrarum orbem pervasit. [Ipse enim est lux vera, quæ illuminat omnem hominem qui in mundum venit. Propterea dicit propheta, cujus animus futura prævidebat :]

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ϞΒ' ΨΑΛΜΟΥ.

« Αἶνος ᾠδῆς τῷ Δαβὶδ, ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις. [68] » Τὸ *Ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις* οὐκ ἔστιν ἐν τῷ ἑξαπλῷ, οὔτε παρ' Εὐσεβίῳ. Τὴν τῶν ἀνθρώπων μεταβολὴν ὁ ψαλμὸς [69] προθεσπίζει. Ὁ Θεὸς γὰρ ἄτρεπτός [70] τε καὶ ἀναλλοίωτος, ἀεὶ ὡσαύτως καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχων. Οὐ γὰρ νῦν μὲν βασιλεύει, νῦν δὲ βασιλείαν οὐκ ἔχει · ἀλλὰ φύσει μὲν ἐστιν ἀεὶ βασιλεὺς [71], οὐκ ἀεὶ δὲ τοῦτο δῆλον τοῖς ἀνθρώποις
B γεγένηται. Ἐπὶ πλεῖστον γὰρ χρόνον οἱ πλείους αὐτὸν ἀγνοήσαντες, τὴν τῷ Θεῷ προσήκουσαν θεραπείαν τοῖς εἰδώλοις προσήνεγκαν · μετὰ δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ [72] καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνανθρώπησιν, δίκην φωτὸς εἰς πᾶσαν [73] τὴν οἰκουμένην ἡ θεογνωσία διέδραμεν. [[74] Αὐτὸς γάρ ἐστι τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Διὰ δὴ ταῦτά φησιν ὁ προφητικὸς νοῦς προθεωρῶν·]

Vers. 1. « Dominus regnavit, decore indutus est. » Quoniam enim Christi passio tristis visa est iis qui fructum hinc manantem sciebant, ita ut propheta exclamaret : « Et vidimus ipsum, et non habebat speciem, neque decorem, sed species ejus despecta, deficiens præ filiis **1271** hominum [b]; » postquam vero [e Virgine natus, sponte crucis supplicium sustinuit, et] in cœlos rediit, radios Deo dignos emisit : merito propheta exclamat : « Dominus regnavit, decore indutus est. » Non enim quæ non habebat assumpsit, sed quæ habebat demonstravit. Simili modo et ad Patrem * dixit : « Clarifica me, Pater, claritate quam habui apud te priusquam mundus fieret [c]. » [Non quasi ab omni gloria destitutus fuisset post incarnationem :

α'. « Ὁ [75] Κύριος ἐβασίλευσεν, εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο. » Ἐπειδὴ [76] γὰρ τὸ πάθος σκυθρωπὸν ὤφθη τοῖς [77] τὸν ἐντεῦθεν φυόμενον καρπὸν ἐπισταμένοις, ὡς βοᾷν τὸν προφήτην, « Καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ, τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων · »
C μετὰ δὲ τὴν [[78] ἐκ Παρθένου γέννησιν καὶ τὸν ἑκούσιον σταυρὸν καὶ τὴν] εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον, τὰς θεοπρεπεῖς ἀφῆκεν ἀκτῖνας · εἰκότως ὁ προφήτης βοᾷ, « Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο [79]. » Οὐ γὰρ ἃ μὴ εἶχεν ἔλαβεν, ἀλλ' ἅπερ εἶχεν ὑπέδειξεν. Οὕτω καὶ πρὸς τὸν οἰκεῖον πατέρα φησὶν, [[80] « Πάτερ, δόξασόν με ἐν τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον παρὰ σοὶ πρὸ τοῦ τὸν κόσμον γενέσθαι. [[81] Οὐκ ἄδοξος μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν · ἀλλ' ἵνα μαρτυρηθῇ τὸ οὐ-

[b] Isa. LIII, 2, 3. [c] Joan. XVII, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[66] cod. 1 γήρως. [67] cod. 2 ἐδήλωσε. [68] *Αἶνος — Ἑβραίοις*. cod. 1 Εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου, ὅτε κατῴκιστο ἡ γῆ · αἶνος τῷ Δαβίδ. *In diem Sabbati, quando condita est terra. Laus Davidi*. Hæc inscriptio propius accedit ad eam quæ in textu τῶν O' legi solet : sed pro σαββάτου in cod. Vatic. legitur προσαββάτου, et pro κατῴκιστο ibidem est κατῴκισται. [69] *Ψαλμός*. cod. 1 præm. παρών. [70] *Ἄτρεπτος*. cod. 1 add. ὤν. [71] *Βασ*. cod. 1 præm. ἐστί. [72] *Θεοῦ*. cod. 1 add. λόγου. [73] cod. 2 ἅπασαν. [74] E cod. 1. [75] *Ὁ*. Abest a cod. 2. [76] *Ἐπειδὴ — κόσμον γενέσθαι*. Hæc Eusebio tribuuntur apud Cord. t. II, p. 915; diversa autem sunt ab illis quæ habet Montf. in Collect. nova Patrum, p. 616. [77] *Τοῖς — ἐπισταμ*. Des. in cod. 1. In cod. 2 ponitur καὶ ante τοῖς. [78] E cod. 1. [79] *Εὐπρ. ἐνεδ*. cod. 1 : Οὐκ ἀρχὴν τῆς βασιλείας ἀπὸ του σταυροῦ δεξάμενος. · ἄπαγε · ἀεὶ γὰρ ἦν σὺν Πατρὶ, καὶ οὐδέποτε κεχώριστο διὰ τὸ τῆς οὐσίας ἄτμητον. Ἔχων οὖν τὴν βασιλείαν συνάναρχον κατεβασίλευσε διὰ τοῦ πάθους, καταργήσας ἐν αὐτῷ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον. Τὸ δὲ « ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν » οὐκ ἀρχὴν τῆς βασιλείας ἀπὸ τοῦ σταυροῦ δεξάμενος · ἀεὶ γὰρ συνάναρχον ἔσχε τὴν βασιλείαν. Μετὰ δὲ τὸ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγεῖν τὰ πάντα, καὶ δημιουργῆσαι τὸν πρῶτον ἄνθρωπον · δι' ὃν ὡς φιλάνθρωπος ἄνθρωπος εἵλετο γενέσθαι, βασιλεύει τῶν οἰκείων κτισμάτων. Διὰ δὴ ταῦτά φησιν ὁ Προφήτης · « Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν. » Εἶτά φησιν· « Εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο. » Εἴρηται ἡμῖν ἄτρεπτον τὸ Θεῖον · ἀλλὰ τὸ εἰπεῖν « Εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο » τὴν τῶν ἀνθρώπων δηλαδὴ σωτηρίαν. » *Non ac si post crucem demum regnandi initium habuisset, absit : semper enim erat cum Patre, nec unquam ab illo sejunctus, quia indivisibilis est essentia. Cum itaque regnum etiam haberet initii expers, regnavit quoque per passionem, qua abolevit eum qui mortis habebat imperium, hoc est diabolum. Hinc illud : « Dominus regnavit » non ita est intelligendum, ac si cum cruce initium cepisset imperium : nam coæternum habuit regnum. Sed postquam omnia ea quæ non erant, esse cœperunt, et ipsemet primum produxit hominem, cujus causa, pro suo erga homines amore, homo nasci voluit, imperium exercet in suas creaturas. Propterea dicit Propheta : « Dominus regnavit. » Deinde dicit, « decore indutus est. » Jam dictum est a nobis essentiam divinam esse immutabilem ; si itaque dicit : « Decore indutus est, » de hominum salute hæc intelligenda sunt.* [80] Ex utroque cod. [81] E cod. 1.

A τός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα, αὐτοῦ ἀκούετε.] « Ἐνεδύσατο Κύριος δύναμιν, καὶ περιεζώσατο. » Ὅτι [82] Χριστὸς Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία, σαφῶς [83] ἡμᾶς ὁ θεῖος [84] Παῦλος ἐδίδαξε. Τοιγαροῦν οὐχ ἑτέρωθεν ποθὲν ἐδέξατο δύναμιν, ἣν μὴ πρότερον εἶχεν, ἀλλὰ τῇ οἰκείᾳ δυνάμει κατὰ τῶν πολεμίων ἐχρήσατο· σχηματίζει δὲ αὐτὸν ὁ προφητικὸς λόγος, οἷόν τινα βασιλέα βασιλικὴν πανοπλίαν περιβαλλόμενον, καὶ ζώνῃ χρώμενον, καὶ κατὰ τῶν πολεμίων ἀγωνιζόμενον [85]. Εἶτα [86] δείκνυσι τὰ [87] ἐντεῦθεν γινόμενα κατορθώματα [88]. Καὶ γὰρ ἐστερέωσε τὴν οἰκουμένην, ἥ τις οὐ σαλευθήσεται. » Ἑδραίαν, φησὶ, τὴν οἰκουμένην ἀπέφηνε, καὶ στεῤῥὰν, τὸ βέβαιον τῆς θείας γνώσεως [89] ἔχουσαν, καὶ τῆς τοῦ ψεύδους πλάνης ἀπηλλαγμένην. Οὐκέτι γὰρ οἱ ἄνθρωποι, B νῦν μὲν τούτους, νῦν δὲ ἐκείνους τοὺς θεοὺς προσκυνοῦσιν, ἀλλὰ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ τὸ σέβας προσφέρουσιν [90].

β'. « Ἕτοιμος ὁ θρόνος σου ἀπὸ τότε, ἀπὸ τοῦ αἰῶνος σὺ εἶ. » Οὐ νῦν, φησὶ, τῆς [91] βασιλείας ἐδέξω χειροτονίαν, ἀλλ' ἀΐδιον ἔχεις τὸ κράτος, καὶ τὴν βασιλείαν αἰώνιον· καὶ περὶ μὲν τῆς βασιλείας, καὶ ἐν τῷ μ' καὶ δ' ἔφη ψαλμῷ· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος [92]. » Τὸ δὲ ἀναλλοίωτον αὐτοῦ, καὶ ἄτρεπτον, ἐν τῷ ρα' ψαλμῷ, πάλιν ἡμᾶς ἐδίδαξε· « Σὺ γὰρ αὐτὸς [93] εἶ, φησὶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. [[94] Εἰ γὰρ καὶ ἄνθρωπος ἐγένου, οὐκ ἐνδεὴς τῆς θεότητος, οὐδὲ τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐχωρίσθης· μία γὰρ οὐσία τῆς ἀχράντου Τριάδος· μία βασιλεία, μία κυριότης.] C Ἀμφοτέρας μέντοι τὰς μαρτυρίας ὁ μακάριος [95] Παῦλος προσήρμοσε τῷ Δεσπότῃ Χριστῷ [96].

γ'. « Ἐπῆραν οἱ ποταμοὶ, Κύριε, ἐπῆραν οἱ ποταμοὶ φωνὰς αὐτῶν, ἀροῦσιν [97] οἱ ποταμοὶ ἐπιτρίψεις αὐτῶν [98]. » *Ποταμοὺς* τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους καλεῖ, καὶ τοὺς μετ' [99] ἐκείνους δεξαμένους [1] τὸ κήρυγμα. Οὗτοι γὰρ ποταμῶν δίκην ἅπασαν [2] ἀνθρώποις τὴν ἀρδείαν προσήνεγκαν. Οὕτως αὐτοὺς καὶ ὁ μακάριος προσηγόρευσεν Ἀββακοὺμ [3]· « Ποταμῶν [4] ῥαγήσεται γῆ, » τουτέστι διαιρεθήσεται, καὶ τὴν ἀρδείαν δέξεται. Οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἔφη· « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφὴ, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος. Οὗτοι τοίνυν οἱ ποταμοὶ ἐπῆραν αὐτῶν τὴν φωνὴν, D τὰ θεῖα κηρύττοντες δόγματα [5], καὶ τὰς οἰκείας πορείας ποιούμενοι. *Τρίψεις* [6] γὰρ τὰς τρίβους ἐκάλεσεν. Ἐπειδὴ γὰρ πέφυκε τῶν ὑδάτων ἡ φύσις τρίβειν τὴν ὑποκειμένην γῆν, καὶ πορείαν ἐργάζεσθαι,

sed ut testimonio confirmaretur illud : « Hic est Filius meus dilectus, in quo beneplacitum habeo, illum audite [d]. »] « Indutus est Dominus fortitudine, et præcinxit se. » Christum esse Dei potentiam, et Dei sapientiam, manifeste nos divinus Paulus docuit [e]. Quare non aliunde potentiam accepit, quam non **1272** prius habebat, sed propria potentia in hostes usus est. Ipsum autem describit propheticus sermo, veluti quemdam regem, armis omnibus indutum, cinguloque ornatum, et adversus hostes dimicantem. Deinde ostendit recte acta quæ hinc procedunt. « Etenim firmavit orbem terræ, qui non commovebitur. » Stabilem, inquit, et firmum orbem reddidit, divinæ cogitationis firmitatem adeptum, et a falso errore liberatum. Non amplius enim homines, nunc quidem hos, nunc illos deos honorant, sed vero Deo cultum deferunt.

VERS. 2. « Parata est sedes tua ex tunc, a sæculo tu es. » Non nunc, ait, regni electionem accepisti, sed æternum habes imperium, et regnum sempiternum. Ac de regno quidem etiam in quadragesimo quarto psalmo testatus est : « Thronus tuus, o Deus, in sæculum sæculi [f]. » Quod vero immutabilis sit et invariabilis, in centesimo primo psalmo rursus nos docuit : « Tu enim, inquit, idem ipse es, et anni tui non deficient [g]. » [Etsi enim homo natus fueris, tamen non caruisti divina indole, nec a Patre aut Spiritu sancto sejunctus fuisti : una enim purissimæ Trinitatis est essentia, unum est regnum, unum est dominium.]Utraque porro testimonia beatus Paulus ad Dominum Christum retulit [h].

VERS. 3. « Elevaverunt flumina, Domine, **1273** elevaverunt flumina voces suas : elevabunt flumina illisiones suas. » *Fluvios* vocat sacros apostolos, eosque, qui post illos Evangelii prædicationem susceperunt. Hi enim fluviorum instar omnem irrigationem hominibus attulerunt. Sic ipsos beatus etiam Habacuc appellavit : « Fluminibus terra scindetur [i], » hoc est, dividetur, et irrigationem accipiet. Sic etiam Dominus ait : « Qui credit in me, quemadmodum dicit Scriptura, flumina ex ventre ejus fluent aquæ vivæ [j]. » Hi igitur fluvii extulerunt vocem suam, divina prædicantes dogmata, et propria itinera facientes. *Illisiones* enim semitas nuncupavit. Quoniam enim solet aquarum natura subjectam terram terere, semitamque efficere, merito * illisionem aquarum iter vocavit : quia primi illi, qui-

[d] Luc. IX, 35. [e] I Cor. I, 24. [f] Psal. XLIV, 6. [g] Psal. CI, 27. [h] Hebr. I, 8, 12. [i] Habac. III, 10. [j] Joan. VII, 38.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[82] *Ὅτι.* cod. 1 add. δέ. [83] *Σαφῶς — ἐδίδαξε.* cod. 1 παντὶ σθένει δῆλον. *Unicuique potest notum esse.* [84] *Θεῖος.* Abest a cod. 2. [85] *Ἀγων.* Sequuntur nonnulla apud Cord. t. II, p. 915 seq. [86] *Εἶτα.* cod. 2 ἔτι. [87] *Τά.* cod. 2 præm. *καί.* [88] *Κατορθ.* cod. 1 add. καὶ τίς οὗτος; ὁ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. *Quis autem est ille? Crucifixus.* [89] *Θείας γνώσεως.* cod. uterque ἀληθείας. [90] cod. 2 προσάγουσιν. [91] *Τῆς.* cod. 2 præm. τήν. [92] *Τοῦ αἰῶνος.* Des. in cod. 2. [93] *Αὐτός.* cod. 2 præm. ὁ. [94] E cod. 1. [95] *Μακ.* cod. 2 θεσπέσιος. [96] *Χριστῷ.* cod. 1 add. τῷ σαρκωθέντι Θεῷ Λόγῳ. [97] *Ἀροῦσιν — αὐτῶν.* Des. in cod. 1 et in textu τῶν Ο'. Exstant tamen ista in textu Hebr. [98] *Ἐπιτρ. αὐτῶν.* Hebr. דכים, *fragorem suum.* Aqu. βάθη αὐτῶν, profunda sua. [99] *Μετ'.* cod. 2 κατ'. [1] cod. 2 διαδεξαμένους. [2] cod. 2 ἅπασιν. [3] *Ἀββ.* cod. 2 Μωϋσῆς. [4] *Ποταμῶν.* cod. 1 add. λέγων. [5] *Κηρ. δόγματα.* cod. 1 διδάγματα λέγοντες, ascripta tamen altera lectione. [6] cod. 1 ἐπιτρίψεις.

bus divina prædicatio credita fuit, viam secundis præpararunt, et expeditam facilemque doctrinam reddiderunt.

VERS. 4. « A vocibus aquarum multarum, mirabiles elationes maris. » Quemadmodum magnis fluminibus in pelagus influentibus, et in arena undarum impetum inhibentibus, marinæ undæ in multum spatium ob fluvialium aquarum pugnam reflectuntur : **1274** sic et dulci et potabili apostolorum doctrina ad falsum amarumque orbis mare perlata, tempestas quædam exorta fuit, et fluctus continui consurrexerunt. Hoc etiam beatus Habacuc vaticinatus est. Cum enim dixisset : « Fluminibus terra scindetur, videbunt te, et dolebunt populi, » dividens aquas itineris, subdidit : « Dedit abyssus vocem suam, altitudo cogitationis ejus [k]. » Hac perturbatione unaquæque civitas referta fuit. Ipsius enim Domini est vox : « Non veni mittere pacem in terram, sed gladium, separare hominem a proximo suo, filium a patre suo, filiam a matre sua, sponsam a socru sua [l]. » Verum principium quidem divinæ prædicationis tempestatem habuit : nunc vero maris Dominus procellam increpuit, et in auram constitit, et siluerunt fluctus ejus, et facta est tranquillitas magna. *Mirabilis in altis Dominus.* Aquila autem sic : *Maximus in altitudine Dominus.* Valde accommodate autem hoc supradictis apposuit, ejus qui perfecit vires ostendens. Nam maximus et altissimus est; et Dominus, et potentiam habens, nec lingua explicandam, nec mente comprehendendam. [*Altos* autem vocat magnos patriarchas, prophetas, sanctos apostolos et quotquot sunt illis similes.

VERS. 5. « Testimonia tua, Domine, admodum credibilia facta sunt. » Omnia autem hæc olim annuntiasti **1275** et per tuos sanctissimos prophetas prædixisti. Effectuum autem testimonio veritas constat. Recte vero additum est *admodum*. Quasi dicat : Ne minima quidem falsitas in vaticinationibus deprehendi potest : sed accurate omnia quæ nunc cernuntur, prædicta fuerunt. « Domum tuam decet sanctimonia, o Domine, in longitudine dierum. » Porro hoc omnium bonorum maximum et pulcherrimum est, quod non ad tempus bonorum delectatio concessa sit, neque temporibus quibus-

A εἰκότως τρίψιν τῶν ποταμῶν τὴν πορείαν ἐκάλεσεν· οἱ γὰρ πρῶτοι πιστευθέντες τὸ κήρυγμα τὴν ὁδὸν δευτέροις [7] ηὐτρέπισαν, καὶ ἄπονον αὐτοῖς καὶ ἀταλαίπωρον τὴν διδασκαλίαν ἐπραγματεύσαντο.

δʹ. « Ἀπὸ [8] φωνῶν ὑδάτων πολλῶν, θαυμαστοὶ οἱ μετεωρισμοὶ τῆς θαλάσσης. » Καθάπερ τῶν [9] μεγάλων ποταμῶν εἰς [10] τὸ πέλαγος εἰσβαλλόντων, καὶ τὴν κατὰ τῆς ψάμμου τῶν κυμάτων προσβολὴν ἐπεχόντων, ἐπὶ πλεῖστον κυρτοῦται τὰ κύματα τῇ μάχῃ τῶν ποταμίων ῥευμάτων· οὕτω καὶ [11] τῆς γλυκείας καὶ ποτίμου τῶν ἀποστόλων διδασκαλίας τῇ ἀλμυρᾷ καὶ πικρᾷ τῆς οἰκουμένης θαλάττῃ προσφερομένης, ζάλη τις [12] ἐγένετο, καὶ κύματα ἐπάλληλα [13] διανίστατο. Τοῦτο καὶ ὁ μακάριος προείρηκεν Ἀββακούμ [14]. Εἰρηκὼς γάρ, « Ποταμῶν ῥαγήσεται γῆ,
B ὄψονταί σε καὶ ὠδινήσουσι λαοί, » σκορπίζων ὕδατα πορείας, ἐπήγαγεν· « Ἔδωκεν ἡ ἄβυσσος φωνὴν αὐτῆς, ὕψος φαντασίας αὐτῆς. Τῆς τοιαύτης ἅπασα πόλις ἐπέπληστο [15] ζάλης· αὐτοῦ γάρ ἐστι τοῦ Κυρίου φωνή, « Οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην εἰς τὴν οἰκουμένην [16], ἀλλὰ μάχαιραν, διχάσαι ἄνθρωπον ἀπὸ πλησίον [17] αὐτοῦ, υἱὸν ἀπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, θυγατέρα ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς, νύμφην [18] ἀπὸ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς. » Ἀλλ' ἡ μὲν ἀρχὴ τοῦ κηρύγματος εἶχε τὴν ζάλην· νῦν δὲ ὁ τῆς θαλάττης δεσπότης ἐπετίμησε τῇ καταιγίδι, καὶ ἔστη εἰς αὔραν, καὶ ἐσίγησε τὰ κύματα αὐτῆς, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη. « Θαυμαστὸς ἐν ὑψηλοῖς ὁ Κύριος. » Ὁ δὲ Ἀκύλας οὕτως [19]· *Ὑπερμεγέθης ἐν ὕψει Κύριος.* Μάλα
C δὲ ἀκολούθως τοῦτο τοῖς εἰρημένοις προστέθεικε, τοῦ κατορθοῦντος [20] δεικνὺς τὴν ἰσχύν. Ὑπερμεγέθης γάρ ἐστι, καὶ ὕψιστος, καὶ Κύριος, καὶ δύναμιν ἔχων, οὔτε γλώττῃ μετρητήν, οὔτε διανοίᾳ καταληπτήν, [[21] *Ὑψηλοὺς* δὲ καλεῖ τοὺς μεγάλους πατριάρχας, προφήτας τε καὶ τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς κατ' ἐκείνους ἅπαντας.

εʹ. « Τὰ μαρτύριά σου Κύριε, ἐπιστώθησαν σφόδρα. » Ταῦτα δὲ ἅπαντα ἄνωθεν προεθέσπισας [22], καὶ διὰ τῶν ἁγίων σου προφητῶν προεκήρυξας [23]. Τῇ δὲ μαρτυρίᾳ [24] τῶν πραγμάτων δέδεικται [25] ἀληθῆ· καλὴ δὲ καὶ ἡ τοῦ *σφόδρα* προσθήκη. Ἀντὶ τοῦ, Οὐδὲ τὸ τυχὸν ἐν ταῖς προῤῥήσεσιν ἔνεστι [26] θεωρῆσαι ψεῦδος, ἀλλ' ἀκριβῶς ἅπαντα τὰ νῦν ὁρώμενα προεῤῥήθη [27]. « Τῷ οἴκῳ σου πρέπει ἁγίασμα, Κύριε,
D εἰς μακρότητα ἡμερῶν. » Τὸ δὲ πάντων μέγιστόν τε καὶ κάλλιστον τῶν ἀγαθῶν [28], ὅτι οὐ πρόσκαιρος ἡ τῶν δεδωρημένων ἀπόλαυσις, οὐδὲ χρόνοις τισὶ περιωρισμένη, κατὰ τὴν Ἰουδαίων λατρείαν· ἀλλὰ

[k] Habac. III, 9, 10. [l] Matth. X, 34, 35.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[7] *Δευτ.* cod. 2 præm. τοῖς. [8] *Ἀπὸ—θαλάσσης.* Hebr., *Præ vocibus*, s. strepitu *aquarum multarum* (et) *validarum, fluctuum maris, potens est in excelso, Jehova.* [9] *Τῶν.* cod. 1 præm. γάρ. [10] *Εἰς—εἰσβ.* cod. 2 τῶν εἰς τὴν θάλασσαν βαλλόντων. [11] *Καί.* Abest a cod. 2. [12] *Ζάλη τις.* cod. 2 ζάζης, ἥτις. [13] *Ἐπάλληλα.* cod. 2 præm. ἀλλ'. [14] cod. 2 Ἀμβακούμ. [15] cod. 2 πεπλήρωτο. [16] *Εἰς τὴν οἰκουμ.* Des. in cod. 2. [17] *Πλησίον.* cod. 2 præm. τοῦ. [18] *Νύμφην.* cod. 1 præm. πενθερὰν ἀπὸ τῆς νύμφης. [19] *Οὕτως.* Abest a cod. 1. [20] cod. 2 κατορθώσαντος. [21] E cod. 1. [22] cod. 1 προθεσπίσας. [23] cod. 1 προκηρύξας. [24] cod. 1 τὴν μαρτυρίαν. [25] cod. 1 ἔδειξας. [26] cod. 1 ἔσται. [27] *Προεῤῥ.* cod. 1 add. : Ὁ γὰρ τὸ πάθος ἑλόμενος καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θεὶς ὑπὲρ τῶν προβάτων, αὐτός ἐστιν ὁ τὸν Ἰσραὴλ ποιμάνας· τοῦτο μὲν διὰ τῆς ἐρήμου, τοῦτο δὲ διὰ τῆς θαλάττης. *Is enim qui passiones subiit, et vitam suam pro ovibus suis deposuit, is est pastor ille qui Israelem nunc per desertum, nunc per mare duxit.* [28] *Τῶν ἀγ.* cod. 2 ἀγαθόν.

διαρκὴς, καὶ μόνιμος, καὶ αἰώνιος· τῷ [29] νέῳ γὰρ A σου οἴκῳ ταῦτα πρόσφορά τε καὶ πρέποντα. *Οἶκον* δὲ *τοῦ Θεοῦ* [30] τὸν τῶν πιστῶν προσηγόρευσε σύλλογον ὁ θεσπέσιος Παῦλος, ᾧ τὸν ἁγιασμὸν ἐπιπρέπειν εἴρηκεν ὁ προφήτης. Προσήκει τοίνυν ἡμᾶς, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν παραίνεσιν, καθαίρειν μὲν [31] ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελεῖν δὲ ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ· ἵνα ἄξιον τὸν [32] οἶκον τοῦ Θεοῦ κατασκευάσαντες, τὸν [33] αἰώνιον ἔνοικον εἰσδεξώμεθα [34].

dam circumscripta, ' secundum Judæorum cultum, sed perennis, et stabilis, et sempiterna. Nam hæc recenti domui tuæ congruentia et accommodata. *Domum* vero *Dei*, fidelium cœtum divinus Paulus nuncupavit, cui sanctitatem convenire propheta dixit. Convenit igitur nos, secundum apostolicam admonitionem [m], purgare quidem nos ipsos ab omni inquinatione carnis et spiritus : perficere autem sanctificationem in timore Dei, ut dignam Deo domum præparantes, æternum incolam hospitio excipiamus.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ϞΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

« Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ [35]· τετράδι Σαββάτου· ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις. » Δῆλον, ὡς τὴν ἐπιγραφὴν [36] ἄλλοι τινὲς τεθείκασι, καὶ οὔτε ὁ προφήτης, οὔτε οἱ B τοῦτον ἐξ ἀρχῆς ἑρμηνεύσαντες. Τοῦ δὲ ψαλμοῦ ἡ ὑπόθεσις αὕτη. Πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἄρχοντες καὶ βασιλεῖς, τὴν παρανομίαν ἠγάπησαν, καὶ δικάζοντες ἀδίκως ἐξῆγον τὴν ψῆφον, καὶ μιαιφονίας ἐτόλμων, δώροις ἀπεμπολοῦντες τῶν ἀθώων τὸ αἷμα [37]. Τούτων δὲ [38] καὶ ὁ μακάριος κατηγόρησεν [39] Ἡσαΐας, « Ἀκούσατε, λέγων· ἄρχοντες Σοδόμων. » Καὶ πάλιν· « Οἱ ἄρχοντές σου ἀπειθοῦσιν, ἀγαπῶντες δῶρα, διώκοντες ἀνταπόδομα, ὀρφανοῖς οὐ κρίνοντες, καὶ κρίσει χηρῶν οὐ προσέχοντες. » Οὐ μόνον δὲ κατηγόρησεν, ἀλλὰ καὶ παρῄνεσε· « Κρίνατε ὀρφανῷ [40], καὶ δικαιώσατε χήραν. » Ταύτην [41] καὶ ὁ μακάριος Ἀββακοὺμ τὴν κατηγορίαν ἐποιήσατο, καὶ τῷ Θεῷ προσφέρων τὴν ἔντευξιν ἔλεγε· « Ποιήσεις τοὺς ἀνθρώπους, ὡς [42] τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης, C καὶ [43] ὡσεὶ ἑρπετὰ μὴ ἔχοντα ἡγούμενον, καὶ καταφάγεται ὁ ἀσεβὴς τὸν δίκαιον. » Οὕτω καὶ ὁ θαυμάσιος Ἱερεμίας, καὶ μέντοι καὶ οἱ ἄλλοι προφῆται, τῆς τούτων ἀδικίας διετέλουν κατηγοροῦντες. Ταῦτα πόῤῥωθεν προφητικοῖς ὀφθαλμοῖς προϊδὼν ὁ θεῖος Δαβὶδ, τοῦτον ἔγραψε τὸν ψαλμόν [44]· ἵνα [45] διὰ τῆς μελῳδίας, τῆς ἐν τῷ θείῳ ναῷ γινομένης, τὴν [46] ὠφέλειαν οἱ τηνικαῦτα καρπώσωνται· διδάσκει δὲ τοῦ Θεοῦ [47] τὴν πρόνοιαν [48], καὶ τὴν ἐντεῦθεν [49] τιμωρίαν τῶν [50] πονηρίᾳ συζώντων. Σχηματίζει δὲ τὸν ψαλμὸν ἐκ προσώπου τῶν εὐσεβείᾳ συντεθραμμένων, ταῦτα [51] παρ' ἐκείνων ὑπομενόντων.

α'. Θεὸς ἐκδικήσεων Κύριος, Θεὸς ἐκδικήσεων ἐπαῤῥησιάσατο [52]. » Ἀντὶ [53] δὲ τοῦ, *ἐπαῤῥησιάσατο*, D ὁ Ἀκύλας *ἐπιφάνηθι* εἴρηκεν· οὕτω δὲ καὶ οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταί. Σὲ [54], φησὶν, ἱκετεύω τὸν τῶν ἁπάντων

INTERP. PSALMI XCIII.

« Psalmus Davidi, quarto die Sabbati : sine titulo apud Hebræos. » Patet inscriptionem quosdam alios apposuisse, non prophetam, **1276** nec eos qui hunc a principio interpretati sunt. Argumentum vero psalmi hoc est. Multi Judæorum, et principes et reges, iniquitatem dilexerunt, et injuste judicantes, sententiam protulerunt, homicidiaque ausi sunt, innocentium sanguinem muneribus vendentes. Hos etiam beatus Isaias accusavit dicens : « Audite, principes Sodomorum [n]; » et rursus : « Principes tui inobedientes, diligentes munera, sequentes retributiones, orphanis jus non dicentes, judicio viduarum non attendentes [o]. » Non modo autem accusavit, verum etiam commonefecit : « Jus dicite orphano, et justificate viduam. » Hanc etiam accusationem beatus Habacuc instituit, qui deprecationem Deo offerens, dicebat : « Facies homines quasi pisces maris, et quasi reptilia non habentia ducem, et impius devorat justum [p]. » Sic admirabilis quoque Jeremias, et reliqui prophetæ, horum injustitiam assidue arguebant. Hæc propheticis oculis divinus David eminus prævidens, hunc conscripsit psalmum, ut per concentus harmoniam, quæ in divino templo fiebat, illius temporis homines utilitatem perciperent; Dei autem docet providentiam, et supplicium quod hinc oritur iis qui inique vivere decreverunt. Format vero psalmum ex persona piorum hominum, **1277** qui hæc ab illis patiuntur.

VERS. 1. « Deus ultionum Dominus, Deus ultionum libere egit. » ' Pro *libere egit*, Aquila *appare* dixit : eodemque modo cæteri etiam interpretes. Te, ait, obsecro, omnium Deum et Dominum, et

[m] II Cor. VII, 1. [n] Isa. I, 10. [o] ibid. 23. [p] Habac. I, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[29] *Τῷ—πρέποντα*. Des. in cod. 2. [30] *Θεοῦ*. cod. 1 add. καὶ Σωτῆρος. [31] *Μέν*. Abest a cod. 1. [32] *Τὸν—Θεοῦ*. cod. 1 τῷ Θεῷ τὸν οἶκον. [33] cod. 2 τήν. [34] *Εἰσδ*. cod. 2 add. ἀπόλαυσιν. [35] *Ψαλμ. τῷ Δαβ*. Des. in cod. 1. [36] *Ἐπιγρ*. cod. 1 add. ταύτην. [37] *Αἷμα*. cod. 1 add. καὶ μέχρι τήμερον ὁρῶμεν. [38] *Δέ*. Abest a cod. 2. [39] cod. 1 κατηγόρησε καὶ κατηγορεῖ. [40] *Ὀρφ*. cod. 1 add. λέγων. [41] *Ταύτην*. cod. 2 τοίνυν. [42] *Τοὺς ἀνθρ. ὡς*. Des. in cod. 2. [43] *Καί*. Abest a cod. 2. [44] *Ψαλμόν*. cod. 2 præm. θεῖον. [45] *Ἵνα*. cod. 2 add. καί. [46] *Τὴν—καρπ*. cod. 1 καὶ ἕκαστος μέχρι παντὸς τοῦ βίου τὴν ὠφέλειαν καρπώσωνται. [47] *Θεοῦ*. cod. 2 præm. ἀγαθοῦ. In cod. 1 post Θεοῦ sequitur καὶ Σωτῆρος ἡμῶν. [48] *Πρόνοιαν*. cod. 1 δευτέραν παρουσίαν. [49] *Ἐντ*. cod. uterque δικαίαν. [50] *Τῶν—συζ*. cod. 1 ἣν μέλλουσιν δέχεσθαι οἱ πονηρίᾳ συζῶντες. cod. 2 τῶν ἐν πονηρίᾳ ζώντων. [51] *Ταῦτα*. cod. 2 præm. καί. [52] *Ἐπαῤῥ*. Hebr. הופיע, *appare*. [53] *Ἀντὶ—ἑρμηνευταί*. cod. 1 οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ ἐπιφάνηθι εἰρήκασιν. Omnes alios interpretes in hac interpretatione consentire testis est Montf. in Hexapl. ad h. l. [54] *Σὲ—Θεόν*. cod. 1 λέγει δὲ ὅτι σὲ ἱκετεύω τὸν τῶν ἁπάντων Δημιουργόν.

mundi machinam moderantem, condignumque supplicium impiis infligentem, ut exaudias, et precationem admittas.

VERS. 2. « Exaltare, qui judicas terram, redde retributionem superbis. » Ostende omnibus tui imperii sublimitatem, et everte superborum hominum supercilium, experientia docens te totius orbis judicem esse.

VERS. 3, 4. « Usquequo peccatores, Domine, usquequo peccatores gloriabuntur? Effabuntur, et loquentur iniquitatem : loquentur omnes qui operantur injustitiam. » Non orat ut interitum patiantur iniqui, sed ne regnent, et imperium pro adminiculo ad injuste agendum habeant.

VERS. 5, 6. « Populum tuum, Domine, humiliaverunt, et hæreditatem tuam vexaverunt. Viduam et pupillum interfecerunt, et advenam occiderunt. » Omne genus iniquitatis, o Domine, ab his patratur. De potentia exsultant, et injustis utuntur verbis, et res verbis asperiores sunt. Viris privatæ, et parentum orbitatem deplorantes, **1278** his velut parata præda propositi sunt. Qui ex gentibus accesserunt, et secundum tuas leges vivere cupiunt, injustam cædem ab ipsis patiuntur : *advenas* enim hos nuncupavit.

VERS. 7. « Et dixerunt : Non videbit homo, nec intelliget Deus Jacobi. » Hæc impietatis exaggeratio est. Hæc enim, inquit, audent, minime existimantes te inspicere, neque de humanis rebus curam gerere. Non abs re autem apposuit *Deus Jacobi*, sed ad amplificationem accusationis. Nam cum magnam Dei curam erga populum didicerint, et per prophetas, et per sacerdotes, et in bello, et in pace, non timent, tanquam inspicientem, universorum Deum. Hinc deinceps consilium et admonitionem affert, [non modo illis qui tunc ita affecti erant, sed etiam ejusmodi hominibus qui nunc sunt, omnique erunt tempore.]

VERS. 8. « Intelligite, insipientes in populo, et stulti, aliquando sapite. » Sero ergo saltem, o insipientes, intelligere velitis, et rerum naturam discere : [telæ enim araneæ similis est vitæ hujus conditio.]

A Θεὸν [55] καὶ Δεσπότην, καὶ [56] τὴν κτίσιν ἰθύνοντα, καὶ τὴν ἀξίαν τιμωρίαν τοῖς ἀδίκοις ἐπάγοντα, ἐπακοῦσαι, καὶ τὴν ἔντευξιν δέξασθαι.

β'. « Ὑψώθητι, ὁ κρίνων τὴν γῆν, ἀπόδος ἀνταπόδοσιν [57] τοῖς ὑπερηφάνοις. » Δεῖξον [58] ἅπασι τῆς σῆς δεσποτείας τὸ ὑψηλὸν, καὶ κατάλυσον τὴν τῶν ἀλαζόνων ὀφρὺν, διδάσκων διὰ τῆς πείρας, ὅτι σὺ εἶ τῆς οἰκουμένης κριτής [59].

γ', δ'. « Ἕως πότε ἁμαρτωλοὶ, Κύριε, ἕως πότε ἁμαρτωλοὶ καυχήσονται; Φθέγξονται, καὶ λαλήσουσιν ἀδικίαν [60], λαλήσουσι [61] πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. » Οὐκ ὄλεθρον ὑπομεῖναι τοὺς παρανόμους ἱκετεύει [62], ἀλλὰ μὴ δυναστεύειν, καὶ τὴν ἐξουσίαν ἐφόδιον ἔχειν εἰς ἀδικίαν [63].

ε', ς'. « Τὸν λαόν σου, Κύριε, ἐταπείνωσαν· καὶ τὴν
B κληρονομίαν σου ἐκάκωσαν. Χήραν καὶ ὀρφανὸν [64] ἀπέκτειναν, καὶ προσήλυτον [65] ἐφόνευσαν. » Πᾶν εἶδος ἀδικίας, Δέσποτα, παρ' αὐτῶν τολμᾶται. Ἐπὶ τῇ δυναστείᾳ βρενθύονται, ἀδίκοις δὲ κέχρηνται λόγοις· τὰ πράγματα τῶν λόγων ἐστὶ χαλεπώτερα. Αἱ τῶν ὁμοζύγων ἐστερημέναι, καὶ οἱ πατέρων ἐρημίαν [66] ὀλοφυρόμενοι πρόκεινται τούτοις, ὡς ἕτοιμον θήραμα. Οἱ ἐξ ἐθνῶν προσεληλυθότες, καὶ κατὰ τοὺς σοὺς νόμους ποθήσαντες πολιτεύεσθαι, τὴν ἄδικον παρ' αὐτῶν σφαγὴν ὑπομένουσι· *Προσηλύτους* γὰρ [67] τούτους ὠνόμασε.

ζ'. « Καὶ εἶπαν· Οὐκ ὄψεται ἄνθρωπος [68], οὐδὲ συνήσει ὁ Θεὸς τοῦ Ἰακώβ. » Αὕτη τῆς ἀσεβείας ἐπίτασις [69]. Ταῦτα γὰρ, φησὶ, τολμῶσιν, οὐχ ἡγούμενοί
C σε ἐφορᾷν, οὐδὲ προμηθεῖσθαι τῶν ἀνθρωπείων [70] πραγμάτων [71]· οὐχ ἁπλῶς δὲ πρόσκειται τὸ *ὁ Θεὸς Ἰακὼβ*, ἀλλ' εἰς αὔξησιν τῆς κατηγορίας. Πολλὴν γὰρ περὶ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ καταμαθόντες πρόνοιαν, τὴν διὰ τῶν προφητῶν, τὴν διὰ τῶν ἱερέων, τὴν ἐν πολέμῳ, τὴν ἐν εἰρήνῃ, οὐ δειμαίνουσιν ὡς ἐφορῶντα τὸν τῶν ὅλων Θεόν. Ἐντεῦθεν αὐτοῖς εἰσφέρει συμβουλὴν καὶ παραίνεσιν, [[72] οὐ μόνον δὲ τὸ τηνικαῦτα τοῖς τοιαῦτα νενοσηκόσιν, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ νῦν καὶ παντὸς τοῦ βίου κρατοῦσιν.]

η'. « Σύνετε δὴ, ἄφρονες [73] ἐν τῷ λαῷ, καὶ μωροὶ, ποτὲ [74] φρονήσατε. » Ὀψέ [75] γ' οὖν ποτε, ὦ ἀνόητοι, συνιδεῖν ἐθελήσατε, καὶ [76] μαθεῖν τῶν πραγμάτων τὴν φύσιν· [[77] ὅτι ἀράχνῃ ἔοικεν ἡ τοῦ παρόντος βίου κατάστασις.]

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[55] *Θεόν*. cod. 2 Ποιητήν. [56] *Καί*. cod. 1 præm. τόν. [57] cod. 2 ἀνταπόδομα. [58] *Δεῖξον*. cod. 1 add. ὦ Δέσποτα. [59] *Τῆς οἰκ. κριτής*. cod. 1 οὐ μόνον τοῦ παντὸς Δημιουργὸς, ἀλλὰ καὶ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης κριτής. [60] *Ἀδικ*. Hebr. עתק, *durum*. [61] *Λαλ*. Hebr. יתאמרו, *efferent sese*. [62] cod. 1 ἱκέτευσεν. [63] *Ἀδικ*. cod. 1 add. καὶ τίνος ἕνεκεν αἰτεῖ ταῦτα διὰ τῶν ἑξῆς λέγει. [64] *Ὀρφ*. Hebr. גר, *advenam*. [65] cod. *Προσηλ*. Hebr. יתומים, *orphanos*. [66] *Πατ. ἐρημ*. cod. 1 πατέρας. [67] *Γάρ*. cod. 1. καί. [68] *Ἀνθρ*. cod. uterque Κύριος, ut in textu τῶν Ο'. [69] *Ἐπίτασις*. cod. 1 præm. αὐτῶν ἡ. [70] cod. 2 ἀνθρωπίνων. [71] *Πραγμ*. cod. 1 add. Περὶ δὲ τῶν οὕτω οἰκονομούντων ἵνα μὴ λέγω κατατυραννούντων, οὐκ ἂν ἀμφιβάλοι τις· καὶ μέχρι τοῦ παρόντος τὸν ἀνδραποδισμὸν ὁρῶν τῶν ἀδικουμένων, τὴν ἅλωσιν καὶ τὴν ἀναίρεσιν τῶν πασχόντων καὶ ὑπομενόντων. Καὶ ἵνα Δεσποτικὴν μαρτυρίαν φήσω πρὸς τοὺς νοοῦντας· ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. *Dari autem qui tales, ne dicam tyrannos, se præstant, nemo dubitaverit. Videmus enim ad hunc usque diem injuria affectos in captivitatem abduci, vinculis includi, aliosque qui multa passi sunt interfici. Utque Domini nostri ad eos qui intelligunt, utar testimonio : « Qui aures habet ad audiendum, audiat. »* [72] E cod. 1. [73] *Ἀφρ*. cod. 1 præm. λέγων [74] *Ποτέ*. Hebr. מתי, *quando*. [75] *Ὀψὲ — φύσιν*. Des. in cod. 2. Ante ὀψὲ cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [76] *Συνιδ. ἐθελ. καί*. cod. 1 θελήσατε. [77] E cod. 1.

θ'. « Ὁ φυτεύσας τὸ οὖς, οὐχὶ ἀκούει; ἢ ὁ πλάσας A τὸν ὀφθαλμὸν, οὐχὶ κατανοεῖ; » Σφόδρα συλλογιστικῶς τὴν διδασκαλίαν προσήνεγκεν [78]. Ὁ ἐκ πηλοῦ γὰρ, φησὶ, τὸν ὀφθαλμὸν διαπλάσας, καὶ τὴν ὀπτικὴν ἐνέργειαν αὐτῷ δωρησάμενος, καὶ τὰ ὦτα ὡσαύτως δημιουργήσας, καὶ τὴν ἀκουστικὴν αἴσθησιν χαρισάμενος, αὐτὸς οὐχ ὁρᾷ, οὐδὲ ἀκούει, ἀλλὰ ὁ τούτων δημιουργὸς ἐστέρηται τῆς ἐνεργείας ἣν τοῖς ἄλλοις κεχάρισται;

ι'. « Ὁ παιδεύων ἔθνη οὐχὶ ἐλέγξει; » Τὰ ἔθνη, φησὶν, ἃ μήτε νόμον ἐδέξαντο, μήτε προφητικῆς ἀπολαύει διδασκαλίας, ὑποβάλλει παιδείαις, καὶ τὴν ὑμετέραν οὐκ ἐλέγξει παρανομίαν; « Ὁ διδάσκων ἄνθρωπον γνῶσιν. » Καὶ μὴν τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν αὐτὸς ἐδημιούργησε λογικὴν, καὶ διὰ τῶν ἐν τῇ κτίσει θεωρουμένων, καὶ καθ' ἑκάστην γιγνομένων B ἡμέραν, πλείονα τὴν γνῶσιν ἐργάζεται [79].

ια'. « Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων, ὅτι εἰσὶ μάταιοι. » Ἀλλὰ γὰρ οὐ μόνον ὁρᾷ καὶ ἀκούει· ἀλλὰ καὶ τοὺς ἡμετέρους ἐπίσταται λογισμοὺς, τοὺς ψευδῆ περὶ τῆς αὐτοῦ [80] προνοίας τοπάζοντας· οὕτως ἐκείνοις [81] τὴν προσφυῆ ποιησάμενος θεραπείαν, προσφέρει τοῖς ἀδικουμένοις ἀποχρῶσαν ψυχαγωγίαν· πιθανωτέραν δὲ αὐτὴν ἐργαζόμενος ποιεῖται [82] τοὺς λόγους.

ιβ'. « Μακάριος ἄνθρωπος [83], ὃν ἂν παιδεύσῃς, Κύριε· καὶ ἐκ τοῦ νόμου σου διδάξεις αὐτόν. » Πολλοὶ μὲν γὰρ ἀθλίους εἰώθασιν ἀποκαλεῖν τοὺς τὴν εὐσέβειαν ἀσπαζομένους [[84] καὶ ἀδικίαν ὑφισταμένους· ἐγὼ δὲ αὐτοὺς ζηλωτοὺς καὶ μακαρίους ἀποκαλῶ, C παίδευσιν γυμναζομένους,] καὶ τοὺς [85] θείου νόμου [86] καρπουμένους τὴν ὠφέλειαν.

ιγ'. « Τοῦ [87] πραῦναι αὐτὸν [88] ἀφ' ἡμερῶν πονηρῶν. » Ὁ γὰρ μικρὰν παιδείαν κατὰ τὸν παρόντα βίον δεχόμενος, πραότερον ἕξει τὸ μέλλον κριτήριον· *ἡμέραν* γὰρ *πονηρὰν* [89], τὴν αἰώνιον ἐκάλεσε κόλασιν. « Ἕως οὗ ὀρυγῇ τῷ ἁμαρτωλῷ βόθρος. » Οἱ γὰρ τὴν παρανομίαν ἀσπαζόμενοι τῇ διηνεκεῖ τιμωρίᾳ παραδοθήσονται [90]. Ὥσπερ γὰρ τὸν εἰς βαθὺ ἐμπεσόντα βόθρον ἀναβῆναι τῶν ἀδυνάτων, μηδενὸς ἐπαμύνοντος· οὕτω διαφυγεῖν τὴν αἰώνιον ἀδύνατον κόλασιν, μὴ τῆς θείας τοῦτο βουλομένης φιλανθρωπίας.

ιδ'. « Ὅτι οὐκ ἀπώσεται Κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ· καὶ τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ οὐκ ἐγκαταλείψει. » D [[91] *Κληρονομίαν* οὐ τὸν Ἰσραὴλ ὠνόμασε μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐξ ἐθνῶν λαόν· καὶ μάλιστα τοῦτον. Περὶ μὲν γὰρ ἐκείνου ὁ μακάριος ἔφη Μωϋσῆς· « Καὶ ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. » Περὶ δὲ τοῦ νέου λαοῦ, ὃν ὁ ἐκ Θεοῦ Θεὸς τῷ ἑκουσίῳ θανάτῳ περιεποιήσατο, συγκληρονόμους ὀνο-

* VERS. 9. « Qui plantavit aurem, non audiet? aut qui finxit oculum, non considerat? » Valido argumento **1279** doctrinam astruit. Qui ex luto, ait, oculum finxit, quique videndi vim ipsi largitus est, auresque similiter formavit, et audiendi sensum donavit, ipse non videt, et non audit, sed horum opifex viribus caret, quas aliis largitus est?

VERS. 10. « Qui corripit gentes anne arguet? » Gentes, ait, quæ nec legem acceperunt, nec prophetica doctrina perfruuntur, suppliciis subjicit, et vestram iniquitatem non arguet? « Qui docet hominem scientiam. » Atqui hominum naturam rationis participem ipse composuit, et per ea quæ in totius mundi machina cernuntur, atque in singulos dies fiunt, majorem scientiam efficit.

VERS. 11. « Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt. » Etenim non modo videt et audit, verum etiam nostras cogitationes novit, falsa de ejus providentia suspicantes. Congruente ad hunc modum illis adhibita medicina, injuria affectis idoneam consolationem affert: probabiliorem vero ipsam verbis efficit.

VERS. 12. « Beatus homo quem tu erudiveris, Domine, et de lege tua docueris eum. » Multi enim miseros vocare solent eos qui pietatem amplexi sunt, [et ab iniquitate recesserunt: ego vero summopere laudandos et beatos voco eos, utpote qui in disciplina exercentur,] et qui ex divina lege fructum percipiunt.

VERS. 13. « Ut mitiges eum a diebus malis. » **1280** Qui enim exiguam correptionem in præsenti vita sustinuit, futurum judicium mitius habebit. *Diem* enim *malum* sempiternum vocavit supplicium. « Donec fodiatur peccatori fovea. » Qui enim iniquitatem adamarunt, perenni supplicio tradentur. Sicut enim is qui in profundam foveam prolapsus est, nemine opem ferente, ex illa emergere nequit: sic fieri non potest ut æternam pœnam declinent, nisi divina benignitas hoc voluerit.

VERS. 14. « Quia non repellet Dominus populum suum, et hæreditatem suam non derelinquet. » [*Hæreditatem* non Israelem tantum vocavit, sed etiam populum e gentilibus collectum, et in primis hunc. De illo enim præstantissimus dixit Moses: « Et portio Domini factus est populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel [q]. » Ad novum autem quod attinet populum, quem Deus ex Deo spontanea morte sibi acquisivit, cohæredum no-

[q] Deut. XXXII, 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[78] cod. 1 προήνεγκεν. [79] Ἐργ. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [80] *Αὐτοῦ*. Des. in cod. 2 [81] cod. 2 ἐκείνων. [82] *Ποιεῖται*. cod. 1 præm. ὡς πρὸς τὸν Θεὸν διαλεγόμενος. [83] *Ἄνθρ*. cod. Vat. præm. ὁ. [84] E cod. 1. Pro ἀδικ. ὑφιστ., legere mallem ἀπὸ ἀδικίας ἀφισταμένους. [85] cod. 2 τοῦ. [86] *Νόμου*. cod. 1 add. καὶ τῆς χάριτος. [87] *Τοῦ — αὐτόν*. Hebr. להשקיט לו, *ut quietem ei concilies*. [88] Rec. lectio h. l. est αὐτῷ. [89] cod. 1 ἡμέρας γὰρ πονηράς. [90] *Παραδ*. cod. 2 παραπεμφθήσονται. [91] E cod. 1.

mine insignitur a beato Apostolo. Ipse enim novum testamentum et veram portionem constituit, scilicet illi quos per lavacrum regenerationis quasi denuo formavit.] Et Dei populus in hac vita congruente ope perfruetur, utpote qui hæreditas et populus ejus nuncupatur.

* Vers. 15. « Quousque justitia convertatur in judicium? » Hanc igitur opem consequetur, donec Dei justitia apparuerit, omnibus hominibus judicium reddens. Tacite autem innuit divinus sermo
1281 Dei et Salvatoris nostri incarnationem, et Judæorum abnegationem. *Justitiam* enim ipsum vocavit Dominum Christum. Ipse enim Sol justitiæ nominatus est, et de ipso beatus Paulus dicit: « Datus est nobis a Deo sapientia, justitia, et sanctificatio, et redemptio [r]. » Cum igitur de Dei providentia mentionem fecisset, et dixisset: « Quoniam non repellet Dominus plebem suam, et hæreditatem suam non derelinquet, » et futuram eorum negationem prævidisset, merito subdidit: « Donec justitia convertatur in judicium. » Nam quandiu justitiæ adventum non negaverint, cœleste auxilium consequentur. « Et juxta illam omnes qui recto sunt corde. » Aquila vero et Theodotio, *Et post illam omnes qui recto sunt corde.* Hoc enim salutare, inquit, quod justitiam vocavit, sequentur illi qui mentem perfidiæ expertem habent, rectisque utuntur ratiocinationibus. His vero Domini verba respondent. Nam videns Petrum et Andream mittentes rete in mare, dixit eis: « Venite post me, et faciam vos piscatores hominum [s]. » Et ei qui dixit: « Permitte mihi ut revertar, et patrem meum sepeliam, » dixit: « Sine ut mortui sepeliant mortuos suos, tu autem veniens sequere
1282 me [t]. » Judæorum igitur curam, inquit, geret, usque ad abnegationem: eos autem qui recto sunt corde, asseclas habebit, ipsi adhærentes, et ipsum amplectentes, nec penitus volentes ipsum derelinquere.

Vers. 16. « Quis consurget mecum adversus malignantes, aut quis stabit mecum adversus operantes iniquitatem? » Manifestius Symmachus: *Quis surget mei causa adversus improbos? quis stabit pro me contra operantes iniquitatem?* Omni

A μάζει ὁ θεῖος Ἀπόστολος· αὐτὸς γὰρ τὴν νέαν διαθήκην καὶ ἀληθινὴν μερίδα ὁρίζεται· οὓς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας ἀνέπλασεν.] Καὶ κατὰ [92] τὸν παρόντα δὲ [93] βίον τῆς προσηκούσης ἀπολαύσεται [94] προμηθείας ὁ θεῖος λαὸς [95], ἅτε δὴ κληρονομία [96] καὶ λαὸς [97] αὐτοῦ χρηματίσας [98].

ιε'. « Ἕως [99] οὗ δικαιοσύνη ἐπιστρέψῃ εἰς κρίσιν; » Ταύτης μέντοι τεύξεται τῆς προνοίας, ἕως ἂν ἡ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη φανῇ, πάντων ἀνθρώπων ποιουμένη τὴν κρίσιν. Αἰνίττεται δὲ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν ἐνανθρώπησιν, καὶ τῶν Ἰουδαίων τὴν ἄρνησιν. *Δικαιοσύνην* γὰρ αὐτὸν ἐκάλεσε τὸν Δεσπότην Χριστόν [1]. Αὐτὸς [2] γὰρ καὶ Ἥλιος δικαιοσύνης ὠνόμασται, καὶ περὶ αὐτοῦ ἔφη ὁ μακάριος [3] Παῦλος· « Ἐδόθη [4] ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη B τε, καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις. » Τῆς τοῦ Θεοῦ τοίνυν μνημονεύσας προνοίας, καὶ εἰρηκὼς, ὅτι « Οὐκ ἀπώσεται Κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ οὐκ ἐγκαταλείψει, » καὶ τὴν ἐσομένην αὐτῶν προθεασάμενος [5] ἄρνησιν [6], εἰκότως ἐπήγαγεν [7], « Ἕως οὗ ἐπιστρέψῃ δικαιοσύνη εἰς κρίσιν. » Ἕως γὰρ ἂν μὴ ἀρνηθῶσι τῆς δικαιοσύνης τὴν ἐπιφάνειαν, τῆς ἄνωθεν τεύξονται προμηθείας [8]. « Καὶ ἐχόμενοι αὐτῆς πάντες οἱ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. » Ὁ [9] δὲ Ἀκύλας καὶ ὁ Θεοδοτίων· *Καὶ ὀπίσω αὐτῆς πάντες οἱ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ.* Τούτῳ [10] γὰρ, φησὶ, τῷ σωτηρίῳ [11], ὃ δικαιοσύνην ἐκάλεσεν, ἀκολουθήσουσιν οἱ καθαρὰν ἀπιστίας [12] διάνοιαν ἔχοντες, καὶ εὐθέσι χρώμενοι λογισμοῖς. Συμβαίνει δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ C τοῦ Κυρίου τὰ ῥήματα. Ἰδὼν γὰρ τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἀνδρέαν βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν, εἶπεν αὐτοῖς· « Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων. » Καὶ τῷ εἰρηκότι. « Ἐπίτρεψόν μοι ἀπελθεῖν θάψαι τὸν πατέρα μου, » εἶπεν ὁ Κύριος. « Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς, σὺ δὲ ἐλθὼν ἀκολούθει μοι. » Ἰουδαίων μὲν οὖν, φησὶ [13], μέχρι [14] τῆς ἀρνήσεως ποιήσεται [15] πρόνοιαν, τοὺς δὲ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ ἀκολούθους ἕξει [16], ἐχομένους αὐτοῦ [17], καὶ ἀντεχομένους, καὶ [18] καταλιπεῖν οὐδ' ὅλως ἀνεχομένους.

ις'. « Τίς ἀναστήσεταί μοι ἐπὶ πονηρευομένους, ἢ τίς συμπαραστήσεταί μοι ἐπὶ τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν; » Σαφέστερον [19] δὲ ὁ Σύμμαχος· *Τίς ἀναστήσεται ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς κακούργους; τίς* [20] D *ἐνστήσεται ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς ἐργαζομένους ἀδι-*

[r] I Cor. I, 30. [s] Matth. IV, 19. [t] Luc. IX, 60.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[92] *Καὶ κατά.* cod. 1 præm. τούτους γάρ. [93] *Δέ.* Abest a cod. 1. [94] cod. 1 ἀπολαῦσαι. [95] *Ὁ θεῖος λαός.* Des. in cod. 1. [96] cod. 1 κληρονομίαν. [97] cod. 1 λαόν. [98] cod. 1 χρηματίζοντας. [99] *Ἕως — κρίσιν.* Hebr.: *Nam ad justitiam redibit judicium.* [1] *Χριστόν.* cod. 1 add. τὸν Θεὸν ἡμῶν. [2] *Αὐτός.* cod. 2 præm. ὁ. [3] *Μακ.* cod. 2 Ἀπόστολος. [4] *Ἐδόθη.* Rec. lectio l. c. est ἐγενήθη. [5] cod. 2 θεασάμενος. [6] *Ἄρνησιν.* cod. 1 add. τῶν Ἰουδαίων. [7] *Ἐπηγ.* cod. 1 περὶ αὐτῶν ἔφησεν. [8] *Προμ.* cod. 2 præm. προνοίας καί. [9] *Ὁ — καρδίᾳ.* cod. 1 ἀντὶ τοῦ ἀκολουθοῦσι τῇ σοφίᾳ· ὅσοι τοίνυν τούτῳ πιστεύσαντες Θεὸν ἐκ Θεοῦ ὁμολογοῦσιν αὐτὸν, τούτους εὐθεῖς ἐκάλεσε τῇ καρδίᾳ. *Hoc est, sapientiæ studio sunt dediti: quoquot itaque in eum credunt, et Deum ex Deo confitentur, hos rectos corde vocavit.* [10] *Τούτῳ — ἀκολ.* cod. 1 τούτῳ δὲ ἀκολουθοῦσιν. cod. 2 pro τούτῳ habet τοῦτο. [11] cod. 2 τὸ σωτήριον. [12] *Ἀπιστ.* cod. 1 τῆς πίστεως. [13] *Μὲν οὖν, φησί.* cod. 1 μέντοι. [14] *Μέχρι.* cod. 2 χρή με. [15] cod. 2 ποιῆται. [16] cod. 2 ἔξω. [17] cod. 2 αὐτούς. [18] *Καὶ — ἀνεχ.* Des. in cod. 2. [19] *Σαφ. — Σύμμαχος.* cod. 1 Ὁ Σύμμαχος λέγει, ὅτι. [20] *Τίς.* cod. 1 præm. ἤ.

κίας [21]; Πάσης ἀνθρωπίνης εἰμὶ [22], φησὶν, ἔρημος βοηθείας, ἀλλ' ἔχω τὸν μέγαν ἐπίκουρον [23], τὸν σκεδάσαι ῥᾳδίως δυνάμενον τῶν ἐναντίων τὸ στῖφος· Τοῦτο γὰρ διὰ τῶν ἐπιφερομένων ἐδήλωσεν.

ιζ'. « Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἐβοήθησέ μοι παρὰ βραχὺ παρῴκησε τῷ ᾅδῃ [24] ἡ ψυχή μου. » Εἰ μὴ γὰρ τῆς παρ' αὐτοῦ προνοίας ἀπήλαυσα [25], πάντως ἄν με θανάτῳ παρέδωκαν.

ιη'. « Εἰ ἔλεγον, σεσάλευται ὁ πούς μου, τὸ ἔλεός σου, Κύριε, ἐβοήθει μοι. » Παραυτίκα γὰρ τὴν σὴν ἐπικαλούμενος πρόνοιαν, καὶ τὴν οἰκείαν [26] διδάσκων ἀσθένειαν, τῆς σῆς φιλανθρωπίας ἀπήλαυον [27].

ιθ'. « Κατὰ [28] τὸ πλῆθος τῶν ὀδυνῶν μου [29] ἐν τῇ καρδίᾳ μου, αἱ παρακλήσεις σου εὔφραναν [30] τὴν ψυχήν μου. » Ἀναλογοῦσαν δὲ ταῖς ὀδύναις τὴν παρὰ τῆς σῆς ἀγαθότητος ἐδεχόμην παραψυχήν. Οὕτω καὶ ὁ μακάριος ἔφη Παῦλος· « Καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτω διὰ τοῦ Χριστοῦ [31] περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν. » Καὶ πάλιν [32] Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' [33] οὐ στενοχωρούμενοι· ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι· διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι [34]· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι. »

κ'. « Μὴ συμπροσέσται [35] σοι θρόνος ἀνομίας, ὁ πλάσσων κόπον ἐπὶ πρόσταγμα [36]. » Σαφέστερον δὲ [37] ὁ Σύμμαχος· *Μὴ συναφθήσεταί σοι θρόνος ἐπηρείας, ὁ πλάσσων ταλαιπωρίαν κατὰ προστάγματος;* Οὐκ ἀνέξῃ, φησὶ, κοινωνῆσαι τῆς ἀδικίας τοῖς παρανόμως δικάζουσιν· οἱ ἐναντίαν τοῖς ὑπὸ σοῦ προστεταγμένοις τὴν ψῆφον ἐκφέροντες, τὴν ἐντεῦθεν φυομένην ἐπισπῶνται ταλαιπωρίαν. « Θρόνον γὰρ ἐπηρείας καὶ [38] ἀνομίας » τοὺς ἀδίκους ἐκάλεσε δικαστὰς, οἳ κόπον καὶ ταλαιπωρίαν δρέπονται τῆς ἀδικίας καρπόν.

κα'. « Θηρεύσουσιν [39] ἐπὶ ψυχὴν δικαίου, καὶ αἷμα ἀθῷον καταδικάσονται. » Ἔργον γὰρ τοῖς παρανόμοις τούτοις δικασταῖς, πάσῃ μηχανῇ κατὰ τῶν δικαίων κεχρῆσθαι, καὶ τῶν [40] ἀθῴων καὶ ἀναιτίων καταψηφίζεσθαι θάνατον, [[41] καὶ τὰς ἄλλας τιμωρίας· δημεύσεις λέγω καὶ ἐξορίας, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις.]

κβ'. « Καὶ ἐγένετό μοι Κύριος καταφυγή [42]· καὶ ὁ Θεός μου εἰς βοηθὸν ἐλπίδος μου. » Ἐγὼ δὲ [43] τῆς

A humano, inquit, auxilio privatus sum : sed habeo magnum adjutorem, qui facile hostium agmen profligare potest. Hoc enim per ea quæ sequuntur declaravit.

VERS. 17. « Nisi Dominus adjuvisset me, parum abfuisset quin habitasset in inferno anima mea. » Nisi enim ab ipso opem consecutus essem, omnino me morti tradidissent.

VERS. 18. « Si dicebam : Motus est pes meus, misericordia tua, Domine, adjuvabat me. » Simul ac enim tuam opem implorarem, meamque imbecillitatem docerem, tuam benignitatem adipiscebar.

VERS. 19. « Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, **1283** consolationes tuæ
B lætificaverunt animam meam. » Respondentem doloribus consolationem a tua bonitate accipiebam. Sic etiam beatus ait Paulus : « Sicut abundant passiones Christi in nobis, ita per Christum abundat consolatio nostra [x]. » Et rursus : « In omnibus tribulationem patimur, sed non angustia premimur; egemus, sed non destituimur; persecutionem patimur, sed non derelinquimur; dejicimur, sed non perimus [y]. »

VERS. 20. « Nunquid adhærebit tibi thronus iniquitatis, qui fingit laborem in præcepto? » Manifestius autem Symmachus : *Nunquid conjungetur tibi thronus injuriæ, formans miseriam contra præceptum?* Non permittes, inquit, ut particeps injustitiæ sis cum injuste judicantibus, qui sententiam
C tuis præceptis adversantem proferentes, miserias quæ hinc procedunt, attrahunt. « Thronum enim injuriæ et iniquitatis, » injustos vocavit judices, qui laborem et calamitates injustitiæ fructum metunt.

VERS. 21. « Venabuntur animam justi, et sanguinem innocentem condemnabunt. » Solent enim hi injusti judices contra justos omnes adhibere machinas, et innocentes atque insontes morte damnare, [aliisque pœnis afficere : proscriptiones puto, exsilia, et quæ sunt his similia.]

VERS. 22. « Et **1284** factus est mihi Dominus refugium, et Deus meus adjutorium spei meæ. »

[x] II Cor. I, 5. [y] II Cor. IV, 8, 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[21] *Ἀδικ.* cod. 1 add. τούτους γὰρ λέγει ἐργαζομένους ἀνομίαν. [22] *Εἰμί.* Abest a cod. 1. [23] *Ἐπικ.* cod. 1 add. τὸν δι' ἐμὲ καὶ θάνατον ἑλόμενον, *qui mei causa etiam mortem subiit.* [24] *Τῷ ᾅδῃ.* Hebr. *In silentio*, s. loco silentii, i. q. sepulcro, ut psal. CXV, 17 juxta Hebr. [25] *Ἀπήλαυσα—παρέδωκαν.* cod. 1 : Ἀπήλαυσαν ἅπαντες οἱ τὴν εἰς αὐτὸν ἔχοντες πεποίθησιν; καὶ μάλιστα ὁ αναρίθμητος κατάλογος τῶν ἀθλοφόρων μαρτύρων, οἱ μακάριοι ἀπόστολοι, πάντως ἂν αὐτοὺς θανάτῳ πικροτάτῳ παρέδωκαν. (Nisi enim ab ipso opem) *consecuti essent, qui fiduciam in eo collocabant, et potissimum innumerus strenuorum martyrum cœtus, beatique apostoli, omnino acerbissimæ morti eos tradidissent.* [26] *Οἰκείαν.* cod. 1 ἐμαυτοῦ. [27] *Ἀπήλαυον.* cod. 1 add. τοῦτο γάρ ἐστι. [28] *Κατά.* cod. Vatic. præm. Κύριε, quod tamen a textu Hebr. et a cod. Alex. abest. [29] *Τῶν ὀδ. μου.* Hebr., *Cogitationum mearum.* [30] *Εὔφραναν.* Ita leg. in cod. Alex.; sed Vat. habet ἠγάπησαν. Hebr. ישעשעו *recreant.* [31] *Χριστοῦ.* cod. 1 add. ἀντὶ τοῦ διὰ τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ. [32] *Πάλιν.* cod. 1 add. ὁ αὐτός. [33] *Ἀλλ'—ἀπορούμενοι.* Des. in cod. 1. [34] cod. 1 ἐγκαταλιμπανόμενοι. [35] cod. uterque συμπροσέστω, quæ est lectio cod. Alex. [36] *Ἐπὶ προστ.* Hebr. : *Contra statutum* (tuum). [37] *Δέ.* Abest a cod. 2. [38] *Ἐπηρ. καί.* Des. in cod. 1. [39] *Θηρ.* Hebr.: *Turmatim conveniunt.* [40] *Τῶν—ἀναιτ.* cod. 2 τὸν ἀθῷον καὶ ἀναίτιον. [41] E cod. 1. [42] Rec. lectio h. l. est εἰς καταφυγήν. [43] *Δέ.* cod. 1 μέν φησι.

Ego autem a Domino opem consecutus sum, ipsumque tutissimum vallum habui.

Vers. 23. « Et reddet illis Dominus iniquitatem ipsorum, et in malitia eorum disperdet eos, disperdet illos Dominus Deus. » Porro illi laborum suorum colligent fructus, condignaque sceleris præmia accipient.. Hæc non illis solis, sed etiam omnibus hominibus scripta sunt. De omnibus enim hominibus ' universorum Deus curam gerens, congruentem omnibus adhibet medicinam.

INTERP. PSALMI XCIV.

« Laus cantici Davidi. » Sine titulo apud Hebræos. Josias rex admodum pius fuit. Hic cum vidisset majorem partem populi idolorum cultum amplexam esse, præcepit [x] omnes idolorum sacerdotes necari, et horum aras radicitus convelli, et effossis sepulcris mortuorum sacerdotum, horum ossa in ipsis dæmonum aris combussit. Deinde convocatum universum populum commonefecit ut pœnitentiam agerent, Deumque placarent, et hoc pacto declinarent perniciem minis intentatam. Olda enim prophetissa **1285** gravia et acerba toti populo prædixerat. Hæc igitur beatus David propheticis oculis e longinquo prævidens, hunc conscripsit psalmum, tum in illorum utilitatem, tum ad omnium hominum doctrinam. Compositus autem est psalmus ex persona Josiæ, et Dei sacerdotum.

Vers. 1. « Venite, exsultemus Domino, jubilemus Deo Salvatori nostro. » Tripudiantium est exordium, et gaudentium quod ab impietate liberati sint. Communiter, inquit, triumphalem Deo hymnum offerimus. Jubilatio enim vincentium est vox. Vicit quippe piorum chorus impiorum agmen. Merito igitur triumphalem Deo offerunt cantilenam ; [et in primis Apostolorum ac martyrum cœtus. Præterea vero omnes etiam qui his similes sunt, sibi dicta esse putent ista : « Venite, exsultemus Domino, jubilemus Deo Salvatori nostro, » qui per passiones nostram præstitit salutem, ut nos omnes a doloribus immunes redderet; imo qui etiam ad infernum descendere voluit, ut nos in cœlum adduceret.]

Vers. 2. « Veniamus ante faciem ejus cum confessione, et cum psalmis jubilemus ei. » Ante supplicii tempus pœnitentiam agamus, et priusquam in nos sententiam proferat, Dominum demulcea-

A παρὰ τοῦ Δεσπότου προνοίας ἀπήλαυσα[44], καὶ αὐτὸν ἔσχον[45] περίβολον ἰσχυρόν[46].

κγ'. « Καὶ ἀποδώσει[47] αὐτοῖς Κύριος τὴν ἀνομίαν αὐτῶν, καὶ κατὰ[48] τὴν πονηρίαν αὐτῶν ἀφανιεῖ αὐτοὺς[49] Κύριος ὁ Θεός[50]. » Ἐκεῖνοι δὲ τρυγήσουσι τοὺς τῶν ἰδίων πόνων καρποὺς, καὶ τῆς πονηρίας ἄξια τὰ ἐπίχειρα δέξονται. Ταῦτα οὐκ ἐκείνοις μόνοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐγράφη. Πάντων γὰρ ἀνθρώπων ὁ[51] τῶν ὅλων Θεὸς προμηθούμενος, πᾶσι τὴν πρόσφορον προσφέρει θεραπείαν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ϞΔ' ΨΑΛΜΟΥ.

« Αἶνος ᾠδῆς τῷ Δαβίδ. » Ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις. Ἰωσίας ὁ βασιλεὺς κομιδῇ γέγονεν εὐσεβής. Οὗτος[52] θεασάμενος τοῦ λαοῦ τὸ πλεῖστον τὴν B τῶν εἰδώλων ἀσπασάμενον θεραπείαν, προσέταξε μὲν ἅπαντας κατασφαγῆναι[53] τῶν εἰδώλων τοὺς ἱερέας, τοὺς δὲ τούτων[54] βωμοὺς ἐκ βάθρων ἀνασπασθῆναι· τῶν δὲ τετελευτηκότων ἱερέων[55] ἀνορύξας τοὺς τάφους, τὰ τούτων ὀστᾶ κατέκαυσεν ἐν[56] αὐτοῖς τοῖς[57] τῶν δαιμόνων βωμοῖς. Εἶτα τὸν λαὸν ἅπαντα συναθροίσας, μεταμελείᾳ χρήσασθαι παραινεῖ, καὶ τὸν Θεὸν ἱλεώσασθαι, καὶ τούτῳ διαφυγεῖν τῷ τρόπῳ τὴν ἠπειλημένην πανωλεθρίαν. Ὀλδὰ γὰρ ἡ προφῆτις δεινὰ καὶ χαλεπὰ παντὶ προεθέσπισε τῷ λαῷ. Ταῦτα τοίνυν πόῤῥωθεν ὁ μακάριος Δαβὶδ τοῖς προφητικοῖς ὀφθαλμοῖς προϊδὼν, τοῦτον συνέγραψε τὸν ψαλμὸν, καὶ εἰς ἐκείνων ὠφέλειαν, καὶ διδασκαλίαν πάντων[58] ἀνθρώπων. Ἐσχημάτισται δὲ ὁ ψαλμὸς ἐκ προσώπου τοῦ Ἰωσίου, καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ ἱερέων.

C α'. « Δεῦτε, ἀγαλλιασώμεθα τῷ Κυρίῳ, ἀλαλάξωμεν τῷ[59] Θεῷ τῷ Σωτῆρι ἡμῶν. » Χορευόντων ἐστὶ τὸ προοίμιον, καὶ ἡδομένων ἐπὶ τῇ τῆς ἀσεβείας ἀπαλλαγῇ. Κοινῇ[60], φησὶ, τῷ Θεῷ τὸν ἐπινίκιον ἀναπέμψωμεν ὕμνον. Ὁ γὰρ ἀλαλαγμὸς νικώντων ἐστὶ φωνή. Ἐνίκησε δὲ τῶν εὐσεβῶν ὁ χορὸς τὸ στίφος τῶν δυσσεβῶν. Εἰκότως τοίνυν τὴν ἐπινίκιον ᾠδὴν προσφέρουσι τῷ Θεῷ· [[61] καὶ μάλιστα ὁ τῶν ἀποστόλων καὶ μαρτύρων χορός. Ἄλλως δ' ἂν νοήσειαν καὶ ἅπαντες οἱ κατ' αὐτούς· « Δεῦτε, ἀγαλλιασώμεθα τῷ Κυρίῳ, ἀλαλάξωμεν τῷ Θεῷ τῷ Σωτῆρι ἡμῶν, » τῷ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν διὰ παθημάτων πραγματευσαμένῳ· ἵνα πάντας ἡμᾶς ἀπαθείας ἀξιώσειε· τῷ ἑλομένῳ κατελθεῖν μέχρι τοῦ ᾅδου ἵνα ἡμᾶς εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀναγάγῃ.]

D β'. « Προφθάσωμεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐν ἐξομολογήσει· καὶ ἐν ψαλμοῖς ἀλαλάξωμεν αὐτῷ. » Πρὸ τοῦ[62] καιροῦ τῆς τιμωρίας τῇ[63] μεταμελείᾳ χρησώμεθα, καὶ[64] πρὶν τὴν καθ' ἡμῶν ἐξενεχθῆναι ψῆφον,

[x] IV Reg. xxiii, 4 seqq. [y] IV Reg. xxii, 15 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[44] *Ἀπήλαυσα*. cod. 1 add. καὶ ἀπολαύσω. [45] *Ἔσχον*. cod. 1 add. καὶ ἕξω. [46] Cod. 1 ὀχυρόν. [47] cod. 2 ἀνταποδώσει. [48] *Κατά*. Abest a textu τῶν O'. [49] *Ἀφαν. αὐτούς*. Hebr. יצמיתם, *exscindet eos*, quod repetitur in textu Hebr. [50] *Θεός*. In textu τῶν O' addi solet ἡμῶν. Hebr. : *Deus noster*. [51] *Ὁ Θεός*. cod. 1 Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν καί. [52] *Οὗτος*. cod. 1 add. δέ. [53] cod. 2 καταφλεγῆναι. [54] *Τούτων*. Abest a cod. 2. [55] *Ἱερέων*. cod. 2 Ἰουδαίων. [56] *Ἐν — βωμοῖς*. Des. in cod. 2. [57] *Τοῖς — βωμοῖς*. cod. 1 καὶ σὺν αὐτοῖς τοὺς τῶν δαιμόνων βωμούς. [58] *Πάντων*. cod. 1 τῶν. [59] *Τῷ — ἡμῶν*. Hebr. *Petræ salutis nostræ*. [60] *Κοινῇ—φησί*. cod. 1 λέγουσι δὲ, ὅτι κοινῇ τῷ. [61] E cod. 1. [62] *Πρὸ τοῦ*. cod. 1 præm. Οὐ μόνον ταῦτα λέγουσι πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ λόγου, ἀλλὰ καί. *Non modo ante incarnationem Dei Verbi hæc dicunt, sed etiam*. [63] *Τῆς τιμ. τῇ*. cod. 1 τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας ἀντὶ τοῦ. [64] *Καί*. Abest a cod. 1.

τὴν Δεσπότην ἐκμειλιξώμεθα· προσενέγκωμεν δὲ A αὐτῷ καὶ τὴν πρέπουσαν ὑμνῳδίαν. Εἶτα διδάσκει τοῦ Θεοῦ τὴν νίκην, καὶ τῶν εἰδώλων τὴν ἧτταν [65].

γ'. « Ὅτι Θεὸς μέγας Κύριος, καὶ βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Ἄῤῥητος γὰρ ἡ τοῦ ἡμετέρου Δεσπότου δύναμις. Οὗτος Θεὸς [66] ἀληθής, οὗτος κατὰ πάντων ἔχει τὸ κράτος, καὶ τὴν ψευδῆ προσηγορίαν ἐλέγχει τῶν καλουμένων θεῶν. Εἶτα [67] ὡς δυνατὸν ἀνθρωπείᾳ φύσει τῆς θείας δυνάμεως τὰ τεκμήρια δείκνυσιν.

δ', ε'. « Ὅτι ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὰ [68] πέρατα τῆς γῆς καὶ τὰ ὕψη τῶν ὀρέων αὐτοῦ εἰσιν. Ὅτι αὐτοῦ ἐστιν ἡ θάλασσα, καὶ αὐτὸς ἐποίησεν αὐτήν· καὶ τὴν ξηρὰν αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἔπλασαν. » Πάντων ἐστὶ ποιητής, πάντων Δεσπότης, αὐτὸς τὰ πάντα κυβερνᾷ· ἐν τῇ χειρὶ περιέχει [69] τὴν κτίσιν [70], τὴν ὑγρὰν οὐσίαν, B καὶ τὴν ξηρὰν αὐτὸς ἐδημιούργησε λόγῳ· αὐτοῦ εἰσι καὶ τῶν ὀρέων αἱ κορυφαί, κἂν μυριάκις οἱ δαίμονες πείθωσι τῶν ἀνθρώπων τοὺς ἀνοήτους ἐν τούτοις αὐτοῖς τὰ τεμένη πηγνύναι [71].

ϛ'. « Δεῦτε προσκυνήσωμεν, καὶ προσπέσωμεν αὐτῷ, κλαύσωμεν [72] ἐναντίον [[73] Κυρίου] τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς. » Συνδράμωμεν τοίνυν προθύμως, καὶ τὸ προσῆκον αὐτῷ προσενέγκωμεν σέβας, καὶ ὀλοφυρόμενοι, καὶ δακρύοντες, τὸν ἔλεον ἐξαιτήσωμεν· αὐτὸς γὰρ ἡμῶν καὶ Ποιητὴς καὶ Δεσπότης. Διδάσκει δὲ καὶ ἡ ἱστορία καὶ τοῦ Ἰωσίου, καὶ τοῦ λαοῦ τὰ δάκρυα, ἃ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Δευτερονομίου προέχεαν.

ζ'. « Ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Θεὸς ἡμῶν [74], καὶ ἡμεῖς λαὸς [75] νομῆς αὐτοῦ, καὶ πρόβατα χειρὸς αὐτοῦ. « Καὶ [76] C φύσει Δεσπότης ἡμῶν ἐστι, καὶ διαφερόντως ἡμῶν ὑπάρχει Θεός. Λαὸν γὰρ ἡμᾶς οἰκεῖον καλεῖ, καὶ ὡς οἰκείοις προβάτοις προσφέρει τὴν ἐπιμέλειαν. [[77] Λέγει δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος μετὰ τὴν ἀκατάληπτον αὐτοῦ ἐνανθρώπησιν· « Τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει. » Καὶ πάλιν· « Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός, καὶ τὴν ψυχὴν τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων, » καὶ τὰ ἑξῆς.] Εἶτα λοιπὸν ἀπειλοῦσι τοῖς μὴ πειθομένοις τὴν τιμωρίαν, καὶ τῇ τῶν πατέρων ἐεδιττόμενοι μνήμῃ, καὶ διὰ τῆς ἐκείνης [78] κατηγορίας τὴν ὠφέλειαν πραγματευόμενοι.

η', θ'. « Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν. Ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ. » Ἐπειδὴ τὴν προτέραν ὑμῶν ἀσέβειαν D διὰ τὴν οἰκείαν φιλανθρωπίαν ὁ Δεσπότης παρεῖδε [79], νῦν γοῦν αὐτοῦ παραινοῦντος ἀκούσατε, καὶ τὴν σωτήριον διδασκαλίαν προσφέροντος, καὶ μὴ μιμήσησθε τῶν πατέρων τὴν ἀτέρμονα [80] καὶ ἀντίτυπον

mus: offeramus vero ipsi congruentes laudes. Deinde Dei victoriam, et idolorum **1286** stragem docet.

VERS. 3. « Quoniam Deus magnus est, et rex magnus super omnem terram. » Inexplicabilis enim est potentia Domini nostri. Hic est verus Deus, hic in omnes imperium habet, falsamque appellationem eorum, qui dii appellantur, redarguit. Deinde, quantum humanæ naturæ licet, signa potentiæ divinæ ostendit.

VERS. 4, 5. « Quoniam in manu ejus sunt omnes fines terræ, et altitudines montium ipsius sunt. Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud, et aridam manus ejus formaverunt. » Omnium est conditor, omnium Dominus, ipse omnia gubernat, manu continet rerum universitatem, humidam substantiam et aridam ipse verbo fabricavit: ipsius sunt etiam montium cacumina, licet dæmones stolidis hominibus millies persuaserint, ut eis ibi delubra erigerent.

VERS. 6. « Venite, adoremus, et procidamus ante eum, et ploremus coram Domino, qui fecit nos. » Propenso igitur animo concurramus, et congruentem ipsi honorem offeramus, et lugentes ac plorantes misericordiam efflagitemus: ipse enim est opifex noster et Dominus. Docet autem historia et Josiæ, et populi lacrymas, quas post Deuteronomii lectionem profuderunt.

1287 VERS. 7. « Quoniam ipse est Deus noster, nos autem sumus populus pascui ejus, et oves manus ejus. » Et natura Dominus noster est, et præcipue noster est Deus, quandoquidem nos populum suum nuncupat, et de nobis veluti de propriis ovibus curam gerit. [Ipse etiam Dominus, cum mirabili modo humanam induisset naturam, dicit: « Oves meæ audiunt vocem meam [z]. » Et porro: « Ego sum pastor bonus, et vitam meam depono pro ovibus [a], » et quæ reliqua sunt.] Quod reliquum est, deinde infidelibus minitantur pœnam, terrentes eos patrum commemoratione, ac per illam accusationem utilitatem procurantes.

VERS. 8, 9. « Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra. Sicut in exacerbatione. » Quoniam pristinam vestram impietatem Dominus pro benignitate sua a conspectu suo removit, nunc saltem eum commonefacientem, salutaremque doctrinam afferentem audite, et ne instabilem et renitentem patrum mentem imitemini. *Exacerbationem*

[z] Joan. x, 14, 16. [a] ibid. 14, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[65] *Ἧτταν*. cod. 1 add. καὶ αὐτοῦ τοῦ διαβόλου τὴν κατάλυσιν. [66] *Θεός*. cod. 2 γάρ. [67] *Εἶτα*. cod. 1 præm. Εἰ γὰρ καὶ ἄνθρωπος διὰ πολλὴν φιλανθρωπίαν εἵλετο γενέσθαι ὁ φιλάνθρωπος, ἀλλὰ τὸ εἶναι Θεὸς ἔμεινεν ἄτρεπτος. *Etsi enim pro summo in homines amore homo nasci voluerit, tamen quoad essentiam divinam permansit immutabilis.* [68] *Τὰ — γῆς*. Hebr. *investigationes terræ*, s. loca infima terræ. Aqu. ἐξιχνιασμοὶ γῆς. Symm. κατώτατα γῆς. [69] cod. 2 ἔχει. [70] *Κτίσιν*. cod. 2 add. πᾶσαν. [71] *Πηγν*. cod. 1 addit ἀλλ' οὖν γε ἡμεῖς οἱ Θεὸν αὐτὸν ἀληθινὸν ὁμολογοῦντες. *Nos itaque qui illum verum Deum esse profitemur.* [72] *Κλαύσωμεν*. Hebr. נברכה *genua flectamus.* [73] Ex utroque cod. [74] *Ἡμῶν*. cod. 1 add. οὐ μόνον ἐκ προσώπου ἐκείνων εἴρηται, ἀλλὰ καὶ ἐκ προσώπου τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. *Non ex eorum tantum persona, sed totius quoque Ecclesiæ nomine hæc dicta sunt.* [75] E cod. 2. [76] *Καί*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [77] E cod. 1. [78] cod. 2 ἐκείνων. [79] *Παρεῖδε*. Hoc loco desinit cod. 2 Aug. [80] cod. 1 ἀτεράμονα.

enim sæpius factam in solitudine contradictionem vocavit. Sic etiam in alio ait psalmo : « Quoties exacerbaverunt eum in deserto, et irritaverunt ipsum in terra inaquosa [b]. » Ostendit porro et liberum mentis arbitrium. Non enim simpliciter dixit : Ne obduremini, sed : « Nolite obdurare corda vestra, » docens ipsos esse **1288** auctores hujusmodi duri cordis. Deinde manifestius parentum inobedientiam illis in memoriam revocat.

« Sicut die tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt, et viderunt opera mea. [VERS. 10.] Quadraginta annis. » Quoniam enim in promissam terram ingredi noluerunt, [sed contradixerunt Deo jubenti] formidinem stolidam et metum objicientes, dicentesque fore ut ipsi occiderentur, et liberi captivi fierent, permisit, ut per quadraginta annos ipsi in solitudine vitam degerent, donec consumerentur. « Infensus fui generationi huic, et dixi : Semper hi errant corde. » Aquila et Symmachus, pro verbo *Infensus fui*, posuerunt, *non amice affectus fui*. Idcirco, inquit, genus illud exsecratus sum, videns levem et inconstantem eorum mentem.

VERS. 11. « Ipsi vero non cognoverunt vias meas, sicut juravi in ira mea : Non introibunt in requiem meam. » Illi autem ad minas juramento confirmatas noluerunt attendere, neque comminationes pœnitentia avertere voluerunt. Propterea terram patribus promissam minime consecuti sunt. Nam illam terram, *ejus requiem* appellavit, vel secundum alios interpretes, *quietem*. Quoniam enim in solitudine iter facientes, frequentes loci mutationes faciebant, præeunte tabernaculo, in quo Deus habitare existimabatur, in terra vero promissionis, et ipsi ab itinere **1289** cessarunt, et tabernaculum in consecratis locis fixum fuit, jure *requiem* promissionis terram nuncupavit. *Vias* autem Dei gubernationes appellavit.

INTERP. PSALMI XCV.

« Canticum Davidi, quando domus ædificata fuit post captivitatem : Sine titulo apud Hebræos. » Nec hanc inscriptionem beatus David conscripsit, nec qui a principio prophetiam interpretati sunt : sed alius quispiam, ut verisimile est, superficie tenus ad sensum psalmi attendens, hunc posuit titulum. Prima facies vero litteræ convenit

A γνώμην. *Παραπικρασμὸν* γὰρ κέκληκε τὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ πολλάκις γεγενημένην ἀντιλογίαν. Οὕτω καὶ ἐν ἑτέρῳ ἔφη ψαλμῷ· « Ποσάκις παρεπίκραναν αὐτὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ, παρώργισαν αὐτὸν ἐν γῇ ἀνύδρῳ. » Ἔδειξε δὲ καὶ τὸ τῆς γνώμης αὐθαίρετον. Οὐ γὰρ ἁπλῶς εἶπε· Μὴ σκληρυνθῆτε, ἀλλὰ « Μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν [81], » διδάσκων ὡς αὐτοί εἰσι τῆς τοιαύτης καρδίας δημιουργοί· εἶτα σαφέστερον τῆς τῶν πατέρων ἀπειθείας ἀναμιμνήσκει.

« Κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ [82] ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με [83], καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου. [ι'] Τεσσαράκοντα ἔτη. » Ἐπειδὴ γὰρ εἰς τὴν ἐπηγγελμένην εἰσελθεῖν οὐκ ἠβουλήθησαν γῆν, [[84] ἀλλ' ἀντεῖπον κελεύοντι τῷ B Θεῷ,] δέος ἄλογον προβαλλόμενοι, καὶ δειλίαν φάσκοντες [85], ὡς αὐτοὶ μὲν ἀναιρεθήσονται, δορυάλωτα δὲ τὰ παιδία γενηθήσεται [86], τὸν τεσσαρακοντούτην αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ διαγαγεῖν [87] παρεσκεύασε χρόνον, ἕως αὐτοὶ κατηναλώθησαν [88]. « Προσώχθισα [89] τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, καὶ εἶπον [90], Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. » Ὁ δὲ Ἀκύλας, καὶ ὁ Σύμμαχος, ἀντὶ τοῦ *Προσώχθισα*, *Δυσηρεστήθην* εἰρήκασι· τούτου, φησὶν, ἕνεκα τὴν γενεὰν ἐκείνην ἐβδελυξάμην, τὸ κοῦφον αὐτῶν καὶ εὐρίπιστον τῆς γνώμης ἰδών.

ια'. « Αὐτοὶ [91] δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου, ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου· Εἰ [92] εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. » Οἱ δὲ ταῖς ὠμοσμέναις [93] ἀπειλαῖς προσέχειν οὐκ ἠθέλησαν, οὐδὲ [94] μεταμελείᾳ λῦσαι τὴν ἀπειλὴν ἠβουλήθησαν. Οὗ δὴ χάριν τῆς C τοῖς πατράσιν ἐπηγγελμένης οὐκ ἀπήλαυσαν γῆς. Τὴν γῆν γὰρ ἐκείνην *κατάπαυσιν αὐτοῦ* προσηγόρευσεν, ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους ἑρμηνευτὰς ἀνάπαυσιν. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ μεταβάσεις ὁδοιποροῦντες [95] ἐποιοῦντο συχνάς, τῆς σκηνῆς ἡγουμένης, ἐν ᾗ κατοικεῖν ὁ Θεὸς ἐνομίζετο, ἐν δὲ τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας, καὶ αὐτοὶ τῆς ὁδοιπορίας ἐπαύσαντο, καὶ ἡ σκηνὴ τοῖς ἀφιερωθεῖσιν ἐνεπάγη χωρίοις, εἰκότως *κατάπαυσιν* ἐκάλεσε τῆς ἐπαγγελίας τὴν γῆν. *Ὁδοὺς* δὲ Θεοῦ τὰς οἰκονομίας ἐκάλεσεν [96].

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ϞΕ'. ΨΑΛΜΟΥ.

« Ὠδὴ τῷ Δαβὶδ, ὅτε ὁ οἶκος ᾠκοδόμηται μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν, ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις [97]. » Οὐδὲ ταύτην ὁ μακάριος Δαβὶδ ἔγραψε τὴν ἐπιγραφὴν, οὔτε μὴν οἱ ἐξ ἀρχῆς τὴν προφητείαν D ἑρμηνευκότες· ἄλλος δέ τις ὡς ἔοικεν τὴν ἐξ [98] ἐπιπολῆς διάνοιαν τοῦ ψαλμοῦ κατιδὼν, ταύτην τέθεικε τὴν ἐπιγραφήν· ἁρμόττει δὲ καὶ τοῖς ἐκ Βαβυλῶνος

[b] Psal, cv, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[81] *Ὑμῶν*. cod. 1 add. ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ. [82] *Πειρ*. cod. Vatic. habet πικρασμοῦ. [83] *Με*. Abest a cod. Alex. [84] E cod. 1. [85] *Φάσκοντες*. cod. 1 præm. καί. [86] cod. 1 γενήσεται. [87] cod. 1 διάγειν. [88] *Καταν*. cod. 1 præm. μὲν, et add. οἱ δὲ παῖδες ηὐξήθησαν. [89] *Προσώχθισα*. cod. 1 præm. διό. [90] cod. 1 εἶπα. [91] *Αὐτοί*. cod. Vat. præm. καί. [92] *Εἰ*. Abest a cod. 1. [93] cod. 1 ὀμωμοσμένας. [94] *Οὐδὲ — ἠβουλ*. Des. in cod. 1. [95] *Ὁδοιπ*. cod. 1 præm. ὡς. [96] *Ἐκάλεσεν*. cod. 1 εἴρηκεν. [97] *Παρ' Ἑβραίοις*. Imo etiam apud omnes interpretes Græcos. Conf. Montf. in Hexapl. ad h. l. [98] *Ἐξ*. Abest a cod. 1.

A ἐπανελθοῦσι, καὶ τὸν θεῖον δειμαμένοις νεὼν ἡ τοῦ γράμματος ἐπιφάνεια· ἐπειδήπερ ἐν αὐτοῖς ἐσκιαγραφήθη πάντων ἀνθρώπων ἡ σωτηρία. Προθεσπίζει δὲ ὅμως ἡ προφητεία καὶ τὴν προτέραν, καὶ τὴν δευτέραν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφάνειαν, καὶ τὴν ἐσομένην κρίσιν, καὶ τὴν παρασχεθεῖσαν ἤδη τοῖς ἔθνεσι σωτηρίαν[99].

« Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινόν. » Ἐπὶ καινοῖς γὰρ πράγμασι, καινῆς χρεία καὶ τῆς [1] ὑμνῳδίας. « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. » Πῶς ταῦτα Ἰουδαίοις ἁρμόττει παρὰ πάντων πολεμουμένοις ἀνθρώπων; Οὐ γὰρ ἥσθησαν οἱ τὴν ἐκείνων ἰδόντες ἐλευθερίαν· ἀλλὰ τοὐναντίον ἠχθέσθησαν, καὶ παντοδαποῖς αὐτοὺς κακοῖς περιϐαλεῖν ἐπειράθησαν. Ὁ δὲ προφητικὸς λόγος πᾶσαν τὴν οἰκουμένην εἰς χορείαν [2] καλεῖ [3].

B β'. « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ, εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ [4] εὐαγγελίζεσθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ. » Καθ' [5] ἑκάστην, φησίν, [6] ἡμέραν ἐξηγεῖσθε τὴν γεγενημένην εὐεργεσίαν. Εἶτα διδάσκει καὶ τισι χρὴ προσενεγκεῖν τὴν τοιαύτην ὑφήγησιν.

γ'. « Ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ· ἐν πᾶσι λαοῖς [7] τὰ θαυμάσια αὐτοῦ. » Πᾶν γένος ἀνθρώπων τῆς τοιαύτης διδασκαλίας ἀπολαυέτω, καὶ τὰς θείας μανθανέτω θαυματουργίας [8].

δ'. « Ὅτι μέγας Κύριος, καὶ αἰνετὸς σφόδρα· φοϐερός ἐστιν ἐπὶ [9] πάντας τοὺς θεούς. » Ἄῤῥητον γὰρ ἔχει τὸ μέγεθος τῶν ὅλων ὁ Κύριος [10], καὶ κατὰ τῶν ψευδωνύμων θεῶν τὴν οἰκείαν ἔδειξε δύναμιν, καὶ τὴν ἐκείνων ἀπάτην ἐξήλεγξε [11]. Τοῦτο γὰρ διὰ τῶν ἐπαγομένων ἐδήλωσεν.

C ε'. « Ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια, [12] ὁ δὲ Κύριος τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησεν. » [[13] Περὶ γὰρ αὐτοῦ καὶ ὁ μακάριος Παῦλος φάσκει· « Εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ αὐτὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. »] Οἱ μὲν γὰρ καλούμενοι θεοὶ δαίμονες ὤφθησαν πονηροί· ὁ δὲ ἡμέτερος [14] τῶν οὐρανῶν ποιητὴς ἀπεφάνθη. [[15] Ἐπὶ γὰρ τοῦ ἑκουσίου πάθους οὐ μόνον ἥλιος ἐσκοτίσθη καὶ πέτραι διεῤῥάγησαν, καὶ τὸ τοῦ ναοῦ καταπέτασμα κατεσχίζετο· ἀλλὰ καὶ οἱ τῶν οὐρανῶν δυνάμεις ἐσαλεύοντο, καὶ συντόμως εἰπεῖν τὸ πᾶν ἀνυπαρξίαν ἠπείλει βλέπον τὸν φέροντα τὰ πάντα ἐπὶ σταυροῦ κρεμάμενον.]

D ς'. « Ἐξομολόγησις [16] καὶ ὡραιότης ἐνώπιον αὐτοῦ, ἁγιωσύνη καὶ μεγαλοπρέπεια ἐν τῷ ἁγιάσματι αὐτοῦ. » Καὶ [17] γὰρ ἀνθρωπείαν φύσιν ἀναλαϐών, καὶ διὰ ταύτης τοῖς ἀνθρώποις ἐπιφανείς, τὰς τῆς οἰκείας μεγαλοπρεπείας ἐκπέμπτει μαρμαρυγάς,

etiam his qui e Babylone reversi fuere divinumque templum erexere, quoniam in ipsis omnium hominum salus adumbrata fuit. Præcinit tamen vaticinatio et primum et secundum Dei et Salvatoris * nostri adventum, et futurum judicium, et salutem gentibus jam indultam.

VERS. 1. « Cantate Domino canticum novum. » Ob novas enim res nova hymnorum cantilena opus est. « Cantate Domino, omnis terra. » Quomodo hæc Judæis, qui ab omnibus oppugnantur, conveniunt? Non enim lætati sunt ii qui illorum libertatem viderunt : sed contra doluerunt, et omnis generis malis ipsos afficere conati sunt. Propheticus vero sermo totum terrarum orbem in choream vocat.

VERS. 2. « Cantate **1290** Domino, et benedicite nomini ejus : annuntiate de die in diem salutare ejus. » Singulis, inquit, diebus beneficium collatum narrate. Deinde docet quibus oporteat hanc narrationem afferre.

VERS. 3. « Annuntiate inter gentes gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus. » Omne hominum genus hac perfruatur doctrina, divinaque discat miracula.

VERS. 4. « Quoniam magnus est Dominus, et valde laudabilis : terribilis est super omnes deos. » Inexplicabilem enim universorum Dominus sublimitatem habet, et potentiam suam in deos, qui falsum nomen habent, ostendit, illorumque deceptionem redarguit. Hoc enim per ea quæ sequuntur indicavit.

VERS. 5. « Quoniam omnes dii gentium dæmonia, Dominus autem cœlos fecit. » [Hic enim est ille, de quo beatus Paulus dicit : « Si enim agnovissent, Dominum gloriæ non affixissent cruci [c]. »] Nam qui dii vocantur, pravi dæmones visi sunt : noster vero cœlorum opifex declaratus est. [Tempore enim quo passiones sponte subibat, sol obtenebratus est, rupes scissæ sunt, velum templi disruptum est, imo etiam vires cœli commotæ sunt, et ut paucis dicam, totum universum minabatur interitum, cum illum qui omnia **1291** fert, videret cruci affixum.]

VERS. 6. « Confessio et pulchritudo in conspectu ejus : sanctitas et magnificentia in sanctificatione ejus. » Nam cum humanam naturam assumpsisset, et per hanc hominibus apparuisset, suæ majestatis fulgores emittit, et omnes ad sui cultum

[c] I Cor. II, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[99] *Σωτ.* cod. 1 add. καὶ ὅρα, τί φησιν. [1] *Καὶ τῆς.* Des. in cod. 1. [2] *Χορ.* cod. 1 ὑμνῳδίαν. [3] *Καλεῖ.* cod. 1 add. διὰ τῶν ἑξῆς μάλιστα λέγων. [4] *Αὐτοῦ.* cod. 1 add. καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καί. [5] *Καθ'.* cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [6] *Φησίν.* Abest a cod. 1. [7] *Λαοῖς.* cod. 1 præm. τοῖς. [8] *Θαυμ.* cod. 1 add. καὶ τίνος ἕνεκεν λέγει. [9] *Ἐπί.* cod. 1. ὑπέρ. [10] *Κύριος.* cod. 1 add. Ὅτι Θεὸς ὢν ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Quippe. *Licet Deus esset, humiliavit se usque ad mortem, mortem vero crucis.* [11] *Ἐξηλ.* cod. 1 præm. διὰ τῆς ἐνσάρκου αὐτοῦ παρουσίας. *Cum ad nos venisset carne indutus.* [12] *Δαιμ.* Hebr. אלילים. Aqu. ἐπίπλαστοι. Symm. ἀνύπαρκτοι. [13] E cod. 1. [14] *Ἡμ.* cod. 1 add. Κύριος. [15] E cod. 1. [16] *Ἐξομολόγησις.* Hebr. הוד *majestas.* [17] *Καὶ — ἐπιφανείς.* cod. 1 καὶ γὰρ ἄνθρωπος γενόμενος καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἐπιφανείς.

trahit. *Sanctificationem* enim ejus vocavit templum quod assumpsit. Pulchritudinis autem jam meminit in quadragesimo quarto psalmo : « Speciosus enim forma, inquit, præ filiis hominum [d] »

A καὶ πάντας εἰς προσκύνησιν ἕλκει· Ἁγίασμα γὰρ αὐτοῦ τὸν ναὸν [18] προσηγόρευσεν, ὃν ἀνέληφε [19]. Τῆς δὲ ὡραιότητος [20] ἐμνημόνευσεν ἤδη καὶ ἐν τῷ μδ' ψαλμῷ· « Ὡραῖος γὰρ ἔφη κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. »

Vers. 7, 8. « Afferte Domino, familiæ gentium, afferte Domino gloriam et honorem. Afferte Domino gloriam nomini ejus. » Accurrite igitur, omnes homines, ad Dominum, qui salutem largiri vult, * congruentemque ipsi afferte honorem; et vos, qui beneficii auctorem corporeis oculis minime cernitis, nomini ejus laudes offerte.

ζ', η'. « Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, ἐνέγκατε [21] τῷ Κυρίῳ δόξαν καὶ τιμήν [22]. Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν ὀνόματι αὐτοῦ. » Προσδράμετε [23] τοίνυν ἅπαντες [24] ἄνθρωποι τῷ σῶσαι βουλομένῳ Δεσπότῃ, καὶ τὸ προσῆκον αὐτῷ προσενέγκαντες [25] σέβας, καὶ τὸν εὐεργέτην τοῖς τοῦ σώματος ὀφθαλμοῖς οὐχ ὁρῶντες, τῷ ὀνόματι αὐτοῦ τὴν ὑμνῳδίαν προσοίσατε [26].

« Tollite hostias, et introite in atria ejus. [Vers. 9]. Adorate Dominum in aula sancta ejus. » Hostias rationales dicit, quas continue a sacerdotibus offerri et sacrificari videmus. **1292** *Atriorum* vero multitudo ecclesias significat. Nec enim Judæis hoc imperavit, ne quis legis sacrificia suspicaretur : sed familiis gentium, quæ novi testamenti sacrificia in ecclesiis offerunt. De his et per alium prophetam Deus locutus est, Judæos alloquens : « Non est voluntas mea in vobis, et hostiam ex manibus vestris non accipiam : quoniam ab ortu solis usque ad occasum, magnum est nomen meum inter gentes, et in omni loco sacrificium offertur nomini meo, et hostia pura [e]. » — « Commoveatur a facie ejus universa terra. » Aquila autem, *Parturite a facie ejus universa terra.* Sic etiam Symmachus. Similia autem sunt hæc iis quæ a propheta Isaia dicta fuere : « Ob timorem tuum, Domine, in utero concepimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis tuæ, quem fecimus super terram [f]. » Hic igitur etiam propheticus sermo adhortatur gentes, quæ salutis semina acceperunt, ut pietatem parturiant et pariant : et commoveantur quidem a pristino statu, sed in divinis legibus firmentur et figantur.

« Ἄρατε [27] θυσίας, καὶ εἰσπορεύεσθε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ. [θ'] Προσκυνήσατε τῷ Κυρίῳ ἐν [28] αὐλῇ B ἁγίᾳ αὐτοῦ· » Θυσίας λέγει τὰς λογικάς, ἃς ὁρωμεν διηνεκῶς ὑπὸ τῶν ἱερέων [29] προσφερομένας καὶ ἱερουργουμένας [30]. Καὶ τῶν *αὐλῶν* δὲ τὸ πλῆθος τὰς ἐκκλησίας [31] δηλοῖ. Ἄλλως τε οὐδὲ Ἰουδαίοις τοῦτο προσέταξεν, ἵνα τις [32] τὰς νομικὰς ὑποπτεύσῃ θυσίας· ἀλλὰ ταῖς πατριαῖς τῶν ἐθνῶν, αἳ [33] τὰς τῆς καινῆς διαθήκης θυσίας [34] ἐν ταῖς ἐκκλησίαις προσφέρουσι [35]. Περὶ τούτων καὶ δι' ἑτέρου προφήτου προσηγόρευσεν [36] ὁ Θεὸς πρὸς Ἰουδαίους διαλεγόμενος· « Οὐκ ἔστι μοι θέλημα ἐν ὑμῖν, καὶ θυσίαν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· ὅτι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν μέγα ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ τὸ θυμίαμα [37] προσφέρεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρά. » — « Σαλευθήτω C ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ. » Ὁ δὲ Ἀκύλας, *Ὠδινήσατε ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ.* Οὕτω δὴ καὶ ὁ Σύμμαχος. Ἔοικε δὲ ταῦτα τοῖς ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου λεχθεῖσι, « Διὰ [38] τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν, καὶ ὠδινήσαμεν, καὶ ἐτέκομεν πνεῦμα σωτηρίας [39] σου, ὃ ἐποιήσαμεν [40] ἐπὶ τῆς γῆς. » Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν ὁ προφητικὸς λόγος παρακελεύεται τοῖς ἔθνεσι δεξαμένοις τὰ σωτήρια σπέρματα [41], ὠδινῆσαι καὶ τεκεῖν τὴν εὐσέβειαν, καὶ σαλευθῆναι μὲν ἀπὸ τῆς προτέρας στάσεως, ἐν δὲ τοῖς θείοις ἐρεισθῆναί τε καὶ παγῆναι νόμοις [42].

Vers. 10. « Dicite in gentibus, Dominum regnare : etenim correxit orbem terræ, qui non commovebitur. » Prædicate igitur **1293** universorum Dei regnum, quod orbem errantem mutavit, illum-

ι'. « Εἴπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι [43] Κύριος ἐβασίλευσε· καὶ γὰρ κατώρθωσε [44] τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται. » Κηρύξατε [45] τοίνυν [46] τοῦ D Θεοῦ τῶν ὅλων [47] τὴν βασιλείαν· ἢ [48] τὴν οἰκουμένην

[d] Psal. XLIV, 3. [e] Malach. I, 10, 11. [f] Isa. XXVI, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[18] *Τὸν ναόν.* cod. 1 τὴν ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησίαν. [19] *Ὃν ἀνειλ.* Des. in cod. 1. [20] *Ὡραιότητος.* cod. 1 add. αὐτοῦ. [21] *Ἐνέγκατε — τιμήν.* Des. in cod. 1. [22] *Τιμήν.* Hebr. עז *robur.* [23] *Προσδρ.* cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [24] *Τοίν. ἅπαντες.* cod. 1 πάντες. [25] cod. 1 προσενέγκατε. [26] *Καὶ — προσοίσατε.* cod. 1 Καὶ τὸν ὑπομείναντα πάθος σαρκὶ δι' ἡμᾶς εὐεργέτην ὑπάρχοντα κοινὸν, τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς μὴ τὸ πάθος ὁρῶντες, ἀλλὰ τοῖς τῆς ψυχῆς τὴν φιλάνθρωπον αὐτοῦ περὶ ἡμᾶς συγκατάβασιν διακρίναντες, αὐτῷ τὴν ὑμνῳδίαν προσοίσατε. *Et illi qui nostri causa passiones subiit carne, omniumque communis benefactor evasit, cujus passionem corporeis quidem oculis non videmus, summum tamen amorem quo ad nos quasi descendit, animo contemplari possumus, hymnum offerte.* [27] *Ἄρατε.* Hebr. שאו *adferte.* [28] *Ἐν — αὐτοῦ.* Hebr, *In ornatu sancto.* [29] *Ἱερέων.* cod. 1 εὐσεβῶν. [30] *Ἱερουργ.* cod. 1 add. ὑπὸ τῶν ἱερέων. [31] *Ἐκκλ.* cod. 1 præm. κατὰ τόπον. [32] *Τις.* cod. 1 præm. μή. [33] cod. 1 αἷς. [34] *Θυσ.* cod. 1 add. ἐνομοθέτησεν. [35] cod. 1 προσφέρειν. [36] cod. 1 προηγόρευσεν. [37] *Τὸ θυμ.* cod. 1 θυμίαμά μοι. [38] cod. 1 διό. [39] cod. 1 σωτηρίου. [40] cod. 1 ἐκυήσαμεν. In commentario ad l. c. Isaiæ Noster sequitur lectionem ἐποίησας. [41] *Σπέρματα.* cod. 1 δόγματα, ascripta tamen lectione altera. [42] *Νόμοις.* cod. 1 τῆς ἐνανθρωπήσεως δόγμασιν. [43] *Ὅτι.* cod. Vat. ὁ. [44] *Κατωρθ.* Hebr. תכון *stabilietur.* Symm. ἥδρασε. [45] *Κηρ.* cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [46] *Τοίνυν.* Abest a cod. 1. [47] *Τῶν ὅλων.* cod. 1 καὶ Σωτῆρος. [48] *Ἤ.* cod. 1 ὅτι ὅλην.

πλανωμένην [49] μετέβαλε, καὶ τῇδε [50] κἀκεῖσε φερομένην [51] βεβαίαν ἀπέφηνεν. Οὕτω δὲ καὶ ὁ Σύμμαχος, *Κύριος ἐβασίλευσε, καὶ ἕδρασε τὴν οἰκουμένην ἀπερίτρεπτον* [52]. Δῆλον [53] μέντοι, ὡς αἰώνιος ἡ τοῦ Θεοῦ βασιλεία· ἐδείχθη δὲ τηνικαῦτα διὰ τῆς τῶν πραγμάτων μεταβολῆς. « Κρινεῖ λαοὺς εὐθύτητι. » Ἐπειδὴ βασιλέα τὸν [54] Θεὸν ἔδειξεν, εἰκότως καὶ κρίσεως μέμνηται, τὸ εὐθὲς ταύτης ἀνακηρύττων, καὶ δίκαιον [55].

ια'. « Εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ. » Πᾶσα [56], φησὶν, ἡ κτίσις κοινωνείτω τοῖς ἀνθρώποις τῆς εὐφροσύνης, καὶ τὰ οὐράνια, καὶ τὰ ἐπίγεια θυμηδίας ἐμφορηθήτω. Εἰ γὰρ ἐφ' ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι χαίρουσιν οἱ ἄγγελοι, μείζονα δήπουθεν ἔχουσιν εὐφροσύνην ἐπὶ τῇ πάντων ἀνθρώπων μεταβολῇ [57]. « Σαλευθήτω ἡ θάλασσα, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. » Ὁ δὲ Θεοδοτίων καὶ ὁ Σύμμαχος οὕτως· *Ἠχήσει* [58] *ἡ θάλασσα σὺν πληρώματι αὐτῆς*. Ἅπας γὰρ τῶν ἀνθρώπων ὁ βίος, ὁ τὴν θαλαττίαν μιμούμενος ζάλην, τῶν θείων κηρυγμάτων δέξεται τὴν ἠχήν. Προλέγει δὲ κατὰ ταυτὸν, καὶ τὰς γεγενημένας τῶν ἀπίστων ἐπαναστάσεις κατὰ τῶν κηρύκων τῆς ἀληθείας, ὡς καὶ ἐν ἑτέροις ψαλμοῖς ἀπεδείξαμεν.

ιβ'. « Χαρήσεται τὰ πεδία, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως [59]· *Γαυριάσει ἀγρὸς* [60], *καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ*. Ἑρμηνεύων δὲ καὶ ὁ Κύριος τὴν τῶν ζιζανίων παραβολὴν, ἀγρὸν τὸν κόσμον ὠνόμασε [61]· λέγει τοίνυν, ὅτι ἅπαντα χαρᾶς καὶ θυμηδίας πλησθήσονται. « Τότε ἀγαλλιάσεται πάντα τὰ ξύλα τοῦ δρυμοῦ. » Ὁ δὲ Ἀκύλας· *Τότε αἰνέσουσι πάντα τὰ ξύλα τοῦ δρυμοῦ*. Ἐκεῖνα [62] διαφερόντως τῷ Θεῷ προξενήσει τὸν ὕμνον. Ἐξ αὐτῶν γὰρ τὸ σωτήριον ξύλον, ἐν ᾧ τοῦ [63] Σωτῆρος προσηλώθη τὸ σῶμα, δι' [64] οὗ τοῖς ἀνθρώποις ἀναβλαστάνει τὰ ἀγαθά. Εἰδέναι μέντοι προσήκει, ὡς προσωποποιΐᾳ ὁ προφητικὸς ἐχρήσατο λόγος. Οὔτε γὰρ οὐρανὸς, οὔτε γῆ, οὔτε θάλασσα, οὔτε πεδία, οὔτε τὰ ξύλα, λογικά τε καὶ ἔμψυχα, ἀλλ' οἱ ἐν τούτοις ὄντες [65] τὴν [66] ὑμνῳδίαν τῷ Θεῷ προσφέρουσι [67]. Τὴν γὰρ [68] θάλασσαν οἰκοῦσιν οἱ νησιῶται, τὴν δὲ γῆν ἠπειρῶται, τὸν δὲ οὐρανὸν ἄγγελοι. Οἱ δὲ τοὺς δρυμοὺς ὁρῶντες τῆς τῶν εἰδώλων θεραπείας ἀπηλλαγμένους, [69] τῷ Θεῷ τὸν ὕμνον προσφέρουσιν· οὕτω καὶ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν διδάσκων ὁ Προφήτης, τῇ προσωποποιΐᾳ πάλιν ἐχρήσατο [70]· « Ἡ θάλασσα εἶδε, καὶ ἔφυγεν· ὁ Ἰορδά-

A que, qui huc et illuc ferebatur, firmum reddidit. Sic etiam Symmachus, *Dominus regnavit, et firmavit orbem terrarum immobilem*. Patet igitur, Dei regnum perenne esse: tunc vero demonstratum est per ipsam rerum mutationem. « Judicabit populos in æquitate. » Postquam regem Deum ostendit, jure judicii meminit, justitiam et æquitatem hujus demonstrans.

Vers. 11. « Lætentur cœli, et exsultet terra. » Tota, inquit, universitas lætitiam cum hominibus communem habeat, et cœlestia et terrestria voluptate impleantur. Si enim ob unum peccatorem pœnitentiam agentem angeli gaudent, majorem profecto lætitiam habent de omnium hominum B mutatione. « Commoveatur mare, et plenitudo ejus. » Theodotio vero et Symmachus sic: *Resonabit mare cum plenitudine ejus*. Omnis enim hominum vita, quæ marinam imitatur tempestatem, divinarum prædicationum sonitum accipiet. Eadem opera vero prædicit impetus infidelium factos contra veritatis præcones, quemadmodum et in aliis psalmis ostendimus.

Vers. 12. « Gaudebunt campi, et omnia quæ in eis sunt. » Symmachus autem sic: *Gestiet ager, et omnia quæ in eo sunt*. Explanans **1294** vero Dominus zizaniorum parabolam, agrum nominavit mundum. Dicit igitur omnia gaudio et voluptate plena fore. C « Tunc exsultabunt omnia ligna silvæ. » Aquila autem, *Tunc laudabunt omnia ligna nemoris*. Illa potissimum Deo afferent hymnum: quandoquidem ex ipsis salutare lignum fuit, in quo Salvatoris corpus suffixum fuit, per quod hominibus germinant bona. Sciendum est igitur prophetam prosopopœia usum esse. Neque enim cœlum, nec terra, nec mare, nec campi, nec ligna, ratione aut anima prædita sunt: sed ii qui in illis sunt, Deo offerunt laudes. Insulares enim mare incolunt: terram vero ii qui in continenti sunt: cœlum autem angeli. Qui vero vident nemora ab idolorum cultu libera, Deo gratias agunt. Eodem modo filiorum Israelis ex Ægypto iter docens Propheta rursus prosopopœia usus est: « Mare vidit, D et fugit, et Jordanes conversus est retrorsum. Montes exsultaverunt sicut arietes, et colles sicut agni ovium [8]. » Et interrogationem profert, et re-

[8] Psal. cxiii, 3, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[49] *Πλανωμένην*. Abest a cod. 1. [50] *Τῇδε*. cod. 1 ὧδε: [51] cod. 1 προσφερομένην. [52] cod. 1 ἀπερίτρεπτος, colo ad præc. vocem posito. [53] *Δῆλον*. Abest a cod. 1. [54] *Τόν*. cod. 1 Πατέρα καί. [55] *Δικ*. cod. 1 add. ὁ προφήτης. [56] *Πᾶσα*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [57] *Μεταβ*. cod. 1 add. τε καὶ σωτηρίᾳ. [58] Montf. in Hexapl. ad h. l. habet ἤχησεν. [59] *Οὕτως*. Abest a cod. [60] *Ἀγρός*. cod. 1 præm. ὁ. [61] *Ὠνομ*. cod. ἐκάλεσε. [62] *Ἐκεῖνα*. cod. 1 add. γάρ. [63] *Τοῦ — σῶμα*. cod. 1 Προσηλώθη ὁ Θεὸς καὶ Σωτὴρ ἡμῶν. [64] *Δι' οὗ*. cod. 1 καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ ξύλου. [65] *Ὄντες*. cod. 1 add. ἄνθρωποι. [66] *Τὴν — Θεῷ*. cod. 1 τῷ Θεῷ καὶ Σωτῆρι τὴν ὑμνῳδίαν. [67] *Προσφ*. cod. 1 add. ἅτε δημιουργῷ τοῦ παντὸς καὶ τὴν σωτηρίαν διὰ τῆς οἰκονομίας τοῖς ἀνθρώποις χαρισαμένῳ. *Ceu universi conditori, et qui per œconomiam suam hominibus salutem largitus est.* [68] *Γάρ*. cod. 1 præm. μέν. [69] cod. 1 ἀπηλλαγμένοι. [70] *Ἐχρ*. cod. 1 add. λέγων.

sponsionem recipit, salvatorum lætitiam per hæc ostendens.

VERS. 13. « A facie Domini, quoniam venit, quoniam advenit judicare terram. » Elegantissime hæc duo posuit : « Quoniam venit, et **1295** quoniam advenit : » quia primus adventus divinam cognitionem hominibus dedit ; secundus vero judicium de rebus faciet. « Judicabit orbem terræ in justitia, et populos in veritate sua. » Tunc enim, inquit, tunc justum judicium faciet, non amplius * pristina patientia utens, sed rerum veritatem discutiens, rectamque sententiam in omnes proferens.

INTERP. PSALMI XCVI.

« Davidi, quando terra ejus constituta est. Sine titulo apud Hebræos. » Qui hunc titulum posuit, confessus est se non invenisse illum apud Hebræos, sed ipsummet apposuisse. Igitur inscriptio non est ipsius prophetæ, neque enim psalmi sententiæ quadrat : totius quippe orbis terrarum constitutionem, et non Judææ tantum propheta fatur. Verisimile autem est, et eum qui inscriptionem posuit, prophetæ terram totum orbem intellexisse, tanquam omnibus hominibus ejus concentu utentibus. Præcinit tamen psalmus et primum, et secundum Dei et Salvatoris adventum, gentiumque divinam cognitionem, et futurum judicium.

VERS. 1. « Dominus regnavit, exsultet terra, lætentur insulæ multæ. » Per hæc priorem Salvatoris adventum prædicit : propterea continentis et insularum incolas ad choream et lætitiam excitavit. Etenim et hi et illi ex futurarum **1296** rerum spe voluptatem capientes, exsultant. Regnare vero Dominum dicit, non ac si regnum tunc acceperit, sed prout tunc hominibus regnum suum ostendit. Et ne eadem repetamus, obsecramus eos qui hoc accuratius discere voluerint, ut ea quæ jam ante a nobis explanata sunt, legant.

VERS. 2. « Nubes et caligo in circuitu ejus, justitia et judicium correctio sedis ejus. » Per *caliginem* et *nubem*, divinam naturam quæ minime cerni potest, docuit. Ut enim is qui nube aliqua et caligine circumfusus est, conspici non potest : sic omnino fieri nequit ut invisibilis natura cernatur. Verumtamen commonefacit ipsum esse

A νης ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω. Τὰ ὄρη ἐσκίρτησαν ὡσεὶ κριοὶ, καὶ οἱ βουνοὶ ὡς ἀρνία προβάτων. » Καὶ προσφέρει τὴν πεῦσιν, καὶ τὴν ἀπόκρισιν δέχεται, τῶν σεσωσμένων τὴν εὐθυμίαν διὰ τούτων δηλῶν [71].

ιγ'. « Ἀπὸ [72] προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται· ὅτι ἔρχεται [73] κρῖναι τὴν γῆν. » Καλῶς τὰ δύο τέθεικε, « Καὶ ὅτι ἥκει, καὶ ὅτι ἔρχεται· » ἡ πρώτη μὲν γὰρ ἐπιφάνεια [74] δέδωκε τοῖς ἀνθρώποις τὴν θείαν [75] ἐπίγνωσιν· ἡ δὲ δευτέρα ποιήσεται τὴν τῶν πραγμάτων διάκρισιν [76]. « Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ. » Τότε γάρ, φησὶ, τότε τὴν δικαίαν κρίσιν ποιήσεται, οὐκ ἔτι τῇ προτέρᾳ μακροθυμίᾳ χρώμενος, ἀλλὰ τὴν τῶν πραγμάτων ἐξετάζων ἀλήθειαν, καὶ ὀρθὴν ἐκφέρων κατὰ πάντων τὴν ψῆφον.

B

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ϞϚ' ΨΑΛΜΟΥ.

« Τῷ Δαβὶδ, ὅτε ἡ γῆ αὐτοῦ καθίστατο [77]. Ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις. [78] » Ὡμολόγησε καὶ [79] ὁ ταύτην τεθεικὼς τὴν ἐπιγραφὴν, μὴ εὑρηκέναι αὐτὴν παρ' Ἑβραίοις, ἀλλ' αὐτὸς τεθεικέναι. Οὐκοῦν οὐδὲ αὐτὴ ἡ προφητική· οὐδὲ γὰρ ἁρμόττει τῇ τοῦ ψαλμοῦ διανοίᾳ· ἁπάσης γὰρ τῆς γῆς, ἀλλ' οὐ τῆς Ἰουδαϊκῆς μόνης, τὴν κατάστασιν ὁ προφήτης λέγει. [80] Εἰκὸς δὲ καὶ τὸν τὴν ἐπιγραφὴν ἐπιτεθεικότα [81] τοῦ προφήτου νοῆσαι [82] γῆν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ὡς τῇ τούτου μελῳδίᾳ πάντων χρησαμένων ἀνθρώπων. Προθεσπίζει δὲ ὅμως ὁ ψαλμὸς καὶ τὴν προτέραν, καὶ τὴν δευτέραν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφάνειαν, καὶ τῶν ἐθνῶν τὴν θεογνωσίαν, καὶ τὸ

C μέλλον κριτήριον.

α'. « Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ, εὐφρανθήτωσαν νῆσοι πολλαί. » Διὰ τούτων τὴν προτέραν τοῦ Σωτῆρος ἐπιφάνειαν προλέγει. Οὗ δὴ χάριν, καὶ ἠπειρώτας, καὶ νησιώτας εἰς χορείαν ἀνήγειρεν καὶ θυμηδίαν. Καὶ τοῦτοι [83] γὰρ κἀκεῖνοι τῇ τῶν μελλόντων ἐλπίδι ψυχαγωγούμενοι γάννυνται. Βασιλεῦσαι δὲ τὸν Κύριον ἔφη, οὐχ ὡς τὸ [84] τηνικαῦτα τὴν βασιλείαν δεξάμενον, ἀλλ' ὡς τότε τοῖς ἀνθρώποις τὴν οἰκείαν δείξαντα βασιλείαν. Καὶ ἵνα μὴ ταυτολογῶμεν, τοῖς [85] ἤδη παρ' ἡμῶν ἑρμηνευθεῖσιν ἐντυχεῖν παρακαλοῦμεν τοὺς τοῦτο μαθεῖν ἀκριβέστερον βουλομένους.

β'. « Νεφέλη καὶ γνόφος κύκλῳ αὐτοῦ· δικαιοσύνη καὶ κρίμα κατόρθωσις [86] τοῦ θρόνου αὐτοῦ. »

D Διὰ τοῦ *γνόφου*, καὶ τῆς *νεφέλης*, τὸ ἀθέατον τῆς θείας ἐδίδαξε φύσεως· ὥσπερ γὰρ καὶ τὸν [87] νεφέλῃ τινὶ, καὶ γνόφῳ συγκαλυπτόμενον ἀδύνατον κατιδεῖν· οὕτω πάμπαν ἀδύνατον θεάσασθαι τὴν ἀόρατον φύσιν [88]. Ἀναμιμνήσκει δὲ ὅμως, ὡς αὐτὸς

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[71] cod. 1 παραδηλῶν. [72] *Ἀπό.* cod. Vatic. Πρό. [73] *Ἔρχεται.* cod. 1 ἥκει. [74] *Ἐπιφ.* cod. 1 præm. καὶ ἔνσαρκος αὐτοῦ. [75] *Θείαν.* cod. 1 σωτηρίαν καὶ τὴν εἰς αὐτόν. [76] *Διάκρ.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [77] Rec. lectio h. l. est καθίσταται. [78] *Ἀνεπ. παρ' Ἑβρ.* Additur in edit. Ald. et Compl. [79] *Καί.* cod. 1 præm. ὡς ἔοικε. [80] cod. 1 προλέγει. [81] cod. 1 ἐντεθεικότα. [82] *Νοῆσαι.* cod. 1 add. τὸν σκοπὸν, φάσκοντα. [83] *Τοῦτοι.* cod. 1 αὐτοί. [84] *Τό.* Abest a cod. 1. [85] *Τοῖς — βουλ.* cod. 1 τοὺς μὲν τοῦτο μαθεῖν ἀκριβέστερον βουλομένους διδάξει τὰ ἑξῆς. *Eos qui hoc accuratius discere voluerint, docebunt sequentia.* [86] *Κατ.* Hebr. מכון, *fulcrum.* [87] *Καί.* Abest a cod. 1. [88] *Φύσιν.* cod. 1 add. Ἢ τίς ἢ ποταπή ἐστιν· εἰ γὰρ καὶ διὰ πολλὴν φιλανθρωπίαν ἠβουλήθη ὁ Θεὸς Λόγος θεαθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· ὥσπερ γὰρ καὶ εἴδωμεν αὐτὸν κατὰ τὸν υἱὸν τῆς βροντῆς φάσκοντα· « Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς. » Κατ'

ἐστιν ὁ ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει διὰ νεφέλης καὶ γνόφου τὴν A οἰκείαν ποιησάμενος ἐπιφάνειαν· καὶ διδάσκει, ὅτι εἰ καὶ τὴν θείαν φύσιν ἀδύνατον κατιδεῖν, ἀλλ' οὖν διὰ τῆς ἐνεργείας [89] τὴν ταύτης δύναμιν ἔνεστι θεωρῆσαι. Δικαιοσύνην γὰρ τοὺς ἀνθρώπους ἐπαίδευσε, καὶ τοὺς ἀδιακρίτως ἅπαντα δρῶντας, μετὰ κρίσεως ὀρθῆς ἐδίδαξε πολιτεύεσθαι· ταῦτα αὐτοῦ ὁ θρόνος καὶ ἡ βασιλεία [90] κατώρθωσεν.

γ'. « Πῦρ ἐνώπιον [91] αὐτοῦ καυθήσεται, [92] καὶ φλογιεῖ κύκλῳ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. » Ταῦτα τῆς δευτέρας [93] ἐπιφανείας τὰ θεσπίσματα. Ταῦτα καὶ ὁ θεῖος ἐθεάσατο Δανιήλ· « Ὁ θρόνος αὐτοῦ, φησὶ, φλὸξ πυρὸς, οἱ [94] τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον· ποταμὸς πυρὸς ἐκπορευόμενος εἷλκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρ- B ειστήκεισαν αὐτῷ· κριτήριον ἐκάθισε, καὶ βίβλοι ἠνεῴχθησαν [95]. »

δ'. « Ἔφαναν αἱ ἀστραπαὶ αὐτοῦ τῇ οἰκουμένῃ. » Δύο τοῦ πυρὸς αἱ [96] ἐνέργειαι· οὐ γὰρ μόνον τὸ καίειν, ἀλλὰ καὶ τὸ φωτίζειν ἔχει. Ἀλλὰ τῆς μὲν ὁ τῶν ἁγίων ἀπολαύει χορὸς, θατέρας δὲ οἱ παρανομίᾳ συζήσαντες. Ἀστραπῇ [97] δὲ αὐτοῦ τὴν παρουσίαν καὶ ὁ Δεσπότης ἀπείκασεν. Ἔφη δὲ οὕτω· « Ὥσπερ γὰρ [98] ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου [99]. » « Εἶδε καὶ ἐσαλεύθη ἡ γῆ. » Τίς γὰρ οὐ δειμαίνει τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο δικαστήριον [1];

ε'. « Τὰ ὄρη ὡσεὶ κηρὸς ἐτάκησαν ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ἀπὸ προσώπου Κυρίου πάσης τῆς γῆς. » C Οὐ μόνοι γὰρ οἱ ἀρχόμενοι, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ δυναστεύοντες καὶ βασιλεύοντες, κηροῦ δίκην πυρὶ πελάζοντος, τῷ φόβῳ διαλυθήσονται. Ὅσῳ γὰρ πλειόνων πραγμάτων οἰκονομίαν ἐνεχειρίσθησαν, τοσούτῳ πλείοσιν εὐθύναις ὑπόκεινται. Ὅσῳ δὲ πλέον τὸ χρέος, τοσούτῳ πλέον τὸ δέος.

ϛ'. « Ἀνήγγειλαν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ· καὶ εἴδοσαν πάντες οἱ λαοὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ. » Τοῦτο καὶ γέγονε, καὶ γενήσεται. Ἡνίκα μὲν γὰρ ὁ [2] Δεσπότης ἐτέχθη Χριστὸς, χορὸς ἀγγέλων φανεὶς τῷ Θεῷ [3] τὸν ὕμνον ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων προσενήνοχε σωτηρίᾳ, καὶ ἐβόων ὑμνοῦντες· « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » *Οὐρανοὺς* τοίνυν ἐκάλεσε [4] τὰς οὐρανίας δυνάμεις, ὥσπερ αὖ καὶ γῆν πολλάκις τοὺς τὴν γῆν D

A qui per nubem et caliginem in Sinai monte apparuit: et docet, licet divina natura conspici non possit, tamen per operationem posse hujus potentiam considerari. Justitiam enim homines docuit, atque eos, qui omnia indifferenter faciunt cum recto judicio vivere * docuit. Hæc ejus thronus et regnum efficit.

VERS. 3. « Ignis ante ipsum ardebit, **1297** et inflammabit in circuitu inimicos ejus. » Hæc secundi adventus vaticinia sunt. Hæc et divinus Daniel vidit: « Thronus ejus flamma ignis, inquit, et rotæ ejus ignis accensus: fluvius igneus egrediens provolvit sese in conspectu ejus. Millia millium ministrabant ei, et myriades myriadum as- B sistebant ei. Judicium sedit, et libri * aperti sunt [h]. »

VERS. 4. « Illuxerunt fulgura ejus orbi terræ. » Duplex est vis ignis. Non enim comburere solum, sed et illuminare potest. Verum hanc illustrandi vim sanctorum chorus consequitur: per alteram vero iniqui homines suppliciis afficiuntur. Fulguri vero adventum suum Dominus comparavit. Dicit autem hoc modo: « Sicut enim fulgur exit ab oriente, et lucet usque ad occidentem, sic erit adventus Filii hominis [i]. » — « Vidit, et commota est terra. » Quis enim formidabile illud judicium non perhorrescit?

VERS. 5. « Montes sicut cera fluxerunt a facie Do- C mini, a facie Domini omnis terræ. » Non enim tantum subditi, verum etiam ipsi dynastæ et reges, ceræ instar quæ igni admovetur, timore conficientur. Quanto enim plurium rerum regimen habuerunt, tanto majoribus suppliciis succumbent. Quanto autem majus est debitum, tanto major est timor.

VERS. 6. « Annuntiaverunt cœli justitiam ejus, et viderunt omnes populi gloriam ejus. » Hoc et fuit, **1298** et erit. Nam quando Dominus natus est, angelorum chorus apparens propter hominum salutem Deo hymnum obtulit, et clamabant laudantes: « Gloria in excelsis Deo, et in terra pax, in hominibus beneplacitum [j]. » *Cœlos* igitur vocavit cœlestes virtutes: quemadmodum terram sæ- D pius eos qui terram incolunt nuncupat. Cæterum

[h] Dan. VII, 9, 10. [i] Matth. XXIV, 27. [j] Luc. II, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

ἀλήθειαν γὰρ σαρκωθεὶς ἐθεάθη παρὰ πάντων. *Quæ vel qualis sit: etsi pro multo suo in homines amore Deus Verbum ab hominibus conspici voluerit. Siquidem vidimus eum teste filio tonitru, qui dicit* (I Joan. I, 1): « *Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus, et manus nostræ palparunt de verbo vitæ.* » *Vere enim, postquam carnem induit, conspectus est ab omnibus.* [89] *Ἐνεργείας.* cod. 1 add. καὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας καὶ παρουσίας. *Ejusque in carne præsentiam et œconomiam.* [90] *Βασ.* cod. 1 add. καὶ ἡ ἐνανθρώπησις. [91] *Ἐνώπιον.* Rec. lectio h. l. est ἐναντίον. [92] *Καυθ.* cod. 1 προπορεύσεται, quæ est rec. lectio h. l. [93] *Δευτέρας.* cod. 1 add. αὐτοῦ. [94] *Οἱ—πυρός.* Des. in cod. 1. [95] *Ἠνεῴχθ.* cod. 1 add. καλῶς οὖν ἔχειν διὰ τῶν ἑξῆς τὸ θεῖον πνεῦμα προθεσπίζει. [96] *Αἱ.* Abest a cod. 1. [97] *Ἀστραπῇ — ἀπείκασεν.* cod. 1 καὶ αὐτὴν δὲ αὐτοῦ τὴν παρουσίαν ἀστραπῇ αὐτὸς ὁ Δεσπότης ἀπείκασεν. [98] *Γάρ.* Abest a cod. 1. [99] *Ἀνθρ.* cod. 1 add. διὸ ἐπάγει περὶ ταύτης ὁ προφήτης. [1] *Δικαστ.* cod. 1 κριτήριον. Sequitur, τοῦτο γὰρ λέγει. [2] *Ὁ — Χριστός.* cod. 1 σαρκωθεὶς ὁ Θεὸς λόγος ἐτέχθη ἐκ παρθένου. [3] *Τῷ Θεῷ.* cod. 1 αὐτῷ. [4] *Ἐκαλ.* cod. 1 add. ὁ προφήτης.

viderunt populi orbis terrarum, per propriam mutationem, Dei et Salvatoris nostri potentiam. Secundus quidem adventus manifesto Domini regnum omnes homines docebit : tunc etiam omnes angelorum concentum audiemus.

A οἰκοῦντας [5] καλεῖ. Εἶδον δὲ καὶ οἱ κατὰ τὴν οἰκουμένην λαοὶ, διὰ τῆς οἰκείας μεταβολῆς, τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν δύναμιν· ἡ δευτέρα μέντοι παρουσία σαφῶς ἅπαντας ἀνθρώπους διδάξει τοῦ Δεσπότου τὴν βασιλείαν· τότε καὶ τῆς ἀγγέλων ὑμνῳδίας ἀκουσόμεθα πάντες [6].

VERS. 7. « Confundantur omnes qui adorant sculptilia, et qui gloriantur de simulacris suis. » Vera igitur exorta luce, cedant tenebræ, et occultent se ii qui errori serviunt, delitescant qui simulacra venerantur. « Adorate eum, omnes angeli ejus. » Et hanc prophetiam beatus Paulus Salvatori accommodavit. Sic autem ait in Epistola ad Hebræos : « Cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit : Et adorent eum omnes angeli Dei [k]. » Opportune autem hoc etiam loco Propheta hoc posuit. Cum enim ostendisset eos qui idola venerantur, pudore affectos esse et sese occultasse, ostendit innumerabiles myriadas **1299** angelorum Deum nostrum laudibus prosequentes.

ζ'. « Αἰσχυνθήτωσαν πάντες οἱ προσκυνοῦντες τοῖς γλυπτοῖς [7], οἱ ἐγκαυχώμενοι ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν. » Τοῦ ἀληθινοῦ τοίνυν φωτὸς ἀνατείλαντος, ὑποχωρείτω τὸ σκότος, καὶ καταδυέσθωσαν οἱ τῇ πλάνῃ δουλεύοντες, ἐγκαλυπτέσθωσαν οἱ τοῖς εἰδώλοις λατρεύοντες. « Προσκυνήσατε αὐτῷ πάντες ἄγγελοι [8] αὐτοῦ. » Καὶ ταύτην ὁ μακάριος Παῦλος τὴν προφητείαν τῷ Σωτῆρι [9] προσήρμοσε. Φησὶ δὲ οὕτως ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ· « Ὅτ' ἂν δὲ πάλιν B εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει· Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. » Εἰς καιρὸν δὲ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα τέθεικεν ὁ Προφήτης. Δείξας γὰρ αἰσχυνομένους καὶ ἐγκαλυπτομένους τοὺς τῶν εἰδώλων προσκυνητὰς [10], ὑποδείκνυσι τὰς ἀναρίθμους [11] τῶν ἀγγέλων μυριάδας, τὸν ἡμέτερον προσκυνοῦντας Θεόν [12].

VERS. 8. « Audivit, et lætata est Sion, et exsultaverunt filiæ Judæ, propter judicia tua, Domine. » Et hic piorum rempublicam *Sionem* nuncupat : *filias* vero *Judæ*, ecclesias per orbem terrarum. Ex Judæis enim Salvatoris apostoli originem traxere, qui has plantaverunt et genuerunt. Et testis est divinus apostolus Corinthiis præcipiens, et aperte dicens : « In Christo Jesu enim per Evangelium ego vos genui [l]. » Quoniam igitur una est Salvatoris Ecclesia (ad unum enim corpus omnes fideles pertinent), et rursus multæ sunt Ecclesiæ (multa enim membra corporis sunt), *Sionem* communem piorum cœtum vocavit, *filias* vero *Judæ*, conventus credentium in urbibus, et in oppidis, et in agris, et in prædiis. Dicit autem et hos et illos ob justa judicia lætitia plenos fuisse.

η'. « Ἤκουσε καὶ εὐφράνθη Σιών, καὶ ἠγαλλιάσαντο αἱ θυγατέρες τῆς Ἰουδαίας, ἕνεκεν [13] τῶν κριμάτων σου, Κύριε. » Καὶ ἐνταῦθα *Σιὼν* τὴν εὐσεβῆ πολιτείαν καλεῖ· *θυγατέρας* δὲ *τῆς Ἰουδαίας*, τὰς κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίας. Ἐξ Ἰουδαίων γὰρ κατῆραν τὸ γένος οἱ τοῦ Σωτῆρος [14] ἀπόστολοι, οἱ ταύτας φυτεύσαντες καὶ γεννήσαντες. Καὶ μάρτυς ὁ θεσπέσιος Παῦλος Κορινθίοις ἐπιστέλλων, καὶ C διαῤῥήδην λέγων· Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα. Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ μία ἡ τοῦ Σωτῆρος [15] Ἐκκλησία· εἰς σῶμα γὰρ ἓν ἅπαντες τελοῦσιν [16] οἱ πιστεύσαντες· καὶ αὖ πάλιν πολλαί· πολλὰ γὰρ τὰ μέλη τοῦ σώματος· διὰ μὲν τῆς *Σιὼν* τὸ κοινὸν ἐκάλεσε σύστημα τῶν εὐσεβῶν· διὰ δὲ τῶν *θυγατέρων τῆς Ἰουδαίας*, τοὺς ἐν πόλεσι καὶ κώμαις, καὶ ἀγροῖς, καὶ ἐσχατιαῖς τῶν πεπιστευκότων συλλόγους. Λέγει δὲ καὶ τούτους κἀκείνους εὐφροσύνης ἀναπεπλῆσθαι τὰ [17] δίκαια κρίματα τοῦ κριτοῦ.

VERS. 9. « Quoniam tu Dominus altissimus super omnem terram, et valde exaltatus es super omnes deos. » Porro omnes gaudent, et exsultant, ob acceptam veri Dei et regis cognitionem, et quod deorum qui non sunt, vituperationem viderint. Nam horum vanitas reprehensa, tua vero subli-

θ'. « Ὅτι σὺ [18] Κύριος ὕψιστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν σφόδρα ὑπερυψώθης ὑπὲρ πάντας τοὺς θεούς. » Χαίρουσι δὲ [19] ἅπαντες [20] καὶ ἀγάλλονται, τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ καὶ βασιλέως [21] δεξάμενοι τὴν ἐπίγνωσιν [22], D καὶ τῶν οὐκ ὄντων θεῶν τὸν ἔλεγχον [23] θεασάμενοι. Τῶν μὲν γὰρ ἠλέγχθη τὸ μάταιον, σοῦ δὲ

[k] Hebr. I, 6. [l] I Cor. IV, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[5] *Οἰκ.* cod. 1 add. ἀνθρώπους. [6] cod. 1 ἅπαντες. [7] *Γλυπτοῖς.* cod. 1 add. οὕτω γὰρ αἰσχυνθήσονται. [8] *Ἄγγελοι.* Hebr. Dii. [9] *Τῷ σωτ.* cod. 1 τῷ Θεῷ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν. [10] *Προσκ.* cod. 1 add. καθάπερ καὶ τὸν παμμίαρον Νεστόριον καὶ τοὺς φρονοῦντας τὰ αὐτοῦ· *Sicque etiam nefandum Nestorium et quotquot cum illo delirant.* [11] *Τὰς ἀναρ.* Des. in cod. 1. [12] *Θεόν.* cod. 1 add. τὸν διὰ σταυροῦ καὶ θανάτου τὴν σωτηρίαν ἡμῶν πραγματευσάμενον· *Eum qui per crucem ac mortem effecit salutem nostram.* [13] *Ἕνεκεν.* cod. 1 præm. καὶ τίνος ἕνεκεν διὰ τῶν ἑξῆς λέγει. [14] *Σωτῆρος.* cod. 1 add. ἡμῶν. [15] *Σωτ.* cod. 1 Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν. [16] cod. 1 τελοῦμεν. [17] *Τά.* cod. 1 præm. διά. [18] *Σύ.* cod. Vat. add. εἶ. [19] *Χαίρ. δέ.* cod. 1 λέγει δὲ ὅτι χαίρουσι. [20] *Ἅπαντες.* cod. 1 add. ἄνθρωποι. [21] *Βασιλ.* cod. 1 add. μὴ μόνον παθόντος κατὰ τὸν ἀπόστολον σαρκί. [22] *Ἐπίγνωσιν.* cod. 1 add. αὐτοῦ. [23] *Ἔλεγχον.* cod. 1 add. καὶ τὸν ὄλεθρον.

τὸ ὕψος ἐδείχθη. Ἐπειδὴ δὲ οὐ μόνης ἡμῖν δεῖ πίστεως, ἀλλὰ καὶ πράξεως ἀγαθῆς, ἀναγκαίως καὶ ταύτην ὁ προφήτης προσφέρει [24] τὴν συμβουλήν.

ι'. « Οἱ ἀγαπῶντες τὸν Κύριον μισεῖτε πονηρά [25]. » Εἰ τὸ ἀγαθὸν ὑμῖν ἐπέραστον, τὸ ἐναντίον βδελύξασθε. « Τίς γὰρ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; » Διὰ μέντοι τῆς πονηρίας ἀπηγόρευσε ἅπαντα τῆς κακίας τὰ εἴδη. Φυλάσσει Κύριος τὰς ψυχὰς τῶν ὁσίων αὐτοῦ, ἐκ χειρὸς ἁμαρτωλοῦ [26] ῥύσεται αὐτούς [27]. » Ἀποστρεφόμενοι τὴν πονηρίαν, καὶ τῆς ὀρθῆς καὶ δικαίας ἐπιμελούμενοι πολιτείας, ἕξετε κηδεμόνα, καὶ φύλακα, τῶν ὅλων [28] τὸν Κύριον, καὶ κρείττους τῶν ἐπανισταμένων ὑμῖν γενήσεσθε δυσμενῶν [29].

ια'. « Φῶς ἀνέτειλε τῷ δικαίῳ· καὶ τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ εὐφροσύνη. » Οὐ γὰρ πάντες ἠβουλήθησαν ἄνθρωποι τοῦ φωτὸς ἀπολαῦσαι, οὐδὲ πάντες τὴν ἀπὸ τῆς πίστεως εὐφροσύνην ἐδέξαντο [30]. Αὐτὸς γὰρ [31] ὁ τῆς δικαιοσύνης Ἥλιος πᾶσι τῆς σωτηρίας τὰς ἀκτῖνας κατέπεμψεν· ἀλλ' εἰσὶν οἱ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔμυσαν, καὶ τὸ φῶς ἰδεῖν οὐκ ἠβουλήθησαν [32].

ιβ'. « Εὐφράνθητε, δίκαιοι, ἐν τῷ Κυρίῳ· καὶ ἐξομολογεῖσθε τὴν μνήμην [33] τῆς ἁγιωσύνης αὐτοῦ. » Ἅπαντες τοίνυν οἱ τοῦ φωτὸς ἀπολαύσαντες, καὶ [34] τὸν τῆς ἀρετῆς ἀσπασάμενοι κλῆρον, ἀγαλλιᾶσθε, καὶ τὸν Θεὸν ἀνυμνεῖτε, τὸ τῶν εὐεργεσιῶν ἐξηγούμενοι πλῆθος. *Ἐξομολόγησιν* γὰρ ἐνταῦθα τὴν εὐχαριστίαν ἐκάλεσεν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ϞΖ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς τὴν αὐτὴν ἔχει διάνοιαν· ἑκατέραν γὰρ τοῦ Σωτῆρος [35] ἐπιφάνειαν προθεσπίζει· ἀλλὰ τὰ πλείονα περὶ τῆς προτέρας διέξεισιν. « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινόν. » Ἐπειδὴ τῶν παλαιῶν πραγμάτων κηρύττει μεταβολήν, καὶ καινήν τινα πολιτείαν προαγορεύει, εἰκότως καὶ ᾆσμα καινὸν κελεύει προσενεγκεῖν τῷ Θεῷ [36]. « Ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Ὑπερφυᾶ γὰρ καὶ παράδοξα τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων [37] γινόμενα. « Ἔσωσεν αὐτῷ ἡ δεξιὰ αὐτοῦ, καὶ ὁ βραχίων αὐτοῦ [38] ὁ ἅγιος. » Πολλάκις εἰρήκαμεν, ὅτι *χεῖρα* τὴν ἐνέργειαν λέγει, *δεξιὰν* δὲ τὴν ἀγαθὴν ἐνέργειαν [39]. Λέγει δέ, ὅτι τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἔργον, τῶν ἀνθρώπων ἡ σωτηρία. Ἀμέτρῳ δὲ φιλανθρωπίᾳ χρώμενος, οἰκεῖον ἡγεῖται κέρδος τὴν τῶν ἀνθρώπων ζωήν. Διά τοι τοῦτο οὐκ εἶπεν· Ἔσω-

A mitas declarata est. Quoniam vero non sola fide nobis opus est, verum etiam bonis operibus, necessario **1300** et hanc admonitionem Propheta affert.

VERS. 10. « Qui diligitis Dominum, odite mala. » Si bonum a vobis amatur, contrarium respuite. « Quæ enim communicatio est luci cum tenebris*? » Per malum vero, omnes improbitatis species detestatus est. « Custodit Dominus animam sanctorum suorum, e manu * peccatoris liberabit eos. » Aversantes malignitatem, et recto justoque vivendi modo operam dantes, gubernatorem et custodem habebitis universorum Dominum, superioresque insurgentibus inimicis eritis.

VERS. 11. « Lux orta est justo, et rectis corde
B lætitia. » Non enim omnes homines luce perfrui voluerunt, neque omnes ex fide lætitiam acceperunt. Nam sol justitiæ salutis quidem radios omnibus emisit : sed sunt qui oculos suos compresserunt, et lucem cernere noluerunt.

VERS. 12. « Lætamini, justi, in Domino, et confitemini memoriæ sanctificationis ejus. » Omnes igitur qui lumen consecuti, virtutisque sortem amplexi estis, exsultate, Deumque laudibus extollite, beneficiorum multitudinem enarrantes. *Confessionem* enim hoc in loco gratiarum actionem vocavit.

C **1301** INTERP. PSALMI XCVII.

VERS. 1. « Psalmus Davidi. » Et hic etiam psalmus idem habet argumentum : utrumque enim Salvatoris adventum præcinit, sed plura de priori narrat. « Cantate Domino canticum novum. » Quoniam priscarum rerum prædicat mutationem, et novam quamdam præcinit religionem, jure novum canticum Deo offerri jubet. « Quia mirabilia fecit Dominus. » Supra naturam enim et conceptum sunt ea quæ a Deo universorum fiunt. « Salutem sibi præstitit dextera ejus. » Sæpius diximus, *Manum* actionem appellari, *Dexteram* vero, bonam actionem. Dicit autem hominum salutem potentiæ ejus esse opus : immensa autem benignitate utendo,
D eum hominum vitam quæstum suum ducere. Propterea non dixit, Salvavit ipsos dextera ejus, sed, « Salutem præstitit sibi. » Nam cum ab idolorum

* II Cor. vi, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[24] *Προσφ.* cod. 1 add. διὰ τῶν ἑξῆς. [25] *Πονηρά.* cod. 1 add. τὰ εἴδωλα μάλιστα, καὶ πᾶσαν ἐναντίαν πρᾶξιν· Idola potissimum, omnemque malam legi contrariam actionem. [26] cod. Vat. ἁμαρτωλῶν. Hebr. *impiorum*. Aqu. ἀσεβῶν. Symm. παρανόμων. [27] *Αὐτούς.* cod. 1 add. ὃ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν. [28] *Τῶν ὅλων.* cod. 1 Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν ὡς τῶν ἁπάντων. [29] *Δυσμ.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [30] cod. 1 δέξασθαι. In cod. sequitur : Καθάπερ ἴσμεν καὶ ὁρῶμεν τοὺς πολλοὺς τῇ ἀπειθείᾳ καὶ τῇ πλάνῃ κεκρατημένους. *Sicut multos novimus ac videmus contumacia ac errore abreptos.* [31] *Γάρ.* cod. 1 præm. μέν. [32] *Ἠβουλ.* cod. 1 ἠθέλησαν. [33] Rec. lectio est τῇ μνήμῃ. [34] *Καὶ — κλῆρον.* cod. 1 καὶ μάλιστα οἱ τὸν ἀσκητικὸν ἀναδησάμενοι βίον. [35] *Σωτ.* cod. 1 præm. Θεοῦ καί. [36] *Θεῷ.* cod. 1 præm. σεσωκότι, et post Θεῷ addit, καὶ τίνος ἕνεκεν λέγει. [37] *Θεοῦ τῶν ὅλων.* cod. 1 αὐτοῦ. [38] Αὐτοῦ. In cod. 1 ponitur post ἅγιος. [39] *Ἐνέργειαν.* cod. 1 add. βραχίονα δὲ τὴν ἰσχύν· *Brachium autem, robur.*

errore ipsos liberasset, sublimitatemque regni sui A ostendisset, salutem impertiit. Et hoc manifestius per sequentia declaravit.

σεν αὐτοὺς ἡ δεξιὰ αὐτοῦ, ἀλλ' « Ἔσωσεν αὐτῷ. » Τῆς γὰρ τῶν εἰδώλων αὐτοὺς πλάνης ἐλευθερώσας, καὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας τὸ ὑψηλὸν ὑποδείξας, τῆς σωτηρίας μετέδωκε. Καὶ τοῦτο σαφέστερον διὰ τῶν ἐπιφερομένων ἐδήλωσεν.

VERS. 2. « Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium revelavit justitiam suam. » Omnibus hominibus salutaria fluenta præbuit, justumque regnum suum gentibus demonstravit.

β'. « Ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ ἐναντίον τῶν ἐθνῶν, ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. » Πᾶσιν ἀνθρώποις τὰ σωτήρια προσενήνοχε νάματα, καὶ τὴν δικαίαν αὐτοῦ βασιλείαν τοῖς ἔθνεσιν ἔδειξεν.

VERS. 3. « Recordatus est misericordiæ suæ, Jacobo, et veritatis suæ, domui Israelis. Viderunt omnes fines **1302** terræ salutare Dei nostri. » Hæc valde similia sunt vaticinationibus Isaiæ prophetæ. Per illum enim universorum Deus Domino Christo ait : « Constitui te testamentum generis, B lucem gentium, ut esses saluti usque ad fines terræ [a]. » Quoniam enim et admirabilibus patriarchis, Abrahamo, Isaaco, et Jacobo, et divino Davidi universorum Deus spopondit se ex eorum semine secundum carnem excitaturum esse Christum, salutemque per ipsum omnibus hominibus præbiturum esse, *testamentum* vocavit promissionem patribus factam. *Testamentum* enim alii interpretes *fœdus* dixerunt. *Genus* autem ejus, Israelem nuncupavit : quoniam ex Judæis Christus secundum carnem ortus erat, ut ait Apostolus. Constitui igitur te [inquit] testamentum generis, hoc est, ut impleas fœdera cum Judæis inita : verum *in lucem*, non amplius Judæorum, sed *gentium*. Hi enim per fidem salutem consecuti sunt [profitentes illum, et confi- C tentes Deum ex Deo]. Illi vero incredulitatis tenebras adamarunt. Illud hic quoque beatus ait David : « Recordatus est misericordiæ suæ Jacobo, et veritatis suæ domui Israel, » quoniam promissiones illis factas implevit. Viderunt itaque omnes fines terræ salutare Dei nostri. Non enim solis Judæis veritatis **1303** lux, sed etiam omnibus hominibus illuxit.

γ'. « Ἐμνήσθη τοῦ ἐλέου [40] αὐτοῦ τῷ Ἰακὼβ [41], καὶ τῆς ἀληθείας αὐτοῦ τῷ οἴκῳ Ἰσραήλ· εἴδοσαν πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Κομιδῆ ταῦτα ἔοικε τοῖς Ἡσαΐου τοῦ προφήτου θεσπίσμασι. Δι' ἐκείνου γὰρ ὁ τῶν [42] ὅλων Θεὸς πρὸς τὸν Δεσπότην ἔφη Χριστόν [43]· « Ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Ἐπειδὴ γὰρ καὶ τοῖς θαυμασίοις [44] πατριάρχαις, τῷ Ἀβραάμ, καὶ τῷ Ἰσαάκ, καὶ τῷ Ἰακὼβ, καὶ τῷ θεσπεσίῳ Δαβὶδ ὑπέσχετο ὁ τῶν ὅλων [45] Θεὸς, ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτῶν κατὰ σάρκα τὸν Χριστὸν ἀναστήσειν, καὶ σωτηρίαν δι' αὐτοῦ [46] πᾶσιν ἀνθρώποις παρέξειν [47]. *Διαθήκην* ἐκάλεσε τὴν πρὸς τοὺς πατέρας γεγενημένην ἐπαγγελίαν. Τὴν γὰρ *διαθήκην* οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ *συνθήκην* εἰρήκασι. *Γένος* δὲ αὐτοῦ, τὸν Ἰσραὴλ κέκληκεν, ἐπειδὴ ἐξ Ἰουδαίων ὁ [48] Χριστὸς κατὰ σάρκα, ἧ φησιν ὁ Ἀπόστολος. Δέδωκά σε τοίνυν [ἔφη] εἰς διαθήκην γένους· τουτέστιν ὥστε πληρῶσαι τὰς πρὸς Ἰουδαίους γεγενημένας συνθήκας· ἀλλ' *εἰς φῶς*, οὐκ ἔτι Ἰουδαίων, ἀλλ' *ἐθνῶν*. Οὗτοι γὰρ διὰ τῆς πίστεως τῆς σωτηρίας μετέλαχον· [[49] ὁμολογήσαντες αὐτὸν καὶ ὁμολογοῦντες Θεὸν ἐκ Θεοῦ.] Ἐκεῖνοι δὲ τὸν ζόφον τῆς ἀπιστίας ἠγάπησαν [50]. Τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ὁ μακάριος ἔφη Δαβίδ· « Ἐμνήσθη τοῦ ἐλέους αὐτοῦ τῷ Ἰακὼβ, καὶ τῆς ἀληθείας αὐτοῦ τῷ οἴκῳ Ἰσραήλ· » τὰς [51] γὰρ πρὸς ἐκείνους γεγενημένας ἐπαγγελίας ἐπλήρωσεν. Εἶδον μέντοι πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν [52]. Οὐ γὰρ Ἰουδαίοις μόνοις ἀνέτειλεν, ἀλλὰ πᾶσιν ἀνθρώποις τῆς ἀληθείας τὸ φῶς.

VERS. 4. « Jubilate Deo, omnis terra, cantate, exsultate, et psallite. » Quoniam igitur omnes ab acerba diaboli tyrannide liberati estis, triumphalem Deo, qui salutem donavit, offerte hymnum. *Jubilatio* enim vincentium est vox. Idcirco implemus quod præceptum est. Hunc enim hymnum jubilantes et exclamantes mystico instituto Deo af-

δ'. « Ἀλαλάξατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ, ᾄσατε, καὶ ἀγαλλιᾶσθε, καὶ ψάλατε. » Ἐπειδὴ τοίνυν ἅπαντες τῆς πικρᾶς τοῦ διαβόλου τυραννίδος ἠλευθερώθητε, τὸν ἐπινίκιον ὕμνον τῷ σεσωκότι [53] Θεῷ D προσενέγκατε. Ὁ γὰρ *ἀλαλαγμὸς* νικώντων [54] φωνή [55]. Διὸ [56] πληροῦμεν τὸ κελευσθέν. Τοῦτον γὰρ τὸν ὕμνον ἀλαλάζοντες καὶ βοῶντες κατὰ τὸν μυ-

[a] Isa. XLII, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[40] Rec. lectio. h. l. est ἐλέους. [41] *Τῷ Ἰακώβ*. Abest a textu Hebr. [42] *Τῶν — Θεός*. cod. 1 Θεὸς καὶ Πατήρ. [43] *Χριστόν*. cod. 1 add. τὸν Θεὸν λόγον. [44] cod. 1 θαυμασιωτάτοις. [45] *Τῶν ὅλων*. Abest a cod. 1. [46] *Αὐτοῦ*. cod. 1 add. τουτέστι διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως. [47] *Παρέξειν*. cod. 1 παρέδειξε. [48] *Ὁ — ἀπόστολος*. cod. 1. ὁ Κύριος ἡμῶν κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον τὸ κατὰ σάρκα. [49] E cod. 1. [50] *Ἠγάπ*. cod. 1 add. καθάπερ καὶ ὁ δυσσεβὴς Νεστόριος. [51] *Τάς*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι, omisso γάρ. [52] *Ἡμῶν*. Abest a cod. 1. [53] *Σεσωκ*. cod. 1 add. καὶ σταυρωθέντι. [54] *Νικώντων*. cod. 1 præm. καθὼς πολλάκις ἡμῖν εἴρηται. [55] *Φωνή*. cod. 1 præm. ἐστί. [56] *Διό*. cod. 1 καὶ δὴ τὰ πλήθη καὶ μάλιστα οἱ τὸν μονήρη βίον ἀσπαζόμενοι.

στιχὸν καιρὸν [57] προσφέρειν εἰώθαμεν τῷ Θεῷ [58], ᾄδοντες, καὶ ψάλλοντες, καὶ μετὰ πάσης εὐθυμίας χορεύοντες.

ε'. « Ψάλατε τῷ Κυρίῳ ἐν κιθάρᾳ [59], καὶ φωνῇ ψαλμοῦ. » Καὶ τοῦτον δὲ τὸν νόμον ἔστιν ἰδεῖν διηνεκῶς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πληρούμενον. Τῇ γὰρ πνευματικῇ κιθάρᾳ [60] τὴν θείαν ἀνακρουόμεθα μελῳδίαν. Ποιοῦμεν δὲ καὶ ἡμεῖς λογικὰς κιθάρας [61] τὰ ἡμέτερα σώματα [62], καὶ χρώμεθα, ἀντὶ μὲν χορδῶν τοῖς ὀδοῦσιν, ἀντὶ δὲ χαλκοῦ τοῖς χείλεσι, πλήκτρου δὲ παντὸς ὀξύτερον ἡ γλῶττα κινουμένη τὴν ἐναρμόνιον ἀποτελεῖ τῶν κρουσμάτων ἠχήν. Κινεῖ δὲ τὴν γλῶτταν ὁ νοῦς, οἷόν τις μουσικὸς μετ' ἐπιστήμης ποιούμενος τὴν ταύτης μετάβασιν· αὕτη τῷ Θεῷ ἡ κιθάρα τῆς ἀψύχου θυμηρεστέρα. Καὶ μάρτυς αὐτὸς διὰ τοῦ προφήτου πρὸς Ἰουδαίους βοῶν· « Ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ ἦχον ᾠδῶν σου, καὶ φωνὴν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι. »

ϛ'. « Ἐν σάλπιγξιν ἐλαταῖς, καὶ φωνῇ σάλπιγγος κερατίνης. » *Σάλπιγγα* πολλάκις τὴν βοὴν ἡ θεία καλεῖ Γραφή. Οὕτως ὁ Κύριος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις [63] φησίν· « Ὅτ' ἂν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν· ἀντὶ τοῦ, Μὴ κηρύξῃς, μηδὲ δήλην ἅπασι καταστήσῃς· ἵνα μὴ τῇ κενῇ δόξῃ τὸν τῆς φιλανθρωπίας λυμήνῃ καρπόν. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν *σάλπιγγα* τὴν διδασκαλίαν καλεῖ [64], δι' ἧς καὶ τὰς εἰς ἡμᾶς γεγενημένας [65] εὐεργεσίας μανθάνομεν, καὶ τοὺς ὀνησιφόρους παιδευόμεθα νόμους. *Ἐλατὰς* δὲ *σάλπιγγας* τὰς χαλκᾶς λέγει [66]· *κερατίνας* δὲ, τὰς ἐκ κεράτων γεγενημένας. Ταύταις δὲ Ἰουδαίους χρῆσθαι [67] σύνηθες ἦν. Σκιὰ δὲ τῶν ἡμετέρων παρ' ἐκείνοις ἐπολιτεύετο. Ὥσπερ τοίνυν ἐκεῖνοι τὸν ἄλογον ἔθυον ἀμνὸν, ἡμεῖς δὲ τὸν σωτήριον, [[68] τὸν ἐκ Θεοῦ Θεὸν,] τὸν αἴροντα τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· οὕτως ἐκεῖνοι ταῖς ἀψύχοις ἐκέχρηντο σάλπιγξιν, ἡμεῖς δὲ ταῖς ἐμψύχοις καὶ λογικαῖς. Σάλπιγγες τοίνυν ἡμῶν οἱ θεῖοι ἀπόστολοι, καὶ οἱ θεσπέσιοι προφῆται, καὶ οἱ μετ' ἐκείνους τοῦ διδασκαλικοῦ τετυχηκότες χαρίσματος. « Ἀλαλάξατε ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Κυρίου [69]. » Τὸν [70] ἐπινίκιον ὕμνον προσενέγκατε τῷ βασιλεῖ [71] καὶ δεσπότῃ τῶν ὅλων.

ζ'. « Σαλευθήτω ἡ θάλασσα, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη, καὶ πάντες [72] οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἠχείτω ἡ θάλασσα σὺν πληρώματι αὐτῆς· ἡ οἰκουμένη, καὶ οἱ κατοικοῦντες αὐτήν*. Διαφερόντως δὲ ἐν ταῖς πολυανθρώποις πόλεσιν ἔστιν ἰδεῖν τῆς προφητείας τὸ τέλος. Θάλατταν γὰρ κυμαίνουσαν τῶν εὐσεβῶν λαῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις μιμεῖται τὸ πλῆθος. Τοιαύτη δὲ καὶ ἡ τῶν ψαλλόντων ἠχή. Κατὰ δὲ τοὺς

A ferre solemus, canentes et psallentes, et cum omni hilaritate tripudiantes.

VERS. 5. « Psallite Domino cum cithara, et cum voce psalmi. » Et hanc sane legem continuo in ecclesiis impletam videre licet. Spirituali quippe cithara divinam pulsamus melodiam. Efficimus vero etiam nos nostra corpora citharas rationales, et utimur pro chordis quidem dentibus, et pro ære labiis : lingua vero quolibet plectro celerius agitata concinnum pulsat sonum. Mens autem linguam movet, veluti quidam peritus musicus illam scienter agitans. Hæc cithara gratior est Deo, quam illa quæ anima caret. Et ipse testis est ad Judæos per
B prophetam clamans : « Averte a me sonum cantionum tuarum, et vocem organorum tuorum non audiam [o]. »

VERS. 6. « Cum tubis ductilibus, et voce tubæ corneæ. » *Tubam* sæpius vociferationem sacræ Litteræ vocant. Similiter Dominus in sacris Evangeliis inquit : « Cum **1304** facis eleemosynam, noli tuba canere ante te, sicut hypocritæ faciunt [p] : » pro eo quod est, Ne prædices, neque manifestam omnibus facias, ne inani gloria benignitatis lædas fructum. In hoc igitur etiam loco *tubam*, doctrinam vocat, per quam beneficia in nos collata discimus, et fructuosas edocemur leges. *Ductiles* autem *tubas*, æneas dicit : *tubas* vero *corneas*, ex corni-
C bus factas. His autem uti Judæi solebant. Cæterum umbra nostrarum rerum apud illos erat. Ut igitur illi agnum rationis expertem immolabant, nos vero salutarem [Deum ex Deo], qui tollit peccata mundi : sic illi inanimatis utebantur tubis, nos vero tubis quæ animam et rationem habent, utimur. Nostræ igitur tubæ sunt sancti apostoli, et admirabiles prophetæ, et ii qui post illos docendi gratiam sortiti sunt. « Jubilate in conspectu regis Domini. » Triumphalem offerte hymnum regi, et universorum Domino.

VERS. 7. « Commoveatur mare, et plenitudo ejus, orbis terrarum, et universi qui habitant in
D eo. » Symmachus autem sic : *Resonet mare cum plenitudine ipsius, orbis terræ, et qui ipsum incolunt*. Potissimum autem in urbibus frequentissimis hominibus vaticinationis eventum videre licet. Mare enim fluctuans piorum populorum in ecclesiis frequentia imitatur. Talis quoque est psallentium sonus. **1305** Secundum Septuaginta autem, mo-

[o] Amos v, 23. [p] Matth. vi, 2.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[57] *Καιρόν*. cod. 1 ὕμνον. [58] *Θεῷ*. cod. 1 Σωτῆρι. [59] *Ἐν — κιθάρᾳ*. Repetitur in cod. 1 ut in textu Græco τῶν Ο'. [60] *Κιθ*. cod. 1 præm. τοῦ Δαβίδ. [61] *Κιθάρας*. cod. 1 λατρείας. [62] *Σώματα*. cod. 1 στόματα. [63] *Εὐαγγ*. cod. 1 præm. ἱεροῖς. [64] *Καλεῖ*. cod. 1 λέγει. [65] *Γεγεν*. cod. 1 præm. ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. [66] *Λέγει*. cod. 1 δηλοῖ. [67] cod. 1 Ἰουδαίοις κεχρῆσθαι. [68] E cod. 1. [69] cod. Vatic. habet Κυρίῳ. [70] *Τόν*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [71] *Βασιλεῖ*. cod. 1 add. τῶν βασιλευόντων. [72] *Πάντες — αὐτῇ*. Rec. lectio h. l. est οἱ κατοικοῦντες αὐτήν.

tum et mutationem eorum qui mare et terram incolunt, sermo propheticus declaravit. Agitatur enim quod movetur : movetur vero quod mutatur.

Vers. 8. « Flumina plaudent manu simul. » Rursus *flumina* eos nominavit qui docendi gratiam sortiti sunt, et instar fluminum divinos rivos profundunt : quos plaudere dicit, Deumque laudibus prosequi. Vincentium enim rursus est plausus.

« Montes exsultabunt [Vers. 9.] a conspectu Domini, quoniam venit : quoniam venit judicare terram. » Hic *montes* appellavit eos qui excelsam et sublimem habent mentem, supra quos Dei civitas ædificata est. « Non potest enim, inquit, civitas abscondi supra montem posita [q]. » Et : « Fundamenta ejus in montibus sanctis [r]. » Hos ait lætari et exsultare cognito Dei et Salvatoris nostri adventu. Exspectantes enim laborum præmia, gaudent, judicis justitiam scientes : « Judicabit orbem terrarum in justitia, et populos in æquitate. » Nam prior quidem adventus multam habuit misericordiam, secundus vero justitiam habebit. « Omnes enim, inquit, stabimus ante tribunal Christi, ut unusquisque referat quæ in corpore fecerit, secundum ea quæ gessit, sive bonum, sive malum [r*]. » Hoc autem etiam propheta dixit : « Semel locutus est Deus, duo hæc audivi, quod potestas Dei sit, et tua, o Domine, misericordia, **1306** quia tu reddes unicuique juxta opera sua [s]. »

INTERP. PSALMI XCVIII.

Vers. 1. « Psalmus Davidi. Sine titulo apud Hebræos. » Hic quoque psalmus Judæorum e Babylone reditum vaticinatur : præcinit autem etiam Salvatoris nostri adventum, Judæorumque incredulitatem. « Dominus regnavit, irascantur populi. » Nam et Judæi, et gentiles insaniunt, et rabie ardent, cum regnum Domini Christi audiunt. Et quando Judæi libertatem consecuti erant, in eos omnes finitimæ regiones furebant, inopinatum eorum reditum intuentes. Declarabat autem hoc potentiam ejus, quem colebant. « Qui sedes super Cherubim, moveatur terra. » Porro hic, inquit, qui a nobis prædicatur, cœlestium quoque potentiarum Deus est, et Dominus. Illud porro : « Qui sedes, » tanquam cum hominibus sermocinans dixit. Nam incorporea natura, et incomprehensibilis atque in-

A Ἑβδομήκοντα, τῶν τὴν θάλασσαν καὶ γῆν οἰκούντων ὁ προφητικὸς λόγος τὴν κίνησιν ἐδήλωσε [73], καὶ μεταβολήν. Σαλεύεται γὰρ τὸ κινούμενον· κινεῖται δὲ τὸ μεταβαλλόμενον.

η'. « Ποταμοὶ κροτήσουσι χειρὶ ἐπὶ τὸ αὐτό. » Πάλιν *ποταμοὺς* τοὺς τῆς διδασκαλικῆς μεταλαγχάνοντας ὠνόμασε χάριτος, καὶ ποταμῶν δίκην τὰ θεῖα προχέοντας νάματα· οὓς κροτεῖν ἔφη, καὶ τὸν Θεὸν ἀνυμνεῖν. Νενικηκότων γὰρ πάλιν ὁ κρότος.

« Τὰ ὄρη ἀγαλλιάσονται [74] [θ'] Ἀπὸ [75] προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται· ὅτι ἥκει κρῖναι τὴν γῆν. » Ἐνταῦθα *ὄρη* προσηγόρευσε τοὺς ὑψηλὸν [76] καὶ μετάρσιον ἔχοντας φρόνημα, ἐφ' ὧν ἡ τοῦ Θεοῦ ᾠκοδόμηται πόλις. « Οὐ δύναται γάρ, φησὶ [77] πόλις κρυ-B βῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη. » Καί· « Οἱ θεμέλιοι αὐτοῦ ἐν τοῖς ὄρεσι τοῖς ἁγίοις. » Τούτους ἔφη ἀγάλλεσθαι καὶ εὐφραίνεσθαι, τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν μανθάνοντας ἐπιφάνειαν. Προσμένοντες γὰρ τῶν πόνων τὰς ἀντιδόσεις, ἀγάλλονται τοῦ κριτοῦ τὸ δίκαιον ἐπιστάμενοι [78]. « Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. » Προτέρα μὲν γὰρ ἐπιφάνεια [79] πολὺν ἔσχε τὸν ἔλεον· ἡ δὲ δευτέρα ἕξει τὸ δίκαιον [80]. « Πάντες γάρ, φησὶν [81], παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν. » Τοῦτο δὲ καὶ ὁ προφήτης ἔφη· « Ἅπαξ ἐλάλησεν ὁ Θεὸς, δύο ταῦτα ἤκουσα, ὅτι τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ [82], καὶ σοῦ, Κύριε, τὸ C ἔλεος [83], ὅτι σὺ ἀποδώσεις ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. »

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ϞΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ, ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις. » Οὗτος ὁ ψαλμὸς προθεσπίζει μὲν καὶ [84] τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος Ἰουδαίων ἐπάνοδον, προαγορεύει δὲ καὶ τοῦ Σωτῆρος [85] ἡμῶν τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ τῶν Ἰουδαίων τὴν ἀπιστίαν. « Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, ὀργιζέσθωσαν λαοί. » Καὶ Ἰουδαῖοι γάρ, καὶ Ἕλληνες, μεμήνασι καὶ λυττῶσι τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ [86] τὴν βασιλείαν ἀκούοντες. Καὶ ἡνίκα δὲ τῆς ἐλευθερίας ἀπήλαυσαν Ἰουδαῖοι, πάντες οἱ πλησιόχωροι διεπρίοντο, τὴν παράδοξον αὐτῶν ἐπάνοδον θεασάμενοι. Ἐδήλου [87] δὲ τοῦτο τοῦ ὑπ' [88] αὐτῶν προσκυνουμένου τὴν δύναμιν [89]. « Ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν D Χερουβὶμ, σαλευθήτω ἡ γῆ. » Οὗτος δὲ, φησὶν [90], ὁ παρ' ἡμῶν κηρυττόμενος, καὶ τῶν ἄνω δυνάμεων Θεὸς ὑπάρχει καὶ Κύριος· τὸ δὲ, *καθήμενος*, ὡς πρὸς ἀνθρώπους διαλεγόμενος εἴρηκεν. Ἡ γὰρ ἀσώ-

[q] Matth. v, 14. [r] Psal. LXXXVI, 1. [r*] Rom. XIV, 10; coll. II Cor. v, 10. [s] Sal. LXI, 12.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[73] *Ἐδήλωσε*. cod. 1 ἐκίνησε. [74] cod. 1 ἀγαλλιάσεται. [75] *Ἀπὸ — ἔρχεται*. Des. in cod. Vatic. [76] cod. 1 ὑψηλούς. [77] *Φησί*. cod. 1 add. ὁ Κύριος. [78] *Ἐπιστ*. cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [79] *Ἐπιφ*. cod. 1 add. τουτέστι ἡ ἐκ παρθένου. [80] *Δίκαιον*. cod. 1 add. ἐπιφέρουσα. [81] *Φησίν*. Abest a cod. 1. [82] *Θεοῦ*. cod. 1 add. ἐπιφέρει καὶ τὸ δεύτερον, διὰ τοῦ εἰπεῖν. [83] *Ἔλεος*. cod. 1 add. καὶ τίνος ἕνεκεν λέγει. [84] *Καὶ — ἐπάνοδον*. cod. 1 τῶν ἀνδραποδισθέντων ἐκ Βαβυλῶνος τὴν ἐπάνοδον. [85] *Σωτ*. cod. 1 pr. m. Θεοῦ καί. [86] *Χριστοῦ*. cod. 1 add. τοῦ Θεοῦ λόγου. [87] cod. 1 δηλοῖ. [88] *Ὑπ'*. cod. 1 παρ'. [89] *Δύναμιν*. cod. 1 add. καὶ τίς οὗτος διὰ τῶν ἑξῆς λέγει. [90] *Οὗτος δὲ φησιν*. cod. 1 λέγει δὲ ὅτι οὗτος.

ματος φύσις, ἡ ἀπερίληπτος, καὶ ἀπερίγραπτος, κατέχουσα [91] τὸν γύρον τῆς γῆς, καὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν αὐτῇ ὡσεὶ ἀκρίδας, ποίας δεῖται καθέδρας; Σχηματίζει δὲ ὅμως τῷ λόγῳ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, βασιλικῶς τοῖς Χερουβὶμ ἐποχούμενον, καταπλήττοντα καὶ δεδιττόμενον τοὺς ἀκούοντας.

β'. « Κύριος ἐν Σιὼν μέγας, καὶ ὑψηλός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς λαούς. » Καὶ τῶν Ἰουδαίων ἐπανελθόντων, καὶ τὸν θεῖον δειμαμένων νεὼν, ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις ἅπασιν ἀπεδείχθη. Διαφερόντως γὰρ [92] ὁ τὸν σταυρὸν ὑπομείνας οἰκουμένης ἁπάσης ἀπεφάνθη Δεσπότης [93], τῶν ἱερῶν ἀποστόλων τὸ σωτήριον κήρυγμα προσενεγκάντων τοῖς ἔθνεσιν [94].

γ'. « Ἐξομολογησάσθωσαν τῷ ὀνόματί σου τῷ μεγάλῳ, ὅτι φοβερὸν καὶ ἅγιόν ἐστι. » Χρὴ τοίνυν ἅπαντας ἀνυμνεῖν σε, καὶ τὰς σὰς εὐεργεσίας διεξιέναι, καὶ τὴν ἄῤῥητόν σου μὴ περιεργάζεσθαι φύσιν [95], τῷ δὲ ὀνόματί σου προσφέρειν τὸ σέβας, καὶ φοβερῷ ὄντι, καὶ παναγίῳ. Ἁγιάζει μὲν γὰρ τοὺς πιστεύοντας, ἐκδειματοῖ δὲ τοὺς ἀπιστοῦντας.

δ'. « Καὶ [96] τιμὴ βασιλέως κρίσιν ἀγαπᾷ. » Προσήκει δὲ ἡμᾶς δεδιέναι ὡς βασιλέα, καὶ δικαιοσύνῃ χρώμενον· ἴδιον γὰρ τῆς ἀληθοῦς βασιλείας τὸ δικαίως ἰθύνειν τοὺς ὑπηκόους. Τιμὴ γὰρ βασιλέως κρίσιν ἀγαπᾷ, τουτέστι τίμιον ποιεῖ βασιλέα τὸ στέργειν τὸ δίκαιον. Τοῦτο δὲ δηλοῖ καὶ τὸ ἐπαγόμενον· « Σὺ ἡτοίμασας εὐθύτητας· κρίσιν καὶ δικαιοσύνην ἐν Ἰακὼβ σὺ ἐποίησας. » Ὡς γὰρ δίκαιος βασιλεὺς, ὀρθὴν καὶ δικαίαν τὴν ψῆφον ἐξήνεγκας, καὶ τὸν Ἰσραὴλ τῆς τῶν καταδουλωσαμένων ἠλευθέρωσας δυναστείας, [[97] καὶ τὰ ἔθνη τῆς τοῦ διαβόλου δουλείας.] Κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν προφητείαν οὕτω νοητέον· Ἔδειξας τῆς ἐπαγγελίας σου τὴν ἀλήθειαν, τὰς πρὸς τοὺς προγόνους τοῦ Ἰσραὴλ γεγενημένας ὑποσχέσεις πληρώσας, καὶ τὴν διὰ τοῦ σπέρματος τοῦ Ἀβραὰμ δωρησάμενος σωτηρίαν.

ε'. « Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὅτι ἅγιός ἐστιν. » Ἀμείψασθε τοίνυν τὸν εὐεργέτην, οἷς δύνασθε, καὶ τὸ πρόσφορον αὐτῷ προσενέγκατε σέβας· τὸ δὲ *ὑψοῦτε*, ἀντὶ Τὸ ὑψηλὸν [98] αὐτοῦ κηρύττετε. *Ὑποπόδιον* δὲ *τῶν ποδῶν αὐτοῦ*, πάλαι μὲν ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις νεὼς ἐνενόμιστο, νῦν δὲ αἱ κατὰ πᾶσαν γῆν καὶ θάλασσαν Ἐκκλησίαι, ἐν αἷς τῷ παναγίῳ Θεῷ [99] προσφέρομεν τὴν προσκύνησιν.

ς'. « Μωσῆς καὶ Ἀαρὼν ἐν τοῖς ἱερεῦσιν αὐτοῦ· καὶ Σαμουὴλ ἐν τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα αὐτοῦ. » Οὐχ ἁπλῶς τοὺς ἄλλους προφήτας καταλιπὼν, τούτων ἐμνημόνευσε μόνον, ἀλλὰ τὴν σύντροφον Ἰουδαίων λύτταν καὶ τυραννίδα διδάσκων. Καὶ γὰρ ἐπὶ Μωσοῦ καὶ Ἀαρὼν ἁρπάσαι τὴν ἱερωσύνην ἐπειρά-

A circumscripta, et terræ ambitum habitantesque in ea ut locustas continens [1], cujusnam sedis indiget? Fingit tamen oratione Deum universorum regio more Cherubinis insidentem, territantem, timoremque audientibus injicientem.

VERS. 2. « Dominus in Sion magnus, et excelsus super omnes populos. » Cum Judæi reversi essent divinumque templum erexissent, Dei potentia **1307** omnibus demonstrata fuit. Præcipue enim is qui crucem subiit, totius orbis Dominus declaratus est, cum sacri apostoli salutarem prædicationem gentium attulissent.

VERS. 3. « Confiteantur nomini tuo magno, quoniam terribile et sanctum est. » Decet igitur omnes B te laudibus decantare, tuaque beneficia enarrare, et inexplicabilem tuam naturam curiosius non inquirere sed nomini tuo honorem afferre, quod terribile et sanctum est: quoniam credentes sanctificat, terret vero incredulos.

VERS. 4. « Et honor regis judicium diligit. » Convenit autem nobis timere eum ut regem, et justitia utentem: nam proprium veri regni est, subditos juste gubernare. Honor enim regis judicium diligit, hoc est, diligere justitiam honoratum efficit regem. Hoc autem etiam quod sequitur declarat. « Tu parasti directiones: judicium et justitiam in Jacobo tu fecisti. » Nam velut justus rex rectam et justam sententiam protulisti, et Israelem a potentia eorum qui illum servituti addi- C xerant, liberasti, [gentesque a jugo diaboli.] Cæterum secundum aliam prophetiam sic intelligendum est: Ostendisti promissionis tuæ veritatem, cum pollicitationes, quæ majoribus Israelis factæ fuerant, perfeceris, et per semen Abrahami salutem largitus fueris.

VERS. 5. « Exaltate Dominum Deum nostrum, et adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctus est. » Rependite ergo beneficii auctori quæ potestis, congruentemque illi **1308** offerte honorem. *Exaltate* autem, idem quod, sublimitatem ejus prædicate. *Scabellum* vero *pedum ejus*, olim quidem quod Hierosolymis erat templum existimabatur: nunc vero ecclesiæ quæ ubique terrarum et marium sunt, in qui- D bus Deus sanctissimus colitur.

* VERS. 6. « Moses et Aaron in sacerdotibus ejus, et Samuel inter eos qui invocant nomen ejus. » Non temere, aliis prætermissis prophetis, de his tantum mentionem fecit, sed ut innatum Judæorum furorem et tyrannidem doceret. Etenim sub Mose et Aarone sacerdotium subripere conati sunt:

[1] Isa. XL, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[91] *Κατέχουσα*. cod. 1 præm. καί. [92] *Γάρ*. cod. 1 add. δείκνυσιν ὅτι. [93] *Ἀπεφ. Δεσπ.* cod. 1 δεσπότης ὑπάρχει. [94] *Ἔθνεσιν*. cod. 1 add. χαλῶς οὖν ἔχειν διὰ τῶν ἑξῆς ἔφη. [95] *Φύσιν*. cod. 1 οἰκονομίαν. [96] *Καὶ — ἀγαπᾷ*. Hebr.: *Robur quidem est regi, judicium tamen amat.* [97] E cod. 1. [98] *Ἀντὶ τὸ ὑψ.* cod. 1 ἀντὶ τοῦ τὸ ὕψος. [99] *Τῷ παναγ. Θεῷ*. cod. 1 τῇ παναγίᾳ καὶ παμμακαρίᾳ Τριάδι.

et Samuelis tempore, divinum regnum aspernati, humanum adamarunt. Docet igitur divinus sermo, eos nihil novi facere, qui in Salvatorem furorem emittunt, et salutare regnum ejus non admittunt: quandoquidem a principio insania fuit ipsis familiaris.

« Invocabant Dominum, et ipse exaudiebat eos. [Vers. 7.] In columna nubis loquebatur ad eos. » Atqui, ait, multam erga Deum habebant fiduciam. Hi enim implorabant, ipse vero exaudiebat, et postulata concedebat et cernentibus omnibus cum ipsis loquebatur, per nubem apparens. Deinde docet se non injuste ipsis hanc gratiam impertiisse. « Quoniam custodiebant testimonia ejus, et præcepta quæ dedit illis. » Nam secundum legem vitam ducentibus, et secundum ejus præcepta viventibus, hanc largiebatur gratiam.

Vers. 8. « Domine Deus noster, tu exaudiebas **1309** eos. Deus tu propitius fuisti eis. » Tu es, o Domine, ait, qui a nobis prædicaris, qui tantæ fiduciæ ipsos participes fecisti, et multa benevolentia ipsos dignatus es. « Et ulciscens omnia studia eorum. » Symmachus autem sic: *Et ultor super injurias eorum.* Eos enim qui contra magnum Mosen tyrannidem affectarant, igni tradidit, eosque qui flammam declinaverant, viventes sepulcro intulit, jubens terræ dehiscere, locumque tyrannidis sepulcrum illico paratum reddidit, et eos qui per mare ambulaverant, et profundum illud mare pedibus transierant, demersit in terra, inusitatis fluctibus obruens: alios vero, qui tempore prophetæ Samuelis seditionem concitarant, Saulis dominationi subjecit, et omnium generum calamitatibus circumdedit.

Vers. 9. « Exaltate Dominum Deum nostrum, et adorate in monte sancto ejus, quoniam sanctus est Dominus Deus noster. » * Horum igitur admirabilium virorum pietatem imitantes, congruentem Deo exhibete honorem. Cæterum *Mons sanctus* olim quidem Sion appellabatur, nunc vero divinæ cognitionis sublimitas. Sic enim et Isaias et Michæas vaticinati sunt: « Erit in ultimis diebus mons Domini manifestus [x]: » hoc est, Dei cognitio omnibus clara fiet. Novit etiam divinus Apostolus mysticum montem Sion. « Accessistis enim, inquit, ad Sionem montem, et **1310** civitatem Dei viventis Hierosolymam cœlestem [y]. » Jussi sumus igitur secundum scientiam, quæ data est nobis a Deo,

[x] Isa. II, 2; Mich. IV, 1. [y] Hebr. XII, 22.

A θησαν· καὶ ἐπὶ Σαμουὴλ τὴν θείαν ἀτιμάσαντες βασιλείαν, τὴν ἀνθρωπείαν ἠγάπησαν. Διδάσκει τοίνυν ὁ λόγος, ὅτι καινὸν οὐδὲν δρῶσι κατὰ τοῦ Σωτῆρος [1] λυττῶντες, καὶ τὴν σωτήριον οὐ δεχόμενοι βασιλείαν· ἄνωθεν γὰρ αὐτοῖς ἡ μανία συνήθης.

« Ἐπεκαλοῦντο τὸν Κύριον, καὶ αὐτὸς εἰσήκουεν αὐτῶν [2]. [ζ'] Ἐν στύλῳ νεφέλης ἐλάλει πρὸς αὐτούς. » Καί τοι, φησὶ [3], πολλὴν εἶχον πρὸς τὸν Θεὸν παῤῥησίαν. Οἱ μὲν γὰρ παρεκάλουν [4], ὁ δὲ ὑπήκουε, καὶ τὰς αἰτήσεις παρεῖχε, καὶ πάντων ὁρώντων τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐποιεῖτο διάλεξιν, διὰ τῆς νεφέλης τὴν οἰκείαν δεικνὺς ἐπιφάνειαν. Εἶτα διδάσκει [5], ὡς οὐκ ἀδίκως ταύτης αὐτοῖς μετεδίδου χάριτος. « Ὅτι [6] ἐφύλασσον τὰ μαρτύρια αὐτοῦ, καὶ τὰ προστάγματα
B αὐτοῦ [7], ἃ ἔδωκεν αὐτοῖς. » Ἐννόμως γὰρ πολιτευομένοις, καὶ κατὰ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ βιοτεύουσι, ταύτην ἐδωρεῖτο τὴν χάριν.

η'. « Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, σὺ ἐπήκουες αὐτῶν· ὁ Θεὸς σὺ [8] εὐΐλατος ἐγένου αὐτοῖς. » Σὺ εἶ, Δέσποτα, φησὶν, ὁ ὑφ' ἡμῶν κηρυττόμενος, ὁ τῆς τοσαύτης ἐκείνοις μεταδοὺς [9] παῤῥησίας, καὶ πολλῆς αὐτοὺς ἀξιῶν εὐμενείας. « Καὶ ἐκδικῶν ἐπὶ [10] πάντα τὰ ἐπιδηδεύματα αὐτῶν. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Καὶ ἔκδικος ἐπὶ ταῖς ἐπηρείαις αὐτῶν.* Τοὺς μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μεγάλου Μωσοῦ τυραννήσαντας πυρὶ παραδέδωκε [11], καὶ τοὺς τὴν φλόγα διαφυγόντας ζῶντας τῷ τάφῳ παρέπεμψε, χάναι κελεύσας τὴν γῆν, καὶ τάφον αὐτοῖς αὐτοσχέδιον τῆς τυραννίδος τὸ
C χωρίον ἀπέφηνε, καὶ τοὺς διὰ θαλάσσης ὁδεύσαντας, καὶ τὸν βυθὸν ἐκεῖνον πεζεύσαντας, πεποίηκεν ὑποβρυχίους ἐν γῇ, παραδόξοις χρησάμενος κύμασι· τοὺς δὲ κατὰ τοῦ προφήτου Σαμουὴλ στασιάσαντας τῇ τοῦ Σαοὺλ δυναστείᾳ παρέδωκε, καὶ παντοδαπαῖς περιέβαλε συμφοραῖς [12].

θ'. « Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ημων, καὶ προσκυνεῖτε εἰς ὄρος ἅγιον αὐτοῦ, ὅτι ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. » Τούτων τοιγαροῦν τῶν θαυμασίων ἀνδρῶν μιμούμενοι τὴν εὐσέβειαν, τὸ προσῆκον σέβας τῷ Θεῷ προσενέγκατε. *Ὄρος* δὲ *ἅγιον*, πάλαι μὲν τὸ Σιὼν ἐκαλεῖτο, νῦν δὲ τῆς θεογνωσίας τὸ ὕψος [13]. Οὕτω γὰρ καὶ Ἡσαΐας, καὶ Μιχαίας ἐθέσπισαν· « Ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, » τουτέστιν, ἡ τοῦ Θεοῦ [14] γνῶσις [15] δήλη
D πᾶσι γενήσεται. Οἶδε καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος νοητὸν ὄρος Σιών· « Προσεληλύθατε γὰρ Σιὼν ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ. » Προστετάγμεθα τοίνυν κατὰ τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν προσφέρειν αὐτῷ τὴν προσκύνησιν,. [[16] καὶ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Σωτ.* cod. 1 præm. Θεοῦ καί. [2] *Αὐτῶν.* Additur in cod. Alex. [3] *Καί τοι φησί.* cod. 1 λέγει δὲ ὅτι. [4] cod. 1 ἐκάλουν. [5] *Διδ.* cod. 1 add. διὰ τῶν ἑξῆς. [6] *Ὅτι.* Abest a cod. Vatic. [7] *Αὐτοῦ.* Des. ibid. [8] *Σύ.* Deest in cod. Vat. [9] cod. 1 μεταδιδούς. [10] *Ἐπὶ — αὐτῶν.* Hebr. *Et vindictam sumens de actionibus eorum.* [11] cod. 1 παρέδωκε. [12] *Συμφ.* cod. 1 add. Ἀκουέτωσαν καὶ νοείτωσαν ταῦτα οἱ μεμηνότες κατὰ τῶν τοῦ Θεοῦ ἱερέων, καὶ παυσάσθωσαν τῆς λύμης, μήποτε χεῖροσιν ἐκείνων ὑποπέσωσιν· *Audiant et intelligant hæc qui in Dei sacerdotes iram evomunt, et desistant a furore isto, ne pejora hisce illis obtingant.* [13] *Ὕψος.* cod. 1 add. τουτέστι τῆς εἰς τὸν δεσπότην Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν γνώσεως. [14] *Τουτέστιν ἡ τοῦ Θεοῦ.* cod. 1 ἀντὶ τοῦ ἡ τοῦ Σωτῆρος. [15] *Γνῶσις.* cod. 1 add. τε καὶ ἐπιφάνεια· αὕτη γάρ. [16] E cod. 1.

θεὸν ἐκ Θεοῦ ὁμολογεῖν καὶ μονογενῆ τῷ Πατρὶ Υἱὸν, τὸν δι' ἡμᾶς ἐνανθρωπήσαντα. Ἀμήν.]

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ϞΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ [17], Εἰς ἐξομολόγησιν· ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις. » Ὁ προφήτης ἐνταῦθα πάντας ἀνθρώπους εἰς ὑμνῳδίαν καλεῖ, παρεγγυῶν διὰ πάντων θεραπεῦσαι τὸν Σωτῆρα Θεόν [18].

β'. « Ἀλαλάξατε τῷ Κυρίῳ [19] πᾶσα ἡ γῆ. » Ἅπαντες ἄνθρωποι τὸν ἐπινίκιον ὕμνον προσενέγκατε τῷ Θεῷ [20]· *γῆν* γὰρ τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν καλεῖ. « Δουλεύσατε τῷ Κυρίῳ ἐν εὐφροσύνῃ. » Οὐ γάρ ἐστι κατὰ τὴν πικρὰν τοῦ διαβόλου τυραννίδα, τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἡ βασιλεία, ἀλλ' ἥμερος αὐτοῦ καὶ φιλάνθρωπος ἡ δεσποτεία. Γεγηθότες τοίνυν τῇ δουλείᾳ προσέλθετε [21]. « Εἰσέλθετε ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγαλλιάσει. » Ὁ δὲ Σύμμαχος, *μετ' εὐφημίας* εἴρηκεν· ὁ δὲ Ἀκύλας, *ἐν αἰνέσει*, ἀγαλλομένων δὴ [22] καὶ εὐφραινομένων ὁ ὕμνος.

γ'. « Γνῶτε ὅτι αὐτός [23] ἐστιν ὁ Θεὸς ἡμῶν [24]. » [[25] Εἰ γὰρ καὶ ἄνθρωπος εἶλετο ὁ φιλάνθρωπος γενέσθαι, ἀλλὰ τὸ εἶναι Θεὸς ἔμεινεν ἔχων ἀεί· λέγει δὲ ὅτι] δι' αὐτῶν μάθετε τῶν πραγμάτων, ὡς ὁ ἡμέτερος Δεσπότης [26] αὐτός ἐστιν τῶν ὅλων Θεός [27]. Ταῦτα τοῖς ἔθνεσι προσέφερε [28] τὰ παιδεύματα καὶ ὁ ἱερὸς τῶν ἀποστόλων χορὸς, ὡς ἡ τῶν πράξεων ἱστορία διδάσκει. « Αὐτὸς ἐποίησεν ἡμᾶς, καὶ οὐχ ἡμεῖς. » Οὐ γάρ [29] ἡμεῖς ἡμῶν αὐτοὶ δημιουργοὶ καθεστήκαμεν, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ ἐπλάσθημεν [30]. Οὕτως ὁ μακάριος Παῦλος Ἀθηναίους ἐδίδασκεν· « Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται προσδεόμενός [31] τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα· ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. » Τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ὁ Προφήτης διδάσκει· « Αὐτὸς ἐποίησεν ἡμᾶς, καὶ οὐχ ἡμεῖς. » Ὁ [32] δὲ Σύμμαχος οὕτως, *Αὐτὸς ἐποίησεν ἡμᾶς οὐκ ὄντας*. « Ἡμεῖς δὲ [33] λαὸς αὐτοῦ, καὶ πρόβατα νομῆς αὐτοῦ. » Διὰ τούτων οὐ μόνον τὴν δεσποτείαν, ἀλλὰ καὶ τὴν κηδεμονίαν ἐδήλωσεν. Οὐ μόνον γὰρ ἡμῶν Δεσπότης ἐστὶν [34], ἀλλὰ καὶ ποιμὴν, τὴν ἀγαθὴν ἡμῖν προσφέρων νομήν· ἡμεῖς δὲ αὐτοῦ καὶ [35] λαὸς ὡς βασιλέως, καὶ πρόβατα ὡς ποιμένος.

δ'. « Εἰσέλθετε εἰς τὰς πύλας αὐτοῦ ἐν ἐξομολογήσει, εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ ἐν ὕμνοις. » *Πύλας αὐτοῦ* [36], καὶ *αὐλὰς αὐτοῦ*, τὰς ἐκκλησίας καλεῖ.

cultum ipsi offerre, [et Deum ex Deo, unigenitum Patris Filium qui pro nobis homo factus est, confiteri. Amen.]

INTERP. PSALMI XCIX.

VERS. 1. « Psalmus Davidi, in confessionem. Sine titulo apud Hebræos. » Propheta hoc in loco omnes homines ad hymnorum cantum vocat, adhortans per omnia Salvatorem Deum colere.

VERS. 2. « Jubilate Deo omnis terra. » Omnes homines triumphalem Deo afferte hymnum. *Terram* enim, habitantes terram nuncupat. « Servite Domino in lætitia. » Non enim est Dei et Salvatoris nostri regnum, sicut amara diaboli tyrannis, sed ejus imperium benignum est et mansuetum. Gaudentes igitur ad servitutem accedite. « Introite in conspectu ejus cum exsultatione. » Symmachus, *cum benedictione*, dixit. Aquila vero, *cum laudatione*. Exsultantium nimirum et lætantium est hymnus.

VERS. 3. « Scitote ipsum esse Deum nostrum. » [Etsi enim hominum amantissimus voluerit homo fieri, omni tamen tempore mansit Deus. Dicit autem,] per ipsas res discite, Dominum nostrum ipsum esse **1311** universorum Deum. Hæc documenta etiam sacer apostolorum chorus gentibus proferebat, ut Actuum historia docet. « Ipse fecit nos, non autem ipsi nos. » Non enim nos nostrum ipsorum conditores fuimus; sed ab ipso formati sumus. Sic beatus Paulus Athenienses docebat: « Deus, qui fecit mundum, et omnia quæ in eo sunt, hic cœli et terræ cum sit Dominus, non in manufactis templis habitat, nec a manibus hominum colitur indigens aliquo, cum ipse dederit omnibus vitam, et halitum, et omnia: fecitque ex uno sanguine omne genus hominum habitare per universam faciem terræ ˣ. » Id * hoc etiam in loco propheta docet: « Ipse fecit nos, et non ipsi nos. » Symmachus vero: *Ipse fecit nos, qui non eramus.* — « Nos autem populus ejus, et oves pascui ejus. » Per hæc non modo imperium, sed etiam curam ostendit. Non solum enim Dominus noster est, sed etiam pastor, bonum nobis porrigens pabulum: nos vero ejus et populus sumus ut regis, et oves ut pastoris.

VERS. 4. « Introite portas ejus cum confessione, atria ejus cum hymnis. » *Portas ejus*, et *atria ejus* ecclesias vocat, utpote quæ aditum nobis ad ipsum

ˣ Act. XVII, 24, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[17] *Τῷ Δαβ.* Abest a textu Hebr. et Græco codicis Vat. et Alex. [18] *Σωτ. Θεόν.* cod. 1 Θεὸν καὶ Σωτῆρα. [19] *Κυρίῳ·* cod. 1 Θεῷ. [20] *Θεῷ.* cod. 1 add. καὶ Σωτῆρι. [21] *Προσελθ.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [22] *Δή.* cod. 1 δέ. [23] *Αὐτός.* cod. 1 præm. Κύριος, ut in textu τῶν Ο'. leg. [24] *Ἡμῶν.* Abest a cod. Vat. [25] E cod. 1 conf. p. 1266, n. 3. [26] *Δεσπ.* cod. 1 add. καὶ Θεός. [27] *Θεός.* cod. 1 Κύριος. [28] *Προσέφερε.* cod. 1 add. καὶ προσφέρων ὁσημέραι οὐ παύεται. *Et quotidie proferre non desinit.* [29] *Οὐ γάρ.* cod. 1 præm. ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· αὐτὸς ἐποίησεν ἡμᾶς οὐκ ὄντας. *Symmachus autem ita:* « Ipse fecit nos non exsistentes. » [30] cod. 1 διεπλάσθημεν. [31] *Προσδ.* cod. 1 præm. ὡς. [32] *Ὁ — ὄντας.* cod. 1 ἀντὶ τοῦ οὐκ ὄντας ἡμᾶς ἐποίησεν. [33] *Ἡμεῖς δέ.* Des. in cod. Vatic. [34] *Ἐστίν.* cod. 1 ἐστὶ φησίν. [35] *Καί.* Abest a cod. 1. [36] *Αὐτοῦ.* Des. ibid.

præbent: in quibus decet divina et salutaria ejus A beneficia narrare, hymnumque gratiarum actionis 1312 velut donum aliquod offerre.

« Confitemini illi, laudate nomen ejus. [Vers. 5.] Quoniam bonus est Dominus, in æternum misericordia ejus, et usque in generationem et generationem veritas ejus. » Quomodo enim non est justum laudibus prosequi eum qui inexplicabili benignitate utitur, bonisque promissionibus finem imponit? Quæ enim tempore majorum nostrorum spopondit, hæc nostra tempestate perfecit, et salutem quam pollicitus est, vere donavit, [cum per crucem ac mortem salutem nostram effecerit. Amen].

Αὗται γὰρ ἡμῶν τὴν πρὸς αὐτὸν παρέχουσιν εἴσοδον, ἐν αἷς προσήκει τὰς θείας αὐτοῦ καὶ σωτηρίους ἐργασίας διεξιέναι, καὶ τὸν χαριστήριον ὕμνον οἷόν τι δῶρον προσφέρειν.

« Ἐξομολογεῖσθε αὐτῷ· αἰνεῖτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. [ε'] Ὅτι χρηστὸς Κύριος, εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ ἕως γενεᾶς καὶ γενεᾶς ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. » Πῶς γὰρ οὐ δίκαιον ὑμνεῖν[37] τὸν ἀῤῥήτῳ φιλανθρωπίᾳ χρώμενον, καὶ ταῖς ἀγαθαῖς ὑποσχέσεσιν ἐπιτιθέντα τὸ πέρας; Ἃ γὰρ ἐπὶ τῆς τῶν προγόνων ὑπέσχετο γενεᾶς, ταῦτα ἐπὶ τῆς ἡμετέρας πεπλήρωκεν, καὶ ἣν ἐπηγγείλατο σωτηρίαν, ἀληθῶς ἐδωρήσατο, [[38] διὰ σταυροῦ καὶ θανάτου τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν πραγματευσάμενος. Ἀμήν].

B

INTERP. PSALMI C.

Vers. 1. « Psalmus Davidi. » Aliqua exemplaria habent: « Quarta Sabbati. » Verum neque apud Hebræum, neque apud alios interpretes, neque apud Septuaginta hanc invenimus additionem. Hoc autem argumentum psalmus habet. Josias rex omnes idolorum aras funditus evellit y: horum vero sacerdotes necavit, et ad pristinam pietatem populum deduxit. Non autem de dogmatum sanitate tantum sollicitus fuit, verum etiam de officiis virtutis curam gessit, recte judicans, honorans justitiam, injuria affectis opem ferens, et injuria afficientes plectens, civium utilitati prospiciens. Hæc cum beatus David præviderct, hunc conscripsit C psalmum, et illius virtutem explicans, et omnibus hominibus perfectionis characterem proponens. « Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine. » Quoniam enim et injuria affectorum miserebatur, 1313 et injuria afficientes admirabilis Josias condemnabat, illorum narrationem, laudem misericordiæ et judicii nuncupavit.

Vers. 2. « Psallam, et intelligam in via immaculata. » Symmachus vero sic: *Cantabo, considerabo viam immaculatam.* Quam per sancti Spiritus gratiam vidi esse viam puram Deoque gratam, hanc ego nunc per dulcem symphoniam adjungam. « Quando venies ad me? » Talem enim hic admirabilis vir puritatem habuit, ut cum fiducia ad Deum clamaret, D « Quando venies ad me? » Quasi dicat: Regales aulas splendidas et magnificas tibi præparavi: tuum adventum, Domine, exopto, tuamque præsentiam desidero, sed concede quod exoptatur. « Ambulabam in innocentia cordis mei in medio domus meæ. » Cum simplicitate vixi, non usus sum fraude,

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ Ρ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Τῷ Δαβὶδ ψαλμός. » Ἔνια τῶν[39] ἀντιγράφων ἔχει· « Τετράδι Σαββάτων. » Οὔτε δὲ παρὰ τῷ Ἑβραίῳ, οὔτε παρὰ τοῖς ἄλλοις ἑρμηνευταῖς, οὔτε παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα ταύτην εὑρήκαμεν τὴν προσθήκην. Ὑπόθεσιν δὲ ὁ ψαλμὸς ταύτην ἔχει· Ἰωσίας[40] ὁ βασιλεὺς ἀνέσπασεν ἅπαντας ἐκ βάθρων τοὺς τῶν εἰδώλων βωμούς· τοὺς δὲ τούτων κατηκόντισεν ἱερέας· εἰς δὲ τὴν προτέραν εὐσέβειαν ἐποδήγησε τὸν λαόν. Οὐ μόνης δὲ τῆς τῶν δογμάτων ἐφρόντισεν ὑγείας, ἀλλὰ καὶ τῶν τῆς ἀρετῆς ἐπεμελήθη κατορθωμάτων, ὀρθῶς δικάζων, γεραίρων τὸ δίκαιον, ἐπαρκῶν ἀδικουμένοις, τοὺς ἀδικοῦντας κολάζων, τῆς τῶν συνοικούντων ὠφελείας ἐπιμελούμενος. Ταῦτα πόῤῥωθεν ὁ μακάριος Δαβὶδ θεασάμενος, τοῦτον συνέγραψε τὸν ψαλμὸν, καὶ τὴν ἐκείνου διεξιὼν ἀρετὴν, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις τελειότητος προστιθεὶς χαρακτῆρα. « Ἔλεον[41] καὶ κρίσιν ᾄσομαί σοι, Κύριε. » Ἐπειδὴ γὰρ καὶ τοὺς ἀδικουμένους ἠλέει, καὶ τῶν ἀδικούντων ὁ θαυμάσιος Ἰωσίας κατεψηφίζετο, τὴν περὶ ἐκείνων διήγησιν, εὐφημίαν ἐλέου καὶ κρίσεως προσηγόρευσε.

β'. « Ψαλῶ, καὶ συνήσω ἐν ὁδῷ ἀμώμῳ. » Ὁ[42] δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Μελῳδήσω, ἐννοήσω ὁδὸν ἄμωμον·* Ἣν διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος ἐθεασάμην ἄμωμον ὁδὸν, καὶ θυμήρη Θεῷ, ταύτην νῦν διὰ τῆς μελῳδίας προσθήσω. « Πότε ἥξεις πρός με; » τοσαύτην[43] γὰρ ὁ θαυμάσιος[44] οὗτος ἀνὴρ ἐκτήσατο καθαρότητα, ὡς μετὰ παῤῥησίας βοῆσαι πρὸς τὸν Θεὸν, » Πότε ἥξεις πρός με; Ἀντὶ τοῦ, Εὐπρεπῆ[45] σοι τὰ βασίλεια κατέστησα[46], ποθῶ σου [[47] τὴν παρουσίαν ὦ, Δέσποτα· ἱμείρομαί σου] τῆς ἐπιφανείας, ἀλλὰ δὸς τὸ ποθούμενον. « Διεπορευόμην ἐν ἀκακίᾳ καρδίας μου ἐν μέσῳ τοῦ οἴκου μου. » Ἁπλότητι[48] συζῶν διετέλεσα· οὐκ ἐχρώμην δι-

y IV Reg. xxii et xxiii; II Paralip. xxxiv et xxxv.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[37] cod. 1 ἀνυμνεῖν. [38] E cod. 1. [39] *Τῶν.* cod. 1 præm. δέ. [40] *Ἰωσ.* cod. 1 præm. ὁ μακάριος. [41] Rec. lectio h. l. est. ἔλεος. [42] *Ὁ — ἄμωμον.* In cod. 1. ponitur post προσηγόρευσε [43] *Τοσ.* cod. 1 τοιαύτην. [44] cod. 1 θαυμαζόμενος. [45] cod. 1 εὐτρεπῆ. [46] *Τὰ βασ. κατέστ.* cod. 1 κατέστησα τῆς βασιλείας τὴν εἴσοδον. [47] E cod. 1. Eamdem lectionem habuit Carafa. [48] *Ἁπλ.* cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι.

πλόῃ[49], οὐδὲ ἄλλος μὲν τοῖς ἐκτὸς ἐφαινόμην, ἐν δὲ A τῇ οἰκίᾳ τἀναντία δρᾷν ἠνειχόμην, ἀλλὰ συνέβαινε τοῖς φαινομένοις τὰ κεκρυμμένα.

γ'. « Οὐ προσετιθέμην[50] πρὸ ὀφθαλμῶν μου πρᾶγμα παράνομον. » Οὐ μόνον τὰς παρανόμους πράξεις ἐβδελυττόμην, ἀλλὰ καὶ τὰς περὶ τούτων ἐνθυμήσεις ἀπεσειόμην, τὸν λογισμὸν πρὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων ῥυθμίζων καὶ διευθύνων[51]. « Ποιοῦντας παραβάσεις[52] ἐμίσησα. » Ἀπεστρεφόμην δὲ καὶ τοὺς τῶν θείων καταφρονοῦντας θεσμῶν.

δ'. « Οὐκ ἐκολλήθη[53] μοι καρδία σκαμβή. » Συνήθεις δέ μοι ἦσαν οἱ τιμῶντες τὸ δίκαιον· τοὺς δὲ τὰ ἐναντία προαιρουμένους, καὶ τὸν ὀρθὸν λογισμὸν οὐκ ἐθέλοντας ἔχειν, πόῤῥω τῶν ἐμῶν ἐποιούμην[54] συλλόγων[55]. « Ἐκκλίνοντος ἀπ' ἐμοῦ[56] τοῦ πονηροῦ οὐκ ἐγίνωσκον. » Εἰ δέ τις τῶν συνόντων πονηρίᾳ χρώ- B μενος ἀποστῆναι τῆς ἐμῆς ἠθέλησε συνουσίας, οὐδὲ χωρισμὸν ὑπελάμβανον τὸν τοιοῦτον χωρισμόν. Οὕτως εὐκαταφρόνητος ἦν μοι λίαν ὁ τὴν κακίαν αἱρούμενος.

ε'. « Τὸν καταλαλοῦντα λάθρα τοῦ[57] πλησίον αὐτοῦ, τοῦτον ἐξεδίωκον[58]. » Τὰς δὲ[59] λάθρα γινομένας κατηγορίας οὐ προσιέμην, ἀλλὰ τοὺς τοῦτο δρᾷν πειρωμένους ἐξήλαυνον. « Ὑπερηφάνῳ ὀφθαλμῷ καὶ ἀπλήστῳ[60] καρδίᾳ, τούτῳ οὐ συνήσθιον. » Οὔτε[61] τοὺς ἀλαζονείᾳ [[62] καὶ πλεονεξίᾳ] χρωμένους ἐποιούμην συσσίτους.

ϛ'. « Οἱ ὀφθαλμοί μου ἐπὶ τοὺς πιστοὺς τῆς γῆς, τοῦ συγκαθῆσθαι αὐτοὺς μετ' ἐμοῦ. » Συνεδρίων[63] δέ[64] μοι καὶ βουλῆς ἐκοινώνουν οἱ πίστει κοσμού- C μενοι, καὶ περὶ πολλοῦ τὰ θεῖα ποιούμενοι. « Πορευόμενος ἐν ὁδῷ ἀμώμῳ, οὗτός μοι ἐλειτούργει. » Οὐ μόνον δὲ φίλων καὶ συμβούλων, ἀλλὰ καὶ τῶν διακόνων[65] πολλὴν ἐποιούμην φροντίδα. Ὑπηρέταις γὰρ ἐχρώμην ἀρετῆς ἐπιμελομένοις, καὶ κακίας ἀπηλλαγμένοις.

ζ'. « Οὐ κατῴκει ἐν μέσῳ τῆς οἰκίας μου ποιῶν ὑπερηφανίαν[66]. » Οὐδένα[67] δὲ τῶν ὑπεροψίᾳ χρωμένων σύνοικον ἔχειν ᾑρούμην. « Λαλῶν ἄδικα[68] οὐ κατεύθυνεν ἐνώπιον[69] τῶν ὀφθαλμῶν μου. » Εἰ δέ[70] τις συνεβούλευσεν, ἢ ἐξήτησεν ἄδικα, διαμαρτὼν ἀπελήλυθεν· [[71] σπουδὴ γάρ μοι ἀποκλείειν τὰς ἀκοὰς τοῖς διαβάλλειν ἐθέλουσιν.]

η'. « Εἰς τὰς πρωΐας ἀπέκτενον πάντας τοὺς D ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ πόλεως Κυρίου πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν[72]. »

neque alius eram intus, quam foris videbar, sed occulta apparentibus respondebant.

VERS. 3. « Non proponebam ante oculos meos rem injustam. » Non modo iniquas actiones detestabar, sed harum etiam cogitationes respuebam, cogitationem præ cæteris omnibus componens et dirigens. « Facientes prævaricationes odivi. » Aversabar autem despicientes divina præcepta.

VERS. 4. « Non adhæsit mihi cor pravum. » Familiares autem mihi erant, qui justitiam honorabant : eos vero qui contraria præferebant, **1314** et rectam mentem habere nolebant, longe a meis congressibus removebam. « Declinantem a me malignum non cognoscebam. » Si quis autem familiarium malitia utens a mea consuetudine recedere voluit, ne discessionem quidem duxi hujusmodi discessionem : sic nullius momenti erat mihi is, qui pravitatem eligebat.

VERS. 5. « Clam detrahentem proximo suo hunc persequebar. » Porro occultas delationes non admittebam, verum eos, qui hoc facere conarentur, exigebam. « Superbo oculo, et insatiabili corde, cum hoc non edebam. » Neque superbia [et avaritia] utentes meos sodales faciebam.

VERS. 6. « Oculi mei in fideles terræ intenti sunt, ut sedeant ipsi mecum. » Eos vero, qui fide præditi erant, magnique res divinas ducebant, congressus mei atque consiliorum participes faciebam. « Ambulans in via immaculata, hic mihi ministrabat. » Non modo de amicis et consiliariis, verum etiam de ministris multam gessi curam. Servis enim utebar iis, qui virtutis studiosi erant, et cujuslibet sceleris expertes.

VERS. 7. « Non habitabat in medio domus meæ qui superbus erat. » Neminem autem superbia elatum domesticum habere volui. « Qui loquebatur iniqua, felici successu non gaudebat in conspectu oculorum meorum. » Si autem quis consuluit aut postulavit injusta, spe sua excidens **1315** abiit : [studiose enim obstruxi aures pro illis qui obtrectare volebant aliis.]

VERS. 8. « In matutino interficiebam omnes peccatores terræ, ut disperderem de civitate Domini omnes operantes iniquitatem. » Hoc manifesto ex

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[49] *Διπλόῃ*. cod. 1 διπλῇ γνώμῃ. [50] Rec. lectio h. l. est προεθέμην. [51] cod. 1 διθύνων. [52] *Ποιοῦντας παρ.* Hebr. עֲשֹׂה־סֵטִים *Agere* s. modum agendi, *declinantium*, sc. a lege tua. [53] *Οὐκ ἐκολλ.* Hæc rectius ad præc. vers. referri solent. [54] cod. 1 ἐποιησάμην. [55] *Συλλ.* cod. 1 add. τοῦτο γὰρ λέγει διὰ τῶν ἑξῆς. [56] *Ἐκκλ. ἀπ' ἐμοῦ*. Hebr. *recedat a me*, sc. cor pravum. [57] cod. 1 τὸν, pro quo legendum esse videtur τῶν, ut habet ed. Ald. et Compl. [58] *Ἐξεδ.* Hebr. אַצְמִית *exscindam*, quod deinde vers. 8 expr. per ἀπέκτενον. [59] *Τὰς δέ*. cod. 1 λέγει δὲ ὅτι τάς. [60] *Ἀπλ.* Editio prior habebat ἀπίστῳ, [61] *Οὔτε*. cod. 1 add μήν. [62] E cod. 1. [63] *Συνεδρ.* cod. 1 præm. ὃ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστι. [64] *Δέ*. Abest a cod. 1. [65] cod. 1 διακονούντων [66] *Ὑπερηφ.* Hebr. *dolum*. [67] *Οὐδένα*. cod. 1 præm. ἀντὶ τοῦ. [68] *Ἄδικα*. Hebr. *mendacia*. [69] *Ἐνώπ.* Rec. lectio h. l. est ἐναντίον. [70] *Εἰ δέ*. cod. 1 præm. λέγει δὲ ὅτι. [71] E cod. 1. [72] cod. Vat. habet ἀδικίαν.

historia didicimus. Omnes enim impios sacerdotes morte multavit, et sacram expiavit urbem. [Tempus matutinum autem vocat initium imperii sui. Nam instar lucis matutinæ exortus est cum decora et splendente justitia.] Cæterum qui vult hujus viri virtutem accuratius discere, inveniet eam in secundo Paralipomenon libro, et in quarta Regnorum historia [z]. [Operam itaque det unusquisque, ut virum istum imitetur, ut similis coram Christo particeps fiat fiduciæ. Amen.]

INTERP. PSALMI CI.

VERS. 1. « Oratio pauperi, cum anxietate afficitur, et coram Domino preces suas effundit. » Prædictionem afflictionis populi Judæorum, qui Babylone captivus erat, psalmus continet, reditusque ex eadem. Vaticinatur autem pariter et gentium vocationem ac salutem. Convenit porro et cuilibet cum aliqua calamitate luctanti, et divinam opem ut consequatur obsecranti. *Pauperem* enim vocat divino auxilio indigentem.

VERS. 2. « Domine, exaudi orationem meam, et clamor meus ad te veniat. » Deprecationem meam, Domine, suscipe, mihique **1316** obtestanti opem fer. *Clamorem* enim, *lamentationem* Symmachus dixit.

VERS. 3. « Ne avertas faciem tuam a me. » Benevolus mihi esto, et missam fac indignationem. « Quocunque die * tribulor, inclina ad me aurem tuam : quocunque die invocavero te, velociter exaudi me. » Hæc quoque psalmi verba ostendunt, futurorum illis inesse prædictionem, non autem rerum factarum narrationem. Quoniam enim in multa felicitate et splendore sub divini Davidis imperio erat populus, jure propheta, illorum persona utens, precationem offert, utque divinam consequatur opem supplicat, quandocunque tempus id postularit.

VERS. 4. « Quia defecerunt sicut fumus dies mei, et ossa mea sicut lignum aridum aruerunt. » Deinceps secundum proprium idioma, futuras calamitates tanquam præteritas narrat, et dicit, fumi instar vitæ tempus consumptum esse, et ex mœrore corpus torris instar aridum esse factum, tanquam ab aliqua ignis impressione combustum. Sic enim Aquila : *Et ossa mea sicut exustio exaruerunt.*

VERS. 5. « Percussus sum ut fenum, et exaruit cor meum. » Etenim veluti fenum exstinctus sum, pristinumque florem amisi.

A Τοῦτο σαφῶς παρὰ τῆς ἱστορίας ἐμάθομεν. Ἅπαντας γὰρ τοὺς δυσσεβεῖς ἱερέας τῷ θανάτῳ παρέπεμψε, καὶ τὴν ἱερὰν ἐξεκάθηρε πόλιν. [[73] Πρωΐαν δὲ καλεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς αὐτοῦ βασιλείας· ὡς ὄρθρος γὰρ αὐτὸς ἀνέτειλε μετὰ τῆς πρεπούσης καὶ φωτιζούσης δικαιοσύνης.] Ὁ δὲ βουλόμενος τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὴν καταμαθεῖν[74] ἀκριβέστερον, εὑρήσεται[75] ταύτην ἔκ τε τῆς δευτέρας τῶν Παραλειπομένων, καὶ ἐκ τῆς τετάρτης τῶν Βασιλειῶν ἱστορίας. [[76] Σπουδασάτω τοίνυν ἕκαστος μιμητὴς τοῦδε τοῦ ἀνδρὸς γενέσθαι· ἵνα τῆς ἴσης αὐτῷ κοινωνήσῃ παρὰ Χριστῷ παῤῥησίας. Ἀμήν.]

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΑ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Προσευχὴ τῷ πτωχῷ· ὅταν ἀκηδιάσῃ, καὶ B ἔναντι[77] Κυρίου ἐκχέῃ τὴν δέησιν αὐτοῦ. » Πρόῤῥησιν μὲν ὁ ψαλμὸς ἔχει τῆς ἐν Βαβυλῶνι τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων ταλαιπωρίας, καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἐπανόδου. Προαγορεύει δὲ κατ' αὐτὸν, καὶ τῶν ἐθνῶν τὴν κλῆσιν καὶ σωτηρίαν. Ἁρμόττει δὲ καὶ παντὶ συμφορᾷ τινι προσπαλαίοντι, καὶ τῆς θείας ῥοπῆς τυχεῖν ἱκετεύοντι. *Πτωχὸν* γὰρ καλεῖ, τὸν θείας ἐνδεῆ προμηθείας.

β'. « Κύριε, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου, καὶ ἡ κραυγή μου πρὸς σὲ [[78] ἐλθέτω]. Δέξαι μου τὴν ἱκετηρίαν, ὦ Δέσποτα, καὶ ποτνιωμένῳ τὴν σὴν βοήθειαν ὄρεξον. Τὴν γὰρ *κραυγὴν*, *οἰμωγὴν* ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν.

γ'. « Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ. » Εὐμενής μοι γενοῦ, καὶ λῦσον τὴν ἀγανάκτησιν. « Ἐν C ᾗ ἂν ἡμέρᾳ θλίβωμαι, κλῖνον πρός με τὸ οὖς σου· ἐν ᾗ ἂν ἡμέρᾳ ἐπικαλέσωμαί σε, ταχὺ ἐπάκουσόν[79] μου. » Δηλοῖ καὶ ταῦτα τοῦ ψαλμοῦ τὰ ῥήματα, ὡς μελλόντων ἐστὶ πρόῤῥησις, καὶ οὐ γεγενημένων διήγησις. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν εὐκληρίᾳ πολλῇ, καὶ περιφανείᾳ ἐτύγχανεν ὢν ὁ λαὸς ἐν τῇ τοῦ θεσπεσίου Δαβὶδ βασιλείᾳ· εἰκότως ὁ προφήτης, τῷ ἐκείνων κεχρημένος[80] προσώπῳ, προσφέρει τὴν ἱκετείαν, καὶ τυχεῖν ἀντιβολεῖ τῆς θείας κηδεμονίας, ἡνίκα ἂν γένοιτο τούτου καιρός.

δ'. « Ὅτι ἐξέλιπον ὡσεὶ καπνὸς αἱ ἡμέραι μου· καὶ τὰ ὀστᾶ μου ὡσεὶ φρύγιον συνεφρύγησαν[81]. » Ἐντεῦθεν κατὰ τὸ οἰκεῖον ἰδίωμα τὰς ἐσομένας ὡς γεγενημένας συμφορὰς διηγεῖται, καί φησι καπνῷ παραπλησίως τὸν τῆς ζωῆς ἀναλωθῆναι χρόνον, καὶ D ἐξ ἀθυμίας δαλὸν ξηρὸν[82] γεγενῆσθαι τὸ σῶμα, ὥς ὑπό τινος καταφλεχθὲν[83] πυρὸς προσβολῆς. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν, *Καὶ τὰ ὀστᾶ μου ὡς καῦσις ἐψαθυρώθη.*

ε'. « Ἐπλήγην ὡσεὶ χόρτος, καὶ ἐξηράνθη ἡ καρδία μου. » Ἀλλὰ γὰρ καὶ χόρτῳ παραπλησίως ἀπέσβην· καὶ τὸ πρότερον ἄνθος ἀπώλεσα.

[z] IV Reg. XXII et XXIII; II Paral. XXXIV et XXXV.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[73] E cod. 1. [74] cod. 1 μαθεῖν. [75] *Εὑρ.* cod 1 εἴσεται. [76] E cod. 1. [77] cod. 1 ἐνώπιον. [78] *Ἐλθ.* E cod. 1 et textu τῶν Ο' suppl. [79] Rec. lectio h. l. est εἰσάκουσον. [80] cod. 1 χρησάμενος. [81] *Ὡσεὶ φρυγ. συνεφρ.* Hebr. *tanquam focus* (s. id quod in foco comburitur), adusta sunt. Symm. ὡς ἀπόκαυμα αὖα γέγονεν. [82] *Ξηρόν.* cod. 1 præm. *καί.* [83] cod. 1 καταφλεγέν.

A « Ὅτι ἐπελαθόμην τοῦ φαγεῖν τὸν ἄρτον μου. [ς'] Ἀπὸ φωνῆς τοῦ στεναγμοῦ μου ἐκολλήθη τὸ ὀστοῦν μου τῇ σαρκί μου. » Πάσης μὲν γὰρ τροφῆς ἀπεβαλόμην ὄρεξιν· τῆς δὲ προτέρας εὐπαθείας παντελῶς ἐγυμνώθην. Τῇ γὰρ ἐξ ἀθυμίας τηκεδόνι κατηναλώθην τὸ σῶμα[84]. Γυμνοῖς δὲ τοῖς ὀστοῖς[85] ἐπίκειμαι τὸ[86] δέρμα. [[87] Ἄρτος οὖν ἡμῶν τῆς ψυχῆς ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος· ὥσπερ γὰρ ὁ ἄποιος ἄρτος τὸ σῶμα τρέφει, οὕτως ὁ ἐξ οὐρανοῦ λόγος τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς. Καὶ τοῦτον ὁ Χριστὸς τὴν προσευχὴν παραδιδοὺς ἔλεγε τοῖς ἀποστόλοις, « Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον. » Ὃς ἂν τοίνυν τοῦτον φαγεῖν ἐπιλάθηται, τουτέστιν ἐργάσασθαι· τοῦ γὰρ νοητοῦ ἄρτου βρῶσιν ἐργασία καθέστηκεν· δηλοῖ δὲ οὗ εἶπεν τοῖς ἀποστόλοις ὁ Κύριος, « Ἐργάζεσθε B μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον· » τούτου ἡ καρδία δίκην χόρτου πληγεῖσα ξηραίνεται. Πῶς δὲ ὁ χόρτος πλήττεται καὶ ξηραίνεται; ὅταν ὑετὸς ἐπ' αὐτὸν ἐπανήσῃ. Ὥσπερ καὶ ἡ καρδία, ὅταν ἐνδείᾳ νοσήσῃ τοῦ λόγου, τότε πλήττεται καὶ ξηραίνεται, ἄνθος ἀρετῆς βλαστῆσαι οὐκ ἰσχύουσα.]

ζ', η'. « Ὡμοιώθην πελεκᾶνι ἐρημικῷ, ἐγενήθην ὡσεὶ νυκτικόραξ ἐν οἰκοπέδῳ[88]. Ἠγρύπνησα, καὶ ἐγενόμην ὡς[89] στρουθίον μονάζον ἐπὶ δώματι. » Πολλαῖς κέχρηται παραβολαῖς, ἀξίως βουλόμενος παραστῆσαι τὰς συμφοράς· δι' ἑκάστου δὲ τῶν εἰρημένων ὀρνίθων τὴν δειλίαν δηλοῖ, καὶ τοῦ κηδεμόνος τὴν ἐρημίαν. Τό τε γὰρ *στρουθίον* ὑπ' ἀγωνίας ἐξελαύνει τὸν ὕπνον, καὶ ὁ *νυκτικόραξ* τὰς C οἰκουμένας φεύγων τῶν οἰκιῶν, ταῖς ἐρήμοις καὶ καταλελειμμέναις προστρέχει. Τὰ γὰρ *οἰκόπεδα*, *ἐρείπια*[90] ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν· οὕτω καὶ τὸ ἄλλο ὄρνεον ταῖς ἐρήμοις ἐνδιαιτᾶται.

θ'. « Ὅλην τὴν ἡμέραν ὠνείδιζόν με οἱ ἐχθροί μου, καὶ οἱ ἐπαινοῦντές με[91] κατ' ἐμοῦ ὤμνυον. » Καταγέλαστος ἐγενόμην τοῖς δυσμενέσι· καὶ ὁ ποτὲ ζηλωτὸς, καὶ περίβλεπτος, νῦν ὅρκος γέγονα τοῖς πάλαι θαυμάζουσι· κατὰ γὰρ τῶν ἐμῶν ὀμνύουσι συμφορῶν· Μὴ πάθοιμι[92] ἃ οἱ δεῖνες πεπόνθασιν.

ι', ια'. « Ὅτι σποδὸν ὡσεὶ ἄρτον ἔφαγον, καὶ τὸ πόμα μου μετὰ κλαυθμοῦ ἐκίρνων[93]. Ἀπὸ προσώπου τῆς ὀργῆς σου, καὶ τοῦ θυμοῦ σου. » Ταῦτα D καὶ ὁ[94] σ' καὶ θ' ἔφη ψαλμός[95]. « Ψωμιεῖς ἡμᾶς ἄρτον δακρύων, καὶ ποτιεῖς ἡμᾶς ἐν δάκρυσιν ἐν μέτρῳ. » Τὴν δὲ τῆς ὀδύνης ὑπερβολὴν διὰ τούτων δηλοῖ. Εἰ γὰρ ὁ τῆς τροφῆς καιρὸς ὀδύνης ὑπῆρχε μεστὸς, σχολῇ γε ἂν ἄλλος καιρὸς ταύτης ἐλεύθερος ἦν. Τούτοις δέ φησι περικλύζομαι τοῖς κακοῖς, ἐπειδὴ, Δέσποτα, κατ' ἐμοῦ κεκίνηκας τὴν ὀργήν. « Ὅτι ἐπάρας κατέρραξάς με[96]. » Ὑψηλὸν γάρ με δείξας, καὶ

« Quia oblitus sum comedere panem meum. [VERS. 6.] A voce gemitus mei adhæsit os meum carni meæ. » Cujuslibet enim cibi appetitum perdidi, pristina vero bona corporis habitudine penitus spoliatus sum. Corpore enim confectus sum ex tabe, quæ e tristitia evenit: **1317** nudis vero ossibus cutem hærentem habeo. [Panis itaque animæ nostræ est verbum Dei. Prout enim panis qualitatis expers, corpus, sic quoque verbum quod e cœlo est, animam nutrit. Et hic est panis ille, quem Christus, cum apostolis suis ostenderet quomodo precandum esset, intellexit, dicens: « Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. » Quisquis itaque obliviscitur hunc comedere, hoc est operari (panis enim, qui mente percipitur, comestio operando perficitur, juxta illud quod apostolis suis dicit Dominus: « Operamini cibum, non pereuntem sed permanentem in æternum, » illius cor instar feni percussum, arescit. Quomodo autem fenum percutitur et arescit? si pluvia non amplius super illud cadit. Haud aliter cor, si penuria verbi laborat, percutitur et arescit, nec florem virtutis producere valet.]

VERS. 7, 8. « Similis factus sum pelicano solitudinis, factus sum sicut nycticorax in domicilio. Vigilavi, et factus sum sicut passer solitarius in tecto. » Multis utitur comparationibus, volens digne ob oculos ponere calamitates. Per quamlibet autem harum avium timorem demonstrat, et protectoris penuriam. Quandoquidem *passer* ob ægritudinem somnum abigit, et *nycticorax* habitatas domos fugiens, desertas derelictasque frequentat. *Domicilia* enim, *parietinas* Symmachus dixit. Sic etiam et alia avis in solitudinibus versatur.

VERS. 9. « Toto die exprobrabant **1318** mihi inimici mei, et qui laudabant me, adversus me jurabant. » Ridiculus factus sum hostibus, et qui alias felix et illustris eram, juramentum ' factus sum iis, qui olim me admirabantur: adversus meas enim calamitates jurant, Ne patiar ea, quæ illi et illi perpessi sunt.

VERS. 10, 11. « Quia cinerem tanquam panem manducabam, et poculum meum cum fletu miscebam. A facie iræ et indignationis tuæ. » Hæc etiam septuagesimo nono psalmo dixit: « Cibabis nos pane lacrymarum, et potabis nos lacrymis in mensura [a]. » Magnitudinem vero doloris per hæc ostendit. Si enim edendi tempus dolore refertum erat, tanto minus aliud tempus ab hoc dolore erat liberum. His autem, inquit, circumdatus sum malis, quoniam tu, Domine, in me iram tuam excitasti. « Quoniam elevans allisisti me. » Cum enim me sublimem et

[a] Psal. LXXIX, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[84] *Σῶμα.* cod. 1 add. μου. [85] cod. 1 ὀστέοις. [86] *Τό.* cod. 1 præm. μου. [87] E cod. 1. [88] *Ἐν οἰκοπ.* Hebr. *Solitudinum.* [89] *Ἐγ. ὡς.* cod. Vat. ἐγενήθην ὡσεί. [90] *Ἐρείπια.* Hanc lectionem auctoritate cod. 1 posuimus pro εὐρίπιστα, ut habebat editio prior. Montf. in Hexapl. ad h. l. legit ἐν ἐρειπίῳ. [91] *Ἐπαιν. με.* Hebr. *insanientes.* [92] cod. 1 πάθοιεν. [93] cod. 1 ἐκίνουν. [94] *Ὁ.* cod. 1 ἐν τῷ. [95] cod. 1 ψαλμῷ. [96] *Κατ. με* · Hebr. *Projecisti me.*

conspicuum reddidisses, repente me ejecisti. *Allisisti* enim, dixit per metaphoram desumptam ab illis, qui in altum aliquid sublevant, et in terram illidunt.

VERS. 12. « Dies mei sicut umbra declinaverunt, ego autem sicut fenum exarui. » Prope ipsum, inquit, vitæ occasum constitutus sum, et similis sum umbræ declinanti, et jam desinenti, aridumque fenum imitor, metentium manus accersens.

VERS. 13. « Tu autem, Domine, in æternum permanes, et memoriale tuum per generationem et generationem. » Verum ego quidem talem naturam habeo, talibusque calamitatibus sum oppressus. Tu autem, sempiternus cum sis et æternus, aliquam mutationem præsentium malorum **1319** facile largiri posses. Hoc enim addit :

VERS. 14. « Tu exsurgens misereberis Sionis, quia tempus est miserendi ejus, quia venit tempus. » Concede calamitati mutationem in melius : etenim tempus misericordiam efflagitat. Per hæc autem innuit finem pœnæ septuaginta annorum termino circumscriptæ. Sic et admirabilis Daniel, cum servitutis tempus enumerasset, precationem etiam offert. Cum his conveniunt quoque verba spiritualis cantionis :

« Quia tempus est miserendi ejus, quia venit tempus. [VERS. 15.] Quoniam placuerunt servis tuis lapides ejus, et terræ ejus miserebuntur. » Sion enim peramabilis est nobis, licet valde deserta sit. Amatu etiam digni sunt lapides destructi, et * aggerum qui ex direptione facti sunt memoria misericordiam nobis ingerit.

VERS. 16. « Et timebunt gentes nomen Domini, et omnes reges terræ gloriam tuam. » Nam videntes reditum nostrum, civitatisque instaurationem, qui afflictiones nostras priores conspexerant, et reges, et principes, et subditi, tuam admirabuntur potentiam, et timentes, te solum esse Deum credent. Hoc vero proprie ac vere post Dei et Salvatoris nostri incarnationem contigit. Post revocationem enim Judæorum, mirati quidem sunt vicini quod factum fuerat; sed tantum abfuit ut crederent Deo universorum, ut ipsis eodem tempore bellum intulerint. Cæterum hoc loco sermo divinus omnium gentium et regum conversionem præcinit. Quarum rerum alias quidem jam perfectas videmus, alias vero futuras esse speramus. **1320** Ait enim divinus Apostolus : « Nondum enim illi omnia subjecta videmus [b]. » Verumtamen docuit [c], omne genu ipsi flectendum esse, cœlestium, terrestrium, et infernorum.

A περίβλεπτον ἀποφήνας, ἐξαίφνης ἀπέῤῥιψας. Τὸ γὰρ *κατέῤῥαξας* ἐκ μεταφορᾶς τέθεικε τῶν ἐπαιρόντων εἰς ὕψος τι, καὶ κατὰ τοῦ ἐδάφους καταῤῥηγνύντων.

ιβʹ. « Αἱ ἡμέραι μου ὡσεὶ σκιὰ ἐκλίθησαν· κἀγὼ ὡσεὶ χόρτος ἐξηράνθην. » Παρ' αὐτάς εἰμι, φησὶ, τὰς τοῦ βίου δυσμάς· καὶ ἔοικα σκιᾷ κλινάσῃ[97], καὶ ληγούσῃ λοιπόν· καὶ χόρτου δὲ μεμίμημαι[98] τὴν ξηρότητα, τῶν θεριζόντων προσκαλουμένου τὰς χεῖρας.

ιγʹ. « Σὺ δὲ, Κύριε, εἰς τὸν αἰῶνα μένεις, καὶ τὸ μνημόσυνόν σου εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. » Ἀλλ' ἐγὼ μὲν καὶ τὴν φύσιν τοιαύτην ἔχω, καὶ συμφοραῖς συνεζύγην τοσαύταις· σὺ δὲ, ἀΐδιος ὢν καὶ αἰώνιος, μεταβολήν τινα τῶν παρόντων κακῶν ῥᾳδίως ἂν
B μοι χαρίσαιο. Τοῦτο γὰρ ἐπιφέρει·

ιδʹ. « Σὺ ἀναστὰς οἰκτειρήσεις τὴν Σιών· ὅτι καιρὸς τοῦ οἰκτειρῆσαι αὐτὴν, ὅτι ἥκει καιρός. » Δὸς, φησὶ, μεταβολὴν ἀμείνω τῇ συμφορᾷ· ὁ γὰρ καιρὸς τὸν ἔλεον ἀπαιτεῖ. Αἰνίττεται δὲ διὰ τούτων τῆς τοῖς ἑβδομήκοντα ἔτεσιν περιωρισμένης τιμωρίας τὸ τέλος. Οὕτω καὶ ὁ θαυμάσιος Δανιὴλ, ἀριθμήσας τῆς αἰχμαλωσίας τὸν χρόνον, προσφέρει καὶ τὴν ἱκετηρίαν. Τούτοις συνᾴδει καὶ τῆς πνευματικῆς μελῳδίας τὰ ῥήματα·

« Ὅτι καιρὸς τοῦ οἰκτειρῆσαι αὐτὴν, ὅτι ἥκει καιρός. [ιεʹ.] Ὅτι εὐδόκησαν οἱ δοῦλοί σου τοὺς λίθους αὐτῆς[99], καὶ τὸν χοῦν αὐτῆς οἰκτειρήσουσι. » Τρι-
C πόθητος γὰρ ἡμῖν Σιὼν, καὶ λίαν ἔρημος γενομένη· ἀξιέραστοι δὲ καὶ οἱ καταλελυμένοι λίθοι, καὶ τῶν ἐκ τῆς πορθήσεως γεγενημένων χωμάτων[1] ἡ μνήμη οἶκτον ἡμῖν ἐντίθησιν.

ιςʹ. « Καὶ φοβηθήσονται τὰ ἔθνη τὸ ὄνομα Κυρίου[2], καὶ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς[3] τὴν δόξαν σου. » Ὁρῶντες γὰρ ἡμῶν τὴν ἐπάνοδον, καὶ τὴν οἰκοδομίαν τῆς πόλεως, οἱ τὰς προτέρας ἡμῶν θεασάμενοι συμφορὰς, καὶ βασιλεῖς, καὶ ἄρχοντες, καὶ ἀρχόμενοι, θαυμάσονταί σου τὴν δύναμιν, καὶ δείσαντές σε Θεὸν εἶναι μόνον πιστεύσουσιν. Τοῦτο δὲ κυρίως καὶ ἀληθῶς μετὰ τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνανθρώπησιν γέγονε. Μετὰ γὰρ τὴν Ἰουδαίων ἀνάκλησιν, ἐθαύμασαν μὲν τὸ γεγονὸς οἱ περίοικοι· τοσοῦτον δὲ ἀπέσχον τοῦ πιστεῦσαι τῷ τῶν ὅλων Θεῷ, ὅτι τὸν
D πρὸς αὐτοὺς κατὰ ταυτὸν ἤραντο πόλεμον. Ἐνταῦθα δὲ ὁ λόγος καὶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων, καὶ τῶν βασιλέων μεταβολὴν προθεσπίζει. Ὧν τὰ μὲν ὁρῶμεν γεγενημένα, τὰ δὲ ἐλπίζομεν ἔσεσθαι. Φησὶ γὰρ ὁ θεῖος Ἀπόστολος· « Οὔπω γὰρ ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα. » Ἀλλ' ὅμως ἐδίδαξεν, ὅτι αὐτῷ κάμψει πᾶν γόνυ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων

[b] Hebr. II, 8. [c] Philipp. II, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[97] cod. 1. κλινούσῃ. [98] cod. 1 μιμεῖται. [99] Prior editio habebat. αὐτοῦ. [1] *Χωμ.* Abest a cod. 1. [2] *Κυρίου.* Rec. lectio h. l. est σου Κύριε. Sed editio Ald. et Compl. habent Κυρίου. [3] *Τῆς γῆς.* Abest a cod. Vatic.

ιζ'. « Ὅτι οἰκοδομήσει Κύριος τὴν Σιὼν, καὶ ὀφθήσεται ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ. » Ἐπειδὴ γὰρ οἱ τὰς θείας ἀγνοοῦντες οἰκονομίας, ἀσθένειαν ὑπελάμβανον τοῦ Θεοῦ τὴν Ἰουδαίων δουλείαν, καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ τὴν ἐρημίαν, εἰκότως δόξαν ἐκάλεσε τοῦ Θεοῦ, τὴν τῆς πόλεως νεουργίαν· ἀντὶ τοῦ, Πάλιν τῆς Σιὼν οἰκοδομηθείσης, ἐν τῇ προτέρᾳ δόξῃ πάντες ὄψονται τὸν τῶν ὅλων Θεόν. A

ιη'. « Ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν προσευχὴν τῶν ταπεινῶν [4], καὶ οὐκ ἐξουδένωσε τὴν δέησιν αὐτῶν. » Οὐ κατεφρόνησε γὰρ, ὡς αἰχμαλώτων καὶ δούλων· ἀλλ' ἐδέξατο τὴν ἱκετείαν, καὶ δέδωκε τὴν ἐλευθερίαν.

ιθ'. « Γραφήτω αὕτη εἰς γενεὰν ἑτέραν, καὶ λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον. » Ταύτην δὲ τὴν εὐεργεσίαν ἀνάγραπτον εἰς ἀεὶ ποιήσομεν· ὥστε καὶ τοὺς ἐσομένους [5] τὴν σὴν φιλανθρωπίαν μαθεῖν. B *Λαὸν δὲ κτιζόμενον* τὸν ἐξ ἐθνῶν συλλεγέντα καλεῖ, περὶ οὗ καὶ ὁ μακάριος λέγει Παῦλος· « Εἴ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ θεσπέσιος Δαβὶδ ἐν τῷ κ' καὶ α' ἔφη ψαλμῷ· « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Οὗτος ὁ λαὸς καὶ τὰ παλαιὰ καὶ τὰ νέα παιδευόμενος τὸν προσήκοντα ὕμνον ἀναπέμπει τῷ Σωτῆρι Θεῷ.

κ'-κβ'. Ὅτι ἐξέκυψεν ἐξ ὕψους ἁγίου αὐτοῦ Κύριος, ἐξ οὐρανοῦ ἐπὶ τὴν γῆν ἐπέβλεψε. Τοῦ ἀκοῦσαι τοῦ στεναγμοῦ τῶν πεπεδημένων, τοῦ λῦσαι τοὺς υἱοὺς τῶν τεθανατωμένων [6]. Τοῦ ἀναγγεῖλαι ἐν Σιὼν τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ τὴν αἴνεσιν αὐτοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ. » Πάντα γὰρ ἐφορῶν καὶ πρυτανεύων ὁ τῶν C ὅλων Θεὸς τῶν ἐφορωμένων [7] ἐπήκουσε, καὶ τὴν τῆς ἐλευθερίας ἐξενήνοχε ψῆφον, ὥστε τοὺς πεπεδημένους ἀντὶ τῶν ἀνῃρημένων ἐπανελθεῖν, καὶ τὴν πόλιν τὴν πατρῴαν οἰκοδομῆσαι, καὶ συνήθως ἐν ἐκείνῃ τὴν κατὰ τὸν νόμον λατρείαν προσενεγκεῖν τῷ Θεῷ.

κγ'-κε'. « Ἐν τῷ ἐπισυναχθῆναι [8] λαοὺς ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ βασιλεῖς [9], τοῦ δουλεύειν τῷ Κυρίῳ. Ἀπεκρίθη αὐτῷ [10] ἐν ὁδῷ ἰσχύος αὐτοῦ [11], τὴν [12] ὀλιγότητα τῶν ἡμερῶν μου ἀνάγγειλόν [13] μοι· μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου. » Ὅταν, φησὶ, τῆς ἐπανόδου τύχωμεν, ἀθροίσονται λαοὶ [14] καὶ βασιλεῖς, τὴν σὴν θαυμάζοντες δύναμιν. Τηνικαῦτα τοίνυν τοσαύτην ἕξομεν εὐφροσύνην, ὡς καὶ δεηθῆναί σου τῆς ἀγαθότητος, προσθήκην ἡμῖν ἐτῶν χαρίσασθαι, καὶ μὴ D μεσοῦντος ἡμῶν [15] τοῦ χρόνου τῷ θανάτῳ παραδοῦναι· *ὁδὸν* δὲ *ἰσχύος* καλεῖ τὴν διὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ Θεοῦ παρασχεθεῖσαν ἐπάνοδον. « Ἐν γενεᾷ γενεῶν

VERS. 17. « Quia ædificavit Dominus Sionem, et conspicietur in gloria sua. » Quoniam enim ii qui ignorabant divinas dispensationes, Judæorum servitutem, Hierosolymæque vastitatem a Dei imbecillitate proficisci suspicabantur, jure gloriam appellavit Dei urbis instaurationem. Quasi dicat : Sione rursus ædificata, in pristina gloria universorum Deum omnes cernent.

VERS. 18. « Respexit ad orationem humilium, et non sprevit preces eorum. » Non enim despexit, veluti captivos et servos, sed preces admisit, libertatemque largitus est.

VERS. 19. « Scribatur hæc in generatione altera, et populus qui creabitur laudabit Dominum. » Hoc autem beneficium in litteras relatum semper conservabimus, ut posteri tuam benignitatem discant. *Populum* vero *qui creatur*, illum dixit qui e gentibus conflatus est : de quo et beatus Paulus ait : « Si quis in Christo, nova est creatura [d]; » et ipse divinus David in vicesimo primo psalmo : « Annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus [e]. » Hic populus, et antiqua et nova edoctus, congruentem Deo, qui salutem largitus est, hymnum offert.

VERS. 20-22. « Quia prospexit de sancto suo excelso Dominus, de cœlo terram aspexit. Ut audiret gemitus compeditorum, ut solveret filios interemptorum. **1321** Ut annuntient in Sione nomen Domini, et laudem ejus in Hierosolyma. » Omnia enim inspiciens et moderans universorum Deus, inspectos exaudivit, libertatisque sententiam protulit, ut captivi pro interemptis redirent, patriamque urbem instaurarent, et consueto more in illa cultum secundum legem Deo præstarent.

VERS. 23-25. « Cum conveniunt populi in unum et reges, ut serviant Domino. Respondit ei in via virtutis suæ; paucitatem dierum meorum nuntia mihi; ne auferas me in dimidio dierum meorum. » Cum, inquit, reditum consecuti fuerimus, congregabuntur populi et reges, tuam admirantes potentiam. Tunc igitur tantam habebimus lætitiam, ut bonitatem tuam obsecremus, velis nobis annos addere, nec in medio cursu vitæ nostræ nos morte afficere. *Viam* autem *virtutis*, vocat fortitudinem Dei per reversionem concessam. « In generatione generationum anni tui. » Tu enim naturam habes

[d] II Cor. v, 17. [e] Psal. xxi, 32.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[4] *Τῶν ταπ.* Hebr. *Solitarii.* [5] *Ἐσομ.* cod. 1 ἐν μέσῳ. [6] *Τῶν τεθαν* Hebr. תמותה. [7] *Ἐφορ.* cod. 1 ὀλοφυρομένων. [8] *Ἐπισυν.* cod. Vat. habet συναχθῆναι. [9] *Βασ.* Hebr. *regna.* [10] *Ἀπεκρίθη αὐτῷ.* Hebr. ענה afflixit. Symm. ἐκάκωσεν. [11] *Ἰσχύος αὐτοῦ.* Hæc interpretatio sequitur lectionem τοῦ Kthibh. Præstat autem h. l. lectio τοῦ Kri, כחי. Symm. τὴν ἰσχύν μου. Ita quoque Syrus. [12] *Τὴν — μου.* Hebr. *Abbreviavit.* s. paucos fecit, *dies meos.* [13] *Ἀνάγγ. μοι.* Sic quoque habet Syrus. Sed Hebr. Dico, Deus mi. [14] *Λαοί.* cod. 1 præm. *καί.* [15] cod. 1 ἡμῖν.

finis expertem, et facile est tibi alios etiam longævos facere.

Vers. 26, 27. « Initio tu, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt, tu autem permanes. » Quid enim ab universorum Opifice fieri non posset? **1322** Te volente jam exsistit terra, cœlos qui non erant fecisti: et cum ista mutationem patiantur, tu immutabilem habes naturam. Ex elementis porro quæ omnia continent, aliarum rerum omnium ipsum fuisse creatorem ostendit. « Et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut opertorium volves eos, et mutabuntur. » Symmachus autem sic: *Et omnes sicut vestimentum senescent, et sicut amictum mutabis eos, et mutabuntur.* Omnia enim, quæ cernuntur, senescent, vestimentorumque vetustatem imitabuntur. Tu autem ipsa mutabis, et renovabis, et incorruptibilia pro corruptibilibus facies. Hoc et divinus Apostolus inquit, « Quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis ad libertatem gloriæ filiorum Dei [f]. »

Vers. 28. « Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient. » Tu quidem, Domine, res creatas immutas, ut vis: tu autem naturam immutabilem et mutatione superiorem habes. Hæc quidem divinus Apostolus in Epistola ad Hebræos Filii attribuit proprietati [g]. Verumtamen in Filio Patrem contemplamur. Quæ enim ille facit, hæc et Filius eodem modo facit, et eadem natura in utroque cognoscitur: unam enim esse actionem Trinitatis scimus.

Vers. 29. « Filii servorum tuorum habitabunt, et semen eorum in sæculum dirigetur. » Symmachus **1323** posuit, *permanebit.* Significat autem illos a servitute liberatos Hierosolymam habitaturos esse: at horum semen in æternum permansurum esse. De hoc semine divinus Apostolus ait: « Donec veniat semen, quod promissum est [h]. » Et: « Abrahamo dictæ sunt promissiones, et semini ejus. Non dicit, et seminibus, tanquam in multis: sed tanquam in uno, et semini tuo, quod est Christus [i]. » Hoc semen in æternum permanebit. Unitum enim cum Deo Verbo, immortalem habet naturam, et credentibus vitam largitur, secundum ipsius Domini vocem: « Qui manducat carnem meam, et bibit sanguinem meum, vivet in æternum [j]. »

A τὰ ἔτη σου. » Σὺ γὰρ ἀπέραντον ἔχεις τὸ εἶναι, καὶ ῥᾴδιόν σοι καὶ τοὺς ἄλλους μακροβίους ἐργάσασθαι.

κϛ', κζ'. « Κατ' ἀρχὰς σὺ, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σού εἰσιν οἱ οὐρανοί. Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις. » Τί γὰρ ἀδύνατον τῷ τῶν ὅλων Δημιουργῷ; τῇ γῇ τὸ εἶναι σὺ δέδωκας, τοὺς οὐρανοὺς μὴ ὄντας ἐποίησας, καὶ τούτων μεταβολὴν δεχομένων, σὺ τὸ ἄτρεπτον ἔχεις. Ἀπὸ δὲ τῶν περιεκτικῶν στοιχείων, καὶ τῶν ἄλλων αὐτὸν ἁπάντων ἔδειξε ποιητήν. « Καὶ πάντες ὡς[16] ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτοὺς[17] καὶ ἀλλαγήσονται. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Καὶ πάντες*[18] *ὡσεὶ*[19] *ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον*[20] *ἀλλάξεις*[21] *αὐ-* B *τοὺς*[22], *καὶ ἀλλαγήσονται.* Ἅπαντα γὰρ[23] τὰ ὁρώμενα καταγηράσει, καὶ ἱματίων μιμήσεται παλαιότητα· σὺ δὲ αὐτὰ ἀλλάξεις, καὶ νεουργήσεις, καὶ ἄφθαρτα ποιήσεις ἀντὶ φθαρτῶν. Τοῦτο καὶ ὁ θεσπέσιος[24] Ἀπόστολος ἔφη· « Ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ[25] τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. »

κη'. « Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. » Τὴν μὲν οὖν κτίσιν μεταῤῥυθμίζεις ὡς ἐθέλεις, ὦ Δέσποτα· σὺ δὲ ἄτρεπτον ἔχεις τὴν φύσιν, καὶ ἀλλοιώσεως κρείττονα. Ταῦτα μέντοι ὁ θεῖος Ἀπόστολος τῇ τοῦ Υἱοῦ περιτέθεικεν ἰδιότητι, ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ. Ἀλλ' ὅμως ἐν τῷ Υἱῷ θεωροῦμεν τὸν Πατέρα. Ἃ γὰρ ἂν[26] ἐκεῖνος C ποιεῖ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὡσαύτως ποιεῖ· καὶ τὸ ταυτὸν τῆς φύσεως ἐν ἑκατέρῳ γνωρίζεται· μίαν γὰρ ἴσμεν τὴν τῆς Τριάδος ἐνέργειαν.

κθ'. « Οἱ υἱοὶ τῶν δούλων σου κατασκηνώσουσι, καὶ τὸ σπέρμα αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα[27] κατευθυνθήσεται. » Ὁ δὲ Σύμμαχος *διαμενεῖ* τέθεικε. Σημαίνει δὲ ὡς οἱ μὲν τῆς δουλείας ἀπαλλαγέντες τὴν Ἱερουσαλὴμ οἰκήσουσι, τὸ δὲ ἐξ αὐτῶν σπέρμα εἰς τὸν αἰῶνα διαμενεῖ. Περὶ τούτου δὲ τοῦ σπέρματος ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἔφη· « Ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ὃ ἐπήγγελται[28]. » Καὶ, « Τῷ Ἀβραὰμ ἐῤῥήθησαν[29] αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Οὐ λέγει Καὶ τοῖς σπέρμασιν ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνὸς, Καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστός· » Τοῦτο τὸ σπέρ- D μα εἰς τὸν αἰῶνα διαμενεῖ. Ἑνωθὲν γὰρ τῷ Θεῷ Λόγῳ ἀνώλεθρον ἔχει τὸ εἶναι, καὶ δωρεῖται ζωὴν τοῖς πιστεύουσι, κατὰ τὴν αὐτοῦ Κυρίου φωνήν· « Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. »

[f] Rom. VIII, 21. [g] Hebr. I, 10-12. [h] Galat. III, 19. [i] ibid. 16. [j] Joan. VI, 54, 58.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[16] cod. 1. ὡσεί. [17] *Ἐλ. αὐτ.* Hebr. *Mutabis eos, sc. cœlos.* Nisi omnes codices versionis τῶν Ο' consentirent in lectione ἑλίξεις, legendum esse videretur ἀλλάξεις. [18] cod. 1 πάντα. [19] cod. 1 ὡς. [20] *Περιβ.* cod. 1 ἔνδυμα. Ita quoque habet Montf. in Hexapl. ad h. l. [21] *Ἀλλ.* Montf. l. c. habet ἑλίξεις, et eamdem lectionem tribuit Nostro. [22] cod. 1 αὐτά. [23] *Γάρ.* cod. 1 præm. μέν. [24] *Θεσπ.* cod. 1 θεῖος. [25] *Ἀπό.* cod. 1 ἐπ. [26] *Ἄν.* Abest a cod. 1. [27] *Εἰς τὸν αἰῶνα.* Hebr. *Coram te.* [28] *Ἐπήγγ.* cod. 1 ἐπηγγείλατο. [29] cod. 1 ἐῤῥέθησαν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΒ' ΨΑΛΜΟΥ. A

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ[30]. » Δοκεῖ μὲν ὁ ψαλμὸς οὗτος ἀκόλουθος εἶναι[31] τῷ προτεταγμένῳ, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν. Ἐν ἐκείνῳ μὲν γὰρ, οἱ τὰς ἐν Βαβυλῶνι συμφορὰς ὀλοφυρόμενοι, τὸν Θεὸν ἱκέτευον τῆς ἐπανόδου τυχεῖν· ἐνταῦθα δὲ τετυχηκότες ὧν ᾔτησαν ὑμνοῦσι τὸν εὐεργέτην. Ἐγὼ δὲ οἶμαι πᾶσιν ἀνθρώποις ἁρμόττειν τὴν[32] ὑμνῳδίαν καὶ πικροτέρας ἀπαλλαγεῖσι δουλείας, καὶ μείζονος ἀξιωθεῖσιν ἐλευθερίας. Δηλώσει δὲ καὶ τῶν ῥητῶν ἡ διάνοια, ὡς αὕτη μᾶλλον ἡ ὑπόθεσις ἐκείνης ἀληθεστέρα· «Εὐλόγει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἐντός μου τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ. » Οἱ εὐγνωμόνως περὶ τὰς θείας χάριτας διακείμενοι εἰς ὑμνῳδίαν σφᾶς αὐτοὺς διεγείρουσι, τὸν εὐεργέτην οἷς δυνατὸν ἀμειβόμενοι. Δυνατὸν δὲ ὑμνεῖν ἀεὶ, καὶ τῶν εὐεργεσιῶν ἔναυλον περιφέρειν τὴν μνήμην. Οὗτοι καὶ πάντα τὰ ἐντὸς καθιεροῦσι, καὶ πάντα λογισμὸν εἰς τὸν θεῖον ὕμνον ἀνακινοῦσιν. *Ἐντὸς* γὰρ ἐκάλεσε τοὺς λογισμοὺς, καὶ τὰς ἐνθυμήσεις, καὶ πάντα τῆς ψυχῆς τὰ κινήματα.

β'. « Εὐλόγει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον, καὶ μὴ ἐπιλανθάνου πάσας τὰς ἀνταποδόσεις[33] αὐτοῦ. » Πάλιν ἑαυτὴν ἡ ψυχὴ διεγείρειν διδάσκεται[34], καὶ τῆς λήθης ἐξελαύνειν τὸ νέφος, καὶ τῶν εὐεργεσιῶν ἀνανεοῦσθαι τὴν μνήμην. *Τὰς μέντοι ἀνταποδόσεις, εὐεργεσίας* ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν. Εἶτα ταύτας κατὰ μέρος διέξεισι.

γ'. « Τὸν εὐιλατεύοντα πάσας τὰς ἀνομίας[35] σου, τὸν ἰώμενον πάσας τὰς νόσους σου. » Οὗτος γάρ σοι δεδώρηται τῶν ἁμαρτημάτων τὴν ἄφεσιν· οὗτός σοι κεχάρισται τῶν παθημάτων τὴν ἴασιν. Τούτων ὁ παρειμένος ἀπήλαυσεν. Ἤκουσε γὰρ κατὰ ταυτὸν, « Ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι σου· » καὶ, « Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. » Οὕτως ἡ ἁμαρτωλὸς γυνὴ τετύχηκε τῆς ἀφέσεως· οὕτως ὁ λῃστὴς, οὕτως οἱ τελῶναι, οὕτως ἅπαντες οἱ πιστεύσαντες.

δ'. « Τὸν λυτρούμενον ἐκ φθορᾶς τὴν ζωήν σου. » Τοὺς μὲν ἀπαχθέντας ἐν Βαβυλῶνι δορυαλώτους δουλείας μὲν ἠλευθέρωσε, τῆς δὲ φθαρτῆς οὐκ ἀπήλλαξε βιοτῆς. Ἡμῖν δὲ κεχάρισται τῆς ἀναστάσεως τὰς ἐλπίδας, καὶ τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ πνεύματος ἔδωκεν, καὶ τὸν τῆς ἀφθαρσίας ἡμᾶς ἐνέδυσε χιτῶνα. « Τὸν στεφανοῦντά σε ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς. » — « Χάριτί ἐστε[36] σεσωσμένοι, ᾗ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον, ἵνα μή τις καυχήσηται. » Καὶ πάλιν, « Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο[37] ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Χριστὸς Ἰησοῦς τὴν πᾶσαν αὐτοῦ μακροθυμίαν, πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν

INTERPR. PSALMI CII.

VERS. 1. « Psalmus Davidi. » Hic psalmus videtur præcedenti respondere, idemque argumentum habere. In illo enim calamitates, quas Babylone patiebantur deplorantes, Deum orabant ut reditum consequerentur : hic vero illa quæ efflagitarant consecuti, beneficii auctorem laudant. Ego autem opinor hunc hymnum omnibus hominibus congruere, qui ab acerbiori servitute liberati sunt, majorique libertate donati fuere. Demonstrabit porro verborum sensus, hoc argumentum magis esse verum, quam illud : « Benedic, anima mea, Domino, et omnia quæ intra me sunt, nomini sancto ejus. » Qui erga divina beneficia grato animo affecti sunt, B ad divinas laudes seipsos excitant, beneficii auctorem, quibus modis possunt, remunerantes. Potest **1324** autem semper laudari, constansque memoria beneficiorum ipsius animo circumferri. Hi et omnia quæ intra sunt consecrant, omnemque cogitationem ad divinam laudem appellunt. Nam *quæ intra sunt* ratiocinationes, cogitationesque, atque omnes animi motus appellavit.

VERS. 2. « Benedic, anima mea, Domino, et noli oblivisci omnium retributionum ejus. » Rursus seipsam anima excitare docetur, oblivionisque nebulam discutere, et beneficiorum memoriam renovare. *Retributiones* quidem *beneficia* Symmachus dixit. Deinde hæc sigillatim percurrit.

C VERS. 3. « Qui ignoscit omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat omnes infirmitates tuas. » Nam hic peccatorum veniam condonavit, hic perturbationum sanitatem tibi largitus est. Hæc omnia paralyticus consecutus est. Simul enim audivit : « Remissa sunt peccata tua [k]; » et : « Tolle lectum tuum, et vade in domum tuam [k*]. » Similiter mulier peccatrix sanitatem ac veniam consecuta est [l]. Similiter latro [m], similiter publicani, similiter omnes, qui crediderunt.

VERS. 4. « Qui redimit de interitu vitam tuam. » Eos quidem qui Babylonem in servitutem abducti fuere, a servitute liberavit : at ex vita corruptioni obnoxia minime liberavit. Nobis vero resurrectionis spem largitus est, pignusque spiritus præbuit, D et veste immortalitatis nos induit. « Qui coronat te misericordia, et miserationibus. » — « Gratia salvati estis, ut ait divinus Apostolus [n] : et hoc non ex vobis : Dei **1325** est donum, ut nemo glorietur. » Et rursus : « Jesus Christus venit in mundum, ut peccatores salvos faceret, quorum primus ego sum. Sed ideo misericordiam consecutus sum, ut in me primo ostenderet Christus Jesus omnem patientiam suam, ad informationem eorum, qui

[k] Matth. IX, 2. [k*] Marc. II, 2. [l] Luc. VII, 47, 48. [m] Luc. XXIII, 43. [n] Ephes. II, 8, 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[30] *Ψαλμ. τῷ Δαβ.* cod. 1 Ἀλληλούϊα. [31] *Ἀκόλ. εἶναι.* cod. 1 ἀκολουθεῖν. [32] *Τήν.* cod. 1 præm. ταύτην. [33] *Ἀνταπ.* cod. Vat. αἰνέσεις. [34] cod. 1 διδάσκει. [35] Rec. lectio h. l. est πάσαις ταῖς ἀνομίαις. [36] *Ἐστέ.* cod. 1 præm. γάρ. [37] *Διὰ τοῦτο.* Des. in cod. 1.

credituri sunt illi in vitam æternam °. » Gratiæ igitur et ben gnitatis est corona. Sic quoque divinus Isaias ex persona sponsæ exclamat : « Exsultet anima mea in Domino, quia induit me vestimento salutis, et tunica lætitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoravit me corona, et quasi sponsam ornavit me monilibus suis p. » Et paulo post : « Et eris * corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui q. » Hæc autem omnia munera et dona sponsalia sunt sponsi : solam enim fidem sponsa attulit.

Vers. 5. « Qui replet bonis desiderium tuum. » Quoniam est concupiscentia vituperabilis, quam divina lex prohibet, recte apposuit *bonis*. Bona enim nostra desideria Dominus implet. « Petite enim, inquit, et dabitur vobis, quærite, et invenietis; pulsate et aperietur vobis : omnis enim qui petit, accipit, et qui quærit, invenit, et pulsanti aperietur r. » — « Quærite autem regnum Dei, et justitiam ejus, et hæc omnia large adjicientur vobis s. » — « Renovabitur ut aquilæ juventus tua. » Hanc rursus renovationem Dominus per sanctum baptisma nobis
1326 donavit : peccatique senium e medio tollens, juvenes e senibus fecit. Consona his per prophetam Isaiam Deus dixit : « Exspectantes autem me, mutabunt fortitudinem, et sument pennas ut aquilæ t. » Quoniam enim cum creati sumus, divinas regiasque notas accepimus, deinde variis peccati studiis eas obscuravimus, et corrupimus, spondet nobis propheticus sermo regni recuperationem. Regia enim est hæc avis, aviumque regnum ei commissum est. Docet porro nos divinæ liberalitatis modum.

A ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Χάριτος τοίνυν καὶ φιλανθρωπίας ὁ στέφανος. Οὕτω καὶ ὁ θεσπέσιος Ἡσαΐας ἐκ προσώπου τῆς νύμφης βοᾷ · « Ἀγαλλιάσθω ἡ ψυχή μου ἐπὶ τῷ Κυρίῳ· ἐνέδυσε γάρ με ἱμάτιον σωτηρίου, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης ἐνέδυσέ με [38] · ὡς νυμφίῳ περιέβαλέ μοι μίτραν, καὶ ὡς νύμφην [39] κατεκόσμησέ με κόσμῳ. » Καὶ μετ' ὀλίγα, « Καὶ ἔσῃ στέφανος κάλλους ἐν χειρὶ Κυρίου, καὶ διάδημα βασιλείας [40] ἐν χειρὶ Θεοῦ σου [41]. » Ταῦτα δὲ ἅπαντα ἔδνα τοῦ νυμφίου καὶ δῶρα. Πίστιν γὰρ ἡ νύμφη προσενήνοχε μόνην.

ε'. « Τὸν ἐμπιπλῶντα ἐν ἀγαθοῖς τὴν ἐπιθυμίαν σου [42]. » Ἐπειδή ἐστιν ἐπιθυμία ψεκτή, ἣν ὁ [43] θεῖος νόμος ἀπαγορεύει, καλῶς τὸ *ἐν ἀγαθοῖς* προστέθεικε. Τὰς γὰρ ἀγαθὰς ἡμῶν ἐπιθυμίας ὁ Δεσπότης
B πληροῖ · « Αἰτεῖτε γάρ, φησί, καὶ δοθήσεται ὑμῖν · ζητεῖτε [44], καὶ εὑρήσετε · κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν · πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. » — « Ζητεῖτε δὲ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα ἐκ περισσοῦ προστεθήσεται ὑμῖν. » — « Ἀνακαινισθήσεται ὡς ἀετοῦ ἡ νεότης σου. » Ταύτην πάλιν τὴν νεουργίαν ἡμῖν ὁ Δεσπότης διὰ τοῦ παναγίου βαπτίσματος [45] ἐδωρήσατο, καὶ τῆς ἁμαρτίας ἀποξύσας τὸ γῆρας, νέους ἀντὶ γεγηρακότων εἰργάσατο. Συνῳδὰ τούτοις διὰ [46] Ἡσαΐου τοῦ προφήτου φησὶν ὁ Θεός · « Οἱ δὲ ὑπομένοντές με, ἀλλάξουσιν ἰσχύν, πτεροφυήσουσιν ὡς ἀετοί. » Ἐπειδὴ γὰρ τοὺς θείους καὶ βασιλικοὺς δημιουργηθέντες ἐδεξάμεθα
C χαρακτῆρας, εἶτα τούτους ἠμαυρώσαμέν τε καὶ διεφθείραμεν τοῖς παντοδαποῖς τῆς ἁμαρτίας ἐπιτηδεύμασιν, ὑπισχνεῖται ἡμῖν ὁ προφητικὸς λόγος τὴν τῆς βασιλείας ἀνάκτησιν. Βασιλικὸς γὰρ οὗτος ὁ ὄρνις, καὶ τῶν πτηνῶν τὴν βασιλείαν πεπιστευμένος. Διδάσκει δὲ ἡμᾶς καὶ τῆς θείας φιλοτιμίας τὸν τρόπον.

Vers. 6. « Exhibens misericordias Dominus, et judicium omnibus injuriam patientibus. » — « Non enim ob justitias, quas fecimus nos, ut ait divinus Apostolus, sed secundum magnam misericordiam suam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis, et renovationis Spiritus sancti u. » Et cum nos a veritatis inimico injuria affectos conspexisset, nobis quidem misericordiæ fontes aperuit, contra illum vero justam protulit sententiam.

Vers. 7. « Notas fecit vias suas Mosi, filiis Israel voluntates suas. » Non autem pœnitentia ductus hanc nobis comparavit salutem : sed hæc antea per prophetas sanctissimos prædixit, et per divinum Mosen nostram adumbravit salutem. Et mare sanctissimi baptismatis figura fuit, lapis vero umbra

ς'. « Ποιῶν ἐλεημοσύνας ὁ Κύριος, καὶ κρῖμα πᾶσι τοῖς ἀδικουμένοις. » — « Οὐ γὰρ διὰ τὰς δικαιοσύνας, ἃς ἐποιήσαμεν, ᾗ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ἀλλὰ κατὰ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ, ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως [47] Πνεύματος ἁγίου. » Καὶ θεασάμενος ἡμᾶς ἠδικημένους ὑπὸ τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθροῦ, ἡμῖν μὲν ἠνέῳξε τὰς τοῦ ἐλέου πηγάς, κατ' ἐκείνου δὲ τὴν δικαίαν ἐξενήνοχε ψῆφον.

ζ'. « Ἐγνώρισε τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ τῷ Μωσῇ · τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ τὰ θελήματα αὐτοῦ. » Οὐκ ἐκ μεταμελείας δὲ ταύτην ἡμῶν [48] ἐπραγματεύσατο τὴν σωτη-
D ρίαν · ἀλλ' ἄνωθεν ταῦτα διὰ τῶν προφητῶν προεθέσπισε, καὶ διὰ τοῦ θεσπεσίου Μωσοῦ τὴν ἡμετέραν ἐσκιογράφησε σωτηρίαν. Καὶ τοῦ παναγίου βα-

° I Tim. I, 15, 16. p Isa. LXI, 10. q Isa. LXII, 3. r Matth. VII, 7, 8. s Matth. VI, 33. t Isa. XL, 31. u Tit. III, V.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[38] Ἐνέδ. με. cod. 1 παρέθηκέ μοι. [39] cod. 1 νύμφῃ. [40] cod. 1 βασιλέως. [41] Σου. Abest a cod. 1. [42] Τὴν ἐπιθ. σου. Hebr. *Os tuum*. [43] Ὁ. cod. 1 præm. καί. [44] Ζητεῖτε — ὑμῖν. Des. in cod. 1. [45] Βαπτ. cod. 1 πνεύματος, ascripta tamen altera lectione. [46] Διά. cod. 1 præm. καί. [47] cod. 1 ἀνακαινίσεως. [48] cod. 1 ἡμῖν.

πτίσματος ἡ θάλασσα τύπον ἐδέξατο· ἡ πέτρα δὲ τῶν ἀθανάτων κρουνῶν ἀπεφάνθη σκιά· τῆς ἐπουρανίου δὲ τροφῆς εἰκὼν τὸ μάννα. Καὶ τ' ἄλλα δὲ, ἵνα μὴ καθ' ἕκαστον διεξέρχωμαι, οὕτως ἔστιν εὑρεῖν παρ' ἐκείνοις ἐσκιογραφημένα.

η'. « Οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων ὁ Κύριος, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος. » Τούτων δὲ, φησὶν, αἴτιον [49] τῶν ἀγαθῶν ἡ τῆς θείας ἀγαθότητος ἄβυσσος, ὁ ἀμέτρητος ἔλεος, τῆς φιλανθρωπίας τὸ πέλαγος.

θ', ι'. « Οὐκ εἰς τέλος ὀργισθήσεται, οὐδὲ εἰς τὸν αἰῶνα μηνιεῖ [50]. Οὐ κατὰ τὰς ἁμαρτίας [51] ἡμῶν ἐποίησεν ἡμῖν, οὐδὲ κατὰ τὰς ἀνομίας [52] ἡμῶν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν. » Οὐκ ἠνέσχετο ταῖς ἡμετέραις ἁμαρτίαις μετρῆσαι τὴν τιμωρίαν, οὐδὲ ἐπὶ πλεῖστον καθ' ἡμῶν ἐκτεῖναι [53] τὴν ἀγανάκτησιν.

ια', ιβ'. « Ὅτι κατὰ τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς ἐκραταίωσε Κύριος [54] τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτόν. Καθόσον ἀπέχουσιν Ἀνατολαὶ ἀπὸ Δυσμῶν, ἐμάκρυνεν ἀφ' ἡμῶν τὰς ἀνομίας ἡμῶν. » Εἰ καὶ τούτων εὗρε μακρότερα διαστήματα, πάντως ἂν καὶ ταῦτα εἰς μέσον παρήγαγε, δεῖξαι τὸ ἄπειρον τῆς θείας φιλονεικῶν ἀγαθότητος· ἀλλ' οὐχ εὗρεν ὁ ἀνθρώπινος λογισμὸς, οὔτε οὐρανοῦ ὑψηλότερον μέτρον, οὔτε τοῦ μέσου τῆς ἑσπέρας καὶ τῆς ἑῴας μακρότερον.

ιγ'. « Καθὼς οἰκτείρει πατὴρ υἱοὺς, ᾠκτείρησε Κύριος τοὺς φοβουμένους αὐτόν. » Δημιουργὸς ὢν καὶ ποιητὴς, ἐμιμήσατο πατρὸς ἀγαθότητα, καὶ τὴν αὐτὴν περὶ τοὺς οἰκέτας, ἣν πατὴρ [55] περὶ τοὺς παῖδας, φιλοστοργίαν ἐπέδειξεν.

ιδ'. « Ὅτι αὐτὸς ἔγνω τὸ πλάσμα ἡμῶν, ἐμνήσθη [56] ὅτι χοῦς ἐσμεν. » Οἶδε γὰρ ὁ δημιουργὸς τῆς φύσεως ἡμῶν τὴν ἀσθένειαν, οἶδε καὶ πόθεν διεπλάσθημεν, καὶ ποῦ πάλιν χωρήσομεν.

ιε'. « Ἄνθρωπος, ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ, ὡσεὶ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ οὕτως ἐξανθήσει. » Οὐδὲν χόρτου καὶ ἄνθους διενηνόχαμεν, ὃ ἐν ἦρι μὲν τέθηλε μετὰ βραχὺ δὲ μαραίνεται καὶ διαῤῥεῖ.

ις'. « Ὅτι πνεῦμα διῆλθεν ἐν αὐτῷ, καὶ οὐχ ὑπάρξει, καὶ [57] οὐκ ἐπιγνώσεται ἔτι τὸν τόπον αὐτοῦ. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ὅτι πνεῦμα διέρχεται αὐτὸν, εἶτα οὐχ ὑπάρχει.* — *Πνεῦμα* τὴν ψυχὴν λέγει· ἧς παρούσης καὶ ζῇ τὸ σῶμα, καὶ ἐνεργεῖ· ἀποπτάσης δὲ κατασβέννυται καὶ φθείρεται, ὡς μηδὲ τοὺς προτέρους ἐπιγινώσκεσθαι χαρακτῆρας, μηδὲ γινώσκεσθαι, ὡς τοῦτο τοῦ δεῖνος, ἐκεῖνο τοῦ δεῖνος τὸ σῶμα. Καὶ τοῦτο ἴδοι τις ἂν ἀκριβέστερον διακύψας εἰς τάφον· πάντα γὰρ ὁμοίως φθορᾷ γίνεται παρανάλωμα, καὶ τοὺς προτέρους χαρακτῆρας οὐ διασώζει.

A immortalium rivorum, et manna imago cibi cœlestis. Et alia, ne singula percurram, videre est apud illos pariter adumbrata.

1327 VERS. * 8. « Miserator, et misericors est Dominus : longanimis, et admodum misericors. » Porro horum, inquit, omnium bonorum causa est divinæ bonitatis abyssus, immensa benignitas, et misericordiæ pelagus.

VERS. 9, 10. « Non in perpetuum irascetur nobis, neque in æternum comminabitur. Non secundum peccata nostra fecit nobis, neque secundum iniquitates nostras retribuit nobis. » Non enim potuit supplicium nostris peccatis metiri, neque diutius B iram contra nos protendere.

VERS. 11, 12. « Quoniam secundum altitudinem cœli a terra, magnam fecit Dominus misericordiam suam erga timentes eum. Quantum distat Oriens ab Occidente, longe removit a nobis iniquitates nostras. » Si longiora his spatia invenire potuisset, omnino et ipsa in medium attulisset, divinæ bonitatis profunditatem ostendere cupiens : sed humana mens nec cœlo sublimiorem mensuram, nec ortu et occasu longinquius intervallum invenit.

VERS. 13. « Quomodo miseretur pater filiorum, misertus est Dominus eorum qui timent eum. » Cum sit opifex et conditor, patris bonitatem imita- C tus est : eumdemque erga famulos, quem pater erga filios, affectum exhibuit.

VERS. 14. « Quoniam ipse cognovit formationem nostram, recordatus est, pulverem nos esse. » Novit enim opifex naturæ nostræ imbecillitatem, scit, unde formati sumus, et quo rursus abituri sumus.

VERS. 15. « Homo, sicut fenum dies ejus, tanquam flos agri sic efflorebit. » Nihil a **1328** feno et a flore differimus, qui quidem verno tempore viret, paulo post vero languescit et diffluit.

VERS. 16. « Quoniam spiritus pertransibit illum, et non amplius erit, nec cognoscet amplius locum suum. » Symmachus autem sic : *Quoniam spiritus* D *pertransit ipsum, deinde non est.* — *Spiritum* vero animam appellat, qua præsente corpus et vivit et operatur, cum evolavit, exstinguitur et corrumpitur : ita ut nec priores notæ agnoscantur, nec intelligatur hoc corpus illius fuisse, et hoc illius. Atque hoc deprehendere quilibet poterit, * si in sepulcra inspiciat attentius : omnia enim pari corruptione atteruntur, pristinasque notas non conservant.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[49] cod. 1 *αἰτία.* [50] *Μηv.* Hebr. *Servabit, sc. iram suam.* [51] Ἁμαρτ. cod. 1 ἀνομίας. [52] Ἀνομ. cod. 1 ἁμαρτίας. [53] cod. 1 ἐπεκτεῖναι. [54] *Ἐκρατ. Κύριος.* Hebr. *Prævalet.* [55] *Πατήρ* Abest a cod. 1. [56] *Ἐμνή, σθη.* cod. Vatic. habet μνήσθητι. [57] *Καὶ — αὐτοῦ.* Hebr. *Nec agnoscet eum amplius locus ejus.*

VERS. 17, 18. « Misericordia autem Domini ab A æterno usque in æternum, super timentes eum : et justitia illius in filios filiorum. His qui servant fœdus ejus, et memores sunt mandatorum ipsius ut faciant ea. » Natura igitur sic fragilis est : sed divina misericordia diuturnam vitam largitur, et justitiæ remunerationem majoribus debitam ad posteros usque conservat. Sic regnum ad quartam usque progeniem Jehu servavit, licet perfectam pietatem minime habuerit, sed in principio regni zelum ostenderit. Sic divino Davidi inexstinctam generis scintillam custodivit, tametsi multi impii in medio exstiterint. Hanc autem, inquit, misericordiam se custodientibus fœdus ejus præbiturum. Et non simpliciter iis, qui mandatorum ejus memores B fuerint : sed iis, qui opera **1329** verbis addunt, et secundum ea suam dirigunt vitam.

VERS. 19. « Dominus in cœlo paravit sedem suam, et regnum ipsius omnibus dominatur. » Hoc simile est iis quæ in alio psalmo dicta sunt : « Qui in excelsis habitat, et humilia respicit [v]. » Etenim hoc in loco sermo propheticus nos docet, universorum Dominum in cœlo quidem habere solium, universi autem mundi machinam inspicere et moderari, quippe qui omnium opifex est, et rex, et dominus.

VERS. 20. « Benedicite Domino, omnes angeli ejus, potentes virtute, facientes verbum illius, ad audien- C dam vocem sermonum ejus. » Merito cœlestes virtutes in communionem hymnorum accersivit. Non enim potest humana natura digne te beneficii auctorem laudibus prosequi : incorporeæ vero et sanctæ naturæ, quæ liberam ab affectionibus habent vitam, idoneæ sunt ad divina mandata perficienda.

VERS. 21. « Benedicite Domino, omnes virtutes ejus, ministri ejus, qui facitis voluntatem ejus. » Multi et varii sunt cœlestium ordines. Principatus enim, et Potestates, et Throni, et Dominationes, et Seraphim, et Cherubim, et alia nomina nobis ignota, ut ait divinus Apostolus [x] ; sed omnia duobus his nominibus propheta comprehendit. *Angelos* D enim vocavit, tanquam divinis mandatis operam navantes, divinaque verba transmittentes : *Virtutes* vero, tanquam sufficientes ad imperata peragenda, et agendi vim a conditore per ipsam naturam acceperunt.

VERS. 22. « Benedicite Domino, **1330** omnia opera ejus, in omni loco dominationis ejus. » Ne-

ιζ', ιη'. « Τὸ δὲ ἔλεος τοῦ Κυρίου ἀπὸ τοῦ αἰῶνος, καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτὸν, καὶ ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ ἐπὶ υἱοῖς [58] υἱῶν. Τοῖς φυλάσσουσι τὴν διαθήκην αὐτοῦ, καὶ μεμνημένοις τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ, τοῦ ποιῆσαι αὐτάς. » Ἡ μὲν οὖν φύσις οὕτως ἐπίκηρος· ἡ δὲ θεία φιλανθρωπία τὸν μακρὸν αἰῶνα χαρίζεται βιοῦν, καὶ μέχρις ἐγγόνων διατηρεῖ τὴν τοῖς προγόνοις ὀφειλομένην τῆς δικαιοσύνης ἀντίδοσιν. Οὕτω τῷ Ἰηοῦ [59] μέχρι τετάρτης γενεᾶς τὴν βασιλείαν τετήρηκε, καί τοι μηδὲ τελείαν εὐσέβειαν κτησαμένῳ, ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς βασιλείας ἐπιδειξαμένῳ τὸν ζῆλον. Οὕτω τῷ θεσπεσίῳ Δαβὶδ ἄσβεστον διετήρησε τὸν τοῦ γένους σπινθῆρα, καὶ ταῦτα πολλῶν δυσσεβῶν ἐν μέσῳ βεβλαστηκότων. Τοῦτον δὲ, φησὶν, ὀρέξει τὸν ἔλεον τοῖς φυλάσσουσι τὴν διαθήκην αὐτοῦ. Καὶ οὐχ ἁπλῶς μεμνημένοις τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπιτιθεῖσι τοῖς λόγοις τὰ ἔργα, καὶ κατὰ ταύτας τὸν οἰκεῖον ῥυθμίζουσι βίον.

ιθ'. « Κύριος ἐν τῷ οὐρανῷ ἡτοίμασε τὸν θρόνον αὐτοῦ, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ πάντων δεσπόζει. » Τοῦτο ἔοικε τοῖς ἐν ἑτέρῳ εἰρημένοις ψαλμῷ· « Ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν. » Καὶ γὰρ ἐνταῦθα ὁ προφητικὸς ἡμᾶς διδάσκει λόγος, ὡς ἐν οὐρανῷ μὲν ἔχει τὸν θρόνον τῶν ὅλων ὁ Κύριος, ἐφορᾷ δὲ καὶ πρυτανεύει τῇ κτίσει [60], ἅτε δὴ πάντων ὢν δημιουργὸς, καὶ βασιλεὺς, καὶ δεσπότης.

κ'. « Εὐλογεῖτε τὸν Κύριον, πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, δυνατοὶ ἰσχύϊ, ποιοῦντες τὸν λόγον αὐτοῦ, τοῦ ἀκοῦσαι τῆς φωνῆς τῶν λόγων αὐτοῦ. » Εἰκότως τὰς ἀοράτους δυνάμεις εἰς κοινωνίαν τῆς ὑμνῳδίας ἐκάλεσεν. Οὐκ ἀπόχρη γὰρ ἡ ἀνθρωπεία φύσις ἀξίως ὑμνεῖν σε [61] τὸν εὐεργέτην· αἱ δὲ ἀσώματοι καὶ αἱ ἅγιαι φύσεις, ἐλευθέραν ἔχουσαι παθημάτων ζωὴν, ἱκαναὶ πληροῦν τὰ θεῖα προστάγματα.

κα'. « Εὐλογεῖτε τὸν Κύριον, πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, λειτουργοὶ αὐτοῦ ποιοῦντες τὸ θέλημα [62] αὐτοῦ. » Πολλὰ καὶ διάφορα τῶν οὐρανίων [63] τὰ τάγματα· Ἀρχαὶ γὰρ καὶ Ἐξουσίαι, καὶ Θρόνοι, καὶ Κυριότητες, καὶ Σεραφὶμ, καὶ Χερουβὶμ, καὶ ἕτερα ἡμῖν ὀνόματα ἄγνωστα, ᾗ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος· ἀλλὰ πάντα διὰ τῶν δύο τούτων ὀνομάτων ὁ προφητικὸς συμπεριέλαβε λόγος [64]. Ἀγγέλους μὲν γὰρ ἐκάλεσεν, ὡς τοῖς θείοις ὑπουργοῦντας προστάγμασι, καὶ τοὺς θείους λόγους διαπορθμεύοντας· Δυνάμεις δὲ, ὡς ἱκανὰς τὸ κελευόμενον πράττειν, καὶ τὸ δυνατὸν ἐν τῇ φύσει παρὰ τοῦ πεποιηκότος λαβόντας.

κβ'. « Εὐλογεῖτε τὸν Κύριον, πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας [65] αὐτοῦ. » Οὐδὲ τοῦτο

[v] Psal. XXXII, 13. [x] Coloss. I, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[58] Rec. lectio h. l. est υἱούς. [59] cod. 1 Ἰούδα, ex errore librarii, ut videtur. [60] cod. 1 τὴν κτίσιν. [61] Ὑμνεῖν σε. cod. 1 ὑμνῆσαι. [62] cod. Vatic. habet τὰ θελήματα. [63] cod. 1 ἐπουρανίων. [64] Λόγος. cod. 1 χορός, ascripta tamen lectione altera. [65] Δεσπ. cod. Vatic. habet δυναστείας.

τοῖς Ἰουδαίοις ἁρμόττει. Ἐκεῖνοι γὰρ ὑπὸ τῶν ἀνδραποδισάντων ᾆσαι προσταχθέντες ἐκ τῶν ᾠδῶν Σιὼν, ἔφασαν ἔννομα δρῶντες, « Πῶς ᾄσομεν τὴν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας; » Ἡμῖν δὲ ὁ θεῖος Ἀπόστολος παρεγγυᾷ, ἐν παντὶ τόπῳ προσευχομένους αἴρειν ὁσίας [66] χεῖρας. Τοῦτο καὶ ὁ Δεσπότης Χριστὸς πρὸς τὴν Σαμαρεῖτιν ἔφη, « Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω σοι, γύναι, ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οὔτε ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσουσι τῷ Πατρί. Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. » — « Εὐλόγει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον. » Σύμφωνον τῷ προοιμίῳ τὸ τέλος. Καλέσας γὰρ εἰς κοινωνίαν τῆς ὑμνῳδίας τὰς νοητὰς οὐσίας, διδάσκει καὶ ἡμᾶς, ὡς δυνατὸν γεραίρειν τὸν Ποιητὴν, καὶ ἰσόμετρον τῇ δυνάμει προσφέρειν τὸν χαριστήριον ὕμνον.

A que hoc Judæis congruit. Illi enim cum ab his, qui eos in servitutem abduxerant, aliquod Sionis canticum canere jussi essent, dixerunt legi parentes: « Quomodo cantabimus canticum Domini in terra peregrina [y]? » Nobis vero divinus Apostolus præcipit [z], in omni loco orantes attollere manus sanctas. Hoc etiam Dominus Christus Samaritanæ dicit: « Vere, vere dico tibi fore ut veniat hora, et nunc est, quando neque in monte hoc, neque in Hierosolymis adorabunt Patrem. Spiritus enim est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare [a]. » — « Benedic, anima mea, Domino. » Finis accommodatus est exordio. Cum enim in communionem divinæ symphoniæ spirituales substantias accivisset, docet et nos pro viribus Conditorem honorare, B hymnumque gratiarum actionis facultati nostræ parem offerre.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ [67]. » Ἡ τοῦ παναγίου Πνεύματος χάρις οὐ μόνον ἠθικὴν καὶ δογματικὴν διδασκαλίαν τοῖς ἀνθρώποις προσφέρει, ἀλλὰ καὶ ὅπως ὑμνεῖν προσήκει τὸν Ποιητὴν ἀκριβῶς ἐκπαιδεύει. Διάτοι τοῦτο τόνδε συγγέγραφε τὸν ψαλμὸν, τῷ μακαρίῳ Δαβὶδ ὑπουργῷ χρησαμένη· ὡς ἂν μάθοιμεν ἅπαντες, τίσιν ὕμνοις χρὴ τὸν εὐεργέτην ἀμείβεσθαι. Τὰς μέντοι κοινὰς εὐεργεσίας ἐνταῦθα διέξεισι, καὶ δείκνυσι ποιητὴν ἁπάντων ὁμοῦ, καὶ πρύτανιν τὸν τῶν ὅλων Θεόν. « Εὐλόγει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον. » Ἕκαστον εὐσεβείας τρόφιμον ὑμνεῖν διδάσκει τὸν εὐεργέτην Θεόν. « Κύριε ὁ Θεός μου, ὡς [68] ἐμεγαλύνθης σφόδρα! » Ἐπιτάσεως καὶ ἐνταῦθα τὸ ὡς. Τὸ δὲ *ἐμεγαλύνθης* [69], οὐκ αὐξήσεως [70] δηλωτικὸν, ἀλλὰ τοῦ ἀμετρήτου μεγέθους σημαντικόν. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε, *Καὶ* [71] *ὁ Θεός μου μέγας* [72] *εἶ σφόδρα.* Οὐ γὰρ μικρὸς ὢν ἐμεγαλύνθη, ἀλλὰ φύσει μέγας ὢν τοῦτο τοῖς εὐσεβέσιν [73] ἐδείχθη· οὐχ ἅπαν τὸ μέγεθος, ἀλλ' ὅσον ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων ἐχώρει. « Ἐξομολόγησιν καὶ μεγαλοπρέπειαν [74] ἐνεδύσω. » Ὁ Σύμμαχος οὕτως, *Ὕμνον καὶ εὐδοξίαν ἠμφιάσω.* Οὐκ ἔτι γάρ σε ἀγνοοῦσιν οἱ τῶν σῶν ἀπολαύοντες [75] ἀγαθῶν, οὐδὲ τοῖς εἰδώλοις τὸ σὸν σέβας προσφέρουσιν, ἀλλά σε ὑμνοῦσι, καί σοι τὸ τῆς δοξολογίας ἐκτίνουσι [76] χρέος.

INTERPR. PSALMI CIII.

Vers. 1. « Psalmus Davidi. » Spiritus sancti gratia non modo moralem et dogmaticam doctrinam hominibus affert, verum etiam quomodo Creatorem laudare conveniat, accurate docet. Propterea hunc conscripsit psalmum, beato Davide ministro usa, ut discamus omnes, quibus laudibus beneficii auctorem remunerari oporteat. Communia igitur beneficia hoc loco persequitur, ostenditque universorum simul opificem, et moderatorem Deum esse. « Benedic, **1331** anima mea, Domino. » Unumquemque pietatis alumnum Deum beneficii aucto- C rem laudibus prosequi docet. « Domine Deus mi, quam magnificatus es valde. » Exaggerationem hoc etiam loco, *quam* significat. Illud vero, *Magnificatus es*, non incrementum designat, sed immensam magnitudinem indicat. Sic enim et Symmachus interpretatus est, *Deus mi, magnus es valde.* Non enim cum esset parvus, magnus factus est, sed cum natura magnus esset, hoc piis hominibus demonstratum est: non tota magnitudo, sed quantam humana natura comprehendere potest. « Confessionem et decorem induisti. » Symmachus sic: *Laudem et gloriam induisti.* Non enim amplius, qui tuis perfruuntur bonis, te ignorant, neque tuum honorem simulacris deferunt, sed te laudant, et tibi D gloriæ debitum pendunt.

β'. « Ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον. » Συνῳδὰ τούτοις [77] καὶ ὁ Ἀπόστολος ἔφη· « Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον. » Τοσοῦτον γάρ ἐστιν ἐκεῖνο τὸ φῶς, ὡς μηδένα πελάζειν τολμᾷν· ἀποστρέφει γὰρ τὰς ὄψεις ἡ τῆς αἴγλης ὑπερβολή. Εἰ γὰρ ὁ αἰσθητὸς τοῦτο ποιεῖν ἥλιος ἀναγκάζει τοὺς

Vers. 2. « Amictus lumine sicut vestimento. » Consona his Apostolus quoque dicit: « Qui solus habet immortalitatem, lucem inhabitans inaccessibilem [b]. » Tanta enim est illa lux, ut nemo appropinquare audeat: redundantia enim luminis visum avertit. Si enim sol quem sentimus hoc fa-

[y] Psal. cxxxvi, 1. [z] I Tim. ii, 8. [a] Joan. iv, 21, 23, 24. [b] I Tim. vi, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[66] cod. 1 ὁσίους, quæ est rec. lectio l. c. [67] *Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ.* cod. 1 Ἀλληλούϊα. [68] Ὡς. Abest a cod. 1 et a textu τῶν Ο'. [69] cod. 1 ἐμεγαλύνθη. [70] Αὐξήσεως. cod. 1 ἀξιώσεως. [71] *Καί.* cod. 1 Κύριε. [72] *Μέγας εἶ.* cod. 1 ἐμεγαλύνθης. [73] cod. 1 εὐσεβοῦσιν. [74] *Μεγαλ.* Ita habet codex Alex. In cod. Vat. leg. εὐπρέπειαν. [75] cod. 1 ἀπολαύσαντες. [76] *Ἐκτίνουσι.* cod. 1 ἀπονέμουσι. [77] cod. 1 τούτῳ.

cere cogit eos, qui avidius intueri conantur, quis potest inaccessam lucem contemplari? Est igitur et ipse lux vera, et amicitur lumine sicut vestimento, et lucem inaccessibilem inhabitat, et nubes et caligo in circuitu ejus, et posuit tenebras latibulum suum: et hæc minime contra se invicem pugnant, quoniam inaccessa lux iis qui **1332** nequaquam ipsam cernere possunt, idem est quod caligo et tenebræ. Nam neque ea quæ in illo, neque ea quæ in his sunt, conspici possunt. Et hoc igitur et illud declarat divinam naturam minime conspici posse. « Extendens cœlum sicut pellem. » Per hæc operis facilitatem docuit. Sicut enim homini pellem extendere facile est, et tabernaculum efficere: sic Deus rerum omnium conditor ingentes cœlorum orbes extendit verbo solo usus.

Vers. 3. « Tegens aquis cœnacula sua. » Hoc etiam beatus Moses docuit. Ait enim Deum dixisse: « Fiat firmamentum in medio aquarum [c], » et distinctionem faciat inter aquas, quæ sunt super firmamentum, et inter aquas, quæ sunt sub firmamento. « Ponens nubem ascensum suum, ambulans super pennis ventorum. » Per hæc providentiam quocunque penetrantem declaravit. Præsidet enim, inquit, et ventis et nubibus, et ipse eas moderatur, et gubernat, * et utilitatem, quæ hinc producitur, opportune largitur. Porro simul docet divinam naturam ubique adesse, et ad omnia pervolare. Quoniam enim ventorum natura rerum omnium sensibilium est velocissima (puncto enim temporis ab occasu ad ortum percurrit, et ab ortu ad occasum), non inveniens in sensibilibus aliam celeritatis exactiorem similitudinem, dicit Deum super pennis ventorum vehi, per hæc ubique ipsum adesse declarans. Invenimus autem filiis Israel in nube universorum Deum apparuisse, et in tabernaculo per nubem se conspiciendum præbuisse [d]. **1333** Quin et cum Salomon domum dedicaret, nubes domum operuit [e], et Dominus Christus in monte tribus apostolis splendidam circa se nubem ostendit [f], et cum assumeretur [g], nubes lucida suscepit eum ab oculis eorum.

Vers. 4. « Faciens angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem. » Ostendit ipsum opificem esse non modo visibilium rerum, sed etiam invisibilium. Eosdem autem et spiritus et ignem appellavit, potentiam et velocitatem per utrumque docens. Velox enim est spiritus natura, potens vero vis ignis. Angelorum autem ministerio universorum Deus dignos homines beneficiis afficit, et indignos

A ἀπλήστως καθορᾷν πειρωμένους, τίς ἱκανὸς τοῦ ἀπροσίτου φωτὸς ἐν περινοίᾳ γενέσθαι; Ἔστι μὲν οὖν καὶ αὐτὸς φῶς ἀληθινόν· ἀναβάλλεται δὲ καὶ [78] φῶς ὡς ἱμάτιον, καὶ φῶς οἰκεῖ ἀπρόσιτον, καὶ νεφέλη καὶ γνόφος κύκλῳ αὐτοῦ, καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ. Καὶ οὐκ ἐναντία ταῦτα ἀλλήλοις· τὸ γὰρ ἀπρόσιτον φῶς τοῖς ὁρᾷν μὴ δυναμένοις τῷ γνόφῳ καὶ τῷ σκότει ταυτόν ἐστιν. Οὔτε γὰρ τὰ ἐν τούτῳ, οὔτε τὰ ἐν ἐκείνῳ δυνατὸν κατιδεῖν. Καὶ τοῦτο μέντοι κἀκεῖνο τῆς θείας φύσεως δηλοῖ τὸ ἀόρατον. « Ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ δέῤῥιν. » Τὴν τῆς δημιουργίας εὐκολίαν διὰ τούτων ἐδίδαξεν. Ὡς γὰρ ἀνθρώπῳ ῥᾴδιον δέῤῥιν ἐκτεῖναι καὶ ποιῆσαι σκηνήν, οὕτως ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τὰ μεγάλα τῶν οὐρανῶν διεπέτασε κήτη, λόγῳ μόνῳ χρησάμενος.

B γ'. « Ὁ στεγάζων ἐν ὕδασι τὰ ὑπερῷα αὐτοῦ. » Τοῦτο καὶ ὁ μακάριος ἐδίδαξε Μωσῆς. Ἔφη γὰρ τὸν Θεὸν εἰρηκέναι, « Γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος [79], » καὶ ἔσται διαχωρίζον ἀναμέσον ὕδατος [1] τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀναμέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ὑποκάτω τοῦ στερεώματος. « Ὁ τιθεὶς νέφη τὴν ἐπίβασιν αὐτοῦ [80], ὁ περιπατῶν ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων. » Διὰ τούτων τὴν πανταχοῦ διήκουσαν ἐδήλωσε πρόνοιαν. Ἐφέστηκε γάρ, φησί, καὶ ἀνέμοις καὶ νέφεσιν· καὶ αὐτὸς ἰθύνει ταῦτα, καὶ κυβερνᾷ· καὶ τὴν ἐντεῦθεν φυομένην εἰς καιρὸν δίδωσι χρείαν. Διδάσκει δὲ κατὰ ταυτὸν, ὡς ἡ θεία φύσις πανταχοῦ πάρεστι, καὶ τοῖς πᾶσιν ἐφίπταται. [81] Ἐπειδὴ γὰρ C τῶν αἰσθητῶν ἁπάντων ὀξυτάτη τῶν ἀνέμων ἡ φύσις· ἐν ἀκαρεῖ γὰρ ἀπὸ τῶν ἑσπερίων ἐπὶ τὴν ἕω διατρέχει, καὶ ἀπὸ τῆς ἕω πρὸς τὴν ἑσπέραν· οὐχ εὑρὼν ἑτέραν ἀκριβεστέραν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ὀξύτητος εἰκόνα, ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων ἔφη τὸν Θεὸν ἐποχεῖσθαι, πανταχοῦ αὐτὸν παρεῖναι διὰ τούτων παραδηλῶν. Εὑρίσκομεν δὲ καὶ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἐν νεφέλῃ τὸν τῶν ὅλων ἐπιφανέντα Θεόν· καὶ ἐν τῇ σκηνῇ διὰ νεφέλης τὴν οἰκείαν ποιησάμενον ἐπιφάνειαν. Καὶ μέντοι τοῦ Σολομῶντος τὸν οἶκον ἐγκαινίζοντος, νεφέλη τὸν οἶκον ἐκάλυψε· καὶ ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐν τῷ ὄρει τοῖς τρισὶν ἀποστόλοις φωτεινὴν περὶ αὐτὸν νεφέλην ὑπέδειξε· καὶ ἀναλαμβανόμενον νεφέλη φωτεινὴ ὑπέλαβεν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

D δ'. « Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα· καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φλέγον. » Ἔδειξεν οὐ τῶν ὁρατῶν αὐτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀοράτων δημιουργόν· τοὺς δὲ αὐτοὺς καὶ πνεύματα, καὶ πῦρ προσηγόρευσε, τὸ δυνατὸν καὶ τὸ ταχὺ δι' ἑκατέρων διδάσκων. Ὀξεῖα μὲν γὰρ τοῦ πνεύματος ἡ φύσις, ἰσχυρὰ δὲ τοῦ πυρὸς ἡ ἐνέργεια. Ἀγγέλοις δὲ χρώμενος ὑπουργοῖς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, καὶ εὐερ-

[c] Gen. i, 7. [d] Exod. xl, 34; Num. ix, 15, 16. [e] II Paral. v, 13, 14. [f] Matth. xvii, 5. [g] Act. i, 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[78] *Καὶ*. Abest a cod. 1. [79] *Ὕδατος*. cod. 1 add. καὶ ὕδατος. [80] *Τὴν ἐπίβ. αὐτοῦ*. Hebr. *Currum suum*. [81] cod. 1 ἐφίσταται.

γετεῖ τοὺς ἀξίους, καὶ κολάζει τοὺς ἐναντίους. Διὰ A τοῦτο καὶ πυρὸς ἐμνημόνευσε, τὴν κολαστικὴν σημαίνων ἐνέργειαν.

ε'. « Ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ [82] τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς. » Ὁ δὲ Ἀκύλας, καὶ ὁ Σύμμαχος, *ἐπὶ τῆς ἕδρας αὐτῆς*. « Οὐ κλιθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Αὐτὴν γὰρ ἐφ' ἑαυτὴν ἑδράσας, δέδωκεν αὐτῇ τὸ ἀκίνητον, καὶ τοῦτον διαμενεῖ τὸν τρόπον, ἐφ' ὅσον ἂν αὐτὸς ἐθελήσει. Οὕτω καὶ ἀλλαχοῦ φησι, Κρεμνῶν γῆν ἐπ' οὐδενός.

ς'. « Ἄβυσσος [83] ὡς ἱμάτιον τὸ περιβόλαιον αὐτοῦ. » Τὸ *αὐτοῦ* ἀντὶ τοῦ *αὐτῆς* [84] τέθεικεν. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Ἀκύλας καὶ ὁ Θεοδοτίων ἡρμήνευσαν· *Ἄβυσσον ὡσεὶ ἔνδυμα περιέβαλες αὐτήν*. *Ἄβυσσον* δὲ καλεῖ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν ἡ θεία Γραφή. Οὕτω καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως ὁ μακάριος ἔφη Μωσῆς· B « Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου. » Ἐπειδὴ τοίνυν πανταχόθεν ὕδασιν ἡ γῆ περιέχεται, καὶ τὰ μεγάλα μὲν καὶ ἄπλωτα πελάγη ταύτης ἐστὶ τέρμα [85], μέσην δὲ αὐτὴν διατέμνει ἕτερα ἄττα πλείονα [86], εἰκότως ἔφη τὴν ἄβυσσον καθάπερ ἱμάτιον ἐπικεῖσθαι τῇ γῇ.

« Ἐπὶ τῶν ὀρέων στήσονται [87] ὕδατα. [ζ', η'.] Ἀπὸ ἐπιτιμήσεώς σου φεύξονται· ἀπὸ φωνῆς βροντῆς σου δειλιάσουσιν. Ἀναβαίνουσιν ὄρη, καὶ καταβαίνουσι πεδία, εἰς τὸν τόπον ὃν ἐθεμελίωσας αὐτοῖς. » Διὰ πάντων διδάσκει τοῦ Θεοῦ τὴν προμήθειαν ἐφεστῶσαν τῇ κτίσει. Τούτου χάριν γὰρ τὰς τῶν ὀρῶν κορυφὰς ἡ θάλαττα μιμουμένη τοῖς κύμασιν, οὐκ ἐπικλύζει τὴν ἤπειρον· ἀλλὰ καθάπερ ἡμεῖς τὴν C βροντὴν κατεπτήχαμεν, οὕτως ἐκείνη τὸν κείμενον δέδιεν ὅρον. Τὸ δὲ, « Ἐπὶ τῶν ὀρέων στήσονται ὕδατα, » ἀντὶ τοῦ, Ὡς ὄρος ἕστηκε· τὸ δὲ, « Ἀναβαίνουσιν ὄρη, » ἀντὶ τοῦ, Ὡς ὄρη.

θ'. « Ὅριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσεται [88]· οὐδὲ ἐπιστρέψουσι καλύψαι τὴν γῆν. » Αἰσχύνεται μὲν [89] τὴν ψάμμον ἡ θάλασσα, καὶ μέχρις ἐκείνης λυττῶσα, καθάπερ χαλινῷ τῷ ὅρῳ τῷ θείῳ κωλυομένη, ἀναχαιτίζεται πάλιν, καὶ εἰς τοὐπίσω χωρεῖ.

ι'. « Ὁ ἐξαποστέλλων πηγὰς ἐν φάραγξιν, ἀναμέσον τῶν ὀρέων διελεύσονται [90] ὕδατα [91]. » Εἶτα τὴν τούτων ὑποδείκνυσι χρείαν.

ια', ιβ'. « Ποτιοῦσι πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ· προσδέξονται [92] ὄναγροι εἰς δίψαν αὐτῶν. Ἐπ' αὐτὰ τὰ D πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσει, ἐκ μέσου τῶν πετρῶν [93] δώσουσι φωνήν. » Καὶ τοῦτο τῆς θείας Προνοίας τεκμήριον μέγιστον, τὸ μὴ μόνον τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλόγων τὴν χρείαν [94] πλη-

plectit. Idcirco et ignis meminit, puniendi vim declarans.

VERS. 5. « Fundans terram super stabilitatem suam. » Aquila vero et Symmachus, *super sedem ejus* : — « Non inclinabitur in sæculum sæculi. » Nam cum ipsam super seipsam fabricasset, immobilitatem dedit ei, et hoc modo permanebit, quandiu ipse voluerit. Sic et alibi ait : « Qui appendit terram super nihilum [h]. »

VERS 6. « Abyssus sicut vestimentum est amictus ejus. » Αὐτοῦ pro αὐτῆς posuit. Sic enim Aquila et Theodotio interpretati sunt, *Abysso sicut indumento induisti ipsam*. Humidam autem naturam *abyssum* sacræ Litteræ nuncupant. Sic etiam in principio creationis beatus dixit Moses : « Terra autem erat invisibilis, et incondita, et tenebræ erant super faciem abyssi [i]. » Quoniam igitur terra **1334** aquis undique cingitur, et magna quidem maria, quæ navigari non possunt, terræ sunt limites ac fines, et alia * plurima, quæ transmitti possunt, mediam ipsam secant, jure ait abyssum sicut vestimentum terræ incumbere.

« Super montes stabunt aquæ. [VERS. 7, 8.] Ab increpatione tua fugient, a voce tonitru tui formidabunt. Ascendunt montes, et descendunt campi, in locum quem fundasti eis. » Per omnia docet Dei providentiam rebus omnibus creatis præsidentem. Nam propterea mare fluctibus imitans montium vertices, continentem non inundat : sed quemadmodum nos tonitru perhorrescimus, sic illud positum terminum timet. Illud « Super montes stabunt aquæ, » idem est ac tanquam montes steterunt ; illud etiam, « Ascendunt montes, » idem ac tanquam montes.

VERS. 9. « Terminum posuisti, quem non transgredientur, neque convertentur operire terram. » Mare quidem arenam reveretur, et usque ad illam furens, velut freno, divino termino coercitum, reflectitur iterum, et retrorsum cedit.

VERS. 10. « Emittens fontes in convallibus, inter medium montium pertransibunt aquæ. » Deinde horum utilitatem demonstrat.

VERS. 11, 12. « Potabunt omnes bestiæ agri; exspectabunt onagri in siti sua. Super ea volucres cœli habitabunt, de medio petrarum dabunt voces. » Et hoc maximum est argumentum divinæ Providentiæ, non modo hominum indigentiam **1335** supplere, verum etiam brutorum. Propterea montes

[h] Job. XXVI, 7. [i] Gen. I, 1.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[82] *Ἐπὶ — αὐτῆς*. Hebr. *Super bases suas*. Symm. ἐπὶ ἕδρας αὐτῆς. [83] *Ἄβυσσος — αὐτοῦ*. Hebr. *Abysso tanquam veste operuisti eam*. Aquila et Theodot. ἄβυσσον ὡς ἔνδυμα περιέβαλες αὐτήν· [84] *Τοῦ αὐτῆς*. cod. 1 ἑαυτῆς. [85] cod. 1 τέρματα. [86] *Ἄττα πλείονα*. cod. 1 πλεόμενα. Eamdem lectionem habuisse videtur Carafa. [87] cod. 1 στήσεται. [88] Rec. lectio h. l. est παρελεύσονται. [89] *Μέν*. Abest a cod. 1. [90] cod. 1 διελεύσεται. [91] *Ὕδατα*. Abest a textu Hebr. [92] *Προσδ*. Hebr. *Frangent*, s. restinguent. [93] *Τῶν πετρῶν*. Ita quoque Syrus vertit *inter montes*. Sed in textu Hebr. leg. מבין עפאים inter arborum frondes. [94] *Τὴν χρείαν*. In cod. 1 ponitur post ἀνθρώπων.

secans viam aquis fecit, ut non solum homines affatim fontium rivos haberent, sed etiam genera omnia terrestrium aereorumque animantium. Illud autem, « Exspectabunt onagri in siti sua. » Symmachus sic vertit : *Recreabit onager sitim suam.*

Vers. 13. « Rigans montes e cœnaculis suis, de fructu operum tuorum satiabitur terra. » Non modo inferne aquarum naturam præparat, et aquas scaturire facit, sed superne etiam per nubes irrigationem affert. Deinde utilitatem, quæ hinc oritur, significat.

Vers. 14. « Producens fenum jumentis, et herbam servituti hominum, ut educas panem de terra. » Oritur enim herba, et jumenta in * usum hominum nata nutrit : aluntur autem et fructus per imbres, et maturi fiunt, et hominibus proponuntur. Hoc et in alio ait psalmo : « Homines et jumenta salvabis, Domine [1]. » Verumtamen ob hominum usum etiam jumenta perfruuntur hac providentia.

Vers. 15. « Et vinum lætificat cor hominis, ut exhilaret faciem oleo : et panis cor hominis confirmat. » Symmachus clarius dixit : *Producens fenum jumentis, et herbam usui hominum, ut educas cibum ex terra, et vinum lætificet cor hominis, illustret faciem oleo, et panis cor hominis confirmet.* Ad hoc enim, inquit, Deus universorum terræ pluvias continue suppeditat, ut **1336** omnis generis fructus producat, et pane quidem hominum naturam confirmet et alat, vino vero lætificet, jucundioremque efficiat vitam, oleo autem non solum intus nutriat corpora, verum etiam foris illustret.

Vers. 16. Saturabuntur ligna campi. » Hebræus, et cæteri interpretes, *Ligna Domini* posuerunt. Cum igitur fructuosas arbores exposuisset, satis apposite etiam sterilium mentionem fecit, utpote quod ipsæ quoque præbeant hominibus necessarium usum. Idcirco et Domini ipsas appellavit : quippe quæ ipsæ sua sponte oriantur, et non manu elaboratæ, sed divino verbo sint productæ. Propterea infert : « Et cedri Libani, quas plantasti. » Non enim nemorum cultores aliqui has plantarunt, sed divinum Verbum montium culmina his abunde convestivit. Et Libani quidem velut celeberrimi mentionem faciens, et cedrorum quæ in ipso sunt, alios etiam montes et arbores per hæc indicavit.

A ροῦν. Διὰ τοῦτο ὄρη τέμνων παρόδους τοῖς ὕδασιν ἐτεχτήνατο· ὥστε μὴ μόνον ἀνθρώπους ἔχειν ἀφθόνως τὰ νάματα τῶν πηγῶν· ἀλλὰ καὶ τῶν χερσαίων, καὶ τῶν ἀεροπόρων ζώων τὰ γένη. Τὸ δὲ, « Προσδέξονται ὄναγροι εἰς δίψαν αὐτῶν. » ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν, *Ἀνακτήσεται ὄναγρος δίψαν αὐτοῦ* [95].

ιγ'. « Ποτίζων ὄρη ἐκ τῶν ὑπερῴων αὐτοῦ· ἀπὸ καρποῦ τῶν ἔργων σου χορτασθήσεται ἡ γῆ. » Οὐ γὰρ μόνον κάτωθεν ἀναβλύζει, καὶ [96] παρασκευάζει τῶν ὑδάτων τὴν φύσιν· ἀλλ' [97] ἄνωθεν διὰ νεφῶν τὴν ἀρδείαν προσφέρει. Εἶτα τὴν ἐντεῦθεν ὑποδείκνυσιν ὠφέλειαν.

ιδ'. « Ὁ ἐξανατέλλων χόρτον τοῖς κτήνεσι· καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ἐξαγαγεῖν ἄρτον ἐκ τῆς γῆς. » Φύεται γὰρ ἡ πόα, καὶ διατρέφει τὰ κτήνη, τὰ εἰς χρείαν ἀνθρώπων γεγενημένα· B τρέφονται δὲ καὶ οἱ καρποὶ διὰ τῶν ὑετῶν, καὶ ὥριμοι γίνονται, καὶ τοῖς ἀνθρώποις προσφέρονται. Τοῦτο καὶ ἐν ἑτέρῳ ἔφη ψαλμῷ· « Ἀνθρώπους καὶ κτήνη σώσεις, Κύριε. » Ἀλλ' ὅμως διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων χρείαν καὶ τὰ κτήνη ταύτης ἀπολαύει τῆς προμηθείας.

ιε'. « Καὶ οἶνος εὐφραίνει καρδίαν ἀνθρώπου, τοῦ ἱλαρῦναι πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ· καὶ ἄρτος καρδίαν ἀνθρώπου στηρίζει. » Σαφέστερον δὲ ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν· *Ἐκβλαστῶν χόρτον τοῖς κτήνεσι, καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων· εἰς τὸ ἐκφῦσαι τροφὴν ἀπὸ γῆς, καὶ οἶνον εὐφραίνειν καρδίαν ἀνθρώπου· στίλβειν πρόσωπον ἐν* [98] *ἐλαίῳ, καὶ ἄρτον καρδίαν ἀνθρώπου στηρίζειν*. Ἐπὶ τοῦτο γάρ, φησὶν, ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τῇ γῇ τοὺς ὑετοὺς διηνεκῶς χορηγεῖ, C ὥστε τοὺς παντοδαποὺς βλαστῆσαι καρποὺς, καὶ ἄρτῳ μὲν στηρίξαι [99] καὶ διαθρέψαι τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν· οἴνῳ δὲ εὐφρᾶναι καὶ θυμηρεστέραν ἐργάσασθαι τὴν ζωήν· ἐλαίῳ δὲ οὐ μόνον ἔνδοθεν διαθρέψαι, ἀλλὰ καὶ ἔξωθεν λαμπρῦναι τὰ σώματα.

ιϛ'. « Χορτασθήσονται τὰ ξύλα τοῦ πεδίου. » Ὁ δὲ Ἑβραῖος, καὶ οἱ λοιποὶ [1], *τοῦ Κυρίου* τεθείκασι. Διεξελθὼν τὰ κάρπιμα, ἀναγκαίως μνημονεύει καὶ τῶν ἀκάρπων, ὡς ἀναγκαίαν τοῖς ἀνθρώποις καὶ αὐτῶν παρεχόντων χρείαν. Διὰ τοῦτο καὶ Κυρίου αὐτὰ προσηγόρευσεν· ὡς αὐτοφυᾶ, καὶ οὐ χειρόκμητα, ἀλλὰ τῷ θείῳ λόγῳ βλαστήσαντα. Διὸ καὶ ἐπήγαγεν· « Αἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου, ἃς ἐφύτευσας [2]. » D Οὔτε γὰρ ἀλσοκόμοι τινὲς τούτων γεγένηντο φυτουργοί· ἀλλ' ὁ θεῖος Λόγος ἀμφιλαφεῖς τὰς τῶν ὀρῶν κορυφὰς εἰργάσατο. Τοῦ μέντοι Λιβάνου ὡς ἐπισήμου μνημονεύσας, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ κέδρων, καὶ τἄλλα ὄρη καὶ δένδρα διὰ τούτων ἐδήλωσεν [3].

[1] Psal. xxxv, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

Αὐτοῦ. cod. 1 ἑαυτοῦ. [96] *Καί*. Abest a cod. 1. [97] *Ἀλλ'*. cod. 1 ἀλλὰ καί. [98] *Ἐν*. Abest a cod. 1. [99] cod. 1 στηρίσαι. [1] *Οἱ λοιποί*. Sed Montf. in Hexapl. ad h. l. Aquilæ et Theodotioni vindicat interpretationem τοῦ πεδίου Κυρίου. [2] *Ἐφύτ*. Hebr. *plantavit*. [3] *Ἐδήλ*. cod. 1 ἐμνημόνευσεν.

ιζ'. « Ἐκεῖ στρουθία ἐννοσσεύσουσι· τοῦ ἐρωδιοῦ [4] ἡ κατοικία ἡγεῖται αὐτῶν. » Ὁ δὲ Ἀκύλας οὕτως· *Ἐκεῖ ὄρνεα νοσσεύσουσιν· ἐρωδιῷ [5] ἐλάται οἶκος αὐτῷ.* Ὁ [6] δὲ Σύμμαχος, *Ὅπου [7] στρουθία ἐννοσσεύσει, τῷ ἴκτινι [8] βόρατον οἴκησις.* Τὰ γὰρ αὐτὰ δένδρα ἄλλην μὲν ἀνθρώποις χρείαν, ἄλλην δὲ τοῖς ὀρνέοις παρέχει· ἀνθρώποις μὲν γὰρ εἰς κατασκευὴν οἰκιῶν ἐπιτήδεια· τῶν δὲ ὀρνέων αὐτὰ δέχεται τὰς οἰκήσεις.

ιη'. « Ὄρη τὰ ὑψηλὰ ταῖς ἐλάφοις [9]· πέτρα καταφυγὴ τοῖς λαγωοῖς [10]. » Οὐ παρορᾷ σου, φησὶν, οὐδὲ τὰ σμικρὰ [11] τῶν ζώων ἡ πρόνοια, ἀλλὰ ταῖς μὲν ἐλάφοις ἔδωκας ἐνδιαίτημα τὰς τῶν ὀρῶν κορυφάς· τοῖς δὲ σμικροτέροις τῶν ζώων, τὰς τῶν πετρῶν καταδύσεις

ιθ'. « Ἐποίησε σελήνην εἰς καιρούς. » Τὰ κατὰ γῆν ἅπαντα διεξελθὼν, καὶ τῶν ἀοράτων φύσεων τὴν δημιουργίαν δείξας, καὶ τῶν οὐρανῶν ὑποδείξας τὴν ποίησιν, καὶ τῶν φωστήρων ποιεῖται τὴν μνήμην, οἳ κατὰ τὴν τετάρτην ἡμέραν ἐγένοντο. Καὶ λέγει τὴν τῆς σελήνης δημιουργίαν διὰ τὴν τῶν καιρῶν γεγενῆσθαι διδασκαλίαν· αἱ γὰρ αὐτῆς [12] ἀλλοιώσεις μετρεῖσθαι τὸν χρόνον παρασκευάζουσι. Τοῦ γὰρ μηνὸς τὸ μέτρον αὐτὴ ποιεῖ, ἐν τοσαύταις ἡμέραις [13] αὔξουσά τε καὶ φθίνουσα. « Ὁ ἥλιος ἔγνω τὴν δύσιν αὐτοῦ. » Οὐχ ἔμψυχος ὢν, οὐδὲ λόγῳ χρώμενος· ἀλλὰ κατὰ τὸν θεῖον ὅρον ὁδεύων, οὕτως ποιεῖ τὴν ἡμέραν φαινόμενος, καὶ τὴν νύκτα κρυπτόμενος· καὶ τὸν αὐτὸν δρόμον ἔχει ἀεὶ, καὶ τὰ μέτρα φυλάττει.

κ'. « Ἔθου σκότος, καὶ ἐγένετο νύξ. » Ἀναγκαία καὶ ταύτης ἡ χρεία· τῇ μὲν τοῦ φωτὸς ὑποχωρήσει συνισταμένη· ἀνάπαυσιν [14] δὲ τοῖς ἀνθρώποις παρεχομένη.

« Ἐν αὐτῇ διελεύσονται [15] πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ. [κα'.] Σκύμνοι ὠρυόμενοι τοῦ ἁρπάσαι, καὶ ζητῆσαι παρὰ τοῦ Θεοῦ [16] βρῶσιν αὐτοῖς. » Ἡ γὰρ νὺξ τοῖς μὲν ἀνθρώποις ἀνάπαυλαν πραγματεύεται, ἄδειαν δὲ τοῖς θηρίοις παρέχει, ὥστε πεινώσας [17] ἐμπλῆσαι γαστέρας. Τὸ δὲ, « Ζητῆσαι παρὰ τοῦ Θεοῦ βρῶσιν αὐτοῖς, » ἀντὶ τοῦ, Καὶ τούτοις ἡ θεία Πρόνοια παρέχει τὴν χρείαν. Τὸ μὲν γὰρ παρὰ τοῦ Θεοῦ αἰτεῖν, λογικῶν· τὸ δὲ ζητεῖν, καὶ τῶν ἀλόγων· ἀλλ' ὅμως καὶ τούτοις ὁ Θεὸς τὴν ἀναγκαίαν παρέχει τροφήν.

κβ', κγ'. « Ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος, καὶ συνήχθησαν [18], καὶ εἰς τὰς μάνδρας αὐτῶν κοιτασθήσονται. Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐπὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ· καὶ ἐπὶ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ ἕως ἑσπέρας. » Ἡλίου δὲ ἀνίσχοντος, τὰ μὲν εἰς τὰς οἰκείας καταδύσεις χωρεῖ· οἱ δὲ ἄνθρωποι τὸν τῆς προτεραίας [19] ἀποθέμενοι πόνον, προθύμως πάλιν ἐν τοῖς ἔργοις διημερεύουσιν.

A

VERS. 17. « Ibi passeres nidificabunt : herodii domus dux est eorum. » Aquila vero sic : *Ibi aves nidificabunt, herodii domus abietes sunt.* Symmachus vero : *Ubi passeres nidificabunt, milvo abies habitatio.* Nam arbores eædem alium hominibus usum præbent, et alium avibus : hominibus quidem ad domorum structuram sunt aptæ, avium autem domos ipsæ recipiunt.

VERS. 18. « Montes excelsi cervis, petra refugium
1337 leporibus. » Tua providentia, inquit, ne perexigua quidem despicit animantia : sed cervis quidem montium juga hospitium dedit, exiguis vero animalibus saxorum cavernas.

B

VERS. 19. « Fecit lunam pro temporibus. » Cum terrestria omnia persecutus esset, invisibiliumque naturarum creationem, ac cœlorum productionem demonstrasset, etiam luminarium mentionem facit, quæ quarto die facta fuere : et dicit lunæ creationem ob temporum doctrinam factam esse; quandoquidem ejus mutationes hoc efficiunt, ut tempus sub mensuram cadat. Ipsa enim mensuram mensis efficit, cum tot diebus crescat et decrescat. « Sol cognovit occasum suum. » Non quod animatus sit, neque quod ratione utatur : sed quod ex divino præscripto iter faciens, sic apparens diem efficit, et noctem, delitescens, suumque cursum eumdem semper tenet, et mensuras conservat.

C

VERS. 20. « Posuisti tenebras, et facta est nox. » Necessarius est etiam hujus usus : lucis enim recessu orta nox, requiem mortalibus præbet.

« In ipsa pertransibunt omnes bestiæ silvæ. [VERS. 21] Catuli leonum rugientes, ut rapiant, et quærant a Deo escam sibi. » Nox enim hominibus quietem procurat, securitatem vero feris largitur, ut esurientes ventres expleant. Illud vero,
1338 « ut quærant a Deo escam sibi, » idem est quod, Etiam his divina Providentia necessaria præbet. Nam a Deo quidem postulare, est ratione utentium, quærere vero, etiam ratione carentium : verumtamen etiam his Deus necessarium nutrimentum donat.

D

VERS. 22, 23. « Ortus est sol, et congregati sunt, et in cubilibus suis collocabuntur. Exibit homo ad opus suum, et ad operationem suam usque ad vesperam. » Oriente sole, hæc quidem in sua lustra discedunt : homines vero a pridiano labore recreati, prompte rursus in laboribus diem ducunt.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[4] *Τοῦ — αὐτῶν*. Hebr. *Ciconia, abietes domus ejus.* [5] cod. 1 ἐρωδιοῦ. Montf. l. c. habet ἐρωδίῳ. [6] *Ὁ — οἴκησις*. Des. in cod. 1. [7] *Ὅπου*. Montf. l. c. ἐκεῖ. [8] Montf. l. c. ἰκτῖνι. [9] *Ταῖς ἐλάφοις*. Hebr. *Ibicibus*. [10] *Λαγωοῖς*. Hanc codicis Alex. lectionem τοῖς Ο' vindicat Hieron. in epist ad Sun et Fret. In cod. Vatic. leg. χοιρογρυλλίοις. Textus Hebr. habet לשפנים *cuniculis*. [11] *Σμικρά*. cod. 1 habet μικρὰ, et post pauca μικροτέροις. [12] cod. 1 ταύτης. [13] *Ἡμέραις*. Abest a cod. 1. [14] cod. 1 ἀνάπαυλαν. [15] *Διελ.* Hebr. תרמש *proreptabit*. [16] cod. 1 τῷ Θεῷ, quæ est lectio edit. Ald. et Compl. [17] *Πειν.* cod. 1 præm. τάς [18] cod. Vatic. συναχθήσονται. [19] cod. 1 προτέρας.

Vers. 24. « Quam magnificata sunt opera tua, Domine, omnia sapienter fecisti. » Singula quæ dicta sunt perpendens Propheta, et magnam Dei providentiam cogitans, in media narratione in laudes prorupit, dicens, omnia Dei opera admirabilia, et admiratione digna, atque sapientia referta esse. Nam noctem a nonnullis impiis calumniis exagitatam, admodum utilem invenit, * sterilesque arbores aliam utilitatem afferentes, et genera ferarum in multis conducibilia hominibus. « Impleta est terra possessione tua. » Interpretes alii *creatione* posuerunt, quasi diceret : Omnis generis bonis ipsam implevisti. A terra porro ad propinquum mare transit, et ait :

Vers. 25. « Hoc mare magnum et spatiosum, ibi reptilia, quorum non est numerus, animalia pusilla cum magnis. » Cæterum hoc quoque divinæ Providentiæ est argumentum, quod perexigua genera cum maximis versentur, et nequaquam omnino ab illis consumantur.

1339 Vers. 26. « Ibi naves pertranseunt. » Et hæc quoque maxima est hominum utilitas. Per artem enim fabricandarum navium, et per navigandi scientiam, alii ab aliis ea quæ nobis opus sunt percipimus, fructusque qui apud nos nascuntur aliis suppeditamus, et ab illis, qui apud ipsos sunt, recipimus. « Draco iste, quem formasti ad illudendum ei. » Per *draconem* magnos cetos indicavit, qui in magnis pelagis morantur. Istud autem, « Ad illudendum ei, » pro αὐτῇ τῇ θαλάσσῃ masculino genere dixit : quia Hebræus et Syrus mare masculino genere vocant. Adeo, inquit, est magnum, ut infinita piscium genera contineat, et maximi ceti tuto in ipso natent. Si vero quibusdam placeat *draconem* per allegoriam exponere, propterea quod dicit Isaias : « Gladium magnum, et sanctum, et potentem in draconem irruere : serpentem tortuosum, qui in mari habitat [k], » nos hujusmodi sententiam nequaquam repudiamus : cum et apud Jobum [k*] inveniamus hoc animal a divinis angelis ludibrio habitum ; et Dominus potestatem dederit suis discipulis [l], ut incederent supra serpentes, et scorpios, et super omnem potentiam inimici.

Vers. 27. « Omnia a te exspectant, ut des illis cibum in tempore. » A te, ait, opportune omnia quæ opus sunt reportant. Animantia enim ratione carentia cibum quidem quærunt, largitorem vero ignorant : accipiunt tamen hunc a Creatore.

Vers. 28. « Dante te illis, colligent. » * Te præbente hanc affluentiam, horum unumquodque perfruitur bonis sibi accommodatis. **1340** « Ape-

A κδ'. « Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε! πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας. » Ἕκαστον τῶν εἰρημένων λογισάμενος ὁ Προφήτης, καὶ τὴν πολλὴν τοῦ Θεοῦ κηδεμονίαν καταμαθὼν, ἐν μέσῳ τῆς διηγήσεως τὸν ὕμνον ἀνέπεμψε· θαυμαστὰ, καὶ λίαν ἀξιάγαστα, καὶ σοφίας μεστὰ φήσας εἶναι πάντα τοῦ Θεοῦ τὰ ποιήματα. Εὗρε γὰρ καὶ τὴν ὑπό τινων δυσσεβῶν διαβαλλομένην νύκτα σφόδρα χρησιμωτάτην, καὶ τὰ ἄκαρπα ξύλα χρείαν ἑτέραν εἰσφέροντα· καὶ τῶν θηρίων τὰ γένη εἰς πολλὰ τοῖς ἀνθρώποις ἁρμόδια. « Ἐπληρώθη ἡ γῆ τῆς κτήσεώς σου. » Οἱ δὲ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ *κτίσεως* τεθείκασιν· ἀντὶ τοῦ, Παντοδαπῶν αὐτὴν ἐνέπλησας ἀγαθῶν. Ἀπὸ μέντοι τῆς γῆς, καὶ πρὸς [20] τὴν γείτονα θάλασσαν μεταβαίνει, καί φησιν·

B κε'. « Αὕτη ἡ θάλασσα, ἡ μεγάλη καὶ εὐρύχωρος· ἐκεῖ ἑρπετὰ ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός· ζῶα μικρὰ μετὰ μεγάλων. » Καὶ τοῦτο δὲ τῆς θείας Κηδεμονίας τεκμήριον· τὸ τὰ σμικρὰ γένη τοῖς μεγάλοις ἐνδιαιτᾶσθαι, καὶ μὴ παντελῶς ὑπ' ἐκείνων καταναλίσκεσθαι.

κς'. « Ἐκεῖ πλοῖα διαπορεύονται [21]. » Χρεία καὶ αὕτη τῶν ἀνθρώπων μεγίστη. Διὰ ναυπηγικῆς γὰρ τέχνης, καὶ κυβερνητικῆς ἐπιστήμης, παρ' ἀλλήλων [22] κομιζόμεθα καὶ τὰ ἐνδέοντα καὶ τὸν παρ' ἡμῖν φυόμενον καρπὸν χορηγοῦμεν ἑτέροις, καὶ δεχόμεθα τὸν παρ' ἐκείνοις γινόμενον [23]. « Δράκων οὗτος ὃν ἔπλασας ἐμπαίζειν αὐτῷ. » Διὰ τοῦ *δράκοντος* τὰ μεγάλα παρεδήλωσε κήτη, ἃ τοῖς μεγάλοις πελάγεσιν ἐμφιλοχωρεῖ. Τὸ δὲ, « ἐμπαίζειν C αὐτῷ, » ἀντὶ τοῦ [24], *αὐτῇ τῇ θαλάσσῃ*· ἀῤῥενικῶς γὰρ αὐτὴν ὁ Ἑβραῖος καὶ ὁ Σύρος καλεῖ. Οὕτω, φησὶν, ἐστὶ μεγάλη, ὅτι καὶ τὰ μύρια τῶν ἰχθύων περιέχεται γένη, καὶ τὰ μέγιστα κήτη ἀδεῶς ἐν αὐτῇ νήχεται. Εἰ δέ τισι δοκεῖ καὶ ἀλληγορῆσαι τὸν *δράκοντα*, διὰ τὸ καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ· « Τὴν μάχαιραν τὴν μεγάλην, καὶ τὴν ἁγίαν, καὶ τὴν ἰσχυρὰν, ἐπὶ τὸν δράκοντα χωρεῖν· τὸν ὄφιν τὸν σκολιὸν, τὸν ἐν τῇ θαλάττῃ· » οὐδὲ ἡμεῖς παραιτησόμεθα τὴν τοιαύτην διάνοιαν· ἐπειδὴ καὶ παρὰ τῷ Ἰὼβ εὑρίσκομεν τοῦτο τὸ ζῶον ἀπὸ τῶν θείων ἀγγέλων καταπαιζόμενον. Καὶ ὁ Κύριος ἐξουσίαν ἔδωκε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, πατεῖν ἐπάνω ὄφεων, καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ.

D κζ'. « Πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσι, δοῦναι τὴν τροφὴν αὐτῶν εἰς εὔκαιρον. » Παρὰ σοῦ, φησὶν, εἰς καιρὸν ἅπαντα τὴν χρείαν κομίζεται. Τὰ γὰρ ἄλογα ζητεῖ μὲν τὴν τροφὴν· ἀγνοεῖ δὲ τὸν χορηγόν· δέχεται δὲ ὅμως ταύτην παρὰ τοῦ Ποιητοῦ.

κη'. « Δόντος σου αὐτοῖς, συλλέξουσιν. » Σοῦ παρέχοντος τὴν ἀφθονίαν, τούτων ἕκαστον καρποῦται τὰ πρόσφορα. « Ἀνοίξαντος δέ σου τὴν χεῖρα, τὰ σύμ-

[k] Isa. xxvii, 1. [k*] Job xli, 43.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[20] *Καὶ πρός*. cod. 1 ἐπί. [21] cod. 1 διαπορεύεται. [22] cod. 1 ἀλλήλοις. [23] *Γιν*. cod. 1 φυόμενον, ascripta tamen lectione altera. [24] *Ἀντὶ τοῦ*. Abest a cod. 1.

πάντα [25] πλησθήσονται [26] χρηστότητος.» Τὴν εὐκολίαν τῆς τῶν ἀγαθῶν χορηγίας διὰ τούτων ἐδήλωσεν. Ὥσπερ γὰρ εὐπετὲς εἴσω νενευκότας ἐκτεῖναι δακτύλους, οὕτω ῥᾴδιον τῷ Θεῷ τῶν ἀγαθῶν ἁπάντων δωρήσασθαι τὴν φοράν.

κθʹ. «Ἀποστρέψαντος δέ σου τὸ πρόσωπον, ταραχθήσονται.» Καθάπερ δὲ πάσης ἐμφορεῖς θυμηδίας τοὺς τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύοντας, ἐν εὐμενείᾳ ταῦτα δωρούμενος· οὕτως ἀποστρεφομένου σου, ταραχῆς ἅπαντα καὶ δέους ἐμπίπλαται. «Ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν, καὶ ἐκλείψουσι, καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσι.» Σοῦ γὰρ βουλομένου, καὶ ὁ τῆς ψυχῆς καὶ ὁ τοῦ σώματος γίνεται χωρισμός· μεθ' ὃν [27] τὸ σῶμα φθορᾷ παραδίδοται, καὶ εἰς τὸν πρόγονον ἀναλύεται χοῦν. *Πνεῦμα* δὲ ἐνταῦθα τὴν ψυχὴν προσηγόρευσεν.

λʹ. «Ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς.» Ἐνταῦθα σαφῶς ἡμῖν τὴν ἀνάστασιν προεκήρυξε, καὶ τὴν διὰ τοῦ παναγίου [28] Πνεύματος ἀναβίωσιν. Οὕτω δὲ καὶ Ἠλίας ὁ πάνυ τῆς χήρας τρὶς [29] ἐμφυσήσας τῷ παιδαρίῳ, καὶ διὰ τῆς ἐνοικούσης πνευματικῆς χάριτος ἐπαναγαγὼν ζωὴν [30]· οὕτω καὶ Ἐλισσαῖος τὸν τῆς Σουμανίτιδος ἐζωοποίησε [31] παῖδα, τῷ πνευματικῷ χρησάμενος ἐμφυσήματι, καὶ τῷ ζωοποιῷ πνεύματι πραγματευσάμενος τὴν ζωήν. Οὕτω τῆς θείας δυνάμεως, καὶ τήνδε τὴν ἐνέργειαν δείξας, εἰς ὑμνῳδίαν μεταφέρει τὴν γλῶτταν [32].

λαʹ. «Ἤτω ἡ δόξα Κυρίου εἰς τοὺς αἰῶνας [33].» Ἀεὶ, φησὶν, αὐτὸν παρὰ πάντων ὑμνεῖσθαι δίκαιον. Εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ.» Τὴν ἐσομένην τῶν ἀνθρώπων θεογνωσίαν διὰ τούτων ἐθέσπισε. Τῆς γὰρ προτέρας ἀπάτης τῶν ἀνθρώπων ἀπαλλαγέντων, καὶ δεξαμένων τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπίγνωσιν, εὐφρανθήσεται [34] Θεὸς, οὐ προσκυνούμενος, ἀλλὰ σωζομένους ὁρῶν.

λβʹ. «Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν· ὁ ἁπτόμενος τῶν ὀρέων, καὶ καπνίζονται.» Εἰκότως ταῦτα προστέθεικε, τὸ ἀνενδεὲς διδάσκων τῆς θείας φύσεως. Οὐ γὰρ ὡς δεόμενος τέρπεται προσκυνούμενος· ἀλλ' ὡς σώζειν βουλόμενος, τὴν ἀλήθειαν δείκνυσι· καὶ κολάζειν δυνάμενος, οὐκ ἐπιφέρει τὴν κόλασιν· καί τοι μόνῃ τῇ ἐπιφανείᾳ σείων τὴν γῆν, καὶ πυρὸς καὶ καπνοῦ τὰ ὄρη πληρῶν. Τοῦτο δὲ καὶ ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει πεποίηκε· τὴν οἰκείαν γὰρ ποιησάμενος ἐπιφάνειαν, τὸ ὄρος ἅπαν ἔδειξε καπνιζόμενον.

λγʹ. «Ἄσω τῷ Κυρίῳ ἐν τῇ ζωῇ μου, ψαλῶ τῷ Θεῷ μου ἕως ὑπάρχω.» Καὶ ταῦτα εἰκότως προστέθεικεν. «Οὐ γάρ ἐστιν ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μνημονεύων αὐτοῦ, ἐν δὲ τῷ ᾅδῃ τίς ἐξομολογήσεται

A riente te manum tuam, omnia implebuntur bonitate.» Facilitatem suppeditationis bonorum per hæc declaravit. Sicut enim facile est digitos introrsum inflexos extendere: sic facile est Deo omnium bonorum copiam largiri.

VERS. 29. «Avertente autem te faciem, turbabuntur.» Quemadmodum autem omni lætitia eos imples, qui bonis perfruuntur, benevole hæc largiens: eodem modo avertente te, perturbatione et timore omnia implentur. «Auferes spiritum eorum, et deficient, et in pulverem suum revertentur.» Te enim volente, et animæ et corporis fit divortium: post quod corpus corrumpitur, et in pristinum pulverem dissolvitur. *Spiritum* scilicet hoc loco animam appellavit.

B

VERS. 30. «Emittes spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ.» Hoc in loco manifeste resurrectionem nobis prædixit, et vitæ restitutionem, quæ sanctissimi Spiritus beneficio contingit. Sic autem et Elias ille magnus fecit [m], cum puerulo viduæ ter inspirasset, eumque per gratiam spiritus, quæ in ipso habitabat, in vitam reduxisset: sic etiam Elisæus filium Sumanitidis vivum effecit [n,o], cum spiritus insufflatione usus esset, et vitam vivifico spiritu procurasset. In hunc modum divinam potentiam, ejusque vim cum ostendisset, linguam ad celebrandas Dei laudes convertit.

C

VERS. 31. «Sit gloria Domini in sæcula.» **1341** Semper, ait, ab omnibus eum laudibus affici justum est. «Lætabitur Dominus de operibus suis.» Futuram Dei cognitionem in hominibus per hæc vaticinatus est. Hominibus enim a pristino errore liberatis, Deique cognitionem adeptis, lætatur Deus, non quia colitur, sed quia videt homines salutem consecutos.

VERS. 32. «Qui respicit terram, et facit eam tremere: qui tangit montes, et fumigant.» Jure hæc apposuit, docens divinam naturam nulla re indigere. Non enim ut indigens delectatur cum colitur [p]: sed ut salutem præbere volens, veritatem ostendit, et cum plectere possit, non infligit pœnam, etsi sola [*] sua præsentia terram quatiat,

D et igne ac fumo montes impleat. Hoc sane et in monte Sinai fecit: cum enim apparuisset, totum montem fumantem reddidit.

VERS. 33. «Cantabo Domino in vita mea, psallam Deo meo quandiu fuero.» Et hæc merito addidit. Nam «non est in morte, qui memor sit ejus, in inferno autem quis confitebitur ipsi [q]?»

[m] III Reg. XVII, 21. [n-o] IV Reg. IV, 34. [p] Isa. XIX, 20. [q] Psal. VI, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[25] *Τὰ σύμπαντα*. Abest a textu Hebr. [26] *Πλησθ.* Hebr. *satiabuntur*. [27] cod. 1 οὗ. [28] cod. 1 ἁγίου. [29] *Τρίς*. cod. 1 præm. ἀνέστησε τὸν υἱόν. [30] *Ζωήν*. cod. 1 præm. εἰς. [31] *Ἐζωοπ.* Abest a cod. 1. [32] *Τὴν γλῶτταν*. cod. 1 τὸν λόγον. [33] cod. Vatic. τὸν αἰῶνα. [34] cod. 1 εὐφραίνεται.

Sic fatuis virginibus thalami janua occlusa fuit [r], cum ferendarum lampadum tempus olei emptione contrivissent.

A αὐτῷ; » Οὕτως ἀπεκλείσθη ταῖς μωραῖς παρθένοις τοῦ νυμφῶνος [35] ἡ θύρα, τὸν τῆς λαμπαδοφορίας [36] καιρὸν εἰς ἀγορασίαν ἐλαίου δαπανησάσαις.

Vers. 34. « Jucundum sit ei eloquium meum. » *Eloquium*, Symmachus *sermocinationem* dixit: Aquila vero *colloquium*. Cæterum precor, ait, ut hæ meæ laudes dulcissimæ et jucundissimæ videantur. « Ego vero delectabor in Domino. » Nam hoc, ait, perfecto, hinc lætitiam percipiam.

λδ'. « Ἡδυνθείη αὐτῷ ἡ διαλογή μου. » Τὴν *διαλογὴν*, *διάλεξιν* ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν· ὁ δὲ Ἀκύλας, *ὁμιλίαν*. Εὔχομαι δὲ, φησὶ, ταύτην μου τὴν ὑμνῳδίαν ἡδίστην καὶ τερπνοτάτην ὀφθῆναι. « Ἐγὼ δὲ εὐφρανθήσομαι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ. » Τούτου γὰρ, φησὶν, γινομένου, ἐγὼ τὴν ἐντεῦθεν εὐθυμίαν καρπώσομαι.

Vers. 35. « Deficiant peccatores a **1342** terra, et iniqui, ita ut non sint. » Postquam divinam pulchritudinem inexplicabilesque divitias, ut ab humana natura fieri potuit, enarravit, omnes homines ejusdem cognitionis participes fieri cupit, utque peccatorum conventicula penitus deficiant, supplicat: non ut ipsi intereant postulans, sed ut mutentur obsecrans, et ut eorum agmen desistat efflagitans, cum ad bonorum partes transierint, divinasque res didicerint. Cæterum si quis hæc verba aliter intelligere voluerit, quasi propheta impios homines exsecrationibus subjiceret, etiam hoc pacto apostolicæ doctrinæ respondentem vaticinationem inveniet. Etenim beatus Paulus Corinthiis scribens, hunc posuit finem: « Si quis non diligit Dominum Jesum, anathema sit [s]: » hoc enim proprium est eorum, qui ardenti animo amant. « Benedic, anima mea, Domino. » Qui igitur tot bonorum largitorem laudare noluerint, illa patiantur quæ dixi. Tu vero, o anima, tuum Salvatorem et Opificem in cœlum perpetuis laudibus effer.

λε'. « Ἐκλείποιεν [37] ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ τῆς γῆς· καὶ ἄνομοι, ὥστε μὴ ὑπάρχειν αὐτούς. » Τὸ θεῖον κάλλος, καὶ τὸν ἄῤῥητον πλοῦτον ὡς ἐνῆν ἀνθρωπείᾳ φύσει διεξελθὼν, πάντας ἀνθρώπους τῆς αὐ- B τῆς μεταλαχεῖν ἱμείρεται γνώσεως, καὶ τὴν τῶν ἁμαρτωλῶν πάμπαν [38] ἐκλεῖψαι συμμορίαν ἱκετεύει· οὐχ αὐτοὺς ἀπολέσθαι παρακαλῶν, ἀλλὰ μεταβληθῆναι δεόμενος, καὶ παύσασθαι αὐτῶν τὸ στῖφος ἀντιβολῶν μεταταξαμένων καὶ μεταμαθόντων τὰ θεῖα. Εἰ δέ τις ἑτέρως ταῦτα βούλεται νοεῖν τὰ ῥητὰ, ὡς τοῦ προφήτου τοὺς δυσσεβείᾳ συζῶντας ὑποβάλλοντος ἀραῖς, καὶ οὕτως εὑρήσει τῇ ἀποστολικῇ διδασκαλίᾳ τὴν προφητείαν συμβαίνουσαν. Καὶ γὰρ ὁ μακάριος Παῦλος Κορινθίοις ἐπιστέλλων, τοιοῦτον ἀκροτελεύτιον τέθεικεν· « Εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν [39], ἤτω ἀνάθεμα. » Ἴδιον γὰρ τῶν θερμῶς ἀγαπώντων. « Εὐλόγει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον [40]. » Οἱ μὲν οὖν ὑμνεῖν τὸν τοσούτων ἀγα- C θῶν χορηγὸν οὐ βουλόμενοι, ἐκεῖνα πασχέτωσαν ἅπερ εἴρηκα· σὺ δὲ, ὦ ψυχὴ, ἐνδελεχῶς τὸν σὸν ὕμνει Δημιουργὸν καὶ Σωτῆρα.

INTERP. PSALMI CIV.

Alleluia. Et hic psalmus Deum universorum laudibus celebrare jubet. Hoc * declarat inscriptio. *Alleluia* enim, *Laudate Dominum* sonat, si interpreteris. Cæterum promissionum a Deo ad patriarchas factarum meminit, et bonorum quæ per illos posteris eorum tribuit. Sufficit enim horum et illorum recordatio, ad eos exacuendos et accendendos, qui talibus beneficiis affecti sunt, ut ad majorum suorum virtutis æmulationem excitentur. Simul **1343** etiam docet novum populum, quod non injuste ingratum illum populum sua cura privaverit. Quoniam enim Dei populus appellabantur, et manifesto divina ope fruebantur, hac vero postea omnino destituti fuerunt, per hos psalmos omnes homines docet, quot et quantis beneficiis ipsum affecerit, et quomodo beneficiorum immemores illi facti fuerint, ut pariter et latæ in illos sententiæ justitiam omnes discant, et ingrati animi pœnam

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΔ'. ΨΑΛΜΟΥ.

Ἀλληλούϊα. Ὑμνεῖν καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς παρακελεύεται τὸν τῶν ὅλων Θεόν· δηλοῖ δὲ καὶ ἡ ἐπιγραφή. Τὸ γὰρ *ἀλληλούϊα*, *Αἰνεῖτε τὸν Κύριον* ἑρμηνεύεται. Ἀναμιμνήσκει δὲ τῶν πρὸς τοὺς πατριάρχας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγενημένων ὑποσχέσεων, καὶ τῶν δι' ἐκείνους ὑπ' αὐτοῦ παρασχεθέντων ἀγαθῶν τοῖς ἐκείνων ἐκγόνοις [41]. Ἱκανὴ γὰρ καὶ τούτων κἀκείνων ἡ μνήμη, τοὺς τοσούτων εὐεργεσιῶν ἀπολαύσαντας εἰς ζῆλον τῆς τῶν προγόνων D ἀρετῆς ἐρεθίσαι καὶ παραθῆξαι. Διδάσκει δὲ καὶ κατὰ ταυτὸν, καὶ τὸν νέον λαὸν, ὡς οὐκ ἀδίκως τὸν ἀχάριστον ἐκεῖνον λαὸν τῆς οἰκείας κηδεμονίας ἐγύμνωσεν. Ἐπειδὴ γὰρ Θεοῦ λαὸς ἐχρημάτιζον, καὶ προφανῶς τῆς θείας προμηθείας ἀπήλαυον, ἔρημοι δὲ ταύτης ὕστερον ἐγένοντο παντελῶς· διὰ τῶν προκειμένων ψαλμῶν διδάσκει πάντας ἀνθρώπους, ὅσα μὲν αὐτὸν εὐηργέτησε καὶ ἡλίκα, ὅπως δὲ ἀχάριστοι περὶ τὰς εὐεργεσίας ἐκεῖνοι γεγένην-

[r] Matth. xxv, 11, 12. [s] I Cor. xvi, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[35] cod. 1 νυμφίου. [36] cod. 1 λαμπαδηφορίας. [37] Rec. lectio h. l. est ἐκλείποισαν. [38] *Πάμπαν* cod. 1 πάντων. [39] *Ἰησοῦν*. cod. 1 add. Χριστόν. [40] *Κύριον*. In textu Hebr. sequitur הללו־יה. ἀλληλούια. [41] cod. 1 ἐγγόνοις.

ται· ὡς ἂν ὁμοῦ καὶ τῆς κατ' ἐκείνων ἐξενεχθείσης A ψήφου τὸ δίκαιον καταμάθοιεν ἅπαντες, καὶ τῆς ἀχαριστίας ὁρῶντες τὰ ἐπίχειρα, μὴ τὴν αὐτὴν ἐκείνοις βαδίζοιεν, ἀλλὰ τὴν εὐθεῖαν ὁδεύσοιεν[42].

α'. « Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐπικαλεῖσθε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. » Τὸ δὲ *ἐπικαλεῖσθε*, *κηρύσσητε* ὁ Σύμμαχος εἴρηκε[43]. Παρακελεύεται δὲ ὁ λόγος τὴν εὐχαριστήριον ὑμνῳδίαν προσφέρειν, καὶ διηγεῖσθαι τὰς θείας εὐεργεσίας. « Ἀπαγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἔργα αὐτοῦ. » Δῆλόν ἐστι καὶ σαφὲς, ὡς ὄνησιν οὐκ Ἰουδαίοις μόνον, ἀλλὰ, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἅπασιν πραγματεύεται.

β'. « Ἄσατε αὐτῷ, καὶ ψάλατε αὐτῷ· διηγήσασθε πάντα τὰ θαυμάσια αὐτοῦ. » Ὕμνοις αὐτὸν καὶ μελῳδίαις ἀμείβεσθε· καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας διδάξατε[44] τὰ παρ' αὐτοῦ γεγενημένα θαύματα. B

γ'. « Ἐπαινεῖσθε ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ. » Ὁ δὲ Ἀκύλας *καυχᾶσθε* ἀντὶ τοῦ *ἐπαινεῖσθε* τέθεικε. Παρακελεύεται δὲ ὁ λόγος, μὴ ἐπὶ πλούτῳ, μὴ ἐπὶ ῥώμῃ, μὴ ἐπὶ δυναστείᾳ μέγα φρονεῖν, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ γνώσει καὶ προμηθείᾳ. Τοῦτο παρηγγύησε καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος· « Ὁ καυχώμενος γὰρ, φησὶν, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. » Ταῦτα καὶ ἡ σοφωτάτη Ἄννα διέξεισι, « Μὴ καυχάσθω ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ[45] μὴ καυχάσθω ὁ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ. » Καὶ, « Μὴ καυχάσθω ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τούτῳ καυχάσθω ὁ καυχώμενος, ἐν τῷ συνιεῖν καὶ γινώσκειν τὸν Κύριον, καὶ ποιεῖν κρῖμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ[46] τῆς γῆς. » — « Εὐφρανθήτω καρδία ζητούντων τὸν Κύριον. » Τῆς γὰρ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδος εὐφροσύνη καρπός. C

δ'. « Ζητήσατε τὸν Κύριον, καὶ κραταιώθητε[47]. » Καὶ διδάσκων πῶς δεῖ τοῦτο ποιεῖν, ἐπήγαγε· « Ζητήσατε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διαπαντός. » Οὐ γὰρ ἅπαξ ἢ δὶς, ἀλλὰ παρὰ πάντα τὸν βίον τὴν ἄνωθεν ἐπικουρίαν προσήκει ζητεῖν, καὶ τὴν ὠφέλειαν καρποῦσθαι. Ἄμαχοι γὰρ οἱ ζητοῦντες ἔσονται, καὶ ἀήττητοι. Τοῦτο καὶ ὁ Κύριος νομοθετῶν ὑπηγγείλατο· « Αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν, ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε, κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν· πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. »

ε'. « Μνήσθητε τῶν θαυμασίων αὐτοῦ ὧν ἐποίησε, τὰ τέρατα αὐτοῦ, καὶ τὰ κρίματα τοῦ στόματος D αὐτοῦ. » Μὴ παράδοτε[48] λήθῃ τὰς ἀῤῥήτους θαυματουργίας, ἃς τῇ δικαίᾳ ψήφῳ κοσμήσας ὁ Δεσπότης εἰργάσατο. *Κρίματα* γὰρ ἐνταῦθα προσηγόρευσε τὰ ἐνδίκως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγενημένα θαύματα. Ἐπειδὴ γὰρ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ γεγενημένων ποιεῖται διήγησιν, προδιδάσκει τῆς Αἰγυπτίων τιμωρίας τὸ δίκαιον.

ϛ'. « Σπέρμα Ἀβραὰμ δοῦλοι αὐτοῦ, υἱοὶ Ἰακὼβ ἐκλεκτοὶ αὐτοῦ. » Τοὺς[49] αὐτοὺς καὶ τοῦτο κἀκεῖνο

videntes, in eadem via qua illi non incedant, sed rectum tramitem ingrediantur.

VERS. 1. « Confitemini Domino, et invocate nomen ejus. » *Prædicate* Symmachus pro *invocate* vertit. Jubet vero hic sermo gratiarum actionis hymnos offerre, divinaque beneficia narrare. « Annuntiate inter gentes opera ejus. » Clarum et perspicuum est, hoc non Judæis solum, sed etiam gentibus omnibus utilitatem procurare.

VERS. 2. « Cantate ei, et psallite ei, narrate omnia mirabilia ejus. » Hymnos dulcesque cantus ipsi rependite, atque miracula ab ipso edita nescios docete.

VERS. 3. « Laudamini in nomine sancto ejus. » Aquila *gloriamini*, pro *laudamini*, posuit. Hortatur sane sermo iste, ut non ob divitias, non ob robur, non ob potentiam exsultemus, sed in Dei cognitione ac providentia. Hoc et divinus Apostolus monuit. « Qui enim, inquit, gloriatur, in Domino glorietur [t]. » Hæc etiam sapientissima illa Anna **1344** explicat [u]. « Ne glorietur sapiens in sua sapientia, neque fortis in sua fortitudine. » Et, « Ne glorietur dives in divitiis suis; sed in hoc glorietur qui gloriatur, in intelligendo et cognoscendo Dominum, et faciendo judicium et justitiam super terra [v]. » — « Lætetur cor quærentium Dominum. » Nam fructus spei in Deo collocatæ est lætitia.

VERS. 4. « Quærite Dominum, et confirmamini. » Et docens, quomodo hoc facere oporteat, infert: « Quærite faciem ejus semper. » Non enim semel, aut bis, sed per totam vitam supernum auxilium quærere convenit, utilitatemque percipere. Invicti enim et insuperabiles erunt qui quærunt illud. Hoc etiam Dominus legem ferens pollicitus est: « Petite, et dabitur vobis, quærite et invenietis, pulsate et aperietur vobis; omnis enim, qui petit, accipit: et qui quærit, invenit: et ei qui pulsat, aperietur [v*]. »

VERS. 5. « Mementote mirabilium ejus, quæ fecit, prodigia ejus, et judicia oris ejus. » Nolite ineffabilia miracula oblivioni tradere, quæ justa sententia disponens Dominus fecit. *Judicia* enim hoc loco dixit miracula juste a Deo edita. Quoniam enim de illis, quæ in Ægypto facta fuere, verba facit, justitiam pœnæ Ægyptiorum antea docet.

VERS. 6. « Semen Abrahami servi ejus, filii Jacob electi ejus. » Eosdem et hoc et illo modo

[t] II Cor. x, 17. [u] I Reg. II, 10. [v] Jerem. IX, 23, 24. [v*] Matth. VII, 7, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[42] cod. 1 ὁδεύοιεν. [43] *Εἴρηκε*. cod. 1 ἡρμήνευσεν. [44] *Διδάξατε* In cod. 1 ponitur post γεγενημένα. [45] *Καί*. Abest a cod. 1. [46] *Ἐπί*. cod. 1 ἐν μέσῳ. [47] *Καὶ κρατ*. Hebr. *Et robur ejus.* [48] cod. 1 παραδῶτε. [49] *Τούς*, κ. τ. λ. Alia habet Cord. t. III, p. 115.

nuncupat, ut qui partim nepotes, partim filii exstiterint. *Electos* vero appellavit, ut eos qui præ cunctis gentibus populus Dei vocati sunt. **1345** Hoc autem et per ea quæ sequuntur demonstravit.

Vers. 7. « Ipse Dominus Deus noster, in omni terra judicia ejus. » Cum enim ipse sit omnium Deus et Dominus, totique orbi dominetur, proprium populum hos appellavit.

Vers. 8. « Memor fuit in sæculum fœderis sui, verbi quod mandavit in mille generationes. » Per hæc continuationem et perpetuitatem docet promissionum, quæ Abrahamo factæ fuerunt. Non enim, ut aliqui dixerunt, hic sermo est hyperbolicus, sed verus et divinus. Promisit autem universorum Deus in semine ejus se benedicturum esse omnibus gentibus. Semen vero ejus est Dominus Christus secundum carnem, qui sempiternum habet imperium, regnumque perenne. Hoc vero et mille sæculorum commemoratio indicat : non enim annorum numerum sermo significat, sed continuationem et æternitatem multitudo generationum designat.

Vers. 9, 10. « Quod constituit Abrahamo, et juramenti Isaaco dati. Et constituit illud Jacobo præceptum, et Israeli fœdus æternum. » Hujus juramenti etiam divinus Moses mentionem facit. « Dixit enim, inquit, Deus Abrahamo : Per meipsum juravi fore ut benedicens benedicam tibi, et multiplicans multiplicem semen tuum sicut stellas cœli multitudine, et benedicentur in semine tuo omnes tribus terræ [x]. » Hoc jusjurandum etiam Isaaco in memoriam revocat, et confirmat fœdera cum Jacobo inita [y], atque etiam hæc implet : per Mosen nimirum, illorum posteros ab Ægyptiorum servitute **1346** liberans : per Jesum vero Nave promissam terram dans : finem autem promissionis per Dominum Christum perficiens.

Vers. 11. « Dicens : Tibi dabo terram Chanaan, funiculum hæreditatis vestræ. » *Funiculum* vocavit dominationem terræ : proprium enim illorum est, qui possident, terram mensuris subjicere.

Vers. 12. « Cum essent numero brevi, paucissimi, et incolæ ejus. » Hæc autem, inquit, parentibus promisit, qui fuerunt pauci, et numeratu faciles. Demonstrat autem per hoc promittentis potentiam, quod licet sic pauci exstiterint, tam amplæ terræ imperium illis largiri potuerit.

Vers. 13. « Et transierunt de gente ad gentem, et de regno ad populum alterum. » Nam patriarchæ in perpetua peregrinatione versati sunt, ne-

A καλεῖ, ὡς τοὺς [50] μὲν ἀπογόνους, τοὺς δὲ υἱοὺς χρηματίσαντας. *Ἐκλεκτοὺς* δὲ προσηγόρευσεν ὡς παρὰ πάντα τὰ ἔθνη λαὸς κληθέντας Θεοῦ. Τοῦτο δὲ καὶ διὰ τῶν ἐπιφερομένων ἐδήλωσεν.

ζʹ. « Αὐτὸς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐν πάσῃ τῇ γῇ τὰ κρίματα αὐτοῦ. » Ὁ γὰρ αὐτὸς ὢν ἁπάντων Θεὸς καὶ Κύριος, καὶ πάσης δεσπόζων τῆς οἰκουμένης, τούτους ἴδιον λαὸν προσηγόρευσεν.

ηʹ. « Ἐμνήσθη εἰς τὸν αἰῶνα διαθήκης αὐτοῦ, λόγου οὗ ἐνετείλατο εἰς χιλίας γενεάς. » Τὸ διαρκὲς καὶ μόνιμον τῶν πρὸς τὸν Ἀβραὰμ γεγενημένων ὑποσχέσεων διὰ τούτων διδάσκει. Οὐ γὰρ, ὥς τινες ὑπέλαβον, ὑπερβολικὸς ὁ λόγος· ἀλλ' ἀληθὴς καὶ θεῖος. Ὑπέσχετο δὲ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ἐν τῷ σπέρ- B ματι αὐτοῦ εὐλογήσειν πάντα τὰ ἔθνη. Σπέρμα δὲ αὐτοῦ ὁ Δεσπότης Χριστὸς κατὰ σάρκα· ὃς αἰώνιον ἔχει τὸ κράτος, καὶ τὴν βασιλείαν ἀνώλεθρον. Τοῦτο δὲ καὶ τῶν χιλίων γενεῶν ἡ μνήμη παραδηλοῖ. Οὐ γὰρ ἐτῶν ἀριθμὸν ὁ λόγος σημαίνει, ἀλλὰ τὸ διαρκὲς καὶ αἰώνιον [51] τῶν γενεῶν τὸ πλῆθος αἰνίττεται.

θʹ, ιʹ. « Ὅ τι [52] διέθετο τῷ Ἀβραὰμ, καὶ τοῦ ὅρκου αὐτοῦ τῷ Ἰσαάκ. Καὶ ἔστησεν αὐτὸν [53] τῷ Ἰακὼβ εἰς πρόσταγμα, καὶ τῷ Ἰσραὴλ εἰς διαθήκην αἰώνιον. » Τούτων τῶν ὅρκων καὶ [54] ὁ θεσπέσιος ἐμνημόνευσε Μωσῆς· « Εἶπε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς πρὸς Ἀβραὰμ, Κατ' ἐμαυτοῦ ὤμοσα, ἦ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω [55], καὶ πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμα C σου, ὡς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει· καὶ εὐλογηθήσονται [56] ἐν τῷ σπέρματί σου πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Τούτῳ τῷ ὅρκῳ καὶ τὸν Ἰσαὰκ ἀναμιμνήσκει· βεβαιοῖ καὶ πρὸς τὸν Ἰακὼβ τὰς συνθήκας· καὶ μέντοι καὶ πληροῖ ταύτας, διὰ μὲν Μωσοῦ τοὺς ἐκείνων ἐκγόνους [57] τῆς Αἰγυπτίων ἐλευθερώσας δουλείας, διὰ δὲ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ τὴν ἐπηγγελμένην γῆν [58] ἀποδούς· τὸ δὲ τέλος τῆς ἐπαγγελίας διὰ τοῦ Δεσπότου συμπεράνας Χριστοῦ.

ιαʹ. « Λέγων, Σοὶ δώσω τὴν γῆν Χαναὰν, σχοίνισμα κληρονομίας ὑμῶν. » *Σχοίνισμα* τὴν τῆς γῆς ἐκάλεσε δεσποτείαν· τῶν κεκτημένων γὰρ ἴδιον μέτρῳ τὴν γῆν ὑποβάλλειν.

ιβʹ. « Ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἀριθμῷ βραχεῖς, ὀλιγοστοὺς καὶ παροίκους ἐν αὐτῇ. » Ταῦτα δὲ, φησὶν, D ὑπέσχετο τοῖς πατράσιν ὀλίγοις οὖσι, καὶ σφόδρα εὐαριθμήτοις· δηλοῖ δὲ διὰ τούτου τοῦ ὑπισχνουμένου τὴν δύναμιν· ὅτι καί τοι οὕτως ὀλίγοις τοσαύτης γῆς δεσποτείαν παρέχειν ἠδύνατο.

ιγʹ. « Καὶ διῆλθον ἐξ ἔθνους εἰς ἔθνος, καὶ ἐκ βασιλείας εἰς λαὸν ἕτερον. » Παροικοῦντες [59] γὰρ οἱ πατριάρχαι διετέλεσαν, καὶ οὐδὲ ἐφ' ἑνὸς ἱδρύμενοι

[x] Gen. xxii, 16, 17. [y] Gen. xxvi, 3, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[50] *Τούς*. cod. 1 τοῦ. Ita quoque deinde post ἀπογόνους. [51] *Αἰώνιον*. cod. 1 μόνιμον. [52] *Ὅ τι*. cod. 1 ὃν, quæ est rec. lectio h. l. [53] *Αὐτόν*. Ita leg. in edit. Ald. et Compl. Recepta autem lectio est αὐτήν. [54] *Καί*. Abest a cod. 1. [55] *Εὐλογ*. cod. 1 add. σέ. [56] cod. 1 ἐνευλογηθήσονται. [57] cod. 1 ἐγγόνους. [58] *Γῆν*. Abest a cod. 1. [59] *Παροικ*. κ. τ. λ. Diversa sunt quæ habet Cord. t. III, p. 117.

τόπου· ἀλλὰ νῦν μὲν ὧδε, νῦν δὲ ἐκεῖ τὰς σκηνὰς μεταφέροντες.

ιδ'. « Οὐκ ἀφῆκεν ἄνθρωπον ἀδικῆσαι αὐτούς. » Κρείττους γὰρ αὐτοὺς τῶν ἀδικῶν πειραθέντων ἀπέφηνεν. « Καὶ ἤλεγξεν ὑπὲρ αὐτῶν βασιλεῖς. »

ιε'. « Μὴ ἅπτεσθε[60] τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύεσθε[61]. » Οὕτω[62] τὸν Φαραὼ ἤτασεν ἐτασμοῖς μεγάλοις καὶ φοβεροῖς περὶ Σάῤῥας τῆς γυναικὸς Ἀβραάμ. Οὕτω νύκτωρ τὸν Ἀβιμέλεχ ἐξεδειμάτωσεν εἰρηκώς· Ἰδοὺ σὺ ἀποθνήσκεις περὶ Σάῤῥας τῆς γυναικὸς Ἀβραάμ· αὕτη δέ ἐστιν συνῳκηκυῖα ἀνδρί. Οὕτω τὸν Ἰσαὰκ αἰδέσιμον τοῖς τηνικαῦτα τὴν Παλαιστίνην οἰκοῦσιν ἀπέφηνεν. Οὕτω φονῶντι τῷ Λάβαν ἠπείλησεν· « Ὅρα γάρ, ἔφη, μὴ λαλήσῃς σκληρὰ κατὰ[63] τοῦ παιδός μου Ἰακώβ. » *Χριστοὺς* δὲ προσαγορεύει, οὐχ ὡς ἐλαίῳ κεχρισμένους, ἀλλ' ὡς ἐκλεκτοὺς γενομένους. *Προφήτην* δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς τὸν Ἀβραὰμ προσηγόρευσεν· « Ἀπόδος γάρ, ἔφη, τὴν γυναῖκα τῷ ἀνδρί, ὅτι προφήτης ἐστί· καὶ προσεύξεται περὶ σοῦ, καὶ σωθήσῃ. »

ις'. « Καὶ ἐκάλεσε λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν. » Ἡ ἁμαρτία τὴν παιδείαν ἐφέλκεται· ἡ δὲ παιδεία τὸν θηριώδη βίον ἐλέγχει· ὁ δὲ ἔλεγχος τὴν τοῦ βίου μεταβολὴν πραγματεύεται. Τὸν τοίνυν λιμὸν ἐπήγαγε διὰ τὸν παράνομον βίον τῶν τηνικαῦτα ἀνθρώπων· ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτω τῶν οἰκείων θεραπόντων ἐπεμελήθη. « Πᾶν στήριγμα ἄρτου συνέτριψεν. » Ἀντὶ τοῦ, Πᾶν διαθρέψαι δυνάμενον σπανίσαι πεποίηκεν· οὐ μόνον σῖτον, ἀλλὰ καὶ κριθάς, καὶ ὄσπρια, καὶ τ' ἄλλα δι' ὧν βιοτεύουσιν ἄνθρωποι.

ιζ'. « Ἀπέστειλεν ἔμπροσθεν αὐτῶν ἄνθρωπον, εἰς δοῦλον[64] ἐπράθη Ἰωσήφ. » Ἀμφότερα κατὰ ταυτὸν ἐδήλωσε, καὶ τῶν ἀδελφῶν τὴν μοχθηρίαν, καὶ τὴν αὐτοῦ σοφίαν· τῇ γὰρ ἐκείνων εἰς δέον ἐχρήσατο πονηρίᾳ. Οὐ γὰρ αὐτὸς ἐκείνους ἠνάγκασεν ἀπεμπολῆσαι τὸν ἀδελφόν, ἀλλὰ τῇ κακοηθείᾳ μὲν τῇ ἐκείνων ἐνδέδωκεν. Αὐτὸς δὲ εἰς δέον ταύτῃ χρησάμενος, βασιλέα τὸν δοῦλον ἀπέφηνε, καὶ τῷ γένει τὴν εἰς Αἴγυπτον κάθοδον ἐπρυτάνευσεν. Ἔδει γὰρ τοὺς λαὸν Θεοῦ μέλλοντας χρηματίζειν, περιφανεῖς γενέσθαι καὶ περιβλέπτους διὰ τῶν ὑπὲρ αὐτῶν γινομένων θαυμάτων. Ἡ γὰρ εἰς αὐτοὺς γινομένη κηδεμονία τὸν τούτων Θεὸν ἀνεκήρυττε, καὶ τοὺς ἀκούοντας τῷ φωτὶ τῆς θεογνωσίας κατέλαμψεν[65].

ιη'. « Ἐταπείνωσαν ἐν πέδαις τοὺς πόδας αὐτοῦ, σίδηρον διῆλθεν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ. » Μετὰ γὰρ τὴν τῆς μοιχείας συκοφαντίαν, τὸ δεσμωτήριον ᾤκησε, καὶ παραυτίκα ὡς εἰκὸς περιέθηκαν αὐτῷ τὰ ἐκ σιδήρου δεσμά. Τοῦτο μέντοι ὁ Σύμμαχος οὕτως εἴρηκεν,

A que in uno loco constiterunt, sed modo huc, modo illuc tabernacula transferebant.

VERS. 14. « Non permisit ulli homini nocere eis. » Eos enim superiores reddidit iis, qui conabantur lædere. « Et corripuit pro eis reges. »

VERS. 15 « Nolite tangere unctos meos, et in prophetas meos nolite maligni esse. » Sic in Pharaonem animadvertit animadversionibus magnis et terribilibus, propter Saram uxorem Abrahami. Sic nocte Abimelechum perterruit, dicens : En morieris propter Saram uxorem Abrahami, ipsa vero cohabitat cum viro[z]. Sic Isaacum venerandum reddidit apud illos, qui tunc Palæstinam incolebant[a]. Sic minitatus est Labani occidere volenti : « Cave enim, inquit, ne loquaris dura

B contra servum meum * Jacobum[b]. » **1347** *Unctos* autem appellat, non tanquam oleo unctos, sed tanquam electos factos. *Prophetam* vero et ipse Deus Abrahamum appellavit. « Redde enim, ait, mulierem viro, quoniam propheta est, et orabit pro te, et servaberis[c]. »

VERS. 16. « Et vocavit famem super terram. » Peccatum castigationem attrahit, castigatio vero ferinam vitam redarguit, redargutio vero vitæ mutationem efficit. Famem igitur induxit ob iniquam vitam hominum illius tempestatis : verumtamen hoc etiam modo de suis curam gessit. « Et omne firmamentum panis contrivit. » Quasi dicat, Om-

C nium rerum, quæ nutrire poterant, inopiam fecit, non solum frumenti, sed etiam hordei, et leguminum, et aliarum rerum, quibus homines vitam sustentant.

VERS. 17. « Misit ante eos virum quemdam, pro servo venundatus est Joseph. » Utrumque eadem opera declaravit, et fratrum nequitiam, et suam ipsius sapientiam : nam illorum pravitate opportune usus est. Non enim ipse eos impulit, ut fratrem venderent, sed illorum perversitati indulsit. Ipse vero opportune hac utens, ex servo regem effecit, et generi descensum in Ægyptum procuravit. Oportebat enim, ut qui vocandi erant populus Dei, clari et illustres fierent per miracula pro ipsis edita. Siquidem cura illis exhibita Deum eorum

D prædicabat, audientesque divinæ cognitionis lumine illustrabat.

VERS. 18. « Humiliaverunt in compedibus pedes ejus, ferrum pertransiit animam ejus. » Nam post adulterii calumniam **1348** in vincula conjectus est, statimque, ut verisimile est, ferrea vincula ipsi imposuerunt. Hoc enim Symmachus sic dixit :

[z] Gen. XX, 3. [a] Gen. XXVI, 10. [b] Gen. XXXI, 24. [c] Gen. XX, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[60] cod. Vat. habet ἄψησθε, Alex. ἅπτεσθαι. [61] Rec. lectio h. l. est πονηρεύεσθε. [62] *Οὕτω*, κ. τ. λ. Alia habet Cord. l. c. [63] *Κατά*. cod. 1 μετά. [64] cod. 1 δουλείαν. [65] cod. 1 κατέλαμπεν.

In ferrum venit anima ejus; id est, Ad cædem A usque periclitatus est.

Vers. 19. « Donec veniret verbum ejus, eloquium Domini inflammavit eum. » Porro hæc omnia perpessus est, ut instar auri probaretur: non ut sinceram Josephi virtutem nosceret Deus universorum, qui novit omnia, priusquam ipsa fiant: sed ut aliis hominibus ejus philosophiam ostenderet, veritatisque exemplar proponeret.

* Vers. 20, 21. « Misit rex, et solvit eum: princeps populorum, et dimisit eum. Constituit eum dominum domus suæ, et principem omnis possessionis suæ. » Et utilitatem dispensationis ostendens, infert:

Vers. 22. « Ut erudiret principes ejus sicut semetipsum, et senes ejus prudentiam doceret. » B Clarus enim et celebris per somniorum interpretationes regi factus, et potestatem consecutus, ad divinam cogitationem alios deducebat, non verbis solum utens, sed etiam operibus eos ad ipsam pietatem alliciens.

Vers. 23. « Et intravit Israel in Ægyptum, et Jacob incola fuit in terra Cham. » Hæc, inquit, occasio fuit patriarchæ, ut in Ægyptum peregrinaretur. *Terram* vero *Cham* Ægyptum nominat, quoniam Mesrem filius secundus Chami fuit. « Cham enim, inquit, genuit Chus primogenitum, et Mesrem fratrem ejus[d]. » *Chus* autem Æthiopiam sacræ Litteræ nuncupant, et *Mesrem* Ægyptum. *Jacobum* **1349** autem et *Israelem* eumdem C nominat: nam nomen illud ex parentibus traxit, hoc vero Deus illi* imposuit, declarans per hanc appellationem ipsum ei apparuisse.

Vers. 24. « Et auxit populum suum vehementer, et firmavit eum super inimicos ejus. » Hoc et Exodi historia docet. « Quanto enim magis, inquit, Ægyptii ipsos affligebant, tanto plures fiebant, terraque ipsos multiplicabat[e]. »

Vers. 25. « Convertit cor eorum, ut odirent populum ejus. » Non quod ipse Ægyptiorum mentem mutarit, sed quod libero arbitrio permiserit: et insidias quidem minime prohibuerit, superiores autem insidiantibus reddiderit eos, quibus insidiæ tendebantur. « Et dolos struerent contra servos ejus. » Interdum quidem Ægyptii obstetricibus D jusserunt, ut Hebræorum infantes occiderent: interdum vero, ut hos in flumen projicerent, præceperunt. Verumtamen et hoc modo mortis machinationes Hebræorum genus declinavit.

Vers. 26, 27. « Misit Mosen servum suum, et Aaronem, quem elegit sibi ipsi. Proposuit eis verba signorum et prodigiorum suorum, in terra

Εἰς σίδηρον διῆλθεν [66] ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, ἀντὶ τοῦ, Μέχρι σφαγῆς ἐκινδύνευσεν.

ιθʹ. « Μέχρι τοῦ ἐλθεῖν τὸν λόγον αὐτοῦ, τὸ λόγιον Κυρίου ἐπύρωσεν [67] αὐτόν. » Ταῦτα δὲ ὑπέμεινεν ἅπαντα χρυσοῦ δίκην δοκιμαζόμενος· οὐχ ἵνα τὸ ἀκίβδηλον τῆς τοῦ Ἰωσὴφ ἀρετῆς ὁ τῶν ὅλων μάθῃ Θεὸς, ὁ γινώσκων τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν· ἀλλ' ἵνα τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις τὴν ἐκείνου φιλοσοφίαν δείξῃ, καὶ ἀρχέτυπον ἀληθείας προθῇ.

κʹ, καʹ. « Ἀπέστειλε βασιλεὺς, καὶ ἔλυσεν αὐτόν· ἄρχων λαοῦ, καὶ ἀφῆκεν αὐτόν. Κατέστησεν αὐτὸν κύριον τοῦ οἴκου αὐτοῦ, καὶ ἄρχοντα πάσης τῆς κτήσεως αὐτοῦ. » Καὶ τὴν ἀπὸ τῆς οἰκονομίας ὠφέλειαν δεικνὺς, ἐπήγαγε·

κβʹ. « Τοῦ παιδεῦσαι τοὺς ἄρχοντας αὐτοῦ ὡς ἑαυτὸν [68], καὶ τοὺς πρεσβυτέρους αὐτοῦ σοφίσαι. » Ἐπίσημος γὰρ διὰ τῆς τῶν ὀνείρων ἑρμηνείας τῷ βασιλεῖ γενόμενος, καὶ τὴν ἐξουσίαν λαχὼν [69], εἰς θεογνωσίαν ἐποδήγει τοὺς ἄλλους, οὐ λόγοις μόνοις χρώμενος, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔργοις εἰς τὴν αὐτὴν εὐσέβειαν ἐφελκόμενος.

κγʹ. « Καὶ εἰσῆλθεν Ἰσραὴλ εἰς Αἴγυπτον, καὶ Ἰακὼβ παρῴκησεν ἐν γῇ Χάμ. » Αὕτη, φησὶν, ἡ πρόφασις ἐγένετο τῷ πατριάρχῃ τῆς εἰς Αἴγυπτον ἐκδημίας. *Γῆν* δὲ *Χὰμ* τὴν Αἴγυπτον ὀνομάζει, ἐπειδὴ ὁ Μεσρὲμ υἱὸς τοῦ Χὰμ ἐγένετο δεύτερος. « Χὰμ γὰρ, φησὶν, ἐγέννησεν τὸν Χοὺς πρωτότοκον, καὶ Μεσρὲμ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. » *Χοῦς* δὲ τὴν Αἰθιοπίαν ἡ θεία καλεῖ Γραφὴ, *Μεσρὲμ* δὲ τὴν Αἴγυπτον, *Ἰακὼβ* δὲ καὶ *Ἰσραὴλ* τὸν αὐτὸν ὀνομάζει· τὸ μὲν γὰρ ἐκ τῶν πατέρων ἔλαχεν ὄνομα, τὸ δὲ ὁ Θεὸς αὐτῷ τέθεικε, τὴν γενομένην αὐτῷ θείαν ἐπιφάνειαν διὰ τῆς προσηγορίας δηλῶν.

κδʹ. « Καὶ ηὔξησε τὸν λαὸν αὐτοῦ σφόδρα, καὶ ἐκραταίωσεν αὐτὸν ὑπὲρ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. » Τοῦτο καὶ τῆς Ἐξόδου ἡ ἱστορία διδάσκει. « Ὅσῳ γὰρ, φησὶν, ἐκάκουν αὐτοὺς οἱ Αἰγύπτιοι, τοσούτῳ πλείους ἐγένοντο, καὶ ἐπλήθυνεν αὐτοὺς ἡ γῆ.

κεʹ. « Μετέστρεψε [70] τὴν καρδίαν αὐτῶν, τοῦ μισῆσαι τὸν λαὸν αὐτοῦ. » Οὐχ αὐτὸς μεταβαλὼν τῶν Αἰγυπτίων τὴν γνώμην, ἀλλὰ τῷ αὐτεξουσίῳ παραχωρῶν· καὶ τὰς μὲν ἐπιβουλὰς μὴ κωλύων, κρείττους δὲ τῶν ἐπιβουλευόντων τοὺς ἐπιβουλευομένους δεικνύς. « Τοῦ δολιοῦσθαι ἐν τοῖς δούλοις αὐτοῦ. » Ποτὲ μὲν [71] ταῖς μαίαις ἐπέταξαν οἱ Αἰγύπτιοι διαφθείρειν τῶν Ἑβραίων τὰ ἄῤῥενα, ποτὲ δὲ τῷ ποταμῷ ταῦτα παραπέμπειν ἐκέλευσαν. Ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτως τὸ γένος διέφυγε τοῦ θανάτου τὰ μηχανήματα.

κςʹ, κζʹ. « Ἀπέστειλε [72] Μωσῆν τὸν δοῦλον αὐτοῦ, καὶ [73] Ἀαρὼν ὃν ἐξελέξατο ἑαυτῷ [74]. Ἔθετο αὐτοῖς [75] τοὺς λόγους τῶν σημείων αὐτοῦ, καὶ τῶν

[d] Gen. x, 6, 20. [e] Exod. i, 12.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[66] cod. 1 ἦλθεν. Sic quoque leg. apud Montf. in Hexapl. ad h. l. [67] *Ἐπύρωσεν*. Hebr. *Exploravit eum*. [68] *Ὡς ἑαυτόν*. Hebr. *Pro arbitrio suo*. [69] cod. 1 λαβών. [70] *Μετέστρεψε*. cod. Vat. præm. καί. [71] *Μέν*. cod. 1 add. γάρ. [72] Rec. lectio h. l. est ἐξαπέστειλε. [73] *Καί*. Abest a cod. 1 et a textu τῶν Οʹ [74] *Ἑαυτῷ*. cod. 1 ἐν αὐτῷ, ascripta tamen altera lectione. [75] *Αὐτοῖς*. cod. 1 præm. ἐν. Ita quoque in textu τῶν Οʹ legitur.

τεράτων αὐτοῦ [76] ἐν γῇ Χάμ. » Προβαλλόμενος [77] A γὰρ αὐτοὺς τῆς τῶν ὁμοφύλων ἐλευθερίας ὑπουργούς τε καὶ διακόνους, τὴν τῆς θαυματουργίας αὐτοῖς ἐνεχείρισε δύναμιν.

κη'. « Ἐξαπέστειλε σκότος, καὶ ἐσκότασεν, ὅτι [78] παρεπίκραναν τοὺς λόγους αὐτοῦ [79]. » Οὐκ ἀντεῖπον γὰρ οἱ μακάριοι θεράποντες τοῖς θείοις προστάγμασιν, ἀλλὰ τὰ κελευόμενα ἔδρων, καὶ τὴν μακροτάτην αὐτοῖς καὶ τριήμερον ἐπήγαγον νύκτα, μᾶλλον δὲ καὶ νυκτὸς ζοφωδέστερον σκότος. Ἡ μὲν γὰρ νὺξ, κἂν ἀσέληνος ᾖ, τῇ αἴγλῃ τῶν ἀστέρων κεράννυται· ἐκεῖνο δὲ τὸ *σκότος* ψηλαφητὸν ἡ θεία καλεῖ Γραφή.

κθ'. « Μετέστρεψε τὰ ὕδατα αὐτῶν εἰς αἷμα, καὶ ἀπέκτεινε τοὺς ἰχθύας αὐτῶν. » Οὐ γὰρ τὴν χροιὰν [80] τῶν ὑδάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν μετέβαλε τῆς B γεύσεως τὴν ποιότητα, ὥστε ἁπάντων [81] διαφθαρῆναι τῶν ἰχθύων τὰ γένη.

λ'. « Ἐξεῖρψεν ἡ γῆ αὐτῶν βατράχους, ἐν τοῖς ταμείοις τῶν βασιλέων αὐτῶν. » Ἐπειδὴ [82] γὰρ τῷ ποταμῷ τὰ βρέφη [83] τῶν Ἑβραίων παρέδοσαν, μετέβαλε μὲν εἰς αἷμα τοῦ ποταμοῦ τὸ ὕδωρ, τὴν ἐν αὐτῷ γεγενημένην μιαιφονίαν ἐλέγχων· βατράχους δὲ ἐκεῖθεν ἀναβλύσαι πεποίηκε [84], τοῖς ἀνῃρημένοις παραπλησίως βρέφεσιν ἕρποντας, καὶ ταῖς οἰκίαις ἐπεμβαίνοντας, καὶ ἄχρις αὐτῶν χωροῦντας τῶν τοῦ βασιλέως θαλάμων.

λα'. « Εἶπε, καὶ ἦλθε κυνόμυια, καὶ σκνίπες ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῶν. » Ἠκολούθει γὰρ τοῖς λεγομένοις τὰ ἔργα· καὶ παραυτίκα Θεοῦ μὲν κελεύ- C οντος, Μωσοῦ δὲ λέγοντος, καὶ κυνόμυια, καὶ σκνίπες ἐπλήρουν τὴν γῆν, τοὺς Αἰγυπτίους ὅρους οὐ περιιόντες, οὐδὲ ἄλλοις ἀνθρώποις τὴν λύμην ἐπιφέροντες, ἀλλὰ τοῖς ἀντιθέοις τὴν παιδείαν ἐπάγοντες. Τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ, « Ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῶν· » ἀντὶ τοῦ, Ἔξω τῶν Αἰγυπτίων ὅρων οὐδὲν τοιοῦτον γινόμενον ἦν ἰδεῖν.

λβ', λγ'. « Ἔθετο τὰς βροχὰς αὐτῶν χάλαζαν, πῦρ καταφλέγον ἐν τῇ γῇ αὐτῶν. Καὶ ἐπάταξε τὰς ἀμπέλους αὐτῶν, καὶ τὰς συκᾶς αὐτῶν, καὶ συνέτριψε πᾶν ξύλον ὁρίου αὐτῶν. » Τὰ νέφη μὲν γὰρ τὰς συνήθεις ὠδῖνας ἐνήλλαξε, καὶ ἀντὶ ὄμβρων χάλαζαν ἀπεκύησε· κεραυνοὶ δὲ, καὶ πρηστῆρες, μετὰ τῆς χαλάζης ἐφέροντο, καὶ ἐναντίαι ἀλλήλαις φύσεις ὕδωρ καὶ πῦρ ἀλλήλας οὐκ ἐλυμαίνοντο. Οὔτε γὰρ τὸ D πῦρ τὸ πεπηγὸς ὕδωρ τῆς χαλάζης ἐξέτηκεν, οὔτε τὸ ὕδωρ κατεσβέννυ τὴν φλόγα· ἀλλὰ τὴν φυσικὴν ἀποθέμενα μάχην, σύμφωνον Αἰγυπτίοις τὴν παιδείαν ἐπῆγον, καὶ τὴν ἐκείνων θηριωδίαν διήλεγχον· ὅτι ἄνθρωποι ὄντες οὐκ ᾐδοῦντο τὴν φύσιν, ἀλλὰ

Cham. » Cum enim ipsos adjutores et ministros libertatis suorum tribulium crearet, potentiam miracula edendi ipsis concessit.

Vers. 28. « Misit tenebras, et obscuravit, quoniam exacerbaverunt **1350** sermones ejus. » Non enim admirandi famuli divinis mandatis repugnantes fuere : sed jussa executi sunt, et longissimam ipsis ac triduanam noctem invexerunt, imo potius tenebras nocte obscuriores. Nox enim, licet lunæ lumine careat, astrorum tamen splendore temperatur : ac *tenebras* illas sacræ litteræ palpabiles vocant.

Vers. 29. « Convertit aquas eorum in sanguinem, et occidit pisces eorum. » Non enim solum aquarum colorem, sed ipsam gustus qualitatem mutavit, ut omnia piscium genera corrumperentur.

Vers. 30. « Et dedit terra eorum ranas in penetralibus regum ipsorum. » Quoniam enim Hebræorum infantes in flumen projecerunt, convertit quidem in sanguinem aquam fluminis, ut per hoc cædem factam redargueret : ranas vero illinc scaturire fecit, instar necatorum infantium repentes, et in domos irruentes, et usque ad ipsos regios thalamos progredientes.

Vers. 31. « Dixit, et venit cynomyia, et ciniphes in omnibus finibus eorum. » Nam verba effectus consequebantur, confestimque Deo imperante, et Mose dicente, et cynomyia, et ciniphes terram implebant, Ægyptios terminos non transeuntes [f], neque hominibus aliis perniciem inferentes, sed Dei hostibus castigationem infligentes. Hoc enim indicat **1351** illud : « In omnibus finibus eorum ; » quasi diceret : Extra Ægyptiorum terminos nihil tale factum cernere licebat.

Vers. 32, 33. « Fecit pluvias eorum grandinem, ignem comburentem in terra ipsorum. Et percussit vineas eorum, et ficus eorum, et contrivit omne lignum finium eorum. » Nam nubes quidem usitatos partus commutarunt, et pro imbribus grandines pepererunt : fulmina autem, cœlestesque flammæ, simul cum grandine ferebantur, et contrariæ licet naturæ, aqua et ignis, nullo detrimento sese invicem afficiebant. Neque enim ignis congelatam aquam grandinis liquefaciebat, nec aqua flammam restinguebat : sed naturale certamen deponentes, conjunctam pœnam Ægyptiis irrogabant, illorumque feritatem redarguebant : quod cum ho-

[f] Exod. VIII, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[76] *Αὐτοῦ*. Abest a cod. Vatic. [77] *Προβαλλόμενος*, κ. τ. λ. Alia exstant apud Cord. t. III, p. 125. [78] *Ὅτι*. cod. Vat. habet καί. Hebr. *Et non oppugnarunt verba ejus*. Ita quoque Aquila, Symm., Theodotion et editio quinta exprimunt h. l. particulam negativam, quam vel neglexerunt vel superfluam esse putarunt οἱ Ο' et Syrus. Particula ista abest etiam ab edit. sexta. [79] *Αὐτοῦ*. In cod. 1 sequitur : Τὸ, Παρεπίκραναν, δῆλόν ἐστι Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν προήρισαν, τουτέστιν ἐφιλονείκησαν. Exacerbarunt, *nimirum Moses et Aaron, idem est quod litigaverunt seu altercati sunt*. Legendum esse videtur προσήρισαν, ut habet Aquila apud Montf. in Hexapl. ad. h. l. [80] cod. 1 χρόαν. [81] cod. 1 ἅπαντα. [82] *Ἐπειδὴ*, κ. τ. λ. Vid. supra, p. 135, quæst. 19 in Exodum. [83] *Βρέφη*. cod. 1 γένη. [84] cod. 1 ἐποίησε.

mines essent, naturam non reverebantur, sed ejusdem naturæ participes servire acerbe cogebant. Idcirco et vineæ, et ficus eorum aliaque arborum genera, penitus ab illis corrumpebantur.

VERS. 34, 35. « Dixit, et venit locusta, et bruchus, cujus non erat numerus. Et comedit omne fenum in terra eorum, [et comedit omnem fructum terræ eorum]. » Per grandinem quidem et ignem arbores perdidit : per locustam vero et bruchum paludes, prata, segetes : non enim tantum fructus, sed etiam eorum herbam consumpsit.

VERS. 36. « Et percussit omne primogenitum in terra eorum, primitias omnis laboris eorum. » Hanc extremam plagam Ægyptiis incussit, postquam instigavit Judæos, **1352** ut festinanter exirent. Omnis domus querimoniis et ululatibus plena erat, cum omnes filii primogeniti illico mortem obiissent. Nam contra eos, qui charissimi erant, plagam intulit, acerbioribus jaculis feriens eos, qui nihil doloris ob priores calamitates ostendebant.

VERS. 37. « Et eduxit eos cum argento et auro. » Quoniam enim Ægyptii nec res suas accipere permittebant Hebræis, præter proprias, Ægyptiorum etiam opes acceperunt, velut quamdam acerbæ servitutis mercedem, aurum et argentum reportantes. Non enim injuste hoc fieri Deus præcepit : sed ut injuriæ auctores plecteret, et injuria affectos consolaretur. « Et non erat in tribubus eorum infirmus. » Non enim plagarum Ægyptiis incussarum participes fuerunt.

VERS. 38. « Lætata est Ægyptus de profectione eorum, quia ceciderat timor super eos. » Porro variis hujus generis suppliciis sic exterriti fuerunt, ut Hebræorum libertatem sibi quoque beneficio ducerent.

VERS. 39. « Expandit nubem in protectionem eorum, et ignem, ut luceret eis per noctem. » Eadem enim nubes interdiu ipsis umbraculum erat, molestiamque solis radiorum prohibebat : noctu vero ignis speciem referens, luminis commodum suppeditabat.

* VERS. 40. « Petierunt, et venit coturnix, et pane cœli saturavit eos. » Quoniam enim carnes etiam concupiverant, spontaneam avium prædam ipsis præbuit, illisque qui panibus indigebant, e cœlo suppeditavit eos, per nubes **1353** non pluviam, sed cibum illum largitus.

VERS. 41. « Disrupit petram, et effluxerunt aquæ, et prodierunt in sicco flumina. » Eorum

A τοὺς ὁμοφυεῖς πικρῶς δουλεύειν ἠνάγκαζον. Τούτου δὲ [85] χάριν, καὶ αἱ ἄμπελοι, καὶ αἱ συκαῖ αὐτῶν, καὶ τ' ἄλλα τῶν φυτῶν γένη ἄρδην ὑπ' αὐτῶν διεφθείρετο.

λδ', λε'. « Εἶπε, καὶ ἦλθεν ἀκρὶς καὶ βροῦχος, οὗ οὐκ ἦν ἀριθμός. Καὶ κατέφαγε πάντα χόρτον ἐν τῇ γῇ αὐτῶν [[86] καὶ κατέφαγε πάντα τὸν καρπὸν τῆς γῆς αὐτῶν]. » Διὰ μὲν τῆς χαλάζης καὶ τοῦ πυρὸς τὰ δένδρα διέφθειρε, διὰ δὲ τῆς ἀκρίδος καὶ τοῦ βρούχου, τὰ ἕλη, τοὺς λειμῶνας τὰ λήϊα· οὐ γὰρ μόνον τὸν καρπὸν, ἀλλὰ καὶ τὸν χόρτον αὐτῶν κατηνάλωσεν [87].

λϛ'. « Καὶ ἐπάταξε πᾶν πρωτότοκον ἐν τῇ γῇ [88] αὐτῶν [89], ἀπαρχὴν παντὸς πόνου [90] αὐτῶν. » Ταύτην Αἰγυπτίοις ἐπήγαγε τελευταίαν πληγήν· μεθ'

B ἣν ἐξελθεῖν τοὺς Ἰουδαίους κατέπειξεν [91]· ἅπασα ἡ [92] οἰκία θρήνων καὶ ὀλοφύρσεων ἐπέπληστο, τῶν πρωτοτόκων ἁπάντων ἀθρόαν τελευτὴν δεξαμένων. Κατὰ γὰρ τῶν ποθεινοτέρων ἐπήγαγε τὴν πληγὴν, πικροτέραις βάλλων ἀκίσι τοὺς ἀναλγήτως περὶ τὰς προτέρας διατεθέντας πληγάς.

λζ'. « Καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐν ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ. » Ἐπειδὴ γὰρ οὐδὲ τὰ οἰκεῖα λαβεῖν οἱ Αἰγύπτιοι τοῖς Ἑβραίοις ἐπέτρεπον, πρὸς τοῖς οἰκείοις ἔλαβον καὶ τῶν Αἰγυπτίων τὸν πλοῦτον, οἷόν τινα μισθὸν τῆς χαλεπῆς δουλείας [93] κομισάμενοι τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον· οὐ γὰρ ἀδίκως τοῦτο γενέσθαι προσέταξεν ὁ Θεὸς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀδικοῦντας παιδεύων, καὶ τοὺς ἀδικηθέντας ψυχαγωγῶν.

C « Καὶ οὐκ ἦν ἐν ταῖς φυλαῖς αὐτῶν ὁ ἀσθενῶν. » Τῶν γὰρ τοῖς Αἰγυπτίοις ἐπαγομένων πληγῶν οὐκ ἐλάμβανον πεῖραν.

λη'. « Εὐφράνθη Αἴγυπτος ἐν τῇ ἐξόδῳ αὐτῶν, ὅτι ἔπεσεν [94] ὁ φόβος αὐτῶν ἐπ' αὐτούς. » Οὕτω δὲ ταῖς παντοδαπαῖς ἐξεδειματώθησαν τιμωρίαις, ὡς καὶ [95] εὐεργεσίαν οἰκείαν νομίσαι τὴν τῶν Ἑβραίων ἐλευθερίαν.

λθ'. « Διεπέτασε νεφέλην εἰς σκέπην αὐτῶν [96], καὶ πῦρ τοῦ φωτίσαι αὐτοὺς τὴν νύκτα. » Ἡ γὰρ αὐτὴ νεφέλη σκηνὴ μὲν αὐτοῖς μεθ' ἡμέραν [97] ἐγένετο, καὶ τῆς ἀκτῖνος ἐκώλυε τὸ λυποῦν· νύκτωρ δὲ πυροειδὴς αὐτοῖς [98] γινομένη, τοῦ φωτὸς αὐτοῖς ἐχορήγει τὴν χρείαν.

D μ'. « Ἤτησαν, καὶ ἦλθεν ὀρτυγομήτρα, καὶ ἄρτον οὐρανοῦ ἐνέπλησεν αὐτούς. » Ἐπειδὴ γὰρ καὶ [99] κρεῶν ὠρέχθησαν, παρέσχεν αὐτοῖς καὶ θήραν ὀρνίθων αὐτόματον, καὶ δεηθεῖσιν ἄρτων ἄνωθεν ἐχορήγησε τούτους, διὰ τῶν νεφελῶν οὐχ ὑετὸν, ἀλλ' αὐτὴν δωρησάμενος τὴν τροφήν.

μα'. « Διέῤῥηξε πέτραν, καὶ ἐῤῥύησαν ὕδατα, καὶ [1] ἐπορεύθησαν ἐν ἀνύδροις ποταμοί. » Ἐθερά-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[85] *Δέ*. cod. 1 δή. [86] Hæc verba textus e cod. 1 supplevimus. [87] cod. 1 κατανάλωσε, pro κατανήλωσε, ut videtur. [88] *Ἐν τῇ γῇ*. cod. Vat. ἐκ τῆς γῆς. [89] *Αὐτῶν*. cod. 1 Αἰγύπτῳ. [90] *Πόνου αὐτῶν*. Hebr. *Roboris eorum*. [91] cod. 1 κατήπειξεν. [92] *Ἡ*. cod. 1 γάρ. [93] *Τῆς χαλ. δουλ*. In cod. 1 ponitur post κομισάμενοι. [94] Rec. lectio h. l. est ἐπέπεσεν. [95] *Καί*. Abest a cod. 1 [96] Rec. lectio h. l. est αὐτοῖς. [97] *Μεθ' ἡμ*. cod. 1 ἐν ἡμέρᾳ. [98] *Αὐτοῖς*. Abest a cod. 1. [99] *Καί*. Des. in cod. 1, tum h. l. tum deinde post αὐτοῖς. [1] *Καί*. Abest a cod. 1 et a textu τῶν Ο'.

πευσε δὲ αὐτῶν καὶ τὸ δίψος ταῖς παραδόξοις ὠδῖσι τῆς πέτρας. Ἐν ἀνύδρῳ γὰρ γῇ, καὶ νοτίδος ἐστερημένῃ, ποταμοὺς ἀναβλῦσαι προσέταξε· *ποταμοὺς* δὲ καλεῖ τῶν ἀναδοθέντων ἐκ τῆς πέτρας ὑδάτων τοὺς ὀχετούς.

μβ', μγ'. « Ὅτι ἐμνήσθη τοῦ λόγου τοῦ ἁγίου αὐτοῦ, τοῦ πρὸς Ἀβραὰμ τὸν δοῦλον αὐτοῦ. Καὶ ἐξήγαγε τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν ἀγαλλιάσει, καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐν εὐφροσύνῃ. » Τούτων δὲ πάντων αὐτοῖς μετέδωκε, τὰς πρὸς τὸν Ἀβραὰμ γεγενημένας ὑπ' αὐτοῦ ἐπαγγελίας πληρῶν.

μδ'. « Καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς χώρας ἐθνῶν, καὶ πόνους λαῶν κατεκληρονόμησαν [1]. » Οὐ γὰρ [2] μόνον τῆς Αἰγυπτίων ἠλευθέρωσε δουλείας, ἀλλὰ καὶ τῶν Χαναναίων αὐτοῖς ἐδωρήσατο γῆν, καὶ τῶν ἀλλοτρίων πόνων δεσπότας ἀπέφηνε· καὶ ἐκείνους κολάσας ἐνδίκως, καὶ τὰς οἰκείας ἐμπεδώσας ἐπαγγελίας. Ὅτι δὲ οὐκ ἀδίκως ἐξέβαλε τοὺς πρώην τὴν Παλαιστίνην οἰκοῦντας, διδάσκει μὲν καὶ δι' ὧν Ἰουδαίοις ἐνομοθέτησε, φεύγειν κελεύσας τῆς ἐκείνων πολιτείας τὴν μίμησιν. Διδάσκει δὲ καὶ τὰς πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ἐπαγγελίας ποιούμενος, τί δήποτε μὴ εὐθὺς αὐτῷ δίδωσι τῆς γῆς ἐκείνης τὴν δεσποτείαν, ἀλλὰ παροικεῖν ἐπὶ πλεῖστον ἐᾷ. « Οὔπω γάρ, φησίν, ἀναπεπλήρωνται αἱ ἁμαρτίαι τῶν Ἀμοῤῥαίων ἕως τοῦ νῦν· » ἀντὶ τοῦ, Οὐδέπω πανωλεθρίας τετολμήκασιν ἄξια· καὶ οὐ δίκαιον αὐτοῖς τὴν τιμωρίαν ἐπαγαγεῖν, οὐδὲ τῇ προγνώσει τῆς μείζονος ἁμαρτίας τῆς τιμωρίας τὴν ψῆφον ἐξενεγκεῖν, ἀλλὰ ἀναμεῖναι τῶν πραγμάτων τὸ τέλος. Μέτρῳ γὰρ χρῶμαι, καὶ σταθμῷ πρυτανεύω, καὶ οὐδὲν ἀστάθμητον παρ' ἐμοί. Διὰ τοῦτο τετρακοσίων ἐτῶν ἀναμένω περίοδον. Οὕτω κἀκείνους ἐξέβαλε, καὶ τούτοις ἐπαγγελίας [3] ἀπέδωκεν.

με'. « Ὅπως ἂν φυλάξωσι τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, καὶ τὸν νόμον αὐτοῦ ἐκζητήσωσιν [4]. » Δέδωκε δὲ αὐτοῖς, φησίν, ἣν [5] ἐπηγγείλατο γῆν, νόμον αὐτοῖς δεδωκώς, καὶ κατὰ τοῦτον βιοτεύειν κελεύσας.

A etiam sitim restinxit inauditis partubus saxi. In arida enim terra, et humore privata, ut flumina scaturirent imperavit. *Flumina* autem vocat aquarum rivos, qui e petra fluxerunt.

VERS. 42, 43. « Quoniam memor fuit verbi sancti sui, quod locutus erat ad Abrahamum servum suum. Et eduxit populum suum in exsultatione, et electos suos in lætitia. » Cæterum hæc omnia illis impertiit, promissa ab eo Abrahamo facta perficiens.

VERS. 44. « Et dedit illis regiones gentium, et labores populorum possederunt. » Non modo enim ab Ægyptiaca servitute liberos fecit, sed etiam Chananæorum ipsis largitus est terram, alienorumque
B laborum dominos fecit, et in illos juste animadvertens, et suas pollicitationes confirmans. Quod autem non injuste eos, qui primum Palæstinam incolebant, exegerit, docet quidem et per ea quæ Judæis indixit, præcipiens ut imitationem vitæ illorum fugerent. Docet etiam promissiones Abrahæ faciens, cur non statim illius terræ imperium dederit, sed diu illos peregrinari siverit. « Nondum enim, inquit, impletæ sunt iniquitates Amorræorum usque in hodiernum diem [a]. » Quasi diceret: Nondum extrema pernicie digna ausi sunt: et minime justum erat ipsis pœnam irrogare, 1354
neque majoris peccati præscientia supplicii sententiam pronuntiare, sed rerum finem exspectare.
C Mensura enim utor, et statera moderor, et nihil est apud me quod libratum non sit. Propterea quadringentorum annorum periodum exspecto. Sic et illos exegit, et his promissiones persolvit.

VERS. 45. « Ut custodirent justificationes ejus, et legem ejus requirerent. » Dedit autem ipsis, sit, terram quam promiserat, cum eis legem daret, et secundum hanc legem vitam degere præciperet.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΕ' ΨΑΛΜΟΥ.

Ἀλληλούϊα. Ἐν μὲν τῷ ρ' καὶ δ' ψαλμῷ τὰς θείας ὁ προφητικὸς λόγος διεξῆλθεν εὐεργεσίας· ἐν τούτῳ δὲ καὶ τῶν εὐεργεσιῶν μέμνηται, καὶ τὰς [7] τῶν εὐεργετηθέντων ἀχαριστίας κατηγορεῖ, καὶ τὰς ἐπενεχθείσας αὐτοῖς διαφόρως τιμωρίας διδάσκει. Ἐσχημάτισται δὲ ὡς ἐκ προσώπου τῶν εὐσεβεστέρων, τὰς κοινὰς ὀλοφυρομένων συμφοράς, καὶ φειδοῦς τυχεῖν ἀντιβολούντων.

α'. « Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι χρηστός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Καὶ ἐπὶ ταῖς προτέραις εὐεργεσίαις τὸν Δεσπότην ὑμνήσατε, καὶ τὰς χρηστοτέρας ἐλπίδας προσμείνατε. Ἀγαθὸς γὰρ καὶ φιλάνθρωπος ὁ Δεσπότης, καὶ ἀεὶ τῷ ἐλέῳ διατελεῖ

* INTERP. PSALMI CV.

Alleluia. In centesimo quarto psalmo propheticus sermo divina exposuit beneficia: in hoc vero etiam beneficia commemorat, et ingratum animum
D eorum, qui beneficia consecuti erant, insimulat, et pœnas ipsis varie irrogatas docet. Formatus est autem tanquam ex persona hominum magis piorum, communes deplorantium calamitates, et ut indulgentiam consequantur obsecrantium.

VERS. 1. « Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus. » Et propter pristina beneficia Dominum celebrate, et meliores spes concipite. Bonus enim et benignus est Dominus, misericordiaque semper utitur. Deinde

[a] Gen. xv, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] cod. Vat. ἐκληρονόμησαν. [2] *Οὐ γάρ*, κ. τ. λ. Pauciora habet Cord. t. III, p. 150. [3] *Ἐπαγγ.* cod. 1 præm. τάς. [4] *Ἐκζητ.* Hebr. *ut conservarent.* [5] *Ἥν.* cod. 1 addit καί. [7] cod. 1 τῆς.

docet, quod humanam naturam transcendat divinorum miraculorum narratio.

VERS. 2. « Quis eloquetur potentias Domini? auditas faciet omnes laudationes ejus? » Nullus sermo satis valet ad Deum universorum **1355** laudandum.

VERS. 3. « Beati qui custodiunt judicium, et faciunt justitiam omni tempore. » Peccati agnitionem virtutis beata sors subsequitur. Qui enim pro peccato pœnas luit, felices existimat illos, qui peccati expertes sunt, quique justitia ornant vitam suam. Felicem vero arbitratur non eum, qui semel justitia usus sit, sed qui semper et perpetuo virtutis vestigiis insistat.

VERS. 4. « Memento nostri, Domine, in beneplacito populi tui, visita nos in salutari tuo. » Hoc in loco novum populum designat, Ecclesiamque ex gentibus conflatam, quam salute donavit, cujus aliquam societatem abripere Judæorum populus docetur. Concinunt huic sententiæ et ea quæ sequuntur.

VERS. 5. « Ad videndum bonitatem electorum tuorum, ad lætandum in lætitia gentis tuæ, ut lauderis cum hæreditate tua. » Obsecramus, inquit, ut novæ tuæ gentis lætitiæ participes simus, utque illius bonitatis, quæ illis donata fuit, compotes fiamus.

* VERS. 6. « Peccavimus cum patribus nostris, injuste egimus, iniquitatem fecimus. » Velut enim hæreditatem quamdam, ait, a parentibus legum tuarum transgressionem accepimus. *Patres* sane vocat, non sanctos patriarchas, sed eos qui post illos fuerunt. Hoc enim per sequentia declaravit.

VERS. 7. « Patres nostri in Ægypto non intellexerunt mirabilia tua, et non fuerunt memores multitudinis misericordiæ tuæ. » Tot enim tantisque in Ægypto miraculis propter ipsos editis, tuam potentiam **1356** intelligere noluerunt. « Et irritaverunt ascendentes in mari Rubro. » Cum enim Ægyptios persequentes vidissent, et mare fugam inhibens, tuam opem præstolari noluerunt: sed magno Mosi obstrepebant, dicentes: « Quia non erant sepulcra in Ægypto, eduxisti nos, ut necares nos in solitudine hac [h]. » Verum licet ingrati fuerint, tamen salute eos dignatus es. Hoc enim subdit:

VERS. 8-10. « Et salvavit eos propter nomen suum, ut notam faceret potentiam suam. Et increpuit mare Rubrum, et exsiccatum est; et duxit

A χρώμενος. Εἶτα [1] διδάσκει ὡς ὑπερβάλλει τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν ἡ τῶν θείων θαυμάτων διήγησις.

β'. « Τίς λαλήσει τὰς δυναστείας τοῦ Κυρίου, ἀκουστὰς ποιήσει πάσας τὰς αἰνέσεις αὐτοῦ; » Οὐδεὶς [9] ἀπόχρη λόγος εἰς ὑμνῳδίαν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ.

γ'. « Μακάριοι οἱ φυλάσσοντες κρίσιν, καὶ ποιοῦντες δικαιοσύνην ἐν παντὶ καιρῷ. » Τῇ αἰσθήσει τῆς ἁμαρτίας ὁ τῆς ἀρετῆς μακαρισμὸς ὑπεισέρχεται. Ὁ γὰρ τὰς ὑπὲρ ταύτης εὐθύνας ἐκτίνων μακαρίζει τοὺς ταύτης ἀπηλλαγμένους, καὶ δικαιοσύνῃ τὸν οἰκεῖον βίον διακοσμοῦντας. Μακαρίζει δὲ οὐ τὸν ἅπαξ τῇ δικαιοσύνῃ χρησάμενον, ἀλλὰ τὸν ἀεὶ καὶ διηνεκῶς τοῖς ταύτης ἑπόμενον ἴχνεσι.

B δ'. Μνήσθητι ἡμῶν, Κύριε, ἐν τῇ εὐδοκίᾳ τοῦ λαοῦ σου, ἐπίσκεψαι ἡμᾶς ἐν τῷ σωτηρίῳ σου. » Ἐνταῦθα τὸν νέον λαὸν αἰνίττεται, καὶ τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, ἣν τῆς σωτηρίας ἠξίωσεν, ἧς ἁρπάσαι διδάσκεται τὴν κοινωνίαν ἡ Ἰουδαίων πληθύς. Συμφωνεῖ δὲ τῇ [10] διανοίᾳ καὶ τὰ ἐπιφερόμενα.

ε'. « Τοῦ ἰδεῖν ἐν τῇ χρηστότητι τῶν ἐκλεκτῶν σου, τοῦ εὐφρανθῆναι ἐν τῇ εὐφροσύνῃ τοῦ ἔθνους σου, τοῦ ἐπαινεῖσθαι [11] μετὰ τῆς κληρονομίας σου. » Ἀντιβολοῦμεν [12], φησὶ, τῆς τοῦ νέου σου ἔθνους μεταλαχεῖν εὐφροσύνης, καὶ κοινωνοὶ γενέσθαι τῆς ἐκείνοις χορηγουμένης χρηστότητος.

ϛ'. « Ἡμάρτομεν μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν· ἠνομήσαμεν, ἠδικήσαμεν. » Ὥσπερ γάρ τινα, φησὶ,
C κλῆρον, παρὰ τῶν πατέρων διεδεξάμεθα τὴν τῶν σῶν νόμων παράβασιν· *πατέρας* δὲ καλεῖ, οὐ τοὺς ἁγίους πατριάρχας, ἀλλὰ τοὺς μετ' ἐκείνους γενομένους. Τοῦτο γὰρ διὰ τῶν ἐπαγομένων ἐδήλωσεν.

ζ'. « Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν Αἰγύπτῳ οὐ συνῆκαν θαυμάσιά [13] σου, καὶ οὐκ ἐμνήσθησαν τοῦ πλήθους τοῦ ἐλέους σου. » Τοσούτων γὰρ ἐν Αἰγύπτῳ δι' αὐτοὺς γεγενημένων θαυμάτων, συνιδεῖν τὴν σὴν οὐκ ἠθέλησαν δύναμιν. « Καὶ παρεπίκραναν ἀναβαίνοντες [14] ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ. » Θεασάμενοι γὰρ τοὺς Αἰγυπτίους διώκοντας, καὶ τὴν θάλασσαν ἐπέχουσαν τὴν φυγὴν, τὴν ἐπικουρίαν προσμεῖναι τὴν σὴν οὐκ ἠθέλησαν· ἀλλὰ τοῦ μεγάλου Μωσοῦ κατ-
D εβόων [15], λέγοντες· « Παρὰ τὸ μὴ εἶναι μνήματα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξήγαγες ἡμᾶς ἀποκτεῖναι ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ. » Ἀλλ' ὅμως καὶ ἀγνώμονας φανέντας σωτηρίας ἠξίωσας. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν·

η'-ι'. « Καὶ ἔσωσεν αὐτοὺς ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦ γνωρίσαι τὴν δυναστείαν αὐτοῦ. Καὶ ἐπετίμησε τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐξηράνθη· καὶ

[h] Num. XXI, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Εἶτα — διηγ.* Des. apud Cord. t. III, p. 148. [9] *Οὐδεὶς — Θεοῦ.* Hæc apud Cord. l. c. ad præc. versic. relata sunt. Alia autem l. c. p. 149, ad hunc versic. apposita videas. [10] *Τῇ*. cod. 1 præm. τῆδε. [11] *Τοῦ ἐπαιν.* Hebr. *Ut glorier.* [12] *Ἀντιβ.* κ. τ. λ. Alia habet Cord. l. c. p. 149 seq. [13] cod. 1 præm. τὰ, ut in textu τῶν O'. [14] *Ἀναβ.* Hebr. על־ים, *in mare* quod οἱ O' legerunt עלים, *ascendentes.* [15] cod. 1 κατεβόησαν.

ὡδήγησεν αὐτοὺς ἐν ἀβύσσῳ, ὡς ἐν ἐρήμῳ. Καὶ ἔσωσεν αὐτοὺς ἐκ χειρὸς μισοῦντος [16], καὶ ἐλυτρώσατο αὐτοὺς ἐκ χειρὸς ἐχθροῦ. » Λόγῳ γὰρ τῆς θαλάσσης τὸν πυθμένα γυμνώσας, τὴν πολλὴν ἐκείνην ἄβυσσον ἱππήλατον αὐτοῖς ἀπέφηνεν ἔρημον. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν ταῖς ἐρήμοις πολλὴ τοῖς τρέχουσιν εὐκολία, μήτε φυτῶν ὄντων, μήτε φραγμῶν κωλυόντων, τὴν τῆς διαβάσεως εὐκολίαν δεδήλωκε τῇ τῆς ἐρήμου παραβολῇ.

ια'. « Ἐκάλυψεν ὕδωρ τοὺς θλίβοντας αὐτοὺς, εἷς ἐξ αὐτῶν οὐχ ὑπελείφθη. » Πάντας γὰρ τοὺς Αἰγυπτίους ὑποβρυχίους πεποίηκε · καὶ ἡ αὐτὴ θάλασσα Ἑβραίοις μὲν σωτηρίαν, Αἰγυπτίοις δὲ τιμωρίαν ἐπήγαγε.

ιβ'. « Καὶ ἐπίστευσαν τῷ λόγῳ [17] αὐτοῦ, καὶ [18] ἦσαν [19] τὴν αἴνεσιν αὐτοῦ. » Τῶν γὰρ ἀνδρῶν ὑμνούντων Μωσῆς ὁ μέγας ἡγεῖτο, τοῦ δὲ χοροῦ τῶν γυναικῶν Μαριὰμ ἡ προφῆτις. Ἀνάγραπτος δὲ καὶ ἡ ᾠδή.

ιγ', ιδ'. « Ἐτάχυναν, ἐπελάθοντο τῶν ἔργων αὐτοῦ, οὐχ ὑπέμειναν τὴν βουλὴν αὐτοῦ. Καὶ ἐπεθύμησαν ἐπιθυμίαν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ ἐπείρασαν τὸν Θεὸν ἐν ἀνύδρῳ. » Τοσαῦτα [20] γὰρ ἔχοντες καὶ τοιαῦτα ἐχέγγυα τῆς θείας δυνάμεως, οὐχ ᾔτησαν τὴν χρείαν λαβεῖν, οὐδὲ τὴν θείαν προσέμειναν δωρεὰν, ἀλλ' εὐθὺς λοιδορίαις κατὰ τῶν θείων ἐχρήσαντο θεραπόντων.

ιε'. « Καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς τὸ αἴτημα αὐτῶν, ἐξαπέστειλε πλησμονὴν [21] εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν. » *Αἴτημα* [22] τὴν ἐπιθυμίαν ἐκάλεσεν · οὐ γὰρ ᾔτησαν, ἀλλὰ κατελάλησαν · δέδωκε δὲ ὅμως αὐτοῖς καὶ κρεῶν ἀφθονίαν, καὶ ἄρτον ἀχειροποίητον, καὶ ὕδωρ ἥδιστόν τε καὶ ἄφθονον.

ιϛ'. « Καὶ παρώργισαν τὸν Μωσῆν ἐν τῇ παρεμβολῇ, τὸν [23] Ἀαρὼν τὸν ἅγιον Κυρίου. » Κορὲ μὲν γὰρ, καὶ ἡ τούτου συμμορία, ἐπειράθησαν τὴν ἱερωσύνην ἁρπάσαι [24]. Δαθὰν δὲ καὶ Ἀβειρὼν ἑτέραν ἐμελέτησαν τυραννίδα.

ιζ', ιη'. « Ἠνοίχθη ἡ γῆ καὶ κατέπιε Δαθὰν, καὶ ἐκάλυψεν ἐπὶ τὴν συναγωγὴν Ἀβειρών. Καὶ ἐξεκαύθη πῦρ ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, φλὸξ [25] κατέφλεξεν ἁμαρτωλούς. » Δαθὰν μὲν καὶ Ἀβειρὼν μετὰ πάσης τῆς πατριᾶς [26] κατεποντίσθησαν [27] · Κορὲ δὲ, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, θεηλάτῳ πυρὶ κατεφλέχθησαν. Τὰς δὲ τιμωρίας ἐπήγαγεν ὁ Θεὸς, τοὺς ἄλλους σωφρονεῖν ἀναγκάζων · οὐδεμίαν δὲ λαβεῖν ἐντεῦθεν ὄνησιν ἐβουλήθησαν · καὶ τοῦτο δηλοῖ ἡ τῶν τετολμημένων ἐξήγησις.

ιθ'. « Καὶ ἐποίησαν μόσχον ἐν Χωρήβ. » Οὐχ ἁπλῶς τοῦ ὄρους ἐμνημόνευσεν, ἀλλὰ τὴν τῆς ἀσεβείας διδάσκων ὑπερβολήν. Ἐν τούτῳ γὰρ ὤφθη τῶν ὅλων ὁ Κύριος · ἐν τούτῳ δείματος αὐτοὺς ἐν-

A eos per abyssum sicut in deserto. Et salvavit eos de manu osoris: et redemit eos de manu inimici. » Nam cum verbo maris fundum aperuisset, immensam illam abyssum ipsis solitudinem equis perviam fecit. Quoniam enim in solitudinibus multa facilitas est currentibus, cum arbores non sint, neque sepes quæ prohibeant, transitus facilitatem solitudinis comparatione indicavit.

VERS. 11. « Operuit aqua tribulantes eos, unus ex eis non remansit. » Omnes enim Ægyptios submersit, et idem mare Hebræis quidem salutem, Ægyptiis vero supplicium attulit.

VERS. 12. « Et crediderunt verbis ejus, et cele-
B brarunt laudem ejus. » Nam virorum laudantium magnus Moses dux fuit, mulierum vero chori Mariam prophetissa [i]. Et hoc canticum litteris traditum est.

VERS. 13, 14. « Cito fecerunt, obliti sunt operum ejus, et non sustinuerunt consilium **1357** ejus. Et concupiverunt concupiscentiam in deserto, et tentaverunt Deum in loco inaquoso. » Nam tot et talia habentes pignora divinæ potentiæ, ut necessaria acciperent minime postularunt, neque divinum exspectarunt donum, sed statim convitiis in divinos famulos usi sunt.

VERS. 15. « Et dedit eis petitionem ipsorum, et misit saturitatem in animas eorum. » *Petitionem*
C vocavit concupiscentiam. Non enim petierunt, sed oblocuti sunt: et dedit tamen ipsis et carnis affluentiam, et panem non manufactum, et aquam dulcissimam et copiosissimam.

VERS. 16. « Et irritaverunt Mosen in castris, Aaronem sanctum Domini. » Core quidem, et qui cum ipso erant, sacerdotium subripere conati sunt [j]. Dathan vero et Abiron aliam excogitarunt tyrannidem.

VERS. 17, 18. « Aperta est terra, et deglutivit Dathanem, et operuit congregationem Abironis. Et exarsit ignis in cœtu eorum, flamma combussit peccatores. » Dathan quidem et Abiron cum tota familia absorpti sunt: Core vero, et qui cum illo erant, igne a Deo immisso combusti sunt [k]. Hæc
D autem supplicia Deus inflixit, alios sapere cogens: sed nihil emolumenti hinc percipere voluerunt. Et hoc declarat narratio eorum, quæ committere ausi sunt.

VERS. 19. « Et fecerunt vitulum in Choreb. » Non simpliciter montis meminit, sed ut impietatis incredibilem magnitudinem demonstraret. In hoc enim **1358** apparuit Dominus universorum, in

[i] Exod. xv, 20, 21. [j] Num. xvi. [k] ibid.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[16] Ita leg. in cod. Alex. [17] *Τῷ λόγῳ*. Ita legitur in ed. Ald. et Compl. [18] *Καί*. Abest a cod. 1. [19] *Ἦσαν*. Rec. lectio est ᾔνεσαν. [20] *Τοσαῦτα*, κ. τ. λ. Alia vid. apud Cord. t. III, p. 152. [21] *Πλησμ*. Hebr. *Maciem*. [22] *Αἴτημα*, κ. τ. λ. Corderius, qui hæc l. c. ad vers. præced. retulit, præm. δοὺς αὐτοῖς τὴν ὀρτυγομήτραν, *dans ipsis coturnices*. [23] *Τόν*. cod. Vat. καί. [24] cod. 1 διαρπάσαι. [25] *Φλόξ*. cod. Vat. præm. καί. [26] *Πατριᾶς*. cod. 1 στρατιᾶς. [27] cod. 1 κατεπόθησαν.

hoc implevit ipsos timore, apparens cum igne plurimo, tubis utens, ac tonitrubus aures eorum verberans, et cum hoc terrore legem offerens. In hoc impietatem patrare ausi sunt. « Et adoraverunt sculptile. » Et hoc alterius dementiæ est criminatio. Quod enim arte humana formatum videbant, huic divinum honorem exhibuerunt.

Vers. 20. « Et mutaverunt gloriam ejus in similitudinem vituli comedentis fenum. » Admodum apposite illorum dementiam deplorat. Nam pro illo, qui talia ediderat miracula, et admirandam illam dederat salutem, et qui tot et talia facere poterat, vituli simulacrum honoraverunt, cujus archetypus cibo indiget. Vituli porro cibus, non panis est, quo rationis compotes vescuntur, * sed herba et fenum. Jam vituli, cujus natura rationis expers est, et fenum cibus, et servitus hominibus data, imago multo vilior est. Cum enim sit non modo rationis expers, verum etiam inanimata, nec operari, nec mugire, nec comedere potest : attamen imbecillem istam Deo universorum prætulerunt.

Vers. 21, 22. « Et obliti sunt Dei qui salvavit eos, qui fecit magna in Ægypto. Mirabilia in terra Cham, terribilia in mari Rubro. » Nec enim suæ ipsorum salutis meminerunt, neque Ægyptiorum supplicii, neque magni miraculi quod in mari factum erat, sed omnia illico contempserunt.

Vers. 23. « Et dixit se velle **1359** disperdere eos, nisi Moses electus ejus stetisset in ruptura coram eo, ut averteret iram ejus, ne disperderet eos. » Nam cum rerum omnium Deus dixisset : « Sine me, et iratus delebo eos in ira, et faciam te in gentem magnam [l], » dixit beatus Moses : « Siquidem remittis illis peccatum, remitte ; aut si non vis, dele me de libro tuo, quem scripsisti [m]. »

Vers. 24, 25. « Et pro nihilo habuerunt terram desiderabilem, non crediderunt verbo ejus. Et murmuraverunt in tabernaculis suis, et non audierunt vocem Domini. » Aliam perfidiam commemorat. Nam cum Deus præcepisset, ut promissam ingrederentur terram, timiditatis vitio laborantes, plane obluctati sunt, Chananæos quidem generosos esse asserentes, se ipsos vero non satis firmas copias habere, quibus adversus eos confligerent. Hoc sane perspicuum est argumentum incredulitatis. Nam illos, qui tot tantorumque miraculorum spectatores fuerant, omnipotentiæ ejus, qui ipsis salutem largitus est, omnibus in rebus confidere par erat.

[l] Exod. xxxii, 10. [m] ibid. 32.

A ἔπλησε, μετὰ πλείστου πυρὸς φανεὶς [28], σάλπιγξι χρώμενος, καὶ καταχτύπων βρονταῖς, καὶ μετὰ τοσούτου δέους τὴν νομοθεσίαν προσφέρων. Ἐν τούτῳ τετολμήκασι τὴν ἀσέβειαν. « Καὶ προσεκύνησαν τῷ γλυπτῷ [29]. » Ἑτέρας καὶ τοῦτο παραπληξίας κατηγορία· ὃ γὰρ ἑώρων διὰ τέχνης ἀνθρωπίνης τὸ εἶδος δεξάμενον, τούτῳ τὸ σέβας τὸ θεῖον προσήνεγκαν.

κ'. « Καὶ ἠλλάξαντο τὴν δόξαν αὐτοῦ [30] ἐν ὁμοιώματι μόσχου [31] ἐσθίοντος [32] χόρτον. » Σφόδρα αὐτῶν ἁρμοδίως τὴν ἄνοιαν ἐτραγῴδησεν. Ἀντὶ γὰρ τοῦ τοσαῦτα θαυματουργήσαντος, καὶ τὴν παράδοξον ἐκείνην σωτηρίαν χαρισαμένου, καὶ τοσαῦτα ἐνεργεῖν δυναμένου, εἰκόνα τετιμήκασι μόσχου, ἧς τὸ ἀρχέτυπον τροφῆς ἐνδεές· τροφὴ καὶ τῷ μόσχῳ, οὐκ ἄρτος, ὁ τοῖς λογικοῖς προσφερόμενος, ἀλλὰ πόα καὶ
B χόρτος. Τοῦ δὲ μόσχου, οὗ ἄλογος ἡ φύσις, καὶ ὁ χόρτος τροφὴ [33], καὶ ἡ δουλεία δεδωρημένη ἀνθρώποις, ἡ εἰκὼν εὐτελεστέρα πολλῷ. Οὐ γὰρ μόνον ἄλογος, ἀλλὰ καὶ ἄψυχος, οὐκ ἐνεργεῖν, οὐ μυκᾶσθαι, οὐκ ἐσθίειν ἰσχύουσα· ἀλλὰ ὅμως ἀδρανῆ [34] τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων προτετιμήκασιν.

κα', κβ'. « Καὶ [35] ἐπελάθοντο τοῦ Θεοῦ τοῦ σώζοντος αὐτοὺς, τοῦ ποιήσαντος μεγάλα ἐν Αἰγύπτῳ. Θαυμάσια ἐν γῇ Χὰμ, φοβερὰ [36] ἐπὶ θαλάσσης Ἐρυθρᾶς. » Οὔτε γὰρ τῆς οἰκείας ἐμνημόνευσαν σωτηρίας, οὔτε τῆς τῶν Αἰγυπτίων τιμωρίας, οὔτε τοῦ μεγάλου τῆς θαλάττης θαύματος, ἀλλὰ πάντα ἀθρόως ἀπέπτυσαν.

κγ'. « Καὶ εἶπε τοῦ ἐξολοθρεῦσαι αὐτοὺς, εἰ μὴ
C Μωσῆς ὁ ἐκλεκτὸς αὐτοῦ ἔστη ἐν τῇ θραύσει ἐνώπιον αὐτοῦ, τοῦ ἀποστρέψαι τὸν θυμὸν αὐτοῦ [37] τοῦ μὴ ἐξολοθρεῦσαι αὐτούς [38]. » Τοῦ γὰρ Θεοῦ τῶν ὅλων εἰρηκότος, « Ἔασόν με, καὶ θυμωθεὶς ὀργῇ ἐκτρίψω αὐτοὺς, καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα· » εἶπεν ὁ μακάριος Μωσῆς, « Εἰ μὲν ἀφεῖς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν, ἄφες· εἰ δὲ μὴ, ἐξάλειψόν με [39] ἐκ τῆς βίβλου ἧς ἔγραψας. »

« κδ', κε'. « Καὶ ἐξουδένωσαν γῆν ἐπιθυμητὴν, οὐκ [40] ἐπίστευσαν τῷ λόγῳ αὐτοῦ. Καὶ ἐγόγγυσαν ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν, οὐκ εἰσήκουσαν τῆς φωνῆς Κυρίου. » Ἑτέρας ἀπειθείας ἀναμιμνήσκει· τοῦ γὰρ Θεοῦ παρεγγυήσαντος τῆς ἐπηγγελμένης ἐπιβῆναι γῆς, τῆς δειλίας τὸ πάθος δεξάμενοι, ἀντέτεινον προφανῶς, τοὺς μὲν Χαναναίους γενναίους εἶναι λέ-
D γοντες, σφᾶς δὲ αὐτοὺς δύναμιν ἀξιόχρεων οὐκ ἔχειν πρὸς τὴν ἐκείνων παράταξιν. Τοῦτο δὲ ἀπιστίας προφανῶς τεκμήριον· τοὺς γὰρ τοσούτων καὶ τοιούτων θαυμάτων αὐτόπτας θαῤῥεῖν εἰς πάντα [41] δίκαιον ἦν τῇ τοῦ σεσωκότος δυνάμει.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[28] *Φανεὶς*. cod. 1 præm. αὐτοῖς.. [29] *Γλυπτῷ*. Hebr. למסכה *idolo fuso*. [30] *Αὐτοῦ*. Hebr. כבודם, *gloriam suam*. [31] *Μόσχου*. Hebr. *Bovis*. [32] Rec. lectio est ἔσθοντος. [33] *Τροφή*. cod. 1 præm. ἡ. [34] *Ἀδρ*. cod. 1 præm. τὴν οὕτως [35] *Καί*. Abest a cod. 1, et exstat tantum in ed. Ald. et Compl. [36] *Φοβ*. cod. Vat. præm. καί. [37] *Τὸν θυμ. αὐτοῦ*. cod. Vat. ἀπὸ θυμοῦ ὀργῆς αὐτοῦ. [38] *Αὐτούς*. Additur in cod. Alex. [39] *Μέ*. cod. 1 χἀμέ. [40] *Οὐκ*. cod. Vat. præm. καί. [41] cod. 1 ἅπαντα.

κς', κζ'. « Καὶ ἐπῆρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' αὐτοὺς, A τοῦ καταβαλεῖν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ. Καὶ τοῦ καταβαλεῖν τὸ σπέρμα αὐτῶν ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ διασκορπίσαι αὐτοὺς ἐν ταῖς χώραις. » Ἐβουλήθη δὲ τῇ ἀπιστίᾳ κατάλληλον ἐπιθεῖναι τὴν τιμωρίαν, καὶ πᾶσι κατὰ ταυτὸν ἐπενεγκεῖν τὸν ὄλεθρον[42], ἀλλ' ὅμως[43] τῇ συνήθει φιλανθρωπίᾳ χρώμενος, μερικὴν αὐτοῖς ἐπήγαγε κόλασιν.

κη', κθ'. « Καὶ ἐτελέσθησαν[44] τῷ Βεελφεγώρ· καὶ ἔφαγον θυσίας νεκρῶν. Καὶ[45] παρώξυναν αὐτὸν ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν. » Εἰς ἀκολασίαν ἐξοκείλαντες πάλιν, καὶ ταῖς τῶν Μωαβιτῶν μιγνύμενοι γυναιξὶ, μετέμαθον τὴν ἐκείνων ἀσέβειαν. *Βεελφεγὼρ*[46] δέ ἐστιν εἴδωλον[47] παρ' ἐκείνοις τιμώμενον[48]· καὶ *Φεγὼρ* μὲν ἐκαλεῖτο τοῦ εἰδώλου ὁ τόπος, *Βάαλ* δὲ τὸ εἴδωλον. Τοῦτον δέ φασι[49] Κρόνον καλεῖσθαι τῇ B Ἑλλάδι φωνῇ[50]. *Θυσίας δὲ νεκρῶν* καλεῖ τὰς καλουμένας παρ' Ἕλλησι χοὰς, ἃς τοῖς νεκροῖς προσφέρειν εἰώθασι· καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς καλουμένους θεοὺς νεκροὺς οὐκ ἄν τις ἁμάρτοι προσαγορεύσας. « Καὶ[51] ἐπληθύνθη[52] ἐν αὐτοῖς ἡ πτῶσις[53]. » Πάλιν γὰρ ἕτερον αὐτοῖς ἐπήγαγε θάνατον.

λ', λα'. « Καὶ ἔστη Φινεὲς, καὶ ἐξιλάσατο, καὶ ἐκόπασεν ἡ θραῦσις. Καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν ἕως τοῦ αἰῶνος. » Τὴν *θραῦσιν* ὁ Σύμμαχος *πληγὴν* εἴρηκε. Διδάσκει δὲ καὶ τοῦτο ἡ ἱστορία· τὸν γὰρ Ζαμβρὴν μιχθῆναι τῇ Μαδιανίτιδί τινι[54] προφανῶς ἀνασχόμενον δόρατι χρησάμενος συνανεῖλε τῇ γυναικί. Τὸν τούτου[55] ζῆλον ἀποδεξάμενος ὁ Θεὸς, αὐτὸν μὲν ἀνεκήρυξε, τὴν C δὲ τοῖς ἄλλοις ἐπαγομένην τιμωρίαν ἐκώλυσεν[56].

λβ', λγ'. « Καὶ παρώργισαν αὐτὸν ἐπὶ ὕδατος ἀντιλογίας, καὶ ἐκακώθη Μωσῆς δι' αὐτούς. Ὅτι παρεπίκραναν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ διέστειλεν[57] ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ. » Πενθοῦντι γὰρ τὴν ἀδελφὴν προσελθόντες, μετὰ πολλῆς ἀταξίας τὴν χρείαν ἐξήτησαν. Ὁ δὲ καὶ τῇ ἀθυμίᾳ τοῦ πένθους βαλλόμενος, καὶ τούτων[58] ἀκρασίαν θεώμενος, θυμῷ καὶ λύπῃ περισχεθεὶς, οὐ μετὰ τῆς συνήθους ἁρμονίας τῷ θείῳ προστάγματι διηκόνησεν· ἀλλ' ἀμφιβολίαν τινὰ τοῖς λόγοις ἀναμίξας, τὴν πέτραν ἐπάταξε, καὶ τὸ ὕδωρ ἐξήγαγε. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ « Διέστειλεν ἐν

VERS. 26, 27. « Et levavit manum suam super eos, ut prosterneret eos in deserto. Et ut dejiceret semen eorum inter nationes, et disperderet eos per regiones. » Porro pœnam perfidiæ respondentem irrogare voluit, et omnes eodem tempore morte mulctare : attamen usitata benignitate utens, aliqua tantum ex parte animadversionem illis intulit.

VERS. 28, 29. « Et initiati sunt Beelphegori,
1360 et comederunt sacrificia mortuorum. * Et irritaverunt eum studiis suis. » Cum in lasciviam rursus prolapsi essent, Moabitarumque feminis permisti essent, illarum impietatem didicerunt. *Beelphegor* autem est simulacrum ab illis cultum : et *Phegor* quidem simulacri locus vocabatur, *Baal* vero idolum. Hunc autem dicunt Saturnum lingua Græca nuncupari. Porro *sacrificia mortuorum* vocat, quæ a Græcis inferiæ appellantur, quas mortuis offerre solebant. Sed et deos ipsos qui vocantur, si quis mortuos appellet, non aberrabit. « Et multiplicata est in eis ruina. » Nam rursus aliam mortem ipsis induxit.

VERS. 30, 31. « Et stetit Phinees, et placavit, et cessavit quassatio. Et reputatum est ei pro justitia, in generationem et generationem usque in sempiternum. » *Quassationem* Symmachus *plagam* dixit. Cæterum hoc historia docet [n], Zambrim enim, qui cum Madianitide quadam misceri non dubitaverat, Phinees hasta simul cum muliere confixit. 1361 Hujus zelum approbans Deus, ipsum quidem collaudavit, pœnam vero quæ aliis inferebatur cohibuit.

VERS. 32, 33. « Irritaverunt eum prope aquas contradictionis, et vexatus est Moses propter eos. Quia exacerbaverunt spiritum ejus, et distinxit labiis suis. » Nam cum Moses sororem lugeret, ad eum accedentes, magna cum confusione necessaria petierunt [o]. Ipse vero mœrore luctus perculsus, et horum incontinentiam intuitus, ira et tristitia detentus, non cum ea, quam adhibere solebat, concinnitate, divino imperio ministravit : sed ambiguitate quadam verbis adjuncta saxum percussit, et aquam eduxit. Hoc enim declarat, « Et distinxit labiis

[n] Num. xxv, 7 seqq. [o] Num. xx, 1 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[42] *Τὸν ὄλεθρον*. cod. 1 τὴν τιμωρίαν. [43] *Ἀλλ' — κόλασιν*. Hæc apud Cord. t. III, p. 155, nonnullis mutatis ad vers. 28 relata sunt. [44] *Ἐτελ*. Hebr. *Et adjunxerunt sese*. [45] *Καὶ — αὐτῶν*. Des. h. l. in cod. 1. [46] *Βεελφ. — φωνῇ*. Des. apud Cord. l. c. p. 155. Parum autem hæc differunt ab illis, quæ ibid. p. 154. ex Apollinario allata sunt. In cod. Aug. 1 hæc præmittuntur : Τὸ δὲ *ἐτελέσθησαν*, ἐκοινώνησαν, μετέσχον τῆς μιαρίας. *Illud autem*, initiati sunt, *idem est quod communionem habuerunt, participes facti sunt impuritatis.* [47] *Εἴδωλον*. cod. 1 add. τοῦ Βήλ. [48] *Τιμ*. cod. 1 add. ἐν τόπῳ Φεγώρ. [49] *Φασί*. In cod. 1 sequ. τινές. [50] *φωνῇ*. cod. 1 add. Εἴδωλον δὲ τοῦτο τῶν Ἀμμανιτῶν. Ἢ διὰ τὸ νεκρομαντείας περὶ τὰ ξόανα τελετὰς ποιεῖν, ἢ διὰ τὸ νεκρῶν ἀνδρῶν τὰς μνήμας ποιεῖσθαι. Νεκροὶ γὰρ οἱ περὶ τὸν Κρόνον. *Idolum autem hoc erat Ammanitarum. Sive quod necromantiam prope delubra exercuerint et initiationes peregerint, sive quod mortuorum sepulcra adornaverint. Ad mortuos enim pertinebat Saturnus.* Verba ista ἢ διὰ τὸ νεκρομ. *κ. τ. λ.* ad sequentia θυσίας δὲ νεκρῶν καλεῖ *κ. τ. λ.* se referre videntur, ut ex loco Apollinarii apud Cord. l. c. p. 154, colligimus. [51] *Καὶ — πτῶσις*. In cod. 1 præcedunt verba textus, quæ antea desiderabantur Καὶ παρώξυναν — αὐτῶν. [52] *Ἐπληθ*. Hebr. ותפרץ *et erumpebat*. [53] *Πτῶσις*. Hebr. מגפה *plaga*, quod deinde vertitur θραῦσις. [54] *Τινί*. Abest a cod. 1. [55] *Τούτου*. cod. 1 add. δέ. [56] *Ἐκώλυσεν*. cod. 1 ἐκήρυξε. [57] *Διέστειλεν*. Hebr. *Temere locutus est*. Vid. supra p. 245, n. 4. [58] *Τούτων*. cod. 1 præm. τήν.

suis; » quasi dicat, Non citra dubitationem locutus est. Ait enim: « Dixit Moses ipsis: Num ex petra hac educam vobis aquam [p]? » Idcirco iratus universorum Deus, non per ipsum terram patribus promissam eis dedit, sed illum quidem vitæ finem obire jussit, per Josuam vero Nave filium promissa perfecit. Et videtur sane universorum moderator hanc ei pœnam inflixisse: sed alia moliens hoc gessit. Nam primum quidem Judæorum insaniam sciens, non permisit ut per ipsum tota * promissio finem sortiretur, ne ipsum deum esse suspicarentur. Qui enim vituli imaginem deum fecerant, quem honorem non attulissent illi, qui tot miraculorum minister fuit? Propterea etiam ejus sepulcrum occultari voluit. Præterea legem ad tempus esse latam **1362** ostendere voluit ex iis quæ legislatori acciderunt. Si enim ipse legislator promissa terra perfrui non potuit, hinc facile cognosci potest, neque ipsos hac cura diutius perfruituros esse. Sic cum ea quæ in solitudine acciderunt enarrasset, transgressionem ab iis in promissionis terra patratam redarguit.

VERS. 34-36. « Non disperdiderunt gentes, de quibus dixit illis Dominus. Et commisti sunt inter gentes, et didicerunt opera eorum. Et serviverunt sculptilibus eorum, et facti sunt illis scandalo. » Commistionem enim prohibuit, ad vitandam communionem impietatis, finem cum principio de medio tollens, et cum radice fructum delens, et minori malo pejus reprimens. Sed tamen isti, in hoc etiam divinam legem transgressi, neque impias trucidarunt gentes, neque communicationem cum ipsis fugerunt: sed pravam illorum vitam æmulati sunt.

VERS. 37-39. « Et immolaverunt filios suos et filias suas dæmoniis. Et effuderunt sanguinem innocentem, sanguinem filiorum suorum, et filiarum suarum, quas sacrificaverunt sculptilibus Chanaan. Et polluta est terra sanguinibus. Et contaminata est operibus eorum. » Colophonem impietatis ultimum reliquerunt. Quid enim ad impietatis cumulum sibi reliqui fecerunt, qui sanguinibus filiorum et filiarum terram inquinarunt, et dæmonibus, qui sanguinem vorant, horum sacrificia obtulerunt? Nam Deo ne legitima **1363** quidem offerebant, idolis vero natorum etiam cædes. « Et fornicati sunt studiis suis. » *Fornicationem* hoc in loco non modo intemperantiam, verum etiam idolorum cultum vocat. Quoniam enim Deo copulati, illorum cultum adamarunt, dæmonum honorem merito fornicationem appellavit.

A τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ, » ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἀναμφιβόλως λόγοις ἐχρήσατο. Εἶπε γάρ· « Φησὶ Μωσῆς πρὸς αὐτούς, Μὴ ἐκ τῆς πέτρας ταύτης ἐξάξω ὑμῖν ὕδωρ; » Τούτου χάριν ἀγανακτήσας δῆθεν ὁ τῶν ὅλων Θεός, οὐδ' αὐτῷ τὴν τοῖς πατράσιν ἐπηγγελμένην ἀπέδωκε γῆν· ἀλλὰ τὸν μὲν ἐκέλευσε δέξασθαι τοῦ βίου τὸ τέλος· δι' Ἰησοῦ δὲ τοῦ Ναυῆ πεπλήρωκε τὴν ὑπόσχεσιν. Καὶ δοκεῖ μὲν ταύτην αὐτῷ τιμωρίαν ἐπιτεθεικέναι τῶν ὅλων ὁ πρύτανις· ἕτερα δὲ οἰκονομῶν ἐπραγματεύσατο τοῦτο. Πρῶτον μὲν γάρ, τῶν Ἰουδαίων ἐπιστάμενος ἄνοιαν, οὐκ εἴασε δι' αὐτοῦ πᾶσαν τὴν ὑπόσχεσιν πέρας λαβεῖν, ἵνα μὴ αὐτὸν θεὸν ὑπολάβωσιν. Οἱ γὰρ εἰκόνα μόσχου θεοποιήσαντες, ποῖον οὐκ ἂν προσήνεγκαν σέβας τῷ τοσούτων θαυμάτων ὑπουργῷ γενομένῳ; Διά τοι τοῦτο καὶ τὸν
B τάφον αὐτοῦ λαθεῖν πεποίηκεν ὁ Θεός· πρὸς δὲ τοῦτο, καὶ τῆς νομοθεσίας ἠβουλήθη δεῖξαι τὸ πρόσκαιρον ἀπὸ τῶν αὐτῷ τῷ νομοθέτῃ συμβάντων. Εἰ γὰρ ὁ [59] νομοθέτης τῆς ἐπηγγελμένης οὐκ ἀπήλαυσε γῆς, συνιδεῖν ἐντεῦθεν ῥᾴδιον [60], ὡς οὐδὲ αὐτοὶ ταύτης ἀπολαύσωσιν ἐπὶ πλεῖστον τῆς προμηθείας. Οὕτω τὰ κατὰ τὴν ἔρημον διηγησάμενος, τὴν ἐν τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας γεγενημένην αὐτῶν ἐλέγχει [61] παρανομίαν.

λδ'-λς'. « Οὐκ ἐξωλόθρευσαν τὰ ἔθνη, ἃ εἶπε Κύριος αὐτοῖς. Καὶ ἐμίγησαν ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἔμαθον τὰ ἔργα αὐτῶν. Καὶ ἐδούλευσαν τοῖς γλυπτοῖς αὐτῶν, καὶ ἐγενήθη αὐτοῖς εἰς σκάνδαλον. » Τὴν γὰρ [62] ἐπιμιξίαν διὰ τὴν τῆς ἀσεβείας ἐκώλυσε κοινωνίαν, τῇ
C ἀρχῇ τὸ τέλος συναναιρῶν, καὶ σὺν τῇ ῥίζῃ τὸν καρπὸν ἀφανίζων, καὶ τῷ ἐλάττονι κακῷ τὸ χεῖρον προαναστέλλων. Ἀλλ' ὅμως οὗτοι καὶ ἐν τούτῳ τὸν θεῖον παραβαίνοντες νόμον, οὔτε τὰ δυσσεβῆ ἐξωλόθρευσαν ἔθνη, οὔτε τὴν πρὸς αὐτὰ ἔφυγον κοινωνίαν, ἀλλὰ [63] τὴν πονηρὰν αὐτῶν πολιτείαν ἐζήλωσαν.

λζ'-λθ'. « Καὶ ἔθυσαν τοὺς υἱοὺς αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν τοῖς δαιμονίοις. Καὶ ἐξέχεαν αἷμα ἀθῷον, αἷμα υἱῶν αὐτῶν καὶ θυγατέρων, ὧν ἔθυσαν τοῖς γλυπτοῖς Χαναάν· καὶ ἐφονοκτονήθη ἡ γῆ ἐν τοῖς αἵμασι. Καὶ ἐμιάνθη [64] ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν. » Τὸν [65] κολοφῶνα τῆς ἀσεβείας τελευταῖον κατέλιπον· ποίαν [66] γὰρ δυσσεβείας ὑπερβολὴν καταλείπει τὸ αἵμασιν υἱῶν καὶ θυγατέρων μολῦναι τὴν γῆν, καὶ τοῖς αἱμοβόροις δαίμοσι τὰς τούτων θυσίας προσ-
D ενεγκεῖν; Τῷ Θεῷ μὲν γὰρ οὐδὲ τὰ νενομισμένα προσέφερον· τοῖς δὲ εἰδώλοις καὶ τὰς τῶν παίδων σφαγάς. « Καὶ ἐπόρνευσαν ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν. » *Πορνείαν* ἐνταῦθα οὐ τὴν ἀκολασίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν εἰδώλων λατρείαν καλεῖ. Ἐπειδὴ γὰρ τῷ Θεῷ συνημμένοι τὴν ἐκείνων θεραπείαν ἠγάπησαν, τὴν δεισιδαιμονίαν εἰκότως πορνείαν ἐκάλεσεν.

[p] Num. xx, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[59] *Ὁ*. cod. 1 præm. αὐτός. [60] *Ῥᾴδιον*. cod. 1 add. ἦν. [61] cod. 1 διελέγχει. [62] *Τὴν γὰρ* κ. τ. λ. Pauca præmittuntur apud Cord. l. c. p. 156. [63] *Ἀλλὰ — ἐζήλωσαν*. Alia habet Cord. l. c. [64] *Καὶ ἐμιάνθη*. Hebr. *Et polluerunt sese*. [65] *Τὸν — κατέλιπον*. Des. apud Cord. l. c. p. 157. [66] *Ποίαν — σφαγάς*. Hæc apud Cord. l. c. ad vers. 35 apposita sunt.

μ'-μβ'. « Καὶ ὠργίσθη θυμῷ Κύριος ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ ἐβδελύξατο τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ. Καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς χεῖρας ἐχθρῶν [67], καὶ ἐκυρίευσαν αὐτῶν οἱ μισοῦντες αὐτούς. Καὶ ἔθλιψαν αὐτοὺς οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν, καὶ ἐταπεινώθησαν ὑπὸ τὰς χεῖρας αὐτῶν. » Ταῦτα καὶ ἡ τῶν Κριτῶν ἱστορία διδάσκει, καὶ μέντοι καὶ ἡ τῶν Βασιλειῶν συγγραφή. Ποτὲ μὲν γὰρ Μωαβίταις, ποτὲ δὲ Ἀμμανίταις, ἄλλοτε δὲ Ἀμαλακίταις, καὶ Μαδιηναίοις, καὶ Ἀλλοφύλοις παρέδωκε, τῇ παιδείᾳ τὴν ὠφέλειαν καρπούμενος [68].

μγ'. « Πλεονάκις ἐῤῥύσατο αὐτούς· αὐτοὶ δὲ παρεπίκραναν αὐτὸν ἐν τῇ βουλῇ αὐτῶν, καὶ ἐταπεινώθησαν ἐν ταῖς ἀνομίαις αὐτῶν. » Ἐπάγων γὰρ τὴν παιδείαν πάλιν μετεδίδου φιλανθρωπίας· οἱ δὲ αὐτὸν τοῖς ἐναντίοις ἠμείβοντο.

μδ'. « Καὶ εἶδε Κύριος [69] ἐν τῷ θλίβεσθαι αὐτοὺς, ἐν τῷ αὐτὸν εἰσακοῦσαι τῆς δεήσεως αὐτῶν [70]. » Ταῦτα καὶ αἱ ἱστορίαι διδάσκουσι· καὶ ὅτι ἐδεήθησαν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ [71] τῆς ἀνάγκης ὠθούμενοι· καὶ ὅτι δεηθέντες ἠκούσθησαν.

με'. « Καὶ ἐμνήσθη τῆς διαθήκης αὐτοῦ, καὶ μετεμελήθη κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἐλέου [72] αὐτοῦ. » Διὰ γὰρ τὰς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας τὸν ἔλεον ἐχορήγησε· *μεταμέλειαν* δὲ καλεῖ τῆς παιδείας τὴν παῦλαν. Ὁ γὰρ Θεὸς τῆς μεταμελείας οὐκ ἔχει τὸ πάθος, οὐδὲ νῦν μὲν τούτοις, νῦν δὲ ἐκείνοις ἀρέσκεται· ἀλλὰ σοφῶς ἅπαντα πρυτανεύων, καὶ παιδείας ἐπάγει, καὶ φιλανθρωπίαν ὀρέγει.

μς'. « Καὶ ἔδωκεν αὐτοὺς εἰς οἰκτιρμοὺς, ἐναντίον πάντων τῶν αἰχμαλωτευσάντων αὐτούς. » Οὕτω τὸν Κῦρον κατέθελξεν, καὶ εἰς ἔλεον ἔκαμψε, καὶ δοῦναι τοῖς δορυαλώτοις τὴν ἐλευθερίαν πεποίηκε.

μζ'. « Σῶσον ἡμᾶς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἐπισυνάγαγε ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐθνῶν· τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματί σου τῷ ἁγίῳ, τοῦ ἐγκαυχᾶσθαι ἐν τῇ αἰνέσει σου. » Καὶ ταῦτα δηλοῖ, ὡς ὁ προφητικὸς αὐτοὺς διδάσκει λόγος, πῶς δεῖ τὸν Θεὸν ἱλεώσασθαι, καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ κηδεμονίας τυχεῖν. Καὶ ὁ θεσπέσιος δὲ Ἀπόστολος τὴν ἐσομένην Ἰουδαίοις σωτηρίαν διὰ Ἠλιοῦ τοῦ Θεσβίτου προηγόρευσεν· « Ἥξει ἐκ Σιὼν [73], φησὶν, ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ· καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. » Οὐ μὲν τὴν οἰκοδομίαν τῆς Ἱερουσαλὴμ προσμεῖναι δεῖ, κατὰ τοὺς μύθους τῶν ἀνοήτων, καὶ τὴν κατὰ νόμον λατρείαν, καὶ τὰς ἀλόγους θυσίας, καὶ περιτομὴν, καὶ σάββατον, καὶ σκιώδη περιῤῥαντήρια μετὰ τὸ πανάγιον βάπτισμα· ταῦτα γὰρ γραϊδίων μεθυόντων παραληρήματα [74]· ἀλλὰ κλῆσιν καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας, καὶ πίστιν εἰς τὸν Δεσπότην Χριστὸν, καὶ τῆς καινῆς διαθήκης τὴν πολιτείαν.

VERS. 40-42. « Et iratus est furore Dominus in populum suum, et abominatus est hæreditatem suam. *Et tradidit eos in manus hostium, et dominati sunt iis, qui oderunt eos. Et tribulaverunt eos inimici eorum, et humiliati sunt sub manibus eorum. » Hæc et Judicum historia docet, atque etiam Regnorum libri. Nam modo quidem Moabitis, modo vero Ammanitis, alias autem Amalecitis, et Madianæis, et Allophylis eos tradidit, ut per castigationem commodis ipsorum consuleret.

VERS. 43. « Sæpe liberavit eos, ipsi autem exacerbaverunt eum consilio suo, et humiliati sunt in iniquitatibus suis. » Infligens enim pœnam, rursus benignitatem largitus est; ipsi autem contraria rependebant.

VERS. 44. « Et vidit Dominus cum tribularentur, cum audiret orationem eorum. » Hæc etiam historiæ docent, et ipsos Deum obsecrasse a necessitate impulsos, et cum preces fudissent, exauditos fuisse.

VERS. 45. « Et memor fuit fœderis sui, et pœnituit eum secundum multitudinem misericordiæ suæ. » Nam propter promissiones patribus factas misericordiam exhibuit. *Pœnitentiam* **1364** vero nuncupat pœnæ cessationem. Siquidem pœnitentiæ affectus in Deum non cadit, neque modo his, modo illis delectatur : sed omnia sapienter moderans, et supplicia infligit, et benignitatem exhibet.

VERS. 46. « Et effecit, ut misericordiam consequerentur coram omnibus qui ceperant eos. » Sic Cyrum demulsit, et ad misericordiam inflexit, et ut captivis libertatem daret, effecit.

VERS. 47. « Salvos nos fac, Domine Deus noster, et congrega nos de nationibus : ut confiteamur nomini tuo sancto, et gloriemur in laude tua. » Et hæc ostendunt, prophetam ipsos docere, quomodo oporteat Deum placare, et providam ejus curam consequi. Et divinus Apostolus futuram Judæorum salutem per Eliam Thesbitam asserit. « Veniet, inquit, ex Sione qui eripiat, et avertat impietatem a Jacobo : et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum [q]. » Non igitur ædificationem Hierosolymæ exspectare oportet, secundum fabulas stultorum, et cultum *secundum legem, et sacrificia rationis expertia, et circumcisionem, et sabbatum, et umbratiles aspersiones post sanctum baptisma (hæc enim omnia ebriarum anicularum sunt deliramenta), sed vocationem, et veritatis cognitionem, et fidem in Dominum Christum, et novi testamenti constitutionem.

[q] Rom. XI, 26, 27; coll. Isa. LIX, 20.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[67] *Ἐχθρῶν*. Hebr. *gentium*. [68] *Καρπ.* cod. 1 πραγματευόμενος. [69] *Κύριος*. Abest a textu Hebr. [70] *Τῆς δεήσεως αὐτῶν*. Hebr. *Clamorem eorum*. [71] cod. 1 ὑπό. [72] cod. 1 ἐλέους. [73] *Ἐκ Σιών*. Abest a cod. 1. [74] *Παραλ.* cod. 1 τὰ ληρήματα. Post ἀλλὰ ibid. sequitur *καί*.

VERS. 48. « Benedictus Dominus Deus Israelis a A sæculo, et usque in sæculum, et dicet omnis populus : Fiat, fiat. » Laudabilis enim **1365** est in omnibus universorum Dominus, qui Israelis Deus vocatur, qui ob hominum salutem tanta subiit. Decet autem omnem populum laudantium voci *Amen* subjungere : quandoquidem *Fiat*, *fiat*, Hebræus *Amen et Amen* vocat. Unde etiam consuetudo in Ecclesiis permansit, ut doxologiæ sacerdotis populus per verbum *Amen* assentiatur, eamque quæ hinc proficiscitur communionem offerat, ac vicissim benedictionem recipiat.

μη'. « Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ ἀπὸ τοῦ αἰῶνος, καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος· καὶ ἐρεῖ πᾶς ὁ λαὸς, Γένοιτο, γένοιτο [75]. » Ὑμνητὸς γὰρ ἐπὶ πᾶσι τῶν ὅλων ὁ Κύριος, ὁ τοῦ Ἰσραὴλ χρηματίσας Θεὸς, ὁ τοσαῦτα τῆς τῶν ἀνθρώπων ἕνεκα πραγματευσάμενος [76] σωτηρίας. Προσήκει δὲ τὸν λαὸν ἅπαντα τὸ Ἀμὴν τῇ τῶν ὑμνούντων ἐπιφέρειν φωνῇ. Τὸ γὰρ *Γένοιτο, γένοιτο, Ἀμὴν καὶ ἀμὴν*, ὁ Ἑβραῖος καλεῖ. Ὅθεν καὶ τὸ ἔθος ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις μεμένηκε τὸ τῇ δοξολογίᾳ τοῦ ἱερέως διὰ τοῦ Ἀμὴν συντίθεσθαι τὸν λαὸν [78], καὶ τὴν ἐντεῦθεν κοινωνίαν προσφέρειν, καὶ τὴν εὐλογίαν λαμβάνειν.

INTERP. PSALMI CVI.

« Alleluia. » Sæpius ostendimus umbram novi testamenti esse vetus : nec minus ex hoc psalmo B facile id disci potest. Judæorum quippe libertatem psalmus præcinit, et omnium hominum salutem prædicit. Pulchre vero cohæret cum præcedentibus. Centesimus enim quartus promissiones a Deo patriarchis factas continet, et dona illorum posteris præbita. Qui proximus est, præter beneficia, Judæorum ingratum animum docuit, pœnasque istis propterea irrogatas. Hic autem servitutis libertatem per inexplicabilem Dei benignitatem ipsis concessam vaticinatur. Et quoniam in illis res nostræ adumbratæ sunt, cernimus autem hoc in psalmo nostræ salutis vaticinationes : magna ex parte nobis potius, quam illis, vaticinatio convenit.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡϚ' ΨΑΛΜΟΥ.

Ἀλληλούϊα. Πολλάκις ἀπεδείξαμεν, ὅτι σκιὰ τῆς καινῆς ἡ παλαιὰ διαθήκη· οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ ἐκ τοῦδε τοῦ ψαλμοῦ ῥᾴδιον τοῦτο καταμαθεῖν. Τήν τε γὰρ Ἰουδαίων ἐλευθερίαν θεσπίζει [79], καὶ τὴν πάντων ἀνθρώπων σωτηρίαν προαγορεύει. Ἔχει δὲ πολλὴν πρὸς τοὺς προτεταγμένους ἀκολουθίαν. Ὁ μὲν γὰρ τέταρτος καὶ ἑκατοστὸς διήγησιν ἔχει τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς πατριάρχας γεγενημένων ἐπαγγελιῶν, καὶ τῶν τοῖς ἐκείνων ἐκγόνοις παρασχεθεισῶν δωρεῶν. Ὁ δὲ μετὰ ἐκεῖνον, πρὸς ταῖς εὐεργεσίαις, καὶ τὴν Ἰουδαίων ἀχαριστίαν ἐδίδαξε, καὶ τὰς δι' ἐκείνην ἐπενεχθείσας τιμωρίας αὐτοῖς. Οὗτος δὲ προαγορεύει τὴν τῆς αἰχμαλωσίας ἀπαλλαγὴν διὰ τὴν ἄῤῥητον τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν γεγενημένην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ [80] ἐν ἐκείνοις ἐσκιογράφηται τὰ ἡμέτερα, ὁρῶμεν δὲ καὶ ἐν τῷδε τῷ ψαλμῷ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας τὰ θεσπίσματα· μᾶλλον ἡμῖν ἢ ἐκείνοις ἁρμόττει τῆς προφητείας τὸ πλεῖστον.

VERS. 1. « Confitemini Domino quoniam bonus, C **1366** quoniam in sæculum misericordia ejus. » Rursus sermo propheticus nos ut Deum beneficii auctorem laudemus hortatur : causam vero hujusmodi laudis benignitatem esse dicit.

VERS. 2. « Dicant qui redempti sunt a Domino, quos redemit e manu inimici. » Et Judæos a Babyloniorum servitute liberatos hymnos canere oportebat : et nos hoc semper facere decet, qui a diaboli tyrannide liberati sumus.

VERS. 3. « Et de regionibus congregavit eos, a solis ortu et occasu, ab aquilone et mari. » Hoc in Judæis quidem ad hunc modum factum non didicimus. Etenim per totum terrarum orbem dissipati vitam ducunt. Ecclesiam vero gentium in omnibus D orbis partibus, et orientalibus et occiduis, australibus et aquilonaribus, vocavit et conflavit : et hujusmodi conventus ubique terrarum et maris conspici possunt. In Judæis tamen obscure hoc factum fuit, cum nonnulli e Babylone reversi essent, pauci vero quidam per id temporis ex Ægypto, et finitimis gentibus, collecti fuissent.

α'. « Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ ὅτι χρηστὸς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Πάλιν ὑμνεῖν ὁ προφητικὸς παρακελεύεται λόγος τὸν εὐεργέτην Θεόν· αἰτίαν δὲ τῆς ὑμνῳδίας τὴν φιλανθρωπίαν εἶναί φησιν.

β'. « Εἰπάτωσαν οἱ λελυτρωμένοι ὑπὸ Κυρίου, οὓς ἐλυτρώσατο ἐκ χειρὸς ἐχθροῦ [81]. » Καὶ Ἰουδαίους ὑμνεῖν ἔδει τῆς Βαβυλωνίων ἐλευθερωθέντας δουλείας· καὶ ἡμᾶς ἀεὶ προσήκει τοῦτο ποιεῖν, τῆς τοῦ διαβόλου τυραννίδος ἀπαλλαγέντας.

γ'. « Καὶ ἐκ τῶν χωρῶν συνήγαγεν αὐτούς· ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ δυσμῶν, καὶ βοῤῥᾶ, καὶ θαλάσσης. » Τοῦτο ἐπὶ μὲν Ἰουδαίων οὕτω [82] γεγενημένον οὐ [83] μεμαθήκαμεν. Κατὰ πᾶσαν γὰρ τὴν οἰκουμένην ἐσκεδασμένοι διάγουσι [84]. Τὴν δὲ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν ἐν ἅπασι τῆς οἰκουμένης τοῖς τμήμασιν [85], ἑῴοις τε καὶ ἑσπερίοις, νοτίοις τε καὶ ἀρκτῴοις, ἐκάλεσε καὶ συνήθροισε· καὶ τοὺς τοιούτους συλλόγους πανταχοῦ γῆς καὶ θαλάττης ἔστιν ἰδεῖν. Ἐπὶ μέντοι Ἰουδαίων ἀμυδρῶς τοῦτο γεγένηται· τινῶν [86] μὲν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανελθόντων [87], ὀλίγων δέ τινων κατ' ἐκεῖνον τοῦ καιροῦ συλλεγέντων ἐξ Αἰγύπτου, καὶ τῶν πλησιοχώρων ἐθνῶν.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[75] *Γένοιτο*. In textu Hebr. non repetitur אָמֵן. [76] cod. 1 πραγματευόμενος. [77] *Καί*. Abest a cod. 1. [78] *Τὸν λαόν*. Des. in cod. 1. [79] cod. 1 προθεσπίζει. [80] *Καί*. Abest a cod. 1. [81] cod. 1 ἐχθρῶν. [82] cod. 1 οὔπω. [83] *Οὐ*. Abest a cod. 1. [84] *Διάγουσι*. cod. 1 τυγχάνουσι, quod tamen alia manu scriptum esse videtur. [85] *Τμήμασιν*. cod. 1 add. θεωρουμένην, quod etiam aliam manum prodit. [86] *Τινῶν*. cod. 1 add. τῶν. [87] cod. 1 ἐλθόντων, ascripta tamen altera lectione.

δ'. « Ἐπλανήθησαν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐν ἀνύδρῳ[88]. » A Καὶ Βαβυλὼν ἔρημος καὶ ἄνυδρος· ἔρημος γὰρ ὑπῆρχε τοῦ Θεοῦ· καὶ τῆς πνευματικῆς ἀρδείας, δουλεῦον ἐκείνῃ, ἐστέρητο τῶν Ἰουδαίων τὸ πλῆθος· καὶ οἱ ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότες ὡσαύτως ἐν ἐρήμῳ καὶ ἀνύδρῳ διῆγον, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ὄντες, φησὶν ὁ θεῖος Ἀπόστολος. « Ὁδὸν πόλεως κατοικητηρίου οὐχ εὗρον. » Οὔτε γὰρ Ἰουδαῖοι διαφυγεῖν τοὺς ἀνδραποδίσαντας ἴσχυον, καὶ τὴν οἰκείαν πατρίδα καταλαβεῖν· οὔτε οἱ ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότες, πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρωπήσεως τὴν ἐπὶ τὴν θείαν πόλιν ἄγουσαν εὗρον ὁδόν. Πόλιν[88*] ἐνταῦθα νοητέον τὴν εὐσεβῆ πολιτείαν.

ε'. « Πεινῶντες καὶ διψῶντες, ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐν αὐτοῖς ἐξέλιπεν. » Θείας διδασκαλίας λιμὸς καὶ τούτους B κἀκείνους ἐπίεζεν. Ἰουδαῖοι μὲν γὰρ ἐν Βαβυλῶνι δουλεύοντες, καὶ ἱερέων ἐστέρηντο, καὶ τὴν κατὰ νόμον λατρείαν πληροῦν οὐκ ἠδύναντο. Τὰ δὲ ἔθνη πάλιν οὔτε νόμον θεῖον ἐδέδεκτο, οὔτε πνευματικῆς διδασκαλίας ἀπήλαυε, δι' ὧν αἱ ψυχαὶ πεφύκασι τρέφεσθαι. Τοῦτον μέν τοι τὸν λιμὸν Ἰουδαίοις ἠπείλησεν ὁ Θεός· « Ἐπάξω γάρ, ἔφη, λιμὸν[89] ἐπὶ τὴν γῆν, οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ δίψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. »

ς'. « Καὶ ἐκέκραξαν πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαι αὐτούς, καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν ἐρρύσατο αὐτούς. » Τῶν[90] μὲν Ἰουδαίων οἱ εὐσεβέστεροι τῷ Θεῷ τὴν ἱκετείαν[91] προσήνεγκαν· καὶ τοῦτο ἡμᾶς καὶ[92] ἡ τοῦ Δανιὴλ προφητεία διδάσκει. Καὶ αὐτὸς C γάρ, καὶ Ἀνανίας, καὶ Ἀζαρίας, καὶ Μισαήλ, ὑπὲρ πάντων ποτνιώμενοι, τὸν θεῖον ἐζήτησαν ἔλεον. Τὰ δὲ ἔθνη ἔστενε μὲν ταῖς παντοδαπαῖς προσπαλαίοντα συμφοραῖς, καὶ οἰμωγαῖς, καὶ θρήνοις ἀπαραμυθήτοις ἐκέχρηντο, τῆς ἀναστάσεως οὐκ ἔχοντα τὴν ἐλπίδα, οὐ μὲν[93] τὴν λύσιν τῶν κατεχόντων δεινῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἐζήτησαν[94]. Εἶδε δὲ ὅμως στένοντας ὁ φιλάνθρωπος, καὶ τὸν ἔλεον ὤρεξεν[95].

ζ'. « Καὶ ὡδήγησεν αὐτοὺς εἰς ὁδὸν εὐθεῖαν, τοῦ πορευθῆναι εἰς πόλιν κατοικητηρίου. » Ἰουδαίοις μὲν γὰρ διὰ Κύρου τοῦ Πέρσου τὴν ἐπάνοδον ἐδωρήσατο· τὰ δὲ ἔθνη διὰ τῶν ἁγίων ἐποδήγησεν ἀποστόλων, καὶ τὴν ἄνω πόλιν ὑπέδειξε, τὴν ἐν ὄρεσιν ἁγίοις[96] τοὺς θεμελίους ἔχουσαν, ἧς τεχνίτης καὶ D δημιουργὸς ὁ Θεός.

η'. « Ἐξομολογησάσθωσαν τῷ Κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Καὶ τὰ τεράστια αὐτοῦ τὰ εἰς τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων*. Τὸν μὲν

VERS. 4. « Erraverunt in deserto, ubi non erat aqua. » Et Babylon erat deserta et sine aqua : deserta enim erat a Deo, et populus Judæorum illi serviens spirituali irrigatione privatus erat. Et illi qui ex gentibus crediderunt, similiter in solitudine, et in terra sine aqua vitam degebant, cum spem minime haberent, et impii essent, ut ait divinus Apostolus [r]. « Viam civitatis habitaculi **1367** non invenerunt. » Nec enim Judæi eos, a quibus captivi facti sunt, declinare potuerunt, seque in patriam suam recipere : neque ii qui ex gentibus crediderunt, ante Salvatoris incarnationem, viam ad divinam civitatem ducentem invenerunt. Civitas hic intelligenda est pia conversatio.

VERS. 5. « Esurientes et sitientes, anima eorum in ipsis defecit. » Divinæ doctrinæ fames et hos et illos premebat. Judæi enim Babylone servientes, et sacerdotibus orbati erant, et cultum secundum legem perficere minime poterant. Cæterum gentes neque divinam acceperant legem, neque spirituali doctrina fruebantur, quibus animæ nutriri solent. Hanc igitur famem Judæis Deus minatus est. « Inducam enim, ait, famem super terram : non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi verbum Dei [s]. »

VERS. 6. « Et clamaverunt ad Dominum cum tribularentur, et ex angustiis eorum eripuit eos. » Judæorum quidem religiosissimi quique Deo preces obtulerunt, et hoc Danielis quoque vaticinatio nos docet [t]. Etenim et ipse, et Ananias, et Azarias, et Misael pro omnibus precantes divinam efflagitabant misericordiam. At gentes, cum omnis generis calamitatibus colluctantes, ingemiscebant quidem, et ejulatibus fletibusque gravissimis utebantur, resurrectionis spem non habentes : depulsionem vero malorum, a quibus detinebantur, a Deo universorum non expetebant. Vidit tamen eos lugentes **1368** benignus Deus, et misericordem se exhibuit.

VERS. 7. « Et deduxit eos in viam rectam, ut irent in civitatem habitationis. » Judæis enim per Cyrum Persam reditum donavit : gentes vero per sanctissimos apostolos deduxit, supernamque civitatem iis ostendit, quæ fundamenta in montibus sanctis habet, cujus artifex et opifex est Deus.

VERS. 8. « Confiteantur in honorem Domini misericordiam ejus, et mirabilia ejus inter filios hominum. » Symmachus autem sic : *Et prodigia ejus erga filios hominum edita*. Hymnum sane gratiarum

[r] I Thess. IV, 12. [s] Amos VIII, 11. [t] Dan. II.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[88] *Ἐν ἀνύδρῳ*. Hebr. *In solitudine viæ* s. in qua non est via. Sed οἱ Ο' vocem דֶּרֶךְ ad sequentia retulerunt. [88*] *Πόλιν*. cod. 1 add. δέ. [89] *Λιμόν*. Abest a cod. 1. [90] *Τῶν — ἐζήτησαν ἔλεον*. Desunt apud Cord. t. III, p. 181. [91] cod. 1 ἱκετηρίαν. [92] *Καί*. Abest a cod. 1. [93] cod. 1 μὴν. [94] cod. 1 ἐξῄτησαν. [95] *Ἔλεον ὤρεξεν*. His quædam subjiciuntur apud Cord. l. c. [96] *Ἐν ὄρεσιν ἁγίοις*. Des. in cod. 1.

actionis non misericordia Deo offert, nec etiam mirabilia, sed ii qui tot bona perceperunt. Nam admirabilis quidem, et admiratione digna Judæorum libertas fuit : sed longe admirabilior, et omni admiratione dignior, orbis salus, et mutatio in melius, errorisque cessatio, et veritatis cognitio. Horum autem omnium divina misericordia conciliatrix fuit. « Non enim propter justitias nostras, quas fecimus, ut ait divinus Apostolus, sed secundum multam suam misericordiam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis, et renovationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abunde[u]. »

VERS. 9, 10. « Quoniam satiavit animam inanem, et animam esurientem implevit bonis. Sedentes in tenebris et umbra mortis, vinctos mendicitate et ferro. » Et Judæos servituti et ærumnæ addictos, et fame confectos, a malis **1369** quibus detinebantur liberavit, et totam hominum naturam divinis doctrinis aluit, et ab ignorantiæ caligine liberatam, lumine divinæ cognitionis illustravit, et incumbentem mortis umbram discussit, cum resurrectionis spem dedisset, et fortissima peccati vincula disrupit. « Unusquisque enim, inquit, suorum peccatorum catenis stringitur[v]. » Et : « Væ illis qui sua peccata veluti longo funiculo trahunt, et tanquam loro jugi juvencæ iniquitates suas[x]. »

VERS. 11, 12. « Quia exacerbaverunt eloquia Dei, et consilium Altissimi irritaverunt. Et humiliatum est laboribus cor eorum; infirmati sunt, nec fuit qui adjuvaret. » Harum autem omnium calamitatum Judæis, atque etiam omnibus hominibus, peccatum causa fuit. Nam et illi pœnas pendentes, Babyloniorum servituti traditi fuere : et omnes homines, post præcepti transgressionem, laborum miseriis obnoxii fuerunt. Post hæc enim audivit Adam : « Maledicta terra in operibus tuis, spinas et tribulos germinabit tibi. In doloribus comedes ex ea cunctis diebus vitæ tuæ ; in sudore vultus tui vesceris pane tuo, donec revertaris ad terram, de qua sumptus es, quoniam terra es, et in terram reverteris[y]. » Talibus calamitatibus cincti, solutionem nullam imminentium malorum invenerunt : sed ille, qui hisce malis hos addixit, ipse etiam liberationem ab his largitus est. Sic enim ait :

VERS. 13, 14. « Et **1370** clamaverunt ad Dominum cum tribularentur, et ex angustiis eorum liberavit eos. Et eduxit eos e tenebris et umbra mortis, et vincula eorum disrupit. » Miseratus enim et hos et illos, hos quidem ex impendentibus eri-

A τοι χαριστήριον ὕμνον οὐχ ὁ ἔλεος τῷ Θεῷ προσφέρει, οὔτε μὲν[97] τὰ θαυμάσια, ἀλλ' οἱ τῶν τοσούτων ἀγαθῶν ἀπολαύσαντες. Θαυμαστὴ μὲν γὰρ καὶ ἀξιάγαστος καὶ Ἰουδαίων ἐλευθερία· θαυμασιωτέρα[98] δὲ καὶ ἀξιαγαστοτέρα τῆς οἰκουμένης ἡ σωτηρία, καὶ ἡ ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολὴ, καὶ τῆς πλάνης ἡ παῦλα, καὶ τῆς ἀληθείας ἡ γνῶσις. Τούτων δὲ πάντων ὁ θεῖος πρόξενος ἔλεος. « Οὐ γὰρ διὰ τὰς δικαιοσύνας ἡμῶν, ἃς ἐποιήσαμεν[99], φησὶν[1] ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ἀλλὰ κατὰ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως Πνεύματος ἁγίου, οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως. »

θ', ι'. « Ὅτι ἐχόρτασε ψυχὴν κενὴν[2], καὶ ψυχὴν[3] πεινῶσαν ἐνέπλησεν ἀγαθῶν. Καθημένους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, πεπεδημένους ἐν πτωχείᾳ καὶ σι-
B δήρῳ. » Καὶ Ἰουδαίους[4] δουλείᾳ καὶ κακουχίᾳ συνεζευγμένους, καὶ λιμῷ τηκομένους, τῶν κατεχόντων δεινῶν ἠλευθέρωσε· καὶ ἅπασαν ἀνθρώπων τὴν φύσιν ταῖς θείαις διδασκαλίαις διέθρεψε, καὶ τοῦ ζόφου τῆς ἀγνοίας ἐλευθερώσας, τῷ φωτὶ τῆς θεογνωσίας κατηύγασε, καὶ τὴν ἐπικειμένην τοῦ θανάτου σκιὰν ἀπεσκέδασε, τῆς ἀναστάσεως δεδωκὼς τὴν ἐλπίδα· καὶ διέῤῥηξε τὰ ἰσχυρὰ τῆς ἁμαρτίας δεσμά. « Σειραῖς γὰρ, φησὶ, τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτημάτων[5] ἕκαστος σφίγγεται. » Καί· « Οὐαὶ οἱ ἐπισπώμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν ὡς σχοινίῳ μακρῷ, καὶ ὡς ζυγοῦ ἱμάντι δαμάλεων τὰς ἀνομίας αὐτῶν. »

ια', ιβ'. « Ὅτι παρεπίκραναν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν βουλὴν τοῦ Ὑψίστου παρώξυναν. Καὶ ἐτα-
C πεινώθη[6] ἐν κόποις ἡ καρδία αὐτῶν· ἠσθένησαν, καὶ οὐκ ἦν ὁ βοηθῶν. » Τούτων δὲ πάντων αἴτιον[7] τῶν ἀλγεινῶν, καὶ Ἰουδαίοις, καὶ μέντοι καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, ἡ ἁμαρτία· κἀκεῖνοι γὰρ δίκας τίνοντες ἐξεδόθησαν τῇ Βαβυλωνίων δουλείᾳ· καὶ πάντες ἄνθρωποι, μετὰ τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς, ὑπεβλήθησαν τῇ τῶν πόνων ταλαιπωρίᾳ. Μετὰ ταῦτα γὰρ ἤκουσεν Ἀδὰμ, « Ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου, ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι[8], ἐν λύπαις φάγῃ αὐτὴν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου· ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου σου φάγῃ τὸν ἄρτον σου, ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε εἰς τὴν γῆν ἐξ ἧς ἐλήφθης, ὅτι γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ. » Τοσαύταις[9] περιστοιχιζόμενοι συμφοραῖς λύσιν οὐδεμίαν εὕροντο τῶν ἐπικειμένων κακῶν, ἀλλ' ὁ ταύταις αὐτοὺς συγκλη-
D ρώσας, αὐτὸς καὶ τὴν τούτων ἀπαλλαγὴν ἐδωρήσατο. Φησὶ γάρ[10]·

ιγ', ιδ'. « Καὶ ἐκέκραξαν πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαι αὐτοὺς, καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν ἔσωσεν αὐτούς. Καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐκ σκότους, καὶ σκιᾶς θανάτου, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διέῤῥηξεν. » Οἰκτείρας γὰρ καὶ τούτους κἀκείνους, τοὺς μὲν τῶν

[u] Tit. III, 5, 6. [v] Prov. V, 22. [x] Isa. V, 18. [y] Gen. III, 17-19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[97] cod. 1 μήν. [98] cod. 1 θαυμαστοτέρα. [99] Ἃς ἐποιήσ. Des. in cod. 1. [1] Φησίν. cod. 1 præm. ἤ. [2] Κενήν. Hebr. *sitientem*. [3] Ψυχήν. Abest a cod. Vat. [4] Καὶ Ἰουδ. κ. τ. λ. Alia exstant apud. Cord. l. c. p. 183. [5] cod. 1 ἁμαρτιῶν. [6] Καὶ ἐταπ. Hebr. *Humiliavit itaque*. [7] cod. 1 αἰτία. [8] Σοι. cod. 1 add. ἡ γῆ. [9] Τοσαύταις. cod. 1 add. δέ. [10] Φησὶ γάρ. Des. in cod. 1

ἐπικειμένων ἀπήλλαξε συμφορῶν, τοὺς δὲ τοῦ τῆς ἀγνοίας ἠλευθέρωσε σκότους, καὶ τῆς δουλείας διέῤῥηξε τὰ δεσμά.

ιε', ις'. « Ἐξομολογησάσθωσαν τῷ Κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Ὅτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνέθλασεν [11]. » Πύλας χαλκᾶς, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς, τὸ ἄφυκτον ἐκάλεσε τῶν κακῶν· καθάπερ γὰρ τὸν εἴσω τοιούτων καθειργμένον θυρῶν τε καὶ μοχλῶν, διαφεύγειν [12] τῶν ἀδυνάτων· οὕτως ἀμήχανον ἦν καὶ Ἰουδαίους τὴν Βαβυλωνίων διαδρᾶναι δουλείαν, καὶ πάντας ἀνθρώπους τοῦ θανάτου τὴν δυναστείαν. Μόνος δὲ ὁ θεῖος ἔλεος ἤρκεσε κἀκείνων καὶ τούτου διαλῦσαι τὸ κράτος, καὶ τῶν ἀνιαρῶν τὴν λύσιν χαρίσασθαι.

B ιζ'. « Ἀντελάβετο αὐτῶν [13] ἐξ ὁδοῦ ἀνομίας αὐτῶν· διὰ γὰρ τὰς ἀνομίας αὐτῶν ἐταπεινώθησαν. » Οὔτε Ἰουδαῖοι, οὔτε πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, ἀδίκως τοῖς ἀνιαροῖς περιέπεσεν· ἀλλὰ καὶ οὗτοι κἀκεῖνοι δίκας ὧν ἐπλημμέλησαν τίνουσιν. Ἀλλ' ὅμως, καὶ τούτους κἀκείνους τοσούτοις ἐγκαλινδουμένους κακοῖς σωτηρίας ἠξίωσεν.

ιη'. « Πᾶν βρῶμα ἐβδελύξατο ἡ ψυχὴ αὐτῶν· καὶ ἤγγισαν ἕως τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου. » Ἰουδαῖοι μὲν γὰρ, τῷ πλήθει συνεχόμενοι τῶν κακῶν, καὶ αὐτὴν ἀπεστρέφοντο τὴν τροφήν. Τοῦτο γὰρ καὶ ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ, ὡς ἐξ ἐκείνων εἴρηκεν ὁ προφήτης· « Ὅτι ἐπελαθόμην τοῦ φαγεῖν τὸν ἄρτον μου. » Τὰ δὲ ἔθνη οὐδὲ [14] ταῖς τῶν οἰκείων φιλοσόφων διδασκαλίαις προσέχειν ἐβούλετο. Οὗ δὴ χάριν, οἱ μὲν Σωκράτους κατεψηφίσαντο θάνατον· οἱ δὲ τὸν Ἀνάξαρχον ξένῃ παρέδοσαν τιμωρίᾳ [15]· οἱ δὲ [16] ἄλλοι τοῦ Πυθαγόρου διαδόχους πικρῶς αἰκισάμενοι, πρόωρον αὐτοῖς ἐπήγαγον θάνατον. Ἀλλ' ὅμως [17] καὶ τούτοις ὁ τῶν ὅλων Θεὸς παρεσκεύασε μεταδοθῆναι τῆς ἀθανάτου τροφῆς, καὶ μετὰ πάσης ταύτῃ προσδραμεῖν προθυμίας ἀνέπεισε, καὶ τῶν τοῦ θανάτου πυλῶν ἠλευθέρωσε.

ιθ'. « Καὶ ἐκέκραξαν πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαι αὐτοὺς, καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν ἔσωσεν αὐτούς. » Εἶτα διδάσκει τῆς σωτηρίας τὸν τρόπον.

κ'. « Ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτοὺς, καὶ ἐῤῥύσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. » Ὁ γὰρ Θεὸς Λόγος ἐνανθρωπήσας, καὶ ἀποσταλεὶς, ὡς ἄνθρωπος (ὡς γὰρ Θεὸς, ἀπερίγραφος, καὶ πανταχοῦ πάρεστι, καὶ περιέχει τὰ σύμπαντα), τὰ παντοδαπὰ τῶν ψυχῶν ἰάσατο τραύματα, καὶ τοὺς διαφθαρέντας ἀνέῤῥωσε λογισμούς. Οὕτω [18] τὴν ἁμαρτωλὸν ἐκείνην ἰάσατο γυναῖκα, καὶ θαῤῥεῖν παρεγγύησεν· οὕτω τὸν παρειμένον ἔσφιγξεν εἰρηκὼς,

A puit calamitatibus, hos vero ab ignorantiæ tenebris liberavit, servitutisque vincula disrupit.

VERS. 15, 16. « Confiteantur in honorem Domini misericordiam ejus, et mirabilia ejus inter filios hominum. Quia contrivit portas æneas, et vectes ferreos confregit. » Portas æneas et vectes ferreos, malorum vim inevitabilem nuncupavit. Sicut enim non potest fieri, ut is, qui intra tales januas et vectes detentus est, effugiat : sic fieri minime poterat, ut Judæi Babyloniorum evaderent servitutem, vel omnes homines mortis imperium. Sola autem divina misericordia et illorum et hujus potentiam evertere potuit, solutionemque a rebus tristibus præstare.

VERS. 17. « Suscepit eos de via iniquitatis eorum : propter injustitias enim suas humiliati sunt. » Nec Judæi, nec tota hominum natura injuste in mala incidit : sed et isti et illi pœnas eorum luunt, quæ patrare ausi sunt. Verumtamen et hos et illos talibus malis implicatos salute dignatus est.

VERS. 18. « Omnem escam abominata est anima eorum, et appropinquaverunt usque ad portas mortis. » Nam Judæi quidem tantis miseriis pressi, ipsum etiam cibum aversabantur. Hoc enim et in alio **1371** psalmo, veluti ex illorum persona, propheta dixit : « Quoniam oblitus sum comedere panem meum [z]. » Gentes vero nec ad suorum philo-C sophorum doctrinas attendere volebant. Propterea hi quidem Socratem ad mortem condemnarunt; alii vero Anaxarchum inusitata morte multarunt; alii autem Pythagoræ successores acerbe cruciatos immatura morte affecerunt. Verumtamen et his universorum Deus immortalem cibum impertiit, et cum omni animi promptitudine ad hunc accurrere persuasit, et a mortis januis vindicavit.

VERS. 19. « Et clamaverunt ad Dominum cum tribularentur, et ex angustiis eorum liberavit eos. » Deinde salutis modum docet.

VERS. 20. « Misit verbum suum, et sanavit eos : et erupit eos e pernicie sua. » Nam cum Deus Verbum humanam naturam suscepisset, atque ut homo D missus esset (ut Deus enim, est incircumscriptus, et ubique adest, et omnia continet), universa animarum vulnera sanavit, mentesque corruptas curavit. Sic et mulierem illam peccatricem sanam fecit [a], et ut bono animo esset, præcepit. Sic paralyticum consolidavit, dicens : « Remittuntur tibi

[z] Psal. CI, 4. [a] Matth. IX, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[11] *Συνέθλασεν.* cod. 1 συνέτριψεν.. [12] cod. 1 διαφυγεῖν. [13] *Ἀντελ. αὐτῶν.* Hebr. אולים *stulti.* Sed οἱ Ο' æque *ac Syrus* et *Arabs* legisse videntur חעילם ut felici conjectura statuit Cel. Dathe in Not. ad h. l. interpretationis *Syr.* [14] cod. 1 οὐ. [15] cod. 1 τιμωρίας ἰδέᾳ. [16] *Οἱ δέ.* Des. in cod. 1. [17] *Ἀλλ' ὅμως.* cod. 1 ἀλλά. [18] *Οὕτω,* κ. τ. λ. Hæc des. apud Cord. p. 187.

peccata tua [b]. » Sic latroni paradisum reseravit [c], A
sic publicanos præceptores orbis terrarum reddidit, sic ad sanctum baptisma accedentes renovat et expiat, atque a peccati vulneribus liberat.

Vers. 21, 22. « Confiteantur in honorem Domini misericordiam **1372** ejus, et mirabilia ejus inter filios hominum. Et sacrificent ei sacrificium laudis, et annuntient opera ejus cum exsultatione. » Pro hisce omnibus justum est, ait, laudibus prosequi benignum Deum, qui tali misericordia usus est, et admirandam salutem nobis est largitus. Oportet autem nos non solos divina miracula scire, sed ignorantes docere, et omnes ad canendas laudes accendere. Notandum est igitur, quod sacrificium
laudis Deo offerre hic etiam admonuerit, non autem B
hostias brutorum animalium. Quapropter hic quoque cultum qui est secundum legem rejicit. *Sacrificium* vero *laudis*, Aquila *sacrificium gratiarum actionis* appellavit.

Vers. 23, 24. « Qui descendunt in mare navibus, facientes opus in aquis multis. Ipsi viderunt opera Domini, et mirabilia ejus in profundo. » Per similitudinem propheta hæc posuit. Dicit autem hoc: Quemadmodum qui navigant, et magna secant maria, præ cæteris divina miracula cernunt, cum in graves tempestates incidunt, et præter omnem humanam spem salutem consequuntur: sic et Judæi, cum in calamitates illas incurrissent, et libertatem recepissent, divinam didicerunt potentiam. Atque
etiam omnes homines, novam rerum mutationem C
conspicientes, et pristini erroris cessationem, animarumque tranquillitatem, ac resurrectionis portum, horum largitorem laudibus celebrant.

1373 Vers. 25, 26. « Dixit, et stetit spiritus procellæ, et exaltati sunt fluctus ejus. Ascendunt usque ad cœlos, et descendunt usque ad abyssos. » His quoque verbis docuit, ipso annuente, et tristia fieri, et postea jucunda succedere.

« Anima eorum malis tabescebat. [Vers. 27.] Turbati sunt, et moti sunt sicut ebrius, et omnis sapientia eorum absorpta est. » Perstat in similitudine. Et videtur quidem de navigantibus loqui;
per hæc autem innuit varias ac multiplices animæ D
calamitates, quas nemo humanæ sapientiæ vi discutere potest. Nec enim navium gubernatores, huc et illuc ebriorum instar agitati, cum adest tempestas, omnem adhibentes artem, mala superare possunt.

Vers. 28-30. « Et clamaverunt ad Dominum cum

« Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου. » Οὕτως ἀνέῳξε τῷ λῃστῇ τὸν παράδεισον, οὕτω τοὺς τελώνας διδασκάλους τῆς οἰκουμένης ἀπέφηνεν, οὕτω τοὺς παναγίῳ [19] προσιόντας βαπτίσματι νεουργεῖ καὶ καθαίρει, καὶ τῶν τῆς ἁμαρτίας ἀπαλλάττει τραυμάτων.

κα', κβ'. « Ἐξομολογησάσθωσαν τῷ Κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ θυσάτωσαν αὐτῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἐξαγγειλάτωσαν τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν ἀγαλλιάσει. » Ὑπὲρ δὴ τούτων ἁπάντων ὑμνεῖν [20], φησὶ, δίκαιον, τὸν φιλάνθρωπον Θεὸν [21], ἐλέῳ τοσούτῳ χρησάμενον, καὶ τὴν παράδοξον ἡμῖν δωρησάμενον σωτηρίαν. Χρὴ δὲ μὴ μόνους εἰδέναι τὰς θείας θαυματουργίας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας διδάσκειν, καὶ πάντας διεγείρειν εἰς ὑμνῳδίαν. Ἐπισημήνασθαι μέντοι δεῖ, ὡς αἰνέσεως θυσίαν καὶ ἐνταῦθα προσενεγκεῖν τῷ Θεῷ παρεγγύησε, καὶ οὐ τῶν ἀλόγων τὰ θύματα. Τοιγαροῦν ἐκβάλλει καὶ ἐνταῦθα τὴν κατὰ νόμον λατρείαν. Τὴν δὲ τῆς *αἰνέσεως θυσίαν* ὁ Ἀκύλας *θυσίαν εὐχαριστίας* προσηγόρευσεν.

κγ', κδ'. « Οἱ καταβαίνοντες εἰς θάλασσαν ἐν πλοίοις, ποιοῦντες [22] ἐργασίαν ἐν ὕδασι πολλοῖς. Αὐτοὶ εἶδον τὰ ἔργα Κυρίου, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ ἐν τῷ βυθῷ. » Παραβολικῶς ταῦτα τέθεικεν ὁ προφήτης. Λέγει δὲ τοῦτο, ὅτι καθάπερ οἱ ναυτιλλόμενοι, καὶ τὰ μεγάλα διαπερῶντες πελάγη, διαφερόντως τὰς θείας μεγαλουργίας ὁρῶσι, κλύδωσι μὲν χαλεποῖς περιπίπτοντες, παρὰ πᾶσαν δὲ ἀνθρωπίνην ἐλπίδα τῆς σωτηρίας ἀπολαύοντες· οὕτω καὶ Ἰουδαῖοι ταῖς συμφοραῖς ἐκείναις περιπεσόντες, καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἀπειληφότες [23], τὴν θείαν κατέμαθον δύναμιν. Καὶ μὲν δὴ καὶ πάντες ἄνθρωποι τὴν ξένην τῶν πραγμάτων ὁρῶντες μεταβολὴν, καὶ τῆς προτέρας ἀπάτης τὴν παῦλαν, καὶ τῶν ψυχῶν τὴν γαλήνην, καὶ τῆς ἀναστάσεως τὸν λιμένα, τὸν τούτων θαυμάζουσι χορηγόν.

κε', κς'. « Εἶπε, καὶ ἔστη [24] πνεῦμα καταιγίδος, καὶ ὑψώθη τὰ κύματα αὐτῆς. Ἀναβαίνουσιν ἕως τῶν οὐρανῶν, καὶ καταβαίνουσιν ἕως τῶν ἀβύσσων. » Καὶ διὰ τούτων ἐδίδαξεν, ὡς αὐτοῦ νεύοντος, καὶ τὰ λυπηρὰ γίγνεται, καὶ τὰ θυμήρη προσγίνεται.

« Ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐν κακοῖς ἐτήκετο. [κζ'.] Ἐταράχθησαν, καὶ [25] ἐσαλεύθησαν, ὡς ὁ μεθύων· καὶ πᾶσα ἡ σοφία αὐτῶν κατεπόθη. » Ἐπέμεινε τῇ τροπῇ· καὶ δοκεῖ μὲν περὶ τῶν ναυτιλλομένων λέγειν· αἰνίττεται δὲ διὰ τούτων τὰς παντοδαπὰς τῆς ψυχῆς συμφοράς· ἃς οὐδεὶς ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ χρώμενος ἱκανὸς διαλῦσαι. Οὐδὲ γὰρ οἱ κυβερνῆται, τῇδε κἀκεῖσε μεθυόντων δίκην περιφερόμενοι, ὅτ' ἂν ὑπάρχῃ τὸ κλυδώνιον, πᾶσαν εἰσφέροντες τὴν τέχνην, περιγενέσθαι δύνανται τῶν δεινῶν.

κη', λ'. « Καὶ ἐκέκραξαν πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλί-

[b] Luc. v, 20. [c] Luc. xxiii, 43.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[19] *Παναγ*. cod. 1 præm. τῷ. [20] cod. 1 ἀνυμνεῖν. [21] *Θεόν*. Abest a cod. 1. [22] *Ποιοῦντες*. Repetitum in cod. 1 ex errore Librarii, ut videtur. [23] cod. 1 εἰληφότες. [24] *Καὶ ἔστη*. Hebr. *et stare fecit*, s. excitavit. [25] *Καί*. Abest a cod. 1 et a textu τῶν Ο'.

δεσθαι αὐτούς, καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν ἐξήγαγεν αὐτούς. Καὶ[26] ἐπέταξε τῇ καταιγίδι, καὶ ἔστη εἰς αὔραν, καὶ ἐσίγησαν τὰ κύματα αὐτῆς. Καὶ εὐφράνθησαν, ὅτι ἡσύχασαν. » Κἀκείνοις δὲ τοῖς πλέουσιν ἐπικαλουμένοις τὴν οἰκείαν ῥοπὴν ὀρέγει, καὶ νεύει· καὶ παραχρῆμα εἰς αὔραν πραεῖαν ἡ καταιγὶς μεταβάλλεται, καὶ τῆς ζάλης τὸ πέλαγος ἀπαλλάττεται, καὶ οἱ λυπηροῖς τισι προσπαλαίοντες διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος μεταβολὴν εὑρίσκουσι τῶν κακῶν. Οὕτως[27] Ἰουδαῖοι τῆς πικρᾶς δουλείας ἐκείνης ἠλευθερώθησαν. « Καὶ ὡδήγησεν αὐτοὺς ἐπὶ λιμένα θελήματος αὐτοῦ[28]. » Ἅμα γὰρ ἠθέλησε, καὶ λύσις ἐγένετο τῶν κακῶν, καὶ ἀντὶ τοῦ κλύδωνος ὁ λιμὴν ἀνεφάνη· καὶ τοῦτο δὲ μᾶλλον ἡμῖν, ἢ ἐκείνοις ἁρμόδιον. Ἡμᾶς γὰρ εἰς τὸν τοῦ θελήματος αὐτοῦ[29] λιμένα καθώρμισεν, τὴν θείαν αὐτοῦ δωρησάμενος γνῶσιν.

λα', λβ'. « Ἐξομολογησάσθωσαν τῷ Κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Ὑψωσάτωσαν αὐτὸν ἐν ἐκκλησίᾳ λαοῦ, καὶ ἐν καθέδρᾳ[30] πρεσβυτέρων αἰνεσάτωσαν αὐτόν. » Καὶ τοῦτο παρὰ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν διηνεκῶς γινόμενον ἔστιν ἰδεῖν. Ἐν πάσαις γὰρ ταῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίαις, τοῦ ἱεροῦ καθηγουμένου[31] συλλόγου, ἅπας ὁ λαὸς τὸν εὐεργέτην ὑμνεῖ, τῆς θείας φιλανθρωπίας τὰς θαυματουργίας διεξιών.

λγ', λδ'. « Ἔθετο ποταμοὺς εἰς ἔρημον, καὶ διεξόδους ὑδάτων εἰς δίψαν. Γῆν καρποφόρον εἰς ἅλμην ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. » Ὑμνοῦσι δὲ αὐτὸν οἱ τῆς σωτηρίας τετυχηκότες, τὴν ξένην ὁρῶντες μεταβολήν. Οἱ γὰρ πάλαι πολλοῖς ἀρδόμενοι προφητικοῖς ποταμοῖς, καὶ καρπὸν ὥριμον προσφέροντες τῷ Θεῷ, νῦν οὐδὲ νοτίδος μικρᾶς ἀπολαύουσιν, ἀλλ' ἔρημοι πάμπαν διὰ τὴν οἰκείαν πονηρίαν τῆς προτέρας ἀρδείας γεγένηνται.

λε'. « Ἔθετο ἔρημον εἰς λίμνας ὑδάτων, καὶ[32] γῆν ἄνυδρον εἰς διεξόδους ὑδάτων. » Τὰ δὲ πάλαι ἔρημα ἔθνη, καὶ οὐδὲ βραχεῖαν ἐσχηκότα λιβάδα, τοῖς τῆς διδασκαλίας ὕδασι περικλύζεται, ὑπὲρ τὴν χρείαν τὰ λογικὰ δεχόμενα ῥεύματα.

λς'. « Καὶ κατῴκισεν ἐκεῖ πεινῶντας, καὶ συνεστήσαντο πόλεις κατοικεσίας. » Τοὺς γὰρ πάλαι λιμῷ τηκομένους, καὶ τῆς πνευματικῆς τροφῆς ἐνδεεῖς, ἐν ἐκείνοις κατῴκισε τοῖς ποταμοῖς, καὶ τὴν εὐσεβῆ συνεστήσατο πολιτείαν.

λζ'. « Καὶ ἔσπειραν ἀγροὺς, καὶ ἐφύτευσαν ἀμπελῶνας, καὶ ἐποίησαν καρπὸν γεννήματος. » Καὶ ταῦτα ἅπαντα τροπικῶς εἴρηκεν ὁ προφήτης. Καὶ ὁ Κύριος[33] παραβολαῖς τοιαύταις ἐχρήσατο· καὶ ποτὲ μὲν τοὺς ἀποστόλους ἐκάλεσε θεριστὰς, ποτὲ

A tribularentur, et ex angustiis eorum eduxit eos.' Et præcepit procellæ ejus, et constitit aura, et siluerunt fluctus ejus. Et lætati sunt, quia siluerunt. » Porro et illis qui navigant ipsum invocantibus opem suam confert, et annuit, statimque in tranquillam auram procella convertitur, et pelagus a fluctibus liberatur, et qui cum tristibus rebus colluctabantur, per ejus gratiam malorum mutationem nanciscuntur. Sic Judæi ab acerba illa servitute liberati fuere. « Et deduxit eos in portum voluntatis suæ. » Simul ac enim voluit, mala quoque depulsa sunt, et pro tempestate portus apparuit. Et hoc nobis potius quam illis congruens est. In

1374 voluntatis enim suæ portum nos deduxit,

B divinam suam cognitionem largitus.

VERS. 31, 32. « Confiteantur in honorem Domini misericordiam ejus, et mirabilia ejus inter filios hominum. Et exaltent eum in conventu populi, et in cathedra seniorum laudent eum. » Et hoc a gentibus, quæ crediderunt, continue fieri videre licet. In cunctis enim orbis terrarum Ecclesiis, sacro præeunte cœtu, omnis populus beneficii auctorem laudat, divinæ benignitatis miracula commemorans.

VERS. 33, 34. « Fecit ut flumina fierent desertum, et exitus aquarum, sitis. Ut terra fructifera fieret salsugo ob malitiam habitantium in ea. » Illi

C autem, qui salutem consecuti sunt, ipsum celebrant, novam et inusitatam intuentes mutationem. Qui enim multis olim sacrorum prophetarum fluminibus irrigati erant, tempestivumque fructum Deo afferebant, nunc ne perexiguo quidem humore perfruuntur, sed ob propriam pravitatem pristina irrigatione penitus destituti sunt.

VERS. 35. « Fecit ut desertum mutaretur in stagna aquarum, et terra aqua carens in exitus aquarum. » Gentes vero, quæ olim desertæ erant, quæque ne exiguam quidem stillam habebant, doctrinæ aquis irrigantur, utpote quæ spiritualia fluenta supra quam necesse sit, recipiunt.

VERS. 36. « Et collocavit ibi esurientes, et constituerunt civitates habitationis. » Eos enim, qui

D olim fame conficiebantur, et spirituali pabulo carebant, in * illis fluminibus habitare fecit, et piam

1375 vitæ rationem constituit.

VERS. 37. « Et seminaverunt agros, et plantaverunt vineas, et fecerunt fructum proventus. » Et hæc omnia propheta per translationem dixit. Ipse quoque Dominus hujusmodi comparationibus usus est. Aliquando enim apostolos messores vocavit,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[26] *Καὶ — αὔραν*. Hebr. Stare *fecit turbinem in silentium. Theodot.* Καὶ ἔστησε τὴν καταιγίδα αὐτῶν εἰς αὔραν. Symm. Στήσαντος αὐτοῦ τὴν καταιγίδα εἰς γαλήνην. [27] cod. 1 οὕτω *καί*. [28] cod. Vatic. αὐτῶν. [29] *Αὐτοῦ*. Abest a cod. 1. [30] *Καθέδρᾳ*. Hebr. *In consessu*. [31] cod. 1 καθημένου. [32] *Καὶ ὑδάτων*. cod. 1 καὶ διεξόδους ὑδάτων εἰς δίψαν· γῆν καρποφόρον εἰς ἅλμην ἀπὸ κακιῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. Hæc ex vers. 33 et 34 per errorem librarii irrepsisse videntur. [33] *Κύριος*. cod. 1 add. δέ.

aliquando vero seipsum satorem et agricolam, et terram bonam eos, qui facile verbi semina admittunt [d]. Apostolus autem inquit: « Ego plantavi, Apollo rigavit, Deus autem incrementum dedit [e]. » Et rursus: « Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis [f]. » Seminarunt igitur apostoli salutaria præconia, hortosque rationis compotes Deo conseverunt, et maturum justitiæ fructum Deo attulerunt, et omnes quibus post illos docendi munus commissum est, hoc idem facere non prætermittunt.

VERS. 38. « Et benedixit eis, et valde multiplicati sunt, et jumenta eorum non minuit. » Qui enim seminat cum benedictionibus, metet etiam cum benedictionibus, secundum divinum Apostolum [g]. *Jumenta* autem vocat eos, qui ab illis pascuntur, quos ipse auxit, cum virtutem edendi miracula eis suppeditasset. Et testis est beatus Lucas in Actibus dicens: « Dominus autem augebat quotidie qui salvi fierent in Ecclesia [h]. » Et ipse Dominus oves nuncupat eos qui crediderunt: « Oves enim, inquit, meæ vocem meam audiunt, et ego cognosco eas, et sequuntur me, et ego vitam æternam do eis [i]. » Hic rursus mala, quæ Judæis eventura erant, vaticinatur.

VERS. 39. « Et **1376** pauci facti sunt, et vexati sunt tribulatione malorum, et dolore. » Hoc igitur ait: Qui olim solitudinem incolebant, et terram inaquosam, tantam ubertatem ac benedictionem credendo consecuti sunt. Judæi vero, qui prophetica irrigatione olim fruebantur, ob pravam eorum mentem hac privati, et penitus deserti ac steriles permanentes, in omnis generis calamitates inciderunt, et per totum terrarum orbem disjecti sunt, ut eorum metropolis hominum numero frequens a paucissimis habitata sit.

VERS. 40. « Effusus est contemptus super principes eorum. » Eventus sane prædictioni testimonium dicit. Etenim qui videbantur * eorum principes, et doctores, nullius momenti facti sunt: sed qui olim illustres et clari erant, penitus ignobiles sunt, et ab illis ipsis despiciuntur. « Et errare fecit eos in invio, et non in via. » Symmachus autem sic: *Et errare faciet eos in vanitate mentis.* Deus nequaquam errorem immittit, sed errorem vetat: eos autem, qui minime obtemperantes sunt, gubernaculo carere permittit, isti vero sine gubernaculo huc et illuc vagantes errant. Hoc et Judæi perpessi sunt: nam divina derelicta via, suas sequuntur cogitationes.

A δὲ αὐτὸν σπορέα καὶ γεωργὸν, καὶ γῆν καλὴν τοὺς εὐπειθῶς δεχομένους τοῦ λόγου τὰ σπέρματα. Καὶ ὁ Ἀπόστολος δέ φησιν· « Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλὼς ἐπότισεν, ὁ δὲ Θεὸς ηὔξανεν. » Καὶ πάλιν· « Θεοῦ γεώργιόν ἐστε, Θεοῦ οἰκοδομή ἐστε. » Καὶ ἔσπειραν τοίνυν οἱ ἀπόστολοι [34] τὰ σωτήρια [35] κηρύγματα, καὶ τοὺς λογικοὺς τῷ Θεῷ κατεφύτευσαν παραδείσους, καὶ τὸν ὥριμον τῆς δικαιοσύνης καρπὸν τῷ Θεῷ προσεκόμισαν· καὶ ἅπαντες δὲ οἱ μετ' ἐκείνους τὴν διδασκαλίαν πεπιστευμένοι, ταυτὸ τοῦτο δρῶντες διατελοῦσιν.

λη'. « Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς, καὶ ἐπληθύνθησαν σφόδρα, καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν οὐκ ἐσμίκρυνεν. » Ὁ γὰρ [36] σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει, κατὰ τὸν θεῖον [37] Ἀπόστολον. *Κτήνη* δὲ B καλεῖ τοὺς ὑπ' αὐτῶν νεμομένους, οὓς αὐτὸς ηὔξησεν τῆς θαυματουργίας χορηγήσας τὴν δύναμιν. Καὶ μάρτυς ὁ μακάριος Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι λέγων· « Ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ Ἐκκλησίᾳ. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος πρόβατα καλεῖ τοὺς πιστεύοντας [38]· « Τὰ πρόβατα γὰρ, φησὶ, τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω αὐτὰ, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι, κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς. » Ἐνταῦθα πάλιν τὰ Ἰουδαίοις συμβησόμενα προθεσπίζει κακά.

λθ'. « Καὶ ὠλιγώθησαν, καὶ ἐκακώθησαν [39] ἀπὸ θλίψεως κακῶν καὶ ὀδύνης. » Τοῦτο [40] μὲν οὖν φησιν· Οἱ πάλαι τὴν ἔρημον οἰκοῦντες καὶ ἄνυδρον [41], τοσαύτης εὐλογίας καὶ εὐθηνίας πεπιστευκότες C ἀπήλαυσαν. Οἱ δὲ πάλαι τῆς τῶν προφητικῶν ποταμῶν ἀπολαύσαντες ἀρδείας, εἶτα ταύτης στερηθέντες διὰ τὴν πονηρίαν τῆς γνώμης, καὶ ἔρημοι παντελῶς μεμενηκότες καὶ ἄκαρποι, παντοδαπαῖς περιέπεσον συμφοραῖς, καὶ εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην διεσκεδάσθησαν, ὥστε τὴν πολυάνθρωπον αὐτῶν μητρόπολιν ὑπὸ ὀλίγων οἰκεῖσθαι.

μ'. « Ἐξεχύθη [42] ἐξουδένωσις ἐπ' ἄρχοντας αὐτῶν [43]. » Μαρτυρεῖ [44] δὲ τῇ προῤῥήσει τὰ πράγματα. Καὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες αὐτῶν ἄρχοντες καὶ διδάσκαλοι, οὐδενὸς ἄξιοι καθεστήκασι λόγου· ἀλλ' οἱ πάλαι περιφανεῖς καὶ περίβλεπτοι, ἄσημοι παντελῶς εἰσι, καὶ [45] ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων καταφρονούμενοι. « Καὶ ἐπλάνησεν αὐτοὺς ἐν ἀβάτῳ, καὶ οὐχ ὁδῷ. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτω· *Καὶ πλανήσει αὐτοὺς ἐν* D *ματαιότητι διανοίας.* Ὁ Θεὸς οὐκ ἐπάγει πλάνην, ἀλλ' ἀπαγορεύει τὴν πλάνην· τοὺς δὲ μὴ πειθομένους ἀκυβερνήτους ἐᾷ· οἱ δὲ ἀνερμάτιστοι περιφερόμενοι τῇδε κἀκεῖσε περιπλανῶνται. Τοῦτο καὶ Ἰουδαῖοι πεπόνθασι· τὴν θείαν [46] γὰρ καταλιπόντες ὁδὸν, τοῖς οἰκείοις ἕπονται λογισμοῖς.

[d] Joan. IV, 15. [e] I Cor. III, 6. [f] ibid. [g] II Cor. IX, 6. [h] Act. II, 47. [i] Joan. X, 27, 28.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[34] *Ἀπόστολοι.* cod. 1 præm. θεῖοι. [35] *Σωτήρια.* cod. 1 θεῖα. [36] *Ὁ γάρ,* κ. τ. λ. Pauca tantum habet Cord. l. c. p. 193. [37] *Θεῖον.* Abest. a cod. 1. [38] cod. 1 πιστεύσαντας. [39] *Ἐκακ.* Hebr. Et *depressi* s. humiliati sunt. [40] *Τοῦτο.* cod. 1 οὗτοι. [41] cod. 1 ἄνυδροι. [42] *Ἐξεχύθη.* Hebr. *Effundit* sc. Deus. [43] *Αὐτῶν.* Abest a textu Hebr. [44] *Μαρτυρεῖ — ματαιότητι διανοίας.* Des. apud Cord. l. c. p. 194. [45] *Καί,* et deinde *αὐτῶν* desid. in cod. 1. [46] cod. 1 εὔθειαν.

μα'. « Καὶ ἐβοήθησε [47] πένητι ἐκ πτωχείας. » A Τὰ γὰρ πάλαι πτωχεύσαντα ἔθνη τῆς θείας ἐπικουρίας ἀπήλαυσαν, καὶ τὸν πνευματικὸν ἐκτήσαντο πλοῦτον. « Καὶ ἔθετο, ὡς πρόβατα, πατριάς. » Ὁ δὲ Ἀκύλας οὕτως· *Καὶ ὑπερεπαρεῖ* [48] *πτωχὸν ἐκ πενίας, καὶ θήσει ὡς ποίμνιον συγγενείας.* Ὡς προβάτων γὰρ τῶν ἰδίων ἐπιμελεῖται, καὶ ὡς συγγενῶν κατὰ σάρκα προμηθεῖται καὶ κήδεται.

μβ'. « Ὄψονται εὐθεῖς καὶ εὐφρανθήσονται, καὶ πᾶσα ἀνομία ἐμφράξει τὸ στόμα αὐτῶν [49]. » Ταῦτα γὰρ ὁρῶντες οἱ μὲν εὐθύτητι λογισμῶν κεχρημένοι, θυμηδίας ἐμπίμπλανται [50]· οἱ δὲ δυσσεβείᾳ καὶ παρανομίᾳ συζῆν προαιρούμενοι, κύπτειν εἰς γῆν, καὶ σιγᾷν ἀναγκάζονται, τῇ δικαίᾳ χαλινούμενοι B ψήφῳ.

μγ'. « Τίς σοφὸς καὶ φυλάξει ταῦτα, καὶ συνήσει [51] τὰ ἐλέη τοῦ Κυρίου; » Οὔτε [52] γὰρ τὸ συνιέναι καὶ διαγνῶναι τὰς φιλανθρώπους τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίας, οὔτε φυλάξαι [53] τὰς θείας νομοθεσίας παντός· ἀλλὰ τοῦ σοφίᾳ καὶ συνέσει χρωμένου, καὶ βοῶντος πρὸς τὸν Δεσπότην· « Ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ κατανοήσω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου. »

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΖ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὠδὴ ψαλμοῦ τῷ Δαβίδ. » Καὶ οὗτος ὡσαύτως ὁ ψαλμὸς καὶ τὴν Ἰουδαίων ἐπάνοδον προθεσπίζει, καὶ τῶν ἐθνῶν προαγορεύει τὴν σωτηρίαν· πολλὴν δ' ἔχει τὴν συγγένειαν πρός τε τὸν νς' [54] καὶ πρὸς C τὸν νθ' ψαλμόν.

β'. « Ἑτοίμη ἡ καρδία μου, ὁ Θεός, ἑτοίμη ἡ καρδία μου [55], ᾄσομαι καὶ ψαλῶ ἐν τῇ δόξῃ μου. » Καὶ ἤδη προειρήκαμεν, ὡς *δόξαν* οἰκείαν ὁ προφήτης τὴν προφητικὴν χάριν καλεῖ. Τῇ τῆς προφητείας, φησί, χρώμενος μελῳδίᾳ, λέγω σοι τῷ Δεσπότῃ, ὡς εὐρεῖαν [56] ἔχω τὴν καρδίαν μου, καὶ ἑτοίμην εἰς ὑποδοχὴν τῆς θείας σου χάριτος.

γ', δ'. « Ἐξεγέρθητι [57], ἡ δόξα μου, ἐξεγέρθητι, ψαλτήριον καὶ κιθάρα, ἐξεγερθήσομαι ὄρθρου. Ἐξομολογήσομαί σοι ἐν λαοῖς, Κύριε, ψαλῶ σοι ἐν ἔθνεσιν. » *Ψαλτήριον* [58] καὶ *κιθάραν* ἑαυτὸν ὁ προφήτης καλεῖ. Ὡς ἐν ὀργάνῳ γὰρ μουσικῷ, τοῦ Πνεύματος ἡ χάρις ἐν αὐτῷ τὴν προφητικὴν ἀνεκρούετο μελῳδίαν. D Διεγείρας τοίνυν ἑαυτὸν εἰς ὑμνῳδίαν τοῦ Δεσπότου, ἀποκρίνεται πάλιν, καὶ ὑπισχνεῖται ὄρθρου τοῦτο ποιήσειν [59]. Ἅτε δὴ τηνικαῦτα οὐκ αὐτὸς μόνος προσοίσων τὸν ὕμνον, ἀλλὰ μετὰ μυρίων ἐθνῶν καὶ λαῶν τὴν θείαν ᾠδὴν ποιη-

VERS. 41. « Et liberavit pauperem ex inopia. » Gentes enim, quæ olim mendicabant, divinam consecutæ sunt opem, spiritualibusque divitiis potitæ sunt. « Et posuit, sicut oves, familias. » **1377** Aquila autem sic : *Et extollet pauperem ex paupertate, et ponet ut gregem cognationes.* Nam quasi de suis ovibus curam geret, et tanquam de cognatis secundum carnem, providet et curam habet.

VERS. 42. « Videbunt recti, et lætabuntur, et omnis iniquitas oppilabit os suum. » Hæc enim cernentes ii, qui rectis utuntur cogitationibus, voluptate implentur : hi vero, qui impie et inique vivere decreverunt, in terram demittere vultum et obmutescere coguntur, justa sententia refrenati.

VERS. 43. « Quis sapiens, et custodiet hæc, et intelliget misericordias Domini? » Nam non cujuslibet est intelligere, et dignoscere benignas Salvatoris dispensationes, neque cujuslibet est divina mandata custodire, sed illius, qui sapientia et prudentia utitur, quique ad Dominum clamat : « Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua i. »

INTERP. PSALMI CVII.

VERS. 1. « Canticum Psalmi Davidi. » Et hic psalmus similiter et Judæorum reditum vaticinatur, et gentium salutem prædicit. Cæterum multam habet cognationem cum quinquagesimo sexto, et cum quinquagesimo nono psalmo.

VERS. 2. « Paratum est cor meum, o Deus, paratum est cor meum; cantabo, et psallam in gloria mea. » * Supra quoque jam diximus, prophetam *gloriam* suam vocare gratiam propheticam. Prophetiæ, **1378** inquit, concentu ac modulatione utens, hoc dico tibi, Domine, me amplum habere cor, et propensum ad gratiæ tuæ divinæ susceptionem.

VERS. 3, 4. « Exsurge, gloria mea; exsurge, psalterium et cithara, surgam sub diluculum. Confitebor tibi inter populos, Domine, et psallam tibi inter gentes. » *Psalterium* et *citharam* seipsum propheta nominat. Nam velut in instrumento musico, sic in ipso Spiritus gratia propheticam musicam pulsabat. Excitans igitur se ipsum ad Domini laudes, respondet rursus, et promittit hoc prima luce se facturum. Quippe tunc temporis, non ipse solus hymnum allaturus, sed cum infinitis gentibus et populis divinæ cantionis munus obiturus. *Dilucu-*

i Psal. CXVIII, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[47] *Ἐβοήθησε.* Hebr. *Extollet autem* Symm. καὶ ὀχυρώσει. Ita fere Syrus, *et roboravit.* [48] Montf. in Hexapl. ad h. l. habet ὑπεραίρει. [49] cod. 1 αὐτῆς, quæ est rec. lectio h. l. [50] cod. 1 ἐμπίπλανται. [51] cod. 1 συνήσουσι, ut leg. in cod. *alex.* [52] *Οὔτε,* κ. τ. λ. Alia habet Cord. l. c. p. 195. [53] *Φυλ.* cod. 1 præm. τό. [54] Prior editio habebat N. sed minus recte. [55] *Ἑτοίμη ἡ καρδ. μου.* Des. h. l. in textu Hebr. et e loco parallelo Psal. LVI, 8 repetita esse videntur. [56] *Εὐρεῖαν.* cod. 1 ἑδραίαν. [57] *Ἐξεγέρθητι — κιθάρα.* Hebr. *Exsurge, nablium et cithara.* [58] *Ψαλτήριον — ποιησάμενος.*. Des. apud. Cord. t. III, p. 205. [59] cod. 1 ποιεῖν, ascripta tamen altera lectione.

lum vero vocat Dei et Salvatoris nostri incarnationem. Ex illo enim veritatis lux orta est : ex illo per totum terrarum orbem omnium hominum ore beatus David canit, divinaque beneficia laudibus celebrat.

Vers. 5. « Quia magna est super cœlos misericordia tua, et usque ad nubes veritas tua. » Amplitudo misericordiæ tuæ cœlestes fornices superat, radii veritatis tuæ omnia loca penetrarunt. Cæterum jam supra diximus, *nubes* vocari prophetas et apostolos, eosque qui docendi munus consecuti sunt : quoniam per hos, veluti per quasdam nubes, spiritualem irrigationem hominibus affert; per ipsos enim vera præcepta didicimus.

Vers. 6. « Exaltare **1379** super cœlos, o Deus, et super omni terra gloria tua (celebretur). » Hoc etiam beatus dixit Habacuc : « Operuit cœlos virtus ejus, et laudis ejus plena est terra [k]. » Hoc etiam beatus David in octavo dixit psalmo : « Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! quoniam elevata est magnificentia tua super cœlos [l]. » *Exaltare* igitur dixit pro, ostende te sublimem, et omnibus superiorem, et omnis terra gloriam tuam discat.

Vers. 7. « Ut liberentur dilecti tui, salvum fac (me) dextera tua, et exaudi me. » Omnibus autem hominibus potentiam tuam ostendet salus eorum quos familiaritate tua dignatus es. ' Admitte igitur meas preces, tuamque porrige dexteram. *Dexteram* vero vocat bonam operationem

Vers. 8. « Deus locutus est in sancto suo. » Videlicet per Spiritus sancti gratiam. « Exaltabor, et dividam Sicimam, et convallem tabernaculorum dimetiar. » Quod propheta efflagitavit, consecutus est. Quoniam dixit : « Exaltare super cœlos, o Deus, » respondet Dominus dicens, *Exaltabor*. Deinde modum aperit, « Dividam Sicimam. » Hæc autem est civitas, quæ Josepho per prærogativam data fuit. Sed et *convallem*, quæ prius deserta fuerat, ac tuguria pastorum exceperat, denuo habitatoribus implebo, et ut reversis distribuatur efficiam.

Vers. 9. « Meus est Galaad, et meus est Manasses, et Ephraim susceptio capitis mei, Juda rex meus. » Non enim modo Manassen, sed etiam illius regionem mihi asciscam. *Galaad* enim nomen **1380** est loci, *Manasses* vero nomen tribus. Sed et *Ephraimo* pristinam potentiam reddam, et *Judam* omnium tribuum regem constituam. Post

A σάμενος · ὄρθρον δὲ καλεῖ, τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος [60] ἡμῶν τὴν ἐνανθρώπησιν. Ἐξ ἐκείνου γὰρ ἀνέτειλε τῆς ἀληθείας τὸ φῶς· ἐξ ἐκείνου κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐν τοῖς ἁπάντων ἀνθρώπων στόμασιν ὁ μακάριος ᾄδει Δαβὶδ, καὶ τὰς θείας εὐεργεσίας ὑμνεῖ.

ε'. « Ὅτι μέγα ἐπάνω τῶν οὐρανῶν τὸ ἔλεός σου, καὶ ἕως τῶν νεφελῶν ἡ ἀλήθειά σου. » Νικᾷ [61] τῶν οὐρανῶν τὰ κύτη τοῦ σοῦ ἐλέους τὸ μέγεθος· πανταχόσε τῆς σῆς ἀληθείας αἱ ἀκτῖνες διέδραμον. Καὶ ἤδη δὲ εἰρήκαμεν, ὡς *νεφέλας* τοὺς [62] προφήτας, καὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ τοὺς διδασκαλικῆς [63] χάριτος τετυχηκότας καλεῖ. Διὰ τούτων γὰρ, ὥσπερ διά τινων νεφελῶν, τὴν πνευματικὴν ἀρδείαν τοῖς ἀνθρώποις προσφέρει· δι' [64] αὐτῶν τὰ ἀληθῆ με-
B μαθήκαμεν δόγματα.

ϛ'. « Ὑψώθητι ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς, ὁ Θεὸς, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἡ δόξα σου. » Τοῦτο καὶ ὁ μακάριος ἔφησεν Ἀββακούμ· « Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς αἰνέσεως αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ. » Τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Δαβὶδ ἐν τῷ ὀγδόῳ ἔφη ψαλμῷ· « Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ· ὅτι ἐπήρθη ἡ μεγαλοπρέπειά σου ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. » Τὸ οὖν, *ὑψώθητι*, ἀντὶ τοῦ, δείχθητι ὑψηλὸς, καὶ πάντων ὑπέρτερος, καὶ πᾶσα ἡ γῆ μαθέτω τὴν σὴν δόξαν.

ζ'. « Ὅπως ἂν ῥυσθῶσιν οἱ ἀγαπητοί σου, σῶσον τῇ δεξιᾷ σου, καὶ ἐπάκουσόν μου. » Δείξει δέ σου πᾶσιν ἀνθρώποις τὴν δύναμιν τῶν τῆς σῆς οἰκειώ-
C σεως ἀξιωθέντων ἡ σωτηρία· δέξαι μου τοίνυν τὴν ἱκετείαν, καὶ τὴν σὴν ὄρεξον δεξιάν. *Δεξιὰν* δὲ καλεῖ τὴν ἀγαθὴν ἐνέργειαν.

η'. « Ὁ Θεὸς ἐλάλησεν ἐν τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ. » Ἀντὶ τοῦ, διὰ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτος. « Ὑψωθήσομαι [65] καὶ διαμεριῶ Σίκιμα, καὶ τὴν κοιλάδα τῶν σκηνῶν διαμετρήσω. » Οὗπερ ᾔτησεν ὁ προφήτης ἀπήλαυσεν· ἐπειδὴ εἶπεν· « Ὑψώθητι ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς ὁ Θεὸς, » ἀποκρίνεται λέγων ὁ Δεσπότης, *Ὑψωθήσομαι*. Εἶτα δείκνυσι καὶ τὸν τρόπον. « Διαμεριῶ Σίκιμα. » Πόλις δὲ αὕτη κατ' ἐξαίρετον τῷ Ἰωσὴφ δεδομένη. Ἀλλὰ καὶ τὴν *κοιλάδα* τὴν ἔρημον γενομένην, καὶ ποιμένων δεξαμένην σκηνὰς, ἄνωθεν οἰκητόρων πληρώσω, καὶ διανεμηθῆναι τοῖς ἐπανελθοῦσι παρασκευάσω.

D θ'. « Ἐμός ἐστι Γαλαὰδ, καὶ ἐμός ἐστι Μανασσῆς, καὶ Ἐφραῒμ ἀντίληψις [66] τῆς κεφαλῆς μου, Ἰούδας βασιλεύς μου. » Οἰκειώσομαι γὰρ οὐ μόνον τὸν Μανασσῆ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκείνου χώραν. *Γαλαὰδ* γὰρ, ὄνομα τόπου, *Μανασσῆς* δὲ προσηγορία φυλῆς. Ἀλλὰ καὶ τῷ *Ἐφραῒμ* τὴν προτέραν ἀποδώσω δύναμιν· τὸν μέν τοι *Ἰούδαν* πασῶν τῶν φυλῶν

[k] Habac. III, 3. [l] Psal. VIII, 1.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[60] *Θεοῦ καὶ Σωτ.* cod. 1 Σωτῆρος, ascriptis tamen verbis Κυρίου καί. [61] *Νικᾷ — διέδραμον*. Diversa sunt quæ Cord. l. c. p. 206, habet. Reliqua ibi desunt. [62] *Τούς*. cod. 1 præm. καί. [63] cod. 1 διδασκάλους. [64] δι' cod, 1 præm. καί. [65] *Ὑψωθ.* Hebr. אעלזה quod Psal. LIX, 8. rectius expr. per ἀγαλλιάσομαι [66] *Ἀντίληψις*. Psal. LIX, 9, leg. κραταίωσις. Hebr. מעוז.

βασιλεύειν παρασκευάσω. Μετὰ γὰρ τὴν ἐπάν- A
οδον ἀδιαίρετοι μεμενήκασιν αἱ φυλαί. Ὁ δὲ Ζοροβάβελ, καὶ τούτων κἀκείνων ἡγεῖτο. Κυρίως δὲ καὶ ἀληθῶς ὁ Δεσπότης Χριστὸς, ὁ ἐξ Ἰούδα κατὰ σάρκα βλαστήσας, ἁπάσης βασιλεύει τῆς κτίσεως.

ι'. « Μωὰβ λέβης τῆς ἐλπίδος μου [67]· ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν ἐπιβαλῶ [68] τὸ ὑπόδημά μου, ἐμοὶ ἀλλόφυλοι ὑπετάγησαν. » Τοσαύτην δὲ τῷ ἐμῷ λαῷ παρέξω ἰσχὺν, ὥστε καὶ τῶν ἀλλοφύλων κρατῆσαι, καὶ Μωαβίτας καὶ Ἰδουμαίους ὑπηκόους λαβεῖν. Ἀκριβέστερον δὲ ταῦτα ἐν τῷ ν' καὶ θ' ψαλμῷ ἑρμηνεύσαμεν.

ια', ιβ'. « Τίς ἀπάξει με εἰς πόλιν περιοχῆς; ἢ τίς ὁδηγήσει με ἕως τῆς Ἰδουμαίας; Οὐχὶ σὺ, ὁ Θεὸς, ὁ ἀπωσάμενος ἡμᾶς; » Ἡδονῆς ἐμπλησθεὶς ὁ προφήτης τῇ τῶν ἀγαθῶν προῤῥήσει, ἱμείρεται B
ἰδεῖν καὶ τὴν καταλυθεῖσαν πόλιν οἰκοδομηθεῖσαν, καὶ τοὺς Ἰδουμαίους τοῖς Ἰουδαίοις δουλεύοντας. Ταῦτα δὲ, φησὶν, οὐδεὶς ἕτερος παρασχεῖν ἱκανὸς, ἢ σὺ μόνος, ὁ νῦν ἡμᾶς ἀπωσάμενος, καὶ δουλεύειν κελεύσας. « Καὶ οὐχ ἐξελεύσῃ, ὁ Θεὸς, ἐν ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Καὶ μὴ προελθὼν* [69], *Θεὲ, ἐν τοῖς στρατεύμασιν* [70] *ἡμῶν*. Οὐ γὰρ ἡττήθημεν πώποτε, σοῦ στρατηγοῦντος, καὶ τῆς φάλαγγος ἡγουμένου.

ιγ'. « Δὸς ἡμῖν βοήθειαν ἐκ θλίψεως, καὶ ματαία σωτηρία ἀνθρώπου. » Παῦσον τοίνυν τὰ λυπηρὰ, καὶ τὴν σὴν ῥοπὴν ὄρεξον. Οὐδαμόθεν γὰρ ἄλλοθεν τούτου τυχεῖν δυνατόν. Πᾶσα γὰρ ἡ παρ' ἀνθρώπων συμμαχία, σοῦ μὴ συνεργοῦντος, ματαία καὶ ἄχρηστος. C

ιδ'. « Ἐν τῷ Θεῷ ποιήσομεν δύναμιν, καὶ αὐτὸς ἐξουδενώσει τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν [71]. » Διά τοι τοῦτο τὴν σὴν ἐπικαλούμεθα πρόνοιαν· διὰ ταύτης γὰρ μόνης περιγενέσθαι τῶν δυσμενῶν δυνησόμεθα.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος· ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Τὸ σωτήριον πάθος, καὶ τὴν Ἰουδαίων μανίαν, καὶ τὴν Ἰούδα προδοσίαν, οὗτος ὁ ψαλμὸς προθεσπίζει. Ποδηγεῖ δὲ ἡμᾶς ἐπὶ τήνδε τὴν διάνοιαν καὶ [72] ὁ μέγας Πέτρος δημηγορῶν, καὶ τῆς τοῦ Ἰούδα προδοσίας κατηγορῶν, καὶ τῆς προφητείας τὴν ἀπόδειξιν ἐντεῦθεν ποιούμενος. Μηδεὶς δὲ, ἀκούων τοῦ Κυρίου νομοθετοῦντος εὐλογεῖν τοὺς διώκοντας, ἐναντίαν ἡγείσθω D
τοῦ νομοθέτου τὴν προφητείαν. Οὐδὲ γὰρ ἐνταῦθα ἐπαρώμενος ὁ προφητικὸς διέξεισι [73] λόγος, ἀλλὰ τὰς ἐσομένας, καὶ Ἰουδαίοις, καὶ τῷ Ἰούδᾳ, τιμωρίας προλέγων. Ἐσχημάτισται δὲ [74] ὡς εὐχτικὸν τὸ προαγορευτικὸν τοῦτο [75], ὡς ἐπὶ τὸ [76] πολὺ σύνηθες πανταχοῦ [77] τῇ θείᾳ Γραφῇ.

reditum enim indivisæ et confusæ permanserunt tribus. Zorobabel autem harum, et illarum dux fuit. Sed proprie quidem et vere Dominus Christus, ex Juda secundum carnem ortus, toti imperat orbi terrarum.

VERS. 10. « Moab lebes spei meæ, in Idumæam injiciam calceamentum meum, mihi alienigenæ subditi sunt. » Porro tale populo meo impertiam robur, ut Allophylos vincat, et Moabitas ac Idumæos subditos habeat. Accuratius porro hæc in quinquagesimo nono psalmo explanavimus.

VERS. 11, 12. « Quis deducet me in civitatem munitam ? vel quis deducet me usque in Idumæam ? Nonne tu, Deus, qui repulisti nos. » Propheta lætitia refertus ob bonorum prædictionem, conspicere desiderat urbem ædificatam, quæ eversa erat, et Idumæos Judæis servientes. Hæc autem, inquit, nemo alius præstare potest, quam tu solus, qui nunc nos repulisti, et servire præcepisti. « Non exibis, Deus, cum virtutibus nostris. » Symmachus sic : *Et non præiens, Deus, in nostris exercitibus.* Numquam enim expugnati sumus, te duce et copiarum rectore.

VERS. 13. « Da nobis auxilium de tribulatione, quia vana est salus hominis. » Finem itaque fac molestis, et auxilium tuum præbeas. Ex nullo enim alio loco id consequi **1381** possumus, siquidem omne hominum auxilium, te non adjuvante, vanum et inutile est.

VERS. 14. « Cum Deo exercebimus virtutem, et ipse ad nihilum rediget inimicos nostros. » Propterea tuam imploramus providentiam. Per hanc enim solam hostes superare poterimus.

INTERP. PSALMI CVIII.

VERS. 1. « In finem, Psalmus Davidi. » Salutarem passionem, Judæorumque furorem, et Judæ proditionem hic psalmus præcinit. Deducit vero nos in hunc sensum magnus etiam Petrus, concionem habens, Judæque proditionem insimulans, et hinc vaticinationem declarans. Cæterum nemo audiens Dominum ferentem legem, ut persequentibus benedicamus, vaticinationem repugnantem legislatori esse putet. Non enim hoc in loco divinus sermo imprecando loquitur, sed futura Judæis et Judæ supplicia prædicit. Hæc autem vaticinatio in precationis formam concipitur, ut plerumque divinæ Scripturæ mos est.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[67] τῆς ἐλπ. μου. Conf. pag. 1005, n. 1. [68] Ἐπιβ. psal. LIX, 10, erat ἐκτενῶ. Hebr. אשליך. [69] Montf. in Hexapl. ad h. l. habet προσελθών. [70] *Τοῖς στρατ.* cod. 1 ταῖς στρατεύσεσιν. Hæc lectio accedit ad istam e Symmacho desumptam interpretationem, καὶ οὐ προσελθὼν, Θεὲ, ἐν ταῖς στρατεύσεσιν ἡμῶν, quam Montf. l. c. alteri adjungit. [71] *Ἐχθροὺς ἡμῶν*. psal. LIX, 14. θλίβοντας ἡμᾶς. [72] *Καί*. Abest a cod. 1. [73] *Διέξεισι*. cod. 1 præm. τοιαῦτα. [74] Δέ. cod. 1 μέντοι. [75] *Τοῦτο*. cod. 1. præmisso colo, τοῦτο δέ. [76] *Τό*. Abest a cod. 1. [77] *Παντ*. Des. ibid.

VERS. 2. « Deus, laudem meam ne tacueris, A quoniam os peccatoris, et os dolosi super me apertum est. » Humano more hæc Christus Dominus loquitur. Ut homo enim precatur, mensuram humanæ naturæ implens : ut Deus autem, precationem eorum admittit qui sincere preces fundunt. *Laudem* vero passionem vocat. Illam enim sacris

1382 in Evangeliis gloriam nominat. « Venit enim, ait, hora ut glorificetur Filius hominis [m]. » Os vero *peccatoris*, et *os dolosi* Judam appellavit : quandoquidem iste proditionis fœdera cum Judæis clam pepigit.

VERS. 3. « Locuti sunt adversus me lingua dolosa, et sermonibus odii circumdederunt me. » A Juda in totum Judæorum consessum sermonem B transfert. Hi enim invidiæ servientes, injustam machinati sunt mortem.

« Et expugnaverunt me temere. [VERS. 4.] Pro eo quod me diligere deberent, detrahebant mihi. » Non modo enim nullo malo a me provocati, sed etiam infinitis bonis cumulati sunt : pro quibus diligere cum deberent, hostili modo sese gesserunt. « Ego autem orabam. » Et hoc sacrorum Evangeliorum historia testatur. Nam cruci affixus clamabat : « Pater, ignosce illis, non enim sciunt quid faciunt [n]. »

VERS. 5. « Et posuerunt adversus me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea. » Ego igitur ipsos beneficiis cumulavi : ipsi vero contraria mihi rependerunt. C

VERS. 6. « Constitue super eum peccatorem, et diabolus stet a dexteris ejus. » *Constitue* dixit pro *constitues*, et *stet* pro *stabit*. Idque perspicue divinus evangelista docuit [o]. Beatus enim Joannes interrogabat, quis esset proditor, Dominus vero dixit : « Cui intinctam buccellam porrexero, ille est; et cum intinxisset, ait, dedit Judæ, et post buccellam introivit in eum Satanas, » faciles ingressus inveniens. Ipse **1383** enim sua sponte ad Judæos accedens, proditionis pacta cum eis inivit, et postea multis affectus beneficiis, ingratus perstitit. Voluntarie igitur hostem in contubernium suscepit.

VERS. 7. « Cum judicatur, exeat condemnatus D [pro, *exibit*.] Et oratio ejus fiat in peccatum [pro, *fiet*]. Omni enim excusatione caruit proditor. Idcirco cum judicatur, condemnatur, et precatio ab ipso oblata criminationem augebit. Non enim beneficii auctorem ignorabat, imo divinis etiam potitus est colloquiis, maximorumque miraculo-

β'. « [78] Ὁ Θεὸς, τὴν αἴνεσίν μου μὴ παρασιωπήσῃς, ὅτι στόμα ἁμαρτωλοῦ, καὶ στόμα δολίου ἐπ' ἐμὲ ἠνοίχθη. » Ἀνθρωπίνως ὁ Δεσπότης ταῦτα λέγει Χριστός. Ὡς ἄνθρωπος γὰρ εὔχεται, τῆς ἀνθρωπίνης [79] φύσεως τὰ μέτρα πληρῶν· ὡς δὲ Θεὸς, τῶν εὐχομένων γνησίως προσδέχεται τὰς εὐχάς. *Ὕμνον* δὲ τὸ πάθος καλεῖ. Καὶ γὰρ ἐν τοῖς θείοις Εὐαγγελίοις δόξαν αὐτὸ προσαγορεύει. « Ἐλήλυθε γὰρ, φησὶν, ἡ ὥρα, ἵνα δοξασθῇ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. » *Στόμα* δὲ *ἁμαρτωλοῦ*, καὶ *στόμα δολίου*, τὸν Ἰούδαν ὠνόμασεν· οὗτος γὰρ κρύβδην ἐποιήσατο πρὸς Ἰουδαίους τὰς τῆς προδοσίας συνθήκας.

γ'. « Ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσσῃ δολίᾳ· καὶ λόγοις μίσους ἐκύκλωσάν με. » Ἀπὸ τοῦ Ἰούδα μετήνεγκε τὸν λόγον ἐπὶ ὅλον τὸ τῶν Ἰουδαίων συνέδριον. Οὗτοι γὰρ τῷ φθόνῳ δουλεύοντες τὸν ἄδικον ἐτύρευσαν θάνατον.

« Καὶ ἐπολέμησάν με δωρεάν. [δ'.] Ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾷν με, ἐνδιέβαλλόν με. » Οὐ γὰρ μόνον κακοῦ τινος οὐκ ἐπειράθησαν παρ' ἐμοῦ, ἀλλὰ καὶ μυρίων ὅσων ἀπήλαυσαν ἀγαθῶν· ὑπὲρ ὧν ἀγαπᾷν ὀφείλοντες, τὰ δυσμενῶν ἔδρασαν. « Ἐγὼ δὲ προσηυχόμην [80]. » Καὶ τούτου μάρτυς τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ἡ ἱστορία. Τῷ ἰκρίῳ γὰρ σταυροῦ [81] προσηλωμένος ἐβόα· « Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσιν. »

ε'. « Καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ μῖσος ἀντὶ [82] ἀγαπήσεώς μου. » Ἐγὼ μὲν οὖν αὐτοὺς εὐεργεσίαις ἐπέκλυσα· αὐτοὶ δέ με τοῖς ἐναντίοις ἠμείψαντο.

ς'. « Κατάστησον ἐπ' αὐτὸν ἁμαρτωλὸν, καὶ διάβολος στήτω ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. » Τὸ *κατάστησον*, ἀντὶ τοῦ *καταστήσεις*· καὶ *στήτω* [83], ἀντὶ τοῦ *σταθήσεται*· καὶ τοῦτο [84] σαφῶς ἡμᾶς ὁ θεῖος ἐδίδαξεν εὐαγγελιστής. Ὁ μὲν γὰρ θεσπέσιος ἤρετο Ἰωάννης, τίς εἴη ὁ προδότης· ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· « Ὧ ἐὰν ἐμβάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω, αὐτός ἐστι· καὶ βάψας, φησὶν, ἀπέδωκεν [85] αὐτὸ Ἰούδᾳ [86]· καὶ μετὰ τὸ ψωμίον εἰσῆλθεν εἰς αὐτὸν ὁ Σατανᾶς, » εὐτρεπεῖς [87] εὑρὼν τὰς εἰσόδους. Αὐθαίρετος γὰρ πρὸς Ἰουδαίους ἀπελθὼν, τῆς προδοσίας ἐποιήσατο τὰς συνθήκας, καὶ πολλαῖς μετὰ ταῦτα εὐεργεσίαις ἐπικλυσθεὶς ἀγνώμων μεμένηκεν. Ἑκὼν [88] τοιγαροῦν σύνοικον ἐδέξατο τὸν πολέμιον.

ζ'. « Ἐν τῷ κρίνεσθαι αὐτὸν, ἐξέλθοι καταδεδικασμένος [ἀντὶ τοῦ, *ἐξελεύσεται*]. Καὶ ἡ προσευχὴ αὐτοῦ γενέσθω εἰς ἁμαρτίαν [ἀντὶ τοῦ, *γενήσεται*]. » Πάσης γὰρ ἀπολογίας ἔρημος ὁ προδότης. Διὸ κρινόμενος κατακρίνεται, καὶ ἡ προσφερομένη ὑπ' [89] αὐτοῦ προσευχὴ τὴν κατηγορίαν αὔξει. Οὐ γὰρ ἠγνόει τὸν εὐεργέτην, ἀλλὰ καὶ τῶν θείων ἀπήλαυσε

[m] Joan. XII, 5. [n] Luc. XXIII, 34. [o] Joan. XIII, 25 seq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[78] *Ὁ — παρασιωπήσῃς* Hebr. *O Deus laudis meæ, ne taceas*. Ita habent Aqu. et Symm. Sed Theodotion eamdem quam οἱ Ο'. dedit interpretationem. [79] cod. 1 ἀνθρωπείας. [80] *Προσηυχ*. Hebr. תְפִלָּה. [81] *Σταυροῦ*. Abest a cod. 1. [82] *Ἀντί*. In cod. 1 sequ. τῆς, ut in textu τῶν Ο'. [83] *Στήτω*. cod. 1 præm. τό. [84] *Τοῦτο*. cod. 1 add. δέ. [85] cod. 1 ἐπέδωκεν. [86] *Ἰούδα*. cod. 1 præm. τῷ. [87] *Εὐτρεπεῖς*. Hanc lectionem codici Aug. 1 debemus. Prior editio habebat εὐπρεπεῖς. [88] *Ἑκών*. In cod. 1 apponitur colon. [89] *Ὑπ'*. cod. 1 παρ'.

λόγων, καὶ θαυμάτων μεγίστων οὐ μόνον αὐτόπτης, A ἀλλὰ καὶ αὐτουργὸς ἐγένετο, παρ' αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν λαβών.

η'. « Γενηθήτωσαν αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος. » Καὶ αὕτη ἡ πρόῤῥησις τὸ τέλος ἐδέξατο· αὐτὸς γὰρ παραχρῆμα τὸν διὰ τῆς ἀγχόνης ὑπέμεινε θάνατον, καὶ ὁ Ματθίας ἀντὶ ἐκείνου ταχθεὶς τὸν τῶν ἀποστόλων ἐπλήρωσεν ἀριθμόν.

θ'. « Γενηθήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὀρφανοὶ, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ χήρα. » Ταῦτα οὐ τῷ Ἰούδᾳ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἀπίστοις συνέβη Ἰουδαίοις. Ὀλίγων γὰρ μετὰ τὸν σταυρὸν διελθόντων ἐτῶν, ἀνάστατον ἅπαν τὸ γένος [90] ἐγένετο· καὶ οἱ μὲν ἀνῃρέθησαν, αἱ δὲ τούτων γυναῖκες μετὰ τῶν παίδων ἐξηνδραποδίσθησαν. Τοῦτο μὲν [91] καὶ ὁ προφητικὸς ηὔξατο [92] B λόγος.

ι'. « Σαλευόμενοι μεταναστήτωσαν [93] οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ ἐπαιτησάτωσαν, καὶ [94] ἐκβληθήτωσαν ἐκ τῶν οἰκοπέδων αὐτῶν. » Ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους, *ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν* [95]. Καυθεισῶν γὰρ τῶν οἰκιῶν, καὶ οἰκοπέδων, ἢ ἐρειπίων γενομένων, οἱ μὲν ἀνῃρέθησαν τῶν οἰκητόρων, οἱ δὲ ἀπηνέχθησαν δορυάλωτοι.

ια'. « Ἐξερευνησάτω [96] δανειστὴς πάντα [97] ὅσα ὑπάρχει αὐτῷ. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Συγκρουσάτω πράκτωρ πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτῷ.* Πράκτωρες δὲ καὶ οἱ Ῥωμαίων βασιλεῖς, τὸν ἐπικείμενον εἰσπραττόμενοι φόρον. Οὗτοι δὲ τὰ Ἰουδαίων διήρπασαν ἅπαντα, ἀκριβῶς ἐρευνήσαντες, ὡς καὶ C τὰ κεκρυμμένα εὑρεῖν τε καὶ σφετερίσασθαι.

« Καὶ διαρπασάτωσαν ἀλλότριοι τοὺς πόνους αὐτοῦ. [ιβ.] Μὴ ὑπαρξάτω αὐτῷ ἀντιλήπτωρ [98], μηδὲ γενηθήτω οἰκτίρμων τοῖς ὀρφανοῖς αὐτοῦ. » Τούτων δὲ γινομένων, καὶ τῶν πολεμίων τὰ τούτοις προσήκοντα διανεμομένων, οὐδεὶς αὐτοῖς ἐπίκουρος ἔσται, οὐδὲ φειδοῦς αὐτῶν οἱ παῖδες ἀξιωθήσονται.

ιγ'. « Γενηθήτω τὰ τέκνα αὐτοῦ εἰς ἐξολόθρευσιν, ἐν γενεᾷ μιᾷ [99] ἐξαλειφθείη τὸ ὄνομα αὐτοῦ. » Τεσσαράκοντα γὰρ οὐ διελθόντων ἐνιαυτῶν, πανωλεθρίαν ὑπέμεινεν ὁ Ἰουδαίων λαὸς, καὶ οὐκ ἔτι καθ' ἑαυτοὺς πολιτεύονται, οὐδὲ οἰκείους ἔχουσι βασιλεῖς τε καὶ ἄρχοντας, οὐδὲ πολυθρύλλητον ἐκείνην μητρόπολιν, οὐδὲ τὴν κατὰ νόμον ἐπιτελοῦσι λα- D τρείαν, ἀλλὰ φροῦδα πάντα ἐκεῖνα, καὶ ἡ κιβωτὸς, καὶ αἱ πλάκες, καὶ τὰ τῶν Χερουβὶμ ἐκτυπώματα, καὶ τὸ ἱλαστήριον, καὶ ἡ λυχνία, καὶ [1] τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἡ ἀρχιερατικὴ στολὴ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὅσα θεόσδοτα παρ' αὐτοῖς καὶ περίβλεπτα.

ιδ'. « Ἀναμνησθείη ἡ ἀνομία τῶν πατέρων αὐτοῦ ἔναντι Κυρίου, καὶ ἡ ἁμαρτία τῆς μητρὸς αὐτοῦ μὴ ἐξαλειφθείη. » Πατέρων ἀρετὴ πολλάκις καὶ πλημ-

rum non modo spectator ipse fuit, verum etiam operator, cum ab ipso potestatem accepisset.

VERS. 8. « Fiant dies ejus pauci, et munus cui præfuit accipiat alter. » Et hæc vaticinatio suum sortita est finem. Ipse enim continuo per laqueum mortem perpessus est, et Matthias loco illius ordinatus, apostolorum implevit numerum [p].

VERS. 9. « Fiant filii ejus orphani, et uxor ejus vidua. » Hæc non Judæ modo, verum etiam omnibus perfidis Judæis congruunt. Paucis enim annis post crucem elapsis, tota eorum natio extorris facta est, et hi quidem trucidati, horum * vero uxores cum filiis in servitutem abductæ fuerunt. Et hoc quoque propheticus sermo precatus est.

VERS. 10. « Nutantes transferantur filii ejus, et mendicent, et ejiciantur de areis habitationum suarum, » vel secundum alios, *ex ruderibus* **1384** *suis.* Incensis enim domibus, et areis, vel ruderibus relictis, ex habitatoribus alii cæsi, alii vero captivi abducti fuere.

VERS. 11. « Scrutetur fenerator omnem substantiam ejus. » Symmachus autem sic : *Concutiat exactor omnia quæ sunt ipsius.* Exactores autem sunt reges Romanorum, exigentes impositum tributum. Hi vero totam Judæorum diripuerunt substantiam, diligenter scrutantes, ut et occulta invenirent, et sibi vindicarent.

« Et diripiant alieni labores ejus. [VERS. 12.] Non sit illi adjutor, nec sit qui misereatur pupillorum ejus. » His vero perfectis, et hostibus res dividentibus, quæ ad illos spectabant, nemo eis adjutor erit, neque eorum liberi misericordia digni habebuntur.

VERS. 13. « Nati ejus exstirpentur : in generatione una deleatur nomen ejus. » Nam nondum quadraginta annis elapsis, Judæorum populus extremam internecionem subiit. Et non amplius per se ipsos rempublicam administrant, neque proprios habent reges, et principes, neque celeberrimam illam metropolim, neque secundum legem cultum perficiunt : sed vana omnia illa sunt, et arca, et tabulæ, et Cherubinorum effigies, et propitiatorium, et candelabrum, et altare, et pontificalis vestis, et alia omnia, quæ illustria a Deo ei præbita fuerunt.

VERS. 14. « In memoriam redeat iniquitas patrum ejus in conspectu Domini, et peccatum matris ejus **1385** ne deleatur. » Paterna virtus sæpe

[p] Act. I, 18, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[90] *Γένος.* cod. 1 ἔθνος. [91] *Μέν.* cod. 1 δέ. [92] cod. 1 ἠνίξατο. [93] *Σαλευ. μεταν.* Hebr. *vagando vagentur.* [94] *Καὶ — αὐτῶν.* Hebr. *et quærant (stipem) e locis suis desolatis,* sc. prodeuntes. [95] cod. 1 αὐτοῦ. [96] *Ἐξερ. — αὐτῷ.* Hebr. *Illaque et fenerator omnia quæ sunt ejus.* [97] *Πάντα.* Abest a cod. 1. [98] *Ἀντιλ.* Hebr. *Protrahens gratiam.* [99] *Μιᾷ.* Hebr. *altera.* [1] *Καὶ — θυσιαστ.* Des. in cod. 1.

numero etiam filiis peccantibus profuit, ut fides Abrahami Judæis, et Davidis pietas Salomoni. Sed pravitas patrum filiis similibus pœnam augebit: quia nullo ex loco misericordiæ occasio ulla invenietur. Hoc igitur divinus sermo dicit: Judæi extremum exitium perferentes, præter proprias impietates, etiam ob memoriam paternorum malorum * majori exsecratione digni videbuntur. *Patres* quippe illorum vocat eos, qui in solitudine impie egerunt, et eos qui tempore Judicum et Regum, et qui post reditum e Babylone inique vixerunt. *Matrem* vero ait Hierosolymam, in qua scelus parricidii in Dominum Christum patrare ausi sunt. Hoc enim Dominus sacris in Evangeliis dixit: « Ut veniat super generationem hanc omnis sanguis innocens, qui effusus est super terram a sanguine Abelis justi usque ad sanguinem Zachariæ, quem occiderunt inter templum et altare[q]. » Omnium enim eodem tempore pœnas pendent.

VERS. 15. « Sint coram Domino semper, et dispereat de terra memoria eorum. Omnes enim, inquit, iniquitates quas ausi sunt, semper intuens Deus, nulla misericordia eos dignabitur, sed internecione illos multabit. Et hinc patet, quod non de Juda tantum, sed de omnibus infidelibus hæc narraverit: quandoquidem ab unico ad multos orationem transfert. Non enim jam dixit *ejus*, sed *eorum*.

1386 VERS. 16, 17. « Pro eo quod non est recordatus misericordiam exhibere. Et persecutus est hominem inopem et mendicum, et compunctum corde ut interficiat. » Hæc autem, inquit, patiuntur, quod crudeliter et ferarum instar parricidium commiserint, et eum, qui omni moderatione et mansuetudine usus est, ad necem usque persecuti fuerint. Et hæc Apostolus testimonio suo comprobat, et ipse etiam Dominus. Apostolus quidem exclamans: « Qui cum esset dives, propter nos egenus factus est, ut illius inopia divites essemus[r]. » Et rursus: « Qui cum formam Dei haberet, non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens[s]. » Et Dominus nunc quidem ait: « Discite a me, quia mitis sum, et humilis corde, et invenietis requiem pro animabus vestris[t]; » nunc vero: « Vulpes foveas habent, et volucres cœli nidos, Filius autem hominis non habet ubi reclinet caput suum[u]. »

VERS. 18. « Et dilexit maledictionem, et veniet ei: et noluit benedictionem, et elongabitur ab

A μελήσαντας ὤνησε παῖδας, ὡς τοὺς Ἰουδαίους τοῦ Ἀβραὰμ ἡ πίστις, ὡς τὸν Σολομῶντα τοῦ Δαβὶδ ἡ εὐσέβεια. Πονηρία δὲ πατέρων τοῖς ὁμοίοις παισὶν ἐπαύξει τὴν τιμωρίαν· οὐδεμία γὰρ οὐδαμόθεν εὑρίσκεται φειδοῦς ἀφορμή. Τοῦτο τοίνυν καὶ ὁ προφητικὸς ἔφη λόγος, ὅτι Ἰουδαῖοι τὴν πανωλεθρίαν ὑπομένοντες πρὸς ταῖς οἰκείαις ἀσεβείαις τῇ [1] μνήμῃ τῶν πατρῴων κακῶν φανήσονται βδελυρώτεροι. *Πατέρας* δὲ αὐτῶν καλεῖ τοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ τῇ δυσσεβείᾳ χρησαμένους, τοὺς ἐπὶ τῶν Κριτῶν, τοὺς ἐπὶ τῶν Βασιλέων, τοὺς μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον παρανομίᾳ συζήσαντας[2]· *μητέρα* δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἔφη[3]· ἐν ᾗ τῆς κατὰ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ μιαιφονίας ἐτολμήθη τὸ μύσος. Τοῦτο γὰρ[4] ὁ Κύριος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἔφη· « Ὅπως ἂν ἐπέλθῃ
B ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην πᾶν αἷμα ἀθῷον ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου, ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου,[5] οὗ ἐφόνευσαν μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου. » Πάντων γὰρ κατὰ ταυτὸν τίσουσι δίκας.

ιε'. « Γενηθήτωσαν ἐναντίον Κυρίου διαπαντὸς, καὶ ἐξολοθρευθείη ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτῶν. » Πάντα γάρ, φησὶ, τὰ ὑπ' αὐτῶν τολμηθέντα παράνομα ἀεὶ θεώμενος ὁ Θεὸς, οὐδεμιᾶς αὐτοὺς ἀξιώσει φειδοῦς, ἀλλὰ πανωλεθρίᾳ παραδώσει. Καὶ ἐντεῦθεν μέντοι δῆλον, ὡς οὐ περὶ μόνου τοῦ Ἰούδα, ἀλλὰ περὶ πάντων[6] ἠπιστηκότων ταῦτα διῆλθεν. Ἀπὸ γὰρ ἑνικοῦ προσώπου, ἐπὶ τὸ πληθυντικὸν τὸν λόγον
C μετήνεγκεν. Οὐκέτι γὰρ εἶπεν *αὐτοῦ*, ἀλλ' *αὐτῶν*.

ις', ιζ'. « Ἀνθ' ὧν οὐκ ἐμνήσθη ποιῆσαι ἔλεος. Καὶ κατεδίωξεν ἄνθρωπον πένητα, καὶ πτωχὸν, καὶ κατανενυγμένον τῇ καρδίᾳ τοῦ θανατῶσαι. » Ταῦτα δὲ, φησὶ, πείσονται, ἀπηνῶς καὶ θηριωδῶς τῇ μιαιφονίᾳ χρησάμενοι, καὶ τὸν πάσῃ χρησάμενον μετριότητι καὶ πραότητι μέχρι θανάτου διώξαντες. Τούτοις καὶ ὁ Ἀπόστολος μαρτυρεῖ[8] λόγοις, καὶ αὐτὸς ὁ Δεσπότης· ὁ μὲν Ἀπόστολος βοῶν· « Ὃς δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσε πλούσιος ὤν, ἵνα ἡμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσωμεν· » καὶ πάλιν· « Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβών· » ὁ δὲ Κύριος νῦν μὲν φησι,[9] « Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν
D ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν· » νῦν δέ· « Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ[10]. »

ιη'. « Καὶ ἠγάπησε κατάραν, καὶ ἥξει αὐτῷ, καὶ οὐκ ἠθέλησεν εὐλογίαν, καὶ μακρυνθήσεται ἀπ' αὐ-

[q] Matth. XXIII, 35. [r] II Cor. VIII, 9. [s] Philipp. II, 6, 7. [t] Matth. XI, 29. [u] Matth. VIII, 20; Luc. IX, 58.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Τῇ*. cod. 1 præm. καί. [2] cod. 1 συζῶντας. [3] *Ἔφη*. Abest a cod. 1. [4] *Γάρ*. cod. 1 καί. [5] *Οὗ* cod. 1 ὄν. [7] *Πάντων*. cod. 1 add. τῶν. [8] *Λόγοις*. cod. 1 add. τοῖς. [9] *Φησί*. Abest. a cod. 1. [10] cod. 1 κλῖναι.

τοῦ. » Ἐνταῦθα σαφῶς τὸ εὐκτικὸν μεταβέβληκε σχῆμα, καὶ προαγορευτικῶς ἀμφότερα τέθεικεν, ὅτι καὶ τὴν κατάραν ἣν ἠγάπησαν λήψονται, καὶ τῆς εὐλογίας [11], ἣν λαβεῖν οὐκ ἠθέλησαν, στερηθήσονται. « Καὶ ἐνεδύσατο κατάραν ὡς ἱμάτιον. » Ἀντὶ τοῦ, ταύτῃ πανταχόθεν περιεστοίχισται. « Καὶ εἰσῆλθεν ὡσεὶ ὕδωρ εἰς τὰ ἔγκατα αὐτοῦ. » Οὐ γὰρ μόνον ἔξωθεν, ἀλλὰ καὶ ἔνδοθεν περίκεινται τὰ κακὰ, καὶ ὑπὸ τούτων δίκην ὕδατος περικλύζονται. Εἶτα ἐπειδὴ τὸ ὕδωρ ἀρδεύει μὲν τὸ σῶμα καὶ βρέχει, οὐκ ἔχει δὲ μόνιμον τὴν ὑγρότητα, ἐπήγαγεν· « Καὶ ὡσεὶ ἔλαιον ἐν τοῖς ὀστέοις αὐτοῦ. » Τὸ [12] γὰρ ἔλαιον ἐπὶ πλεῖστον ἐπιμένει τῷ σώματι. Ὃ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐπενεχθήσεται φορὰ κακῶν, τοῦ μὲν ὕδατος τὴν σφοδρότητα, τοῦ δὲ ἐλαίου μιμουμένη τὸ μόνιμον.

A eo. » Hoc in loco manifesto precationis formam mutavit, et vaticinationis more utrumque posuit, et quod maledictionem, quam adamarunt, accepturi * sint, et quod benedictione, quam accipere noluerunt, cariturі sint. « Et induit maledictionem, sicut vestimentum. » Quasi diceret : Hac undiquaque cinctus est. « Et intravit sicut aqua in interiora ejus. » Non modo enim foris, verum etiam intus circumstant mala, et ab his tanquam ab aqua circumfunduntur. Deinde quoniam aqua irrigat quidem corpus, **1387** et madefacit, sed non habet firmum humorem, subdit : « Et tanquam oleum in ossibus ejus. » Oleum enim diutius in corpore permanet. Quod autem dicit, hoc est : Malorum copia ingruet, quæ aquæ vehementiam, B olei vero firmitatem imitabitur.

ιθ'. « Γενηθήτω αὐτῷ ὡς ἱμάτιον, ὃ περιβάλλεται· καὶ ὡσεὶ ζώνη, ἣν διαπαντὸς περιζώννυται. » Πανταχόθεν, φησὶ, τοῖς προειρημένοις κακοῖς, καὶ ὡς ἐσθῆτι καλυπτέσθω, καὶ ὡς ζωστῆρι σφιγγέσθω.

VERS. 19. « Fiat ei sicut vestimentum quo operitur, et sicut zona qua semper præcingitur. » Undique, inquit, prædictis malis, sicut vestimento operiatur, et veluti cingulo constringatur.

κ'. « Τοῦτο [13] τὸ ἔργον τῶν ἐνδιαβαλλόντων με παρὰ Κυρίου. » Οἱ δὲ ἄλλοι, *τῶν ἀντικειμένων*, ἡρμήνευσαν. « Καὶ τῶν λαλούντων πονηρὰ κατὰ τῆς ψυχῆς μου. » Τούτους τρυγήσουσι τοὺς καρποὺς, καὶ οἱ τὸ πρὸς ἐμὲ μῖσος ἀναδειξάμενοι [14], καὶ ὁ τούτοις ὑπουργήσας προδότης. Ἐπειδὴ γὰρ ἀντίθεον αὐτὸν καὶ παράνομον ἐκάλουν, εἰκότως εἶπε· « Τῶν ἐνδιαβαλλόντων με παρὰ Κυρίου. »

VERS. 20. « Hoc opus eorum, qui detrahunt mihi a Domino. » Alii vero, *qui contra steterunt*, interpretati sunt. « Et qui loquuntur mala adversus animam meam. » Hos decerpent fructus tum ii, qui contra me scelus admiserunt, tum proditor, qui ipsis servivit. Quoniam enim contrarium Deo, legisque transgressorem eum vocabant, merito dixit : « Qui detrahunt mihi a Domino.

κα'. « Καὶ σὺ, Κύριε, Κύριε, ποίησον μετὰ ἐμοῦ ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, ὅτι χρηστὸν τὸ ἔλεός σου. » Καὶ ταῦτα ἀνθρωπίνως εἴρηκεν ὁ Δεσπότης Χριστός· πάντα γὰρ τὰ ἀνθρώπεια πλὴν ἁμαρτίας πεπλήρωκεν. Ἐτέχθη γὰρ καὶ κατὰ τὸν νόμον φύσεως [15], καὶ ὑπὲρ τὸν νόμον τῆς φύσεως. Τὸ μὲν γὰρ ἐκ γυναικὸς, τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ὑπὲρ ταύτην δὲ, τὸ ἐκ Παρθένου. Ἐδέξατο σπάργανα καὶ περιτομὴν, καὶ τὴν ἐκ γάλακτος τροφὴν, καὶ θυσίας προσήνεγκεν, ἐνήστευσε, καὶ ἐπείνασεν, ἐδίψησε [16], καὶ ἐκοπίασεν. Οὕτω καὶ προσευχόμενος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις διηνεκῶς ἀναγέγραπται. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν ἀνθρωπίνως τὴν θείαν ἐπικαλεῖται βοήθειαν.

C VERS. 21. « Et tu, Domine, Domine, fac mecum propter nomen tuum, quia suavis est misericordia tua. » Et hæc Christus Dominus humano more dixit. Omnia enim quæ humana, præter peccatum, implevit. Natus est enim et secundum legem naturæ, et supra legem naturæ. Quod enim ex femina natus sit, humanæ naturæ est : quod vero ex Virgine, supra naturam est. Pannis involutus et circumcisus fuit [v], nutrimentumque ex lacte accepit, et sacrificia obtulit, jejunavit [x], et esurivit, sitivit, et laboravit. Similiter et in sacris Evangeliis scriptum est [y], continue ipsum orasse. Hoc igitur in loco etiam **1388** humano more divinum implorat auxilium.

κβ'. « Ῥῦσαί με, ὅτι πτωχὸς καὶ πένης εἰμὶ ἐγὼ, καὶ ἡ καρδία μου τετάρακται [17] ἐντός μου. » Τοῦτο [18] καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις εἰρημένον εὑρίσκομεν [19]. Μέλλων γὰρ προσιέναι τῷ πάθει, εἶπε· « Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται, καὶ τί εἴπω; Πάτερ, σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης· ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὴν ὥραν ταύτην. »

VERS. 22. « Libera me, quia egenus et pauper D sum, et cor meum turbatum est intra me. » Hoc et ab ipso in sacris Evangeliis dictum invenimus. Cum enim ad crucem accederet, dixit : « Nunc anima mea turbata est, et quid dicam ? Pater, libera [a] me ex hac hora : sed propterea veni in horam hanc [z]. »

[v] Luc. II, 7, 21. [x] Matth. IV, 2; Joan. II, 41; Luc. II, 1. [y] Luc. XXII, 44; XXIII, 46. [z] Joan. XII, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[11] cod. 1 τὴν εὐλογίαν. [12] *Τὸ — μόνιμον*. Des. apud Cord. l. c. p. 229. [13] *Τοῦτο — Κυρίου*. Hæc sit merces, quam osores mei reportent a Jehova. [14] cod. 1 ἀναδεξάμενοι. [15] *Καὶ — φύσεως*. Des. in cod. 1. [16] *Ἐδίψησε*. cod. 1 præm. καί. [17] *Τετάρακται*. Hebr. *vulneratum est*. [18] *Τοῦτο*, κ. τ. λ. Hæc Theodoro tribuuntur apud Cord. p. 230. [19] cod. 1 εὑρήσομεν.

VERS. 23. « Sicut umbra cum declinat, ablatus sum, et excussus sum sicut locustæ. » Per hæc mortem demonstravit. Instar umbræ enim, inquit, vergentis et deficientis, finem vitæ obivi, sed et sicut locustæ a ventis jactatæ, et huc et illuc agitatæ, vitam duxi, civitatem non habens, non castellum, non domum, sed modo quidem in hanc, modo vero in illam, alias autem in montes transiens, et in solitudinem currens.

VERS. 24. « Genua mea infirmata sunt a jejunio, et caro mea immutata est propter oleum. » Non enim dissolutam et delicatam duxi vitam, sed sobriam et asperam, et squalidam. Et testes sunt sacri ejus discipuli, quos eligere dignatus est, et panes hordeacei quos afferebant, et spicæ quas vellebant manibusque terebant propter famem. Illa autem, « Caro mea immutata est propter oleum, » Symmachus sic convertit : *Et caro mea immutata est propter omissionem unctionis.*

VERS. 25. « Et ego factus sum opprobrium illis : viderunt me, moverunt capita sua. » Et hoc sortitum est finem. **1389** Cum viderent eum in cruce, moventes capita, dicebant : « Vah, qui destruis templum hoc, et in tribus diebus excitas illud, descende nunc de cruce [a]. » Alii autem dicebant : « Alios salvos fecit, se ipsum non potest salvum facere [b]. »

VERS. 26, 27. « Adjuva me, Domine Deus mi, salvum me fac propter misericordiam tuam. Et cognoscant hanc manum tuam, et te, o Domine, fecisse illud. » Discant, inquit, illos non invitum me cruci tradidisse, sed hoc esse tuæ dispensationis opus. Per meam enim crucem salutem omnibus largiri voluisti. *Manum* vero Dei potentiam vocat.

VERS. 28. « Maledicent illi, et tu benedices. » Usque in hodiernum diem Judæi Salvatorem exsecrari pergunt : sed illis exsecrantibus, illustrior in dies fit prædicatio verbi. « Qui insurgunt in me, confundantur : servus autem tuus lætabitur. » Neque hoc dictum in alio sensu accipere psalmum nos cogit. Audimus enim et divinum Paulum dicentem : « Se ipsum exinanivit, formam servi accipiens [c]. » Et ipse * per Isaiam exclamans sic ait : « Qui formavit me ex utero servum sibi [d] » ; et paulo post : « Posui te ut sis testamentum generis et lux gentium, ut sis salus usque ad extremum terræ [e]. » Et in sacris Evangeliis sic ait : « Quemadmodum Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, et dare animam suam in redemptionem pro multis [f]. »

A κγ'. « Ὡσεὶ σκιὰ ἐν τῷ ἐκκλῖναι αὐτὴν ἀνταν-ηρέθην, ἐξετινάχθην ὡσεὶ ἀκρίδες. » Διὰ τούτων τὸν θάνατον παρεδήλωσε. Σκιᾷ γάρ, φησί [20], κλιθείσῃ καὶ ἀναιρεθείσῃ παραπλησίως ἐδεξάμην τοῦ βίου τὸ τέλος· ἀλλὰ καὶ δίκην ἀκρίδων ὑπ' ἀνέμων ῥιπιζομένων, καὶ τῇδε κἀκεῖσε περιφερομένων, διετέλεσα· οὐ πόλιν ἔχων, οὐ κώμην, οὐκ οἰκίαν· ἀλλὰ ποτὲ μὲν εἰς ταύτην, ποτὲ δὲ εἰς ἐκείνην, ἄλλοτε δὲ [21] εἰς ὄρη μεταβαίνων, καὶ εἰς τὴν ἔρημον τρέχων [22].

κδ'. « Τὰ γόνατά μου ἠσθένησαν ἀπὸ νηστείας, καὶ ἡ σάρξ μου ἠλλοιώθη δι' ἔλαιον [23]. » Οὐ γὰρ ἀνειμένον καὶ ἁβροδίαιτον ἐβιότευσα βίον, ἀλλ' ἀπέριττον, καὶ κατεσκληκότα, καὶ αὐχμηρόν. Καὶ μάρτυρες οἱ τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ μαθητείας ἀξιωθέντες, καὶ οἱ κρίθινοι ἄρτοι, οὓς ἐπεφέροντο, καὶ οἱ τιλλόμενοι
B στάχυες, καὶ ταῖς χερσὶ τριβόμενοι διὰ πείνην. Τὸ [24] δέ, « Ἡ σάρξ μου ἠλλοιώθη δι' ἔλαιον, » Ὁ Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσεν· *Καὶ ἡ σάρξ μου ἠλλοιώθη* [25] *ἀπὸ ἀναλειψίας.*

κε'. « Κἀγὼ ἐγενήθην ὄνειδος αὐτοῖς, εἴδοσάν με, ἐσάλευσαν κεφαλὰς αὐτῶν. » Καὶ τοῦτο τέλους [26] τετύχηκεν. Ὁρῶντες αὐτὸν [27] ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς [28], ἔλεγον, « Οὐά, ὁ καταλύων τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγείρων αὐτόν, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. » Ἄλλοι δὲ ἔλεγον· « Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. »

κϛ', κζ'. « Βοήθησόν μοι, Κύριε ὁ Θεός μου, καὶ σῶσόν με κατὰ τὸ ἔλεός σου. Καὶ γνώτωσαν ὅτι ἡ
C χείρ σου αὕτη, καὶ σύ, Κύριε, ἐποίησας αὐτήν. » Μαθέτωσαν, φησίν, ὡς οὐκ ἄκοντά με παρέδοσαν τῷ σταυρῷ, ἀλλὰ τῆς σῆς τοῦτο ἔργον οἰκονομίας. Διὰ γὰρ τοῦ ἐμοῦ πάθους ἐβουλήθης τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἀπάθειαν δωρήσασθαι· *χεῖρα* δὲ καλεῖ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνέργειαν.

κη'. « Καταράσονται αὐτοί, καὶ σὺ εὐλογήσεις. » Μέχρι καὶ τήμερον διέμειναν Ἰουδαῖοι ταῖς κατὰ τοῦ Σωτῆρος χρώμενοι βλασφημίαις, ἀλλὰ ἐκείνων βλασφημούντων περιφανέστερον ὁσημέραι τὸ κήρυγμα γίνεται. « Οἱ ἐπανιστάμενοί μοι αἰσχυνθήτωσαν, ὁ δὲ δοῦλός σου εὐφρανθήσεται. » Οὐδὲ τοῦτο ἡμᾶς τὸ ῥῆμα λαβεῖν εἰς [29] ἑτέραν ὑπόθεσιν τὸν ψαλμὸν ἀναγκάζει [30]. Ἀκούομεν γὰρ καὶ [31] τοῦ θεσπεσίου Παύλου λέγοντος [32], ὅτι « Ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν
D δούλου λαβών. » Καὶ αὐτὸς δὲ διὰ Ἠσαΐου βοῶν [33] οὕτως λέγει· « Ὁ πλάσας με ἐκ κοιλίας δοῦλον ἑαυτῷ· » καὶ μετ' ὀλίγα· » Τέθεικά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις οὕτως ἔφη· « Ὥσπερ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε

[a] Matth. XXVII, 40. [b] ibid. 42. [c] Philipp. II, 7. [d] Isa. XLIX. [e] ibid. 8. [f] Matth. XX, 28.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[20] *Φησί.* Des. in cod. 1. [21] *Δέ.* Des. ibid. [22] *Τρέχων.* cod. 1 φεύγων, ascripta tamen altera lectione. [23] *Ἠλλ. δι' ἔλαιον.* Hebr. *Defecit a pinguedine.* [24] *Τὸ — ἀναλειψίας.* Des. apud Cord. l. c. p. 232. [25] cod. 1 ὑπό. [26] Prior editio habebat τέλος. cod. 1 τέλους. [27] *Αὐτόν.* cod. 1 præm. γάρ. [28] *Κεφ.* cod. 1 add. αὐτῶν. [29] *Εἰς.* Abest a cod. 1. [30] cod. 1 ἀναγκάσει. [31] *Καί.* Abest a cod. 1. [32] *Λέγοντος.* cod. 1 βοῶντος. [33] cod. 1 βοᾷ.

A διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.» Ὁ *δοῦλος* τοίνυν τῆς ληφθείσης φύσεως ὄνομα· οὐχ ἐπειδὴ δουλεύει ἐκείνη (πῶς γὰρ ἦγε τῷ Θεῷ συνημμένη Λόγῳ, καὶ τῶν ἁπάντων δεξαμένη τὴν δεσποτείαν;), ἀλλ' ἵνα δειχθῇ τῆς φύσεως αὐτῆς τὸ ἴδιον. Οὐχ ἀξιώματος τοίνυν ἐνταῦθα τὸ, δοῦλος, ἀλλὰ φύσεως δηλωτικόν.

κθ'. «Ἐνδυσάσθωσαν οἱ ἐνδιαβάλλοντές με ἐντροπὴν, καὶ περιβαλέσθωσαν ὡς διπλοΐδα αἰσχύνην αὐτῶν[34].» Πάλιν τοὺς *ἐνδιαβάλλοντας* οἱ λοιποὶ *ἀντικειμένους* ἡρμήνευσαν. Μαρτυρεῖ δὲ τῇ προφητείᾳ τὰ πράγματα. Ἐν αἰσχύνῃ γὰρ ἐκεῖνοι διηνεκεῖ, καὶ ταύτην ἀμπέχονται καθάπερ τι περιβόλαιον.

B λ'. «Ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ σφόδρα ἐν τῷ στόματί μου, καὶ ἐν μέσῳ πολλῶν αἰνέσω αὐτόν.» Κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Δεσπότης καλεῖται Χριστὸς, καὶ σῶμα αὐτοῦ χρηματίζει τῆς Ἐκκλησίας ὁ σύλλογος· οἰκεῖον δὲ ὕμνον τὸν ταύτης ὕμνον καλεῖ.

λα'. «Ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος, τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδιωκόντων[35] τὴν ψυχήν μου[36].» Τοῦτο καὶ ἐν τῷ ιε' εἴρηκε ψαλμῷ· «Προωρώμην τὸν Κύριόν ἐνώπιόν μου διὰ παντὸς, ὅτι ἐκ δεξιῶν μού ἐστιν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.» Ἀχώριστον γὰρ ἡ θεία φύσις ποιησαμένη τὴν ἕνωσιν, παρῆν μὲν τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει, συνεχώρει δὲ πάσχειν. τῶν ἀνθρώπων πραγματευομένη τὴν σωτηρίαν. Ῥάδιον μὲν γὰρ ἦν αὐτῷ, ἀθάνατον αὐτὴν[37] ἣν ἀνέλαβεν ἀπεργάσασθαι φύσιν. Ἐπειδὴ δὲ σωτηρία[38] ἦν τοῦ κόσμου τὸ πάθος,
C συνεχώρησε γενέσθαι τὸ πάθος, μετὰ[39] τὸ πάθος τῆς ἀθανασίας καὶ τῆς ἀφθαρσίας μετέδωκε. Καὶ βλάβην μὲν αὐτὸς ἐκ τῶν ταύτης παθῶν οὐδεμίαν ἐδέξατο, τῆς δὲ οἰκείας αὐτὴν ἐπλήρωσε δόξης, καὶ σὺν αὐτῇ βασιλεύει, καὶ τῶν ἁπάντων κρατεῖ. Ἡνίκα δὲ φθαρτὴν εἶχεν αὐτὴν[40] τὴν φύσιν, ἀνθρωπίνως ἅπαντα, πλὴν ἁμαρτίας, συνεχώρει καὶ πάσχειν καὶ φθέγγεσθαι.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. «Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ.» Τὸ περὶ τοῦ σωτηρίου πάθους ἐν τῷ προτεταγμένῳ προθεσπίσας ψαλμῷ, προαγορεύει[41] τὴν μετὰ τὸ πάθος ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος. Μέμνηται δὲ τοῦ προοιμίου τοῦ ψαλμοῦ καὶ ὁ θειότατος Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσι. Λέγει δὲ
D οὕτως· «Οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, λέγει δὲ αὐτός· Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.» Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος, ὁρῶν τοὺς Φαρισαίους ἄλλας περὶ Χριστοῦ δόξας ἔχοντας, πεῦσιν αὐτοῖς τοιάνδε προσηνε-

Servus igitur assumptæ naturæ est nomen, non quod illa **1390** serviret: quomodo enim id fieret, cum esset cum Deo Verbo conjuncta, cumque rerum omnium imperium accepisset? sed ut ipsius naturæ proprietas ostenderetur. Non dignitatem igitur nomen servi hoc in loco declarat, sed naturam.

VERS. 29. «Induantur qui detrahunt mihi, pudore, et operiantur sicut diploide confusione sua.» Rursus pro *qui detrahunt*, cæteri *qui adversantur* interpretati sunt. Vaticinationem res testantur. Illi enim in continuo dedecore sunt, et hoc veluti indumento induuntur.

VERS. 30. «Confiteor in honorem Domini valde ore meo, et in medio multorum laudabo eum.» Ecclesiæ caput Dominus Christus vocatur, et corpus ejus cœtus Ecclesiæ: suum vero hymnum hujus hymnum appellat.

VERS. 31. «Quia astitit a dexteris pauperis, ut salvam faceret a persequentibus animam meam.» Hoc et in decimo quinto psalmo dixit: «Prævidebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dexteris est mihi, ne commovear. [g]» Divina enim natura cum individuam copulam fecisset, aderat quidem humanæ naturæ, permittebat tamen ut illa pateretur, hominum procurans salutem. Facile enim erat ipsi, quam assumpsit, naturam immortalem reddere: sed quia passio erat salus mundi, passionem permisit, et post passionem, immortalitatem et incorruptionem communicavit. Et ipse quidem e cruciatibus humanæ naturæ nullum sensit detrimentum: sed illam gloria sua implevit, et cum illa regnat, **1391** rebusque omnibus dominatur. Quandiu autem morti obnoxiam illam habuit, humano more omnia, præter peccatum, et pati et loqui permittebat.

INTERPR. PSALMI CIX.

VERS. 1. «Psalmus Davidi.» Cum in proximo ante hunc psalmo salutarem passionem prædixisset, prædicit nunc Salvatoris assumptionem, quæ post passionem facta est. Meminit autem exordii hujus psalmi divinissimus Petrus in Actibus. Dicit autem sic: «Non enim David ascendit in cœlos: dicit autem ipse: Dixit Dominus Domino meo: Sede a dexteris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum [h].» Et ipse Dominus videns Pharisæos alias de Christo opiniones habere, hujusmodi quæstionem ipsis proposuit: «Quid vobis videtur de

[g] Psal. xv, 8. [h] Act. II, 34, 35.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[34] *Αὐτῶν*. cod 1 add. ἀντὶ τοῦ διπλουμένην χλανίδα ἐν τῷ φορεῖσθαι. [35] *Ἐκ τῶν καταδ.* Hebr. a *judicibus sc. iniquis*. Aqu. et Sym. ἀπὸ τῶν κρινόντων. Edit. V. ἐκ τῶν δικαζομένων. [36] *Μου*. Hebr. *Animam ejus*. [37] *Αὐτήν*. cod. 1 εὐθύς. [38] cod. 1 σωτήριον. [39] *Μετά*. cod. 1 præm. καί. [40] cod. 1 αὕτη. [41] *Προαγ*. cod. 1 add. νῦν.

A Christo? cujus est filius? » Cum autem illi dixissent, *Davidis*, respondit: « Quomodo ergo David in spiritu Dominum ipsum vocat, dicens: Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis. » Deinde argumentatur: « Si David vocat ipsum in spiritu Dominum, quomodo filius ipsius est[i]? » Hoc autem dicit, non inficiando quia Christus filius esset Davidis, sed adjungendo id quod ignorabatur ei quod in confesso erat. Christum enim filium esse Davidis confitebantur Pharisæi, sed Davidis esse Dominum penitus ignorabant. Adjungit igitur quod deerat, sed rem confessam minime tollit, docens ipsum et filium esse Davidis secundum carnem, et ejusdem esse Dominum, tanquam Deum et creatorem. Manifeste ergo beatus David divinitatem Christi Domini prædicit, et ait: « Dixit Dominus
B Domino **1392** meo: Sede a dextris meis. » Si David rex, et pius rex, qui prophetiæ quoque gratia donatus est, Dominum suum vocat Christum, profecto non solum est homo secundum Judæorum insaniam, sed etiam est Deus, quippe Davidis conditor, et Dominus. Cæterum communio nominum identitatem substantiæ ostendit. Dominus enim Domino dicit, et non Dominus creaturæ, neque Dominus figmento: « Sede a dextris meis. » Magnum hoc etiam est, et non modo supra humanam naturam, verum etiam supra omnem creaturam. Cæterum hoc humano etiam more dictum est. Nam ut Deus, Filius sempiternum habet thronum: « Thronus enim tuus, inquit, Deus, in sæculum sæculi[j]. »
C Non enim post crucem et passionem hoc honore donatus est ut Deus, sed ut homo accepit, quod ut Deus habebat. Neque enim cum humilis esset, sublimis effectus est: sed cum altissimus esset, cumque formam Dei haberet, humiliavit semetipsum, formam servi accipiens[k]. Idcirco et evangelista exclamat: « Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit[l]. » Et ipse Dominus ait: « Ego in Patre, et Pater in me est[m]. » Et alibi: « Glorifica me tu, Pater, gloria quam habui apud te priusquam mundus fieret[n]. » Ut homo igitur audit: « Sede a dextris meis: » nam ut Deus, sempiternum habet imperium. « Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. » Inimici potissimum sunt diabolus, et hujus ministri dæmones, et
D insuper qui divinis ejus prædicationibus resistunt, nimirum Judæi **1393** et gentiles. Illud autem *Donec* non tempus denotat, sed idioma sacrarum Litterarum. Sic enim et per prophetam dicit Deus: « Ego sum, et donec senescatis, ego sum[o]. » Patet autem, essentiam Dei hominum senectute

A γκε· « Τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ Χριστοῦ; τίνος ἐστὶν υἱός; » Εἰρηκότων δὲ ἐκείνων, Τοῦ Δαβὶδ, ἀπεκρίνατο, « Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ, λέγων· Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; » Εἶτα ἐπισυλλογίζεται· « Εἰ οὖν Δαβὶδ καλεῖ αὐτὸν ἐν πνεύματι Κύριον, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστιν; » Τοῦτο δὲ ἔφη, οὐκ ἐκβάλλων τὸ[42] εἶναι υἱὸν τοῦ Δαβὶδ τὸν Χριστὸν, ἀλλὰ τῷ ὁμολογουμένῳ τὸ[43] ἀγνοούμενον προστιθείς. Τὸ μὲν γὰρ υἱὸν εἶναι τοῦ Δαβὶδ τὸν Χριστὸν ὡμολόγουν οἱ Φαρισαῖοι· ὅτι δὲ καὶ Κύριος ἦν τοῦ Δαβὶδ, ἠγνόουν παντάπασι. Τὸ λεῖπον τοίνυν προστίθησιν, οὐ τὸ ὁμολογούμενον ἀναιρεῖ, διδάσκων ὡς ὁ αὐτὸς καὶ υἱὸς αὐτοῦ κατὰ σάρκα, καὶ Κύριος αὐτοῦ ὡς Θεὸς καὶ δημιουργός. Σαφῶς τοίνυν ὁ μακάριος Δαβὶδ τὴν τοῦ Δεσπότου
B Χριστοῦ κηρύττει θεότητα, καί φησιν· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου[44] ἐκ δεξιῶν μου. » Εἰ Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς, καὶ[45] εὐσεβὴς βασιλεὺς ὁ καὶ προφητικῆς χάριτος ἠξιωμένος, Κύριον ἑαυτοῦ καλεῖ τὸν Δεσπότην Χριστόν· οὐκ ἄρα μόνον ἄνθρωπος κατὰ τὴν Ἰουδαίων ἄνοιαν, ἀλλὰ καὶ Θεὸς, ὡς τοῦ Δαβὶδ δημιουργός τε καὶ Κύριος. Καὶ τὸ κοινὸν δὲ τῶν ὀνομάτων τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας δηλοῖ. Κύριος[46] γὰρ Κυρίῳ λέγει, καὶ οὐ Κύριος κτίσματι, οὐδὲ Κύριος ποιήματι· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Μέγα μὲν οὖν καὶ τοῦτο· καὶ οὐ μόνον ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἅπασαν τὴν κτίσιν. Πλὴν ἀνθρωπίνως καὶ αὐτὸ εἴρηται. Ὡς γὰρ Θεὸς, ὁ Υἱὸς αἰώνιον ἔχει τὸν θρόνον· « Ὁ θρόνος
C σου γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Οὐ γὰρ μετὰ τὸν σταυρὸν, καὶ τὸ πάθος, ταύτης ὡς Θεὸς τιμῆς[47] ἠξιώθη· ἀλλ' ἔλαβεν ὡς ἄνθρωπος, ὅπερ εἶχεν ὡς Θεός. Οὐ γὰρ ταπεινὸς ὢν ὑψώθη, ἀλλ' ὕψιστος ὢν, καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν μορφὴν δούλου λαβών. Διὸ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς βοᾷ· « Ὁ μονογενὴς Υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριός φησιν· « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. » Καὶ ἀλλαχοῦ· « Δόξασόν με, σὺ Πάτερ, τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον παρὰ σοὶ πρὸ τοῦ τὸν κόσμον γενέσθαι. » Ὡς ἄνθρωπος τοίνυν ἀκούει· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου· » ὡς γὰρ Θεὸς, αἰώνιον ἔχει τὸ κράτος. « Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » Ἐχθροὶ διαφερόντως μὲν ὁ διάβολος, καὶ οἱ
D τούτου διάκονοι δαίμονες, πρὸς δὲ τούτοις καὶ οἱ τοῖς θείοις αὐτοῦ κηρύγμασιν ἀντιπίπτοντες, Ἰουδαῖοι καὶ Ἕλληνες. Τὸ δὲ ἕως[48], οὐ χρόνου σημαντικὸν, ἀλλ' ἰδίωμα τῆς θείας Γραφῆς. Οὕτω γὰρ καὶ διὰ τοῦ προφήτου φησὶν ὁ Θεός, « Ἐγώ εἰμι, καὶ ἕως ἂν καταγηράσητε ἐγώ εἰμι. » Δῆλον δὲ ὅτι οὐ συμπεριορίζεται τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ τῷ γήρει[49] τῶν ἀνθρώπων.

[i] Matth. XXII, 42-43. [j] Psal. XLIV, 6. [k] Philipp. II, 6, 7. [l] Joan. I, 18. [m] Joan. XIV, 11. [n] Joan. XVII, 5. [o] Exod. III, 14; coll. Isa. XLVI, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[42] cod. 1 τοῦ. [43] cod. 1 τόν. [44] *Κάθου — μου*. Des. in cod. 1. [45] *Καί*. cod. 1 præm. καὶ μέγας βασιλεύς. [46] *Κύριος*, κ. τ. λ. Hæc ἀνωνυμεὶ exhibuit Cord. t. III, p. 243 seq. [47] *Τιμῆς*. cod. 1 præm. τῆς. [48] *Ἕως*. cod. 1 add. οὗ. [49] *Τῷ γήρει*. cod. 1 τὸ γῆρας.

Εἰ γὰρ περὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς φησιν ὁ προφήτης, « Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· » καὶ πάλιν· « Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι· » πολλῷ μᾶλλον, ἀνθρώπων καὶ γηρώντων καὶ τελευτώντων, διαμένει τῶν ὅλων ὁ Δεσπότης[59]. Τοῦτο ἔοικε τῷ ἀποστολικῷ ἐκείνῳ ῥητῷ· « Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. » Οὐδὲ γὰρ ἐνταῦθα τὸ *ἄχρις οὗ*[51] χρόνου δηλωτικόν· ποῖον γὰρ ἂν ἔχοι λόγον, ἔτι μέν τινων ἀντιλεγόντων βασιλεύειν αὐτὸν, μετὰ δὲ τὴν ἁπάντων ὑποταγὴν ἀφαιρεῖσθαι τὴν βασιλείαν; Καὶ μὲν[52] Δανιὴλ ὁ προφήτης, μετὰ τὴν τῶν θηρίων ἀναίρεσιν, αὐτὸν ἔφη βασιλεύειν εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ μὴ ἔσεσθαι τέλος. Πῶς δὲ καὶ οἱ ἅγιοι συμβασιλεύουσιν, ἢ τίνι συμβασιλεύουσι[53], τοῦ τὴν βασιλείαν ὑποσχομένου ἀποτιθεμένου τὴν βασιλείαν; Οὐκ οὖν τὸ *ἕως οὗ* χρόνου δηλωτικὸν, ἀλλὰ κατὰ ἰδίωμα τῆς θείας κεῖται Γραφῆς.

β'. « Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι[54] Κύριος ἐκ Σιών. » Ἡ μὲν ἐξ Ἰεσσαὶ *ῥάβδος* ἐκ Βηθλεέμ· « Ἐξελεύσεται γὰρ, φησὶ, ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Θεοῦ. » Καὶ τὰ ἑξῆς δὲ τοῦ σωτηρίου σταυροῦ τῆς ῥάβδου τὸ κράτος δηλοῖ. Δι' ἐκείνου γὰρ πᾶσαν ὑπέταξε τῶν ἀντιπάλων τὴν φάλαγγα· ἐν[55] δὲ τῇ Σιὼν οὗτος ἐπάγη. « Καὶ[56] κατακυρίευε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. » Οὐ γὰρ ἐξ οὐρίων ἐφέροντο τῶν θείων Εὐαγγελίων οἱ κήρυκες, ἀλλ' ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων πολιορκούμενοι[57], καὶ τοῖς τῆς δυσσεβείας περικλυζόμενοι ῥεύμασιν, ἐκράτουν τῶν δυσμενῶν, καὶ τοὺς πλείστους μετέβαλλον, καὶ οἱόν τινας αἰχμαλώτους προσῆγον τῷ βασιλεῖ, καὶ[58] τούτου δουλείαν ἀσπάζεσθαι[59] παρεσκεύαζον.

γ'. « Μετὰ[60] σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν[61] ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου. » Ἀνώλεθρον ἔχεις τὸ κράτος· διαφερόντως δὲ τοῦτο δεικνύσεις[62] ἐν τῇ τῆς κρίσεως ἡμέρᾳ, καθ' ἣν λαμπροὺς καὶ περιφανεῖς τοὺς ἁγίους ἀποφανεῖς. *Ἡμέραν* γὰρ *δυνάμεως* τὴν δευτέραν τοῦ Σωτῆρος ἐκάλεσεν ἐπιφάνειαν, καθ' ἣν ἥξει μετὰ τῶν ἀγγέλων ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρός. Τότε δὲ καὶ οἱ ἅγιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, κατὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου φωνήν. « Ἐκ[63] γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. »

A minime terminari. Si enim de cœlo et terra propheta dicit: « Ipsi peribunt, tu autem permanes p; » et rursus: « Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient q; » multo magis, licet homines senescant et moriantur, universorum Dominus permanet. Hoc apostolico illi dicto simile est: « Oportet enim ipsum regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedes ejus r. » Nec enim *donec* hoc in loco tempus indicat: quam enim haberet rationem adhuc aliquibus repugnantibus ipsum regnare, post omnium autem subjectionem regno privari? Atqui Daniel propheta, post ferarum internecionem regnare illum ait s in sæcula, et regni ejus non fore finem. Quomodo autem et sancti simul cum ipso regnant, vel cum quo simul re-
B gnant, cum is qui regnum promisit, regnum deponat? Itaque *donec* non tempus significat: sed secundum divinæ Scripturæ idioma positum est.

Vers. 2. « Virgam roboris mittet tibi Dominus e Sione. » *Virga* quidem ex Jesse est ex Bethleem: « Egredietur enim, inquit, virga ex radice Jesse, et flos ex radice ascendet, et requiescet super eum Spiritus Domini t. » Quæ **1394** porro sequuntur etiam * salutaris crucis virgæ imperium declarant: per illam enim totam inimicorum aciem subegit. In Sione autem hæc fixa fuit. « Et dominare in medio inimicorum tuorum. » Non enim secundis ventis ferebantur divinorum Evangeliorum præco-
C nes: sed a Græcis et Barbaris obsessi, undique impietatis circumclusi, hostibus dominati sunt, plurimosque converterunt, et veluti captivos regi adduxerunt, et ut hujus servitutem amplecterentur, fecerunt.

Vers. 3. « Tecum principatus in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum tuorum. » Immortale habes imperium: potissimum autem hoc ostendes die judicii, quo claros et illustres reddes sanctos. *Dies* enim *virtutis*, secundum Salvatoris vocavit adventum, quo veniet cum angelis in gloria Patris. Tunc autem et sancti sicut sol fulgebunt, secundum ipsius Domini vocem u. « Ex utero ante luciferum genui te. » Hoc in loco suæ etiam divinitatis
D **1395** magnificentiam aperuit. Et Dominus qui

p Psal. CI, 26. q ibid. 27. r I Cor. XV, 23. s Dan. VII, 27. t Isa. XI, 1, 2. u Matth. XIII, 43.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[50] *Δεσπότης*. cod. 1 ποιητής. [51] *Οὗ*. Abest a cod. 1. [52] *Μέν*. cod. 1 τοι. [53] cod. 1 συμβασιλεύσουσιν. [54] *Σοι*. Abest a textu Hebr., additum vero a Syro quoque et ab Arabe. [55] *Ἐν — ἐπάγη*. Des. in cod. 1. [56] *Καί*. Abest a textu Hebr. nec in cod. Vatic. exstat. [57] cod. 1 πολεμούμενοι. [58] *Καί*. cod. 1 add. τήν.. [59] *Ἀσπ*. Abest a cod. 1. [60] *Μετὰ — δυνάμεώς σου*. Hebr. *Populus tuus* erit populus *spontaneitatum*, s. sponte sese offerens tibi *die roboris tui*. Pro עִמְּךָ οἱ O' et *Arabs* legerunt עִמְּךָ, sed præstat lectio עִמְּךָ quam Syrus tuetur. Pro נדבת legendum esse נְדָבַת putat ill. Michaelis in Collegio crit. ad h. l. p. 522, ubi ex Arab. lingua sic exponitur sensus hujus difficilioris loci: *Vocas*, s. educis, *ad pugnam*, *populum tuum die victoriæ tuæ*. Ibidem impugnatam vide lectionem quam exornare voluit Houbigant. [61] *Ἐν — σου*. Hebr. *in decoribus sanctitatis*. Ita veteres fere omnes. Sed Symm. habet ἐν ὄρεσιν ἁγίοις. Exstat tamen præter hanc etiam ista ejusdem apud Montf. in Hexapl. ad h. l. interpretatio, ἐν δόξῃ ἁγίων. [62] cod. 1 δεικνύεις. [63] *Ἐκ — ἐγέννησά σε*. Hunc sensum verbis textus Hebr. dederunt οἱ O', quos secuti sunt non modo Patres plerique, sed etiam Arabs et Vulg. Hi omnes, æque ac Theodotion, omiserunt verba ista לְךָ טַל, quæ tamen inter antiquissimos interpretes, plures habent vindices, quos recensuit ill. Michaelis l. c. p. 537 seqq.

ei dixerat : « Sede a dexteris meis, » consubstantialitatem fatetur, et identitatem naturæ prædicat. « Ante luciferum » enim, ante tempus, et ante sæcula ipsum esse demonstrat. « Ex utero » autem, ejusdem esse substantiæ docet. Non enim aliunde, ait, sed ex natura mea genitus es; ventre nimirum per similitudinem intellecto. Ut enim ex utero gignunt homines, et quæ gignuntur eamdem habent naturam, quam genitores : sic ex me genitus es, et genitoris in te ipso substantiam ostendis.

VERS. 4. « Juravit Dominus, et non pœnitebit eum : Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. » Accurate hæc divinus Apostolus interpretatus est in Epistola ad Hebræos [y], et pontificatus hujus æternitatem ostendit, eo quod Leviticum sacerdotium non cum jurejurando promissiones acceperit, hoc autem jurejurando confirmatum sit. Idcirco etiam « non pœnitebit eum » apposuit, quoniam cum multa sæpius dispensarit universorum Deus, hæc mutationibus obnoxia esse permisit. Sic Judæorum sacerdotium et fecit, et sustulit : sic regnum illud constituit, et evertit : sic Assyriorum, et Babyloniorum et Macedonum imperium ut esset permisit, ' et **1396** ut cessaret præcepit. Hoc igitur sacerdotium sempiternum esse volens, jurasse ait, nequaquam fore ut pœniteat. Humano autem more hæc dixit : affectus enim expers est divinitas, affectus autem est etiam pœnitentia. Melchisedech porro non Judæorum, sed gentium est sacerdos. Sic et Dominus Christus non pro Judæis tantum, sed pro omnibus hominibus semetipsum obtulit Deo. Exorsus autem est sacerdotium in nocte ista, postquam crucem subiit, cum accepisset panem, et gratias egisset, fregit, et dixit : « Accipite, et comedite ex eo, Hoc est corpus meum. » Similiter et calicem cum temperasset, dedit discipulis suis, dicens : « Bibite ex hoc omnes, Hic est enim sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum [x]. » Invenimus autem Melchisedechum et sacerdotem et regem fuisse (figura enim erat veri sacerdotis et regis), et obtulisse Deo non victimas ratione carentes, sed panem et vinum. Hæc enim Abrahamo quoque obtulit, cum sacerdotii sui exemplar in lumbis patriarchæ secundum spiritum prævideret. Si igitur ex Davide Christus secundum carnem ortus est, et David ex Juda, et pontificatum secundum ordinem Melchisedech accepit Christus, Leviticum utique sacerdotium cessavit, et in Judæ tribum majoris sacerdotii benedictio transiit. Sacer-

[y] Hebr. VII; Gen. XIV. [x] Matth. XXVI, 26-28.

A Ἐνταῦθα καὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ τὸ μεγαλοπρεπὲς ἀπεκάλυψε. Καὶ ὁ εἰρηκὼς αὐτῷ Κύριος [64]· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » τὸ ὁμοούσιον ὁμολογεῖ, καὶ τὸ ταυτὸν κηρύττει τῆς φύσεως. Τὸ μὲν γάρ· « Πρὸ ἑωσφόρου, » τὸ πρὸ χρόνων αὐτὸν καὶ πρὸ αἰώνων εἶναι δηλοῖ. Τὸ δέ· « Ἐκ γαστρὸς, » τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας διδάσκει. Οὐ γὰρ ἑτέρωθεν, φησὶν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐμῆς γεγένησαι [65] φύσεως· τῆς γαστρὸς δηλονότι παραβολικῶς νοουμένης. Καθάπερ γὰρ ἐκ [66] γαστρὸς τίκτουσιν ἄνθρωποι, καὶ τὰ τικτόμενα τοῖς γεννήσασι τὴν αὐτὴν ἔχει φύσιν· οὕτως ἐξ ἐμοῦ γεγένησαι, καὶ τοῦ γεγεννηκότος ἐν σεαυτῷ [67] τὴν οὐσίαν δεικνύεις.

δ'. « Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται. Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. »
B Ἀκριβῶς [68] ταῦτα ἡρμήνευσεν ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ, καὶ τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης ταύτης ἀπέραντον ἔδειξε, τῷ τὴν μὲν Λευϊτικὴν ἱερωσύνην οὐ μεθ' ὅρκου τὰς ἐπαγγελίας δεδέχθαι, ταύτην δὲ ὅρκῳ βεβαιωθῆναι. Τούτου δὴ χάριν καὶ τὸ « οὐ μεταμεληθήσεται » προστέθεικεν· ἐπειδὴ πολλὰ πολλάκις οἰκονομήσας ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, μεταβολαῖς ταῦτα περιπεσεῖν συνεχώρησεν. Οὕτω τὴν Ἰουδαίων ἱερωσύνην καὶ πεποίηκε, καὶ κατέπαυσεν. Οὕτω τὴν βασιλείαν ἐκείνην καὶ κατέστησε, καὶ κατέλυσεν· οὕτω τὴν Ἀσσυρίων, καὶ Βαβυλωνίων, καὶ Μακεδόνων βασιλείαν καὶ γενέσθαι συνεχώρησε, καὶ λυθῆναι προσέταξε. Ταύτην μέντοι τὴν ἱερωσύνην αἰώνιον εἶναι βουλόμενος, ὀμωμοκέναι φησὶν, ὡς οὐ
C μεταμεληθήσεται. Ἀνθρωπίνως δὲ ταῦτα εἴρηκε· τοῦ πάθους γὰρ τὸ Θεῖον ἀμύητον, πάθος δὲ καὶ ἡ μεταμέλεια. Ὁ δὲ Μελχισεδὲκ, οὐχ Ἰουδαίων, ἀλλ' ἐθνῶν ἱερεύς. Οὕτω καὶ [69] ὁ Δεσπότης Χριστὸς, οὐχ ὑπὲρ Ἰουδαίων μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἁπάντων ἀνθρώπων ἑαυτὸν προσενήνοχε τῷ Θεῷ. Ἄρχεται δὲ τῆς ἱερωσύνης ἐν τῇ νυκτὶ, μεθ' ἣν τὸ πάθος ὑπέμεινεν· ἡνίκα λαβὼν ἄρτον, καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ εἶπε· « Λάβετε, φάγετε ἐξ αὐτοῦ· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου. » Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον κεράσας, ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ [70] λέγων· « Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο γάρ [71] ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. » Εὑρίσκομεν δὲ [72] τὸν Μελχισεδὲκ, καὶ [73] ἱερέα ὄντα, καὶ βασιλέα· τύπος γὰρ ἦν τοῦ
D ἀληθινοῦ ἱερέως καὶ βασιλέως· καὶ προσφέροντα τῷ Θεῷ οὐκ ἄλογα θύματα, ἀλλὰ ἄρτους καὶ οἶνον. Ταῦτα γὰρ καὶ τῷ Ἀβραὰμ προσενήνοχε, τὸ τῆς οἰκείας ἀρχιερωσύνης ἀρχέτυπον ἐν τῇ τοῦ πατριάρχου ὀσφύϊ πνευματικῶς προορῶν. Εἰ τοίνυν ἐκ Δαβὶδ ὁ Χριστὸς κατὰ σάρκα, ὁ δὲ Δαβὶδ ἐξ Ἰούδα, τὴν δὲ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἀρχιερωσύνην [74] ἔλαβεν ὁ Χριστός· πέπαυται μὲν ἡ Λευϊτικὴ ἱερωσύνη, εἰς δὲ τὴν Ἰούδα φυλὴν ἡ τῆς μείζονος ἱερω-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[64] *Κύριος.* cod. 1 add. ὡς ἀνθρώπῳ. [65] cod. 1 γεγένηται. [66] *Ἐκ.* cod. 1 ἀπό. [67] *Σεαυτῷ.* Prior editio habebat αὐτῷ, cod. 1 ἑαυτῷ. [68] *Ἀκριβῶς — βεβαιωθῆναι.* Hæc pauca tantum exhibet Cord. l. c. p. 250, reliquis omnibus omissis. [69] *Καί.* cod. 1 præm. δέ. [70] cod. 1 ἑαυτοῦ, ante μαθηταῖς positum. [71] *Γάρ* Deest. ibid. [72] *Δέ.* cod. 1 add. καί. [73] *Καί.* Abest a cod. 1. [74] cod. 1 ἀρχιερωσύνην τοῦ Μελχισεδέκ.

σύνης εὐλογία μετέβη. Ἱερατεύει δὲ νῦν ὁ ἐξ Ἰούδα κατὰ σάρκα βλαστήσας Χριστὸς, οὐχ αὐτός τι προσφέρων, ἀλλὰ τῶν προσφερόντων κεφαλὴ χρηματίζων. Σῶμα γὰρ αὐτοῦ τὴν Ἐκκλησίαν καλεῖ, καὶ διὰ ταύτης ἱερατεύει ὡς ἄνθρωπος, δέχεται δὲ τὰ προσφερόμενα ὡς Θεός. Προσφέρει δὲ ἡ Ἐκκλησία τὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος σύμβολα, πᾶν τὸ φύραμα διὰ τῆς ἀπαρχῆς ἁγιάζουσα.

ε'. « Κύριος ἐκ δεξιῶν σου συνέθλασεν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς αὐτοῦ βασιλεῖς. » Τοὺς δὲ νῦν ἀντιτείνοντας, καὶ θρασυνομένους ἄρχοντάς τε καὶ βασιλέας ἐν τῇ τῆς κρίσεως ἡμέρᾳ παραδώσει κολάσει. Τὸ [75] δὲ, « Κύριος ἐκ δεξιῶν σου, » ἔοικε τῷ ἐν τῷ πέμπτῳ [76] καὶ δεκάτῳ ψαλμῷ [77], « Προωρώμην γὰρ [78] τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντὸς, ὅτι ἐκ δεξιῶν μού ἐστιν, ἵνα μὴ σαλευθῶ. » Καὶ γὰρ ἐκεῖ ἀνθρωπίνως τοῦτο εἴρηκε, καὶ δεδήλωκε τῆς ἑνωθείσης φύσεως τὸ ἀχώριστον· καὶ ἐνταῦθα [79] κατὰ ταυτὸν καὶ τὰ θεῖα λέγει, καὶ τὰ ἀνθρώπινα. Τὸ μὲν γὰρ, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει πρόσφορον· τὸ δὲ, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε, » δηλωτικὸν τῆς θεότητος· τὸ δὲ, « Σὺ εἶ ἱερεὺς εἰς αἰῶνα [80], » πάλιν ὡς πρὸς ἄνθρωπον εἴρηται. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ, « Κύριος ἐκ δεξιῶν σου, » ἀντὶ τοῦ, ἀχώριστον ἔχεις τὴν ἑνωθεῖσαν θεότητα.

ϛ'. « Κρινεῖ ἐν τοῖς ἔθνεσι, πληρώσει πτώματα· συνθλάσει κεφαλὰς ἐπὶ γῆς πολλῶν [81]. » Σαφέστερον ἐνταῦθα τὴν κρίσιν ἐδήλωσε καὶ ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν παντοδαπαῖς παραδώσει τιμωρίαις τοὺς δυσσεβείᾳ συνεζηκότας· καὶ κατὰ τὸν παρόντα μέντοι [82] βίον, πολλαῖς αὐτοὺς πολλάκις παιδείαις ὑπέβαλε, τὴν οἰκείαν δύναμιν τοὺς ἀγνοοῦντας διδάσκων.

ζ'. « Ἐκ χειμάῤῥου ἐν ὁδῷ πίεται, διὰ [83] τοῦτο ὑψώσει κεφαλήν. » Πολλῇ, φησὶν, ἐνανθρωπήσας εὐτελείᾳ χρήσεται, ὥστε καὶ τοῖς κατὰ τὴν ὁδὸν εὑρισκομένοις ὕδασι θεραπεύειν τὸ δίψος. Δοκεῖ δέ μοι καὶ ἑτέραν βαθυτέραν ἔχειν ἡ προφητεία διάνοιαν. Ποτήριον ἔθος αὐτῷ τὸ πάθος καλεῖν· « Πάτερ γὰρ, ἔφη, εἰ δυνατὸν, παρέλθη [84] τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ· » *χειμάῤῥουν* δὲ τοὺς Ἰουδαίους καλεῖ, θείας μὲν χάριτος τετυχηκότας, οὐκ ἀεὶ δὲ ταύτης ἀπολαύσαντας. Καθάπερ γὰρ ὁ χειμάῤῥους οὐκ ἀέναον ἔχει τὴν τῶν ὑδάτων φορὰν, ἀλλὰ ἐκ τῶν τικτομένων ἐκ τῶν νεφῶν συνίσταται ὑετῶν· οὕτως Ἰουδαῖοι πρόσκαιρον ἔσχον τοῦ νόμου τὴν χάριν, οἷον ἀπό τινων νεφῶν τῶν προφητῶν χορηγουμένην. Μετὰ δὲ ταῦτα τοῦ θέρους φανέντος, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν· « Ἐπάρατε [85] γὰρ, φησὶ, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ βλέπετε [86] εἰς τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμόν· » ἀναγκαίως ὁ χειμάῤῥους τῆς

A dos autem nunc est Christus, ex Juda secundum carnem ortus, non ipse aliquid offerens, sed caput exsistens eorum qui offerunt. Corpus enim suum **1397** Ecclesiam vocat, et per eam sacerdotio fungitur ut homo, recipit autem ea quæ offeruntur, ut Deus. Offert vero Ecclesia corporis et sanguinis symbola, totam massam per primitias sanctificans.

VERS. 5. « Dominus a dexteris tuis confregit die iræ suæ reges. » Principes et reges nunc repugnantes et insurgentes die judicii suppliciis multabit. Hoc autem, *Dominus a dexteris tuis*, simile est illi, quod in decimo quinto psalmo dictum est : « Prævidebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dexteris est mihi, ne commovear [y]. » Etenim ibi juxta humanitatem hoc dixit, et declaravit naturæ unitæ inseparabilitatem : et hoc loco simul et divina dicit, et humana. Hoc enim, « Sede a dexteris meis, » humanæ * naturæ congruit. Illud vero, « Ex utero ante luciferum genui te, » divinitatem declarat ; et illud rursus : « Tu es sacerdos in æternum, » tanquam ad hominem dictum est. Ita quoque illud : « Dominus a dexteris tuis, » quasi dicat, individuam habes conjunctam divinitatem.

B

VERS. 6. « Judicabit inter nationes, implebit (terram) stragibus, conquassabit capita in terra multorum. » Manifestius hoc loco judicium demonstravit, seque illo die homines impios vitiisque inquinatos suppliciis traditurum. Et sane in hac vita sæpius multis castigationibus illos punivit, potentiam suam ignaros docens.

C

VERS. 7. E torrente in via bibet, propterea **1398** exaltabit caput. » Multa, inquit, cum homo factus erit, humilitate utetur, ita ut aquis etiam quæ in via inveniuntur, sitim restinguat. Videtur autem mihi vaticinatio sensum alium profundiorem habere. Calicem solet ipse crucem nuncupare. « Pater enim, inquit, si possibile est, transeat calix iste a me [z]. » *Torrentem* vero, Judæos vocat, qui divinam quidem gratiam nacti, sed non semper hac potiti sunt. Quemadmodum enim torrens non perennem aquarum fluxum habet, sed ex imbribus, qui ex nubibus gignuntur, oritur : sic Judæi durantem ad tempus gratiam legis habuerunt, a sacris prophetis, velut a quibusdam nubibus suppeditatam. Postea vero, æstate appetente, secundum Domini vocem : « Levate oculos vestros, et videte regiones, quoniam albæ sunt ad messem [a], » necessario torrens priori aquarum

D

[y] Psal. xv, 8. [z] Matth. xxvi, 39. [a] Joan. iv, 35.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[75] *Τὸ — ἑνωθ. θεότητα.* Conf. ad h. l. quæ ill. Michaelis l. c. p. 589, monuit. [76] cod. 1 πέντε. [77] *Ψαλμῷ.* cod. 1 præm. εἰρημένῳ. [78] *Γάρ.* Abest a cod. 1. [79] *Ἐνταῦθα.* cod. 1 add. τοίνυν. [80] *Αἰῶνα.* cod. 1 præm. τόν. [81] *Πολλῶν.* Hebr. (super terra) *magna.* [82] cod. 1 μέν. [83] *Διὰ — κεφαλήν.* Des. ibid. [84] cod. 1 παρελθεῖν. [85] cod. 1 ἄρατε. [86] cod. 1 βλέψατε.

copia destitutus permansit, et siccus cernitur omni A humore privatus. Quoniam igitur Judæi crucem machinati sunt, et calicem Dominus passionem vocat: merito Propheta hæc prævidens, dixit: « E torrente in via bibet. » *Viam* quippe vitam appellat. Hanc vero sententiam et sequentia testantur: « Propterea exaltabit caput. » Huic simile est quod Apostolus dixit: « Humiliavit semetipsum usque ad mortem, mortem autem crucis: propter quod et Deus exaltavit ipsum [b]. » Patet autem hoc etiam humano more dici. Nam ut Deus, non cum humilis esset sublimis effectus est, sed cum maxime sublimis esset, humiliavit seipsum: ut homo autem, quod non habebat, accepit.

προτέρας εὐπορίας ἔρημος μεμένηκε, καὶ ξηρὸς ὁρᾶται πάσης ἰκμάδος ἐστερημένος. Ἐπειδὴ τοίνυν Ἰουδαῖοι τὸν σταυρὸν ἐτεκτήναντο, ποτήριον δὲ καλεῖ τὸ πάθος ὁ Κύριος, εἰκότως ὁ προφήτης ταῦτα προθεωρῶν εἴρηκεν· « Ἐκ χειμάῤῥου ἐν ὁδῷ πίεται. » Ὁδὸν δὲ τὸν βίον καλεῖ. Μαρτυρεῖ δὲ τῇ διανοίᾳ καὶ τὰ ἐπαγόμενα, « Διὰ τοῦτο ὑψώσει κεφαλήν. » Τούτῳ [87] δὲ ὅμοιον καὶ ὁ ἀπόστολος εἴρηκε Παῦλος· « Ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ· διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε. » Δῆλον δὲ ὡς ἀνθρωπίνως καὶ τοῦτο τέθεικεν. Ὡς γὰρ Θεὸς, οὐ ταπεινὸς ὢν ὑψώθη, ἀλλ' ὕψιστος ὢν ἐταπείνωσεν ἑαυτόν· ὡς δὲ ἄνθρωπος, ὃ μὴ εἶχεν ἔλαβεν [88].

1399 INTERP. PSALMI CX.

B *Alleluia.* Ammanitæ, et Moabitæ, et Idumæi, cum plurimas copias conflassent, tribui Judæ aliquando bellum intulere. Huic autem tunc imperabat Josaphat, vir pietate celebris, ex stirpe Davidis. Hic hostium audita multitudine, cum toto populo ad Deum accessit, inexpugnabilem opem efflagitans: imo etiam petitionis suæ compos factus est. Jussit enim ipsos universorum Deus, contra hostes bono animo esse, tanquam ipso exercitum ducente. Exorta igitur luce, hostes contra seipsos invicem commoti sunt, et seipsos mutuo ut inimicos necaverunt, ita ut nemo mortem evaderet. Quod cum ex quadam specula Judæorum exercitus conspexisset, accurrit velut ad paratam prædam, diripuitque inimicos, et cum multa opum copia rediit: atque, C ut Paralipomenon historia docet [c], cum musicis instrumentis in divinum templum ingressi sunt, victoriæ largitorem laudantes. Hæc prævidens Propheta hunc psalmum conscripsit, veluti hymnum quemdam a pio Josaphat prolatum. Nam et hymni est inscriptio: quoniam *Alleluia*, sicut jam interpretati sumus, *Laudate Dominum* sonat. Significat enim *Allelu*, *laudate*, *Ia* vero *Dominum*, vel *eum qui est*.

VERS. 1. « Confitebor tibi, Domine, toto corde meo. » Ex tota mente, o Domine, tibi laudes gratiarum actionis offero. « In consilio justorum, et congregatione. » **1400** Non autem ego solus, sed etiam D piorum cœtus una mecum. Illa enim tempestate populus ab idolorum errore liberatus erat, rege omnes ad pietatem erudiente. *Consilium* igitur *justorum* piorum cœtum appellat.

VERS. 2. « Magna sunt opera Domini. » Revera enim admirabilia, admirationeque digna sunt, quæ ab ejus potentia sunt effecta. « Exquisita ad om-

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΙ' ΨΑΛΜΟΥ.

Ἀλληλούϊα. Ἀμμανῖται, καὶ Μωαβῖται, καὶ Ἰδουμαῖοι, πλῆθος ὅτι μάλιστα πλεῖστον συναγαγόντες, ἐπεστράτευσαν πάλαι ποτὲ τῇ Ἰούδα φυλῇ. Ἐβασίλευσε δὲ τηνικαῦτα ταύτης Ἰωσαφὰτ, ἀνὴρ ἐπ' εὐσεβείᾳ μαρτυρούμενος, τῶν ἐκ Δαβίδ. Οὕτως τῶν πολεμίων τὸ πλῆθος μαθὼν, μετὰ παντὸς τοῦ λαοῦ προσελήλυθε τῷ Θεῷ, τὴν ἄμαχον ἐπικουρίαν αἰτῶν· καὶ δὴ καὶ τὴν αἴτησιν ἔλαβε. Παρηγγύησε γὰρ αὐτοῖς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καταθαῤῥῆσαι τῶν πολεμίων, ὡς αὐτοῦ στρατηγοῦντος. Ἡμέρας τοίνυν ἀρχομένης, ἐκινήθησαν κατ' ἀλλήλων οἱ πολέμιοι, καὶ σφᾶς αὐτοὺς ὡς ἐναντίους διέφθειραν, ὥστε μηδένα τὸν ὄλεθρον ἐκεῖνον διαφυγεῖν. Τοῦτο ἔκ τινος σκοπιᾶς θεασαμένη τῶν Ἰουδαίων ἡ στρατεία, ἔδραμεν [89] ὡς ἐφ' ἕτοιμον θήραν, ἐσκύλευσε δὲ τοὺς πολεμίους, καὶ μετὰ πολλῆς ἐπανῆλθε τῆς [90] περιουσίας. Καὶ ὡς διδάσκει τῶν Παραλειπομένων ἡ ἱστορία, μετὰ μουσικῶν ὀργάνων εἰσῆλθον εἰς τὸν θεῖον νεὼν, τὸν τῆς νίκης χορηγὸν ἀνυμνοῦντες. Ταῦτα προορῶν ὁ προφήτης τόνδε συνέγραψε τὸν ψαλμὸν, οἷόν τινα ὕμνον ὑπὸ τοῦ εὐσεβοῦς Ἰωσαφὰτ προσφερόμενον· ὕμνου δὲ καὶ ἡ ἐπιγραφή· τὸ γὰρ *Ἀλληλούϊα*, ὡς καὶ ἤδη ἡρμηνεύκαμεν, *Αἰνεῖτε τὸν Κύριον*, ἐπὶ [91] τῇ Ἑλλάδι φωνῇ. Σημαίνει γὰρ τὸ *Ἀλληλού*, *αἰνεῖτε*, τὸ δὲ *ἴα*, *Κύριον*, ἢ *τὸν ὄντα*.

α'. « Ἐξομολογήσομαί σοι [92], Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου [93]. » Ἀπὸ πάσης σοι [94] διανοίας, Δέσποτα, προσφέρω τὸν χαριστήριον ὕμνον. « Ἐν βουλῇ [95] εὐθέων καὶ συναγωγῇ. » Οὐκ ἐγὼ δὲ μόνος, ἀλλὰ καὶ σὺν ἐμοὶ τῶν εὐσεβῶν ὁ σύλλογος. Κατ' ἐκεῖνον γὰρ τὸν καιρὸν τῆς τῶν εἰδώλων πλάνης ὁ λαὸς ἠλευθέρωτο, τοῦ βασιλέως ἅπαντας ἐκπαιδεύοντος τὴν εὐσέβειαν. *Βουλὴν* τοίνυν *εὐθέων* τὸ σύστημα προσαγορεύει τῶν εὐσεβῶν.

β'. « Μεγάλα τὰ ἔργα Κυρίου. » Τῷ ὄντι γὰρ θαυμαστὰ, καὶ ἀξιάγαστα [96], τὰ ὑπὸ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐνεργούμενα. « Ἐξεζητημένα εἰς πάντα τὰ

[b] Philipp. II, 8, 9. [c] II Paralip. XX, 27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[87] cod. 1 τούτου. [88] *Ἔλαβεν*. cod. 1 add. ὕψος. [89] cod. 1 ἔδραμε μέν. [90] *Τῆς*. Abest a cod. isto. [91] *Ἐπί*. cod. 1 ἐστι. [92] *Σοι*. Abest a textu Hebr. [93] *Μου*. in textu Hebr. etiam desid. [94] *Σοι*. Abest a cod. 1. [95] *Βουλῇ*. Hebr. בסוד in cœtu, ut Psal. LXXXIX, 8, in textu Hebr. Vid. pag. 1232, n. 6. [96] *Ἀξιάγ*. cod. 1 παράδοξα.

θελήματα αὐτοῦ.» Ποιεῖ μὲν [97] ὅσα βούλεται, ἕκαστον δὲ τῶν γινομένων σοφίας ὑπάρχει μεστὸν, καὶ παρὰ πάντων τὴν εὐφημίαν ἐφέλκεται.

γ'. «Ἐξομολόγησις καὶ μεγαλοπρέπεια τὸ ἔργον αὐτοῦ.» Ἅπαντα τὰ ὑπ' αὐτοῦ γινόμενα, καὶ ἡ δημιουργία, καὶ ἡ οἰκονομία, καὶ μεγαλοφυῆ, καὶ ὑπερφυῆ, καὶ τῆς παρὰ πάντων [98] ἀνθρώπων ὑμνῳδίας ἄξια. *Ἐξομολόγησιν* [99] ἐνταῦθα τὴν εὐχαριστίαν καλεῖ. «Καὶ ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.» Οὐδὲν ἄδικον τῶν γινομένων, ἀλλὰ πάντα τῷ δικαίῳ κοσμεῖται· δι' αἰῶνος γὰρ ταύτῃ χρώμενος πρυτανεύει τὰ σύμπαντα.

δ'. «Μνείαν ἐποιήσατο τῶν θαυμασίων αὐτοῦ.» Ἐπειδὴ προφανῶς εἰργάσατο τῶν πολεμίων τὸν ὄλεθρον. Ταυτὸ δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν προγόνων πεποίηκε, ποτὲ μὲν τοὺς Αἰγυπτίους συγκαλύψας, ἄλλοτε δὲ τοὺς Ἀμαληκίτας τῇ ἐκτάσει Μωσέως [1] χειρῶν κατακοντίσας· καὶ Χαναναίους, καὶ Χετταίους, καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη, δι' Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ καταλύσας. Ἀνάμνησιν τῶν θαυμασίων ἐκάλεσε τῶν πολεμίων τὴν τιμωρίαν· ἀντὶ τοῦ· Τὰς πολυθρυλλήτους σου θαυματουργίας, τὰς ψευδεῖς παρὰ τοῖς ἀπίστοις νομιζομένας, ἔδειξας ἀληθεῖς τῇ νέᾳ θαυματουργίᾳ, καὶ ἀνέμνησας ἡμᾶς [2] ὧν ἐπὶ τῶν ἡμετέρων εἰργάσω προγόνων.

«Ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων ὁ Κύριος. [ε'] Τροφὴν ἔδωκε τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.» Τὴν *τροφὴν*, *θήραν* οἱ ἄλλοι εἶπον ἑρμηνευταί. Ἀληθῆ δὲ ἀμφότερα. Καὶ γὰρ ὡς ἐπὶ θήραν ἕτοιμον ἔδραμον ἐπὶ [3] τῶν πολεμίων τὸν πλοῦτον, καὶ τροφὴν ἐκεῖθεν ἱκανὴν ἐπορίσαντο. «Μνησθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα διαθήκης αὐτοῦ.» Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Θήραν ἔδωκε τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν, μνημονεύων αἰωνίου συνθήκης αὐτοῦ.* Τῶν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας γεγενημένων ὑποσχέσεων ἄληστον ἔχει τὴν μνήμην, καὶ δι' ἐκείνην ἡμῖν μεταδίδωσι τῶν ἀγαθῶν.

ς', ζ'. «Ἰσχὺν ἔργων αὐτοῦ ἀνήγγειλε τῷ λαῷ αὐτοῦ· τοῦ δοῦναι αὐτοῖς κληρονομίαν ἐθνῶν.» Μᾶλλον [4] ἡμῖν ἐναργῶς τὴν οἰκείαν ἔδειξε δύναμιν, τὸν τῶν ἐχθρῶν ἡμῖν δωρησάμενος πλοῦτον. Οὐ γὰρ μόνον ἡμᾶς τῆς παρ' ἐκείνων ἠλευθέρωσε λώβης [5], ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκείνων περιουσίαν εἰς τὰς ἡμετέρας μετατέθεικεν [6] οἰκίας. «Ἔργα χειρῶν αὐτοῦ ἀλήθεια καὶ κρίσις.» Οὐχ ἀδίκως δὲ, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐνδίκως ταῦτα εἰργάσατο. Οὐδὲν γὰρ ἡμῖν ἐγκαλεῖν ἔχοντες, καταλῦσαι παντελῶς ἐπειράθησαν. Ἀληθῆ τοίνυν καὶ δικαίαν κατ' αὐτῶν ἐξενήνοχε ψῆφον.

η'. «Πισταὶ αἱ [7] πᾶσαι ἐντολαὶ αὐτοῦ· ἐστηριγμέναι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, πεποιημέναι ἐν ἀληθείᾳ καὶ εὐθύτητι.» Νομοθετῶν ὁ Θεὸς τὴν οἰκείαν εὐμένειαν [8] τοῖς φυλάττουσι τὸν νόμον ὑπέσχετο. Τοῦτο καὶ ἐνταῦθά φησιν, ὅτι ἀψευδεῖς αἱ περὶ τῆς τῶν ἐντολῶν [9] φυλακῆς ὑποσχέσεις, καὶ οἱ ταῦτα [10]

A nem voluntatem ejus.» Facit quidem quæcunque vult, unumquodque vero eorum, quæ fiunt, sapientiæ est plenum, et ab omnibus laudem refert.

* VERS. 3. «Confessio et magnificentia est opus ejus.» Omnia quæ ab ipso facta sunt, et creatio, et gubernatio, et magnifica sunt, et naturam excedunt, et digna sunt quæ ab omnibus hominibus laude celebrentur. *Confessionem* hoc loco gratiarum actionem vocat. «Et justitia ejus manet in sæculum sæculi.» Nihil injustum est eorum quæ facta sunt, sed omnia justitia sunt ornata: semper enim hac utens moderatur omnia.

VERS. 4. «Memoriam fecit mirabilium suorum.» Quoniam manifesto hostes internecioni dedit. Atque hoc idem majorum tempore præstitit, modo B quidem Ægyptios obruens, modo vero Amalecitas expansis Mosis manibus configens, et Chananæos, et Chettæos, et alias gentes per Josuam Nave destruens. Recordationem mirabilium dixit pœnas de hostibus sumptas: quasi diceret: Celeberrima miracula tua, quæ ab infidelibus falsa existimantur, vera ostendisti **1401** novo miraculo, et nos admonuisti de iis quæ nostrorum majorum tempestate fecisti.

«Misericors et miserator est Dominus. [VERS. 5. Escam dedit timentibus eum.]» *Escam* alii interpretes *prædam* dixerunt: vera autem sunt utraque. Nam velut ad paratam prædam ad hostium divitias C cucurrerunt, cibumque inde reportarunt multum. «Memor erit in sæculum testamenti sui.» Symmachus autem sic: *Prædam dedit timentibus eum, recordatus sempiterni pacti sui.* Promissionum enim, quæ patribus factæ fuere, indelebilem habet memoriam, et per illam nobis bona impertit.

VERS. 6, 7. «Virtutem operum suorum annuntiabit populo suo. Ut det illis hæreditatem gentium.» Magis expresse suam nobis ostendit potentiam, hostium divitias nobis largitus. Non modo enim ab illorum damno nos liberavit, sed etiam eorum opes in nostras domos transtulit. «Opera manuum ejus veritas et judicium.» Non injuste, sed admodum D juste hæc fecit. Cum enim de nobis nulla in re conqueri possint, penitus nos evertere conati sunt. Veram igitur et justam in eos protulit sententiam.

VERS. 8. «Fidei plena sunt omnia mandata ejus, confirmata in sæculum sæculi, facta in veritate et æquitate.» * Legem ferens Deus benevolentiam suam spopondit. Hoc idem hic ait, vera esse de observantia mandatorum promissa: **1402** et qui hæc perficere decreverunt, ipsius ope semper frui.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[97] *Μέν*. In cod. 1 sequitur γάρ. [98] *Πάντων*. cod. 1 τῶν. [99] *Ἐξομολ.* cod. 1 add. γάρ. [1] *Μωσ.* cod. 1 præm. τῶν. [2] *Ἡμᾶς*. cod. 1 præm. καί. [3] *Ἐπί*. Des. ibid. [4] cod. 1 μάλα. [5] *Λώβης*. cod. 1 βλάβης. [6] cod. 1 μετέθειχεν. [7] *Αἱ*. In cod. 1 ponitur post πᾶσαι, ut in textu τῶν Ο'. [8] cod. 1 εὐγένειαν, ascripta tamen altera lectione. [9] *Ἐντολῶν*. cod. 1 νόμων. [10] cod. 1 ταύτας.

Nam et nos pure ipsum precati, hostibus superiores evasimus. Hoc enim per ea quæ sequuntur declaravit.

Vers. 9. « Redemptionem misit Dominus populo suo, mandavit fœdus suum in æternum. » Pollicitationes enim Dei non modo sunt verissimæ, sed etiam in æternum permanent. « Sanctum et terribile nomen ejus. » Iis enim qui credunt, sanctum et optatissimum est, et bonorum copiam fundens : incredulos vero, et vitiis deditos, castigat et plectit.

Vers. 10. « Initium sapientiæ timor Domini. » Oportet igitur ipsum timere et tremere. Hoc enim est primum elementum divinæ doctrinæ. *Sapientiam* enim, non recte loquendi facultatem, sed divinorum cognitionem vocat. Ad tirones igitur timor spectat : perfectorum autem charitatis possessio. « Intellectus autem bonus omnibus facientibus illud. » Ad perfectionem enim non satis est cognitio, sed contemplatio actione indiget : et convenit eum qui divino intellectu donatus est, cognitionem operibus ornare, et per hanc intellectus largitorem colere. « Laus ejus manet in sæculum sæculi. » Satis apte hoc etiam apposuit, docens virtutis studiosum fructum hinc reportare. Deus enim, licet nemo ipsum laudare vellet, sempiternum et perennem habet hymnum. Hunc porro psalmum apud Hebræos per elementorum seriem conscriptum esse asserunt, et secundum litterarum ordinem compositum esse. Simili modo compositus est proximus.

1403 INTERP. PSALMI CXI.

Alleluia. Inscriptio etiam hunc psalmum hymnum nuncupat : pietatis vero doctrinam volentibus affert.

Vers. 1. « Beatus vir qui timet Dominum : mandatis ejus valde delectabitur. » Qui hac reverentia præditus, divinoque timore indutus est, omne consilium suum in divinorum oraculorum exsecutionem transfert, et cum omni animi alacritate hæc implere festinat. Deinde demonstrat talium seminum fructum.

Vers. 2. « Potens in terra erit semen ejus. » Quoniam enim hominibus illius temporis hoc admodum desiderabile erat, hoc donum custodientibus mandata se daturum esse pollicetur. Imo etiam dedit, propter Abrahamum quidem Israeli, propter Davidem vero iis qui ex ipso originem traxere, et propter Israelem posteris, licet iniqui fuerint. « Generatio rectorum benedicetur. » Nam qui de æquitate et justitia curam gerunt, divinæ benedictionis fructus metent.

A πληροῦν προαιρούμενοι τῆς αὐτοῦ προμηθείας διηνεκῶς ἀπολαύουσι. Καὶ γὰρ ἡμεῖς γνησίως αὐτὸν ἱκετεύσαντες κρείττους τῶν δυσμενῶν ἀπεφάνθημεν. Τοῦτο γὰρ διὰ τῶν ἐπαγομένων ἐδήλωσε.

θ'. « Λύτρωσιν ἀπέστειλε Κύριος [11] τῷ λαῷ αὐτοῦ, ἐνετείλατο εἰς τὸν αἰῶνα διαθήκην [12] αὐτοῦ. » Αἱ γὰρ τοῦ Θεοῦ ὑποσχέσεις οὐ μόνον τὸ ἀψευδὲς, ἀλλὰ καὶ τὸ διαρκὲς ἔχουσιν. « Ἅγιον καὶ φοβερὸν τὸ ὄνομα αὐτοῦ. » Τοῖς μὲν γὰρ πιστεύουσιν ἅγιον, καὶ τριπόθητον καὶ πηγάζον τῶν ἀγαθῶν τὴν φοράν· τοὺς δὲ ἀπιστοῦντας, καὶ παρανομίᾳ συζῶντας, κολάζει καὶ τιμωρεῖται.

ι'. « Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου. » Ἀναγκαῖον τοίνυν αὐτὸν δεδιέναι καὶ τρέμειν. Τοῦτο γὰρ πρῶτον τῆς θείας διδασκαλίας στοιχεῖον. *Σοφίαν* γὰρ οὐ B τὴν εὐγλωττίαν λέγει, ἀλλὰ τὴν τῶν θείων ἐπίγνωσιν. Εἰσαγωγικοῖς τοίνυν ὁ φόβος· τῶν δὲ τελείων τῆς ἀγάπης ἡ κτῆσις. « Σύνεσις δὲ ἀγαθὴ πᾶσι τοῖς ποιοῦσιν αὐτήν. » Οὐκ ἀρκεῖ γὰρ εἰς τελείωσιν ἡ γνῶσις, ἀλλὰ χρῄζει ἡ θεωρία τῆς πράξεως, καὶ προσήκει τὸν τῆς θείας ἠξιωμένον συνέσεως τοῖς ἔργοις τὴν γνῶσιν κοσμεῖν, καὶ διὰ ταύτης θεραπεύειν τὸν τῆς συνέσεως [13] χορηγόν. « Ἡ αἴνεσις αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Ἀκολούθως καὶ τοῦτο προστέθεικε, διδάσκων ὡς ὁ τῆς ἀρετῆς ἐραστὴς αὐτὸς τὸ ἐντεῦθεν πορίζεται κέρδος. Ὁ γὰρ Θεὸς, κἂν μηδεὶς ὑμνεῖν ἐθέλει, αἰώνιον ἔχει τὸν ὕμνον καὶ διαρκῆ. Τοῦτον μέντοι τὸν ψαλμὸν κατὰ στοιχεῖόν φασιν Ἑβραίοις γεγράφθαι, καὶ κατὰ τὴν C τῶν στοιχείων ἀκολουθίαν συγκεῖσθαι. Καὶ ὁ μετ' αὐτὸν δὲ ὁμοίως σύγκειται.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΙΑ' ΨΑΛΜΟΥ.

Ἀλληλούϊα. Ὕμνον [14] καλεῖ καὶ τοῦτον τὸν ψαλμὸν ἡ ἐπιγραφή· διδασκαλίαν δὲ εὐσεβείας τοῖς βουλομένοις προσφέρει.

α'. « Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον, ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ θελήσει σφόδρα. » Ὁ ταύτῃ τῇ εὐλαβείᾳ κοσμούμενος, καὶ τὸ θεῖον περικείμενος δέος, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν βουλὴν εἰς τὴν τῶν θείων λογίων ἐκπλήρωσιν μετατίθησι, καὶ σὺν πάσῃ προθυμίᾳ πληροῦν ταῦτα ἐπείγεται. Εἶτα δείκνυσι τὸν τῶν τοιούτων [15] σπερμάτων καρπόν.

β'. « Δυνατὸν ἐν τῇ γῇ ἔσται τὸ σπέρμα αὐτου. » D Ἐπειδὴ γὰρ τοῦτο ἀξιέραστον ἐδόκει τοῖς τηνικάδε ἀνθρώποις, τοῦτο τοῖς φυλάττουσι τὰς ἐντολὰς δώσειν ὑπισχνεῖται τὸ δῶρον. Καὶ δὴ καὶ ἔδωκε, διὰ μὲν τὸν Ἀβραὰμ τῷ Ἰσραὴλ, διὰ δὲ τὸν Δαβὶδ τοῖς ἐξ αὐτοῦ, καὶ διὰ [16] τὸν Ἰσραὴλ [17] τοῖς ἐκγόνοις [18], καὶ ταῦτα παρανόμοις γεγενημένοις. « Γενεὰ εὐθέων εὐλογηθήσεται. » Οἱ γὰρ ἰσότητος καὶ δικαιοσύνης ἐπιμελούμενοι τῆς θείας εὐλογίας δρέψονται τοὺς καρπούς.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[11] *Κύριος*. Abest a textu Hebr. et Græco τῶν Ο'. [12] cod. 1 διαθήκης. [13] *Συνέσεως*. cod. 1 γνώσεως. [14] *Ὕμνον — ἐπιγραφή*. Conf. ad h. l. Scholion Anonymi apud Cord. t. III, p. 273. [15] *Τῶν τοιούτων*. cod. 1 τούτων τῶν. [16] *Καὶ διά*. cod. 1 διὰ δέ. [17] *Ἰσρ*. cod. 1 Ἰούδα. [18] ibid. ἐγγόνοις.

γ'. « Δόξα καὶ πλοῦτος ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. » Καὶ ταύτας ὡς πρὸς ἀτελεῖς ἔτι, καὶ τῶν τελείων ἐπαΐειν οὐ δυναμένους, ποιεῖται τὰς ὑποσχέσεις. Τοὺς γὰρ τελείους ὁ Δεσπότης Χριστὸς τἀναντία διδάσκει, λέγων· « Μὴ κτήσησθε χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μήτε χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μὴ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον. » Καὶ πάλιν· « Ἐὰν μή τις ἀποτάξηται πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής. » Καί· « Εἰ θέλεις τέλειος γενέσθαι, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς. » Ἀλλ' ὅμως ταῦτα νομοθετῶν, ἐκεῖνα τοῖς ἀτελέσι καὶ ὑπισχνεῖται, καὶ δίδωσιν. Οὕτω τῷ [19] Σολομῶντι καὶ πλοῦτον καὶ δόξαν [20] προστέθεικεν [21]. Οὕτω [22] τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ τὸν τῶν Αἰγυπτίων ἐδωρήσατο πλοῦτον. « Καὶ ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Ἄληστον γὰρ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς ἔχει τὴν μνήμην, καὶ ἀείμνηστον αὐτοῦ διαφυλάττει τὸ κλέος.

δ'. « Ἐξανέτειλεν ἐν σκότει φῶς τοῖς ἔθνεσιν [23]. » *Σκότος* ποτὲ μὲν τὴν ἄγνοιαν [24], ποτὲ δὲ τὰς συμφορὰς ὀνομάζει, καὶ *φῶς* δὲ ὡσαύτως νῦν μὲν τὴν γνῶσιν, νῦν δὲ τῶν κακῶν τὴν ἀπαλλαγὴν προσαγορεύει. Λέγει τοίνυν, ὅτι καὶ ἀγνοοῦσιν ὑποδείξει [25] τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐν τῇ τῶν λυπηρῶν προσβολῇ τὴν οἰκείαν ἐπικουρίαν ὀρέξει. Οὕτω τὸν Ἰωσὴφ ἐκ τῆς τῶν ἀδελφῶν μιαιφονίας ἐξήρπασεν, οὕτως αὐτὸν τῆς συκοφαντίας ἀπέφηνε κρείττονα· οὕτω τῆς Σάῤῥας ἁρπαγείσης ὤρεξε τῷ Ἀβραὰμ τὴν οἰκείαν ῥοπήν· οὕτω τὸν Λάβαν ἐξεδειμάτωσε, καὶ τὸν φεύγοντα τοῦ διώκοντος δυνατώτερον ἔδειξε. Τῆς [26] θείας τοίνυν δυνάμεως καὶ τοῦτο τεκμήριον, τὸ γυμνασίας μὲν εἵνεκα συγχωρεῖν προσβάλλειν τοῖς δικαίοις τὰ λυπηρὰ, διαλύειν δὲ τούτων τὸ νέφος, καὶ καθαρὰν αἰθρίαν χαρίζεσθαι. « Ἐλεήμων, καὶ οἰκτίρμων [27], καὶ δίκαιος. » Ταῦτα δὲ πρυτανεύει δικαιοσύνῃ, καὶ ἐλέῳ, καὶ ἀγαθότητι χρώμενος. Κήδεται μὲν γὰρ ὡς φιλάνθρωπος, στεφανοῦν δὲ τοὺς δικαίους βουλόμενος, συγχωρεῖ τοὺς ἀγῶνας, λύει δὲ τούτους ὅτι [28] τάχιστα διὰ τὴν ἀμέτρητον ἀγαθότητα.

ε'. « Χρηστὸς ἀνὴρ ὁ οἰκτείρων, καὶ κιχρῶν· οἰκονομήσει τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐν κρίσει. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἀγαθὸς, χαριστικὸς, καὶ κιχρῶν, οἰκονομῶν τὰ πράγματα αὐτοῦ μετὰ κρίσεως.* Ὁ γὰρ τὸν οἰκεῖον δεσπότην μιμούμενος φιλοτίμως θεραπεύει τοὺς ὁμοδούλους· οἰκτείρων [29] μὲν, ὡς τῆς φύσεως κοινωνὸς, κιχρῶν δὲ, ὡς τὴν ἔκτισιν παρὰ τοῦ κοινοῦ προσμένων Δεσπότου. Οὐδὲν δὲ ὁ τοιοῦτος ἀδιακρίτως ἐργάζεται, ἀλλ' ὀρθῶς [30] χρώμενος λογισμῷ, καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰ ἔργα κοσμεῖ.

VERS. 3. « Gloria et divitiæ in domo ejus sunt. » Et has promissiones tanquam imperfectis, qui nondum perfecta audire possunt, facit. Perfectos enim Dominus Christus contraria docet, dicens : « Nolite possidere aurum, neque argentum, neque æs in zonis vestris, non peram in via, neque calceamenta, neque virgam [d]. » Et rursus : « Nisi quis renuntiaverit omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus [e]. » Et : « Si vis perfectus esse, vende omnia quæ habes, et da pauperibus [f]. » Verumtamen hæc cum præcipiat, **1404** illa imperfectis et spondet, et largitur. Sic Salomoni divitias et gloriam auxit : sic filiis Israel Ægyptiorum divitias donavit. « Et justitia ejus manet in sæculum sæculi. » Æternam enim habet memoriam Deus universorum, et perpetuam conservat gloriam suam.

VERS. 4. « Exortum est in tenebris lumen gentibus. » *Tenebras* modo quidem ignorantiam, modo vero calamitates nominat : et *lumen* similiter, nunc quidem cognitionem, nunc vero liberationem a malis appellat. Dicit igitur, et ignorantibus veritatem se demonstraturum, et in malorum incursu suam opem allaturum esse. Sic Josephum fratrum parricidio eripuit, sic eumdem a calumnia liberavit : sic erepta Sara auxilium tulit Abrahamo : sic Labanem perterruit, et fugientem insequente potentiorem ostendit. Divinæ igitur potentiæ hoc est argumentum, excitationis causa permittere, ut justi in res adversas incidant, et harum nebulam discutere, puramque serenitatem efficere. « Misericors et miserator, et justus est. » Hæc autem moderatur, justitia, et misericordia, et bonitate utens. Nam curam gerit quidem ut benignus : coronare vero justos volens, certamina permittit, solvit vero hæc protinus ob immensam bonitatem.

VERS. 5. « Benignus homo qui miseretur et commodat, disponet **1405** sermones suos in judicio. » Symmachus autem sic : *Bonus, munificus et commodans, qui dispensat res suas cum judicio.* Qui enim dominum suum imitatur, larga manu conservis succurrit, miserans quidem ut naturæ particeps, commodans vero, tanquam a communi Domino remunerationem exspectans. Nihil autem talis incaute facit, sed rectis utens cogitationibus, et verba et opera ornat.

[d] Matth. x, 9, 10. [e] Luc. xiv, 33. [f] Matth. xix, 21.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[19] *Τῷ*. cod. 1 præm. *καί*. [20] cod. 1 καὶ δόξαν καὶ πλοῦτον. [21] ibid. προστίθησιν. [22] *Οὕτω*. cod. 1 add. *καί*. [23] *Ἔθνεσιν*. cod. 1 εὐθέσιν, ascripta tamen altera lectione. Hebr. לישרים. [24] cod. 1 ἄνοιαν. [25] ibid. ὑποδείξεις. [26] *Τῆς — ἀγαθότητα*. Des. apud Cord. l. c. p. 276. [27] *Οἰκτ*. cod. 1 add. ὁ Κύριος. [28] *Ὅτι*. Abest a cod. 1. [29] cod. 1 οἰκτίρμων. [30] ibid. ὀρθῷ.

VERS. 6. « Quoniam in æternum non commovebitur. » Firmam enim hujusmodi homo habet mentem, quæ nullam mutationem patitur per temporum difficultates.

VERS. 7. « In memoria æterna erit justus. » Celeberrimus autem erit hic, et ab omnibus decantabitur, et sempiternam relinquet gloriam. « Ab auditione mala non timebit. » Porro nec minas timebit, neque nuntios, qui terrorem incutere possunt. « Paratum cor ejus sperare in Domino. » Symmachus *paratum* rursus interpretatus est *firmum*. Firmam enim, ait, et constantem in Deo spem habet : et propterea hujusmodi tumultus pro nihilo habet.

VERS. 8. « Confirmatum est cor ejus, non metuet, donec videat inimicos suos (oppressos). » Non modo enim hostes non timet, verum etiam illorum stragem ob spem in Deo collocatam exspectat.

VERS. 9. « Sparsit, dedit pauperibus : justitia ejus manet in sæculum sæculi. » Unumquodque istorum virtutis doctrinam volentibus affert. Dicit autem eum, qui reverentia divinoque timore præditus est, non simpliciter indigentibus misericordiam præbere, sed cum multa liberalitate hoc facere, imitarique **1406** serentes large semina, et dissipantes ob manipulorum spem. Similiter enim et hic justitiæ lucrum exspectat. « Cornu ejus exaltabitur in gloria. » *Cornu* vocat *robur*, metaphora desumpta ab animalibus, quæ cornibus armata sunt, et hisce aggredientes ulciscuntur. Dicit igitur, eum qui virtutis divitias possidet, potentem atque illustrem fore.

VERS. 10. « Peccator videbit, et irascetur, dentibus suis fremet, et tabescet : desiderium peccatoris peribit. » Qui vero inique vivere decreverunt, justorum splendorem cernentes, invidia quidem tabescent, cædisque machinationes struent : non erunt tamen compotes desiderii sui, et quod concupiscent non consequentur. Injusta enim hæc, et Deo admodum exosa est.

INTERP. PSALMI CXII.

Alleluia. Alius hymnus et hic est in utilitatem conscriptus, et homines excitans ad laudes benefactoris.

VERS. 1. « Laudate, pueri, Dominum. » *Pueros* hoc loco non juvenes, ut nonnulli suspicati sunt, sed servos vocat. Sic enim et Aquila, et Symmachus, et Theodotio interpretati sunt : et Hebræus *Abde* dicit. Sic etiam Syrus. Et *laudate* Hebræus *Alleluia* dixit : ut adeo manifestum sit, *Alleluia* verti, *Laudate Dominum.*

A ς'. « Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα οὐ σαλευθήσεται. » Βεβαίαν γὰρ ὁ τοιοῦτος ἔχει τὴν γνώμην, οὐδεμίαν τροπὴν δεχομένην ἐν ταῖς τῶν καιρῶν δυσκολίαις.

ζ'. « Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔσται δίκαιος. » Πολυθρύλλητος δὲ ὁ τοιοῦτος ἔσται, καὶ παρὰ πᾶσιν ἀοίδιμος, καὶ ἀείμνηστον [31] καταλείψει τὸ κλέος. « Ἀπὸ ἀκοῆς πονηρᾶς οὐ φοβηθήσεται. » Οὔτε δὲ ἀπειλὰς δείσει, οὔτε ἀγγελίας φόβον ἱκανὰς ἐμποιῆσαι. « Ἑτοίμη ἡ καρδία αὐτοῦ ἐλπίζειν [32] ἐπὶ Κυρίου [33]. » Ὁ δὲ Σύμμαχος τὴν *ἑτοίμην* πάλιν *ἑδραίαν* ἡρμήνευσεν. Ἑδραίαν [34] ἔχει, φησὶ, καὶ βεβαίαν [35] τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα, καὶ διὰ τοῦτο τῶν τοιούτων θορύβων καταφρονεῖ.

η'. « Ἐστήρικται ἡ καρδία αὐτοῦ, οὐ μὴ φοβηθῇ,
B ἕως οὗ ἐπίδῃ ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. » Οὐ γὰρ μόνον οὐ δέδιε τοὺς δυσμενεῖς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκείνων ἧτταν διὰ τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα προσμένει.

θ'. « Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν· ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Τούτων ἕκαστον διδασκαλίαν ἀρετῆς τοῖς βουλομένοις προσφέρει. Λέγει δὲ, ὅτι ὁ τῇ εὐλαβείᾳ καὶ τῷ θείῳ φόβῳ κοσμούμενος οὐχ ἁπλῶς τοῖς δεομένοις ὀρέγει τὸν ἔλεον, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς φιλοτιμίας τοῦτο ποιεῖ, καὶ μιμεῖται τοὺς σπείροντας ἀφειδῶς τὰ σπέρματα, καὶ σκεδαννύντας διὰ τὴν τῶν δραγμάτων ἐλπίδα. Παραπλησίως γὰρ καὶ οὗτος τῆς δικαιοσύνης προσμένει τὸ κέρδος. « Τὸ κέρας αὐτοῦ ὑψωθήσεται
C ἐν δόξῃ. » *Κέρας* τὴν ἰσχὺν καλεῖ ἐκ μεταφορᾶς τῶν ζώων τῶν καθωπλισμένων τοῖς κέρασι, καὶ τούτοις ἀμυνομένων τοὺς ἐπιόντας. Λέγει τοίνυν ὅτι καὶ δυνατὸς καὶ περίβλεπτος ἔσται ὁ τῆς ἀρετῆς κεκτημένος τὸν πλοῦτον.

ι'. « Ἁμαρτωλὸς ὄψεται, καὶ ὀργισθήσεται, τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ βρύξει, καὶ τακήσεται, ἐπιθυμία ἁμαρτωλοῦ ἀπολεῖται. » Οἱ δὲ κακίᾳ συζῆν προαιρούμενοι, τῶν δικαίων ὁρῶντες τὴν περιφάνειαν, τακήσονται μὲν τῷ φθόνῳ, καὶ τῆς [36] μιαιφονίας τυρεύσουσι μηχανάς· διαμαρτήσονται δὲ τῶν βουλευμάτων, καὶ τῆς ἐπιθυμίας οὐκ ἀπολαύσουσιν. Ἄδικος γὰρ αὕτη καὶ λίαν θεομισής.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΙΒ' ΨΑΛΜΟΥ.

D *Ἀλληλούϊα.* Ἕτερος ὕμνος καὶ οὗτος εἰς ὠφέλειαν συγγεγραμμένος, καὶ ἐγείρων τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὑμνῳδίαν τοῦ εὐεργέτου.

α'. « Αἰνεῖτε, παῖδες, Κύριον. » *Παῖδας* ἐνταῦθα οὐ τοὺς νέους, ὥς τινες ὑπέλαβον, ἀλλὰ τοὺς δούλους καλεῖ. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Ἀκύλας, καὶ ὁ Σύμμαχος, καὶ ὁ Θεοδοτίων ἡρμήνευσαν· καὶ ὁ Ἑβραῖος *Ἀβδὴ* [37] λέγει. Οὕτω [38] δὲ καὶ ὁ Σύρος. Καὶ τὸ *αἰνεῖτε* ὁ Ἑβραῖος *Ἀλληλούϊα* εἶπεν· ὡς εἶναι δῆλον ὅτι *Ἀλληλούϊα*, *Αἰνεῖτε Κύριον* [39] ἑρμηνεύεται.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[31] Cod. 1 ἀεὶ μνηστόν. [32] *Ἐλπ.* Hebr., *innixum.* [33] Rec. lectio h. l. est Κύριον. Ita quoque cod. 1. [34] *Ἑδρ.* cod. 1 add. γάρ. [35] *Καὶ βεβαίαν.* Des. ibid. [36] cod. 1 τάς. [37] *Ἀβδή.* ibid. præm. δέ. [38] *Οὕτω.* In cod. 1 præm. τοῦτο δὲ τῇ ἑλλάδι φωνῇ τοὺς δούλους δηλοῖ. *Hoc autem in lingua Græca servos significat.* [39] *Κύριον.* ibid. præm. τόν.

« Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου. [β'] Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον, ἀπὸ τοῦ νῦν, καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. » Προσήκει, φησὶν, ὑμᾶς δούλους ὄντας, καὶ ἀπὸ [40] τοῦ Θεοῦ τὸ εἶναι λαβόντας, ὑμνεῖν αὐτοῦ τὸ ὄνομα, κἂν ἀγνοῆτε τὴν φύσιν. Ἔχει μὲν γὰρ τὴν εὐλογίαν καὶ τὴν εὐφημίαν ἄναρχον καὶ αἡττητον. Τὸ γὰρ, « ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος » δηλοῖ τοῦτο. Δεῖ δὲ ὅμως [41] καὶ ἡμᾶς, οἷα δὴ [42] ποιητῇ, προσφέρειν τὸν χαριστήριον ὕμνον.

γ'. « Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν αἰνετὸν τὸ ὄνομα Κυρίου. » Τὴν μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Μονογενοῦς τοῖς ἔθνεσι παρασχεθεῖσαν θεογνωσίαν ὁ ψαλμὸς προεθέσπισε. Πάλαι μὲν γὰρ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς οὐδὲ παρὰ πάντων Ἰουδαίων ὑμνεῖτο, ἀλλὰ παρ' ὀλίγων τῶν εὐσεβείᾳ συζώντων· μετὰ δὲ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν, καὶ τὸ σωτήριον πάθος, εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος τῶν κηρύκων τῆς ἀληθείας, « καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν, » καὶ ἐπληρώθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γνῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολὺ κατακαλύψαι [43] θαλάσσας. Τοῦτο καὶ δι' ἑτέρου προφήτου ὁ τῶν ὅλων ἔφη Θεός· « Οὐκ ἔστι μοι θέλημα ἐν ὑμῖν, καὶ θυσίαν οὐ προσδέξομαι ἐκ [44] τῶν χειρῶν ὑμῶν, ὅτι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι [45] δυσμῶν μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα [46] προσφέρεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρά. » Συνῳδὰ δὲ [47] τούτοις καὶ ἡ πνευματικὴ μελῳδία θεσπίζει.

δ'. « Ὑψηλὸς ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη ὁ Κύριος, ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς ἡ δόξα αὐτοῦ. » Ἅπαντα γὰρ τὰ ἔθνη μεμάθηκεν ὡς αὐτός ἐστιν ὕψιστος, καὶ Θεὸς, καὶ τῶν ἁπάντων δημιουργὸς, καὶ ὑπὸ τῶν οὐρανίων ἀγγέλων ἀνυμνούμενος [48].

ε'. « Τίς ὡς ὁ Κύριος ὁ [49] Θεὸς ἡμῶν; » Πολλάκις τοῦτο ἡ θεία Γραφὴ λέγει [50]. Καὶ γὰρ ὁ μακάριος Μωϋσῆς τοῦτο λέγει· « Τίς ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς, Κύριε; » Τίς ὅμοιός σοι, δεδοξασμένος ἐν ἁγίοις; Καὶ ὁ μακάριος Δαβὶδ, ὅτι « Τίς ἐν νεφέλαις ἰσωθήσεται τῷ Κυρίῳ; ἢ τίς ὁμοιωθήσεται τῷ Κυρίῳ ἐν υἱοῖς Θεοῦ; » Καὶ πάλιν, ὅτι « Τίς Θεὸς παρὲξ τοῦ Κυρίου, ἢ τίς Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν; » Διὰ πάντων δὲ τούτων [51] τὸ ἀσύγκριτον τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων μανθάνομεν, καὶ ὅτι [52] οὐδὲν τῶν ὄντων παραβληθῆναι δύναται τῇ τοῦ Θεοῦ φύσει, ἢ δυνάμει, ἢ ἐνεργείᾳ.

« Ὁ ἐν ὑψηλοῖς οἰκῶν [53], [ϛ'] Καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν [54] ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῇ γῇ. » Τοῖς οὐρανοῖς γὰρ ἐνδιαιτᾶσθαι δοκῶν ἐποπτεύει τὰ σύμπαντα, καὶ οὐδὲν ἀτημέλητον τῶν ὄντων ἐᾷ.

ζ', η'. Ὁ ἐγείρων ἀπὸ γῆς πτωχὸν, καὶ ἀπὸ κοπρίας ἀνυψῶν πένητα· τοῦ καθίσαι αὐτὸν μετὰ

A « Laudate nomen Domini. [Vers. 2.] Sit nomen Domini benedictum, ab hoc inde tempore et usque in sæculum. » Convenit, ait, vos cum servi sitis, et a Deo quod estis **1407** acceperitis, ejus nomen laudare, licet ignoretis naturam. Habet enim et benedictionem et gloriam sine principio, et sempiternam. Illud quippe, « a sæculo usque in sæculum » hoc significat. Oportet tamen et nos veluti Creatori hymnum gratiarum actionis offerre.

Vers. 3. « A solis ortu usque ad occasum laudabile est nomen Domini. » Divinam cognitionem post incarnationem Unigeniti gentibus præbitam psalmus præcinit. Nam olim universorum Deus ne ab omnibus quidem Judæis laudabatur, sed a paucis pie viventibus: post nativitatem autem ex Virgine,
B salutaremque passionem, in omnem terram sonus præconum veritatis exivit, « et in fines orbis terræ verba eorum [g], » et impleta est tota terra cognitione Dei [h], veluti aqua ad operiendum maria. Hoc et per prophetam alium ait Deus: « Non est mihi voluntas in vobis, et sacrificium non accipiam ex manibus vestris. Ab ortu enim solis usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium mundum [i]. » Consonantia autem his spiritualis symphonia prædicat.

Vers. 4. « Excelsus super omnes gentes Dominus, et super cœlos gloria ejus. » Omnes enim gen-
C tes didicerunt, ipsum esse sublimem, et Deum, omniumque opificem, et a cœlestibus angelis celebratum.

Vers. 5. « Quis sicut Dominus Deus noster? » Sæpius hoc divina Scriptura **1408** dicit. [Beatus enim Moses dicit:] « Quis similis est tibi inter deos, Domine? Quis similis tibi in sanctis glorificatus [j]? » Et beatus David: « Quis, inquit, in nubibus æquabitur Domino? aut quis similis erit Domino inter filios Dei [k]? » Et rursus: « Quoniam quis est Deus præter Dominum, aut quis est Deus præter Deum nostrum [l]? » Per omnia vero hæc Deum universorum cum nemine comparari posse discimus, et nihil esse quod cum Dei natura, aut
D potentia, aut vi conferri possit.

« Qui in altis habitat. [Vers. 6.] Et humilia respicit in cœlo, et in terra. » Nam ille qui in cœlis habitare videtur, omnia inspicit, et nihil eorum quæ sunt, omnino negligit.

Vers. 7, 8. « Suscitans a terra inopem, et de stercore erigens pauperem. Ut collocet eum cum prin-

[g] Psal. XIX, 5. [h] Habac. II, 14. [i] Malach. I, 10, 11. [j] Exod. XV, 11. [k] Psal. LXXXVIII, 7. [l] Psal. XVII, 31.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[40] cod. 1 ὑπό. [41] Ὅμως. Des. in cod. 1. [42] Δή. Abest etiam a cod. isto. [43] Καταχ. Hanc lectionem debemus codici 1 Aug. Prior editio habebat καταλῆψαι. [44] Ἐκ. Abest a cod. 1. [45] Μέχρι. ibid. præm. καί. [46] cod. 1 θυσία. [47] Δέ. Des. ibid. [48] cod. 1 ὑμνούμενος. [49] Ὁ. Abest a cod. 1 et a textu τῶν Ο'. [50] E cod. 1. [51] Τούτων. Abest a cod. 1. [52] Ὅτι. Des. ibid. [53] Rec. lectio h. l. est κατοικῶν. Ita quoque cod. 1. [54] Ἐφορ. In cod. 1 ex errore librarii, ut videtur, repetita sunt ista quæ præcesserant Ὁ ἐν — ἐφορῶν.

cipibus, cum principibus populi sui. » Hæc et beata Anna dixit, hymnum gratiarum actionis Deo texens [m]. Cernimus autem hæc ipsa a Deo universorum continue fieri. Sic beatum Davidem, cum pastor esset, regem fecit; sic et Josephum, cum in servitutem incidisset, in regali constituit solio; sic Mosen, cum opilio esset, populi gubernatorem fecit, Pharaonisque Deum constituit; sic gentes impietatis paupertati servientes, et in peccati stercore
1409 sedentes, bonis quæ Israeli concessa fuerant dignatus est; sic humanam naturam, cum in ipsum mortis profundum decidisset, assumpsit, et extulit, et collocavit super omnem principatum [n], et potestatem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur, non modo in sæculo hoc, sed etiam in futuro.

VERS. 9. « Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum lætantem. » Et hoc similiter videre licet inter homines accidisse. Etenim et Saram, et Rebeccam, et Rachelem, et Annam, et Samsonis matrem, et Elisabetham, cum steriles essent, matres filiorum reddidit. Sed magis proprie et magis vere hoc in Ecclesia cerni potest: quam cum sterilis et sine filiis olim esset, matrem fecit ob innumeros filios lætantem, secundum vaticinationem dicentem: « Lætare, sterilis, quæ non paris; erumpe et clama, quæ non parturis: quoniam plures sunt filii desertæ, quam illius quæ habet virum [o]. »

A ἀρχόντων, μετὰ ἀρχόντων λαοῦ αὐτοῦ. » Ταῦτα [55] καὶ ἡ μακαρία εἴρηκεν Ἄννα, τὸν χαριστήριον ὕμνον ὑφαίνουσα [56] τῷ Θεῷ. Ὁρῶμεν δὲ αὐτὰ διηνεκῶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων γινόμενα. Οὕτω τὸν μακάριον Δαβὶδ ποιμένα ὄντα βασιλέα πεποίηκεν· οὕτω τὸν Ἰωσὴφ εἰς δουλείαν μεταπεσόντα ἐπὶ τὸν βασιλικὸν κεκάθικε θρόνον· οὕτω τὸν Μωϋσέα προβατέα γινόμενον δημαγωγὸν ἀφέπηνε τοῦ λαοῦ, καὶ Θεὸν ἐχειροτόνησε τοῦ Φαραώ [57]· οὕτω τὰ ἔθνη, τὰ τῇ πτωχείᾳ τῆς ἀσεβείας δουλεύοντα, καὶ τῇ κόπρῳ τῆς ἁμαρτίας [58] ἐπικαθήμενα, τῶν τῷ Ἰσραὴλ δεδωρημένων ἠξίωσεν ἀγαθῶν· οὕτω τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν εἰς αὐτὸν καταπεσοῦσαν τὸν τοῦ θανάτου πυθμένα ἀνέλαβε, καὶ ἀνήγαγε, καὶ ἐκάθισεν ἐπάνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας, καὶ κυριότη-
B τος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι.

θ'. « Ὁ κατοικίζων στεῖραν ἐν οἴκῳ, μητέρα ἐπὶ τέκνοις εὐφραινομένην. » Καὶ τοῦτο [59] ὡσαύτως ἔστιν ἰδεῖν καὶ ἐπ' ἀνθρώπων συμβαῖνον. Καὶ γὰρ καὶ τὴν Σάῤῥαν, καὶ τὴν Ῥεβέκκαν, καὶ τὴν Ῥαχὴλ, καὶ τὴν Ἄνναν, καὶ τοῦ Σαμψὼν τὴν μητέρα, καὶ τὴν Ἐλισάβετ, στερίφας [60] οὔσας, μητέρας παίδων ἀπέφηνεν. Κυριώτερον δὲ τοῦτο καὶ ἀληθέστερον ἐπὶ [61] τῆς Ἐκκλησίας ἔστιν ἰδεῖν· στεῖραν γὰρ ταύτην [62] οὖσαν πάλαι [63], καὶ ἄπαιδα, μητέρα πεποίηκεν, ἐπὶ τέκνοις ἀναριθμήτοις εὐφραινομένην, κατὰ τὴν προφητείαν τὴν λέγουσαν· « Εὐφράνθητι, στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα
C ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα [64]. »

[m] I Reg. II, 8. [n] Ephes. I, 21. [o] Isa. LIV. 1.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[55] *Ταῦτα — ἐν τῷ μέλλοντι.* Eadem habet Euseb. ad h. l. in Montf. Collect. nova PP. t. I, p. 709. Desunt tamen in textu Eusebii apud Cord. l. c., p. 289. [56] *Ὑφαίνουσα.* cod. 1 προσφέρουσα, ascripta tamen altera lectione. [57] *Τοῦ Φαραώ.* Meliorem Noster h. l. secutus est lectionem, quam supra in Comment. ad Exod. VII, 1. Vid. p. 134 n. 1. [58] *Ἁμαρτ.* Cod. 1 ἀσεβείας, ascripta tamen lectione altera. Apud Euseb. l. c. post ἁμαρτίας, sequitur καὶ βδελυγμίας. [59] *Καὶ τοῦτο,* κ. τ. λ. In cod. Flor. cujus Excerpta nobiscum communicavit cl. Bandinius, hæc præmittuntur: Ἐνταῦθα μείζονα (ita leg. esse putamus pro μεῖζον) ὑμνεῖ τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, μεταβάλλοντος οὐ πράγματα μόνον ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ φύσεις, ὡς καὶ στεῖραν ποιῆσαι μητέρα. *Hoc loco celebrat superiorem Dei potentiam, quippe qui non modo ea quæ jam facta sunt, sed ipsas quoque naturas, mutat, adeo ut sterilis quoque per illum mater fiat.* Sequitur καὶ τοῦτο δὲ ὡσαύτως ἰδεῖν κ. τ. λ. [60] *Στερίφας.* cod. Flor. στείρας ἀκάρπους. [61] *Ἐπί.* cod. Flor. ἐστιν. [62] ibid. αὐτήν. [63] *Πάλαι.* In cod. Aug. 1 et in Flor. ponitur post ἄπαιδα. [64] *Ἄνδρα.* cod. Flor. addit: Ἀληθῶς γὰρ πολύπαις καὶ καλλίπαις ἡ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησία γεγένηται ὑπὲρ τὴν ἔχουσαν ἄνδρα τὸν νόμον, τὴν Ἰουδαίων Συναγωγήν· ἥτις καὶ οἶκος γέγονε πνευματικὸς, ἅτε τὸν Κύριον ἔνοικον ἔχουσα· γέγονε δὲ καὶ πολλῶν τέκνων μήτηρ μετ' εὐφροσύνης, ἐσώθη γὰρ αὐτῆς τὰ τέκνα διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. Ἔχει δέ τινα καὶ ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν Συναγωγὴν, ὅτι ἐκείνη οὐκ εὐφράνθη ἐπὶ τοῖς τέκνοις ἅτε ἀπωλείᾳ παραδεδομένοις. Ἔξεστι δὲ καὶ τὴν ἀρίστην μεταβολὴν ἐνταῦθα νοῆσαι, ὅτι ὁ ἐν τῇ κοπρίᾳ τῶν παθῶν καθήμενος καὶ πτωχεύων παντὸς ἀγαθοῦ καὶ στεῖρα ὢν ψυχῇ καὶ ἄγονος, οὗτος ἀλλοιωθεὶς τὴν καλὴν ἀλλοίωσιν τῶν γηΐνων ὑπερανίσταται καὶ πλουτεῖ τοῖς ἀγαθοῖς καὶ γεννᾷ τὰ καλὰ τέκνα τῶν ἀρετῶν. Οἶμαι δὲ καὶ τὴν παρθενίαν ἐν τούτοις ἀποσεμνύνεσθαι. Τῆς μὲν γὰρ σωματικῆς συναφείας τὸ ἔργον σωμάτων νεκρῶν ἐστι κατασκευὴ, τῆς δὲ πρὸς τὸ Πνεῦμα κοινωνίας ζωὴ καὶ μητέρες αἱ φιλόθεοι· καὶ καλῶς ἔστι τὸ ἀποστολικὸν εἰπεῖν ἐπὶ τούτῳ, ὅτι Σώζεται διὰ τῆς τεκνογονίας ταύτης ἡ τῶν τοιούτων τέκνων μήτηρ εὐφραινομένη, καθὼς ἀνευφήμησεν ἡ ψαλμῳδία. Εὐφραίνεται γὰρ ὡς ἀληθῶς ἡ παρθένος ἡ μήτηρ, ἡ τὰ ἀθάνατα τέκνα κυοφοροῦσα διὰ τοῦ Πνεύματος, στεῖρα διὰ τὴν σωφροσύνην ὑπὸ τοῦ προφήτου ὠνομασμένη. *Vere enim plures pulchrioresque Filios Ecclesia e gentibus collecta peperit, quam Synagoga Judæorum, quæ virum habebat legem. Facta enim est etiam domus spiritualis, utpote quæ Dominum habuit inhabitantem. Facta quoque est multorum filiorum mater cum lætitia: filii enim ejus per fidem in Christum salvati sunt. Hoc tamen inter eam ac Synagogam intercessit discrimen, quod hæc non lætata sit de filiis suis, utpote qui internecioni dati sunt. Præstantissimam quoque observare licet mutationem istam, quod qui antea affectibus quasi luto immersus fuerat, omnique bono caruerat, sterilis quoad animam et infecundus, is nunc egregiam mutationem expertus terrenis omnibus præstet, bonis abundet, bonosque virtutum liberos procreet. Puto autem per hoc celebrari quoque virginitatem. Conjunctionis enim carnalis effectus sunt liberi mortis imperio obnoxii, iis autem qui Spiritu conjunguntur, vita ac immortalitas loco liberorum obtingunt. Variæ enim sunt virtutes quarum matres fiunt*

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΙΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

A

Ἀλληλούϊα. Ὕμνος καὶ οὗτός ἐστι τὰς Ἰουδαίοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παρασχεθείσας εὐεργεσίας διεξιὼν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν διηγούμενος, καὶ τῶν εἰδώλων κωμῳδῶν τὴν ἀσθένειαν. Ἁρμόττει δὲ καὶ οὗτος ὁ ὕμνος τοῖς ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκόσι, καὶ τῆς τῶν εἰδώλων πλάνης ἀπηλλαγμένοις· μανθάνουσι γὰρ ὅσον τὸ μέσον τῶν οὐκ ὄντων πρὸς τὸν ὄντα Θεόν.

α', β'. « Ἐν ἐξόδῳ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, οἴκου Ἰακὼβ ἐκ λαοῦ βαρβάρου. Ἐγενήθη Ἰουδαία ἁγίασμα αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ἐξουσία αὐτοῦ. » Τῆς Αἰγύπτου, φησὶ, τὸν Ἰσραὴλ ὁ Δεσπότης ἐλευθερώσας, καὶ τῆς τῶν ἀλλοφόνων [66] ἐκείνων καὶ βαρβάρων ἀπαλλάξας δουλείας, λαὸν μὲν τοῦτον οἰκεῖον ἀπέφηνεν, ἐν δὲ τῇ Ἰουδαίᾳ τὸν νεὼν τὸν οἰκεῖον ἐδείματο. Ἁγίασμα γὰρ τοῦτον ἐκάλεσεν [66].

B

γ', δ'. « Ἡ θάλασσα εἶδε, καὶ ἔφυγεν [67], ὁ Ἰορδάνης ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω. Τὰ ὄρη ἐσκίρτησαν ὡσεὶ κριοὶ, καὶ οἱ βουνοὶ ὡς ἀρνία προβάτων. » Προσωποποιεῖ [68] τὰ εἰρημένα, καὶ τοῖς ἀψύχοις τῷ λόγῳ [69] περιτίθησιν αἴσθησιν, τοῦ Θεοῦ κηρύττων τὴν δύναμιν. Σοῦ γὰρ, φησὶν, ἡγουμένου τοῦ λαοῦ ὑπεχώρησε μὲν ἔνθεν κἀκεῖθεν ἡ θάλασσα δείσασα, τὴν δὲ πορείαν παρέσχεν ἀκώλυτον. Ἀνεχαίτισε δὲ ὁ ποταμὸς, καὶ τῶν οἰκείων ῥευμάτων ἐπέσχε τὴν ῥύμην, καθάπερ τις λογικὸς ἐν τῇ κιβωτῷ τὴν σὴν φανταζόμενος δύναμιν· καὶ οἱ βουνοὶ, καὶ τὰ ὄρη ἐκινήθη, καὶ χορεύειν ἐδόκει, ἅτε δὴ τῶν οὐρανῶν τὸν Δεσπότην δεξάμενα· λέγει δὲ τὸ Σινᾶ ὄρος, καὶ τὸ Χωρήβ. Ἐν ἐκείνοις γὰρ ὁ Θεὸς τὴν οἰκείαν ἐπιφάνειαν ἐποιήσατο. Εἶτα [70] καὶ πεῦσιν τοῖς προειρημένοις προσφέρει.

C

ε', ϛ'. « Τί σοί ἐστι, θάλασσα, ὅτι ἔφυγες [71]; καὶ σὺ, Ἰορδάνη, ὅτι ἐστράφης εἰς τὰ ὀπίσω; Τὰ ὄρη, ὅτι ἐσκιρτήσατε ὡσεὶ κριοὶ, καὶ οἱ βουνοὶ ὡς ἀρνία προβάτων; » Καὶ ἐπειδὴ ἄλογα ἦν ἐκεῖνα, καὶ ἄψυχα, αὐτὸς ποιεῖται ὑπὲρ αὐτῶν τὴν ἀπόκρισιν.

ζ', η'. « Ἀπὸ προσώπου Κυρίου ἐσαλεύθη [72] ἡ γῆ, ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Τοῦ [73] στρέψαντος τὴν πέτραν εἰς λίμνας ὑδάτων, καὶ τὴν ἀκρότομον εἰς πηγὰς ὑδάτων. » Τούτων ἕκαστον, φησὶ, διὰ τὸν

1410 INTERP. PSALMI CXIII.

Alleluia. Et hic est hymnus beneficia a Deo in Judæos collata commemorans, Deique potentiam enarrans, et idolorum imbecillitatem deridens. Convenit autem hic quoque hymnus iis qui ex gentibus crediderunt, quique ab idolorum errore liberati fuere. Discunt enim quanta sit differentia inter eos qui non sunt, et Deum qui est.

VERS. 1, 2. « In exitu Israelis ex Ægypto, domus Jacobi de populo barbaro. Facta est Judæa sanctificatio ejus, et Israel potestas ejus. » Cum Dominus, inquit, Israelem ex Ægypto liberasset, atque ab alienigenarum illorum et **1411** barbarorum servitute vindicasset, populum hunc suum esse declaravit, et in Judæa templum suum ædificavit. Hoc enim *sanctificationem* nuncupavit.

VERS. 3, 4. « Mare vidit, et fugit, Jordanes conversus est retrorsum. Montes exsultaverunt sicut arietes, et colles sicut agni ovium. » Per prosopopœiam loquitur, suoque sermone dat sensum rebus inanimatis, Dei potentiam prædicans. Te enim, ait, populum ducente, hinc inde cum formidine mare recessit, expeditum vero iter præbuit. Retrocessit et fluvius, suorumque fluentorum cursum compescuit, et in arca, tanquam si ratione præditus esset, sibi videre visus est tuam potentiam: et colles, * et montes moti, et tripudiare visi sunt, quippe qui cœlorum Dominum reciperent. Dicit autem montem Sinai et Choreb: in illis enim Deus apparuit. Deinde et interrogationem supradictis adjungit.

VERS. 5, 6. « Quid est tibi, mare, quod fugisti? et tu, Jordanes, quod conversus es retrorsum? Montes, quod exsultastis sicut arietes, et colles, sicut agni ovium? » Et quia ratione carentia **1412** illa et inanimata erant, ipse pro eis respondet.

VERS. 7, 8. « A facie Domini mota est terra, a facie Dei Jacobi. Qui convertit petram in stagna aquarum, et rupem in fontes aquarum. » Unumquodque horum, ait, factum est ob Dominum, qui

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

animæ Dei amantes. Et satis bene huc trahi poterit quod dicit Apostolus (I Tim. II, 15), *fore ut per liberorum procreationem salvetur mater, lætans, ut fausto omine illi accinit psalmodia. Lætatur enim, ut quæ vere virgo est, mater, filios immortales ope Spiritus enixa, quæ ob castitatem sterilis dicta est a Propheta.* Hactenus codex Florentinus. Quæ prima sunt, verba ἀληθῶς — συναγωγήν, Didymo tribuuntur apud Cord. t. III, p. 289. Quæ sequuntur, ἥτις — παραδεδομένοις, ibidem p. 290, Athanasio ascribuntur, nec multum differunt ab iis quæ l. c. p. 286, sub Theodori Heracleotæ nomine exstant. [66] cod. 1 ἀλλοφύλων. [66] *Ἐκάλεσεν.* Quædam subjuncta vid. apud. Cord. l. c. p. 299. [67] *Ἔφυγεν.* cod. 1 add. τὴν εὐρύχωρον καὶ θαλαττίαν ἁμαρτίαν ἁμαρτίαν ἡμῖν ὑπογράφει. [68] cod. 1 προσωποποιεῖται. [69] *Λόγῳ.* cod. 1 add. αὐτοῦ. [70] *Εἶτα — προσφέρει.* Hæc apud Cord. t. III, p. 301, iis quæ deinde ad vers. 5 et 6 sequuntur, adjuncta sunt. [71] *Ἔφυγες.* cod. 1 add. Ὁ Ἰορδάνης τρεχέτω δρόμον δι' ἐμὲ τὸν ὀπίσθιον· ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ καλῶς εἰς τὰ ὀπίσω στρεφόμενος· καὶ πάλαι παιδίον γινόμενος διὰ τῆς πνευματικῆς καὶ ὑδατώδους ἀναγεννήσεως οὕτως ὡς παιδίον ἀρτιγενὲς καὶ ἀπόνηρον καὶ κακίας ἁπάσης ἐλεύθερον εἰς βασιλείαν οὐρανῶν ἀναγόμενος. *Jordanes cursum suum propter me retro flectat. Bene enim ego retro actus sum, et jam pridem parvulus factus per spiritualem et aquæ naturam referentem baptismum, instar filii modo nati, et ab omni malo ac pravitate liberi ad regnum cœlorum evectus sum.* Singularis iste locus, qui mysticam veterum theologiam redolet, in codice signum appositum habet, primas litteras vocis ξένον referens. Ejus generis signa in codicibus passim obvia esse docuit Lambec. lib. III, p. 175. Haud dissimilia sunt quæ ad h. l. habet Hieron. in Breviario. [72] *Ἐσαλ.* Hebr. חולי, *contremisce.* Aqu. ὠδινησάτω. [73] *Τοῦ — ὑδάτων.* Des. h. l. in cod. 1.

ibi apparuit. Terræ motus hanc habet causam, marisque divisio. Ipse enim sterilem lapidem, omni humore privatum, qui neque ob duritiem secari poterat, aquarum affluentia inundavit, jubens ut inde fontes abunde scaterent. Mirum igitur non fuit. Imperavit enim rerum auctor, et mare dissiluit, et prædura rupes aquam emisit, et cœlum manna subministravit, et venti coturnices congregarunt, cæteraque omnia facta sunt ipsius tantummodo nutu.

VERS. 9, 10. « Non **1413** nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam. Super misericordia tua, et veritate tua : ne aliquando dicant gentes, Ubi est Deus eorum? » Hæc iis qui olim circumcisi fuerant, dicere congruebat, qui divinum implorabant auxilium, pristinorumque beneficiorum recordabantur : Ne vultum a nobis avertas, Domine, neque ob multa delicta nostra nos negligas. Qui enim supplicii æquitatem ignorant, nostram servitutem tuam imbecillitatem suspicabuntur, et dicent : Ubi est Deus eorum?

VERS. 11. « Deus autem noster in cœlo, et in terra, omnia quæcunque voluit fecit. » Porro illi dicunt, Ubi est Deus ipsorum? Nos autem scimus te esse Deum, omnium opificem, cœlum habitationem habentem, potentiamque voluntati respondentem. Deinde per comparationem idola redarguit, dicens :

VERS. 12. « Simulacra gentium sunt argentum et aurum, opera manuum hominum. » * Nam tu quidem, quæcunque vis, facis : simulacra vero a gentibus culta, non efficiunt quidquam, sed efficiuntur. Et a materia quidem honorem habent, ex auro enim, et argento, coloribusque finguntur : ab arte vero formam accipiunt. Argentarii enim, et aurifices, et pictores hæc faciunt. A materia igitur et arte substantiam sibi comparant. Deinde pluribus verbis eorum imbecillitatem decantat, dicens :

A ἐπιφανέντα γεγένηται Κύριον. Ταύτην αἰτίαν ἔχει τῆς γῆς ὁ κλόνος, καὶ ἡ τῆς θαλάττης διαίρεσις. Αὐτὸς γὰρ καὶ τὴν ἄγονον πέτραν, τὴν πάσης ἰκμάδος ἐστερημένην, καὶ μηδὲ τομῆς διὰ τὸ στερέμνιον ἀνεχομένην, τῇ προχύσει τῶν ὑδάτων ἐπέκλυσε, πηγὰς ἐκεῖθεν ἀφθόνως [74] ἀναδοθῆναι κελεύσας. Οὐδὲν οὖν, φησὶ, θαυμαστὸν γεγένηται. Προσέταξε γὰρ ὁ ποιητὴς, καὶ διηρέθη τὸ πέλαγος, καὶ ἡ ἀκρότομος ἀνέβλυσε πέτρα, ὁ οὐρανὸς ἐχορήγησε μάννα, οἱ ἄνεμοι τὴν ὀρτυγομήτραν συνήθροισαν, καὶ τὰ ἄλλα πάντα αὐτοῦ γεγένηται νεύσαντος [75].

θ', ι'. « Μὴ ἡμῖν [76], Κύριε, μὴ ἡμῖν, ἀλλ' ἢ τῷ ὀνόματί σου δὸς δόξαν. Ἐπὶ τῷ ἐλέει σου, καὶ τῇ ἀληθείᾳ σου, μήποτε [77] εἴπωσι τὰ ἔθνη· Ποῦ ἐστιν ὁ Θεὸς αὐτῶν; » Ταῦτα τοῖς ἐκ περιτομῆς πάλαι B ἥρμοττε λέγειν τὴν θείαν αἰτοῦσιν βοήθειαν, καὶ τῶν προτέρων ἀναμιμνήσκουσι δωρεῶν· Μὴ εἰς ἡμᾶς ἀπίδῃς, ὦ Δέσποτα, μηδὲ διὰ τὰς πολλὰς ἡμῶν πλημμελείας παρίδῃς· οἱ γὰρ τῆς τιμωρίας ἀγνοοῦντες τὸ δίκαιον, σὴν ἀσθένειαν ὑπολήψονται τὴν ἡμετέραν δουλείαν, καὶ ἐροῦσι· Ποῦ ἐστιν ὁ Θεὸς αὐτῶν;

ια'. « Ὁ δὲ Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῇ γῇ, πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν. » Καὶ ἐκεῖνοι [78] λέγουσι, Ποῦ ἐστιν ὁ Θεὸς αὐτῶν; Ἡμεῖς δὲ ἴσμεν [79] ὅτι σὺ εἶ Θεὸς, ποιητὴς πάντων, οὐρανὸν οἰκητήριον ἔχων, σύμμετρον [80] ἔχων τῇ βουλήσει τὴν δύναμιν. Εἶτα κατὰ παράθεσιν ποιεῖται [81] τῶν εἰδώλων τὸν ἔλεγχον.

ιβ'. « Τὰ εἴδωλα [82] τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, C ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. » Σὺ μὲν γὰρ ποιεῖς ὅσα βούλει· τὰ δὲ ὑπὸ τῶν ἐθνῶν προσκυνούμενα εἴδωλα οὐ δημιουργεῖ, ἀλλὰ δημιουργεῖται, καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ὕλης ἔχει τὸ τίμιον· ἐκ χρυσοῦ γὰρ καὶ ἀργύρου κατασκευάζεται καὶ χρωμάτων, ἀπὸ δὲ τῆς τέχνης τὴν εὐμορφίαν κομίζεται. Ἀργυροχόοι γὰρ καὶ χρυσοχόοι ταῦτα κατασκευάζουσι, καὶ ζωγράφοι. Ἀπὸ ὕλης τοίνυν καὶ τέχνης τὴν σύστασιν ἐρανίζονται [83]. Εἶτα διὰ πλεῖον [84] αὐτῶν τραγῳδεῖ τὴν ἀσθένειαν, λέγων·

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[74] cod. 1 ἀφθόνους. [75] *Νεύσαντος*. In cod. 1 sequuntur verba versic. 8. Τοῦ — ὑδάτων, hoc addito commentario : Ὥσπερ τὰ προλαβόντα μηνύματα τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος, οὕτω τὰ παρόντα τῆς αὐτοῦ σαρκός. Πέτρα γὰρ διὰ τὸ ἀσάλευτον καὶ ἀρραγὲς ὑπῆρχεν, καὶ ἀκρότομος ὤν, καθὼς ὁ Παῦλος δηλοῖ. Φησὶ γάρ· « Ἔπινον ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ γὰρ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. » Τῷ δὲ Δανιὴλ ἐτμήθη λίθος ἐξ ὄρους ἄνευ χειρῶν. Ὁ δὲ ἀκρότομος λίθος, ἂν μὴ αὐτομάτως τμηθῇ, ὑφ' ἑτέρου τμηθῆναι οὐ δύναται. Ὅμως εἰς λίμνας ἑαυτὸν καὶ εἰς πηγὰς ὑδάτων μετέβαλεν. Ἀνοίξας γὰρ τῇ λόγχῃ τὴν πλευρὰν, ἐξήγαγεν ἐξ αὐτοῦ τὰς λίμνας τοῦ βαπτίσματος· ἔτι δὲ καὶ τὰς τοῦ μυστηρίου πηγάς· ἐπειδὴ ὕδωρ καὶ αἷμα τὸ μὲν σύμβολον τοῦ μυστηρίου, τὸ δὲ χαρακτὴρ τοῦ βαπτίσματος ἔῤῥευσε. *Ut ea quæ præcedunt, indicia præbent divinitatis Christi, ita hæc de humana ejus natura testantur. Petra enim fuit, quia moveri vel frangi non potuit, et lapis fuit prædurus. Hoc enim significat Apostolus, dicens* (I Cor. x, 4) : « *Biberunt de petra spirituali quæ sequebatur eos; petra enim erat Christus.* » *Danieli autem ostensus est lapis abscissus de monte sine manibus. At vero lapis prædurus, nisi sponte sua dissiliat, ab alio secari nequit. Tamen in stagna et fontes aquarum se mutavit : lancea enim latus aperiens, eduxit ex illo stagna baptismatis, imo etiam mysterii fontes. Siquidem aqua et sanguis profluxit, hic quidem symbolum mysterii, illa vero character baptismi*. Quæ posteriorem hujus loci constituunt partem, ὅμως — ἔῤῥευσε, apud Cord. t. III, p. 302, Hesychio tribuuntur. [76] *Μὴ ἡμῖν* κ. τ. λ. Ab his verbis in textu Hebr. incipit psal. cxv, sed non in omnibus codd. Græcis utrumque psalmum olim conjunctum fuisse testis est Euseb. ad h. l. [77] *Μήποτε*. Hebr. *quare?* [78] *Καὶ ἐκεῖνοι*. cod. 1 ἡμεῖς δὲ ἴσμεν, κἂν ἐκεῖνοι. [79] *Ἡμεῖς δὲ ἴσμεν*. Des. h. l. in cod. 1. [80] cod. 1 σύνδρομον. [81] *Ποιεῖται*. Abest a cod. 1. [82] *Τὰ — ἐθνῶν*. Hebr. *Idola eorum*. Aqu. Διαπονήματα αὐτῶν, cujus interpretationis testem adducit Theodoretum Montf. in Hexapl.; ad h. l. sed nihil de Aquilæ versione apud Nostrum h. l. exstat. [83] cod. 1 ἐρανίζεται. [84] ibid. πλειόνων.

ιγ'-ιε'. « Στόμα ἔχουσι, καὶ οὐ λαλήσουσιν· ὀφθαλμοὺς [85] ἔχουσι, καὶ οὐχ ὄψονται. Ὦτα ἔχουσι, καὶ οὐχ ἀκούσονται· ῥῖνας ἔχουσι, καὶ οὐχ ὀσφρανθήσονται. Χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσι· πόδας ἔχουσι, καὶ οὐ περιπατήσουσιν. » Τῶν αἰσθητηρίων, φησὶ, τὰς μὲν εἰκόνας περίκεινται, τῆς δὲ ἐνεργείας ἐστέρηνται. Εὐτελέστεροι τοίνυν οὐ μόνον τῶν ποιούντων, ἀλλὰ καὶ τῶν σμικροτάτων ζωϋφίων εἰσί· μυῖαι γὰρ, καὶ κώνωπες, καὶ τὰ τούτων σμικρότερα, τῶν αἰσθητηρίων ἔχουσι τὴν ἐνέργειαν· βλέπουσι γὰρ, καὶ ἀκούουσι, καὶ πέτανται, καὶ βαδίζουσιν· οἱ δὲ ὡς θεοὶ προσκυνούμενοι, οὐδὲ τὴν τῶν ὀλίγων [86] καὶ σμικρῶν ζώων ἐνέργειαν ἔχουσιν.

ις'. « Οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν. » Ἐπειδὴ γὰρ οἱ δι' αὐτῶν ἐνεργοῦντες δαίμονες, καὶ ταῖς ψευδέσι χρώμενοι μαντείαις, οὐ διὰ τῶν ἀψύχων ταύτας εἰδώλων, ἀλλὰ διὰ τῶν λογικῶν ἀνθρώπων προσέφερον, ἢ διά συμβόλων τινῶν τινὰ κατεμήνυον, εἰκότως ἔφη· « Οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν. » Ἀκίνητα γὰρ καὶ ἄψυχα εἴδωλα παντελῶς.

ιζ'. Ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς. » Ἀλλ' ἐκείνοις μὲν ὁμοιωθεῖεν καὶ οἱ προσκυνοῦντες, καὶ οἱ δημιουργοῦντες. Τοὺς γὰρ λόγῳ τετιμημένους, καὶ εἰς τοσαύτην ἀλογίαν ἐκπεπτωκότας, δίκαιον τῶν ὑπ' αὐτῶν προσκυνουμένων τὴν ἀναισθησίαν λαβεῖν.

ιη', ιθ'. « Οἶκος Ἰσραὴλ ἤλπισεν [87] ἐπὶ Κύριον· βοηθὸς καὶ ὑπερασπιστὴς αὐτῶν ἐστιν. Οἶκος [88] Ἀαρὼν ἤλπισεν [89] ἐπὶ Κύριον· βοηθὸς καὶ ὑπερασπιστὴς αὐτῶν ἐστιν. » Ἐκεῖνοι μὲν ζημίαν, ἀλλ' οὐ κέρδος ἐκ τῆς τούτων ἐδρέψαντο προσκυνήσεως· ὁ δὲ τοῦ Ἰσραὴλ οἶκος τὴν εἰς τὸν ὄντα Θεὸν ἐλπίδα κτησάμενος, τῆς παρ' αὐτοῦ προνοίας ἀπολαύει διηνεκῶς. Κατὰ διαίρεσιν δὲ τὴν μνήμην ἐποιήσατο, τὴν ἱερωσύνην ταύτῃ τιμῶν, καὶ διδάσκων τοὺς τηνικαῦτα, πόση πρὸς τοὺς ἄλλους ἡ τῶν ἱερέων διαφορά.

κ'. « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον ἤλπισαν ἐπὶ Κύριον· βοηθὸς καὶ ὑπερασπιστὴς αὐτῶν ἐστιν. » Ἕτερον τοῦτο τάγμα παρὰ τὰ πρότερα. Διδάσκει δὲ ὁ λόγος, ὅτι κἂν μὴ τὴν τῆς ἱερωσύνης τις ἀξίαν ἔχει μηδὲ τὴν Ἰσραηλιτικὴν συγγένειαν περίκειται, τῷ δὲ θείῳ φόβῳ κοσμούμενος ἐπιμελεῖται τῆς ἀρετῆς τῆς ἴσης καὶ αὐτὸς παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων τεύξεται προμηθείας. Ἦσαν δὲ καὶ πάλαι παρὰ Ἰουδαίοις τοιοῦτοι πολλοὶ, ἐκ μὲν τῆς Ἀβραμιαίας οὐ βλαστήσαντες ῥίζης, ἐξ ἑτέρων [90] δὲ προσελθόντες [91] ἐθνῶν, προσήλυτοι [92] προσαγορευόμενοι, καὶ περὶ πολλοῦ τὰ θεῖα ποιούμενοι. Καὶ νῦν δὲ τὰ ἔθνη οὐκ ἔχει τοῦ Ἀβραὰμ τὴν κατὰ σάρκα συγγένειαν, τοῦ δὲ Ἀβραὰμ τὴν πίστιν κτησάμενα, τέκνα χρηματίζει τοῦ Ἀβραάμ.

VERS. 13-15. « Os habent, et non loquentur; oculos habent, et non videbunt. Aures habent, et non **1414** audient; nares habent, et non odorabuntur. Manus habent, et non palpabunt; pedes habent, et non ambulabunt. » Simulacra quidem sensuum domiciliis induta sunt, operatione vero destituta. Viliora igitur non modo sunt iis qui ipsa finxerunt, sed etiam minimis animantibus: quandoquidem musca, et culices, et his tenuiores, in sensuum sedibus vim habent (vident enim, et audiunt, et volant, et ambulant): hi vero qui tanquam dii coluntur, neque tenuiorum animantium ratione carentium vim habent.

VERS. 16. « Non clamabunt gutture suo. » Quoniam enim dæmones, qui per ipsa operabantur, falsisque vaticinationibus utebantur, non per inanimata simulacra has proferebant, sed per homines rationis compotes, vel per nonnulla signa aliquid denuntiabant, merito ait: « Non clamabunt gutture suo. » Immobilia enim et inanimata penitus sunt idola.

VERS. 17. « Similes illis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis. » Porro illis quidem similes fiant et qui ipsa colunt, et qui faciunt. Cum enim etsi ratione præditi sint, in tantam absurditatem inciderint, justum est omnem eos amittere sensum, instar idolorum quæ ab ipsis coluntur.

VERS. 18, 19. « Domus Israel speravit in Domino, adjutor eorum, et protector eorum est. Domus Aaron speravit in Domino, adjutor eorum, et protector eorum est. » Illi quidem non emolumentum, sed detrimentum ex horum adoratione perceperunt: sed Israelis domus spem in Deo vero ponens, continue opem ab ipso consequitur. **1415** Per divisionem autem de sacerdotio fecit mentionem, hoc honorans, et docens homines illius temporis, quantum sit discrimen inter sacerdotes et alios homines.

VERS. 20. « Qui timent Dominum, speraverunt in Domino: adjutor eorum, et protector eorum est. » Alium ordinem quam in superioribus tenuit. Docet autem sermo, licet aliquis sacerdotii dignitatem non habeat, neque ex Israelitica cognatione sit, tamen si divino timore præditus sit, et virtutis curam gerat, æqualem opem etiam ipsum ab universorum Deo consecuturum. Erant sane olim apud Judæos hujusmodi homines multi, qui ex Abrahami radice minime orti erant, sed ex aliis gentibus advenerant, et proselyti vocabantur, quique res divinas magni faciebant. Nunc autem gentes cognationem Abrahami secundum carnem non habent, sed Abrahami fidem habentes, filii Abrahami vocantur.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[85] *Ὀφθ. — περικ.* Des. ibid. [86] *Ὀλίγων.* ib. ἀλόγων. [87] *Οἶκον Ἰσραὴλ ἤλπισεν.* Hebr. *Israel, confide.* [88] *Οἶκος — αὐτῶν ἐστιν.* Des. in cod. 1. [89] *Ἤλπισεν.* Hebr., *confidite.* Ita quoque in proximo vers. [90] *Ἐξ ἑτέρων.* cod. 1 ἐξαιρέτων. [91] ibid. προσεληλυθότες. [92] *Προσήλυτοι.* ibid. præm. *καί.*

VERS. 21, 22. « Dominus recordatus nostri benedixit nobis : benedixit domui Israel, benedixit domui Aaronis. Benedixit eis qui timent Dominum. » Eamdem divisionem etiam hoc in loco fecit, fructumque spei demonstravit. Benedictionem enim spei conjunxit, et hanc ait impertiisse, non modo domui Israelis, et Aaronis domui, verum etiam timentibus eum. Deinde rursus ætatum dignitatumque divisionem facit. « Pusillis cum majoribus. » Non enim juvenibus modo benedixit, verum etiam eis qui consenuerunt : nec solum divitiis affluentibus, sed etiam hominibus in paupertate viventibus : nec solum **1416** eis qui libertate sunt honorati, verum etiam eis qui servitutis jugum ferre coacti sunt.

VERS. 23. « Adjiciat Dominus super vos, super vos et super filios vestros. » Iis qui divinam spem possident, incrementum et amplificationem propheticus sermo precatur.

VERS. 24. Benedicti vos a Domino, qui fecit cœlum et terram. » Porro consequemini, ait, omnino hanc opem, utpote qui ab universorum creatore benedictionem accepistis.

VERS. 25. « Cœlum cœli Domino, terram autem dedit filiis hominum. » * Ipse enim cœlum habitationem habet, non hoc quod conspicitur, sed illud quod superius est, quod illi tectum est, quemadmodum hoc nobis. Habitat vero in cœlo universorum Dominus, non circumscriptam habens naturam, sed choris angelorum, qui ibi versantur, gaudens. Terram porro hominum generi attribuit. Nonergo Judæorum tantum curam gerit, sed omnium quoque hominum, quibus et terram ad habitationem dedit.

VERS. 26, 27. « Non mortui laudabunt te, Domine, neque omnes qui descendunt in infernum. Sed nos qui vivimus, benedicemus Domino, ab hoc inde tempore usque in sæculum. » *Mortuos* vocavit eos qui inanimatis idolis serviunt : quid enim est illis stupidius ? *Viventes* vero, eos qui Deum viventem adorant, quibus divinum attribuit hymnum. Præterea docet, decere eos qui Deum colunt, cum omni alacritate ipsum laudare adhuc viventes, utpote quos hoc facere prohibeat **1417** mors. Idcirco in alio inquit psalmo : « Cantabo Domino in vita mea, psallam Deo meo quandiu fuero p. »

A κα', κβ'. « Κύριος μνησθεὶς ἡμῶν εὐλόγησεν ἡμᾶς [93], εὐλόγησε τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, εὐλόγησε τὸν οἶκον Ἀαρών. Εὐλόγησε τοὺς φοβουμένους τὸν Κύριον. » Τὴν αὐτὴν καὶ ἐνταῦθα διαίρεσιν ἐποιήσατο, καὶ τῆς ἐλπίδος ὑπέδειξε τὸν καρπόν· εὐλογίαν γὰρ τῇ ἐλπίδι [94] συνέζευξε, καὶ ταύτης ἔφη μεταδόσθαι οὐ μόνον τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, καὶ τῷ οἴκῳ Ἀαρὼν, ἀλλὰ καὶ τοῖς φοβουμένοις αὐτόν. Εἶτα πάλιν ἡλικιῶν καὶ ἀξιωμάτων ποιεῖται τὴν διαίρεσιν. « Τοὺς μικροὺς μετὰ τῶν μεγάλων. » Οὐ [95] γὰρ μόνον τοὺς νέους, ἀλλὰ καὶ τοὺς γεγηρακότας· οὐδὲ μόνον τοὺς πλούτῳ κομῶντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς πενίᾳ συζῶντας· οὐδὲ μόνον [96] τοὺς τῇ ἐλευθερίᾳ κοσμουμένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς τῆς δουλείας τὸν ζυγὸν ἕλκειν ἠναγκασμένους.

B κγ'. « Προσθείη Κύριος ἐφ' ὑμᾶς, ἐφ' ὑμᾶς καὶ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς ὑμῶν. » Τοῖς τὴν θείαν ἐλπίδα κεκτημένοις τὴν αὔξησιν καὶ τὸ πλῆθος ὁ προφητικὸς ἐπεύχεται λόγος.

κδ'. « Εὐλογημένοι ὑμεῖς τῷ Κυρίῳ, τῷ ποιήσαντι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Τεύξεσθε δὲ τούτου πάντως, φησὶν, ἅτε δὴ παρὰ τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων τὴν εὐλογίαν δεξάμενοι.

κε'. « Ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ, τὴν δὲ γῆν ἔδωκε τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. » Αὐτὸς μὲν γὰρ ἐνδιαίτημα ἔχει τὸν οὐρανὸν, οὐ τὸν ὁρώμενον τοῦτον, ἀλλὰ τὸν τούτου ὑπέρτερον, ὃν οὗτος ὄροφον ἔχει, καθάπερ τοῦτον ἡμεῖς. Ἐνδιαιτᾶται δὲ τῷ οὐρανῷ τῶν ὅλων ὁ Κύριος, οὐ περιγεγραμμένην ἔχων τὴν φύσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐκεῖ πολιτευομένοις C τῶν ἁγίων ἀγγέλων χαίρων [97] χοροῖς. Τὴν μέντοι γῆν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἀπένειμεν. Οὐ τοίνυν Ἰουδαίων προμηθεῖται μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνθρώπων, οἷς καὶ τὴν γῆν οἰκητήριον δέδωκεν [98].

κς', κζ'. « Οὐχ οἱ νεκροὶ αἰνέσουσί σε, Κύριε [99], οὐδὲ πάντες οἱ καταβαίνοντες εἰς ᾅδου [1]. Ἀλλ' ἡμεῖς οἱ ζῶντες [2] εὐλογήσομεν τὸν Κύριον, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. » *Νεκροὺς* ἐκάλεσε τοὺς τοῖς ἀψύχοις εἰδώλοις δουλεύοντας· τί γὰρ ἐκείνων ἀναισθητότερον; *Ζῶντας* δὲ, τοὺς τὸν ζῶντα Θεὸν προσκυνοῦντας, οἷς τὸν θεῖον ἀπεκλήρωσεν ὕμνον. Πρὸς δὲ τούτῳ διδάσκει, ὡς σὺν πάσῃ προθυμίᾳ προσήκει τοὺς θεραπεύοντας τὸν Θεὸν ἀνυμνεῖν αὐτὸν ἔτι ζῶντας, ὡς τοῦ θανάτου τοῦτο ποιεῖν κωλύοντος· D διὰ τοῦτο καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει ψαλμῷ· « Ἄσω τῷ Κυρίῳ ἐν τῇ ζωῇ μου, ψαλῶ τῷ Θεῷ μου ἕως ὑπάρχω. »

INTERPR. PSALMI CXIV.

Alleluia. Multis et omnis generis calamitatibus Seleuci filius Antiochus, cognomento Illustris, Judæos afflixit : et fuit in causa, ut multi, qui in

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΙΔ' ΨΑΛΜΟΥ.

Ἀλληλούϊα. Πολλαῖς [3] καὶ παντοδαπαῖς ὁ τοῦ Σελεύκου [4] Ἀντίοχος, ὁ ἐπίκλην Ἐπιφανὴς, Ἰουδαίους περιέβαλε συμφοραῖς· καὶ τοὺς μὲν ῥᾳστώνῃ συ-

p Psal. CXLV, 2.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[93] *Εὐλ. ἡμᾶς.* Hebr. *benedicet*, s. benedicat. Ita quoque in sequentibus. [94] cod. 1 τῆς ἐλπίδος. [95] *Οὐ — ἠναγκ.* Hæc Theodoro tribuuntur apud Cord. l. c. p. 306. [96] cod. 1 μόνους. [97] *Χαίρων.* Abest a cod. 1. [98] *Δέδωκεν.* Nonnulla addit Cord. l. c. p. 308. [99] *Αἰν. σε, Κύριε.* Hebr. : *Laudabunt Jehovam.* [1] *Εἰς ᾅδου.* Hebr., *in locum silentii*, s. sepulcrum. Conf. p. 1182, n. 12. [2] *Οἱ ζῶντες.* Abest a textu Hebr. [3] *Πολλαῖς — ῥαστῴν.* Hæc Origeni tribuuntur apud Cord. l. c. p. 316. [4] *Τοῦ Σελ.* Abest a cod. 1.

ζῶντας παραβῆναι τὸν θεῖον παρεσκεύασε νόμον. Οἱ δὲ τῆς εὐσεβείας ἐρασταὶ τοὺς ὑπὲρ ταύτης ἀγῶνας προθύμως ἀναδεξάμενοι, τῶν καλλινίκων στεφάνων ἀπήλαυσαν. Ταύτην αὐτῶν τὴν ἀνδρείαν ἡ παροῦσα μελῳδία προλέγει. Διηγεῖται δὲ κατὰ ταυτὸν καὶ τὰς τῶν ἀλγεινῶν προσβολὰς, καὶ τὴν παρασχεθεῖσαν αὐτοῖς παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ῥοπήν.

A desidia vivebant, divinam transgrederentur legem. Pietatis vero studiosi pro hac propenso animo certamina suscipientes, triumphales coronas adepti sunt. Hanc illorum fortitudinem hic psalmus præcinit. Narrat autem simul et ærumnarum insultus, et opem ab universorum Deo ipsis præbitam.

α', β'. « Ἠγάπησα, ὅτι εἰσακούσεται Κύριος τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς μου. Ὅτι ἔκλινε τὸ οὖς αὐτοῦ ἐμοί. » Αὐτοὺς ταῦτα λέγειν ἡ προφητεία διδάσκει, ὅτι Πάντων μοι τὰ θεῖα θυμηρέστερα, καὶ ἀξιεραστότερόν μοι τῶν ἄλλων τὸ τὸν Θεὸν θεραπεύειν· δέχεται γάρ μου τὰς δεήσεις, καὶ τῆς οἰκείας ῥοπῆς [5] ἀξιοῖ. « Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις μου ἐπικαλέσομαι. » Οὗ [6] δὴ χάριν, παρὰ πάντα μου τὸν βίον καὶ ὑμνῶν αὐτὸν διατελέσω, καὶ τὴν παρ' αὐτοῦ συμμαχίαν αἰτήσω. Εἶτα διηγεῖται τὸ πλῆθος τῶν ἀλγεινῶν.

VERS. 1, 2. « Dilexi, quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ. Quia inclinavit aurem suam ad me. » Hæc dicere prophetia ipsos docet : Nihil mihi potius, nihilque desiderabilius, quam res divinæ, et quam Deum colere, quandoquidem meas preces admittit, suaque ope me dignatur. « In diebus meis invocabo. » Propterea per totam meam B vitam ipsum laudibus celebrabo, auxiliumque ab ipso implorabo. Deinde narrat calamitatum multitudinem.

γ'. « Περιέσχον με ὠδῖνες θανάτου, κίνδυνοι ᾅδου εὕροσάν με. » Κυρίως *ὠδῖνες* καλοῦνται αἱ πρὸ τοῦ τόκου τῆς τικτούσης ὀδύναι. Τοιγαροῦν ἐκ τῆς μεταφορᾶς ταύτης *ὠδῖνες ᾅδου* προσαγορεύονται, αἱ αὐτῷ πελάζειν τῷ θανάτῳ παρασκευάζουσαι συμφοραί. Λέγει τοίνυν, ὅτι πολλοῖς καὶ [7] παντοδαποῖς περιστοιχηθεῖσι [8] δεινοῖς, ὡς παρ' αὐτὸν γενέσθαι τὸν θάνατον, καὶ αὐτὰς καταλαβεῖν τοῦ ᾅδου τὰς πύλας.

VERS. 3. « Circumdederunt me dolores mortis, et pericula inferni invenerunt me. » Proprie *dolores* vocantur illi qui antecedunt partum parturientis. Per metaphoram igitur ab illis petitam *dolores inferorum* vocantur illæ calamitates, quæ fere ad mortem ducunt. Dicit igitur **1418** multis omnisque generis doloribus circumdatos esse, adeo ut prope ipsam mortem sint, et ad ipsas inferorum januas pervenerint.

« Θλῖψιν καὶ ὀδύνην εὗρον. [δ'] Καὶ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπεκαλεσάμην. » Ἀλλ' οὐκ εἰς ἀνάπαυλαν ἐμαυτὸν ἐξέδωκα, καὶ ῥᾳστώνην, τούτοις περιπεσὼν, οὔτε εἰς [9] τὰς ἄλλας τοῦ βίου ψυχαγωγίας ἐμαυτὸν προενήνοχα [10], ἀλλὰ θρήνοις καὶ δάκρυσι κεχρημένος, καὶ διηνεκῶς ποτνιώμενος τὴν θείαν ἐξῄτουν βοήθειαν. Τοῦτο δὲ ἀκριβέστερον ἐκ τῆς τῶν Μακκαβαίων ἱστορίας μάθοι τις ἄν. Εἰς γὰρ τὴν ἔρημον ἀποδράσαντες οἱ τρόφιμοι τῆς εὐσεβείας, καὶ λιμῷ, καὶ δίψῃ πιεζόμενοι, τὸν Θεὸν ἠντιβόλησαν, καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ βοηθείας [11] ἀπήλαυσαν. « Ὦ Κύριε, ῥῦσαι τὴν ψυχήν μου. » Ταῦτα, φησὶ, ποτνιώμενος ἔλεγον· Ἐπάμυνον, ὦ Δέσποτα, καὶ τῶν ἐπικειμένων κακῶν τὰς ἡμετέρας ψυχὰς ἐλευθέρωσον. Ἤδειν μέντοι προσευχόμενος, ὅτι τεύξομαι τῆς αἰτήσεως, τὴν πολλὴν αὐτοῦ φιλανθρωπίαν τῇ πείρᾳ μεμαθηκώς [12]. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν·

« Tribulationem et dolorem inveni. [VERS. 4.] C Et nomen Domini invocavi. » Verum nequaquam otio, neque desidiæ me ipsum addixi, cum in has incidissem, neque ad alias vitæ voluptates me applicui : sed luctibus lacrymisque usus, et continue precans, divinam efflagitabam opem. Hoc autem ex Machabæorum historia accuratius disci potest. In solitudinem enim fugientes pietatis alumni, et fame ac siti pressi, Deum obsecrarunt, auxiliumque ab ipso nacti sunt. « O Domine, libera animam meam. » Hæc, inquit, precans dicebam : Opem fer, o Domine, et ab impendentibus malis animas nostras libera. Noveram igitur preces fundens, postulata me consecuturum, multam ejus benignitatem experientia compertam habens. Hoc enim subdidit :

ε'. « Ἐλεήμων ὁ Κύριος, καὶ δίκαιος, καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐλεεῖ. » Τὰς γὰρ τοῦ ἐλέους πηγὰς τοῖς ἀνθρώποις προσχέει [13]· ἔχει δὲ καὶ δικαιοσύνην, τοὺς [14] ἀδικοῦντας κολάζει μεταμελείᾳ χρήσασθαι μὴ βουλομένους. Δὶς μέντοι τοῦ ἐλέους μνημονεύσας, ἅπαξ τῆς δικαιοσύνης ἐμνήσθη. Νικᾷ γὰρ ἡ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία τῆς δικαιοσύνης τὴν ψῆφον.

D VERS. 5. « Misericors Dominus, et justus, et Deus noster miseretur. » Fontes enim misericordiæ hominibus profundit, habet autem et justitiam, injustos pœnitentia uti nolentes plectit. Bis utique misericordiæ mentionem faciens, semel justitiæ meminit. Vincit enim Dei benignitas justitiæ sententiam.

ς'. « Φυλάσσων τὰ νήπια [15] ὁ Κύριος. » Τοσαύτην

VERS. 6. « Custodiens parvulos Dominus. » Ta-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[5] *Ῥοπῆς*. cod. 1 præm. μέ. [6] *Οὗ — αἰτήσω*. Hæc etiam Origenis nomen præ se ferunt apud Cord. l. c. p. 317. [7] *Πολλοῖς*. cod. 1 præm. καί. [8] cod. 1 περιεστοιχίσθην. [9] *Εἰς*. Des. in cod. 1. [10] ibid. ἐμαυτῷ προσενήνοχα. [11] *Βοηθ*. cod. 1 προνοίας. [12] ibid. μεμάθηκα. [13] ibid. προχέει. [14] *Τούς*. ibi sequitur γάρ. [15] *Τὰ νήπια*. Hebr., *simplices*.

lem enim de omnibus hominibus curam gerit, ut etiam omni cura infantes dignetur. Et non modo eos qui **1419** jam in lucem editi sunt curat, sed etiam conservat, et custodit, et perficit eos qui in utero matrum delitescunt, atque in aquis male olentibus natant, et in tenebroso et angusto loco coercentur, et in lucem effert, lactisque fontes subministrat, et ab inimicis dæmonibus insidiantibus vindicat, et, ut uno verbo dicam, paternam curam impertit. Non temere autem horum propheticus sermo fecit mentionem, sed docens, non modo universorum * Deum justorum fructus remunerari, sed etiam in benefaciendo ipsum prævenire, et eos qui non sunt fabricare, et cum effinxerit curam gerere : demumque post perfectam ætatem justitiæ fructus opperiri, et rursus tunc viros probos plurimis beneficiis afficere. « Humiliatus sum, et liberavit me. » Symmachus autem sic : *Defeci viribus, et salvavit me.* Si enim infantes, qui nondum ejus cognitionem acceperunt, talem ab ipso curam consequuntur : quanto magis iis qui sincere ipsum colunt, salutem impertit ? Protinus igitur, cum nos ob calamitates depressos vidisset, sua ope nos dignatus est.

Vers. 7. « Convertere, anima mea, ad requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi. » Adhortantur se ipsos, et excitant ad fortitudinem, beneficiorum multitudinem proferentes, et se ipsos docent, fore ut quamvis pro pietate mortem subierint, in jucundam tamen et gratam vitam transferantur. *Requiem* enim illam vocavit. Indicant autem hoc etiam ea quæ sequuntur.

Vers. 8, 9. « Quoniam eripuit animam meam a morte, oculos meos a lacrymis, **1420** et pedes meos a lapsu. Placebo Domino in regione vivorum. » *Regionem* autem *vivorum*, non præsentem nuncupat vitam, in qua sunt fletus, et gemitus, et morbi, et mortes, et peccata, et calamitates, sed vitam ab his omnibus liberam, in qua sine ærumnis est virtutis possessio, et sine laboribus divitiæ justitiæ adsunt. Qui enim has cum laboribus his comparare voluerint, ibi amplificabunt ipsas sine laboribus. Hymnum igitur gratiarum actionis offerunt, eo quod oculi quidem a lacrymis sint liberati, et pedes lubricam vitam effugerint, et anima peccati mortem declinare potuerit; et docent se ipsos, ut rerum tristium impetus viriliter perferant, mortemque despiciant, eo quod vita tranquilla morti succedat.

A γὰρ πάντων ἀνθρώπων ποιεῖται κηδεμονίαν, ὅτι καὶ τὰ βρέφη πάσης ἀξιοῖ προμηθείας. Καὶ οὐ μόνον τεχθέντων ἐπιμελεῖται, ἀλλὰ καὶ αὐταῖς ταῖς νηδύσι τῶν μητέρων ἐπικρυπτόμενα, καὶ ὕδασι δυσώδεσιν ἐννηχόμενα, καὶ ἐν ζοφώδει, καὶ ἐν στενῷ καθειργμένα χωρίῳ διατηρεῖ, καὶ σώζει, καὶ τελεσιουργεῖ, καὶ εἰς φῶς ἐξάγει, καὶ τὰς τοῦ γάλακτος ὀρέγει πηγὰς, καὶ τῶν ἐπιβουλευόντων δαιμόνων ἐλευθεροῖ, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, πατρικῆς μεταδίδωσι προμηθείας. Οὐχ ἁπλῶς δὲ τὴν τούτων ὁ προφητικὸς λόγος ἐποιήσατο μνήμην, ἀλλὰ διδάσκων, ὡς οὐκ ἀμείβεται μόνον ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τοὺς τῶν δικαίων καρποὺς, ἀλλὰ καὶ ἄρχει τῆς εὐεργεσίας, καὶ δημιουργεῖ τοὺς οὐκ ὄντας, καὶ διαπλάσας ἐπιμελεῖται, καὶ B μετὰ τὴν τελείαν ἡλικίαν ἀναμένει τοὺς τῆς δικαιοσύνης καρποὺς, καὶ πάλιν τότε ταῖς εὐεργεσίαις τοὺς ἀγαθοὺς ἐπικλύζει. « Ἐταπεινώθην [15], καὶ ἔσωσέ με. » Ὁ [16] δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἠτόνησα καὶ ἔσωσέ με.* Εἰ γὰρ τὰ νήπια τὰ μηδέπω τὴν αὐτοῦ γνῶσιν δεξάμενα τοσαύτης παρ' αὐτοῦ τυγχάνει κηδεμονίας, πολλῷ μᾶλλον τοῖς εἰλικρινῶς αὐτὸν ἐπικαλουμένοις μεταδίδωσι σωτηρίας. Αὐτίκα τοίνυν ἡμᾶς ταῖς συμφοραῖς ταπεινωθέντας ἰδὼν τῆς οἰκείας ἐπικουρίας ἠξίωσεν.

ζ'. « Ἐπίστρεψον, ψυχή μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησέ σε. » Παραθαῤῥύνουσιν ἑαυτοὺς, καὶ παραθήγουσιν εἰς ἀνδρείαν, τῶν θείων εὐεργεσιῶν ὑποδεικνύντες τὸ πλῆθος [17], καὶ διδάσκουσι [18] σφᾶς αὐτοὺς, ὅτι κἂν τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας C καταδέξωνται θάνατον, εἰς τὸν θυμήρη καὶ ἄλυπον μετατεθήσονται βίον. *Ἀνάπαυσιν* γὰρ ἐκεῖνον ἐκάλεσε. Δηλοῖ δὲ τοῦτο καὶ τὰ ἐπιφερόμενα.

η', θ'. « Ὅτι ἐξείλετο [19] τὴν ψυχήν μου ἐκ θανάτου, τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀπὸ δακρύων, καὶ τοὺς πόδας μου ἀπὸ ὀλισθήματος. Εὐαρεστήσω [20] ἐνώπιον Κυρίου ἐν χώρᾳ ζώντων. » *Χώραν* δὲ *ζώντων*, οὐ τὸν παρόντα βίον καλεῖ, ἐν ᾧ θρῆνοι, καὶ ὀδυρμοὶ, καὶ νόσοι, καὶ θάνατοι, καὶ ἁμαρτίαι, καὶ συμφοραὶ, ἀλλὰ τὸν τούτων ἁπάντων ἀπηλλαγμένον βίον, ἐν ᾧ ἀταλαίπωρος τῆς ἀρετῆς ἡ κτῆσις, καὶ δίχα πόνων ὁ τῆς δικαιοσύνης προσγίνεται πλοῦτος. Οἱ γὰρ μετὰ πόνων ἐνταῦθα τοῦτον θελόμενοι [21] συναγεῖραι, πολλαπλασιάσουσιν αὐτὸν [22] πόνων χωρίς· τὸν χαριστήριον τοίνυν [23] ὕμνον προσφέρουσιν, ὡς τῶν μὲν ὀφθαλμῶν τοῦ δακρύειν ἀπαλλαγέντων, τῶν δὲ ποδῶν D τὸν ὀλισθηρὸν βίον διαφευγόντων [24], τῆς δὲ ψυχῆς διαδρᾶναι δυνηθείσης τῆς ἁμαρτίας τὸν θάνατον· καὶ διδάσκουσι σφᾶς αὐτοὺς ἐνεγκεῖν γενναίως τὰς τῶν ἀλγεινῶν προσβολὰς, καὶ τοῦ θανάτου καταφρονῆσαι, ὡς ζωῆς ἀλύπου διαδεχομένης τὸν θάνατον.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[15] *Ἐταπ.* Hebr. *Attenuatus sum.* [16] *Ὁ— ἔσωσέ με.* Des. in cod. 1. [17] *Τὸ πλῆθος.* Des. ibid. [18] cod. 1 διδάσκοντες. [19] *Ἐξείλετο.* Hebr. *Eripuisti.* [20] *Εὐαρεστήσω.* Hebr. *Ambulabo coram Jehova.* Syr.: *Ut gratus sim coram Jehova.* [21] *Θελόμενοι.* cod. 1 ἑλόμενοι. [22] *Αὐτόν.* cod. 1 add. ἐκεῖ, quam lectionem Carafa expressit. [23] *Τοίνυν.* Abest a cod. 1, qui habet δὲ ante χαριστήριον. [24] cod. 1 διαφυγόντων.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΙΕ' ΨΑΛΜΟΥ.

A

Ἀλληλούϊα. Ἑβραῖος [25] καὶ οἱ λοιποὶ [26] ἑρμηνευταὶ, καὶ μέντοι καὶ ὁ Σύρος, τοῦτον τοῖς προτεταγμένοις συνάπτουσι· καὶ γὰρ τῆς αὐτῆς ἔχεται διανοίας· καὶ τὸν ἔννατον διχῇ διελόντες, τῇ [27] τῶνδε τῶν ψαλμῶν συναφῇ τὸν ἴσον τῶν ψαλμῶν φυλάττουσιν ἀριθμόν. Τὴν αὐτὴν δὲ ὅμως ὑπόθεσιν ἔχει. Οἱ γὰρ τῆς τῶν ζώντων χώρας ἐκεῖ μνημονεύσαντες, καὶ τοῦτο τεθεικότες ἀκροτελεύτιον, ἐνταῦθα ἀρχόμενοι λέγουσιν·

α'. « Ἐπίστευσα, διὸ [28] ἐλάλησα. » Οὐ γὰρ τοῖς τοῦ σώματος ὀφθαλμοῖς ἐκείνην ἐθεασάμην τὴν χώραν, ἀλλὰ κατάδηλόν μοι ταύτην ἡ πίστις πεποίηκεν.

« Ἐγὼ δὲ ἐταπεινώθην σφόδρα. [β'] Ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν [29] τῇ ἐκστάσει μου· Πᾶς ἄνθρωπος
B
ψεύστης. » Ὁ δὲ Ἀκύλας οὕτως [30]· *Ἐγὼ εἶπα ἐν τῷ θαμβεῖσθαί με* [31]· *Πᾶς ἄνθρωπος διάψευσμα* [32]. Ὁ δὲ Θεοδοτίων· *Πᾶς ἄνθρωπος ἐκλείπει.* Ὁ δὲ Σύμμαχος· *Καὶ εἶπον ἀδημονῶν· Πᾶς ἄνθρωπος διαψεύδεται.* Οὐχ ἁπλῶς δὲ πάσας τέθεικα τὰς ἑρμηνείας, ἀλλὰ δεῖξαι βουλόμενος, ὡς τὴν ἀνθρωπίνην [33] εὐημερίαν ψεῦδος καλεῖ, διαῤῥέουσαν ὅτι τάχιστα, καὶ διαρκὲς οὐδὲν ἔχουσαν. Τὴν γὰρ ἀθρόαν ταύτην, φησὶ, μεταβολὴν θεασάμενος, καὶ τῆς προτέρας ἡμῶν ἀναμνησθεὶς εὐκληρίας, καὶ τὰς ἐπαλλήλους ὁρῶν συμφορὰς, εἶπον ἀδημονῶν, Μόνιμον [34] οὐδὲν, οὐδὲ σταθερόν· ἀλλὰ διαψεύδεται, καὶ τῆς ἐλπίδος διαμαρτάνει, τοῖς [35] παροῦσιν ὡς διαρκέσι θαῤῥῶν. Τοῦτο μὲν [36] ἐν τῷ τριακοστῷ καὶ ὀγδόῳ ἔφη ψαλμῷ· « Πλὴν τὰ σύμπαντα ματαιότης,
C
πᾶς ἄνθρωπος ζῶν. » Ταῦτα καὶ ὁ σοφὸς παιδευθεὶς Σολομὼν, καίτοι διὰ πάσης εὐημερίας ὁδεύσας, τῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων φυσιολογίας ἁψάμενος, τοῦτο προοίμιον τέθεικε· « Ματαιότης ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαιότης. »

γ'. « Τί ἀνταποδώσω τῷ Κυρίῳ περὶ [37] πάντων ὧν ἀνταπέδωκέ μοι; » Πολλαῖς καὶ διαφόροις εὐεργεσίαις περικλυζόμενος, οὐκ οἶδα τίσι τὸν εὐεργέτην ἀμείψομαι. Οὐχ ἁπλῶς δὲ τοῦτο τῷ προτέρῳ συνῆψεν· ἀλλὰ διδάσκει, ὅτι καὶ ἐν ταῖς ποικίλαις τοῦ βίου μεταβολαῖς τὴν οἰκείαν τοῖς ἀνθρώποις ὁ τῶν ὅλων Θεὸς ἐπικουρίαν ὀρέγει, καὶ παντοδαπὴν τοῖς ἀθυμοῦσι προσφέρει παραψυχήν. Τοῦτο καὶ ὁ μακάριος ἔφη Παῦλος· « Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς, καὶ Πατὴρ
D
τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι παρακαλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει διὰ τῆς παρακλήσεως, ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ὅτι καθὼς πε-

INTERP. PSALMI CXV.

Alleluia. Hebræus, cæterique interpretes, atque etiam Syrus, hunc præcedentibus connectunt: quandoquidem * eumdem sensum habet, et psalmum IX bifariam dividentes, horum duorum psalmorum conjunctione **1421** æqualem psalmorum numerum conservant. Idem tamen habet argumentum. Qui enim ibi de vivorum regione mentionem fecerunt, et hunc finem posuerunt, hoc in loco exordientes dicunt:

VERS. 1. « Credidi, propterea locutus sum. » Non enim corporeis oculis illam conspexi regionem, sed fides hanc mihi fecit manifestam.

« Ego autem humiliatus sum valde. » [VERS. 2.] Ego dixi in excessu meo: Omnis homo mendax. » Aquila autem sic: *Ego dixi, cum obstupescerem: Omnis homo mendacium.* Theodotio vero, *Omnis homo deficit.* Symmachus autem, *Et dixi, cum anxius essem: Omnis homo mentitur.* Non temere autem omnes posui interpretationes, sed ostendere volens, quod humanam felicitatem mendacium vocet, quæ quamprimum diffluit, constansque nihil habet. Cum enim repentinam, inquit, mutationem istam conspexissem, pristinæque nostræ felicitatis meminissem, et assiduas calamitates cernerem, dixi mœrens: Nihil est firmum, neque stabile; sed is, qui præsentibus tanquam permanentibus fidit, frustratur suaque spe aberrat. Hoc etiam in tricesimo octavo psalmo dixit: « Verumtamen omnia vanitas, omnis homo vivens [q]. » Harum rerum gnarus sapiens ille Salomon, licet omni felicitate afflueret, et naturam rerum humanarum attigisset, hoc posuit exordium: « Vanitas vanitatum, et omnia vanitas [r]. »

VERS. 3. « Quid retribuam **1422** Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? » Multis variisque beneficiis affectus, ignoro quid beneficii auctori rependam. Non temere autem hunc versiculum cum superiori conjunxit: sed docet universorum Deum in variis etiam vitæ mutationibus opem suam hominibus impertiri, et omnis generis consolationem mœrentibus afferre. Hoc etiam beatus ait Paulus: « Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut possimus et ipsi consolari eos qui omni modo premuntur, per illam consolationem qua * Deus nos consolatur: quoniam sicut abundant

[q] Psal. XXXVIII, 6. [r] Eccle. I, 2.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[25] *Ἑβραῖος — ἀριθμόν.* Idem. scholion exstat apud Montf. in Hexapl. ad h. l. Prima ejus verba usque ad διανοίας apud Cord. l. c. p. 327, tribuuntur Origeni. [26] *Καὶ οἱ λοιποί.* Hieronymus autem in Breviario ad h. l. observat, nonnisi in edit. V et VI, hunc Psalmum præcedenti adjungi, apud Symmachum vero utrumque distingui. [27] *Τῇ — ἀριθμόν.* Sed quia in quibusdam codd. Græcis psalmus CXIII e duobus (psal. CXIV et CXV, juxta divisionem Hebr.) compositus est, diversitas numeri adhuc obtinet in psalmis ordine proximis usque ad eum qui juxta Hebr. divisionem est psalmus CLXVII, qui in codd. Græcis in duos dispescitur. Conf. p. 1412, n. 5. [28] *Διό.* Hebr. כי. Quod eodem modo explicat Paulus II Cor. IV, 13. [29] *Ἐν — μου.* Hebr. *in trepidatione mea.* [30] *Οὕτως.* cod. 1 εἶπεν. [31] *Με.* Des. apud Montf. in Hexapl. ad h. l. [32] *Διάψευσμα.* cod. 1 ψεύστης. [33] *Ἀνθρωπίνην.* Abest a cod. 1. [34] *Μόνιμον.* ib. ὅτι τῶν ἀνθρωπίνων. [35] *Τοῖς.* ib. præm. ὁ. [36] *Μέν.* ib. καί. [37] *Περὶ — μοι.* Hebr. *Omnes retributiones ejus super me sunt.* Ita quoque Syrus.

passiones Christi in nobis, ita abundat per Christum consolatio nostra [s]. » Hoc etiam beatus David dixit : « Secundum multitudinem dolorum meorum consolationes tuæ lætificaverunt animam meam [t]. »

Vers. 4. « Calicem salutis accipiam, et nomen Domini invocabo. » Decet igitur audacter pro ipso mortem subire, et hanc remunerationem pro variis beneficiis dare. *Calicem* enim *salutis* appellavit mortem pro religione obitam. Sic enim et Dominus nominat. « Pater enim, ait, si possibile est, transeat a me calix iste [u]. » Et Apostolorum bigæ communicationem regni postulanti sic respondet : « Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum [v] ? » Id igitur, inquit, et hoc loco præclari et optimi pietatis athletæ ut faciant se ipsos adhortantur : et hanc promissionem **1423** perficiunt, tribulibus eorum cernentibus, ut et ipsos in eumdem amorem accendant. Deinde mortis hujus fructum demonstrant.

Vers. 5, 6. « Vota mea Domino reddam in conspectu omnis populi ejus. Pretiosa est in conspectu Domini mors sanctorum ejus. » Si autem Deo est pretiosa, cuinam sanctorum non veneranda?

Vers. 7. « O Domine, ego servus tuus sum, ego servus tuus sum, et filius ancillæ tuæ. » Si igitur mortem illam admiratione dignam subiverimus, gloriam et honorem a Deo consequemur, et æternæ memoriæ famam relinquemus. Si vero hostibus superiores facti, illorum aciem profligaverimus, hymnum gratiarum actionis Domino offeremus, servitutem confitentes, et hanc ex majoribus nos habere gloriantes. Homines enim servire coacti, aliquando majores se habuisse liberos gloriantur. Benevoli vero Dei servi servitutem ex majoribus se habere confitentur, maximam gloriam ejusmodi servitutem merito esse credentes. « Dirupisti vincula mea. » A multis diversisque calamitatibus me liberasti.

Vers. 8-10. « Tibi sacrificabo hostiam laudis, et nomen Domini invocabo. Vota mea Domino reddam in conspectu totius populi ejus. In atriis domus Domini, in medio tui, o Hierosolyma. » A calamitatibus autem liberatus, erga beneficia minime ingratus ero : sed laudis sacrificium tibi rependam, hymnumque gratiarum actionis, tribulibus omnibus meis cernentibus, et hinc utilitatem per-

A
ρισσεύει τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτω διὰ Χριστοῦ περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν. » Τοῦτο καὶ ὁ μακάριος ἔφη Δαβίδ· « Κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ὀδυνῶν μου [38] αἱ παρακλήσεις σου εὔφραναν τὴν ψυχήν μου. »

δ'. « Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι, καὶ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπικαλέσομαι. » Προσήκει [39] τοίνυν θαῤῥαλέως τὸν ὑπὲρ αὐτοῦ καταδέξασθαι θάνατον, καὶ ταύτην δοῦναι τῆς παντοδαπῆς εὐεργεσίας ἀντίδοσιν. *Ποτήριον* γὰρ *σωτηρίου* τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας προσηγόρευσε θάνατον. Οὕτω γὰρ αὐτὸν Κύριος ὀνομάζει. « Πάτερ γάρ, φησίν, εἰ δυνατὸν παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ. » Καὶ τῇ ξυνωρίδι τῶν ἀποστόλων τὴν κοινωνίαν αἰτησάσῃ τῆς βασιλείας [40], οὕτως ἔφη· « Δύνασθε πιεῖν τὸ ποτή-
B
ριον, ὃ ἐγὼ μέλλω πιεῖν; » Τοῦτο τοίνυν καὶ ἐνταῦθα οἱ γενναῖοι καὶ ἄριστοι τῆς εὐσεβείας ἀγωνισταί, φησίν, αὐτοῖς δρᾶσαι παρακελεύονται· ταύτην δὲ πληροῦσι τὴν ὑπόσχεσιν τῶν ὁμοφύλων ὁρώντων, ὅπως ἂν καὶ αὐτοὺς εἰς τὸν ὅμοιον παραθήξωσι ζῆλον. Εἶτα δεικνύουσι τὸν τούτου [41] θανάτου καρπόν.

ε', ς'. « Τὰς [42] εὐχάς μου τῷ Κυρίῳ ἀποδώσω ἐναντίον παντὸς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ. » Εἰ δὲ Θεῷ τίμιος, τίνι τῶν ὁσίων οὐ σεβάσμιος;

ζ'. « Ὦ Κύριε, ἐγὼ δοῦλος σός· ἐγὼ δοῦλος σός, καὶ υἱὸς τῆς παιδίσκης σου. » Ἐὰν μὲν οὖν ἀξιάγαστον ἐκεῖνον ὑπομείνωμεν θάνατον, τῆς παρὰ τοῦ
C
Θεοῦ τιμῆς καὶ δόξης ἀπολαυσόμεθα, καὶ ἀείμνηστον καταλείψομεν κλέος. Εἰ δὲ κρείττους τῶν πολεμίων γινόμενοι, τὴν ἐκείνων σκεδάσωμεν φάλαγγα, τὸν χαριστήριον ὕμνον τῷ Δεσπότῃ προσοίσομεν, τὴν δουλείαν ὁμολογοῦντες, καὶ ταύτην ἔχειν ἐκ προγόνων αὐχοῦντες. Οἱ μὲν γὰρ ἀνθρώποις δουλεύειν ἠναγκασμένοι ἐλευθέρους ἐσχηκέναι προγόνους ἔστιν ὅτε σεμνύνονται· οἱ δὲ εὖνοι θεραπεύσαντες τοῦ Θεοῦ τὴν ἐκ προγόνων ἔχειν ὁμολογοῦσι δουλείαν, μεγίστην τὴν τοιαύτην δουλείαν εὔκλειαν [43] εἰκότως εἶναι πιστεύοντες. « Διέῤῥηξας τοὺς δεσμούς μου. » Τῶν πολλῶν μου καὶ διαφόρων συμφορῶν ἠλευθέρωσας.

η'-ι'. « Σοὶ θύσω θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἐν ὀνόματι
D
Κυρίου ἐπικαλέσομαι. Τὰς εὐχάς μου τῷ Κυρίῳ ἀποδώσω ἐναντίον παντὸς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Ἐν αὐλαῖς οἴκου Κυρίου, ἐν μέσῳ σου, Ἱερουσαλήμ. » Ἀπαλλαγεὶς δὲ τῶν συμφορῶν, οὐκ ἔσομαι περὶ τὰς εὐεργεσίας ἀγνώμων, ἀλλὰ τὴν τῆς αἰνέσεως ἀποδώσω σοι [44] θυσίαν, καὶ τὸν χαριστήριον ὕμνον ἐκτίσω, πάντων ὁρώντων τῶν ὁμοφύλων, καὶ τὴν ἐντεῦθεν

[s] II Cor. I, 3-5. [t] Psal. XCIII, 19. [u] Matth. XXVI, 39. [v] Matth. XX, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[38] *Μου.* cod. 1 add. ἐν τῇ καρδίᾳ μου. [39] *Προσήκει—θάνατον.* Hæc Origeni tribuuntur apud Cord. l. c. p. 327. [40] *Βασιλείας.* cod. 1 add. τῶν οὐρανῶν. [41] cod. 1 τοιούτου. [42] *Τὰς — αὐτοῦ.* Des. in cod. 1. [43] *Εὔκλειαν.* ibid. ponitur ante μεγίστην. [44] *Σοί.* Abest a cod. 1.

θνησιν καρπουμένων. Προσοίσω δὲ τὴν λογικὴν ταύ- A
την ἱερουργίαν ἐν τῷ καθιερωμένῳ τῷ ὀνόματί σου ναῷ. Ἔστι τοίνυν καὶ ἐντεῦθεν καταμαθεῖν, ὡς καὶ τοῦ νόμου κρατοῦντος, οἱ πνευματικώτερον τῷ νόμῳ προσεσχηκότες τὰς λογικὰς θυσίας τῶν ἀλόγων προετίμων θυμάτων, τὴν καινὴν διαθήκην σκιογραφοῦντες. Εἰδέναι δὴ [45] προσήκει, ὡς καὶ πᾶσι τοῖς καλλινίκοις μάρτυσιν ἑκάτερος ἁρμόττει ὁ ψαλμός· ὁ γὰρ αὐτὸς καὶ τούτων κἀκείνων σκοπός· κἀκεῖνοι γὰρ ὑπὲρ τοῦ νόμου, καὶ τοῦ νομοθέτου, τὸν ἀξιάγαστον ὑπέμειναν θάνατον, καὶ οὗτοι τῆς παρούσης ζωῆς τὴν ὑπὲρ τοῦ σεσωκότος καὶ τὸν θάνατον καταλύσαντος προείλοντο τελευτήν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΙϚ' ΨΑΛΜΟΥ.

Ἀλληλούϊα. Ὕμνος καὶ οὗτος πᾶσιν ἀνθρώποις B
ἁρμόττων. Παρακελεύεται γὰρ ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος τοὺς τῆς σωτηρίας τετυχηκότας ὑμνῆσαι τὸν εὐεργέτην.

α'. « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, πάντα τὰ ἔθνη. » Κατὰ ταυτὸν ἅπαντας εἰς χορείαν [46] καλεῖ· ἅπασι γὰρ τοῖς ἔθνεσιν, οὐχ Ἕλλησι μόνοις, καὶ Ῥωμαίοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσι βαρβάροις, τὰς τῆς σωτηρίας ἐχορήγησεν ἀφορμὰς, τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις διακόνοις τῆς εὐεργεσίας χρησάμενος. « Πορευθέντες γὰρ, ἔφη, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν. » Τούτῳ πειθόμενοι τῷ νόμῳ, πᾶσαν γῆν καὶ θάλασσαν ἔδραμον, καὶ ὁ [47] μὲν Ἰνδοὺς, ὁ δὲ Αἰγυπτίους, ὁ δὲ Αἰθίοπας προσήγαγε [48] C
τῷ Χριστῷ. Ὁ δὲ μακάριος Παῦλος διδάσκει συντόμως, ὅσοις ἔθνεσι προσενήνοχε τὰ θεῖα κηρύγματα, « ὥστε ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκέναι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. » Οὐ γὰρ εὐθεῖαν ὁδὸν ὁδεύων, ἀλλὰ τὰ ἐν μέσῳ ἔθνη διακείμενα περινοστῶν, τὰ σωτήρια προσέφερε δόγματα. « Οὕτω δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη Χριστὸς, ἵνα μὴ ἐπὶ ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ· ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσιν. » Ὕστερον μέντοι καὶ τῆς Ἰταλίας ἐπέβη, καὶ εἰς τὰς Σπανίας [49] ἀφίκετο, καὶ ταῖς ἐν τῷ πελάγει διακειμέναις νήσοις τὴν ὠφέλειαν προσήνεγκε. Ῥωμαίοις μὲν γὰρ ἐπιστέλλων ἔφη· « Ἐλπίζω D
γὰρ διαπορευόμενος εἰς τὰς Σπανίας [50] δι' ὑμῶν διελθεῖν, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ, ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ. » Τῷ θαυμασίῳ δὲ Τίτῳ γράφων φησίν· « Διὰ τοῦτο κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ, ἵνα καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην. » Οὕτως ὁ Ἰωάννης ὁ πάνυ τὴν Ἀσίαν τῆς προτέρας ἠλευθέρωσεν ἀσεβείας· οὕτως ὁ θεσπέσιος Ἀνδρέας τὴν Ἑλλάδα ταῖς τῆς

cipientibus, offeram. **1424** Hoc autem sacrificium rationale in templo nomini tuo consecrato tibi afferam. Hinc igitur etiam disci potest, eo quoque tempore cum lex dominaretur, eos qui magis secundum spiritum legem attendebant, hostias rationales victimis ratione carentibus prætulisse, novum testamentum adumbrantes. Decet sane scire, omnibus etiam triumphatoribus martyribus utrumque psalmum congruere. Idem enim propositum est horum et illorum. Illi enim pro lege, et pro legislatore mortem laudabilem subierunt; et hi pro illo qui salutem dedit mortemque evertit, mortem obire maluerunt quam vivere.

INTERP. PSALMI CXVI.

Alleluia. Hic etiam hymnus omnibus hominibus congruens est. Adhortatur enim Spiritus gratia eos qui salutem adepti sunt, ut beneficii auctorem laudent.

VERS. 1. « Laudate Dominum, omnes gentes. » Una omnes in choream vocat: omnibus quippe gentibus, non modo Græcis et Romanis, verum etiam omnibus barbaris, salutis occasionem præbuit, sacris apostolis utens beneficii ministris. « Euntes enim, inquit, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, docentes eos servare omnia quæcunque mandavi vobis [x]. » Huic legi obtemperantes, totam terram et mare percurrerunt, et hic quidem Indos ad Christum adduxit, hic vero Ægyptios, alius autem Æthiopes. Et beatus **1425** Paulus breviter docet, quot gentibus divina præconia attulit, « Ut ab Hierosolyma per circuitum usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi [y]. » Non enim recta incedens via, sed gentes quæ in medio erant circumiens, salutaria dogmata offerebat. « Sic autem contendi, inquit [z], prædicare Evangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem, sed, sicut scriptum est [a], quibus non est annuntiatum de eo videbunt, et qui non audierunt de eo, intelligent. » Postea igitur in Italiam venit, et in Hispanias pervenit, et insulis, quæ in mari jacent, utilitatem attulit. Romanis quidem scribens ait: « Spero enim, cum in Hispanias proficisci cœpero, fore ut præteriens videam vos, et a vobis deducar illuc, si vobis primum ex parte perfruitus fuero [b]. » Et admirabili Tito scribens ait: « Hujus rei gratia dereliqui te Cretæ, ut constituas per civitates presbyteros, sicut ego præcepi tibi [c]. » Sic magnus ille Joannes Asiam a pristino errore liberavit: sic divinus Andræas Græciam divinæ cognitionis radiis illustravit: sic divinissimus Philippus utrorumque Phry-

[x] Matth. XXVIII, 19, 20. [y] Rom. XV, 19. [z] ibid. 20, 21. [a] Isa. LII, 15. [b] Rom. XV, 24. [c] Tit. I, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[45] cod. 1 δέ. [46] *Χορ.* Des. ibid. [47] *Ὁ.* ibid. οἱ. Sic quoque in sequentibus. [48] ibid. προσήγαγον.
[49] *Εἰς τὰς Σπαν.* cod. 1 Ἰσπανίας. [50] ibid. Ἰσπανίας.

gum errorem redarguit : sic magnus Petrus ab Hierosolyma usque ad Romanorum urbem percurrit, omnibus veritatis radios offerens : sic omnes totum terrarum orbem obeuntes, et ignorantiæ nubem discusserunt, et justitiæ solem demonstrarunt. Merito igitur sermo propheticus, ut omnes gentes Deo offerant hymnum monet, **1426** postquam salutem adepti sunt. « Laudate eum, omnes populi. » Per totum terrarum orbem Judæi olim dissipati fuerunt, unum Deum colere edocti. Quoniam igitur non amplius unicam incolebant Palæstinam, neque unum faciebant populum sub uno rege constituti, sed inter gentes dispersi, illorum quidem principibus obediebant, apud se ipsos vero vivebant legis præcepto obtemperantes : jure non populum ipsos, sed populos nominat : quandoquidem plurimi etiam ex his divinum susceperant præconium. In urbe enim Hierosolyma tria millia et quinque millia eodem tempore piscatores piscati sunt. Et postea multæ myriades fuerunt, ut ait divinus Jacobus [d]. Et in Syria rursus, et Cilicia, et Lycaonia, et Pisidia, et Asia, et Pamphylia, et in cæteris omnibus gentibus, prioribus Judæis divina præconia apostoli obtulerunt. Et alii quidem crediderunt, et veritatem secuti sunt, alii vero fructuosis doctrinis contradicebant. Merito igitur sermo propheticus hos, ut beneficii auctorem laudent, adhortatur : hos enim populos appellat.

A θεογνωσίας ἀκτῖσι κατηύγασεν· οὕτως ὁ θειότατος Φίλιππος Φρυγῶν ἑκατέρων τὴν πλάνην διήλεγξεν [51]· οὕτως ὁ μέγας Πέτρος ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ μέχρι τῆς Ῥωμαίας ἔδραμε πόλεως, ἅπασι προσφέρων τὰς τῆς ἀληθείας ἀκτῖνας. Οὕτως ἅπαντες πᾶσαν τὴν οἰκουμένην περινοστήσαντες, καὶ τὸν τῆς ἀγνοίας ἀπεσκέδασαν γνόφον, καὶ τὸν τῆς δικαιοσύνης ὑπέδειξαν ἥλιον. Εἰκότως τοίνυν ὁ προφητικὸς λόγος πάντα τὰ ἔθνη τῷ Θεῷ τὸν ὕμνον προσφέρειν παρεγγυᾷ, ἐπειδὴ πάντα τῆς σωτηρίας ἀπήλαυσαν. « Ἐπαινέσατε αὐτὸν πάντες οἱ λαοί. » Εἰς ἅπασαν πάλαι προδιεσπάρησαν Ἰουδαῖοι [52] τὴν οἰκουμένην, τὸν ἕνα σέβειν δεδιδαγμένοι Θεόν. Ἐπειδὴ τοίνυν οὐκ ἔτι μόνην ᾤκουν τὴν Παλαιστίνην, οὐδὲ εἰς ἕνα λαὸν ἐτέλουν ὑφ' ἑνὶ βασιλεῖ τεταγμένοι, ἀλλὰ
B ἐν τοῖς ἔθνεσι διεσπαρμένοι, τοῖς μὲν ἐκείνων ὑπήκουον ἄρχουσι, καθ' ἑαυτοὺς δὲ ἐπολιτεύοντο, τῇ τοῦ νόμου διαγορεύσει πειθόμενοι, εἰκότως οὐ λαὸν αὐτοὺς, ἀλλὰ λαοὺς ὀνομάζει. Πλεῖστοι γὰρ καὶ ἐκ τούτων τὸ θεῖον ἐδέξαντο κήρυγμα. Ἐν μὲν γὰρ Ἱεροσολύμοις τρισχίλιοι καὶ πεντακισχίλιοι κατὰ ταὐτὸν ὑπὸ τῶν ἁλιέων ἐσαγηνεύθησαν. Καὶ πολλαὶ δὲ μετὰ ταῦτα μυριάδες ἐγένοντο, ἔφησεν [53] ὁ θεῖος Ἰάκωβος. Καὶ ἐν Συρίᾳ δὲ, καὶ Κιλικίᾳ, καὶ Λυκαονίᾳ, καὶ Πισιδίᾳ, καὶ Ἀσίᾳ, καὶ Παμφυλίᾳ, καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς [54] ἅπασιν ἔθνεσιν, προτέροις Ἰουδαίοις προσέφερον οἱ ἀπόστολοι τὰ θεῖα κηρύγματα. Καὶ οἱ μὲν ἐπίστευον, καὶ τῆς ἀληθείας ἀπήλαυον, οἱ δὲ ταῖς ὀνησιφόροις διδασκαλίαις ἀντέλεγον. Εἰκότως τοίνυν ὁ προφητικὸς λόγος καὶ τούτους ὑμνεῖν τὸν εὐεργέτην παρακελεύεται· τούτους γὰρ ὀνομάζει λαούς.

VERS. 2. « Quoniam confirmata est super nos misericordia ejus. » Solam enim adhibens misericordiam, nostram perfecit salutem. Sic et beatus ait Paulus : « Cum autem benignitas et humanitas apparuerit Salvatoris nostri Dei, non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum multam suam misericordiam, salvos nos fecit per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus **1427** sancti, quem effudit in nos abunde [e]. » Et rursus : « Gratia salvati estis per fidem, et hoc non ex vobis, Dei enim donum est [f]. » Et alibi : « Verus sermo, et omni acceptatione dignus, Christum Jesum venisse in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum, sed misericordiam consecutus sum [g]. » Commendat autem Deus [h] suam charitatem in nobis, quoniam, cum essemus adhuc peccatores, Christus pro nobis mortuus est. Jure igitur sermo ait propheticus : « Quoniam confirmata est super nos misericordia ejus. Et veritas Domini manet in æternum. » Quam enim salutem per sanctissimos prophetas promisit, largitus est. Hoc etiam beatus ait Paulus, exordiens Epistolam ad Romanos : « Paulus servus Jesu Christi vocatus

C β'. « Ὅτι ἐκραταιώθη [55] τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς. » Ἐλέῳ γὰρ μόνῳ χρησάμενος, τὴν ἡμετέραν ἐπραγματεύσατο σωτηρίαν. Οὕτω καὶ ὁ μακάριος ἔφη Παῦλος· « Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπεφάνη Θεοῦ, οὐ διὰ τὰς δικαιοσύνας ἡμῶν ἃς ἐποιήσαμεν, ἀλλὰ κατὰ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ, ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως Πνεύματος ἁγίου, οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως. » Καὶ πάλιν· « Χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν, Θεοῦ τὸ δῶρον. » Καὶ ἑτέρωθι· « Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγὼ, ἀλλ' ἐλεήθην [56]. » Συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ [57] ἀγάπην ὁ Θεὸς εἰς ἡμᾶς, ὅτι ἔτι
D ἁμαρτωλῶν ἡμῶν ὄντων Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανεν. Εἰκότως τοίνυν ὁ [58] προφητικὸς ἔφη λόγος, ὅτι ἐκραταιώθη τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς. « Καὶ ἡ ἀλήθεια τοῦ Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἣν γὰρ διὰ τῶν ἁγίων προφητῶν ὑπέσχετο, δέδωκε σωτηρίαν. Τοῦτο καὶ ὁ μακάριος ἔφη Παῦλος τῶν πρὸς Ῥωμαίους γραμμάτων ἀρξάμενος, « Παῦλος δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς

[d] Act. XXI, 20. [e] Tit. III, 4-6. [f] Ephes. II, 8. [g] I Tim. I, 15. [h] Rom. V, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[51] Cod. 1. ἐξήλεγξεν. [52] *Ἰουδ.* Des. ibid. [53] *Ἔφησεν*. ib. ἤ φησιν. [54] *Λοιποῖς*. ib. ἄλλοις. [55] *Ἐκραταιώθη*. Hebr. *invaluit*. [56] cod. 1. ἠλεήθην. [57] ibid αὐτοῦ. [58] *Ὁ*. ibid. præm. *καί*.

Εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις. » Καὶ πάλιν· « Λέγω δὲ Χριστὸν Ἰησοῦν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων, τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν Θεόν. » Ἐπειδὴ τοίνυν πεπλήρωκε τὰς ὑποσχέσεις ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, καὶ ἣν ὑπέσχετο, δέδωκε σωτηρίαν, καὶ ἠνέῳξεν ἅπασι τὰς τοῦ ἐλέους πηγὰς, καὶ ἡμεῖς οἱ ἐξ Ἰουδαίας προσελθόντες [59], καὶ ὑμεῖς οἱ ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότες, σύμφωνον ὑμνῳδίαν κεράσαντες τὸν εὐεργέτην ἀμείψασθε.

A apostolus, segregatus in Evangelium Dei, quod ante promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis [i]. » Et rursus : « Dico enim Jesum Christum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum, gentes autem pro misericordia celebrare Deum [j]. » Quoniam igitur Deus universorum promissa implevit, et salutem quam pollicitus est, donavit, omnibusque misericordiæ fontes reseravit, et nos, qui ex Judæis accessimus, et vos, qui ex gentibus credidistis, consonam laudem communiter beneficii auctori rependite.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΙΖ' ΨΑΛΜΟΥ.

Ἀλληλούϊα. Ὕμνος [60] καὶ οὗτός ἐστιν ὑπὸ τῶν τῆς σωτηρίας ἀπολελαυκότων τῷ Θεῷ προσφερόμενος. Ἰουδαῖοι μὲν γὰρ μετὰ τὴν ἐπάνοδον, τῶν πλησιοχώρων ἁπάντων κατὰ ταυτὸν [61] ἀθροισθέντων, φθονούντων [62] αὐτοῖς τῆς προτέρας εὐημερίας, καὶ μέντοι καὶ ἔθνη ἕτερα καὶ βάρβαρα συναγειράντων, εἶτα θεηλάτοις ἀναλωθέντων πληγαῖς κατὰ τὴν Ἰωὴλ, καὶ Ἰεζεκιὴλ, καὶ Μιχαίου, καὶ Ζαχαρίου προφητείαν, τοῦτον τὸν ὕμνον χαριστήριον προσφέρουσι τῷ Θεῷ. Ἐπειδὴ δὲ ἐν ἐκείνοις προεγράφετο τὰ ἡμέτερα, μᾶλλον ἁρμόττει τοῖς ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκόσιν ἡ ὑμνῳδία· οἱ παρὰ πολλῶν καὶ ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, δήμων καὶ δημαγωγῶν, καὶ βασιλέων καὶ στρατηγῶν, διωχθέντες, καὶ στρεβλωθέντες, καὶ αἰκισθέντες, καὶ μυρία θανάτου ὑπομείναντες εἴδη, κρείττους τῶν πολεμούντων ἐδείχθησαν. Καὶ τούτοις μέντοι κἀκείνοις ἡ τοῦ πνεύματος χάρις τὴν τῆς ὑμνῳδίας διδασκαλίαν προτέθεικεν.

INTERP. PSALMI CXVII.

Alleluia. Hic etiam hymnus est ab his qui salu- B tem a Deo consecuti sunt, oblatus. Judæi **1428** enim post reversionem, cum omnes finitimi in unum coacti essent, pristinam illis prosperitatem invidentes, atque etiam gentes alias et barbaras convocassent, ac deinde plagis a Deo illatis profligati essent, secundum Joelis, et Ezechielis, et Michææ, et Zachariæ vaticinationem, hunc hymnum gratiarum actionis Deo offerunt. Quoniam autem in illis potius res nostræ adumbrabantur, magis congruit hæc suavis symphonia iis qui ex gentibus crediderunt : qui cum a multis et principibus et subditis, populis et populi ducibus, et regibus, et præfectis persequentibus cruciati, et tormentis ac suppliciis affecti, infinitas mortis species perpessi essent, hostibus superiores evaserunt. C His igitur et illis spiritus gratia hymnodiæ doctrinam proposuit.

α'. « Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθὸς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Ὑμνήσατε τὸν ἀγαθὸν, καὶ τῶν ἀγαθῶν τὸν χορηγόν. Διαρκῆ γὰρ ἔχει τὸν ἔλεον, καὶ τοῦτον ἀεὶ χορηγεῖ τοῖς δεομένοις.

VERS. 1. « Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus. » Laudibus prosequamini eum qui bonus est et bonorum largitor : perennem enim habet misericordiam, et hanc semper precantibus suggerit.

β', γ'. « Εἰπάτω δὲ [63] οἶκος [64] Ἰσραὴλ, ὅτι ἀγαθὸς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Εἰπάτω [65] δὲ [66] οἶκος Ἀαρὼν, ὅτι ἀγαθὸς [67], ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Τούτων κατὰ διαίρεσιν μνημονεύσας, τῶν ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότων κοινὴν ποιεῖται τὴν μνήμην.

VERS. 2, 3. « Dicat nunc domus Israel quod bonus sit, quoniam in sæculum misericordia ejus. Dicat nunc domus Aaronis quod bonus sit, quoniam in sæculum misericordia ejus. » Cum horum per divisionem meminisset, eorum qui ex gentibus crediderunt communem mentionem facit.

δ'. « Εἰπάτωσαν δὴ πάντες [68] οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, ὅτι ἀγαθὸς [69], ὅτι [70] εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Ἅπαντες, φησὶ, τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν ὑμνήσατε, καὶ οἱ ἐξ Ἰσραὴλ τὸ γένος κατάγοντες, καὶ τὴν προγονικὴν αὐχοῦντες εὐσέβειαν, καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς τῆς ἱερωσύνης ἠξιωμένοι, καὶ οἱ ἐκ διαφόρων μὲν ὄντες ἐθνῶν, τῆς δὲ τῶν προγόνων ἀσεβείας

D VERS. 4. « Dicant nunc omnes qui timent Dominum, quod bonus sit, quoniam in sæculum misericordia ejus. » Omnes, inquit, Dei benignitatem laudate, et vos, qui ex Israelis **1429** genere originem ducitis, majorumque pietate gloriamini, et qui inter ipsos sacerdotio præditi estis, et qui ex diversis gentibus orti estis a majorum impietate liberati.

[i] Rom. I, 1, 2. [j] Rom. XV, 8, 9.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[59] cod. 1 προσεληλυθότες. [60] *Ὕμνος—προτέθεικεν*. Hæc Origeni tribuuntur apud. Cord. l. c. p. 347. [61] cod. 1 κατ' αὐτῶν. [62] *Φθονούντων— εὐημερίας*. Des. in cod. 1. [63] cod. 1 δὴ, quæ est rec. lectio h. l. [64] *Οἶκος*, et deinde *ὅτι ἀγαθὸς*, des. in textu Hebr. [65] *Εἰπάτω—αὐτοῦ*. Des. in cod. 1. [66] Rec. lectio est δή. [67] *Ὅτι ἀγαθός*. Abest a textu Hebr. [68] *Πάντες*. Abest etiam a textu Hebr. [69] *Ὅτι ἀγαθός*. Des. ibid. [70] *Ὅτι — αὐτοῦ*. Des. in cod. 1.

Unus enim est omnium Deus, variaque beneficia omnibus affert, et petentibus misericordiam porrigit. Deinde manifestius Dei providentiam docet.

Vers. 5. « E tribulatione invocavi Dominum, et exaudivit (ac eduxit) me in latitudinem. » Non enim malorum impetum impedivit, sed ostendit pericula, et illico hæc dissipavit. Hoc etiam in quarto dixit psalmo : *In tribulatione dilatasti mihi*, hoc est, majorem dolore consolationem mihi attulisti.

Vers. 6, 7. « Dominus mihi adjutor, et non timebo quid faciet mihi homo ? Dominus mihi adjutor est, et ego despiciam inimicos meos. » Universorum enim Dominum adjutorem habens, hostium impetus minime perhorresco. Spero enim, ab ipso opem nactus, stragem illorum quamprimum me visurum. Deinde bonis ratiocinationibus piam mentem confirmat.

Vers. 8, 9. « Melius est confidere in Domino, quam confidere in homine. Melius est sperare in Domino, quam sperare in principibus. » Nam bonus et benignus est, et bona vult, et quæcunque vult facere potest, immortalemque potestatem habet. Homines vero, et natura interitui obnoxii sunt, et mente volubiles, et sæpius bona nolunt, aliquando vero volentes injuria affectis opem afferre, non possunt : et quando **1430** imperant, ad tempus habent imperium, et regnum apud homines fluxum est, parumque temporis durat. Melius est igitur hominum opem derelinquere, et divinum auxilium implorare.

Vers. 10. « Omnes gentes circumdederunt me, et in nomine Domini ultus sum eos. » Ecclesia quidem omnium gentium perpessa est impetus, Hierosolyma vero non omnium, sed aliquarum. De illis igitur hyperbolice hæc oratio profertur, sed ab Ecclesia vere. Qui enim per singulas gentes crediderunt, ab infidelibus tumultus et pericula passi sunt : verumtamen et hi et illi Deo freti, adversarios expugnarunt.

Vers. 11. « Circumdantes circumdederunt me, et in nomine Domini ultus sum eos. » Symmachus autem sic : *Circumdederunt me, et rursus undique circumdederunt me*, hoc est, frequentibus irruptionibus, variisque obsidionibus usi sunt : ego autem Dei imploratione munitus, illorum aciem profligavi.

Vers. 12. « Circumdederunt me sicut apes favum. » Quemadmodum, inquit, apes favum invenientes mellis humorem sugunt : sic isti pietatis

A ἀπαλλαγέντες. Εἷς γὰρ ὁ πάντων Θεὸς, καὶ [71] διαφόρους πᾶσιν εὐεργεσίας προσφέρει [72], καὶ τοῖς αἰτοῦσιν ὀρέγει [73] τὸν ἔλεον. Εἶτα σαφέστερον τοῦ Θεοῦ διδάσκει τὴν πρόνοιαν.

ε'. « Ἐκ θλίψεως ἐπεκαλεσάμην τὸν Κύριον, καὶ ἐπήκουσέ μου εἰς πλατυσμόν. » Οὐ γὰρ ἐκώλυσε τὴν τῶν κακῶν προσβολὴν, ἀλλ' ἔδειξε τοὺς κινδύνους, καὶ παραυτίκα τούτους ἐσκέδασε. Τοῦτο καὶ ἐν τῷ τετάρτῳ ἔφη ψαλμῷ, *Ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς μοι*, ἀντὶ τοῦ, Μείζονά μοι τῆς ὀδύνης παραψυχὴν προσενήνοχας.

ς', ζ'. « Κύριος ἐμοὶ βοηθὸς [74], καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος. Κύριος ἐμοὶ βοηθὸς, κἀγὼ ἐπόψομαι τοὺς ἐχθρούς μου. » Τὸν γὰρ τῶν ὅλων Δεσπότην ἐπίκουρον ἔχων, οὐ δέδια τῶν πολεμίων τὰς προσβολάς. Ἐλπίζω γὰρ, τῆς παρ' αὐτοῦ
B ῥοπῆς ἀπολαύων, τὸν ὄλεθρον τούτων ἰδεῖν ὅτι [75] τάχιστα. Εἶτα τοῖς ἀγαθοῖς λογισμοῖς βεβαιοῖ τὴν γνώμην τὴν εὐσεβῆ.

η', θ'. « Ἀγαθὸν πεποιθέναι ἐπὶ Κύριον, ἢ πεποιθέναι ἐπ' ἄνθρωπον. Ἀγαθὸν ἐλπίζειν ἐπὶ Κύριον, ἢ ἐλπίζειν ἐπ' ἄρχουσι. » Ὁ μὲν γὰρ ἀγαθὸς [76], καὶ φιλάνθρωπος, καὶ βουλόμενος ἀγαθὰ, καὶ δρᾷν δυνάμενος ὅπερ βούλεται, καὶ τὴν ἐξουσίαν ἔχων ἀνώλεθρον. Οἱ δὲ ἄνθρωποι, καὶ φύσει φθαρτοὶ, καὶ γνώμῃ τρεπτοὶ, καὶ πολλάκις μὲν οὐ βούλονται τὰ ἀγαθά· ἔστι δὲ ὅτε καὶ βουλόμενοι τοῖς ἀδικουμένοις ἐπαμύνειν οὐ δύνανται· κἂν ἄρχουσι [77] δὲ, πρὸς καιρὸν ἔχουσι τὴν ἀρχήν· καὶ ἡ βασιλεία δὲ παρ' ἀνθρώποις ἐπίκηρος, καὶ [78] πρὸς ὀλίγον χρόνον ἄρ-
C χουσα [79]. Ἄμεινον [80] τοίνυν καταλιπεῖν μὲν τὴν τῶν ἀνθρώπων ἐπικουρίαν, τὴν δὲ θείαν αἰτῆσαι βοήθειαν.

ι'. « Πάντα τὰ ἔθνη ἐκύκλωσάν με, καὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου ἠμυνάμην αὐτούς. » Ἡ μὲν Ἐκκλησία τὰς ἁπάντων τῶν ἐθνῶν ἐδέξατο προσβολὰς, ἡ δὲ Ἱερουσαλὴμ, οὐ πάντων, ἀλλ' ἐνίων· ἐπ' ἐκείνων τοίνυν ὑπερβολικῶς ὁ λόγος προσφέρεται, ἐπὶ [81] δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἀληθῶς. Οἱ γὰρ ἐν ἑκάστῳ ἔθνει πεπιστευκότες τοὺς παρὰ τῶν ἀπίστων [82] θορύβους καὶ κινδύνους ὑπέμενον· ἀλλ' ὅμως, καὶ αὐτοὶ, κἀκεῖνοι, τῷ Θεῷ τεθαῤῥηκότες τοὺς ἀντιπάλους ἐνίκησαν.

ια'. « Κυκλώσαντες ἐκύκλωσάν με, καὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου ἠμυνάμην αὐτούς. » Ὁ δὲ Σύμμαχος
D οὕτως· *Ἐκύκλωσάν με, καὶ πάλιν περιεκύκλωσάν με*, ἀντὶ τοῦ, Ἐπαλλήλοις ἐχρήσαντο προσβολαῖς, καὶ πολιορκίαις παντοδαπαῖς· ἐγὼ δὲ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐπικλήσει φραξάμενος, τὴν ἐκείνων ἐσκέδασα φάλαγγα.

ιβ'. « Ἐκύκλωσάν με ὡσεὶ μέλισσαι κηρίον [83]. » Καθάπερ, φησὶ, μέλιτται κηρίον εὑροῦσαι τὴν τοῦ μέλιτος ἐκμυζῶσιν ἰκμάδα, οὕτως οὗτοι τὴν ἐνοῦσάν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[71] *Καί*. cod. 1 κἂν. [72] *Προσφ*. cod. 1 παρέσχῃ. [73] ibid. ὀρέγῃ. [74] *Βοηθ*. Abest a textu Hebr. [75] *Ὅτι*. Abest a cod. 1. [76] *Ἀγαθός*. cod. 1 δυνατός. [77] *Κἂν ἄρχουσι*. καὶ ibid. ἄρχοντες. [78] *Ἐπίκηρος καί*. Des. in cod. 1. [79] *Ἄρχουσα*. ib. ἀρχοῦσα. [80] *Ἄμεινον*. ib. δεῖ. [81] *Ἐπί*. ib. ὑπό. [82] ib. ἀπιστούντων. [83] *Κηρίον*. Abest a textu Hebr.

μοι γλυκύτητα τῆς εὐσεβείας ἀφελεῖν ἐπειράθησαν. « Καὶ [84] ἐξεκαύθησαν ὡς πῦρ ἐν ἀκάνθαις. » Ἤλπισαν δὲ καὶ μάλα ῥᾳδίως μου περιέσεσθαι, καθάπερ τὸ πῦρ εὐπετῶς δαπανᾷ τὰς ἀκάνθας. « Καὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου ἠμυνάμην αὐτούς. » Ταῦτα δὲ προσδοκήσαντες διήμαρτον τῆς ἐλπίδος, τῇ ἐμῇ νικηθέντες ἐλπίδι· τὸν γὰρ ἐμὸν Δεσπότην πᾶσιν ἐκείνοις ἀντέταξα, καὶ δι' αὐτοῦ τὴν νίκην ἐκομισάμην.

ιγ'. « Ὠσθεὶς ἀνετράπην τοῦ πεσεῖν, καὶ ὁ Κύριος ἀντελάβετό μου. » Ταῦτα κἀκείνοις ἁρμόττει, καὶ τούτοις. Κἀκεῖνοι γὰρ ὄλεθρον ἂν ὑπέμειναν παντελῆ, εἰ μὴ τῆς θείας ἀπήλαυσαν χάριτος· καὶ οὗτοι ἂν ἐξέπεσαν εἰς ἀσέβειαν, μὴ τῆς θείας [85] αὐτοὺς ὑπερεισάσης ἀρετῆς [86].

ιδ'. « Ἰσχύς μου καὶ ὕμνησις μου ὁ Κύριος, καὶ ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν. » Αὐτὸν [87] τοίνυν ἔχομεν καὶ δύναμιν, καὶ νίκην, καὶ πηγὴν ὑμνῳδίας. Παρ' αὐτοῦ γὰρ τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσαντες μετ' εὐθυμίας τὸν ὕμνον προσφέρομεν.

ιε'. « Φωνὴ ἀγαλλιάσεως καὶ σωτηρίας ἐν σκηναῖς δικαίων. » Μετὰ γὰρ τὴν νίκην, τῶν προτέρων θρήνων ἀπαλλαγέντες, ἐν θυμηδίαις ἦσαν καὶ εὐφημίαις, τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦντες.

« Δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε δύναμιν. [ιϛ'] Δεξιὰ Κυρίου ὕψωσέ με [88]. » *Δεξιὰν*, καθὰ πολλάκις εἰρήκαμεν, τὴν ἀγαθὴν ἐνέργειαν λέγει [89]. Εὖ δὲ ποιοῦντες οὐχ ἑαυτοῖς ἐπιγράφουσι τὴν νίκην, οὐδὲ τῇ οἰκείᾳ προθυμίᾳ καὶ δυνάμει θαῤῥοῦσιν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς θείας χάριτος ταύτης τετυχηκέναι βοῶσιν.

« Δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε δύναμιν. [ιζ'] Οὐκ ἀποθανοῦμαι, ἀλλὰ ζήσομαι, καὶ διηγήσομαι τὰ ἔργα Κυρίου. » Τῆς ἄνωθεν τοίνυν ἐπικουρίας ἀπολαύσας, καὶ κρείττων τοῦ θανάτου γενόμενος, τὰς θείας εὐεργεσίας, καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας διδάξω, καὶ τοὺς εἰδότας ἀναμνήσω, καὶ τῇ μνήμῃ τούτων τὴν περὶ αὐτὸν ἀγάπην πυρσεύσω.

ιη'. « Παιδεύων ἐπαίδευσέ με ὁ Κύριος, καὶ τῷ [90] θανάτῳ οὐ παρέδωκέ με. » Συνεχώρησε γὰρ προσβαλεῖν μοι τὰ λυπηρὰ, πατρικῶς με παιδεύων· τὸ δὲ στυγνὸν τούτων διέλυσε νέφος, καὶ τῆς ἐκεῖθέν με [91] παντελῶς ἠλευθέρωσε λώβης.

ιθ'. « Ἀνοίξατέ μοι πύλας δικαιοσύνης· εἰσελθὼν ἐν αὐταῖς ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ. » *Πύλας δικαιοσύνης* [92] οὐ τὰς τοῦ ναοῦ πύλας καλεῖ [93], ἀλλὰ τὰς διαφόρους τῆς ἀρετῆς ἰδέας· δι' ἐκείνας γὰρ δυνατὸν ἀξίως ὑμνῆσαι τὸν τῶν ὅλων Θεόν. Καὶ τοῦτο σαφέστερον διὰ τῶν ἐπιφερομένων ἐδήλωσεν. Οἷον γάρ τινα [94] ἀπόκρισιν δίδωσι, καί φησιν·

κ'. « Αὕτη ἡ πύλη τοῦ Κυρίου, δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. » Οὕτω καὶ τῷ νεανίσκῳ τῷ τῆς

A dulcedinem mihi, quæ in me inest, eripere conati sunt. « Et exarserunt sicut ignis in spinis. » Sperarunt autem admodum facile me superare, sicut ignis cito spinas consumit. « Et in nomine Domini ultus sum eos. » Hæc autem exspectantes, sua spe exciderunt, mea spe debellati : quippe Dominum meum omnibus illis **1431** opposui, et per ipsum victoriam reportavi.

* Vers. 13. « Impulsus eversus sum ut caderem, et Dominus suscepit me. » Hæc illis et his congruunt. Illi enim extremam internecionem perpessi essent, nisi divinam nacti essent gratiam : et hi in impietatem prolapsi essent, nisi divina virtus eos sustentasset.

B Vers. 14. « Fortitudo mea et laus mea Dominus, et factus est salus mea. » Ipsum igitur habemus, et potentiam, et victoriam, et fontem laudis. Ab ipso enim bona consecuti, cum lætitia et laude hymnum offerimus.

Vers. 15. « Vox exsultationis et salutis in tabernaculis justorum. » Nam post victoriam, cum a pristinis luctibus liberati essent, gaudiis et laudibus se totos dabant, Deum celebrantes.

« Dextera Domini egit cum virtute. [Vers. 16.] Dextera Domini exaltavit me. » *Dexteram*, ut sæpius diximus, bonam actionem nuncupat. Bene autem agentes victoriam non sibi ipsis ascribunt, neque propria alacritate et potentia freti sunt, sed hanc a divina gratia se adeptos esse profitentur.

C « Dextera Domini egit cum virtute. [Vers. 17.] Non moriar, sed vivam, et narrabo opera Domini. » Supernum igitur auxilium adeptus, et mortis victor factus, divina beneficia etiam ignaros docebo, et scientibus in memoriam revocabo, horumque memoria amorem erga ipsum accendam.

Vers. 18. « Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me. » Permisit enim ut res tristes me adorirentur, paterne me castigans : **1432** molestam vero horum nubem discussit, et a detrimento, quod inde manare poterat, me penitus vindicavit.

Vers. 19. « Aperite mihi portas justitiæ, ingressus in eas confitebor Domino. » *Portas justitiæ* non D templi januas nuncupat, sed diversas virtutis species : per illas enim universorum Deus digne laudari potest. Et hoc planius per sequentia significavit. Quamdam enim velut responsionem dat, et dicit :

Vers. 20. « Hæc porta Domini, justi intrabunt in eam. » Sic etiam adolescenti, viam ad æternam

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[84] *Καὶ — ἀκάνθαις*. Hebr. *exstincti sunt sicut ignis spinarum*. Aqu. et Symm. ἀπεσβέσθησαν ὡς πῦρ ἀκανθῶν. [85] *Θείας*. cod. 1 add. χάριτος, μὴ τῆς θείας. [86] Ἀρετῆς. ibid. ἀρχῆς. [87] *Αὐτὸν — προσφέρομεν*. Hæc ἀνωνυμεὶ exhibuit Cord. l. c. p. 352. [88] *Ὕψωσέ μου*. Hebr. *elata est*. [89] *Λέγει*. cod. 1 καλεῖ. [90] *Καὶ τῷ*. ib. τῷ δέ. [91] *Μέ*. Des. in cod. 1. [92] *Πύλας δικαιοσ*. Des. ibid. [93] *Καλεῖ*. cod. 1 λέγει. [94] *Τινά*. ib. τήν.

A vitam ducentem discere volenti, Dominus ait: « Mandata nosti: Non mœchaberis; Non furtum facies; Honora patrem tuum et matrem tuam, et, Dilige proximum tuum sicut te ipsum [k]. » Eodem modo et portam se ipsum Dominus nominavit, utpote qui virtutis est dux et præceptor: « Ego enim, ait, sum ostium ovium; per me si quis introierit, salvabitur, et ingredietur, et egredietur, et pascua inveniet [l]. » Hoc etiam hic sermo dicit propheticus: « Hæc Domini porta, justi intrabunt in eam. »

VERS. 21. « Confitebor tibi; quoniam exaudisti me, et factus es mihi saluti. » Laudo te igitur, qui meas preces admisisti, salutemque largitus es.

B VERS. 22. « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est caput anguli. » Hoc licet millies impudenter asseruerint Judæi, tamen ad alium referre non possunt. Etsi enim divisarum tribuum dux fuit Zorobabel, tamen diutius non perstitit. Dominus autem Christus duos parietes, a se invicem **1433** e diametro distantes, eos, inquam, qui ex Judæis, et eos qui ex gentibus crediderunt, hos quidem impietati servientes, illos vero legis jugum ferentes, et in unum cogens quæ separata erant conjunxit, et unam ex utrisque conflavit Ecclesiam, angulum quemdam imitatus, duos muros colligantem, et inter se copulantem. Hunc igitur lapidem, qui olim ædificabant, Pharisæi et Sadducæi, et sacerdotes et Scribæ, reprobaverunt, et cruci C affixerunt: sed « factus est caput anguli, » vel secundum Symmachum, *angularis*. De hoc lapide per prophetam Isaiam Deus vaticinatus est: « Ecce ego pono in Sione lapidem pretiosum, electum, angularem, honoratum in fundamentis ejus, et omnis qui crediderit in illo, non confundetur [m]. » Hoc et beatus ait Paulus: « Ædificati supra fundamentum apostolorum et prophetarum, cum sit summus lapis angularis ejus Christus Jesus [n]. » Hunc lapidem beatus Daniel vidit [o] excisum sine manibus, edoctus Virginis partum absque ullius subsidio futurum. Hunc vidit idolum, hoc est vitæ vanitatem, terentem, et montem magnum factum, et orbem terrarum operientem.

D VERS. 23. « A Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris. » Hujusce autem gratiæ largitor est Deus: nos vero inexplicabilem ejus benignitatem admiramur.

VERS. 24. « Hic est dies quem fecit Dominus. exsultemus et lætemur in eo. » Diem a Deo factum

A αἰωνίου ζωῆς τὴν ὁδὸν ᾐτηκότι μαθεῖν, ὁ Κύριος ἔφη· « Τὰς ἐντολὰς οἶδας;· Οὐ μοιχεύσεις [95], οὐ κλέψεις, τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου [96], ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν; » Ταύτῃ τοι καὶ ὁ Δεσπότης ἑαυτὸν ὠνόμασε θύραν, ὡς τῆς ἀρετῆς ποδηγὸν καὶ διδάσκαλον· « Ἐγὼ γάρ εἰμι, φησὶν, ἡ θύρα τῶν προβάτων· ἐάν τις δι' ἐμοῦ εἰσέλθῃ, εἰσελεύσεται, καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει. » Τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ὁ προφητικὸς ἔφη λόγος· « Αὕτη ἡ πύλη τοῦ Κυρίου, δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. »

κα'. « Ἐξομολογήσομαί σοι, ὅτι ἐπήκουσάς [97] μου, καὶ ἐγένου μοι εἰς σωτηρίαν. » Ὑμνῶ σε τοιγαροῦν δεξάμενόν μου τὴν δέησιν, καὶ [98] δεδωκότα τὴν σωτηρίαν.

B κβ'. « Λίθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. » Τοῦτο, κἂν μυριάκις ἀναισχυντῶσιν Ἰουδαῖοι, ἄλλῳ προσαρμόσαι οὐ δύνανται. Εἰ γὰρ τῶν διαιρεθεισῶν πάλαι φυλῶν ἡγεμόνευσε Ζοροβάβελ, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ πλεῖστον διήρκεσεν. Ὁ δὲ Δεσπότης Χριστὸς τοὺς δύο τοίχους, τοὺς ἀπ' ἀλλήλων ἑστῶτας ἐκ διαμέτρου, τοὺς ἐξ Ἰουδαίων φημὶ, καὶ τοὺς ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότας, τοὺς μὲν δυσσεβείᾳ δουλεύοντας, τοὺς δὲ τοῦ νόμου τὸν ζυγὸν ἕλκοντας, καὶ εἰς ἓν συναγαγὼν τὰ διεστῶτα συνέζευξε, καὶ μίαν ἐξ ἀμφοτέρων συνήρμοσεν Ἐκκλησίαν, γωνίαν τινὰ μιμησάμενος δύο τοίχους συνδέουσαν, καὶ πρὸς ἀλλήλους συνάπτουσαν. Τοῦτον μέντοι τὸν λίθον οἰκοδόμοι πάλαι ὄντες, C Φαρισαῖοί τε καὶ Σαδδουκαῖοι, ἱερεῖς τε καὶ Γραμματεῖς, ἀπεδοκίμασαν, καὶ ἐσταύρωσαν· ἀλλ' « Ἐγένετο εἰς κεφαλὴν γωνίας, » ἢ [99], κατὰ τὸν Σύμμαχον, *ἀκρογωνιαῖος*. Περὶ τούτου δὲ τοῦ λίθου καὶ διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου προεθέσπισεν ὁ Θεός· « Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον πολυτελῆ, ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον εἰς τὰ θεμέλια αὐτῆς, καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ οὐ μὴ καταισχυνθῇ. « Τοῦτο καὶ ὁ μακάριος ἔφη Παῦλος· « Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ [1] τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Τοῦτον [2] εἶδε τὸν λίθον καὶ ὁ μακάριος Δανιὴλ τμηθέντα ἄνευ χειρῶν, τὸν ἀκοινώνητον τῆς Παρθένου διδασκόμενος τόκον. Τοῦτον εἶδε τὴν εἰκόνα συντρίψαντα, τουτέστι τοῦ βίου τὴν ματαιότητα, καὶ ὄρος μέγα γενόD μενον, καὶ τὴν οἰκουμένην καλύψαντα.

κγ'. « Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. » Ταύτης δὲ τῆς χάριτος χορηγὸς ὁ Θεὸς, ἡμεῖς δὲ τὴν ἄῤῥητον αὐτοῦ φιλανθρωπίαν θαυμάζομεν.

κδ'. « Αὕτη ἡ ἡμέρα ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος· ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ. » Ἡμέραν

[k] Luc. XVIII, 28; Exod. XX, 12, 13. [l] Joan. X, 9. [m] Isa. XXVIII, 16. [n] Ephes. II, 20. [o] Dan. II, 34 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[95] *Μοιχ.* cod. 1 add. οὐ φονεύσεις. [96] *Σου.* Abest a cod. 1. [97] *Ἐπήκ.* Prior editio habebat ὑπήκουσας. [98] *Καὶ — σωτηρ.* Des. in cod. 1. [99] *Ἤ.* Des. in cod. 1. [1] *Ἐπὶ.* ibid. ἐν. [2] *Τοῦτον — τόκον.* Hæc ad versic. 23 apposuit Cord. l. c. p. 359, sine auctoris nomine. Post τοῦτον codex 1 add. δέ.

ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεποιημένην καλεῖ, καθ' ἣν ὁ λίθος A οὗτος ἀνέστη μετὰ τὸ πάθος. Εὐθὺς γὰρ μετὰ τὴν ἀνάστασιν, τοῖς ἱεροῖς ἐκέλευσεν ἀποστόλοις, πορευθῆναι καὶ μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη. Διαφερόντως δὲ ταύτην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι τὴν ἡμέραν ἔφη. Ἐπειδὴ γάρ [3] ἐξ ἀρχῆς τὸ φῶς ἐν αὐτῇ πεποίηκεν ὁ Θεὸς, καὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάστασιν δεξαμένη, τοῦ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου τὰς ἀκτῖνας εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κατέπεμψε. Καὶ τὸ φῶς δὲ δημιουργήσας, φῶς τὴν ἡμέραν ἐκάλεσεν, ἄλλο δὲ οὐδὲν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν πεποίηκεν. Αὕτη τοίνυν [4] ἡ ἡμέρα μόνη, κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν, τὴν δημιουργίαν ἐδέξατο τοῦ φωτός. Ἐν μὲν γὰρ τῇ δευτέρᾳ [5] πεποίηκε τὸ στερέωμα, ἐν δὲ τῇ τρίτῃ τὰ φυτὰ καὶ τὰ σπέρματα, καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ὁμοίως τὰ ἄλλα· ἐν δὲ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τὸ φῶς· ἐκάλεσε δὲ τὸ φῶς B *ἡμέραν*. Εἰκότως τοίνυν [6] ἔφη, « Αὕτη ἡ ἡμέρα, ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα, καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ, » ἅτε δὴ ἐν αὐτῇ τῶν ἀγαθῶν δεξάμενοι τὰς πηγάς.

vocat illum, quo hic lapis post passionem a mortuis resurrexit. Statim enim post resurrectionem, **1434** sacris apostolis præcepit, ut irent, et docerent omnes gentes. Præcipue autem hunc diem a Deo factum esse dicit. Quoniam enim a principio lucem illo die fecit Deus, cum etiam Salvatoris nostri resurrectionem accepisset, radios Solis justitiæ in totum terrarum orbem emisit. Et cum lucem porro fabricasset, lucem vocavit diem, nihil autem aliud illo die fecit. Hic igitur dies solus, sicut primus dies, luminis institutionem accepit. Secundo enim die firmamentum fecit, tertio plantas et semina, et in aliis similiter alia, primo vero die lucem : vocavit autem lucem *diem*. Jure igitur dixit : « Hic est dies quem fecit Dominus : exsultemus, et lætemur in eo, » utpote qui in ipso bonorum fontes accepimus.

κε'. « Ὦ Κύριε, σῶσον δή, ὦ Κύριε, εὐόδωσον δή. » Καὶ εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον, ὦ Δέσποτα, παράσχου τὴν σωτηρίαν, καὶ τὴν πρὸς σὲ φέρουσαν ἡμῖν ὁδὸν ποίησον ῥᾳδίαν καὶ εὔπορον.

VERS. 25. « O Domine, salvum me fac, o Domine, bene prosperare. » Et in posterum tempus, o Domine, salutem largire, et viam ad te ducentem facilem et expeditam nobis fac.

κς'. « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Ταύτην [7] τῷ Δεσπότῃ τὴν φωνὴν καὶ οἱ παῖδες προσήνεγκαν εἰς ἔλεγχον τῶν τὰ θεῖα λόγια διδάσκειν ὑπισχνουμένων, καὶ τὴν ἀληθῆ διάνοιαν συνιδεῖν οὐ βουλομένων. Τῶν γὰρ γραμματέων καὶ Φαρισαίων Σαμαρείτην τὸν Δεσπότην ἀποκαλούντων, οἱ παῖδες αὐτὸν εἶναι τὸν ἐρχόμενον [8] καὶ εὐλογημένον ἀπεκάλουν [9], καὶ τὸ Ὡσαννὰ δὲ ὁμοίως ἐν τῇδε κεῖται τῇ προφητείᾳ· τὸ γὰρ *σῶσον δὴ Ὡσαννὰ* παρὰ τῷ Ἑβραίῳ κείμενον εὕρομεν. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὁ μακάριος Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς τοὺς οἰκείους C πρὸς τὴν ἀλήθειαν ποδηγῶν μαθητὰς, ἤρετο δι' ἐκείνων τὸν Κύριον· « Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν; » Κύριος δὲ ὢν, ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐλήλυθεν. Οὕτως δὲ ἔφη πρὸς Ἰουδαίους· « Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρός μου [[10] καὶ οὐκ ἐλάβετέ με]· ἔρχεται ἄλλος ἐν τῷ ἰδίῳ ὀνόματι, κἀκεῖνον [11] λήψεσθε. » Καὶ εὐλογημένος ὢν, εὐλογημένου ἐστὶν υἱός. [Οὕτω [12] καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ἤρετο· « Σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ; » — « Εὐλογήκαμεν ὑμᾶς ἐξ οἴκου Κυρίου. » Ταῦτα λέγουσιν οἱ νενικηκότες τοῖς ἑαυτῶν ἐρασταῖς, ὅτι τοῦ λίθου τούτου τὴν εὐλογίαν ὑμῖν προσφέρομεν, ὃς οἶκος ἐγένετο τοῦ ἐν αὐτῷ Θεοῦ Λόγου· « Ὁ γὰρ Λόγος, φησὶ, σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. » Καὶ ὁ Κύριος πρὸς Ἰουδαίους D ἔφη· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. »

VERS. 26. « Benedictus qui venit in nomine Domini. » Idem etiam pueri Domino dixerunt, in reprehensionem eorum qui, divina oracula docere profitentes, veritatem cognoscere nolebant. Cum enim Scribæ et Pharisæi Samaritanum Dominum appellarent, pueri ipsum esse venientem et benedictum dicebant [p]. Et vox Hosanna similiter in hac etiam vaticinatione inest. **1435** *Salvum* enim *fac*, in Hebræo contextu *Hosanna* positum invenimus. Hinc etiam beatus Joannes Baptista, suos discipulos ad veritatem ducens, per illos Dominum interrogavit : « Tune es, qui venturus es, an alium expectemus [q] ? » Cum autem sit Dominus, in nomine Domini venit. Sic porro Judæis dixit : « Ego veni in nomine Patris mei, [sed non recepistis me ;] venit alius in suo nomine, et illum accipietis [r]. » Et cum sit benedictus, benedicti est filius. Similiter et pontifex interrogavit : « Tune es filius benedicti [s] ? » — « Benediximus vobis de domo Domini. » Hæc dicunt amicis suis qui victoriam adepti sunt, Hujus lapidis benedictionem vobis afferimus, qui domus factus est Dei Verbi, quod * in ea habitavit, « Verbum enim, inquit, caro factum est, et habitavit in nobis [t]. » Et Dominus Judæis dixit : « Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud [u]. »

κζ'. « Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν. » Σαφῶς ἐθεολόγησεν ἐνταῦθα τὸν Δεσπότην Χριστόν. Ὃν γὰρ ἐκάλεσεν ἄνω *λίθον*, καὶ μετὰ ταῦτα *εὐλογημένον*,

VERS. 27. « Deus Dominus est, et illuxit nobis. » Manifesto hoc in loco Dominum Christum Deum esse declaravit. Quem enim superius *lapidem* vo-

[p] Matth. xxi, 9. [q] Matth. xi, 5. [r] Joan. v, 43. [s] Marc. xiv, 61. [t] Joan. i, 14. [u] Joan. ii, 19.

* VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[3] *Γάρ*. cod. 1 καί. [4] *Αὕτη τοίνυν*. ib. νῦν. [5] *Δευτ*. ib. sequitur ἡμέρᾳ. [6] *Τοίνυν*. cod. 1. νῦν. [7] *Ταύτην — εὕρομεν*. Hæc Theodoro tribuuntur apud Cord. l. c. p. 361. [8] *Ἐρχ*. cod. 1 add. ὡμολόγουν. [9] ibid. ἐκάλουν. [10] E cod. 1. [11] ib. ἐκεῖνον. [12] *Οὕτω — υἱός*. Des. ibid.

cavit, et postea *benedictum*, et *qui venit in nomine Domini* ipsum nominat, et *Dominum*, et *Deum*, qui se ipsum ad conspiciendum præbuit, quique salutem credentibus largitus est. « Constituite diem solemnem in condensis usque ad cornu altaris. » Congregamini igitur omnes, et diem festum maximum agite, propriam salutem celebrantes, **1436** ut ad ipsum usque altare frequentia constipata perveniat. *In condensis* enim pro *constipati* et frequentia coarctati posuit : nam *condensum*, pro *constipatum*, etiam exteri scriptores vocant.

A καὶ ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐρχόμενον, αὐτὸν ὠνόμασε καὶ [13] Κύριον καὶ Θεὸν, τὴν οἰκείαν ποιησάμενον ἐπιφάνειαν, καὶ τὴν σωτηρίαν τοῖς πιστεύσασι δωρησάμενον. « Συστήσασθε [14] ἑορτὴν ἐν τοῖς πυκάζουσιν, ἕως τῶν κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου. » Συναθροίσθητε τοίνυν ἅπαντες, καὶ πανήγυριν μεγίστην ἐπιτελέσατε, τὴν οἰκείαν ἑορτάζοντες σωτηρίαν, ὡς μέχρις αὐτοῦ φθάσαι τοῦ θυσιαστηρίου τὸ πλῆθος [14'] στενοχωρούμενον. Τὸ [15] γὰρ, *ἐν τοῖς πυκάζουσιν*, ἀντὶ τοῦ, *πεπυκνωμένοι*, καὶ τῷ πλήθει στενοχωρούμενοι τέθεικεν. Τὸ γὰρ *πεπυκασμένον*, *πεπυκνωμένον* καὶ οἱ ἔξω τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου καλοῦσιν.

VERS. 28. « Deus meus es tu, confitebor tibi ; Deus meus es tu, et exaltabo te. » Te novi Deum, te novi Dominum, te beneficii auctorem per vitam celebrabo.

κη'. « Θεός μου εἶ σὺ, καὶ ἐξομολογήσομαί σοι · Θεός μου εἶ σὺ, καὶ ὑψώσω σε. » Σὲ οἶδα Θεὸν, σὲ B οἶδα Δεσπότην, σὲ τὸν εὐεργέτην διὰ βίου ὑμνήσω.

« Confitebor tibi, quoniam exaudivisti me, et factus es mihi saluti. [VERS. 29.] Confitemini Domino, quoniam bonus est : quoniam in sæculum sæculi misericordia ejus. » Postquam se ipsos primum, utpote aliorum duces, ad hymnorum cantum excitarunt, sic et alios adhortantur, ut bonum Dominum celebrent, quippe qui affatim misericordiæ fontes porrigit. Sciendum est autem, quod iis etiam, qui a gentibus illis obsessi erant, congruebat, ut scirent eum, qui ex ipsis secundum carnem oriturus erat, et omnibus salutem largiturus. Sic enim audaciores contra invadentes evadebant, fide benedictionis, quæ in ipsis abscondita erat, recreati.

« Ἐξομολογήσομαί [16] σοι, ὅτι ἐπήκουσάς μου, καὶ ἐγένου μοι εἰς σωτηρίαν. [κθ'] Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθὸς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Πρώτους ἑαυτοὺς, ἅτε δὴ τῶν ἄλλων προτεταγμένοι, εἰς τὴν [17] δοξολογίαν κινήσαντες, οὕτω καὶ τοῖς ἄλλοις παρεγγυῶσι τὸν ἀγαθὸν ὑμνῆσαι Δεσπότην · ἅτε δὴ πᾶσιν ἀφθόνως ὀρέγοντα [18] τοὺς τοῦ ἐλέου [19] κρουνούς. Εἰδέναι μέντοι προσήκει, ὡς καὶ τοῖς ὑπὸ τῶν ἐθνῶν ἐκείνων πολιορκουμένοις ἥρμοττεν, εἰδέναι τὸν ἐξ αὐτῶν κατὰ σάρκα βλαστήσοντα, καὶ πᾶσι τὴν σωτηρίαν παρέξοντα. Οὕτω γὰρ θαῤῥαλεώτεροι κατὰ τῶν ἐπιόντων ἐγίνοντο, τῇ πί- C στει τῆς ἐν αὐτοῖς κρυπτομένης εὐλογίας ψυχαγωγούμενοι.

INTERP. PSALMI CXVIII.

Alleluia. Multas variasque rerum vicissitudines beatus David **1437** expertus est. Etenim et hostes fugit, et hostes insecutus est, et in mœrores incidit, et jucundiorem rursus habuit vitam, et in divina incessit via, et offendit inter eundum, et rursus divinas secutus est leges. Hæc omnia igitur hoc in psalmo in unum collegit, et preces a se Deo singulis temporibus oblatas invicem connectens, unam utilissimam omnibus hominibus doctrinam proponit, et docet per ista, quomodo possit fieri, ut practicam virtutis partem exsequamur. Non ne-

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΙΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

Ἀλληλούϊα [20]. Πολλὰς [21] καὶ διαφόρους ὁ θεῖος Δαβὶδ πραγμάτων ἔσχε μεταβολάς. Καὶ γὰρ ἔφευγε πολεμίους, καὶ ἐδίωξε πολεμίους, καὶ περιέπεσεν ἀθυμίαις, καὶ θυμηρεστέραν πάλιν ἔσχε ζωὴν, καὶ τὴν θείαν ὁδὸν ἔδραμε, καὶ ἔπταισεν [22] ὁδεύων, καὶ αὖθις τοῖς θείοις ἠκολούθησε νόμοις. Ταῦτα τοίνυν ἅπαντα κατὰ ταὐτὸν ἐν τῷδε συνήγαγε ψαλμῷ, καὶ τὰς καθ' ἕκαστον καιρὸν ὑπ' αὐτοῦ προσενεχθείσας τῷ Θεῷ προσευχὰς [23] προσαρμόσας ἀλλήλαις, μίαν τοῖς ἀνθρώποις ὀνησιφόρον διδασκαλίαν προτέθεικε · καὶ διδάσκει δι' ὧν [24] λέγει, πῶς δυνατὸν κατορθῶσαι

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[13] *Καί*. Des. ibid. [14] *Συστήσασθε — πυκάζουσιν*. Hebr. *Alligare victimam funibus*. Metonymica significatio quam h. l. habet vox חג, latuit Græcos aliosque multos interpretes. Unicum qui istam perspexisse videtur, Montf. in Hexapl. ad h. l. produxit, cujus versio his paucis comprehenditur, θύσατε θυσίαν. Ejusdem, ut putamus, auctoris est interpretatio illa, θύσατε θυσίας λιπαρὰς, cujus Cord. l. c. t. III, p. 363, meminit, sed sine nomine. [14'] *Τὸ πλῆθος*. Abest a cod. 1. [15] *Τὸ — καλοῦσιν*. Parum ab his differunt, quæ sub Hesychii nomine exstant apud Cord. l. c. Pro πεπυκνωμένοι et στενοχ. leg. esse videtur πεπυκνωμένοις et στενοχωρουμένοις. [16] *Ἐξομολ.—σωτηρ*. Hæc in textu Hebr. desid. ex v. 21 ut videtur, inserta. [17] *Εἰς τήν*. cod. 1 πρός. [18] ibid. παρέχοντα. [19] ib. ἐλέους. [20] *Ἀλλη.λ.* Abest a textu Hebr. Hic Psalmus in cod. Aug. 1 divisus est in tres στάσεις s. *stationes*, quarum secunda incipit a versic. 73, cui στάσις δευτέρα, tertia a vers. 132, cui στάσις τρίτη ascriptum legimus. Huc pertinet quæ J. Meursius in Glossario Græco-Barb. ad voc. Κάθισμα monuit, scilicet apud. Græcos universum Psalterium dispesci in Καθίσματα viginti, quorum hic Psalmus constituit decimum septimum. Singula autem καθίσματα teste Leone Allatio de libris Eccles. Græc. p. 54, dividuntur in tres partes, quas στάσεις dicunt. In edit. Sirmond. ad marginem vers. 73, verba ista *statio secunda* apposita sunt, quæ loco isto in hac edit. repetenda esse duximus, desideratur autem indicium stationis tertiæ [21] *Πολλὰς — καθήμασιν*. Cum his conf. quæ Cord. l. c. p. 373, Origeni tribuit. [22] cod. 1 προσέπταισεν. [23] ibid. προσφοράς. [24] *Διδ. δι' ὧν*. ib. διδάσκων.

τὴν πρακτικὴν ἀρετήν. Οὐχ ἀμελεῖ δὲ οὐδὲ τῆς τῶν δογμάτων ἀκριβείας· ἀλλὰ ταῖς ἠθικαῖς ὑποθήκαις καὶ τὴν περὶ τούτων διδασκαλίαν προστίθησι. Ὡς ἀρκεῖν τοῦτον τὸν ψαλμὸν, καὶ τοὺς τῆς τελείας ἀρετῆς ἐφιεμένους ἐν αὐτῇ τελειῶσαι, καὶ τοὺς ῥᾳστώνῃ συζῶντας πρὸς σπουδὴν διεγεῖραι, καὶ ψυχαγωγῆσαι τοὺς ἀθυμοῦντας, καὶ ῥυθμίσαι [25] τοὺς ῥᾳθυμοῦντας, καὶ ἁπαξαπλῶς παντοδαπὴν θεραπείαν ἐνθεῖναι τοῖς ποικίλοις τῶν ἀνθρώπων παθήμασιν [26].

α'. « Μακάριοι οἱ ἄμωμοι ἐν ὁδῷ. » Μακαρίζει τοὺς τὴν βασιλικὴν ὁδὸν ὁδεύοντας [27] ἀκλινῶς, καὶ [28] μήτε δεξιᾷ, μήτε ἀριστερᾷ κατὰ τὰς ὑποθήκας τοῦ νόμου παρατραπέντας. Τίνες δὲ οὗτοι διδάσκει· « Οἱ πορευόμενοι ἐν νόμῳ Κυρίου. » Οἱ γὰρ κατὰ τούτους πολιτευόμενοι τὸ ἄμωμον ἔχουσιν. *Ὁδὸν* γὰρ τὸν βίον καλεῖ. Τοῦτον γὰρ ἐξ ὠδίνων [29] μέχρι ταφῆς [30] διοδεύομεν ἅπαντες.

β'. « Μακάριοι οἱ ἐξερευνῶντες [31] τὰ μαρτύρια αὐτοῦ, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐκζητήσουσιν αὐτόν. » Καὶ τὸν ὄγδοον [32] καὶ δέκατον ψαλμὸν ἑρμηνεύοντες εἰρήκαμεν τίνι διαφέρει νόμος, καὶ μαρτύρια, καὶ δικαιώματα, καὶ κρίματα, καὶ ἐντολαί· ἀναμνήσομεν δὲ ὅμως ἐν κεφαλαίῳ τῶν εἰρημένων. *Νόμον* καλεῖ, τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων διὰ τοῦ θεσπεσίου Μωσοῦ δεδομένον. *Ἐντολὰς* δὲ καὶ *προστάγματα* πάλιν τὸν αὐτὸν, ὡς βασιλικῶς ἐνταλθέντα καὶ προσταχθέντα. *Δικαιώματα* [33], ὡς δικαιοῦν [34] τὸν κατορθοῦντα [35] δυνάμενον. *Κρίματα* δὲ ὡς τὰς θείας ψήφους ὑποδεικνύντα, καὶ τὰς ἀξίας ἀντιδόσεις τῶν τε ἐννόμως καὶ παρανόμως βιούντων. *Μαρτύρια* δὲ, ὡς διαμαρτυρόμενον, καὶ δεικνύντα, οἵαις ὑποβληθήσονται τιμωρίαις οἱ παραβαίνοντες. Μακαρίζει τοίνυν καὶ ἐνταῦθα τοὺς τὰ μαρτύρια τοῦ Θεοῦ διηνεκῶς ἐρευνῶντας, καὶ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ τὸν Θεὸν ἐκζητοῦντας· οὐ παντὸς δὲ τοῦτο, ἀλλὰ τοῦ τὴν κορυφὴν αὐτὴν [36] κατειληφότος τῆς ἀρετῆς. Ὁ γὰρ τοιοῦτος οὐ μερίζει τὴν διάνοιαν εἰς, Θεὸν καὶ φροντίδας βιωτικὰς, ἀλλὰ ὅλον ἑαυτὸν ἀνατίθησι τῷ Θεῷ.

γ'. « Οὐ γὰρ οἱ [37] ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ ἐπορεύθησαν. » Τὴν διαίρεσιν ταύτην πεποίηκε καὶ ἐν τῷ πρώτῳ ψαλμῷ. Καὶ γὰρ ἐκεῖ μακαρίσας τὸν ἐν νόμῳ Κυρίου μελετῶντα ἡμέρας καὶ νύκτας [38], καὶ τὸν τῆς μελέτης ἐπιδείξας καρπὸν, ἐπήγαγεν· « Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως. » Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν μακαρίσας τοὺς ἀμώμους, διδάσκει, ὡς οἱ τῆς ἀνομίας ἐργάται ἑτέραν ἑαυτοῖς ὁδὸν κατεσκεύασαν, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παγεῖσαν κατέλιπον.

δ'. « Σὺ ἐνετείλω τὰς ἐντολάς σου, τοῦ φυλάξασθαι [39] σφόδρα. » Τοῦτο καὶ διὰ τοῦ νόμου, καὶ διὰ τῶν προφητῶν, καὶ διὰ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ὁ Δεσπότης παρακελεύεται· καὶ μεστὴ πᾶσα ἡ θεία

gligit tamen dogmatum sinceritatem, sed horum quoque doctrinam adjungit præceptis de moribus. Potest itaque hic psalmus et exquisitæ virtutis studiosos in ipsa perficere, et segniter viventes ad studium accendere, et mœrentes recreare, et corrigere pigros, et, ut uno verbo dicam, universi generis medicinam variis hominum morbis adhibere.

Vers. 1. « Beati immaculati in via. » Eos *beatos* esse ait, qui in regia incedunt via, non deflectentes, nec dextrorsum neque sinistrorsum, legis præcepta transgredientes. Quinam autem sint hi, docet: « Qui ambulant in lege Domini. » Qui enim secundum hanc vivunt, reprehendi minime possunt. *Viam* enim vitam vocat; in hac enim a partu usque ad sepulcrum omnes incedimus.

1438 Vers. 2. « Beati qui scrutantur testimonia ejus, toto corde exquirunt eum. » Et decimum octavum explanantes psalmum, diximus, in quo differant lex et testimonium, et justificationes, et judicia, et mandata: tamen summatim ea quæ dicta sunt in memoriam revocabimus. *Legem* vocat, ab universorum Deo per divinum Mosen datam. *Mandata* vero et *præcepta* rursus vocat legem, tanquam regio more ab ipso injunctam et imperatam. *Justificationes*, ut quæ recte agentem justum reddere potest. *Judicia* autem, tanquam divinas sententias ostendentem, et digna præmia eorum qui secundum legem, et eorum qui inique vivunt. *Testimonia* vero, ut contestantem, et demonstrantem, quibus suppliciis obnoxii sint qui eam transgrediuntur. *Beatos* igitur etiam hic esse dicit eos qui Dei testimonia continue scrutantur, et toto corde Deum quærunt. Non cujuslibet autem est hoc, sed ejus qui virtutis fastigium apprehendit: quia hujusmodi homo mentem suam in Deum et in inanes vitæ curas non partitur, sed totum se Deo consecrat.

* Vers. 3. « Non enim qui operantur iniquitatem, in viis ejus ambulaverunt. » Hanc divisionem etiam in primo psalmo fecit. Ibi enim cum beatum esse dixisset eum, qui dies noctesque in lege Domini meditatur, et cum meditationis fructum ostendisset, subdidit: « Non sic impii, non sic. » Et hoc loco igitur, cum beatos esse dixisset immaculatos, docet iniquitatis operarios aliam sibi viam præparasse, et illam, quæ a Deo fixa est, dereliquisse.

Vers. 4. « Tu mandasti **1439** mandata tua, ut custodiantur valde. » Hoc et per legem, et per prophetas, et per sacra Evangelia Dominus jubet: et tota divina Scriptura tali edicto referta est. Non

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[25] *Ῥυθμ.* ibid. παραμυθήσασθαι. [26] *Παθ.* ib. νοσήμασιν. [27] ib. ὁδεύσαντας. [28] *Καί.* Des. ibid. [29] *Ἐξ ὠδίνων.* ibid. ἐξόδιον. [30] ib. τάφου. [31] *Οἱ ἐξερ.* Hebr. *servantes.* [32] *Ὄγδοον.* cod. 1 ὀκτώ. [33] *Δικαιώματα.* cod. 1. add. δέ. [34] ib. δικαιοῦντα. [35] ib. κατορθῶσαι. [36] *Αὐτήν.* Des. ibid. [37] *Οὐ γὰρ οἱ.* Hebr. *Imo etiam non.* [38] cod. 1 νυκτός. [39] *Τοῦ φυλ.* cod. 1 φυλάττεσθαι.

enim simpliciter custodire, sed valde custodire praecipit, hoc est cum omni sedulitate.

VERS. 5. « Utinam dirigantur viæ meæ ad custodiendas justificationes tuas. » Propterea, ait, precor ut mea via lege tua veluti quadam regula dirigatur, ut custodire possim tuas justificationes. Et ostendens hujus fructum, infert :

VERS. 6. « Tunc non confundar, si intueor in omnia mandata tua. » Peccati enim fructus est confusio. Sic et divinus Apostolus inquit : « Quem igitur fructum tunc habuistis eorum, ob quæ nunc erubescitis [v] ? » Qui vero omnia mandata Dei perficiunt, a conscientia fiduciam habent.

VERS. 7. « Confitebor tibi in directione cordis, in eo quod didici judicia justitiæ tuæ. » *Confessionem* gratiarum actionem vocat. Tunc, inquit, purum hymnum tibi offerre potero, cum omnia tua judicia didicero, et secundum ipsa vitam duxero.

VERS. 8. « Justificationes tuas custodiam : non derelinquas me usquequaque. » Sæpius divina gratia nonnullos ad breve tempus deserit, utilitatem illis hinc procurans. Sic magnus Elias, derelictus cum esset, in timiditatis affectum incidit, et humanæ naturæ imbecillitatem didicit : sed confestim divinam iterum nactus est gratiam. Sic divinus Petrus negando **1440** prolapsus est, sed protinus Dominus ei succurrit. Destitutus autem penitus divina ope Judas parata præda diaboli * fuit. Derelictus etiam fuit beatus David post peccatum illud, et in asperas illas calamitates incidit : sed rursus erga Deum fiduciam recepit, et illinc opem consecutus est. Saul vero hac penitus orbatus, et spiritus gratiam amisit, et pravo spiritui obnoxius fuit. Jure igitur Propheta precatur, ne derelinquatur usquequaque, hoc est, ne providentiæ gratia penitus spolietur.

VERS. 9. « Quomodo corrigit adolescens viam suam? custodiendo sermones tuos. » Instabilis est juventus, et ad malum prona : variis enim perturbationum undis confunditur. Indiget igitur duce, qui illam ad portum dirigat. Hoc autem est proprium divinorum oraculorum. Hæc enim avertendo nos a viis pravis, possunt nos corrigere, et ad divinam viam deducere. Quod enim est equino pullo frenum et domitor, hoc adolescentibus est divinus sermo.

[v] Rom. VI, 21.

A Γραφὴ τῆς τοιαύτης νομοθεσίας. Οὐ γὰρ ἁπλῶς φυλάττειν, ἀλλὰ σφόδρα φυλάττειν παρεγγυᾷ· τουτέστι, σὺν ἀκριβείᾳ πάσῃ.

ε'. « Ὄφελον κατευθυνθείησαν [60] αἱ ὁδοί μου, τοῦ φυλάξασθαι τὰ δικαιώματά [61] σου. » Διὰ τοῦτο, φησὶν, ἀντιβολῶ, οἱόν τινι κανόνι, τῷ σῷ νόμῳ τὴν ἐμὴν ὁδὸν εὐθῦναι, ὡς ἂν διατηρήσαιμί σου τὰ [62] δικαιώματα. Καὶ δεικνὺς τὸν τούτου καρπὸν, ἐπιφέρει·

ϛ'. « Τότε οὐ μὴ αἰσχυνθῶ, ἐν τῷ με ἐπιβλέπειν ἐπὶ πάσας τὰς ἐντολάς σου. » Παρανομίας γὰρ αἰσχύνη καρπός. Οὕτω καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἔφη, « Τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε [63] ἐφ' οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; » Οἱ δὲ πάσας τοῦ Θεοῦ πληροῦντες [64] τὰς ἐντολὰς, τὴν ἀπὸ τοῦ συνειδότος ἔχουσι παῤῥησίαν.

B ζ'. « Ἐξομολογήσομαί σοι ἐν εὐθύτητι καρδίας, ἐν τῷ μεμαθηκέναι με τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου. » *Ἐξομολόγησιν* τὴν εὐχαριστίαν καλεῖ. Τότε, φησὶ, δυνήσομαι ὕμνον καθαρὸν προσενεγκεῖν, ὅταν σου πάντα καταμάθω τὰ κρίματα, καὶ κατ' αὐτὰ [65] βιώσω.

η'. « Τὰ δικαιώματά σου φυλάξω· μή με ἐγκαταλίπῃς ἕως σφόδρα. » Τινὰς πρὸς βραχὺ πολλάκις ἡ θεία χάρις ἀφίησιν, ὠφέλειαν αὐτοῖς ἐντεῦθεν μηχανωμένη. Οὕτως ὁ μέγας Ἠλίας καταληφθεὶς τῷ τῆς δειλίας περιέπεσε πάθει, καὶ τῆς ἀνθρωπείας φύσεως μεμάθηκε τὴν ἀσθένειαν· ἀλλ' εὐθὺς πάλιν τῆς θείας ἀπήλαυσε χάριτος. Οὕτως ὁ θεῖος Πέτρος ἀρνηθεὶς ὠλίσθησεν· ἀλλ' εὐθὺς αὐτὸν ὁ Δεσπότης ὑπήρεισε. Γυμνὸς δὲ πάμπαν ὁ Ἰούδας τῆς θείας γε-

C νόμενος προμηθείας, ἕτοιμον ἐγένετο θήραμα τοῦ δυσμενοῦς· ἐγκατελείφθη καὶ ὁ μακάριος Δαβὶδ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐκείνην, καὶ ταῖς χαλεπαῖς ἐκείναις περιέπεσε συμφοραῖς [66]· ἀλλὰ πάλιν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀπέλαβε παῤῥησίαν, καὶ τῆς ἐκεῖθεν κηδεμονίας ἀπήλαυσεν. Ὁ δὲ Σαοὺλ ἔρημος ταύτης γενόμενος παντελῶς, ἐγυμνώθη μὲν τῆς τοῦ πνεύματος χάριτος, πονηρῷ δὲ πνεύματι συνεζύγη. Εἰκότως τοίνυν ὁ Προφήτης ἱκετεύει μὴ ἐγκαταλειφθῆναι ἕως σφόδρα, τουτέστι, μὴ παντάπασι τῆς προμηθουμένης χάριτος γυμνωθῆναι.

θ'. « Ἐν τίνι κατορθώσει [67] νεώτερος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ; Ἐν τῷ φυλάξασθαι τοὺς λόγους σου. » Εὔριπιστος ἡ νεότης, καὶ πρὸς κακίαν ὀξύῤῥοπος. Δια-

D φόροις γὰρ παθημάτων περικλύζεται κύμασι· δεῖται τοίνυν τοῦ ποδηγοῦντος πρὸς [68] τοὺς λιμένας εὐθύνοντος. Τοῦτο δὲ τῶν θείων λογίων ἴδιον. Ταῦτα γὰρ τῶν ἐναντίων ὁδῶν ἀποτρέποντα, ῥυθμίζειν ἱκανὰ, καὶ πρὸς τὴν θείαν ὁδὸν ποδηγεῖν. Ὅπερ γάρ ἐστιν νέῳ [69] πώλῳ χαλινὸς, καὶ πωλοδάμνης, τοῦτο τοῖς νέοις ὁ θεῖος γίνεται λόγος.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[60] *Κατευθ.* Hebr. *firmentur.* [61] *Τὰ δικαιώματα.* Hebr. *statuta.* [62] *Τά.* cod. 1 præm. καὶ. [63] *Τότε.* Des. ibid. [64] ibid. πληροφοροῦντες. [65] ib. κατὰ ταῦτα. [66] *Περιέπεσε συμφ.* Des. in cod. 1. [67] *Κατορθ.* Hebr. *mundabit.* Symm. λαμπρυνεῖ. [68] *Πρός.* cod. 1 præm. καί. [69] *Νέῳ.* cod. 1 ἀγελαίῳ.

ι'. « Ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου ἐζήτησά[80] σε, μὴ ἀπώσῃς[81] με ἀπὸ τῶν ἐντολῶν σου. » Ζητοῦσι μὲν πολλοὶ τὸν Θεὸν, ἀλλ' οὐκ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ· μερίζουσι γὰρ ταύτην, οὐ μόνον εἰς φροντίδας πραγμάτων βιωτικῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐπιθυμίας ἀτόπους[82], καὶ φθόνους, καὶ δόλους, καὶ τὰς τῶν πλησίων ἐπιβουλάς. Ὁ δὲ τῶν θείων ἐραστὴς πᾶσαν ἀφιεροῖ τῷ Θεῷ τὴν διάνοιαν, καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἀπαιωρεῖ[83] προνοίας.

ια'. « Ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἔκρυψα τὰ λόγιά σου, ὅπως ἂν μὴ ἁμάρτω σοι. » Ὁ χρυσὸν κεκτημένος, ἢ ἄργυρον, ἢ λίθους τιμίους, οὐκ ἔξω ταῦτα προτίθησιν· ἀλλ' ἔνδον ἐν τοῖς ταμιείοις καὶ τοῖς θαλάμοις ἐναποκρύπτει[84], ὥστε διαφυγεῖν τῶν τοιχωρύχων τὰς χεῖρας. Οὕτως ὁ τὸν πλοῦτον ἔχων τῆς ἀρετῆς κρύπτει τοῦτον ἐν τῇ ψυχῇ· ὡς ἂν μὴ διὰ δόξης καινῆς τοῦτον οἱ τῶν ψυχῶν συλήσαιεν λωποδύται. B Διδάσκει δὲ καὶ ἕτερον ὁ λόγος· οὐ γὰρ ἅπασι τὰ θεῖα λόγια προσφέρειν παρεγγυᾷ· « Μὴ δῶτε γάρ, φησὶ, τὰ ἅγια τοῖς κυσὶ, μηδὲ ῥίψητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν χοίρων[85]. »

ιβ'. « Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε· δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου. » Ἀντὶ τοῦ, ἥμερος εἶ καὶ φιλάνθρωπος, καὶ ἄξιος παρὰ πάντων ὑμνεῖσθαι. Οὗ δὴ χάριν ἀντιβολῶ σε μαθεῖν παρὰ σοῦ τὰ δικαιῶσαι δυνάμενα.

ιγ'. « Ἐν τοῖς χείλεσί μου ἐξήγγειλα πάντα τὰ κρίματα τοῦ στόματός σου. » Ἃ γὰρ ἂν παρὰ τῆς σῆς ἀγαθότητος μάθοιμι, ταῦτα διδάξω τοὺς ἀγνοοῦντας.

ιδ'. « Ἐν τῇ ὁδῷ τῶν μαρτυρίων σου ἐτέρφθην, C ὡς ἐπὶ παντὶ πλούτῳ. » Ἐπίπονος μὲν ἡ τῆς ἀρετῆς ὁδὸς, ἀλλὰ τοῖς τελείοις τριπόθητος. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ Δεσπότης ἔφη Χριστός· « Λάβετε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, ὅτι ὁ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστι. » Τοῦτο καὶ ὁ προφητικὸς ἔφη λόγος, ὅτι πλούτου παντὸς θυμηρεστέρα μοι[86] τῶν σῶν μαρτυρίων ἡ κτῆσις. Τὸ δὲ, « Ἐπὶ παντὶ πλούτῳ, » οὐχ ἁπλῶς πρόσκειται, ἀλλὰ τὸν παντοδαπὸν πλοῦτον παραδηλοῖ· πολλὰ γὰρ τοῦ πλούτου τὰ εἴδη. Ὁ μὲν γὰρ χρυσὸν ἔχων ὀνομάζεται πλούσιος, ὁ δὲ ἄργυρον, ὁ δὲ γῆν πλείστην, τὴν μὲν πεφυτευμένην, τὴν δὲ καὶ σπειρομένην· ὁ δὲ βοσκήματα. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα περιλαβὼν ὁ Προφήτης, καὶ τοῖς θείοις μαρτυρίοις παραβαλὼν, ἔφησεν ἀξιέραστα εἶναι αὐτῷ τὰ θεῖα μαρτύρια, ὡς τοῖς D φιλοπλούτοις ἅπαντα τοῦ πλούτου τὰ εἴδη.

ιε'. « Ἐν ταῖς ἐντολαῖς σου ἀδολεσχήσω, καὶ κατανοήσω τὰς ὁδούς σου. » Τούτου χάριν, φησὶν, ἐνδελεχῶς τῶν σῶν λόγων τὴν μελέτην αὐχήσω[87], καὶ ταῖς[88] σαῖς ὁδοῖς τὴν πορείαν ποιήσομαι.

ιϛ'. « Ἐν τοῖς δικαιώμασί σου μελετήσω[89], οὐχ

A VERS. 10. « Toto corde meo quæsivi te : ne repellas me a mandatis tuis. » Multi quidem Deum quærunt, sed non toto corde : patiuntur enim hoc non modo in rerum humanarum curas, verum etiam in absurdas concupiscentias, et in invidias et fraudes, et proximorum insidias. Divinorum vero studiosus totam Deo consecrat mentem, et ab illius providentia **1441** pendet.

VERS. 11. « In corde meo abscondi eloquia tua, ut non peccem contra te. » Qui aurum possidet, vel argentum, vel pretiosos lapides, non foris hæc proponit, sed intus in cellis et thalamis occulit, ut manus eorum qui parietes effodiunt declinet. Similiter qui virtutis divitias habet, has in anima abscondit, ne per inanem gloriam animarum fures eas subripiant. Aliud etiam divinus sermo docet : admonet enim ne omnibus divina oracula offeramus. « Nolite enim dare, inquit, sancta canibus, nec projicite margaritas vestras ante porcos [x]. »

VERS. 12. « Benedictus es, Domine, doce me justificationes tuas. » Id est, mansuetus es, et benignus, et dignus qui ab omnibus lauderis. Idcirco precor te, ut ea a te discam, quæ me justum reddere possint.

VERS. 13. « Labiis meis pronuntiavi omnia judicia oris tui. » Quæ enim a tua bonitate didicero, hæc ignorantes docebo.

VERS. 14. « Via testimoniorum tuorum delectatus sum, sicut omnibus divitiis. » Laboriosa est quidem virtutis via, sed perfectis admodum jucunda. Propterea dicit Dominus Christus : « Suscipite jugum meum in vos : jugum enim meum suave est, et onus meum leve [y]. » Sic etiam sermo ait propheticus : Tuorum testimoniorum possessio quibuslibet divitiis jucundior mihi est. Illud : « Sicut omnibus divitiis, » non temere adjectum est : sed universi generis opes declarat : multæ enim sunt divitiarum species. Alius aurum habens, nominatur dives; alius qui argentum, et alius qui terræ possidet plurimum, vel arboribus consitæ, vel **1442** seminibus; et alius qui pecora. Sed hæc omnia Propheta comprehendens, divinisque testimoniis comparans, dixit jucunda esse sibi divina testimonia, quemadmodum opum studiosis omnes divitiarum species.

VERS. 15. « Mandata tua meditabor, et considerabo vias tuas. » Propterea, ait, tuorum sermonum meditationem continue præ me feram, et per tuas vias iter faciam.

VERS. 16. « Justificationes tuas meditabor, non

[x] Matth. VII, 6. [y] Matth. XI, 29, 30.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[80] ib. Ἐξεζήτησα, quæ est rec. lectio h. l. [81] Ἀπώσῃ. Hebr. *Errare sinas.* [82] Ἀτόπους. cod. 1 ἐκτόπους. [83] Ἀπαιωρεῖ. ibid. ἀπολαύει. [84] cod. 1 ἀποκρύπτει. [85] Χοίρων. ib. præm. τῶν. [86] Μοι. cod. 1 add. ἐστίν. [87] Αὐχ. cod. 1 ἀσκήσω. [88] Ταῖς. ib. præm. ἐν. [89] Μελετ. Hebr. *Oblectabo me.* Sic quoque infra vers. 24, 47, 70, 77, 92, 143 et 174.

obliviscar sermonum tuorum. » Tenacem tuorum A oraculorum memoriam mihi custodiam.

Vers. 17. « Retribue servo tuo. » Non cujuslibet est hac voce uti. Nemo enim pravam conscientiam circumferens ad retributionem judicem excitat: qui autem rectis utitur cogitationibus, cum fiducia hac utitur voce. « Vivifica me, et custodiam sermones tuos. » Tuam enim nactus opem, peccati mortem effugiam, et vitam quæ inest sermonibus tuis percipiam.

Vers. 18. « Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua. » Non enim omnes, qui divina oracula lectitant, horum mirabilia considerant, sed qui superno splendore perfruuntur. Quam etiam ob causam beatus ait Paulus: « Cum autem conversi fuerint ad Deum, auferetur velamen, Dominus B autem spiritus est [z]. » Ipse igitur divino lumine illustratus, jure exclamat: « Nos vero omnes, revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem **1443** transformamur a claritate in claritatem, tanquam a Domini spiritu [a]. » Nos autem decet Dominum orare, ut velum oculorum mentis nostræ auferens, divinorum oraculorum vim ostendat.

Vers. 19. « Incola ego sum in terra, ne abscondas a me mandata tua. » Terram nos omnes non inhabitamus, sed in ea diversamur. Cum enim exiguum vitæ tempus peregerimus, in aliam transimus vitam. Sane hoc non omnes volunt scire, sed de C præsentibus bonis, tanquam permanentibus et stabilibus efferuntur. Qui vero divinarum rerum cognitione instructus est, brevitatem vitæ novit. Idcirco incolam se ipsum nuncupat, et supplicat, ut divina mandata non ignoret.

Vers. 20. « Concupivit anima mea desiderare justificationes tuas omni tempore. » Multi divina judicia desiderant cœlorumque regnum appetunt, sed non semper: modo vero divinis oblectantur, et modo corporis affectus sequuntur. Sed propheta continue hoc desiderium habere exoptat.

Vers. 21. « Increpasti superbos. » Qui divinas leges despiciunt, in superbiæ morbum incidunt, sed a justo judice pœnam reportant. Hoc sane Ab- D salon perpessus est, hoc Saul, hoc Pharao, et Sennacherim, et Nabuchodonosor, et alii innumeri. Hoc cum Propheta sciret, tanquam propheta subjunxit: « Maledicti qui declinant a mandatis tuis. » Hanc exsecrationem lex etiam transgredientibus

ἐπιλήσομαι τῶν λόγων σου. » Ἄληστον τῶν σῶν λογίων ἐμαυτῷ [60] φυλάξω τὴν μνήμην.

ιζʹ. « Ἀνταπόδος τῷ δούλῳ σου. » Οὐ παντός ἐστι ταύτῃ χρήσασθαι τῇ φωνῇ· οὐδεὶς γὰρ πονηρὸν συνειδὸς περιφέρων εἰς ἀνταπόδοσιν τὸν κριτὴν διεγείρει· ὁ δὲ καθαροῖς χρώμενος λογισμοῖς, σὺν παῤῥησίᾳ ταύτῃ κέχρηται τῇ φωνῇ. « Ζῆσόν με [61], καὶ φυλάξω τοὺς λόγους σου. » Τῆς σῆς γὰρ ἀπολαύων ἐπικουρίας, διαφεύξομαι τῆς ἁμαρτίας τὸν θάνατον, καὶ τὴν ἐκ τῶν λόγων σου τρυγήσω ζωήν.

ιηʹ. « Ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ κατανοήσω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου. » Οὐχ ἅπαντες οἱ τοῖς θείοις ἐντυγχάνοντες λογίοις τὰ τούτων κατανοοῦσι θαυμάσια, ἀλλ' οἱ τῆς ἄνωθεν ἀπολαύοντες αἴγλης. Ὃ δὴ καὶ [62] ὁ μακάριος ἔφη Παῦλος· « Ὅτ' ἂν δὲ ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα· ὁ δὲ Κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν. » Αὐτὸς μέν τοι τῷ φωτὶ τῷ θείῳ καταυγαζόμενος εἰκότως ἐβόα· « Ἡμεῖς δὲ ἅπαντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου πνεύματος. » Ἡμᾶς δὲ προσήκει τὸν Δεσπότην ἀντιβολεῖν, ἵνα τὸ κάλυμμα τῶν τῆς διανοίας ἡμῶν περιελὼν ὀφθαλμῶν, ἀποδείξῃ [62*] τῶν θείων λογίων τὴν δύναμιν.

ιθʹ. « Πάροικος ἐγώ εἰμι ἐν τῇ γῇ· μὴ ἀποκρύψῃς ἀπ' ἐμοῦ τὰς ἐντολάς σου. » Τὴν γῆν οὐ κατοικοῦμεν, ἀλλὰ παροικοῦμεν· βραχὺν γὰρ [63] διαβιώσαντες χρόνον, εἰς ἕτερον μεταβαίνομεν βίον. Τοῦτο δὲ οὐ πάντες ἐθέλουσιν εἰδέναι, ἀλλ' οἱ ἐπὶ τοῖς παροῦσιν ἀγαθοῖς, ὡς ἐπὶ μονίμοις καὶ διαρκέσι βρενθύονται. Ὁ δὲ τὰ θεῖα πεπαιδευμένος [64] οἶδε τοῦ βίου τὸ πρόσκαιρον. Διὸ δὴ καὶ πάροικον ἑαυτὸν ὀνομάζει, καὶ ἱκετεύει τὰς θείας ἐντολὰς μηδαμῶς ἀγνοῆσαι.

κʹ. « Ἐπεπόθησεν [65] ἡ ψυχή μου τοῦ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματά σου ἐν παντὶ καιρῷ. » Ἐπιθυμοῦσι τῶν θείων κριμάτων πολλοὶ, καὶ τῆς οὐρανῶν ἐφίενται βασιλείας, ἀλλ' οὐκ ἀεί. Νῦν μὲν [66] θείοις ἀρέσκονται, νῦν δὲ τοῖς τοῦ σώματος ἀκολουθοῦσι παθήμασιν· ὁ δὲ προφήτης ἱμείρεται τοῦτον ἔχειν τὸν πόθον διηνεκῶς.

καʹ. « Ἐπετίμησας ὑπερηφάνοις. » Οἱ τῶν θείων νόμων καταφρονοῦντες τῇ τῆς ὑπερηφανίας περιπίπτουσι νόσῳ· ἀλλὰ τὴν παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ δέχονται τιμωρίαν. Τοῦτο δὲ [67] πέπονθε Ἀβεσσαλὼμ, τοῦτο Σαοὺλ, τοῦτο Φαραὼ, καὶ Σενναχηρεὶμ, καὶ Ναβουχοδονόσορ [68], καὶ ἕτεροι μυρίοι. Τοῦτο εἰδὼς ὁ Προφήτης, ἅτε δὴ προφήτης [69], ἐπήγαγεν· « Ἐπικατάρατοι οἱ ἐκκλίνοντες ἀπὸ τῶν ἐντολῶν

[z] II Cor. III, 16, 17. [a] ibid. 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[60] *Ἐμαυτῷ*. cod. 1 præm. ἐν. [61] *Ζῆσόν με*. cod. 1 ζήσομαι, quæ est rec. lectio h. l. [62] *Ὃ δὴ καί*. cod. 1 οὗ δὴ χάριν καί. Hanc lectionem secutus est Carafa. [62*] cod. 1 ὑποδείξῃ. [63] *Γάρ*. id. δέ. [64] ibid. παιδευόμενος. [65] *Ἐπεπ. κ. λ.* Hebr. *Quasi fracta est anima mea desiderio.* [66] *Μέν*. cod. 1 add. γὰρ τοῖς. [67] *Δέ*. Des. in cod. 1. [68] *Καὶ Ναβουχ*. Des. ibid. [69] *Ἅτε δὴ προφ*. Des. ibid.

σου. » Ταύτην καὶ ὁ νόμος τὴν ἀρὰν τοῖς παραβάταις προσφέρει· « Ἐπικατάρατος γὰρ, φησὶ, πᾶς, ὃς οὐκ ἐμμένει τοῖς ἐγκειμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά.

κβ'. « Περίελε ἀπ' ἐμοῦ ὄνειδος καὶ ἐξουδένωσιν, ὅτι τὰ μαρτύριά σου ἐξεζήτησα. » Ὠνείδισε τὸν Προφήτην ὁ Νάβαλ, δοῦλον δραπέτην ἀποκαλέσας· ὠνείδισαν αὐτὸν οἱ Γετθαῖοι. Ἀλγυνόμενος τοίνυν ἐπὶ τούτοις, ἀποτρίψασθαι τὰ ὀνείδη παρακαλεῖ, ἅτε δὴ τὰ θεῖα ἐκζητήσας μαρτύρια· οὐχ ἁρμόττει τοίνυν τοῖς παρὰ τοῦ Σεμεεὶ ὀνείδεσι[70] τὰ παρόντα ῥητά. Ἐκεῖνα γὰρ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐγένετο· τὰ δὲ τοῦ Νάβαλ, καὶ τῶν ἄλλων, πρὸ τῆς ἁμαρτίας.

κγ'. « Καὶ γὰρ ἐκάθισαν ἄρχοντες, καὶ κατελάλουν κατ' ἐμοῦ. » Καὶ Σαοὺλ, καὶ Ἀβενὴρ, καὶ Ἀχιτόφελ, καὶ Ἀβεσσαλὼμ, ἐλοιδόρουν τὸν Δαβίδ[71]. « Ὁ δὲ δοῦλός σου ἠδολέσχει ἐν τοῖς δικαιώμασί σου. » Ἐγὼ δὲ τὴν σὴν δεσποτείαν ὁμολογῶν, μελέτην εἶχον τὰ σὰ δικαιώματα.

κδ'. « Καὶ γὰρ τὰ μαρτύριά σου μελέτη μού ἐστι, καὶ[72] αἱ συμβουλαί[73] μου τὰ δικαιώματά σου. » Πᾶσαν γὰρ ἀνθρωπίνην εἰσήγησιν ἀπωσάμενος, ταῖς σαῖς ὑποθήκαις ἀκολουθῶ.

κε'. « Ἐκολλήθη τῷ ἐδάφει ἡ ψυχή μου[74]. » Τὴν[75] ὑπερβολὴν τῆς ταπεινώσεως διὰ τούτων ἐδήλωσεν. Οὕτω καὶ γὰρ ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ καὶ τρίτῳ ἔφη ψαλμῷ· « Ὅτι ἐταπεινώθη εἰς χοῦν ἡ ψυχὴ ἡμῶν· ἐκολλήθη εἰς γῆν ἡ γαστὴρ ἡμῶν. » — « Ζῆσόν με κατὰ τὸν λόγον σου. » Οὐκ ἀορίστως αἰτεῖ ζωὴν, ἀλλὰ τὴν κατὰ νόμον ζωήν.

κς'. « Τὰς ὁδούς μου ἐξήγγειλα, καὶ ἐπήκουσάς μου· δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου. » Πάσας σοι, Δέσποτα, τὰς ἐμὰς δεδήλωκα πράξεις· καὶ οὐδέν σε λαθεῖν τῶν ἐμῶν ἀνεσχόμην[76]. Διά τοι τοῦτο ταῖς ἐμαῖς ἱκεσίαις ἐπίνευσον[77]· ἀντιβολῶ δὲ μαθεῖν ἀκριβῶς τὰ σά[78] δικαιώματα.

κζ'. « Ὁδὸν δικαιωμάτων σου συνέτισόν με, καὶ ἀδολεσχήσω ἐν τοῖς θαυμασίοις σου. » Θείας ἡμῖν συνέσεως δεῖ, ὥστε κατὰ τὸν θεῖον νόμον τὴν ἀρετὴν μετελθεῖν, καὶ τὸν φιλανθρωπίᾳ χρώμενον μὴ πρὸς κενοδοξίαν ἰδεῖν, καὶ τὸν ἀσκητικὸν μὴ θηρᾶσαι τὸν ἀνθρώπειον ἔπαινον, τὸν σώφρονα μὴ διὰ τὴν τῆς ἀκολασίας αἰσχύνην, ἀλλὰ διὰ τὸν πόθον τῆς ἀρετῆς, μετιέναι τὴν σωφροσύνην. Εἰκότως τοίνυν ὁ Προφήτης ἀντιβολεῖ συνέσεως θείας μεταλαχεῖν, ὡς διαγνῶναι τὴν τῆς δικαιοσύνης ὁδόν.

κη'. « Ἐνύσταξεν[79] ἡ ψυχή μου ἀπὸ ἀκηδίας· βεβαίωσόν με[80] ἐν τοῖς λόγοις σου. » Ἡ συνεχὴς[81] προσβολὴ τῆς ἁμαρτίας διαλύει πολλάκις τὸν τόνον τῶν λογισμῶν, καὶ ἀπαυδῆσαι[82] παρασκευάζει τὸν

A affert : « Maledictus enim, ait, omnis, **1444** qui non permanet in iis, quæ jacent in libro legis hujus, ut faciat ipsa.

VERS. 22. « Aufer a me opprobrium et contemptum, quia testimonia tua exquisivi. » Contumeliis affecit Prophetam Nabal, servum fugitivum vocans: affecerunt et Gettha i. Mœrens igitur de his, orat ut opprobria deleantur, utpote qui divina testimonia quæsierit. Non respondent igitur hæc verba conviciis a Semei jactatis. Illa enim peccatum secuta sunt : Nabalis vero aliorumque convicia peccatum præcesserunt.

VERS. 23.* « Etenim sederunt principes, et adversus me locuti sunt. » Et Saul, et Abner, et Achi-
B tophel, et Absalon conviciis Davidem impetebant. « Servus autem tuus meditatus est justificationes tuas. » Ego autem tuam dominationem confitens, tuas justificationes meditabar.

VERS. 24. « Nam et testimonia tua meditatio mea sunt, et consilia mea justificationes tuæ. « Humana enim doctrina rejecta, tua mandata sequor.

VERS. 25. «Adhæsit pavimento anima mea.» Singularem quamdam humilitatem per hæc declaravit. Sic enim et in quadragesimo tertio ait psalmo : « Quoniam humiliata est in pulvere anima nostra, conglutinatus est in terra venter noster. » — « Vivifica me secundum verbum tuum. » Non absolute vitam petit, sed vitam secundum legem.
C
VERS. 26. « Vias meas enuntiavi, et exaudivisti me, doce me justificationes tuas. » Omnes meas actiones tibi, Domine, exposui, et nihil mearum rerum **1445** te latere permisi. Idcirco meis precibus annue : precor autem te, ut accurate tuas justificationes perdiscam.

VERS. 27. « Viam justificationum tuarum doceas me, et meditabor mirabilia tua. » Divina prudentia nobis opus est, ut secundum divinam legem virtutem consectemur ; et qui aliis misericordiam impertit, ad inanem non respiciat gloriam, et qui religiosam vitam colit, humanam laudem minime captet, et vir continens non ob intemperantiæ dedecus, sed ob virtutis desiderium continentiam ample-
D ctatur. Jure igitur Propheta supplicat, ut divinæ prudentiæ particeps sit, ut justitiæ viam cognoscat.

VERS. 28. « Dormitavit anima mea præ tædio, confirma me in verbis tuis. » Assiduus peccati impetus mentis ac rationis nervos sæpe infringit, facitque ut athleta deficiat, et sic dictam ἀκήδιαν

[b] Deut. XXVII, 49.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[70] ibid. ὀνειδισθεῖσι. [71] *Ἐλοιδ. τὸν Δαβ.* Des. in cod. [72] *Καὶ—σοῦ*. Hebr. viri consilii mei. Symm. ὡς ἄνδρες ὁμογνώμονές μοι. Edit. V ἄνδρες τῆς βουλῆς μου. [73] cod. 1 συμβουλίαι, quæ est rec. lectio h. l. [74] *Μου.* in cod. 4 ex sequentibus add. ζῆσόν με κατὰ τὸν λόγον σου. [75] *Τὴν — γαστὴρ ἡμῶν*. Hæc partem constituunt eorum quæ Cord. l. c. p. 394 ; Origeni tribuit. [76] cod. ἠνεσχόμην. [77] ib. ἱκετείαις ἐπένευσας. [78] Σά. Des. ibid. [79] *Ἐνύσταξεν*. Hebr. *Stillat*. Symm. κατέσταξεν. Edit. V et VI ἔσταξεν. [80] *Βεβ. με.* Heb. *Erige me*. [81] *Ἡ συνεχὴς*, κ. τ. λ. Hæc etiam Origeni tribuuntur a Cord. l. c. p. 395. [82] cod. 1 ἀναυδῆσαι.

producit : remissa vero anima in somnum incidit, somnus autem mortem attrahit. Idcirco ut confirmetur et corroboretur Propheta obsecrat. Hoc etiam in alio psalmo precatur dicens : « Illumina oculos meos ne unquam obdormiam in morte [c]; » ubi peccatum mortem appellat.

* Vers. 29, 30. « Viam iniquitatis amove a me, et lege tua miserere mei. Viam veritatis elegi, et judiciorum tuorum non sum oblitus. » Necessaria est etiam hæc precatio. Oportet enim nos ab universorum Deo implorare auxilium, ut ab injustitiæ via deflectamus, et veritatis **1446** iter sectemur, et perpetuam memoriam Dei testimoniorum circumferamus.

Vers. 31. « Adhæsi testimoniis tuis, Domine, noli me confundere. » Non simpliciter dixit : *Secutus sum*, sed *adhæsi*, hoc est ne tantillum quidem ab hisce meam mentem segregavi. Cæterum expetit, ut hujusmodi affectus fructum percipiat : nimirum ut nullam ignominiam incurrat.

Vers. 32. « Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum. » Utroque opus est, et nostra animi promptitudine, et Dei auxilio. Neque enim divina gratia bonam alacritatem non habentibus datur : neque humana natura absque cœlesti auxilio virtutem consequi potest. Hoc et Propheta docet : Mandatorum tuorum viam sine impedimento cucurri, cursus facilitatem a te accipiens. *Latitudinem* enim *facilitatem* vocavit. Et alibi ait : « In tribulatione amplum mihi fecisti locum [d]. » Et rursus : « Dilatasti gressus meos sub me, et non sunt infirmata vestigia mea [e]. »

Vers. 33. « Legem pone mihi, Domine, viam justificationum tuarum, et exquiram eam semper. » *Legem pone* Symmachus *ostende* dixit : Aquila et Theodotio, *illustra*. Semper, inquit, illustratione tua tuisque præceptionibus indigeo, ut justificationum tuarum viam cognoscam, et hanc sine impedimento decurram.

Vers. 34. « Da mihi intellectum, et scrutabor legem tuam, et custodiam illam toto corde meo. » Et Dominus, ut Scripturas perscrutemur, jussit : sed perscrutantibus cœlesti lumine opus est, ut et inveniant illud quod quæritur, **1447** et conservent quod ceperunt.

Vers. 35. « Deduc me in semitam mandatorum tuorum quia ipsam volui. » Non simpliciter efflagitat, ut universorum Deum habeat ducem, sed ostenso propensi animi desiderio.

Vers. 36.* « Inclina cor meum in testimonia tua, et non in avaritiam. » Aquarum natura in proclive ferri solet, et si quem exitum invenerit,

A ἀθλητὴν, καὶ τὴν καλουμένην *ἀκηδίαν* ἐργάζεται· χαυνουμένη δὲ ἡ ψυχὴ τὸν ὕπνον εἰσδέχεται· ὁ δὲ ὕπνος ἐπάγει τὸν θάνατον. Διόπερ βεβαιωθῆναι καὶ στηριχθῆναι ὁ Προφήτης ἀντιβολεῖ. Τοῦτο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ ἔφη ψαλμῷ· « Φώτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου, μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον· » θάνατον τὴν ἁμαρτίαν καλῶν [83].

κθʹ, λʹ. « Ὁδὸν ἀδικίας ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ, καὶ τῷ νόμῳ σου ἐλέησόν με. Ὁδὸν ἀληθείας ᾑρετισάμην, τὰ [84] κρίματά σου οὐκ ἐπελαθόμην. » Ἀναγκαία καὶ αὕτη ἡ δέησις. Προσήκει γὰρ ἡμᾶς αἰτεῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων βοήθειαν, ὥστε τῆς ἀδικίας ἐκτρέπεσθαι τὴν ὁδὸν, καὶ τὴν τῆς ἀληθείας προαιρεῖσθαι πορείαν, καὶ ἄληστον ἐπιφέρειν τῶν τοῦ Θεοῦ μαρτυρίων τὴν μνήμην.

B λαʹ. « Ἐκολλήθην τοῖς μαρτυρίοις σου, Κύριε, μή με καταισχύνῃς. » Οὐχ ἁπλῶς εἶπεν, *ἠκολούθησα*, ἀλλ' *ἐκολλήθην*, τουτέστιν, οὐδὲ πρὸς βραχὺ τούτων ἐχώρισα τὸν ἐμαυτοῦ λογισμόν. Ζητεῖ δὲ τρυγῆσαι τῆς τοσαύτης [85] διαθέσεως καρπὸν, τὸ μηδεμιᾶς πεῖραν αἰσχύνης λαβεῖν.

λβʹ. « Ὁδὸν ἐντολῶν σου ἔδραμον, ὅταν ἐπλάτυνας καρδίαν μου. » Ἀμφοτέρων χρεία, καὶ τῆς ἡμετέρας προθυμίας, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ προμηθείας. Οὔτε γὰρ ἡ θεία χάρις δίδοται τοῖς τὴν ἀγαθὴν οὐκ ἔχουσι προθυμίαν· οὔτε ἀνθρωπεία φύσις ἀρετὴν δύναται κατορθῶσαι δίχα τῆς ἄνωθεν βοηθείας. Τοῦτο καὶ ὁ Προφήτης διδάσκει, ὅτι Τῶν ἐντολῶν σου τὴν ὁδὸν ἔτρεχον ἀκωλύτως, παρὰ σοῦ λαμβάνων τοῦ δρόμου τὴν εὐκολίαν. *Πλατύτητα* γὰρ τὴν *εὐκολίαν* ἐκά-

C λεσε. Καὶ ἀλλαχοῦ φησιν· « Ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς μοι. » Καὶ πάλιν· « Ἐπλάτυνας τὰ διαβήματά μου ὑποκάτω μου, καὶ οὐχ ἠσθένησαν τὰ ἴχνη μου. »

λγʹ. « Νομοθέτησόν με [86], Κύριε, τὴν ὁδὸν τῶν δικαιωμάτων σου, καὶ ἐκζητήσω αὐτὴν διαπαντός. » Τὸ *νομοθέτησον* ὁ Σύμμαχος *ὑπόδειξον* εἶπεν· Ἀκύλας καὶ Θεοδοτίων, *φώτισον*· διαπαντὸς, φησὶ, τῆς σῆς δέομαι φωταγωγίας καὶ νομοθεσίας, ὥστε καὶ γνῶναι τῶν δικαιωμάτων σου τὴν ὁδὸν, καὶ ταύτην ἀκωλύτως ὁδεύειν.

λδʹ. « Συνέτισόν με, καὶ ἐξερευνήσω [87] τὸν νόμον σου· καὶ φυλάξω αὐτὸν ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου. » Καὶ ὁ Κύριος προσέταξεν ἐξερευνᾷν [88] τὰς Γραφάς· ἀλλὰ τοῖς ἐρευνῶσι χρεία τῆς ἄνωθεν αἴγλης, ἵνα καὶ εὕρωσι τὸ ζητούμενον, καὶ φυλάξωσι τὸ θηρώμενον.

D λεʹ. « Ὁδήγησόν με ἐν τῇ τρίβῳ τῶν ἐντολῶν σου, ὅτι αὐτὴν ἠθέλησα. » Οὐχ ἁπλῶς αἰτεῖ γενέσθαι ποδηγὸν αὐτοῦ τὸν τῶν ὅλων Θεόν· ἀλλὰ δεικνὺς τῆς πορείας τὸν πόθον.

λϛʹ. « Κλῖνον τὴν καρδίαν μου εἰς τὰ μαρτύριά σου, καὶ μὴ εἰς πλεονεξίαν. » Ἐπὶ τὸ πρανὲς φέρεσθαι πέφυκε τῶν ὑδάτων ἡ φύσις· κἂν τινος ἐπιλά-

[c] Psal. XII, 5. [d] Psal. IV, 1. [e] Psal. XVII, 36.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[83] *Τὴν ἁμαρτ. καλῶν*. Des. in cod. 1. [84] *Τὰ — ἐπελαθ.* Hebr. *Et judicia tua posui* sc. coram me. [85] *Τοσαύτης*. cod. 1 τοιαύτης. [86] *Νομοθ. με*. Hebr. *Doceas me*. [87] *Ἐξερ.* Hebr. *servabo*. [88] cod. 1 ἐρευνᾷν.

δηται διεξόδου, ἐκεῖσε πᾶσα χωρεῖ. Οὕτω τοῦ διαβό- A
λου τὴν ἐπὶ τὴν ἁμαρτίαν ὁδὸν διανοίξαντος[89] τῶν ἀνθρώπων ἔῤῥεψεν ἐπὶ τὸ χεῖρον[90] ἡ φύσις. Σφόδρα τοίνυν ὁ Προφήτης ἁρμοδίως ἀντιβολεῖ ἐπὶ τὰ θεῖα μαρτύρια τὴν καρδίαν κλιθῆναι, καὶ τῆς ἐπὶ τὸ θάτερον[91] τὴν πεῖραν διαφυγεῖν.

λζ'. « Ἀπόστρεψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, τοῦ μὴ ἰδεῖν ματαιότητα. » Καὶ *μάταιόν* ἐστι τὸ ἀκερδὲς, καὶ ἀνόνητον· τοιαῦτα δὲ τὰ δοκοῦντα τοῦ βίου τερπνά. Οὕτως αὐτὰ καὶ ὁ σοφὸς Σολομῶν ὀνομάζει, « Ματαιότης ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαιότης. » Καὶ διηγησάμενος ὅπως ᾠκοδόμησεν οἰκίας, καὶ ἐφύτευσε παραδείσους, καὶ κατεσκεύασε[92] κολυμβήθρας ὑδάτων[93], ἐπήγαγεν· « Καὶ ἰδοὺ πάντα ματαιότης, καὶ προαίρεσις πνεύματος. » Ἱκετεύει τοίνυν ὁ Προφήτης εἰς ἑτέραν θεωρίαν ῥέψαι τῆς διανοίας τὰ B
ὄμματα, καὶ τῇ τῶν παρόντων ματαιότητι μὴ θελχθῆναι. « Ἐν τῇ ὁδῷ σου ζῆσόν με. » Κατὰ τοὺς σοὺς δός μοι πολιτεύεσθαι νόμους.

λη'. « Στῆσον τῷ δούλῳ σου τὸ λόγιόν σου, εἰς τὸν φόβον σου. » Βέβαιον ἐν τοῖς σοῖς λόγοις[94] ἀπόφηνόν με, ἀπεριτρέπτως φυλάττων τῷ φόβῳ σου· ἀντὶ τοῦ, Ἐπικείσθω μοι ὁ φόβος σου, δεδιττόμενος, καὶ μὴ ἐῶν ἐκτραπῆναι τῶν λογίων σου.

λθ'. « Περίελε τὸν ὀνειδισμόν μου ὃν ὑπώπτευσα, ὅτι τὰ κρίματά σου χρηστά. » Ὁ δὲ Ἀκύλας, ἀντὶ τοῦ *ὑπώπτευσα, ὑπεστάλην* εἴρηκεν. Οὕτω δὴ[95] καὶ ὁ Θεοδοτίων. Ὁ δὲ Σύμμαχος, *ὃν εὐλαβοῦμαι*· *ὀνειδισμὸν* δὲ ἐνταῦθα καλεῖ, τὸν ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας C
γενόμενον. Τοῦτον γὰρ καὶ ὑπεστέλλετο, καὶ ἐδεδίει, καὶ ὕποπτον ἔζη ζωήν. Διὰ τοῦτο οὐκ ἐπήγαγε συνήθως, Ὅτι κρίματά σου ἐξεζήτησα, ἢ ἐφύλαξα· ἀλλ' « Ὅτι τὰ κρίματά σου χρηστά. » Οὐ μόνον γὰρ τοῖς ἁμαρτάνουσιν ἀπειλεῖς τιμωρίαν, ἀλλὰ καὶ τοῖς μεταμελομένοις ὑπίσχνῃ σωτηρίαν. *Κρίματα* γὰρ καλεῖ τὰς τοῦ Θεοῦ δικαίας ψήφους.

μ'. « Ἰδοὺ ἐπεθύμησα τὰς ἐντολάς σου, ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ζῆσόν με. » Γλιχομένῳ παράσχου τὴν ἐν δικαιοσύνῃ ζωήν.

μα'. « Καὶ ἔλθοι ἐπ' ἐμὲ τὸ ἔλεός σου, Κύριε. » Πάντες γὰρ ἐνδεεῖς τῆς θείας φιλανθρωπίας, καὶ ὁ αὐτὴν κατειληφὼς τὴν ἀκροτάτην τῆς ἀρετῆς κορυφὴν, ταύτης δεῖται διηνεκῶς. D

« Τὸ σωτήριόν σου κατὰ τὸν λόγον σου. [μβ'] Καὶ ἀποκριθήσομαι τοῖς ὀνειδίζουσί μοι λόγον. » Ἣν ὑπέσχου, Δέσποτα, σωτηρίαν ἐν τοῖς ἱεροῖς σου λόγοις παράσχου, ἵνα τοῖς ἐπιτωθάζουσί μοι σὺν παῤῥησίᾳ διαλεχθῶ. Ὁ γὰρ ἐν συμφοραῖς ὢν φέρει τὰ ὀνείδη σιγῶν· ὁ δὲ τὴν θυμήρη βιοτεύων ὁδὸν[96], διελέγχει τοὺς κακῶς ὀνειδίζοντας. « Ὅτι ἤλπισα

illuc tota confluit: sic diabolo peccato viam reserante, hominum natura in pejus vergit. Hinc admodum congruenter Propheta precatur ut in divina testimonia cor inclinetur, nec in alteram partem impetu quodam feratur.

Vers. 37. « Averte oculos meos, ne videant vanitatem. » *Vanitas*, quod inutile et stultum est, vocatur. Hujusmodi vero sunt ea quæ in vita jucunda videntur. Sic hæc et sapiens Salomon nominat: « Vanitas vanitatum, et omnia vanitas [f]. » Et cum enarrasset quomodo ædes ædificaverit, et conseverit hortos, et fecerit piscinas aquarum, subdidit: « Et ecce omnia vanitas, et afflictio spiritus [g]. » Supplicat igitur Propheta ut mentis oculi in aliam contemplationem vergant, et ne præsentium rerum vanitate demulceantur. « In via tua vivifica me. » Secundum tuas leges ut vivere possim mihi concede.

Vers. 38. « Statue servo tuo eloquium tuum ad timorem tui. » Constantem ac firmum in tuis sermonibus me redde, jugiter per timorem tuum sic me custodiens, ut nulla vi resupinari queam: quasi dicat: Timor tuus mihi **1448** incumbat, territans, et nequaquam sinens ut a tuis oraculis deflectam.

Vers. 39. « Aufer opprobrium meum, quod suspicatus sum, quia judicia tua jucunda. » Aquila autem pro *suspicatus sum*, dixit *formidavi*. Sic etiam Theodotio. Symmachus vero, *quod vereor* interpretatus est. *Opprobrium* autem hoc loco vocat, quod ex peccato oritur. Hoc enim et formidabat, et timebat, et suspectam ducebat vitam. Propterea non subdidit, ut solet: Quoniam judicia tua quæsivi, aut custodivi, sed, « Quoniam judicia tua jucunda. » Non solum enim peccatoribus supplicium minaris, verum etiam pœnitentibus salutem polliceris. *Judicia* enim justas Dei sententias vocat.

Vers. 40. « Ecce concupivi mandata tua, in æquitate tua vivifica me. » Mihi optanti viam justam concede.

* Vers. 41. « Et veniat super me misericordia tua, Domine. » Omnes enim divinæ benignitatis indigentes sumus: et ille qui ultimum virtutis fastigium apprehendit, hac continue indiget.

« Salutare tuum secundum eloquium tuum. [Vers. 42.] Et respondebo exprobrantibus mihi verbum. » Quam salutem, o Domine, in sacris tuis sermonibus pollicitus es, largire, ut ad illos qui insultant mihi cum fiducia loquar. Qui enim in calamitatibus versatur, tacendo convicia suffert; qui vero jucundam vitam ducit, refutat eos a quibus

[f] Eccle. I, 2. [g] Eccle. II, 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[89] cod. 1 ἀνοίξαντος. [90] *Ἐπὶ τὸ χεῖρον*. In cod. 1 ponitur post φύσις. [91] *Θάτερον*. ib. seq. θύρας. [92] ibid. μετεσκεύασε. [93] *Ὑδάτων*. Des. ibid. [94] *Λόγοις*. Des. ib. [95] *Δή*. ib. δέ. [96] *Ὁδόν*. cod. 1 βίον.

per injuriam contumeliis afficitur. « Quia spem reposui in sermonibus tuis. » A tuis enim promissis pendeo, et in hac spe incedo.

VERS. 43. « Et ne auferas de ore meo verbum veritatis usquequaque, quia in judiciis tuis spem posui. » Ut veritatem diligamus Propheta nos docet, **1449** et ut hanc cum omni alacritate ab universorum Deo efflagitemus.

VERS. 44. « Et custodiam legem tuam semper in sæculum, et in sæculum sæculi. » Sic enim promptiori quoque animo in legum tuarum custodiam incumbam. Per hoc igitur : « In sæculum, et in sæculum sæculi, » futuram vitam demonstravit, in qua pura et sincera divinarum legum observantia omnibus dabitur.

VERS. 45, 46. « Et ambulabam in latitudine, quia mandata tua exquisivi. Et loquebar de testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebar. » Cum multa, inquit, facilitate incedens, et secundum mandata tua vivens, neque regiam potentiam timui, sed cum multa fiducia cum ipsis colloquebar. Vita enim secundum legem acta fiduciam affert. Et hujus testis est magnus David. Nam ante peccatum cum multa fiducia cum Saule sermocinabatur; post peccatum vero parricidam fugiens filium, prospiciens in terram, caputque operiens, ambulabat. Et Elias ille magnus justitia fretus, Achabi impietatem redarguebat. Sic divinus Daniel Nabuchodonosori dicebat : « Et nunc, o rex, consilium meum placeat tibi, eleemosynis redime peccata tua, et iniquitates tuas misericordiis pauperum [h]. » Sic divinus Paulus Agrippam, et Festum, et Felicem alloquebatur. * Sic triumphatores martyres impios reges despiciebant.

VERS. 47, 48. « Et meditabar **1450** in mandatis tuis, quæ dilexi magnopere. Et levavi manus meas ad mandata tua, quæ dilexi. » Non enim in sermone est Dei regnum, sed in opere : et qui fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur in regno cœlorum. Idcirco divinus Propheta meditationi actionem præposuit. Cum enim dixisset : « Meditabar in mandatis tuis, quæ dilexi valde, » et ardentem cupiditatem declarasset, subdidit : « Et levavi manus meas ad mandata tua, quæ dilexi. » Quæ enim per divina oracula didici, hæc per opera exsecutus sum. Non enim auditores legis justi sunt apud Deum, ut divinus ait Apostolus, sed factores legis justificabuntur [h']. « Et meditatus sum justificationes tuas. » Continuo enim has meditatus sum.

A ἐπὶ τοὺς λόγους [97] σου. » Τῆς γὰρ σῆς ἐπαγγελίας ἐξήρτημαι, καὶ ἐπὶ ταύτης ὁδεύω τῆς ἐλπίδος.

μγ'. « Καὶ μὴ περιέλῃς ἐκ τοῦ στόματός μου λόγον ἀληθείας ἕως σφόδρα, ὅτι ἐπὶ τοῖς κρίμασί σου ἐπήλπισα. » Ἐρᾷν ἡμᾶς τῆς ἀληθείας ὁ Προφήτης διδάσκει, καὶ ταύτην αἰτεῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων σὺν προθυμίᾳ πολλῇ.

μδ'. « Καὶ φυλάξω τὸν νόμον σου διαπαντὸς εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Οὕτω γάρ [98] προθυμότερος περὶ τὴν τῶν σῶν νόμων γενήσομαι φυλακήν. Διά μέν τοι τοῦ· « Εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, » ἐδήλωσε τὸν μέλλοντα βίον, ἐν ᾧ καθαρὰ καὶ ἀκραιφνὴς δοθήσεται ἅπασι τῶν θείων νόμων ἡ φυλακή.

B με', μς'. « Καὶ ἐπορευόμην [99] ἐν πλατυσμῷ, ὅτι τὰς ἐντολάς σου ἐξεζήτησα. Καὶ ἐλάλουν ἐν τοῖς μαρτυρίοις σου, ἐναντίον βασιλέων, καὶ οὐκ ᾐσχυνόμην [1]. » Μετὰ πολλῆς, φησὶν, ὁδεύων εὐκολίας, καὶ κατὰ τὰς σὰς ἐντολὰς βιοτεύων, οὐδὲ βασιλικὴν ἔδεισα δυναστείαν, ἀλλὰ σὺν παῤῥησίᾳ πολλῇ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐποιούμην διάλεξιν. Ἡ γὰρ ἔννομος ζωὴ, παῤῥησίας δημιουργός. Καὶ τούτου μάρτυς ὁ μέγας Δαβίδ. Πρὸ μὲν γὰρ τῆς ἁμαρτίας, μετὰ πολλῆς τῷ Σαοὺλ διαλέγεται παῤῥησίας· μετὰ δὲ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὸν πατραλοίαν ἀποδιδράσκων [2] υἱὸν, κύπτων [3] εἰς γῆν, καὶ τὴν κεφαλὴν καλύπτων, ἐβάδιζεν. Καὶ Ἠλίας ὁ πάνυ τῇ δικαιοσύνῃ θαῤῥῶν, τοῦ Ἀχαὰβ διήλεγχε τὴν ἀσέβειαν. Οὕτως ὁ θεσπέσιος Δανιὴλ τῷ

C Ναβουχοδονόσωρ ἔλεγεν· « Καὶ νῦν, βασιλεῦ, ἡ βουλή μου ἀρεσάτω σοι, καὶ τὰς ἀνομίας σου ἐν ἐλεημοσύναις ἀπόλουσαι, καὶ τὰς ἁμαρτίας σου ἐν οἰκτιρμοῖς πενήτων. » Οὕτως ὁ θεσπέσιος [4] Παῦλος πρὸς Ἀγρίππαν, καὶ τὸν Φῆστον, καὶ τὸν Φήλικα διελέγετο. Οὕτως οἱ καλλίνικοι μάρτυρες τῶν δυσσεβῶν κατεφρόνησαν βασιλέων.

μζ', μη'. « Καὶ ἐμελέτων ἐν ταῖς ἐντολαῖς σου, αἷς ἠγάπησα σφόδρα. Καὶ ἦρα τὰς χεῖράς μου πρὸς τὰς ἐντολάς σου, ἃς ἠγάπησα. » Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει· καὶ ὁ ποιήσας, καὶ ὁ διδάξας, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν [5] τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ θεῖος Προφήτης τῇ μελέτῃ τὴν πρᾶξιν προτέθεικεν. Εἰρηκὼς γὰρ, « Ἐμελέτων ἐν ταῖς ἐντολαῖς σου, αἷς ἠγάπησα σφό-

D δρα, » καὶ τὸν θερμὸν ἐπιδείξας πόθον, ἐπήγαγεν· « Καὶ ἦρα τὰς χεῖράς μου πρὸς τὰς ἐντολάς σου, ἃς ἠγάπησα. » Ἃ γὰρ διὰ τῶν θείων λόγων ἐδιδασκόμην [6], ταῦτα διὰ τῶν ἔργων μετῄειν [7]. Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, φησὶν [8] ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ἀλλὰ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται. « Καὶ ἠδολέσχουν ἐν τοῖς δικαιώμασί σου. » Ἐνδελεχῶς γὰρ τὴν τούτων ἐποιούμην μελέτην [9].

[h] Dan. IV, 24. [h'] Rom. II. 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[97] cod. Vat. τοῖς λόγοις. [98] *Γάρ*. cod. 1 add. διαπαντός. [99] *Ἐπορ*. Hebr., *ambulabo*. [1] *Ἐλάλουν* et *ᾐσχυν*. Hebr., *loquar —pudore afficiar*. [2] cod. 1 ἀπεδίδρασκεν. [3] *Κύπτων*. ib. sequitur γάρ. [4] *Θεσπ*. cod. 1 θεῖος. [5] *Ἐν—οὐρανῶν*. Des. in cod. 1. [6] ib. ἐδιδάσκετο. [7] *Μετῄειν*. cod. 1 μέτεισι. [8] *Φησίν*. ib. præm. ἦ. [9] *Μελέτην*. ib. μνήμην, ascripta tamen lectione altera.

μθ'. « Μνήσθητι τῶν λόγων σου τῷ δούλῳ σου, ὧν ἐπήλπισάς με. » Νομοθετῶν ὁ Θεὸς, καὶ τοῖς φυλάττουσι τὸν νόμον τὴν οἰκείαν εὐμένειαν ἐπηγγείλατο, καὶ τοῖς παραβάταις τὴν τιμωρίαν. Μνησθῆναι τοίνυν τὸν Θεὸν τῶν οἰκείων ὑποσχέσεων ἱκετεύει. Εἰς ἐκείνας γὰρ, φησὶν, ἐλπίζειν ἐδίδαξάς με· καὶ δεικνὺς τῆς ἐλπίδος τὸ χρήσιμον, ἐπήγαγεν·

ν'. « Αὕτη με παρεκάλεσεν ἐν τῇ ταπεινώσει μου, ὅτι τὸ λόγιόν σου ἔζησέ με. » Ταύτην γὰρ ἔσχον παραψυχὴν ἐν ταῖς συμφοραῖς· καὶ ταύτης ὀχούμενος [10] ὑπερέπλευσα τῶν κυμάτων.

να'. « Ὑπερήφανοι παρηνόμουν ἕως σφόδρα, ἀπὸ δὲ τοῦ νόμου σου οὐκ ἐξέκλινα. » *Ὑπερηφάνους* καλεῖ τὸν Σαοὺλ, τὸν Ἀβεσσαλὼμ, τὸν τῶν Ἀμμανιτῶν βασιλέα, τὸν τὰ παράνομα ἐκεῖνα εἰς τοὺς ἀποσταλέντας παρ' αὐτοῦ πεποιηκότα. Ἀλλὰ ἐκεῖνοι μὲν, φησὶ, παράνομον ἠσπάσαντο βίον· ἐγὼ δὲ τοῖς σοῖς ἠκολούθησα νόμοις. Ταῦτα δὲ εἴποιεν ἂν καὶ οἱ καλλίνικοι μάρτυρες, ἀπὸ [11] τῶν ἀπανθρώπων [12] καὶ δυσσεβῶν τυράννων τὰ δεινὰ ἐκεῖνα καὶ χαλεπὰ πεπονθότες.

νβ'. « Ἐμνήσθην τῶν κριμάτων σου ἀπ' αἰῶνος, Κύριε, καὶ παρεκλήθην. » Ἔλαβον γὰρ εἰς νοῦν τὰ κατὰ τὸν Ἄβελ, τὰ κατὰ τὸν Ἀβραὰμ, τὰ κατὰ τὸν Ἰσαὰκ, τὰ κατὰ τὸν Ἰακὼβ, τὰ κατὰ τὸν Ἰωσὴφ, τὰ [13] κατὰ τὸν Ἰὼβ, τὰ κατὰ τὸν Μωσῆ, ὅπως [14] καὶ ποικίλοις περιπεσεῖν συνεχωρήθησαν πειρασμοῖς, καὶ περιφανεῖς αὐτοὺς ὕστερον καὶ περιβλέπτους ἀπέφηνας, ψυχαγωγίαν [15] ἐντεῦθεν ἀποχρῶσαν ἐπορισάμην.

νγ'. « Ἀθυμία [16] κατέσχε με ἀπὸ ἁμαρτωλῶν τῶν ἐγκαταλιμπανόντων τὸν νόμον σου. » Ἐγὼ μὲν κακῶς πάσχων τῇ μνήμῃ τῶν σῶν ἐψυχαγωγούμην κριμάτων· ἠνιώμην δὲ ὅμως, καὶ διετέλουν ἀσχάλλων, πολλοὺς ὁρῶν ἀδεῶς τοὺς σοὺς παραβαίνοντας νόμους.

νδ'. « Ψαλτὰ ἦσάν μοι τὰ δικαιώματά σου, ἐν τόπῳ παροικίας μου. » Παρῴκησεν [18] ὁ μακάριος Δαβὶδ ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ διωκόμενος παρὰ τοῖς Ἀλλοφύλοις. *Παροικίαν* δὲ οἶμαι αὐτὸν καλεῖν, οὐκ ἐκεῖνον τὸν χρόνον, ἀλλὰ πάντα τὸν βίον. Οὐ γὰρ ὡς κατοικῶν, ἀλλὰ ὡς παροικῶν αὐτὸν διετέλεσε, καὶ ᾄδων τὰ τοῦ Θεοῦ δικαιώματα τὸν βίον διώδευσεν. Οὕτω γὰρ ἡρμήνευσαν καὶ οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταί· « Ἄσματα ἦν μοι πάντα [17] τὰ προστάγματά σου, ἐν τόπῳ τῆς παροικίας μου. »

νε'. « Ἐμνήσθην ἐν νυκτὶ τοῦ ὀνόματός σου, Κύριε, καὶ ἐφύλαξα τὸν νόμον σου. » Νύκτωρ [20] μὲν ἀεὶ διανιστάμενος ὁ τῶν ἁγίων χορὸς, καὶ προσεύχεται, καὶ ἀνυμνεῖ τὸν τῶν ὅλων Θεόν. Οἶμαι δὲ *νύκτα* ἐνταῦθα τῶν πειρασμῶν τὸν καιρὸν ὀνομάζεσθαι. Ζόφον γὰρ ἐπιφέρει, καὶ νυκτὸς δίκην τοῖς ἀνθρώποις ἐπέρχεται.

A Vers. 49. « Memor esto verborum tuorum servo tuo (datorum), in quibus mihi spem dedisti. » Legem ferens Deus et custodientibus legem benevolentiam suam promisit, et transgredientibus supplicium. Ut igitur suarum promissionum recordetur, Deum precatur. In illis enim, ait, spem ponere me docuisti. Et ostendens spei utilitatem subdidit:

Vers. 50. « Hæc fuit consolatio mea in humilitate mea, quia eloquium tuum vivificavit me. » Hanc enim in calamitatibus consolationem habui, et hac vectus super undis navigavi.

Vers. 51. « Superbi admodum inique agebant, a lege autem tua non declinavi. » *Superbos* nun-
B cupat Saulem, Absalonem, Ammanitarum regem, **1451** qui fecit iniqua illa in eos qui ab ipso missi fuerunt. Sed illi quidem, inquit, iniquam amplexi sunt vitam: ego vero tuas leges secutus sum. Cæterum hæc dicere possent etiam triumphatores martyres, qui gravia et aspera illa a crudelibus et impiis tyrannis perpessi sunt.

Vers. 52. « Memor fui judiciorum tuorum a sæculo, Domine, et consolatus sum. » In mentem enim reduxi ea quæ Abeli, et Abrahamo, et Isaaco, et Jacobo, et Josepho, et Jobo, et Mosi acciderunt, quomodo in varias tentationes ipsos incidere permiseris, et deinceps illustres et spectabiles ipsos reddideris, unde consolationem idoneam re-
C portabam.

Vers. 53. « Defeci animo propter peccatores derelinquentes legem tuam. » Ego quidem mala patiens tuorum judiciorum memoria reficiebar: mœrebam tamen, ac perpetuo mœrore afficiebar, multos cernens impune tuas violare leges.

Vers. 54. « Cantabiles mihi erant justificationes tuæ in loco peregrinationis meæ. » Diversatus est beatus David apud Allophylos, cum a Saule persecutionem pateretur. *Peregrinationem* autem ipsum vocare opinor, non illud tempus, sed totam vitam. Non enim veluti habitans, sed tanquam diversans vivebat, Deique justificationes canens vitam tradu-
D cebat. Sic enim verterunt et cæteri interpretes: « Cantica erant mihi omnia mandata tua **1452** in loco peregrinationis meæ. »

Vers. 55. « Memor fui noctu nominis tui, Domine, et custodivi legem tuam. » Noctu semper sanctorum chorus surgens, et preces fundit, et Deum universorum laudat. Opinor porro *noctem* hoc loco tentationum tempus nominari. Nebulam enim infert, et noctis instar super homines venit.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[10] *Ταύτης ὀχούμ.* ib. ἐποχούμενος. [11] cod. 1 ὑπό. [12] *Ἀπανθρ.* ib. ἀπηνῶν. [13] *Τὰ — Ἰώβ.* Des. ibid. [14] *Ὅπως.* ib. ὁπόσοις. [15] *Ψυχαγ.* cod. 1 præm. καί. [16] *Ἀθυμία—ἁμαρτ.* Hebr.: *Horror corripuit me propter impios.* [17] *Ψαλτά.* Hebr., *cantica.* [18] *Παρῴκ.* cod. 1 add. μέν. [19] *Πάντα.* Des. in cod. 1, nec exstat apud Montf. in Hexapl. ad h. l. [20] *Νύκτωρ.* cod. 1 præm. καί.

In hoc vero potissimum necessaria et universorum Dei memoria, quæ recreat, et bono esse animo jubet, contrariasque cogitationes exigit.

VERS. 56. « Hæc facta est mihi, quia justificationes tuas exquisivi. » Sic, inquit, superare potui, et eligere tuarum justificationum possessionem.

VERS. 57. « Portio mea es, Domine, dixi custodire legem tuam. » Non omnium portio est Deus, sed eorum qui perfectionem amplexi sunt. Sic sacerdotum et Levitarum pars et hæreditas fuit. « Filiis enim Levi, inquit, non erit pars inter fratres eorum, quoniam pars eorum ego Dominus [i]. » Sic etiam in decimo quinto psalmo ait : « Dominus pars hæreditatis meæ, et calicis mei [j]. » Dicit igitur et hoc in loco : Omnia alia despiciens, te partem, et opum copiam, et divitias habeo. Idcirco tuas leges custodire festino.

VERS. 58. « Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo. » Ubique apponit « in toto corde meo, » etiam in hoc legi obtemperans. Sic enim universorum Deus jussit : « Diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex omnibus viribus tuis, et ex tota **1453** potentia tua [k]. » — « Miserere mei secundum eloquium tuum. » Non absolute misericordiam concedi postulat, sed consequi misericordiam secundum divinum oraculum. Hoc dicere potest etiam prudens ægrotus medico : Ut scis, medicinam adhibe, et ut ars præcipit. Hoc etiam prudens mercator gubernatori dicere potest : Secundum legem artis dirige navem, et ut scientia jubet, guberna. Sic etiam decet nos divinam misericordiam prædicare : nam qui rogatur, scit misericordiæ modum. Sæpe enim per animadversionem salutem procurat, et pœna fit benignitas. Sic etiam medicus et secat, et urit, laboranti sanitatem comparans. Sic etiam nos decet misericordiam petere. Nam aliquando per paupertatem misericordiam impertit, et per ægritudines benignitatem largitur, et secundum medicinæ rationem contrariis contraria curat.

VERS. 59. « Cogitavi vias tuas, et converti pedes meos ad testimonia tua. » Hebræus habet *vias meas*, et sic etiam cæteri interpretes verterunt, et Septuaginta in Hexaplo. Dicit autem : Perpendens vias meas, ad testimonia tua pedes meos direxi, nec sinebam ut ab itinere quod ad te ducit, deflecterent.

VERS. 60. « Paratus sum, et non sum turbatus, ut custodiam mandata tua. » Cum enim adversus rerum tristium impetus paratum me reddidissem,

A Ἐν δὲ τούτῳ διαφερόντως ἀναγκαία τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἡ μνήμη, ψυχαγωγοῦσα, καὶ παραθαῤῥύνουσα, καὶ τοὺς ἐναντίους ἐξελαύνουσα λογισμούς.

νϛʹ. « Αὕτη ἐγενήθη μοι, ὅτι τὰ δικαιώματά σου [21] ἐξεζήτησα. » Οὕτω, φησὶν, ἠδυνήθην περιγενέσθαι, καὶ τῶν σῶν δικαιωμάτων προελέσθαι τὴν κτῆσιν.

νζʹ. « Μερίς μου εἶ, Κύριε, εἶπα τοῦ φυλάξασθαι τὸν νόμον σου [22]. » Οὐ πάντων ἐστὶ μερὶς ὁ Θεὸς, ἀλλὰ τῶν ἀσπαζομένων τὰ τέλεια. Οὕτω τῶν ἱερέων καὶ Λευϊτῶν μερὶς καὶ κλῆρος ἐγένετο. « Τοῖς γὰρ υἱοῖς, φησὶ, Λευῒ οὐκ ἔσται μερὶς ἐν μέσῳ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, ὅτι μερὶς αὐτῶν ἐγὼ Κύριος. » Οὕτω καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ καὶ δεκάτῳ ἔφη ψαλμῷ, « Κύριος μερὶς τῆς κληρονομίας μου, καὶ τοῦ ποτηρίου μου. » Λέγει τοίνυν καὶ ἐνταῦθα, ὅτι Τῶν ἄλλων ἁπάντων B ὑπεριδὼν σε ἔχω μερίδα, καὶ περιουσίαν, καὶ πλοῦτον. Διὸ δὴ καὶ φυλάξαι τοὺς σοὺς ἐπείγομαι νόμους.

νηʹ. « Ἐδεήθην τοῦ προσώπου σου ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου. » Πανταχοῦ τὸ « ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου » προστίθησι, τῷ νόμῳ καὶ ἐν τούτῳ πειθόμενος. Οὕτω γὰρ καὶ τῶν ὅλων Θεὸς ἐνετείλατο, « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου, ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σου. » — « Ἐλέησόν με κατὰ τὸ λόγιόν σου. » Οὐχ ἀορίστως ἐλεηθῆναι παρακαλεῖ· ἀλλὰ κατὰ τὸ θεῖον λόγιον τοῦ ἐλέους τυχεῖν. Τοῦτο δ' ἂν εἴποι καὶ συνετὸς ἄῤῥωστος τῷ ἰατρῷ, Ὡς οἶδας θεράπευσον, ὡς ἡ τέχνη διαγορεύει. Τοῦτο καὶ ὁ C συνετὸς ἔμπορος εἴποι ἂν τῷ κυβερνήτῃ, Κατὰ τοὺς νόμους τῆς τέχνης ἴθυνον τὸ σκάφος, ὡς καὶ [23] ἡ ἐπιστήμη κελεύει, κυβέρνησον. Οὕτω καὶ ἡμᾶς προσήκει τὸν θεῖον ἔλεον ἐπαγγέλλειν [24]. Ὁ γὰρ αἰτούμενος οἶδε τοῦ ἐλέου τὸν τρόπον· πολλάκις γὰρ διὰ παιδείας [25] πραγματεύεται σωτηρίαν, καὶ γίνεται ἡ τιμωρία φιλανθρωπία. Οὕτω καὶ ἰατρὸς, καὶ τέμνει, καὶ καίει, τῷ κάμνοντι τὴν ὑγίειαν πραγματευόμενος [26]. Οὕτω καὶ ἡμᾶς αἰτεῖν τὸν ἔλεον χρή. Ἔστι γὰρ ὅτε καὶ διὰ πενίαν [27] ἔλεος χορηγεῖται, καὶ δι' ἀῤῥωστίας φιλανθρωπίαν παρέχεται, καὶ κατὰ τὸν ἰατρικὸν λόγον τοῖς ἐναντίοις τὰ ἐναντία ἰᾶται.

νθʹ. « Διελογισάμην τὰς ὁδούς σου, καὶ ἐπέστρεψα τοὺς πόδας μου εἰς τὰ μαρτύριά σου. » Ὁ Ἑβραῖος δὲ *τὰς ὁδούς μου* ἔχει· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἄλλοι ἡρμήνευσαν ἑρμηνευταὶ, καὶ οἱ Ἑβδομήκοντα ἐν τῷ D Ἑξαπλῷ. Λέγει δὲ, ὅτι Λογιστεύων μου τὰς ὁδοὺς, πρὸς τὰ μαρτύριά σου τοὺς ἐμοὺς πόδας κατεύθυνον, καὶ οὐκ εἴων ἐκτρέπεσθαι τῆς πρὸς σὲ φερούσης ὁδοῦ.

ξʹ. « Ἡτοιμάσθην [28] καὶ οὐκ ἐταράχθην τοῦ φυλάξασθαι τὰς ἐντολάς σου. » Εὐτρεπῆ γὰρ ἐμαυτὸν πρὸς τὰς τῶν δεινῶν ἐμβολὰς καταστήσας, ἐκ τῆς

[i] Josue XIII, 33. [j] Psal. XV, 5. [k] Matth. XXII, 37.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[21] *Τὰ δικ. σου.* Hebr. פקדיך quod h. l. et v. 93 ac 94, per δικαιώματα, alias vero in hoc psalmo per ἐντολὰς vertitur. [22] *Τὸν νόμον σου.* Hebr., *verba tua.* [23] *Καί.* Des. in cod. 1. [24] ib. ἀπαγγέλλειν. [25] ib. παιδείαν. [26] Ὑγ. πραγμ. ib. οἰκείαν πραγματευόμενος σωτηρίαν. [27] Ib. πενίας. [28] *Ἡτοιμ.* — *ἐταράχθην.* Hebr., *Festinavi, nec cunctatus sum.*

ἀθρόας προσβολῆς οὐχ ὑπέμεινα ζάλην. Οὕτως ὁ θεῖος Δανιὴλ, οὕτως οἱ μακάριοι παῖδες, οὕτως οἱ θαυμάσιοι Μακκαβαῖοι, οὕτως ἅπαντες τοῦ Σωτῆρος οἱ μάρτυρες, τὰς τῶν δυσσεβῶν [29] ἐνίκησαν προσβολάς. Τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις παρεγγυᾷ· « Γρηγορεῖτε, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται. »

ξα'. « Σχοινία ἁμαρτωλῶν περιεπλάκησάν μοι, καὶ τοῦ νόμου σου οὐκ ἐπελαθόμην. » Τὰς ἐπιβουλὰς, ἤτοι δαιμόνων, ἤτοι ἀνθρώπων, *σχοινία* ἐκάλεσεν· ἐκ τῆς πλοκῆς τὴν ἀφορμὴν λαβὼν τῆς τροπῆς. Οὕτω καὶ Ἡσαΐας· « Οὐαὶ [30] οἱ ἐπισπώμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν ὡς σχοινίῳ μακρῷ! » Τούτων δὲ, φησὶ, τῶν σχοινίων περιταθέντων μοι, οὐκ ἀπεσεισάμην τοῦ θείου νόμου τὴν μνήμην. Εἶτα διδάσκει καὶ τῆς μνήμης τὰ αἴτια.

ξβ'. « Μεσονύκτιον ἐξεγειρόμην τοῦ ἐξομολογεῖσθαί σοι ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου. » Οὐ γὰρ μεθ' ἡμέραν μονον, ἀλλὰ καὶ νύκτωρ κατ' αὐτὸ [31] τῆς νυκτὸς τὸ μεσαίτατον, ἐν ᾧ μετὰ πλείονος ἡδονῆς ὁ ὕπνος τοῖς ἀνθρώποις ἐπέρχεται, ὑμνῶν σε διετέλουν, τὰς δικαίας σου ψήφους ἀνευφήμουν. Τοῦτο καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος μετὰ τοῦ Σίλα [[32] πεποίηκεν· πεπεδημένος γὰρ σὺν τῷ Σίλᾳ] καὶ τῇ ποδοκάκῃ [33] προσδεδεμένος μετὰ αἰκίας καὶ μάστιγος, τῇ προσευχῇ τὴν ὑμνῳδίαν ἐκέρασε, καὶ τῆς καλῆς ἀγρυπνίας ἐτρύγησαν [34] τὸν καρπόν· τῆς θείας γὰρ φιλοτιμίας ἀπήλαυσαν.

ξγ'. « Μέτοχος ἐγώ εἰμι πάντων τῶν φοβουμένων σε καὶ τῶν φυλασσόντων τὰς ἐντολάς σου. » Ὁ δὲ Σύμμαχος, ἀντὶ τοῦ *μέτοχος*, *συνημμένος* εἴρηκεν, ὁ δὲ Σύρος, *φίλος*. Ἀποστρεφόμενος γὰρ τοὺς τἀναντία τοῖς σοῖς νόμοις προαιρουμένους, κοινωνοὺς εἶχον [35] καὶ συνήθεις τοὺς τὸν [[36] σὸν], φόβον περὶ πολλοῦ ποιουμένους, καὶ βιοτεύειν ἐννόμως προαιρουμένους. Τοῦτο [37] καὶ ἐν ἑτέρῳ ἔφη ψαλμῷ, «Ἐμοὶ δὲ λίαν ἐτιμήθησαν οἱ φίλοι σου, ὁ Θεός·»

ξδ'. « Τοῦ ἐλέους σου, Κύριε, πλήρης ἡ γῆ· τὰ δικαιώματά σου δίδαξόν με. » Ἐπὶ πάντας, φησὶ, πλουσίως ἐκχέεις τὰς τοῦ ἐλέους πηγὰς, καὶ ἀνατέλλεις τὸν ἥλιόν σου [38] ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχεις ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, καὶ οὐκ ἐπάγεις τὴν ὀργὴν καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἀλλὰ φέρεις μακροθύμως [39] τοὺς μὲν γάμους διορύττοντας ἀλλοτρίους, τοὺς δὲ αἵματι μιαινομένους ἀδίκῳ· ἄλλους δὲ σφετεριζομένους τὰ μὴ προσήκοντα· τοὺς δὲ βλασφημίαις τὴν γλῶτταν μολύνοντας, καὶ τοὺς ἄλλους ἄλλο τι τῶν παρανόμων τολμῶντας. Τοσαύτῃ τοίνυν φιλανθρωπίᾳ χρώμενος, κἀμὲ ταύτης ἀξίωσον, Δέσποτα, τῶν σῶν μοι δικαιωμάτων παρέχων τὴν γνῶσιν.

ξε'. « Χρηστότητα ἐποίησας μετὰ τοῦ δούλου σου,

A ex inopinata irruptione tempestatem non sum perpessus. Sic divinus Daniel, sic beati pueri, sic admirabiles illi Machabæi, sic omnes **1454** Salvatoris martyres impiorum impetus vicerunt. Hoc etiam Dominus in sacris Evangeliis monet : « Vigilate, quoniam nescitis qua hora fur veniat [l]. »

VERS. 61. « Funes peccatorum circumplexi sunt me, et legis tuæ non sum oblitus. » Insidias sive dæmonum, sive hominum, *funes* vocavit : accipiens occasionem similitudinis ex nexu. Sic etiam Isaias : « Væ, inquit, trahentibus peccata sua quasi funiculo longo [m] ! » Cum autem hi, ait, funiculi me circumdedissent, divinæ * legis memoriam minime deposui. Deinde recordationis causas docet.

B

VERS. 62. « Media nocte surgebam ad confitendum tibi super judicia justitiæ tuæ. » Non modo enim interdiu, verum etiam de nocte, et in ipso medio noctis, in quo majori cum voluptate somnus hominibus supervenit, te laudare non desistebam, et justas tuas sententias extollebam. Hoc etiam divinus Apostolus cum Sila fecit [n]. Vinctus enim cum Sila, et compedibus alligatus, post verbera et flagella, hymnorum cantilenam cum precibus miscuit, et optimæ vigiliæ fructus percepit : divinæ enim liberalitatis compotes fuerunt.

VERS. 63. « Particeps ego sum omnium timentium te, et custodientium mandata tua. » Symmachus pro *particeps*, dixit *conjunctus*, et Syrus, *amicus*. Aversatus enim eos qui legibus tuis repugnantia elegerunt, socios habui et familiares **1455** eos qui tuum timorem magni faciebant, quique vitam legitime traducere decreverunt. Hoc etiam in alio psalmo dixit : « Penes me autem valde honorati sunt amici tui, o Deus [o]. »

C

VERS. 64. « Misericordia tua, Domine, plena est terra : justificationes tuas doce me. » In omnes, inquit, affatim misericordiæ fontes profundis, et oriri facis solem tuum super bonos et malos, et pluis super justos et injustos : et non quotidie iram inducis, sed suffers patienter tum hos qui nuptias alienas disjungunt, tum hos qui injusto sanguine fedantur : et alios qui aliena sibi vindicant, alios qui impiis vocibus linguam maculant, et alios qui aliquid iniqui patrare audent. Tali igitur benignitate utens, et me hac, o Domine, dignum fac, tuarum justificationum scientiam largiens.

D

VERS. 65. « Benignitatem exhibuisti servo tuo,

[l] Matth. XXIV, 42. [m] Isa. V, 18. [n] Act. XVI, 25. [o] Psal. CXXXVIII, 17.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[29] *Δυσσεβῶν*. cod. 1 δαιμόνων. [30] *Οὐαί*. Repetitur in cod. 1. [31] cod. 1 κατὰ τ' αὐτό. [32] Hæc quæ in textu Græco desiderabantur, e cod. 1 suppl. [33] *Ποδοκ*. cod. 1 πέδῃ. [34] cod. 1 ἐτρύγησε. [35] ib. ἔχω. [36] E cod. 1 supp. [37] *Τοῦτο*. cod. 1 τ' αὐτό. [38] *Σου*. Abest a cod. 1. [39] *Μακροθ*. Des. ibid.

secundum verbum tuum. » Tuæ bonitatis periculum feci : propterea rursus ut hanc consequar precor, et ut secundum tuas leges vivam obsecro.

VERS. 66. « Bonitatem, et disciplinam, et scientiam doce me, quia mandatis tuis credidi. » Novit Propheta castigationis utilitatem, et Dominum benignitate utendo hanc correptionem hominibus afferre : propterea ut hanc consequatur petit. Deus enim bonitate utens castigationem ' inducit, castigatio vero scientiam producit. Sic etiam propheta Jeremias precatur : « Corripe nos, Domine : verumtamen in judicio, et non in furore, ne forte paucos facias **1456** nos [p]. » Sic etiam ægrotus sanitatem desiderans, et ferri incisionem et cauterium quærit. Deinde docet unde castigationis utilitatem cognoverit.

VERS. 67. « Priusquam humiliarer, ego deliqui : propterea eloquium tuum custodivi. » Ego, ait, mihi ipsi castigationis causa fui. Sententia de pœna injustitia vacat : peccatum secuta est castigatio, castigationem legum observantia : ægrotavi, incisus sum, convalui.

VERS. 68. « Bonus es tu, Domine. » Revera enim bonus es, et benignus. « Et in bonitate tua doce me justificationes tuas. » Idcirco confidenter peto tuarum justificationum scientiam a te accipere.

VERS. 69. « Multiplicata est super me iniquitas superborum, ego autem toto corde meo scrutabor mandata tua. » Qui enim superbia utuntur, omnem insidiarum speciem in me nectunt : verumtamen ad illorum flagitia non exstimulor, tuis mandatis directus.

VERS. 70. « Coagulatum est sicut lac cor eorum, ego vero legem tuam meditatus sum. » Simile est hoc illi prophetæ dicto : « Incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos clauserunt [q]. » Simile est etiam illis quæ in Exodo de Pharaone dicuntur : « Et induratum est cor Pharaonis [r]. » Illi igitur, ait, durum ac renitens habuerunt cor, cum ipsius mollitiem in duritiem converterint, **1457** et veluti lac firmaverint, et coagulaverint : ego vero legis tuæ meditationi adhæsi.

VERS. 71. « Bonum mihi, quia humiliasti me, ut discam justificationes tuas. » Gratias agit Propheta ob severa medici remedia, sanitatem agnoscens quæ inde processit.

A Κύριε, κατὰ τὸν λόγον σου. » Πεῖραν τῆς σῆς ἔλαβον ἀγαθότητος· διόπερ αὖθις ταύτης ἀπολαῦσαι παρακαλῶ, καὶ κατὰ τοὺς σοὺς διαβιῶναι νόμους ἀντιβολῶ.

ξς'. « Χρηστότητα καὶ παιδείαν [50] καὶ γνῶσιν δίδαξόν με, ὅτι ταῖς ἐντολαῖς σου ἐπίστευσα. » Οἶδεν ὁ Προφήτης παιδείας [51] τὸ χρήσιμον· καὶ ὅτι φιλανθρωπίᾳ χρώμενος ὁ Δεσπότης ταύτην ἐπιφέρει τοῖς ἀνθρώποις. Οὗ δὴ χάριν ταύτης μεταλαχεῖν ἀξιοῖ. Χρηστότητι γὰρ χρώμενος ὁ Θεὸς τὴν παιδείαν ἐπάγει, ἡ δὲ παιδεία τὴν γνῶσιν ἐργάζεται. Οὕτω καὶ ὁ προφήτης Ἱερεμίας ἀντιβολεῖ, « Παίδευσον ἡμᾶς, Κύριε· πλὴν ἐν κρίσει, καὶ μὴ ἐν θυμῷ, ἵνα μὴ ὀλιγοστοὺς ποιήσῃς ἡμᾶς. » Οὕτω καὶ ἄῤῥωστος ὑγίειαν ποθῶν, καὶ σιδήρου τομὴν, καὶ καυστήρια [52] ἐπιζητεῖ. B Εἶτα διδάσκει πόθεν ἔγνω [53] τῆς παιδείας τὸ χρήσιμον.

ξζ'. « Πρὸ τοῦ με ταπεινωθῆναι, ἐγὼ ἐπλημμέλησα· διὰ τοῦτο [54] τὸ λόγιόν σου ἐφύλαξα. » Ἐγὼ, φησὶν, ἐμαυτῷ τὴν παιδείαν προὐξένησα. Ἀδικίας ἐλευθέρα τῆς τιμωρίας ἡ ψῆφος· τῇ ἁμαρτίᾳ [55] ἠκολούθησεν ἡ παιδεία· τῇ παιδείᾳ, τῶν νόμων ἡ φυλακή. Ἠῤῥώστησα, ἐτμήθην, ἐῤῥώσθην.

ξη'. « Χρηστὸς εἶ σὺ, Κύριε [56]. » Τῷ ὄντι [[57] γὰρ] χρηστὸς ὑπάρχεις καὶ φιλάνθρωπος. « Καὶ ἐν τῇ χρηστότητί σου [58] δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου. » Διὰ τοῦτο θαῤῥῶν αἰτῶ παρὰ σοῦ λαβεῖν τῶν σῶν δικαιωμάτων τὴν γνῶσιν.

ξθ'. « Ἐπληθύνθη [59] ἐπ' ἐμὲ ἀδικία ὑπερηφάνων· C ἐγὼ δὲ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου ἐξερευνήσω [60] τὰς ἐντολάς σου. » Οἱ μὲν γὰρ ἀλαζονείᾳ χρώμενοι πᾶν εἶδος ἐπιβουλῆς καττύουσι κατ' ἐμοῦ· ἀλλ' ὅμως πρὸς τὴν αὐτῶν παρανομίαν [61] οὐκ ἐρεθίζομαι, ταῖς σαῖς ἐντολαῖς ῥυθμιζόμενος.

ο'. « Ἐτυρώθη ὡς γάλα [62] ἡ καρδία αὐτῶν· ἐγὼ δὲ τὸν νόμον σου ἐμελέτησα. » Ἔοικε τοῦτο τῷ προφητικῷ ῥητῷ, « Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκάμμυσαν. » Ἔοικε δὲ καὶ τοῖς ἐν τῇ Ἐξόδῳ περὶ τοῦ Φαραὼ εἰρημένοις [63], « Καὶ ἐσκληρύνθη ἡ καρδία Φαραώ. » Ἐκεῖνοι μὲν οὖν, φησὶν, ἀντίτυπον ἐσχήκασι τὴν καρδίαν, αὐτοὶ [64] τὸ ἁπαλὸν αὐτῆς σκληρὸν ἐργασάμενοι, καὶ καθάπερ γάλα πήξαντες, καὶ τυρώσαντες· ἐγὼ δὲ τῇ μελέτῃ τοῦ νόμου σου [65] D προστέτηκα.

οα'. « Ἀγαθόν μοι, ὅτι ἐταπείνωσάς με [66], ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιώματά σου. » Χάριν ὁ Προφήτης ὁμολογεῖ, τοῖς αὐστηροτέροις τοῦ ἰατροῦ φαρμάκοις, τὴν ἐντεῦθεν γενομένην καταμαθὼν ὑγίειαν.

[p] Jerem. x, 24. [q] Isa. vi, 10 ; Matth. xiii, 15. [r] Exod. vii, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[50] *Χρηστότητα καὶ παιδείαν*. Hebr. *bonitatem sensus*.. [51] *Παιδείας*. cod. 1 præm. τῆς. [52] cod. 1 καυτῆρα. [53] *Ἔγνω*. ib. εὗρε. [54] *Διὰ τοῦτο*. Hebr., *nunc autem*. [55] *Ἁμαρτ*. Hanc lectionem auctoritate cod. 1 permutavimus cum τιμωρίᾳ, ut habebat prior editio. [56] *Κύριε*. Abest a textu Hebr. [57] E cod. 1. [58] *Καὶ ἐν τῇ χρ. σου*. Hebr., *et beneficus*. [59] *Ἐπληθ.—ὑπερηφ*. Hebr.: *Nectunt contra me mendacium superbi*. [60] *Ἐξερ*. Hebr. *custodiam*. [61] *Παραν*. cod. 1 ἐπιβουλήν. [62] *Ἐτυρ. ὡς γάλα*. Ita quoque Syr. Sed Hebr.: *Obesum factum est instar adipis*. Symm. ἐμυαλώθη (Aqu. ἐλιπάνθη) ὡς στέαρ. [63] *Εἰρημ. — Φαραώ*. Des. in cod. 1. [64] cod. 1 αὐτῶν, commate ad hanc, non ad præced. vocem apposito. [65] *Σου*. Abest a cod. 1. [66] *Ἐταπ. με*. Hebr. *Quod afflictus sim*. Symm. ὅτι ἐκακώθην.

οβ'. « Ἀγαθός μοι ὁ νόμος τοῦ στόματός σου, ὑπὲρ A χιλιάδας χρυσίου καὶ ἀργυρίου. » Εἰ γὰρ καὶ τῆς βασιλείας ἀπὸ [57] τοῦ παιδὸς ἐξηλάθην, ἀλλὰ διὰ τῆς παιδείας τὸν σὸν νόμον ἀνεκτησάμην, ὃν τοῦ [58] πλούτου παντὸς τιμιώτερον ἔχω.

ογ'. « Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἔπλασάν με· συνέτισόν με, καὶ μαθήσομαι τὰς ἐντολάς σου. » Τῆς περὶ τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν φιλοστοργίας ἀναμιμνήσκει τὸν Ποιητήν. Λόγῳ γὰρ ἅπαντα τεκτηνάμενος αὐτὸς λέγεται διαπλᾶσαι τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν, οὐ χερσὶ χρησάμενος· ἀσώματος γάρ· ἀλλὰ τὴν πλείονα περὶ τόδε τὸ ποίημα διάθεσιν ἐνδειξάμενος. Ἱκετεύει τοίνυν τὸν διαπλάσαντα χορηγῆσαι τῷ ποιήματι σύνεσιν.

οδ'. « Οἱ φοβούμενοί σε, ὄψονταί με καὶ εὐφρανθήσονται, ὅτι εἰς τοὺς λόγους σου ἐπήλπισα· » Πρόφασις, φησὶν, εὐφροσύνης τοῖς εὐσεβέσι γενήσομαι, B ἐλπίσας εἰς σὲ, καὶ κατάλληλον εὑρὼν τῇ ἐλπίδι τὸ τέλος.

οε'. « Ἔγνων, Κύριε, ὅτι δικαιοσύνη τὰ κρίματά σου, καὶ ἀληθείᾳ ἐταπείνωσάς με. » Ταῦτα διαφερόντως [59] λέγει τὴν οἰκείαν εὐγνωμοσύνην δεικνύς. Οἶδα, φησὶν, ἀκριβῶς, ὡς ὀρθῶς μου καὶ δικαίως κατεψηφήσω, καὶ ταῖς παντοδαπαῖς περιέβαλες [60] συμφοραῖς.

ος'. « Γενηθήτω δὲ [61] τὸ ἔλεός σου, Κύριε [62], τοῦ παρακαλέσαι με. » Ἀλλὰ φιλανθρωπίας λοιπὸν καὶ ψυχαγωγίας καιρός. « Κατὰ τὸ λόγιόν σου τῷ δούλῳ σου. » Τῇ [63] γὰρ μεταμελείᾳ χρωμένοις τὴν σὴν εὐμένειαν ἐπηγγείλω. Τοῦτο καὶ διὰ Ἡσαΐου ἔφη· C « Ὅταν ἀποστραφῇς καὶ στενάξῃς [64], τότε σωθήσῃ. » Καὶ διὰ τοῦ Ἱερεμίου βοᾷ, « Ἐπιστράφητε πρός με, καὶ ἐπιστραφήσομαι πρὸς ὑμᾶς. »

οζ'. « Ἐλθέτωσάν μοι οἱ οἰκτιρμοί σου, καὶ ζήσομαι· ὅτι ὁ νόμος σου μελέτη μού ἐστιν. » Νεκρὸν ἑαυτὸν ἡγεῖται τῆς θείας ἐστερημένον [65] εὐμενείας· οὗ δὴ χάριν ὥσπερ ἀναβιῶναι διὰ τῆς θείας φιλανθρωπίας παρακαλεῖ.

οη'. « Αἰσχυνθήτωσαν ὑπερήφανοι ὅτι ἀδίκως ἠνόμησαν εἰς ἐμέ [66]· ἐγὼ δὲ ἀδολεσχήσω ἐν ταῖς ἐντολαῖς σου. » Οὐκ ἐπαρᾶται τοῖς ἐχθροῖς, ἀλλ' ὑπερεύχεται τούτων· ἡ γὰρ αἰσχύνη σωτηρίαν πραγματεύεται· ἧς τοίνυν ἀπήλαυσεν ἰατρείας, κἀκείνους τυχεῖν ἀξιοῖ.

οθ'. « Ἐπιστρεψάτωσάν μοι [67] οἱ φοβούμενοί σε, D καὶ οἱ γινώσκοντες τὰ μαρτύριά σου. » Ὡς πόῤῥω τοῦ χοροῦ τῶν δικαίων διὰ τὴν ἁμαρτίαν γενόμενος, καὶ πάντων αὐτῶν τῷ Θεῷ παραπλησίως ἀποστραφέντων, ἱκετεύει πάλιν αὐτοῖς ἑνωθῆναι, καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς κοινωνίαν ἀπολαβεῖν. Τοῦτο γὰρ ὁ Σύμμαχος [68] σαφέστερον παρεδήλωσεν, *Ἀναστρεψάτωσάν με οἱ φοβούμενοί σε*.

VERS. 72. « Melior est mihi lex oris tui, quam millia auri et argenti. » Etsi enim per filium a regno exactus sum, tamen per animadversionem legem tuam suscepi, quæ quibuslibet divitiis mihi antiquior est.

VERS. 73. « Manus tuæ fecerunt me, et formaverunt me : da mihi intellectum, et discam mandata tua. » Amoris erga naturam humanam Creatori memoriam refricat. Nam cum verbo omnia crearit, ipse dicitur hominum naturam finxisse, non manibus usus, incorporeus enim est, sed majorem affectum erga hoc opus ostendens. Precatur igitur eum qui formavit, ut operi det prudentiam.

VERS. 74. « Qui timent te, videbunt me et gaudebunt, quia in verbis tuis spem posui. » Causam lætitiæ, inquit, piis hominibus præbebo, cum in te spem collocaverim, et respondentem spei finem nactus fuerim.

VERS. 75. Cognovi, Domine, quod æquitas sint judicia tua, et veritate tua humiliaveris me. » Hæc præcipue dicit ut gratum animum suum ostendat. Bene, ait, novi te et recte et juste me condemnasse, et variis calamitatibus me oppressisse.

VERS. 76. « Fiat misericordia **1458** tua, Domine, ut consoletur me. » Sed deinceps benignitatis et consolationis est tempus. « Secundum verbum tuum servo tuo (datum). » Nam his qui pœnitentia utuntur, tuam benevolentiam promisisti. Hoc etiam per Isaiam dixit : « Cum autem reversus fueris, et ingemueris, tunc salvaberis [a]. » Et per Jeremiam clamat : « Convertimini ad me, et ego convertar ad vos [b]. »

VERS. 77. « Veniant mihi miserationes tuæ, et vivam, quia lex tua meditatio mea est. » Mortuum se ipsum existimat, divina benevolentia privatum : idcirco ut quasi reviviscat per divinam benignitatem precatur.

VERS. 78. « Confundantur superbi, quia iniquitatem fecerunt contra me, ego autem meditabor mandata tua. » Non hostibus imprecatur, sed pro eis preces fundit, quandoquidem pudor salutem procurat. Quam igitur medicinam consecutus est, ut illi etiam consequantur postulat.

VERS. 79. « Convertantur ad me timentes te, et qui noverunt testimonia tua. » Ut longissime a justorum choro propter peccatum positus, et omnibus ei, non secus ac ipse Deus, offensis, precatur ut rursus cum illis in gratiam redeat, et familiaritatem renovet. Hoc enim Symmachus apertius dixit : *Convertant me qui timent te.*

[a] Isa. XXX, 15. [b] Jerem. III, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[57] cod. 1 ὑπό. [58] *Τοῦ*. ib. πρὸ τούτου. [59] cod. 1 διαφόρως [60] *Περιέβαλες*. ib. præm. μέ. [61] cod. 1 δὴ, quæ est rec. lectio h. l. [62] *Κύριε*. Abest a cod. 1 et a textu Hebr. [63] cod. 1 τοῖς. [64] ibid. ἐπιστραφεὶς στενάξεις. [65] *Ἐστερ*. ib. ἔρημον, ascripta tamen altera lectione. [66] *Ἠνόμ. εἰς ἐμέ*. Heb. *evertunt* (s. evertere student) *me*. [67] cod. 1 μὲ, quæ est rec. lectio. [68] *Σύμμαχος*. Ita quoque Theodotion, teste Montef. in Hexapl. ad h. l.

VERS. 80. « Fiat cor meum immaculatum in A justificationibus tuis, ut non confundar. » * Cor ab omni reprehensione liberum habere desiderat, quandoquidem hujusmodi cor a pudore liberum est. Propterea **1459** statim psalmum exordiens, omni reprehensione vacuos beatos esse dixit :

VERS. 81. « Deficit in salutari tuo anima mea, quia in verbis tuis spem posui. » Qui vehementer aliquid desiderant, re desiderata autem carent, dicuntur deficere. Similiter qui valde sitiunt, et aqua carent. Similiter qui aliquem domesticum ex peregrinatione exspectant, desiderant quidem semper : desiderii vero non compotes facti, mœrore conficiuntur. Similiter etiam illi qui cum calamitatibus quibusdam colluctantur, et divinam benevolentiam exspectant, dum hanc procrastinatam B vident, deficiunt.

π'. « Γενηθήτω ἡ καρδία μου ἄμωμος ἐν τοῖς δικαιώμασί σου, ὅπως ἂν μὴ αἰσχυνθῶ. » Μώμου παντὸς ἐλευθέραν ἔχειν καρδίαν ἐφίεται. Ἡ τοιαύτη γὰρ αἰσχύνης ἀπήλλακται. Διά τοι τοῦτο καὶ εὐθὺς ἀρξάμενος τοῦ ψαλμοῦ τοὺς ἀμώμους ἐμακάρισεν.

πα'. « Ἐκλείπει εἰς τὸ σωτήριόν σου ἡ ψυχή μου, ὅτι [69] εἰς τοὺς λόγους σου ἐπήλπισα. » Οἱ σφόδρα τι ποθοῦντες, καὶ ἐστερημένοι τοῦ ποθουμένου, ἐκλείπειν φασίν. Οὕτως οἱ ἄγαν διψῶντες, καὶ σπανίζοντες ὕδατος. Οὕτως οἵ τινα τῶν γνωρίμων ἐξ ἀποδημίας προσμένοντες, ἱμείρονται μὲν ἀεὶ, κατατήκονται δὲ τῷ πόθῳ διαμαρτάνοντες. Οὕτω καὶ οἱ συμφοραῖς τισι προσπαλαιόντες, καὶ τὴν θείαν εὐμένειαν προσμένοντες, ἀναβαλλομένην ταύτην ὁρῶντες [70] ἐκλείπουσιν.

VERS. 82. « Defecerunt oculi mei in eloquio tuo, dicentes : Quando consolaberis me ? » *Eloquium* et promissio divina vocatur, et Scriptura divinitus inspirata. Deficit igitur non modo qui divinam promissionem, et liberationem ab imminentibus malis exspectat, sed etiam qui divina oracula lectitat, horumque sensum sedulo discere desiderat, et putat horum inventionem esse sibi consolationem, et animi oblectationem.

VERS. 83. « Quia factus sum sicut uter in pruina, justificationum tuarum non sum oblitus. » Uter calefactus mollitur, et tumefactus extenditur : in C pruina vero obdurescit et contrahitur. Sic etiam corporis natura mollitur quidem per delicias, et extenditur, et contra animam assurgit : afflictione vero exercitationis deprimitur, et premitur. Et hujus rei testis est Apostolus exclamans : « Castigo corpus meum, et in servitutem redigo, ne cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar [u]. » Hinc Propheta, cum a **1460** Saule persecutionem pateretur, affectibus superior erat : cum vero pace potitus esset, per deliciarum stimulos læsus est : cum autem corpus depressisset, divinarum legum memoriam renovavit.

VERS. 84. « Quot sunt dies servi tui, quando exercebis contra persequentes me judicium ? » Breve, ait, humanæ vitæ est tempus. Dies enim annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni [u']. D Quando igitur jus mihi reddes, et ab inimicis me liberabis ?

*VERS. 85. « Narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non ut lex tua, Domine. » Prophetæ quidem ut inimicos necaret consuluerunt : ipse vero divinæ legi obtemperans, divinam sententiam

πβ'. « Ἐξέλιπον οἱ ὀφθαλμοί μου εἰς τὸ λόγιόν σου, λέγοντες, Πότε παρακαλέσεις με ; » *Λόγιον* καὶ ὑπόσχεσις ἡ θεία καλεῖται, καὶ ἡ θεόπνευστος Γραφή. Ἐκλείπει τοίνυν οὐ μόνον ὁ τὴν ὑπόσχεσιν τὴν θείαν ἀναμένων, καὶ τὴν λύσιν τῶν ἐπιχειμένων κακῶν προσδεχόμενος· ἀλλὰ καὶ ὁ τοῖς θείοις ἐντυγχάνων λογίοις, καὶ τὴν τούτων διάνοιαν καταμαθεῖν ἀκριβῶς ἐφιέμενος, καὶ παράκλησιν καὶ ψυχαγωγίαν ὑπολαμβάνει τὴν εὕρεσιν.

πγ'. « Ὅτι ἐγενήθην ὡς ἀσκὸς ἐν πάχνῃ [71]· τὰ δικαιώματά σου οὐκ ἐπελαθόμην. » Ὁ ἀσκὸς θερμαινόμενος χαυνοῦται, καὶ φυσώμενος [72] ἐξογκοῦται· ἐν δὲ τῇ πάχνῃ σκληρύνεται καὶ πήγνυται. Οὕτω [73] καὶ τοῦ σώματος ἡ φύσις χαυνοῦται μὲν τῇ τρυφῇ, καὶ ἐξογκοῦται, καὶ κατὰ τῆς ψυχῆς ἐξανίσταται· τῆς [74] δὲ ἀσκητικῆς κακουχίᾳ ταπεινοῦται καὶ πιέζεται. Καὶ τούτου μάρτυς [75] ὁ Παῦλος βοῶν, « Ἀλλ' ὑποπιέζω [76] μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ, μήπως ἄλλοις κηρύξας αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι. » Τοιγάρτοι καὶ ὁ Προφήτης, ἐπειδὴ διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ, κρείττων ἦν τῶν παθῶν· εἰρήνης δὲ ἀπολαύσας, τοῖς ἀπὸ τῆς τρυφῆς ἐβλάβη σκιρτήμασι, ταπεινώσας τὸ σῶμα, τῶν θείων νόμων τὴν μνήμην ἀνενεώσατο.

πδ'. « Πόσαι εἰσὶν αἱ ἡμέραι τοῦ δούλου σου ; πότε ποιήσεις μοι ἐκ τῶν καταδιωκόντων με κρίσιν ; » Ὀλίγος, φησὶν, τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὁ χρόνος. Αἱ γὰρ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἐν αὐτοῖς ἑβδομήκοντα ἔτη. Πότε τοίνυν μοι δικάσεις, καὶ τῶν δυσμενῶν ἀπαλλάξεις ;

πε'. « Διηγήσαντό [77] μοι παράνομοι ἀδολεσχίας, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ νόμος σου, Κύριε [78]. » Τῷ μὲν Προφήτῃ τοὺς ἐχθροὺς ἀνελεῖν συνεβούλευσαν· αὐτὸς δὲ τῷ θείῳ νόμῳ πειθόμενος, τὴν θείαν ψῆφον ἀνέμε

[u] I Cor. IX, 27. [u'] Psal. LXXXIX, 10

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[69] Ὅτι. Abest a cod. 1. [70] Ὁρῶντες. Des. ibid. [71] Ἐν πάχνῃ. Hebr., *in fumo.* [72] Χαυν. καὶ φυσ. Des. in cod. 1 [73] Οὕτω. cod. 1 τοῦτο. [74] ibid. τῇ. [75] Μάρτυς. ibid. sequ. αὐτός. [76] cod. 1 ὑπωπιάζω, quæ est rec. lectio l. c. [77] Διηγ. — ἀδολ. Hebr. : *Foderunt mihi superbi foveas.* Symm. ὑπώρυξάν μοι ὑπερήφανοι ὑπόγεια. [78] Κύριε. Abest a textu Hebr.

νεν. Ἀλλὰ καὶ ἡμῖν τῶν λογίων τούτων διδασκαλία χρησιμωτάτη. Προσήκει γὰρ φυγεῖν οὐ μόνον τοὺς Ἑλλήνων μύθους, καὶ τὴν Ἰουδαίων ἀπιστίαν, ἀλλὰ καὶ τῶν αἱρετικῶν τὰ βλάσφημα δόγματα [79].

πς'. « Πᾶσαι αἱ ἐντολαί σου ἀλήθεια. » Διὰ τοῦτο γάρ σου προαιροῦμαι τὸν νόμον, ἐπειδὴ πάσας σου τὰς ἐντολὰς ἀληθείᾳ κοσμουμένας ὁρῶ.

« Ἀδίκως κατεδίωξάν με, βοήθησόν μοι. [πζ'] Παρὰ βραχὺ συνετέλεσάν με ἐν τῇ γῇ· ἐγὼ δὲ οὐκ ἐγκατέλιπον τὰς ἐντολάς σου. » Πολλή, φησίν, ἡ [80] ἀδικία, καὶ ἡ δυναστεία τῶν δυσμενῶν· καὶ αὐτῆς γάρ με μικροῦ δεῖν ἐστέρησαν τῆς ζωῆς.

πη'. « Κατὰ τὸ ἔλεός σου ζῆσόν με, καὶ φυλάξω τὰ μαρτύρια τοῦ στόματός σου. » Ταπεινοφροσύνῃ τὸν λόγον ἐκόσμησεν. Οὐ γὰρ τῆς δικαιοσύνης ἀντίδοσιν ᾔτησε τὴν ζωήν, ἀλλὰ δῶρον ἐλέου ταύτην λαβεῖν ἠντιβόλησε, φυλάττειν ὑποσχόμενος τοῦ Θεοῦ τὰ μαρτύρια.

πθ'. « Εἰς τὸν αἰῶνα, Κύριε, ὁ λόγος σου διαμένει ἐν τῷ οὐρανῷ. » Πάντα γάρ, φησί, ῥᾴδιά σοι τῷ Δεσπότῃ καὶ δυνατά. Τὸ πρόσταγμα γὰρ τὸ σὸν ἀκίνητα φυλάττει τῶν οὐρανῶν τὰ κύτη. Τοῦτο [81] δὲ καὶ τῷ ἑκατοστῷ καὶ τεσσαρακοστῷ ὀγδόῳ ἔφη ψαλμῷ· « Ἔστησεν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· πρόσταγμα ἔθετο, καὶ οὐ παρελεύσεται. » Αἰνίττεται δὲ κατὰ ταὐτόν, ὡς τῶν ἀγγέλων οἱ δῆμοι τὸν οὐρανὸν κατοικοῦντες τὸν θεῖον διαφυλάττουσι νόμον, καὶ παραβάσεώς εἰσιν ἁπάσης ἐλεύθεροι.

ϟ'. « Εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν ἡ ἀλήθειά σου. » Ταύτην γὰρ καὶ τῇ τῶν Ἰουδαίων ἐφύλαξας γενεᾷ, καὶ τῇ ἑτέρᾳ τῇ μετ' ἐκείνην [82] γεγενημένῃ· λέγει δὲ τὸν ἐξ ἐθνῶν λαόν, τὸν διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ [83] Χριστοῦ τῆς σωτηρίας τετυχηκότα.

« Ἐθεμελίωσας τὴν γῆν, καὶ διαμένει. [ϟα'] Τῇ διατάξει σου διαμένει ἡμέρα. » Ἔδωκας τῇ γῇ τὸ ἐπιπλεῖστον διαρκές, καὶ μεμένηκεν ὡς προσέταξας· διώρισας ἀπὸ τῆς νυκτὸς τὴν ἡμέραν, καὶ κατὰ τοὺς σοὺς ὁδεύει νόμους. « Ὅτι τὰ σύμπαντα δοῦλα σά. » Πάντα γάρ σοι δουλεύει, καὶ τοῖς σοῖς νεύμασιν εἴκει [84]· σὺ γὰρ ὁ [85] Δημιουργὸς τῶν ὅλων.

ϟβ'. « Εἰ μὴ ὅτι ὁ νόμος σου μελέτη μού ἐστι, τότε ἂν ἀπωλόμην ἐν τῇ ταπεινώσει μου. » Ταῦτα ἕκαστος εἴποι ἂν τῶν εὐσεβῶν περιπεσὼν συμφοραῖς· καὶ Ἰωσὴφ δουλείαν, μοιχείαν [86], καὶ συκοφαντίαν φυγών· καὶ Δανιὴλ εὔξασθαι κωλυθείς, καὶ οἱ τρεῖς ἐκεῖνοι [87] προσκυνῆσαι καταναγκαζόμενοι τὴν εἰκόνα· καὶ οἱ νικηφόροι μάρτυρες παντοδαπῆς τιμωρίας ὑπομείναντες εἴδη. Εἰκότως δὲ ταῦτα ἔφη ὁ μακάριος Δαβίδ, ἐξελασθεὶς μὲν ὑπὸ τοῦ Σαούλ, Ἀλλοφύλοις δὲ καὶ δυσσεβέσιν ἀνθρώποις συνδιάγειν ἀναγκαζόμενος. Ἐκοινώνησε γὰρ ἂν τῆς ἀσεβείας, εἰ μὴ τῶν θείων νόμων συμπεριέφερε τὴν μελέτην.

exspectavit. Verum nobis etiam horum oraculorum doctrina utilissima est. Decet enim nos fugere non modo gentilium fabulas, Judæorumque perfidiam, sed etiam hæreticorum impia dogmata.

Vers. 86. « Omnia mandata tua veritas. » Propterea enim tuam legem eligo, quoniam omnia tua mandata veritate ornata cerno.

« Inique persecuti sunt me, adjuva me. [Vers. 87.] Parum abfuit quin consummarent me in terra: ego autem non dereliqui mandata tua. » Multa, inquit, est iniquitas, hostiumque potentia: etenim ipsa propemodum vita me privarunt.

Vers. 88. « Secundum misericordiam tuam vivifica me, et custodiam testimonia oris tui. » Humilitate sermonem ornavit. Non enim vitam pro justitiæ remuneratione petiit: sed ut instar muneris ex misericordia ipsam accipiat obsecravit, sese observaturum promittens Dei testimonia.

Vers. 89. « In æternum, Domine, verbum tuum permanet in **1461** cœlo. » Omnia enim, inquit, tibi Domino facilia sunt, atque possibilia: mandatum enim tuum immobiles cœlorum ambitus custodiunt. Hoc autem et in centesimo quadragesimo octavo ait psalmo: « Statuit ea in æternum, et in sæculum sæculi: præceptum posuit, et non præteribit [v]. » Innuit autem pariter, angelorum cœtus cœlos incolentes divinam custodire legem, et ab omni transgressione immunes esse.

Vers. 90. « Per generationem et generationem veritas tua. » Hanc enim Judæorum genti conservasti, et alteri, quæ post illam fuit. Dicit autem populum ex gentibus, qui per Salvatorem nostrum Christum salutem adeptus est.

« Fundasti terram, et permanet. [Vers. 91.] Ordinatione tua perseverat dies. » Dedisti terræ stabilitatem in longissimum tempus, et perstitit ut jussisti. Diem a nocte sejunxisti, et secundum tuas leges progreditur. « Quoniam omnia serviunt tibi. » Omnia enim * tibi serviunt, tuisque nutibus obtemperant: tu enim omnium Opifex es.

Vers. 92. « Nisi lex tua meditatio mea esset, tunc forte periissem in humilitate mea. » Hæc pius quisque, cum in calamitates incidit, dicere potest: et Joseph servitutem, adulterium, et calumniam fugiens, et Daniel ne precaretur prohibitus, et tres illi qui imaginem venerari cogebantur, triumphatoresque martyres, qui omnia suppliciorum genera perpessi sunt. Merito autem hæc ait beatus David, cum a Saule exactus esset, et cum Allophylis ac **1462** impiis hominibus simul vivere coactus. Particeps enim impietatis fuisset, nisi divinarum legum meditationem secum circumtulisset.

[v] Psal. CXLVIII, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

[79] *Δόγματα.* cod. 1 στόματα, ascripta tamen altera lectione. [80] *Ἡ.* cod. 1 præm. καί. [81] *Τοῦτο.* cod. 1 τὸ αὐτό. [82] ib. ἐκείνους. [83] *Ἰησοῦ.* Abest. a cod. 1. [84] *Εἴκει.* cod. 1 ἥκει. [85] *Ὁ.* ib. εἰ. [86] *Μοιχ.* ib. præm. καί. [87] *Ἐκεῖνοι.* ib. sequ. παῖδες.

VERS. 93. « In æternum non obliviscar justificationum tuarum, quia per illas vivificasti me. » Cum enim rerum usu didicerim tuas justificationes vitam producere, perennem earum memoriam conservabo.

VERS. 94. « Tuus sum ego, salvum me fac, quoniam justificationes tuas exquisivi. » Non omnes hac voce uti possumus : peccati enim servus mentitur, cum se Dei servum nominat ; a quo enim quisque devictus est, illi servus est. Si igitur ab illo peccato liberati, divinas sequamur leges, hac poterimus uti voce.

VERS. 95. « Me sustinuerunt peccatores ut perderent me, testimonia tua intellexi. » Pro *sustinuerunt*, Symmachus et Theodotion dixerunt *exspectaverunt*. Illi quidem me morte multare sperarunt : ego vero ad tua testimonia attendens, hinc vitam percipiebam.

VERS. 96. « Omnis consummationis vidi finem, valde amplum est mandatum tuum. » Symmachus autem sic : *Omnis structuræ vidi finem, amplum mandatum tuum valde*. Omnia, inquit, humana, et divitiæ, et opum copia, et potentia, et ducatus, et militares præfecturæ, tyrannides et regna finem habent, et finem celerrimum : tuum vero mandatum amplum est, et immortale, et custodientibus perennem et æternam vitam conciliat, et bona quæ nullam vicissitudinem admittunt.

VERS. 97. « Quomodo dilexi legem tuam, Domine! toto die meditatio mea est. » Non omnis qui divinam legem implet, amore ductus **1463** illam implet : sed alii quidem timore, et formidine pœnæ, alii vero hominum gloriam aucupantes Sinceri vero virtutis amatores ob affectum erga res bonas divina mandata implere festinant.

VERS. 98. « Præ inimicis meis prudentem me fecisti mandato tuo, quoniam in æternum mihi es'. » Cum Propheta ardentissimo studio divinam legem se diligere confessus esset, divinæ gratiæ omnia ascribit. Cum enim a te, inquit, sapientiam et scientiam accepissem, tuam adamavi legem : majorem enim mihi, quam hostibus scientiam largitus es. Propterea illi me necare student : ego vero nec inimicos ulcisci volo, sempiternum virtutis lucrum perpendens.

VERS. 99, 100. « Præ omnibus docentibus me intellexi, quia testimonia tua meditatio mea sunt. Præ senibus intellexi, quia mandata tua quæsivi. » Proprium est regum docere, subditorum vero discere. Regnavit Saul, senior etiam tempore erat : sed neque regni potestas, neque ætatis tempus, ut ipse saperet, fecit, sed beneficii auctorem perdere

A ϟγ'. « Εἰς τὸν αἰῶνα οὐ μὴ ἐπιλάθωμαι τῶν δικαιωμάτων σου, ὅτι ἐν αὐτοῖς ἔζησάς με. » Τῇ πείρᾳ γὰρ μαθὼν, ὅτι ζωὴν τὰ σὰ δικαιώματα φύει, ἄσβεστον τούτων διατηρήσω τὴν μνήμην.

ϟδ'. « Σός εἰμι ἐγὼ, σῶσόν με· ὅτι τὰ δικαιώματά σου ἐξεζήτησα. » Οὐ πάντες ταύτῃ κεχρῆσθαι δυνάμεθα τῇ φωνῇ. Ψεύδεται γὰρ τῆς ἁμαρτίας ὢν ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ἑαυτὸν ὀνομάζων· ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται. Ἐὰν τοίνυν ἐκείνης ἀπαλλαγέντες, τοὺς θείους προελώμεθα νόμους, ταύτῃ κεχρῆσθαι δυνάμεθα τῇ φωνῇ.

ϟε'. « Ἐμὲ ὑπέμειναν ἁμαρτωλοὶ τοῦ ἀπολέσαι με, τὰ μαρτύριά σου συνῆκα. » Τὸ [88] *ὑπέμειναν*, *προσεδόκησαν* ὁ Σύμμαχος καὶ ὁ Θεοδοτίων εἰρήB κασιν[89]. Ἐκεῖνοι μὲν ἤλπισάν με παραδοῦναι θανάτῳ· ἐγὼ δὲ τοῖς σοῖς προσέχων μαρτυρίοις τὴν ἐντεῦθεν ἐκαρπούμην[90] ζωήν.

ϟϛ'. « Πάσης συντελείας εἶδον πέρας, πλατεῖα ἡ ἐντολή σου σφόδρα. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Πάσης κατασκευῆς εἶδον πέρας, εὐρύχωρος ἡ ἐντολή σου σφόδρα*. Πάντα, φησὶ, τὰ ἀνθρώπεια, καὶ πλοῦτος, καὶ περιουσία, καὶ δυναστεία, καὶ ἡγεμονίαι, καὶ στρατηγίαι, τυραννίδες καὶ βασιλεῖαι, τέλος ἔχουσι, καὶ τέλος ταχύ· ἡ δὲ σὴ ἐντολὴ πλατεῖά ἐστι, καὶ ἀνώλεθρος, καὶ τοῖς φυλάττουσι προξενεῖ τὸν ἀπέραντον ἐκεῖνον καὶ αἰώνιον βίον, καὶ τὰ ἀγαθὰ μεταβολὴν οὐδεμίαν δεχόμενα.

ϟζ'. « Ὡς ἠγάπησα τὸν νόμον σου, Κύριε[91], ὅλην C τὴν ἡμέραν μελέτη μού ἐστιν. » Οὐ πᾶς τὸν θεῖον νόμον πληρῶν ἀγαπῶν τοῦτον πληροῖ, ἀλλ' οἱ μὲν δέει καὶ φόβῳ τῆς τιμωρίας, οἱ δὲ δόξαν τὴν παρὰ ἀνθρώπων θηρώμενοι. Οἱ δὲ γνήσιοι τῆς ἀρετῆς ἐρασταὶ τῇ περὶ τὰ ἀγαθὰ διαθέσει πληροῦν ἐπείγονται τὰ θεῖα προστάγματα.

ϟη'. « Ὑπὲρ τοὺς ἐχθρούς μου ἐσόφισάς με τὴν ἐντολήν σου, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα ἐμοί[92] ἐστιν. » Θερμῶς[93] τὸν θεῖον ἀγαπᾷν ὁ Προφήτης ὁμολογήσας νόμον, τῇ θείᾳ χάριτι τὸ πᾶν ἀνατίθησι. Παρὰ σοῦ γὰρ, φησὶ, σοφίαν καὶ γνῶσιν δεξάμενος, τὸν σὸν ἔστερξα νόμον· πλείονα γάρ μοι τῶν ἐχθρῶν εἴδησιν ἔδωκας. Διὸ οἱ μὲν ἀνελεῖν με σπουδάζουσιν, ἐγὼ δὲ οὐδὲ ἀμύνασθαι τοὺς ἀδικοῦντας ἀνέχομαι. Τὸ γὰρ αἰώνιον τῆς ἀρετῆς φαντάζομαι κέρδος.

D ϟθ', ρ'. « Ὑπὲρ πάντας τοὺς διδάσκοντάς με συνῆκα, ὅτι μαρτύριά σου μελέτη μού ἐστιν. Ὑπὲρ πρεσβυτέρους συνῆκα, ὅτι τὰς ἐντολάς σου ἐξεζήτησα[94]. » Βασιλέων ἴδιον τὸ διδάσκειν, τὸ δὲ διδάσκεσθαι, τῶν ἀρχομένων. Ἐβασίλευσεν ὁ Σαοὺλ, πρεσβύτερος ἦν καὶ τῷ χρόνῳ· ἀλλ' ὅμως οὔτε ἡ ἐξουσία τῆς βασιλείας, οὔτε τῆς ἡλικίας ὁ χρόνος, σωφρο-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[88] *Τὸ — ζωήν*. Hæc Theodoro tribuuntur apud Cord. l. c. p. 450. [89] cod. 1 εἰρήκασιν. [90] ib. ἐκαρπωσάμην. [91] *Κύριε*. Abest a textu Hebr. [92] Rec. lectio h. l. est ἐμή. [93] *Θερμῶς — κέρδος*. Hæc ἀνωνυμεὶ exhibet Cord. l. c. p. 459. [94] *Ἐξεζ*. Hebr. *custodivi*. Aqu. et Symm. διετήρησα. Reliqui ἐφύλαξα.

νεῖν αὐτὸν παρεσκεύαζεν, ἀλλὰ τὸν εὐεργέτην ἀνελεῖν A ἐπεθύμει. Ὁ δὲ μέγας Δαυὶδ, τοῖς ὑπηκόοις ἔτι συντεταγμένος, καὶ νέαν ἄγων τὴν ἡλικίαν, τὴν φιλοσοφίαν ἠγάπησε, καὶ οὔτε ἄρξαι χειρῶν ἀδίκων ἠνέσχετο, οὔτε τοὺς ἀδικοῦντας ἀμύνασθαι.

ρα'. « Ἐκ πάσης ὁδοῦ πονηρᾶς ἐκώλυσα τοὺς πόδας μου, ὅπως ἂν φυλάξω τοὺς λόγους σου. » Οὔτε γὰρ δυνατὸν δύο κατὰ ταὐτὸν ὁδεύειν ὁδοὺς, ἀκολασίας καὶ σωφροσύνης, δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας· ἀλλὰ δεῖ τὰς ἐναντίας φυγεῖν, καὶ τὴν εὐθεῖαν [93] ὁδεῦσαι· οὕτω γὰρ οἷόν τε γίνεσθαι τῶν θείων φύλακας λόγων.

ρβ'. « Ἀπὸ τῶν κριμάτων σου οὐκ ἐξέκλινα, ὅτι σὺ ἐνομοθέτησάς με [94]. » Σὲ γὰρ τούτων ἐπιστάμενος νομοθέτην, μετὰ πάσης αὐτὰ διαθέσεως ἠσπαζόμην. B

ργ'. « Ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγιά σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου. » Οὐ γὰρ οὕτως ἡδύνει μου τὴν τοῦ στόματος αἴσθησιν ἡ γλυκύτης τοῦ μέλιτος, ὡς εὐφραίνει μου τὴν ψυχὴν ἡ τῶν σῶν λογίων μελέτη. Τὸν γὰρ *λάρυγγα* τέθεικεν, ὡς ὄργανον ὄντα φωνῆς· διὰ φωνῆς δὲ ἡ μελέτη. Τούτοις δὲ ἡ ψυχὴ κεχρημένη τὴν ἐντεῦθεν ὠφέλειαν καρποῦται.

ρδ'. « Ἀπὸ τῶν ἐντολῶν σου συνῆκα· διὰ τοῦτο ἐμίσησα πᾶσαν ὁδὸν ἀδικίας. » Συνεὶς γὰρ τίσιν ἀρέσκῃ [97], ἀπεστράφην ἅπαντα τῆς κακίας τὰ εἴδη.

ρε'. « Λύχνος τοῖς ποσί μου ὁ νόμος σου [98], καὶ φῶς ταῖς τρίβοις μου. » Οὐ γὰρ ἐν σκότει βαδίζω, οἷόν τινι λύχνῳ τῷ σῷ φωτιζόμενος νόμῳ· Εἰδέναι C μέντοι χρὴ, ὡς ὁ μὲν νόμος *λύχνος* ὠνόμασται, ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν *δικαιοσύνης ἥλιος*. Ὁ μὲν γὰρ οἷα δὴ λύχνος μόγις ἓν κατηύγασεν ἔθνος [99] ὁ δὲ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐφώτισεν. Οὕτω καὶ τὸν Θεσπέσιον Ἰωάννην λύχνον προσηγόρευσεν ὁ Δεσπότης Χριστὸς, ἔτι νυκτὸς οὔσης ἐπιφανέντα τοῖς Ἰουδαίοις. Ἔπειτα [1] δὲ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ἀνέτειλεν. Καὶ τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους *φῶς* προσηγόρευσεν, ὡς ἐκείνου τοῦ φωτὸς μετειληφότας, καὶ πάντας ἀνθρώπους φωτίσαντας διὰ [2] τῆς αὐτῶν διδαχῆς.

ρς'. « Ὤμοσα, καὶ ἔστησα [3] τοῦ φυλάξασθαι τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου. » Τὴν βεβαίαν τῆς ψυχῆς κρίσιν ὅρκον ὠνόμασεν, ἐπειδὴ ὅρκῳ βεβαιοῦται τῶν πραγμάτων τὰ πλεῖστα. D

ρζ'. « Ἐταπεινώθην ἕως σφόδρα, Κύριε, ζῆσόν με κατὰ τὸν λόγον σου. » Οὐχ ἁπλῶς ἔφη τεταπεινῶσθαι, ἀλλὰ σφόδρα τεταπεινῶσθαι· καὶ ταῦτα βασιλεὺς ὢν καὶ προφήτης, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς παῤῥησίαν ἔχων, καὶ πλούτῳ κομῶν, καὶ τῶν πολεμίων κρατῶν [4]. Ἀλλ' οὔτε τῇ σοφίᾳ, οὔτε τῇ ἀνδρείᾳ, οὔτε τῇ δικαιοσύνῃ θαῤῥῆσαι ἠνέσχετο πώποτε· τῆς δὲ θείας ταῦτα χάριτος ὑπελάμβανε

concupiscebat. Magnus autem David, inter subditos adhuc vivens, et juvenilem ætatem agens, patientiam adamavit, et nec prior alicui injuriam inferre voluit, neque injuria afficientes ulcisci.

VERS. 101. « Ab omni via mala prohibui pedes meos, ut custodiam verba tua. » Neque enim fieri potest ut eodem tempore duas teneamus vias, incontinentiæ et temperantiæ, justitiæ et injustitiæ : sed oportet contrarias fugere, et **1464** rectam ambulare : nam hoc pacto fieri poterit ut divinorum præceptorum custodes simus.

VERS. 102. « A judiciis tuis non declinavi, quia tu legem posuisti mihi. » Cum enim te harum rerum legislatorem noverim, cum omni studio ea amplexus sum.

VERS. 103. « Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, præ melle ori meo. » Non enim mellis dulcedo oris mei sensum tanta dulcedine perfundit, quam tuorum oraculorum meditatio meam lætificat animam. *Guttur* enim posuit, tanquam vocis instrumentum : per vocem vero meditatio fit. His vero anima utens, hinc utilitatem percipit.

* VERS. 104. « Per mandata tua intelligens factus sum : propterea odivi omnem viam iniquitatis. » Intelligens enim quæ tibi placent, aversatus sum omnes iniquitatis species.

VERS. 105. « Lucerna pedibus meis lex tua, et lumen semitis meis. » Non enim in tenebris ambulo, veluti quadam lucerna, lege tua illustratus. Sciendum est legem quidem *lucernam* esse nominatam, Salvatorem vero et Dominum nostrum *justitiæ solem*. Nam illa quidem, ut lucerna, vix unam illuminavit gentem : hic vero totum terrarum orbem illustravit. Sic divinum Joannem Dominus Christus lucernam vocavit, quæ cum adhuc nox esset Judæis apparuit : postea vero, lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, illuxit [x]. Et sacros apostolos *lucem* etiam appellavit, tanquam illius luminis participes, et omnes homines doctrina sua illustrantes.

VERS. 106. « Juravi, et statui **1465** custodire judicia justitiæ tuæ. » Firmum animæ judicium *jusjurandum* vocavit, quoniam res ut plurimum jurejurando corroborantur.

VERS. 107. « Humiliatus sum usquequaque, Domine, vivifica me secundum verbum tuum. » Non simpliciter se humiliatum esse dixit, sed vehementer humiliatum, idque cum rex esset et propheta, et fiduciam a virtute haberet, et divitiis affluerct et hostes vinceret. Sed nec sapientiæ, nec fortitudini, nec justitiæ fidere voluit unquam : et hæc divinæ gratiæ dona esse opinabatur. Et vitam ab

[x] Joan. I, 5-8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[93] cod. 1 θείαν. [94] Ἐνομοθ. με. Hebr.: *Docuisti me.* [97] Ἀρέσκῃ. Hanc lectionem codex 1 suppeditavit. Prior editio habebat ἀρέσκει. [98] Ὁ νόμος σου. Hebr.: *Verba tua.* [99] Κατηύγ. ἔθνος. Des. in cod. 1. [1] Ἔπειτα. ib. ἐπειδή. [2] Διὰ— διδαχῆς. Des ibid. [3] Καὶ ἔστησα. Hebr.: *Et confirmabo* s. præstabo (quod juravi). [4] cod. 1 καταχρατῶν.

eo qui eam dare potest efflagitans, non absolute petit, sed rationis compotem, et legi consentaneam, et a divina lege illustratam.

Vers. 108. « Voluntaria oris mei accepta habeas, Domine, et judicia tua doce me. » Divinæ quidem leges plurima virtutis officia jubent, aliqua vero voluntas adjungit. Sic etiam ex sacrificiis aliqua ex legis præscripto, alia vero a voluntate proficiscebantur. Nam illius quidem generis erant quæ pro peccato et delicto, et pro involuntariis, lex offerre præcepit, quæ et veluti quoddam debitum exsolvebantur Deo : quæ vero ex mentis liberalitate offerebantur, munera appellavit. Sic etiam nunc temperantiam et justitiam evangelici sermones præcipiunt; virginitas vero, et post nuptias continentia, et paupertas, et solitaria vita, et in deserto commoratio, mentis opera sunt, quæ legem transcendunt. Talia igitur Propheta *voluntaria* nuncupavit. Quæ enim legis necessitati non subjiciuntur, sed piæ et religiosæ mentis sunt fructus, **1466** jure voluntaria vocantur.

Vers. 109. « Anima mea in manibus tuis semper, et legis tuæ non sum oblitus. » A tua enim providentia custoditus, tuarum legum oblivionem abjeci.

Vers. 110. « Posuerunt peccatores laqueum mihi, et a mandatis tuis non aberravi. » Multas variasque et homines et dæmones insidias contra me struunt : ego vero tuorum mandatorum iter haud fallax decrevi instituere.

Vers. 111. « Hæreditate acquisivi testimonia tua in æternum, quia exsultatio cordis mei sunt. » Hæreditatem sempiternam et tutam tua testimonia esse credens, ob horum possessionem exsulto et lætor.

Vers. 112. « Inclinavi cor meum ad faciendas justificationes tuas in æternum propter retributionem. » Trutinæ simile est animæ consilium, mens vero, quæ ducis vice fungitur, trutinam tenet. Si igitur piis cogitationibus se applicuerit, necesse est ad meliora lances vergere. Hoc se fecisse dicit Propheta : « Inclinavi cor meum ad faciendas justificationes tuas in æternum, propter retributionem. » Etenim lucrum quod hinc percipi solet, cum viderem, volens libensque pro his sudores suscepi. Et docens quomodo res divinas elegerit, subjunxit :

Vers. 113. « Iniquos odio habui, legem vero tuam dilexi. » Cogitationes enim ad delinquendum instigantes abjiciens, tuam legem prætuli.

Vers. 114. « Adjutor meus, et susceptor meus

A δῶρα. Καὶ ζωὴν δὲ αἰτῶν δοῦναι[5] δυνάμενον, οὐκ ἀορίστως αἰτεῖ, ἀλλὰ τὴν λογικὴν, τὴν ἔννομον, τὴν τῷ θείῳ νόμῳ λαμπρυνομένην.

ρη'. « Τὰ ἑκούσια τοῦ στόματός μου εὐδόκησον δὴ, Κύριε, καὶ τὰ κρίματά σου δίδαξόν με. » Τῶν τῆς ἀρετῆς κατορθωμάτων τὰ πλεῖστα μὲν οἱ θεῖοι νόμοι διαγορεύουσιν· ἔνια δὲ καὶ ἡ γνώμη προστίθησιν. Οὕτω καὶ τῶν θυσιῶν τὰ μὲν νομικὰ, τὰ δὲ γνωμικά. Τὰ μὲν γὰρ περὶ ἁμαρτίας, καὶ πλημμελείας, καὶ περὶ ἀγνοίας, ὁ νόμος προσφέρειν ἐκέλευσεν, καὶ ταῦτα οἷόν τι χρέος ἀπεδίδοτο τῷ Θεῷ. Τὰ δὲ τῇ φιλοτιμίᾳ τῆς γνώμης προσφερόμενα, δῶρα προσηγόρευσεν. Οὕτω καὶ νῦν τὴν μὲν σωφροσύνην, καὶ τὴν δικαιοσύνην, οἱ εὐαγγελικοὶ διαγο-
B ρεύουσι λόγοι· παρθενία δὲ, καὶ μετὰ γάμον ἐγκράτεια, καὶ ἀκτημοσύνη, καὶ μονήρης βίος, καὶ ἡ ἐν ἐρήμοις διαγωγὴ, τῆς γνώμης ἔργα, τοῦ νόμου[6] ὑπερπηδῶντα. Τὰ τοιαῦτα τοίνυν ὁ Προφήτης *ἑκούσια* προσηγόρευσεν. Ἃ γὰρ οὐχ ὑπόκειται νόμων ἀνάγκῃ, ἀλλὰ φιλοθέου γνώμης ὑπάρχει καρπὸς, εἰκότως ἑκούσια προσηγόρευται.

ρθ'. « Ἡ ψυχή μου ἐν ταῖς χερσί σου διὰ παντὸς, καὶ τοῦ νόμου σου οὐκ ἐπελαθόμην. » Ὑπὸ τῆς σῆς γὰρ προνοίας φρουρούμενος, τὴν λήθην τῶν σῶν ἐξώρισα νόμων.

ρι'. « Ἔθεντο ἁμαρτωλοὶ παγίδα μοι, καὶ ἐκ τῶν ἐντολῶν σου οὐκ ἐπλανήθην. » Πολλὰς καὶ παντοδαπὰς καὶ ἄνθρωποι καὶ δαίμονες ἐπιβουλάς μοι τυρεύουσιν· ἐγὼ δὲ τὴν ἀπλανῆ τῶν σῶν ἐντολῶν
C πορείαν προειλόμην ὁδεύειν.

ρια'. « Ἐκληρονόμησα τὰ μαρτύριά σου εἰς τὸν αἰῶνα, ὅτι ἀγαλλίαμα τῆς καρδίας μού εἰσιν. » Κλῆρον αἰώνιόν τε καὶ ἄσυλον τὰ μαρτύριά σου εἶναι πιστεύων, ἐπὶ τῇ κτήσει τούτων ἀγάλλομαί τε καὶ εὐφραίνομαι.

ριβ'. « Ἔκλινα τὴν καρδίαν μου τοῦ ποιῆσαι τὰ δικαιώματά σου εἰς τὸν αἰῶνα, δι' ἀντάμειψιν[7]. » Τρυτάνῃ[8] ἔοικε τὸ τῆς ψυχῆς βουλευτήριον· κατέχει δὲ τὴν τρυτάνην[9] ὁ νοῦς ἡγεμονεύειν λαχών. Ἐὰν τοίνυν τοῖς εὐσεβέσι προσθῆται λογισμοῖς, ἀνάγκη κλίνειν ἐπὶ τὰ ἀμείνω τὰ ζυγά. Τοῦτο δεδρακέναι ὁ Προφήτης φησίν· « Ἔκλινα τὴν καρδίαν μου, τοῦ ποιῆσαι τὰ δικαιώματά σου εἰς τὸν αἰῶνα, δι' ἀντ-
D άμειψιν. » Τὸ γὰρ ἐκ τούτων φυόμενον θεασάμενος κέρδος, ἀσπασίως τοὺς ὑπὲρ τούτων ἀνεδεξάμην[10] ἱδρῶτας. Καὶ διδάσκων ὅπως[11] τὰ θεῖα προείλετο, ἐπήγαγε·

ριγ'. « Παρανόμους[12] ἐμίσησα, τὸν δὲ νόμον σου ἠγάπησα. » Τοὺς[13] γὰρ παρανομεῖν ὑποτιθεμένους ἀποσεισάμενος λογισμοὺς, τὸν σὸν προτετίμηκα νόμον.

ριδ'. « Βοηθός[14] μου, καὶ ἀντιλήπτωρ μου εἶ[15], εἰς

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[5] *Δοῦναι*. ib. præm. τόν. [6] ib. τοὺς νόμους. [7] *Δι' ἀντάμ.* Hebr. עֵקֶב *in finem usque*, ut vers. 33. [8] *Τρυτ.* cod. 1 τούτῳ ἄν. [9] *Τρυτ.* ib. ἀρετήν. [10] ib. ἐδεξάμην. [11] ib. πῶς. [12] *Παραν.* Hebr., *inconstantes*, s. huc et illuc vagantes animo. [13] *Τοὺς — νόμον*. Athanasio hæc tribuit Cord. l. c. p. 475. [14] *Βοηθὸς — ἀντιλ.* Hebr. : *Refugium meum et clypeus meus*. [15] *Εἶ*. cod. 1 add. σύ.

A τοὺς λόγους σου ἐπήλπισα. » Οὐ δίχα δὲ τοῦτο τῆς σῆς βοηθείας κατώρθωσα, ἀλλὰ τῆς σῆς ἀπολαύσας ῥοπῆς, καὶ τῇ σῇ ἐλπίδι τρεφόμενος.

ριε'. « Ἐκκλίνατε ἀπ' ἐμοῦ πονηρευόμενοι, καὶ ἐξερευνήσω[16] τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ μου. » Ταῦτα, φησὶ, καὶ τοῖς ἀτόποις ἔλεγον λογισμοῖς, καὶ τοῖς τὰ φαῦλα συμβουλεύειν ἐπιχειροῦσιν, ὅτι μηδεμίαν μοι τοιαύτην[17] ὑποτίθεσθε συμβουλήν· ἐμοὶ γὰρ κατὰ[18] τὰς θείας ἐντολὰς προαιρετέα ζωή. Οὐχ ἁπλῶς δὲ ταύταις ἀκολουθήσω, ἀλλὰ μετὰ πάσης αὐτὰς ἀκριβείας ἀνερευνήσω· ὥστε μηδέν με τούτων λαθεῖν, ἀλλὰ πάντα πληρῶσαι, ὅσα τῶν ὅλων ὁ Κύριος ἐνετείλατο.

ρις'. « Ἀντιλαβοῦ μου[19] κατὰ τὸ λόγιόν[20] σου, καὶ ζῆσόν με[21], καὶ μὴ καταισχύνῃς με ἀπὸ τῆς προσδοκίας μου. » Τοῦτον τοίνυν ἔχοντα τὸν σκοπὸν B τῆς σῆς προνοίας ἀξίωσον, ἵνα μὴ διαμαρτὼν τῆς ἐλπίδος αἰσχύνης ἀναπλησθῶ· τὸ δὲ *Λόγιον* ἐνταῦθα τὴν ὑπόσχεσιν λέγει, ἀντὶ τοῦ, Τὴν ἐπαγγελθεῖσαν μοι παράσχου σωτηρίαν.

ριζ'. « Βοήθησόν μοι, καὶ σωθήσομαι, καὶ μελετήσω[22] ἐν τοῖς δικαιώμασί σου διαπαντός. » Καὶ γὰρ τυχεῖν[23] τῆς σωτηρίας τῶν σῶν δικαιωμάτων οὐκ ἀμελήσω, ἀλλὰ διαπαντὸς τὴν τούτων μελέτην ποιήσομαι. *Μελέτην* δὲ λέγει, οὐ τὴν ἐν λόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν ἔργοις.

ριη'. « Ἐξουδένωσας[24] πάντας τοὺς ἀποστατοῦντας ἀπὸ τῶν δικαιωμάτων σου, ὅτι ἄδικον τὸ ἐνθύμημα αὐτῶν[25]. » Ταύτην δὲ περὶ τὰς σὰς ἐντολὰς σχήσω τὴν προθυμίαν, ἐπονειδίστους καὶ καταγελάστους γεγενημένους τοὺς τούτων παραβάτας C εἰδώς.

ριθ'. « Παραβαίνοντας ἐλογισάμην[26] πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς· διὰ τοῦτο ἠγάπησα τὰ μαρτύριά σου. » Ἀντὶ τοῦ *παραβαίνοντας*, ὁ μὲν Θεοδοτίων *εἰς οὐδὲν*[27] εἴρηκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος *σκωρίαν*. Ὁ δὲ Προφήτης δεδήλωκεν, ὡς ἐξουθενῶν καὶ αὐτὸς τῷ Θεῷ παραπλησίως τοὺς παραβάτας, πᾶσαν προθυμίαν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θείων λογίων προσήνεγκεν· ἅτε δὴ τὴν τῆς παρανομίας ζημίαν εἰδώς.

ρκ'. « Καθήλωσον[28] ἐκ τοῦ φόβου σου τὰς σάρκας μου· ἀπὸ γὰρ τῶν κριμάτων σου ἐφοβήθην. » Ἡ ψυχή μου, φησὶ, τὸν σὸν περίκειται φόβον. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ σῶμα κατεξανίσταται ταύτης, καὶ τὰ τούD του μέλη, παρακαλῶ τούτῳ καθηλωθῆναι τῷ φόβῳ· ὥστε αὐτὰ νεκρὰ τῇ ἁμαρτίᾳ γενόμενα, τῇ τῆς ψυχῆς ἀκολουθεῖν ποδηγίᾳ. Τοῦτο ἔοικε τῷ ἀποστολικῷ ἐκείνῳ ῥητῷ, « Νεκρώσατε τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολα-

es tu, et in verbo tuo spem posui. » Hoc vero non absque tua **1467** ope perfeci, sed cum abs te adjutus essem, tuaque spe alerer.

Vers. 115, « Declinate a me, maligni, et scrutabor mandata Dei mei. » Hæc, inquit, et absurdis meis cogitationibus, et iis qui res improbas mihi consulere conabantur, dicebam : Hujusmodi mihi consilium proponere desinite, quoniam vita secundum divina mandata charior mihi * est. Non simpliciter autem hæc sequar, sed cum omni studio ipsa indagabo : ut nihil horum me lateat, sed omnia perficiam quæ universorum Dominus præcepit.

Vers. 116. « Suscipe me secundum eloquium tuum, et vivifica me, et non confundas me ab exspectatione mea. » Hunc igitur cum propositum habeam finem, tua providentia me dignare, ne spe mea delusus dedecore implear. *Eloquium* hoc in loco promissionem dicit; quasi dicat : Salutem mihi promissam largire.

Vers. 117. Adjuva me, et salvus ero, et meditabor justificationes tuas in perpetuum. » Etenim tuarum justificationum salutem consequi haudquaquam negligam, sed semper has meditabor. *Meditationem* vero dicit, non in verbis solum, sed etiam in operibus.

Vers. 118. « Sprevisti omnes discedentes a judiciis tuis, quia injusta cogitatio eorum. » Hanc autem promptitudinem erga tua mandata habebo, cum infames et ridiculos esse factos eos noverim, qui ea violabant.

1468 Vers. 119. « Prævaricantes reputavi omnes peccatores terræ : ideo dilexi testimonia tua. » Pro *prævaricantes* Theodotio dixit *pro nihilo*, Symmachus autem *scoriam*. Hoc autem Propheta declaravit, quod pro nihilo habens ipse, non secus ac Deus, transgredientes, omnem promptitudinem ad divinorum oraculorum observationem adhibuerit; quippe qui jacturam nosset quam peccatum affert.

Vers. 120. « Confige timore tuo carnes meas : a judiciis enim tuis timui. » Anima mea, ait, timore tuo induta est. Sed quoniam corpus in hanc consurgit, ejusque membra : obsecro ut timore hoc configatur, ut ipsa membra mortua peccato facta, animam ducem sequantur. Hoc est simile illi apostolico dicto : « Mortificate membra vestra, quæ sunt super terra, fornicationem, immunditiem, libidinem, malam concupiscentiam, et avaritiam, quæ est idolorum servitus y. » Et rursus : « Cum

y Colos. III, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[16] *Ἐξερ.* Hebr., *custodiam.* [17] *Τοιαύτην.* cod. 1 ταύτην. [18] *Κατά.* ib. præm. ἡ. [19] *Ἀντιλ. μου.* Hebr.: *Sustenta me.* [20] *Λόγιον.* Hanc lectionem. quam Noster in Commentario suo sequitur, auctoritate cod. 1 substituimus, pro ἔλεος, ut habebat editio prior. [21] *Ζῆσόν με.* Hebr., *vivam.* [22] *Μελετ.* Hebr., *respiciam.* [23] cod. 1 τυχών. [24] *Ἐξουδ.* Hebr., *conculcasti.* [25] *Τὸ ἐνθ. αὐτῶν.* Hebr., *dolus eorum.* Symm. δολιότης αὐτῶν. [26] *Παραβ. ἐλογισ.* Hebr., (Sicut) *scorias cessare fecisti.* [27] *Εἰς οὐδέν.* Ita quoque edit. V. Conf. Montf. in Hexapl. ad h. l. [28] *Καθήλ. — σάρκας μου.* Hebr. : *Horret præ metu tui caro mea.*

Christo simul crucifixus sum; vivo autem non A amplius ego, vivit vero in me Christus [a]. »

Vers. 121 « Feci judicium et justitiam, non tradas me calumniantibus me. » Tuas, inquit, cum sequi decreverim leges, ne hostibus præda fiam. Quis vero nunc animæ tantam puritatem habet, ut cum fiducia his verbis utatur? Similia hisce dixit etiam divinus Apostolus: « Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ[a-b]. »

Vers. 122. « Suscipe servum tuum **1469** in bonum. » Symmachus, *Recipe me in bonum servum tuum*. Aquila autem et Theodotio, *Fide jube*: hoc est: Verum dico, non mentior, crede servo tuo promittenti, ipse esto sponsor meæ promissionis, quoniam tuas implere leges studebo. « Non calum- B nientur me superbi. » Acerba res est calumnia, licet magnam mercedem in se habeat. In hanc et admirabilis incidit Joseph, et alii innumeri. Jubet autem etiam Dominus ut oremus ne intremus in tentationem. Nihil igitur absurdum Propheta fecit, cum hoc peteret. Siquidem arrogantium et potentium hominum calumnia longe acerbior est. Injustitia enim cum potentia conjuncta majorem efficit perniciem.

Vers. 123. « Oculi mei defecerunt in salutari tuo, et in eloquio justitiæ tuæ. » Rursus hic *eloquium* promissionem vocat. Continue, inquit, a te salutem exspecto, et pollicitationis finem desidero. C Posuit autem *defecerunt*, ut intensum ostenderet desiderium.

Vers. 124. « Fac cum servo tuo secundum misericordiam tuam, et justificationes tuas doce me. » Tantæ virtutis operarius orat, ut misericordiam consequatur, et per illam petit salutem: nec mercedem poscit, sed benignitatem implorat.

Vers. 125. « Servus tuus sum ego, da mihi intellectum, ut sciam testimonia tua. » Omnes quidem homines natura sunt servi Dei, affectu vero, qui libentissime Dei imperium elegerunt. Harum ergo partium cum sit Propheta, se ipsum servum nominat, et ut prudentia donetur obsecrat, ut Dei D testimonia sciat.

1470 Vers. 126. « Tempus faciendi Domino, dissipaverunt legem tuam. » Deus, qui omnia pondere et mensura gubernat, fert quidem diutius peccata hominum: cum vero pravitatem ex patientia auctam viderit, tunc pœnam irrogat. Hoc igitur et hoc in loco ait: Tempus est consurgendi in auxilium eorum qui injuria affecti sunt, o Domine; magnopere enim tuam legem hostes conculcarunt.

[a] Galat. II, 20. [a-b] II Cor. I, 12.

A τρεία. » Καὶ πάλιν, « Χριστῷ συνεσταύρωμαι, ζῶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. »

ρκα'. « Ἐποίησα κρῖμα καὶ δικαιοσύνην, μὴ παραδῷς με τοῖς ἀδικοῦσί με. » Τοῖς σοῖς, φησὶν, ἀκολουθεῖν προελόμενος νόμοις, μὴ γένωμαι τοῖς δυσμενέσιν εὐάλωτος. Τίς δὲ νῦν ἔχει τοσαύτης ψυχῆς καθαρότητα, ὥστε σὺν παῤῥησίᾳ τοιούτοις χρήσασθαι λόγοις; Τούτοις μέν τοι καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος προσόμοια εἴρηκεν, « Ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν.

ρκβ'· « Ἔκδεξαι τὸν δοῦλόν σου [29] εἰς ἀγαθόν. » Ὁ [30] δὲ Σύμμαχος, *Ἀνάδεξαί με εἰς ἀγαθὸν τὸν δοῦλόν σου*. Ὁ δὲ Ἀκύλας, καὶ ὁ Θεοδοτίων, *ἐγγύησαι*· ἀντὶ τοῦ, Ἀληθεύων, οὐ ψεύδομαι, πίστευσον ὑποσχομένῳ τῷ δούλῳ σου· αὐτὸς ἐγγυητὴς B γενοῦ τῆς ἐμῆς ὑποσχέσεως, ὅτι σου πληρῶσαι σπουδάσω τοὺς νόμους. « Μὴ συκοφαντησάτωσάν με [31] ὑπερήφανοι. » Ἀλγεινὸν ἡ συκοφαντία, κἂν μέγαν ἔχῃ μισθόν. Ταύτῃ καὶ ὁ θαυμάσιος περιπέπτωκεν Ἰωσὴφ, καὶ ἕτεροι [32] μυρίοι. Παρακελεύεται δὲ καὶ ὁ Κύριος εὔχεσθαι μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν. Οὐδὲν οὖν ἀπεικὸς οὐδὲ ὁ Προφήτης πεποίηκε, ταύτην αἰτήσας τὴν αἴτησιν. Διαφερόντως γὰρ ἡ τῶν ἀλαζόνων καὶ δυνατῶν συκοφαντία χαλεπωτέρα. Ἀδικία γὰρ προσλαβοῦσα τὴν δυναστείαν μείζονα τὴν λώβην [33] ἐργάζεται.

ρκγ'. « Οἱ ὀφθαλμοί μου ἐξέλιπον εἰς τὸ σωτήριόν σου, καὶ εἰς τὸ λόγιον τῆς δικαιοσύνης σου. » Πάλιν ἐνταῦθα *λόγιον* τὴν ὑπόσχεσιν καλεῖ. Διηνεκῶς, C φησὶ, τὴν παρὰ σοῦ σωτηρίαν προσμένω, καὶ τῆς ὑποσχέσεως ἀναμένω τὸ τέλος. Τὸ δὲ *ἐξέλιπον* τέθεικε, τὴν ἐπιτεταμένην ἐπιθυμίαν δηλῶν.

ρκδ'. « Ποίησον μετὰ τοῦ δούλου σου κατὰ τὸ ἔλεός σου, καὶ τὰ δικαιώματά σου δίδαξόν με. » Ὁ τοσαύτης ἀρετῆς ἐργάτης ἐλέους τυχεῖν ἀξιοῖ, καὶ διὰ τούτου σωτηρίας ἀπολαῦσαι αἰτεῖ. Καὶ οὐκ ἀπαιτεῖ μισθὸν, ἀλλὰ φιλανθρωπίαν αἰτεῖ.

ρκε'. « Δοῦλός σού εἰμι ἐγὼ, συνέτισόν με, καὶ γνώσομαι τὰ μαρτύριά σου. » Πάντες μὲν ἄνθρωποι φύσει δοῦλοι Θεοῦ, διαθέσει δὲ οἱ τοῦ Θεοῦ τὴν δεσποτείαν ἀσπασίως αἱρούμενοι. Ταύτης ὢν τῆς συμμορίας ὁ Προφήτης δοῦλον ἑαυτὸν ὀνομάζει, καὶ συν- D έσεως ἀξιωθῆναι παρακαλεῖ, ὥστε γνῶναι τοῦ Θεοῦ τὰ μαρτύρια.

ρκϛ'. « Καιρὸς τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ, διεσκέδασαν τὸν νόμον σου. » Ὁ πάντα σταθμῷ καὶ μέτρῳ πρυτανεύων Θεὸς φέρει μὲν ἐπὶ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων τὰς ἁμαρτίας· ὅταν δὲ αὐξηθεῖσαν ἴδῃ τῇ μακροθυμίᾳ τὴν πονηρίαν, τότε τὴν τιμωρίαν ἐπάγει. Τοῦτο τοίνυν καὶ ἐνταῦθά φησι. Καιρὸς διαναστῆναι εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἀδικουμένων, ὦ Δέσποτα· κομιδῇ γάρ σου τὸν νόμον ἐπάτησαν οἱ πολέμιοι.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[29] *Ἔκδεξαι τὸν δοῦλόν σου*. Hebr.: *Sponde pro servo tuo*. [30] *Ὁ — δοῦλόν σου*. Des. in cod. 1. [31] *Μὴ συκοφ. με*. Hebr.: *Ne opprimant me*. [32] *Ἕτεροι*. cod. 1 add. δέ. [33] *Λώβην*. cod. 1 γνώμην.

ρκζ'. « Διὰ τοῦτο ἠγάπησα τὰς ἐντολάς σου ὑπὲρ A χρυσίον καὶ τοπάζιον. » Ἐκεῖνοι μὲν οὖν τοῦ σοῦ κατεφρόνησαν νόμου. Ἐγὼ δὲ ἀξιεραστοτέρας ἡγοῦμαι τὰς σὰς ἐντολὰς χρυσίου καὶ λίθων πολυτελῶν. Τῶν γὰρ τιμίων λίθων *τοπάζιος*· ἀπὸ δὲ τοῦ ἑνὸς παρεδήλωσεν ἅπαντας. Εἰκὸς δὲ κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν τοῦτον προτιμᾶσθαι τῶν ἄλλων.

ρκη'. « Διὰ τοῦτο πρὸς [34] πάσας τὰς ἐντολάς σου κατωρθούμην· πᾶσαν ὁδὸν ἄδικον ἐμίσησα. » Ὁ γὰρ πόθος τὴν προθυμίαν ἐργάζεται· ἡ δὲ προθυμία τὴν μὲν εὐθεῖαν παραινεῖν ὁδὸν παρεσκεύαζε, τὴν δὲ τῆς ἀδικίας ἐμυσάττετο τρίβον.

ρκθ'. « Θαυμαστὰ τὰ μαρτύριά σου· διὰ τοῦτο ἐξηρεύνησε [35] ταῦτα [36] ἡ ψυχή μου. » Ἔδειξεν ὡς οὐ μάτην τούτων ἠράσθη. Ἀξιάγαστα γάρ, φησὶν, ἐστὶ, B καὶ ἱκανὰ καταθέλξαι, καὶ εἰς ἔρωτα διεγεῖραι τοὺς κατιδεῖν δυναμένους. Καὶ πόθεν τούτων [37] κατέμαθες ἀρετήν;

ρλ'. « Ἡ δήλωσις τῶν λόγων σου φωτιεῖ, καὶ συνετιεῖ νηπίους [38]. » Τῷ σῷ, φησὶ, καταυγαζόμενος φωτὶ ταύτην ἐδεξάμην τὴν γνῶσιν· καὶ πάντας δὲ τοὺς ἀγνοίᾳ κατεχομένους, καὶ βρέφεσιν ἐοικότας, ὁ σὸς νόμος συνέσεως ἐμφορεῖ.

ρλα'. « Τὸ στόμα μου ἤνοιξα, καὶ εἵλκυσα πνεῦμα [39], ὅτι τὰς ἐντολάς σου ἐπεπόθουν. » *Στόμα* ἐνταῦθα καλεῖ τῆς διανοίας τὴν προθυμίαν. Αὕτη γὰρ ἕλκει τὴν χάριν τοῦ πνεύματος. Καὶ γὰρ [40] ἀλλαχοῦ φησι· « Πλάτυνον τὸ στόμα σου, καὶ πληρώσω αὐτό. » Καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐν ἀνοίξει τὸ στόματος λόγον δοθῆναι παρεκάλεσε. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Προ- C φήτης ἐν ἑτέρῳ ἔφη ψαλμῷ· « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Τοῦτο [41] καὶ ἐνταῦθα ἔφη, « Τὸ στόμα μου ἤνοιξα, καὶ εἵλκυσα πνεῦμα, ὅτι τὰς ἐντολάς σου ἐπεπόθουν. » Γλιχόμενόν με γὰρ τῶν σῶν ἐντολῶν θεασάμενος τῆς σῆς ἠξίωσας χάριτος.

ρλβ'. « Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ, καὶ ἐλέησόν με, κατὰ [42] τὸ κρῖμα τῶν ἀγαπώντων τὸ ὄνομά σου. » Τῆς θείας εὐμενείας ἱκετεύει τυχεῖν, οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' ὡς εἴωθας, φησὶ, τοῖς ἀγαπῶσί σε παρέχειν τὸν ἔλεον. Τοῦτο γὰρ εἶπε, « Κατὰ τὸ κρῖμα τῶν ἀγαπώντων τὸ ὄνομά σου· » ἀντὶ τοῦ, Τῆς ἴσης τούτοις ἀπολαῦσαι ψήφου παρακαλῶ.

ρλγ'. « Τὰ διαβήματά μου κατεύθυνον κατὰ τὸ D λόγιόν σου· καὶ μὴ κατακυριευσάτω μου πᾶσα ἀνομία. » Ἡμῶν γὰρ προεκφερόντων τὴν προθυμίαν, καὶ Θεοῦ παρέχοντος τὴν βοήθειαν, καὶ τὴν πορείαν εὐθύνοντος, χώραν οὐκ ἔχει τῆς ἁμαρτίας ἡ δυναστεία.

ρλδ'. « Λύτρωσαί με ἀπὸ συκοφαντίας ἀνθρώπων, καὶ φυλάξω τὰς ἐντολάς σου. » Καὶ ὁ Δεσπότης Χριστὸς τοὺς ὀνειδιζομένους καὶ συκοφαντιζομέ-

VERS. 127. « Ideo dilexi mandata tua super aurum et topazium. » Illi quidem tuam despexerunt legem: ego vero tua mandata auro lapidibusque pretiosis amabiliora duco. *Topazius* enim lapis est pretiosus, per unum autem omnes significavit. Cæterum verisimile est illa tempestate hunc aliis prælatum fuisse.

VERS. 128. « Propterea ad omnia mandata tua dirigebar, omnem viam iniquam odio habui. » Desiderium enim animi promptitudinem efficit: promptitudo vero animi faciebat ut rectam viam suaderet, et injustitiæ semitam odio haberet.

VERS. 129. « Mirabilia testimonia tua, ideo scrutata est ea anima mea. » Ostendit se non frustra horum studiosum fuisse. Admiratione enim digna sunt, ait, et quæ possint demulcere, et in amorem excitare eos qui ea perspicere valent. Et undenam horum virtutem nosti?

VERS. 130. « Declaratio sermonum tuorum illuminat, et intellectum dat parvulis. » Tuo, inquit, lumine illustratus hanc scientiam accepi, et tua lex prudentia implet omnes qui ignorantia detenti, et instar infantium sunt.

VERS. 131. « Os meum aperui, **1471** et attraxi spiritum, quia mandata tua desiderabam. » *Os* hoc in loco vocat mentis alacritatem. Hæc enim spiritus gratiam attrahit. Etenim alibi dicit: « Dilata os tuum, et implebo illud [c]. » Et divinus Apostolus precatur ut verbum sibi detur in apertione oris [d]. Idem vero Propheta in alio psalmo: « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa [e]. » Illud etiam hoc in loco dicit, « Os meum aperui, et attraxi spiritum, quoniam mandata tua desiderabam. » Cum enim tuorum mandatorum desiderio me teneri vidisses, tua gratia me dignatus es.

VERS. 132. « Respice ad me, et miserere mei, secundum judicium diligentium nomen tuum. » Orat ut divinam consequatur benevolentiam, non simpliciter, sed ut diligentibus te, inquit, misericordiam præbere soles. Hoc enim dixit: « Secundum judicium diligentium nomen tuum, » quasi dicat: Obsecro ut æqualem his sententiam reportem.

VERS. 133. « Gressus meos dirige secundum eloquium tuum, et ne dominetur in me ulla iniquitas. » Nobis enim promptitudinem præferentibus, et Deo opem ferente, atque viam dirigente, peccati vis et tyrannis haudquaquam locum habet.

VERS. 134. « Redime me a columnia hominum, ut custodiam mandata tua. » Et Dominus Christus opprobriis et calumniis affectos beatos et felices vo-

[c] Psal. LXXX, 10. [d] Ephes. VI, 19. [e] Psal. LXVII, 11.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

[34] *Πρὸς—κατωρθ.* Hebr.: *Omnia mandata tua, omnia, inquam, recta judico.* [35] *Ἐξηρ. ταῦτα.* Hebr.: *Conservat ea.* [36] cod. 1 αὐτά, præmisso ν ἐφελκ. quæ est rec. lectio. [37] *Τούτων.* cod. 1 præm. τήν. [38] *Νηπ.* Hebr., *simplices.* [39] *Εἵλκ. πνεῦμα.* Hebr.: *Et anhelavi*, s. inhiavi. [40] *Γάρ.* cod. 1 add. καί. [41] *Τοῦτο.* ib. sequitur δέ. [42] *Κατὰ— ὄνομά σου.* Hebr.: *Pro more tuo erga eos qui amant nomen tuum.*

cavit : sed orare etiam jussit, ne intrent in tentationem. Consonat igitur evangelicis quoque legibus Prophetæ **1472** precatio.

VERS. 135. « Faciem tuam illumina super servum tuum, et doce me justificationes tuas. » Deus quidem incorporeus est, et simplex, et compositionis expers : sed tanquam de re corporea, et crassius divina Scriptura de ipso loquitur, hominum natura sermones metiens. Quapropter per divinæ faciei demonstrationem, intelligere debemus rerum tristium finem, et bonorum largitionem.

VERS. 136. « Exitus aquarum deduxerunt oculi mei, quia non custodivi legem tuam. » Hæc etiam est lex apostolica : « Si enim unum membrum patitur, simul patiuntur, inquit, omnia membra [f]. » Evangelicam igitur perfectionem Propheta consectatur, aliorum iniquitates deplorans. Cæterum *aquarum exitus* lacrymarum multitudinem vocavit : quasi dicat : Fluminis instar lacrymas profundebam, cum hominum scelera conspicerem.

VERS. 137, 138. « Justus es, Domine, et rectum judicium tuum. Mandasti justa et admodum vera testimonia tua. » Juste omnia gubernas, Domine, et hominum curam gerens, et justitiæ cultores reddere volens. Et legem dedisti, et transgredientibus testaris quas pœnas daturi sint, et custodientibus bona præmia promittis, et operibus promissa confirmas. Hoc enim indicat : *Et admodum vera.*

VERS. 139. Tabescere me fecit zelus tuus, quia obliti sunt verborum tuorum inimici mei.» Et homines inique viventes Propheta deplorat, **1473** et legislatorem neglectum cernens, juste indignatur. Hic * zelus Phineasum summis laudibus extulit. Hic magnum Eliam celebrem fecit. Hoc etiam zelo accensus triumphator Stephanus Judæorum perfidiam redarguit. Hunc in se ipso divinus Paulus circumferens exclamabat dicens : « Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror [g]? » Et beatus Lucas de ipso ait [h], cum Athenis esset, coarctatum fuisse spiritum ejus, cum videret civitatem idolorum cultui valde deditam.

VERS. 140. « Ignitum eloquium tuum vehementer, et servus tuus dilexit illud. » Probatus, ait, et purus tuus sermo, et ab omni reprehensione liber : ego vero ardenti ipsius amore teneor.

VERS. 141. « Adolescentulus sum ego, et contemptus, justificationum tuarum non sum oblitus. » Quando Deus divino Samueli jussit [i] ut

A νους [43] ζηλωτοὺς καὶ μακαρίους ἐκάλεσεν· ἀλλὰ καὶ εὔξασθαι παρεγγύησε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν. Συμβαίνει τοίνυν τοῖς εὐαγγελικοῖς νόμοις καὶ τοῦ Προφήτου ἡ προσευχή.

ρλε'. « Τὸ πρόσωπόν σου ἐπίφανον ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου, καὶ δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου. » Ἀσώματον μὲν τὸ Θεῖον, καὶ ἁπλοῦν, καὶ ἀσύνθετον. Σωματικώτερον δὲ καὶ παχύτερον ἡ θεία Γραφὴ περὶ αὐτοῦ διαλέγεται, τῇ φύσει τῇ τῶν ἀνθρώπων μετροῦσα τοὺς λόγους. Τοιγαροῦν τοῦ θείου προσώπου τὴν ἐπιφάνειαν νοητέον τὴν λύσιν τῶν λυπηρῶν, καὶ τὴν τῶν ἀγαθῶν χορηγίαν.

ρλς'. « Διεξόδους [44] ὑδάτων κατέδυσαν οἱ ὀφθαλμοί μου, ἐπεὶ οὐκ ἐφύλαξα [45] τὸν νόμον σου. » Ἀποστολικὸς καὶ οὗτος ὁ νόμος, « Εἰ γὰρ πάσχῃ, φησὶν,
B ἓν μέλος, συμπάσχει, φησὶ [46], πάντα τὰ μέλη. » Τὴν εὐαγγελικὴν τοίνυν ὁ Προφήτης μετέρχεται τελειότητα, τὰς τῶν ἄλλων παρανομίας ὀλοφυρόμενος. *Διεξόδους* δὲ *ὑδάτων* τὸ πλῆθος τῶν δακρύων ἐκάλεσεν, ἀντὶ τοῦ, Κρουνηδὸν ἔφερον [47] τὰ δάκρυα, τὰς τῶν ἀνθρώπων παρανομίας θεώμενος.

ρλζ', ρλη'. « Δίκαιος εἶ, Κύριε, καὶ εὐθεῖς αἱ κρίσεις σου. Ἐνετείλω δικαιοσύνην τὰ μαρτύριά σου, καὶ ἀλήθειαν σφόδρα. » Δικαίως ἅπαντα διέπεις, ὦ Δέσποτα, καὶ τῶν ἀνθρώπων κηδόμενος, καὶ δικαιοσύνης ἐργάτας ἀποφῆναι βουλόμενος. Καὶ νόμον ἔδωκας, καὶ διαμαρτύρῃ τοὺς παραβαίνοντας, ὁποίας τίσουσι δίκας, καὶ ὑπισχνῇ τοῖς φυλάττουσι τὰς ἀγαθὰς ἀντιδόσεις, καὶ βεβαιοῖς τὰς ἐπαγγε-
C λίας τοῖς ἔργοις. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ *Ἀλήθειαν σφόδρα.*

ρλθ'. « Ἐξέτηξέ με ὁ ζῆλός σου [48], ὅτι ἐπελάθοντο τῶν λόγων σου οἱ ἐχθροί μου. » Καὶ τοὺς παρανομίᾳ συζῶντας ὁ Προφήτης θρηνεῖ, καὶ καταφρονούμενον ὁρῶν τὸν νομοθέτην, ἐνδίκως ἀγανακτεῖ. Οὗτος ὁ ζῆλος τὸν Φινεὲς ἀνεκήρυξεν. Οὗτος τὸν μέγαν Ἡλίαν ἀοίδιμον ἀπετέλεσε. Τούτῳ πυρπολούμενος [[49] ὁ καλλίνικος] Στέφανος τὴν Ἰουδαίων ἀπιστίαν διήλεγξε. Τοῦτον ἐν ἑαυτῷ περιφέρων ὁ θεσπέσιος Παῦλος ἐβόα λέγων, « Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι; » Καὶ ὁ μακάριος δὲ Λουκᾶς περὶ αὐτοῦ φησιν, ὡς ἐν Ἀθήναις συνείχετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν.

D

ρμ'. « Πεπυρωμένον τὸ λόγιόν σου σφόδρα, καὶ ὁ δοῦλός σου ἠγάπησεν αὐτό. » Δόκιμος, φησὶν, ἐστὶ καὶ ἀκίβδηλος ὁ σὸς λόγος, καὶ μώμου παντὸς ἐλεύθερος· ἐγὼ δὲ περὶ τοῦτον θερμὸν ἔχω τὸ φίλτρον [50].

ρμα'. « Νεώτερος ἐγώ εἰμι, καὶ ἐξουδενωμένος, τὰ δικαιώματά σου οὐκ ἐπελαθόμην· » Ἡνίκα τῷ θείῳ Σαμουὴλ παρηγγύησεν ὁ Θεὸς ἕνα τῶν παίδων

[f] I Cor. xii, 26. [g] II Cor, xi, 29. [h] Act. xvii, 16. [i] I Reg. xvi, 1-13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[43] cod. 1 συκοφαντουμένους. [44] *Διεξόδους — ὀφθ. μου.* Hebr : *Rivi aquarum descenderunt ex oculis meis.* Pro κατέδυσαν cod. Vat. habet κατέβησαν, *descenderunt*, quam lectionem sequitur Ambr. Opp. t. II, p. 436, edit. Bened. Idem legit δι' ἐξόδου; pro διεξόδους. [45] cod. Alex. ἐφύλαξαν. Hebr. *custodiverunt.* [46] *Φησί.* Abest a cod. 1. [47] ib. ἐφέροντο. [48] *Ὁ ζῆλός σου.* Hebr., *zelus meus.* [49] E cod. 1. [50] *Τὸ φίλτρον.* cod. 1 τὸν ζῆλον, ascripta tamen lectione altera.

A τοῦ Ἰεσσαὶ βασιλέα χειροτονῆσαι, τοὺς μὲν ἄλλους καὶ ῥώμῃ, καὶ δυνάμει, καὶ κάλλει σώματος κεκοσμημένους ἀπεδοκίμασεν ἅπαντας, ἤρετο δὲ τοῦ [51] Ἰεσσαὶ εἰ ἐκλελοίπει [52] τὰ παιδάρια· τοῦ δὲ εἰρηκότος [53], ὑπολελεῖφθαι μειράκιον σμικρὸν, ὃ ποιμαίνει τὰ ποίμνια, καὶ ὡς ἀνάρμοστον βασιλείᾳ, ἐκέλευσεν ὁ προφήτης τοῦτον ἀχθῆναι, καὶ ἔχρισεν ἀφικόμενον παραχρῆμα. Ταύτης ἐνταῦθα τῆς δωρεᾶς ὁ Προφήτης ἐμνήσθη, καί φησι· Καὶ νέον ὄντα με, καὶ τοῖς γεγεννηκόσιν εὐτελῆ νομισθέντα, σὺ τοσαύτης ἠξίωσας χάριτος, καὶ προφήτην ὁμοῦ καὶ βασιλέα πεποίηκας· οὗ δὴ χάριν σὺν πάσῃ προθυμίᾳ τὰ σὰ φυλάττειν ἐφίεμαι δικαιώματα.

ρμβ'. « Ἡ δικαιοσύνη σου δικαιοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ὁ νόμος σου ἀλήθεια. » Ὁ τοῖς ἀνθρωπίνοις νόμοις πειθόμενος οὐδὲ κατὰ τὸν παρόντα βίον τῆς B παρὰ τῶν νομοθετούντων ἀπολαύει τιμῆς· ὁ δὲ ταῖς θείαις ἀκολουθῶν ἐντολαῖς, μισθὸν ἔχει τῶν πόνων τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον. Καὶ οἱ νόμοι δὲ οἱ ἀνθρώπειοι οὐ πάντως πάντες τὸ δίκαιον ἔχουσι· ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ νόμος ἀληθείᾳ λαμπρύνεται. Εἰκότως τοίνυν ἔφη· « Ἡ δικαιοσύνη σου δικαιοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ὁ νόμος σου ἀλήθεια. »

ρμγ'. « Θλίψεις καὶ ἀνάγκαι εὕροσάν με. » Ταῦτα γὰρ συνέζευκται τοῖς ἐρασταῖς [54] τῆς ἀρετῆς. « Αἱ ἐντολαί σου μελέτη μου. » Ἐκ τῆς γὰρ τούτων διδασκαλίας τὴν ἀνδρίαν μανθάνω, καὶ φέρω γενναίως τὰ λυπηρά.

ρμδ'. « Δικαιοσύνη τὰ μαρτύριά σου εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἀντὶ τοῦ, Πρόξενα τῶν αἰωνίων ἐστὶν ἀγαθῶν. C « Συνέτισόν με, καὶ ζήσομαι. » Ὑπὸ σοῦ γὰρ φωτιζόμενος τῆς ἀληθοῦς ζωῆς ἀπολαύσομαι [55].

ρμε'. « Ἐκέκραξα ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου, ἐπάκουσόν μου, Κύριε, τὰ δικαιώματά σου ἐκζητήσω. » *Κραυγὴν* πάλιν τὴν τῆς ψυχῆς προθυμίαν καλεῖ· διὰ τοῦτο προστέθεικε τὸ *ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου*. Οὕτω καὶ Μωσῆς ἐβόα σιγῶν· καὶ προσευχομένῳ κατὰ διάνοιαν ὁ Θεὸς ἔφη, « Τί βοᾷς πρός με; »

ρμς'. « Ἐκέκραξά σοι, σῶσόν με, καὶ φυλάξω τὰ μαρτύριά σου. » Παρὰ σοῦ γὰρ τὴν σωτηρίαν δεχόμενος, φύλαξ τῶν σῶν γενήσομαι νόμων.

ρμζ'. « Προέφθασα ἐν ἀωρίᾳ [56], καὶ ἐκέκραξα, εἰς τοὺς λόγους σου ἐπήλπισα. » Βασιλεὺς ὢν ὁ Προφήτης, καὶ μυρίαις φροντίσι περικλυζόμενος, καὶ πολεμικοὺς πρὸς ταύταις ἀναδεδεγμένος ἀγῶνας, οὐ D μόνον ἡμέρας ὑπολαμπούσης τῷ Θεῷ τὰς ἱκετείας προσέφερεν· ἀλλὰ καὶ μεσούσης νυκτὸς, οὐκ ἀναμένων τὰς τῶν ἀλεκτρυόνων ᾠδάς. Οὕτως ἐπόθει τὸν πεποιηκότα Θεὸν, οὕτω προθύμως τὴν ἐκεῖθεν ᾔτει βοήθειαν.

ρμη'. « Προέφθασαν οἱ ὀφθαλμοί μου πρὸς ὄρθρον [57], τοῦ μελετᾷν τὰ λόγιά σου. » Οὐ μόνον δὲ κατὰ τὸν τοῦ γλυκέος ὕπνου καιρὸν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὸν ὄρθρον, τῶν θείων νόμων ἐπεποίητο [58] μελέτην.

unum ex filiis Jesse regem crearet, alios quidem et robore, et potentia, et corporis pulchritudine præditos omnes præteriit; percontatus est autem Jesse, an reliqui nulli essent filii, ipse vero respondit parvum puerum reliquum esse, qui greges pasceret, atque ad regnum administrandum ineptus esset. Propheta autem hunc ad se adduci jussit, et cum venisset, illico unxit. Hujus muneris hoc in loco Propheta meminit, et ait : Et cum juvenis essem, atque a genitoribus minime idoneus habitus fuissem, tanta gratia me dignatus es, ac prophetam simul et regem me fecisti : quapropter cum omni alacritate tua mandata custodire desidero.

Vers. 142. « Justitia **1474** tua justitia in æternum, et lex tua veritas. » Qui humanis legibus obtemperat, nec in præsenti vita a legislatore honorem consequitur : qui autem divina sequitur mandata, laborum mercedem habet vitam æternam. Porro humanæ leges non omnino omnes æquitate et justitia nituntur : at Dei lex veritate splendet. Jure igitur inquit : « Justitia tua justitia in æternum, et lex tua veritas. »

Vers. 143. « Tribulatio et angustiæ invenerunt me. » Hæc virtutis studiosos comitantur. « Mandata tua sunt meditatio mea. » Nam ex horum doctrina fortitudinem disco, viriliterque tristia fero.

Vers. 144. « Justa sunt testimonia tua in æternum. » Hoc est : Faciunt ut æterna consequamur bona. « Intellectum da mihi, et vivam. » A te enim illustratus, veram vitam adipiscar.

Vers. 145. « Clamavi toto corde meo, exaudi me, Domine : justificationes tuas requiram. » *Clamorem* rursus animæ alacritatem vocat : propterea apposuit *toto corde meo*. Sic etiam Moses clamabat tacens, et ei mente oranti Deus dixit : « Quid clamas ad me [1] ? »

Vers. 146. « Clamavi ad te, salvum me fac, ut custodiam mandata tua. » A te enim salutem consecutus, tuarum legum custos ero.

Vers. 147. « Præveni in immaturitate, et clamavi, quia in verbis tuis spem posui. » Propheta cum rex esset, et innumeris curis circumdaretur, et præterea **1475** bellica certamina suscepisset, non modo illucescente die Deo preces offerebat, verum etiam in noctis medio gallorum cantus non exspectans. Adeo Deum creatorem desiderabat, adeo prompte opem illinc efflagitabat.

Vers. 148. « Prævenerunt oculi mei te sub diluculo, ut meditarer eloquia tua. » Non solum autem dulcissimi somni tempore, sed prima quoque luce divinas meditabatur leges. Nos vero pauperes, et ab

[1] Exod. xiv, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[51] *Τοῦ*. ib. τόν. [52] ib. ἐκλέλοιπε. [53] ib. εἰπόντος. [54] *Ἐρασταῖς*. ib. ἐργάταις. [55] cod. 1 ἀπολαύσω. [56] *Ἐν ἀωρίᾳ*. Hebr., *in ipso diluculo*. Syr. *mane*. [57] *Πρὸς ὄρθρον*. Hebr. *vigilias*. [58] cod. 1 πεποίητο.

omni cura liberi, in lectulo pernoctamus huc et A illuc nos volutantes, neque exoriente die bonorum largitori hymnum offerimus.

Vers. 149. « Vocem meam audi secundum misericordiam tuam, Domine, et secundum judicium tuum vivifica me. » Qui tot tantisque bonis affluit, misericordiam ut consequatur obsecrat : et non absolute misericordiam postulat, sed juxta utilem sententiam.

Vers. 150. « Appropinquarunt persequentes me iniquitati, a lege autem tua longe remoti sunt. » Longe enim a divinis legibus absunt, qui justo bellum inferre conantur. « Qui enim vos spernit, inquit, non vos spernit, sed eum qui misit vos [k]. » Et : « Inimicus ero inimicis tuis, et adversabor ad- B versantibus tibi [l]. »

Vers. 151. « Prope es tu, Domine, et omnes viæ tuæ veritas. » Cernis, ait, omnia, Domine. Non enim a nobis recessisti, sed totum terrarum orbem imples, et veritate utens universa moderaris. Hoc etiam ipse Deus **1476** per prophetam dicit : « Deus appropinquans ego sum, non autem Deus longe remotus [m]. Et beatus Paulus : « In ipso, inquit, vivimus, et movemur, et sumus [n]. »

Vers. 152. « Initio cognovi e testimoniis tuis, quod in æternum fundaveris ea. » *Testimonia* cœlum et terram nuncupat. « Descendens, inquit, contestare eos per cœlum ac terram [o]. » Idcirco et Moses magnus canticum exordiens fatur : « At- C tende, cœlum, et loquar, et audiat terra verba oris mei [p]. » In his autem continue Dei providentia cernitur : cum multo enim ordine omnia progrediuntur. Hinc, ait, certissime cognovi, te prope esse, atque iis quæ fiunt interesse, nec quidquam eorum quæ geruntur te latere.

Vers. 153. « Vide humilitatem meam, et eripe me, quia legis tuæ non sum oblitus. » — « Qui se humiliaverit, exaltabitur, » secundum Domini vocem [q]. Et : « Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum [r]. » Hac etiam divinus propheta alias virtutes decoravit, et hanc obtendens, divinum auxilium promittit.

Vers. 154. « Judica judicium meum, et redime D me, propter eloquium tuum vivifica me. » De promissionibus Dominum admonet, et ab ipso salutem petit, precaturque ut ipsius et adversariorum causam disceptet.

Vers. 155. « Longe a peccatoribus salus, quia ju-

Ἡμεῖς δὲ πενίᾳ συζῶντες, καὶ πάσης φροντίδος ἀπηλλαγμένοι, ἐπὶ τῆς κλίνης διανυκτερεύομεν καλινδούμενοι [58], καὶ οὐδὲ ἀρχομένης ἡμέρας τῷ δοτῆρι τῶν ἀγαθῶν τὸν ὕμνον προσφέρομεν.

ρμθ'. « Τῆς φωνῆς μου ἄκουσον, Κύριε, κατὰ τὸ ἔλεός σου, κατὰ τὸ κρῖμά σου [59] ζῆσόν με. » Ὁ τοσούτοις κομῶν ἀγαθοῖς ἐλέου τυχεῖν ἀξιοῖ, καὶ οὐχ ἀορίστως αἰτεῖ τὸν ἔλεον· ἀλλὰ κατὰ τὴν ὀνησιφόρον ψῆφον.

ρν'. « Προσήγγισαν οἱ καταδιώκοντές με ἀνομίᾳ [60], ἀπὸ δὲ τοῦ νόμου σου ἐμακρύνθησαν. » Πόῤῥω γὰρ τῶν θείων νόμων εἰσὶν οἱ τῷ δικαίῳ πειρώμενοι πολεμεῖν. « Ὁ ἀθετῶν γὰρ ὑμᾶς, φησὶν, οὐχ ὑμᾶς ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντα ὑμᾶς. » Καί· « Ἐχθρεύσω τοῖς ἐχθροῖς σου, καὶ ἀντικείσομαι τοῖς ἀντικειμένοις σοι. »

ρνα'. « Ἐγγὺς εἶ σὺ, Κύριε, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοί [61] σου ἀλήθεια. » Ὁρᾷς, φησὶν, ἅπαντα, Κύριε· [62] οὐ γὰρ ἀφέστηκας, ἀλλὰ τὴν οἰκουμένην πληροῖς, καὶ ἀληθείᾳ χρώμενος πρυτανεύεις τὴν κτίσιν. Τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου φησί· « Θεὸς ἐγγίζων ἐγώ εἰμι, καὶ οὐ Θεὸς πόῤῥωθεν. » Καὶ ὁ μακάριος Παῦλος, « Ἐν αὐτῷ, φησὶ, ζῶμεν [63], καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν. »

ρνβ'. « Κατ' ἀρχὰς [64] ἔγνων ἐκ τῶν μαρτυρίων σου, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα ἐθεμελίωσας αὐτά. » *Μαρτύρια* καλεῖ τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν. « Καταβὰς, φησὶ [65], διαμάρτυρε αὐτοῖς τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν. » Διὰ τοῦτο καὶ Μωσῆς ὁ μέγας τῆς ᾠδῆς ἀρχόμενος ἔφη· « Πρόσεχε, οὐρανὲ, καὶ λαλήσω· καὶ ἀκουέτω γῆ ῥήματα ἐκ στόματός μου. » Ἐν δὲ τούτοις ὁρᾶται διηνεκῶς ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια· μετὰ πολλῆς γὰρ ὁδεύει τάξεως ἅπαντα. Ἐντεῦθεν, φησὶν, ἔγνων ἀκριβῶς, ὡς ἐγγὺς εἶ σὺ [66], καὶ παρεῖ τοῖς γινομένοις, καὶ λανθάνει σε τῶν πραγμάτων οὐδέν.

ρνγ'. « Ἴδε τὴν ταπείνωσίν μου, καὶ ἐξελοῦ με, ὅτι τοῦ νόμου σου οὐκ ἐπελαθόμην. » — « Ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται, » κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν. Καί· « Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Ταύτῃ καὶ [67] ὁ θεῖος Προφήτης τὰς ἄλλας ἐκόσμησεν ἀρετάς· καὶ ταύτην προϊσχόμενος τὴν θείαν ἐπαγγέλλει βοήθειαν.

ρνδ'. « Κρῖνον τὴν κρίσιν μου, καὶ λύτρωσαί με· διὰ τὸν λόγον σου ζῆσόν με. » Τῶν ὑποσχέσεων τὸν Δεσπότην ἀναμιμνήσκει, καὶ παρ' αὐτοῦ τὴν σωτηρίαν αἰτεῖ, καὶ κρῖναι αὐτῷ καὶ τοῖς δυσμενέσιν ἀντιδολεῖ.

ρνε'. « Μακρὰν ἀπὸ ἁμαρτωλῶν σωτηρία, ὅτι τὰ

[k] Luc. x, 16. [l] Exod. xxiii, 22. [m] Jerem. xxiii, 23. [n] Act. xvii, 28. [o] Exod. xix, 21. [p] Deut. xxxii, 1. [q] Luc. xiv, 11. [r] Matth. v, 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[58] Ib. κυλινδούμενοι. [59] *Κατὰ τὸ κρῖμά σου*. Hebr. *Pro more tuo*. Conf. vers. 132. Ita quoque vers. 156. [60] *Οἱ καταδ. με ἀνομίᾳ*. Hebr. *Appropinquarunt sectatores sceleris*. Syr. *Appr. persecutores iniquitatis*. Sed interpretes Græci omnes leg. Ita quoque Hier. [61] *Ὁδοί*. cod. 1 ἐντολαὶ, ascripta tamen altera lectione. Hebr. *Omnia præcepta tua*. [62] *Κύριε*. cod. 1 Δέσποτα. [63] *Φησὶ, ζῶμεν*. cod. 1 γὰρ ζῶμεν, φησί. [64] *Κατ' ἀρχάς*. Hebr. *Jam pridem*. [65] *Φησί*. cod. 1 præm. γάρ. [66] *Σύ*. Abest a cod. 1. [67] *Ταύτῃ καί*. ib. διὰ ταύτης.

δικαιώματά σου οὐκ ἐξεζήτησαν. » Τῆς παρὰ σοῦ, φησὶ, σωτηρίας [68] σφᾶς αὐτοὺς ἐστέρησαν οἱ παρανομίᾳ συζῶντες, μὴ βουληθέντες καταμαθεῖν τίνα πράττειν ἐνομοθέτησας.

ρνς'. « Οἱ οἰκτιρμοί σου πολλοὶ, Κύριε, κατὰ τὸ κρῖμά σου ζῆσόν με. » Πολὺς τῆς σῆς [69] φιλανθρωπίας ὁ πλοῦτος· δικαία σου ἡ ψῆφος. Τὴν ἀπὸ τούτων σωτηρίαν αἰτῶ.

ρνζ'. « Πολλοὶ οἱ ἐκδιώκοντές με, καὶ θλίβοντές με· ἐκ τῶν μαρτυρίων σου οὐκ ἐξέκλινα. » Οὐδὲ πολλαῖς, φησὶ, περιστοιχιζόμενος συμφοραῖς, τῶν ὑπὸ σοῦ νενομοθετημένων ἠνεσχόμην τι παραβῆναι. Καὶ τοῦ ψαλμοῦ τὴν ὑπόθεσιν εἰρηκότες ἔφαμεν, ὡς πάντα ὁ θεῖος Δαβὶδ τὰ συμβεβηκότα αὐτῷ ἐν τῷδε συνήγαγε τῷ ψαλμῷ· καὶ ὅτι τὰ μὲν ἁρμόττει τοῖς ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ προγεγενημένοις αὐτῷ λυπηροῖς· τὰ δὲ τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἀβεσσαλώμ. Ταῦτα μέντοι δῆλον ὡς ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ διωκόμενος εἴρηκε [70]. Τηνικαῦτα γὰρ τῆς ἁμαρτίας ἀπείραστος ἦν.

ρνη'. « Εἶδον ἀσυνετοῦντας [71], καὶ ἐξετηκόμην [72], ὅτι τὰ λόγιά σου οὐκ ἐφυλάξαντο. » Οὕτως ὁ μακάριος Παῦλος Ἰουδαίους [73] ὠδύρετο· οὕτως αὐτὸς ὁ Δεσπότης τὴν Ἱερουσαλὴμ ὠλοφύρετο· οὕτως ὁ θεῖος Ἱερεμίας τὴν τοῦ λαοῦ παρανομίαν ἐθρήνησεν.

ρνθ'. « Ἴδε ὅτι τὰς ἐντολάς σου ἠγάπησα, Κύριε, ἐν τῷ ἐλέει σου ζῆσόν με. » Συνεχῶς ἐντολῶν, καὶ νόμων, καὶ δικαιωμάτων μνημονεύει, καὶ μαρτυριῶν, τῶν περὶ ταῦτα πόθον δεικνύς.

ρξ'. « Ἀρχὴ τῶν λόγων σου ἀλήθεια, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα πάντα τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου. » Ἀψευδεῖς [74] ἔχεις τὰς ὑποσχέσεις· ἀληθείᾳ τὰς σὰς [75] ἐπαγγελίας κοσμεῖς, ἔργῳ βεβαιοῖς τοὺς [76] λόγους. Ἀρχὴν δὲ *λόγων* καλεῖ τὰς πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ἐπαγγελίας. Ἐξ ἐκείνου γὰρ τὸ Ἰουδαίων συνέστη γένος. Ἀλλ' ἐπλήρωσε τὰς ὑποσχέσεις, καὶ ηὔξησε τὸν λαὸν ὡσεὶ τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ [77] ηὐλόγησε κατὰ τὰς ἐπαγγελίας πάντα τὰ ἔθνη. Τοῦτο γὰρ παρεδήλωσεν εἰρηκὼς, « Εἰς τὸν αἰῶνα πάντα τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου. » Προφήτης γὰρ ὢν ἑώρα τοῦ Χριστοῦ τὸ αἰώνιον κράτος. Διὸ καὶ ἀληθείᾳ ἔφη κεκοσμῆσθαι τὴν τῶν θείων λογίων ἀρχήν.

ρξα'. « Ἄρχοντες κατεδίωξάν με δωρεὰν, καὶ ἀπὸ τῶν λόγων σου ἐδειλίασεν ἡ καρδία μου. » Τοὺς πολεμοῦντας, φησὶ, καὶ διώκοντας οὐκ ἐφοβήθην, τοὺς δὲ σοὺς ἔδεισα νόμους. Διὸ καὶ καθεύδοντα τὸν πολέμιον εὑρὼν, ἀνελεῖν οὐκ ἐτολμήθην [78]· καὶ τὸν πατραλοίαν δὲ ἐκεῖνον καὶ μυσαρὸν παῖδα οἰκτείρων, ἔλεγον· « Φείσασθαί μοι τοῦ παιδαρίου. »

A stificationes tuas non exquisiverunt. » Salute, inquit, quæ a te procedit, inique viventes se ipsos privarunt, nolentes discere quæ facere præcepisti.

Vers. 156. « Misericordiæ tuæ multæ, Domine, **1477** secundum judicium tuum vivifica me. » Multæ sunt benignitatis tuæ divitiæ, justa est tua sententia, fluentem ab his salutem efflagito.

Vers. 157. « Multi sunt qui persequuntur me et tribulant me, a testimoniis tuis non declinavi. » Nec, inquit, cum multis calamitatibus cinctus essem, aliquid eorum quæ a te sancita fuere, transgredi volui. Cum argumentum psalmi exponeremus, asseruimus, omnia divinum Davidem quæ sibi acciderunt in hoc psalmo congessisse: et alia illis
B convenire, quæ a Saule ipsi gravia et acerba contigerunt; alia vero iis quæ ab Absalomo patrata sunt. Constat autem hæc eum, cum a Saule persecutionem * pateretur, deprecantem dixisse. Tunc enim peccati expers erat.

Vers. 158. « Vidi imprudentes, et tabescebam, quia eloquia tua non custodiverunt. » Sic beatus Paulus Judæos, sic ipse Dominus Hierosolymam deplorabat: sic divinus Jeremias populi iniquitatem lamentabatur.

Vers. 159. « Vide quoniam mandata tua dilexi, Domine, in misericordia tua vivifica me. » Continue mandatorum, et legum, et justificationum, et testimoniorum mentionem facit, desiderium isto-
C rum præ se ferens.

Vers. 160. « Principium verborum tuorum veritas, et in æternum omnia judicia justitiæ tuæ. » A mendacio alienas pollicitationes habes, et veritate promissa ornas, reque sermones tuos confirmas. *Principium* autem *verborum* vocat pollicitationes Abrahæ factas. Ex illo enim **1478** Judæorum genus constitit. Sed implevit promissa, et auxit populum, sicut stellas cœli multitudine, et in semine ejus secundum promissiones omnibus gentibus benedixit. Hoc enim indicavit, dicens: « In æternum omnia judicia justitiæ tuæ. » Cum enim esset propheta, prospiciebat sempiternum Christi imperium. Idcirco et veritate ait decoratum esse divinorum
D sermonum principium.

Vers. 161. « Principes persecuti sunt me temere, et a verbis tuis metuit cor meum. » Hostes, inquit, et persequentes me minime timui, tuas vero leges veritus sum. Unde cum dormientem hostem invenissem, necare ausus non sum, et parricidam illum et infestum filium miseratus dicebam: « Parcite mihi puerulo *. »

* II Reg. XVIII, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[68] *Φησὶ σωτηρ.* ib. φιλανθρωπίας. [69] *Σῆς.* Des. in cod. 1. [70] *Εἴρηκε.* cod. 1 præm. προσευχόμενος. [71] *Ἀσυνετ.* Hebr. *Prævaricatores.* Symm. et edita V. ἀθετοῦντας. Reliqui ἀσυνθετοῦντας. [72] *Καὶ ἐξετ.* Hebr. *Et aversatus sum.* [73] *Ἰουδαίους.* Abest a cod. 1. [74] *Ἀψευδεῖς — τοὺς λόγους.* Hæc desid. apud Cord. l. c. p. 504. Reliqua ibi exstant. [75] *Σάς.* Abest a cod. 1. [76] *Τούς.* cod. 1 præm. σου. [77] *Αὐτοῦ.* ib. præm. δέ. [78] cod. 1 ἐτόλμησα.

VERS. 162. « Lætabor ego de eloquiis tuis, sicut A qui invenit spolia multa. » Quia hostium persequentium mentionem fecit, jure et spoliorum meminit. Dicit autem : Et si occidissem omnes illos, et prædatus essem quæcunque spolia colligere potuissem, non sic lætatus essem, sicut tuis legibus gavisus sum.

VERS. 163. « Iniquitatem odio habui et abominatus sum, legem autem tuam dilexi. » Verus etiam est hic sermo. Qui enim ardentissimo studio erga divinas res affectus est, contraria odio habet.

VERS. 164. « Septies in die laudem dixi tibi, super judicia justitiæ tuæ. » * Nonnulli *septies* interpretati sunt *sæpissime*. Hoc autem, et illud, ardentem amorem Prophetæ demonstrat : divinæ enim laudis satietas haudquaquam ipsum capiebat. B

VERS. 165. « Pax multa est diligentibus **1479** nomen tuum, et non est illis scandalum. » Qui divino amore flagrant, et pacem cum ipso per observantiam mandatorum possident, licet ab omnibus hominibus infestentur, placidam transigunt vitam. Et testis est divinus Paulus clamans : « In omnibus tribulationem patimur, sed non angustia premimur ; egemus, sed non destituimur ; persecutionem patimur, sed non derelinquimur ; dejicimur, sed non perimus [t]. » Et Dominus, cum sacros apostolos, sicut oves in medio luporum, in totum terrarum orbem mitteret [u], dixit eis : « Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis [v]. »

VERS. 166. « Exspectabam salutare tuum, Domine, et mandata tua dilexi. » Neque calamitatibus cinctus, bonam abjeci spem, sed tuam salutem exspectare non destiti, tua mandata sequens. C

VERS. 167, 168. « Custodivit anima mea testimonia tua, et dilexit ea vehementer. Servavi mandata tua, et testimonia tua, quia omnes viæ meæ in conspectu tuo sunt, o Domine. » Cum enim novissem te omnia conspicere, et me vivere sub te spectatore, non modo tua mandata perfeci, verum etiam cum flagranti studio hec feci.

VERS. 169. « Appropinquet deprecatio mea in conspectu tuo, Domine ; juxta eloquium tuum da mihi intellectum. » Totam deprecationem cum protulisset, orat ut preces admittantur, et minime D rejiciantur. Et precatur, ut prudentiam accipiat, non humanam, sed divinorum oraculorum scientiam.

VERS. 170. « Intret postulatio **1480** mea in conspectum tuum, Domine ; secundum eloquium tuum eripe me. » *Postulationem* vocat obsecratio-

ρξβ'. « Ἀγαλλιάσομαι ἐγὼ ἐπὶ τὰ λόγιά σου, ὡς ὁ εὑρίσκων σκῦλα πολλά. » Ἐπειδὴ πολεμίων ἐμνημόνευσε διωκόντων, εἰκότως καὶ τῶν σκύλων τὴν μνήμην παρήγαγε. Λέγει δὲ, ὅτι Πάντας εἰ [79] ἀνεῖλον ἐκείνους, καὶ σκυλεύσας πλεῖστα ὅσα συνήγαγον λάφυρα, οὐχ ἂν οὕτως ηὐφράνθην, ὡς τοῖς σοῖς ἐπαγαλλόμενος [80] νόμοις.

ρξγ'. « Ἀδικίαν ἐμίσησα καὶ ἐβδελυξάμην· τὸν δὲ νόμον σου ἠγάπησα. » Ἀληθὴς καὶ οὗτος ὁ λόγος. Ὁ γὰρ θερμῶς περὶ τὰ θεῖα διακείμενος τἀναντία μυσάττεται.

ρξδ'. « Ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ᾔνεσά σε, ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου. » Τινὲς τὸ *ἑπτάκις*, *πλειστάκις* ἡρμήνευσαν. Καὶ τοῦτο δὲ κἀκεῖνο τὸν θερμὸν ἔρωτα τοῦ Προφήτου δηλοῖ· τῆς γὰρ θείας ὑμνῳδίας οὐκ ἐλάμβανε κόρον.

ρξε'. « Εἰρήνη πολλὴ τοῖς ἀγαπῶσι τὸν νόμον σου, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς σκάνδαλον. » Οἱ τῷ θείῳ πυρπολούμενοι φίλτρῳ, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν εἰρήνην διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν προσκτώμενοι φυλακῆς, κἂν ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων πολεμῶνται, θυμήρη ζῶσι ζωήν. Καὶ μάρτυς ὁ θεσπέσιος Παῦλος βοῶν, « Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ [81] στενοχωρούμενοι· ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι· διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλιμπανόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι. » Καὶ ὁ Κύριος δὲ τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους, ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων, εἰς πᾶσαν ἀποστείλας τὴν οἰκουμένην, ἔφη πρὸς αὐτούς· « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν. »

ρξς'. « Προσεδόκων τὸ σωτήριόν σου, Κύριε, καὶ τὰς ἐντολάς σου ἠγάπησα [82]. Οὐδὲ συμφοραῖς περιστοιχιζόμενος ἀπέκοψα τὰς χρηστοτέρας ἐλπίδας· ἀλλὰ τὴν σὴν ἀναμένων διετέλεσα σωτηρίαν, καὶ ταῖς σαῖς ἑπόμενος [83] ἐντολαῖς.

ρξζ', ρξη'. « Ἐφύλαξεν ἡ ψυχή μου τὰ μαρτύριά σου, καὶ ἠγάπησεν αὐτὰ σφόδρα. Ἐφύλαξα τὰς ἐντολάς σου, καὶ τὰ μαρτύριά σου, ὅτι πᾶσαι αἱ ὁδοί μου ἐναντίον σου, Κύριε. » Εἰδὼς γὰρ ὡς ἅπαντα ἐφορᾷς, ὡς ὑπὸ σοὶ θεατῇ πολιτευόμενος, οὐ μόνον ἐπλήρωσά σου τὰς ἐντολὰς, ἀλλὰ καὶ μετὰ θερμῆς τοῦτο δέδρακα διαθέσεως.

ρξθ'. « Ἐγγισάτω ἡ δέησίς μου ἐνώπιόν σου, Κύριε, κατὰ τὸ λόγιόν σου συνέτισόν με. » Πᾶσαν [84] τὴν ἱκετείαν προσενεγκὼν, ἀντιβολεῖ δεχθῆναι καὶ μὴ ἀποῤῥιφθῆναι τὴν δέησιν· καὶ παρακαλεῖ σύνεσιν λαβεῖν, οὐκ ἀνθρωπίνην, ἀλλὰ τῶν θείων λογίων τὴν γνῶσιν.

ρο'. « Εἰσέλθοι [85] τὸ ἀξίωμά μου ἐνώπιόν σου, Κύριε [86]· κατὰ τὸ λόγιόν σου ῥῦσαί με. » Ἀξίωμα τὴν ἱκετείαν καλεῖ· τοῦτο γὰρ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις

[t] II Cor. IV, 8, 9. [u] Matth. X, 16. [v] Joan. XIV, 27

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[79] *Εἰ*. Des. ibid. [80] ibid. ἐπαγάλλομαι. [81] *Οὐ — ἀλλ'*. Des. in cod. 1. [82] *Ἠγάπησα*. Hebr. *feci*. [83] cod. 1 εἰπόμην. [84] *Πᾶσαν — γνῶσιν*. Des. in cod 1. [85] *Εἰσέλθοι — ῥῦσαί με*. Des. ibid. [86] *Κύριε* Abest a textu Hebr.

εὗρον ἑρμηνευταῖς. Διαφόροις μέντοι χρώμενος λόγοις, τὸν Δεσπότην μειλίσσεται [87].

ροα'. « Ἐξερεύξαιντο τὰ χείλη μου ὕμνον, ὅταν διδάξῃς με τὰ δικαιώματά σου. » Κατάλληλος ἡ ἐρυγὴ τῇ τροφῇ· τὰ γὰρ σὰ, φησὶ, μανθάνων [88] δικαιώματα, σοὶ τῷ τῶν τοιούτων διδασκάλῳ προσοίσω τὴν ὑμνῳδίαν.

ροβ'. « Φθέγξαιτο ἡ γλῶσσά μου τὰ λόγιά σου, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐντολαί σου δικαιοσύνη. » Εἰς μελέτην τῶν σῶν λογίων τὴν γλῶτταν ἀφιερώσω [89], εἰδὼς πάσῃ σου δικαιοσύνῃ κεκοσμημένας τὰς ἐντολάς.

ρογ'. « Γενέσθω ἡ χείρ σου τοῦ σῶσαί με, ὅτι τὰς ἐντολάς σου ᾑρετισάμην. » Ὁ [90] μὲν Σύμμαχος *εἱλόμην*, ὁ δὲ Ἀκύλας καὶ Θεοδοτίων *ἐξελεξάμην* εἰρήκασι. *Χεῖρα* δὲ καλεῖ τὴν θείαν ἐνέργειαν, ὑφ' ἧς ἀντιβολεῖ τῆς θείας σωτηρίας τυχεῖν.

ροδ'. « Ἐπεπόθησα τὸ σωτήριόν σου, Κύριε, καὶ ὁ νόμος σου μελέτη μου ἐστί. » Ἱμείρομαι, φησὶ, παρὰ [91] σοῦ σωτηρίας τυχεῖν, τὸν σὸν νόμον μελέτην ἔχων ἐνδελεχῆ.

ροε'. « Ζήσεται ἡ ψυχή μου, καὶ αἰνέσει σε, καὶ τὰ κρίματά σου βοηθήσει μοι. » Οἶδα δὲ ὡς οὐχ ἁμαρτήσομαι τῆς ἐλπίδος, ἀλλὰ τῆς ἀληθοῦς [92] ζωῆς παρὰ σοῦ τεύξομαι, καὶ αἰνέσω σε τὸν δοτῆρα τῶν ἀγαθῶν.

ροϛ'. « Ἐπλανήθην ὡς πρόβατον ἀπολωλός. » Τοῦτο καὶ τῷ Προφήτῃ λέγειν μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἥρμοττεν, καὶ πάσῃ τῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει. « Ζήτησον τὸν δοῦλόν σου, ὅτι τὰς ἐντολάς σου οὐκ ἐπελαθόμην. » Εἰ γὰρ καὶ παρέβη τινὰς, ἀλλὰ λήθην τούτων οὐκ ἐδέξατο παντελῆ. Ἀλλὰ ταύτην μὲν ὁ Προφήτης προσενήνοχε τὴν εὐχήν· τετύχηκε δὲ πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις τῆς σωτηρίας. Ἔδραμε [93] γὰρ ὁ καλὸς ποιμὴν ἐπὶ τὸ πλανώμενον πρόβατον, καὶ περιελθὼν τὰ ὄρη καὶ τοὺς βουνούς· παρὰ ταῦτα γὰρ ἐπλανᾶτο λατρεῦον τοῖς δαίμοσιν· εὗρε, καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων ἐπανήγαγεν· καὶ εὐφράνθη ἐπ' αὐτῷ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐννενήκοντα ἐννέα τοῖς μὴ πεπλανημένοις [94]. Ἡμεῖς δὲ τοῦ ψαλμοῦ τὴν ἑρμηνείαν ἐν κεφαλαίῳ ποιησάμενοι, παρακαλοῦμεν τοὺς ἐντυγχάνοντας, μὴ ἀρκεσθῆναι τοῖς γεγραμμένοις, μηδὲ νομίσαι μόνον [95] ταῦτα τῷ Προφήτῃ προσήκειν· ἀλλ' ἕκαστον τὴν πρόσφορον ἐκ τούτων ὠφέλειαν λαβεῖν, καὶ φάρμακον ἀλεξητήριον τοῖς οἰκείοις κατασκευάσαι παθήμασιν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΙΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν. » Ὁ Θεοδοτίων *ᾆσμα τῶν ἀναβάσεων*· ὁ δὲ Σύμμαχος καὶ ὁ Ἀκύλας, εἰς

A nem : hoc enim apud alios etiam interpretes inveni. Diversis igitur verbis utens Dominum demulcet.

VERS. 171. « Eructent labia mea hymnum, cum docueris me justificationes tuas. » Ructus cibo consentaneus est. Tuas enim, inquit, justificationes edoctus, tibi hujusmodi rerum præceptori hymnorum cantilenam offeram.

* VERS. 172. « Pronuntiet lingua mea eloquia tua, quia omnia mandata tua æquitas sunt. » Meditationi tuorum oraculorum linguam consecrabo, cum sciam tua mandata omni justitia exornata esse.

VERS. 173. « Sit manus tua (parata) ut salvet me, quoniam mandata tua elegi. » Symmachus B quidem *malui*, Aquila vero et Theodotion *selegi* interpretati sunt. *Manum* autem vocat divinam vim, per quam obsecrat ut divinam consequatur opem.

VERS. 174. « Concupivi salutare tuum, Domine, et lex tua meditatio mea est. » Desidero, ait, a te salutem adipisci, continue tuam legem meditans.

VERS. 175. « Vivet anima mea, et laudabit te, et judicia tua adjuvabunt me. » Porro novi me haudquaquam spe frustrandum, sed veram vitam a te consecuturum, et te bonorum largitorem laudaturum esse.

VERS. 176. « Erravi sicut ovis quæ periit. » Hoc et Prophetæ dicere post peccatum congruebat, C et toti hominum naturæ. « Quære servum tuum, quia mandatorum tuorum **1481** non sum oblitus. » Etsi enim aliqua mandata transgressus est, tamen horum oblivionem penitus non admisit. Sed has quidem preces Propheta profudit, et tota hominum natura salutem consecuta est. Nam bonus pastor ad palantem ovem cucurrit, et cum montes et colles obivisset (in his enim dæmones colens errabat), invenit, et super humeris reduxit, et magis ob ipsam lætatus est, quam ob nonaginta novem non vagantes [x]. Nos autem explanatione psalmi summatim pertexta, lectores obsecramus ne sint contenti rebus a nobis scriptis, neque autument hæc Prophetæ soli congruere : sed unusquisque D opportunam utilitatem ex hisce percipiat, salutaremque medicinam qua dolores suos propulset, efficiat.

INTERP. PSALMI CXIX.

VERS. 1. « Canticum graduum. » Theodotio *carmen ascensuum*, Symmachus et Aquila *in ascensus*

[x] Matth. XVIII, 12, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[87] cod. 1 ἐκμειλίσσεται. [88] ibid. μαθών. [89] cod. 1 ἀφιέρωσα. [90] *Ὁ — τυχεῖν*. Ab his parum diversa sunt quæ Cord. l. c. p. 515, Theodoro tribuit. In cod. 1 Aug. præm. τὸ ᾑρετισάμην. [91] *Παρά*. cod. 1 præm. τῆς. [92] *Ἀληθ*. Des. ibid. [93] *Ἔδραμε — πεπλαν*. Hæc apud Cord. l. c. p. 516. etiam Theodoro tribuuntur [94] cod. 1 πλανηθεῖσιν. [95] *Μόνον*. Abest a cod. 1.

verterunt. Indicant quidem ascensus, sive gradus, A captivi populi e Babylone * reditum. Prævidens enim gratia Spiritus sancti et captivitatem, et futuram libertatem, et hanc et illam prædixit, illorum utilitatem procurans, et nobis hinc lucrum afferens. Verum non eadem quilibet e psalmis graduum vaticinatur : sed alius calamitates quæ Babylone ipsis acciderunt, alius lætum reditus nuntium, **1482** alius perceptam in itinere lætitiam, et alius bella quæ post reversionem gesta fuere, alius templi instaurationem. Et varietas vaticinationis satietatem hymnorum cantus abigit. Unusquisque autem psalmorum istorum formatus est ex persona sanctorum, quorum ea tempestate erat chorus. Illos enim propheticus sermo supradicta B dicentes inducit. Primus quidem graduum, et calamitates, et divinam benevolentiam narrat. « Ad Dominum cum tribularer clamavi, et exaudivit me. » Exordium mœroris magnitudinem, et divinæ benignitatis excessum docuit. Mœrens enim, ait, Dominum oravi, benevolentiamque consecutus sum. Deinde narrat quibus verbis orando usus sit.

Vers. 2. « Domine, libera animam meam a labiis iniquis et a lingua dolosa. » Obsecro, ait, ut ab injusto insidiantibus, dolosisque fraudibus utentibus me liberes. Tales erant ii qui ob precationem laqueos Danieli posuerunt, acerbi accusatores eorum qui cum Anania erant.

Vers. 3, 4. « Quid detur tibi, aut quid apponatur C tibi ad linguam dolosam? Sagittæ potentis acutæ, cum carbonibus desolatoriis. » Gratia spiritus hoc in loco mœrentes consolatur, et justam sententiam pronuntiatam in eos qui dolis utuntur, tacite innuit. Nam *potentem* quidem universorum Deum vocat : *sagittas* vero *potentis*, suppliciorum celeritatem, per metaphoram petitam a sagittis, quæ emittuntur, et facile aerem secant. *Carbones* autem *desolatorios* vocat supplicii **1483** vehementiam, et consumptionem, et desolationem. Hujusmodi enim est natura ignis : quasi dicat : Ne animum despondeas ab iniqua lingua percussus, parata enim sunt supplicia a justo judice emissa, quæ sagittarum celeritatem, et carbonum desolatoriorum vim D imitantur.

* Vers. 5. « Heu mihi! quia incolatus meus prolongatus est. » Hæc, ait, dicebam preces fundens, et cum has benignus exaudisset, misertus est. *Incolatum* autem vocat, in aliena terra stationem. Septuaginta quippe annorum tempus jure nominatur diuturnum. Tantam enim perfectam hominum vitam Propheta dicit esse. « Dies enim, inquit,

τὰς ἀναβάσεις. Δηλοῦσι μέντοι αἱ ἀναβάσεις, ἢ οἱ ἀναβαθμοὶ, τοῦ αἰχμαλωτευθέντος λαοῦ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον. Προειδυῖα γὰρ ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν, καὶ τὴν ἐσομένην ἐλευθερίαν, καὶ ταῦτα κἀκεῖνα προείρηκε· κἀκείνων ὠφέλειαν μηχανωμένη, καὶ ἡμῖν τὸ ἐντεῦθεν προσφέρουσα κέρδος. Οὐ τὰ αὐτὰ δὲ ἕκαστος τῶν ἀναβαθμῶν προθεσπίζει, ἀλλὰ ὁ μὲν τὰς ἐν Βαβυλῶνι συμφορὰς, ὁ δὲ τῆς ἐπανόδου τὰ εὐαγγέλια· ὁ δὲ τὴν κατὰ τὴν ὁδὸν εὐφροσύνην· ἄλλος τοὺς μετὰ τὴν ἐπάνοδον γεγενημένους πολέμους· ἕτερος τοῦ ναοῦ τὴν οἰκοδομήν. Καὶ τὸ ποικίλον τῆς προφητείας ἐξελαύνει τῆς μελῳδίας τὸν κόρον. Ἕκαστος δὲ τούτων ἐσχημάτισται τῶν ψαλμῶν εἰς τὸν τῶν τηνικαῦτα γεγενημένων ἁγίων χορόν. Ἐκείνους γὰρ ὁ προφητικὸς εἰσάγει λόγος τὰ προκείμενα λέγοντας. Ὁ μέντοι πρῶτος τῶν ἀναβαθμῶν, καὶ τὰς συμφορὰς ἐξηγεῖται, καὶ τὴν θείαν εὐμένειαν. « Πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαί με ἐκέκραξα, καὶ εἰσήκουσέ μου. » Καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἀνίας ἐδίδαξε τὸ προοίμιον, καὶ τὴν τῆς θείας φιλανθρωπίας ὑπερβολήν. Ἀνιώμενος γὰρ, φησὶν [96], ἐδεήθην τοῦ Δεσπότου, καὶ τῆς εὐμενείας ἀπήλαυσα· εἶτα λέγει καὶ τίσιν ἐχρήσατο λόγοις δεόμενος.

β'. « Κύριε, ῥῦσαι τὴν ψυχήν μου ἀπὸ χειλέων ἀδίκων, καὶ ἀπὸ γλώσσης δολίας. » Ἱκετεύω, φησὶ, τῶν ἀδίκως ἐπιβουλευόντων καὶ δολεραῖς κεχρημένων ἀπάταις ἀπαλλαγῆναι. Τοιοῦτοι [97] ἦσαν περὶ [98] τῆς εὐχῆς πάγας τῷ Δανιὴλ τεθεικότες, οἱ πικροὶ τῶν κατὰ τὸν Ἀνανίαν κατήγοροι.

γ', δ'. « Τί δοθείη σοι, καὶ τί προστεθείη σοι πρὸς γλῶσσαν δολίαν; Τὰ βέλη τοῦ δυνατοῦ ἠκονημένα, σὺν τοῖς ἄνθραξι τοῖς ἐρημικοῖς [99]. » Ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος ἐνταῦθα τοὺς ἀθυμοῦντας ψυχαγωγεῖ, καὶ τὴν δικαίαν ψῆφον ὑποδείκνυσιν ἐκφερομένην κατὰ τῶν κεχρημένων τῷ δόλῳ. *Δυνατὸν* μὲν γὰρ καλεῖ τὸν τῶν ὅλων Θεόν· *βέλη* δὲ *δυνατοῦ*, τῶν τιμωριῶν τὴν ὀξύτητα· ἐκ μεταφορᾶς τῶν ἐφιεμένων [1] βελῶν, καὶ ῥᾳδίως τὸν ἀέρα τεμνόντων. *Ἄνθρακας* δὲ *ἐρημικοὺς*, τὸ τῆς τιμωρίας σφοδρόν τε, καὶ δαπανητικὸν, καὶ ἐρημοποιόν. Τοιαύτη γὰρ τοῦ πυρὸς ἡ φύσις· ἀντὶ τοῦ, Μὴ ἀθύμει ὑπὸ τῆς ἀδίκου γλώττης βαλλόμενος· εὐτρεπεῖς [2] γὰρ αἱ παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ πεμπόμεναι τιμωρίαι, καὶ βελῶν ὀξύτητα, καὶ ἀνθράκων ἐρημοποιῶν μιμούμεναι τὴν ἐνέργειαν.

ε'. « Οἴ μοι, ὅτι ἡ παροικία μου ἐμακρύνθη. » Ταῦτα, φησὶν, ἔλεγον προσευχόμενος, καὶ τούτων ἀκούσας ὁ φιλάνθρωπος ᾤκτειρε, *παροικίαν* δὲ καλεῖ τὴν ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ διαγωγήν. Ὁ δὲ ἑβδομηκοστὸς χρόνος μακρὸς εἰκότως νενόμισται· τοσαύτην γὰρ τὴν τελείαν τῶν ἀνθρώπων ὁ Προφήτης ἔφη ζωήν· « Αἱ ἡμέραι γὰρ, φησὶ, τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἐν αὐτοῖς

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[96] *Φησίν*. Abest a cod. 1. [97] *Τοιοῦτοι*. cod. 1 οὗτοι δέ. [98] *Περί*. ib. præm. οἱ τάς. [99] *Τοῖς ερημ.* Hebr. *Juniperorum*, s. genistarum. Aqu. ἀρκευθίναις. [1] cod. 1 ἀφιεμένων. [2] *Εὐτρεπεῖς*. Hanc lectionem debemus cod. 1. Prior lectio erat εὐπρεπεῖς. Conf. pag. 1382, n. 8.

ἑβδομήκοντα ἔτη. » — « Κατεσκήνωσα μετὰ τῶν σκηνωμάτων Κηδάρ. » Ὁ *Κηδὰρ* δεύτερος τοῦ Ἰσμαὴλ υἱὸς, οἱ δὲ τούτου ἀπόγονοι οὐ πόῤῥω τῆς Βαβυλῶνος μέχρι τήμερον ἐσκήνωνται. Ἐπειδὴ τοίνυν ἄνωθεν ἐναντίως διετέθησαν πρὸς ἀλλήλους· « Ἔκβαλε γὰρ, φησὶ, τὴν παιδίσκην, καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς· οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ μου Ἰσαάκ· εἰκότως σφᾶς αὐτοὺς ὀλοφύρονται, ὡς τῆς μὲν προτέρας ἐκπεσόντες ἐλευθερίας, ἐγγὺς δὲ τῶν ἡμιδούλων διάγοντες, καὶ δουλεύειν ἠναγκασμένοι.

ς'. « Πολλὰ παρῴκησεν ἡ ψυχή μου. » Μακρὸς, φησὶ, τῆς παροικίας ὁ χρόνος. « Μετὰ τῶν μισούντων τὴν εἰρήνην ἤμην εἰρηνικός· ὅταν ἐλάλουν αὐτοῖς, ἐπολέμουν με δωρεάν[a]. » Ἐνταῦθα μὲν[b] Βαβυλωνίων μοχθηρίαν διδάσκει· οὐδὲν γὰρ, φησὶν, ἔχοντες ἐγκαλεῖν ἐπεβούλευον, καὶ τοῖς εἰρήνην ἀσπαζομένοις ὡς πολεμίοις ἐχρήσαντο.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΚ' ΨΑΛΜΟΥ.

« Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν. » Τοῖς ἐν Βαβυλῶνι ἔτι διάγουσι καὶ οὗτος πρόσφορος ὁ ψαλμός.

α'. « Ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου εἰς τὰ ὄρη, ὅθεν ἥξει ἡ βοήθειά μου. » Ὑπὸ πολλῶν καὶ παντοδαπῶν περιστοιχιζόμενος ἀλγεινῶν, πάντοθεν[c] περιῆγον τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἐπικουρίας τινὸς ἀπολαῦσαι ποθῶν.

β'. « Ἡ βοήθειά μου παρὰ Κυρίου, τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Ἀλλ' οἶδα ὡς ἀνθρωπίνης μὲν οὐδεμιᾶς ῥοπῆς ἀπολαύσω, ἀπόχρη δέ μοι μόνη τοῦ Θεοῦ ἡ εὐμένεια. Καὶ δεικνὺς τῆς βοηθείας τὸ δυνατὸν ἐπήγαγε· « Τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Ὁ γὰρ ταῦτα τεχτηνάμενος λόγῳ ἱκανὸς ἐπαρκέσαι κἀμοί. Ἐντεῦθεν αὐτοῖς τὸ πρακτέον ὁ Προφήτης ἐξηγεῖται.

γ'. « Μὴ δώῃ[d] εἰς σάλον τὸν πόδα σου, μηδὲ νυστάξῃ ὁ φυλάσσων σε. » Εἰ μείνοις, φησὶ, βεβαίαν ἔχων εἰς αὐτὸν τὴν ἐλπίδα, πάσης παρ' αὐτοῦ τεύξῃ κηδεμονίας. Τὸ μέντοι, « Οὐ νυστάξῃ ὁ φυλάσσων σε, » ἀνθρωπίνως τέθεικεν, ἐκ μεταφορᾶς τῶν καὶ ποίμνια, καὶ στρατείας, καὶ πόλεις ἐπιμελῶς φυλαττόντων. Ὅτι γὰρ ἀπαθὴς ἡ θεία φύσις, διὰ τῶν ἐπιφερομένων ἐδήλωσεν.

δ'. « Ἰδοὺ οὐ νυστάξει, οὐδὲ ὑπνώσει ὁ φυλάσσων τὸν Ἰσραήλ. » Φύσει μὲν ἄγρυπνος ὁ φύλαξ, σοῦ δὲ σαλευομένου, καὶ αὐτὸς οἷόν τινα νυσταγμὸν δέξεται τὴν ἀμέλειαν. Οὐκ ἔτι γάρ σου φροντίσει, ἀλλὰ τοῖς ἐπιβουλεύειν προῃρημένοις[7] προήσεται.

ε'. « Κύριος φυλάξει σε, Κύριος σκέπη σοι[8] ἐπὶ χεῖρα δεξιάν σου. » Τοῦτο καὶ ἐν τῷ ιε' ἔφη ψαλμῷ· « Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντὸς, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστὶν, ἵνα μὴ σαλευθῶ. » Καὶ ἐνταῦθα

annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni[y]. » — « Habitavi cum habitantibus Cedar. » *Cedar* secundus Ismaelis filius fuit : posteri autem istius non longe ab urbe Babylonis usque in hodiernum diem habitant. Quoniam igitur a principio infestam vitam invicem ducebant : « Ejice enim, inquit, ancillam et filium ejus, non erit enim hæres filius ancillæ cum filio meo Isaac[z]; » merito seipsos deplorant, ut qui ex pristina libertate exciderant, et prope semiservos habitabant, et servire cogebantur.

VERS. 6. « Jam diu incola fuit anima mea. » Longum, inquit, est peregrinationis tempus. « Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus; si loquebar cum illis, impugnabant me gratis. » Hoc in loco Babyloniorum pravitatem docet : cum enim nihil, ait, objicere possent, insidiis petebant, et iis qui pacem amplectebantur, velut hostibus utebantur.

1484 INTERP. PSALMI CXX.

« Canticum graduum. » His qui Babylone adhuc degebant etiam hic psalmus convenit.

VERS. 1. « Levavi oculos meos ad montes, unde veniet auxilium mihi. » A multis variisque calamitatibus cinctus, ubique oculos circumferebam, aliquam opem consequi desiderans.

VERS. 2. « Auxilium meum a Domino, qui fecit cœlum et terram. » Verum novi me nullum humanum auxilium adepturum esse : quippe satis est mihi Dei benevolentia. Et ostendens auxilii potentiam, subjecit : « Qui fecit cœlum et terram. » Qui enim verbo hæc condidit, mihi etiam ferre opem potest. Deinceps quid ipsis faciendum sit Propheta persequitur.

* VERS. 3. « Non det in commotionem pedem tuum, neque dormitet qui custodit te. » Si steteris, inquit, firmam habens in ipso spem, omnem ab ipso opem consequeris. Illud autem, « Non dormitet qui custodit te, » humano more posuit, per metaphoram ab illis desumptam, qui greges et exercitus et civitates diligenter custodiunt. Nam divinam naturam passionibus obnoxiam non esse, per ea quæ sequuntur declaravit.

VERS. 4. « Ecce non dormitabit, neque dormiet qui custodit Israelem. » Natura quidem pervigil est custos : te autem fluctuante, et ipse incuriam de te veluti quemdam somnum accipiet. Non enim amplius de te curam geret, sed insidias tibi nectere volentibus permittet.

VERS. 5. « Dominus custodiet te, Dominus protectio tua super manum dexteram tuam. » Hoc etiam in decimo quinto dixit psalmo : « Prævidebam Dominum in conspectu meo **1485** semper,

[y] Psal LXXXIX, 10. [z] Gen. XXI, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[a] *Δωρεάν*. Abest a textu Hebr., nec apud alium interpretem Græcum exstat. [b] *Μέν*. cod. 1 τήν. [c] cod. 1 πάντοτε. [d] *Δώῃ*. Ita leg. in edit. Compl. Rec. lectio est δώῃς. [7] *Προῃρημένοις*. cod. 1 πειρωμένοις. [8] cod. 1 σου, quæ est rec. lectio h. l. Hebr. *umbra tua*.

quoniam a dextris est mihi, ne commovear [a]. » Et hoc itaque in loco ait, prope manum tuam dexteram exsistens, te proteget, et custodiet, et omni auxilio dignabitur.

VERS. 6. « Interdiu sol non uret te, neque luna noctu. » Aiunt lunam non modo humidam, verum etiam calidam esse, et corpora instar solis exurere. Dicit autem, Et noctu, et interdiu; sub ejus agens cura, illæsus custodieris. Admonet autem illos antiquæ historiæ. Etenim cum ab Ægyptiorum servitute liberati essent, nube tecti solaris flammæ vim non senserunt.

VERS. 7, 8. « Dominus custodiet te ab omni malo, custodiet animam tuam Dominus. Dominus custodiet introitum tuum, et exitum tuum, ab hoc inde tempore usque in sæculum. » Multiplicem Dei providentiam his verbis declaravit, qua præsente hostibus superiores evadimus, laqueosque tum eorum qui cernuntur, tum eorum qui non cernuntur, declinamus.

INTERP. PSALMI CXXI.

« Canticum graduum. » Supradictos quidem mœrentibus Propheta accommodavit: hunc * autem qui in manibus est, iis qui reditus lætum nuntium jam acceperant, et quibus jucundissimum iter contigerat. Exsultantes enim et tripudiantes sibi invicem dicunt:

VERS. 1. « Lætatus sum de his qui dixerunt mihi: In domum domini ibimus. » Religionis est hæc vox: nam exsultant et gaudent, **1486** non tanquam domos recepturi, sed velut divinum templum visuri.

VERS. 2. « Stantes erant pedes nostri, in atriis tuis, o Hierosolyma. » Jam, inquit, stare videmur in illis sacris atriis, divinumque cultum peragere.

VERS. 3. « Hierosolyma, quæ ædificatur ut civitas, cujus est participatio simul. » Symmachus autem sic: *Hierosolyma, quæ ædificatur ut civitas, quæ connexionem habet*. Quæ enim nunc deserta est, domosque disjectas habet, rursus florescet, et frequentabitur, pristinaque mœnia habebit.

VERS. 4. « Illuc enim ascenderunt tribus, tribus Domini, testimonium Israelis, ad confitendum nomini Domini. » Sub Roboamo divisæ fuerunt tribus, et a Davidico regno decem separatæ: post reversionem vero unum imperium evasit, et omnes Hierosolymam secundum legem concurrerunt, usitatum cultum Deo offerentes. Hoc igitur Propheta

A τοίνυν, φησὶν, ὅτι παρὰ τὴν δεξιάν σου χεῖρα γενόμενος, καὶ σκεπάσει, καὶ φρουρήσει, καὶ πάσης ἀξιώσει προνοίας.

ϛ'. « Ἡμέρας ὁ ἥλιος οὐ συγκαύσει σε, οὐδὲ ἡ σελήνη τὴν νύκτα. » Φασὶ τὴν σελήνην μὴ μόνον ὑγρὰν, ἀλλὰ καὶ θερμὴν εἶναι, καὶ καίειν ὁμοίως τῷ ἡλίῳ τὰ σώματα. Λέγει δὲ, ὅτι Καὶ νύκτωρ, καὶ μεθ' ἡμέραν, τῆς παρ' αὐτοῦ προνοίας ἀπολαύων, ἀβλαβὴς φυλαχθήσῃ [9]. Ἀναμιμνήσκει δὲ αὐτοὺς καὶ παλαιᾶς ἱστορίας [10]. Καὶ γὰρ ἡνίκα τῆς Αἰγυπτίων δουλείας ἠλευθερώθησαν, τῇ νεφέλῃ σκιαζόμενοι, τῆς ἡλιακῆς φλογὸς οὐκ ἐλάμβανον πεῖραν.

ζ', η'. « Κύριος φυλάξει [11] σε ἀπὸ παντὸς κακοῦ, φυλάξει τὴν ψυχήν σου ὁ Κύριος. Κύριος φυλάξει τὴν εἴσοδόν σου, καὶ τὴν ἔξοδόν σου, ἀπὸ τοῦ νῦν,
B καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. » Τὴν παντοδαπὴν [12] τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν διὰ τῶν εἰρημένων ἐδήλωσεν· ἧς παρούσης, κρείττους τῶν πολεμούντων γινόμεθα δυσμενῶν, καὶ τὰς τῶν ὁρατῶν καὶ ἀοράτων διαφεύγομεν πάγας.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΚΑ' ΨΑΛΜΟΥ.

« Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν [13]. » Τοὺς [14] μὲν προειρημένους τοῖς ἀθυμοῦσιν ὁ προφήτης προσήρμοσε· τοῦτον δὲ τὸν μετὰ χεῖρας, τοῖς ἤδη δεξαμένοις τῆς ἐπανόδου τὰ εὐαγγέλια, καὶ τῆς περιποθήτου πορείας ἀψαμένοις. Γεγηθότες γὰρ, καὶ χορεύοντες, πρὸς ἀλλήλους φασίν·

α'. « Εὐφράνθην ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι· Εἰς οἶκον Κυρίου πορευσόμεθα. » Εὐσεβείας αὕτη φωνή· γάν-
C νυνται γὰρ καὶ χαίρουσιν, οὐχ ὡς τὰς οἰκίας ἀποληψόμενοι, ἀλλ' ὡς τὸν θεῖον οἶκον ὀψόμενοι.

β'. « Ἑστῶτες ἦσαν οἱ πόδες ἡμῶν, ἐν ταῖς αὐλαῖς σου, Ἱερουσαλήμ. » Ἤδη, φησὶν, ἑστάναι δοκοῦμεν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἐκείναις αὐλαῖς, καὶ τὰς θείας λειτουργίας ἐπιτελεῖν.

γ'. « Ἱερουσαλὴμ οἰκοδομουμένη ὡς πόλις, ἧς [15] ἡ μετοχὴ αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτό. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἱερουσαλὴμ τὴν οἰκοδομουμένην, ὡς πόλιν συνάφειαν ἔχουσαν* [16]. Ἡ γὰρ νῦν ἔρημος, καὶ ἐσκεδασμένας ἔχουσα οἰκίας, καὶ [17] πάλιν ἀνθήσει, καὶ πυκνωθήσεται, καὶ τοὺς προτέρους ἀπολήψεται περιβόλους.

δ'. « Ἐκεῖ γὰρ ἀνέβησαν αἱ φυλαὶ, φυλαὶ Κυ-
D ρίου· μαρτύριον τοῦ [18] Ἰσραὴλ, τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματι Κυρίου. » Ἐπὶ [19] τοῦ Ῥοβοὰμ διῃρέθησαν αἱ φυλαὶ, καὶ τῆς Δαβιτικῆς αἱ δέκα [20] βασιλείας ἀπεσχοινίσθησαν· μετὰ δὲ τὴν ἐπάνοδον μία γέγονεν ἡγεμονία, καὶ εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ συνέτρεχον ἅπαντες κατὰ τὸν θεῖον νόμον, τῷ Θεῷ τὴν

[a] Psal. xv, 8.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[9] cod. 1 φυλαχθείην. [10] *Ἱστορ*. Des. ibid. [11] cod. Vat. φυλάξαι. [12] *Παντοδ*. Abest a cod. 1. [13] *Ἀναβ*. Textus Hebr. add. [14] *Τοὺς — φασίν*. Hæc Origeni tribuuntur apud Cord. t. III, p. 539. [15] *Ἧς τὸ — αὐτό*. Hebr. *quæ juncta: est sibi simul*. [16] *Ἔχουσαν*. cod. 1 add. ὁμοῦ. Ita quoque Montf. in Hexapl. ad h. l. [17] *Καί*. Abest a cod. 1. [18] *Τοῦ*. Rec. lectio h. l. est τῷ. [19] *Ἐπὶ — Κύριος ὁ Θεός*. Ad Orig. hæc referuntur apud Cord. l. c. p. 541. [20] *Αἱ δέκα*. In cod. 1 ponitur post βασιλείας.

συνήθη λειτουργίαν προσφέροντες. Τοῦτο τοίνυν ὁ [21] A προφήτης ἐνταῦθα προθεσπίζει, ὅτι αἱ φυλαὶ τὴν προτέραν ὁμόνοιαν ἀπολήψονται, καὶ εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ συνδραμοῦνται, συνήθως τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦντες. *Μαρτύριον* δὲ τὸν θεῖον ἐκάλεσε νόμον, τὸν διαῤῥήδην κελεύοντα συντρέχειν τὸν Ἰσραὴλ εἰς τὸν τόπον, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός.

ε'. « Ὅτι ἐκεῖ ἐκάθισαν θρόνοι εἰς κρίσιν, θρόνοι ἐπὶ οἶκον Δαβίδ. » Προθεσπίσας τὰ θεῖα, προθεσπίζει καὶ τὰ ἀνθρώπεια. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν Ἱεροσολύμοις οὐ μόνον ὁ θεῖος ᾠκοδομήθη νεὼς, ἀλλὰ καὶ τὰ βασίλεια· καὶ ἐκεῖ συνέτρεχον ἅπαντες τὰ ἀμφισβητούμενα διαλύοντες, ἀναγκαίως καὶ τοῦτο προηγόρευσεν ὁ προφήτης· ὅτι οὐκ εἰς τὴν Σαμάρειαν αἱ δέκα φυλαὶ δραμοῦνται· ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Δαβὶδ ἐκεῖνο εἶχον ἀκλινὲς δικαστήριον, οὕτω καὶ μετὰ B τὴν ἐπάνοδον ἐκεῖ ἅπαντες ἀθροισθήσονται.

ς'. « Ἐρωτήσατε δὴ τὰ εἰς εἰρήνην τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ [22] εὐθηνία τοῖς ἀγαπῶσί σε. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἀσπάσασθε τὴν Ἱερουσαλὴμ, ἠρεμήσουσιν οἱ ἀγαπῶντές σε*, ἀντὶ τοῦ, Εἰρήνης ἀπολαύσαντες βαθείας, ἀσπάσασθε τὴν οἴκησιν τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐν πάσῃ γὰρ θυμηδίᾳ οἱ ταύτην ἀγαπῶντες διατελοῦσι.

ζ'. « Γενέσθω δὲ [23] εἰρήνη ἐν [24] τῇ δυνάμει σου, καὶ εὐθηνία ἐν ταῖς πυργοβάρεσί σου. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Εἴη εἰρήνη ἐν τῷ περιβόλῳ σου, ἡσυχία ἐν τοῖς βασιλείοις σου.* Ἐπεύχεται δὲ αὐτῇ ὁ θεῖος Δαβὶδ τὰ ἀγαθὰ, ὥστε καὶ τοὺς περιβόλους, καὶ τὰ βασίλεια, καὶ τὰς ἐν αὐτῇ οἰκίας, πάC σης ἀπολαύειν εἰρήνης.

η', θ'. « Ἕνεκα τῶν ἀδελφῶν μου, καὶ τῶν πλησίον μου ἐλάλουν δὴ εἰρήνην περὶ σοῦ. Ἕνεκα τοῦ οἴκου Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἐξεζήτησα ἀγαθά σοι. » Ταῦτα δὲ, φησὶν, ἐπεύχομαί σοι, οὐκ αὐτὸς ἐν σοὶ πολιτευόμενος· πῶς γὰρ ὅ γε πρὸ πολλοῦ χρόνου τοῦ βίου τὸ πέρας δεξάμενος; ἀλλὰ τοὺς ὁμοφύλους ἱμειρόμενος εἰρήνης τυχεῖν, καὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ μου τὴν προτέραν περιφάνειαν ἀπολαβεῖν ἐφιέμενος.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΚΒ' ΨΑΛΜΟΥ.

« Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν. Καὶ [25] οὗτος ὁ ψαλμὸς τῶν τηνικαῦτα δικαίων δείκνυσι τὴν εὐσέβειαν.

α'. « Πρὸς σὲ ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου, τὸν κατD οικοῦντα ἐν τῷ οὐρανῷ. » Πάσης ἀνθρωπίνης βοηθείας καταφρονήσας, τὴν σὴν, ὦ Δέσποτα, προσμένω ῥοπὴν, καὶ τῆς σῆς προνοίας ἐξήρτημαι· σὲ γὰρ οἶδα Δεσπότην τῶν οὐρανῶν. Κατοικεῖν δὲ αὐτὸν ἐν οὐρανῷ ἔφη, οὐχ ὡς τόπῳ περιγραφόμενον, ἀλλ' ὡς τὸν [26] ἀοράτοις δυνάμεσι ταῖς τὸν οὐρανὸν οἰκούσαις ἐπευφραινόμενον.

hic vaticinatur, tribus pristinam concordiam recepturas, Hierosolymamque concursuras, Deum usitato more laudantes. *Testimonium* autem divinam nuncupavit legem, palam jubentem [b] ut Israel in locum concurrat, quem elegerit Dominus Deus.

VERS. 5. « Quia ibi sederunt sedes in judicio, sedes super domum David. » Divina vaticinatus, etiam humana prædicit. Quoniam enim Hierosolymæ **1487** non modo divinum erectum erat templum, verum etiam regia domus, et eo omnes confluebant, qui controversias decidere volebant, necessario hoc etiam Propheta prædixit, fore ut in Samariam decem tribus non confluant, sed sicut Davidis tempore illud habebant immobile tribunal, sic etiam post reditum ibi omnes conveniant.

VERS. 6. « Rogate quæ ad pacem Hierosolymæ faciunt, et abundantia diligentibus te. » * Symmachus sic : *Amplectimini Hierosolymam, quiescent qui diligunt te*; hoc est, cum profunda pace potiti fueritis, Hierosolymæ habitationem amplectimini : quandoquidem in omni lætitia, qui hanc diligent, degent.

VERS. 7. « Sit pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis. » Symmachus autem sic : *Pax in mœnibus tuis sit, robur in tuis regiis domibus.* Bona autem ipsi precatur divinus David, ut et mœnia, et domus regiæ, et habitationes quæ in ipsa sunt, omni pace fruantur.

VERS. 8, 9. « Propter fratres meos et proximos meos, loquebar pacem de te. Propter domum Domini Dei nostri, quæsivi bona tibi. » Hæc autem, inquit, tibi precor, non ego ipse in te degens : quomodo enim ille, qui multo ante finem vitæ suscepit, hæc dicere potest? sed desiderans ut contribules pace fruantur, et exoptans ut domus Dei mei pristinum splendorem recipiat.

1488 INTERP. PSALMI CXXII.

« Canticum graduum. » Et hic psalmus pietatem justorum illius temporis ostendit.

VERS. 1. « Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cœlo. » Omne humanum auxilium pro nihilo habens, tuam, o Domine, opem exspecto, et a tua providentia pendeo: te enim novi esse cœlorum Dominum. Ipsum autem in cœlis habitare dicit, non velut loco circumscriptum, sed veluti lætantem de invisibilibus potestatibus quæ cœlos incolunt.

[b] Deut. XII, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[21] Ὁ. Ib. præm. καί. [22] *Καὶ — ἀγαπ. σε.* Hebr. *tranquillitate fruantur qui amant te.* Symm. Ἠρεμήσουσιν οἱ ἀγαπῶντές σε. [23] Rec. lectio h. l. est, δή. [24] *Ἐν εὐθηνίᾳ.* Hebr. *in antemurali tuo, tranquillitas.* [25] *Καὶ — εὐσέβειαν.* Hæc Origeni tribuuntur apud Cord. l. c. p. 518. Ita quoque ea quæ ultima sunt ad hunc psalmum, ἀντίστρεψον — συμφοράς [26] *Τόν.* cod. 1 ταῖς.

Vers. 2. « Ecce sicut oculi servorum intenti A sunt in manus dominorum suorum, sicut oculi ancillæ in manus dominæ suæ, ita oculi nostri in Dominum Deum nostrum (intenti sunt). » Sicut enim, inquit, famuli ad dominorum manus respiciunt, utpote qui vitæ commeatus inde accipiunt : sic et nos, Domine, a te bonorum fructum percipere præstolamur. Ancillæ igitur non per tautologiam meminit, sed ut affectus magnitudinem ostenderet. Magis enim ancillæ, * quam servi, quippe quæ continue versantur in cubiculis suarum dominarum, ad has attendere solent, et earum benevolentiam expetere : « Donec misereatur nostri. » Non enim præscripto tempore spem definimus, sed exspectamus, donec veniam obtineamus.

B Vers. 3. « Miserere nostri, Domine, miserere nostri. » Reduplicatio deprecationis studium demonstrat.

« Quia valde repleti sumus contemptu. [Vers. 4.] Admodum repleta est anima nostra. » Efflagitamus **1489** autem, ait, misericordiam, non tanquam digni qui eam consequamur, sed admodum contumeliosi facti. « Opprobrium abundantibus, et contemptus superbis. » Symmachus ita : *Anima nostra satiata est, obloquentibus his qui abundant, despicientibus superbis.* Superbis enim Babyloniis nobis insultantibus, et exprobrantibus, nos tristitia afficimur. Secundum Septuaginta vero sic intelligendum est : « Opprobrium abundantibus, et contemptus superbis. » C Converte, inquit, Domine, res, et iis qui nunc efferuntur propter felicitatem, qua circumfluunt, nostras calamitates irroga.

INTERP. PSALMI CXXIII.

Vers. 1. « Canticum graduum. » Post reditum e Babylone, omnes finitimi, Judæorum libertatem ægre ferentes, communiter contra ipsos bellum susceperunt, et barbaras gentes colligentes, conjunctis copiis bellum illis intulerunt, sperantes fore ut eorum quoque memoriam delerent : sed rursus universorum Deus suis quidem opem tulit, omnes vero hostes debellavit. Hoc autem asserunt plurimi prophetæ, et Joel, et Ezechiel, et Michæas, D et Zacharias, et alii præter hos multi. Hæc etiam hoc in loco vaticinatur beatus David.

« Nisi Dominus fuisset cum nobis, dicat nunc Israel. [Vers. 2, 3.] Nisi Dominus fuisset cum nobis, cum exsurgerent homines in nos. Forte vivos deglutivissent nos. » Nolite, **1490** inquit, vestræ potentiæ victoriam * ascribere; Deus enim hujus

β'. « Ἰδοὺ ὡς ὀφθαλμοὶ δούλων εἰς χεῖρας τῶν κυρίων αὐτῶν, ὡς ὀφθαλμοὶ παιδίσκης εἰς χεῖρας τῆς κυρίας αὐτῆς, οὕτως οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν. » Καθάπερ γάρ, φησίν, οἰκέται εἰς τὰς τῶν δεσποτῶν ἀποβλέπουσι χεῖρας, ἅτε δὴ τὰς ἀφορμὰς ἐκεῖθεν δρεπόμενοι τοῦ βίου [27]· οὕτω καὶ ἡμεῖς, Δέσποτα, παρὰ σοῦ προσμένομεν λαβεῖν τῶν ἀγαθῶν τὴν ἀπόλαυσιν. Τῆς μέντοι παιδίσκης οὐ ταυτολογῶν ἐμνημόνευσεν, ἀλλὰ τῆς διαθέσεως δεικνὺς τὴν ἐπίτασιν. Πλέον γὰρ τῶν παίδων αἱ παιδίσκαι, ἅτε δὴ ταῖς δεσποίναις ἐν τοῖς θαλάμοις συνοῦσαι, διηνεκῶς προσέχειν [28] ταύταις εἰώθασι, καὶ τὴν παρ' αὐτῶν ποθοῦσιν εὐμένειαν. « Ἕως οὗ οἰκτειρῆσαι ἡμᾶς. » Οὐ ῥητῷ γὰρ χρόνῳ τήνδε τὴν ἐλπίδα περιορίζομεν, ἀλλὰ προσμένομεν ἕως ἂν ἀξιωθῶμεν φειδοῦς.

γ'. « Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς. » Ὁ διπλασιασμὸς δηλοῖ τὸ θερμὸν τῆς αἰτήσεως.

« Ὅτι ἐπιπολὺ ἐπλήσθημεν ἐξουδενώσεως. [δ'] Ἐπὶ πλεῖον ἐπλήσθη ἡ ψυχὴ ἡμῶν. » Αἰτοῦμεν δέ, φησί, τὸν ἔλεον, οὐχ ὡς ἄξιοι τούτου τυχεῖν, ἀλλ' ὡς ἐπονείδιστοι λίαν γενόμενοι. « Τὸ ὄνειδος τοῖς εὐθηνοῦσι, καὶ ἡ ἐξουδένωσις τοῖς ὑπερηφάνοις. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως, *Ἐχορτάσθη ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐκλαλούντων τῶν εὐθηνούντων, ἐξευτελιζόντων τῶν ὑπερηφάνων.* Τῶν γὰρ ἀλαζόνων Βαβυλωνίων ἐπιτωθαζόντων ἡμῖν, καὶ ἐπικερτομούντων, ἡμεῖς ἀνιώμεθα. Κατὰ δὲ τοὺς Ἑβδομήκοντα οὕτω νοητέον· « Τὸ ὄνειδος τοῖς εὐθηνοῦσι, καὶ ἡ ἐξουδένωσις τοῖς ὑπερηφάνοις. » Ἀντίστρεψον, φησί, τὰ πράγματα, Δέσποτα, καὶ τοῖς ἀλαζονευομένοις νῦν, δι' ἣν περίκεινται εὐκληρίαν, τὰς ἡμετέρας ἐπάγαγε συμφοράς.

ΕΡΜΗΝ ΤΟΥ ΡΚΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν [29]. » Μετὰ τὴν [30] ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, ἅπαντες οἱ πλησιόχωροι, δυσχεράναντες τὴν τῶν Ἰουδαίων ἐλευθερίαν, κοινῇ τὸν πρὸς αὐτοὺς ἀνεδέξαντο πόλεμον, καὶ βάρβαρα ἔθνη συναγαγόντες, κατὰ ταυτὸν αὐτοῖς ἐπεστράτευσαν, ἐλπίσαντες καὶ αὐτὴν αὐτῶν κατασβέσειν τὴν μνήμην. Ἀλλὰ πάλιν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τοῖς μὲν οἰκείοις ἐπήρκεσε, τοὺς δὲ πολεμίους κατηκόντισεν ἅπαντας. Λέγουσι δὲ ταῦτα τῶν προφητῶν οἱ πλείους, καὶ Ἰωήλ, καὶ Ἰεζεκιήλ, καὶ Μιχαίας, καὶ Ζαχαρίας, καὶ ἕτεροι πρὸς τούτοις πολλοί. Ταῦτα καὶ ὁ μακάριος ἐνταῦθα προθεσπίζει Δαβίδ.

« Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἦν ἐν ἡμῖν, εἰπάτω δὴ Ἰσραήλ. [β', γ'.] Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἦν ἐν ἡμῖν, ἐν τῷ ἐπαναστῆναι ἀνθρώπους ἐφ' ἡμᾶς. Ἄρα ζῶντας ἂν κατέπιον ἡμᾶς. » Μὴ τῇ σφετέρᾳ, φησίν, ἐπιγράψητε δυνάμει τὴν νίκην, Θεὸς γὰρ ταύτης γεγένηται

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[27] *Τοῦ βίου.* In cod. 1 ponitur ante τὰς — δρεπόμενοι. [28] *Προσέχειν.* Abest a cod. 1. [29] *Ἀναβ.* In textu Hebr. add. לדוד. [30] *Μετὰ τὴν* κ. τ. λ. Hæc et alia multa ex Commentario ad hunc psalmum, Origeni tribuuntur apud Cord. l. c. p. 553 seqq.

χορηγός. Εἴπατε τοίνυν πρὸς ἀλλήλους χορεύοντες, Εἰ μὴ τῆς θείας ἐπικουρίας ἐτύχομεν, τοσούτων καθ' ἡμῶν δυσμενῶν συνελθόντων, οὐκ ἂν οὐδὲ ταφῆς ἠξιώθημεν, ἀλλὰ καθάπερ ὑπὸ θηρίων ζῶντες ἂν κατεπόθημεν. « Ἐν τῷ ὀργισθῆναι τὸν θυμὸν αὐτοῦ [31] ἐφ' ἡμᾶς. » Τὸν φθόνον, καὶ τὴν δυσμένειαν τῶν ἀστυγειτόνων ἐθνῶν διὰ τούτων ἐδήλωσε. Διεπρίοντο γὰρ τὴν Ἰουδαίων ὁρῶντες ἐλευθερίαν.

δ', ε'. Ἄρα τὸ ὕδωρ ἂν κατεπόντισεν ἡμᾶς. Χείμαῤῥον διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν· ἄρα διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν τὸ ὕδωρ τὸ ἀνυπόστατον [32]. » Τροπικῶς ἅπαντα εἴρηκεν. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν, « Ἄρα ζῶντας ἂν κατέπιον ἡμᾶς, » δείκνυσι τὴν τοῦ πλήθους ὑπερβολὴν, χειμάῤῥου δίκην προσβάλλοντος, καὶ συγκαλύψαι ἅπαντας προσδοκήσαντος. Ἁρμοδίως δὲ τοῦ χειμάῤῥου τέθεικε τὴν εἰκόνα. Καθάπερ γὰρ ὁ χειμάῤῥους ἐκ πολλῶν ἀθροιζόμενος ὑετῶν [33] σφοδρότερος γίνεται, οὕτως οἱ τηνικαῦτα τῇ Ἱερουσαλὴμ προσβαλόντες ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων ἐθνῶν συνηθροίσθησαν· ἀλλὰ κατελύθησαν ψήφῳ δικαίᾳ. Τοῦτο γὰρ ὁ [34] προφήτης διδάσκει.

ς'. « Εὐλογητὸς ὁ Κύριος, ὃς οὐκ ἔδωκεν ἡμᾶς εἰς θήραν τοῖς ὀδοῦσιν αὐτῶν. » Κατὰ ταυτὸν καὶ τὴν ἐκείνων ὠμότητα, καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπικουρίαν ἐδήλωσε· τοὺς γὰρ ὀδόντας τέθεικε, δεικνὺς τὴν ἐκείνων ὠμότητα.

ζ'. « Ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὡς στρουθίον ἐῤῥύσθη ἐκ τῆς παγίδος τῶν θηρευόντων. » Εὐγνωμόνως καὶ τὴν οἰκείαν ὁμολογοῦσιν ἀσθένειαν, στρουθῷ σφᾶς αὐτοὺς ἀπεικάζοντες, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ κηρύττουσι δύναμιν, τῶν πολεμίων δεικνύντες τὸ ἰσχυρόν. Θηρευτὰς γὰρ ἐκείνους ἀποκαλοῦσιν· διδάσκει δὲ καὶ τῆς σωτηρίας τὸν τρόπον. « Ἡ παγὶς συνετρίβη, καὶ ἡμεῖς ἐῤῥύσθημεν. » Οὐ γὰρ μόνης ἀπηλαύσαμεν τῆς σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐχθρῶν τὸν ὄλεθρον εἴδομεν

η'. « Ἡ βοήθεια ἡμῶν ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Τούτου χάριν, πάσης ἀνθρωπίνης καταφρονοῦμεν δυνάμεως, τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιητὴν ἐπίκουρον ἔχοντες, οὗ καὶ ἡ προσηγορία ἡμῖν εἰς σωτηρίαν ἀρκεῖ.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΚΔ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν. » Οἱ [35] τῆς νίκης ἐκείνης τετυχηκότες τὸν ἐπινίκιον ᾄδουσιν ὕμνον, καὶ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος κηρύττουσι τὴν ἰσχύν. « Οἱ πεποιθότες ἐπὶ Κύριον, ὡς ὄρος Σιών. » Ὁ τῇ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδι φραττόμενος, ὡς [36] τὸ Σιὼν ὄρος ἀτρεμὴς μενεῖ, καὶ ἀκλόνητος, ἐπίσημός τε καὶ περίβλεπτος. « Οὐ σαλευθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα ὁ κατοικῶν [37] Ἱερουσαλὴμ [38]. » Τὸν κατοικοῦντα τὴν

largitor fuit. Dicite igitur invicem tripudiantes: Nisi divinam opem consecuti essemus, tot inimicis in nos irruentibus, ne sepulturam quidem nacti fuissemus, sed veluti a feris viventes absorpti essemus. « Cum excitatus esset furor ejus contra nos. » Invidiam et inimicitias finitimarum gentium per hæc declaravit: frendebant enim Judæorum cernentes libertatem.

Vers. 4, 5. « Forsitan aqua absorbuisset nos. Torrentem pertransivit anima nostra; forsitan pertransisset anima nostra aquam intolerabilem. » Per figuram omnia expressit. Quoniam enim dixerat, « Forsitan vivos deglutivissent nos, ostendit copiarum magnitudinem, torrentis instar irruentium, et omnes operire confidentium. Congruenter autem torrentis similitudinem posuit. Sicut enim torrens ex multis aquis collectus, vehementior evadit: sic illi qui tunc in Hierosolymam irruperunt, ex multis variisque gentibus coacti fuere, sed divina sententia fuerunt profligati. Hoc enim Propheta docet.

Vers. 6. « Benedictus Dominus, qui non dedit nos in captionem dentibus eorum. » Simul et illorum immanitatem, et Dei auxilium demonstravit: dentes enim posuit, ut illorum feritatem ostenderet.

Vers. 7. « Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium. » Bona fide et propriam imbecillitatem confitentur, passeri se ipsos comparantes, **1491** et Dei prædicant potentiam, hostium demonstrantes robur. Venatores enim illos appellant. Docet vero etiam salutis modum. « Laqueus contritus est, et nos liberati sumus. » Nam non modo salutem sumus consecuti, verum etiam hostium internecionem vidimus.

Vers. 8. « Adjutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cœlum et terram. » Propterea omnem humanam potentiam pro nihilo habemus, et cœlorum et terræ opificem auxilio habentes, cujus vel appellatio ad salutem nobis satis est.

INTERP. PSALMI CXXIV.

Vers. 1. « Canticum graduum. » Qui illam victoriam adepti sunt, triumphalem canunt hymnum, et spei in Deo collocatæ vim prædicant. « Qui confidunt in Domino, sicut mons Sion. » Qui divina spe munitus est, sicut mons Sion firmus inconcussusque manebit, conspicuus et illustris. « Non commovebitur in æternum, qui habitat in Hierosolyma. » Eum qui Hierososolymam incolit, secundum

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[31] Rec. lectio h. l. est αὐτῶν. [32] *Τὸ ἀνυπ.* Hebr., *superbæ*, s. elatæ, sc. aquæ. Symm. et Theod. τὰ ὕδατα τὰ ὑπερήφανα. Aqu. ὡς τὰ ὕδατα οἱ ὑπερήφανοι. [33] *Ὑετῶν*. cod. 1 ὀχετῶν. [34] *Ὁ* ib. præm. *καί*. [35] *Οἱ — ἰσχύν*. Hæc ut nonnulla alia quæ ad hunc psalmum pertinent, apud Cord. l. c. p. 560 seqq. Origeni ascripta sunt. [36] *Ὡς — ὄρος*. Des. in cod. 1. [37] *Ὁ κατοικῶν*. Hebr. *sedebit*. [38] *Ἱερουσ*. Ab hoc nomine in textu Hebr. incipit versic. 2.

Hierosolymæ leges vivere oportet. Iis enim qui sic habitant, et legis scopo obtemperant, firmitatem Propheta pollicetur.

Vers. 2. « Montes in circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui. » Sicut enim montes civitatem cingunt, sic divina cura pium munit populum. « Ab hoc inde tempore usque in sæculum. » Non enim temporaria est divina potentia, sed sempiterna : et hac dignatur eos qui **1492** ipsius cultum magni faciunt.

Vers. 3. « Quia non relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem justorum. » Et Assyrios *virgam furoris* per Isaiam prophetam Dominus appellavit. « Væ enim, inquit, Assyriis : virga furoris mei, et iræ meæ, in manibus eorum. Indignationem meam in gentem iniquam mittam, et contra populum meum mandabo ut spolia colligat, et prædam [c]. » Hoc est, veluti quadam virga Assyriis utens, animadversione dignos castigo. Dicit igitur etiam hic Propheta, quod justa utens sententia Dominus universorum, non permissurus sit injustorum virgam cœtui justorum infligi. Deinde causam aperit. « Ut non extendant justi ad iniquitatem manus suas. » Ne censentes, inquit, virtutis studiosi, sine ordine et sine gubernatione omnia ferri, in pejus vergant, et hinc damnum reportent.

A Ἱερουσαλὴμ κατὰ τοὺς νόμους τῆς Ἱερουσαλὴμ πολιτεύεσθαι δεῖ. Τοῖς γὰρ οὕτω κατοικοῦσι, καὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νόμου πειθομένοις, τὸ βέβαιον ὁ προφήτης ὑπέσχετο.

β'. « Ὄρη κύκλῳ αὐτῆς, καὶ ὁ Κύριος κύκλῳ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. » Καθάπερ γὰρ τὰ ὄρη τὴν πόλιν κυκλοῖ, οὕτως ἡ θεία κηδεμονία τὸν εὐσεβῆ περιφράττει λαόν· « Ἀπὸ τοῦ νῦν, καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. » Οὐ γὰρ πρόσκαιρος ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις, ἀλλ' αἰώνιος, καὶ ταύτης ἀξιοῖ τοὺς τὴν θεραπείαν αὐτοῦ περὶ πολλοῦ ποιουμένους.

γ'. « Ὅτι οὐκ ἀφήσει Κύριος τὴν ῥάβδον τῶν ἁμαρτωλῶν ἐπὶ τὸν κλῆρον τῶν δικαίων. » Καὶ [39] τοὺς Ἀσσυρίους *ῥάβδον θυμοῦ* διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου προσηγόρευσεν ὁ Θεός, « Οὐαὶ γάρ, φησίν, B Ἀσσυρίοις, ἡ ῥάβδος τοῦ θυμοῦ μου, καὶ τῆς ὀργῆς μου, ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν. Τὴν ὀργήν μου εἰς ἔθνος ἄνομον ἀποστελῶ, καὶ τῷ [40] ἐμῷ λαῷ συντάξω ποιῆσαι σκῦλα, καὶ προνομήν. » Ἀντὶ τοῦ, Καθάπερ τινὶ ῥάβδῳ τοῖς Ἀσσυρίοις κεχρημένος, τοὺς ἀξίους παιδεύω. Λέγει τοίνυν ὁ προφήτης καὶ ἐνταῦθα, ὅτι δικαίᾳ κεχρημένος ψήφῳ τῶν ὅλων ὁ Κύριος, οὐ συγχωρήσει τῶν παρανόμων τὴν ῥάβδον τῇ τῶν δικαίων ἐπενεχθῆναι συμμορίᾳ. Εἶτα καὶ τὴν αἰτίαν διδάσκει. « Ὅπως ἂν μὴ ἐκτείνωσιν οἱ δίκαιοι ἐν ἀνομίαις χεῖρας αὐτῶν. » Ἵνα μὴ νομίσαντες, φησίν, οἱ τοῦ προσήκοντος ἐπιμελούμενοι ἄτακτα εἶναι πάντα καὶ ἀκυβέρνητα, ῥέψωσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἑλκύσωσι βλάβην.

Vers. 4. « Benefac, Domine, bonis et rectis corde. » Cum Dei justitiam ostendisset, justas preces fundit : orat enim ut æqualia præmia boni consequantur. Hoc etiam Dominus ait : « Qua mensura metimini, iterum mensurabitur vobis [d]. » Et : « Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur [e]. »

* Vers. 5. « Declinantes autem ad dolosa consilia abducet Dominus cum operantibus iniquitatem. » *Dolosa consilia* Aquila *complicationes* vertit, Symmachus *obliquitates*, Theodotio *perversa*. Nihil autem injusti petiit Propheta, sed ut boni bona consequantur, **1493** qui vero rectam viam dereliquerunt, et obligationibus et simultatibus usi sunt, congruentem finem inveniant. « Pax super Israel. » Illis autem interitum recipientibus, hi pace potiti sunt. Sciendum est autem Jacobum hoc nomen adeptum esse, cum divino conspectu dignus habitus fuisset. Cognomines igitur habet omnes qui eosdem mores, et animam fidemque puram habent. Non enim omnes de Israele Israelitæ sunt, sed qui Israelis pietatem amplectuntur.

C δ'. « Ἀγάθυνον, Κύριε, τοῖς ἀγαθοῖς, καὶ τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ. » Δείξας τοῦ Θεοῦ τὸ δίκαιον, δικαίαν ποιεῖται τὴν δέησιν· ἱκετεύει γὰρ τῶν ἴσων τυχεῖν τοὺς ἀγαθοὺς ἀντιδόσεων. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Κύριος ἔφη· « Ὧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. » Καί· Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται. »

ε'. « Τοὺς δὲ ἐκκλίνοντας εἰς τὰς στραγγαλιὰς ἀπάξει Κύριος μετὰ τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν. » *Τὰς στραγγαλιὰς* ὁ μὲν Ἀκύλας *διαπλοκὰς* ἡρμήνευσε, *σκολιότητας* δὲ ὁ Σύμμαχος, ὁ δὲ Θεοδοτίων *διεστραμμένα*. Ἤτησε μέντοι οὐδὲν ἄδικον ὁ Προφήτης· ἀλλὰ τοὺς μὲν ἀγαθοὺς ἀγαθῶν ἀπολαῦσαι, τοὺς δὲ τὴν θείαν [41] καταλιπόντας ὁδόν, καὶ στραγγαλιαῖς καὶ διαπλοκαῖς κεχρημένους, τὸ κατάλληλον D τέλος εὑρεῖν. « Εἰρήνη ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ. » Ἐκείνων δὲ δεξαμένων τὸν ὄλεθρον, οὗτοι τῆς εἰρήνης ἀπήλαυσαν. Προσήκει μέν τοι εἰδέναι, ὡς ταύτης ἀπήλαυσε τῆς προσηγορίας ὁ Ἰακὼβ τῆς θείας ἀξιωθεὶς θεωρίας. Ὁμωνύμους τοιγαροῦν ἔχει τοὺς ὁμοτρόπους, καὶ καθαρὰν πίστιν [42] κεκτημένους καὶ [43] ψυχήν. Οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ οὗτοι Ἰσραήλ, ἀλλ' οἱ τοῦ Ἰσραὴλ ἀσπαζόμενοι τὴν εὐσέβειαν.

[c] Isa. x, 5, 6. [d] Matth. vii, 2. [e] Matth. v, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[39] *Καὶ — βλάβην.* Hæc apud Cord. l. c. p. 562. ἀνωνύμως exhibentur. [40] *Τῷ.* cod. 1 præm. ἐν [41] *Θείαν.* cod. 1 εὐθεῖαν. [42] *Πίστιν.* ib. καὶ πιστήν. [43] *Καί.* Des. ibid.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΚΕ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν. » Ἅπαντας [44] μὲν ὁ Κῦρος βασιλεύσας ἐπανελθεῖν Ἰουδαίους προσέταξε, μοχθηρὰν δὲ οἱ πλείους ἔχοντες γνώμην, καὶ εἰς ἅπαντα τοῖς θείοις ἀντιτείνοντες νόμοις, ἐπανελθεῖν οὐκ ἠθέλησαν. Ὅσοι δὲ τῆς προγονικῆς εὐσεβείας ἐπεμελοῦντο, καὶ τῆς κατὰ νόμον λατρείας ἐπεθύμουν, ἀσπασίως ἐποιήσαντο τὴν ἐπάνοδον. Οὗτοι τοίνυν ἐν τῷδε τῷ Ψαλμῷ τὴν οἰκείαν ἐλευθερίαν ὁρῶντες γεγήθασιν· εὔχονται δὲ ταύτης καὶ τοὺς ὁμοφύλους τυχεῖν. « Ἐν τῷ ἐπιστρέψαι Κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν Σιὼν, ἐγενήθημεν ὡσεὶ παρακεκλημένοι [45]. » Τὸ ὡς ἐπιτάσεως ἐνταῦθα σημαντικόν. Πολλῆς, φησὶν, ἀπηλαύσαμεν [46] θυμηδίας, λύσαντος τοῦ Θεοῦ τῆς τιμωρίας τὸν ὅρον, καὶ τὴν ἐλευθερίαν B τοῖς αἰχμαλώτοις δωρησαμένου.

β'. « Τότε ἐπλήσθη χαρᾶς [47] τὸ στόμα ἡμῶν, καὶ ἡ γλῶσσα ἡμῶν ἀγαλλιάσεως. » Εὐθὺς γὰρ ὑπὸ τῆς θυμηδίας διαχυθέντες ἐκινήσαμεν εἰς ὑμνῳδίαν τὰς γλώττας. Τὴν γὰρ *ἀγαλλίασιν* ὁ μὲν Ἀκύλας *αἴνεσιν*, ὁ δὲ Σύμμαχος *εὐφημίαν*, ἡρμήνευσαν. « Τότε ἐροῦσιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, Ἐμεγάλυνε Κύριος τοῦ ποιῆσαι μετ' αὐτῶν. » Τοῦτο δὲ ἡμᾶς πολυθρυλλήτους παρὰ πᾶσιν ἀπέφηνεν. Ἅπαντες γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ μεγαλουργίαν θαυμάζουσιν, ὅτι τῆς πικρᾶς ἡμᾶς ἐκείνης δουλείας ἀπήλλαξε· καὶ ἡμεῖς μέντοι βοῶμεν·

γ'. « Ἐμεγάλυνε Κύριος τοῦ ποιῆσαι μεθ' ἡμῶν, ἐγενήθημεν εὐφραινόμενοι. » Ἄτοπον γὰρ τοὺς μὲν τῆς θείας γνώσεως ἐστερημένους τὴν εἰς ἡμᾶς γεγενημένην θαυμάζειν φιλανθρωπίαν, ἡμᾶς δὲ τοὺς C τῆς εὐεργεσίας τετυχηκότας ἀχαριστίαν νοσεῖν.

δ'. « Ἐπίστρεψον, Κύριε, τὴν αἰχμαλωσίαν ἡμῶν, ὡς χειμάῤῥους ἐν τῷ νότῳ. » Ὧν [48] ἔτυχον ἀγαθῶν, καὶ τοὺς ἄλλους ὁμοφύλους ἀπολαῦσαι ποθοῦσι, καὶ τὸν κοινὸν Δεσπότην ἀντιβολοῦσι μεταδοῦναι τῆς ἐλευθερίας κἀκείνοις, ὥστε χειμάῤῥουν μιμεῖσθαι τῶν ἐπανιόντων τὸ πλῆθος. *Νότον* δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ καλῶν [49], ἀπὸ τῆς θέσεως τέθεικε τὴν προσηγορίαν· οὕτως αὐτὴν καὶ Ἰεζεκιὴλ καὶ Ἀββακοὺμ ὀνομάζουσι. Δηλοῖ δὲ καὶ ἕτερον ὁ λόγος. Ὁ γὰρ νότος ἄνεμος ὑγρὸς ὢν, νεφῶν τὸν ἀέρα πληροῖ, καὶ ὄμβρους ἐπάγει σφοδρούς· καὶ μέντοι καὶ τὴν χιόνα πεφυκὼς διαλύειν, ἐμπίπλησι τοὺς χειμάῤῥους ὑδά- D των. Οὕτω τοιγαροῦν, φησὶ, καὶ τοὺς ἡμετέρους ὁμοφύλους πανταχοῦ διεσπαρμένους κέλευσον ἀθροισθῆναι, καὶ χειμάῤῥου δίκην τὴν πορείαν ποιήσασθαι.

ε'. « Οἱ σπείροντες ἐν δάκρυσιν, ἐν ἀγαλλιάσει θεριοῦσι. » Οὐ μάτην δὲ τὰς ἱκετείας ποιούμεθα, ἀλλὰ τοὺς τῶν δακρύων εἰδότες καρπούς. Οἱ γὰρ μετὰ τούτων τὰ σπέρματα καταβάλλοντες, δαψιλῆ τὸν ἀμητὸν ὁρῶντες εὐφραίνονται.

INTERP. PSALMI CXXV.

Vers. 1. « Canticum graduum. » Omnes quidem Judæos redire Cyrus rex jussit, plurimi tamen pravam habentes mentem, et in omnibus divinis legibus repugnantes, regredi noluerunt. Quotquot autem avitæ pietatis curam gerebant, legisque cultum desiderabant, libentissime redierunt. Hi igitur in hoc psalmo suam cernentes libertatem, exsultant, et precantur pro gentilibus suis, ut eamdem consequantur. « Cum converteret Dominus captivitatem Sionis, facti sumus perquam consolati. » Illud *perquam* exaggerationem hoc loco significat. Multam, inquit, lætitiam consecuti sumus, cum Deus finem supplicii solveret, et libertatem captivis largiretur.

Vers. 2. « Tunc repletum est gaudio os nostrum, et lingua nostra exsultatione. » **1494** E vestigio enim voluptate perfusi, linguas in hymnorum cantum impulimus. *Exsultationem* enim Aquila *laudationem*, Symmachus *benedictionem* interpretati sunt. « Tunc dicent inter gentes, Magnificum Dominus se præstitit erga eos. » Hoc vero nos apud omnes celeberrimos reddidit. Omnes enim Dei magnificentiam admirantur, quod ab acerba illa servitute nos liberaverit. Nos itaque clamamus:

Vers. 3. « Magnificum se præstitit erga nos; facti sumus lætantes. » Absurdum enim est ut hi qui divina cognitione sunt orbati, benignitatem nobis exhibitam admirentur, nos vero, qui beneficia consecuti sumus, ingrati animi vitio laboremus.

Vers. 4. « Converte, Domine, captivitatem nostram, sicut torrentes in austro. » Quæ bona adepti sunt, ea ut alii gentilium suorum consequantur, desiderant, et communem Dominum obsecrant ut etiam illis libertatem impertiat, ut revertentium frequentia torrentem imitetur. *Austrum* vero Hierosolymam vocans, appellationem a situ petiit. Sic ipsam et Ezechiel et Habacuc nominant. Verum aliud etiam sermo demonstrat. Cum enim auster humidus ventus sit, nebulis aerem implet, et vehementes pluvias inducit, atque etiam cum nivem dissolvere soleat, aquis torrentes implet. Sic igitur, inquit, nostros gentiles undique dissipatos jube congregari, et torrentis instar iter facere.

Vers. 5. « Qui seminant cum lacrymis, cum exsultatione metent. » Non frustra autem preces fundimus, sed scientes **1495** lacrymarum fructus. Qui enim cum his semina jaciunt, uberrimam messem cernentes lætantur.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[44] *Ἅπαντας — τυχεῖν*. Origeni hæc aliaque eorum quæ sequuntur tribuit Cord. l. c. p. 567 seqq. [45] *Ὡσεὶ παρακεκλ.* Hebr. *Sicut somniantes*. Chrys. ἄλλος ἑρμηνευτής, ὡσεὶ ἐνυπνιαζόμενοι. [46] *Ἀπηλαύσαμεν*. cod. 1 add. ἐνταῦθα. [47] *Χαρᾶς*. Hebr. *risu*. [48] *Ὧν — ποιήσασθαι*. Hæc et quæ proxima sunt, Οὐ μάτην — εὐφρ. Cord. l. c. p. 750. ἀνωνύμως apposuit. [49] cod. 1 καλεῖ.

Vers. 6. « Euntes ibant, et flebant, spargentes semina sua. Venientes autem venient cum exsultatione, portantes manipulos suos. » Diversis modis eamdem dixit sententiam, varietate doctrinæ majorem utilitatem procurans. A

INTERP. PSALMI CXXVI.

Vers. 1. « Canticum graduum Salomonis. » Olim quidem Salomon divinum erexit templum, sed illud æquatum solo a Babyloniis Zorobabel restituit. Hunc opinor *Salomonem* nominari, et tanquam ex Salomone genus ducentem, et tanquam opus Salomonis instaurantem. Neque enim Salomonis ædificationi congruit sermo prophetæ, sed ei quæ a Zorobabele post reditum facta fuit. Tunc quidem ipsi ædificationem tentarunt: prohibebant autem finitimæ gentes * continue et ipsæ bellum inferentes, et Persarum regem in ipsos irritantes. Hæc vero Esdræ historia manifestius docet. Zorobabel igitur, et Josua filius Salathiel, et qui cum eis pietate præditi erant, hanc psalmi institutionem proferunt: « Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam. » Nemo neque ex iis qui ædificant, neque ex iis qui custodiunt, propria sit fretus **1496** potentia, sed divinum imploret auxilium. Hoc enim concurrente, utrumque facile est: procrastinante vero eo auxilium, vanum est hominum studium.

Vers. 2. « Vanum est vobis ante lucem surgere: surgite postquam sederitis, qui manducatis panem doloris. » Istud *surgite*, non est imperativum, sed infinitivum. Dicit autem omnia vana esse, Deo universorum non concurrente, et ante lucem surgere, et expergisci ob civitatis excubias, et ob præsens ædificium. Quapropter commonefacit eos qui cum dolore propter hostium impetus panem comedunt, ut spes in Deo collocent.

« Cum dederit dilectis suis somnum. [Vers. 3.] Ecce hæreditas Domini, filii, merces fructus ventris. » Somnum hoc in loco per translationem quietem appellavit: quietem vero etiam somnus hominibus præbet. Deo igitur, inquit, propria cura nos dignante, hostes superare poterimus, et sine labore ædificare, et tuto vivere, et sine cura dormire, plurimorumque filiorum patres esse, secundum divinam promissionem. Promisit enim se nostrum genus facturum sicut arenam quæ est ad littus maris. Illud et hoc loco dixit: « Ecce hære-

ς'. « Πορευόμενοι ἐπορεύοντο, καὶ ἔκλαιον, βάλλοντες τὰ σπέρματα αὐτῶν· ἐρχόμενοι δὲ ἥξουσιν ἐν ἀγαλλιάσει, αἴροντες τὰ δράγματα αὐτῶν. » Διαφόρως τὴν αὐτὴν διάνοιαν εἴρηκε, τῇ ποικιλίᾳ τῆς διδασκαλίας πλείονα τὴν ὠφέλειαν πραγματευόμενος.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΚϚ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ Σολομών [50]. » Πάλαι [51] μὲν τὸν θεῖον νεὼν Σολομὼν ᾠκοδόμησε, καταλυθέντα [52] δὲ ὑπὸ Βαβυλωνίων Ζοροβάβελ ἀνέστησε. Τοῦτον οἶμαι *Σολομῶντα* ὀνομάζεσθαι, καὶ ὡς ἐκ Σολομῶντος τὸ γένος κατάγοντα, καὶ ὡς Σολομῶντος ἀνανεούμενον ἔργον. Οὐδὲ γὰρ τῇ Σολομῶντος οἰκοδομίᾳ ὁ προφητικὸς ἁρμόττει λόγος,
B ἀλλὰ τῇ μετὰ τὴν ἐπάνοδον ὑπὸ τοῦ Ζοροβάβελ γεγενημένῃ. Τηνικαῦτα μὲν αὐτοὶ οἰκοδομεῖν ἐπειρῶντο, διεκώλυον [53] δὲ οἱ γειτονεύοντες, καὶ αὐτοὶ συνεχῶς πολεμοῦντες, καὶ τὴν [54] Περσῶν κατ' αὐτῶν ἐρεθίζοντες [55] βασιλείαν [56]. Καὶ ταῦτα ἡ τοῦ Ἔσδρα σαφέστερον διδάσκει γραφή· οἱ περὶ τὸν Ζοροβάβελ τοίνυν, καὶ Ἰησοῦν τὸν τοῦ Σαλαθιὴλ, καὶ οἱ μετ' αὐτῶν εὐσεβείᾳ κοσμούμενοι, τήνδε τὴν εἰσήγησιν προσφέρουσι τοῦ ψαλμοῦ· « Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες. Ἐὰν μὴ Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγρύπνησεν ὁ φυλάσσων. » Μηδεὶς μήτε τῶν οἰκοδομούντων, μήτε τῶν φυλαττόντων, τῇ οἰκείᾳ δυνάμει θαῤῥείτω, ἀλλὰ τὴν θείαν ἐπικαλείσθω ῥοπήν. Ταύτης γὰρ συνεργούσης ἑκάτερον ῥᾴδιον· ἀναβαλ-
C λομένου δὲ τοῦ Θεοῦ τὴν βοήθειαν, μάταιος ἡ τῶν ἀνθρώπων σπουδή.

β'. « Εἰς μάτην ὑμῖν ἐστι τοῦ [57] ὀρθρίζειν, ἐγείρεσθε μετὰ τὸ καθῆσθαι [58], οἱ ἐσθίοντες ἄρτον ὀδύνης. » Τὸ *ἐγείρεσθε* [59] οὐκ ἔστι προστακτικὸν, ἀλλὰ ἀπαρέμφατον. Λέγει δὲ ὅτι πάντα μάταια, τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων μὴ συνεργοῦντος, καὶ τὸ ὀρθρίζειν, καὶ τὸ ἀνίστασθαι, εἴς τε φυλακὴν τῆς πόλεως, καὶ εἰς τὴν προκειμένην οἰκοδομίαν. Διὸ παραινεῖ τοῖς μετ' ὀδύνης τὸν ἄρτον ἐσθίουσι διὰ τὰς τῶν πολεμίων ἐπαναστάσεις, εἰς τὸν Θεὸν τὰς ἐλπίδας ἔχειν.

« Ὅταν δῷ [60] τοῖς ἀγαπητοῖς αὐτοῦ ὕπνον. [γ'.] Ἰδοὺ ἡ κληρονομία Κυρίου υἱοὶ, μισθὸς τοῦ καρποῦ τῆς γαστρός. » Ὕπνον ἐνταῦθα τροπικῶς τὴν ἀνάπαυσιν [61] προσηγόρευσεν· ἀνάπαυλαν δὲ καὶ
D ὁ ὕπνος τοῖς ἀνθρώποις παρέχει. Τοῦ Θεοῦ τοίνυν, φησὶ, τῆς οἰκείας ἀξιοῦντος κηδεμονίας, δυνησόμεθα τῶν πολεμούντων περιγενέσθαι, καὶ ἀπόνως οἰκοδομῆσαι, καὶ διάγειν ἀσφαλῶς, καὶ δίχα φροντίδος καθεύδειν, καὶ πλειόνων παίδων γενέσθαι πατέρες κατὰ τὴν θείαν ὑπόσχεσιν. Ὑπέσχετο γὰρ ποιήσειν ἡμῶν τὸ γένος, ὡς τὴν ἄμμον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[50] Τοῦ Σολοομ. Abest a cod. 1. [51] *Πάλαι — προσφ. τοῦ ψαλμοῦ*. Hæc et multa quæ ad hunc psalmum pertinent, Origeni tribuit Cord. l. c. p. 576 seqq. [52] cod. 1 καταλυθέντος. [53] ib. διεκώλυσαν. [54] *Τήν*. cod. 1 τούς. [55] ib ἐρεθίζοντας. [56] ib βασιλέας. [57] *Τοῦ*. cod. Vat. τό. [58] *Ἐγείρ. μετὰ τὸ καθ*. Hebr. *Tardantibus sedere*. Aqu. βραδυνοῦσι καθῆσθαι. [59] *Ἐγείρεσθε*. Ita leg. in cod. 1 et apud Cord. l. c. p. 577. Prior editio habebat ἐγείρεσθαι. [60] *Ὅταν δῷ*. Hebr. *ita dabit*. [61] cod. 1 ἀνάπαυλαν.

τῆς θαλάσσης. Τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ἔφη [62]· « Ἰδοὺ ἡ κληρονομία Κυρίου υἱοὶ, ὁ μισθὸς τοῦ καρποῦ τῆς γαστρός· » τουτέστιν [63], ἡ θεία ὑπόσχεσις, καὶ ἡ περὶ τοὺς παῖδας εὐλογία, καθάπερ τις ἡμῖν μισθὸς τοῖς εἰς αὐτὸν ἠλπικόσι δεδώρηται.

δ'. « Ὡσεὶ βέλη ἐν χειρὶ δυνατοῦ, οὕτως οἱ υἱοὶ τῶν τετιναγμένων [64]. » Ὁ δὲ Θεοδοτίων, Ὡς [65] *βέλη ἐν χειρὶ δυνατοῦ, οὕτως υἱοὶ νεότητος·* κατὰ ταύτην δὲ [66] καὶ ὁ Ἀκύλας [67] καὶ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσαν. Λέγει δὲ, ὅτι Ἐσόμεθα τῷ Θεῷ [68] πεποιθότες οὐ μόνον πολλοὶ, ἀλλὰ καὶ δυνατοὶ, οἷόν τινα βέλη παρὰ δυνατοῦ τινος ἐφιέμενα· καὶ οἱ νῦν ἀσθενεῖς, καὶ σφόδρα ταλαιπωρούμενοι (τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ *ἐκτετιναγμένων*), ἰσχυροὶ λίαν ἐσόμεθα, τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς ἀπολαύσαντες [69].

B ε'. « Μακάριος ὃς πληρώσει τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ [70] ἐξ αὐτῶν. » Τουτέστι τῶν πολεμίων. Οὐ μόνον γὰρ οὐχ ἡττησόμεθα, ἀλλὰ καὶ περιγενησόμεθα τούτων, καὶ ζηλωτοὶ παρὰ πᾶσιν ἐσόμεθα. « Οὐ καταισχυνθήσονται, ὅταν λαλῶσι τοῖς ἐχθροῖς αὐτοῦ [71] ἐν πύλαις. » Τουτέστιν, ἡνίκα ἂν πρὸ τῶν πυλῶν τοῖς παρὰ τῶν πολεμίων πεμπομένοις πρέσβεσι διαλεξόμεθα [72]. Τοῦτο δὲ εἶπε κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος· οὐδὲ γὰρ ἐδέχοντο εἴσω τῶν πυλῶν τοὺς πεμπομένους πρέσβεις, ἀλλ' ἔξω τὰς ὑποκρίσεις [73] ἐποιοῦντο. Διὰ πάντων δὲ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος τὸ ἄμαχον ἔδειξεν.

ΕΡΜΗΝ. ΡΚΖ' ΨΑΛΜΟΥ.

« Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν. » Ὅσων πρόξενον ἀγαθῶν τὸ πεποιθέναι Θεῷ δείξας ἐν τῷ προτεταγμένῳ ψαλμῷ, ἐνταῦθα μακαρίζει τοὺς μετὰ τῆς ἐλπίδος C τὸν θεῖον ἔχοντας φόβον, δι' ὃν καὶ τῆς ἀρετῆς ἡ κτῆσις προσγίνεται. Ἀναγκαῖον δὲ τοῖς τῷ Θεῷ πεπιστευκόσιν ἡ κατὰ Θεὸν πολιτεία· οὗτος γὰρ εὐσεβείας τέλειος ὅρος.

α'. « Μακάριοι πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον. » Οὐ τὸν ἐκ γένους Ἀβραὰμ, οὐδὲ τὸν ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ, ὁ προφητικὸς ἐμακάρισε λόγος, ἀλλὰ τὸν τῷ θείῳ φόβῳ κοσμούμενον. Τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσι λέγει· « Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεὸς, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστιν. » Ὑπέδειξε δὲ ὁ προφητικὸς λόγος καὶ τοῦ θείου φόβου τὸν χαρακτῆρα. Ἐπήγαγε γάρ· « Οἱ πορευόμενοι ἐν D ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. » Οὐ πᾶς γὰρ ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. » Ἴδιον τοίνυν τῶν φοβουμένων τὸν Κύριον, τὸ μὴ βαίνειν ἔξω τῶν θείων ὁδῶν, ἀλλ' ἐν αὐταῖς ποιεῖσθαι τὴν πορείαν διηνεκῶς.

[f] Act. x, 34, 35. [g] Matth. vii, 21.

A ditas Domini, filii, merces fructus ventris, » hoc est, divina promissio, et circa filios benedictio, veluti quædam merces nobis, qui in ipso spem constituimus, data est.

Vers. 4. « Sicut sagittæ in manu potentis, ita filii excussorum. » **1497** Theodotio: *Sicut sagittæ in manu potentis, sic filii juventutis;* secundum hunc quoque sensum Aquila et Symmachus interpretati sunt. Dicit * autem, Deo confidentes, non modo frequentes erimus, verum etiam potentes, veluti quædam sagittæ a potente aliquo emissæ: et qui imbecilles nunc sumus, et admodum miseri (nam hoc indicat *excussorum*), valde robusti evademus, superno auxilio fruentes.

Vers. 5. « Beatus vir qui implevit desiderium suum ex ipsis, » hoc est, hostibus. Nam non modo non vincemur, verum etiam hos superabimus, et felices apud omnes erimus. « Non confundentur si loquentur cum inimicis suis in portis. » Videlicet si ante portas cum legatis ab hostibus missis sermonem habuerimus. Hoc vero secundum veterem morem dixit. Non enim intra portas missos legatos admittebant, sed foris respondebant. Cæterum per omnia invictum robur spei in Deo collocatæ demonstravit.

INTERP. PSALMI CXXVII.

« Canticum graduum. » Cum in præcedente psalmo ostendisset quantum conciliet boni spes in Deo collocata, hic beatos eos esse dicit, qui cum spe divinum habent timorem, per quem virtutis possessio acquiritur. Necessaria quippe est his qui Deo crediderunt, vita secundum Dei voluntatem **1498** composita: quandoquidem hic finis pietatis perfectus est.

Vers. 1. « Beati omnes qui timent Dominum. » Non eum qui ex Abrahamo genus trahit, aut ex Israelis semine, beatum esse asserit sermo propheticus, sed eum qui divino timore est decoratus. Hoc et beatus Petrus in Actibus ait: « In veritate comperi, personas non accipere Deum, sed in omni gente, qui timet eum, et operatur justitiam, acceptum esse illi [f]. » Ostendit porro propheticus sermo divini etiam timoris characterem. Subdit enim: « Qui ambulant in viis ejus. » Non enim omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in cœlis est [g]. » Proprium igitur est eorum qui Deum timent, a divinis viis haudquaquam deflectere, sed in ipsis continue iter facere.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[62] *Ἔφη*. ib. εἶπεν. [63] *Τουτέστιν—δεδώρηται.* Hæc Athanasio ascripta sunt a Cord. l. c. p. 578. [64] *Τῶν τετιν.* Hebr. *juventutis*. cod. 1 habet ἐκτετιναγμένων. Ad h. l. conf. Hieron. epist. ad Marcellam. [65] *Ὡς*. cod. 1 præm. οὕτως. [66] *Δέ*. ib. sequitur τὴν διάνοιαν. [67] *Ὁ Ἀκύλας*. Hic autem pro νεότητος habet ἐφηβίων, teste Montf. in Hexapl. ad h. l. [68] *Τῷ Θεῷ*. Abest a cod. 1. [69] ib. ἀπολαύοντες. [70] *Τὴν ἐπιθ. αὐτοῦ*. Hebr. *Pharetram suam*. Ita Aqu. Symm. et Theod. [71] *Αὐτοῦ*. Præstat lectio rec. αὐτῶν, Ald. autem et Compl. habent αὐτοῦ. [72] cod. 1 διαλεγόμεθα. [73] ib. ἀποκρίσεις. Ita quoque Cord. l. c. p. 579.

VERS. 2. « Labores manuum tuarum manduca- A
bis. » * Symmachus : *Laborem manuum tuarum manducans :* ut itaque apertum sit, etiam Septuaginta interpretes καρποὺς non fructuum perceptionem vocasse, sed manuum partem. Dicit autem fore ut bonorum quæ a te seminata sunt, fructus decerpas. Hoc etiam beatus ait Apostolus : « Qui parce seminat, parce quoque metet, et qui seminat in benedictionibus, in benedictionibus quoque metet [h]. » — « Beatus es, et bene tibi erit. » Non enim verbo solo felix et illustris eris, sed re ipsa felicitatem habebis.

VERS. 3. « Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ. » Quoniam illa tempestate hæc felicitas censebatur, pollicetur ipsis propheticus
sermo etiam uxorum **1499** fecunditatem, ut flo- B
rentibus vitibus et botris onustis futuræ sint similes. « Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ. » Etiam in quinquagesimo primo psalmo justum olivæ comparavit : « Ego enim, inquit, sicut oliva fructifera in domo Dei [i]. » Et hic timentis Dominum filios novellis plantis olivarum assimilavit, tanquam pietatis irrigationem, tempestivumque fructum ferentes, et folium minime abjicientes, secundum imaginem viri qui in psalmo primo beatus dicitur.

VERS. 4. « Ecce sic benedicetur homo qui timet Dominum. » Nam morum et non generis Deus est judex. Sic etiam Jobum ex Esau genus ducentem
coronis dignatus est; sic etiam Abimelechum ad C
veritatem deduxit; sic eunuchum, sic Cornelium, sic omnes gentes.

VERS. 5. « Benedicat tibi Dominus e Sione. » Secundum opinionem quæ tunc increbuerat, locutus est. Ibi enim Deus habitare censebatur. « Et videas bona, o Hierosolyma, omnibus diebus vitæ tuæ. » Hoc enim videre sitiebant ii qui e Babylone regressi fuerant, civitatis solitudinem cernentes.

VERS. 6. « Et videas filios filiorum tuorum. » Magna gratia existimabatur ad extremam pervenire senectutem, filiosque filiorum videre. Itaque benedictiones illius temporis opinionibus accommodatas assignat. Bonorum vero possessionem minime in his bonis consistere beatus Isaias docuit : « Ne dicat
eunuchus : Ego sum lignum aridum, quoniam hæc D
dicit Dominus : Eunuchis * custodientibus Sabbata mea, et eligentibus quæ ego volo, dabo ipsis in domo mea et in pariete meo locum clarum, et nomen bonum, præstantius **1500** filiis et filiabus [j]. » — « Pax super Israel. » Rursus Israeli pacem precatur : vera autem pax, pax est cum Deo : carnalis vero Israel, cum ex illa excidisset, etiam alia orbatus est.

[h] II Cor. IX, 6. [i] Psal. LI, 8. [j] Isa. LVI, 3, 5.

β'. « Τοὺς πόνους τῶν καρπῶν σου φάγεσαι. » Ὁ [74] δὲ Σύμμαχος, *Κόπον χειρῶν σου ἐσθίων*· ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι καὶ οἱ Ἑβδομήκοντα *καρποὺς* οὐ τὴν ἐπικαρπίαν ἐκάλεσαν, ἀλλὰ τὸ μόριον τῶν χειρῶν. Λέγει δὲ, ὅτι Τῶν ὑπὸ σοῦ σπειρομένων ἀγαθῶν τοὺς καρποὺς τρυγήσεις. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἔφη, « Ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει· καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει. » — « Μακάριος εἶ σὺ [75], καὶ καλῶς σοι ἔσται. » Οὐ γὰρ λόγῳ μόνῳ ἔσῃ ζηλωτὸς καὶ περίβλεπτος· ἀλλὰ καὶ ἔργῳ ἕξεις τὴν εὐκληρίαν.

γ'. « Ἡ γυνή σου, ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα ἐν τοῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας σου. » Ἐπειδὴ κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ταύτην εὐπραξίαν ἐνόμιζον, ὑπισχνεῖται αὐτοῖς ὁ λόγος καὶ γυναικῶν εὐκαρπίαν, ὥστε ἀμπέλοις παραβάλλεσθαι τεθηλυίαις, καὶ βριθούσαις τοῖς βότρυσιν. « Οἱ υἱοί σου, ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν, κύκλῳ τῆς τραπέζης σου. » Καὶ ἐν τῷ πεντηκοστῷ καὶ πρώτῳ ψαλμῷ τὸν δίκαιον ἐλαίᾳ παρέβαλεν· « Ἐγὼ γὰρ, ἔφη, ὡσεὶ ἐλαία κατάκαρπος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ἐνταῦθα τοῦ φοβουμένου τὸν Κύριον τοὺς παῖδας νεοφύτοις ἐλαιῶν ἀπείκασεν, ὡς τῆς εὐσεβείας τὴν ἄρδειαν [76], καὶ τὸν καρπὸν τὸν ὥριμον φέροντας, καὶ τὸ φύλλον οὐκ ἀποβάλλοντας, κατὰ τὸν ἐν τῷ πρώτῳ ψαλμῷ μακαριζόμενον ἄνδρα.

δ'. « Ἰδοὺ οὕτως εὐλογηθήσεται ἄνθρωπος, ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον. » Τρόπου γὰρ ὁ Θεὸς, οὐ γένους κριτής. Οὕτω τὸν Ἰὼβ ἐκ τοῦ Ἡσαῦ τὸ γένος κατάγοντα στεφάνων ἠξίωσεν· οὕτω τὸν Ἀβιμέλεχ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐποδήγησεν· οὕτω τὸν εὐνοῦχον, οὕτω τὸν Κορνήλιον, οὕτω πάντα τὰ ἔθνη.

ε'. « Εὐλογήσαι σε Κύριος ἐκ Σιών. » Κατὰ τὴν τότε κατέχουσαν δόξαν. Ἐκεῖ γὰρ οἰκεῖν ὁ Θεὸς νενόμιστο. « Καὶ ἴδοις τὰ ἀγαθὰ Ἱερουσαλὴμ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου. » Τοῦτο γὰρ ἰδεῖν ἐπόθουν [77] οἱ ἐκ Βαβυλῶνος ἐπανελθόντες, καὶ τῆς πόλεως τὴν ἐρημίαν ὁρῶντες.

ς'. « Καὶ ἴδοις υἱοὺς τῶν υἱῶν σου. » Εὐλογία μεγάλη νενόμιστο εἰς γῆρας ἐλάσαι βαθὺ, καὶ παῖδας ἰδεῖν. Συμβαινούσας τοίνυν ταῖς γνώμαις ὁρίζει τὰς εὐλογίας· ὅτι δὲ οὐκ ἐν τούτοις εἶδε τῶν ἀγαθῶν τὴν κτῆσιν, ὁ μακάριος Ἡσαΐας ἐδίδαξε· « Μὴ λεγέτω ὁ εὐνοῦχος, ὅτι Ἐγώ εἰμι ξύλον ξηρὸν, ὅτι τάδε λέγει Κύριος· Τοῖς εὐνούχοις τοῖς φυλαττομένοις τὰ Σάββατά μου, καὶ ἐκλεγομένοις ἃ ἐγὼ θέλω, δώσω αὐτοῖς ἐν τῷ οἴκῳ μου, καὶ ἐν τῷ τείχει μου, τόπον ὀνομαστὸν, καὶ ὄνομα ἀγαθὸν, κρεῖττον υἱῶν καὶ θυγατέρων. » — « Εἰρήνη ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ. » Πάλιν ἐπεύχεται τῷ Ἰσραὴλ εἰρήνην. Ἀληθὴς δὲ εἰρήνη ἡ πρὸς Θεὸν εἰρήνη. Ὁ δὲ σαρκικὸς Ἰσραὴλ ἐκείνης ἐκπεσὼν, καὶ τῆς ἄλλης ἐστέρηται.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[74] *Ὁ καὶ — θερίσει.* Hæc Origeni tribuuntur a Cord. l. c. p. 585 seqq. [75] *Σύ.* Abest a cod. 1 et a textu τῶν Ο'. [76] *Ἄρδειαν.* cod. 1 add. δεχομένους. [77] ib. ἐπεπόθουν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΚΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

A α'. « Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν. » Καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς πρόῤῥησιν ἔχει τῶν μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐπαναστάντων Ἰουδαίοις ἐθνῶν· καὶ διδάσκονται λέγειν.

Πλεονάκις ἐπολέμησάν με ἐκ νεότητός μου· εἰπάτω δὴ Ἰσραήλ. [β.'] Πλεονάκις ἐπολέμησάν με ἐκ νεότητός μου· καὶ γὰρ οὐκ ἠδυνήθησάν μοι. » *Νεότητα*[78] καλεῖ τὴν ἐν Αἰγύπτῳ διαγωγὴν, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀπαλλαγήν. Καὶ τὸν εὐεργέτην ὑμνῶν, τὰς θείας ἀπαριθμεῖται χάριτας, ὅτι Ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς πολλοί μοι δυσμενεῖς ἐπανέστησαν, καὶ παντοδαποῖς με περιβαλεῖν κακοῖς ἐπειράθησαν· διὰ δὲ τῆς θείας ἐπικουρίας διέφυγον τὰς ἐκείνων ἐπιβουλάς. Ἀληθέστερον μέντοι ταῦτα τῷ νέῳ ἁρμόττει λαῷ, πολλὰς μὲν δεξαμένῳ προσβολὰς πολεμίων, πάντων δὲ περι- B γενομένῳ, καὶ τοὺς πολεμίους προσκυνητὰς ἀποφήναντι.

γ'. « Ἐπὶ τὸν νῶτόν[79] μου ἐτέκταινον οἱ ἁμαρτωλοί[80]. » Ὁ δὲ Ἀκύλας καὶ ὁ Θεοδοτίων, *ἠροτρίασαν* ἡρμήνευσαν. Δηλοῖ δὲ ὁ λόγος τὰς μάστιγας, καὶ τὰς αἰκίας, τὰς τοῖς νικηφόροις μάρτυσιν ἐπενεχθείσας ὑπὸ τῶν δυσσεβῶν. Ταῦτα δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν μακάριον ὑπέμειναν Δανιὴλ, καὶ οἱ θαυμάσιοι Ἀνανίας, Ἀζαρίας καὶ Μισαὴλ, καὶ ἐπὶ Ἀντιόχου οἱ Μακκαβαῖοι. « Ἐμάκρυναν[81] τὴν ἀνομίαν αὐτῶν. » Ὁ δὲ Ἀκύλας *ἐμήκυναν*, ὁ δὲ Σύμμαχος *παρέτειναν κακοῦντες*· ἀντὶ τοῦ, Ἐπέμειναν μέχρι πολλοῦ μοι[82] πολεμοῦντες, καὶ τὴν οἰκείαν αὔξοντες ἀνομίαν.

δ'. « Κύριος δίκαιος συνέκοψεν αὐχένας[83] ἁμαρ- C τωλῶν. » Τοὺς *αὐχένας*, *βρόχους* ὁ Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος ἡρμήνευσαν· ὁ δὲ Θεοδοτίων *κλοιούς*· πάντα δὲ ἀληθῆ. Καὶ γὰρ οὓς κατεσκεύασαν τοῖς ἁγίοις βρόχους, κατέκοψεν ὁ τούτων Θεὸς, καὶ τοὺς περιταθέντας[84] αὐτοῖς κλοιοὺς συνέτριψε, καὶ αὐτοὺς τῶν ἁμαρτωλῶν τοὺς αὐχένας συνέκοψεν.

ε'. « Αἰσχυνθήτωσαν καὶ ἀποστραφήτωσαν εἰς τὰ ὀπίσω πάντες οἱ μισοῦντες Σιών. » Διαμάρτοιεν, φησὶ, τῶν πονηρῶν ἐγχειρημάτων, καὶ τράποιντο εἰς φυγὴν οἱ τὴν Σιὼν πολεμοῦντες.

ς', ζ'. « Γενηθήτωσαν ὡσεὶ χόρτος δωμάτων, ὃς πρὸ τοῦ ἐκσπασθῆναι ἐξηράνθη. Ου οὐκ ἐπλήρωσε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὁ θερίζων, καὶ τὸν κόλπον αὐτοῦ ὁ τὰ δράγματα συλλέγων. » Ἔνια τῶν ἀντιγράφων οὐκ, *ἐξηρανθῆναι*[85], ἔχει, ἀλλὰ, *ἐκσπασθῆναι*[86]· D ὃ καὶ ἐπὶ τῶν ληΐων γινόμενον ὁρῶμεν ἀεί. Οὐδεὶς γὰρ ὑγρὸν ὄντα τὸν ἄσταχυν θερίζειν ἀνέχεται, ἀλλὰ μένει πεπανθῆναι, καὶ διαυανθῆναι, καὶ τότε τὴν δρεπάνην ἐπάγει. Ἡ δὲ ἐπὶ τῶν δωμάτων φυομένη πόα, πρὶν βλαστῆσαι καρπὸν, τῇ τοῦ ἡλίου ξηραίνεται προσβολῇ· τούτοις τῶν πολεμίων τὰς ἐγχειρήσεις ἀπεικασθῆναι παρακαλεῖ, καὶ ταύταις παραπλησίως ἄωρον δέξασθαι τέλος.

INTERP. PSALMI CXXVIII.

VERS. 1. « Canticum graduum. » Etiam hic psalmus prædictionem continet de gentibus quæ in Judæos post reditum irruerunt; et doceatur dicere.

« Sæpe impugnaverunt me a juventute mea: dicat nunc Israel. [VERS. 2.] Sæpe impugnaverunt me a juventute mea: etenim non valuerunt contra me. » *Juventutem* vocat commorationem in Ægypto, et ex ea liberationem. Et beneficii auctorem celebrans, divinas gratias enumerat, dicens. Olim et a principio multi inimici in me irruerunt, et omnis generis malis me cingere conati sunt: verum per divinum auxilium declinavi illorum insidias. Verius igitur hæc novo populo congruunt, qui multos quidem hostium impetus sustinuit, sed omnes superavit, hostesque supplices reddidit.

VERS. 3. « Super dorso meo fabricaverunt peccatores. » Aquila et Theodotio *araverunt* interpretati sunt. Indicat autem sermo flagella et verberationes triumphatoribus martyribus ab impiis inflictas. Hæc vero et beatus Daniel, et admirabiles Ananias, Azarias et Misael, et Antiochi tempore Machabæi pertulerunt. « Prolongaverunt iniquitatem suam. » Aquila *produxerunt*, Symmachus **1501** *protraxerunt malo afficientes*; hoc est, diutius mihi bellum inferre, et suam iniquitatem augere perseverarunt.

VERS. 4. « Dominus justus concidit cervices peccatorum. » *Cervices* Aquila et Symmachus *laqueos* dixerunt, sed Theodotio *torques* interpretatus est: omnia autem sunt vera. Etenim quos laqueos sanctis viris pararunt, hos illorum Deus ' contudit, et torques ipsis circumpositos contrivit, et ipsas peccatorum cervices concidit.

VERS. 5. « Confundantur et convertantur retrorsum omnes qui oderunt Sionem. » A malis suis conatibus decidant, ait, et in fugam convertantur, qui Sioni bellum inferunt.

VERS. 6, 7. « Fiant sicut fenum tectorum, quod priusquam evellatur exaruit. Quo non implevit manum suam qui metit, et sinum suum qui manipulos colligit. » Nonnulla exemplaria non habent *exarescere*, sed *evelli*, quod etiam in segetibus fieri semper cernimus. Nemo enim spicam adhuc viridem metere vult, sed exspectat ut maturescat, et arescat, et tunc falcem immittit. Herba vero super domos orta, antequam fructum producat, solis impetu arescit. His herbis ut hostium conatus similes sint precatur, utque harum instar immaturum finem accipiant.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[78] *Νεότητα — ἀποφήναντι*. Haud dissimilia sunt quæ sub Orig. nomine attulit Cord. l. c. p. 592 seqq. [79] cod. 1 τοῦ νώτου. [80] *Ἐτέκταινον οἱ ἁμαρτ*. Hebr. *araverunt aratores*. [81] *Ἐμάκρ — αὐτῶν*. Hebr. *Prolongarunt sulcos suos*. [82] *Μοι*. Abest a cod. 1. [83] *Αὐχένας*. Hebr. *funes*. [84] cod. 1 περιτεθέντας. [85] *Ἐξηρ*. ib. ἐξανθῆσαι. [86] *Ἐκσπασθ*. ib. sequ. ἔχει.

VERS. 8. « Et non dixerunt qui præteribant : Benedictio Domini super vos, benediximus vobis in nomine Domini. » Qui uberes segetes intuentur, agricolarum curam admirari solent, et prætereuntes eis benedicunt, **1502** qui talia metunt : colligentibus vero fenum e tectis, nemo unquam tale quidpiam dixit.

INTERP. PSALMI CXXIX.

VERS. 1. « Canticum graduum. » Justorum chorus hanc Deo precationem offert : testatur autem et hoc psalmi exordium. « De profundis clamavi ad te, Domine. » Hoc est, ab imo, et ex ipso corde preces fundo. Eos enim qui solis labiis utuntur divinæ Litteræ condemnant. Et nunc quidem ait propheta Jeremias Deo universorum : « Prope es ori eorum, et longe a renibus eorum [k] ; » nunc vero Deus ipse per Isaiam prophetam Judæos criminatur, dicens : « Hic populus labiis me honorat, corde autem longe abest a me [l]. » Verum qui in præsentia precantur, ex profundo corde preces emittunt.

VERS. 2. « Domine, exaudi vocem meam : aures tuæ intentæ sint in vocem deprecationis meæ. » Licet humano more verbis usus sit, tamen divinitatem incorpoream esse novit : audiendi enim vim etiam videndi potentiam appellavit. Nostri enim oculi videndi vim habent, et auribus audiendi vis indita est. Deus autem vi illa qua audit, hac etiam videt, et qua videt, hac etiam audit.

VERS. 3. « Si iniquitates observaveris, Domine. » Justorum chorus Dominum precatur, ne pœnas peccatis metiatur. Sic etiam beatus Ananias populi peccata personæ suæ ascripsit. « Domine, quis sustinebit ? » **1503** Si enim justitiæ trutinam recte tenebis, quis potest sententiam ab hac irrogatam sustinere ? necesse est enim omnes interitum subire.

VERS. 4. « Quia apud te propitiatio est. » Habes benignitatem justitiæ conjunctam, et hac magis, quam illa, uti soles. « Propter nomen tuum sustinui te, Domine : sustinuit anima mea verbum tuum. » Pro *nomen*, Aquila et Theodotio *timorem* verterunt, Symmachus autem *legem*. Cæterum sermonis sensus patet. Dicit enim : Hanc tuam bonitatem sciens (nam veluti lege quadam misericordia uteris), meliorem spem non abjicio, bonorum promissionem exspectans. Nam *verbum* hoc in loco

[k] Jerem. XII, 2. [l] Isa. XX, 13.

A η'. « Καὶ οὐκ εἶπον οἱ παράγοντες · Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς [87], εὐλογήκαμεν ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Οἱ τὰ κομῶντα θεώμενοι λήϊα, θαυμάζειν εἰώθασι τὴν γεωργῶν ἐπιμέλειαν, καὶ εὐλογοῦσι παριόντες [88] τοὺς τὰ τοιαῦτα θερίζοντας · τοῖς δὲ τῶν δωμάτων τὸν χόρτον συλλέγουσιν, οὐδεὶς τοιοῦτο οὐδὲν ἐπεφθέγξατο [89] πώποτε.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΚΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν. » Τῶν [90] δικαίων χορὸς ταύτην τῷ Θεῷ τὴν ἱκετείαν προσφέρει · μαρτυρεῖ δὲ καὶ αὐτὸ τοῦ ψαλμοῦ τὸ προοίμιον. « Ἐκ βαθέων ἐκέκραξά σοι, Κύριε. » Ἀντὶ τοῦ, Κάτωθεν καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς καρδίας ἀναπέμπω τὴν ἱκετείαν. Τῶν γὰρ μόνοις κεχρημένων τοῖς χείλεσιν ἡ θεία κατηγορεῖ Γραφή. B Καὶ νῦν μέν φησιν ὁ προφήτης Ἱερεμίας πρὸς τὸν τῶν ὅλων Θεόν · « Ἐγγὺς εἶ [91] στόματος αὐτῶν, καὶ πόῤῥω ἀπὸ τῶν νεφρῶν αὐτῶν · » νῦν δὲ αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου Ἰουδαίων κατηγορεῖ λέγων · « Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, τῇ δὲ καρδίᾳ πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. » Οἱ δὲ νῦν ἱκετεύοντες ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς καρδίας τὴν εὐχὴν ἀναπέμπουσι.

β'. « Κύριε, εἰσάκουσον τῆς φωνῆς μου, γενηθήτω τὰ ὦτά σου προσέχοντα εἰς τὴν φωνὴν τῆς δεήσεώς μου. » Καὶ ἀνθρωπίνως τοῖς λόγοις χρησάμενος, οἶδε τὸ θεῖον ἀσώματον · τὴν γὰρ ἀκουστικὴν ἐνέργειαν καὶ ὀπτικὴν προσηγόρευσεν. Ἡμῶν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ τὴν ὀπτικὴν ἔχουσι δύναμιν, τὰ δὲ ὦτα τὴν ἀκουστικὴν ἐνέργειαν ἐπιστεύθη. Ὁ δὲ Θεὸς ᾗ C ἀκούει, ταύτῃ καὶ βλέπει, καὶ ᾗ βλέπει, ταύτῃ καὶ ἀκούει.

γ'. « Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃς [92], Κύριε. » Ὁ τῶν δικαίων χορὸς ἱκετεύει τὸν Κύριον [93] μὴ ταῖς ἁμαρτίαις μετρῆσαι τὰς τιμωρίας. Οὕτω καὶ οἱ περὶ τὸν μακάριον Ἀνανίαν τοῦ λαοῦ τὰς παρανομίας τῷ προσώπῳ ἑαυτῶν περιέθεσαν. « Κύριε, τίς ὑποστήσεται ; » Ἐὰν γὰρ δικαίως τὰ τῆς δίκης κατάσχῃς [94] ζυγὰ, τίς ἱκανὸς τὴν ὑπὸ ταύτης ἐκφερομένην ψῆφον ὑπενεγκεῖν ; ἀνάγκη γὰρ πάντας ὑπομεῖναι τὸν ὄλεθρον.

δ'. « Ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἱλασμός ἐστιν. » Ἔχεις φιλανθρωπίαν τῇ δικαιοσύνῃ συνεζευγμένην, καὶ ταύτῃ μᾶλλον πέφυκας, ἢ ἐκείνῃ κεχρῆσθαι. « Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου [95] ὑπέμεινά σε, Κύριε, ὑπέμεινεν D ἡ ψυχή μου εἰς τὸν λόγον σου [96]. » Ἀντὶ τοῦ *ὀνόματος*, ὁ μὲν Ἀκύλας καὶ ὁ Θεοδοτίων *φόβον* ἡρμήνευσαν, ὁ δὲ Σύμμαχος *νόμον*. Δήλη δὲ ὅμως τοῦ ῥητοῦ ἡ διάνοια. Λέγει γὰρ, ὅτι Ταύτην εἰδώς σου τὴν ἀγαθότητα (οἷον γάρ τινι νόμῳ κέχρησαι τῷ ἐλέῳ), τὰς χρηστοτέρας ἐλπίδας οὐκ ἀπαγορεύω, ἀναμένων τῶν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[87] *Ὑμᾶς*. Prior editio habebat ἡμᾶς, quam lectionem, quæ unius Aldinæ fide nititur, commutavimus cum recepta, auctoritate codicis 1. [88] cod. 1 παρόντες. [89] cod. 1 ἐφθέγξατο. [90] *Τῶν*. ib. præm. Ὁ. [91] *Εἶ*. ib. sequitur σὺ τοῦ. [92] cod. 1 παρατηρήσῃ. [93] *Κύριον*. ib. Θεόν. [94] *Κατάσχῃς*. cod. 1 ὑπόσχῃς. [95] *Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου*. Hebr. *ut timearis*. [96] *Εἰς τὸν λόγον σου*. Hebr. *In verbo ejus spem posui*. Sed הוחלתי ad proximum vers. retulerunt οἱ Ο', mutata verbi persona.

ἀγαθῶν τὴν ὑπόσχεσιν. *Λόγον* γὰρ ἐνταῦθα τὴν A ἀγαθὴν ὑπόσχεσιν κέκληκε· φιλανθρωπίαν δὲ τοῖς μετανοοῦσιν ὑπέσχετο.

ε'. « Ἤλπισεν ἡ ψυχή μου ἐπὶ τὸν Κύριον, ἀπὸ [97] φυλακῆς πρωΐας μέχρι νυκτός. » Ἀντὶ τοῦ, διὰ πάσης ἡμέρας· *φυλακὴ* γὰρ *πρωΐα* ἡ τελευταία ὥρα τῆς νυκτός· οἱ γὰρ τελευταῖοι φύλακες μέχρι ἐκείνου φυλάττουσι τοῦ καιροῦ.

ϛ'. « Ἀπὸ φυλακῆς πρωΐας [98] ἐλπισάτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸν Κύριον. » Οὐκ [99] ἀρκοῦνται οἱ δίκαιοι μόνον [1] τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος ἔχειν τὸν πλοῦτον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας ἐπὶ τὴν ὁμοίαν κτῆσιν προτρέπουσι, καὶ τὸ ἐντεῦθεν φυόμενον δηλοῦσι κέρδος.

ζ'. « Ὅτι παρὰ τῷ Κυρίῳ τὸ ἔλεος, καὶ πολλὴ παρ' αὐτῷ λύτρωσις. » [[2] Φιλοικτίρμων γὰρ καὶ φιλ- B άνθρωπος ὁ Δεσπότης, καὶ τοῖς μεταμελομένοις παρέχει τὴν σωτηρίαν.]

η'. « Καὶ αὐτὸς λυτρώσεται τὸν Ἰσραὴλ ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτοῦ. » Πρόῤῥησιν ὁ λόγος ἔχει τὴν κατὰ τὸν Δεσπότην. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Οὕτω καὶ ὁ θεῖος ἔφη Γαβριὴλ πρὸς τὴν ἁγίαν Παρθένον· « Τέξῃ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὅτι αὐτὸς σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. »

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΛ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν [3]. » Ταπεινοφροσύνην ὁ προφητικὸς ἐκπαιδεύει λόγος, καὶ τῶν ταύτης ἐρα- C στῶν εἰσάγει τὸ πρόσωπον προσευχομένων, καὶ τὸν Θεὸν λιπαρούντων. « Κύριε, οὐχ ὑψώθη ἡ καρδία μου. » Τῆς καρδίας τὸ ὕψος οὐ μόνοις τοῖς δυσσεβέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἁγίοις λυμαίνεται. Καὶ διδάσκει τῶν Παραλειπομένων ἡ ἱστορία περὶ τοῦ Ἐζεκίου τοῦ εὐσεβοῦς λέγουσα βασιλέως, « Ὅτι ἐταπεινώθη ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς καρδίας αὐτοῦ. » Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ παραινεῖ μαθηταῖς λέγων· « Πᾶς ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται, καὶ ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται. » — « Οὐδὲ ἐμετεωρίσθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου. » Ἴδιον τῶν ὑπερηφάνων τὰς ὀφρῦς ἐπαίρειν, καὶ τὴν γνάθον φυσᾷν, καὶ πάντων ὑπερφρονεῖν. Οἱ δὲ τοῦ πάθους ἀπηλλαγμένοι, οὐχ ὡς ἀγνοοῦντα διδάσκουσι τοῦτο τὸν κριτὴν, ἀλλ' ὡς D εἰδότα καλοῦσιν εἰς μαρτυρίαν. « Οὐδὲ ἐπορεύθην ἐν μεγάλοις. » Ὁ δὲ Σύμμαχος, *ἐν μεγαλειότησιν*· ὁ δὲ Ἀκύλας [4], *ἐν μεγαλωσύναις*. « Οὐδὲ ἐν θαυμασίοις ὑπὲρ ἐμέ. » Ὁ [5] δὲ Σύμμαχος [6], *Οὐδὲ ἐν ὑπερβάλλουσιν ὑπὲρ ἐμέ*. Ἀντὶ τοῦ, Ἐμαυτὸν ἐμέτρουν, καὶ τοῖς ὑπερβάλλουσί μου τὴν ἀξίαν οὐκ ἐπεχείρησα.

bonam promissionem vocavit: benignitatem autem pœnitentibus pollicitus est.

Vers. 5. « Speravit anima mea in Domino, a custodia matutina usque ad noctem. » Quasi diceret, toto die: quandoquidem *matutina custodia* novissima est noctis hora: postremi enim custodes ad illud usque tempus excubant.

Vers. 6. « A custodia matutina speret Israel in Domino. » Non contenti sunt justi solum divitias spei in Deo collocatas habere, verum etiam omnes alios ad similem possessionem adhortantur, et fructum qui hinc provenit declarant.

Vers. 7. « Quia apud Dominum est misericordia, et copiosa apud eum redemptio. » [Misericors **1504** enim et hominum amantissimus est Dominus, iisque qui pœnitentiæ locum dant, salutem præstat.]

Vers. 8. « Et ipse redimet Israelem ex omnibus iniquitatibus ejus. » Vaticinationem oratio continet de Domino. Ipse enim est agnus Dei, qui tollit peccata mundi [m]. Sic etiam divinus Gabriel sanctissimæ Virgini inquit: « Paries filium, et vocabis nomen ejus Jesus, quoniam ipse salvum faciet populum suum a peccatis eorum [n]. »

* INTERP. PSALMI CXXX.

Vers. 1. « Canticum graduum. » Propheticus sermo humilitatem docet, et illorum qui hanc diligunt, personam inducit, ceu precantium, Deumque obtestantium. « Domine, non est exaltatum cor meum. » Cordis altitudo non modo impios, sed etiam sanctissimos lædit viros. Et hoc docet Paralipomenon historia, de pio rege Ezechia dicens: « Quoniam humiliatus est ab altitudine cordis sui [n*]. » Propterea etiam Dominus sacros suos discipulos adhortatur dicens: « Omnis, qui se humiliaverit, exaltabitur, et qui se exaltat, humiliabitur [o]. » — « Neque elati sunt oculi mei. » Proprium superborum est, supercilia erigere, et buccas inflare, et omnes despicere. Qui vero ab hoc morbo sunt liberi, non hoc docent judicem tanquam nescium, sed tanquam scientem in testimonium advocant. « Neque ambulavi in magnis. » Symmachus, *in majestatibus*; Aquila **1505** vero, *in magnificentiis*. « Neque in rebus me mirabilioribus. » At Symmachus: *Neque in transcendentibus super me*. Hoc est, Me ipsum metiebar, et quæ dignitatem meam excedebant, non sum aggressus.

[m] Joan. I, 29. [n] Luc. I, 31. [n*] II Paral. XXXII, 26. [o] Luc. XVIII, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[97] Ἀπὸ — *νυκτός*. Hebr. *Plus quam illi qui custodiam habent sub auroram, qui custodiam habent sub diluculum.* [98] Ἀπὸ *φυλ. πρωΐας*. Hæc in cod. Alex. exstant quidem, sed aliena sunt a textu Hebr. [99] *Οὐκ — κέρδος*. Origenis nomen hæc præ se ferunt apud Cord. l. c. p. 600. [1] cod. 1 μόνοι. [2] E cod. 1. [3] *Τῶν ἀναβαθμῶν*. cod. Alex. add. τῷ Δαβίδ, præeunte textu Hebr. [4] *Ἀκύλας*. cod. 1 Θεοδοτίων. Huic Drusius interpretationem istam vindicat. [5] *Ὁ ὑπὲρ ἐμέ*. Des. in cod. 1. [6] *Σύμμαχος*. Ita quoque Theodotion. Vid. Montf. Hexapla ad h. l.

VERS. 2. « Si non humiliter sentiebam, sed exaltavi animam meam, sicut ablactatus super matrem suam, sic retribues in anima mea. » Symmachus autem: *Nisi similem feci, et comparavi animam meam infantulo a lacte depulso apud matrem suam, sic retribuatur animæ meæ.* Si te, ait, non timui, et me ipsum tibi subjeci infantis instar recens ab ubere depulsi, matremque verentis, sed altam habui mentem: obsecro, ut eamdem remunerationem consequar.

VERS. 3. « Speret Israel in Domino ab hoc inde tempore usque in sæculum. » Demonstravit propheticus sermo, qua de causa recte factorum narrationem fecerit. Non enim seipsos jactantes propriam virtutem commemorant, sed alios in æqualem amorem accendentes. Propterea totum Israelem, ut eidem spei inhæreat, adhortati sunt, et ut continue hanc habeat, utque fructus, qui hinc oriuntur, percipiat.

* INTERP. PSALMI CXXXI.

VERS. 1. « Canticum graduum. » Multam hic psalmus cum octogesimo octavo cognationem habet. Etenim ibi et hic captivi, qui Babylone erant, universorum Deum obsecrant, promissiones magno Davidi ab ipso **1506** factas pro precibus offerentes, et ut veniam consequantur orantes. Vaticinationem etiam continet de Salvatore mundi, qui secundum carnem ex Davidis genere oriturus erat. « Memento, Domine, Davidis, et omnis mansuetudinis ejus. » Quoniam, cum multa peccata commiserimus, omni fiducia orbati sumus, oramus te, Domine, ut Davidis recorderis, illiusque mansuetudinis et pietatis. Hujus sane præcedens psalmus mentionem fecit, et plane docuit ejus mentis moderationem.

VERS. 2-5. « Sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacobi. Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei. Si dedero somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem. Et requiem temporibus meis, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacobi. » Hæc planius Paralipomenon historia docet *. Nam primum quidem oravit, ut ipse erigeret divinum templum. Postquam autem per prophetam Nathanem Deus prohibuit, prædixitque templi ædificationem a Salomone instituendam, distulit quidem exstructionem, non autem segnitiam amplexus est, sed aurum, et argentum, et ferrum, et æs, et ligna, et lapides coacervavit. Et hæc omnia, ut dixi, liber ille docet eos qui legere voluerint.

* I Paral. XVII et XXII.

A β'. « Εἰ [7] μὴ ἐταπεινοφρόνουν, ἀλλὰ ὕψωσα τὴν ψυχήν μου, ὡς τὸ ἀπογεγαλακτισμένον ἐπὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, ὡς [8] ἀνταποδώσεις ἐπὶ τὴν ψυχήν μου. » Ὁ δὲ Σύμμαχος, *Εἰ μὴ ἐξίσωσα,* [9] *καὶ ὡμοίωσα τὴν ψυχήν μου ἀπογαλακτισθέντι πρὸς μητέρα αὐτοῦ, οὕτως ἀνταποδοθείη τῇ ψυχῇ μου.* Εἰ μὴ παραπλησίως, φησὶ, βρέφει νῦν ἀπαλλαγέντι θηλῆς, καὶ τὴν μητέρα δειμαίνοντι, ἔδεισά σε, καὶ ἐμαυτόν σοι ὑπέταξα, ἀλλὰ ὑψηλὴν ἔσχον διάνοιαν, τῆς αὐτῆς ἀντιδόσεως τυχεῖν ἀξιῶ.

γ'. « Ἐλπισάτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸν Κύριον, ἀπὸ τοῦ νῦν, καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. » Ἔδειξεν ὁ προφητικὸς λόγος, τίνος χάριν ἐποιήσατο τὴν τῶν κατορθωμάτων διήγησιν. Οὐ γὰρ ἑαυτοὺς σεμνύνοντες τὴν οἰκείαν διεξίασιν ἀρετὴν, ἀλλὰ τοὺς ἄλλους εἰς τὸν ἴσον διB εγείραντες ζῆλον. Διὸ πάντα τὸν Ἰσραὴλ τῆς αὐτῆς ἐλπίδος ἔχεσθαι παρεκάλεσαν, καὶ διηνεκῶς ταύτην ἔχειν, καὶ τοὺς ἐκ ταύτης φυομένους συλλέγειν καρπούς.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΛΑ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν. » Πολλὴν ὁ ψαλμὸς οὗτος πρὸς τὸν ὀγδοηκοστὸν ὄγδοον ἔχει συγγένειαν. Καὶ γὰρ ἐνταῦθα κἀκεῖ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἱκετεύουσιν οἱ ἐν Βαβυλῶνι δορυάλωτοι, τὰς πρὸς τὸν μέγαν Δαβὶδ ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένας ὑποσχέσεις ἀνθ' ἱκετηρίας προσφέροντες, καὶ τυχεῖν ἀξιοῦντες συγγνώμης. Ἔχει δὲ καὶ πρόῤῥησιν τοῦ κατὰ σάρκα βλαστήσαντος ἐκ γένους Δαβὶδ τῆς οἰκουμένης Σωτῆρος. « Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ, καὶ πάσης τῆς πραόC τητος [10] αὐτοῦ. » Ἐπειδὴ πολλὰ πεπλημμεληκότες ἡμεῖς πάσης ἐστερήμεθα παῤῥησίας, ἱκετεύομέν σε, Δέσποτα, τοῦ Δαβὶδ ἀναμνησθῆναι, καὶ τῆς ἐκείνου πραότητός τε καὶ εὐσεβείας. Ταύτης δὲ καὶ ὁ προτεταγμένος ψαλμὸς ἐμνημόνευσε, καὶ σαφῶς ἐδίδαξε τὴν τοῦ φρονήματος αὐτοῦ μετριότητα.

β'-ε'. « Ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ηὔξατο τῷ Θεῷ [11] Ἰακώβ. Εἰ εἰσελεύσομαι εἰς σκήνωμα οἴκου μου, εἰ ἀναβήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου. Εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμόν. Καὶ [12] ἀνάπαυσιν τοῖς κροτάφοις μου ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » Ταῦτα σαφέστερον ἡ τῶν Παραλειπομένων ἱστορία διδάσκει. Πρῶτον μὲν γὰρ ἱκέτευσεν αὐτὸς τὸν θεῖον οἰκοδομῆσαι νεών [13]. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τοῦ προφήτου D Νάθαν ἐκώλυσεν ὁ Θεὸς, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος ἐσομένην οἰκοδομίαν προείρηκεν, ἀνεβάλετο μὲν τὴν οἰκοδομίαν, οὐκ ἠσπάσατο δὲ ῥᾳστώνην· ἀλλὰ καὶ χρυσὸν, καὶ ἄργυρον, καὶ σίδηρον, καὶ χαλκὸν, καὶ ξύλα, καὶ λίθους συνήγαγε. Καὶ ταῦτα, ὡς ἔφην, ἅπαντα [14] ἡ βίβλος ἐκείνη διδάσκει τοὺς ἐντυχεῖν βουλομένους.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[7] *Εἰ ὕψωσα.* Hebr. *Si non composui et compescui.* [8] *Ὡς — μου.* Hebr. *Sicut ablactatus, inquam, apud me erat anima mea.* [9] *Ἐξίσωσα.* Prior lectio erat ἠξίωσα. Hanc autem saniori postponere non dubitavimus, auctoritate cod. 1 Aug. et Colbertini illius, cujus meminit Montf. in Hexapl. ad h. l. Vid. quoque Cord. l. c. p. 605. [10] *Πραότητος.* Hebr. *Afflictionis ejus.* [11] *Τῷ Θεῷ.* Hebr. *forti.* Ita quoque vers. 5. [12] *Καὶ — κροτάφοις μου.* Des. in textu Hebr. [13] cod. 1 ναόν. [14] *Ἅπαντα.* ibid. sequ. σαφέστερον.

ς'. « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ, εὕρομεν A αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ. » Ἱκέτευεν [15] οἰκοδομῆσαι ναὸν τῷ Θεῷ· ὁ δὲ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ νεὼν ἑαυτῷ [16] ἔμψυχόν τε καὶ λογικὸν οἰκοδομήσειν ὑπέσχετο. Διό φησιν ἡ προφητεία· « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ, εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ. » Ἐφραθὰ δὲ ἡ νῦν καλουμένη Βηθλεὲμ ὠνομάζετο. Ἐκεῖ γὰρ [17] ὁ Δεσπότης ἐτέχθη Χριστὸς, ὃς τοῖς Ἰουδαίοις τὸ οἰκεῖον σῶμα ὑποδείξας ἔφησε· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον. » *Δρυμοῦ* δὲ *πεδία* καλεῖ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ τὸν τόπον, ἔρημον ὄντα, [18] καὶ οἰκοδομίαν οὐκ ἔχοντα. Ἐκεῖ γὰρ τὸν ὀλοθρευτὴν ἄγγελον διὰ τῆς πρὸς Θεὸν ἱκετείας ἐπισχὼν ὁ μέγας Δαβὶδ, καὶ βωμὸν ἔστησε, καὶ θυσίαν προσήνεγκε, καὶ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ νεὼ ἀφιέρωσεν. B Ἐπειδὴ δὲ δύο σκηναὶ, ἡ μὲν ἐκ λίθων καὶ ξύλων, ἡ δὲ ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, καὶ ἡ μὲν ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπὸ Σολομῶντος ἐγένετο, τὴν δὲ ἐν τῇ Βηθλεὲμ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἡ χάρις ἐξύφηνεν· οἱ τηνικαῦτα δὲ εὐσεβεῖς τὴν μὲν ἑώρων, τὴν δὲ προσεδόκων· εἰκότως ὁ προφητικὸς λόγος ἔφη· « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ, » τουτέστιν, ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου γενησομένην [19]. « Εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ, » τὴν ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος κατὰ τὴν τοῦ Πνεύματος οἰκοδομηθεῖσαν ὑπόσχεσιν.

ζ'. « Εἰσελευσώμεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Τὸν χρόνον ἐνήλλαξε. Λέγουσι δὲ, ὅτι Ἐκεῖ C εἰσιόντες προσκυνοῦμεν, θείας ἐπιφανείας τὸν νεὼν ἠξιῶσθαι πιστεύοντες. Ταύτην γὰρ ἔχει διάνοιαν τὸ, « Οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Οὐχ ἀσώματον γὰρ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπερίγραφον τὸ Θεῖον εἶναι πιστεύομεν. Σωματικώτερον δὲ ἡ θεία περὶ αὐτοῦ Γραφὴ διαλέγεται, ταῖς ἀνθρωπίναις ἀκοαῖς μετροῦσα [20] τοὺς λόγους.

η'. « Ἀνάστηθι, Κύριε, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου. » Ἀνάστασιν τοῦ Θεοῦ [21] καλοῦσι τὴν κατὰ νόμον λατρείαν, οὐ ταύτης δεομένου, [[22] οὐδὲ ταύτῃ ἐπιτερπομένου,] ἀλλὰ τῶν προσφερόντων τὴν εὐσέβειαν ἀσπαζομένου· καὶ παρακαλοῦσι δὲ αὖθις αὐτοῦ τὴν χάριν ἐπιφανῆναι, καὶ τὴν προτέραν δοῦναι τῷ ναῷ περιφάνειαν. « Σὺ καὶ ἡ κιβωτὸς τοῦ ἁγιάσματός σου. [23] » D Ἐπειδὴ ἐν τοῖς Ἁγίοις τῶν ἁγίων ἡ κιβωτὸς ἔκειτο τὰς πλάκας ἔχουσα τοῦ νόμου, ἐπέκειτο δὲ ταύτῃ τὸ ἱλαστήριον, δι' ἐκείνου δὲ τῷ ἀρχιερεῖ μηνύματά τινα τῆς θείας ἐπιφανείας ἐγίνετο, εἰκότως ἐμνημόνευσε τῆς κιβωτοῦ. Ὁ Θεὸς γὰρ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, κατὰ τὴν τοῦ μακαρίου Παύλου φωνὴν, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ. Οὕτω δὲ καὶ ὁ σοφὸς προσηύξατο Σολομών· « Εἰ ὁ

VERS. 6. « Ecce audivimus ipsum in Ephrata, invenimus ipsum in campis silvæ. » Orabat, ut Deo templum erigeret: sed unigenitum Dei Verbum ex fructu lumbi **1507** ejus sibi animatum rationisque particeps templum ædificaturum esse promisit. Quapropter dicit vaticinatio: « Ecce audivimus ipsum in Ephrata, invenimus ipsum in campis silvæ. » Ephrata autem illa, quæ nunc appellatur Bethleem, nominabatur. Ibi enim Dominus Christus natus est, qui Judæis corpus * suum ostendens dixit: « Solvite templum hoc [o]. *Campos* vero *silvæ* vocat locum templi Hierosolymitani, qui desertus erat, et ædificium nullum habebat. Ibi enim magnus David, cum exterminatorem angelum per preces Deo fusas cohibuisset, et aram erexit, et sacrificium obtulit, et locum istum ædificationi templi consecravit. Quoniam autem duo fuerunt tabernacula, unum ex lignis lapidibusque, aliud vero ex corpore et anima, et illud quidem Hierosolymæ a Salomone conditum est, hoc vero in Bethleem sancti Spiritus gratia contexuit, et qui ea tempestate pii erant, hoc quidem cernebant, illud vero exspectabant: jure propheticus sermo dicit: « Ecce audivimus ipsum in Ephrata, » hoc est, a Spiritu sancto faciendum; « Invenimus ipsum in campis silvæ, » secundum promissionem Spiritus a Salomone ædificatum.

VERS. 7. « Introeamus in tabernaculum ejus, adoremus in loco ubi steterunt pedes ejus. » Tempus permutavit. Dicunt autem: Nos illuc ingressi adoramus, credentes templum divino conspectu dignum effectum esse. Hunc enim sensum habent illa: « Ubi steterunt pedes ejus. » Non modo enim sine corpore divinitatem esse, sed etiam incircumscriptam credimus. Ad modum autem corporis divina Scriptura de ipso loquitur, humanis auribus sermonem **1508** accommodans.

VERS. 8. « Surge, Domine, ad requiem tuam. » Resurrectionem Dei vocant cultum secundum legem, non hoc indigentis, [nec oblectationem inde capientis], sed offerentium pietatem amplectentis: et obsecrant, ut ejus gratia iterum appareat, utque pristinum splendorem templo largiatur. « Tu et arca sanctificationis tuæ. » Quoniam in Sanctis sanctorum arca stabat tabulas legis habens, huic autem imminebat propitiatorium, per illud vero pontifici indicia quædam divini adventus fiebant, jure arcæ meminit. Nam Deus, qui fecit cœlum et terram, secundum beati Pauli vocem [p], non in manu factis templis habitat. Sic etiam sapiens Salomo precatus est: « Si cœlum et cœlum cœli non sufficient tibi [q]. » Hoc etiam ipse universorum

[o] Joan. II, 19. [p] Act. XVII, 24; coll. Hebr. IX, 11. [q] II Paral. VI, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[15] *Ἱκέτευεν*. ib. præm. ὁ μὲν οὖν μακάριος Δαβίδ. [16] *Ἑαυτῷ*. In cod. 1 ponitur post λογικόν. [17] *Γάρ*. ibid. δέ. [18] *Ὄντα*. cod. 1 add. πάλιν. [19] *Γενησομένην*. ib. sequ. σκηνήν. [20] cod. 1 μετιοῦσα. [21] *Θεοῦ*. ib. sequitur ἡμῶν. [22] E cod. 1 [23] *Τοῦ ἁγιάσματός σου*. Hebr. *Roboris tui*.

Deus ait: « Cœlum sedes mea est, terra autem scabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi? aut quis locus requiei meæ est [r]? »

Vers. 9. « Sacerdotes tui induentur justitia, et sancti tui exsultatione exsultabunt. » Hoc enim, ait, perfecto, et domo exstructa, et arca rursus in adytis posita, sacerdotes quidem rem divinam secundum legem facientes justificabuntur: quia vero sacerdotalis dignitatis minime participes sunt, pietatis autem sunt studiosi, omni lætitia implebuntur.

Vers. 10. « Propter Davidem servum tuum, non avertas faciem Uncti tui. » *Unctum* hoc in loco regnum nuncupat. Et **1509** quia tunc eorum reges impii erant, propter Davidem orant, ne regni genus exstinguatur. Deinde de promissionibus factis admonent.

Vers. 11. « Juravit Dominus Davidi veritatem, et non frustrabitur eam. » Verax, ait, est ille qui pollicitus est, veritatisque fons est, et fieri haudquaquam potest, quin pollicitatio suum sortiatur finem. « De fructu ventris tui ponam super thronum tuum. » Una quidem promissio hæc est, et finem habuit. Non solus enim Salomo, sed etiam qui ex Salomone originem traxerunt, regios thronos obtinuerunt. Vaticinationis porro finem Dominus Christus confirmavit, Davidis regnum corroborans. Hoc enim et beatus vaticinatus est Isaias: « Quoniam puer natus est nobis, cujus imperium super humero ejus, et vocatur nomen ejus magni consilii angelus, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, potens, princeps pacis, pater futuri sæculi, amen [s]. » Et paulo post. « Super throno Davidis et super regno ejus sedebit, ut corrigat illud, ab hoc inde tempore usque in perpetuum. » Hanc quidem pollicitationem, ut dixi, Dominus Christus confirmavit: alteram vero non interminatam Deus dedit. Dicit autem sic:

Vers. 12. « Si custodierint filii tui testamentum meum, et testimonia mea hæc, quæ docebo eos, et filii eorum usque in sæculum sedebunt super throno tuo. » Talis igitur Domini promissio est, sed illorum iniquitas regni cursum inhibuit. Mox enim Salomo cum in impietatem incidisset, divinam iram sibi ascivit. Quapropter solium tyrannide pressum est, alteriusque **1510** regnum decem tribus admiserunt: postea autem etiam duæ tribus regno Davidico privatæ fuere.

Vers. 13. « Quoniam elegit Dominus Sionem, elegit eam sibi pro habitatione. » Olim, inquit, Domine, hanc aliis urbibus prætulisti, et hanc pro tua habitatione declaravisti.

A οὐρανὸς, καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσουσί σοι. » Τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων ἔφη Θεός· « Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μού ἐστιν; »

θ'. « Οἱ ἱερεῖς σου ἐνδύσονται δικαιοσύνην, καὶ οἱ ὅσιοί σου ἀγαλλιάσονται. » Τούτου [24], φησὶ, γινομένου, καὶ ᾠκοδομημένου τοῦ οἴκου, καὶ τῆς κιβωτοῦ πάλιν τιθεμένης ἐν τοῖς ἀδύτοις, οἱ μὲν ἱερεῖς τὴν κατὰ νόμον ἐπιτελοῦντες λατρείαν δικαιωθήσονται, οἱ δὲ τῆς μὲν ἱερατικῆς οὐ μετειληφότες ἀξίας, εὐσεβείας δὲ ὅμως πεφροντικότες, πάσης εὐφροσύνης πλησθήσονται.

ι'. « Ἕνεκεν Δαβὶδ τοῦ δούλου σου, μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. » *Χριστὸν* ἐνταῦθα

B τὴν βασιλείαν καλεῖ. Καὶ ἐπειδὴ δυσσεβεῖς οἱ τηνικαῦτα αὐτῶν ἦσαν βασιλεῖς, διὰ τὸν Δαβὶδ ἀξιοῦσι μὴ ἀποσβῆναι τῆς βασιλείας τὸ γένος. Εἶτα τῶν γεγενημένων ἀναμιμνήσκουσι ὑποσχέσεων.

ια'. « Ὤμοσε Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσει αὐτήν. » Ἀψευδής, φησὶν, ὁ ὑποσχόμενος, καὶ ἀληθείας ὑπάρχει πηγὴ, καὶ τῶν ἀδυνάτων μὴ πέρας λαβεῖν τὴν ὑπόσχεσιν. « Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Μία μὲν ὑπόσχεσις αὕτη, καὶ τὸ πέρας ἐδέξατο. Οὐ γὰρ μόνος Σολομὼν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκ Σολομῶντος, τῶν βασιλικῶν ἠξιώθησαν θρόνων. Τὸ δὲ τέλος τῆς ὑποσχέσεως ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐβεβαίωσε, τοῦ Δαβὶδ κρατύνας τὴν βασιλείαν. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ μακάριος

C προεθέσπισεν Ἡσαΐας· « Ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος, θαυμαστὸς, σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς, ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἀμήν. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ καὶ τὴν [25] βασιλείαν αὐτοῦ, τοῦ κατορθῶσαι αὐτὴν ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον. » Ταύτην μὲν, ὡς ἔφην, τὴν ὑπόσχεσιν ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐβεβαίωσε· τὴν μέντοι ἑτέραν οὐκ ἀόριστον δέδωκεν ὁ Θεός· ἔφη δὲ οὕτως·

ιβ'. « Ἐὰν φυλάξωνται οἱ υἱοί σου τὴν διαθήκην μου, καὶ τὰ μαρτύριά μου ταῦτα, ἃ διδάξω αὐτοὺς, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτῶν ἕως τοῦ αἰῶνος καθιοῦνται ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. » Ἡ μὲν οὖν τοῦ Δεσπότου ἐπαγγελία

D τοιαύτη, ἡ δὲ ἐκείνων παρανομία τῆς βασιλείας τὸν δρόμον διέκοψεν. » Εὐθὺς γὰρ ὁ Σολομὼν ἐκπεσὼν εἰς ἀσέβειαν τὴν θείαν ὀργὴν ἐπεσπάσατο. Οὗ δὴ χάριν ὁ θρόνος ἐτυραννήθη, καὶ ἑτέρου αἱ δέκα φυλαὶ βασιλείαν ἐδέξαντο· χρόνῳ δὲ ὕστερον καὶ αἱ δύο φυλαὶ τῆς Δαβιτικῆς ἐγυμνώθησαν βασιλείας.

ιγ'. « Ὅτι ἐξελέξατο Κύριος τὴν Σιὼν, ᾑρετίσατο αὐτὴν εἰς κατοικίαν ἑαυτῷ. » Ἄνωθεν, φησὶν, ὦ Δέσποτα, ταύτην τῶν ἄλλων προετίμησας πόλεων, καὶ οἰκεῖον ἀπέφηνας οἰκητήριον.

[r] II Paral. ii, 6; Act. vii, 49; Isa. lxvi, 1. [s] Isa. ix, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[24] *Τούτου*. cod. 1 add. γάρ. [25] *Τήν*. cod. 1 præm. ἐπί.

ιδ'. « Αὕτη ἡ κατάπαυσίς μου εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » A Ταῦτα, φησὶ, σὺ εἶπας, ὦ Δέσποτα, καὶ ὑπέσχου ἐπαναπαύεσθαι τῇ Σιὼν ἀεί. Καὶ τοῦτο δὲ τετύχηκε πέρατος. Εἰ γὰρ καὶ ὁ παλαιὸς νεὼς ἔρημος διὰ τὴν Ἰουδαίων μανίαν ἐγένετο, ἀλλ' οὖν ἐκεῖ πάλιν, καὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ τῆς ἀναστάσεως, καὶ τῆς ἀναλήψεως τὰ χωρία διὰ τῆς θείας [26] ἠξίωτο χάριτος· καὶ ἐκ πάσης γῆς καὶ θαλάττης συντρέχουσιν ἅπαντες τὴν ἐν ἐκείνοις ἀναβλύζουσαν εὐλογίαν ἀρύσασθαι. « Ὧδε κατοικήσω, ὅτι ᾑρετισάμην αὐτήν. » Καὶ τοῦτο τέλους τετύχηκε, καὶ [27] ἐναλλαγή τις τῶν οἴκων ἐγένετο. Καὶ ὁ προφητικὸς δὲ λόγος τῆς Σιὼν ἐμνημόνευσεν. Ἐν ἐκείνῃ δὲ καὶ ὁ τοῦ σταυροῦ, καὶ τῆς [28] ἀναστάσεως τόπος.

ιε'. « Τὴν θήραν [29] αὐτῆς εὐλογῶν εὐλογήσω. » Ὁ δὲ Σύμμαχος, *Τὴν σίτησιν αὐτῆς εὐλογῶν εὐλογήσω*. B Τουτέστι, τῶν ἀγαθῶν αὐτοῖς ἁπάντων παρέξω τὴν ἀφθονίαν. « Τοὺς πτωχοὺς αὐτῆς χορτάσω ἄρτων. » Παρέξω δὲ καὶ τοῖς δεομένοις τῶν ἀναγκαίων τὴν χρείαν.

ιϛ'. « Τοὺς ἱερεῖς αὐτῆς ἐνδύσω σωτηρίαν. » Ἣν ἄνω δικαιοσύνην ἐκάλεσεν, ἐνταῦθα *σωτηρίαν* ὠνόμασε. Δικαιοσύνης γὰρ σωτηρία καρπός. « Καὶ οἱ ὅσιοι αὐτῆς ἀγαλλιάσει ἀγαλλιάσονται. » Οἱ δὲ τῆς εὐσεβείας ἐρασταὶ πάσης γενήσονται θυμηδίας ἀνάπλεοι.

ιζ'. « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβίδ. » Τὸ μὲν οὖν πρόχειρον νόημα τὸν Ζοροβάβελ δηλοῖ. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε εἰς ἐκγόνους, οὔτε μὴν εἰς παῖδας, τὴν ἡγεμονίαν παρέπεμψεν, οὐκ ἄν τις αὐτὸν εἰκότως ὀνομάσει *κέρας*, C ὀλίγον ἡγεμονεύσαντα χρόνον. Τὸ γὰρ κέρας ἰσχυρόν τι δηλοῖ καὶ μόνιμον. Ἐπειδὴ δὲ τῷ Ζοροβάβελ οὐχ ἁρμόττει ἡ προφητεία, ὁ λόγος τὴν κατὰ σάρκα τοῦ Χριστοῦ [30] γέννησιν προθεσπίζει. Οὕτω δὲ καὶ ὁ μακάριος Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσιν ἔφη· « Προφήτης ὑπάρχων ὁ Δαβὶδ, καὶ εἰδὼς ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ ἀναστῆσαι τὸ κατὰ σάρκα τὸν Χριστὸν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, προειδὼς ἐλάλησεν περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. » « Ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. » *Λύχνον* πάλιν ὁ προφητικὸς λόγος τὸν ἐκ Δαβὶδ ὀνομάζει ναὸν, τὸ τῆς θεότητος ὑποδεξάμενον φῶς.

ιη'. « Τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνην, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἁγίασμά μου [31]. » Τῆς μὲν D οὖν αἰσχύνης μάρτυρες Ἰουδαῖοι, τὴν ἔχθραν ἀσπασάμενοι, καὶ τὴν αἰσχύνην δρεψάμενοι. Τὸ δὲ *ἁγίασμα* [32], αἱ κατὰ πᾶσαν γῆν καὶ θάλασσαν Ἐκκλησίαι, σῶμα μὲν τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ χρηματίζουσαι, τῆς ἁγιωσύνης τὰς πηγὰς παρ' αὐτοῦ κομιζόμεναι.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΛΒ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν [33]. » Ἐπὶ τοῦ Ῥοβοὰμ

VERS. 14. « Hæc est requies mea in sæculum sæculi. » Hæc, inquit, tu dixisti, Domine, et pollicitus es in Sione te semper requiem habiturum esse. Atque hoc etiam finem sortitum est. Etsi enim priscum templum ob Judæorum furorem desolatum est: tamen ubi rursus per divinam gratiam, et crucis, et resurrectionis, et assumptionis loca adepta sunt, et ex omni terra et mari omnes concurrunt, ut in illis affluentem benedictionem hauriant. « Hic habitabo, quoniam elegi eam. » Et hoc suum sortitum est finem, et ædium aliqua mutatio facta est. Ac propheticus etiam sermo Sionis mentionem fecit. In illa autem est crucis resurrectionisque locus.

VERS. 15. « Venationi ejus benedicens benedicam. » Symmachus autem: *Annonæ ejus benedicens benedicam*. Hoc est, omnium bonorum affluentiam ipsis præbebo. « Pauperes ejus saturabo panibus. » Porro indigentibus largiar necessariarum rerum usum.

VERS. 16. « Sacerdotes ejus induam salute. » Quam superius justitiam vocavit, hoc in loco *salutem* nominavit. Justitiæ enim fructus est salus. « Et sancti ejus exsultatione exsultabunt. » Virtutis vero studiosi omni voluptate replebuntur.

1511 VERS. 17. « Ibi producam cornu Davidi. » Primus quidem litteralis sensus Zorobabelem designat. Quoniam autem nec in posteros, nec in filios regimen transmisit, non posset quisquam ipsum jure nominare *cornu*, cum parum temporis imperaverit. Cornu enim fortitudinem et firmitatem indicat. Quoniam vero vaticinatio Zorobabeli minime congruit, sermo Christi ortum secundum carnem prædicit. Sic etiam beatus Petrus in Actibus dicit: « Propheta igitur cum esset David, et sciret, jurejurando jurasse illi Deum, fore ut suscitaret de fructu lumbi ejus Christum secundum carnem, quem collocaret super sede ejus, prævidens locutus est de resurrectione ejus [1]. — « Paravi lucernam Uncto meo. » *Lucernam* rursus propheticus sermo templum ex Davide nominat, quod lucem divinitatis excepit.

VERS. 18. « Inimicos ejus induam confusione, super ipso autem efflorebit sanctificatio mea. » Dedecoris igitur Judæi sunt testes, qui inimicitias amplexi sunt, et confusionem retulerunt. *Sanctificatio* vero sunt Ecclesiæ ubique terra marique: quæ Christi Domini corpus vocantur, sanctitatisque fontes ab ipso reportant.

INTERPR. PSALMI CXXXII.

VERS. 1. « Canticum graduum. » Sub Roboamo

[1] Act. II, 30, 31.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[26] *Θείας*. cod. 1 σῆς. [27] *Καί*. ibid. præm. εἰ. [28] *Τῆς*. ib. præm. ὁ. [29] *Θήραν*. Hebr. *cibo ejus*. [30] *Χριστοῦ*. cod. 1 præm. Δεσπότου. [31] *Τὸ ἁγίασμά μου*. Hebr. *Corona ejus*. [32] cod. 1 τοῦ δὲ ἁγιάσματος. [33] *Τῶν ἀναβ.* cod. Alex. add. τῷ Δαβίδ, præeunte textu Hebr.

tribus divisæ fuerunt, et decem quidem Jerobo-amum secutæ sunt, duæ vero Davidicum regnum sunt amplexæ. Post reditum igitur **1512** e Babylone, et rursus coierunt, et concordiam adamarunt, et unum habuerunt imperium, et communem cultum secundum legem exhibuerunt. Hæc igitur iste psalmus præcinit : « Ecce quam bonum, et quam jucundum habitare fratres una. » Per ipsos, inquit, eventus didicimus, nihil fraterna concordia jucundius esse. *Fratres* autem appellat tribus, quoniam harum etiam principes, a quibus nomen acceperunt, unius patris filii erant.

VERS. 2. « Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaronis. » Oleum pontificale ex variis odoramentis compositum erat : sed nullum eorum per seipsum tantum odorem emittebat, sed omnium mistio et temperamentum quam plurimum et suavissimum odorem reddebat. Huic merito fraternum consensum comparavit. Multorum enim recte factorum in unum collatio perfectæ virtutis odorem efficit. « Quod descendit in oram vestimenti ejus. » Illi unguento, ait, simile est donum charitatis, quod effundebatur in caput Aaronis : non modo autem ad barbam usque deveniebat, sed ejus etiam tunicam circa pectus sanctam reddebat. *Oram* enim vocavit, quam *collare* appellamus, hoc autem Aquila *vestimentorum os* dixit. Quemadmodum igitur a capite per barbam ad vestem usque sacrum unguentum decurrens, odore sacerdotem implebat : sic a principe ad subditos usque concordiæ utilitas pervenit.

VERS. 3. « Sicut ros **1513** Hermonis, qui descendit in montem Sion. » Rursus ad aliam similitudinem transit, concordiæ utilitatem docens : et hanc dixit similem esse rori, qui ab Hermon in Sionem defertur. Tantus autem hic est, ut tegulæ stillas emittant. *Hermon* autem mons est Palæstinæ, e terra Israelis tantum non contiguus. « Quoniam illic mandavit Dominus benedictionem et vitam usque in sæculum. » Non in Hermone, sed in Sione, in qua vitalis ros sancti Spiritus in sacros apostolos missus fuit, per quem fideles omnes sempiternam gratiam percipiunt.

A διηρέθησαν αἱ φυλαὶ, καὶ αἱ μὲν δέκα τῷ Ἱεροβοὰμ ἠκολούθησαν, αἱ δὲ δύο τὴν Δαβιτικὴν ἠσπάσαντο βασιλείαν. Μετὰ μέντοι τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, καὶ [34] πάλιν συνῆλθον, καὶ τὴν συμφωνίαν ἠγάπησαν, καὶ μίαν ἔσχον ἡγεμονίαν, καὶ κοινὴν τὴν κατὰ νόμον ἐπετέλουν λατρείαν. Ταῦτα τοίνυν οὗτος ὁ ψαλμὸς προθεσπίζει. « Ἰδοὺ δὴ τί καλὸν, ἢ τί τερπνὸν, ἀλλ' ἢ κατοικεῖν [35] ἀδελφοὺς ἐπὶ τὸ αὐτό ; » Δι' αὐτῶν, φησὶ, μεμαθήκαμεν τῶν πραγμάτων, ὡς οὐδὲν τῆς ἀδελφικῆς θυμηρέστερον συμφωνίας. *Ἀδελφοὺς* δὲ καλεῖ τὰς φυλὰς, ἐπειδὴ καὶ οἱ τούτων ἐπώνυμοι φύλαρχοι ἑνὸς ὑπῆρχον παῖδες πατρός.

β'. « Ὡς μύρον ἐπὶ κεφαλῆς, τὸ καταβαῖνον ἐπὶ πώγωνα, τὸν πώγωνα τοῦ Ἀαρών. » Τὸ ἀρχιερα-
B τικὸν ἔλαιον ἐκ διαφόρων ἡδυσμάτων συνέκειτο· ἀλλ' οὐδὲν ἐκείνων αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τοσαύτην εὐοσμίαν [36] ἠφίει, ἡ δὲ πάντων μίξις καὶ κρᾶσις πλείστην ὅσην τὴν εὐωδίαν εἰργάζετο. Τούτῳ τὴν ἀδελφικὴν εἰκότως συμφωνίαν ἀπείκασεν. Ἡ γὰρ τῶν πλειόνων κατορθωμάτων συνεισφορὰ τῆς τελείας ἀρετῆς τὴν εὐοσμίαν ἐργάζεται. « Τὸ καταβαῖνον ἐπὶ τὴν ὤαν τοῦ ἐνδύματος αὐτοῦ. » Ἐκείνῳ, φησὶν, ἔοικε τῷ μύρῳ τῆς ἀγάπης τὸ χάρισμα [37], ὃ κατεχεῖτο μὲν τῆς τοῦ Ἀαρὼν κεφαλῆς, οὐ μέχρι δὲ μόνου τοῦ γενείου κατῄει, ἀλλ' [38] αὐτοῦ τοῦ χιτῶνος τὸ περὶ τὸ στῆθος ἡγίαζε. Ὤαν γὰρ ἐκάλε-
C σεν, ὃ καλοῦμεν *περιτραχήλιον*. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Ἀκύλας *στόμα ἐνδυμάτων* εἴρηκε. Καθάπερ τοίνυν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς διὰ τοῦ γενείου μέχρι τῆς [39] ἐσθῆτος τὸ ἱερὸν διατρέχον μύρον τῆς εὐοσμίας τὸν ἱερέα ἐπλήρου, οὕτως ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τῶν ὑπηκόων ἡ ἀπὸ τῆς συμφωνίας ὠφέλεια χωρεῖ.

γ'. « Ὡς δρόσος Ἀερμὼν ἡ καταβαίνουσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών. » Πάλιν εἰς ἑτέραν εἰκόνα μετέβη, τῆς συμφωνίας διδάσκων τὸ χρήσιμον· καὶ ταύτην ἔφησεν ἐοικέναι τῇ δρόσῳ, τῇ ἀπὸ τοῦ [40] Ἀερμὼν τῇ Σιὼν ἐπιφερομένῃ. Τοσαύτη δὲ αὕτη, ὡς καὶ σταγόνας τοὺς κεράμους ἐκπέμπειν. Τὸ δὲ *Ἀερμὼν* ὄρος ἐστὶ, καὶ αὐτὸ τῆς Παλαιστίνης, τῇ γῇ διαφέρων τοῦ Ἰσραήλ. « Ὅτι ἐκεῖ ἐνετείλατο Κύριος τὴν εὐλογίαν, ζωὴν ἕως τοῦ αἰῶνος. » Οὐχ ἐν Ἀερμὼν,
D ἀλλ' ἐν τῇ Σιὼν, ἐν ᾗ καὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐπὶ τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους ἡ ζωοποιὸς κατεπέμφθη δρόσος, δι' ἧς ἅπαντες οἱ πιστεύοντες τὴν αἰώνιον εὐλογίαν καρποῦνται.

INTERP. PSALMI CXXXIII.

VERS. 1. « Canticum graduum. » Convenit etiam hic psalmus iis qui e Babylone regressi fuerunt. Piis autem omnibus admonitionem proponit, ut non modo interdiu, verum etiam de nocte Deum laudibus prosequantur. « Ecce nunc benedicite

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΛΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν. » Ἁρμόττει [41] δὲ [42] καὶ οὗτος τοῖς ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανελθοῦσι. Προσφέρει δὲ καὶ πᾶσι τοῖς εὐσεβέσι παραίνεσιν, ὥστε μὴ μόνον μεθ' ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ νύκτωρ τὸν Θεὸν ἀνυμνεῖν. « Ἰδοὺ δὴ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον, πάντες οἱ δοῦ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[34] Abest a cod. 1. [35] *Κατοικεῖν*. cod. 1 præm. τό, ut in textu Hebr. [36] cod. 1 εὐωδίαν. [37] *Χάρισμα*. ib. χρῆμα. [38] cod. 1 ἀλλὰ καί. [39] *Τῆς*. ib. præm. τῶν ἄκρων. [40] *Ἀπὸ τοῦ*. Abest a cod. 1. [41] *Ἁρμόττει — ἀνυμνεῖν*. Origeni hæc tribuit Cord. l. c. p. 629. [42] *Δέ*. cod. 1 μέν.

λοι Κυρίου.» Οὐ πάντων τὸ ὑμνεῖν, ἀλλὰ τῶν τὴν θείαν δεσποτείαν ἀσπαζομένων, καὶ τοῦ Δεσπότου τὴν θεραπείαν περὶ πολλοῦ ποιουμένων. Τῶν γὰρ τῆς ἁμαρτίας δεξαμένων τὰ τραύματα ἴδιον τὸ δακρύειν, καὶ ὀλοφύρεσθαι, καὶ τὴν θείαν φιλανθρωπίαν αἰτεῖν. «Οἱ ἑστῶτες ἐν οἴκῳ Κυρίου, ἐν [43] αὐλαῖς οἴκου Θεοῦ ἡμῶν.» Παρεγγυήσας ὑμνεῖν, ἐδίδαξε καὶ τῆς ὑμνῳδίας τὸν τρόπον. Πανταχοῦ μὲν γὰρ αἴρειν ὁσίους χεῖρας ὁ θεῖος ἐνομοθέτησε Παῦλος· οὐχ ἥκιστα δὲ ἐν τοῖς ἀφιερωμένοις προσήκει χωρίοις [44] τὴν [45] ὀφειλομένην τῷ Θεῷ προσφέρειν προσκύνησιν.

β'. «Ἐν ταῖς νυξὶν [46] ἐπάρατε τὰς χεῖρας ὑμῶν εἰς τὰ ἅγια, καὶ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον.» Διδάξας τὸν τόπον, διδάσκει καὶ τὸν καιρόν. Ἁρμοδία γὰρ εἰς ὑμνῳδίαν ἡ νὺξ, πολλὴν παρέχουσα τὴν ἡσυχίαν, καὶ τῶν πολλῶν θορύβων ἀπηλλαγμένη. Τὸ δὲ τὰς χεῖρας αἴρειν καὶ [47] τὸ κρατῆσαν ἔθος παρακελεύεται.

γ'. «Εὐλογήσαι σε Κύριος ἐκ Σιὼν, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.» Ἵνα γὰρ μή τις ὑπολάβῃ τῇ Σιὼν περιγεγράφθαι τὸν τῶν ὅλων Θεὸν [48], εἰκότως αὐτὸν ἔδειξε τῶν ὅλων δημιουργόν· διὰ γὰρ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ [49] πᾶσαν τὴν κτίσιν περιέλαβε· ἐν [50] οὐρανῷ γὰρ ἄγγελοι, ἐπὶ γῆς δὲ ἄνθρωποι, καὶ τὰ διὰ τούτους γενόμενα.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΛΔ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. «Ἀλληλούϊα. Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν [51].» Αἶνος οὗτος ἕτερος, καὶ ὁ αὐτὸς ὑπὸ τῶν τῆς ἐλευθερίας τετυχηκότων προσενεχθεὶς τῷ Θεῷ. Τοῦ δὲ *Ἀλληλούϊα* καὶ ἤδη τὴν ἑρμηνείαν εἰρήκαμεν. «Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου· αἰνεῖτε, δοῦλοι, Κύριον.» Ἐπειδὴ ἀόρατος ἡ θεία φύσις, ὑμνεῖν δὲ ταύτην παρακελεύεται, εἰκότως εἶπεν, «Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου.» Ἀρκέσθητε, φησὶ, τῇ τοῦ Θεοῦ προσηγορίᾳ, καὶ μὴ ζητήσητε ἰδεῖν, ἃ μὴ θέμις ἰδεῖν.

β'. «Οἱ ἑστῶτες ἐν οἴκῳ Κυρίου, ἐν αὐλαῖς οἴκου Θεοῦ ἡμῶν.» Βαβυλωνίων [52], φησὶν, ἀπαλλαγέντες δουλείας, καὶ τῆς τῶν θείων αὐλῶν ἀπολαύοντες εὐπρεπείας, τὸν τούτων χορηγὸν τῶν ἀγαθῶν ἀνυμνήσατε.

γ'. «Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ὅτι ἀγαθὸς Κύριος.» Ἀφορμὴν τῆς ὑμνῳδίας ποιήσατε τοῦ ὑμνουμένου τὴν ἀγαθότητα. «Ψάλατε τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, ὅτι καλόν.» Πολὺ δὲ καὶ ἐντεῦθεν προσγινόμενον ὑμῖν κέρδος. Εἶτα τῶν εἰς αὐτοὺς γεγενημένων εὐεργεσιῶν ποιεῖται τὴν μνήμην.

δ'. «Ὅτι τὸν Ἰακὼβ ἐξελέξατο ἑαυτῷ ὁ Κύριος, Ἰσραὴλ εἰς περιουσιασμὸν ἑαυτῷ.» Ὁ [53] δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Καὶ τὸν Ἰσραὴλ εἰς ἐξαίρετον ἑαυτῷ.* Πλείονος αὐτὸν, φησὶν, ἐπιμελείας ἠξίωσε, καὶ οἰκεῖον λαὸν ἀπεκάλεσε, καὶ πάντων ἀνθρώπων κη-

A Domino, omnes servi Domini.» Non omnium est Deum laudare, sed eorum qui divinum imperium amplexi sunt, et Domini cultum magnifaciunt. Eorum enim qui peccati vulnera acceperunt, proprium est lacrymas profundere, et lugere, divinamque benignitatem efflagitare. «Qui statis in domo Domini, in atriis domus Dei nostri.» Cum Deum celebrare hortatus esset, docuit etiam laudis modum. Ubique enim, ut puras manus tollant, divinus Paulus præcipit: præsertim autem in consecratis locis **1514** debitum cultum Deo offerre docet.

VERS. 2. «In noctibus extollite manus vestras versus sancta, et benedicite Domino.» Cum locum docuisset, docet etiam tempus, quandoquidem ad
B hymnos canendos accommodata est nox, quæ multam quietem præbet, et a multis tumultibus est libera. Manus autem tollere, usitatus etiam mos jubet.

VERS. 3. «Benedicat tibi Dominus e Sione, qui fecit cœlum et terram.» * Nam ne quis universorum Deum Sione circumscriptum esse suspicetur, merito ipsum rerum omnium opificem esse demonstravit. Per cœlum enim et terram, totum universum comprehendit: nam in cœlo sunt angeli, in terra homines, et ea quæ propter hos facta sunt.

INTERP. PSALMI CXXXIV.

VERS. 1. «Alleluia. Canticum graduum.» Hæc
C est alia laus, et ipsa ab his, qui libertatem adepti fuerunt, Deo oblata. Cæterum *Alleluia* jam interpretati sumus. «Laudate nomen Domini, laudate, servi, Dominum.» Quoniam divina natura haudquaquam cerni potest, hanc autem laudari jubet, jure dixit: «Laudate nomen Domini.» Contenti estote, inquit, Dei appellatione, et ne quæratis cernere, quæ nefas est cernere.

VERS. 2. «Qui statis in domo Domini, in atriis domus Dei nostri.» A servitute Babyloniorum, inquit, liberati, et divinorum atriorum magnificentia fruentes, horum bonorum largitorem laudate.

VERS. 3. «Laudate Dominum, quia bonus Do-
D minus.» **1515** Ad hymnorum argumentum bonitatem ejus, qui celebratur, arripite: «Psallite nomini ejus, quoniam bonum.» Porro plurimum emolumenti hinc vobis acquiritur. Deinde beneficiorum in ipsos collatorum mentionem facit.

VERS. 4. «Quoniam Jacobum elegit sibi Dominus, Israelem sibi in possessionem.» Symmachus autem sic: *Et Israelem in selectum quoddam sibi.* Majore, ait, cura ipsum dignatus est, propriumque populum appellavit: et omnium hominum curam

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[43] *Ἐν — ἡμῶν.* Des. in textu Hebr. [44] cod. 1 χωρεῖν. [45] *Τήν.* ib. præm. καί. [46] *Ἐν ταῖς νυξίν.* Hæc ad præc. vers. pertinent. [47] *Καί.* cod. 1 κατά. [48] *Θεόν.* cod. 1 Κύριον. [49] *Καί.* Abest a cod. 1. [50] *Ἐν.* ibid. præm. ἔφη. [51] *Ὠδὴ τῶν ἀναβ.* Des. in textu Hebr. et Græco τῶν Ο'. [52] *Βαβυλ.* cod. 1 præm. τῆς τῶν. [53] *Ὁ — πεφρόντικε.* Origeni hæc tribuuntur a Cord. l. c. p. 639.

gerens hujus potissimum curam gessit. Hæc autem etiam beatus Moses dixit : « Quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adami, constituit terminos gentium juxta numerum angelorum Dei, et factus est pars Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel [u]. »

VERS. 5. « Quia ego cognovi, magnum esse Dominum, et Deum nostrum præ omnibus diis. » * Per ipsas, inquit, res didicimus Dei nostri robur, et deos, qui a gentibus aliis honorantur, cum ipso minime conferri posse. Nemo enim cum eo quod est, et quod est semper, id quod non est comparat. Deinde e creatione rerum omnium Dei potentiam tacite ostendit.

VERS. 6. « Omnia quæcunque voluit, Dominus fecit in cœlo et in terra, et in maribus, et in omnibus abyssis. » Ea quæ facta sunt, non pro ratione potentiæ sed voluntatis facta sunt. Potuerat enim et plura hisce, et multo majora fabricare, sed tot et talia voluit. Verumtamen omnia sunt ejus opera, cœlum et cœlestia, terra et terrestria, **1516** mare et ea quæ in ipso sunt. Cæterum *abyssos* vocat immensam aquarum multitudinem. Multitudinis autem numero *maria* vocavit, quoniam unum mare in multa æquora dividitur. Atlanticus enim est sinus, et Oceanus, et Tyrrhenus, et Ionicus, et Ægæus, et Arabicus, et Indicus, et Pontus Euxinus, et Propontis, et Hellespontus, et alia æquora, multo plura quam supradicta.

VERS. 7. « Educens nubes ab extremo terræ. » Etenim aquarum natura, quæ deorsum tendit, divino Verbo subducitur, et sublimis fit, et continentem irrigat. Ab extremo autem terræ dixit nubes sursum tolli, quoniam ex marinis aquis constant : fines vero terræ sunt sinus marini. « Fulgura pluviæ fecit. » Prænuntiat autem affluentiam imbrium fulguribus, et ostendit miraculum omnium mirabilissimum. In aquis enim fulguris ignis discurrens, neque illas calefacit, neque ipse exstinguitur. « Qui educit ventos e thesauris suis. » Ventorum thesauros non quasi reconditoria esse dicit : sed quoniam, cum aer vento caret, sæpenumero voluntas divina nutu suo facile illum movet, thesaurum ventorum vocavit. Simul ac annuit, undique spirant. Ubi commune opificium et providentiam sic demonstravit, deinceps Judæorum beneficia persequitur.

VERS. 8. « Qui percussit primogenita Ægypti, ab homine usque ad pecus. » Novissimam plagam primam posuit, quoniam libertatem post hanc receperunt.

[u] Deut. XXXII, 8, 9.

A δόμενος [84], τούτου διαφερόντως πεφρόντικε. Ταῦτα δὲ καὶ ὁ μακάριος ἔφη Μωσῆς· « Ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδὰμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατ' ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ· καὶ ἐγενήθη μερὶς Κυρίου, λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. »

ε'. « Ὅτι ἐγὼ ἔγνωκα, ὅτι μέγας ὁ Κύριος, καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν παρὰ πάντας τοὺς θεούς. » Δι' αὐτῶν, φησὶ, μεμαθήκαμεν τῶν πραγμάτων τοῦ ἡμετέρου Θεοῦ τὴν ἰσχὺν, καὶ ὅτι οὐδαμῶς αὐτῷ παραβληθῆναι δυνήσονται οἱ παρὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν προσκυνούμενοι θεοί. Οὐδεὶς γὰρ τῷ ὄντι καὶ ἀεὶ ὄντι συγκρίνει τὸ μηδαμῶς ὄν. Εἶτα ἀπὸ τῆς δημιουργίας ὑποδείκνυσι τὸ τοῦ Θεοῦ δυνατόν.

B ς'. « Πάντα ὅσα ἠθέλησεν ὁ Κύριος, ἐποίησεν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ, ἐν ταῖς θαλάσσαις καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἀβύσσοις. » Οὐ τῇ δυνάμει σύμμετρα τὰ γενόμενα, ἀλλὰ τῇ βουλήσει. Ἠδύνατο μὲν γὰρ καὶ πολλαπλάσια τούτων, καὶ πολλῷ μείζονα δημιουργῆσαι· ἀλλὰ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἠθέλησε. Αὐτοῦ δὲ ὅμως πάντα ποιήματα, οὐρανὸς καὶ τὰ οὐράνια, γῆ καὶ τὰ ἐπίγεια, θάλασσα καὶ τὰ ἐν αὐτῇ. *Ἀβύσσους* δὲ καλεῖ τὸ ἄπειρον τῶν ὑδάτων πλῆθος. Πληθυντικῶς δὲ *θαλάσσας* ἐκάλεσεν, ἐπειδὴ εἰς πελάγη πολλὰ ἡ μία διῄρηται θάλασσα. Ἀτλαντικὸς γὰρ κόλπος, καὶ Ὠκεανὸς, καὶ Τυῤῥηνικὸς, καὶ Ἰόνιός τε, καὶ Αἰγαῖος [85], καὶ Ἀραβικὸς, καὶ Ἰνδικὸς, καὶ Εὔξεινος Πόντος, καὶ Προποντὶς, καὶ Ἑλλήσποντος, καὶ ἕτερα πελάγη πολλαπλάσια τῶν εἰρημένων.

C ζ'. « Ἀνάγων νεφέλας [86] ἐξ ἐσχάτου τῆς γῆς. » Τῷ γὰρ θείῳ Λόγῳ ἡ κατωφερὴς τῶν ὑδάτων φύσις ἀνέλκεται, καὶ μετέωρος γίνεται, καὶ ἄρδει τὴν ἤπειρον [87]. Ἐξ ἐσχάτου δὲ τῆς γῆς ταύτην εἶπεν ἀνάγεσθαι, ἐπειδὴ ἐκ τῶν θαλαττίων ὑδάτων συνίσταται. Τέρματα δὲ τῆς γῆς οἱ θαλάττιοι κόλποι. « Ἀστραπὰς εἰς ὑετὸν ἐποίησεν. » Προμηνύει δὲ τῶν ὑετῶν τὴν χορηγίαν ταῖς ἀστραπαῖς, καὶ δείκνυσι θαῦμα πάντων παραδοξότατον. Ἐν ὕδασι γὰρ τὸ ἀστραπαῖον [88] διατρέχον πῦρ, οὔτε ἐκεῖνα [89] θερμαίνει, οὔτε αὐτὸ κατασβέννυται. « Ὁ ἐξάγων ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ. » Θησαυροὺς ἀνέμων οὐκ ἀποθήκας εἶναι λέγει τινὰς, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπήνεμον ὄντα τὸν ἀέρα πολλάκις ῥᾳδίως ἐθελήσας κινεῖ τὸ βούλημα τὸ θεῖον, D θησαυρὸν ἀνέμων ἐκάλεσεν. Ἅμα τε γὰρ νεύει, καὶ πανταχόθεν προσίασιν. Οὕτω τὴν κοινὴν δημιουργίαν καὶ πρόνοιαν ὑποδείξας, τὰς Ἰουδαίων λοιπὸν εὐεργεσίας διέξεισιν.

η'. « Ὃς ἐπάταξε τὰ πρωτότοκα Αἰγύπτου ἀπὸ ἀνθρώπου ἕως κτήνους. » Τὴν τελευταίαν πληγὴν τέθεικε πρώτην, ἐπειδὴ μετὰ ταύτην τὴν ἐλευθερίαν ἐδέξαντο.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[84] *Κηδόμενος*. cod. 1 φειδόμενος, ascripta tamen altera lectione. [85] cod. 1 Αἴγειος.. [86] *Νεφέλας*. Hebr. *vapores*. [87] *Ἤπειρον*. cod. 1 γῆν. [88] ibid. ἀστραπαῖον. [89] ib. ἐκεῖνο.

θ'. « Ἐξαπέστειλε σημεῖα καὶ τέρατα ἐν μέσῳ σου, Αἴγυπτε. » Τὰς παντοδαπὰς θαυματουργίας καὶ παιδείας διὰ τούτων ἐδήλωσεν. « Ἐν Φαραῷ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς δούλοις αὐτοῦ. » Οὐ γὰρ ἤρκεσεν ἡ βασιλεία τῶν θεηλάτων αὐτὸν ἀπαλλάξαι μαστίγων, ἀλλὰ τοῖς αὐτοῖς καὶ οἱ βασιλευόμενοι καὶ ὁ βασιλεύων κακοῖς περιέπεσεν. Οὕτω καὶ πρὸς τὸν μέγαν Μωσῆν ἔφη ὁ τῶν ὅλων Θεός· « Ἰδοὺ ἐγὼ πατάσσω πᾶν πρωτότοκον τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ πρωτοτόκου Φαραὼ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, ἕως πρωτοτόκου τῆς αἰχμαλωτίδος τῆς παρὰ τὸν μύλον. »

ι'. « Ὃς ἐπάταξεν ἔθνη πολλά. » Τὰ τὴν Παλαιστίνην πάλαι οἰκήσαντα.

« Καὶ ἀπέκτεινε βασιλεῖς κραταιούς. [ια'.] Τὸν Σηὼν βασιλέα τῶν Ἀμοῤῥαίων· καὶ τὸν Ὢγ βασιλέα τῆς Βασάν. » Τούτων ὁ θεῖος Μωσῆς τὴν βασιλείαν κατέλυσεν. « Καὶ πάσας τὰς βασιλείας Χανaάν. » Τούτους ὁ μακάριος Ἰησοῦς ἐχειρώσατο, καὶ τὰς ὑπ' ἐκείνων κατεχομένας χώρας καὶ πόλεις διένειμε τῷ λαῷ. Τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ὁ Προφήτης φησί.

ιβ'. « Καὶ ἔδωκε τὴν γῆν αὐτῶν κληρονομίαν· κληρονομίαν Ἰσραὴλ τῷ λαῷ αὐτοῦ. » Καθάπερ γάρ τινα κλῆρον πατρῷον, τὴν ὑπ' ἐκείνων τῶν δυσσεβῶν βασιλέων πάλαι κατασχεθεῖσαν γῆν τῷ Ἰσραὴλ δέδωκεν ὁ τούτων Θεός [10].

ιγ'. « Κύριε, τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τὸ μνημόσυνόν σου εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. » Τὸ μὲν γὰρ μέγεθος τῶν ὑπὸ σοῦ γεγενημένων θαυμάτων τὸ σὸν ἅπαντας ἐδίδαξεν ὄνομα· καὶ μέντοι καὶ εἰς τὰς ἐσομένας γενεὰς ἡ τῶν σῶν εὐεργεσιῶν φυλαχθήσεται μνήμη.

ιδ'. « Ὅτι κρινεῖ Κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τοῖς δούλοις αὐτοῦ παρακληθήσεται. » Οὐ γὰρ περιόψῃ παρὰ τῶν δυσμενῶν ἡμᾶς πολεμουμένους ὁρῶν, οὐδὲ ἀξίας τῶν ἡμετέρων ἁμαρτάδων τιμωρίας ἐπάξεις, ἀλλ' ἵλεως ἔσῃ καὶ εὐμενής· οὕτω δείξας τοῦ ὄντος Θεοῦ τὴν δύναμιν, κωμῳδεῖ τῶν καλουμένων μὲν, οὐκ ὄντων δὲ θεῶν τὴν ἀσθένειαν· καὶ ἐπειδὴ θεοὺς ὠνόμασεν, ἀνέδειξεν [11] αὐτοὺς μετὰ τοῦ πράγματος καὶ τῆς προσηγορίας ἐρήμους.

ιε'. « Τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. » Ὁ μὲν ἡμέτερος Θεὸς τῶν ἁπάντων ἐστὶ, φησὶ, ποιητής, ἐκεῖνοι δὲ οὐ μόνον δημιουργικὴν οὐκ ἔχουσι δύναμιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ εἶδος παρὰ τέχνης ἀνθρωπείας ἐδέξαντο. Ἐξ ὕλης γὰρ αὐτοῖς καὶ τέχνης ἡ σύστασις.

ις', ιζ'. « Στόμα ἔχουσι, καὶ οὐ λαλήσουσιν ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐχ ὄψονται. Ὦτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἐνωτισθήσονται. » Εἰκόνας, φησὶν, αἰσθήσεων ἔχουσι, τῆς δὲ ἐνεργείας ἐστέρηνται. « Οὐδὲ γάρ ἐστι πνεῦμα ἐν τῷ στόματι αὐτῶν. » Τούτου δὲ καὶ τῶν ἀλόγων ἡ φύσις μετέλαχεν· ἀναπνεῖ γὰρ τῶν ζώων ἕκαστον. Τὰ δὲ εἴδωλα οὐδὲ τοῖς ἀλόγοις παραπλησίως τούτου μετέχει.

VERS. 9. « Emisit signa et prodigia in medio tui, Ægypte. » **1517** * Omnis generis miracula et animadversiones per hæc declaravit. « In Pharaonem, et omnes servos ejus. » Non enim potuit regnum a flagellis a Deo illatis ipsum liberare, sed in eadem mala et subditi inciderunt et rex. Sic et magno Mosi Deus universorum dixit : « Ecce ego percutio omne primogenitum Ægypti, a primogenito Pharaonis, qui sedet in solio ejus, usque ad primogenitum ancillæ, quæ est ad molam [v]. »

VERS. 10. « Qui percussit gentes multas. » Quæ olim Palæstinam incolebant.

« Et occidit reges fortes. [VERS. 11.] Sihonem regem Amorrhæorum, et Ogum regem Basan. » Horum regnum divinus Moses evertit. « Et omnia regna Chanaan. » Hos beatus Josua expugnavit, et regiones atque civitates, quæ ab illis detinebantur, populo distribuit. Illud et hoc in loco Propheta inquit.

VERS. 12. « Et dedit terram eorum hæreditatem, hæreditatem Israeli populo suo. » Nam veluti quamdam hæreditatem paternam, terram, quæ ab impiis illis regibus olim tenebatur, Israeli horum Deus largitus est.

VERS. 13. « Domine, nomen tuum in sæcula, et memoriale tuum in generationem et generationem. » Nam magnitudo miraculorum, quæ a te edita sunt, tuum nomen omnes edocuit : atque etiam in futura sæcula tuorum beneficiorum memoria conservabitur.

VERS. 14. « Quoniam judicabit Dominus populum suum, et in servis suis deprecabitur. » Non enim nos ab hostibus oppugnatos **1518** cernens despicies, neque condigna nostris peccatis supplicia infliges, sed propitius eris et benignus. Ita Dei qui est ostensa potentia, eorum qui dii vocantur, et non sunt, imbecillitatem deridet. Et quoniam deos nominavit, ostendit eos cum re etiam appellatione privatos.

VERS. 15. « Idola gentium, argentum et aurum, opera manuum hominum. » At Deus noster, inquit, omnium est opifex : illi autem non solum efficiendi potentiam non habent, sed etiam ipsam formam ab arte humana acceperunt. Ex materia enim et arte eorum substantia constat.

* VERS. 16, 17. « Os habent, et non loquentur, oculos habent, et non videbunt. Aures habent, et non audient. » Similitudines, inquit, sensus habent, actione autem privati sunt. « Neque enim est spiritus in ore ipsorum. » Hujus autem etiam ratione carentium natura est particeps : nam quodlibet animalium respirat. Idola autem neque in hoc ratione carentibus assimilari possunt.

[v] Exod. XI, 4, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[10] *Τούτων Θεός*. cod. 1 τοῦ Θεοῦ Υἱός. [11] *Ἀνέδειξεν*. cod. 1 ἄνω· δεικνύς.

VERS. 18. « Similes illis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis. » Hujus sensuum defectus digni sunt ut participes fiant, et qui eorum sunt opifices, et qui ipsa colunt. Nam eos qui, cum rationis essent participes, deos censuerunt ea quæ vitæ sunt expertia et rationis, justum est defectus rationis illorum esse participes.

VERS. 19. « Domus Israel, benedicite Domino. » Illi quidem, ait, tantum honorem inanimis idolis tribuunt. Vos vero rerum omnium Opificem laudibus prosequimini. « Domus Aaron, benedicite Domino. » Discrevit sacerdotes a populo, et commonefecit ut apud se ipsos et seorsim laudarent : atque hac ratione discrimen illorum **1519** ostendit.

VERS. 20. « Domus Levi, benedicite Domino. » Rursus hæc est alia differentia. Levitæ enim aliis quidem sunt honoratiores, sed sacerdotibus inferiores. Ne igitur et ipsi sacerdotalem dignitatem subripiant (ausi sunt enim et olim hoc divino Mose superstite), necesse erat ut hos quoque a sacerdotibus discerneret. « Qui timetis Dominum, benedicite Domino. » Et hic est alius ordo eorum qui ex Jacobo quidem minime genus ducunt, sed illius pietatem amplectuntur. Sic autem et pios nominabant proselytos. Hoc vero ipsum etiam Judæos docere potest, universorum Deum morum cognationem corporis cognationi præferre.

VERS. 21. « Benedictus Dominus e Sione, qui habitat in Hierosolyma. » Deus cum benedicitur benedicit : sed re benedicit, benedicitur vero sermone. Et qui laudant, verba afferunt : ipse vero rerum ipsarum benedictione remunerat. Ipsum autem Hierosolymæ habitare dicit, non divinam naturam ibi circumscribens, sed ibi Deum tunc apparuisse sciens.

INTERP. PSALMI CXXXV.

VERS. 1. *Alleluia*. Hunc etiam hymnum prophetica gratia eisdem scripsit, per plura documenta utilitatem ipsis procurans. « Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in æternum misericordia ejus. » Offerte, inquit, Deo gratiarum actionis hymnum, recordati bonorum, quæ ab ipso suppeditata fuerunt, inexplicabilemque ejus misericordiam admirantes.

VERS. 2. « Confitemini Deo deorum, **1520** quoniam in æternum misericordia ejus. » *Deos* hoc loco non idola dicit : non enim ipsum Deum deorum, qui non sunt, appellasset. Nam Deus non est Deus mortuorum, sed viventium [x]. Vocat igitur *deos* eos, qui sacerdotio præditi sunt, qui filii Dei vocantur. Sic etiam in lege ait : « Diis non detrahes, et principi populi tui non maledices [y]. » Et : « Filius primogenitus meus Israel. » Et per

A ιη'. « Ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς. » Ταύτης εἰσὶν ἄξιοι τῆς ἀναισθησίας μεταλαχεῖν, καὶ οἱ δημιουργοῦντες αὐτὰ, καὶ οἱ προσκυνοῦντες. Τοὺς γὰρ λόγου μετέχοντας, καὶ θεοὺς ὑπολαμβάνοντας τὰ ζωῆς ἐστερημένα καὶ λόγου, δίκαιον τῆς ἐκείνων μετασχεῖν ἀλογίας.

ιθ'. « Οἶκος Ἰσραὴλ, εὐλογήσατε τὸν Κύριον. » Ἐκεῖνοι μὲν, φησὶ, τοσαύτην ἀπονέμουσι θεραπείαν τοῖς ἀψύχοις εἰδώλοις· ὑμεῖς δὲ τὸν τῶν ἁπάντων ὑμνήσατε Ποιητήν. « Οἶκος Ἀαρὼν, εὐλογήσατε τὸν Κύριον. » Διέκρινε τοῦ λαοῦ τοὺς ἱερέας, καὶ καθ' ἑαυτοὺς ὑμνεῖν παρηγγύησε, ταύτῃ δεικνὺς τὸ διάφορον.

κ'. « Οἶκος Λευΐ, εὐλογήσατε τὸν Κύριον. » Ἑτέρα B πάλιν ἐνταῦθα διαφορά. Οἱ γὰρ Λευῖται τῶν μὲν ἄλλων τιμιώτεροι, τῶν δὲ ἱερέων ὑποδεέστεροι. Ἵνα τοίνυν μὴ καὶ οὗτοι τὴν ἱερατικὴν ἀξίαν ἁρπάσωσιν (ἐτόλμησαν γὰρ καὶ πάλαι τοῦτο τοῦ θεσπεσίου Μωσοῦ περιόντος), ἀναγκαίως καὶ τούτους ἀπὸ τῶν ἱερέων ἀπέκρινεν. « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, εὐλογήσατε τὸν Κύριον. » Ἕτερον καὶ τοῦτο τάγμα, ἐκ μὲν τοῦ Ἰακὼβ οὐ κατάγον τὸ γένος, ἐκείνου δὲ τὴν εὐσέβειαν ἀσπαζόμενον. Οὕτω δὲ καὶ τοὺς εὐσεβεῖς ὠνόμαζον προσηλύτους. Ἱκανὸν δὲ καὶ τοῦτο Ἰουδαίους διδάξαι, ὡς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τῆς σωματικῆς συγγενείας τὴν τῶν τρόπων προκρίνει συγγένειαν.

κα'. « Εὐλογητὸς Κύριος ἐκ [62] Σιὼν, ὁ κατοικῶν Ἱερουσαλὴμ [63]. » Εὐλογούμενος ὁ Θεὸς εὐλογεῖ· C ἀλλ' εὐλογεῖ μὲν ἔργῳ, εὐλογεῖται δὲ λόγῳ. Καὶ οἱ μὲν ὑμνοῦντες προσφέρουσι ῥήματα, αὐτὸς δὲ τὴν διὰ πραγμάτων ἀντιδίδωσιν εὐλογίαν. Κατοικεῖν δὲ αὐτὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἔφη, οὐ τὴν θείαν ἐκεῖ περιγράφων φύσιν, ἀλλ' ἐκεῖ τηνικαῦτα τὴν θείαν ἐπιφάνειαν εἰδώς [64].

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΛΕ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. *Ἀλληλούϊα*. Καὶ τόνδε τὸν ὕμνον τοῖς αὐτοῖς ἡ προφητικὴ συνέγραψε χάρις, διὰ πλειόνων αὐτοῖς παιδευμάτων πραγματευομένη τὴν ὠφέλειαν. « Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ ὅτι ἀγαθὸς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Προσενέγκατε, φησὶ, τῷ Θεῷ τὸν χαριστήριον ὕμνον, τῶν ὑπ' αὐτοῦ χορηγηθέντων ἀγαθῶν μεμνημένοι, καὶ τὸν ἀμέτρητον αὐτοῦ θαυμάζοντες ἔλεον.

D β'. « Ἐξομολογεῖσθε τῷ Θεῷ τῶν θεῶν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Θεῶν ἐνταῦθα οὐ τῶν εἰδώλων λέγει· οὐ γὰρ ἂν αὐτὸν ἐκάλεσε τῶν οὐκ ὄντων Θεόν. Οὐ γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων. Καλεῖ τοίνυν *θεοὺς* τοὺς ἱερωσύνῃ τετιμημένους, τοὺς υἱοὺς Θεοῦ χρηματίσαντας. Οὕτω καὶ ἐν τῷ νόμῳ φησί· « Θεοὺς οὐ κακολογήσεις, καὶ ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς. » Καί· « Υἱὸς πρωτότοκός μου Ἰσραήλ. » Καὶ διὰ τοῦ Ἡσαΐου·

[x] Matth. XXII, 32. [y] Exod. XXII, 28.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[62] Ἐκ. cod. Vat. habet ἐν. [63] Ἱερουσ. cod. 1 Ἰσραήλ. [64] Εἰδώς. ibid. præm. γεγενημένην.

« Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα. » Καὶ ἐν τοῖς ψαλμοῖς· A « Ἐγὼ εἶπον· Θεοί ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. » Τούτους θεοὺς ἐκάλεσεν, ὡς υἱοὺς Θεοῦ χρηματίσαντας.

γ'. Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ τῶν κυρίων, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Καὶ βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες, παρὰ Θεοῦ λαβόντες τὴν ἐξουσίαν, τῶν ὑπηκόων δεσπόζουσιν. Οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἔφη· « Οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ ἄρχοντες κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν. » Εἰσὶ δὲ καὶ ἄγγελοί τινες ὀνομαζόμενοι κυριότητες. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἔφη· « Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ (πολλοὶ λεγόμενοι, οὐκ ὄντες, ὀνόματος μετέχοντες, οὐ πράγματος), εἴτε ἐν τῷ οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς, ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοί [65]· ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς B αὐτόν· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ. » Τοῦτον ἐκάλεσεν ὁ ψαλμὸς Κύριον τῶν ἀληθῶν κυρίων.

δ'. « Τῷ ποιήσαντι θαυμάσια μεγάλα μόνῳ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Μεγαλουργίαι καὶ αἱ τῶν εὐνῶν αὐτοῦ θεραπόντων. Ἀλλὰ θεῖα καλοῦμεν καὶ τὰ Μωσοῦ, καὶ τὰ Ἰησοῦ, καὶ τὰ Ἠλίου θαυμάσια· ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων γεγενημένα σημεῖα. Εἰκότως τοίνυν αὐτὸν ὁ Προφήτης μόνον ἔφη τῶν μεγάλων θαυμάτων δημιουργόν. Εἶτα δείκνυσιν αὐτοῦ καὶ τὰ μεγάλα ποιήματα.

ε'. « Τῷ ποιήσαντι τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Κηρύττει γὰρ καὶ C μόνον ὁρώμενος οὐρανὸς τοῦ Θεοῦ τὴν σοφίαν. Πολὺ γὰρ τὸ μέγεθος, καὶ τὸ κάλλος, καὶ ἡ ἐπὶ τὸ πλεῖστον διαμονή.

ϛ'. « Τῷ στερεώσαντι [66] τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Καὶ τοῦτο δὲ ἀξιάγαστον, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπερβαῖνον διάνοιαν, καὶ [67] πανταχόθεν τὴν γῆν περικλυζομένην τοῖς ὕδασιν ἑστάναι, καὶ ἐπὶ τῆς οἰκείας φύσεως διαμένειν. Εἰκότως δὲ τοῖς ῥητοῖς ἅπασι τὸν αἰώνιον ἔλεον ὁ μεγαλογράφος [68] συνέζευξεν, ἐπειδὴ οὐ διὰ χρείαν οἰκείαν, ἀλλὰ διὰ μόνην φιλανθρωπίαν ἐδημιούργησεν ὁ φιλάνθρωπος ἅπαντα.

ζ'. « Τῷ ποιήσαντι φῶτα μεγάλα μόνῳ [69], ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ [70]. » Τῆς θείας μεταλαχόντες Προνοίας οἱ ἄνθρωποι ἐξάπτειν λαμπάδας εἰώθασιν, D ἀλλ' ὅλον τὸ περίγειον πῦρ ἑνὸς ἀστέρος οὐ μιμεῖται λαμπρότητα. Πάντων δὲ ἀστέρων καὶ σελήνης αὐτῆς φανώτατος ἥλιος. Κἀκείνους γὰρ φαινόμενος κρύπτει, καὶ αὐτῆς τὰς ἀκτῖνας ἀμβλύνει.

η', θ'. « Τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας, ὅτι [70] εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας, εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτὸς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα

Isaiam : « Filios genui et exaltavi [z]. » Et in psalmis : « Ego dixi : Dii estis, et filii Excelsi omnes [a]. » Hos deos vocavit, tanquam Dei filios appellatos.

Vers. 3. « Confitemini Domino dominorum, quoniam in æternum misericordia ejus. » Et reges, et principes, cum a Deo potestatem acceperint, subditis imperant. Sic etiam Dominus ait : « Reges gentium dominantur eis, et principes potestatem exercent in ipsos [b]. » Sunt etiam angeli quidam, qui dominationes vocantur. Propterea et divinus ait Apostolus : « Nam etsi sunt, qui dicantur dii (multi qui dicuntur, sed non sunt, nominis participes, sed non rei), sive in cœlo, sive in terra ; siquidem sunt dii multi ; nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in illo, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum [c]. » Hunc vocavit psalmus Dominum verorum dominorum.

Vers. 4. « Qui fecit mirabilia magna solus, quoniam in æternum misericordia ejus. » Miraculorum editiones sunt etiam benevolorum servorum ejus. Sed divina vocamus etiam Mosis, et Josuæ, et Eliæ mirabilia. Similiter autem et signa quæ a sacris apostolis sunt facta. Jure **1521** igitur ipsum Propheta solum dicit maximorum miraculorum opificem esse. Deinde ostendit etiam opera ejus magna.

Vers. 5. « Qui fecit cœlos prudenter, quoniam in æternum misericordia ejus. » Cœlum, si etiam tantummodo conspicitur, Dei sapientiam prædicat : multa est enim magnitudo, et pulchritudo, et diuturna perseverantia.

Vers. 6. « Qui firmavit terram super aquis, quoniam in æternum misericordia ejus. » Et hoc est admiratione dignum, et humanam mentem transcendit, quod terra undique aquis cincta stet, et super propria natura sua permaneat. Merito autem psalmographus omnibus dictis æternam misericordiam conjunxit : quoniam non ob propriam necessitatem, sed ob solam benignitatem benignus omnia condidit.

Vers. 7. « Qui fecit luminaria magna solus, quoniam in æternum misericordia ejus. » Homines divinæ Providentiæ participantes, lampades accendere solent, sed totus terrestris ignis unius astri splendorem haudquaquam imitatur. Præ stellis autem omnibus et præ luna ipsa splendidus est sol. Nam et illas apparens occulit, et ipsius lunæ radios obtundit.

Vers. 8, 9. « Solem in potestatem diei, quoniam in æternum misericordia ejus. Lunam et stellas in potestatem noctis, quoniam in æternum misericor-

[z] Isa. I, 2. [a] Psal. LXXXI, 6. [b] Matth. XX, 25. [c] I Cor. VIII, 5, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[65] *Πολλοί*. cod. 1 add. οὕτω καὶ κύριοι πολλοί. [66] *Τῷ στερεώσαντι*. Hebr. *expandenti*. [67] *Καί*. cod. 1 τό. [68] ibid. μεγαλογράφος. [69] *Μόνῳ*. Abest a textu Hebr. [70] *Ὅτι — αὐτοῦ*. Des. in cod. 1, h. l. et in reliquis versic.

dia ejus. » Divisit, inquit, luminaribus tempus, et solaribus quidem radiis diem facit, luna vero et astris noctem illuminat: per hæc, quæ facta sunt, propriam bonitatem ostendens.

VERS. 10. « Qui percussit Ægyptum cum **1522** primogenitis eorum, quoniam in æternum misericordia ejus. » Sed fortasse aliquis ambigere posset, quomodo per misericordiam mors efficitur? Consideret igitur solutionem præsentium verborum: quod qui injuria affectos miseratur, injuria afficientes plectit. Illud enim hoc in loco Propheta subjunxit.

VERS. 11. « Qui eduxit Israelem de medio eorum, quoniam in æternum misericordia ejus. » Misericordia erga hunc populum illis pœnam inflixit. Et illa autem, et * hæc justitiæ conjuncta sunt. Nam et horum juste misertus est, et illos jure suppliciis affecit.

VERS. 12. « In manu potenti, et in brachio excelso, quoniam in æternum misericordia ejus. » *Manum* operationem appellavit: *brachium* vero, robur. Per utraque igitur declaravit, se per salutem populo præbitam potentiam suam monstrasse.

VERS. 13. « Qui divisit mare Rubrum in divisiones, quoniam in æternum misericordia ejus. » Nonnulli, Judæorum fabulas secuti, dixerunt divisiones mari Rubro æqualis numeri cum duodecim tribubus factas esse, quoniam Propheta non divisionem, sed *divisiones* dixit. Oportebat autem scire ipsos, mare bifariam sectum, ac duo ex uno facta fuisse. Nam aqua ipsis murus erat a dexteris, et murus a sinistris. Quapropter sectionem maris in duas partes *divisiones* appellavit.

VERS. 14, 15. « Qui eduxit Israelem per medium ejus, quoniam in æternum misericordia ejus. Et excussit Pharaonem, et virtutem ejus in mari Rubro, quoniam in æternum misericordia ejus. » Utraque enim ipsius potentiæ opera sunt, et quod his concesserit ut facile pelagus transirent, et quod **1523** ille aquis obrutus sit.

VERS. 16. « Qui duxit populum suum per desertum, quoniam in æternum misericordia ejus. » Et vero hoc divinæ virtutis est demonstratio, tantum populum tanto tempore in solitudine aluisse, rerumque necessariarum affluentiam ipsi suppeditasse.

VERS. 17, 18. « Qui percussit reges magnos, quoniam in æternum misericordia ejus. Et occidit reges fortes, quoniam in æternum misericordia ejus. » Summatim hæc jam explanavimus.

A τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Διένειμε, φησὶ, τοῖς φωστῆρσι τὸν χρόνον, καὶ ταῖς μὲν ἡλιακαῖς ἀκτῖσι τὴν ἡμέραν ποιεῖ, σελήνῃ δὲ καὶ ἄστροις καταφωτίζει τὴν νύκτα. Διὰ τούτων [71] γινομένων τὴν οἰκείαν δεικνὺς ἀγαθότητα.

ι'. « Τῷ πατάξαντι Αἴγυπτον σὺν τοῖς πρωτοτόκοις αὐτῶν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Ἀλλ' ἴσως ἄν τις ἐπαπορήσειε, πῶς ἐλέῳ τεκταίνεται θάνατος; Σκοπείτω τοίνυν [72] τὴν λύσιν τῶν προκειμένων ῥητῶν [73]· ὡς ὁ τοὺς ἀδικουμένους οἰκτείρων, τοὺς ἀδικοῦντας κολάζει. Τοῦτο [74] γὰρ καὶ ἐνταῦθα ὁ Προφήτης ἐπήγαγε.

ια'. « Καὶ ἐξαγαγόντι τὸν Ἰσραὴλ ἐκ μέσου αὐτῶν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Ὁ περὶ τοῦτον B ἔλεος ἐκείνοις τὴν τιμωρίαν ἐπήγαγε. Κἀκεῖνος δὲ, καὶ αὕτη, δικαιοσύνῃ συγκέκραται. Καὶ τούτους γὰρ δικαίως ἠλέησε, κἀκείνους ἐνδίκως ἐκόλασεν.

ιβ'. « Ἐν χειρὶ κραταιᾷ, καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ [75], ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » *Χεῖρα* τὴν ἐνέργειαν ἐκάλεσε, *βραχίονα* δὲ τὴν ἰσχύν. Δι' ἀμφοτέρων μέντοι ἐδήλωσεν, ὡς διὰ τῆς γεγενημένης τοῦ λαοῦ σωτηρίας τὴν οἰκείαν ἀπεκάλυψε δύναμιν.

ιγ'. « Τῷ καταδιελόντι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν εἰς διαιρέσεις, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Τινὲς τοῖς Ἰουδαϊκοῖς ἀκολουθήσαντες μύθοις ἰσαρίθμους ταῖς δυοκαίδεκα φυλαῖς ἔφασαν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ γεγενῆσθαι τὰς διαιρέσεις, ἐπειδὴ ὁ Προφήτης οὐ διαίρεσιν, ἀλλὰ *διαιρέσεις* εἶπεν. Ἔδει δὲ αὐτοὺς συνιδεῖν, ὅτι διχῇ τμηθὲν τὸ πέλαγος δύο ἀνθ' ἑνὸς ἐγένετο. Τὸ γὰρ ὕδωρ αὐτοῖς [76] τεῖχος ἐκ δεξιῶν, καὶ τεῖχος ἐξ εὐωνύμων· οὗ δὴ χάριν *διαιρέσεις* ἐκάλεσε τὴν εἰς δύο τοῦ πελάγους τομήν.

C ιδ', ιε'. « Καὶ διαγαγόντι τὸν Ἰσραὴλ διὰ μέσου αὐτῆς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Καὶ ἐκτινάξαντι Φαραὼ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς θάλασσαν Ἐρυθρὰν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Ἀμφότερα γὰρ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἔργα, καὶ τὸ τούτους εὐπετῶς διαβῆναι τὸ πέλαγος, καὶ τὸ ἐκεῖνον ὑποβρύχιον γενέσθαι τοῖς ὕδασι.

ις'. « Καὶ [77] διαγαγόντι τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Καὶ τοῦτο δὲ D τῆς θείας ἰσχύος ἀπόδειξις, τοσοῦτον λαὸν ἐπὶ χρόνῳ τοσούτῳ ἐν ἐρήμῳ διαθρέψαι, καὶ τῶν ἀναγκαίων αὐτῷ χορηγῆσαι τὴν ἀφθονίαν.

ιζ, ιη'. « Τῷ πατάξαντι βασιλεῖς μεγάλους, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Καὶ ἀποκτείναντι βασιλεῖς κραταιοὺς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Ἐν κεφαλαίῳ καὶ τούτων ἤδη τὴν ἑρμηνείαν ἐποιησάμεθα.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[71] *Διὰ τούτων.* cod. 1 δι' ἑκάστου. [72] *Τήν.* cod. 1 præm. ὁ. [73] *Ῥητῶν.* ib. ζητῶν. [74] *Τοῦτο — ἐπήγαγε.* Des. ibid. [75] *Ὑψηλῷ.* Hebr. *extenso.* [76] *Αὐτοῖς.* cod. 1 add. φησί. [77] *Καί.* cod. 1 τῷ, ut in textu τῶν O'.

ιθ', κ. « Τὸν Σηὼν βασιλέα τῶν Ἀμοῤῥαίων, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Καὶ τὸν Ὢγ βασιλέα τῆς Βασὰν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Οὐχ ἁπλῶς δὲ, τοὺς ἄλλους παραλιπὼν βασιλέας, τούτων διαφερόντως ἐμνήσθη, ἀλλὰ τὸν λαὸν τῆς θεοσδότου νίκης ἀναμιμνήσκων· ἐπὶ ῥώμῃ γὰρ οὗτοι, καὶ δυναστείᾳ, καὶ μεγέθει σώματος ἐσεμνύνοντο. Ὁ δὲ Ὢγ καὶ κλίνῃ ἐκέχρητο σιδηρᾷ, διὰ τὸ τοῦ σώματος μέγεθος ἐννέα μὲν πήχεις τὸ μῆκος, πέντε δὲ τὸ εὖρος ἐχούσῃ.

κα', κβ'. « Καὶ δόντι τὴν γῆν κληρονομίαν [78], ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Κληρονομίαν Ἰσραὴλ δούλῳ αὐτοῦ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Ἅπαντας γὰρ ἐκείνους θανάτῳ καταναλώσας, τὸν Ἰσραὴλ δεσπότην τῆς ἐκείνων ἐπέφηνε [79] γῆς.

κγ', κδ'. « Ὅτι ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν ἐμνήσθη ἡμῶν ὁ Κύριος, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Καὶ ἐλυτρώσατο ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Μέμνηται τούτων [80] καὶ ὁ μακάριος Μωσῆς· « Ἐστέναξαν γὰρ, φησὶν, οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἀπὸ τῶν ἔργων, καὶ ἀνέβη ἡ βοὴ αὐτῶν πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ αἰχμαλώτους δὲ πάλιν γενομένους ᾤκτειρε, καὶ εἰς τὴν πατρῴαν ἐπανήγαγε γῆν. »

κε'. « Ὁ διδοὺς τροφὴν πάσῃ σαρκὶ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Ἀπὸ τῆς μερικῆς προνοίας πάλιν ἐπὶ τὴν καθόλου μετέβη, τὴν περὶ πάντας [81] τοῦ Θεοῦ κηρύττων κηδεμονίαν. Οὐ γὰρ μόνον τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀλόγοις τὴν κατάλληλον προσφέρει τροφήν. Οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις· « Ἀποβλέψατε [82] εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ἃ οὔτε σπείρει, οὔτε συνάγει εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. »

κς'. « Ἐξομολογεῖσθε τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Πάντων μὲν Θεὸς ὁ Θεός· πάντων γάρ ἐστι ποιητής· οὐρανοῦ δὲ κυρίως χρηματίζει Θεὸς, ὑπὸ τῶν ἐν οὐρανῷ διαιτωμένων ἀγγέλων θεραπευόμενος· ἐκεῖνο γὰρ τὸ χωρίον καθαρὸν ἁμαρτίας.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΛϚ' ΨΑΛΜΟΥ.

Οὗτος ὁ ψαλμὸς ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις· θρασὺ δέ τινες πρᾶγμα τετολμηκότες ἐπέγραψαν, « Τῷ Δαβὶδ διὰ Ἱερεμίου [83]· » καὶ προσέθεσαν τὸ, « Ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις. » Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ πλάσμα τῆς ἐπιγραφῆς κηρύττει τῶν ἐπιγεγραφότων τὴν ἄνοιαν. Ἱερεμίας γὰρ οὐκ εἰς Βαβυλῶνα μετὰ τῶν δορυαλώτων ἀπήχθη, ἀλλ' ὀλίγον ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ διάγων [84] χρόνον, ὑπὸ τῶν παρανόμων βιασθεὶς Ἰουδαίων, τῆς εἰς Αἴγυπτον αὐτοῖς ὁδοῦ κεκοινώνηκε· πῶς τοίνυν ἁρμόττει τῷ Ἱερεμίᾳ λέγειν, « Ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος, ἐκεῖ ἐκαθίσαμεν

A VERS. 19 20. « Sibonem regem Amorrhæorum, quoniam in æternum misericordia ejus. Et Ogum regem Basan, quoniam in æternum misericordia ejus. » Non temere autem, alios reges præteriens, hos potissimum in medium attulit, sed populo victoriam divinitus concessam in memoriam revocans : quandoquidem isti ob robur, et * potentiam, et corporis magnitudinem gloriabantur. Et Og ferreo etiam lecto utebatur [d], cujus longitudo, ob corporis magnitudinem, novem cubitorum erat, et quinque latitudo.

VERS. 21, 22. « Et dedit terram eorum hæreditatem, quoniam in æternum misericordia ejus. Hæreditatem Israeli servo suo, quoniam in æternum misericordia ejus. » Omnes enim illos cum B morte multasset, Israelem dominum terræ effecit.

VERS. 23, 24. « Quia in humilitate nostra memor fuit nostri, quoniam in æternum misericordia ejus. Et redemit nos ab inimicis nostris, quoniam in æternum misericordia ejus. » Horum etiam beatus Moses mentionem facit : « Ingemuerunt enim, inquit, filii Israel ob opera, et ascendit clamor eorum **1524** ad Deum [e]. » Et cum rursus captivi abducti essent, misertus est et in patrium solum reduxit.

VERS. 25. « Qui dat escam omni carni, quoniam in æternum misericordia ejus. » A particulari providentia rursus ad generalem transiit, Dei curam circa omnes prædicans. Non enim hominibus solum, sed etiam ratione carentibus convenientem C cibum præbet. Sic etiam Dominus in sacris Evangeliis ait : « Respicite volatilia cœli, quæ neque serunt, neque congregant in horrea, et Pater vester cœlestis pascit illa [f]. »

VERS. 26. « Confitemini Deo, cœli, quoniam in æternum misericordia ejus. » Omnium quidem Deus est Deus, omnium enim est opifex, sed proprie cœli Deus nuncupatur, quod ab angelis, qui in cœlis degunt, colatur : ille enim locus a peccato purus est.

INTERP. PSALMI CXXXVI.

Hic psalmus sine titulo est apud Hebræos : sed nonnulli rem audacem ausi, inscripserunt, « Davidi per Jeremiam, » et addiderunt : « Sine D titulo apud Hebræos. » Porro hoc inscriptionis figmentum stultitiam eorum, qui inscripserunt, præ se fert. Jeremias enim Babylonem cum captivis non est abductus, sed cum parum temporis Hierosolymæ vixisset, ab iniquis Judæis coactus in Ægyptum cum * illis abire. Quomodo igitur convenit Jeremiæ dicere : « Ad flumina Babylonis, ibi sedimus, et flevimus? » Illi ergo **1525** prophetæ

[d] Deut. III, 2. [e] Exod. II, 23. [f] Matth. VI, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[78] *Κληρον.* In textu τῶν Ο' præm. αὐτῶν. cod. 1 habet ἀντὶ κληρονομίας. [79] cod. 1 ἀπέφηνε. [80] *Τούτων.* ib. præm. δέ. [81] cod. 1 πάντα. [82] ibid. ἐμβλέψατε. [83] *Διὰ Ἱερ.* Hæc inscriptio teste Bosio exstat in edit. Ald. et Compl. cod. Alex. habet tantum τῷ Δαβίδ, Vatic. add. Ἱερεμίου. [84] cod. 1 διαγαγών.

haudquaquam hæc convenire patet ex supradictis. Verumtamen psalmi sensus planus est. Qui enim captivi fuerant abducti, et reditum consecuti, ea narrant quæ Babylone acciderant.

VERS. 1. « Ad flumina Babylonis, ibi sedimus et flevimus, cum recordaremur nos Sionis. » Mœrentes solent deserta loca petere, et ibi suas calamitates deplorare. Hi igitur ad ripas fluviorum assidentes, et suæ metropolis solitudinem perpendentes, multas profundebant lacrymas, fluviorum fluenta imitantes.

VERS. 2. « In salicibus in medio ejus suspendimus organa nostra. » Quandoquidem penitus ipsis inutilia erant, cum lex præcipiat, ut in uno loco cultus perficiatur.

VERS. 3. « Quia ibi interrogaverunt nos, qui captivos duxerunt nos, verba cantionum : et qui abduxerunt nos : Hymnum cantate nobis de canticis Sionis. » Illudentes nobis, et nostris calamitatibus insultantes, nos canere præcipiebant, ut nostris cantibus ipsos demulceremus, non ut hinc aliquam utilitatem perciperent, sed ut nostra deriderent.

VERS. 4. « Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena? » Nos autem præcipientibus minime obtemperavimus, scientes iniquitatem ejus quod nobis præcipiebatur. Sane hæc iniquos Judæos redarguunt, legem implere studentes, et extra constitutos locos legalia perficientes.

VERS. 5, 6. « Si oblitus fuero tui, Hierosolyma, oblivioni detur dextera mea. Adhæreat lingua mea faucibus meis, si non meminero tui. » Hæc a Propheta dicere docentur, ut sacræ civitatis tenacem memoriam habeant, et spe **1526** reditus recreati, eorum, qui ipsos in servitutem abduxerant impietatem non discant. Dicunt igitur : Neque cum a te procul essem, o Hierosolyma, oblivioni memoriam tradidi : et hoc si fecero, hoc patiar, et supernum auxilium ne consequar. Hoc enim vocat *dexteram*. « Si non ' posuero Hierosolymam in principio lætitiæ meæ. » Summam, inquit, lætitiæ tui conspectum duco, tuamque instaurationem, et tuas celebritates. Ex his enim veram lætitiam percipio.

VERS. 7. « Memor esto, Domine, filiorum Edom in die Hierosolymæ, qui dicunt : Exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea. » Idumæi ex Esauo descendentes, in patriis inimicitiis perstiterunt. Isti Hierosolyma accensa et destructa, dicebant lætantes : « Exinanite, exinanite usque ad

A καὶ ἐκλαύσαμεν; » Ὅτι μὲν οὐδαμῶς ἐκείνῳ τῷ προφήτῃ προσήκει, δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων. Σαφὴς δὲ ὅμως τοῦ ψαλμοῦ ἡ ὑπόθεσις. Οἱ γὰρ ἀπαχθέντες αἰχμάλωτοι, καὶ τῆς ἐπανόδου τετυχηκότες, διηγοῦνται τὰ ἐν Βαβυλῶνι συμβεβηκότα.

α'. « Ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος, ἐκεῖ ἐκαθίσαμεν, καὶ ἐκλαύσαμεν, ἐν τῷ μνησθῆναι ἡμᾶς τῆς Σιών. » Οἱ ἀθυμοῦντες εἰώθασι τὰ ἐρημότερα καταλαμβάνειν χωρία, κἀκεῖ τὰς οἰκείας ὀλοφύρεσθαι συμφοράς. Καὶ οὗτοι τοίνυν ταῖς ὄχθαις τῶν ποταμῶν προσκαθήμενοι, καὶ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν λογιζόμενοι τὴν ἐρημίαν, πολλὰ προέχεον δάκρυα, τῶν ποταμῶν μιμούμενοι ῥεύματα.

β'. « Ἐπὶ ταῖς ἰτέαις ἐν μέσῳ αὐτῆς ἐκρεμάσαμεν τὰ ὄργανα ἡμῶν. » Ἄχρηστα γὰρ αὐτοῖς ἦν παντε-
B λῶς [85], τοῦ νόμου διαγορεύοντος ἐν ἑνὶ τόπῳ τὴν λειτουργίαν πληροῦν.

γ'. « Ὅτι ἐκεῖ ἐπηρώτησαν ἡμᾶς οἱ αἰχμαλωτεύσαντες ἡμᾶς, λόγους ᾠδῶν· καὶ οἱ ἀπαγαγόντες ἡμᾶς· Ὕμνον ᾄσατε ἡμῖν ἐκ τῶν ᾠδῶν Σιών. » Ἐπιτωθάζοντες ἡμῖν, καὶ ταῖς ἡμετέραις ἐπεμβαίνοντες συμφοραῖς, ᾄδειν ἡμῖν ἐκέλευον, καὶ ταῖς ἡμετέραις αὐτοὺς καταθέλγειν ᾠδαῖς, οὐχ ἵνα ἐντεῦθέν τινα λάβωσιν ὠφέλειαν, ἀλλ' ἵνα γελάσωσι τὰ ἡμέτερα.

δ'. « Πῶς ᾄσωμεν τὴν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας; » Ἡμεῖς δὲ τοῦ προστεταγμένου τὸ παράνομον εἰδότες, οὐχ εἴξαμεν [86] τοῖς κελεύουσιν· Ἔλεγχος δὲ ταῦτα Ἰουδαίων τῶν παρανόμων, πληροῦν σπου-
C δαζόντων τὸν νόμον, καὶ ἔξω τῶν νενομισμένων χωρίων ἐπιτελούντων τὰ νόμιμα.

ε', ς'. « Ἐὰν ἐπιλάθωμαί σου, Ἱερουσαλὴμ [87], ἐπιλησθείη ἡ δεξιά μου. Κολληθείη ἡ γλῶσσά μου τῷ λάρυγγί μου, ἐὰν μή σου μνησθῶ. » Ταῦτα ὑπὸ τοῦ Προφήτου διδάσκονται λέγειν, ἵνα τὴν τῆς ἱερᾶς πόλεως ἄληστον ἔχωσι μνήμην, ἐν ταῖς ἐλπίσι τῆς ἐπανόδου ψυχαγωγούμενοι, τῶν ἀνδραποδισάντων μὴ μάθωσι τὴν ἀσέβειαν. Λέγουσι τοίνυν, ὅτι Οὐδὲ πόῤῥω σου τυγχάνων, ὦ Ἱερουσαλὴμ, λήθῃ τὴν μνήμην παραδέδωκα· εἰ δὲ τοῦτο ποιήσαιμι, τοῦτο πάθοιμι [88], καὶ τῆς ἄνωθεν βοηθείας μὴ τύχοιμι. Ταύτην γὰρ καλεῖ *δεξιάν*. « Ἐὰν μὴ προσανατάξωμαι [89] τὴν Ἱερουσαλὴμ, ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς εὐφροσύνης μου. » Τὸ
D κεφάλαιον, φησὶ, τῆς εὐφροσύνης τὴν σὴν ἔχω θέαν, καὶ τὴν σὴν νεουργίαν, καὶ τὰς ἐν σοὶ πανηγύρεις. Δι' ἐκείνων γὰρ καρποῦμαι τὴν ἀληθῆ θυμηδίαν.

ζ'. « Μνήσθητι, Κύριε, τῶν υἱῶν [90] Ἐδὼμ τὴν ἡμέραν Ἱερουσαλὴμ, τῶν λεγόντων· Ἐκκενοῦτε, ἐκκενοῦτε ἕως τῶν θεμελίων αὐτῆς. » Ἐκ τοῦ Ἡσαῦ οἱ Ἰδουμαῖοι καταγόμενοι διέμειναν τὴν πατρῴαν δυσμένειαν ἔχοντες. Οὗτοι τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐμπιπραμένης καὶ καταλυομένης, ἔλεγον ἐφηδόμενοι· « Ἐκ-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[85] *Παντ.* cod. 1 præm. ταῦτα. [86] ibid. ὑπείξαμεν. [87] *Ἱερουσ.* ib. Ἰσραήλ. [88] *Τοῦτο—πάθοιμι.* Des. ibid. [89] cod. προανατάξωμαι, quæ est rec. lectio l. c. [90] *Τῶν υἱῶν.* Præstat lectio τοῖς υἱοῖς, quam habet Drusius.

κενοῦτε, ἐκκενοῦτε ἕως τῶν θεμελίων αὐτῆς· » ἀντὶ A τοῦ, Ἐκ βάθρων αὐτὴν ἀνασπάσατε, ὥστε μηδὲ αὐτὰ μεῖναι τῶν θεμελίων τὰ ἴχνη.

η'. « Θυγάτηρ Βαβυλῶνος ἡ ταλαίπωρος [91]. » Οὕτω παραδοὺς τῷ Θεῷ τῶν Ἰουδαίων τὴν κρίσιν, προλέγει καὶ τῇ Βαβυλῶνι τὸν ἐσόμενον ὄλεθρον. *Ταλαίπωρον* δὲ αὐτὴν, ὡς ἀθλίαν ἐσομένην, καλεῖ. Ὁ δὲ Ἀκύλας, ἀντὶ τοῦ *ταλαίπωρος*, *ἡ προνενομευμένη* εἴρηκεν. « Μακάριος ὃς ἀνταποδώσει σοι τὸ ἀνταπόδομά σου, ὃ ἀνταπέδωκας ἡμῖν. » Τί δὲ τοῦτό ἐστιν;

θ'. « Μακάριος ὃς κρατήσει, καὶ ἐδαφιεῖ τὰ νήπιά σου πρὸς τὴν πέτραν. » Ἐπειδὴ [92] γὰρ καὶ αὐτοὶ τοῖς αὐτῶν νηπίοις ὠμῶς ἐχρήσαντο, τὴν ἴσην αὐτοῖς τιμωρίαν ὁ Προφήτης προείρηκε. Μακαρίζεται τοίνυν ὁ Κῦρος, ὁ κἀκείνους κολάσας, καὶ τούτους ἐλευθερώσας· οὐχ ἐπειδὴ τῆς εἰλικρινοῦς εὐσεβείας B τρόφιμος ἦν, ἀλλ' ὅτι τὸν εὐσεβῆ λαὸν τῆς ἐλευθερίας ἠξίωσε, καὶ τὸν θεῖον νεὼν οἰκοδομηθῆναι προσέταξε. Δέχεται δὲ Θεὸς καὶ τοὺς ὀλίγους καρποὺς, καὶ τὰς μεγάλας ἀντιδόσεις παρέχει· οὕτω τοὺς δύο τῆς χήρας ὀβολοὺς ἀνεκήρυξεν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΛΖ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. *Τῷ Δαβίδ* [93]. Μετὰ [94] τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, τὰ ἐπαναστάντα αὐτοῖς οἱ Ἰουδαῖοι καταλύσαντες ἔθνη διὰ τῆς θείας ῥοπῆς, ὕμνον χαριστήριον προσφέρουσι τῷ Θεῷ. Ταῦτα τοίνυν ὁ θεῖος προαγορεύει Δαβίδ. « Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε [95], ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου. » Οὐκ ἐγένοντο περὶ τὸν εὐεργέτην ἀχάριστοι. Ἀλλ' ἱκετείαν προσενεγκόντες, καὶ βοηθείας τετυχηκότες, τοῖς δυνατοῖς τὰς εὐεργεσίας ἀμείβονται, καὶ ὕμνους ὑπὲρ τῆς ἐπικουρίας προσφέρουσιν. C « Καὶ ἐναντίον ἀγγέλων [96] ψαλῶ σοι [97]. » Μιμησόμεθα, φησὶ, τῶν ἀγγέλων τοὺς δήμους· καὶ καθάπερ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐκεῖνοι χορεύοντες ὑμνοῦσι τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τῆς γῆς τὴν πνευματικὴν σοι μελῳδίαν προσοίσομεν.

β'. « Προσκυνήσω πρὸς ναὸν ἅγιόν σου, καὶ ἐξομολογήσομαι τῷ ὀνόματί σου, ἐπὶ τῷ ἐλέει σου, καὶ τῇ ἀληθείᾳ σου. » Ἔσται δέ μοι ἀντὶ τοῦ οὐρανοῦ ὁ ἀφιερωμένος τῷ ὀνόματί σου νεώς. Ἐν ἐκείνῳ προσκυνήσω σε, καὶ τὴν χαριστήριον δοξολογίαν ποιήσομαι, τὴν εἰς ἐμὲ φιλανθρωπίαν, καὶ τὴν κατὰ τῶν πολεμίων δικαιοσύνην ὁρῶν. Τῶν μὲν γὰρ, ὡς ἀδικούντων, ἀληθείᾳ χρησάμενος κατεψηφίσω τὸν ὄλεθρον· ἐμὲ δὲ τῷ σῷ ἐλέῳ διέσωσας. Ὅτι ἐμεγάλυνας ἐπὶ D πᾶν τὸ ὄνομα [98] τὸ ἅγιόν σου [99]. » Διὰ πάντων γὰρ σεπτόν τὸ ὄνομά σου· καὶ παρὰ πᾶσιν ᾄδεται τοῖς τὴν σὴν θεασαμένοις ἰσχύν.

γ'. « Ἐν ᾗ ἂν ἡμέρᾳ ἐπικαλέσωμαί σε, ταχὺ ἐπάκουσόν μου. » Ταύτης τῆς εὐφροσύνης διηνεκῶς ἀπολαύειν ἀντιβολῶ. « Πολυωρήσεις με [1] ἐν ψυχῇ μου

A ejus fundamenta : » hoc est, ex fundamentis ipsam convellite, ut ne vestigia quidem fundamentorum remaneant.

VERS. 8. « Filia Babylonis misera. » Deo Judæorum judicium hoc modo relinquens, prædicit Babyloni futuram perniciem. *Miseram* autem ipsam, tanquam calamitosam futuram vocat. Aquila autem pro *misera*, dixit *vastata*. « Beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. » Quid autem est hoc?

VERS. 9. « Beatus qui tenebit, et allidet parvulos tuos ad petram. » Quoniam enim et ipsi in Judæorum filios crudeles fuerunt, æqualem ipsis pœnam Propheta prædicit. **1527** Cyrus ergo beatus prædicatur, qui et in illos animadvertit, et hos liberavit : non quia sinceræ pietatis alumnus erat, sed B quia pium populum libertate donavit, et ut divinum templum ædificaretur jussit. Deus porro et exiguos fructus suscipit, et magnas remunerationes præbet : sic duos viduæ obolos laudavit.

INTERP. PSALMI CXXXVII.

VERS. 1. *Davidi.* Post reditum ex Babylone, cum gentes, quæ in ipsos irruerunt, Judæi divina ope profligassent, hymnum gratiarum actionis offerunt. Hæc itaque nunc divinus David vaticinatur. « Confitebor tibi ,Domine, toto corde meo. » Ingrati erga beneficii auctorem non fuerunt : sed cum deprecatione oblata auxilium obtinuissent, pro * viribus C beneficia compensant, et hymnos offerunt pro auxilio. « Et in conspectu angelorum psallam tibi. » Imitabimur, inquit, angelorum cœtus : et quemadmodum in cœlis illi tripudiantes laudibus universorum Deum prosequuntur, sic etiam nos in terra spiritualem concentum offeremus.

VERS. 2. « Adorabo ad templum sanctum tuum, et confitebor nomini tuo, super misericordia tua et veritate tua. » Erit autem mihi pro cœlo templum tuo nomini consecratum. In illo adorabo te, et gratiarum actionis laudes referam, benignitatem **1528** qua in me usus es, et justitiam adversus hostes cernens. Hos enim, tanquam injustos, veritate usus ad interitum condemnasti, me autem misericordia servasti. « Quoniam magnificasti super D omne nomen sanctum tuum. » In omnibus enim tuum nomen augustum est, et ab omnibus celebratur, qui tuam potentiam conspexerant.

VERS. 3. « Quocunque die invocavero te, illico exaudi me. » Ut hac lætitia continue fruar, precor. « Multa cura dignaberis animam meam virtute tua. »

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[91] *Ἡ ταλαίπ.* Hebr. *Vastata.* [92] *Ἐπειδὴ—ἐλευθερώσας.* Hæc. Origeni tribuit Cord. l. c. p. 665. Reliqua ibi desunt. [93] *Τῷ Δαβίδ.* cod. 1 Ἀλληλούϊα. In cod. Vatic. hæc leg. inscriptio, Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ, Ἀγγαίου καὶ Ζαχαρίου. [94] *Μετὰ—Δαβ.* Origeni hæc quoque tribuuntur apud Cord. l. c. p. 672. [95] *Κύριε.* Abest a textu Hebr. [96] Ἀγγ. Hebr. *Deorum.* Aqu. et Symm. θεῶν. [97] *Σοι.* cod. Vat. add. ὅτι ἤκουσας πάντα τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου. Eadem verba in cod. 1 Aug. præmittuntur versiculo proximo, a textu Hebr. autem sunt aliena. [98] *Τὸ ὄνομα.* Hebr. *Nomen tuum.* [99] *Τὸ ἅγιόν σου.* Hebr. *verbum tuum.* [1] *Πολυωρ. με.* Hebr. *Animosum reddidisti me.*

Hoc est, pro tua potentia animam meam curabis, A et consolatione confidentiaque implebis. Symmachus vertit : *Constituisti virtute animæ meæ.* Multa me, ait, ope et providentia dignatus es.

Vers. 4. « Confiteantur tibi, Domine, omnes reges terræ, quoniam audierunt omnia verba oris mei. » Et tunc quidem omnes, maximam illam victoriam cum animadvertissent, universorum Dei potentiam admirati sunt. Præcipue autem post Dei et Salvatoris nostri incarnationem, et reges et principes rerum omnium Opificem laudant. In illa quidem victoria non verba audierunt, sed rem inusitatam conspexerunt : sed nunc et verba audierunt, et evangelicis prædicationibus fruuntur.

Vers. 5. « Et cantent in viis Domini, quoniam magna est gloria Domini. » Per modum optandi futura **1529** dicit, rerumque mutationem prædicit : quod Dei providentiam et gubernationem omnes admiraturi sint. *Vias* enim gubernationes vocat.

Vers. 6. « Quoniam excelsus Dominus, et humilia respicit. » Hoc etiam in alio ait psalmo : « Qui in excelsis habitat, et humilia respicit [g]. » Dicit autem, quod cum natura sublimis sit, et inexplicabilis, neque tenuiores negligit, verum etiam hos sua providentia dignatur. « Et alta e longinquo cognoscit. » Novit enim omnia antequam fiant, et quasi e longinquo eos, qui in dignitatibus ac principatibus constituti sunt, cernens, quibuslibet accommodata remedia adhibet.

Vers. 7. « Si ambulavero in medio tribulationis, vivificabis me. » Sinceræ fidei vox est. Confido, ait, licet me undique calamitates circumstent, me inimicis superiorem fore, vitamque a tuo auxilio percepturum esse. « Super iram inimicorum meorum extendisti manus tuas, et salvum me fecit dextera tua. » Iratus enim hostibus meis, illos quidem suppliciis affecisti, me vero salute dignatus es. Et hinc patet, *manum* quidem actionem quamcunque vocari, *dexteram* vero bonam actionem. Cum hostium enim pœna manum conjunxit, cum beneficio in se collato dexteram.

Vers. 8. « Dominus retribuet pro me. » Ego, ait, cum homo sim, et peccatis involutus, beneficia compensare nequeo. Verum ipse Dominus, qui hæc largitus est mihi, cum incarnatus fuerit, meamque naturam **1530** assumpserit, meum exsolvet debitum. Consonat his et divinus Apostolus, dicens, dominum Christum delevisse chirographum [h], quod

A δυνάμει σου [1]. » Τουτέστιν, Ἐν τῇ δυνάμει σου τὴν ψυχήν μου πολυωρήσεις, καὶ ψυχαγωγίας καὶ θάρσους ἐμπλήσεις. Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως, *Συνέστης* [2] *τῆς ψυχῆς μου δυνάμει.* Πολλῆς με, φησὶν, ἐπικουρίας καὶ προνοίας ἠξίωσας.

δ'. « Ἐξομολογησάσθωσάν σοι, Κύριε, πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, ὅτι ἤκουσαν πάντα [4] τὰ ῥήματα τοῦ στόματός [5] μου. » Καὶ τηνικαῦτα μὲν ἅπαντες τὴν μεγίστην ἐκείνην μεμαθηκότες νίκην, ἐθαύμασαν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων τὴν δύναμιν. Διαφερόντως δὲ μετὰ τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνανθρώπησιν, καὶ βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες τὸν ἁπάντων ὑμνοῦσι Ποιητήν. Ἐπ' ἐκείνης μέντοι τῆς νίκης, οὐ ῥημάτων ἤκουσαν, ἀλλὰ πρᾶγμα παράδοξον ἐθεάσαντο· νῦν δὲ καὶ ῥημάτων ἤκουσαν, καὶ τῶν εὐαγγελικῶν ἀπο-
B λαύουσι κηρυγμάτων.

ε'. « Καὶ ᾀσάτωσαν ἐν ταῖς ὁδοῖς Κυρίου, ὅτι μεγάλη ἡ δόξα Κυρίου. » Εὐκτικῶς [6] τὰ ἐσόμενα λέγει, καὶ τὴν τῶν πραγμάτων προλέγει μεταβολήν· ὅτι τοῦ Θεοῦ τὴν πρόνοιαν καὶ τὴν οἰκονομίαν θαυμάσουσιν ἅπαντες. *Ὁδοὺς* γὰρ τὰς οἰκονομίας καλεῖ.

ϛ'. « Ὅτι ὑψηλὸς Κύριος, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορᾷ. » Τοῦτο καὶ ἐν ἑτέρῳ ἔφη ψαλμῷ· « Ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν. » Λέγει δὲ, ὅτι φύσει ὑψηλὸς ὢν καὶ ἄῤῥητος, οὐδὲ τῶν σμικρῶν ἀμελεῖ, ἀλλὰ καὶ τούτους τῆς οἰκείας ἀξιοῖ προμηθείας. « Καὶ τὰ ὑψηλὰ ἀπὸ μακρόθεν γινώσκει. » Γινώσκει γὰρ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν· καὶ πόῤῥωθεν τοὺς ἐν δυναστείαις ὁρῶν, ἑκάστῳ φάρμακα προσφέρει
C κατάλληλα.

ζ'. « Ἐὰν πορευθῶ ἐν μέσῳ θλίψεως, ζήσεις με. » Πίστεως [7] εἰλικρινοῦς ἡ φωνή. Θαῤῥῶ, φησὶν, ὅτι κἂν πανταχόθεν ὑπὸ συμφορῶν περικλύζωμαι, κρείττων ἔσομαι τῶν δυσχερῶν, καὶ ζωὴν ἀπὸ τῆς σῆς ἐπικουρίας καρπώσομαι. « Ἐπ' ὀργὴν ἐχθρῶν [8] ἐξέτεινας χεῖράς σου, καὶ ἔσωσέ με ἡ δεξιά σου. » Ὀργισθεὶς γὰρ κατὰ τῶν ἐμῶν δυσμενῶν, ἐκείνους μὲν τιμωρίᾳ παρέδωκας, ἐμὲ δὲ σωτηρίας ἠξίωσας. Καὶ ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς *χεῖρα* μὲν τὴν ἐνέργειαν καλεῖ, *δεξιὰν* δὲ τὴν ἀγαθὴν ἐνέργειαν. Τῇ γὰρ τιμωρίᾳ τῶν ἐχθρῶν τὴν χεῖρα συνέζευξε· τῇ δὲ εἰς αὐτὸν εὐεργεσίᾳ τὴν δεξιάν.

η'. « Κύριος ἀνταποδώσει [9] ὑπὲρ ἐμοῦ. » Ἐγὼ,
D φησὶν, ἄνθρωπος ὢν, καὶ ἁμαρτίαις ἐγκαλινδούμενος, ἀμείψασθαι τὰς εὐεργεσίας οὐ δύναμαι· αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος, ὁ τούτων μοι γενόμενος χορηγὸς, ἐνανθρωπήσας [10], καὶ τὴν ἐμὴν φύσιν ἀνειληφὼς, τὸ ἐμὸν ἐκτίσει χρέος. Συμφωνεῖ τούτοις καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος, λέγων, τὸν Δεσπότην Χριστὸν ἐξαλεῖψαι

[g] Psal. cxii, 5, 6. [h] Coloss. ii, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Σου.* Abest a textu Hebr. [2] *Συνέστης — δυνάμει.* Aliam Symmachi lectionem aliorumque de illa conjecturas recensuit Montf. in Hexapl. ad h. l. cum quo conf. Cord. l. c. p. 675, et 678. Præ reliquis se commendat lectio cod. 1 Aug. quæ hæc est, σύνες τῇ τῆς ψυχῆς μου δυνάμει. [4] *Πάντα — μου.* Hebr. *Cum audiverint verba oris tui.* [5] *Τοῦ στόματος.* Des. in cod. 1. [6] *Εὐκτικῶς — καλεῖ.* Ad Orig. hæc retulit Cord. l. c. p. 675. [7] *Πίστεως — καρπ.* Des. in cod. 1. [8] *Ἐχθρῶν.* cod. 1 add. μου, et in textu τῶν Ο'. [9] *Κύρ. ἀνταπ.* cod. Vatic. Κύριε ἀνταποδώσεις, sed contra textum Hebr. cui lectio cod. Alex. h. l. respondet. [10] *Ἐνανθρωπήσας.* cod. 1 præm. Ο'.

τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον. « Κύριε, τὸ ἔλεός σου εἰς τὸν αἰῶνα, τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου μὴ παρίδῃς. » Ἐπειδὴ τοίνυν ἀμέτρητός σου ὁ ἔλεος, καὶ τῷ αἰῶνι συνεκτεινόμενος, ταχεῖαν τοῖς σοῖς ποιήμασι παράσχου τὴν σωτηρίαν. Ταύτην δὲ ὁ Προφήτης προσενήνοχεν ὑπὸ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος μεμαθηκὼς χάριτος, ὡς τὸ χρέος τῆς φύσεως ὁ Ποιητὴς ἐκτίσει τῆς φύσεως.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΛΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος· Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Ἐν [11] ἐνίοις ἀντιγράφοις πρόσκειται, « Ζαχαρίου εἰς τὴν διασποράν. » Τοῦτο [12] οὔτε παρὰ τῷ Ἑβραίῳ, οὔτε παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα, οὔτε παρὰ τοῖς ἄλλοις εὗρον ἑρμηνευταῖς· ἀλλά τις ὡς ἠβουλήθη νενοηκὼς τὸν ψαλμὸν, τῆς ἐπιγραφῆς ἐποιήσατο τὴν προσθήκην. Ὁ μέντοι ψαλμὸς τοῦ Ἰωσίου τοῦ βασιλέως [13] πρόῤῥησιν ἔχει. Οὗτος γὰρ ἐκ δυσσεβοῦς βλαστήσας πατρὸς, τοιούτου δὲ καὶ πάππου γενόμενος ἔκγονος, τὴν μὲν ἐκείνων ἀσέβειαν ἐβδελύξατο, διὰ πάσης δὲ ὥδευσεν ἀρετῆς, καὶ ζήλῳ θείῳ πυρποληθεὶς, τοὺς τῶν εἰδώλων ἱερέας κατηκόντισεν ἅπαντας· τοὺς δὲ τὴν εὐσέβειαν ἀσπαζομένους πάσης θεραπείας ἠξίωσε. Ταῦτα προλέγει ὁ ψαλμός. Εἰσάγει δὲ αὐτὸν ὁ προφητικὸς λόγος προσευχόμενον, καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ πρόγνωσιν ἐκπληττόμενον. « Κύριε, ἐδοκίμασάς με, καὶ ἔγνως με. » Βάσανος ἀρετῆς οὐ μόνον πενία καὶ ἀθυμία, ἀλλὰ καὶ βασιλεία καὶ εὐπραξία. Ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς ἀνιαροῖς δοκιμαζόμεθα, εἰ φέρειν γενναίως δυνάμεθα τὰ προσπίπτοντα λυπηρά· οὕτως καὶ ἐν ταῖς εὐημερίαις γυμναζόμεθα, καὶ δεικνύμεθα, εἴτε συνεπαιρόμεθα ταῖς εὐκληρίαις, εἴτε τὴν τούτων ἐπιστάμεθα φύσιν. Βασιλείαν τοίνυν ἐγχειρισθεὶς ὁ μακάριος Ἰωσίας, καὶ μετ' εὐσεβείας αὐτὴν κυβερνήσας, εἰκότως ἔφη·

« Κύριε, ἐδοκίμασάς με, καὶ ἔγνως με. [β'.] Σὺ ἔγνως τὴν καθέδραν μου, καὶ τὴν ἔγερσίν μου. » Πάντα, φησὶ, μεμάθηκας ἀκριβῶς, τίνα εἰργαζόμην καθήμενος, τίνα ἔδρων ἀνιστάμενος. Διὰ γὰρ τῆς *καθέδρας* καὶ τῆς *ἐγέρσεως*, πάντα τὸν βίον ἐδήλωσε [14]. Καθαρᾶς δὲ ψυχῆς καὶ συνειδότος ἐῤῥωμένου τὰ ῥήματα. Καὶ ἐπειδὴ εἶπεν, « Ἐδοκίμασάς με καὶ ἔγνως με, » ἵνα μή τις ὑπολάβῃ μετὰ τὸ τέλος τῶν πραγμάτων μανθάνειν τὸν Θεὸν τὰ γινόμενα, ἁρμοδίως μάλα ἐπήγαγε·

γ'. « Σὺ συνῆκας τοὺς διαλογισμούς μου ἀπὸ μακρόθεν. » Ἄνωθεν γὰρ, καὶ ἐξ ἀρχῆς, καὶ πρὸ πολλῶν γενεῶν τῆς ἐμῆς διαπλάσεως, οὐ μόνον τὰς ἐμὰς προεώρακας πράξεις, ἀλλὰ [15] τοὺς ἐσομένους μοι προεώρακας [16] λογισμούς. « Τὴν τρίβον μου, καὶ τὴν [17] σχοῖνόν μου σὺ [18] ἐξιχνίασας. » Ὁ δὲ Θεοδοτίων οὕτως, *Τὴν τρίβον μου, καὶ τὴν ὁδόν μου ἐξιχνίασας* [19] *Ὁδὸν* καὶ *τρίβον* τὰς πράξεις καλεῖ, σχοῖνον δὲ τὴν τούτων εὐθύτητα· ἐκ μεταφο-

A contra nos erat. « Domine, misericordia tua in sæculum; et opera manuum tuarum ne despicias. » Quoniam igitur immensa est tua misericordia, et simul cum æternitate extenditur, celerem tuis operibus salutem affer. Hanc autem deprecationem protulit Propheta, cum a Spiritus sancti gratia didicisset, debitum naturæ Opificem naturæ persoluturum esse.

INTERP. PSALMI CXXXVIII.

Vers. 1 « In finem, Psalmus Davidi. » In nonnullis exemplaribus adjunctum est : « Zachariæ in dispersionem. » Hoc nec apud Hebræum, nec apud Septuaginta, nec apud alios interpretes inveni : sed aliquis cum psalmum intellexisset ut volebat, inscrip-
B tionis additionem fecit. Cæterum psalmus prædictionem de Josia rege continet. Hic enim ex impio patre natus, talisque etiam avi nepos, impietatem quidem illorum exsecratus est, et in omni virtute incessit, divinoque amore incensus, omnes idolorum sacerdotes confixit, eos vero, qui pietatem colebant, omni cura dignatus est. Hæc psalmus vaticinatur. Inducit autem illum propheticus sermo precantem, et Dei erga se præscientiam admirantem. « Domine, probasti me, et cognovisti me. » Virtutis probatio non solum est paupertas et calamitas, sed etiam
1531 regnum et felicitas. Sicut enim in rebus tristibus probamur, si viriliter ferre possumus molesta quæ accidunt : sic quoque in secundis rebus exercemur, et ostendimur, sive ob prosperi-
C tates efferimur, sive harum naturam cognoscimus. Regnum igitur beato Josiæ cum obtigisset, et cum pietate ipsum gubernasset, jure ait :

« Domine, probasti me, et cognovisti me. [Vers. 2.] Tu cognovisti sessionem meam, et resurrectionem meam. » Omnia, inquit, accurate nosti, quæ operabar sedens, et quæ faciebam surgens : per *sessionem* enim et *resurrectionem*, totam vitam designavit. Hæc vero puræ animæ et conscientiæ sanæ sunt verba. Et quia dixit : « Probasti me, et cognovisti me, » ne quis suspicaretur Deum post finem rerum ea quæ fiunt discere, congruenter admodum subdidit :
D
Vers. 3. « Tu intellexisti cogitationes meas de longinquo. » Nam olim, et a principio, et multis sæculis ante meam creationem, non modo meas actiones prævidisti, verum et futuras meas cogitationes præscivisti. « Semitam meam, et funiculum meum investigasti. » Theodotio sic dixit : *Semitam meam, et viam meam investigasti. Viam* et *semitam* actiones vocat, *funiculum* vero harum rectitudinem, metaphora petita ab iis qui ædes fabricantur, et

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[11] *Ἐν — ἐκπληττόμενον*. Origeni hæc tribuuntur apud Cord. l. c. p. 689. [12] *Τοῦτο*. cod. 1 add. δέ. [13] *Βασιλέως*. cod. 1 add. εὐσεβείας. [14] cod. 1 παρεδήλωσε. [15] *Ἀλλά*. Ibid. sequ. καί. [16] *Προεώρακας*. Ibid. προεθεώρησας. [17] *Τὴν — ἐξιχν*. Hebr. *Accubitum meum cinxisti.* [18] *Σύ*. Additur in cod. Alex. [19] *Ἐξιχνίασας*. cod. 1 præm. σύ.

funiculo parietes dirigunt. Cognovisti, inquit, exacte meas actiones, et nihil mearum rerum tuam scientiam latuit.

Vers. 4. « Et omnes vias meas prævidisti, quia non est dolus **1532** in lingua mea. » Non modo prævidit, verum etiam prædixit universorum Deus per prophetas, et Jeroboamo sacrificanti, et juvencis divinum honorem offerenti, vaticinatus est [i], filium oriturum esse Davidi, Josiam nomine, et idolorum sacerdotes morte multaturum, et eorum ossa in illo altari combusturum.

Vers. 5. « Ecce, Domine, tu cognovisti omnia, novissima et antiqua. » Per ipsos eventus didici te omnium scientiam habere, tum eorum quæ olim facta fuere, tum eorum quæ nondum effecta sunt. « Tu formasti me, et posuisti super me manum tuam. » Quomodo enim meorum aliquid opificem meum latere potest, qui me intra maternum ventrem formavit, et omni cura dignatus est? Hoc porro: « Posuisti super me manum tuam, » simile est illi: « Manus tuæ fecerunt me, et formaverunt me [j]. » Indicat autem iisdem verbis curam etiam post creationem.

Vers. 6. « Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, et non potero ad eam (pertingere). » Ex his quæ erga me facta sunt, tuam cognovi potentiam, et sapientiam tuam laudare volens, et assequi pro dignitate non valens, me victum confiteor. Cum ergo et scientiam, et præscientiam universorum Dei admiratus sic esset, et quod nihil præteritarum et futurarum rerum latere illum possit, ad aliud transit, hæc dicens:

Vers. 7. « Quo ibo a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam? » Quomodo fieri potest, ut fugiens lateat eum, qui adeo manifesto omnia novit? Notandum **1533** est autem docuisse eum eamdem operationem habere et Deum et Spiritum sanctum. « Quo ibo, ait, a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam? » Sane quorum est una operatio, una omnino est potentia, et quorum est una potentia, una utique est natura. Una igitur est Dei et Spiritus sancti natura.

Vers. 8. « Si ascendero in cœlum, tu ibi es: si descendero in infernum, ades. » Omnia, inquit, imples, et quæ supra sunt, et quæ infra. Unum enim altitudinis est ultimum, alterum profunditatis. Recte autem cœlo conjunxit: « Tu ibi es, et inferis, ades. » In angelis quippe, qui in cœlis degunt, conquiescit. Ubique autem adest, et rebus omnibus præsto est: « et in ipso vivimus, secundum divinum Apostolum, et movemur, et sumus [k]. »

A ρᾶς τῶν οἰκοδομούντων, καὶ σπαρτίῳ τοὺς τοίχους ἀπευθυνόντων. Ἔγνως, φησὶν, ἀκριβῶς μου τὰς πράξεις, καὶ οὐδὲν τῶν ἐμῶν τὴν σὴν ἔλαθε γνῶσιν.

δ'. « Καὶ πάσας τὰς ὁδούς μου προεῖδες, ὅτι οὐκ ἔστι δόλος [20] ἐν τῇ [21] γλώσσῃ μου. » Οὐ μόνον προεῖδεν, ἀλλὰ καὶ προείρηκεν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς διὰ τῶν προφητῶν, καὶ τῷ Ἱεροβοὰμ θύοντι, καὶ ταῖς δαμάλεσι τὸ θεῖον σέβας προσφέροντι προεθέσπισεν, ὡς ἀναστήσεται υἱὸς τῷ Δαβὶδ, Ἰωσίας ὄνομα αὐτῷ, καὶ τοὺς τῶν εἰδώλων ἱερέας παραδώσει θανάτῳ, καὶ τὰ τούτων ὀστᾶ ἐν ἐκείνῳ τῷ βωμῷ κατακαύσει.

ε'. « Ἰδοὺ, Κύριε, σὺ ἔγνως πάντα, τὰ ἔσχατα καὶ τὰ ἀρχαῖα. » Δι' αὐτῶν μεμάθηκα τῶν πραγμάτων, ὡς ἅπασαν ἔχεις τὴν γνῶσιν, καὶ τῶν πάλαι B γεγενημένων, καὶ τῶν μηδέπω γεγενημένων. « Σὺ ἔπλασάς με, καὶ ἔθηκας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου. » Πῶς γὰρ οἷόν τε λαθεῖν [22] τι τῶν ἐμῶν τὸν ἐμὸν ποιητὴν, τὸν ἔνδον ἐν τῇ μητρῴᾳ με διαπλάσαντα νηδύϊ, καὶ πάσης ἀξιώσαντα προμηθείας; Τὸ δὲ, « Ἔθηκας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου, » ἔοικε τῷ, « Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἔπλασάν με. » Σημαίνει δὲ κατὰ ταυτὸν καὶ τὴν μετὰ τὴν διάπλασιν προμήθειαν.

ς'. « Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσίς σου [23] ἐξ ἐμοῦ [24], ἐκραταιώθη [25], οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν. » Ἐκ τῶν εἰς ἐμὲ γεγενημένων τὴν σὴν ἔγνωκα δύναμιν· καὶ ὑμνῆσαι τὴν σὴν θέλων σοφίαν, εἶτα τῆς ἀξίας διαμαρτάνων, τὴν ἧτταν ὁμολογῶ. Οὕτω καὶ τὴν C γνῶσιν, καὶ τὴν πρόγνωσιν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων θαυμάσας, καὶ ὅτι οὐδὲν αὐτὸν ἔλαθεν, οὔτε τῶν γεγενημένων [26], οὔτε τῶν ἐσομένων, ἐφ' ἕτερον μεταβαίνει ταῦτα διηγούμενος·

ζ'. « Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου; καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; » Τὸν οὕτω πάντα σαφῶς ἐπιστάμενον πῶς δυνατὸν λαθεῖν δραπετεύοντα; Ἐπισημήνασθαι δὲ προσήκει, ὅτι τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἔχειν ἐδίδαξε, καὶ τὸν Θεὸν, καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα· « Ποῦ πορευθῶ, φησὶν, ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ προσώπου [27] σου ποῦ φύγω; » Ὧν δὲ μία ἡ ἐνέργεια, μία πάντως καὶ ἡ δύναμις· ὧν δὲ μία ἡ δύναμις, μία ἡ φύσις· μία ἄρα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἡ φύσις.

η'. « Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανὸν, σὺ ἐκεῖ εἶ· D ἐὰν καταβῶ [28] εἰς τὸν ᾅδην, πάρει. » Ἅπαντα, φησὶ, πληροῖς, καὶ τὰ ἄνω καὶ τὰ κάτω. Τὸ μὲν γὰρ τοῦ ὕψους ἔσχατον, τὸ δὲ τοῦ βάθους. Καλῶς δὲ τῷ μὲν οὐρανῷ τὸ, « Σὺ ἐκεῖ εἶ, » συνέζευξε, τῷ δὲ ᾅδῃ τὸ *πάρει*. Τοῖς γὰρ ἐν οὐρανῷ διαιτωμένοις ἀγγέλοις ἐπαναπαύεται. Πανταχοῦ δὲ πάρεστι, καὶ τοῖς πᾶσι παρίσταται· « καὶ ἐν αὐτῷ ζῶμεν, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν. »

[i] III Reg. XIII, 2. [j] Job X, 8. [k] Act. XVII, 28.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[20] *Δόλος*. Hebr. *verbum* Aqu. λαλιά. Symmachus ἑτερολογία, ut in edit. Rom. legitur. [21] *Τῇ*. Abest a cod. 1 et a textu τῶν Ο'. [22] *Λαθεῖν*. cod. 1 præm. σέ. [23] *Σου*. Abest a textu Hebr. bene autem additum ab his interpretibus. [24] *Ἐξ ἐμοῦ*. Hebr. *Præ me*. [25] Ἐκραταιώθη. Hebr. *Elata*, s. sublimior est. [26] cod. 1 γενομένων. [27] *Προσώπου*. cod. 1 præm. τοῦ. [28] *Ἐὰν καταβῶ*. Hebr. *Si stratum fecero mihi*.

θ', ι. Ἐὰν ἀναλάβοιμι [29] τὰς [30] πτέρυγάς μου A κατ' ὄρθρον, καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης. Καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χείρ σου ὁδηγήσει με, καὶ καθέξει με ἡ δεξιά σου. » Ὄρθρον τὰς ἀνατολὰς ἐκάλεσε, δυσμὰς δὲ *τῆς θαλάττης τὰ ἔσχατα*. Τῷ γὰρ ὕψει καὶ τῷ βάθει τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος προσέθηκε, διδάσκων τὸ τῆς θείας φύσεως ἀπερίγραφον. Ταύτης δὲ τῆς δυνάμεως τὴν πεῖραν ἔλαβε καὶ Ἰωνᾶς ὁ προφήτης. Φυγεῖν γὰρ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἐπιχειρήσας, καὶ ἥλω, καὶ τοῖς κύμασιν ἐπεδήθη, καὶ οἷον εἱρκτῇ τινι παρεδόθη τῷ κήτει, καὶ πρὸς ἣν ἀπεστάλη πόλιν ἐποδηγήθη. Ἀληθῆ τοίνυν καὶ ἐνταῦθα δείκνυται τῆς προφητείας τὰ ῥήματα· ὅτι

« Εἰ κατασκηνώσαιμι εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης, ἐκεῖ ἡ χείρ σου ὁδηγήσει με, καὶ καθέξει με ἡ δε- B ξιά σου. [ια'] Καὶ εἶπα, Ἄρα σκότος καταπατήσει με [31], καὶ νὺξ φωτισμὸς ἐν [32] τῇ τρυφῇ μου. » Ὁ δὲ [33] Σύμμαχος οὕτως· *Ἐὰν εἴπω, Ἴσως σκότος περισκεπάσει* [34] *με, ἀλλὰ καὶ νὺξ φωτεινὴ περὶ ἐμέ*. Κἂν πρὸς ἀνίσχοντα, φησὶ, κἂν πρὸς δυόμενον ἥλιον καταφύγω, τὴν σὴν οὐ διαφεύξομαι δύναμιν· κἂν τῷ σκότει τῆς νυκτὸς κατακαλύψασθαι πειραθῶ, οὐδ' οὕτως λήσομαι. Σοὶ γὰρ φῶς ἐστι καὶ τὸ σκότος.

ιβ'. « Ὅτι σκότος οὐ σκοτισθήσεται ἀπὸ σοῦ, καὶ νὺξ ὡς ἡμέρα φωτισθήσεται. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Οὔτε σκότος σκοτεινὸν ἔσται ὑπὲρ σὲ, ἀλλὰ καὶ νὺξ ὡς ἡμέρα φανεῖται* [35]. Τὸ σκότος, φησὶν, ἐμοί ἐστι σκότος· ἐγὼ γὰρ ἔχω φωτὸς καὶ σκότους διαφοράν. Σοὶ δὲ τῷ νοερῷ φωτὶ, καὶ νὺξ φανωτάτη, C καὶ πάσης μεσημβρίας φωτεινοτέρα. « Ὡς [36] τὸ σκότος αὐτῆς, οὕτως καὶ τὸ φῶς αὐτῆς. » Καθάπερ γὰρ ἐμοὶ ζοφώδης ἡ νὺξ, οὕτως ἐστί σοι φωτεινή.

ιγ'. « Ὅτι σὺ ἐκτήσω τοὺς νεφρούς μου. » Ταῦτα [37] δὲ, φησὶν, οὐχ ἁπλῶς λέγω, ἀλλὰ τῇ σῇ φωτιζόμενος χάριτι, καὶ τοῖς λογισμοῖς τὴν σὴν αἴγλην δεχόμενος. *Νεφροὺς* γὰρ ἐνταῦθα τοὺς λογισμοὺς προσηγόρευσεν. Ἐπειδὴ γὰρ τὸ ἐπιθυμητικὸν ἔγκειται τοῖς νεφροῖς, οἱ λογισμοὶ δὲ τὴν ταύτης δέχονται προσβολὴν, λογισμοὺς ἐκάλεσε τοὺς *νεφρούς*. « Ἀντελάβου [38] μου ἐκ γαστρὸς μητρός μου. » Σύ μου γέγονας καὶ παιδοτρίβης, καὶ κηδεμὼν, καὶ διδάσκαλος, καὶ εὐθὺς τῆς μήτρας ἐξελθὼν τῆς σῆς D προνοίας ἀπήλαυσα.

ιδ'. « Ἐξομολογήσομαί σοι, ὅτι φοβερῶς ἐθαυμαστώθης [39]· θαυμάσια τὰ ἔργα σου, καὶ ἡ ψυχή μου γινώσκει σφόδρα. » Τούτου δὲ [40] χάριν ὑμνῶν [41] διατελῶ, ταῖς σαῖς μεγαλουργίαις καταυγαζόμενος, καὶ εἰς τοῦτο διεγειρόμενος.

VERS. 9, 10. « Si sumpsero pennas meas sub diluculo, et habitavero in extremis maris. Etenim illuc manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua. » *Diluculum* vocavit orientem, *maris extrema* occidentem. Alto enim et profundo longitudinem et latitudinem apposuit, docens divinam naturam minime circumscribi. Hanc vero potentiam expertus est propheta Jonas [1]. Universorum enim Deum fugere conatus, et captus fuit, et undis constrictus, et velut in carcerem quemdam in cetum conjectus est, et ad quam missus erat urbem deductus est. Vera igitur hic etiam vaticinationis verba ostenduntur :

« Si habitarem in extremis maris, illuc manus tua deducet me, et **1534** tenebit me dextera tua. [VERS. 11.] Et dixi : Forsitan tenebræ conculcabunt me, et nox illuminatio mea in deliciis meis. » Symmachus autem sic : *Si dicam : Fortasse tenebræ operient me, tamen nox lucida me circumstat.* Et si ad orientem, inquit, solem, vel ad occidentem confugero, tuam non effugiam potentiam : et si tenebris noctis me ipsum occultare conatus fuero, neque sic delitescam : tibi enim lux sunt etiam tenebræ.

VERS. 12. « Quoniam tenebræ non obscurabuntur a te, et nox sicut dies illuminabitur. » Symmachus autem sic : *Neque tenebræ tenebricosæ erunt super te, sed et nox sicut dies apparebit.* Tenebræ, inquit, tenebræ mihi sunt; ego enim lucis et tenebrarum differentiam habeo. Tibi vero intellectuali lumini, et nox lucidissima est, et omni luce meridiana clarior. « Sicut tenebræ ejus, ita et lumen ejus. » Nam quemadmodum mihi tenebricosa est nox, sic est tibi lucida.

VERS. 13. « Quia tu possedisti renes meos. » Hæc autem, ait, non temere dico, sed tua illuminatus gratia, et cogitationibus splendore tuo illustratus. *Renes* enim hoc loco cogitationes appellavit. Quoniam enim vis concupiscendi in renibus posita est, cogitationes vero hujus impetum recipiunt, cogitationes *renes* vocavit. « Suscepisti me de utero matris meæ. » Tu factus es pædagogus meus, et gubernator, et præceptor, et cum primum ex utero exirem, tua **1535** providentia mihi contigit.

VERS. 14. « Confitebor tibi, quia terribili modo magnificatus es, mirabilia sunt opera tua, et anima mea cognoscit ea valde. » Propterea igitur te laudare pergo, tuis magnificentiis illustratus, et ad hoc excitatus.

[1] Jonæ I, 3, seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[29] Rec. lectio h. l. est ἀνάλάβω. [30] *Τὰς — ὄρθρον*. Hebr. *Alas auroræ* cod. Vatic. pro κατ' ὄρθρον habet κατ' ὀρθόν. [31] *Καταπ. με*. Hebr. *Occultabunt me*. Symm. ἐπισκεπάσει με. [32] *Ἐν — μου*. Hebr. *Circa me*. Aqu. et Symm. περὶ ἐμέ. [33] *Ὁ δὲ*, κ. τ. λ. Nonnulla ex Orig. præmittuntur apud Cord. l. c. p. 694. [34] cod. 1 ἐπισκεπάσει. Ita quoque apud Montf. in Hexapl. ad h. l. [35] *Ἡμ. φαν*. cod. 1 ἡ ἡμέρα φαίνει. [36] *Ὡς φῶς αὐτῆς*. Hebr. *Qualis est caligo, talis est lux (tibi)*. [37] *Ταῦτα — δεχόμενος*. Des. apud Cord. l. c. p. 696. Quæ proxima sunt, ibidem ad Orig. referuntur. [38] *Ἀντελ. — μητρός μου*. Hebr. *Prætexisti me in utero matris meæ*. [39] *Ἐθαυμ*. Hebr. *Mirabiliter formatus sum*. [40] cod. 1 δή. [41] *Ὑμνῶν*. Ib. sequ. σε.

VERS. 15. « Non occultatum fuit os meum a te, A quod fecisti in occulto, et substantia mea in inferioribus terræ. » Omnia, quæ ad me spectant, inquit, exquisite cognoscis. Tu enim me adhuc in materna alvo absconditum finxisti, et perinde ac si in novissima terræ parte fuissem, in lucem eduxisti. Sic enim Aquila interpretatus est : *Non cooperta fuerunt ossa mea a te, quibus in occulto factus sum, varie formatus fui sicut in infimo terræ.* Nihil, inquit, te latere potest, qui hominum naturam in recondita naturæ officina formas.

VERS. 16. « Imperfectum meum viderunt oculi tui, et in libro tuo omnes scribentur, dies formabuntur, et nemo in eis. » Symmachus autem sic: *Informem me prævideruni oculi tui, cum omnibus,* B *qui in libro tuo scripti sunt, nullo die deficiente iis qui formantur.* Sic me, ait, vidisti, priusquam effictus et formatus essem, ut eos qui jam in lucem editi et perfecti sunt, et nullo **1536** die indigent, et in tuis libris scripti sunt. Horum librorum etiam beatus Daniel meminit : « Judicium enim, inquit, sedit, et libri aperti sunt [m]. » Et Dominus in sacris Evangeliis : « Capilli capitis vestri omnes numerati sunt [n]. » Per libros igitur intelligenda est scientia Dei, quæ omnia complectitur, et nihil obliviscens Dei memoria. Divinis hoc modo explicatis, suum aperit propositum, non ambitione utens sed utilitatis exemplar proponens.

C

VERS. 17. « Mihi autem magno in honore sunt amici tui, Deus, valde confortatus est principatus eorum. » Hoc manifesto etiam historia docet. Nam omni observantia divinos sacerdotes dignatus est. Audierunt enim omnes promissiones, quas Abrahamo Deus fecit : « Benedicam, inquiens, benedicentibus tibi, et maledicentibus tibi maledicam [o]. » Pro, « Confortatus est principatus eorum, » Theodotio sic est interpretatus : *Corroborati sunt pauperes eorum.* Qui enim olim propter impiorum regum scelera in tenui et pauperrima vita degebant, omnem honorem a Josia sunt consecuti.

VERS. 18. « Dinumerabo eos, et magis quam arena multiplicabuntur. » Nam regis pietate, et D qui olim impii erant, mente illustrati, palinodiam cecinerunt, et cultum secundum legem amplexi sunt; et qui quondam numeratu faciles erant, su-

ιε'. « Οὐκ ἐκρύβη τὸ ὀστοῦν μου ἀπὸ σοῦ, ὃ ἐποίησας [62] ἐν κρυφῇ, καὶ ἡ ὑπόστασίς μου [63] ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς. » Ἅπαντα, φησὶν, ἀκριβῶς γινώσκεις τὰ κατ' ἐμοῦ [64]. Σὺ γάρ ἔτι με τῇ νηδύϊ τῇ μητρῴᾳ κρυπτόμενον ἔπλασας, καὶ οἱονεὶ ἐν τῷ ἐσχάτῳ μέρει τῆς γῆς ὄντα, εἰς φῶς ἤγαγες. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν· *Οὐκ ἐπεκαλύφθη ὀστᾶ μου ἀπὸ σοῦ [65], οἷς ἐποιήθην ἐν ἀποκρύφῳ, ἐποικίλθην ὡς ἐν κατωτάτῳ [66] τῆς γῆς.* Οὐδέν σε, φησὶ, λαθεῖν δυνατὸν ἐν τῷ κρυπτῷ τῆς φύσεως ἐργαστηρίῳ διαπλάττοντα τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν.

ις'. « Τὸ ἀκατέργαστόν μου [67] εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου, καὶ ἐπὶ τὸ βιβλίον σου πάντες γραφήσονται· ἡμέραι [68] πλασθήσονται, καὶ οὐδεὶς ἐν αὐτοῖς. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἀμόρφωτόν με προσεῖδον [69] οἱ ὀφθαλμοί σου, σὺν τοῖς ἐν τῷ βιβλίῳ σου πᾶσι γεγραμμένοις [70], ἡμέρας πλασσομένοις [71] οὐκ ἐνδεούσης οὐδεμιᾶς [72].* Οὕτω μὲ, φησὶν, εἶδες πρὶν διαπλασθῆναι καὶ μορφωθῆναι, ὡς τοὺς ἤδη γεννηθέντας, καὶ τελείους γεγενημένους, καὶ οὐδεμιᾶς ἐνδεεῖς ἡμέρας, καὶ ἐν τοῖς σοῖς βιβλίοις ἀναγεγραμμένους. Τούτων τῶν βιβλίων καὶ ὁ μακάριος μέμνηται Δανιήλ· « Κριτήριον γάρ, φησίν, [73] ἐκάθισε, καὶ βίβλοι ἠνεῴχθησαν. » Καὶ ὁ Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις, « Ὑμῶν καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσί. » Βίβλους δὲ νοητέον τὴν πάντα περιέχουσαν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, καὶ τὴν ἄληστον τοῦ Θεοῦ μνήμην. Οὕτω τὰ θεῖα διηγησάμενος, τὸν οἰκεῖον ἀποκαλύπτει [74] σκοπὸν, οὐ φιλοτιμίᾳ χρώμενος, ἀλλ' ὠφελείας ἀρχέτυπον προτιθείς.

ιζ'. « Ἐμοὶ δὲ λίαν ἐτιμήθησαν οἱ φίλοι σου [75], ὁ Θεὸς, λίαν [76] ἐκραταιώθησαν αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν. » Τοῦτο σαφῶς καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει· πάσης γὰρ τοὺς θείους ἱερέας ἠξίωσε θεραπείας [77]. Ἤκουσαν [78] γὰρ πάντες τῶν ὑποσχέσεων, ἃς πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ὁ Θεὸς ἐποιήσατο, « Εὐλογήσω, λέγων, τοὺς εὐλογοῦντάς σε, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσομαι. » Τὸ δὲ, « Ἐκραταιώθησαν αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν, » ὁ Θεοδοτίων οὕτως ἡρμήνευσεν, *Ἐκραταιώθησαν οἱ πένητες αὐτῶν.* Οἱ γὰρ πάλαι διὰ τὰς τῶν δυσσεβῶν βασιλέων παρανομίας ἐν εὐτελείᾳ καὶ πενίᾳ διάγοντες πάσης ἀπήλαυσαν παρὰ τῷ Ἰωσίᾳ τιμῆς.

ιη'. « Ἐξαριθμήσομαι αὐτοὺς, καὶ ὑπὲρ ἄμμον πληθυνθήσονται. » Τῇ γὰρ τοῦ βασιλέως εὐσεβείᾳ, καὶ οἱ πάλαι δυσσεβεῖς, τὴν διάνοιαν φωτισθέντες, παλινῳδίαν ᾖσαν, καὶ τὴν κατὰ νόμον πολιτείαν ἠσπάσαντο, καὶ οἱ πάλαι εὐαρίθμητοι ἀριθμοῦ κρείτ-

[m] Dan. VII, 26. [n] Matth. X, 30. [o] Gen. XII, 3.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[62] Ὁ ἐποίησας. Hebr. *cum factus sum.* [63] *Καὶ ἡ ὑπόστ. μου.* Hebr. רקמתי artificiose factus sum. [64] cod. 1 ἐμέ. [65] Ἀπὸ σοῦ. Des. ibid. [66] *Ὡς ἐν κατωτάτῳ.* Montf. in Hexapl. ad h. l. habet ἐν τοῖς κατωτάτοις. [67] *Τὸ ἀκατ. μου,* Hebr. *Massam meam.* [68] *Ἡμέραι — αὐτοῖς.* Hebr. *Dies (scripti erant, quibus) formata sunt (membra mea) cum nondum unicus de illis (diebus esset).* [69] *Προσεῖδον.* Alii Symmacho tribuunt lectionem εἶδον, quam Montf. l. c. Nostro vindicat. [70] Montf. l. c. habet ἐγγεγραμμένοις. [71] Idem l. c. præter hanc attulit etiam lectionem πλασθησομένοις. [72] *Οὐδεμ.* Montf. l. c. præm. αὐτοῖς. [73] *Γάρ, φησίν.* Des. in cod. 1. [74] Ibid. ἀνακαλύπτει. [75] *Οἱ φίλοι σου.* Hebr. *Cogitationes tuæ,* s. de te. Hanc vocis רעים significationem nemo antiquiorum interpretum h. l. vidit, quam tamen vers. 2 omnes agnoverunt. [76] *Λίαν — αὐτῶν.* Hebr. *Quam magnæ sunt summæ earum.* [77] *Θεραπ.* cod. 1 προμηθείας. [78] Ib. ἤκουσε.

τους ἐγένοντο. Προθεσπίζει δὲ κατὰ ταυτὸν ὁ λόγος, καὶ τὴν μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν γεγενημένην τῆς οἰκουμένης μεταβολήν. Νικῶσι γὰρ κατὰ πόλιν ἑκάστην καὶ χώραν τὸν ἀριθμὸν οἱ τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας ἐπιμελούμενοι. « Ἐξεγέρθην [59], καὶ ἔτι εἰμὶ μετὰ σοῦ. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως, *Ἐξυπνήσω, καὶ ἀεὶ ἔσομαι παρὰ σοί.* Ἀεὶ γὰρ ἐμαυτὸν διεγείρων, καὶ τῆς ῥᾳθυμίας τὸν ὕπνον ἀπώσομαι, καὶ τὴν σὴν μνήμην ἐν τῇ διανοίᾳ φυλάξω. Οὕτω γὰρ τῆς σῆς ἀπολαύσομαι προμηθείας.

ιθ'. « Ἐὰν ἀποκτείνῃς ἁμαρτωλοὺς, ὁ Θεὸς, ἄνδρες αἱμάτων ἐκκλίνατε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι [60] ἐρισταὶ ἐστε εἰς διαλογισμούς. » Ἴδιον τῶν τοὺς ἀγαθοὺς ἀγαπώντων τοὺς ἐναντίους βδελύττεσθαι. Διό φησιν, B ὅτι Σοῦ τοῦ φιλανθρώπου τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἀναιροῦντος, πολλῷ μᾶλλον ἐγὼ τὴν τούτων ἀποστραφήσομαι συνουσίαν, τὴν φιλόνεικον αὐτῶν ἐπιστάμενος γνώμην. Οὐ γὰρ ἀνέχονται τῶν ἀγαθῶν παραινέσεων, ἀλλὰ τῇ δυσκολίᾳ τῆς γνώμης ἀποσείονται ταύτας.

κ'. « Λήψονται [61] εἰς ματαιότητα τὰς πόλεις σου. » Ἀποκτενεῖς δὲ αὐτοὺς, φησὶν, οὐκ ἀδίκως, ἀλλ' ἐπειδὴ μάτην τὰς πόλεις οἰκήσουσιν, ὄνησιν οὐδεμίαν ἐκ τῶν σῶν νόμων καρπούμενοι.

κα', κβ'. « Οὐχὶ τοὺς μισοῦντάς σε, Κύριε, ἐμίσησα, καὶ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς σου ἐξετηκόμην [62]; Τέλειον μῖσος ἐμίσουν αὐτοὺς, εἰς ἐχθροὺς ἐγένοντό μοι. » Τῆς σῆς ἐξήρτημαι ἀγάπης, ὦ Δέσποτα. Ταυτὰ σοὶ βούλομαι καὶ φιλεῖν καὶ μισεῖν. Διά τοι τοῦτο C τοὺς μὲν τῆς σῆς ἀντεχομένους θεραπείας καὶ φιλῶ καὶ γεραίρω· τοὺς δὲ μισοῦντάς σε, οὐ μόνον μισῶ, ἀλλὰ καὶ ἀνιώμενος ἐπ' αὐτοῖς, καὶ τηκόμενος διατελῶ. Μισῶ μὲν γὰρ ὡς παρανόμους, οἰκτείρω δὲ ὡς ἀνθρώπους. Καὶ πενθεῖν μὲν αὐτοὺς διὰ τὴν φυσικὴν συμπάθειαν ἀναγκάζομαι· βδελύττομαι δὲ πάλιν αὐτοὺς διὰ τὴν πολλὴν πονηρίαν [63].

κγ', κδ'. « Δοκίμασόν με, ὁ Θεὸς, καὶ γνῶθι τὴν καρδίαν μου· ἔτασόν με, καὶ γνῶθι τὰς τρίβους μου [64]. Καὶ ἴδε εἰ ὁδὸς ἀνομίας [65] ἐν ἐμοὶ, καὶ ὁδήγησόν με ἐν ὁδῷ αἰωνίᾳ. » Ταῦτα ἐγὼ μὲν οὕτως ἔχειν ὑπολαμβάνω· σὲ δὲ παρακαλῶ, τὸν ἄριστον τῶν ψυχῶν ἰατρὸν, τὸν ἐμὸν βίον καταμαθεῖν ἀκριβῶς, καὶ τὰ τῆς καρδίας [66] ἐξετάσαι κινήματα· κἂν τι τῶν σῶν νόμων ἐναντίον ἐν τούτοις εὑρεθῇ, D ὑπὸ τῆς σῆς εὐθυνθῆναι [67] σοφίας ἀντιβολῶ, καὶ πρὸς τὴν αἰώνιον ὁδηγηθῆναι πορείαν. Ταῦτα ἐῤῥέθη μὲν ὑπὸ τοῦ μακαρίου Δαβὶδ, προεῤῥέθη δὲ εἰς Ἰωσίαν τὸν εὐσεβῆ, πρόκειται δὲ πᾶσι τοῖς βουλομένοις ἀφορμὴ σωτηρίας.

A periores numero facti sunt. Sermo autem præcinit etiam **1537** mutationem orbis factam post incarnationem Dei et Salvatoris nostri. Vincunt enim numerum per quamlibet civitatem et regionem Dei cultus studiosi. « Exsurrexi, et adhuc sum tecum. » Symmachus autem sic; *Expergiscar, et semper ero apud te.* Semper enim meipsum excitans, et pigritiæ somnum exigam, et tui memoriam in mente conservabo. Sic enim tua perfruar ope.

Vers. 19. « Si occideris, o Deus, peccatores, viri sanguinum, declinate a me, quia litigiosi estis in colloquiis. » Proprium est eorum qui bonos diligunt, contrarios detestari. Idcirco ait: Cum tu, qui benignus es, peccatores interimas, multo magis ego horum consuetudinem aversabor, cum litigiosam eorum mentem noverim. Non enim ferunt bonas admonitiones, sed ob animi morositatem has rejiciunt.

Vers. 20. « Accipient in vanitatem civitates tuas. » Interficies autem ipsos, ait, non injuste, sed quia frustra civitates incolent, utilitatem ex tuis legibus nullam percipientes.

Vers. 21, 22. « Nonne qui oderunt te, Domine, oderam, et super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos, et inimici facti sunt mihi. » A tuo amore, Domine, pendeo, et eadem quæ tu et diligere et odio habere volo. Propterea tuo cultui adhærentes amo et **1538** honoro: odio vero habentes te, non modo odio prosequor, verum etiam propter eos mœreo, et contabesco. Odi enim ut impios, misereor vero ut homines, et ob naturalem cognationem eos deplorare * cogor: detestor autem rursus ipsos ob maximam pravitatem.

Vers. 23, 24. « Proba me, Deus, et scito cor meum: interroga me, et cognosce semitas meas. Et vide num via iniquitatis in me sit, et duc me in via æterna. » Hæc ego quidem ita se habere arbitror: te autem optimum animarum medicum precor, ut meam diligenter perspicias vitam, cordisque motiones inquiras: et si quid tuis legibus repugnans in his inventum fuerit, ut a tua sapientia curetur obsecro, atque ad æternum iter deducar. Hæc a beato Davide dicta sunt, et de pio Josia prædicta, et omnibus, qui salutis occasionem volunt arripere, sunt proposita.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΛΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Εἰς τὸ τέλος, Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ ὁ μακάριος Δαβὶδ, εἰς ἐπικουρίαν καλεῖ τὸν τῶν ὅλων Θεόν.

INTERP. PSALMI CXXXIX.

Vers. 1. « In finem, Psalmus Davidi. » Cum beatus David a Saule persecutionem pateretur, in auxilium Deum universorum vocat.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[59] cod. 1 ἐγηγέρθην. [60] *Ὅτι — διαλ.* Ita leg. in ed. Ald. et Compl. Recepta autem lectio est, ὅτι ἐρεῖς εἰς διαλογισμόν, etsi sint qui legere malunt ὅτι ἔρις. Hebr. qui loquuntur de te scelerate. [61] *Λήψονται — πόλεις σου.* Hebr. *efferunt sese in vanum hostes tui.* Ita Aqu. ἦραν εἰς εἰκῇ al. ἐπήρθησαν ματαίως) ἀντίζηλοί σου. [62] *Ἐξετηκ.* Hebr. *Fastidio afficiar?* [63] *Πονηρ.* cod. 1 παρανομίαν. [64] *Τὰς τρίβ. μου.* Hebr. *Cogitationes meas* [65] *Ἀνομίας.* Hebr. *doloris.* [66] *Καρδ.* cod. διδασκαλίας. [67] *Εὐθυνθ.* ib. ἰαθῆναι.

VERS. 2. « Eripe me, Domine, ab homine malo, a viro iniquo libera me. » Injustus Saul, et erga benefactorem ingratus. Studuit enim beatum Davidem occidere, qui non modo ipsum nulla injuria affecerat, verum etiam multorum beneficiorum ei fuerat auctor.

VERS. 3. « Qui cogitaverant iniquitates corde suo,
1539 toto die constituebant prælia. » Nam non pravis solum usus est cogitationibus, sed etiam opera cogitationibus addidit. Pro *toto die* autem Symmachus *quotidie* interpretatus est.

VERS. 4. « Acuerunt linguas suas sicut serpentis, venenum aspidum sub labiis eorum. » Nam sæpius illum dolo interimere conatus est: et sæpe cum jurasset, amicisque verbis usus esset, jusjurandum violavit. Subdolam igitur mentem, et occultum dolum, jure serpentum ferarum veneno comparavit.

VERS. 5. « Custodi me, Domine, (ut evadam) e manu peccatoris, ab hominibus iniquis eripe me. » Justo convenit hæc precatio. Non enim inimicis interitum, sed sibi ipsi salutem efflagitat. « Qui cogitaverunt supplantare gressus meos. » Exactus a Saule beatus David ad Allophylos fugit: impii autem erant illi, et omnis iniquitatis operarii. Idcirco igitur admiratione dignus est: quippe qui ubique pietatis custos fuit, et tempori inservire noluit. Verumtamen, ait, parum abfuit, quin ille me exigens, gressus pietatis meæ supplantaret.

VERS. 6. « Absconderunt superbi laqueum mihi, et funibus extenderunt laqueum pedibus meis: juxta viam offendicula posuerunt mihi. » Superbum nuncupat ipsum Saulem. *Laqueos* autem, et *funes*, et *scandala*, diversas insidias, fraudes, et dolos. Hæc autem tropice dixit, metaphora desumpta a venatoribus, et laqueos, 1540 casses, et retia extendentibus.

VERS. 7. « Dixi Domino: Deus meus es tu. » Ego autem, despectis omnibus humanis me ipsum tibi commendavi, et te Dominum ac Deum novi, et a te opem exspecto.

Exaudi, Domine, vocem deprecationis meæ. [VERS. 8] Domine, Domine, virtus salutis meæ. » Hæc repetitio credentis et amantis est. In te, ait, salutis spem habeo: tu enim solus salutem afferre potes. « Obumbrasti super caput meum die belli. » Et hoc experientia didici: etenim quando cum Goliatho singulare certamen habui, et quando contra Allophylos in acie steti, veluti scuto auxilio tuo munivisti me

β'. « Ἐξελοῦ με[68], Κύριε, ἐξ ἀνθρώπου πονηροῦ, ἀπὸ ἀνδρὸς ἀδίκου ῥῦσαί με. » Ἄδικος ὁ Σαοὺλ, καὶ περὶ τὸν εὐεργέτην ἀχάριστος. Οὐ γὰρ μόνον οὐδὲν ἠδικηκότα τὸν θεῖον Δαβὶδ, ἀλλὰ καὶ πολλῶν αὐτῷ γενόμενον πρόξενον ἀγαθῶν, ἐσπούδαζεν ἀνελεῖν.

γ'. « Οἵτινες ἐλογίσαντο ἀδικίαν ἐν καρδίᾳ, ὅλην τὴν ἡμέραν παρετάσσοντο πολέμους[69]. » Οὐ γὰρ μόνον πονηροῖς ἐχρήσατο λογισμοῖς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα προσέθηκε τοῖς λογισμοῖς. Τὸ δὲ, *ὅλην τὴν ἡμέραν*, ὁ Σύμμαχος, *κατὰ πᾶσαν ἡμέραν*, ἡρμήνευσεν.

δ'. « Ἠκόνησαν γλῶσσαν αὐτῶν ὡσεὶ ὄφεως· ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν. » Δόλῳ γὰρ χρησάμενος πολλάκις ἀνελεῖν αὐτὸν ἐπεχείρησε· καὶ πολλάκις ὀμωμοκὼς, καὶ φιλικοῖς χρησάμενος λόγοις, παρέβη τοὺς ὅρκους. Τὴν ὕπουλον τοίνυν γνώμην, καὶ τὸν κεκρυμμένον δόλον, εἰκότως ἀπείκασε τῷ τῶν ἑρπιστικῶν θηρίων ἰῷ.

ε'. « Φύλαξόν με, Κύριε, ἐκ χειρὸς ἁμαρτωλοῦ, ἀπὸ ἀνθρώπων ἀδίκων ἐξελοῦ με. » Δικαίῳ πρέπουσα ἡ εὐχή. Οὐ γὰρ τοῖς ἐχθροῖς ὄλεθρον, ἀλλ' ἑαυτῷ σωτηρίαν αἰτεῖ. « Οἵτινες διελογίσαντο[70] τοῦ ὑποσκελίσαι τὰ διαβήματά μου. » Ἐξελαυνόμενος ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ ὁ μακάριος Δαβὶδ πρὸς τοὺς Ἀλλοφύλους κατέφυγε· δυσσεβεῖς δὲ ἐκεῖνοι, καὶ πάσης παρανομίας ἐργάται. Καὶ διὰ τοῦτο τοιγαροῦν ἀξιάγαστος, ὡς πανταχοῦ φύλαξ τῆς εὐσεβείας γενόμενος, καὶ δουλεῦσαι ταῖς ἀνάγκαις οὐκ ἀνεχόμενος. Ἀλλ' ὁ μὲν[71], φησὶν, οὗτος ὁ ἐξελαύνων με, μικροῦ δεῖν ὑπεσκέλισέ μου τῆς εὐσεβείας τὰ διαβήματα.

ϛ'. « Ἔκρυψαν ὑπερήφανοι παγίδα μοι, καὶ σχοινίοις διέτειναν παγίδα[72] τοῖς ποσί μου, ἐχόμενα τρίβου σκάνδαλα ἔθεντό μοι. » Ὑπερήφανον αὐτὸν καλεῖ τὸν Σαούλ. « *Παγίδα* δὲ, καὶ *σχοινία*, καὶ *σκάνδαλα*, τὰς διαφόρους ἐπιβουλὰς, τοὺς λόχους, τὰς ἐνέδρας. Εἴρηκε δὲ ταῦτα τροπικῶς, ἐκ μεταφορᾶς τῶν θηρευόντων καὶ ἀρπεδόνας, καὶ ποδάγρας, καὶ δίκτυα διατεινόντων.

ζ'. « Εἶπα τῷ Κυρίῳ· Θεός μου εἶ σύ. » Ἐγὼ δὲ, τῶν ἀνθρωπίνων ἁπάντων καταφρονήσας ἐμαυτόν σοι ἀνέθηκα, καὶ σὲ οἶδα Κύριον καὶ Θεὸν, καὶ τὴν παρὰ σοῦ προσμένω βοήθειαν.

« Ἐνώτισαι, Κύριε, τὴν φωνὴν τῆς δεήσεώς μου. [η'.] Κύριε, Κύριε, δύναμις τῆς σωτηρίας μου. » Πιστεύοντος καὶ ποθοῦντος ὁ διπλασιασμός. Ἐν σοὶ, φησὶν, ἔχω τὴν τῆς σωτηρίας ἐλπίδα· σὺ γὰρ μόνος παρέχειν τὴν σωτηρίαν ἰσχύεις. « Ἐπεσκίασας ἐπὶ τὴν κεφαλήν μου ἐν ἡμέρᾳ πολέμου. » Καὶ τοῦτο τῇ πείρᾳ μεμάθηκα. Καὶ γὰρ ἡνίκα τὴν πρὸς τὸν Γολιὰθ ἀνεδεξάμην μονομαχίαν, καὶ ὅτε τοῖς Ἀλλοφύλοις παρεταξάμην, καθάπερ ἀσπίδι με τῇ σῇ ῥοπῇ περιέφραξας.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[68] *Ἐξελοῦ με*. cod. 1 ἐξελοῦμαι. [69] *Παρεκ. πολ.* *Congregant.* t. cumulant, *bella*. [70] Rec. lecti. h. l. est ἐλογίσαντο. [71] *Ὁ μέν*. cod. 1 ὅμως. [72] *Καὶ — παγίδα*. Rec. lectio h. l. est καὶ σχοινία διέτειναν παγίδας.

θ'. « Μὴ[73] παραδῷς με, Κύριε, ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας A μου ἁμαρτωλῷ. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Μὴ δῷς, Κύριε, τὰς ἐπιθυμίας τοῦ παρανόμου.* Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Θεοδοτίων, καὶ ὁ Ἀκύλας[74]. Τῆς ἐμῆς, φησὶν, ἐφιεμένῳ σφαγῆς μὴ δῷς τὴν τῆς ἐπιθυμίας ἀπόλαυσιν. Καὶ κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα οὕτω νοητέον, *Μὴ δι' ἐμοῦ ἀπολαύσαι*[75] *ὧν γλίχεται.* Ἐγὼ μὲν γὰρ[76] ἐπιθυμῶ σωθῆναι· ἐκεῖνος δὲ ἐπιθυμεῖ ἀνελεῖν με. Μὴ τοίνυν τὴν ἐμὴν ἐπιθυμίαν ἐκείνῳ παράσχῃς. « Διελογίσαντο[77] κατ' ἐμοῦ· μὴ ἐγκαταλίπῃς με, μήποτε ὑψωθῶσιν. » Πάντα λογισμὸν κινοῦσι κατὰ τῆς ἐμῆς σφαγῆς· μὴ τοίνυν με τῆς σῆς γυμνώσῃς προνοίας, ἵνα μὴ πρόφασιν αὐτοῖς ἀλαζονείας παράσχῃς.

ι'. Ἡ[78] κεφαλὴ τοῦ κυκλώματος αὐτῶν, κόπος τῶν χειλέων αὐτῶν καλύψει αὐτούς. » Ἐντεῦθεν B προλέγει τὰ ἐσόμενα αὐτοῖς κακά. Τοῦτο δὲ σαφέστερον[79] ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν· *Ὁ πικρασμὸς τῶν κυκλούντων με, ὁ μόχθος τῶν χειλέων αὐτῶν πωμασάτω αὐτούς.* Ταῖς οἰκείαις, φησὶν, ἐπιβουλαῖς περιπέσοιεν, καὶ ἃ κατ' ἐμοῦ τεκταίνουσιν ὑπομείναιεν, καὶ ἡ κατ' ἐμοῦ τυρευομένη πικρία τοὺς ταύτῃ χρωμένους παντελῶς συγκαλύψαι[80]. Τοῦτο ἔοικε τῷ ἐν τῷ ἑβδόμῳ εἰρημένῳ ψαλμῷ· « Λάκκον ὤρυξε καὶ ἔσκαψεν[81] αὐτὸν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον, ὃν εἰργάσατο. »

ια'. « Πεσοῦνται ἐπὶ αὐτοὺς ἄνθρακες, καὶ[82] ἐν πυρὶ καταβαλεῖς αὐτούς. » Οἷον γάρ τινι πυρὶ τῇ ὀργῇ καταναλώσεις αὐτούς. « Ἐν ταλαιπωρίαις[83], καὶ οὐ μὴ ὑποστῶσιν. » Περιπεσοῦνται συμφοραῖς, καὶ οὐ[84] περιέσονται τούτων[85]. Ταῦτα δὲ συνέβη C τῷ Σαοὺλ ἐν τῷ κατὰ τοὺς Ἀλλοφύλους πολέμῳ. Ἐκεῖ γὰρ σφαγεὶς ἐδέξατο τοῦ βίου τὸ πέρας.

ιβ'. « Ἀνὴρ γλωσσώδης οὐ κατευθυνθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς. » Τοὺς διαβάλλοντας αὐτὸν συνεχῶς παρὰ τῷ Σαοὺλ διὰ τούτων αἰνίττεται, τὸν Δωὴκ, τοὺς Ζιφαίους, τοὺς ἄλλους, οἳ πολλαῖς συκοφαντίαις ἐκέχρηντο. Καὶ διδάσκει ὡς διαμαρτάνουσι τοῦ σκοποῦ οἱ πλούτου χάριν καὶ δυναστείας τῇ ψευδολογίᾳ χρώμενοι, καὶ οὐ τυγχάνουσιν ὧν ἐφίενται. « Ἄνδρα ἄδικον κακὰ θηρεύσει εἰς διαφθοράν[86]. » Ταῦτα γὰρ καὶ ὁ Σαοὺλ ὑπέμεινεν· ἥλω γὰρ ἐν τῷ πολέμῳ, καὶ ἐδέξατο τὴν θανατηφόρον πληγήν.

ιγ'. « Ἔγνων ὅτι ποιήσει Κύριος τὴν κρίσιν τῶν πτωχῶν[87], καὶ τὴν δίκην τῶν πενήτων. » Μεμάθηκα, D φησὶ, τῆς θείας[88] ψήφου τὸ δίκαιον, καὶ οἶδα ὅτι τοὺς πάσης ἀνθρωπείας βοηθείας ἐρήμους οὐκ ἐάσει προχείρους τοῖς πολεμοῦσιν εἰς βλάβην, ἀλλὰ πράξεται δίκας τοὺς ἀδίκους[89] ἀξίας.

ιδ'. « Πλὴν δίκαιοι ἐξομολογήσονται τῷ ὀνόματί

VERS. 9. « Ne tradas me, Domine, a desiderio meo peccatori. » Symmachus sic: *Ne des, Domine, desideria iniqui.* Similiter autem et Theodotio, et Aquila. Desideranti, ait, meam cædem ne des desiderii eventum. Et secundum Septuaginta sic intelligendum est: *Ne per me consequatur quæ cupit.* Ego enim salvus esse cupio, ille vero me perimere cupit: ne igitur meum desiderium illi præbeas. « Cogitaverunt contra me, ne derelinquas me, ne forte exaltentur. » Omnem cogitationem in meam cædem convertunt: ne igitur me tua providentia prives, ne ansam superbiæ ipsis præbeas.

VERS. 10. « Caput circuitus eorum **1541** et labor labiorum ipsorum operiet eos. » Hinc futura eis mala prædicit. Hoc autem planius Symmachus interpretatus est: *Acerbitas eorum, qui circumdederunt me, labor labiorum ipsorum * operiat eos.* In proprias, inquit, insidias incidant, et quæ in me moliti sunt, patiantur, et acerbitas quam adversus me machinati sunt, eos, qui hac utuntur, penitus operiat. Hoc simile est illi, quod in septimo psalmo dictum est; « Lacum aperuit, et effodit eum, et incidet in foveam, quam fecit [p]. »

VERS. 11. « Cadent super eos carbones, et in ignem dejicies eos. » Nam veluti quodam igne ira ipsos consumes. « In miseriis, et non subsistant. » In calamitates incident, sed his superiores non erunt. Hæc autem Sauli acciderunt in bello contra Allophylos: ibi enim cæsus, vitæ finem sortitus est.

VERS. 12. « Vir linguosus non dirigetur in terra. » Per hæc tacite indicat eos, qui continue apud Saulem ipsum calumniabantur. Hujusmodi fuerunt Doeg, Ziphæi, et alii, qui multis usi sunt calumniis. Et docet eos voti compotes non fore, qui ob divitias et imperium falsis utuntur verbis, neque consecuturos quæ desiderant. « Virum injustum mala capient in interitu. » Hæc enim et Saul perpessus est: nam captus est in bello, lethalemque plagam accepit.

VERS. 13. « Cognovi fore ut **1542** Dominus vindicet judicium inopis, et vindictam pauperum. » Sane didici, inquit, divinæ sententiæ justitiam, et novi, quod eos, qui omni humano auxilio privati sunt, minime hostium injuriis expositurus, sed dignas ab improbis pœnas exacturus sit.

VERS. 14. « Verumtamen justi confitebuntur no-

[p] Psal. VII, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[73] *Μὴ — ἁμαρτωλῷ.* Hebr. *Ne annuas o Jehova, desideriis impii.* [74] *Καὶ ὁ Ἀκύλας.* Diversa autem est Aquilæ interpretatio apud Montf. in Hexapl. ad. h. l. [75] cod. 1 ἀπολαύσοι. [76] *Γάρ.* Ibid. sequ. φησί. [77] *Διελογ. — ὑψωθῶσιν.* Hebr. *Cogitationem ejus ne provehas, efferent enim sese* [78] *Ἡ — αὐτούς.* Hebr. *Venenum circumdantium me, labor laborum ipsorum operiat eos.* [79] *Σαφέστερον.* cod. 1 add. αὐτοῖς. [80] cod. 1 συγκαλύψοι. [81] Ib. ἀνέσκαψεν. [82] *Καί.* Abest a cod. 1 cujus lectio h. l. consentit cum cod. Alex. In cod. Vatic. autem post ἄνθρακες sequ. πυρὸς ἐπὶ τῆς γῆς, καί. [83] *Ἐν ταλαιπ.* Hebr. *in foveas.* Symm. et Theodot. εἰς βοθύνους. [84] *Οὐ.* cod. 1 add. μή. [85] *Τούτων.* Ibid. αὐτῶν. [86] *Διαφθοράν.* Ita leg. in cod. Alex. [87] Rec. lectio h. l. est τοῦ πτωχοῦ. [88] *Θείας.* Abest a cod. 1. [89] *Ἀδίκους.* cod. 1 ἀξίους

mini tuo, et habitabunt recti coram vultu tuo. » Idcirco igitur justorum chorus te laudat, hoc præsidio a te adjutus: et tuam dignitatem amant, semper de te cogitantes, tuamque faciem se intueri putantes. Hujusmodi est illud, quod in decimo quinto psalmo dictum est: « Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dextris est mihi, ne commovear [q]. »

INTERP. PSALMI CXL.

Vers. 1. « Psalmus Davidi. » Hic etiam psalmus eumdem habet sensum, quem præcedens. * Nam cum a Saule persecutionem pateretur, Deum obsecrat. « Domine, clamavi ad te, exaudi me. » *Clamorem* enim animæ alacritatem nuncupat. Sic enim et Mosi tacenti Deus dixit: « Quid clamas ad me [r]? » — « Attende ad vocem orationis meæ, cum clamavero ad te. » Benevole, ait, meas preces admitte, Domine.

Vers. 2 « Dirigatur oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo: elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum. » Virtutis actionem precibus conjunxit: **1543** quandoquidem manuum erectio hanc declarat: nam opus manibus committi solet. Orat autem, ut perinde ac thuris vapor preces ascendant, illiusque bonum odorem imitentur: eodemque modo ut manuum extensio vespertino sacrificio similis videatur. Vespertini quidem, et non matutini, mentionem fecit, quoniam in calamitatibus et mœroribus versabatur: tenebris autem et nocti similes sunt calamitates.

Vers. 3. « Appone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circumstantiæ circa labia mea. » Duos parietes opifex linguæ dedit, unum dentium, et alterum labiorum, temerarios ejus impetus cohibens. Verumtamen Propheta ut et alias custodias consequatur obsecrat, timens, ne quid indecorum, dum suas deplorabat miserias, diceret. Nam neque ipsum, cum a Saule persecutionem pateretur, aliquod maledictum unquam dicere voluisse, historia testatur. Quin et cum alii ipsum Saulem necare tentassent, ipse Unctum Domini eum vocavit. Et ipsum alloquens, servum se nuncupavit, et eum, qui cædem nuntiabat, se hanc effecisse juveniliter jactantem interemit, dicens: « Sanguis tuus super caput tuum, quoniam tu dixisti occidisse te Unctum Domini [s]. »

Vers. 4. « Non declines cor meum ad verba malitiæ, ad excusandas excusationes in peccatis. » Obsecrat, ut non solum lingua, sed etiam ipsæ

[q] Psal. xv, 8. [r] Exod. xiv, 15. [s] ii Reg. i, 16.

A σου, καὶ κατοικήσουσιν εὐθεῖς σὺν τῷ προσώπῳ σου. » Τούτου δὴ χάριν ὁ τῶν δικαίων ἀνυμνεῖ σε χορὸς, ταύτης παρὰ σοῦ τῆς κηδεμονίας τυγχάνων. Καὶ τὴν σὴν ἀγαπῶσι προεδρείαν, ἀεί σε φανταζόμενοι, καὶ τὸ σὸν ὁρᾷν ὑπολαμβάνοντες πρόσωπον. Τοιοῦτόν ἐστι τὸ ἐν τῷ πέμπτῳ καὶ δεκάτῳ εἰρημένον ψαλμῷ, « Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν [90] μου διαπαντὸς, ὅτι ἐκ δεξιῶν μού ἐστιν, ἵνα μὴ σαλευθῶ. »

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΜ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. » Καὶ [91] οὗτος ὁ ψαλμὸς τὴν αὐτὴν ἔχει τῷ προτεταγμένῳ διάνοιαν· διωκόμενος γὰρ ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ ἀντιβολεῖ [92] τὸν Θεόν. « Κύριε, ἐκέκραξα πρὸς σὲ, εἰσάκουσόν μου [93]. »
B *Κραυγὴν* γὰρ [94] καλεῖ τὴν τῆς ψυχῆς προθυμίαν. Οὕτω γὰρ καὶ Μωσοῦ σιγῶντος ὁ Θεὸς ἔφη, « Τί βοᾷς πρός με; » — « Πρόσχες τῇ φωνῇ τῆς δεήσεώς μου ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς σέ. » Εὐμενῶς, φησὶ, Δέσποτα, δέξαι τὴν ἐμὴν ἱκετείαν.

β'. « Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου, ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου· ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή. » Τῇ προσευχῇ συνέζευξε τὴν πρᾶξιν τῆς ἀρετῆς. Ἡ γὰρ ἔπαρσις τῶν χειρῶν ταύτην παραδηλοῖ· τὴν ἐργασίαν γὰρ αἱ χεῖρες ἐνεχειρίσθησαν. Ἱκετεύει δὲ τῷ τοῦ θυμιάματος ἀτμῷ παραπλησίως ἀναπεμφθῆναι τὴν προσευχὴν, καὶ τὴν ἐκείνου εὐοσμίαν μιμήσασθαι. Ὡσαύτως δὲ καὶ τῶν χειρῶν τὴν ἔκτασιν ἑσπερινῇ θυσίᾳ φανῆναι παραπλησίαν. Ἑσπερινῆς μέντοι, καὶ οὐχ ἑωθινῆς ἐμνημόνευσεν,
C ἐπειδὴ ἐν συμφοραῖς ἦν καὶ λύπαις· σκότῳ δὲ ἔοικεν ἡ συμφορὰ καὶ νυκτί.

γ'. « Θοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματί μου, καὶ [95] θύραν περιοχῆς περὶ τὰ χείλη μου. » Δύο μὲν ὁ Δημιουργὸς ἔδωκε [96] τῇ γλώττῃ τείχεα [97], τὸ τῶν ὀδόντων, καὶ τὸ τῶν χειλέων [98], τὰς ἀλόγους αὐτῆς ὑπέχων [99] ὁρμάς. Ἀλλ' ὅμως ὁ Προφήτης καὶ ἑτέρας ἀπολαῦσαι παρακαλεῖ φυλακῆς, δεδιὼς μή τι φθέγξηται σχετλιάζων οὐκ εὐπρεπές. Ὅτι γὰρ οὐδ' ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ διωκόμενος εἰπεῖν τι βλάσφημον ἠνέσχετο πώποτε, μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία. Ἀλλὰ γὰρ ἀναιρεῖν [1] αὐτὸν πειραθέντων, αὐτὸς Χριστὸν ἀνόμασε Κυρίου. Καὶ πρὸς αὐτὸν διαλεγόμενος, δοῦλον ἑαυτὸν ἀποκαλεῖ [2], καὶ τὸν μηνύσαντα τὴν σφαγὴν
D αὐτοῦ, ταύτην πεποιηκέναι νεανιευσάμενον, ἀνεῖλεν, εἰρηκώς· « Τὸ αἷμά σου ἐπὶ τὴν κεφαλήν σου, ὅτι σὲ [3] εἶπας ἀνῃρηκέναι τὸν Χριστὸν Κυρίου. »

δ'. « Μὴ ἐκκλίνῃς τὴν καρδίαν μου εἰς λόγους πονηρίας, τοῦ [4] προφασίζεσθαι προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις. » Οὐ μόνον γλῶτταν [5] φρουρηθῆναι παρα-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[90] *Ἐνώπιον*. Ib. præm. — ὅτι. [91] *Καὶ Θεόν*. Hæc et alia hujus psalmi Origeni tribuuntur apud Cord. 1. p. 723. sequ. [92] cod. 1 ἠντιβόλει. [93] *Εἰσάκουσόν μου*. Hebr. *Festina ad me*. [94] *Γάρ*. Abest a cod. 1. [95] *Καὶ — μου*. Hebr. *Et custos sis ad januam labiorum meorum*. [96] *Ἔδωκε*. Abest a cod. 1. [97] Ib. τείχη. [98] *Χειλέων*. Ibid. sequ. δέδωκεν. [99] Ib. ἐπέχων. [1] Ib. ἀνελεῖν. [2] Ib. ἀποκαλεῖ. [3] Ib. σύ. [4] *Τοῦ ἁμαρτ.* Hebr. *Ut faciam* s. peragam. *opera in impietate*. [5] *Γλῶτταν*. cod. 1 præm. τήν.

καλεῖ, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ [6] τῆς διανοίας κινήματα, ἵνα A μηδὲ ἐν ἐκείνοις ἕτερός τις παρὰ τοὺς θείους νόμους εὑρεθῇ λογισμός. Ἀντὶ [7] τοῦ, « Προφασίζεσθαι προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις, » ὁ Σύμμαχος εἴρηκεν, *ἐννοίας* [8] *παρανόμους*. Καὶ κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα δὲ οὕτω νοητέον· Ἠδύνατο λογίσασθαι ὁ μακάριος Δαβὶδ, ὅτι Ἐχθρὸς καὶ πολέμιος ὁ Σαοὺλ, καὶ τῆς σφαγῆς ἐφιέμενος τῆς ἐμῆς· οὐκ ἄδικον τοίνυν ἀνελεῖν τὸν τοιοῦτον, τοῦ νόμου διαγορεύοντος, « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. » Ἀλλὰ τὴν εὐαγγελικὴν προθεωρῶν πολιτείαν, κατ' ἐκείνην ἤθελε βιοῦν· καὶ εὔχεται μηδεμίαν πρόφασιν εἰς ἁμαρτίαν λαβεῖν. « Σὺν ἀνθρώποις ἐργαζομένοις τὴν ἀνομίαν, καὶ [9] οὐ μὴ συνδυάσω μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτῶν. » Ταῦτα γὰρ, φησὶ, δρῶσιν οἱ τῆς παρανομίας ἐργάται· ἐμοὶ δὲ B μὴ εἴη τις πρὸς αὐτοὺς κοινωνία, κἂν τὴν ἄκραν ἔχωσιν εὐκληρίαν. *Ἐκλεκτοὺς* γὰρ ἐνταῦθα τῶν πονηρῶν τοὺς εὐημεροῦντας καλεῖ.

ε'. « Παιδεύσει με δίκαιος ἐν ἐλέει, καὶ ἐλέγξει με· Ἔλαιον [10] δὲ ἁμαρτωλοῦ μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλήν μου [11]. » Αἱρετώτερά μοι [12], φησὶ, τὰ παρὰ τῶν δικαίων παιδείας χάριν γινόμενα [13] καὶ ὠφελείας λυπηρὰ, τῶν παρὰ τῶν ἁμαρτωλῶν προσφερομένων ἡδέων, κἂν [14] δίκην ἐλαίου λαμπρύναντος κεφαλὴν, θυμηρεστέραν μοι ταῦτα παρέχει ζωήν. Αἱροῦμαι γὰρ παρὰ τῶν δικαίων παιδεύεσθαι, ἢ παρὰ τῶν ἁμαρτωλῶν θεραπεύεσθαι. « Ὅτι ἔτι καὶ ἡ προσευχή μου ἐν [15] ταῖς εὐδοκίαις αὐτῶν. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Ἔτι δὲ καὶ ἡ προσευχή* C *μου ἐντὸς τῶν κακιῶν αὐτῶν*. Τοσοῦτον γὰρ ἀπέχω τοῦ τὴν ἐκείνων εὐημερίαν ζηλῶσαι, ὅτι καὶ αὐτοὺς εὔχομαι μεταβληθῆναι, ἵνα μεταβληθείσης τῆς εὐπραξίας λάβωσι κακίας μεταβολήν.

ς'. « Κατεπόθησαν ἐχόμενα πέτρας [16] οἱ κριταὶ [17] αὐτῶν. » Οὐκ εἰς μακρὰν, φησὶ, φροῦδοι γενήσονται, καὶ οἱ τῆς ἄκρας δυναστείας ἐπειλημμένοι, πέτραις [18] ὑφάλοις ὑπὸ ὑδάτων καλυπτομέναις ὑποβρύχιοι παραπλησίως ἔσονται, ἀντὶ τοῦ, λήθῃ παραδοθήσονται. « Ἀκούσονται τὰ ῥήματά μου, ὅτι ἡδύνθησαν. » Τῇ πείρᾳ δὲ μαθόντες τῶν ἐμῶν ῥημάτων τὸ ἀληθὲς, καὶ τῆς τούτων ἡδονῆς καὶ ὠφελείας αἰσθήσονται.

ζ'. « Ὡσεὶ [19] πάχος γῆς ἐῤῥάγη [20] ἐπὶ τῆς γῆς, διεσκορπίσθη τὰ ὀστᾶ αὐτῶν [21] παρὰ τὸν ᾅδην. » D *Πάχος γῆς* τὸ συνεχὲς τῆς γῆς καλεῖ, ὃ τῷ ἀρότρῳ τεμνόμενον εἰς βώλους διαιρεῖται. Τούτοις [22], φησὶ, τοῖς [23] βώλοις παραπλησίως οἱ νῦν ἑστῶτες [24] διαλυθήσονται τῷ θανάτῳ, καὶ ἐν τοῖς τάφοις τὰ τούτων

A mentis motiones custodiantur, ut ne alia cogitatio in ipsis **1544** deprehendatur, nisi divinæ leges. Pro « Ad excusandas excusationes in peccatis, » Symmachus dixit, *cogitationes iniquas*. Et secundum Septuaginta ita intelligendum est. Poterat sic ratiocinari beatus David: Inimicus et hostis est Saul, meamque cædem desiderat; non injustum est igitur hujusmodi hominem interimere, cum lex aperte denuntiet: « Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum [1]. » Sed evangelicam vivendi modum prævidens, secundum illum vivere voluit, et precatur, ut nullam peccandi occasionem arripiat. « Cum hominibus operantibus iniquitatem, et non communicabo cum electis eorum. » Hæc enim, inquit, iniquitatis operarii faciunt: B mihi autem non sit cum ipsis communicatio, licet summam felicitatem habeant. *Electos* enim hoc loco pravos homines feliciter viventes nuncupavit.

VERS. 5. « Corripiet me justus in misericordia, et increpabit me, oleum autem peccatoris ne impinguet caput meum. » Eligenda, inquit, potius sunt mihi tristia a justis ob correctionem et utilitatem profecta, quam dulcia a peccatoribus allata, quamvis hæc, instar olei caput exhilarantis, jucundam mihi præbeant vitam. Malo enim a justis corripi, quam a peccatoribus coli. « Quoniam adhuc et oratio mea in beneplacitis eorum. » Symmachus autem **1545** sic: *Adhuc autem et precatio mea* C *intra malitias ipsorum*. Tantum enim abest, ut illorum prosperitatem concupiscam, ut precer et ipsos mutari, ut mutata felicitate, mali mutationem accipiant.

VERS. 6. « Absorpti sunt juncti petræ judices eorum. » Brevi, inquit, imbecilles evadent, et qui summo imperio inhærent, instar scopulorum, qui in mari delitescunt et aquis obruuntur, submergentur, hoc est, oblivioni tradentur. « Audient verba mea, quoniam dulcia facta sunt. » Cum autem experientia didicerint meorum verborum veritatem, et horum dulcedinem et vilitatem sentient.

VERS. 7. « Sicut crassitudo terræ erupta est D super terram, dissipata sunt ossa eorum prope infernum. » *Crassitudinem terræ* soliditatem terræ nuncupat, quæ aratro proscissa, in glebas dividitur. Instar harum, inquit, glebarum, qui nunc stant, morte dissolventur, et eorum ossa in sepulcris

[1] Levit. XIX; Matth. V.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[6] *Αὐτά*. Ib. sequ. τά. [7] *Ἀντί*. In cod. 1 sequ. δέ. [8] *Ἐννοίας*. Ib præm. ἐννοεῖν. Ita quoque apud Montf. in Hexapl. ad h. l. [9] *Καὶ — αὐτῶν*. Hebr. *Et ne rescar de cupediis eorum*. Symm. μὴ συμφάγοιμι τὰ ἡδέα αὐτῶν. [10] *Ἔλαιον — κεφ. μου*. Hebr. (*hoc erit velut*) *oleum capitis*, s. capiti infusum: *ne renuat* (*illud*) *caput meum*. [11] *Μου*. Abest a cod. 1. [12] *Μοι*. Des. ibid. [13] *Γινόμενα*. In cod. 1 ponitur post ὠφελείας. [14] *Κἄν*. cod. 1 καί. [15] *Ἐν — αὐτῶν*. Hebr. *Contra mala*, s. malitiam, *eorum*. [16] *Κατεπ. ἐχόμ. πέτρας*. Hebr. *Demittantur* (*quasi*) *in manus petræ*. [17] *Οἱ κριταί*. Ita leg. in ed. Ald. et Compl. Recepta lectio est οἱ κραταιοί. [18] *Πέτραις*. cod. 1 præm. καί. [19] *Ὡσεὶ — ᾅδην*. Hebr. *Ac si findit et scindit* (*aliquis ligna*) *in terra, ita dispersa sunt ossa nostra usque ad ostium sepulcri*. [20] Rec. lectio h. l. est διεῤῥάγη. [21] *Αὐτῶν*. Præstat lectio cod. Vatic. ἡμῶν. [22] cod. 1 ταύταις. [23] Ib. ταῖς. [24] *ἑστῶτες*. cod. 1 add. καὶ συμπαθοῦντες.

dissipabuntur. *Prope infernum* enim sepulcra nuncupavit.

VERS. 8. « Quoniam ad te, Domine, Domine, oculi mei, in te speravi, ne auferas animam meam. » Ego autem in nullis rebus humanis confido, sed tuam exspecto opem, et precor, ne hac mea anima sit privata.

VERS. 9. « Custodi me a laqueo, quem statuerunt mihi, et a scandalis operantium iniquitatem. » Laqueorum istorum **1546** et scandalorum, in præcedenti etiam psalmo mentionem fecit. *Laqueos* autem, et *scandala*, insidias vocat, a quibus ut liberetur obsecrat.

VERS. 10. « Cadent in reticulo ejus peccatores. » Hoc est, Dei. Qui enim aliis laqueos parant, divino supplicio comprehendentur, veluti quodam reti, et quæ faciunt, sustinebunt, et quæ aliis machinantur, patientur. « Seorsim positus sum ego, donec transeam. » Ego vero ab istis remotus semper ero, donec vitæ finem accipiam.

INTERP. PSALMI CXLI.

VERS. 1. « Intellectus Davidi, cum esset in spelunca orans. » Planum est psalmi argumentum. Cum enim a Saule beatus David persecutionem pateretur, in speluncam aufugit [a], et in intimis ejus penetralibus delituit. Deinde conspicatus Saulem illuc delatum, mentis timorem exegit, divinumque auxilium imploravit, et hoc consecutus est.

VERS. 2. « Voce mea ad Dominum clamavi, voce mea apud Deum deprecatus sum. » Et hinc patet, *clamorem* mentis intentionem vocari. Quomodo enim qui delitescit et latere desiderat, potest uti voce, et clamare? Dicit igitur: Cum omni alacritate Dominum oravi.

VERS. 3. « Effundam in conspectu ejus orationem meam, et tribulationem meam ante ipsum annuntiabo. » Et calamitatem, ait, notam ipsi **1547** feci, et pro ea precationem sedulo obtuli: precationis autem vehementiam per illud *effundam* declaravit.

VERS. 4. « Cum deficeret spiritus meus. » Hæc autem faciebam, cum malorum magnitudinem viderem: nam prope ipsam mortem habitabam. « Et tu cognovisti semitas meas. » Omnia mea tibi sunt nuda, et nulla mearum actionum tuum præterit oculum. « In via hac, qua ambulabam, absconderunt laqueum mihi. » Et qui venantur ferarum vias investigant, et in illis retia statuunt. Hos imitatus Saul, et de Davide curiosius inquirebat, et ubi ipsum degere intelligebat, ibi insidias parabat. Hoc etiam diabolus facit, et incedenti in via tem-

[a] I Reg. xxiv, 1 seq.

A ὀστᾶ σκεδασθήσονται. *Παρὰ τὸν ᾅδην* γὰρ τοὺς τάφους ἐκάλεσεν.

η'. « Ὅτι πρὸς σὲ, Κύριε, Κύριε, οἱ ὀφθαλμοί μου, ἐπὶ σοὶ ἤλπισα, μὴ ἀντανέλῃς τὴν ψυχήν μου. » Ἐγὼ δὲ οὐδενὶ τῶν ἀνθρωπίνων θαῤῥῶ, ἀλλὰ τὴν σὴν προσμένω βοήθειαν, καὶ παρακαλῶ ταύτης τὴν ἐμὴν μὴ γυμνωθῆναι ψυχήν.

θ'. « Φύλαξόν με ἀπὸ παγίδος, ἧς συνεστήσαντό μοι, καὶ ἀπὸ σκανδάλων τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν. » Τῶν [25] παγίδων τούτων καὶ τῶν σκανδάλων ἐμνημόνευσε καὶ ἐν τῷ πρὸ τούτου ψαλμῷ. *Παγίδας* δὲ καὶ *σκάνδαλα* τὰς ἐπιβουλὰς καλεῖ, ὧν ἀπαλλαγῆναι παρακαλεῖ.

ι'. « Πεσοῦνται ἐν ἀμφιβλήστρῳ αὐτοῦ οἱ ἁμαρτωλοί. » Τουτέστι, τοῦ Θεοῦ. Οἱ γὰρ τοῖς ἄλλοις τὰς
B παγίδας [26] πηγνύντες, καθάπερ τινὶ δικτύῳ, τῇ θείᾳ συλληφθήσονται τιμωρίᾳ, καὶ ἅπερ δρῶσιν ὑπομενοῦσιν, καὶ πείσονται ἃ τοῖς ἄλλοις ἐπάγουσιν. « Καταμόνας [27] εἰμὶ ἐγὼ, ἕως οὗ [28] παρέλθω. » Ἐγὼ δὲ τούτων κεχωρισμένος διατελέσω, ἕως ἂν δέξωμαι τοῦ βίου τὸ πέρας.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΜΑ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Συνέσεως τῷ Δαβὶδ, ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ προσευχόμενον [29]. » Δήλη [30] τοῦ ψαλμοῦ ἡ ὑπόθεσις. Διωκόμενος γὰρ ὁ θεῖος Δαβὶδ ὑπὸ τοῦ Σαοὺλ, καταφεύγει μὲν ὑπὸ τὸ σπήλαιον, καὶ ἐν τοῖς ἐνδοτάτοις τούτου καταχρύπτεται χωρίοις. Εἶτα θεασάμενος τὸν Σαοὺλ ἐκεῖ καταχθέντα, τὴν μὲν δειλίαν τῆς διανοίας ἐξήλασε· τὴν δὲ θείαν ἐπικου-
C ρίαν ἐκάλεσε, καὶ ταύτης τετύχηκε.

β'. « Φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐδεήθην. » Καὶ ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς κραυγὴν τὴν τῆς διανοίας προθυμίαν καλεῖ. Πῶς γὰρ ἂν ἐκέκραξε φωνῇ χρησάμενος ὁ κρυπτόμενος, καὶ λαθεῖν προθυμούμενος; Λέγει τοίνυν, ὅτι Μετὰ πάσης προθυμίας ἱκέτευσα τὸν Θεόν.

γ'. « Ἐγχεῶ ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν δέησίν μου, τὴν θλίψιν μου ἐνώπιον αὐτοῦ ἐπαγγελῶ [31]. » Καὶ τὴν συμφορὰν, φησὶν, αὐτῷ πεποίηκα δήλην, καὶ τὴν ὑπὲρ ταύτης ἱκετείαν ἐπιμελῶς προσενήνοχα· τὸ πολὺ δὲ τῆς δεήσεως διὰ τοῦ *ἐκχεῶ* παρεδήλωσεν.

δ'. « Ἐν τῷ ἐκλείπειν ἐξ ἐμοῦ τὸ πνεῦμά μου. » Ταῦτα δὲ ἔδρων τὴν ὑπερβολὴν θεώμενος τῶν κακῶν· παρ' αὐτὸν γὰρ ἐσκηνούμην τὸν θάνατον.
D « Καὶ σὺ ἔγνως τὰς τρίβους μου. » Πάντα δῆλά σοι τὰ ἐμὰ, καὶ οὐδὲν τῶν ἐμῶν πράξεων τὸν σὸν ἔλαθεν ὀφθαλμόν. « Ἐν ὁδῷ ταύτῃ, ᾗ ἐπορευόμην, ἔκρυψαν παγίδα μοι. » Καὶ οἱ θηρεύοντες τῶν θηρίων τὰς ὁδοὺς ἀνιχνεύουσι, καὶ ἐν ἐκείναις ἱστᾶσι τὰ θήρατρα. Τούτους μιμούμενος ὁ Σαοὺλ, περιεργαζόμενος τὰ κατὰ τὸν Δαβὶδ διετέλει, καὶ ἔνθα διάγειν αὐτὸν ἐμάνθανεν, ἐκεῖ ταῖς ἐνέδραις ἐκέχρητο. Τοῦτο καὶ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[25] *Τῶν*. Abest. a cod. 1. [26] cod. 1 πάγας. [27] *Καταμόνας — παρέλθω*. Hebr. *Donec ego unus transeam* sc. rete eorum. [28] *Οὗ*. cod. 1 ἄν. [29] *Προσευχ*. Rec. lectio h. l. est προσευχή. [30] *Δήλη — τετύχηκε*. Hæc ut alia hujus psalmi apud Cord. l. c. p. 740. Origeni tribuuntur. [31] cod. 1 ἀπαγγελῶ.

ὁ διάβολος ὁρᾷ· καὶ τῷ μὲν ὁδεύοντι τὴν τῆς σωφροσύνης ὁδὸν, τίθησι τῆς φιληδονίας τὴν πάγην· τῷ δὲ ἐλεημοσύνῃ χαίροντι, τῆς κενοδοξίας τὸ δίκτυον· τῷ ἀφιλοχρηματῳ, τῆς πλεονεξίας τὰς ἀφορμάς· τῇ παρθενίᾳ τὴν ἀλαζονείαν, καὶ ἁπαξαπλῶς ἑκάστῳ βίῳ τὸν εὐθήρατον λόχον.

ε'. « Κατενόουν[32] εἰς τὰ δεξιὰ, καὶ ἐπέβλεπον, καὶ[33] οὐκ ἦν ὁ ἐπιγινώσκων με. » Οὐδένα, φησὶν, οὐδαμόθεν εὑρων ἐπίκουρον. Δεξιὰ γὰρ τὸ πρᾶγμα τῶν εὐνουστέρων ἐκάλεσεν. « Ἀπώλετο φυγὴ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὴν ψυχήν μου. » Ἀφύκτοις ἕρκεσι περιέπεσα, καὶ πόρον οὐχ εὑρίσκω φυγῆς, οὐδὲ τὸν ἐπαμυνόμενον.

ϛ'. « Ἐκέκραξα πρὸς σὲ, Κύριε, εἶπα· Σὺ εἶ ἡ ἐλπίς μου. » Σὲ τοίνυν ἱκετεύω, οὗ τὰς ἐμὰς ἐλπίδας ἐξήρτησα.

« Μερίς μου εἶ ἐν γῇ ζώντων. [ζ'.] Πρόσχες πρὸς τὴν δέησίν μου, ὅτι ἐταπεινώθην σφόδρα[34]. » Πολλάκις ὁ θεῖος Δαβὶδ *μερίδα οἰκείαν* ἐκάλεσε τὸν Θεόν· καὶ νῦν δὲ ὡσαύτως τοῦτο πεποίηκεν. Οὐδεμίαν γὰρ, φησὶν, ἄλλην ἔχω βοήθειαν, ἀλλὰ σὲ μόνον ἐπίκουρον, καὶ διὰ σοῦ τυχεῖν ἀντιβολῶ τῆς ζωῆς. *Ταπείνωσιν* δὲ τὰς συμφορὰς ἐνταῦθα καλεῖ. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ Σύμμαχος παρεδήλωσεν, *Ἀκρόασαι τὰς λαλιάς*[35] *μου, ὅτι ἠτόνησα σφόδρα*. « Ῥῦσαί με ἐκ τῶν καταδιωκόντων με, ὅτι ἐκραταιώθησαν ὑπὲρ ἐμέ. » Ἰσχυρότεροί μοι[36] γεγένηνται οἱ πολέμιοι· διὰ δὲ τῆς σῆς ῥοπῆς τὰς τούτων διαφεύξομαι χεῖρας.

η'. « Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχήν μου, τοῦ ἐξομολογήσασθαι[37] τῷ ὀνόματί σου[38]. » Ὁ δὲ Ἀκύλας οὕτως, *Ἐξάγαγε ἐξ ἀποκλεισμοῦ τὴν ψυχήν μου.* Ὡς ἐν εἱρκτῇ γάρ τινι καὶ δεσμωτηρίῳ κατείχετο, τῶν πολεμίων τῇ θύρᾳ τοῦ σπηλαίου προσκαθημένων. Ὑπισχνεῖται δὲ τῆς σωτηρίας τυχὼν ὕμνοις τὰς εὐεργεσίας ἀμείβεσθαι. « Ἐμὲ[39] ὑπομενοῦσι δίκαιοι, ἕως οὗ ἀνταποδῷς μοι. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως, *Τὸ ὄνομά σου στεφανώσονται δίκαιοι, ὅταν εὐεργετήσῃς με·* τὴν γὰρ εἰς ἐμὲ γεγενημένην εὐεργεσίαν ἐνέχυρον τῆς εἰς αὐτοὺς λήψονται σωτηρίας, καί σε τὸν δίκαιον κριτὴν ἀνυμνήσουσιν.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΜΒ' ΨΑΛΜΟΥ

α'. « Τῷ Δαβὶδ ψαλμὸς, ὁπότε[40] κατεδίωκεν αὐτὸν Ἀβεσαλὼμ ὁ υἱὸς αὐτοῦ. » Ἐν[41] ἐνίοις ἀντιγράφοις εὗρον, « Ὅτε αὐτὸν ἐδίωκεν Ἀβεσαλὼμ ὁ υἱὸς αὐτοῦ. » Οὔτε δὲ παρὰ τῷ Ἑβραίῳ, οὔτε παρὰ τοῖς ἄλλοις ἑρμηνευταῖς ταύτην εὕρηκα τὴν προσθήκην. Ἔχεται δὲ ὅμως τῆς ἀληθείας. Αὐτὴν γὰρ ἔχει τὴν ὑπόθεσιν ὁ ψαλμός. « Κύριε, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου, ἐνώτισαι τὴν δέησίν μου ἐν τῇ ἀλη-

A perantiæ, luxuriæ laqueum parat; ei vero qui eleemosynis gaudet, inanis gloriæ rete ponit; ei autem qui opes pro nihilo ducit, avaritiæ occasiones affert : et virginitati superbiam, et ut uno verbo dicam, cuilibet vivendi modo laqueum venationi accommodatum nectit.

Vers. 5. « Considerabam ad dexteram, et videbam, et non erat, qui cognosceret me. » Nullum, inquit, aliunde adjutorem videbam. *Dexteram* enim benevolorum auxilium vocavit. « Periit fuga a me, et non est qui requirat animam meam. » In sepia ineluctabilia incidi, et iter non invenio fugæ, nec qui auxilium mihi afferat.

Vers. 6. « Clamavi ad te, Domine, dixi : Tu es spes mea. » Te igitur precor, in quo meam spem
B posui.

« Portio mea es in terra viventium. [Vers. 7.] Attende ad deprecationem meam, quia valde humiliatus sum. » Sæpius divinus David *partem suam* vocavit Deum : et hoc loco idem fecit. **1548** Opem nullam, inquit, aliam habeo, sed te solum adjutorem, et per te ut vitam consequar precor. *Humilitatem* calamitates hoc loco vocat. Hoc enim et Symmachus declaravit : *Ausculta loquelas meas, quoniam valde oblangui.* « Libera me a persequentibus me, quia confirmati sunt super me. » Fortiores me facti sunt hostes : per tuum autem auxilium istorum manus declinabo.

Vers. 8. « Educ de custodia animam meam ad
C confitendum nomini tuo. » Aquila sic : *Educ de clausura animam meam.* Nam tanquam in custodia quadam et carcere detinebatur, hostibus speluncæ ostio assidentibus. Pollicetur autem, salutem nactum hymnis beneficia se remuneraturum esse. « Me exspectabunt justi donec retribuas mihi. » Symmachus sic : *Nomen tuum coronabunt justi, cum beneficio me affeceris;* quia beneficium in me collatum salutis suæ pignus arripient, et te justum judicem laudabunt.

INTERP. PSALMI CXLII.

Vers. 1. « Psalmus Davidi, quando ipsum persecutus est Absalon filius ejus [v]. » In nonnullis
D exemplaribus inveni : « Quando ipsum persecutus est Absalon filius ejus. » Neque autem in Hebræo exemplari, nec apud alios interpretes hanc inveni additionem; tamen veritati inhæret. Hoc enim psalmi est **1549** argumentum : Domine, exaudi orationem meam, auribus percipe deprecationem

[v] II Reg. xvii, 1 seqq.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[32] *Κατενόουν — ἐπέβλεπον*. Hebr. *Respice — et vide.* [33] *Καί*. Rec. lectio h. l. est ὅτι. [34] *Σφόδρα* cod. 1 præm. ἕως. [35] cod. 1 τῆς λαλιᾶς. [36] Ib. μου. [37] Ib. ἐξομολογεῖσθαι. [38] *Σου*. In textu τῶν Ο sequitur Κύριε. [39] *Ἐμὲ — μοι*. Hebr. *Me cingent*, l. circumdabunt, *justi*, *quando retribues mihi.* [40] *Ὁπότε — αὐτοῦ*. Rec. lectio h. l. est, ὅτε αὐτὸν ὁ υἱὸς κατεδιώκει. [41] *Ἐν — ὁ ψαλμός*. Idem scholion exstat in edit. Rom. ad h. l.

meam in veritate tua : exaudi me in tua justitia. » Pœnas luens eorum quæ commiserat divinus David, in illa incidit mala. Injustus tamen, et iniquus, et impius, et parricida erat Absalon, qui genitoris cædem desiderabat. Propterea beatus David Deum obsecrat, ut in veritate et justitia preces exaudiat.

VERS. 2. « Et ne intres in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens. » In veritate et justitia, inquit, precatus sum te verbis meis, non mea justitia fretus, sed hostium iniquitatem sciens. Novi enim fieri non posse, ut aliquis innocens a tuo tribunali discedat. Si enim hominum vitæ regulam legum a te latarum apposueris, nemo secundum has vixisse videbitur. Si autem tua etiam beneficia in medium attuleris, et quot bona hominibus suppeditaveris, quæ rursus humana justitia tuis donis æquiparabitur ?

VERS. 3. « Quia persecutus est inimicus animam meam, humiliavit in terra vitam meam. » Precor igitur, ut tuam veritatem et justitiam consequar, non ita ut mecum in judicium descendas, sed ut ego et hostes judicemur. Regno enim ejectus sum ab illis, et exactus sum patria. Hanc ejus humilitatem etiam historia docet. Nam sine calceis, et absconditus, et lacrymans incedebat. « Collocavit me in obscuris, sicut mortuos sæculi. » Nam nihil differo a mortuo in tenebris detento, **1550** ejectus et in desertis locis degere coactus.

VERS. 4. « Et anxius est super me spiritus meus. » Propterea magno mœrore et tristitia affectus sum. *Spiritum* enim hoc loco animam vocat. « In me turbatum est cor meum. » Omnes, inquit, cogitationes meæ tumultu et perturbatione plenæ sunt.

VERS. 5. « Memor fui dierum antiquorum, meditatus sum in operibus tuis, et in factis manuum tuarum meditabar. » Animo, ait, consideravi, a quot calamitatibus majores nostros liberaveris, et expugnabiles inimicis esse non siveris : et recordatus sum gestorum Abrahami, et Isaaci, et Jacobi, et Josephi, et Mosis, et consolationem hinc cepi.

VERS. 6. « Expandi manus meas ad te. » Hoc est, cum omni alacritate preces effudi. « Anima mea sicut terra sine aqua tibi. » Sic autem tuum sitio auxilium, veluti arida terra imbrem exspectat.

VERS. 7. « Velociter exaudi me, Domine, defecit spiritus meus. » Magnitudinem mœroris per hæc expressit : nam valde dolentium propria est hæc affectio. « Non avertas faciem tuam a me, et similis

A θείᾳ σου· εἰσάκουσόν μου ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου. » Δίκας μὲν τίνων ὁ θεῖος Δαβὶδ ὧν[42] ἐπλημμέλησεν, ἐκείνοις περιέπεσε τοῖς κακοῖς· ἄδικος δὲ ὅμως καὶ παράνομος, καὶ δυσσεβὴς, καὶ πατραλοίας ὁ Ἀβεσσαλὼμ, τῆς τοῦ γεγεννηκότος ἐπιθυμήσας σφαγῆς. Διά τοι τοῦτο τὸν Θεὸν ὁ μακάριος ἱκετεύει Δαβὶδ ἐν ἀληθείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ τῆς προσευχῆς εἰσακοῦσαι[43].

β'. « Καὶ μὴ εἰσέλθῃς εἰς κρίσιν μετὰ τοῦ δούλου σου, ὅτι οὐ δικαιωθήσεται ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν. » Ἐν ἀληθείᾳ, φησὶ, καὶ δικαιοσύνῃ ταῖς ἐμαῖς σε, φησὶν, ἱκέτευσα λόγοις, οὐ τῇ ἐμαυτοῦ δικαιοσύνῃ θαῤῥῶν, ἀλλὰ τὴν τῶν πολεμίων παρανομίαν εἰδώς. Οἶδα γὰρ ὡς ἀδύνατον ἀθῷόν τινα τὸ σὸν δικαστήριον ἐκφυγεῖν. Εἰ γὰρ τὸν κανόνα τῶν ὑπὸ σοῦ τεθέντων νόμων τῷ τῶν ἀνθρώπων παραθείης βίῳ, B οὐδεὶς ὀφθήσεται κατὰ τοῦτον βεβιωκώς· εἰ δὲ καὶ τὰς σὰς εὐεργεσίας εἰς μέσον ἀγάγοις, καὶ ὅσα τοῖς ἀνθρώποις ἐχορήγησας ἀγαθὰ, ποία πάλιν ἀνθρωπίνη δικαιοσύνη ταῖς σαῖς ἐξισωθήσεται δωρεαῖς;

γ'. « Ὅτι κατεδίωξεν ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχήν μου, ἐταπείνωσεν εἰς γῆν τὴν ζωήν μου. » Ἱκετεύω τοίνυν τῆς σῆς ἀληθείας καὶ δικαιοσύνης τυχεῖν, οὐκ ἐμοῦ καὶ σοῦ κρινομένων, ἀλλ' ἐμοῦ καὶ τῶν πολεμίων δικαζομένων. Ἐκβέβλημαι γὰρ ὑπ' ἐκείνων τῆς βασιλείας, ἐλήλαμαι τῆς πατρίδος. Ταύτην αὐτοῦ τὴν ταπείνωσιν καὶ ἡ ἱστορία διδάσκει. Ἀνυπόδητος γὰρ, καὶ συγκεκαλυμμένος, καὶ δακρύων ἐβάδιζεν. « Ἐκάθισέ με ἐν σκοτεινοῖς, ὡς νεκροὺς αἰῶνος. » Οὐδὲν γὰρ διαφέρω νεκροῦ ἐν σκότει καθειργμένου, ἐληλαμένος καὶ ἐν ἐρήμοις χωρίοις διάγειν C ἠναγκασμένος.

δ'. « Καὶ ἠκηδίασεν ἐπ' ἐμὲ τὸ πνεῦμά μου. » Τούτου χάριν ἀθυμίας πολλῆς καὶ ἀχθηδόνος ἐμπέπλησμαι. *Πνεῦμα* γὰρ ἐνταῦθα τὴν ψυχὴν καλεῖ. « Ἐν ἐμοὶ ἐταράχθη ἡ καρδία μου. » Πάντες, φησὶν, οἱ λογισμοί μου ταραχῆς καὶ ζάλης ἐπλήσθησαν.

ε'. « Ἐμνήσθην ἡμερῶν ἀρχαίων, ἐμελέτησα ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, ἐν ποιήμασι τῶν χειρῶν σου ἐμελέτων. » Ἔλαβον, φησὶν, εἰς διάνοιαν, ὅσων τοὺς ἡμετέρους προγόνους ἠλευθέρωσας συμφορῶν, καὶ εὐχειρώτους γενέσθαι τοῖς πολεμίοις οὐκ εἴασας· καὶ ἀνεμνήσθην τῶν κατὰ τὸν Ἀβραὰμ, τῶν κατὰ τὸν Ἰσαὰκ, τῶν κατὰ τὸν Ἰακὼβ, τῶν[44] κατὰ τὸν D Ἰωσὴφ, τῶν κατὰ τὸν Μωσέα· καὶ ψυχαγωγίαν ἐντεῦθεν ἔλαβον.

ς'. « Διεπέτασα πρὸς σὲ τὰς χεῖράς μου. » Ἀντὶ τοῦ, Σὺν πάσῃ προθυμίᾳ τὴν ἱκετείαν ἐποιησάμην. « Ἡ ψυχή μου, ὡς γῆ ἄνυδρός σοι. » Οὕτω δέ σου διψῶ τὴν βοήθειαν, καθάπερ ἡ ἄνυδρος γῆ προσμένει τὸν ὑετόν.

ζ'. « Ταχὺ εἰσάκουσόν μου, Κύριε, ἐξέλιπε τὸ πνεῦμά μου. » Τὴν ὑπερβολὴν ἀθυμίας[45] διὰ τούτων ἐδήλωσε· τῶν γὰρ λίαν ἀσχαλλόντων ἴδιον τόδε τὸ πάθος. « Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ'

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[42] Ὧν. cod. 1 præm. δι'. [43] Ibid. ὑπακοῦσαι, ascripta tamen altera lectione. [44] *Τῶν Ἰωσήφ*. Des. in cod. 1. [45] Ἀθυμ. Ib. præm. τῆς.

A ἐμοῦ, καὶ ὁμοιωθήσομαι τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον.» Εἰ γὰρ βδελύξαιό μου τὴν ἱκετείαν διὰ τὴν ἁμαρτίαν, παραυτίκα τῷ θανάτῳ παραδοθήσομαι. Τὸν γὰρ θάνατον *λάκκον* ἐκάλεσε τροπικῶς. Καθάπερ γὰρ τὸν καθειργμένον ἐν λάκκῳ οὐκ ἔστι δίχα τῶν ἐπικουρούντων διαφυγεῖν, οὕτως ἀναβιῶναι τὸν τεθνηκότα τῶν ἀδυνάτων, μὴ βουλομένου Θεοῦ.

η'. «Ἀκουστὸν ποίησόν μοι τὸ πρωῒ τὸ ἔλεός σου, ὅτι ἐπὶ σοὶ ἤλπισα.» Τὴν σήν μοι φιλανθρωπίαν, φησὶ, μήνυσον, καὶ τῆς ἐλπίδος μὴ διαμάρτοιμι. *Πρωῒ* γὰρ ἐνταῦθα τὸ *ταχέως* ἐκάλεσε. «Γνώρισόν μοι, Κύριε, ὁδὸν ἐν ᾗ πορεύσομαι, ὅτι πρὸς σὲ ἦρα τὴν ψυχήν μου.» Γενοῦ μοι, φησὶ, ποδηγὸς, καὶ τὴν εὐθεῖαν πορείαν ὑπόδειξον. Πάντων γὰρ τῶν ἀνθρωπίνων[46] τὴν ἐμὴν ἀποστήσας ψυχὴν, σοὶ ταύτην προσήγαγον, Δέσποτα.

B θ'. «Ἐξελοῦ με ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου, Κύριε, πρὸς[47] σὲ κατέφυγον.» Φεύγων τοὺς πολεμίους σὲ καταφυγῆς τόπον ἔχω, καὶ τῆς ἐκείνων ἐπιβουλῆς ἀπαλλαγῆναι παρακαλῶ.

ι'. «Δίδαξόν με τοῦ ποιεῖν τὸ θέλημά σου, ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεός μου.» Ἱκετεύω δὲ καὶ[48] τοῦτο, μὴ μόνον εἰδέναι τί θέλεις, ἀλλὰ καὶ πράττειν ἃ θέλεις[49]· ἐπειδὴ σὲ Θεὸν ἐμαυτοῦ καὶ Δεσπότην ἐπίσταμαι. «Τὸ πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὁδηγήσει με ἐν γῇ[50] εὐθείᾳ.» Καὶ ἐντεῦθεν τὴν ἀξίαν τοῦ πνεύματος ἐδιδάχθημεν. Ὥσπερ γὰρ ὁ Θεὸς ἀγαθὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα ὠνόμασται ἀγαθόν· καὶ καθάπερ τὸν Θεὸν ὁδηγῆσαι αὐτὸν ἱκέτευσεν, οὕτω καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ὁδηγίας ἀπολαῦσαι παρακαλεῖ, ὡς μηδὲν αὐτῷ φανῆναι πρόσαντες, μηδὲ δυσχερὲς, ἀλλ' εὐθεῖαν τὴν ὁδὸν ὁδεύειν, καὶ λείαν, καὶ[51] πλάνης ἀπηλλαγμένην.

C ια'. «Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, Κύριε, ζήσεις με.» Σύ με προεβάλου βασιλέα· τῆς σῆς δὲ ψήφου καὶ χειροτονίας ἀπήλαυσα, καὶ δέδια μὴ παροφθεὶς ὑπὸ σοῦ βλασφημίας πρόξενος τῷ σῷ ὀνόματι γένωμαι. Μὴ εἰς τὴν ἐμὴν τοίνυν ἀποβλέψῃς ἀξίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν τοῦ σοῦ ὀνόματος εὐφημίαν μετάδος μοι τῆς σωτηρίας[52]. «Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ἐξάξεις ἐκ θλίψεως τὴν ψυχήν μου.» Ἐμοὶ γὰρ καὶ τοῖς πολεμίοις δικάσας, δικαίως τῶν ὑπ' ἐκείνων ἐπαγομένων ἀπαλλάξεις με συμφορῶν.

D ιβ'. «Καὶ ἐν τῷ ἐλέει σου ἐξολοθρεύσεις τοὺς ἐχθρούς μου, καὶ ἀπολεῖς πάντας τοὺς θλίβοντας τὴν ψυχήν μου, ὅτι ἐγὼ δοῦλός σού εἰμι.» Τοῦτο καὶ ἐν τῷ ρλε' ἔφη ψαλμῷ, «Τῷ πατάξαντι Αἴγυπτον σὺν τοῖς πρωτοτόκοις αὐτοῦ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ.» Καὶ ἐνταῦθα ἔφη, «Ἐν[53] τῷ ἐλέει σου ἐξολοθρεύσεις τοὺς ἐχθρούς μου.» Ὁ γὰρ περὶ τὸν ἀδικούμενον ἔλεος ἐπάγει τῷ ἀδικοῦντι τὸν ὄλεθρον. Οὕτω καὶ γεωργὸς ἄριστος προῤῥίζους μὲν τὰς ἀκάνθας ἐκτέμνει, ἄρδει δὲ καὶ γεωργεῖ τὰ φυτά.

ero descendentibus in lacum.» Nam si aversatus fueris meas preces ob peccatum, subito morte mulctabor: mortem enim *lacum* tropice vocavit. Nam quemadmodum is, qui in lacu detentus est, non potest sine adjutoribus evadere: sic fieri non potest, ut mortuus in vitam redeat, nolente Deo.

VERS. 8. «Auditam fac mihi misericordiam tuam, quia in te speravi.» Tuam, inquit, benignitatem indica mihi, **1551** et de spe ne decidam. Nam *mane* hoc loco pro *celeriter* dixit. «Notam fac mihi, Domine, viam, in qua ambulem, quia ad te levavi animam meam.» Esto mihi, inquit, dux, rectumque iter mihi ostende. Ab omnibus enim rebus humanis meam abducens animam, eam tibi, Domine, adduxi.

VERS. 9. «Eripe me de inimicis meis, Domine, ad te confugi.» Fugiens hostes, te refugii locum habeo, et ut ab illorum insidiis liberer precor.

VERS. 10. «Doce me facere voluntatem tuam, quia Deus meus es tu.» Cæterum obsecro, ut non modo sciam quid velis, verum etiam ut faciam quæ velis, quoniam te Deum meum et Dominum scio. «Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam.» Hinc etiam spiritus dignitatem didicimus. Sicut enim Deus bonus, sic etiam Spiritus nominatus est bonus: et quemadmodum Deum obsecravit ut ipsum deduceret, sic etiam precatur, ut Spiritus sancti ductum consequatur, ut nihil ipsi arduum et difficile appareat, sed rectam viam, et planam, et ab errore liberam sequatur.

VERS. 11. «Propter nomen tuum, Domine, vivificabis me.» Tu regem me creasti, tuum autem suffragium et inaugurationem sum consecutus: et timeo, ne a te despectus, auctor sim ut tuum nomen male audiat. Ne igitur ad meam dignitatem respicias, sed ob celebritatem nominis tui salutem mihi imperti. «In æquitate tua educes de tribulatione animam meam.» Nam cum me et hostes judicaveris, juste **1552** a calamitatibus ab illis irrogatis me liberabis.

VERS. 12. «Et in misericordia tua disperdes inimicos meos: et perdes omnes qui tribulant animam meam, quoniam ego servus tuus sum.» Hoc etiam in centesimo tricesimo quinto psalmo dixit. «Qui percussit Ægyptum cum primogenitis eorum, quoniam in æternum misericordia ejus[x].» Et hoc in loco ait: «In misericordia tua disperdes inimicos meos.» Nam misericordia erga eum adhibita, qui injuria afficitur, injuria afficienti interitum infligit. Sic etiam optimus agricola radicitus quidem spinas excidit, irrigat autem et colit plantas.

[x] Psal. CXXXV, 10.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[46] *Τῶν ἀνθρ.* cod. 1 ἀνθρώπων. [47] *Πρός.* In textu τῶν O' præcedit ὅτι. [48] *Καί.* cod. 1 πρός. [49] *Θέλεις.* Ibid. θέμις. [50] *Γῇ.* cod. Vatic. τῇ. [51] *Καί.* Abest a cod. 1. [52] *Σωτ.* Ib. præm. σῆς. [53] *Ἐν — σου.* Des. in cod. 1.

INTERP. PSALMI CXLIII.

VERS. 1. *Davidi.* In nonnullis exemplaribus inscriptioni hoc additum inveni : « Contra Goliath. » Neque autem in Hebraico exemplari, nec apud alios interpretes, nec apud Septuaginta inveni in Hexaplo. Cæterum hoc habet argumentum. ' Gentium, quæ in Judæos post reditum e Babylone consurrexerunt, multi prophetæ mentionem faciunt : sed copiosius quam alii divinus Ezechiel. Dicit autem hæc cum multis aliis : « A diebus plurimis præparaberis, et venies ad terram, quæ eversa est gladio, et congregata est de populis multis, in terram Hierosolymæ, quæ fuit deserta jugiter. Et ipsi ex gentibus egressi sunt, et habitabunt in pace omnes ipsi. Et ascendes quasi imber, et venies B quasi tempestas, et quasi nubes, ut operias terram, et cades, tu, et omnia **1553** agmina tua, et gentes multæ tecum y. » Deinde post multa docet etiam mortis modum. « Et convocabo adversus eum in cunctis montibus meis timorem gladii, ait Adonai Dominus. Gladius hominis contra fratrem ejus erit, et judicabo ipsum in morte, et in sanguine, et imbre inundante, et lapidibus grandinis. Ignem et sulphur pluam super eum, et super omnes, qui sunt cum eo, et super gentes multas, quæ cum eo sunt y'. » Licebit autem ei, qui accuratius hæc discere volet, prophetiam ipsam legere. Hæc et hic Psalmus vaticinatur : « Inclina enim cœlos, Domine, et descende, tange montes, et fumigabunt : emitte fulgura tua, et dissipabis eos, emitte sagittas tuas, C et conturbabis eos. » Planius autem hæc singularum partium interpretatio docebit. « Benedictus Dominus Deus meus, qui instruit manus meas ad prælium, digitos meos ad bellum. » Nam nuper e Babylone reversi, et muris ac armis privati, per divinum auxilium invadentibus hostibus superiores fuerunt. Sane etiam nobis conveniunt ea quæ dicta sunt. Nam a diaboli tyrannide liberati, a Deo pugnare docti sumus : manibus quidem justitiam operantes, et per digitos crucis signum frontibus imponentes.

VERS. 2. « Misericordia mea, et refugium meum, susceptor meus, et liberator meus, protector meus, D in ipso speravi. » Ab entibus appellationes desumpsit. **1554** Tu enim, « misericordia mea » es, a te enim misericordiæ fontes accepi. Tu es « refugium meum ; » nam ad te confugiens servatus sum. Tu es « susceptor meus ; » tuum enim auxilium consecutus, hostes superavi. Tu es « liberator meus, et protector meus. » Tu enim me bello

y Ezech. XXXVIII, 8, 9. y' ibid. 20-22.

A ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΜΓ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. Τῷ[54] *Δαβίδ.* Ἐν[55] ἐνίοις τῶν ἀντιγράφων τῇ ἐπιγραφῇ προσκείμενον εὗρον, « Πρὸς τὸν Γολιάθ. » Οὔτε δὲ παρὰ τῷ Ἑβραίῳ, οὔτε παρὰ τοῖς ἄλλοις ἑρμηνευταῖς, οὔτε μὴν παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα εὗρον ἐν τῷ Ἑξαπλῷ. Ἔχει δὲ ὑπόθεσιν ταύτην· Τῶν ἐπαναστάντων Ἰουδαίοις ἐθνῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, πολλοὶ τῶν προφητῶν ἐμνημόνευσαν· πλατύτερον δὲ τῶν ἄλλων ὁ θεῖος Ἰεζεκιήλ. Λέγει δὲ καὶ ταῦτα[56] μεθ' ἑτέρων πολλῶν· « Ἀφ' ἡμερῶν πλειόνων ἑτοιμασθήσῃ, καὶ ἥξεις εἰς γῆν τὴν ἀπεστραμμένην ἀπὸ μαχαίρας, ἠθροισμένην ἀπὸ λαῶν πολλῶν, ἐπὶ γῆν Ἰερουσαλὴμ, ἣ ἐγένετο ἔρημος δι' ὅλου. Καὶ αὐτοὶ ἐξ ἐθνῶν ἐξεληλύθασι, καὶ κατοικήσουσιν[57] ἐπ' εἰρήνης πάντες αὐτοί. B Καὶ ἀναβήσῃ ὡς ὑετὸς, καὶ ἥξεις ὡς καταιγὶς, καὶ ὡς νεφέλη, καλύψαι τὴν γῆν, καὶ πέσῃ[58] σὺ, καὶ πάντες οἱ περὶ σὲ, καὶ ἔθνη πολλὰ μετὰ σοῦ. » Εἶτα μετὰ πολλὰ διδάσκει καὶ τοῦ θανάτου τὸν τρόπον. « Καὶ συγκαλέσω ἐπ' αὐτὸν φόβον μαχαίρας εἰς πάντα τὰ ὄρη μου, λέγει Ἀδωναῒ Κύριος. Μάχαιρα ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἔσται, καὶ κρινῶ αὐτὸν ἐν θανάτῳ, καὶ ἐν αἵματι, καὶ ὑετῷ κατακλύζοντι, καὶ λίθοις χαλάζης. Καὶ πῦρ καὶ θεῖον βρέξω ἐπὶ αὐτοὺς, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ ἔθνη πολλὰ τὰ μετ' αὐτοῦ. » Ἔξεστι δὲ τῷ βουλομένῳ ταῦτα μαθεῖν ἀκριβέστερον ἐντυγχάνοντι τῇ προφητείᾳ. Ταῦτα καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς προθεσπίζει· « Κλῖνον γὰρ οὐρανούς[59], Κύριε, καὶ κατάβηθι· C ἅψαι τῶν ὀρέων, καὶ καπνισθήσονται· ἄστραψον ἀστραπήν σου, καὶ σκορπιεῖς αὐτούς· ἐξαπόστειλον τὰ βέλη σου, καὶ συνταράξεις αὐτούς. » Σαφέστερον δὲ ταῦτα ἡ κατὰ μέρος ἑρμηνεία διδάξει. « Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεός μου[60], ὁ διδάσκων τὰς χεῖράς μου εἰς παράταξιν, τοὺς δακτύλους μου εἰς πόλεμον. » Ἄρτι γὰρ ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανελθόντες, καὶ ὅπλων καὶ περιβόλων ἐστερημένοι, διὰ τῆς θείας ῥοπῆς τῶν ἐπανελθόντων περιεγένοντο δυσμενῶν. Ἁρμόττει[61] δὲ καὶ ἡμῖν τὰ εἰρημένα. Τῆς γὰρ τοῦ διαβόλου τυραννίδος ἀπαλλαγέντες, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πολεμεῖν ἐδιδάχθημεν· τὰς χεῖρας μὲν, ἐργαζόμενοι δικαιοσύνην· διὰ δὲ τῶν δακτύλων, τοῖς μετώποις ἐπιτιθέντες τοῦ σταυροῦ τὴν σφραγῖδα.

β'. « Ἔλεός μου, καὶ καταφυγή μου, ὑπερασπι- D στής μου[62] ἀντιλήπτωρ μου καὶ ῥύστης μου, καὶ ἐπ' αὐτῷ[63] ἤλπισα. » Ἀπὸ τῶν πραγμάτων τὰς προσηγορίας ἐποιήσατο. Σὺ γὰρ, φησὶν, « ἔλεός μου· » παρὰ σοῦ γὰρ ἐδεξάμην τὰς τοῦ ἐλέους πηγάς. Σὺ « καταφυγή μου· » πρὸς σὲ γὰρ καταφυγὼν[64] διεσώθην. Σὺ « ἀντιλήπτωρ μου· » τῆς γὰρ σῆς ἀπολαύσας ῥοπῆς, κρείττων ἐγενόμην τῶν πολεμίων. Σὺ « ῥύστης μου καὶ ὑπερασπιστής μου. » Σὺ γάρ με

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[54] *Τῷ.* Ib. præm. Ψαλμός. [55] *Ἐν — ἐξαπλῷ.* Idem Scholion exstat in edit. Rom. et apud Montf. in Hexapl. ad h. l. [56] *Ταῦτα.* cod. 1 ἐνταῦθα. [57] Ib. κατοικοῦσιν. [58] Ib. πεσῇ. [59] *Οὐρ.* In cod. sequ. σου. [60] *Ὁ Θεός μου.* Hebr. *Petra mea.* [61] *Ἁρμόττει σφαγῖδα.* Similia ex Orig. habet Cord. l. c. p. 771. [62] *Ὑπερασπ. μου.* In cod. 1 ponitur post ῥύστης μου, ut in textu τῶν O'. [63] Rec. lectio h. l. est αὐτῷ. [64] cod. 1 καταφεύγων.

καὶ περιέφραξας πολεμούμενον, καὶ ἐῤῥύσω πολιορκούμενον. Τὴν εἰς σὲ τοίνυν ἐλπίδα σχήσω βεβαίαν. « Ὁ ὑποτάσσων τὸν λαόν μου ὑπ' ἐμέ. » Τοῦτο τῷ Ζοροβάβελ ἁρμόττει, καὶ Ἰησοῦ τῷ ἱερεῖ· οὗτοι γὰρ ἡγοῦντο τοῦ λαοῦ τηνικαῦτα.

γ'. « Κύριε, τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ; ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι λογίζῃ αὐτόν; » Ἀντὶ τοῦ *ἐγνώσθης*, *γνωρίζῃ* ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε. Σφόδρα, φησὶν, ἄγαμαι τὴν ἄμετρόν σου φιλανθρωπίαν· ὅτι Θεὸς ὢν, καὶ τῶν ἁπάντων δημιουργὸς, τοσαύτην τοῦ εὐτελοῦς τούτου ζώου κηδεμονίαν ποιῇ· εἶτα τῆς φύσεως τὸ ἐπίκηρον δεικνύει.

δ'. « Ἄνθρωπος ματαιότητι ὡμοιώθη, αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὡσεὶ σκιὰ παράγουσιν. » Ὁ Θεοδοτίων, *Ἄνθρωπος*, φησὶν, *ἀτμίδι ὡμοιώθη*· ὁ δὲ Σύμμαχος, *ἀτμῷ*. Ἀτμοῦ γὰρ [65] δίκην συνισταμένου καὶ διαλυομένου ῥᾳδίως φθείρεται τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, καὶ σκιᾷ τούτων ὁ βίος παραπλησίως ὁδεύει· ἐπειδὴ οὕτω [66] μέλει σοι τῶν ἐπικήρων ἀνθρώπων.

ε'. « Κύριε, κλῖνον οὐρανούς σου, καὶ κατάβηθι. » Ἀνθρωπίνως τοῖς λόγοις ἐχρήσατο, οὐχ οὐρανῷ περιγεγραμμένην τὴν θείαν φύσιν εἰδὼς, ἀλλ' εἰς τιμωρίαν τῶν πολεμίων [67] καλῶν τὸν ἐπίκουρον. « Ἅψαι τῶν ὀρέων, καὶ καπνισθήσονται. » Τοῦτο γὰρ καὶ ἐν τῷ Σινᾷ ἐγένετο ὄρει. *Τὸ γὰρ ὄρος*, φησὶν, *ἐκαπνίζετο*.

ς'. « Ἄστραψον ἀστραπὴν, καὶ σκορπιεῖς αὐτοὺς, ἐξαπόστειλον τὰ βέλη σου, καὶ συνταράξεις αὐτούς. » Εὐκτικῶς μὲν σχηματίζει τοὺς λόγους· προλέγει δὲ τὰ ἐσόμενα, ἃ διὰ [68] τοῦ προφήτου Ἰεζεκιὴλ προείρηκεν ὁ Θεός· οὕτω γὰρ ἐκείνους ἅπαντας κατανάλωσεν.

ζ'. « Ἐξαπόστειλον τὴν χεῖρά σου ἐξ ὕψους. » Διδάσκων ὡς ἀρκεῖς [69] νεύων παρασχεῖν τοῖς αἰτοῦσι τὴν σωτηρίαν. *Χεῖρα* δὲ τὴν ἐνέργειαν ἐκάλεσεν, ὡς πολλάκις εἰρήκαμεν. « Ἐξελοῦ με, καὶ ῥῦσαί με ἐξ ὑδάτων πολλῶν. » *Πολλὰ ὕδατα* τὸ πλῆθος πολεμίων [70] ἐκάλεσεν. Οὕτω καὶ ἐν τῷ ρκγ' ἔφη ψαλμῷ, « Χείμαῤῥον [71] διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν, τὸ ὕδωρ [72] τὸ ἀνυπόστατον. » Καὶ διδάσκων ὅτι τροπικῶς τοὺς ἐχθροὺς ὕδατα ἐκάλεσεν, ἐπήγαγεν· « Ἐκ χειρὸς υἱῶν ἀλλοτρίων. » Ἀλλοτρίους δὲ αὐτοὺς, οὐχ ὡς ἀλλοφύλους, ἀλλ' ὡς δυσσεβεῖς προσηγόρευσεν.

η'. « Ὧν τὸ στόμα ἐλάλησε ματαιότητα. » Βλασφημίαις, φησὶ, Δέσποτα, τῆς [73] σῆς ἐχρήσαντο δόξης. « Καὶ ἡ δεξιὰ αὐτῶν, δεξιὰ ἀδικίας. » Τοῖς δὲ λόγοις συμβαίνει τὰ πράγματα. Ὥσπερ γὰρ τοῖς λόγοις βλασφημοῦσιν, οὕτω τοῖς ἔργοις ἀδικοῦσιν. Αὕτη γὰρ αὐτῶν ἡ δεξιὰ οὐδὲν ἐργάζεται δεξιὸν, ἀλλ' ἀδικίας πέφηνεν ὄργανον.

θ'. « Ὁ Θεὸς, ᾠδὴν καινὴν ᾄσομαί σοι, ἐν ψαλτηρίῳ

A petitum munivisti, et obsessum liberasti : in te igitur firmam spem figam. « Qui subdit populum meum sub me. » Hoc Zorobabeli congruit, et Josuæ sacerdoti : hi enim tunc populum regebant.

Vers. 3. « Domine, quid est homo, quia innotuisti ei? aut filius hominis, quia reputas eum? » Pro *innotuisti*, Symmachus *cognosceris* interpretatus est. Magnopere, ait, immensam tuam benignitatem admiror : quod cum Deus sis, omniumque opifex, talem de hujusmodi vili animali curam geras. Deinde naturæ imbecillitatem ostendit.

Vers. 4. « Homo vanitati similis factus est, dies ejus sicut umbra prætereunt. » Theodotio : *Homo*, inquit, *exhalationi similis est;* Symmachus, *vapori*.
B Nam instar vaporis conglobati et dissoluti, hominum natura facile corrumpitur, et umbræ instar horum vita incedit : quoniam sic tibi caduci homines curæ sunt.

Vers. 5. « Domine, inclina cœlos tuos, et descende. » Hominum more locutus est, non cœlo divinam naturam circumscriptam esse sciens, sed implorans adjutorem ad hostium supplicium. « Tange montes, et fumigabunt. » Hoc enim in Sinai monte factum est. *Nam mons*, ait, *fumabat*.

Vers. 6. « Fulgura emitte **1555** corusca, et dissipabis eos : emitte sagittas tuas, et conturbabis eos. » Optando sermonem format. Prædicit
C autem futura, quæ per prophetam Ezechielem Deus prædixit. Sic enim illos omnes consumpsit.

Vers. 7. « Emitte manum tuam ex alto. » Docens te solo nutu posse salutem præbere petentibus. *Manum* autem vim agendi appellavit, sicut sæpe diximus. « Eripe me, et libera me de aquis multis. » *Multas aquas* dixit hostium multitudinem. Sic etiam in centesimo vicesimo tertio psalmo ait : « Torrentem pertransivit anima nostra, aquam intolerabilem [a]. » Et docens se per similitudinem hostes aquas vocasse, subdidit : « Ex manu filiorum alienorum. » Alienos vero illos, non tanquam alienigenas, sed tanquam impios vocavit.

D Vers. 8. « Quorum os locutum est vanitatem. » Blasphemiis, inquit, Domine, adversus gloriam tuam usi sunt. « Et dextera eorum, dextera iniquitatis. » Verbis autem respondent opera. Sicut enim verbis blasphemis detestantur, sic operibus injuria afficiunt. Ipsa enim eorum dextera nihil dexterum efficit, sed injustitiæ instrumentum est.

Vers. 9. « Deus canticum novum cantabo tibi,

[a] Psal. cxxiii, 4, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[65] *Γάρ.* cod. 1 δέ. [66] *Οὕτω.* Ib. præm. τοίνυν. [67] *Τῶν πολεμ.* Des. in cod. 1. [68] *Διά.* In cod. 1 præm. καί. [69] ibid. ἀρκεῖ. [70] *Πολεμ.* ibid. præm. τῶν. [71] ib. χειμάῤῥουν. [72] *Τὸ ὕδωρ.* ib. præm ἄρα διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν. [73] *Τῆς.* cod. 1 præm. κατά.

in psalterio decachordo psallam tibi. » Non enim salutem adeptus ingratus ero, sed usitatis musicis instrumentis gratiarum actionis hymnum offeram.

VERS. 10. Qui dat salutem regibus. » Sic enim, inquit, et majores nostros, quibus a te commissum fuerat regnum, **1556** servasti, et invadentium hostium victores reddidisti, Davidem, Josaphatum, Ezechiam, et si quis alius tuum imploravit auxilium. « Qui redemit Davidem servum suum. » Nam propter fœdera cum illis inita omnem de nobis curam geris.

« De gladio maligno [VERS. 11] eripe me, et erue me de manu filiorum alienorum. » *Gladium malignum* furorem et feritatem irruentium vocavit: eosdem vero filios alienos, tanquam impios. « Quorum os locutum est vanitatem, et dextera eorum, dextera iniquitatis. » Ejusdem sermonis repetitione non frustra usus est: sed eorum felicitatem narraturus, pravitatis accusationem instituit, Deum ad opem ferendam excitans. Isti enim, ait, sic te conviciis obruentes, et cum injustitia et malitia viventes, secundis ventis feruntur, et a te bonorum affluentiam accipientes, iniquitatis viaticum felicitatem habent.

VERS. 12. « Quorum filii sicut novellæ plantationes constabilitæ in juventute sua. » Multos et bonos filios consecuti sunt, et a suis filiis circumdantur, novellas plantas imitantes. « Filiæ eorum compositæ, circumornatæ ut similitudo templi. » Non modo enim naturæ pulchritudo ornat ipsas, sed etiam ab arte magnopere decorantur, ut similes sint templis ornatis ad idolorum honorem. Cæterum hujusmodi est fucus et ars meretricia.

VERS. 13. « Promptuaria eorum plena sunt, et copiose **1557** producunt nunc hoc, nunc illud. » Cum enim viderint cellas supra usum plenas, rursus in alias transferunt supervacua, secundum illum qui dicit: « Destruam horrea mea, et majora ædificabo [a]. »

« Oves eorum fetosæ, abundantes in egressibus suis. [VERS. 14.] Boves eorum crassi. » Porro eorum animalia pinguia et fecunda sunt. « Non est ruina maceriæ, neque transitus, neque clamor in plateis eorum. » Symmachus autem sic: *Nec fractura, nec funeris elatio, nec luctus in plateis eorum.* Sic etiam alii interpretes. Nam per multam felicitatem, et bonorum affluentiam, in deliciis et in

[a] Luc. XII, 18.

A δεχαχόρδῳ ψαλῶ σοι. » Οὐχ ἔσομαι γὰρ ἀγνώμων τῆς σωτηρίας τυχὼν, ἀλλὰ τοῖς συνήθεσιν ὀργάνοις χρησάμενος τὸν χαριστήριον ὕμνον ἐκτίσω.

ι'. « Τῷ διδόντι τὴν σωτηρίαν τοῖς βασιλεῦσιν. » Οὕτω γάρ, φησὶ [74], καὶ τοὺς ἡμετέρους προγόνους ὑπὸ σοῦ τὴν βασιλείαν ἐγχειρισθέντας διέσωσας, καὶ τῶν πολεμίων ἐπαναστάντων νικηφόρους ἀπέφηνας, τὸν Δαβὶδ, τὸν Ἰωσαφὰτ, τὸν Ἐζεκίαν, καὶ εἴ τις ἕτερος τὴν σὴν ἐπικουρίαν ἐξήτησεν [75]. « Τῷ λυτρουμένῳ Δαβὶδ τὸν δοῦλον αὐτοῦ. » Διὰ γὰρ τὰς πρὸς ἐκείνους συνθήκας πᾶσαν ἡμῶν κηδεμονίαν ποιῇ.

« Ἐκ ῥομφαίας πονηρᾶς. [ια'] Ῥῦσαί με, καὶ ἐξελοῦ με ἐκ χειρὸς υἱῶν ἀλλοτρίων. » *Ῥομφαίαν πονηρὰν* τῶν ἐπελθόντων τὸ μανικὸν καὶ θηριῶδες ἐκάλεσε· τοὺς δὲ αὐτοὺς καὶ υἱοὺς ἀλλοτρίους, ὡς δυσσεβεῖς.
B « Ὧν τὸ στόμα ἐλάλησε ματαιότητα, καὶ ἡ δεξιὰ αὐτῶν δεξιὰ ἀδικίας. » Τῇ ταυτολογίᾳ οὐ μάτην ἐχρήσατο· ἀλλὰ τὴν εὐημερίαν αὐτῶν διηγεῖσθαι μέλλων, τὴν τῆς πονηρίας κατηγορίαν ἀνέλαβεν, εἰς ἐπικουρίαν τὸν Θεὸν διεγείρων. Οἱ γὰρ οὕτως σε, φησὶ, βλασφημοῦντες, καὶ ἀδικίᾳ καὶ πονηρίᾳ συζῶντες, ἐξ οὐρίων φέρονται, καὶ παρὰ σοῦ δεξάμενοι τῶν ἀγαθῶν τὴν ἀφθονίαν, ἐφόδιον ἔχουσι τῆς ἀδικίας τὴν εὐπραξίαν.

ιβ'. « Ὧν [76] οἱ υἱοὶ αὐτῶν ὡς νεόφυτα ἡδρυμένα [77] ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν. » Ἀπήλαυσαν, φησὶν, πολυπαιδίας καὶ εὐπαιδίας, καὶ ὑπὸ τῶν υἱῶν κυκλοῦνται, νεοθαλῆ μιμούμενοι φυτά. « Αἱ θυγατέρες αὐτῶν κεκαλλωπισμέναι, περικεκοσμημέναι [78] ὡς ὁμοίωμα ναοῦ. »
C Οὐ μόνον γὰρ αὐτὰς τῆς φύσεως ὡραΐζει τὸ κάλλος, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐπιτεχνήσεως πολὺν περίκεινται κόσμον· ὡς ἀπεικάζεσθαι τοῖς ἐπὶ τιμῇ τῶν εἰδώλων κεκαλλωπισμένοις ναοῖς. Τοιοῦτον δέ ἐστι τὸ κομμωτικὸν καὶ ἑταιρικόν.

ιγ'. « Τὰ ταμιεῖα [79] αὐτῶν πλήρη, ἐξερευγόμενα [80] ἐκ τούτου εἰς τοῦτο. » Ὅταν γὰρ ἴδωσιν ὑπὲρ τὴν χρείαν τὰ δοχεῖα πεπληρωμένα, εἰς ἕτερα πάλιν τὰ περιττὰ μεταφέρουσι· κατ' ἐκεῖνον τὸν λέγοντα, « Καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω. »

« Τὰ πρόβατα αὐτῶν πολυτόκα [81], πληθύνοντα ἐν ταῖς ἐξόδοις αὐτῶν. [ιδ'] Οἱ βόες αὐτῶν παχεῖς. » Πίονα δὲ αὐτῶν καὶ πολύγονα τὰ κτήνη. « Οὐκ ἔστι κα-
D τάπτωμα φραγμοῦ [82], οὐδὲ διέξοδος, οὐδὲ κραυγὴ ἐν ταῖς πλατείαις [83] αὐτῶν. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως, *Οὔτε διακοπὴ, οὔτε [84] ἐκφορὰ, οὔτε κωκυτὸς ἐν ταῖς πλατείαις αὐτῶν*. Οὕτω δὲ καὶ οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταί. Διὰ γὰρ πολλὴν τὴν [85] εὐθηνίαν, καὶ τῶν ἀγαθῶν τὴν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[74] *Φησί*. Abest a cod. 1. | [75] cod. 1 ἐζήτησεν. [76] *Ὧν—αὐτῶν*. Hebr. *Quoniam filii nostri.* [77] *Ἡδρυμ.* Hebr. *educati.* Quidam libri veteres habent ἱδρυμένα, alii ἡδρυμμένα vel ἠνδρυμμένα. [78] *Κεκαλλ. περικεκ.* Hebr. *Sicut anguli quasi excisæ.* [79] Rec. lectio h. l. est ταμεῖα. [80] *Ἐξερ. — τοῦτο.* Hebr. *Producentia de specie ad speciem.* [81] *Πολυτόκα — αὐτῶν.* Hebr. *Multiplicantes se per millenas, imo per decies millenas in plateis nostris.* [82] *Κατάπτωμα φραγμοῦ.* Hebr. *Ruptura* s. clades. [83] *Πλατ.* Ita in edit. Ald. et Compl. legi observat Bosius. Rec. lectio est ἐπαύλεσιν. Herb. *In plateis nostris.* [84] *Οὔτε.* cod. 1 præm. καί. Montf. in Hexapl. ad h. l. pro οὔτε habet οὐκ ἔστι. [85] *Γὰρ πολλὴν τήν.* cod. 1 τὴν πολλήν.

ἀφθονίαν, ἐν τρυφῇ καὶ γέλωτι διατελοῦσι, τῶν πονηρῶν [86] οὐ δεχόμενοι πεῖραν. Ταῦτα καὶ ἐν τῷ ἑβδομηκοστῷ καὶ δευτέρῳ ἔφη ψαλμῷ, ὅτι « Οὐκ ἔστιν ἀνάνευσις ἐν τῷ θανάτῳ αὐτῶν, καὶ στερέωμα ἐν τῇ μάστιγι αὐτῶν. Ἐν κόποις ἀνθρώπων οὐκ εἰσὶ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων οὐ μαστιγωθήσονται. » Εὑρίσκομεν δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις προφήταις συνῳδὰ τούτοις πολλά· ἀλλὰ πάντες ἐπιφέρουσι τῶν ἀμφισβητουμένων τὴν λύσιν. Τοῦτο δὲ καὶ ἐνταῦθα πεποίηκεν ὁ θεῖος Δαβίδ. Ἐπήγαγε γάρ·

ιε'. « Ἐμακάρισαν τὸν λαὸν [87] ᾧ ταῦτά ἐστι, μακάριος ὁ λαὸς, οὗ Κύριος ὁ Θεὸς αὐτοῦ. » Οἱ γὰρ τῆς ἀληθείας ἀμύητοι οὐκ ἐπίστανται τῶν πραγμάτων διακρίνειν τὴν φύσιν, ἀλλὰ τρυφῇ, καὶ πλούτῳ, καὶ δυναστείᾳ τὴν εὐκληρίαν ὁρίζονται, καὶ τοὺς τούτων ἀπολαύοντας ζηλωτοὺς ἀποκαλοῦσι, καὶ μακαρίους. Οἱ δὲ μύσται τῆς ἀρετῆς τῆς θείας σοφίας μετειληφότες, τὸν ὑπὸ σοῦ προμηθούμενον λαὸν μακαρίζουσι, καὶ τοῦ βίου παντὸς τὴν σὴν προτιμῶσι κηδεμονίαν. Τοὺς τοιούτους ἡμᾶς μακαρισμοὺς καὶ ὁ Κύριος ἐξεπαίδευσε· « Μακάριοι, λέγων, οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, καὶ μακάριοι οἱ πενθοῦντες, καὶ μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Οἱ δὲ τοῦ βίου τὴν ἡδονὴν προαιρούμενοι, πρὸς ὀλίγον ταύτης ἀπολαύσαντες, τὴν μακρὰν ὀδύνην ἐκ τῆς βραχείας τρυγήσουσιν ἡδονῆς.

A risu degunt, neque ullas adversitates experiuntur. Hæc et in septuagesimo secundo ait psalmo: « Quia non est respectus in morte eorum, et firmamentum in plaga eorum. In laboribus hominum non sunt, et cum hominibus non flagellabuntur [b]. » Cæterum apud alios prophetas multa his consonantia invenimus: sed omnes dubiorum solutionem inferunt. Hoc sane hic etiam divinus David fecit. Infert enim:

VERS. 15. « Beatum dixerunt populum, cui hæc sunt, beatus populus, cujus Dominus Deus ejus est. » Nam veritatis expertes nesciunt rerum naturam discernere, sed deliciis, et opibus, et potentia felicitatem metiuntur, et **1558** qui his perfruuntur, B felices et beatos nuncupant. Virtutis autem studiosi, cum divinam sapientiam acceperint, populum a te gubernatum beatum esse dicunt, et toti vitæ tuam curam præferunt. Hujusmodi beatitudines etiam Dominus nos docuit. « Beati, inquit, pauperes spiritu; Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam, et, Beati qui lugent, et, Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, talium enim est regnum cœlorum [c]. » Qui autem vitæ delicias eligunt, his parum temporis perfruentes, ex brevibus deliciis diuturnum dolorem percipient.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΜΔ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « Αἴνεσις τῷ Δαβίδ. » Δηλοῖ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ψαλμοῦ τὸν σκοπόν. Ὑμνεῖν γὰρ παρακελεύεται τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, καὶ μεγαλουργίας, καὶ βασιλείας, καὶ μεγαλοπρεπείας μεμνημένους. Πεποίηκε δὲ καὶ ἑτέρους τοιούτους ψαλμοὺς ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος, εἰς εὐγνωμοσύνην τὸν [88] λαὸν ἐκεῖνον διεγείρουσα [89]. Ἔχει δὲ καὶ πρόῤῥησιν τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεώς τε καὶ ἐπιγνώσεως. Κατὰ στοιχεῖον δὲ καὶ οὗτος ὁ ὕμνος σύγκειται, καὶ διὰ τῆς ταυτολογίας διδάσκει τοῦ Προφήτου τὸν πόθον. « Ὑψώσω σε, ὁ Θεός μου, βασιλεύς [90] μου, καὶ εὐλογήσω τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Φύσει μὲν ὕψιστος ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἐπείσακτον ἔχει τὸ ὕψος. [Κηρύττουσι δὲ τοῦτο τῆς εὐσεβείας οἱ τρόφιμοι, καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας διδάσκουσι. Τοιοῦτόν ἐστι τὸ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις εἰρημένον· « Πάτερ, ἐδόξασά σου τὸ ὄνομα ἐν τῇ γῇ [91]. » Καὶ μετ' ὀλίγα διδάσκει ὡς οὐ δόξαν ἔδωκεν [92] αὐτῷ, ἣν μὴ πρότερον εἶχεν, ἀλλ' ἣν εἶχεν ἐγύμνωσεν. Ἔφη γὰρ, Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις. Οὕτω καὶ ὁ Πατὴρ τῷ Υἱῷ οὐκ ἔδωκε δόξαν, ἣν μὴ πρότερον εἶχεν· ἀλλ' ἣν εἶχε τοὺς ἀγνοοῦντας ἐδίδαξε· « Δόξασόν με γάρ, φησὶν, σὺ

INTERP. PSALMI CXLIV.

C VERS. 1. « Laudatio Davidi. » Propositum psalmi inscriptio indicat. Adhortatur enim, ut Deum universorum laudemus, Dei potentiæ, et magnificentiæ, et regni, et majestatis reminiscentes. Alios etiam hujusmodi psalmos gratia Spiritus fecit, ad grati animi officium illum populum excitans. Habet porro prædictionem de gentium vocatione et divina cognitione. Hic autem hymnus per litterarum seriem compositus est, et per ejusdem sermonis repetitionem Prophetæ desiderium docet. « Exaltabo te, o Deus mi, rex mi, et benedicam nomini tuo in sæculum, et in sæculum sæculi. » Natura quidem Deus altissimus est, et minime ascititiam habet altitudinem. Hoc D vero prædicant pietatis alumni, nesciosque edocent. **1559** Tale est illud a Christo in sacris Evangeliis dictum: « Pater, glorificavi nomen tuum in terra [d]. » Et paulo post docet illum non gloriam dedisse ei, quam prius non habebat, sed quam habebat ignorantibus demonstrasse. Ait enim: Manifestavi nomen tuum hominibus. Sic etiam Pater Filio non dedit gloriam, quam prius non habebat, sed quam habebat inscios docuit. « Glorifica enim me, inquit,

[b] Psal. LXXII, 4, 5. [c] Matth. V, 3 seqq. [d] Joan. XVII, 4, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[86] *Πονηρῶν*. ibid. λυπηρῶν. [87] *Ἐμαχ. τὸν λαόν*. Hebr. *O beatum populum eum.* [88] *Τόν*. cod. 1 præm. *καί*. [89] *Διεγ*. ibid. præm. καὶ ἡμᾶς. [90] *Βασιλεύς*. ib. præm. ὁ, ut in textu τῶν Ο'. [91] cod. 1 ἐπὶ τῆς γῆς. [92] ib. δέδωκεν.

A tu Pater, claritate, quam habebam apud te, priusquam mundus fieret [e]. » Non igitur assumpsit quod non habebat, sed quod habebat planum ignorantibus factum est. Hoc igitur in loco etiam Propheta non altum Deum se effecturum promittit, sed ejus altitudinem hominibus ostensurum, quoad fieri potest. Et omnium Deum, et Deum et regem proprium nominat, amoris vi ad hoc faciendum impulsus.

VERS. 2. « Per singulos dies benedicam tibi, et laudabo nomen tuum in sæculum, et in sæculum sæculi. » Semper te, inquit, celebrabo, et nullum diem laudis expertem sinam.

VERS. 3. « Magnus Dominus, et admodum laudabilis, et magnitudinis ejus non est finis. » Quoniam omnis magnitudo sensibilis, si longitudinem, et latitudinem, et profunditatem metiaris, ostenB ditur magna, merito subdidit: « Magnitudinis ejus non est finis; » ut eum, qui celebratur, incorporeum et incircumscriptum esse demonstret. Nam magnum quidem ipsum, inquit, novi, non tamen comprehendi posse, nec mensurari. Neque enim principium, neque finem magnitudinis invenio: hæc enim infinita est, et omnem mentis captum transcendit.

VERS. 4. « Generatio et generatio laudabit opera tua, et potentiam tuam pronuntiabunt. » Deinceps gentium **1560** præcinit divinam cognitionem. Non solum enim, inquit, nos qui ex Israele descendimus, per hanc generationem te benefactorem laudabimus, sed etiam alia generatio, Ecclesia nimirum magnificentiam prædicabit. C

VERS. 5. « Magnificentiam gloriæ sanctitatis tuæ loquentur, et mirabilia tua narrabunt. » Natura ejus qui laudatur Prophetæ vires superat. Nam dignas et naturæ aptas appellationes inquirens, deinde assequi non valens, multa in unum nomina connectit, sanctitatis gloriam et magnificentiam appellans. Hæc igitur præcinit ab alia generatione prædicanda esse.

VERS. 6. « Et virtutem terribilium tuorum dicent et magnitudinem tuam narrabunt. » Videtur quidem tautologia uti, diversa tamen significat. Nam *mirabilia* dicit, miracula in quorumdam beneficium edita: *virtutem* autem *terribilium*, magna opera ob aliorum supplicia peracta. Verbi gratia quod per D divinum Mosen Ægypto varia flagella inflixerit, in illis virtus terribilium intelligenda est: quod in solitudine manna populo suppeditaverit, et coturnices quasi reti complexus sit, et terram aridam inundaverit, hæc in admirationem gratorum homi-

Πάτερ, τῇ δόξῃ, ᾗ εἶχον παρὰ σοὶ, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον γενέσθαι. » Οὐ τοίνυν ἔλαβεν ὃ μὴ εἶχεν, ἀλλ' ὃ εἶχε δῆλον τοῖς οὐκ εἰδόσιν ἐγένετο. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν ὁ Προφήτης οὐχ ὑψηλὸν ποιεῖν τὸν Θεὸν ἐπαγγέλλεται, ἀλλὰ τὸ ὕψος αὐτοῦ τοῖς ἀνθρώποις, ὡς οἷόν τε δεικνύναι· καὶ τὸν ἁπάντων Θεὸν, καὶ Θεὸν καὶ βασιλέα ἴδιον ὀνομάζει, ὑπὸ τοῦ φίλτρου τοῦτο ποιεῖν προαγόμενος.

β'. « Καθ' ἑκάστην ἡμέραν εὐλογήσω σε, καὶ αἰνέσω τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Ἀεί σε, φησὶν, ὑμνῶν διατελέσω, καὶ οὐδεμίαν ἡμέραν ἄμοιρον ἐάσω τῆς ὑμνῳδίας.

γ'. « Μέγας Κύριος, καὶ αἰνετὸς σφόδρα, καὶ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας. » Ἐπειδὴ πᾶν μέγεθος αἰσθητὸν μήκει, καὶ πλάτει, καὶ βάθει μετρούμενον δείκνυται μέγα, εἰκότως ἐπήγαγεν, ὅτι « Τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας, » ἵνα καὶ ἀσώματον δείξῃ, καὶ ἀπερίγραφον τὸν ὑμνούμενον. Μέγαν μὲν γὰρ αὐτὸν, φησὶν, οἶδα, οὐ μὴν ἐφικτὸν, οὔτε μὴν [93] μετρητόν. Οὔτε γὰρ ἀρχὴν, οὔτε τέλος τοῦ μεγέθους εὑρίσκω. Ἄπειρον γὰρ τοῦτο, καὶ πᾶσαν ὑπερβαῖνον κατάληψιν.

δ'. « Γενεὰ καὶ γενεὰ ἐπαινέσει τὰ ἔργα σου, καὶ τὴν δύναμίν σου ἀπαγγελοῦσι. » Ἐντεῦθεν τῶν ἐθνῶν προεκήρυξε τὴν θείαν ἐπίγνωσιν. Οὐ γὰρ μόνον, φησὶν, ἡμεῖς, οἱ ἐξ Ἰσραὴλ [94], κατὰ τήνδε τὴν γενεὰν σε τὸν εὐεργέτην ὑμνήσομεν, ἀλλὰ καὶ ἑτέρα γενεὰ, ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία, τῶν ἔργων σου τὴν μεγαλουργίαν κηρύξει.

ε'. « Τὴν [95] μεγαλοπρέπειαν τῆς δόξης τῆς [96] ἁγιωσύνης σου λαλήσουσι, καὶ τὰ θαυμάσιά σου διηγήσονται. » Νικᾷ τοῦ Προφήτου τὴν δύναμιν τοῦ ὑμνουμένου ἡ φύσις. Ἀξίας γὰρ ἐπιζητῶν καὶ προσφυεῖς [97] προσηγορίας, εἶτα διαμαρτάνων, πολλὰ κατὰ ταυτὸν ἐπιπλέκει ὀνόματα, ἁγιωσύνης δόξαν καὶ μεγαλοπρέπειαν ὀνομάζων. Ταῦτα μέν τοι προλέγει ὑπὸ τῆς ἑτέρας κηρυχθήσεσθαι γενεᾶς.

ς'. « Καὶ τὴν δύναμιν τῶν φοβερῶν σου ἐροῦσι, καὶ τὴν μεγαλωσύνην σου διηγήσονται [98]. » Δοκεῖ μὲν ταυτολογίᾳ [99] κεχρῆσθαι, διάφορα δὲ ὅμως σημαίνει. *Θαυμάσια* μὲν γὰρ λέγει, τὰ ἐπ' εὐεργεσίαις τινῶν γινόμενα θαύματα· *δύναμιν* δὲ *φοβερῶν*, τὰς ἐπὶ τιμωρίᾳ ἑτέρων δειχθείσας μεγαλουργίας· οἷον διὰ τοῦ θεσπεσίου Μωϋσοῦ τῇ Αἰγύπτῳ παντοδαπὰς ἐπήγαγε μάστιγας· ἐκεῖνα νοητέον δύναμιν φοβερῶν. Ἐν τῇ ἐρήμῳ μάννα ἐκόμισε τῷ λαῷ, καὶ ὀρτυγομήτρας ἐπέδησε, καὶ τὴν ἄνυδρον ἐπέκλυσε· ταῦτα εἰς θαῦμα τῶν εὐγνωμόνων τὰς γλώττας ἐκί-

[e] Joan. XVII, 5.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[93] *Οὔτε μήν*. ib. οὐδέ. [94] *Ἰσραήλ*. cod. 1 ἐθνῶν. [95] *Τήν*. in textu τῶν Ο' præm. Καί. [96] *Τῆς — διηγήσονται*. Hebr. *Majestatis tuæ, et verba* s. opera mirabilia, *tua narrabo*. [97] *Προσφυεῖς*. cod. 1 προφανεῖς τάς. [98] *Διηγήσονται*. Hebr. *Narrabo eam*. [99] cod. 1 ταυτολογίαις.

νησε. Ταύτην καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐποιήσατο τὴν διαίρεσιν. Ἔφη γὰρ, ὑπὸ τοῦ παναγίου Πνεύματος δεδόσθαι, οὐ μόνον χαρίσματα ἰαμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐνεργήματα δυνάμεων. Καὶ καλεῖ μὲν χαρίσματα ἰαμάτων, τῶν χωλῶν τὸν δρόμον, καὶ τῶν ἀῤῥώστων τὴν ὑγίειαν, καὶ τῶν νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν, καὶ ὅσα τοιαῦτα. *Ἐνεργήματα δὲ δυνάμεων*, τὴν τοῦ Ἐλυμᾶ τυφλότητα, τοῦ [1] Ἀνανίου καὶ τῆς Σαπφείρας τὸν θάνατον, τοὺς τῷ Σατανᾷ παραδοθέντας, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν.

ζʹ. « Μνήμην τοῦ πλήθους τῆς χρηστότητός σου ἐξερεύξονται, καὶ τῇ δικαιοσύνῃ σου ἀγαλλιάσονται. » Βούλεται μὲν ὁ Προφήτης τῆς θείας ἀγαθότητός τε καὶ δυνάμεως ὑποδεῖξαι τὸν πλοῦτον· ἀνθρωπίνῃ δὲ χρησάμενος γλώττῃ, καὶ τυχεῖν οὐ δυνάμενος τοῦ ποθουμένου, πλείονα πάλιν συνάπτει ὀνόματα, καὶ προλέγει τῆς γενεᾶς τῆς ἐσομένης τὸ εὐγνωμον, ὅτι τοῖς θείοις ἐντρυφῶσα λογίοις, καθάπερ τινὰς ἐρυγὰς προσφέρει τὴν τῆς θείας φιλανθρωπίας διήγησιν. Τοῦτο μέν τοι καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ὑπομένει, καὶ ἀξίως οὐ δυνάμενος διηγήσασθαι τὰ θεῖα, διὰ πλειόνων ὀνομάτων τοῦτο πειρᾶται [2]. « Τὸν ὑπερβάλλοντα γάρ φησι, πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ. » Ἀλλαχοῦ δὲ τὴν ἧτταν ὁμολογεῖ, « Ὡς ἀνεξερεύνητα, λέγων, τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ! »

ηʹ. « Οἰκτίρμων, καὶ ἐλεήμων ὁ Κύριος, μακρόθυμος, καὶ πολυέλεος. » Τὸ αὐτὸ καὶ ἐνταῦθα πάλιν ὁ Προφήτης ὑπέμεινεν. Εἰς νοῦν γὰρ λαβὼν, ὅπως τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν διέπλασεν, ὅσης τιμῆς τε καὶ προμηθείας ἠξίωσεν, ὅτι πᾶσαν τὴν ὁρωμένην κτίσιν αὐτοῖς προσφέρειν τὴν χρείαν ἐνομοθέτησεν, ὅτι καθ' ἑκάστην ἡμέραν πλημμελούντων ἀνέχεται, καὶ ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, οὐ μόνον οἰκτίρμονα καλεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐλεήμονα, καὶ μακρόθυμον, καὶ πολυέλεον. Ἀμετρήτῳ γὰρ χρώμενος ἀγαθότητι, ἐμάκρυνεν ἀφ' ἡμῶν τὰς ἀνομίας ἡμῶν, καθόσον ἀπέχουσιν ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν, καὶ ἠγάπησεν οὕτως τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ δοῦναι ὑπὲρ αὐτοῦ.

θʹ. « Χρηστὸς Κύριος τοῖς σύμπασι [3], καὶ οἱ οἰκτιρμοὶ αὐτοῦ ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. » Οὐ γὰρ μόνον Ἰουδαίων ἐποιήσατο πρόνοιαν, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους τὴν φιλανθρωπίαν ἐξέχεεν. Οὐχ ἀνθρώπων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλόγων ἐπιμελεῖται, καὶ πᾶσι παρέχει τὰ πρόσφορα.

ιʹ. « Ἐξομολογησάσθωσάν σοι, Κύριε, πάντα τὰ ἔργα σου, καὶ οἱ ὅσιοί σου εὐλογησάτωσάν σε. » Οὐ τὰ ἄψυχα τὸν Θεὸν ὑμνεῖ, οὐδὲ τὰ ἄλογα φωνὴν ἀφίησι λογικήν· ἀλλὰ καὶ [4] διὰ τούτων οἱ λογικοὶ καὶ φιλόθεοι τὴν ὑμνῳδίαν ὑφαίνουσιν. Εἰς ἕκαστον γὰρ ἀφορῶντες τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένων, καὶ σοφίας

A num linguas impulerunt. Hanc etiam divinus Apostolus divisionem observavit. Ait enim a Spiritu sancto data fuisse, non modo charismata sanationum, verum etiam operationes virtutum [f]. Et vocat charismata sanationum, claudorum cursum, et ægrotantium **1561** salutem, et mortuorum resurrectionem, et alia hujusmodi. *Operationes* vero *virtutum*, [g] cæcitatem Elymæ, [h] Ananiæ et Sapphiræ mortem, [i] eos qui Satanæ traditi fuerunt, ut discerent non blasphemare.

Vers. 7. « Memoriam abundantiæ suavitatis tuæ eructabunt, et justitia tua exsultabunt. » Vult quidem Propheta divinæ bonitatis et potentiæ ostendere divitias: humana vero usus lingua, et quod desi-
B derat assequi nequiens, plurima rursus congerit nomina, et prædicit futuræ generationis gratum animum, * fore ut, cum divinis oraculis perfrui licuerit, veluti quosdam ructus divinæ benignitatis narrationem proferat. Hoc igitur et divinus Apostolus patitur, et cum digne non possit narrare res divinas, per plura nomina hoc tentat. « Abundantes enim, inquit, divitias gratiæ ejus [j]. » Et alibi, se victum esse confitetur: « Quam incomprehensibilia, inquiens, sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus [k]! »

Vers. 8. « Miserator, et misericors Dominus, patiens, et admodum misericors. » Idem etiam hoc in loco rursus Propheta passus est. In memoriam enim revocans, quomodo hominum naturam for-
C maverit, et quanto honore et cura eam dignatus fuerit, et quomodo omnibus creaturis, quæ sub aspectum cadunt, ut ipsi unum necessarium afferant, præceperit, et quomodo quotidie peccantes ferat, et oriri faciat solem suum super bonos et malos, **1562** et pluat super justos et injustos, non solum misericordem vocat, sed etiam clementem, et patientem, et admodum misericordem. Nam immensa utens bonitate, longe fecit a nobis iniquitates nostras [l], quantum distat ortus occidente: et sic dilexit mundum ut Filium suum unigenitum daret pro ipso [m].

Vers. 9. « Suavis Dominus universis, et miserationes ejus super omnia opera ejus. » Non enim de Judæis modo curam gessit, verum etiam in
D omnes homines benignitatem profudit. Non solum autem homines, sed etiam animalia ratione carentia curat, et omnibus necessaria subministrat.

Vers. 10. « Confiteantur tibi, Domine, omnia opera tua, et sancti tui benedicant tibi. » Non ea quæ anima carent Deum laudant, neque feræ rationis expertes vocem rationis compotem emittunt: sed per ista, qui rationis participes, Deique studiosi sunt, hymnorum cantum componunt. Singula

[f] I Cor. xii, 9, 10. [g] Act. xiii, 11. [h] Act. v, 5, 10. [i] I Tim. i, 20. [j] Rom. ii, 4. [k] Rom. xi, 33. [l] Psal. cii, 12. [m] Joan. iii, 16.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[1] *Τοῦ*. cod. 1 præm. *καί*. [2] *Πειρᾶται*. ibid. præm. ποιεῖν. [3] *Σύμπασι*. Hæc lectio quæ exstat in edit. Ald. et Compl. respondet textui Hebr. Recepta autem lectio est ὑπομένουσι. [4] *Καί*. Abest a cod. 1.

enim intuentes eorum, quæ ab ipso facta sunt, et A sapientiæ magnificentiam observantes, in laudes linguam impellunt.

Vers. 11, 12. « Gloriam regni tui dicent, et potentiam tuam loquentur. Ut notam faciant filiis hominum potentiam tuam, et gloriam magnificentiæ regni tui. »' Hi enim sanctissimi viri, sive prophetæ sive apostoli, et qui post illos prædicationis ministerium acceperunt, sempiternum regnum, et inexplicabilem potentiam omnes homines **1563** docebunt. Non enim Judæis solis, sed etiam toti hominum naturæ hanc doctrinam afferent.

Vers. 13. « Regnum tuum regnum omnium sæculorum, et dominatio tua in omni generatione et generatione. » Nullo enim fine conclusum habes B imperium, et æternum regnum, neque incipiens, neque finiens. « Fidelis Deus in omnibus verbis suis, et sanctus in omnibus operibus suis. » Nam verborum veritas splendet effectibus confirmata, et hi justitia ornantur.

Vers. 14. « Suffulcit Dominus omnes, qui corruunt, et erigit omnes elisos. » Nam non modo justitiæ alumnorum curam gerit, sed etiam eorum, qui prolabuntur, et franguntur, et peccati vulnera recipiunt. Hos enim firmans cadere non permitit: eos vero qui ceciderunt erigit, dexteram porrigens.

Vers. 15. « Oculi omnium in te sperant et tu das escam illorum tempore opportuno. » Hoc loco C *sperant* non propter affectum posuit: neque enim qui impie vivunt hanc habent spem, nec genera animalium ratione carentium sensum rationis compotem habent: sed docet unumquodque ab ipso congruentem usum accipere. Deinde suppeditanti quoque facilitatem indicat.

Vers. 16. « Aperis tu manum tuam, et imples omne animal beneplacito. » Simul enim et vis, et unumquodque consequitur bona **1564** quæ subministras. Sicut enim nobis facile est contractos digitos extendere, et aperire manum: sic tibi facile est puncto temporis bonorum affluentiam præbere.

Vers. 17. « Justus est Dominus in omnibus viis suis, et sanctus in omnibus operibus suis. » Porro in omnibus tuis dispensationibus justitia splendet. D *Vias* enim dispensationes vocavit.

Vers. 18. « Prope est Dominus omnibus invocantibus eum in veritate. » ' *Prope* non loci spatium significat; natura enim ubique adest Deus. Nam « in ipso vivimus, et movemur, et sumus [a], » secundum divinum Apostolum: sed affectionem et studium his verbis declaravit. Pulchra autem est

τὴν μεγαλουργίαν θεώμενοι, εἰς δοξολογίαν κινοῦσι τὴν γλῶτταν.

ια', ιβ'. « Δόξαν τῆς βασιλείας σου ἐροῦσι, καὶ τὴν δυναστείαν σου λαλήσουσι. Τοῦ γνωρίσαι τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων τὴν δυναστείαν σου [5], καὶ τὴν δόξαν τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς βασιλείας σου [6]. » Οὗτοι γὰρ οἱ ὅσιοι, εἴτε προφῆται, εἴτε ἀπόστολοι, καὶ οἱ μετ' ἐκείνους τὴν τοῦ κηρύγματος διακονίαν διαδεξάμενοι [7], τὴν αἰώνιον βασιλείαν, καὶ τὴν ἄῤῥητον δύναμιν πάντας ἀνθρώπους διδάξουσιν. Οὐ γὰρ μόνοις Ἰουδαίοις, ἀλλὰ καὶ πάσῃ τῶν ἀνθρώπων τῇ φύσει τήνδε τὴν διδασκαλίαν προσοίσουσιν.

ιγ'. « Ἡ βασιλεία σου βασιλεία πάντων τῶν αἰώνων, καὶ ἡ δεσποτεία σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ. » Ἀπέραντον [8] ἔχεις τὸ κράτος, καὶ ἀΐδιον τὴν βασιλείαν, οὔτε ἀρξαμένην, οὔτε λήξασαν. « Πιστὸς [9] Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, καὶ ὅσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. » Προλάμπει γὰρ τῶν λόγων ἀλήθεια, βεβαιουμένη τοῖς ἔργοις· καὶ ταῦτα δὲ τῷ δικαίῳ κοσμεῖται.

ιδ'. « Ὑποστηρίζει Κύριος πάντας τοὺς καταπίπτοντας, καὶ ἀνορθοῖ πάντας τοὺς κατεῤῥαγμένους [10]. » Οὐ γὰρ μόνον τῶν τῆς δικαιοσύνης τροφίμων ἐπιμελεῖται, ἀλλὰ καὶ τῶν ὀλισθαινόντων καταῤῥηγνυμένων [11], καὶ τῆς ἁμαρτίας δεχομένων τὰ τραύματα. Τοὺς μὲν γὰρ ἐρείδων, καταπεσεῖν οὐκ ἐᾷ· τοὺς δὲ πεσόντας ἀνίστησιν, ὀρέγων τὴν δεξιάν.

ιε'. « Οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σὲ ἐλπίζουσι, καὶ σὺ δίδως τὴν τροφὴν αὐτῶν ἐν εὐκαιρίᾳ. » Τὸ *ἐλπίζουσιν* ἐνταῦθα οὐκ ἐπὶ διαθέσεως τέθεικεν· οὔτε γὰρ οἱ δυσσεβείᾳ συζῶντες ταύτην ἔχουσι τὴν ἐλπίδα, οὔτε τῶν ἀλόγων τὰ γένη λογικὴν αἴσθησιν ἔχει [12]· ἀλλὰ διδάσκει ὡς ἕκαστον παρ' αὐτοῦ τὴν κατάλληλον ὑποδέχεται χρείαν. Εἶτα καὶ τὴν εὐκολίαν ὑποδείκνυσι τῆς χορηγίας.

ις'. « Ἀνοίγεις σὺ τὴν χεῖρά σου, καὶ ἐμπιπλᾷς πᾶν ζῶον εὐδοκίας. » Ἅμα τε γὰρ βούλει, καὶ ἀπολαύει τῶν σῶν [13] χορηγουμένων ἕκαστον ἀγαθῶν. Καθάπερ γὰρ ἡμῖν ῥᾴδιον τοὺς συνηγμένους ἐκτεῖναι δακτύλους, καὶ ἁπλῶσαι τὴν χεῖρα· οὕτω σοι εὐπετὲς ἐν ἀκαρεῖ παρασχεῖν τῶν ἀγαθῶν τὴν φοράν.

ιζ'. Δίκαιος Κύριος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ, καὶ ὅσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. » Ἐν ἁπάσαις δέ σου ταῖς οἰκονομίαις διαλάμπει τὸ δίκαιον. *Ὁδοὺς* γὰρ τὰς οἰκονομίας ἐκάλεσεν.

ιη'. « Ἐγγὺς Κύριος πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν, πᾶσι [14] τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ. » Τὸ *ἐγγὺς* οὐ τοπικὸν σημαίνει διάστημα· φύσει γὰρ πανταχοῦ πάρεστιν ὁ Θεός· « Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμὲν, » κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον· ἀλλὰ τὴν σχέσιν, καὶ τὴν διάθεσιν διὰ τούτων ἐδή-

[a] Act. XVII, 28.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[5] *Τὴν δυναστείαν σου.* Hebr. *Summum robur ejus.* [6] *Τῆς βασιλείας σου.* Hebr. *Regni ejus.* cod. 1 post σου addit λαλήσουσι. [7] cod. 1 δεξάμενοι. [8] *Ἀπέραντον.* In cod. 1 sequ. γάρ. [9] *Πιστὸς— ἔργοις αὐτοῦ.* Totum hoc comma abest a textu Hebr. exstat autem in versione Syr. Arab. et Æthiop. [10] τοὺς κατεῤῥαγμένους. Hebr. *incurvatos.* Conf. psal. CXLV, 8. [11] *Καταῤῥηγνυμένων.* cod. 1 præm. καί. [12] ib. ἔχουσιν positum ante αἴσθησιν. [13] *Σῶν.* ibid. παρὰ σοῦ. [14] *Πᾶσι — αὐτῶν.* Des. in cod. 1.

λωσε [15]. Καλὴ δὲ καὶ ἡ προσθήκη *τῆς ἀληθείας*. Οὐ A γὰρ τοῖς ἁπλῶς ἐπικαλουμένοις πελάζει, ἀλλὰ τοῖς ἐν ἀληθείᾳ τοῦτο δρᾷν προαιρουμένοις. « Οὐ πᾶς γὰρ [16] ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. » Διὸ ἐπήγαγεν·

ιθ'. « Θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιήσει, καὶ τῆς δεήσεως αὐτῶν εἰσακούσεται [17], καὶ σώσει αὐτούς. » Οἱ τὸν θεῖον ἔχοντες φόβον πρότεροι, ποιοῦσι τοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα. Ἐπειδὴ τοίνυν συμβαίνει αὐτῶν ὁ σκοπὸς πρὸς τὸ θεῖον θέλημα [18], ἀναγκαίως αὐτῶν ὁ Δεσπότης πληροῖ τὰ θελήματα [19]. Οὐδὲν γὰρ ἐναντίον οἷς βούλεται θέλουσιν.

κ'. « Φυλάσσει Κύριος πάντας τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὸν, καὶ πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἐξολοθρεύσει. » B Ἔδειξε πῶς δίκαιος ὁ Κύριος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. Ἴδιον γὰρ τοῦ δικαίου τὸ πρόσφορον ἀπονέμειν ἑκάστῳ, οὗ δὴ χάριν τοὺς μὲν εὖ περὶ αὐτὸν διακειμένους φρουρεῖ, καὶ φυλάττει, καὶ τῶν ἐπιβούλων ἐλευθεροῖ· τοὺς δὲ τὴν ἐναντίαν ἀσπαζομένους ὁδὸν τιμωρίαις ἐκδίδωσιν.

κα'. « Αἴνεσιν Κυρίου λαλήσει τὸ στόμα μου, καὶ εὐλογείτω πᾶσα σὰρξ τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Ἐγὼ μὲν οὖν, φησὶ, τόνδε τὸν ὕμνον συγγέγραφα. Προσήκει δὲ ἅπασαν τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν ἀεὶ τῇ δοξολογίᾳ γεραίρειν τὸν ποιητὴν, καὶ πρόσφορον σέβας τῷ θείῳ προσφέρειν ὀνόματι. Ἐπισημήνασθαι δὲ προσήκει, ὡς καὶ ἐνταῦθα οὐχ Ἰουδαίοις τὸν ὕμνον ἀπένειμεν, ἀλλὰ πᾶσαν σάρκα εἰς τὴν ὑμνῳδίαν ἐκάλεσε. Δήλη τοίνυν C ἡ πρόῤῥησις τῇ ἐκβάσει μαρτυρουμένη. Ἐν ἅπασι γὰρ τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἔθνεσι, κατὰ τὴν προφητείαν, ὁ τῶν ὅλων ὑμνεῖται Θεός.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΜΕ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. *Ἀλληλούϊα*. Ἐν [20] ἐνίοις ἀντιγράφοις [21] πρόσκειται *Ἀγγαίου καὶ Ζαχαρίου*. Τοῦτο δὲ οὔτε παρὰ τῷ Ἑβραίῳ, οὔτε παρὰ τοῖς ἄλλοις εὗρον [22] ἑρμηνευταῖς, οὔτε παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα εὗρον ἐν τῷ Ἑξαπλῷ. Ὑμνεῖν μὲν καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς παρακελεύεται τὸν τῶν ὅλων Θεόν. Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ δηλοῖ. Τὸ γὰρ *Ἀλληλούϊα*, *Αἰνεῖτε τὸν Κύριον* ἑρμηνεύεται, ὡς πολλάκις εἰρήκαμεν.

β'. « Αἴνει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον. » Ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος πᾶσιν ἡμῖν παρεγγυᾷ, εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ D δοξολογίαν ἡμᾶς αὐτοὺς διεγείρειν. « Αἰνέσω Κύριον ἐν τῇ ζωῇ μου, ψαλῶ τῷ Θεῷ μου ἕως ὑπάρχω. » Ἐν τῷ ἕκτῳ ἔφη ψαλμῷ, « Ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μνημονεύων σου, ἐν δὲ τῷ ᾅδῃ τίς ἐξομολογήσεταί σοι; » Τούτου χάριν κατὰ τὸν τῆς ζωῆς χρόνον ὑμνεῖν διδασκόμεθα τὸν Θεὸν, ἕως [23] ἂν τοῦδε τοῦ βίου τὸ

additio *veritatis*. Non enim simpliciter invocantibus adest, sed iis qui in veritate hoc facere decreverunt. « Non enim omnis, inquit, qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum Dei, sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in cœlis est [o]. » Ideo infert:

Vers. 19. « Voluntatem eorum qui timent eum faciet, et deprecationem eorum exaudiet, et salvos faciet eos. » Qui divinum habent timorem, prius Dei voluntatem faciunt. Quoniam igitur eorum propositum divinæ voluntati respondet, necessario Dominus eorum voluntates perficit: nihil enim repugnans iis quæ vult volunt.

Vers. 20. « Custodit Dominus omnes qui diligunt eum, omnes vero peccatores perdet. » Ostendit quomodo **1565** justus sit Dominus in omnibus viis ejus. Nam proprium justi est, quod congruum est unicuique tribuere. Propterea eos qui erga ipsum bene affecti sunt tuetur et custodit, et ab insidiatoribus liberat: eos vero, qui contrariam ingressi sunt viam, suppliciis afficit.

Vers. 21. « Laudationem Domini loquetur os meum, et benedicat omnis caro nomini sancto ejus in sæculum, et in sæculum sæculi. » Ego igitur, inquit, hymnum conscripsi. Convenit autem toti hominum naturæ, semper laudibus opificem honorare, congruentemque cultum divino nomini afferre. Notandum est autem eum hic etiam non Judæis hymnum tribuere, sed omnem carnem in hymnorum cantilenam vocasse. Manifesta est igitur vaticinatio, eventu confirmata. In omnibus enim per totum orbem terrarum gentibus secundum vaticinationem universorum Deus laudatur.

INTERP. PSALMI CXLV.

Vers. 1. « Alleluia. » In nonnullis exemplaribus additum est, *Aggæi et Zachariæ*. Hoc vero nec apud Hebræum, nec apud alios * interpretes, nec apud Septuaginta inveni in Hexaplo. Hortatur etiam hic psalmus, ut Deum universorum laudibus prosequamur. Id enim inscriptio ipsa significat. Nam *Alleluia*, *Laudate Dominum* vertitur, ut sæpius diximus.

Vers. 2. « Lauda, anima mea, Dominum. » Spiritus gratia non omnes commonefacit, **1566** ut ad Dei laudes nos excitemus. « Laudabo Dominum in vita mea, psallam Deo meo quandiu fuero. » In sexto dixit psalmo: « Quoniam non est in morte qui memor sit tui, in inferno autem quis confitebitur tibi [p]? » Idcirco in vitæ tempore Deum laudare docemur, donec hujusce vitæ finem acce-

[o] Matth. VII, 21. [p] Psal. VI, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[15] *Ἐδήλωσε*. ibid. additur κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον. [16] *Γάρ*. ib. sequ. φησί. [17] Rec. lectio h. l. est ἐπακούσεται. [18] cod. 1 τῷ θείῳ θελήματι. [19] *Θελήματα*. ibid. αἰτήματα. [20] *Ἐν — ἐξαπλῷ*. idem scholion leg. in edit. Rom. et apud Montf. in Hexapl. ad h. l. [21] ib τῶν ἀντιγράφων. [22] Εὗρον. Abest a cod. 1. [23] *Ἕως — δεξώμεθα*. Des. in cod. 1.

perimus. « Nolite confidere in principibus. » Bona A admonitio. Neque enim principes semper imperant, sed ad certum tempus habent imperium, neque omnes principes justitiam honorant. Ut autem utrumque adsit, naturæ imbecillitas respicienda est. Hoc enim subdit:

VERS. 3. « In filiis hominum, in quibus non est salus. » Inspice naturam, et ne sis potentia fretus. « Homo enim vanitati similis factus est q, » et: « Homo, sicut fenum dies ejus r. »

VERS. 4. « Exibit spiritus ejus, et revertetur in terram suam. » *Spiritum* hoc in loco animam vocat. Hac vero emigrante, ad cognationem suam corpus revertitur, secundum divinam sententiam: « Quoniam terra es, et ad terram reverteris s. » — « In illo die peribunt omnes cogitationes ejus. » B Nam anima separata, et corpore in pulverem dissoluto, inanes cogitationes ostenduntur. Hoc etiam per similitudinem Dominus nos docuit. Cum enim divitem introduxisset, cujus ager uberrimos fructus reddiderat, in animo habentem destruere horrea, et majora ædificare, subdidit; « Stulte, hac nocte repetunt animam a te, **1567** quæ vero congregasti cujus erunt t? » Et ex aliis hominibus, hi quidem imperia et potentias, hi vero agrorum possessiones et ædificia cogitant, et alii victorias in bellis somniant, alii vero hostibus mortem struunt: sed irruens mors repentina, imperfectas cogitationes illorum facit. Sic ostensa vanitate spei, quæ in hominibus collocatur, utilitatem spei in Deo fixæ C demonstrat.

VERS. 5. « Beatus, cujus adjutor Deus Jacobi, cujus spes in Domino Deo ipsius. » *Deum Jacobi* non temere vocavit: sed revocans nobis in mentem, quantam opem consecutus fuerit Jacob, cum in Deo spes suas constituisset, et quales quantosque spei fructus perceperit, ut in Deo ejus speremus commonefacit: et Dominum ipsum ac Deum nominat, et per utrumque potentiam prædicat. Deinde ex ipsa operum creatione, ejus bonitatem et potentiam docet.

VERS. 6. « Qui fecit cœlum et terram, mare, et omnia quæ in eis sunt. » Brevi totum mundum, qui conspicitur, et qui minime conspici potest, D sermone comprehendit. Nam non modo cœli, et terræ, et maris fecit mentionem, sed etiam omnium, quæ in eis sunt. In cœlo autem sunt angeli, et naturæ invisibiles, et sol, et luna, et stellarum multitudo. In terra vero et mari, homines, et animalium ratione carentium genera. Talis, ait, universitatis Conditoris est potentia. Cernis igitur, quantum differant caduci principes a rerum omnium

πέρας δεξώμεθα. « Μὴ πεποίθατε ἐπὶ ἄρχοντας. » Ἀγαθὴ παραίνεσις. Οὔτε γὰρ ἀεὶ οἱ ἄρχοντες ἄρχουσιν, ἀλλὰ πρόσκαιρον ἔχουσιν ἐξουσίαν, οὔτε πάντες οἱ ἄρχοντες τιμῶσι τὸ δίκαιον. Ἵνα δὲ προσῇ καὶ ἀμφότερα, χρὴ τῆς φύσεως ἰδεῖν τὸ ἐπίκηρον. Τοῦτο γὰρ ἐπιφέρει [24]·

γ'. « Ἐπὶ [25] υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία. » Βλέπε τὴν φύσιν, καὶ μὴ θάῤῥει τῇ ἐξουσίᾳ. « Ἄνθρωπος γὰρ ματαιότητι ὡμοιώθη, » καὶ « Ἄνθρωπος ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ. »

δ'. « Ἐξελεύσεται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ἐπιστρέψει εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ. » *Πνεῦμα* ἐνταῦθα τὴν ψυχὴν καλεῖ. Ταύτης δὲ ἐξιούσης, εἰς τὴν οἰκείαν συγγένειαν τὸ σῶμα χωρεῖ, κατὰ τὴν θείαν ἀπόφασιν, « Ὅτι γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ. » — « Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἀπολοῦνται πάντες οἱ διαλογισμοὶ αὐτοῦ [26]. » Τῆς γὰρ ψυχῆς ἀποζευχθείσης, καὶ τοῦ σώματος διαλυθέντος εἰς χόνιν, ἐδείχθη ματαία τῶν λογισμῶν ἡ φαντασία. Τοῦτο καὶ διὰ τῆς παραβολῆς ἡμᾶς ὁ Κύριος ἐδίδαξεν. Εἰσαγαγὼν γὰρ τὸν πλούσιον, οὗ ηὐφόρησεν ἡ χώρα, λογιζόμενον καταλῦσαι τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομῆσαι, ἐπήγαγεν· « Ἄφρον, ταύτην τὴν νύκτα [27] ἀπαιτοῦσι τὴν ψυχήν σου ἀπὸ σοῦ, ἃ δὲ ἡτοίμασας τίνι ἔσται; » Καὶ τῶν ἄλλων δὲ ἀνθρώπων, οἱ μὲν ἀρχὰς καὶ δυναστείας, οἱ δὲ κτήσεις ἀγρῶν καὶ οἰκοδομίας φαντάζονται· οἱ δὲ τὰς ἐν πολέμοις ὀνειροπολοῦσι νίκας, ἄλλοι δὲ τοῖς ἐχθροῖς τεκταίνουσιν ὄλεθρον· ἀλλ' ἐπιὼν ἐξαπιναίως ὁ θάνατος ἀτέλεστον τῶν λογισμῶν τὴν φαντασίαν ἐᾷ. Οὕτω δείξας τῆς ἐπ' ἀνθρώποις [28] ἐλπίδος τὸ μάταιον, τῆς εἰς τὸν Θεὸν πεποιθήσεως τὸ ὀνησιφόρον ἐπιδείκνυσιν.

ε'. « Μακάριος οὗ ὁ Θεὸς Ἰακὼβ βοηθὸς αὐτοῦ, ἡ ἐλπὶς αὐτοῦ ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ. » *Θεὸν Ἰακὼβ* οὐχ ἁπλῶς ὠνόμασεν, ἀλλ' ἀναμιμνήσκων ἡμᾶς πόσης προμηθείας ἀπήλαυσεν Ἰακὼβ πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίσας, καὶ οἵους καὶ ὅσους ἐδρέψατο τῆς ἐλπίδος καρποὺς, εἰς τὸν τούτου Θεὸν ἐλπίζειν παρεγγυᾷ· καὶ Κύριον αὐτὸν, καὶ Θεὸν ὀνομάζει, καὶ δι' ἀμφοτέρων κηρύττει τὸ δυνατόν. Εἶτα ἐκ τῆς τῶν ποιημάτων δημιουργίας διδάσκει αὐτοῦ τὴν [29] ἀγαθότητα καὶ τὴν δύναμιν.

ς'. « Τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. » Συντόμως ἅπασαν τὴν ὁρωμένην καὶ ἀόρατον τῷ λόγῳ περιέλαβε κτίσιν. Οὐ γὰρ μόνον οὐρανοῦ, καὶ γῆς, καὶ θαλάσσης ἐμνήσθη, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς. Ἐν οὐρανῷ δὲ ἄγγελοι, καὶ τῶν ἀοράτων ἡ φύσις, καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ τῶν ἀστέρων τὸ πλῆθος. Ἐν γῇ δὲ καὶ θαλάσσῃ ἄνθρωποι, καὶ τῶν ἀλόγων τὰ γένη. Τοσαύτη, φησὶ, τοῦ Ποιητοῦ τῶν ὅλων ἡ δύναμις. Βλέπεις τοίνυν [30] πόσον ἐστὶ τὸ διάφορον τῶν φθειρομένων ἀρχόντων [31], καὶ τοῦ δημιουργοῦ τῶν

q Psal. CXLIII, 4. r Psal. CII, 15. s Gen. III, 19. t Luc. XII, 20.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[24] *Τοῦτο γὰρ ἐπιφ.* Des. ibid. [25] *Ἐπί.* In textu τῶν Ο' præm. καί. [26] Rec. lectio h. l. est αὐτῶν. [27] cod. 1 ταύτῃ τῇ νυκτί. [28] *Ἐπ' ἀνθρώποις.* cod. 1 ἀνθρωπείας. [29] *Τήν.* cod. 1 præm. καί. [30] *Τοίνυν.* Ib. φησί. [31] *Ἀρχόντων.* Des. ibid.

ἁπάντων. Οὕτω δείξας αὐτὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν, A δείκνυσιν αὐτὸν καὶ προμηθούμενον ὧν ἐποίησεν.

ζ'. « Τὸν φυλάσσοντα ἀλήθειαν εἰς τὸν αἰῶνα, ποιοῦντα κρῖμα τοῖς ἀδικουμένοις, διδόντα τροφὴν τοῖς πεινῶσιν. » Ἀψευδὴς γάρ ἐστιν ὑπισχνούμενος, καὶ φιλαλήθης τὰς ἐπαγγελίας πληροῖ. Ἐπαμύνει δὲ τοῖς ἀδικουμένοις, καὶ κρίνει δικαίως· παρέχει δὲ καὶ πᾶσι τοῖς πεινῶσι τὴν κατάλληλον τροφήν. Ἐντεῦθεν καὶ τὰς διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγενημένας εὐεργεσίας προλέγει.

η'. « Κύριος λύει πεπεδημένους, Κύριος σοφοῖ [32] τυφλοὺς, Κύριος ἀνορθοῖ κατεῤῥαγμένους. » Ταῦτα καὶ διὰ Ἡσαΐου προφήτου προηγόρευσεν ὁ τῶν ὅλων Θεός. Εἰρηκὼς γὰρ, « Δέδωκά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, » ἐπήγαγεν, « Ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν B ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. » Καὶ ἑτέρωθι ἐκ προσώπου ἔφη τοῦ Δεσπότου τοῦ Χριστοῦ· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. » Καὶ ἀλλαχοῦ, « Τότε ἀκούσονται κωφοὶ λόγους βιβλίου, καὶ οἱ ἐν τῷ σκότει, καὶ οἱ ἐν τῇ ὁμίχλῃ, ὀφθαλμοὶ τυφλῶν ὄψονται.

« Κύριος ἀγαπᾷ δικαίους. [θ'] Κύριος φυλάσσει τοὺς προσηλύτους. » Ἑκάστῳ τὰ κατάλληλα προσφέρει τῶν ὅλων ὁ Κύριος. Καὶ τοὺς μὲν ἀγαπῶντας αὐτὸν δικαίους τοῖς ἴσοις ἀμείβεται, καὶ ἀγάπην αὐτοῖς καὶ φιλοστοργίαν ἀντιδίδωσι πατρικήν· τοὺς δὲ C τὴν πατρῴαν φυγόντας ἀσέβειαν, καὶ μετὰ πίστεως αὐτῷ προσιόντας, πάσης ἀξιοῖ φυλακῆς τε καὶ προμηθείας. Προσηλύτους γὰρ τοὺς ξένους καλεῖ. Οὕτω καὶ ὁ μακάριος ἔφη Παῦλος, ὅτι « Ἦμέν ποτε χωρὶς Χριστοῦ ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν, τῆς ἐπαγγελίας ἐλπίδα μὴ ἔχοντες [33]· ἀλλ' οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν ἐγγὺς ἐγενήθημεν. » — « Ὀρφανὸν καὶ χήραν ἀναλήψεται, καὶ ὁδὸν ἁμαρτωλῶν ἀφανιεῖ. » Ἀπὸ τῆς καθόλου Προνοίας ἐπὶ τὰ μερικὰ τὸν λόγον κατήγαγε, καί φησιν ὡς οὐδενὸς ἀμελεῖ τῶν ὅλων ὁ πρύτανις, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐρήμους ἀνθρωπίνης κηδεμονίας [34] πάσης ἀξιοῖ ἐπιμελείας [35], καὶ τὰς κατὰ τούτων ἐπιβουλὰς διαλύει.

ι'. « Βασιλεύσει Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα, ὁ Θεός D σου Σιὼν εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. » Αἰώνιον γὰρ ἔχει τὸ κράτος, καὶ τὴν βασιλείαν ἀΐδιον ὁ νῦν, ὦ Σιὼν, μόνης σου Θεὸς νομιζόμενος.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΜϚ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. *Ἀλληλούϊα* [36]. Ἐνταῦθα σαφῶς ἐδιδάχθημεν τοῦ *ἀλληλούϊα* τὴν ἑρμηνείαν. Τὸ γὰρ *Αἰνεῖτε τὸν*

opifice. Postquam ad hunc modum ostendit ipsum **1568** rerum omnium conditorem, demonstrat ipsum curam gerere eorum, quæ fecit.

Vers. 7. « Qui custodit veritatem in sæculum, vindicat judicium eorum qui injuriam patiuntur, dat escam esurientibus. » Verax enim est ille qui pollicetur, et veri amans studiose promissa perficit. Adjuvat autem eos, qui injuria afficiuntur, et juste judicat : præbet vero etiam omnibus esurientibus congruentem cibum. Hinc et beneficia in nos per incarnationem Salvatoris collata prædicit.

Vers. 8. « Dominus solvit compeditos, Dominus sapientes reddit cæcos, Dominus erigit elisos. » Hæc etiam per prophetam Isaiam Deus universorum prædixit. Cum enim dixisset : « Constitui te lucem gentium, » subdidit, « Ut aperires oculos cæcorum, ut educeres e compedibus vinctos, et e domo carceris sedentes in tenebris [u]. » Et alibi ex persona Domini Christi ait : « Spiritus Domini super me, eo quod unxit me, ad evangelizandum pauperibus misit me, ut mederer contritis corde, et prædicarem captivis indulgentiam, cæcis visus recuperationem [v]. » Et alibi : « Tunc audient surdi verba libri, et qui sunt in tenebris et in nube, oculi cæcorum videbunt [x]. »

« Dominus diligit justos. [Vers. 9.] Dominus custodit advenas. » Deus rerum omnium conditor cuilibet congruentia exhibet. Et justis quidem, qui ipsum diligunt, paria rependit, paternumque amorem ostendit : eos vero, qui paternam impietatem fugerunt, et cum fide ad ipsum accesserunt, omni custodia et ope dignatur. **1569** Proselytos enim advenas vocat. Sic etiam beatus inquit Paulus : « Eramus quondam sine Christo, alienati a conversatione Israelis, et hospites testamentorum, promissionis spem non habentes : sed nos, qui aliquando longe remoti eramus, facti sumus propinqui [y]. » — « Pupillum et viduam suscipiet, et vias peccatorum disperdet. » Ab universali Providentia ad singularia sermonem transfert, et ait neminem ab universitatis moderatore negligi : sed istum omni humano auxilio destitutos, omni cura dignari, omnesque insidias in hos comparatas dissolvere.

Vers. 10. « Regnabit Dominus in sæcula, Deus tuus, o Sion, in generationem et generationem. » Nam perenne habet robur, regnumque perpetuum is, qui nunc existimatur tui solius, o Sion. Deus.

INTERP. PSALMI CXLVI.

Vers. 1. *Alleluia.* Hic manifesto discimus interpretationem vocis *Alleluia*. *Laudate* enim *Domi-*

[u] Isa. XLII, 6. [v] Isa. LXI, 1. [x] Isa. XXIX, 18. [y] Ephes. II, 12, 13.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[32] *Σοφοῖ.* Hebr. *aperit*, s. visui restituit. [33] *Ἐλπ. μὴ ἔχοντες.* Des. in cod 1 [34] *Κηδεμ.* cod. 1 βοηθείας. [35] *Ἐπιμ.* ib. τημελείας. [36] *Ἀλληλ.* in textu τῶν Ο' sequ. Ἀγγαίου καὶ Ζαχαρίου.

num, *Alleluia* Hebræus dicit : sed Symmachus hoc sine interpretatione reliquit, dicit autem sic : *Alleluia, quoniam bonus est psalmus* : Theodotio vero : *Laudate Ia*, dixit. Ut laudemus igitur etiam hic psalmus nos adhortatur; prædicit autem reditum e Babylone, et factam postea Hierosolymæ instaurationem. Non enim, ut Judæi exspectant, rursus Hierosolyma instaurabitur : sed divinum oraculum illam ædificationem, quæ a Zorobabele jam facta est, vaticinatur. **1570** « Laudate Dominum, quoniam bonus est psalmus, Deo nostro jucunda sit laudatio. » Utilis, inquit, est hymnorum cantus, et bonorum est causa. At non hymnus Deo gratus est, sed laudantium propositum : ipse autem, cum re nulla egeat, gaudet hominum salute.

* Vers. 2. « Ædificans Hierosolymam Dominus, dispersiones Israelis congregabit. » Et ideo, ait, ipsum laudare decet, quoniam et Hierosolymam eversam ædificabit, et captivos abductos reditu dignabitur. Quod si non omnes reversi sunt, non divinus mentitus est sermo, sed illorum pravitas patefacta est. Ipse enim per Cyrum omnibus ut redirent jussit : isti vero repugnantem habentes mentem, peregrinam terram patriæ prætulerunt.

Vers. 3. « Qui sanat contritos corde, et alligat contritiones eorum. » Corporeis spiritualia conjunxit, et ostendit Deum non modo captivis libertatem donasse, verum etiam iis, qui peccati vulnera susceperant, sanitatem restituisse.

Vers. 4. « Qui numerat multitudinem stellarum, et omnibus eis nomina imponit. » In omnibus Dei potentiam prædicat. *Qui numerat* hic cognitionem vocavit, et *astrorum nomina* astrorum differentias, et horum positionem, et ordinem, et habitum inter se. Non enim nominibus utens universorum Deus *stellas* vocat : hæ quippe inanimæ sunt, et rationis expertes. Homines autem, impia mente utentes, ex fabulis ab ipsis **1571** confictis nomina stellis imposuerunt.

Vers. 5. « Magnus est Dominus noster, et magna virtus ejus, et sapientiæ ejus non est numerus. » Immensa sunt omnia, et magnitudo, et robur, et laus : tamen ut possumus, laudamus.

Vers. 6. « Suscipiens mansuetos Dominus : humilians autem peccatores usque ad terram. » Symmachus *reficiens* dixit. Et hoc est proprium divinæ Providentiæ, ut eos quidem, qui ob mansuetudinem a quibusdam insidias patiuntur, Providentia dignetur : eos vero, qui injuste ipsos invaserint, morte mulctet. Et alios illustres ac spectabiles efficit, aliorum memoriam oblivioni tradit. Sic sanctorum apostolorum chorus celebris fuit : sic celeberrimi martyrum cœtus. Eorum vero memoria, qui illos oppugnarunt, oblivione deleta est.

A *Κύριον*, Ἀλληλούϊα ὁ Ἑβραῖος λέγει· ὁ δὲ Σύμμαχος καὶ ἀνερμήνευτον αὐτὸ εἴασε· λέγει δὲ οὕτως, Ἀλληλούϊα, ὅτι ἀγαθὸς ψαλμός. Ὁ δὲ Θεοδοτίων, *Αἰνεῖτε τὸν Ἰά*[37]· αἰνεῖν καὶ οὗτος τοίνυν ὁ ψαλμὸς παρακελεύεται· προθεσπίζει δὲ τὴν ἐκ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα γενομένην τῆς Ἱερουσαλὴμ οἰκοδομίαν. Οὐ γάρ, ὡς Ἰουδαῖοι προσδοκῶσιν, αὖθις Ἱερουσαλὴμ οἰκοδομηθήσεται, ἀλλὰ τὴν ἤδη γεγενημένην ὑπὸ Ζοροβάβελ οἰκοδομίαν, ὁ προφητικὸς προθεσπίζει λόγος. « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ὅτι ἀγαθὸς[38] ψαλμός, τῷ Θεῷ ἡμῶν ἡδυνθείη αἴνεσις. » Ὀνήσιμος, φησίν, ἡ ὑμνῳδία, καὶ πρόξενος ἀγαθῶν· θυμήρης δὲ τῷ Θεῷ οὐχ ὁ ὕμνος, ἀλλὰ τῶν ὑμνούντων ὁ σκοπός· αὐτὸς δὲ ἀνενδεὴς χαίρει τῇ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων.

B β'. « Οἰκοδομῶν Ἱερουσαλὴμ ὁ Κύριος, τὰς[39] διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπισυνάξει. » Καὶ διὰ τοῦτο, φησίν, αὐτὸν ὑμνεῖσθαι προσήκει, ὅτι καὶ τὴν καταλυθεῖσαν Ἱερουσαλὴμ οἰκοδομήσει[40], καὶ τοὺς δορυαλώτους γεγενημένους ἀξιώσει τῆς ἐπανόδου. Εἰ δὲ μὴ πάντες ἐπανῆλθον, οὐχ ὁ θεῖος διεψεύσατο λόγος, ἀλλ' ἡ ἐκείνων ἠλέγχθη πονηρία. Αὐτὸς μὲν γὰρ διὰ τοῦ Κύρου πᾶσιν ἐπανελθεῖν παρεγγύησεν, οἱ δὲ ἀντίτυπον ἐσχηκότες γνώμην, τὴν ἀλλοτρίαν ἀντὶ τῆς πατρίδος προείλοντο.

γ'. « Ὁ ἰώμενος τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, καὶ δεσμεύων τὰ συντρίμματα αὐτῶν. » Συνῆψε τοῖς σωματικοῖς τὰ πνευματικά, καὶ ἔδειξεν αὐτὸν οὐ μόνον τοῖς αἰχμαλώτοις τὴν ἐλευθερίαν δωρούμενον, ἀλλὰ

C καὶ τοῖς τὰ τῆς ἁμαρτίας τραύματα δεξαμένοις τὴν ἴασιν χαριζόμενον.

δ'. « Ὁ ἀριθμῶν πλήθη ἄστρων, καὶ πᾶσιν αὐτοῖς ὀνόματα καλῶν. » Διὰ πάντων τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν κηρύττει. *Ὁ ἀριθμῶν*[41] δὲ ἐνταῦθα τὴν γνῶσιν ἐκάλεσε, καὶ *ἄστρων* δὲ *ὀνόματα* τὰς τῶν ἀστέρων διαφοράς, καὶ τὴν τούτων θέσιν τε καὶ διάταξιν, καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν. Οὐ γὰρ ὀνόμασι κεχρημένος ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τοὺς ἀστέρας καλεῖ· ἄψυχα γὰρ ταῦτα, καὶ λόγου ἐστερημένα. Ἄνθρωποι δέ, ἀσεβεῖ γνώμῃ χρησάμενοι, ἀπὸ μύθων ὑπ' αὐτῶν πεπλασμένων ἔθεσαν τοῖς ἄστροις ὀνόματα.

ε'. « Μέγας ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ μεγάλη ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἀριθμός. » Ἀμέτρητα πάντα, καὶ τὸ μέγεθος, καὶ ἡ ἰσχύς, καὶ

D ἡ αἴνεσις. Ὡς χωροῦμεν δὲ ὅμως ὑμνοῦμεν.

ς'. « Ἀναλαμβάνων πραεῖς ὁ Κύριος, ταπεινῶν δὲ ἁμαρτωλοὺς ἕως γῆς. » Ὁ Σύμμαχος *ἀνακτώμενος* εἴρηκεν. Καὶ τοῦτο δὲ τῆς θείας ἴδιον προμηθείας· τοὺς μὲν γὰρ δι' ἐπιείκειαν ὑπό τινων ἐπιβουλευομένους κηδεμονίας ἀξιοῖ· τοὺς δὲ ἀδίκως αὐτοῖς ἐπιόντας παραπέμπει θανάτῳ. Καὶ τοὺς μὲν περιβλέπτους ποιεῖ καὶ περιφανεῖς· τῶν δὲ τὴν μνήμην παραδίδωσι λήθῃ. Οὕτω τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἀοίδιμος ὁ χορός· οὕτω πολυθρύλλητοι τῶν μαρτύρων οἱ δῆμοι. Τῶν δὲ τούτοις πεπολεμηκότων ἡ μνήμη παραδέδοται λήθῃ.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[37] Ἰά. cod. 1 ὄντα. [38] Rec. lectio h. l. est ἀγαθόν. [39] Τάς. In textu τῶν Ο' præm. καί. [40] cod. 1 ἀνοικοδομήσει. [41] Ὁ ἀριθμῶν. Apud Cord. l. c. p. 810. leg. ἀριθμόν. Is vero hæc Origeni tribuit.

ζ'. « Ἐξάρξατε τῷ Κυρίῳ ἐν ἐξομολογήσει· A ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν ἐν κιθάρᾳ. » Ταύτην τοίνυν [42] εἰδότες τοῦ Θεοῦ τὴν ἀγαθότητα, καὶ σοφίαν, καὶ δύναμιν, ἄρχεσθε τῆς ὑμνῳδίας ὀργάνοις τοῖς συνήθεσι χρώμενοι.

η'. « Τῷ περιβάλλοντι τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις, τῷ ἑτοιμάζοντι τῇ γῇ ὑετόν. » Ἀμφότερα καὶ τῆς δυνάμεως, καὶ τῆς ἀγαθότητος δείγματα. Ὡς ἀγαθὸς μὲν γάρ, καὶ φιλάνθρωπος, προμηθεῖται τῶν ἐπὶ γῆς· ὡς παντοδύναμος δὲ, μετέωρον φέρει τῶν ὑδάτων τὴν φύσιν, καὶ τοῦ οὐρανοῦ συγκαλύπτει τὴν θέαν, ὀροφόν τινα μέσον οὐρανοῦ καὶ γῆς διὰ τῶν νεφῶν τεκταινόμενος, καὶ ταῖς ὠδῖσι τούτων ἄρδων τὴν γῆν. Εἶτα τὴν ἐντεῦθεν φυομένην δείκνυσι χρείαν. « Τῷ ἐξανατέλλοντι ἐν ὄρεσι χόρτον, καὶ [43] χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων. » Οὐ γὰρ μόνον τὴν B ὑπ' ἀνθρώπων γεωργουμένην ἄρδει γῆν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὄρη, καὶ τοὺς ἐρήμους χώρους, τὸν ἐκ τούτων φυόμενον χιλὸν προσφέρων τοῖς κτήνεσι. Καὶ τοῦτο μὲν διὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίαν ποιεῖ· τοῖς ἀνθρώποις γὰρ ὑπουργεῖν τὰ κτήνη προσέταξεν.

θ'. Καὶ [44] διδόντι κτήνεσι τροφὴν αὐτῶν, καὶ τοῖς νεοσσοῖς τῶν κοράκων τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτόν. » Οὐ λογικὴ τῶν κοράκων ἡ φύσις, οὐδ' ὅτι λογικῶς ἐπικαλεῖται τὸν ποιητήν· ἀλλ' ἡ διὰ τὴν χρείαν κραυγὴ μιμεῖται τὴν αἴτησιν. Ἐντεῦθεν ἡγοῦμαι καὶ τὸν Δεσπότην Χριστὸν, τῶν ἄλλων πτηνῶν καταλιπόντα τὴν μνήμην, τῶν κοράκων μνησθῆναι, καὶ τοῖς μαθηταῖς εἰπεῖν, « Ἀποβλέψατε [45] εἰς τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ [46] σπείρουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν C εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτούς. »

ι', ια'. « Οὐκ ἐν τῇ δυναστείᾳ τοῦ ἵππου θελήσει, οὐδὲ ἐν ταῖς κνήμαις τοῦ ἀνδρὸς εὐδοκεῖ. Εὐδοκεῖ Κύριος ἐν τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν, καὶ ἐν τοῖς [47] ἐλπίζουσιν ἐπὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Οὐ ῥώμῃ σώματος, φησὶ, καὶ ἱππικῇ τέχνῃ, καὶ ταχύτητι ποδῶν ὁ Θεὸς ἐπιτέρπεται· ἀλλὰ καλαῖς πράξεσιν [48], ὧν δημιουργὸς ἡ εὐλάβεια. Οὐ μόνον δὲ τούτων προμηθεῖται σπουδαίως, ἀλλὰ καὶ τῶν περιπεπτωκότων ἁμαρτίαις, μεταμελείᾳ δὲ χρησαμένων, καὶ στηριχθέντων τῇ τῆς φιλανθρωπίας ἐλπίδι. Οὐ γὰρ μόνον τοῖς τελείοις τῆς ἀρετῆς ἀθληταῖς ἔφη τὸν Θεὸν εὐδοκεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῖς τὸν θεῖον προσμένουσιν ἔλεον. D

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΜΖ' ΨΑΛΜΟΥ.

Ἀλληλούϊα [49]. Ὑμνεῖν [50] καὶ ἐνταῦθα παρακελεύεται ὁ προφητικὸς λόγος. Προλέγει δὲ καὶ τὴν μετὰ τὴν ἐπάνοδον γεγενημένην νίκην. Πρὸς δὲ ταύτῃ, καὶ τὰ τῶν ἀποστόλων προθεσπίζει κηρύγματα, πᾶσαν ὅτι τάχιστα διαδραμόντα τὴν οἰκουμένην.

VERS. 7. « Præcinite Domino cum confessione, psallite Deo nostro cum cithara. » Hanc igitur scientes Dei bonitatem, et sapientiam, et virtutem, incipite hymnorum cantilenam usitatis instrumentis utentes.

* VERS. 8. « Qui operit cœlum nubibus, et parat terræ pluviam. » Utraque sunt signa, et potentiæ, et bonitatis. Nam ut bonus et benignus, eorum quæ supra terram sunt curam gerit, ut omnipotens autem, aquarum naturam in sublime tollit, cœlique aspectum operit, per nebulas fabricans veluti quoddam tectum inter cœlum et terram, et harum partubus terram irrigans. Deinde fructum, qui hinc oritur, ostendit. « Qui producit in montibus fenum, et herbam servituti hominum. » Nam non solum terram ab hominibus cultam **1572** irrigat, sed etiam montes et deserta loca, pabulum ex his ortum animalibus præbens. Et hoc quidem facit, ut beneficiis homines afficiat: animalia enim hominibus servire jussit.

VERS. 9. « Qui dat jumentis escam ipsorum, et pullis corvorum invocantibus eum. » Non est rationis particeps corvorum natura, neque rationis ductu opificem invocat, sed clamor ob necessitatem emissus petitionem imitatur. Hinc opinor etiam Dominum Christum, aliarum avium memoria prætermissa, corvorum meminisse, et discipulis dixisse: « Respicite ad corvos, quia non seminant, neque congregant in horrea, et Pater vester cœlestis pascit illos [a]. »

VERS. 10, 11. « Non in fortitudine equi delectabitur, nec in tibiis viri beneplacitum erit ei. Beneplacitum est Domino in eis qui timent eum, et in eis, qui sperant super misericordia ejus. » Non corporis robore, ait, et equestri arte, et pedum celeritate Deus delectatur, sed bonis actionibus oblectatur, quarum auctor est religio. Cæterum non modo horum studiose gerit curam, sed etiam illorum, qui in peccata prolapsi sunt, et pœnitentia utuntur, et benignitatis spe confirmantur. Non solum enim perfectis virtutis athletis delectari Deum dicit, sed etiam his, qui divinam exspectant misericordiam.

1573 INTERP. PSALMI CXLVII.

Alleluia. Etiam hoc in loco sermo propheticus hortatur ut Deum laudemus. Prædicit autem etiam post obtentum * reditum victoriam. Ac præterea prædicationes quoque apostolorum vaticinatur, quæ totum terrarum orbem quam celerrime percurrerunt.

[a] Luc. XII, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[42] *Τοίνυν.* Abest a cod. 1. [43] *Καὶ — ἀνθρώπων.* Des. in textu Hebr. et in cod. Alex. [44] *Καί.* Abest a cod. 1. [45] cod 1 ἐμβλέψατε. [46] cod. 1 οὔτε. [47] *Τοῖς.* In textu τῶν O' præm. πᾶσι. [48] *Ἀλλὰ καλ. πράξεσιν.* cod. 1 ἀλλὰ ἀγαθαῖς ἐπιτέρπεται πράξεσιν. [49] *Ἀλλ.* In textu τῶν O' sequitur Ἀγγαίου καὶ Ζαχαρίου. [50] *Ὑμνεῖν — οἰκουμένην.* Ad Orig. hæc referuntur apud Cord. l. c. p. 819.

VERS. 12, 13. « Lauda, o Hierosolyma, Dominum, lauda Deum tuum, Sion. Quoniam confortavit vectes portarum tuarum. » Per inexpugnabile Dei auxilium, et ab hostibus liberata, et non expugnata manens, o Hierosolyma, hymnos beneficii auctori repende. *Hierosolymam* autem non ædificia vocat, sed ejus incolas. « Benedixit filiis tuis in te. » Nam benedictione accepta de procreandis liberis, et multis, in multitudinem aucta es.

VERS. 14. « Qui ponit fines tuos pacem. » Undique tibi pacem donavit. Exterriti enim eorum, qui in bello occubuerunt, metu, cæteri redire non iterum audent. « Et adipe frumenti satiat te. » Copiose etiam dedit tibi bona e terra orta. *Adipem* enim *frumenti* fructuum affluentiam vocavit, a parte totum vocans; nam *frumentum* est triticum, *adeps* autem *frumenti* est pulcherrimus panis. Per hunc autem fructus alios declaravit. Verum hac providentia olim Judæi potiti sunt: post rabiem vero, qua in Salvatorem perciti fuerunt, omnibus bonis orbati sunt. Propterea sermo propheticus de illis hæc effatus, gentium vaticinatur salutem.

VERS. 15. « Qui mittit eloquium suum terræ, velociter currit sermo ejus. » *Sermonem* hoc loco Evangelii prædicationem vocavit. Hanc **1574** autem non Judæis solum, sed etiam gentibus omnibus misit. « Euntes enim, inquit, docete omnes gentes [a]. » Ostendit vero quoque celeritatem cursus. Brevi enim tempore totam terram et mare doctrina impleverunt. Hoc prævidens Propheta dicit: « Velociter currit sermo ejus. » Id vero non novum, nec supra fidem est, omnia enim divinæ voluntati cedunt. Itaque aquarum naturam, cum una sit, mox ut voluit, in infinitas species transfert.

VERS. 16, 17. « Qui dat nivem sicut lanam, nebulam sicut cinerem spargit. Mittit crystallum suam sicut buccellas. » Nam ex una aquarum natura fit et glacies solida et resistens, et nix rara et mollis, et lanæ fracturam imitans. Fit etiam pulvis humidus: talis enim est nebulæ natura. « Coram frigore * ejus quis consistet? » Aerem etiam facile immutat, et eum qui modo calidus erat, paulo post frigidum facit.

VERS. 18. « Emittet verbum suum, et liquefaciet ea, flabit spiritus ejus, et fluent aquæ. » Sed rursus cum vult aquam conglaciatam facile dissolvit, et per rivos currere facit. Nam spirante austro, et nix, et glacies solvitur. Non temere autem de his narrationem instituit, sed alia per hæc indicans. Quemadmodum enim nix deorsum deleta montes implet,

ιβ', ιγ'. « Ἐπαίνει, Ἱερουσαλὴμ, τὸν Κύριον, αἴνει τὸν Θεόν σου, Σιών. Ὅτι ἐνίσχυσε τοὺς μοχλοὺς τῶν πυλῶν σου. » Διὰ τὴν ἄμαχον τοῦ Θεοῦ ῥοπὴν, καὶ τῶν πολεμίων ἀπαλλαγεῖσα, καὶ ἀπολιόρκητος, ὦ Ἱερουσαλὴμ, μείνασα, ὕμνοις ἀμείβου τὸν εὐεργέτην. *Ἱερουσαλὴμ* δὲ οὐ τὰς οἰκοδομίας καλεῖ, ἀλλὰ τοὺς ταύτης οἰκήτορας. « Εὐλόγησε τοὺς υἱούς σου ἐν σοί. » Εὐπαιδίας γὰρ καὶ πολυπαιδίας εὐλογίαν λαβοῦσα εἰς πλῆθος ηὐξήθης.

ιδ'. « Ὁ τιθεὶς τὰ ὅριά σου εἰρήνην. » Δεδώρηταί σοι καὶ πανταχόθεν εἰρήνην. Ἐκδειματωθέντες γὰρ τῷ δέει τῶν ἀναιρεθέντων ἕτεροι πάλιν ἐπανελθεῖν οὐ τολμῶσιν. » Καὶ στέαρ πυροῦ ἐμπιπλῶν σε. » Ἐπέκλυσέ τε καὶ τοῖς ἀπὸ γῆς ἀγαθοῖς. *Στέαρ* γὰρ *πυροῦ* τῶν καρπῶν τὴν ἀφθονίαν ἐκάλεσεν, ἀπὸ τοῦ μέρους τὸ πᾶν ὀνομάσας. *Πυρὸς* γάρ ἐστιν ὁ σῖτος, *στέαρ* δὲ *πυροῦ* ὁ κάλλιστος ἄρτος. Δεδήλωκε δὲ διὰ τούτου καὶ τοὺς ἄλλους καρπούς. Ἀλλὰ ταύτης πάλαι τῆς προνοίας ἀπήλαυον Ἰουδαῖοι· κατὰ δὲ τοῦ Σωτῆρος λυττήσαντες ἔρημοι πάντων ἐγένοντο τῶν ἀγαθῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ προφητικὸς λόγος ταῦτα περὶ ἐκείνων διεξελθὼν, τῶν ἐθνῶν προθεσπίζει τὴν σωτηρίαν.

ιε'. « Ὁ ἀποστέλλων τὸ λόγιον αὐτοῦ τῇ γῇ, ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. » *Λόγον* ἐνταῦθα εὐαγγελικὸν ἐκάλεσε κήρυγμα. Τοῦτο δὲ οὐχ Ἰουδαίοις μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν ἀνθρώποις ἀπέστειλε. « Πορευθέντες γὰρ, φησὶ, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. » Ἔδειξε δὲ καὶ τὴν ὀξύτητα τοῦ δρόμου. Ἐν ὀλίγῳ γὰρ χρόνῳ πᾶσαν γῆν καὶ θάλασσαν τῆς διδασκαλίας ἐπλήρωσαν. Τοῦτο προορῶν ὁ Προφήτης ἔφη, « Ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. » Καὶ καινὸν οὐδὲν, οὐδὲ παράδοξον. Πάντα γὰρ εἴκει τῷ θείῳ βουλήματι. Αὐτίκα τοίνυν τῶν ὑδάτων τὴν φύσιν μίαν οὖσαν εἰς μυρίας ἰδέας βουληθεὶς μεταβάλλει.

ις', ιζ'. « Διδόντος [81] χιόνα αὐτοῦ ὡσεὶ ἔριον, ὁμίχλην ὡσεὶ σποδὸν πάσσοντος. Βάλλοντος κρύσταλλον αὐτοῦ [82] ὡσεὶ ψωμούς. » Ἐκ γὰρ τῆς μιᾶς τῶν ὑδάτων οὐσίας γίνεται μὲν ἀντίτυπος κρύσταλλος· γίνεται δὲ χιὼν μανή τε καὶ μαλακὴ, καὶ ἐρίου κάταγμα μιμουμένη· γίνεται δὲ καὶ κόνις ὑγρά. Τοιαύτη γὰρ τῆς ὁμίχλης ἡ φύσις. « Κατὰ πρόσωπον τοῦ ψύχους αὐτοῦ τίς ὑποστήσεται; » Καὶ τὸν ἀέρα δὲ μεταβάλλει ῥᾳδίως, καὶ τὸν ἄρτι φλογώδη μετ' ὀλίγον κρυμώδη ποιεῖ.

ιη'. « Ἐξαποστελεῖ [83] τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ τήξει αὐτά· πνεύσει τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ῥυήσεται ὕδατα. » Ἀλλὰ πάλιν βουληθεὶς τὸ παγὲν ὕδωρ διαλύει ῥᾳδίως, καὶ κρουνηδὸν φέρεσθαι τοῦτο ποιεῖ. Τοῦ γὰρ νότου πνέοντος, καὶ χιὼν, καὶ κρύσταλλος λύεται. Οὐχ ἁπλῶς δὲ τούτων ἐποιήσατο τὴν διήγησιν, ἀλλὰ ἕτερα διὰ τούτων σημαίνων. Καθάπερ γὰρ ἡ χιὼν

[a] Matth. XXVIII, 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[81] *Διδόντος*. In textu τῶν Ο' præm. τοῦ. [82] *Κρύσταλλον αὐτοῦ*. Hebr. *Glaciem suam*. [83] Rec. lectio al. l. est ἀποστελεῖ.

καταφερομένη τὰ ὄρη πληροῖ· τηκομένη δὲ εἰς τοὺς A παρακειμένους χωρεῖ ποταμοὺς, καὶ χωρίοις ἑτέροις ἀρδεία προσφέρεται· οὕτω τῶν θεοσδότων ἀγαθῶν ἡ φορὰ πρώτοις μὲν προσηνέχθη τοῖς Ἰουδαίοις· ἐκείνων δὲ παραπεμψαμένων τὴν χάριν, διὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, ὥσπερ διά τινων ποταμῶν, ἡ τῆς διδασκαλίας ἀρδεία προσηνέχθη τοῖς ἔθνεσιν.

ιθ'. « Ὁ [54] ἀποστέλλων τὸ λόγιον αὐτοῦ τῷ Ἰακὼβ· δικαιώματα καὶ κρίματα αὐτοῦ τῷ Ἰσραήλ. » Πάλαι μὲν τὸν νόμον, μετὰ δὲ ταῦτα καὶ τὴν χάριν· ἀλλ' ἀνάξιοι ἑκατέρων ἐδείχθησαν.

κ'. « Οὐκ ἐποίησεν οὕτως παντὶ ἔθνει, καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ οὐκ ἐδήλωσεν [55]. » Οὐδενὶ γὰρ τῶν ἐθνῶν τὸν διὰ Μωσοῦ δέδωκε νόμον, οὔτε τὴν διὰ τῶν προφητῶν προσενήνοχεν ὠφέλειαν. Τούτους δὲ μόνους τῆς τοιαύτης ἀρδείας ἠξίωσεν· ἀλλ' ἀχάριστοι περὶ B τὸν εὐεργέτην ἐγένοντο. Τὰ δὲ ἔθνη, διὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων τοῦ νοεροῦ φωτὸς τὴν αἴγλην δεξάμενα, τὸν οἰκεῖον ἐπέγνω δημιουργὸν, καὶ τούτῳ προσφέρει τὸ σέβας διηνεκῶς.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΜΗ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. « *Ἀλληλούϊα, ἀλληλούϊα* [56]. Διπλῆν ἐποιήσατο τὴν παρακέλευσιν ὁ Προφήτης, εἰς πλείονα προθυμίαν τὰς ψυχὰς παραθήγων. Ὕμνος δὲ καὶ οὗτος ἕτερος τὴν κτίσιν ἅπασαν, νοητήν τε καὶ αἰσθητὴν, λογικήν τε καὶ ἄλογον, ἔμψυχόν τε καὶ ἄψυχον, εἰς μίαν συμφωνίαν τῆς ὑμνῳδίας διεγείρων. Οὐρανὸν μέντοι καὶ γῆν, καὶ ἀβύσσους, καὶ τοὺς κατ' οὐρανὸν φωστῆρας, καὶ ὄρη, καὶ φυτὰ, καὶ τ' ἄλλα ὅσα τοιαῦτα, ὅσα [57] ψυχῆς καὶ λόγου μετέχοντα, προσφέρειν τὸν C ὕμνον παρεγγυᾷ. Ἀλλ' εἰς ταῦτα τοῦ λόγου μετειληχότας ἀποβλέπειν κελεύει, καὶ τὴν ἐν τούτοις φαινομένην σοφίαν καταμανθάνοντας τὸν Ποιητὴν ἀνυμνεῖν. « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις. » Δύο οὐρανοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι ὁ μέγας ἡμᾶς ἐδίδαξε Μωσῆς· τόνδε σὺν τῇ γῇ γεγενημένον, καὶ τὸν ὕστερον μέσον τῶν ὑδάτων προσταχθέντα γενέσθαι, ὃν καὶ στερέωμα προσηγόρευσε. Διὰ τοῦτο ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ ἐκ τῶν ὑψίστων, ὑμνεῖσθαι προσέταξε τὸν Θεόν· ἀντὶ τοῦ, καὶ τοὺς ἐν τούτῳ καὶ τοὺς ἐν ἐκείνῳ διάγοντας τῶν ἀσωμάτων χορούς. Ἐπειδὴ καὶ [58] ὁ θεῖος Μωσῆς οὐδὲν ἡμᾶς περὶ τῆς τῶν νοερῶν φύσεων δημιουργίας ἐδίδαξεν, ἀναγκαίως ὁ Προφήτης D ἐνταῦθα καὶ τὴν τούτων ἐποιήσατο μνήμην. Διὸ καὶ προσφέρειν τῷ Ποιητῇ τὸν ὕμνον παρεγγυᾷ. Τοῦτο γὰρ αὐτῷ παρὰ τῶν ποιημάτων τὸ χρέος ὀφείλεται, καὶ πᾶν ὑπ' αὐτοῦ γενόμενον, καὶ λόγῳ τετιμημένον, προσήκει τοῦτο διὰ παντὸς ἐκτίνειν τὸ ὄφλημα. Εἰ δὲ τὰ κτιστὴν ἔχοντα φύσιν ὑμνεῖ, οὔτε δὲ ὁ Υἱὸς τοῖς ὑμνοῦσιν, οὔτε τὸ πανάγιον συντέτακται Πνεῦμα, δῆλον ὅτι τῆς κτιστῆς οὐχ ὑπάρχουσι φύσεως· ἢ γὰρ ἂν, πρὸ τῶν ἄλλων τὸν ποιητὴν ὕμνησαν, ὡς δικαιο-

liquefacta vero in proximos fluvios fertur, et aliis locis irrigationem affert, sic bonorum affluentia divinitus data, Judæis primis sane oblata fuit, **1575** illis vero gratiam renuentibus, per sacros apostolos, veluti per quosdam fluvios, doctrinæ irrigatio gentibus est oblata

Vers. 19. « Qui annuntiat verbum suum Jacobo: justitias et judicia sua Israeli. » Olim quidem legem, postea vero et gratiam: sed utroque indigni cogniti sunt.

Vers. 20. « Non fecit ita ulli nationi, et judicia sua non manifestavit. » Nulli enim gentium per Mosen legem dedit, neque per prophetas utilitatem attulit: hos autem solos hac irrigatione dignos habuit. Tamen ingrati erga beneficii auctorem fuerunt. Gentes autem, cum per sanctos apostolos spiritualis luminis radium accepissent, creatorem suum agnoverunt, et huic continue cultum deferunt.

INTERP. PSALMI CXLVIII.

Vers. 1. *Alleluia, Alleluia.* Duplicem admonitionem Propheta fecit, ut ad majorem alacritatem animos accenderet. Hic alius est hymnus, omnem creaturam, et quæ sub intelligentiam cadit, et quæ sub sensum, rationis compotem, et rationis expertem, animatam et inanimatam, ad unum quasi concentum canendorum hymnorum excitans. Cœlum igitur, et terram, et abyssos, et luminaria quæ in cœlo sunt, et montes, et plantas, et alia hujusmodi quæcunque animam et rationem habent, hymnum offerre præcipit. Verum in hæc eos qui ratione præditi sunt, intueri jubet, et sapientiam quæ in his cernitur discentes, Creatorem celebrare. « Laudate **1576** Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis. » Duos cœlos a Deo factos esse magnus Moses nos edocuit, unum simul cum terra conditum, alterum postea medium inter aquas fieri jussum, quod et firmamentum appellavit. Propterea de cœlis et de excelsis Deum laudari præcepit, hoc est, eos qui et in hoc, et in illo degunt, incorporeorum choros. Quoniam enim divinus Moses nihil de naturæ cœlestium spirituum creatione nos docuit, necessario hic Propheta horum etiam fecit mentionem. Propterea ut offerant Creatori hymnum mandat: quandoquidem hoc illi debitum a creaturis debetur, et omni quod ab ipso conditum et ratione honoratum est, hoc debitum semper exsolvere convenit. Quod si autem ea quæ creatam naturam habent laudant, et neque Filius, neque sanctus Spiritus cum laudantibus connumeratus est, patet, hos creatæ naturæ haudquaquam esse: alioquin ante omnes alios opificem laudarent,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[54] *Ὁ — λόγιον*. Rec. lectio est Ἀπαγγέλλων τὸν λόγον. [55] *Ἐδήλ.* cod. 1 add. αὐτοῖς ut in textu τῶν Ο'. [56] *Ἀλληλ.* Non repetitur in cod. 1 [57] *Ὅσα.* cod. 1 οὐχ ὡς. [58] *Καί.* cod. 1 γάρ.

ut fontes justitiæ justum honorantes. Sed nec Filius laudat, nec Spiritus sanctus: non igitur creatæ naturæ est aut Filius, aut Spiritus sanctus. Nimirum laudatur et ipse, et Spiritus sanctus, quandoquidem non est aliud quid medium inter eos qui laudant, et qui laudantur: sed laudat creatura, et Creator laudatur. Si autem aliquis suum Conditorem non laudat, tanquam ingratus non laudat. Verum hæc copiosius in libris de Spiritu sancto exposuimus. Ergo ad continuationem interpretationis transeamus.

Vers. 2. « Laudate eum, omnes angeli ejus, laudate eum, omnes virtutes **1577** ejus. » *Angelos* et *Virtutes* intelligentes naturas vocat. *Angelos* quidem, ut qui divina verba transmittant. *Virtutes* vero, quia corporeis affectibus carent, et jussa perficere possunt. « Potentes enim, inquit, virtute facientes verbum ejus [b]. » Totam enim naturam intelligibilium per hæc nomina comprehendit. Cæterum admodum congruenter cœlestes choros primos, in hymnorum cantilenam vocavit.

Vers. 3. « Laudate eum, sol et luna; laudate eum, omnia astra et lumen. » * Symmachus sic: *Laudate eum, omnes stellæ luminis*: sic etiam cæteri. At secundum Septuaginta sic est intelligendum. Primo die lucem Deus fecit, quarto vero luminaria: et propterea seorsum luminis mentionem fecit, non quod per seipsum consistat, sed quia in luminaribus distributum est. Hæc vero, ut jam supra diximus, propheta convocat, non veluti animata et rationem habentia: sed ut nos in hæc intueamur, Deique sapientiam discamus, et per omnia ut ipsi laudes texamus, adhortatur.

Vers. 4. « Laudate eum, cœli cœlorum, et aquæ, quæ super cœlis sunt. « Firmamento aquarum naturam Deus divisit, inexplicabili sapientia maximam ipsis distinctionem impertiens. Et super aquas compactas immensum luminarium ignem decurrere jussit. Aqua autem et ignis sibi invicem adversantur: sed tamen neque ignis aqua exstinguitur, neque coacta illa aqua **1578** immenso igne dissolvitur. Porro hæc Dei inexplicabilem potentiam ostendunt. *Cœlos* autem multitudinis numero vocavit, non quod multos eos esse sciret, sed quod Hebræam linguam secutus sit, siquidem numero multitudinis illi hos vocant, sicut nos Athenas et Thebas dicimus. Denique quos hic *cœlos cœlorum* vocavit, alibi *cœlum cœli* nuncupavit. « Cœlum enim, inquit, cœli Domino [c]. »

Vers. 5. « Laudent nomen Domini, quia ipse dixit et facta sunt: ipse mandavit et creata sunt. » Dignum est enim laudare illum, qui cuncta verbo fabricatus est.

[b] Psal. cii, 20. [c] Psal. cxiii, 16.

A σύνης πηγαὶ τιμῶσαι τὸ δίκαιον. Ἀλλ᾽ οὔτε ὁ Υἱὸς ὑμνεῖ, οὔτε τὸ πανάγιον Πνεῦμα [59]· οὐ τοίνυν κτιστῆς ἐστι φύσεως, οὔτε ὁ Υἱὸς, οὔτε τὸ πανάγιον Πνεῦμα [59]. Ὑμνεῖται δηλονότι καὶ αὐτὸς, καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα· οὐ γάρ ἐστιν ἄλλο τι μέσον τῶν ὑμνούντων καὶ ὑμνουμένων, ἀλλ᾽ ἡ μὲν κτίσις ὑμνεῖ, ὁ δὲ Κτίστης ὑμνεῖται. Εἰ δέ τις τὸν Κτιστὴν οὐχ ὑμνεῖ, ὡς ἀχάριστος οὐχ ὑμνεῖ. Ἀλλὰ ταῦτα πλατύτερον ἐν τοῖς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διεξήλθομεν λόγοις. Οὐκοῦν ἐπὶ τὰ συνεχῆ τῆς ἑρμηνείας βαδίσωμεν.

β΄. « Αἰνεῖτε αὐτὸν, πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ· αἰνεῖτε αὐτὸν, πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. » *Ἀγγέλους* καὶ *δυνάμεις* τὰς νοερὰς φύσεις καλεῖ. *Ἀγγέλους* μὲν, ὡς τὰ θεῖα διαπορθμεύοντας [60] ῥήματα· *δυνάμεις* δὲ, ὡς τῶν σωματικῶν παθῶν ἐλευθέρας, καὶ B πληροῦν τὰ κελευόμενα δυναμένας. « Δυνατοὶ γὰρ, φησὶν, ἰσχύϊ ποιοῦντες τὸν λόγον αὐτοῦ. » Πᾶσαν μέν τοι τῶν νοερῶν τὴν φύσιν διὰ τούτων περιέλαβε τῶν ὀνομάτων. Μάλα δὲ ἁρμοδίως τοὺς ἐπουρανίους χοροὺς πρώτους [61] εἰς ὑμνῳδίαν ἐκάλεσε.

γ΄. « Αἰνεῖτε αὐτὸν, ἥλιος καὶ σελήνη, αἰνεῖτε αὐτὸν, πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως, *Ὑμνεῖτε αὐτὸν, πάντες ἀστέρες φωτός*· οὕτω δὲ καὶ οἱ ἄλλοι. Κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα δὲ οὕτω νοητέον· Τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τὸ φῶς ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς, τῇ τετάρτῃ δὲ τοὺς φωστῆρας· καὶ διὰ τοῦτο τοῦ φωτὸς χωρὶς ἐμνημόνευσεν, οὐχ ὡς καθ᾽ ἑαυτὸ ὑφεστῶτος, ἀλλ᾽ ὡς ἐν τοῖς φωστῆρσι διανεμηθέντος. Ταῦτα δὲ, ὡς καὶ ἤδη προειρήκαμεν, οὐχ ἔμ- C ψυχα [62] καὶ λογικὰ συγκαλεῖ· ἀλλ᾽ ἡμᾶς ἀφορᾷν εἰς ταῦτα, καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν σοφίαν καταμανθάνειν, καὶ διὰ πάντων αὐτῷ πλέκειν τὴν ὑμνῳδίαν παρεγγυᾷ.

δ΄. « Αἰνεῖτε αὐτὸν, οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν, καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. » Τῷ στερεώματι διεχώρισεν ὁ Θεὸς τῶν ὑδάτων τὴν φύσιν, τῇ ἀῤῥήτῳ σοφίᾳ τὴν ἐπὶ πλεῖστον αὐτοῖς διανομίαν [63] μηχανώμενος. Καὶ ἐπὶ τῶν πεπηγότων ὑδάτων τὸ ἄπειρον τῶν φωστήρων ὁδεύειν προσέταξε πῦρ· ὕδωρ δὲ καὶ πῦρ ἐναντία ἀλλήλοις· ἀλλ᾽ ὅμως οὔτε τοῖς ὕδασι τὸ πῦρ [64] κατασβέννυται, οὔτε τὸ πεπηγὸς ὕδωρ τῷ ἀπείρῳ πυρὶ κατατήκεται. Δείκνυσι δὲ ταῦτα τοῦ Θεοῦ τὴν ἄῤῥητον δύναμιν. Πληθυντικῶς δὲ τοὺς *οὐρανοὺς* ὠνόμασεν, οὐ πολλοὺς τούτους εἰδὼς, ἀλλὰ D τῇ Ἑβραίων ἀκολουθήσας φωνῇ· πληθυντικῶς γὰρ τούτους ἐκεῖνοι καλοῦσιν, ὡς ἡμεῖς Ἀθήνας, καὶ τὰς Θήβας. Ἀμέλει οὓς [65] ἐνταῦθα *οὐρανοὺς οὐρανῶν* ἐκάλεσεν, ἑτέρωθι [66] *οὐρανὸν οὐρανοῦ* προσηγόρευσεν. « Ὁ οὐρανὸς γὰρ, φησὶ, τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ. »

ε΄. « Αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα Κυρίου· ὅτι αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς [67] ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν. » Ἄξιον γὰρ, φησὶν, ὑμνεῖν τὸν λόγῳ πάντα ταῦτα τεχνηνάμενον.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[59] *Πνεῦμα*. cod. 1 add. Εἰ δὲ μὴ ὑμνεῖ ὁ Υἱὸς, μήτε τὸ πανάγιον Πνεῦμα. [60] cod. 1 πορθμεύοντας. [61] *Πρώτους*. Des. in cod. 1. [62] *Ἔμψυχα*. cod. 1 præm. ὡς. [63] cod. 1 διαμονὴν, pro διανομὴν, ut videtur. [64] *Τὸ πῦρ*. In cod. 1 ponitur post κατασβέννυται. [65] *Οὕς*. cod. 1 præm. ὡς ἑτέρωθι. [66] *Ἑτέρ*. Des. h. in cod. 1. [67] *Αὐτὸς — ἐκτίσθ*. Des. in textu τῶν Ο΄.

ς'. « Ἔστησεν αὐτὰ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· πρόσταγμα ἔθετο, καὶ οὐ παρελεύσεται. » Οὐ μόνον δὲ ἐδημιούργησεν, ἀλλὰ καὶ προμηθούμενος αὐτῶν διατελεῖ· ὅθεν καὶ τὸ διαρκὲς ἔχουσιν, ὡς [68] ἂν αὐτὸς ἐθελήσῃ. Οὐδὲ γὰρ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ τεθέντας ὅρους παραβῆναι δυνήσεται [69]. Τὰ μὲν οὖν ἄψυχα, καὶ μέντοι καὶ τῶν ἄλλων [70] τὰ γένη, τοὺς τεθέντας αἰσχύνεται νόμους· μόνη δὲ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, ἡ λόγῳ τετιμημένη, παραβαίνει τοὺς νόμους. Καὶ ἡ μὲν θάλασσα τοὺς ὅρους ἐπίσταται, καὶ τὴν ψάμμον αἰσχύνεται, καὶ νὺξ καὶ ἡμέρα τὰ τεθέντα φυλάττουσι μέτρα· ἄνθρωποι δὲ τῶν θείων νόμων καταφρονοῦσιν. Οὕτω δὲ καὶ [71] τὰ ἐπουράνια καὶ οὐράνια εἰς κοινωνίαν τῆς ὑμνῳδίας καλέσας, εἰς τὴν γῆν μεταβαίνει τὴν κοινὴν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν ἀλόγων μητέρα.

ζ'. « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῆς γῆς. » Εἶτα κατὰ μέρος, *Δράκοντες, καὶ πᾶσαι ἄβυσσοι*. Μέρος τῆς γῆς ἡ θάλασσα, ἐν δὲ ταύτῃ τὰ κήτη. Ἀξιάγαστος δὲ τοῦ Δημιουργοῦ καὶ αὕτη ἡ πρόνοια, ὅτι τὰ ὑπερμεγέθη καὶ ὑπέρογκα ζῶα [72] δημιουργήσας, τοῖς ἀπλώτοις ἐγκαθεῖρξε πελάγεσι· δείξας μὲν τῇ δημιουργίᾳ, [73] καὶ τῇ τούτων μνήμῃ δεδιττόμενος τοὺς ἀνθρώπους, τῷ δὲ τὴν ἐντεῦθεν κωλῦσαι λώβην κηρύττων τὴν ἀγαθότητα.

η'. « Πῦρ, χάλαζα, χιών, κρύσταλλος, πνεῦμα καταιγίδος. » Καὶ [74] ταῦτα ἐξ ὑδάτων ἔχει τὴν ἀφορμήν. Ἐν ἀέρι δὲ γίνεται καὶ χάλαζα, καὶ χιών, καὶ κρύσταλλος, καὶ τὰ σφοδρὰ πνεύματα. Ταῦτα γὰρ *καταιγίδας* ἐκάλεσε. Καὶ τὸ πῦρ δὲ ὡσαύτως οὐ μόνον ἐν γῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀέρι φαινόμενον ἔστιν ἰδεῖν. Καὶ γὰρ ἀστραπαί, καὶ κεραυνοί, καὶ πρηστῆρες, ἐξ ἀέρος ἐπιφέρονται. « Τὰ ποιοῦντα τὸν λόγον αὐτοῦ. » Καὶ ταῦτα δέ, φησί, τοῖς αὐτοῦ νεύμασιν εἴκει, οὐχ ὡς ἔμψυχα καὶ λογικά, ἀλλ' ὡς ἑπόμενα τῷ βουλήματι. Νεύοντος γὰρ τοῦ Θεοῦ τούτων ἕκαστον γίνεται.

θ'. « Τὰ ὄρη καὶ πάντες οἱ βουνοί, ξύλα καρποφόρα, καὶ πᾶσαι κέδροι. » Ἱκανὰ καὶ ταῦτα εἰς εὐχαριστίαν κινῆσαι ἡμῶν τὰς γλώττας. Οὐ γὰρ μόνον τὸ τούτων μέγεθος ἀξιάγαστον, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐντεῦθεν φυομένη χρεία· πλείστη γὰρ καὶ παντοδαπή.

ι'. « Τὰ θηρία, καὶ πάντα τὰ κτήνη. » Κατὰ διαίρεσιν καὶ ταῦτα. Οὐ γὰρ ἁπλῶς εἶπε τὰ τετράποδα, ἀλλὰ διέκρινε τῶν ἡμέρων τὰ ἄγρια. Καὶ διὰ τούτων μέντοι, καὶ δι' ἐκείνων, κελεύει τὸν Ποιητὴν ἀνυμνεῖν. Οὐδὲν γὰρ περιττὸν καὶ ἀχάριστον [75], εἰ καὶ τὴν ἡμετέραν διαφεύγει γνῶσιν. « Ἑρπετὰ καὶ πετεινὰ πτερωτά. » Τῇ μνήμῃ τῶν ἑρπετῶν καὶ τῶν νηκτῶν ἡ φύσις συνέζευκται· ἕρπει γὰρ ἐν τοῖς ὕδασιν. Οὕτω δὲ αὐτὰ καὶ ὁ Θεὸς προσηγόρευσεν.

A VERS. 6. « Statuit ea in æternum, et in sæculum sæculi : præceptum posuit, et non præteribit. » Non modo autem condidit, verum etiam de ipsis curam gerere pergit : unde et perseverantiam habent, prout ipse voluerit. Etenim nec terminos ab ipso positos transgredi poterit. Inanimata igitur, et aliorum genera omnia, leges positas reverentur : sola autem hominum natura, ratione prædita, leges transgreditur. Et mare quidem terminos scit, et arenam veretur, et nox atque dies mensuras positas conservant : homines vero divinas leges pro nihilo ducunt. Sic autem, postquam cœlestia, et ea quæ supra cœlos sunt, in communionem hymnorum vocavit, ad terram communem * matrem hominum et animalium ratione carentium se convertit. B

VERS. 7. « Laudate Dominum de terra. » Deinde particulatim, *Dracones, et omnes abyssi*. Pars terræ est mare, et in hoc sunt cete. Admiranda **1579** vero hæc providentia Opificis, quod maxima et immensæ molis animalia ab ipso condita in maribus, quæ navigari non possunt, concluserit, opificio quidem hæc demonstrans, et horum commemoratione homines terrens : suam vero bonitatem prædicans, cum detrimentum, quod hinc oriri posset, impediverit.

VERS. 8. « Ignis, grando, nix, glacies, ventus procellarum. » Et hæc ex aquis ortum habent. In aere autem et grando, et nix, et glacies fit, et vehementes venti : hos enim *procellas* nuncupavit. C Et ignis similiter non solum in terra, sed etiam in aere apparens cerni potest : etenim fulgura, et fulmina, et ignei turbines ex aere deferuntur. « Quæ faciunt verbum ejus. » Et hæc porro, ait, ejus nutibus cedunt, non tanquam animata et rationem habentia, sed ut voluntati ejus obsequentia. Nam Deo annuente quodlibet eorum fit.

VERS. 9. « Montes, et omnes colles, ligna fructifera, et omnes cedri. » Et hæc etiam in gratiarum actionem linguas nostras impellere possunt. Nam non modo horum magnitudo admiratione digna est, sed etiam usus, qui hinc oritur : multiplex enim est et diversi generis.

D VERS. 10. « Bestiæ, et universa pecora. » Per divisionem etiam hæc dixit. Non enim simpliciter quatuor pedum animalia dixit, sed agrestia a mansuetis sejunxit. Et per hæc igitur et per illa Deum celebrare jubet. Nihil enim supervacaneum et inutile est, licet nostram scientiam **1580** fugiat. « Serpentes et volucres pennatæ. » Serpentium commemorationi etiam natantium natura conjungitur : serpunt enim in aquis. Sic autem illa etiam

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[68] *Ὡς*. cod. 1 ἕως. [69] ib. δύναται, ascripta tamen altera lectione. [70] *Ἄλλων*. cod. 1 ἀλόγων. [71] *Δὲ καί*. Abest a cod. 1. [72] *Ζῶα*. cod. 1 μέρη. [73] *Δημιουργίᾳ*. ib. sequ. τὸ δυνατόν. [74] *Καὶ — ἐπιφέρονται*. Hæc Origeni tribuit Cord. l. c. p. 833. [75] *Καὶ ἀχάριστον*. cod. 1 οὐδὲ ἄχρηστον.

Deus appellavit : « Producant enim, inquit, aquæ reptilia animarum viventium, et volatilia volantia per firmamentum cœli [d]. » Post hæc omnia eum, qui per omnia laudat, vocat : post omnia enim divina creatione dignus habitus fuit homo. Et hunc porro per classes et ordines convocat, primumque regum introducit chorum, deinde subditorum populos, et ait .

* VERS. 11. « Reges terræ, et omnes populi. » Nec secundos principes hymnorum cantu privat, nec qui hos sequuntur judices : sed his etiam utilitatis partem communicat. « Principes, et omnes judices terræ. » Et ætatem unamquamque, et utrumque sexum, virorum et mulierum, hoc facere jubet : et primos quidem et primas, perfectam habentes ætatem.

VERS. 12. « Juvenes et virgines. » Deinde utrumque extremum dicit : « Senes cum junioribus laudent nomen Domini. » Et immatura, inquit, et exsoleta ætas Deum celebret.

VERS. 13. « Quia exaltatum est nomen ejus solius. » Exstincta enim est falsorum deorum memoria, et solius veri Dei venerandum nomen apparet.

VERS. 14. « Confessio ejus super cœlum et terram. » Nam non amplius solum cœlestia ipsum laudant, sed « Tota terra Domini cognitione plena est, ut **1581** multa aqua ad operiendum maria [e]. » — « Et exaltabit cornu populi sui. » Inexpugnabilem, ait, suum populum, et illustrem reddet. *Cornu* enim robur vocavit, metaphora desumpta ab animalibus cornutis, quæ robur in illis se habere gloriantur. « Hymnus omnibus sanctis ejus. » Non enim solum fortes eos qui in ipsum crediderunt, sed etiam celebres apud omnes facit. « Filiis Israel, populo appropinquanti sibi. » Hac autem gloria et Israel potitus est, quando Deo adhærebat : sed nunc cum pietate splendor transivit, et hi quidem hoc privati sunt, gentes vero divinis donis lætantur.

A « Ἐξαγαγέτω γάρ, ἔφη, τὰ ὕδατα ἑρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν, καὶ τὰ πετεινὰ πετόμενα κατὰ [76] τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ. » Μετὰ ταῦτα πάντα τὸν διὰ πάντων [77] ὑμνοῦντα καλεῖ· μετὰ πάντα γὰρ τῆς θείας ἠξιώθη δημιουργίας ὁ ἄνθρωπος. Καὶ τοῦτον δὲ κατὰ συμμορίας ἀγείρει· πρῶτον δὲ τὸν τῶν βασιλέων εἰσάγει χορὸν, εἶτα τῶν ὑπηκόων τοὺς δήμους, καί φησιν·

ια'. « Βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ πάντες λαοί. » Οὐκ ἀποστερεῖ δὲ τῆς ὑμνῳδίας, οὔτε τοὺς δευτέρους ἄρχοντας, οὔτε τοὺς μετὰ τούτους κριτὰς, ἀλλὰ καὶ τούτους τῆς ἐντεῦθεν μεταδίδωσιν ὠφελείας. « Ἄρχοντες, καὶ πάντες κριταὶ γῆς. » Καὶ ἡλικίαν δὲ ἑκάστην, καὶ γένος ἑκάτερον, τό τε ἄρσεν καὶ τὸ θῆλυ, τοῦτο κελεύει ποιεῖν· καὶ πρώτους μὲν καὶ πρώτας τοὺς B τελείαν ἄγοντας τὴν ἡλικίαν.

ιβ'. « Νεανίσκοι καὶ παρθένοι. » Εἶτα ἑκάτερον ἄκρον, « Πρεσβύτεροι [78] μετὰ νεωτέρων αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα Κυρίου. » Καὶ ἡ ἄωρος, φησὶν [79], καὶ ἔξωρος ἡλικία τὸν Θεὸν ἀνυμνείτω [80].

ιγ'. « Ὅτι ὑψώθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ μόνου. » Ἔσβεσται γὰρ ἡ μνήμη τῶν ψευδωνύμων θεῶν, καὶ μόνου τοῦ ὄντος Θεοῦ σεπτὸν τὸ ὄνομα πέφηνεν.

ιδ'. « Ἡ ἐξομολόγησις αὐτοῦ [81] ἐπὶ γῆς καὶ οὐρανοῦ. » Οὐκ ἔτι γὰρ αὐτὸν μόνον [82] ὑμνεῖ τὰ ἐπουράνια, ἀλλ' « Ἐπληρώθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γνῶναι τὸν Κύριον· ὡς ὕδωρ πολὺ κατακαλύψαι [83] θαλάσσας. » — « Καὶ ὑψώσει κέρας λαοῦ αὐτοῦ. » Ἄμαχον δὲ, φησὶ, δείξει καὶ περίβλεπτον τὸν οἰκεῖον λαόν. *Κέρας* C γὰρ τὴν ἰσχὺν ἐκάλεσεν, ἐκ μεταφορᾶς τῶν κερασφόρων ζώων, ἃ τὴν ἰσχὺν ἔχειν ἐν ἐκείνοις σεμνύνεται. « Ὕμνος πᾶσι τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ. » Οὐ μόνον γὰρ ἰσχυροὺς τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας, ἀλλὰ καὶ ἀοιδίμους παρὰ πᾶσι ποιεῖ. « Τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, λαῷ ἐγγίζοντι αὐτῷ. » Ταύτης δὲ τῆς εὐκλείας καὶ ὁ Ἰσραὴλ ἀπήλαυσεν, ἡνίκα ἐπέλαζε τῷ Θεῷ· μετέβη δὲ νῦν μετὰ τῆς εὐσεβείας ἡ περιφάνεια, καὶ οἱ μὲν ἐγυμνώθησαν ταύτης, τὰ δὲ ἔθνη ταῖς θείαις ἀγάλλεται δωρεαῖς.

INTERP. PSALMI CXLIX.

VERS. 1. *Alleluia, Alleluia.* Hunc offerre hymnum jubentur illi, qui post reditum multas illas gentes divino freti auxilio vicerunt. Habet autem etiam prædictionem, de iis quæ a Machabæis recte gesta fuere.

VERS. 2. « Cantate Domino canticum novum, laus ejus in ecclesia sanctorum. » Non enim iniquorum, sed sanctorum proprium est Deum laudare.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΜΘ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. *Ἀλληλούϊα, ἀλληλούϊα* [84]. Τοῦτον προσφέρειν τὸν ὕμνον παρακελεύονται οἱ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τὰ πολλὰ ἔθνη ἐκεῖνα διὰ τῆς θείας νενικηκότες D ῥοπῆς. Ἔχει δὲ πρόῤῥησιν καὶ τῶν ὑπὸ τῶν Μακκαβαίων κατορθωθέντων [85].

β'. « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινὸν, ἡ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν ἐκκλησίᾳ ὁσίων. » Οὐ γὰρ τῶν παρανόμων, ἀλλὰ τῶν ὁσίων ἴδιον τὸν Θεὸν ἀνυμνεῖν.

[d] Gen. I, 20. [e] Habac. II, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[76] *Κατά.* cod. 1 præm. ἐπὶ τῆς γῆς. [77] ib. τούτων ἁπάντων. [78] Rec. lectio h. l. est πρεσβῦται. [79] *Φησίν.* cod. 1 φύσις. [80] ibid. ὑμνείτω. *Ἡ ἐξομολόγησις αὐτοῦ.* Hebr. *Decus ejus.* [82] cod. 1 μόνα. [83] *Καταχαλ.* Conf. p. 1407, n. 3. [84] *Ἀλληλ.* Non repetitur in cod. 1 nec in textu τῶν Ο'. [85] *Κατορθ.* Corderius, quæ hæc p. 841. ad Orig. retulit, leg. κατορθωμάτων.

γ'. « Εὐφρανθήτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, καὶ υἱοὶ Σιὼν ἀγαλλιάσθωσαν ἐπὶ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν. » Πάντων μὲν Θεὸς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, ἰδίως δὲ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐχρημάτιζε βασιλεύς. Αὐτίκα τοίνυν τὴν ἀχαριστίαν νενοσηκότων, καὶ ἕτερον αὐτοῖς αἰτησάντων βασιλέα γενέσθαι, φησὶ πρὸς τὸν Σαμουὴλ ὁ Θεὸς, « Οὐ σὲ ἐξουδενήκασιν, ἀλλ' [86] ἐμὲ, τοῦ μὴ βασιλεύειν αὐτῶν. »

δ'. « Αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν χορῷ, ἐν τυμπάνῳ καὶ ψαλτηρίῳ ψαλάτωσαν αὐτῷ. » Διὰ παντὸς ὀργάνου, φησὶ, κατὰ τὸν νόμον τὸν ἡμέτερον ὑμνήσωμεν τὸν εὐεργέτην.

ε'. « Ὅτι εὐδοκεῖ Κύριος ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ. » Πολλῆς ἡμᾶς, φησὶ [87], φιλανθρωπίας ἠξίωσε, καὶ τὴν οἰκείαν ἡμῖν ἔδειξεν ἀγαθότητα. « Καὶ ὑψώσει [88] πραεῖς ἐν σωτηρίᾳ. » Τοὺς δὲ ἐρήμους βοηθείας, καὶ τρόποις ἀγαθοῖς κεχρημένους, ὑψηλοὺς ἀποφανεῖ καὶ περιβλέπτους.

ϛ'. « Καυχήσονται ὅσιοι ἐν δόξῃ, καὶ ἀγαλλιάσονται ἐπὶ τῶν κοιτῶν αὐτῶν. » Καὶ οἱ τὸ δίκαιον τιμῶντες, ἐν εὐκλείᾳ γενήσονται, πολλῆς ἀπολαύοντες ἀναπαύλης. *Κοίτην* γὰρ τὴν ἀνάπαυλαν [89] ἐκάλεσεν· ἀναπαύλης γὰρ ἡ κλίνη σημαντική.

ζ'. « Αἱ ὑψώσεις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν. » Διηνεκῶς δὲ τὰς θείας εὐεργεσίας κηρύττουσι, τὸν τούτων αἴτιον ἀνυμνοῦντες.

« Καὶ ῥομφαῖαι δίστομοι ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν. [η'.] Τοῦ ποιῆσαι ἐκδίκησιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐλεγμοὺς ἐν τοῖς λαοῖς. » Οὐκ ἐναντίον τῇ ἀναπαύλῃ τὸ ἐν πολέμοις νικᾷν. Πάσης γὰρ ἀναπαύλης τὸ νικᾷν θυμηρέστερον. Προλέγει μέντοι διὰ τούτων τὴν τῶν Μακκαβαίων ἀνδρίαν, ᾗ χρησάμενοι, καὶ τοὺς πλησιοχώρους ἐχειρώσαντο, καὶ τοὺς Μακεδόνας κατηγωνίσαντο.

θ'. « Τοῦ δῆσαι τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν ἐν πέδαις, καὶ τοὺς ἐνδόξους αὐτῶν ἐν χειροπέδαις σιδηραῖς. » Πολλὰ τοιαῦτα ὑπ' ἐκείνων κατορθῶσθαι ἡ ἱστορία διδάσκει, καὶ ῥᾴδιον τοῖς ἐντυχεῖν βουλομένοις τῆς προφητείας καταμαθεῖν τὴν ἀλήθειαν.

ι'. « Τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κρῖμα ἔγγραπτον. » Ἃ γὰρ εἰς ἐκείνους ἐνδίκως εἰργάσαντο, ἀνάγραπτα γέγονε, καὶ μέχρι τήμερον [90] ἀείμνηστον αὐτῶν τὸ κλέος διέμεινε. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγε· « Δόξα αὕτη ἔσται [91] πᾶσι τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ. » Μήτηρ γὰρ τῆς εὐκλείας ἡ ὁσιότης, καὶ οἱ ταύτης ἐργάται [92] δι' αὐτὴν ἀοίδιμοι γίνονται.

ΕΡΜΗΝ. ΤΟΥ ΡΝ' ΨΑΛΜΟΥ.

α'. *Ἀλληλούϊα, ἀλληλούϊα.* Ἐπινίκιος καὶ οὗτος ὁ ὕμνος· προλέγει δὲ τὴν ἐσομένην πᾶσιν ἀνθρώποις [93] θεογνωσίαν.

β'. « Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. » Ἱκανὴ γὰρ ἀφορμὴ εἰς ὑμνῳδίαν αὕτη [94]. » Εἰ γὰρ ἀπὸ

A VERS. 3. « Lætetur Israel de eo qui fecit illum, et filii Sionis exsultent in rege suo. » Omnium quidem Deus universorum est Deus: proprie autem Israelitarum rex nuncupabatur. Itaque cum * ingrati animi morbo laborarent, et alium regem peterent,
1582 dixit Deus Samueli: « Non te rejecerunt, sed me, ne regnem super eos [f]. »

VERS. 4. « Laudent nomen ejus in choro, cum tympano et psalterio psallant ei. » Per omne genus organorum, ait, juxta legem benefactorem nostrum laudibus efferamus.

VERS. 5. « Quia beneplacitum est Domino in populo suo. » Multa benignitate, inquit, nos dignatus est, et bonitatem suam nobis aperuit. « Et exaltabit
B mansuetos in salute. » Eos autem, qui auxilio destituti sunt, bonisque moribus utuntur, sublimes et illustres reddet.

VERS. 6. « Exsultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis. » Et qui justitiam honorant, in gloria erunt, multa quiete perfruentes. *Cubile* enim quietem appellavit, quia lectus quietem indicat.

VERS. 7. « Exaltationes Dei in gutture eorum. » Divina autem beneficia continue prædicant, horum auctorem celebrantes.

« Et gladii ancipites in manibus eorum. [VERS. 8.] Ad exercendam vindictam in nationibus, increpationes in populis. » Non est quieti repugnans, in
C bellis vincere. Omni enim quiete jucundius est vincere. Prædicit igitur per hæc Machabæorum fortitudinem, qua usi, et finitimos captivos ceperunt, et Macedones debellarunt.

VERS. 9. « Ad vinciendos reges eorum in compedibus, et nobiles eorum in manicis ferreis. » Multa hujusmodi ab illis præclare gesta historia docet,
1583 et facile est legere volentibus prophetiæ veritatem ediscere.

VERS. 10. « Ut faciant in eis judicium conscriptum. » Quæ enim in illos juste gesserunt, scriptis mandata sunt, et usque in hodiernum diem celeberrima eorum gloria permansit. Hoc enim infert. « Gloria hæc erit omnibus sanctis ejus. » Nam gloriæ mater est sanctitas, et hujus operarii per ipsam
D celebres fiunt.

INTERP. PSALMI CL.

VERS. 1. *Alleluia, Alleluia.* Et hic hymnus triumphalis est. Vaticinatur autem omnibus hominibus futuram Dei cognitionem.

VERS. 2. « Laudate Dominum in sanctis ejus » Nam hæc est sufficiens occasio canendorum hymno-

[f] I Reg. VIII, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[86] Ἀλλ'. cod. 1 add. ἤ. [87] *Φησί.* Abest a cod. 1. [88] *Καὶ ὑψώσει. Et ornabit.* [89] cod. 1 ἀνάπαυσιν. [90] *Τήμερον.* cod. 1 præm. καί. [91] Rec. lectio h. l. est ἐστί. [92] *Ἐργάται.* cod. 1 ἐρασταί. [93] *Ἀνθρώποις.* cod. 1 ἁγίοις, ascripta tamen lectione altera. [94] *Αὕτη.* cod. 1 præm. καί.

A rum. Si enim a plantis, et feris, et reptilibus, ad gratiarum actionem ansam arripere jussi sumus, multo magis justum est in sanctos intueri, et horum celebrare Deum. Quis enim cum ea, quæ vel beato Paulo acciderunt, vel divino Petro, vel divinissimo Joanni, vel aliis apostolis, vel victoribus martyribus, vel cæteris sanctis, vel his qui nunc veritatis athletæ sunt, didicerit, linguam non movet ad laudandum eum, qui tantam bonorum copiam hominibus largitus est? « Laudate eum in firmamento virtutis ejus. » Symmachus autem sic : *Laudate eum in firmamento inexpugnabili ejus.* Solus enim firmum, et immortale, et sempiternum habet **1584** imperium.

B Vers. 3. « Laudate eum in potentatibus ejus. » Ineffabilia enim sunt ea, quæ per sanctos ejus continue recte geruntur. « Laudate eum secundum multitudinem magnitudinis ejus. » Simile est hoc iis, quæ jam a nobis exposita fuere : « Quoniam magnitudinis ejus non est finis [g]. » Infinita enim est ejus, ait, magnitudo, et immensa potentia : per omnia igitur ipsum perpetuo celebrate.

Vers. 4. « Laudate eum sono tubæ. » Sacerdotale erat hoc instrumentum : sacerdotes enim tubis utebantur, tubas quæ in Sinai monte fuerant in memoriam revocantes.

« Laudate eum cum psalterio et cithara. [Vers. 5, 6.] Laudate eum cum tympano et choro : laudate eum chordis et organo. Laudate eum cum cymbalis bene sonantibus, laudate eum cymbalis jubila- C tionis. » His instrumentis olim Levitæ utebantur, Deum in divino templo laudantes : non quod Deus horum sono oblectaretur, sed quoniam propositum eorum, qui hæc faciebant, amplectebatur. Nam Deum minime cantibus et sonis delectari, audimus ipsum Judæis dicentem : « Averte a me sonum cantionum tuarum, et sonum organorum tuorum non audiam [h]. » Hæc igitur fieri permisit, cum ab idolorum errore eos liberare vellet. Quoniam enim nonnulli ludorum studiosi et risus amatores erant, hæc omnia autem in idolorum templis fiebant, hæc permisit, hoc pacto eos alliciens, et minori damno majus impediens, **1585** et per imperfecta perfecta docens. « Omnis spiritus laudet Dominum. » Non Judæi solum, sed omnes homines. Non enim Ju- D dæorum Deus est tantum, secundum divinum Apostolum [i], sed etiam gentium. In centesimo igitur et quadragesimo quarto psalmo ait : « Benedicat omnis caro nomini sancto ejus [j]. » Hoc autem in loco, « Omnis spiritus, dicit, laudet Dominum. » Sed nec ibi solam carnem, nec hic spiritum solum vocavit : verum et per hoc et per illud, et corpore et anima Deum universorum laudari præcipit. Cæterum ad-

A φυτῶν, καὶ θηρίων, καὶ ἑρπετῶν, πρόφασιν εἰς εὐχαριστίαν λαβεῖν προσετάχθημεν, πολλῷ μᾶλλον εἰς τοὺς ἁγίους ἀφορᾶν, καὶ τὸν τούτων Θεὸν ἀνυμνεῖν δικαιότερον. Τίς γὰρ τὰ κατὰ τὸν μακάριον διδασκόμενος Παῦλον, ἢ τὸν θεσπέσιον Πέτρον, ἢ τὸν θειότατον Ἰωάννην, ἢ τοὺς ἄλλους ἀποστόλους, ἢ τοὺς νικηφόρους μάρτυρας, ἢ τοὺς ἄλλους ἁγίους, ἢ τοὺς νῦν τῆς ἀρετῆς ἀθλητάς, οὐ κινεῖ τὴν γλῶτταν εἰς ὑμνῳδίαν τοῦ τοσαύτην τοῖς ἀνθρώποις τῶν ἀγαθῶν δωρησαμένου φοράν; « Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν στερεώματι δυνάμεως αὐτοῦ. » Ὁ δὲ Σύμμαχος οὕτως· *Αἰνεῖτε* [95] *αὐτὸν ἐν στερεώματι τῷ ἀκαθαιρέτῳ αὐτοῦ.* Μόνος γὰρ στεῤῥὸν, καὶ ἀνώλεθρον, καὶ αἰώνιον ἔχει τὸ κράτος.

B γ'. « Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐπὶ ταῖς δυναστείαις αὐτοῦ. » Ἄῤῥητα γὰρ τὰ διὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ διηνεκῶς κατορθούμενα. Αἰνεῖτε αὐτὸν κατὰ τὸ πλῆθος τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ. Ἔοικε τοῦτο τοῖς ἤδη παρ' ἡμῶν ἑρμηνευομένοις [96]· « Ὅτι τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας. » Ἄπειρον γὰρ αὐτοῦ, φησὶ, τὸ μέγεθος, ἀμέτρητος ἡ δύναμις· διὰ πάντα τοίνυν αὐτὸν ὑμνοῦντες διατελέσατε.

δ'. « Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ἤχῳ σάλπιγγος. » Ἱερατικὸν ἦν τοῦτο τὸ ὄργανον· οἱ ἱερεῖς γὰρ ἐχρῶντο ταῖς σάλπιγξι, τῶν ἐν Σινᾷ ὄρει γενομένων σαλπίγγων ἀναμιμνήσκοντες.

« Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ψαλτηρίῳ καὶ κιθάρᾳ. [ε', ς'.] Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τυμπάνῳ καὶ χορῷ· αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν χορδαῖς καὶ ὀργάνῳ. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν κυμβάλοις εὐ- C ήχοις [97], αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν κυμβάλοις ἀλαλαγμοῦ. » Τούτοις οἱ Λευῖται πάλαι τοῖς ὀργάνοις ἐχρῶντο ἐν τῷ θείῳ νεῷ τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦντες· οὐχ ἐπειδὴ Θεὸς ἐτέρπετο τῇ τούτων ἠχῇ, ἀλλ' ἐπειδὴ τῶν γιγνομένων τὸν σκοπὸν ἀπεδέχετο. Ὅτι γὰρ ᾠδαῖς καὶ κρούμασι τὸ Θεῖον οὐκ ἐπιτέρπεται, ἀκούομεν αὐτοῦ λέγοντος Ἰουδαίοις· « Ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ ἦχον ᾠδῶν σου, καὶ φωνῆς ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι. » Ταῦτα τοίνυν γίνεσθαι συνεχώρησε, τῆς τῶν εἰδώλων αὐτοὺς πλάνης ἀπαλλάξαι θελήσας. Ἐπειδὴ γὰρ φιλοπαίγμονές τινες ἦσαν, καὶ φιλογέλωτες, ταῦτα δὲ ἅπαντα ἐν τοῖς εἰδώλων ἐπετελεῖτο ναοῖς, συνεχώρησε ταῦτα, διὰ τούτων αὐτοὺς ἐφελκόμενος, καὶ τῇ ἐλάττονι βλάβῃ κωλύων τὴν μείζονα, καὶ διὰ τῶν ἀτελῶν προπαιδεύων [98] τὰ τέλεια. « Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύ- D ριον. » Οὐχ Ἰουδαῖοι μόνον, ἀλλὰ πάντες ἄνθρωποι. Οὐ γὰρ Ἰουδαίων Θεὸς μόνον, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν. Ἐν μὲν οὖν τῷ ρ' καὶ μδ' ἔφη ψαλμῷ· « Εὐλογείτω πᾶσα σὰρξ τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ. » Ἐνταῦθα δὲ, « Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον. » Οὔτε δὲ ἐκεῖ μόνην τὴν σάρκα, οὔτε ἐνταῦθα μόνην ἐκάλεσε τὴν πνοήν· ἀλλὰ καὶ δι' ἐκείνου καὶ διὰ τούτου, καὶ σώματι καὶ ψυχῇ ὑμνεῖν παρακελεύεται τὸν τῶν ὅλων Θεόν. Ἀξιάγαστον δὲ

[g] Psal. CXLIV, 3. [h] Amos V, 23. [i] Rom. III, 29. [j] Psal. CXLIV, 21.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[95] *Αἰνεῖτε*. ib. ὑμνεῖτε. [96] cod. 1 ἡρμηνευμένοις. [97] *Εὐήχοις — κυμβάλοις*. Des. ibid. [98] cod. 1 παιδεύων.

τῆς ὅλης τῶν ψαλμῶν [99] πραγματείας τὸ τέλος, καὶ A τῷ σκοπῷ τῆς προφητείας συμβαῖνον. Καὶ γὰρ ἡ προφητεία τοῖς ἔθνεσι κηρύττει τὴν σωτηρίαν, καὶ τῆς προφητείας [1] τὸ τέλος τοὺς ταύτης τετυχηκότας ὑμνεῖν τὸν εὐεργέτην παρακελεύεται. Ἡμεῖς δὲ οὐ μόνον τῶν ῥημάτων ἀκούομεν, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα [2] θεωροῦμεν τὰ πράγματα. Ἐν ἑκάστῃ γὰρ καὶ πόλει, καὶ κώμῃ, καὶ ἀγροῖς, καὶ ἐν ἐσχατιαῖς, καὶ ὄρεσι, καὶ βουνοῖς, καὶ ἐν τῇ ἀοικήτῳ καὶ παντελῶς ἐρήμῳ, ὁ τῶν ὅλων ὑμνεῖται Θεός.

Ἐγὼ δὲ τοὺς ἐντυγχάνοντας τῇδε τῇ βίβλῳ παρακαλῶ, εἰ μὲν εὖ καὶ καλῶς ἑρμηνεύεσθαι [3] δόξειε, τὴν ἐκ τούτων ὠφέλειαν καρπώσασθαι. Εἰ δέ που τῶν κεκρυμμένων τοῦ Πνεύματος οὐκ ἐφικόμεθα μυστηρίων, μὴ σφόδρα ἡμῖν ἐπιμέμψασθαι. Ἃ γὰρ εὑρεῖν ἠδυνήθημεν ἀφθόνως ἅπασι προτεθείκαμεν [4], B καὶ ἃ παρὰ τῶν Πατέρων ἐδιδάχθημεν, τοῖς μεθ' ἡμᾶς προσενεγκεῖν ἐσπουδάσαμεν. Καὶ τὸν μὲν πόνον ἡμεῖς ἠνεσχόμεθα, ἄπονον δὲ ἄλλοις ὠφέλειαν προσφέρομεν. Οὓς ἀξιῶ εὐχαῖς τὸν πόνον ἀμείψασθαι· ἵνα ταύταις ἐρειδόμενοι, προσθῶμεν τοῖς λόγοις τὰ ἔργα, καὶ τὸν ἐξ ἑκατέρων συγκείμενον μακαρισμὸν καρπωσώμεθα. « Ὁ γὰρ ποιήσας, φησὶ, καὶ διδάξας, μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. » Ἧς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ δόξα πρέπει, σὺν τῷ ἁγίῳ [5] Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας [6]. Ἀμήν.

A miratione dignus est finis hic totius psalmorum operis, et prophetiæ proposito respondens. Etenim prophetia gentibus prædicat salutem, et prophetiæ finis eos, qui hanc consecuti sunt, beneficii auctorem laudibus efferre jubet. Nos autem non modo verba audimus, sed hoc etiam in locq eventus perspicimus. In unaquaque enim civitate, et vico, et in agris, et in angulis, et in montibus, et collibus, et in solitudine penitus inculta Deus universorum collaudatur.

Ego autem hujus libri lectores obsecro, ut si bene et apte expositus videatur, utilitatem exinde percipiant. Sicubi vero arcana sancti Spiritus mysteria asseculi non sumus, ne nobis vehementer succenseant. Quæ enim invenire potuimus, omnibus sine B invidia proposuimus, et quæ a Patribus nostris didicimus, posteris nostris afferre **1586** studuimus. Et nos quidem laborem suscepimus, aliis autem sine labore fructum proferimus. Quos precor atque obtestor, ut suis precibus nostrum laborem compensent : ut ab ipsis adjuti, verbis opera adjungamus, et hoc modo beatitudinem ex utrisque compositam reportemus. « Qui enim, inquit, fecerit et docuerit, magnus vocabitur in regno cœlorum [k]. » Quod quidem utinam nobis omnibus contingat per Christum Jesum Dominum nostrum, cum quo Patri gloria convenit, et cum sancto Spiritu, in sæcula sæculorum. Amen.

[k] Matth. v, 19.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[99] *Τῶν ψαλμῶν*. Abest a cod. 1. [1] *Προφ*. ibid. πραγματείας. [2] *Ἐνταῦθα*. cod. 1 αὐτά. [3] ibid. ἡρμηνεῦσαι. [4] *Προτεθ*. ibid. προσενεγκεῖν ἐσπουδάσαμεν. [5] Cod. 1 παναγίῳ. [6] *Αἰῶνας*. Ib. sequitur τῶν αἰώνων.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΨΑΛΜΩΝ.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

FINIS TOMI OCTOGESIMI.

Parisiis. — Ex Typis MIGNE.